



م. ١٠٠٠

F. Th.

1498

<36625611620016

S

<36625611620016

Bayer. Staatsbibliothek

Patres latini 1477

Tertullianus

Sec. II. flor. circa 200

pag. 109

Q. SEPTIMII FLORENTIS
TERTULLIANI
OPERA

AD VETUSTISSIMORUM EXEMPLARIUM FIDEM
sedulò emendata,

D I L I G E N T I A

NICOLAI RIGALTII J. C.

CUM EJUSDEM ANNOTATIONIBUS INTEGRIS,
& *Variorum Commentariis seorsim antea editis.*

ARGUMENTA ET NOTAS IN LIBROS OMNES
PHILIPPUS PRIORIUS de novo adjecit, & dissertationem apprime
utilem concinnavit.

ACCEDUNT NOVATIANI TRACTATUS,
de Trinitate, & Cibis Judaicis, cum notis, ut editione PAMELII, &
TERTULLIANI Carmina de Jona & Ninive cum notis JURETI.

IN HAC VERO NOVISSIMA EDITIONE VENETA

A D D I T U R

SIGEBERTI HAVERCAMP

COMMENTARIUS IN APOLOGETICUM.



VENETIIS, MDCCXLIV.

TYPIS GASPARIS GIRARDI.

SUPERIORUM PERMISSU, AC PRIVILEGIO.

Q. SEPTIMI FLORENTI
TERTULLIANI
OPERA

AD VETUSTISSIMORUM EXEMPLARUM FIDEM
sedulo emendata.

D I C T I A

NICOLAI RIGALTII J. C.

CUM EUSDEM ANNOTATIONIBUS INTEGRIS,
& Variarum Commentariorum scriptis antea editis.

ARGUMENTA ET NOTAE IN LIBROS OMNES
Philippus Priorius d. c. & dissertationem apertissimam
utrem commendavit.

BIBLIOTHECA
REGIA
MONACENSIS.

ACCEDUNT N. RIGALTII TRACTATUS
de Trinitate, & Ceteris Judaicis, cum notis, in editione Pamelii, &
Tertulliani, Carmines de Jona & Nive cum notis Jureti.

IN HAC VERO NOVISSIMA EDITIONE VENETA

A D D I T U R

SIGBERTI HAVERCAMP

COMMENTARIUS IN APOLOGETICUM.



VENETIS MDCCLIV.

Typis Gasserianis Girardin.
Superiorum Rariorum Librorum Regio.

DOMNI DOMINICI PERTEVOLI
DEDICATIO
A D
MARCUM FUSCARENUM
EQUITEM ET DIVI MARCI PROCURATOREM.



ILLUSTRISSE AC EXCELLENTISSE VIR



Um gravem meritis virum, eundemque literarum cultu or-
natissimum quæreremus, cujus auspiciis hæc Q. Septimii
Florentis Tertulliani Opera, sumptibus nostris excusa, in lucem Vene-
tam prodirent: nunc demum voti compotes facti sumus per Te, Marce
Fusca-

Fuscarene, Eques & Di-vi Marci Procurator amplissime, ea omnia in te re-
perientes, quæ sæpe in singulos dispersita quidem videmus, in eodem vero col-
lecta, non nisi raro invenimus. Nam si generis splendor, & magna Pa-
trum merita id efficere solent, ut a se genitis liberis virorum principum di-
gnationem assignent: quid tibi defuturum putemus, qui ex ea Fuscarenor-
um gente ortus es, quæ præclarissima in hac Rep. semper fuit, quæque bel-
li pacisque gloria ita floruit, ut, si longa sæculorum memoria ejus virtutum
facinora repetere velimus, nihil aliud agamus, vel cogitemus necesse sit? Sin
vero te neque ex majorum tuorum præclare gestis, neque ex integerrimi Patris tui
Nicolai, Viri optime de Rep. meriti, eadem qua Tu etiam Equestri & Procurato-
ria dignitate insigniti, laudibus inspiciamus: tot solus naturæ bonis, tot fortune
ornamentis abundas, tot animi dotibus & rerum gestarum magnitudine locupleta-
ris, ut minime dubium sit, quin, non aliunde actionibus tuis laudem queras,
quam ex cælestibus animi tui penetralibus, & di-vina quadam tibi insita probi-
tate, cum omnia quæ justa & honesta sunt, sola supremi Numinis voluntate,
tibi que simili humanitate metiaris. Unde enim constans illa, & perpetua officio-
rum ratio, quam ab ineunte ætate ad hæc usque tempora coluisti? unde tantus ju-
stitiæ amor in te, nisi ex di-vina quadam vi in tuo pectore condita, quæ omnes
actiones tuas perpetuo excitat, easque singulas ad Numinis gloriam, ad familie
decus, ad civium felicitatem componit? Hæc cum tibi magna sint & præclara sine
quibus ne vitam quidem ipsam constare sapientissime putas, tum illud sane egre-
gium, atque omni admiratione dignissimum, quod has præstantissimas animi tui
dotes, ejusmodi lenitudine temperas, benignitate condis, comitate suffundis, ut ne-
mo fere te adeat, te alloquatur, tecum una versetur, quin sua-viter allectus mo-
ribus & sermonibus tuis, arctissimis æternæ in te observantiae & bene-volentiæ
vinculis obstringatur: simulque eorum hominum fastum & arrogantiam dam-
net, qui elato capite & tetrico supercilio tenuiorum sortem despiciunt, sibi que so-
lis videntur in privata fortuna imperare. Jam vero in legationibus tuis, mirum
dictu! quanta illas alacritate susceperis, diligentia obieris, felicitate confeceris.
Quam porro laudatus civibus tuis, quam in ju-vanda Rep. solers, quam gratus
apud quos legatum egeris, quanta fidei, splendoris, eloquentiæ, & prudentiæ fama
discesseris. Et merito. Nam qui publico civitatis nomine legatur, is non jam par-
ticulam Reip., sed totam ipsam Remp. suis prope humeris sustinet, nec privatam
solum senatoris auctoritatem, sed totius Senatus gravitatem, imperii majestatem
ac uni-versæ Reip. prope faciem præsefert. Fuit igitur ordinaria legatio ad Carolum
VI. Romanorum Imperatorem decernenda? quem alium Senatus decrevit præter te?
Quo in munere ita prudenter versatus es, ut cum Vindobonæ initio belli fuisses,
quod inter eundem Cæsarem, & Christianissimum Gallorum Regem exarserat,
tanta sagacitate. pacem initam subodorasti, ut prius, quam cæteri Europæ Prin-
cipes

cipes noverint, Senatus Venetus scriberet. Fuit itidem ad Clementem XII. Romanum Pontificem Maximum ordinariae munus legationis mandandum? cui alii mandatum est praeter te? Verum cum tibi adhuc illo honore fungenti, propter ipsius Clementis obitum, videre initia successoris contigerit Benedicti XIV, cujus etiam comitiis adfuisti: quid opportunius e Republica agi potuit, quam ut Romae compositis septuaginta annorum dissidiis, inter Venetam Remp. & Sabaudiensem Aulam exortis, amicos Principes ad veterem concordiam revocares, atque idem animus, qui ante fuerat, ut in posterum esset, efficeres? Fuit denique Augustam Taurinorum extra ordinem legatio mittenda, ut Carolo Emanuele III. Sabaudiae Duci, & Sardiniae Regi nomine Reip. gratularetur; quod faustissime esset ad paternum solium evehctus, ut summam Veneti Senatus benevolentiam & observantiam erga ipsius celsitudinem aperiret, ut perpetuum tuendae pacis & concordiae studium ostenderet? Tu ex magno Senatorum numero delectus es, qui nec ullas officii partes in ejusmodi gratulationis officio desiderari, nec causam Reip. in illorum temporum asperitatibus deserere passus es. Extant adhuc non pauca iisdem locis bene a te gestae legationis judicia, amplissimis illius Regis ac gentis totius honoribus declarata. At non minora hic extant gratissimae Patriae judicia, quae Te Sapientem Consilii, Bibliothecae publicae Praesidem, Universitatis Patavinae moderatorem, Venetae historiae Scriptorem suffragiis cunctis renuntiavit, Equestri praeterea & Marcia Procuratore donavit. Multa consulto de honestissimis artibus tuis, atque humaniorum literarum cultu praetereo, quibus a pueritia liberaliter institutus, tantam in rebus dijudicandis prudentiam, tantam tibi dicendi facultatem comparasti, ut quoties sententiam de Rep. dicis, omnes consilium tuum in dicendo admirentur, orationis splendorem non requirant. Eam enim in dicendo rationem sequeris, quae firmis rationibus nixa, gravitatem quandam habeat, felici cum venustate conjunctam. Haec cum ita sint, Vir Amplissime, facile in eam sententiam adducimur, non Te aequissimum modo Tertulliani hujus nostri aestimatorem, quam patronum ac defensorem futurum: quippe qui optime intelligas, quanti hic antiquissimus Ecclesiae scriptor faciendus sit, quem a plerisque eruditissimis ac sanctissimis viris, ob nitidum dicendi genus ter Tullium; ob eximiam literarum praestantiam Eruditionis Patrem vocatum scimus; ob rerum gravitatem, Magistrum suum non semel Sanctus Cyprianus Martyr, ut ex Sancto Hieronymo discimus, nuntiavit. Quanti vero haec Veneta editio ceteris omnibus antecellat, id ex eo colligi potest, quod eam multo auctiorem damus Parisiensi illa celeberrima Nicolai Rigaltii editione, ad cujus exemplar hanc nostram expressimus, additis insuper notis perpetuis ad Apologeticum viri clarissimi Sigeberti Haevercampii. Petimus igitur a te, Vir amplissime, quando talis es, ut Scriptoris optimi, quem nomini tuo dicamus, patrocinium suscipias, nobisque hoc munere deposito summam erga te observantiam

tiam spondentibus benignissime faueas. Id enim si feceris, non erit, cur Vene-
ta editio majorem alibi patronum quærat Marco ipso Fuscarenò, quem Deus
Optimus Maximus diu sospitem ac superstitem velit, humilibus votis preca-
mur,





SOCIETATIS BIBLIOPOLARUM

PARISIENSIVM

PRÆFATIO AD LECTOREM.

POST tot varias FLORENTIS TERTULLIANI Editiones, & Lucubrationes in eundem, inutilis labor noster videretur, & male collocata opera, nisi huic editioni aliquid accessisse constet; quo nostram in promovendis ejusmodi studiis diligentiam agnoscas, pietatisque Christianæ semina, quæ non alibi crescunt uberius, neque facilius quam è vetustissimis Patribus, elici queunt, cura nostra & studio enutrirī omnes intelligent. Ubi enim unanimi voluntatum consensu Societas nostra coaluit, nihil antiquius habuimus, quam auctores antiquos terfos & nitidos, orbi universo, non sine religionis compendio proponere; non illa quidem commentariorum mole laborantes, qui legentium animos obruunt, cum sitim tamen explere nequeant; verum clara & perspicua explicatione illustratos. Initium a Septimio Florente Tertulliano fecimus, qui ut Latinorum facile princeps habetur; ita primus veluti dux & antesignanus prodit. Hunc itaque integrum emendatumque cum variorum Commentariis damus, utque in eo quid præstitum sit, discas, uno verbo sic accipe. Textum quam emendatissimum ex editione secunda, omnium optima, quam adornavit olim V. CL. NICOLAUS RIGALTIUS secuti sumus. Labore indefesso, & ea sedulitate cum antiquis Codd. libros omnes contulit, ut nihil addi possit, neque post tantam messem spicilegium ullum faciendum existimemus. Non omisimus libros duos ad Nationes, editos primum a Jac. Godefredo I. C. ex antiquissimo Codice *Agobardi*, nunc in Bibliotheca regia asservato, quos idem Vir clarissimus *Rigaltius* iterum publicavit, suisque Observationibus auxit. Notas ejusdem omnes, tum quæ ad calcem apposuerat, tum eas quæ ad Notas in S. Cyprianum erant adjectæ, addidimus. Has sequuntur *Jac. Pamelii* in omnes libros Annotationes selectæ, ut & *B. Rhenani*, *Gabrielis Albaspinei*, *Ludovici de la Cerdæ* doctiores Observationes, & doctissimæ quædam Notæ e Commentario *Cl. Salmasii* in Pallium, cujus viri, licet heterodoxi, utinam reliqua haberemus, quæ in hunc auctorem pollicitus fuerat. *Merceri*, *Worverii*, aliorumque, ubi res postulavit, mentem & correctiones adhibuimus. Succedunt deinde Notæ & Argumenta in libros omnes, opera *Philippi le Prieur*, qui ex aliis operibus tibi ignotus esse non potest. Is ex varia rerum, quas ad Tertullianum observaverat, congerie selectas rogatu nostro Annotationes publici juris fieri permisit, & summe utilem de Septimii vita, dogmatis, erroribusque dissertationem adjunxit,

junxit, ut facilius Afri scriptoris aliàs intricati sensus extaret & apertior. Ex his igitur perspicies, **LECTOR**, nos maxima sedulitate editionem hanc adornasse collectis eruditorum hominum suffragiis, neque sumptibus aut labori pepercisse, ut magnum hoc opus & elegans emitteremus, quod utile non modo, verum etiam necessarium duximus, ut iis gratificaremur qui serio Theologiæ incumbunt, qui aquas in ipsa fontis scaturigine hauriunt, & veritatem ad ipsam usque originem sectantur. Quid enim attinet, intemperanti & ridiculo disputationum fluxu æstuarè, tempus male perdere, & eorum documenta negligere, qui veritatem & religionem tuentur atque suffulciunt? Ex quo enim ad nos enatavit isthæc loquacitas, omnia in pejus ruere cœperunt, & intra vanas quæstiones, frivolas, ac noxias plerumque stetit Theologia: & nisi modus adhibeatur, illa bonarum literarum corruptrix, disputandi consuetudine, & nugandi studio, magnam late perniciem literis ac religioni inferet. Ne igitur a multis annis grassata perniciēs diutius vigeat, ad veteres illos scriptores confugiendum nemo non arbitretur, & ad eos convolandum qui spiritus divini primitias receperunt, & Ecclesiam aut scriptis aut sanguine suo stabiliverunt. Hoc consilio Societatem nostram instituimus, quæ Latinos Patres, ac veteres scriptores ecclesiasticos, eruditorum hominum lucubratione illustratos ederet. Si Tertullianum, **LECTOR**, diligenter evolvas, & mores tuos sensumque ad veterem Ecclesiæ normam exigas, neque operæ & sumptus nos pœnitebit, neque fructu caruisse consilia nostra cognoscemus. Dabis etiam animos ad alia tibi suggerenda, nosque alacriores præstabis. His interim frui, & vale.

Sumptibus

SEBASTIANI CRAMOISY,
GABRIELIS CRAMOISY,
GEORGII JOSSE,
DIONYSII BECHET,
GUILLELMI LE BE,
SEBASTIANI HURE,
GABRIELIS & NICOLAI CLOPEIAU,
SIMEONIS PIGET,
PETRI LE PETIT,
LUDOVICI BILLAINE,
GODEFRIDI MARCHER,
FEDERICI LEONARD,
&
JOANNIS DUPUIS.

via Jacobæa.

DISSER.



DISSERTATIO IN QUA TERTULLIANI VITA,

OPINIONES, ET ERRORES EXPENDUNTUR.



ANTA est veterum scriptorum & SS. Patrum in prædicando Tertulliano consensus, ut eorum elogiis, quibus sagax animus, acre ingenium & sublime, dotesque admirabiles ad cœlum usque extolluntur, nihil gravius, nihil tanti viri merito convenientius dici posse arbitremur. Summorum itaque virorum testimonia recensere supervacaneum ducimus: cum ubique passim occurrant, & ex aliorum diligentia qui huic operi manus ante me admoverunt, facile cognosci possit, quæ fuerit antiquorum sententia, quæ præconia, ubi de hoc scriptore incidit mentio. Nos itaque dissertationem hanc institimus, quo tum ejus scripta distinguantur, vera & germana a nothis & supposititiis separentur: tum rei ecclesiasticæ apertior historia videatur; nihilque magni illius genii monumenta excutientibus obscurum, salebrosumve occurrat. Quoniam vero de ipsius vita, non levis est inter eruditos controversia, de vita, nomine, scriptisque primum dicemus. Deinde ejusdem nævos erroresque, quos cum B. Hieronymo moerissimè ferimus, ac inter ecclesiæ tristitia reputamus, breviter & accurate perstringemus.

QUINTUS SEPTIMIUS FLORENS TERTULLIANUS CARTHAGINENSIS, ut ipse se vocat, e Septimia gente, ignota ferme, quamquam patritia, & familia Tertullianorum non admodum celebri apud Romanos, attamen non obscura. Quintum, quod quinto loco natus esset, dictum fuisse evincit Romanorum consuetudo. Patrem habuit virum proconsularem & centurionem. Bonis primum artibus ac litteris imbutus, ad eruditionis culmen brevi pervenit. In historia tum sacra cum profana non perfunctorie versatus, in physicis ac mathematicis excelluit. At in jure civili tantam sibi famam peperit, ut eum in suas partes trahere, suorumque in numerum cooptare Jureconsulti, alique viri docti conentur. Cum enim Romanorum leges diligenter excussisset, essetque (ut loquitur Eusebius hist. Eccl. lib. 2. c. 2.) τοὺς ῥωμαίων νόμους ἡκεῖνως ἀνὴρ τότε ἀλλὰ ἔνδοξος, eundem hunc cum jureconsulto Tertyliano libenter pronuntiarunt. Errori ansam præbuit nominis affinitas, qua factum est ut Tertyliani nomen promiscue pro Tertulliano usurpaverint. Extant autem Tertyliani J. C. responsa l. 27. D. de leg. senatusq. consult. l. 28. D. de acquir. vel amitt. poss. & D. de acquir. vel amitt. hæred. tum l. 23. D. de test. mil. & l. 33. D. eodem; atque etiam l. 4. De peculio Castrensi. Quæ omnia falso tribuuntur Septimio Tertulliano. Nam quod spectat senatus consultum Tertylianum, ad quod rescripta plurima referuntur, errorem intolerabilem ex eo esse dices, quod etsi non sit Tertulliani, sed Tertyliani, non ejus tamen est Tertyliani qui cum aliis Papiniani discipulis claruit sub Severo. Nam D. Pius in quadam facti specie cessare Senatusconsultum Tertylianum statuit. In quo tempora non congruunt. Etsi vero in jure civili familiam duxerit Septimius, non is est tamen qui jure consultus, & ab ambobus a me modo allatis differre penitus videtur.

Circa annum Christi 200. vel paulo post floruit rerum potiente Alexandro Severo, variaque se eruditione celebrem præbuit, libris potissimum quos ad religionis

Christianæ defensionem inscripsit. Quo vero præsertim tempore unumquemque scripserit, de omnibus haud facile est asseverare. Certissimum est in castris Christianorum meruisse, & frænata scribendi sentiendique libidine, ad mediam usque ætatem stetisse a nostris partibus, auctore S. Hieronymo. At inter eruditos non admodum constat, quo tempore aut ordine singula opera conscripta sunt. Apologeticum ante libros ad Nationes, quorum supersunt fragmenta, scriptum esse, cæcus est qui non videt, tum Librum ad Scapulam, ac deinde de Testimonio animæ eadem serie emisisse. Librum de Corona occasione donativi Imp. Severi scripsisse certum est; sicque nonnullos data occasione emissos dubium non est, verum de omnibus ita judicare, temerarium esset. Celebris illa de Pallio declamatio sola, tot hominum commentariis tentata, magnorum motuum causa fuit: varias scilicet adeo in sententias abiere Eruditi, ut vix dici queat, quantas hinc turbas concitaverint. Josephus Scaliger fama immortalis ob eximiam eruditionem donatus, librum hunc scholastico Afrorum charactere scriptum primitias operum censet, emissumque quando Christianus factus est. Claudius Salmasius stupendæ vir litteraturæ, & qui Scaligerum non longo intervallo multiplici rerum cognitione sequitur, scriptum ait quo tempore in præbyterorum ordinem adlectus est, hoc est paulo ante mediam ætatem: Sicque par nobile ingeniorum, viri in republica litteraria principes digladiantur, de sola operis hujus emissionem: Ille in admirabili commentario ad Chronicon Eusebii, hic vero in notis ad Pallium, quibus suum decus non deerit, quamdiu viveret amor litterarum. Ego vero qui nihil præter amorem litterarum mihi vindico, judicium meum interponere non ausim. Facit tamen suscepta disputatio, ut quid sentiam ingenue profitear. Ex arena nimirum & scholastico pulvere exeuntis impetu vehementi opus mihi videtur, tuncque promulgatum, cum Christianæ militiæ nomen dedit. Si enim paulo ante mediam ætatem huic operam navavit, aut sane primitias operum non dices, aut certe defuit tempus iis componendis, quæ postea publicavit; cum certo certius sit circa mediam ætatem ad hæreticorum partes transisse. Septimum vero si quis evolvat, perspiciet statim, libros bene multos scriptos fuisse, post investivam illam de Pallio, seu Apologiam pallii, quo primum facti Christiani rejecta toga utebantur. Ac quoniam pallium græcicum erat indumentum, impostores dicebantur Christiani, qui græcorum vaserrimorum hominum habitum assumebant; hinc *ὑποκρίτης ἐπὶ δέτης*. & ne in iis prolixior sim, missis aliis argumentis & rationibus, conjecturam non mediocrem faciunt illa verba quæ caput quintum clauditur ad calcem operis. *Gaude Pallium & exulta melior jam te philosophia dignata est, ex quo Christianum vestire cœpisti*. Disputandi & altercandi materiam, præripere hæc mihi videntur, nec in eo vertendo saxo diutius laborandum censeo.

Ne vero nobis excidat, quod in hac re præcipuum est: fuit Tertullianus sacro præbyterorum ordini adscriptus, cumque ante initiationem uxorem duxisset, libros duos ad eandem scripsit, in quibus ita secundas nuptias seu *δεύτερον πλοῦν* aggreditur, ut primis non leve vulnus infligat.

Cum uxore maximam vitæ partem *Χριστιανοπρεπῶς* egit, veluti sororem habuit; neque tamen etsi probatæ virtutis esset, odium & invidiam effugere potuit. Quidam scilicet Romani clerici, illum veluti Montani deliria sectantem passim traduxerunt. Calumniæ occasionem dedit nimia vitæ severitas, quam instituerat, quæque delicatulis non probabatur. Hinc illo ariete, illis machinis adorti sunt, ut Montani sectatorem; diris devoverunt, & Ecclesiæ Romanæ communione illi interdixerunt. Quod ægre ferens, ad Montani partes omnino defecit, novam prophetiam, Paracletum, illaque dogmata amplexus est, quæ non ita ei displicere credebantur. Ad summam usque senectutem pervenit. Sub quo tamen Imperatore vitam finierit, incertum. Floruit ut diximus sub Severo, vixit idem usque ad M. Aurelium qui an. Chr. 222. imperium iniit. Nam a morte Severi ad initium M. Aurelii, anni tantum undecim effluxerunt, quibus Caracalla, Macrinus, & Heliogabalus, qua vi, qua fraude & impotentia imperium administrarunt. Si iis assentiri liceret qui Montanistarum hæresin ortam sub M. Aurelio putant, ad Maximini usque tempora Tertullianum reijceremus. Verum ab Epiphano hæc. 48. didicimus, sub Antonino Pio initium habuisse. Est autem illud maxime dolendum, quod ab Ecclesiæ gremio divulsus diem obiisse ultimum vulgo credatur.

Hæc qualiscumque vitæ Tertulliani series sufficere videtur; superest nunc ut ad illius errores deveniamus, quos in tanto viro, non secus ac nævos in eleganti corpore de-

reprehendere facile est. Antequam vero turpitudinem illam revelemus, erit operæ pretium, Montani dogmata impia & deliramenta aperire. Fuit is cum Priscilla & Maximilla, insanis mulierculis, auctor hæresis quæ Cataphrygum dicitur, & Montanistarum. Ideo autem Cataphrygum hæresis sic vocatur, quasi Evangelium esset *κατὰ φρύγας*. Cataphryges Paracletum Montanum, & prophetidas hæc feminas prædicabant, Jejunia & Xerophagias ecclesiæ ignotas exercebant, mœchos ad poenitentiam non admittendos, eosque non modo sed & quoslibet homines post peccatum, sicque tollendam omnino poenitentiam, cæteraque absurda proferebant, ad quæ impegisse vulgo ferunt Tertullianum. Neque in eo tantum peccasse creditur, in aliud cœnum incidisse nihilominus putidum traditur. Amentia & impietatis Arianæ fundamenta jecisse probant illa verba cap. 3. lib. contra Hermogenem. *Nam nec Pater potuit esse ante filium, nec iudex ante delictum. Fuit autem tempus, cum & delictum & filius non fuit.* Nonne hoc æternitatem filii Dei destruit? nonne vox est illa impia Arianorum de filio, *ὡς ὅτε ἐκ ὡς*. est & alius locus lib. eod. c. 18. in quo utitur loco proverb. 8. *Dominus, inquit, condidit me initium viarum suarum, ante omnes colles generavit me. Agnoscat Hermogenes, idcirco etiam sapiam Dei, natam & conditam prædicari, ne quid innatum & inconditum præter Deum crederetur.* Quis nescit Arium impia dogmata, ex hoc loco proverb. defendisse? Patres olim Nicæni de sapientia creata interpretati sunt, quæ in orbis universi creatione & ordine elucescit, de filio Dei id exponit Tertullianus, quem conditum dicere non veretur. Nonne illud arcanum directè impugnat, quo Christiani Theologi, eandem filio tribuunt æternitatem quam patri, qui licet genuerit filium, non minus tamen æternus esse filius probatur quam Pater? Hæc minus attente cogitanti excidisse crediderim; tot enim in locis Trinitatem adstruit & explicat, ut de ipsa male sensisse nefas sit dicere. Satis est erratum aliunde. In ejus quippe libris multa occurrunt partim manifesto erronea, partim paradoxa. Animas posterorum Adami ex traduce, easque esse corporeas non uno in loco scribit. At hæc posteriora alia id genus a rerum peritis haud difficulter condonabuntur, in vetusto scriptore, iis temporibus in quibus non ita distincte dogmata fidei erant exposita ac determinata. Majorem in iis esse difficultatem constat ubi Montani discipulum & Paracleti prædicatorem se profitetur. Ab iis tamen deflexit, Xerophagias equidem ubique laudabat, sed duas in anno tantum observabat, cum Montanistæ tres in anno septem hebdomadum præciperent. sic enim is lib. de jejniis contra Psychicos. *Quantula est apud nos interdictio ciborum? Duas in anno hebdomadas Xerophagiarum, nec totas, exceptis scilicet sabbatis & dominicis offerimus Deo.* Diversa nimirum ab iis habuit conventicula, ubi malitiam & animorum impietatem deprehendit. Poenitentiam omnem tollebant, negabant ullum admitti debere ad poenitentiam post peccatum; hiç verò mœchos tantum rejiciebat. Secundas nuptias veluti stupra aut adulteria damnabant; eas quidem dissuadet, at stupri non condemnat. Contradicit equidem B. Apostolo, verum disciplinæ res erat; ut & quod licitum ait fugere in persecutione. Quis autem hæc & ejusmodi alia tolerata fuisse ambigas? cum tempus vitæ & morum severitatem magis exigeret, quam dogmatum quam doctrinæ acuratam explicationem? Dicam amplius, & quod vix fidem inveniatur, eloquar. In hæresin Millenariorum sive Chiliastarum incidisse videtur, lib. 3. contra Marc. *Confitemur in terra, inquit, nobis promissum regnum, sed antè cælum sed alio statu, ut pote post resurrectionem in mille annos, in civitate divini operis Jerusalem cælo delata.* Ab hæresi Antropomorphitarum eum vindicat S. Augustinus epist. 157. ad Quodvult deum, aitque, licet animam corpus esse dixerit Tertullianus, atque Deum ipsum corpus putaverit, non ideo tamen hæreticum creditum fuisse: Gravissimi sane errores, & qui veluti nævi insignes tantum virum devenustant. Non sane leve crimen quod paracletum Montanum dixit; potuit tamen per paracletum spiritum sanctum intelligere, a Patre missum in filii nomine, eodemque spiritu prophetides mulieres agi ac circumduci. Quid si ad artes hæreticorum attendas, si Montanum deprehendas, virus suum quo callidius instillaret, fulcata pietatis specie & hypocrisis caute dissimulasse, si magno viro fucum factum fuisse, præ nimia severitate, cujus diligens erat cultor, ipse perspicias, nonne aliquid condonabis? Ubi impietatem & perversam opinionem subodoratus est, ab iis statim defecit, & quod paulo ante probavi, de suis erroribus aliquid detraxit, & ad frugem statim se convertit. Errores tamen neque tueri, neque me illud patrociniū suscepisse quemquam velim existimare. Gravissimum tamen nobis incidit, adeo turpiter eum erasse, quem B.

Martyr Cyprianus præ cæteris sibi magistrum adoptavit. Mitto hic plurima paradoxa, quæ passim ejus in operibus occurrunt. Horum multa nobis invidit injuria temporum aut laborantis ecclesiæ calamitas, neque ad nos pervenire passa est. Inter tanti naufragii reliquias neque libri omnes erroribus scatent, neque qui scatent, ubique erronei sunt. Hæretici censentur, & malo genio scripti, De fuga in persecutione, De exhortatione castitatis, De Pudicitia, De Monogamia, & de jejuniis adversus Psychicos. Cæteri licet levioribus quibusdam aspersi erratis, a Christianis admissi magno cum fructu leguntur. Cavendum tamen ne quid perniciosi dogmatis per oculos in animum irrepit; qui enim eos legendo decurret, incedet per ignes suppositos cineribus doloso. De spuris & supposititiis libris, pauci in controversiam veniunt, de duobus dubium est, De Trinitate, & de pœnitentia. Ne tamen in re parum obscura ac perplexa prolixiores simus; librum de pœnitentia genuinum esse fœtum, demonstrant codices qui eundem cæteris Tertulliani libris fere semper adjunxerunt. Quod ad librum spectat de Trinitate, scriptus est quidem stylo & genio Tertulliani; verum illius esse non puto, quoniam Sabellianæ hæreseos facit mentionem, quæ diu post ea tempora ortum habuit. Neque enim tunc auditum erat Sabellii nomen in ecclesia, qui nondum erat natus; unde B. Hieronymus eum Novato adscribit, qui post Tertullianum ecclesiæ calamitates adauxit. Is nimirum qui novam impietatis sectam condidit, maximasque turbas dedit toti ecclesiæ.





DE TERTULLIANO ET EJUS SCRIPTIS,

DEQUE VARIIS EORUM EDITIONIBUS,

NICOLAI RIGALTII

J U D I C I U M.



INTER Christianos scriptores Latinos principem locum Tertulliano deberi veterum elogio super eo præclara consentiunt; neque est facile Græcorum aliquem proferre, qui religionis Christianæ cultum tantopere tantoque studio posteritati sanxerit, ut jam hinc nobis illud semel statuendum sese offerat, in armariis præcæ Christianorum litteraturæ scripta non reperiri alia, quæ secundum Evangelia & Apostolos ab viris antiquæ pietatis amantibus majore cum fructu ac voluptate legantur. Hujusce Auctoris sententias quasdam fuisse non Catholici dogmatis, boni omnes etiamnum ferunt mæstissime: atque inter

Ecclesiæ tristitia reputant quod est ab Hieronymo & Sophronio traditum, eximium doctorem sese ab Catholicis tanquam Psychicis, quos Apostolus præ nimio vitæ animalis studio ad divini Spiritus monita obsurdescere ait, disjunxisse. Quæ res, ingenii sane præcellentis auctoritatem apud quamplurimos haud mediocriter labefecit. Nam & Hieronymus ipse alicubi de Septimio, tanquam de solitaria sententiæ persona, hominem Ecclesiæ non esse pronuntiat. Et tamen esse arbitror quod graviter & indigne feramus gloriantes hæreticos tam strenuo Fidei Christianæ propugnatore, tam studioso ac diligenti pietatis innocentiaque patrono, quem nec ipsi suum jure ullo dicere audeant, si tantula clementia nostrum nobis servare velimus. Quid enim? Nuptias secundas accusat; ac ne unas quidem probare videtur. Certe Apostolo contradicit: Sed discipline res erat; & temporum collectionem, consummationemque sæculorum instare credebatur; Christiani vexabantur; & volebat esset ad martyria paratissimos, absque ullis aut conjugum aut liberorum impedimentis. Ita ratio temporis excusat, quod alias minime ferendum fuisset. Ab eadem venit opinio, quod ad martyrium petitos fugere vetat, quod & jejunia quædam austeriora commendat; quæ sunt etiam disciplinæ durioris & scrupulosius custoditæ argumenta. At in Montano paracletum agnovit atque defendit. Magnum crimen, si alium quam Apostolicum illum a Patre in nomine Filii promissum. Quid si non alium? Quid si Montani Prophetidas haud alio spiritu regi putavit? Quid si nihil de Montano, quod cum recepta Fidei regula pugnaret audivit compertumve habuit? Plane hoc pertinere videatur, quod prudentissimus Baronius acute in alium finem observavit; ea Montani tempora fuisse, cum recte ambulantes cuncti venerarentur, cum easdem omnino, quas Catholici, scripturas reciperet; de Trinitate paria cum Ecclesiâ sentiret, dona Spiritus agnosceret, disciplinam Ecclesiasticam exacte servaret, jejunia, martyria, & quæ alia Christianæ pietatis & constantiæ munera, nec ea verbis dumtaxat, verum etiam re ipsa subiret, quin & prophetias suas miraculis approbaret. Quis tunc Montani sanctitatem non predicasset? aut quis Tertullianum cum ejusmodi Montano stantem vituperasset? Iterum dicam. Fuerit aliquando Montani malitia tam innocens, tam a nemine deprehensa, tam affinis virtuti etiam rigidi, ut Tertullianum severitatis cultorem ceperit, ideoque Tertullianus Montani nomen hæreticorum catalogo non adscripserit. At si qua
fuere

fuere post hac perfide a discipulis delirata, ea neutiquam Tertulliani nostri sententia comprobantur. Etenim eo catalogo disertissime Æschinem & Proclum, ab iisque nuncupatos Cataphrygas, blasphemiam condemnat, quod Paracletum in Montano plura & meliora quam in Christo dixisse, quasi Paracletus ipse Montani corpus induisset, nugarentur; quale nihil unquam ne somniasse quidem Montanum legimus. Ac licet alicubi Tertullianus Paracleti nomine Montanum innuere videatur, non aliud tamen, sicut & Baronius arbitratur, senserit, nisi hominem fuisse Spiritus sancti gratia sic animatum, ut eametsipsa, quæ nobis Deus Pater & Spiritus per Christum tradiderat, etiam fortius & plenius & perfectius exsequenda monstraret, quasi ab ubere depulsis, & jam adultis atque capacioribus. Hæc non eo dici a me velim quis existimet, quasi Montanum Tertullianumve adversus Ecclesiæ sententiam restitui ac recipi debere contendam; quin potius utrumque non consentanea Catholicis sensisse nulla magis ratione probaverim, quam ipsius tot sæculorum Ecclesiæ consensu: sed ut præstantissimi sacrorum Annalium scriptoris acumine, quo Montanum a discipulis discrevit, Tertullianus quoque, ab iis quos Cataphrygas nominatos dixi, secernatur. Ac Montani quidem ea fors fuit, ut scriptorum ejus nihil ad nos pervenerit; res ab ipso gestas aliquot ejus ævi scriptores attigisse narrat Eusebius: sed quæ ab iis retulit, adeo sunt plena declamatoriæ vanitatis, ut eo faciant fidei minus, quo magis affirmant. Alii posteriores, abs se invicem ita dissident, ut quod ille constituit, alter evertat; denique Baronio tandem displicent; erumpente fraudis & mendacii suspicione. Diverso fati ordine Tertullianus ad nos usque pervenit. Nam ex aequalibus, qui mentionem ejus faciat, neminem habemus; atque inter sequentium sæculorum memorias, ab ejus ætate propius remotæ non extant ullæ, præter Eusebii, posteaque Hieronymi & Augustini; quorum amborum calculo, damnatis Montani partibus adnumerabatur. Ipse nihilominus suapte nobilitate clarus, eruditionis, facundiæ, pietatis splendore proprio fulgens, caliginis offusæ tenebras dispulit; hac saltem minori infelicitate Montano beatior, quod Eusebiani scriptores, qui Montanum & Montani discipulos descripsere, bene adeo meritum censuerint, ut silentio sepultus aliquot sæculorum pace frueretur. Interea per lucubrationum suarum reliquias sanctissimo Cypriani pectori sic advixit, ut quotidie lectitatus, Magister Cypriani nuncuparetur, ejusdem vocis elogio quæ se postmodum toto cum sanguine in Christi nomen effudit; & si tam efficaces martyrum preces opinari liceat, suos secum affectus tulit in cælum. Etenim juvat hujusmodi votis prosequi, non Montani asseclam, sed Cypriani doctorem; atque in tam sublimis ingenii viro, qui Fidei Christianæ formulam, qualem Irenæus collegerat, qualem postea Patres Nicæni proposuere, libris editis haud semel professus est, quædam excusare, quæ tunc novella Christi Fide, nondum radicitus avulsis profanæ philosophiæ placitis, nondum constituta Conciliorum Catholicorum auctoritate, in plerisque illius ævi Patrum commentariis Ecclesiæ, morum multo quam doctrinæ cautioris sollicita, tolerabat; nempe extra Fidei vallum paucis articulis tutum, sentiendi opinandique libidine incustodita. Tanti viri scripta legentibus, etiam haud mediocriter litteratis, occurrunt difficilia non pauca, Sermonis & Scripturæ. Nam Sermonis quidem Africani superbia doctrinarum ferme omnium dote præstans, lectores sibi poscebat ad nutum attentissime sagaces. Posteaquam vero in longe alios incidit, mutari cœpit a quibus non potuit capi, & spurias dictiones pro legitimis, adulteræ manus inverecundia sparsit. Scripturæ autem nativæ ruina, Auctoris verbis semel interceptis, ut obtrito corpore, sensum una quoque ipsum & mentem profligavit. Sic pessimi correctores emendatissima perdidere. Nam quis esset querelarum modus? Aut quid in tantæ calamitatis casutam veteri non desperandum? Hæc pestis Homerum jampridem ita pervaserat, ut Arato quærenti, ubi locorum haberetur Iliadis pisticæ copia, Timarchi filius Timon cum respondisset, quærendam esse in exemplaribus antiquis, addiderit, Sed nondum correctis. Dira natio, tam fœdi Septimii nostri libros adeo quoque pridem vexavit, ut jam falsi vetustas longi temporis præscriptionem obstruat veritati. Quod si veterum librorum appelles fidem, etiam veterum librorum fide falsissimæ lectiones adseruntur. Nam sunt & libri veteres depravatissime correcti; neque ulla spes reducendæ unquam veritatis, nisi tam veteres nanciscamur, ut sint omni correctorum antiquitate vetustiores. Ætas avorum laudabiles Rhenani operas vidit, tribus editionibus elaboratas. Cujus viri fidei, judicio, eruditioni, diligentia, si partium studia meliorum exemplarium commercia non invidissent, is proculdubio præstitisset quod istam nobis hodie operam valde levaret. Sequens ætas Fulvium Ursinum tulit, qui certe codices inspexerat longe meliores

liores Rhenanianis, contentus excerptas inde lectiones editionis Pamelianæ marginibus adnotasse, sed ne possessoribus quidem exemplarium nominatis. Fulvianæ lectiones, in librum ampliss. doctissimique Tolosatium Archiepiscopi Car. Monchalli ex autographo transfusæ, nobis hoc etiam profuerunt, ut earum editioni, Epidicticis VVouverii Notis accuratæ, fides etiam apud austeriores constare debeat; immo & Schoppianis illis, ex Fuldensi & Vaticano in Apologeticum & Adversus Judæos Excerptis ab Junio publicatis. Quorum certe fidem eorum magis refert ubique esse testatissimam, quod & multa sunt & præclara nobis idem notata, quæ huic editioni plurimum tribuant lucis & ornamenti. Hæc erit apud posteros ætatis nostræ gloria. Cui decus accedit ingens, comperto tandem codice quem ex voto Agobardi Episcopi Lugdunensis ad S. Stephani altare oblatum fuisse legimus. Hunc certe librum ad exemplaria illa nondum correctæ descriptum fuisse probabunt ejus ope restituta nitore pristino quamplurima, quæ singula indicare tædii sane fuisset molestissimi; pretii vero nullius. Nam hæc ipsa Tertullianus avidè recipit, ut sua. Quæ male avulsa fuerant, tam bene hodie cohererent, ut avelli unquam potuisse non credas. Itaque summas recuperatorum colligi sat erit, ut inde constet quid præstare simus parati. Sic tamen ut notabilia tantum comprehendantur: minutioribus, nec tamen spernendis, scrupulosæ calculorum diligentia relictis; ut sit olim ingens etiam cumuli summa. Observationes adjecimus illustrandis aliquot locis obscurioribus, prisca moris jam longa oblivione deleti, aut eruditionis alicujus reconditæ vestigiis indagandis. In quo, si nonnulla paulo licentius posita aut disquisita censeantur, ut sunt illa fortasse de criminum occultorum castigatione, deque forma Dominici vultus, ac de lucernis per diem accensis, ea sic accipi debent, tanquam Septimianis opinionibus despiciendis animadversa; minime autem arguendis Catholicorum sententiis aut improbandis Patrum Septimio posteriorum decretis. Imo sententias, & decreta ipsa Patrum in Ecclesia receptissimorum semper opposuimus Tertulliano, ut qui, Africanis istis velut salebris offenduntur, statim habeant quo referre pedem tuto possint. Notas etiam intexuimus variarum lectionum ambiguitati pensandæ, veritati explorandæ conjecturis nonnunquam explicandis aut confirmandis. Denique Africani stili Glossas complurium inter sese locorum comparatione concinnavimus, interpretandi ratione certissima. Glossas Græco vocabulo, quo Fabius tradidit linguæ secretioris voces minus usitatas significari. Porro, breviores Observationes ac Notas plerisque haud satisfacturas scimus, nec propterea culpam deprecamur. Afer iste lectorum non admittit nisi jam eruditum.

VIRI Clarissimi & doctissimi NICOLAI RIGALTII Observationes & Notas ad libros Q. SEPTIMII FLORENTIS TERTULLIANI, nos e societate Sorbonica Doctores Theologi legimus, probavimus. Die vigesima Julii, anno Domini millesimo sexcentesimo trigésimo tertio.

A. DE BREDÀ.

DE FLAVIGNY.

NOVAS Observationes & Notas, quas prioribus subjunxit vir clarissimus & Doctissimus NICOLAUS RIGALTIIUS ad libros Q. SEPTIMII FLORENTIS TERTULLIANI, hac altera editione, nos e societate Sorbonica Doctores Theologi legimus, & probavimus. Die IX. mensis Novembris anno Domini millesimo sexcentesimo quadragesimo.

A. DE BREDÀ.

DE FLAVIGNY.



VETERUM SCRIPTORUM

TESTIMONIA QUÆDAM

DE

TERTULLIANO. EX RIGALTIO.

EUSEBIUS *in Chron.* Tertullianus Afer Centurionis Proconsularis filius, omnium Ecclesiarum sermone celebratur.

EUSEB. *Hist. Eccles. lib. II. cap. 2.* Τερτυλλιανὸς τοῖς Ῥωμαίων νόμοις ἡκριβωκὸς ἀνὴρ, καὶ τε ἀλλὰ ἐν-δοξὸς, καὶ τῶν μάλιστα ἐπὶ Ῥώμῃ λαμπρῶν.

RUFINI *interpretatio.* Tertullianus, vir & legum & institutionum Romanarum peritissimus, & inter nostros scriptores admodum clarus.

IDEM RUFINUS *Euseb. Hist. Eccl. lib. II. cap. 24.* Tertullianus, vir scriptorum nobilissimus.

HIERONYMUS, *Epist. ad Magnum, oratorem Rom. ubi de Scriptoribus Christianis.* Veniam, inquit, ad Latinos; Quid Tertulliano eruditius? quid acutius?

Idem, Præfat. in Epist. ad Ephes. Numquid aut Tertullianus beatum Martyrem Cyprianum, aut Cyprianus Lactantium, aut Lactantius Hilarium deterruit a scribendo? Nisi & parva fuerint, magna eminere non possunt.

Idem, in Catal. Script. Ecclesiasticor. Tertullianus Presbyter, nunc demum primus post Vitorem & Apollonium Latinorum ponitur, Provinciæ Africæ, civitatis Carthaginiensis, patre Centurione Proconsulari. Hic acris & vehementis ingenii, sub Severo Principe & Antonino Caracalla floruit, multaque scripsit volumina; quæ quia nota sunt pluribus, præmittimus. Vidi ego quemdam Paulum Concordiæ, quod oppidum Italiæ est, senem, qui se Beati Cypriani jam grandis ætatis Notarium, quum ipse admodum esset adolescens, Romæ vidisse diceret, referreque sibi solitum, nunquam Cyprianum absque Tertulliani lectione unam diem præterisse: ac sibi crebro dicere: Da magistrum, Tertullianum videlicet significans. Hic quum usque ad mediam ætatem presbyter Ecclesiæ permansisset, invidia postea & contumeliis clericorum Romanæ Ecclesiæ ad Montani dogma delapsus, in multis libris novæ Prophetiæ meminit; specialiter autem adversus Ecclesiam texuit volumina: *De pudicitia, De persecutione, De Jejuniiis, De monogamia, De Ecclasi Libros sex, & septimum, quem adversus Apollonium composuit.* Ferturque vixisse usque ad decrepitam ætatem, & multa, quæ non exstant, opuscula condidisse.

AUGUSTINUS *lib. de Hæresib.* Tertullianistæ a Tertulliano, cujus multa leguntur opuscula eloquentissime scripta, usque ad nostram tempus paulatim deficientes, in extremis reliquiis durare potuerunt in urbe Carthaginiensi. Me autem ibi posito ante aliquot annos, quod etiam te meminisse arbitror, omni ex parte consumpti sunt. Paucissimi enim qui remanserunt, in catholicam transierunt, suamque basilicam, quæ nunc etiam notissima est, catholicæ traderunt. Tertullianus ergo, sicut scripta ejus indicant, animam dicit immortalem quidem, sed eam corpus esse contendit: neque hanc tantum, sed ipsum etiam Deum corporeum esse dicit; licet non effigiatum. Neque tamen hinc hæreticus creditur factus. *Paulo post:* Non ergo ideo est Tertullianus factus hæreticus, sed quia transiens ad Cataphrygas, quos ante destruxerat, cœpit etiam secundas nuptias contra Apostolicam doctrinam tamquam supra damnare, & postmodum etiam ab ipsis divisus sua conventicula propagavit.

Anonymus, quem Hincmarus Remensis Hyginum per errorem vocat. Scripsit autem adversus Prædestinatianos paulo post obitum S. Augustini.

XXVI. hæresis Cataphryges orti sunt qui hoc nomen a provincia, non a dogmate adsumpserunt. Quorum auctores fuerunt Montanus, Prisca, & Maximilla. Hi itaque adventum Spiritus sancti a Domino promissum in se potius, quam in Apostolis fuisse adserunt redditum: secundas nuptias pro fornicationibus habent, & ideo dicunt eas permisisse Apostolum Paulum, quia ex parte sciebat, & ex parte prophetabat. Nondum enim venerat quod perfectum est; hoc autem per-

perfectum in Montanum, & in ejus prophetissas, quas supra diximus, venisse delirant. Hactenus dixerim de Cataphrygis. Cætera quæ dicuntur quasi incerta prætereo de infantis sanguine eos accipere: quod ideo dicimus, ne videamur ignorare omnia quæ de eis dicuntur. Hi enim qui contra eos scripserunt nihil hinc penitus memorarunt. Scripsit contra eos librum sanctus Soter Papa urbis, & Apollonius Ephesiorum antistes. Contra quos scripsit Tertullianus presbyter Carthaginienſis, qui cum omnia bene & prime & incomparabiliter scripserit, in hoc solum se reprehensibilem fecit, quod Montanum defendit, agens contra Soterem supradictum Urbis Papam. Afferens falsa esse de sanguine infantis, Trinitatem in unitate deitatis, pœnitentiam lapsis, mysteriis eisdem, unum Pascha nobiscum. Hoc solum discrepamus, inquit, quod secundas nuptias non recipimus, & prophetiam Montani de futuro judicio non recusamus. Objiciunt quidam Tertulliano, quod animam ex traduce, id est, animam dixerit ita gigni ex anima, sicut ex corporibus corpus: quod catholica fides vehementer execratur.

TERTULLIANISTAS olim a Sotere Papa Romano damnatos legimus. Cur autem xxvi. eos hæresem dicamus arripuisse, hæc causa est, quod quædam Octavia veniens ex Africa, cujus vir Hesperius nomine videbatur Duci Arbogasti valde conjunctus, qui etiam apud Maximum tyrannum multum potuit; hæc Octavia adduxit secum quemdam tergiversatorem, versutumque dæmonem, cui vix centum occurrerent verbosanti atque in hominem confidenti. Hic cum se presbyterum diceret Tertullianistam, meruit per sacrum scriptum ut sibi collegium extra muros urbis fabricaret. Quod dum impetrasset a tyranno Maximo, sanctorum nostrorum exclusit locum, id est duorum fratrum Procelli & Martiniani, dicens Phryges fuisse, & ideo hanc legem tenuisse, quam Tertullianus; atque hoc ordine per occasionem Martyrum Dei populum seducebat. Deo autem Theodosio religioso Augusto dante victoriam, punitoque satellite Maximi, de cujus se Tertullianista potestate jactabat, statim fugit cum matrona quæ venerat, nec viventis nec mortui rumore renovato. Martyrum suorum Deus excubias Catholicæ festivitati restituit. Tertullianus autem fuit civis & presbyter Carthaginienſis. Opuscula eloquentissima & ferventia in defensione edidit veritatis. Hic apud Carthaginem basilicam habuit, ubi populi ad eum conveniebant. Quæ basilica usque ad Aurelium Episcopum fuit. Agente enim Augustino Hipponensi Episcopo, & rationabiliter cum eis disputante conversi sunt, Ecclesiamque suam sanctæ Ecclesiæ contulerunt. Tertullianum autem Catholica hinc reprehendit auctoritas, quod animam ex anima nasci dicit, & defendit Montanum & Priscam & Maximillam contra fidem Apostolicam, & contra Apollonium Episcopum Orientis, & contra Soterem Papam urbis Romæ, ut supra diximus, dum Cataphryges hæreticos detegeremus a quibus postea divisus, ne plebs Montani nomen Tertulliani videretur excludere, fudit a se omnem Phrygiæ vanitatem, & Tertullianistarum conventicula propagavit; nihil tamen in fide mutavit. Nam & secundas nuptias condemnat, ut diximus, animam ex traduce venire adserit, & nos Catholicos Psychicos titulat. Ubi cumque autem legeris, Tertulliani adversus Psychicos, scias eum contra Catholicos agere.

Idem auctor, Hæres. 50. quæ est Proclianorum. His Tertullianus vehementer occurrit, ostendens Dei filium impassibilem esse, & ista divinitati non injuriam, sed laudem adferre, sicut rex qui volens annulum aureum cum gemma de cloaca levare, induit se servilem tunicam, & sic descendit ad cloacam, ut stercoreas injurias tunica illa suscipiat, & mittens manum, & annulum aureum cum gemma eripiens, aqua abluit, & digito suo regali induit, posteaquam inde ascenderit. Ita proculdubio Dei filius formam servi suscipiens venit non solum ad inferos cælorum, ubi nos sumus qui videmur vivere in mundo: sed etiam ad inferos inferiores, qui tanto a nobis sunt profundius, quanto nos sumus cælo & ut inde humanum genus eriperet, cunctarum sordium, non suarum, sed nostrarum est squalorem perpeſsus.

VINCENTIUS LIRINENSIS, *Commonitorio 1. postquam de Origene verba fecit, de Tertulliano sic ait:* Sed & Tertulliani quoque eadem ratio est. Nam sicut ille apud Græcos, ita hic apud Latinos nostrorum omnium facile princeps judicandus est. Quid enim hoc viro doctius? quid in divinis atque humanis rebus exercitatus? Nempe omnem Philosophiam & cunctas philosophorum sectas, auctores adsertoresque sectarum, omnesque eorum disciplinas, omnem historiarum ac studiorum veritatem mira quadam mentis capacitate complexus est. Ingenio vero nonne tam gravi ac vehementi excelluit, ut nihil sibi pæne ad expugnandum proposuerit, quod non aut acumine intruperit, aut pondere eliserit. Jam porro orationis suæ laudes quis exequi valeat? quæ tanta nescio qua rationum necessitate conferta est, ut ad consensum sui, quos suadere non potuerit, impellat; cujus quot pæne verba, tot sententiæ sunt: quot sensus, tot victoriæ. Sciunt hoc Marciones, Apelles, Praxeæ, Hermogenes, Judæi, Gentiles, Gnostici, ceterique quorum ille blasphemias multis ac magnis voluminum suorum molibus, velut quibusdam fulminibus evertiti. Et tamen hic quoque post hæc omnia, hic inquam Tertullianus, catholici dogmatis, id est universalis ac vetustæ fidei, parum tenax, ac disertior multo quam fidelior, &c.

CUIACIUS, *Obſer. 2. lib. VII. Tertullianum fuisse sub Severo & Antonino constat, si quidem is est, qui de religione Christiana complures libros scripsit; cujus rei iidem illi libri indices clari sunt, translationibus ex jure sumptis confertissimi, & testis Eusebius lib. II. cap. 2. qui eum fuisse jurisconsultum scribit.*

EX JOANNIS TRITHEMII ABBATIS

Libro de Script. Eccles.



TERTULLIANUS Presbyter, patria Carthaginiensis, Africanæ provinciæ, patre Centurione viro Proconsulari, homo acris & vehementis ingenij, tam in divinis quam in secularibus scripturis doctissimus, quippe qui apud Carthaginem Rhetoricam multis annis gloriose docuit. Scripsit Latino sermone pene infinita opuscula, in quibus Hæreticorum errores fortiter contrivit. Hujus scripta beatissimus Martyr Cyprianus in tanta veneratione habuit, ut nullum sine eorum lectione diem præteriret. Dicere enim ad Notarium suum consueverat: Da Magistrum, Tertullianum videlicet designans. Tandem in errorem Montani delapsus dicitur, propter quod ejus opuscula inter apocrypha computantur xv. dist. Sancta Romana. Et licet in aliquibus erraverit, in multis tamen bene scripsit, sicut ejus volumina testantur, de quibus vidi.

<i>De Patientia Dei.</i>	Lib. unum.
<i>Adversus Praxean.</i>	Lib. 1.
<i>Contra Marcionem.</i>	Lib. 5.
<i>Contra Judæos.</i>	Lib. 1.
<i>De Præscript. hæretic.</i>	Lib. 1.
<i>Contra omnes hæreses.</i>	Lib. 1.
<i>Adversus Hermogenem.</i>	Lib. 1.
<i>Contra Valentinianos.</i>	Lib. 1.
<i>De Carne Christi.</i>	Lib. 1.
<i>De Resurrectione carnis.</i>	Lib. 1.
<i>De Corona militis.</i>	Lib. 1.
<i>Ad Martyras.</i>	Lib. 1.
<i>De Pœnitentia.</i>	Lib. 1.
<i>De Velandis virginibus.</i>	Lib. 1.
<i>De Habitu muliebri.</i>	Lib. 1.
<i>De Cultu fœminarum.</i>	Lib. 1.
<i>Ad Vxorem.</i>	Lib. 2.
<i>De Persecutione ad Fabium.</i>	Lib. 1.
<i>Ad Scapulam.</i>	Lib. 1.
<i>Exhortatorium castitatis.</i>	Lib. 1.
<i>De Monogamia.</i>	Lib. 1.
<i>De Pallio.</i>	Lib. 1.
<i>De Spectaculis.</i>	Lib. 1.
<i>De Jejuniis.</i>	Lib. 1.
<i>De Ecstasi.</i>	Lib. 6.
<i>Adversus Apollonium.</i>	Lib. 1.
<i>De Pudicitia.</i>	Lib. 1.

Confiteor ad Dominum Deum.
Varie diabolus æmul.
Si quid retro gestum est.
Proxime accidit disp.
Conditionem præsentium.
Quorum hæreticorum.
Solemus hæreticis con.
Valentiniani frequent.
Qui fidem resurrectionis.
Fiducia Christianorum.
Proxime facta est liberal.
Inter carnis alimenta.
Pœnitentiam hoc genus.
Proprium jam negotium.
Si tanta in terra morare.
Ancillæ Dei vivi confer.
Dilectissima in Domino.
Quæstisti proxime Fabi.
Nos quidem neque expa.
Non dubito frater te.
Hæretici nuptias auf.
Principes semper Africæ.

Scripsit quoque & alia plura, variosque tractatus, qui ad manus nostras adhuc minime venerunt, vixitque usque ad senectam & senium studiosus. Claruit Severi Imperatoris temporibus, anno Domini cc.

EX ANGELI POLITIANI EPISTOLARUM

Enchiridio, Epist. 5. Lib. 4.



DE TERTULLIANO quod requiris. *Quinctus Septimius Florens Tertullianus* appellatur, ejusque legi libros, præter *Apologeticum*; *De Pallio*, *De carnis Resurrectione*, *De corona militis*, *Ad Martyras*, *De virginibus velandis*, *De Habitu mulierum*, *De Cultu fœminarum*, *Ad Vxorem*, *Ad Scapulam*, *De persecutione ad Fabium*, *De Exhortatione castitatis*, *De Patientia*, *De Monogamia*, *De Præscriptionibus hæreticorum*, *Contra Hermogenem*, *Adversus Praxean*, *Valentinianos*, *Marcionem*, *Judæos*, *Hæreticos omnes*. Ipse quorundam præter hos Librorum meminit a se compositorum, qui nec exstant.

Lactantius, ut in omnibus eruditum doctrinis, ita in eloquendo duriores perhibet. Augustinus, lapsum quibusdam locis miratur, quamvis hominem doctissimum. Cyprianus sua frequenter scripta de illius fontibus irrigavit. Reliqua super eo Libellus Hieronymi virorum illustrium suppeditabit. Ex *Apologetico* vero nimium tibi deerat, quod & huic *Epistolæ* tum subnexui. Tu cæteros tamen ejus Libros cave putes cum *Apologetico* conferendos; tum illud scito, volumen esse quod desideras proprie immensum. Nam quod ad operam scilicet adtinet meam, libenter equidem, de illa tibi verbis eisdem spondeo; quibus *Publio Septimio de civium fortunis Antonius*. Quid concupiscas, tu videris. Quod concupiveris, certe habebis. Vale. Florent. Pridie Idus Januarij M. cccc. LXXXI.

VITA

VITA Q. SEPTIMII FLORENTIS TERTULLIANI CARTHAGINIENSIS PRESBYTERI;

AUCTORE JACOBO PAMELIO,

Quæ ejus ætatis vigintiquatuor annorum Historiam continet.



TERTULLIANI vitam Deo auspice descripturis, qui (quod memoratu dignum est) sub Afro Romano Pontifice S. Victore, Imperatore item Afro sibi cognomine Septimio Severo, Afer & ipse floruit; duæ occurrunt controversiæ, eæque difficillimæ. Prior, de Tertullo Consule, TERTULLIANO nostro, Tertyliano JC. & S. Tertullino Martyre, e quibus quatuor hallucinatione quadam unum conficere quidam conati sunt. Altera, de tempore & ætate Auctoris, qua fidei Sacramentis novus Christi Tyro initatus est. Ad priorem quod adinet. Imprimis fefellit Rhenanum corrupta lectio apud Reginonem, quæ castiganda etiam apud Hermannum Contractum in Chronicis, ut pro Tertullino Martyre, quem recensent Martyrologia ex Actis passionis S. Stephani Papæ pridie Nonas Augusti, TERTULLIANUM legerit. Deinde non minus hallucinati sunt hætenus, qui Tertullum Romanum Consulem cum Jureconsulto Tertyliano confundunt, occasione Senatusconsulti Tertulliani, ad quod complura Rescripta sunt edita, quæ recitantur D.L. 38. T. 17. & Cod.L. 6. T. 55. Neque enim reperiri poterit aliquis Consul Tertullianus, seu Tertylianus, sed Q. Flavius Tertellus cum Licinio Sacerdote anno V. C. DCCCCX. ad cujus relationem jam antea, imperante Hadriano Augusto, dictum Senatusconsultum publicatum est. Ut pote quum D. dicto Titulo lib. 21. D. Pius decreverit, in quadam facti specie cessare Senatusconsultum Tertullianum, quod proinde eo constat esse antiquius; Tertylianus vero JC. sicuti mox latius, sub Alexandro Imperatore multis post annis claruit, cum aliis plerisque Papiniani discipulis, qui Juri dicundo operam dedere, cujus Constitutiones ex Libris Quæstionum & Libro singulari de Castrensi peculio, ne quid hic desit, post Vitam hanc Auctoris nostri subjecimus. Quæ solæ quum supersint; nec quisquam alius librorum aliorum ab hoc Tertyliano editorum meminerit, falsus videtur Conradus Gesnerus, dum illi præte-

rea adscribit legum Rescripta ex Libris, de Senatusconsultis, ac ad SC. Libonianum & Orphitianum. Arque in his satis consentiunt Doctiores. Verum an idem sit ille Tertylianus cum nostro hoc TERTULLIANO, adhuc sub judice lis est, præsertim id adferentibus quibusdam magni nominis & eruditionis JC. Nos certe, salvo saniori judicio, diversum censemus, tum quod ille juxta veriore ex Pandectis Florentinis lectionem, teste Augustino Justiniano, ubique Tertylianus vocetur, noster vero TERTULLIANUS, tum quod etiam Francisc. Balduinus datis ad me litteris stylum, & orationem dissimilem confessus sit; tum denique, quod tempora non satis convenient. Si enim cum Bernardino Rutilio Tertylianus suos edidisse Libros dicamus sub Imperio Hadriani & Antonini, quum Hadrianus Imp. obierit an. V. C. DCCCLXXX. & Severus Imp. sub quo noster TERTULLIANUS, primum cœperit imperare anno V. C. DCCCCXLV. & sic intercesserint anni LV. oportebit hunc fuisse ætate quinquagenario majorem, quum ex JC. Christianus factus est, maxime si responsa illa illi adtribuamus, quæ nonnisi in auctoritate magna constituti dare solent JC. cujus tamen contrarium ex S. Hieronymo constat, qui media illum ætate, quum antea diu Presbyter fuisset, ad hæresim scribit defecisse. Sin vero, juxta alios (quorum supra secuti sumus sententiam) sub Alexandro Imp. cum ceteris JC. quorum responsa in Pandectas relata sunt, jam luce clarius est, eundem non esse. Nam noster TERTULLIANUS ante Alexandrum annis plus minus xxx. Christi fidem amplexus, eo tempore si adhuc superstes fuerit, in hæresi volutabatur. Neque vero argumenta contra sententiam tanti sunt ponderis, ut in partes suas me potuerint pertrahere. Quod enim Ulpianus (qui locus fortassis occasionem huic dedit controversiæ) D.L. 38. T. 17. ad SC. Tertullianum lib. 1. Rescripti meminit Imperatoris & D. Patris (id est Antonini & Severi) ad Tertullianum quemdam; imprimis aut Junius, aut Ovinus juxta MS. cod. Tertullianus ille prænominatur, quum noster

Q. SEPTIMIUS TERTULLIANUS appellatur, deinde Pandectæ Florentinæ Tertullum legunt, fortassis eundem, qui etiam dictus Q. Flavius Tertullus, cum T. Flavio Clemente Consulatū gessit anno Severi III. Altera vero ratio, qua potissimum nuntur illi, quod Juris verborum retinentiss, atque adeo J.C. Romanus fuerit, vel Eusebio teste, noster TERTULLIANUS, non magis convincit, quam si dicamus, Cæciliū Oratorem quem introducit secum colloquentem in suo Octavio Minutius Felix, eundem esse cum Cæcilio Cypriano nostro, quod uterque Oratoriam exercuerit. Aut (quod ad institutum facit magis) si Septimium Severum Imp. eundem esse existimemus cum Septimio altero Severo, quod uterque Afer & Historicus fuerit, quorum ille suam, hic Alexandri Imp. vitam conscripserit. Aut denique, si Septimium illum cuius versus exstant apud Crinitum in Jani laudes, aut Quintum Septimium Romanum, qui Dyctis Cretensis de bello Trojano Libros sex Latinos fecit confundamus cum nostro SEPTIMIO TERTULLIANO, quod ambo & Afri & Poetæ fuerint. Ad quorum fortassis distinctionem, Auctor noster. Q. SEPTIMI FLORENTIS TERTULLIANI CARTHAGINIENSIS appellationes Libris præfixit suis, non contentus duabus illis SEPTIMI TERTULLIANI, quemadmodum reliqui post eum scriptores Afri, Minutius Felix, Cæcilius Cyprianus, Lactantius Firmianus, Marius Victorinus, & Aurelius Augustinus.

Tom. 5. li.
de Monog.
c. 3. n. 17.

Porro (quod ad alteram pertinet controversiam) de tempore quo ad fidem conversus est TERTULLIANUS noster, major multo se difficultas offert. Quosdam qui claruisse putant circa annum Christi nati CLX. sefellit illud Auctoris Lib. de Monogamia, *annis circiter CLX. exinde productis*, verum illi quomodo computandi sint a passo Christo, an potius ab ætate qua Apostolus Paulus Epistolam scripsit ad Corinthios primam, infra latius ad annum Domini CCXIII. Multo itaque rectius Eusebius, Ven. Beda, Freculphus Lexoviensis, Martinus Polonus, Conradus a Lichtenaw Abb. Urspergensis, Vincentius Bellovacensis, Hermanus Contractus, & Trithemius, circa annum plus minus Christi nati CC. TERTULLIANUM claruisse scribunt. Atqui de anno, quo Christo nomen dedit, silent omnes præter ipsum TERTULLIANUM, sed verbis longe obscurissimis. Illud quidem perspicuum est, statim a baptismo conscriptum ab eo Librum de Pallio, ea nempe occasione, quod, quum pro

more Christiano Toga dimissa Pallium indutus esset, amicus quispiam objecit: *Ita a Toga ad Pallium? Cui inter cetera respondet: At ego jam illi etiam divinæ scientiæ ac disciplinæ commercium confero. Gaude Pallium & exsultra, melior jam te Philosophia dignata est, ex quo Christianum vestiri cœpisti.* Verum non perinde intelligi potest, quid sibi velint ejusdem Libri verba: *Sed vanum jam antiquitas, quando curricula ista coram. Quantum reformavit orbis seculum istud? Quantum urbium aut produxit aut auxit aut reddidit præsentis Imperii triplex virtus, Deo tot Augustis in unum favente? Quot census transcripti? quot populi propaginati? quot ordines illustrati? quot barbari exclusi? Revera orbis cultissimum hujus Imperii rus est, eradicato omni aconito hostilitatis & castro & rubo subdola familiaritatis, consitum & amœnum super Alcinoi pomerium & Mide rosetum.* Id quidem Rhenanus, Magdeburgenses, alique eum secuti ita interpretantur; ut per *Triplex Imperii virtutem*, intelligant Severum Augustum, & Pescennium Nigrum, ac Clodium Albinum Cæsares, quorum illi ab exercitibus in Pannoniis & Oriente, hic in Gallia Cæsar dictus est. Sed ipse sibi contradicit Rhenanus, quum fatetur invito Severo id factum de Pescennio, & utrumque ab illo hostem judicatum, & e vivis sublatum postea. Non poterit igitur in tanta trium Cæsarum simultate accommodari illud: *Deo tot Augustis in unum favente*, multo vero minus illud: *eradicato omni aconito hostilitatis*. Immo quum illa trium Cæsarum variis in Provinciis delectio contigerit statim initio Imperii Severi, minime convenire potest cum verbis sequentibus: *Quot census transcripti? &c. quot barbari exclusi?* Quorum postremum majorem scrupulum injicit, quod inde constat, non nisi post *exclusos barbaros* hunc librum conscriptum, id est, post devictos Arabas, Parthos & Adiabenos. Quod itaque in Argumento & Adnotationibus nostris ad annum fere quintum retulimus Imperii Severi, ad annum tertium potius adplicari oportere postea deprehendimus, quum anno quarto a Severo deficere Albinus cœperit, & anno quinto interfectus sit. Itaque Imperantibus tunc una Severo Augusto, Antonino ejus filio, & dicto Albino, pacato jam Imperio, utpote devictis jam ac occisis, & Juliano, qui occiso Pertinace illud invaserat, & Pescennio Nigro. Et vero de Albino Imperii consorte consentiunt omnes. Nam juxta Fastos Consulares, statim post acceptos omnes Imperii

Tom. 1. li.
de Pall. c.
c. 5. n. 94.
Ibid. c. 6.
num. 117.
Ibid. c. 3.
n. 4.

perii titulos, D. CLODIUS ALBINUS AB IMP. CAES. L. SEPTIMIO SEVERO AUG. CÆSAR APPELLATUS EST: & anno sequenti Consulatum iniit Severus cum Albino, qui jam inde etiam SEPTIMIUS dictus est, quantum apparet in Severi gratiam. Qui eo etiam honore illum prosecutus est, ut numos ejus imagine (teste Spartiano) insigniri jufferit, qui etiam num exstant cum inscriptionibus tam Græcis quam Latinis apud Generosos Dominos Marcum & Guidonem Laurinos Warrefleti Toparchas, cum aliis compluribus, quorum infra fiet mentio. E quibus pro nostra sententia faciunt, jam post occisum Nigrum publicati isti: IMP. CAES. D. CLODIO SEPT. ALB. COS. II. MONETA AUG. CS. VICT. AUG. aut MINERVÆ PACIFERÆ SÆCULO FOECUNDO; aut denique: FELICITAS; quæ omnia pertinere videntur ad illud. *eradicato omni aconito hostilitatis.* De Antonino autem Severi filio, quod etiam jam inde Cæsaris titulo insignitus fuerit, duo sunt quæ conjecturam confirmant nostram, tum lex I. de inofficioso Testamento Cod. I. 3. quam rescripserunt Severus & Antoninus Kal. Juliis Falcone & Claro Coss. quorum Consulatus incidit in I. annum Severi; tum hæc numismatis inscriptio: IMPP. INVICTI PII AUGG. (cum Severi effigie & Antonini adhuc pueri imberbis) VICTORIA PARTHICA MAXIMA. Quæ adeo referri potest ad illud: *quot barbari exclusi?* sicut & ista: L. SEPT. SEV. PERT. AUG. IMP. II. ARAB. PAR. ADIAB. COS. II. PP. SC. Maxime consentiente Spartiano in hæc verba post Nigri cædem: *Deinde circa Arabiam plura gessit, Parthis etiam in deditionem redactis, necnon & Adiabenis, qui omnes cum Pescennio senserant. Atque ob hoc reversus, Arabicus, Parthicus, Adiabenicus, appellatus est, sed triumphum respuit, ne videretur de civili triumphare victoria.* Insuper & Eusebio (seu potius B. Hieronymus, qui multa ad Latinos pertinentia Chronicis ipsius interfert) qui bellum Judaicum, Samariticumque ac Parthicum cædi Albini præponit; quemadmodum etiam Orosius, Joannes Zonaras, & Hugo Floriacensis. Nec obstat, quod Herodianus dilatum adhuc scribat bellum Parthicum, tum quod fides major haberi debeat Latino quam Græco scriptori, qui nullum historiarum ordinem observavit, tum quod Spartianus postmodum iterum profectum scribat in Arabas, Parthos, & Adiabenos, & bello contra eos confecto triumphum egisse, eundem nem-

pe de quo infra anno Severi x. Præsertim, quum exstant & Marmorum & Numorum inscriptiones, in quibus bis Parthicus nuncupatur. Altera anni xi. ejusdem in Arcu Septimii Romæ IMP. CAES. L. SEPT. M. F. SEVERO. PIO. PERT. AUG. P. P. PART. ARAB. PART. ADIAB. PONT. MAXI. TRIB. POTES. XI. COS. III. PROCOS. ET IMP. CAES. M. AUREL. L. F. ANTONINO AUG. PIO FELICI. TRIB. POT. VI. COS. PROCOS. P. P. OPTIMIS FORTISSIMISQ. PRINCIPIBUS. INSIGNIBUS EORUM VIRTUTIBUS DOMI FORIS Q. S. P. Q. R. Anni xv. altera: L. SEP. SEV. AUG. IMP. XII. PART. ARAB. PART. ADIAB. AA. X. PROfectio. AUG. quantum apparet in Britanniam. Quarum priori partim etiam explicatur illud *quot populi propaginati?* Quemadmodum & illud: *quot ordines illustrati?* de Ordinibus nempe seu Legionibus Militaribus, per inscriptiones annorum Seve. II. III. ac IV. istas: IMP. CAES. L. SEV. &c. TRIB. POT. II. IMP. IV. COS. II. PROCOS. P. P. Ordo CLUS, & VIRG. DIAN. SACR. PRO SALUTE IMP. L. SEPT. SEV. &c. TRIB. POT. III. IMP. V. Ordo CLUS. ac: IMP. CAES. &c. IMP. VIII. TRIB. POT. IV. LEG. VII. CLUS. Historiam nihilominus nostram auspicabimur a primo Severi anno: & TERTULLIANI jam Christiani ab anno illius tertio, dummodo quædam præmiserimus, de ejus appellationibus Q. SEPTIMII FLORENTIS TERTULLIANI CARTHAGINIENSIS, & proinde de ipsius gente, familia, stirpe, parentibus, patria, institutione, studiis & scriptis adolescentiæ, vitæ statu, & ætate, quum Severus Imperium iniit.

Porro Q. (quod auctori nostro tribuerunt jam olim Vincentius Bellovacensis, Trithemius, Politianus, & MS. cod.) Prænomen esse, norunt Antiquarii omnes, fortassis quod quinto loco natus esset, utpote quum Prænomen aut ab eventu, aut ab avis, proavis, seu atavis fere usurpari a Romanis soleant (in quorum locum hodie successerunt propria cujusque nomina) quale est & illud: QUINTA SEPTIMIA, quod inter prænomena feminarum ab Onuphrio recensetur. SEPTIMII, gentis est appellatio, quæ apud Romanos primum Regia, deinde plebeja, postremo Consularis fuit & Patritia. Imprimis enim invenitur: SEPTIMIUS MESIUS ÆQUICOLARUM REX, inde in variis Marmorum inscriptionibus partim inter Epigrammata antiquæ Urbis, partim in Orthographia Al-

di Manutii, feminarum appellationes: SEPTIMIA ANNIA FL. HORATIA SEPTIMIA OCTAVILLA, SEPT. FELICISSIMA, EURESIA, SEPT. SECUNDA SEPT. EXORTA, & Ordinis Militaris virorum (quæ ad institutum magis faciunt) T. SEPTIMIUS, FELICISSIMUS COHORTIS II. & L. FLAVIUS L. F. SEPTIMIUS AFER OCTAVIANUS C. V. TURM. II. EQUIT. ROM. X. VIR ST. LITIBUS JUDICANDIS; & L. SEPTIMIUS ANTIGONUS MIL. COH. VI. PR. & T. SEPTIMIUS C. F. SER. TIVIA TR. MIL. denique L. SEPTIMIUS SEVERIANUS, & SEPT. CARITO V. P. Consularium denique virorum sub Julio Cæsare Augusto P. SEPTIMIUS, Trajano Cæsare SEPTIMIUS AGNIDINUS V. C., AGENS PER HISPANIAS V. C. P. T. VICESACRA COGNOSCENS, sub Marco Imp. SEPTIMIUS SEVERUS, sub Imper. Vero L. SEPTIMIUS SEVERUS, M. SEPTIMII GETÆ F. postmodum Imperator, sub ipso illo Severo D. CLAUDIUS SEPTIMIUS ALBINUS, cum illo uti supradiximus Cæsi appellatus, P. SEPTIMIUS M. F. GETA illius frater, Q. SEPTIMIUS PLAUTIANUS Antonini filius ipse, focer, & (mirum de Antonino ejus filio majore natu, quod SEPTIMII appellationem prætermiserit.) P. SEPTIMIUS SEVERI. AUG. F. GETA IMP. CÆS. AUG. De quorum gente an fuerit, etiam ipse Afer Auctor noster, non ita constat, ipse interim sibi ipsi his verbis id nominis tribuit: *Pax & gratia a Domino nostro Jesu redundet, cum SEPTIMIO TERTULLIANO, cujus hoc opusculum est; hinc & a Lactantio Instit. divin. l. 5. c. 1. & a B. Hieron. 188. Epist. ad Fabiolam, SEPTIMIUS TERTULLIANUS appellatur quibus etiam consentiunt Trithemius, Politianus, & MS. excusque hætenus codices omnes. FLORENTIS cognomen, familiam quidem certam gentis Septimiæ significat, sed quæ apud Romanos fuit incognita; adtribuitur tamen auctori non modo in excusis, sed & MS. cod. ac jam olim a Trithemio & Politiano. TERTULLIANI nomine præter alios qui illius mentionem faciunt scriptores omnes, non modo verbis jam citatis, sed etiam hisce seipsum appellat, *Tantum oro, ut quum petitis, etiam TERTULLIANI peccatoris mineritis, & memento in orationibus tuis TERTULLIANI ad hæc exhortantis.* Quod videtur derivativum a Tertullo, sicuti Octaviani ab Octavio, & Septimii a Septimio*

Tom. 2. li.
de Vel. vir.
cap. ult.
num. 142.

Tom. 3. li.
de Bapt. c.
ult. n. 142.
Tom. 5. li.
de Exhor.
Cast. cap.
ult. n. 7. 4.

& stirpem significare familiæ Florentum. De qua fortassis est quæ exstat Montuni ad S. Mauritium, ac Mediolani ad S. Victorem porta Vercellensi hæc inscriptio: C. SARTORIUS L. F. OUF. TERTULLIANUS VETERANUS LEG. XI. CURATOR CIVIUM ROMANORUM MOGONTIACI., seu MUNGOTIARII. Hoc saltem constat ex Eusebii Chronico & B. Hieron. Cat. Scriptorum Eccles. TERTULLIANUM nostrum Afrum fuisse centurionis Proconsularis filium, quod etiam adfirmant B. Isidorus, Ven. Beda, Nicephorus, Freculphus Lexoviensis, Marianus Scotus, Ado, & Vincentius Bellocvacensis. Patriam Carthaginem indicat agnomen CARTHAGINIENSIS, in quo etiam illi consentiunt, quum dicunt *Provincia Africa, Civitatis Carthaginensis*, sicuti & B. Optatus Milevitanus lib. 1. adv. Parmenianum, & nominatim Nicephorus, quum Carthaginē in Africa ortum scribit. Quid? quod ipse Auctor id satis superque indicet initio Libri de Pallio: *Principes (inquit) semper Africa, viri Carthaginenses vetustate nobiles, novitate felices. Tamen & vobis habitus aliter olim Tunicae fuere, & quidem in fœminis; in viris autem Pallii extrinsecus habitus. Vobis vero post injuriæ beneficium, post Gracchi ob-scœna omnia, post trinas Pompeii aras, & longas Cæsaris moras: ubi mœnia Strabonius imposuit, sollemnia Sentius Saturninus enarravit, quum concordia juvat, Toga oblata est. Pallium tamen generatim vestram, immemores etiam, denotatis. Equidem haud miror prædocumento superiori. Nam & Arietem illa dicitur Carthago studiis asperrima belli prima omnium armasse. Quum tamen ultimarent tempora patriæ (en patriam Carthaginem vocat) & Aries jam Romanus in muros quondam suos auderet, stupere illico Carthaginenses ut novum extraneum ingenium. Tantum ævi longinqua valet mutare vetustas. Sic denique nec Pallium agnoscitur.* Hæc paulo prolixius, ob opinionem Vadiani, qui in Carta Palestinæ patriam illi assignat Municipium quoddam juxta Aras Philenorum fratrum.

Atqui TERTULLIANI qualis felix fuerit institutio, Libri ejus adversus Gentes testantur, qui (B. Hieron. teste Epist. ad Magnum) cunctam sæculi continent disciplinam, e quibus vel solis constat omnes illum Auctores evolvisse, Historicos, Poetas, Grammaticos; de Jureconsultis vero res notior est quam ut probatione sit opus, de Medicis & Philosophis idipsum ex libro de

Tom. 1. li.
de Pall. c.
1. nu. 2.

de Anima colligere est. Quorum omnium Catalogum in suas classes distributum reperiet Lector inter Indices nostros, tam Græcorum quam Latinorum. Hinc a Lactantio dicitur in omni genere litterarum peritus, ab Eusebio legum & rerum Romanarum peritia clarus, a B. Hier. acris & vehementis ingenii vir eruditiss. quo nihil eruditius, nihil acutius, & eloquentissimus, a B. Augustino disertissimus, qui buccis sonantibus orationem inflaverit, a Nicephoro eloquentia admodum pollens, acris & ingeniosus admodum. Quæ omnia latius multo prosequitur Vincentius Lirinensis: Hic (inquit) apud Latinos nostrorum omnium facile princeps judicandus. Quid enim hoc viro doctius? quid in divinis atque humanis rebus exercitatus? Nempe omnem Philosophiam, & cunctas philosophorum sectas, auctores adsertoresque sectarum, omnesque eorum disciplinas, omnem historiarum & studiorum varietatem mira quadam mentis capacitate complexus est. Ingenio vero nonne tam gravi & vehementi excelluit, uti nihil sibi pæne ad expugnandum proposuerit, quod non aut acumine irruperit, aut pondere illiserit? Jam porro orationis suæ laudes quis exequi valeat? Quæ tanta, nescio qua, rationum densitate conferta est, ut, ad consensum sui, quos suadere non potuerit, impellat, cujus quot pene verba, tot sententiæ sunt, quot sensus, tot victoriæ. Quamquam interim experientia ipsa convicti fateamur necesse sit, quod de eo scribit Lactantius, parum esse facilem minus comptum, & multum obscurum, & juxta B. Hieronymum, crebrum quidem in sententiis, sed difficile in eloquendo, ut non mirum sit, stilum ejus & aliorum etiam Afrorum facile potuisse discerni a Nepotiano (uti in vita ejus testatur idem B. Hieronymus) Minutii Felicis dico, B. Cypriani, Arnobii, Lactantii, Victorini. Obscuritatis vero stili præcipuam causam adnotavit alicubi Rhenanus, quod ex Græcorum Auctorum assidua lectione adeo Græcas loquendi formulas imbiberit, ut etiam Latine scribens, illarum oblivisci nequiret. Et vero scripsisse eum quædam in adolescentia, atque adeo ante fidem Christi susceptam, idem B. Hieronymus locuples testis est. Nam est (inquit lib. I. adv. Jovin.) hujus loci nuptiarum angustias describere, & quasi in communibus locis Rethorico exultare sermone. Certe & TERTULLIANUS, *quum adhuc esset adolescens*, lusit in hac materia. Cujus libri argumentum & titulum idem Epist. 22. ad Eu-

stoch. recenset: Si tibi placet (inquit) scire, quot molestiis virgo libera, quot uxor adstricta sit, legas TERTULLIANUM AD AMICUM PHILOSOPHUM. Quo fit ut castitatem, quam toto vitæ tempore usque adeo commendatam habuit, etiam jam inde ab illo observatam censeamus. Atque adeo non tam suo quam aliorum nomine, exempli gratia, dictum intelligimus illius Auctoris: *Ego me scio neque alia carne adulteria commisisse, neque nunc alia carne ad continentiam eniti*. Conjugium tamen iniisse TERTULLIANUM ex Libris duobus ad Uxorem perspicuum est: fortassis quod nondum sublata essent Papia Poppæa & Julia leges, quæ liberos suscipi cogeant (uti ipse fatetur) & cœlibes & orbos vetabant ex testamento solidum capere; de quibus per Severum Imp. sublati, infra latius. Quarum Legum constitutio præscribens matrimonii certam ætatem, utpote juxta Platonem anni xxxv. nostram confirmat conjecturam, quod ante fidem matrimonium contraxerit, quamquam tamen liberorum ejus nulla uspiam mentio. Scribitur autem Trithemio apud Carthaginem aliquot annis, Rhetoricam gloriose docuisse; postea & Oratorem fuisse seu causarum Advocatum mox comprobavimus. Jureconsultum etiam fuisse constat ex variis quibus utitur, phrasibus & J. C. vocibus, fortassis Romæ præceptore usus est Serbidio Scævola; studiorum collega & Severo Imp. & Æmilio Papiniano ætate tamen minor Severo, qui natus fuit anno Domini CXLVI. ut quadragenarius fuerit initio Imperii illius. Inde enim ad finem usque Imperii ipsius & filii ejus Antonini Caracallæ, sub quibus Auctor floruit, anni efficiuntur xxiv. aut circiter; & sic simul constituuntur LXIII. ætatis TERTULLIANI, a quo anno (quem climactericum vocant Medici) decrepita ætas, ad quam usque vixit, exordiri solet. Pro quo facit quod B. Hieron. & Nicephorus post mediam ætatem in hæresim Montani lapsum scribunt, nempe nostra quidem sententia circa annum ætatis ejus quinquagesimum tertium, anno Severi xv. toto ante obitum decennio. Verum de his plus satis. Jam ad Historiam pergamus annorum illorum xxiv.

Anno igitur Domini CLXXXIV. C. SOTIO FALCONE & C. JULIO FRUCTO CLARO COS. S. Victoris filius F. Afri Romani Pontificis an. VIII. Imp. Cæs. L. Septimii M. F. Afri, Pii, Pertinacis, Augusti anno I. TERTULLIANUS adhuc ethni-

To. 4. operum Tert.
To. 3. Lib. de Resur. car. ca. 59.
num. 412.
Tom. 2.
Lib. 1. & 2. ad Uxor
T. 1. Apol. c. 4. n. 2. & T. 5. l. de Mon. c. 16.
num. 123. & 124.

ethnicus caussarum patronum agebat Carthagini; quod comprobatur his ipsius verbis quæ sub Pallii persona de se scripsit, jam Christianus factus: *Ego, inquit, nihil foro, nihil campo, nihil curiæ debeo, nihil officio advigilo, nulla rostra præoccupo, nulla prætoria observo, cancellos non adoro, subsellia non contundo, Jura non conturbo, caussas non elatro. Plus togæ læsere Remp. quam loriciæ. Certe ethnicum se fuisse ipse fatetur, agens de judicio extremo, vita & igne æternis, & fuscitatione defunctorum: Hæc, inquit, & nos risimus aliquando, de vestris fuimus. Fiunt, non nascuntur Christiani.*

Apud auctorem vero quædam ad annum hunc pertinentia reperire est. Imprimis de cæde Imper. P. Helvii, P. F. Pertinacis occisi v. Kal. April. illud Apologetici: *Unde qui faucibus exprimendis palæstricam exercent? Unde qui armati palatium irrumpunt, omnibus Stephanis atque Partheniis audaciores? De Romanis, ni fallor, utpote qui in foribus palatii ab armatis Prætorianis militibus interfectus sit, factione Læti præfecti prætorio, ejusdem, cujus jussu Commodus Imper. non multo ante a Narcisso athleta, cum quo ille solebat in palæstrica exerceri strangulatus fuerat. Deinde de Imper. Cæs. Pescennio Nigro, qui occiso jussu Senatus Imper. Cæsar. M. Didio M. F. Commodus Severo Juliano Augusto, exante diem Kalendas Majas Imperium invaserat, illud ejusdem loci: *Plane ceteri ordines pro auctoritate religiosi ex fide nihil hosticum (adversus Cæsarem) de ipso Senatu, de equite, de castris, de palatiis istic spirant. Unde Cassii & Nigri?* Quorum prius ad Avidium Cassium refertur; qui ex familia Cassiorum C. Julii Cæs. interfectorum, & Antonino Pio & Marco ac Vero Impp. principatus extorquere conatus fuit. Alterum ad Nigri conspiracy aduersus Severum Imp. *Jam & solemnia Cæsarium (qualia etiam Kalend. Junii in auguratione nova Severi, qui antea Idibus Maii ab exercitu Imperator dictus fuerat celebrata sunt) ibidem in hæc verba describit: Cur die læto non laureis postes obumbramus, nec lucernis diem infringimus? & paulo post: Ipsos Quirites, ipsam vernaculam septem collium plebem convenio; an alicui Cæsari suo parcat illa lingua Romana? Testis, & Tiberis, & scholæ bestiarum. Jam si pectoribus ad translucendum quamdam specularem materiam natura obduxisset, cujus non precordia insculpta apparent novi ac novi Cæsaris scenam in Congiario dividundo præ-**

sidentis? etiam illa hora, qua adclamant: De nostris annis tibi Jupiter augeat annos. Hoc enim indicant Herodianus l. 2. inter cetera scribens: Milites Prætorianos relictis armis pomparum habitu laureatos processisse; & Spartianus ac Fasti Consulares, dum 30. postquam in urbem venerat die, exante diem Kal. Jul. profectum scribunt Severum in Orientem contra Nigrum tyrannum, datis prius plebi Congiario, & Donativo Militibus; denique & hæc numismatis inscriptio: IMP. CÆS. L. SEPT. SEV. PERT. AVG. COS. LIBERALITAS AVG. quo pertinet etiam quod præmittitur: *Focos & thoros in publicum educere, viciatim epulari, civitatem tabernæ habitu obole facere vino lutum cogere.* Ad hunc præterea annum pertinere censemus illud lib. ad Scapulam: *Ipse etiam Severus pater Antonini, Christianorum memor fuit. Nam & Proculum Christianum, qui Torpacion cognominabatur, Eubode procuratorem, qui cum per oleum aliquando curaverat, requisivit, & palatio suo habuit usque ad mortem ejus; quem & Antoninus optime noverat Christiano lacte educatus.* Nam morbum illi gravem contigisse initio Imperii, ex Ælio Lampr. vel inde patet, quod quum filii sui id ætatis non haberent, ut imperare possent, Severus sed id in animo habuisse scripserit, ut si quid sibi forte humanitus accidisset, Niger Pescennius & Clodius Albinus succederent; quorum ille occisus fuit anno sequenti. Et quum (sicuti infra latius) anno ipsius 4. Antoninus annum agens 13. Cæs. Aug. appellatus sit, oportebit huc referre, quod de illius scribit educatione Auctor. Cui simile est illud de illo Spartiani: Si quando feris objectos damnatos vidit, flevit, aut oculos avertit. Septennis puer, quum collusorem suum puerum ob Judaicam religionem gravius verberatum audisset, neque patrem suum, neque patrem pueri, neque auctorem verberum diu respexit. *Christiano vero lacte educatum, ex eo confirmatur, quod Lugduni natus sit ubi vigeat fides Christiana.*

Anno Domini clxxxv. IMP. CÆS. L. SEP. SEV. PERT. AVG. II. ET D. CLODIO SEPT. ALBINO CÆS. II. COS. anno 9. S. Victoris Rom. Pont. & ipsius Severi II. adhuc Carthagini caussarum fuisse advocatum TERTUL. verisimile est. Ad hunc autem annum referri debet illud ipsius lib. ad Scapulam: *Sic & circa Majestatem Imperatoris infamamur, tamen nunquam Albiniani nec Nigriani vel Cassiani inveniri potuerunt Chri-*

Tom. 1. li.
de Pall. c.
5. n. 98.

Ibid. Apol.
cap. 18. n.
262.

Ibid. Apol.
c. 35. num.
475. & 476.

Ibid. n. 472.

Ibid. num.
461. 462.
463. 464.
468. 469.
470.

To. 1. l. ad
Scap. c. 4.
n. 32. 33.
34. 35. &
36.

To. 1. c. ad
Scap. 2. n.
8. & 9.

Christiani; sed iidem ipsi, qui per Genios eorum in pridie usque iuraverant, qui pro salute eorum hostias & fecerant & voverant, hostes eorum sunt reperti. Hoc enim anno Imper. Cæs. C. Pescennius Niger Justus August. occisus est apud Cyzicum, sive Ificum juxta Herodianum, quo facto mox Severus eos Senatores occidit, qui Nigri partes secuti fuerant, & cum Nigro militaverant Ducum aut Tribunorum nomine, aliosque omnes exceptis Militibus, quos impunitate proposita recepit; Antiochenis privilegia, & Neapolitanis jus civitatis eadem de causa ademit. Aliquot deinde Barbarorum Reges (juxta Onuphrium) qui Nigro fuerant auxilio, a Severo victi sunt; quare ipse IMP. II. III. & IIII. appellatus est, quos omnes Nigrianos Auctor noster appellat. Quod postremum confirmat nostram sent. de Arabibus, Parthis, & Adiabenis hoc anno devictis; atque adeo huc pertinent inscriptiones Numorum & Marmorum antiquæ supra citatæ; & proinde illud Auctoris: *barbari exclusi*. Et vero Constitutiones his Coss. editæ titulo Severi & Antonini Augg. datæ v. Kal. Martii, xi. Kal. Maii, Nonis Julii vi. Kal. Oct. & xi. Kal. Novemb. confirmant quod supradiximus de Antonino Imp. conforte ab initio quæ exstant Cod. Lib. 8. T. 14. l. 1. l. 6. T. 2. l. 2. lib. 2. Tit. 1. l. 2. lib. 2. T. 24. l. 1. & lib. 8. T. 16. l. 1. Ad hunc annum pertinere censemus, cujus ex Eusebio supra meminimus, bellum Judaicum & Samariticum, de quo etiam Freculphus Lexovienfis, unde & Judaicum ei oblatum fuisse. Quo videtur ex parte respicere Auctor de Judæis agens: *Dispersi* (inquit) *palabundi, & cæli & soli sui extorres vagantur per orbem, sine homine, sine Deo Rege quibus nec advenarum jure terram patriam saltem vestigio salutare conceditur*. Unde conjicio belli illius occasionem; quod Judæam vellent repetere, quia illis ab Hadriano Imp. interdictum fuerat. Huc etiam referendum quod scribit Niceph. Eccl. hist. l. 5. cap. 2. *Severi imperii initio satis bono loco res nostræ fuere, in diesque fidei professio augmenta sua cepit, eorum quos recensuimus Ecclesiasticorum doctorum scriptis atque doctrinis eam provehentibus, idque in maximis quibusque potissimum urribus 3. nimirum Alexandria, Antiochiæ, Aeliæ, et per Palæstinam omnem, Ephesi, Cæsareæ, et Occidentem versus, Thessalonice, Athenis, Corinthi, in Galliis, et Romæ maxime. Universæ enim multitu-*

dines et domus totæ ad fidem accedebant; quidvis facere et pari paratæ; quam ut quidquam contra religionem nostram agerent aut novarent. Qua occasione etiam recensendi hic veniunt quorum tum ille, tum Eusebius meminerunt hujus ætatis Ecclesiastici scriptores, maxime quum ipsorum scriptis & doctrinis haud dubie acceptam debeat suam conversionem Auctor noster. Apud Alexandriam Demetrius Episcopus 12. ac Presbyteri Panthenus, & ejus discipulus Clemens Alexand. Antiochiæ 9. Episc. Serapio, Hierosolymorum 34. Gordius, Cæsareæ Palestinæ Theophylus Ephesius Polycrates, Ponticus Palmas, Berillus, & Bachilus Corinthii, in Africa Carthagini Agrippinus, Lugduni Galliarum S. Irenæus, Romæ denique S. Victor Pont. Atque adeo hinc confirmatur nostra ex MS. cod. lectio apud Auct. *Quales ergo Leges istæ, quas adversum nos soli exercent impii; injusti, turpes, truces, vani, dementes; quas nullus Pius, nullus Severus impressit*, nempe usque ad id temporis quo Apologeticum edidit.

Anno Domini clxxxv. Q. FLAVIO TERTULIO & T. FLAVIO CLEMENTE. COSS. S. Victoris Rom. Pont. anno x & Severi III. TERTULLIANUS fidei Christianæ, mea quidem sententia nomen dedit, Imperio jam prorsus pacato cum Severo imperantibus Antonino ejus filio & Clod. Albino Cæsaribus, quod adeo *Triplex Imperium* vocat verbis supra citatis, quo Lectorem remittimus: complura enim illic reperiuntur quæ ad hunc annum pertinent. Id tamen non initio, sed sub hujus anni finem: *eradicato jam omni aconito hostilitatis*: utpote post excidium Byzantinum, quæ urbs, Herodiano, Zonara, & Michaeli Glyca testibus post triennii obsidionem, coeptam anno 1. Severi, adhuc vivente Nigro, tandem fame capta est, & libertate omni adempta Perinthiis [qui multa a Nigro passi fuerant] adjudicata est, etiam moenibus everfis, in vici formam redacta. Cujus etiam Auct. meminit: *Cælius inquit, Lapella in exitu Byzantino, Christiani gaudete, exclamavit*. Occasionem suæ conversionis ipse quantum apparet, indicat ex testimonio alicujus Dei, qui a Christianis adjuratus dæmonem se confitebatur: *Hæc testimonia* [inquit] *Deorum vestrorum Christianos facere consueverunt, qua plurimum illis credendo, in Christo Domino credimus. Ipsi litterarum nostrarum fidem accendunt, ipsi spei nostræ fiden-*

Tom. 1. l. de Pall. c. 2. n. 41.

To. 1. Apolog. c. 21. n. 306.

Ibid. c. 5. n. 65. 70. & 71.

To. 1. l. de Pall. c. 3. n. 41.

Ibid. n. 42.

To. 1. l. ad Scap. c. 3. n. 20. Ib. Apolog. c. 23. num. 371.

Ibid. c. 19. n. 273. 274. 275. 276. 277.

Ibid. c. 20. n. 296.

fidenciam adificant. Neque tamen inde solummodo, sed & ex fide scripturarum sacrarum, quarum fidem dii suo testimonio adprobant. Maxime quod illarum auctoritatem [vel ipso teste jam Christiano] summa antiquitas vindicaret, utpote quum: omnes substantias, omnesque materias, origines, ordines, venas veterani cujusque styli, gentes etiam plerasque & urbes insignes historiarum causas & memoriarum; ipsas denique effigies litterarum, indices custodesque rerum; ipsos Deos, ipsa templa & oracula & sacra unius Prophetæ Moysei scrinium seculis aliquot anteverterit. Quum etiam illarum Majestatem divinam prædictionum veritas comprobaret: *Quidquid enim, inquit, agitur, prænunciabatur. Quod terræ vorant urbes, quod insulas maria fraudant, quod externa atque interna bella dilaniant, quod regnis regna compulsant; quod famēs & lues, & locales quæque clades & frequentia plerumque mortium vastant, & quod etiam officia temporum & elementorum munia exorbitant, quod & monstris & portentis naturalium forma turbatur, providenter scripta sunt.* [Nempe Matth. 25.) Dum patimur, leguntur; dum recognoscimus, probantur. De quibus omnibus latius & l. de Pallio c. 2. & ejusdem Apolog. cap. 40. quo & ad Annotat. nostras Lectorem remittimus. Hic dumtaxat addemus, adludere illum inter cætera ad *luem* maximam Romæ & in multis Provinciis, ac terræ motum, quo corruit Smyrna urbs Asiæ, quæ recenset Euseb. in Chronicis sub Marco & Vero Imp. & fulmen quod sub Commodio in Capitolium ruens Bibliothecam inflammavit, & bella ejus ætatis civilia, quorum jam meminimus. Item ad *famem*, de qua l. ad Scap. in hæc verba: *Sicut & sub Hilariano præside, quum de areis sepulcrarum nostrarum adclamassent: Areæ non sint, areæ ipsorum non fuerunt: messes enim suas non egerunt.* Denique ad *portentum*, de quo ibidem: *Nam & sol ille in conventu Uticensi, extincto pene lumine adeo portentum fuit, ut non potuerit ex ordinario deliquio hoc pati, positus in suo bypsomate & domicilio.* Et vero, scripta quoque multorum a Christo Patrum adv. Gentes conversioni causam dedisse sentimus, ad quæ adludit alibi, *Nonnulli, inquit, quibus de pristina litteratura, & curiositatis labor & memoriæ tenor perseveraverit, opuscula penes nos condiderunt, commemorantes & contestificantes in suggillationem & originem &*

traditionem & sententiarum argumenta; per quæ recognosci possit, nihil nos aut novum, aut portentosum suscepisse, de quo non etiam communes litteræ ad suffragium nobis patrocinentur: si quid aut erroris ejecimus, aut aqutatis admisimus. Inter quos commemorandi Quadratus, Aristides, Anaxagoras, Melito, Theophylus Antiochenus, Apollinarius, Tatianus, Clemens Alexand. & Apollonius Senator, denique ab Auct. alicubi citati *Justinus Philosophus & Martyr, Miltiades Eccles. Sophista, & Irenæus omnium doctrinarum curiosissimus explorator.* Quibus omnibus evolvendis & ante & post fidem susceptam ipsum adlaborasse, vel ex Apolog. patet; in quo subinde illos ad verbum fere imitatur. His omnibus adminiculis ad Christi fidem conversus, & jam initiatus, quum pallium Christianum indutus (sicuti antea etiam adtigimus) inconstantia notaretur ab amico, quod *a Toga transisset ad Pallium.* Orationem habuit Carthagini [quam LIB. DE PAL. inscripsit] qua, & Pallii vetustatem, simplicitatem, facilitatem, libertatem sine cura, Philosophicam gravitatem & sanctitatem commendat; & vitio sibi dari non debere, variis exemplis ostendit, quod habitum verterit. Qua occasione & libidinum varia genera, quibus natura mutetur, & Matronarum cultum indecentem infectatur, & fori Judicum militum vitiis, tum ambitioni & gulæ cauterem adigit. Atqui his Coss. data Constitutio Severi & Antonini v. Idus Martias, quæ exstat D. Lib. 9. Tom. 1. lib. 1. iterum confirmat nostram sententiam de Antonino filio Imperii consorte.

Anno Domini clxxxvii. C. DOMITIO DEXTRO II. ET L. VALERIO MESSALA THRASIA PRISCO COSS. S. Victoris Papæ Romani anno II. & Severi IIII. TERTULL. jam Christianus, quibus se occupationibus totum dederit, scripta ejus, de quibus postea, plus satis suo confirmant testimonio. Ex quibus imprimis constat ita versatum fuisse in sacrarum lectione litterarum, ita memoriæ omnia & singula scripturarum loca commendasse, ut vel unica periodo subinde complura complexus sit; sicuti ex scripturarum Indice nostro collatione cum Auctore facta, facile est deprehendere. In illis autem citandis editionem sequitur ubique 70. Interpret. quod ad vetus Instrumentum adtinet, juxta quod per *Esdras* (vel ipso teste) *constat restauratum*, idque non in Pentateucho Moyfi dumtaxat, aliisque libris

To. 3. l. ad
Valent. c.
5. n. 41. 42.
& 43.

Tom. 1. l.
ad Scap. c.
3. n. 13.

Ibid. n. 15.
& 16.

Ib. l. de te-
stim. ani-
mæ cap. 1.
n. 2.

To. 2. l. de
Hab. mul.
c. 3. n. 33.
To. 1. Apo-
log. c. 18.
num. 263.
264. 265.
& seq.

bris historicis, sed & in Prophetarum vaticiniis: Quos enim (inquit) diximus prædicatores, Prophetæ de officio præfandi dicuntur. Voces eorum, itemque virtutes, quas ad fidem Divinitatis edebant, in thesauris litterarum manent, nec istæ nunc latent Ptolemæorum eruditiss. quem Philadelphum supernominant) & omnis litteraturæ sagacissimus: quum studio Biblitobec. Pistratum [ut opinor] æmularetur; inter cetera memoriarum, quibus aut vetustas, aut curiositas aliqua ad famam patrocinebatur, & suggestu Demetrii Phalerei Grammaticorum tunc probatissimi, cui præfecturam mandaverat, libros a Judæis postulavit, proprias scilicet atque vernaculas script. quas soli habebant. Ex ipsis enim & ad ipsos semper Prophetæ peroraverant, scilicet ad domesticam Dei gentem ex patrum gratia Hebræi retro, qui nunc Judæi. Igitur & litteræ Hebrææ, & eloquium. Sed ne notitia vacaret, hoc quoque Ptolemæo a Judæis subscriptum est, Septuaginta duobus Interpr. indultis; quos Menedemus quoque Philosophus de sententiæ communione suspexit. Adfirmavit hæc vobis etiam Aristæas, ita in Græcum stylum ex operto monumenta reliquit. Hodie apud Serapæum Ptolemæi Bibliothecæ cum ipsis Hebraicis litteris exhibentur. Quæ paulo prolixius citavimus, adversus eos qui auctoritatem 70. Interp. elevare non verentur. In novo vero Testamento non tam Latinis Translatis, quam Græcis veteribus codicibus usum Auctorem, Græce doctissimum, ex versione ejus peculiari ab aliis omnibus multum subinde diversa, manifestum fit; quam adeo discrepantiam in gratiam Professorum sacrarum litterarum ubique adnotavimus. Quam jam olim etiam indicavit B. Ambr. sive quisquis Auctor est Comment. in Epist. Pauli ad c. 5. Rom. Constat (inquit) quosdam Latinos olim de veteribus Græcis translatis codicibus, quos incorruptos simplicitas temporum servavit & probat. Postquam autem discordia animis dissidentibus & hæreticis perturbantibus torquere quæstiones coeperunt, multa immutata sunt ad sensum humanum, ut hoc contineretur in litteris, quod homini videretur. Unde & ipsi Græci diversos codices habent. Illud autem verum arbitror, quando & ratio, & historia, & autoritas observabatur. Nam hodie quæ in Latinis reprehenduntur codicibus, sic inveniuntur a veteribus posita, TERTULLIANO, Victorino, & Cypriano. Hactenus ille. At qui versaba-

tur præterea noctu diuque Auctor noster in perscrutandis non modo quos supra adduximus, Apologiarum pro fide Christiana Auctoribus, sed & aliis haud dubie Scriptoribus Ecclesiast. præter Apollonium Senatorem & B. Victorem, Græcis omnibus; Philonem dico, Josephum (quem vocat *Antiquitatum Judaicarum vernaculum vindicem*) Apionem, & Egesippum Judæos, Clementem Romanum, ac S. Polycarpum [quorum illum *Romanorum a Petro*, hunc *a Joanne Smyrneorum Episcopos ordinatos* agnoscit] S. Ignatium Antiochenum, S. Dionisium Areopag. Galliarum, Papiam Hieropolitanum, Episcopos; Agrippam Castorem, Dionysium Corinthiorum, Plinitum ac Philippum Cretenses Episcopos; Musanum, Modestum, Panthenum Alexandrinum, Rhodanem Asianum, Serapionem & Proculum quemdam, quem vocat *eloquentiæ Christianæ dignitatem*, de quo postea latius; Sextum denique Appionem, Candidum, Arabianum, Maximum, & Heraclitum. Quibus adjicio primos illos ceteros Pont. Rom. in Petri cathedra successores, quorum exstant Decretales, quorumque cum Lino & Cleto Auctor meminit, *Anacleum*, *Evaristum*, *Alexandrum*, *Sixtum*, *Telesphorum*, *Hyginum*, *Pium*, *Anicetum*. Soterem item (quem, quod occasio sese non offerret, prætermisit) & *Eleutherum*, quem *Benedictum* nuncupat. Quos omnes Græce scripsisse, ex eodem stylo Latino, qui interpretis ejusdem videtur, censeo; ut pote, qui melius Græce noverint, sicut etiam S. Iren. quam Latine. Quo fit, ut [vel Rhenano adnotante] nemo mirari debeat Græcam Auctoris loquendi consuetudinem, quum etiam si qui in Latinam linguam translatis essent, mallet ex fontibus bibere [quod ajunt] quam ex lacunis. Atqui hoc primum anno quidam scribunt Idib. Maii die Natalitio Imperii a Severo Imp. appellatum Cæsarem Aug. filium ejus Antoninum, apud Viminatium priusquam in bellum contra Albinum profisceretur. Verumtamen etiam ab initio Augustum olim fuisse nuncupatum, patet ex Rescriptis præcedentium annorum nomine Severi & Antonini Augg. Conspirationis interim Albini adversus Severum hoc anno factæ meminit etiam Auctor in hæc verba, *unde Cassii, Nigri, & Albini*.

Anno Domini CLXXXVIII. AP. CLAVDIO LATERANO ET M. MARIO M. F. TITIO RUFINO COSS. S. Victoris Rom. Pontif. anno 12. Severi Imp. v.

To. 1. Apol. log. c. 19. n. 292. To. 3. l. de Præf. ad b. e. ret. c. 32. n. 186. & 185. To. 3. l. ad Valent. c. 5. n. 44. To. 4. l. 3. c. arm. ad Marc. c. 9. n. 26. 27. 28. 29. To. 3. l. de Præf. ad b. e. c. 38. n. 167. To. 1. Apol. log. c. 35. n. 473.

Tom. 4. ops. Tertul.

TERTULLIANUM verisimile est memoriam exercendæ gratia conscripsisse Carmine GENESIM ET SODOMAM, immo mea sententia integram sacrorum Bibliorum veteris Testamenti historiam; ut pote quum & prior illorum mutilus sit, & ex initio posterioris satis videatur etiam descripsisse orbis universi diluvium. Atque adeo etiam Carmen illud AD SENATOREM EX CHRISTIANA FIDE AD IDOLORUM SERVITUTEM REVERSUM, & LIBROS QUINQUE ADVER. MARC. CARMINE, AC DE JUDICIO DOMINI LIBRUM. Hoc vero anno ad XI. Kal. Martias Imp. Cæs. D. Clodius Septimius Albinus Augustus prælio ab Imp. Severo victus & occisus est; idque apud Lugdunum; quæ quod illum antea recepisset (Herodiano teste) & direpta & incensa est; in qua expeditione, uti ex variis Inscript. constat. Imp. VII. IX. & X. adpellatus est. Quo jam jam expugnato, omnes imprimis Galliarum, Hispaniarum, Britanniarumque procures qui illum juverant, deinde Romam reversus amicos ejus undique conquisitos, & inter eos Senatores 40. Severus interfici jussit, tum & eos omnes qui in Pertinacem conspiraverant. Quos adeo Auctor *Albinianos* adpellat verbis supra citatis ad ann. Domini 195. & per aliquot annos perdurasse hanc illorum inquisitionem significat. *Sed & qui nunc, inquit, scelestorum partium socii aut plausores quotidie revelantur, post vindemiam parricidarum racematio superstes; nempe, quantum adparet, ad triumphum usque Parthicum, atque adeo novum Severi annum, quemadmodum ibi latius. Alibi etiam ad Senatores occisos* adludit: *Nemo non, inquit, etiam hominis causa pati potest quod in causa Dei pati dubitat. Ad hoc quidem vel presentia nobis tempora documenta sint; quantæ, qualesque personæ inopinato, Natalibus & Dignitatibus & corporibus, & ætatibus suis exitus referunt, hominis causa: aut ab ipso, si contra eum fecerint, aut ab adversariis ejus si pro eo steterint.* Fuit autem dictorum consulum alter Lateranus tantopere amicus Severo Imp. ut illi magnificentiss. ædes Romæ edificaverit, quas etiamnum Palatium Lateranense appellamus, quem postea scribit B. Hierony. Epitaphio Fabiolæ, Cæsariano obtruncatum gladio, fortassis Antonini Caracallæ, qui in plerosque amicos patris sui animadvertit. Atqui cum his Coss. scripta sit Epist. II. S. Victoris Rom. Pont. ad Afros Episcopos data Kal. Septemb.

To 1. ad Sc.
c. 2. n. 8.
Ib. Apolog.
c. 35. num.
478. Tom.
2. l. ad.
Marc. cap.
ult. n. 63.

& Epist. S. Eleutherii Decessoris ejus v. Id. Julii Materno & Bradua Coss. necessario hunc annum, non præcedentem XII. Pontif. ejus designavimus. Max. quum B. Damasius in Pont. sedisse Victorem scribat a Consulatu Commodi v. & Glabrionis, (quibus Coss. XIII. Kal. Aug. data est prior ejus Epist. ad Theoph. Alexand.) usque ad Lateranum & Rufinum. A Kal. autem Junii dicti Consulatus, quo die creatus Pont. usque ad v. Kal. Augusti anni sequentis, conficiuntur anni 12. mensis 1. dies 28. Is dicta 2. Epist. discrepantiam Afrorum in Sacramentis increpans, mihi videtur ad celebritatem diei Paschæ adludere (quam Epistola priori die Dominica celebrari debere, juxta quod & prædecessores sui statuerunt, mandaverat, quæcumque incideret a XIV. Luna primi mensis, usque ad XXI. in quo fortassis initio Afri quidam cum Polycrate Asiano contrariam sequebantur consuetudinem, quamquam postea in unum consenserint. Nam de Blastus hæretico Quartadecimano, sic Auctor: *Est præterea his omnibus etiam Blastus accedens, qui latenter Judaïsmum vult introducere; Pascha enim dicit non aliter custodiendum, nisi secundum legem Moysi 14. mensis. Quis autem nesciat, quoniam Evangelica gratia evacuatur, si ad legem Christum redigit.* Ad eandem observationem pertinet illud ejusdem: *Pascha celebramus annuo circulo mense 1.* Atque adeo etiam illud: *Aguntur præterea per Gracias illas certis in locis Concilia ex universis Ecclesiis.* Id enim etsi generatim loquatur, existimamus potissimum intelligi de Conciliis paulo ante celebratis Palestinæ a Theophylo Cæsariensi, Ponti a Palma, Corinthio a Bachylo, & Ecclesiarum apud Osroenum, Alexandrino quoque a Theophylo, denique Asiano, in quo scribit Niceph. hist. Eccl. l. 4. c. ult. Patres dictam sententiam B. Victoris Concil. Romani secutos esse, cui etiam consentit Concil. Galliarum sub Irenæo.

To. 3. l. de
Presc. adv.
bar. c. 53.
ber. 22. n.
328. & 29.
Et to. 5. l. de
Jejun. c. 14.
num. 84.
Ib. c. 13. n.
80.

Anno Domini clxxxix. T. HATERIO T. F. SATURNINO, & C. ANONIO APP. F. TREBONIANO GALLO COSS. S. Zephyrini Papæ Romæ 1. ac Severi Imp. VI. videtur nobis contigisse discrepatio illa TERTULLIANI cum Judæo quodam, cujus occasione scripsisse se significat LIBRUM ADVER. JUDÆOS. *Proxime accidit, inquit, disputatio habita est Christiano & Profelyto Judæo, Alternis vicibus contentioso fune uterque diem in vesperam traximus. Obstrepenti-*

To. 1. l. ad.
Jud. c. 1. n.
1.

bus etiam quibusdam spectantibus, singulorum nubilo quodam veritas obumbratur. Placuit ergo, quod per concentum disputationis, minus plene potuit elucidari, inspicere curiosius, & lectionis stylo ^{ibid. c. 7. n. 29. 30. 39. 40. 41. 42. 43. & 44.} quaestiones retractatas terminare. In quo inter cetera adnotandum venit, quod de dilatione fidei per universum pene orbem jam ab ea ætate pulchre deducit. In quem enim, inquit, alium universæ gentes crediderunt, nisi Christum qui jam venit? Parthi, Medi, Elamitæ, &c. sicuti legitur Act. 2. & ceteræ gentes? Ut jam Getulorum varietates, & Maurorum multi fines, Hispaniarum omnes termini, & Galliarum diversæ nationes, & Britannorum inaccessa Romanis loca Christo vero subdita, & Sarmatarum, & Dacorum & Germanorum, & Scytarum, & abditarum multarum gentium, & provinciarum & insularum multarum nobis ignotarum, & quæ enumerare minus possumus? In quibus omnibus locis Christi nomen qui jam venit regnat. Est & illud de finibus Imperii Rom. tum temporis memoria dignum: Germani adhuc usque limites transgredi non sinuntur. Britannia intra Oceani ambitum conclusæ sunt. Maurorum gens, & Getulorum barbaries a Romanis obsidentur, ne regionum suarum fines excedant. Quid de Romanis dicam, qui de Legionum suarum præsidiis Imperium suum muniunt, nec trans istas gentes porrigere vires regni sui possunt? Quod ipsum attingit de Germanis Herodianus hist. l. 2. dum Severum electum dicit per exercitus omnes, qui pro ripis Danubii Rhenique coercendis barbaris excubantes Rom. tuebantur Imp. Et vero hunc annum 1. collocamus Pontif. S. Habundii Zephyrini Habundii F. natione Romani, quod defuncto S. Victore, postquam sedes vacasset diebus 12. ipse creatus fuerit 4. Idus Augusti, his ipsis Coss. vel Dam. teste, qui sedisse eum scribit temporibus Severi, & Antonini, a Consulatu Saturnini, & Galli, usque ad Presentem & Extricatum Consules. Quomodo interim nondum incepta persecutione Christianorum quinta inter Martyres S. Victor collocetur, difficultate non caret, quæ & Eusebium & alios Chronographos movit, ut in annum 8. & 9. aut 10. Severi ejus Pontificatum protendant. Verum dicta mea & S. Damasi de utriusque temporibus sententia confirmatur per Epist. Decret. Zephyrini datas his ipsis Saturnino & Gallo Coss. priorem 12. Kal. Octob. posteriorem 7. Idus Novemb.

& in primitiva Eccl. non fuit insolitum persecutionem a populo Rom. aut præfectis urbis initium sumere. Quid? quod de hoc tempore id disertis verbis Auctor adserit: Sed & clarissimas, inquit, fæminas & clarissimos viros Severus sciens hujus sectæ esse; non modo non læsit, verum & testimonio exornavit, et populo furenti in os palam restitit. Atqui ante annum sequentem oportet latam fuisse legem Divorum Severi & Antonini, ne quis absens puniatur, cujus fit mentio lib. 1. ff. de Requir. reis; nam ad eam haud dubie adludit in hæc verba Auctor; Quid hic, inquit, Legibus deperit in suo regno dominantibus, si audiat? An hoc magis gloriabitur potestas earum, si inauditam damnabunt veritatem? & rursus: quando nec liceat indefensos et inauditos omnino damnari. ^{Tom. 1. leg. ad Scap. c. 4. n. 36. 37. & 38.}

Anno Domini cc. P. CORNELIO ANULINO II. ET M. AUFIDIO. M. F. FRONTONE COS. S. Zephyrini Rom. Pont. anno 11. Severi Imp. VII. quum, Imper. cum filiis suis Antonino & Geta ante discessum suum declaratis Cæsaribus Augustis & Imperat. Congiario iterum populo dato & Donativo Militibus, in secundum bellum Arabicum, Parthicum & Adiabenicum profecto (de quo supra latius) Antistites Romani, Sacrorumque Pont. religionem Christianam initio sumpto a S. Victore Pont. persequi pergerent, TERTULLIANUS ad imitationem aliorum qui ante se id fecerant, & præsertim B. Justini Mart. APOLOGETICUM PRO CHRISTIANIS Romam misit, in quo vel Lactantio teste, plene hanc causam peroravit. Jam ante tamen discessum suum multas Leges a Severo & emendatas & publicatas vel ipse auctor indicat: ^{Tom. 1.} Nonne, inquit, et vos quotidie experimentis illuminantibus tenebras antiquitatis, totam illam veterem et squalentem sylvam Legum novis Principalium Rescriptorum et Edictoris securibus truncatis et ceditis? Nonne vanissimas Pias Leges (ubi adludit ad Legem Papiam Poppæam, ita dictam a suis Legislatoribus M. Papio M. F. M. N. Mutilo, & Q. Poppæo Q. F. Q. N. Secundino Coss.) quæ ante liberos suscipi cogunt, quam Juliæ matrimonium contrahi; post tantæ auctoritatis senectutem, heri Severus constantissimus Cæsarum exclusit? Quæ dictarum legum abolitio quomodo Severo possit adtribui, & tamen postea Constantino Imper. tribuatur, latius in Annotat. ad hunc locum nostris tractavimus; in quibus si placeat

Tom. 1. leg. ad Scap. c. 4. n. 36. 37. & 38.

To. 1. Apo. c. 1. nu. 9. Ibid. cap. 2. n. 21.

Ibid. n. 50. 51. & 52.

Ibid. Apol. c. 4. nu. 50. 51. & 52.

ceat conjectura nostra de l. i. D. de Stupro & adult. qua definitur etiam in sponsa stuprum & adulterium accusari & vindicari posse, oportebit eam Legem his Coss. latam fuisse. Et vero pro bello secundo Parthico nondum completo, (quod his Coss. Cassiodorum etiam inceptum tradit)

Ibid. c. 37. n. 490. Ibid. n. 490. facit Auctor dum inter hostes Imper. Romani enumerat: *Mauros et Marcomanos, ipsosque Partbos.* Iterum vero Christianæ fidei dilatationem his verbis celebrat: *Externi sumus, et vestra omnia complevimus, urbes, insulas, castella, municipia, conciliabula, castra ipsa, tribus, decurias, palatium, Senatum, Forum, & paulo ante,*

Ibid. num. 484.

quod anno præcedenti diximus de populari persecutione, confirmat: *Quoties, inquit, etiam præteritos a vobis, suo iure nos inimicum vulgus invadit, lapidibus et incendiis? Ipsis Bacchanalium furtis nec mortuis parcunt Christianis; quin illos de requie sepulture, de asylo quodam mortis, jam alios, jam nec totos, avellunt, diffecant, distrabunt.* Eodem pertinet illud: *nec ulli magis de postulatōres Christianorum quam vulgus, & toties citata ab Auct. popularis vox illa: Christianos ad leonem.* Complura sunt alia in Apologetico memoratu digna; sed ne hic prolixiores simus, ad Annotat. nostras Lectorem remittimus. Hic dumtaxat addemus occasionem persecutionis ortam ex falsis calumniis, quas pulcherrime refutat, potissimum tribus, infanticidii, sanguinis humani pabuli, & incesti: *Dicimur, inquit, sceleratissimi de sacram. infanticidii, et pabulo inde, et post convivium incesto; quod eversores luminum canes, leones scilicet tenebrarum et libidinum impiarum invercundia procurent.*

Ibid. c. 7. n. 90. 91. 92. 93.

Anno Domini CCI. TI. CLAUDIO SEVERO (non autem Severo Imp. III. ut quidam non recte) ET. C. AUFIDIO VICTORINO COSS. S. Zephyrini Papæ Romani ANNO III. Severi VIII. Quamquam Imperatore absente adhuc in expeditione Parthica & Adiabenica, Arabibus & Persarum Rege Abagaro in deditioe anno præcedenti receptis, persecutio Christianorum Romæ aliquantulum cessare videretur, fortassis Apologetici sui adminiculo. Videns tamen TERTULLIANUS & se & alios Scriptores Apologiis suis pro Christianis nihil aut parum profecisse ad conversionem Gentium; alio genere scripti eos adgressus, ab ipsa anima adhuc ethnica adversus idola testimonium flagitat; atque adeo LIBRUM DE TESTIMONIO ANIMÆ inscripsit. In quo urget illas vul-

gi voces: *Quod Deus dederit; Si Deus voluerit; Benedicat te Deus; Deus videt omnia; Deo commendo; Deus reddet; & Deus inter nos judicabit.* Fit mihi mul-

Tom. 1. l. de testim. Animæ c. 2. n. 5. 6. 7. Tom. 3. l. de Anim. c. 20. n. 266.

tum verisimile hoc etiam anno conscriptum LIBR. DE FATO, cujus fragmentum unicum exstat, & tamen ab ipso Auctore commemoratur in hæc verba: *Potestates enimvero præsumunt. Secundum nos quidem, inquit, Dominus Deus, et Diabolus æmulus; secundum communem autem opinionem et providentia et Fatum et necessitas, et arbitrii libertas. Nam hæc et Philosophi distinguunt, et nos secundum fidem differenda, suo jam novimus titulo.* Atqui in hunc annum etiam rejicimus statum vitæ novum Auctoris, quo in Presbyterorum ordinem adlectus sit, fortassis ab Agrippino Carthaginiensi Episcopo. Eum enim alium fuisse ab Agrippino five Agrippa Episcopo, cujus meminit sub M. Aurel. Imper. Eusebius & Niceph. sub M. Anton. Philosopho Imper. Zonaras, sub Antonino Vero Uspergensis Abbas; inde mihi videtur, quod B. Cyprianus Epist. 70. ad Januar. ex Antecessoribus suis Agrippinum fuisse significet, & B. Augustinus lib. 2. contra Donatum cap. 7. ipsum B. Cypriani prædecessorem nuncupet. Maxime quum alia esset ab Africa Ægypti provincia, in qua Alexandrinus ille Episcopatum agebat, & B. Cypr. Epist. 71. ad Quintum scribat Agrippinum bonæ memoriæ virum cum suis coepiscopis, (quos etiam Antecessores suos nuncupat Epist. 70.) decretum de hæreticis baptizandis fecisse. Et vero statim accepto sacerdotio continuasse Auctorem a matrimonii usu pari consensu cum sua conjuge, mihi fit verisimile ex consuetudine Ecclesiæ Latinæ, jam inde a Decreto S. Clementis PP. maxime quum propendere eo videantur hæc ejus ad Uxorem verba. *Ne me putes propter carnis tuæ integritatem mihi reservandam de contumeliæ dolore suspectum, insinuare jam hinc tibi viduitatis consilium:* Item; *Tempus, inquit, in collecto est; superest ut qui matrimonia habent, tamquam non habentes agant. Quod si habentes, oblitescere debent quod habent, quanto magis non habentes? Certe id multis eo tempore fuisse usitatum ibidem indicat: Quot enim sunt, inquit, qui statim a lavacro carnem suam obsignant? Quot item, qui consensu pariter inter se matrimonii debitum tollunt? Voluntariis spadonibus, pro cupiditate cælesti salvo matrimonio, abstinentia toleratur.* Jam vero Presbyter factus, potestatis sibi concessæ & de absol-

Tom. 2. l. 1. ad Uxo. c. 1. n. 11. Ibid. c. 5. & 6. n. 34. ac 35. Ibid. c. 6. n. 37. & 38.

ven-

Tom. 2. vendis Poenitentibus, & de sacrificiis offerendis haud immemor, LIBROS DE POENITENTIA ET DE ORATIONE conscripsit, quibus & poenitendi modum tum Catechumenis, tum Christianis Lapsis, & quos ritus servare debeant in sacrificio fideles, praescribit. Possunt etiam in hunc annum rejici scripta, quorum B. Hieron. meminit hodie desiderata. DE CIRCUMCISIONE, DE VESTIBUS AARON, DE MUNDET IMMUNDIS ANIMALIBUS; denique de TRINITATE; fortassis etiam Tom. 4. LIBER DE BAPTISMO, GRÆCUS; ut Tom. 3. l. de Baptif. c. 15. num. 106. & 107. pote qui videatur conscriptus post Concilium Agrippini. Nam ejusdem fuisse argumenti Auctor indicat. Sed circa hereticos sane, inquit, quid custodiendum sit, digne quis retrahet. Ad nos enim editum est. Heretici autem nullum habent consortium nostrae disciplinae, &c. Sed de isto plenius jam in Græco digestum est. Verum de hoc & Agrippini, & ipsius Paradoxo inter Prolegomena latius. Porro hoc anno etiam oportet contigisse, quod scripsit lib. ad Scapulam anno seq. Ceterum et imbre anni praeteriti, quid commoverit genus humanum apparuit; cataclysmum scilicet et retro fuisse propter incredulitates et iniquitates hominum. Fortassis & illud: Et ignes qui super mœnia Carthaginis proxime pependere per noctem, quid minati sint, sciunt qui vident, et pristina tonitrua quid sonarint, sciunt qui obdurerunt. Omnia hæc signa sunt imminentis iræ Dei, quam necesse est quoquo modo possumus, ut et adnunciemus et prædicemus, et deprecemur localem esse. Universalem enim et supremam suo tempore sentient, qui exempla ejus aliter interpretantur.

Tom. 1. l. ad Scap. c. 2. n. 11. Ibid. c. 3. n. 13. 14. 15. 17. 18. & 20. Ibid. c. 4. n. 32. 36. 39. Ibid. n. 13. 25. 26. 27. 47. Ibid. n. 43. 44. 45. Anno Domini ccl. L. ANNO FABIANO, ET M. NONIO M. F. MUTIANO COSS. S. Zephyrini Pontificis Romani anno III. Severi Imper. ix. quum Scapula vir Consularis Ordinis, Præses Carthaginis, & proinde Africæ Proconsul, nondum adhuc decreta ab Imperatore persecutione, immo fortassis Romæ prohibita, crudelius tamen ceteris Carthagini grassaretur in Christianos, LIBRUM AD SCAPULAM scripsit TERTULLIANUS. In quo imprimis benevolentiam captat a Christianorum innocentia, & non solum oratione, sed & sacrificiis suis pro salute Imperatoris, ex quo jam Presbyterum fuisse constat. Deinde sanguinis Christiani effusioni imputat portenta ejus temporis & exitium Byzantinum, quorum ante mentionem fecimus, & exempla punitionis adfert, tum

Valgii Saturnini, Hilariani, & ipsius Scapulæ in Africa; tum Claudii Hermianiani in Cappadocia, Persecutorum fidei Christianæ. Post hæc hortatur ad dissimulationem ab hujusmodi causis, exemplis tum Severi & Antonini Impp. supra adductis, M. Aurel. Imp. in expeditione Germanica; tum Præsidum & Proconsulum Servilii Prudentis sub Antonino Vero Imp. Vesprenii Candidi sub Imp. Commodo, Cincii Severi, qui postmodum a Severo Imp. interfectus est, Apri quoque & Ariti Antonini (hic a Lampridio Arius, ab aliis Brusus Præses, appellatur) qui sub Anton. Imper. Consules fuerunt. Denique conqueritur, quum a primordio mandatum sit gladio tenus animadverti, & id observaretur a Præsidibus Legionis & Mauritanie, jussu ipsius Scapulæ etiam cremarentur Christiani. Quo pertinet & illud Apolog. Sarmenitios & Semaxios appellatis, quia ad stipitem dimidii axis revincti sarmentorum ambitu exurimur. Ubi etiam recenset illud damnationis genus, quod ad Leonem damnata fuit Christ. potius quam ad Leonem. Idem LIBRO AD MARTYRAS in carcere constitutos, quem eadem tempestate conscripsit, præter gladium & summam ignium poenam, addit etiam: trucem rabiem bestiarum, & omne carnificis ingenium in tormentis. Ubi etiam meminit consuetudinis, qua pacem in Ecclesia non habentes, ut pote lapsi, a Martyribus in carcere exorare consueverunt, quam etsi sub finem vitæ jam hæreticus non probet, in Ecclesia permansit usque ad B. Cypriani tempora, juxta quod tractavimus in vita illius latius. Eadem omnia Martyrum supplicia repetit LIBRO DE PATIENTIA, quem etiam hujus persecutionis occasione conscripsit. Ubi fugam quoque in persecutione patientiæ bono imputat, atque adeo nondum Montanistis addictus fuit, ex quorum sententia librum de Fuga in persecutione contrarium postea, sed frustra scripsit. Et vero sub Scapula damnatum fuisse ad bestias S. Manilium Adrumeticum; disertis verbis adtestatur Auctor. Porro Romæ hoc anno fuisse Auctorem ex illis verbis apparet: Gemmarum quoque nobilitatem vidimus Romæ, de fastidio Parthorum & Medorum, ceterorumque gentilium suorum coram matronis erubescens, nisi quod nec ad ostensionem ferre habentur. Latent in singulis smaragdi, & cylindros vaginæ suæ solus gladius sub sinu novit, & in peronibus uniones emergere de luto cupiunt. Quod factum inter-

pre-

To. 1. Apo. cap. ult. n. 619.

Ibid. num. 628. Tom. 2. lib. ad Mart. c. 4. n. 46.

Ibid. c. 1. n. 12.

Tom. 2. l. de Patien. c. 13. n. 88. Tom. 1. l. ad Scap. c. 3. n. 21. Tom. 2. l. de her. mult. c. 7. n. 56.

pretamur in triumpho Severi Imper. de quo in Fastos Consulares hujus anni sic relatum invenimus: IMP. CÆS. L. SEPTIMIUS M. F. SEVERUS, PIUS, PERT. AUG. ARABICUS, ADIABENICUS, PARTHICUS, MAXIMUS, PONT. MAX. TRIB. POT. VIII. COS. II. P. P. PROCOS. IMP. XI. ET IMP. CÆS. M. AURELIUS, SEV. AUG. F. ANTONINUS, PIUS FELIX, AUG. TRIB. POT. III. COS. DESIGNATUS IMP. UNA DE ARABIBUS, PARTHEIS, ADIBENEIS Q. ET REGE ARTABANO, TRIUMPHARUNT. Cujus triumpho etiam meminerunt Spartianus & Herodianus. Facit pro hac nostra sententia, quod etiam morem in Triumphis usitatum describat Auctor tamquam testis oculatus: *Hominem, inquit, se esse etiam triumphans in illo sublimissimo curru, admonetur. Suggestur enim ei a tergo: Respice post te, hominem te memento.*

Tom. 1. l. A.
pol. c. 33. n.
456.

Anno Domini ccciii. IMP. CÆS. L. SEPT. M. F. ARAB. ADIAB. PART. III. ET IMP. CÆS. M. AUREL. SEV. AVG. F. ANTONIN. AVG. COS. Sancti Zephyrini Papæ Romani anno iiii. ipsius Severi Imper. x. aut certe præcedenti, jam grassantibus non solum antiquis, sed & recentioribus aliquot hæresibus, vel in ipsa Africa, edidit TERTULLIANUS vere aureum illud opus DE PRÆSCRIPT. ADVERS. HÆRETICOS, utpote quod ante alios omnes scriptum ejusdem argumenti libros, ex his Auctoris verbis constat: *Sed nunc quidem generaliter actum est a nobis adversus hæreseis omnes, certis & justis et necessariis præscriptionibus repellendas a collatione scripturarum. De reliquo, si Dei gratia adnuerit, etiam specialiter quibusdam respondebimus.* In eo sub finem Catalogum hæreticorum recenset, qui ad id temporis Ecclesiam dilacerarunt, Beatum Irenæum imitatus, quamquam ordine temporum non satis observato, quem nos adeo, quantum fieri potuit, expressimus. Imprimis *Judaismi* 1. hæreticorum genera quatuor, *Dositheum Samaritanum, Sadducæos, Phariseos, & Herodianos.* Deinde eos 2. qui ex Evangelio hæretici esse voluerunt in universum numero xxv. *Simonem Magum, Menandrum, Nicolaum, Cerinthum et Hebionem,* qui sub Apostolis suas sparserunt hæreseis, atque adeo sub Tiberio, Claudio, Nerone, & Traiano. Item 3. *Saturninum & Basilidem, Ophitas, Caineos, Sethoitas, et Carpocratem,* sub Apostolorum discipulis usque ad

1. Ibid. n.
295. 296.
297. 298.
299.
2. Ibid. c.
46. bær. 1.
2. 5. 10. &
11. n. 301.
302. 305.
312. & 313.

3. Ibid. c.
46. bær. 3.
& 4. num.
303. 304.
& cap. 47.
bær. 6. 7. 8.
n. 306. 307.
& 308. &
c. 48. bær.
6. nu. 309.

Hadrianum Imperatorem. *Valentinum* deinceps, ejusque adsecras *Protonotum* ac *Secundum, Heraclionem, et Marcum* ac *Colorbasum*, quorum coryphæum illum in *Catholicam primo doctrinam apud Romanenses credidisse sub Hygino Papa, Antonini fere Principatu* tradit Auctor, & *sub Episcopatu Eleutheri ob inquietam semper curiositatem, una cum Marcione semel et iterum ejectum esse ab Ecclesia;* sectatores vero ejus sub Pii Pont. & Imper. 5. *Cerdonem* deinde ejusque discipulum *Marcionem*, illiusque ex discipulis magistros *Lucanum & Appellem*, quorum prior cum Valentino coepit, *Marcion* & alii sub Aniceto, Sotere, & Eleuthero, Imperantibus Pio & Aurelio 6. *Tatianum* Post hæc, quem etiam scholam suam erexisse scribit Clemens Alexand. sub annum xii. Antoni. Pii. Quid? quod *Cataphrygas* quoque, in quorum hæresim postea incautus incidit, *hæreticos* nominatim appellet, 7. quorum quidam dicuntur κατὰ Προκλῆν de quo infra latius) alii secundum *Aeschinem*, quibus non modo hæresim, sed & blasphemiam impingit, *qua in Apostolis dicebant Spiritum sanctum fuisse, paracletum non fuisse, et paracletum plura, meliora, atque majora in Montano dixisse, quam Christum in Evangelio protulisse,* de cujus temporibus mox latius 8. *Blasum* denique, de quo supra; *Theodotum Byzantium ac Theodotum Coriariæ Melebischedianum* sub S. Victore Pontifice, & *Commodo* Imperatore, & *Praxeam* de quo postea ac *Victorium* qui illius hæresin corroborare conatus est. Fit eodem lib. etiam mentio ex Apost. Paulo aliorum hæreticorum, nempe 9. *Phygelli & Hermogenis, Hymenei et Phyleti.* Item 10. *Nigidii, nescio cujus, et Hermogenis.* Sed de hoc quoque paulo post latius. Porro ad eodem anno indictam persecutionem Christianorum a Severo Imp. alludit Auctor in hæc verba de Amphitheatro loquens: 12. *Illic quotidiani in nos leones expostulantur, inde persecutiones decernuntur, inde tentationes emittuntur.* Item illud: *Scire volunt scilicet tempus persecutionis, et locum tribunalis, et personam præsidis.* Aliaque complura in lib. quos infra recensebimus. Hic dumtaxat probavimus, non in annum vii. aut xi. sed in hunc potius x. imperii Severi annum referendum dictæ persecutionis initium. Imprimis B. Hieron. Cat. Script. Eccles. in Origenes & post eum Sophronius ac Nicephorus Græcus scribunt, x. Severi Pertinacis anno

4. Ibid. c.
30. nu. 16.
ac 267.
Ibid. c. 49.
bær. 12. 13.
14. n. 315.
316. 317.
& c. 50.
bær. 13. n.
319.
5. Ibid. ca.
51. bær. 16.
17. 18. &
19. n. 321.
322. 323.
ac 324.
6. Ibid. c.
52. bær. 20.
nu. 326.
7. Ibid. bær.
21. n. 326.
8. Ibid. c.
53. bær. 22.
23. 24. ac
25. n. 329.
330. 331.
ac 332.
9. Ibid. c. 3.
nu. 19.
10. Ibid. c.
30. n. 177.
12. To. 2. l.
de Spect. c.
27. n. 129.
n. 196.
Ibid. l. de
Idol. c. 25.
n. 164.

anno adversus Christianos persecutione commota Leonidem ipsius Patrem, Christi martyrio coronatum, ille vero inter primos martyras recensetur ab Eusebio hist. Eccles. lib. 5. qui Alexandria, ubi maxime persecutio abundat, passi sunt. Deinde Judas ad hunc usque annum Chronographiam perduxit; quod instare putaret adventum Antichristi ob hanc persecutionem gravissimam. Denique disertis verbis Spartianus significat, non nisi post Consulatum cum filio in Syria initum (qui in hunc annum incidit) Alexandriam profectum, peregrinatione ea suscepta propter religionem Dei Serapidis: in quo (inquit) itinere, Judæos fieri sub gravi poena vetuit; idem etiam de Christianis sanxit. Qua persecutione passi sunt quam plurimi martyres Alexandria sub Læto præfecto; ac in Aegypto, Libya & Thebaide sub Aquila tyranno, in Galliis denique SS. Irenæus, Andeolus, Benignus, Andochianus, & Tyrsus. Porro ad hunc annum referunt plerique inscriptionem illam: M. AGRIPPA L. F. COS. III. FECIT, IMP. CAES. M. AUR. ANTON. COS. PANTHEON. VETUSTATE CORRUPTUM CUM OMNI CULTU RESTITUERUNT. Quod hunc adducendum putavimus ad memoriam Ecclesiæ.

Anno Domini cciiii. P. SEPTIMIO M. F. GETA, ET L. SEPTIMIO PLAUTIANO, COS. S. Zephyrini Pontificis Romani anno v. Severi Imper. xi. etsi persecutione jam vigente, non tamen destitit TERTULLIANUS a scribendis adversus hæreseis libris. Inter quos primo loco collocandum censemus DE BAPTISMO ADVERSUS QUINTILLAM, utpote quem scriptum constat antequam aliquo modo ad hæresim propendere cœpisset, ex eo quod factionis fuerit Montanistarum *Quintilla*, a qua dictos Quintillianos, ex Epiphânio illic deduximus. An aliud quid *adversus Montanum* ipsum scripserit Auctor, non æque probari potest, sed verisimile fit, tum ex illius B. Augustini verbis lib. de hæres. Ad Cataphrygas transiit, quos ante destruxit, tum maxime ex Niceph. lib. 4. cap. 34. qui tradit Auctorem ad statam mediamque ætatem in Ecclesia Catholica Presbyterum plura adversus *Montani* dogma conscripsisse, postea vero in illius delapsum errorem, plures rursus libros pro illo composuisse. Qui quum *Montani* hæreseos historiam lib. ejusdem c. 18. 20. 22. 23. 24. & 25. late tractet, ex Apollinari Hiera-

politano, Rhodone, Miltiade, Serapione, & Apollonio, qui adversus illum scriptis suis disputarent, secutus Euseb. lib. 5. cap. 3. 4. 14. 15. 16. 17. & 18. nos (preter ea quæ ad lib. de Præscript. adver. hæret. annotavimus) eam, uti promissis satisfaciamus, in compendium hic redigendam putavimus. Pagus quidam esse dicitur in Mysia Phrygiæ, quæ nuncupatur Ardabam, ubi ferunt quemdam *Montanum* nomine, qui nuper ad fidem venerat, Grato tum Proconsule Asiæ, primum infatiabili quadam animi cupiditate in primatu ambiendo incensum, simul atque aditum diabolo ad se patefacerat, spiritu quodam maligno abreptum, & de repente furore & mentis insania exagitatum, peregrinas quasdam voces fundere, & contra quam Ecclesiæ consuetudo ex traditione & successione Apostolorum derivata postulabat, prophetare cœpisse. Quas etsi adulterinas voces quidam agnoscentes, ne deinceps ita garriret, increparent, inter quos Episcopi Zoticus Comanæ sive Ostrenus, & Julianus Apameæ, & Martyres quoque Gajus & Alexander cum illo sensu ejusque insanis vatibus *Maximilla* & *Priscilla*, quas antea meretrices eodem spiritu dæmon impleverat, ad extremum usque spiritum communicare recusarent: Pauci tamen ex Phrygibus illi cœperunt adherere, & Theodotus ille, de quo supra, ejus commentitiæ Prophetiæ quasi procurationem suscepit. Qui inde in Galatiam, Pontum, & Asiam progressi, etiam Alexandrum quemdam sibi adjunxerunt, convivio familiariter a Maximilla excipi solitum Alcibiadem quemdam & Themisionem, qui falso se Confessores & Martyras Christi jactitabant. Idque (vel B. Hieron. cum illis consentiente) sub Imperio M. Aurelii Imperatoris initio Pontificatus S. Eleutherii. Nam ad hunc ex Galliis litteras tulerat B. Irenæus, a Lugdunensibus cum litteris S. Attali, aliorumque Martyrum tum adhuc carcere conclusorum, in Asiam & Phrygiam missus, uti judicium Ecclesiæ Gallicanæ de Pseu-
poprophetia illorum eo perferret. Idem etiam mea quidem sententia *Romanus Episcopus, litteras pacis, prædecessorum suorum auctoritate nixus, illis recusavit*. An ad hoc cooperatus fuerit Praxeas tunc adhuc Catholicus, penes Auctorem fides esto. Certe non solum Romæ & in Galliis Episcopi, sed etiam qui Asiam incolebant, sæpenumero & multis in locis in unum convenientes, Prophetiam illorum falsam explorarunt, detestabilem ostende-

Tom. tertio.

Lib. de Bap-
tis. n. 2.To. 2. lib.
de Præscr.
adv. hæ-
r. c. 52. hæ-
r. 21. n. 327.Tom. 3. l.
ad Praxe-
am c. 1. n. 7
& 10.

runt, & Montanistas communione privarunt. Et vero Montanus insanæque ejus prophetides in Judæ mortem suspendio interierunt, non Martyrio; & Alexander ille Ephesi ab Aemilio Frontino Proconsule propter latrocinia in judicio condemnatus, quum falso se Martyrem preterxisset, ne a suis quidem, qui latro, receptus est. Denique Theodotus ille sublimis in cœlum a demone elatus, Simonis Magi instar, de repente præceps delapsus, ita misere vitam finit. Atqui de erroribus Montani, in quos postea Auctor incidit, inter paradoxa ejus latius. Porro hoc anno ante Kalendas Junias, ad quas incipiebat annus xi. Severi censeo accidisse quod scribit Auctor: *Agonas istos, contentiosas solemnias & superstiosas certamina Græcorum & religionum & voluptatum quanta gratia istud sæculum celebrat, etiam Africa liquit. Adhuc Carthaginem singula civitates gratulando inquietant donatam Pythico agone post statui senectutem.* Nam eo pertinere videtur illa Numi vetus inscriptio: SEVER. PIUS AUG. PONT. MAX. TRIB. POT. X. five: ANTON. PIUS, una ex parte, & ex altera: INDULGENTIA AUG. SC. IN. CARTHAGINE; item & Græca illa: ΑΥ. ΚΑΙ ΖΕΟΤΑΡΟΣ ΠΕΡΤ. ΚΑΡΤΑΓ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΟΣ; utpote qua significetur institutos ludos illos Carthagini a Severo & Antonino Imp.

Anno Domini ccv. L. FABIO M. F. SEPTIMIANO II. ET M. ANNIO M. F. LIBONE COS. S. Zephyrini Papæ Romani anno vi. Severi Imper. xii. partim occasione dicti Pythici agonis, aliorumque certaminum Carthagini exhibitum, partim quod jam indicti essent Ludi Sæculares Romæ, ad quos per præcones convocari solebant omnes, utpote qui nec spectati nec spectandi iterum forent, ut Christianos ab ea professione deterret, scripsit TERTULL. & Græce & Latine insignem illum LIBRUM DE SPECTACULIS, quo pulcherrime deducit, quidquid ad 4. Spectaculorum genera pertinet, ab Idololatria suam habere originem, atque adeo Christianis interdicta. Certe hoc anno octavorum Ludorum sæcularium a Severo celebratorum non modo meminerunt, Censorinus lib. de Die natali, & Dion & Herodianus, quorum hic eos vidisse se scribit, sed etiam, testibus Fastis Consularibus: LUDI SÆCULARES OCTAVI EX. SC. FACTI, & invenitur hæc Numi inscriptio: M. AUR. ANTONINUS PIUS AUG. SÆCULA-

RIA SACRA SC. Existimant etiam Arcum Severi triumphalem, qui etiamnum exstat, ea occasione hoc anno erectum, Politianus & Onuphrius, cujus inscriptionem habes supra, quorum uterque latissime & originem & omnes ritus Sæcularium Ludorum prosequitur. Et vero tam late de omnibus Ludorum Spectaculis in illis exhiberi solitis Auctor tractat, ut alio Commentario Lectori curioso non sit opus, maxime si consulat & Annotationes nostras. Eodem pene tempore conscriptum constat LIBRUM DE IDOLOLATRIA, utpote in quo & hujus libri ac persecutionis meminerit, & Solemnia Cæsarum ad Idololatriam pertinere astruit, sicuti etiam multa alia, in quibus directe consistit Idolorum cultus. In eundem quoque annum referimus LIBROS, DE HABITU MULIEBRI, & DE CULTU FEMINARUM, quorum priori nimium ornatum, posteriori magis capilli, & cutis curam superfluum, reprehendit. Videntur eodem anno etiam conscripti LIBRI AD UXOREM DUO. Nam quum priori a nuptiis secundis tantum dehortetur, & posteriori saltem nuptias cum Gentilibus interdicit, apparet eos conscriptos ante hæresin Auctoris, fortassis Romæ, quo frequenter discurrere solet saltem ad absentem, & quantum apparet a valetudinario, quippe qui priorem admonitionem tamquam jam moriturus Legatum ac Fidei commissum nuncupet.

Anno Domini ccvi. IMP. CÆS. M. AUR. BASSIANO SEV. AUG. F. ANTONINO AUG. II. ET P. SEPT. SEV. AUG. F. GETA COS. S. Zephyrini Romani Pontificis vii. Severi Imper. xiii. quum hæreses variæ grassarentur in Africa ad scribendum adversus eos serio se contulit. Inter quos primus occurrit LIBER ADVERSUS APELLETIANOS, etsi hodie desideratus, id est, *Apellis discipuli Marcionis sectatores*, de quibus Auctor: *Adhuc, inquit, in sæculo supersunt, qui meminerint eorum, etiam proprii discipuli & successores ipsorum ne posteriores negare possint.* Eodem anno conscriptos putamus LIBROS ADVERSUS HERMOGENEM duos, DE MATERIA DEO COÆTERNA unum, DE CENSU ANIMÆ EX EADEM MATERIA alterum. Qui quo tempore disseminare suas hæreseis cœperit, non ita constat; attamen ex parte id significare videtur B. Hieron. Catal. Script. Eccles. dum contra *Hæresin Hermogenis* primum scripsisse tradit Theophylum Antiochenum. Qui etsi sub Imper.

Ibid. l. ad
Gnost. c. 6.
n. 40. & 41.

Tom. 1. 2.
de Idol. c.
13. n. 90.
& 23. n. 164. num.
111. 15. n.
11.
Ibid. l. 1. ad
Uxor. c. 7.
n. 44. l. 2.
ad Uxor.
c. 1. n. 4. &
6. Tom. 4.

To. 3. & 4.

Tom. 2. l.
de Spect. n.
1. & deinceps.

per. Vero floruerit, eidem tamen supervixisse, ex ejus lib. 3. ad Autolycum comprobatur, ubi annos & mundi, & Romani Consulatus, & Cæsarum usque ad obitum Veri Imper. computat. Proinde sub Commodio potius Imper. errores illum suos sparsisse censemus; qui tamen ætate Auctoris adhuc vixerit, vel eo teste in hæc verba: *Hos* (inquit de Marcione, Valentino, & Apelle loquens jam mortuis) *ut insigniores & frequentiores adulteros veritatis nominamus. Ceterum Nigidius nescio quis, & Hermogenes, & multi alii, adhuc ambulant subvertentes*

Tom. 3. l. 1. *vias Domini.* Et vero in Africa Hermogenem floruisse testis est Philastrius lib. de adv. her. c. 30. nu. 176. & 177. Hæres. cui auctor addit tamquam Magistrum aliquem Nigidium. Quum etiam superessent adhuc *Valentinianorum hereticorum examina*, ducibus præter primos illos supra adductos Theotimo, Axionico, Alexandro & Prodico, B. Irenæum imitatus ad verbum pene, **LIBRUM** conscripsit **ADVERSUS VALENTINIANOS.**

To. 3. l. ad. Valent. c. 4. n. 32. 33. ac 34. Ibid. l. 1. de carit. Christi c. 15. n. 127. Ibid. c. 16. n. 131. Ib. c. 17. n. 133. To. 3. lib. adv. Gnost. c. ul. n. 119. Ibid. l. adv. Prax. c. 3. n. 35. 36. Ibid. l. de Pres. adv. her. c. 52. her. 21. n. 327. Ib. l. adv. Valent. c. 5. n. 44. Ibid. n. 40. Ibid. l. de Pres. ad her. c. 3. n. 10. 11. 13. Ibid. c. 52. her. 52. n. 327. 21. n. 327. Tom. 3. l. de Anima cap. 55. num. 612. & 606

De prioribus sic Auctor: *Multum circa imagines legis Theotimus operatus est. Ita nusquam Valentinus, & tamen Valentiniani, qui per Valentinum. Solus ad hodiernum Antiochiæ Axionicus memoriam Valentinii, integra custodia regularum ejus, consolatur.* De tertio in hæc verba: *Nam ut penes quemdam ex Valentini factione legi primo non putant terrenam & humanam Christi substantiam informatam.* De quo vero loquatur subjecit: *Insuper argumentandi libidine ex forma ingenii hæretici locum sibi fecit Alexander ille.* Et rursus: *Sed remisso Alexandro cum suis syllogismis.* Denique de postremo duo concurrunt loci. Unus: *Quod si jam tunc Prodicus aut Valentinus adfisteret: alter: Quum alius Deus infertur adversus creatorem; tunc male quum plures, secundum Valentinus & Prodicos.* Neque enim ibi legi posse Proclos, quod erat in excusis codicibus, præterquam quod suo loco comprobaverimus, vel eo convincitur quod Proclus seu Proculus non Valentinianus fuerit, sed Montanista, a quo dicti Cata Proclum quidam Montani sectatores; quum antea adhuc Catholicos adversus Valentinum scripserit. Et vero quum vocet illum auctor *virginis senectæ & Christianæ eloquentiæ dignitatem*, videmur nobis adrigisse primum quod ajunt lapidem offensionis, in quem ipse impigit, dum partibus Montani favere cœpit. Seductus, quantum apparet, admiratione quadam tum *virginis senectæ Proculi*,

quem tunc senem fuisse oportuit, utpote vel eodem teste *contemporalem hæresiarcharum Valentinianorum, tum eloquentiæ Christianæ*, quam in scriptis ejus deprehendit. Parum memor miser ille, quid antea scripsisset, fortassis hujus tanti viri occasione, *Solent* (inquit) *miriones isti etiam de quibusdam personis ab hæresi captis edificari in ruinam: Quare illa, vel ille, fidelissimi, prudentissimi & usitatissimi in Ecclesia, in illam partem transferunt? Quis hoc dicens, non ipse sibi respondet; neque prudentes, neque fideles, neque usitatos æstimandos, quos hæreses potuerint immutare? Quid igitur, si Episcopus, si Diaconus, si vidua, si virgo, si Doctor, si etiam Martyr lapsus a regula fuerit, ideo hæreses veritatem videbuntur obtinere? Ex personis probemus fidem, an ex fide personam? Alioqui certe non est verisimile in tam absurdam hæresin lapsum iri Auctorem, nisi ex tali quapiam occasione, fortassis etiam ex frequentatione ipsius familiari, dum subinde Romam inviseret; nam Romæ Proclum habitasse postea deducemus, maxime quum antea blasphemiam dixerit, *Paracletum* quem Christus promisit, in Montano primum apparuisse, & tamen in sequentibus scriptis non vereatur illi nomen paracleti frequenter adscribere.*

Anno Domini CCVII. NUMMIO CERNIO ALBINO ET FULVIO ÆMILIANO COS. S. Zephyrini Papæ Romani VIII. Severi Imper. XIV. plerique passas scribunt Perpetuam & Felicitatem idque juxta Ven. Bedam die natali Severi, quem adsignant Martyrologia Usuardi & Romanum Nonis Martiis, illis præterea adnumerantia Revocatum, Saturninum & Secundiolum, simul passos in Mauritania civitate Thuburbitanorum. Quum autem *Perpetuæ fortissimæ Martyris* eo libro meminerit Auctor, oportet non ante scriptum fuisse **LIBRUM DE ANIMA.** quem scripsit **ADVERSUS PHILOSOPHOS ET HÆRETICOS.** In quo etiam adludit ad **LIBRUM DE PARADISO.** Quem conjicimus conscriptum fuisse occasione eorum, quæ vidisse scribit S. Perpetuam in paradiso. Et vero, uti in hac Christianorum per Africam quoque persecutione animos fidelibus adderet, censemus eodem pene tempore scriptum **LIBRUM DE SPE FIDELIUM.** Quamquam interim verissimum comperimus illud Proverbii, quod Error unus alium trahat, utpote quum paradoxon sit utriusque libri illius argumentum, & haud paucas præterea reperire sit opiniones non

Tom. 4. inter Fragmenta. Ibid.

fatis sanas in dicto libro de Anima, de quibus inter Paradoxa Auctoris cum Antidoto latius. Hoc unum hic addimus, scriptum illum librum, DE OMNI STATU ANIMÆ vel ipso teste, qui adeo etiam *Commentarium animæ* nuncupat, utpote in quo tractetur quicquid olim a Philosophis & ab hæreticis de Anima tractatum fuit, ut neque Philosophis neque Theologis alio hodie commentario sit opus.

Anno Domini CCVIII. S. Zephyrini Romani Pontificis IX. Severi Imp. XV. M. FLAVIO M. F. M. N. AFRO ET Q. ALLIO FABIO CATULLINO MAXIMO COS. scriptum fuisse a TERTULLIANO Librum primum adversus Marcionem ex hisce verbis constat. *At nunc quale est ut Dominus a XII. Tiberii Caesaris revelatus sit, substantia vero ad XV. jam Severi Imperatoris annum nulla comperta sit?* Atque adeo hoc tempore simul editos fuisse oportet LIBROS DE CARNE CHRISTI ADVERSUS IIII. HÆRESEIS, DE RESURRECTIONE CARNIS, ET ADVERSUS MARCIONEM QUINQUE, utpote eodem scriptos tempore. Nam sicut etiam alibi diximus, libro de Carne Christi citatur liber quartus adversus Marcionem, libro de Resurrectione carnis II. & III. adv. Marc. & I. I. adv. Marc. adlegatur liber de Resurrect. carnis, quo fit ut existimem primum scriptos adversus Marcionem quatuor; intermedios deinde duos illos; & postremo adversus Marcionem quintum. Porro si hoc anno, uti Onuphrius tradit, celebrata sint Decennalia Antonini Imper. Severi filii, fortassis præoccupata anno integro ob discessum in bellum Britannicum, quem Cassiodorus his Coss. accidisse scribit; hoc etiam anno scriptus est LIBER DE CORONA MILITIS, Sin anno sequenti (quod mihi magis sit verisimile ex illa Numi inscriptione ANTONINUS PIUS AUG. COS. III. VOTA SOLUTA DEO) utrumque contigerit, illuc referre poterit Lector, dummodo nobiscum sentiat, ante expeditionem Britannicam. Ad quam pertinet etiam inscriptio supra posita, cum effigie Equitis manu jaculum tenentis: PROPECTIO AUGG. nam utrumque filium secum duxit Severus, a quo quum P. Septimius Geta anno primum sequenti Imper. Cæs. Aug. sit appellatus & Tribunitiam potestatem acceperit, sicuti Fasti habent Consulares, confirmatur dicta nostra conjectura. Conciliari quidem possunt Inscriptiones & facti consulares cum Onuphrio & altera quadam Inscriptione,

ubi appellatur Antoninus Aug. Trib. Pot. x. Coss. IIII. desig. ut dicatur cœptus ejus annus x. his Coss. ad Kal. Majas, & finitus anno sequenti Kal. Maiis: sed nos ad annum sequentem referre maluimus, ne hic prolixiores simus.

Anno Domini CCIX. S. Zephyrini Papæ Romani x. Severi Imper. XVI. Imp. Cæs. M. AUREL. SEVERI AUG. F. ANTONINO AUG. III. ET P. SEPTIMIO SEVER. AUG. F. GETA COS. Post celebrata Decennalia Antonini Romæ a TERTULLIANO scriptum censemus LIBRUM DE CORONA MILITIS. Romæ enim scriptum apparet ex verbis illis: *Erubescite Romani commilitones ejus*, & ad Decennalia videtur referendum illud libri frontispicium: *Proxime facta est LIBERALITAS Præstantissimorum IMPERATORUM* cui subjicienda putavimus quæ sequuntur, eo quod occasionem scripti hujus libri indicent, utpote in quo, contra quam alii mussitabant Christianis coronæ usum interdictum deducit. *Expungebantur*, inquit, *in castris Milites laureati. Adhibetur quidam illic magis Dei Miles; solus libero capite, coronamento in manu ocioso. Singuli designare, eludere eminus, infrendere cominus in nostrum. Tribuno defertur, & persona jam ex ordine accesserat. Statim Tribunus: Cur [inquit] tam diversus habitu? Negavit ille cum ceteris sibi licere. Causas exposulatus Christianus sum, respondit. Suffragia exinde, & res apud Acta, & reus apud Præfectos. Ibidem penulas posuit, speculatoriam pedibus absoluit, gladium reddidit [nam militaria omnia insignia in exautoratione militum exui solere, vel ex Herodiano lib. 2. manifestum est, initio Imperii Severi] Et nunc ruffatus sanguine suo, donativum Christi in carcere expectat. Exinde sententia super illo, nescio an Christianorum (non enim aliæ ethnicorum) ut de abrupto & præcipiti & mori cupido, qui de habitu interrogatus, Nomini negotium fecerit. Nec vero omittendum illud: *Plane superest; ut etiam martyria recusare meditentur. Mussitant denique tam bonam & longam sibi pacem periclitari. Nec dubito quosdam scripturas emigrare, sarcinas expedire, fugæ accingi de civitate, in civitatem. Novi & pastores eorum in pace leones, in prælio cervos. Sed de quæstionibus confessionum alibi docebimus.* Denotat enim ibi aut librum de Fuga in persecutione, aut quod magis placet, SCORPIACON ADVERSUS*

GNO-

Tom. 3. l. de Resur. car. c. 2. n. 25. & cap. 45. n. 320. To. 3. l. c. adv. Mar. 1. 15. n. 102. To. 3. lib. de car. Christi, c. 7. nu. 65. Lib. de Res. car. c. 2. n. 19. & 20. Lib. 5. ad. Mar. c. 10. n. 150. to. 2. Tom. 2. l. de Cor. milit. c. ult. n. 205. Ibid. n. 4. 5. 6. 8. 9. 10. 12. 14.

Ibid. n. 16. 17. 18. & 19.

Lib. adv. Gnosticos [nempe Prodicum Scor-
Gnost. n. 1.
pianum & alios Valentinianos Martyrio-

rum refragatores , qui jam in Africam
irrumperere cœperant : (de quibus videat
Lector Annotat. nostras) fortassis etiam

Romæ scriptum . In eo enim & de quæ-
Ibid. c. 1. n.
stionibus confessionum , id est , quod
11. & 12.

confiteri Christum necesse sit , latissime de-
ducit , & persecutionem omnium gravissi-
mam , quæ dicta occasione post longam
pacem [utpote quum Romæ & in Afri-
ca ad id temporis pauci leguntur sub Se-
vero passi martyres) recruidisse videtur ,
his verbis describat : *In præsentiarum est
medius ardor , ipsa canicula persecutionis
ab isto scilicet cynocephalo* [ubi aut Se-
verum Imperatorem , aut potius urbis Ro-
mæ præfectum in absentia illius jam in
Britanniam profecti , intelligit] *alios ignis ,
alios gladius , alios bestiae Christianos pro-
baverunt , aliis fustibus insuper & un-
gulis degustato martyrio , in carcere esu-
riunt* . Porro Severum propterea absentem
in Britannia diximus , quod expeditionis
Britannicæ hoc anno , uti antea probavi-

mus , factæ meminerint Euseb. in Chro-
Tom. 1. l. ad Jud. c. 7.
nic. Oros. lib. 7. cap. 11. Paulus Diaco-
n. 43.
nus lib. 8. cap. 1. ante eos Spartianus ,
Ibid. n. 50.
Herodianus , & Dio in Severo . Nondum
enim Britanniam Romanis paruisse ad id
usque temporis , etiam ipse verbis his su-
pra citatis indicat : *& Britannorum inac-
cessa Romanis loca , Christo vero sub-
dita* , utpote Lucio Britanniarum Rege
paulo ante ope S. Eleutheri Papæ ad fi-
dem converso , item etiam illis : *Britannicæ
intra Oceani fines conclusæ sunt* .

Anno Domini ccx. S. Zephyrini Roma-
ni Pontificis xi. Severi Imper. xvii. M.
Lib. de Vel.
virg. c. 1.
AURELIO CLAUDIO M. F. POMPE-
n. 2. & 3.
JANO , ET LOLLIANO AVITO COS. Romæ adhuc existens TERTULLIANUS ,
scripsisse mihi videtur LIBRUM DE VE-
LANDIS VIRGINIBUS , quem Græce
quoque scriptum esse his fatetur verbis :
Proprium jam negotium passus meæ opi-

*nionis Latine quoque ostendam , virgines
nostras velari oportere* . De quo argumen-
To. 3. l. adv.
Prax. c. 1.
to anno sequenti latius . Scripsisse etiam
n. 5. 6. 12.
13. 14. 15.
16. & 17.
verisimile est paulo post , jam Carthagi-
nem reversum LIBRUM ADVERSUS
PRAXEAN , de quo Auctor : *Istæ* , inquit ,
*primus ex Asia hoc genus perversitatis
intulit Romana humo , & alias inquietus ;
insuper & de jactatione Martyrii in-
flatus , ob solum & simplex & breve
carceris radium . Fruticaverant avenæ
Praxeana hic quoque* [nempe in Africa]
superseminatæ , traductæ dehinc per quem

Deus voluit (quantum apparet , Zephyri-
num Papam , utpote de quo tale qui tra-
dat B. Opt. Milevit. l. 1. contra Parmenian.)
*etiam evulsæ videbantur . Denique ca-
verat pristinam doctor de emendatione sua ,
& manet chirographum apud Phsyebicos ,
apud quos tunc res gesta est , exinde si-
lentium . Avenæ vero illæ ubique tunc
semen excusserant . Ita aliquandiu per
hypocrisin subdola vivacitate latitavit ,
& nunc denuo erupit* . Ex quibus verbis
satis patet , & revocasse suam hæresin ali-
quando Praxean disputatione alicujus emen-
datum , sed iterum relapsum denuo eru-
pisse ; & dum hic liber scriberetur , ad-
huc supervixisse . Quamquam interim , si
verum sit quod addit de Montani prophe-
tia ejus ope expulsa , quandoquidem il-
lum floruisse constet sub S. Eleutero Pa-
pa , oporteat jam senem fuisse Praxean .
Nos certe vix dum in eo quod dictum
est , Auctori fidem adhibendam putamus ;
tum quod S. Pacianus hæc vera scribat
de hæreticis secundum Phrygas . Et pri-
mum hi pluribus nituntur Auctoribus .
Nam puta Græcus Blastus ipsorum est ;
Theodotus quoque & Praxeas vestros ali-
quando docuerunt , tum , quod ipse Au-
ctor , præter quam quod illic subjungat
tanquam discipulos Blastum , & Theodo-
tum , & Praxean , cum Victorino , illis
qui secundum Æschinem pronuntiabantur ,
eamdem hæresin adtribuit , & hoc libro
impugnat .

Anno Domini ccxi. S. Zephyrini Papæ
Romani xii. Severi xviii. M. Acilio M.
F. M. N. FAUSTINO. ET C. CÆSO-
NIO C. F. MACRO RUFINIANO COS.
completum fuit , quod scribunt post Aucto-
res supracitados Cassiodorus in Chronico ,
& Ven. Beda histor. Eccles. lib. 1. cap. 5.
de Severo , quod vallum crebris turribus
communitum in Britannia , per centum &
amplius millia passuum de mari ad mare
perduxerit , ut partem provinciæ gravif.
præliis receptum a ceteris faceret securio-
rem , pro quo facit etiam lex Severi &
Antonini Augg. Eboraci lata hoc Confu-
latu Non. Maii , quæ exstat Cod. lib. 3.
Tit. 32. lib. 1. Certe tunc primum le-
guntur Inscriptiones quibus appellatur Se-
verus BRITANNICUS MAX. TRIB.
POT. XVIII. ac Antoninus BRITANN.
TRIB. POT. XIII. IMP. II. COS. III.
denique & illa : P. SEPT. GETA , PIUS
AUG. BRIT. TRIB. POT. III. COS. II.
uno ex latere , & ex adversa parte : VI-
CTORIÆ BRITAN. Utpote quum ter-
tius fuerit dumtaxat iste annus , ex quo
Geta

Geta Tribunitiam potestatem cum cæteris Imperii insignibus acceperat. Porro hoc fere anno contigisse censemus, quod de TERTULLIANO scribunt B. Hieron. Sophronius Catal. Scriptor. Eccl. ac Niceph. lib. 4. cap. 12. ac 34. Quum usque ad mediam ætatem in Eccl. Catholica presbyter permanfit, ad Montani dogma delapsus. Verumtamen magna est difficultas, quomodo scribat B. Hieron. id factum invidia & contumeliis Clericorum Rom. Eccl. ac Sophronius *φθόνῳ καὶ προπηλακισμοῖς τῶν κληρικῶν τῆς ἐν Ρώμῃ ἐκκλησίας*, & interpretes Nicephori: propter Cleri Romani invidiam, præsertim quum de eo nusquam conqueratur Auctor etiam in lib. adver. Ecclesiam scriptis, maxime quum causam illam reticens Vincentius Lirinensis, etsi B. Hieron. posterior, non aliud dicat, quam TERTULLIANUM Catholici dogmatis & vetustæ fidei parum tenacem, ac disertiozem multo quam feliciozem, mutata sententia in errorem delapsus, magnam fuisse in Ecclesia tentationem. Quem imitatur Abbas Trithemius. Est quidam qui invidiæ causam fuisse putet Auctori eloquentiam. Rhenani conjecturam, quantumvis suspectam, sequuntur etiam Catholici quidam, qui suspicantur illum quum initio favere cœpisset hæresi Montani, statim Ecclesiæ communione privatum priusquam se totum dederet, quare commotus ille prorsus in Montani partes transierit. Verum non video quomodo Excommunicationem Ecclesiasticam, quam Auctor *divinam censuram* & *futuri iudicii præiudicium* appellat; B. vero Hieron. Epist. ad Heliod. ante diem iudicii, iudicium, quo eiectus de Ecclesia rabido dæmonis ore discerpitur, non solum invidiæ (quam pro zelo etiam in sanctos agnoscit idem B. Hieronymus Epist. ad Damas. de prodigo & frugi filiis) sed & contumeliarum nomenclatura ipse traduceret. Nos itaque, si quid in re incerta divinare liceat, conijcimus *Tertullianum* post obitum Agrippini, in obtinendo Episcopatu Carthaginensi repulsam passum fortassis invidia Clericorum quorundam Ecclesiæ Romanæ, a quibus proinde etiam contumeliis adfectus, ad partes Montani desciverit. Certe fomitem illis invidiæ administrare potuerunt loci aliquot in libris præcedentibus: quibus tacite quorundam Clericorum, fortassis Romanorum vitia reprehendit, non aliter atque postmodum BB. Hieronymo & Paulino accidit eadem de causa. Imprimis de frequentatione spectaculorum: *Sed Tragædo*, inquit

vociferante, exclamationes ille (nempe aliquis de Clero) alicujus Prophetæ retrahabit. Inter effeminationis modos, Psalmum secum comminiscetur; & quum athletæ agent, ille dicturus est, repercutiendum non esse; poterit & de misericordia moveri defixus in morsus urforum, & spongas retiariarum. Avertat Deus a suis tantam voluptatis exitiosæ cupiditatem. Quale est enim, de Ecclesia Dei in Ecclesiam diaboli tendere? de cælo (quod ajunt) in cœnum? illas manus quas ad Dominum extuleris, postmodum laudando histrionem defatigare? Ex ore quo Amen in sanctum protuleris, gladiatori testimonium reddere? & ceteris aliis omnino dicere, nisi Deo Christo? Item illud in Artifices Idolorum: Tota, inquit, die ad hanc partem zelus fidei perorabit ingemens Christianum ab Idolis in Ecclesiam venire, his manibus adorare, quæ foris adversus Deum adorantur, manus admoveere corpori Domini, quæ dæmoniis corpora conferunt. Nec hoc sufficit. Parum sit, si ab aliis manibus accipiant quod contaminant, sed ipsæ tradant aliis quod contaminaverunt. Adleguntur in ordinem Ecclesiasticum Artifices Idolorum. Prob scelus! Semel Judæi manus Christo intulerunt, isti quotidie corpus ejus lacefunt. O manus præscindendæ! Rursum illud de Pastoribus in persecutione fugientibus: Plane superest ut etiam martyria recusare mediteretur, qui Prophetias ejusdem Spiritus sancti respuit: Novi & Pastores etiam eorum in pace leones, in prælio cervos. Denique de Velandis Virginibus: Illam consuetudinem, quæ virgines negat, dum ostendit, nemo probasset, nisi aliqui tales, quales virgines ipsæ. Tales enim oculi volent virginem visam, quales habet virgo quæ videri volet. Invicem se eadem oculorum genera desiderant. Ejusdem libidinis est videri, & videre. Auctor Commentarii S. Ambrosio adscripti in Epist. Pauli videtur interpretari invidiam illam, quasi fuisset ipsius auctoris in Clerum Romanum. Sic enim, inquit; Per invidiam charitatem corrumpentes, scientiam ad nihilum deduxerunt. Nam & *Tertullianus* & *Novatianus* non parvæ scientiæ fuerunt, sed quia per zelum, charitatis fœdera perdiderunt, in schisma versi, ad perditionem sui hæreses creaverunt. Ex quibus verbis fit etiam verisimilior mea conjectura ex eo, quod ob repulsam Episcopatus Rom. in schisma & hæresim inciderit *Novatianus*. Porro si excommunicatus fuerat justissimis pro-

Ibid. l. de
Idol. c. 7. n.
28. 29. 30.
31. 32. 33.
Ibid. l. de
Cor. milit.
c. 1. nu. 16.
& 18.

Tom. 1. A.
polog. c. 39
n. 502.

Ibid. l. de
Veland.
virg. c. 2.
n. 19.

Tom. 2. l.
de Spect. c.
25. n. 187.
188. 189.
190. & 191.

profecto de caussis, etiam fortassis in ab-
sentem, eam tulit B. Zephyrinus Ponti-
fex. Primum enim in lib. omnibus scri-
ptis citra 14. Imperii Severi Annum, *Pa-
raclati novæ Prophetiæ frequenter, Spiri-
tus sancti* etiam Montani verbis jam cita-
tis meminit, sicuti etiam *mulieri Prophe-
tidis* subinde, modo *Priscillam*, modo
Maximillam significans; & similiter de
Ecclasi, habet non pauca, locis citatis
inter Paradoxa Auctoris. Deinde *Psychicos*
quoque, id est *animales* appellare cœpit
Catholicos, tum advers. Marc. tum ad-
vers. *Praxean*, sicuti etiam ibi latius. Po-
stremo omnia illa simul conjungens lib.
adv. *Praxean*, *Romanum Episcopum*, quan-
tum apparet, *Eleutherum* calumniatur,
tamquam qui agnoscens jam *Propphetias*
Montani Priscæ & Maximillæ, ex ea
agnitione pacem *Ecclesiis Asia & Phry-
giæ* inferre paratus fuerit, nisi *Praxeas*
falsa [perperam inquit] *de ipsis Pro-
phetis & Ecclesiis eorum adseverando*,
*coegisset litteras pacis revocare jam emis-
sas, & a proposito recipiendorum charis-
matum concessare*. Et insuper *diaboli ne-
gorium procurasse* dicit, qui *prophetiam*
expulit, & paracletum fugavit. Certe
ipse Auctor Excommunicationem in hæ-
reticos adprobat non uno in loco.

Anno Domini ccxii. S. Zephyrini Pa-
pæ Romani xiii. M. Aurelii Antonini
Bassiani Pii Felicis Augusti Britannici,
Germanici Imperii i. Q. EPIDIO L. F.
RUFO LOLLIANO GENTIANO, ET
POMPONIO BASSO COS. conscriptum
censemus TERTULLIANI LIBRUM DE
FUGA IN PERSECUTIONE. Idque an-
te decessum Imper. L. Sept. Severi Pertin.
Augusti qui eo anno pridie Nonas Febr.
Eboraci mœrore magis quam morbo mor-
tuus est (in hoc adeo punitus a Deo ju-
xta Orosium lib. 7. cap. 11.) nondum
elapso anno Imperii sui 18. utpote quum
ab Idibus Maiis anni Domini 194. ad di-
ctum usque hujus anni diem computantur
dumtaxat anni 17. menses 8. dies 21. quo
fit ut hunc ann. i. Anton. faciamus. Aut
saltem ante reditum Antonini ex Britan-
niis cum fratre suo P. Sept. Geta Felici
Augusto Britannico Imperii consorte, ad-
huc durante persecutione quam ipse [ut-
pote *lacte Christiano* imbutus, sicuti su-
pra ex Auctore diximus] vel Severo Sul-
pitio teste; Sacræ hist. libro 2. cessare fe-
cerit, utpote qui scribat ab obitu Severi
ad Decium usque pacem Ecclesiis fuisse,
præterquam quod a Maximino in Episco-
pos sævitum fuerit; quam adeo longam

pacem appellat B. Cyprian. lib. de Lap-
sis. Quamquam interim edicta Severi ad-
huc aliquandiu viguisse ex his Auctoris
verbis videantur: *Nisi forte in Senatuscon-
sulta, & Principum mandata coitionibus*
opposita delinquimus. Hunc quum contra
Ecclesiam Christum adserant, ubi supra,
B. Hieronymus, Sophronius, & Nicepho-
rus verisimile fit *Fabium* illum Romanum
fuisse Presbyterum. Certe quod aliquo mi-
nisterio Ecclesiastico functus, colligere est
ex verbis illis: *Sed quum ipsi Auctores*,
id est, Diaconi, Presbyteri & Episcopi
fugiant, quomodo laicus intelligere poterit?

Quibus interim quando (contra quam sen-
tit Auctor) fugere liceat, in Annotatio-
nibus nostris latius. Meminit in eo etiam
Rutilii sanctissimi Martyris; porro & sub
Severo haud dubie referri debet, quod scri-
bunt Euseb. & Nicephor. de Origenis pri-
ma persecutione maxima apud Alexan-
driam, antequam sese ipsum castraret.
Atqui ad intellectum Auctoris facit, ubi
dicit: *Maledictum esse ante ἀποδείξαι*
Deum Cæsarem nuncupare; id quod late
recanset Herod. lib. tertio de ritu observa-
to in relatione Severi Imper. post mortem
in Divos, per filios Romæ factæ, post-
quam cineres ex Britannia secum allatos
in urna alabastrina juxta illum, aut ærea
juxta Spartianum, in sepulchrum Antonini
sunt illati. Hic præterea prætereundum
non putavimus, quod quum pridie Non.
Februar. perierit Severus, castigari debe-
rent leges duæ Codicis, altera lib. 6. Tit.
45. l. i. ut legatur v. Kal. Februarii, pro,
Januarii: altera ejusdem l. Tit. 37. l. 3. uti
soli Antonino Aug. adscribatur, non Seve-
ro & Anton. Augg. utpote quum lata sit
vi. Kal. Maii, diu post illius obitum, ma-
xime quum exstet lex Antonini solius Ka-
lend. Majas lata, & aliæ plures his Coss. latæ.

Anno Domini ccxiii. S. Zephyrini Ro-
mani Pontificis xiv. Antonini Imper. ii.
M. POMPONIO M. F. ASPRO ET AS-
PRO COS. sive duobus Aspris, quibus
Cos. Leges Antonini variæ datæ leguntur
(quorum seniore eundem illum censem-
mus, de quo supra ad annum ccii.) so-
lus Antoninus (testibus Herodiano & Spar-
tiano) fratre Geta ad pectus suæ matris in-
terfecto, postquam imperavit annum unum
dies 21. ac sepulto in septizonio (quod a
septem zonis cœli ita dictum Severus, vel
Euseb. teste, ædificaverat, ac in Divos re-
lato) Imperium usurpavit. Insuper & alios
plurimos, quantumvis patri sibi que antea
carissimos, neci tradi jussit, inter quos com-
memorandi veniunt Papinianus ille, ejus ac
Juliani

Tom. 5. l.
de Jejun. c.
13. nu. 79.
20. 3. l. de
Fuga in
persec. c.
21. n. 78.
& ibid. c.
5. n. 41.

Tom. 1. Apo-
log. c. 34. n.
459.

Tom. 3. l. ad
Prax. c. 1.
n. 7. 8. &
10.

Ibid. n. 11.
Tom. 3. Scov.
ad Gnost. c.
1. n. 10.

Tom. 5.

Tom. 1. l.
ad Scap. c.
4. n. 36.

Tom. 5.
Lib. de Ex-
bor. castit.
c. 7. nu. 40.
Lib. de Pu-
dic. c. 21.
n. 191.

Juliani & Tertyliani J. C. præceptor, Juris Asylum cognominatus a Spartiano, & Sammonicus Serenus, cujus libros plurimos extare ille scribit, Gordiani postea Cæsaris pædagogus. In hunc annum referimus **LIBRUM TERTULLIANI DE EXORTATIONE CASTITATIS**, utpote quem Nicephorus lib. quarto capite 54. inter eos recenset, qui contra Ecclesiam Catholicam conscripti sunt, & in quo eo de mentis videtur venisse, ut apud tres etiam laicos, utpote Montanum & insanas ejus Prophetides Priscam & Maximillam, esse Ecclesiam existimet, quemadmodum latius idipsum alibi inculcat. Huic etiam anno adplicamus disputationem illam Caii Scriptoris Ecclesiastici adversus Proclum, cujus meminerunt Euseb. lib. sexto capite decimoquarto: Beatus Hieronymus, Cajo, & latius in hæc verba Niceph. loco jam citato: Floruit, inquit, sub Zephyrino Romæ Episcopo, Cajo, Antonino Severi filio imperante. Is adversus *Proclum* Montani propugnatorem disputationem copiosissimam habuit & composuit, temerariæ audaciæ quod novam introduxerit Prophetiam, illum redarguens & confutans. Quam quidem nos aliquando existimavimus ansam dedisse Auctori ad Montani partes defendendi; quod verisimile fit in *Proclum* hac disputatione convictum, nec resipiscentem, a Zephyrino Excommunicationem latam fuisse, & omnes ejus assecclas, inter quos haud dubie Auctor, utpote Montanistarum κατὰ *Proclum* sectator, non eorum qui secundum Æschinem dicebantur, contra quos egit libro adversus Praxean. Verum jam antea illum deficere cœpisse, immo contra Ecclesiam scripsisse, ex superioribus manifestum fit. Fortassis etiam hoc tempore contigit Origenis discipuli Clementis Alexandrini & Ammonii Romana sub Zephyrino profectio, cujus meminerunt Eusebius & Nicephorus, quorum ille lib. 6. cap. 12. causam illius eam scribit, quod in optatis illi esset antiquissimam illam Ecclesiam invisere. Quo tempore etiam alii Ecclesiastici scriptores ab illis enumerantur, Berillus Arabiæ Bostrenus, Hippolytus juxta quosdam Porruensis, Alexander primum Cappadociæ, deinde Hierosolymorum Episcopi, quibus interferit B. Hier. etiam Minutium Felicem, qui Apologeticum Auctoris per multa imitatus est.

Anno Domini ccxiii. S. Zephyrini Papæ Romani xv. Antonini Imper. iiii. IMP. CAES. M. AUREL. DIVI SEVERI. F. ANTONINO AUG. BRITAN.

GERMAN. LIII. ET P. CAELIO P. F. BALBINO II. COS. ipse Antoninus Imp. Trib. potest xvi. de Britannis triumphavit. Quo anno a TERTULL. scriptum existimamus etiam adversus Ecclesiam **LIBRUM DE MONOGAMIA**. In eo inter cetera sic legitur: *Quum magis nunc tempus in collecto factum sit, annis circiter clx. exinde productis*. Quos qui a Passione Domini computandos voluerit, tota via aberrare ex superioribus plus satis manifestum est, etiamsi, juxta erroneum calculum Auctoris a passo Christo usque ad devastationem Hierosolymorum anni dumtaxat computarentur 22. quos alii enumerant 25. quia usque annum præsentem non solum 160. sed producti essent 188. Sunt etiam qui ab Apostolis hunc computum ineant: eo quod præmittatur: *post Apostolos*, in qua sententia & nos fuimus, quum Annotationes nostras in eum scriberemus locum. Verum SS. Petrus & Paulus primum passi sunt anno Neronis ultimo, qui in annum incidit Christi 69. a quo adhuc non nisi computantur anni 146. & S. Joannes Evangelista vixit ad Trajanum usque, mortuus primum anno circiter 100. unde non plures sunt anni quam 114. Propius accedunt, qui ab Apostoli Pauli ætate computant annos illos circiter clx. quorum sententiæ accedimus: sed quia ille primum martyrio adfectus cum Apostolo Petro (uti jam dictum est) censemus ab eo tempore numerandos quo Epistolam scripsit priorem ad Corinthios, ab anno nempe Domini circiter lxxxiii. Imprimis enim scriptam Epistolam utramque ad Corinthios, postquam ab ipso ad fidem essent conversi, ex eisdem fit manifestum; quæ conversio contigisse putatur anno Domini 51. quum ibi hæsit ad annum & menses sex. Deinde si Ephesi scripta sit (sicuti quidam & rectius habent Græci codices) ex historiis Peregrinationis Pauli satis patet dicto anno, qui incidit in duodecimum Claudii Imperatoris, Ephesi illum habitasse. Sive ex Philippis (quod plures præse ferunt & Latini & Græci codices) certe anno 55. Per Philippos iter fecisse, postquam Epheso discesserat, sub festum Paschæ, testantur Acta Apostolorum capite vigesimo. Et vero sic intelligi debere Auctorem, vel ex illis dictis verbis colligitur quæ leguntur 1. Corinth. 7. *Quum nunc tempus in collecto factum sit*. At qui in hunc annum hoc incidere, non in xv. Severi [uti quidam etiam viri eruditi conjecturam faciunt] ex eo perspicuum est, quod ille idem sit cum anno Do-

Tom. 5. l.
de Monog.
c. 3. n. 17.

no Domini ccviii. ad quem proinde ab eo, quem diximus, non nisi anni clv. conficiuntur, nec ulterius extendi possunt, quod anno primum 51. fidei catholice initiati fuerint Corinthii. Porro fuit hic annus nobilitatus Consulatu trium Imperatorii Ordinis virorum; nam præter Antoninum, & Balbinum, qui quartus ab illo imperavit, cum Pupieno, etiam suffectus fuit ex Kalend. Martiis M. A. NTON. M. F. GORDIANUS, qui postea Imperat. Cæs. Aug. appellatus, a Balbino interfectus fuit, sicuti rursus ex Kalend. Maiis P. Helvius D. Pertinacis F. P. N. Pertinax paulo post occisus ab Antonino.

Anno Domini ccxv. S. Zephyrini Romani Pontificis xvi. Antonini Imper. III. SILIO MESSALA ET Q. AQUILIO SABINO COS. Imperator ex expeditione Gallica, cujus Spartianus meminit, Romam reversus, a vestis talaris genere inde allatæ, quam plebi distribuit, ut eo vestitu sese salutaret, Caracalla nuncupatus est. Hoc fere anno scriptum censemus a TERTULLIANO etiam adversus Ecclesiam, LIBRUM DE JEJUNIIS ADVERSUS PSYCHICOS. Ex quo imprimis fit verisimile, cum *Proclo* reliquisque Montanistis post dictam disputationem, etiam Tertullianum a Papa Zephyrino excommunicatum fuisse, ex verbis inquam illis: *dum quæ ex parte anathema audiamus, qui aliter adnunciamus*. Deinde varia tum fuisse celebrata per Græcias Concilia, ita testatur; *Aguntur præterea per Græcias illas certis in locis Concilia ex universis Ecclesiis, per quæ & altiora quæque in commune tractantur, & ipsa representatio totius nominis Christiani magna veneratione celebratur. Conventus autem illi stationibus prius & jejunationibus operati*. Quæ maxime contra Montanistas convenisse, vel inde mihi colligere videor, quod etiam in Episcopos quosdam ea hæresis cancri in morem serpere cœpisse videatur, ex his Auctoris verbis: *Hæc erunt exempla, & populo, & Episcopis etiam Spiritualibus*; nam spirituales Montani affectas Psychicis (ita Catholicos calumniose appellat) opponit. Porro si vera sit lectio apud beatum Hieronymum Epistola quinquagesimaquarta ad Marcellam de Montanistis, quod illi tres in anno Quadragesimas facerent, quasi tres passi essent Salvatores; incipit ab illis non nihil dissentire Auctor in duarum dumtaxat observatione, sicuti ex his verbis, etiam juxta MS. cod. manifestum fit:

Duas, inquis, in anno hebdomadas Xerophagiarum, nec totas, exceptis Sabbatis & Dominicis, offerimus Deo, abstinentes ab iis, quæ non rejicimus, sed differimus. Verum de hoc latius in Annotationibus nostris.

Anno Domini ccxvi. Sancti Zephyrini Romani Pontificis xvii. Antonini Imper. V. AIMILO LÆTO (quem paulo post ab Antonino interfectum scribit Spartianus) ET ANICIO CEREALI COS. eo ipso quo Antoninus in expeditione Germanica [teste Spartiano] juxta Rhetias multos barbaros interfecit, inde potissimum GERMANICUS appellatus, putatur scripsisse TERTULLIANUS LIBRUM DE PUDICITIA. In quo sententiam sancti Damasi in Pontificali de vasis vitreis ad sacrificium ordinatis a sancto Zephyrino, confirmant hæc illius verba: *Cui ille si forte patrocinabitur Pastor, quem in calice depingis; maxime quod sequitur: At ego ejus Pastoris scripturam haurio qui frangi non potest; frangi enim facillimi sunt calices vitrei; quos etiam depingitum solere, hinc fit manifestum. Hic etiam in hoc a Montanistis dissentit, quod quum teste B. Hieron. Epist. supracitata Montanus sensisset: Non posse renovari per poenitentiam Lapso, atque adeo illum cum Novatiano conjungat; Auctor dumtaxat mœchis & fornicatoribus (et si perperam; & contra quam antea scripserat libro de Poenit.) pacem Ecclesiæ neget, oppugnans ex proposito illud Zephyrini (quem Pontificem Maximum etiam jam hæreticus Episcopum Episcoporum appellat) Ego & mœchiæ et fornicationis delicta poenitentia sanctis dimitto. Atque hoc est mea quidem sententia quod de illo scribit B. August. lib. de Hæres. postmodum ab Cataphrygibus divisum sua conventicula propagasse, fortassis quod jam defunctis illis; qui κατὰ Proclum [cujus ipse sectator] dicebantur, obtinerent palmam illi qui secundum Æschinem. Utpote contra quos tacite scripserit librum adversus Praxean de Patre & Filio non eisdem. Dissensisse etiam illum adnotavimus de duabus dumtaxat Quadragesimis. Quare falluntur, qui ex eo loco colligunt eum ad Catholicam Ecclesiam rediisse, maxime quum B. August. causam hæres duplicem adsignat, tum quia transiens ad Cataphrygas, cœpit secundas nuptias damnare, tum quia sua conventicula propagavit.*

Anno Domini ccxvii. Sancti Zephyrini Papæ Romani xviii. & Antonini vi.

To. 5. l. de
Jejun. c. 1.
n. 13.
Ibid. c. 13.
n. 80. 81.
Ibid. c. 16.
n. 99.

Ibid. c. 15.
nu. 90. &
91.

Tom. 5.
Lib. de Pu-
dicit. c. 7.
n. 51. &
cap. 10. n.
85.

Lib. de Pu-
dicit. c. 1. n.
5. & 6.

Tom. 4. in-
ter Frag-
menta.

Q. AQUILIO SABINO II, [ad quem Ulpianus Libros 51. Digestorum scripsit] ET SEXT. AURELIO. P. F. ANULLINO COS. censemus scriptos TERTULLIANI LIBROS SEX DE ECSTASI, & ADVERSUS APOLLONIUM SEPTIMUM, quos etiam adversus Ecclesiam scriptos testantur B. Hieronymus, Sophron. & Nicephor. nec obstat quod *Apollonium* collocet Beatus Hieronymus Catal. Script. Eccles. ante Auctorem, quia quod alias facere solet, nullius Imperatoris adscribit tempora, Euseb. quoque Eccles. histor. lib. 5. cap. 17. & post eum Nicephorus, eum inter eos quidem recenset, qui adversus Montanum scripserunt, sed aliquamdiu postea conscriptum satis indicant illa verba: Porro *Apollonius* scriptor Ecclesiasticus, quum ea quæ Cataphrygum Hæresis nominata est, adhuc in Phrygia vigere videretur, Librum separatim ad patronos ejusdem confutandos conscripsit. Deinde convincit illud ejusdem: Idem iste *Apollonius* in eodem Libro commemorat, quod quadragesimus jam annus, in quo quidem ad hoc opus scribendum se contulit, agebatur, ex quo Montanus confectam & commentitiam Prophetiam incœperit. Atqui ab initio Pontificatus sancti Eleutherii, quo Montanus hæresin sparfit suam, uti supradictum est, ad hunc usque intercedunt anni XL. Sedit enim Eleutherius post Consulatum Cethegi & Clari (utpote creatus pridie Idus Maii, quum exstet illis consulibus Epistola Decretalis sancti Soteris Papæ data x. Kalend. Junii) usque ad Maternum & Pradam Consules, defunctus VII. Kal. Junii, id est ab anno Domini CLXXII. usque ad annum CLXXXVI. per annos XIV. dies XIII. San. Victor, ut supradictum est, annos XII. mensem I. dies XXVIII. Sancti Zephyrini, sicut anni XLIIII.

Anno Domini CCXVIII. S. Zephyrini Papæ Romani XIX. Antonini VII. utriusque ultimo, BRUTIO PRÆSENTE ET EXTRICATO COS. nos etiam historiæ nostræ Tertullianicæ finem imponimus. Non quod certo velimus adserere postea non supervixisse TERTULLIANUM, quem Trithemius scribit vixisse usque ad senectam & senium, sed quod saltem a scribendo destiterit, Sentiebamus aliquando, quum in illum Adnotationes scriberemus, *Librum de Jejuniiis*, sub S. Calixto Papa editum fuisse, quod *Jejuniorum* meminerit citra illos dies quibus ablati sunt spon-

Tom. 5. li.
de Jejun.
c. 13. n. 78.
Ibid. c. 4.
n. 87.

sus, id est extra Quadragesimam, existimantes adludi ad jejunia IV. Temporum

ab illo instituta. Sed ubi penitus inspicimus, potest referri aut ad id quod sequitur: *Et stationum semijejunia interponentes* (nempe feriæ quartæ & sextæ ad horam usque nonam) *et interdum pane et aqua visitantes*, aut ad jejunium Sabbati, quod Romæ celebrabatur ex statuto, non in Africa (cujus etiam paulo post meminit) aut ad jejunia Pœnitentium etiam Catechumenorum, de quibus ipse in hæc verba ante hæresin: *Ingressuros baptismum, orationibus crebris, jejuniiis, et geniculationibus, et pervigiliis orare oportet.* Aut denique ad jejunia in Vigiliis Festivitatum Ecclesiasticarum. Atque adeo placet B. Hieronymi, Sophronii & Nicephori sententia qui non sub Macrino aut Heliogabalo, sed sub Severo Principe & Antonino Caracalla floruisse & scripsisse testantur hunc Auctorem nostrum; maxime quum sub S. Zephyrino Pontifice omnes illum claruisse scribant, non sub Calixto; præter unum aliquem neotericum, qui tamen eum jam antea sub Adriano Cæsare eundem fecerat cum Tertuliano J. C. Porro postremum fuisse hunc annum Antonini Caracallæ Imper. non sequentem (uti Cassiodorus habet) patet ex Fastis Consularibus emendatioribus, in quibus sic scribitur: Hoc anno ad VI. Idus April. IMP. CÆS. M. Aurelius Divi Severi filius Antoninus, Augustus, Britannicus, Germanicus occisus est. Quum enim (inquit Spartianus) vellet iterum Parthis bellum inferre atque hybernare Edeßæ, atque inde Carras Luni Dei gratia [de quo, quod insuper addit, ad intellectum facit Auctoris, qui alicubi *Masculum* Lunam ridet] venisset, die Natalis sui ipsis Megalensibus, insidiis a Macrino Præf. præf. positis, qui post eum invasit Imper. interemptus est, ab eodem tamen in Deos relatus, & templo ei ædificato, & Saliis additis. Confirmatur hæc mea sententia, quod nullæ exstent leges Antonino & Advento Coss. sed Antonini Aug. titulo duæ Præsente & Extricato Coss. altera lib. IX. Cod. data VIII. Kal. Mart. altera lib. VII. Tit. 38. lib. 3. ex Kal. Martiis paulo ante obitum. Imperavit proinde a pridie Nonas Febr. anni Domini CCXII. usque ad dictum diem, annos VII. menses II. dies IV. Atqui S. Zephyrino Papæ, quem & S. Damasus, & alii omnes his Consulibus vitam finivisse scribunt, non possunt plures anni tribui quam XIX. & dies XVI. quod a IV. Idus Augusti anni Domini CLXXXIX. usque ad

Tom. 3.
lib. de Ba-
ptis. c. 20.
num. 135.

Tom. 1. A-
polog. cap.
15. n. 218.

ad vii. Kal. Septemb. quo hoc defunctus est, totidem computentur. Quem quum Ecclesia inter Martyres celebret, oportet, ut absente jam Antonino, iterum per Pontifices Idolorum excitata fuerit Romæ, & fortassis a Macrino continuata (qui proinde etiam post annum, mensem i. dies aliquot, a Deo cæde punitus est) Christianorum persecutio, sed quia localis dumtaxat, non computata ab historicis.

Ceterum etiam hic adjiciendum pro historiæ veritate, frustra quosdam illum denuo ad Catholicam fidem rediisse opinari. Nam imprimis id ex S. Augustino colligi non posse ad annum abhinc secundum ostendimus. Deinde inter Martyras minime computandum TERTULLIANUM, sed Tertullinum, supra in ipsis auspiciis adnotavimus. Denique S. Pacianus ad Sympronianum contra Novatianos, nihil pro eis facit: Tertullianus, inquit, post hæresin [etiam addendum censuimus] vester est: nam multa inde sumpsistis. Ipsum Epistola sua, & ea ipsa quam Catholicus edidit, audies confitem, posse Ecclesiam peccata dimittere. Neque enim loquitur de Epistola, quam post hæresin, sed quam antea adhuc Catholicus ediderat, nempe lib. de Pœnitentia, ex quo multa ipsum descripsisse alibi adnotavimus. Certe si ita creditum fuisset, non tantopere hæresin hujus boni viri deplorasset S. Vincentius Lirinensis, cujus interim verba Antidoti loco, ne quis forte ex eo scandalizetur, addenda putavimus: Fuit iste quoque (adludens ad Origenem, de quo similia scripserat, qui a fine Imperii Severi ad Decium usque supervixit) in Ecclesia magna tentatio. Sed de hoc nolo plura dicere; Hoc tantum commemorabo, quod contra Mosis præceptum, exsurgentes in Ecclesia novellas Montani furias, & insana illa insanarum mulierum novitii dogmatis somnia veras Prophetias adseverando, meruit ut de se quoque & scripturis suis diceretur:

Si surrexerit in medio tui Propheta, &c. non audies verba Prophetae illius. Quare? Quia, inquit, tentat vos Dominus Deus vester, utrum diligatis eum, an non. His igitur tot ac tantis ceterisque ejusmodi Ecclesiasticorum exemplorum molibus, evidenter advertere, ac secundum Deuteronomii Leges luce clarius intelligere debemus, quod, siquando aliquis Ecclesiasticus magister aberraverit, ad tentationem nostram id fieri providentia divina patiatur, utrum diligamus Deum, an non, in toto corde, & in tota anima nostra.

Denique coronidis vice, non prætereundum, quod ex B. August. didicimus, durasse adhuc ad sua usque tempore TERTULLIANISTAS Hæreticos, & tum primum in Catholicam Ecclesiam transisse. Quibus etiam magis quam ipsi Tertulliano, censemus imputandam absurdissimam illam hæresin qua dicebant animas hominum pessimas post mortem in dæmonas converti, maxime quum ætate primum Augustini post Donatistas & Jovinianistas collocentur Tertullianistæ, qui id senserint, tum ab ipso, tum a S. Isidoro, Honorio Augustodunensi, Rhabano & Gratiano in Catalogis hæreticorum: Tertullianistæ (inquit ille ad Quodvultdeum, lib. de Hæres.) a *Tertulliano*, cujus leguntur opuscula multa eloquentissime scripta, usque ad nostrum tempus paulatim deficientes, in extremis reliquiis durare non potuerunt [sic enim castigamus] in urbe Carthaginiensi. Me enim ibi posito ante aliquot annos, quod etiam te meminisse arbitror, omni ex parte consumpti sunt. Paucissimi etiam qui remanserunt, in Catholicam transierunt; suamque Basilicam, quæ nunc etiam notissima est, Catholicæ tradiderunt. Quod utinam illorum exemplo, jam quoque in nostro Belgio fatiscentes nostræ tempestatis hæretici, propediem faciant, Deo auxiliante, cui honor, potestas, & gloria, in sæcula sæculorum. Amen.

Tom. 2.
lib. de Pœ-
nit. in cal-
ce Argu-
menti &
suis qui-
busque lo-
cis.

PARADOXA TERTULLIANI,

CUM ANTIDOTO

JACOBI PAMELII.

1. De Angelis desertoribus qui duxerunt filias hominum. *Tom. 2. Lib. de Idolol. c. 9. n. 47. Libro de Habitu mulieb. cap. 1. num. 17. lib. de Cultu femin. cap. 10. num. 56, & lib. de Velandis Virgin. cap. 7. num. 52. Item Tom. 3. lib. 5. adv. Marc. cap. 18. num. 291.*



UJUS Paradoxi Tertullianus primus Auctor non est, neque postremus, sed sicuti partim adnotavimus ad lib. de Habitu virg. ubi maxime ex proposito illud tractat ante eum Joseph. Antiquit. lib. 1. S. Justinus Mart. Apolog. utraque, Athenag. in Apol. Clemens Alexand. lib. 3. & 5. Stromat. post eum Lactant. lib. 2. Instit. divin. cap. 15. S. Cyprian. lib. de Disc. & hab. virg. num. 54. Euseb. lib. 5. Evang. præpar. & Method. serm. de Resurrect. Causam erroris dedit, quod LXX. edito Græca vetus, quam illi secuti sunt, post Philonem legeret: οἱ ἄγγελοι τῶ θεῷ, & Latina Italica, vel SS. Ambros. August. Procopio testibus, *Angeli Dei*, pro eo quod postea lectum invenitur οἱ υἱοὶ τοῦ θεῷ, & Latine, *filii Dei*, quam utramque agnoverunt suo tempore S. August. & Procopius, Verum pulcre eam sententiam per absurditatem refutat S. Chrysost. hom. 22. in Genesin. adserens nusquam alibi in scripturis (nempe juxta editionem LXX. quam solam noverat) vocari angelos filios Dei; item S. Ambros. lib. de Noe & arca cap. 4. S. August. qu. 3. in Gen. & latius lib. 15. de Civit. Dei cap. 15. S. Epiphani. Epit. divin. dogmat. & Procopius in Comment. quorum Chrysost. & August. etiam auctoritatem libri Enoch, quo niti videtur Tertullianus, impugnant. Qui omnes & angelos & filios Dei, posteros Seth, utpote Dei cultores, interpretantur, sicuti etiam B. Hieron. lib. de Tradit. Hebr. in Genesin, denique Ven. Beda, Rhabanus noster & Haymo Com. in Gen. scribentes & in scripturis sacris frequenter angelorum nomine viros fideles & justos appellari. Quid? quod Philastrius lib. de hæres. cap. 108. inter hæreseis recenset, eos qui adserunt angelos miscuisse se cum sceminis ante diluvium, & inde natos esse gigantes?

2. De Angelorum apparitionibus in vera humana carne. *Tom. 3. lib. 3. adv. Marc. cap. 9. num. 61. ac cap. 11. num. 72.*

Videntur quidem tale quid sonare verba illa Tertulliani: *Dehinc scito, nec illud concedi tibi, quod putativa fuerit angelis caro, sed veræ & solidæ substantiæ humanæ.* Sed in aliis libris eodem conscriptis tempore ita seipsum explicat, sicuti adnotavimus ad lib. de Carne Christi cap. 6. num. 60. ut nihil certi ea de re voverit adserere, alioqui enim sibi videbitur contrarius. *Constat*, inquit ibi, *angelos carnem propriam non gestasse, ut puta naturæ substantiæ spiritualis, & si corporis aliqujus, sui tamen generis, in carnem autem humanam transfigurabilis ad tempus, ut videri & congregari cum hominibus possint.* Et apertius lib. de Resurrect. carn. c. 62. *Quia & angeli*, inquit, *aliquando tamquam homines fuerunt, edendo, bibendo & pedes lavacro porrigendo: Humanam enim superficiem induerant salva intus substantia propria.* Hoc sufficere ubique visum est Auctori, quod dogmati Apellis non consentiret, qui ex aerea substantia angelos creatos dicebat, ut ne videretur illi & in hoc consentire, quod Christi corpus ex æthereâ materia originem haberet suam. Atqui qualia corpora, & unde adsumpta ab angelis fuerint, etiam hodie controversum est apud Magistrum Sententiarum lib. 2. dist. 8. §. 4. nos loco jam citato cum S. Bernardo de hoc sententiam nostram suspendere maluimus quam certi quid definire. An autem senserit Auctor, quod illi quidam impingunt corporeos esse angelos & demonas, non immerito dubitare licet. Maxime quum auctor, etsi videatur hic *sui generis corpus* angelis tribuere, tamen faciat eos *substantiæ spiritualis*, sicuti etiam non semel

semel in Apologetico, & nominatim c. 22. spiritales vires & angelis & dæmonibus adtribuit, & spiritus vocat. Magis tamen recepta est, mihi que placet eorum sententia, qui incorporeos faciunt, inter quos veniunt commemorandi SS. Dionys. Areop. cap. 2. cœlest. Hierarch. Athanas. de commun. essen. Patris & Filii & Spiritus sancti Chrysost. homil. 22. in Gen. Cyrill. libro 4. in Joann. capite.

3. De anima primi hominis ex materia Dei. *Tom. 3. lib. 4. advers. Marc. 37. num. 611.*

HUc quidem pertinere videntur illa Auctoris verba, explicantis illud Luc. 20. Reddite quæ sunt Dei Deo: *Hominem igitur reddi jubet creatori, in cuius imagine & similitudine & nomine & materia expressus est.* Qui locus fortassis in causa fuit, uti sic scribat de illo Gennad. lib. de Dogmat. Eccles. Nihil ex Trinitatis essentia ad creaturarum naturam credamus deductum, ut Plato & *Tertullianus*. Verum quum S. August. qui toties deducit animam non posse partem Dei dici, nihil tale illi adtribuat, ego etiam a tam absurda hæresi ipsum purgandum existimo. Atque adeo nihil illum aliud voluisse dicere quam quod ex *adflatu Dei* sit animæ origo, juxta illud Gen. 2. *Et flavit Deus flatum vitæ in faciem hominis, & factus est homo in animam vivam*, sicuti frequentissime ipse inculcat, maxime vero lib. de Anima c. 11. Quo loco sicuti etiam lib. de Bapt. c. 5. nu. 43. eam interpretationem consentire ostendimus cum SS. Iren. Prudentio, Chrysost. August. & Theodoro. Quorum iste: Nomine flatus, inquit, non intelligimus partem aliquam essentiæ divinæ secundum Cerdonis & Marcionis rabiem, sed animæ naturam per id denotari, quod anima spiritus sit rationalis & intellectualis. Quæ verba mihi etiam aliam conjecturam faciunt, loqui Auctorem non ex sua, sed ex Marcionis sententia, præsertim quum ex Fragmentis lib. de Censu Animæ adv. Hermog. Tomo quarto conflet, sensisse illum animam longe Deo inferiorem, utpote passibilem, etsi immortalē. Et vero etiam repetendum, quod utrobique adnotavimus, recte censuisse S. Aug. libro de hæres. quod Filastrius multas hæreses recensuerit quæ hæreses non sunt, qualis est non hæresis, sed Catholica Patrum sententia, *flatum*, seu spiraculum vitæ de anima rationali interpretatur.

4. De Animabus posterorum Adæ ex traduce, *Tom. 3. lib. de Anima cap. 9. num. 123. cap. 19. num. 256. cap. 22. num. 294. & integris capitibus 27. & 36.*

Paradoxon istud Tertulliano adscribunt Rufinus Apolog. pro Origene, & S. Hieron. libro 2. & 3. Apolog. adv. eundem, quorum ille nihil definiendum putat hic satis dubie loquitur, quamquam magis sentire videatur esse damnatam sententiam. Nam tum maxime Apolog. ad Pamach. adversus Errores Joann. Hieros. disertis verbis dicit, Ecclesiasticam esse sententiam Deum novas quotidie animas corporibus jam conceptis infundere, adlegans ad id scripturas Joan. 5. Zachar. 12. Psal. 32. Quamquam interim Epist. 99. quæ est ad Marcellinum & Anapsychiam, mirius loquatur, & illud quidem sibi videri scribat, sed S. Augustinum remittat utpote nihil volens certi definire, quod illum legisset dubiam adhuc suspendere sententiam. Adludens ad Epist. illius ad se scriptas, & 157. ad Optatum de origine animarum. In qua Tertullianum non tam damnat quod ex traduce, quam quod corporeas animas faceret, de quo Paradoxo paulopost latius. Nam & ille, inquit, qui animas ex illa una propagari adserunt, quam Deus primo homini dedit, atque ita eas ex parentibus trahi dicunt, si Tertulliani opinionem sequantur, profecto eas non spiritus, sed corpora esse contendunt, & corpulentis feminibus exoriri. Quo perversius quid dici potest? Neque hoc Tertullianum somniasse mirandum est, qui etiam ipsum creatorem Deum, non esse nisi corpus opinatur. Sed de illo quoque Paradoxo infra ex eodem Augustino latius. Gennadius autem lib. Eccles. dogmat. [quem vel hinc patet S. August. non esse] enarrata Origenis sententia, & jam dicta, ut dicit, Luciferianorum Cyrilli, & aliquorum Latinorum (inter quos haud dubie Tertullianus) definit, formato jam corpore animam a Deo creari & infundi. Nec aliter Auctor Dialogi de Animarum origine inter SS. Hieron. & August. Nos tamen nihil tamquam fidei docere maluimus, quandoquidem & Ecclesia tot jam inde celebratis Conciliis nihil expresse, quod quidem sciam, definitum reliquerit. Sufficiet autem quædam in Adnotationibus adjecisse, quibus tum S. Hieron. sententiam nihil magis probari significat.

gnificavimus, tum ad Argumenta Tertulliani absurda, qui sentit ex corpulentis feminibus animam exoriri, ex S. August. & Lactantio paucis respondimus.

5. De animæ sexu. *Ibid. cap. 36.*

HOc quidem colligit Tertullianus ex prædicto Paradoxo. Si enim anima simul feminatur cum corpore, videtur illud consequi, sed disertis verbis contrariam definiunt sententiam S. Cyrill. Hieros. Cathec. 4. & S. August. lib. 1. de Anim. & ejus origine ad Vincentium cap. 8. Hujus verba quædam adduximus in Adnotat. nostris, quo Lectorem remittimus. Ille sic habet: Omnes Animæ tam virorum quam mulierum pulchræ & similes sunt, sed membra tantum corporis discrimen faciunt.

6. Animam peccatricem potius quam carnem, *Tom. 3. lib. de Anima, integro cap. 40. & c. 58. num. 650. & lib. 5. adv. Marc. c. 10. num. 165.*

AD istud Paradoxum in hæc verba adludit, & eadem opera confutat Petrus Lombardus, verbis etiam a nobis illic citatis lib. 2. Sentent. cap. 31. Putaverunt, inquit, quidam secundum Animam trahi originale peccatum, non solum secundum carnem, quia non solum carnem, sed & animam ex traduce arbitrati sunt. Ideoque sicut de corrupta carne caro feminatur, ita etiam de Anima peccatrice Animam peccatricem corruptione originali infectam a gignentibus trahi. Hoc autem, inquit, fides Catholica respuit, & tamquam veritati adversum damnat, quæ non Animas, sed carnem solam ex traduce esse admittit. Adlegavimus ibidem num. 455. pro contraria sententia SS. Ambros. & August. locos ab eodem Lombardo citatos.

7. De Anima corporea. *Tom. 1. Apolog. c. 48. num. 608. ac 609. & Tom. 3. lib. de Anima, integris capitibus 5. 6. 7. 8. 9. 22. 36. 37. libro de Carne Christi, cap. 11. num. 98. lib. de Resurr. carnis c. 17. num. 131. cap. 45. num. 320. & c. 53. nu. 384. lib. 5. adv. Marc. c. 10. num. 158. & c. 15. num. 248. Quod proinde proprie spiritus non sit, Ibid. lib. de Anim. cap. 11. & Tom. 4. in Fragmentis lib. de Censu Animæ adversus Hermogenem.*

Paradoxon istud Auctori impingunt SS. August. libro 10. de Gen. ad litt. duobus ultimis capitibus, & libro de hæres. & Fulgent. libro 2. de fide ad Petrum. Sed non tam quod corpoream faciat (quod aliquo sensu commode in Hilario, Cassiano, & Hieronymo adscripto Commentario in Job, quidam interpretantur) atque quod effigiatam & coloratam dicat, ille arguit. Sic enim loco priori: Denique Tertullianus, inquit, quia corpus esse animam credidit, non ob aliud fecit, nisi quod eam incorpoream cogitare non potuit, & ideo timuit ne nihil esset, si corpus non esset. Qui sane, quamquam acutus est, interdum contra opinionem suam visa veritate superatur. Quum enim animæ colorem daret aereum ac lucidum, ventum est ad sensus quibus eam membratim quasi corpus instituere conatus est, & ait, *Hic erit homo interior alius exterior, dupliciter unus, habens & ille oculos & aures suas, quibus populus Deum videre & audire debuerat, habens & ceteros artus, per quos in cogitationibus utitur, & in somnis fugitur.* Ecce quibus auribus & quibus oculis debuit audire & videre Deum populus, quibus anima in somnis fungitur, quum si ipsum Tertullianum quisquam videret in somnis, nunquam se dicere ab eo visum, & cum eo locutum, quem vicissim ipse non vidisset. Postremo si Anima seipsam videt in somnis, quum jacentibus utique uno in loco membris corporis sui, ipsa per varias imagines evagatur, quas videt; quis eam vidit aliquando in somnis aerei coloris ac lucidi, nisi forte ut cetera, quæ similiter falso videt? Nam & hoc potest videre, sed absit, ut eam talem, quum evigilaverit, credat; alioquin quando se aliter viderit, quod magis crebrum est; aut mutata erit anima ejus, aut nec tunc animæ videtur substantia, sed imago corporis incorporea, quæ miro modo sicut in cogitatione formatur. Quis enim Æthiops non pene semper se nigrum videt in somnis; aut si in alio colore se vidit, non magis miratus est, si fuit cum illo memoria Aereo tamen colore ac lucido nescio utrum se unquam vidisset, si nunquam istum legisset vel audisset. Quid quod ducuntur homines talibus visis, & de scripturis nobis volunt præscribere tale aliquid esse non animam, sed ipsum Deum, qualis figuraliter Sancto-
rum

rum spiritibus demonstratus est, qualis etiam in sermone allegorico ponitur. Similia quippe sunt illa visa talibus dictis, sic errant, constituentes in corde suo simulacra vanæ opinionis, nec intelligentes ita Sanctos de suis visis talibus iudicasse, qualiter iudicant, si talia divinitus in figuris dicta legerent vel audirent, sicut septem spicæ, & septem boves, septem anni sunt; sicut linteum quatuor lineis alligatum, velut discus plenus variis animalibus, orbis terrarum est cum omnibus gentibus; sic etiam cetera, & multo magis quæ de rebus incorporeis, corporalibus significantur, non rebus, sed imaginibus. Et item sequenti capite: Noluit tamen *Tertullianus* animam crescere substantia sicut corpus; adserens etiam timoris sui causam, *ne etiam decrescere substantia dicatur*, inquit, *atque ita & defectura credatur*; & tamen quia per corpus eam localiter tendit, non invenit exitum incrementorum ejus, quam vult de semine exiguo æquari corporis quantitati, & ait: *Sed vis ejus, in quo naturalia peculia confita retinentur, salvo substantiæ modulo, quo a primordio inflata est, paulatim cum carne producit in membris*. Hoc forte non intelligeremus, nisi adhibita similitudine eorum quæ videmus, planum faceret quod dicebat. *Constituere*, inquit, *certum pondus auri, vel argenti rudem adhuc massam, collectus habitus est illi, & futuro interim minor, tamen continens intra lineam moduli totum, quod natura est auri vel argenti; dehinc quum in laminam massa laxatur, major efficitur initio suo, per dilatationem ponderis certi, non per adjectionem, dum extenditur, nondum augetur. Etsi sic quoque augetur, dum extenditur; licet enim & habitu augeri cum statu non licet, tunc & splendor ipse perhibetur auri vel argenti qui prius fuerat quidem & in massa; sed obscurior, non tamen nullus. Tunc & alii atque habitus accedunt pro facilitate materiæ, qua duxerit eam qui agit, nihil conferens modulo nisi effigiem. Ita & animæ incrementa reputanda non substantiva, sed provocativa*. Quis hunc crederet cum isto corde tam disertum esse potuisse? sed tremenda ista sunt, non ridenda; ad hoc enim nunquam cogeretur, si aliquid cogitare posset quod & sit, & corpus non sit. Quid autem absurdius quam putare massam cujuscumque metalli ex aliqua parte crescere posse dum tunditur, nisi decrescat ex altera, vel augeri latitudine, nisi crassitudine minuatur? Aut ullum esse corpus manente naturæ suæ quantitate, quod undique crescat nisi rareseat? Quomodo igitur implebit anima ex illa stilla feminis magnitudinem corporis quod animat, si & ipsa corpus est, cujus substantia nullo accessu crescat? quomodo, inquam, implebit carnem, quam vivificat, nisi tanto rarior fuerit, quanto gravius quod animaverit? Timuit videlicet, ne deficeret etiam minuendo si cresceret, & non timuit ut deficeret rarescendo, quum non cresceret. Sed quid amplius immorer, quando & sermo pergit in prolixiorem modum, quam petit terminandi necessitas, & sententia mea jam satis sit nota vel quid certum teneam, vel unde adhuc dubitem, & quare dubitem. Loco item posteriori: *Animam dicit immortalem*, quidem, sed eam *effigiatum corpus* esse contendit. Hactenus S. Augustinus. Nos etiam Adnotationibus nostris in cap. 6. & ex S. Gregorio & Nysseno & Nazianzeno, ac Claudiano de Statu animæ argumenta Platoniorum de anima incorporea confirmavimus, & in cap. 7. ac partim 8. argumenta ipsius Auctoris, vel ex scripturis quædam, non concludere, ex SS. Justino Mart. Gregorio Nysseno, August. Epiphano, & dicto Claudiano ostendimus, &c. 9. n. 109. & 110. citavimus contra animæ effigiem, & Platonem, & Clementem Alexandrinum. Deinde c. 11. adlegavimus locum Auctoris lib. de Poenitent. c. 3. n. 12. ubi contrarium antea senserat, *animam* vocans *spiritum*, *Dei adflatu consummatum*. Neque vero ex scripturis Isaiæ 42. & 57. quas ibi pro se citat, concludi potest animam, spiritum in aliis scripturis non vocari. Ceterum quo sensu corpus possit dici Anima, sese explicat libro adversus Hermogenem cap. 35. num. 124. in hæc verba: *ut concedam*, inquit, *aliquid esse incorporale de substantiis dumtaxat, quum ipsa substantia corpus sit rei cujusque*. Videtur itaque ad id absurditatis de *anima aerei & lucidi coloris* fuisse seductus, per falsas quasdam *revelationes* cujusdam Montanisticæ feminæ, non quidem Priscillæ aut Maximillæ [uti aliquando existimavimus] quæ jamdudum antea suspensio perierant, sed cujusdam earum discipulæ, sicuti patet ex dicto libro de Anima cap. 9. num. 111. Idipsum Paradoxon adtribuit alicubi Origeni S. Hieron. atque adeo etiam ad illius opera hoc Antidotum usui esse poterit.

8. Animam nihil pati posse sine corpore. *Tom. 1. Apolog. c. 48. num. 609. libro de Testim. anim. cap. 4. num. 14.*

MAgdeburgenses Centuriatores non inter Paradoxa, sed inter dogmata fidei illud collocant, & ex *Tertulliani* jam dicto loco confirmant, sed frustra. Ipse enim Auctor, quasi retractans quod initio fidei non satis caute pronuntiaverat, postea de fide Catholica melius institutus, libro de Anima, integro cap. ult. late & pulchre deducit: *Animas pati interim apud inferos*, id est, usque ad iudicium extremum, ubi inter cetera: *Quid ergo fiet in tempore isto? Dormiemus? At enim animæ nec in viventibus dormiunt. Jam vero quam iniquissimum etiam apud inferos, si & nocentibus adhuc illi bene est? Nonne & de suo sufficit sibi ad titulum passionis? quotiens illæso corpore anima solo torquetur bile, ira, rædio plerumque nec sibi noto? Adeo novit & apud inferos anima dolere sine carne, quia & in carne illæsa si volet, dolet. Hoc si ex arbitrio suo in vita, quanto magis ex iudicio Dei post mortem? Nam & solos cogitatus & nudas voluntates censura divina persequitur. Ergo propter hoc congruentissimum est, animam, licet non expectata carne, puniri, quod non sociata carne commisit. In summa, quum carcerem illum, quod Evangelium demonstrat (Matth. 5.) Inferos intelligimus, et novissimum quadrantem, modicum quodque delictum illic luendum interpretamur; nemo dubitabit, animam aliquid pensare apud inferos. Id ipsum etiam inculcat libro de Resurrectione carnis, cap. 17. num. 133. ac 134. Ad quod caput etiam adduximus similia testimonia Auctoris quæst. & respons. inter opera S. Iustini Mart. Lactantii & S. Augustini, & indicavimus eam esse conformem Patrum sententiam.*

9. Animas Sanctorum in sinu Abrahamæ, seu Paradiso, five sub altari, seu loco non cœlesti, sed tamen inferis superiori, foveri & gaudere, ad diem usque iudicii Domini. *Tom. 1. Apolog. cap. 47. num. 601. Tom. 3. libro de Anim. capite 7. num. 94. 95. 96. 97. cap. 9. n. 124. capite 55. n. 66. 58. 610. 611. cap. 56. n. 622. ac. cap. ult. n. 644. lib. de Resurrectione car. cap. 17. num. 132. 134. libro 3. advers. Marc. capite 34. num. 548. 549. 550. 551. et Scorp. adv. Gnost. capite 12. num. 95. Tom. 4. libro de Judic. Domini cap. 11. num. 15. et in Fragment. libro de Parad. Denique Tom. 5. Novatiani lib. de Trinit. cap. 1. num. 10.*

HUic Paradoxo non solum apud Tertull. & Novatianum, sed etiam apud alios Veteres occasionem dederunt, tum Lazari five historia five Parabola, (Luc. 16.) quem vidit dives in sinu Abrahamæ, tum visio S. Joannis Apostoli Apocal. 6. qua vidit animas Martyrum sub altari indutas stolis albis, quibus dictum est ut requiescerent, donec impleretur numerus conservorum suorum, tum denique illud Christi ad latronem, (Luc. 24.) Hodie mecum eris in paradiso. Hinc enim, quum viderent distinguendum esse statum animarum sine corpore usque ad futurum iudicium, a statu perfectiori animarum cum corporibus post resurrectionem universalem, dictis *sinus Abrahamæ*, *quietis placide sub altari*, et *paradisi* appellationibus nuncuparunt: Quemadmodum statum illum secundum contrario *cœlestem sinum*, *altare superius*, et *cœlestem portum*. Non vero, quod sentirent animas Sanctorum tantisper carere divini intuitus gloria, sicuti hodie Anabaptistæ & Cornelius Agrippa eorum assecla, utpote qui legissent apud Apostolum Philipp. 1. Desiderium habeo dissolvi, & esse cum Christo. Item illud 2. Cor. 5. Bonam voluntatem habemus peregrinari a corpore, & præsentem esse ad Dominum. Et illud de ipsa Dei visione: Nunc videmus per speculum in ænigmate, tunc autem facie ad faciem. Certe ipse Auctor suam sententiam indicare videtur in hæc verba dict. lib. de Anima cap. 56. num. 622. *usquequo perfectum illud repromittitur ad angelicæ plenitudinis mensuram temperatum*. Si quis interim apud eum sit locus, aut alios Patres, qui hanc commodam interpretationem non recipiat; meminerit Lector, hunc errorem non officere eruditioni & pietati tam illustrium Scriptorum, quum Ecclesia illorum temporibus nihil adhuc certi de hoc articulo credendum statuisset. Sed circa Synodum Oecumenicam Florentinam, quæ post primam damnationem, factam Epist. Decretalibus Innocentii III. & Benedicti II. id definivit, aliter sentire non licet. Illius adversus errores Armenorum hæc sunt verba: Definimus illorum animas, qui post baptismum susceptum nul-

lam

lam omnino peccati maculam incurrerunt, illas etiam, quæ post contractam peccati maculam vel in suis corporibus, vel eisdem exutæ corporibus, prout superius dictum est, sunt purgatæ, in cœlum mox recipi, & intueri clare ipsum Dominum trinum & unum, sicuti est: pro meritorum tamen diversitate alium alio perfectius: illorum autem animas, qui in actuali mortali peccato, vel solo originali decedunt, pœnis tamen disparibus puniendas. Quid? quod dicta scripturarum loca pro alia non faciant sententia, si diligentius inspiciantur. Primum enim etsi Lazarum & alios Patres Veteris Testamenti in sinu Abrahæ, & latronem ibidem, sive in paradiso aliquamdiu fuisse, satis in confesso sit: tamen inde per Christum in cœlum sunt deducti, juxta illud Psalm. 67. & Ephes. 4. Ascendens Christus in altum captivam duxit captivitatem: id est, vel ipso Apostolo interprete: super omnes cœlos. Deinde loco illo citato (Apocal. 6.) S. Augustinus stolas albas interpretatur Serm. 4. de Sollem. Sanct. mercedem baptismi, præmium Martyrii, & gaudium cœlestis patriæ: adlegans ad hoc verba frequentia (Apoc. 7.) Stabunt ante thronum in conspectu agni, amicti stolis albis, & palmæ in manibus eorum, unde concludit: Stant in conspectu agni ante thronum Dei coronati, nulla illic ratione a contemplanda ejus gloria separandi. Nos itaque locos similes & Cypriani & ejusdem S. Augustini, ac SS. Ambrosii & Chrysost. (apud quos etiam loca quædam obscura reperiuntur) citavimus in Adnotat. nostris ad Epist. S. Cypriani 16. num. 19. Adnotavit etiam aliquot pro nobis loca Feu-ardentius in S. Irenæo, contra quam alii sentiunt lib. 1. cap. 2. num. 3. & alibi. Si quis plura desideret, videat Sixt. Senens. Bibl. Sanctæ libro 6. Adnot. 264. & 345. Hinc interim addemus, quod Auctor, ubi lib. de Anim. cap. 55. *Solis Martyribus patere paradisum* dicit, quum alibi *omnium Sanctorum comune receptaculum* vocet: sic explicet B. Cyprianus ejus discipulus Epist. 52. ad Antonin. Aliud est ad veniam stare, aliud ad gloriam pervenire, aliud missum in carcerem non exire inde donec solvat novissimum quadrantem, aliud statim fidei & virtutis accipere mercedem: aliud pro peccatis longo dolore cruciatum emundari & purgari diu igne, aliud peccata passione purgasse, aliud denique pendere in die judicii ad sententiam Domini, aliud statim a Domino coronari. Quod ipsum facere ad confirmandam traditionem Ecclesiæ de Purgatorio, ibidem adnotavimus numer. 59. & ad Tertulliani lib. de Anima capit. 55. num. 611. Ceterum Auctori, qui *omnes animas* etiam *fidelium priorum sequestrari* vult usque ad diem judicii, prorsus contraria est illa B. August. affirmatio lib. 20. de Civit. Dei; Jam inde quo sanguis Christi antiquos sanctos ex inferis eruit, deinceps boni fideles, effuso illo pretio redempti prorsus inferos nesciunt.

10. Animarum Mortuorum omnem exhibitionem incorporalem præstigias esse. Tom. 3. libro de Anim. capite 57. num. 643.

PRima quidem facie videtur istud Paradoxon, sed agit Tertullian. ex instituto contra Simonis Magi discipulos hæreticos, qui etiam Prophetarum animas ab inferis movere se spondebant, quod non nisi mendacio in anima Samuelis Pythónico spiritui licuisse, [1. Reg. 18.] ipse sentit: sed transfiguratum Satanam angelum lucis: de quo etiam alios Patres quosdam dubitasse ibidem adnotavimus num. 638. Deinde seipsum explicat adjiciens: *nulli animæ inferos patere*, idque adprobans ex dictis Abrahæ ad divitem. (Luc. 16.) Quum interim fateatur *quasdam animas in corpora Dei virtute posse revocari*: quidni & ex peculiari Dei privilegio extra corpus etiam exhiberi? maxime quum [de quo etiam ibi num. 643.] exemplum habeamus in Libris Machabæorum de apparitione Oniæ sacerdotis & Hieremiæ Prophetæ. Ut ut sit, S. Augustinus pulcre hac de re sic scripsit libro de Cura pro mort. cap. 10. 11. 15. ac 16. Narrantur visa quædam, feruntur mortui nonnulli vel in somnis, vel alio quocumque modo apparuisse viventibus, atque

ubi eorum corpora jacerent inhumata nescientibus, locis demonstratis admonuisse, ut sibi sepultura quæ defuerat, præberetur. Hæc si falsa esse responderimus contra quorundam scripta fidelium (utpote exempli gratia; Si Ambrosii Serm. de Inventione corporum SS. Gervasii & Protasii, & S. Luciani de Inventione corporis Sancti Stephani Protomartyris, & aliorum) & contra eorum sensus qui talia sibi accidisse confirmant, impudenter venire videbimur. Angelicis igitur operationibus fieri, inquit, crediderim, siue permittatur desuper, siue jubeatur. Id autem aliquando utiliter fit, siue ad virorum quaecumque solatium, siue ut his admonitionibus generi humano sepulturæ commendetur humanitas. Deinde post multis in utramque partem productis argumentis, sic concludit: Mitti quoque ad vivos aliquos ex mortuis, sicut econtrario Paulus ex vivis in paradysum raptus est divina scriptura testatur. Nam Samuel Propheta defunctus vivo Sauli Regi futura prædixit [quamvis nonnulli, inter quos, uti jam dixi, Auctor noster, non ipsum fuisse, qui potuisset magicis artibus evocari, sed aliquem spiritum tam malis operibus congruentem illius existiment similitudinem figurasse] quum liber Ecclesiasticus, quem Jesus filius Sirach scripsisse traditur, & propter eloquii nonnullam similitudinem Salomonis (etiam ab ipso Tertulliano alicubi) pronuntiatur, contineat in laude Patrum [cap. 46.] quod Samuel etiam mortuus prophetaverit. Sed si huic lib. ex Hebræorum, quia est, in eo non Canone contradicatur, quid de Mose dicturi sumus, qui certe & in Deuteronomio mortuus in Evangelio cum Helia, qui mortuus non est (Matth. 17.) legitur apparuisse viventibus? Hinc & illa solvitur quæstio quonam modo Martyres, ipsis beneficiis quæ dantur orantibus indicant se interesse rebus humanis, si nesciunt mortui quid agant vivi. Non enim solis beneficiorum effectibus, verum etiam si ipsis hominum adspectibus, Confessorem apparuisse Felicem [quod ipsum etiam S. Paulinus adtestatur Carmine in Felicem] quum a Barbaris Nola oppugnaretur, audivimus, non incertis rumoribus, sed testibus certis. Verum ista divinitus exhibentur longe aliter quam sese habet usitatus ordo, singulis creaturarum generibus attributus. Quamquam ista quæstio [inquit] vires intelligentiæ meæ vincat, quemadmodum opitulentur Martyres his quos per eos certum est adjuvari, Res hæc altior est quam ut a me possit adtingi; & abstrusior, quam ut a me valeat perscrutari, & ideo quid horum duorum sit, an vero fortassis utrumque, ut aliquando ista fiant per ipsam præsentiam Martyrum, aliquando per angelos suscipientes personam Martyrum, definire non audeo, mallem a scientibus ista perquirere. Quæ ipsa in compendium contraxit Auctor libri de Spiritu & anima cap. 26. existans inter opera B. Augustini.

II. Animus hominum pessimos post mortem in Dæmonas verti. S. August. libro de hæres. ad Quodvultdeum.

Istud paradoxum non tam Tertulliano tribuendum quam Tertullianistis, supra adnotavimus ad finem Vitæ Auctoris, quod illis id nominatim adtribuant B. Isidorus, Honorius, Rhabanus, & Gratianus, in Hæreticorum Catalogis. Quo fit, ut etiam apud Beat. Augustin. censeamus legi debere, *dicunt* & paulo post *credunt*, pro *dicit*, & *credit* maxime quum nihil tale reperire fit in scriptis Tertulliani, neque illi uspiam, sed Origeni adscribat Beati Hieronymi Epist. 59. ad Avitum, & lib. 2. adv. Rufin. Ea vero tam absurda est, ut non alia confutatione opus habeat, quam quod hæresis nomine damnata sit, tum a scriptoribus jam dictis, tum a Sexta Synodo, etsi paulo obscurius in Origene & ejus complicibus Act. 11. Epist. Sophron. Patriarchæ Hierosolim. Orta quippe ex Platonis schola, qui vel Auctore teste lib. de Anima capit. 23. 24. & 28. aiebat animas hinc in cœlos abire unde venerant, & rursus huc redire. Cui nimirum quid tribuebant Origenes & hæretici reliqui, ut verissimum sit quod non semel Auctor repetit, *Patriarchas hæreticos esse Philosophos*. Immo

Immo quod eadem ratione sequeretur bonos homines in angelos converti, expresse negat ipse. Sic enim lib. adv. Valent. cap. 32. num. 362. *Et tamen illuc habeo devertere, ubi post excessum omnino non nubitur, ubi superindui potius quam despoliari, ubi etsi despolior, sexui meo deutor, angelis non angelus aut angela.* Denique l. de Anima cap. 56. num. 622. *non angelorum substantiam hominibus pollicetur, sed, perfectum ad angelicæ plenitudinis mensuram temperatum.* Deinde lib. de Resur. carn. cap. 62. num. 428. *Denique, inquit, non dixit, Erunt angeli ne homines negaret, sed tamquam angeli ut homines denegaret. Non abstulit substantiam cui similitudinem adtribuit.* Quare satis mirari nequeo (sicuti etiam adnotavi ad lib. 3. adv. Marc. cap. 9. num. 68.) Guidonem Carmelitam lib. de hæres. cap. 36. Tertulliano utramque hanc hæresim adscribere, quas rectius Philastrius lib. de hæres. cap. 36. inter innominatas sine Auctore certo collocat.

12. De baptizandis hæreticis, eo quod apud illos omnia veritati extranea & contraria. *Tom. 3. lib. de Præscript. adv. hæret. c. 12. nu. 78. ac 80. et lib. de Baptif. c. 15. n. 106. Tom. 4. inter fragmenta lib. de Baptif. Græci, Tom. 5. lib. de Pudic. cap. 19. num. 162.*

DE hoc Agrippini Carthaginienſis, aliorumque Coepiscoporum, & Tertulliani, ac postmodum S. Cypriani, aliorumque Africæ & Cappadociæ Episcoporum Paradoxo, ne hic fini prolixior, videat Lector Adnotat. nostras in Epist. S. Cypriani LXX. ad Januarium LXXI. ad Quintum, LXXII. ad Stephanum, LXXIII. ad Jubajanum, LXXIII. ad Pompejum, & LXXVI. ad Magnum item Concilium Carthaginienſe sub ipſo celebratum, & Vitam ejusdem ad annos Domini 252. ac 256. item Firmiliani ad Cypr. Epistolam inter ejus Opera LXXV. denique adnotat. nostras in Tertull. ad fragmenta lib. de Baptif. & in Vita ejusdem etiam nostra ad annum Domini 101. Quibus adjicio non mirum cuiquam debere videri, si Agrippinus cum ſuis Coepiscopis tale decretum de baptizandis iis, qui ex hæreſi ad Catholicam revertebantur, ediderit, & Tertull. ſcripto Græce jam dicto libro approbaverit. Nam plerique uſque ad id temporis hæretici, aut non eundem Chriſtum conſitebantur, atque adeo in Regula fidei ab Apoſtolis tradita (quam poſteriores Patres ad hunc uſque diem Symbolum fidei vocant) non conveniebant, quum tamen ſolemne ſemper fuerit, *obſignare* (uti loquitur Auctor) *fidem in Patre, et Filio, et Spiritu ſancto abjecta neceſſario Eccleſiæ mentione*, ſicuti latius videre eſt, Adnot. noſtris ad lib. de Baptif. num. 2. inter Baptiſmi ceremonias, & cap. 6. n. 45. 46. ac 47. Certe eodem modo interpretatur Carolus Bovius Apoſt. canonem. 47. & 5. Clement. Romani Conſtit. Apoſt. lib. 6. cap. 15. Hinc & Synodus Nicæna 1. Can. 19. & ejusdem ætatis Synod. Laodicens C. 8. & Concil. Arelat. 2. Can. 17. Paulianiſtas & Cataphrygas baptizari debere definit, quibus addit Synod. II. Conſtantinopolitana Can. 7. Eunomianos, Sabellianos & Galatas hæreticos; Synodus denique 6. in Trullo celebrata, Manichæos, Valentinianos, Marcioniſtas & ſimiles. Atqui tempore Tertulliani poſſimum florebant *Hermogeniani* (quos eadem cum Praxeaniſtis ſenſiſſe tradit S. Auguſt. lib. de hæres. cap. 41. 44. & 45.) *Praxeani*, *Cataphryges*, *Valentiniani*, *Marcionitæ*, & ejus aſſectæ. *Apelletiani*, denique & *Quintillianiſtæ*, contra quos ex profeſſo Latinum librum, ex quo fragmenta Libri Græci deſumpta ſunt, quæ de Baptif. Auctor conſcripſit. De illis verum eſt illud Auctoris lib. de Præſc. adv. hæret. *apud illos omnia extranea et contraria noſtræ veritati*, & illud lib. de Baptif. *Non idem Deus eſt nobis et illis, nec idem Chriſtus, ideo nec baptiſmus, quia non idem.* Quod ſatis conſtat de Hermogenianis, Praxeanis, Cataphrygibus, & Quintillianiſtis, qui aut unicam agnoſcebant in Deitate perſonam, aut Patripaſſiani fuerunt. De Marcionitis, Valentinianis, & Apelletianis; vel ipſe Auguſt. dubitat, lib. 3. de Baptif. cap. 15. an verbis Evangelicis in nomine Patris & Filii & Spiritus ſancti baptizaverint, eo quod & de Deo, & de Chriſto male ſenſerint. Quare & nobis [ſicuti de Paulianis ſcribit B. Auguſt.] credere licet eos regulam baptiſmatis non tenuiſſe, & (juxta quod loquuntur 2. & 6. Synodis) in unam dumtaxat merſionem baptizaffe. Quamquam interim S. Auguſtinus lib. 6. de Baptif. cap. 25. etiam illum pro vero baptiſmo agnoſcat, cujus precibus quædam inferuntur contra catholicam fidem, dummodo verbis Evangelicis conſecretur. Atque adeo ad ſimilia S. Cypriani verba, qualia Auctoris, eo quod in genere ea adlegavit contra hæreticos omnes, Antidotum adferre ſolet libris ſeptem de baptiſmo contra

Donatistas, qui omnium hæreticorum baptismum impugnabant. Imprimis ad id quod dictum est, *baptismus unum esse & hæreticorum baptismum veritatis non esse*, quod habet lib. de Pudic. lib. 2. c. 3. respondet & S. Aug. lib. 5. c. 21. & 29. lib. 6. cap. 8. 9. 12. 13. Ad illud: *Nemo inde strui potest unde destruitur: Nemo ab eo illuminatur, a quo contenebratur*, lib. 4. cap. 11. 12. 13. 14. 15. 16. 17. sicuti etiam ad illa supradicta: *Non idem Deus est nobis & illis, nec idem Christus*. ibid. & lib. 5. cap. 26. Ad illud: *Apud hæreticos extranea aut adversaria veritati omnia*, lib. 6. cap. 40. Ad illud denique: *Baptismus quum rite non habeant, nec possunt accipere quia non habent*, lib. 7. cap. 29. 33. 35. & 47. Ceterum hoc unum hic repetendum, quod fateatur non semel Augustinus, neque Agrippinum, neque Cyprianum cum suis emissuros fuisse Decretum tam generale adversus hæreticorum baptismum, si aliquid aliquo Concilio plenario definitum fuisset, sicuti postea, exceptis solis Paulianistis, a Niceno generali 1. uti jam dictum est.

13. De Christo Dei Spiritu, *Tom. 1. Apolog. cap. 21. num. 314. Tom. 2. lib. de Orat. cap. 1. num. 2. Tom. 3. Advers. Marc. lib. 1. cap. 19. num. 127. lib. 3. cap. 6. num. 38. 39. ac cap. 16. lib. 4. cap. 21. num. 314. & lib. advers. Prax. cap. 26. num. 155.*

DE hac phrasi Veterum, verba S. Hieron. adnotavimus in cap. 4. Epist. ad Gal. & Epist. ad Pammach. & Ocean. de erroribus Origenis, in librum S. Cypriani de Idol. vanitate num. 71. Multi, inquit, per imperitiam scripturarum, (quod & Firmianus in octavo ad Demet. Epistolarum libro facit) adserunt Spiritum Sanctum sæpe Patrem, sæpe Filium nominari. Quod usque adeo verum est, ut præter Lactantium eandem sit reperire apud Auctores Librorum de Montib. Syna & Sion, & adv. Jud. qui insecuti sunt Christum in operibus S. Cyp. nostris. Eodem haud dubie pertinet, quod toties *Christum Dei spiritum* appellet Tertull. idque eodem sensu quo Deus spiritus vocatur Joan. 3. & 1. Joan. 4. Alioqui distinctas ab eo, sicuti ab aliis etiam Veteribus, tres in divinitate personas, Patrem, Filium, & Spiritum Sanctum constat ex eodem lib. adv. Prax. cap. 2. num. 24. cap. 4. num. 40. c. 8. n. 90. c. 9. n. 61. c. 13. n. 75. ac 78. & illo ipso c. 26. n. 158. c. 30. n. 183. denique c. 30. n. 182. Quibus locis illud longe apertissimum, quum *Spiritum sanctum* vocat, *tertium numen divinitatis, & tertium nomen majestatis*.

14. De Christo revelato per prædicationem, anno Tiberii Cæsaris XII. passo anno ejusdem xv. *Tom. 1. lib. adv. Jud. c. 8. n. 82. et Tom. 3. l. 1. adv. Marc. c. 15. n. 102.*

QUamquam variant in priori loco exemplaria Tertulliani, tamen eam ejus fuisse sententiam adserit Euseb. in Chronic. & ex posteriori loco patet immo & ex priori eodem c. n. 92. ubi *Passionem Domini* collocat *Coss. Rubellio Gemino et Rufio seu Fusio Gemino*, quorum Consulatus incidit in annum xv. Tiberii. In quo illum sunt imitati Jul. African. lib. de tempor. apud S. Hieron. Comm. in Daniele Lactant. lib. 4. c. 10. Paul. Oros. lib. 7. c. 10. Atqui quum id sit contra expressa Evangelii verba Luc. 3. ubi anno xv. Imperii Tiberii Cæsaris baptizatus legitur, fateri oportet humanitus hic aliquid Auctori illisque contigisse. Quare rectius Clem. Alexandr. sub finem lib. 1. Stromat. Euseb. in Chron. Jornand. in Annal. Honor. Beda, Nicephor. in Chron. anno Tiberii XVIII. passum Christum scribunt, ætatis nempe suæ 33. jam incepto. De consulatu quo passio Christi contigit, non ita conveniunt omnes. Sanct. August. lib. 18. de Civit. Dei cap. ult. & Severus Sulpitius Hist. sacræ lib. 2. fortassis auctoritate ducti Tertulliani, non examinatis Fastis Consularibus, sub duobus Geminis collocant, sicuti etiam superscripti loco priori Auctores. Recentiores aliquot, qui Dominum anno ætatis xxxiv. passum scribunt, Consules adsignant Galbam & Syllam, qui anno Tiberii XIX. Consulatum gesserunt. Verum Evangelio magis conformis est eorum sententia, & nominatim Cassiodori castigioris, qui annum passionis adsignant Consulibus Cn. Domitio L. F. L. Ahenobarbo & A. Vitellio P. F. Q. cum quibus consentiunt adeo omnes supranominati, qui anno Tiberii XVIII. passum Christum scribunt. Qui plura desiderat, videat Paulum Midelburgensem Episcopum Forosempronianum libris 33. de anno & die Passionis Domini. Hoc unum adjiciam, quod habet S. Aug. l. 2. de doctrina Christ. Ignorantia Consulatus quo natus est Dominus, vel quo passus est, nonnullos coegit errare

errare, ut putarent quadraginta sex annorum ætate passum Dominum, quia per tot annos ædificatum est templum, quod imaginem Dominici corporis habeat. Ubi fortassis tacite significat S. Irenæum lib. 2. cap. 39. & 40. qui nititur probare passum Christum anno fere quinquagesimo, & saltem post quadagesimum ætatis annum ex illo Joan. 8. Quinquaginta annos nondum habes. Et vero ignorantiam illam Consulatus contigisse verisimile est variis Fastorum Consularium exemplaribus. Quorum quosdam citans, prorsus alios quam hodie exstant, Epiphan. hæc. 51. Salvatorem passum scribit Vinnicio Cassioque Coss. quorum Consulatus incidit dumtaxat in XIII. Tiberii annum juxta castigatiores Fastos. Facit pro eodem liber ille Consulatum ms. in quo adnotavit Cuspinian. in Cassiod. Consules collocari duos Geminos anno XVIII. Tiberii.

15. De Deo corporeo, eo quod nihil incorporale sit. Tom. 2. lib. de Pœnit. c. 3. n. 12. Tom. 3. lib. adv. Hermog. cap. 35. num. 124. lib. de Carne Christi, cap. 11. num. 97. ac 98. lib. 2. adv. Marc. cap. 16. num. 100. et apertissime lib. adv. Praxean cap. 7. num. 54.

Hunc errorem Tertulliano adscripserunt jam olim S. August. locis mox citandis, S. Fulgent. lib. 2. de fid. ad Petr. & Gennad. l. de Dogmat. Eccl. Verum S. August. eum excusat his verbis lib. 10. de Gen. ad litt. cap. ult. Timens ne nihil esset, si corpus non esset, nec de Deo valuit aliter sapere. Qui sane quamquam (sic enim lego, pro: quoniam) acutus est, interdum contra opinionem suam visa veritate superatur. Quid enim verius dicere potuit, quam id quod ait quodam in loco (nempe l. de Anima cap. 7. 98.) *Omne corporale passibile est?* Debit ergo mutare sententiam, qua alibi dixerat [nempe l. ad. Prax.] etiam *Deum corpus esse*. Neque enim arbitror eum ita desipuisse, ut etiam Dei naturam passibilem crederet, ut jam Christus, non in carne tantum, neque in carne & anima, sed in ipso Verbo, per quod facta sunt omnia, passibilis & commutabilis esse credatur, quod absit a corde Christiano. Et rursus ibidem verbis etiam supra citatis: Sed tremenda sunt ista, non ridenda. Ad hæc enim nunquam cogeretur, si aliquid cogitare posset, quod & sit, & corpus non sit. Rursus lib. de hæres. ad Quodvultd. hæc. 86. Ipsum etiam Deum corporeum esse dicit, licet non effigiatum [ubi adludere videtur ad lib. 2. adv. Marc.] Nec tamen hinc hæreticus creditur factus. Posset enim quoquo modo putari, ipsam naturam substantiamque divinam corpus vocare, non tale corpus, cujus partes aliæ majores, aliæ minores, valeant vel debeant cogitari, qualia sunt omnia, quæ proprie dicimus corpora (quamvis de Anima tale aliquid sentiat) sed potuit [ut dixi] propterea putari *Corpus Deum* dicere, quia non est nihil, non est inanitas, non est corporis vel animæ qualitas, sed ubique talis, & per locorum spatia nulla partitus, in sua tamen natura atque substantia immutabiliter permanet. Certe ipse Auctor satis se explicat. Sic enim l. adv. Hermog. *Ut concedam interim esse aliquid incorporale, de substantiis dumtaxat; quum ipsa substantia corpus sit rei cujusque*, & lib. de Anima cap. 7. n. 96. *Nihil enim, si non corpus*. Item lib. de Carne Christi: *Quum autem sit, habeat necesse est aliquid, per quod est. Si habet aliquid per quod est, hoc erit corpus ejus. Omne quod est, corpus est sui generis, nihil est incorporale, nisi quod non est*. Denique lib. 2. adversus Marcionem. *Nam & dextram, inquit, & oculos & pedes Dei legimus, ne ideo tamen humanis comparabuntur, quia de appellatione sociantur. Quanta erit diversitas divini corporis & humani sub eisdem nominibus membrorum, &c.* Ceterum Deum incorporeum docent ceteri Patres omnes, & inter hæreses collocant contrarium affirmare, sicuti patet ex Philastrio, S. August. Epiphan. Theodoret, Damasceno, Isidoro, Rhabano in Catalogis hæretic. quum Audianorum five Anthropomorphitarum faciunt mentionem.

16. De Dei ira. Tom. 1. lib. de Testim. Anim. cap. 2. num. 7. Tom. 3. lib. de Anim. cap. 16. num. 211. Advers. Marc. lib. 1. cap. 26. num. 181. lib. 2. cap. 10. num. 94. lib. 4. cap. 15. num. 195. & cap. 31. num. 507.

PRima quidem facie videtur Tertullianus Deo adtribuere iram dictis locis, sed ubique fere vindictam, seu ultionem Dei interpretatur. Et vero id inculcare eum oportuit toties, non solum contra Gentes, sicuti primo loco, sed maxime adv. Marcion. qui Deum adferebat bonum dumtaxat, non vero vindicem aut judicem. Quo fit ut latissime adversus illum disputet, & contrarium ex scripturis ostendat, illis usus subinde, quæ iræ Dei, atque adeo vindictæ mentionem faciunt, maxime l. adv. Marc. c. 25. 26. 27. & 28. l. 2. c. 11. 12. 13. 14. 15. & 16. Est quidem locus unus, ubi motus animi in Deo videtur agnoscere, sed præterquam quod ibidem, emulari, irasci, interpretatur, damnare, vexare, postremo omnium loco se magis explicat, quum moveri Deum, & motus in Deo, pro ira accipit. Denique prorsus seipsum explicat dicto c. 16. l. 2. In hæc verba: Sive ira, sive æmulatio, sive sævitia, debita hæc omnia sunt severitati, sicut severitas debitum est justitiæ. Deinde quum objeisset verba Marcionis: Si Deus irascitur & æmulatur, & extollitur, & exacerbatur, ergo & corrumpetur, ergo & morietur. Scite admodum respondet: Stultissimi qui de humanis divina prædicant, ut quoniam in homine corruptoriæ conditionis habentur hujusmodi passiones, idcirco & in Deo ejusdem status existimentur. Discerne substantias, & suos eis distribue sensus, tam diversos, quam substantiæ exigunt, licet vocabulis communicare videantur. Nam & dexteram, & oculos, & pedes Dei legimus; nec ideo tamen humanis comparabuntur; quia de appellatione sociantur.

17. Ecclesiam esse in tribus, etiam laicis. Tom. 5. lib. de Exhortat. castit. cap. 7. num. 40. et lib. de Pudic. cap. 21. num. 191.

Non male Tertull. lib. de Pœnitent. c. 10. n. 60. dixerat, utpote ante omnem hæresin: in uno et altero Ecclesia est, utpote qui ibi adluderet ad illud (Matth. 18.) Ubi sunt duo vel tres congregati in nomine meo, ibi sunt in medio eorum, quum præmisset paulo prius: Dic Ecclesiæ. Quod tamen de præfectis Ecclesiæ Episcopis, non vero de laicis interpretantur Veteres omnes. Ipse quoque eodem loco loquens de sacerdotibus, quibus fiebat exomologesis. Prorsus etiam Catholicum est illud l. de Baptism. cap. 6. num. 47. Ubi tres, id est, Pater, et Filius, et Spiritus sanctus, ibi Ecclesia, quia trium corpus est. Verum ad hæresin pertinet, sicut etiam in Vita ejus adnotavimus, illud lib. de Exhort. castit. Sed et ubi tres, Ecclesia est, licet laici. Unusquisque enim de fide sua vivit. Maxime quum iisdem fere verbis idipsum repetat l. de Pudicit. ex quo loco colligitur eo venisse eum dementiæ, uti existimaverit Ecclesiam fuisse in tribus, nempe Montano, Prisca, & Maximilla, quo pertinet quod ibi præterea negat, Ecclesiam esse numerum Episcoporum. Verum late contrarium deduximus Adnot. nostris in locum priorem, vel ex ipso Tertulliano adhuc Catholico, uti etiam adversus Magdeburgenses, qui inde colligebant Ecclesiam esse in paucis. Si quis plura desideret, perlegat libros, quotquot scripsit S. August. contra Donatistas, qui scripturas tum veteris, tum novi Testamenti undequaque congeffit, quibus constet non in uno solo terrarum loco, utpote Africa, Ecclesiam esse, sed toto orbe terrarum dispersam, juxta & vaticinia Prophetarum, & Apostolorum testimonia sole clariora: quo Lectorem remittimus, ne hic prolixiores simus. Hoc unum addemus, ad eandem ejus hæresin pertinere, quod ait Tom. 2. lib. de Coron. milit. cap. 4. num. 47. An non putas omni fidei licere concipere et constituere, dumtaxat quod Deo congruat?

18. De Ecstasi *sive* amentia, *sive* spiritu Prophetico, Montani & insanarum Vatum Priscillæ & Maximillæ, & similium. Tom. 2. lib. de Virgin. veland. c. 1. n. 12. Tom. 3. l. de Anima. c. 9. n. 111. c. 45. n. 488. c. 47. n. 543. lib. de Resur. carn. c. 11. n. 98. ac c. ult. n. 436. Adv. Marc. lib. 4. c. 22. num. 325. & lib. 5. cap. 8. num. 135. ac 136. lib. ad Prax. cap. 1. num. 7. 8. ac 10. & cap. 15. num. 93. ac cap. 30. num. 183. Denique in Fragmentis librorum septem de Ecstasi.

Istam hæresin Tertulliano jam olim impegerunt S. Pacianus, S. Hieron. & Nicephorus locis citatis ad Fragmenta librorum ejus *De Ecstasi*, Tom. 4. ubi ex eodem Hieron. & Epiphan. ostendimus *Ecstasin in Adamo*, (Gen. 2.) fuisse *profundum soporem, non mentis evictionem*, & *ecstasin in Apostolis* (Matth. 17. ac Luc. 9.) *Petro, Joanne, ac Jacobo*, neque *amentiam* fuisse, sed admirationis *ecstasin*, neque etiam cum Prophetia aliqua conjunctam. Deinde ex Apostolo 1. Cor. 14. quantumvis contrarium Auctor eliciat, addita perperam clausula: *in ecstasi* constare Spiritum Prophetarum Prophetis subjectum esse, utpote quum (juxta Hieron. verba ibi citata, & Origen. Hom. 6. in Ezechielem) Prophetia, visio vocetur, quam adeo intelligebant Prophetæ, propterea Videntes appellati, non vero ut amentes inviti loquebantur, aut sine mente sonum dabant. Unde colligere est revera *amentiam* fuisse, non *Prophetiam*, in Montano & ejus Pseudoprophetissis, atque adeo Deo disponente factum esse, ut vel hac appellatione sibi ipsi contradiceret Auctor. Idipsum pulcre ante illos adversus Montanum deduxit Apollinarius Hierapolitanus Episcopus apud Euseb. lib. 5. cap. 15. scribens illos spiritu quodam maligno abreptos, derepente furore & mentis insania (quam *ecstasin* vocabant) exagitatos, peregrinas quasdam voces fundere, & contra quam Ecclesiæ consuetudo, cum traditione, tum successione antiquitus ab Apostolorum temporibus eousque derivata postulabat, prophetare scilicet cœpisse. Citat ille [apud Euseb. c. seq.] & Miltiadis librum adversus eundem, in quo ostendit, minime credi oportere, quemquam *Prophetam* furore percitum *prophetare* solere. Neque enim [uti ex illo citat] quemquam Veteris aut novi Testamenti *Prophetam* adlegare poterunt, qui insano spiritu (per *ecstasin*) ad hunc modum fuerint aliquando exagitati. Neque de Agabo, neque de Juda, neque de Sila, neque de Philippi filiabus (Act. 11. 15. 21.) neque de Ammia ex Philadelphia, neque de Quadrato (cujus meminit Hier. Catal. Script. Eccles.) neque de aliis quibusvis præterea, quod vesano ipsorum more illa ex parte aliquando prophetaverint, omnino gloriari poterunt. Quorum nomina propterea sese recensuisse postmodum indicat, quod jactitarent, mulieres illas Montani illis omnibus in Prophetiæ munus proxime successisse, non aliter atque (teste Hieron. loco jam citato) in libris *septem de Ecstasi*, quorum septimum scripsit adversus Apollonium Tertullianus, in confirmationem ejusdem illarum Pseudoprophetiæ scripsit, *Melitonem suorum Prophetam putatum*, ut ita tacite successionem quamdam Prophetiæ tamquam veræ insinuaret. Denique Apollonius libro suo adversus Cataphrygas [uti legitur apud Euseb. ejusdem l. c. 17.] testatur Zoticum Episcopum Comanæ, quum Pepuzam adventasset, ibi Maximilla prophetare se simulante, insanum in illa spiritum deprehendisse. Similiter Serapion (ibidem c. 18.) Antiochenus Episcopus, Beatum Sotam in Anchialo voluisse Priscillæ dæmonem ejicere, sed veteratorios illos hypocritas neutiquam permisisse. Ceterum nihil pro Auctore facit, quod lib. 5. adv. Marc. *Prophetandi jus etiam mulieres habere* contendat, ex eo quod 1. Cor. 11. Apostolus *Mulier etiam prophetanti velamen imponat*, quia non veram Prophetiam, sed mentis amentiam fuisse in insanis illis vatibus Priscilla & Maximilla jam probatum est: ut taceam quod illa impugnet ipse adhuc Catholicus, lib. de Præscr. adv. hæret. 41. in hæc verba: *Ipsæ mulieres hæreticæ quam procaces: quæ audeant docere, contendere, exorcismos agere, curationes repromittere, forsitan & tinguere*, sicuti latius ibi deduximus, num. 260. 261. 262. ac 263. ad Lib. de Bapt. adv. *Quintillam*, etiam Montanicæ factionis foeminam, num. 2.

19. Filium Dei Christum, semper visum ab hominibus, in vera, etsi, non nata carne. *Tom. 1. lib. adv. Jud. cap. 9. n. 114. 115. Tom. 3. lib. de Carne Christi c. 6. n. 58. adv. Marc. lib. 2. c. 27. n. 187. lib. 3. cap. 6. num. 39. cap. 9. num. 65. lib. 5. cap. 19. n. 296. lib. adv. Prax. cap. 14. n. 86. 87. cap. 16. num. 96. 98. 100. 101. & Tom. 4. lib. 5. adv. Marc. carm. cap. 5. num. 8.*

Non illud Paradoxum videtur, quod scribit Tertullianus, *Filium Dei*, non Patrem, quoties id in scripturis legitur, *visum vel auditum ab hominibus*, nempe quum apparuit *Adamo*, Gen. 3. *Noe*, Gen. 9. *Abraham*, Gen. 12. 17. 18. *Loth*. Gen. 19. *Agar*, Gen. 22. *Jacob*, Gen. 29. 32. 35. & *Moyse*, Exod. 3. & sequ. 32. ac 33. quum id desumpserit ad verbum fere ex S. Justino Mart. Dialogo adv. Tryphonem, & partim ex S. Iren. lib. 3. cap. 6. ac lib. 4. cap. 23. & eos sequantur Novatianus lib. de Trinit. cap. 25. 26. 27. B. Cyprian. lib. 2. Testim. adv. Jud. cap. 5. & 6. ex iis locis comprobantes, Christum non hominem solum aut angelum, sed & Deum fuisse appellatum: nec aliter S. Ambr. Præfat. in Lucam, S. Epiph. in Anchorat., Prudentius adv. Anthropomorphitas, & Arnob. in Psal. 104. Quo videntur adducti tum verbis illis *Deum Patrem* (sicut legit Auctor) *nemo videbit umquam, & vivet*. Exod. 33. ac similibus, Joan. 6. non quia patrem quis vidit, nisi qui a Deo est: & e contrario illis Christi, Joan. 8. *Abraham exsultavit ut videret diem meum, vidit & gavisus est*. Quamquam interim S. August. lib. 3. advers. Maxim. cap. 26. & lib. 2. de Trinit. cap. 10. 11. 12. 13. 14. 15. 16. ac 17. maluerit adserere, Deum Patrem & totam Trinitatem visum dictis locis per subjectas creaturas, ut ne consentiret Maximino Arriano, cui non suffecit dictas apparitiones de Christo interpretari, sed inde colligere nitebatur Christum per divinitatis suæ substantiam visibus humanis apparuisse, a qua hæresi procul certe absuit Auctor, quantumlibet eam quidem illi impingant. At illud Paradoxum est, & Tertulliano peculiare quod aliquot locis dicat, *visum Christum in carne vera, & solida, etsi non nata*, idque zelo non secundum scientiam, uti tanto magis probaret, adversus Marcionem, aliosque ejus affeclas, *carnem Christi*, quam postea ex virgine accepit, *non phantasticam fuisse, sed veram ac solidam*, si jam olim ante in carne vera visus diceretur. Alioqui certe lib. contra Praxean S. Justini Mart. sententiam secutus, qui eas apparitiones figuratas fuisse adfirmat, seipsum explicat: *Dicimus enim* (inquit priori loco) *& filium suo nomine eatenus invisibilem* (quod tamen negabat Maximinus) *qua sermo; visibilem autem fuisse ante carnem eo modo quo dicit ad Aaron & Mariam: [Num. 12.] Et si fuerit propheta in vobis, in visione cognoscat illi, & in somnio loquar illi*. Et post adlegata verba illa Exod. 3. *Os ad os loquar illi in specie*, subjungit, *Igitur quum Moyse servat conspectum suum, & colloquium facie ad faciem in futurum* (nam hoc postea adimpletum est in montis secessu, sicut legimus in Evangelio, Luc. 9. *visum cum illo Moysen colloquentem*) *apparet retro semper in speculo, & ænigmate, & visione & somno Deum, id est filium Dei, visum tam prophetis & Patriarchis, quam & ipsi adhuc Moyse*. Nec absimiliter loco posteriori. *Ipsæ enim & ad humana semper colloquia descendit, ab Adam usque ad Patriarchas & Prophetas, in visione, in somno, in speculo, in ænigmate*. Ceterum S. Augustino locis jam citatis magis placet, ut dictis visionibus Christus quidem fuerit figuratus, sed per angelos figura dumtaxat, Deum apparuisse, id probans ex scripturis, Osee 12. ubi *angelum* fuisse dicitur, qui cum Jacob colluctatus est, & Hebr. 13. quum dicuntur quidem nescientes angelos recepisse hospitio. Quibus adjicere licet, quod Deum, quem sibi in rubo & in Sina apparuisse Moses dixit, hunc ipsum S. Stephanus Act. 7. angelum fuisse testatur.

20. De Fuga in persecutione non licita. *Tom. 2. lib. 1. ad Uxor. cap. 3. n. 17. lib. de Cor. milit. cap. 1. num. 18. & Tom. 5. libro integro ejus argumenti.*

Hunc Tertulliani errorem, quem late deducit lib. de Fuga in persecutione, conscripto juxta S. Hieron. Sophron. & Nicephor. adv. Ecclesiam, tam late confutavimus nostris in illum Adnotationibus, ut non multis hic sit opus. Vide ibidem, quod ad calcem Argumenti subjecimus, Antidotum ex ipso Auctore adhuc Catholico, Tom. 2. lib. de Patient. cap. 13. num. 88. S. Cypriani locis aliquot; S. Athanasii Apo-

Apologia pro sua fuga, & S. August. Epist. 180. ad Honoratum: e quibus etiam ad singula pene argumenta contraria respondimus: maxime cap. 4. num. 35. cap. 5. num. 39. cap. 6. num. 43. 47. ac 49. cap. 7. num. 54. cap. 8. n. 55. 57. ac 58. cap. 9. num. 60. & cap. 18. num. 75. Verba Auctoris citata sunt ista: *Carnis patientia in persecutionibus præliatur. Si fuga urgeat, incommoda fugæ caro militat; Si & carcer præveniat, est in illa paupertate lucis, patientia mundi.* Quid? quod ex dicti libri cap. 11. videtur potissimum fugam improbare. *Præpositorum Ecclesiæ*, utpote quibus (etiam juxta S. Athanas. Epist. ad Dracontium, & locum citatum S. August.) *fugere non licet, nisi grege fugiente, aut Præpositum non desiderante*, id est, non indigente ejus opera; quum personalis est, ut sic loquamur, Episcoporum aut Pastorum persecutio. Quo casu etiam illis fugere licere, & multorum exemplis, & ex scripturis late deducit S. Athanas. dicta sua Apolog. ad quam Lectorem, ne hic prolixiores simus, remittimus. Neque quidquam pro Auctore facit, quod *invitet Christus ad passionem contrariam fugæ. Qui me confusus fuerit, & ego confundar eum*, (Marc. 6.) quantumvis Scorp. advers. Gnosticos, inde colligere videatur *Martyria præcepta esse*; quia æque *præceptum* esse Tertullianus agnoscit illum: *Quum cœperint persequi vos, fugite de civitate in civitatem*: quia neutrum præceptum videtur, nisi secundum personas, tempora & causas, hoc quidem tempore persecutionis ob fidem Christi, iis quibus per animarum curam abesse licet: illud vero, si adprehensi fuerimus, vel in ipsa fuga. Præterquam etiam quod utrumque apud Matth. eodem capite contineatur, oportet sanam accipiat interpretationem, ne sibi Evangelista contrarius videatur.

21. De Job, quod filiis ei non restitutis, voluntariam orbitatem sit passus. *Tom. 2. lib. de Patient. cap. 14. num. 98.*

IN exemplaribus libri Job, quæ viderat Tertullianus, desideratum fuisse videtur, quod de filiis septem & filiabus tribus ei restitutis legitur in Hebræis, Chaldæis, Græcis & Latinis exemplaribus: atque hinc factum opinor, uti peculiare istud, quod apud neminem Veterum reperire potui, Paradoxon sit secutus. Certe pluribus id improbare superfluum foret, quum ejusdem fere ætatis Origenes, Homil. 6. in Ezechiel. illud legisse se significet, & post eum Patres omnes, tam veteres, quam mediæ ætatis, & recentiores. Quibus Auctor consentiret, si dumtaxat dixisset, *Job reliqua quæ amiserat, reduplicata possedisse, exceptis filiis*, utpote quos septem dumtaxat recepit, atque adeo totidem quot antea. Id propterea interpretantur Philippus Presbyter, S. Gregorius Papa, Beda, & Rupertus Comment. in Job, quod septem priores filii adhuc vivere censerentur apud Deum.

22. De Maria Virgine, quod communi lege patefacti corporis Christum peperit. *Tom. 3. lib. de Carne Christi, cap. 4. num. 31. cap. 20. num. 155. cap. 23. num. 174. ac 175. Advers. Marc. lib. 3. cap. 11. num. 78. lib. 4. cap. 21. num. 311. & lib. 5. cap. 19. num. 304.*

TAle quid Tertullianum scripsisse satis manifestum est, sicut etiam Origenem hom. 14. in Lucam, & S. Ambros. in eundem. Verum possunt intelligi, juxta quod interpretatur S. Thomas Aquinas alicubi, de tali patefactione uteri, quæ claustra virginitatis non violaverit, sicuti etiam nos adnotavimus ad illud Luc. 2. pro se citatum ab Auctore: *Omne masculinum adaperiens vulvam*, ad dict. lib. de Carne Christi num. 175. adductis ad hoc testimoniis Græci cujusdam interpretis, & S. Hieron. qui agnoscunt Christum nondum apertam vulvam virginalem aperuisse supernaturaliter, & clausulam naturaliter servasse, juxta Ezechielis vaticinium, de porta Orientali clausa, per quam solus Pontifex egreditur, quæ nihilominus semper clausa permanet. Quo pertinet etiam S. Ambros. comparatio Epist. 81. ubi scribit, Christum sic exisse de utero virginis, sicut aquæ fluxerunt de petra, denique illud Auctoris loco secundo citato dicti libri: *Quid fuerit novitatis in Christo ex Virgine nascendi palam est, scilicet hoc solummodo quod ex virgine*; significans ibidem, & aliis locis hic citatis, se illud usque adeo urfisse, ut *verum* probaret *partum Christi ex Virgine*, contra Marcionem, qui phantasticum dicebat. Postmodum interim, ubi satis fuit ea hæresis confutata, maluerunt Patres definire, Virginem Deiparam clauso utero incorruptibiliter peperisse.

23. De Maria virgine semel nuptura post partum. *Tom. 2. lib. de Veland. virg. c. 6. n. 48.*
Tom. 3. lib. de Carne Christi c. 23. n. 174. et Tom. 5. lib. de Monog. cap. 8. nu. 55.

Satis quidem obscure in hanc hæresim impingere videtur Auctor, ita ut aliquo modo sanum sensum possint ejus verba recipere; verum quandoquidem S. Hieronymus, quum illum pro se citasset hæreticus Helvidius, non neget illum tale quid scripsisse, neque ego ab ea ipsum excusandum putavi. Respondere sufficeret id, quod B. Hieron. de Tertulliano: Non aliud dico, quam hominem Ecclesiæ non fuisse. Verum quia seductum fuisse verisimile est iisdem, quibus Helvidium, Evangelistarum verbis, Matth. 12. Luc. 8. Joan. 7. *de fratribus Domini*, quos *vere fratres*, uti & *vere matrem* fuisse Christi, jam dict. lib. de Carne Christi cap. 7. num. 67, adserit, uti carnis Christi veritatem tanto comprobaret magis, aliquid de ejus phrasi intellectu adjiciendum est. Origenes, Hilarius, Euthymius, & Theophyl. in Matthæum, Euseb. lib. 2. hist. Eccl. c. 1. S. Epiphani. lib. 3. Panarii adversus Antidicomarianas, S. Ambros. & Oecum. in Comm. c. 2. ad Galat. *Fratres Domini* putant appellari filios Joseph ex Maria Cleophae fratris sui vidua, ex qua liberos sex sustulerit, utpote Jacobum, Joseph, Simonem, Judam & fratres ejus. Idque (vel teste Origene) juxta Evangelium, quod Petri aut Jacobi titulum habebat. Verum rectius S. Hieron. in Comm. Quidam *fratres Domini* de alia uxore Joseph filios suspicantur, sequentes deliramenta Apocryphorum, & a quadam Escha muliercula confingentes. Nos autem [inquit] sicut in libro, quem advertit Helvidium scripsimus, continetur, *fratres Domini*, non filios Joseph, sed consobrinos Salvatoris, intelligimus, Mariæ liberos materteræ Domini, quæ esse dicitur mater Jacobi minoris, & Joseph, & Judæ, quos in Evangelio *fratres Domini* legimus appellatos; fratres enim consobrinos dici, omnis scriptura demonstrat. Ubi adludit tum ad scripturas de Loth fratre Abraham, Gen. 13. tum ad Matth. c. 17. ubi juxta crucem adstitisse dicitur Maria Jacobi, & Jose seu Joseph mater: quod de matre Domini non posse intelligi recte adnotavit Euthymius. Ceterum vide definitionem Ecclesiasticam hac de re apud S. Fulgentium lib. de Fide ad Petrum inter opera B. Augustini.

24. De mille annis post resurrectionem corporum. *Lib. de Resurr. carn. cap. 25. num. 203. Advers. Marc. lib. 1. cap. 29. n. 203. lib. 3. cap. 24. n. 191. et seq. lib. 4. cap. 29. num. 471. et Tom. 4. in Fragment. libri de Spe fidelium.*

Quid Tertullianus hac de re senserit, satis arbitror deduxisse me T. 4. ad Fragmenta lib. de Spe fidelium ex ipsis ejus verbis, nempe, *in terra quidem regnum Christi nobis repromissum ante cælum post primam resurrectionem*, sed tamen ita, *ut in eo reficiantur sancti omnium spiritualium bonorum copia*. Quam etsi erroneam, utcumque tolerabilem tamen fateretur B. August. l. 20. de Civit. Dei, quantum opinor, quod eam etiam sit reperire apud S. Irenæum l. 5. de hæres. c. 32. 33. 34. 35. ac S. Justinum Martyrem, Dialogo adv. Tryphonem, & Melitonem, qui in hoc sunt imitati, vel S. Hier. auctore, Papiam, Quibus adsentiuntur etiam Apollinarius, qui frustra libros Dionysii Alexandrini contra Nepotem nisus fuit impugnare, Lactant. l. 2. c. 13. ac l. 7. c. 24. Victorinus in Apocalypsin, antequam a S. Hieron. emendaretur & eodem teste. Severus in Gallo Dialogo de Vita S. Martini. Quamquam etiam illis imputet [uti & Tertulliano, sed, quantum apparet, non recte] Gennad. lib. de Dogmat. Eccles. potus & cibi deliciis fruitorios sanctos. Alioqui certe, longe diversam patet fuisse Cerinthi, Marci, ac Nepotis hæresin, de quibus ipse ibidem, & Euseb. l. 3. c. 22. ac l. 7. c. 20. post eum, & Nicephorus alicubi, aliorumque Chiliastarum seu Milliariorum, adversum quos agit S. Epiph. hæ. 76. Utpote qui (sicuti & hodierni quidam Anabaptistæ) in illo etiam nuptiarum copulam, immo Cerinthus & Marcus omnia libidinum genera exspectabant, & uti S. Hier. adserit, juxta Judæorum *deuteronomis* circumcisionis injuriam, instaurationem templi, taurorum & arietum victimas, ocium Sabbati, & cunctarum gentium servitutem, atque adeo bella, exercitus, triumphos, superatorum neces, mortemque centenarii peccatoris. Porro quum omnibus iis imposuerit illud Apocalypseo S. Joannis Apostoli (nam illi adscribunt omnes illi) c. 20. *hæc est resurrectio prima*, beatus est sanctus, qui habet partem in resurrectione prima, in his erunt sacerdotes Domini & Christi, *et regnabunt cum illo mille annis*; de ejus loci intellectu aliquid hic adjiciendum est. B. Hier. Præfat. in l. 18. Isai. Apocalypsin, non juxta litterarum, sicuti a Judaizantibus, sed spiritualiter, ut scripta est, edisserendam dicit, quod ipsum disertis verbis facit Comm.

MS. Victorini in Apoca se emendato, Dionysium opinor Alexandrinum secutus, dicitis advers. Nepotem libris S. August. apertius lib. de Civit. Dei. 2. c. 7. 8. 9. *primam resurrectionem* interpretatur animarum resurrectionem, etiam in scripturis agnitam, secundam corporum, & *mille annos*, aut tempus gratiæ, quæ remanebit ad seculi finem, eo loquendi genere, quo pars significatur a toto, aut pro annis omnibus huius seculi, ut perfecto numero notetur ipsa temporis plenitudo. Quem sequuntur Ambrosio adscriptus Commentarius, Primasius, Andreas, ac Beda Comm. in Apocalypsin. Neque etiam pro illis facit quod legitur Apoc. 21. de *Civitate Jerusalem descendente* in terram novam. Quia ipse Apostolus Joannes indicat se loqui de Jerusalem non terrena, quum addit: Et templum non vidi in ea (quod tamen aliqui ipsorum, uti supradictum est, etiam restitutum iri sentiebant:) Dominus enim Deus omnipotens templum illius est & agnus. Proinde de Ecclesia rectius Patres alii interpretantur, & militante in hoc seculo, cujus fundamenta duodecim Apostoli, & in cœlis postmodum regnante. Sicuti etiam illud Gal. 4. de *Jerusalem libera, quæ est mater nostra*; ubi repugnantia est in ipso adjecto: *quæ rursum est*, quæ etiam est in illo Philipp. 3. *πολίτευμα nostrum in cœlis est*, proinde non in terris, ut mirum sit hæc pro dicta sententia ab Auctore nostro citari. Magis videbantur pro illo militare quæ habentur Isai. 65. & 66. ac Hierem. 16. ac 31. denique Ezechiel. 20. 27. 28. de *restitutione Judææ* [ad quæ his tantum verbis Auctor adludit] quæ nominatim citantur, partim a Sancto Irenæo, partim a Sancto Justino Martyre, verum pulchre in Commentariis suis Hieronymo allegorice de Ecclesia Christum confitente, ejusque mysteriis illa omnia interpretatur, ubique irridens mille annorum illas fabulas, quo Lectorem compendii gratia remittimus. Facilior est responsio ad scripturas Gen. 13. ac 15. quas [Irenæum imitatus] pro se citat Auctor, de *prima & secunda promissione Abrahamæ semini facta*, prius *in multitudinem arenæ*, deinde *ad instar quoque stellarum, quasi terrenæ & cœlestis dispositionis auspiciis*, quia primam promissionem impletam constat multiplicatione filiorum Israel in terra Chananæorum, sive Palestina: secundam vero interpretatur Apostolus Paulus de gentium Ecclesia. Rom. 9. & Gal. 3. quo modo etiam utranque hanc promissionem distinxit Rhabanus noster Comment. in Genes. nec minus facilis ad illud Genes. 27. ubi ad Jacob. cujus figuram Christianos ex gentibus gestare novimus, *prima promissio est cœlestis rosis, secunda terræ opimitatis*, quia illam benedictionem tanquam terrenam interpretatur vel ipse Jacob verbis suis ad Esau postmodum prolatis, ubi dixit: Frumento, & vino, & oleo, stabilivi eum: & si allegoricōs velimus accipere, Procopius in Comment. de cœlesti rore interpretatur, qui instillatur piorum animis, & de terræ pinguedinibus, quas habet accipiens semen, idque centupliciter reddens. Denique facillima ad illud Luc. 12. *Quærite primum regnum Dei, & reliqua adicientur vobis*: quia loqui Christum de hac vita, non illa futura post resurrectionem, initium ejus Christi sermonis manifestum facit. Ideo dico vobis: *Nolite curam agere animæ de victu, & corpori de vestitu*. Ceterum partim ex Platone Dialog. de Rep. & in Phædro, desumptum hunc Millenariorum errorem, adnotavimus ad l. de Anima c. 30. n. 376. ubi quum pro fabulis habeat Auctor, mirum est quod postea in eundem impegerit: sed, sicuti satis deducit S. Hieron. Papiam, Melitonem, & alios supradictos Auctores, & maxime S. Iræneus secutus est.

25. De Nuptiis secundis damnatis tamquam stupris. Tom. 2. lib. 1. ad Uxor. cap. 1. num. 11. & lib. de Veland. Virgin. cap. 10. num. 84. ac cap. 11. num. 98. Tom. 3. lib. adv. Hermog. cap. 11. num. 7. Lib. de Resur. carn. cap. 8. num. 82. ac lib. adv. Marc. cap. 15. num. 245. denique Tom. 5. integris libris de Exhort. castit. & de Monogamia, ac lib. de Pudic. cap. 1. num. 15.

IN hanc hæresin Montanisticam paulatim delapsus est Tertullianus. Primum, castitatis amore, librum scripsit ad Uxorem de *unis nuptiis*, in quo quidem ab illis dehortatur, sed tamquam supra non improbat, immo quum lib. 2. ad Uxor. si nubere velint, *saltem in Domino nubere debere, id est, Christiano*, late deducit; non omnino tunc damnassee videtur secundas nuptias. Quamquam interim omni errore non careant hi libri duo. Imprimis quum l. 1. c. 1. n. 11. *secundas nuptias confusionem*, & cap. 4. n. 23. *contumeliam*, & c. 5. n. 34. *detestabiles*, & alibi quoque *spurcas*, & *dedecus voluptuosum* appellat, quales sunt etiam loci illi jam citati lib.

de Veland. virgin. *De secundis enim nuptiis*, his locis locutum fuisse, non de primis, vel hæc S. August. l. 1. de bono viduitatis convinciunt, quæ etiam auditoti loco hic adferunt: Non quia, inquit, innuptarum bonum honestum dixit Apostolus, ideo putare debemus turpe esse vinculum conjugale, alioqui etiam primas nuptias condemnabimus, quas nec Cataphrygas nec Novatiani, nec disertissimus eorum adstipulator Tertullianus, turpes ausus est dicere. Deinceps l. adv. Hermog. errorem suum magis aperit his verbis: *Legem Dei in libidinem defendi, ac, totus adulter, & prædicationis & carnis; nubentium contagio fæteret*. Denique Libris de Exhortatione castit. & de Monog. Montanum secutus, non solum *stupra & adulteria & mæchiam* appellat *secundas nuptias*: sed etiam variis argumentis id probare nititur, sed frustra, sicuti ex Antidoto Adnotationum nostrarum in utrumque, Lectori perspicuum esse poterit, quo, ne hic prolixiores simus, Lectorem remittimus. Ubi subinde pro Catholica de *nuptiis secundis non prohibitis* sententia, citavimus B. Hier. Epist. de Monogam. ad Ageruchiam, vulg. Gerontiam, de Viduitate ad Salvinum ac ad Pammachium, S. Aug. l. de bono Viduitatis, ac l. 2. contra adv. legis & Prophetarum, S. Epiphan. adv. Montanum hæres. 59. & adv. Catharos, & Commentarios Veterum super Epistolas Pauli Rom. 7. 1. Cor. 7. & 1. Cor. 5. Quibus licebit addere & illud B. Hieron. 54. Epist. ad Marcel. [qui alioqui videtur subinde iis iniquior] pro, *secundis nuptiis*. Nos secundas nuptias non tam appetimus quam concedimus, Paulo jubente, ut viduæ adolescentulæ nubant, illi (nempe Montani sectatores) in tantum putant scelerata conjugia iterata, ut quicumque hoc fecerit, adulter habeatur. Item illud in Epist. ad Titum etiam a nobis alibi citatum, Scripsit & Tertullianus librum de *Monogamia* hæreticum, quem Apostolo contraire, nemo qui Apostolum legerit, ignorabit. Item illud S. August. hæres. 126. lib. de hæres. Ideo Tertullianus factus hæreticus, quia transiens ad Cataphrygas, quos ante destruxerat, cœpit etiam *secundas nuptias* contra Apostolicam doctrinam tamquam *stupra* damnare.

26. De Paracleto Montano. Tom. 2. Lib. de Veland. virg. cap. 1. num. 6. Tom. 3. lib. de Anima c. 51. num. 613. ac 58. num. 652. Lib. de Resurr. carn. cap. 11. num. 98. & cap. ult. num. ult. Adv. Marc. lib. 1. cap. 29. num. 203. ac lib. 5. cap. 15. num. 247. & lib. adv. Prax. cap. 1. num. 11. cap. 2. num. 22. cap. 8. num. 59. cap. 13. n. 78. Tom. 5. lib. de Monogamia, cap. 2. integro, & non semel in aliis libris sequ. de Fuga in persecutione, de Jejuniiis, & Pudicitia.

ADversus hanc hæresin longe absurdissimam sufficere possunt ipsa Tertulliani verba ante hæresin, l. de Præscript. adv. hæret. cap. 52. hæresi 21. n. 327. ubi blasphemiam appellat, eorum qui secundum Phrygas dicebantur, hæreticorum, quia in Apostolis quidem dicebant Spiritum sanctum fuisse, Paracletum non fuisse, & quia dicebant Paracletum in Montano plura dixisse, quam Christum in Evangelium protulisse. Et tamen miser, forte ab illis seductus, quod secundas nuptias detestarentur, tot locis jam citatis Paracletum vocat Montanum, & subinde verba illius Paracleti titulo citat. Immo detorquet ad suam hanc hæresin illud Joan. 16. *Adbuc multa habeo loqui vobis; sed nondum potestis ea bajulare, quum venerit ille spiritus veritatis, deducet vos in omnem veritatem, & superveniens adnuntiabit vobis*. Quod ipsum tamen Catholice interpretatur dicto lib. de Præscript. adv. hæret. c. 8. n. 62. de Apostolis loquens: *Consequuntur mox spiritum sanctum Paracletum, qui illos deducaturus esset in omnem veritatem, & rursus: Nationibus destinati Apostoli, ipsi quoque doctorem consecuturi erant Paracletum*. Ubi pro eisdem habet, *Spiritum sanctum, et Paracletum*, quum perperam illi distinguerent [uti vel ex ipso Tertulliano dictum est] *Spiritum sanctum, et Paracletum*: & illud ipse contextus Evangelistæ convincat, atque adeo sic locum illum interpretantur Veteres omnes, ex professo vero adv. hanc hæresin S. Aug. Tractatibus tribus in Evangelium Joannis: quo Lectorem compendii gratia remittimus.

27. De Pœnitentia mœchis neganda. Tom. 5. integro libro de Pudicitia.

Sicut in Vita Auctoris adnotavimus, quum omnino pœnitentiam omnem tollerent Montanus & ejus sectatores Cataphryges (vel B. Hieronymo teste Epist. non semel citata ad Marcellam, & S. Paciano Tract. adversus Novatianos) in hoc ab iis dissentit Tertullianus, quod solis mœchis eam negandam senserit, fortassis primum seductus ab illis suæ ætatis Episcopis, qui S. Cypriano teste lib. de Lapsis, dandam mœchis pœnitentiam non putarunt. Verum præterquam quod ex scripturis ille ibidem contrariam sententiam comprobet, de omnium peccatorum veniæ potestate in Ecclesia, Auctor adhuc Catholicus Tom. 2. lib. de Pœnitentia, quem ibidem ille imitatur disertis verbis: *Pœnitentiam de omnibus delictis necessariam* deducit. Atque hoc est, quod dicit libro de Pudicit. cap. 1. num. 9. *adversus meæ quoque sententiæ retro penes illos societatem*, & haud absimiliter verbis etiam alibi non semel citatis S. Pacianus ad Novatianos verba faciens: Tertullianus post hæresin vester est, nam multa inde sumpsistis. Ipsum Epistola sua, & ea quam Catholicus edidit, audies confitentem: *posse Ecclesiam peccata dimittere*. Item & S. Hieronymus dum dicit Tertullianum in Libro, quem de pudicitia adversus Pœnitentiam scripsit, sententiam veterem nova opinione dissolvissè in hoc secutum insanas & blasphemias fœminas suas. Quibus addere licebit Lectori scripta illa Veterum omnia de *Pœnitentia*, quorum a nobis facta est mentio. Tom. 2. dict. lib. de Pœnitent. cap. 1. & quæ a nobis dicta sunt, tum ad illum librum, tum ad alterum illum de Pud. ubi ad singula Auctoris in contrarium argumenta plerumque ex Paciano respondimus adducta ad id præterea scripturarum aliquot explicatione sæpe ex ipso Tertulliano. Citavimus etiam ad cap. 9. num. 72. & 73. S. Hieron. Epist. ad Damas. de duobus filiis, ubi ex professo contra Auctorem agit, & inter cetera etiam defendit, publicanos fuisse, non ethnicos quod ille volebat, sed Judæos, idque exemplis, Matth. ex Circumcisione Apostoli, publicanorum a Joanne baptizatorum, & publicani orantis in templo, Luc. 5. 7. ac 18. qui si ethnici fuissent, cum illis Christus non habuisset convivium, ne legem solveret, neque hic in templum admissus fuisset. Et vero quoties id in Christo denotabant, quod cum publicanis cœtum communicaret, fere simul conjunguntur peccatores & publicani: atque adeo quod cum ethnicis convivaretur, non reprehendebatur, sed quia cum peccatoribus. Quo pertinet Pharisei murmuratio, Luc. 7. de Peccatrice fœmina, in qua *pœnitentiam* agnoscit & *veniam* ipse Tertul. lib. 4. adv. Marc. cap. 18. num. 265. quam tamen ethnicam, nusquam Auctor *audet* dicere, quia ejus castellum Hierosolimis vicinum fuisse constat, Joan. 11. Neque pro Auctore quidquam facit illud: *Non erit vectigal, pendens ex filiis Israel*, quia, etiam si non deberent pendere vectigal, antequam Deo sic disponente Romanis subjecti essent; quamquam odiosum fuisse publicanorum exercitium satis constet & infame, tamen sine peccato etiam potuisse exerceri, videtur ex illis Joannis Baptistæ ad illos verbis, (Luc. 3.) Nihil amplius quam constitutum est vobis faciatis, sive uti ex Græco vertitur, exigatis. De ceteris dictas Adnotationes nostras consulat studiosus Lector.

28. De Psychicis, quo nomine Catholicis calumniam fecit. Tom. 3. Adv. Marc. lib. 4. c. 22. num. 325. advers. Prax. cap. 1. num. 17. Tom. 5. lib. de Monogam. cap. 1. num. 4. & 5. ac cap. 11. num. 86. 87. 88. & cap. 16. nu. 120. lib. de Jejun. adv. Psychicos integro, & lib. de Pudicitia cap. 1. num. 8. cap. 6. num. 47. cap. 10. num. 83. & cap. 21. num. 190.

Psychicos, animales intelligi, satis comprobavimus, vel ex Apost. 1. Cor. 2. ad initium lib. de Jejun. advers. Psychicos num. 2. quod nomen jam in hæresin lapsus, Catholicis impingit, suos Montanistas e contrario *spirituales*, quod spiritum Paracletum Montanum sequerentur, nuncupans; illis calumniam faciens quasi prorsus, animales, *passivitatē*, id est, licentiam vitæ sequerentur, utpote ad secundas nuptias transeuntes, martyria fuga vitantes, & jejunia Montanistica improbantes. Verum miser non animadvertit, Montanum animaleni vitam gessisse, utpote quum scorta essent Priscilla & Maximilla, quæ relictis maritis Montanum sequebantur, & earum a seclæ martyria Christo negato evaserint, & siquid passi sint, ob latrocinia ante acta id tole-

id toleraverint. Denique etsi tres Quadragesimas [de quo mox latius] celebrarent, tamen reliquo anni tempore genio indulgebant. Neque tamen novum id hæreticis, ut Catholicos *Psychicorum* nomine appellarint, seque spirituales; nam idipsum ridet Auctor in Valentinianis lib. contra Valent. c. 29. & 30. S. Irenæum secutus: quod post hos etiam scripsit B. Epiphan. l. de hæres.

29. De Quadragesimis duabus. Tom. 5. lib. de Jejunio advers. Psychicos, in earum defensionem conscripto, maxime cap. 15. num. 90.

Quum Montanistæ tres observarent quotannis plenas septem septimanarum Quadragesimas, in hoc ab illis dissensisse videtur Tertullianus, quum separata ab illis cœpit habere conventicula, quod duas dumtaxat. sic enim ille: *Quantula est apud nos interdictio ciborum? duas in anno hebdomadas Xerophagiarum, nec totas, exceptis scilicet Sabbatis et Dominicis, offerimus Deo.* Neque tamen propterea illi hæretici censendi sunt. Nam Amalarius lib. 1. de Divinis offi. cap. 36. & lib. 4. cap. 37. describit piorum quorundam Jejunia, qui tres Quadragesimas observarent, unam ante Pascha, juxta traditionem Apostolicam, alteram ex devotione ante S. Joannis aut potius post Pentecosten, tertiam vero ante Nativitatem Domini; nec absimiliter secundam Quadragesimam pro Pœnitentibus recenset Micrologus noster lib. de Observa. Eccles. cap. 35. quæ etiam hodie quibusdam Monachis in usu est. Quo pertinet & illud S. Hieron. Epist. ad Lucin. Beticum, ab Amalario citatum: Utinam omni tempore jejunare possimus, quod in Actibus Apostolorum diebus Pentecostes, & die Dominico Paulum Apostolum, & cum eo credentes fecisse legimus, item jejunia illa strictissima priscorum Monachorum, tam ab illo quam a Theodoro & Nicephoro late descripta. Verum hoc pro hæresi in Montanistis damnatum est, quod necessitatem observandi has Quadragesimas, seu tres, seu duas usque adeo urgerent, ut vel eo nomine Catholicos Psychicorum, id est, sicuti jam dictum est, Animalium hominum appellatione calumniarentur, quod secum eas observare nollent. Atque hoc est quod Epist. 54. ad Marcell. adv. Montanum urget S. Hieron. Nos (inquit) unam Quadragesimam secundum traditionem Apostolorum tempore nobis congruo jejunamus, illi tres in anno faciunt Quadragesimas, quasi tres passi sint Salvatores, non quod & per totum annum, excepta Pentecoste jejunare non liceat, sed quod aliud sit, necessitate, aliud voluntate munus offerre. Hinc & Eusebius [juxta emendationem ex Græco translationem, antea corruptam a quibusdam, uti in universum Jejunia Ecclesiastica tamquam Montanica damnarent] lib. 5. Eccl. hist. cap. 17. Theodor. hæret. fabul. lib. 3. de Montanistis, & Nicephorus lib. 4. hist. Eccl. c. 22. Montanum novas Jejuniorum leges præter Ecclesiæ consuetudinem introduxisse & sanxisse scribunt.

30. De Repudio Christianis licito, ita ut alteram ducant, adulterii causa. Tom. 2. lib. 2. ad Uxor. cap. 1. num. 4. Tom. 3. lib. 4. adv. Marc. cap. 34. num. 537.

Videtur quidem prima facie tale quid Tertullianus sentire, quum *divortium* comparat *excessui mariti*, uti magis probet post hunc non licere alteri nubere, sicuti non licet post divortium nisi adulterii causa. Verum sese explicat Tom. 5. lib. de Monog. cap. 9. num. 70. & cap. 11. num. 89. Priori quidem loco, de repudiata uxore sic loquitur: *ut in totum sive per nuptias, sive vulgo, alterius viri admissio, adulterium pronuntietur a Deo, & mox clarius, per mortem utique, non per repudium facta solutione, quia repudiatis non permetteret Apostolus nubere adversus pristinum præceptum.* Valeant itaque Erasmus, & ejus assœclæ, qui pro se Auctorem perperam citant. Certe contrarium jam definitum est Concilii Trident. sess. 34. can. 9.

31. Circa Trinitatem. Tom. 1. Tertull. Apolog. cap. 21. n. 316. et lib. advers. Hermogen. c. 3. n. 15. l. advers. Prax. c. 3. n. 29. c. 3. n. 34. c. 4. n. 39. c. 8. n. 55. 59. et 60. c. 9. n. 62. ac. 63. Item Tom. 5. Novatian. l. de Trini. c. 11. n. 56. c. 22. n. 98. c. 24. n. 106. et c. 31. n. 141.

DE Trinitatis fide, id est, Trium Personarum, Patris, et Filii, et Spiritus Sancti, sed unius essentiæ, non dubitasse Tertullianum, ex compluribus ejus locis manifestius est quam ut probatione sit opus, maxime toto libro ejus argumenti, immo

immo & tituli juxta editionem nostram adversus Praxean, ubi adversus illam ejusque sectatores Montanistas, qui *secundum Æschinem* dicebantur, non modo probat eundem non posse dici Patrem et Filium, sed etiam disertis verbis adserit: *Regulam fidei quæ ab initio Evangelii decucurrit unitatem in Trinitatem disponere, Patrem, Filium, et Spiritum sanctum*. Nec aliter Novatianus libro de Trinitate *Regulam fidei* proponit, cap. 1. 3. ac 29. qua credamus in Deum Patrem et Dominum omnipotentem, rerum omnium perfectiss. creatorem, et in Filium Dei Jesum Christum Dominum Deum nostrum, et etiam in Spiritum sanctum. Verum dum illis Paradoxa circa Trinitatem adscribimus, hoc solum volumus, subinde ipsos utpote ante omnem de Trinitate hæresin, obscure loqui in hac materia; & ut ne quis inde fortassis occasionem sui erroris aut hæreseos accipiat, quomodo sano intellectu tales loci explicari possint, adjicimus omittentes jam primum Rhenani calumnias in Scholasticos Theologos, quas habet illa sua ad Lectorem Admonitione de quibusdam Tertulliani dogmatis: Maxime quod calumniam faciat ipsi quoque Tertulliano, tum in locis quibusdam corruptis, aut male intellectis, de quibus mox latius, tum in eo quod falso illi hæresin adscribat putantium in Eucharistia Corpus Christi, tantum esse in figura, a qua illum vindicavimus Adnot. nostris in lib. 4. adv. Marc. cap. 40. n. 662. tum quod inter dogmata sive Paradoxa ponat, quæ ille pulcherrime non solum de pœnitentia publica, sed etiam de confessione secreta, vel ipso fatente, late deducit in libro de pœnitentia, de quo etiam dubitare non est veritus an Tertulliani esset, quum tamen S. Pacianus ex illo multa descripserit. Quo magis miror, non solum retentam fuisse in postrema anni 1580. editione Parisiensi dictam illam Admonitionem integram, sed præterea universos errores Rhenani hæresin plerumque sapientes, sine addito Antidoto; usque adeo ut Catholicus Lector mihi monendus sit, non minus illas illi cavendas Adnotationes, etsi subinde omisso Rhenani nomine, quam eas quæ per Pium IV. & V. Romanos Pontifices interdictæ sunt in editionibus prioribus, donec repurgatæ fuerint. Verum ad rem veniamus. Primum ubi sic loquitur Tertullianus in Apolog. & adv. Praxean: *Tres sunt non statu, sed gradu, nec substantia, sed forma; nec potestate, sed specie; unius autem substantiæ, & unius status, & unius potestatis; quia unus Deus, ex quo & gradus isti & formæ & species, vocat statum*, quod Scholastici, & ipse quoque substantiam, gradum, quod illi notionem, formam, quod illi proprietates, speciem, quod illi habendi modum. Deinde illud lib. adv. Hermog. *Fuit tempus, quum delictum & filius non fuit*, ex zelo secundum scientiam dictum est vehementius, ut ostenderet materiam non esse æternam; volens per hoc significare dumtaxat, quod habet S. Hilarius lib. 12. de Trinit. solum Patrem æternum, Filium autem illi coæternum esse; ut omittam quod ibidem ad similia verba, quæ sibi ex persona Arriani proponit, respondeat: Hoc humanum sensum & intelligentiam excedere mundi, non hoc capere rationem humanæ intelligentiæ, sed prudentiæ fidelis professionem esse. Seipsum autem explicat eodem sensu Auctor lib. adv. Prax. c. 5. n. 43. & seq. & totius cap. 6. ac 7. Deinceps his verbis eod. lib. adv. Prax. *Filio & Spiritu sancto secundum & tertium sortis locum, tam consortibus substantiæ Patris*: id vult quod dicunt Scholastici, duabus emanationibus productos Filium & Spiritum sanctum a Patre improducto; aut *Filium esse secundam personam, & tertiam Spiritum sanctum*, sicuti postea non semel loquitur. Verum perperam illi impingit ibidem Rhenanus, quasi Filium & Spiritum sanctum appellet *membra, priora, & instrumenta*, quum ea verba referantur potius ad angelos alienos a substantia Patris, qui tamen Monarchiam Dei non evertunt. Similiter quum Spiritum sanctum tertium gradum dicit, gradum intelligit originem. Quod rursum lib. adv. Prax. *πρὸ ὅλῳ* non solum Spiritui sancto, sed etiam Filio ex Patre adtribuit, malunt ita distinguere SS. Hilarius ac August. libris de Trinit. & alii Patres posteriores, ut generationem Filio, processionem adtribuant Spiritui sancto. Quod ibidem eam interpretatur *prolationem rei alterius ex altera*, intelligit personas realiter non essentialiter disjunctas, sequitur enim: *quia prolatum dicimus Filium a Patre, sed non separatum*. Commode etiam sunt interpretandæ propositiones illæ. *Omnis origo parens est, & omne quod ex origine profertur, progenies est*, item: *Trinitas per connexos & consertos gradus a Patre decurrens*. Jam vero ibi: *Pater est tota substantia, Filius vero derivatio totius & portio*, totum accipit pro pleno seu plenitudine, non aliter atque Scholastici doctores, dum dicunt: Pater plenitudinem Deitatis possidet, in primo signo originis, quia a se eam habet: Filius in secundo si-

gno originis, quia ab uno per generationem communicatam a Patre; Spiritus Sanctus in tertio signo, quia a duobus per spirationem eandem numero essentiam accipit. Atque hoc est quod aliis verbis postea Auctor extulit: *Ex uno Patre omnia, quæ in Deo per substantiæ unitatem, & in unitate Trinitas unius substantiæ.* Item: *unitas in semetipsa derivans Trinitatem, non destruitur ab illa, sed administrans*; ut *tota substantia* sit idem quod una substantia indivisa in tribus. Denique videtur *Filius* ab Auctore appellari *portio*, quia nec Pater, nec Spiritus sanctus est, tamen, unus Deus sint tres personæ, & non Filius, qui Pater, nec Pater qui Spiritus Sanctus. Quum vero dicit ibidem: *Patrem majorem esse Filio*, intelligi debet, non quoad deitatem quæ sit minor in eo, sed quatenus (sicuti indicant verba sequentia) a Patre generato genitus. Atqui quamquam hic satis obscure dicatur: *Ipsam quod Pater et Filius dicuntur, nonne aliud pro alio est?* pulchre seipsum explicat postea, ita ut cum Scholasticis in eo consentiat, quod *alius dicatur Pater, alius Filius, alius Spiritus Sanctus, sed non aliud*, eo quod non sint idem Pater, Filius, & Spiritus sanctus, & tamen ejusdem substantiæ. Siquæ præterea sunt alia dicto lib. adv. Praxean, quæ durius aut obscurius dicta sint, meminerit Lector totum hunc librum caute legi & commode intelligi debere. Ad *Novatiani* redeamus *Librum de Trinitate*, Imprimis quod habet c. 11. *divinitate sermonis in ipsa concretione permixta*, etsi quid tale inveniatur jam dicto lib. adv. Praxean, intelligi debere de permixtione unionis, non vero permixtione naturarum divinæ & humanæ, ibi adnotavimus n. 56. id comprobantes ex aliis pluribus ejus Libri locis. Est fides recta (juxta Athanasij Symbolum) ut credamus & confiteamur quod unus sit Christus, non conversione divinitatis in carnem, sed adsumptione humanitatis in Deum, unus omnino non confusione substantiæ, sed unitate personæ. Deinde illud ibidem: *Antequem nihil præter Patrem*, eodem intellectu accipiendum, quo id quod supra adduximus ex Tertul. lib. advers. Hermog. juxta quod adnotavimus ad eundem lib. cap. 31. num. 141. Nec aliter quam jam diximus, quod ibidem *minorem Patre* dicit *ut Filium*. Caute etiam debet legi illud, quod videatur non aliam *unitatem Patris & Filii* interpretari quam *societatis concordiam*, adferens perperam ad hoc locum, 1. Cor. 3. pro sua sententia; quia Catholica fides & scripturæ etiam, veritatem essentia agnoscunt in Patre & Filio. Denique quod de Spiritu sancto non videatur consentire Catholicæ Patrum traditioni ex scripturis, factum putamus, non quod negaret Spiritum sanctum æqualem Patri & Filio; sed nondum re definita, obscurius solent loqui Patres veteres ob materiæ summam obscuritatem, ita tamen ut commodum aliquem sensum patiantur.



TERTYLIANI J. C. ROMANI

Responsa quæ in Libris digestorum exstant.

Ex Lib. 1. Quæstionum octo.

D. Lib. 1. Tit. 3. de Leg. Senatusque cons. l. 27.

IDEO, quia antiquiores leges ad posteriores trahi, usitatum est semper, quasi hoc legibus inesse credi oportet, ut ad eas quoque personas & ad eas res pertineant, quæ quandoque similes erunt.

D. Lib. 29. Tit. 3. de adquir. vel omitt. hæred. lib. 82. juxta MS. cod. Bald.

SI servus ejus qui capere non potest, hæres instituatur; & antequam jussu Domini adeat hæreditatem, manumissus alienatusque, sit & nihil in fraudem legis factum sit, ipse admittitur ad hæreditatem. Sed & si partem capere tantum possit Dominus ejus, eadem dicenda sunt de parte quam ille capere non potest. Nihil enim interest, de universo quærat quod capere non possit, an de portione.

D. Lib. 41. Tit. 2. de adquir. vel amitt. possess. l. 28.

SI aliquam rem possideam, & eandem postea conducam; an amittam possessionem? Multum refert in his quid agatur. Primum enim refert, utrum sciam me possidere, an ignorem, & utrum quasi non meam rem conducam, an quasi meam. Et sciens meam esse, utrum quasi proprietatis respectu, an possessionis tantum. Nam & si rem meam tu possideas, & ego emam a te possessionem ejus rei, vel stipuler, utilis erit & emptio & stipulatio, & sequitur ut & precarium, & conductio, specialiter possessionis solius conducendæ, vel precario rogandæ animus interveniat.

EX LIBRO SINGULARI DE CASTRENSI PECULIO.

D. Lib. 29. Tit. 1. De Testam. mil. l. 23.

IDem, etsi pater familias miles de Castrensibus rebus dumtaxat testatus ad rogandum se dederit: Si verò missus jam hoc fecerit, non valet testamentum.

Ibidem leg. 33.

SI filius familias miles fecisset testamentum more militiæ, deinde post mortem patris postumus ei nasceretur, utique rumpitur ejus testamentum. Verum si perseverasset in ea voluntate, ut vellet adhuc illud testamentum valere, valiturum illud, quasi rursus aliud factum: si modo militaret adhuc eo tempore quo nasceretur illi postumus. Sed si filius familias miles fecisset testamentum, deinde postea vivo eo, & adhuc avo quoque superstite, nasceretur ei postumus, non rumpitur ejus testamentum quia cum id quod nasceretur, in potestate ejus non perveniret; non videtur suus hæres adgnosci, ac ne avo quidem suo hunc nepotem postumum, cum vivo filio nasceretur, suum hæredem protinus adgnosci. Et ideo nec avi testamentum rumpi, quoniam licet in potestate avi protinus esse inciperet; tamen antecederet eum filius. Secundum quæ si filius familias miles testamentum fecerit, & omiserit postumum per errorem, quem non volebat adhæredatum, deinde postumus post mortem avi vivo adhuc filio, id est patre suo natus fuerit; omnimodo rumpet illius testamentum. Sed si quidem pagano jam illo facto natus sit, nec convalescet ruptum. Si vero militante adhuc natus fuerit, rumpetur. Deinde si voluerit ratum illud esse pater, convalescet sic, quasi denuo factum. Sed & si vivo avo nascatur postumus, hic non rumpet continuo

tinuo patris testamentum. Si supervixerit post mortem avi vivo adhuc patre, rumpet; quod novus illi nunc primum hæres adgnascitur. Ita tamen, ut nunquam possit duorum simul testamenta rumpere, & avi, & patris.

D. L. 49. Tit. 17. De castr. pecul. l. 4.

Milles præcipua habere debet quæ tulit secum in castra concedente patre. Actionem, persecutionemque castrensium rerum semper filius etiam invito patre habet. Si paterfamilias militiæ, vel post missionem adrogandum se præbuerit: videndum erit, ne huic quoque permixta intelligatur earum rerum administratio, quas ante adrogationem in castris adquisierit: quamvis constitutiones principales de his loquantur, qui ab initio quum essent filii familias, militaverint, quod admittendum est.

P R O V E R B I A L E S F O R M U L Æ T O T O O P E R E

hoc Tertulliano contentæ, brevibus Scholiis illustratæ.

1. Abiit jam, & reverti debet. *Tom. 1. lib. de Testim. Animæ, cap. 4. num. 22.*



PROVERBII hujus, quod Teutonis Gallisque etiam usitatum, usum ipse Tertul. fusissime explicat; ut, Abiisse hominem, sit, e corpore excessisse animam, atque ita inter vivos esse defuisse. Sic Græci uti his verbis solent, οἶχεσθαι, κατόχεσθαι, ἀπέρχεσθαι, ὑπαγίνεσθαι, hoc est mori; quæ omnia abitum excessumque significant. In dictiuncula *jam*, quæ longum spatium innivit, tota Proverbii vis videtur consistere. Tanta vis fuit veritatis de resurrectione & immortalitate Animæ, ut ea ex hominum animis, ne in tantis quidem vanarum opinionum tenebris, a majoribus veluti per manus tradita, potuerit evelli, sed trito usitatoque Proverbio sit frequentata, de iis qui jamdudum essent defuncti; quasi præsumerent, hoc est præciperent, & anticiparent animis, corporum resurrectionem, sive animorum qui excefferant, ad sua corpora reditum, ἀναστροφῇ ἀνάσσειν, hoc est, *Reverti*, ἐπαναστρέφειν, ἢ ἀναβιοῦν.

2. abruptum amplissimum salire. *Tom. 3. lib. 5. adv. Marc. cap. 14. num. 231.*

Salire, pro transilire vel saltu transmittere. Ut sit omnino, aut verba saltem intermedia præmittere. Ab iis sumptum, qui malunt compendium facere itineris, saltu; quam dispendium commodiore ambulatione. Sic, Maximum campum levissimo saltu transvolas, Scaliger ad Cardanum. Explicat se mox Tertullianus: *Ademisti tanta de scripturis*,

hoc est, intercidisti, rejecisti, & abruptisti, ut lacunæ in librorum contextu permagnæ exstent. Lib. 5. adv. eundem. *Quantas foveas in Epistola fecerit, auferendo quæ voluit* Virg. libro. 4.

His medium dictis sermonem abruptit.

3. Acie figere. *Tom. 1. lib. de Pall. cap. 4. n. 84.*

ESt acute, intentis & quasi defixis in rem oculis intueri. ἀτενὶς ὁ πόων Virgil.

Oculos horrenda in virgine fixus.

Ut qui vestibis, a naturæ moderatione alienis, hominesque transversos de recto statu agentibus induti, palam conspiciendos se, aut potius deridendos præbent, omnium oculos in se convertere velle videantur. Ut tamen hujusmodi inspectio, sive spectatio, quam captant, cum probro contumeliaque eorundem gestantium, sit conjuncta, ut non laudi sed vitio vertat. Huic subjungitur: *Digito destinare, Nutu tradere*, de quibus infra.

4. Acies macheræ exerta. *Tom. 5. lib. de Pudicit. cap. 14. num. 115.*

QUum quasi plenæ juris, auctoritatis & potestatis habenæ, effunduntur in aperta objurgatione. Apud Virgil. Ense incluso ibat. Cui contrarium est illud Cic. 1. in Catil. At nos vigesimum jam diem patimur hebescere aciem horum auctoritatis Habemus enim Sen. Conf. verumtamen inclusum in tabulis, tanquam gladium in vagina reconditum. Sic in Apio: Dentes exerti, ad vulnera infligenda acuti & erumpentes,

5. Ni-

5. Nihil ad Andromacham. *ibid.* cap. 8.
n. 65.

Adludere videtur ad veteris alicujus Tragici fabulam, nomine *Andromachæ* inscriptam. Et ex Tertull. colligere est, nihil aliud isthoc Proverbio significari, quam hisce: Nihil ad verbum, nihil ad Bacchum, ἔθεν πρὸς ἔπος, ἀπὸς διόνυσον, hoc est, aliena are. Nam hæreticos cum histrionibus comparat. Hi allegoricos gestus accommodantes canticis, alia longe a præsentī & fabula & scena exprimunt, (ut videatur ad Græca Proverbia respexisse, ἐκτὸς χοροῦ ὀρχῆσθαι, vel ad τὸ ἀπορχῆσθαι, [Extra chorum saltare, & desaltare] illi, hæretici scilicet, easdem parabolas quo volunt tribuunt, non quo habent aptissime excludunt.

6. Ad scamma producere. *Tom. 2. lib. ad Martyras, cap. 3. num. 44.*

RHenanus, Locus certaminis, in quo congregiuntur athletæ, σκάμμα Græcis dicitur quod is fossa cingi solet, παρὰ τὸ σκάπτειν. Hinc Proverbialiter dictum D. Hieron. de *scammate* & loco certaminis egredi; pro eo quod est: A proposito digredi, sive Lineas transilire. Sic enim apud illum legendum, scribentem adversus errores Joannis Hieros. ad Pammachium. Quum ergo ista quærantur, inquit, cur tu omisissis, super quibus pugna est de *scammate* & loco certaminis egrediens, in peregrinis & longe alienis disputationibus immoraris? Porro seipsum exponit, quum addit: *Et loco certaminis*. Et, enim idem valet, quod: id est. Non omittendum, valde signanter loqui Tertull. Nam athletæ & gladiatores produci dicuntur in spectaculis ab ipsis munerariis qui ludos edunt. Sic mox: *ut ad stadium tribunalis bene exercitati incommotis omnibus producatur*. Ex sententia Tertull. est in theatrum, arenam, locum publicum certaminis adducere, ostentandi periclitandique artem, vireis, gratia; & præmium, sive βραβεῖον auferendi, in arenam descendere. Paulus Leopard. lib. 1. Miscell. cap. 22. vocis significatum explicat: & *scamma* Erasmi, & Cælii refutat. B. Ambros. lib. 1. Offic. Adhuc athletæ in *scammate* sunt, etiam Proverbialiter, quasi dicat: Etiamnum de præmio certatur, & palma dubia est.

7. Ad quod venimus, hoc age. *Tom. 3. lib. 4. advers. Marc. cap. 7. num. 65.*

IN sacris imperari solitum silentium, his verbis: Favete linguis; & Græce, σῆγα πᾶς ἰσὼ λεῶς, & eadem de causa clamari solitum: *Hoc age*. Idque Plutarchus in Numa dicere videtur, ὡς ἰχθὺς πρὸς χρινῶν διατῶζοντες, ὅταν ἀρχῶν πρὸς ὀρνισιν ἢ θωρίαις διατρίβῃ, βοῶσιν ὡς ἄγε. Muret. Variar. Lect. 15. lib. Proverbium igitur erit, quo ad rem institutam attentum aliquem esse jubemus ut in eam unam tota mente incumbat, ut nec verbis aliud usurpet, nec in animo secum cogitet.

8. Ex ære collatio. *Tom. 3. lib. adv. Valent. cap. 12. num. 136.*

RHenanus, Quamquam hic symbolæ & collationis fit mentio, (nam Tertull. *conferunt*, inquit, *in medium*, & mox *unum omnes bonum conferebant*. Item Irenæus: Unumquemque, inquit, eo quod habebat in se optimum florentissimumque conferentes, collationem fecisse. Rursum mox: Et secundi Christi, quem Sotem dicunt, ex collatione composita fabricatio) nihilominus, quando Vel exemplaria constanter habent: *Ære collatio*, video non tam *collatio* legi posse, quod omnibus obvium est, quam *collocatio*, pro ære mutatio & alieno; quod in unum conferentes boni viri, & apud amicum negotiationi intentum collocantes, sic illum quum ornant, tum adjuvant, prius ab eo caventes. Unde fortassis vulgo Afrorum usitatum id temporis Proverbium, ut *Ære collocatio* aliquid fieri diceretur, aut dives quispian esse jactaretur, qui propriis opibus non polleret, sed commodatitiis & alienis. Sane apud Irenæum alio loco de hoc ipso Sotere legitur: In eum disponentibus velut florem suum, ut *collocatitium*, sit hic deposititium. Idem sensus erit, *si collatio*, legas, aut certe non magnopere diversus. Equidem apud veteres multa fiebant *Ære collato*; quibus operibus inscribebantur hæ notæ ÆRE COL. Ad quem morem fortassis hic respexit Tertullianus. Stips collatitia quæ in pauperum usus erogatur; & *collatio* sive collecta, quæ & indictio, pensitationis pecuniariæ genus: est & σύμβολον collatio in cœnæ adparatum sive pecuniaria, sive penuaria. Unde Cæna *collatitia* fodalium aut contubernarium accubatio, ubi suas quisque adferunt

epulas, ἔρως Proverbium in eos conveniet, qui per se nihil valent, sed toti alienis nixi sunt opibus, quibus substratis corruant, & fide fortunaque fiant expertes. Divites in ære alieno, uti Horatius dixit: Meo sum pauper in ære.

9. Æsopi graculus. *Ibid.* cap. 12. num. 139.

Rhenanus, De hoc exstat Apologus inter eos qui Æsopo vulgo tribuuntur Unde Græcis natum Proverbium: Αἰσώπιος κολοῖος, id est Æsopicus graculus, Dico solitum in eos, qui aliena pro suis ostentant. Horat. 3. Epist. lib. 1.

Quid mihi Celsus agit? monitus, multumque monendus

Privatas ut quærat opes, & tangere vitet

Scripta, palatinus quæcumque recepit Apollo.

Ne, si forte suas repetitum venerit olim

Grex avium plumas, moveat cornicula risum

Furtivis nudata coloribus

Gabriæ μυθολόγου τὸ ἐπιμύδιον ad sententiam Tertull. est plane accommodatum.

Ἀλλοτρίοις προῖσιν ἡμφιεσμένος

Ἡΐχει κολοῖος ὀρνέων ὑπρφεέρειν;

Πρῶτον δὲ δῶρον ἢ χελιδῶν ἡρπάχει.

Μεθ' ὧν ἅπαντες ἔτα γυμνὸς δρέδῃ.

Ἐπιμύδιον, τὸ ἔξ ἱράνης κάλλος διαλύεδὲ,

Quod sic vertimus.

Dum jactat alienis amicta plumulis

Præstare volucres ceteras cornicula;

Hirundo primum deripit munus suum,

Exinde reliquæ, & nuda tandem cernitur.

10. De Æsopi puteo Asinus, *Tom.* 3. lib. 4. *advers.* Marc. cap. 23. num. 349.

UT subaudiantur verba: modo venis, modo apparuisti. In eum qui aliunde incognitus, nullaque celebritate nominis præclarus, & quasi ex angulo modo advenit; qui latuit, sive ut verbo Horatiano utar, fefellit hætenus, quique subito magnum quid & præclarum audeat jactare, immo auctoritatem & gratiam, cum fama sibi vindicare. Quum Apologus inter Æsopicos hic non exstet, futile esset aliquid hic ex conjectura adferre, unde eorum sit proverbium, quidquid alii nugentur περὶ τῆς τῶ ὄντος παρὰ κύψεως.

11. Agina media, seu Aginæ æquilibrium ferri. *Tom.* 3. lib. *advers.* Hermog. cap. 41. num. 142. & *Tom.* 5. lib. de Pudic. cap. 9. num. 73.

IN lib. de Pudicit. Non enim admittitur exemplorum adæquatio, licet in agina congruentissima, si fuerit salutino-centissima. Si, ut ait Rhenan. ex Festo, Agina est foramen illud in quo inferitur scapus trutinæ, hoc est, in quo agitur sive vertitur trutina, & tum in media agina consistere trutina dicatur, quoties accidit æquipondium, ut neutra pars propendeat; idem erit cum Ansa (quantum ad Proverbii usum) quæ est λαβή, in qua examen vertitur, sive in cuius meditullio lingua obversatur, & huc illuc nutat, dum lancibus æquatis respondet summo puncto, hoc est, neutro inclinet, sed æquo momento discrimen partiatur. Usus proverbii esse poterit in eos, qui neutrarum partium sunt, sic ut neque hos, neque illos offendant. In eos qui virtutes amplectuntur, quæ mediocritates sunt quædam inter extrema vitia constitutæ. In iudices integros, & similia. Videantur Adnot. Pamelii.

12. Alexandro sublimior. *Tom.* 1. *Apolog.* cap. 11. num. 173.

IN elati excelsique animi homines. Decantatissima animi in Alexandro Magno altitudo, quæ in dictis juxta ac factis enituit. Qui nihil sibi quod ipse perficeret, a patre relinqui, puer doluerit; qui in Olympiis stadium decurrere, nisi cum Antagonistis Regibus, recusarit; qui Asiaticum regnum dispertiri cum Dario, rebus integris, noluerit; qui quum ab Anaxagora innumerabiles esse mundos audisset, illacrymarit, qui nedum unius dominus esset factus.

13. Amazona audacior. *Tom.* 3. lib. 1. *advers.* Marc. cap. 1. n. 14.

AMazones, vel Amazonæ, singulare omnium seculorum exemplar, inquit Justin. lib. 2. Quarum audaciæ, plusquam virilis, plena facinora, bella, expeditiones commemorantur. At quoniam audacia in muliebri sexu cum impudentia plerumque est conjuncta, Proverbium in eos conveniet, qui impudenter sunt audaces & temerarii. Videantur Adnot. Pamelii.

14. Aries in nos temperatur, quo quassatur caro. *Tom. 3. lib. de Resurr. car. cap. 5. num. 43.*

Aries, trabs funibus tensa suspensa, cuius caput ferro vestiur, ut durissimam, arietis instar, frontem videatur habere; & more etiam arietis retro ducitur, ut majore impetu feriat, subruatque muros. Hinc verbum *temperari*, quod in adparatu & libratione in ictus destinata, arte opus esset & certa temperatura. Subjungit Tertullianus verbum *quassatur*. Virgil. pulsabant ariete muros, labat ariete crebro janua, arietat in portas. Cicero, Aries murum percusserit. Proverbialiter dici poterit, pro eo quod est, validum argumentum nobis objicitur, quod difficile sit dissolvere. Aperta vi oppugnamur. Ut Arietes & Cuniculi in argumentis, inter se opponantur.

15. Aristide justior. *Tom. 1. Apolog. cap. 11. num. 173.*

Tam celebris apud Græcos, & præsertim Athenienses justitia & æquitas *Aristidis*, ut τὸ δίκαιον cognomentum meruerit. Tanta non legum modo, sed æqui boni etiam fuit in homine observantia; ut hoc solo nomine in exilium ab improbis sit ejectus, & diversis studiis cum Themistocle Remp. administrarit.

16. Aspis a vipera venenum mutuatur. *Tom. 3. lib. 3. adv. Marc. cap. 8. n. 53.*

DE *Aspide* sic Plin. lib. 8. cap. 23. Colla *aspidum* intumescere nullo ictus remedio præterquam si confestim partes contactæ amputentur. Tam præsentaneum scilicet est venenum. De *vipera*, eodem lib. cap. 29. Serpentes *viperæ*, sola terra dicitur condi, ceteræ arborum aut saxorum cavis, sed Aristot. lib. 5. de natura animal. contra tradit *viperam* sub petris sese condere, reliquas serpentes in terra abdi) omnia secessus tempore veneno orba dormiunt. lib. 7. cap. 2. ait: Qui montem Athon incolant, *viperinis*, carnibus ali. Quod certe argumentum est veneni minus efficientis. Proverbio igitur isto significabitur pestilentissimum a minus malo ad nequitiam edoceri.

17. Attalicæ divitiæ. *Tom. 5. lib. de Jejun. cap. 15. num. 93.*

SI *Attalica* legatur, nihil difficultatis; notæ *Attali*, Regis Pergameni, *divitiæ*, quis pop. Rom. ex hæreditate adjerit. De quo Horat. in Odis,

Non opes neque Attali

Ignotus hæres regiam occupavi.

Et *Attalicis* conditionibus. Ut magnificæ & supervacaneæ illæ *divitiæ* atque delitiæ, pani opponantur; hoc est simplicissimo victui. Sin *Attellana*, personatæ illæ in cultu & vestibus lautitiæ intelliguntur. Nam *Attellanis* (ex Atella Campaniæ oppido) histrionibus celeberrimis, hoc jus concessum erat, ut Personam in scena deponere non cogerentur. Unde fabulæ personatæ pro *Attellanis* κατ' ἐξοχὴν Dicetur in vestitum supervacaneum, & ad luxum ostentationemque comparatum.

18. A toga ad pallium. *Tom. 1. lib. de Pallio cap. 5. n. 94. & cap. 6. n. 116.*

Rhenanus, *Pallium* Græcorum erat & Philosophorum. Hoc etiam Romani *toga* rejecta amiciebantur. Hinc illud admirantis vulgi dictærum de potentioribus ad Christianam religionem transgressis, *A toga ad Pallium*. Unde motus Tertull. ut scriberet pro *Pallio* librum. Ammian. Marcell. de Juliano Aug. Namque in pace, inquit, ejus mensuram tenuitas erat recte noscentibus admiranda, velut ad *pallium* mox reversuri.

19. Cæcus a cæco in eandem deductus foveam. *Tom. 3. lib. 3. adv. Marc. c. 7. n. 44.*

Proverbium vel ipsi Servatori usitatum, Luc. 16. quoties indoctus indoctum docere conatur, vel imprudens imprudenti dare consilium, atque ita in eosdem errores, aut pravæ opinionis secum præcipitat. Tertullian. sic interpretatur. Ab eodem rationem errorum & ducatum mutuari.

20. Cæcus in petram offendit. *Tom. 3. lib. 5. advers. Marc. cap. 7. num. 119.*

Tertullianus allegoricus de Marcion, qui errorum pravitate excæcatus, male de Christo, (petra spiritali) sentiret. Non absimile: Impingere in scopulum

lum lib. de Trinitate, cap. 28. *Duobus istis locis, quibusdam effossis luminibus orbatus, totus in doctrinae suae cecitate superatus, Usurpabitur in eum, quem opinionum perversitas ad absurda quæque precipitem agit.*

21. Cedere cominus Tom. 3. lib. 2. adv. Marc. cap. ult. num. 205. & lib. 3. c. 5. num. 14.

Cominus cedere, cominus dimicare, συσάδω μάχεσθαι, & ἔγγυθεν; cui contrarium, πορρωθεν, δια δασάτων ἢ βέλων. Translatum a bello, in quo nunc conferti pugnant gladiis: & conferere, si ve conferre manus dicuntur, nunc machinis aut etiam amentis procul tela in hostem torquentes. Utemur eo, quum significare voluerimus, nos rem propius, seu de propinquo velle expendere, agitare, Argumenta ex rei ipsius natura, non extrinsecus adsumpta, ad infirmam alicujus sententiam adferre.

22. De calcaria ad carbonariam. Tom. 3. lib. de Carne Christi, cap. 6. numer. 52.

Rhenanus, *Calcaria* taberna est, ubi calx adservatur aut venditur. Sic *carbonaria* a carbonibus. Usus erit, quum res sordida aut molesta, æque sordida aut molesta mutatur. Et elegans proverbium est, quoties de impuro loco ad nihilo puriorem nos recipimus. Quum ex uno malo in aliud diversum incidimus. Postquam Tertullianus Marcionis respondisset impurissimæ hæresi, ad Apellis æque impuri confutationem sese accingit. Non absimile, E Scylla in Charybdim, e fumo in flamam. Nisi quod illo Proverbio quædam malorum diversitas, & quasi repugnantia significari videatur, uti calx & carbones, ratione contrariorum colorum repugnant. Sumptumque est ab iis, quibus sordes odiosæ, neque facile vestitum contaminari sibi patiuntur, quod fuligo utrorumque efficit.

23. Campis suis diffundere. Tom. 5. lib. de Trinitate cap. 6. num. 26.

Hæc inter se opponit Novatianus, *Intra hæc corporis nostri lineamenta modum aut figuram divinæ majestatis includere; & suis illam interminatæ magnitudinis campis sine ullo fine diffundere.* Nota sunt potentia æquora camporum

& immensitates, in propria vocis significatione. Et illud Virgil.

*Equites Messapus in armis,
Et cum fratre Coras, latis diffundite campis.*

Κατὰ τὴν μεταφορὰν hæc: Rhetorum campi: In aliquo campo Oratorem versari. Ex ingenti quodam immensoque campo in exiguum gyrum Oratorem compellere. Et, Hæc latissimum dicendi campum Rhetori solent aperire. Ex quibus & hujus & sequentis Proverbii usus patet.

24. Campus fusus & latus aperitur. *Ibid.* cap. 28. num. 127.

Cui contrarium, Non habere satis magnum campum in quo versetur, apud Ciceronem Novatianus etiam alibi eodem libro: *Hæc breviter sint nobis dicta & strictim posita, & non longa disputatione porrecta. Latius enim poterunt porrigi, & propensiore disputatione produci.*

25. Capitis supercilio loqui. Tom. 3. lib. adv. Hermog. cap. 27. n. 91.

In superciliis notatur fastus, qua parte aut negamus aut annuimus. Haud dubie mutuatus ab Homero illud est Tertull. Iliad. α. Thetis ad Jovem,

Νημερτές μοι δὴ μοι ὑπόχρεο, & κατανεύσων.
Haud dubitanda mihi promitte atq; annue.

Respondet Jupiter,

Εἶδ' ἄγετοι κεφαλῇ κατανεύσονται, ὄφρα πεποιθῆς;

Τούτο γὰρ ἐξ ἐμέθεν γε μεθ' ἀθανάτοισι μέγιστον

Τεκμωρ. οὐ γὰρ ἐμὸν παλινάγρετον, οἱ ἀπατηλὸν

Οὐδ' ἀτελεύτητον γ' ὁ, πῖ κεν κεφαλῇ κατανεύσω

Η & κυκλήσιν ἐπ' ὄφρ' οἱ νῆϊσθε χρόνιων.
Id est,

Annutabo tibi capite, ut bene fisca quiescas;

Hoc si quidem magnum est Diis cum immortalibus a me

Judicium, neque enim revocabile mi, neque fallax,

Quodque tibi capite annutato, neque imperfectum.

Dicta superciliis Saturnius annuit atris.

Unde Plinius lib. 1. epist. ad Octavium Rufum: Vide in quo me fastigio collocaris, quum mihi idem potestatis, idemque regni dederis, quod Homerus Jovi,

Τῷδ' ἑτέρον μὲν ἔδωκε πατὴρ. ἑτέρον δ' ἀνένδυσεν,
Unum

Unum concessit voto pater, annuit unum.
Nam ego quoque simili nutu ac renutu respondere voto tuo possum. Huc pertinere non temere existimem: Censorium *supercilium*, quasi qui *supercilio* solo vel damnet, vel probet, quod alii tetricam severitatem interpretantur.

26. Catharticum dare. *Tom. 1. lib. de Pallio, cap. 3. num. 111.*

KΑΘΑΡΤΙΚὸν ἢ καθαρχήριον φάρμακον, ἢ καθάρσις, medicamentum ventriflurum, sive quod alvum dejicit. Hinc ὑπὸ ἡλᾶτον dictum Hippocrati. Explicat se Tertull. *Sermone me suasisi medicamine sapientissimo*: ex Græco Senario.

Λόγῳ μὲ ἐπέσας φαρμάκῳ σοφωτάτῳ.
Καθαίρειν est lustrare & expiare, ad quod adludit. Horat. lib. 1. epist. 1. loquens de vitiis animi,

Sunt verba & voces, quibus hunc lenire dolorem

Possis, & morbi magnam depellere partem. Et,

-- sunt certa piacula, quæ te

Ter pure lecto potuerunt recreare libello.

Huc pertinet, Elleboro purgare, & similia.

27. Catone sapientior & gravior. *Tom. 1. Apolog. cap. 11. num. 173.*

CAtum Sabini acutum dixerunt, unde *Catonum* nomen. Hujus autem *Catonis*, apud Tertull. primi & Censorii, elogium habes apud Plinium lib. 7. cap. 27. & apud Ciceron. lib. de Amici ubi de *Catone* Lælius: Aut enim nemo, aut si quisquam, ille sapiens fuit. Et in lib. de Senect. qui *Catonis* hujus nomine inscribitur.

28. Caucaſo abruptior. *Tom. 1. lib. 1. advers. Marc. cap. 1. num. 15.*

CAucasus, mons Scythiæ vastissimus, cujus, ut ait Plin. lib. 6. cap. 5. juga, in Colchica Ponti regione ad Rhiphaeos montes torquentur, altero latere in Euxinum & Mæotim devexa, altero in Caspium & Hyrcanium mare, variis nominibus. Virgil. 4. *Æneid.*

-- duris genuit te cautibus horrens

Caucasus, Hyrcanæque, &c.

Quibus verbis *abruptum* explicatur, In hominem agrestem, & durum intractabilem, & inhospitalem.

29. Cerebrum vel cor non habere. *Tom. 3. lib. 4. adv. Marc. cap. 10. num. 118.*

IN hominis *cerebro*, spiritum vitalium receptaculo, suprema & quasi regia rationis potestas; in *corde* totus ipse vitæ fons, & sapientiæ sedes. Hinc vecordes & insipidi, *cerebro cordeque* vacui dicuntur. Atque adeo ipsa corporis vitia, si vel *cerebro vel cordi* sint adfinita, mentem quoque & actionem labefactant. Notus *Æsopi* apologus de vulpe caput larvæ admirante ὃ οἶα κεφαλὴ. καὶ ἐγκεφάλων ἐκ ἔχεν. πρὸς τοῖς κατὰ τὴν ψυχὴν ἀλογίσεις. O quale caput, & *cerebrum* non habet.

30. Cervi in prælio. *Tom. 2. lib. de Coron. milit. cap. 1. num. 18.*

RHenanus, Proverbialē figuram sapit, natum ut apparet, ex illo Chabriæ Apophtegmate, qui dixit, Formidabiliorem esse *cervorum* exercitum duce leone, quam leonum duce *cervo*. Meminit Plut. *Cervus* est simplex & notæ timiditatis animal, cujus omne in fuga præsidium, quum sit perniciosissimum. Hinc *cervini* viri dicuntur, quum fugæ magis quam viribus fidunt, quique formidolosi sunt. Quibus Mavors, ut ait Virgil. lib. 11. Ventosa in lingua pedibusque fugacibus, & apud Hom. *Iliad.* α. Achilles Agamemnoni timiditatem in congressibus præliorum exprobrat,

Οἰνοβαρεὶς καὶ ὄμματ' ἔχων, κραδίλωτ' ἐλάροιο;

Ebrei, cervinum cor habent, oculosque caninos.

31. Chrysippus ad elleborum. *Tom. 3. lib. de Anima, cap. 6. num. 89.*

CHrysippus Cleanthis discipulus, homo acerrimo ingenio, de quo versiculus,

Εἰ μὴ γὰρ ὡς χρύσιππος, ἐκ αὐτοῦ ὅσα.

Nisi fuat Chrysippus, aut fuat Stoa.

Refert Val. Max. lib. 8. cap. 7. Carneadem cum *Chrysippo* disputaturum, *elleboro* se ante purgare solitum, ad exprimendum ingenium suum attentius, & illius refellendum acrius. Idem A. Gel. lib. 17. cap. 15. Carneades Academicus scripturus adversus Stoici Zenonis libros, superiora corporis *elleboro* candido purgavit. Et cap. ubi *ellebori* efficientem & duplex genus explicat. Et Plin. lib. 25. cap. 5. idem

idem Carneadi adtribuit, & *ellebori* naturam describit Tertull. ipsi *Chrysippo* tribuere videtur. *Sententias suas non intelligendo, valetudinis corruptelam suspicari.* Quod Valerius de *Chrysippo* eodem capite scribit: Cujus studium in tractandis ingenii sui monumentis tantum operis laborisque sustinuit, ut ad ea quæ scripsit, penitus cognoscenda, longa vita sit opus. Et ut Cic. de eodem: Quædam, inquit, proponebat, quæ ne ipse quidem potuit dissolvere. At Lucianus fabulatur in 2. verar. Narrat. lib. Non licuisse *Chrysippo* in beatorum insulam immigrare, nisi quartum jam sumpto *elleboro*. Adludens huc, quod ter in vita bibisse memoratur. Hinc *elleborum* bibere, edere, eoque se purgare jubentur, qui mentis capitisque vitia sibi levare velint.

32. De cœlo supervenit. *Tom. 1. Apolog. cap. 10. num. 162.*

Videantur Adnotationes Pamelii. Explicat Tertullianus in ignotos, & vel ex inopinato apparentes; qui & cœlites & cœlo delapsi, vel e cœlo cecidisse dicebantur *οὐρανοπιτνῆς*. Illud sumptum videri potest a scenis Tragicis, in quibus fere, *ἀπὸ τῆς μηχανῆς* Deus. Est enim machina supra scenam locus, unde ex improvviso Deus aliquis apparebat.

33. De cœlo in cœnum. *Tom. 2. lib. de Spect. cap. 25. num. 189.*

Tertul. *De Ecclesia Dei, in diaboli Ecclesiam tendere.* Et lib. de Coron. milit. *De castris in castra tenebrarum nomen deferre*, Elegantiam affectavit Tertull. *ἐκ τῆς παρονομασίας*, ut sit luci tenebras, vitæ mortem præferre. Quum ab honestissimis actionibus studiisque, ad flagitia, ad vanas turpesque exercitationes deflectimus.

34. Cœna æstiva post assum. *Tom. 3. lib. de Anima, cap. 32. num. 387.*

Videtur innuere Tertullianus in cœnis æstivis post assum, hoc est, carnes assas, nihil præterea ferculorum importari solitum, ita ut finis cœnæ fuerit assum. Uti Empedocles in ardenti Ætna probe assus, in nullum aliud corpus est mutatus, atque ideo finis fuit mentisomatoseos. Quid si huc adludat? Græcis, qui ova cum turdis & leporinis carnibus ac mellitis placentis, secundas men-

sas dabant, mos iste fuit, ut in fine cœnæ linguas igne torridas post sermones, degustandas darent. Quare, finitum aliquid esse, nihil esse reliqui; Proverbio significabitur,

35. De Corio suo ludere. *Tom. 1. lib. de Pallio, cap. 3. num. 49.*

A Chamælconte tractum, qui toto corpore reddit colorem quemcumque proximum attigerit, præter rubrum & album. Itaque atagium patet in hominem versipellem, inconstantem ac pro tempore in omnem habitum sese vertentem, Cui simile, Proteo mutabilior.

36. Cræso & Crasso copiosior. *Tom. 1. Apolog. cap. 11. num. 173.*

Cræsi Lydorum Regis opulentia apud Græcos in Proverbium abiit, qui Cyro Persæ bellum facere ausus. *M. Crasso* apud Roman. divitis cognomen tum additum qui in agris suis Sestertium vicies mille possedit, & neminem esse divitem, nisi qui exercitum alere possit suis fructibus, dixisse memorat Cicer. in Paradox.

37. Cubito pellere. *Tom. 3. lib. de Anima, cap. 55. num. 605.*

Si quid perperam dictum aut improbius reprehendimus, in latus proximi, cujus dicta non probamus, cubitum impellere solemus, & procul a nobis, quasi abhorrentes, detestationis causa arcere. Horat. lib. 1. Epist. 6.

Mercemur servum, qui dicet nomina, larvum

Qui fodiat latus.

Intelligit servum a memoria, five nomenclatorem. Ubi fodere latus, est manu vel pun gere, vel tundere, quod fit monendi, suggerendi, & impellendi gratia. Erit igitur, aspernari & respuere homines tam prava opinione imbutos.

38. Cuneo extrudere. *Tom. 3. lib. 1. adv. Marc. cap. 21. num. 150.*

Hoc cuneo veritatis omnis extruditur hæresis. *Cuneus*, ferreum vel ligneum instrumentum, quo ut ait Virgilius, scindebatur fissile lignum; a cujus forma *Cuneus* in acie pedites conferti, qui juncti cum acie, primo angustius, deinde latius procedunt, & adversariorum ordi-

ordines rumpunt, quia a pluribus in unum locum tela mittuntur. Quibus opponitur ordinario, quem forficem vocant, quæ lectissimis militibus confertis in V. litteræ formam componitur, & illum *cuneum* excipit, atque ex utraque parte concludit. Quo facto, aciem non potest erumpere. Ex priore significato sunt illa: Malo nodo, malus quærendus *cuneus*; a sectoribus roborum, pro malum malo retundere, & clavum clavo pellere. Ad quæ hic adludere videtur Tertull. In sequentibus ludere videtur altero significato.

39. Cuneo occurrere *Tom. 3. lib. de Resurr. carn. cap. 2. num. 18.*

Sumptum a re militari. Virgil.
Agmina densentur cuneis. -- &, omnes

Dant cuneum, densaque admuros mole feruntur. &,

Qua globus ille virum densissimus urget.

Eritque valida confertaque alicujus rationibus argumenta opponere.

40. Cuneum primum congressionis armat. *Tom. 3. lib. adv. Valent. cap. 3. num. 24.*

Cui subjungit Tertullianus, *detectorem conscientie illorum, primam hanc victoriam auspicamur.* Sic Antecurfiores, equites præmissi, solent detegere hostiles copias, insidias, & numerum. Et prima victoria quasiomen est pugnæ. Omnia translata a conflictu martio prælii, ad disputationem, quod est certamen litterarium.

41. Demosthene eloquentior. *Tom. 1. Apolog. cap. 11. num. 173.*

Nihil *Demosthenis* oratoria vi clarius, inquit Valer. Max. lib. 4. cap. 5. & cap. 7. lib. 8. *Demosthenes*, cujus commemorato nomine, maximæ eloquentiæ consummatio audientis animo oboritur. Quintil. lib. 9. ejusdem commemorat elogium.

42. Digni nutu loqui. *Tom. 3. lib. adv. Hermog. cap. 27. num. 91.*

IN Apolog. cum digitorum supputatoriis gesticulis. Præcis usitata supputandi ratio, quæ fiebat digitorum flexu. A Vener. Beda loquela digitorum, sive

per gestum digitorum, dicitur. Alexand. ab Alexand. lib. 1. cap. 14. Veteres gestu manus, modo dextræ, modo sinistræ & digitorum depressione aut circumflexione, sæpe annos dinumerarunt, &c. Ad quem morem adludit Tertull. quum addit: *nutu accommodato; altius tollens, & quasi retro jactans.* Usurpatur in hominem plus nimio sibi sumentem, & pro arbitrato suo, quod lubet, statuentem.

43. Digno destinare. *Tom. 1. lib. de Palio capite num. 84.*

Tertullianus lib. de Veland. virg. *dum digitis demonstrantium titillatur*, Est potentis, digitis denotare & monstrare. Horat. Ode 3. lib. 4.

Quod monstror digito prætereuntium. Romanæ fidicen lyrae.

Et lib. Ep. Od. 4. explicat nostrum proverbium ex Tertull. sententia,

Videsne sacram metiente te viam

Cum bis ter ulnarum toga,

Ut ora vertat & huc euntium

Liberrima indignatio?

44. Dimicare ad certum. *Tom. 3. lib. 3. adv. Marc. cap. 5. num. 14.*

Solent gladiatores & pugiles inter se congressuri, ante quam ad manus ictusque veniant, quoddam quasi præludii specimen edere, &, ut B. Paulus ait, aerem verberare. Virgil. lib. 5.

Talis prima Dares caput altum in prælia tollit,

Ostenditque humeros latos, alternaque jactat

Brachia protendens, & verberat ictibus auras.

Tum postmodo,
Inimicentque manus manibus pugnamque laceffunt.

Et lib. 12.

-- ventosque laceffit

Ictibus, & sparsa ad pugnam proludit arena.

Potest & videri sumptum a jaculatoribus, qui scopum, ad quem colliment, sibi proponunt. Huc pertinet B. Pauli illud, 1. Cor. 9. Ego itaque sic curro, ut non in incertum; sic pugilem ago, non velut aerem feriens.

45. Dimicare cominus, *Ibidem. vide Cedere cominus, superius.*

46. Epieitarisma post fabulam. *Tom. 3. lib. adv. Valent. cap. 33. num. 367.*

R Henanus, Quum fabulæ recensebantur olim publice, ad demulcendos spectatorum animos, qui tædio longæ narrationis jam languebant in fine, priusquam dimitterentur, citharædus aliquis prodibat. Solent & ante & post justam fabulam quædam cani in odeo a re aliena, ad Auditorum fastidia dispellenda dumtaxat. Unde illa præmium quasi præcentio, πρὸς τῆς ὀψίς, ante cantum ordinarium, quod Rhetores per translationem suæ orationis Exordium dixerunt. In poesi, Prologus, & contra, Epilogus. In tibiæ incensione, Proaulion. Poterit dici, corollarium vani alicujus cœpti, aut commentum additum,

47. Favos post fella gustare. *Tom. 2. lib. de Cor. milit. cap. 14. num. 196.*

R Henanus, Proverbii speciem habet, de eo vulgo dici solitum qui toleratis adversis, lætioribus tandem rebus potitur. Huc faciunt illa: Ex tempestate in portum, post agonem corona. Vulgare: Ab atro pane ad candidum; virtutis radices amaræ, fructus suavissimi.

48. Fibulam laxare seu relaxare. *Tom. 2. lib. de Cor. milit. cap. 11. num. 144.*

R Henanus, Proverbialiter dictum, pro Aperire fenestram, & ansam dare delictis; quæ & ipsa Proverbii schema habent. Huic opponitur quod idem lib. de Monogamia dixit: *fibulam imponere*, quod est, compescere & cohibere, Natum videtur a *fibula* cinguli, qua vestis fluxa adstringitur, vel adstricta remittitur. Virgil,

Aurea purpuream subnectit fibula vestem.
Sed quoniam ad carnis lubricas voluptates plerumque Tertullianus refert; referri poterit ad *fibulæ* adstringementum, qua olim adolescentulis in venerem prurientibus pronisque partes genitales trajiciebant, quod *infibulare* vocabant. Cujus rei ratio est apud Corn. Celsum, mentio apud Martial. Juvenal. ut in eos dicatur qui ruptis pudoris repagulis, in libidinem præcipientes feruntur, & dissoluti in omne licentiæ genus,

49. Filium tenuissimum pendente vestigio adgredi. *fortassis, ingredi. Tom. 5. lib. de Pudicit. cap. 10. num. 83.*

Tertullianus sese explicat, & a *funambulis* hoc locutionis genus, translatum significat, dum præmittit: *funambulæ pudiciæ, Funambuli, νευροβάδῃ, & χοινοβάτῃ*, per extensum funem incedebant, cujusmodi incessus in imperitis periculo lapsus non carebat; Et hinc *vestigio pendente* (nam in aere pendere videntur) opponit: *In gradu totum esse, in solido esse.* In eos ergo competet, qui rem periculo plenam adgrediuntur, Ovid, de casuum humanorum varietate,

Omnia sunt hominum tenui pendencia filio.

50. Fossam determinare. *Tom. 3. lib. de Præscript. adv. hæret. cap. 10. num. 68.*

R Henanus, ultra quam transilire non liceat, Metaphorica locutio, Vallum castrorum consuevit, vel ex cespite aggesta humo, vel ducta ingenti fossa, quam quum munitionibus nemo transcenderet, communiri, intra quam milites continebantur, vel huc pertinet, quod supra de *Scammate* dictum est. Erit igitur, certas alicui leges esse præstitutas, quibus nefas sit recedere. Græcis non ab simile, ὑπὲρ τὰ ἐσκαμμένα τηδῶν, ultra fossam salire.

51. Fluctus utrumque te involvunt. *Tom. 3. lib. 1. adv. Marc. cap. 7. num. 50.*

A Tempestate maris, & decumanis fluctibus; ad argumenta utrimque adversarium capientia; Nam & dilemmate utitur Tertullian. Quasi dicat, Non est effugio locus, utrimque sive ex utraque argumenti parte constrictus & irretitus teneris. Potest & usurpari in eum, qui geminis & ancipitibus malis circumcluditur. Virgil.

Vario curarum fluctuat æstu.

52. Frenare. *Tom. 5. lib. 1. de Pudicit. cap. 16. num. 136.*

Tertullianus, *Tenebitur frenandis continentia conjugis.* Usitatissima ab equis Metaphora. Virgil,

Iustitiaque dedit gentes frenare superbas.
Horat.

Hunc

*Hunc (animum) frenis, hunc tu com-
pesce catenis.*

Hoc est, coerce & comprime animi per-
turbationes. Cui opponere ex Tertull.
fibulam laxare vel relaxare carni. Cice-
ro, alicui frenos furios injicere, & alicu-
jus furorem *frenare.*

53. Frenatos relaxare, *vel* laxare. Tom.
5. *lib. de Pudicit. cap. 2. num. 22.* O,
Frenos restringere. *Ibidem.*

Contraria sunt. Virgil. lib. 1. *Ænid.*
-- *qui fœdere certo*
Et premere O laxas sciret dare ius-
sus habenas.

Cicero: Alter *frenis* eget, alter calcari-
bus. Tertull. ad disciplinam transtulit,
ut significet, vel nimia indulgentia, vel
immodica severitate, in disciplinæ obser-
vatione uti.

54. Fronte sua proponi. Tom. 5. *lib. de*
Monog. cap. 12. num. 100.

Rhenanus, quod libere & aperte de-
beat proponi, non coacte & recte.
Vera *Fronte* apud Cic. pro C. Rabir. ex
animo & citra fucum facere quid vel di-
cere, & contra: mendaci fronte & vul-
tu per simulationem. Hinc illud: *Fronti*
ti nulla fides. *Frons* enim & oculi de-
clarat maxime adfectum animi. Et apud
Terentium: Vultum fingere, est compo-
nere ad simulandum vel dissimulandum ali-
quid. Opinor tamen verisimilius ad hoc
respexisse Proverbii Auctores. Quum in
fronte pudori sit sedes (unde perfrictæ
frontis hominem) quum quid ab honestate
non discrepans, quodque non temere vertat
pudori, vel facimus vel dicimus: nostra
fronte id nos facere vel dicere, possu-
mus usurpare. Quum si quid contra vel
turpe vel indecorum faciendum sit aliena
fronte, sive per subornatos, id faciamus
dicamusque, & nostro parcamus pudori.

55. Qui fugiebat, rursus præliabitur.
Tom. 5. *de Fuga in persecutione, cap.*
10. num. 72.

Rhenanus, Demosthenes olim fugiens
ex prælio Chæronensi, in quo suc-
cubuerunt Athenienses adversus Philippum
Macedonum Regem pugnantes, fœdam
eam fugam, ob abjectum clypeum expro-
brantibus solitus est hoc versiculo responde-
re. *ἀνὴρ ὁ φεύγων πάλιν μαχίτεδεν*, hoc
est: Vir qui fugit, rursus capeffet præ-

lia. Tertullianus paulo ante hæc oppo-
nit: *Stare immobiles præcipit utique nec*
fugam, mobiles, O accinctos in fugam,
an in accursum Evangelii? Hastam abji-
cere, & Græcis *ῥιψάσσης* & *ἀπιδάποβλης*,
ἀπὸ τῆς ῥίπτειν καὶ ἀποβάλλειν τὴν ἀσπίδα
Proverb. pro diffidere causæ, vel causæ,
defensionem deferere. Tertull. Proverbio
(quod a Græcis profectum) moneri
possumus, non protinus despondere ani-
mum, si quid infelicius successerit, &
quum hac non successit, ut ait Comi-
cus, alia adgredi via.

56. Funem contentionis ducere. Tom. 3.
lib. 4. adv. Marc. cap. 4. num. 28.

Frequens est apud bonos Auctores,
Ducere funem, quod sumptum με-
ταφορικῶς a Comica saltatione, quam χορ-
δακα & χορδακισμὸν appellant Terent. A-
delph. Tu inter eos restim dictitans sal-
titabis; & apud Aristoph. *νεφέλαις οὐδὲ*
χορδακι ἔλκυσθην. In quibus choreis qui
præfultor est, & moderator, *funem ducit*,
quem alii adprehensio fune præeuntem se-
quuntur. Hinc apud Cic. familiam *duce-*
re est, esse principem & Auctorem ali-
cujus sectæ, & Horat. de Pecunia, epist. 1.

Totum digna sequi potius, quam du-
cere funem.

Sed quid hæc ad contentionem & certa-
men? ad pertinacem opinionum defensio-
nem? Adludere igitur videtur ad ali-
ud lusus genus, in quo forte *funem*
medium utraque pars in diversa obni-
tens ac se pertrahere nitebatur, & alte-
ris extorquere. Qua in re propositum
erat victoriæ præmium: quod non pau-
cis locis a pueris observatur hodie, quem
funem contentionis vel contentiosum,
a partium contentione (ut *Kyfbal* Flan-
dri) in lusu pilæ palmaria, quum lu-
ditur datatim appellat Tertull. qui addit
pari hinc inde nisu fluctuante; fortasse:
fluctuantem sub funem.

57. Fune contentioso diem ad vesperam
ducere. Tom. 1. *lib. adv. Jud. cap.*
1. num. 1. O Tom. 3. *lib. de Resurr.*
carnis, cap. 34. num. 254.

Vel in vesperam trahere. Cui addit
Tertull. *alternis vicibus*, ut supra:
pari hinc inde nisu. Cic. 2. epist. 1. lib.
Fam. Hac controversia usque ad noctem
ducta: & 2. epist. 4. lib. ad Attic. Quum
ad Clodium ventum est, cupit diem con-
sumere. Plinius, Actionem meam, ut præ-
lia

lia nox dirimit. & : Dixit in noctem ,
atque etiam illatis lucernis . Apud Ro-
man. quum quid differri , vel in diem
diffindi vellent intercessores , dicendo diem
ducebant , nequid eo die ipso a Senatu
decerneretur : dicebanturque diem extra-
here , tempus trahere & prolatare con-
sultationes apud Salust. Itaque significa-
bitur contentionis diuturnæ pertinacia ,
In lib. de Resurr. carn. *contentioso fune*
deducere , est , argumentis prolixis perple-
xisque rem agitare .

58. Funem contentiosum alterno ductu in
diversa distendere . *Tom. 5. lib. de Pu-*
dic. cap. 2. num. 22.

PRæter ea quæ supra adlata sunt , hoc
proverbio admoneor , *Ductarium fi-*
nem dici , qui per orbiculos trochleæ
(quæ est machina tractatoria , cum æreo
ligneove orbiculo , qui circum axiculum
versatur , sive rotula striata quam *Caterol*
& *Moufle* Belgæ appellant] trajicitur .
Qua Machina utimur in oneribus , fasci-
bus , saccis frumentariis in altum adtol-
lendis , & per fenestras immitendis . Qui
funis dicitur contra demitti . Virg.

Demissum lapsi per funem ,
Æterno ductu , ut supra , *Alternis vici-*
bus , *pari nisu hinc inde* . Idemque signi-
ficabit : Utrumque magna cum pertinaciâ
rem disputando agitare .

59. Funem longum adtrahere , *Tom. 2.*
lib. de Veland. virg. cap. 14. n. 115.

Notum est illud B. Gregorii Mora-
libus . Oritur ex suggestionem cogi-
tatio , ex cogitatione affectio , ex affectio-
ne delectatio , ex delectatione consensus ,
&c. usque ad certam damnationem . Quæ
est longa illa & horrenda peccatorum ca-
tena . Qui funes atque compedes , quibus
constrictum hominem Satanâs non solum
in omne genus malorum , sed etiam in
tartaream abyssum præcipitat . profanos
auctores Catena negotiorum , Catenati la-
bores . Pind. *δυσφόρων χοινίον περιμύων .*

60. Glacie fragilior . *Tom: 3. lib. 1. adv.*
Marc. cap. 1. num. 14.

Aliis , *Gelu fragilior* . De homine in-
constante & foedifrago . Nam fragi-
le opponitur firmo & stabili . Fragilita-
tis in glacie causa est , partium excreto
calore , quod conjungendi vinculum est ,
raritas .

61. Gradum cedere , de gradu cedere , sive
paulisper decedere . *Tom. 3. lib. de Præs.*
adv. hæ. cap. 9. num. 64. & lib. 5.
adv. Marc. c. 16. nu. 256. ac Tom.
5. lib. de Pudic. c. 7. n. 53.

OMnes metaphoræ ab athletis sum-
ptæ jam congregantibus , sive gra-
dum , pedem , manum congregantibus
Lib. de Præscript. adv. hæ. *Cedo nunc*
sponte de gradu isto . Quod est , non im-
pulsus , nec armentis evictus de jure meo
concedo , hoc dono adversario , quod de-
fendere mihi sit proclive , & ad firmio-
res rationes recurro .

62. Gradum eodem occurrere . *Tom. 3. lib.*
4. adv. Marc. cap. 29. num. 492.

Sumptum a Gladiatoribus , qui cum
Antagonista decertaturi gradum figunt ,
& ictus declinandi causa cedentes , ite-
rum procedunt , & eodem gradu confi-
stunt , obviam euntes renituntur . Erit ,
eodem argumento & telo uti .

63. Gradum excludere , expellere , de gra-
du pellere . *Tom. 3. lib. de Anim.*
cap. 6. n. 82. & lib. 1. Adv. Marc.
cap. 13. nu. 71. ac lib. 4. adv. Marc.
cap. 9. num. 104.

Libro de Anima , *Hujus definitionis*
gradum excludero , hoc est , ostende-
ro definitionem consistere non posse , neque
rem , definitionem cum ea retro commeari
quod est vitium in rei definiendæ ratione
primarium , *Cum Deo hoc gradu expel-*
limus , hoc est , quum Deo hanc pote-
statem prærogativam , vim creandi adimi-
mus . *Te gradu pellam* , hoc est , con-
vincam te falsi , & tuas rationes infirma-
bo . Hæc omnia a colluctatoribus sumpta ,
significant adversarium confutare , & in
certamine disputationis superare .

64. De gradu dejici , aut moveri . *Tom.*
3. lib. de Resurr. carnis , c. 2. n. 18.

Apud Cicer. lib. 1. Offic. *De gradu*
dejici , est animo consternari , & ve-
lut a statu mentis demoveri , nec præsen-
tis animi uti consilio . Huc pertinent ,
Moveri loco , deturbari gradu . Cui con-
traria : Reponi in gradum , & Restitui in
locum Tertull. *dejectus vel motus de gra-*
du ejus spei , hoc est qui jam spem ab-
jecit , in qua innitebatur alienis persua-
sionibus inductus .

65. Gradum alium inire. *Tom. 3. lib. 4. adv. Marc. cap. 6. num. 52.*

Est alia adgredi via, & novum inire certamen, vel saltem novo modo, vel, re una jam improbata & labefactata, ad alterius everfionem sese accingere.

66. Gradum conferre. *Tom. 1. lib. adv. Jud. cap. 2. num. 6. & cap. 7. num. 27. & lib. 3. adv. Marc. cap. 2. num. 4.*

Militaris phrasis; ut illa, Collato pede præliari; conferre manum vel pedem; conferre gradum cum hoste. *καταρχῆσαι τῆς μάχης*, Auspicari certamen disputationis: Ad rem propius accedere Hoc ἐγγύς ἰόντες, cominus congressi.

67. Gradum dirigere. *Tom. 3. lib. 4. adv. Marc. cap. 37. num. 601.*

Est aliquo referre vim ingenii; ad aliquid expendendum se comparare.

68. Gradum figere. *Tom. 2. lib. de Veland. virg. c. 1. n. 86. & Tom. 3. lib. 4. adv. Marc. cap. 2. num. 18. lib. 5. adv. Marc. cap. 10. n. 154. lib. advers. Praxean. cap. 8. num. 56. & cap. 22. num. 135. Tom. 5. lib. de Jejun. cap. 11. num. 71.*

Rhenanus, Translatio ab athleticis in certamine congredientibus, sermo proverbialis. Consistere cum constantia, & apud Tertull. tot locis est sententiam semel conceptam acriter defendere, in eaque persistere; aut premere argumentum suum, ut loquitur Cicero: vel in unius rei diligenti pensitatione immorari, & nullis uti excursionibus a re alienis.

69. Gradum in acie figere. *Tom. 5. lib. de Fuga in persecut. cap. 11. num. 80.*

Apud Virgilium frequens; State viri, adhortantis ut ex fuga fistant. unde Jovis Statoris nomen. Et Æneid. lib. 10.

Fidite ne pedibus, ferro rumpenda per hosteis

Est via.

Proverbial, argumentis adversariorum non moveri, pertinaciter in sententia persistere, suam causam acriter defendere. Lib.

de Jejun. *State in isto gradu si potestis.*

70. Gradum movere. *Tom. 5. lib. de Jejun. cap. 13. num. 78.*

Tertullianus sic interpretatur: *Movistis gradum excedendo traditionem, quum quæ non sunt constituta, obitis.* Est igitur recedere ab instituto, sive a præscripta norma, cedere adversario vitum Virgil. lib. 2.

Retroque pedem cum voce repressit.

71. Gradum obstruere. *Tom. 1. Apolog. cap. 27. nu. 424. Tom. 2. lib. de Veland. virg. cap. 15. num. 120. Tom. 3. lib. de Præscript. adv. hæ. cap. 15. num. 99. & lib. de Resurr. carn. cap. 48. num. 344.*

Hunc igitur gradum potissimum obstruimus, non admittendi eos ad ullam de scripturis disputationem, hoc est: hoc primum opponimus, a congressu removemus. In Apolog. *Provocati ad sacrificandum obstruimus gradum perfidiæ.* [al. pro fide] *conscientiæ nostræ*, hoc est antevertimus, ne perfidia irrepat mentibus nostris. Cicero: obstruere perfugia improborum. Lib. de Resurrect. carn. ut quod adversarii in prima statim acie obstruunt, in ultima congressione prosterneamus.

72. Gradum sustinere. *Tom. 3. lib. 1. advers. Marc. cap. 1. num. 23.*

Qui oppugnantur, dicuntur vim & impressionem hostilem sustinere, sive sufferre. Hinc Proverbialiter, pro, Suscipere alicujus rei defensionem, sive sustinere. Tertullianus sic transtulit ad literariam disputationem: *Alius libellus hunc gradum sustinebit adversus hæreticos.*

73. Gradum unum insistere. *Tom. 3. lib. Scorp. adv. Gnost. cap. 8. nu. 52.*

Addit Tertullianus, & explicat se: *In hoc solum provocamus. Insistere, & referre pedem, & longius procedere, contraria sunt, Cicero: Insistere, in aliquo statu, est commorari. Proverb. ab instituta disputatione non egredi, & in unius rei disquisitionem incumbere.*

74. Gradus hic stabit. *Tom. 3. lib. de Anima cap. num. 83.*

Tertullianus. *Sed nec hic gradus stabit*, hoc est: hæc ratio, hæc definitio, hoc argumentum firmum non erit neque consistet; facile poterit refelli & infirmari: Adfirmate, hoc ego defendendum adversus omnes rationes suscipiam; hujus pronuntiati veritatem propugnabo.

75. Ad gradum præsentem occurrere. *Tom. 3. lib. I. adversus Marcion. cap. 19. num. 125.*

Cicero, Consiliis alicujus *occurrere*, atque obistere. Tertulliano est, argumentum pro re nata, eludere responso & contraria ratione.

76. De gradu primo præludere. *Tom. 3. l. 3. adv. Marc. cap. 5. n. 14.*

Adjungit Tertullian. *Adhuc & quasi de longinquo*, cui statim oppositum subjungit: *Ad certum & cominus dimicare*, quæ supra explicata huc faciunt. Solent gladiatores ante justum cum Antagonista certamen, ostentandæ artis & oblectandi spectatoris causa præludere, ut apud Virgilium Arestes:

Ostentans artem pariter, arcumque sonantem.

Est igitur levia & quasi ludicra adferre argumenta & imbecilliora, initio, ante quam ipsum robur argumentorum depro-matur.

77. In gradu esse. *Tom. 5. lib. de Pudicit. 6. 10. num. 83.*

IN uno argumento insistere. Cui opponit Tertull. *pergere*. Quod interpretari possumus, Ex sumptionibus five pronuntiatis complexionem elicere, & ad rei probandæ summam pervenire. *In gradu totus esse*, ille dici potest, qui proponit quidem, sed nihil concludit. Qui sorte, five argumentatione acervali utens initiis immoratur, longeque abest ab extremo conclusionis.

78. In gradu deducere. *Ibid. cap. 21. n. 183.*

AD novam rei disquisitionem se comparare, una explicata, ad aliud progredi.

79. In gradum rursum. *Tom. 3. lib. I. advers. Marc. cap. 9. n. 155.*

QUum ab instituto per digressionem, five *περβασι*, abrepti abductique longius, eodem unde divertimus, regredimur, & eandem rem denuo agitamus expendimusque.

80. In gradu ipso provocare. *Tom. 3. lib. 5. advers. Marc. cap. 1. num. 12.*

Sumptum a provocantibus ad pugnam, qui quum gradum institerint, adversarium opperiantur & intentato telo la-cessunt. Significat itaque, caput rei ad-gredi, & rem altius non repetere neque longe arcessere, sed ea super quibus pugna est, initio inquirere, ab eorumque inquisitione non recedere.

81. Habenis effusis. *Tom. 5. Epist. de ci-bis Judaicis cap. 4. num. 14.*

HAbenæ, lora sunt, quæ freno utrim-que adligantur ad equum regen-dum Hinc illæ Metaphoræ, laxissimas ha-benas dare amicitia. Cic. Virgilius lib. 5.

-- spumantiaque addit

Frena feris, manibusque omnes effun-dit habenas Proprie lib. 12.

-- nullo discrimine cadem

Suscitat, irarumque omnes effundit ha-benas.

Translate. Et Orator dicitur in perora-tione totos eloquentiæ aperire fontes, & omnes affectuum habenas effundere. Con-trarium est: Injicere habenas pro compe-scere, & impetum sistere. *Habenas effun-dere*, dare, laxare, Græcis *δοῖναι χαλινούς πάντων ἀφιέναι, ἢ ὅλῳ ἐφιέναι τῷ ἡέῳ*, pro Nimium indulgere, nimiamque permit-tere libertatem. *Habenis effusis*, est li-centissime, liberrime & intemperantissime, vel immodice. Idem Novatianus lib. de Trinitate: *Indulgentiæ suæ sinus largos profudit*, &: *Sub jugo enim naturalis le-gis omnibus data, alia quasi frenis re-vocata retrahuntur, alia quasi effusis ha-benis excitata impelluntur.*

82. Hamaxobio instabilior. *Tom. 3. lib. I. adv. Marc. cap. 1. num. 12.*

VIdeantur Adnot. Pamelii. Historicis & Poetis celebrati *Hamaxobii*, vel *Hamaxobita*, Sarmatiæ gens. Quos sic describit Horat. lib. 3. Od. 24.

Cam-

*Campestres melius Scythæ,
Quorum plaustra vagas rite trahunt
domos,
Vivunt, & rigidi Gætæ,
Immetata quibus jugera liberas
Fruges, & Cererem ferunt,
Nec cultura placet longior annua.*

Ergo non modo in eum dicitur, qui sedes subinde mutat, & fabulam undecumque motoriam agit: sed qui versatili est animi sententia inconstans.

83. Hieme frigidior. Tom. 3. lib. 1. ad-
vers. Marc. cap. 1. num. 14.

Verba, judicia, homines frigere dicuntur Ciceroni: &: In re frigidissima calere, in ferventissima frigere, opponit metaphoricōs, &: Lentus in dicendo, & pene frigidus. De homine insulso, tardi stupidique ingenii. Ut calidus de alacri & excitato animo. Et: Calida consilia, est, præcipitia & temeraria.

84. Hypobrychium irrespirabile. Tom. 2.
lib. de Idolol. cap. ult. num. 170.

Videantur Adnotat. Pamelii. ὑποβρύχιον, τὸ ὑπὸ τῆς κημέων καλυπτόμενον, quod fluctibus est obtectum. Homer. Odyss.

Τὸν δ' ἄρ' ὑπόβρυχα θῆκε πολὺν χρόνον.
ubi ὑπόβρυχα Poet. pro ὑποβρύχιον, τὸν καταδεδουκότα εἰς τὸ ὕδωρ, qui sub aqua subjit. Hæc fere Paul. Leop. lib. 8. Miscell. c. 23. Sed quum Tertull. dicat: *Inenarrabile excusis profundum, inextricabile impactis naufragium, irrespirabile devoratis hypobrychium*, videtur locum significare, imum scilicet maris fundum, in quem & excusis natandi imperiti & impacti, nec tabulis nec scopulis adhærescentes deferantur. Significabit ergo Proverb. Extremum periculum, ut omnis salutis emergendique e malis spes adempta sit.

85. In alium ictum considerare. Tom. 3.
Scorp. adv. Gnostic. cap. 5. num. 35.

Oursum est huic plagæ, in alium ictum consideremus, &c. Alii longe aliter distinguunt. A gladiatoribus sumptum. Cicer. 1. Catil. Quot ego tuas petitiones, ita conjectas ut vitari posse non viderentur, parva quadam declinatione, & ut ajunt, corpore effugi; & Virgil. lib. 5. de Pugil.

Nunc bos, nunc illos aditus, omnemque pererrat

Arte locum, & variis assultibus irritus urget;

Ostendit dextram insurgens Entellus, & alte

Extulit. ille ictum venientem a vertice velox

Prævidit, celerique elapsus corpore cessit.

Ut sit: uno argumento refutato, alius infirmationem inquirere, & rationem secum inire qua improbari possit.

86. Istro fallacior. Tom. 3. lib. 1. adv.
Marc. cap. 1. num. 15.

Videantur Adnotat. Pamelii. Quis ab histrice animante hoc sumptum dicat, *Istriæ* regionis incolæ, non *Istri* aut Histri, sed Istrii dicuntur: quibus quis fallaciam tribuat, non reperio. Reliquum est igitur, ut Ister fluvius alio nomine Danubius, huic proverbio locum fecerit. Quum Tertull. Marcioni tot titulos honorificasque appellationes a locis, gentibus, Ponto, Patriæ vicinis, & rebus eisdem peculiaribus, adsignet. Dicitur autem, fallax Ister, vel propter sinuosos flexus (ut Mæander) unde a Poetis retortus & sinuatus dicitur, vel propter ostiorum multitudinem (inter quæ unum est Pseudostoma, quasi falsum vel fallax ostium) quæ fallat in instituto cursu navigantes, vel quod subita inundatione plerumque accolas inopinato opprimat, Tabul.

- Fallax quoque testis.

Pannonius qui Istri accola,
Aufon.

Et fontem Latiis ignotum annalibus Histri.

[adspirat namque.] Ignotum, quia fallit & latet.

87. Jugum excutere. &: Cervicem a jugo excusare. Tom. 5. lib. de Pudic. cap. 10. & 12. num. 81. & 95.

Jugum, quod boves induunt; cum trahunt aratrum vel currum Cicer. Bonum cervices natæ ad jugum. Metaphoricōs servitutem aut onus grave significat. Hinc illa: *sub jugum mittere*. Jugum dejicere a cervicibus, est: liberare violenta dominatione, gravi onere servitutis. Contrar. apud Virgil. 12.

Ni frenum accipere, & victi parere fatentur

Tertull. lib. de Idol. vinculum & jugum nobis relaxavit, & lib. de Pudic. operum juga

juga rejecta sunt, non disciplinarum.

88. Lamia tures. Tom. 3. lib. advers.
Valent. cap. 3. num. 23.

DE Lamiis multa Politianus in Præfatione in Dialect. & Brassicanus ejus commentator, Hadrian. Junius Adagio 34. Cent. 2. & Cæl. Rhodig. cap. 5. lib. 29. ubi de Menippi Lycii amica, in conjugem jamjam adsciscientia, post multa ait quidam Philosophus: Bella hæc sponsa una est τῆς ἐμπύσης, ἢς λαμίας τε καὶ μормολυκίας οἱ πολλοὶ ἡγνῶδε, hoc est: ex Empusis, quas & Lamias & Mormolycias plerique putant. Turres autem commemorat. Tertull. quod ingentem specum ad rupis radices infedisse fabulantur Lamiam in Libyæ locis reginam. Dicitur igitur de rebus in speciem formidabilibus, in quibus nihil insit periculi. Nomina ad terrorem inventa, fabulæ aniles.

89. Latere hoc defendit. Tom. 3. lib. de Resurr. carn. cap. 2. num. 21.

IN acie, hoc est, exercitu ad pugnam procincto hæc fuere, frons, tergum, duo latera, quæ & alæ & cornua dicebantur. Tectum latus, de iis qui armis & præsidio muniti sunt; apertum, de iis qui periculo expositi. Terent. Hauton.

Triumpho, si licet me latere tecto abscedere:

hoc est, sic ut nihil mihi accersam periculi. Cesar. l. 2. bell. Gall. Quæ res & latius unum castrorum ripis fluminis muniebat, & : Totis fere castris a fronte, & a sinistra parte nudaris, & : quorum pars aperto latere legiones circumvenire. Nennius in Miscellades (si rite memini) & eum secutus Muret. in Terent. a gladiatoribus sumptum volunt quibus si minus plagam ἀντιπάλῳ possint infligere satis honorificum est, latere tecto, id est, integros illæsoque abire. Dicebantur præterea: latus apertum præbere, quum ictum non declinarent, sed licitori mortique se gratis objicerent. Latere hoc defendi igitur est, his iisdemque argumentis, rationibus, probationibusque constabiliri; quo verbo, uti & militari, muniri, eodem loco utitur Ter.

90. Ex latere utroque. Tom. 5. lib. de Trinit. cap. 26. num. 112.

Verba Jureconsultis frequentia. Ulpian. lib. 3. Dig. tit. de Procurat.

ut ex utroque latere quasi actor habeatur. Et Justin. lib. 5. Cod. Juris. inquit, Auctores ex utroque latere magnum habuere certamen. Tertull. Ex utroque latere nos veritas in istam concludit sententiam, id est: utrimque, & ex utrimque argumenti parte.

91. Quoquo latere velis. Tom. 3. lib. 4. adv. Marc. cap. 34. num. 544.

Idem cum superiore: ex utroque latere, quod Tertull. declarat: Habes nuptiarum quoque velis latere prospectorem, hoc est: quamcumque in partem te veritas.

92. Quo laterum. Tom. 5. lib. de Jejun. cap. 11. num. 72.

VTra parte argumenti; qua ratione, quam in partem? Et hic utitur verbo confirmatum, ut ad latus tectum, in exercitu vel gladiatore, referatur.

93. Leones in pace. vide supra: Cervi in prælio. Tom. 2. lib. de Cor. milit. cap. 1. num. 18.

Convenit in eos qui præpostere se gerunt: ubi res postulat audaciam & virtutem, ibi timidi; feroces, ubi nihil ferocitate opus. Livius. In otio tumultuosi, in bello segnes. Synesius: ἐν μὲν εἰρήνῃ θρασεῖς, ἐν δὲ πολέμῳ δειλοί, in pace feroces, in bello formidolosi.

94. In limine occurrere. Tom. 5. lib. de Monog. cap. 8. num. 52.

IN ipso operis, disputationisque ingressu sese offerre.

95. De limine offendere. Tom. 3. lib. adv. Valent. cap. 3. num. 22.

Rhenanus: Proverbium de his qui initio rei, quam agendam susceperant, peccant. Simile illi: Cantherius in porta. Cum hoc conveniunt: In portu impingere: In limine deficere. Virgil.

Cur indecores in limine primo
Deficimus? --

pro, in ipso operis negotique suscepti primordio peccare. Ab iis translatum, qui ex ædibus egressori in limine pedem offendunt. Offendisse autem limen, laciniam ad id adhæsisse, vel prolapsum cecidisse, ostenta fuere inauspicata & mali omi-

ominis, passim apud Poetas. Ovidius:

Dicitur offenso procubuisse pede,

96. Lineas agere. *Tom. 3. lib. de Anima c. 43. num. 480.*

Humani vel maxime initii ac finis lineas quotidie agere. Proverbia a lineis ducta, quæ consequuntur, partim a Geometria, quæ lineis omnia perficit, partim a curriculis & palæstris, quorum spatia certis lineis includebantur: partim a pictoribus, qui penicillo *lineas ducere* solent priusquam umbram sine colore colorare incipiant translata sunt. Hoc autem primum Tertull. ducere videtur vel ab initio & fine spatiorum in Dromone, vel a pictura, quum addit: *Manum fidei porrigens facilius adjuvanda per imagines & parabolas, sicut sermonum ita & rerum.* Deinde: *proponit igitur tibi,* quasi ob oculos subjicit in pictura: *Etiam per imaginem mortis.*

97. Lineas aliquas præducere, ad quas erit dimicandum. *Tom. 3. lib. adv. Marc. cap. 5. num. 14.*

Hoc sumptum ab iis qui duello, five singulari certamine congrediuntur; vel ab iis qui in stadio decurrunt, pro certam materiæ legem præfinire.

98. Lineis certis determinare. *Tom. I. lib. adv. Judæos cap. 2. num. 6.*

Addit Tertullian. *summam questionis ipsius.* Ab iisdem certantium lineis, intra quas decertaturi consistunt. In lib. de Pudicit. *Eundem limitem liminis figimus.* Ubi *limen* est linea, ut apud Virgil. limenque relinquunt. Certos terminos certasque leges præstituerunt institutæ disputationi.

99. Lineis claudere. *Tom. 3. lib. I. adv. Marc. cap. 7. num. 51.*

Quamquam tota materia de buobus Deis dimicetur, his interim lineis eam clausimus, intra nos congregiemur. Est igitur stata quædam argumenta præfinire, intra quæ ceu cancellos quosdam coerceatur liberior orationis evagatio.

100. Lineis deducere. *Ibid. cap. 25. num.*

Cicero: Huc caussa deducitur. Rem de huc deduxi, id est in hunc statum, locum adduxi. Tertull. *Quod adinet ad bonitatis questionem, his lineis deduximus eam minime Deo adequari,* hoc est: intra hosce terminos tractavimus.

101. Lineas certas præducere in unam congressionis speciem. *Tom. 3. Scorp. adv. Gnost. cap. 4. num. 32.*

Præcedit apud Tertull. *Nos alibi de Deo dimicantes.* Certas leges sibi præscribere, quas intra de una eademque re decurrat disputatio.

102. Linea extrema. *Tom. 3. lib. adv. Hermogen. cap. 3. num. 19. & cap. 38. num. 132. 133. & lib. adv. Prax. cap. 16. num. 100.*

Rhenanus: In spatiis olim, in quibus cursus publice fiebat, initium & finis lineis notabatur. Hinc quidquid postremum est, *extrema linea*, Proverbialiter dici cœpit. Ergo quum Tertull. Hermogenem hic vocat non *intelligentium extremam lineam*, imperitissimum accipe. Horatius Epistolam ad Quintum sic claudit:

Mors ultima linea rerum est.

Hæc etiam Turneb. *Advers. lib. 12. cap. 10.* Ubi similem Terent. locum explicat, & Calx dicebatur quod scilicet calce & creta notaretur. Ultra autem calcem nihil superest quo cursus tendatur. Atqui quum Deus universitatis l. *advers. Prax. Extrema linea* dicitur, adludere potius videtur Auctor ad illud Apoc. I. & 22. Ego sum α & ω five principium & finis Lib. *advers. Hermogen. Si determinatur, habet lineam extremam; quam quantum proprie pictor. agnoscis finem esse omni rei cujus linea extrema est.* Apud Terentium *extrema linea* amare, est impensissime ἡ ἀρχὴ γραμμῆς summa linea & extremus terminus, ut ibi summus amor significetur. Quomodo Eurip. cum extremum terminum malorum & miseriarum intelligeret, ἐπ' ἀρχὴν ἤκομεν γραμμῆς τῆς κακῶν dixit. Non tamen inepte apud Terent. intellexeris *extremam lineam* in amore; ipsum rei amatae aut concupitæ adspectum, quasi longis lineis, hoc est, de longinquo amare. Erasmus Hermogenem, ex-

extremam lineam a Tertulliano appellari autumat, quasi extremum & postremum sui temporis hæreticorum, qui ætate Tertulliani superesset.

103. Ad lineam dimicare. *Tom. 5. lib. de Pudicit. cap. 6. num. 59.*

AD hanc jam lineam dimicabit nostra congressio. Deinde explicat se: *Præseribam tamen tibi formam necesse est, ne ad vetera manum emittas, ne in terga respicias.* Est itaque, In disputando a re proposita non evagari.

104. A lineis excedere. *Tom. 3. lib. adv. Hermogen. cap. 39. num. 137.*

AB instituto & proposito aberrare, quæ translatio videtur sumpta ab iis, qui lineis non insistentes, excidunt, aut excedunt, hoc est, ultra lineam pedem inter dimidicandum efferunt.

105. Ultra lineam. *Ibid.*

ULtra præstitutum disputationis limitem.

106. Linea una est. *Tom. 3. Scorpiae. adv. Gnost. cap. 11. num. 84.*

UNus est scopus, ad quem totius disputationis summa est dirigenda.

107. Ad lineam unam congressionis dirigere. *Tom. 3. lib. de Carne Christi. cap. 17. num. 135.*

IN re una insistere, & eam adlatis utrimque rationibus disputare ut supra: *Eodem gradu dimicare.*

108. Lineæ insistere. *Tom. 3. lib. 4. adv. Marc. cap. 17. num. 250.*

CUi superius contrarium est: *A lineis excedere.* Est, in instituto permanere, neque evagari. Quia ut ait Turneb. sic interdum collato pede pugnabatur, ut lineæ ductæ pedem semper haberet insistere, nec inde referri.

109. Lineis eisdem dimicare. *Tom. 3. lib. 5. adv. Marc. cap. 1. num. 12.*

INtra certa argumentorum septa permanere, sive intra eosdem fineis in disputando versari.

110. Ad lineas rursus. *Tom. 3. lib. 1. adv. Marc. cap. 9. num. 55.*

HOc est, ad propositum atque institutum post digressionem sive *περὶ βασιμ* reverti. Sumptum ab iis, qui quum a lineis jam exciderint, rursus gradum colligunt. Vide supra: *In gradum rursus.*

111. In lineas easdem gradum colligere. *Tom. 3. lib. de Anima c. 26. n. 345.*

BHieron. in Dialog. Lucifer in gradum rursus ac lineas regredere.

112. Intra lineam extremam includere. *Tom. 3. lib. adv. Hermogen. c. 38. n. 134.*

HOc sumptum videtur magis a Geometris, quorum tractatio est de quantitate, loco, superficie, & linea, Loquitur de Materia Tertull. quam Hermogenes corpore infinitam faciebat, & locum tamen ei adscribebat, quo ambirent, hoc est, *extrema linea* includeretur. Significabit igitur Proverbium, si placeat, Certis limitibus aliquid comprehendere, & finire.

113. Lineas ducere. *Tom. 3. lib. de Anima cap. 36. num. 432.*

GRæcis *ἀγειν ἢ γράφειν γραμμῶν*. Et linearis pictura, *ἢ γραφίς*. Hinc illud: *Primas lineas ducere* eleganti Metaphora a pictoribus, pro eo quod est, umbram tantum alicujus rei exhibere, atque obiter quod intelligi cupias, delineare. Ducit & primas lineas, qui formulam exordiendi negotii præscribit Et mittere lineam, pro: Rem tantum adumbrare, & conjecturis quibusdam investigandam proponere. Siquidem ex linearum ductu justum etiam picturæ artificium discimus. Unde versiculus:

Linea quæ veterem longe fateatur Apellem.

Plinius lib. 35. cap. 10. meminit linearum Apellis. Solent enim pictores, uti etiam Rhen. adnotavit, penicillo lineas ducere, prius quam umbram sine colore colorare incipiant.

114. Lineas rectas ducere. *Tom. 3. lib. adv. Hermog. cap. 36. num. 126.*

ADaptat hæc Proverbia, a pictoria arte deducta, Hermogeni, qui ante hæresin

resin pictoriam exercuerat: *Nisi quod si tam rectas lineas ducis Hermogenes, quam ratio ista, pictor te bardior non est.* Referri potest ad eum qui officium suum probe facit; qui ab honestatis præceptis non discedit; qui suæ artis peritus est. Cui opponatur etiam: *a lineis excidere.*

115. Lineamenta ductare. *Tom. 3. lib. de Resurr. car. num. 55.*

Cicero: Adpersa temere pigmenta in tabella, oris lineamenta effingere possunt. Græcis sunt περιγραφαί & σκιογραφαί. Item Cic. in Orat. ad Brut. Numerus quasi quamdam palæstram & extrema lineamenta orationi adtulit, hoc est, venustatem ad ostentationem adhibitam, & extremam quasi manum. Tertullianus: *Expressere* interpretatur, *lineas ducere*. Rem scilicet clarius ob oculos proponere & demonstrare.

116. A lineis excidere. *Tom. 3. lib. adv. Hermog. cap. 39. num. 137.*

Præter superiorem interpretationem ab athletis ductam, pictoribus hoc potius in Hermogenem antea pictorem refert. Pictores namque a lineis penicillo deductis excidentes, ultra lineam picturam protendunt suam, ut sit: exorbitare ab instituto, vel etiam, ab officio discedere, & falli atque errare.

117. Per lineam eandem ferram reciprocare. *Tom. 2. lib. de Coron. milit. c. 3. num. 28.*

Rhenanus: Habet Proverbii speciem de inutili & vano labore. Metaphora sumpta a sectoribus lignorum: qui sic ducant ferram, ut aut non dimittant, aut in eadem tantum linea perseverent: nihil agent, vel certe non multum agent. Innuat Tert. inutilem laborem circa unam eandemque rem, ut ii qui in eodem argumento immodici sunt, & velut cupressum simulant. Hæc eodem spectant: Eadem semper oberrare corda: Eandem incudem noctu diuque tundere. Apud Virgil. Argutæ lamina ferræ, innuit reciprocationem. Sic fullones dicuntur: *Argutari pedibus*, hoc est, alterno & reciproco pede exculcare & lavare pannos.

118. Lucifugæ. *Tom. 3. lib. de Resurr. rect. carn. cap. 47. num. 341.*

Lucifuga, & *Lucifugus*, infame nomen. Homo nimirum naturæ contrarius & præposterus, luce dormit, noctu vigilat, quem Jureconsulti appellant vespertilionem, quod exacto jam diei curriculo, sub noctem, vespertilionis in morem prorepat. Græce λυχνόβιος, quibusdam Tenebrio, quasi amans tenebrarum. Cicero in Catil. Dormientes appellat, quum Vigilantibus opponit. Tetull. *Lucifugæ scripturarum*, qui in summa scriptorum claritate, & in iis, ut verbis Tertull. utar, *quæ vel ipsius solis radio, scriptæ clarent*, impingunt, & ut dicitur, in sole caligant.

119. Lucernam meridie circumferre. *Tom. 3. lib. 1. adv. Marc. cap. 1. num. 19.*

Proverbialiter idem significabit quod, Lucernam adhibere vel accendere in meridie, quod est, facere aliquid non suo tempore, vel: in re clara obscuritatem aucupari. Natum a Diogene, qui accensa lucerna meridie hominem quærebat.

120. Luminibus effossis orbatus. *Tom. 5. lib. de Trinit. cap. 28. num. 127.*

Virgil. lib. 3. de Polyp. *Luminis effossi fluidum lavit inde cruorem.*

Et paulo superius: Cui lumen ademptum &: Telo lumen terebramus. Vide supra: *Cæcus in petram offendit*. Adjungit Novatianus per Epexegefin: *Totus sit in doctrinæ suæ cæcitate superatus*. Ut proverbialiter de eo dici possit, qui doctrinarum vel errorum pravitate excæcatus est, & cui nihil sanæ mentis intelligentiæ sit reliquum. Vel ad Novatiani sententiam propius, cui nihil subterfugii restat, quo argumentis victus rererrat, nihilque secum potest dispicere, quo errorum tueatur.

121. A lumine exorbitare caligine. *Tom. 5. lib. de Pudic. cap. 8. num. 59.*

A orbita, quod est vestigium decurrentis in via rotæ, est verbum *exorbitare*, quasi a via deflectere, præ errorum cæcitate veram doctrinam, quæ per se lucet, non posse perspicere. Lib. ad.

Gnost. *Ab illo (Deo) in idololatria exorbitaverunt.*

122. Malum foras. Tom. 3. lib. adv. Valent. cap. 10. num. 119.

Detestantis & abhorrentis vox, & malum infortuniumque deprecantis. Virgil. 2.

-- *Quod Dii prius omen in ipsum Convertant.* -- &:

Dii meliora piis, erroremque hostibus illum.

& lib. 3.

Dii prohibete minas, Dii talem avertite casum.

Solet apud Veteres in vestibis ædium statui Hercules ἀλεξικακός, hoc est, malorum depulsor, & adscribi interdum, boni ominis causa, μηδὲν κακὸν οἴοντο, nihil mali ingrediatur. A sacris præterea mali profanique homines sacrificorum voce solebant arceri. Virgil.

-- *procul hinc, procul este profani.*

Theocr. in Idyll.

Ἀἴτω σωετοῖσι, Δῦρας δ' ἐπιδέσσει βεβήλοι.

hoc est:

Expertis cantabo, fores operite profani.

123. Manu injecta detinere. Tom. 3. lib. 1. adv. Marc. cap. 6. num. 44.

Injicere manum, proprie antiquo verbo Juris, est quoties nulla Judicis expectata autoritate rem nobis debitam, aut etiam nostram vindicamus, & Dominus in prædium beneficiarium manum injicere consuevit. *Injicitur* autem manus in aliquem, ejusque bona mercesve, quum inde abire vel moveri auctoritate aliqua five edicto vetantur. Sic recipere manus injectionem, est retinere facultatem reprehendendæ rei alienatæ. Virg.

Injecere manum paræ, id est, morti destinantur. Explicat se Tertul. Porro & hic eadem regula summi magni patrociniabitur nobis, utpote quæ totum statum vindicet divinitatis.

124. Manum porrigere. Tom. 3. lib. de Anima cap. 23. n. 408. & lib. de Resurrect. carn. cap. 53. num. 382. ac libro 4. advers. Marc. cap. 41. num. 677.

Satis vulgatum, pro: Auxilio esse. Cicero in Orat. post redit. Qui mihi primus afflicto & jacenti consularem fidem dextramque porrexit. Sic Deus di-

citur Tertull. *manum porrigere fidei*, hoc est, confirmare, & in sua firmitate conservare. Virg. lib. 3.

Dat dextram, atque animum præsentis pignore firmat.

Manuum porrectione etiam alienæ sententiæ comprobatio fuit significata, quæ Græcis, χειροτονία τὸ χειροτονεῖν.

125. Manum tradere. Tom. 5. lib. de Pud. cap. 15. num. 126.

Pro eodem cum superiore usurpat. Virgilius lib. 8.

Accepitque manu, dextramque amplexus inhæsit.

Tradere de manu in manum Cicer. est dedere & commendare.

126. Manus dare. Tom. 5. lib. de Trinit. cap. 11. num. 55.

Cicero in Amicit. Ad extremum det manus, vinctique se patiat. Vir. *Neque enim ipse manus feritate dedisset.*

Est igitur se victum agnoscere, & adversario cedere. Nam qui se victori dedunt ne interimantur, ultro manus ad vincula offerunt. Virgil. etiam *Tendere, & Protendere* dixit lib. 12.

Ille humilis supplexque oculos, dextramque precantem

Protendens, & vicisti, & victum tendere palmas

Ausonii videre. --

127. Inter manus tenere. Ibid. cap. 1. nu. 95.

Est certum quid habere, ob oculos quasi propositum habere. Sic dicimus: Victoriā in manibus tenere. Vir.

Cetera qua rerum jaceant percussa ruina,

Ante oculos, interque manus sunt omnia vestras.

Quasi dicat: Narratione non egent, omnibus patent claraque sunt.

128. Mappa missa. Tom. 3. lib. adv. Valent. cap. 36. num. 381.

Hoc est, veluti signo copiam dato. Adludit Tertul. ad morem Circencibus Romæ Ludis receptum, quo mappa Tragoedis usitata a Prætorē dimittebatur in signum aurigationis & certaminis auspiciandi. Quem morem adtingit Juven. Sat. 11.

Inte-

*Interea Megalestiacæ spectacula mappæ
Idæum solemne colunt.* -- Et Martial.
*Cretatam (al. ceream) præter quum
vellet mittere mappam;*

Et Sveton. in Nerone: Aliquo liberto mittere *mappam*. Vide Adnot. Pamelii ad lib. de Spect. cap. 16. num. 143. Tom. 2.

129. Massageta inhumanior. Tom. 3. lib. 1. adv. Marc. cap. 1. num. 13.

Videantur Adnot. Pamelii. Scytarum natio trans mare Hyrcanum, Alani, Abasgi, & Augi postea dicti, & ab Hebræis Magogi, hospitibus infestissimi, neque cum vicinis populis diuturna amicitiae fœdera, neque fidem possunt servare. Lac equorum sanguine mistum bibunt; præterea tam prodigiosæ immanisque naturæ, ut senio confectos in frustra cedere, illorumque carnibus cum pecudinis admistis pasci consueverint. Hinc nobile illud inhumanitatis nomen.

130. Μη θεομάχων. Tom. 1. l. ad Scap. c. 4. n. 22.

NOli cum Deo bellare. Cicero in l. de Senect. Quid est enim aliud Gigantum more bellare cum Diis, nisi naturæ repugnare? Hinc θεομάχοι, Dei hostes vel qui Deo obluantur. Tractum videtur a notissima Gigantium in Jovem belligerantium fabula. Usurpari poterit, ubi quis viribus suis fretus temere res non tentandas molitur, & uti admoneamus infelicitate credere, quæcumque adversus divina humanaque jura per vim instituuntur. Horat. in Od.

Quid æternis minorem

Consiliis animam fatigans? Virgil.

Cede Deo & :

*Heu nihil invitis fas quoquam fide-
re Divis.*

Bis in Act. Apost. μη θεομάχωμεν θεομάχοι εὐρεσθῇ τε Plato ejusmodi homines, e Titanum genere, dixit.

131. Micas infarcire. Tom. 3. lib. de Anima cap. 6. num. 85.

EX contentione Platonis & Aristotelis, quam instituit Tertull. aliquid poterit elici. Plato varius, multiplex, & copiosus, singulari eloquentia & suavitate orationis, in cujus Dialogis locutio, etsi absit a versu, tamen quod incitatus feratur, & clarissimis verborum luminibus utatur, potius Poëma putanda,

quam Comicorum Poetarum. Aristoteles brevitate dicendi præstitit, vel potius siccitatem quamdam tenuitatemque in dicendo, hoc est, orationem angustam, pressam & concisam (quæ in Platone est ampla, copiosa, redundans) adamavit. Hinc illa: *Mulsa aqua, de eloquio Platonis*, & : *Mica de minutiloquio Aristotelis*, Proverbialiter accipi possunt. Ut hoc quidem genus orationis siccum, & cui nihil temere detrahi possit, illud autem redundans, & ex quo si quid demas mutæve, de sententia nihil detraxeris. Nihilominus *Micas infarcire*, interpretari etiam poterimus, Tenuiter & cum parcitate quid distribuere, ut : *mulsam aquam infundere*: largiter & benigne.

132. Mulsam aquam infundere. *Ibid.*

Aqua mulsa, ὕδρομελί, ἡ μελίχραπον, aqua melle mista. Ut adludat non solum ad copiosam, sed ad mellitam sive melleam in Platone eloquentiam. Lib. de Anim. de eodem Platone, ob mella facundia. Quum contra quod siccum est, facillime frietur, & in micas minutatim dissolvatur. Eodem faciunt verba: *Infundere*, & : *Infarcire*. Fortasse & *Micas infarcire*, cum Tulliano, præmansum in os inferere, conveniet, quod est: rem in docendo nimis enucleate, minusque frustulatim tradere, & crasse explicare. Grece: Μικρολογεῖν λεπτολογεῖν, sive ut Cicero ad Attic. περὶ μικρὰ πρὸς δαΐζαν, quod est, cura minutula anxium esse.

133. Mulum de asino pungere. Tom. 3. lib. adv. Valent. cap. 19. num. 237.

MUli, quos asini & equæ generant, unde ἡμίονοι, quasi dimiati asini, a patribus. Hinnuli, vel potius ex Columellæ sententia: Hinni, a patris, equi hinnitu equo & asina geniti. Gigni, cum equa muli coitu nati. Hinc Proverbium: ex asini, mulique, id est: dimidiati asini; ex etymologia Græca, similitudine, quando exemplar & res affectas non multum sunt discreta, vel quando ineptiæ ineptiis repræsentantur, vel mendacia mendaciis astruuntur. Cujusmodi farinæ & illa: Non tam ovum ovo simile, Armenti ejusdem, Cum Bytho Bacchius.

134. Narem contrahere. *Tom. 3. lib. 1. adv. Marc. cap. 13. num. 71.*

IN naso irrisiōis sedes. Hinc nasuti, & nasum habere, irrisores dicuntur Plin. lib. 11. c. 37. Nasum novi mores subdolæ irrisiōi dicavere. Hor.

Naso adunco suspendere.

Martial.

Et pueri nasum Rhinocerotis habent,

Perf.

Rides, ait, & nimis uncis

Naribus indulges.

Et Græci *μυκτηρίζειν*, ὁπὸ τῆς *μυκτηρός*, a naso, irridere. Ex naribus etiam indicium iracundiæ, uti animantes quædam iram narium flatu produnt. Theoc. in Thyrsi:

Καὶ οἱ αἰὲν δριμύεια χολὰ ποτὶ ῥινὶ καΐθηδὲ.

Aspera ei semper sedet ira in naribus.

Unde corrugare & contrahere nares dicuntur, qui offenduntur. Horat.

- Ne sordida mappa

Corruget nares. -

135. Naso agere. *Tom. 3. lib. adv. Marc. cap. 25. num. 170.*

CIcer. Ridiculo scommaticoque dictorio lædere.

136. Naso deridere. *Tom. 5. lib. de Tudit. cap. 6. num. 18.*

Paulus ad Gal. 6. *Ἦὸς & μυκτηρίζεδὲ.* id est, non irridetur, non agitur naso *μύζειν* enim apud Græcos, id est, miffare vel miffare, non aliud fere signat, quam labiis occlusis sonum naribus elicere unde *μυκτηρ* Sonus autem *μωτμή*, irrisiōi plerumque dicatus, atque hinc, qui citra reprehensionis morsum agit, *ἀμύμων* dicitur, Homero passim *ἀμύμων*. Addit Tertull. *adulantium*, ut significari videatur postica fanna, quæ est clancularia & recta irrisio a gestu ridentium aliquem a tergo sive occipitio, ut sit: obtrudere palpum Deo.

137. Naufragium inextricabile. *Tom. 2. lib. de Idolol. cap. ult. num. 169.*

GRæcis: *ναυάγιον ἀφυκτον*, quod vitari non potest. Qui in scopulos impingunt, navemque frangunt sese extricare sive expedire a periculo non possunt.

Virgil. de Labyrintho, *inextricabilis error.* Vide *Hypobrichium*.

138. Navigare inter scopulos & sinus, ter vada & freta. *Ibid. 168.*

ESt, versari in ancipiti periculo. Nam *scopuli*, hoc est montes faxei, sive rupes e mari eminentes, & quandoque sub aquæ æquore latentes, &: *Sinus*, littora incurva mare amplectentia, &: *unda* minus profunda maris loca, & undarum brevibus infesta: &: *freta*, maris angustia, ubi quasi æstu fervescit mare, navigantibus & infidiosa & periculosa sunt. Lib. 1. advers. Marc. *Duas Symplegadas naufragii sui.*

139. Nubilo obscurior. *Tom. 3. lib. 1. advers. Marc. cap. 1. num. 14.*

VIdeantur Adnot. Pamelii de Cimmeriis tenebris, quæ in idem incidunt Proverbium. *Nubilium*, nubes densior sive crassamentum exhalationum aquæ gignendæ fecundam vim habens. Unde cœlum nebulosum seu nubilum. Nebulas vel *Nubilium* offundere, est obscurare. Sed quum Tertull. ad mores Marcionis adludat, tristitia & recondita animi severitas significabitur: ut apud Comicum Græcum *διατκεδῶν τὸ νέφος τῆς μετώπου*, discutere frontis nubilum, quod est tristitiam abigere, lætumque vultum inducere. Et supercilium nubilum *ὀφφίς ζωεφῆς*, pro tristi. Horat. *Deme supercilio nubem.* Virgil.

Sed frons læta parum, & dejecto lumina vultu: &

Sed vox atra caput tristi circumvolat umbra.

140. Nutu tradere. (*nisi traducere quis malit.*) *Tom. 1. lib. de Pall. cap. 4. num. 84.*

VIde: *Acie figere, & Digito destinare.* Est deridentium & improbantium aliquid clanculum inter se, quod palam facere non sit impune vel decens: quum neque coniectis in hominem remve oculis, neque protentis digitis id facere licet: tum clanculario saltem adnutu demonstrari potest.

141. Oculis clausis. *Tom. 1. lib. de Pall. cap. 2. num. 20. Apolog. cap. 3. nu. 36. Tom. 3. lib. de Resurr. carnis cap. 51. num. 361.*

SI subaudias verbum, liquet, res est clarissima luce meridiana clarius, ut nolens volensque quivis vel videre possit vel intelligere. Si subaudias Agere quid, est abrupte, temere, sine discrimine facere. Ut impingunt in odium nominis Christiani *clausis oculis*; & cæcitate odii in naufragium: qui rei veritatem neque explorant neque explorare laborant, sed adfectibus suis iniquissime indulgent, & juxta Terent.

Neque jus neque bonum atque æquum sciunt.

Melius, pejus, profit, nihil vident, nisi quod lubet.

B. August. Quæ tandem vis, nisi cæcitas & vanitas animi cogit hominem clausis, ut dicitur, oculis, tamquam in alterum jacere, quod cum in eum jecerit, continuo redeat? B. Hieronym. More Andabatarum in tenebris gladium ventilant & : Melius est tamen *clausis* (quod dicitur) *oculis* Andabatarum more pugnare, quam directa spicula clypeo non repellere veritatis. Et B. Basil. *νοκτομαχίαν* dixit, nocturnam pugnam, in eos qui nullo judicio insectantur aliquid.

142. Oculis Homericis. *Tom. 1. lib. de Pall. cap. 2. num. 20.*

VIdeantur Adnot. Pamelii. Idem cum superiore. *Homerus* antea Melesigenes dictus, a cæcitate [nam ab ineunte ætate luminibus captus proditur] τὸ ὀμύρῃ nomen sortitus est. Unde illa omnium admiratio, omnium rerum humanarum simulacra expressa nobis ante oculos constitui potuisse ab eo, qui numquam ea oculis usurparat.

143. Palos Terminales figere. *Tom. 5. lib. de Jejun. cap. 11. num. 72.*

TErminalis lapis, & aliquando *palus*, qui in agrorum finibus ponitur, & ut Virgil. de Saxo:

-- Campo qui forte jacebat

Limes agro positus, litem ut discerneret arvis.

Et in Georg.

Nec signare quidem, aut partiri limite campum Fas erat --

Palos autem loco lapidum aut saxorum

poni consuevisse indicat nomen, *Palen*, Flandris pro agrorum terminis usitatum. Vel adludit Tertull. ad Dromonem five stadium equestre; ubi terminus erat ubi peracto cursu quiescebant, & meta, *palus* erat acuminatus in stadii fine positus, circa quem girabant cursum. Est igitur *palos terminales figere*, intra angustos & certos fines aliquem concludere, ne quid vel tenter, vel possit, vel imperium exerceat ulterius.

144. In partem unam incumbere. *Tom. 5. lib. de Trinit. cap. 23. num. 102.*

SUmpsum a militia, ubi in dextrum vel sinistrum latus five cornu five partem majore impetu & pertinacia conversa undique signa inferentibus adversariis incumbitur. Quibus dejectis & loco summotis proclivis sit victoria Cæsa. 2. Bel. Gal. Cæsar ad dextrum cornu profectus ubi suos urgeri, &c. His verbis se explicat Auctor lib. de Trinit. *Inclinaverant, Trabere, superare*, quæ a militia ducta sunt.

145. Pepone magis insulsus. *Tom. 3. lib. de Anima cap. 32. num. 387.*

ΠE'ΠΟΝΕS, molles & faciles dicuntur, Metaphora a maturis fructibus ducta; vel etiam a cucumeribus, qui *pepones* quod mollescant, & simul atque maturuerint, flaccescant, appellantur. Inde illa *μαλακώτερος πέπονός σουκού*, mollior ficu matura, *πεποιότερος μώρων*, maturior moris. Et convivium Proverbiale per translationem *πέπονες, τούτεςιν ἀπαλοί η̅ ἀνδρες*. Est & interdum blanda & amica vox, *ὦ πεπον, τούτεςιν προσφιλέσατε, ἢ προσηνέσατε*, a maturis placidisque moribus, vel quod τὰ πέπονα, hoc est mollia maturaque amemus omnes.

146. Peponem cordis loco habere. *Tom. 3. lib. 4. adv. Marc. cap. 40. n. 666.*

VIdeantur hoc loco Adnotat. Pamelii; & Feuarentii ad illud B. Irenæi lib. 1. cap. 3. num. 10. *O pepones* Sophistæ vituperabiles, & non viri: quod ex Homer. *Ilia β. desumptum est.*

Ὡς πέπονες, καὶ ἐλέγχε' ἀχαιῖδες, ἐκ ἐτ' ἀχαιοί

id est:

O moles, mala probra, & Acheides, haud enim

Achivi,

Quod

Quod Virgil. imitatus:

O vere Phrygia, neque enim Phryges.
Significat itaque Proverbium: excordem esse, vel corde esse insulso. In corde enim primariæ animi vires. Hinc cordati, quibus cor recte adfectum est & robustum. Excordes, quibus *peponis* instar, molle, flaccidum, minime virile. Vide supra: *Cerebrum vel cor non habere*, & *Cervi in prælio*.

147. Personam agere. *Tom. 3. lib. 3. adv. Marc. cap. 11. num. 77.*

Vide infra: *Scenam decurrere*. *Persona*, pro munere sive partibus. Cicer. Has partes lenitatis semper egi, illam gravitatis *personam* non appetivi. Ab histrionum persona. *Personam* gerere, tueri, sustinere, agere, ab histrionicis auctoribus.

148. Physcone impurior. *Tom. 1. lib. de Pall. cap. 4. num. 79.*

DE homine qui se in omne luxuribidinisque genus ingurgitat. Fuit enim Ptolemæus *Physcon*. 8. Ægypti Rex, qui quum Cyrenæ imperaret fratri Evergetæ defuncto successit, qui supra belluinam libidinem & crudelitatem (quæ facinora commemorat Justin. lib. 83.) sagina ventris, & corporis vultusque deformitate belluæ quam homini similior. Quæ sceditas in eo pellucidæ vestis subtilitate, quasi de industria, sive potius ex intemperantia augebatur, infame *Physconis* nomen ex re tulit, quasi ventricosi & aquarioli, propter abdominis studium. *φύσκων* enim ὁ γαστρον ἢ πνεύς, ἀπὸ τῆς φύσκης, quod est, intestinum crassum. Cui & Persius ait:

Pinguis aqualiculus propenso sesquiped exstat.

149. Plagæ occurrere. *Tom. 3. Scorp. advers. Gnost. cap. 5. num. 35.*

Sumptum a gladiatoribus, qui vel adversarii petitionem corporis declinatione effugiunt, vel parmula excipiunt, ut sit frustra conatus. Vide supra: *In alium ictum considerare*, B. Hieron. contra Jovin. Quasi de loco videmur cedere, & adversario ferendi occasionem dare. Et: directa spicula clypeo refellere veritatis.

150. Plaudere in sinum. *Tom. 5. lib. de Pudic. cap. 9. num. 42.*

S*Iqua vobis exempla in sinum plaudent*, hoc est, tam grata vobis accidunt, quæ informatam in animis vestris opinionem videantur confirmare, ut inde tacitam apud vos voluptatem sentiat, vestroque adfectui indulgeatis. Apud Homer. *ὁ θυμὸς χαρπεύ*. Tib. *In tacito gaudere sinu*.

151. Plaudere parti. *Ibidem cap. 16. num. 160.*

LEgitur apud Tertull. *diverse parti supplaudere*, vel *subplaudere*, quasi suffragari & subscribere aliorum sententiæ. Ab iis qui pedibus strepitum edunt, vel manuum complosione adprobant. Cicer. *Pedem nemo in illo iudicio supplot*.

152. Polycrate felicior. *Tom. 1. Apolog. cap. 11. num. 173.*

Polycrates Sami Tyrannus, aureus fortunæ foetus cui ad nutum voluntatemque omnia fluxerunt. Sed qui tamen prosperum ad invidiam usque vitæ cursum miserabili exitu in Mycalensis montis vertice cruce suffixus conclusit. Val. Max. lib. 6. cap. 11.

153. Pompejo sublimior. *Ibidem.*

Pompeii elogium habes apud Cicer. Orat. pro Leg. Manil. Apud Plin. lib. 7. toto cap. 26. a quo ait non modo Alexandri Magni rerum splendorem æquatum, sed etiam Herculis prope ac Liberi. Cognomentum Magni cum Alexandro commune, communem quoque sublimitatis titulum dedi.

154. In ponti æstu medio hære. *Tom. 3. lib. 1. adv. Marc. cap. 7. num. 50.*

Virgilius lib. 5.
*Saxis in procurrentibus hæsit. Et;
In scopulo luctantem brevibusque vadis.*
Et lib. 10.

Inflicta vadis dorso dum pender iniquo,
Quæ uti Tertullianicum, Proverbialiter accipi possunt. Contrarium erit ex eodem lib.

Labitur alta secans, fluctuque æstuque secundo.

Æstus

Æstus autem aliquando accipitur pro ipsa maris crescentis decrescensque commotione, hoc est, accessu sive incremento, vel recessu sive reciprocatione. Aliquando pro arena illa instabili, quæ absorbet & haurit omnia. Virgil.

Furit æstus arenis.

&

Æstu miscentur arenæ

Similia illa: Hære in iisdem scopulis, in aqua, in vado, in salebra. Metaphoræ a navigantibus ductæ, qui vado illi navi cursum institutum tenere non possunt. Sic dum navis *æstu* reciproco huc & illuc impellitur, neque progredi potest, ut significetur Proverb. Se non extricare aut expedire, non satisfacere argumento, sed eodem relabi. Vide: *Fluctus utrimque.*

155. In præruptum imponere. Tom. 3. lib. 4. adv. Marc. cap. 37. num. 607.

PRæruptum, substantive, ut abruptum quidquid altum & præceps, saxa *prærupta*, & mons *præruptus*, altus. Plin. Græcis τὸ ἀπὸ κρημνον unde proclive præcipitium. Explicat se Tertullianus: *Sciens præceps ituros homines ipse illos in præruptum imposuit*: ut sit: aperto periculo exponere, nec satis providere, ne quid mali contingat, ut si homini avaro & furi pecuniæ administratio committatur, adolescenti libidinoso pudicitia virginum.

156. Profundum inenarabile. Tom. 2. lib. de Idol. cap. ult. num. 169.

Qui navi excussi in maris profundum delabuntur, natationem XIV. umquam emergunt de periculo ineluctabili. Vide *Hypobrychium*, &: *Naufragium*. Contrarium erit illud Virgil. 5.

Fundo vix tandem redditus imo est.

& lib. 6.

Adnabam terræ, & jam tuta tenebam.

157. Ad regulas perducere. Tom. 3. lib. 1. adv. Marc. cap. 22. num. 153.

Regula, alias norma, est instrumentum fabrilis quo structuræ longitudinem, an respondeat, exigunt fabri, & utitur Tertull. verbo fabrilis, ad examinandam Dei bonitatem. Hinc illa, *regula* rectior, amussi exactior, ad perpendicularum & amussum. Rem diligenter expendere, ut omnibus suis partibus numerisque absolute tractetur.

158. Sardanapalo mollior. Tom. 1. lib. de Pall. cap. 4. num. 79.

Sardanapalus postremus Assyriorum Rex, vir muliere corruptior, inquit Just. lib. 1. qui inter scortorum greges inventus, purpuram colo nere, & muliebri habitu, cum mollitia corporis & oculorum lascivia omnes scæminas anteiret, pensa virgines partiri, adeo ut ejus cognomen ob insignem mollitiem in Proverbium abierit apud Græcos & Latinos.

159. Scenam decurrere & defaltare. Tom. 3. lib. 3. adv. Marc. cap. 11. num. 7.

Scena, proprie fons theatri, locus nimirum Actorum, obstructus peripetasmatis, e quo in proscenium acturi histriones prodibant. Frequenter pro ipsa fabula, Tragedia, aut comœdia Virgil.

Scenis agitur Orestes.

id est, Tragediis celebratus & frequenter actus. Horat.

Quam non adstricto percurrat pulpita socco.

Pulpita pro *scena*. hoc est, quam inconditas & male aptas conscribat comœdias. Erit igitur *decurrere scenam*, perficere ejus rei, quæ instituta erat, summam, Cicero: Quæ abs te breviter de arte decursa sunt. *Decurrere scenam phantasmatis* Tertull. est, omnino & absolute probare carnem Christi phantasma tantum fuisse, & in eo probando hæret. Sic Cæl. ad Cicer. lib. 8. *Scena* totius rei hoc est, id in quo tota res vertitur, & consumi debet. Lib. advers. Valentin. appellat Tertull. *desultricem virtutem*, instabilem & male firmam & motoriam, & inde: *desultorii* homines, a desultoribus equitibus Proprie etiam usurpat, uti *decurrere*, ut *defaltare*, sit saltu mimico representare. Nam in *scena* Orchestra, chori propria est, sicuti *scena* histrionum, in qua Mimi solebant suas actiones exhibere. ὀρχηστὴς, ars saltandi, & ipsa saltatio, ut adludat ad utrosque utroque verbo, & ad scenicos histriones, & ad mimos, & ab iisdem diversas trahat Metaphoras.

160. Scalpellum immergere. Tom. 1. lib. de Pall. cap. 11. num. 173.

Scapellus, vel *scalpellum*, est scalprum chirurgicum, φλεβοτόμον. Nescio an etiam *scalpella*, ut pistilla Plauro, pro

pistillo, vulgo lanceola, a chirurgas tractum. Nam voce, *acerbitati*, videtur cholericum humoris in Vedio abundantia significari. Cicer, pro Sest. Non ea est medicina, quum sanæ parti corporis *scalpellum* adhibetur. Solent Chirurgi immerso *scalpello* venam incidere, & humorem redundantem elicere. Usus erit Proverbii in morborum animi medicina, uti & ea quæ consequuntur apud Tertull. *Catharticum dare*.

161. Scipione justior, & militarior. Tom. 1. *Apolog. cap. 11. num. 173.*

Plinius lib. 7. num. 27. Cato primus tres summas in nomine res præstitisse existimatus est: Optimus orator, Imperator, Senator; Quæ mihi omnia etiam si non prius, attamen clarius fulsisse in Scipione Æmiliano videntur. Ejusdem laus apud Cicer. lib. de Amicit. Justitia & bonitas in altero Scipione Nasica, commendatur. Utrumque tamen, & justitiæ & militaris scientiæ studium Scipioni minori sive Æmiliano adtribuit Lælius apud Cicer. lib. eodem. Major, sive Africanus, utraque etiam laude excelluit.

162. Scythia tetrior. Tom. 3. lib. 1. *adv. Marc. cap. 1. num. 11.*

Vide Adnotat. Pamelii. Gens *Scythica* omni memoria, & omnium fere gentium scriptorumque existimatione ad bella & ad immanitatem magis, quam ad ullum humanitatis studium nata.

163. Silvam cedere & truncare. Tom. 1. *Apolog. cap. 4. num. 50. & 51. & lib. de Præscript. adv. hæc. cap. 37. num. 222.*

Quo jure *silvam meam cedis*, quæ jure civili transfert omnia, hoc est: quid in meam possessionem irruis? in meam messem falcem immittis? *Apolog. Totam illam veterem & squallentem silvam legum, novis principalium rescriptorum & edictorum securibus truncatis & ceditis.* *Silva* Latinis, uti & Græcis ὕλη, Metaphoricos, pro copia & materia. Cicer: Omnis ubertas & quasi *silva* dicendi &: Rerum & sententiarum *silva*. Hoc autem Proverbium sumptum ab arboribus, quæ vel putantur ne silvescant famentis, & in omnes partes, nimiae fundantur, vel radicibus una cum trunco exciduntur.

164. Silvam cedere, eradicare, & excaudicare. Tom. 5. lib. de Pudic. cap. 16. num. 135.

Quam secuti omnem silvam libidinum cedat, & eradicet & excaudet, Addit, Ne quidquam de recidivo fruticare permittat. Est penitus aliquid abolere, idemque cum superiore. Nam truncus est stipes ipse ramis & frondibus exutus. Caudex cum frondibus. Itaque truncare, & excaudicare. eadem.

165. Silvam ingentem commovere. Tom. 5. lib. de Trinit. cap. 16. n. 81.

Silvam Scripturarum commovere circa aliquid. Multa excutere, & undique argumenta desumere, lato campo evagari.

166. Quanta silva. Tom. 3. lib. de Anim. cap. 2. num. 30.

Quæ vis? quæ copia? quam amplalateque patens materia?

167. Socrate sapientior. Tom. 1. *Apolog. cap. 11. num. 137.*

Non modo hominum existimatione, sed Pythii Apollinis oraculo sapientissimus judicatus *Socrates*, & cunctis prælatus proditur. Plin. lib. 7. cap. 31. Cicer. lib. de Amicit.

268. Solis pectines. Tom. 3. lib. *adv. Valent. cap. 3. num. 24.*

In pectinibus, quibus comas vel discrimamus vel pectimus, radii densi & rari, a Solarium radiorum similitudine, dicuntur; & reciproca Metaphora: *pectines solis*, quod omnem in partem radios, quasi crenula instar pectinis, intercios emittat. Unde apud Lucret. Tela diei, quasi missiles, telorum in morem, radii. Et ἐκπύλλος Ἀπόλλων, Sol. At cum his verbis, puerorum terribulamenta, uti &, *Lamiæ turres*, significantur: consueverunt fortasse nutrices, vel puerilem ejulatum compescere, vel obstinatam, dum caput sibi pecti non ferunt, contumaciam, hisce verbis infringere, dum *pectines solis*, veluti strigiles, ad se adferri imperant.

169. Solis radio scriptum. *Tom. 3. lib. de Resurr. carn. cap. 47. num. 341.*

Pro perspicuo, & eo quod claret. Nam quæ maxime constat, maximeque in confesso sunt, ea sole clariora dicimus. Hinc illa: In sole caligare; adversus solem loqui. *Lib. de Pudicit. cap. 7. Quibus exquirendis non lucernæ spiculo lumine, sed totius solis lancea opus est.*

170. In solido esse. *Tom. 5. lib. de Pudicit. c. 10. num. 83.*

Securum esse, & bene firmum, munitumque. Cui opponit: *Pendente vestigio ingredi, &: In gradu totum esse, Decuti de tenore.* Huic similia: Duabus ancoris fultum esse, In vado esse. *Virg. lib. 11.*

— *Multos alterna revifens Lusit, & in solido rursus fortuna locavit.*

171. Ad speculum respondere. *Ibidem. c. 8. num. 64. lib. 4. adv. Marc. cap. 31. num. 511.*

Adversus speculum parabola, dixisse videtur pro sensu anagogico, sive ipsa anagoge, qui est sensus scripturarum, parabolarum, oraculorum mysticus & reconditus; quique interius & quasi sub cortice latet. *Sic ad speculum respondere* (uti in rebus fabrilibus, ad regulam, amussim, perpendiculum) erit omnia ea, quæ parabola proponuntur, posse accommodari iis, quæ eadem significantur. Et, ut loquitur Tertullianus *exempla peræquari.*

172. Spongia Marcionis. *Tom. 3. lib. 5. adv. Marc. cap. 4. num. 43.*

Usus spongiæ pictoribus in colore delendo; Quod patet ex *Plin. lib. 35. cap. 10. de Pictorib. & de Protogene.* Absterferat sæpius, mutaveratque penicillum, postremo, spongiam eam impexit, invisio loco tabulæ. *Auson. in Epist. quadam: Fucō tuæ emendationis adjecto impingas spongiam, quæ imperfectum opus equi male spumantis absolvat.* Usus etiam in extergendis mensis numulariorum, præcipueque abacis, in quibus scribebant, & inducta spongia corrigebant. Et in palimpsestis, hoc est tabellis membranivè deletitiis, in quibus stylo graphiario exa-

rare solemus. Hinc Augustus, Aiace Tragoediam, quam conscriptam a se delebat, in spongiam decubuisse dicebat, ad exemplum Aiæ, qui in ferrum incubuerat. *Aristides in Orat. quadam ἑδὲν δὲ τῆς σπινθῆρος παλινωδίας ἄλλα, ἀπὸ γὰρ ἰστέδουθαι* nihil opus fuerit Stefichori palinodia sive recantatione, sed spongia medebatur. Sic quum Marcion, quos vellet, sacræ Scripturæ libros delebat (quod declaratum est supra: *Abruptum amplissimum salire*; & hoc loco statim subiungit: quæ abstulit, quæ servavit) spongiam Marcionis appellavit, audaciam illam in expungendis Libris, & censoria temeritate intercidendis.

173. Sportulam furunculus captat. *Tom. 3. lib. 3. adv. Marc. cap. 16. n. 111.*

Sportula, a sportulis sparteis, nummorum receptaculis dicta, donarium, sive potius obsonium, quod divites Rom. saluatoribus dabant, ipsi secreto cœnantes. Cui opposita Recta cœna, quam civiliores clientibus saluatoribus suis legitimum convivium exhiberent, quæ olim pauperibus tantum dabatur, postea divites etiam sportulam captare & exposcere cœperunt. Qui vero quum cliens non esset, nec ordinarius saluator, alii sese ingererat, & sportulam accipere ignotus contendebat, furunculus hoc loco dicitur. In eum conveniet, qui falso sibi quid vindicat, ut Deus Marcionis nomen Christi.

174. Stipulam quis in alieno oculo facilius perspicit, quam in suo trabem. *Tom. 1. Apolog. cap. 39. num. 510.*

Proverbium Evangelicum, *Matth. 5. & Luc. 6.* quo philantia notatur eorum, qui aliorum vel minimis vitiis offenduntur, suis & maximis blandiuntur, καρπος, stipula Tertullian. vulgatæ editionis Interpreti: festuca. *Horat.*

Qui ne tuberibus propriis offendat amicum.

Postulat, ignoscat verrucis illius æquum est.

Et aliud Proverb. Pustulas alienas, ulceribus scatens.

175. Sub sinu & tunica. *Tom. 5. lib. de Fug. in persecut. cap. 12. num. 89.*

Addit Tertull. ut furtivo, & opponit: *coram toto mundo.* Quidquid pro-

propatulo non fit, sed insidiosè & clam, remotis arbitris, & aliena conscientia, sub sinu fieri dicitur. Sic: In sinum conferre, vertere, id est, in privatum commodum referre. Et Plinio Scaurus dicitur rapinarum provincialium sinus, qui in suæ avaritiæ voraginem omnia converteret. In sinu gaudere, est gaudium suum in vulgus non edere, nec palam facere.

176. Sylla felicior. *Tom. 1. Apologet. 11. num. 173.*

Huic Syllæ felicitatis ostentum datum est fulmine ut ait Plin. lib. 2. cap. 54. Unus hominum, inquit idem Plinius lib. 7. cap. 44. ad hoc ævi, Felicis sibi cognomen asseruit. Quam temeritatem cum stultitia conjunctam eodem loco refellit.

177. Tanti vitreum, quanti margaritum? *Tom. 2. lib. ad Marc. cap. 4. num. 58.*

Istud non solum legitur apud Tertull. sed etiam apud B. Hieronym. Quo dicto summa rerum inæqualitas significabitur. Margaritarum, alias unionum, summum inter gemmas pretium. Vitrum vilissimum, quod tamen margaritam mentiri potest, & imperitis imponere, explicat se Tertull. & hæc inter se confert, *Terrenam gloriam, gloriam cælestem, premium laudis humanæ, divinam mercedem.*

178. Tempus omnia revelat. *Tom. 1. Apolog. cap. 7. num. 102.*

Seneca: Veritatem dies aperit. Horat. *Quidquid sub terra est in apricum proferet ætas, Defodiet, condetque nitentia.*

χρόνος πάντων βασιλεύει, tempus omnia explorat. Et Sophocli *χρόνος* dicitur *πάνθ' ὁ ρῶν καὶ ἀκῶν, καὶ πάντων ἀπύσσειν*, omnia videre & audire, etiam apertum prolaturum. Atque hinc: Veritas Temporis filia, apte dicitur, quæ temporis progressu, quum aliquandiu delituerit, in lucem emergat. Hinc illud: *Ἀγχιδὲ πρὸς φῶς τῷ ὁδῷ δεικνύει χρόνον*. At veritatem tempus in lucem eruit.

179. Terræ filii. *Ibidem cap. 10. num. 162.*

Videantur Adnot. Pamelii. *Terræ filios* (inquit Tertull.) *vulgus vocat, quorum genus incertum est, γηγενῆς, & inde Gigantes, quasi e terra nati. Apud Juvenal. Fraterculus Gigantum, pro ignoto. Persius: Progenies terræ. Vide supra: De cælo supervenit.*

180. Terram gravem imprecari. *Tom. 1. lib. de Testim. animæ cap. 4. num. 21.*

Solebant antiqui, ut ex omnibus fere patet Latinis Poetis, manibus ejus, cujus memoriam, ut Tertull. ait: *cum alicujus offensæ morsu facerent, & maledicere vellent, terram gravem imprecari; ejus vero cui gratiam deberent, ossibus & cineribus refrigerium comprecari. Et mense præsertim Februario duodecim continentes dies, pro impetranda mortuorum manibus quiete, populus lustrationes & piacula faciebat. Hinc illa.*

Molliter ossa cubent,

Et cinerem tellus non onerosa pre-

mat.
Ossa quieta precor tuta requiescere in

urna.
Et sit humus cineri non onerosa tuo.

181. Thales in puteum. *Tom. 3. lib. de Anim. cap. 6. num. 89.*

Vide hoc proverbium tractatum a Platone in Thæteto. De iis qui nec pro pedibus prospiciunt. *Thales* ē septem Græciæ sapientibus unus & primus, dum cœlestia intentius contemplatur, in foveam incidit. Hinc a vetula sive ab ancilla irrisus.

182. Themistocle sublimior. *Tom. 1. Apolog. cap. 11. num. 173.*

Militarem illum appellat Tertull. Hinc legendum videtur *militarior*, vel militiæ aut militaris artis peritior. Ipse autem adolescentis gloria emicuit bello Medico, pugna Marathonia, sub auspiciis Miltiadis. Deinde aliquot annis post Dux Atheniensium, adversus Xerxis navaleis copias ad Salaminem memorabili cum laude conflixit.

183. Titulum dispungere. *Tom. 5. lib. de Monog. cap. 8. num. 55.*

Dispungere rationes apud Jureconsultos est computum, ut vulgo loquimur, examinare, sive, ut Papian. describit, conferre accepta & data, & alibi: percontari, examinare, describere rationes, pro eo quod est *dispungere*. Aliud est expungere, quod est punctis circumducere & tollere, & quasi rem confectam eximere e codice. Utitur Tertull. Metaphora a ratiocinatoribus ducta, & a censoribus, qui in tabulas referunt nomina & titulos eorum qui profitentur. Si proverbialiter usurpare placet, erit: rationem vel causam, justane sit an contra, expendere; vel dijudicare idoneusne sit quis ad munus aliquod obeundum & suis dotibus adfatim instructus. Lib. 4. advers. Marc. *Creatorem vocat judicem & dispunctorem meritorum*. Lib. 5. *dispunctionem boni atque mali operis*. Lib. de Patient. *Omnis injuria quum patientiam offenderit, eodem exitu dispungetur, quo telum in petra libratum & obrusum*, hoc est: evanescet & irritus erit conatus, uti evanescunt ea quæ delentur sive dispunguntur, pro expunguntur.

184. Titulum incidere. *Tom. 3. lib. 1. adv. Marc. cap. 9. num. 57.*

Incidere est notare aliquid in monumentis rerum gestarum. Cicero: *Incidere* elogium (aliis, & Mureto imprimis ellogium) in sepulcro, in æs, in marmore. Plin. de Pomp. Magno cap. 26. lib. 7. commemorat titulos victoriarum & triumphorum notatos. Quem ad morem adlusit Tertull. ut sit, publico cognomento honestare vel infamare, & elogio nobilitare.

185. Tullio eloquentior. *Tom. 1. Apolog. cap. 11. num. 17.*

Mullii elogium habes lib. 7. num. 30. apud Plin. ubi eum vocat facundiarum Latiarumque litterarum parentem. Quinçtil. lib. 9. Instit. In quem, ait, copiam Platonis, vim Demosthenis, suavitatem Isocratis fuisse transfusam.

186. Vanitatem vanitate depellere. *Tom. 3. lib. 4. adv. Marc. cap. 30. n. 496.*

Est artem arte, mendacium mendacio eludere. Frivolum argumentum, & ad rem non accomodatum, frivolo & alieno infringere & refellere. Illa persimilia: Cum vulpe vulpinari, cum Cretenfi cretizare.

187. Venas deducere. *Tom. 5. lib. de Trinit. 1. cap. 2. num. 131.*

Translatio ducta a fontibus, unde rivus & quasi venæ aquarum deducuntur. Hinc illa: Divite vel tenui vena, quod fontium alii angustiore vena manant; alii majore, ut flumen efficiant; vel etiam a metallis, quorum venæ, ut genere, ita copia interdum differunt. Quinçtil. Plenior canali fluunt. Et Poetæ venas ab Homero tamquam Poesos fonte, duxisse dicuntur.

188. Via eadem rursus & deorsum. *Tom. 3. lib. 2. adv. Marc. cap. 28. n. 195.*

Hoc Proverbium Heraclito usurpatum, transferre videtur Tertull. ad suam argumentandi rationem. Nam eo faciunt: Super, & infra se. Hæc quidem ad dignitatem, illa sursum ac deorsum ad locum spectantia. Hoc enim vere est adversus Marcionem Antitheseis æmulas facere, quæ non solum in sententiis, si ignoravit, omnino non scivit, sed in vocabulis, quæ dixi, consistent. Heraclitus usurparit forte in Psychicis disciplinis hoc obscurius dictum; quum Sursum ac deorsum in loci ratione sint ex numero eorum quæ dicunt τὸ ὀμνῆς, sive Relata Cicero: Ferri *sursum* rectis lineis, & *deorsum* ad lineam. Atque ita Tertull. argumentationem suam ΤΟΥΤΕΣΙΝ Heracliti axiomate probat.

189. Viva voce. *Tom. 3. lib. de Præscript. adv. hæret. cap. 21. num. 128.*

Hic statim opponitur, *per Epistolas*, subintell. prædicando. *Viva vox*, quasi vivida atque efficax ab ipso pronuntiantis ore, percepta, in qua nativa & genuina elucescit gratia, & actio cum motu, quæ in orationis est vita, inhærescit. Quæ omnia a scriptura, quæ veram vivamque

vivamque vocem tantum imitatur, sunt
sejuncta. Quint. Actio orationis quasi vita
est, rerum inventio ossium instar est ordo
nervos imitatur, elocutio carnem, cutem
& colorem refert; memoria spiritus vice
fungitur. Quibus omnibus accedit pro-
nuntiatio velut motus quidam vitalis.
Nullum enim certius argumentum vitæ,
quam motus; unde flumina viva, a mo-
tu. B. Hieron. in Præfat. Gen. Habet ne-
scio quid latentis energiæ *viva vox*. Huic
opponit, ut dixi, Tertull. *per Episto-
lam prædicare*. Et aliis: Muti magistri,
quæ sunt scripta eorum, qui eruditi in-
genii monumenta posteritati litteris man-
data reliquerunt, quasi vocis & vitæ ex-
pertes.

190. Umbram sine lumine colorare. To.
3. lib. adv. Hermog. cap. 2. num. 12.

AB arte pictoria, quam Hermoge-
nes exercuerat, tractum. Prima pi-
cturæ initia (inquit Plin.) *umbra* ho-
minis lineis circumducta, quæ linearis di-
cta, secunda singulis coloribus, & mo-
nochromatos appellata. Itaque prima si-
ne ullo colore fuit, adeo ut quos pin-
gerent, adscribere esset institutum. De-
inde lineæ colorari coeptæ testa trita.
Cujusmodi picturæ in arte tectonica par
est *ἰχθυογραφία*, quæ est areæ jacens ef-
formatio & superficiaria descriptio, fu-
turi operis specimen exhibens: Detor-
quebitur ad sermonis, argumenti, rei de-
monstratæ obscuritatem.



S E R I E S T E R T U L L I A N I

*Operum quæ hoc volumine continentur. Item ex quibus quæque
sint codicibus notabiliter emendata.*

APOLOGETICUS. p. 1. Emendatur ducenties quinquagies, ex codicibus clarissimorum & doctissimorum Claudii Puteani, & Petri Pithœi, sed maxime Fuldenfi.

AD NATIONES. Libri duo, p. 40. nuper ex codice Agobardi a Jac. Godofredo primum editi. Emendantur septuagies octies.

DE TESTIMONIO ANIMÆ. p. 64. Emendatur vigesies & sexies, ex Fulvii Ursini exemplaribus.

AD SCAPULAM. p. 68. Manuscriptum vidimus in membranis penes clarissimum virum Petrum Belinium I. C. Divionensem. Variantes lectiones inde excerptas jampridem in P. Pithœi manus incidisse, ex ejus libro didicimus.

DE SPECTACULIS. p. 72. Emendatur octies & centies, ex codicibus Agobardi & Ursini.

DE IDOLOLATRIA. p. 85. Emendatur centies & trigesies, ex Agobardi & Ursini codicibus.

DE CORONA. p. 100. Emendatur octies & septuagesies, ex Agobardi & Ursini codicibus.

DE PALLIO. p. 111. Emendatur omnibus fere lineis, juxta editionem doctiss. Salmasii, ad vetusta exemplaria acuratissimam, præterquam sex aut septem locis.

DE PŒNITENTIA. p. 120. Emendatur decies, ex Fulviano & Divionensi.

DE ORATIONE. p. 129. Emendatur ter & trigesies, ex codicibus Agobardi & Ursini.

AD MARTYRAS. p. 136. Emendatur quater, ex codicibus Fulviano & Divionensi.

DE PATIENTIA. p. 139. Emendatur quadragies & septies ex Pithœi & Ursini exemplaribus.

DE CULTU FEMINARUM, LIBER I. p. 149. Emendatur quater & decies, ex codicibus Agobardi & Ursini.

DE CULTU FEMINARUM, LIB. II. p. 154. Emendatur singulis fere clausulis, ex cod. Agobardi.

AD UXOREM LIB. DUO. p. 161.

Emendantur toties, ut jam appareant novi, ex codice Agobardi.

DE VIRGINIBUS VELANDIS. p. 172. Emendatur quater & decies, ex cod. Pithœi. & Ursini.

ADVERSUS JUDEOS p. 183. Emendatur quater & trigesies, ex cod. Fuldenfi.

DE PRÆSCRIPTIONE HÆRET. p. 202. Emendatur locis quinque & nonaginta, ex codicibus Agobardi & Ursini.

DE BAPTISMO. p. 224. Emendatur quadragies, ex cod. Ursini.

ADVERSUS HERMOGENEM. p. 233. Emendatur trigesies, ex codicibus Ursini & Pithœi.

ADVERSUS VALENTINIANOS. p. 250. Emendatur locis novemdecim, ex cod. Pithœi.

DE ANIMA. p. 264. Emendatur centies & quadragies, ex codicibus Agobardi & Ursini.

DE CARNE CHRISTI. 307. Emendatur centies trigesies & quinquies, ex codicibus Agobardino & Divionensi.

DE RESURRECTIONE CARNIS. p. 325. Emendatur centies & quinquies, ex codicibus Fulviano & Divionensi.

ADVERSUS MARCIONEM LIBRI V. p. 365. Emendantur centies & septies, ex codicibus Ursini & Pithœi.

SCORPIACE. p. 487. Emendatur locis septuaginta duobus, ex codicibus Agobardi & Ursini.

ADVERSUS PRAXEAM. p. 500. Emendatur quater & nonagies, ex cod. Ursini & Pithœi.

DE EXHORTATIONE CASTITATIS. p. 519. Emendatur toties, ut fere novus prodeat, ex cod. Agobardi.

DE MONOGAMIA. p. 525. Emendatur quater & decies, ex codicibus Fulviano & Divionensi.

DE FUGA IN PERSECUTIONE p. 536. Emendatur sexies & vigesies, ex iisdem codicibus.

DE JEIUNIIS. p. 544. Emendatur octies & vigesies, ex cod. Ursini.

DE PUDICITIA. p. 554. Emendatur septies & septuagies, ex codice Ursini.

NOI REFORMATORI

DELLO STUDIO DI PADOVA.

A Vendo veduto per la Fede di Revisione, ed Approbazione del P. *Fra Paolo Tommaso Manuelli Inquisitore di Venezia*: Nel Libro intitolato: *Quinti Seprimii Florentis Terrulliani Opera &c. cum Annotationibus Nicolai Rigaltii J. C.* non v'esser cos' alcuna contro la Santa Fede Cattolica, e parimente per Attestato del Segretario nostro; niente contro Principi, e buoni costumi, concedo Licenza a *Gasparo Gerardi Stampatore di Venezia*, che possi esser stampato, osservando gl'ordini in materia di Stampe, e presentando le solite Copie alle Pubbliche Librerie di Venezia, e di Padova.

Data li 28: Maggio 1743.

(Z. Piero Pasqualigo Riffor.

(Marco Foscarini Cav. Proc. Riffor.

Registrato in Libro a carte 8.

11. Maggio 1743.

Registrato nel Magistrato Eccell. dagli Esecutori contro la Bestemina.

Agostino Bianchi Segretario.

Marco Mazzi Nod. contro la Bestemina.



Q. SEPT. FLOR. TERTULLIANI APOLOGETICUS ADVERSUS GENTES.

ARGUMENTUM.

Imperante Alexandro Severo, & cum Antonino filio res Romanas administrante, Tertullianus veræ religionis ardore flagrans, illius utpote sacris initiatus, moleste, pro eo ac debuit, patiebatur, Religionem quæ efferre se se quodammodo cœperat, opprimi, sub initium persecutionis quintæ, qua sæviente, insontes passim Christiani, nulla sexus aut ætatis habita ratione, in auditis ante illum diem suppliciis cruciabantur. Pro summa quæ tunc pollebat facundia Christianorum patrocinium suscepit, quorum adeo deplorata erat conditio, ut indicta causa, & solius nominis præjudicio damnarentur. Communi malo ac publico occurrere, & erumpentem in dies tempestatem, quantum in se erat, compescere, partes suas duxit: missaque hanc ob causam ad Antistites Romanos Apologia, effrenatos adversariorum impetus fregit tantisper ac debilitavit. Eo quippe vigore eaque eruditione causam egit, ut si rationibus & veritate disceptandum fuisset, Gentiles omnes redegisset ad incitas. Justini Martyris & Aristidis vestigia premere poterat, verum ita eloquentiam est imitatus, ut & dicendi charactere, & argumentorum pondere ac doctrinæ varietate, utrumque superasse videatur.



A In non licet vobis, Romani ^a imperii antistites, ^b in aperto & edito, ^c in ipso fere vertice civitatis præsidentibus ad judicandum, palam dispicere, & coram examinare, quid sit liquido in causa Christianorum; si ^d ad hanc solam speciem ^e auctoritas vestra de justitiæ I. diligentia in publico aut timet, aut erubescit inquirere; si denique, quod ^f proxime accidit, ^g domesticis judiciis nimis ^h operata sectæ hujus infestatio obstruit defensioni; liceat veritati vel occulta via tacitarum literarum ad aures vestras pervenire. Nihil de causa sua deprecatur, quia nec de conditione miratur, Scit se peregrinam in terris B agere; inter extraneos facile inimicos invenire; ceterum, genus, sedem, spem, gratiam, dignita-

COMMENTARIUS.

^a Imperii Antistites. Antistites vero appellat [inquit Franciscus Zephyrus, in suis quæ nostris conjunximus scholiis] ipsos Pontifices, quorum auctoritas rem sacram, ceremonias, omnem denique religionem administrabat, in quibus interpretandis summa Reip. versabatur, unde & principes publici consilii a Cicerone appellantur, & deorum immortalium antistites. Atque inter eos etiam ipsos imperatores fuisse constat ex inscriptionibus antiquis, in quibus Pontifices Max. vocantur. PAMELIUS.

^b In aperto. Melius legeretur, in aperto & edito ipso, ut habent vetusti codices. LE PRIEUR.

^c In ipso fere vertice civitatis præsidentibus ad judicandum.] Capitolium significat. Et Chalcidius in Tim. Plat. Rationem dicit suam obtinere sedem in capite, tanquam torius corporis Capitolio. RIGALTIIUS.

^d Ad hanc solam speciem. Quoniam deplorata videtur causa Christianorum, propter præjudicia & varia decreta; adeo ut nemo pro iisdem loqui non reformidet, sicque aperto patrocinio indigeant, Nobis saltem privatim pro Christianis disceptare concedatur, datisque ad vos literis, doloris nostri testibus & amoris, linguis subsidium aliquod reservate. LE PR.

^e Auctoritas vestra. Per auctoritatem intelligit actum summum administrationis, summam in administrando impe-

rio potentiam atque auctoritatem. Itaque auctoritas est institutoris, dispensatoris, procuratoris. Ut ergo isti indigent auctoritate summa, ita de præsidibus istis, inquit, auctoritatem esse illorum, neminem timere & erubescere, quominus tuto possint judicare. LACERDA.

^f Proxime accidit, domesticis judiciis.) Innuit recentem historiam sævitæ quorundam ex iis, quos Imperii Romani antistites vocat; qui scilicet domestico judicio in liberos aut servos suos, eo quod Christianorum sectæ nomen dedissent, aliquid atrocius statuerant, quasi inde contracta asperitate, allatis domo præjudiciis ad ipsa tribunalia causis Christianorum judicandis infestiores accederent. Idem.

^g Domesticis judiciis. Quemadmodum auctores dicere solent operari sacris, vocabant etiam operationes ipsa sacrificia veteres, Acrone Grammatico teste. PAM.

^h Operata. Hellenice & Virgilius 1. Georgic. Latè operatus in verbis. Dicit autem Ethnicos conatos ab iis qui familiariter cum Christianis versabantur, a famulis inquam & ancillis investigare crimina, de quibus vulgo infamabantur, nihilque unquam deprehensum esse. LAC.

ⁱ Sectæ hujus infestatio.] Eodem sensu Chalcidius in Tim. Plat. sectam sanctiorem dixit, ex Hebræa Christianam significans. Quod quidem, inquit, verum esse testatur eminens quædam doctrina sectæ sanctioris. Idem.

gnitatem in cœlis habere. unum gessit interdum, ne ignorata damnetur. Quid hic deperit A legibus in suo regno dominantibus, si audiat? an hoc magis gloriabitur potestas earum, quo etiam auditam damnabunt veritatem? Ceterum inauditam si damnent, præter invidiam iniquitatis, etiam suspicionem merebuntur alicujus conscientiae, nolentes audire, quod auditum damnare non possint. ^a Hanc itaque primam causam apud vos collocamus iniquitatis odii erga nomen Christianorum. Quam iniquitatem idem titulus & onerat & revincit quid videatur excusare, ignorantia scilicet. quid enim iniquius, quam ut oderint homines quod ignorant, etiam si res meretur odium? tunc etenim meretur, cum cognoscitur an mereatur. vacante autem meriti notitia, unde odii iustitia defenditur? quæ non de eventu, sed de conscientia probanda est. Cum ergo propterea oderint homines, quia ignorant quale sit quod oderunt, cur non liceat ejusmodi illud esse, quod non debeant odisse? ita utrumque ex alterutro redarguimus, & ignorare illos dum oderunt, & injuste odisse dum ignorant. Testimo- B nium ignorantiae est quæ iniquitatem dum excusat condemnat, cum omnes qui retro oderant quia ignorabant, simul desinunt ignorare, cessant & odisse. Ex his fiunt Christiani. utique de comperto, & incipiunt odisse quod fuerant, & profiteri quod oderant, ^b & sunt tanti, quanti & denotamur. ^c Obsessam vociferantur civitatem in agris, in castellis, in insulis, Christianos. omnem sexum, ætatem, conditionem, & jam dignitatem transgredi ad hoc nomen quasi detrimento mœrent: nec tamen hoc ipso modo ad æstimationem alicujus latentis boni promovent animos. non licet rectius suspicari, non libet propius experiri. hic tantum curiositas humana torpescit. amant ignorare, cum alii gaudeant cognovisse. Quanto magis hos ^d Anacharsis denotasset imprudentes de prudentibus judicantes, quam ^e immuscos de musicis? malunt nescire, quia jam oderunt. adeo quod nesciunt, præjudicandi esse, quod si sciant, odisse C non poterant; quando ^f si nullum odii debitum deprehendatur, optimum utique sit definire injuste odisse: si vero de merito constet, non modo nihil odii detrahatur, sed amplius acquiratur ad perseverantiam, etiam iustitiæ ipsius auctoritate. Sed non ideo, inquit, bonum, quia multos convertit; quanti enim ad malum performantur? ^g quanti transfugæ in perversum? Quis negat? tamen quod vere malum est, ^h ne ipsi quidem, ⁱ quos rapit, defendere pro bono audent. omne malum aut timore, aut pudore natura perfudit. denique malefici gessunt latere, trepidant deprehensi, negant accusati, ne torti quidem facile aut semper confitentur. certe damnati mœrent. ^k dinumerant in semetipsos. ^l mentis malæ impetus vel fato vel astris imputant. nolunt enim suum esse, quod malum agnoscunt. Christianus vero quid simile? ^m neminem pudet, neminem poenitet, nisi plane retro non fuisse. Si denotatur, gloria- tur; si accusatur, non defendit. interrogatus, vel ultro confitetur; damnatus, gratias agit. D Quid hoc mali est, quod ⁿ naturalia mali non habet timorem, pudorem, tergiversationem, poenitentiam deplorationem? Quid hoc mali est, cujus reus gaudet? cujus accusatio votum est, & poena felicitas? non potes dementiam dicere, quod revinceris ignorare. ^o Si certum est denique nos nocentissimos esse, cur a vobis ipsis aliter tractamur, quam pares nostri, id est ceteri nocentes; cum ejusdem noxietatis eadem tractatio deberet intervenire? Quodcunque dicimur cum alii dicuntur, & proprio ore, & mercenaria advocacy utuntur ad innocentiae suæ commendationem. respondendi, altercandi facultas patet quando nec liceat indefensos & inau-

^a Hanc itaque. Jus primum, & crimen impingimus. Itaque eo modo dicitur causam collocare, quo causa cadere, id est, in lite vinci. Cicero ad Trebatium. Quod si scribere oblitus es minus multi jam te advocato causa cadent. LAC.

^b Hanc itaque. Crimen quod vobis defertur, illud unum est. Odium scilicet quo gentes omnes flagrant erga Christianum nomen, & invidia qua Christiani indicta causa obruuntur. LE PR.

^c Et sunt tanti. Perinde ac si dixisset, tanta est eorum multitudo, quanta vos non præterit, sed judicatis ac deploramini multa proclamatione dolentes sub prætextu iustitiæ, & quasi accepto detrimento obsideri orbem hac Christiana religione, & ad hoc nomen omnes homines confugere, ut merito de Ecclesia Horatianum illud decantari posset. Merces profundo pulchrior evenit. PAM.

^d Obsessam vociferantur civitatem, in agris, in castellis, in insulis Christianos. Sic vociferatur nefandus impostor apud Lucianum in Pseudom. ἀδελφοὶ ἐμπεπλησμένοι καὶ Χριστιανῶν τῶν Πόντων. Idem præstigiarius aliquid editurus, procul arceri Christianos jubet. RIG.

^e Anacharsis, Laertius in ejus vita θαυμάζειν δὲ ἐκ τῶν πρὸς τοῖς Ἰνδοῖν ἀγωνιστοῦν μὲν οἱ τεχνῖται, καὶ κρινοῖσι δὲ οἱ μὴ τεχνῖται hoc est interprete Rhenano, Mirari autem se dixit, quomodo apud Græcos, artifices quidam certarent, verum judicarent, qui non essent artifices. PAM.

Nam si Anacharsis, inquit Philosophus, ignorantes musicam, deridebat de musicis ferre judicium: quanto magis imprudentes damnaver, si de prudentibus vidisset judicare: quum multo magis importuna sit imprudentia quam musica. ZEPHIRUS.

^f Immuscos de musicis. Videatur obiter adagium 48. Cent.

Primæ Hadriani Junii, ubi musicum accipit pro frugali & moderato. LAC.

^g Si nullum odii debitum. Debitum odii dicit eodem sensu, quo in seq. Debitum poenæ.

^h Quanti transfugæ in perversum. Ipse ad Nationes, pag. 46. Quot desertores bonæ vitæ. Idem.

ⁱ Ne ipsi quidem, quos capit defendere pro rapit. VOVV.

^k Dinumerant semetipsos. Id est, recolunt, collustrant & recensent intus semetipsos, hoc est, acta sua, vere semetipsos scrutantur. Numerare enim est recensere teste Virg. 4. Georg.

— atque chaos densos divum numerabat amores. Quod si penitus explices dinumerant esse poterit, æstimant se; nam qui numeratur & censetur, in pretio aliquo est & censu. LAC.

^l Quos rapit. Quos malum ad se rapit. Sic ipse ad Nationes, Quia plerisque convertat, & sibi rapiat. RIG.

^m Dinumerant in semetipsos. Ipse ad Nat. Exprobant etenim quod erant in semetipsos. Idem.

ⁿ Mentis malæ impetus vel fato vel astris imputant. Sic de Opilio Macrino, Capitolinus. Imperium rapium ierat, sed quasi invitus acceperat, ut sunt homines, qui ad ea se cogi dicunt, quæ vel sceleribus comparant. RIG.

^o Naturalia mali non habet. Sic legitur in exemplari Puteanorum. Ipse ad Nationes, Quod hoc malum est, in quo mali natura cessat? Hic autem Naturalia mali dicit, ut libro de Anima, Naturalia anime. Idem.

^p Naturalia mali. Ita Pamelius, sed contra fidem veterum codicum, qui scribunt naturam mali. VOVV.

^q Si certum est. Caput 2. inscribitur a plerisque contra inquisitionem: sed rectius in Vatic. cod. Perversitas quæ in damnandis & absolvendis Christianis observatur. Atqui hoc etiam argumentum ex Justino sumpsit. PAM.

A & in auditos omnino damnari. Sed Christianis solis nihil permittitur loqui, quod causam purget, quod veritatem defendat, quod iudicem non faciat injustum: sed illud solum expectatur, quod odio publico necessarium est, confessio nominis, non examinatio criminis: quando si de aliquo nocente cognoscitis, non statim confesso eo nomen homicidæ, vel sacrilegi, vel incesti, vel publici hostis (ut de nostris elogiis loquar) contenti sitis ad pronuntiandum, nisi & consequentia exigatis, qualitatem facti, locum, modum, tempus, conscios, socios. De nobis nihil tale: cum æque extorqueri oporteret quodcumque falso jactatur; quot quisque jam infanticidia degustasset; ^a quot incesta contenebrasset; qui coqui, qui canes affuissent. o quanta illius præsidis gloria, si eruisset aliquem qui centum jam infantes comedisset! Atquin invenimus inquisitionem quoque in nos prohibitam. ^b Plinius enim Secundus, cum provinciam regeret, damnatis quibusdam Christianis, quibusdam gradu pulsus, ipsa tamen multitudine perturbatus, quid de cetero ageret consuluit tunc Trajanum imperatorem, allegans, ^c præter obstinationem non sacrificandi, nihil aliud se de sacramentis eorum comperisse, ^d quam cœtus antelucanos ad canendum Christo & Deo, & ad consœderandam disciplinam: homicidium, adulterium, fraudem, perfidiam & cætera scelera prohibentes. Tunc Trajanus rescripsit, hoc genus inquirendos quidem non esse, oblatos vero puniri oportere. ^e o sententiam necessitate confusam! negat inquirendos, ut innocentes: & mandat puniendos, ut nocentes. parcit, & sævit. dissimulat, & animadvertit. ^f Quid temetipsam censura circumvenis? Si damnas, cur non & inquiris? Si non inquiris, cur non & absolvis? Latronibus vestigandis per universas provincias ^g militaris statio fortitur. in reos majestatis & publicos hostes omnis homo miles est: ad socios, ad conscios usque inquisitio extenditur. solum Christianum inquiri non licet; offerri licet. quasi aliud esset actura inquisitio, quam oblationem. Damnatis ergo ^C oblatum, quem nemo voluit requisitum; qui puto jam non ideo meruit poenam, quia nocens est: sed quia, non requirendus, inventus est. Itaque nec in illo ex forma malorum judicandorum agitis erga nos, quod ceteris negantibus adhibetis tormenta ad confitendum, solis Christianis ad negandum; cum si malum esset, nos quidem negaremus, vos vero confiteri tormentis compelleretis. Neque enim ideo non putaretis requirenda quæstionibus scelera, quia certi essetis admitti ea ex nominis confessione, qui hodie de confesso homicida, scientes homicidium quid sit, nihilominus ordinem extorquetis admissi: quo perversius, cum præsumatis de sceleribus nostris ex nominis confessione, cogitis tormentis de confessione decedere, ut negantes nomen, pariter utique negemus & scelera, de quibus ex confessione nominis præsumperatis. ^h Sed opinor non vultis nos perire, quos pessimos creditis. ⁱ sic enim soletis dicere homicidæ, Nega, laniari jubere sacrilegum si confiteri perseveraverit. Si non ita agitis circa nos nocentes, ergo nos innocentissimos judicatis, cum quasi innocentissimos non vultis in ea confessione perseverare, quam necessitate, non justitia damnandam a vobis sciatis. Vociferatur homo, Christianus sum. quod est, dicit: tu vis audire quod non est. Veritatis extorquendæ præfides de nobis solis mendacium elaboratis audire. Hoc sum, inquit, quod quæris an sim. Quid me torques in perversum? confiteor, & torques. quid faceres, si negarem? Plane aliis negantibus non facile fidem accommodatis. nobis, si negaverimus, statim creditis. Suspecta sit vobis ista perversitas, ne qua vis lateat in occulto, ^k quæ vos adversus formam, adversus naturam judicandi, contra ipsas quoque leges ministret. Nisi enim fallor, leges malos erui jubent, non abscondi: confessos damnari præscribunt, non absolvi. ^l hoc senatusconsulta, hoc principum mandata definiunt. Hoc imperium cujus ministri estis, civi-

A 2

lis,

^a Quot incesta contenebr. In tenebris, inquit Rhenanus, peragi mentiebantur Gentiles. PAM.

^b Plin. Secundus. Notissimum illud est, Plinium cum imperium gereret in Asia & provinciam administraret, postquam Christianos quosdam morti addixisset, scripsisse ad Trajanum: Itemque Imperatorem rescripsisse hac de re, ut videre est lib. 10. epist. 103. & 104. Exagitur autem hoc in loco responsum Trajani seu edictum quo non ut Christianos, sed ut flagitiosos puniendos esse decernit. LE PR.

^c Præter obstinationem. Perpetua fuit in Christianos Gentilium calumnia, quod ut pertinaces illos ubique traducerent, & suis ritibus ac ceremoniis nimium deditos, quod laudi verti debebat. De his ritibus amplissime S. Basilii epist. 63. Idem.

^d Cœtus antelucanos. De cœtu est quod notes, solitam dari vocem hanc rebus sacris. Hinc Meursius illud Constantini Manassæ in annalibus.

^e οἱ τοὶ καὶ γὰρ ἀποποιεῖντες τὰς παρὰ θεοφύλακτον.

ita reddit, Nam hi religiosorum hominum cœtu coacto Dionysius Exiguus hanc vocem dat interpretans in vita S. Pachomii. Monachorum cœtibus aggregabat. LAC.

^f O sententiam! Hic ille Trajanus Clementem Pontificem Romanum exilio multavit, post quod martyrio coronatus est: Simonem fratrem Domini dictum, filium Cleophae in crucem egit: Ignatium Antiochenum Episcopum leonibus objecit, & multos trucidavit, ut merito queratur Tertullianus de sententiæ hujus perplexitate. Idem.

^g Quid temetipsam censura circumvenis?] Censuram compellat. Quid temetipsam, o censura, circumvenis. RIG.

^g Militaris statio. Id est, Rhen. interprete, per sortitionem assignatur. Sortior vero, inquit Zephyrus, a verbo sortio contrarii affectus significationem gerere, Nonius ex autoritate Varronis commemorat: hinc autem stationarii milites nuncupabantur. PAM.

^h Sed opinor &. Observandum est Ethnicorum summam fuisse in Christianos invidiam; illos enim pessimos vocare solebant καὶ ἀδύνατοι ἀδυνάτοι ἀδύνατοι, ut legimus apud Justinum Martyrem dialogo contra Tryphonem, LE PR.

ⁱ Sic enim soletis dicere homicidæ, nega. Laniari jub. sacr.) Qui torquendo Christiano præsidebat, dicere solebat, Nega te esse Christianum: quasi suggereret per quod evadere ille posset. Idem Christianum confitentem torqueri nihilominus jubebat: cum tamen frustra torqueatur qui confiteatur. Itaque perversam & absurdam judiciorum formam carpit Tertullianus; Nempe, inquit, sic soletis dicere homicidæ confitenti, Nega te esse homicidam: Nempe sacrilego fatenti se sacrilegum admoveri jubetis tormenta. Ipse Tertullianus lib. 1. ad Nationes, Sane ceteros ad hoc renditis & excarnificatis, ut negent esse quod esse dicuntur, &c. Hic vero in sequentibus legendum videtur: Si non ita agitis circa nocentes. PAM.

^k Quæ vos contra ipsas quoque leges ministret.] Hoc est, Quæ contra ipsas leges vestro ministerio utatur. Idem.

^l Hoc Senatusconsulta. Rursum voces Jureconsultis usitatæ, quarum illæ a Senatu, hæ auctoritate Principum constituantur. D. de orig. Jur. l. 2. §. ita. Idem.

lis, ^a non tyrannica dominatio est, apud tyrannos enim tormenta etiam pro poena adhiben- A
tur: apud vos, soli quaestioni temperantur. vestram illis servate legem usque ad confessionem.
si confessione praevenerantur, vacabunt. sententia opus est, ^b debito poenae nocens expun-
dus est, non eximendus. denique nemo illum gestit absolvere, non licet hoc velle; ideo nec
cogitur quisquam negare. Christianum hominem omnium scelerum reum, deorum, impera-
torum, legum, morum, naturae totius inimicum existimas, & cogis negare ut absolveras, quem
non poteris absolvere nisi negaverit. praevicaris in leges, vis ergo neget se nocentem, ut
eum facias innocentem; & quidem invitum jam, nec de praeterito reum, unde ista perversi-
tas? ut etiam illud non recogitetis, sponte confesso magis credendum esse, quam per vim ne-
ganti; vel ne compulsus negare, ^c non ex fide negarit; & absolutus, ibidem post tribunal, de
vestra rideat aemulatione iterum Christianus. Cum igitur in omnibus nos aliter disponitis
quam ceteros nocentes, id unum contendendo, ut de eo nomine excludamur [excludimur enim B
si facimus quae faciunt non Christiani] intelligere potestis, non scelus aliquod in causa esse,
sed nomen, quod quaedam ratio ^d aemulae operationis insequitur, hoc primum agens ut ho-
mines nolint scire pro certo, quod se nescire pro certo sciunt. ideo & credunt de nobis quae
non probantur & nolunt inquiri, ne probentur non esse, quae malunt credi esse, ut nomen
illius aemulae rationis inimicum, praesumptis non probatis criminibus de sua sola confessione
damnetur. ^e ideo torquemur confitentes, & punimur perseverantes, & absolvimur negan-
tes, quia nominis proelium est. Denique, ^f quid de tabella recitatis illum Christianum,
cur non & homicidam? si homicida Christianus, cur non & incestus? vel quodcunque aliud
esse non creditis? in nobis solis pudet aut piget ipsis nominibus scelerum pronuntiare. C
^g Christianus si nullius criminis nomen est, valde ineptum ^h si solius nominis crimen est. Quid?
III. quod ita plerique clausis oculis in odium ejus impingunt, ut bonum alicui testimonium fe-
rentes, admisceant nominis exprobrationem, Bonus vir ⁱ Cajus Sejus, tantum quod Chri-
stianus. Item alius, Ego miror Lucium sapientem virum repente factum Christianum. Ne-
mo retractat, ne ideo bonus Cajus, & prudens Lucius, quia Christianus: aut ideo Christia-
nus, quia prudens & bonus. Laudant, quae sciunt; vituperant, quae ignorant; & id quod
sciunt, eo quod ignorant, corrumpunt; cum sit justius occulta de manifestis praedjudicare,
quam manifesta de occultis praedamare. Alii, quos retro ante hoc nomen vagos, viles,
improbos noverant, ex ipso denotant quo laudant, caecitate odii in suffragium impingunt.
Quae mulier! quam lasciva, quam festiva! Qui juvenis! quam lusus! quam amasius! facti D
sunt Christiani. ^k Ita nomen emendationi imputatur. Nonnulli etiam ^l de utilitatibus suis
cum odio isto paciscuntur, contenti injuria, dum ne domi habeant quod oderunt. Uxorem
jam pudicam maritus iam non zelotypus ejecit. ^m filium iam subiectum ⁿ pater retro patiens
abdicaavit, servum jam fidelem dominus olim mitis ab oculis relegavit. Ut quisque hoc no-
mine emendatur, offendit. Tanti non est bonum, quanti est odium Christianorum. Nunc
igitur, si nominis odium est, quis nominum reatus? quae accusatio vocabulorum? nisi si
aut barbarum sonat aliqua vox nominis, aut infaustum, aut maledicum, aut impudicum.
Christianus vero, quantum interpretatio est, de unctione deducitur. Sed & cum perperam
aut

^a Non tyrannica. Quasi diceret, imperium cuius arbitri
estis, legibus & jure constat: civile est, nec libidine
tyrannica aut impotenter gubernatur. LE PR.

^b Debito Poenae nocens expungendus est.) Noxii quique
debent poenas. Dammati, dicuntur servi poenae: supplicio
sumpto, dedisse poenas intelliguntur. Itaque in peragenda
cognitione, exactor poenarum de tabella seu matricula,
dammati cujusque nomen cum elogio seu causa citatum, si-
mul supplicio sumpto expungebat. Sic perfecta cognitione,
damnatorum omnium nomina in catalogo cernebantur ex-
puncta, & debito poenae nocentes expuncti, RIG.

^c Non ex fide negarit. Notanda unice huius viri pro-
prietas; est enim in jure, non nego, medium quiddam in-
ter negantem, & vere affirmantem. Ideo illam tradit Chri-
stiano, non neganti ex animo. LAC.

^d Aemulae operationis. Non valde laborandum in expli-
canda illa voce; nam aemula operatio de Dæmone intelli-
gi debet; Quod patet ex Justino Martyre apol. 2. his ver-
bis ἡ κρίσις ἐξ ἐστέρων, ἀλλὰ λόγῳ, παθεῖ, & μάλιστα δαίμονων
φαύλων ἐξ ἐκείνων μὲν ἀκρίτως κολάζετε, μὴ φροντισσοῦντες, Judicia
non expenditis, sed cupiditate, affectu, & demoniorum
pessimorum aculeis incitati, incognita causa torquetis, ni-
hil pensi habentes. LE PR.

^e Ideo torquemur. Eusebius lib. 8. histor. cap. 3. de car-
nificina in Christianos, ita loquitur, Ceteri vero, quorum
mens promptior, & fides validior fuit, tormenta patiebantur.
Plagis alii discerpebantur, alii ungulis fodiebantur,
alii ignitis laminis urebantur. LAC.

^f Quid de tabella. Olim, inquit Rhenanus, sententia
animadversionis capitalis de tabella recitabatur. Quod con-
firmatur ex vita D. Cypriani per Pontium & Paulum Dia-
conum. PAM.

^g Christianus nullius criminis nomen est.) Christianus,
nullius criminis nomen est, & tamen penes vos crimen est,

Ergo solius nominis crimen est, quod & valde injustum
ineptumque. Plinius Secundus in illa ad Trajanum Caesepi-
stola de Christianis, non mediocriter haesitare se dicit, no-
men ipsum e iam si flagitiis careat, an flagitia coherentia
nomini puniantur. Sed vana illa dubitatio Plinii nam ex
quo flagitiosi esse incipiunt, desinunt esse Christiani; & jam
puniantur ut flagitiosi, non ut Christiani. RIG.

^h Si solius nominis. Ineptissimum est & iniquum, Chri-
stianos nominis tantum causa exosos habere; Si jus aliqua
ratione redderetur, cum iudicibus offeruntur, expenderetur
illorum vita, & omni crimine nomen liberaretur, quod ele-
ganter habetur apud Athenagoram. Atque ut ait Justinus
Martyr. apolog. 2. e nomine quippe, neque laus, neque poe-
na recte irrogatur. ἐξ ὀνόματος μὲν γὰρ ἡ τιμωρία, ἡ κολασίς,
ἐκ δὲ ὁλόκληρος γίνετο. LE PR.

ⁱ Cajus Sejus. Verba sunt Jureconsultis frequentissima,
ubi exempli gratia, aliquid inculcare volunt de personis in
genere. LAC.

^k Ita nomen emendationi imputatur.) Nomen videli-
cet Christiani, nam apud Genes, Christiani nomen pro
crimine est. Itaque homini quamvis probo & emendato
imputatur Christiani nomen tamquam alicujus criminis pro-
brum. RIG.

^l De utilitatibus suis cum odio isto paciscuntur.] Sic
ipse libro de Oratione, cap. ult. De sua pace fratri tran-
sfigere. Idem.

^m De utilitatibus suis cum odio isto paciscuntur] Sic
uxor adultera, sit filius nebulo, sit servus nequam, dum
non sint Christiani. Idem.

ⁿ Filium jam subiectum] De quo pater queri desierat.
qualem Paulus dixit, μὴ ἀνυπετάκτος; ad Titum, cap. 1.
Idem.

^o Pater retro patiens] Qui filium ante patiebatur im-
morigerum & contumacem. Idem.

A^a Christianus pronuntiatur a vobis (nam nec nominis certa est notitia penes vos) ^b de suavitate, vel benignitate compositum est. Oditur itaque in hominibus innocuis etiam nomen innocuum. ^c Atenim secta oditur in nomine utique sui auctoris. ^d Quid novi, si aliqua disciplina de magistro cognomentum sectatoribus suis inducit? nonne philosophi de auctoribus suis nuncupantur, ^e Platonici, Epicurei, Pythagorici? etiam a locis conventiculorum & stationum suarum, Stoici, Academici? æque medici ab Erasistrato, & ^f grammatici ab Aristarcho, ^g coqui etiam ab Apicio? nec tamen quemquam offendit professio nominis cum institutione transmissi ab institutore. Plane si qui probavit malam sectam, & ita malum & auctorem, is probabit & nomen B malum, dignum odio de reatu sectæ & auctoris. ideoque ante odium nominis competebat prius de auctore sectam recognoscere, vel auctorem de secta. At nunc utriusque inquisitione & agnitione neglecta, nomen detinetur, nomen expugnatur: & ignotam sectam, ignotum & auctorem vox sola prædamnat, quia nominantur, non quia revincuntur. Atque adeo quasi præfatus hæc ad sugillandam odii erga nos publici iniquitatem, jam de causa innocentiae consistam; nec tantum refutabo quæ nobis obijciuntur, sed etiam in ipsos retorquebo qui obijciunt; ut ex hoc quoque sciant omnes in Christianis non esse quæ in se non nesciunt esse, simul uti erubescant accusantes, non dico pessimi optimos, sed jam, ut volunt, compares suos. Respon- C debimus ad singula, quæ in occulto admittere dicimur, quæ palam adinveniuntur, in quibus scelesti, in quibus vani, in quibus damnandi, in quibus irridendi deputamur. Sed quoniam, cum ad omnia occurrit veritas nostra, postremo legum obstruitur auctoritas adversus eam, ut aut nihil dicatur retractandum esse post leges, aut ingratis necessitas obsequii præferatur veritati, de legibus prius consistam vobiscum, ut cum tutoribus legum. Jam primum, cum dure definitis, dicendo. Non licet esse vos, & hoc sine ullo retractatu humaniore præscribitis, vim profitemini, & ^h iniquam ex arce dominationem, si ideo negatis licere, quia vultis, non quia debuit, non licere. Quod si quia non debet, ideo non vultis licere, sine dubio id non debet licere, quod male fit, & utique hoc ipso præjudicatur licere, quod bene fit. Si bonum invenero esse, quod lex tua prohibuit, nonne ex illo præjudico prohibere eam non posse, quod, si D malum esset, jure prohiberet? Si lex tua erravit, puto ab homine concepta est: neque enim de cælo ruit. Miramini hominem aut errare potuisse in lege condenda, aut resipuisse in reprobanda? Non enim & ipsius Lycurgi leges a Lacedæmoniis emendatæ tantum auctori suo doloris incusserunt, ut in secessu inedia de semetipso judicaret? Nonne & vos quotidie experimentis illuminantibus tenebras antiquitatis totam illam veterem & squalentem silvam legum novis i principalium rescriptorum & edictorum securibus rustatis & cæditis? Nonne ^k vanissimas Papias leges, quæ ante liberos suscipi cogunt, quam Juliæ ^l matrimonium contrahi, post tantæ auctoritatis senectutem, heri ^m Severus constantissimus principum exclusit? Sed & judica-

tos

a Christianus. Lactantius: Exponenda hujus nominis ratio est propter ignorantium errorem, qui cum immutata littera Christum solent dicere &c. Etenim Gentiles cum audiebant Christum, & nescirent illum ab unctione dici, pro Christo Christum dicebant quod nomen *Χρῆστος* suavitatem signat. LAC.

i. De voce Christianus optime Lacerda exposuit, addam *Χρῆστος* in Glossario nostro sic exponi *Χρῆστος*, frugalis, suavis, utilis, jucundus, & suavis Phil. LE PR.

b De Suavitate vel benignitate impositum est. Nempe de suavitate unctionis; Christiani. De benignitate, hoc est morum probitate, Christiani. Justinus Apolog. 11. pag. 54. *ἡ ὁσιότης ἐκ τῆ καθήκουσας ἡμῶν ὁσιότητος, ἡρῶ τοῦτο ὑπαρῆχον*. PAM.

c Atenim secta. Aliqui legunt, oditur ergo, est itaque in lib. antiquis. In verbo oditur, observa delectari Tertullianum antiquis verbis. Verba sequentia sic distinguit Junius: At nunc secta oditur: In nomine utique sui auctoris. LAC.

d Quid novi? Nihil mirum si Christiani ab auctore nominentur, is est disciplinæ ordo; Cum enim antiquitus a Christianis petebatur, cujus es? cujus artis, &c. ad omnia statim reponebant, Christianus sum. LE PR.

e Platonici, Epicurei. Sectas præcipuas philosophorum enumerat, quorum quidam ab auctoribus, utpote Platonici, Epicurei, Pythagorici, alii a locis conventiculorum nuncupantur, ut Stoici, Academici, de quorum omnium sententiis late disputat D. Augustinus, de Civit. D. lib. 8. PAM.

f Grammatici ab Aristarcho. Is tam castigato judicio fuit, ut tradat Ælianus Homeri versus non putatos, nisi quos ipse probaret: usque adeo ut tum apud Horatium in arte Poetica, & apud Ciceronem epist. 9. lib. 1. ad Atticum, tum ab aliis Aristarchus nominetur, quisquis scriptorum bonus censor est. Idem.

g Coci etiam ab Apicio. De Apicio, inquit Zephyrus qui a Plinio nepotum omnium altissimus gurgis appellatur, cum plures alii, tum Seneca ad Helviam matrem meminet. Vide Svidæ Historica. Idem.

h Iniquam ex arce dominationem. Phædrus, Arcem tyrannus occupat Pisistratus. Juvenalis, x. — nullus ephebum Deformem sæva castravit in arce tyrannus RIG.

i Principalium rescript. Rursum Jureconsultorum phrasis.

D. l. 1. de Orig. jur. l. 2. de qua Zephyrus: Rescripta principalia, mandata principis dicebantur, quibus sponte sua precibus exoratus imperator, alicui privatæ personæ vel communitati aliquid aut concedebat, aut excludebat, quæ ex eo nomen traxerunt, quia [ut Tacitus scribit] moris fuit Principem quemquam præsentem scripto adire, quæ scripta libelli supplices a Martiale dicuntur, nostra tempestate supplicationes. PAM.

k Vanissimas Papias leges, quæ ante liberos suscipi cogunt quam Jul. matr. contr.) Svetonius auctor est, Augustum leges retractasse: quasdam vero ex integro sanxisse, atque inter istas, Juliam de maritandis ordinibus aliquanto severius emendasse. Quod sic accipiendum mihi videtur, ut post Julias rogationes, ipse jam senior, quod scribit Tacitus, Papias sanxerit, hoc est, Julias aliquanto severius emendatas. Nempe cum Julæ a sponsalibus ad nuptias, *πρὸς τὴν γάμιν*, inquit Dio, triennium indulgissent, longius hoc vitum Augusto. Papias igitur ferri jussit, quæ tempus sponsas habendi biennio coartarent; ita ut biennio post contracta sponsalia cives Romani liberorum quærendorum causa nuptias inire cogerentur: ne quæsitæ longiore sponsarum immaturitate tempus traherent, per quod honoribus ac præmiis meritorum fruerentur, cum tamen rem ipsam fructumque nuptiarum, nimirum liberos, imperio Romano negarent. Itaque Papiæ leges in virgine annorum duodecim statim elapso sponsaliorum biennio nuptias fieri, ac per hoc liberis operam dari jubebant, cum Julæ nedum matrimonium contrahi, nisi post triennium, exigere. Vanissimas autem leges dicit, quæ de liberis suscipiendis studiosius cogitarent: quod non immerito vanum stultumque videbatur Christianis, finem seculorum instare credentibus, & vitæ mortalis in æternam commutandæ desiderio suspirantibus. RIG.

l Matrimonium contrahi. Nos verum hujus loci intellectum nactos, Deo favente, putamus. Imprimis itaque Julæ leges de matrimoniis, quæ etsi ab Augusto Imp. editæ, in honorem tamen J. Cæsaris, Julæ ab eo sunt nuncupatæ, certam ætatem præscripserunt, fortassis juxta Platonis leges, an. 35. quæ ad contrahendum matrimonium cogerentur. PAM.

m Severus constantissimus Principum. Imperator vere nominis sui, vere Pertinax, vere Severus. Ælius Spartianus, RIG.

tos retro in partes secari a creditoribus leges erant. consensu tamen publico crudelitas postea A
 erasa; est ^a in pudoris notam capitis poena conversa. bonorum adhibita proscriptio ^b suf-
 fundere maluit hominis sanguinem, quam effundere. Quot adhuc vobis repurgandæ latent
 leges? ^c quas neque annorum numerus, neque conditorum dignitas commendat, sed æqui-
 tas sola; & ideo, cum iniquæ recognoscuntur, merito damnantur, licet damnent. Quomo-
 do iniquas dicimus? immo si nomen puniunt, etiam stultas. si vero facta, cur in nobis de
 solo nomine puniunt facta, quæ in aliis de admissio, non de nomine probanda definiunt? In-
 cestus sum, cur non requirunt? infanticida; cur non extorquent? in Deos, in Cæsares ali-
 quid committo; cur non audior si quid habeo quo purger? nulla lex vetat discuti quod pro-
 hibet admitti: quia neque iudex iuste ulciscitur, nisi cognoscat admissum esse quod non licet: B
 neque civis fideliter legi obsequitur, ignorans quale sit quod ulciscitur. Nulla lex sibi soli con-
 scientiam iustitiæ suæ debet, sed eis, a quibus obsequium expectat. Ceterum suspecta lex est,
 quæ probari se non vult: improba autem, si non probata dominetur. Ut de origine aliquid
 retractemus ejusmodi legum, vetus erat decretum, ^d Ne qui Deus ab imperatore consecraretur,
 nisi a senatu probatus. Scit M. Æmilius de Deo suo Alburno. Facit & hoc ad causam no-
 stram, quod apud vos de humano arbitratu divinitas pensatur. nisi homini Deus placuerit,
 Deus non erit, homo jam Deo propitius esse debet. Tiberius ergo, cujus tempore nomen
 Christianum in seculum intravit, annuntiata sibi ex Syria Palæstina quæ illic veritatem istius
 divinitatis revelarant detulit ad senatum cum prærogativa suffragii sui. Senatus, quia non ipse
 probaverat, respuit: Cæsar in sententia mansit, comminatus periculum accusatoribus Chri-
 stianorum. ^e Consulite commentarios vestros. illic reperietis primum ^f Neronem in hanc se- C
 ctam cum maxime Romæ orientem ^g Cæsariano gladio ferocisse. Sed tali dedicatore damnatio-
 nis nostræ etiam gloriamur. Qui enim scit illum, intelligere potest non nisi grande aliquod bo-
 num a Nerone damnatum. ^h Tentaverat & Domitianus, ⁱ portio Neronis de crudelitate;
 sed qua & homo, facile cœptum repressit, restitutis etiam quos relegaverat. Tales semper no-
 bis infectores, injusti, impii, turpes, quos & ipsi damnare consuevit, a quibus damnatos re-
 stituere soliti estis. Ceterum de tot exinde principibus ad hodiernum, divinum humanum-
 que sapientibus, edite aliquem debellatorem Christianorum. At nos e contrario edimus pro-
 tectorem; si literæ Marci Aurelii gravissimi imperatoris requirantur, quibus illam Germanicam
 sitim Christianorum forte militum precationibus impetrato imbri discussam contestatur. Si-
 cut non palam ab ejusmodi hominibus poenam dimovit, ita alio modo palam disperfit, ^k ad- D
 jecta etiam accusatoribus damnatione & quidem tetriore. Quales ergo leges istæ, quas adver-
 sus nos ^l soli exequuntur impii, injusti, turpes, truces, vani, dementes? quas Trajanus ex
 parte frustratus est, vetando inquiri Christianos, quas nullus Hadrianus, quamquam curiosita-
 tum omnium explorator; nullus Vespasianus, quamquam Judæorum debellator; nullus Pius,
 nullus Verus impressit. Facilius utique pessimi ab optimis quibusque, ut ab æmulis, quam a suis
 sociis eradicandi judicarentur. Nunc religiosissimi legum & paternorum institutorum prote-
 ctiores & cultores respondeant velim de sua fide, & honore & obsequio erga majorum consulta,
 si a nullo desciverunt? si in nullo exorbitaverunt? si non necessaria, & aptissima quæque di-
 sciplinæ obliteraverunt? ^m Quonam illæ leges abierunt, sumptum & ambitionem comprimen-
 tes? quæ centum æra non amplius in cœnam subscribi jubebant, nec amplius quam unam
 inferri

^a Et in pudoris. alludit ad pudorem, quo facta bonorum cessio. An non pudibundum fuit hominem cedentem bonis, insidere lapidi nudato ano? de quo genere cessionis vide Greg. Tolos. lib. 22. Syntag. cap. 8. num. 4. & cap. 11. ejusdem lib. num. 9. LAC.

^b Suffundere maluit hominis sanguinem quam effundere. Optatus lib. 11. Fundentes sanguinem, non corporis, sed pudoris. At quis alius pudoris sanguis, quam corporis? Gregorius Bæticus, sive quis alius auctor libri de fide adversus Arrianos. Impudens eorum frons illa, quæ est sine signo Domini, crebris testimoniorum lapidibus elidenda est, ut si non caro illorum effundit cruorem multis effossa vulneribus, tamen vel pudor suffusione sanguinis erubescat. RIG.

^c Quas neque annorum numerus. Quas, non ad leges repurgandas referri debet præcise, sed generaliter ad leges: Quasi diceret: Leges, neque annorum numerus, neque conditorum dignitas commendat sed æquitas sola. Ideoque apud Livium lib. xxxiv. L. Valerius trib. pl. leges dicit alias esse mortales, alias æternas. Ex his legibus quæ non in tempus aliquod, sed perpetuæ utilitatis causa in æternum latæ sunt, nullam abrogari debere fateor, nisi quam aut usus arguit, aut status aliquis reipublicæ inutilem fecit: sic quas tempora aliqua desiderant leges, mortales ut ita dicam, & temporibus ipsis mutabiles esse video. Idem.

^d Ne qui Deus ab Imperatore consecraretur nisi a senatu probatus. Ejusdem sensus est quod in fragmentis Ulpiani legimus, Deos heredes institui non posse, præter eos, quos senatusconsulto, constitutionibus principum instituere concessum est. Idem.

^e Consulite comm. Rursum Juriconsult. verbis utitur, al-

luditque ad Annal. Corn. Taciti, qui disertis verbis id habet lib. 15. aut potius ad Svetonium in Nerone. PAM.

^f Neronem. Hæc fuit persecutio Ecclesiæ qua Petrus & Paulus occisi sunt: & quidem Tertullianus in Scorpiaco cap. 14. ejusdem persecutionis meminit. LAC.

^g Cæsariano gladio. Certe gladius hoc loco pro omni instrumento accipitur, quo mors infertur. Nam non dubium quin Tertullianus loquatur, cum respectu ad Petrum & Paulum: atqui Petrus non gladio vitam finit. Idem.

^h Tentaverat & Domitianus portio Neronis. Petilianus Donatista apud Augustinum: Relinquam Neronem, qui primus persecutus est Christianos; Domitianum similiter, Neronis maximam partem. RIG.

ⁱ Portio Neronis. Sic apud Nicephorum lib. 3. cap. 10. πορτὶ τῆς τῆς Νέρονος ἀπορίας. Unde etiam Cyprianus de Virginib. loquens, illustrior portio gregis nostri. LE PR.

^k Adjecta etiam damnatione. Idem auctor. lib. de fide superius laudatus. Si quidem non adhuc aliquid terribius manet impiis in filium. Idem.

^l Soli exequuntur impii Euseb. errors RIG.

^m Quoniam illæ leges. Alludit ad leges sumptuarias, & de ambitu quas partim retractasse, partim ex integro sanxisse Augustum Imp. testis & Svetonius in Octavio cap. 34. Ex quibus de Licinia sive centussi satis apte Zephyrus in sua paraphrasi, sicut & de Censoria, quæ ex censura Fabricii Lucini, juxta Valer. Max. lib. 2. cap. 4. decem argenti libras Senatori dumtaxat concedebat, & ea qua spectacula interdicta sunt, ac de dignitatum ingenuorumque insignibus, ut pluribus non sit opus, quod ad eas 4. leges attinet. PAM.

A inferri gallinam, & eam non faginatam? ^a quæ patricium, quod decem pondo argenti habuisset, pro magno titulo ambitionis senatu summovebant? quæ theatra stuprandis moribus orientia statim destruebant? ^b quæ dignitatum, & honestorum natalium insignia non temere nec impune usurpari sinebant? Video enim & centenarias cœnas a centenis jam festeriis dicendas: & in lances [parum est si senatorum, & non libertinorum, vel adhuc flagra rumpentium) argentaria metalla producta. Video & Theatra, nec singula satis esse, ^c nec nuda. Nam ne vel hieme voluptas impudica frigeret, ^d primi Lacedæmonii odium penulæ ludis excogitaverunt. Video & inter matronas atque prostibulas nullum de habitu discrimen relictum. Circa faminas quidem etiam illa majorum instituta ceciderunt, quæ modestiæ, quæ sobrietati patrocinaabantur; cum aurum nulla norat, præter unico digito quem sponsus oppignerasset pronubo annulo; cum mulieres usque adeo ^e vino abstinerentur, ut matronam ob ^f resignatos cellæ vinariæ loculos ^g sui inedia necarint. sub Romulo vero quæ vinum attigerat, impune a Mece-

Bnio marito trucidata est. idcirco & oscula propinquis offerre necessitas erat, ut spiritu judicarentur. Ubi est illa felicitas matrimoniorum de moribus utique prosperata, ^h qua per annos ferme sexcentos ab Urbe condita nulla repudium domus scripsit? Nunc in fæminis præ auro nullum leve est membrum: præ vino nullum liberum est osculum. repudium vero, jam & votum est, quasi matrimonii fructus. Etiam circa ipsos Deos vestros quæ prospecte decreverant patres vestri, iidem vos obsequentissimi rescidistis. Liberum patrem cum mysteriis suis consulentes senatus auctoritate non modo urbe, sed universa Italia eliminaverunt. Serapidem, & Isidem, & Harpocratem cum suo cynocephalo, Capitolio prohibitos, idest, curia Deorum pullos, Piso & Gabinius Coss. non utique Christiani, everfis etiam aris eorum abdicaverunt, turpium & otiosarum superstitionum vitia cohibentes. His vos restitutis summam majestatem

C contulistis. Ubi religio? ubi veneratio majoribus debita a vobis? habitu, victu, instructu, censu, ipso denique sermone proavis renuntiastis. Laudatis semper antiquos, sed nove de die vivitis. Per quod ostenditur, dum a bonis majorum institutis deceditis, ea vos retinere & custodire quæ non debuistis, cum quæ debuistis non custoditis. Adhuc quod videmini fidelissime tueri a patribus traditum, in quo principaliter reos transgressionis Christianos destinatis, studium dico deorum colendorum, quo maxime erravit antiquitas, licet Serapidi jam Romano aras restruxeritis; licet Baccho jam Italico furias vestras immolaveritis, suo loco ostendam proinde despici & negligi, & destrui a vobis adversus majorum auctoritatem. Nunc enim ad illam occultorum facinorum infamiam respondebo, ut viam mihi ad manifestiora purgem. Dicimur sceleratissimi de sacramento infanticidii, ⁱ & pabulo inde, & post convivium incesto, VII.

^k quod everfores luminum canes, lenones scilicet, tenebras, tum & libidinum impiarum inverecundiam procurent. Dicimur tamen semper, nec vos quod tandiu dicimur, eruere curatis. Ergo aut eruite, si creditis, aut nolite credere, qui non eruistis. De vestra vobis dissimulatione præscribitur, non esse, quod nec ipsi audetis eruere. Longe aliud munus carnifici in Christianos imperatis, non ut dicant quæ faciunt, sed ut negent quod sunt. Census istius disciplinæ, ut jam edidimus, a Tiberio est. Cum odio sui cæpit veritas simul atque apparuit inimica esse. Tot hostes ejus quot extranei, & quidem proprie ex æmulatione Judæi, ex concussione milites; ^l ex natura ipsi etiam domestici nostri. Quotidie obsidemur, quotidie prodimur:

^a *Quæ Patricium.* Refert Valer. Max. Censorem Fabricium, Senatu movisse Cornelium Ruffinum, duobus consulatibus, & dictatura speciosissima functum, quod tanquam malo exemplo luxuriosus, decem pondo vasa argentea comparasset: ad hoc exemplum adspirat Tertullianus. LAC.

^b *Quæ dignitatum.* Erant enim apud veteres Romanos, non modo ingenuorum, Quæ enumerat Zephyr. sed etiam consularia, senatoria, Quæstoria, & Equestria insignia, de quibus late, tractat Pet. Faber præses Tolosan. Semestr. lib. 2. c. 6. ac 22. usque ad 129. & præsertim de annulis aureis, quos jam a tempore Augusti libertinis concedi cæptos tradit. PAM.

^c *Nec nuda.* Ut plurimum theatra sine tecto & nuda fuerunt, quare velis & carbasis tegi necesse fuit, ad arcendum vel frigus, vel calorem. LAC.

^d *Primi Lacedæmonii odium penulæ ludis excogitaverunt.* Lacedæmonii dura & bellica gens, ad militares potius expeditiones etiam hieme obeundas, quam ad ludos aut theatra, penulas graves ac præ pondere odiosas excogitassent. Itaque Tertullianus ridendo dicit, *Nam ne vel hieme voluptas impudica frigeret, primi Lacedæmonii odium penulæ ludis excogitaverunt.* Odium penulæ, ut initio libri de Corona, *Gravissimas penulas posuit, revelari auspiciatus.* Etiam gausapinas illas ponderosas fuisse, innunt illa Martialis xxi. 145. Lemmata Penulæ gausapinæ. Is mihi candor inest, villorum gratia tanta est; Ut me vel media sumere messe velis. RIG.

^e *Vino abstinerent.* Legibus vetitum fœminis Romanis vinum bibere docent omnes Scriptores, præter Plinium lib. 14. cap. 13. Valer. Max. lib. 2. cap. 1. Athenæus lib. 10.

scribit *κατὰ πάσης τῆς πόλεως τῶν ἀνδρῶν τὸ πίνειν οἶνον.* LE PR.

^f *Ob resignatos.* Intellexit, inquit Rhenanus, promptuaria quibus signa imprimebantur, quæ dum avellerentur, resignari dicebantur sic in exhort. cast. *resignandos loculos* dixit, & alibi passim. PAM.

^g *Sui inedia necarint.* Sui, idest, propinqui, agnati, gentiles. RIG.

^h *Qua per annos.* Carbilus Spurius primus uxorem suam ob sterilitatem dimisit, cum per 520. annos ab urbe condita inauditum illud fuisset. LE PR.

ⁱ *Et pabulo inde.* In quibusdam libris legitur, *Et pabulo crude.* quasi objectum fuerit Christianis, crudas infantis jugulati carnes pabulo fuisse. quod quidem significare videtur ipse Tertullianus lib. 1. ad Nationes, cum ait, *Quis unquam tamen semeso puero supervenit?* Hic tamen tantum de sanguinis pabulo, & pane quo sanguinis jurulentia colligatur. nec inter illa quæ subjungit Patris sacrorum dictata, de crudis carnibus vorandis quicquam: nec ibidem etiam, in illo ad Nationes; sed panis qui in sanguine infringitur, & sanguis in quo panis satiatur. Imo ad convincendos Christianos produci debuisse ait non solum infantarios, sed & coquos. Producerentur, inquit, infantarii & coqui, ipsi canes pronubi; emendata res esset. RIG.

^k *Quod everfores luminum canes.* Jam antea adnotavit G. Canterus, non recte canes tum supra cap. 2. tum hic interpretari Zephyrum lenones impudentes, aut qui canum more humanas carnes vorarent, quin potius proprii nominis canes intelligendos, pater vel ex eo, quod seq. cap. habet, *aet. præterea candelabra, & lucerna, & canes aliqui, & offule* quæ illos ad everfionem luminum extendant. PAM.

^l *Ex Natura.* Ex pravitate naturæ.

mur : in ipsis plurimum cœtibns & congregationibus nostris opprimimur. quis unquam A taliter vagienti infanti supervenit ? quis cruenta , ut invenerat , Cyclopum & Sirenarum ora judici reservavit ? quis vel in uxoribus aliqua immunda vestigia deprehendit ? ^b quis talia facinora , cum invenisset , celavit , aut vendidit , ipsos trahens homines ? Si semper latemus , quando proditum est quod admittimus ? Imo a quibus prodi potuit ? Ab ipsis enim reis . Non utique ; cum vel ^c ex forma omnibus mysteriis silentii fides debeatur . ^d Samothracia & ^e Eleusinia reticentur , quanto magistralia , quæ prodita interim etiam humanam animadversionem provocabunt , ^f dum divina servatur ? Si ergo non ipsi proditores sui , sequitur ut extranei . & unde extraneis notitia ? cum semper etiam piæ initiationes arceant profanos , & arbitris caveant . nisi si impii minus metuunt . ^g Natura famæ omnibus nota est vestrum est , *Fama malum , quo non aliud velocius ullum* . ^h Cur malum fama ? quia velox ? quia index ? an quia plurimum mendax ? quæ ne tunc quidem , cum aliquid veri adfert , sine mendacii vitio est , detrahens , adjiciens , demutans de veritate . Quid ? quod ea ^B illi conditio est , ut non , nisi cum mentitur , perseveret . & tandiu vivit , quandiu non probat . siquidem ubi probavit , cessat esse , & quasi officio nuntiandi functa , rem tradit , & exinde res tenetur , res nominatur , nec quisquam dicit , verbi gratia , Hoc Romæ ajunt factum , aut , Fama est illum provinciam sortitum : sed , Sortitus est ille provinciam : & , Hoc factum est Romæ . ⁱ Fama , nomen incerti , locum non habet ubi certum est . An vero famæ credat , nisi inconsideratus ? quia sapiens non credit incerto . Omnium erit asfirmare , quantacumque illa ambitione diffusa sit , quantacumque asseveratione constructa , quod ab uno aliquando principe exorta sit , necesse est . ^k exinde in traduces linguarum , & aurium serpat . & ita modici seminis vitium cetera rumoris obscurat , ut nemo recogitet , ne primum illud os mendacium feminaverit ; quod sæpe fit , aut ingenio amulationis , aut arbitrio suspicionis , aut non nova , sed ingenua quibusdam mentiendi voluptate . Bene autem , quod ^l omnia tempus revelat , testibus etiam vestris proverbialique sententiis , ex dispositione naturæ , quæ ita ordinavit , ut nihil diu lateat , etiam quod ^C VIII. fama non distulit . Merito igitur fama tamdiu conscia sola est scelerum Christianorum . Hanc indicem adversus nos profertis , quæ , quod aliquando jactavit , tantoque spatio in opinionem corroboravit , usque adhuc probare non valuit . Ut fidem naturæ ipsius appellem adversus eos qui talia credenda esse præsumunt , ecce proponimus horum facinorum mercedem , vitam æternam repromittunt . credite interim . de hoc enim quæro , an & qui credideris , tanti habeas ad eam tali conscientia pervenire ? Veni , demerge ferrum in infantem nullius inimicum , nullius reum , omnium filium ; vel si alterius officium est , tu modo assiste morienti homini ante quam vixit ; fugientem animam novam expecta ; excipe rudem sanguinem : eo panem tuum satia : vescere libenter . interea discumbens dinumera loca , ubi mater , ubi soror ; nota diligenter , ut cum tenebræ ceciderint caninæ , non erres . piaculum enim admiseris , nisi incestum feceris . talia initiatus & consignatus vivis in ævum . Cupio respondeas , si tanti æternitas ? Aut si non , ideo nec credenda . Etiam si credideris , nego te velle . Etiam si volueris , nego te posse . Cur ergo alii possint , si vos non potestis ? cur non possitis , si alii possunt ? Alia nos , opinor , natura . ^m Cynopæne aut ⁿ Sciapodes ? alii ordines dentium ? alii ad incestam libidinem nervi ? Qui ista credis de homine , potes , & facere . homo es & ipse , quod & Christianus . qui non potes facere , non debes credere . homo est enim & Christianus ,

^a *Sirenarum* .) Sic legitur in omnibus antiquis editionibus , & in ms. Puteanorum ipsi etiam manu veteri emendatum est , Sirenarum . Idem .

^b *Quis talia facinora cum invenisset celavit aut vendidit* . Quæstiones criminum facinora vendere dicuntur , qui scelera vestigando deprehensa pretio corrupti non deferunt ad tribunalia . Quis autem credat facinorosos potuisse facinora sua redimere , cum ipsi quotidie ad Proconsulem pertraherentur ? Idem .

^c *Ex forma* .] Formam dicit legem , ut Græci , τύπον . Idem .

^d *Samothracia* . In Samothrace insula , inquit Zeph. initiationes quædam fuisse dicuntur , ad remedia nonnullarum periclitationum ubi & Corybantum mysteria & Hecates sacra celebrabantur , cui canes ad antrum Zerinthum immolabant . PAM .

^e *Eleusinia* . Patres fere omnes de hisce sacris meminerunt ; Erant autem sacra Cereri & Proserpinæ dicata , quæ a Musæo instituta fuerunt , & celebrari solita in pago quodam Artidis qui Eleusis dicebatur . LE PR .

^f *Dum divina servatur* .) Animadversio scilicet , quæ servatur in supremi illius judicii diem .

^g *Natura famæ omnibus nota est* .] Ammianus Marcellinus xxi . Fama vero , quæ mille , ut ajunt , linguis rerum mire exaggerat fidem .

^h *Cur malum fama* ? Gentiles qui Christianis tria gravissima crimina impingebant , nullum habebant testem alium quam famam , quæ suapte natura mendax & falsa . LE PR .

ⁱ *Fama nomen incerti* .) Habet Isidorus excerpta quæ-

dam ex hoc loco , sed more suo , mutila & perversa . Orig. 1. 27. RIG .

^k *Exinde in traduces aurium* .] Isidorus , Fando & loquendo pervagatur , per traduces linguarum & aurium serpens . Idem .

^l *Tempus omnia revelat , testibus etiam proverbialibus vestris* .] Agellius lib. xii . cap. 11 . Alius quidam veterum poetarum , cujus nomen mihi nunc memoriæ non est , veritatem Temporis filiam esse dixit . Et sunt in eam sententiam versus Sophoclis .

Πρὸς πάντα κρύπτεται δὲ , ὡς ἀπὸ δῶρον ,
καὶ πάντ' ἀκούει , πάντ' ἀπαγγέλλει χρόνος . Idem .

^m *Cynopæne* .] Magno consensu libri veteres , Cynopæne ; pro Cynopæne . id est Cynopesne . Cynopes Tertulliano Cynopæ . ut Sirenæ , pag. 8 . & Amazonæ , pag. 430 . Cynopes autem sive Cynopæ , sunt Cynocephali . homines caninis capitibus , de quibus ex Indicis Cresis Plinius lib. vii . cap. 2 . atque his subjungit etiam Sciapodas . Habet autem Tertullianus a Plinio non pauca . Augustinus quoque lib. xvi . de Civitate Dei , cap. 8 . Sciapodas recenset , & mox Cynocephalos . Notandum obiter , quod idem Augustinus tradidit , hujusmodi hominum , vel quasi hominum genera , in maritima platea Carthagini , musivo picta fuisse ; ex libris ut ipse ait deprompta velut curiosioris historis . Idem .

ⁿ *Aut Sciapodes* . Consentanea Zephyro de his tradit Plinius ibidem , sed longe a Trogloditis abesse scribi , quantum apparet in India non in Libya . PAM .

A Christianus, & quod & tu. ^a Sed ignorantibus subjicitur, & imponitur. Nihil enim tale de Christianis asseverari sciebant, observandum utique sibi, & omni vigilantia investigandum. Atquin volentibus initiari moris est, opinor, prius patrem illum sacrorum adire; quæ præparanda sint describere. tum ille; Infans tibi necessarius, adhuc tener, qui nesciat mortem, qui sub cultro tuo rideat. item panis, quo sanguinis ^b jurulentiam colligas. præterea candelabra, & lucernæ, & canes aliqui, & offulæ, quæ illos ad everfionem luminum extendant. ante omnia cum matre & sorore tua venire debebis. Quid si noluerint? vel nullæ fuerint? quid denique singulares Christiani? Non erit, opinor, legitimus Christianus nisi frater aut filius. Quid nunc & si ista omnia ignaris præparantur?

B Certe postea cognoscunt, & sustinent, & ignoscunt. Timent plecti, qui, si proclamant defendi merebuntur; qui etiam ultro perire malint, quam sub tali conscientia vivere. Age nunc, timeant; cur etiam perseverant? Sequitur enim ne ultra velis id te esse; quod si prius scisses, non fuisses. Hæc quo magis refutaverim, a vobis fieri ostendam partim in aperto & partim in occulto, per quod forsitan & de nobis credidistis. Infantes penes Africam Saturno immolabantur palam usque ad proconsulatum Tiberii, qui ipsos sacerdotes in eisdem arboribus templi sui obumbratricibus scelerum, ^d votivis crucibus exposuit, ^e teste militia patriæ nostræ, quæ id ipsum munus illi proconsuli functa est. Sed & nunc in occulto perseveratur hoc sacrum facinus. Non soli vos contemnunt Christiani, nec ullum scelus

C in perpetuum eradicatur, aut mores suos aliqui Deus mutat. Cum propriis filiis Saturnus non pepercit, extraneis utique non parcendo perseverabat, quos quidem ipsi parentes sui offerebant, & libentes respondebant, & infantibus blandiebantur, ne lacrimantes immolarentur. Et tamen multum homicidio paricidium differt. Major ætas apud Gallos Mercurio profecabatur. Remitto Tauricas fabulas theatris suis. Ecce ^f in illa religiosissima urbe Æneadarum piorum est Jupiter quidam, quem ludis suis humano proluunt sanguine. Sed bestiarum, inquit. Hoc opinor minusquam hominis. an hoc turpius, quod mali hominis? certe tamen de homicidio funditur. ^g o Jovem Christianum, & solum patris filium de crudelitate. Sed quoniam ^h de infanticidio nihil interest, sacro an arbitrio perpetretur, licet de paricidio interfit, convertar ad populum. Quod vultis ex

D his circumstantibus, & in Christianorum sanguinem hiantibus, ex ipsis etiam vobis iustissimis & severissimis in nos præsidibus apud conscientias pulsem, qui natos sibi liberos enecent? Siquidem & de genere necis differt, utique crudelius in aqua spiritum extorquetis, aut frigori, & fami, & canibus exponitis. ferro enim mori ætas quoque major optaverit. nobis vero homicidio semel interdicto, etiam conceptum utero, dum adhuc sanguis in hominem deliberatur, dissolvere non licet. homicidii festinatio est prohibere nasci. nec refert natam quis eripiat animam. an nascentem disturbet. homo est & qui est futurus. etiam fructus omnis jam in semine est. De sanguinis pabulo, & ejusmodi tragicis ferculis legite necubi relatum sit (est apud Herodotum, opinor) defusum brachiis sanguinem ex alterutro degustatum nationes quasdam fœderi comparasse. nescio quid & sub Catilina tale degustatum est. ajunt & apud quosdam gentiles Scytharum defunctum quemque a suis comedi.

B Longe

^a Sed ignorantibus. Supposita, inquit Zephyrus, impersonaliter, eam gerunt significationem, quam apud Græcos, τοῦ ὑποβάνου καὶ ὑποδεδού, id est, fraudem facere & decipere, unde subjicit testamentum & impostores. PAM.

^b Jurulentiam.) Sic in vetustiss. codice. ubi & verusissima quoque manu emendatum, Virulentiam. RIG.

^c Defendi merebuntur. Dicit Junius eos esse infantes cædendos, aut virgines stuprandas, & apparet illi non intellectum Tertullianum. Isti enim sunt Christiani, qui adiguntur ad ea scelera, & dicit dignos esse omni defensione, propterea quod querantur de re indignissima, ut est compelli illos ad occisionem puerorum, & reliquorum flagitiorum enormium. LAC.

^d Votivis crucibus.] Tiberius iste Africæ proconsul ex votivis arboribus votivas fecit cruces, in quibus scelerati illi sacerdotes pulchre pendebant tanquam anathemata ex voto. RIG.

^e Teste militia patriæ nostræ.] Sic habent antiqua exemplaria quæ vidi. Ajunt in quodam etiam antiquo legi, Teste militia patriæ nostræ. quod sane placere posse video. nam & Eusebius in Chronicis, & Hieronymus in Catalogo Script. Eccl. Tertullianum patre centurione proconsulari natum tradidere. Idem.

^f In illa religiosissima urbe. Ipse Justinianus Nov. 47. αὐτῆς τῆς ἀπείρου πρὸς τὴν παλαιότητα καὶ πάντων τῶν ἀρχαίων τῶν πολιτευμάτων, ἀνεύρεται ἡμῶν ὁ πρὸς βασιλεὺς τῆς πολιτείας ἐξάρχης, ἀνεύρεται τε ἡμῶν ἐξ ἐκείνης καλῶς καλῶμεθα. LE PR.

^g O Jovem Christianum & solum patris filium de crud.] Objiciebantur Christianis initia quædam sacramento infanticidii cruenta, quasi Deus ac Dominus noster sanguine gauderet, homicidioque coleretur. Quod Tertullianus primo falsissimum esse ostendit. deinde crimen ipsum in accusatores retorquet. Etenim Saturno suo infantes immolari, ipsumque

adeo propriis filiis non pepercisse, unico Jove patris impii dentibus erepto fuga. Sed & Jovem Romæ quoque humano sanguine coli. Unde colligit, jocaturque exclamando, O Jovem Christianum. qui scilicet humano sanguine placari velit ut Christus. nam hoc de Christo fama calumiosissime vulgaverat. & solum patris filium, quasi hoc sit etiam Jovi commune cum Christo. & quemadmodum Christum unigenitum Patris filium Christiana fide credimus, sic & Jupiter solus & unicus Saturni filius habeatur. Utrumque autem de crudelitate. Jupiter Christianus, quia Christo sanguine humano litari mentiebantur, ut Jovi suo Latiali. Jupiter solus Patris filius, quia solus patri superstes, ceteris ab Saturno illo manduco crudelissime devoratis. RIG.

^h De infanticidio nihil interest, sacro an arbitrio perpetretur.) Nihil interest, infantes sacrificio cruento impendantur, an pro arbitrio fastidioque parentum recens nati frigori, fami, canibus exponantur. Idem.

ⁱ Dum adhuc sanguis in hominem deliberatur.) Dixit, Conceptum utero: Ergo jam delibatum. Itaque hic non est legendum, Delibatur; sed, Deliberatur. hoc est, dum adhuc dubitatur, an concepta utero semina cohibent in fœtum. Etenim sanguis opere conjugali utrimque in seminis qualitate confusus conceptusque utero, non confestim perficitur in hominem; sicut nec cibus in ventriculum delapsis momento concoqui datum est. Sedet in utero judex Natura. eoque semina viri ac femine condicunt, & communi voto unum fieri ex duobus appetunt. ergo de suis invicem utilitatibus deliberant, ac demum ubi inter ipsa convenit, toto utero conceptum hominem Natura pronuntiat, Ait igitur Tertullianus. Etiam conceptum utero, dum adhuc sanguis in hominem deliberatur, dissolvere non licet. Et hæc verissima est vetustissimorum exemplarium scriptura. Idem.

Longe excurro, Hodie istic ^a Bellonæ sacratos ^b sanguis de femore proscisso in palmulam exceptus esui datus signat. item illi, qui munere in arena ^c noxiorum jugulatorum sanguinem recentem avida siti ^d comitali morbo medentes auferunt, ubi sunt? item illi, qui de arena ferinis obsoniis cœnant? qui de apro, qui de cervo petunt? Aper ille quem cruentavit, colluctando deterfit, cervus ille in gladiatoris sanguine jacuit. ipsorum urforum alvei appetuntur cruditates adhuc de visceribus humanis. ructatur proinde ab homine caro pasta de homine. Hæc qui editis, quantum abestis a conviviis Christianorum? Minus autem & illi faciunt qui libidine fera humanis membris inhiant, quia vivos vorant? minus humano sanguine ad spurcitiam consecrantur, quia futurum sanguinem lambunt? non edunt infantes plane, sed magis puberes. Erubescat error vester Christianis, ^e qui ne animalium quidem sanguinem in epulis esculentis habemus; qui propterea quoque suffocatis, & morticinis abstinemus, ne quo sanguine ^B contaminemur vel intra viscera sepulto. denique inter tentamenta Christianorum, botulos etiam cruore distentos admovetis, certissimi scilicet illicitum esse penes illos, per quod exorbitare eos vultis. Porro quale est, ut quos sanguinem pecoris horrere confiditis, humano inhiare credatis? nisi forte suaviorem eum experti. quem quidem & ipsum proinde examinatore Christianorum adhiberi ut foculum, ut acerram, oportebat. proinde enim probarentur sanguinem humanum appetendo, quemadmodum sacrificium respuendo: alioquin necandi si gustassent. quemadmodum si non immolassent. & utique non deesset vobis in auditione custodiarum & damnatione sanguis humanus. Proinde incesti qui magis, quam quos ipse Jupiter docuit? Persas cum suis matribus misceri Ctesias refert. sed & Macedones suspecti, quia ^f cum primum Œdipum tragœdiam audissent, ridentes incesti dolorem, ^g ΕΛΑΤΝΕ, ^h dicebant, ΕΙC ΤΗΝ ΜΗΤΕΡΑ. Jam nunc recogitate quantum liceat erroribus ad incesta miscenda, suppeditante materias passivitate luxuriæ. In primis filios exponitis suscipiendos ab aliqua prætereunte misericordia extranea, vel ⁱ adoptandos melioribus parentibus emancipatis. Alienati generis necesse est quandoque memoriam dissipari. & simul error impergerit, exinde jam tradux proficiet incesti serpente genere cum scelere. Tunc deinde quocunque in loco, domi, pergere, trans freta comes est libido. cujus ubique saltus facile possunt aliquibi ignaris filios pangere, velut ^k ex aliqua seminis sparsione; ut ita sparsum genus per commercia humana concurrat in memorias suas, neque eas cœtus incesti sanguinis agnoscat. Nos ab isto eventu diligentissima & fidelissima castitas serpsit; quantumque ab stupris, & ab omni post matrimonium excessu, tantum & ab incestu casu tuti sumus. ^l quidam multo securiores totam vim hujus erroris ^m virgine continentia depellunt, senes pueri. Si hæc in vobis esse consideraretis, proinde in Christianis non esse perspiceretis. iidem oculi renuntiassent utrumque. sed cæcitatibus duæ species facile concurrunt, ut qui non vident quæ sunt, & videre videantur quæ non sunt. Sic per omnia ostendam. Nunc de manifestis. Deos, inquit, non colitis, & pro imperatoribus sacrificia non impenditis. Sequitur, ut eadem ratione pro aliis non sacrificemus

^a Bellonæ sacratos. Sic Dea Syriæ sacratos dixit Apulejus, x. Lampridius in Commodo, Bellonæ servientes, Minutius Felix, Bellonam, servum suum haustu humani cruoris imbueret. LE PR.

^b Sanguis de femore. Professio in palmulam exceptus, usui datus signat. In codice Fuldeni legitur, palmula exceptus, & usui datus. In Puteano, & sui. unde tamen emergit vera scriptura: Bellonæ sacratos, sanguis de femore proscisso in palmulam exceptus & haustui datus, signat. Idem.

^c Noxiorum jugulatorum sanguinem avida siti comitali morbo. Avida sitis eorum fuisse videtur, qui manantem sanguinem ex ipsis vulneribus ut viventibus poculis sorbeant calidum spirantemque, & una ipsam animam ex osculo vulnerum. sic enim efficacissimum putabant. cum plagis ne ferarum quidem admoveri ora mos sit humanus. Quæ verba sunt Plinii principio libri xxviii. obsecra hæc & nefanda remedia detestantis. RIG.

^d Comitali morbo medentes auferunt. Sic veteres libri, quos vidit Rhenanus. In nostris legitur, Hauserunt. Illud Rhenani, Auferunt, magis consonat iis quæ sequuntur, cœnant, petunt. atque hic Noster in ejusdem modi temporum continuationibus accurate servandis satis ubique oculos intendere videtur. Idem.

^e Qui ne animalium. Nobis, inquit Octavius apud Minutium, homicidium nec videre fas, nec audire, tantumque ab humano sanguine cavemus, ut nec edulium pecorum sanguinem, in cibis noverimus. Porro ut adnotat Rhenanus, non ita diu est, quod Christiani vescimur suffocato, & morticina carne; Nam Beda Presbyter & Rabanus in poenitentiario, sed & quotquot de hac re supra cccc. an. scripserunt, certum poenitentia tempus præscribunt, si quis legem hanc fuerit prævaricatus, quæ in act. extat, cap. 15. PAM.

^f Cum primum Œdipum. Hinc Athenagoras, concubitus quos Christianis objiciebant, Œdipodios appellat, quod Œdipus matrem Jocastam nescius uxorem duxerit. PAM.

^g ΕΛΑΤΝΕ, dicebant, ΕΙC ΤΗΝ ΜΗΤΕΡΑ. Sic legitur in antiquis exemplaribus, & miror tamdiu ne-

glectum. Disti acumen intelliget qui meminerit Œdipum regem ac bellatorem fuisse, adeoque exercituum ducem, Græci autem dicunt ἁλαίνειν, quod Latini, agere, ducere, movere, ἄγειν ἢ ἡρᾶν. Cum igitur primus scenam Œdipus intravit dolens infelicitatem suam, ob incestum quod ignorans cum matre patraverat, Macedones rem omnibus diris execrandam jocosa disti hujusce ambiguitate exceperunt, Age due in matrem. quasi Metropolin aliquam subacturus. At ille miser matrem propriam subegerat, γάμψ, ut ait Sophocles, ὀργή.

^h Dicebant. Legit Rigaltius ἔλαυνε, In quibusdam tamen codicibus habetur ἐλάτνει, quam lectionem non invitustueor, ἐλάτνει id est, incestavit. Glossarium recens concinnatum quod quibusdam in locis castigavimus pag. 124. μιᾶν, attamino, contramino, inquino, polluo, incesto, violo, scelero, & impio. LE PR.

ⁱ Adoptandos. Adoptari ait parentibus melioribus, sic contigit Valer. Max. Genitos nascendi fors, fortuitum opus: adoptatos vero & ascitos uniuscujusque solido iudicio incoacta volunt producit. En ratio cur meliores parentes. Adrianus vero imperator in oratione quam jam ægrotus habuit ad filium: multum interest, nascatur, an adoptetur filius, propterea quod is qui nascitur, talis est, qualem eum fortuna dederit: eum vero qui adoptatur, unusquisque sibi suo arbitrio probatum deligit. LAC.

^k Ex aliqua seminis sparsione. Sic emendavi, nullis veteribus libris addicentibus, sed auctore ipso Tertulliano, lib. 1. ad Nat. cap. 16. ubi legitur, Ut non dispersio seminum & saltus ubique luxuriæ nescientibus filios edat, &c. RIG.

^l Quidam multo securiores. Locus insignis pro Christianorum primorum etiam virorum perpetua continentia, adversus eos qui omnes ad matrimonium volunt adigere. PAM.

^m Virgine continentia, senes pueri. Talis Proculus ille, cujus meminit adversus Valentinianos. Proculus noster virginis senectutis dignitas. Senex puer: qui ad senectam usque puerilem virginitatem servaverat. RIG.

A cemus, quia nec pro nobis ipsis, semel deos non colendo. itaque sacrilegii, & majestatis rei convenimur. Summa hæc causa, imo tota est, & utique digna cognosci; si non præsumptio aut iniquitas judicet; altera, quæ desperat; altera quæ recusat veritatem. Deos vestros colere definimus, ex quo illos non esse cognoscimus. Hoc igitur exigere debetis, uti probemus non esse illos deos, & idcirco non colendos, quia tunc demum coli debuissent, si dii fuissent. tunc & Christiani puniendi, si quos non colerent. quia putarent non esse, constaret illos Deos esse. Sed nobis, inquit, dii sunt. Appellamus, & provocamus a vobis ad conscientiam vestram. illa nos judicet, illa nos damnet, si poterit negare omnes istos deos vestros homines fuisse; si & ipsa inficias jerit, de suis antiquitatum instrumentis revincetur, de quibus eos didicit; testimonium perhibentibus ad hodiernum, & civitatibus in quibus nati sunt; & regionibus in quibus aliquid operati vestigia reliquerunt, in quibus etiam sepulti demonstrantur. Nec ego
 B per singulos decurram, tot ac tantos, novos, veteres, barbaros, Græcos, Romanos, peregrinos, captivos, adoptivos, proprios, communes, masculos, feminas, rusticos, urbanos, nauticos, militares. otiosum est etiam titulos persequi, ut^a colligam in compendium, & hoc non quo cognoscatis, sed recognoscatis: certe enim oblitos agitis. Ante Saturnum deus penes vos nemo est. ab illo census totius, vel potioris, vel notioris divinitatis. itaque quod de origine constiterit, id & de posteritate conveniet. Saturnum itaque, quantum literæ docent, neque Diodorus Græcus, aut Thallus, neque Cassius Severus, aut Cornelius Nepos, neque ullus commentator ejusmodi antiquitatum, aliud quam hominem promulgaverunt. si quantum rerum argumenta, nusquam invenio fideliora, quam apud ipsam Italiam, in qua Saturnus, post
 C multas expeditiones postque Attica hospitia, confedit exceptus ab Jano, vel Jane, ut Salii volunt. ^b mons quem incoluerat, Saturnius dictus. civitas, quam depalaverat, Saturnia usque nunc est. tota denique Italia post^c Oenotriam, Saturnia cognominabatur, ab ipso primum tabulæ, & imagine signatus nummus, & inde ærario præsidet. Tamen si homo Saturnus, utique ex homine: & quia ab homine, non utique de cælo & terra. Sed cujus parentes ignoti erant, facile fuit eorum filium dici, quorum & omnes possumus videri. quis enim non cælum & terram, matrem ac patrem venerationis & honoris gratia appellet, vel ex consuetudine humana, qua ignoti, vel ex inopinato^d apparentes de cælo supervenisse dicuntur? proinde Saturno repentino ubique cœlitem contigit dici. nam & terræ filios vulgus vocat, quorum genus incertum est. taceo quod ita rudes adhuc homines agebant, ut cujuslibet novi viri aspectu quasi divino commoverentur: cum hodie jam politi, quos ante paucos dies luctu publico mortuos sint confessi, in deos consecrent. Satis jam de Saturno licet paucis. Etiam Jovem ostendemus tam hominem quam ex homine, & deinceps totum generis examen tam mortale, quam seminis sui par. Et quoniam sicut illos ho-
 D mines fuisse non audetis negare, ita post mortem deos factos instituitis asseverare, causas quæ hoc exegerint retractemus. In primis quidem necesse est concedatis esse aliquem sublimiorem deum, & ^e mancipem quemdam divinitatis, qui ex hominibus deos fecerit. Nam neque sibi illi potuissent sumere divinitatem, quam non habebant, nec alius præstare eam non habentibus, nisi qui proprie possidebat. ceterum si nemo esset, qui deos faceret, frustra præsumitis deos factos auferendo factorem. certe quidem si ipsi se facere potuissent, nunquam homines fuissent, possidentes scilicet melioris conditionis potestatem. Igitur si est qui faciat deos, revertor ad causas examinandas faciendorum ex hominibus deorum: nec ullas invenio, ^f nisi si ministeria & auxilia officiis divinis desideravit ille magnus Deus. Primo indignum est, ut alicujus opera indigeret & quidem
 B 2 mortui,

XI.

XIX

^a Colligam in compendium. Notetur locutio Hincemari Rhementis arch. qui in epist. ait, ut cuncta breviter cingulo perstringamus; unde allucet locutionem istam breviter perstringere, usitatam Latinis auctoribus, sumptam a re vestimenta, & præsertim a cingulo. Unde hic Tertullianus signate, colligam in compendium, quasi vestes cingulo, ne dissoluant. Neque a vestibulo abit locutio Senecæ ep. 76. ut in arctum quæ dicta sunt, contraham. LAC.

^b Mons quem incoluerat. Hunc locum videtur desumpsisse ex Varrone lib. 4. de lingua Latina, citatum etiam a D. August. lib. 7. de Civ. Dei cap. 2. Mons, inquit, in quo Capitolium est, ante Tarpejus dictus est. Hunc antea montem Saturnium appellatum prodiderunt, & ab eo late Saturniam terram, ut etiam Ennius appellat. Antiquum oppidum in hoc fuisse Saturnium scribitur. Ejus vestigia etiam nunc manent tria; quod Saturai fanum in faucibus, quod Saturnia porta quam Junius scribit, quam nunc vocant Pandanum, quod post ædem Saturni, in ædificiorum legibus, parietes postici, muri, sunt scripti. In quem locum affert Scaliger ipsos Ennii & similes Maronis versus de Janiculo PAM.

^c Oenotriam. Italia dicta est Oenotria ὄνος τῆς οἴνου, a vino, non ab aliquo rege, hujus nominis: quæ opinio consentit cum Aristotele lib. 7. Politic. & cum Strabone lib. 6.

qui nulla facta Oenotorii mentione, illam indignant. LAC.

^d Apparentes de cælo. Tam vilis nimirum ait Tertull. erat Deorum annona, ut si quis antea non visus appareret, præ agrestium populorum crederetur ruditate deus & pauperis. LE PR.

^e Mancipem quemdam divinitatis.] Quasi magnarium quendam divinitatis negotiatorem. Mancipes Asconius interpretatur Principes publicanorum Redemptores. Sic apud Auctores juris, Mancipes Viarum, Salinarum, &c. Sic & Tertullianus lib. de Idololatria dixit, Mancipes idolorum. RIG.

^f Mancipem quemdam. Venuste, inquit Rhenanus, mancipem divinitatis vocat Deum illum superiorem, ac potiorum, qui reliquis divinitatem communicavit, sicuti Sutrinæ magistrum Plinius mancipem vocat, & in qualibet re, qui summi sunt, mancipes dicuntur. PAM.

^g Nisi si ministeria. Adverte Tertullianum dilemma conficere. Idcirco magnus Deus adiutorem sibi postulavit, vel quia indigeret auxilio & ministerio alicujus, sine quo non posset hæc machina mundi fieri: vel quia hoc periebant merita alicujus Dei. Non primum, quia nullus locus merito attollendi in cælum, cum sint multa merita supprimendi ad Tartarum, & hæc vis tota hujus capitis. LAC.

mortui, cum dignius ab initio deum aliquem fecisset qui mortui erat operam desideratu-
 rus. Sed nec operæ locum video, totum enim ^a hoc mundi corpus sive innatum & in-
 sectum secundum Pythagoram, sive natum & factum secundum Platonem, semel utique
 in ista constructione dispositum & instructum & ordinatum cum omni rationis guberna-
 culo inventum est. imperfectum non potuit esse, quod perficit omnia. nihil Saturnum,
 & Saturniam gentem expectabat. Vani erunt homines, nisi certi sint, a primordio &
 pluvias de cœlo ruisse, & sydera radiasse, & lumina floruisse, & tonitrua mugisse, & ipsum
 Jovem quæ in manu ejus ponitis, fulmina timuisse. ^b item omnem frugem ante Liberum, &
 Cererem, & Minervam, immo ante illum aliquem principem hominem, de terra exuberasse,
 quia nihil continendo & sustinendo homini prospectum post hominem potuit inferri. Denique
 invenisse dicuntur necessaria ista vitæ, non instituisse ^c; quod autem invenitur, fuit; & quod
 fuit, non ejus deputabitur qui invenit, sed ejus qui instituit, erat enim antequam inveniretur. ^B
 ceterum si propterea Liber deus, quod vitem demonstravit, ^d male cum Lucullo actum est,
 qui primus cerasa ex Ponto Italiæ promulgavit, quod non est propterea consecratus, ut novæ
 frugis auctor, quia inventor & ostensor. Quamobrem si ab initio & instructa, & certis exer-
 cendorum officiorum suorum rationibus dispensata universitas constitit, vacat ex hac parte
 causa allegandæ humanitatis in divinitatem, quia quas illis stationes & potestates distribuistis,
 tam fuerunt ab initio, quam & fuissent etiam si deos istos non creassetis. Sed convertimini ad
 causam aliam, respondentes ^e collationem divinitatis meritorum remunerandorum fuisse ratio-
 nem. & hinc conceditis opinor illum deum deificum justitia præcellere, qui nec temere,
 nec indigne, nec prodige tantum præmium dispensavit. Volo igitur merita recensere, an ejus-
 modi sint, ut illos in cœlum extulerint, & non potius in imum tartarum merferint, quem car-
 cerem poenarum infernarum cum vultis affirmatis. illuc enim abstrudi solent impii quique in-
 parentes, & in sorores incesti, & maritarum adulteri, & virginum raptores, & puerorum con-
 taminatores, & qui seviunt, & qui occidunt, & qui furantur, & qui decipiunt, & quicumque
 similes sunt alicujus dei vestri ^f quem neminem integrum a crimine aut vitio probare poteritis,
 nisi hominem negaveritis. Atquin ut illos homines fuisse non possitis negare, etiam istæ notæ
 accedunt, quæ nec deos postea factos credi permittunt. Si enim talibus vos puniendis præsi-
 detis; si commercium, colloquium, convictum malorum & turpium probi quique respuitis,
 horum autem pares deus ille majestatis suæ consortio ascivit, quid ergo damnatis quorum col-
 legas adoratis? suggillatio est in cœlo vestra justitia. ^g deos facite criminiosissimos quosque, ut ^D
 placeatis diis vestris, illorum est honor, consecratio cœqualium. Sed, ut omittam hujus in-
 dignitatis retractatum; probi, & integri, & boni fuerint. ^h quot tamen potiores viros apud
 inferos reliquistis? aliquem de sapientia Socratem, ⁱ de justitia Aristidem, ^k de militia Themis-
 tocle, de sublimitate Alexandrum, de felicitate Polycratem, de copia Cræsum, de elo-
 quentia Demosthenem, quis ex illis diis vestris gravior & sapientior Catone? justior & milita-
 rior Scipione? quis sublimior Pompejo? felicior Sylla? copiosior Crasso? eloquentior Tullio?
 quanto dignius istos deos ille assumendos expectasset, præsciis utique potiorum? properavit,
 opinor, & cœlum semel clusit, & nunc utique melioribus apud inferos mussitantibus erubef-
 cit. XII. Cesso jam de istis, ut qui sciam me ex ipsa veritate demonstraturum quid non sint, cum
 ostendero quid sint. Quantum igitur de diis vestris, nomina solummodo video quorumdam
 veterum mortuorum, & fabulas audio, & sacra de fabulis recognosco. quantum autem de

^a Hoc mundi corpus. Theodoretus lib. 4. de curat. Græc. affect. varias de mundo opiniones Pythagoræ, Platonis, cæterorumque philosophorum enumerat, hujusque varietatis compendium habetur apud Plutarchum. LE PR.

^b Item omnem frugem. Aut alludit ad ætatem Saturni, quem scribit Macrobius in Latio primum agriculturam docuisse, & vini quoque usum demonstrasse, Servius in 8. Æneid. Virg. Aut certe ad historiam Genesios ubi cap. 3. dicitur emissus Adam de paradiso voluptatis ut operaretur terram, & cap. 2. Abel pastor ovium fuisse dicitur & Cain agricola, cui consentiens Josephus. 1. antiq. Jud. PAM.

^c Quod autem invenitur, fuit. Nimis premit Septimius etymon ejus quod inventum dicitur. Nam in ista disputatione, inventum, idem est quod commentum & inventores artium dicantur, qui primi excogitaverunt artes, & machinas. Verbi gratia arandæ telluris, panis pinsendi, coquendi: vitis pastinandæ, propagandæ: vini fastitandi, condendi, servandique, & cetera hujusmodi ad vitam necessaria, sive utilia & jucunda.

^d Male cum Lucullo. Non minus lepide quam vere idipsum D. Hieronymus ad Marcellam, [Plin. haud dubie secutus lib. 15. Natur. hist. cap. 25.] Accepimus, inquit, & canistrum cerasis refertum talibus & tam virginali verecundia rubentibus, ut ea nunc a Lucullo delata existimarem. Siquidem hoc genus pomi, Ponto & Armenia, (bello nempe Mithridatico, an. v. c. 680.) subjugatis, de Cerasunte primus Romam pertulit, unde & de patria, arbor nomen accepit. Ostensor & inventor, a Puteani libro abstulit. PAM.

^e Collationem divinitatis meritorum remunerandorum fuisse rationem. Plinius libro 11. Hic est vetustissimus referendi bene merentibus gratiam mos, ut tales numinibus adscribantur.

^f Quem neminem. Latinus interrogando legebat. Quemne enim. Mihi proba videtur codicis antiqui scriptura. Nam hæc dictio, neminem respondet præcedenti, alicujus, Quemadmodum autem dixerat alicujus dei, pro alicujus deorum, ita quem neminem dicit, pro quorum neminem. RIG.

^g Deos facite. Sic legendum proculdubio est, & ita monet Heraldus. Pamelius in suo mutavit Deos facitis criminiosissimos. Cum sensus sit ironicus q. d. bene facitis cum Deos hosce facitis malos & perversos, criminibus variis plenos: sic enim alii dii gaudebunt. LAC.

^h Quot tamen potiores. Quasi diceret viros excellentes cœlo excluditis ut Tullium aut Socratem, cum illis multo inferiores olympo immittitis. Notandum hoc in cap. voces quasdam adhiberi ex usu Tertulliani, ut militarior, & clausit pro clausit. LE PR.

ⁱ De justitia Aristidem. Hic ab Atheniensibus dixit dictos est, quod esset justus, & hoc solo nomine in exilium est missus. LAC.

^k De militia Themistoclem. Themistoclis gloria emicuit bello Medico, pugna Marathonica, sub auspiciis Miltiadis, & mox ipse aliquot annis post, dux Atheniensium, adversus Xerxis navales copias ad Salaminam memorabili cum laude confixit. LAC.

A simulacris ipsis, nihil aliud deprehendo, quam ^a materias sorores esse vasculorum instrumentorumque communium, vel ex iisdem vasculis & instrumentis quasi fatum consecratione mutantes, licentia artis transfigurante, & quidem contumeliosissime, & in ipso opere sacrilege: ut revera nobis, maxime qui propter deos ipsos plectimur, solatium poenarum esse possit quod eadem & ipsi patiuntur, ut fiant. ^b Crucibus & stipitibus imponitis Christianos. quod simulacrum non prius argilla deformat cruci & stipiti superstructa? in patibulo primum corpus ^c dei vestri dedicatur. Ungulis deraditis latera Christianorum. at in deos vestros per omnia membra validius incumbunt asciae, & runcinae, & scobinae. Cervices ponimus. ante plumbum & glutinum & gomphos sine capite sunt dii vestri. Ad bestias impellimur. certe quas Libero, & Cybele, & Coelesti applicatis. Ignibus urimur. hoc & illi a prima quidem massa. ^d In metalla damnatur. inde censentur dii vestri. In insulas relegamur. solet & in insula aliquis deus vester, aut nasci, aut mori. Si per hæc constat divinitas aliqua, ergo qui puniuntur, consecrantur, & numina erunt dicenda supplicia. Sed plane non sentiunt has injurias & contumelias suæ fabricationis dii vestri, sicut nec obsequia. O impie voces! o sacrilega convicia! infrendite, inspumate, ^e iidem XIII. estis, ^f qui ^g Senecam aliquem pluribus & amarioribus de vestra superstitione perorantem probatis. Igitur si statuas & imagines frigidas mortuorum suorum simillimas non adoramus, ^h quas ⁱ milui, & mures, & araneæ intelligunt, nonne laudem magis, quam poenam merebatur repudium agniti erroris? possumus enim videri lædere eos, quos certi sumus omnino non esse? quod non est, nihil ab ullo patitur, quia non est. Sed nobis dii sunt, inquis. Et quomodo vos e contrario impii, & sacrilegi, & irreligiosi erga deos vestros deprehendimini? qui quos præsumitis esse, negligitis; quos timetis, destruitis; quos etiam vindicatis, illuditis. Recognoscite si mentior. Primo, quia cum alii alios colitis, utique quos non colitis, offenditis. prælatio alterius, sine alterius contumelia non potest procedere, quia nec electio sine reprobatione. jam ergo contemnitis, quos reprobatis, quos reprobando offendere non timetis. nam ut supra perstrinximus, status dei cujusque in senatus æstimatione pendebat. deus non erat, quem homo consultus noluisse, & nolendo damnasset. Domesticos deos, quos Lares dicitis, domestica potestate tractatis, pignerando, venditando, demutando, aliquando ^k in cacabulum de Saturno; aliquando in trullam de Minerva, ut quisque contritus atque contusus est dum diu colitur, ^l ut quisque deum sanctiorem expertus est domesticam necessitatem. Publicos æque publico jure fœdatis, ^m quos in hastario vectigales habetis. sic capitolum, sic olitorium forum petitur. sub eadem voce præconis, sub eadem hasta, sub eadem annotatione quæstoris divinitas addicta conducitur. sed enim agri tributo onusti, viliores: hominum capita stipendio censa, ignobiliora. nam hæc sunt notæ captivitatis. dii vero, qui magis tributarii, magis sancti immo qui

^a Materias sorores esse. Ex eadem quippe materia & dii & vasa domestica fingi solebant, atque etiam quæ vasa prius fuerant in Deos mutabantur contrita & pistillo aliquo contrusa, unde materia soror hoc est *συγγενής*, atque ut habetur apud Georgium Palamam: *ἀδελφὰ θεῶν, καὶ ὁμοῦ ποιεῖται*. LE PR.

^b Crucibus & stipitibus. Pulchre deducit iisdem suppliciis affici ab illis Deos suos, quibus in Christianos animadvertebant, quæ erant cruces, stipites, ungulae, capitis poena, bestiae, ignes, & in metalla relegatio. Imitatur autem etiam hic per omnia Tertullianum Minutius, distinguens inter simulacra; ut in ligneum competat suspendi, cædi, dolari; runcinare, construi; In æreum vel argenteum confari, fundi, plumbari, tundi malleis, & incudibus figurari; in lapideum denique cædi, sculpi, lævigari & erigi. Atqui illud *argilla deformat cruci & stipitis superstructa*, ita explicat Josephus Scaliger in Festum, ut alludat auctor ad derivationem stipitis a stipa, quæ proprie crux est cui argillam imponunt plastæ. PAM.

^c Dei vestri dedicatur. Sic supra Neronem dixit dedicatorem damnationis Christianorum, accipiens *dedicare* pro incipere, in quo illum imitatur etiam D. Cyprianus ep. 33. PAM.

^d In metalla damnatur. Hoc quidem queritur Hilarius contra Constantium Augustum, qui ipsos adhuc Episcopos huic operi damnavit. Verba ejus: *Iussos a te Episcopos, quos condemnare nullus audebat, etiam nunc in Ecclesiasticis frontibus scriptos metallica damnationis titulos recensere*. Et Lucifer Calaritanus Episcopus lib. 1. pro Athanatio ad eundem Constantium. LAC.

^e Idem estis qui Senecam aliquem pluribus & amarioribus de vestra superstitione perorantem probatis. In libris scilicet quos de superstitione Romanorum composuit, qui libri citantur ab Augustino lib. 6. de Civ. Dei. Dixit autem Septimius, aliquem Senecam, ut alibi passim, aliqua Dido, aliquis Licianus, aliquis Lazarus. Itaque non est quod movere nos debeat auctoritas codicis Pithœani quem laudavit Nic. Faber præfatione ad Senecam editum Lutetiae M. D. LXXXVII. Gredo quia tunc temporis cum editio illa Senecæ prodiret, adhuc in Tertulliano legebatur, pluribus & majoribus perorantem reprehendistis, quæ scriptura vitio non carebat. In verustissimo exemplari bibliothecæ Puteanzæ disertissime scriptum

legimus, *Idem estis qui Senecam aliquem pluribus & amarioribus perorantem reprehendistis*. Omnia perperam in postremis istis negatione, quam servavit Pithœanus, eoque sane præstat. In Fuldensi legitur *probat*. RIG.

^f Qui Senecam aliquem. Seneca volumen scripsit de superstitione Gentilium cujus meminit Aurelius Augustinus. RHENANUS.

^g Senecam aliquem. Extat hujus de superstitione fragmentum, quod affert Lipsius lib. 2. Elect. cap. 18. & sumpsit ex August. lib. 6. de Civ. Dei cap. 10. LAC.

^h Quas milui, & mures, & araneæ intelligunt.] Hoc est, Sciunt non esse deos, sed æra, vel saxa, vel ligna. In iis ergo nidulantur. immo hæc ipsa quæ pro Diis colitis, inquinare omni contumelia non verentur. Nempe id sibi per ipsos impune fore intelligunt. Huc pertinet lepida illa Priapi Horatiani dejeratio, Mentiorat si quid, merdis caput inquiner albis Corvorum. RIG.

ⁱ Milus & mures & araneæ. Clemens Alex. Arnobius, alique verustissimi Christianæ religionis defensores, Deorum apud Gentiles stultitiam arguebant ex incuria, & ordibus quibus scatebant. cum mures in iis nidularentur, & araneæ telas extenderent. Sicque Romanus ille imperator qui seniorum opera decem millium pondo aranearum coegerat, satis significavit, quantum in idolis squaloris resideret, quandoquidem araneæ in ipsis habitare solerent. LE PR.

^k In cacabulum de Saturno. Statuam Saturni vertitis in cacabulum. Explicui vas spurciciarum, quia Saturnus fiebat ex vidi caudice, & ut usus ferebat, ad ventris onus exhauriendum imponebatur. LAC.

^l Ut quis que deum Sanctiorem. Irenæus lib. 11. cap. 5. Necessitatem majorem & dominantiore facient quam Deum. Idem.

^m Quos in hastario vectigales habetis.] Ipse lib. 1. ad Nationes dixerat, Quos in hastarium regessistis. Hastarium igitur est Liber hastarius, seu Tabularium & Regestum vectigaliorum, quæ sub hasta & voce præconis quinquennio quoque addici redemptoribus solebant. Sic foricæ conducebantur: Sic forum olitorium, & alia hujusmodi publica nam & Serapea & Capitolia eodem jure protcripta. Denique sub eadem hasta capitolum & olitorium addicebatur petenti redemptori. Sed quid transibat ad redemptorem ea additione? Hoc videlicet, ut olitorio foro in quinquen-

qui magis sancti, magis tributarii. majestas quaestuarium efficitur, ^a circuit cauponas re-
ligio mendicans. exigitis mercedem pro solo templi, pro aditu sacri. non licet deos
nosse gratis; venales sunt. Quid omnino ad honorandos eos facitis, quod non etiam mor-
tuis vestris conferatis? ædes proinde, aras proinde. idem habitus, & insignia in statuis.
ut ætas, ut ars, ut negotium mortui fuit, ita deus est. quod differt ^b ab epulo Jovis
silicernium? a simpulo obba? ab aruspice pollinctor? nam & aruspex mortuis apparet.
Sed digne imperatoribus defunctis honorem divinitatis dicatis, quibus & viventibus eum
addicatis. accepto ferent dii vestri, immo gratulabuntur, quod pares eis fiant domini sui.
sed cum Larentinam publicum scortum, velim saltem Laidem, aut Phrynen, inter Ju-
B nones, & Cereres, ac Dianas adoratis; cum ^c Simonem magum statua, & inscriptione
XIV. sancti dei inauguratis; cum ^d de pædagogis aulicis nescio quem ^e synodi deum facitis,
licet non nobiliores dii veteres. tamen contumeliam a vobis deputabunt hoc & aliis li-
cuisse, quod soli ab antiquitate perceperant. Volo & ritus vestros recensere, non dico
quales sitis in sacrificando, ^f cum enecta, & tabidosa, & scabiosa quæque mactatis: cum
de opimis & integris supervacua quæque truncatis, ^g capitula & ungulas. quæ domi quo-
que pueris vel canibus destinassetis; cum de decima Herculis, nec tertiam partem in
aram ejus imponitis. laudo magis sapientiam, quod de perduto aliquid eripitis. Sed con-
versus ad literas vestras, quibus informamini ad prudentiam & liberalia officia, quanta
invenio ludibria! Deos inter se propter Trojanos & Achivos ut ^h gladiatorum paria
congressos depugnasse. Venerem humana sagitta sauciata. Martem tredecim mensibus in
vinculis pene consumptum ⁱ Jovem ne eandem vim a ceteris cœlitibus experiretur,
opera cujusdam monstri liberatum: & nunc flentem Sarpedonis casum: nunc fœde suban-
tem in sororem sub commemoratione non ita dilectarum jam pridem amicarum. Exinde
quis non Poeta ex auctoritate principis sui dedecorator invenitur deorum? hic Apollinem
Admeto regi pascendis pecoribus addicit. ille Neptuni structorias operas Laomedonti lo-
cat. est & ille de Lyricis, Pindarum dico, qui Æsculapium canit, avaritiæ merito, ^k
quia medicinam nocenter exercebat, fulmine judicatum. malus Jupiter, ^l si fulmen il-
lius est, impius in nepotem, invidus in artificem. hæc neque fera prodi, neque falsa
confinigi apud religiosissimos oportebat. Nec tragici quidem, aut comici parcent, ^m &
non ærumnas vel errores domus alicujus dei præstantur. taceo de philosophis, Socrate con-
tentus, qui in contumeliam deorum ⁿ quercum, & hircum, & canem deierabat. Sed pro-
pterea damnatus est Socrates, quia deos destruebat. Plane olim, id est, semper, veritas odio
est. tamen cum prænitentia sententiæ Athenienses, & criminatores Socratis postea affixerint,
& imaginem ejus auream in templo collocarint, rescissa damnatio testimonium Socrati reddi-
dit.

nium addito, ex mercimoniis quæ inibi toto eo tempore
proponerentur, certas stipes cogeret. similiter Capitolio con-
ducto exigeret mercedes pro iis quæ notat ipse Tertullianus
lib. 1. ad Nationes, cap. 10. pro solo templi, pro aditu sa-
cri, pro stipitibus, pro ostiis. RIG.

^a Circuit cauponas. Gentilium turpissimum lucrum arguit,
apud quos sacerdotes Cybeles stipem ostiatim exigebant, un-
de sat. 8. Juvenalis inter carnifices, & fabros sandapilarum,
& resupinati cessantia tympana Galli. LE PR.

^b Ab epulo Jovis, &c. Epulum cœna est Jovi jam grandi
Deo sacra, silicernium proprie erat convivium funebre seni-
bus exhibitum. Simpulum vel simpuvium vas erat quo in sa-
crificiis vinum libabatur, Obba vero erat vasis ventricoli ge-
nus, quo Diis Manibus litabatur. LE PR.

^c Simonem Magum statua & inscript. sancti Dei inaug.)
Hoc habet Tertullianus ex Apologetico 11. Justin Martyris,
qui in litteris Romanis tam facile decipi potuit, quam in
Græcis Virgilius, cum Inarimen dixit pro eo quod Home-
rus dixerat, Εἰς Ἀργεῖον. Statuas positas legimus sancto san-
cto semoni deo fidio. Alias, Semoni sancto. Alias, Sancto fi-
dio semo patri. Quod si culpam C. Baronius Justinum falli
ne hac quidem in re potuisse persuaserit, is certe habet quod
opinionem faveat, profanam illam veterum circa hujusmodi
Deos ac titulos vesaniam. RIG.

^d De pædagogis aulicis nescio quem, Synodi Deum faci-
tis.] Sic omnino legitur in exemplaribus antiquis: Syno-
di Deum. Nec dubium est Antinuum significari, quem Ha-
drianus Imp. in synodum, sive cœtum, sive concillium Deo-
rum retulit. In veteri marmore, Sacerdoti Synodi. In
alio, archiepi synodi. Eodem vero sensu ipse Tertullianus
libro ad Nationes secundo, Saturnum Patriarcham Deorum,
& Ordinem Senatorium Deorum, dixit. Idem.

^e Synodi Deum. B. Rhenanus legebat Cinædum, annota-
batque Antinuum hic intelligi, quem in deliciis habuit Ha-
drianus imperator. multi de Antinoo mentionem fecerunt,
præcipue Justinus Mart. Apol. 2. Athenagoras in Apol.
Hieronymus in cap. 2. Esajæ, & Epiphanius in Ancorato,
ὡς ὁ ἀντινοῦς ὁ ἐν ἀντινοῦς κεκρόσμενος καὶ οὐκ ἀποστόλῃ πλὴν
καίμενος, ὑπὸ ἀριανῶν, ὅτι κατετάλη. Hoc est, similiter An-
tinous in urbe Antinoo cum navigio luforio sepultus ab
Adriano in Deorum numerum adscriptus est. LE PR.

^f Cum inecta & tabidosa & scabiosa.] Tertium istud

adjectivum non agnoscit codex Fuldenfis, Neque etiam ipse
Tertullianus lib. ad Nationes, pag. 56. RIG.

^g Capitula & ungulas. Capitulum pro parvo capite etiam
Plauto usitatum in Curcul. & Terentio in Eunuc. & ipsi
Tertulliano lib. de Pallio. Elegantissime autem, ut ante me
adnotavit Josephus Scaliger, circumloquitur, quæ Festus &
antiqui vocant ablegmina, id est partes quæ diis porrigeban-
tur. PAM.

^h Gladiatorum paria. Strabo lib. 5. vocat ζευγματομαχόν,
quia juga pares habent equos. LAC.

ⁱ Jovem ne eandem vim a ceteris cœlitibus experiretur.)
In libro Contii, Jovem necandum, nisi a ceteris cœlitibus
eriperetur. RIG.

^k Quia medicinam nocenter exercebat.] Etenim fabulan-
tur, Æsculapium adversus Fata; hoc est, adversus volunta-
tem Jovis, mortuos quosdam, ingenti pretio captum ad
vitam revocasse. Ἀνδρ' ἐκ θανάτου κομίοντα Ἡδὴ ἐλευσόντα.
Pindarus Pyth. 111. Idem.

^l Si fulmen illius est.] His verbis innuit Septimius fal-
so Gentium consensu tradi, Fulmen ullum esse Jovis, qui
avus Æsculapii fuerit. Esse autem Dei summi, Dei veri,
Dei unius, Dei Christianorum, qui Æsculapium quemdam
medicum, eo quia prævaricatione venalis medicinæ vivos
ad mortem, non mortuos ad vitam ageret, fulmine per-
cussit. Itaque Asclepiadas, hujus facinoris infamiam ut
obruerent, fabulam posteris narraffe: Asclepium a Jove
taetum fulmine, quia mortuos ad vitam revocasset. Fabu-
latores vero scelestissimos fuisse arguit Septimius, talia de
Jove suo mentitos, ut impio in nepotem, invidio in arti-
ficem. Notatur etiam hæc fabula lib. 2. ad Nat. pag. 77.
Idem.

^m Et non ærumnas vel errores.) Lib. 1. ad Nat. c. 10.
Et Tragici quidem aut Comici pepercerunt, ut non ærumnas
ac pœnas Dei præfarentur. Idem.

ⁿ Quercum & hircum & cæm deierabat.] Eodem ad
Nationes libro, In contumeliam Deorum quercum, & ca-
nem, & heram jurat. Sed non video quid in contumeliam
Deorum juraret Socrates hac jurandi formula, ἢ τῶν ἡρώων.
nam etsi aerem intelligeret, tamen & Junonem pronuntia-
bat. Dixerit igitur Tertullianus, hircum, sicut alii, ἡρκα, alii
ἡρκα, seu, quod verius videtur, crispante sono præcedentis
vocabuli quercum percussæ aures, inter quercum & hircum

A dit. Sed & Diogenes nescio quid in Herculem ludit: & ^a Romanus Cynicus Varro ^b trecentos Joves, five Jupiteres dicendum, sine capitibus introducit. Cetera lasciviae inge- XV.
 nia etiam voluptatibus vestris per deorum dedecus operantur. dispicite Lentulorum & Hostiliorum venustates, utrum mimos an deos vestros in jocos & strophis rideatis. ^c mœcham Anubim, & masculum Lunam, & Dianam flagellatam, & Jovis mortui testamentum recitatum, & tres Hercules famelicos irrisos. Sed & histriionum literæ omnem foeditatem eorum designant. Iuguet Sol filium detractum de cœlo lætantibus vobis. & Cybele pastorem suspirat fastidiosum non erubescitibus vobis. & sustinetis Jovis elogia cantari, & Junonem, Venerem, Minervam a pastore judicari. Quid, quod ^d imago dei vestri ignominiosissimum caput ^e & famosum vestit? quod corpus impurum, & ad istam artem effeminatione productum, Minervam aliquam; vel Herculem repræsentat? nonne violatur majestas, & divinitas constupratur plaudentibus vobis? Plane religiosiores estis in cavea, ubi super sanguinem humanum, super inquinamenta poenarum proinde saltant dii vestri, argumenta & historias noxiis ministrantes, nisi quod & ipsos deos vestros sæpe noxii induunt. vidimus aliquando castratum Atyn illum deum ex Pessinunte. ^f & qui vivus ardebat, Herculem induerat. risimus & ^g inter ludicras meridianorum crudelitates ^h Mercurium mortuos cauterio examinantem. Vidimus & Jovis fratrem gladiatorum cadavera cum malleo deducentem. Singula ista, quæque adhuc investigare quis posset, si honorem inquietant divinitatis: si ⁱ majestatis fastigia adsolant, de contemptu utique censentur, tam eorum qui ejusmodi faciunt, quam eorum quibus faciunt. Sed ludicra ista sint. Ceterum si adjiciam, quæ non minus conscientia omnium recognoscent, in templis adulteria componi, inter aras lenocinia tractari, in ipsis plerumque ædituorum & sacerdotum tabernaculis, sub iisdem vittis, & apicibus, & purpuris, thure flagrante libidinem expungi, nescio ne plus de vobis dii vestri, quam de Christianis querantur. certe sacrilegi de vestris semper apprehenduntur. Christiani enim templa nec interdiu norunt. spoliarent forsitan ea & ipsi, si & ipsi ea adorarent. Quid ergo colunt, qui talia non colunt? jam quidem intelligi subjacet veritatis esse cultores, qui mendacii non sint: nec errare amplius in eo, in quo errasse se recognoscendo cessaverint. Hoc prius capite, & omnem hic ^k sacramenti nostri ordinem haurire, percussis ante tamen opinionibus falsis. Nam & quidem somniasitis caput asininum esse deum nostrum. hanc Cornelius Tacitus XVI.
 suspicionem ejusmodi inseruit. is enim in quinta historiarum suarum bellum Judaicum exorsus ab origine gentis etiam de ipsa tam origine quam de nomine & religione gentis, quæ voluit, argumentatus, Judæos refert ^l Ægypto expeditos, five, ut putavit, extorres, vastis Arabiæ in locis aquarum egentissimis, cum siti macerarentur, onagris, qui forte de pastu potum petituri æstimabantur, indicibus fontis usos, ob eam gratiam consimilis bestia superficiem consecrasset. atque ita inde præsumptum opinor, nos quoque, ut Judaicæ religionis propinquos, eidem simulacro initiari. At enim idem Cornelius Tacitus, sane ille mendaciorum loquacissimus, in eadem historia refert, Cn. Pompejum, cum Hierusalem cepisset, proptereaque templum adisset speculandis Judaicæ religionis arcanis, nullum illic reperisse simulacrum. Et utique si id colebatur, quod aliqua effigie repræsentabatur, nusquam magis quam in sacrario suo

ambiguit, utrumque ad veloces digitos pertulerint: ut jam oblitterato quod perperam irrepsit, tantum legi debeat. *Quercum & canem dejerabat.* Nam & in Fuldensi nihil præterea reperiri ajunt. Idem.

^a *Romanus Cynicus.* Libere inquit Rhenanus, Varro locutus est de diis gentium, id quod vel ea sententia satis arguat, quæ citari solet de extispiciis: Non solum otiosos, sed sordidissimos Deos, si in jecorum & viscerum sterquilinio sua occuluerunt consilia, hominibus ab insanis sacerdotibus manifestanda. Idem Satyras suas Menippæas a Cynico cognominavit. PAM.

^b *Trecentos Joves.* Hic numerus pro infinito ponitur, Jupiteres dixit alii Jupiteros & Jupitros. Ad hujus loci explicationem facit Arnob. lib. 3. *Fingamus enim vos Deos mille percolare, vel millia potius quinque.* Et Minutius, *Et ne longius multos Joves obeam, tot sunt Jovis monstra quot nomina.* Jupiter autem ille neque Deus fuit neque immortalis, nam in Insula Cræta mortuum fuisse constat, unde Callimachus hymno in Jovem *χρῆτες δὲ Ἰούρα*, &c. LE PR.

^c *Mœchum Anubim.* Idem est Deus Anubis & Cynocephalus, unde Virg. dixit, *& latrator Anubis.* Et utriusque forma colebatur Mercurius. sunt autem istæ inscriptiones fabularum. Itaque Anubis mœchus edebatur, sicut Luna masculus, &c. LAC.

^d *Imago dei vestri ignominiosissimum caput & famosum vestit.* Hæc verba, totum histriionis caput, ipsius Dei quem repræsentabat, persona convestitum fuisse significant. quod apertissime declarat Gaius Bassus apud Gellium, cap. 7. lib. v. Nam caput, inquit, & os cooperimento personæ testum undique, unaque tantum vocis emittenda via pervium, & videmus in antiquis Comicoꝝ exemplaribus personas in hanc omnino formam depictas. Boethius lib. de duabus Christi nat. ubi de personæ vocabulo. Quod si acuatur antepenultima, inquit, apertissime a sono dicta videbitur.

Idcirco autem a sono, quia concavitate ipsa major necesse est volvatur sonus. RIG.

^e *Et famosum vestit.* Lampridius in Alexandro, *famosus crimine furtorum.* Notes obiter hoc nomen deinde usurpatum a scriptoribus mediæ ævi bonam in partem. LAC.

^f *Et qui vivus ardebat.* Alludit ad Herculis concremationem in Oeræis montibus. PAM.

^g *Inter ludicras meridianorum crudelitates.* Similiter Svetonius in Claudio cap. 34. *bestiarii meridianisque adeo delectabatur, ut etiam prima luce ad spectaculum descenderet & meridiæ dimisso ad prandium populo præsideret,* utpote, Gladiatorum genus intelligens qui hora meridiana digladiabantur. PAM.

^h *Inter ludicras meridianorum crudelitates.* Sub meridiem, dum vacat arena, producebantur vilia quædam gladiatorum paria, quibus non galea, non scutum, nec ullæ mortis moræ. homicidia mera. Ad hæc spectacula nonnulli, dimisso ad prandium populo, per sedebant. RIG.

^k *Mercurium mortuos cauterio examinantem.* Jovis fratrem cadavera cum malleo deducentem. Et Mercurio & Diti, seu Plutoni, virgam tribuunt Poetæ. Animas autem ille deducebat; iste cadavera. Itaque per jocum & risum, qui Mercurium induerat, mortuos explorabat virga ferrea candenti. hoc illi cauterium, excitandis animarum reliquiis, languentibus fortean & pigris. qui vero Plutonem, cum virga quidem incedebat, sed armata malleo, quo facilius contunderet, si quid animæ latentis in illis gladiatorum a pugna recentium cadaveribus inter eundem sorte rebellaret. Malleum & clavam Græci *παβδον*, vocant & *βαλτην*, &c. Idem.

^l *Ægypto expeditos.* In libro ad Nationes scripserat, *Judeos refert in expeditione, &c.* & in Glossis, *Expositio dicitur ἔξοδος εἰς πόλεμον.* In aliis, *ἔξοδος ἐκ ἀσχυρῆς συμπαρίας.* Hic tamen expeditos Ægypto Judæos dicit, quasi de tristis Ægyptiorum jugo liberatos: non extortes aut exules, ut putavit Tacitus. RIG.

suo exhiberetur, eo magis, quia nec verebatur extraneos arbitros quamquam vana cul-
tura. solis enim sacerdotibus adire licitum: etiam conspectus ceterorum velo oppan-
so interdicebatur. Vos tamen non negabitis & jumenta omnia & totos canthericos^a cum
sua Epona coli a vobis. Hoc forsitan improbamur, quod inter cultores omnium pecu-
dum bestiarumque asinarii tantum sumus. Sed & qui crucis nos religiosos putat, con-
secraneus erit noster cum lignum aliquod propitiatur.^b viderit habitus, dum materiae
qualitas eadem sit; viderit forma, dum id ipsum Dei corpus sit. & tamen, quanto di-
stinguitur a crucis stipite Pallas Attica? & Ceres Pharia quæ sine effigie, rudi palo, &
informi ligno prostat? pars crucis est omne robur quod erecta statione defigitur. nos, si
forte, integrum & totum deum colimus. Diximus originem deorum vestrorum a plastis de
cruce induci. sed & victorias adoratis, cum in tropæis cruces intestina sint tropæorum.^B
religio tota castrensis signa veneratur, ^c signa jurat, ^e signa omnibus deis præponit. ^d Om-
nes illi imaginum suggestus insignes, monilia crucum sunt: ^e siphara illa vexillorum & can-
tabrorum, stolæ crucum sunt. laudo diligentiam, noluisse nudas & incultas cruces conse-
crare. Alii plane humanius & verisimilius solem credunt deum nostrum. ad Persas, si forte,
deputabimur, licet solem non in linteo depictum adoremus, habentes ipsum utique ^f in suo
clypeo. denique inde suspicio, quod innotuerit & hos ad orientis regionem precari. sed &
plerique vestrum affectatione aliquando & cœlestia adorandi, ad solis ottum labia vibratis.
Æque si diem Solis lætitiæ indulgemus, alia longe ratione quam religione solis, secundo lo-
co ab eis sumus; qui diem Saturni otio & victui decernunt, exorbitantes & ipsi ab Judaico
more, quem ignorant. Sed nova jam Dei nostri in ista proxime civitate editio publicata est,
ex quo ^h quidam frustrandis bestiis mercenarius noxius picturam proposuit cum ejusmodi inscrip-
tione, ⁱ DEUS CHRISTIANORUM ^k ONO CHOETES. is erat auribus asininis, altero
pede ungulatus, librum gestans, & togatus. Risimus & nomen, & formam. Sed illi debebant
adorare statim biforme numen, quia & canino & leonino capite commistos, & de capro & de
ariete cornutos, & a lumbis hircos, & a cruribus serpentes, & planta vel tergo alites deos rece-
perunt. Hæc ex abundanti, ne quid rumoris inrepercussum quasi de conscientia præterissemus.
XVII. Quæ omnia conversi jam ad demonstrationem religionis nostræ repurgavimus. ^l Quod coli-
mus, Deus unus est, qui totam molem istam cum omni instrumento elementorum, corpo-
rum, spirituum, verbo quo jussit, ratione qua disposuit, virtute qua potuit, de nihilo expres-
sit in ornamentum majestatis suæ, unde & Græci nomen mundo ΚΟΜΟΝ accommodave-
runt. Invisibilis est, etsi videatur: incomprehensibilis, etsi ^m per gratiam repræsentetur: inæ-
stimabilis, etsi humanis sensibus æstimetur. ideo verus & tantus est. ceterum quod videri com-
muniter, quod comprehendere, quod æstimari potest, minus est & oculis quibus occupatur, &

mani-

^a Cum sua epona.] Sic habent veteres membranz, non solum Tertulliani, sed etiam Minucii Felicis, & Apuleii; sic & lapides antiqui. denique apud Juvenalem legimus
jurat Solam Eponam & facies olida ad præsepia
pictas. Hæc tam fatua vulgus induxit, simul & vocabula
prave indidit. Illud obiter dixerim, in Minucio legendum
videri, Vos & totos asinos in stabulis cum vestra bella Epona
consecratis. In cod. Regio vetustiss. legitur, Cum vestra
vel Epona. Idem.

^b Cum sua Epona. Legunt nonnulli Hippona, sic apud Minutium; censerem tamen cum Rigaltio legendum Eponam, est autem inquit Juvenalis Scholiastes, dea mulionum. id omne ex Plutarco patet, in parallelis, & ὁ ὡς μαρτυρεῖται ἐπὶ ποταμῶν. LE PR.

^c Viderit habitus. Phrasid Tertulliani, pro eo quod est, nihil refert habitus, nihil forma. Id est, nihil conducit ad rem habeat se lignum hoc vel illo modo, in signum Crucis vel rudis stipitis, dummodo lignum sit. LAC.

^e Signa jurat. Adorabatur vero a militibus præsertim labarum, quod imperatori præferri solebat. PAM.

^e Signa omnibus diis præp. Notetur modus loquendi, quo signa numerare id est adorare, & venerari dicebantur. Cicero 1. de Nat. Deorum sigilla numerantes. Idem.

^d Omnes illi imaginum. Aquilas vero intelligit Rhennus, vultus imperatorum & genios, quorum imagines in signis castrensis depingi solenne erat. Unde & signa dicuntur. PAM.

^e Siphara illa vexillorum.] Sic habent libri veteres. Siphara & Siparia, seu suppara, sunt vela, puellarum, vexillorum, theatrorum, Lucano, Senecæ, Festo. atque etiam Sipharim navigiorum, Arriano Epiet. lib. 111. cap. 3. Βονζομενόν δὲ τὸ πλοῖον οὗ μοι παρέλθον ἱπταίρης τοῖς σιφάραις. RIG.

^f In suo clypeo.] In suo cyclo, seu disco. Plinius lib. xxxv. cap. 3. Scutis enim, qualibus apud Trojam pugnatum est, continebantur imagines, unde & nomen habuere clypeorum. Origo plena virtutis, faciem reddi in scuto cuiusque qui fuerit usus illo. Hujusmodi clypeorum forma erat orbiculata. unde & Strongylam dixit Tertullianus lib. de Pallio. Atque hic, Solem nos habere ait in suo clypeo, quia sol ipse sibi clypeus est, & vultum ejus velut in clypeo cernimus. In clypeis autem præter vultum plerumque exprimebatur & thorax. unde hoc etiam obiter monebimus,

in Trebellii Claudio sic legendum: Illi clypeus aureus Senatus totius judicio in Romana Curia collocatus est, ut nunc videtur, expresso thorace vultus. Idem.

^g Nos ad Orientis regionem. Hanc consuetudinem qua Christiani ad Orientem versus precantur, pulchre explicat sive D. Just. Martyr, sive alius auctor respons. ad Orthodoxos quæst. 118. ostendens eam a sanctis Apostolis acceptam in Ecclesia, non quod habitaculum divinum existimant Solis elima, sed quod Oriens præstabilius sit hominum opinione cæteris mundi partibus. PAM.

^g Nos ad Orientis regionem. Etenim Christiani olim versus orientem orabant, & ratio in aperto est, quia Dominus in cruce constitutus versus occasum spectabat; inde illi tanquam conversi ad Christum in Cruce pendentem, in Orientem respiciabant. Damascenus lib. 4. de fide Orthod. cap. 13. LAC.

^h Quidam frustrandis bestiis mercenarius noxius.] Noxium dicit mercenarium, qui toties bestias frustraverat, elusis ac declinatis agilitate sua ferarum dentibus; quasi non bona fide versatus, cum ad eas sese locasset. RIG.

ⁱ Deus christianorum. onochætes.] Hic libro ad Nationes primo, paululum variant libri veteres. Nam in quibusdam legitur onochætes: In aliis, onochætes, & onochætes. ut arbitrari liceat, Judeum nebulonem Græcæ compositionis vocabulum perperam extulisse: cum intelligi vellet onochæten, ὀνοχότην. adeoque de Asinæ originis profapia, scelestissimæ imposturæ mendacio, Christianorum patientiæ tolerantique illuderet, tanquam de canterina quadam admixtura progætorum, Idem.

^k Ononchites. Junius legit onocorsites. Non tanti id est, ut nos debeat movere, cum possit quoque Asinungulus nominari, & id melius, quam a capite Asinino, quum tale caput non haberet, sed aures tantum asini. LAC.

^l Quod colimus. Addunt alii, nos, nescio an melius. Hanc de Dei unitate sententiam multis Prudentius in apotheci explicat. & Cyrillus Hierosol. catech. 4. primum esse fundamentum de Deo jaciendum docet quod unus sit, & ingenitus. LE PR.

^m Per gratiam repræsentetur. Forte legendum reprehensetur, ut respondeat suo opposito incomprehensibili, & sic idem erit, quod comprehenditur per gratiam, scilicet fidei, spei,

A^a manibus quibus contaminatur, & sensibus quibus invenitur. quod vero immensum est, soli sibi notum est. hoc est quod Deum æstimari facit, dum æstimari non capit. ita eum vis magnitudinis & notum hominibus objicit & ignotum. Et hæc est summa delicti nolentium recognoscere, quem ignorare non possunt. Vultis ex operibus ipsius tot ac talibus quibus continemur, quibus sustinemur, quibus oblectamur, etiam quibus exterremur? vultis ex animæ ipsius testimonio comprobemus? quæ licet carcere corporis pressa, licet institutionibus pravis circumscripta, licet libidinibus ac concupiscentiis evigorata, licet falsis deis exancillata, cum tamen resipiscit, ^b ut ex crapula, ut ex somno, ut ex aliqua valetudine, & ^c sanitatem suam potitur, Deum nominat, hoc solo nomine, quia proprio Dei veri. Deus magnus, Deus bonus, B &, Quod Deus dederit, omnium vox est. iudicem quoque contestatur illum, Deus videt, &, Deo commendo, &, Deus mihi reddet. o testimonium animæ naturaliter Christianæ. denique pronuntians hæc, non ad capitulum, sed ad cælum respicit. novit enim sedem Dei vivi. ab illo, & inde descendit. Sed quo plenius & impressius tam ipsum, quam dispositiones ejus & XVIII. voluntates adiremus, instrumentum adjecit literaturæ, si qui velit de deo inquirere, & inquisito invenire, & invento credere, & credito deservire. Viros enim justitia & innocentia dignos deum nosse & ostendere a primordio in seculum emisit spiritu divino inundatos, quo prædicarent deum unicum esse, qui universa condiderit, qui hominem de humo struxerit (hic enim est verus Prometheus) qui seculum certis temporum dispositionibus & exitibus ordinaverit; exinde qui signa majestatis suæ judicantis ediderit ^d per imbres, per ignes; ^e qui demerendo sibi disciplinas determinaverit quas ignoratis aut deseritis, sed ^f observantibus præmia destinavit; qui C^g producto ævo isto judicaturus sit suos cultores ^h in vitæ æternæ retributionem, profanos ⁱ in ignem æque perpetem & jugem, suscitatis omnibus ab initio defunctis, & reformatis, & recensitis ad utriusque meriti disputationem. Hæc & nos risimus aliquando. de vestris fuimus. fiunt, non nascuntur Christiani. Quos diximus prædicatores, prophetæ de officio præfandi vocantur. voces eorum, itemque virtutes, quas ad fidem divinitatis edebant, in thesauris literarum manent, nec istæ nunc latent. Ptolemæorum eruditissimus, quem Philadelphum supernominant, & omnis literaturæ sagacissimus ^k cum studio bibliothecarum Pisistratum, opinor, æmuletur, inter cetera memoriarum, quibus aut vetustas aut curiositas aliqua ad famam patrocinebatur, ^l ex suggestu Demetrii Phalerei grammaticorum probatissimi, cui præfecturam mandaverat, ^m libros a Judæis quoque postulavit, proprias atque vernaculas literas, quas soli habebant. ex ipsis enim & ad ipsos semper prophetæ peroraverant, scilicet ad domesticam dei gentem ex patrum gratia. Hebræi retro, qui nunc Judæi. Igitur & litere Hebrææ, & eloquium. Sed ne notitia vacaret, hoc quoque Ptolemæo a Judæis subscriptum est, septuaginta & duobus interpretibus indultis, quos Menedemus quoque philosophus ⁿ providentiæ vindex de sententiæ communione suspexit. Affirmavit hæc vobis etiam Aristæus. ita in Græcum stilum C ex aperto

& charitatis, vel si mavis, Eucharistiæ, ubi corpus Dei contrectamus. Verumtamen nihil mutandum. LAC.

a Et manibus quibus contaminatur.) Hoc est, quibus tangitur. Contaminatus, contactus, intaminatus, intactus. RIG.

b Ut ex crapula. Adverte diligenter, ne temulentiam putes; conjungit enim cum valetudine, Aristoteles sect. 3. Probl. 17. ἐστὶ γὰρ ἡ κραπίδα ζέσσις, καὶ φλεγμαστικὴ λέγουσα. Est enim crapula, fervor quidam & desinens inflammatio: Itaque, cum ex morbo & fervore evadit anima. Et postea explicat temulentiam esse ἐξίστην, quæ dimovet animam de statu. Non enim dicit, cum ex hac temulentia liberam se sentit anima, sed cum ex illa ægritudine. LAC.

c Sanitatem suam potitur.) Placet emendatio Latini, Dum sanitatem suam patitur. hoc est, Dum est compos sanæ mentis. RIG.

c Et sanitatem suam. Latinius conjicit legendum potitur, pro patitur. Zephyrus vere communem excusorum & Mss. codicum lectionem sic interpretatur, ac si dicat: afficitur sanitate, mutuata significatione a Græcis qui παθεῖν tam in bonum quam in malum accipiunt. PAM.

d Per imbres, per ignes.) Κατακλυσμὸν καὶ Ἐκπύρωσιν. RIG.

e De merendo sibi disciplinas determinaverit.] Legis & Evangeliorum disciplinas significat, quibus coli voluerit, & quibus se propitium præbuerit. Idem.

f Sed observantibus. Id est cultoribus, præmia distribuit. qui locus de præmiis ac meritis illustris est, atque multum conducit. LE PR.

g Producto ævo isto] Consumpto. Nimirum, dato igne. RIG.

h Invite æternæ retributionem.] In codice Fuldensi legitur, Restitutionem: Quod verum existimo. Idem.

i In ignem æque perpetem & jugem.] Sic lib. de Test. An. pag. 82. Proque meritis aut cruciatui destinari, aut refrigerio; utroque sempiterno. Idem.

j In ignem æque perpetem. Perpetem [inquit Zephyrus] perpetuum continuumque significare vel ille Plautinus Sofia testatur: neque, inquit, hac nocte longiorem me vidisse cen-

seo, nisi item unam verberatus quam pependi perpetem; reperitur autem id in Amphitryone. PAM.

k Cum studio Bibliothecarum Pisistratum. Pisistratus primus omnium in Græcia Athenis publicam bibliothecam instituisse legitur, quam Athenienses accuratius auxerunt: eandem a Xerxe in Persas asportatam. Seleucus Nicanor Athenas referri curavit. PAM.

l Ex suggestu Demetrii. Disertis verbis hoc habent etiam Josephus, & ante illum ni fallor Aristæus locis supra citatis. Vives in D. Aug. de Civ. Dei, addit, Demetrium hunc Athenis antea maximis dignitatibus functum, civium invidia pulsum a Ptolemæo fuisse susceptum, & bibliothecæ præfectum, quod ex Diogene Laertio sumpsit in vita ejusdem Demetrii, ubi librum ab eo etiam conscriptum dicit qui Ptolemæus inscribebatur, & alterum de Rhetorica, qui fortassis occasionem dedit Tertulliano, ut vocet eum Grammaticorum tunc probatissimum, quem interim tanquam Antiquitatum scriptorem citat infra cap. seq. Idem.

m LIBROS a Judæis postulavit.) Josephus lib. xii. τὰ τῆς Ἰουδαίας νομοθεσίας βιβλία. Ac deinceps semper hos libros vocat Νόμον, ut ab illis Septuaginta nihil præter Pentateuchum allatum, aut in Græcam linguam translatum fuisse videatur. Hilarius quoque Prologo in Psal. ait Septuaginta senioribus a rege Ptolemæo transferendæ ex Hebræo in Græcum sermonem totius Legis curam mandatam fuisse. At Clemens Alex. Strom. i. conversas ab iis in Latinum Sermonem fuisse refert τὰς γραφάς, τὰς τε τῶν νόμων καὶ τὰς προφητείας. Irenæus quoque Apostolos tradit, ac deinceps horum sectatores prophetica omnia ita adnuntiavisse quemadmodum seniorum interpretatio continet. Et tamen ab Apostolis citata quædam ex Prophetis Hieronymus notavit, quæ in illa Septuaginta Interpretum versione non reperiuntur. qua de re gravis est viri illius doctissimi querela, Præfationibus in Pentateuchum & tradit. Hebr. RIG.

n Providentiæ vindex. Nimirum divinam ex his Dei providentiam intuens, quod omnes in eandem sententiam convenissent: quod certe non fuisset mirum, nisi separatim eandem scripturam essent interpretati. Itaque separati fuerunt septuaginta interpretes: id quod tradit Irenæus lib. 3. c. 25. LAC.

- ex aperto monumenta reliquit. ^a Hodie apud Serapeum, Ptolemæi bibliothecæ cum ipsis A Hebraicis literis exhibentur. Sed & Judæi palam lætitant. vectigalis libertas. vulgo aditur sabbatis omnibus. ^b qui adierit, inveniet deum. qui etiam studuerit intelligere, cogetur & credere. **XIX.** primam instrumentis istis auctoritatem summa antiquitas vindicat. apud vos quoque religionis est instar fidem de temporibus asserere. Omnes itaque substantias, omnesque materias, origines, ordines, venas veterani cujusque stili vestri, gentes etiam plerasque, & urbes insignes, ^c canas memoriarum, ipsas denique effigies literarum indices custodesque rerum, & puto adhuc minus dicimus, ipsos inquam deos vestros, ipsa templa, & oracula, & sacra, unius interim prophetæ scrinium seculis vincit, in quo videtur thesaurus collocatus totius Judaici sacramenti, & inde etiam nostri. Si quem audistis interim Moysen, ^d Argivo Inacho pariter ætate est. quadrigentis pæne annis, nam & septem minus, Danaum & ipsum apud vos vetustissimum prævenit, mille circiter cladem Priami antecedit. possem etiam dicere quingentis B amplius & Homerum, habens quos sequar. ceteri quoque prophetæ, etsi Moyse postulant, extremissimi tamen eorum non retroiores deprehenduntur primoribus vestris sapientibus, & legiferis, & historicis. Hæc quibus ordinibus probari possint, non tam difficile est nobis exponere, quam enorme; nec arduum, sed interim longum. multis instrumentis cum digitorum supputariis gesticulis adsidendum est. refarenda antiquissimarum etiam gentium archiva, Ægyptiorum, Chaldæorum, Phœnicum. advocandi municipes eorum, per quos notitia subministrata est, aliqui Manethon Ægyptius, & Berosus Chaldæus, sed & ^e Iromus Phœnix Tyri rex: sectatores quoque eorum, Mendesium Ptolemæus, & Menander Ephesus, & Demetrius Phalereus, & rex Juba, & Appion, & Thallus, & qui istos aut probat aut revincit Judæus Josephus ^f antiquitatum Judaicarum vernaculus vindex; ^g Græcorum etiam censuales conferendi, & quæ quando sint gesta, ut ^h concatenationes temporum aperiantur, per quæ luceant annalium numeri. peregrinandum est in historias, & literas orbis. Et tamen quasi partem jam probationis intulimus, cum per quæ probari possint, aspersimus. verum differre præstat, ne vel minus persequamur festinando, vel diutius evagemur persequendo. Plus jam offerimus pro ista dilatione majestatem scripturarum, si non vetustatem. divinas probamus, si dubitatur antiquas. nec hoc tardius, aut aliunde discendum. coram sunt quæ docebunt, mundus, & seculum, & exitus. quicquid agitur, prænnunciabatur. quicquid videtur, audiebatur. quod terræ vorant urbes, quod insulas maria fraudant, quod externa atque interna bella dilaniant, quod regnis regna compulsi, quod fames & lues & locales quæque clades & ⁱ frequentia pleraque montium vastant, quod humiles sublimitate, sublimes humilitate mutantur, quod justitia rarefcit & iniquitas increbescit, bonarum omnium disciplinarum cura torpescit, quod etiam officia temporum & elementorum munia exorbitant, quod & monstris & portentis naturalium forma turbatur, providenter scripta sunt. dum patimur, leguntur; dum recognoscimus, probantur. idoneum opinor ^k testimonium divinitatis veritas divinationis. Hinc igitur apud nos futurorum quoque fides tuta est, jam scilicet probatorum: quia cum illis, quæ quotidie probantur, prædicebantur. eadem voces sonant, eadem literæ notant, idem spiritus pulsant. unum tempus est divinationi, futura præfandi. apud homines, si forte, distinguitur, dum expungitur: dum ex futuro præfens, dehinc ex præfenti præteritum deputatur. Quid delinquimus, oro vos, futura quoque credentes, qui jam didicimus illis per duos gradus credere? **XXI.** Sed quoniam edidimus antiquissimis Judæorum instrumentis sectam istam esse suffultam, ^l quam aliquanto novellam, ut Tiberiani temporis plerique sciunt, profitentibus nobis quoque; fortassean hoc nomine de statu ejus retractetur, quasi sub umbraculo insignissimæ religionis, certe licitæ, aliquid propriæ præsumptionis abscondat; vel quia ^m præter ætatem

neque

^a Hodie apud Serapeum. Locus hic aut est Serapidis templum, de quo Theodoritus lib. 5. cap. 22. aut locus Serapidi templo & Alexandria vicinus, in quo Ptolemæi asserabatur bibliotheca. LE PR.

^b Qui adierit inveniet Deum.] Alludere videtur ad illud Heracliti, quod ab Aristotele refertur, cap. 5. lib. 1. de par. an. ἐπὶ δὲ τοῦ γὰρ εἰπέναι. διαφύκειται. εἶναι γὰρ καὶ ἐνταῦθα θεός. Quod autem citatum repetitur in vulgatis editionibus Noctium Atticarum extremo lib. xx. Introite, nam & hic Dii sunt. Agellianæ sententiæ non convenit. adeoque in exemplaribus antiquis dictum Heracliti legitur, sed plane aliud. πολλὰ μὲν γὰρ εἰδέναι, quod sane illic probatum voluit Agellius. Eademque verba citantur a Juliano Cæs. Or. vi. ubi de Cynica Philosophia. pag. 352. Confimile autem fuit illud Democratis: πολλὰ πολλὰ θεῶν νοῦν ἔχει. & πολλοὶ δὲ πολλὰ μὲν εἰδέναι. RIG.

^c Canas memoriarum.] Hoc est, veteres memorias, sive historias. Secuti sumus exemplar Fuldense, atque ipsius Tertulliani manum. Etenim libro 11. ad Nationes legitur, Quive alii antiquitatum canos collegerunt. Idem.

^d Argivo Inacho. Clemens Alexandr. lib. 1. Strom. Homerum facit ætate parem Gygi, & Eusebius in Chronico Inachum facit æqualem Jacob Patriarchæ. LE PR.

^e Iromus Phœnix.] In Menandri Ephesii fragmentis a

Scaligero editis, ubi de regib. Tyri: Τελειπιδαντος δὲ Αβιβίου διεδέξατο τὴν βασιλείαν ὁ υἱὸς αὐτοῦ Εἰραμος. RIG.

^f Antiquitatum Judaicarum. Hinc illud in Chron. Eusebii Lat. Josephus etiam vernaculus Judæorum scriptor, &c. pag. 158. LE PR.

^g Græcorum etiam censuales. Illa ætas Censuales dixit librarios, scribas, tabellionesque. Inde ut in Cod. l. 10. conceptus, de Tabulariis, scribis, logographis & censualibus. LAC.

^h Ut concatenationes temporum aperiantur,] Liber Contii, contenationes. Ipse Contius, continuationes. RIG.

ⁱ Frequentia montium.] Leones, ursi, & aliæ id genus bestia, quibus montes frequentantur, campi vastantur. Idem.

^k Testimonium divinitatis, veritas divinationi.] Intellegit sacra Prophetarum vaticinia. Idem.

^l Quam aliquanto novellam.] Hanc novitiolam parataram dicit, hoc ipso opere, pag. 41. Idem.

^m Aliquanto Novellam. Novitatem videlicet lætæ arguebant Gentiles, Novellam pro recentem posuit, & multis in locis B. Hieronymus pro novella rudem Christi Ecclesiam dixit. LE PR.

ⁿ Præter ætatem.] Quia tunc, ut ipse supra dixit, aliquanto novella erat Christianorum secta, Judæorum vero antiquissima. RIG.

A neque de victus exceptionibus, ^a neque de solemnitatibus dierum, ^b neque de ipso signaculo corporis, neque de consortio nominis cum Judæis agimus, quod utique oporteret si eidem Deo manciparemur. Sed & vulgus jam scit Christum, ut aliquem hominum, qualem Judæi judicaverunt, ^c quo facilius quis non hominis cultores existimaverit. Verum ^d neque de Christo erubescimus, cum sub nomine ejus deputari, & damnari juvat, neque de Deo aliter præsumimus. Neceffe est igitur pauca de Christo, ut Deo. ^e Tantum Judæis erat apud Deum gratia, ob insignem justitiam & fidem originalium auctorum; unde illis & generis magnitudo, & regni sublimitas floruit, & tanta felicitas, ut Dei vocibus, de promerendo Deo, & non offendendo præmonerentur. Sed quanta deliquerint, ^f fiducia patrum inflati, deviantes ab disciplina in profanum modum, ^g etsi ipsi non confiterentur, probaret exitus hodiernus ipsorum. ^h dispersi, palabundi, & coeli & ⁱ soli sui

B extorres vagantur per orbem sine homine, sine Deo rege, quibus nec advenarum jure terram patriam saltem vestigio salutare conceditur. Cum hæc illis sanctæ voces præminarentur, eadem semper omnes ingerebant fore, uti sub extimis curriculum sæculi, ex omni jam gente, & populo, & loco ^k cultores sibi allegeret Deus multo fideiiores, in quos gratiam transferret, plenior quidem ob disciplinæ auctoris capacitatem. Hujus igitur gratiæ, disciplinæque arbiter & magister, ^l illuminator atque deductor generis humani filius Dei annuntiabatur: non quidem ita genitus ut erubescat in filii nomine, aut de patris semine; non de fororis incesto, nec de stupro filiæ, aut conjugis alienæ deum patram passus est squamatum aut cornutum aut plumatum amatorem, aut ^m in aurum conversum. Jovis enim ista sunt numina vestri. ⁿ ceterum Dei filius nullam de impudicitia habet matrem. etiam quam videtur habere, non nupserat. Sed prius substantiam edifferam, & ita nativitatis qualitas

C intelligetur. Jam ediximus Deum universitatem hanc mundi verbo & ratione & virtute molitum. ^o Apud vestros quoque sapientes ΛΟΓΟΝ, idest, sermonem atque rationem constat artificem videri universitatis; ^p hunc enim Zeno determinat factitorem, ^q qui cuncta in dispositione formaverit ^r eundem & fatum vocari, & deum, & animum Jovis, & necessitatem omnium rerum. Hæc Cleanthes in spiritum congerit, quem permeatorem universitatis affiamat. & nos etiam sermoni, atque rationi, itemque virtuti, per quæ omnia molitum Deum ediximus, propriam substantiam spiritum inscribimus, cui & sermo insit prænuntianti, & ratio adsit disponenti, & virtus præsit præficiendi. Hunc ex Deo prolatum didicimus, & prolatione generatum, & idcirco filium Dei, & Deum dictum ex unitate substantiæ. nam & Deus spiritus. & cum radius ex sole porrigitur, portio ex summa; sed sol erit in radio, quia solis est

D radius, nec separatur substantia, sed extenditur. ita de spiritu spiritus, & de deo deus, ut lumen de lumine accensum. manet integra & indefecta materiæ matrix, etsi plures inde traduces

C 2 qualitatum

^a Neque de solemnitatibus. Illud interpretatur Zephyrus de observatione Sabbatorum: quinimo etiam si de cæteris Judaicis festis intelligatur, nihil facere contra observationem solennium, quæ Christi observat Ecclesia, vel ex lib. de corona milit. intelligere est, quemadmodum ibi latius. Signaculum autem Corporis recte interpretatur de Circumcisione. PAM.

^b Neque de ipso signaculo corporis.) Minucius Felix: Sic nos denique, non notaculo corporis, ut putatis, sed innocentiae ac modestiae signo facile dinoscimus. RIG.

^c Quo Filius. Pulcher locus contra eos, qui Christi Corpus adorandum negant. PAM.

^d Neque de Christo erubescimus. Quasi satisfaciat objecto Nativitatis, objecerant enim novellam sectam. Non erubescimus in Christo novellæ hujus sectæ auctore & doctore. LAC.

^e Tantum Judæis erat apud Deum gratia.] Hoc ipsum prædicat Psalmus 147. Οὐκ ἐποίησεν ἕτως παντὶ ἔθνει. Nam hoc sibi vult? Deum nulli alii nationi talia concessisse. Nullam aliam nationem ita dignatum esse. Non fecit taliter omni nationi; hoc est, Nulli nationi taliter fecit. RIG.

^e Tantum Judæis erat apud Deum gratia.] Cyprianus: Judæis primum erat apud Deum gratia, &c. libello de Idolis. Idem.

^f Fiducia patrum inflati. Sæpe hoc Gregorius Magnus in lib. Moralium, loquens de prædicatione quæ a Judæis transiit ad Gentiles. Jactabant enim se Abraham progeniem, populum sanctitatis, & ut ait Petrus Chrysol. ferm. 4. & 5. Judæis dat tumorem. LAC.

^g Etsi ipsi non confiterentur.] Cyprianus: Ipsi quoque testantur, qui etsi voce tacent exitu confitentur. RIG.

^h Dispersi, palabundi. Vide divinum supplicium, & hoc certe ex odio quo Judæi invisi omnibus mortalibus. LAC.

ⁱ Soli sui extorres. Tantum odii conflatum est in Judæos propter Christi Domini mortem ut in Synodo Trullana can. 11. familiaritas Judæorum, & balneum prohibeatur, atque etiam ne medicamenta in morbis ab iis accipiantur. LE PR.

^k Cultores sibi allegeret Deus multo fideiiores.] Cyprianus: Cultores sibi allegeret Deus melioris obsequii, & fidei fortioris. Sic legitur in antiquo exemplari. RIG.

^l Illuminator atque deductor generis humani. Cyprianus:

Illuminator & doctor humani generis. Idem.

^m In aurum conversum Danaidis.] Hæc varie leguntur in libris mss. In quibusdam legitur. In auro conversum. In aliis, Danes. Alii habent, Danaidis. Repetuntur qui neutrum agnoscunt. Quæ discordia, facile mihi persuadet, totum istud insitivum esse, & clausulam hisce verbis a Tertulliano fuisse terminatam, aut plumatum amatorem. Deinde legendum, Jovis enim ista sunt omnia vestri. Nisi quis malit, Jovis enim ista sunt humana vestri. quod in Fulviano cod. reperiri ajunt. Idem.

ⁿ Ceterum Dei filius nullam de impudicitia habet matrem.] Quod Latinius & Pamelius in quibusdam exemplaribus scriptum esse testantur, Nullam de pudicitia habet matrem, rectum est, nec debuit mutari. Dei filius Dominus noster non ex ullis nuptiis est natus, ne quidem iustis aut legitimis. Itaque non habet de pudicitia matrem. Nempe, Maria virgo facta mater ejus non alicujus matrimonii nexu, quamlibet pudici, sed solo verbo Dei. Vulgo tamen Dominus noster habebatur filius Josephi & Mariæ. Unde ait Tertullianus, Etiam quam videtur habere matrem, ea mater non nupserat. Idem.

^o Apud vestros quoque sapientes. Imitatur etiam hic D. Justinum Martyrem apol. 2. ad Antoninum Pium & Athenagoram. Hunc vero locum sic explicat Lactantius instit. divin. lib. 4. c. 9. sed melius, inquit, Græci λόγος dicunt, quam nos verbum sive sermonem. λόγος enim & sermonem significabat & rationem, quia ille & vox est & sapientia Dei. hunc sermonem divinum ne philosophi quidem ignorant. PAM.

^p Hunc enim Zeno determinat actitorem. Zenonem aliquid præterea dixisse, ex Lacertio discimus. Nempe, Duo esse omnium principia, Creatorem & Materiam. το πρῶτον καὶ τὸ δεύτερον. Et Materiam quidem esse qualitatis expertem substantiam. Creatorem vero, τὸν ἐν αὐτῇ λόγον τὸν θεόν. τῶν γὰρ ὄντων διδόναι καὶ πᾶσι αὐτῆς δημιουργεῖν ἕκαστα. RIG.

^q Quicumque in dispositione formaverit.] Lactantius 111. 9. Zeno rerum naturæ dispositorem atque opificem universitatis λόγον prædicat. Idem.

^r IN DISPOSITIONE.) Zeno, διὰ πάσης ὁλης.

^r Eundem & fatum vocari & Deum & animum Jovis.) Eadem verba apud Lactantium. Laertius autem Zenonis sententiam sic retulit, ἐν τε εἶναι θεόν καὶ νοῦν, καὶ εἰμαρμένον, καὶ δία. Idem.

qualitatum mutueris. ita & quod de deo profectum est, deus est, & dei filius, & unus ambo. ita A
& de spiritu spiritus, & de deo deus. ^a modulo alterum, non numero; gradu, non statu fecit.
& a matrice non recessit, sed excessit. Iste igitur dei radius, ut retro semper prædicabatur,
^b delapsus in virginem quamdam, & in utero ejus caro figuratus ^c nascitur homo deo mistus,
caro spiritu instructa nutritur, adolescit, affatur, docet, operatur, & Christus est. Recipite
interim hanc fabulam; similis est vestris, dum ostendimus quomodo Christus probetur. Scie-
bant qui penes vos fabulas ad destructionem veritatis istius æmulas præministraverunt; scie-
bant & Judæi venturum esse Christum; scilicet quibus prophetæ loquebantur. nam & nunc
adventum ejus expectant, nec alia magis inter nos & illos compulsatio est, quam quod jam
venisse non credunt. duobus enim adventibus ejus significatis; ^d primo, qui jam expunctus est B
in humilitate conditionis humanæ; secundo, qui concludendo sæculo imminet in sublimitate
divinitatis exertæ, primum non intelligendo, secundum, quem manifestius prædicatum spe-
rant, unum existimaverunt. ne enim intelligerent pristinum, credituri si intellexissent, & con-
secuturi salutem si credidissent, ^e meritum fuit delictum eorum. Ipsi legunt ita scriptum, Mul-
tatos se sapientia & intelligentia & oculorum, & aurium fruge. Quem igitur solummodo ho-
minem præsumpserant de humilitate, ^f sequebatur ^g uti magum æstimarent de potestate, cum
ille verbo dæmonia de hominibus excuteret, cæcos reluminaret, leprosos purgaret, paralyti-
cos restringeret, mortuos denique verbo redderet vitæ, ^h elementa ipsa famularet, compescens
procellas, & freta ingrediens, ostendens sese ΛΟΓΟΝ Dei, id est, verbum illud primordiale,
primogenitum; virtute & ratione comitatum, & spiritu fultum. ad doctrinam vero ejus quia
revincebantur magistri primoresque Judæorum, ita exasperabantur, maxime quod ad eum C
ingens multitudo defleceret, ut postremo oblatum Pontio Pilato ⁱ Syriam tunc ex parte Ro-
mana procuranti violentia suffragiorum ^k in crucem dedi sibi extorserint. Prædixerat & ipse
ita facturos. Parum hoc, si non & prophetæ retro. ^l Et tamen suffixus spiritum cum verbo di-
misit, prævento carnificis officio. Eodem momento dies medium orbem signante sole subducta
est ^m deliquium utique putaverunt, qui id quoque super Christo prædicatum non scierunt:
ratione non deprehensa, negaverunt, & tamen eum mundi casum relatum ⁿ in arcanis vestris
habetis. Hunc Judæi detractum, & sepulcro conditum, magna etiam militaris custodiæ dili-
gentia circumfoderunt, ne quia prædixerat tertia die resurrecturum se a morte, discipuli furto
amoliti cadaver fallerent suspectos. Sed ecce die tertia concussa repente terra, & mole revolu-
ta quæ obstruxerat sepulcrum, & custodia pavore disjecta, nullis apparentibus discipulis, ni- D
hil in sepulcro repertum est, præterquam ^o exuviæ sepulcri. nihilominus tamen primores,
quorum intererat & scelus divulgare, & populum vestigalem & famularem sibi a fide revoca-
re. surreptum a discipulis jactitaverunt. nam nec ille se in vulgus eduxit, ne impii errore libe-
rarentur, ut & fides non mediocri præmio destinata, difficultate constaret. cum discipulis au-
tem quibusdam apud Galilæam Judææ regionem ad XL. dies egit, docens eos quæ docerent.
dehinc ordinatis eis ad officium prædicandi per orbem, circumfusa nube in cælum est ereptus,
multo melius quam apud vos asseverare de Rómulis Proculi solent. Ea omnia super Christo
Pilatus, & ipse jam pro sua conscientia Christianus, Cæsari tunc Tiberio nuntiavit. sed &
Cæsares

^a Modulo alterum, non numero.) Modulus iste fortean fuerit. Alius a Filio Pater est, qua Pater, non qua Deus. Alius a Patre filius est, qua filius, non qua de Deo Deus. Alius a Patre & Filio Spiritus, qua Spiritus, non qua cum Deo Patre & Filio Deus est. Nam cum sit unus a Patre & Filio Spiritus, uno spiritu, una substantia Pater & Filius & Spiritus unum sunt. quod unum Deus est. RIG.

^a Modulo alterum.] Sic adversus Praxeam, pag. 640. Non tamen diversitate alium filium a Patre, sed distribu-
tione; nec divisione alium, sed distinctione, quia non sit
idem Pater & Filius. vel modulo alius ab alio. Et pag.
645. Visibilem vero Filium agnoscimus, pro modulo deriva-
tionis. Itaque modus & modulus est certarum rerum secundum
sui generis rationes dispositio, ordinatio, æconomia. Idem.

^b Delapsus in virginem.] Cyprianus: Hic in virginem
delabitur, carne Spiritus sanctus induitur. Sic habet vetus
exemplar. Idem.

^c Nascitur homo. Hic est natalis ille Christi Jesu, quo
nullus opulentior, uberius, ditior. LAC.

^d Primo, qui expunctus est in humilitate conditionis hu-
manæ.) Cyprianus: Uno, qui exercitio & exemplo homi-
nis fungeretur. RIG.

^e Meritum fuit delictum eorum.] Cyprianus legisse vide-
tur, Delictorum. Idem.

^e Meritum fuit delictum eorum. Legebat Rhen. delictorum
sicque sensus erat odium illud tum Dei tum gentium omnium
erga Judæos ab eorum delictis promanasse. LE PR.

^f Sequebatur uti Magum.] Sic legitur in cod. Pithœi.
In quibusdam etiam antiquis; magnum, sicuti habent exem-
plaria Cypriani. At nostram editionem confirmant quæ se-
quuntur, pag. 25. Dicant ibidem, Ecquis ille Christus cum
sua fabula? si homo communis conditionis? si magus, &c.
RIG.

^g Uti magum æstimarent. Eadem significatione lib. 3. adv.
Marc. planum id est impostorem a Judæis existimatum dicit.
Certe Christum tanquam præstigiatores a quibusdam habi-
tum satis patet ex Eusebio lib. 3. demonstr. Evang. cap. 8.
ubi latissime eam calumniam refutat. PAM.

^h Elementa ipsa famularet.) Elementis ut servis & fa-
mulis uteretur. Sic infra, famulares & vestigales Judæi.
Cyprianus: Cogere sibi elementa famulari. RIG.

^h Elementa ipsa famularet. In activa, inquit Zephyrus,
significatione, sicuti Papinius in suo Hercule Surrentino:
Pacatus, mirisque bonis, nec turbidus ira.
Nec famulare timens. PAM.

ⁱ Syriam. Immo Judæam. Nam Sillanus erat Syriæ præ-
ses. Pilatus autem erat præses Judææ ut constat ex Josepho
lib. 18. cap. 3. & 4. sed Philippus Berterius diatriba 1. cap.
4. aperte dicit Syriam a Tertulliano dici pro Judæa, nec
esse potest in hoc lis ulla. LAC.

^k In Crucem Jesum dedi. Merito optimo dicuntur Ju-
dæi a Chrysostomo Orat. 2. contra illos λύκων ἀπαρτων χαλε-
πότεροι lupis omnibus sæviores, ut qui mansuetissimam
ovem, Christum scilicet ad carnificinam adduxerint.
LAC.

^l Et tamen suffixus.) Et tandem. RIG.

^m Deliquium utique. Veram non fuisse Eclipsin olim exi-
stimavimus in animadversionibus nostris adversus Prædami-
tas, quoniam contigit illa obscuritas in plenilunio, solaris
vero eclipsis contingit tantum in Neomenia. Obscuritas ve-
ro illa prædicta fuerat a propheta Amos cap. 8. v. 9. Et erit,
inquit, in die illa dicit Dominus Deus, occidet sol in
meridie, & tenebrescere faciam terram in die luminis. LE
PR.

ⁿ In arcanis vestris.] In archivis. RIG.

^o Exuviæ sepulchri.] Exuviæ sepulti. Idem.

A Cæsares credidissent super Christo; ^a si aut Cæsares non essent sæculo necessarii, ^b aut si & Christiani potuissent esse Cæsares. discipuli quoque diffusi per orbem, præcepto magistri Dei paruerunt, qui & ipsi a Judæis insequentibus multa perpeffi, utique pro fiducia veritatis libenter, Romæ postremo per Neronis sævitiam sanguinem Christianum seminaverunt. Sed monstravimus vobis idoneos testes Christi, ^c ipsos illos, quos adoratis. multum est, si eos adhibeam ut credatis Christianis, propter quos non creditis Christianis. interim hic est ordo nostræ institutionis. hunc edidimus & sectæ & nominis censum cum suo auctore. nemo jam infamiam incutiat, nemo aliud existimet, quia nec fas est ulli de sua religione mentiri. eo enim, quod aliud a se coli dicit, quam colit, negat quod colit, & culturam in alterum transfert, & transferendo jam non colit quod negavit. Dicimus, & palam dicimus, & vobis torquentibus. lacerati & cruenti vociferamur, Deum colimus per Christum. illum hominem putare. per eum, & in eo

B se cognosci vult Deus, & coli. ^d Ut Judæis respondeamus, & ipsi Deum per hominem Moysen colere didicerunt. ut Græcis occurram, ^e Orseus Pieriæ, Musæus Athenis, ^f Melampus Argis, Trophonius Bœotiæ, initiationibus homines obligaverunt. ut ad vos quoque dominatores gentium aspiciam, homo fuit Pompilius Numa, qui Romanos operosissimis superstitionibus oneravit. licuerit & Christo commentari divinitatem, rem propriam; non qui rupices & adhuc feros homines multitudine tot numinum demerendorum attonitos efficiendo ad humanitatem temperaret, quod Numa: sed qui jam expolitos, & ipsa urbanitate deceptos in agnitionem veritatis ocularet. Quærite ergo, si vera est ista divinitas Christi. si ea est, qua cognita ad bonum quis reformatur, sequitur ut falsa renuntietur quævis alia contraria comperta: in primis illa, quæ delitescens sub nominibus & imaginibus mortuorum, quibusdam signis & miraculis & oraculis fidem divinitatis operatur. Atque adeo dicimus esse substantias

C quasdam spirituales: nec nomen novum est. Siunt dæmonas philosophi, Socrate ipso ad dæmonii arbitrium expectante. quidni? cum & ipsi dæmonium adhæsisse a pueritia dicatur, dehortatorium plane a bono. dæmonas sciunt poetæ. & jam vulgus indoctum in usum maledicti frequentat. ^g nam & Satanam principem hujus mali generis, proinde de propria conscientia animæ eadem excrementi voce pronuntiat. angelos quoque etiam Plato non negavit. ^h utriusque nominis testes esse vel magi adsunt. Sed quomodo de angelis quibusdam sua sponte corruptis corruptior gens dæmonum evaserit damnata a Deo cum generis auctoribus, & cum eo, quem diximus, principe, apud literas sanctas ordine cognoscitur. Nunc de operatione eorum satis erit exponere. Operatio eorum est hominis everasio. sic malitia spiritalis a primordio auspicata est in hominis exitium. itaque corporibus quidem ⁱ & valetudines infligunt, & aliquos casus acerbos; animæ vero repentinos & extraordinarios per vim excessus. supperit illis ad utramque substantiam hominis adeundam subtilitas & tenuitas sua. Multum spiritalibus viribus licet; ut ^k invisibiles & insensibiles in effectu potius quam in actu suo appareant. si poma, si fruges nescio quod auræ latens vitium in flore præcipitat, in germine exanimat, in pubertate convulnerat, ac si cæca ratione tentatus aer pestilentes haustus suos offundit. Eadem igitur obscuritate contagionis, aspiratio dæmonum & angelorum, mentis quoque corruptelas agit furoribus

XXII.

^a Si aut Cæsares non essent sæculo necessarii.) Hoc est, Imperio Romano, quod tamdiu duraturum dicebant quamdiu sæculum. Ex illo videlicet Pauli, *Tantum qui tenet, teneat.* Fl. Vopiscus de Aureliano, hic finis, inquit, Aureliano fuit, principi necessario magis quam bono. RIG.

^b Aut si Christiani potuissent esse Cæsares.) Longe alia mentes Christianorum fuere sub Constantino, quem & sæculi præsidem, & Christianum esse potuisse dixerunt, & quantis non ingenii Græci viribus probaverunt! Sub eo certe Christianarum rerum adhuc ignaro hæretici Catholicis insultabant hujusmodi convicio, Quid Christianis cum regibus? aut quid Episcopis cum palatio? Optatus, lib. 1. Idem.

^c Ipsos illos quos adoratis. Dæmonas intelligit, quos in simulacris adorabant, ut recte annotavit Rhenanus, qui Christo testimonium perhibebant, cum a Christianis adjurerentur & ejicerentur. PAM.

^d Ut Judæis respondeamus. Longinus lib. de subl. dic. gen. τὸν καὶ ὁ ἰσχυρὸς θεομυτιθεὶς, ὃς δὲ τοῦτον ἀντὶ ἐπειδὴ τὴν τῶ θεοῦ δυνάμει κατὰ τὴν ἀξίαν ἐγνώρισε καὶ ἐξέφηνεν. LAC.

^e Orpheus Pieriæ. Orpheus ille tam notus apud profanos filius Calliopes & Oeagni, cum Musæo filio in deorum numerum transcriptus est. is primus plures Deos esse invenit, ut observat B. Martyr Justinus. LE PR.

^f Melampus Argis. De hoc Eusebius de præpar. Evang. lib. 2. cap. 5. Quidam, inquit, ajunt Melampodem Amithæronis filium ab Ægypto in Græciam luctum Cereris solenniter celebratum retulisse. PAM.

^g Nam & Satanam execramenti voce pronuntiat.) Quid? Satanæ vocabulum Romani unquam usurpare in maledictis aut execrationibus? Neutiquam sane. Sed malorum dæmonum principem Satanam pronuntiavere, pronuntiando, Malum. RIG.

^h Utriusque nominis testes esse, vel Magi adsunt.) Hæc omnino est scriptura codicis antiqui Puteanorum, quam esse puto veriorē ista Fuldensi, vel magi adserunt. Ait Septimius, etiam hominibus ab Dei civitate alienis haud ignota esse vocabula, Dæmonum & Angelorum. Dæmonas, inquit, sciunt philosophi, sciunt poetæ: Angelos quoque etiam Plato non negat. Deinde addit, Utriusque nominis testes esse vel Magi adsunt. Hoc est, adsunt esse testes; Adsunt testificari; Adsunt testimonio dicundo, Nempe esse & Dæmonas & Angelos. Ipse pag. seq. Magos habere dicit invitatorum Angelorum & Dæmonum adstantem sibi potestatem. Idem.

ⁱ Utriusque nominis testes esse vel magi. Zephyrus istud de magis Persarum interpretatur. Verum in genere loqui auctorem patet, tum ex cap. sequenti, tum ex Minutio & D. Cypriano. Eorum magorum & eloquio & negotio primus Hostianus, & verum Deum merita majestate prosequitur, & angelos, id est, ministros & nuncios Dei sed veri, ejus venerationi novit adstare. Sic Minut. PAM.

^j Et valetudines infligunt. Videtur mihi spectare ad ministros publicos, qui puniunt homines, qui infligunt verbera, qui homines excarnificant. Quemadmodum Joannes Chrysostomus orat. de diabolo tentatore vocat diabolum ipsum δούλον καὶ δαίμονα q. d. carnificem incorporeum. Et huc ille confert illud Dei ad diabolum ὡς τῆς σαρκὸς αὐτοῦ: tange carnem ejus. Id est constituote ad infligenda vulnera publicum carnificem. LAC.

^k Ut invisibiles. Declaro magis hanc partem. ut id est Ita ut illæ vires fuisset invisibiles appareant, non tam actu, id est cum homini furore inspirant, non tam effectu, id est cum jam præceptis fit homo in furorem illum: Clarius. Cum aliquis jam in apertos furores præcipitatur, apparet nec inde potuisse tantam illam amentiam provenire, quam malis spiritibus invisibilibus, vel sic, spiritus isti tantum prævalent,

bus & amentis foedis, ac sœvis libidinibus, ^a cum erroribus variis; quorum iste potissimus, quo A Deos istos captis & circumscripitis hominum mentibus commendat, ut & sibi ^b pabula propria nidoris & sanguinis procurer simulacris imaginibus oblata. Et quæ illis accuratior pascua est, quam ut hominem ^c a recogitatu veræ dignitatis avertant præstigiis falsæ divinationis? quas & ipsas quomodo operentur, expediam. Omnis spiritus ales. hoc & angeli & dæmones. igitur momento ubique sunt. totus orbis illis locus unus est, quid ubi geratur tam facile sciunt quam enuntiant. velocitas, divinitas creditur, quia substantia ignoratur. sic & auctores interdum videri volunt eorum, quæ annuntiant. & sunt plane malorum nonnunquam, bonorum tamen nunquam. dispositiones etiam Dei, & tunc prophetis concionantibus exceperunt, & nunc lectionibus resonantibus carpunt. ita & hinc fumentes quasdam temporum sortes æmulantur divinitatem, dum furantur divinationem. In oraculis autem, quo ingenio ambiguitates temperent in eventus, sciunt Cræsi, sciunt Pyrrhi. Ceterum testudinem decoqui cum carnibus pe- B cudis Pythius eo modo renuntiavit, quo supra diximus. ^c momento apud Lydiam fuerat. Habent de incolatu aeris, & de vicinia siderum, & de commercio nubium cœlestes sapere paraturas, ut & pluvias, quas jam sentiunt, repromittant. Benefici plane & circa curas valetudinum. lædunt enim primo, dehinc remedia præcipiunt, ad miraculum nova, sive contraria, post quæ desinunt lædere, & curasse creduntur. Quid ergo de ceteris ingeniis, vel etiam viribus fallaciæ spiritualis edisseram? phantasmata Castorum, & aquam cribro gestatam, & ^d navem cingulo promotam, & barbam tactu irrufatam; ut numina lapides crederentur, & Deus verus non XXIII. quæreretur. Porro si & magi phantasmata edunt, & jam defunctorum ^e infamant animas, ^f si pueros in eloquium oraculi elidunt, si multa ^g miracula circulatoriis præstigiis ludunt, si & C somnia immittunt, habentes semel invitatorum angelorum & dæmonum assistentem sibi potestatem, per quos & ^h capræ, & mensæ divinare consueverunt; quanto magis eo potestas de suo arbitrio, & pro suo negotio studeat totis viribus operari, quod alienæ præstat negotiationi? aut si eadem & angeli & dæmones operantur quæ & dii vestri, ubi est ergo præcellentia divinitatis, quam utique superiorem omni potestate credendum est? Non ergo dignius præsumetur ipsos esse, qui se deos faciant, cum eadem edant, quæ faciant deos credi, quam pares angelis & dæmonibus, deos esse? Locorum differentia distinguitur; opinor, ut a templis deos æstimetis, quos alibi deos non dicitis: ⁱ ut aliter dementire videatur qui sacras turres pervolat, aliter qui recta viciniæ transilit: & alia vis pronuntietur in eo qui genit alia vel lacertos, alia, qui sibi gulam profecat. Compar exitus furoris, & una ratio est instigationis. Sed hætenus verba; jam D hinc demonstratio rei ipsius, qua ostendemus unam esse utriusque nominis qualitatem. Edatur hic aliquis sub tribunalibus vestris, quem dæmone agi constet. iussus a quolibet Christiano loqui spiritus ille, tam se dæmonem confitebitur de vero, quam alibi deum de falso. æque producatur aliquis ex iis, qui de deo pati existimantur, qui aris inhalantes numen de nidore concipiunt. ^k qui ructando conantur, qui anhelando profantur. ista ipsa virgo Cœlestis pluviarum pollicitatrix, iste ipse Æsculapius medicinarum demonstrator, ^l alia die morituris Socordio & Thanatio & Asclepiodoto vitæ sumministrator, nisi se dæmones confessi fuerint, Christiano mentiri non audentes, ibidem illius Christiani procacissimi sanguinem fundite. Quid isto

ut eorum effectus & opera occultiora nobis & abstrusiora sint, quam ipsimet spiritus, & eorum actus & substantia. Et hoc probat comparatio sequens; nam sicut poma malus aer corrumpit, nescis tamen qualitatem ejus sic, &c. *Idem.*

^a *Pabula propria nidoris.* Delectantur equidem dæmones libaminibus & sacrificiis, sed hoc in loco forsitan loquitur de sacrificiis generatim, non de necyomanticis. LE PR.

^b *Arrecogitatu veræ divinitatis avertant præstigiis falsæ divinationis.*) Pag. 20. Testimonium divinitatis veritas divinationis. RIG.

^c *Momento apud Lydiam.* Ac si dicat eo momento quo testudo a Cræso decoquebatur, in Lydia fuerat, quod id Pyrrhus renuntiabat. Atqui sicuti annorat in sui paraphrasi Zephyrus habent, &c. *Sapere paraturas.* Græca dicendi figura est, quam nostri etiam non refugiunt, ut, habeo multa dicere, id est possum. & Cicero ad Lentulum: De Alexandrina re causaque regia, tantum habeo me polliceri, me tibi absenti, &c. *Paratura* vero nomen nondum memini apud alios legisse, ex analogia tamen eadem dicitur qua scissura, commissura, & a Plinio divisura dictum est, & volatura pro volatu, quod non minus novum videri potest. PAM.

^d *Et navem cingulo promotam.* Relatum ab Herodiano est lib. 1. hist. Navigium quo Pessinuntia Dea Tiberi advehabatur, subito divina quadam vi substitisse, nec inde ullis viribus moveri potuisse, donec assistit sacerdos Vestalis (ipse non nominat, sed dictam Claudiam Ovidius in fastis canit, & scribit Livius lib. 29.) Ea cum argueretur virginitatem polluisse, damnationemque metueret, periit a populo, ut iudicium de se Deæ Pessinuntia committerent. Quo imperato, clare Deam precata est, ut si se esse intemeratam Dea sciret, navem progredi juberet. Quo dicto Zonam recinxit, & navigio illigavit, quod statim ducentem manu virginem consequutum est. Lactantius lib. 2. cap. 7. LAC.

^e *Infamant animas.* [Maleficiis infames reddunt. RIG.

^f *Pueros in eloquium oraculi elidunt.*] Consternunt. Etenim incantati corruebant, velut caduci: posteaque nescientes sui excitabantur in eloquium oraculi, & multa præstigio prædicebant. Ejusmodi præstigias narrat Apuleius Apol. *Idem.*

^g *Miracula circulatoriis præstigiis.* Præstigiæ illæ quæ dæmonis opera edebantur, ipsis etiam ethnicis ridiculæ & vanæ habitæ sunt, sic apud Apuleium sæpissime magiæ miracula deridentur. LE PR.

^h *Capræ & mensæ.* Capras primum oraculum fecisse Delphis scribit Diodorus lib. 16. mensæ etiam ad eandem divinationem ascitæ sunt a gentilibus, & opera dæmonum locutæ. Virg. 2. Æneid.

— *Huc undique Troja gaza*

Incensis erepta adytis, mensæque deorum. LAC.

ⁱ *Ut aliter dementire.* Ex Mss. codicibus iterum illud restitimus, pro *dementare* præsertim cum Zephyrus id interpretetur, quasi de mente exire, addens verbum esse magicum, quo utitur Apulejus & hoc hemistichio Lucretius.

— *Dementit enim delirique fatur.* PAM.

^k *Ructando conantur.*] Libri veteres habent, *Curantur.* nullo sensu. Itaque hic indulsumus conjecturæ. Bene autem ista procedunt; *Aris inhalantes numen de nidore concipiunt*, deinde *conantur*, ac tandem *profantur*. Conari dicuntur nitescentes & parturientes.

— *Magnum si pectore possint Excussisse deum.* RIG.

^l *Alia die morituris Socordio & Thanatio & Asclepiodoto vitæ sumministr.*] Hanc esse codicis Fuldenis scripturam tradunt, qua certe meliorem non habemus. Non tamen displicet quod quibusdam probari video, *Alias demorituris, Idem.*

A isto opere manifestius? quid hac probatione fidelius? simplicitas veritatis in medio est. virtus illi sua assistit. nihil suspicari licebit. magia, aut aliqua ejusmodi fallacia fieri dicetis, si oculi vestri & aures permiserint vobis. Quid autem injici potest adversus id, quod ostenditur nuda sinceritate? Si altera parte vere Dei sunt, cur sese dæmonia mentiuntur? an ut nobis obsequantur? ^a jam ergo subiecta Christianis divinitas vestra, nec divinitas deputanda est, quæ subdita est homini, &, si quid ad dedecus facit, æmulis suis. Si altera parte dæmones sunt, vel angeli cur se alibi pro diis agere respondent? nam sicut illi qui dii habentur, dæmones se dicere nolissent, si vere dii essent, scilicet ne se de maiestate depollerent: ita & isti, quos directo dæmonas nostis, non auderent alibi pro diis agere, si aliqui omnino dii essent quorum nominibus utuntur. ^b vererentur enim abuti maiestate superiorum sine dubio, & timendorum. Adeo nulla est divinitas ista, quam tenetis: quia si esset, neque a dæmoniis affectaretur, neque a diis negaretur. Cum ergo utraque pars concurrat in confessionem deos esse negans, agnoscite unum genus esse, id est, dæmonas. Verum utrobique jam deos quærite. quos enim sumpseratis, dæmonas esse cognoscitis. Eadem vero opera nostra ab eisdem diis vestris non tantum hoc detegentibus, quod neque ipsi dii sint, neque ulli alii, etiam illud in continenti cognoscitis, qui sit vere Deus, & an ille, & an unicus, quem Christiani profitemur, & an ita credendus colendusque, ut fides, ut disciplina disposita est Christianorum. Dicant ibidem, ^c Ecquis ille Christus cum sua fabula? si homo communis conditionis? si magus? si post mortem de sepulcro a discipulis surreptus? si nunc denique penes inferos? si non in cœlis potius. & inde venturus cum totius mundi motu. cum horrore orbis, cum planctu omnium, sed non Christianorum, ut Dei virtus, & Dei spiritus, & sermo, & sapientia, & ratio, & Dei filius? quodcunque ridetis, rideant & illi vobiscum. negent Christum omnem ab ævo animam restituto corpore iudicaturum. dicant hoc, pro tribunali, si forte ^d Minoen, & Radamantum secundum consensum Platonis & poetarum esse sortitos. suæ saltem ignominie & damnationis notam refutent. renuant se immundos spiritus esse, quod vel ex pabulis eorum, sanguine, & fumo, & ^e putidis rogis pecorum, & ^f impuratissimis linguis ipsorum vatum intelligi debuit. renuant ob malitiam prædamnatos se in eundem iudicii diem cum omnibus cultoribus & operatoribus suis. Atqui ^g omnis hæc ^h nostra in illos dominatio & potestas de nominatione Christi valet, & de commemoratione eorum quæ sibi a Deo per arbitrum Christum imminetia expectant. Christum timentes in Deo, & Deum in Christo, subijciuntur servis Dei & Christi. ita de contactu, deque afflatu nostro, contemplatione & repræsentatione ignis illius correpti, etiam de corporibus nostro imperio excedunt inviti & dolentes, & vobis præsentibus erubescences. Credite illis cum verum de se loquuntur, qui mentientibus creditis. nemo ad suum dedecus mentitur, quin potius ad honorem ⁱ magis fides proxima est adversus semetipsos confitentes, quam pro semetipsis negantes: Hæc denique testimonia deorum vestrorum Christianos facere consueverunt, quia plurimum illis credendo, in Christo domino credimus. ipsi literarum nostrarum fidem accendunt. ipsi spei nostræ fidentiam ædificant. colitis illos, quod sciam, etiam de sanguine Christianorum. nollent itaque vos, tam fructuosos, tam officiosos sibi amittere, vel ne a vobis quandoque an Christianis fugentur, si illis sub Christiano volente vobis veritatem probare, mentiri liceret. Omnis ista confessio illorum, qua se deos negant esse, quaque non alium Deum respondent præter unum cui nos mancipamur, satis idonea est ad depellendum crimen læsæ maxime Romanæ religionis. Si enim non sunt dei pro certo, nec religio pro certo est. Si religio non est, quia nec Dei pro certo, nec nos pro certo rei sumus læsæ religionis. At e contrario in vos exprobratio resultavit, qui mendacium colentes, veram religionem veri Dei non modo negligendo. quin insuper expugnando, in verum committitis crimen veræ irreligiositatis. Nam, ut constaret illos deos esse, nonne conceditis de æstimatione communi aliquem

^a Jam ergo subiecta Christianis divinitas vestra. Cyprianus contra Demetrianum: videbis nos rogari ab eis, quos tu rogas. Augustinus in Psal. 103. de Diabolo victo virtute Christi hunc versiculum accipit. *Draco hic quem finxisti ad illudendum ei: jam tu illud draconem, ad hoc enim hic factus est draco.* Diaboli impotentiam idem explicat egregia similitudine Serm. 197. de tempore. LAC.

^b Vererentur enim abuti. Pamelius legit abuti maiestatem, atque Tertullianum non semel hunc casum pro ablativo substituisse, citatque lib. de corona militis. nihil tamen ab hac lectione nos dimovere debet. LE PR.

^c Dicant ibidem, Ecquis ille Christus cum sua fabula.] Consimilis est locus sub finem libri de Spectaculis, pag. 103.

^d Minœn & Radamantum. Poetis in hoc consentire Platonem in hæc verba recenset D. Just. Martyr. Apol. 2. Plato, inquit, Radamantum & Minœn itidem injustos ad se venientes plexurum esse docuit, nos autem id ipsum factum iri dicimus, sed a Christo. Addit. orat. pro Christianis Athenagoras. Nos autem sive Minos sive Radamantus sit,

sive aliquis eorum pater, ne eum quidem ipsum effugitum esse iudicium Dei dicimus, PAM.

^e Putidis rogis pecorum. Veterum contumeliis oneratos dæmonas notum est. Sulpitius de S. Martino. *Quid hic, inquit, adstas cruenta bestia? Nihil in me, funeste, reperies.* LAC.

^f Impuratissimis linguis. Rursum sic ex Mss. cum vet. exe. pro eo quod Zephyrus, *impurissimis*, Nam & Terentius in Phormione sic loquitur. *Impuratus me ille ut etiam irideat?* PAM.

^g Omnis hæc nostra in illos dominatio, & potestas de nominatione Christi valet.] Notabilis est in hanc sententiam Irenæi locus, lib. 11. cap. 5. Domini nostri nomini, inquit, subiecta sunt omnia. Et propter hoc Judæi usque nunc hac ipsa advocacione dæmonas effugant.

^h Nostra in illos dominatio. Auctorem hunc ad exorcismos respicere absque dubio est, quibus utitur Ecclesia ad pellendos dæmonas atque fugandos. LE PR.

ⁱ Magis fides proxima est.] Sic habent vetera exemplaria. Ipse Tertullianus 11. ad Nationes, cap. 12. *Magis fides* adjacet. RIG.

^aaliquem esse sublimiorem & potentiorum, velut principem mundi, perfectæ potentia & majestatis? nam & sic plerique disponunt divinitatem, ut imperium summæ dominationis esse penes unum, officia ejus penes multos velint, ^but Plato Jovem magnum in cœlo comitatum exercitu describit deorum pariter & dæmonum, itaque oportere & procurantes, & præfectos, & præfides pariter suspici. & tamen, quod facinus admittit qui magis ad Cæsarem promerendum & operam & spem suam transfert? nec appellationem Dei, ita ut Imperatoris, in alio quam principe confitetur? cum capitale esse judicetur alium præter Cæsarem & dicere & audire? Colat alius Deum, alius Jovem: alius ad cœlum supplices manus tendat ^c alius ad aram Fidei: ^d alius, si hoc putatis nubes numeret orans, alius lacunaria? alius suam animam Deo suo ^e voveat, alius hirci. Videte enim, ne & hoc ad irreligiositatis elogium concurrat, adimere libertatem religionis, & interdicare optionem divinitatis, ut non liceat mihi colere quem velim, sed cogar colere quem nolim. Nemo se ab invito coli volet; ne homo quidem. atque ideo & Ægyptiis permessa est tam vanæ superstitionis potestas avibus, & bestiis consecrandis, & capite damnandis qui aliquem hujusmodi deum occiderint. Unicuique etiam provinciæ & civitati suus deus est, ut ^fSyriæ Astartes, ut Arabiæ Difares, ut ^gNoricis Belenus, ut Africæ Cœlestis, ut Mauritanæ Reguli sui. Romanas ut opinor, provincias edidi, nec tamen Romanos deos earum, quia Romæ non magis coluntur, quam qui per ipsam quoque Italiam municipali consecratione censentur, Casiniensium Delventinus, Narniensium Visidianus, Æsculanorum ^hAncaria, Volsiniensium Nursia, Oriculanorum Valentia, Sutrinorum Nortia, Faliscorum ⁱ in honorem patris Curis, & accepit cognomen Juno. Sed nos soli arcemur a religionis proprietate. lædimus Romanos, nec Romani habemur, quia non Romanorum Deum colimus. Bene quod omnium Deus est, cujus velimus aut nolumus omnes sumus. sed apud vos quodvis colere jus est, præter Deum verum, quasi non hic magis omnium sit, cujus omnes sumus. Satis mihi

XXV. quidem videor probasse de falsa & vera divinitate, cum demonstravi, quemadmodum probatio consistat, non modo disputationibus, nec argumentationibus, sed ipsorum etiam testimoniis, quos deos creditis, ut nihil jam ad hanc causam sit retractandum. quoniam tamen Romani nominis proprie mentio occurrit, non omittam congressionem, quam provocat illa præsumptio dicentium Romanos pro merito religiositatis diligentissimæ in tantum sublimitatis elatos, ut orbem occuparint, & adeo deos esse, ut præter ceteros floreat qui illis officium præter ceteros faciant ^D scilicet ista merces a Romanis deis pro gratia expensa est. ^kSterculus, & Mutunus, & Larentina provexit imperium. peregrinos enim deos non putem extraneæ genti magis fautum voluisse, quam suæ; & patrium solum, in quo nati, adulti, nobilitati, sepulti que sunt, transfretanis dedisse. Viderit Cybele, si urbem Romanam, ut memoriam Trojani generis adamavit, vernaculi sui scilicet adversus Achivorum arma protecti, si ad ultores transire prospexit, quos sciebat ^lGræciam Phrygiæ debellatricem subacturos. Itaque majestatis suæ in urbem collatæ grande documentum nostra etiam ætate proposuit, cum M. Aurelio apud Syrmium reipublicæ exempto die sextodecimo calendarum Aprilium, Archigallus ille sanctissimus die nono calendarum earundem, quo sanguinem impurum lacertos quoque castrando libabat, pro salute Marci jam intercepti solita æque imperia mandavit. O nuntios tardos, ^mo somniculosa diplomata, quorum vitio excessum imperatoris non ante Cybele cognovit. Næ deam talem riderent Christiani. Sed non statim &

^a Aliquem esse sublimiorem. Indicat opinionem illam gentilium, qui dicebant sublimiorem fuisse aliquem Deum, aliorumque Deorum factorem. quod Dionys. Areopag. dixit in epist. sed alio sensu quam illi bonum ἀγαθοποιῶν, καὶ τερασίων, quod bonos faceret, quod deos faceret. LAC.

^b Ut Plato Jovem Magnum. Hunc Platonis locum sic recenset Athenag. Magnus ille dux in cœlo Jupiter, volucrum reperis currum [quæ ipsa verba citat orat. ad gent. D. Just.] exornans, orans, & curans omnia. Hunc autem consequitur exercitus Deorum atque Dæmonum. Illud vero, inquit, non ad eum qui Saturni filius esse dicitur, pertinet Jovem; nomine namque ipso conditor rerum universarum designatur: Declarat id ipse Plato. Nam cum non [sic lego] haberet aliud quo eum significanter appellaret, vulgari & usitato, minime autem proprio Dei nomine; evidentioris designationis gratia est usus; adjecta insuper verbo Magnus, ut discerneret cœlestem a terreno, ingentem a genito. Paucis idem repetitur ab Arnobio lib. 1. adv. gentes, vel ex appellatione qua Jupiter Opt. Max. dicitur & habetur. PAM.

^c Alius ad aram Fidei.] In membranis antiquis legitur, Alius ad aram filie.

^d Ad aram Fidei. Deæ Fidei ædes vicinæ erant Capitolio apud Romanos, ut auctor est Tull. 3. offic. & Plinius lib. 35. LE PR.

^e Alius nubes numeret orans.) Christiani plerumque conveniebant in arcis, ibique orantes cœlum suspiciebant absque aris, absque statuis. eos igitur ethnici deridebant, quasi nubes orando numerarent. idcirco Tertullianus absurditatem absurditate alia refellit. Nos, inquit, nubes numeramus, vos lacunaria templorum nempe, sive capitulorum. Sic ipse 1. pag. 37. Cœlum apud capitulum quæritis, nubi- la de laquearibus expectatis.

^e Alius suam animam Deo suo voveat.) Paratissimus videretur impendere nomini Christiano.

^f Syriæ Astartes. Deam hanc fuisse constat vel ex 3. Regum cap. 21. ubi sic legitur: Sed colebat Salomon Astartem Deam Sidoniorum; & sub finem: Et quod dereliquit me, & adoraverit Astartem deam Sidoniorum. PAM.

^g Noricis Belenus. Idolum fuisse Sidoniorum satis comprobant libri regum, at venerem coluisse barbaros sub eo nomine plurimi docent ex antiquis. diserte Suidas: ἀστάρτη ἢ παρ' Ἑλλήνων ἀφροδίτη λεγόμενη, ἐκὸς σιδωνίων. LE PR.

^h Ancaria. Ancarios putare possumus esse furiosos, inquit Turnebus,] ab Ancaria furore immisso. LAC.

ⁱ In honorem patris Curis & accepit cognomen Juno.) Junonem Curetin significat, cujus pater Curis, auctore Festo. RIG.

^k Sterculus & Mutanus. Alii Sterculius & Mucunius, Mucunus, & Mutinus. Sterculius Deus erat qui primus stercorendi agros rationem docuit: Mutunus vero Græcorum est Priapus. LE PR.

^l Græciam Phrygiæ debellatricem.) Vetus scripturas debellatorem. quam retineri velim. Nam & libro de Orat. Evangelium expunctorum esse dixit totius retro vetustatis. & Juvénalis, Macellum captatorem.

^m O somniculosa diplomata! Oracula ipsa intelligit quibus nuntiabantur solito imperia, quæ etiam in scripturis obigna-

A piter Cretam suam Romanis fascibus concuti fineret, oblitus antrum illud Idæum, & ^a æra Corybantia, & jucundissimum illic ^b nutricis suæ odorem. Nonne omni capitolio tumultum illum suum præposuisset, ut ea potius orbi terra præcelleret, ^c quæ cineres Jovis texit? Vellet Juno punicam urbem posthabita Samo dilectam ab Æneadarum utique gente deleri? quod sciam, *hic illius arma, Hic currus fuit, hoc regnum de agentibus esse, Si qua fata sinant, jam tum tenditque fovetque.* misera illa conjux Jovis & soror adversus fata non valuit. Plane *fato stat Jupiter ipse.* nec tantum tamen honoris satis Romani dicaverunt dedentibus sibi Carthaginem adversus destinatum votumque Junonis, quantum prostitutissimæ lupæ Larentinæ. Plures deos vestros regnasse certum est. Igitur si conferendi imperii tenent potestatem, cum ipsi regnarent, a quibus acceperant eam gratiam? quem coluerat Saturnus & Jupiter? ^d aliquem, opinor, Sterculum, sed Romæ postea cum indigenis; etiam si qui non regnarunt, tamen regnabatur ab aliis nondum cultoribus suis, ut qui nondum dii habebantur: ergo aliorum est regnum dare, quia regnabatur multo ante quam isti dii inciderentur. Sed quam vanum est fastigium Romani dominis religiositatis meritis deputare, ^e cum post imperium, sive adhuc regnum, auctis jam rebus religio profecerit. nam etsi a Numa concepta est ^f curiositas superstitiosa, nondum tamen aut simulacris, aut templis res divina apud Romanos constabat, frugi religio; & pauperes ritus, & nulla capitolia certantia cælo, sed temeraria de cespite altaria, & vasa adhuc Samnia, & nidor exilis, & deus ipse nusquam. ^g nondum enim tunc ^h ingenia Græcorum atque Tuscorum fingendis simulacris urbem inundaverant. Ergo non ante religiosi Romani quam magni; ideoque non ob hoc magni, quia religiosi. Atqui quomodo ob religionem magni, quibus magnitudo de irreligiositate provenit? Ni fallor enim omne regnum vel imperium bellis quæritur, & victoriis propagatur. Porro bella & victoriæ, captis & everfis plurimum urbibus constant. Id negotium sine deorum injuria non est. eadem strages mœnium & templorum. pares cædes civium & sacerdotum. nec dissimiles rapinæ sacrarum divitiarum, & profanarum. Tot igitur sacrilegia Romanorum, quot trophæa. tot de deis, quot de gentibus triumphii. tot manubiæ, quot manent adhuc simulacra captivorum deorum. Et ab hostibus ergo suis sustinent adorari, & illis imperium sine fine decernunt, quorum magis injurias quam adorationes remunerasse debuerant. Sed qui nihil sentiunt, tam impune læduntur, quam frustra coluntur. Certe non potest fidei convenire, ut religionis meritis excrevisse videantur, qui, ut, suggestimus, religionem aut lædendo creverunt, aut crescendo læserunt. Etiam illi, ⁱ quorum regna conflata sunt imperii Romani summam, cum ea amitterent, sine religionibus non fuerunt. Videte igitur ne ille regna dispense, cujus est & orbis qui regnatur & homo ipse qui regnat: ne ille vices dominationum ipsis temporibus in seculo ordinaverit, qui ante omne tempus fuit, ^k & seculum corpus temporum fecit: ne ille civitates extollat aut deprimat, sub quo fuit aliquando sine civitatibus gens hominum. Quid erratis? prior est quibusdam diis suis ^l silvestris Roma. ante regnavit, quam tantum ambitum capitolii extrueret. regnaverunt & ^m Babylonii ante Pontifices, & Medi ⁿ ante quindecim-viros, & Ægyptii ante Salios, & Assyrii ante Lupercos; & ^D Amazonas

IIVXX

IIVXX

XXVI.

XIXX

XVXX

tisque codicillis numquam dari solita, patet ex Macrobio lib. 1. Saturnal. *Consultant, inquit, hunc Deum, & absentes missis diplomatibus consignatis, rescribitque ordine ad ea, que consultatione abdita continentur.* Nili mavis auctorem loqui metaphorice de dæmonum quasi diplomatibus quibusdam, quibus obitus Imperatoris serius nunciabant. PAM.

^a *Æra Corybantia.* Corybantes seu Curetes cum Rhea nutrice adhibiti sunt ad custodiam Jovis. dicti sunt ut putat ex Strabone Lacerda, Curetes quasi *κρυπτοφύλακες*, verum dictos arbitrarè a custodia nam *κρυπτεω* est *φύλαττειν*, unde Homerus ---- *ὅς κρυπτοῦ ἀμειβεθήσεται.* LE PR.

^b *Nutricis suæ odorem.* Capram Amaltheam intelligit, ut jam annotavit Lacerda. Sic dicebatur Capra quæ Jovem nutrit, unde Callimachus ---- *οὐδ' ἐθόξα πύον μολὼν ἀργὸν ἀμυλῆς.*

Illa quippe altero cornu Ambrosiam, altero vero Nectar.

Fundebat ut notat Scholiastes Callimachi. LE PR.

^c *Quæ cineres Jovis texit.* Jovem ut natus in Creta est, ita ibidem sepultum referunt, ut auctor est e nostris Lactantius, Nazianzenus, Irenæus; ex aliis vero, pene nullus est qui non affirmat. LAC.

^d *Aliquem opinor Sterculum, sed Romæ postea cum indigenis.* In quibusdam antiquis exemplaribus legitur: Aliquem, opinor, Stercolum, sed postea Romam cum indignis suis. In aliis: sed postea Romanam. RIG.

^e *Cum post imperium.* Nam Romani ad miserunt turbam omnem Deorum, postquam potiti sunt rerum. Id satis superque explicat Cyprianus de vanitate Idolorum, & Prudentius lib. 2. in Symmachum. LAC.

^f *Curiositas superstitiosa.* Hic velim capias curiositatem vulgari sensu. Si quis tamen referat ad curiosas artes, non refragabor. Numa enim notatus est hoc genio fuisse, ut dæmonem quem Ægeriam vocabat, haberet sui adiutorem. Valer. Max. lib. 1. cap. 2. LAC.

^g *Nondum enim ingenia Græcorum atque Tuscor. fingendis simulacris.*] Priscos Romanos plusquam annos clxx. sine

simulacro Deos coluisse Varro tradidit. Quod si adhuc, inquit, mansisset, castius Dei observarentur. Ejus sententiæ suæ testem adhibet inter cetera etiam gentem Judæam. Nec dubitat, inquit Augustinus 111. de Civ. Dei, eum locum ita concludere, ut dicat, eos qui primi simulacra Deorum populis posuerunt, civitatibus suis & metum dempsisse, & errorem addidisse. prudenter existimans Deos facile posse simulacrorum stoliditate contemni.

^h *Ingenia Græcorum.* Fuisse Tuscos & Græcos insignes statuarios satis constat. Certe Græcos picturæ, plasticæ, & statuariæ artis inventores recenset late Athenag. Orat. pro Christ. PAM.

ⁱ *Quorum regna conflata sunt in imperii Romani summam.*] Ipse, extremis verbis libri 11. ad Nationes. Idem regna dispensat, & nunc penes Romanos eam summam, tanquam pecuniam de multis nominibus exactam in unam arcam congregavit.

^j *Quorum regna.* Provincialis intelligit, inquit Rhenanus, id est regna in provincias redacta a Romanis, quæ reperire est in libro qui inscribitur: Notitia Orientis & Occidentis, PAM.

^k *Et seculum corpus temporum fecit.*] Corpus temporum est collectio seu comprehensio complurium annorum, aut seculorum. Sic corpus Homeri, omnia scripta Homeri, l. Libror. de leg. 111. Augustinus dixit ordinem seculorum a Deo conditum tanquam pulcherrimum carmen, ex quibusdam etiam quasi antithetis honestatum. cap. 18. lib. 11. de Civ. Dei.

^l *Silvestris Roma.* Ita appellat Romam, cum nondum ea extraret, neque in molem erecta, sed caperet oves & boves pastura. LAC.

^m *Babylonii ante Pontifices.* Dicti, inquit Varro de ling. lat. lib. 4. ut Q. Scævola Pontifex Maximus dicebat, a ponte & facere. Pontifices ego a ponte arbitror: Nam ab iis Sublicius pons factus est primum, & restitutus sæpe, quod eo sacra & vis & cis Tiberim fiant. PAM.

ⁿ *Ante Quin decim viros.* Tertullianus quindecim viros

- Amazonēs ante virgines Vestales. postremo si Romanæ religionēs regna præstant, nunquam A
 retro Judæa regnasset despectrix communium istarum divinitatum, cujus & deum victimis, &
 templum donis, & gentem fœderibus aliquandiu honorastis, nunquam dominaturi ejus, si non
 XXVII. ultimo deliquisset in Christum. Satis hæc adversus intemperationem læsæ divinitatis, quo non
 videamur lædere eam, quam ostendimus non esse. Igitur provocati ad sacrificandum obstrui-
 mus gradum pro fide conscientiæ nostræ, qua certi sumus, ad quos ista perveniant officia, sub
 imaginum prostitutione, & humanorum nominum consecratione. Sed quidam dementiam
 existimant, quod cum possimus & sacrificare in præsentī, & illæsi abire, manente apud animum
 proposito, obstinationem salutī præferamus. Datis scilicet consilium, quo vobis abutamur.
 sed agnoscimus unde talia suggerantur, quis totum hoc agitet, & quomodo nunc astutia sua-
 dendi, nunc duritia saviendi ad constantiam nostram deiciendam operetur. Ille scilicet spi-
 ritus dæmoniacæ & angelicæ paraturæ, qui noster ob divortium æmulus, & ob Dei gratiam B
 invidus, a de mentibus vestris adversus nos præliatur, occulta inspiratione modulatis & b su-
 bornatis ad omnem, quam b in primordio exorsi sumus & judicandi perversitatem & saviendi
 iniquitatem. nam licet subjecta sit nobis tota vis dæmonum & ejusmodi spiritus, ut nequam ta-
 men servi, metui nonnunquam contumaciam miscent, & lædere gestiunt, quos alias verentur.
 odium enim etiam timor spirat. præterque & desperata conditio eorum ex prædammatione so-
 latium reputat fruendæ interim malignitatis de poenæ mora. & tamen apprehensi subiguntur.
 & conditioni suæ succidunt, & quos de longinquo oppugnant, de proximo obsecrant. Itaque
 cum vicerebellantium c ergastulorum, sive carcerum, vel metallorum, vel hoc genus poenalis
 servitutis erumpunt adversum nos, in quorum potestate sunt, certi impares se esse, & hoc ma-
 gis, perditos d ingratis resistimus ut æquales, & repugnamus perseverantes in eo quod oppu-
 gnant, & illos nunquam magis detriumphamus, quam cum pro fidei obstinatione damnamur. C
 XXVIII. Quoniam autem facile iniquum videretur liberos homines invitos urgeri ad sacrificandum,
 nam & alias divinæ rei faciundæ libens animus indicitur, certe ineptum existimaretur, si quis
 ab alio cogeretur ad honorem deorum, quos ultro sui causa placare deberet, ne præ manu esset
 jure libertatis dicere, Nolo mihi Jovem propitium. tu quis es? me conveniat Janus iratus ex
 qua velit fronte. quid tibi mecum est? Formati estis ab iisdem utique spiritibus, ut nos pro sa-
 lute imperatoris sacrificare cogatis. & imposita est tam vobis necessitas cogendi, quam nobis
 obligatio periclitandi. Ventum est igitur ad secundum titulum læsæ augustioris majestatis. si
 IVXX. quidem majore formidine, & callidiorē timiditate Cæsarem observatis, quam ipsum e de Olym-
 po Jovem. & merito, si sciatis. quid enim f ex viventibus quilibet, f non mortuo potior? sed
 nec hoc vos ratione facitis, potius quam respectu præsentaneæ potestatis. adeo & in isto irreligi- D
 giosi erga deos vestros deprehendimini, cum plus timoris humano dominio dicatis. & citius
 XXIX. denique apud vos per omnes deos, quam per unum genium Cæsaris pejeratur. Constet igitur
 prius, si isti quibus sacrificatur, salutem imperatoribus, vel cuilibet homini impertiri possunt,
 & ita nos crimini addicite. Si angeli aut dæmones, substantia pessimi spiritus, beneficium ali-
 quod operantur, si perditī conservant, si damnati liberant, si denique, quod in conscientia
 vestra est, mortui vivos tuentur, jam utrique suas primo statuas & imagines, & edes tuerentur,
 quæ, ut opinor, Cæsarem milites excubiis suis salva præstant. puto autem hæ ipsæ materiæ de
 metallis Cæsarem veniunt, & tota templa de nutu Cæsaris constant. multi denique dii ha-
 buerunt Cæsarem iratum. facit ad causam si & proprium; cum illis aliquid liberalitatis aut
 privilegii confert. ita qui sunt in Cæsaris potestate, cujus & toti sunt, quomodo habebunt sa-
 lutem Cæsaris in potestate, ut eam præstare posse videantur, quam facilius ipsi a Cæsare con-
 sequantur? Ideo ergo committimus in majestatem imperatorum, quia illos non subicimus re-
 bus suis? quia non ludimus de officio salutis ipsorum, qui eam non putamus in manibus esse
 plumbatis?

sacrorum intelligit ex consuetudine Romanorum, quod vul-
 gatissimum. Atque ut restatur Pamelius, Augustinus lib. 6.
 de Civ. Dei cap. 4. ex 41. libris Varronis de antiquitatibus
 tres ad hominem pertinebant, primus erat de Pontificibus,
 secundus de Auguribus, tertius de Quindecim-viris sacro-
 rum. LE PR.

a De mentibus vestris adversus nos præliatur.] Tanquam
 ex arce. RIG.

b Subordinati ad omnem. Judiciorum iniquitatem arguit,
 quam ab initio sibi proposuit expendendam, in qua homi-
 nes subornati, id est ad crimen omne instructi produceban-
 tur, qui Christianos ad martyrium alacriter properantes,
 suis fraudibus & importuna atque intempestiva humanita-
 te retardarent, voces quippe illis suggerebant subdolas quo
 facilius a proposito illos detererent, sic in martyrio B. Po-
 lycarpi apud Eusebium lib. 4. proconsul suggerebat, *ἀνδρὶ
 τίς σου τὸ ἡ λικίον*. Honora tuam ætatem. LE PR.

b In primordio exorsi sumus. Alludit ad 1. & 2. caput hu-
 jus Apolog. quibus latissime Romanorum & judicandi per-
 versitatem & saviendi iniquitatem prosequitur. PAM.

c Ergastulorum. Non dubium quin loquatur cum respectu
 ad Romanas historias, in quibus tritum est, serviles homi-
 nes sæpe revelasse: videndus Plutarchus in vita Crassi,

ubi conspirant homines *συνωπλόμενοι* vincti. Ponit autem ergas-
 tula pro hominibus vinctis in ergastulis, sicut postea metal-
 la pro hominibus damnatis ad metalla. LAC.

d Ingratis resistimus.] Id est, odiosis, importunis.

e De Olympo Jovem. Potest mons Olympus figuram Poetis
 dedisse, ut Jovem dicerent cæli regnum esse sortitum, quod
 Olympus ambiguum nomen est, & montis & cæli. In olym-
 po autem Jovem habitasse docet historia eadem, nempe En-
 nii sacra. PAM.

f Non mortuo potior. Vovuerenius legit *quolibet mor-
 tuo*. Et bene illud *representantæ potestatis*, explica pote-
 statem representandi proponendique poenas contemptorum
 imperatoris majestatis. Sequitur *plus timoris*, quasi dicat
 plus religionis, Etenim timor & metus religionem signat.
 LAC.

g In manibus esse plumbatis. Fulcro plumbi interdum fer-
 ruminabantur statuae, unde plumbatæ manus sunt, qui-
 bus additum plumbum, ne hiscerent & solverentur.
 LAC.

h Citius denique per omnes Deos peier.) Minutius Felix,
 Tutius.

Cujus & toti sunt.] In quibusdam antiquis exemplari-
 bus legitur, *Cujus & nunc & toti sumus*. RIG.

A plumbatis? sed vos religiosi, qui eam quæritis ubi non est, petitis a quibus dari non potest, præterito eo, in cuius est potestate. insuper eos debellatis, qui eam sciunt petere, qui etiam possint impetrare, dum sciunt petere. Nos enim pro salute imperatorum Deum invocamus æternum, XXX.

Deum verum, Deum vivum, quem & ipsi imperatores proprium sibi præter ceteros malunt. sciunt quis illis dederit imperium. sciunt qua homines, quis & animam. sentiunt eum esse Deum solum, in cuius solius potestate sunt, a quo sunt secundi, post quem primi, ante omnes & super omnes deos. quidni? cum super omnes homines, qui utique vivunt, & mortuis antistant, recogitant quousque vires imperii sui valeant, & ita Deum intelligunt. adversus quem valere non possunt, per eum valere se cognoscunt. cœlum denique debellet imperator. cœlum captivum triumpho suo invehat. cœlo mittat excubias. cœlo vestigalia im-

B ponat. non potest. ideo magnus est, quia cœlo minor est. illius enim est ipse, cuius & cœlum est, & omnis creatura. inde est imperator, unde & homo ante quam imperator. inde potestas illi, unde & spiritus. ^a illuc suspicientes Christiani manibus expansis, quia innocuis; capite nudo, quia non erubescimus; ^b denique sine monitore, quia de pectore oramus per omnibus imperatoribus, vitam illis prolixam, imperium securum, domum tutam, exercitus fortes, senatum fidelem, populum probum, orbem quietum, & quæcunque hominis & Cæsaris vota sunt. hæc ab alio orare non possum, quam a quo scio me consecuturum, quoniam & ipse est qui solus præstat, & ego sum cui impetrare debetur; famulus ejus, ^c qui eum solus observo, qui propter disciplinam ejus occidor, ^d qui ei offero opimam & majorem ^e hostiam, quam ipse mandavit, orationem de carne pudica, de anima innocenti,

C de Spiritu sancto profectam. non grana thuris unius assis, non Arabicæ arboris lachrimas, nec duas meri guttas, nec sanguinem ^s reprobis bovis mori optantis, & post omnia inquinamenta, etiam conscientiam spurcam: ut mirer, cum hostiæ probantur penes vos a vitiosissimis sacerdotibus, cur præcordia potius victimarum, quam ipsorum sacrificantium examinantur? Sic ita nos ad Deum expansos ungulæ fodiant, cruces suspendant, ignes lambant, gladii guttura detruncant, bestiæ infiliant, paratus est ad omne supplicium ipse ^h habitus orantis Christiani. Hoc agite, boni præsides, ⁱ extorquete animam Deo supplicantem pro imperatore. Adulati nunc sumus imperatori, & mentiti vota quæ diximus, ad evadendam XXXI.

scilicet vim. Plane proficit ista fallacia. admittitis nos enim probare ^k quodcunque defendimus. Qui ergo putaveris nihil nos de salute Cæsaris curare, inspicite Dei voces, litteras nostras, quas neque ipsi supprimimus, & plerique casus ad extraneos transferunt. scitote

D ex illis præceptum esse nobis, ad redundantiam benignitatis, etiam pro inimicis Deum orare, & persecutoribus nostris bona precari. qui magis inimici & persecutores Christianorum, quam de quorum majestate convenimur in crimen? sed etiam nominatim atque manifeste, Orate, inquit, pro regibus, & pro principibus, & potestatibus, ut omnia tranquilla sint vobis. cum enim concutitur imperium, concussis etiam ceteris membris ejus, utique & nos, licet extranei a turbis, in aliquo loco casus invenimur. Est & alia major necessitas nobis orandi pro imperatoribus, etiam pro omni statu imperii, rebusque Romanis, qui ^l vim maximam universo orbi imminentem, ipsamque ^m clausulam seculi acerbitates hor-

D 2 rendas

^a Illuc suspicientes Christiani manib. expansis.] Aptissime ad hunc Christianum sensum ritumque Triphon Luciani; *Ἡμεῖς δὲ ἐν Αἰώνιαις Βυσσὶν ἐφευρόντες καὶ προσκυνῶντες τοῖς χεῖρας εἰς ὕψος ἐκτεινάντες, τὴν δὲ χάριτάς τοις ἐκτείναντες.* Ceterum etiam ethnicos manibus expansis adorasse discimus ex Lucretii versu lib. v. *Nec procumbere humi prostratum, & pandere palmas Ante Deum delubra.* RIG.

^a Illuc suspicientes Christiani. Locus insignis adversus contemptores ceremoniarum Ecclesiasticarum in Oratione, cum quadam earum explicatione, quod oremus expansis manibus, nudo capite, & de pectore. PAM.

^b Sine monitore.] Apud Ethnicos Monitor præibat preces, ac de scripto quidem, ne quid verborum præteriretur, aut præposterum diceretur. rursusque alius custos erat, qui attenderet; alius qui faveri linguis juberet. Plinius cap. 2. lib. xviii. RIG.

^c Qui eum solus observo.) Soli Christiani Deum observare norunt & colere. Idem.

^d Qui ei offero opimam & majorem. Cum locum hunc detorqueant Magdeburgenses adversus sacrificium altaris requirebat de eo tractatum latiore; sed remittimus lectorem ad lib. ad Scapulam, infra: quem etiam perperam pro se allegant: quippe qui nominatim voce *sacrificamus* ibidem utitur. PAM.

^d Opimam & majorem. Hostiæ aliæ majores, aliæ latentes dicebantur. De majoribus, id est, maximis est locus Ciceronis 2. Orat. in Rullum. *Erant hostiæ majores in foro constitutæ.* Porro majores hostiæ sive victimæ (sic enim licenter omnes vocant) erant tauri, nec enim nunc discrimen illud inter oves & tauris constituo. LAC.

^e Hostiam quam ipse mandavit.] Sic ad Scapulam pag. 8. *Sacrificamus quomodo præcepit Deus, pura prece.* RIG.

^f Non grana thuris. Frustra esset qui locum huic usui Ecclesiæ adversari diceret, quæ in sacrificiis thure utitur. adhibetur quippe ex traditione & institutione apostolica.

Can. 3. Apost. id habet *μὴ ἐξ' ὧν ἔστιν προσάγεσθαι τι ἕτερον πρὸς τὸ θυσιάζειν, ἢ ἑλαιοῖς εἰς τὴν λύχνον, καὶ θυμίαμα, τὴν καὶ τῆς ἀγίας προσγορᾶς.* LE PR.

^g Reprobi bovis mori optantis.) Bovis jam pene arando enecti, qui mortem optet, laborum ærumnarumque finem. RIG.

^h Habitus orantis Christiani. Hunc habitum mire describit Eusebius in vita Constantini lib. 4. cap. 15. LAC.

ⁱ Extorquete animam Deo supplicantem pro imp.] Hic etiam reddo quæ de operarum festinantium manibus exciderunt. Etenim sequitur in mss. codd. Hic erit crimen, ubi veritas est & Dei devotio. In aliis legitur: Ubi veritas est Dei & devotio. Quæ certe pro derelicto habuissim, nisi agnoscerem in iis Tertullianicum illud, *Hic erit.* RIG.

^k Quodcunque defendimus.) Proponimus, asserimus, & propugnare parati sumus. Idem.

^l Vim maximam universo orbi imminentem.) Conflagrationem obicure significat.

^m Clausulam seculi acerbitates horrendas comminantem Romani imperii commeatu scimus retardari.) Paulus cum ad Ecclesiam Thessaloniceniam scriberet non venturum diem Domini priusquam Imperium Romanum defecisset, rem ævo illo abominatissimam verbis quæsitissimis obscuravit. Eodem consilio Tertullianus hoc ad proceres Romanos Apologetico rem eandem significaturus tam ingeniose colores obduxit, ut etiam placere potuerit. Et consimili schemate ad Scapulam procont. Christianus, inquit, nullius est hostis, nedum Imperatoris: quem sciens a Deo suo constitui, necesse est ut & ipsum diligat, & reveatur, & honoret, & salvum velit cum toto Romano Imperio, quousque seculum stabit, tamdiu enim stabit. At, jampridem Romana res abijt pessum, & comeavit Imperii Romani pompa: venit defectio: & sublatum est de medio quod obitare dicebatur. & tamen durasse mundum legimus. & stare saculum sentimus.

rendas comminantem, ^a Romani imperii comiteatu scimus retardari. itaque nolumus expe- A
 riri, & dum precamur differri, Romanæ diuturnitati favemus. ^b Sed & juramus, sicut non
 per genios Cæsarum, ita per salutem eorum, quæ est augustior omnibus geniis. nescitis
 genios ^c dæmonas dici, & inde diminutiva voce dæmonia. nos iudicium Dei suspicimus in
 imperatoribus, qui gentibus illos præfecit. id in eis scimus esse, quod Deus voluit, ideo-
 que & salvum volumus esse quod Deus voluit, & ^d pro magno id juramento habemus. ce-
 terum dæmonas, id est genios, adjurare consuevimus ut illos de hominibus exigamus, non
 XXXIII. dejerare ut illis honorem divinitatis conferamus. Sed quid ego amplius de religione atque
 pietate Christiana in imperatorem; quem necesse est suspiciamus, ut eum quem Dominus
 noster elegit? & merito dixerim, Noster est magis Cæsar, a nostro Deo constitutus. Itaque
 & in eo plus ego illi operor in salutem, quod non solum ab eo postulo eam qui potest præstare,
 aut quod talis postulo, qui merear impetrare: sed etiam quod temperans majestatem Cæsaris B
 infra Deum, magis illum commendo Deo, cui soli subicio. Subjicio autem cui non adæ-
 quo. Non enim Deum imperatorem dicam, vel quia mentiri nescio, vel quia illum deri-
 dere non audeo, vel quia nec ipse se deum volet dici. si homo sit, interest homini Deo ce-
 dere. satis habet appellari imperator. grande & hoc nomen est, quod a Deo traditur. negat
 illum imperatorem, qui Deum dicit. nisi homo sit, non est imperator. hominem se esse
 etiam triumphans in illo sublimissimo curru admonetur. suggeritur enim ei a tergo, Respice
 post te, Hominem te memento. & utique hoc magis gaudet, tanta se gloria coruscare, ut
 illi admonitio conditionis suæ sit necessaria. minor erat, si tunc deus diceretur, quia non
 XXXIV. vere diceretur. major est, qui revocatur ne se deum existimet. ^e Augustus, imperii forma-
 tor, ne dominum quidem dici se volebat. Et hoc enim Dei est cognomen. Dicam plane im- C
 peratorem dominum: sed quando non cogor, ut dominum, dei vice, dicam. Ceterum liber
 sum illi. Dominus enim meus unus est, Deus omnipotens, & æternus, idem qui & ipse.
 Qui pater patriæ est, quomodo dominus est? Sed & gratius nomen est pietatis, quam potesta-
 tis. Etiam familiæ magis patres quam domini vocantur. tanto abest ut imperator Deus de-
 beat dici; non modo turpissima, sed & perniciofa adulatione. tanquam si habens imperato-
 rem, alterum appelles. nonne maximam & inexorabilem offensam contrahes ejus, quem ha-
 buisti, etiam ipsi timendam, quem appellasti? Esto religiosus in Deum, qui vis illum propi-
 tium imperatori. define alium deum credere, atque ita & hunc deum dicere, cui Deo opus est.
 Si non de mendacio erubescit adlatio, ejusmodi hominem deum appellans, timeat saltem
 XXXV. de infausto. maledictum est, ante apotheosin deum Cæsarem nuncupare. Propterea igitur pu-
 blici hostes Christiani, quia imperatoribus neque vanos, neque mentientes, neque temera D
 rios honores dicant, quia veræ religionis homines etiam ^f solemnia eorum, conscientia potius
 quam lascivia, celebrant? Grande videlicet officium! focos & toros in publicum educere, vi-
 catim epulari, civitatem tabernæ habitu abolere, ^g vino lutum cogere, catervatim cur-
 sitare ad injurias, ad impudentias, ad libidinis illecebras. Siccine exprimitur publicum gau-
 dium per publicum dedecus? Hæccine solemnnes dies principum decent, quæ alios dies non
 decent? Qui observant disciplinam de Cæsaris respectu, hi eam propter Cæsarem deferent?
 & malorum morum licentia pietas erit? occasio luxuriæ religio deputabitur? O nos merito
 damnandos! cur enim vota, & gaudia Cæsarum casti & sobrii & probi expungimus? cur die
 læto

Quid? vanam esse dicimus Pauli sententiam? Apostoli tanti, tamque eximie a Domino selecti? Absit. Nam & verissimam credimus, & jam olim disjecti Romanorum imperii rudera calcamus. Quid ergo? jam pridem quoque advenisse dicimus hominem peccati? hominem perditionis? cujus mysterium etiam tunc Paulo scribente agitabatur. Venisse inquam jam pridem. sed nostrum illud pridem in quæ tempora proferatur si quærimus, nihil agimus. immo satis impie quærimus. Objecit Dominus curiositati nubem, adorandam nobis, non submovendam. Sufficiat intueri quod aperit Petrus, unum diem apud Dominum perinde esse ut annos mille, & mille annos, ut diem unum. Venerit homo ille nequissimus, sive hominum nequissimorum numerus, & jam anni supra millesimum surgant. quid anni mille, millibus centies centenis in immensam æternitatem continuandis comparati? Si quid hac in re temporis etiam humana cogitatione brevissimi promiserant sibi veteres, bene ac sapienter fuerint decepti. Et bene fallimur, si secundum illos quoque sic decipimus, ut simus ad diem illum velut semper instantissimum vigiles, quem solus Pater novit, ut pendula expectatione sollicitudo fidei probetur. Idem.

^a Romani Imp. comiteatu.] De Imperii Romani diuturnitate loquitur tamquam de spatio temporis quo triumphi pompa traducitur. Sic lib. de Pœnit. pag. 143. Delinquendi comiteatum dixit, tempus quod peccando ducunt catechumeni inter agnitam Fidei veritatem & oblationem baptis- mi; quasi delictorum agmini trantuehendo. Idem.

^b Sed & juramus. Quamvis sibi omni juramento interd- ctum esse agnoscerent Christiani, præ cæteri tamen cave- bant, ne per genios aut fortunam Principis jurarent. unde

in celeberrimo B. Polycarpi martyrio, apud Eusebium lib. 4. proconsul cum ei dixisset, ὁμοῦν τῷ καίσαρι τύχην resp- pondit constantissime Beatus martyr. εἰ νεκροῦ ἢ φθόνῳ ἢ καὶ ῥῶσιν τῷ καίσαρι τύχην, ὡς λέγεις προσποιούμενος ἀγνοεῖν ὅτις εἰμι, μετὰ πενήτην ἀνδρῶν, χριστιανὸς εἰμι. LE PR.

^c Dæmonas id est genios. Quoties in Græco vox dæmones occurrit, nonnulli interpretes vertunt, genii. quod licet in profanis tolerabile sit, in sacris codicibus rejiciendum. Illud autem in sua versione bibliorum Castalio usurpavit, quod Christiano homine indignum videtur. LE PR.

^d Pro magno id juramento habemus.) Alii, pro magno adjuramento. quod si quis retinere velit, non obnitimur.

Dicam plane Imp. Dominum. In quibusdam codicibus an- tiquis sequitur, sed more communi. quæ in Fuldensi non le- guntur. & sapiunt notulam de margine arreptam. RIG.

^e Augustus imperii formator. Nemo nescit Augustum im- peratorem, ut refert Svetonius, domini nomen repudiasse atque exhoruisse, cumque mimus in ludis publicis dominum eum appellasset, id adeo moleste tulit, ut sequenti die, hanc sibi tribui appellationem edicto prohibuit. LE PR.

^f Solemnia eorum. Natales Cæsarum interpretatur Zephy- rus, & id genus alios solennes dies ad honorem ipsorum insti- tutos. his addere licet tum triumphos, tum vota publica sus- cepta, Decennalia, Vicennalia, Tricennalia, quæ passim in nummis veteribus & fastis consularibus reperiuntur. PAM.

^g Vino lutum cogere. Cum in hujusmodi solennitatibus soleant fontes vini fieri, procul dubio ad hos alludit, cum eo sparso lutum vinolentum decerpatur, quo homines se se im- petant ludibundi, nisi quis ad seria colligat pauperculus, ut domui suæ provideat. LAC.

A lato non laureis postes obumbramus nec lucernis diem infringimus honesta res est solemnitate publica exigente induere domui tuæ habitum alicujus novi lupanaris. Velim tamen in hac quoque religione secundæ majestatis, de qua in secundum sacrilegium convenimur Christiani, non celebrando vobiscum solemnia Cæsarum, quo more celebrari, nec modestia, nec verecundia, nec pudicitia permittunt, fidem & veritatem vestram demonstrare, ne forte & istic deteriores Christianis deprehendantur, qui nos nolunt Romanos haberi, sed hostes principum Romanorum. ^a Ipsos Quirites, ipsam vernaculam septem collium plebem convenio, an alicui Cæsari suo parcat illa lingua Romana: ^b testis est Tiberis, ^c & schola bestiarum. Jam si pectoribus ad translucendum quandam specularem materiam natura obduxisset, cujus non ^d præcordia insculpta apparerent novi ac novi Cæsaris scenam ^e congiario dividendo præsentis? etiam illa hora qua adclamant, DE NOSTRIS ANNIS TIBI JUPITER AUGMENTAT ANNOS. hæc Christianus tam enuntiare non novit, quam de novo Cæsare optare. Sed vulgus, inquis, ut vulgus. Tamen Romani nec ulli magis de postulatōres Christianorum quam vulgus. Plane ceteri ordines pro auctoritate religiosi ex fide. nihil hosticum de ipso senatu, de equite, de castris, de palatiis ipsis spirat. Unde Cassii, & Nigri, & Albini? unde qui ^f inter duas laurus & obsident Cæsarem? Unde qui faucibus ejus exprimendis palæstricam exercent? unde qui armati palatium irrumpunt ^h omnibus Sigeriis atque Partheniis audaciores? de Romanis (nisi fallor) id est, de non Christianis. atque adeo omnes illi sub ipsa usque impietatis eruptione, & sacra faciebant pro salute imperatoris, & genium ejus dejerabant, ⁱ alii foris, alii intus; & utique publicorum hostium nomen Christianis dabant. Sed & qui nunc scelestarum partium socii aut plausores quotidie revelantur, post vindemiam paricidarum racematio superstes, quam recentissimis & ramosissimis laureis postes præstruebant? quam elatissimis & ^k clarissimis lucernis vestibula nebulabant? quam cultissimis & superbissimis toris forum sibi dividebant? non ut gaudia publica celebrarent, sed ut vota propria jam edicerent in aliena solemnitate, & exemplum atque imaginem spei suæ inaugurarent, nomen principis in corde mutant. Eadem officia dependunt & qui ^l astrologos, & aruspices, & augures, & magos de Cæsarum capite consultant, quas artes ut ab angelis desertoribus proditas, & a Deo interdictas, ne suis quidem causis adhibent Christiani. Cui autem opus est perscrutari super Cæsaris salute, nisi a quo aliquid adversus illam cogitur, vel optatur? aut post illam speratur, & sustinetur? non enim ea mente de caris consulitur, qua de dominis. aliter curiosa est sollicitudo sanguinis, aliter servitutis. Si hæc ita sunt, ut XXXVI. hostes deprehendantur, qui Romani vocabantur, cur nos, ^m qui hostes existimamur, Romani negamur, non possumus & Romani esse, & hostes non esse? cum hostes reperiantur, qui Romani habebantur? ⁿ adeo pietas & religio & fides imperatoribus debita non in hujusmodi officiis consistit, quibus & hostilitas magis ad velamentum sui potest fungi, sed in iis moribus, quibus civitas tam vere in imperatorem quam circa omnes necesse habet exhiberi. neque enim hæc opera bonæ mentis solis imperatoribus debentur a nobis. nullum bonum sub exceptione personarum administramus, quia nobis præstamus, qui non ab homine, aut laudis, aut premii expensum capimus, sed a Deo exactore & remuneratore indifferentis

^a Ipsos Quirites. Quirites dici notat Varro lib. de L. L. a Curetibus qui cum Tatius rege in societatem venerant, civitate donati. PAM.

^b Testis est Tiberis. Locus est in quem deferebantur, & trahebantur maledici. Quæ enim aptior poena quam projicere in Tiberim. LAC.

^c Et schola bestiarum.] Significat spectacula & circos, in quibus caveæ, unde a munerariis, tanquam ludi magistris, emittebantur leones, ursi, & hujusmodi feræ laniandis hominibus eruditæ; & homines cum feris depugnare docti. Itaque & studiosiores feras dixit lib. ad Nat. 11. pag. 77. c. Inter ea vero spectacula auditæ nonnunquam populi voces etiam in suos Cæsares obliquæ. RIG.

^d Et schola bestiarum. In quibus nempe bestiarum [inquit Rhen.] cum pugnare dicebant, tum alebantur: Eos sua cæde spectantium oculos exhibentibus aliquod munus imperatoribus oblectaturos, verisimile est, propriam sortem deplorantes, a convitiis in ipsos imperatores non abstinuisse. PAM.

^e Præcordia insculpta scenam.] Sic Virgilius, Flores inscripti nomina regum. RIG.

^f Congiario dividendo. Congiarium est munus ac summa pecuniæ, qua Imperator populum universum afficiebat; & donativum quo milites. Si quando vero in congiario aliquid præter pecuniam dabatur, apponebatur. LAC.

^g Inter duas laurus.] Innuit Lauretum, quo secesserat Commodus aeris salubrioris gratia, cum in Urbe pestilentia grassaretur. Historiam narrat Herodianus lib. 1. Pub. Victor. regione Urbis XIII. meminit Laureti majoris & Laureti minoris. Erant duo luci. Et in vetustis martyrologiis legitur, III. Id. Aug. Romæ, inter duas lauros, Tiburtii martyris. Chronicon Alexandrinum, ubi de Valentiniani Imp. nece, ἡσπάζοντες Πάμω μίσην δόδαφιαν. Sic & apud Livium, lib. 1. Locus inter duos lucos. RIG.

^h Obsident Cæsarem. Commodum imperatorem innuit qui e suburbanis locis & Laureto rediens in quod secesserat, interemptus est. LE PR.

ⁱ Omnibus Sigeriis atque Partheniis audaciores.] Hæc est vetustissimorum exemplarium scriptura, quam repudiari miror, quum de Sigeriis & Partheniis hoc habeamus apud Martialem, epigr. 79. lib. 1111. Sigeriosque modo Partheniosque sonas. Utriusque autem, Sigerii scilicet & Parthenii, meminit Dio in Domitiani cæde. RIG.

^j Alii foris, alii intus.] Quibus aliud in ore, aliud in pectore. Idem.

^k Clarissimis lucernis nebulabant.] Est enim de lucernis etiam clarissimis fuligo. Idem.

^l Et qui astrologos. Attingit hoc crimen Tertullianus, quia sub Severo multi propter astrologos periere. Spartianus in Severo. LAC.

^m Qui hostes existimamur. Nam minus est existimari quam deprehendi. Si ergo Romani sunt, qui deprehenduntur hostes, cur non Romani erimus qui existimamur tantum hostes? Idem.

ⁿ Adeo pietas & religio. Hætenus refutavit illos ex propria ipsorum opinione; nunc clare ait pietatem, & religionem, & fidem debitam Imperatoribus non esse positam in his officiis & rebus quibus velatur, tegitur, dissimulatur hostilitas, ut faciunt Gentiles, qui cum dicant palam esse Romanos, clam tamen insidiantur. Idem.

^o Indifferentis benignitatis. Id est quam indifferenter sine exceptione personarum præstamus omnibus ex æquo. LAC.

^p Ipsis Bacchanalium furiis. Alludit ad descriptionem Bacchi, quem postea, inquit B. Just. Mart. lib. de Monarch. furem vocat. De Bacchi vero sacris quam turpia, quam furiis plena, videat lector D. August. lib. 7. de Civ. Dei cap. 21. & ibi annotat. vivis. PAM.

indifferentis benignitatis. iidem sumus imperatoribus, qui & vicinis nostris. male enim velle, A male facere, male dicere, male cogitare de quoquam ex æquo vetamur. quodcunque non licet in imperatorem, id nec in quemquam. quod in neminem, eo forsitan magis nec in ipsum, xxxvii. qui per Deum tantus est. Si inimicos, ut supra diximus, jubemur diligere, quem habemus odisse? Item si læsi vicem referre prohibemur, ne de facto pares simus, quem possumus lædere? Nam de isto ipsi recognoscite. Quoties enim in Christianos desævitis, partim animis propriis, partim legibus obsequentes? quoties etiam præteritis vobis, suo jure nos inimicum vulgus invadit lapidibus & incendiis? b ipsis Bacchanalium furiis nec mortuis parcent Christianis, quin illos c de requie sepulturæ, de asylo quodam mortis, jam alios, jam nec totos, avellant, dissecant, distrahant. Quid tamen unquam denotastis, de tam conspiratis, de tam animatis ad mortem usque, pro injuria repensatum? quando vel una nox pauculis faculis largiter ultionis posset operari, si malum malo dispungi penes nos liceret. Sed absit ut aut igni B humano vindicetur divina secta, aut doleat pati in quo probatur. Si enim & hostes exertos, non tantum vindices occultos agere vellemus, deesset nobis vis numerorum & copiarum? plures nimirum d Mauri, & Marcomanni, ipsique Parthi, vel quantæcunque, unius tamen loci & suorum finium, gentes, quam totius orbis. e Hesterni sumus, & vestra omnia implevimus, urbes, insulas, castella, municipia, conciliabula, castra ipsa, tribus, decurias, palatium, senatum, forum. sola vobis relinquimus templa. Cui bello non idonei, non prompti fuissetus, etiam impares copiis, qui tam libenter trucidamur, si non apud istam disciplinam magis occidi liceret, quam occidere? Potuimus & inermes nec rebelles, sed tantummodo discordes, solius divortii invidia adversus vos dimicasse. Si enim tanta vis hominum in aliquem orbis remoti sinum abruptissemus a vobis, suffudisset utique dominationem vestram tot qualiumcunque amissio civium, immo etiam & ipsa destitutione punisset. proculdubio expavissetis ad solitudinem vestram, ad silentium rerum, & stuporem quemdam quasi mortui orbis. quæsissetis quibus imperaretis. plures hostes quam cives vobis remansissent. nunc enim pauciores hostes habetis præ multitudine Christianorum. Quis autem vos ab illis occultis, & usquequaque vastantibus mentes & valetudines vestras hostibus raperet; a dæmoniorum incursumus dico, quæ de vobis sine præmio, sine mercede depellimus. Suffecisset hoc solum nostræ ultioni, quod e vacua exinde possessio immundis spiritibus pateret. Porro nec tanti præsidii compensationem xxxviii. cogitantes non modo non molestum vobis genus, verum etiam necessarium, hostes judicare maluistis, qui sumus plane, non generis humani tamen, sed potius erroris. Proinde nec paulo lenius inter licitas factiones sectam istam deputari oportebat, a qua nihil tale committitur, quale de illicitis factionibus timeri solet. Nisi fallor enim, prohibendarum factionum causa de providentia constat modestiæ publicæ, ne civitas in partes scinderetur, quæ res facile comitia, concilia, curias, conciones, spectacula etiam, æmulis studiorum compulsionibus D inquietaret, cum jam & in quæstu habere cœpissent venalem & mercenariam homines violentiæ suæ operam. At enim nobis ab omni gloriæ & dignitatis ardore frigentibus nulla est necessitas cœtus, nec ulla magis res aliena, quam publica. unam omnium rempublicam agnoscimus, mundum. æque spectaculis vestris in tantum renuntiamus, in quantum originibus eorum, quas scimus de superstitione conceptas. f quin & ipsis rebus de quibus transiguntur, prætersumus. nihil est nobis cum insania circi, cum impudicitia theatri, cum atrocitate arenæ, cum xyphi vanitate. g Licuit Epicureis aliquam decernere voluptatis veritatem. Quo vos offendimus, si alias præsumimus voluptates? h Si oblectari novisse nolumus, nostra injuria est; xxxix. si forte, non vestra. Sed reprobamus quæ placent vobis: Nec vos nostra delectant. Edam jam nunc ego ipse negotia i Christianæ factionis, ut qui mala refutaverim, bona ostendam.

Corpus

a De requie sepulture. Locus insignis adversus nostræ tempestatis Donatistarum asseclas hæreticos, qui sepulta Christianorum, immo Regum corpora effoderunt, quum tamen asylum mortis sepultura recte a Tertulliano vocetur. Et certe gravissimæ poenæ in sepulchrorum violatores, vel ab ipsis Ethniscis imperatoribus jam olim statuta sunt. PAM.

b Mauri & Marcomanni ipsique Parthi. Hos populos potissimum enumerat, quia recens a Severo victi, populo Rom. nomen dederant. PAM.

c Hesterni sumus. Pamelius legit *extæni*, illum sequitur Baronius tomo 2. Annal. pag. 98. quia ex una Judæa exierunt Christiani. LAC.

d Vestra omnia implevimus.] In tanta multitudine, toties, tamque atrociter vexata, mirabilis fuit patientiæ Christianæ constantia, quæ non arte aliqua præpositorum seu factione, sed datæ Christo fidei religione sola continebatur. Hujusce autem religionis disciplina, Juliani Cæs. quamvis desertoris animum succendit in reprehensionem Titi cujusdam Episcopi Bostrensis, quod ipse suæ calumniator ecclesiæ, per libellum industriam suam Principi jactaverat utilem ac necessariam frenandæ Christianorum multitudini, alias in facinus erupturæ, ut jam securitatis publicæ gloria, non Christiani nominis pietati, sed efficacis ingenii sui præstantiæ deberetur. Est in eam rem Juliani Epistola 111. RIG.

e Vacua exinde possessio imm. spir. pateret.] Quod reperiri dicunt in codice Fuldensi, *Vacua exinde possessio immundis spiritibus pateretis*, Tertulliani stilum sapit. Idem.

f Quin & ipsis rebus de quibus transiguntur, prætersumus.] Præteresse dicit, ut Superesse. Prætersumus igitur iis rebus, quas præterimus ac prætermittimus, & a quibus valde alieni sumus: videlicet ab insania circi, impudicitia theatri, &c. Et M. Cato Præterire dixit, quod vulgo spernere, contemnere. Eorum rationes, inquit, ivi præter. Sic enim habent exemplaria Plinianæ ad Vespasianum præfationis, ubi verba illa Catonis citantur, sub finem. Idem.

g Licuit Epicureis.] Quæ hic deinceps habentur usque ad *Oramus etiam pro Imp.* expressimus ad eorum ferme fidem quæ sunt nobis ex codice Fuldensi tradita. Nam hæc omnia in aliis codicibus valde turbata, & variis pro captu legentium annotationibus interpolata. Idem.

h Si oblectari novisse nolumus.] In Fuldensi legitur: si oblectari novissime nolumus. Quod si recipimus, idem valebit ac *denique*, & sic tota perducetur clausula: Quo vos offendimus, si alias præsumimus voluptates? si oblectari novissime nolumus? nostra injuria est, si forte, non vestra. Sed reprobamus quæ placent vobis. nec vos nostra delectant. Idem.

i Christianæ factionis. Appellat factionem, ut Ethnici, quod

A Corpus sumus de conscientia religionis, & disciplinæ unitate, & spei foedere. Coimus ad Deum, quasi manu facta precationibus ambiamus. Hæc vis Deo grata est. Oramus etiam pro imperatoribus, pro ministris eorum, ac potestatibus, pro statu seculi, pro rerum quiete, ^a pro mora finis. ^b Coimus ad literarum divinarum commemorationem; si quid præsentium temporum qualitas aut præmonere cogit, aut recognoscere. certe fidem ^c sanctis vocibus pascimus, spem erigimus, fiduciam figimus, ^d disciplinam præceptorum nihilominus inculcationibus densamus. Ibidem etiam exhortationes, castigationes, & ^e censura divina. Nam & judicatur magno cum pondere, ut apud certos de Dei conspectu; summumque futuri iudicii præjudicium est, si quis ita deliquerit, ut a communicatione orationis, & conventus, & omnis sancti commercii relegatur. Præsident probati quique seniores, honorem istum non pretio, sed testimonio adepti; neque enim pretio ulla res Dei constat. Etiam si quod ar-
B cæ genus est, ^f non dehonoriaria summa quasi redemptæ religionis congregatur. modicam unusquisque stipem menstrua die, vel cum velit, & ^g si modo velit, & si modo possit, apponit. nam nemo compellitur, sed sponte confert. Hæc quasi deposita pietatis sunt. Nam inde non epulis, nec potaculis, nec ingratis voratrinis dispensatur, sed egenis alien-
dis humandisque, & pueris ac puellis ^h re ac parentibus destitutis, jamque domesticis senibus, item naufragis, & si qui in metallis, & si qui in insulis vel in custodiis, dumtaxat ex causa Dei sectæ, alumni confessionis suæ fiunt. Sed ejusmodi vel maxime dilectionis operatio notam nobis inurit penes quosdam. ⁱ Vide, inquiunt, ut invicem se diligant. Ipsi enim invicem oderunt. Et, ut pro alterutro mori sint parati. Ipsi enim ad occidendum alterutrum paratiores. Sed & quod fratrum appellatione censetur, non alias, opinor, infamant, quam quod apud ipsos omne sanguinis nomen de affectione simulatum est. Fratres
C autem etiam vestri sumus jure naturæ matris unius, etsi vos parum homines, quia mali fratres. At quanto dignius ^k fratres & dicuntur, & habentur, qui unum patrem Deum agnoverunt, qui unum ^l spiritum biberunt sanctitatis, qui de uno utero ignorantia ejusdem ad unam lucem expaverunt veritatis. Sed eo fortasse minus legitimi existimamur, quia nulla de nostra fraternitate tragœdia exclamat, vel quia ^m ex substantia familiari fratres sumus, quæ penes vos fere dirimit fraternitatem. Itaque qui animo animaque miscemur, nihil ⁿ de rei communicatione dubitamus. ^o Omnia indiscreta sunt apud nos, præter uxores. In isto solo consortio solvimus, in quo solo ceteri homines consortium exercent, qui non amicorum solummodo matrimonia usurpant, sed & sua amicis patientissime subministrant; ex illa, credo, majorum & sapientissimorum disciplina, Græci Socratis, & Romani Catonis, qui uxores suas amicis
D communicaverunt, quas in matrimonium duxerant liberorum causa & alibi creandorum. nescio

non veretur. Nam ut inquit festus, factio & factiosus initio honesta vocabula erant. Unde adhuc factiones histrionum & quod rigarum sunt. Cato apud Sospitum lib. 2. ut inde erant, ut inde factiones tibi pares. Id est iram & amicitias in bonam partem panes. LAC.

a Pro mora finis.] Et tamen ipse libro de Oratore: Quomodo quidam, inquit, protrahunt quendam seculo postulant; cum regnum Dei, quod ut adveniat optamus, ad consummationem seculi tendat. RIG.

b Quasi manu facta.] Collectis manipulatim copiis. Idem.

c Coimus ad literarum divinarum commemorationem. Lacerda habet cogimur, id est convenimus ut ibi explicat. Eadem ferme habet Justinus martyr Apolog. 2. quæ omnia tum Justinus tum Tertullianus citantur a Stephano Duranto lib. 2. de ritibus Ecclesiæ cap. 18. LE PR.

d Sanctis vocibus.] Sacrarum litterarum lectione. RIG.

e Disciplinam Præceptorum. Gregorius Bæticus urgens Arianos verbis Epistolæ Joannis 1. 5. Et adhuc amplius densat piam fidem dicens. Hic est verus Deus. RIG.

f Censura divina. Locis insignis adversus contemtores excommunicationis Ecclesiasticæ a Christo institutæ, & a primis Apostolorum temporibus usitatæ. PAM.

g Non dehonoriaria summa congregatur.] Sic omnino legitur in vetustissimo codice. In nostris, inquit, conventibus congregatus summa, quæ non sit tamen dehonoriamento religioni, nec ideo venalis aut redempta dici debet religio nostra. RIG.

h Si modo possit. Si modo velit. Justinus; οὐδὲν ὁρῶντες δὲ καὶ οἱ βυλόμενοι κατὰ προαίρεσιν ἕκαστος τὴν ἐκτὸς ὃ βούλεται διδασκῆναι. LE PR.

i Re ac parentibus destitutis.] Svetonii dictio est, in vita Neronis, Senatorum nobilissimo cuique, sed a re familiari destituto, annua salaria constituit. RIG.

j Vide, inquiunt, ut se invicem diligant. Dixerat enim Christus de caritate, quam tantopere commendavit; ignem veni mittere in mundum. & quid volo, nisi ut ardeat? Ardenti igitur amoris effectus erat certissimus apud verè Christianos, quod ita se invicem amarent ut esset alter pro altero mori paratissimus.

k Fratres & dicuntur & habentur. Auctor est Clemens Alexandrinus Strom. 5. Platonem fratres nos dixisse, quasi ex unius Dei & Domini nura pendentes, ἀδελφοὶ ἐσθὲν ἡμεῖς, ὡς

αὐτὸς ἐν τῷ βιβλ. καὶ ἐν τῷ διδασκάλῳ, φαίνεται πρὸς καὶ πλεονὺς ἀλλήλων, ὡς ἐκ πατρ. Sec. dixerat antea Stromate 2. Qui Fratres dicimus eos qui in eodem Deo regenerati sunt. De mutuo amore & orationis comunione loquitur. LE PR.

l Fratres & dicuntur & habentur, qui unum Patrem Deum agnoverunt.] Christus Dei filius. voluit esse quod homo est, ut homo posset esse quod Christus est. hoc est, Dei filius. Communem igitur habent Christiani Patrem in Christo Deum. & coheredes sumus Christi; heredes autem Dei, licet viventis. Est enim illic viventis hereditas, ubi mortui vivunt, & moritur nemo. Hoc divinæ adoptionis sacramento, regni candidatos paterni Fratres appellari voluit Christus, ut fraterni consortii mysterio caritatem sanciret: Ambitiosum verum patris nomen, quo sensu Pharisei viadicabant, usurpari vetuit, ne sanctissimam fraternitatem inæqualitas ulla premeret, neve aliqua divinitatis æmulatione, prisco generis humani vitio, Patris æterni majestas violaretur. Hujusce tamen disciplinæ regula humanos affectus minime rescidit. quum illa sit a Deo instituta, quo magis, non quo minus caritas admittatur. Itaque & Apostolus Onesimum se genuisse ait in vinculis, & appellatione Filii commendat Philémoni suo. Cujus certe appellationis est ad Patrem relatio.

m Spiritum biberunt sanctitatis ad lucem expaverunt veritatis.] Bibere spiritum & pascere lucem dicit, vltatissimo Christianis schemate, quo solebant vitæ mortalis etiam vocabulis uti, tanquam figuris æternæ vetus Epigramma de Empedocle. εἰς δὲ πυρὸς κρητὴρ ἐσθλὰτο, καὶ πῖε τοῦ φωτός.

n Ex substantia familiari, quæ penes vos fere dirimit fraternitatem.] Etenim familiæ eriscundæ sive dividundæ ac dirimendæ iudicium redditur fere inter coheredes, qui plerumque fratres.

o Id vocatur quod dilectio penes Græcos.] Agape scilicet. Agapæ inter Christianos usum frequentissimum fuisse declarat Julianus Imp. calumniosa perfidaque moris illius eximii mentione, ubi hæc tria conjunctum exagitat, ἀγάπη, καὶ ἐπιδοχὴ, καὶ διακονία θραπείζων. Editionis Petavianæ pag. 558. RIG.

p De rei communicatione dubitamus. Hoc est disceptamus, inquirimus, ἀμφισβητοῦμεν. LE PR.

q Indiscreta sunt. Facit hic locus contra Anabaptistas. Nam licet communia haberent omnia Christiani, hæc tamen in re discernebantur, uxoresque tantum liberorum pro creandorum causa ducebant. Sic Just. Apolog. 2. Idem.

cio quidem an invitas. quid enim de castitate curarent, quam mariti tam facile donaverant? A
 O sapientiae Atticae, o Romanae gravitatis exemplum! Lenones Philosophus & Cenfor. Quid
 ergo mirum si tanta caritas convivatur? Nam & coenulas nostras praeterquam sceleris infames,
 ut prodigas suggillatis. De nobis scilicet Diogenis dictum est, Megarense obsonant, quasi
 crastina die morituri; aedificant vero quasi nunquam morituri. Sed stipulam quis in alieno oculo
 facilius perspicit, quam in suo trabem. Tot tribubus, & curiis, & decuriis ructantibus acce-
 scit aer. Saliis coenaturis creditor erit necessarius. Herculanarum decimarum & pollutorum
 sumptus tabularii supputabunt. Apaturiis, Dionysiis, mysteriis Atticis coquorum dilectus
 indicitur. Ad fumum coenae Serapiacae sparteoli excitabuntur. De solo triclinio Christiano-
 rum retractatur. Coena nostra de nomine rationem sui ostendit. Id vocatur quod dilectio penes
 Graecos. Quantiscunque sumptibus constet: lucrum est pietatis nomine facere sumptum. si-
 quidem inopes quosque refrigerio isto juvamus, non qua penes vos parasiti affectant ad gloriam
 famulandae libertatis sub auctoramento ventris inter contumelias saginandi; sed qua penes
 Deum major est contemplatio mediocrium. Si honesta causa est convivii, reliquum ordinem
 disciplinae aestimate qui sit, de religionis officio; nihil vilitatis, nihil immodestiae admittit. non
 prius discumbitur, quam oratio ad Deum praegustetur: editur quantum esurientes cupiunt:
 bibitur quantum pudicis est utile. ita saturantur, ut qui meminerint etiam per noctem adorand-
 um Deum sibi esse. ita fabulantur, ut qui sciant Dominum audire^a postquam manulem &
 lumina, ut quisque de scripturis sanctis vel de proprio ingenio potest, provocatur in medium
 Deo canere: hinc probatur quomodo biberit. aequae oratio convivium dirimit. inde disceditur
 non in catervas caesonum, neque in classes discursationum, nec in eruptiones lascivarum, sed
 ad eandem curam modestiae & pudicitiae; ut qui non tam coenam coenaverint, quam discipli-
 nam. Haec coitio Christianorum merito sane illicita, si illicitis par; merito damnanda, si non
 dissimilis damnandis, si quis de ea quaeritur eo titulo, quo de factionibus querela est. In cujus
 perniciem aliquando convenimus? hoc sumus congregati, quod & dispersi. hoc universi, quod
 & singuli; neminem laedentes, neminem contristantes. Cum probi, cum boni coeunt, cum pii,
 cum casti congregantur, non est factio dicenda, sed curia. At e contrario illis nomen factionis
 accommodandum est, qui in odium bonorum & proborum conspirant, qui adversum sangui-
 nem innocentium conclamant, praetextentes sane ad odii defensionem illam quoque vanitatem,
 quod existiment omnis publicae cladis, omnis popularis incommodi Christianos esse causam.
^c Si Tiberis ascendit ad moenia, ^d si Nilus non ascendit in arva, ^e si caelum stetit, si terra mo-
 vit, si fames, si lues, statim, CHRISTIANOS AD LEONEM. ^f Tantos ad unum? Oro
 vos, ante Tiberium, id est, ante Christi adventum, quantae clades orbem & urbes caeciderunt.
^g Legimus Hierannapen, & ^h Delon, & Rhodon, & Co insulas multis cum millibus homi-
 num pessum abiisse. ⁱ Memorat & Plato majorem Asiae vel Africae terram Atlantico mari ere-
 ptam; Sed & mare Corinthium terrae motus ebibit; & vis undarum Lucaniam Italiae abscissam
 in Siciliae nomen relegavit. Haec utique non sine injuria incolentium accidere potuerunt: Ubi
 vero tunc, non dicam deorum vestrorum contemptores Christiani, sed ipsi dii vestri, cum to-
 rum orbem cataclysmus abolevit? vel, ut Plato putavit, campestre solummodo? posteriores
 enim illos clade diluvii contestantur ipsae urbes, in quibus nati mortuique sunt, etiam quas
 XXIV. condiderunt, neque enim alias hodiernum manerent, nisi & ipsae postumae cladiis illius. Non-
 dum Judaeum ab Aegypto examen Palaestina suscepit, nec jam illic Christianae sectae origo
 confederat, cum regiones ad fines ejus Sodoma & Gomora igneus imber excussit. Olet adhuc
 incendio terra, ^k & si qua illic arborum, poma conantur oculis tenus, ^l ceterum contacta ci-
 nerescunt. Sed ne Tuscia jam tunc atque Campania de Christianis querebatur, cum Vulturnos
 de caelo, Pompejos de suo monte perfudit ignis. Nemo adhuc Romae deum verum adorabat,

^a Post aquam manulem. Manulem inquit Zephyrus, quae manibus abluendis effundebatur, ad discrimen balnearum; quibus ante coenam utebantur, qua forma manulem quoque obedientiam Jurisconsulti dicunt, & manuarium argentum a Gellio ex eodem nomine derivatum. PAM.

^b In catervas caesonum. Id est, occisionum & caedium. Nam illud Caesonum, concordat cum sequentibus, Discursationum, Lascivarum. RIG.

^c Si Tiberis ascendit in moenia. Fuit veteribus genus quoddam superstitionis, ut putarent omnes ipsos adversum quid vaticinari, cum inundarent aquarum mole. Tacit. lib. 1. Annal. & lib. 1. Tit. Valer. Max. lib. 1. cap. 6. Plutarch. in Camillo, Livius lib. 5. LAC.

^d Si Nilus non ascendit. Hanc doctem dicebant Gentiles, si ea non accidisset, in causa esse Christianos. LAC.

^e Si caelum stetit. Coelum stare & stupere dicitur, cum velut stuporis inertia fixum pressumque non liquefcit nec solvitur in pluvias. RIG.

^f Si caelum stetit, statim Christianos ad leonem. Au-
 thor est Augustinus, lib. 2. de Civ. Dei, vulgare fuisse pro-
 verbium: Pluvia defecit, causa Christiani. IDEM.

^g Tantos ad unum? Diasyrta, inquit Zephyrus, exclamatio, cum admiratione pronuncianda, quasi dicat: Quae ve-

stra mens est, ut uni Leoni tanta Christianorum multitudo obijciatur? temerarium dictum, qui fieri poterit ut conficiantur? Proinde alia ratio vobis ineunda, quae odii caecitate deposita, vestrae melius iniquitati consulat. PAM.

^g Legimus Hierannapen. Pamelius retinet Hierapolin, aitque ex Eusebio & Orosio tres urbes imperante Nerone concidisse Hierapolin, Laodiciam, & Colosseni. LE PR.

^h Delon & Rhodon. Nemo nescit ex testimonio Plinii lib. 2. cap. 88. & 89. ambas hasce insulas aliquando absorptas fuisse, ac postea apparuisse. LE PR.

ⁱ Memorat & Plato. Locus Platonis est in Timaeo avulsas autem quasdam terras continenti & ereptas absque dubio, sic apud Virg. aeneid. 3. Sicilia ab Italia disjuncta est.

^k Hec loca vi quondam, & vasta convulsa ruina. Tan-
 tum avi longinquo valet mutare vetustas, dissiluisse ferunt. LE PR.

^l Et si qua illic arborum, poma conantur oculis tenus. Si quae illic forte arbores supe sunt, spectantium quidem oculis poma promittunt, sed ea poma carpentium digitis contacta solvantur in cineres. RIG.

^l Ceterum contacta cinerescunt. Tacitus hist. 5. atra & inania velut in cinerem vanescunt. IDEM.

A cum ^a Annibal apud Cannas ^b Romanos annulos cæde sua modio metiebatur. Omnes dii vestri ab omnibus colebantur, ^c cum ipsum capitolium Senones occupaverunt. Et bene, quod si quid adversi urbibus accidit, eadem clades templorum, quæ & mœnium fuerunt, ut jam hoc revincam non a deis evenire, quia & ipsis evenit. ^d Semper humana gens male de Deo meruit, primo quidem ut inofficiosa ejus, quem cum intelligeret ex parte, non requisivit; sed & alios insuper sibi commentata est quos coleret: dehinc quod non inquirendo innocentia magistrum, & nocentia judicem & exactorem, omnibus vitiis & criminibus inolevit. Ceterum si requisisset, sequebatur ut recognosceret, & recognitum observaret, & observatum, propitium magis experiretur, quam iratum. Eundem igitur nunc quoque scire debet iratum, quem & retro semper, prius quam Christiani nominarentur. Cujus bonis utebatur ante editis quam sibi deos fingeret, cur non ab eo etiam mala intelligat evenire, cuius bona esse non sensit? Illius rea est, cuius & ingrata. Et tamen si pristinas clades comparemus, leviora nunc accidunt, ex quo Christianos a Deo orbis accepit. Ex eo enim & innocentia seculi iniquitates temperavit, & deprecatores Dei esse cœperunt. Denique ^e cum ab imbribus æstiva hiberna suspendunt, & annus in cura est, vos quidem balneis & cauponis & lupanaribus operantibus ^f aquilicia Jovi immolatis, nudipedalia populo denuntiatis, cœlum apud Capitolium quæritis, nubila de laquearibus expectatis, averfi ab ipso & Deo & cœlo: nos vero jejuniis aridi, & ^g omni continentia expressi, ^h ab omni vitæ fruge dilati, in sacco & cinere voluntates, invidia cœlum tundimus, & cum misericordiam extorserimus, Jupiter honoratur. Vos igitur importuni rebus humanis, vos rei publicorum incommodorum illices semper, apud quos Deus spernitur, statuæ adorantur. Etenim credibilius haberi debet eum irasci qui negligatur, quam qui coluntur: aut nã illi iniquissimi, si propter Christianos etiam cultores suos lædunt, quos separare deberent a meritis Christianorum. Hoc, inquit, & in Deum vestrum repercutere est, quod & ipse patiatur propter profanos etiam cultores suos lædi. Admittite prius dispositiones ejus, & non retorquebitis. Qui enim semel æternum judicium destinavit post seculi finem, non præcipitat discretionem quæ est conditio judicii, ante seculi finem: æqualis est interim super omne hominum genus, & indulgens, & increpans, communia voluit esse & commoda profanis, & incommoda suis, ut pari consortio omnes & lenitatem ejus & severitatem experiremur. Quia hæc ita didicimus apud ipsum, diligimus lenitatem, metuimus severitatem. vos contra utramque despicitis. & sequitur, ut omnes seculi plagæ nobis, si forte, in admonitionem, vobis in castigationem a Deo obveniant. Atquin nos nullo modo lædimur. in primis, quia nihil nostra refert in hoc ævo, nisi de eo quam celeriter excedere: dehinc, quia si quid adversi infligitur, vestris meritis deputatur. sed etsi aliqua nos quoque perstringunt ut vobis cohærentes, lætamur magis recognitione divinarum prædicationum, confirmantium scilicet fiduciam & fidem spei nostræ. Si vero ab eis quos colitis, omnia vobis mala eveniunt nostri causa, quid colere perseveratis tam ingratos, tam injustos? qui magis vos in dolorem Christianorum juvare & asserere debuerant. Sed alio quoque injuriarum titulo postulamur, & infructuosi in negotiis dicimur. Quo pacto homines vobiscum degentes, ejusdem victus, habitus, instructus, ejusdem ad vitam necessitatis? neque enim ⁱ Brachmanæ, aut Indorum gymnosophistæ sumus, silvicolæ, & exules vitæ. meminimus gratiam debere nos Deo, domino, creatori: nullum fructum operum ejus repudiamus. plane temperamus, ne ultra modum, aut perperam utamur. Itaque non sine fo-

XLI.

XLII.

E ro, non

^a Annibal apud Cannas. Late hanc describunt pugnam, D. Augustinus lib. 3. de civit. Dei cap. 16. & Orosius lib. 4. hist. cap. 16. & post eum Paulus Diaconus, & in D. Aug. L. Vives. Con igit ea clades anno ab. v. c. v. cc. xl. Emilio Paulo & P. Teren. Varrone coff. PAM.

^b Romanos annulos cæde sua medio. Nihil magis obvium apud scriptores quam pugna Cannensis in qua L. Æmilius Paulus tum Consul occubuit, atque cum eo desiderata fuerunt quadraginta quinque Romanorum millia, tantaque fuit strages, ut Hannibal victor cladis magnitudinem, annulorum numero metiretur, quorum tres fuisse modios ajunt nonnulli. Livius unicum fuisse asseverat, in quo adhuc difficulter illi assentior, neque enim tantus erat equitum Rom. occisorum numerus, ut annulorum unus esse potuerit modius; nisi audiamus Plinium qui lib. 39. promiscuum fuisse ait annulorum usum tum equitibus, tum plebeiis, bello Punico secundo. LE PR.

^c Cum ipsum Capitolium. Etiam hanc cladem gentibus obijciunt D. August. lib. 2. de civ. Dei cap. 22. & Oros. lib. 2. cap. 19. quorum ille interim Capitolium quo minus caperetur anferes impedivisse scribit: hic obsidione conclusam quidem in monte Capitolino universam reliquam juventutem, sed mille libris auri discessionis pretium pactos Romanos. Oportet itaque, ut occupare, hic accipiat ab auctore pro prævenire, sive non opinantem opprimere phrasi Plautina qui dixit in Rudente, occupas præloqui. PAM.

^d Semper humana gens. Optime dixit Chrysostomus de Deo homil. 20. ad Populum, ὅς καὶ ἡμεῖς παρ' ἡμῶν ὑβρίζομεν, qui quotidie a nobis contumeliam patiens. In agone

Laurentii Prudentius, sanorum paves, adeo homine additi semper vanitati. LAC.

^e Æstiva hiberna suspendunt. Sententia est, cum non pluit neque æstivo, neque hyemali tempore. Puer sic capiat. Cum æstive aut hiberna suspendunt abstinentque ab imbribus. Annus veteribus in duas tantum partes divisus erat, videlicet in hyemem, & æstatem; hinc est ut frequenter has duas partes pro anno sumant auctores, non ver, non autumnum. LAC.

^f Cum ab imbrib. æstiva hiberna suspendunt.] Cum flupet cœlum, & aret annus. Sic ipse lib. de Jejuniis, pag. 713. RIG.

^g Aquilicia Jovi immolatis. Aquilicia, inquit Rhenanus, dicta ab aquis eliciendis, quod hebat in magna civitate. Aquilices sive Aquileges scrutandorum fontium artifices, ab elicibus dicti, qui sunt capita fontium & scaturigines. Nudi pedalia autem nuncupat, quod nudis pedibus juberetur in publicis supplicationibus pluviam invocare populus. PAM.

^h Ab omni vitæ fruge dilati.] Expressos continentia dicit, quos contraria passione, hoc est, libidine, solutos diceremus. RIG.

ⁱ Brachmanæ aut Indorum Gymnosophistæ.) Alimentis in serum aut etiam crastinum dilatis. Idem.

^j Brachmanæ aut Indorum Gymnosophistæ. Notum lippis & tonsoribus Brachmanas philosophos fuisse Indorum qui & Gymnosophistæ a nuditate corporis præter eas partes quæ occultas voluit natura, sic dicti sunt, licet nonnulli a Brachmanis diversos fuisse Gymnosophistas asserant. Dicun-

- ro, non sine macello, non sine balneis, tabernis, officinis, stabulis, nundinis vestris, ce-
 terisque commerciis cohabitamus hoc seculum. navigamus & nos vobiscum, ^a & vo-
 biscum militamus, & rusticamur, & mercamur. proinde miscemus artes, operas nostras
 publicamus usui vestro. quomodo infructuosi videamur negotiis vestris, cum quibus, &
 de quibus vivimus, non scio. Sed si ceremonias tuas non frequento, attamen & illa die homo
 sum. ^b Non lavo sub noctem Saturnalibus, ne & noctem & diem perdam; ^c attamen lavo &
 debita hora & salubri, quæ mihi & calorem & sanguinem servet. rigere & pallere post lava-
 crum mortuus possum. Non in publico Liberalibus discumbo, quod bestiaris supremam cœ-
 nantibus mos est: attamen ubi ubi de copiis tuis cœno. Non emo capiti coronam; quid tua
 interest emptis nihilominus floribus quomodo utar? puto gratius liberis, & solutis, & undi-
 que vagis. sed & si in coronam coactis, nos coronam naribus novimus. viderint qui per capiti-
 lum odorantur. Spectaculis non convenimus: quæ tamen apud illos cœtus venditantur si desi-
 deravero, libentius de propriis locis summam. Thura plane non emimus. si Arabia querun-
 tur, ^d scient Sabæi pluris & carioris suas merces Christianis sepelliendis profigari, quam diis
 fumigandis. Certe, inquitis, templorum vestigalia quotidie decoquunt. stipēs quorū quis-
 que jam jactat? ^e Non enim sufficimus & hominibus & diis vestris mendicantibus opem ferre,
 nec putamus aliis quam petentibus impertiendum. denique porrigat manum Jupiter, & acci-
 piat. cum interim plus nostra misericordia insumit vicatim, quam vestra religio templatim.
 Sed cetera vestigalia gratias Christianis agent ex fide dependentibus debitum, qua alieno frau-
 dando abstinemus, ut si ineatur quantum vestigalibus pereat fraude & mendacio vestrarum
 professionum, facile ratio haberi possit, unius speciei querela compensata pro commodo ce-
 terarum rationum. Plane confitebor, quinam, si forte, vere de sterilitate Christianorum con-
 queri possunt. primierunt lenones, perductores ^f aquarioli; tum sicarii, venenarii, magi; item
 aruspices, ^g arioli, mathematici. His infructuosos esse magnus fructus est. Et tamen quodcum-
 que dispendium est rei vestræ per hanc sectam cum aliquo utique præsidio compensari potest.
 Quanti habetis, non dico jam ^h qui de vobis dæmonia excutiant, non dico jam qui pro vobis
 XLIV. quoque vero Deo preces sternant, sed a quibus nihil timere possitis? At enim illud detrimen-
 tum reipublicæ tam grande quam verum nemo circumspicit: illam injuriam civitatis nullus
 expendit, cum tot justi impedimur, cum tot innocentes erogamur. vestros enim jam conte-
 stamur actus, qui quotidie judicandis custodiis præsidetis; qui sententiis elogia dispungitis.
 Tot a vobis nocentes variis criminum elogiis recensentur; quis illic sicarius, quis manticu-
 larius, quis sacrilegus, aut corruptor, aut ⁱ lavantium prædo, idem etiam Christianus ad-
 scribitur? aut cum Christiani suo titulo offeruntur, quis ex illis etiam talis, quales tot no-
 centes? De vestris semper æstuat carcer: de vestris semper metalla suspirant: de vestris sem-
 per bestię saginantur: de vestris semper munerarii noxiorum greges pascunt. ^k Nemo illic
 XLV. Christianus, nisi hoc tantum: ^l aut si & aliud, jam non Christianus. Nos ergo soli innocen-
 tes. Quid mirum, si necesse est. Enimvero necesse est. Innocentiam a Deo edocti, & perfe-
 ctæ eam novimus, ut a perfecto magistro revelatam, & fideliter custodimus, ut ab incon-
 temptibili dispectore mandatam. Vobis autem humana æstimatio innocentiam tradidit,
 humana item dominatio imperavit. inde nec plenæ, nec adeo timendæ estis disciplinæ ad
 innocentiam veritatem. Quanta est prudentia hominis ad demonstrandum quid vere bonum?

quanta

tur vero silvicolæ seu quod in silvis viverent ut Druidæ apud veteres Gallos, seu quod alieni essent ab iis rebus eo-
 que cultu quo vita hominum communis fruitur. LE PR.

^a Et vobiscum militamus, & rusticamur, & mercamur. proinde miscemus artes, operas nostras publicamus usui, ve-
 stro. [In verustio codice legitur, Militamus & rusticamur, & mercamur proinde miscemus, artes, opera nostra publica-
 mus usui vestro. Nec sane displicebat nobis hæc scriptura, etsi Fuldensem exhiberi placuerit, bonis quoque exemplari-
 bus & Rhenano probatam. Utramque igitur in medio relin-
 quimus. Etenim ambæ cadunt in eundem sensum. RIG.

^b Non lavo sub noctem. Legebat, Lacerda, Non lavor sub noctem Saturnalib. mense Decembri per quinque aut sep-
 tem dies celebrabantur Saturnalia. Erat autem Gentilium superstitio ut diem illum celebrari religiose crederent, si a
 diluculo inchoarent. LE PR.

^c Attamen lavo. Cum Saturnalia inciderent in tempus frigidissimum anni, fiebat ut necessario salus in periculum vocaretur, si multo mane fieret lotio. Inde commode post
 exercitationem adhibebatur lotio in balneo. LAC.

^d Scient Sabæi. Ritus condendi mortuos aromatibus, ab Ægyptiis per Patriarcham Joseph Gen. 50. ad Judæos trans-
 latus est, deinde a Christo adprobat, qui id se futurum prædixit his verbis; Bonum opus operata est in me, mit-
 tens enim hoc unguentum in corpus meum ad sepeliendum me fecit. Matth. 26. Marci 14. Luc. 22. Joan. 11. Atque jam inde a Christianis observatus, maxime in sepeliendis
 sanctorum virorum corporibus. PAM.

^e Non enim sufficimus & hominibus & diis vestris.] Laudavit Christianorum erga pauperes etiam Ethnicos bene-
 ficentiam desertor & hostis Fidei Julianus, epistola quadam

ad Arsacium Galatiæ Pontificem: τρέφοις δὲ οἱ Γαλιταῖοι τοὺς τοῖς αὐτῶν καὶ τοὺς ἡμετέρους. RIG.

^f Aquarioli. Lenonum famuli ex Festo dicebantur aquarii, nomen adepti ab aqua petenda ad balneum necessaria. A-
 quarioli autem ut adnotavit Turnebus advers. lib. 4. cap. 12. per diminutionem ad contemptum, tanquam omnium vi-
 lissimi dicuntur. PAM.

^g Arioli. Dicti vel a fatiis & fando, quasi Farioli, vel ab halando: Nam halitu solent mortalem animam excludere sive exhalare, ut divinam recipiant, unde & vocem, ut notat Donatus ad Terentii Phormionem, ejusmodi dabant, quæ est OE, qui sonus exhalandi vim præstat. Notabis au-
 tem in viris hoc esse nomen sive ariolos sive fanaticos vo-
 ces; in fœminis autem veratrices, quod divinandi scientia vere profiteantur. LAC.

^h Qui de vobis dæmonia excutiant. Alludit ad exorcis-
 mos ecclesiasticos. PAM.

ⁱ Lavantium prædo. Balneatores mancipia quædam habe-
 bant, aut alios mercenarios ad vestimenta custodienda. Ho-
 rum ergo aliquem intelligit, qui custodiæ causa præpositus
 balneis, vestes raperet. Horum Epiphanius meminit hæc. 30. in historia S. Joannis. LAC.

^k Nemo illic Christianus, nisi hoc tantum. Sic habet co-
 dex Fuldenis, nec ambigendum quin verissima sit lectio. Ait enim Septimius: Nemo inter vestros noxiorum greges
 Christianus, nisi hoc tantum titulo, quia Christianus. Ea-
 dem forma loquendi utitur adversus Valentinianos, pag. 289. Ideoque simplices notamur apud illos, ut hoc tantum, non
 etiam sapientes. RIG.

^l Aut si & aliud, jam non Christianus.) Est enim παρὰ βαπτισμῶν, ut ait Arrianus Epicteti interpres, λόγῳ καὶ ἔργῳ

A quanta auctoritas ad exigendum? tam illa falli facilis, quam ista contemni. Atque adeo, quid plenius dictum est, Non occides, an vero, Ne irascaris quidem? quid perfectius prohibere adulterium, an etiam ab oculorum solitaria concupiscentia arcere? ^a quid eruditius de maleficio, an & de maleloquio interdiceret? quid instructius injuriam non permittere, ^b an nec vicem injuriæ sinere? Dum ramen sciatis ipsas leges quoque vestras, quæ videntur ad innocentiam pergere, de divina lege, ut antiquiore, formam mutuatas. Diximus jam de Mo-
 sis ætate. Sed quanta auctoritas legum humanarum? cum illas & evadere homini contingat, plerumque in admittis delitescendi, & aliquando contemnere ^c ex involuntate vel necessitate delinquenti. Recogitate etiam pro brevitate supplicii cujuslibet, non tamen ultra mortem remansuri. Sic & Epicurus omnem ^d cruciatum doloremque depretiat, modicum quidem contemptibilem pronuntiando, magnum vero, non diuturnum. Enimvero nos qui sub Deo
 B omnium speculatore dispungimur, quique æternam ab eo poenam providemus, ^e merito soli innocentia occurrimus, & pro scientia plenitudine, & pro latebrarum difficultate, & pro magnitudine cruciatus, non diuturni, verum sempiterni, cum timentes, quem timere debet & ipse qui timentes judicat, Deum non proconsulem timentes. Constitimus, ut LXVI.
 opinor, adversus omnium criminum intentationem, quæ Christianorum sanguinem flagitat. Ostendimus totum statum nostrum, & quib. modis probare possimus ita esse sicut ostendimus, ex fide scilicet & antiquitate divinarum literarum. item ex confessione spiritualium potestatum. Qui nos revincere audebit, non arte verborum, sed eadem forma, qua probationem constituimus, de veritate debet reniti. Sed interim incredulitas, dum ^f de bono sectæ hujus obducitur, quod usu jam, & de commercio innotuit, non utique divinum negotium existimat, sed magis philosophiæ genus. Eadem, inquit, & philosophi monent, atque
 C profitentur, innocentiam, justitiam, patientiam, sobrietatem, pudicitiam. Cur ergo quibus comparatur de disciplina, non proinde adæquamur ^g ad licentiam impunitatemque disciplinæ? vel cur & illi, ut pares nostri, non urgentur ad officia, quæ nos non obeuntes periclitamur? quis enim philosophum sacrificare, aut dejerare, aut ^h lucernas meridie vanas prostituere compellit? ⁱ Quinimo & deos vestros palam destruunt, & superstitiones vestras commentariis quoque accusat, laudantibus vobis; plerique etiam in principes latrant, sustinentibus vobis, & facilius statuis & salariis remunerantur, quam ad bestias pronuntiantur. Sed merito. Philosophi enim, non Christiani cognominantur. nomen hoc philosophorum dæmonia non fugat. quidni? cum secundum deos philosophi dæmonas deputent. Socratis vox est, Si dæmonium permittat. Idem & cum aliquid de veritate sapiebat deos
 D negans, Æsculapio tamen gallinacium profecari jam ^k in fine ^l jubebat. credo ob honorem patris ejus; quia Socratem Apollo sapientissimum omnium cecinit. O Apollinem inconsideratum! Sapientia testimonium reddidit ei viro, qui negabat deos esse. ^m In quantum odium flagrat veritas, in tantum qui eam ex fide præstat, offendit. qui autem adulterat, hoc maxime nomine gratiam pangit apud insectatores veritatis. Philosophi adfectant veritatem, & adfectando corrumpunt, ut qui gloriam captant. Christiani & necessario ap-
 E 2 petunt,

δαίμων, ἔργον δ' ἀλλοτρίον. Appellatione Judæi Christianum intelligit, lib. 11. cap. 9. RIG.

^a Quid eruditius? Non satis. ille eruditur ad virtutem, cui tantum interdicitur maleficium, nisi interdicator maleloquium. Clarius. Rudis adhuc in virtute erit, qui tantum abstinere a maleficio: nam debet etiam a maleloquio. Similiter expende sequentia. ut quis instructus sit in virtute, non solum ei abstinendum est ab injuria, sed ab umbra quidem injuriæ, & ab re omni quæ habeat vicissitudinem injuriæ. LAC.

^b An nec vicem injuriæ.) Hoc est, injuriam non inferre, sed nec referre. Sic libro adversus Marcionem 11. Vicem prohibet Deus. & lib. 111. Christus etiam vicem injuriæ cohibet. RIG.

^c Ex involuntate vel necessitate delinquenti.) Involuntate, hoc est, Casu. Cujus delicti exemplum proponit Marcianus, L. 11. De poenis: Cum in venando telum in feram missum, hominem interfecit. Necessitate, cum aliter vitam suam tueri non posset. Fingamus igitur Sempronium in venando telum in feram misisse: eo telo, non feram, sed inimicum forte transeuntem interfecisse. Gaudebit Sempronius de prospero sibi errore; quod eo casu vitam inimico suo ademerit impune. Sed impune quidem, apud Cæsarem, non apud Christum. Etenim idem, initio ac destinatione involuntarium, acceptione aut ratihabitione sua voluntarium fecit. Idem erit dicendum, si Titius furiosus, cujus ante furorem testamento heres scriptus fuerat, irruentem in se, cum aliter vitam suam tueri non posset, interfecit. Gaudebit in sinu suo quod testatori mutanda per intervalla dilucida voluntatis facultatem sustulerit, eoque gaudio apud Christum volens occidit, quem nolens & necessitate coactus interfecisse videtur apud Cæsarem, cognitione Christi potentiore ac perfectiore multo quam Cæsaris. Idem.

^d Cruciatum doloremque depretiat. Vox ista auream la-

titatem non sapit, videtur ex usu & more Tertulliani usurpata, hac utitur adhuc lib. 4. adv. Marcionem. Uti sunt etiam Sidonius Apollinaris in Burgo -- depretiata suas turpant pigmenta figuras. item epist. 10. lib. 2. & Symmachus epist. 41. lib. 8. LE PR.

^e Merito soli innocentia occurrimus.] Hoc est quod supra, hac ipsa pag. Nos soli innocentes. & pag. 30. Qui eum solus observo. RIG.

^f De bono sectæ hujus obducitur. Hic sectæ nomen in bonam partem sumitur pro religione christiana. Advertendum autem est obducitur idem esse ac convincitur quod Tertull. sæpiissime. Sic lib. de Carne Christi & lib. de resurrect. Carnis. LE PR.

^g Ad licentiam impunitatemque.) Sic antiquissimi codices nostri. At ex Fuldensi adlerunt, de licentia & impunitate. quod verius puto. RIG.

^h Lucernas meridie vanas prostituere.] Ambulare cum facibus ante noctem, ebriorum esse ait Horatius. Idem.

ⁱ Quinimo & Deos vestros. Quinimo, ut plurimum, in tantum, inquit Zephyrus, & alia id genus, sunt qui dicant a sacris nostris doctoribus in Latinitatem inculcata parum caute: quandoquidem in lectionibus antiquorum ejusmodi dictiones occurrant, si modo Plinius auctor iis videtur classicus. Ille igitur lib. 16. quinimo melior & copiosior fructu in plures dispersa ramos. Idem de oleo. Tribus bonitatibus ut plurimum distat. In tantum vero, & in totum, & in integrum ita passim occurrunt, ut in re manifesta utens testibus non necessariis, si Ciceronis & aliorum auctoritatem concitarem. PAM.

^k In fine.) Moriens. RIG.

^l Jubebat.) In Fuldensi, mandabat. Idem.

^m In quantum] Sic habent exemplaria antiquiss. Et mox. In tantum offendit qui eam ex fide præstat. ut hic Tertul-

petunt, & integre præstant, ut qui salutis suæ curant. Adeo neque de scientia, neque de A disciplina, ut putatis, æquamur. Quid enim Thales ille princeps physicorum sciscitanti Cræso de divinitate certum renuntiavit, ^a commeatus deliberandi sæpe frustratus? ^b Deum quilibet opifex Christianus & invenit, & ostendit. & exinde totum, quod in Deo quæritur, re quoque assignat: licet Plato affirmet factitorem universitatis, neque inveniri facilem, & inventum enarrari in omnes difficilem. Ceterum si de pudicitia provocemur, lego partem sententiæ Atticæ in Socratem, corruptor adolescentium pronuntiatur: ^c Christianus adsexum nec feminae mutat. Novi & ^d Phrynen meretricem Diogenis supra recumbentis ardori subantem; audio & quemdam Speusippum de Platonis schola in adulterio periisse: Christianus uxori suæ soli masculus nascitur. Democritus excæcando semetipsum, quod mulieres sine concupiscentia aspicere non posset, & doleret, si non esset potius, incontinentiam emendatione profiteretur: at ^e Christianus salvis oculis fæminas non videt. animo adversus libidinem cæcus est. Si de probitate defendam, ecce lutulentis pedibus Diogenes ^f superbos Platonis toros alia superbia deculcat? Christianus nec in pauperem superbit. Si de modestia certem; ecce Pythagoras apud Thuriis, Zenon apud Prienenfes tyrannidem adfectant. Christianus vero nec ædilitatem. Si de animi æquitate congrediar, ^g Lycurgus apocarteresin optavit, quod leges ejus Lacones emendassent, Christianus etiam damnatus gratias agit. Si de fide comparem, Anaxagoras depositum denegavit hospitibus: ^h Christianus & extra fidelis vocatur. Si de simplicitate consistam, Aristoteles familiarem suum Hermiam turpiter loco excedere fecit; Christianus nec inimicum suum lædit. Idem Aristoteles tam turpiter Alexandro regendo potius adulatur, quam Plato Dionysio ventris gratia venditur. Aristippus in purpura ⁱ sub magna gravitatis superficie nepotatur. & Hippias, dum civitati insidias disponit, occiditur; hoc pro suis omni atrocitate dissipatis nemo unquam tentavit Christianus. Sed dicet aliquis etiam de nostris excedere quosdam a regula disciplinæ. ^k Desinunt tamen Christiani haberi penes nos. Philosophi vero illi cum talibus factis in nomine & honore sapientiæ perseverant apud vos. Adeo, quid simile Philosophus & Christianus? Græciæ discipulus, & cæli? famæ negotiator, & salutis? verborum, & factorum operator? rerum adificator, & distructor? XLII. interpolator erroris, & integrator veritatis? furator ejus, & custos? Adhuc enim mihi proficit antiquitas præstructa divinæ literaturæ, quo facile credatur thesaurum eam fuisse posteriori cuique sapientiæ. Et si non onus jam voluminis temperarem, excurrerem in hanc quoque probationem. Quis poetarum, quis sophistarum, qui non de prophetarum fonte potaverit? Inde igitur & philosophi sitim ingenii sui rigaverunt. Inde & a quibusdam quoque ejecta philosophia, a Thebanis dico, a Spartiatis & Argivis, ^l dum ad nostra contaminantur. Sed ^m homines gloriæ (ut diximus) & eloquentiæ solius libidinosi, si quid in sanctis offenderunt digestis, exinde regestum pro instituto curiositatis ad propria vertunt, neque satis credentes divina esse, quo minus interpolarent, neque satis intelligentes ut adhuc tunc subnubila, etiam ipsis Judæis obumbrata, quorum propria videbantur. Nam & si qua simplicitas erat veritatis, eo magis scrupulositas humana fidem aspernata ⁿ nutabat, per quod in incertum ^o miscuerunt etiam quod invenerant certum. Inventum enim

lianum dixerit, *Offendere in odium*, quemadmodum supra, *Committere in crimen*. Idem.

^a *Commeatus deliberandi*. Esse commeatum, spatium in Tertulliano notius est quam ut egeat explicari. commeatum petere apud Varronem lib. 5. de ling. lat. & commeatum impetrare, est impetrare licentiam morandi ubi quis voluerit, & pro salvo conducto accipitur. denique varie constat accipi ex subiectis. LAC.

^b *Deum quilibet artifex*. Quam absimiles istis fuere sequentium seculorum opifices, negligentia pastorum! RIG.

^c *Christianus adsexum nec feminae mutat*. Femina gaudet unica, & quidem uxore, quod est honoris & pudicitiae nomen. Adsexum feminae dicitur femineum sexum, convenientem & naturalem viro. Idem.

^d *Phrynen Diogenis super recumbentis ardori subantem*. Inter epulas Cynico cynice morigeram. Idem.

^e *Salvis oculis fæminas non videt*. Ad concupiscendum, scilicet, quo sensu videre divina lex vetat. Idem.

^f *Superbos Platonis toros*. Multiplicem philosophorum fastum infectatur, Diogenis quidem qui Platonis stratum concalcans dixit, Platonis inane studium calco; tum Plato, quod fastus es o Diogenes, qui superbiam calcare te credis? Hæc Laertius. LE PR.

^g *Lycurgus apocarteresin optavit*. Liber Contii, ἀποκαρτερῆσιν. Ipse Contius, Recte, id est, inedia mori elegit. RIG.

^h *Apocarteresin optavit*. Foran hallucinantur qui ἀποκαρτερῆσιν de eo tantum explicant qui inedia vitam finit, cum de eo etiam dicatur qui laqueo mortem occupat. LE PR.

ⁱ *Christianus & extra fidelis vocatur*. Christiani inter sese ab veræ Fidei regula fideles vocantur. Sed & ab aliis extra Christianos, hoc est, ab iis etiam qui non sunt Chri-

stiani, fideles pronuntiantur, quod nemini fidem fallerent, nec depositum appellati abnegarent. Hoc sibi compertum etiam ex iis qui Christum negaverant, Plinius Trajano scripsit. RIG.

^j *Sub magna gravitatis superficie nepotatur*. Id est Aristippus qui virum frugi & probum se simulat, nequitiam suam tegit sub purpura cum sit ipse discinctus nepos & profligatus, omnis Aristippum decuit color. LE PR.

^k *Desinunt tamen Christiani haberi penes nos*. At penes nos hodie quotus quisque disciplinam Christianam servat! Tolle publicanos; fraudatores, rabulas forenses, aleatores, ganeones, luxus & nequitiarum artifices, tolle istos cum appendicibus suis; frigeant hodiernorum Ecclesiæ Christianorum. Perseverant in nomine & numero Christianorum qui vitam omnem vivunt Antichristi. RIG.

^l *Dum ad nostra contaminantur*. Hæc est Fuldenis codicis scriptura. Nec ambigo quin ea sit verissima. Ait Tertullianus Thebanos, Spartiatis, Arigivos ad nostra contaminari per philosophos suos; qui ex Mosis & Prophetarum libris non intellectis, aut maligna interpretatione corruptis, doctrinas popularibus suis perversas suggerebant. Idem.

^m *Homines gloriæ*, &c. Philosophus est animal gloriæ, venaleque rumorum mancipium inquit Tertull. alibi, Augustinus ep. 56. *Inanis gloriæ mancipia*, sicque passim apud Patres & veteres sophistarum tumor sigillatur qui κλεπτικὴ σοφία dicitur a philosophorum Homero. LE PR.

ⁿ *Nutabat*. Nutabat, sic legendum, non nutabat. Dicis enim tantum mutatione Gentiles nostra usurpasse hanc veram existimo lectionem, nihil aliud est mutare quam interpolare. LAC.

^o *Miscuerunt etiam*. Dixerat simplicem esse veritatem, sed

A enim solummodo Deum, non ut invenerant disputaverunt. ut & de qualitate & de natura ejus & de sede disceptent. Alii incorporalem asseverant, alii corporalem, qua Platonici & Stoici: alii ex atomis; alii ex numeris, qua Epicurus & Pythagoras: alii ex igne, qua Heraclito visum est. Et ^a Platonici quidem curantem rerum; contra Epicurei otiosum, & inexercitum, & ut ita dixerim; ^b neminem humanis rebus. positum vero extra mundum Stoici, qui figuli modo extrinsecus torqueat molem hanc. intra mundum Platonici, qui gubernatoris exemplo intra illud maneat, quod regat. Sic & de ipso mundo, natus innatusve sit, decessurus mansurusve sit, variant. Sic de animæ statu, quam alii divinam & æternam, alii dissolubilem contendunt, ^c ut quis sensit, ita & intulit, aut reformavit. Nec mirum si vetus instrumentum ingenia philosophorum interverterunt. Ex horum semine etiam nostram ^d hanc novitiolam paraturam viri quidam suis opinionibus ^e ad philosophicas sententias adulteraverunt, & de una via obliquos multos & inexplicabiles tramites sciderunt. Quod ideo suggererim, ne cui nota varietas sectæ hujus in hoc quoque nos philosophis adæquare videatur, & ex varietate defensionum judicet veritatem. ^f Expedite autem præscribimus adulteris nostris, illam esse regulam veritatis; quæ veniat a Christo, transmissa per comites ipsius, quibus aliquanto posteriores diversi isti commentatores probabuntur. Omnia adversus veritatem de ipsa veritate constructa sunt, operantibus æmulationem istam spiritibus erroris. Ab iis adulteria hujusmodi salutaris disciplinæ subornata: ab his quædam etiam fabulæ immixtæ, quæ de similitudine fidem infirmarent veritatis, vel eam sibi potius evincerent, ut quis ideo non putet Christianis credendum, quia nec poetis nec philosophis: vel ideo magis poetis & philosophis existimet credendum, quia non Christianis. Itaque ridemur Deum prædicantes judicaturum: sic enim & poetæ & philosophi tribunal apud inferos ponunt, & gehennam si comminemur, quæ est ignis arcani sub terranea ad prænam thesaurus, proinde decachinnamur: & sic enim & Pyriphlegeton apud mortuos amnis est. ^h & si paradisum nominemus locum divinæ amoenitatis ⁱ recipiendis sanctorum spiritibus destinatum, maceria quadam igneæ illius zonæ a notitia orbis communis segregatum, Elysii campi fidem occupaverunt. Unde hæc, oro vos, philosophis aut poetis tam consimilia? non nisi de nostris sacramentis. Si de nostris sacramentis, ut de prioribus, ergo fideliora sunt nostra magisque credenda, quorum imagines quoque fidem inveniunt. Si de suis sensibus, jam ergo sacramenta nostra imagines posteriorum habebuntur, quod rerum forma non sustinet. nunquam enim corpus umbra, aut veritatem imago præcedit. Age jam, si qui philosophus affirmet, ^k ut ait La-
berius ^k de sententia Pythagoræ, hominem fieri ex mulo, colubram ex muliere, & in eam opinionem omnia argumenta eloquii virtute distorserit, nonne consensum movebit, & fidem infiget, etiam ab animalibus abstinendi? proptereaque persuasum quis habeat, ne sorte bubulam de aliquo proavo suo obsonet? At enim Christianus, si de homine hominem, ipsumque ^l de Cajo Cajum reducem repromittat, lapidibus magis, ^m nec saltem cæstibus, a populo exigetur. Si quæcunque ratio præest animarum humanarum recipiendarum in corpora, cur non in eandem substantiam redeant, cum hoc sit restitui, id esse quod fuerat? Jam non ipsæ sunt quæ fuerant, quia non potuerunt esse quod non

erant,

hi, ait, miscuerunt illam, certa cum incertis conjungendo. Spectat credo hic sermo ad pocillatorem qui merum aqua miscet. Ergo mera erat veritas, hi miscuerunt illam. Videndus Eusebius & Irenæus. LAC.

^a Platonici quidem curantem. Id ipsum his verbis repetit Arnob. Alii, inquit, Deos existere neque humana curare, quod etiam Epicuro adscribit Lactant. Instit. divin. lib. 3. cap. 17. immo alii perhibent, quod Platonici hic attribuitur, & rebus interesse mortalium, & terrenas administrare rationes. PAM.

^b Neminem humanis rebus.) Ανεπιεικής. RIG.

^c Ut quis sensit, ita & intulit.] Sic lib. ad Marc. reformare sententias Creatoris. Eodemque sensu Julius Capitolinus in Pertinace dixit; opera publica reformari. Intulit nova, reformavit antiqua.

^d Hanc novitiolam paraturam.] Novum instrumentum. RIG.

^e Novitiolam paraturam. Novellam sectam Christianorum alibi vocat: est enim ab Tiberio, cujus ævo explicari cœpit hæc lex. LAC.

^f Ad philosophicas sententias adulteraverunt.] Ejusmodi sunt ea quæ supra, hac eadem pagina. Inde & a quibusdam ejecta philosophia, a Thebanis dico & Spartiatis & Argivis, dum ad nostra contaminantur. Idem.

^g Expedite autem præscribimus. Observanda venit hæc formula, ut enim in jure familiam ducebat Tertullianus, quod alibi probamus, ita voces adhibebat ex usu Jurisconsultorum. præscribere autem est exceptionem producere seu opponere. LE PR.

^h Sic enim & Pyriphlegeton. Igneum inferi fluvium intelligit, de quo multa fabulantur Poetæ, & tractat etiam Minutius felix in Octavio. PAM.

^h Et si Paradisum nominemus. In eo fuit terrore Tertullianus, ut sanctorum animas ad diem usque Judicii in Paradiso servari crediderit. LE PR.

ⁱ Locum recipiendis sanctorum spiritibus destinatum.] Non ubique constat hæc sententia Septimio nostro, ut videre est pag. 112. 309. 310. 312. 353. 411. 499. RIG.

^k Ut ait Laberius. Poeta fuit Mimographus cujus meminit etiam auctor lib. de pallio cap. 1. & Macrobius Saturnal. lib. 2. ac Gellius lib. 11. cap. 9. de quo plura apud Crinitum in Decio Laberio. Alludit ad eundem Minutius his verbis. Mimiofficio digna ista sententia est. Atqui locum ipsum Laberii his verbis expressit idem Crinitus de honestat. discipl. lib. 11. cap. 3.

Et audio mala multa, etiam ex bonis

Per illud, ut nos olim mutant philosophi

Et nunc de mulo hominem, de muliere colubrum

Faciunt, & ex diversis diversa alia. PAM.

^k De sententia Pythagoræ. Animarum transmigratio in aliena corpora, inclauit jam ex Pythagoræ sententia. Clemens Alex. Empedocli attribuit lib. 6. Strom. LAC.

^l De Cajo Cajum reducem repromittat. Cajus Jurisconsultus adhibetur in exemplum ad res singulas. Repromittere autem est nuda pollicitatione cautioneque promittere, non satisfactum. Alias habet significationes, vide Schardium. Idem.

^m Nec saltem cæstibus.) Veteres membranæ, Cæstibus. Omnino legendum, Cæstibus. & scite admodum cæstus dixit, pugnos vilis plebeculæ callosos, habuitque in mente illud Juvenalis -- & pugnis concisus adorat, ut liceat paucis cum dentibus inde reverti. Sat. 117. Ait igitur Septimius, Si Christianus aliquis in turba forte, ad populum verba faciens, de resurrectione corporum sermonem habeat, de qua Cajo aut Sempronio ipsum Cajum & Sempronium resurrexerunt.

erant, nisi desinant esse quod fuerant. Multis etiam jocos & otio opus erit, si velimus ad hanc partem lascivire. quis in quam bestiam reformari videretur. Sed de nostra magis defensione, qui proponimus multo utique dignius credi, hominem ex homine reducturum quemlibet pro quolibet, dum hominem: ^a ut eadem qualitas animæ in eandem restauretur conditionem, etsi non effigiem. Certe quia ratio restitutionis destinatio iudicii est, necessario idem ipse qui fuerat, exhibebitur, ut boni seu contrarii meriti iudicium a Deo referat. Ideoque repræsentabuntur & corpora; ^b quia neque pati quicquam potest anima sola sine materia stabili, idest carne; & quod omnino de iudicio Dei pati debent animæ, non sine carne meruerunt, intra quam omnia egerunt. Sed quomodo, inquis, dissoluta materia exhiberi potest? Considera temetipsum, o homo, & fidem rei invenies. Recogita quid fueris antequam esses. utique nihil. meminisses enim, si quid fuisses. Qui ergo nihil fueras, priusquam esses, ^c idem nihil factus cum esse desieris, cur non possis rursus esse de nihilo, ejusdem ipsius auctoris voluntate qui te voluit esse de nihilo? Quid novi tibi eveniet? qui non eras, factus es; cum iterum non eris, fies. Redde si potes, rationem qua factus es, & tunc require qua fies. Et tamen facilius utique fies, quod fuisti aliquando, quia æque non difficile factus es, quod nunquam fuisti aliquando. Dubitabitur, credo; de Dei viribus, qui tantum corpus hoc mundi de eo quod non fuerat, non minus quam de morte vacationis & inanitatis, composuit, animatum spiritu omnium animatore. ^d Signatum & per ipsum humanæ resurrectionis exemplum in testimonium vobis. Lux quotidie interfecta resplendet, & tenebræ pari vice decedendo succedunt; sidera defuncta reviviscunt; tempora ubi finiuntur, incipiunt; fructus consumuntur & redeunt; certe C semina non nisi corrupta & dissoluta secundius surgunt; omnia pereundo servantur, omnia de interitu reformantur. Tu ^e homo, tantum nomen, si intelligas te, vel de titulo Pythiæ discens, dominus omnium morientium & resurgentium, ad hoc morieris ut pereas? Ubicumque resolutus fueris, quæcumque te materia destruxerit, hauserit, aboleverit, in nihilum prodegerit, reddet te. Ejus est nihilum ipsum, cujus & totum. Ergo, inquit, semper moriendum erit, & semper resurgendum. Si ita rerum dominus destinasset, ^f ingratis experireris conditionis tuæ legem: At nunc non aliter destinavit, quam prædicavit. Quæ ratio universitatem ex diversitate composuit, ut omnia æmulis substantiis sub unitate constarent, ex vacuo & solido, ex animali & inanimato, ex comprehensibili & incomprehensibili, ex luce & tenebris, ex ipsa vita & morte, eadem ævum quo- ^D que ita destinata ac destinata conditione conservit, ut prima hæc pars ab exordio rerum quam incolimus, temporali ætate ad finem defluat: sequens vero, quam expectamus, in infinitam æternitatem propagetur. Cum ergo finis & ^g limes medius, qui interhiat, adfuerit, ut etiam mundi ipsius species transferatur, æque temporalis, quæ illi dispositioni æternitatis aulae vice oppansa est, tunc restituetur omne humanum genus, ad expungendum quod in isto ævo boni seu mali meruit, & exin dependendum in immensam æternitatis perpetuitatem. Ideoque nec mors jam, nec rursus ac rursus resurrectio, sed erimus iidem qui nunc, nec alii post; Dei quidem cultores apud Deum semper, su perinduti substantia propria æternitatis; profani vero, & qui non integre ad Deum, in pœnam æque jugis ignis, ^h habentes ex ipsa natura ejus, divina scilicet, subministrationem incorruptibilitatis. ⁱ Noverunt & philosophi diversitatem arcani & publici ignis. Ita longe alius est qui usui humano, alius qui iudicio Dei apparet, sive de cœlo fulmina stringens, sive de terra per vertices montium eructans; non enim absumit, quod exurit. sed dum erogat, reparat. adeo manent

montes

ros asserat, is bene a populo secum agi putabit, si pugnis tantum, & non magis lapidibus exigatur. Ipse Tertullianus ad Marcionem lib. 1111. pag. 568. lapidationem dixit popularibus cœtib, & inermi tumultui familiarem. Et lib. 11. ad Nat. lapidem, telum esse ait vulgare atque canium. RIG.

^a Ut eadem qualitas. Etiam hoc inter Tertulliani errores, quod videatur animæ effigiem adtribuere, aut si de hominis effigie agat, etiam caute legendum perinde ac si videatur non satis intellexisse eundem hominem in eadem effigie resurrecturum. Seipsum autem explicat paulo post dum dicit, sed erimus iidem qui & nunc, nec alii post. Eo quod omnino de iudicio Dei pati debent. Hæc verba absunt a libro Puteani. PAM.

^b Quia neque pati quicquam, &c. His locis ubi de anima disserit, caute legendus, Animas impiorum post mortem nihil pati ait, cum eæ sint a corpore separatæ, quod inter Tertulliani errores numerandum, nisi moleste ferant Magdeburgenses, qui inter dogmata illud recensent. LE PR.

^c Idem nihil factus. Caute etiam hic legi debet & auctor, & Minutius, neque enim nihil sumus, aut esse desinimus post obitum, sed ad illud videtur alludere, quod mortuus homo non sit homo. PAM.

^d Signatum & per ipsum. Non solum creavit mundum ex nihilo, illumque animavit, sed in ipso signata notataque

sunt exempla plurima resurrectionis animorum, ut sint illa in testimonium gentibus. Quæ hæc sint narrat in sequentibus. LAC.

^e Homo tantum nomen. Cum omnia post interitum reformentur, tu homo qui es tam magnum tantumque nomen super cætera, morieris ut pereas? Qui tam grandi tantoque nomine præstas cæteris? LAC.

^f Ingratis experireris conditionis tuæ legem.) Ingratis, quod alii dicunt Ingratis. hoc est, Etiam nolens experireris conditionis tuæ legem. RIG.

^g Ingratis experireris. Vox ista forsitan iis displicet qui alia vocabula ejusdem generis non admittunt ut imprimis adverb. & in præsentiarum, lis forsitan ad Scioppium erit deferenda. LE PR.

^h Limes medius.) Sic vocat spatium annorum mille. Quæ de re lib. 111. adversus Marcionem, pag. 492. b. RIG.

ⁱ Habentes subministrationem incorruptibilitatis.) Etiam profanorum corpora resurgent, ut sint non tanquam honoratorum æterna vehicula, sed tanquam æterna vincula damnatorum. Hoc præclare Augustinus lib. 11. de Civ. Dei, cap. 9. Idem.

^j Noverunt & philosophi. Iisdem pene verbis Minutius. Et tamen admonentur, inquit, doctissimorum hominum libris illius ignei fluminis, & de stygia palude sæpius ambientis ardoris quæ cruciatibus æternis præparata, &c. quæ compendi; gratia omittimus. PAM.

A montes semper ardentes, & qui de cœlo tangitur, salvus est, ut nullo jam ^a igni decinere-
cat. Et hoc erit ^b testimonium ignis æterni hoc exemplum jugis judicii pœnam nutrientis.
Montes uruntur, & durant. Quid nocentes, & Dei hôstes? Hæc sunt quæ in nobis solis præ-
sumptiones vocantur, in philosophis & poetis summæ scientiæ & insignia ingenia. illi pru-
dentes, nos inepti. illi honorandi, nos irridendi. immo eo amplius, & puniendi. Falsa nunc
sint quæ tuemur, & merito præsumptiones, attamen necessaria. inepta, attamen utilia. Si-
quidem meliores fieri coguntur, qui eis credunt, metu æterni supplicii, & spe æterni refrige-
rii. Itaque non expedit falsa dici, nec inepta haberi, quæ expedit vera præsumi. Nullo titu-
lo damnari licet omnino quæ profunt. In vobis itaque præsumptio est hæc ipsa, quæ damnat
utilia. Proinde nec inepta esse possunt. certe & si falsa, & inepta, nulli tamen noxia. nam &
multis aliis similia, quibus nullas pœnas irrogatis, vanis & fabulosis, inaccusatis & impuni-
B tis, ut innoxiiis. sed in ejusmodi enim, si utique, inrisu judicandum est, non gladiis, & igni-
bus, & crucibus, & bestiiis. de qua iniquitate sævitia non modo cæcum hoc vulgus exultat
& insultat, sed & quidam vestrum, quibus favor vulgi de iniquitate captatur, gloriantur.
quasi non totum, quod in nos potestis, nostrum sit arbitrium. certe, si velim, Christianus
sum. tunc ergo me damnabis, si damnari velim. cum vero quod in me potes, nisi velim, non
potes, jam meæ voluntatis est, quod potes, non tuæ potestatis. Proinde & vulgus vane de
nostra vexatione gaudet. Proinde enim nostrum est gaudium quod sibi vindicat, qui malu-
mus damnari, quam a Deo excidere. Contra illi qui nos oderunt, dolere non gaudere debe-
bant, consecutis nobis quod elegimus. Ergo, inquit, cur querimini quod vos insequamur,
si pati vultis; cum diligere debeatis, per quos patimini quod vultis? ^c Plane volumus pati.
verum eo more, quo & bellum nemo quidem libens patitur, cum & trepidare, & periclitari
sit necesse; tamen & præliatur omnibus viribus, & vincens in prælio gaudet, qui de prælio
querebatur, quia & gloriam consequitur & prædam. Prælium est nobis, quod provocamur
C ad tribunalia, ut illic sub discrimine capitis pro veritate certemus. Victoria est autem, pro quo
certaveris, obtinere. Ea victoria habet & gloriam placendi Deo, & prædam vivendi in æter-
num. Sed obducimur. Certe cum obtinuimus. ergo vincimus cum occidimur. denique eva-
dimus cum obducimur. Licet nunc ^d sarmenticios & semaxios appelleris, quia ad stipitem
dimidii axis revincti sarmentorum ambitu exurimur. Hic est habitus victoriæ nostræ. ^e hæc
palmata vestis. tali curru triumphamus. merito itaque victis non placemus. Propter ea enim
desperati & perditii existimamur. Sed hæc desperatio & perditio penes vos, in causa gloriæ &
famæ, vexillum virtutis extollunt. ^f Mutius dexteram suam libens in ara reliquit. o sublimi-
tas animi! Empedocles rotum sese Catanensium Ætneis incendiis donavit. o vigor mentis!
Aliqua Carthaginis conditrix rogo secundum matrimonium dedit. o præconium castitatis!
^g Regulus ne unus pro multis hostibus viveret, toto corpore cruce patitur. o virum fortem,
& in captivitate victorem! ^h Anaxarchus cum ⁱ in exemplum ptisanæ pilo contunderetur;
D Tunde, tunde, ajebat, Anaxarchi follem, Anaxarchum enim non tundis. o philosophi ma-
gnanimitatem, qui de tali exitu suo etiam jocabatur! Omitto eos qui cum gladio proprio,
aliove genere mortis mitiore de laude pepigerunt. ecce enim & tormentorum certamina co-
ronantur a vobis. ^k Attica meretrix carnifice jam fatigato, postremo linguam suam comesam
in faciem tyranni sævientis expuit, ut expueret & vocem, ne conjuratos confiteri posset, si
etiam

^a *Igni decinerefcet*. Legem hic perstringit qua prohibeba-
tur, ne is cremaretur qui fulmine tactus fuisset; qui enim
fulmine percutiebantur, a quovis alio supplicio liberi erant
& soluti; iis namque pœnis in impios & periuros animad-
vertebat Jupiter. LE PR.

^b *Testimonium ignis æterni*. Ignis ille æternus dicitur
sicut apud Grecos πῦρ αἰώνιον. Idem.

^c *Plane volumus pati*. Hæc Tertulliani ratiocinatio lon-
ge est præstantior & verior illa Ammonii ad verba Christi
apud Joannem cap. 21. de Petri morte, οἷον ὅπου ὁ Χρῆστος.
Non libenter Petrum passum esse crucem, quod eo genere
mortis discipulus adæquaretur Magistro. Id aliqua fortean
Baucis pannucea crediderit. Plane Minutius Felix, Cruces
nec colimus, inquit, nec optamus. Et consentanea Septi-
mio nostro dixit ad eundem Joannis locum Chrysostomus;
a natura inditum homini vitæ retinendæ amorem, non of-
ficere animo decernenti atque apud se constituenti mortem
sibi esse pro Christi nomine fortiter obeundam itaque salvam
fore animi mentem rectam & tenacem propositi, interea
vero naturam suos gemitus & ejulatus edituram. Sic mili-
tes, etiam fortissimi, pro sua salute faciunt vota, tum ma-
xime quum in pericula ruunt.

^d *Sarmenticios & Semaxios*. Cur ita vocarentur Christiani
explicat verbis sequentibus, quia ad stipitem dimidii axis re-
vincti sarmentorum ambitu exurimur. Ista enim constanter
legunt Mss. omnes tam Belgici quam Gallici & Vaticani, &
accessit conjectura qua proxime Latinus legendum putat
semiaxios & axis, pro eo quod hætenus exc. semisarios,
& crinitus jam olim de honesta disciplina lib. 1. cap. 13. se-
missios, ac uterque dimidii assis. PAM.

^e *Hæc palmata vestis*. Tunica illa palmata tam celebris apud

Romanos, vestis fuit triumphantium dicta palmata a pal-
mis quæ intertextæ erant, sarmenta autem quibus crema-
bantur prædecessores nostri & axis cui alligabantur, habitus
erant triumphii Christianorum, illa erat pompa qua recti in
cælum evolabant. LE PR.

^f *Mutius dexteram*. Eadem pene omnia reperire est exem-
pla lib. ad Mart. quæ hic recenset Ethnicorum virorum &
mulierum. Iisdem pene verbis etiam Minutius: Vos ipsica-
lamitofos viros fertis in cælum, Mutium Scævolam, qui cum
errasset in regem, periisse in hostibus nisi dexteram perdidisset.
Et quot ex nostris non dexteram, sed totum corpus viri pertu-
lerunt. Viros cum Mutio vel cum Attilio Regulo, de quo pau-
lo post etiam auctor, comparo. Pueri & mulierculæ nostræ
omnes suppliciorum terribiles inspinata patientia doloris illu-
dunt. Nulla autem est historia, inquit Zephyrus, quæ Scæ-
volæ Regulique cruciatum non celebret. PAM.

^g *Regulus-ne unus*. Imaginem Reguli vides apud Apu-
leium lib. 8. Aruptum Regulum nudum, ac totum melle illi-
tum firmiter alligavit arbori ficulneæ, &c. LAC.

^h *Anaxarchus cum in exempli*. Celebre est illud Anaxarchi
apud Laertium lib. 9. qui cum tunderetur ab Nicocreonte
σκληρῆς ὑπὸ πῦρος ferreis malleis, propterea quod audisset Ni-
cocreon, se dignum esse, ut apponeretur epulandus; dixisse
ferunt philosophum plenum animo. πρὶος τὴν ἀναρχοῦ δου-
κον, ἀνὰ τὸν δὲ πρὶος. Tunde Anaxarchi folliculum, nam
Anaxarchum non tundis. LAC.

ⁱ *In exemplum ptisanæ, pilo contunderetur*.] In modum
ptisanæ. Quod etiam in Proverbiis sacris, xxvii. 22. Si
contuderis stultum in pila quasi ptisanas Aquila & Theodo-
tio, Εὐὴ καὶ πρὸς τὸ ἄρρον ἐν ὁλῶν, ὁρμῶν ἐμπτισομένων. RIG.

^k *Attica meretrix*. Scortum hoc lyra cantu familiare Har-

etiam victa voluisset. Zeno Eleates consultus a Dionysio, Quidnam philosophia præstaret? cum respondisset, contemptum mortis, flagellis tyranni subiectus sententiam suam ad mortem usque signabat. Certe Laconum flagella sub oculis etiam hortantium propinquorum acerbata tantum honoris conferunt, quantum sanguinis fuderint. O gloriam licitam, quia humanam, cui nec præsumptio perdita, nec persuasio desperata reputatur, in contemptu mortis & atrocitatis omnimodæ, cui tantum pro patria, pro imperio, pro amicitia pati permissum est, quantum pro Deo non licet. Et tamen illis omnibus & statuas defunditis, & imagines inscribitis, & titulos inciditis in æternitatem; quantum de monumentis potestis scilicet, præstatis & ipsi quodammodo mortuis resurrectionem. hanc qui veram a Deo sperat, si pro Deo patitur, insanus est. Sed hoc agite, boni præsides, meliores multo apud populum, si illis Christianos immolaveritis, cruciate, torquete, dammate, atterite nos; probatio est enim innocentiae nostræ iniquitas vestra. Ideo nos hæc pati Deus patitur. nam & proxime ad lenonem damnando Christianam, potius quam ad leonem, confessi estis labem pudicitiae apud nos atrocioris omni poena & omni morte reputari. Nec quicquam tamen proficit exquisitior quæque credulitas vestra, illecebra est magis sectæ. Plures efficimur, quoties metimur a vobis. a semen est sanguis Christianorum. Multi apud vos ad tolerantiam doloris & mortis hortantur, ut Cicero in Tusculanis, ut Seneca in Fortuitis, ut Diogenes, b ut Pyrrhon, ut Callinicus; nec tamen tantos inveniunt verba discipulos, quantos Christiani factis docendo. Illa ipsa obstinatio, quam exprobratis, magistra est. Quis enim non contemplatione ejus concutitur, ad requirendum quid intus in re sit? Quis non ubi requisivit, accedit? ubi accessit, pati exoptat, ut Dei totam gratiam redimat, c ut omnem veniam ab eo compensatione sanguinis sui expediat? omnia enim huic operi delicta donantur. Inde est, quod ibidem sententiis vestris gratias agimus. Ut est æmulatio divinæ rei & humanæ, cum damnamur a vobis, a Deo absolvimur.

modio & Aristogitoni, consilia eorum de Tyrannicidio, ad mortem usque excruciat a tyrannis, non prodidit. Quamobrem Athenienses eam in honore habere volentes, ne tamen scortum celebrasse viderentur, animal nominis ejus fecere, atque ut intelligeretur causa honoris, in opere linguam addi ab artifice veruerunt. PAM.

a Semen est sanguis Christianorum. Non possunt Christiani persecutionibus imminui, quia si semen est eorum sanguis, cujusque plus effusum fuerit, eo major promittitur fidelium proventus, sicut messis copiosa, amplioris segetis præparatio est. LAC.

b Ut Pyrrhon. Is Pyrrhon fuit a quo Pyrrhoniani philosophi, qui ut habet Tullius Academicar. quæst. lib. 4. circa

finem, ea ne sentire quidem voluit, sapientem, quæ arudum nominantur. Drysonis discipulus primum fuit, ac postea Anaxarchi, atque a Clemente Alex. contentiosus vocatur: ejus discipuli nihil certum firmum-ve statuebant. sicut olim docebat Carneades qui apud Tull. 4. Acad. quæst. nulli rei assensurum esse sapientem, agebat. LE PR.

c Ut omnem veniam. Simile est illud D. Cypr. epist. 52. ad Antoniam, ubi martyres dicit statim ad gloriam pervenire fidei, statim & virtutis accipere mercedem, statim a domino coronari. Atque adeo hic locus adnotandus est contra eorum errorem, qui coronam justitiæ, adeoque & martyrii, ad diem usque Judicii differendam dicere non verentur, PAM.

Q. SEPT. FLOR. TERTULLIANI

AD NATIONES LIBER PRIMUS.

Numeri duobus istis ad Nationes libris intra paginarum spatia notati, præcedentis Apologetici paginas indicant, quibus Auctor eadem ipsa quæ hic delineaverat accuratissime perfecit. nec injucundum fuerit præstantissimi operis etiam rudera & camenta conspexisse; uti ea quidem supersunt, partim ipsius artificis judicio repudiata, partim injurioso vetustatis pede quassata, protrita, disjecta.

I.



ESTIMONIUM I^a ignorantiae vestrae, quæ iniquitatem dum defendit, revincit, in promptu est, quod omnes qui vobiscum retro ignorabant & vobiscum oderant, simul eis contigit scire, desinunt odisse qui desinunt ignorare: immo fiunt & ipsi quod oderant, & incipiunt odisse quod fuerant. Adeo quotidie b adolescentem numerum Christianorum ingemitis. Obsessam vociferamini civitatem; in agris, in castellis, in insulis Christianos; omnem sexum, omnem ætatem, omnem

a Hosce duos ad Nationes libros ex antiquissimo codice Agobardi primus edidit U. C. Jacobus Godofredus JC. qui & codicem ipsum fidei suæ diligentiaque testem Regiæ Bibliothecæ donavit. Eximium sane munus, quum alterum hujusce operis Tertulliani exemplar uspiam reperiri sit inauditum. Eoque dolendum magis istius quidem operis nunc tandem orbi litterario reddiri paginas complures adeo fuisse vetustatis injuria, seu potius barbarorum incuria foede corrasas corruptasque, ut lacunæ sæpenumero hac etiam

editione nostra occurrant; quas nisi ope codicis integrioris expleri unquam posse non est sperandum. Sunt autem & præter lacunas, alia quæ ipsius antiquarii manus haud raro peccavit, quorum certe nonnulla conjecturis nostris emendari videantur. Sed iis tamen absque veteris scripturæ vestigiis male credi non diffitemur. neque id nobis permisimus nisi locis admodum paucis, nunquam suppressa libri veteris scriptura. RIG.

b Adolescentem Christianorum numerum. Multis hac de re

A nem denique dignitatem transgredi a vobis, quasi detrimento, doletis: nec tamen hoc ipso ad æstimationem alicujus latentis boni animos promovetis. non licet rectius suspicari, non libet propius experiri. hic tantum curiositas humana torpescit. Amatis ignorare, quod alii gaudeant invenisse. mavultis nescire, quia jam odistis, quasi certe non odituros vos sciatis. Atquin, si nullum erit odii, reperietur optimum utique ab injustitia priore discedere: sin vero causa constiterit, nihil odio detrahetur: quod adeo amplius justitiæ scientia cumulabitur. nisi si emendari pudet, aut excusari piget. Scio plane, qua responsione soletis redundantia nostræ testimonium convenire: non utique eo bonum præjudicari, quia plerisque convertat, & sibi rapiat, inquitis. novi demutationem mentis in malas partes. 2 quot desertores bonæ vitæ? quot transfugæ in perversum? Multibona fide, immo jam plures pro extremitatibus temporum. Verum, deficit adæquatio comparationis istius. nam de malo ita constat apud omnes, ut ne ipsi quidem rei qui ad malum transeunt, & a vobis in perversa divertunt, defendere malum pro bono audeant. turpia timori: pudori impia habent: denique gestiunt latere, devitant apparere, trepidant deprehensi, negant accusati: ne torti quidem facile aut semper confitentur, certe damnati mœrent: exprobrant etenim quod erant in semetipsos: malæ mentis ab innocentia transitum vel fato imputant: adeo nolunt suum esse, quia malum negare non possunt. ^a Christiani vero quid tale consequuntur? neminem pudet, neminem pœnitet, nisi tantum pristinorum. si denotatur, gloriatur: si trahitur, non subsistit: si accusatur, non defendit. interrogatus, confitetur: damnatus, gloriatur. Quod hoc malum est, in quo mali natura cessat? 3 In quo ipsi etiam contra formam judicandorum malorum judicatis. Nam, nocentes quidem perductos, si admissum negent, tormentis urgetis ad confessionem: Christianos vero sponte confessos tormentis comprimitis ad negationem. Quæ tanta perversitas, ut confessioni repugnetis, tormentorum officia mutetis, gratis reum evadere, invitum compellentes negare? Præsides extorquendæ veritatis de solis nobis mendacium exquiritis, ut dicamus nos non esse quod sumus. Opinor, non vultis nos malos esse, ideoque gestitis de isto nomine excludere! Sane ceteros ^b ad hoc tenditis & carnificatis, ut negent esse quod esse dicuntur! Atquin illis negantibus non creditis: nobis si negaverimus, statim creditis. Si certi estis nos nocentissimos esse, cur etiam in hoc aliter quam nocentes a vobis agimur? Non dico, quod neque accusationi, neque recusationi spatium commodetis: soletis & inaccusatos & indefensos non temere damnare: Sed, verbi gratia, ^c si de homicida confutatur, non statim confesso eo nomen homicidæ dispuncta causa est aut satiata cognitio. ^d quamquam confessis difficile creditis: verum insuper consequentia exigitis; quotiens eadem egerit, quibus telis, quibus in locis, quibus spoliis, sociis, receptoribus; ne quid omnino mali hominis deliteat, aut desit aliquid instruendæ ad sententiam veritati: Porro de nobis, quos atrocioribus ac pluribus criminibus deputatis, breviora ac leviora elogia conficitis. Credo, non vultis oneratos, quos omni opere perditos vultis; aut non putatis requirenda quæ nostis! Hoc ergo perversius, si cogitis negare, de quibus certissime scitis. Immo, quod magis odio vestro competeat, seposita forma judicandi, proprio studio non ad negationem certare, ne quos odistis liberaretis, sed ad confessionem singulorum scelerum, quo magis inimicitia satiarentur exaggeratione pœnarum; dum recognoscitur quot quisque jam convivia illa celebrasset, quoties in tenebris incurfasset incesta. 2 Quid? quod eradicandi generis diffundenda erat requisitio, porrigenda quæstio in socios consciosque. ^e Perducerentur infantarii & coqui ^f & ipsi canes pronubi, si emendata res esset. Etiam spectaculis gratia adgregaretur: quanto enim studio in caveam conveniretur, depugnatura aliquo, qui centum infantes devorasset? Sed enim, tam horrenda tamque monstruosa de nobis deferuntur, utique erui debuerunt, ne incredibilia viderentur, & odium in nos publicum refrigesceret. nam & plerique fidem talium temperant, ^h horrentes naturam quærere pabulum ferinum, quam concubitus ab humano genere præcluserit. Vos igitur, alias diligentissimi, ac pertinacissimi discussores scelerum longe

II.

III.

F minorum,

conquestus est Plinius celebri illa Epistola ad Trajanum, neque enim adolescentis religionis fecunditas ullo pacto cohiberi poterat. Neque enim civitates tantum, inquit Plinius, sed vicos etiam atque agros superstitionis istius contagio pervagata est. Id Tertullianus ipse apolog. c. 1. & lib. ad Scapulam testatur. PAM.

^a Christiani vero. Christiani nulla vi coacti Christianos se dicebant, eaque de re summo opere gloriabantur. sic apolog. c. 1. Si denotatur, gloriatur; si accusatur, non defendit interrogatus vel ultro confitetur; damnatus, gratias agit. qui vero id ultro fatebantur, ideo damnati aut rei non erant. LE PR.

^b Ad hoc tenditis, legerem, hic tunditis. Idem.

Incurfasset incesta. lib.

Superiore dixerat contenebrasset, Id est tenebris se involuisse ut illud crimen admitteret. LE PR.

^c Si de homicida confutatur.] Forte, Consultatur. RIG.

^d Quamquam confissis.] Quamlibet, quantumvis, Idem.

^e Perducerentur infantarii, & coqui, & ipsi canes pronu-

bi. Trium nempe criminum postulabantur, Impietatis. Thyestæarum epularum, & concubitus incesti, sic Athenagoras τρία ἐπισημίζουσι ἡμῖν ἐγκλήματα, ἀπειθήναι, Οὐσίαν δειπνᾶν, οὐδὲν ποδῶν μὲν, agebant enim Ethnici Christianos, ubi convenissent, mactare solitos infantem cujus carne manducata & epoto sanguine fœdus inter se inire, ac post convivium cum quibusvis mulieribus promiscue commisceri, adeoque adhibere canes in more erat ad candelabra alligatos, qui ossa injecta candelabra everterent, extrinsecusque luminibus tunc fieri dicebant fœdissimarum illarum commixtionum scelera. LE PR.

^f Et ipsi canes pronubi.] In Apologetico, Lenones dicuntur, qui hic Pronubi, everfores luminum. RIG.

^g Emendata res esset.] Tum demum iusta & legitima inquirendi ratio esset, si perducerentur infantarii, coqui, &c. Idem.

^h Horrentes naturam quærere pabulum ferinum quam conc.] Sic restituimus quæ in codice Agobardi leguntur absque ullo sensu. Nam ita sunt depravata: Honorantes

minorum, cum talibus tam horrendis & omnem impietatem supergressis eam diligentiam de A
feratis, neque confessionem recipiendo iudicantibus semper laborandam, neque exquisitio-
nem digerendo damnatoribus semper consulendam, jam apparet, omne in nos crimen non
alicujus sceleris sed nominis dirigi. Adeo, si de criminum veritate constaret, ipsa criminum
nomina damnatis accommodarent, ut ita pronuntiaretur in nos, illum homicidam, vel in-
cestum, vel quodcunque iactamur, duci, suffigi, ad bestias dari placet. Porro, sententiæ ve-
stræ nihil nisi Christianum confessum notant; nullum criminis nomen exstat, nisi nominis
crimen est. Hæc etenim est revera ratio totius odii adversus nos: ^a Nomen in causa est, quod
quædam occulta vis per vestram ignorantiam oppugnat, ut nolitis scire pro certo, quod vos
pro certo nescire certi estis, & ideo nec creditis quæ non probantur, &, ne probentur facile,
non vultis inquirere, ut nomen inimicum sub præsumptione criminum puniatur: Adeo, ut
de nomine inimico recedatur, ideo negare compellimur, dehinc negantes liberamur, tota im- B
punitate præteritorum: jam non cruenti, neque incesti, quia nomen illud amisimus. Sed,
dum hæc ratio suo loco ostenditur, vos quam insequimini ad expugnationem nominis, edite:
quod nominis crimen? quæ offensa? quæ culpa? Præscribitur enim vobis, Non posse crimina
obicere, quæ ^b neque institutum dirigit, neque prolatio adsignat, neque sententia enumerat.
Quod Præsidi offeratur, quod de reo inquiratur, quod respondetur vel negatur, quod de
consilio recitatur, id reum agnosco. Itaque de nominis merito, si qui reatus est nomen, si
qua accusatio vocabulorum, ego arbitror nullam esse vocabulo aut nomini querelam, nisi
cum quid aut barbarum sonat, aut infaustum sapit, vel impudicum, vel aliter quam enun-
ciantem delectet. 4 Hæc vocabulorum aut nominum crimina, sicuti verborum atque sermo-
num barbarismus est vitium, & solæcismus, & insulsius figura: Christianum vero nomen,
quantum significatio est, de unctione interpretatur: Etiam cum corrupte a vobis Christiani
pronuntiamur (nam ne nominis quidem ipsius liquido certi estis) sic quoque ^c de suavitate vel C
bonitate modulatum est. Detinetis igitur in hominibus innoxiiis etiam nomen innoxium no-
strum, non incommodum linguæ, non auribus asperum, non homini malum, non patriæ in-
festum: sed & Græcum aliis & sonorum, & interpretatione jucundum. Et utique non gla-
dio, aut cruce. aut bestiis punienda sunt nomina. 5 Sed dicitis, sectam nomine puniri sui au-
toris. Primo quidem, sectam de auctoris appellatione notari, utique probum usitatumque
jus est: dum philosophi quoque de auctoribus cognominentur, ^d Pythagorici & Platonici,
ut medici Erasistratei, & grammatici Aristarchii. Itaque si ob auctorem malum mala secta,
tradux mali nominis plectitur. Atquin temeritate præsumeretur. prius erat cognoscere aucto-
rem, ut cognosceretur secta, quam de secta inspectionem auctoris retinere. At nunc necessa-
rio ignorando sectam, quia ignoratis auctorem, aut non recensendo auctorem, quia nec se-
ctam recensetis, in solum nomen impingitis, quasi in illo detinentes sectam & auctorem, D
quos omnino non nollis. 40. Et tamen philosophis patet libertas transgrediendi a vobis in se-
ctam & auctorem & suum nomen, nec quisquam illis odium movet, cum in mores, ritus, cul-
tus, victusque vestros palam ac publice omnem eloquii amaritudinem elatrent, cum legum
contemptu, sine respectu personarum, ut quidam etiam in principes ipsos libertatem suam
impune jaculentur. Sed veritatem seculo operosissimam philosophi quidem affectant, possi-
dent autem Christiani: ideoque qui possident, magis displicent: ^e quia qui affectat, includit:
qui possidet, defendit: Denique Socrates ex ea parte damnatus est, qua propius tentaverat
veritatem, Deos vestros destruendo: Quamquam nondum tunc in terris nomen Christia-
num, tamen veritas semper damnabatur: itaque & sapientem non negabitis, cui etiam Py-
thius vester testimonium dixerat ^f virorum, inquit, omnium Socrates sapientissimus: vicit
Apollinem veritas, ut ipse adversus se pronuntiaret: confessus est enim, se Deum non esse,

sed

*naturam querere pabulum ferinum, quam concubitu ab hu-
mano genere præclusit.* Ait Tertullianus, tam horrenda,
tanque monstrosa de nobis deferuntur; ut plerique fidem ta-
lium temperent, hoc est, fidem talibus non adhibeant; hor-
rentes naturam querere pabulum ferinum; nempe homines
ita natos, ut quærant & appetant pabulum ferinum; na-
turam adeo ferinam, ut carnibus humanis libenter vescan-
tur, quæ natura est ferarum. Eam vero naturam ferarum,
id est, feras ipsas, concubitu ab humano genere præclusit.
Unde igitur homines nati, ferum genus? *Naturam querere*
dixit Græco more, quod ita factum & natum est ut quærat.
Idem.

^a *Nomen in causa est.* Quoniam penuria criminum labo-
rabant gentiles, ut Christianos opprimerent, nomen ipsum
accusabant, qua de re hic multis Tertullianus, & antea in
apologetico. Erant quippe tunc Christiani ὑπὸ συνφορῶν
σπαρτίζοντες, inquit Athenagoras in apologia pro Christia-
nis. In jus vocabantur & condemnabantur propter unum
nomen, neque enim quærebatur an mali quidquam per-
petrassent Christiani, inquit idem, ἀλλ' εἰς τὸ ὄνομα, ὡς εἰς
ἀδικηµα, lis scribebatur, Nam Christianorum nullus in ullo
est facinore deprehensus, ἔδειξ' ἀδίκων χριστιανὸς ἐλήλε-
ται. Nominis tantum ubique ratio & crimen erat, ὅθεν δὲ

ὄνομα, ἐφ' ἑαυτοῦ καὶ δι' αὐτῆς, ὡς ποικίλονται χριστὸν νομίζουσιν, &
antea ὡς γὰρ τὰ ὀνόματα μίσηται ἄνθρωποι, ἀλλὰ τὸ ἀδικηµα δὲ καὶ
τιμωρίας. Sic Passim Athenagoras sub initium apolog. LE PR.

^b *Neque institutum dirigit.*] Hoc est, mandatum. infra,
pag. 51. Institutum Neronianum. RIG.

^c *De suavitate vel bonitate.*] De suavitate, Christianus:
De bonitate, Chrestianus.

^d Pythagorici & Platonici. Dixerat antea in apolog. Non-
ne philosophi de auctoribus suis nuncupantur, Platonici, Epi-
curei, Pythagorici? Sic Christiani gloriosum sibi ducebant
ducis sui nomine indigetari, unde I. Chrysostomus de B.
Luciano. ποῖος εἰ πατρίδος; χριστιανὸς εἰµὶ, φησὶ. πῶς ἔχεις ἐπὶ
τῆδε µυῖ; χριστιανὸς εἰµὶ. τίνας προγόνους; ὃ δὲ πρὸς ἀπαντὰ ἐλε-
γον, ὅτι χριστιανὸς εἰµὶ, *cujus es religionis? Christianus sum,*
quam artem profiteris? Christianus sum. Quos habes majores?
is vero ad omnia reponēbat, sum Christianus. LE PR.

^e *Quia qui affectat includit.*] Includit, in Apologetico.
Adulterat. RIG.

^f *Virorum, inquit, omnium Socrates.* Vulgare & tralati-
tium est Apollinis oraculo Socratem mortaliū omnium
fuisse sapientissimū. ἀνδρῶν ἀπάντων σοφώτατος σφωτέρωτος;
unde Valerius Max. lib. 3. cap. 4. Socrates non solum homi-
num consensu, verumetiam Apollinis oraculo sapientissimus

A sed eum quoque sapientissimum affirmans, qui deos abnuebat: Porro apud vos eo minus sapiens, quia deos abnuens: cum ideo sapiens, quia deos abnuens. Quo more etiam nobis soletis, 4 Bonus vir Lucius Titius, tantum quod Christianus. item alius, Ego miror Cajum Sejum gravem virum factum Christianum. Pro stultitiæ cæcitate laudant quæ sciunt, vituperant quæ nesciunt, & id quod sciunt eo quod nesciunt vitiant. Nemini subvenit, ne ideo bonus quis & prudens, quia Christianus: aut ideo Christianus, quia prudens & bonus: cum sit humanius occulta manifestis adjudicare, quam manifesta de occulto præjudicare? ^a Aliquos retro ante hoc nomen vagos, viles, improbos norant: emendatos repente mirantur; & tamen mirari quam assequi norunt. Alii tanta obstinatione certant, ut cum suis utilitatibus depugnent, quas de commercio istius nominis capere possunt: Scio maritum, unum atque alium, anxium retro de uxoris suæ moribus, qui ^b ne mures quidem in cubiculum inrepentes B sine gemitu suspicionis sustinebat, comperta causa novæ sedulitatis & ^c inusitatæ captivitatis, ^d omnem uxori patientiam obtulisse, negasse zelotypum, maluisse lupæ quam Christianæ maritum. ipsi suam licuit in perversum demutare naturam, mulieri non permisit in melius reformari. Pater filium de quo queri desierat, exheredavit. Dominus servum, quem præterea necessarium senserat, in ergastulum dedit: Simul quis intellexerit Christianum, mavult nocentem. nam & ipsa per se traducitur disciplina, nec aliunde prodimur, quam de bono nostro: si & ^e mali de suo malo radiant, cur nos soli contra instituta naturæ pessimi de bono denotamur? Quid enim insigne præferimus, nisi primam sapientiam, qua frivola humanæ manus opera non adoramus: abstinentiam, qua ab alieno temperamus: pudicitiam, quam nec oculis contaminamus: misericordiam, qua super indigentes flectimur: ipsam veritatem, qua offendimus: ipsam libertatem, pro qua mori novimus? qui vult intelligere qui sint Christiani, istis indicibus utatur necesse est. Quod ergo dicitis, Pessimi & probrosissimi avaritia, luxuria, improbitate, Non negabimus quosdam: sufficit & hoc ad testimonium nominis nostri, si non omnes, si non plures: Necesse est in corpore, & quantum velis integro aut puro, ut nævus aliquis effruticet, aut verrucula exsurgat, aut lentigo fordescat: Cælum ipsum nulla serenitas tam colata purgat, ut non alicujus nubeculæ flocculo resignetur: Modica macula in fronte, in parte quadam exemplari visa, quo universitas munda est: Major boni portio modico malo ad testimonium sui utitur. Cum tamen aliquos de nostris malos probatis, jam hoc ipso Christianos non probatis: Quærite, secta cui malitiæ deputatur? Ipsi in conloquio, si quando adversus nos, Cur ille, inquitis, fraudator, si abstinentes Christiani: cur immitis, si misericordes? 14 Adeo testimonium redditis, non esse tales Christianos, dum cur tales sint qui dicuntur Christiani, retorquetis. Multum distantia inter crimen & nomen, inter opinionem & veritatem: Nam & nomina sic sunt instituta, ut fines suos habeant inter dici & esse: Quot denique philosophi dicuntur, nec tamen legem philosophiæ adimplent? Omnes nomen de professionibus gestant: seducant nomen professionis præstantia, qui superficie vocabuli infamant veritatem: Non statim sunt, qui dicuntur: sed quia non sunt, frustra dicuntur, & fallunt eos qui rem nomini addicunt, cum de re status nominis competat. Et tamen ejusmodi neque congregant, neque participant nobiscum, facti per delicta denuo vestri: quando ne illis quidem misceamur, quos vestra vis atque sævitia ad negandum subegit: Utrique enim facilius inter nos inviti desertores disciplinæ, quam voluntarii continerentur. Ceterum sine causa vocatis Christianos, quos ipsi negant Christiani, ^f qui se negare non norunt. His propositionibus responsionibusque nostris, quas veritas de suo suggerit, quotiens VI. comprimitur & coartatur conscientia vestra, tacitæ ignorantia suæ testis, confugitis æstuant ad arulam quamdam, idest, legum auctoritatem, 5 Quod utique non plecterent sectam istam, nisi de meritis apud conditores legum constitisset. Quid ergo prohibuit apud executores quoque legum proinde constare, cum de ceteris criminibus quæ similiter legibus arcantur ac puniuntur, nisi prius requiratur, pœna cessat? verbi gratia, homicidam, adulterum lege, discutitur tamen de ordine admissi: & tamen cognitum est omnibus genus facti: Christianum puniunt leges: si quod est factum Christiani, erui debet: nulla lex prohibet inquirere: Atquin pro legibus facit inquisitio: Quomodo enim legem observabis cavendo quod lege prohibetur, adempta diligentia cavendi, per defectum agnoscendi quid observes?

F 2

Nulla

judicatus est. Et Salvianus lib. 8. de gubernatione, Contra seipsum tamen Apollo Pythius locutus est, & veritas superior extitit, dum enim Socratem hominum sapientissimum pronuntiavit, se deum esse negavit. Socrates quippe quod de diis male sentiret, ab Atheniensibus fuit in Judicium vocatus, & morte damnatus. Attendenda vero sunt quæ Minutius Felix: *Quamquam si philosophandi libido est, Socratem sapientiæ Principem, quisquis vestrum tantus sit, si potuerit, imitetur. Ejus viri, quoties de cælestibus rogabatur, nota responsio est; Quæ supra nos, nihil ad nos. Idem.*

^a Aliquos retro. Legendum videtur aliquos. LE PR.

^b Ne mures quidem inrepentes. Cum hæc scriberet Septimius, habebat in mente illud Juvenalis, --- Testiculi sibi conscius unde fugit mus. RIG.

^c Inusitata captivitatis.] Quæ jam Christiana facta, domo pedem vix efferebat, rebus domesticis attenta, quasi ipsa sibi captivitatem indixisset, quæ antea vaga & effreni libidine huc illuc ferebatur. Idem.

^d Omnem uxori patientiam. Gentilium consuetudinem & pessimos mores ac corruptissimos tangit, apud quos maritus profundo somno involutum sepultumque se veluti ebrium simulat, & ut habet Juven. Sat. 1.

Doctus spectare lacunar,

Doctus & ad calicem vigilanti stertere naso.

Hic in Christianis nihil ejusmodi ait occurrere. LE PR. ^e Mali de suo malo non radiant.] Insignes fiunt, demonstrantur, denominantur. RIG.

^f Qui se negare non norunt.) Erant enim pro fratribus

VII.

Nulla sibi lex debet conscientiam justitiæ suæ, sed eis a quibus captat obsequium. Ceterum A suspecta lex est, si probari se non vult. Merito igitur tamdiu justæ in Christianos & reverendæ & observandæ censentur, quamdiu ignoratur quod persequuntur: merito, post agnitionem iniquissimæ repertæ, cum suis machæris & patibulis & leonibus despuuntur: legis injustæ honor nullus est. Ut opinor autem dubitatur de iniquitate legum quarundam, cum quotidie novis consultis constitutisque duritiis nequitiasque earum temperetis. Unde ergo, inquitis, tantum de vobis famæ licuit, cujus testimonium suffecerit forsitan conditoribus legum? Quis, oro, sponsor aut illis tunc, aut exinde vobis, de fide? Fama est. ^a Nonne hæc est Fama, malum, quo non aliud velocius ullum? Cur malum, si vera semper sit, ^b non mendacio plurimum; quæ ne tum quidem cum vera desert, a libidine mendacii cessat, ut non falsa veris intexat, adjiciens, detrahens, varietate confundens? Quid? quod ea conditio illi, ut non nisi cum mentitur perseveret: tamdiu enim vivit, quamdiu non probat quicquam: si quidem approbata cadit, & quasi officio nuntiandi functa, decedit; exinde, res tenetur, res nominatur: nec quisquam dicit, verbi gratia, Hoc Romæ ajunt factum: aut, Fama est illum provinciam sortitum: sed, ille provinciam sortitus est: &, hoc factum est Romæ. Nemo famam nominat, nisi incertus, quia nemo sit fama, sed conscientia, certus: nemo famæ credit, nisi stultus, quia sapiens non credit incerto. Fama, quantacumque ambitione diffusa est, ab uno aliquando ore exorta sit necesse est, exinde in traduces quodammodo linguarum & aurium serpit, & modicum originum vitium rumores obscurat: ut nemo recogitet, ne primum illud os mendacia seminaverit, quod sæpe fit aut æmulationis ingenio, aut suspicionis arbitrio, aut etiam nova mentiendi voluptate. Sed bene, quod omnia tempus revelat, testibus sententiis & proverbii vestris, ipsaque natura, quæ ita ordinata est, ut nihil lateat, etiam C quod fama non prodidit. Videte^c qualem prodiciam adversus nos subornastis, quia quod semel detulit tantoque tempore ad fidem corroboravit, usque adhuc probare non potuit. ^d Principe Augusto nomen hoc ortum est: Tiberio, disciplina ejus inluxit: sub Nerone, damnatio invaluit, ^e ut jam hinc de persona persecutoris ponderetis. Si pius ille princeps, impii Christiani: si justus, si castus, injusti & incesti Christiani: si non hostis publicus, nos publici hostes: quales simus damnator ipse demonstravit, utique æmula sibi puniens: & tamen permansit. erasis omnibus, hoc solum institutum Neronianum: justum denique, ut dissimile sui auctoris. ^e Igitur ætati nostræ nondum anni ccl. Tot iniqui interea, ^f tot cruces divinitatem consecutæ, tot infantia trucidatæ, tot panes cruentati, tot strages lucernarum, tot errores nuptiarum: & adhuc Christianis sola fama decernit. Habet quidem grande fundamentum de vitio ingenii humani, felicius in acerbis atrocibusque mentitur: quanto enim proni ad malitiam, tanto ad mali fidem opportuni esis. Facilius denique falso malo, quam vero bono creditur. Si quem tamen apud vos prudentiæ locum iniquitas reliquisset, ad explorandam famæ fidem utique justitia poscebat dispicere, a quibus potuisset fama in vulgus, & ita in totum orbem dari: ^g Ab ipsis enim Christianis non opinor, cum vel ex forma ac lege omnium mysteriorum silentii fides debeatur: quanto magis talium, quæ prodita non evitarent interim dumana animadversione præsentaneum supplicium? Si ergo non ipsi proditores sui, sequitur ut extranei: oro vos, extraneis unde notitia? cum etiam justa & licita mysteria omnem arbitrii extraneum caveant? nisi inclita minus spernunt: atquin extraneis tam honorare quam confingere magis competit domesticorum curiositas furata est per rimulas & cavernas. Quid? cum domestici eos vobis prodant? omnes a nullis magis prodimur, quanto magis, si atrocitas tanta sit, quæ justitia indignationis omnem familiaritatis fidem rumpit, non potuerit continere, quod horruit, mens: quod expavit, oculus? Hoc quoque mirum, si & ille qui tanto impatientiæ jure prosiluit, deferre, non & probare gestit, & ille qui audit, & non videre curavit: siquidem par fructus est & delatoris, si quod detulit probet: & auditoris, si quod audit etiam sibi credat. Tunc, inquitis, primo delatum & exhibitum est, auditum

suus mori invicem parati: atque hanc mutæ caritatis constantiam Ethnici mirabantur. Unde illa in Apologetico: vide, inquit, ut invicem se diligant, & ut pro alterutro mori sint parati. RIG.

^a Nonne hæc est fama. Apologetici capite septimo famam descripserat, levem, mendacem, injustam: hic eadem repetit, quasi illius fallitatem iterum argueret. Crederes Tertullianum respicere ad Martialem qui lib. 7. epigr. 5. de Domitiani reditu sic ait ---

Certus abest auctor, sed vox hoc nuntiat omnis:
Credo tibi, verum dicere, fama soles.

Ut nimirum illum fallitatis cum fama deprehendat & convincat. Legendus Plutarchus in quaestionibus Romanis quaest. 5. δὲ ὅτι τοῦ τε θανάτου φημισθῆναι ἐπὶ ξένης ψυχῆς, καὶ ἐπαγγελθῆναι, ὃ δὲ ἔχοντο κατὰ θύρας, ἀλλὰ τὸ κέρμα προσβαλόντες εἰσα καθεύδουσιν αὐτοῖς; fama quippe ἀδύρκατος seu ut habet Nicetas Choniates in Andronico ἀδύρκατος. Sic Thebaidos 3. facta infecta loqui posse dicitur, & apud Claud. contra Eutrop. lib. 2.

Jam vaga pallentem densis terroribus aulam fama quatit.

^b Non mendacio plurimum.] Sic habet exemplar Agobardi. Emendabimus reddita litterula quæ excidit. Non mendacior plurimum. RIG.

^c Qualem prodiciam.] Prodiciam hic vocat quam in Apologetico, Indicem. Hanc, inquit, indicem adversus nos profertis, quæ quod aliquando jactavit, tantoque spatio in opinionem corroboravit, usque adhuc probare non valuit. Idem.

^d Principe Augusto, &c. Dum rerum potiebatur Augustus Imp. natus est Christus Dominus, regnante Tiberio mortis supplicium perpeffus est; At Imperante Nerone persecutio gravissima exorta est, in qua nimirum interempti sunt sancti Petrus & Paulus. LE PR.

^e Igitur ætati nostræ nondum anni ccl. A nato Christo ad Severum sub quo vixit Tertullianus nondum anni ccl. effluxerant. Nam Eboraci in Britannia majoris filii Caracallæ insidiis periit circa an. Ch. 211. regnavitque octodecim fere annis, unde patet nondum effluxisse annos 50. ætatis Christianorum. Idem.

^f Tot cruces divinitatem, &c. Tiberii immanitas hic re-

A ditum & inspectum est, atque exinde famæ commendatum. Hoc quidem superscendit omnem admirationem, si semel deprehensum est quod semper admittitur: nisi desivimus jam talia faciliare. Atquin & idem vocamur, & in iisdem deputamur, & de die redundamus. quod plures, hoc pluribus odiosi: magis increscit odium, incresciente materia; proficiente multitudine reorum, quid ita non proficit multitudo nuntiatorum? 8 Quod sciam, & conversatio notior facta est: scitis & dies conventuum nostrorum: itaque & obsidemur & opprimimur, & in ipsis arcanis congregationibus detinemur. Quis unquam tamen ^a semeso pueri supervenit? quis in cruentato pane vestigia dentium deprehendit? quis tenebris repentino lumine inruptis immunda aliqua, ne dixerim incesta, indicia recognovit? Si præmio impetramus, ne tales in publicum extrahamur, quare & opprimimur? possumus & omnino non extrahi: quis enim prodicionem criminis alicujus, sine crimine ipso, aut vendit, aut redimit? Sed quid extraneis speculatoribus & indicibus detractem, qui talia objiciatis, quæ non ab ipsis nobis

B cum maxima vociferatione publicentur, aut statim audita si prius demonstrantur, aut postea reperta si interim celentur? Sine dubio enim initiatum volentibus mos est prius ad magistrum 9 sacrorum vel patrem adire: tum ille dicet, infans tibi ^b qui adhuc vagetur necessarius qui immoletur, & panis aliquantum qui in sanguine infringatur: præterea, candelabra quæ canes annexi deturbent, & offulæ quæ eosdem canes: sed & mater aut soror tibi necessaria est. Quid si nullæ erunt? opinor legitimus Christianus esse non poteris? Hæc, oro vos, denunciata ab aliis sustinent prodi? Diversum opus. Non est scire illos: prius fallaciæ negotium perpetratur, ignaris & dapes & nuptiæ subjiuntur. Nihil enim unquam retro de Christianis mysteriis audierunt. Tamen postea cognoscant necesse est vel aliis quos inducunt præministranda. Ceterum quam vanum est profanos scire quod nesciat sacerdos? Tacent igitur & accepto ferunt, & nihil tragœdiæ Thyestæ vel Oedipodis erumpunt, & non protrahunt ad populum: fide in ministros & magistris & de ipsis potiores morsus jam doctis.... rapiunt. Si nihil tale probetur, grande nescio quid æstimari oportet, cujus compensatio tantarum atrocitatum tolerantia constat. Misera atque miserendæ Nationes, ecce proponimus vobis

C disciplinæ nostræ sponsonem. Vitam æternam sectatoribus & conservatoribus suis spondet, e contrario profanis & æmulis supplicium æternum æterno igni comminatur: ad utramque causam mortuorum resurrectio prædicatur. Viderimus de fide istorum, dum suo loco digeruntur: interim credite, quemadmodum nos: volo enim scire, si per talia scelera adire parati estis, quemadmodum nos? Veni, si quis es, demerge ferrum in infantem; vel si alterius officium est, tum modo spectâ morientem animam antequam vixit, certe excipe rudem sanguinem in quo panem tuum saties, vescere libenter: interea discumbens dinumera loca ubi mater aut soror torum prefferit: nota diligenter, ut cum tenebræ inruerint, tentantes scilicet diligentiam singulorum, non erres extraneam incursans; piaculum feceris, nisi incestum. Hæc cum expunxeris, vives in ævum. Cupio respondeas, si tanti facias æternitatem? immo idcirco nec credis, & jam si credideris nego te velle, & jam si velles, nego te posse. cur autem alii possint, si vos non potestis? cur non possitis, si alii possunt? Impunitatem, æternitatem quanto constare vultis? An hæc nobis omni modo redimendæ videntur? an alii ordines

D dentium Christianorum, & alii specus faucium, & alii ad incesti libidinem nervi? Non opinor: satis enim est nobis sola veritate a vestra positione discerni. 9 Plane, tertium genus dicimur, ^c Cynopennæ aliqui, vel Sciapodes, vel aliqui ^d de *sub terranea* Antipodes? Si qua istic apud vos saltem ratio est, edatis velim primum & secundum genus, ut ita de tertio constet. Psammetichus quidem putavit tibi se ingenio exploratus si de prima generis: dicitur enim infantes recenti e partu seorsum a commercio hominum alendos tradidisse nutrici, quam & ipsam propterea elinugaverat, ut in totum exules vocis humanæ non auditu formarent loquelam, sed suo promentes, eam primam nationem designarent, cujus sonum natura dictasset: ^e Prima vox *ΒΕΚΚΟΣ* renunciata est. Interpretatio ejus Panis apud Phrygas nomen est: Phryges primi genus exinde habentur. Sed hoc unum erit de vanitatibus vestrarum fabularum non otiose nobis retractandum, quo fidem vestram vanitatibus quam veritatibus deditam demonstrare gestimus. An omnino credibile sit, tali membro defecto, vasta-

VIII.

to

prehenditur; cujus ea fuit sævitia, & sanguinis fundendi sitis, ut a Constantino Manasse in Annal. dicatur, *Lutum sanguine permistum*. πηλὸς αἵματι περισμεινός. LE PR.

^a *Semese pueri supervenit*. Variis argumentis impietatem illam quæ Christianis impingebatur arcet, facitque sua eloquentia ut crimen illud infanticidii non hæreat in Christianis. Notissimum esse debet calumniam illam desumptam fuisse ex infamibus sacris Saturni, quæ in Africa fieri consueverant in quibus macabantur infantes. Prudentius lib. 2. adv. Symmachum.

Cadibus infantum fument Saturnia sacra,

Flebilibusque truces resonent vagitibus ara.

Nihil magis obuium apud Lactantium, Minutium, & cæteros. Ipse Tertullianus contra Gnosticos hæc habet. Sed enim Scytharum Dianam, aut Gallorum Mercurium, aut

Astrorum Saturnum, hominum victimam placari apud seculum licuit. LE PR.

^b *Qui adhuc vagetur*.) Sic legitur in exemplari. Dixit Vagitur, pro Vagit. Amat enim passiva pro activis ponere. RIG.

^c *Cynopennæ aliqui, vel Sciapodes*? Legit Pamelius quem sequitur Lacerda, *Cynophane*, sicque sensus est, sumus ne canino vultu aut canina impudentia ut homicidium tam facile spectemus seu infanticidium? Vovverenus Cyclopes legit, At Desid. Heraldus habet *Cynopennæ*. LE PR.

^d *De subterranea Antipodes*.] Libro de Anima, pag. 334. dixit, Animalia subterraneum viventia. RIG.

^e *Prima vox Βεκκος renunciata est*.] Depravatum est quod in codice Agobardi legitur, *Πακτος*. Nam apud Herodotum & alios, qui hanc historiam Septimio tradidere,

to ipsius animæ organo, & utique radicitus cæso, castratis faucibus, quæ etiam extrinsecus A periculose vulnerantur, exinde tabo in præcordia refluyente, postremo aliquandiu cessantibus alimentis, vitam nutrici perdurasse? Age nunc, perseveraverit Philomelæ medicamentis.... quam & ipsam prudentiores, non linguæ cæde, sed pudoris rubore mutam interpretantur. si ergo vixit, potuit effutire aliquid obtusum, & exarticulatum sonum tinnitumque, sine modulatu labellorum, expanso ore, lingua stupente, de solis faucibus cogi licet: id fors tunc infantes, quia unicum, facilius commentati, paulo modulatus, utpote linguatuli, a in ventum alicujus interpretationis impegerint. Sint nunc primi Phryges, non tamen tertii Christiani. quantæ enim aliæ gentium series post Phrygas? Verum recogitate, ne quos Tertium genus dicitis, principem locum obtineant, si quidem non ulla gens non Christiana; itaque quæcunque gens prima, nihilominus Christiana. Ridicula dementia, novissimos dicitis, & tertios nominatis. Sed de superstitione tertium genus deputamur, non de ratione, ut sint Romani, Judæi, dehinc Christiani. Ubi autem Græci? vel si in Romanorum superstitionibus censentur, quandoquidem etiam b deos Græciæ Roma sollicitavit, ubi saltem Ægyptii, & ipsi, quod sciam, privata curiosæque religionis? Porro, si tam monstruosi qui tertii IX. loci, quales habendi, qui primo & secundo antecedunt? Sed quid ego mirer vana vestra, cum ex forma naturali concorporata & concreta intercessit malitia & stultitia, c sub eodem mancipe erroris? Sane, quia non miror, enumerem necesse est, & vos recognoscendo miremini in quantam stultitiam incidatis, 36 qui omnis cladis publicæ vel injuriæ nos causas esse vultis; si Tiberis redundaverit, si Nilus non redundavit, si cælum stetit, si terra movit,.... tiva vastavit, si famis afflixit, statim omnium vox, Christi..... tum. Quasi modicum habeant aut aliud metuere! Quid igitur? Opinor, ut contemptores deorum vestrorum hæc jacula eorum provocamus. Ut supra edidimus d ætatis nostræ nondum anni trecenti, quantæ clades ante id spatium supra universum orbem ad singulas urbes & provincias ceciderunt? C quanta bella externa & intestina? quot pestes, fames, ignes, hiatus, motusque terrarum seculum digessit? ubi tunc Christiani, cum res Romana tot historias laborum suorum subministravit? ubi tunc Christiani, cum e Hierennape, & f Delphos, & Rhodos, & Creta insulæ multis cum millibus hominum pessumjerunt, vel quam Plato memorat majorem Asiam aut Africam in Atlantico marimersam: cum Vulsinios de cælo, Tarpejos de suo monte perfudit ignis, cum terræmotu mare Corinthium ereptum est? cum totum orbem cataclysmus abolevit? Ubi tunc non dicam contemptores deorum Christiani, sed ipsi dei vestri, quos clade illa posteriores loca oppida approbant, in quibus nati, morati, sepulti sunt, etiam quæ condiderunt: non alias enim superfuissent ad hodiernum, nisi postuma cladis illius? 37 Sed relegere & revolvere non curatis testimonia temporum, aliter vobis renunciata, inprimis ne deos vestros injustissimos pronuncietis, qui propter contemptores etiam cultores suos lædunt: tunc enim vosmetipsos errare probatis, si deos traditis, qui vos a meritis profanorum D non discernunt. Quod si, ut unus atque alius..... mus ait, idcirco vobis quoque irascuntur, quoniam de nostra eradicatione negligitis, absolutum est de infirmitate & mediocritate eorum: nam non irascerentur vobis in animadversione cessantibus, si ipsi exsequi possent. Quamquam & alias confitemini istud, si quando illos supplicio nostro videmini ulcisci. g Ab aliud a majore defenditur: Pudeat igitur deos ab homine defendi. Effundite jam omnia venena, omnia calumniæ tela infligite huic nomini, non cessabo ultra repellere: at postmodum obtundentur expositione totius nostræ disciplinæ: nunc vero eadem ipsa de nostro corpore vulsa in vos retorquebo, eadem vulnera criminum in vobis defossa monstrabo, quo machæris vestris h admentationibusque cadatis. Jam primo, quod in nos generali accusatione dirigitis, divortium ab institutis majorum, considerate etiam atque etiam, ne vobiscum communicemus crimen istud. Ecce enim per omnia vitæ ac disciplinæ corruptam imo delatam in vobis antiquitatem recognosco. De legibus quidem jam supra dictum est, quod eas novis de die consultis constitutisque obruistis. 7 De reliqua vero conversationis humanæ dispositione palam subjacet, quanta a majoribus mutaveritis, cultu, habitu, apparatu, ipsoque victu,

scribitur, Βέκος. Apud Galenum quoque lib. 11. De diff. Αλλ' εἰ καὶ Βέκος ἐθέλει τὸν ἄρτον χαλκῶσαι, οἱ Φρύγες; οὐδὲν ἡμῖν διαφέρει. Idem.

a In ventum alicujus interpretationis impingerint.] Hoc est, Temerario linguæ in contrarium ventum sive aerem appulso sonum alicujus interpretationis ediderint. Idem.

b Deos Græciæ Roma sollicitavit.] In omnibus Græcos imitati sunt Romani, usque ad errores & vitia; si quæ in Græcia nata aut exculta sunt superstitionis, statim Romanam convolvit, ubi magno hominum plausu excipiebatur. Sollicitabant etiam, hoc est numina illa & vanitates barbarorum advocabant, sic Cybele mater Deorum ultro Pessinunte Romam advolvit. LE PR.

c Sub eodem mancipe erroris.] Malum sive Satanam intelligit, magnarium illum fraudis & malitiæ negotiatorem. RIG.

d Ætatis nostræ nondum, &c. Mox dixerat, nondum anni

ccl. Hic vero nondum anni trecenti, In eo tamen tam brevi spatio, tot clades extiterunt, tanta strages edita Christianorum in omnibus orbis partibus, ut incredibile omnino id habeatur parum attente considerantibus. LE PR.

e Hierennape.] Pro Hierenape, ut supra, Cynopene pro Cynopene. RIG.

f Et Delphos & Rhodos. Apologetici cap. 40. illud tractavit; vide quæ habet & quæ annotata sunt. Nescio an corrigendum esset, Hiera, & Anuphe pro Hierenappe, & Delos pro Delphos. Ammianus quippe lib. 17. ut in Asia Delos emerfit, & Hiera, & Anaphe, & Rhodus. LE PR.

g Ab aliud a majore defenditur.] Sic omnino legitur in vetustiss. codice. Dixit autem Abaliud, eadem forma qua Græci Εἰς ἄλλου. Abaliud, quod refertur ad aliud, a quo est aliud; ut Deus, aliud ab homine: Homo, aliud a Deo. RIG.

h Admentationibus.] Ipse alibi, Admentis, id est, Jaculis. Idem.

A ipsoque sermone; nam pristinum ut rancidum relegatis. exclusa ubique antiquitas in negotiis, in officiis. totam auctoritatem majorum vestra auctoritas dejecit. Sane, quod vobis magis probum est, laudatis semper vetustates, & nihilominus recusatis; qua perversitate tant.... majorum apud vos permanere probari debuerunt, cum ea quæ probatis recusetis? Sed & ipsum quod videmini a majoribus traditum fidelissime custodire & defendere, vel quo maxime reos nos transgressionis postulatis, de quo totum odium Christiani nominis animatur, deorum dico culturam, perinde a vobis destrui ac despici ostendam; nisi quod non perinde: nos enim contemptores deorum haberi nulla ratio est, quia nemo contemnit quod sciat omnino non esse. 14 Quod omnino est, id contemni potest; quod nihil est, nihil patitur. Igitur quibus est, ab eis patiatur necesse est. Quo magis oneramini, credentes esse & contemnentes, colentes & despicientes, honorantes & lacessentes. Licet etiam hinc recognoscere, im-

B primis, cum alii alios deos colitis, eos quos non colitis, utique contemnitis. prælatio alterius sine alterius contumelia esse non potest, nec ulla electio non reprobatione componitur. qui de pluribus suscipit aliquem, eum quem non suscipit, despexit. Sed, tot ac tanti ab omnibus coli non possunt! Jam ergo tunc primo contempsistis, non veriti scilicet ita instituere, ut omnes coli non possent. At enim illi sapientissimi ac prudentissimi majores, quorum institutis renuntiare non nostis, maxime in persona deorum vestrorum, ipsi quoque impii deprehenduntur. Mentior, si numquam censuerant, ne qui imperator fanum, quod in prælio vovisset, prius dedicasset, quam Senatus probasset: 6 ut contigit M. Æmilio, qui voverat Alburno deo. utique enim impiissimum, immo contumeliosissimum admissum est, in arbitrio & libidine sententiæ humanæ locare honorem divinitatis, ut deus non sit, nisi cui esse permiserit Senatus. 7 Sæpe Censores inconsulto populo adsolaverunt. ^a certe Liberum patrem

Cum sacro suo Consules Senatus auctoritate non urbe solummodo, verum tota Italia eliminaverunt. ^b Ceterum, Serapem & Isidem & Arpocratem & Anubem prohibitos capitolio Varro commemorat, eorumque statuas a Senatu dejectas, nonnisi per vim popularium restructas. sed tamen & Gabinius Consul Kalendis Januariis, cum vix hostias probaret, præ popularium cœtu, quia nihil de Serape & Iside constituisset, potiorē habuit Senatus censuram, quam impetum vulgi, & aras institui prohibuit. Habetis igitur in majoribus vestris, etsi non nomen, attamen sectam Christianam, quæ deos negligit. Horum, si vos saltem integrum honoribus vestris rei esse læsæ religionis: sed invenio conspirasse a vobis tam superstitionis quam impietatis profectum. quanto enim inreligiosiores deprehendimini? 14 Privatos enim deos, quos Lares & Penates domestica consecratione perhibetis ^c domestica licentia inculcatis, venditando pignerando pro necessitate ac voluntate. Essent quidem tolerabiliora ejusmodi contumaciæ sacrilegia, nisi quod eo jam contumeliosiora, quod modica. Sed ali-

D quo solatio privatorum & domesticorum deorum querelæ juvantur, quod publicos turpius contumeliosiusque tractetis. 15 Jam primum, quos in hastarium regeffistis publicanis subditis, omni quinquennio inter vectigalia vestra proscriptos addicitis. sic Serapeum, sic Capitolium petitur, addicatur, conducitur sub eadem voce præconis, eadem exactione quæstoris. Sed enim agri tributo onusti viliores, hominum capita stipendio censa, ignobiliora. nam hæc ^d sunt captivitate notæ pœna, dei vero qui magis tributarii magis sancti, immo qui magis sancti magis tributarii; majestas constituitur in quæstum ^e negotiatio religione proscribitur, sanctitas locationem mendicat: exigitis mercedem pro solo templi, pro aditu sacri, pro stipitibus, pro ostiis; venditis totam divinitatem, non licet eam gratis coli; plus denique publicanis reficitur, quam sacerdotibus. 15 Non suffecerat vectigalium deorum contumelia, de contemptu scilicet æstimanda, nec contenti estis deis honorem non habuisse, nisi etiam quemcunque habetis, depretietis aliqua indignitate. Quid enim omnino ad honorandos eos facitis, quod non etiam mortuis vestris ex æquo præbeatis? extruitis deis templa, æque mortuis templa; extruitis aras deis, æque mortuis aras, eisdem titulis superscribitis literas; easdem statuis inducitis formas, ut cuique ars aut negotium aut ætas fuit: senex de Saturno, imberbis de Apolline, virgo de Diana figuratur, & miles in Marte, & Vulcano faber ferri consecratur. Nihil itaque mirum si hostias easdem mortuis, quas & deis cæditis, eosdemque odores crematis. Quis istam contumeliam excuset, quæ ut aut mortuos cum deis

deputet

^a Certe Liberum patrem. Ablata fuisse olim & abrogata sacra Bacchi fere omnes testantur scriptores. S. Augustinus lib. 6. de civ. Livius lib. 39. & alii. locum hic addam Ciceronis ex lib. 1. de legibus. Quid ergo, inquit, aget Jacobus, Eumolpideque nostri, & augusta illa mysteria, siquidem sacra nocturna tollimus. LE PR.

^b Ceterum Serapem & Isidem. Idem fere objicit lib. 2. Arnobius, Quid? vos Ægyptiaca numina, quibus Serapis atque Isis est nomen, non post Pisonem & Gabinium cos. in numerum vestrorum retulistis deorum? Dixerat etiam Lucanus.

Nos in templa tuam Romana accepimus Isim.

Semideosque canes, & sistræ jubentia lustrus.

Quibus ex locis hujus loci expositio colligi potest. Idem.

^c Domestica licentia, &c. Quod vanitatem maxime ar-

guit in fictis illis diis; solebant veteres, vendere, subhastare, & mutare deos suos sicut dixit Apolog. 13. mutantes aliquando Saturnum in cacabulum, Minervam in trullam, pro affectu aut necessitate. Idem.

^d Sunt captivitate notæ. Quin hic legendum sit captivatis notæ non ambigo. Idem.

^e Negotiatio religione proscribitur.] Aut, Negotiatione Religio. RIG.

^f Ut tensæ & currus & solisternia & lectisternia.] Legendum & supplendum, Ut tensæ & currus & solisternia & lectisternia & feræ & ludi. A folio sternendo solisternium dici innuit Festus. Solium & Soliar dixere veteres. & in Glossis Philoxeni legimus, Soliar, & ἰσφαξ. In aliis, Σελίστρηαι, Selisternium. Idem.

deputet? Regibus quidem etiam sacerdotia adscripta sunt sacrique apparatus, ^a ut tensæ & A currus & solisternia & lectisternia tie & ludi. Plane, quoniam illis cœlum patet, hoc quoque non sine contumelia deorum. Primo quidem, quod non decuerit alios eis adnumerari, quibus datum sit post mortem deos fieri: Secundum, quod tam libere atque manifeste coram populo non pejeraret contemplator Proculus in cœlum recepti, nisi contemneret quos dejeraret, quam ipse quam ii qui ei pejerare permittunt: consentiunt enim ipsi nihil esse quod dejerant, immo insuper & præmio afficiunt, quia publice contempserit perjurii vindices; ^b quamquam perjurii apud vos unusquisque purus est. Immo jam ^c per deos dejerandi periculum evanuit, potiore habita religione per Cæsarem dejerandi, quod & ipsum ad offuscationem pertinet deorum vestrorum; facilius enim per Cæsarem pejerantes punirentur, quam per ullum Jovem. Sed contemptus honestior est, habens quamdam superbiæ gloriam; venit B enim aliquando etiam de fiducia, vel conscientiae securitare, vel naturali sublimitate animi. Derisus vero quanto lascivior, tanto denotatior ad contumeliæ morsum. 15 Recognoscite igitur quam derisores inveniamini numinum vestrorum, non dico quales sitis in sacrificando, quod eneçta & tabida quæque mactatis; de opimis autem & integris, supervacui esui, capitula & ungulas, & plumarum setarumque prævulsa, & si quid domi quoque habituri non fuissetis. Omitto quæ vulgæ aut sacrilegæ gulæ videbuntur majorum prope religionem convenire: atquin doctissimi gravissimi, quatenus gravitas atque prudentia de doctrina proficere credunt, & irreverentissimi erga deos vestros semper existunt, nec eis cessit literatura, quam ut aut turpia aut vana aut falsa de deis inferat. ^d Ab ipso exordiar Homero vestro ^e ejus unda omnis & omne æquor, cui quantum honorem additis, tantum deis vestris derogastis, magnificando qui de eis lusit. Adhuc meminimus Homeri: ille opinor est, qui divinam majestatem humana conditione tractavit, casibus & passionibus humanis deos imbuens, 15 qui de il- C lis favore diversis gladiatoria quodammodo paria commisit: Venerem sauciat sagitta humana, Martem tredecim mensibus in vinculis detinet fortasse periturum; eadem Jovem pene perpeßsum a cœlitum plebe traducit, aut lacrimas ejus ^f super Sarpedonem excutit, aut luxuriantem cum Junone scēdissime inducit, commendato libidinis desiderio per commemorationem amicarum. Exinde quis non poetarum ex auctoritate principis sui in deos insolens, aut vera prodendo, aut falsa fingendo? Et tragici quidem aut comici pepercerunt, ut non ærumnas ac pœnas dei præferantur? 16 Taceo de philosophis, quos superbia severitatis & duritia disciplinæ ab omni timore securos, nonnullus etiam afflatus veritatis, adversus deos erigit: denique & Socrates in contumeliæ eorum ^g quercum & canem & heram jurat; nam et si idcirco damnatus est, cum pœnituerit Athenienses damnationis, discriminatores quoque D impenderit, restituitur testimonium Socrati; & possum retorquere, probatum esse in illo, quod nunc reprobat in nobis. Sed & Diogenes nescio quid in Herculem lusit, & Romani filii Diogenes Varro trecentos Joves, seu Juppiteres dicendum est, sine capitibus inducit. Cetera lasciviæ ingenia etiam voluptates vestras per dedecus deorum administrant. Dispici- te apud vos Lentulorum, & Hostiorum sacrilegas venustates, utrum mimos an deos vestros in strophis & jocis rideatis? Sed & histrionicas literas magna cum voluptate suscipitis, quæ omnem scēditatem designant deorum; constuprantur coram vobis majestates in corpore impuro; famosum & diminutum caput imago cujuslibet dei vestit; luget Sol filium fulmine extinctum latantibus vobis. Cybela pastorem suspirat fastidiosum non erubescantibus vobis, & sustinetis Jovis elogia modulari. Plane religiosiores estis in gladiatorum cavea, ubi super sanguinem humanum, super inquinamenta pœnarum, proinde saltant dei vestri argumēta & historias nocentibus erogandis, aut in ipsis deis nocentes puniuntur. Vidimus sæpe castratum Attin deum a Pessinunte, & qui vivus cremabatur Herculem induerat. Risimus & meridiani ludi de deis lusum, quo Dis Pater Jovis frater gladiatorum exsequias cum malleo deducit, quo Mercurius, ^h in calvitio pennatulus, ⁱ in capucæo ignitulus, corpora exanimata jam mortemve simulantia ^e cauterio probat. Singula ista, quæque adhuc investigare quis

^a *Quamquam periurii apud vos unusquisque purus est.*] Nam quis haberi perjurii reus debeat, ubi falsæ divinitatis religio nulla? In cod. Agobardi legitur, *Quamquam perjurii apud vos quod unusquisque purus est.* Unde aliquis conjiciat legendum, *Quamquam periurii apud vos quotusquisque purus est?* Augustinus lib. 3. de Civ. Dei. Corruptissimis moribus, ad hoc mos jurandi servabatur antiquus, non ut a sceleribus metu religionis prohiberentur, sed ut perjuria quoque sceleribus ceteris adderentur. RIG.

^b *Per deos dejerandi periculum evanuit.* Tolerabilius erat apud Gentiles, si quis in suorum Deorum non jam eorum numen jurasset, quam si Principis nomen aut fortunam non jurasset; unde Christiani aliquando sollicitabantur ut non deos, non Jovem lapidem, sed Cæsaris fortunam jurerent, quod etiam ex Eusebio probavimus in apolog. LE PR.

^c *Ab ipso exordiar Homero.* Nihil illustrius habere se credebant antiqui Gentiles, Homero suo, qui tamen ab-

surda plurima, ut & vana & falsa de diis scribit. *Idem.* d *Ejus unda omnis & omne æquor.*) a quo ceu fonte perenni Vatum Pieriis ora rigantur aquis. RIG.

^e *Super Sarpedonem.* Hæc habentur apud Homerum Iliados 16. ubi Sarpedonem intuitus Jupiter, Junonem alloquitur, summumque quem ex ejus morte futura hauriebat dolorem, indicat.

Ωμοι ἐγών, ὅτε μοι Σαρπηδόνα φίλτατον ἀνδρῶν

Μοῖρ' ὑπὸ πατρὸς κλοῖο μύροντά μοι δαμνῶσι.

Quod ut alia infinita deo non solum aut heroe, sed viro forti indigna sunt. LE PR.

^f *Quercum & canem & heram jurat.* Alii habent hircum, sic legimus in apolog. solebat etiam jurare anserem & plantanum, ἢ σαρκῶν δμῶν ἢ κυνῶν, ἢ ἢ χίτων ἢ πλάτανον. Theophilus lib. 3. ad Autolyicum. *Idem.*

^g *In calvitio pennatulus.* Galero pennato.

^h *In caducæo ignitulus.*] Serpentes implexi virgæ linguas ignitulas vibrabant. RIG.

A quis possit, si honorem inquietant divinitatis, si majestatis fastigium adsolant, de contemptu utique censentur, quam eorum qui ejusmodi factitant, quam eorum qui ita suscipiunt. Quare nescio, ne plus de vobis dei vestri quam de nobis querantur..... ex alia parte adulamini, redimitis si qua delinquitis, & postremo licet vobis in eos quos esse voluistis: nos vero in totum averfamur. Nec tantum in hoc nomine rei desertæ communis religionis, sed superductæ monstruosæ superstitionis. nam, ut quidam somniasitis, caput asinum esse deum nostrum, hanc Cornelius Tacitus suspicionem fecit. Is 17 enim in quarta Historiarum suarum, ubi de bello Judaico digressus, ab origine gentis exorsus, & tam de ipsa origine quam de nomine religionis ut voluit argumentatus, Judæos refert in expeditione vastis in locis aquæ inopia laborantes, onagris, qui de pastu aquam petitori æstimabantur, indicibus, fontibus usos evasisse, ita ob eam gratiam confamilis bestię superficiem a Judæis coli. Inde opinor præsumptum, nos quoque ut Judaicæ religionis propinquos eidem simulacro initiari. Atenim idem Cornelius Tacitus, sane ille mendaciorum loquacissimus, oblitus affirmationis suæ in posterioribus refert, Pompejum magnum Judæis debellatis captisque Hierosolymis templum adisse, & perscrutatum nihil simulacri repperisse. Ubi ergo is deus fuerit? utique nusquam magis quam in templo tam memorabili, præsertim omnibus præter sacerdotibus clauso, quo non vererentur extraneum. Sed quid ego defendam, professus interim confessionem temporalem omnium in vobis ex pari transferendorum? Credatur Deus noster, asinina aliqua persona. certe negabitis vos eadem habere nobiscum? Sane vos totos asinos colitis & cum sua Epona, & omnia jumenta, & pecora, & bestias, quæ perinde cum suis præsepibus consecratis. Et hoc forsitan crimini datis, quod inter cultores omnium tantum asinarii sumus! 17 Sed & qui nos crucis antistites affirmat, consacraneus erit noster. Crucis qualitas, signum est de ligno: Etiam de materia colitis penes vos cum effigie. Quamquam sicut vestrum humana figura est, ita & nostrum sua propria; viderint nunc liniamenta, dum una sit qualitas; viderit forma, dum ipsum sit Dei corpus. Quod si de hoc differentia intercedit, quanto distinguitur a crucis stipite Pallas Attica, & Ceres Pharia, quæ sine forma rudi palo & solo staticulo ligni informis repræsentatur? ^a Pars crucis, & quidem majus, est omne robur, quod de recta statione defigitur. *Sed nobis tota^b crux imputatur*, cum antenna scilicet sua, & ^c cum illo sedilis excessu. Hoc quidem vos incusabiliores, qui mutilum & truncum dicastis lignum, quod alii plenum & structum consecraverunt. Enimvero de reliquo integra est religio vobis integræ crucis, sicut ostendam. Ignoratis autem etiam originem istam deis vestris de isto patibulo provenisse. nam omne simulacrum, seu ligno, seu lapide desculpitur, seu ære defunditur, seu quacunque alia locupletiore materia producitur, plasticæ manus præcedant necesse est; plasta autem lignum crucis in primo statuit, quoniam ipsi quoque corpori nostro tacita & secreta linea crucis situs est. quod caput emicat, quod spina dirigitur, quod humerorum obliquatio..... Si statueris hominem manibus expansis, imaginem crucis feceris. Huic igitur exordio, & velut statumini argilla desuper intexta paulatim membra complet, & corpus struit, & habitum quem placuit argillæ intus cruci ingerit: inde circino & plumbeis modulis præparatio simulacri in marmor, in lutum, vel æs, vel quodcunque placuit deum fieri, transmigratur: A cruce argilla; ab argilla deus: quodammodo transit crux in deum per argillam. Crucem igitur consecratis, a qua incipitur consecratus. Exempli gratia dictum erit, nempe de olivæ nucleo, & nuce perfici, & grano piperis sub terra temperato arbor exsurgit in ramos, in comam, in speciem sui generis. eam si transferas, vel de brachiis ejus in aliam subolem utaris, cui deputabitur quod de traduce provenit? non illi grano, aut nuci, aut nucleo? Nam cum tertius gradus secundo adscribitur æque primo secundus, sic tertius redigitur ad primum transmissus per secundum. Nec diutius super isto argumentandum est, quando naturali præscriptione omne omnino genus censum ad originem refert, quantoque genus censetur, tanto origo convenitur in genere. Si igitur in genere deorum crucum originem colitis, hic erit nucleus & granum primordiale, ex quibus apud vos simulacrorum silvæ propagantur. At manifesta jam: Victorias ut numina, & quidem augustiora quanto lætiora, veneramini. Con.....one quid melius extollant, cruces erunt intestina quodammodo tropæorum. Itaque in victoriis & cruces colit castrensis religio, signa adorat, signa dejerat, signa ipsi Jovi præfert. Sed ille imaginum suggestus, & totius auri cultus,

III

XI.

VIX

XII.

VZ

VZ

G monilia

^a Pars crucis, & quidem majus est, &c. Cruces nobis relinquuntur, nobis figuntur, at ex eo maximus in nos honores redundat. Apud veteres quippe Christianos crux semper rebus in omnibus adhibebatur, signumque illius ante res omnes imprimebatur. Ipse Tertul. de corona mil. Cyrillus catech. 4. πῶς δὲ εὐτο τὸ σῆμα, ἐσθίων καὶ πίνων, καὶ ἀνιόντων, καὶ ποταζομένων, καὶ βαπτισμένων, καὶ λαλῶν, καὶ περιπατῶν, ἀπαυτῶν ἐν παντί πράγματι. *Fac illud signum, comedens & bibens, sedens, recubans, erectus, loquens, ambulans, uno verbo in omni occasione.* Basilii Mag. lib. de S. Spir. cap. 27. illud reponit inter traditiones apostolicas non scriptas. LE PR.

^b Crux cum antenna sua.] Ipse, adversus Judæos,

pag. 221. Nam & in antenna navis, quæ crucis pars est. RIG.

^c Cum illo sedilis excessu.] Sedile Crucis palus fuit brevior, medio stipiti impactus. Excessum vero sedilis dicit, quia palus iste in quo sedebant cruciarii, eminebat in medio stipite ad usum sedilis. ἐν τῷ μέσῳ πηγυλῶν ζύλῳ, ὡς κέρως, καὶ αὐτὸ ἐξέχον, ἐφ' ᾧ ἐποχρῶσθαι οἱ σταυρώμενοι, inquit Justinus, Dialogo advers. Tryphonem Judæum. Irenæus lib. 11. cap. 42. Ipse habitus crucis fines & summitates habet quinque, duos in longitudine, duos in latitudine, & unum in medio ubi requiescit, qui clavis affigitur. Palus iste medianus lib. adv. Judæos dicitur, Unicornis in medio stipata. Idem.

- monilia crucum sunt. Sic etiam in cantabris atque vexillis, quæ non minore sanctitate militia A custodit, siphara illa vestes crucum sunt. Erubescitis, opinor, incultas & nudas cruces colere.
- XIII. 16 Alii plane humanius, Solem Christianum deum æstimant; quod innotuerit ^a ad orientis partem facere nos precationem, vel die solis lætitiā curare. Quid vos minus facitis? Non plerique affectatione adorandi aliquando etiam cœlestia ad solis initium labra vibratis? Vos certi estis, qui etiam in laterculum septem dierum solem recipistis, & ex diebus ipsum prælegistis, quo die lavacrum subtrahatis, aut in vesperam differatis, aut otium & prandium curetis. quod quidem facitis exorbitantes & ipsi a vestris ad alienas religiones. Judæi enim festi, sabbata, & cœna pura, & Judaici ritus lucernarum, & jejunia cum azymis, & orationes litorales, quæ utique aliena sunt a diis vestris. Quare, ut ab excessu revertar, qui solem & diem ejus nobis exprobratis, agnosceite vicinitatem. non longe a Saturno & sabbatis vestris sumus. Nova jam de deo nostro fama suggestit. adeo nuper quidam perditissimus in ista civitate, etiam suæ religionis desertor, solo detrimento cutis Judæus, ^b utique magis post bestiarum morsus, ad quas se locando quotidie toto jam corpore decutit, cum incedit picturam in nos proposuit sub ista proscriptione, ONOCHOETES. Is erat auribus canteriorum, & in toga, cum libro, altero pede ungulato; & credidit vulgus Judæo. Quod enim aliud genus seminarium est infamiæ nostræ? Itaque in tota civitate Onochoetes prædicatur. Sed & hoc tamquæ hesternum & auctoritate temporis destitutum, & qualitate auctoris infirmum, libenter excipiam studio retorquendi. Videamus igitur, an hic quoque nobiscum deprehendami. neque enim interest qua forma, dum deforma simulacra curemus? Sunt penes vos & canino capite, & leonino, & de bove, & de ariete & hirco cornuti dii, caprigenæ, vel anguini, & ^c alites planta, fronte & tergo. Quid itaque nostrum unicum denotatis? Plures Onochoetæ penes vos deprehenduntur. ¹⁰ Si in deis æqualitate concurrimus, sequitur ut sacrificii vel sacri quoque inter nos diversitas nulla sit, ut ex alia specie comparationis satisfiat. Nos infanticidio litamus sive inhiamus? Vos, si de memoria abierunt quæ cæde hominis, quæque infanticidiis transgisse, recognoscetis suo ordine: nunc enim differimus pleraque, ne eadem videamur ubique retractare. Interim, ut dixi, ex alia parte non deest adæquatio: ^d nam etsi nos aliter, ^e tamen non aliter vos quoque infanticidæ, qui infantes editos enecantes legibus quidem prohibemini, sed nullæ magis leges tam impune, tam secure sub omnium conscientiæ unius ^æ..... tabellis eluduntur. Sed nec eo distant, si vos non ritu sacri, neque deo necatis. atquin hoc asperius, quod frigore & fame, aut bestiis.....tis, aut longiore in æquis morte demergitis. At & si quo..... dissimilius penes vos sit. eo adicite, quo vestra pignora ex.....s, & supplebitur. immo superacervabitur in vobis quicquid.....ratione defecerit. Sed de ea impietatis hostia dicimur..... dum ita quoque in vobis recognoscitur, ubi opportunius positum est, non multo secernimur a vestra voracitate; si illa impudica est, nostra vero crudelis, jungimur si forte natura, qua semper sævitia cum impudicitia concordat. Quamquam quid minus, imo quid non amplius facitis? parum scilicet humanis visceribus inhiatis, quia vivos & puberes devoratis? parum humanum sanguinem lambitis, quoniam futurum sanguinem elicitis? parum infante vescimini, quia infantem totum præcoquum perhauritis? Ventum est ad horam lucernarum, & caninum ministerium, & ingenia tenebrarum. Quo in loco metuo ne cedam. Quid enim tale in vobis detinebo? Verum jam laudate consilium incesti verecundi, quod adulteram noctem commentum sumus, ne aut lucem, aut veram noctem contaminaremus, quod etiam luminibus terrenis parcendum existimavimus, quod nostram quoque conscientiam ludimus: quodcunque enim facimus, si volumus suspicamur. Ceterum incesta vestra pro sua libertate & luce omni, & nocte omni, & tota cœli conscientia fruuntur, quodque felicius proveniat cum palam misceatis incesta toto conscio cœlo, soli ipsi ignoratis: nos vero etiam in tenebris scelera nostra recognoscere possumus. ¹¹ Plane Persæ, Ctesias edit, tam scientes quam non horrentes cum matribus libere fiunt. sed & Macedones id quod probaverunt palam est facitare, siquidem cum primus scenam eorum Oedipus intravit ^f trucidatus oculos, risu ac derisu exceperunt: Tragedus consternatus retracta persona: Nunquid, ait, domini, displicui vobis? responderunt

^a Ad Orientis partem facere nos precationem. Verissimum certissimumque est Christianos orientem versus preces suas nuncupare solitos; illius autem consuetudinis hæc erat ratio. Christus dominus in cruce constitutus ad Occasum respiciebat, inde Christiani tanquam defixis in Christum oculis versus orientem se obvertebant, S. Hieronymus ad cap. 6. prophetæ Amos. In mysteriis primum renuntiamus ei, qui in occidente est, nobisque moritur cum peccatis, & sic versi ad Orientem pactum inimus cum Sole justitiæ, & ei nos servituros esse promittimus. Profani & gentiles, qui veritatis omnino erant expertes obvertebantur quoque ad Orientem, sed Orientem solem deum suum falso credentes. LE PR.

^b Utique magis post bestiarum morsus, ad quas se locando. Ipse libro ad Martyras: Quot otiosos affectatio armorum ad gladium locat? Certe ad feras ipsas affectatione descendunt, & de morsibus & de cicatricibus formosiores sibi vi-

dentur. RIG.

^c Alites planta fronte & tergo.] In exemplari legitur, Alites plana fronte & tergo. Mendose legendum, Planta fronte & tergo. Mercurium enim designat. Idem.

^d Nam etsi nos aliter.] Nos infanticidæ, cum infantes ad sacrificia nostra cedere dicimur. Vos infanticidæ, qui infantes recens editos pro arbitrio vestro necatis: Nos pro nostra, ut dicitis, religione. Vos pro arbitrio vestro. Vos quidem infantes, aliter ac nos cedere dicimur, ceditis; verumtamen ceditis. Eo igitur quod ceditis, æque estis infanticidæ. RIG.

^e Tamen non aliter vos.] Infanticidii crimen & cætera flagitia in Gentiles retorquet, qui Christianos earum rerum postulabant quarum erant conscii, & quas soli Gnostici petrasse dicebantur. LE PR.

^f Trucidatus] Nam ipse Oedipus,

A responderunt Macedones: Immo tu quidem pulchre. Aut scriptor vanissimus si finxit, aut Oedipus dementissimus si ita fecit; atque exinde alter ad alterum ΕΛΑΥΝΕ, dicebat, ΒΙC ΤΗΝΜΗΤΕΡΑ. Sed una vel alia gens quantula macula totius orbis? nos enim omnem infecimus solem, omnem polluimus oceanum! Date igitur aliquam nationem vacantem ab eis quæ omne hominum genus ad incestum trahunt. si qua gens concubitu ipso & ætatis ac sexus necessitate, ne dixerim libidine & luxuria caret, ea erit quæ carebit incesto: si qua ab humana conditione privata quadam natura remota est, ut neque ignorantia, neque errori, neque casui opposita sit, ea erit quæ sola Christianis respondere constantius possit. Respicite igitur luxuriam inter errores & ventos fluctuantem, si desunt populi, quos ad hoc sceleris incurserint lata vada & aspera erroris? Inprimis, cum infantes vestros alienæ misericordiæ exponitis, aut in adoptionem melioribus parentibus, obliviscimini quanta materia incesti subministratur, quanta occasio casibus aperitur? Plane ex aliqua disciplina severiores, aut certo respectu ejusmodi eventuum a libidine temperatis, quocunque loco domi aut peregre, ut non dispersio seminum, & saltus ubique luxuriæ nescientib. filios edat, quos aut ipsi postmodum parentes, aut alii..... incurserint, quando etiam ætatum moderatio libidine exclusa sit. Quotcumque adulteria, quotcumque stupra, quotcumque publicatæ libidinis sive stativo vel ambulatorio titulo, tot sanguinis mixtiones, tot compagine generis, tot inde traduces ad incestum; unde adeo mimis & comœdis argumentorum venæ fluunt; unde ista quoque, talis ante tragœdia, erupit. ^a Fusciano præfecto Urbi, ^b judicata punitione reatus, fortuita negligentia comitum ultra januam progressus iter, prætereuntibus tractus domo excidit. Græculus (vel a limine) ^c Græculo more captaverat [intrans.] inde mutatus Asiæ ætate Romam in venalicio refertur. emit imprudens pater, & utitur Græco. dehinc, ut vestra, adolescentem dominus in agrum & vincula legat. illic jamdudum prædagogus & nutrix pœnas dabant. repræsentatur eis tota causa, referunt invicem exitus suos. illi, quod alumnus in pueritia perisset. ille, se quoque a pueritia perisse. ceterum, eodem eventu Romæ natum honesta domo. forsitan & signa quædam retexuerit. Igitur, Dei voluntate, ut tanta seculo macula exprobraretur, ^d spiritus de die concutit: tempora cum ætate respondent, aliquid & oculi de lineamentis recordantur, proprietates nonnullæ in corpore recensentur. dominos, immo jam parentes, tantum prolata inquisitionis diligentia impellit; ^e investigatur *venaliciarius*, infeliciter invenitur. revelato scelere, parentes sibi laqueo medentur. bona filio male superstiti præfectus adscribit, non ad hereditatem, sed ad stipendium stupri & incesti. Satis erat unum istud exemplum publicæ erubescentiæ ejusmodi scelerum delitescentium in vobis. Nihil semel evenit in rebus humanis; semel plane erui potest. De sacramentis nostræ religionis opinor intentatis. & sunt paria vestris etiam non sacramentis. De obstinationibus XVII. vero, vel præsumptionibus, si qua proponitis, ^f ne istæ quidem ad communionem comparationis absistunt. Prima obstinatio est, quæ secunda ab eis religio constituitur Cæsarianæ majestatis, 32 quod inreligiosi dicamur in Cæsares, neque imagines eorum repropitiando, neque genios dejerando, Hostes populi nuncupamur. Ita vero sit, cum ex vobis nationibus

G 2 quotidie

..... πολλὰς τε καὶ ἀπ᾽ ἡρώων ἐπὶ τοῖς βλεφαροῖς φόνισσιν ὁ οὐρανὸς γένει ἐτεγγον.

& quæ sequuntur apud Sophoclem, in Oedipo Tyranno. RIG.

^a Fusciano præfecto.] Scio Fusciano senatorii ordinis viro, condiscipulo M. Antonini philosophi imp. Hujus meminit Julius Capitolinus in M. Antonino: & in Pertinace præfectum Urbi, & hominem sincerum fuisse refert. Iterum consulem fuisse tradit Lampridius in Commodus. Fusciani Numidiæ legati mentio fit l. 7. de leg. præst. quæ est Tryphonini respondentis secundum constitutionem Divi Pii ad Tuscium Fuscianum. Idem.

^b Judicata punitione reatus.] Hic vero nonnihil indulgentis conjecturis. In exemplari legitur, *Judicata punitione Senatus*. Quod aperte mendosum est. Nam quid illud tandem significabit? *Tragœdia judicata punitione Senatus*. Quare autem meminit Fusciani Præfecti Urbi, si judicata fuerit punitione Senatus? Immo, nihil hic punitum, neque a Senatu, neque a Præfecto Urbi. Itaque hoc primum statuo, Præcedentia sic esse distinguenda, *Unde adeo mimis & comœdis argumentorum venæ fluunt. Unde ista quoque, talis ante tragœdia, erupit*. Ista scilicet vena comici argumenti, quæ talis ante tragœdia fuit. Deinde narrare incipit tragœdiam, casum plane miserandum. Fusciano Præfecto Urbi judicata punitione reatus, facinorosi nimirum alicujus, populo ad spectaculum concurrente, fortuita negligentia comitum ultra januam progressus iter, prætereuntibus tractus, domo excidit. Hoc de puero sex aut circiter annos nato intelligendum esse vel ex eo sit verisimile, quod is meminerit se in pueritia perisse, dehinc mutatum ætate, relatum Romam, & jam adolescentem in vincula legatum. Sic igitur procedat historia. Fortuita negligentia comitum ultra januam progressus iter, prætereuntibus tra-

ctus, domo excidit. Sequitur in eodem manuscripto codice, *Græculus vel a limine Græculo more captaverat intrans*. Ut hæc postrema dictio, *intrans*, interpretatio videatur ejus quod præcesserat, *a limine*. Quod si probavimus, eadem opera probabitur, nulla ratione defendi posse quæ unicis ideo comprehendere voluimus, ut detraherentur. Quare, sic pergat historia. Græculus Græculo more captaverat. Inde mutatus Asiæ ætate, &c. Denique, *Ætatem Asiæ dixerit*, in Asia transactam. Idem.

^c Græculo more.] Hunc morem explicat Julianus Cæsar libello quodam acephalo editionis Peravianæ pag. 157. ὡς περ οἱ τὰ παῖδια τῶν πλοκῶντος ὑψιπατάωντες, τὴν καὶ διὰ καὶ τὴν προέσθαι πείθοισιν ἀκολουθεῖν ἑαυτοῖς. εἰδὲ ὅταν ἀπόσῃσι πόρρω τῶν οἰκῶν, ἐμβαλόντες εἰς ναυὶ ἀπέδοντο. Idem.

^d Spiritus de die concutit.] In exemplari legitur, *Spiritus Dei die concutit*. Nullo sensu. Vocabulum, *Dei*, proxime antecedit, neque debet hic reperti, visum scribere, *Spiritus de die concutit*. Idem.

^e Investigatur Venaliciarius. Hic advertendum venaliciarium non esse mercatorem, sed mangonem; mangones enim proprie dicuntur mercatores, quia venalia mancipia non sunt in merce discernunturque merces a venalibus, & mercatus a venalitiis l. 1. Cod. de Nund. & mercat. Mancipia venalia non referuntur ad res mobiles proprie, nam licet res vendatur non tamen traditur qui exceptio apud Jurisconsultos solemnis. Mercis autem appellatio ad res tantum mobiles pertinet ut habetur l. 66. D. de Verb. signif. LE PR.

^f Ne istæ quidem ad communionem comparationis absistunt.] Emendatio in promptu videatur. A communionem comparationis absistunt. Verum ita scripsisse Tertullianum existimo, *ad communionem*. Etenim amat hujuscemodi compositiones, *Ad studendum*, *Ad sacrificium*, *Ad lædendum*.

quotidie Cæsares, & Parthici, & Medici, & Germanici. Hoc loco Romana gens viderit, A
in quibus indomitæ & extraneæ nationes. vos tamen de nostris adversus nostros conspiratis. Agnoscimus sane Romanam in Cæsares fidem? Nulla unquam conjuratio erupit, nullus in senatu, ^a vel in palatiis ipsis sanguinis Cæsaris notam fixit. Nulla in provinciis affectata majestas? Adhuc Syriæ cadaverum odorib. spirant. adhuc Galliæ Rhodano suo non lavant. Sed omitto vesaniæ crimina, quia nec ista Romanum nomen admittunt. Vanitatis sacrilegia conveniam, & ipsius vernaculæ gentis irreverentiam recognoscam, & festivos libellos, ^b quos statuæ sciunt, & illa obliqua nonnunquam dicta a concilio atque maledicta, quæ Circi sonant. si non armis, saltem lingua semper rebelles estis. Sed aliud opinor est, non jurare per genium Cæsaris. Dubitatur enim de perjuriis jure, cum ne per deos quidem vestros ex fide dejeretis. Sed non dicimus deum imperatorem, super hoc enim, ^c quod vulgo ajunt, sannam facimus. Immo qui deum Cæsarem dicitis, & deridetis, dicendo quod non est; & XVIII. maledicitis, quia non vult esse quod dicitis: mavult enim vivere, quam deus fieri. 44 Reliquum obstinationis in illo capitulo collocatis. quod neque gladios, neque cruces, neque B bestias vestras, non ignem, non tormenta, ob duritatem ac contemptum mortis, animo recusamus. At enim hæc omnia apud priores majoresque vestros non contemni modo, sed etiam magna laude pensari ac virtute didicerunt. Gladius quot & quantos viros voluntarios! piget prosequi. Crucis vero novitatem numerosæ abstrusæ Regulus vester libenter dedicavit. Regina Ægypti bestiis suis usa est. Ignem post Carthaginensem feminam Asdrubale marito in extremis patriæ constantiorem docuerat invadere ipsa Dido. Sed & tormenta mulier Attica fatigavit tyranno negans: postremo, ne cederet corpus & sexus, linguam suam pastam expuit, totum eradicatæ confessionis ministerium. Sed vestris ista ad gloriam, nostris ad duritiam deputatis. Destruite nunc gloriam majorum, quo nos quoque destruatis. contenti estote detrahare etiam laudi parentum ad præfers ne nobis locum detis. De his forsitan & temporum qualitas robustioris antiquitatis exegerit ingenia duriora: at nunc tranquillitas pacis, & ingenia mitiora, & mentes hominum ^d etiam in extraneos.... Ergo, inquitis, veteribus vos comparate: nobis necesse est in vobis odio prosequi quod a nobis non probatur, quia nec invenitur in nobis. Respondete igitur ad singulas species. non eadem voce exempla depono. Si contemptu scilicet mortis gladius de majoribus fabulas fecit, utique non vitæ amore gladio vos ad lanistas auctoratis, ^e sed mortis nomen militiæ datis. Si feminae alicui de bestiis famosa mors est, medio quotidie pacis sponte libera ad bestias itis. Si crucem, configendi corporis machinam, nullus adhuc ex vobis Regulus pepigit, attamen jam ignis contemptus ^f evasit, ex quo se quidam proxime vestiendum incendiari tunicam ad certum usque quaque locum auctoravit. Si flagris mulier insultavit, hoc quoque proxime ^g inter venatorios ordine transcurso remensus est, ^h ut taceam de Laconica gloria. Hucusque, opinor, horrenda obstinationum Christianarum; quæ si vobiscum communicamus, superest deridenda personarum conferamus. quamquam de persuasionibus omnis obstinatio nostra præstruitur: mortuorum enim præsumimus resurrectionem. Spes resurrectionis, fastidium est mortis. Ridete igitur quantumlibet stupidissimas mentes, quæ moriuntur ut vivant: sed quo facilius rideatis, & resolutius decachinnetis, arrepta spongia, vel interim lingua delete litteras interim vestras, quæ similiter asseverant animas in corpora redituras. 42 Attamen quanto acceptabilior nostra præsumptio est, quæ ⁱ in eadem corpora redituras defendit? vobis autem quanto vanius traditum est, hominis spiritum in cane, vel mulo, aut pavone rediturum? Item, Judicium annuntiamus a Deo pro cuiusque meritis post interitum destinatum. id vos Minoi & Radamantho adscribitis, justiore interim Aristide recusato. Eo iudicio iniquos æterno igni, pios & infantes amœno in loco dicimus perpetuitatem transacturos. apud vos quoque Pyriphlegetontis & Elysii non alia conditio disponitur. Nec Mythici ac Poetici soli talia canunt, ^k sed & Philosophi de animarum reciprocatione, & iudicii distributione

tur. Hic igitur ait, ne ista quidem quæ obicitis, absint ad communionem comparationis. hoc est, non impediunt quominus sistat se ad communionem comparationis. RIG.

^a Vel in palatiis ipsis. Romanorum crudelitatem in suos imperatores arguit, qui in regia, in palatiis, in ipso Senatu Principes confodiebant: cum tamen nulla neque seditio a Christianis concitaretur, neque novis unquam rebus studere visi fuerint. LE PR.

^b Quos statuæ sciunt.] Adfixis aut adpenis ad statuas tabellis. RIG.

^c Quod vulgo ajunt, sannam facimus. Sanna derisionis species est quæ fiebat ore distorto vultuque, aut certa digitorum manuum-ve conformatione, aut ductu labiorum sine ullo verbo, Sanna græce *μῶκος*, adhibitas fuisse illas Sannas & oris distortionem ad terrefaciendos plorantes pueros patet ex Arnobio lib. 5. Usque adeone mortales seculi illius ac temporis corde fuerant vacui, rationisque sensusque nullius, ut ab actionibus improbis tamquam parvuli, pusiones, personarum monstruosissima torvitate sannis etiam constringerentur, & manibus? Unde Sanniones dicti homines, vultu

magis quam facietis aut disteriis ridiculi. Genus etiam Sannæ quoddam erat, quod ciconia dicebatur, cum nempe ciconiæ collum manibus fingeatur, de Sannis & decisionibus apud plerosque multa legas, apud Persium Sat. 1. & 5. LE PR.

^d Etiam in extraneos.] Ipse in Apologetico, pag. 40. Christianus & extra fidelis vocatur. RIG.

^e Sed mortis nomen militiæ datis. Nempe armidoctores & *ἀποδιδασκάλους* appellatis lanistas, ducto de laniena vocabulo. Idem.

^f Evasit. Exarsit, perque omnia membra evasit concremata. Idem.

^g Inter venatorios.) Libro ad Martyras. Inter venatorum taureas. Idem.

^h Ut taceam de Laconica gloria. Sic apud Petronium, Eumolpus, & ego quidem tres plagas Spartana nobilitate concoxi. LE PR.

ⁱ In eadem corpora redituras. De Resurrectione corporum egit quam luculenter, & magnifice tractavit Athenagoras. Idem.

^k Sed & philosophi. Non solum Poetæ quibus omnia com-

A butione confirmant. Quoniam igitur usque, iniquissimæ Nationes, non agnoscitis; immo insuper execramini vestros, si nihil inter vos diversitas habet, si unum & eidem sumus? Quia non odistis quod estis, date dextras potius, compingite oscula, miscete complexus, cruenti cum cruentis, incesti cum incestis, conjurati cum conjuratis, obstinati & vani cum æqualibus. pariter deorum numina læsimus, pariter indignationem eorum provocamus. ^a Habetis & vos Tertium genus, etsi non de tertio ritu, attamen de tertio sexu. illud aptius de viro & femina, viris & feminis junctum. Aut nunquid ipso vos collegio offendimus? Solet æqualitas æmulationis materiam subministrare. sic figulus figulo, faber fabro invidet. Immo jam de sine simulata confessio redigit conscientiam ad veritatem, & ad constantiam veritatis, (nam omnia ista in nobis solis erunt, & a nobis solis revincuntur quibus inlata sunt,) agnitione scilicet diversæ partis, unde scientia instructa & consilium inspirat, & judicium gubernat.

B Vestra denique sententia est, ^b ne causam quis judicet, nisi duobus auditis. quod in nobis solis negligitis. naturæ vitio satisfacitis, ut quæ in nobis non refutetis, in aliis.....tis, aut quorum reatum in vobis memineritis, ea in alios jactetis..... opere occupatiores eritis, in extraneos casti, in vosmetipsos incesti. exertiores foris, subjecti domi. Hæc est iniquitas, ut gnari ab ignaris, absoluti a reis judicemur. Auferte stipulam de oculo vestro, aut trabem de oculo vestro, ut stipulam de alieno extrahatis. emendate vosmetipsos prius, ut Christianos puniatis: nisi quod emendaveritis non punietis, immo eritis Christiani; immo si fueritis Christiani, eritis emendati. Discite quod in nobis accusetis, & non accusabitis. recognoscite quid in vobis non accusetis, & accusabitis. Patet etiam hinc vobis, quantum aperire potuerimus, e paucis istis libellulis, erroris inspectio, & veritatis recognitio, damnate veritatem, sed inspectam si potestis, & probate errorem, sed repertum si putatis. Quod si præscribitur vobis, errorem amare, & odisse veritatem; cur quod amatis & oditis non noveritis?

miniscendi potestas data est, vana illa somnia & vacui cerebri deliramenta invexerunt; sed etiam philosophi iique majorum gentium ut Plato, qui metempsychosin tuitus est. Idem.

^a Ne causam quis judicet. Justitiæ leges postulant, ut causa fiat disceptatio, antequam judicium feratur, unde apud Senecam Medea act. 2. sc. 2. sic Creontem alloquitur.

Qui statuit aliquid, parte inaudita altera, Æquum licet statuerit, hand æquus fuit. LE PR.

^b Habetis & vos tertium genus.] Alexander Severus, narrante Lampridio, tertium genus hominum Eunuchos esse dicebat, nec videndum, nec in usu habendum a viris, sed vix a feminis nobilibus. RIG.

Q. SEPT. FLOR. TERTULLIANI

AD NATIONES LIBER II.



UNC de deis vestris, miserandæ Nationes, congregari vobiscum defensio nostra desiderat, provocans ipsam conscientiam vestram, ad censendum, an vere dei, ut vultis; an falso, ut scire non vultis? Hæc enim materia est erroris humani, per artificem ejus, ne ^a ignorantia erroris..... quo magis rei sitis. Patent oculi, nec vident; hiant aures, nec audiunt; cor stupet saliens, nescit animus quod agnoscit.

A Denique, si tantam perversitatem una præscriptione discuti liceret, in expedito esset nuntiatio, cum omnes istos deos ab hominibus institutos, non..... hinc excidere fidem veræ divinitatis, quo nihil utique aliquando coeptum divinum videri jure possit. Sedenim multa sunt, quibus teneritas conscientiæ obduratur in callositatem voluntarii erroris. ^b Ingenti manu veritas obsidetur. at ipsa de sua virtute secura est. quidni? ^c quoscunque vult de ipsis adversariis socios protectoresque sibimet assumit, & omnem illam ^d expugnatorum multitudinem prosternit. Adversus hæc igitur nobis negotium est, adversus institutiones majorum, ^e auctoritates receptorum, leges dominantium, argumentationes prudentium; adversus vetustatem, consuetudinem, necessitatem; adversus exempla, prodigia, miracula, quæ omnia adulterinam istam divinitatem corroboraverunt. Quare secundum vestros commentarios, quos ex omni theologiæ genere cepistis, gradum conferens, quoniam major in hujusmodi penes vos auctoritas literarum, quam rerum est, elegi ad compendium

Varronis

^a Ignorantia erroris.....] Supplendum, tollatur, aut aliquid simile. RIG.

^b Ingenti manu veritas obsidetur. Quoniam expugnari non poterant Christiani nisi mendacio obruerentur; veritatem Nationes quantum in se erat premebant, verbisque & calumniis infinitis causæ suæ licet deploratæ patrocinabantur. Veritas nullo fere testimonio indiget, nullo verborum strepitu, ἀπλὸς δ' αὖθις ὁ ἀληθείας ἔπος qui versus Euripidis ea Phœnissæ citatur a Juliano imp. orat. 7. subjicitque idem Julianus μεγαλὴν γάρησι καὶ ψαλῶν καὶ ᾠδῶν δόξαν quæ verba ex eodem loco Euripidis adducuntur. Sic apud

Strobæum Æsychlus. Theodor. lib. 1. therap. Basil. Cæsar. orat. 14. & Simeon Cancellar. orat. 1. LE PR.

^c Quoscunque. In exemplari legitur, Quæcunque. RIG.

^d Expugnatorum multitudinem.] In libro Agobardi legitur, expugnatorem multitudinem. Quod defendi posse jam monuimus ad illud Apologetici, cap. 25. Græciam debellatorem. Sed hic tam facilis fuit lapsus, ut in apice nullius momenti veterem manum sequi velle superstitione non careat. Idem.

^e Auctoritates receptorum.] Quæ jam pridem recepta, consensus publici auctoritatem obtineant. Idem.

- ^a Varronis opera, qui rerum divinarum ex omnibus retro digestis commentatus, idoneum A se nobis scopum exposuit. Hunc si interrogem, qui insinuatores deorum? aut philosophos designat, aut populos, aut poetas. Triplici enim genere deorum censum distinxit: unum esse physicum, quod philosophi retractant; aliud mythicum, quod inter poetas volutetur; tertium gentile, quod populi sibi quique adoptaverunt. Igitur cum philosophi physicum conjecturis concinnarint, poetæ mythicum de fabulis traxerint, populi gentile ultro præsumferint, ubinam veritas collocanda? in conjecturis? sed incerta conceptio est; in fabulis? sed fœda relatio est; in adoptionibus? sed passiva & municipalis adoptatio est. Denique apud philosophos incerta, quia varia; apud poetas omnia indigna, quia turpia; apud populos passiva omnia, quia voluntaria. Porro divinitas, si veram retractes, ea definitione est, ut istud neque argumentationibus incertis colligatur, neque fabulis indignis contaminetur, neque adoptionibus passivis judicetur. haberi enim debet, sicut est, certa, integra, communis, quia scilicet omnium. Ceterum, quem deum credam, quem suspicio æstimavit, quem historia jactavit, quem civitas voluit? Dignius multo neminem credam, quam dubitandum, aut pudendum, aut adoptivum. Sed physicorum auctoritas philosophorum, ut mancipium sapientiæ patrocinator. Sane ^b mera sapientia philosophorum, cujus infirmitatem prima hæc B contestatur, varietas opinionum, veniens de ignorantia veritatis. Quis autem sapiens, expers veritatis, qui ipsius sapientiæ ac veritatis patrem & dominum deum ignoret? divina alias enuntiatio Solomonis, Initium, inquit, sapientiæ, metus in Deum. ^c Porro timoris origo, notitia est: quis enim timebit quod ignorat? Ita qui Deum timuerit, omnium notitiam & veritatem adsecutus, plenam atque perfectam sapientiam obtinebit. 41 Hoc autem philosophiæ non liquido successit. licet enim per curiositatem omnimodæ literaturæ inspicandæ, divinis quoque scripturis ut antiquioribus possint videri incurfasse, & inde nonnulla dempsisse ^d cum tamen.....nt, probant sese aut omnia despexisse, aut non omnibus... .., nam & alias veritatis simplicitas per scrupulositatem..... ve fide nutat, & ita accedente libidine gloriæ ad proprii ingenii opera mutasse, per quod incertum abiit etiam quod invenerant, & facta est argumentationum inundatio, de stillicidio uno atque alio veritatis; invento enim solummodo eo, non ut invenerunt, exposuerunt, ut ^e de qualitatis ejus & de natura, etiam de sede disceptent. Platonici quidem, curantem rerum, & arbitrum, & judicem: Epicurei, otiosum & inexercitum, & ut ita dixerim, neminem; positum vero extra mundum, Stoici: intra mundum, Platonici. quem non penitus admiserant, neque nosse potuerunt, neque timere, nec inde sapere, exorbitantes scilicet ab initio sapientiæ, id est, metu in Deum. Extant testimonia tam ignoratæ quam dubitatæ inter philosophos divinitatis. Diogenes consultus, quid in cœlis agatur? Nunquam, inquit, ascendi. Item, an dei essent? Nescio, inquit, nisi ut sint expedire. Thales Milesius, Cræso sciscitanti, quid de deis arbitraretur? post aliquot deliberandi commeatus, nihil renuntiavit. Socrates ipse deos istos quasi certus negabat. idem Æsculapio gallinacium secari quasi certus jubebat. Et ideo cum tam incerta & inconstans definiendi de Deo philosophia deprehenditur, quem potuit..... re ejus, quem non liquido tenebat, determinare? De mundo.... dicimus? Hunc enim physicum theologiæ genus cogunt: q.....ta deos tradiderunt, ut Dionysius Stoicus trifariam deos dividat, unam vult speciem, quæ in promptu sit, ut solem, lunam..... aliam, quæ non compareat, ut Neptunum: reliquam, quæ de hominibus ad divinitatem transisse dicitur, ut Herculem, Amphiaræum. Æque Arcefilaus trinam formam divinitatis ducit, Olympios, Astra, Titaneos; de Cœlo & Terra: ex his, Saturno & Ope Neptunum, Jovem, & Orcum, & ceteram successionem. Xenocrates Academicus bifariam facit, Olympios & Titanios, qui de cœlo & terra. Ægyptiorum plerique quatuor deos credunt, solem & lunam, cœlum ac terram. Cum reliquo igni superno deos ortos Democritus suspicatur, cujus instar vult esse Naturam Zeno. Unde & Varro ignem mundi animum facit, ut perinde in mundo ignis omnia gubernet, sicut animus in nobis. Atqui vanissime. nam cum est, inquit, in nobis, ipsi sumus; cum exivit, emorimur. Ergo & ignis cum de mundo per fulgura proficiscitur, mundus emoritur. ^f His ita expeditis, videmus physicum istud ad hoc subornatum, ut deos elementa contendat, cum his etiam alios deos natos alleget: Dei enim nonnisi de deis nascerentur, quos quoniam in mythico apud poetas plenius suo loco examinabimus, tamen quod de ipsis interim retractandum est, quod ad præsentem speciem facit, simul & de præsentis specie ad ipsos..... an

^a Varronis opera. Ne tergiversari videatur, atque ut gentiles quavis sponione premat, illorum testimonia, auctoresque apud eosdem probatissimos excutit, Varronem scilicet Romanorum omnium doctissimum. LE PR.

^b Mera sapientia philosophorum.] Quæ nihil Christianum, nihil divinum sapit. RIG.

^c Porro timoris origo, notitia est. Ex illo Salomonis loco verissime argumentatur, ut numen adstruat: Apud Gentiles vulgatum erat primus in orbe Deos fecit timor--- Nullus-

que tunc ferme erat qui non ita sentiret ac loqueretur. LE PR.

^d Cum tamen... Lacuna illa sic explenda videtur. Cum tamen credunt, probant sese aut omnia despexisse, aut non omnibus credidisse. Idem.

^e De qualitatis ejus.] Post hæc verba deest fortasse aliquid; aut si nihil desit, legendum ut in Apologetico, de qualitate. RIG.

^f His ita expeditis. Post turbam illam philosophorum,

A an ostensuri sumus, deos nullo modo videri posse, qui de elementis nati dicuntur, ut jam hinc præjudicatum sit, deos elementa non esse, cum qui de elementis nati dicuntur, dei non sunt: æque demonstrando, orta deos non esse, ad illam agnatorum speciem præstruemus recte non esse defendi, quorum parentes, id est elementa, dei non sunt. Scitum, Deum e Deo nasci, quemadmodum de non deo non deum. Igitur, quod elementa contineat mundus iste, ut summaliter tractem de universitate, partibus ejus præministrans; nam quæ conditio ejus, eadem utique erit & elementorum & membrorum, aut ab aliquo institutus sit necesse est, qua Platonis humanitas; aut a nullo, qua Epicuri duritia. Et si institutus est, habendo initium habebit & finem. ita quod aliquando non fuit ante initium, & quandoque non erit post finem, non capit utique videri Deus, carens substantia divinitatis, id est æternitate, quæ sine initio & fine censetur. Si vero institutus omnino non est, ac propterea Deus habendus, quod ut Deus neque initium, neque finem sui patitur, quomodo quidam assignant elementis, quæ deos volunt, generationem, cum Stoici negent quicquam Deo nasci? Item, quomodo volunt, quos de elementis natos ferunt, deos haberi, cum Deum negent nasci? Itaque quod mundi erit, hoc elementis adscribetur, cœlo dico, & terræ, & sideribus, & igni, quæ deos & deorum parentes adversus negatam generationem Dei & nativitatem frustra credi proposuit Varro. & qui Varro indicaverat animalia esse cœlum & astra. Quod si ita est, etiam mortalia sint necesse est, secundum animalis formam: nam etsi immortalem constat animam, ipsi hoc soli licebit, non etiam illi cui adnectitur, id est corpori. nemo autem negabit mortale corpus esse, cum & contingamus ea, & contingamur ab eis, certa corpora ex illis decidere videamus. Ergo si animalia deposita ratione animæ, qua corporum conditio, mortalia, non utique dii elementa. ^a Et tamen unde animalia Varroni videntur elementa? Quoniam moventur. Ac, ne ex diverso proponatur, multa alia moveri, ut rotas, ut plaustra, ut machinas ceteras, ultro prævenit dicens, eo animalia credita, quod per semetipsa moverentur, nullo extrinsecus apparente motore eorum aut minatore, sicut apparet qui rotam compellit, & plaustra volvit, & machinam temperat. Igitur nisi animalia, non mobilia per se. Porro allegans, quid non appareat, ostendit quid quæsisse debuerat, id est, artificem & arbitrum motus; neque enim statim non est, quod quia non videmus, non credimus esse. Immo eo altius investigandum est quod non videatur, ut quod videatur quale sit scire possimus. Alioquin si tantum ea quæ comparent, ideo esse creduntur quia comparent, quomodo deos etiam eos recipitis, qui non comparent? si autem videntur esse qui non sunt, cur non sint & qui non videntur? Motatorem dico cœlestium rerum. Sint ergo & animalia, quia mobilia per se, & jam mobilia per se, quia non per alium; tamen illa non statim dei, quia animalia, ita nec ideo quia per se mobilia; aut quid vetat universa animalia, ut mobilia per se, deos haberi?
 IV. lia sane vanitate Ægyptiis licet. Ajunt quidam propterea deos fuisse appellatos, quod *θεῶν* & *θεῶν* procurrere ac motari interpretatio est. Sane vocabulum istud non est alicujus majestatis; a cursu enim & motu, non ab divinitatis denominatione formatum est. Sed cum etiam ille unus Deus quem colimus, *Θεός* cognominetur, nec tamen aut motus ullus aut cursus ejus appareat, quia nec visibilis cuiquam sit, palam est, ut vocabulum istud sumptum propriumque, quia se nativum, divinitatis inventum interpretationis ejus astutia; verisimilius est non a cursu & motu *Θεός* dictos, sed de appellatione veri Dei mutuatum, uti quos æque deos excudissetis, *Θεός* cognominaretis. Denique quam ita sit, probatio suppetit, cum etiam universos deos vestros, in quibus nullius cursus aut motus officium denotatur, *Θεός* communiter appelletis. itaque si æque *Θεός* æque immobiles, disceditur vocabuli interpretatione pariter, & divinitatis opinione, quæ a cursu & motu modulata rescinditur. Quod si nomen istud proprium divinitatis, & simplex, nec interpretatorium in illo Deo reprehensum, in cetera quæ deos vultis, docete etiam qualitatis inter illos esse consortium, ut jure consistat collegium nominis communione substantiæ. Porro *Θεός* ille jam hoc solo, quod non sit in promptu, vacat a comparatione eorum quæ in promptu sunt & visui & sensui. sed sensui satis quod est testimonii ad diversitatem occulti & manifesti renuntiatio; si elementa palam proposita omnibus; si contra Deus, nemini, quomodo poteris ex ea parte quam non vidisti quæ vides congregari? Cum ergo non habes conjungere sensu, ratione, quid vocabulo conjungis, ut conjungas etiam potestate? ^b Ecce enim Zeno quoque materiam mundialem a Deo separat, vel eum per illam, tanquam mel per favos transisse dicit. Itaq. materia & Deus duo vocabula, duæ res. pro discrimine vocabulorum etiam res separantur, etiam materiæ conditio vocabulum sequitur. quod si materia non est, quia sic & appellatio præscribit, quomodo quæ sunt in materia, id est elementa, dei habebuntur, cum membra

qui de Deo aut pessime senserunt, aut Deos omnino sustulerunt, validissimis rationibus pugnat ex ipsa re de qua erat quaestio, de ortu scilicet Deorum, de immortalitate, creatione, &c. LE PR.

^a Et tamen unde malitia. Varronem huc attingit qui elementa animalia docuerat, ex eo quod moverentur. In quo

illum arguit imperitiæ; debuerat enim motorem investigare, atque ad primum illud principium rationis vi ascendere. Idem.

^b Ecce enim Zeno quoque. Zenonem intelligit Cittejum, egregium illum philosophum, qui ab Atheniensibus aurea corona donatus est, & sepulchro magnifico ab iisdem deco-

membra a corpore alig esse non possint? Sed quid ego cum argumentationibus physio-
 gicis? S ascendere debuit de statu mundi, non in incerta descen lo Plato-
 nica forma, quadratum eum angulatumque com do circino rotunda ita collegit,
 quod sine capite solum credi laborat. Sed Epicurus qui dixerat, Quæ super nos, nihil ad nos;
 cum & ipse coelum inspicere desiderat, ^a solis orbem pedalem deprehendit. adhuc scilicet fru-
 galitas & in coelis agebatur. Denique ut ambitio profecit, etiam sol aciem suam extendit, ita
 illum orbem majorem Peripatetici denotaverunt. Oro vos, quid sapit conjecturarum libi-
 do? Quid probat tanta præsumptione asseverationis otium affectatæ morositatis eloquii arti-
 ficio adornatum? ^b Merito ergo Milesius Thales dum totum coelum examinat & ambulat
 oculis, in puteum cecidit r, multum inrisus Ægyptio illi: In terra, inquit, nihil per-
 spiciebas, coelum tibi speculandum existimas? Itaque casus ejus per figuram s notat,
 scilicet eos qui stupidam exerceant curiositatem naturæ, quam prius in artificem ejus
 V. & præsidem, in vacuum n dum habituros. ^c Quin ergo ad humaniorem aliquanto B
 imur opinionem, quæ de communi omnium sensu & simplici cōg deducta videatur?
 Nam & Varro meminit ejus, creditam præterea dicens elementorum divinitatem, quod ni-
 hil omnino sine suffragio illorum gigni, ali, provehi possit ad vitæ humanæ & terræ ratio-
 nem, quando ne ipsa quidem corpora aut animas sufficere licuisset sine elementorum tempe-
 ramento, quo habitatio ista mundi circulatorum conditionibus federata præstatur, nisi quod
 hominum incolatui denegavit enormitas frigoris aut caloris. Itaque deos credi. solem, qui
 diei de suo cumulet, fruges caloribus. p & annum stationibus fervet: lunam, sola-
 tium noctium, patrocinium mensium gubernaculis. item sidera, signacula quædam tempo-
 rum ad mutationem notandorum. ipsum denique coelum, sub quo omnia; terram, super
 quam omnia, & quicquid illorum inter se ad commoda humana conspirat. Nec tantum be-
 neficiis fidem divinitatis elementis convenire, sed etiam de diversis quæ tanquam de ira &
 offensa eorum incidere soleant, ut fulmina, ut grandines, ut ardores, ut auræ pestilentes: C
 item diluvia: item hiatus motusque terrarum. Et jure credi deos, quorum natura honoranda
 sit in secundis, metuenda sit in adversis: domina scilicet juvandi & nocendi. Porro, si ita
 sentiuntur in conversatione, non perinde rebus ipsis quibus juvantur, sive læduntur,
 aut gratias referunt, aut querelas intendunt; sed his sub quorum ducatu & potestate opera-
 tio rerum decurrit. Nam in voluptatibus vestris non tibiam aut citharæ coronam ad præmium
 adjudicatis, sed artifici, qui tibiam & citharam suavitatis temperet vi. Æque, cum quis va-
 letudine male est, non lanis, nec antidotis aut malagmatis ipsis gratiam meministis; sed me-
 dicis, quorum opera atque prudentia remedia proveniunt. Item in adversis, qui ferro sau-
 ciantur, non gladium ipsum aut lanceam accusant; sed hostem vel latronem. ^d Et quos
 tegulas aut imbricet arguunt, sed vetustatem: sicut & naufragi non petris & fluctibus
 imputant, sed procellæ. Merito. Certum enim est, quodcunque est, ei adscribendum, non per
 quod fit; sed a quo fit quia is est caput facti, qui & ut fiat, & per quid fiat, instituit. Et sunt in D
 omnibus rebus tres tituli isti, quod est, per quod est, & a quo est; quia prius est, qui quid ve-
 lit fieri, & quod possit, inveniri. Et ita recte in ceteris agitis, auctorem considerantes. At in
 physicis contra naturam regula vestra, qua in ceteris sapientiam judicatis, auferendo sum-
 mum gradum auctoris, & quæ fiunt, non a quo fieri, ... ita credere contingit elementorum
 potestates & ar... esse, quæ sunt servitutes & officia. Non in ista investigatione ali us ar-
 tificis intus & domini, servitutis autem non tendimus elementorum, operis eorum
 quas facis potestatis. Sed dei non serviunt: ea igitur quæ serviunt, dei non sunt. Aut doceant
 vulgo fieri, ut de licentia passivitatæ libertas approbetur; de libertate dominatio; de domi-
 natione divinitas intelligatur. Nam si omnia hæc super nos certis curriculis, legitimis de-
 cursibus, propriis spatiis, æquis vicibus sub legis instar constituta volvendis temporibus, &
 exercendis temporum ducatibus occurrere meminerunt, ex ipsa observatione condi-
 tionum suarum, & fide operum & instantia & cura demutationum, memoria reci-
 procatorum, aliquam dominationem sibi præesse persuadeant vobis, cui apparere videatur
 universa negotiatio mundialis perveniens ad humani generis utilitatem & nem? Non
 enim potes dicere, ea sibi agere ista, ac sibi curare, nec quicquam hominum causa disponere,

ratus, ut refert Diogenes Laertius, idque publico decreto sancitum, decretumque columnis duabus a scriba publico in-
 scriptum. LE PR.

^a Solis orbem pedalem. Inter problemata a discipulis Ze-
 nonis proposita & soluta illud recensetur *εἰ δ' ἥλιος τῆς γῆς ὅσον ἐστὶν, ἥλιος φαίνεται;* an tantus sit sol, quantus apparet?
 Idem de luna proponebant; multa enim a præceptore hauserant in physicis aliisque partibus a communi opinione alie-
 na. Idem.

^b Merito ergo Milesius Thales. Physicorum princeps dicitur
 apolog. cap. 46. quoniam de rebus physicis ac cælo, pri-
 mus disputasse fertur. Quod autem ab Ægyptio inrisus fuerit
 traditur hoc in loco, cum tamen a vetula quadam reprehe-

sum fuisse dicat Laertius his verbis *οὐ γὰρ ὁ Θαλῆς, ἵνα ὅς
 παύειν ἢ διασῇ, ἴδεναι, ἵνα ἡπὶ τῷ οὐρανῷ οἶεν γινώσκειν.*
 Tu quippe o Thales, cum ad pedes respicere vix possis, cæ-
 lum putas te posse cognoscere. Antiquis autem excelluisse in
 Astronomia Thaletem certum est, probatque epigramma ico-
 ni ipsius insculptum. Idem.

^c Quin ergo ad humaniorem aliquanto con ... Orationis
 series postulat ut sit, convertimur, aut aliquid simile, & se-
 quens lacuna sit videtur supplenda, simplici cognitione. LE
 PR.

^d Et quos tegulas.] Possumus explere, Et quos
 testa opprimunt, non tegulas aut imbrices arguunt, &c.
 RIG.

A cum propterea defendas elementis divinitatem, quod ab aliis aut juvari te, aut lædi sentias: nam si sibi præstant, nihil eis debes. Age jam, conceditisne divinitatem non modo non serviliter currere, sed in primis integre stare, neque minui, neque intercipi, neque corrumpi debere? Ceterum abiit omnis felicitas ejus, si quid patitur unquam. Ecce autem & astra intercidunt, & intercidisse se attestantur. ^a Confitetur & luna quantum amiserit, cum resumit. jam majora ejus detrimenta soletis in aquæ speculo considerare, ut nihil amplius ullam credam quod magi norunt. Ipse etiam sol sæpe defectione tentatus est. Fingite quaslibet rationes cœlestium casuum, non volet Deus aut minor fieri, aut esse desinere. Viderint igitur humanæ doctrinæ patrocina, quæ conjectandi artificio sapientiam mentiuntur & veritatem. Nam alias natura sic est, ut qui melius dixerit, hic verius dixisse videatur: non qui **V**erius, is melius. Ceterum cui res examinabitur, verisimilius utique dicet elementa ista ab aliquo regi, quam ultro : igitur non deos, quæ sub aliquo. At si in isto erratur, melius est simpliciter, quam, ut physici, diligenter. ^b Sed enim si ad mythic tes, melius jam in physico mortalitas errat, eis divinitatem adscribendo, quæ super hominem putat situ, & vi, & magnitudine & divinitate sentiri: quod enim super hominem, credas Deo proximum. Ceterum ut ad mythicum transeamus, quod poetis deputatur, nescio an tantum mediocritati nostræ, an tanti de documentis divinitatis conf. ut Mopsus Africanus, ^c & Boeotus Amphiarus. delibanda enim nunc est species ista, cujus suo loco ratio reddetur. Interim, hos certe homines fuisse, velleo palam est, quod non constanter deos illos, sed heroas appellatis. Quid ergo contendimus? si addicenda mortuis divinitas erat, non utique talibus. Ecce vos, cum eadem licentia præsumptionis sepulcris regum vestrorum cœlum infamatis, nonne probatos quosque justitia, virtute, pietate, & omni bono, ejusmodi consecrationis solatio honestatis, contenti pro talibus etiam inrideri pejerantes. At è contrario impios, turpes etiam pristinis humanæ gloriæ præmiis aufertis, decreta eorum & titulos lancinatis, imagines detrahitis, ^d monetam percutitis. Ille autem conspector omnium, comprobator, immo largitor bonorum, tantæ indulgentiæ suæ ordinationem vulgo prostituet, & plus diligentiae atque justitiæ hominibus licebit in distribuendis divinitatibus sapere? Mundiores erunt regum & principum comites quam summi dei? Atquin horreris & averfamini vagos, exules,s, debiles, fordide natos, inhoneste institutos: contra incestos, adulteros, raptores, paricidas etiam legibus exerendis. Ridendum an irascendum sit, tales deos credi, quales homines esse non debeant? Sed enim in isto mythico genere, quod poetæ ferunt, quam incerti agitis circa conscientiae pudorem, & pudoris defensionem. Nam quotiens mise, turpia, vel atrocias deorum exprobramus, allegationem poeti eut **D** fabulosa defenditis? quotiens ultro filetur de ejusmodi poetica? Non modo non horreris, sed insuper honoratis, utque in necessariis artib. habetis. denique per hanc initiatricem literaturæ ingenuitatis studia producitis. Criminatores deorum poetas eliminari Plato censuit: ipsum Homerum sane coronatum civitate pellendum. At cum excipiat illos & retineatis, cur non credatis talia retexentibus de deis vestris? Igitur si creditis poetis, cur tales deos colitis? Si ideo colitis, quia non creditis poetis, cur laudem mendacibus fertis, nec cavetis ne offendatis eos, quorum detrectatores honoratis? Sane fides a poetis non exigenda! Nonne qui dicitis deos post mortem factos, homines confitemini ante mortem? Quid ergo novi, si qui homines fuerint, humanis aut casibus, aut criminibus, aut fabulis polluantur? Non creditis poetis! cum de relationibus eorum etiam sacra quædam disposueritis? Cur rapitur sacerdos Cereris, si non tale Ceres passa est? cur Saturno alieni liberi immolantur, si ille suis pepercit? cur Ideæ masculus amputatur, si nullus illi fastidiosior adolescens libidinis frustratæ dolore castratus est? cur ^e Herculeum polluctum mulieres Lanuvinae non gustant, si non mulierum causa p..... Mentiuntur sane poetæ! sed non ideo quod talia gesserint homines quas defuerint, nec quod divinas adscripserint fo divinitatis, cum interim vobis credibilius visum est deos fuisse, sed non tales; quam tales, sed non deos. Superest gentile illud genus inter populos deorum, quos libidine sumptos, non pro notitia veritatis, docet privata notitia. Deum ergo existimo ubique notum, ubique præsentem, ubique dominantem, omnibus colendum, omnibus demerendum. Atenim cum illi quoque quos totus

VI.

VII.

VIII.

H

orbis

^a *Confitetur & Luna.* Defectus Solis & Lunæ labores hic attingit, Luna nempe incrementa sua habet a novilunio seu neomenia ad plenilunium, & detrimenta a plenilunio ad novilunium. LE PR.

^b *Sed enim si ad Mythic.* Legerem ad mythicas artes, aut vanitates. Idem.

^c *Et Boeotus Amphiarus.* Alcmaeonis pater fuit Amphiarus, cujus jussu Eriphilem matrem interemit, conceptoque ex illo scelere immani furore errabundus atque amens vagabatur; cum vero ad unam ex Echinadibus insulis pervenisset, ex oraculi responsione furore liberatus est. Unde S. Basilii scribens ad B. Gregorium Nazianz. πάντως γὰρ οὐδὲ ἀλχημίστην ἐχινάδας ὄντων, ἐπὶ τῆς πλάτης λήσσετο, illos autem heroas ac Deos fabularum audacia defendi testatur Grego-

rius Nazianz. orat. 20. in funere B. Basilii. Idem.

^d *Monetam percutitis.*) Conflatam scilicet, alterius Principis typo percutitis. Nam reprobi nummi, quia pretii nullius, & commerciis inutiles, ad eos deferebantur quibus erat auri, argenti, æris flandi & feriundi cura & potestas. Tales fuisse Claudianos Dio tradit, lib. lx. Sed de conflatis fufas Messalinæ jussu Mnesteri statuas indignatus. Is fuit histrio, quem illa deperibat. Tales quoque fuisse Neronianos arguunt hæc Arriani Epefletica: τίνα ἔχει ἢ χαρακτηρησάτω τὸ τετρακόσπερον; Νέρωνος. Πένεξω, ἀδόκιμόν ἐστι, σαπρὸν RIG.

^e *Herculeum polluctum.* Polluctum Herculis erat Esculentorum decima pars, quæ Herculi dabatur, Apud Plautum Herculi pollucere decimam partem. Putabant nimirum id felices ac fortunatos homines reddere apud eundem Plau-

orbis communiter colit, excidant probationi veræ divinitatis; quanto magis isti, quos ne ipsi A quidem municipales sui norunt? Nam quæ idonea auctoritas præcucurrit ejusmodi theologiæ, quam etiam fama destituit? 26 Quanti sunt qui norint visu vel auditu Atargatin Syrorum: Cælestem Afrorum: Varsutinam Maurorum: Obodan & Dufaren Arabum: Belenum, Noricum: vel, quos Varro ponit, Casiniensium Delventinum, Narniensium Visidianum: Atheniensium Numentinum: Æsculanorum Anchariam, & quam Præverim: Vulfiniensium Nortiam, quorum ne nominum quidem dignitas humanis cognominibus distat? Satis rideo etiam deos decuriones cujusque municipii, quibus honor intra muros suos determinatur. Hæc libertas adoptandorum deorum, quousque profecerit, Ægyptiorum superstitiones docent, qui etiam bestias privatas colunt s p.... crocodilos & anguem suum. Parum est, si etiam hominem consecraverunt. Illum dico, quem non jam Ægyptus aut Græcia, verum totus orbis..... Afri ju- B rant; de cujus statu quid conjici potest apud nostras literas ut verisimile videtur positum est. Nam ^a Serapis iste quidam olim Joseph..... fuit de genere sanctorum, junior inter ceteros fratres; sed excelsior..... ab iisdem fratribus per livorem vānum in Ægyptum datus, serviebat ^b in familia regis Ægyptiorum Pharaos: a regina minus pudica desideratus: sed quia non obsequebatur, e contrario ab eadem delatus, a rege in carcerem datur. Illic somnia quibusdam non perperam interpretatus, vim spiritus sui ostendit. Interea rex quoque somnia terribilia quædam illi, detractis quos convocaverat, voluit exponere. Joseph expedita de carcere edocuit, somnium regi aperit: illos boves septem opimissimos, defluentes, totidem annorum ubertatem significare: posteriores æque septem ineptos, subsequens septem annorum inopiam. Prædicare itaque sæpe de recondendis præfidiis in futuram famem de copia priore. credidit rex: exitus rerum & prudentem & sanctum sem- C per & necessarium probavit. Itaque Pharaos universæ A Ægypto & frumentandæ & exinde curandæ eum præfecit. ^c Hunc, Serapidem ex suggestu, quo caput ejus ornatum, vocaverunt: cujus suggestus modalis figura, frumentationis memoriam obsignat; & curam frugum super caput ejus fuisse, ipsis spicis, quibus per ambitum notatur, apparet. Propterea & canem, quem apud inferos deputant, sub dextera ejus dicaverunt, ^d quod sub manu ejus compressatus A Ægyptiorum, & Fariam adjungunt, quam filiam regis Pharaos derivatio nominis esse demonstrat: nam & tunc Pharaos, inter cetera honorum & remunerationum, filiam quoque in matrimonium ei dederat. Sed quia & feras & homines colere susceperant, utramque faciem in unum Anubin contulerunt, in quo naturæ conditionisque suæ potius argumenta videri posset consecrassè gens rixosa, ^e suis regibus recontrans, in extraneis dejecta, fane & gula & spurcitia..... etiam fervi ipsa. Hæc secundum tripertitam dis- D positionem..... divinitatis aut notiora, aut insigniora digessimus, ut possit jam videri satis responsum de physico genere, de poetico, de gentibus: ^f Et quoniam omnis substitutio, non jam philosophorum, nec poetarum, nec populorum a quibus tradita est, sed dominantium Romanorum quibus occupata est, auctoritatem sibi extruxit, alia jam nobis ineunda est humani erroris latitudo: immo silva cædenda, quæ undique conceptis superstitionum seminibus, ^g vitii pueritatem obumbravit. Sed & Romanorum deos Varro bifariam disposuit, incertos, & electos. Tantam vanitatem! Quid enim erat illis cum incertis, si certos habebant? nisi si Atticos stupores recipere voluerunt: nam & Athenis ara est inscripta, Ignotis deis. Colit ergo

IX.

tum, obsonare pollucibiliter, id est splendide & opipare. sic cæna pollucibilis. LE PR.

^a Serapis iste quidam olim Joseph.] Ruffinus Hist. 11. ubi de statua Serapidis. Quidam in honorem nostri Joseph formatum frumenti, quo famis tempore subvenit Ægyptiis. Ex eo igitur, quod apud Christianos Serapis figura fuit Josephi & Josephus figura Christi, in errorem inductus fuisse videtur Adrianus Aug. in Epistola quadam, ubi de Ægypto ad Servianum Cos. scripsit, *illi qui Serapim colunt, Christiani sunt: & devoti sunt Serapi, qui se Christi Episcopos dicunt*. Idem Joseph, quia Saræ pronepos, Julio Firmico Serapis. RIG.

^a Nam Serapis iste. Monuimus alibi Isim & Serapim idola fuisse Ægyptiis veneranda, hic tantum addo detestationem Ægyptiacæ impietatis quæ habetur apud Gregorium Naz. orat. 24. hæc omnia complecti luculenter, eamque more Beati illius patris conscribam. LE PR.

^b In familia regis Ægyptiorum.] Imo in familia Putipharis Eunuchi Pharaonis. nisi dicamus ipsum Eunuchum in familia regis fuisse. Sed in hac deinceps historia Josephi aberrat Tertullianus iterum ac tertio ab iis quæ tradidit Moses Genes. xli. & libro adversus Judæos, cap. 5. historiam Abelis & Caini tractavit indiligentius. Idem.

^c Hunc Serapidem ex suggestu.] Cumulum & acervum intelligere videtur, quem Græci Σαρπ dicunt Frumenti scilicet cumulum, modii figura designatum. Ruffinus, *Cujus caput modius superpositus indicet vitam mortalibus frugum largitate præberi*. Julius Firmicus: *Modius, quo esurienti-*

bus & ementibus frumenta dividerat, capiti superpositus est. Idem.

^d Quod sub manu ejus compressatus Ægyptiorum.] In ms. legitur, *Quod sub manu ejus compressatur Ægyptiorum*. In promptu fuit emendatio, *Compressatus*. Nihil enim deesse mihi videtur; aut si quid derasum fuerit in extrema linea post dictionem, *Ejus*, nihil aliud fuerit quam *Esse*, aut quid ejusmodi. Compressatum dicit Tertullianus, pro vexatione quæ oppressura erat Ægyptum, ut habet Latina versio Genes. cap. 41. Sic in Scorp. cap. 3. *Manus erat super illos in mala, & compressati sunt valde*. Idem.

^e Regibus suis recontrans.] Recontrans dicit, quod ætati suæ proximi scriptores dixere, *contrarians*. Quod autem hic de Judæis Septimius, id omnino Lampridius de Gallicanis mentibus in Alexandro Severo. *Gallicana mentes, ut se habent, duræ ac retrogradæ, & sæpe Imperatoribus graves*. RIG.

^f Et quoniam omnis substitutio. Optime vocem illam e Jurisprudentiæ penū deprompsit, quemadmodum enim substitutio dicebatur de hærede, secundo gradu, & Institutio primo, ut docet Modestinus in lib. 1. D. de vulg. & pupill. substit. Ita cum Deum nullum agnoscant Romani, cum veritatem nullam agnoscant, mendacium illi substituant. LE PR.

^g Vitii pueritatem.] Sic visum emendare quod in exemplari legitur, *vitiiis*. Vitii pueritatem dicit originem & primordium vitii, hoc est, superstitionis. RIG.

A ergo quis quod ignorat? Tum si certos habebant, contenti esse debuerunt, nec electos desiderare. In quo etiam inreligiosi deprehenduntur. ^a si enim dei, ut bulbi, seliguntur: qui non seliguntur, reprobi pronuntiantur. Nos vero bifariam Romanorum deos recognoscimus, communes, & proprios, id est, quos cum omnibus habent, & quos ipsi sunt commenti. & numquid hi sunt publici & adventitii dicti? hoc enim aræ docent, Adventitiorum, ad fanum Carnæ: Publicorum, in palatio. Quare cum communes dei, quam physico, quam in mythico comprehendantur, actum est jam de istis speciebus. De propriis dicere et. De Romanis stupeamus, tertium illud genus hostilium deorum eo quod nulla gens alia tantum sibi superstitionis invenerit duas species dirigimus; alios de hominibus assumptos, alios inde conceptos. Igitur quoniam idem illis color suppetit consecrationis mortuorum, tanquam ob merita vitæ, eandem & nos responsonem opponamus necesse est, neminem ex his quoque tanti fuisse. Patrem diligentem Ænean crediderunt, militem nunquam gloriosum, lapide debilitatum: quod telum quantum volgare, atque caninum, tanto ignobile volnus! Sed & ^b proditor patriæ Æneas invenitur. tam Æneas, quam Antenor. Ac si hoc verum nolunt, Æneas certe patria flagrante dereliquit socios ^c feminæ Punicæ subjiciendus, quæ maritum Hasdrubalem Æneæ timiditate supplicantem hosti non comitata, raptis secum filiis, formam & patrem sibi habere non in fugam sapit, sed in ignes ardentis Carthagini, ut in amplexus patriæ pereuntis incubuit. Pius Æneas, ob unicum puerum & decrepitum senem, Priamo & Astyanacte destitutis: Atquin Romanis magis detestandus, qui pro salute principum & domus eorum, adversus liberos & conjuges & omne pignus suum dejerant. Consecrat filium Veneris, & hoc Vulcanus sciens patitur, & Juno concedit. ^d Si veredi parentum in Cœlo sedent, cur non potius Argivi juvenes dei habiti, quod matrem ne in sacris piaculum committeret, plus quam humano more jugales provexerunt? Cur non magis dea, quæ magis pia, illa filia patris in carcere fame defecti uberibus suis educatrix? Quid aliud Æneæ gloriosum, nisi quod proelio Laurentino nusquam comparuit? Rursus forsitan solito more quasi desertor e proelio fugerit. Romulus æque post mortem deus, si quia urbem condidit, deus; & alii, usque in feminas, urbium auctores. sane Romulus & fratrem interfecit, & alienas virgines dolo rapuit. ideo deus, ideo Quirinus est, quia tunc parentibus quiritarum est per illum! Quid ^e Sterculus meruit ad divinitatem? si agros stercorebus juvando diligens fuit, plus fimi Augias conferebat. Si Faunus Pici filius ^f in jus agitabatur mente ictus, curari eum magis quam consecrari decebat. Si Fauni filia pudicitia præcellebat, ut ne conversaretur quidem inter viros, aut barbaria, aut conscientia deformitatis, aut rubore infantiæ paternæ, quanto dignior Bona dea Penelopa, quæ inter tot vilissimos amatores diversa, obsessam castitatem tenere protexit? Est & Sanctus, propter hospitalitatem a rege Plotio fanum consecutus: Potuit & Ulixes de humanissimo Alcinoos unum amplius deum vobis contulisse. Ad scœdiora festino. ^g Non puduit Auctores vestros de Laurentina palam facere. scortum hæc meritorium fuit, sive dum Romuli nutrix, & ideo lupa, quia scortum? sive dum Herculis amica est, & jam mortui Herculis, id est, jam dei. Nam ferunt, ædituum ejus solum forte in æde calculis ludentem ut sibi conlusorem, quem non habebat, repræsentaret, una manu Herculis nomine, alia ex sua persona lusum inisse, si ipse vicisset, cœnu-

H 2 lam

^a Si enim Dei ut bulbi seliguntur.) Hoc Tertulliani dictum ab Augustino reprehenditur in principio libri VII. de Civit. Dei, ut facies, quam verius. Video enim, inquit, etiam ex selectis eligi aliquos ad aliquid majus atque præstantius. quamobrem non ex hoc quod Dii ex multis quidam selecti sunt, vituperandi sunt; sed animadvertendum potius quinam isti sint & ad quam rem selecti videantur. Quæ reprehensio, si diligentius examinetur, subtilior fortasse judicabitur. Nam quod animadvertendum præcipit, quinam isti Dii sint, & ad quam rem selecti, fecit hoc sane luculenter Septimius, & Apologetico illo nobili, & hisce quidem ad Nationes libris. Sed hic merito ridet Varronianam Deorum selectionem, cum dici Deus non debeat, neque esse possit, nisi qui sit solus omnipotens, æternus, immensus, indefessus. Huic vero comitem si dederis aut vicarium, plane rem feceris superfluum atque inutilem, verum & divinitati prorsus indecoram. Hoc primum argumento Septimius noster Deorum turbam profligat; mox & Varronem ex turba seligentem præcipuos, inreligiosum esse dicit. hoc enim non sine reliquorum injuria fecisse, quos esse quidem Deos censuerit, verum dignitate inferiores, aut potestate. Hos igitur non tantum inofficiosi, verum & læsæ divinitatis querelâ agere: adversus hominem de Diis judicare ausum, quasi Deus non sit, nisi cui homo propitius fuerit. quod sane est Deos habere tanquam fungos. --- praten-sibus optima fungis Natura est, aliis male creditur. ait Horatius. Quid autem aliud velle cum Electis suis Varronem, nisi Electis illis optimam esse numinis naturam; aliis male credi? Quod vero attinet ad exempla quæ reprehensionis suæ

confirmandæ adfert Augustinus, videndum an convenient divinitati, sive Deo, cui proprium est unicum esse & solum. Itaque ex militibus quidem eliguntur qui fiant centuriones; ex fidelibus, qui fiant præpositi: ex lapidibus, qui fiant angulares, nec propterea tamen reliqui dicuntur reprobari, quia nempe horum omnium disciplina est, ut ordine ac potestate distinguantur. At Deum esse, non recipit τὸ μὴ ἄλλος & τὸ ἕτερον. RIG.

^b Sed & proditor patriæ Æneas. Æneas ille qui pius Virgilio, hic proditor dicitur, statimque ratio subjicitur, quia ardentem patriam deseruit, & Didonem Sichæi regis viduam. Cætera quæ in sequentibus habentur, multis tractata sunt in Apolog. cap. 25. & 30. LE PR.

^c Feminæ Punicæ subjiciendus.] Infra feminam Punicam censendus. RIG.

^d Si veredi parentum.) In Agob. lib. legitur, si bisepte parentum. Fortean scripserit Septimius, viceports parentum. Hoc est, qui parentes a quibus portati sunt, vicissim portant senio graves. quod fecisse dicitur Æneas. Idem.

^e Sterculus.] Vetus scriptura, Stercolus. Idem.

^f In jus agitabatur.) Contra jus fasque. Idem.

^g Non puduit auctores vestros de Laurentina. Eadem hæc erat propudiosa mulier cum Flora illa a qua floralia dicta sunt. Variant hic Critici: legunt alii Laurentina, seu Laurentia; alii vero Larentia; alii etiam distinguunt inter Floram & Larentiam, Minutii felicitis testimonio fulti qui ait, Sane & Acca Larentia, & Flora meretricis propudiosa, inter morbos Romanorum & Deos computanda. LE PR.

lam & scortulum ex stipitibus Herculis sumeret: si vero Hercules, id est manus altera, ea- A
dem Herculi exhiberet. Vicit manus Herculis. (id quoque potuit duodecim titulis ejus ad-
scribi.) Aedituus coenam Herculi dependit, scortum Larentinam conducit: coenat ignis,
qui Sol, & ipsius Herculis co nia ara consumpsit: Larentina in æde sola dormit
de lenonio ludo jactitat se somniis Herculi functam: & potuit, dum animo contemplatur,
somnia pati. Eam de æde progredientem mane primo quidam adolescens, tertius quod ajunt
Hercules concupiscit: ad se id dictum sibi ab Hercule, uti-
que ceantur. non enim impune licui
... dem quoque scribit; mox illa prop per Herculem fuerat
insecuta, agrum divinitatem & filiabus suis, quas ut ipsas h
..... dium a Larentina Romanorum numina digni sola de tot uxo- B
ribus Herculi cara, sola enim dives or Cerere quæ mortuo placuit. Tot
exemplis & vo quis non deus affirmari potuit? Quis denique Antinoo con-
troversiam divinitatis agitavit, ^a quod decorior Ganymedes, aut carior suo amatori?
apud vos mortuis cælum. viam ab inferis ad astra subigitis: Pass ta ascendunt, ne
XI. multum putetis vos præstare regibus vestris. Non contenti eos deos asseverare, qui visi retro,
auditi contrectatiq. sunt, quorum effigies descriptæ, negotia digesta, memoria propagata,
umbras nescio quas incorporales, inanimales, & nomina de rebus efflagitant, deosque san-
ciunt, dividentes omnem statum hominis singulis potestatibus ab ipso quidem uteri concep-
tu, ut sit deus Consevius quidam, qui consationibus concubitalib. præsit; & Fluviona, quæ
infantem in utero hinc Vitumnus, & Sentinus, per quem viviscat infans & sentiat
..... dehinc Diespiter, qui puerum perducit ad partum. Cum prin & Can- C
delifera, quoniam ad candelæ lumina pariebant, & quæ us di-
etæ. Perverse natos to Prose Carmentis esse provin
..... & ab effatu Farmus, & aliis a lo uem ad cavendum summini-
strat rix & Albana, & una Runcinia. Mirum non esse
provisos. Exinde & primi cibi sum Potina & Eluda, & statuendi in-
fantis Sta do, Abeona, & Domiducam, & habent Edeam
..... æ & malam. Item voluntatis, Volumnum, Voletam Paventinam, pa-
voris: Spei, Veniliam: Voluptatis, Volupiam ntia, Præstitiam: æque ab actu,
Peragenorem: a consiliis, Consum: Juventam, novorum togatorum: virorum jam, Fortu-
na barbata nuptialibus differam. Afferenda est, ab afferendis dotibus ordinata:..
..... dor, & ^b Mutunus, & Tutunus, & dea Pertunda, & Subigus, & Prema Par- D
cite dei impudentes, luctantibus sponsis nemo intervenit, quorum votum est foris gau-
XII. dentes erubescunt. Et quonam usque deos quia differendum quales deos receperitis,
quantum vobis erubescunt. 12 Rideam vanitatem, an exprobrem cæcitatem, est admodum
incertum. nam quot deos, & quos utique producam? ^c Majores, & an minores? veteres, an
& novicios? mares, an & feminas? cœlibes, an & le? artifices, an & inertes? rusticos,
an & urbanos; cives, an & peregrinos? Tot enim familiæ, tot nationes, census bona fide
quærent, ut dispici & distingui describique non possint: ut quanto diffusa res est, tanto sub-
stringenda nobis erit. & ideo, qui in ista specie unum tuemur propositum demonstrandi, il-
los omnes homines fuisse; non quidem ut cognoscatis, nam quasi oblita agitis, compendio
ab ipsa dispiciendi rationem summam originem generis illorum retractando. Origo enim,
totius posteritatis. Ea origo deorum vestrorum, Saturno, ut opinor, signatur. Neque enim
si Varro antiquissimos deos Jovem, Junonem, & Minervam refert, nobis excidisse debet,
omnem patrem filiis antiquiorem, tam Saturnum Jove, quam Cælum Saturno: de Cœlo
enim & Terra Saturnus. & tamen Cœli & Terræ originem omitto. Erant unde cœlibes diu
& orbi, antequam mariti & parentes. Longo scilicet ævo crescendo illis fuit ad tantam pro-
ceritatem. Denique, simul cœpit & Cœlo vox inolescere, & ubera Terræ lapilliscere, fa-
ciunt nuptias inter se. Credo; aut Cælum descendit ad sponsam, aut Terra ascendit ad spon-
sum! Concepit tamen Terra de Cœlo, & peperit illa Athos, Athos Saturnum: mira ratio-
ne. Utri parentum similis? sed & peperit, certe ante Saturnum neminem procreaverunt, ni-
si unam postea Opem, exinde de subole cessatum est. Nam Saturnus quidem Cælum castra-
vit dormientem, legimus Cælum genere masculino: ceterum quomodo pater, nisi mas-
culinus? Sed & unde castrandum? falx illi: Hoc s. l.? Nondum enim Vulcanus arti-
fex

^a Quod decorior Ganymedes. Id inter veterum deliramen-
ta commune est de suo Jove, unde Ovid. lib. 10. metamorph.
Rex superum Phrygiæ quoniam Ganymedis amore
Arsit, & inventum est aliquid, quod Jupiter esse,
Quam quod erat, mallet.

Quæ hic ut & alia multa non abs re objicit scriptor noster.
LE PR.

^b Mutunus & Tutunus.] Conficta de Meo & Tuo inter
Venereos amplexus vocabula. RIG.

^c Majores an & minores? Majores & minores Deos fuisse
nemo ambigit. Deos item magnos duodecim fuisse perspi-
cium: hic nescio an iidem sint ac ii de quibus lib. de spe-
taculis cap. 8. Ante has tres aræ trinis diis patent, Ma-
gnis, potentibus, valentibus: eosdem & Samothracas existi-
mant. A Samothracibus derivatam olim religionem præter
profanos existimat Nazianzenus Theologus contra Julia-
num imp. aitque ἱερὸν ἔργον τῶν θεῶν deduci: forte ad
id conducet quod habet Varro de L. L. lib. 4. LE PR.

A sex ferri. Terra vero orbata distulit, etsi adhuc juvenili ætate, alii nubere. Sed nec habebat Cœlum..... tamen nisi illam Mare amplectitur, sed olet falsuginem..... aquis assueta. Ita Saturnus unicus masculus Cœli atque Terræ. Sed ipse pubescens sorori suæ jungitur. Nondum leges quæ incesta prohiberent, nec quæ paricidium plecterent. Iraque filios virili sexu devorabat: melius ipse quam lupi, si exponeret: Timebat scilicet, ne quis illorum de paterna falce didicisset. Nato mox, & ab alienato Jove, saxum infantis ementiti deglutivit. Hoc ingenio diu securus, tandem filio quem nondum digesserat, in tenebris adulto, oppressus, regnoque privatus est. Hunc vobis patriarcham deorum, Cœlum & Terra, poetis obstetricantibus, procreaverunt. sed eleganter quidam sibi videntur physiologice per allegoricam argumentationem de Saturno interpretari Tempus esse, & ideo Cœlum & Terram parentes, ut & ipsos origini nullos, & ideo falcatum, quia tempore omnia dirimantur. & ideo voratorem suorum, quod omnia ex se edita in seipsum consumat. Nominis quoque testimonium compellant: Cronium dictum Græce, ut Chronon: Æque Latini vocabuli a sationibus rationem.....nt, qui eum procreatorem conjectantur: per eum seminalia cœli in terram deferri: Opem adjungunt, quod opem videndi semina conferant: & quod opere semina evadant. Quæ oro, hujus translationem..... ponas. Aut Saturnus fuit, aut tempus? Quomodo Saturnus..... quomodo tempus? utrumque enim non potes, corporale in eo..... mare. Quid autem prohibuit Tempus coli in sua qualitate? hominis, aut fabulam hominis, aut fabulam hominis in sua specie, non in tempo.....? Quid sibi vult intellectio ista, nisi scædas materias mentitis argumentationibus colorare? Saturnum neque ideo qui...d.....tempus, aut dum eum tempus facis, jam nec hominem vis fuisse. Pla.....s omnino Saturnus in terris humanæ qualitatis apud veteres memorias recensetur. Potest incorporaliter fingi quodvis quod non fuerit omnino: Vacat fingendi locus, ubi veritas est.

12 Cum autem Saturnum constat vixisse, frustra demutatis: non conceditur vobis, quem non negabitis fuisse hominem, qui neque deus, neque tempus defendi potest. Exstat apud C literas vestras usquequaque Saturni census: Legimus apud Cassium Severum, apud Cornelios, Nepotem & Tacitum, apud Græcos quoque Diodorum, quive alii antiquitarum canos collegerunt. Nec fideliora vestigia..... quam in ipsa Italia signata sunt: Nam post plurimas terras & Attica hospitia Italiæ, vel, ut tunc vocabatur, Oenotriæ, confedit: Exceptus ab Jano, sive Jane, ut si alii vocant: Mons quem coluerat Saturnius dictus: Urbs, quam depalaverat, Saturnia usque nunc est: ^a Tota denique Italia de Saturno vocabatur: Tali teste terram, quæ nunc dominatur orbi, etiam si de origine Saturni dubitatur, de actu tamen constat hominem illum fuisse. Ita si homo Saturnus, proculdubio d..... Immo, quia homo, non utique de cœlo atque terra, sed cui parentes ignoti, quibusdam facile fuit illum deorum filium dici, quorum possunt omnes videri. Qui enim non cœlum ac terram patrem ac matrem venerationis gratia appellet? An de consuetudine humana, qua ignoti quique ex inopinato apparentes, de cœlo advenisse dicuntur. Proinde..... semper eg..... repentino, ubique inolevit Cœlitem dici. Nam & volgo generis incertos, ^b Terræ filios jactitamus. Nihil allego de statu antiquitatis, qua.... rudes tunc agebantur & oculi, & mentes hominum, & cujuslibet novi viri aspectu, quasi divino commoverentur, nedum & regis, & quidem primi. Adhuc de Saturno immorabor, quod & ceteris compendium præstruam, satiata primordiorum disputatione: nec prætermittam potiora testimonia divinarum literarum, quibus fides pro antiquitate superior debetur. Ante enim Sibylla, quam omnis literatura extitit. ^c Illa scilicet Sibylla, ^d veri vera vates, & cujus vocabula dæmoniorum vatibus induistis. Ea senario versu in hunc sensum de Saturni prosapia & rebus ejus exponit: *Decima*, inquit, *genitura hominum, ex quo cataclysmum prioribus accidit, regnavit Saturnus, & Titan, & Jamfetus, Terræ & Cœli fortissimi filii.* Si qua ergo, vel vestris.... oribus literis vestris superioribus, sed idcirco magis proximis..... in illius ætatis, fides adjacet. Satis de Saturno & prosapia ejus.....um est, homines fuisse: Tenemus compendium, in ceteros originis præscriptionem, ne per singulos evagemur. Qualitas posteritatis a principibus generis ostenditur, mortalia de mortalibus, terrena de terrenis, gradus ad gradus comparantur, nuptiæ, conceptus natales cucurrerunt, patriæ sedes, regna, monumenta l..... qui natos non possunt negare, mortuos credant: qui mortuos confitentur, deos non putent. Sed enim manifestis vis sua adfuit: Quos a primordio non..... divinitatem, affirmando illos post mortem deos factos, ut Varro, & qui cum eo somniaverunt. Hic igitur consisto..... alle..... in hoc nomen & numen, ut in ordinem senatorium,..... vestra..... cedatis jam necesse

XIII.

^a Tota denique Italia. Italiam dictam fuisse Saturniam ex Ennio patet.

^b Saturnius illi. Nomen erat, de quo late Saturnia terra. Et Ovidio lib. fast. 1. Inde Diu genti mansit Saturnia nomen. Urbem autem dictam fuisse Saturniam Virgilius testatur Aeneid. 8. a Saturno conditam. Hanc Saturnus condidit urbem. LE PR.

^c Terræ filios jactitamus. Quorum scilicet aut origo ignota est aut incerta, ii Terræ & Filii & γῆς dicuntur. Idem.

^d Illa scilicet Sibylla. Veram & veridicam fuisse illam Sibyllam ait post multos Juvenalis & cum eo infiniti.

^e Credit me vobis folium recitare Sibyllæ. Idem. d Veri vera vates. Arrianus Epist. 111. de Apolline. ὡς μέρτις ἐστὶν ὁ γῆς καὶ ἀνδρῶν θεός. RIG.

est, aliquem summum dominatorem..... allegendi potestatem, & quasi Cæsarem: neque A
 quisquam aliis præstare potest, qui non ipse dominetur. Ceterum si potuerunt deos sese facere
 post mortem, a..... deterioris conditionis ab initio esse voluerunt; aut si nemo est, qui deos
 fecerit, quomodo facti dicentur, qui non nisi ab alio fieri potuissent? Ita nullus datur vobis re-
 nuendi locus, esse mancipem quendam divinitatis. Perspiciamus itaque causas allegendæ mor-
 talitatis in cælum. 12 Harum duplicem rationem credo proferetis: Aut enim illu..... quis
 idem præstans facit, ut habeat vel amminicula, vel munimenta, vel etiam ornamenta fastigii
 sui: aut meritorum necessitas..... dignis quibusque. Aliud quid suspicari non datur. Nemo
giendo alicui, aut non sua, aut illius causa facit. Sed neque..... petere numini inest
 tanta & potestas, ut scilicet..... faciat, & si tanta humanitas inrogetur, qui egeat opera vel ad-
 jumento quorundam, & quidem mortuorum, quo mirum magis, cum alios sibi immortales in-
 stituere potuisset. Nec diutius de..... tus conquirit, qui humana divinis comparavit. Sa.....
rior opinio est, discuti debet, si Deus reminis..... buta si pristinis viris B
 recogitandum, quod exinde nemo dig..... si capere jam locus non po-
 test. Tantis videlicet..... a meruerit antiquitas. Ergo an meruerit, re.....
 meruisse, proponat ipsius merita. Si quid in cunabulis..... litatis, valent, ad suffragium
 divinitatis, incestorum.... Opem & Saturnum fratres recepistis. Furtivus infans ter di-
 gnus & tecto & ubere humano, meritoque incre..... tam mala manebant. Adultus denique
 qualemcunque genitorem licissimum, regem aurei scilicet seculi, sub quo laboris ino-
 piæ a pax quiescebat: sub quo nulli subigebant arua coloni, tellus nullo po-
 scente ferebat. Sed oderat patrem incestum ejus castratorem. Ecce autem & ipse cum so-
 rore miscetur, ut huic primum dictum putem, τὸ πατρὸς τὸ παιδίον. Tam pius pater, quam C
 pius filius m tunc legibus ageretur, in duos culleos dividi Jovem decuit..... dubitaret,
 libidine ab incesto corroborata, in leviora, id est, & stupra diffundere? de quo poetica
 sic lustravit. Quomodo..... de fugitivo palam factum solemus & operam ejus percon.....
 abufui nundinare, modo in pretia luxuriæ eum figurando..... bovem aut pretium bovis pen-
 saverit, & imbrem pergulis aditum pecunia ruperit: modo in similitudines actuum ip...
 im, qui rapuit, cycnum, qui cantaverat. Adeo non fabulæ istæ sunt de fa
 fit an non lasciv na hominum, quos emissa jam pridem a fide per
 incr..... non est nobis extensius agendum. Si enim & re..... pibus & profemi-
 natoribus suis morata plebs eadem q..... natura, alibi auctoritas exigebat similitudi-
 nem morum quanto deterior, qui non melior? privato enim titulo Jovem optimum
 tis, & est Virgilii Æquus Jupiter Optimus. Proinde incesti in suos, impudici in ex- D
 traneos, impii, injusti, cui nullam insignem infamiam fabula reliquit.. deus fieri non fuit
 XIV. dignus. Sed quoniam alios seorsum volunt in divinitatem ab hominib. receptos, & distin-
 gui inter Nativos & Factos, secundum Dionysium Stoicum, de ista quoq. specie adiciam.
 De ipso quidem Hercule ma responsionis, an dignus cælo & divinitate, sic enim pro
 v..... meritis addicunt divinitatem? Si ob virtutem, quod feras constan rit, quid
 tam memorabile? nonne ludo puniti, vel etiam ad arenariæ vilitatis plurimas in unum
 & quidem studiosiores ciunt? Si ob peragratum orbem, quantis & locupletibus dul-
 cis tas, aut philosophis famulatoria mendicitas idem præstitit? non meminerunt, Ascle-
 piadem Cynicum unica vaccula, cujus & dorso vehebatur, & si quando ubere alebatur, or-
 bem totum oculis subegisse? Si etiam ad inferos adiit, quis hoc nesciat, viam ad in-
 feros omni as plurimas s ille Pompejus qui
 nec hostias al n unum agnulum Byrsæ Cartha re: Quo magis Scipio
 quam Hercules ob ti deputatur? Adicite potius tituli Hercula rum,
 uxorum, & foetas Omfales, & ob decori pueri amissio desertam militiam Argonautar-
 um: Adicite ad gloriam post turpi am, etiam furias ejus: Auctoritate sagittas, quæ filios
 & uxorem erunt: Qui tunc dignius rogo sese inrogasset præ dolore parti Qui
 uxoris ob lasciviam venenis circumventus magis metu honesta morte moreretur. Hunc
 vos de pyra in cælum suble a facilitate, qua & alium ignis & divini confectum, qui
 pauca e ingenia commentus, dicebatur mortuos ad vitam recurasse ... filius, tam ho-
 mo, quam Jovis nepos, Saturni pronepos spurius ut incerto patre, ut Argivus Socrates
 detulit repertum, turpius Jove educatum, canino scilicet ubere nemo ne-
 gare potest; fulmine haustus est. 15 a Malus Jupiter sus est impius in nepotem, invidus
 in artificem. Sedenim pin um ejus non occultavit, cupiditatem & avaritiam lucri
 .. atam; qua quidem ille vivos ad mortem, non mortu prævaricatione venalis medi-
 cinæ agebat. Dicitur etiam mater ejus eodem casu obisse: merito. fam m bestiam
 ediderat, iisdem quasi scalis ad cælum erupisse. Et tamen Athenienses scient ejusmodi deis
 sacrificare. nam Æsculapio & matri inter mortuos parentant, quasi non & ipsi Thesea suum
 adorent:

a Malus Jupiter) Supplendum videtur ex Apologetico; Malus Jupiter, si fulmen ipsius est. RIG.

A adorent: Mer.....deum, qui nisi conservatricem suam in littore peregrino dereliquit, eadem oblivione, immo amentia, quæ patri causa mortis fuit. Longum foret recensere etiam XV. de illis quos in sidera sepelivitis, & audaciter Dei tratis. Sic opinor digni de cœlo Castores, & Perseus, & Erigona, quemadmodum & Jovis exoletus. Sed quid mirandum? etiam canes & scorpiones canes in cœlum transtulivitis. Differo de his quos in oraculis & testimonium hic divini, qui & Tristitiæ deos arbitros esse vultis dius, qui animam corpore viduet, quem intra muros cludi non permittendo damnastis? Item Cæculus, qui oculos sensu exani Orbana, quæ in orbitatem semina extinguat, & ipsius Mortis Ut cetera transvolem, etiam locorum urbis, vel loca, deos ar..... patrem, & diva Arquis, & Lana, & ^a montium Septemontium... illi faciunt, qui in iisdem locis aras vel ædes habent, præterea..... in alieno loco aut mercedibus habitant. Taceo Ascensum & ^b Levicolam a clivis. Taceo deos Forculum, a foribus, & Cardeam... nibus, & liminum Limentinum, si ve qui alii inter vicinos ap num Janitorum adorantur. Quid enim magnum? cum & habeant in lupanaribus, in culinis, & in imo carcere: in i..... itaque propr..... aliisque Romanorum deis, quibus totius vitæ officia distribuuntur, taliter, ut ceteris deis opus non sit. Immo, cum privatim apud Romanos deputentur, quos supra signavimus, nec facile foris cogniti, quomodo ea omnia quibus illos præesse voluerunt in omni genere humano, & in omni gente proveniunt? Ubi prædes eorum, non modo honore, sed ipsa quoque notitia carent. Sedenim quidam fructus & necessaria victui demonstraverunt? Quæso XVI. vos, cum dicitis invenisse illos, non confitemini prius fuisse quæ invenirentur. Cur ergo non auctorem potius honoratis, cujus hæc dona sunt: sed auctorem transfertis in repertores? C quam invenisset, utique auctori gratias egit, utiq. illum Deum sensit:..... ministerium institutoris, a quo & ipse institutus est qui invenit..... sum quod inveniretur. 13. Ficum viridem Romæ nemo noverat..... um Cato senatui intulit, ut quo jam provincia hostilis esset, cui sub.....: semper instabat exprimeret. Cerasum Cn. Pompejus de Ponto..... Italiae provolgavit. Potuerunt mihi novorum apud Romanos pomorum..... ruisse præconium divinitatis. Tam vanum hoc, quam etiam..... commenta deos haberi: quibus si comparentur nostræ ætatis..... o dignius posteris, quam prioribus consecratio competisset ... on in omnibus jam artificiis antiquitas exolevit, usu quotidiano instruente novitatem: atque adeo quos ob artes sanctifi..... in ipsis artibus & provocatis in æmulis insuperatos. 27. Denique..... toribus suis non negatis omnibus his quos deos antiquitas voluit, posteritas XVII. C..... superstitionum..... l., præsumptio, cui..... bemus: Propterea scilicet Romanos totius orbis domi..... se, quod officiis religionum meruerint domina..... cis prævaleant. Nimirum Sterculus hoc imperium seu Romanorum distin..... tem extraneo potius..... tores & destitutores in..... ti, sepultique sunt, Ita nempe oblitus antrum illud Idæum..... diffimum odorem. Nonne omni Capitolio ut illa potius terra regnaret, posthabita Samo dilectam, & utique Aeneadarum ignibus adoleri..... *hic illius arma, Hic currus fuit, hoc regnum dea gentibus esse, Si qua fata sinant, jam tunc renditque fovetque.* Misera adversus fata non valuit. Nec tamen tantum honoris Romani satis decreverint, ut deditibus Carthaginem sibi, quantum Laurentinæ. Si dei isti conferendi in pote..... vit enim Jupiter Cretæ, & Saturnus Italiae, & Isis AEgypto..... regnaverunt, quibus etiam operati plerique traduntur. Itaque..... mines facit, & dedititius Admeti cives Romanos imper..... lem cultorem suum Cræsum ambiguis fortibus fallendo..... timebat Deum verum constanter prænuntiare regno exc..... potestate regnandi quoque velut in urbes suas tueri..... potuissent. Si Romanis præstituisse valuerunt, cur Athenas a Xerxe Minerva non defendit? vel cur Delfos de manu Pxrri Apollo non eruit? Servarint urbem Romam, qui sua perdiderunt! Si hoc religiositas Romana meruit. atqui, non post summum imperium auctis jam rebus superstitione quæsitæ est? & si a Numa sacra introducta sunt, nondum tamen aut simulacris, aut templis res vestras divina frustrabant. 28 Frugi religio & paupertina superstitione, altaria temeraria, vasa sordida, & nidor ex illis, & deus ipse nusquam..... religiosi, quam majores, quia religiosi. Atquin quomodo..... religionem, & deorum profundissimam curam imperium Romanis..... videri possit, quod læsis potius deis auctum est? Nisi fallor enim omne regnum vel imperium bellis quæritur, & bellis ampliatur. Porro..... ib. & dei urbis. nam eadem strages & mœnium & templorum, pares cædes & civium & sacerdotum, eadem rapinæ profanorum & sacrorum. Tot sacrilegia Romanorum, quot trophæa: tot de deis quot de gentibus triumphus. Manent & simulacra captiva, & utique senti..... os non amant.

^a Et montium Septemontium. Lib. de Idololatria cap. 10. idem habet. Etiam strenæ captandæ, & Septemontium, & brume, &c. Celebritas autem erat quædam ut nos alibi adnotavimus Romanis usitata dicta a septem montibus, quæ

in mensem Decembrem incidebat, atque in honorem urbis conditæ hoc die strenæ captari solebant. LE PR.

^b Levicolam a clivis.] Clivicolam. RIG.

amant. Sed quia nihil sentiunt, impune læduntur læduntur, frustra adorantur. Ita- A
que quorum fastigium adultum est, non possunt videri religionis meritis excrevisse
... nis sive lædendo creverunt. Regnum universæ nationes temporibus habuerunt, ut
Assyrii, ut Medi, ut Persæ, ut Ægyptii . . . aut penes quosdam, & tamen qui ami-
ferunt, non sine religionibus & cultu, & de propitiiorum deorum mora . . . cessit
universa pene dominatio. Sors temporum ita volutat . . . Quarite quis temporum vi-
ces ordinavit, Idem regna dispensat, & nunc penes Romanos eam summam, tanquam
pecuniam de multis nominibus exactam in unam arcam congregavit. ^a Quid de ea sta-
tuerit, sciunt proximi ei.

^a Quid de ea statuerit, sciunt proximi ei.] Nempe Chri-
stiani, quibus sunt nota quæ Paulus hac de re ad Thessalonicen-

ses scripsit, futuram primum Imperii Rom. defectionem, dein
superventura Antichristi tempora, tum seculi finem. RIG.

Q. SEPT. FLOR. TERTULLIANI

DE TESTIMONIO ANIMÆ.

ARGUMENTUM.

Post uberrimam Scriptorum segetem, qui religionis Christianæ causam egerant, in
arenam descenderat Tertullianus, ut patet ex apologetico & libris duobus contra na-
tiones; Cum tamen causam illam nihil juvisse videretur, hunc de testimonio animæ
libellum exorsus est, ut novo pugnandi genere Christiani nominis hostes adoriretur,
conceptamque perverse ex eorumdem animis opinionem evelleret, & rem Christianam
in tuto collocaret. Hujusce operis veluti fundamenta jecerat Apologetici cap. 17. ve-
rum hic ea latius prosequitur, quæ obiter tantum perstrinxerat: Deumque præsertim
unum hic, & animæ statum post mortem demonstrat.

^a  AGNA curiositate, & majore longe memoria ^b opus est adstudendum, si qui A
velit ex literis receptissimis quibusque philosophorum, vel poetarum, vel quo-
rumlibet doctrinæ ac sapientiæ secularis magistrorum testimonia excerpere Chri-
stianæ veritatis, ut æmuli persecutoresque ejus de suo proprio instrumento,
& erroris in se, & iniquitatis in nos rei revincantur: ^c Nonnulli quidem, quibus de
pristina literatura & curiositatis labor & memoriæ tenor perseveravit, ad gentes opu-
scula penes nos condiderunt, commemorantes & contestificantes in singula rationem &
originem & traditionem, & ^d sententiarum argumenta, per quæ recognosci possit,
nihil nos aut novum aut portentosum suscepisse, de quo non etiam communes & pu-
blicæ literæ ad suffragium nobis patrocinentur, si quid aut erroris ejecimus, aut æqui-
tatis admisimus. Sed ne suis quidem magistris, alias probatissimis atque lectissimis fidem
inclinavit humana de incredulitate duritia, sicubi in argumenta Christianæ defensionis B
impingunt. tunc vani poetæ, cum deos humanis passionibus & fabulis designant. tunc
philosophi duri, cum ^e veritatis fores pulsant. hactenus sapiens & prudens habebitur,
qui prope Christianum pronuntiaverit, cum si quid prudentiæ aut sapientiæ affectaverit,
seu ceremonias despuens, seu seculum revincens, pro Christiano ^f denotetur. Jam igitur
nihil nobis erit cum literis & doctrina perversæ felicitatis, ^g cui in falso potius creditur,
quam in vero. viderint si qui de unico & solo Deo pronuntiaverunt. immo nihil omni-
no relatum sit, quod agnoscat Christianus, ne exprobrare possit. Nam & quod relatum
est, neque omnes sciunt, neque qui sciunt, constare confidunt. tanto abest ut nostris
literis

^a Magna curiositate. Vox usitata in ævo medio: Vopiscus
in Aureliano. Frivola hæc fortassis cuipiam, & nimis levia
esse videantur, sed curiositas nihil recusat. Casaubonus in-
quit in notis ad Vopisc. periurgiam [quæ vox idem est cum
curiositate] factam pedissequam philologiæ ab Mart. Capel-
la, & alia quæpiam affert de Aristæa scriptore antiquissimo.
LAC.

^b Opus est adstudendum.] Opus quod adstuderet debeat
magna curiositate, & majore memoria. RIG.

^c Nonnulli quidem. Alludit ab eos, qui ante se adversus
gentes scripserunt, Græcos præsertim, [nam secundus ab
Apollonio Latinorum scriptorum a D. Hieron. in catalogo
recensetur,] Quadratum dico, Aristidem, Justinum phi-
losophum, Anaxagoram, Melitonem, Theophilum Antio-
chenum, Apollinarium, Tatianum, Irenæum, Clementem

Alexandr. & Miltiadem: quorum quædam ad verbum pene
suo Apologetico insparit, ad quem tacito nomine etiam hic
videtur alludere. PAM.

^d Et sententiarum argumenta. Legendum videtur, & ar-
gumenta sententiarum, & postea disiungendæ voces quæ re-
cognosci, scribendumque re cognosci, disiunctim. LE PR.

^e Veritatis fores pulsant. Hanc locutionem vidi etiam in
epistola illa magni illius Clementis Papæ ad Jacobum fratrem
domini, ubi loquens de iis qui nondum sunt Christiani, ait
illos esse foris. LAC.

^f Denotetur. Hoc verbum, hic & sæpe alias in malam
partem sumitur, Hieronymus de suspecto contubernio. Vos
cunctorum digiti denotabunt, id est, infamabunt. Idem.

^g Cui in falso potius creditur.] Verus exemplar, Cum
in falso ejus creditur. RIG.

A literis annuant homines, ad quas nemo venit nisi jam Christianus. Novum testimonium advoco, immo omni literatura notius, omni doctrina agitatius, omni editione vulgatius, toto homine majus, idest, totum quod est hominis. ^a Consiste in medio Anima, seu divina & æterna res es secundum plures philosophos, eo magis non mentiens: seu minime divina, quoniam quidem mortalis, ut Epicuro soli videtur, ^b eo magis mentiri non debens, seu de cœlo exciperis, seu de terra conciperis, seu numeris, seu atomis concinnaris, seu cum corpore incipis, seu post corpus induceris, unde & quoquo modo hominem facis animal rationale, sensus & scientiæ capacissimum. Sed non eam te advoco, quæ scholis formata, bibliothecis exercitata, academiis & ^c porticibus Atticis ^d pasta, sapientiam ructas. Te simplicem, & rudem, & impolitam, & idioticam compello, qualem te habent qui te solam habent, illam ipsam de compito, de trivio, de textrino totam. Imperitia tua mihi opus est, quoniam aliquantulæ peritiæ nemo credit. Ea expostulo, ^e quæ tecum homini infers, quæ aut ex temetipsa, aut ex quocunque auctore tuo sentire didicisti. Non es, quod sciam, Christiana: fieri enim, ^f non nasci soles Christiana. Tamen nunc a te testimonium flagitant Christiani, ab extranea adversus tuos, ut vel tibi erubescant, quod nos ob ea oderint & irrideant, quæ te nunc consciam detineant. ^g Non placemus Deum prædicantes hoc nomine unico unicum, a quo omnia, & sub quo universa. Dic testimonium si ita scis. Nam te quoque palam & tota libertate, quia non licet nobis, domi ac foris audimus ita pronuntiare, Quod Deus dederit, & Si Deus voluerit. Ea voce & aliquem esse significas, & omnem illi confiteris potestatem, ad cuius spectas voluntatem, simul & ceteros negas deos esse, dum suis vocabulis nuncupas, Saturnum, Jovem, Martem, Minervam. solum Deum confirmas, quem tantum Deum nominas: ut & cum illos interdum deos appellas, de alieno & quasi pro mutuo usa videaris. De natura quoque Dei quam prædicamus, nec te latet. Deus bonus, Deus benefacit, tua vox est. Plane adjicis, Sed homo malus: scilicet, contraria propositione oblique & figuraliter exprobrans, ideo malum hominem, quia a Deo bono abscefferit. Etiam, quod penes Deum bonitatis & benignitatis omnis benedictio inter nos summum sit disciplinæ & conversationis sacramentum, Benedicat te Deus, tam facile pronuntias, quam Christiano necesse est. ^h At cum in maledictum convertis benedictionem, Dei perinde dicto omnem super nos potestatem ejus consistere secundum nos confiteris. Sunt qui etsi Deum non negant, dispectorem plane & arbitrum & judicem non putent (in quo utique nos maxime rejiciunt, qui ad istam disciplinam metu prædicati judicii transvolamus) sic Deum honorantes, dum curis observationis, & molestiis animadversionis absolvunt, ⁱ cui ne iram quidem adscribunt. nam si Deus (inquiunt) irascitur, corruptibilis & passionalis est. porro quod patitur, quodque corrumpitur, etiam interitum potest capere, quem Deus non capit. At iidem alibi animam divinam & a Deo conlatam confitentes, cadunt in testimonium ipsius animæ retorquendum adversus opinionem superiorem. Si enim anima aut divina, aut a Deo data est, sine dubio datorem suum novit. Et si novit, utique & timet, ^j & tantum postremo adauctorem. An non timet, quem magis propitium velit quam iratum? Unde igitur naturalis timor animæ in Deum, si Deus non vult irasci? Quomodo timetur, qui nescit offendi? ^k Quid timetur nisi ira? Unde ira, nisi ex animadversione? Unde animadversio, nisi de judicio? Unde judicium, nisi de potestate? Cujus potestas summa, nisi Dei solius? Hinc ergo tibi, Anima, de conscientia suppetit domi, ac foris, nullo iridente vel prohibente prædicare, Deus videt omnia, & Deo commendo, & Deus reddet, & Deus inter nos judicabit. Unde tibi hoc non Christiana? atque adeo plerumque & ^l vitta

II.

I

Cereris

^a Consiste in medio anima. Prosopopœia ad animam, a qua testimonium adversus gentes deposcit, in qua persistit, usque ad finem cap. 4. Varias autem de quibus hic paucis, Epicuri aliorumque philosophorum de anima opiniones latissime recenset infra lib. de anima. Hoc unum id dicam, nondum cum hæc scriberet, fuisse Auctorem in errore de anima traduce aut corporea. PAM.

^b Eo magis mentiri non debens. In exemplaribus legitur, Non debebis. Animam compellat: Si divina, inquit, & æterna res es, eo magis non mentiris. cum sit turpe & indignum Deo mendacium. Si minime divina res es, eo magis mentiri non debes, ut testimonium dicas in gratiam Dei, ad quem minime pertines. RIG.

^c Porticibus Atticis pasta. Hoc est Stoicorum disciplinis, artibus. Idem.

^d Pasta. Sic habet exemplar Agobardi. Scite autem Septimius ait, Animam Stoicorum artibus pastam, quia & artes Stoici corporales adfirmabant, quod ipse notat lib. de Anima, pag. 309. Idem.

^e Quæ tecum homini infers. Quasi inveſta & illata.

^f Non nasci soles Christiana. Anima scilicet per fidem regeneratur, sicuti corpora a parentibus generantur, ut habet Catech. 1. Cyrillus Hierosol. Tertullianus ipse dixit in apolog. cap. 18. fiunt, non nascuntur Christiani. quæ ver-

ba exscripsit B. Hieronymus, habenturque epist. ad Lxtam. Mitto hic quosdam legere solet, non, soles. LE PR.

^g Non placemus Deum. Rigaltius Deum legit cum Pamelio, Cum tamen Lacerda Dominum habeat, suamque lectionem ex codicibus probet, & locis bene multis quibus utitur. Idem.

^h At cum in maledictum. Pamelius habet perperam, at cum id maledictum convertis in benedictionem Dei, perperam inquam: nam numquam præcessit maledictum, ut notat Latinus, cuius est lectio quam sequor. LAC.

ⁱ Cui ne iram quidem. Fortassis hoc ad errorem Tertulliani vergit, quo Deum corporeum alicubi facit, & proinde passionibus obnoxium, nisi iram Dei improprie accipiamus, sicuti alii Patres, pro vindicta Dei. PAM.

^j Et tantum postremo auctorem. A quo scilicet tot beneficiis adaucta & cumulata est.

^k Quid timetur nisi ira? Iram, inquam, ait timendam, quæ ejus est naturæ, ut naturam invertat. Ideo enim illam Nicetas David in vita Ignatii Episcop. Constantinop. ἐκείνη vocat, quasi contra naturam, & ἐκφύσει, quæ naturam depravat. LAC.

^l Vitta Cerevis redimita. Frustra adducunt coronam Cerevis spiccam, cum Tertullianus vittatam dicat. Moris enim fuit vittas capiti apponere, auctore Plinio lib. 18. c. 5. LAC.

- Cereris redimita, & pallio Saturni coccinata ^a Isidis linteata. In ipsis denique templis Deum A judicem imploras, sub Æsculapio stans; ^b Junonem in ære exaurans, Minervam calceans furris galeam formis, & neminem de præsentibus deis contestaris. in tuo foro aliunde judicem appellas. in tuis templis alium deum pateris. O testimonium veritatis, quæ apud ipsa dæmonia testem efficit Christianorum! Enimvero cum dæmonia adfirmamus esse, sane quasi non & probemus, ^c qui ea soli de corporibus exigimus, ^d aliqui Chrysippi adsentator inludit. Et esse, & abominationem sustinere, execrationes tuæ respondent. Dæmonium vocas, hominem aut immunditia, aut malitia, aut insolentia, aut
- III. quacunque macula, quam nos dæmoniis deputamus, aut ad necessitatem odii importunum. ^e Satanam denique in omni averfatione, & aspernatione, & detestatione pronuntias, quem nos dicimus malitiæ angelum, totius erroris artificem, totius seculi interpolatorem B per quem homo a primordio circumventus, ut præceptum Dei excederet, & propterea in mortem datus, exinde totum genus de suo semine infectum, suæ etiam damnationis traducem fecit. Sentis igitur perditorem tuum. Et licet soli illum noverint Christiani, vel quæcunque apud dominum secta, & tu tamen eum nosti, dum odisti. Jam nunc quod ad necessariorem sententiam tuam spectet, quantum & ad ipsum statum tuum tendit, affirmamus
- IV. te manere post vitæ disunctionem, & expectare diem judicii, ^f proque meritis aut cruciatui destinari, aut refrigerio, utroque sempiterno. Quibus sustinendis necessario tibi substantiam pristinam, ejusdemque hominis materiam & memoriam reversuram, quod & nihil mali ac boni sentire possis sine carnis passionalis facultate, & nulla ratio sit judicii, sine ipsius exhibitione, qui meruit judicii passionem. Ea opinio Christiana, etsi honestior multo Pythagorica, quæ te non in bestias transfert; etsi plenior Platonica, quæ tibi etiam dotem corporis reddit; etsi Epicurea gravior, quæ te ab interitu defendit: tamen ^g propter nomen solum vanitati, & stupori, &, ut dicitur, ^h præsumptioni deputatur. Sed non erubescimus, si tecum erit nostra præsumptio. Primo enim cum alicujus defuncti recordaris misellum vocas eum: non uti de bono vitæ ereptum, sed ut pœnæ & judicio jam ascriptum. ceterum alias securos vocas defunctos. Prosteris & vitæ incommodum, & mortis beneficium. Vocas porro securos, si quando ⁱ extra portam ^k cum obsoniis & matteis tibi potius parentans ^l ad busta recedis, aut a bustis dilutior redis. At ego sobriam tuam sententiam exigo: misellos vocas mortuos, cum de tuo loqueris, cum ab eis longe es. nam in convivio cum quasi præsentibus & conrecumbentibus sortem suam exprobare non possis, debes adulari propter quos lautius vivis. Misellum ergo vocas qui nihil sentit? quid quod ^D ut sentienti maledicis cujus memoriam cum alicujus offensæ morsu facis? ^m terram gravem imprecaris, & cineri penes inferos tormentum. æque ex bona parte, cui gratiam debes, ossibus & cineribus ejus refrigerium comprecaris, & ut bene requiescat apud inferos cupis. Si nihil passionis est tibi post mortem, si nulla sensus perseverantia, si denique nihil es ipsa, ubi corpus reliquisti, cur mentiris in te, quasi aliquid ultra pati possis? immo cur in totum

^a Et Isidis linteata.] Pallio scilicet: ut Saturni coccineum fuerit Isidis linteum. Etenim fuit & pallium muliebre. In exemplari legitur, Et Deæ Isidis linteata. Adjectum Deæ vocabulum putavimus ab iis, qui nomen Isidis quasi minus notum declaratione aliqua indigere crediderunt. Nam cur Iis Dea potius dicatur quam Ceres, Juno, Minerva? quæ hic suis simpliciter nominibus appellantur. RIG.

^a Isidis linteata. Quæ Dea Romanis Ceres dicitur, ea Iis est apud Ægyptios. LE PR.

^b Junonem in ære exaurans.] Sic emendavimus, quod in exemplari depravatum est, Junonem in ære exora. Junonem in ære exaurat bractearius, qui simulacro Junonis æreo laminas aureas inducit. Inde æs inauratum Svetonio, in Julio, cap. 5. Tria millia pondo auri furatus e Capitolio, tantundem inaurati æris reposuit. In antiquis inscriptionibus STATUA AUREA. AURO ILLUSTRIS. AURO SUPERFUSA. Exaurare, ut in veterib. glossis, Inaurare, *ἐνταύριον*, debellare ac deaurare dixit Lucilius. RIG.

^c Qui ea soli de corporibus exigimus.] Sic lib. de Anima, pag. 304. Christiana potestas vim istam perniciosissimam sola traducit. Et tamen hoc etiam Judæos præstitisse affirmat Irenæus lib. 11. cap. 5. etiam postquam in eorum olea ex oleastro insiti sumus. RIG.

^d Aliqui Chrysippi adsentator. Est plane Tertullianicum, aliqui pro aliquis. Videtur autem Chrysippus Philosophus, [de quo latius infra lib. de anima] dæmonia illustrasse, libro quantum apparet de divinatione, quem citat Lactantius lib. 1. PAM.

^e Satanam denique in omni averfatione pronuntias.] Ergo Satanæ vocabulum usurpatum Græcis aut Latinis nondum Christianis? Etenim alloquitur animam non Christianam, Minime vero: Sed Malum dixere, nota interjectione apud Comicos averfantium aliquid, aut aspernantium ac detestantium. Terentius Eunuchus, qui, malum, alii? Plautus Epidicus: Quæ, malum, hæc impudentia est; At Christianis, Malus, absolute ponitur pro Satana & hoc loco

vicissim Tertullianus Satanam posuit pro Malo. RIG.

^f Proque meritis, &c. Auctor libri de fide, pag. 43. habituri unusquisque nostrum specialem resurrectionem, pro merito fidei ac vitæ, sive ad refrigerium sive ad ultionem. Vide quæ ad illud Septimii: Modico quoque delicto mora resurrectionis expenso. pag. 338. Idem.

^g Proque meritis. Locus pro operum meritis, quales alibi complures. En vero rursus vocem obsoletam, passionalis pro passioni obnoxia. PAM.

^g Propter nomen solum vanitati.] Legitur in exemplari, Propter suum nomen soli vanitati, &c. RIG.

^h Præsumptioni deputatur. Resurrectio hoc nomine enuntiabatur a Gentilibus. Christiani enim gloriosi hoc titulo, præsumptuosi vocabantur. Ita Apulejus, lib. 9. Christianam foeminam lancinabat. Tum spretis atque calcatis divinis numinibus, in vicem certæ Religionis, mentia sacrilega præsumptione Dei, quem prædicaret unicum, &c. LAC.

ⁱ Extra portam. Cautum erat & prohibitum olim Romæ atque legibus 12. tabularum, ne quis intra urbem, sepeliretur aut ureretur. Unde Juvenal sat. 1.

--- Experiar quid concedatur in illos

Quorum flaminia tegitur cinis atque Latina. LE PR.

^k Cum obsoniis & Matteis. Certum est hic Matteis esse convivia illa feralia, quæ in sepulchris fieri consueverant, legendum porro videtur Matteis, Nam apud Athenæum *ματτήν τῶν τῶ πολυεὲς ἔδεσμα*, id est Mattea opiparum quodlibet est ferculum. LE PR.

^l Ad busta recedis.] Recedere eos dicit, qui extra urbem ad busta parentatum ibant. RIG.

^m Terram gravem imprecaris.] Plinius lib. 11. ubi de Terra: Cujus numen ultimum jam nullis imprecemur irati grave; tanquam nesciamus hanc esse solam quæ nunquam irascatur homini. Jam nullis, id est mortuis. Cicero Tusculanarum 1. De mortuis loquor, qui nulli sunt. Idem.

^m Terram gravem imprecaris. Proverbialis hæc est formula,

A totum times mortem, si nihil est tibi timendum post mortem, ^a qua nec experiundum post mortem? Nam etsi dici potest, ideo mortem timeri, non ultra quid minantem, sed ut commodum vitæ amputantem: atquin cum & incommoda longe plura vitæ pariter excedant, lustratione gravioris partis metum diluit. nec jam timenda est amissio bonorum, quæ altero bono, id est, incommodorum pace, pensatur. ^b Non est timendum, quod nos liberat ab omni timendo. Si times vita decedere, quia optimam nosti: certe mortem timere non debes, quam malam nescis. At cum times, scis malam. Non scires autem malam, quia nec timeres, si non scires aliquid esse post mortem, quod eam malam faciat ut timeas. Omittamus nunc naturalem formam timendi mortem. Nemo timeat, quod evadere non potest. Ex altera parte congregior, latioris spei post mortem. Nam omnibus fere ingenita est famæ post mortem cupido. ^c Longum est retexere ^d Curtios & Regulos, vel Græcos viros, quorum innumera elogia sunt contemptæ mortis propter postumam famam. Quis non hodie memoriæ post mortem frequentandæ ita studet, vel ut literaturæ operibus, vel simplici laude morum, vel ipsorum sepulcrorum ambitione ^e nomen suum fervet? Unde animæ hodie affectare aliquid quod velit post mortem, & tantopere præparare quæ sit usura post obitum? Nihil utique de postero curaret, si nihil de postero sciret. Sed forsitan de sensu post excessum tui certiores, quam de resurrectione quandoque, cujus nos præsumptores denotamur. Atquin hoc quoque ab anima prædicatur. Nam si de aliquo jam pridem defuncto, tanquam de vivo quis requiratur, præ manu occurrit dicere: ^f Abiit jam, & reverti debet. Hæc testimonia animæ quanto vera, tanto simplicia: quanto simplicia, tanto vulgaria: quanto vulgaria, tanto communia: quanto communia, tanto naturalia: quanto naturalia, tanto divina. Non puto cuiquam frivolum & frigidum videri posse, si recogitet naturæ majestatem, ex qua censetur auctoritas animæ. Quantum dederis magistræ, tantum adjudicabis discipulæ. Magistra natura, anima discipula. Quicquid aut illa edocuit, aut ista perdidit, a Deo traditum est, magistro scilicet ipsius magistræ. Quid anima possit de principali institutore præsumere, in te est æstimare de ea quæ est in te. Senti illam, quæ ut sentias efficit: recogita in præfagiis vatem, in omnibus augurem, in eventibus prospicem. Mirum si a Deo data novit homini divinare. Tam mirum, si eum a quo data est, novit. Etiam circumventa ab adversario meminit sui auctoris, & bonitatis, & decreti ejus, & exitus sui, & adversarii ipsius. Sic mirum, si a Deo data, eadem canit, quæ Deus suis dedit nosse. Sed qui ejusmodi eruptiones animæ non putavit doctrinam esse naturæ congenitæ, & ingenitæ conscientiæ tacita commissa, dicet potius diventilatis in vulgus opinionibus publicatarum literarum usum jam & quasi vitium corroboratum taliter sermocinandi. ^g Certe prior anima quam litera, & prior sermo quam liber, & prior sensus quam stilus, & prior homo ipse quam philosophus & poeta. Nunquid ergo credendum est, ante literaturam & divulgationem ejus, mutos ab hujusmodi pronuntiationibus homines vixisse? Nemo Deum & bonitatem ejus, nemo mortem, nemo inferos loquebatur: mendicabat sermo, opinor, immo nec ullus esse poterat, cessantibus etiam tunc, sine quibus etiam hodie beator, & locupletior, & prudentior esse non potest, si ea quæ tam facilia, tam assidua, tam proxima hodie sunt, in ipsis quodammodo labiis parta, retro non fuerunt, antequam literæ in seculo germinassent, antequam Mercurius (opinor) natus fuisset. Et unde ordo ipsis literis contingit, nosse, & in usum loquelæ disseminare, quæ nulla unquam mens conceperat, aut lingua protulerat, aut auris exceperat? Atenim cum divinæ scripturæ, quæ penes nos vel Judæos sunt, in quorum olea ex oleastro insiti sumus, multo secularibus literis, non modica tantum ætate aliqua, antecedant, ut loco suo edocuimus ad fidem earum demonstrandam; & si hæc eloquia de literis usurpavit anima, utique de nostris credendum erit, non de vestris quia potiora sunt ad instruendam animam priora, quam postera, quæ & ipsa a prioribus ^h instrui sustinebant; cum etsi de vestris instructam concedamus, ad originem tamen principalem traditio pertineat, nostrumque omnino sit quodcunque de nostris sumpsis-

V.

I 2 se

sit tibi terra gravis, ut & altera sub hujus capitis finem, abiit jam & reverti debet, quæ etiamnum vulgo quoque Teutonico in ore est. PAM.

^a *Qua nec experiundum post mortem?* Semper hæc particula significat partem, aut locum, ut qua parte, quo loco. Ergo: cur times mortem, si nihil timendum post mortem, eo loco aut parte, qua nihil experiundum post mortem? LAC.

^b *Non est timendum, &c.* S. Chrysostomus ad pop. hom. 21. nihil ex morte timendum docet quoniam ad meliorem vitam & optabiliorem, & πείρα ἀπολαύμεν δυνάμεναι tendimus. Sicque Seneca etiam epist. 102. Proinde intrepidus boram illam decretoriam prospice, non est animo suprema, sed corpori. LE PR.

^c *Longum est retexere.* Notior est Curtiorum & Reguli qui pro patria mortem oppetierunt, historia, quam ut pluribus sit opus. *Postumam famam* postea metaphoricè dixit, eam quæ post mortem perdurat. PAM.

^d *Curtios.* Hic est ille qui se diis manibus dicavit pro salute patriæ: cum enim ingenti hiatu defecisset terra in me-

dio foro, responsumque accepissent Romani non coituram labem, nisi aliquis ex nobilibus eo se dejecisset, Curtius vitam impendit patriæ. LAC.

^e *Nomen suum fervet.* Virgilius lib. 7. Æneidos de Cajeta Æneæ nutrice paria ferme habet.

Et nunc servat bonos sedem tuus, ossaque nomen Hesperia in magna, si qua est ea gloria, signat. LE PR.

^f *Abiit jam.* Veteres pro mortuus est dicebant, vixit, abiit, abiit ad plures. apud Festum etiam abitio pro morte sumitur. LE PR.

^g *Certe prior anima quam litera.* Locus iste quandoquidem paulo post hanc animæ loquelam, Traditionem nuncupat, optime potest adaptari ad Traditionum ecclesiasticarum auctoritatem, quippe quæ libris omnibus & stylo, id est literatura omni priores sunt. PAM.

^h *Prior anima quam litera.* Idem argumentum conficit Magnus Antonius teste Athanasio in ejus vita, contra philosophos quoddam. LAC.

ⁱ *Instrui sustinebant.* Hæc est, expectabant. RIG.

se & tradidisse contigit vobis. Quod cum ita sit, non multum refert, a Deo formata sit ani-
 ma conscientia, an a literis Dei. Quid igitur vis homo, de humanis sententiis literarum tua-
 rum exisse hæc a in usus communis callositatem? Crede itaque tuis, & de commentariis no-
 stris tanto magis crede divinis. sed de animæ ipsius arbitrio perinde crede naturæ. Elige
 VI. quam ex his fidelibus b sororem observes veritatis. Si de tuis literis dubitas, neque Deus, ne-
 que natura mentitur. ut & naturæ & Deo credas, crede animæ. ita fiet ut & tibi credas. Il-
 la certe est quam tanti facis quantum illa te facit, cujus es totus, quæ tibi omnia est; sine qua
 nec vivere potes nec mori, c propter quam Deum negligis. Cum enim times fieri Christia-
 nus, eam conveni; cur alium colens, Deum nominat? cur, cum maledicendos spiritus de-
 notat, dæmonia pronuntiat? d cur ad cælum contestatur, & ad terram detestatur? e cur alibi
 servit, alibi vindicem convenit? cur de mortuis judicat? cur verba habet Christianorum,
 quos nec auditos visosque vult? cur aut nobis dedit ea verba, aut accepit a nobis? cur aut do-
 cuit, aut didicit? Suspectam habe convenientiam prædicationis in tanta disconvenientia
 conversationis. Vanus es, si huic linguæ soli aut Græcæ, f quæ propinquæ inter se habentur,
 reputabis ejusmodi, ut neges naturæ universitatem. Non Latinis, nec Argivis solis ani-
 ma de cælo cadit. omnium gentium unus homo varium nomen est. una anima, varia vox. B
 unus spiritus, varius sonus. propria cuicque genti loquela, sed loquelæ materia communis.
 a Deus ubique, & bonitas Dei ubique; dæmonium ubique, & maledictio dæmonii ubique,
 judicii divini invocatio ubique, mors ubique, & conscientia mortis ubique, & testimonium
 ubique. omnis anima suo jure proclamat, quæ nobis nec mutire conceditur. Merito igitur
 omnis anima & rea & testis est: in tantum & rea erroris, in quantum & testis veritatis, &
 h stabit ante aulas Dei die judicii, nihil habens dicere. Deum prædicabas, & non require-
 bas: dæmonia abominabaris, & illa adorabas: judicium Dei appellabas, nec esse credebas:
 inferna supplicia præsumebas, & non præcavebas: i Christianum nomen sapiebas, & Chri-
 stianum persequeris.

a In usus communis callositatem.] Consuetudinem signi-
 ficat, quæ longo usu veluti callum obduxit.

b Sororem observes veritatis. Id est quæ propius ad veri-
 tatem accedat, τῆς ἀληθείας ἀδελφὴ, LE PR.

c Propter quam Deum negligis.] Qui scilicet times fieri
 Christianus, ne nobiscum pro nomine Christi animam, hoc
 est vitam, ponas. RIG.

d Cur ad cælum contestatur. Notat Macrobius lib. 3. cap.
 9. & Servius lib. 3. Æneid. Veteres pro qualitate numinum,
 interdum ima, interdum summa respexisse. Et Contestari te-
 stem palam ciere. Cicero in Verrem: Deos hominesque con-
 testatus. Idem Cic. appellat contestatum de divinat. Quem
 enim non moveat clarissimis monumentis contestata signa-
 tæ auctoritas. Est autem detestor execror, & abominor.
 LAC.

e Cur alibi servit, alibi vindicem convenit? Alludit ad id
 quod supra cap. 2. dixit, in ipsis denique templis Deum judi-

cem imploras; præterquam quod hic non solum ut Judicem,
 sed & ut vindicem invocari ab ipsis Deum innuit, id est ut
 redemptorem & assertorem, quemadmodum ad leges 12. tab.
 hunc locum citans latius interpretatur Reynardus noster cap.
 8. & 9. PAM.

f Quæ propinquæ inter se habentur. Veteres enim Græcas
 literas easdem pene fuisse, quæ nunc latinæ sunt, indicio es-
 se scribit Plinius. PAM.

g Deus ubique, &c. Ubique præsens est & omnia replet a
 πανταυ παρὼι ὃ τὰ πάντα πληρῶν, inquit S. Chrysostomus
 orat. 2. adversus Judæos. LE PR.

h Et stabit ante aulas Dei. Rhenanus, & stabilis. Nihil
 mutandum. Illud, ante aulas Dei, est ante palatia Dei,
 nisi fortasse sermo ad oves pertineat, & legendum sit, ante
 caulas Dei; nihil tamen mutandum. LAC.

i Christianum nomen. Verius & convenientius videatur,
 Christum sapiebas, & Christianum nomen persequeris. RIG.

Q. SEPT. FLOR. TERTULLIANI

a A D S C A P U L A M.

A R G U M E N T U M.

Christianorum innocentiam aliis operibus demonstraverat Tertullianus, missoque Ro-
 mam apologetico causam parum juvisse videbatur: ideoque grassante jam invidia accru-
 delitate, librum hunc ad provincie Africæ præsidem Scapulam mittit Caribagine de-
 gentem, ostenditque civitatem nullam impune laturam tot Christianorum mortem, qui
 nulla vi, id, cujus postulabantur, agnoscebant.



Os quidem neque expavescimus, neque pertimescimus ea quæ ab ignorantia
 bus patimur: b cum ad hanc sectam utique suscepta conditione ejus pa-
 ti venerimus, ut etiam animas nostras c auctorati in has pugnas acceda-
 mus, ea quæ Deus repromittit, consequi optantes, & ea quæ diversæ vitæ
 comminatur pati timentes. Denique cum omni sævitia vestra concertamus, etiam ultro erum-
 pentes: magisque damnati quam absoluti gaudemus. Itaque hunc libellum non nobis ti-
 mentes

a Ad Scapulam.) In l. Divus Marcus De Offic. Præf.
 extat rescriptum Marci & Commodi Scapulæ Tertullo. &
 in basi marmorea palatii Farnesiani, Romæ legitur: DE-
 DICATA III. ID. APRIL. SCAPULA TERTULLO

ET TINEIO CLEMENTE COS. RIG.

b Cum ad hanc sectam. Secta de religione Christiana,
 ceu diximus in annotat. libri alterius. RHEN.

c Auctorati in has pugnas. Ex veteribus interpretibus an

A mentes misimus, sed vobis & omnibus inimicis nostris, nedum amicis. Ita enim disciplina jubemur diligere inimicos quoque, & orare pro eis qui nos persequuntur, ut hæc sit perfecta & propria bonitas nostra, non communis. Amicos enim diligere omnium est, ^a inimicos autem, solum Christianorum. Qui ergo dolemus de ignorantia vestra, & miseremur erroris humani, & futura prospicimus, signa eorum quotidie intentari videmus, necesse est vel hoc modo erumpere ad proponenda vobis ea, ^b quæ palam non vultis audire. Nos unum Deum colimus, quem omnes naturaliter nostis: ad cujus fulgura & tonitrua contremiscitis, ad cujus beneficia gaudetis. Ceteros & ipsi putatis deos esse, quos nos dæmonas scimus. Tamen humani juris & naturalis potestatis est unicuique quod putaverit colere: nec alii obest aut prodest alterius religio. ^c Sed nec religionis est cogere religionem, quæ sponte suscipi debeat, non vi: cum & hostiæ ab animo libenti expostulentur. Ita & si nos compuleritis ad sacrificandum, nihil præstabitis diis vestris: ab invititis enim sacrificia non desiderabunt, nisi contentiosi sunt: contentiosus autem Deus non est. Denique qui est verus, omnia sua ex æquo & prophanis, & suis præstat. Ideoque & iudicium constituit æternum de gratis & ingratis. Tamen nos, quos sacrilegos existimatis, nec in furto unquamprehendistis, nedum in sacrilegio. Omnes autem, qui templa despoliant, & per deos jurant, & eosdem colunt, & Christiani non sunt, & sacrilegi tamen deprehenduntur. Longum est, si retexamus quibus aliis modis & derideantur & contemnantur omnes dii ab ipsis cultoribus suis. Sic & ^d circa maiestatem imperatoris infamamur, ^e tamen nunquam Albiniani, nec Nigriani, vel Cassiani inveniri potuerunt Christiani. ^f sed iidem ipsi, qui per genios eorum in pridie usque juraverant, qui pro salute eorum hostias & fecerant & voverant, qui Christianos sæpe damnaverant, hostes eorum sunt reperti. Christianus nullius est hostis, nedum imperatoris: quem sciens a Deo suo constitui, necesse est ut & ipsum diligat, & revereatur, & honoret, & salvum velit cum toto Romano imperio, quousque seculum stabit: tamdiu enim stabit. Colimus ergo & imperatorem sic, quomodo & nobis licet, & ipsi expedit, ut hominem a Deo secundum; & quicquid est, a Deo consecutum est, & solo Deo minorem. Hoc & ipse volet. Sic enim omnibus major est, dum solo vero Deo minor est. Sic & ipsis diis major est, dum & ipsi in potestate sunt ejus. Itaque & ^g sacrificamus pro salute imperatoris, sed deo nostro & ipsius, sed quomodo præcepit Deus, pura prece. non enim eget Deus, conditor universitatis, ^h odoris aut sanguinis alicujus. hæc enim dæmoniorum pabula sunt. dæmones autem non tantum respuimus, verum & revincimus, & quotidie traducimus, & de hominibus expellimus, sicut plurimis notum est. Ita nos magis oramus pro salute imperatoris, ab eo eam postulantes, qui præstare potest. Et utique ex disciplina patientiæ divini agere nos satis manifestum esse vobis potest, cum tanta hominum multitudo, pars pene major civitatis cujusque, in silentio & modestia agimus, singuli forte noti magis quam omnes, nec aliunde noscibiles quam de emendatione vitiorum pristinorum. Absit enim ut indigne feramus ea nos pati quæ optamus, aut ultionem a nobis aliquam machinemur, quam a Deo expectamus

etorati dicebantur qui proposita mercede aut præmio se obligaverant, operamque suam gladiatoriam spondebant. unde auctoramentum pro mercede, & auctorare pro mercedem querere. Tertull. de off. 1. *Merces ipsa mercenariis auctoramentum est servitutis.* LE PR.

^a Inimicos autem solum Christianorum. Notum illud, Diligite inimicos vestros. Nam Hebræi qui ex præcepto habebant, *diliges proximum*, in eadem lege habebant, & *odio habebis inimicum*. Quod intelligendum est non de privato inimico ejusdem populi, nisi de hñitimis nationibus, cum quibus ex præcepto dei bellum gerebant, ut publicis religionis hostibus: odium vero intelligitur non de affectu animi, sed de effectu operum. LAC.

^b Quæ palam non vultis audire. Hæc verba aperte testantur librum hunc supplicem non traditum fuisse in manus Scapulæ, sed tantum missum. LE PR.

^c Sed nec Religionis est cogere religionem. Ne quis forte locum hunc detorqueat ad sectarum licentiam, adnotanda venit Auctoris sententia earumdem libertati prorsus contraria initio Scorpiaci. PAM.

^d Circa maiestatem Imperatoris. De crimine læsæ maiestatis vide L. in quæstionibus D. ad leg. Juliam maiest. & totum illum titulum evolve. Citat Lacerda L. meminisse. quæ sit illa lex docere debuit. LE PR.

^e Tamen nunquam Albiniani, nec Nigriani. Claudius Albinus, ut scribit Spartianus adversus Severum imp. rebellavit in Gallia. Victus est die undecimo Kal. Martias, apud Tinurtium: & cadaver ante domum propriam jam divisum, in Rhodanum fluvium abjectum est. Non dissimili fato Pescennius Niger a Syriacis legionibus imperator appellatus contra Severum, tandem apud Cyzicum ab eodem est interceptus. At Avidius Cassius ex familia Cassiorum qui in C. Julium conspiraverant, L. Vero Imperatori insidias struxit, occisus tandem non iubente illo, sed tamen non vacante. Hinc Albinianos Nigrianos & Cassianos vocat Tertullianus defectionum istarum conscios. sic in Apolog. Unde, inquit, Cassii, & Nigri, & Albini? unde qui inter duas lauros obdormit Cæsarem? RHEN.

^f Sed iidem ipsi, qui per genios eorum. Ita in Apolog. atque adeo omnes illi sub ipsa usque impietatis eruptione, & sacra faciebant pro salute imperatoris, & Genium ejus dejerabant, alii foris, alii intus. Cæterum ab hac per genios Cæsarium dejerandi consuetudine, video natum ut postea apud Christianos principes per salutem regis aut liberorum ejus juraretur. Quod tamen in legib. Francorum severe prohibitum constat. RHEN.

^g Sacrificamus quomodo præcepit Deus, pura prece.] Absque thure, absque victima. Sic lib. de Pœnit. pag. 140. *Passum & potum pura nosse*, hoc est, mero pane & aqua. Sic Juvenalis: *Observant ubi festa mero pede sabbata reges.* Id est, nudo pede. Itaque pura prece, hoc est, sola & nuda oratione, de mente sancta & innocenti. Offerebant Gentes Diis vanis inanima aut bruta, thura aut boves. Christiani Deo vero offerunt animam rationalem, laudes & gratias dicentem Deo. Hoc diserte explicat Athenagoras legatione illa pro Christianis ad Antoninum & Commodum, citatione etiam Pauli verbis, quibus hostiam describit, *Θυσίαν ζῶσαν, ἀγίαν, ἀνδρώσαν τῷ θεῷ, ἡ λογικὴ λατρεία ἡμῶν*. Ipse Tertullianus in Apologetico: *Offero optimam & majorem hostiam Deo, quam ipse mandavit, orationem de carne pudica, de anima innocenti, de spiritu sancto profectam.* Et lib. iv. cap. 1. advers. Marcionem ad illud Malachiæ. *Offerretur nomini meo oblatio munda*, Scilicet simplex oratio de conscientia pura. Et cap. 9. Hominem ait offerre debere munus Deo apud templum, orationem scilicet & actionem gratiarum apud Ecclesiam, per CHRISTUM JESUM catholicum Patris sacerdotem. Minutius Felix, posteaquam dixit, *Delubra & aras non habemus*, addidit: *Litabilis hostia bonus animus, & pura mens, & sincera sententia.* Hæc nostra sacrificia, hæc Dei sacra sunt. Denique Eucharistia nostra confici pura prece sive oratione sola Iustinus adversus Tryphonem Judæum testatur. RIG.

^h Odoris aut sanguinis alicujus. Opponit hic precem puram odori aut sanguini. Et vero nos Deo non sacrificamus odo-

- III. expectamus. Tamen [sicut supra diximus] doleamus necesse est, ^a quod nulla civitas impu- A
ne latura sit sanguinis nostri effusionem. sicut & sub Hilariano præside, cum de areis sepul-
turarum nostrarum adclamaissent: ^b AREÆ NON SINT: areæ ipforum non fuerunt. mes-
ses enim suas non egerunt. Ceterum & imbre anni præteriti, quid commeruerit genus hu-
manum, apparuit, cataclysmum scilicet & retro fuisse propter incredulitatem & iniquitates
hominum: & ignes qui super mœnia Carthaginis proxime pependere per noctem quid mi-
nati sint, sciunt qui viderunt, & pristina tonitrua quid sonuerint, sciunt qui obduruerunt.
Omnia hæc signa sunt imminentis iræ Dei, quam necesse est quoquo modo possumus, ut &
annuntiemus, & prædicemus, deprecemur interim localem esse. Universalem enim & su-
premam suo tempore sentient, qui exempla ejus aliter interpretantur. Nam & sol ille ^c in
conventu Uticensi extincto pene lumine adeo portentum fuit, ut non potuerit ex ordinario B
deliquio hoc pati, ^d positus in suo hypsomate & domicilio. Habetis Astrologos. Possumus
æque & exitus quorundam præsidum tibi proponere, qui in fine vitæ suæ recordati sunt de-
liquisse quod vexassent Christianos. Vigellius Saturninus, qui primus hic gladium in nos egit,
lumina amisit. Claudius Herminianus in Cappadocia, cum indigne ferens uxorem suam ad
hanc sectam transisse, Christianos crudeliter tractasset, ^e solusque in prætorio suo vastatus
peste cum vivus ^e vermibus ebullisset: Nemo sciat, ajebat, ^f ne spe gaudeant Christiani. Po-
stea cognito errore suo, quod tormentis quosdam a proposito suo excidere fecisset, pene
Christianus decessit. Cæcilius Capella ^g in illo exitu Byzantino, ^h Christiani gaudete, ex-
clamavit. Sed & qui videntur tibi impune tulisse, venient in diem divini judicii. Tibi quo-
que optamus admonitionem solam fuisse, quod cum Adrumeticum Mavilum ad bestias dam- C
nasses, & statim hæc vexatio subsecuta est, ⁱ & nunc ex eadem causa interpellatio sanguinis.
- IV. ^k Sed memento de cetero. Non te terremus, qui nec timemus. sed velim ut omnes salvos fa-
cere possimus, monendo ^l *μὴ θεομαχῆν*. Potes & officio jurisdictionis tuæ fungi, & humani-
tatis meminisse, vel quia & vos sub gladio estis. Quid enim amplius tibi mandatur, quam
nocentes confessos damnare, negantes autem ad tormenta revocare? Videtis ergo quomodo
ipsi vos contra mandata faciatis, ut confessos negare cogatis. Adeo confitemini innocentes
esse nos, quos damnare statim ex confessione non vultis. Si autem contenditis ad eligendos
nos, jam ergo innocentiam expugnatis. Quanti autem præsidēs, & constantiores & crude-
liores, dissimulaverunt ab hujusmodi causis? ut Cincius Severus ^l qui Thyrdri ipse dedit re-
medium quomodo responderent Christiani, ut dimitti possent. ut Vespronius Candidus, qui
Christianum, ^m quasi tumultuosum civibus suis satisfacere, dimisit. ut Asper, qui modi- D
ce vexatum hominem, ⁿ & statim dejectum, nec sacrificium compulit facere, ante profes-
sus inter advocatos & adseffores, dolere se incidisse in hanc causam. Pudens etiam mis-
sum ad se Christianum, in elogio ^o concussione ejus intellecta, dimisit, scisso eodem elogio,
fine

re aut sanguine, sed prece pura. Nam sacrificium non nisi per
preces & per invocationem sacrificatur aut offertur. PAM.

^a Quod nulla civitas impune latura sit. Hinc illud Cy-
priani Martyris, nec unquam, inquit, impiorum scelere in
nostrum nomen exurgitur, ut non statim divinitus vindicta
comiteretur. RHEN.

^b Areæ non sint. Cœmeteria intelligit. Ludit enim in vo-
ce. nam cum ille acclamaſſet, *Areæ non sint*, intellexit de
sepulturis; cum rursus dicit; *areæ ipſorum non fuerunt*, in-
telligit de areis messium. Area autem pro cœmeterio sumi-
tur, Pontius Diaconus in actis Cypriani. *Sepultus est in*
area Candidi procuratoris. Etenim Cœmeteria vocarant ve-
teres Arenarias & areas ut testificatur I. Balengerus cap. 42.
lib. 3. de Templis. LAC.

^c In conventu Uticensi. Uticæ Affricæ oppidum civium
Rom. Catonis mortis nobile, ut est apud Plinium. Apparet
autem distinctam fuisse in conventus instar Hispaniæ. Quam
citeriorem in conventus 7. divisam fuisse Plinius autor est,
sicut Baticam in 4. hos idem vocat Juridicos, quod illic
suo quique oppido finitimi disceptarent. Istiusmodi conven-
tus hodie referunt apud Christianos oppida episcopis infi-
gnia, quantum ad causas attinet ecclesiasticas. Igitur con-
ventum Uticensem accipe, pro tractu qui jurisdictioni Uti-
censium subiectus erat. RHEN.

^d Positus in suo hypsomate. Utitur vocabulis Astrologo-
rum loquens de Eclipsi quadam solis non ordinaria sed pro-
digiosa. vulgus Astrologorum hodie vocat altitudinem &
domum. RHEN.

^e Solusque in prætorio suo. Prætorium est villa urbana
quæ differt a rustica propter elegantiam & nitorem. Sveton.
in Calig. cap. 37. & in Augusto cap. 72. RHEN.

^f Vermibus ebullisset. Hieronymus in Hilarione, *Areno-
sa regio serpentium & venenatorum animalium ebullivit*
multitudinem.

^g Ne spe gaudeant Christiani. Vocabulum illud, *spe*,
in uno tantum codice manuscripto repertum interjecit Pa-
melius: quod cum in aliis codicibus non compareat, ut im-
portunum expungimus. RIG.

^h In illo exitu Byzantino. Exitum dicit ea forma, quæ

interitum. & lib. de resurrectione carnis. Nemo adhuc Ba-
bylonis exitum fleuit, & lib. adv. Judæos. Exitum Chri-
sti, id est mortem. Idem.

ⁱ Christiani gaudete. Indicendæ exultationis formula
fuit, GAUDETE. Quod etiam discimus ex aureo nummo
Maximiani Cæsaris, in quo duæ victoriæ cippum sustinent,
cum inscriptione, GAUDETE ROMANI. Prudentius Ca-
themer. sub finem: *Gaudete quicquid gentium est*. Martia-
lis xi. 62. Idem.

^j Et nunc ex eadem causa interpellatio sanguinis. Sca-
pula statim post damnatum Mavilum acutissimæ cujusdam
ægritudinis cruciatu vexari ceperat, quo etiam tum, cum
hæc scriberet Septimius, ob iteratam in Christianos sævi-
tiam denuo vexabatur. Clamaverat ad Deum sanguis Chri-
stianus, ac divinæ patientiæ moras interpellaverat. Paribus
exemplis, sed causa longe dispari Petilianus Donatista adv.
Catholicos pugnabat, ut videre est in dissertatione Augu-
stini. Etenim Petilianus terribiliter proponere ausus est &
dicere: *Sed ut cetera taceam in vestris exemplis advertite*
Imperatores, quamplures ac Iudices vestros persecutionem
nobis faciendo periisse. Idem.

^k Sed memento de cetero. Hoc est, de futuro, Manere
scilicet ultionem æternam longe formidabiliorem. Idem.

^l Qui Thyrdri ipse dedit. Contrarium videtur omnino fuisse
observatum, qui enim reum perditum volebant, omnibus
illum modis atque artibus, & crebris interrogationibus in
fraudem inducebant. Pamelius legit Tiristri, vel Tiristi:
Lacerda Thristri. LE PR.

^m Quasi tumultuosum civibus suis satisfacere. Vespro-
nius ille Candidus cives suos Christianum quemdam ad mor-
tem deposcentes admonuit, se quidem libenter eorum votis
satisfacturum, sed rem civitati tumultuosam providere.
RIG.

ⁿ Et statim dejectum. De Fide, scilicet. Idem.

^o Concussione ejus intellecta. Hoc est, vexatione. Ipse
infra, sub finem hujus libelli: *Parce Provinciæ, quæ visa*
intentione tua, obnoxia facta est concussionibus, & militum
& inimicorum suorum cujusque. Idem.

^p Concussione ejus intellecta. Concussio est subdola accu-

A^a sine accusatore negans se auditurum hominem, secundum mandatum. Hæc omnia tibi & de officio suggeri possunt, & ab eisdem advocatis, qui ipsi beneficia habent Christianorum, licet adclament quæ volunt. Nam & cujusdam notarius^b cum a dæmone præcipitaretur, liberatus est: & quorundam propinquus & puerulus. Et quanti honesti viri (de vulgaribus enim non dicimus) aut a dæmoniis, aut valetudinibus remediati sunt. Ipse etiam Severus, pater Antonini, Christianorum memor fuit. Nam & ^c Proculum Christianum, qui Torpacion cognominabatur, Evhodiæ procuratorem, qui eum per oleum aliquando curaverat, requisivit, & in palatio suo habuit usque ad mortem ejus: ^d quem & Antoninus optime noverat, lacte Christiano educatus. Sed & clarissimas feminas, & clarissimos viros Severus sciens hujus sectæ esse, non modo non læsit, verum ^B & testimonio exornavit, & populo furenti in nos palam restitit. Marcus quoque Aurelius in Germanica expeditione Christianorum militum orationibus ad Deum factis, imbres in siti illa impetravit. Quando non geniculationibus & jejunationibus nostris etiam siccitates sunt depulsæ? Tunc & populus adclamans, DEO DEORUM QUI SOLUS POTENS EST, in Jovis nomine Deo nostro testimonium reddidit. Præter hæc, depositum non abnegamus, matrimonium nullius adulteramus, pupillos pie tractamus, indigentibus refrigeramus, nulli malum pro malo reddimus. Viderint qui sectam mentiuntur, quos & ipsi recusamus. Quis denique de nobis alio nomine quæritur? Quod aliud negotium patitur Christianus, nisi suæ sectæ? ^e quam incestam, ^f quam crudelem, tanto tempore nemo probavit. Pro tanta innocentia, pro tanta probitate, pro justitia, pro pudicitia, pro fide, pro veritate, pro Deo vivo cremamur; quod nec sacrilegi, ^g nec hostes publici, verum nec ^C tot majestatis rei pati solent. Nam & nunc ^h a præside Legionis, & a præside Mauritanæ vexatur hoc nomen, ⁱ sed gladio tenus, ^j sicut a primordio ^k mandatum est animadverti in hujusmodi. Sed majora certamina, majora sequuntur præmia. Crudelitas vestra gloria est nostra. Vide tantum ne hoc ipso, quod talia suslinemus, ad hoc solum videamur erumpere, ut hoc ipsum probemus, nos hæc non timere, sed ultro vocare. ^l Arrius Antoninus in Asia cum persequeretur instanter, omnes illius civitatis Christiani ante tribunalia ejus se manu facta obtulerunt. cum ille, paucis duci jussis, reliquis ait, ὦ δειλοὶ ^m εἰ θελετε ἀποθνήσκειν, χρημνοὶς ἢ βροχοῖς ἐχετε. Hoc si placuerit & hic fieri, quid facies de tantis milibus hominum, tot viris ac feminis, omnis sexus, omnis ætatis, omnis dignitatis, offerentibus se tibi? Quantis ignibus, quantis gladiis opus erit? Quid ipsa Carthago passura est decimanda a te, cum propinquos, cum contubernales suos illic unusquisque cognoverit, cum viderit illic fortasse & tui ordinis viros & matronas, & principales quasque personas, ^D & amicorum tuorum vel propinquos vel amicos? Parce ego tibi, si non nobis. parce Carthagini,

fatio furentis cujusdam nebulonis, non autem legitima actoris oratio. LE PR.

a Sine accusatore negans, &c. Hadriani scilicet, ad Minutium Fundanum Proc. Afæ: Hujus meminit Eusebius in Chronico. Serenus Grannius legatus, vir apprimè nobilis literas ad Imperatorem misit, iniquum esse dicens clamoribus vulgi innocentium hominum sanguinem concedi, & sine ullo crimine, nominis tantum & sectæ reum fieri. Quibus commotus Hadrianus Minutius Fundanus proconsuli Afæ scribit, non sine objectu criminum Christianos condemnandos. Cujus epistolæ usque ad nostram memoriam durat exemplum. Ea vero epistola extat apud Justinum, & latine quidem editam a Justino fuisse arbitratur Josephus Scaliger, post traductam in Græcum ab Eusebio. Atque hoc etiam testatur Eusebius. Rufinus latine expressit, nulla mentione facta versionis Græcæ. RIG.

b Cum a dæmone præcipitaretur.] Glossæ veteres. Caducus, ἐκκατακτάς. Augustinus libro de Beata vita. Isti homines, inquit, caducarii sunt, quo nomine vulgo apud nos vocantur, quos comitialis morbus subvertit. Plinius xxviii. cap. 6. Corruens morbo comitali. Arnobius, lib. iv. Morborum comitialium ruinæ. Idem.

c Proculum Evhodiæ Procuratorem.] In veteri cod. legitur, Evhode. Placet emendatio P. Pithæi, quam & C. Baronius adserit, Evodi. Is fuit educator Antonini Caracallæ, filii Severi: atque in ipsius Severi gratia floruit, ut ex Dione colligitur. Quare & locupletem fuisse, & ad curandas ac dispensandas facultates suas procuratorem, & hunc quidem Proculum habuisse, facile crediderim. Atque ex ea occasione & Proculum istum Severo per oleum Christiano ritu medicinam fecisse. Evodum vero Christianum fuisse, neque ait Tertullianus, neque sit verisimile ex iis quæ per ipsum ad Plautiani cædem curasse Antoninum Dio scribit. Josephus Scaliger Animadversionibus in Euseb. vulgatam lectionem tueri videtur, Evodiæ. Nam longe alium fuisse hunc Proculum ab erudito illo qui adversus Hæreses scripsit, cujus etiam meminit Tertullianus in Valentinianos, ex eo maxime probat, quod iste non Theologus, sed talium studiorum aut artium fuerit, ut feminæ fieret procurator & villicus aut dispensator. Idem.

d Quem et Antoninus optime noverat, lacte Christi edu-

catus.] Alio sensu codex Divionensis: Quem & Antoninus optime noverat Christianis educatum. Ut educatio ista, ad Proculum, non ad Antoninum referatur. Sed pro recepta jam pridem lectione faciunt quæ de Antonino Spartianus tradidit, eum videlicet adhuc puerum septennem, cum collusorem suum puerum, ob Judaicam religionem, gravius verberatum audisset, neque patrem suum, neque patrem pueri, vel auctores verberum diu respexisse. Idem.

e Quam incestam. Propter mendacium gentilium, de promiscuo cum matribus & sororibus concubitu. RHEN.

f Quam crudelem. Propter infanticidium. Idem.

g Nec hostes publici. Intelligit hostes imperatorum Rom. & populi Romani qui insidiarentur saluti eorum. Nam vulgus ipsos quoque Christianos appellabat hostes publicos; sed hi veri hostes non erant, imo potius amici. Idem.

h A Præside Legionis. De regno Legionis in Hispania hæc intelligenda ut quidam optime admonent: Dicit vero præfides Legionis & Mauritanæ, nam in Affrica & aliis provinciis erant Præfidi. LE PR.

i Sed gladio tenus. Id est autoritate summa, seu jure gladii, non autem de pœna atroci & acerrimo supplicio, de quo multis in locis fit mentio in jure, ut l. 31. C. ad l. Juliam de adult. quem in locum vide Cujacium. Idem.

j Sicut a primordio mandatum. Dicit hoc; nam hæc persecutio cœpit a Plautiano: & licet Severus præceperit illam continuare; sed a primordio, ignorante Severo, Plautianus liberas habenas nactus immanem carnificinam exercuit: Vide Baron. 2. tomo Annal. pag. 280. LAC.

k Mandatum est animadverti in hujusmodi. Unde legimus in vita Cypriani martyris, sententia ex tabella recitata est ita, Thascius Cyprianus gladio feriat. RHEN.

l Arrius Antoninus in Asia. Fortassis hic idem fuit qui a Lampridio Arrius Præfens, ab aliis Brutius Præfens appellatur. Consul Rom. anno urb. cond. 932. Atqui ibi manifestum, manus pro multitudine accipitur. & ibi paucis duci jussis, duci pro adduci: alludens fortassis ad illud Actorum 12. inquisitione facta de custodibus, jussit eos adduci. PAM.

m ΕΙ ΘΕΛΕΤΕ ΑΠΟΘΝΗΣΚΕΙΝ ΗΣΚΕΙΝ ΚΡΗΜΝΟΙΣ Η ΒΡΟΧΟΙΣ ΕΧΕΤΕ.] Juvenalis in vi. Ferre potes dominam salvis tot restibus ullam, Cum pateant altæ caligantesque fenestræ, Cum tibi vicinum se præbeat Æmiliius pons. RIG.

thagini, si non tibi. parce provinciæ quæ visa intentione tua obnoxia facta est concus-
sionibus & militum & inimicorum suorum cujusque. Magistrum neminem habemus, nisi
Deum solum. Hic ante te est, nec abscondi potest, sed cui nihil facere possis. Cete-
rum quos putas tibi magistros, homines sunt, & ipsi morituri quandoque. Nec tamen
deficiet hæc secta; quam tunc magis ædificari scias, cum cædi videtur. Quisque enim tan-
tam tolerantiam spectans, ut aliquo scrupulo percussus, & inquirere accenditur, quid sit
in causa; & ubi cognoverit veritatem, & ipse statim sequitur.

Q. SEPT. FLOR. TERTULLIANI

DE SPECTACULIS.

ARGUMENTUM.

*Huic libro occasionem dedisse videntur ludi seculares octavi Romæ editi sub Severo, in
quibus omnis generis certamina & voluptatum occasio exhibebantur. Quam quidem su-
perstitiosam consuetudinem provinciæ quoque observare solebant. Ne igitur in iis Christiani
se miscerent hac veluti monitione docuit, & pericula quæ ex immani illa flagitiorum
pompa imminebant, in illa Carthaginensium frequentia & tripudiis sedulo exponit.*



UI STATUS FIDEI, quæ ratio veritatis, quod præscriptum disciplinæ inter
cetera secularium errorum etiam ^b spectaculorum voluptates adimat, Dei servi ^a
cognoscite qui cum maxime ad Deum acceditis, recognoscite qui jam accessisse
vos testificati & confessi estis, ne aut ignorando, aut dissimulando quis peccet.
Tanta est enim voluptatum vis, ^c ut ignorantiam protelet in occasionem, & con-
scientiam corrumpat in dissimulationem. Ad utrumque adhuc forsan alicui opiniones eth-
nicorum blandiuntur, qui in ista causa adversus nos ita argumentari consueverunt: Nihil
^d obstrepere religioni in animo & in conscientia tanta solatia extrinsecus oculorum vel
aurium: nec vero Deum offendi oblectatione hominis, qua, salvo erga Deum metu &
honore, suo in tempore & suo in loco frui scelus non sit. Atquin hoc cum maxime para-
mus demonstrare, quemadmodum ista non competant veræ religioni, & vero obsequio erga
Deum verum. Sunt qui existimant ^e Christianos, ^f expeditum morti genus, ^f ad hanc obli-
nationem

^a *Qui status fidei.* Scriptum hunc librum non ad jam
Christianos tantum, sed & Catechumenos, quos auctor *Au-
dientes* solet nuncupare, patet, tum ex verbis istis: Dei
servi cognoscite, qui maxime ad Deum acceditis, quæ ad
Catechumenos: tum ex illis, recognoscite qui jam accessis-
se vos testificati & confessi estis, quod ad jam baptizatos,
qui fidei testificationem in baptismo reddiderant, pertinet.
PAM.

^b *Spectaculorum voluptates.* Illud est profecto quod dixit
B. Athanasius hom. de Sem. *θεατρομαχίαι ἢ δυνάεις*. LE PR.

^c *Ut ignorantiam protelet in occasionem.*] Tanta est,
inquit, voluptatum vis, ut hominem suum tamdiu doceri
nolit vitanda esse Christiano spectacula, quamdiu spectandi
ocasio sperabitur. Hac insania etiam ævi sui Christianos
laborasse queritur Augustinus in Psal. lxxx. *Sunt autem mul-
ti non digne viventes baptismo quem perceperunt. Quam
multi enim baptizati bodie Circum implere quam istam
basilicam maluerunt!*

^d *Obstrepere religioni.* Verbum pro impedire & esse obsta-
culo. Omnino quod Seneca ep. 115. *obstrigillant*. Et quod
Synodus Tricassina ad Nieol. PP. *obdicere*. quæ duo verba
notare volui, ut peculiariter. LAC.

^e *Christianos, expeditum morti genus.*] Arrianus ad
Epistolum, lib. iv. cap. 7. Christianorum in obeunda mor-
te pro Christi nomine obstinationem non furori tribuit, sed
ritui & adfuetudini. *ὁπὸ μανίας μὲν δυνάται πρὸς ἑαυτοὺς διατελεῖν
πρὸς ταῦτα, καὶ ὁπὸ ἔδου οἱ γαλιλαῖοι*. Nos talem ritum
agnoscimus, & constantissime retinendum scimus; immo fu-
rorem esse non negabimus, sed sanctum, sed divini spiri-
tus afflatum vehementiorem, qui suos agat incitatos. Hu-
jus constantiæ gloriam Ethnici Obstinationis appellatione
deterere conabantur, adeoque inter proverbia rerum mini-
me sperandarum dictabant: *Ὅτι τὸν ἀντιστοῦν ἀπὸ Μανσοῦ καὶ*

Χριστοῦ μεταδιόξεν. Quod usurpavit Galenus lib. 111. de
diff. puls. Et ab Augustino lib. de Civit. Dei, xix. Apol-
linis oraculum notatur, sciscitanti Porphyrio, qua ratione
ab Christianismo conjugem suam revocare posset, respon-
denti, Facilius ipsum litteras impressurum flumini rapidis-
simo, aut per aera volaturum. RIG.

^e *Christianos expeditum morti genus.* Quasi *ἐπιθανάτιος ῥι-
ψικὸν δυνάεις*, *παρὰβόλοις*, *παρὰκεντρωδυνάμεις*. Paulus ad Phi-
lipp. cap. 2. de Epaphrodito *μέχρι θανάτου ἤγγικεν*, *παρὰβο-
λοσάμενος τῇ ψυχῇ*. Nam ita legitur in vetustissimo exem-
plari, ubi & Latina versio sic habet, parabolatus de anima
sua. Auctor illius versionis addubitavit, dicendum sibi ef-
fer, parabolatus animam suam, an parabolatus de anima
sua. Eodem vero sensu auctor historiæ Tripert. dixit artifi-
cem parabolum lib. xi. sub finem. Crudeli bestię artifex,
parabolus pugnet. Quod Socrates hist. 7. dixerat, *ἐνκαὶ
δουρῶν παρὰβόλον μαχεσθαι* Minime autem Epaphroditus ali-
ve Christiani, vitam suam ita sprevisse existimandi sunt,
quasi obstinatione sola temerarii, periti ac desperati mor-
tem oppeterent, *κατὰ φιλικὴν παρὰταξιν*. Quod putavit M.
Antoninus lib. de vita sua undec. rerum summo iudicio,
summa ratione ac prudentia paratissimi semper erant, ad
mortem fortiter obeundam pro Christi nomine, hoc est
pro veritate fidei Christianæ, *ἀπὸ ἰδιῆς κρίσεως, λογιζομένους
καὶ σεμνῶς*. Idem.

^f *Expeditum morti genus.* Multa in hunc locum Rigaltius
de voce *παρὰβόλοσάμενος*, quibus addi potest illud Hely-
chii *παρὰβόλοσάμενος*, *εἰς θάνατον ἑαυτοῦ ἰδδούς*. Legen-
dus item Phrynichus in eclogæ distichum Atticarum ad
vocem *παρὰβόλον*. Qua de re nos nonnulla diximus in no-
tis ad Gloss. græcolat. pag. 141. col. 1. lin. 19. LE PR.

^f *Ad hanc obstinationem.* Familiaris est Auctori vox obli-
natio in bonam partem, pro constantia, sicuti & apud Ta-
citem lib. 9. obstinatio fidei. PAM.

A nationem ^a abdicatione voluptatum erudiri, quo facilius vitam contemnant, amputatis quasi retinaculis ejus, nec desiderent quam jam supervacuam sibi fecerunt, ut hoc, consilio potius & humano prospectu, non divino præscripto definitum existimetur. Pigebat scilicet etiam perseverantes in voluptatibus propter Deum mori. Quamquam & si ita esset, tam apto consilio, tantæ obstinatio disciplinæ debebat obsequium. Jam vero nemo est, qui non hoc quoque prætendat, omnia a Deo instituta, & homini attributa, sicut prædicamus, & utique bona, ut omnia boni auctoris. inter hæc deputari universa ista, ex quibus spectacula instruuntur, Equum verbi gratia, & leonem, & vires corporis, & vocis suavitates. Igitur neque alienum videri posse, neque inimicum Deo, quod de conditione constet ipsius: neque culpæ deputandum, quod Dei non sit inimicum, quia nec alienum. Plane & ipsæ extructiones locorum, quod saxa, quod cæmenta, quod marmora, quod columnæ, Dei res sunt, qui ea ad instrumentum terræ dedit: sed & ipsi actus sub cœlo Dei transiguntur. Quam sapiens argumentatrix sibi videtur ignorantia humana! præsertim cum aliquid ejusmodi de gaudiis & fructibus seculi metuit amittere. Plures denique invenias, quos magis periculum voluptatis quam vitæ, avocet ab hac secta. Nam mortem etiam stultus ut debitam non extimescit, voluptatem etiam sapiens, ut tantam, non contemnit: cum alia non sit & stulto & sapienti vitæ gratia, nisi voluptas. Nemo negat, quia nemo ignorat quod ultro natura suggerit, Deum esse universitatis conditorem, eamque universitatem, tam bonam, quam homini mancipatam. Sed quia non penitus Deum norunt, nisi naturali jure, non etiam familiari, de longinquo non de proximo, necesse est ignorent, qualiter administrari jubeat cum instituit: simul quævis æmula ex adverso adulterandis usibus divinæ conditionis: quia neque voluntatem, neque adversarium noveris ejus, quem minus noveris. Non ergo hoc solum respiciendum est, a quo omnia sint instituta, sed a quo conversa. Ita enim apparebit cui usui sint instituta, si appareat cui non. Multum interest inter corruptelam & integritatem, quia multum est inter institutorem & interpolatorem. Ceterum omnes species malorum, ^b quæ etiam ethnici ut indubitata & prohibent & defendunt, ex operibus Dei constant. Vis homicidium ferro, veneno, ^c magicis devinctionibus perfici. Tam ferrum Dei res est, quam herbæ, quam angeli. Numquid tamen in hominis necem auctor ista providit? Atquin omnem homicidii speciem uno & principali præcepto interimit: Non occides. Proinde aurum, æs, argentum, ebur, lignum, & quæcunque fabricandis idolis materia captatur, quis in seculo posuit, nisi seculi auctor Deus? Numquid tamen ut hæc adversus ipsum adorentur? Atquin summa offensa penes illum idololatria. Quid non Dei est, quod Deum offendit? sed cum offendit, Dei esse desinit; & cum desinit, offendit. Ipse homo omnium flagitiorum auctor, non tantum opus Dei, verum etiam ^d imago est: & tamen corpore & spiritu desinit a suo institutore. Neque enim oculos ad concupiscentiam sumpsimus, & linguam ad maliloquium, & aures ad exceptaculum maliloquii, & ^e gulam ad gulæ crimen, & ventrem ad gulæ societatem, & genitalia ad excessus impudiciæ, & manus ad vim, & gressus ad vagam vitam: aut spiritus ideo insitus corpori, ut insidiarum, ut fraudium, ut iniquitatum cogitatorium fieret. non opinor. Nam si omnem malignitatem, & si tantum malitiam excogitatam Deus exactor innocentia odit, indubitate quæcunque condidit, ^f non in exitum operum constat condidisse quæ damnat, licet eadem opera per ea quæ condidit administrantur, quando hæc sit tota ratio damnationis, perversa administratio conditionis. ^g Nos igitur qui Deo cognito etiam æmulum ejus inspeximus, qui institutore comperto, etiam interpolatorem una deprehendimus, nec mirari, neque dubitare oportet. cum ipsum hominem, opus & imaginem Dei, totius universitatis possessorem, illa vis interpolatoris & æmulatoris angeli ab initio de integritate dejecerit, universam substantiam ejus, pariter cum ipso integritati institutam, pariter cum ipso in perver-

K fitatem

^a *Abdicatione voluptatum.* Vagabatur dogma inter gentiles Philosophos utpote magnos procuratores avertendi doloris, abdicandas esse voluptates ante mortem, ut hæc dolore careret. Dogma hoc philosophicum repræsentat Seneca epist. 27. Putabant ergo Gentiles illud præceptum exerceri Christianis in abdicatione spectaculorum, ut ita paratiores essent ad ferendam mortem sine dolore. LAC.

^b *Quæ etiam Ethnici ut indubitata & prohibent & defendunt.*] Defendunt, hoc est, adserunt, nempe esse mala, & quidem indubitata; quæ scilicet mala esse nemo etiam Ethnicorum ambigit. RIG.

^c *Magicis devinctionibus.* Devinctiones accipit pro ligaturis, de quibus latius lib. de anima. Et hic vero pulchra est Gelenii castigatio, in hominis necem auctor, pro in nece est auctor. Ex Ms. paulo post lego, flagitiorum auctor pro auctor neque enim homo, sed Diabolus interpolator illorum est auctor. PAM.

^d *Imago Dei est.* Intellige mentem scriptoris, ait hominem esse & opus Dei, & imaginem Dei: opus propter corpus, imaginem propter spiritum. Ideo statim adjicit, defecisse & corpore & spiritu. Itaque non debent confundi verba. Nam homo imago Dei tantum dicitur propter spiritum. Zeno Veronen. serm. 2. in gen. LAC.

^e *Et Gulam ad Gulæ crimen.* Gulæ crimen solummodo ecclesiasticis notum pro gulæ intemperantia seu gulositate; profanis non item. Similiter dixit lib. de jejuniiis: *Addam salutem gulæ vendidit.* & lib. 1. adv. Marc. comitibus gulæ, libidini scilicet atque luxuriæ. PAM.

^f *Non in exitum operum condidisse.* Locus adnotandus contra Calvinum. Qui instituit lib. 3. cap. 22. 23. & 24. adstruit, quod Deus creavit maximam partem mundi ad damnationem & perditionem simplici decreto voluntatis suæ, quemadmodum ipsi ab Helvetiis objectum est. Idem.

^g *In exitum operum.* Non placet Pamelius qui hic exitum accepit pro exitio. Perfectissimus est sensus. Nam vox conferenda est ad pravam usum rerum, & ita omnia cohærent; non ad perniciem: nam de hac non disputat Tertullianus. LAC.

^h *Nos igitur qui Deo cognito etiam æmulum ejus inspeximus.*] Nihil mutavimus in hac periodo, quia sic constitutam reperimus in codice Agobardi. Et si commodior videatur scriptura cod. Fulvii Ursini: *Nos igitur qui Deo cognito etiam æmulum ejus inspeximus, quid institutore comperto etiam interpolatorem una deprehendimus, nec mirari, neque dubitare oportet, cum ipsum hominem, opus & imaginem Dei, totius universitatis possessorem, illa vis interpolatoris & æmu-*

- fitatem demutavit adversus institutorem: ut quam doluerat homini concessam non sibi, in ea A
 III. ipsa & hominem reum Deo faceret, & suam dominationem collocaret. Hac conscientia instructa adversus opinionem ethnicorum, convertamur magis ad nostrorum retractatus. Quorumdam enim fides aut simplicior, aut scrupuliosior, ad hanc abdicationem spectaculorum a de scripturis auctoritatem exposcit, & se in incertum constituit, quod non significanter neque nominatim denuntietur servis Dei abstinencia ejusmodi. Plane nusquam invenimus quemadmodum aperte positum est, Non occides, Non idolum coles, non adulterium, non fraudem admittes: ita exerte definitum, Non ibis in circum, non in theatrum: agonem, munus non exspectabis. Sed invenimus ad hanc quoque speciem pertinere illam primam vocem David, Felix vir, inquit, qui non abiit in concilium impiorum, & in via peccatorum non stetit, nec ^b in cathedra pestium sedit. ^c Nam etsi justum illum videtur prædicasse, quod in B concilio & in sessu Judæorum de necando Domino consultantium non communicavit, ^d late tamen semper scriptura divina dividitur, ubique secundum præsentis rei sensum etiam disciplina munitur, ^e ut hic quoque non sit aliena vox a spectaculorum interdictione. Si enim pauculos tunc ^f Judæos impiorum concilium vocavit, quanto magis tantum conventum ethnici populi? minus impii ethnici, minus peccatores, minus hostes Christi, quam tunc Judæi? Quid quod & cetera congruunt. Nam apud spectacula & in via statur. ^g Vias enim vocant & ^h cardines balteorum per ambitum, & discrimina popularium per proclivum. Cathedra quoque nominatur ipse in anfractu ad confessum situs. Itaque contrario infelix qui in quodcunque concilium impiorum abierit, & in quacunque via peccatorum steterit, & in quacunque cathedra pestium federit. Generaliter dictum intelligamus, cum quid etiam specialiter interpretari capit. ⁱ Nam & specialiter quædam pronuntiata, generaliter sapiunt. Cum Deus Israelitas admonet disciplinæ vel objurgat, utique ad omnes habet: cum Ægypto & Æthiopiæ exitium confinatur, ^k in omnem gentem peccatricem præjudicat. Sic omnis gens peccatrix, Ægyptus & Æthiopia, a specie ad genus. quemadmodum etiam de origine spectaculorum omne spectaculum concilium vocat impiorum, a genere ad speciem. Ne quis argumentari nos putet, ad principalem auctoritatem convertar ipsius signaculi nostri. Cum aquam ingressi Christianam fidem in legis suæ verba profiteamur, renuntiassé nos diabolo & pompæ & angelis ejus ore nostro contestamur. Quid erit summum atque præcipuum, in quo diabolus & pompæ & angeli ejus censeantur, quam idololatria? ex qua omnis immundus & nequam spiritus, ut ita dixerim, quia nec diutius de hoc. Igitur si ex idololatria universam spectaculorum paraturam constare constiterit, indubitate præjudicatum erit etiam ad spectacula pertinere renuntiationis nostræ testimonium in lavacro, quæ diabolo & pompæ & angelis ejus sint mancipata, scilicet per idololatriam. Commemorabimus origines singulorum, quibus in cunabulis in seculo adoleverint: exinde titulos quorumdam, quibus nominibus nuncupentur: exinde apparatus, quibus superstitionibus instruuntur: tunc loca, quibus præsidibus dicentur: artes, quibus auctoribus deputentur. Si quid ex his non ad idolum pertinuerit, id neque ad idololatriam, neque ad nostram ejerationem pertinebit. De originibus quidem, ut secretioribus & ignotis penes plures nostrorum, ^l altius, nec aliunde investigandum fuit, quam de instrumentis ethncalium literarum. Exstant auctores multi, qui super ista re commentarios ediderunt. Ab his ludorum origo sic traditur. Lydos ex Asia trans-
- V. venas

*l*atoris angeli ab initio de integritate dejecerit, quin universam substantiam ejus, pariter cum ipso integritati institutam, pariter cum ipso in perversitatem demutavit adversus institutorem, &c. RIG.

a De scripturis auctoritatem exposcit. Cyprianus de spectaculis ait quoque ita quæsitum a Christianis. verba ejus: ubi inquit, scripta sunt ista? ubi prohibita? & adjicit loca scripturæ quibus niterentur ad cernenda spectacula, male explicata, post quæ subjicit: Hoc in loco dixerim, longe melius fuisset istis nullas literas nosse, quam sic literas legere. LAC.

b In Cathedra pestium. Idem habet eruditus Clemens Alex. paedagogi lib. 3. cum enim utitur hoc loco prophetæ regii, infertque Christianis omni genere spectaculorum esse interdictum subjicit, *οὐ δὲ ἀπεικονίζετο τὰ θεάματα καὶ τὰ θεάτρια καὶ τὰς κοίτας προσέποιε τίς ἐν.* neque abs re quis theatra & spectacula cathedram pestilentie dixerit. LE PR.

c Nam etsi justum illum videtur prædicasse.] Innuit Josephum Arimathæensem, quem Lucas ait virum fuisse probum ac justum, nec interfuisse aut consensisse Judæorum consilio adversus Christum. Auctor Commentariorum in Psalmos, Præf. Psal. 1. Tertullianus in libro de Spectaculis, adferit hunc Psalmum & de Josepho posse intelligi, qui corpus Domini sepelivit, & de his qui ad spectacula Gentium non conveniunt. Sunt qui eos Commentarios Hieronymo adscribant. Inferti sunt autem operibus Bedæ. RIG.

d Late tamen semper scriptura divina dividitur.] Ex divinæ copiæ occasione, ut ait adversus Valentinianos, pag. 91. Idem.

e Ut hic quoque. Cod. Ful. Urſini, Ut hæc quoque. Idem.

f Judæos impiorum concilium. Hoc misero elogio affecti

sunt isti miserimi. Sic & Augustinus epist. 54. Impios vocat Judæos, Joan. Chrysoſt. orat. 2. adv. illos, dat illis ἀσέβειαν, & conc. Trullense cap. 1. ἀσεβείαν. Dionysio Alexandrino vocantur κακὸί πεισοί perfidi. Et Joan. Chrysoſt. loco citato vocat illos παρὰ νόμον πολιτεῖαν, & infra ἐναργεῖς καὶ μαρτοί. LAC.

g Vias enim vocant & cardines balteorum.] De his omnibus quæ ad Circum pertinent notabilia multa collegit doctissimus Salmasius Plinianis ad Solinum Exercitationibus, pag. 895. RIG.

h Et Cardines Balteorum. Baltei repagula erant, seu cingula coriacea bullis ornata, quibus constringebantur equitum Romanorum subfellia qui in cavea sedebant, loco operito: baltei autem isti hamis seu fibulis quibusdam erant annexi, quam ob rem theatri luxum indicans Themistius orat. 13. dixit ὁ κόσμος ἐστὶν περιτύλιαν τῷ θεάτρῳ. LE PR.

i Nam & specialiter quædam pronuntiata. Regula ad intellectum scripturæ sacræ apprimè utilis. Atqui quod dicit hic omnibus, dictum quod Israelitis dicebatur, non uno in loco adnotavit B. Hieronymus in proph. PAM.

k In omnem gentem peccatricem præjudicat.] Hunc locum tractat etiam adversus Judæos, pag. 217. Sic & Ægyptus, inquit, nonnunquam totus orbis intelligitur, &c. RIG.

l Altius nec aliunde investigandum fuit.] Sic libri hætenus excusi, Penes plures nostrorum altius. In exemplari Agobardi legitur, Ut secretioribus & ignotis penes plures nostrorum artis. Forte, actis, ut Romanorum sive Gentilium rerum Origines, acta esse dixerit secretioria, & plerisque Christianorum ignota. Sed minime displicet vulgata lectio, Altius nec aliunde.

Avenas in Hetruria confedisse Timæus refert, duce Tyrrheno, qui fratri suo cesserat regni contentione. Igitur in Hetruria inter ceteros ritus superstitionum suarum, spectacula quoque religionis nomine instituunt. Inde Romani accersitos artifices mutantur, tempus, enunciationem, ^a ut ludi a Lydis vocarentur. Sed & si Varro ludos a ludo, id est a lusu interpretatur, sicut, & Luperco ludos appellabant, quod ludendo discurrant: tamen eum lulum juvenum & diebus festis, & templis, & religionibus reputat. Nihil jam de causa vocabuli, dum rei causa idololatria sit. Nam & cum ^b promiscue ludi liberalia vocarentur, honorem Liberi patris manifeste sonabant. Libero enim a rusticis primo fiebant, ob beneficium quod ei adscribunt, ^c demonstrata gratia vini. Exinde ludi Consualia dicti, qui initio Neptunum honorabant. Eundem enim & Consu vocant. Dehinc Equiria ^d quis Marti Romulus dixit: quamquam & Consualia Romulo defendunt, quod ea Conso dicaverit deo, ut volunt, consilii: ejus scilicet, quod tunc Sabinarum virginum rapinam militibus suis in matrimonia excogitavit. Probum plane consilium, & nunc quoque inter ipsos Romanos justum & licitum, ne dixerim penes Deum. Facit enim & hoc ad originis maculam, ne bonum existimes, quod initium a Malo accepit, ab impudentia, ^e a violentia, ab odio, a fratricida institutore, a filio Martis: & nunc ara Conso illi in Circo defossa est ad primas metas sub terra, cum inscriptione hujusmodi, CONSUS CONSILIO, MARS DUELLO, ^f LARES COILLO POTENTES. Sacrificant apud eam nonis Juliis sacerdotes publici, XII. Kalend. Septembris flamen Quirinalis, & virgines. Dehinc idem Romulus Jovi Feretrio ludos instituit in Tarpejo, quos Tarpejos dictos & Capitolinos Piso tradit. Post hunc Numa Pompilius Marti & Robigini. ^g Nam & Robiginem deam finxerunt. Dehinc Tullus Hostilius. Dehinc Ancus Martius, & ceteri. Qui, quotque, per ordinem, & quibus idolis ludos instituerunt, positum est apud Svetonium Tranquillum, vel a quibus Tranquillus accepit. Sed hæc satis erunt ad originis de idololatria reatum. Accedit ad testimonium antiquitatis subsecuta posteritas, formam originis de titulis hujus quoque temporis præferens, per quos signatum est cui idolo, & cui superstitioni, ^h utriusque generis ludi notarentur. ⁱ Megalenses enim & Apollinares, item Cereales & Neptunales, ^k Latiæ, & Florales in commune celebrantur: reliqui ludorum, de natalibus & sollemnibus regum, & publicis prosperitatibus, & municipalibus festis superstitionis causas habent. inter quos etiam privatorum memoriis legataria editiones parentant: id quoque secundum institutionis antiquitatem. Nam & a primordio bifariam ludi censebantur, ^l sacri & funebres, id est diis Nationum & mortuis. Sed de idololatria nihil differt apud nos sub quo nomine & titulo, dum ad eosdem spiritus perveniat, quibus renuntiamus licet mortuis. licebit diis suis faciant, proinde mortuis faciunt. una conditio partis utriusque est, una idololatria, una renuntiatio nostra adversus idololatriam. Communis origo ludorum utriusque generis, communes & tituli, ut de communibus causis, VII. perinde apparatus communes habeant necesse est de reatu generali idololatriæ conditricis suæ. Sed Circensium paulo pompator suggestus, quibus proprie hoc nomen, pompa præcedens quorum sit in semetipsa probat de simulacrorum serie, de imaginum agmine, ^m de cur-

VI.

VII.

K 2 ribus,

^a Ut ludi a Lydis vocarentur. Varia hic ludorum genera enumerat quæ fusc a bene multis explicata sunt. Lupercales ludi in honorem Panis primum, ac deinde in honorem Lupæ Romuli nutricis instituti sunt. Liberalia in honorem liberi seu Bacchi. Consualia ab aliis ludi circenses in honorem Neptuni. Cerealia in honorem Ceteris, Equiria in honorem Martis, sic dicti sunt ii ludi ab equorum cursu, qui in campo Martio exercebantur. LE PR.

^b Promiscue ludi liberalia voc. Non intellexere hunc locum, qui dixere ludos omnes promiscue dictos Liberalia, multos noto, in primis Heraldum lib. 1. digress. cap. 28. nihil absurdum. An obsecro Consualia, Equiria, Tarpeja, Robigalia, dici poterant liberalia? apage. Hoc enim nemo dixit, nemo audivit. Qui istud imponunt Tertulliano, injuriam faciunt homini scientissimo. Tantum promiscuam hanc usurpationem nominis in eo ponit, quod liberalia, Consualia, & reliqua hujusmodi, dicuntur etiam absolute ludi. Itaque vox ista, ludus miscetur omnibus festivitatis Idololatricis; nam omnes isti dicuntur ludi. Et ideo statim addit, Exinde ludi Consualia dicti, & inde liquet non nomen solum ludi, sed rem significatam per ludum mancipatam esse dæmonibus; hoc enim probare Tertullianus vult. LAC.

^c Demonstrata gratia vini.] An, Demonstrati gratia vini? RIG.

^d Quis romulus.) Aliquis Romulus. Idem.

^e A violentia, ab odio.] Sic emendandum censuit Vo-verenius, nec habeo quod Auctoris menti magis conveniat, aut propius accedat ad hæc veteris scripturæ vestigia, a violentie alio deo. Idem.

^f Lares coillo potentes.) Sic habet verus exemplar. Græcum est Κόλλω, Cavo, penetrati. Cælum veteres dixisse Coum, auctor est Festus. Ad eum vero Scaliger se in veteri membrana legisse refert ex Ennio, ——— complere coum terroribus cæli. Primum igitur Coum, cavum, κόλλω

deinde coillum, aut coillum, domus penetrati, ubi Lares colebantur. Ab hoc igitur Coilli vocabulo, coillinus & coillinus: unde incoillinus, qui & inquilinus. Idem.

^g Nam & Robiginem deam. Quemadmodum Deus erat Robigus, ita & Dea Robigo, quæ rubiginem averteret; sic & Pallorem Deam, & febriem fecerant. Huic Deæ sacra fieri solita erant, ne rubigo segetes corrumpere. LE PR.

^h Utriusque generis ludi. Legunt aliqui uniuscujusque. non placent, præstat certe Pamellii explicatio, qui ait Scriptorem locutum cum respectu ad duo tantum ludorum genera, Circensium & Theatralium. Hæc enim solum comprehendit superiore cap. LAC.

ⁱ Megalenses. Megalelia, (inquit Varro lib. 5. de ling. lat.] dicta a Græcis, quod ex libris Sibyllineis accersita ab Attalo rege Pergami Pessinunte, ubi Megalesion templum ejus Deæ, magnæ inquam matris Deum, unde advecta Romam. Hinc & ludi megalenses. PAM.

^k Latiæ. Sacri Jovi Latiari cujus in Caligula meminit Svetonius, & alii passim. Puto decipi Pamellium qui hos ludos ad gladiatores refert: exorbitaret sic a suo argumento Tertullianus, qui ludos comprehensos superiore & isto capite, tantum determinat ad Scenam & Circum, ut apparet ex cap. 10. hujus operis. LAC.

^l Sacri & funebres. Sacri erant ludi de quibus egit antea, nimirum Megalenses, Apollinares, &c. funebres vero de quibus acturus est, quoniam mortuis in ejusmodi conventibus parentabatur. LE PR.

^m De Curribus, de thenis. Currus prophana, thenis sacra erant v. hicula Theniam enim [teste Festo] ait vocari Sinnius. (seu uti legendum ex Lactantio patet) Sifinnicus. Capito, vehiculum, quo exuvie Deorum ludicris circensibus in Circum ad pulvinar vehuntur, & ex eboris, ut apud Titinium in Barbato, & ex argento. PAM.

ribus, de thenfis, de ^a armamaxis, de sedibus, de coronis, de exuviis. quanta præterea sacra, A quanta sacrificia præcedant, intercedant, succedant, quot collegia, quot sacerdotia, quot officia moveantur, sciunt homines ^b illius urbis in qua dæmoniorum conventus confedit. Ea si minore cura per provincias pro minoribus viribus administrantur, tamen omnes ubique Circenses illuc deputandi, unde & petuntur; inde inquinantur unde sumuntur. Nam & rivulus tenuis ex suo fonte, furculus modicus ex sua fronde, qualitatem originis continet. Viderit ambitio sive frugalitas ejus. Deum offendit qualiscunque pompa Circi. & si pauca simulacra circumferat, in uno idololatria est; & si unam thensam trahat, Jovis tamen plaustrum est: quævis idololatria sordide instructa vel modice, ^j locuples & splendida est censu VIII. criminis sui. Et ut de locis secundum propositum exequar, Circus Soli principaliter consecratur: cujus ædes medio spatio, & effigies de fastigio ædis emicat, quod non putaverunt B sub tecto consecrandum, quem in aperto habent. Qui spectaculum primum a Circa habent, Soli patri suo editum adfirmant: ab ea & Circi appellationem argumentantur. Plane venefica eis utique negotium gessit hoc nomine quorum sacerdos erat, dæmoniis & angelis scilicet. Quot igitur in habitu loci ipsius idololatrias recognoscis? singula ornamenta Circi, singula templa sunt. ^c Ova honori Castorum adscribunt, ^d qui illos ovo editos credendo de cycno Jove non erubescunt. ^e Delphinos Neptuno vomunt columnæ: Sessias a fementationibus, Messias a messibus, Tutelinas a tutela fructuum, sustinent. ante has tres aræ trinis diis parent, magnis, potentibus. Eosdem Samothracas existimant: ^f Obelisci enormitas, ^g ut Hermateles adfirmat, Soli prostituta: scriptura ejus, unde ejus & census, de Ægypto superstitionis est. Frigebat dæmonum concilium sine sua Matre magna; ea itaque illic ^h præsidet Euripo. Confus, ut diximus, apud metas sub terra dilitescit Murcias. has quoque idolum fecit. ⁱ Murciam enim deam marcoris volunt, cui in illa parte ædem vovere. Animadvertite Christiane, quot nomina immunda possederint Circum. Aliena est tibi religio, quam tot diabolici spiritus occupaverunt. De locis quidem locus est retractandi ad præveniendam quorundam interrogationem. Quid enim, inquis, si alio in tempore Circum adiero, periclitabor de inquinamento? Nulla est præscriptio de locis. nam non sola ista conciliabula spectaculorum, sed etiam templa ipsa sine periculo disciplinæ adire servus Dei potest urgente causa simplici dumtaxat, quæ non pertineat ad proprium ejus loci negotium vel officium. ceterum & plateæ, & forum, & balneæ, & stabula, & ipsa domus nostræ sine idolis omnino non sunt. totum sæculum Satanas & angeli ejus repleverunt. non tamen, quod in seculo sumus, a Deo excidimus, sed si quid de seculi criminibus attigerimus. Proinde si Capitolium, si Serapeum sacrificator D vel adorator intravero, a Deo excidam, quemadmodum circum vel theatrum spectator. Loca nos non contaminant per se, sed quæ in locis fiunt, a quibus & ipsa loca contaminari altercati sumus: de contaminatis contaminantur. Propterea autem commemoramus quibus ejusmodi loca dicuntur, ut eorum demonstremus esse quæ in his locis fiunt, quibus ipsa loca dicantur. IX. Nunc de artificio quo Circenses exhibentur: ^k Res equestris retro simplex agebatur, & utique communis usus reus non erat. Sed cum ad ludos coactus est, transiit a Dei munere ad dæmoniorum officia. Itaque Castori & Polluci deputatur hæc species, quibus equos a Mercurio distributos Stesichorus docet. Sed & Neptunus equestris est, quem Græci Hippiion appellant. Quadrigas Soli, bigas Lunæ sanxerunt. Sane & *primus Erichthonius cur-*

rus

^a *Armaxis*. Discriminat harmamaxam [sive armamaxam, ut alii scribunt] Junius ab effedo, pilento, petrito, quia alii confundunt cum illis, atque esse proprie vestem gestatorium, qui opera hominum tolleretur manibus humerisve, ad eum modum, quo sella gestatoria apud Suetonium, & lectica apud Senecam. Ergo Tertullianus a curribus, qui jumentis agebantur, a tenlis quæ funibus, transit ad harmamaxas, quæ humeris tollebantur ab hominibus, ita attestantibus studium suum erga sacra Circensia, LAC.

^b *Illius urbis in qua dæmoniorum conventus confedit.*) Romam & Capitolium significat. Et Capitolium quidem in Apolog. pag. 7. Curiam Deorum esse ait, ubi scilicet Deorum synodus, ejusdem Apologetici pag. 15. RIG.

^c *Ova honori Castorum.* Spatia curriculum in circo ovis notata fuisse ex Livio, Dione, & Cassiodoro primus adnotavit Alciatus lib. 4. parergon cap. ult. Quo etiam alludit Varro de re rustica lib. 1. PAM.

^d *Qui illos ovo editos credendo, de cycno Jove non erubescunt.*) Sic habet verus exemplar Agobardi, nisi quod syllabam geminavit, decus cygno; quod est de cucuo, sive de cycno. RIG.

^e *Delphinos Neptuno vomunt col.* Juvenalis Sat. 6. Consulit ante fasas, delphinarumque columnas. Septimius columnas dicit vomere delphinos, quasi de columnarum alvis emissos, ut per tubos & canales. RIG.

^f *Obelisci enormitas.* De hoc Plinius lib. 36. cap. 9. Is autem Obeliscus, inquit, quem Divus Augustus in Circo magno statuit, excisus a rege Semneserteo, quo regnante Pythagoras in Ægypto fuit, centum viginti quinque pe-

dum & dodrantis præter basim ejusdem lapidis. Is vero qui est in campo Martio novem pedibus minor a Sesostride, PAM.

^g *Ut Hermateles.* Alii Termateles. Quid si Hermapion? Nam Ammianus lib. 17. interpretationem, quæ erat hieroglyphicorum in obelisco, ex Hermapione adducit. LAC.

^h *Præsidet Euripo.* In Circo Euripus quoque fuit, hoc est fretum aut stagnum quoddam in quo & naves agebantur. Ita eruditorum princeps Josephus Scaliger 4. Manilii ad hos versus.

*Littoribusque novis per luxum ludere ponto,
Et varios fabricare lacus, & flumina ficta.* LE PR.

ⁱ *Murciam enim Deam Marcoris,*] Augustinus iv. de Civit. Dei, cap. 16. Deam Murciam vocaverunt, quæ præter modum non moveret, ac faceret hominem, ut ait Pomponius, murcidum, id est, nimis desidiosum, & inastuosum. RIG.

^j *Murciam Deam marcoris.* Insigniter deceptus Turnebus lib. 22. adv. c. 17. qui legit. *Murtiam enim Deam marmoris.* quod cum inioleus illi videretur, corrigit *Deam marcoris* atque spectatum ad Deam segnium Murtiam cujus meminit Arnobius. Vere legendum amoris & res illustranda a Plinio lib. 15. cap. 29. ubi de Venere Myrtea aut Murtia. LAC.

^k *Res equestris retro simplex agebatur.*] In exemplari Agobardi legitur, *Res equestris retro simplex de dorso agebatur.* Retro simplex, hoc est, olim simplex agebatur, nimirum, perite equitandi studio simplici, nondum consecrata dæmoniis ulla ludorum equestrium solemnitate. Stultissimus aliquis apposuit, *de dorso*, cum ita belle sibi interpretari videretur Septimi anum illud *retro*. At hic certe cau-

Arus & quatuor ausus jungere equos, rapidisque rotis insistere victor. Erichthonius Minervæ & Vulcani filius & quidem de caduca in terram libidine, portentum est demonicum, imo diabolus ipse, non coluber. Si vero Trochilus Argivus auctor est currus, ^a patriæ Junoni id opus suum dedicavit. Si Romæ Romulus quadrigam primus ostendit, puto & ipse inter idola conscriptus est, si idem est Quirinus. Talibus auctoribus quadrigæ productæ, merito & aurigas ^b coloribus idololatriæ vestierunt. Nam equi initio duo soli fuerunt, ^c albus & russeus. Albus hiemi, ob niyes candidas: russeus æstati, ob solis ruborem voti erant. Sed postea tam voluptate, quam superstitione provecta russeum alii Marti, alii album Zephyris consecraverunt: prasinum vero Terræ matri vel ^d verno: venetum Cælo & Mari, vel autumnno. Cum autem omnis species idololatriæ damnata sit a Deo, utique etiam illa damnatur, quæ elementis mundialibus profanatur. Transeamus ad scenicas res, quarum & originem communem, & titulos pares secundum ipsam ab initio ludorum appellationem & administrationem conjunctam cum re equestri jam ostendimus. Apparatus etiam ex ea parte consortes, quæ ad scenam. Nam a templis & aris, & illa infelicitate ^e thuris & sanguinis inter tibias & tubas itur, duobus inquinatissimis arbitris, funerum & sacrorum, designatore & haruspice. Ita cum de originibus ludorum ad Circenses transimus, inde nunc ad scenicos ludos dirigimus, a loci initio. Theatrum proprie sacrarium Veneris est. Hoc denique modo id genus operis in seculo evasit. ^f Nam sæpe censores nascentia cum maxime theatra destruebant, moribus confulescentes, quorum scilicet periculum ingens de lascivia providebant, ut jam hinc ethnicis in testimonium cedat sententia ipsorum nobiscum faciens, & nobis in exaggerationem disciplinæ, etiam humanæ prærogativa. Itaque ^g Pompejus Magnus, solo theatro suo minor, cum Cillam arcem omnium turpitudinum extruxisset, veritus quandoque memoriæ suæ censoriam animadversionem, Veneris ædem superposuit, & ad dedicationem edicto populum vocans, non theatrum, sed Veneris templum nuncupavit: Cui subjecimus, inquit, gradus spectulorum. ita damnatum & damnandum opus templi titulo prætexit, & disciplinam superstitione delusit. sed Veneri & Libero convenit, duo ista dæmonia conspirata & conjurata inter se sunt, ebrietatis & libidinis. Itaque theatrum Veneris, Liberi quoque domus est. Nam & alios ludos scenicos Liberalia proprie vocabant, præter quam Libero devotos, quod sunt Dionysia penes Græcos, etiam a Libero institutos. Et est plane in artibus quoque scenicis Liberi & Veneris patrocinium. Quæ privata & propria sunt scenæ, de gestu & flexu corporis mollitiæ Veneris & Liberi immolant; ^h illi per sexum, illi per luxum, dissolutis. quæ vero voce & modis & organis & lyris transiguntur, ⁱ Apollines & Musas & Minervas & Mercurios mancipēs habent. Oderis Christiane, quorum auctores non potes non odisse. Jam nunc volumus suggerere de artibus, & de his quorum auctores in nominibus execramur. Scimus nihil esse nomina mortuorum, sicut & ipsa simulacra eorum. Sed non ignoramus, qui sub istis nominibus institutis simulacris operentur & gaudeant & divinitatem mentiantur, nequam spiritus scilicet dæmones. Videmus igitur etiam artes eorum honoribus dicatas esse, qui nomina incolunt auctorum, nec ab idololatria vacare, quarum institutores etiam propterea dii habentur. Imo quod ad artes pertinet, altius præscripsisse debemus, dæmonas ab initio prospicientes sibi inter cetera idololatriæ etiam spectaculorum inquinamenta, quibus hominem a Deo avocarent, & suo honori obligarent, ejusmodi quoque artium ingenia inspirasse.

tior fuit Isidorus: Nam res equestris, inquit, antea simplex agebatur. RIG.

^a Patriæ Junoni id opus suum. Legit Pamelius primo Junoni, alii primæ Junoni, sed Joannes a Vvour. ex Ms. correxit patriæ. Forte autem quia Juno Argiva, Trochilus Argivus opus illud primum populari Deæ consecravit. Memoria forsan lapsus est Isidorus, qui hæc non de Trochilo sed de Erichthonio accipit. LE PR.

^b Coloribus idololatriæ vestierunt.) Colores idololatriæ dicit colores idolis dicatos. Agitatorum factiones quatuor, toridem coloribus distinguebantur, russatam Marti consecraverant: albatam Zephyris: prasinam Terræ matri: venetam Cælo. RIG.

^c Albus & russeus. Pro eo quod hic & bis postea russeus legitur, Gagnæus legebat, & similiter Isidorus, *rosseus*. Verum nostram lectionem veram esse patet vel ex his verbis, *russeus æstati ob solis ruborem*. Quum enim duo Soli ascribantur equi a Martiali, Xanthus & Æthon, & ξανθος græce rufum significet flavum, & proinde etiam russeum. Eodem pertinent fere quatuor nomina equorum apud Ovid. Pyrois, Eous, Æthon & Phlegon, & quæ sunt apud Fulgentium Mythol. lib. 1. Erythræus, Aëtxon, Lampos, & Philogeus. Nam Pyrois, & Erythræus russeum etiam significat, si græcam derivationem spectemus. PAM.

^d Verno.] Cod. Agobardi, *Vero*. Cassiodorus Variar. III. 51. Prasinus virenti Verno. RIG.

^e Thuris & sanguinis. Tibiæ scenam, Tubæ ad Circum pertinebant, pariter ad scenam respicit, & sanguis circi feritatem. LE PR.

^f Censores nascentia cum maxime theatra destruebant.] Ipse in Apologetico, pag. 7. Theatra stuprandis moribus

orientia statim destruebant. RIG.

^g Nam sæpe censores. Tumultuaria Romæ olim fuisse theatra certissimum est, lege namque cautum erat, ne perpetua essent, propter morum corruptelam. Theatra quippe Tertulliano nostro apolog. 6. *stuprandis moribus orientia* dicuntur. Idem apud Athenienses observatum fuisse nemo ambigere potest; antequam enim stabilia fuerint, tumultuaria dicebantur, id enim *inopia* significat. Sic

ὅς ἐστις εἰς ὅρας, ἀπὸ τῆς ἰνῆρας
ὑποβλήτους ἡ μῆς.

Aristoph. in *Thesmoph.* LE PR.

^h Pompejus Magnus. Huic loco adsimilis omnino alter ille lib. 6. de Pall. ubi loquitur de Alexandro Magno, & vocat illum, *sola gloria minorem*. En tibi Pompejus & Alexander (uterque enim dictus est Magnus) hic minor theatro suo, ille gloria. LAC.

ⁱ Illi per sexum, illi per luxum, dissolutis.] Hoc est, Veneri per sexum dissolutæ, Libero per luxum dissoluti. Ambo dissoluti: illa per sexum; ille per luxum. RIG.

^h Illi per sexum, illi per luxum. Sunt nimirum dissoluti & *διαλυμένοι*. Apulejus Milesi. II. --- *incessu perfluo fæminam mentiebantur*. ὕψος est *βαδισμα* apud Clem. Alexand. LE PR.

ⁱ Apollines & Musas. Vel hinc confirmatur præcedens lectio, *Lyris*; Nam, & Apollinis simulacro lyra adungebatur, & Musis tribuebatur lyra septichordis, quemadmodum & Musica ab eis ita cognominata, atque adeo omnis generis, & vocum modi, & organa instrumenta reliqua. Recte etiam Minervis & Mercuriis eadem tribuuntur, eo quod artium omnium illi parentes tradantur. Plura vide apud Georg. Cyraldum de Diis Gentium. PAM.

- pirasse. neque enim ab aliis procuratum fuisset, quod ad illos perventurum esset. nec per alios A tunc homines edidissent, quam per ipsos in quorum nominibus & imaginibus & historiis fallaciam, consecrationis sibi negotium acturi constituerant. Ut ordo peragatur, ineamus etiam agonium retractatum. Origo istis de ludorum propinquitate est. Inde & ipsi sacri vel funebres instituti, aut diis nationum, aut mortuis fiunt. Proinde tituli, ^a Olympia Jovi, quæ sunt ^b Romæ Capitolina; item Herculi Nemea, Neptuno Isthmia, ceteri mortuarii agones. Quid ergo mirum, si apparatus agonium idololatria conspurcat de coronis profanis, de sacerdotalibus præsidibus, de collegiariis ministris, de ipso postremo boum sanguine. Ut de loco suppleam, ac de loco communi, pro collegio artium Musicarum, & Minervalium, & Apollinarium, etiam Martialium, per duellum, per tubam, stadio circum æmulantur, quod utique templum est, & ipsum ejus idoli cujus solennitates agit. Sed & gymnicas artes B
- XII. Castorum & Herculum & Mercuriorum disciplinæ prodiderunt. ^c Superest illius insignissimis spectaculi acceptissimi recognitio. ^d Munus dictum est ab officio: quoniam officium etiam muneris nomen est. Officium autem mortuis hoc spectaculo facere se veteres arbitrabantur, posteaquam illud humaniore atrocitate temperaverunt. Nam olim quoniam animas defunctorum humano sanguine propitiari creditum erat, captivos vel ^e mali status servos mercati in exequiis immolabant. Postea placuit impietatem voluptate adumbrare. Itaque quos paraverant armis quibus tunc & qualiter poterant eruditos, tantum ut occidi discerent; mox edicto die Inferiarum ^f apud tumulos erogabant: Ita mortem homicidiis consolabantur. Hæc muneris origo. sed paulatim provecti ad tantam gratiam, ad quantam & crudelitatem, quia ^g ferarum voluptati satis non fiebat, nisi & feris humana corpora dissiparentur. Quod ergo mortuis litabatur, utique parentationi deputabatur. Quæ species proinde idololatria est, quoniam & ^h idololatria parentationis est species. Tam hæc quam illa mortuis ministrat. In mortuorum autem idolis dæmonia consistunt, ut & titulos consideremus: licet transierit hoc genus editionis ab honoribus mortuorum ad honores viventium, quæsturas dico & magistratus, & flamina & sacerdotia: cum tamen nominis dignitas idololatriæ crimine teneatur, necesse est quidquid dignitatis nomine administratur, communicet etiam maculas ejus, a qua habet causas. Idem de apparatus interpretabimur in ipsorum honorum suggestu deputandis, quod purpuræ, quod fasciæ, quod vittæ, quod coronæ, quod ⁱ denique conciones & edicta, ^k & pultes pridianæ sine pompa diaboli, sine invitatione dæmonum non sunt. ^l Quid ego de horrendo loco perorem, quem nec perjuria sustinent? Pluribus enim & asperioribus D numinibus amphitheatrum consecratur, quam capitolium. Omnium dæmonum templum est. Tot illic immundi spiritus confidunt, quot homines capit. Ut & de artibus concludam, Martem

^a Olympia Jovi. Quamquam nonnullis otio abuti videatur, si horum ludorum originem repeteremus; dicam tamen obiter, Ludos Olympicos celebratos primum fuisse sub Æschilo iudice Atheniensium, in iisque Choroebum Heliensem victorem extitisse. Nemea fiunt in honorem Herculis qui leonem occidit in sylva Nemea. Isthmia dicti sunt ludi gymnici, qui prius in Arcadia celebrati, ac postea in Isthmo Corinthiaco, erant autem sacri Neptuno. LE PR.

^b Romæ Capitolina Apollini Pythia. In omnibus libris scribitur; Capitolina, item Herculi Nemea, &c. Restituit Junius interponens Apollini Pythia quæ deerant. Nam cur ex quatuor ludis principibus unum omitteret? Itaque credibile est hæc verba abrafa ab inscientibus librariis, qui cum non intelligerent, qua mente Tertullianus dixisset Capitolina, deleverunt Apollini, putantes sacra Apollinea esse eadem quæ Capitolina. LAC.

^c Superest illius insignissimis spectaculi acceptissimi recognitio. Hæc omnino est antiqui exemplaris scriptura. Dicturus de Circo, hoc est, de gladiatoribus & agitatoribus equorum, Superest, inquit, recognitio illius spectaculi, quod esse acceptissimum solet viris etiam insignissimis. An vero sic emendamus? Superest illius insignissimi spectaculi, ac septissimi, recognitio. Septissimum dixerit spectaculum, quod in Circo & Amphitheatro, maxima undique populi corona circumseptum. RIG.

^d Munus dictum est ab officio. Ut ludus ipse dictum munus, ita editor munerarius, & Floro Munerator, ubi loquitur de Spartaco. vide Lipsium. Cæterum ne putes etymologiam duci a Tertulliano, esset enim stultissima. Sed tantum ait munus dici ab officio ad eum modum quo Sveronius dictus est Tranquillus, quia pater ejus dictus est lenis. Sic Vitruvius dictus est Pellio [si Alciato credis] non Pollio ut vulgo legitur, & ideo Pellio quia prius Cerdo. Est itaque quædam species ducendi nominis tantum a significatione. LAC.

^e Mali status servos. Vulgo legitur, Malo ingenio servos. At in codice Agobardi, Captivos vel tus servos. RIG.

^f Apud tumulos erogabant. Potest simpliciter explicari, ut dicat, dabant, præbebant gladiatores, qui decertarent ad tumulos. sed rectius, est ut explices erogabant id est expendebant, consumebantque in rogum. Nam cum respectu ad rogos mortuorum dictum verbum erogo. Niti potest ista explicatio versibus Virgil. lib. 10.

Quatuor hic juvenes, totidem quos educat Ufens
Viventes rapit, inferias quos imolet umbris.
Captivoque rogi perfundat sanguine flammæ. LAC.

^g Ferarum voluptati satis non fiebat. Sic habet vetus exemplar Agobardi. Feras vocat homines læva spectandi adfuerunt effertatos. RIG.

^h Idololatria parentationis est species. Certe idololatria genus est ad omnem cultum idololatriæ, si vivos & mortuos comprehendas: si vero tantum de mortuis sit sermo, quos ut plurimum agnovit idololatria gentilium [nam Jupiter, Mars, Neptunus, reliqui demum Dii tuere homines mortui.] tunc quidem parentatio est genus, idololatria species: nam cum parentatio sit omnis cultus exhibitus mortuis, non dubium quid hic possit esse vel idololatriæ, vel non idololatriæ. LAC.

ⁱ Denique conciones & edicta. Similiter loquitur Livius lib. 2. Concione, inquit, & edicto fecit fidem, ne quis civem Romanum vinctum aut clausum teneret. Videntur itaque ante editionem muneris gladiatorii, aut inter sacrificandum, aut paulo post, variæ usurpatæ fuisse conciones & edicta, ut cum Tacito loquar, in populum; quæ plerumque etiam edicebantur contra Christianos. PAM.

^k Et Pultes pridiane. Pultium & liborum solitos Deorum victus irridet Arnobius lib. 7. dicens se opinari propterea illis vino opus esse in sacrificiis, quo putrefiat facilius, & percoquatur cibus. & multo ante eodem lib. Quid fritilla, sic enim lego a frit pro fitilia, quid frumen: quid gratilla, &c. Idem.

^l Quid de horrendo loco perorem, quem nec perjuria sustinent. Circum significat, quasi ejus loci horrorem non sustinerent pejeraturi. Hoc est, horrore loci terrentur; adeoque pejeratum irent in Capitolium. Etenim jurisjurandi solennia fiebant in Capitolio, non in Circo. & notissimum est illud Plinii: Alii in ipso Capitolio fallunt, ac fulminantem pejerant Jovem. Denique Romulum ipsum pejerante Proculo consecratum in Capitolio colebant. Interpretationem nostram confirmant sequentia Septimii verba, Pluribus enim & asperioribus numinibus Amphitheatrum consecratur quam Capitolium. RIG.

A^a Martem & Dianam utriusq. ludi præsidēs novimus. Satis, opinor, implevimus ordinem, XIII.
 quot & quibus modis spectacula idololatriam committant, de originibus, de titulis, de apparatus, de locis. De sacrificiis quidem, certi sumus nulla ex parte competere nobis ea,
 b qui bis idolis renuntiavimus. non quod idolum sit aliquid (ut Apostolus ait) sed quod quæ faciunt, dæmoniis faciunt, consistentibus scilicet in consecrationibus idolorum sive mortuorum, sive (ut putant) deorum. Propterea igitur, quoniam utraque species idolorum conditionis unius est, dum mortui & dii unum sunt, utraque idololatria abstinemus: nec minus templa, quam monumenta despuimus, c neutram aram novimus, neutram effigiem adoramus: non sacrificamus, non parentamus, sed neque de sacrificio & parentato edimus, quia non possumus cœnam Dei edere, & cœnam dæmoniorum. Si ergo gulam & ventrem ab inquinamentis liberamus, quanto magis augustiora nostra, oculos & aures ab idolothyitis & necrothyitis voluptatibus abstinemus, quæ non intestinis transiguntur, sed in ipso spiritu & anima digeruntur: quorum munditia magis ad Deum pertinet, quam intestinorum. d Nunc XIV.
 interposito nomine idololatriæ, quod solum subiectum sufficere debet ad abdicationem spectaculorum, alia jam ratione tractemus ex abundanti: propter eos maxime qui sibi blandiuntur, quod non nominatim abstinentia ista præscripta sit, quasi parum etiam de spectaculis pronuntiemus, cum concupiscentiæ seculi damnantur. Nam sicut pecuniæ, vel dignitatis, vel gulæ, vel libidinis, vel gloriæ: ita & voluptatis concupiscentia est. Species autem voluptatis etiam spectacula. Opinor generaliter nominatæ concupiscentiæ continent in se & voluptates æque generaliter intellectæ voluptates specialiter & in spectacula differuntur. Ceterum retulimus supra de locorum conditione, quod non per semetipsa nos inquinant, sed per
 C ea quæ illic geruntur, per quæ simul inquinamentum combiberint, & e tum altero respuunt. Viderit ergo, ut diximus, principalis titulus idololatria, reliquas ipsarum rerum qualitates XV.
 f contra Dei omnes feramus. g Deus præcepit, Spiritum sanctum, utpote pro naturæ suæ bono tenerum & delicatum, tranquillitate & lenitate, & quiete & pace tractare: non furore, non bile, non ira, non dolore inquietare. Huic quomodo cum spectaculis poterit convenire? Omne enim spectaculum sine concussione spiritus non est. Ubi enim voluptas, ibi & studium, per quod scilicet voluptas sapit. Ubi studium, ibi & æmulatio, per quam studium sapit. Porro & ubi æmulatio, ibi & furor & bilis, h & ira & dolor, & cetera ex his quæ cum
 D his non competunt disciplinæ. Nam & si qui modeste & probe spectaculis fruitur, pro dignitatis, vel ætatis, vel etiam naturæ suæ conditione: non tamen immobilis animi est sine tacita spiritus passione. Nemo ad voluptatem venit sine adfectu, nemo adfectum i sine casibus suis patitur. Ipsi casus incitamenta sunt adfectus. Ceterum si cessat adfectus, nulla est voluptas, & est reus jam ille vanitatis, eo conveniens, ubi nihil consequitur. Puro autem etiam vanitas extranea est nobis. Quid quod & ipse se iudicat, inter eos positus, quorum si similem nolens, utique detestatorem confitetur? Nobis satis non est, si ipsi nihil tale faciamus, nisi & talia facientibus non conferamur. Si furem, inquit, videbas, concurrebas cum eo. Urinam ne in seculo quidem simul cum illis moraremur: sed tamen in secularibus separamur, quia seculum Dei est, secularia autem diaboli. Cum ergo furor interdicatur nobis, XVI.
 ab omni spectaculo auferimur, etiam a Circo, ubi proprie furor præsidet. Aspice populum ad

a Martem & Dianam. Geminum amphitheatri spectaculum, proponit gladiatores scilicet quibus præerat Mars, & venationem, seu pugnam cum bestiis, quibus in venatibus præses erat Diana. Sic de Consulatu Manlii Theod. Claudianus.

Amphitheatrali faveat latonia pompæ. LE PR.

b Qui bis idolis renuntiavimus.) Primo, in Ecclesia sub Antistitis manu, aliquanto prius ante lavacrum; Deinde in ipso lavacro, aquam adituri. Sic enim solebant veteres, ut discimus ex libro de Corona, cap. 3.

c Neutram aram novimus. In templis Græcorum duo erant altaria, alterum majus, alterum minus: illud in medio situm ἀγία τράπεζα dicebatur, hoc ad sinistram πρὸ θεῶν appellabatur, ut scripsit Simeon archiepiscopus Thessalonicensis lib. de templ. sacerdot. & mysta. LAC.

d Nunc interposito nomine idololatriæ.] Hoc est, nomine idololatriæ tantis per omisso, intermisso. RIG.

e Tum altero respuunt.] Codex Agobardi. Et tum altero respuunt. Altero dixit adverbialiter, quemadmodum Alio & sub finem libri 11. ad Uxor. Alterutro. Sic & Alteras positum olim fuisse ait Festus, pro eo quod est adverbium Alias. De hisce autem locorum inquinamentis, supra, pag. 94. RIG.

f Contra dei omnes feramus.] Sic restituimus ex codice Agobardi: Feramus, inquit, res spectaculorum contra res Dei. Nota locutio, Res Dei, pro divina seu Christiana disciplina. Contra ferre, est contra ponere, opponere, componere, committere, conferre. Idem.

g Deus præcepit Spiritum S. Alludit haud dubie ad illud Ephes. 4. Nolite contristare spiritum sanctum Dei, in quo signati estis in die redemptionis. Omnis amaritudo, & ira,

& indignatio, & clamor & blasphemia tollatur a vobis, cum omni malitia, indicans per posteriora illa verba explicari præcedentia. PAM.

h Et ira & dolor. Insigne hujus rei exemplum recitat Plinius lib. 7. cap. 7. universi, inquit, Pompejam elephanti eruptionem tentavere, non sine vexatione populi, circumdati clastris ferreis. Sed amissa fugæ spe, misericordiam vulgi inenarrabili habitu quærentes, supplicare, quadam se se lamentatione complorantes tanto populi dolore, ut oblitus Imperatoris ac munificentiae honori suo exquisitæ, flens universus confurgeret, dirasque Pompejo, quas ille mox luit, penas imprecaretur. Idem.

i Sine casibus suis. Sumpsi hoc loco, & postea etiam vocem istam, non pro successu, sed pro ruina, vel ex verbis August. lib. 6. confess. cap. 8. qui loquens de Alipio invite raptō ad spectacula & clausos semper habente oculos, tamen quodam pugnae casu cum ingens clamor populi totius vehementer eum pulsasset, curiositate victus aperit oculos. Et percussus est graviore vulnere in animam quam ille corpore, quem videre concupivit: ceciditque miserabilis, quam ille, quo cadente factus est clamor. Vides ut casum pugnae referat ad cadentem hominem. Ergo ait Tertullianus: Nemo venit ad publicas spectaculorum voluptates sine adfectu aliquo, & nemo patitur hunc adfectum sine ruina aliqua animi [quid scilicet ipse adfectus ruina est,] ac demum ipsamet ruina cadentium in ludis adfectum efficit vividiorē & acriorem ad similes deinde intuitus. Nemo ergo dicat, modeste fruor spectaculis pro dignitate mea aut ætate, aut natura. Nulla est enim modestiæ disciplina, ubi vividus & acer adfectus. LAC.

- ad spectaculum jam cum furore venientem, jam tumultuosum, jam cæcum, ^a jam de spon- A
sionibus concitatum. Tardus est illi Prætor. semper oculi in urna ejus cum fortibus volutan-
tur. Dehinc ad signum anxii pendent. unius dementiæ una vox est. Cognosco dementiam de
vanitate. Misit, dicunt, & nuntiant invicem quod simul ab omnibus visum est. ^b Teneo te-
stimonium cæcitatatis. Non vident missum quid sit. mappam putant: sed est diaboli ab alto
præcipitati gula. Ex eo itaque itur in furias & animos & discordias, & quidquid non licet
sacerdotibus & pacis. Inde maledicta, convicia, sine justitia odii; etiam suffragia sine merito
amoris. Quid enim suum consecuturi sunt qui illic agunt, qui sui non sunt? nisi forte hoc
solum, per quod sui non sunt. de aliena infelicitate contristantur, de aliena felicitate lætan-
tur. Quidquid optant, quidquid abominantur, extraneum ab illis est. ita & amor apud il-
los otiosus, & odium injustum. An fors sit, tam sine causa amare liceat, quam sine causa B
odisse? Deus certe etiam cum causa prohibet odisse, qui inimicos diligere jubet. Deus etiam
cum causa maledicere non finit, qui maledicentes benedici præcipit. Sed Circo quid ama-
rius, ubi ne principibus quidem aut civibus suis parcunt? Si quid horum quibus Circus fu-
XVII. rit alicubi competit sanctis, etiam in Circo licebit: si vero nusquam, ideo nec in Circo. Si-
militer ^d nec impudicitiam omnem amare jubemur. Hoc igitur modo etiam a theatro sepa-
ramur, quod est privatum consistorium impudiciæ, ubi nihil probatur, quam quod ali-
bi non probatur. Ita summa gratia ejus de spurcitia plurimum concinnata est, quam ^e Atel-
lanus gesticulatur, quam mimus, etiam per mulieres repræsentat, ^f sexum pudoris exter-
minans, ut facilius domi quam in scena erubescant; quam denique pantomimus a pueritia
patitur in corpore, ut artifex esse possit. Ipsa etiam prostibula publicæ libidinis hostiæ in C
scena proferuntur, plus miseræ in præsentia feminarum, quibus solis latebant, perque o-
mnis ætatis, omnis dignitatis ora transducuntur, locus, stipes, elogium, etiam quibus opus
non est prædicatur. Taceo de reliquis, etiam quæ in tenebris & in speluncis suis delitescere
decebat, ne diem contaminarent. Erubescat senatus, erubescant ordines omnes. Ipsæ il-
læ pudoris sui interemprices, de gestibus suis ad lucem & populum expavescentes, ^g semel
anno erubescant. Quod si nobis omnis impudicitia execranda est, cur liceat audire quæ lo-
qui non licet, cum etiam scurrilitatem & omne vanum verbum judicatum a Deo sciamus?
Cur æque liceat videre, quæ facere flagitium est? Cur quæ ore prolata communicant ho-
minem, ea per oculos & aures admissa non videantur hominem communicare: ^h cum spiri-
tui appareant aures & oculi, nec possit mundus præstari, cujus apparitores inquinantur?
XVIII. Habes igitur & theatri interdictionem, de interdictione impudiciæ. Sin & doctrinam se- D
cularis literaturæ, ut stultitiæ apud Deum deputatam, aspernamur, satis præscribitur no-
bis & de illis speciebus spe ctaculorum, quæ seculari literatura luforiam vel ⁱ agonisticam
scenam dispungunt. Quod si tragædiæ & comædiæ scelerum & libidinum actrices cruen-
tæ & lascivæ, impiæ & prodigæ, nullius rei aut atrocis aut vilis commemoratio melior est.
quod in facto rejicitur, etiam in dicto non est recipiendum. Quod si & stadium contendas
in

^a Jam de sponfionibus concitatum. Monuit olim lib. 8. cap. 4. adversariorum Turnebus noster, sponfionem esse pecuniam depositis pignoribus constitutam, aut pecuniam de gladiatoris victoria factam. unde Martialis epigr. 1. lib. 11.

Sed cum sponfio, fabulaque lassa

De Scorpo fuerint, vel Incitato.

Erant nimirum agitators equorum duo celeberrimi Scorpus & Incitatus. LE PR.

^b Teneo testimonium cæcitatatis.) Hoc est, Accuso cæci-
tatis. Et cæcitatem explicat deinceps. RIG.

^c Sed est diaboli ab alto præcipitati gula.] Expressimus
codicis vetustissimi scripturam. Antea legebatur: Diaboli ab
alto præcipitati figura. Acumine obtuso. Alludit enim ad ea
quæ sacris paginis traduntur de Satana, quem de cælo Deus
egit in tartara præcipitem. Itaque mappam illam Septimius,
quam Prætor pro signo mittere solebat, mappam esse negat.
Ait vero ipsum esse Diabolum, qui totus gula, totus gur-
ges, totus vorago expanditur, & furit effusus toto circo,
& lævit immaniter. Idem.

^c Diaboli ab alto præcipitati.) Sic libro de Anima,
pag. 319 Satanam prospexit de cælo præcipitatum. Idem.

^d Nec impudicitiam omnem amare jubemur.] Sic ha-
bet vetus exemplar. Nec omnem, id est, Nullam. Jubemur
nec amare, id est, Jubemur non amare. Sic Martialis,
coactos nos amare capones, hoc est, prohibitos
amare. Et consimile est illud Juvenalis, Sine omni, pro Si-
ne ulla in xiv. Illud non agitur, ut sanctam filius omni Af-
piciat sine labe domum. Idem.

^e Atteianus gesticulatur. Ludiones Attellani notissimi sunt
ab urbe Atella, vetusto Oscorum oppido: ea in urbe egre-
gium erat olim amphitheatrum; videris B. Hieronymum
epist. ad Sabinianum. LE PR.

^f Sexum pudoris exterminans.) Græca phrasis. Sexum
longe a pudore abducens. græca locutio: statuens extra ter-
minos pudoris. RIG.

^f Sexum pudoris exterminans. Retuli ad nudationem cor-
porum, nam mimmæ ita sæpe in theatro. Valer. Max. lib. 3.
loquens de floralibus ait, M. Porcio Catone spectante hos
ludos populum erubuisse postulare, ut mimmæ nudarentur.
Quod cum Cato cognosceret a Faonio amicissimo una secum
sedente in ludis, discessit e theatro, ne præsentia sua spe-
ctaculi consuetudinem impediret. LAC.

^g Semel anno erubescant.] Floralibus scilicet, quos lu-
dos a meretricia turba celebrari solitos narrat Ovidius Fastor.
v. In iis enim meretricum, semper alias impudentium la-
scivia major, & liberiores joci. Sed ipsæ alias quidem in
cellis & fornicibus pudorem exuunt, hic vero in propatulo.
Expavescant, inquit, ad lucem populum, & saltem semel
anno erubescant. RIG.

^h Cum spiritui appareant aures. Sic & Tullius sensus vocat
mentis satellites. Greg. Nyss. lib. de perfecta Christiani for-
ma, δεσποῦντες τὸ αἶμα καὶ τὸ σπέρμα, aures imperium acci-
pientibus, ut quæ subditæ spiritui. Hic notetur locus Hiero-
nyimi lib. 1. adv. Jovinian. ubi ait quinque sensus reges fuisse
& principes seculi, ante adventum Christi: quos tamen
JESUS ita subjecit, ut illos occisione interfecerit: ad quam
rem accommodat locum scripturæ. LAC.

ⁱ Agonisticam scenam. Quin hæc de histrionibus & panto-
minis accipienda sint nemo dubitet ἀγωνισταὶ Hesychio sunt
ὑποκριταί, hoc est mimi. Caput autem istud & proxime se-
quens antiquorum impunitatem arguit; unde miror vehe-
menter Christianos homines tantopere laborasse, ut turpitu-
dinem suis commentariis non modo revelarent, sed & mul-
tis exponerent. LE PR.

ⁱ Agonisticam scenam. Quamquam prima facie pertinere
istud adhuc videatur ad Theatrum, certe & in olympiis, ac
quinquenniorum certaminibus quæ in stadio fiebant more
Græcorum (quo pertinet illud propter Græciæ ocium) cœ-
perunt tandem etiam Comædiæ & Tragædiæ celebrari.
PAM.

A in scripturis nominari, sane obtinebis. sed quæ in stadio geruntur, indigna conspectui tuo non negabis, pugnos & calces & colaphos & omnem petulantiam manus, & quamcunque humani oris, id est divinæ imaginis depugnationem. Non probabis usquam vanos cursus, & jaculatus & saltus vaniores. nusquam tibi vires aut injuriosæ aut vanæ placebunt, sed nec cura factitii corporis, ut plasticam Dei supergressa. Et propter Græciæ otium^a altiles homines oderis. ^bEt palæstrica diaboli negotium est. Primos homines diabolus elisit. Ipse gestus colubrina vis est, tenax ad occupandum, tortuosa ad obligandum, liquida ad elabendum. Nullus tibi coronarum usus est. quid de coronis voluptates aucuparis? Expectabimus nunc & amphitheatri repudium de scripturis. ^cSi sævitiam, si impietatem, si feritatem permissam nobis contendere possumus, eamus in amphitheatrum. Si tales sumus quales dicimur, dele-
 B stemur^c sanguine humano. Bonum est cum puniuntur nocentes. Quis hoc nisi nocens negabit? Et tamen innocens de supplicio alterius lætari non potest, cum magis competat innocenti dolere, quod homo par ejus, tam nocens factus est, ut tam crudeliter impendatur. Quis autem mihi sponsor est, nocentes semper vel ad bestias, vel ad quodcunque supplicium decerni, ut non innocentia quoque inferatur, aut ultione judicantis, aut infirmitate defendentis, aut instantia quæstionis? Quam melius ergo est nescire cum mali puniuntur, ^dne
 XIX. sciam & quum boni pereunt; si tamen bonum sapiunt. Certe quidem gladiatores innocentes in ludum veniunt, ut publicæ voluptatis hostiæ fiant. Etiam qui damnantur in ludum, quale est ut de leviori delicto in homicidas emendatione proficiant? Sed hæc ethnicis respondi. ceterum absit ut de istius spectaculi aversione diutius discat Christianus: quamquam ne-
 XX. mo hæc omnia plenius exprimere potest, nisi qui adhuc spectat malo non implere, quam meminisse. Quam vana igitur, immo desperata argumentatio eorum, qui, sine dubio tergiversatione amittendæ voluptatis, obtendunt, Nullam ejus abstinentiæ mentionem specialiter in scripturis determinari, quæ directo prohibeat ejusmodi conventibus inferi servum Dei?
^e Novam proxime defensionem^f suaviludii cujusdam audiui. Sol (inquit) immo etiam ipse Deus de coelo spectat, nec contaminatur. Sane sol & in cloacam radios suos defert, nec inquinatur. Utinam autem Deus nulla flagitia hominum spectaret, uti omnes judicia evaderemus. Sed spectat & latrocinia, spectat & falsa, & adulteria, & fraudes, & idololatrias, & spectacula ipsa. Et idcirco ergo nos non spectabimus, ne videamur ab illo qui omnia spectat. Comparas homo reum & judicem: reum, qui quia videtur, reus est: judicem, qui quia videt, judex est. Numquid ergo & extra limites circi furori studemus, & extra cardines theatri impudicitia intendimus, & insolentia extra stadium, & immisericordia extra amphitheatrum, quod Deus etiam extraceras, ^g& gradus, ^h& apulias oculos habet? Erramus, nusquam & nunquam excusatur quod Deus damnat. Nusquam & nunquam licet, quod semper & ubique non licet. Hæc estⁱ veritatis integritas, & quæ ei debetur disciplina plenitudo, & æqualitas timoris, & fides obsequii, non immutare sententiam, nec variare
 XXI. judicium. Non potest aliud esse, quod vere quidem est bonum seu malum. Omnia autem penes veritatem Dei fixa sunt. ^kEthnici quos penes nulla est veritatis plenitudo, quia nec doctor veritatis Deus, malum ac bonum pro arbitrio ac libidine interpretantur, alibi bonum

L

quod

^a *Altiles homines.*] Athletas seu palæstritas intelligit, ab Gymnasiarchis ali solitos summa cura, ut essent viribus ad certamina valentissimis nobiles. Talium vero certaminum studiosissimi erant Græci, publicæ securitatis otio gaudentes. Hæc enim pariebantur longæ pacis mala. Altiles homines Septimius dixit, ut Varro & Martialis boves & gallinas altiles, pro opimis & saginatis. Sic lib. de Pœnitentia, Enormem altilium saginam, pag. 147. RIG.

^b *Et Palæstrica diaboli negotium est.* Palæstra, inquit Isidorus vel ἀπὸ τῆς πάλης, id est a luctatione, vel ἀπὸ τῆς πώλλειν id est a motu ruinæ fortis, scilicet quod in luctando, cum medios arripiant, fere quantiant, idque apud Græcos πώλλειν vocatur. Et recte quidem ille, non secus ac qui derivant ἀπὸ τῆς πώλλειν id est a motu urnæ, eo quod ducta sorte luctabantur. Nam πώλλειν vibrare, & concutere, & sortiri significat. PAM.

^c *Si Sævitiam si impietatem.* Alludit ad scripturas interdicentes sævitiam, impietatem, feritatem. Quales sunt imprimis illa Genes. 9. *Qui effuderit sanguinem hominis, pro sanguine hominis ejus effundetur.* Deinde præceptum Decalogi exod. 20. *Non occides:* illique correspondet sermo Domini in monte Matth. 6. & complures alii. Idem.

^c *Sanguine humano.*] Cod. Agobardi, *Sanguinis humani.* RIG.

^d *Ne sciam & quum boni pereunt, si tamen bonum sapiunt, certe quidem, &c.* De Ethnicis loquitur, qui magistratum Ethnicorum sententiis ad bestias damnantur. At igitur: Quis autem mihi sponsor est, nocentes semper daminari, ut non quandoque etiam innocentes? Quam melius ergo est, nescire quum mali puniuntur! ne sciam & quum boni pereunt. Hæc vero, ne quis Christianus obstreperet, Ergo sunt inter Ethnicos boni, Corrigit semetipsum, si tamen bonum sapiunt, inquit. hoc est, Si tamen est ullus bo-

ni sapor hominibus ad Christum minime pertinentibus! Deinde adjicit: Certe quidem gladiatores innocentes in ludum veniunt, ut publicæ voluptatis hostiæ fiant. Jam non dicit, bonos; sed tantum innocentes, qui non damnati, sed ultro in ludum veniunt. RIG.

^e *Novam proxime defensionem suaviludii cujusdam audiui.*] Sic lib. de Baptis. *Audiui Domino teste, ejusmodi, &c. Idem.*

^f *Suaviludii cujusdam.* Eodem modo dixit Suaviludios vestros lib. de corona militis, quos recte Rhenanus ibi interpretatur, eos qui ex Christianis spectaculorum adhuc oblectamentis, seu suavitatibus judorum delectabantur. PAM.

^g *Extra gradus.* In Circo gradus fuisse patet ex Svetonio. Hinc lex illa Othonis, Livio & Plinio testibus, ne quis nisi cui 400. essent Sestertia ex 14. gradibus spectaret: quum legem Juliam theatralem alicubi Plinius nuncupat. Idem.

^h *Et apulias.*] Sic legitur in cod. Agobardi. Atque hoc vocabulo significari videntur vela quæ in theatris & amphitheatris, ad ornatum, & ad excludendos ictus solis servidos. Ea vero quandoque purpurea, quo colore præstantissima, ut verisimile est, lanæ imbuebantur, quales ex Apulia. Martialis, *Velleribus primis Apuleja.* Unde & velis nomen Apuliarum. RIG.

ⁱ *Veritatis integritas.* Incorrupta debet esse veritas quæ & virginitatis nomine aliquando donatur. unde hæretici veritatem cauponari seu corrumpere dicuntur τὸ ἀλγίστην καπηλοῦ can. 2. synodi Trullanæ ubi recensentur canones tum Apostolorum, tum superiorum conciliorum, quibus ad hærendum decernitur. LE PR.

^k *Ethnici, quos penes nulla est veritatis plenitudo.*] Hoc est, quod supra explicavimus, Si tamen bonum sapiunt. RIG.

quod alibi malum, & alibi malum quod alibi bonum. Sic ergo evenit, ut qui in publico vix A necessitate vesicæ tunicam levet, idem in circo aliter non exultet, nisi totum pudorem in faciem omnium intentet: & qui filia virginis ab omni spurco verbo aures tuetur, ipse eam in theatrum ad illas voces gesticulationesque deducat: & qui in plateis litem manu agentem aut compefcit, aut detestatur, idem in stadio gravioribus pugnis suffragium ferat: & qui ad cadaver hominis communi lege defuncti exhorret, idem in amphitheatro derosa^a & dissipata, & in suo sanguine squalentia corpora patientissimis oculis desuper incumbat; immo qui propter homicidæ poenam probandam ad spectaculum veniat, idem gladiatorem ad homicidium flagellis & virgis compellat invitum: & qui insigniori cuique homicidæ leonem poscit, idem gladiatori atroci^b petat rudem & pileum^c illum vero confectum etiam oris spectaculo repetat, libentius recognoscens de proximo, ^d quem voluit occidere de longinquo: tanto B

XXII. durior si non voluit. Quid mirum inæquata ista hominum, miscentium & commutantium statum boni & mali per inconstantiam sensus & iudicii varietate? Etenim ipsi auctores & administratores spectaculorum, quadrigarios, scenicos, xysticos, ^e arenarios illos amentissimos, ^f quibus viri animas; feminae, aut illi etiam, corpora sua substernunt; propter quos in ea committunt quæ reprehendunt; ex eadem arte, qua magnificiunt, deponunt; immo manifeste damnant ignominia^g & capitis minutione, arcentes curia, rostris, senatu, equite, ceterisque honoribus omnibus simul ac ornamentis quibusdam. Quanta perversitas! Amant quos multant, depreciant quos probant. artem magnificant, artificem notant. Quale iudicium est, ut ob ea quis offuscetur, per quæ promeretur? immo quanta confessio est

XXIII. malæ rei, cujus auctores, quum acceptissimi sint, sine nota non sunt. Quum igitur humana recordatio etiam obstrepente gratia voluptatis damnandos eos censeat adeptis bonis digni- C tatum in quendam scopulum famositatis, quanto magis divina iustitia in ejusmodi artifices animadvertit? An Deo placebit auriga ille tot animarum inquietator, ^h tot furiarum minister, tot statuum; velut sacerdos coronatus, vel coloratus ut leno, quem curru rapiendum diabolus adversus Heliam exornavit? Placebit qui vultus suos novacula mutat? infidelis erga faciem suam, quam non contentus Saturno & Isidi & Libero proximam facere, insuper contumeliis alaparum sic objicit, quasi de præcepto Domini laudat? Docet scilicet & diabolus verberandam maxillam patienter offerre, sic & tragædos cothurnis extulit, quia nemo potest adjicere cubitum unum ad staturam suam. mendacem facere vult Christum. Jam vero ipsum opus personarum, quæro an Deo placeat, qui omnem similitudinem vetat fieri, quanto magis imaginis suæ. Non amat falsum auctor veritatis: adulterium est apud illum omne quod fingitur. proinde vocem, sexus, ætates mentientem, amores, iras, gemitus, lacrimas adseverantem non probabit, qui omnem hypocrisin damnat. Ceterum cum in lege D præscribit, maledictum esse ⁱ qui muliebribus vestietur, quid de pantomimo judicabit, ^k qui etiam muliebribus curatur? Sane & ille artifex pugnorum impunitus ibit? Tales enim cicatrices cæstum, & callos pugnorum, & aurium fungos a Deo cum plasmaretur accepit. Ideo illos oculos Deus commendavit, ut vapulando deficiant. Taceo de illo, qui hominem leoni XXIV. præse opponit, ^l ne parum sit homicida qui eundem postmodum jugulat. Quot adhuc modis perorabimus, nihil ex his quæ spectaculis deputantur, placitum Deo esse, aut congruens

^a Et dissipata. Intellige hinc voculam & simul cape incredibilem atrocitatem ludi gladiatorii. Solebat victor gladiator ita frequenter vulnera repetere, ut victum miserum dissiparet in partes, divideretque horrenda laceratione. Testis hujus crudelitatis Lactantius, *quinetiam percussos jacentesque repeti jubent, spectatores, & cadavera ictibus dissipari, ne quis illos simulata morte deludat.* habentur hæc lib. 6. cap. 20. LAC.

^b Petat rudem & Pileum. Rudis & Pileus signa libertatis, rude nimirum seu baculo grandiore donabantur gladiatores qui in arena feliciter pugnaverant, atque Rudarii dicebantur, LE PR.

^c Illum vero confectum etiam oris spectaculo repetat.] Ut etiam os & vultum expirantis intueri velit. RIG.

^d Quem voluit occidere de longinquo: tanto durior si non voluit.] Hæc est veteris exemplaris scriptura. Idem.

^e Arenarios. Ludus quippe gladiatorius, & amphitheatrum dictus *αρένη* arena. Nam tamen hæc sparsa in locis aliorum ludorum, sed nomen ipsum tantum communicatum est amphitheatro, pessime vero Barreus explicat. Quadrigarios & arenarios, illos qui currus reficiebant, istos qui arenam deferabant in amphitheatrum. non est ita, aurigas & gladiatores intelligit, LAC.

^f Quibus viri animas; feminae, aut etiam illi corpora sua substernunt.] Gladiatores significat, amatos ad insaniam usque & viris & feminis. viris, etiam ex nobilium ordine, in arenam descendentes, feminis quoque nobilissimis, immo & viris, pudicitiam suam vilissimi alicujus mirmillonis aut retiarii amore profligantibus. Cujus insaniz exempla suggerit sexta Juvenalis satyra, RIG.

^g Et Capitis minutione. Hæc phrasia est Jureconsultorum apud quos est D. lib. 4. tit. 5. de capite diminutis. PAM.

^h Tot furiarum minister, tot statuum.) Notat furiosa veterum circa aurigas sive agitatores studia, in quæ sæpenu-mero contrariis votis spectantium mentes scindebantur; aliis prasinæ factioni, aliis venetæ faventibus, unde animorum varii motus & varii status, pro varia scilicet agitatione, ministrati. Itaque vulgatam ab Rhenano & Pamelio lectionem retinemus, nihil enim hic juvat mutila codicis Agobardini scriptura, *Tot furiarum minister, tot status ut leno.* Cassiodorus: Transiit prasinus; pars populi mœret; præcedit venetus; & potior turba civitatis affligitur, nihil proficientes ferventer insultant; nihil patientes graviter vulnerantur: & ad inanes contentiones sic descenditur, tanquam de statu periclitantis patriæ laboretur, RIG.

ⁱ Qui muliebribus vestietur. Illud quoque B. Cyprianus exagitat ep. 61. ad Eucherium. Atque can. 62. concilii in Trul-lo prohibetur, ne vir femineis vestibus, atque etiam ne femina virorum vestibus utatur, aut comicas personas, satyricas, aut tragicas quisquam induat. LE PR.

^k Qui etiam mulieribus curatur.) Qui nimirum & voce & gestu & incessu accuratissime effeminatur, ut saltandis seminarum fabulis pro femina haberi possit. RIG.

^l Ne parum sit homicida, qui eundem postmodum jugulat.) Gladiatoribus commissis populus nonnunquam deposcebat leonem. Emisso leone, gladiator periculo proximus, quacunque arte poterat, subtili recessu aut declinatione, commilironem opponebat. Plerumque autem accidebat, ut secundus iste gladiator, post rem cum leone feliciter gestam, repetita commissione gladiatoria, cum primo illo compositus, jugularetur. Hac ratione, primus ille Tertuliano dicitur non parum homicida: hoc est, iterum homicida. nempe jam semel, cum hominem leoni præ se opposuit: iterum vero, cum eundem ipsum, cujus se corpore

A gruens seruo Dei, quod Deo placitum non sit. Si omnia propter diabolum instituta, & ex diaboli rebus instructa monstravimus: (nihil enim non diaboli est, vel quidquid Dei non est, vel Deo displicet.) hoc erit pompa diaboli, adversus quam in signaculo fidei ejeramus. Quod autem ejeramus, neque facto, neque dicto, neque visu, neque prospectu participare debemus. Ceterum nonne ejeramus & rescindimus signaculum, rescindendo testationem ejus? Nunquid ergo superest, ut ab ipsis ethnicis responsum flagitemus? Illi jam nobis renuntient, an liceat Christianis spectaculo uti. Atquin hinc vel maxime intelligunt factum Christianum, de repudio spectaculorum. Itaque negat manifeste, qui per quod agnoscitur, tollit. Quid autem spei superest hujusmodi homine? nemo in castra hostium transit nisi projectis armis suis, nisi destitutis^a signis & sacramentis principis sui, nisi pactus simul perire.

B An ille recogitabit eo tempore de Deo, positus illicubi nihil est de Deo? pacem opinor habebit in animo, contendens pro auriga? pudicitiam ediscet, attonitus in mimos? immo in XXV. omni spectaculo nullum magis scandalum occurrer, quam ille ipse mulierum & virorum accuratior cultus, ipsa consensio, ^b ipsa in favoribus aut conspiratio aut dissensio inter se^c de commercio ^d scintillas libidinum conflagellant. Nemo denique in spectaculo ineundo prius cogitat, nisi videri & videre. ^e Sed tragædo vociferante, exclamationes ille alicujus prophetæ retractabit? & inter effeminati histrionis modos psalmum secum comminiscetur? & cum athletæ agent, ille dicturus est reperiendum non esse? poterit & de misericordia moveri defixus in morsus urforum, & ^f spongas retiariorum? Avertat Deus a suis tantam voluptatis exitiosæ cupiditatem. ^g Quale est enim de Ecclesia Dei, in diaboli ecclesiam tendere?

C re? de cœlo (quod ajunt) in cœnum? ^h illas manus quas ad Deum extuleris, postmodum laudando histrionem fatigare? ⁱ ex ore quo Amen in sanctum protuleris, gladiatori testimonium reddere, ^k *eis αἰῶνες αἰῶνος* alii omnino dicere nisi Deo & Christo? Cur ergo non hujusmodi etiam dæmoniis penetrabiles fiant? Nam & exemplum accidit Domino teste,

^l ejus mulieris quæ theatrum adiit, & inde cum dæmonio rediit. itaque in exorcismo cum XXVI. oneraretur immundus spiritus, quod ausus esset fidelem adgredi; constanter, Et justissime quidem [inquit] feci, in meo eam inveni. Constat & alii linteum in somnis ostensum ejus diei nocte, qua tragædum audierat, cum exprobratione nominatim tragædi, nec ultra quintum diem eam mulierem in seculo fuisse. Quot utique & alia documenta cesserunt de his qui cum diabolo apud spectacula communicando a Domino exciderunt? Nemo enim potest duobus dominis servire. Quid luci cum tenebris? quid vitæ & morti? Odisse debemus istos

D conventus & cœtus ethnicorum, vel quod illic nomen Dei blasphematur, illic in nos quotidiani leones expostulantur, inter persecutiones decernuntur, inde tentationes emittuntur.

L 2

Quid

texerat, postmodum jugulavit. Denique non parum homicida est, qui servatorem suum jugulat. RIG.

^a Signis & sacramentis. A militia sumptum ut reliqua hujus tractatus. Fulbertus Carnotensis epist. 41. LAC.

^b Ipsa in favoribus aut conspiratio, aut dissensio inter se de commercio scintillas libidinum conflagellant.] Itaque hoc etiam præcipit magister Artis, lib. 1. RIG.

Cujus equi veniant facito studiose requiras:

Nec mora, quisquis erit cui favet illa, fave, &c.

^c De Commercio. Jungenda hæc vox cum sequentibus, non cum præcedentibus: attende itaque interpunctioni nostræ. Junius commercium explicat *επιμειξία*, nam olim, teste Velio longo dictum commercium a commiscendo esse, ex literarum commutatione. Originatio ista hic ad rem, nam a promiscua conjunctione scintillæ libidinum. Quod illustratur cap. 2. lib. 3. pædag. Clem. Alex. & cap. 7. lib. 2. LAC.

^d Scintillas conflagellant.) Codex Agob. Flagellant, non spernenda lectio: quamvis ipse Tertullianus adversus Valentinianos, pag. 299. dixerit, *Ignem instabellatum corporibus*. Scintillas autem abistere oculis dixit Virgilius; & abistendo quasi flagellant, RIG.

^e Sed Tragædo vociferante. Studium fuit Tragicorum vastissime loqui & vociferanter. Illustrat Heraldus in Arnobium lib. 7. ex Crantore, qui apud Diogenem dicebat Tragædos habere vocem *ἀπελευκτόν*. Ex Demosthene qui Æschini objicit *φωρυχίας ἐπίδειξιν*. Nam Æschines histrioniam exercebat. LAC.

^f Spongas retiariorum.) Spongas dicit retia sic apta certamini, ut effusa in adversarium, sese expanderent, confestimque contracta sic prehensum attraherent, non ut vivus caperetur, sed ut retiarii fuscina seu tridente confoderetur. Tale fortean fuit rete quo Pittacus Phrynona Pancratiasten singulari certamine involutum correptumque interfecit. *Σπγγων* græci dixerunt *σπγγων*, & *σπγγων* quod propius accedit ad verbum *σπγγων*, utrumque retiariorum certamini conveniens. Nam sunt retiarii *σπγγωνοὶ* *πρὸς αἰῶνας*.

^g Spongas Retiariorum. Mitto quæ Rigaltius adduxit. Retiarii spongiis uti solebant ad extergendum sanguinem e vulneribus defluentem. LE PR.

^h Quale est enim de Ecclesia Dei. Etiam ad sæculum Augustini durasse istam perversitatem restatur sanctissimi viri

gravis querela in psal. 39. *Quantis turbis implentur ecclesie, stipantur parietes, pressuris se urgent, prope se suffocant multitudine.* Rursus ab eis ipsis, si minus est, *curritur ad amphitheatrum.* & in psal. 50. *Si forte in ipso Circo aliqua ex causa expavescant, continuo se signant, & stant illic portantes in fronte, unde abscederent, si hoc in corde portarent.* RIG.

^h Illas manus quas ad Deum extuleris. Dolet, eas manus quæ sublatae ad Deum, occupari rei Idololatricæ. Eadem querela magni Athanasii Apolog. adversus gentes, ubi dolet membra dicata Deo, inservire idolorum obsequio, interque alia adducit etiam manus quæ factæ *ἐκ τῆς εὐχαριστίας* *πρὸς τὸ θεοσεβέειν*. Putant aliqui verba Tertulliani (in his est Stephanus Dur. de ritib. eccl.) capienda esse de manuum sublatione ad adorandum corpus Christi, cum in missa attollitur. LAC.

ⁱ Ex ore quo Amen in Sanctum protuleris.] Sanctum intellige, mysterium, sacramentum, Corpus Domini. Etenim Fidelis quisque oblatam sibi a Præsida eucharistiæ buccellam cum his verbis, CORPUS CHRISTI, accipiens dicebat, AMEN. quod est, Fiat. Augustinus Sermone ad infantes de Sacram. *Si ergo vos estis corpus Christi & membra, mysterium vestrum immensa Domini positum est: mysterium Domini accipitis. Ad id quod estis, Amen respondetis, & respondendo subscribitis. Audis ergo, CORPUS CHRISTI, & respondes, AMEN. Esio membrum corporis Christi, ut verum sis Amen.* Ambrosius lib. 14. de Sacram. cap. 5. *Dicis tibi sacerdos, CORPUS CHRISTI, & tu dicis AMEN, hoc est Verum. Quod confitetur lingua, teneat affectus.* Cornelius Episcopus Rom. in illa epistola quæ refertur ab Eusebio lib. 5. hist. eccl. cap. 31. jure notavit sacrilegam Novati mentem, eo quod ab suarum partium fratribus Eucharistiam accipientibus, pro formula solenni, qua porrigenti sacramentum, dicentique corpus Christi, respondebatur, Amen, iurjurandum adversus Pontificem Rom. exegit. *ἀρρί τὸ εἶπέν λαμβάνοντα τὸ ἄρτον ἐκείνου, τὸ ἀμὲν.* RIG.

^k *ΕΙΣ ΑἰΩΝΑΣ Αἰὼν*) In cod. Agobardi tantum legitur, *ΕΙΣ Αἰὼν* *Αἰὼν* *ΝΟΣ*. alii omnino dicere, nisi Deo & Christo. Notat Tertullianus quod acclamatum fuisse Commodum Narrat Dio: *ΝΙΚΑΣ ΝΙΚΗΣ ΕΙΣ Αἰὼν* *Αἰὼν* *ΝΟΣ*. lib. 19. Idem.

^l Ejus mulieris. Exemplum istud laudatissimum atque omnium vulgo in ore. Suspiceret hic mulierem illam a dæmo-

Quid facies in illo suffragiorum impiorum æstuario deprehensus? non quasi aliquid illic pati A possis ab hominibus. nemo te cognoscit Christianum. sed recogita quid de te fiat in cœlo. Dubitas enim illo momento, quo diabolus in ecclesiam furit, omnes angelos prospicere de cœlo, & singulos denotare, qui blasphemiam dixerit, quis audierit, quis linguam, quis aures diabolo adversus Deum ministraverit? Non ergo fugies sedilia hostium Christi, illam cathedram pestilentiarum, ipsumque aerem qui desuper incubat scelestis vocibus constupratum? Sint dulcia licet, & grata, & simplicia, etiam honesta quædam. Nemo venenum temperat felle & elleboro, sed conditis pulmentis, & bene saporatis plurimum dulcibus id mali injicit: ita & diabolus letale quod conficit, rebus Dei gratissimis & acceptissimis im-
 XXVIII. ac si ^a stillicidia mellis ^b de ranunculo venenato: nec tanti gulam facias voluptatis, quanti pe- B riculum per suavitatem. Saginentur ejusmodi dulcibus convivæ sui. & loca & tempora & invitator ipsorum est. nostræ cœnæ, nostræ nuptiæ nondum sunt: non possumus cum illis discumbere, quia nec illi nobiscum. vicibus disposita res est. nunc illi lætantur, nos confl-
 etamur. Seculum, inquit, gaudebit, vos tristes eritis. Lugeamus ergo dum ethnici gaudent, ut cum lugere cœperint, gaudeamus, ne pariter nunc gaudentes, tunc quoque pariter lugea-
 mus. Delicatus es, Christiane, si & in seculo voluptatem concupiscis, immo nimium stul-
 tus, si hoc existimas voluptatem. ^c Philosophi quidam hoc nomen quieti & tranquillitati de-
 derunt, in ea gaudent, in ea avocantur, in ea etiam glorian-
 tur. ^d Tu mihi metas & scenas & pulverem & arenam suspiras? Dicas velim: Non possumus vivere sine voluptate, qui mori cum voluptate debemus? Nam quod est aliud votum nostrum, quam quod & Apostoli,
 XXIX. exire de seculo, & recipi apud Dominum? Hic voluptas, ubi & votum. Jam nunc puta de- C lectamentis exigere spatium hoc. Cur tam ingratus es, ut tot & tales voluptates a Deo con-
 tributas tibi satis non habeas, neque recognoscas? Quid enim jucundius, quam Dei patris
 & domini reconciliatio, quam veritatis revelatio, quam errorum cognitio, quam tanto-
 rum retro criminum venia? Quæ major voluptas, quam fastidium ipsius voluptatis? quam
 seculi totius contemptus? quam vera libertas? quam conscientia integra? quam vita suffi-
 ciens? quam mortis timor nullus? quod calcas deos Nationum? quod dæmonia expellis? quod medicinas facis? quod revelationes petis? quod Deo vivis? Hæ voluptates, hæ spe-
 ctacula Christianorum, sancta, perpetua, gratuita. in his tibi ^e Circenses ludos interpreta-
 re, cursus seculi intueri, tempora labentia, spatia dinumera, metas consummationis expe-
 cta, societates ecclesiarum defende, ad signum Dei suscitare, ad turbam angeli erigere, ad
 martyrum palmas gloriare. Si scientiæ, doctrinæ delectant, satis nobis literarum est, satis
 versuum est, satis sententiarum, satis etiam canticorum, satis vocum; nec fabulæ, sed veri- D tates
^f nec strophæ, sed simplicitates. Vis & pugillatus & luctatus? præsto sunt non pauca si-
 mul. Aspice impudicitiam dejectam a castitate, perfidiam cæsam a fide, sævitiam a mise-
 ricordia contusam, petulantiam a modestia adumbratam, & tales sunt apud nos agones, in
 XXX. quibus ^g ipsi coronamur. ^h Vis autem & sanguinis aliquid? habes Christi. Quale autem
 spectaculum in proximo est, adventus Domini jam indubitati, jam superbi, jam triumphan-
 tis? Quæ illa exultatio angelorum, quæ gloria resurgentium sanctorum? quale regnum
 exinde justorum? ⁱ qualis civitas nova Hierusalem? Atenim supersunt alia spectacula, il-
 le ultimus & perpetuus judicii dies, ille nationibus insperatus, ille derisus, cum tanta secu-
 li vetustas & tot ejus natiuitates uno igne haurientur. ^k Quæ tunc spectaculi latitudo? quid
 admirer? quid rideam? ubi gaudeam? ubi exultem? tot spectans reges, qui ^l in cœlum
 recepti

ne obsessam, quod forsan inconsulto aut renitente marito ad-
 iverit spectacula. Causa enim ista erit repudii ut legitur lib.
 5. C. tit. 17. de Repudiis. LE PR.

^a Stillicidia mellis de ranunculo venenato.) Ut si quis
 favum mellis una cum ranæ rubetæ pulmonibus exprimat.
 nam inde confusa veneno mella stillabunt; mella quidem,
 sed venenata. RIG.

^b De ranunculo venenato.] Juvenalis, in prima, - - -
 quæ molle Calenum Porrectura viro miscet sitiente rube-
 ram. & in VII. At nunc res agitur tenui pulmone rubetæ.
 & in tertia, - - - ranarum viscera nunquam inspexi.
 Idem.

^b De Ranunculo venenato. Ita legit ex veteri cod. Joan-
 nes VVover. Putat Junius legendum lucunculum, vox enim
 ista a lucens derivaretur, essetque lucunculus ὑποκοριστικόν
 verbum; & quoddam saccharati tragematis & bellarii genus.
 de quo Afranius fratriis.

Pistori navat, cur non scriblitario?

Ut mittat fratris filio lucunculos.

Quæ in hanc vocem annotavit Lacerda, levia sunt, si ea
 eximas quæ habentur apud doctissimum Turnebum lib. 18.
 adv. cap. 20. LE PR.

^c Philosophi quidam. Epicureos tangit qui in voluptate
 summum bonum reponbant. Idem.

^d Tu mihi metas. Septem metis inquit Cassiodorus variat.

lest. lib. 3. c. 51. omne certamen peragitur, in similitudinem
 hebdomadis reciproca. Ipsæ vero metæ secundum Zodiacos
 decanos ternas obtinent summitates, quas ad instar solis ce-
 leres quadrigæ pervagantur. PAM.

^e Circenses ludos. Quæ ad circum spectabant, hic egregie
 accommodat ad mores Christianorum. LE PR.

^f Nec strophæ. Explico technas & fraudes, sed cum respectu
 ad strophas & odas histrioniarum, quibus oppositæ antistrophæ
 & antodæ. Sed ut dixi hic fraudes sunt, & ita etiam accipit
 hunc locum Carolus Pasch. lib. 1. de Cor. cap. 11. LAC.

^g Ipsi Coronamur. Quis nescit coronas gymnicas stadii?
 immo de his unis dictæ coronæ ὑγρὸν ἔλαιον. Id persequi
 otiosum, immo putidum. Inde Hieronymus 2. in Jovin.
 dum quærit verborum consequutiones, luctatoribus dat co-
 ronas, ad eum modum quo navigantibus Portum, & pu-
 gnantibus triumphum. Idem.

^h Vis autem & sanguinis aliquid? Cruentis voluptatibus
 & spectaculis opponit Christi domini sanguinem pro recupe-
 randa nostrum omnium salute effusum. LE PR.

ⁱ Qualis civitas nova Jerusalem? Istud fortassis ad erro-
 rem Millenariorum pertinet, quemadmodum & illud quod
 subjicit, de tot seculi natiuitatibus. PAM.

^k Quæ tunc spectaculi latitudo!] Quot & quanta occur-
 rent in illo spectaculo consideranda. RIG.

^l In cœlum recepti. Indicat gentilicas apotheoses: illustre

A recepti nuntiabantur. cum ipso Jove & ipsis suis testibus in imis tenebris congemiscen-
tes? item præsides, persecutores Dominici nominis, sævioribus quam ipsi contra Chri-
stianos sævierunt flammis insultantibus liquecentes; præterea sapientes illos philosophos
coram discipulis suis ^a una conflagrantibus erubescences, quibus nihil ad Deum perti-
nere suadebant, quibus animas aut nullas, aut non in pristina corpora redituras adfir-
mabant; etiam poetas non ad Rhadamanti, nec ad Minois, sed ad inopinati Christi tri-
bunal palpitantes. Tunc magis tragœdi audiendi, magis scilicet vocales in sua propria
B calamitate. tunc ^b histriones cognoscendi solutiores multo per ignem. tunc spectandus
^c auriga, in flammea rota totus ruber. tunc xylistici contemplandi, ^d non in gymnasiis,
sed in igne jaculati. nisi quod nec tunc quidem illos velim visos, ut qui malim ad
eos potius conspectum insatiabilem conferre, qui in Dominum desævierunt. Hic est il-
le (dicam) ^e fabri aut quæstuariæ filius, sabbati destructor, Samarites, & dæmonium
habens. Hic est quem a Juda redemistis. hic est ille arundine & colaphis diverberatus,
sputamentis dedecoratus, felle & aceto potatus. Hic est quem clam discentes subripue-
C runt, ut surrexisse dicatur, ^f vel hortulanus detraxit ne lactucæ suæ frequentia com-
meantium adlæderentur. Ut talia spectes, ut talibus exultes, quis tibi prætor, aut consul,
aut quæstor, aut sacerdos de sua liberalitate præstabit? & tamen hæc jam quodammodo
habemus per fidem spiritu imaginante repræsentata. Ceterum qualia illa sunt quæ nec
oculus vidit, nec auris audivit, nec in cor hominis ascenderunt? credo, circo & utra-
que cavea, & omni stadio gratiora.

exemplum est in Herodiano loquente de Severo, qui vixit
ævo Tertulliani. Justinus Mart. apolog. 2. sane in Augusti
funere, ac postea Drusillæ idem fuisse affirmatum a viris or-
dinis Senatorii, constat ex Svetonio & Dione LAC.

^a Una Conflagrantibus. Hoc malum canit gentilibus, qui
putabant non esse resurrectionem. Non sic est: resurgetis,
sed ad pœnam. Idem.

^b Histriones solutiores multo per ignem.] Soluti histrio-
nes, quia mollitia & lascivia effeminati, ac pæne ultra fe-
minam fluentes. Solutiores vero per ignem, membris usu-
latione liquecentibus. RIG.

^c Auriga in flammea rota totus ruber.] Alludit ad Agi-
ratorum factionem Russatam. Idem.

^d Non in gymnasiis. Gymnici ludi locus inquit Isid. lib.
18. cap. 17. gymnasium dicebatur, ubi exercebantur athle-
tæ, & cursorum velocitas comprobabatur: Ita dictum, quod
juvenes nudi exercebantur. Hinc accidit ut omnium prope
artium exercitia gymnasia dicantur. PAM.

^e Fabri aut Quæstuariæ filius.) Hieronymus Epist. ad
Heliodorum: Hic est ille operarii & quæstuariæ filius. Hæc
fuere Judæorum in sanctissimam & immaculatam Virginem
convicia, flammis luenda sulphuratissimis. Satanica hujus-
modi leguntur apud Theodorum lib. 3. cap. 11. Felicis

sub Juliano Cæsare Gazæ præpositi, ἰδὲς ἐν πύλῳι οὐκ ἐκείνῳ
ἀπαρτίσθαι ὁ Μαρίας υἱός, quod historia Tripertita latine
reddit. Ecce quibus vasis Mariæ filio ministratur? Apud
eundem scriptorem, ubi de Hormisdæ martyrio agitur, ty-
rannus ait, Nega filium fabri. RIG.

Ne Lactucæ suæ frequentia commeantium adlæderentur.]
Ideoque in locis sacris ædificandis, quæ apud antiquos in
confinio fere, ubi trium vel quatuor possessionum termi-
natio conveniret, constitui solebant, unusquisque possessor
donabat certum modum sacro illi ex agro suo, & quantum
donasset scripto faciebat; ut per diem solennitatis, priva-
torum agri nullam molestiam inculcantis populi sustinerent.
Notat Aggenus ad lib. Frontini de Limitib. agror. RIG.

^e Fabri aut quæstuariæ filius. Non possum libenter assen-
tiri huic Rigaltii lectioni, neque etiam alteri quam ex Hie-
ronymo adducit, in ambobus locis cum Lacerda, quæstuarii.
Nam diu est quod annotarunt eruditi Jurisconsulti quæstua-
riam esse, quæ lucrum aut quæstum facit corpore, sic in
Glossario quæstuarium πρακτικὴ πόρνη. LE PR.

^f Vel hortulanus detraxit. Ironia hac videtur irridere ali-
quem illorum hæreticorum, qui Christum vere passum ne-
gant, Marcionem nempe, Cerdonem ejus magistrum, & an-
te eos Basilidem & Simonem Magum. PAM.

Q. SEPT. FLOR. TERTULLIANI

DE IDOLOLATRIA.

ARGUMENTUM.

Cum nondum in Christianos sæviendi finem fecisset impiorum hominum feritas, edi-
ro de spectaculis libro, peculiari hoc opere idololatriam profligare decrevit, noluitque
Christianos in eo diutius errore versari, ut idololatriam in solo idolorum cultu consi-
stere crederent. Quamobrem artes omnes, scientias, vitæque genus quodlibet expendit,
& in unoquoque idololatriam contineri ostendit.

A ^a  RINCIPALE crimen generis humani, summus seculi reatus, ^b tota causa
judicii, Idololatria. Nam etsi suam speciem tenet unumquodque delictum,
& si suo quoque nomine judicio destinatur, in idololatriæ tamen crimine ex-
pungitur. Omitte titulos, ^c operas recognosce. idololatres, idem homicida
est. quæris quem occiderit? si quid ad elogii ambitionem facit, non extraneum, nec
inimicum, sed ipsum se. quibus insidiis? erroris sui. quo telo? offensa Dei. quot
plagis?

^a Principale crimen. Gravissimum sane exordium, cui for-
san non dissimile Nazianz. orat. 38. de Idololatria. ἡ σὺν ἁπλῶς
καὶ πρῶτος, extremum & primum malorum. Et Cy-
rill. Alex. in Amos num. 36. ait esse facinus πῶτερος ἀλλο-
θῶς & δουρεῖς longe sceleratissimum & vere impium. In
concilio Eliberitano cap. 1. Idololatria dicitur crimen capi-
tale, Ab Lactantio lib. 1. Instit. c. 18. scelus inextinguibile. LAC.

^b Tota causa judicii. Quod in se complectitur omnia quæ
in judicium venient. Illo nimirum supremi judicii die. RIG.

^c Operas recognosce. Legunt, opera, nec displicet; sed lectio
vulgata defendi potest, imo debet, ut dicat recognosce ope-
ras pro opera, vel (quod potius puto) ut dicat operas pro
operarios. Ut enim custodia non solum est ipsum custodia-
rium sed ipse etiam qui custodit: sic opera non solum est

plagis? quotquot idololatriis. Qui negat idololatren perisse, is negabit idololatren homi- A
cidium fecisse. Proinde adulterium & stuprum in eodem recognoscas. nam qui falsis deis
servit, sine dubio adulter est veritatis, quia omne falsum adulterium est. Sic & stupro mer-
gitur. Quis enim immundis spiritibus operatus, non conspurcatus & constupratus incedit?
Atque adeo scripturæ sanctæ a stupri vocabulo utuntur in idololatriæ exprobratione. Fra-
dis conditio ea est, opinor, si quis alienum rapiat, aut alii debitum deneget, & utique erga
hominem admissa fraus maximi criminis nomen est. Atenim idololatria fraudem Deo fa-
cit, honores illi suos denegans, & conferens aliis, ut fraudi etiam contumeliam conjungat.
Quod si tam fraus quam stuprum atque adulterium b mortem adferunt, jam in his æque
idololatria de homicidii reatu non liberatur. Post talia c crimina, tam exitiosa, tam devo-
ratoria salutis, cetera quoque aliquem ad modum, & seorsum proinde disposita, in idolola-
tria conditionem suam d repræsentant. In illa & concupiscentiæ seculi. Quæ enim idolo-
latriæ solennitas sine ambitione cultus & ornatus? In illa, lasciviæ & ebrietates, cum pluri-
mum victus & ventris & libidinis causa frequententur. In illa, injustitia. quid enim inju- B
stius ea quæ justitiæ patrem nescit? In illa etiam vanitas, quum tota ejus ratio vana sit. In
illa mendacium, quum tota substantia ejus mendax sit. Ita fit, ut omnia in idololatria, &
in omnibus idololatria deprehendatur. Sed & alias quum universa delicta adversus Deum
sapiant, nihil autem quod adversus Deum sapiat non dæmoniis & immundis spiritibus de-
putetur quibus idola mancipantur, sine dubio idololatriam admittit quicumque delinquit: id
enim facit quod ad idolorum mancipēs pertinet. Sed e universa nomina criminum di-
scendant in operum suorum proprietates, remaneat idololatria in eo quod ipsa est: sufficit sibi
tam inimicum Deo nomen, tam locuples substantia criminis, quæ tot ramos porrigit, f tot
venas diffundit, ut de hoc cum maxime materia suscepta sit, quot modis nobis præcaven-
da sit idololatriæ latitudo. Quoniam multifariam servos Dei, nec tantum ignorata, sed
etiam dissimulata subvertit. Plerique idololatriam simpliciter existimant his solis modis in-
terpretandam, Si quis aut incendat, aut immolet, aut polluceat, aut sacris aliquibus, aut C
sacerdotiis obligetur: quemadmodum si quis existimet adulterium in osculis, & in ample-
xibus, & in ipsa carnis congressione censendum: aut homicidium in sola sanguinis profu-
sione, & in animæ ereptione reputandum. Atenim Dominus quam extensius ista disponat
certi sumus, cum adulterium etiam in concupiscentia designat, si oculum quis impegit
libidinose, & animam commoverit impudice: cum homicidium etiam in verbo maledicti
vel convicii judicat, & in omni impetu iræ, & in negligentia caritatis in fratrem; sicut
Joannes docet, homicidam esse qui oderit fratrem. Alioquin in modico consisteret & g dia-
boli ingenium de malitia, & Dei Domini de disciplina, qua nos h adversus diaboli latitu-
dines munit, si in his tantum delictis judicaremur, quæ etiam nationes decreverunt vin-
dicanda. Quomodo abundabit justitia nostra super Scribas & Phariseos, ut Dominus præ-
scripsit, nisi abundantiam adversariæ ejus, idest, injustitiæ perspexerimus? quod si caput
injustitiæ idololatria est, prius est uti adversus abundantiam idololatriæ præmuniamur, D
dum illam non solum in manifestis recognoscimus. Idolum aliquandiu retro non erat. Prius-
quam hujus monstri artifices ebullissent, sola templa & vacuæ ædes erant, sicut in hodie-
num quibusdam locis vetustatis vestigia permanent. Tamen idololatria agebatur, non in
isto nomine, sed in isto opere. Nam & hodie extra templum & sine idolo agi potest. At ubi
artifices statuarum & imaginum & omnis generis simulacrorum diabolus seculo intulit, ru-
de illud negotium humanæ calamitatis & nomen de idolis consequutum & profectum. Ex-
inde jam caput facta est idololatriæ ars omnis quæ idolum quoquomodo edit. Neque enim
interest, an plastes effingat, an cælator exsculpat, an Phrygio detexat: quia nec de materia
refert, an gypso, an coloribus, an lapide, an ære, an argento, i an filo formetur idolum.
Quando enim & sine idolo idololatria fiat: utique cum adest idolum nihil interest quale
fit,

opus, sed ipse etiam qui operatur. Plautus in Amphitr. Di-
ver operis id est servis & operariis. Ergo recognoscere operas
est recognoscere operarios scelerum, ad eum modum quo
Sveton. in Tib. dixit custodias recognoscere. LAC.

a Stupri vocabulo utuntur. Alludit inter cetera ad Ezech.
cap. 23. ubi & fornicationem & supra populo Israel, & in
Egypto & suo tempore exprobrat; quod de idololatriis lo-
quatur. Eodem pertinet quod Clemens Alex. lib. 7. Strom.
tertia fornicationis speciem Idololatriam faciat. PAM.

b Mortem adferunt. Ita describit quæ vulgo dicuntur mor-
talia peccata, & ipse mox vocat, Exitiosa & devoratoria
salutis. Idem.

c Crimina exitiosa. Nota mihi enormes περιεργα peccati,
quod dicunt mortale. Ita etiam Greg. Theol. orat. funebr.
Basil. de re eadem exilii voraginem dixit βυδών ἀπώλειας. LAC.

d Repræsentat. Explicui referunt & vere. Sed tu concio-
nator expende rem plane Tragicam. Est Idololatria veluti
theatrum omnium scelerum, ubi omnia vitia personas susti-
nent, sed abstineo a re non mea. Idem.

e Universa nomina criminum. Eleganter hic crimina dixit
criminum nomina, quemadmodum apud optimos latinis
auctores Nomina pro debitoribus, & syngraphis pecuniarum
datarum accipiuntur. LE PR.

f Tot venas diffundit. Adverte ad verba. Greg. Nyss.
cap. 19. lib. de virginitate, ubi de voluptate ωρεσιν
ἐκ μιᾶς πηγῆς εἰς διαφόρους ὄχτους περιέχουσιν, sicut aqua
quæ ab uno fonte in varios rivulos diffunditur. LE PR.

g Diaboli ingenium de malitia. Athanasius lib. de Vir-
ginit. διάβολος φρόνιμος ἐστὶν ἐν τῇ κακίᾳ Diabolus prudens est
in malitia. LAC.

h Adversus Diaboli latitudines. Sic lib. de Patientia,
pag. 166. Lata atque diffusa est operatio Mali. Et in eum-
dem sensum dixit Irenæus, lib. 1. Et in latitudine sensus tui
in multum fructificabis ea. Altitudinem Satanæ, τὴν βάθος τοῦ
σατανᾶ, dixit Joannes Apocalyp. 2. RIG.

i An filo formetur idolum.] In vetustissimo exemplari
legitur, figulo. Mendose. Filo formatur idolum a Phry-
gione. Idem.

A sit, qua de materia, qua de effigie, ne qui putet id solum idolum habendum, quod humana effigie sit consecratum. Ad hoc necessaria est vocabuli interpretatio ἑδος ^a Græce formam sonat, ab eo per diminutionem ἑδωλον deductum, æque apud nos formulam fecit. Igitur omnis forma vel formula idolum se dici exposcit. Inde idololatria omnis circa omne idolum famulatus & servitus. Inde & omnis idoli artifex, ejusdem & unius est criminis: nisi parum idololatriam populus admisit, quia ^b simulacrum vituli, & non hominis sibi consecravit. Idolum tam fieri quam coli Deus prohibet. ^c Quanto præcedit ut fiat quod coli possit, tanto IV. prius est ne fiat, si coli non licet. Propter hanc causam ad eradicandam scilicet materiam idololatriæ, lex divina proclamat: ^d Ne feceris idolum. Et conjungens, Neque similitudinem eorum quæ in cælo sunt, & quæ in terra, & quæ in mari. Toto mundo ejusmodi artibus interdixit servis Dei ^e Antecefferat Enoch prædicens, omnia elementa, omnem mundi sensum, quæ cælo, quæ mari, quæ terra continentur, in idololatriam versuros dæmonas, & spiritus desertorum angelorum, ut pro Deo adversus Dominum consecrarentur. Omnia igitur colit humanus error, præter ipsum omnium conditorem. Eorum imagines, idola; imaginum consecratio, idololatria. Quicquid idololatria committit, in artificem quemcunque & cujuscunque idoli deputetur necesse est. Denique idem Enoch simul & cultores idoli, & fabricatores in comminatione prædamnat. Et rursus: Juro vobis, peccatores, quod in diem sanguinis perditionis justitia parata est. Qui servitis lapidibus, & qui imagines facitis aureas, & argenteas, & ligneas, & lapideas, & fictiles, & servitis phantasmatibus, & dæmoniis, ^f & spiritib. infamibus, & omnibus erroribus non secundum scientiam, nullum ab iis invenietis auxilium. Esaias vero: Testes, ait, vos estis, si est Deus absque me, & non erant tunc C qui fingunt & exsculpunt. omnes vani qui faciunt libita sibi, quæ illis non proderunt. Et deinceps tota illa pronuntiatio, & quam artifices, quam cultores detestatur, cujus clausula est, ^h Cognoscite quod cinis sit cor illorum & terra, & nemo animam suam liberare possit. Ubi æque David & factores. ⁱ Tales fiant, inquit, qui faciunt ea. Et quid ego modicæ memoriæ homo? ultra quid suggeram? quid recolam de scripturis? quasi aut non sufficiat vox Spiritus sancti, aut ultra deliberandum sit, an maledixerit atque damnaverit Dominus ipsos prius artifices eorum, quorum cultores maledicit & damnat? Plane impensius respondebi V. mus ad excusationes hujusmodi artificum, quos nunquam in domum Dei admitti oportet, si quis eam disciplinam norit. Jam illa objici solita vox. ^k Non habeo aliud quo vivam: districtius percipi potest, Vivere ergo habes. quid tibi cum Deo est? si tuis legibus. Tum D quod & de scripturis ^l audent argumentari, dixisse Apostolum, Ut quisque fuerit inventus, ita & perseveret. Possumus igitur omnes in peccatis perseverare ex ista interpretatione. nec enim quisquam nostrum non peccator inventus est, cum Christus non alia ex causa descenderit, quam peccatorum liberandorum. Item, Eundem præcepisse dicunt, secundum suum exemplum, ut manibus unusquisque operetur ad victum. Si hoc præceptum ab omnibus

^a Græce formam sonat. Hunc locum quum transcripserit Isidorus, ego eum sic castigandum censeo: Idolum est simulacrum quod quavis, [pro eo quod est humana] effigie factum & consecratum est, juxta vocabuli interpretationem, ἑδος enim græce formam sonat, & ab eo per diminutionem ἑδωλον deductum, &c. PAM.

^b Simulacrum vituli. Ad eum modum, quo a gentilibus adorati serpens, canis, hircus, cygnus, quia illis representati Æsculapius, Mercurius, Pan, Jupiter. Et esse hoc a galma statuit Stephanus Durantus lib. 1. de ritib. eccl. cap. 5. & de eo accipit, quod Adrianus Papa scripsit in epist. quæ extat in Act. 2. synodi 7. LAC.

^c Quanto præcedit ut fiat. Locus notatissimus ut scias nunquam jure naturali prohibitas imagines veri Dei. Itaque ab omni ævo, ab ipso Adamo potuit fieri imago Dei ut colebatur. Hujus sententiæ laudandus Tertullianus hoc loco: paritatem enim temporis in utraque constituit. Sicut nullo ævo potuit fieri quod non potuit coli; ita omni ævo potuit fieri quod potuit coli. An vero jure scripto id veritum Judæis dissident doctores duo ævi hujus gravissimi, Valsquius affirmat prohibitum, Soarius negat, postremo hæreo ego tantulus. Idem.

^d Ne feceris idolum. Ad verbum transtulit, cum vulgato interprete 70. græce est ἑδωλον, quemadmodum & B. Cyprianus cap. lib. 1. de exhort. mart. qua versione explicatur verus hujus loci sensus, de quo Auctor latius lib. 2. adv. Marcionem ubi locum hujus scripturæ interpretatur de imaginibus idololatriæ substantiam continentibus. Uno autem verbo, & quæ in mari pro eo quod ex græco alii recte transferunt: & quæcunque in aquis sub terra. PAM.

^e Antecefferat Enoch. Liber Enoch, cui titulus duodecim patriarcharum testamentum, sæpe citatur ab Origene, Procopio, Tertulliano, & aliis. Multa ibi vaticinia de sceleribus Hebræorum & pœnis, interque illa tum & hoc propagandæ per universum terrarum orbem idololatriæ. Jactatum & illud vulgo de duabus columnis lapideæ quæ resisteret

aquis; lateritia, quæ ignibus, in quibus inclusi libri hujus viri. LAC.

^f Et spiritibus infamibus.] In cod. Fulvii Ursini legitur, infamis. At in cod. Agobardi, infamis. RIG.

^g Spiritibus infamibus. Desertores hic spiritus infames dici existimo, desertoris nomen a militia desumptum est, at miles desertor infamis erat ut videre est l. 1. D. de his qui notantur infamia. LE PR.

^h Quam artifices, quam cultores.] Hoc est, Tam artifices quam cultores. Sic amat loqui, RIG.

ⁱ Cognoscite quod cinis sit cor illorum, & errant. Sic omnino restituendus est hic locus pro eo quod corruptissime legabatur, & terra. Nam magna dictionum vicinitas ob easdem literas, & græce est & πλανῶνται. PAM.

^j Cognoscite quod cinis sit, &c. Hoc Isaias non dicit, imponit ergo illi Tertullianus? non, sed explicat. Ait Isaias ita homines stultos fuisse, ut medium lignum cremant ad calefaciendum se, ad coquendos panes & carnes, de reliquo ligno sibi Deum faciant, & adorent. Ait ergo Tertullianus sub persona Isaïæ cor Deorum esse cinerem, quia media pars arboris & princeps conversa in cinerem. Itaque cor Septimii & medium Isaïæ idem est. LAC.

^k Et tales fiant qui faciunt ea. Quum repetitio alioquin esset ejusdem supervacanea, omisimus factores. Nam lib. adv. Gnosticos non aliud legit, quam: Similes erunt illis qui ea faciunt. Idem.

^l Non habeo aliud quo vivam. Satis indicat, multos prævaricari solitos a fide propter necessitatem: de his qui præter illam adhuc prævaricarentur est can. 11. conc. Nic. LAC.

^m Audent argumentari. Homines quibus hic ausus ad torquendas scripturas, vocantur ab Alexandro episc. Alexandrino χαμαλέοντες, quibus animalculis insita mutatio. vide illum in epist. quæ proponitur Nicænæ synodo. Notetur verbum Theodoriti lib. 1. hist. cap. 4. τοῖς ὑπερβαῖς ἐμπαροῖσις loquitur de hæreticis iis scilicet qui audent vim sacris scripturis adducere, qui veluti debæchari per ebrietatem in sacras literas videntur. Idem.

- omnibus manibus defenditur, credo & ^a fures & aleatores manibus suis vivere, & ipsos la-
trones manibus agere quo vivant. item falsarios utique non pedibus, sed manibus operari
malas literas. histriones vero non manibus solis, sed ^b totis membris victum elaborare. Pa-
teat igitur ecclesia omnibus, qui manibus, & suo opere tolerantur, si nulla exceptio est ar-
tium quas Dei disciplina non recipit. Sed ait quidam, adversus similitudinis interdictæ pro-
positionem, Cur ergo Moses in eremo simulacrum serpentis ex ære fecit? Seorsum figuræ,
quæ dispositioni alicui arcanæ præstruebantur, non ad derogationem legis, sed ad ^c exem-
plarium ^d causæ suæ. Alioquin si hæc ut adversarii legis interpretemur, numquid & nos, quod
& Marcionitæ, inconstantiam adscribimus omnipotenti? quem illi hoc modo destruunt ut
mutabilem, dum alibi vetat, alibi mandat. Si quis autem dissimulat illam effigiem ærei ser-
pentis, suspensi in modum, ^e figuram designasse Dominicæ crucis, a serpentibus, id est, ab
angelis diaboli liberaturæ nos, dum per semetipsam diabolum, id est, serpentem interfe-
ctum suspendit, sive quæ alia figuræ istius expositio dignioribus revelata est, dummodo
Apostolus affirmet omnia tunc figurate populo accidisse: bene quod idem Deus qui lege ve-
tuit similitudinem fieri, extraordinario præcepto serpentis similitudinem indixit. Si eum-
dem Deum observas, habes legem ejus, Ne feceris similitudinem: si & præceptum factæ
postea similitudinis respicis, & tu imitare Moysen, ne facias adversus legem simulacrum
aliquod, nisi & tibi Deus jusserit. Si nulla lex Dei prohibuisset idola fieri a nobis, si nulla vox
VI. Spiritus sancti fabricatoribus idolorum non minus quam cultoribus comminaretur, de ipso
sacramento nostro interpretaremur nobis, ^f adversas esse fidei ejusmodi artes. Quomodo
enim renuntiavimus diabolo & angelis ejus, si eos facimus? Quod repudium diximus iis,
non dico cum quibus, sed de quibus vivimus? Quam discordiam suscepimus in eos, quibus
^g exhibitionis nostræ gratia obligati sumus? Potes lingua negasse, quod manu confiteris?
verbo destruere, quod facto struis? unum Deum prædicare, qui tantos efficis? verum Deum
prædicare, qui falsos facis? Facio (ait quidam) sed non colo. quasi ob aliquam causam co-
lere non audeat, nisi ob quam & facere non debeat, scilicet ob Dei offensam utrobique. Im-
mo tu colis, qui facis ut coli possint. Colis autem non spiritu vilissimi nidoris alicujus, sed
tuo proprio: nec anima pecudis impensa, sed anima tua. Illis ingenium tuum immolas, illis
sudorem tuum libas, illis prudentiam tuam accendis. Plus es illis quam sacerdos, cum per
te habeant sacerdotem. Diligentia tua ^h nomen illorum est. Negas te quod facis colere? Sed
illi non negant, quibus hanc saginatioem, & ⁱ auratioem, & majorem hostiam cædis, sa-
VII. lutem tuam. Tota die ad hanc partem zelus fidei perorabit, ingemens Christianum ^k ab
idolis in ecclesiam venire: (^l de adversarii officina in domum Dei) attollere ad Deum pa-
trem manus matres idolorum: ^m his manibus adorare, ⁿ quæ foris adversus Deum adorantur:
eas manus admoveere corpori Domini, quæ dæmoniis corpora conferunt. Nec hoc sufficit.
Parum fit, si ab aliis manibus accipiant quod contaminant, sed etiam ipsi tradunt aliis quod
contamina-

^a Fures et aleatores.] Cod. Agobardi, *Fures & balnea-
tores*, Emendavimus, *Fures & aleatores*. nam & alea ma-
nibus exercetur. Si quis tamen retinere velit, *fures balnea-
tores*, non contradicam. Nam & libro de Fuga, pag. 700.
dixit, *fures balnearum*. Immo addidit, & *aleones*. In Apo-
logico, pag. 39. reperitur, *lanantium prædo*. RIG.

^a Fures manibus suis vivere.] Et in Laberii Mimo quo-
dam Manuarium pro fure positum refert Gellius, xvi. 7.
RIG.

^a Fures & aleatores. Fures balnearios habet Pamelius,
quam lectionem veram puto, nam sic Catull. -- *Io furum
optime balneariorum*. Fures erant nimirum adversus quos in
balneis constituebantur custodes ad servandas vestes, custodes
ii dicebantur Caparii. si vero ii quoque furati essent in jus
vocabantur coram præfecto vigilum sic l. nam salutem 3.
dig. de off. præf. vig. LE PR.

^b Totis membris victum elaborare.] Pantomimos signi-
ficat. RIG.

^c Exemplarium.) Quod esset posteris pro signo, figura,
enigmatæ. Idem.

^d Causæ suæ.] Hoc est, rei significatæ; nimirum Do-
minicæ Crucis. Idem.

^e Figuram designasse Dominicæ crucis. Latius hoc tractat.
lib. adv. Judæos, & lib. 3. adv. Marcionem. PAM.

^f Adversus esse fidei. Ad sententiam legantur quæ scripta
de quinque martyrib. qui passi quod nollent facere idolorum
statuas. Habentur in vita sanctorum quattuor Coronatorum.
Certe quia putarunt hanc artem esse adversam fidei LAC.

^g Exhibitionis nostræ gratia. Quod capite præcedenti ad
victum dixit, hic ita circumloquitur, in qua significatione
eadem voce utitur, cap. 8. & 12. PAM.

^h Nomen illorum] Sic habet vetus exemplar. Vulgo, nu-
men. RIG.

ⁱ Auratioem & majorem hostiam. Hostia, inquit Festus,
dicta ab eo, quod est hostire, ferire. Alii ab hostibus deri-
vant, quod post victoriam immolari soleant, sicuti & ipse
Festus alibi. Alludit autem ad eas hostias quæ auro ornaban-

tur, quas proinde auratas vocat; solebant enim subinde
bouv cornua deaurari, qui immolabantur. PAM.

ⁱ Et majorem hostiam. Major victima aut hostia est Tau-
rus, bos, vacca: Minor, ovis, capra, sus. hoc cerrius dis-
criminem quam ut majora dicantur de victimis, minora de
hostiis. Scias etiam inter primas majorem esse Taurum, in-
ter alteras majorem esse ovem. LAC.

^k Ab Idolis in Ecclesiam. Prolixius viri eruditi Pamelius
& Lacerda nomina congerunt quæ Dei domui tribuuntur apud
veteres, post ipsorum messiem nullum restat spicilegium. Qui
primus ecclesiam seu conventum Christianorum aggressus est,
fuit Eustathius ille qui contemnendas esse ecclesias dicebat.
In hunc congregata Gangrensis Synodus, eumque fulmine
percussit can. 5. Hunc sequuti sunt Patareni in quos restant
Honori Tertii P. constit. & Federici 2. Imper. Imitati quo-
que sunt pessima hæc exempla Valdenses, Viclevisæ, Huf-
sitæ & alii qui cum Eustathio satis damnati frustra obijciunt
illud Act. 17. *Deus in manufactis templis non habitat*. le-
genda tantum sunt quæ sequuntur ut os obturetur impuden-
tissimis homuncionibus, nimirum, *indigens aliquo cum ipse
det omnibus*, &c. LE PR.

^l De adversarii officina in domum Dei venire.] Hæc
non videntur esse Tertulliani, sed glossatoris alicujus in
illud comm. quod præcedit, *Ab idolis in Ecclesiam venire*.
RIG.

^m His manibus adorare.] Adorabant enim manibus ad
Deum elatis, allelatis, expansis. Idem.

ⁿ Quæ foris adversus Deum adorantur.] Matres & ar-
tifices idolorum manus adorabantur ab Ethnicis idolorum
cultoribus. Quid enim erat statua sive idolum priusquam ac-
cederet manus artificis, nisi bruta materia, quam periti ar-
tificis manus exculpserit in alicujus numinis effigiem? Præcla-
re Septimius lib. de Resurr. Phidias manus, inquit, Jovem
Olympium ex ebore molitæ adorantur nec jam bestię, & qui-
dem insulsiſſimæ deus est; sed summum seculi numen non
quia elephantus, sed quia Phidias tantus. Idem.

ⁿ Foris.] Extra Ecclesiam. Idem.

A contaminaverunt ^a Adleguntur in ordinem ecclesiasticum artifices idolorum. Proh scelus ! Semel Judæi Christo manus intulerunt, isti quotidie corpus ejus laceffunt. O manus præcidendæ ! Viderint jam, an per similitudinem dictum sit, Si te manus tua scandalizat, amputa eam. Quæ magis amputandæ, quam in quibus Domini corpus scandalizatur ? Sunt & VIII. aliæ complurium artium species, quæ etsi non contingunt idolorum fabricationem, tamen ea sine quibus idola nihil possunt, ^b eodem crimine expediunt. Nec enim differt, an extruas vel exornes : si templum, si aram, si ædiculam ejus instruxeris : ^c si bratteam expresseris, aut insignia aut etiam domum fabricaveris. major est ejusmodi opera, quæ non effigiem confert, sed auctoritatem. Si ita necessitas exhibitionis obtenditur, habent & alias species, quæ sine exorbitatione disciplinæ, id est, sine idoli confectura opem victus præstent. Scit albarius testor & tecta sarcire, & tectoria inducere, & ^d cisternam liare, & ^d cymatia distendere, & multa alia ornamenta præter simulacra parietibus inscribere. Scit & pictor, & marmorarius, & ærarius, & quicunque cælator, latitudines suas utique multo faciliores. Nam qui signum describit, quanto facilius abacum linit ? qui de tilia Martem exsculpit, quanto citius armarium compingit ? Nulla ars non alterius artis, aut mater, aut propinqua est. ^e Nihil alterius vacat. Tot sunt artium venæ, quot hominum concupiscentiæ. Sed de mercedibus & manus pretiis interest. Proinde interest & de labore. Minor merces frequentiore actu repensatur. Quot parietes signa desiderant ? quot templa & ædes idolis ædificantur ? Domus vero, & prætoria, & balnea, & insulæ quantæ ? Soccus & baxa quotidie deaurantur, Mercurius, & Serapis non quotidie. Sufficiat ad quæstum artificiorum. frequentior est omni superstitione luxuria & ambitio. Lances & scyphos facilius ambitio quam superstirio desiderabit. Coronas quoque magis luxuria quam solemnitas erogat. Cum igitur ad hæc artificiorum genera cohortemur, quæ idolum quidem, & quæ idolo competunt, non attingant, sint autem & hominibus communia sæpe quæ, & idolis, hoc quoque cavere debemus, ne quid scientibus nobis ab aliquibus de manibus nostris in rem idolorum postuletur. Quod si concesserimus, & non remediis jam usitatis egerimus, non puto nos a contagio idololatriæ vacare, quorum manus non ignorantium in officio vel in honore & usu dæmoniorum deprehenduntur. Animadvertimus inter artes, etiam professiones quasdam obnoxias idololatriæ. De IX. Astrologis, ne loquendum quidem est. Sed quoniam quidam istis diebus provocavit, defendens sibi perseverantiam professionis istius, paucis utar. Non allego quod idola honoret, quorum nomina cælo inscripsit, quibus omnem Dei potestatem addixit : quod propterea homines non putant Deum requirendum, præsumentes stellarum nos immutabili arbitrio agi. unum propono, Angelos esse illos desertores Dei, amatores feminarum, proditores

Dei etiam hujus curiositatis, propterea quoque damnatos a Deo. O divina sententia, usque ad terram pertinax, cui etiam ignorantes testimonium reddunt ! ^f Expelluntur mathematici sicut angeli eorum. Urbs & Italia interdicitur mathematicis, sicut cælum angelis eorum. eadem poena est ^g exilii discipulis & magistris. Sed Magi & Astrologi ab Oriente venerunt. Scimus Magiæ & Astrologiæ inter se societatem. ^h Primi igitur stellarum interpretes natum Christum annuntiaverunt, ⁱ primi muneraverunt. Hoc nomine Christum (opinor) sibi obligaverunt. Quid tum ? Ideo nunc & Mathematicis patrociniabitur illorum Magorum religio ? ^k De Christo scilicet est mathesis hodie, stellam Christi, non Saturni & Marti^l & cujusque ex eodem ordine mortuorum observat & prædicat. Atenim scientia ista ^m usque ad

M Evangelium

Tim. Plat. ad Osium Cordubensem ex historia quam vocat sanctiorem & venerabiliorem, ait, ortu stellæ cujusdam non morbos mortisque denuntiatis, sed descensum Dei venerabilis ad humanæ conservationis, rerumque mortalium gratiam. STELLAM CHRISTI. Magi in Evangelio secundum Matthæum : vidimus stellam ejus in Oriente. Primasius in hæresi Priscillianistarum ; A signo Christi ad signa astrologica migraverunt.

ⁱ Primi muneraverunt.] Chalcidius : Chaldaeorum profecto sapientes viri, & consideratione rerum cælestium satis exercitati, quæsisse dicuntur recentem ortum Dei : repertaque illa majestate puerili, veneratos esse, & vota Deo tanto convenientia nuncupasse.

^k De Christo scilicet est mathesis hodie.] Hodierna, inquit, mathesis est disciplina Christi. Stella Christi, hoc est, genesis Christi, exempla & mandata ejus observanda sunt nobis & prædicanda. Idem.

^l De Christo scilicet. Ironice, mathesis enim hodie e Christi disciplina non est ; quia nulla hodie stella Christus dicitur. Doctrina illa eorum est qui cognominem stellam habuerunt ut Jupiteri, ut Saturnus, &c. Frustra autem ex hoc loco Christi genesis e stellarum cursu metiri posse contendunt homines perverse curiosi, inter quos familiam ducunt Petrus de Alliaco, & Hieronymus Cardanus. LE PR.

^m Et cujusque ex eodem ordine mortuorum.] Hoc est, ex ordine illo septennario planetarum, Saturni, Martis, Mercurii, & id genus aliorum, qui non dii, sed homines fuere, & jam quidem mortui. RIG. m Usque ad Evangelium. Ne puter leor concessam divi-

^a Adleguntur in ordinem Ecclesiasticum artifices.) Si in Ordine Ecclesiastico artifices, quam tenuis & humilis Ecclesia ! Immo quam nobilis & generosa, sic vere Christiana ! RIG.

^b Eodem crimine expediunt.] Conficiunt, adornant. Idem.

^c Si bratteam expresseris.) Si de aurea massa bratteam expresseris statuat inducendam æreæ. Idem.

^d Cisternam liare. Albarii testoris etiam opificium esse indicat Plin. lib. 36. c. 23. atqui ego quidem existimo legendum prorsus ligare, non liare. verum nolui immutare veterem lectionem, si forte uti multæ aliæ, vox sit Tertulliano peculiaris jam obsoleta. PAM.

^d Cymatia distendere. Videtur cymatia nuncupare arcus ipsos templorum seu testorum, creta incrustatos, voce derivata a *κυματία*, id est illuvie aquarum quod illi arcus pluviarum illuviem impediunt. PAM.

^d Cymatia. Esse hæc omnes *ὕπερηξ*, id est prominentias in ædificiis, tum Hesychius definit, tum id facile colligit, qui Vitruvium legerit. Itaque injuste Pamelius arstat hanc vocem ad arcus testorum & templorum. Sunt enim prominentiæ quæ in modum undæ sinuantur. Suidæ *ὕπερηξ* dicuntur. Vitruvio *simæ* a forma. LAC.

^e Nihil alterius vacat.] Horatius, — alterius sic altera poscit opem res & conjurat amice. RIG.

^f Expelluntur mathematici.] Si quis hæc, tanquam inutilia & superflua, deleri oportere censuerit, habet ecce me adripulatorem. RIG.

^g Exilii.] In codice Agobardi legitur. Exitii. Idem.

^h Primi igitur stellarum interpretes.) Chalcidius in

Evangelium fuit concessa, ut Christo edito nemo exinde nativitatem alicujus de cœlo inter- A
pretatur. Nam & tus illud & myrrham & aurum ideo infanti tunc Domino obtulerunt,
quasi ^a clausulam sacificationis & gloriæ secularis, quam Christus erat adepturus. Quod
igitur iisdem Magis somnium sine dubio ex Dei voluntate suggessit, ut irent in sua, sed alia,
non qua venerant, via, idest, ne pristina secta sua incederent, ^b nonne illos Herodes perse-
queretur? qui nec persecutus est, etiam ignorans alia via digressos, quoniam & qua venerant
ignorabat. Adeo viam rectam & disciplinam intelligere debemus. Itaque magis præceptum,
ut exinde aliter incederent. Sic & alia illa species magiæ quæ miraculis operatur, etiam ad-
versus Moysen æmulata, patientiam Dei traxit ad Evangelium usque. Nam exinde & Si- B
mon Magus jam fidelis, quoniam aliquid adhuc de circulatoria secta cogitaret, ut scilicet in-
ter miracula professionis suæ etiam ^c Spiritum sanctum per manuum impositionem enundi-
naret, maledictus ab Apostolis de fide ejectus est. alter magnus qui cum Sergio Paulo, quo-
niam iisdem adversabatur Apostolis, luminum amissione multatus est. Hoc & Astrologi re-
tulissent credo, si qui in Apostolos incidissent. Attamen cum magia punitur, cujus est spe-
cies Astrologia, utique & species ipsa genere damnatur. Post Evangelium, nusquam inve-
nias sophistas, aut Chaldaeos, aut incantatores, aut conjectores, aut magos, nisi plane pu-
nitos. Ubi sapiens, ubi literator, ubi conquistator hujus ævi? Nonne infatuavit Deus sapien-
tiam hujus seculi? Nihil scis, mathematice, si nesciebas te futurum Christianum. si scie-
bas, hoc quoque scire debueras, nihil tibi futurum cum ista professione. Ipsa te de periculo
suo instrueret, quæ ^d aliorum climacterica præcanit. Non est tibi pars neque fors in ista ra- C
tione. Non potest regna cœlorum sperare, cujus digitus aut radius abutitur cœlo. Quæren-
dum autem est etiam de ludimagistris, & ceteris professoribus literarum. Immo non dubi-
tandum affines illos esse multimodæ idololatriæ. Primum quibus necesse est deos Nationum
prædicare; nomina, genealogias, fabulas; ornamenta honorifica quæque eorum enuntiare;
tum solennia festaque eorundem observare; ut quibus vestigalia sua suppetant. ^e Quis ludi-
magister sine tabula VII. idolorum, ^f quinquatria tamen non frequentabit? Ipsam primam
novi discipuli stipem Minervæ & honori & nomini consecrat, ut etsi non prophanatus ali-
cui idolo, ^g verbotenus de idolothyto esse dicatur, quid minus est inquinamenti eo quod
præstat quæstus & nominibus & honoribus idolo nuncupatus? quam ^h Minervalia Miner-
væ, quam Saturnalia Saturni; quæ etiam serviculis sub tempus Saturnalium celebrari ne-
cesse

his legibus, sed tantum humanis, quia ante Christum non
punita, imo per omnes nationes vagata insolenter, & in
pretio ac gloria habita. Neque contra hoc est, concessam
Magis adoratoribus Christi, nam isti illa usi sunt ex mera
pietate & religione non ut aliæ gentes ad usus maleficos.
Sed & explicandus Tertull. cum ait concessam usque ad
Evangelium, scilicet concessam ut plurimum: ne inscitia
damnetur. Nam verba adducta Valerii norant. an V. C. 614.
hoc enim an qui certe ante Christum M. Popilius lænas, &
Cn. Calpurnius coss. fuerunt. LAC.

^a Clausulam sacificationis.) Ut exinde Christus fideles
suos abstinere voluerit pontificatu & seculari gloria. Clau-
sulam, finem & terminum. Sic in Scorp. pag. 624. ubi de
Joan. Bapt. Clausula legis & prophetarum. RIG.

^b Nonne illos Herodes persequeretur.) Sic habent edi-
tiones Rhenani, & exemplar Agobardi, nec mutari debuit.
Idem.

^c Spiritum sanctum per Manuum impositionem enundina-
ret. Convenientissimo verba Simonis istius crimen damnat.
Sed & hodiernæ nundinationi eorum quæ feudali vocabulo
beneficia nuncupantur, Simonis crimen tribuere solemus,
etsi inter emptorem & venditorem de comparando spiritu
sancto nequidem cogitetur. Nam inter eos hoc tantum agi-
tur ut in emptorem transeat jus percipiendi redditus ex pos-
sessionibus beneficii titulo comprehensis. Et quæ apud nos
pinguia sunt beneficia, veteres, etiam extra Dei civita-
tem, dixerunt *deus & deus sepulchra*. Jam vero pridem seculi vitio
evanescere de rebus Christianis præclara illa sancti spiritus mi-
racula. Idem.

^d Aliorum Climacterica præcanit. Climacterica dicit certa
vitarum spatia per annos novem aut septem scansioni ratione cur-
rentia, quæ Chaldaei periculosa esse affirmant, præcipue ve-
ro annum 63. Hunc enim illi Climactera Androclam esse
ajunt græco vocabulo, quod latini dicerent Virisragum. De
hoc vero Climactere locus est insignis Jul. Firmici Mathes.
4. quem ab Jos. Scaligero jam indicatum satis esse concedere-
rem, nisi emendatio hic a nobis exiret e biblioth. regia.
Sic enim legimus in vetusto exemplari. Sane extra ceteros
Climacteras, etiam septimi anni & noni, per omne vite
tempus multiplicata ratione currentes, naturali quadam &
latenti ratione, variis hominem periculorum discriminibus
semper afficiunt. unde & 63. annus quia utriusque numeri
summam pariter accipit, Androclam appellatus est. Et
paulo post. Hac ex causa ab Egyptiis Androclam dictus est,
quod omnem viri substantiam frangat ac debilitet. Eadem
vero occasione describuntur hic etiam e veteribus libris

quædam ab Agellio citata ex primo librorum quos M.
Varro inscripsit hebdomades, vel de imaginibus septenarii
numeri. Climacteras gravissimos quosque fieri septenarios.
Idem.

^e Quis ludimagister, sine tabula septem idolorum.) An-
tea legebatur; Quis ludi magister, si non tabularia idolo-
rum, quinquatria tamen frequentabit. Nullo sensu. Rectis-
sima erat scriptura verus, jam observata quidem Barræo,
nunc etiam Agobardi codice confirmata. Ea est hujusmodi:
Quis ludi magister sine tabula septem idolorum quinquatria
tamen frequentabit. Verum ut constet sensus, adhibenda di-
stinctio. Quis ludimagister, sine tabula septem idolorum?
Deinde non interrogatione, sed adseveranter, quinquatria
tamen frequentabit. Aut si interrogatio ponitur in fine, ne-
cessario legendum sicut edidimus: Quis ludimagister sine ta-
bula septem idolorum, quinquatria tamen non frequentabit?
Sic, utrovis modo legas, idem erit sensus. Nullum esse lu-
dimagistrum, qui non habeat in ludo suo sive schola tabu-
lam septem idolorum, hoc est, septem planetarum; Lunæ,
Martis, Mercurii, & ceterorum, unde nomina dierum heb-
domadis cujusque. Aut si quis reperitur absque hujusmodi
tabula, hunc tamen quinquatria frequentaturum. Quis au-
tem fuerit apud ludimagistros istius tabulæ sive laterculi sep-
tem dierum usus, diligentius inquirere non tanti est. For-
tean perscriptum aut significatum illis fuit quid quaque die
discipulis tradi reddive oporteret. Juvenalis, Sat. vii. Nil
salit Arcadico juveni, cujus mihi sexta Quaque die miserum
dirus caput Hannibal implet. Ea die, scilicet, totius hebdo-
madis summa colligebatur. Septima die, quies & otium.
Ipse Tertullianus libro ad Nationes primo, cap. 13. Vos
certe estis, qui in laterculum septem dierum Solem recepi-
stis, & ex diebus ipsum prælegistis, quo die lavacrum sub-
trahatis, aut in vespere differatis, aut otium & prandium
curetis. Idem.

^f Quinquatria tamen frequentabit.) Quinquatria, seu
Quinquatrus, — sacra Minervæ, Nomina quæ a jun-
ctis quinque diebus habent. Ad hæc sacra ludimagistros vocat
idem Ovidius lib. iii. Factor. Nec vos turba feri censu frau-
data magistri Spernito, discipulos attrahit ille novos. Idem.

^g Verbotenus de idolothyto esse dicatur. Sequitur in vul-
gatis editionibus, Pro idololatria vitetur. Quod non vide-
tur esse Tertulliani, etsi in cod. Agobardi reperitur, Pro
idololatria vitatur.

^h Minervalia Minervæ.) Hoc est tam sunt Miner-
valia consecrata Minervæ, quam Saturnalia Saturno. Sic
solet Septimius ut ex indice gloss. colligitur. Ait igitur,

A cesse est. Etiam strenæ captandæ, & septimontium, & brumæ, & caræ cognationis honoraria exigenda omnia. ^a Floræ scholæ coronandæ. Flaminicæ & ædiles sacrificant; ^b creatis schola honoratur feriis. Idem fit idoli natali, omnis diaboli pompa frequentatur. ^c Quis hæc competere Christiano existimabit, nisi qui putabit convenire etiam non magistro? Scimus dici posse, Si docere literas Dei servis non licet, etiam nec discere licebit; &, quomodo quis institueretur ad prudentiam interim humanam, vel ad quemcunque sensum vel actum, cui instrumentum sit ad omnem vitam literatura? quomodo repudiamus secularia studia, sine quibus divina non possunt. Videamus igitur necessitatem literatoriarum eruditionis, respiciamus ex parte eam admitti non posse, ex parte vitari. fidelis magis discere quam docere literas capit. diversa est enim ratio discendi & docendi. Si fidelis literas doceat, ^d insertas idolorum prædicationes sine dubio dum docet, commendat: dum tradit, affirmat: dum commemorat, testimonium dicit: deos ipsos hoc nomine obsignat, cum lex prohibeat (ut diximus) deos pronuntiari, & nomen hoc in vano collocari. hinc prima diabolo fides ædificatur, ab initiis eruditionis. quære an idololatriam committat, ^e qui de idolis catechizat? At cum fidelis hæc discit, si jam sapit qui sit, neque recipit, neque admittit, multo magis si dudum sapit. Aut ubi ceperit sapere, prius sapiat oportet quod prius didicit, idest de Deo & fide. Proinde illa respuet nec recipiet. & erit tam tutus, quam qui sciens, venenum ab ignaro accipit, nec bibit. Huic necessitas ad excusationem deputatur, qui aliter discere non potest. Tanto autem facilius est literas non docere quam non discere, quanto & reliqua scholarum

C de publicis ac propriis solennitatibus inquinamenta facilius discipulus fidelis non adibit, quam magister non frequentabit. De negotiationibus cetera delictorum recogitemus, in primis cupiditatem, radicem omnium malorum, qua quidam irretiti, ^f circa fidem naufragium sunt passi: quamvis & idololatria ab eodem Apostolo dicta sit cupiditas. Tum mendacium, cupiditatis ministrum. Taceo de perjurio, quando ne jurare quidem liceat. Negotiatio servo Dei apta est? Ceterum si cupiditas abscedat, quæ est causa acquirendi, cessante causa acquirendi, non erit necessitas negotiandi. Sit nunc aliqua justitia quæstus, secuta de cupiditatis & mendacii observatione, in crimen offendere idololatriæ eam opinor, quæ ad ipsam idolorum animam & spiritum pertinet, quæ omne dæmonium saginat. ^g Sane, non illa principalis idololatria? Viderint si eadem merces. tura dico, & ^h cetera peregrinitatis ad sacrificium idolorum ⁱ etiam hominibus ad pigmenta medicinalia, nobis quoque insuper ad solatia sepulturæ usui sunt. Certe cum pompæ, cum sacerdotia, cum sacrificia idolorum de periculis, de damnis, de incommodis, de cogitationibus, de discursibus ^k negotiationibusve instruuntur, quid aliud quam procurator idolorum demonstraris? Nemo contendat, posse hoc modo omnibus negotiationibus controversiam fieri. Graviora delicta quæque, pro magnitudine periculi diligentiam extendunt observationis, ut non ab his tantum abscedamus, sed & ab iis per quæ fiunt. Licet enim ab aliis fiat, non interest, si per me. In nullo necessarius esse debeo alii, cum facit quod mihi non licet. Ex hoc quod vetor facere, intelligere debeo curandum mihi esse ne fiat per me. Denique in alia causa non levioris reatus, præjudicium istud observo. Nam quod mihi de stupro interdictum sit, aliis ad eam rem nihil aut operæ aut conscientia exhibeo. Nam quod ipsam carnem meam a lupanaribus segregavi, agnosco me, neque lenocinium, neque id genus lucrum, alterius causa exercere posse. Sic & homicidii interdictio ostendit mihi ^l lanistam quoque ab ecclesia arceri: ^m nec per se non faciet

XI.

M 2 quod

non minus esse Idololatriæ in Minervalibus, quam in Saturnalibus.

^a Floræ scholæ coronandæ.] Floralibus scilicet, Floræ sacris.

^b Creatis schola honoratur feriis.] Sic habet vetus exemplar. Ineptissime antea legebatur, Cereris schola. Creatas ferias dicit, quæ non erant statæ aut solennes, sed indistinctæ: ab Ædilibus scilicet aut Flaminicis ob sacrificia quædam indistinctæ.

^c Quis hæc competere Christiano existimabit.] Hoc est omni Christiano tam discipulo quam Magistro. Ait enim excusari posse discipulum, cui necesse est discere literas ab Ethnico magistro at ferri non posse Christianum, qui post fidem Christo datam fiat ludimagister, & literas doceat crebris Poetarum prælectionibus, idolorum inquinamentis, quæ probare tamen videntur enarrando explicandoque.

^d Insertas idolorum prædicationes.] Codex Ful. Ursini, Inserta idolorum prædicatione. RIG.

^e Qui de idolis catechizat. Hinc apparet authoris sententia, quod in præcedentibus non loquitur de nuda Deorum ac nominum eorumdem pronuntiatione, sed catechizatione & prædicatione, ac honorifica mentione, ut id nemo contra nos detorqueat, qui fortassis quibusdam videbor in his explicandis prolixior, sed meminerit lector me non doctis sed potissimum rudibus has adnotationes scribere. PAM.

^f Circa fidem Naufragium sunt passi. Ubique fere Tertulianus dum citat aliquem e sacris codicibus, græcos sectatur, hic Naufragium passi tamen ait pro, erraverunt, habetur quippe in Græco ἀπεπλανήθησαν ἀπὸ τῆς πίστεως. LE PR.

^g Sane non illa principalis Idololatria? scripsi an non, &c. Notam interrogationis adjungi qua carent vulgati codices, scripsi ad sacrificium idolorum secutus Junium, nam in omnibus deest præpositio, ut videtur addenda ex sequentibus. Ita enim clariora omnia. LAC.

^h Cetera peregrinitatis. Constructio est græca, notat scilicet exotica odoramenta, quæ ex arabia in nostrum orbem advehuntur. Idem.

ⁱ Etiam hominibus ad pigmenta medicinalia.) Nam & pigmenta sunt utilia medicinæ. Unde & pigmentarii dicti pharmacopolæ. Julius Firmicus, lib. viii. cap. 17. Quicumque sub hoc sidere nati fuerint, Marsi erunt, vel qui venenis ex herbarum pigmentis confectis salutaria soleant hominibus remedia comparare. Pigmenta etiam dixere condimenta. Cassianus Collat. 15. cap. 3. Corpora mortuorum pigmentis condita redolentibus in editioribus cellulis recondantur. Sic etiam Exodi cap. 37. sub finem, Opus pigmentarii dicitur, quod Septuaginta, ἐργον μυρρίδων. RIG.

^k De Negotiationibus. Mirum sane hic interpretes ita varias amplecti sententias, alii enim de generationibus, habent alii de gravioribus, alii de degenerabimus, alii de negotiatione. Nescio an assentiri debeam Ludovico de Lacerda qui lectionem primam de generationibus, rerinendam censet. LE PR.

^l Lanistam quoque. Supervacaneum forsitan erit hic repetere quod nemo nescit, Lanistam esse gladiatorum præfectum. in gloss. lanista ἐπιστάτης μοναχῶν. LE PR.

^m Nec per se non faciet quod faciendum. Displicet vehementer Junius qui explicans hunc locum, accipit de ecclesia. Verissime capiendus de lanista. Putabam addi hic posse

quod faciendum aliis subministrat. Ecce magis proximum præjudicium. Si publicarum victimarum redemptor ad fidem accedat, permittes ei in eo negotio permanere? aut si jam fidelis A agere susceperit, retinendum in ecclesia putabis? non opinor. nisi si quis & de turario dissimulabit. scilicet ad alios pervenit procuratio sanguinis, ad alios odorum. Si antequam idola in seculo essent, a his mercibus adhuc informis idololatria transigebatur, si & nunc fere sine idolo opus idololatriæ incendiis odorum perpetratur, ecquid majoris operæ & erga dæmonia turarius: nam facilius sine idolo idololatria, quam sine turarii merce. Ipsius fidei conscientiam perrogemus. b quo ore Christianus turarius, si per templa transibit, fumantes aras despuet, c & exsufflabit, quibus ipse prospexit? qua constantia exorcizabit alumnos suos, quibus domum suam cellarium præstat? Ille quidem si excluferit dæmonium, non sibi placeat de fide. neque enim inimicum exclusit. facile debuit de eo impetrare quem quotidie pacit. Nulla igitur ars, nulla professio, nulla negotiatio, quæ quid aut instruendis, aut formandis idolis administrat, carere poterit titulo idololatriæ: nisi si aliud omnino interprete-

- XII. mur idololatriam, d quam famulatum idolorum colendorum. Male nobis de necessitatibus B humanæ exhibitionis supplaudimus, si post fidem obsignatam dicimus, Non habeo quo vivam. Jam hic enim plenius illi abruptæ propositioni respondebo, Sero dicitur. ante enim fuit deliberandum, ex similitudine providentissimi e ædificis illius, qui prius sumptus operis cum viribus suis supputat, ne, ubi ceperit, defectus, postea erubescat. Sed & nunc habes dicta Domini & exempla adimentia tibi omnem causationem. Quid enim dicis? Egebo. Sed felices egenos Dominus appellat. Victum non habeo: Sed noli te, inquit, cogitare de victu. Et vestitus habemus exemplum, lilia. Substantia mihi opus erat: Atquin omnia vendenda sunt, & egentibus dividenda. Sed filiis & posteritati providendum: Nemo aratro manum imponens & retro spectans, aptus est operi: f Sed conditionalis eram: Nemo duobus dominis servire potest. Si vis Domini discipulus esse, crucem tuam tollas, & Dominum sequaris necesse est, id est, angustias & cruciatus tuos, vel corpus solum, g quod in modum crucis est. Parentes, conjuges, liberi propter Deum relinquendi erunt. De artibus & negoti- C tationibus, & de professionibus etiam liberorum & parentum causa dubitas? jam tunc demonstratum est nobis & pignera, & artificia, & negotia propter Dominum derelinquenda, cum Jacobus & Joannes vocati a Domino, & patrem navemque derelinquunt. cum Matthæus de teloneo suscitatur. cum etiam sepelire patrem tardum fuit fidei. Nemo eorum quos Dominus allegit, Non habeo, dixit, quo vivam. h Fides famem non timet. Scit etiam famem non minus sibi contemnendam propter Deum, quam omne mortis genus. Didicit non respicere vitam, quanto magis victum? Quotusquisque hæc adimplevit? Sed quæ penes ho-
- XIII. mines difficilia, penes Deum facilia. Sic tamen nobis de mansuetudine & clementia Dei blandiamur, ut non usque ad idololatriæ adfinitates necessitatibus largiamur, sed omnem adflatum ejus vice pestis etiam de longinquo devitemus, non in his tantum quæ præmissimus, sed in universa serie humanæ superstitionis, sive deis suis, sive defunctis, sive regibus mancipatæ, ut ad eosdem spiritus immundos pertinentis, modo per sacrificia & sacerdotia, modo per spectacula, & hoc genus, modo per festos dies. Sed de sacrificiis & de sacerdotiis quid D loquar? De spectaculis autem & voluptatibus ejusmodi suum jam volumen implevimus. Hoc loco retractari oportet de festis diebus, & aliis extraordinariis solennitatibus, quas interdum lasciviæ, interdum timiditati nostræ subscribimus, adversus fidei disciplinam commun-

notam interrogationis, ut diceret. *An per se non faciet, quod faciendum aliis subministrat?* LAC.

a *His mercibus adhuc informis.*) Informem idololatriam dicit; quæ sine ulla forma, sive statua aut figura, sine idolo transigebatur. Solo scilicet odorum incendio, mensibus Arabicis, thure. RIG.

b *Quo ore Christianus turarius.*) Si quis hanc lectionem, quæ sane est codicis Agobardi, retinere velit, omnino sic distinguat: *Quo ore Christianus turarius, si per templa transibit? quo ore fumantes aras despuet & exsufflabit, quibus ipse prospexit?* Alias commodissime scriberetur: *Quo ore Christianus turarius, si per templa transibit, fumantes aras despuet, &c. Idem.*

c *Et exsufflabit.* Alludit ad exsufflationem dæmonum; quæ fit in exorcismis ante baptismum. unde subjungit, *quæ constantia exorcizabit alumnos suos*, de quibus omnibus latius lib. de baptismo. PAM.

d *Quam famulatum idolorum.* Proprie usus voce; notat enim servitium, id est servitutem qua gentiles addicti dæmonibus. Atqui famulatus proprie est illorum qui dicuntur familiares, id est servi. Senec. ep. 47. & Plaut. in Amphit. Itaque honesta vox, ne servi notarentur contumelia, erat familia & famulatus: & ipsi domini dicebantur patres familias. LAC.

e *Ædificis illius.* Ædifax pro ædificatore, non ædium duntaxat, sed cujusvis structuræ, & mox defunctus non pro mortuo, sed pro eo qui ab opere cæpto defungitur. PAM.

f *Sed conditionalis eram.*] Emendavimus ex codice Agobardi, in quo sic legitur: *Nemo aratro manum imponens &*

retro spectans aptus est operis & conditionalis eram. Quæ, ut edidimus, distingui oportere manifestum est. Conditionalis dicitur servus certæ conditioni adscriptus & mancipatus. l. 7. de jure fisci. Actuarii conditionales, Cod. Theod. De numerariis, actuariis, &c. RIG.

g *Quod in modum crucis est.*] Manc fuisse veterem scripturam arbitramur; & quæ adhuc cernuntur in antiquis exemplaribus vestigia, persuadent. In iis enim ita scribitur: *Aut corpus solum, quod in modum Xps est.* Si copia nobis esset principalium exemplorum, unde suum describi jussit Agobardus, mendosæ lectionis origo patefceret. Interim opinari liceat, scriptum fuisse in antiquissimis, *Quod in modum Xis*, quæ nota cum esset Crucis, in hanc facile transiit, Xps, quæ Christus est. Quo etiam modo Barræus in exemplari suo scriptum fuisse testatur. Quod autem hic ait Tertullianus, corpus nostrum in modum esse crucis, idem etiam clarius explicat lib. 1. ad Nationes, cap. 12. *Ipsi quoque corpori nostro, tacita & secreta linea, crucis situs est. quod caput emicat, quod spina divigitur, quod humerorum obligatio Si hominem statueris manibus expansis, imaginem crucis feceris.* Idem.

h *Fides famem non timet.* Magni semper fecit Tertullianum Hieronymus, nam ab hoc plures ille sumpsit sententias, interque illas etiam hanc. Ita enim ad Heliodor. *De cibo cogitas? sed fides famem non timet.* Arat. lib. 2. hist. Apostol. dixit:

— *Neque enim discrimina novis Formidare fides.* LAC.

A municantes Nationibus in idolis rebus. De hoc quidem primo consistam, an cum ipsis quoque nationibus communicare in huiusmodi servus Dei debeat, sive habitu, sive victu, vel quo alio genere laticiae earum. Gaudere cum gaudentibus, & lugere cum lugentibus, de fratribus dictum est ab Apostolo ad unanimitatem cohortante. Ceterum ad hæc nihil communionis est lumini & tenebris, vitæ & morti: aut scindimus quod est scriptum, Seculum gaudebit, vos vero lugebitis. Si cum seculo gaudemus, verendum est ne cum seculo & lugeamus. Seculo autem gaudente lugeamus, & seculo postea lugente gaudebimus.^a Sic & Lazarus apud inferos in sinu Abrahamæ refrigerium consecutus, contra dives in tormento ignis constitutus, alternas malorum & bonorum vices æmula retributione compensant. Sunt quidam^b dies munerum, quæ apud alios honoris titulum, ^c apud alios mercedis debitum expungunt. Nunc ergo, inquis, recipiam meum, vel rependam alienum. Si hunc morem sibi homines de superstitione consecraverunt, tu extraneus ab omni eorum vanitate, quid participas idolothyta solennia? quasi tibi quoque præscriptum sit de die, quo minus id quod homini debes, vel tibi ab homine debetur, citra diei observationem luas, vel recipias.^d Da formam qua velis agi tecum. Cur enim & lateas, cum ignorantia alterius tuam conscientiam contamines? si non ignoraris quod sis Christianus, tentaris, & contra conscientiam alterius agis, tanquam non Christianus. Enimvero & dissimulaberis. tentatus, addictus es. Certe sive hac, sive illac, reus es confusionis in Domino. Qui autem confusus super me fuerit penes homines, & ego confundar super illo, inquit, penes patrem meum, qui est in cœlis. Sed enim plerique jam induxerunt animo, ignoscendum esse, si quando, quæ ethnici, faciunt, ne nomen blasphemetur. Porro blasphemia quæ nobis omnino devitanda est, hæc opinor
C est, Si quis nostrum ad justam blasphemiam ethnicum deducat, aut fraude, aut injuria, aut contumelia, aliave materia dignæ querelæ, in qua nomen merito percutitur, ut merito irascatur & Dominus. Ceterum si de omni blasphemia dictum est, Vestri causa nomen meum blasphematur, perimus universi; cum totus circus scelestis suffragiis nullo merito nomen laessit. definamus, & non blasphemabitur. Immo blasphemetur, dum sumus in observatione non in exorbitatione disciplinæ, dum probamur, non dum reprobamur. Oblasphemiam martyrii affinem! quæ tunc me testatur Christianum, cum propter eam detestatur. benedictio est nominis, maledictio custodiæ disciplinæ. Si hominibus, inquit, vellem placere, servus Christi non essem. Sed idem alibi jubet, Omnibus placere curemus; Quemadmodum ego, inquit, omnibus per omnia placeo. Nimirum Saturnalia & Kalendas Januarias celebrans hominibus placebat? an modestia & patientia? an gravitate; an humanitate; an integritate? Proinde cum dicit, Omnibus omnia factus sum, ut omnes lucrifaciam, nunquid idololatris idololatre? nunquid ethnicis ethnicus? nunquid secularibus secularis? Sed et-

XIV.

si

^a Sic et Lazarus.) In exemplari Agobardi, ubique scribitur, Eleazar, non Lazarus. Sic etiam apud Prudentium, Hym. de Exequiis:

Gremio senis abdita sancti

Recubabit, ubi est Eleazar. RIG.

^a Sic et Lazarus apud inferos in sinu Abrahamæ.] Ex verbis Domini ad latronem, *Hodie mecum eris in paradiso*. & Abrahamæ de Lazaro ad divitem purpuratum, & Joannis Martyrum animas videntis sub altari, & Pauli ad Thesal. 1. cap. 4. veterum plerique in ea sententia fuere, ut crederent esse apud inferos animarum receptacula piarum & impiarum divini iudicii diem expectantium. Interea tamen pias quidem pace, quiete, refrigerio gaudere; impias contra carcere, ignibus, gehenna cruciari. Piarum receptacula in recessu quidem subterraneo, sed inferioribus multo impiarum abyssis superstructo. Inter utrumque autem insuperabilis altitudinis chaos obfirmatum. Quam igitur in hac sententia fuerit Tertullianus, nihil est quod hic miremur, & Lazarum & Abrahamæ sinum apud inferos censer. Nam & ipse eodem sensu lib. de Anima, animam Christi ait egressam de crucifixo corpore ad inferos descendisse, ut compotes sui faceret Patriarchas. Alii vero eadem quoque fide & apud inferos esse paradysum credidere, quo latroni Christus condixit; etenim paradysi vocabulo significari hortum seu pratum, seu quemvis alium amœni refrigerii locum, ubi Patriarchæ, ubi Abraham, ubi Jacob, ubi Lazarus, ubi ille de latrone Fidelis, ubi etiam Martyrum animæ placidum quiescant. Ac de Martyribus quidem Septimius noster ita sensisse videtur in Scorpiace, cum ait animas eorum sub altari patientiam pascere, & indutas stolam candidam claritatis usurpare. Quasi sedes illa sub altari, ὑποκατάστασις, Joanni revelata, nomine altaris terram significet, super quam immolata Martyrum corpora, veluti super altare jacuerunt, unde ipsorum animæ in subterraneas amœnitates ab angelis sunt delatæ, ubi resurrectionem ac Dei regnum præstolantur. Moram vero tantulam, licet complurium annorum, sanctis minime gravem æternæ gloriæ fiducia secularis. Verumtamen Septimium in hac sententia parum fuisse constantem arguunt ea quæ libro de Resurrectione tradidit. Etenim posteaquam probavit omnem

animam apud inferos sequestrari in diem Domini, confestim eximit ab ea dispositione Martyrum animas, paradiso, inquit, non inferis deversuras. Quibus certe verbis paradysum esse apud inferos negat; etsi lib. de Anima, secundum Irenæi sententiam, Christum ipsum dixisset forma humanæ mortis apud inferos functum; eosque superbe nimis censere, qui non putarent animas fidelium inferis dignas. *Servi super dominum*, inquit, & *discipuli super magistrum. aspernati si forte in Abrahamæ sinu expectandæ resurrectionis solatium capere*. Ex his igitur id colligimus, homines adhuc ævo illo valde fuisse harum rerum incertos ac dubios. Sequens ætas videre sibi visa est quæ priores non viderant. Augustinum tamen habuit æque incertum ac dubium. Imo & regulam fidei significationis ambiguo tentavit Inferorum sive inferorum vocabulum, aliis Christum ad inferos descendisse horrentibus, aliis inferos ultra sepulcrum descensu Christi penetratos fuisse tacentibus, ut vel Passionis professione sepulturam & descensum involverent: aut qui sepultum dixissent, descendisse præterea non dicerent; qui descendisse, hoc pro sepultura positum intelligi vellent. Nam & hodie ecclesiæ Catholicæ Symbolo; Descensum non audimus, & jampridem ita etiam in Orientis Ecclesiis fuisse testatur Ruffinus. Sed hæc prius fuere. nunc recondita postquam nostris Theologis parescunt, sic omnia sunt constituta, ut addubitare quicquam sit grande nefas. Irenæi sententia habetur in fine libri v. Justinus Quæstionibus lxxv. & lxxvi. Tertulliani, libro de Anima, pag. 309. 310. 312. 353. & libro de Resur. pag. 411. Augustini, Epist. lvi. ad Dardanum. & xcix. ad Evodium, & lib. xii. de Genesi ad litt. cap. 32. 33. 34. & Quæst. super Genes. lib. 1. cap. 25. Idem.

^b Dies munerum quæ apud alios honoris titulum expungunt.] Habebant Ethnici dies munerum & dies strenarum. Ipse Tertullianus pag. seq. *Munera commedant, strenæ consonant*. Idem.

^c Apud alios mercedis debitum.] Unde & Mercedonius seu Mercedinus mensis dictus, posteaque dies Mercedini, in tres menses tributi. Idem.

^d Da formam qua velis agi tecum. curenim & lateas.) Elige, inquit, qua tecum agi velis formula: Christiani inter

si non prohibet nos conversari cum idololatriis, & adulteris, & ceteris criminosis, dicens, **A** Ceterum de mundo exiretis: non utique eas habenas conversationis immutat, ut quoniam necesse sit & convivere nos & commisceri cum peccatoribus, ^a idem & compeccare possimus. Ibi est commercium vitæ, quod Apostolus concedit: ibi peccare, quod nemo permittit. Licet convivere cum ethnicis, commori non licet. Convivamus cum omnibus: conlætetur ex communione naturæ, non superstitionis. ^b Pares anima sumus, non disciplina: compossessores mundi, non erroris. Quod si nobis nullum jus est communionis in ejusmodi cum extraneis, quanto scelestius est hæc inter fratres frequentare? Quis hoc sustinere aut defendere potest? Judæis dies suos festos exprobrat Spiritus sanctus. Sabbata, inquit, vestra, & neomenias, & ceremonias odit anima mea. Nobis, quibus sabbata extranea sunt & neomeniæ & feriæ a Deo aliquando dilectæ, Saturnalia, & Januariæ, ^c & Brumæ, ^d & Matro- **B** nales frequentantur? munera commeant? strenæ consonant? lusus, convivia constrepunt? O melior fides nationum in suam sectam: quæ nullam solennitatem Christianorum sibi vindicat! Non Dominicum diem, ^e non Pentecosten, etiam si nossent, nobiscum communicassent; timerent enim ne Christiani viderentur. nos ne ethnici pronuntiemur, non veremur. ^f Si quid & carni indulgendum est, habes. non tamen dies tantum, sed & plures. Nam ethnicis semel annuus dies quisque festus est; tibi octavus quisque dies. excerpe singulas solennitates nationum, & ^g in ordinem exsere, Pentecosten implere non poterunt. ^h Sed luceant, inquit, opera vestra. At nunc lucent tabernæ & januæ nostræ: plures jam invenies ethnicorum fores sine lucernis & laureis, quam Christianorum. De ista, quoque specie quid videtur? Si idoli honor est, sine dubio idoli honor idololatria est. Si hominis causa est, recogitemus omnem idololatriam in hominis causam esse. Recogitemus omnem idololatriam in homines esse culturam, cum & ipsos deos nationum homines retro fuisse, etiam apud suos **C** constet. Itaque nihil interest, superioris an hujus seculi viris superstitio ista præstetur. Idololatria non propter personas quæ apponuntur, sed propter officia ista damnata est quæ ad dæmonas pertinent. Reddenda sunt Cæsari quæ sunt Cæsaris. bene quod apposuit, ⁱ & quæ sunt Dei Deo. Quæ ergo sunt Cæsaris? scilicet de quibus tunc consultatio movebatur, præstandusne esset census Cæsari, an non. Ideo & monetam ostendi sibi Dominus postulavit, & de imagine cujus esset requisivit. & cum audisset, Cæsaris: Reddite, ait, quæ sunt Cæsaris Cæsari, & quæ sunt Dei Deo: id est imaginem Cæsaris Cæsari, quæ in nummo est; & imaginem Dei Deo, quæ in homine est: ut Cæsari quidem pecuniam reddas, Deo temetipsum. Alioquin, quid erit Dei, si omnia Cæsaris? Ergo, inquis, honor Dei est, lucernæ pro foribus, & laurus in postibus? non utique quod Dei honor est, sed quod ejus qui pro Deo hujusmodi officiis honoratur, quantum in manifesto est, salva operatione quæ est in occulto, **D** ad dæmonia perveniens. Certi enim esse debemus, si quos latet per ignorantiam literaturæ secularis, etiam otiorum deos apud Romanos, Cardeam a cardinibus appellatam, & ^k Forculum a foribus, & Limentinum a limine, & ipsum Janum a janua: & utique scimus, licet nomina inania atque conficta sint, cum tamen in superstitionem deducuntur, rapere ad se dæmonia & omnem spiritum immundum per consecrationis obligamentum. Alioquin dæmonia nullum habent nomen singillatim, sed ibi nomen inveniunt, ubi & pignus. Etiam apud Græcos ^l Apollinem Thyræum, ^m & Antelios dæmonas otiorum præsidēs legimus. Hæc igitur ab initio prævidens Spiritus sanctus, etiam ostia in superstitionem ventura præcecinit

Ethnicos noti vel ignoti. Nam cum apud Ethnicos, solemnes Ethnicorum dies observas, id efficias ut Lateas, atque ut te non esse Christianum Ethnicus putet eum fraus est quæ hoc ipso quod ignorantiam veritatis inducit, conscientiam tuam contaminat. *Idem.*

^a *Idem et compeccare.*] Eadem cum illis peccare. Sic legitur in codice Agobardi. *RIG.*

^b *Pares anima sumus, non disciplina.*] Codex Agobardi: *Pavis animæ sumus, non discipline.* *Idem.*

^c *Et Brumæ.* Ferias Brumales intelligit quæ Brumalia dicebantur, fiebant autem in honorem Bacchi torcularium & prælorum inventoris circa mensem Lenæonem hoc est Januarii nostrum. Ex etiam feriæ *Ambrosia* vocabantur græcis, quæ Brumalia Romanis, Nam Dionysius apud hosce est Brumus. Hac in interpretatione forte hallucinatus est Pamelius Lilius Gyraldum secutus. De hac voce Tizetzes in schol. Hesiodi 2. operum late differit. *LE PR.*

^d *Et Matronalia.* Feriarum harum celebritas Calendis Martiis occurrebat, in iis de Matribus & matronis erat solennitas, dicebantur quoque *Matralia.* *Idem.*

^e *Non Pentecosten.* Intelligere auctorem non solum Pentecosten festum, sed etiam, uti loquitur de cor. mil. tempus illud integrum a die Paschæ in Pentecosten patet ex eo quod mox sequitur, *excerpe singulas solennitates nationum, & in ordinem exsere, Pentecosten implere non poterunt.* Eodem modo & B. Hieronymus lib. advers. Montanum & Luciferianos: per omnem Pentecosten dixit. *PAM.*

^f *Si quid carni indulgendum est.*] Alloquitur Christianum: Si quid voluptati indulgendum est, habes etiam dies

festos, sicut habent ethnici. non tamen dies tantum atque illi habent, sed & plures. *RIG.*

^g *In ordinem exsere.*] Per seriem. *Idem.*

^h *Sed luceant, inquit, opera vestra.*] Inquit Christus. Sic lib. de Pallio: Ipsum, inquit, ferrum virum trahit. Hoc est, inquit Homerus. *Idem.*

ⁱ *Et quæ sunt Dei, Deo.* Notetur explicatio ista Tertulliani plena acuminis, quam rimatur ex verbis Christi. Ut enim nummus dandus Cæsari, quia nummus imago est Cæsaris: sic homo dandus Deo, quia homo est imago Dei. *LAC.*

^k *Forculum.*] In antiquis exemplaribus legitur, *Foriculum, & Foreculum.* *RIG.*

^l *Apollinem Thyræum.* Fuit Apollo præses portarum, videlicet quia per illas aditus est luci in domum, inde *Θυράϊος* dictus. Nam Græcis *Θύρα* est Janua Macrobius lib. 1. Satur. cap. 9. rationem adhibet. Huc pertinent verba Scholiastæ Soph. in Elect. cum enim Phœbum prostaterium vocet Sophocles, schol. ait, *προστατήρις, ὅτι πρὸ τῆς θυρᾶς ἰδρυμένη, προσταterie, quoniam ante fores statuitur.* Et Aristides hymno ad Miner. meminit Apollinis *προπορεύου.* Et quidem Phœbum olim depictum in foribus videtur effici ex verbis Arnobii lib. 6. *LAC.*

^m *Et Antelios dæmonas.* Rhen. lib. de cor. Antellii Græcis Dii sunt, qui foribus dedicantur. Sic enim aras vel divorum statuas vocabant subdiales, ut quæ Soli forent expositæ: Hinc Hesychius: *ἀντήλιος θεοὶ οἱ πρὸ τῆς πυλῶν ἰδρυμένοι, & rursus, ἀντήλιος, ὁ ἀντὶ τῆς ἡλίου ἰδρυμένος θεός, ἢ θεός.* *PAM.*

A cecinit per antiquissimum propheten Enoch . Nam & alia ostia in balneis adorari videmus . Si autem eorum sunt quæ in ostiis adorentur , ad eos & lucernæ & laureæ pertinebunt . Idolo feceris quidquid ostio feceris . Hoc in loco ex auctoritate quoque Dei contestor , quia nec tutum est subtrahere quodcunque uni fuerit ostensum , utique omnium causa . Scio fratrem per visionem eadem nocte castigatum graviter , quod januam ejus subito annuntiatis gaudiis publicis servi coronassent . Et tamen non ipse coronaverat aut præceperat , nam ante processerat , & regressus deprehenderat factum : adeo apud Deum in hujusmodi etiam a disciplina familiæ nostræ æstimamur . Igitur quod attineat ad honores regum vel imperatorum , satis præscriptum habemus , in omni obsequio esse nos oportere , secundum Apostoli præceptum subditos magistratibus & principibus & potestatibus ; sed intra limites disciplinæ , quousque ab idololatria separamur .

B Propterea enim & illud exemplum trium fratrum præcucurrit , qui alias obsequentes erga regem Nabuchodonosor , honorem imaginis ejus constantissime respuerunt , probantes idololatriam esse quicquid humani honoris modum ad instar divinæ sublimitatis extollit . Sic & Daniel cetera Dario subnixus , tandiu fuit in officio , quamdiu a periculo disciplinæ vacaret . Nam id ne subiret , non magis leones regios timuit , quam illi regios ignes . Accendant igitur quotidie lucernas , quibus lux nulla est : adfigant postibus lauros postmodum arsuras , quibus ignes imminet ; illis competunt & testimonia tenebrarum , & auspicia poenarum . Tu lumen es mundi , & arbor virens semper . Si templis renuntiasti , ne feceris templum januam tuam . Minus dixi : si lupanaribus renuntiasti , ne indueris domui tuæ faciem novi lupanaris . Circa officia vero privatarum & communium solennitatum , ^e ut togæ puræ , ut sponsalium , ut nuptialium , ^d ut nominalium , nullum putem periculum observari de statu idololatriæ quæ intervenit : causæ enim sunt considerandæ quibus præstatur officium . eas mundas esse opinor per semetipsas : quia neque vestitus virilis , neque annulus aut conjunctio maritalis , de aliqujus idoli honore descendit . Nullum denique cultum a Deo maledictum invenio , nisi muliebrem in viro . Maledictus enim , inquit , omnis qui muliebribus induitur . ^e Toga vero etiam appellationis virilis est . Nuptias quoque celebrari non magis Deus prohibet quam nomen imponi . Sed his accommodantur sacrificia . ^f Sim vocatus ; nec ad sacrificii sit titulus officii & operæ meæ expunctio , ^g quantum sibi liber . Utinam quantum sibi quidem ; nec vide-

XVI.

^a *Disciplina familia nostræ æstimamur .*] Sic vetus exemplar : Apud Deum , inquit , in hujusmodi factis censetur ex disciplina familiæ nostræ : hoc est , in iis quæ ad crimen idololatriæ pertinent , imputari nobis a Deo quæ ob pravam disciplinam familia nostra peccaverit . *Idem .*

^b *Communium .* ut privatæ solennitates dicuntur , quæ uni tantum personæ conveniunt ita communes quæ duabus , ut sunt nuptiæ & sponsalia . LAC.

^c *Ut togæ puræ .* Quam hic intelligat , mox tum his verbis manifestat , *vestitus virilis* , tum illis , *Toga vero etiam appellationis virilis est* , quam nempe depolita prætexta assumebant pueri an . ætatis 17 . Quæ & pura nuncupatur [Budæo teste] quod nec picta esset , nec triumphalis , nec prætexta . Meminit ejusdem Cicero lib . 9 . epist . ad Atticum , quum scribit Ciceroni suo se puram togam dedisse . PAM.

^d *Ut nominalium .* &c . Arguit hic pro more suo Ethnicorum superstitionem ridiculam , qui ex eo die quo puero nomen imponebatur bonum omen , aut malum captabant ; is autem dies erat hebdomadis septimus , licet Lacerda decimo die id fieri scribat , qui Latinis lustricus dicebatur , Græcis vero *ἀγρινόμην* , vocatus idem dies Nominalia propter illam celebritatem . videris hac de re *ἡμετέριον* Scaligerum in festum & in Ausonium , Casaubonum in 2 . Perii Iatyrum . & Tullium Philippum 13 . LE PR.

^e *Toga vero etiam appellationis virilis est .*] Appellatur enim , tota virilis , non simpliciter , toga . RIG.

^f *Sim vocatus , nec ad sacrificii sit titulus .*] Hunc locum in omnibus libris editis depravatissimum emendavimus ex codice Agobardi . Emendationem verissimam esse facile probabimus explicatione . Christianis Gentiliqum dominio subditis , frequentissime occurrebant rationes hæsitandi consultantique an & quatenus potestatibus Ethnicis imperantibus aut vocantibus operæ sive officia absque idololatriæ periculo deberentur . Nimirum in familia forte aut comitatu Præfidis sive Proconsulis servi sunt & liberti , apparitores , feriæ , librarii , præcones , inter hos & Christiani , & solennia quædam incidunt , quorum occasione festa & sacrificia certa de more celebrantur : Præses aliqua procurari jubet ad hæc solennitates pertinentia . Quid heic consilii capiet Christianus : Pacebit imperanti ? erit Idololatriæ fautor & administer . Obsequium negabit ? erit adversus potestatem contumax . Certe idolorum cultum qualemcunque execratur Deus . Sed & Principum ac Potestatum jura confirmat . nemini Christiano contumaciam indulget : immo cunctos ad obsequendi officia compellit . Hac in specie Tertullianus discrimen statuit , ut quod attineat ab honores Regum vel

Imperatorum ; satis præscriptum habeant Christiani , in omni se obsequio esse debere , secundum Apostoli præceptum , subditos magistratibus & principibus & potestatibus : sed intra limites disciplinæ , quousque ab idololatria separamur . Circa officia vero privatarum & communium solennitatum , ut togæ puræ , ut sponsalium , ut nuptialium , ut nominalium , nullum putem , inquit , periculum observari de statu Idololatriæ quæ intervenit . causæ enim sunt considerandæ , quibus præstatur officium . Deinde objicit . Sed his , nempe sponsalibus , nominalibus , ac ceteris hujusmodi solennitatibus , accommodantur sacrificia . Ipse continuo objectionem solvit , sumpta persona servi seu liberti Christiani , quem dominus Gentilis adesse aut apparere sibi jussit filiove , ob togæ puræ vel sponsalium solennia sacrificanti . Sim vocatus , inquit , dum officium meum & operæ mea non possit haberi pro adsacrificio , id est , administratione seu participatione aut consensu sacrificii , utatur ille & operæ mea & officio meo quantum sibi liber . Mox voto dictum castigat : Utinam quantum sibi quidem . quasi diceret , Utinam illud quod proxime dixi , quantum sibi quidem , disjungi queat ab officio operæ mea , ut jam dominus ille Gentilis ad eas solennitates neminem vocaret Christianum , nec videre possemus quæ facere nobis nefas est . Sed quoniam Satanas ita circumdedit seculum idololatria , licebit adesse in quibusdam quæ nos homini non idolo officiosos habent . Deinde sententiam suam concludit , Ceterum , id est , absque hujusce distinctionis indulgentia , quid facient servi vel liberi Fideles , item officiales , sacrificantibus dominis vel patronis vel præfidibus adhærentes ? Hujus autem loci depravandi occasionem dedit minime intellecta vox , *adsacrificii* . Etenim ignari significationis mutavere , ac pro ea scripsere , *in sacrificiis* , nullo sensu adsacrificii titulus dicitur , quemadmodum Admilitiæ gratia , l . un . De offic . Præf . Prætorio . Arcadius ait , cum apud veteres Dictatoribus ad tempus summa potestas crederetur , Magistros equitum sibi eligebant , qui ad sociati , principales curæ admilitiæ gratia , secundum post eos potestatem gererent . Sic legitur in Pandectis Florentinis , non ut vulgo , *militiæ gratia* . Magistri equitum admilitabant Præfæctis Prætorio , eorumque cura dicebatur admilitia , quia additi & ad sociati erant curæ Præfectorum Prætorio . Sic etiam in sacrificiis adsacrificare dicebantur , qui propter sacrificium aderant sacrificanti , qui consilio sumptive sacra solutem adjuvabant . Officii & operæ expunctio , est persolutio & præstatio . *Idem .*

^g *Quantum sibi liber .*] Sic adversus Hermogenem , pag . 277 . Fuerit licet materia , quantum sibi licet . *Idem .*

- re possemus quæfacere nobis nefas est. sed quoniam ita Malus circumdedit seculum idololatrias, licebit adesse in quibusdam, quæ nos homini non idolo officiosos habent. Plane ad sacerdotium & sacrificium vocatus non ibo, proprium enim idoli officium est; sed neque consilio, neque sumptu, aliave opera in ejusmodi fungar. Si propter sacrificium vocatus adstam, ero particeps idololatriæ. si me alia causa conjungit sacrificanti, ero tantum spectator sacrificii. Ceterum quid facient servi vel liberti fideles? item officiales sacrificantibus dominis, vel patronis, vel præsidibus adhærentes? Sed si merum quis sacrificanti tradiderit, immo si verbo quoque aliquo sacrificio necessario adjuverit, minister habebitur idololatriæ. Hujus regulæ memores etiam magistratibus & potestatibus officium possumus reddere secundum patriarchas & ceteros majores, qui regibus idololatriis usque ad finem idololatriæ apparuerunt. Hinc proxime disputatio oborta est; ^a An servus Dei alicujus dignitatis aut potestatis administrationem capiat, si ab omni specie idololatriæ intactum se aut gratia aliqua, aut astutia etiam, præstare possit. secundum quod & Joseph & Daniel mundi ab idololatria, & dignitatem & potestatem administraverunt ^b in ornamento præfecturæ totius Ægypti sive Babylonis. Cedamus itaque succedere alicui posse, ut in quoquo honore in solo honoris nomine incedat, neque sacrificet, neque sacrificiis auctoritatem suam accommodet, non hostias locet, non curas templorum deleget, non vestigalia eorum procurer, non spectacula edat de suo aut de publico, aut edendis præsit; nihil solenne pronuntiet vel edicat, ne juret quidem. jam vero quæ sunt potestatis, neque judicet de capite alicujus vel pudore; feras enim de pecunia, ^c neque damnet neque prædamnet, neminem vinciat, ^d neminem recludat, aut torqueat; si hæc credibile est fieri posse. Jam vero de solo
- XVIII. suggestu & apparatu honoris tractandum. proprius habitus uniuscujusque est, tam ad usum quotidianum, quam ad honorem & dignitatem. Igitur purpura illa & aurum, cervicis ornamentum, eodem more apud Ægyptios & Babylonios insignia erant dignitatis, quo more nunc prætextæ, vel trabeæ, vel palmatæ, & ^e coronæ aureæ sacerdotum provincialium, sed non eadem conditione. Tantum enim honoris nomine conferebantur his qui familiaritatem regum merebantur. unde & purpurati regum vocabantur a purpura, sicut apud nos a toga candida candidati: sed non ut suggestus ille sacerdotiis quoque aut aliquibus idolorum officiis adstringeretur. Nam si ita esset, utique tantæ sanctitatis & constantiæ viri statim habitus inquinatos recusassent, statimque apparuisset Danielem idolis non deseruisse, nec Belem nec draconem colere, quod multo postea apparuit. Simplex igitur purpura illa, nec jam dignitatis erat, sed ingenuitatis apud Barbaros insigne. Quemadmodum enim & Joseph qui servus fuerat, & Daniel qui per captivitatem statum verterat, civitatem Babyloniam & Ægyptiam sunt consecuti per habitum barbaricæ ingenuitatis: sic penes nos quoque fidei, sic necesse fuerit, poterit & puerilis prætexta concedi, & puerilis stola, nativitatis insignia, non potestatis; generis, non honoris; ordinis, non superstitionis. Ceterum purpura vel cetera insignia dignitatum & potestatum, insertæ dignitati & potestatibus idololatriæ ab initio dicata, habent profanationis suæ maculam. cum præterea ipsis etiam idolis induantur ^f prætextæ, & trabeæ, ^g & laticlavi, fasces quoque & virgæ præferantur; & merito. nam dæmonia magistratus sunt seculi. ^h hujus collegii insignia, fasces & purpuras gestant. Quid ergo proficies, si suggestu quidem utaris, opera vero ejus non administres? Nemo ⁱ in immundis mundus videri potest. Tunicam si induas inquinatam per se, poterit forsitan illa non inquinari per te, sed tu per illam mundus esse non poteris. Jam nunc qui de Joseph & Daniel argumentaris, scito non semper comparanda esse vetera & nova, rudia & polita, cœpta & explicita, servilia & liberalia. nam illi etiam
- conditione
- ^a An servus Dei. Unde apud Philonem multa legere est, in hunc sensum lib. Quod vir bonus liber sit. Ibi mirifice extollit senarii istius auctorem. πῶς ἐστὶ δούλος; τὸ δ' αὖτ' ἀπὸ τοῦ ὄντος. LE PR.
- ^b In ornamento Præfecturæ totius Ægypti.] Sic emendavimus ex his veteris scripturæ vestigiis: In ornamento exturæ totius Æg. Vulgo legitur, In ornamento & purpura extitere totius Ægypti. RIG.
- ^c Neque damnet, neque prædamnet.] Damnat iudex, prædamnat legislator. Utroque absteineat Christianus, nec de capite cujusquam aut legem aut sententiam ferat. Idem.
- ^d Neminem recludat. Profani auctores, quotquot sunt, hoc verbo utuntur, pro refero & aperio. Ecclesiastici vero sæpissime pro contrario significato, videlicet pro includo. ita hoc loco Tertull. & Hier. epist. ad Paulinum. post solitudinis libertatem urbe quasi carcere sunt reclusi. LAC.
- ^e Coronæ aureæ sacerdotum provincialium.] Satis indecorum videtur coronas aureas dari Sacerdotibus in Provinciis, non etiam Romæ. Hoc tamen innuit lectio vulgata, Sacerdotum provincialium. Quid si disjungamus? ut aureæ coronæ fuerint Sacerdotum, tuerint & Provincialium; nempe Magistratum; de quibus ipse lib. de Corona, cap. 13. Sunt & provinciales aureæ, imaginum jam, non vivorum capita majora quærentes. RIG.
- ^f Prætextæ. non dubium quin duplex fuerit prætexta, puerorum, de qua infra loquitur, quæ non obligata sacris ullis: & magistratum de qua hic, & hæc obnoxia erat idololatriæ. LAC.
- ^g Palmatæ. Palmatam vestem, sive toga, sive tunica fuerit, nam utriusque usus fuit, obligatam fuisse idololatriæ: quod hic attingitur, liquet ex more Romano, quo illam gestabant triumphatores: triumphus autem totus mancipatus fuit idolis. Idem.
- ^h Et laticlavi. Latum clavum hic Idololatriæ attribuit, & quidem optime, nam ut auctorum omnium testimoniis constat, Senatores non modò jus habebant laticlavi, sed etiam sacerdotes & sacrificuli, vestis autem illa hæc ἐκκλησιαστικὸν dicitur latus clavus pro veste cui affixus erat latus clavus. LE PR.
- ⁱ In immundis.] Scilicet vestibus, quemadmodum Ovidius, Sive erit in Cois, Coa decere puta. Idem.

A conditione servi erant. tu vero nullius servus, in quantum solius Christi, qui te etiam cap-
 tivitate seculi liberavit, ^a ex forma Dominica agere debebis. Ille Dominus in humilitate
 & ignobilitate incessit, domicilio incertus: nam filius, inquit, hominis non habet ubi ca-
 put collocet. vestitu incultus; neque enim dixisset, Ecce qui teneris vestiuntur, in domi-
 bus regum sunt. vultu denique & aspectu inglorius, sicut & Esaias pronuntiaverat. Si po-
 testatis jus quoque nullum ne in suos quidem exercuit, quibus sordido ministerio functus
 est ^b si regem denique fieri, conscius sui regni, refugit, plenissime dedit formam suis, ^c di-
 rigendo omni fastigio & suggestu quam dignitatis quam potestatis. Quis enim magis iis
 usus fuisset quam Dei filius? quales & quanti eum fasces producerent? qualis purpura de hu-
 meris ejus floreret? quale aurum de capite radiaret? nisi gloriam seculi alienam & sibi & suis
 judicasset? Igitur quam noluit rejicit, quam rejecit damnavit, quam damnavit in pompa
 diaboli deputavit. Non enim damnavit, nisi non sua: alterius autem esse non possent, nisi
 B diaboli, quæ Dei non sunt. ^d Tu si diaboli pompam ejerasti, quicquid ex ea attigeris, id
 scias esse idololatriam; vel hoc te commonefaciat, omnes hujus seculi potestates & digni-
 tates non solum alienas, verum & inimicas Dei esse, ^e quod per illas adversus Dei ser-
 vos supplicia consulta sunt, ^f per illas & poenæ ad impios paratæ irrogantur. Sed nativi-
 tas & substantia tua molestæ tibi sunt adversus idololatriam. Ad evitandum, remedia
 deesse non possunt; cum etsi defuerint, supersit unicum illud, quod felicius factus non
 in terris magistratus, sed in coelis. Posset in isto capitulo etiam de militia definitum vi-
 deri, quæ inter dignitatem & potestatem est. At nunc de isto quæritur, an fidelis ad mi-
 litiam converti possit, & an militia ad fidem admitti, etiam caligata, vel inferior quoque,
 cui non sit necessitas immolationum vel capitalium judiciorum. Non convenit sacramento
 divino & humano, signo Christi & signo diaboli, castris lucis & castris tenebrarum: non
 potest una anima duobus deberi, Deo & Cæsari. Et virgam portavit Moyses, ^g fibulam &
 C Aaron; cingitur loro & Joannes; agmen agit & Jesus Nave; bellavit & populus, si placet lu-
 dere. ^h Quomodo autem bellabit, immo ⁱ quomodo etiam in pace militabit, sine gladio;
 quem Dominus abstulit? Nam & si adierant milites ad Joannem, & formam observationis
 acceperant, si etiam Centurio crediderat; omnem postea militem Dominus in Petro exar-
 mando discinxit. nullus habitus licitus est apud nos illicito actui adscriptus. Sed enim cum XX.
 conversatio divinæ disciplinæ non factis tantum, verum etiam verbis periclitetur, (nam si-
 cut scriptum est, ^k Ecce homo & facta ejus, ita: Ex ore tuo justificaberis,) meminisse de-
 bemus esse in verbis quoque idololatriæ incursum præcavendum, aut de consuetudinis vi-
 tio, aut timiditatis. Deos Nationum nominari lex prohibet, non utique ne nomina eorum
 pronuntiemus, quæ nobis ut dicamus conversatio extorquet. Nam id plerumque dicendum
 est,

^a Ex forma dominica. Velim notes hac forma usos scripto-
 res ecclesiasticos, cum respectu ad Filium non ad Patrem.
 Itaque cum dicunt dominicum, respiciunt dominum Filium;
 Ita Græci, ita & Latini. LAC.

^b Si regem denique fieri, conscius sui regni refugit.] Do-
 minus noster noluit Rex hominum fieri, conscius regnum
 suum non esse regnum mundi hujus. Eodem sensu in Apo-
 logetico dixit, Cæsares esse necessarios seculo, verum Chri-
 stianos non posse esse Cæsares. RIG.

^c Dirigendo omni fastigio.] Sic verus exemplar, neque
 est mutandum quicquam. Derigere, seu diligere hoc loco est
 solvi ac sublidere. Glossæ veteres, *Απορρογῶμαι*, Derigeor.
Απὸ τῆς ῥῆγος, Diriguo. Legendum, Derigeo, vel Dirigeo. Ri-
 get statua, riger fastigium, riger quisvis suggestus, & habent
 in rigore velut superbiam; nec facile cedunt; immo resi-
 stunt. nam sunt in duritiem stipata. Ea vero cum solvun-
 tur, ut igne metalla, & sole glacies, derigere dicuntur,
 quia jam non rigent. Idem.

^d Tu si Diaboli pompam ejerasti. Vide lib. de Baptismo.
 de renuntiatione pompæ diaboli. & alicubi de ejeratione.
 PAM.

^e Quod per illas adversus Dei servos supplicia consulta
 sunt.] Sic Rhenanus, & post Rhenanum, editiones aliæ
 omnes constanter. At in codice Agobardi legitur, *Convulsa*
sunt. RIG.

^f Per illas et poenæ ad impios paratæ irrogantur.] Men-
 dose prorsus. Verissima autem est lectio vulgata, quam tue-
 tur etiam codex Agobardi: *Per illas & poenæ ad impios pa-
 ratæ ignorantur*. Ait Tertull. Per iniquam secularium pote-
 statem adversus Christianos sævitiam fieri, quo minus reli-
 gio Christiana proficiat; ac per hoc, ignorari quæ sint a
 Deo poenæ adversus impios paratæ. Itaque omnes hujus se-
 culi potestates & dignitates non solum alienas, verum &
 inimicas Dei esse, adeoque Christianis Dei cultoribus mini-
 me ambiendas aut suscipiendas. Idem.

^g Fibulam & Aaron. Uncinos & aureos intelligit, quibus
 colligabantur superhumeralia & rationale, quemadmodum lo-
 ri nomine, Joannis Baptistæ zonam pelliceam. PAM.

^h Quomodo autem bellabit; imo quomodo etiam in pace
 militabit, sine gladio, quem Dominus abstulit?] In pace

militare dicuntur, qui etiam extra belli tempus in stationi-
 bus & prædiis degunt armati, aut in armis apparent Prin-
 cipi ceterisque potestatibus ad jussa exequenda. Ea vero prisc-
 orum Christianorum disciplina fuit, ut quos Fides in qua-
 vis militia deprehenderat, ii secundum Joannis præscriptum
 in militia sua permanerent. Sed vix erat, ut qui ante fidem
 non militarent, post fidem nomina militiæ darent sua. im-
 mo plerique ante fidem milites, posteaquam ad fidem con-
 versi fuerant, & cingulum & gladium deponebant. Itaq.
 hanc etiam ob causam Christiani Ethnicis odio ludibrioque
 fuere, tanquam inertes & ignavi, ac denique Imperii Ro-
 mani hostes. Cum igitur hac invidia plurimum laborarent,
 tandem visum, tam abruptum & præceps consilium sic tem-
 perare, ut pace ab Ethnicis Ecclesiæ concessa, Christiani
 etiam cum Ethnicis militarent. Unde Septimius ipse in A-
 pologetico diluens objecta Christianis ignaviæ probra, *Na-
 vigamus*, inquit, *& nos vobiscum militamus*. Atque in
 hanc sententiam apertissimus Arelatenis Concilii Canon ter-
 tius, *De his qui arma projiciunt in pace, placuit abstinere
 eos a communione*. At Septimius noster in illo de Coro-
 na, atque hoc etiam de Idololatria opere, pro naturæ suæ
 austeritate Christianis omnibus etiam Ecclesia nullis perse-
 cutionibus vexata, omne militiæ genus, omnem gladii usum
 adimit. RIG.

ⁱ Quo modo etiam in pace militabit.] Hoc est, quomo-
 do Christianus implicabitur secularibus curis? quomodo geret
 magistratus? Etenim in pace militant magistratus, militantes
 officia & ministeria magistratuum quibus est concessum jus
 gladii, in facinorosos animadvertendi causa. Discincto semel
 Petro, cunctis Christianis gladium Dominus abstulit. Et ta-
 men Apologetico suo ad procures Romanos, pag. 38. Septi-
 mius noster ait: *Navigamus & nos vobiscum, militamus*.
 Sed hic quærit, An fidelis ad militiam converti possit. Il-
 lic agit de militibus ad fidem conversis, quos fides in mili-
 tia deprehenderat. Idem.

^k Ecce homo & facta ejus. Hæret hic Pamelius, aitque
 nescire se ubinam ille locus scripturæ reperiatur, qui & ab
 Augustino citatur medit. pag. 39. sequor hic lubens Junium
 qui id ex libro Enoch desumptum conjicit. L. E. PR.

- est, In templo Æsculapii illum habes, & vico Isidis habito, & sacerdos Jovis factus est, & A multa alia in hunc modum, quando & hominibus hoc genus nomina inducuntur. Neque enim Saturnum honoro, si quem ita vocavero suo nomine; tam non honoro quam Marcum, ^a si vocavero Marcum. sed ait: Nomen aliorum deorum neque commemorabitur, neque audietur de ore tuo. Hoc præcepit, ne deos vocemus illos. Nam & in prima parte legis, Non fumes, inquit, nomen Domini Dei tui in vano, idest, idolo. Cecidit igitur in idololatriam, qui idolum nomine Dei honoraverit. Quod si deos dicendum erit, adjiciendum est aliquid quo appareat, quia non ego illos deos dico. ^b Nam & scriptura deos nominat; sed adjicit suos, vel, nationum. Sicut David cum deos nominasset, ubi ait: Dei autem nationum dæmonia. Sed hoc mihi ad sequentia magis præstructum est. ceterum consuetudinis vitium est me Hercule dicere, ^c me Dius fidius, accedente ignorantia quorundam qui ignorant iusjurandum B esse per Herculem. Porro quid erit dejeratio per eos quos ejerasti, quam prævaricatio fidei XXI. cum idololatria? quis enim per quos dejerat, non honorat? Timiditatis est autem, cum te alius per deos suos obligat juratione vel aliqua testificatione, & tu, ne intelligaris, quiescis. nam æque quiescendo confirmas majestatem eorum, cujus causa videberis obligatus. Quid refert deos nationum dicendo deos, an audiendo confirmes? jures per idola, an ab alio adjuratus adquiescas? Cur non agnoscamus versutias Satanæ, qui quod ore nostro perficere non potest, id agit ut suorum ore perficiat, per aures inferens nobis idololatriam? Certe quisquis ille est, aut amica aut inimica congressione adstringit. Si inimica, jam ad pugnam vocaris, & scis tibi dimicandum esse. si amica, quanto securius in Dominum transferes responsionem tuam, ut dissolvas obligationem ejus, per quem te Malus honori idolorum, id est, idololatriæ quærebat annectere. Omnis patientia ejusmodi, idololatria. Honoras eos, quibus impositis obsequium præstitisti. Scio quemdam, cui Dominus ignoscat, quum illi in C publico per litem dictum esset, Jupiter tibi sit iratus: respondisse, Immo tibi. Quid aliter fecisset ethnicus, qui Jovem Deum credidit? etiam si non per eundem retorsisset maledictum, nec per ullum Jovis similem, confirmaverat Jovem deum, per quem se maledictum indigne tulisse demonstraverat remaledicens. Ad quid enim indigneris per eum maledictus quem scis nihil esse? Nam si insanis, jam esse confirmas, & erit idololatria professio timoris tui; quanto magis cum per ipsum remaledicis, eodem Jovi honorem facis, quo & ille qui te provocavit? fidelis autem in ejusmodi ridere debet, non insanire. Immo secundum præceptum, ne per Deum quidem remaledicere, sed plane benedicere per Deum, ut & idola destruas, & Deum prædices, & adimpleas ^d disciplinam. Æque benedici per deos Nationum Christo initiatus non sustinebit, ut semper rejiciat immundam benedictionem, & eam sibi in Deum convertens emundet. Benedici per deos nationum, maledici est per Deum. D Si cui dederò eleemosynam, vel aliquid præstitero beneficii, & ille mihi deos suos, ^e vel coloniarum genium, propitios imprecetur, jam oblatio mea vel operatio idolorum honor erit, per quæ benedictionis gratiam compensat. Cur autem non sciat me Dei causa fecisse, ut & Deus potius glorificetur, & dæmonia non honorentur in eo quod propter Deum feci? Sed Deus videt, quoniam propter ipsum feci. pariter videt quoniam propter ipsum fecisse me nolui ostendere, & præceptum ejus idolothyrum quodammodo feci. Multi dicunt, Nemo se debet promulgare. puto autem, nec negare: ^f negat enim quicumque dissimulat in quacunque causa pro ethnico habitus. Et utique omnis negatio idololatria est, sicut omnis idololatria est negatio, sive in factis sive in verbis. Sed est quædam ejusmodi species in facto XXIII. & ^g in verbis, acuta & infesta utrinque, licet tibi blandiatur, quasi vacet in utroque, dum factum non videtur, quia dictum non tenetur. Pecuniam de ethnicis mutuan-

^a Si vocavero Marcum. Notat Brissonius in indice Juris nomen Marcus usurpari a Tertulliano pro quidam, ad eum modum, quo ab aliis ponitur Cajus & Lucius, sic & a Persio Sat. 5. Marcus dicitur quidam manumissus veluti pro exemplo, ut potuisset dici Cajus, quam vocem quinquies repetit. LAC.

^b Nam & scriptura Deos nominat, sed adjicit, &c. Locos ad quos alludit, videre est separatim in oeconomia methodica concordantiarum S. Scripturæ Georgii Bulloei. Neque interim sola adjectione prædicta utitur scriptura, sed vocat Deos alienos, aureos, Ægypti, tuos, meos, conflabiles, Gentium, quos ignorabant patres eorum, Amorrhæorum, Syriæ, Sidonis, ac Moab, montium, terrarum, populorum, terræ, Filiorum Seir, Edom, regum Syriæ, Damasci, patrum suorum, opera manuum, Juda, quos fecisti, illorum, falsi, lignei, qui non vident, denique muti, & qui natura non sunt dii. PAM.

^c Me Dius fidius. Juramentum hoc esse per Herculem nonnulli asserunt, quasi ita me amet Hercules Jovis filius; alii putant esse per Jovem fidei præsidem. Ait au-

tem Varro perforatum testum Herculis, ut videatur diuum, hoc est cælum. Notandum vero eruditum Turnebum nostrum observasse, hoc juramenti genere usas non fuisse feminas. LB PR.

^d Disciplinam. Semper hæc vox in hoc viro notat non simpliciter disciplinam, sed disciplinam severiorem, ut etiam in Cypriano locis infinitis. LAC.

^e Vel coloniarum genium.] In marmoribus antiquis exstant inscriptiones: GENIO COLONIÆ. GENIO MUNICIPII. GENIO LOCI. GENIO FONTIS, immo & GENIO HORREORUM, &c. RIG.

^f Negat enim quicumque dissimulat. Locus insignis contra simulatores, & quodammodo libellaticos hujus ætatis in Belgio, qui excusari se credunt, si loco juramenti, quod contra fidem & Religionem Christianam exigitur, simulatione quapiam aliud præstent. PAM.

^g Et in verbis acuta.] Sunt qui malint legere, In verbis acuta, quod tamen sequitur, & infesta utrinque magis convenit bis acuta. RIG.

A tes ^a sub pignoribus fiduciati, jurati cavent, & sic ^b negant scire. Volunt scilicet tempus persecutionis, & locum tribunalis, & personam præsidis. ^c Præscribit Christus, non esse jurandum. Scripsi, inquit, sed nihil dixi; lingua, non litera occidit. Hic ego naturam & conscientiam advoco. naturam, quia nihil potest manus scribere, etiamsi lingua in dictitando cessat immobilis & quæta, quod non anima dictaverit, quamquam & ipsi linguæ anima dictaverit, aut a se conceptum, aut ab alio traditum. Jam ne dicatur, Alius dictavit, hic conscientiam appello an quod alius dictavit anima suscipiat, & sive comitante sive residente lingua ad manum transmittat. & bene quod in animo & conscientia delinqui Dominus dixit? ^d Si, inquit, concupiscentia vel malitia in cor hominis ascenderit, pro facto teneris. Cavisti igitur; quod in cor tuum plane ascendit, quod neque ignorasse te contendere potes, neque noluisse. Nam cum caveres, scisti; cum scires, utique voluisti, & es tam in facto quam ^B cogitatu, nec potes leviori crimine majus excludere, ut dicas falsum plane effici cavendo quod non facis. Tamen non negavi, quia non juravi. Immo etsi nihil tale fecisses, tamen dicereris dejerare si consenseris. Non valet tacita vox in stilo, & mutus in literis sonus? At enim Zacharias temporali vocis oratione multatus, cum animo collocutus ^e linguam irritam transit, manibus suis a corde dictat, & nomen filii sine ore pronuntiat, loquitur in stilo, auditur in cera manus omni sono clarior, litera omni ore vocalior. Quære an dixerit, qui dixisse compertus est. Dominum oremus, ne qua nos ejusmodi contractus necessitas circumstet: & si ita evenierit, ^f det fratribus operandi copiam, vel nobis abruptam omnis necessitatis constantiam, ne illæ ^g literæ negatrices vicariæ oris nostri in die judicii adversus nos ^C proferantur ^h signatæ signis, non jam advocatorum, sed angelorum. Inter hos scopulos & ^{XXIV.} sinus, inter hæc vada & ⁱ freta idololatriæ ^k velificata spiritu Dei fides navigat, tuta si cauta, ^l secura si attonita. Ceterum inenatabile excussis profundum est, ^m inextricabile impactis naufragium est, inrespirabile devoratis hypobrichium in idololatria. quicumque fluctus ejus offocant. omnis vortex ejus ad inferos ⁿ desorbet. Nemo dicat, quis tam tuto præcavebit? exeundum de seculo erit. quasi non tanti sit exire, quam idololatren in seculo stare. Nihil esse facilius potest, quam cautio idololatriæ, si timor ejus in capite sit. quæcunque necessitas minor est periculo tanto comparata. Propterea Spiritus sanctus consultantibus tunc Apostolis vinculum & jugum nobis relaxavit, ut idololatriæ devitandæ vacaremus. Hæc ^D erit lex nostra; quo expedita, hoc plenius administranda, propria Christianorum, per quam ab ethnicis agnoscimur & examinamur: hæc accedentibus ad fidem proponenda, & ingredientibus in fidem inculcanda est, ut accedentes deliberent, observantes ^o renuntient sibi. Viderimus enim si ^p secundum arcæ typum & corvus & milvus & lupus & canis & serpens in

N 2

Ecclesia

^a Sub pignoribus fiduciati jurati cavent, & sic negant scire.] Creditor Ethnicus mutuanti Christiano pecuniam dedit sub pignoribus & jurejurando. Confectis fiduciarii contractus tabulis præscriptum est, quid prædiorum obligaret. præterea vero quid juraret. Jurari autem oportuit quod sibi jurari voluerat creditor propria superstitione. Christianus lingua non juravit, sed tabulas testes jurisjurandi quod creditor exegerat signavit. Quæritur an idololatriæ crimine teneatur? Debitor negat se teneri. eo quia cautionis seu fiduciæ instrumentum signaverit, non inquisito neque intellecto quid esset pro jurejurando perscriptum. Tertullianus contra, teneri ait. Nam cum caveres, inquit, scisti. Ethnicum scilicet creditorem commodasse tibi pecuniam ea lege, ut caveres & pignoribus & jurejurando. Et cum scires, utique voluisti. Idem.

^a Jurati cavent. Non solum Jureconfulti, sed passim alii Latini auctores, similes schedulas aut syngraphas vocant, cautiones: & cavent. Quia scilicet cavemus ita nobis & redimur securi cum mutuum damus. LAC.

^b Negant scire.] Hanc scripturam verissimam esse, docent quæ sequuntur. Nam cum caveres, scisti: cum scires, utique voluisti. RIG.

^c Præscribit Christus non esse jurandum. Non intelligere auctorem omni juramento simpliciter abstinendum, pater vel ex apol. c. 32. PAM.

^d Si, inquit, concupiscentia. Quum ipsa hæc verba in S. Scripturis reperire hæcenus non potuerim, videtur mihi in compendium contraxisse illud Ecclesiast. 5. ne sequaris in fortitudine tua concupiscentiam cordis tui, & ne dixeris: Quomodo potui, aut quis me subjiciet propter facta mea? Deus enim vindicans vindicabit. Aut potius illud sæpe citatum alludit Matth. 5. Qui viderit mulierem, &c. PAM.

^e Linguam irritam transit.] Inretitam & residem nihil moratur. RIG.

^f Det fratribus operandi copiam. Optime Pamelius explicat de elemosyna. Verbum enim operari, est largiri elemosynam, fortasse quia inter bona opera quæ conferuntur fratribus, principem locum habeat elemosyna. Hinc Cyprianus librum inscripsit, de opere & elemosynis, ubi sæpe hanc rem inculcat. LAC.

^g Literæ vicariæ oris nostri.] Hoc imitatus est Cyprianus, Epist. ad Rogatianum: Has prome ad aures & ad

oculos vestros vicarias literas mitto. RIG.

^h Signatæ signis, non jam advocatorum, sed angelorum.] Advocatos dicit, qui amico præsentiam suam commodabant signando, subscribendo, testimonio dicundo. Sic Varro lib. 11. de re rust. cap. 5. Tu vero Murri veni mi advocatus, dum asses solvo Palilibus, si postea a me repetant, ut testimonium perhibere possis. Idem.

ⁱ Freta idololatriæ. Consentit Petrus Chrysolog. serm. 21. qui scopulos & sinus & freta, qua prætervehitur navis Dominica, id est ecclesia, explicat esse tum extrinsecus gentium moles, quæ undabundæ illam quatunt: tum intrinsecus tumidos hæreticorum fluctus, qui irruunt in eam & sæviunt. LAC.

^k Velificata spiritu Dei. Hæc vox auctori nostro peculiaris, inter cætera effecit, ut Sixto Senensi adfentiar, quod carmina illa Genesis & Sodomæ quæ a me post Morelium & Fabricium B. Cypriano adscripta sunt, Tertulliani esse putem. PAM.

^k Velificata spiritu Dei. Quid hic sibi velit Pamelius non satis assequor, vox quippe velificari vulgaris est, & passim occurrit apud aureæ latinitatis scriptores, & in eo ferme sensu. LE PR.

^l Secura, si attonita.] Postrema hujusce opusculi capita desiderantur in codice Agob. ea re, securi hoc loco sumus codicem Fulvii Ursini. Editiones Rhenani, Secura, si attonita. Quod minime spernendum. Sic enim libro de Fuga in presc. Sed quando Deus magis creditur, nisi cum magis timetur nisi in tempore persecutionis? Tunc Ecclesia in attonito est. RIG.

^m Inextricabile impactis naufragium est. Lucifer Calaritanus dixit inextricabiles tenebras, lib. de contem. mor. pro Chr. RIG.

ⁿ Desorbet. Mihi non dubium quin quæ scripsit Tertull. de hypobrychio, de fluctibus efforantibus, de vortice desorbente, dixerit cum respectu ad Charibdin, videlicet ex magna notitia hujus nautici periculi. Vide me lib. 3. Æneid. ad illud.

Sorbet in abruptum fluctus. LAC.

^o Renunciant sibi.] Desinant esse Christiani. RIG.

^p Secundum arcæ typum.] Typum hoc loco dicit, quod alibi exemplum, imaginem, figuram, sacramentum,

ecclesia erit. certe idololatres in arcae typo non habetur. Nullum animal in idololatrem A figuratum est. ^a Quod in arca non fuit, in ecclesia non sit.

mysterium, similitudinem, ænigma, parabolam, memoriam, allegoriam, speculum, comparisonem, umbram, nebulam. Hieron. lib. 11. advers. Jovinianum, *Tipus sanguinis Christi, vinum. Idem.*

^a Quod in arca non fuit, in ecclesia non sit. Epiphonema istud prioribus longe est obscurius. Hoc interim velle vi-

detur. Quum in arca Noe fuerint omnis generis animalia, munda septena, & septena; immunda vero duo & duo: exclusa vero fuerint idololatriæ omnes, consequitur, ut quod in arca non fuit, in ecclesia non sit. Eam enim ecclesiæ figuram gessisse tradit hic auctor lib. de Baptismo, PAM.

Q. SEPT. FLOR. TERTULLIANI

^a D E C O R O N A .

A R G U M E N T U M .

Coronam in capite gestare priscis Christianorum temporibus vetitum, quod hic fuisse probat Septimius. Cum enim Severi & Aurelii Caesarum solennia peragerentur Romæ, miles quidam Christi fidem amplexus ad Tribunal accessit qui donativum unicuique erogabat, laureamque Castrensem quam ceteri in capite, hic in manu gestabat; qua de causa post ictus bene multos in carcerem traditur. Toto fere opere traditiones non scriptas debere recipi persuadet.



PROXIME FACTUM EST, ^b Liberalitas præstantissimorum Imperatorum ^c expungebatur in castris, milites laureati adibant. quidam illic magis Dei miles, ceteris constantior fratribus qui se ^d duobus dominis servire posse præsumperant, solus libero capite, ^e coronamento in manu otioso, ^f vulgato jam & ista disciplina Christiano, relucebat. Singuli designare, & ludere eminus, infrendere cominus. ^g murmur Tribuno desertur: ^h & persona jam ex ordine decesserat. Statim tribunus, Cur, inquit, tam diversus habitu? Negavit ille sibi cum ceteris licere. Causas expostulatus, Christianus sum, respondit. O militem gloriosum in Deo! Suffragia exinde, ⁱ & res ampliata, & reus ad Præfectos. ^k Ibidem gravissimas penulas posuit, relevari auspiciatus: ^l speculatoriam morosissimam de pedibus absolvit, terræ sanctæ insistere incipiens: gladium

^a De corona.) Sic inscribitur hic liber in cod. Agobardi, non ut vulgo, *De corona militis*. Et veterem manum eo libentius sequimur, quod etsi ab militis cujusdam facinore Septimius occasionem scribendi sumpserit; tamen haud solos milites, sed omnem omnino Christianum ab coronæ gestamine depellit. RIG.

^b Liberalitas præstantissimorum. Impp. expungebatur in castris.] Donativum significat. Singuli milites ex catalogo seu tabella citari adibant, & singulorum nomina, prout quisque accipiebat, expungebantur. Itaque absoluto cunctis donativo, omniumque nominibus expunctis, tota illa tabella, qua nomina continebantur eorum quibus donativum distribui convenerat, expuncta apparebat: ac per hoc liberalitas Imperatoris absoluta quoque & expuncta. Sic libro de Oratione, Evangelium dixit expunctorem totius retro vetustatis; eo quod omnia quæ veteri lege & Prophetis prædicta, præparata seu promissa fuerant, gratia Evangelica impleverit. Sic eodem libro *Compendiis paucorum verborum quot simul expunguntur officia*? hoc est, quot officia implentur, absolvuntur? Idem.

^c Præstantissimorum. Impp. Videlicet L. Septimii Severi Patris, & M. Aurelii Antonini Caracallæ filii. sub quibus Tertullianum floruisse D. Hieronymus auctor est in illustrib. ecclesiæ viris. RHEN.

^d Expungebantur. Subaudi, donativo. Nam liberalitatis facta est mentio: hoc est donativum promissum militibus. solenniter exolvebatur, sive præstabatur. Idem.

^e Duobus dominis servire posse præsumperant.) Deo & Cæsari. RIG.

^f Coronamento in manu otioso.) Otiosum dicit, inutile & ineptum. Sic ad uxorem: *Nobis otiosum est liberos ferere*, hoc est, Christianis inutile est & ineptum liberos ferere, dum sævit in Christianum nomen tyrannus. Idem.

^g Vulgato jam & ista disciplina Christiano.] Quem ista coronæ repudiandæ disciplina Christianum esse divulgabat. Idem.

^h Murmur Tribuno desertur.) Sic habet exemplar Agobardi. In codice Divionensi, & vulgaris editionibus legitur: *Continuo murmur Tribuno desertur*. Sunt qui malint distinguere: *Continuo murmur Tribuno desertur*. Sed bis idem dici videbitur. Nam infrendere cominus est murmur. Idem.

ⁱ Et persona jam ex ordine decesserat.] Nempe miles ille ceteris constantior fratribus, hoc est, commilitonibus Christianis, qui divulgari noluerant, arbitrati non esse in tantula dissimulatione prævaricationem. Idem.

^j Et res ampliata, & reus ad præf.) Vetus exemplar sic omnino habet: *Et res am. ta & reus ad præf.* Unde opinari liceat Tertullianum scripsisse: *Et res ampliata & reus ad præf.* Res ampliari dicitur, cujus cognitio in aliud tempus, vel ad aliud tribunal rejicitur aut remittitur. Itaque rei in judiciis damnantur, absolvuntur, ampliatur, amburuntur. Dammati vel absoluti occurrunt passim. Ampliatorum exempla sunt apud Livium in XLIII. ubi de M. Titinnio: *Bis ampliatus, tertio absolutus est reus*. Et paulo post, de P. Furio, Phillo & M. Marieno: *Gravissimis criminibus accusati ambo ampliati que*. Ambustorum, hoc est eorum qui in discrimen capitis adducti, neque dammati, neque absoluti sunt, exempla quoque reperiuntur; ut L. Emilius Pauli, apud eundem Livium in XXXI. L. Emilium Paulum, qui cum M. Livio Cos. fuerat, & damnatione collega & sua prope ambustus evaserat, infestum plebi, diis ac multum recusantem, ad petitionem compellit. Et apud Valer. Maximum, ambustæ duæ memorantur, inexplicabili cunctatione, quæstionibus modo translatis, modo dilatis. Idem.

^k Ibidem gravissimas penulas posuit. Penula quæ & lacerina vestimenti genus itinerarium & arcendæ pluvie accommodatum apud veteres teste Ælio Lampridio. RHEN.

^l Gravissimas penulas posuit relevari auspiciatus.) Notavimus in Apologeticum, pag. 7. Penulas gravitate sua fuisse odiosas. Hinc igitur Septimius occasione sumpta, ait militem illum in Deo gloriosum, gravissimo militiæ Gentilis onere deposito, jam exinde relevari cepisse, simulatque onus Christi subiit, quod esse leve Christus ipse docuit. RIG.

^m Speculatoriam morosissimam de pedibus absolvit. Hæc pertinent ad caligam militarem, præsertimque militis illius, qui inter speculatores militaverat. quæ militia erat valde, inquit, morosa & aspera, quum huc illicque cursitando, explorando, nuntiandoque vagaretur. Is igitur de caligato speculatore factus Christianus, absolvit de pedibus suis morosissimam illam & molestissimam caligam speculatoriam, & simul cepit terræ sanctæ insistere, hoc est, in ipso vestigio mortem pro Christi nomine fortiter oppe-

A^a gladium nec dominicæ defensioni necessarium reddidit: ^b laurea & de manu corruit. & nunc ^c rufatus sanguinis sui spe, calceatus ^d de Evangelii paratura, succinctus acutiore verbo Dei, totus de Apostolo armatus, & de martyrii candida melius coronandus, donativum Christi in carcere expectat. Exinde sententiæ super illo, nescio an Christianorum, non enim aliæ ethnicorum, ut de abrupto, & præcipiti, & mori cupido, qui de habitu interrogatus nomini negotium fecerit: solus scilicet fortis, inter tot fratres commilitones solus Christianus. Plane superest ut etiam martyria recusare meditentur, qui prophetias ejusdem Spiritus sancti respuerunt. ^e Mussitant denique, tam bonam & longam pacem periclitari. Nec dubito quosdam scripturas Emigrare, sarcinas expedire, fugæ accingi de civitate in civitatem. Nullam enim aliam Evangelii memoriam curant. ^f Novi & pastores eorum, in pace Bleones, in proelio cervos. Sed de quæstionibus confessionum alibi docebimus. At nunc quatinus & illud opponunt, Ubi autem prohibemur coronari? hanc magis localem substantiam causæ præsentis adgrediar, ut & qui ex sollicitudine ignorantia quærunt, instruantur: & qui in defensionem delicti contendunt, revincantur; ipsi vel maxime Christiani laureati, quibus id solum quæstio est; quasi aut nullum, aut incertum saltem, haberi possit delictum quod patiat quæstionem. Nec nullum autem nec incertum, hinc interim ostendam. Neminem dico fidelium coronam capite nosse alias extra tempus tentationis ejusmodi. Omnes ita observant, a catechumenis usque ad confessores & martyras, vel negatores. Videris unde auctoritas moris, de qua nunc maxime quæritur. Porro cum quæritur cur quid observetur, observari interim constat. Ergo nec nullum nec incertum videri potest delictum, quod committitur in observationem suo jam vindicandam nomine, & satis auctoratam consensu patrocínio. plane, ut ratio quærenda sit: sed salva observatione: nec in destructionem ejus, sed in ædificationem potius: quo magis observes, cum fueris etiam de ratione securus. Quale est autem, ut tunc quis in quæstionem provocet observationem, cum ab ea excidit? & tunc requirat unde habuerit observationem, cum ab ea desit? quando etsi ideo velit videri ad quæstionem vocare, ut ostendat se non deliquisse in observationis destitutione, nihilominus deliquisse in observationis præsumptione. Si enim non deliquit hodie suscepta corona, deliquit aliquando recusata. Et ideo non ad eos erit iste tractatus, quibus non competit quæstio, sed ad illos qui studio discendi, non quæstionem deferunt, sed consultationem. Nam & semper quæritur de isto & laudo fidem quæ ante credidit observandum esse quam didicit. Et facile est statim exigere, ubi scriptum sit, ne coronemur. ^g At enim ubi scriptum est, ut coronemur? Expostulantes enim scripturæ patrocínio in parte diversa, præjudicant suæ quoque parti scripturæ patrocínio adesse debere. Nam si ideo dicitur coronari licere, quia non prohibeat scriptura, æque retorquebitur ideo coronari non licere, quia scriptura non jubeat. Quid faciet disciplina? utrumque recipiet? quasi neutrum prohibitum sit? An utrumque rejiciet, quasi neutrum præceptum sit? Sed quod non prohibetur, ultro permissum est. Immo prohibetur, quod non ultro est permissum. Et quamdiu per hanc lineam ferram reciprocabimus, habentes observationem inveteratam, quæ præveniendò statum fecit? Hanc si nulla scriptura determinavit, certe consuetudo corroboravit, quæ sine dubio de traditione manavit. Quomodo enim usurpari quid potest, si traditum prius non est? Etiam in traditionis obtentu exigenda est, inquis, auctoritas scripta. Ergo quæramus, an & traditio nisi scripta non debeat recipi? Plane negabimus recipiendam, si nulla exempla præjudicent aliarum observationum, quas ^h sine ullius scripturæ instrumento, solius traditionis

tere, vitam agere sanctam & innocentem, longe ab similem speculatoriæ, quæ & carnificinam ad Tribuni nutum plerumque agebat. RIG.

^a Gladium nec Dominicæ defensionis necessarium.] Alludit ad illud Christi ad Petrum, *Mitte gladium tuum in vaginam*. De quo etiam Augustinus, Epist. ad Vincentium: *Petri gladius in vaginam revocatur a Christo, & ostenditur non debuisse de vagina eximi, nec pro Christo*. Nempe, ut ait Tertullianus lib. de Patientia, pag. 160. *Patientia Domini in Malcho vulnerata est*. Itaque Dominus & gladii opera maledixit in posterum. Exarmato Petro, omnem Christianum discinxit. Idem.

^b Laurea & de manu claruit. Nam coronam in manu gerebat, idcirco laurea de manu claruit, id est, clare visa est, & non de capite quod liberum erat. RHEN.

^c Rufatus sanguinis sui spe.) Hæc scriptura est antiquissimorum exemplarium. Tunica militares erant rufatæ, *φοινικὴ χιτὼν*. Hic miles factus Christianus, pro tunica rufata, sanguinis sui spe, hoc est, sperata martyrii purpura, rufatus dicitur. *rufatæ militares*, apud Trebell. & apud Juvenalem, *rufatus Lacerta*. RIG.

^d De Evangelii paratura. Natura substantie, ceu supra multis in locis: hoc est, gladium qualem solet evangelium apparere, nempe spiritalem. RHEN.

^e Mussitant denique, nec dubito quosdam scripturas.] Fortissimi hujusce militis facinus ab commilitonibus etiam Christianis, tanquam imprudentis ac præcipitis & intemperatæ fortitudinis exemplum, vituperabatur. deque eo ser-

mones ferebantur, ut de abrupto & præcipiti, & mori cupido, qui de habitu interrogatus nomini Christiano invidiam fecisset ac periculum creasset, pacemque tam bonam & longam quam tum Christiani fruebantur, temeritate sua prope evertisset. Has voces graviter increpat Septimius. *Mussitant, inquit, tam bonam & longam sibi pacem periclitari: Nec dubito quosdam etiam mussitare Scripturas sacras jam emigrare, sarcinas expedire, fugæ accingi de civitate in civitatem*. Vulgo legitur: *Nec dubito quosdam scripturas emigrare, sarcinas colligere*. At in cod. vetustissimo: *Nec dubito quosdam scripturas emigrare, sarcinas colligere*. Unde proculdubio legendum: *Nec dubito quosdam Scripturas Emigrare, sarc. collig.* Verbum de præcedentibus repetendum est: *Nec dubito quosdam Scripturas mussitare*. RIG.

^f Novi & pastores, &c. Notat episcopos orthodoxi populi, qui damnationi pseudoprophetae Montani subscripserant, ceu molliculos, & qui persecutionis tempore primi fugiant, cum plebem ad Martyrium animare deberent. Pseudopropheta Montani videtur præcepisse, atque exegisse martyrium. RHEN.

^g At enim ubi scriptum est. Pro traditionibus hic mire facit Tertull. contra Calvinistas & Magdeburgenses, qui audacter nimis asseruerunt, hoc Montani dogma esse, quod falsum, & mera calumnia. Nam Montanus auctore Eusebio, lib. 5. hist. contraria quædam traditioni primus proposuisse fertur. LE PR.

^h Sine ullius scripturæ instrumento, solius traditio-

ditionis titulo, & exinde consuetudinis patrocínio vindicamus. ^a Denique ut a baptismo A ingrediar, Aquam adituri, ibidem, sed & ^b aliquanto prius in ecclesia sub antistitis manu contestamur nos renuntiare diabolo, & pompæ, & angelis ejus. dehinc ^c ter mergitamur amplius aliquid respondentes, quam Dominus in Evangelio determinavit. inde suscepti, lactis & mellis concordiam prægustamus, exque ea die, lavacro quotidiano per totam hebdomadem abstinemus. ^d Eucharistiæ sacramentum, & in tempore victus, & ^e omnibus mandatum a Domino, etiam antelucanis coetibus, nec de aliorum manu quam præsentium sumimus ^f oblationes pro defunctis, & pro natalitiis annua die facimus: Die Dominico jejunium nefas ducimus, vel de geniculis adorare. Eadem immunitate a die Paschæ in Pentecosten usque gaudemus. Calicis ^h aut panis etiam nostri ⁱ aliquid decuti in terram anxie patimur. Ad omnem progressum atque promotum, ad omnem aditum & exitum, ad calciatum, ad lavacra, ad mensas, ad lumina, ad cubilia, ad sedilia, quacunque nos conversatio exercet, frontem crucis signaculo terimus. Harum & aliarum ejusmodi disciplinarum si legem B expostules scripturarum, nullam invenies: traditio tibi prætendetur auctrix, consuetudo confirmatrix, & fides observatrix. ^k Rationem traditioni, & consuetudini, & fidei patrocinaturam aut ipse perspicies, aut ab aliquo qui perspexerit disces. interim nonnullam esse credes, cui debeatur obsequium. Adjicio unum adhuc exemplum, quatinus & de veteribus docere conveniet. ^l Apud Judæos tam solenne est feminis eorum velamen capitis, ut inde noscantur. Quæro legem. Apostolum differo. Si Rebecca conspecto procul sponso velamen invasit, privatus pudor legem facere non potuit, aut causæ suæ fecerit. Tegantur virgines solæ, & hoc nuptum venientes, nec antequam cognoverint sponso. Si & Susanna in judicio revelata argumentum velandi præstat, possum dicere, & hic velamen arbitrii fuit. rea venerat, erubescens de infamia sua, merito abscondens decorem, vel quia timens jam placere. Ceterum ^m in stadio mariti, non putem velatam deambulasse quæ placuit. Fuerit nunc velata semper. in ipsa quoque legem habitus requiro, vel in quacunque alia. Si legem nusquam reperio, sequitur ut traditio consuetudini morem hunc dederit, habiturum quandoque Apostoli auctoritatem ex interpretatione rationis. His igitur exemplis renuntiatum erit, posse etiam non scriptam traditionem in observatione defendi, confirmatam consuetudine,

nis titulo.] Totum hunc sermonem exfuit Hieronymus adversus Luciferianos. Etiam si Scripturæ auctoritas non subesset, inquit, totius orbis in hanc partem consensus instar præcepti obtineret. Nam & multa alia, quæ per traditionem in Ecclesiis observantur, auctoritatem sibi scripturæ & legis usurpaverunt, velut in lavacro ter caput mergitare, deinde egressos lactis & mellis prægustare concordiam, &c. RIG.

a Denique ut a baptismo ingrediar. [In codice Agobardi tantum legitur: Denique ut baptisma ter ingredia.... aditur ibidem. Idem.

b Aliquanto prius in Ecclesia sub Antistitis manu contestamur.] Auctor Quæst. Veteris & Novi Testamenti, Quæst. 102. Qui volunt Christiani fieri, accedunt Antistitem, dicunt ei vota sua. Ille facit verba juris ecclesiastici. Si vera vota sunt, suscipiuntur a Judice. Idem.

c Ter mergitamur.] Ipse adversus Praxeam, pag. 659. Nam nec semel, sed ter, ad singula nomina in personas singulas tingimur. Quem ritum in usu fuisse etiam ætate sua Chrysostomus indicat, ad ea verba Lucæ, Act. Apost. x. 16. ubi visio narratur oblata Petro, τὸ τὸ ἐγένετο τρίς. Chrysost. τὸ δὲ τρίς τὸ τὸ γενέσθαι, τὸ βάπτισμα διὰ τοῦ. Ammonius ad Joan. cap. 21. ubi ter Christus interrogat Petrum: Simon Jona, amas me? ἔδωκε δὲ γέγονεν ἐκ τούτου, inquit, τρεῖς ὁμολογίας ἀπαρτίζου τοῖς μὲλλοντι βάπτισμῳ αὐ. Inde illa formula, quam Stephanus II. PP. rusticam vocat, Resp. xiv. In nomine Patris mergo, & Filii mergo, & Spiritus sancti mergo. To. 11. Concilior. Gall. sic unius ejusdemque ritus originem alii ad personas sanctissimæ Trinitatis, alii ad trinam visionem, alii ad trinam interrogationem referunt. Sic incertæ sunt hominum mentes, postquam a principii simplicitate deflexere. Idem.

d Eucharistiæ sacramentum, &c. Hæc innunt Eucharistiæ sumendæ tempus ævo Tertulliani, tantum abfuisse a tempore victus, quo tempore a domino fuerat instituta, ut etiam antelucanis horis sumeretur. Non pugnabo tamen adversus eos qui sumptum fuisse dicunt horis etiam extra antelucanas, modo ante omnem cibum. Hoc enim significare videtur lib. ad uxorem 11. Non sciet maritus quid secreto ante omnem cibum guster? Nisi magis videatur etiam ante seculum Tertulliani, indefensum hoc fuisse, & pro cuiusque religione varie factitatum. Exigua certe est & obscura mentio cœnæ Dominicæ inter Apostolos celebratæ, etsi celebratam quidem & sæpissime fuisse nemo sobrius negaverit, sed ut ait Tertullianus, in tempore victus. adeoque fractione illa panis, quæ sæpenumero occurrit, includi. Hanc in sententiam ducimur gravissima illa Pauli increpatione ad Corinth. 1. 11. Idem.

e Omnibus mandatum a Domino, &c. nec de aliorum

manu quam Præsentium sumimus.] Consimilis est locus de Præsentium honore, lib. de Bapt. p. 263. Proinde & baptismus æque Dei census, ab omnibus exerceri potest, &c. Operæ pretium erit contulisse, nam & lucem sibi multo adferunt præclaram. RIG.

f Oblationes pro defunctis. Magdeburgensium quoque commentum doctrinam hanc Tertulliani desumptam ex Montano. Pro hujus autem ritus fundamento afferre possem contra hæreticos quæ vulgò afferuntur, tot nimirum orationes SS. Patrum in funeribus tum amicorum, cum consanguineorum, tum etiam summorum in ecclesia dei virorum: Non tamen locum prætermittam ex epist. 66. Cypriani, qui suo & Carthaginensis concilii nomine, in Episcoporum memoriam revocat, decretum quo, si quis frater clericum tutorem nominasset, non offerretur pro eo, nec sacrificium pro dormitione ejus celebraretur. Novum itaque non est oblationes fieri, & sacrificia pro mortuis in ecclesia Dei. LE PR.

g Pro natalitiis annua, &c. Per natalitia intelligit solennitates fieri solitas in honorem martyrum, quo scilicet die mundo mortui, cælo nati sunt. unde annua die id est quottannis facimus. Idem.

h Aut panis etiam nostri.] Etiam non eucharistici, etiam profani. RIG.

i Aliquid decuti in terram, &c. Augustinus. Quanta sollicitudine observamus, quando nobis corpus Christi ministratur, ut nihil ex ipso de nostris manibus in terram cadat, &c. citatur apud Gratianum. 1. q. 1. Interrogo. RIG.

k Rationem traditioni patrocinaturam.] Etenim absque Ratione vana esset traditio. Sic etiam Hieronymus, loco supradicto: Multaque alia quæ scripta non sunt, rationalis sibi observatio vindicavit. Nec Apostolus obsequium exigit, nisi rationale. RIG.

Apud Judæos tam solenne est. De velandis feminis omnibus cujusunque generis, ordinis, conditionis, ætatis, dignitatis, ex Apostolo, extat liber integer auctoris, quem suspicor hoc posteriore, eo quod hic subdat, Quæro legem, Apostolum differo. Nam illic id potissimum probat auctoritate Apostoli. 1. Cor. 2. PAM.

m In stadio mariti.] Alii, In pomario. RIG.

n In stadio mariti. Intelligit stadii nomine hypætram, hoc est subdivalem ambulationem, quam & xystum appellamus, quæ etiam arboribus confita esse solebat, umbræ gratia. RIG.

m In stadio, &c. Legi posset subadio. Nam ita vocantur in hortis sedilia herbacea, & ex floribus; sed nihil muro, nam omnia loca amœna, & ex arboribus confita, dici queunt stadia. LAC.

A tudine, idonea teste probata tunc traditionis, ex perseverantia observationis. ^a Consuetudo autem etiam in civilibus rebus pro lege suscipitur, cum deficit lex: nec differt, scriptura an ratione consistat, quando & legem ratio commendat. Porro si ratione lex constet, lex erit omne jam quod ratione confiterit, a quocumque productum. An non putas, omni fidei licere concipere & constituere, dumtaxat quod Deo congruat, quod disciplinae conducatur, quod saluti proficiat, dicente Domino: Cur autem non & a vobis ipsis quod justum judicatis? & non de judicio tantum, sed de omni sententia rerum examinandarum. Dicit & Apostolus: Si quid ignoratis, Deus vobis revelabit: solitus & ipse consilium subministrare, cum præceptum Domini non habebat: & quædam edicere a semetipso, ^b sed & ipse spiritum Dei habens deductorem omnis veritatis. Itaque consilium & edictum ejus divini B jam præcepti instar obtinuit, de rationis divinæ patrocínio. Hanc nunc expostula, salvo traditionis respectu, quocumque traditore censeatur: nec auctorem respicias, sed auctoritatem, & in primis consuetudinis ipsius; quæ propterea colenda est, ne non sit rationis interpres: ut si & hanc Deus dederit, tunc discas, non an observanda sit tibi consuetudo, sed cur major efficitur ratio Christianarum observationum, cum ^c illas etiam natura defendit, quæ prima omnium disciplina est. Ideoque hæc prima scribe coronam capiti non convenire. Puto autem naturæ dominus Deus noster est, qui figuravit hominem: & fructibus rerum appetendis judicandis consequendis certos in eo sensus ordinavit per propria membrorum quodammodo organa. Auditum in auribus fodit, visum in oculis accendit, gustum in ore conclusit, odoratum in naribus ventilavit, ^d contactum in manibus extimavit. ^e Per hæc exterioris hominis administrantia, munerum divinorum ab anima deducuntur ad sensus. Quis C igitur fructus ex floribus? substantia enim propria, certe præcipua coronarum, flores agri. Aut odor, inquis, aut color, aut pariter utrumque. Qui erunt sensus coloris & odoris? visus opinor & odoratus. Istos sensus quæ membra sortita sunt? oculi, nisi fallor, & nares. Utere itaque floribus visu & odoratu, quorum sensuum fructus est. Utere per oculos & nares, quorum sensuum membra sunt. Substantia tibi a Deo tradita est, habitus a seculo. quamquam nec habitus extraordinarius ordinario usui obstreperet. Hoc sint tibi flores, & inserti, & innexi, & in filo, & in scirpo, quod liberi, quod soluti: spectaculi scilicet, & spiraculi res. Coronam si forte fascem existimas florum per seriem comprehensorum, ut plures simul portes, ut omnibus pariter utaris, jam vero & in sinum conde, si tanta munditia est: in lectulum sparge, si tanta mollitia est: & in poculum crede, si tanta innocentia est. tot modis D frui, quot & sentis. Ceterum ^f in capite quis sapor floris? qui coronæ sensus? nisi vinculi tantum: quo neque color cernitur, neque odor ducitur, nec teneritas commendatur. Tam contra naturam est florem capite sectari, quam sonum nare. Omne autem quod contra naturam est, ^g monstri meretur notam penes omnes, penes nos vero etiam ^h elogium sacrilegii in Deum, naturæ dominum & auctorem. Quæris igitur Dei legem? habes communem istam in publico mundi, in naturalibus tabulis, ad quas & Apostolus solet provocare. ut cum in velamine feminæ: Nec natura vos, inquit, docet? ut cum ad Romanos, Natura facere dicens Nationes ea quæ sunt legis, & legem naturalem suggerit, & naturam legalem. ⁱ Sed & in priore epistola, naturalem usum conditionis in non naturalem masculos & feminas inter se demutasse affirmans ex retributione erroris in vicem pœnæ, ^k utique naturali usui patrocinator. Ipsum Deum secundum naturam prius novimus, & Deum appellantes deorum, VI.

^a Consuetudo autem etiam, &c. Monuit jam Heraldus lib. 2. digress. c. 3. esse hoc idem cum Ulpiani illo, *Diuturnam consuetudinem pro jure & lege in his quæ non ex scripto descendunt, observari solere.* & rationem adducit ex Juliano 1. l. qui. Nam quid interest, suffragio populus voluntatem suam declararet, an rebus ipsis & factis. Adjungo Gregorium Nyss. lib. de Virgin. cap. 9. non abhorrentem a verbis Ulpiani. LAC.

^b Sed & ipse spiritum Dei habens. Etiam hinc colligere est, scriptum hunc librum ante illum de Velandis Virgin. Nam ibi in solo Montano agnoscit completum illud Joan. 16. *Quum venerit ille spiritus veritatis, deducet vos in omnem veritatem.* Hic vero in Apostolo Paulo eundem spiritum Dei agnoscit. Ita miser paulatim ex uno errore in alium, ac deum in hæresim prolapsus est. PAM.

^c Illas etiam natura, &c. Et sane leges omnes antecedit natura; unde qui peccant, contra naturam peccant; sic Tarquinium contra legem naturæ sempiternam peccavit in Lucretiam, licet nulla adhuc lex Julia extaret, nulla de stupro, ex Tull. lib. 2. de leg. LÆ PR.

^d Contactum in manibus extimavit.] Hoc est, Contactum, extremum sive extremum sensum, in manibus collocavit, & quidem extremis: nam extrema digitorum, tactuum differentias maxime percipiunt ac sentiunt. Hic autem extremum dicit pro extremo, ut lib. 2. de Cultu fem. pag. 179. extimationem pro extremitate. RIG.

^e Per hæc exterioris hominis administrantia, munerum di-

vinorum ab anima deducuntur ad sensus.) Tertulliani sententia est: Per hæc organa, aurium scilicet, oris, oculorum, narium, ac denique manuum, quæ omnia exteriori homini, id est corpori, adfamulantur & administrant, rerum naturalium, quæ sunt a Deo hominum gratia conditæ, ad sensum sive ad probationem ab anima deduci. Nempe Anima est quæ audit, anima est quæ videt, anima est quæ sentit. Ab anima sentienti, recte ad sentire dicuntur aures, oculi, manus, per quæ anima audit, videt, tangit. Idem.

^f In capite qui sapor floris?] Ideoque Diogenes unguento sibi pedes ungeens distabat: Odorem a capite in aerem evapescere, a pedibus autem ad nares pervenire. Idem.

^g Monstri meretur notam penes omnes.) Hæc verba, penes omnes, non habentur in exemplari, & omitti quidem possunt eleganter. Idem.

^h Elogium sacrilegii. Cum aspectu ad elogia & titulos reorum, de quibus capite 1. de Idol. Itaque notat Tertull. crimen sacrilegii. Sæpe enim vox ista in malam partem conc. Hispalen, secundum cap. 5. *etiam cum aspectu ad vos. non consecrationis titulum, sed ignominie elogium.* LAC.

ⁱ Sed et in priore epistola.] Liber Urtini, in primore. Sic lib. de Præscr. hæreticor. pag. 243. *Semen frumenti a Domino seminatum in primore constituit.* RIG.

^k Utique naturali usui patrocinator.] Vetus exemplar. *Naturalibus patrocinator.* Quod verum esse arbitror. Idem.

rum, & bonum præsumentes, & iudicem invocantes: quæris, ^a an conditioni ejus fruenda natura nobis debeat præire, ne illa rapiamur, qua Dei æmulus universam conditionem certis usibus homini mancipatam, cum ipso homine corrumpit, unde eam & Apostolus invitatam ait ^b vanitati succidisse, vanis primum usibus, tum turpibus, & injustis, & impiis, subversam? Sic itaque & circa voluptates spectaculorum infamata conditio est ab eis, qui natura quidem, Dei omnia sentiunt, ex quibus spectacula instruuntur; ^c scientia autem deficiunt illud quoque intelligere, omnia esse a diabolo mutata. ^d Sed & huic materiæ propter ^e suaviludios nostros Græco quoque stilo satisfecimus. Proinde coronarii isti ^f agnoscant interim naturæ auctoritatem communis sapientiæ nomine, qua homines; sed ^g propriæ religionis pignora, qua Deum naturæ de proximo colentes: atque ita, velut ex abundantia ceteras quoque rationes dispiciant, quæ nostro privatim capiti coronamenti, & quidem, ^B omnibus, interdiciunt. Nam & urgemur a communione naturalis disciplinæ, converti ad proprietatem Christianæ totam jam defendendam, per ceteras quoque species coronarum, quæ aliis usibus prospectæ videntur, ut aliis substantiis structæ; ne quia non ex floribus constant, quorum usum natura signavit (ut ipsa hæc laura militaris) non credantur admittere sectæ interdictionem, quia evaserint naturæ præscriptionem. Video igitur & curiosius & planius agendum ab originibus usque ad profectus & excessus rei. Literæ ad hoc seculares necessariae. de suis enim instrumentis secularia probari necesse est. Quantulas attigi, credo sufficient. Si fuit aliqua Pandora, quam primam feminarum memorat Hesiodus, hoc primum caput coronatum est a Charitibus, cum ab omnibus muneraretur; unde Pandora. ^h Nobis vero ⁱ Moyses propheticus non poeticus pastor, principem feminam Evam facilius pudenda foliis, quam tempora floribus, incinctam describit. Nulla argo Pandora. Sed & de mendacio erubescenda est coronæ origo. Jam nunc & de veritatibus suis. ^k Certe enim Græcos fuisse constat auctores rei vel illuminatores. Saturnum Pherecydes ante omnes refert coronatum, Jovem Diodorus ^l post devictos Titanas. ^m Dat & Priapo tænias idem, & ⁿ Ariadnæ sertum ex auro & Indicis gemmis. Vulcani opus, Liberi munus: ac postea sidus. Junoni vitæ Callimachus induxit. Ita & Argis signum ejus palmite redimitum, subjecto pedibus ejus corio leonino, insultantem ostentat novercam de exuviis utriusque privigni. Hercules nunc populum capite præfert, nunc oleastrum, nunc apium. Habes tragœdiam Cerberi, habes Pindarum, atque Callimachum, qui & Apollinem memorat interfecto ^o Delphyne dracone, ^p lauream induisse: Liberum, eundem apud Ægyptios Osirin, Harpocratiæ industria ^q hereditum argumentatur, quod hærede natura sit cerebrum ^r ab heluco defendere. Sed & alias Liberum principem coronæ plane laureæ, in qua ex Indicis triumphavit, etiam vulgus agnoscit, cum dies in illum solennes, Magnam appellat coronam. ^s Si & Leonis Ægyptii scripta evolvas, prima Isis repertas spicas capite circumtulit, rem magis ventris.

^a An conditioni ejus fruenda natura nobis debeat præire. Hoc est, An rebus quas Deus condidit, frui sic debeamus, ut naturam ducem sequamur. Conditionem dicit, quod alii Creaturam. Sic lib. 1. de Cultu fem. pag. 173. Dei conditio est tibi. Hoc est, Thus a Deo conditum creatumque est. RIG.

^b Vanitati succidisse. Id usurpat, (inquit Rhen.) ut in aliis libris sæpenumero, pro succubuisse, vel subjectum esse, uti transtulit noster interpres Rom. 8. Legimus autem paulo post iterum ex ms. vatic. cod. Paterniacensi & Miraugiensi, qui natura quidem, Dei omnia sentiunt. Nam Dei sustulerat Rhenanus. PAM.

^c Scientia autem deficiunt illud quoque intelligere. Deficiunt intelligere, hoc est, non intelligunt. Deficiunt scientia qua intelligant. RIG.

^d Sed & huic materiæ. Alludit haud dubie ad librum Spectaculorum non modo Latino, sed & Græco stylo a se scriptum. PAM.

^e Suaviludios nostros. Sic vocat qui ex Christianis adhuc spectaculorum oblectamenti tenebantur; intelligit autem duos libros de spectaculis. RHEN.

^f Agnoscant interim. Hæc vocula in Tertulliano non accipienda est vulgari sensu, ut notet aliquid supponi non probatum: errabis enim sæpissime hoc putans: nam hic nihil interim supponit, jam enim luculenter probavit auctoritatem naturæ, sed interim idem est, quod, jam nunc. LAC.

^g Propriæ religionis pignora. Rescribit Junius pignora, & alienissime explicat, fortasse quia noluit Sanctos agnoscere, neque illos coli sparsione florum, sed videat consimilem periodum initio seq. cap. Jam enim audio dici, &c. LAC.

^h Nobis vero Moyses, &c. Moysen Pastorem fuisse indicant Exodi verba cap. 4. Moyses autem pascabat oves soceri, &c. Porro per poeticum pastorem intelligit Hesiodum, qui ad Heliconem paternarum ovium custodem agens cum Musas conspexisset, & ab eis ad Hippocrenen, id est caballinum fontem deductus fuisset, statim excellentissimus poeta factus est. unde illud Ovid.

Non mihi sunt visæ Clio, Clusve sorores
Servanti pecudes vallibus Aspera tuis. RHEN.

ⁱ Moyses propheticus, non poeticus pastor. Moyses & Hesiodus ambo fuere pastores: ille propheticus, hic poëticus. RIG.

^k Certe græcos. Sic legendum arbitramur: etsi in antiquissimo exemplari legatur, Ceteris, & in Urfini cod. Certas. Ait Tertullianus Græcos fuisse auctores vel illuminatores rei coronariæ; quod ita esse sequentia demonstrant. Idem.

^l Post devictos Titanas. In libris editis, atque etiam in exemplaribus antiquis additur, hoc munere a ceteris honoratum. Quod ab Tertulliano esse non videtur. Idem.

^m Dat et Priapo tænias. In cod. Agobardi legitur, tæmianias. Idem.

ⁿ Ariadnæ sertum ex auro & Indicis gemmis. Hyginus, udi de Corona: Hæc existimatur Ariadnes fuisse, a Libero patre inter sidera collocata. Idem paulo post: Dicitur etiam a Vulcano facta ex auro & Indicis gemmis. Germanicus: Coronam Vulcani opere factam ex auro & gemmis pretiosis. Idem.

^o Delphyne dracone. Hujus scripturæ vestigia apparent in codice Agobardi. Helychius: Δελφίς, ὅ ἐν δελφῶν δρῶν, Idem.

^p Lauream induisse. In editionibus & libris etiam mss. sequitur, qua supplicem. Erant enim supplices coronati apud veteres. Verum hæc Tertulliani esse non puto. Reddo tamen, si quis ablata repetitum veniat. Idem.

^q Hereditum argumentatur. Plinius lib. 16. cap. 4. feruntque primum omnium Liberum patrem imposuisse capiti suo ex hederæ. Item cap. 24. Alexandrum vero ob raritatem ita coronato exercitu, victorem ex India rediisse exemplo Liberi patris, &c. RHEN.

^r Ab heluco defendere. Significat helucus auctore Sexto Pompejo, languidum & semisomnum, & hesternum vino languentem, sic dictum ab hiatu oris & oscitatione. Quamquam Tertullianus pro ipsa potius affectione capitis videtur usurpare, qua proclives in somnum reddimur, quam græci κατὰ βαπταζ appellant. De hederæ vi frigoris multa sunt apud auctores. Idem.

^s Si et leonis Ægyptii scripta revolvas. Hugo

A ventris. Plura quarentibus, omnia exhibebit præstantissimus in hac quoque materia commentator *Claudius Saturninus. Nam est illius de Coronis liber, & origines, & causas, & species, & sollemnitates earum ita edifferens, ut nullam gratiam floris, nullam lætitiā frondis, nullum cespitem, aut palmitem, non alicujus capiti invenias consecratum. Quo satis instruemur, quam alienum judicare debeamus coronati capitis institutionem, ab eis prolatam, & in eorum deinceps honorem dispensatam, quos seculum deos credidit. Si enim mendacium divinitatis diabolus operatur in hac etiam specie, a primordio mendax, sine dubio & eos ipse prospexerat, in quibus in mendacium divinitatis ageretur. Quale igitur habendum est apud homines veri Dei, quod a candidatis diaboli introductum, & ipsis a primordio dicatum est, quodque jam tunc idololatriæ initiabatur ab idolis, & idolis adhuc vivis? ^b non quasi aliquid sit idolum, sed quoniam quæ idolis alii faciunt, ad dæmones pertinent. ^c Porro si quæ alii idolis faciunt ad dæmones pertinent, quanto magis quod ipsa sibi idola fecerunt cum adviverent? ^d Ipsi scilicet sibi procuraverunt dæmones, per eos in quibus esurierunt ante quod procuraverunt. Tene interim hanc fidem, dum ^e incursum quæstionis excutio. Jam enim audio dici: Et alia multa ab eis prolata, quos seculum deos credidit; tamen in nostris hodie usibus, & in pristinorum sanctorum, & in Dei rebus, & in ipso Christo deprehendi, non alias scilicet hominem functo, quam per communia ista instrumenta ^f exhibitionis humanæ. Plane ita sit, nec antiquius adhuc in origines disceptabo. Primus literas Mercurius enarraverit; necessarias confitebor & commerciis rerum & nostris erga Deum studiis. Sed & si nervos idem in sonum strinxit, non negabo & hoc ingenium cum sanctis fecisse, & Deo ministrasse, audiens David. Primus medelas Æsculapius exploraverit; memini & Esaïam Ezechia languenti aliquid medicinale mandasse. Scit & Paulus stomacho vinum modicum prodesse. Sed & Minerva prima molita sit navem; videbo navigantem Joam & Apostolos. Plus est, quod & Christus vestietur ^g habebit etiam penulam Paulus. Si & uniuscujusque supellectilis & singulorum vasculorum aliquem ex diis seculi auctorem nominant, agnoscant necesse est & ^h recumbentem in lectulo Christum, & cum peluem discipulorum pedibus offert, & cum aquam ex urceo ingerit, & cum linteo circumstringitur, ⁱ propria Osiridis veste. Hujusmodi quæstioni sic ubique respondeo, admittens quidem utensilium communionem, sed provocans eam ad rationalium & irrationalium distinctionem, ^j quia passivitas fallit, obumbrans corruptelam conditionis, qua subjecta est vanitati. Dicimus enim ea demum & nostris, & superiorum usibus, & Dei rebus, & ipsi Christo competisse, quæ meras utilitates, & certa subsidia, & honesta solatia ^k necessariis vitæ humanæ procurant: ut ab ipso Deo inspirata credantur priore prospectore, & instructore, & oblectatore, si forte, hominis sui. Quæ vero hunc ordinem exceßerint, ea non convenire usibus nostris, præsertim quæ, propter ea scilicet, nec apud seculum, nec in Dei rebus, nec ^l in conversationibus Christi recognosci est. Quis denique Patriarches, quis Prophetes, quis

O Levites,

Leonem Augustinus ex Alexandro magnum antistitem vocat factorum Egyptiorum, lib. viii. de Civ. Dei, cap. 5. & 27. Hyginus in Ariete, res Egyptias conscripsisse ait. Idem Hyginus passim fabulis suis, & Callimachi, & Pherecidis, & aliorum qui hic a Septimio citantur, commemorat.

a *Claudius Saturninus.* Hujus opera nulla extant, sed credo librum Tertulliani hunc de Corona mil. esse plane epitomen illius libri. LAC.

b *Non quasi aliquid sit idolum.*] Ait Tertullianus, Idololatriam esse mendacium divinitatis, quod jam a primordio mendax Diabolus operatus est, ita ut providerit sibi ac prospexerit homines, in quibus id mendacium ageretur. Etenim Dii gentium ex hominibus fuerunt, quos Gentes vitæ sanctos, vel adulandi studio, posteris eorum forte petentibus, vel beneficiorum memoria pro Diis habuere. Hic fuit vetustissimus referendi bene merentibus gratiam mos, ut tales numinibus adscriberentur. Neque aliter de Diis avi sui Plinius opinabatur. Hosce igitur homines, quos sibi prospexit Diabolus, ex quibus idola, seu divinitatis fuit atque mendacia fierent, Diaboli candidatos vocat Tertullianus, qui cum adviverent, jam idola esse, & sibi statuas poni & coli ambitiose adfectaverint. Atque hæc omnia Christianis veri Dei cultoribus abhorrenda esse ait, non quasi aliquid sint idola vel statuae; sed quoniam cultus ille, quem homines idolis statuivisse tribuunt, ad dæmones, æmulos Dei, pertinet: Deinde adjicit: Quod si ea quæ homines idolis faciunt, ad dæmones pertinent, quanto magis quod ipsa sibi idola fecerunt, cum adhuc essent in vivis? RIG.

c *Porro si quæ alii, &c. videtur esse sensus.* Porro si ea quæ gentiles faciunt, in idolis suis, alii, puta Mercario vel Jovis, loquitur autem de sacrificiis & immolatione. RHEN.

d *Ipsi scilicet sibi procuraverunt dæmones, per eos in quibus esurierunt ante quod procuraverunt.*] Ait, Dæmonas procurasse sibi idola, & statuas, & thura, & nidorem sacrificiorum, per eos homines, quorum adhuc inter mortales agentium animis ita infederant, ut iis & per eos ipsi vive-

re, atque inter homines esse viderentur. Itaque jam ante ipsi dæmones in iis hominibus esurierant, & appetierant omnem illum idololatriæ apparatus. Esuriendi verbum hic usurpatur pro vehementis desiderii ardore: quemadmodum & in Scorpiaco, ubi de Sanctis qui jam in carcere tormenta quædam erant passi: *Degustata*, inquit, *in carcere martyria esuriunt.* RIG.

e *Ipsi scilicet sibi procuraverunt Dæm.*] Sic ipse lib. de Spectaculis, pag. 95. ait: *Dæmonas ab initio prospicientes sibi, inter cetera idololatriæ, etiam spectaculorum inquinamenta, quibus hominem a Deo avocarent, & suo honori obligarent, prospexisse.* Idem.

f *Ipsi scilicet sibi procuraverunt dæmones.* procurare cum dativo, ut lib. i. adv. Marcionem. Æmulatio autem liberando homini procurat, & multis aliis in locis. RHEN.

g *Incursum quæstionis.*] Impetum. RIG.

h *Exhibitionis humanæ.*] Hoc est, vitæ humanæ. Quemadmodum & juris Auctores dicunt, *Onera exhibenda uxoris, & Parentes a filiis exhibendos.* Idem.

i *Recumbentem in lectulo Christum.* Tractat hunc locum Sirmondus Noster in ep. 2. lib. i. Sidonii, aitque ideo, quia Christus recubuit, Joannem qui per ætatem fortasse ultimus erat, Christi proximum in ejus sinu accubuisse. Etenim sic disposita erat res in stibadio, ut Christo primus locus daretur, deinde cæteri accumberent, & ultimo loco esset Joannes, ac propterea in sinu Christi acquiesceret, ita videlicet erat cœna Christi, non ut nunc volunt pictores, in medio Christus stipantibus apostolis, hinc inde latera; sed vere in dextro cornu, & circumdabant reliqui, & claudebant agmen illud facrum Joannes, qui propterea recubuit ad latus Christi. LAC.

j *Propria Osiridis veste.* Auctor est Herodotus nefas apud Ægyptios fuisse laneas vestes in ædes sacras inferre, proinde lineis utebantur. RHEN.

k *Quia passivitas fallit.*] Passivitas, id est, vulgus. RIG.

l *Necessariis vitæ bonis.*] Hoc est, necessitatibus. Idem.

Levites, aut Sacerdos, aut Archon, quis vel postea Apostolus, aut Evangelizator, aut A Episcopus invenitur coronatus? Puto nec ipsum Dei templum, nec arca testamenti, nec a tabernaculum martyrii, nec altare, nec candelabrum: quibus utique & in prima dedica- tionis solennitate, & in secunda restitutionis gratulatione competisset coronari, si dignum Deo esset. Atquin si figuræ nostræ fuerunt (nos enim sumus & templa Dei, & altaria, & luminaria, & vasa) hoc quoque figurate portendebant, homines Dei coronari non oportere. Imagini veritas respondere debet. Si forsitan opponis ipsum Christum coronatum, ad hoc breviter interim audies: Sic & tu coronare. licitum est. ^b Tamen nec illam impietatis contumeliosæ coronam populus conscivit. Romanorum militum commentum fuit, ex usu rei secularis, quem populus Dei nec publicæ unquam lætitiæ, nec ingenitæ luxuriæ nomine admisit; facilius, cum tympanis & tibiis & psalteriis revertens de captivitate Baby- loniæ, quam cum coronis: & post cibum & potum exurgens ad ludendum sine coronis. Nam neque lætitiæ descriptio, neque luxuriæ denotatio, de coronæ decore, aut dedecore tacuisset. adeo & Esaias, Quoniam, inquit, cum tympanis & tibiis & psalteriis bibunt vinum: dicturus esset etiam cum coronis, si unquam hic usus fuisset in Dei rebus. Ita cum idcirco proponis deorum secularium ornamenta etiam apud Deum deprehendi, ut inter hæc coronam quoque capitis communi usui vindices; ipse tibi jam præscribis non habendum in communionem usus, quod non invenitur in Dei rebus. ^c Quid enim tam indignum Deo, quam quod dignum idolo? Quid autem tam dignum idolo, quam quod & mortuo? Nam & ^d mortuorum est ita coronari: quoniam & ipsi idola statim fiunt & habitu & cultu consecrationis, quæ apud nos secunda idololatria est. Igitur qui sensu careant, illorum erit perinde uti ea re, cujus careant sensu, atque si abuti ea vellent, si sensu non carerent. Nulla vero distantia est abutendi, cum veritas cessat utendi, cessante natura sentiendi; Qua vult quis abutatur, cum non habeat qua utatur? Nobis autem abuti apud Apostolum non licet, facilius non uti docentem. nisi quod nec abutuntur qui nihil sentiunt: sed vacat totum, & est ipsum quoque opus mortuum, quantum in idolis: vivum plane quantum in dæmoniis, ad quæ pertinet superstitio. Idola Nationum, inquit David, argentum & aurum: oculos habent, nec vident: nares, nec odorantur: manus, nec contrectant. Per hæc enim floribus frui est. Quod si tales edicit futuros, qui idola fabricantur, tales jam sunt qui secundum idolorum ornatum quid utuntur. Omnia munda mundis ita & immunda omnia immundis: nihil autem immundius idolis. Ceterum substantiæ munda, ut Dei res, & hac sua conditione communes usui: sed ipsius usus administratio interest. Nam & ego mihi gallinacium macto, non minus quam Æsculapio Socrates: & si me odor alicujus loci offenderit, ^e Arabiæ aliquid incendo: sed non eodem ritu, nec eodem habitu, nec eodem apparatu, quo agitur apud idola. Si enim ^f verbo nudo conditio polluitur, ut Apostolus docet: Si quis autem dixerit; ^g hoc idolothytum est, nec contigeris: multo magis cum salutaveris habitu, & ritu, & apparatu idolothytorum, contaminatur. Ita & corona idolothytum efficitur. Hoc enim ritu, & habitu, & apparatu idolo immolatur auctoribus suis: quorum eo vel maxime proprius est usus, ne in comunem possit admitti, quod in Dei rebus non invenitur. Propterea Apostolus inquit: Fugite idololatriam: omnem utique & totam. Recogita silvam, & quantæ latitant spinæ. Nihil dandum idolo, sic nec sumendum ab idolo. Si in idolo recumbere alienum est a fide, quid in idoli habitu videri? ^h quæ communio Christo & Beliz? & ideo fugite. Longum enim divortium mandat ab idololatria; in nullo proxime agendum: Draco etiam terrenus de longinquo homines spiritu absorbet. Altius Joannes, Filioli, inquit, custodite vos ab idolis: Non jam ab idololatria quasi ab officio, sed ab idolis, id est ab ipsa

a Tabernaculum Martyrii. Ut in veteri testamento testi-
monii tabernaculum ita & novo, testimonium quippe est
μαρτύριον septuaginta interp. pro martyrum basilicis ea quo-
que vox usurpatur, sic coacta fuit synodus Chalcedon.
in τῇ μαρτυρίᾳ τῆς ἀγίας & καθολικῆς μαρτυρίας ὁμολογίας
in basilica sanctæ & invictæ martyris Euphemiæ, ut habe-
tur act. 4. ejusdem syn. LE PR.

b Tamen nec illam impietatis contumeliosæ coronam po-
pulus conscivit.] Populus, hoc est, Judæi, RIG.

c Quid enim tam indignum Deo? Hujus argumenti for-
ma collectior est in exemplari: Quid enim tam indignum
Deo, quam quod dignum idolo? quam quod & mortuo?
RIG.

d Mortuorum est ita coronari. scribit enim Plinius coronas
sepulchrorum & manium honorem fuisse. RHEN.

d Quam Æsculapio Socrates. Hoc jussit quum in carcere
esset, paulo post bibiturus venenum. RHEN.

e Arabiæ aliquid incendo.] Cum de se loquitur, etiam
vocabulo thuris uti reformidat. Dixit autem, Arabiæ ali-
quid incendo; hoc est, aliquid thuris vel odoris Arabici.
Et libro adversus Judæos, Spolia Arabiæ interpretatur, Au-
rum & Odores. Verus Auctor apud Festum, Arabice olet,
id est, ex odoribus Arabicis. RIG.

f Verbo nudo. Credo virum peritissimum in jure, allussisse

ad formulas, quæ in jure sunt, ubi frequenter leges: nuda
possessio, nuda proprietas, nuda ratio, nuda traditio. Vide-
licet possessio, cui non proprietas admittitur: proprietas a qua
abest usus-fructus: ratio, ubi aliquod debitum in rationes
refertur, cum tamen nulla causa præcesserit debiti: traditio
quæ non habet justam & idoneam causam transferendi do-
minii. Sic ergo nudum verbum erit, quo quis admonetur
ab homine, in quo nulla auctoritas admonendi, quasi tale
sit nudum omni auctoritate & fulcro. LAC.

g Hoc Idolothytum est, ne contigeris. Istud ex Apost. 1.
Cor. ubi retinuit vocem græcam εἰδωλθύτων, pro eo quod
interpres noster vertit immolatum idolis. Mirum est au-
tem quomodo legat Non contigeris, quum græce sit
εὐδαιμονε, quod non aliter transferri potest quam sicuti noster
interpres, ne manducaris. PAM.

h Quæ communio Christi, &c. Dilatat cognatis aliis Dro-
gon episcop. Mostien. Aliis Cassianus collat. 12. cap. 16.
LAC.

i Draco etiam terrenus de longinquo homines spiritu ab-
sorbet.] Pamelius edidit: Draco etiam terrenus de longin-
quo non minus spiritu absorbet aliter. Quæ sumpta viden-
tur ex iis quæ de basilisco refert Isidorus, draconi minime
convenientia. Longe aliter ediderat Rhenanus, Draco etiam
terrenus de longinquo hominis spiritus absorbet. Quod pro-

A ipsa effigie eorum. Indignum enim ut imago Dei vivi, imago idoli & mortui fias. Usque adhuc proprietatem istius habitus & ex originis censu, & ex superstitionis usu idolis vindicamus, ex eo præterea, quod dum in rebus Dei non refertur, magis magisque imago illorum deputatur, in quorum & antiquitatibus, & solennitatibus, & officiis convenitur. Ipsæ denique fores, & ipsæ hostiæ & aræ, ^a ipsi ministri & sacerdotes eorum coronantur. Habes omnium collegiorum sacerdotium coronas apud Claudium. Sed & illam interstruximus distinctionem differentiarum rationalium & irrationalium, eis occurrentem, qui communionem in omnibus de quorundam exemplorum occasione defendunt. Ad hanc itaque partem causas jam ipsas coronarias inspicere superest, ut dum ostendimus extraneas, immo & contrarias disciplinæ, nullam earum rationis patrocinio fultam probemus, quo possit habitus huiusmodi, usus quoque communioni vindicari: etsi sunt quidam, quorum exempla nobis objectantur. Etenim, ut ipsam causam coronæ militaris aggrediar, pu-
 B to prius ^b conquirendum, an in totum Christianis militia conveniat. Quale est alioquin de
 C accidentibus retractare, cum a præcedentibus culpa sit? ^c Credimusne humanum sacramentum divino superduci licere, & in alium dominum respondere post Christum? & ejerare patrem ac matrem, & omnem proximum, quos & Lex honorari, & post Deum diligere præcipit, ^e quos & Evangelium solo Christo pluris non faciens, ^f sic quoque honoravit? Licebit in gladio conversari, Domino pronuntiante, Gladio periturum, qui gladio fuerit usus? Et prælio operabitur filius pacis, ^g cui nec litigare conveniet? Et vincula & carcerem & tormenta & supplicia administrabit, nec suarum ultor injuriarum? Jam stationes, aut aliis magis faciet quam Christo? aut & Dominico die, quando nec Christo? & excubabit pro templis, quibus renuntiavit? & cœnabit illic ubi Apostolo non placet? & quos interdum exorcismis fugavit, noctibus defensabit, incumbens & ^h requiescens super pilum, quo perfossum est latus Christi? vexillum quoque portabit æmulum Christi? & signum postulabit a principe, qui jam a Deo accepit? mortuus etiam tuba inquietabitur æneatoris, qui excitari a tuba angeli expectat? & cremabitur ex disciplina castrensi Christianus, ⁱ cui cremare non licuit; cui Christus merita ignis indulget? Quanta alia in delictis circumspici possunt castrensi munium, transgressionem interpretanda? Ipsum de castris lucis in castra tenebrarum nomen deferre, ^k transgressio est. Plane si quos militia præventos fides posterior invenit, alia conditio est, ut illorum quos Joannes admittebat ad lavacrum, ut Centurionum fidelissimorum, quem Christus probat, & quem Petrus catechizat: dum tamen ^l suscepta fide atque signata aut deferendum statim sit, ut a multis actum: aut omnibus modis cavillandum, ne quid adversus Deum committatur, ^m quæ nec ex militia permittuntur; aut novissime perpetiendum pro Deo, ⁿ quod æque fides pagana condixit. Nec enim delictorum impunitatem, aut martyriorum immunitatem militia promittet. Nusquam Christianus aliud est. Unum evangelium, & idem Jesus: negaturus omnem negatorem, & confessorus omnem confessorem Dei: & salvam facturum animam pro nomine ejus amissam, perditurus autem de contrario adversus nomen ejus lucri habitam. Apud hunc tam miles est, paganus fide-
 O 2 lis:

xime accedit ad veram lectionem quam restitimus e codice Agobardi: *Draco etiam terrenus de longinquo, homines spiritus absorbet*. Nam hic agit Tertullianus de fugienda idololatria, ex Pauli ad Corinthios præcepto, & fugiendam esse ait quam longissime; quia Draco terrenus, nempe Satanas infernus, spiritu & afflatu suo homines absorbet, etiam de longinquo. Deinde adjicit ex prima Joannis; *Altius Joannes, Filii, custodite vos ab idolis*. Hoc est, Joannes rem altius repetit, & non solum fugiendam esse idololatriam pronuntiat, verum etiam fugienda idola ipsa. RIG.

^a *Ipsi ministri & sacerdotes*. Tradit Plinius coronas primum inter sacra tantum, & bellicos honores suum nomen vindicasse. RHEN.

^b *Conquirendum an in totum Christi*. Qui non permittit ut Christianus ethnico belligeranti navet operam, an permissurus est ut Christianus Christianos, Christianos, hoc est fratres persecuturo se militem adjungat? haud dubie nunquam credidit futurum Tertullianus ut Christiani mutuis armis concurrerent. Idem.

^c *Credimusne humanum sacramentum*. Alludit ad Sacramentum & responsum sive confessionem fidei in Baptismo factam. PAM.

^d *Et ejerare patrem ac matrem, &c.* Vox illa ejerare idem est atque abdicare seu renuntiare. sensus autem auctoris est, baptismi sacramento non aliud esse superinducendum sacramentum militare. Cum enim castrensi sacramento se obstringit Christianus, ejerare videtur Dei legem qua secundum Deum parentes diligere jubentur. LE PR.

^e *Quos et Evangelium solo Christo pluris non faciens sic quoque honoravit*.] Verus exemplar: *Quos & Evangelium solo Christum pluris quoque honoravit*. Unde, sive legamus, *Solum Christum pluris faciens*; sive, *Solo Christo pluris non faciens*, idem erit sensus. RIG.

^f *Sic quoque honoravit*.] Hoc est, Evangelium non mi-

nus parentes & omnem proximum honorari præcepit quam Lege Mosaica præscriptum fuerat. Etenim Lex eos proxime post Deum: Evangelium, proxime post Christum honorare jussit. Idem.

^g *Cui nec litigare conveniet?* Alludit ad illud. 1. Cor. 6. *Jam quidem omnino delictum est, quod judicia habetis inter vos. quare non magis injuriam accipitis?* atque adeo non male Rhen. *litigare* vocem Jurisconsultorum interpretatur, actionem vel in personam vel in rem apud judicem suscipere. Verum advertendum, quod continuo subjungit ibidem Apostolus. *sed vos injuriam facitis, &c.* PAM.

^h *Requiescens super pilum*.] Libri hætenus editi, *super luncho*. T. Livius xlv. *Scuto præ se erecto stare galeatos: deinde ubi fessi sunt innixos pilo, capite super marginem scuti posito sopitos stare*. RIG.

ⁱ *Cui cremare non licuit*.] Thura, videlicet, idolo, Glossæ Isidori, *Cremutium*, *Holocaustum*. Idem.

^k *Transgressio est*.] Cod. Agobardi, *Transgressionis est*. Idem.

^l *Suscepta fide atque signata aut deferendum statim sit*.] Hoc est, *Deferenda militia*. Idem.

Quæ nec ex militia permittuntur.] Quod in exemplari legitur, *Extra militiam*, minus esse videtur ad mentem Tertulliani. Nam hoc sibi vult: Christiano, quem Fides in militia deprehendit, aut statim suscepta Fide deferendam esse militiam, quod ex militia, id est, per militiæ leges non licet: aut modis omnibus cavendum ne quid adversus Christianam fidem committat, quod item ex militiæ Romanæ legibus vix liceat: aut extrema quæque perpetienda pro Deo, quod omnis Christianus Christo fide dicta condixit. Idem.

ⁿ *Quod æque fides pagana condixit*.] Mortem, scilicet. Nam hoc Christianus paganus, id est, non miles, æque Christo condixit, ac miles. Hanc interpretationem suggerunt sequentia. Idem.

lis; quam paganus est, miles infidelis. ^a Non admittit status fidei necessitates. Nulla est ne-
cessitas delinquendi, quibus una est necessitas non delinquendi. Nam & ad sacrificandum
& directo negandum, necessitate quis premitur tormentorum sive poenarum: tamen nec il-
li necessitati disciplina connivet: quia potior est necessitas timendæ negationis & obeundi
martyrii, quam evadendæ passionis & implendi officii. Ceterum subvertit totam substan-
tiam sacramenti causatio ejusmodi, ut etiam voluntariis delictis fibulam laxet. Nam & vo-
luntas poterit necessitas contendere, habens scilicet unde cogatur. vel ipsam præstruxerim &
ad ceteras officialium coronarum causas, quibus familiarissima est advocatio necessitatis:
cum idcirco aut officia fugienda sint, ne in delictis incidamus; aut & martyria toleranda sint,
ut officia rumpamus. De prima specie quæstionis etiam militiæ ipsius illicitæ, ^b plura non
faciam, ut secunda reddatur, ne si omni ope expulero militiam, frustra jam de corona mili-
tari provocarim. Puta denique licere militiam, usque ad causam coronæ. Sed & de corona
prius dicamus. Laurea ista, Apollini vel Libero sacra est: ^c illi, ut deo telorum; huic, ut
deo triumphorum. Sic docet Claudius ^d cum & myrto ait milites redimiri solere. Veneris
enim myrtum, matris Æneadarum, etiam amiculæ Martis, per Iliam & Romulos, Roma-
ni. ^e Sed ego Venerem non credo ex hac parte cum Marte Romanam, qua pellicis dolor est.
Quum & olea militia coronatur, ad Minervam est idololatria, armorum æque deam, sed &
^f paci cum Neptuno initæ ex hac arbore coronatam. In his erit ferti militaris superstitio pol-
luta & polluens, omniaque jam polluentur & causis. Ecce annua votorum nuncupatio quid
videtur? Prima in principiis, secunda in capitoliis. Accipe post loca, & verba. ^g TUNC
TIBI JUPITER BOVE CORNIBUS AURO DECORATIS VOVIMUS ESSE FU-
TURUM. Cujus sententiæ vox est? utique negationis. Etiam si tacet illic Christianus ore, ^C
coronatus capite respondit. Eadem laurea in donativi dispensatione denuntiatur plane non
gratuita idololatria, aliquibus aureis venditans Christum, ut argenteis Judas. Hoc erit,
Non potestis Deo servire & mammonæ: mammonæ manum tradere, & a Deo absistere?
Hoc erit, Reddite quæ sunt Cæsaris Cæsari, & quæ Dei Deo: ^h nec hominem Deo red-
dere, & denarium Cæsari auferre? Triumphus laurea foliis struitur, an cadaveribus? ⁱ lamnis
ornatur, an bustis? unguentis delibuitur, an lacrimis conjugum & matrum? fortasse quo-
rundam & Christianorum: ^k & apud barbaros enim Christus. ^l Qui hanc portaverit in ca-
pite causam, nonne & ipse oppugnavit? Est & alia militia regiarum familiarum. Nam & ca-
strenses appellantur, ^m munificæ & ipsæ solennium Cæsarianorum. Sed & tu proinde mi-
les ac servus alterius es: & si duorum, Dei & Cæsaris, certe tunc non Cæsaris, cum te
Deo debes, etiam in communibus, credo, potiori. Coronant & publicos ordines lau-
reis publicæ causæ: magistratus vero insuper aureis. ⁿ Superferuntur etiam illis Hetruscæ.
Hoc vocabulum est coronarum, quas gemmis & foliis ex auro quercinis ob Jovem insigneis
^o ad deducendas thesas cum palmatistogis sumunt. Sunt & provinciales aureæ, imaginum
jam, non virorum, capita majora quærentes. Sed tui ordines, & tui magistratus, & ipsum
curiæ nomen, Ecclesia est Christi. Illius es, ^p conscriptus in libris vitæ. Illic purpuræ tuæ,
sanguis

^a Non admittit status fidei necessitates.) At extra sta-
tum fidei admittuntur. 39. 668. Necessitas ad excusationem
deputatur. 110. Opponitur necessitas quasi deprecatrix. 5. 8.
& hic paulo post, Familiarissima est advocatio necessitatis.
RIG.

^b Plura non faciam.] Liber Agobardi, Plura non fa-
ciunt. Ursini, Plura non faciant. Idem.

^c Illi ut deo telorum. Huc pertinet quod a Platone Apo-
lo dicatur ἀπὸ τοῦ πάλαν, id est a jaculando unde etiam fa-
ctum, ut cum arcu & sagittis ejus simulacra formari so-
leant. PAM.

^d Cum & myrto. Myrtus bellicis quoque rebus inservit,
triumphansque de Sabinis Posthumius Tubertus in consula-
tu, qui primus omnium ovans urbem ingressus est, quo-
niam rem leviter sine cruore gesserat, myrto veneris victri-
cis coronatus incedit, optabilemque arborem etiam hostib.
fecit. hæc postea ovantium fuit corona. RHEN.

^e Sed ego Venerem non credo ex hac parte cum Marte Ro-
manam.] Martem, inquit, Romanum crediderim ex ea
parte qua Romulos ex Ilia suscepit, At Venerem ex ea par-
te qua Iliam sibi pellicem sensit & indoluit, Romanam es-
se non arbitror. RIG.

^f Paci cum Neptuno. Quoniam Minerva cum oleaginea
corona pacem iniit cum Neptuno, ideo pacis nota est olea.
LE PR.

^g Tunc tibi Jupiter bove cornibus auro decoratis vovimus
esse futurum.) Hæc est veteris codicis scriptura, quæ fir-
mari etiam possit inscriptione antiqua Fratrum Arvalium,
quæ sic habet. BOVE. AURATO. VOVIMUS. ESSE.
FUTURUM. RIG.

^h Nec hominem deo reddere.] Qui tamen est numisma &
imago Dei. Ait igitur, Christianum, quum sit & miles &
coronatus, non reddere hominem Deo, quia cum ornatu in-
cedit idolis dicato, & denarium auferre Cæsari, quia re-
fert ab Cæsare donativum. Itaque non reddere quæ sunt

Dei Deo, neque etiam quæ sunt Cæsaris Cæsari, Significat
militiæ præliorumque negotia non convenire Christiano.
Prælia relinquenda Cæsari, Coronam seculo & Satanæ:
Hominem ipsum, imaginem Dei, reddendum Deo; sed pu-
rum, sed liberum, nullius servum, nullius militem, præter
Dei. Idem.

ⁱ Lamnis ornatur.) Vetus exemplar, Lemnis, Lemni-
cis. Idem.

^k Et apud barbaros enim Christus.) Idem respondit
Triephon Lucianicus interroganti Criticæ, An Scytharum
res curæ essent Deo? Omnino, inquit, εἰ τοῦ Χριστοῦ ἡ
ἐκείνων ἐστὶν ἐξουσία. Idem.

^l Qui hanc portaverit in capite causam.] Coronam
triumphalem, causam cadaverum, bustorum, lacrymarum.
Idem.

^m Munificæ & ipsæ solennium Cæsarianorum. Apud Fe-
stum legimus munifices vocatos milites, qui non vacabant,
sed munus principi faciebant: qui vacabant appellabantur
beneficiarii. Sed & Vegetio munifices sunt milites, qui mu-
nus faciunt a quo liberi sunt immunes qui dicuntur. Expone
ergo munificæ id est ad munus solennium Cæsarianorum ad-
strictæ & obligatæ. posterior ætas munificum pro munifice
usurpavit. Nam & Paulus Jurec. in cap. Munus de verb.
signi. etiam officium significare docet, unde munera milita-
ria, & quosdam milites munifices vocari. RHEN.

ⁿ Superferuntur etiam illis Hetruscæ.] Sic habet vetus
exemplar, superferuntur illis, hoc est, etiam aureis nobi-
liores habentur. RIG.

^o Ad deducendas thesas. Tensam festus docet esse vehi-
culum argenteum, quo exuvie deorum ludis Circensibus in
Circum ad pulvinar vehebantur. RHEN.

^p Conscriptus in libris vitæ.) De istis quoque libris
inaudierat aliquid Triephon Luciani. Ait enim ad Critiam:
ἀνείκατον ἀπὸ τοῦ αἵματος τοῦ ἐν ταῖς ἐκκλησίαις βιβλίοις τοῦ ἀγαθῶν
ἀπογραφῶν. RIG.

A sanguis Domini: & clavus latus in cruce ipsius; illic securis ad caudicem arboris posita, ^a illic virgæ ex radice Jesse. Viderint & publici equi cum coronis suis. Dominus tuus, ubi secundum scripturam Jerusalem ingredi voluit, nec asinum habuit privatum. Isti in curribus, & isti in equis, nos autem in nomine Domini Dei nostri invocabimus. Ab ipso incolatu Babylonis illius in Apocalypsi Joannis submovemur, ne dum a suggestu. Coronatur & vulgus nunc ex principalium prosperitatum exultatione, nunc ex municipalium solennitatum proprietate: & est omnis publicæ lætitiæ luxuria captatrix. Sed tu peregrinus mundi hujus civis supernæ Jerusalem. Noster, inquit, municipatus in cœlis. Habes tuos census, ^b tuos fastos: nihil tibi cum gaudiis seculi; immo contrarium debes. Seculum enim gaudebit, vos vero lugebitis. Et puto, Felices, ait, lugentes, non coronatos. ^c Coronant & nuptiæ spon-
 B sones. ideo non nubamus ethnicis, ne nos ad idololatriam usque deducant, a qua apud illos
 nuptiæ incipiunt. habes legem a Patriarchis quidem, habes Apostolum in Domino nube-
 re jubentem. Coronat & libertas secularis. Sed tu jam redemptus es a Christo, & quidem
 magno. Servum alienum, quomodo seculum manumittet? Et si libertas videtur, sed & ser-
 vitus videbatur. Omnia imaginaria in seculo, & nihil veri. Nam & tunc liber hominis eras
 redemptus a Christo: & nunc servus es Christi, licet manumissus ab homine. Si veram pu-
 tes seculi libertatem, ut & corona conignes, redisti in servitutem hominis, quam putas li-
 bertatem: amisisti libertatem Christi, quam putas servitutem. ^d Nunquid & agonisticæ cau-
 sæ disputabuntur, quas statim tituli sui damnant? & sacras & funebres scilicet. hoc enim
 C superest ut Olympius Jupiter, & Nemeæus Hercules, ^e & misellus Archemorus, & ^f An-
 tinous infelix in Christiano coronentur, ut ipse spectaculum fiat, quod spectare debet. Uni-
 versas (ut arbitror) causas enumeravimus. nec ulla nobiscum est: omnes alienæ, profanæ, il-
 licitæ, semel jam in sacramenti testatione egeratæ. Hæ enim erant pompæ diaboli & angelo-
 rum ejus, officia seculi, honores, solennitates, popularitates, falsa vota, humana servitia,
 laudes vanæ, gloriæ turpes: & in omnibus istis idololatria, in solo quoque sensu corona-
 rum quibus omnia ista redimita sunt. Præfabitur quidem Claudius etiam cœlum fideribus
 apud Homeri carmina coronatum. certe a Deo, certe homini. igitur & homo ipse a Deo co-
 ronandus est. Ceterum a seculo coronantur & lupanaria, & latrinæ, & pistrina, & carcer,
 & ludus, & ipsa amphitheatra, & ipsa spoliaria, ipsæque libitinæ. ^h Quam sacer sanctus,
 quamque honestus ac mundus sit habitus iste, noli de uno poetico cœlo, sed de totius mun-
 D di commerciis æstimare. At enim Christianus nec januam suam laureis infamabit, si norit
 quantos deos etiam ostiis diabolus affinxerit, Janum a janua, Limentinum a limine, ⁱ For-
 culum & Cardam a foribus & cardinibus, & apud Græcos Thyreum Apollinem, & Ante-
 lios dæmonas. Tanto abest ut capiti suo munus inferat idololatriæ, immo jam dixerim XIV.
 Christo, siquidem caput viri Christus est, tam liberum quam & Christus: ne velamento
 quidem obnoxium, nedum obligamento. Porro & quod obnoxium est velamento, caput fe-
 minæ, hoc ipso jam occupatum, non vacat etiam obligamento. habet humilitatis suæ farci-
 nam. Si nudo capite videri non debet propter angelos, ^k multo magis coronatos scandali-
 zaverit. Quid enim est in capite feminæ corona, quam formæ lena, quam summa lasciviæ
 nota, extrema negatio verecundiæ, conflatio illecebræ? Propterea nec ornabitur operosius
 mulier ex Apostoli prospectu, ut nec crinium artificio coronetur. Qui tamen & viri caput
 est, & feminæ facies, vir Ecclesiæ Christus Jesus, quale oro te, sertum pro utroque sexu
 subiit? ex spinis opinor & tribulis, in figuram delictorum, quæ nobis protulit terra carnis,
 abstulit autem virtus crucis, omnem aculeum mortis in Dominici capitis tolerantia obtun-
 dens. Certe præter figuram, contumelia in promptu est, & turpitudine & dedecoratio, & his
 implexa sævitia, quæ tunc Domini tempora & fœdaverunt & lancinaverunt; uti tu nunc

laurea,

^a Illic virgæ ex radice Jesse.) Virgas dicit, alludens ad fasces Romanorum magistratum, & sic legitur in cod. Agobardi. Idem.

^b Tuos fastos. Fasti erant libri continentes totius anni rationem & celebritates: cum respectu ad hos loquitur Tertullianus. In ecclesia quoque sunt fasti, ne tu municipiorum fastos & solennitates cura. Notandus sanè locus ad morem ecclesiæ, quæ conferebat natalitia, id est obitus martyrum, in fastos, quos fastos ecclesiastico nomine vocamus *martyrologia*. Hujus rei est locus elegans Cypriani epist. 83. LAC.

^c Coronant & Nuptiæ sponsores. Huc pertinet quod sponsa ad virum iter parans, ex verbena quæ veneri dicata est, & floribus, herbisque a se lectis corollam texere soleat, eamque secum deferre: nam emptæ gestare ferta vitio dabatur. Item quod sponsus domi illam operiens, paratu magno januam coronare, multaque lauro exornare soleat, quemadmodum auctor est Alexander ab Alex. PAM.

^d Numquid & agnostice causæ disputabuntur?] Id est, Agones. Numquid etiam Agones in controversiam venient, inquit, ut de iis etiam quæretur, Vitandi sint Christiano, necne? RIG.

^e Et misellus Archemorus. Archemorus Lycurgi filius a serpente læsus adhuc infans periit, ex incuria nutricis suæ Hyppyles, quæ illum in graminibus reliquerat, ostensura Græcis laborantibus siti Langiam fontem. In ejus pueri memoriam annuus agon institutus est: & quia periit adhuc infans, misellum vocat, non miserum. RHEN.

^f Antinous infelix. Hunc Adrianus Cæsar habuit in deliciis, & tam tenere dilexit, ut ab illo civitatem Ægypti cognominaret, ubi & agonem illi quotannis instituit. Quam rem in literas pulchre retulit Hegelippus referente B. Hieronymo. Idem.

^g Coronantur & lupanaria. Videtur intelligere coronas, quibus lares publici, vel privati in singulis domibus coronabantur, atque adeo & in lupanarib. &c. PAM.

^h Quam sacer sanctus, quamque honestus.] Placet codicis Divionensis scriptura: Quam sacer sanctusque, quam honestus, &c. RIG.

ⁱ Forculum.) Alii, Foreculum. RIG.

^k Multo magis coronatos fortasse tunc illos coronatos scandalizaverit.] Alludit ad vigintiquatuor illos Seniores coronis aureis coronatos, Apoc. iv. 4. Si nudo capite mulier scandalizat angelos, multo magis capite coronato scandalizaverit illos Seniores coronatos. Idem.

laurea, & myrtho, & olea, & illustri aliqua fronde, ^a & quod magis usui est, centenariis A quoque rosis de horto Midæ lectis, ^b & utrisq. liliis, & omnibus violis coroneris, etiam gemmis

^a Et quod magis usui est centenariis quoque rosis de horto Midæ lectis.) Prima editio Rhenani scripturam codicis Divionensis representavit: Centauris quoque rosis & horti delectis. quam esse mendosam nemo ambigit. Codex Agobardi hac parte erosus tantum servavit, & quod magis v. . . . nariut quoq. rosis de horto lectis. Cui quidem scripturæ fidem potius adhiberi par est, cum sit membranarum longe Divionensibus illis vetustiorum. Itaque Rhenani conjecturam sequimur, legendumque arbitramur: Centenariis quoque rosis de horto Midæ lectis. Quod ad veterem illam scripturam propius accedit. Centenarias autem rosas dixit Tertullianus, a centum foliis, quemadmodum in Apologetico, pag. 7. centenarias cœnas a centenis festeriis, & lib. de Pallio, pag. 138. centenarii ponderis lances. Convenientissime autem dixit coronam ex rosis, quæ spectaculi & spiraculi res est, hoc est, oculos colore & nares odore delectat, magis usui esse, quam de laurea, myrto, olea, aut quavis alia illustri fronde, quæ oculos tantum pascit. Idem.

^b Et utrisque liliis.] Albis & purpureis. De quibus sunt apud Ovidium versus præclari, Metam. x. ubi de Hyacintho.

Tyrionque nitentior ostro

Flos oritur, formamque capit quam lilia, si non
Purpureus color his, argentens esset in illis.

Itaque lilia purpurea Poetæ nata de cruore Hyacinthi fabulantur: præterea vero luctus & querelarum inscripta syllabis AI, AI. Quod autem vulgo traditur, ea lilia significari notissimo illo Virgilii versu, Dic quibus in terris, &c. hoc falsum esse, si tantulum digredi liceat, demonstrabimus. Quidni autem liceat coronario Tertulliani opusculo lemniscos intexere? Sane rideo Grammaticos hærentes cruci, quam ipsis olim abs se positam fuisse Virgilius Asconio Pediano inter jocandum prodidit. Et quis non rideat Servium istud ex Asconio tradentem, semetipsum nugis exquisitis perperam cruciare? Sunt autem pastorii lusus Ecloga 117. ubi Damœtas & Menalcas inter sese quid carmine uterque valeat vicissim experiuntur, ac tandem certando fessi, litem Palæmonis arbitrio dirimendam jocosa altercatione concludunt. Querit ex Menalca Damœtas:

Dic quib. in terris, & eris mihi magnus Apollo,
Tres pateat cœli spatium non amplius ulnas?
Damœtam Menalcas consimili quæstione repercutit;
Dic quibus in terris inscripti nomina regum
Nascantur flores; & Phyllida solus habeto.

Quæsierat Damœtas, Ubinam terrarum cœlum tres tantum ulnas pateret, quod certe nusquam datur, neque per mundi naturam fieri potest, ut alicubi terrarum cœli supra terras amplitudo trium ulnarum spatio contineatur. Itaque Menalcas propositam quæstionem non solvit, sed quæstione alia refellit. Dic, inquit, ubinam terrarum nascantur flores inscripti nominibus Regum? Romuli scilicet, Numæ, Tulli, Tarquinii, & aliorum. Cujusmodi flores nullibi sane nascuntur. Hoc Tusculum jurgium dici ait Augustinus contra Academicos tertio, cum quæstioni intentatæ non ejus solutio, sed alterius objectio videtur mederi. Prior jocus ex *ἡμῶν ἀδωκυτάτων*, posteriore ex *ἡμῶν οὐκ ὄντων*, lepide confutatur. Eademque fortasse opera Virgilius Reipublicæ Romanæ nuper ereptæ, cujus etiam reddendæ consilia agitaſſe Augustum. Tranquillus auctor est, desiderium, simplicibus rusticorum jocis celatum protulerit, sub hoc videlicet colore: Flores inscriptos nomina regum, quos populus Romanus odio tyrannicæ libidinis execrabatur, haud verius nasci, quam terræ plagam reperiri, ubi cœli spatium tres tantum ulnas pateret. Non est quod hic aliquid studiosus occultari suspicemur, nec sum credulus Grammaticorum commentis, quasi Virgilius ipse Cornificio Asconiove mentem suam aperuerit hanc fuisse, ut eo versu, *Tres pateat cœli spatium non amplius ulnas*, Cœlium quemdam Mantuanum perfringeret. non puto venisse unquam in Virgilii mentem tam frigidum scomma. & quos adducunt historiæ de Cœlio suæ testes, eorum de Virgilio scripta intercidere, nimirum Asconii Cornificiique. At citantur a Philargyrio; citantur a Servio. De Philargyrio mox disputabimus: certe in Servianis quæ extant, hæc omnino in hunc modum leguntur: *Asconius Pedianus dicit se Virgilium dicentem audisse, in hoc loco se Grammaticis crucem fixisse, volens experiri, quis eorum studiosior inveniretur; volens intelligi de Cœlio Mantuano*. Primum igitur, quæ fides Grammatico hæc nugæ una cum solæcisinis obtrudenti? Deinde, quam hoc absurdum? *Volens experiri quis eorum studiosior inveniretur*. Quis credat sic locutum unquam fuisse Asconium? Immo ex Philargyrianis legendum: *Pedianus ait se audisse Virgilium dicentem in hoc loco se Grammaticis crucem fixisse. quæsituros eos, si quid studiosius occultaretur*. Hæc sane quidem Asconius; nec præterea quidquam. Sed aliquis statim Grammaticaster addidit de suo, *Dicit autem poeta Cœlium Mantuanum*. In Servianis quoque ab eadem

manu additum, volens intelligi de Cœlio Mantuano. Jam, Philargyriana quæ habemus, puriora quidem plerumque sunt Servianis: sed heic certe nihilo fuere prudentius interpolata. Nam ad hunc versum, *Tres pateat cœli spatium*, &c. Nota sic habet: *Apud antiquos fuit altissimus puteus, in quem descendebant ad sacra celebranda: cujus putei orbis, id est, summus circulus, quo cognoscere anni proventus, non amplius quam trium ulnarum habebat*. Quæ sunt mera deliria, & somnia ægroti; nec saniora sequuntur de specu apud Ætnam; vel, cœlum pro toto mundo; vel, cœli spatium, pro clypeo Achillis. Post hujuscemodi nugæ, quis sibi meliora deinceps promittat? Subjungitur: *Dicit Cornificius ab ipso Virgilio audisse, quod Cœlium Mantuanum quemdam tetigit, qui consumptis omnibus facultatibus nihil sibi reliquit, nisi locum trium ulnarum ad sepulturam*. Item Ovidius Naso *torificium, tantum cœlum patere videtur, quantum torificium patet*. Non video quid boni ex istis ineptiarum quisquiliis concinnari possit. Quin potius amplector sententiam existimantium nihil heic esse Cornificii: verum id nominis irreplisse ex consonantia vocabuli paulo post sequentis, *torificii*, vel, *orificii*. Et jam demonstravimus ex Servianis & Philargyrianis, qualiacunque illa sint, non recte colligi Asconium aliquid de Cœlio Mantuano tradidisse ab Virgilio acceptum. Quid? an hoc Cornificio innouit, non etiam Asconio? qui fuit inter eximii poetæ familiares? qui librum adversus ejus obrectatores edidit? Explodamus igitur rancidam illam de Cœlio Mantuano fabulam, admitta tantum postrema illa Philargyrii nota: *Asconius Pedianus ait, se audisse Virgilium dicentem, in hoc loco se Grammaticis crucem fixisse, quæsituros si quid studiosius occultaretur*, quæ sequuntur, *Dicit autem poeta Cœlium Mantuanum*: jam non sunt Asconii, sed inepti alicujus Glossographi. Hæc de cœli spatium. Quod attinet ad *Flores inscriptos nomina regum*; Grammatici quoque allucinantur, etsi multo simplicius; nam in eo consentiunt omnes, ut existiment florem Hyacinthum intelligi, natum ex cruore primum Hyacinthi illius quem adamavit Apollo, deinde Ajacis. Hos accipiant pro regibus, etsi neuter ad regum nomenclaturam respondeat. Hoc primum. Deinde, nemo unquam poeta eo venit audaciæ fabularis, ut diceret, in flore illo scriptum fuisse nomen Hyacinthi, *Ἀναγνώδι & Ὑάκινθον*, inquit Philostratus, *γεγραπταὶ γὰρ*. Quid vero in eo legitur? Nomen regis? Nomen Hyacinthi? Minime. Sed proœmium luctus & querelæ, AI, AI. Sic Ovidius, ubi de Apolline puerum lugente.

Ipse suos gemitus foliis inscribit, & AI AI

Flos habet inscriptum, funestaque littera ducta est.

Moschus in Epitaphio Bionis:

Νῦν Ὑάκινθος λέλειπεν τὰ σάγραμματα, καὶ πλέον AI, AI

Λέλειπεν τοῖς τετραλόχοι.

Constat igitur in Hyacintho flore non legi nomen Hyacinthi, sed lugubris initium carminis, *πρὸς ὁποῖον τῆς πένθησός τε*, ut ait Palæphatus, *τὰ ἐπὶ τῷ θρήνῳ γράμματα* τα, ut Pausanias. Unde hoc Virgiliano versu, *Dic quibus in terris inscripti nomina regum Nascantur flores*? qui nomina Hyacinthi & Ajacis significari volunt, jam unius sibi de suis regibus nomen expungi patientur necesse est, ita ut deinceps Ajace solo se tueantur, dicantq. Virgilium, *nomina regum* posuisse, pro, *nomine regio & regem nuncupasse*, qui rex nunquam fuerit; quod Virgilianum esse, parum mihi videtur probabile. Quid si autem & Ajacis istius nomen de flore expungimus? Obstare videtur Ovidius, quum ait, mediis foliis inscriptam esse litteram communem Hyacintho & Ajaci, puero viroque, litteram scilicet funestam, seu lugubre epigramma. AI, AI. ut, Hyacintho quidem, sit nota, seu littera querelæ; Ajaci, nominis. Sed objectionem hanc amovere haud difficile fuerit cogitantibus eas litteras luctum querelamve denotasse prius quam Ajacem. imo, nec pro Ajace quidem in floribus istis usurpari, nisi per luctum; nomine ipso Ajacis luctum significante, atque inde Ovidio natam occasionem vaticinandi, fore tempus, quo fortissimus heros lugubre suum nomen addat in hunc florem jam lugubrem. Sic autem fieri, ut in Hyacintho nihil lugubre legatur: certe nihil regium. Plinius cap. xi. lib. xxi. *Hyacinthum comitatur fabula luctuum ejus quem Apollo dilexerat, & Ajacis. ita discurrentibus venis, ut, Cræærum litterarum figura, AI, AI legatur inscriptum*. De nomine Ajacis lugubri, ipse Ajax apud Sophoclem:

AI AI, τίς ἀντίοτ' ὦδ' ὦδ' ἐπ' ὀνείρων
Τὸ μὲν ξυνοῖσεν ἄναξ τοῖς ἐμοῖς κινήσιν;
Νῦν γὰρ πάρεσ' ἡγὰρ εἰς αἰθέρα ἐμοῖ.

Καὶ τῆς — Sic apud Theocriti Interpretem Id. x. Euphoriion in luctu Æacidæ purpuream hyacinthum alloquitur *γεγραμμένα κινουμένων*. nempe in hyacintho legebat non regium nomen Æacidæ, sed lugubre carmen, AI AI. Nec alio sensu accipiendas puto easdem litteras AI, in gemma veteri, quæ humanæ figuræ in florem transeuntis imagi-

Agemis forsitan & auro, ut & illam Christi coronam æmuleris, quæ postea ei obvenit, quia & favos post fella gustavit; nec ante rex gloriæ a cœlestibus salutarus est, quam ^a rex Judæorum proscriptus cruci; minoratus primo a patre modicum quid citra angelos, & ita gloria & honore coronatus. Si ob hæc caput ei tuum debes, tale si potes ei repende, quale suum pro tuo obtulit: aut nec floribus coroneris, si spinis non potes: quia non floribus potes. Serva Deo rem suam intaminatam. Ille eam, si volet, coronabit. Immo & vult. Denique invitat: Qui vicerit, inquit, dabo ei coronam vitæ. Esto & tu fidelis, ad mortem. Decerta & tu bonum agonem, cujus coronam & Apostolus repositam sibi merito confidit. Accipit & angelus victoriæ coronam procedens in candido equo, ut vinceret. ^b & alius Iridis ambitu ornatur, cœlesti prato. Sedent & presbyteri coronati: eodemque auro & ipse Filius hominis supra nubem micat. Si tales imagines in visione, quales veritates in repræsentatione? Illas aspice, illas odora. ^c Quid caput strophiole aut draconario damnas, diademati destinatum? ^B ^d Nam & reges nos Deo & patri suo fecit Christus Jesus. Quid tibi cum flore morituro? Habes florem ex virga Jesse, super quem tota divini spiritus gratia requievit, florem incorruptum, immarcescibilem, sempiternum: ^e quem & bonus miles eligendo, in cœlesti ordinatione, dignatione profecit. Erubescite commilitones ejus, jam non ab ipso judicandi, sed ab aliquo Mithræ milite. qui cum initiatur in spelæo, in castris vere tenebrarum, coronam interposito gladio sibi oblatam, quasi mimum martyrii, dehinc capiti suo accommodatam, monetur obvia manu a capite pellere, & in humerum, si forte, transferre, dicens, Mithran esse coronam suam. atque exinde nunquam coronatur, idque in signum habet ad probationem sui, sicubi tentatus fuerit de sacramento: statimque creditur Mithræ miles, si dejecerit coronam, si eam in Deo suo esse dixerit. Agnoscamus ingenia diaboli, idcirco quædam de divinis affectantis, ut nos de suorum fide confundat & judicet.

XV.

nem exhibet, servaturque penes virum præstantissimum Nic. Fabrum Peirescium. Atque ex his, opinor, manifestum fiet satis, vanam eorum esse conjecturam, qui, quod in lilio purpureo, poetarum hyacintho, Græcis litteris legitur inscriptum AI AI, nomina regum esse arbitrantur pastoris Virgiliani versiculo subintellesta. Idem.

^{Utrisque lilii & omnibus violis.}] Sic in fine libri de Spectac. Spectacula dixit utraque cavea & omni stadio gratiora. Alba lilia sunt Confessorum, purpurea martyrum. Idem.

^{a Rex Judæorum proscriptus cruci.}] Cruce sic inscripta, Jesus Nazarenus rex Judæorum. Idem.

^{b Et alius iridis ambitu ornatur cœlesti prato.}] Sic habet vetus exemplar. Eleganter autem & apposite Septimius Iridem nuncupavit cœlesti pratum, ob speciem smaragdi instar viridantem. Sic enim in Apocal. describitur. Καὶ ἵψα κυκλῶν τῷ θρόνῳ ὁμοία δράκοντες σμαραγδίνες. Idem.

^{c Caput in strophiole aut draconario.} Tenuioribus scilicet

coronis utebantur antiqui, inquit Plinius, strophia appellantes, unde strophiole. Porro Dracontarium videtur ejus seculi vocabulum fuisse pro corolla. *Rhen.* Ego vero puto dracontarium coronam intelligi confectam, aut ex dracontia herba antidoto adversus venena, cujus meminit Plinius lib. 24. c. 19. aut ex gemmis draconilibus de quibus idem Pl. lib. 37. c. 10. PAM.

^{c Aut Dracontario.} Catenule sunt draconaria ex auro argentove aut etiam alia materia in modum draconis effictæ. Monilia vocat dracones Lucianus. τοὺς ἀπὸ καρπῶς ἢ βραχίονος δρῶντας. LE PR.

^{d Nam et reges nos Deo & Patri suo fecit.}] Hoc sapissime ingerit Septimius, sublimem Christianæ familiæ dignitatem, quam & præclare extulit Justinus adversus Tryphonem Jud. ἀρχιερατικὸν τὸ ἀλυσθῆναι γένος ἐμμεν τῷ Θεῷ.

^{e Quem & bonus miles.} Loquitur de milite isto qui coronam in manu non in capite gestaverat, ob eam rem in carcerem raptus. RHEN.

Q. SEPT. FLOR. TER TULLIANI

^a DE P A L L I O .

A R G U M E N T U M .

Hoc opusculum pro pallio apologiam esse, satyrico sale inspersam, apud Carthaginienses habitam eruditi consentiunt. Cum enim a popularibus suis reprehenderetur, quod togam pallio commutasset, hoc est, quod Christi militiæ nomen dedisset, satyrica hac apologia illi occurrit: noluitque sibi inconstantia crimen adhaerere, fuisseque semper in orbe universo ab ipsius conditu officiorum commutationes.

^a **P**RINCIPES semper Africæ, viri Carthaginienses, vetustate nobiles, novitate felices, gaudeo vos tam prosperos temporum, cum ita vacat ac juvat ^b habitus denotare. Pacis hæc & annonæ otia: ab imperio & a cœlo bone est. Tamen & vobis habitus aliter olim;

^{a De Pallio.}] Septimii ludus est, satyrica obscuritate aculeatus in Carthaginienses suos, a quibus derisus forte fuerat ob mutationem habitus, sumpto videlicet pallio, quo inter Christianos utebantur, qui vitæ austerioris disciplinam volebant. Multa in hanc rem, adeoque ad totius opusculi lucem præclara tradidit Cl. Salmasius, editione ad veterum exemplarium fidem accuratissima. Eam vero nos ubique ferre hic sequimur. RIG.

^{a Principes semper Africæ.} Cum Tertullianus toto hoc libello de variis totius orbis, urbium, aliarumque rerum

mutationibus tractare debeat, deque ipsorum etiam Carthaginiensium habitus & πολιτείας mutatione, nihil tamen eos quantum ad primatum attinet, mutasse, initio libelli hujus statim contestatur. SALM.

^{a Principes semper Africæ.} Africæ principatum penes Carthaginienses solos fuisse netho ambigit, in hunc sensum ita locutus est Apulejus lib. 3. florid. cap. 1. illudque bis repetit, quod forte aliis observari potuit. MERC.

^{b Habitus denotare.} Denotare Tertullianus usurpat pro notare sive taxare. RHEN.

olim; tunicae fuere, & quidem in fama^a de subteminis studio, &^b luminis concilio, & mensura^A temperamento: quod neque trans crura prodigæ, nec intra genua inverecundæ, nec brachiis parca, ^c nec manibus arctæ, ^d sed nec cingulo sinus dividere expetitur: ^e quadrata iustitia beatæ in viris stabant. Pallium, extrinsecus habitus, & ipse quadrangulus, ab utroque laterum regeſtus, & cervicibus circumſtriſtus, in fibulæ morſu^f numeris acquieſcebat. Inſtar ejus hodie^g Æſculapio jam veſtro ſacerdotium eſt. Sic & in proximo ſoror civitas veſtiebat, &^h ſicubi alibiⁱ in Africa Tyros. At cum ſecularium ſortium variavit urna, &^k Romanis Deus maluit, ^l ſoror quidem civitas ſuoſte arbitrio mutare properavit, ut adpulſum Scipionem ante jam de habitu ſalutaſſet, ^m Romanum præcoqua. Vobis vero poſt injuriæ beneficium, ut ſenium non ſaſtigium exemptis, poſt Gracchi obſcæna omnia, & Lepidi violenta ludibria, poſt trinas Pompeji aras, & longas Cæſaris moras, ubi mœnia Statilius Taurus impoſuit ^B ſolennia Sentius Saturninus enarravit, cum concordia juvat, toga oblata eſt. Pro! quantum circummeavit, a Pelagiſ ad Lydos, a Lydis ad Romanos, ut ab humeris ſublimioris populi Carthaginienſes complecteretur! Exinde tunicam longiorem cinctu arbitrante ſuſpenditis, &^o pallii jam teretis redundantiam ^p tabulata congregatione fulcitis: & ſi quid præterea conditio, vel dignitas, vel ^q temporalitas veſtit, pallium tamen generaliter veſtrum immemores, etiam denotatis. Equidem haud miror præ documento ſuperiore. Nam & arietem, non quem Laberius reciprocicornem, lanicutem, teſtitrahum, ſed trabes machina eſt, ^r quæ muros frangere militat, nemini unquam adhuc libratum, illa dicitur Carthago *ſtudiis aſperrima belli*, ^s prima omnium armaſſe in ^t oſcillum penduli impetus, com- ^C mentata vim tormenti debile pecoris caput vindicantis. Cum tamen ultimant tempora patriæ, &^u aries jam Romanus in muros quondam ſuos audet, ſtupere illico Carthaginienſes, ut novum, ^x extraneum ingenium: *Tantum ævi longinqua valet mutare vetuſtas*. Sic denique nec pallium agnoſcitur. Sit nunc aliunde res, ne Pœnicum inter Romanos aut erubefcat, aut doleat. Certe habitum vertere naturæ totius ſolenne munus eſt. Fungitur & ipſo mundus interim iſte quem incumbimus. Viderit Anaximander ſi plures putat: viderit ſi quis uſpiam alius ad Meropas, ut Silenus, penes aures Midæ blattit, aptas ſane grandioribus fabulis. Sed & ſi quem Plato æſtimat cujus imago hic ſit, etiam ille habeat neceſſe eſt proinde mutare. Quippe ſi mundus, ex diverſis ſubſtantiis officiisſque conſtabit ad formam ejus quod mundus hic eſt: neque enim mundus, ſi non ut mundus proinde. Diverſa in unum, ex demutatione diverſa ſunt. Denique diverſitatis diſcordiam vices ſœderant. ^y Ita mutando erit mundus omnis, qui & diverſitatibus corporatus, & vicibus temperatus. ^z No- ^D ſtra certe metatio, quod clauſis vel in totum Homericis oculis liquet, totum verſiforme eſt.

Dies

^a De ſubteminis ſtudio. Commendat eas tunicas de ſubteminis ſtudio, quod ſtudioſe nimirum diligenterque textæ eſſent. Per ſubtemen fortasſe totam texturam intelligit. SALM.

^b De luminis concilio.] Hoc eſt, ob bepe commiſſa & comparata colorum temperamenta. Ipſe aperitiſſime interpretabitur lib. de Pudicitia, pag. 723. Lumen de purpura dicitur. Plinius ix. ubi de purpura, *Omneſt veſtem illuminat*. & apud Trebellium Pollionem, *Cblamides veri luminis*. Concilium autem intellige conciliamentum, ſeu conciliationem. RIG.

^c Nec brachiis parca.] Veriſſimum eſt quod notavit Salmaſius ex veteribus libris legendum, *parca*, ut dicatur *parvus*, quemadmodum, *varus*. Idem.

^d Sed nec cingulo ſinus dividere expetitur.] Sic veteres libri. Hoc eſt, Olim non expetebant nec curabant Carthaginienſes ſinus veſtis dividere. Idem.

^e Quadrata iuſtitia beate in viris ſtabant.] Iuſtitiam tunicarum dixit eo ſenſu, quo adverſ. Hermogenem, pag. 286. iuſtitiam morationis neutram in partem inclinantis. Idem.

^f Quadrata iuſtitia. Iuſtitiam vocat *συμμετρίαν*. SALM.

^g In fibulæ morſu. In fibulæ morſu eſt per fibulæ morſum, ſic Græci *ἐν ζιφαίδῃ* pro *ζιφῶν*. SALM.

^h In humeris acquieſcebat. Hoc de pallio communi Græcanico, quod in humeris fibula nexum ſedebat, & utrumque humerum advelabat. Idem.

ⁱ Æſculapio jam veſtro.] Nam prius erat Pergameno- rum dumtaxat. RIG.

^j Sic ubi alibi in Africa Tyros.] Adrumetum, Tyri coloniam, ſignificat. Sicubi alibi, hoc eſt, ubi alibi. Idem.

^k Et ſicubi alibi in Africa Tyros. Adrumetum intelligit. Idem.

^l Temporalitas. Quia aliter in pace, aliter in bello, hyeme aliter atque æſtate. SALM.

^m In Africa Tyros. Significat cultum iſtum peculiarem fuiſſe notare ſive taxare. RHEN.

ⁿ Romanis Deus maluit. Aliquanto enim tempore nutavit, inter utrumque populum Romanum & Carthaginienſem, fuitque cum variis caſibus inmixtis in ancipiti ſpe ac metu uterque verſaretur. MERC.

^o Soror civitas. Utica quam Strabo ſecundam Tyriorum coloniam eſſe tradit. RHEN.

^p Romanum præcoqua.] Præcoci ac præſtinitata Romani habitus ſuſceptione. RIG.

^q Romana præcoqua. Quæ cum ſecundo bello Punico ab altero Scipione iſtius avo qui Carthaginem evertit, fruſtra tentata expugnari non potuiſſet, ultro ſe Romanorum ditio- ni ſubjecit, ſtantibus adhuc Africæ rebus. MERC.

^r Solennia enarravit.] Hoc eſt, Solennia effatus eſt inau- gurandæ coloniæ verba. RIG.

^s Pallii jam teretis.] Pallium veſtrum quadratum teretiſ ſeu rotundo pallio mutaviſtis, hoc eſt, toga Romana. Cui interpretationi appoſitiſſimum teſtem Salmaſius adhibuit veterem Perſii Scholiaſten, qui togam eſſe ait purum pal- lium forma rotunda, ſuſiore atque inundante ſinu. Idem.

^t Tabulata congregatione.] Umbone ex pluribus tabu- latis coaſto, ſeu multiplici contabulatione ædificato. Idem.

^u Temporalitas.] Tempeſtas anni. Idem.

^v Quæ muros frangere militat.] Cuius militiæ eſt muros frangere. Idem.

^w Carthago prima omnium, &c. Machina illa quæ aries di- citur Punicum eſt inventum, illud autem in oppugnatione Gaditana adinvenit. quæ de Oſcillo poſtea Rigaltius a Salmaſio deſumpta ſunt. LE PR.

^x Oſcillum.] Libratio, *αἶψα*, machinæ ad incuſſionem & impetum librata. Sic deſcribitur ab Athenæo Mechanico Pephafmeni cujuſdam Tyrii commentum adverſus Gadita- nos: *ἰσὺν γῆρας, καὶ ἄλλον αἰὲν οὕτως πλάγιον ἀντήσας πᾶσι πηλὴς τῷ ζυγῷ κἀλαγῆν, ἔτυπτε τὸ τεῖχος ἔλκων ἐξ ἀντιπαραπλησίου πλάγιον*. RIG.

^y Aries jam Romanus. Qui olim fuit Carthaginienſium, eodem ſenſu dixit ante Æſculapio jam veſtro, qui nimirum antea Pergamenorum erat & Romanorum. SALM.

^z Extraneum ingenium. *διὰ τὸ ξέρον τῷ μηχανήματος*. RIG.

^{aa} Ita mutando mundus erit omnis. Hoc eſt niſi mutaretur mundus non eſſet, ex diverſis quippe ſubſtantiis compoſitus & compactus eſt. SALM.

^{bb} Noſtra certe metatio. Hic mundus quem incumbimus, in quo metamur. Idem.

A Dies & nox invicem vertunt. Sol stationibus annuis, luna modulationibus mensuris variat.

^a Siderum distincta confusio ^b interdum deicit quid, interdum resuscitat. Coeli ambitus, nunc ^c sub divo splendidus, nunc nubilo sordidus: aut imbres ruunt, aut si qua missilia cum imbribus, dehinc ^d substillum, & denuo sudum. Sic & mari fides infamis, dum & flabris æque mutantibus, ^e de tranquillo probum, ^f de flustris temperatum, & extemplo ^g de decumanis inquietat. Sic & terram si recenseas temporatim vestiri amantem, prope sis eandem negare, memor viridem cum conspicias flavam, mox risurus & canam. Ceteri quoque ejus ornatus si quid, non aliud ex alio mutant, & ^h montium scapulæ decurrendo, & ⁱ fontium venæ cavillando, & ^k fluminum viæ obhumando? Mutavit & totus orbis aliquando, aquis omnibus oblitus. Adhuc maris conchæ, & buccinæ peregrinantur in montibus, cu-

B pientes Platoni probare etiam ardua fluitasse. Sed & enatando rursus in forma: mutavit rursus orbis, aliud idem. Mutat & nunc localiter habitus, cum situs læditur; cum inter insulas nulla jam Delos, harenæ Samos, & Sibylla non mendax: cum in Atlantico Libyam aut

^l Asiam adæquans quæritur: cum Italiæ quondam latus, Hadria Tyrrhenoque quassantibus mediotenus interceptum, reliquias Siciliam facit: cum tota illa plaga discidii, contentiosos æquorum coitus ^m angustis retorquens, ⁿ novum vitii mari imbuat, non exspuentis naufragia, sed devorantis. Patitur & continens de cœlo, aut de suo. Aspice ad Palæstinam, qua Jordanes amnis finium arbiter, vastitas ingens, & orba regio, & frustra ager: at urbes retro, & populi frequentes, & ^o solus audiebat: dehinc ut Deus censor est, impietas ignium meruit imbrēs. Hactenus Sodoma, & nulla Gomorrha, & cinis omnia, & ^p propinquitas maris juxta cum solo ^q mortem vivit. Ex hujuscemodi nubilo & Tuscia Vulsinios deusta,

C quo magis de montibus suis Campania speret, erepta Pompejos. Sed absit. Utinam & Asia secura jam sit de soli ingluvie. Utinam & Africa semel voraginem paverit, ^r unicis castris fraudatis expiata. Multa & alia hujusmodi detrimenta habitum orbis mutavere, situsque movere. ^s Bellis quoque plurimum licuisse & tristitia perget, non minus quam regnorum vices recensere. Quoties & ista mutaverunt, jam inde a Nino Beli progenie? si tamen Ninus regnaret primus, ^t ut autumat superiorum profanitas. Ferme apud vos ultra stilus non solet. Ab Assyriis, si forte, ævi historiæ patefcunt. Qui vero divinas lætitamus, ab ipsius mundi natalibus compotes sumus. Sed læta jam malo: quippe & læta mutant. Denique si quid mare diluit, cœlum deussit, terra subduxit, gladius detotondit, ^u alias versura compensati redit. Nam & primitus majorem ambitum terra cassâ, & vacans hominum, & sicubi aliqua gens occuparat, sibimetfili erat. Itaque colore omnia (si demum intelligis alibi stipantem copiam, alibi deferentem) runcare atque ^x rustare instituit, ut inde velut ex furculis & propaginibus, populi de populis, urbes de urbibus, ^y per ubique orbis pangerentur. Transvolavere redundantium gentium examina. Scythæ exuberant Persas: Phœnices in

D Africam eructant; Romanos Phryges pariunt: Chaldæum semen in Ægyptum educatur; P dehinc

^a Siderum distincta confusio.] Optimus erit ipse sui interpres, libro de Resurrectione Carnis: Redaccenduntur & stellatorum globi, reduncuntur & siderum absentia, quas temporalis distinctio exonerat. RIG.

^b Interdum deicit quid, interdum, &c. Nihil aliud intellexit auctor, quam ortum & occasum stellarum, quæ deici & decidere dicuntur cum occidunt, resuscitari cum oriuntur. SALM.

^c Sub divo splendidus.] Subdivum, ὑπὸ τοῦ θεοῦ, serenum. RIG.

^d Substillum.] Cum aqua de cœlo casitat guttatim. Glossæ, Substillat, ὑποστρίπτει. Idem.

^e De tranquillo probum.] Tranquillitate probum, tranquillum, ut de eo queri nemo jure possit. Idem.

^f De flustris temperatum.] Ventis agitatum, modo violentis, modo remissioribus. Idem.

^g De flustris temperatum. An flustra hic temperato mari opponuntur? nequaquam, nam flustra malaciam maris significant. SALM.

^h De Decumanis inquietat.] Fluctibus decumanis inquietatur. Ipse Tertullianus, infra, De paradiso exterminat, pro exterminatur. &, Positis exuviis novus explicat, hoc est, explicatur. Idem.

ⁱ Montium scapulæ decurrendo.] Cum abrupta torrentium impetu de scapulis montium saxa in imum devolvuntur. Idem.

^j Fontium venæ cavillando.] Cavillari dicuntur fontes, quum sui copiam facere desinunt, cava telluris subeundo: tunc enim circumpositos incolas fallunt, frustrantur, & fraudant. Idem.

^k Fluminum viæ obhumando.] Alluvione fluminis alveus limo sive humo oppletur; ita ut occupato alveo flumen divertere, & viam sibi novam facere cogatur. Obhumatio igitur est alluvio, ἀποχρυσίς. Idem.

^l Asiam adæquans quæritur. Non adæquare, sed majorem Asiam Africaque scribit in Apol. SALM.

^m Angustis.] Angusta dicit sicut Græci, στενά. RIG.

ⁿ Novum vitii.] Novum vitium. Sic ipse infra, endromidis solocem, pro endromidem solocem. Idem.

^o Solus audiebat.] Ager ille qui nunc frustra est, quum nihil ferat, olim in ore omnium erat ob fertilitatem, & vix de alio sermones erant. Idem.

^p Propinquitas maris.] Hoc est, mare propinquum. quod dicitur Mare mortuum. Idem.

^q Mortem vivit.] Veram putamus hanc lectionem, etsi in Carmine de Sodoma legatur: Nec mare vivit ubi, mors est maris illa quieti. Mare illud etiamnum visitur & vivit, sed mortuum vocatur. itaque non vitam vivit, sed mortem. RIG.

^r Unicis castris fraudatis. Non potest ambigi quin ista sint capienda de Cambyse exercitu in Libycis Syrtibus, immensis arenarum cumulis cooperto atque obruto. Plat. in Alex. SALM.

^s Bellis quoque plurimum licuit. Post finem hujus periodi quæ satis longa est, quasi semetipsum corrigens, & reprehendens, quod tristibus commemorandis nimis immoretur, subjicit, sed læta jam malo, quia &c. Idem.

^t Ut autumat superiorum profanitas. De Nino, a quo Assyriorum repetenda origo, diximus olim in animadvertionibus contra Præadam. De eo autem loquitur Diodorus lib. 2. ὁ Νῖνος ὁ βασιλεὺς τῆς ἀσσυρίας ἡ μὲν πρῶτη ἀναστρέφεται, Νῖνος δὲ βασιλεὺς τῆς ἀσσυρίας. LE PR.

^u Alias versura compensati. Versura hic non est usura vel scœnus, ut perperam vulgo interpretantur, sed τὸ ἀντισπένον vel ἡ ἀντισπένη ut Græci calculones vocant. SALM.

^x Rustare.] Rustum seu Ruscus sunt rubi & sentes; unde Rustare, sive Rustare: unde & rustariæ falces, sentibus eradendis paratæ, apud Varronem, lib. 1. de re rustica. Sic in Apologetico, Edictorum sectaribus rustatis & ceditis, pag. 5. RIG.

^y Per ubique orbis. Notant Tertullianum hoc loco, ut infelicitate Atticos imitatum, sed nihil infelicius hac ipsa notatione scribunt Atticum, est δὲ ἀπ᾽ αὐτῶν ὁδοῦν, quod cum studeret imitari homo Pœnus per ubique orbis expredisse

dehinc cum inde transducitur, Judæa gens est. Sic & Herculeæ posteritas, Temeno pariter A Peloponesum occupando producant. Sic & Jones Nelei comites Asiam novis urbibus instruunt. Sic & Corinthii cum Archia moeniunt Syracusas. Sed vanum jam antiquitas, quando * curricula nostra coram. Quantum reformavit orbis seculum istud? quantum urbium aut produxit, aut auxit, aut reddidit præsentis imperii triplex virtus! ^b Deo tot Augustis in unum favente, quot census transcripti? ^c quot populi repugnati? quot ordines illustrati? quot barbari exclusi? Revera orbis, cultissimum hujus imperii rus est, eradicato omni aconito hostilitatis, & ^d casto, & rubo subdolæ familiaritatis, ^e concultus & amœnus ^f super Alcinoi pometum, & Midæ rosetum. Laudans igitur orbem mutantem, quid denotas hominem? Mutant & bestię pro veste formam: quamquam & pavo pluma ^g vestis, & quidem de cataclistis: immo ^h omni conchylio pressior, ⁱ qua colla florent: ^j & omni patagio inaurator, qua terga fulgent: & ^k omni syrmate solutior, qua caudæ jacent: multicolor, B & discolor, & versicolor: nunquam ipsa, semper alia, etsi semper ipsa quando alia, toties denique mutanda, quoties movenda. Nominandus est & serpens licet pone pavum: nam & iste quod sortitus est convertit, corium & ævum. Si quidem ut senium persensit, ^l in angustias stipat, pariterque specum ingrediens, ab ipso statim limine erasus, exuviis ibidem relictis novus explicat: cum squamis ^m & anni recusantur. ⁿ Hyæna, si observes, sexus analis est; marem & feminam alternat. Taceo cervum, quod & ipse ætatis suæ arbiter, serpente pastus, veneno languescit in juventutem. Est & quadrupes, tardigrada, agrestis, humilis, aspera. testudinem Pacuvianam putas? non est: capit & ^o aliis bestiola versiculum, de mediocribus oppido, sed nomen grande Chamæleontem qui audieris, haud ante gnarus, jam timebis aliquid amplius cum leone. at cum offenderis apud vineam ferme sub pampino totum, ridebis illico ^p audaciam & ^p Græciam nominis: quippe nec succus est corpo- C ri, ^q quo minutioribus multo liquet. ^r Chamæleon, pellicula, vivit. capitulum statim a dorso, nam deficit cervix, itaque durum reflecti, sed circumspectu emissitii ocelli, immo luminis puncta vertiginant. hebes, fessus vix a terra suspendit, molitur incessum stupens & promovet, gradum magis demonstrat quam explicat, jejunos scilicet semper & indefectus, oscitans vescitur, ^s follicans ruminat, de vento cibus. Tamen & chamæleon mutare totus, nec alius, valet. Nam quum illi coloris proprietas una sit, ut quid accessit inde suffunditur. Hoc soli chamæleonti datum, quod vulgo dictum est, ^t de corio suo ludere. Multa dicendum fuit, ^u ut ad hominem præstructum perveniretur. Hunc quoque primordio accipitis, nudus certe & investis figulo suo constitit: post demum sapientiam, haud dum licitum, præreptam potitur, ibidem quod in novo corpore indebitum adhuc pudori erat, protegere festinans, in ficulneis foliis interim circumdat: dehinc cum de originis loco exterminat, pellitus orbi ut metallo datur. Sed arcana ista nec omnium nosse. Credo jam de vestro, ^a quod D

ubi cum atticisimum legerint nescio, ne græcum quidem est
διὰ τὰ τὰ ἄλλα γῆς. SALM.

a Curricula nostra.] Secundum nostrum, annis currentibus. RIG.

b Deo tot Augustis in unum favente.] Severo patri, Antonino & Getæ filiis, Coss. & AAA. Idem.

c Quot populi repugnati.] Florus, Pœnos mari repugnavit. Idem.

d Casto.] Castos folio spinoso describitur, Plinio lib. xxi. 1. cap. 16. & veteribus Glossis, Castum, ἀκάνθας εἶδος. Hefychius, Κάτος ἀκανθα, ἢ ἢς ἐκ τῆς ἀκάνθης καὶ τοῦ ἀκάνθου ἔχει τὸ ὄνομα. Idem.

d Pro more Salmasius in hanc vocem multa protulit, quibus addimus, castum Cardium esse, qui in secundarum mensurarum delitiis habitus est maximo in pretio. LE PR.

e Conculcus & amœnus.] Conculcum dicit, quod alias simpliciter, cultum; & est contrarium inculto. RIG.

f Super Alcinoi pometum. Pomaria Alcinoi regis in Corcyra insula celebrantur a Plinio lib. 19. cap. 4. meminit etiam Homerus lib. 7. odyss. cujus verba citantur a Justino mart. adv. gen. PAM.

g Vestis de cataclistis. De pretiosis ac diligentius adservatis. Sic Apulejo lib. xi. Chorus veste nivea & cataclista prænitens. & Sexto Empirico: ἡμῶν καὶ κατακλίστων. Hefych. Κατακλίστοι, ἐν Κορινθίῳ ἐστὶν οὐρανός, quæ scilicet vulgo minime paterent. qualis illa Catulli,

Servanda nigris diligentius vuvis. RIG.

h Omni conchylio pressior.] Pressa purpura dicitur, quæ purius & meracius lucet. Etenim laus ei summa, color sanguinis pressi & concreti, nigricans adspetu, idemque suspectu refulgens. Plin. ix. 38. Idem.

i Qua colla florent.] Florere, de purpura dicitur. Ipse Tertull. libro de Idolol. pag. 116. Qualis de humeris ejus purpura floreret. Idem.

j Et omni patagio. Patagium unde patagia vestis nihil aliud est quam clavus aureus, qui ad summam tunicam affuebatur vulgo in matronis, patagium dicebatur, & clavus in viris. LE PR.

k Omni syrmate solutior. Tragica vestis: inde & mulie-

res tragica quoque induebantur solutim & laxim. LAC.

l In angustias stipat.] Ipse lib. ad Martyras: Regulus in arce genus stipatus. RIG.

m Et anni recusantur.] Derelinquantur una cum exuviis.

n Hyæna. Ait Plinius illam sermonem humanum inter pastorum stabula assimilare, nomenque alicujus addiscere; quod cum affecta est, illum foras evocatum protinus lacerat. LAC.

o Aliis.] Pro alia, usurpatum etiam Catullo. RIG.

p Græciam nominis.] Sic legitur in codice Divionensi.

p Audaciam & Græcia mnominis.] Quid supra audaciam, nisi impudentiam? Itaque, ut etiam aliquid supra impudentiam diceret, dicit Græciam. Vulgatum est illud Martialis,

Sed Græci, quibus est nihil negatum.

& Juvenalis, ——— & quicquid Græcia mendax
Audet in historia. RIG.

q Quo minutioribus multo liquet.] Sic habent libri veteres, nisi quod scribunt, licet, pro liquet. nec video cur aliud mutari quicquam debuerit. Non est, inquit, chamæleontis corpori succus, quo minutioribus multo insectis plerisque liquet. hoc est, cujus liquore minutiora multo non carent. Liquet succo, impersonaliter dicitur, ut in Prodigis, pluit lacte, sanguine, &c. Idem.

r Chamæleon, pellicula vivit.] Etsi nihil sit aliud quam pellicula, tamen vivit. Idem.

s Follicans.] In modum folli inflatus. Idem.

t De corio suo ludere.] Martialis, in Cerdonem quemdam tam ambitiose fatuum, ut de pecunia sarcinendis pellibus quæsit gladiatores populo daret.

u Ebrius es. nec enim faceres id sobrius unquam.

Ut velles corio ludere, Cerdo, tuo. Idem.

u Ut ad hominem præstructum perveniretur. Præstruenda fuere multa, ut ad hominem perveniretur. Idem.

A^a quod Ægyptii narrant, & Alexander digerit, & mater legit^b ea tempestate Osiridis,
^c qua ad illum ex Libya Ammon facit, ovium dives. Denique cum ipsi Mercurium autu-
 mant forte palpati arietis mollitie delectatum, diglubasse oviculam; dumque pertentat, &
^d quod facilitas materiæ suadebat, tractu prosequente filum eliquat, in restis pristini mo-
 dum, ^e quem philyræ tenus junxerat, exisse. Sed vos omnem lanicii dispensationem, stru-
 cturamque telarum Minervæ maluistis, cum penes Arachnen diligentior officina. Exinde
 materia; nec de ovibus dico Milesiis, & Selgicis, & Altinis, aut quis Tarentum vel Bati-
 ca cluit, natura colorante, sed quoniam & arbusia vestiunt, & lini herbida post virorem la-
 vacro nivescunt; ^f nec fuit satis tunicam pangere & ferere, ni etiam piscari vestitum conti-
 gisset: ^g Nam & de mari vellera, quo muscosæ lanositatis ^h plautiores conchæ comant. Pror-
 sus haud later bombycem, vermiculi genus est, quæ per aerem liquando araneorum horos-
 copis idonius sedes tendit, dehinc devorat, mox alvo reddere, ⁱ proinde si necaveris, ani-
 mata jam stamina volves. Tantam igitur paraturam materiarum ingenia quoque vestificinæ
 prosecuta, primum tegendo homini, qua necessitas præcessit, dehinc & ornando, immo &
 inflando qua ambitio successit, varias indumentorum formas promulgavere; quarum pars
 gentilitus inhabitantur, ceteris incommunes; pars vero passivitus omnibus utiles, ut hoc
 pallium, etsi Græcum magis, sed lingua jam penes Latium est: cum voce vestis intravit.
 Atque adeo ipse qui Græcos ^k præter urbem censebat, literas eorum vocemque senex jam
^C eruditus, idem Cato ^l iuridicinæ suo in tempore ^m humerum exertus, haud minus pallia-
 to habitu Græcis favit. ⁿ Quid nunc, si est Romanitas omni salus, nec honestis tamen mo-
 dis ad Graios estis? Aut, ni ita est, unde gentium in provinciis melius exercitis, quas natu-
 ra agro potius eluctando commodavit, studia palæstræ ^o male senescentia, & cassum labo-
 rantia, & lutea unctio, & pulvereæ volutatio, & ^p arida saginatio? ^q Unde apud aliquid
 Numidas, ^r etiam equis cæsariatos, ^s juxta cutem tonsor, & cultri vertex solus immunis?
 Unde apud hirtos & hirsutos, ^t tam rapax a culo resina; ^u tam furax a mento volsella? Prodi-
 gium est hæc sine pallio fieri. Illius est hæc tota res Asiæ. Quid tibi Libya & Europa cum
^x xyfticis munditiis, quas vestire non nosti? Revera enim quale est, Græcatim depilari ma-
 gis quam amiciri? ^y Habitum transferre ita demum culpæ prope est, si non consuetudo, sed
^D natura mutetur. Sat refert inter honorem temporis & religionem. ^z Det consuetudo fidem
 P² tempori,

^a Quod Ægyptii narrant, & Alexander digerit.] Hæc de Alexandro Polyhistore, quem Suidas Milesium fuisse re-
 fert, & bello captum in Corneliæ Lentuli familia pædago-
 gum egisse, posteaque manumissum Corneliæ nomine vocita-
 tum; scripsisse autem quamplurima, unde illi cognomen-
 tum Polyhistori. Is frequens apparet inter Auctores a Pli-
 nio citatos, libris Historiæ naturalis. Atque ipsius quidem
 fuisse videntur libri de rebus Phrygiorum & Ægyptiorum
 ad matrem suam, unde hæc sumpta quæ de Mercurio Septi-
 mius hoc loco notat. unde etiam sumpta, quæ Athenago-
 ras in Apol. quæ Cyprianus de Idol. quæ Minucius in Octa-
 vio, quæ & Augustinus, libris de Civ. Dei, viii. cap. 5.
 & 27. & xii. cap. 10. Alexandro Macedoni, Magno, Phi-
 lippi filio tribuunt, decepti fortasse titulo, Alexandri de
 rebus Ægyptiorum ad matrem: quam statim interpretati
 sunt, Olympiadem. Itaque iis nasutior fuit Tertullianus.
 Idem.

^b Ea tempestate Osiridis qua ad illum ex Libya Hammon
 facit.] Hyginus in Ariete, ex Leone qui res Ægyptias
 conscripsit, Hammonem refert ex Africa venisse ad Libe-
 rum. Liber autem apud Ægyptios Osiris. lib. de Corona,
 pag. 124. Idem.

^c Qua ad illum ex Libya Ammon facit. Facit, hoc lo-
 co est facessit, vadit, proficiscitur. Sic lib. de Patientia,
 pag. 167. Alterum ad alterum non facit, id est, non admit-
 tit. Idem.

^d Quod facilitas materiæ suadebat.] Materiæ scilicet
 sequacis in fila lentitiæ. Idem.

^e Quem philyræ tenus junxerat.] Prisci illi, restes de
 philyra, hoc est, de tiliz membrana fasciatim dissecta in-
 torquebant. Tenus philyræ, est tenia seu laqueus & vincu-
 lum ex philyra. Tenus autem & Tenia, Græca sunt. Hefy-
 chius, Τέναι ζώναι. Item, Τέναι, ζώναι γέφανοι, δεσμοί, διαδή-
 ματα. Item, Τέναι, ζώναι δαίνου ερίφ πεπλεγμέναι.
 Idem.

^f Nec fuit satis tunicam pangere, ni etiam piscari vesti-
 tum contigisset.] Est in hunc sensum præclara Plinii indi-
 gnatio: Quid mari, inquit, cum vestibus; Si tanta ventri
 cum eo societas, quid tergori? Parum sit, nisi qui vescimur
 periculis, etiam vestiamur, &c. lib. ix. cap. 35. Is tamen
 de muscosa ista concharum lanositate nihil. Idem.

^g Nam et de mari vellera.] Marinum vellus Græci
 πινίον, seu πινικόν ἔριον dicunt. Idem.

^h Plautiores conchæ.] πλανύτεροι. ad plausum aptiores
 unde etiam formatum est latrans Plauti nomen. Idem.

ⁱ Proinde si necaveris. Sequenda videtur Salmastii lectio

hæc, proinde si necaveris, nematam jam, stamen evolves.
 Hoc est, si animalculum illud necaveris antequam nema-
 suum reddiderit, ex ima alvo postea evolves stamen quo op-
 letur. LE PR.

^k Præter urbem censebat.] Ex urbe pellebat. RIG.

^l Iuridicinæ suæ tempore.] Hoc est, Præturæ. Idem.

^m Humerum exertus. Cinctu Gabino. Idem.

ⁿ Quid nunc si est Romanitas omni salus, &c.] Hic ve-
 ro ante Salmastium erant tenebræ caliginosissimæ. Sequimur
 accensa face præuntem. Tertullianus Carthaginienses suos
 alloquitur: Si Romanos mores amplecti cunctis populis uti-
 le est & gloriosum, quid nunc per studia prorsus inhonestæ
 atque inutilia ad Græcos abitis? Aut ni sic facitis, unde
 gentium palæstra, quæ solet effectum corpus tradere senectu-
 ri, & in cassum laborare; vestras provincias invasit melius
 exercitas, & ab natura telluri potius subigendæ comparatas?
 Unde gentium, nisi ex Græcia ad nos venit lutea illa unctio,
 & pulvereæ volutatio, & arida saginatio?

^o Male senescentia. Duplex hic est interpretatio, Aut
 enim palæstræ studia male senescentia apud Carthaginienses di-
 cuntur, quia cum in desuetudinem fere abirent, ea renova-
 vit Severus. Aut ideo male senescentia dicuntur, quia raro
 senescunt pugiles. LE PR.

^p Arida saginatio. Etrat vir maximus qui aridam sagina-
 tionem ἔρηλασιον interpretatur, cum sit ἔρηλασιον, quæ ath-
 letarum propria erat. SALM.

^q Unde apud aliquos Numidas.] Carthaginienses dicunt ef-
 se quadamtenus Numidas, quia scilicet Numidarum adfin-
 es. RIG.

^r Etiam equis cæsariatos.] Quib. equina ad galeam erat
 cæsaries. Idem.

^s Juxta cutem tonsor, & cultri vertex solus immunis.]
 Barba juxta cutem rasa, acriore tonsura, solo capite inton-
 so. Verticem pro capite posuit. Idem.

^t Tam rapax ab ala resina. Hinc alipilarius qui resina
 & dropace alas pilabat. Nam alipila resina erat, qua alas
 pilabantur. SALM.

^u Tam furax a mento volsella.] Canis interceptiendis,
 suffurandis, intervellendis. RIG.

^x Xysticis munditiis.] Athletæ & palæstritæ exerceban-
 tur in xystis & porticibus nudi; ideoque summa illis fuit
 cura corporis & munditiarum. Idem.

^y Habitum transferre. Idem est ac si diceret, habitum trans-
 ferre, ita demum habitus probum est, atqui vestimentum
 vestimenti probum non est, sed hominis. SALM.

^z Det Consuetudo fidem tempori.] Præclare hæc resti-
 tuit Salmastius ad sensum & manum Tertulliani. Sane

tempori, natura Deo. Naturam itaque concussit Larissæus heros in virginem mutando: ille A ferarum medullis educatus, a unde & nominis concilium, quandoquidem labiis vacuerat ab uberum gustu; ille b apud rupicem, & sylvicolam, & c monstrum eruditorem scrupula schola eruditus. Feras, si in puero matris sollicitudinem patiens, certe d jam histriculus, certe jam virum alicui e clanculus functus, adhuc sustinet f stolam fundere, comam struere, cutem fingere, speculum consulere, collum demulcere, aurem quoque foratu effeminatus, quod illi apud Sigæum g strongyla servat. Plane postea miles est: necessitas enim reddidit sexum. De proelio sonuerat, nec arma longe. Ipsum, inquit, ferrum virum attrahit. Ceterum si post incentivum quoque puellam perseverasset, potuit & nubere. Ecce itaque mutatio, monstrum equidem geminum, de viro femina, mox de femina vir, quando neque veritas negari debuisset, neque fallacia confiteri. Uterque habitus mutandi malus: alter adversus naturam, alter contra salutem. Turpius adhuc libido virum cultu transfiguravit, quam aliqua materna formido, tametsi adoratur a vobis qui potius erubescendus est, scytalosagittipelli. B ger ille, qui totam epitheti sui sortem cum muliebri cultu compensavit. Tantum Lydiæ clanculariæ licuit, ut Hercules in Omphale, & Omphale in Hercule prostitueretur. Ubi Diomedes, & cruenta præsepia? ubi Busiris & bustuaria altaria? ubi Geryon ter unus? Cerebris adhuc eorum clava scetere malebat, cum unguentis offunderetur. Vetus jam Hydræ Centaurorumque sanguis in sagittis h pumice speculi excludebatur, insultante luxuria, ut post monstra transfixa coronam forsitan fuerent. Ne sobriæ mulieris quidem aut viraginis alicujus scapulæ, sub exuvias bestię tantæ introire potuissent, nisi diu mollitas, & evigoratas, & exeduratas, quod apud Omphalem balsamo aut telino spero factum. Credo & jubas pectinem passas. Ne cervicem enervem inureret i sciria leonina, hiatus crinibus infarsus, k genuini inter antias adumbrati. Tota oris contumelia mugiret, si posset: Nemea certe, si quis C loci genius, ingemebat: tunc enim se circumspexit leonem perdidisse. Qualis ille Hercules in serico Omphales fuerit, jam Omphale in Herculis scorto designata descripsit. Sed & qui l ante Tirynthium accesserat pugil Cleomachus, post Olympiæ cum incredibili mutatu m de masculo fluxisset, intra cutem cæsus & ultra, inter fullones jam Novianos coronandus, meritoque mimographo Lentulo in Catinensibus commemoratus, utique sicut n vestigia cestuum viriis occupavit, ita & o endromidis solocem aliqua p multicia synthesi extruxit. Physconem & Sardanapalum tacendum est, qui nisi insignes libidinum, alias reges nemo nosset. Tacendum autem, ne quid & illi de Cæsaribus quibusdam vestris obmussitent, pariter propudiosis: ne caninæ forte constantiæ mandatum sit, impuriorem Physcone, & molliorem D Sardanapalo Cæsarem designare, & quidem q Subneronem. Nec tepidior vis vanæ quoque gloriæ mutandis induviis, & jam viro salvo. Calor est omnis affectus: verum cum in affectionem flabellatur, jam de incendio gloriæ ardor est. Habes igitur ex isto fomite æstuantem magnum regem, sola gloria minorem. Vicerat Medicam gentem, & victus est Medica veste. Triumphalem r cataphracten amolitus, f in captiva sarabara decessit: pectus squamarum signaculis disculprum, textu pellucido tegendo nudavit, & anhelum adhuc ab opere belli,

debet consuetudo fidem tempori, cum ipsa nihil sit aliud quam temporis usus diuturni. Ita qui consuetudinem mutat, tempus tantum spernit. At Natura fidem debet Deo, nempe auctori suo; naturam enim condidit Deus, impressa est naturæ manuum divinarum majestas. Homo ipse est portio principalissima naturæ. Ipsa igitur hominis natura fidem Deo conditori suo debet. Si fidem fallit, si naturam suam viri sui effeminatione, aut alio quovis plagio violat fraudatve, tum vero naturæ ac divinæ majestatis reus est. RIG.

a Unde et Nominis concilium. Unde sibi nomen adscivit & conciliavit. Idem.

b Apud Rupicem & Sylvicolam. Rupex non a rupibus, nam prima corripitur sed a Græco ῥύπαξ, inculcus, sic petrones a petris. SALM.

c Monstrum eruditorem. Hoc est, monstrum præceptorum sive doctorem. Chironem significat, ex equo & homine Centaurum. RIG.

d Jam Histriculus. In Glossis, Histriculus, & Hirticulus, ἱστρικῶς. Idem.

e Clanculus functus. Clanculum. Idem.

f Stolem fundere. Id est stola fusiore uti. SALM.

g Strongyla. ἰσχυρὴ γύλη, statua in clypeo expresso cum thorace vultu. Inde est quod apud nos etiam plebecula usurpat, La trongne d'un tel. RIG.

h Pumice speculi excludebatur. Scio specula olim de argento atque ære fieri vulgo solita, quæ pumice tergeri, polirique recte possunt; sed non video quid similitudinis sit inter speculum & sagittas. SALM.

i Sciria Leonina. σκίρρια, σκληρῶτης, pellis leonina, quæ minime subacta est, sed crudo gestatu exarefacta inhorruit. RIG.

k Genuini inter antias adumbrati. Antias sunt comæ διὰ τῶν προπύλων κρημνίζουσαι, seu ut gloss. aliud habet τριχὲς μετα-

τῶν, τῶν κρημάτων τῶν βῶων. didici autem a Salmasio comas alias esse τὰς ὑπὲρ τὸ μέτωπον quæ capronæ dicuntur, alias ἐνί πλάγιον quæ antias, & remulsæ ac antependulæ Apulejo, alias denique κρημάτων nutritas fuisse. LE PR.

l Ante Tirynthium. Auctor certe Hercules gymnicorum certaminum: sed ille vi non arte pugillabat & luctabatur; hinc vires corporis, & genitivum robur, non artem ejus in certaminibus veteres commendarunt. SALM.

m De Masculo fluxisset. Pugilem significat in muliebris patientiæ molliem solutum, unguento delibutum, vestitu affluentem. RIG.

n Vestigia cestuum viriis occupavit. Loco cestuum armillas induit brachiis. Idem.

o Endromidis solocem. Endromidem solocem, soloci, hoc est, rudi & crasso filo contextam. RIG.

p Multicia synthesis. Dicuntur etiam multicia, vestes quælibet molles, delicatæ, ac pellucidæ, ut solent esse feminarum. Quod satis innuunt illa Juvenalis, — sed quid Non facient alii, cum tu multicia sumas, Cretice? — & in vi.

Humida suspectis referens multitia rugis. Idem.

q Subneronem. Domitianum, qui portio Neronis dicitur, Apolog. pag. 6. Subnero, ut Submarius, Cic. x. Ep. 1. Idem.

r Subneronem. Hoc est qui ad Neronem proxime accederet; Domitianus enim sui temporis Nero dictus, sic Tull. ep. 1. lib. 10. ad Attic. Submarium dixit pro homine sua crudelitate Marium adæquante. LE PR.

s Cataphracten amolitus in captiva sarabara decessit. Detrahit sibi cataphractem in quo triumphaverat, de fastigio illo decessit, ac pæne subegit sese, cum induit captiva sarabara. Ea sunt vestimenta barbarorum, quos ille prælio superaverat, ceperatq. Idem.

f In Captiva Sarabara decessit. An non ridiculi sunt inter-

A belli, ut mollius, ventilante serico extinxit. Non erat satis animi tumens Macedo, ni illum etiam vestis inflator deiecit. Nisi quod & philosophi puto ipsi aliquid ejusmodi affectant. Audio enim & in purpura philosophatum. Si philosophus in purpura, ^a cur non & in baxa? Tyrium calciari nisi auro, minime Græcatur. Dicet, atquin alius & sericatus, & crepidam æratus incescit? digne quidem, ut bacchantibus indumentis aliquid subtinniret, cymbalo incescit. Quod si jam tunc locorum Diogenes de dolio latraret, non cænulentis pedibus, ut rhorii Platonici sciunt, sed omnino totum Empedoclem ^b in adyta Cloacinarum detulisset, ut qui se cœlitem delirarat, ^c sorores prius suas, dehinc homines Deus saluaret. Tales igitur habitus qui de natura & modestia transferunt, & acie figere, & ^d digito destinare, & nutu tradere merito sit. Prorsus si quis Menandrico fluxu delicatam vestem humi protrahat, audiat penes se & comicus, Qualem demens iste chlamydem disperdit? Enimvero jam dudum censoria intentionis ^e episcynio disperso quantum denotatur, passivitas offert libertinos B in equestribus, ^f subverbustos in liberalibus, dediticios in ingenuis, rupices in urbanis, scurras in forensibus, paganos in militaribus: vespillo, leno, lanista tecum vestiuntur. Converte & ad feminas, habes spectare quod Cæcina Severus graviter senatui impressit, matronas sine stola in publico. Denique ^g Lentuli Auguris consultis, quæ ita se se exauctorasset, ^h pro stupro erat poena: quoniam quidem indices custodesque dignitatis habitus, ut lenocinii factitandi impedimenta, sedulo quædam desuefecerant. At nunc in semetipsas lenocinando, quo planius adeantur, ⁱ & stolam, & supparum, & crepidulam, & caliendrum, ipsas quoque jam læsticas, & fellas, queis in publico quoque domestice ac secrete habebantur, ejerare. Sed alius extinguit sua lumina, alius non sua accendit. Aspice lupas popularium libidinum nundinas, ^k ipsas quoque fistrices, & si præstat oculos abducere ab ejusmodi propudiis occisæ in publico castitatis, aspice tamen ^l vel sublimis, jam matronas videbis. Et cum latrinarum antistes sericum ventilat, & ^m immundiozem loco cervicem monilibus C consolatur, & armillis quas ex virorum fortium donis ipsæ quoque matronæ temere usurpassent, omnium pudendorum conscias manus inserit, ⁿ impuro cruri purum aut mulleolum inducit calceum: cur istos non spectas, vel illos item habitus qui novitati suæ stare religionem mentiuntur? cum ob cultum omnia candidatum, & ^o ob notam vittæ, & privilegium galeri Cereri initiantur: cum ob diversam affectionem ^p tenebricæ vestis, & ^q tetrici supra caput velleris, ^r in Bellonæ, mentes fugantur: cum ^s latioris purpuræ ambitio, & ^t galatici ruboris

pretes, qui Alexandrum in suis bracciis decessisse volunt? ita enim hoc verbum decessit acceperunt, quasi in Sarabaris suis mortuus sit. SALM.

In captiva sarabara. Putarem hic legendum saraballa. locus enim ex Danielis 3. habet saraballim סַרְבַּלִּים, hoc est chlamydes fert pallia. LE PR.

a Cur non & in baxa? Ipse lib. de Idololatria, pag. 108.

Soccus & baxa quotidie inquantur. RIG.

a Cur non & in baxa? Baxa genus calceamenti deaurati & muliebris. SALM.

b In adyta cloacinarum. In cloacas quarum præfides Cloacina. tot igitur Cloacina quot cloacæ. At Venerem Cloacinam Plinius, non a cloacis quibus præfesset, sed a cluendo, id est purgando denominatam asserit; his autem ideo Afer Cloacinas, dixit, non Cloacinam. Idem.

c Sorores prius suas.] Convenienter sane putido illi Deo Empedocli sorores putidissimas dedit Cloacinas Deas. RIG.

d Digito destinare. Idem est quod directo digito aliquem monstrare ac denotare. SALM.

e Episcynio disperso.) Supercilio minus adstricto contra-ctoque, minus severo, quantum ad denotationem & increpationem. RIG.

f Subverbustos in liberalibus.) Mæstias adhuc verberum quibus usi sunt vibicibus notatos, in liberalibus vestimentis videas, hoc est, hominum liberorum vestibus indutos. Idem.

g Lentuli Auguris consultis.) Stigmaticus Tullio, stigmofus Plinio. LE PR.

h Pro stupro erat poena.] Tam foedæ exauctorationi eadem poena, quæ stupro. RIG.

i Et stolam & supparum, &c. Turnebus crepidulam legit, sed magis placet vulgata læstio. Nam crepidulum Festo significat ornamentum capitis, quod in capitis motu crepitum facit. Caliendrum, inquit, Turnebus, operimentum capitis significat a græco καλινδριον, usurpatum etiam Arnobio lib. 6. adv. gentes. PAM.

k Ipsas quoque fistrices.] Fistricem adjungit lupæ, lenam meretrici. Fistrix, Simulatrix, quæ conciliando amoris exitiove cerea simulacra fingit, venefica, lena. RIG.

l Vel sublimis.] Oculis scilicet transversum tuentibus. Idem.

m Immundiozem loco cervicem monilibus consolatur.] Cervices suas infelici latrinæ lavandæ ministerio damnatas absurdissimi luxus impudentia consolatur. Idem.

n Impuro cruri purum, &c. Quoniam calcei apud Romanos cruris partem velabant, seu cothurni, unde Ovid. lib. 3. de arte.

Pes malus in nivea semper cœletur aluta.

Mullei autem calcei, alii perones erant, alii uncinati. qui magistratibus functi fuerant, gestabant mulleos, milites fulmentatos, cæteri perones gerebant & calceos ^o perones. LE PR.

o Ob notam vittæ & privilegium galeri.] Notæ matronales, seu privilegia matronalia, vitta & galerus. & matronarum quidem Cereri initiatarum. Galerum autem intellege candidum. RIG.

p Tenebricæ vestis.] Nigræ. Idem.

q Tetrici supra caput velleris.] Tetrici. Bellona seu Minerva calceata furvis galeam formis. Ipse Tertull. de Testim. An. pag. 82. Idem.

r In bellonæ mentes fugantur.) Mentem fugatur fanaticus, qui in æde Bellonæ furore corripitur. Bellonarius, & deopopov. Idem.

s Vulgo legitur in Bellonæ montes fugantur, & antequam prima Tertulliani prodiret editio nostra, sciebam apud Augustinum in actis Purgationis Ceciliani, mentionem fieri montis Bellonæ, juxta Carthaginem, quo nonnulli se se tunc in persecutione contulerant. Sed quum aut montes Bellonæ complures, aut Bellonarios in Bellonæ montes fugatos fuisse nemo hætenus monstraverit; immo fanaticos vehementi furore in fano Bellonæ correptos, ideo Bellonarios dici auctores antiquissimi tradiderint, facile passus sum persuaderi nobis, vulgatam lectionem hoc loco defendi nullo modo posse, adeoque legendum, in Bellonæ mentes fugantur. In Bellonæ, scilicet fano, Mentis fugantur, illi nempe queis mens & ratio per furorem eripitur, eodemque modo, mentes fugari dicuntur, quomodo & ratio fugere, & mentes vagari, alienari, moveri, præcipitari, agitari, & contrario sensu redire. Salmasio placet, Mentis fugantur, qua forma Græci dicunt ἐξίσταν & φρενός. mentes fugantur dixit Septimius, ut pag. 132. Campania erepta Pompejo. LE PR.

t Latioris purpuræ ambitio.] Saturnum ambit & vestit latior purpura. RIG.

u Galatici ruboris.] Coccinei. Plinius, Coccum Galatiæ rubens granum. Idem.

V.

ruboris superjectio Saturnum commendat: cum ipsum hoc pallium morosius ordinatum, & A
 a crepidæ Græcatum Æsculapio adulantur. Quanto tunc magis arguas illud, & urgeas oculis & si jam simplicis & inaffectatæ, tamen superstitionis reum? Enim-vero cum hanc primum sapientiam vestit, quæ vanissimis superstitionibus renuit, tunc certissime pallium super omnes exuvias & peplos augusta vestis superque omnes apices & tutulos b sacerdos suggestus. Deduc oculos suadeo, reverere habitum unius interim erroris tui renunziatorem. Tamen, inquis, ita a toga ad pallium? quid enim si a diademate & a sceptro? an aliter mutavit Anacharsis, cum regno Scythiæ philosophiam prævertit? Nulla in melius transgressi sint signa, est habitus iste quod faciat. Prius etiam c ad simplicem captatelam ejus, nullo tædio constat: adeo nec artificem necesse est, qui pridie rugas ab exordio formet, & inde d deducat in talias, totumque contracti umbonis figmentum custodibus forcipibus assignet, dehinc diluculo tunica prius cingulo correpta, quam præstabat moderationem texuisse, recognito B rursus umbone, & si quid exorbitavit reformato, partem quidem de lævo promittat, ambitum vero ejus ex quo sinus nascitur jam deficientibus tabulis, retrahat a scapulis, e & exclusa dextera in lævam adhuc congerat cum alio pari tabulo f in terga devoto, atque ita hominem sarcina vestiatur. Conscientiam denique tuam perrogabo, quid te prius in toga sentias indutum, anne onustum? Si negabis, domum consequar, videbo quid statim a limine properes. Nullius profecto alterius indumenti expositio quam togæ gratulatur. g Calceos nihil dicimus, proprium togæ tormentum, immundissimam pedum tutelam, verum & falsam. quem enim non expediat in algore & ardore rigere nudipedem, quam in calceo vincipedem? magnum incessui munimentum h sutrinæ Venetiæ prospexere, perones effeminatos. At enim pallio nihil expeditius, etiam si duplex, quod Cratetis. mora nusquam vestiendo cum ponitur: quippe i tota molitio ejus k operire est solutum. Id ex uno circumjectu C licet, equidem nusquam inhumano, ita omnia hominis simul contegit. Humerum velans exponit vel includit, ceteroquin humerum adhæret, nihil circumfulcit, nihil circumstringit, nihil de tabularum fide laborat, facile se se regit, facile reficit: etiam cum exponitur, l nulli cruci in crastinum demandatur. Si quid interulæ subter est, vacat zonæ tormentum: si quid calceatus inducitur, mundissimum opus est: aut pedes nudi magis, certe viriles magis quam in calceis. Hæc pro pallio interim, m quantum nomine comitiasti. n Jam vero & de negotio provocat. Ego, inquit, nihil foro, nihil campo, nihil curiæ debeo: nulli officio advigilo, nulla rostra præoccupo, nulla prætoria observo: o canales non odor, p cancellos non adoro, subfellia non contundo, jura non conturbo, causas non elatro, non judico, non milito, secessi de populo. q in me unicum negotium mihi est. nisi aliud non curo quam ne curem. Vita meliore magis in secessu fruire quam in promptu, sed ignavam infamabis. Sci- D licet patriæ & imperio, rei que vivendum est. Erat olim ista sententia. Nemo alii nascitur moriturus sibi. r Certe cum ad Epicuros & Zenonas ventum esset, sapientes vocas, totum quietis magisterium, qui eam summæ atque unicæ voluptatis nomine consecravere. Tamen propemodum mihi quoque licebit in publicum prodesse. Soleo f de qualibet margine vel ara

a *Crepida Græcatum*.] Crepidæ Græcatus, est crepida Græcanica. RIG.

b *Sacerdos suggestus*.] Sacerdotalis ornatus, Sic Persius Sat. 1.

Ecce modo heroas sensus adferre docemus

Nugari solitos Græce. — hoc est, heroas, seu heroicos sensus. Idem.

c *Ad simplicem captatelam*.) Sic restituit Salmasius ex veteris scripturæ vestigiis, hoc est, simplicem capiendi vestiendi que commoditatem. Noluit Tertullianus dicere *Capturam*: nam hoc ad prædas pertinet. Noluit *Captionem*; nam hoc ad fraudes. Noluit *Captum*; nam hoc ad ingenium. Qua forma igitur alibi dicit, peccatellam, & monellam, & fovelam; qua forma item vulgus tutelam, & cautellam, & loquelam, maluit dicere captatellam. Idem.

d *Deducat in talias*.) In rugas & plicaturas, quasi scissuras. Taleas & Taleolas dixerunt scriptores rerum rusticarum. Idem.

e *Et exclusa dextera in lævam adhuc congerat*. Apud veteres Romanos, manus intra vestem seu togam continebantur, at vero postea factum ut toga sub brachio dextro conjiceretur, manum liberam relinqueret, de posteriori ratione hic Septimius. Ita Græciæ philosophi pallium gestabant. LE PR.

f *In Terga devoto*.) Dedicato ac reservato in eum usum, ut etiam terga ornentur. RIG.

g *Calceos proprium togæ tormentum*.) Etenim calceos simul cum toga sumebant. Itaque togam bajulabant in calceo vincipedes. Idem.

h *Sutrinæ Venetiæ prospexere*. Veneriæ olim male legebatur; sunt autem sutrinæ Venetiæ, in quibus Venetiæ pelles ad conficiendos calceos accommodarentur. Ut enim in Venetorum tractu magna armentorum copia, ita & pellium ad calceos. LE PR.

i *Tota molitio ejus*, &c. Philosophicum pallium uno circumjectu liberum ac solutum corpus adstringit & circumdat. Idem.

k *Operire solutum*.) Ambitione soluta, uno circumjectu. RIG.

l *Nulli in crastinum cruci demandatur*.) Idem est quod supra dixit. Nullis forcipibus assignatur custodibus. Idem.

m *Quantum nomine comitiasti*.) Quantum mihi pallii nomine in comitio exprobrasti. Incomitari dixit Plautus in Curculione, & opposuit inforare, obsceno sensu. Idem.

n *Jam Vero & de negotio provocat*.] Pallium deinceps loquitur, vel potius Philosophus in pallio. Idem.

o *Canales non odor*.) Prima editio Rhenani, *Canales non adoro*. Recte emendavit Salmasius, *Odoro*: Canales forenses dicti auctore Festo, quod, circa canales fori confisterent. Verum hæc de foro, ubi mercimonia emuntur vendunturque. RIG.

p *Cancellos non adoro*. Proba forsan lectio, Nescio tamen an pariter legi posset *non adorior*. Nam caufidici dum causam suscipiunt & sistunt se apud Judices, cancellos dicuntur adoriri. LE PR.

q *In Me Unicum negotium est*.] Totus in eo sum, ne quid peccem. Satis negotii mihi circa meipsum. Sic ille Epicteticæ sapientiæ studiosus, Cavendum sibi esse novit a semetipso, tanquam ab inimico & insidiatore, οὐκ ἐπὶ τὸν ἑαυτοῦ ἀλλὰ ἐπὶ τοὺς ἄλλους. RIG.

r *Certe cum ad Epicuros*, &c. Meminisse oportet attentum lectorem pallium Cratetis hoc est Cynicum ista loqui, non Christianum. SALM.

s *De Qualibet margine vel ara*.) Nempe hic in pallio loquitur Philosophus non Christianus. Non enim puto Christianum ullum adduci tunc potuisse, ut in aram saliret

A ara medicinas moribus dicere, quæ felicius publicis rebus, & civitatibus & imperiis bonas valerudines conferent, quam tuæ operæ. Quippe^a si pergam ad acuta tecum, plus togæ læsere rempublicam, quam lorice. Atquin nullis vitiis adolor, nullis veteris parco, nulli impetigini. Adigo cauterem ambitioni qua M. Tullius quingentis millibus nummum orbem citri emit: qua bis tantum Asinius Gallus pro mensa ejusdem Mauritanæ numerat. Hem quantis facultatibus æstimavere ligneas maculas! item qua lances centenarii ponderis Sulla molitur! Vereor sane ne parva sit ista trutina, cum Drusillanus, equidem servus Claudii^b quingenariam promulsidem ædificat, superscriptis fortasse mensis necessariam, cui si officina extructa est, debuit & triclinium. Immergo æque scapellum acerbitati ei qua Vedius Pollio servos murænis invadendos objectabat.^c Nova scilicet sævitia delectato^d terrenæ bestię, & edentulæ, & exunguis, & excornis, ^e de piscibus placuit feras cogere, utique statim coquendis, ut in visceribus earum, aliquid de fervorum suorum corporibus & ipse gustaret. Præcidam gulam, qua Hortensius orator primus pavum cibi causa potuit occidere: qua Aufidius Lurco primus sagina corpora vitiavit, & ^f coactis alimentis in adulterinum provexit saporem: qua Asinius Celer^g nulli unius obsonium sex sestertiis detulit: qua Æsopus histrio^h ex avibus ejusdem pretiositatis, ut canoris & loquacibus quibusque, ⁱ centum millium patinam confiscavit. Filius ejus post tale pulpamentum potuit sumptuosius esurire: margarita namque vel ipso nomine pretiosa dehausit, credo ne mendicius patre cœnasset. Taceo Neronēs & Apicios & Rufos. dabo catharticum impuritati Scauri, & alexæ Curii, & vinolentiæ Antonii: ^k & memento istos interim ex multis togatos fuisse. Quales apud pallium? Haud facile has purulentias civitatis quis eliciet, & exsuppurabit, ni sermo palliatus. Sermone, inquit, me suastisti, medicamine sapientissimo. Verum etsi eloquium quiescat aut infantia subdum, aut verecundia retentum, nam & elinguis philosophia vita contenta est, ipse habitus sonat. Sic denique auditur philosophus dum videtur. De occurso meo vitia suffundo. Quis non æmulum suum cum videt, patitur? Quis oculis in eum potest, in quem mentibus non potest? Grande pallii beneficium est, sub cujus recogitatu improbi mores vel erubescunt. Viderit nunc philosophia quid prosit: nec enim sola mecum est. Habeo & alias artes in publico utiles. De meo vestiuntur, ^l & primus informator litterarum, ^m & primus enodator vocis, & primus numerorum arenarius, & grammaticus, & rhetor, & sophista, & medicus, & poeta, & qui musicam pulsant, ⁿ & qui stellarem conjectant, & qui volaticam spectant. Omnis liberalitas studiorum quatuor meis angulis regitur. Plane post Romanos equites, verum & ^o accedones, & omnis gladiatorum ignominia togata producit. Hæc nimirum indignitas erit, a toga ad pallium. Sed ista pallium loquitur. At ego jam illi etiam divinæ sectæ ac disciplinæ commercium conféro. Gaude pallium & exulta, melior jam te philosophia dignata est, ex quo Christianum vestire cœpisti.

Q. SEPT.

concionis ergo, quippe aras & sacrificia detestabantur & exsuffabantur transeuntes tunc temporis Christiani. RIG.

^a Si pergam ad acuta. Si pergam acutis & decretoriis armis tecum pugnare, non prolusoriis & hebetibus. Ovid.

Ponite jam gladios hebetes, pugnetur acutis. SALM.

^b Quingenariam promulsidem. Lancem quingentarum libræ argenti. Lancem vocat Plinius quem hic Tertullianus promulsidem. Quantum est hodie eruditorum, promulsidem volunt esse ante cœnam aut gustationem. Sed omnis antiquitas semper hoc verbi pro vase ac lance usurpavit. Idem.

^c Nova scilicet sævitia delectato.] Hanc sævitiam notat Seneca, simul & historiam narrat 111. de Ira, cap. 40. Fregerat unus ex servis crystallinum: rapi eum Vedius iussit, nec vulgari quidem perituro morte, murænis objici jubebatur, quas ingens piscina continebat. Quis non hoc illum putaret luxuriæ causa facere? sævitia erat, &c. Plinius 11. 23. RIG.

^d Terrenæ bestię.] Terrenos pisces vocat Plinius, degeneres in cavernis aquas habentibus. Rectissime conjectit, qui hæc in primo casu plurali a Septimio dici censuit, adeoque sequentia sic legenda, *exunguis & excornes* Plin. 12. 23. tanquam ad hoc feris terrarum non sufficientibus, & quia in alio genere totum pariter hominem distrahi spectare non poterat. Idem.

^e De Piscibus Placuit Feras, &c.] Includere vivariis piscinis, Plinius, quas ingens piscina continebat. Idem.

^f Coactis alimentis.] Sic habent libri veteres Coactis alimentis, hoc est, objectis in pastum quæ animalium natura minime appeteret. Idem.

^g Multi unius obsonium. Sciunt rei nummarie veteris periti, singula sestertia mille sestertios nummos æquare: sed

vel duo vel nemo illud scit; cum *sestertii* dicuntur, subintelligi nummos; cum *sestertia* subaudiri pondo sic unum sestertium pondo duas argenti libras cum semisse valebat, ut unus sestertius assis, duos asses & semissem, & sestertius pes & similia, sed sestertius nummus postea quattuor assibus permutari cepit, qui duobus tantum assibus & semisse olim permutabatur. SALM.

^h Ex Avibus canoris & loquacibus.] Cantu aliquo aut humano sermone vocalibus. Plinius. RIG.

ⁱ Centum Millium patinam confiscavit.] Centum millia in confiscato habuit, quæ pro patina illa numeraret. Idem.

^k Et Memento istos interim.] Omnino legendum, sicut edidit Rhenanus: *Et memento istos interim ex multis togatos fuisse; qualis apud pallium haud facile. Has purulentias civitatis quis eliciet & exsuppurabit, ni sermo palliatus.* Idem.

^l Et Primus numerorum arenarius.] Arithmeticum significat varias numerorum compositiones in abaco pulvere consparso discipulis suis monstrantem. RIG.

^m Et primus edomator vocis. Edomatores vocis de phonaſco accipiunt, non recte nec enim phonaſco pueros olim dedisse operam crediderim, inter prima illa rudimenta litterarum, nisi si qui cantores tragici vellent esse aut comædi. SALM.

ⁿ Et qui stellarem conjectant.] Stellarum interpretes lib. 1. de Cultu fem. pag. 170. RIG.

^o Accedones.] Sic habent veteres libri. Accedones dicit lanistas, qui gladiatores ad certamen accendunt. Sic Laberius Appetones dixit, qui alienum appetant. Eademque forma Varro, Comedones. Ammianus Marcellinus, Reposcones, sed cur non accedones Septimius dixerit parasitos; qui etiam invocati accedere solent? Nam & adſecræ dicuntur & scurræ. SALM.

Q. SEPT. FLOR. TERTULLIANI

DE PŒNITENTIA.

A R G U M E N T U M.

Paræneticum hoc opus de pœnitentia conscripsit Septimius quietis Ecclesiæ temporibus, cum nondum tempestas exorta esset; mirifice itaque extollit pœnitentiam, quid illa sit, diligenter ostendit, Gentiliumque super opinionem refutat. De pœnitentia tamen in communi semper loqui videtur.

II.

PŒNITENTIAM, hoc genus hominum quod & ipsi retro fuimus, cæci sine A Domini lumine, natura tenus norunt, passionem animi quamdam esse quæ veniat de offensa sententiæ prioris. Ceterum a ratione ejus tantum absunt, quantum ab ipso rationis authore. Quippe res Dei ratio. Quia Deus omnium conditor, nihil non ratione providit, providit, disposuit, ordinavit; nihil non ratione tractari intelligique voluit. Igitur ignorantes quique Deum, rem quoque ejus ignorent necesse est: quia nullus omnino thesaurus extraneis patet. Itaque universam vitæ conversationem sine gubernaculo rationis transfretantes, b imminentem seculo procellam vitare non norunt. Quam autem c in pœnitentiæ actu irrationaliter deversentur, vel uno isto satis erit expedire, cum illam etiam in bonis factis suis adhibent. d Pœnitet fidei, amoris, simplicitatis, patientiæ, misericordiæ. prout quid e in ingratiam cecidit, semetipsos execrantur, quia bene fecerint: eamque maxime pœnitentiæ speciem quæ optimis operibus irrogatur, in corde fingunt: meminisse curantes ne quid boni rursus præstent: contra, pœnitentiæ malorum levius incubant. Denique facilius per eandem delinquant, quam per eam recte faciunt. Quod si Dei ac per hoc rationis quoque compotes agerent, merita primo pœnitentiæ expenderent, nec unquam eam ad argumentum perversæ emendationis adhiberent: modum denique pœnitendi temperarent, quia & delinquendi tenerent, f timentes Dominum scilicet. Sed ubi metus nullus, emendatio proinde nulla: ubi emendatio nulla, pœnitentia necessario vana: qui caret fructu suo, cui eam Deus sevit, id est, hominis salutis. Nam Deus post tot & tanta delicta humanæ temeritatis a principe generis Adam auspicata, g post condemnatum hominem

a De Pœnitentia.) Hunc librum Erasmus non esse Tertulliani tandem Rhenano persuasit; nullo magis argumento, quam stili, ut ipsis videtur, accuratioris. Cujus argumenti vim sane frivolam esse, mecum sensuros omnes confido, qui Septimio legendo attentius incubuerint. Nam & hic genium plane Tertullianicum agnoscent, & in aliis libris, qui nullam statum unquam sui controversiam sunt passi, partes ejusdem operis longe aliis accuratiores & elegantiores animadvertent. RIG.

a De Pœnitentia.] Pœnitentiam veteres dixere, propositi aut consilii, sive in meliora, sive in deteriora mutationem. Sic apud juris Auctores, agere pœnitentiam dicitur heres, quem pœnitet aditæ hæreditatis; & donator, quem conditæ donationis. Apud Christianos, Pœnitentes dicti, quos vitæ cum Ethnicis antea pœnitebat; ut jam derelicto idolorum cultu, repudiata seculi pompa in Christi familiam recipi postulerent. Hæc pœnitentia peragebatur aversione, abdicatis *ex o* *modi* omnibus omnino vitæ prioris inquinamentis, eademque aversione tam plena confessio quam vera pœnitentia censebatur. Itaque allocutione interdum una quamplurimi lavacro mundati, atque exinde numero Fidelium & Fratrum. Postea vero augefcente in dies multitudine, observato quosdam irrepere falso Christianos, unde periculum ceteris ac dedecus crearetur, examine ac probatione opus fuit scrupulosiore. Gradus igitur constituti, in quibus aliquantisper consisterent, qui vitæ Ethnicæ deserendæ voto ad Deum sapere cepissent: ut illic & Deum cognoscere, & cognitum timere, ac mente pura colere perdiscerent; tandemque, vitæ ac sententiæ conversione probata; pœnitentiam includerent seu consignarent baptismo. Hoc fuit datæ Deo vero sub Christi nomine fidei, susceptæque omnium retro delictorum gratiæ per lavacri similitudinem sacramentum; quo scilicet ablutis antea vitæ maculis obstringerentur ne furta, ne latrocinia, ne adulteria committerent, ne depositum appellati abnegarent: vitam denique viverent innocentem. Quod si fidem fallerent, si quid rursus idolatriæ, homicidio, adulterio, stuprove adfines operati arguerentur, tum a communione orationis & conventus & omnis sancti commercii relegabantur. Sic tamen ut secundæ pœnitentiæ veniam fore non desperarent, Ecclesia tandem per exomologesin, hoc est, delictorum publicam in luctu & squalore detestationem exorata. Hæc igitur exomologesis delictorum fuisse videtur manifestorum, quæ aut sce-

leris infamia nomini Christiano injuriam facerent, aut fidei parum constantis exemplo ceteris Fratribus nocerent. Occultorum vero pœnitentia sicut & castigatio Divinæ misericordiæ reservata. Quid si autem manifestarii negatores ad exomologesin non venirent? Ii tanquam ad Gentiles suos postliminio reversi, nunquam in Ecclesia Dei fuisse existimabantur. Quid si hanc & manifestarii homicidæ aut mœchi spernerent? Ii vero nisi Gentili potestate coercerentur, impune apud ipsos Gentiles ab Ecclesia exulabant, pudoris magis memores quam salutis. Post impetratam secundæ pœnitentia veniam, si qui rursus in ea delicta laberentur, ob quæ denuo ipsos amoveri ac separari ab Ecclesia contingeret, tum vero, nisi abdicata prorsus Christi religione ad sæculum redirent, in luctu ac mœrore perpetua pœnitentia perstabant, divinam misericordiam implorantes; pacem vero Ecclesiæ, nisi forte in extremo vitæ articulo, non habituri. Hujusce autem ritus inclementiam, ubique ab omnibus Ecclesiis fuisse custoditam, non sine ratione quis ambigat. Idem.

b Imminentem seculo procellam.) Quam in Apologetico dixit, *Vim maximam universo orbi imminentem, ipsamque clausulam seculi acerbitates horrendas comminantem*, pag. 31. Idem.

c In pœnitentiæ actu. Nihil aliud quam in agenda pœnitentia. LAC.

d Pœnitet fidei amoris, &c. prout quid in ingratiam cecidit, semetipsos execrantur.] Quintilianus Instit. xi. *Ius mortis a Senatu quidem vel ob aliquam magnam infelicitatem, vel etiam pœnitentiam, petunt*. RIG.

e In ingratiam. Nos attento quod alibi etiam ingratæ vocabulo utatur pro ingratitude scripsimus, *Prout quid in ingratiam cecidit*. sic in hoc libro infra. RHEN.

f Timentes Dominum scilicet. Pertinet hoc ad primam pœnitentiæ partem, quæ est contritio, cujus initium timor domini. sicut infra cap. 5. & Aug. lib. de pœnit. med. contra quam sentiunt nostri adversarii dicentes uti Lutherus optimam pœnitentiam esse novam vitam, neque ulla contritione opus esse, aut sicuti Melancthon, non nisi servili timore quodam qui metum incutiat. PAM.

g Post condemnatum hominem cum seculi dote.] Dotem seculi dicit delicta, per quæ homo excidit a divina gratia. RIG.

A hominem ^a cum seculi dote, post ejectum paradiso, mortique subiectum: ^b quum rursus ^c ad suam misericordiam maturavisset: ^d jam inde in semetipso ^e penitentiam dedicavit, rescissa sententia irarum pristinorum, ^f ignoscere pactus operi & imagini suæ. Itaque & populum sibi congregavit, & multis bonitatis suæ largitionibus fovit, & ingratiſſimum totiens expertus, ad penitentiam semper hortatus est, & ^g prophetando univerſorum prophetarum emisit ora: mox gratiam pollicitus, quam in extremitatibus temporum per spiritum suum universo orbi illuminaturus esset, ^h præire, ⁱ intinctionem penitentiae jussit, ut quos per gratiam vocaret ad promissionem semini Abraham destinata, ^k per penitentiae subſignationem ante ^l componeret. Non tacet Joannes: Penitentiam initote dicens: jam enim salus nationibus appropinquabit, ^m Dominus scilicet afferens, secundum Dei promissum. Cui ⁿ præministrans, penitentiam destinabat purgandis mentibus propositam: uti quicquid error vetus inquinasset, quicquid in corde hominis ^o ignorantia contaminasset, id penitentia verrens & radens, & foras abjiciens, mundam pectoris domum superventuro Spiritui sancto paret, ^p quo se ille cum celestibus bonis libens inferat. Horum bonorum unus est titulus, salus hominis, criminum pristinorum abolitione præmissa. Hæc pœnitentiae causa, hæc opera, negotium divinæ misericordiae curans, ^q quod homini profecit, Deo servit. Ceterum ratio ejus quam cognito Domino discimus, certam formam tenet, ^r ne bonis unquam factis cogitatisve ^s quasi violenta aliqua manus injiciatur. Deus enim reprobationem bonorum ratam non habet, utpote suorum: quorum cum auctor & defensor sit, necesse est proinde & acceptator, si acceptator, etiam remunerator. Viderit ergo in gratia hominum, si ^t etiam bonis factis penitentiam cogit. Viderit & gratia, si captatio ejus ad benefaciendum incitamento est. terrena, mortalis utraque. Quantulum enim compendii, si grato benefeceris? vel dispendii, si ingrato? ^u Bonum factum Deum habet debitorem, sicut & malum: quia judex omnis remunerator est causæ. At cum judex Deus justitiæ carissimæ sibi exigendæ tuendæque præſideat, & in eam, omnem summam disciplinæ suæ sanciat, dubitandum est, sicut in universis actibus nostris, ita in penitentiae quoque causa justitiam Deo præstandam esse? quod quidem ita impleri licebit, si peccatis solummodo adhibeatur. Porro peccatum, nisi malum factum dici non meretur, nec quisquam benefaciendo delinquit: quod si non delinquit, ^v cur penitentiam invadit delinquentium privatum? cur malitiæ officium bonitati suæ imponit? Ita evenit, ut cum aliquid ubi non oportet adhibetur, illic ubi oportet, negligatur. Quorum ergo penitentia justa & debita videatur, id est, quæ delicto deputanda sint, locus quidem expostulat denotare, sed ^w otiosum videri potest. Domino enim cognito, ultro spiritus a suo authore respectus, emergit ad notitiam veritatis, & admissus ad Dominica præcepta, ex ipsis statim eruditur id peccato deputandum a quo Deus arceat. quoniam cum Deum grande quid boni constet esse: utique bono nisi malum non displiceret, quod

III.

Q inter

^a Cum seculi dote. Miseras humanas intelligit, quæ post peccatum mortalibus in dotem assignatæ sunt. ALBASP.

^b Cum ad suam misericordiam maturavisset.) Optime explicat Rhenanus, Cum ad suam misericordiam Deus mature se recepisset. RIG.

^c Ad suam misericordiam maturavisset. Hoc est mature se recepisset & in tempore. Sic Cyprianus ad Donatum gratiam maturantem dixit. RHEN.

^d Jam inde in semetipso penitentiam dedicavit.] Quasi Deum penituerit fecisse hominem: quasi etiam penituerit damnaſſe. RIG.

^e Penitentiam dedicavit. Punio Adami peccato, cum mortales novis beneficiis compleſſet, docuit prius acta penitentia emendari posse. ALBASP.

^f Ignoscere pactus. Quasi isto nobiscum ſœdere. RIG.

^g Prophetando emisit.] Ad prophetandi munus. Idem.

^h Præire intinctionem. Jussit ut penitentia Baptismum præcederet: quam eleganter docet penitentiam ante Baptismum necessariam esse. ALBASP.

ⁱ Intinctionem penitentiae.] Quam hic intinctionem, mox dicit subſignationem. RIG.

^j Intinctionem penitentiae.] Significat baptismum Joannis, qui fuit penitentiae baptismus, præcursor baptismi Christiani, qui fuit etiam Spiritus sancti. Idem.

^k Per penitentiae subſignationem ante componeret. Verba sunt e Jure petita fisco. Etenim Juris auctoribus Subſignatæ facultates reo dicuntur, quæ conductorum subscriptionibus obligatæ sunt fisco. & Subſignata apud ærarium & Censorem prædia quæ sunt in censum delata. Eo sensu Tertullianus Penitentiam subſignatam dicit, quæ se apud Deum quis proposito vitæ sanctioris obligavit, adhibito intinctionis sive baptismi sacramento, tanquam signaculo. Sic enim lib. 1. ad Uxor. pag. 184. Viduitatem apud Deum subſignatam. Idem.

^l Componeret.) Componere dicitur Prætor quos jurisdictione sua compeſcit, deque adversariis amicos & quietos reddit. Componit sacramentis suis Deus homines pessime meri-

tos, & in suorum amicorum numero esse jubet. Idem.

^m Dominus scilicet, &c. Novas tabulas, novum fœdus, novum testamentum, evangelium. Idem.

ⁿ Ignorantia contaminasset. Cum Dei legem ignorarent Ethnici, quidquid peccarunt ignorantia fecisse videbantur. ALBASP.

^o Quo se ille cum celestibus bonis inferat.] Significat dona Spiritus sancti, velut investa & illara præstantissimi inquilini. Eodem sensu libro de Patientia dixit, Rector animus facile communicat spiritus investa cum habitaculo suo. RIG.

^p Quod homini profecit, &c. Expendatur hoc, quasi dicat, Deus non eget Penitentia, sed tu egres. Et quia res tua agitur, ideo servitium Deo. Tale quiddam Joan. Chrysost. orat. 2. adv. Jud. ubi tractat locum Malachiæ. LAC.

^q Ne bonis usquam factis. Ut gentiles qui manus injiciunt bonis factis, id est, qui cum de bonis factis dolent, crines aut barbam sibi evellunt. ALBASP.

^r Quasi violenta aliqua manus injiciatur.) Quæ bene facta, aut bene cogitata interficiat & strangulet, convertens in deteriora. Unde illud Ennii:

Quo vobis mentes recte quæ stare solebant

Antebac, dementes sese fluxere viæ? RIG.

^s Bonum factum. Aliud ad formam qua veteres causa boni omnis bonum factum præfari solebant. Notavit hoc Turnebus lib. 3. cap. 22. LAC.

^t Cur penitentiam invadit, delinquentium privatum.] Sic legitur in cod. Urſini. Penitentiam dicit esse delinquentium privatum, hoc est, rem & curam delinquentium propriam & privatam. Injuste autem facit, qui privatis utitur tanquam communibus & publicis. Privatum absolute, pro agro privato, dixit Ovidius, v. Pastor.

Vindice servabat nullo sua publica vulgus:

Jamque in privato pascere inertis erat. RIG.

^u Otiosum videri potest. Superſedendum esse cenſet de pietate & religionæ Catechumenorum, qui cum Dei legem perspectam haberent, utroque penitentiam ample-

inter contraria sibi nulla amicitia est. Perstringere tamen non pigebit, delictorum quædam A esse carnalia, id est, corporalia; quædam vero spiritalia. Nam cum ex hac duplicis substantiæ congregatione confectus homo sit, non aliunde delinquit, quam unde constat. Sed non eo inter se differunt, quod corpus & spiritus duo sunt: alioqui eo magis paria sunt, quia duo unum efficiunt: ne quis pro diversitate materiarum peccata eorum discernat, ut alterum altero levius aut gravius existimet. Siquidem & caro & spiritus, Dei res: alia manu ejus expressa, alia adflatu ejus consummata. Cum ergo ex pari ad Dominum pertineant, quodcumque eorum deliquerit, ex pari Dominum offendit. An tu discernas actus carnis & spiritus? quorum & in vita, & in morte, & in resurrectione, tantum communionis atque consortii est, ut pariter tunc aut in vitam, aut in iudicium suscitentur; quia scilicet pariter aut deliquerint, aut innocentes egerint. Hoc eo præmiserimus, ut non minorem alteri quam utrique parti, si quid deliquerit, poenitentiae necessitatem intelligamus impendere. Communis reatus amborum est, communis & iudex, Deus scilicet: communis igitur & poenitentiae medela. Exinde spiritalia & corporalia nominantur, quod delictum omne, aut agitur aut cogitatur: Ut corporale sit quod in facto est; quia factum, ut corpus & videri & contingi habet: spiritale vero, quod in animo est, quia spiritus neque videtur, neque tenetur. Per quod ostenditur, non facti solum, verum & voluntatis delicta vitanda, & poenitentia purganda esse. Neque enim si mediocritas humana a facti solum iudicat, quia voluntatis latebris par non est: idcirco crimina ejus etiam sub Deo negligamus. Deus in omnia sufficit. Nihil a conspectu ejus remotum, unde omnino delinquitur. Quia non ignorat, nec omittit, quominus in iudicium decernat. Dissimulator & b prævaricator perspicaciae suæ non est. Quid? quod voluntas facti origo est? Viderint enim, si qua casui, aut necessitati, aut ignorantiae imputantur, quibus exceptis, jam nonnisi voluntate delinquitur. Cum ergo facti origo est, non C tanto potior ad poenam est, quanto principalis ad culpam? quæ ne tunc quidem liberatur, cum aliqua difficultas perpetrationem ejus intercipit. Ipsa enim sibi imputatur, nec excusari poterit per illam c perficiendi infelicitatem, operata quod suum fuerat. Denique Dominus, quemadmodum se adjectionem legi superstruere demonstrat, nisi & voluntatis interdicens delicta? quum adulterum, non eum solum definit, qui d cominus in alienum matrimonium cecidisset; verum etiam illum, qui aspectus concupiscentia contaminasset. adeo quod prohibetur administrare, e satis periculose animus f sibi representat, s & temere per voluntatem expungit effectum. h Cujus voluntatis cum vis tanta sit, cur non i solatium sui saturans, pro facto cedat? pro facto ergo plectetur. Vanissimum est dicere: Volui, nec tamen feci. Atquin perficere debes, quia vis: aut nec velle, quia nec perficis. Sed ipse conscientiae tuæ confessione pronuntias. Nam si bonum concupisceres, perficere gestisses: porro sicut malum non perficis, nec concupiscere debueras. k Quæqua te constitueris, crimine astringeris: quia aut malum volueris, aut bonum non adimpleveris. l Omnibus ergo delictis, seu D carne; seu spiritu, seu facto, seu voluntate commissis, qui poenam per iudicium destinavit, idem & veniam per poenitentiam sponndit, dicens ad populum: Poenitere, & salvum faciam te. Et iterum: Vivo, inquit, Dominus, poenitentiam malo quam mortem. m Ergo poenitentia vita est, cum præponitur morti. Eam tu peccator, mei similis n (immo me minor; ego enim præstantiam in delictis meam agnosco) ita invade, ita amplexare, ut nau-

fragus

serentur, illius elogia aut ad illam adhortationes non postulabant. LE PR.

a Facti solum iudicat.] Facti, scilicet delicta. Etenim præcessit, Non facti solum, verum & voluntatis delicta vitanda. RIG.

b Prævaricator. Proprie qui prodit causam. Nam & glossæ non solum *συκοφαντής*, sed etiam *ἀποδιδούς τὸν ἴδιον ὄρκον*, & τὸ ἀντιδικῶν βλάπτειν. LAC.

c Perficiendi infelicitatem. Frustrationem ἀτυχίαν. RIG.

d Cominus in alienum matrimonium cecidisset.] Adultero scilicet concubitu. RIG.

e Satis periculose.) Ipse Tertullianus lib. de monog. habet secum animi licentiam, qui omnia homini, quæ non habet, imaginario fructu representat. Idem.

f Sibi representat. Ex hoc loco Petrus Martyr, & cæteri hæretici ajunt hoc verbum præsentem exhibere, apud authorem non significare; atque adeo cum ait pane Christum corpus suum representasse non ita accipiendum ut præsens corpus tradiderit: verum huic uni sexcentos opponere possem, ubi præsentem rem ipsam exponere significat. ALBASP.

g Et temere per voluntatem.) In eandem sententiam dixerat Juvenal. sat. 13.

Has poenas patitur peccandi sola voluntas;

Nam scelus intra se tacitum qui cogitat ullum

Facti crimen habet. RIG.

h Cujus voluntatis cum vis tanta sit, cur non solatium sui saturans, pro facto cedat?) Sic edidit Rhenanus.

Sed retinendam censeo codicis antiqui scripturam hujusmodi, Cujus voluntatis cum vis tanta sit, ut non solatium sui saturans pro facto cedat, pro facto ergo plectetur. Sic autem interpretor: Qui feminam non suam aspectu concupiscentiæ contaminat, imaginaria voluptatis præsentia animo quod concupivit, jam moechatus est in corde suo. Jure igitur voluntas cujus tanta vis est, ut per ipsam animus imaginario fructu delectetur, pro facto cedit, & pro facto plectitur. Idem.

i Solatium sui saturans. Animus per voluntatem apud se ipsum fecit & adeptus est quod libuit; itaque hoc jam fruitur & saturatur solatio. Nam quod superest non est animi, sed corporis. Idem.

k Quæqua te constitueris. Latinius rescribit quæqua te converteris, Probat Junius, sed improbe. LAC.

l Omnibus ergo delictis. De prima Poenitentia loquitur, quod non animadvertens Pamelius, nescio quid turbat, aut cur primam cum secunda confundit; nam necesse est mihi det, hoc nihil pro particulari poenitentia facere, atque adeo pro confessione, & remissione omnium peccatorum, cum de prima sit mentio, quia nemo inquam negavit omnia omnino peccata deleri. ALBASP.

m Ergo poenitentia vita est.) Ait Dominus, Poenitentiam malo quam mortem; Opponens poenitentiam morti. Quid autem verius opponitur morti quam vita? Ergo opposita morti poenitentia, vita est. RIG.

n Immo me minor. Quidquid ante lavacrum commercerant Catechumeni aut fecerant, id omne naturæ magis impetu quam voluntate fecisse existimabantur, ut auctor de pudic. D. Cypr. aut quisquis libellum de pedum ablutione

A fragus ^a alicujus tabulæ fidem. Hæc te peccatorum fluctibusmersum ^b prolevabit, & in portum divinæ clementiæ protelabit, Rape occasionem inopinatæ felicitatis: ut ille tu, nihil quondam penes Deum, nisi stilla sirulæ, & areæ pulvis, & vasculum figuli; arbor exinde fias illa quæ penes aquas feritur, & in foliis perennat, & tempore suo fructus agit; quæ non ignem, non securim videbit. Pœniteat errorum reperta veritate, pœniteat amasse quæ Deus non amat; quando ne nos quidem ipsi, servulis nostris ea quibus offendimur non odisse permittimus. Obsequii enim ratio in similitudine animorum constituta est. De bono pœnitentiæ enumerando diffusa, & per hoc magno eloquio committenda materia est. Nos vero pro nostris angustiis unum inculcamus, bonum atque optimum esse quod Deus præcipit. Audaciam existimo de bono divini præcepti disputare. Neque enim quia bonum est, idcirco auf-
B cultare debemus, sed quia Deus præcipit. Ad exhibitionem obsequii, prior est majestas divinæ potestatis. Prior est autoritas imperantis, quam utilitas servientis. Bonum est pœnitere, an non? Quid revolvis Deus præcipit. At ille non præcipit tantum, sed etiam hortatur. Invitat præmio, salute; jurans, etiam: Vivo, dicens, cupit credi sibi. O beatos nos, quorum causa Deus jurat! O miserrimos, si nec juranti Domino credimus! Quod igitur Deus tantopere commendat, quod etiam humano more sub dejectione testatur, summa utique gravitate & aggredi & custodire debemus; ut in asseveratione divinæ gratiæ permanentes, in fructu quoque ejus & emolumento proinde perseverare possimus. Hoc enim dico, pœnitentiam quæ per Dei gratiam ostensa & indicta nobis, in gratiam nos Domino revocar, semel cognitam atque susceptam, nunquam post hac iteratione delicti resignare oportere, Jam quidem nullum ^c ignorantia prætextum tibi patrocinator; quod Domino agnito præ-
C ceptisque ejus admissis, denique pœnitentia delictorum functus, ^d rursus te in delicta restituis. Ita, in quantum ignorantia segregaris, in tantum contumaciæ adglutinaris. Nam si idcirco te deliquisse pœnituerat, quia Dominum cæperas timere, cur ^e quod metus gratia gessisti, rescindere maluisti, nisi quia metuere desisti? Neque enim timorem alia res quam contumacia subvertit. ^f Cum etiam ignorantes Dominum nulla exceptio tueatur a pœna, (quia Deum in aperto constitutum, & vel ex ipsis cælestibus bonis comprehensibilem ignorari non licet) quanto cognitum despici periculosum est? Despiciit porro qui bonum ac malorum intellectum ab illo consecutus, quod intelligit fugiendum, quodque jam fugit, resumens, intellectui suo, id est, Dei dono contumeliam facit: respuit datorem, cum datum deserit; negat beneficium, cum beneficium non honorat. Quemadmodum ei potest placere, cujus manus sibi displicet? Ita in Dominum non modo contumax, sed etiam ingratus apparet. Ceterum non leviter in Dominum peccat, qui quum æmulo ejus diabolo pœnitentia renuntiasset, & hoc nomine illum Domino subjecisset, rursus eundem regressu suo erigit, & exultationem ejus seipsum facit; ut denuo Malus, recuperata præda sua adversus Dominum, gaudeat. Nonne, quod dicere quoque periculosum est, sed ad ædificationem proferendum est, diabolus Domino præponit? Comparisonem enim videtur egisse, qui utrumque cognoverit; & judicato pronuntiasset, eum meliorem cujus se rursus esse maluerit. Ita, qui per delictorum pœnitentiam instituerat Domino satisfacere, diabolo ^g per aliam pœnitentiæ pœnitentiam satisfaciet; eritque tanto magis perosus Deo, quanto æmulo ejus acceptus.
^h Sed ajunt quidam: Satis Deum habere, si corde & animo suspiciatur, licet actu minus fiat. Itaque, se salvo metu ac fide peccare; hoc est, salva castitate, matrimonia violare: salva pietate, parenti venenum temperare. Sic ergo & ipsi, salva venia, in gehennam detru-
dentur: dum salvo metu peccant. Primum exemplum perversitatis; quia timent, delin-

V.

Q 2 quunt:

nobis dedit, Hermes & Justinus affirmant; Quamobrem ait Catechumenum minus se peccasse. ALBASP.

^a *Alicujus tabulæ.* Quando ajunt Patres pœnitentiam esse secundam post naufragium tabulam, de secunda & post baptismum pœnitentia id accipiendum, non de prima, quæ non erat secunda, sed prima tabula. Idem.

^a *Alicujus tabulæ.* Optime monuit Albaspineus secundam tabulam dici tantum de pœnitentia secunda seu post baptismum suscepta. Prima quippe pœnitentia qua fideles accedebant ad baptismum suscipiendum navis dicebatur, qua scilicet fracta, secunda pœnitentia seu tabula in naufragio restabat. LE PR.

^b *Prolevabit.*] Sic legitur in antiquis exemplaribus. RIG.

^c *Ignorantiæ prætextum.* Gentiles sive Audientes hac una ratione peccatis suis ignosci volebant, quod quid optimum esset factu ignorassent; qua excusatione iis non liceret uti qui Christi mandatis imbuti essent, unde etiam constabit eorum hoc caput ad audientes & Catechumenos pertinere. ALBASP.

^d *Rursus te in delicta restituis.*) Stultissimus qui pugnans adversus propria commoda, & in deteriore statum restitui postulas. RIG.

^e *Quod metus gratia gessisti.*] Pœnituit te peccati, quia Deum judicem metuisti. Bonus autem & justus fuit metus, & majoris quidem malitatis, videlicet ignis nunquam ex-

tinguendi, cujus adeo metus apud sapientissimos cessat nunquam. Itaque nullus unquam rescindendæ illius pœnitentiæ tuæ locus. Adversus eam si quis tibi suggerit edictum, Quod metus causa, scito Antichristum esse, ac Prætorem Occinum. Idem.

^f *Cum etiam ignorantes Dominum.* Facit locus ille contra novos istos Evangelicos qui ab Apostolorum tempore majores nostros in ignorantia perpetua vixisse dicunt, & tamen a culpa excusatos. Imprimis autem pro authoris sententia faciunt frequentiss. illa sacrificia immolari jussa pro peccatis ignorantie. Levit. 4. & 5. & num. 15. de quibus & Hebr. 9. Deinde & in Novo Test. act. 2. B. Petrus ad illos quos sciebat per ignorantiam peccasse, *Pœnitementi, inquit, & convertimini, ut deleantur peccata vestra.* Hinc patrum omnium conformis est sententia quod ignorantia, quam crassam moderni Theologi vocant, neminem a culpa excuset qualis illa haud dubie fuisset, si verum illi dicerent. PAM.

^g *Per aliam pœnitentiæ pœnitentiam.* Plinius Ep. 10. lib. VII. *Supereſt ne rursus provincie quod damnaſſe dicitur, placeat agatque pœnitentiam pœnitentiæ ſuæ.* RIG.

^h *Sed ajunt quidam.* Adnotatu dignus etiam iste locus adv. novam quorundam hæresim, (a qua nec Calvinistæ abhorrent,) qui sibi sufficere arbitrantur, si corde & animo suam religionem re ineant, quamvis catholicorum contrariæ sibi religioni exercitiis ac mysteriis se immisceant, immo & communent. PAM.

quunt: opinor, non delinquerent, si non timerent. Igitur qui Deum nolit offensum, nec A
 revereatur omnino, si timor offendendi patrociniū est. Sed ista ingenia de semine hypo-
 critarum pullulare consueverunt, ^a quorum individua cum diabolo amicitia est, quorum pœ-
 nitentia nunquam fidelis. ^b Quicquid ergo mediocritas nostra ad pœnitentiam semel capeffen-
 dam & perpetuo continendam suggerere conata est, omnes quidem deditos Domino spe-
 ctat, ut omnis salutis in promerendo Deo petitores; sed præcipue, ^c novitiolis istis immi-
 net: qui, cum maxime incipiunt divinis sermonibus aures rigare, quique catuli infantia
 adhuc recentis, nec perfectis luminibus incerta reptant: & dicunt quidam ^d pristinis re-
 nuntiare, ^e & pœnitentiam assumunt, ^f sed includere eam negligunt. Interpellat enim illos
 ad desiderandum ex pristinis aliquid, ipse finis desiderandi; velut poma, cum jam in acorem
 vel amaritudinem senescere incipiunt, ex parte aliqua tamen adhuc ipsi gratia suæ adulan-
 tur. Omne præterea cunctationis & tergiversationis erga pœnitentiam vitium, ^g præsum- B
 ptio intinctionis importat. Certi enim indubitata venia delictorum, medium tempus in-
 terim furantur; & ^h commeatum sibi faciunt delinquendi, quam eruditionem non delin-
 quendi. Quam porro ineptum, quam iniquum pœnitentiam non adimplere, & veniam de-
 lictorum sustinere: ⁱ hoc est, pretium non exhibere, ad mercedem manum emittere. Hoc
 enim pretio Dominus veniam addicere instituit; hac pœnitentia compensatione redimen-
 dam proponit impunitatem. Si ergo qui venditant, prius nummum quo paciscuntur exa-
 minant, ^k ne scalptus, neve rufus, ne adulter; etiam Dominum credimus, pœnitentia pro-
 bationem prius inire: tantam nobis mercedem, perennis scilicet vitæ, concessurum. Sed
 differamus tantisper pœnitentia veritatem. Tunc opinor emendatos liquebit, cum absol- C
 vimur. Nullo pacto. Sed cum pendente venia, pœna prospicitur; ^l cum adhuc liberari
 non meremur, ut possimus mereri: cum Deus comminatur, non cum ignoscit. Quis enim
^m servus, posteaquam libertate mutatus est, furta sua & fugas sibi imputat? Quis miles,
 postquam castris suis emissus, ⁿ pro notis suis satagit? Peccator ante veniam deslere se de-
 bet, quia tempus pœnitentia idem quod periculi & timoris. Neque ego renuo, divinum
 beneficium, id est, abolitionem delictorum, inituris aquam omnimodo salvum esse; sed ut
 eo pervenire contingat, elaborandum est. ^o Quis enim tibi tam infida pœnitentia viro ^p as-
 perginem

^a *Quorum Individua Cum Diabolo amicitia est.*) Re-
 altissima scriptura, nec debuit sollicitari Est enim sermo
 de genere hypocritarum, quorum pœnitentia nunquam fi-
 delis, quorum scilicet individua cum Diabolo ami-
 citia est; adeoque semper ad ejus castra revertuntur,
 RIG.

^b *Quidquid ergo mediocritas nostra, &c.* Docere videtur
 Tertulliano dicto locus Cathecumenos quos Tirones vocat
 pœnitentiam usque ad baptismum aliquando protraxisse;
 Cum enim probe intelligerent omnia peccata baptismo de-
 leri, pœnitentia suscipienda tempus producebant quan-
 tum in se erat, adeoque non includebant pœnitentiam,
 hoc est non peragebant. Qua in interpretatione a Rigaltio
 tantisper discedo, etenim includere est *πληρώσαι, τελειώσαι*.
 LE PR.

^c *Novitiolis istis.*) Novitiolos istos post paulo dicit Au-
 dientes, & Auditorum tirocinia. RIG.

^c *Novitiolis istis.* Notetur catechumenos ita dictos, unde
 fortasse sumpta vox monastica disciplina quæ hodie reti-
 netur, itaut novitii religionum sint veluti Audientes & Ca-
 techumeni. LAC.

^d *Pristinis renuntiare.*) Hoc est, idololatriæ, & ne-
 gotiis vitæ secularis. RIG.

^e *Et Pœnitentiam assumunt.*) Assumere pœnitentiam
 dicuntur, qui inter Audientes nomina profitentur sua.
 Idem.

^e *Pœnitentiam assumunt.* Notetur in primis pœnitentiam
 assumere esse propriam locutionem eorum qui invadabant
 pœnitentiam, cujus ipse primus aditus dicebatur assumptio.
 Et quidem hanc esse propriam locutionem invadentium pœ-
 nitentiam notavit Heraldus lib. 1. c. 4. digress. sed nulla re
 probavit. LAC.

^f *Sed Includere eam negligunt.*) Baptismo scilicet, qui &
 obsignatio dicitur. Et ipse mox dicit, *Intinctionis seram ob-
 struam*. Pœnitentia igitur & fides tunc includitur, quum
 in baptismum deducitur; sicut actiones iudicio inclusas di-
 xit Cajus, quæ sunt in iudicium deductæ. l. 130. de reg. ju.
 Porro pœnitentiam includere negligunt, qui pristinis ægre
 renuntiant; quasi maleficiorum summa, quam includi baptis-
 mo volunt, nondum confecta. RIG.

^g *Præsumptio intinctionis.*) Fiducia venia per baptismum
 impetranda. Idem.

^h *Commeatum sibi faciunt.* Docebantur Audientes non so-
 lum quam grave & periculosum esset peccare, Deumque
 iratum habere, sed etiam omnia retro delicta Baptismo con-
 donari, unde ait Tertull. quibusdam peccandi audaciam &
 securitatem ejusmodi præceptis fieri. ALBASP.

ⁱ *Hoc est pretium non.* Id cautum fuerat lege 12. tab. ne
 venditoris res emptori aliter acquireretur, quam si is pretium

solvisset §. venditor Instit. de rerum divisione & ex jure At-
 tico petitorum: id enim Græcam fidem vocat Plautus in Asi-
 naria. Aufonius in epistolis, *Græca non bona fide*. Turneb.
 advers. lib. 12. cap. 18. ALBASP.

^k *Ne Scalptus, ne rufus, ne adulter.*) Lege Cornelia de
 falsis, punitur qui nummos aureos partim raserit, partim tin-
 xerit, vel finxerit. l. 8. ad l. Corn. de fal. ubi Basilicorum
 Auctores legisse videntur, *cinxerit*, nan *tinxerit*. Etenim
 dixere, *Οἱ τὰ νομίσματα ξίοντες ἢ ἀφικρόπτοντες*. RIG.

^l *Cum Adhuc Liberari Non Meremur Ut Possimus Mereri.*)
 Sic ista uno spiritu, absque ulla distinctione sunt perducenda.
 Disputat Tertullianus de pœnitentium processu. Et quando
 nos, inquit, pœnitentiam qui adsumpsimus, pro emendatis
 habebimur? An cum absolvimur, lavacro impetrato, aqua
 concessa? Minime inquit; Sed cum pendente venia prospici-
 mus pœnas antea vitæ piaculis constitutas, cum adhuc
 liberari non dicam non meremur; nam quis merita sua co-
 ram Deo reputare audeat unquam? sed cum adhuc non mere-
 mur ut possimus, divina misericordia sic largiente de suo,
 mereri. Idem.

^m *Servus Libertate Mutatus.*) Sacramentum libertatis,
 vertigo; mutationis signum Hinc illa,

quibus una Quiritem Vertigo facit

& ————— momento turbinis exit Marcus Dama.

Et qui de Ethnicis fiunt Christiani, dicuntur Conversi ad
 Deum scilicet verum, cui soli servire vera est libertas.
 RIG.

ⁿ *Pro notis suis satagit.* Notas militares dicit, quibus miles
 denotatur, ob delicta militaria, puta si fuerit emanfor,
 desertor, seditiosus &c. Eodem metaphora de seipso dicit,
 peccatorem omnium notarum, sub finem hujus operis.
 Idem.

^o *Quis Enim tibi tam infide pœnitentia viro asperginem
 unam cujuslibet aquæ commodaret?* Qualis illa fuit Iliaco-
 rum, quam apertius describit lib. de Baptis. pag. 257. Vil-
 las, domos, templa, totæque urbes aspergine circumlate aquæ
 expiant. Idem.

^p *Asperginem unam cujuslibet aquæ.*) Aquæ communis,
 profana. Tam infida, inquit, pœnitentia virum nemo
 aquæ communis, non dicam cyathus, sed ne gutta qui-
 dem una dignabitur, tantum abest ut velit ad baptismum
 deducere. Splendide nugantur qui hæc verba de baptismo
 per adspersionem accipiunt, nam ubicumque de baptis-
 mo sermonem facit, Lavacrum dicit, & Tingere, & Inringe-
 re, & Ablui, & Mergitari, & Immersionem, quæ sane ad-
 spersionem minime significant. Non est propterea tamen
 culpanda ecclesiæ benignitas quæ postmodum invaluisse vi-
 detur ut cogente necessitate saltem aquæ aspergine Chri-
 stiani perficerentur. Etenim Cyprianus epist. ad Magnum

A perginem unam cujuslibet aquæ commodabit? Furto quidem aggredi, & a præpositum hujus rei asseverationibus tuis circumduci facile est. Sed Deus thesauro suo providet, nec finit obrepere indignos. Quid denique ait? Nihil occultum quod non revelabitur. quantascunque tenebras factis tuis superstruxeris, Deus lumen est. Quidam autem sic opinantur: quasi Deus necesse habeat præstare etiam indignis, quod spondit, & liberalitatem ejus faciunt servitutem. Quod si necessitate nobis b symbolum mortis indulget, ergo invitus, facit. Quis enim permittit permanfurum, id quod tribuerit invitus? non enim multi postea excidunt? non a multis donum illud aufertur? Hi sunt scilicet, qui obrepunt; c qui poenitentiae fidem aggressi, super arenas domum ruituram collocant. Nemo ergo sibi aduletur, quia d inter Auditorum tirocinia deputatur, quasi eo etiam nunc sibi delinquere liceat.

B Dominum simul cognoveris, timeas; simul inspexeris, reverearis. Ceterum quid te cognovisse interest, cum iisdem incubas quibus retro ignarus? Quid autem te e a perfecto Dei servo separat? An alius est intinctus Christus, alius audientibus? num spes alia? vel merces: alia formido judicii, alia necessitas poenitentiae? Lavacrum illud obsignatio est fidei, f quæ fides a poenitentiae fide incipitur & commendatur. Non ideo abluimur, ut delinquere desinamus, sed quia desimus; quoniam jam corde loti sumus. Hæc enim g prima Audientis intinctio est, metus integer, h exinde quo ad Dominum senseris, fides sana, conscientia semel poenitentiam amplexata: Ceterum si ab aquis peccare desistimus, i necessitate, non sponte innocentiam induimus. Quis ergo in bonitate præcellens, cui non licet, an cui displicet malo esse? qui jubetur, an qui delectatur a crimine vacare? Ergo nec a furto manus avertamus nisi claustrorum duritia repugnet, nec oculos a stupri concupiscentiis refrenemus nisi a custodibus corporum obstruati, si nemo Domino deditus delinquere desinet nisi

C intinctione alligatus. Quod si qui ira senserit, nescio an intinctus magis contristetur, quod peccare desierit, quam lætetur quod evaserit. Itaque Audientes, optare intinctionem, non præsumere oportet. Qui enim optat, honorat: qui præsumit, superbit. In illo verecundia, in isto petulantia apparet. Ille satagit, hic negligit. Ille mereri cupit, at hic ut debitum sibi repromittit. Ille sumit, hic invadit. Quem censeas digniorem, nisi emendatiorem? quem emendatiorem, nisi timidiorem, & idcirco vera poenitentia sanctum? Timuit enim adhuc delinquere, ne non mereretur accipere. At ille præsumptor, cum sibi repromitteret, securus scilicet, timere non potuit: sic ne poenitentiam implevit, quia instrumento poenitentiae, id est metu caruit. Præsumptio, inverecundiae portio est: inflat petiorem, despicit datorem. Itaque decipit nonnunquam. Ante enim quam debeat repromittit, quo semper is qui est præstaturus offenditur. Hucusque Christe Domine, de poenitentiae disciplina

D servis tuis discere vel audire contingat, quousque etiam delinquere non oportet audientibus: vel nihil jam de poenitentia noverint, nihil ejus requirant. Piget secundæ, immo jam ultimæ spei subtexere mentionem: ne retractantes de residuo auxilio poenitendi, spatium adhuc delinquendi demonstrare videamur. Absit ut aliquis ita interpretetur, quasi eo sibi etiam nunc pateat ad delinquendum, quia patet ad poenitendum: & redundantia clementiæ cœlestis, libidinem faciat humanæ temeritatis. Nemo idcirco deterior sit, quia Deus melior est, * totiens delinquendo, quotiens ignoscitur. Ceterum finem utique evadendi ha-

bebit,

secunda ex sacris literis probat, aquam aspersionis purificationem esse, nec moveri quemquam debere quod aspergi vel perfundi videntur ægri, non baptizari. Idem.

a Præpositum hujus rei asseverationibus tuis circumduci facile est.] Presbyterum significat lavacro ministrando præpositum, quem lib. de Baptismo, Angelum vocat baptismi arbitrum. Idem.

b Symbolum mortis indulget.] Syngrapham mortis donat, id est, peccatum. Etenim obligationes etiam ex delictis & maleficiis nascuntur. Paulus ad Coloss. 2. dixit, chirographum. ἡ ἀπογραφὴ τῶν ὀφειλῶν. Ipse Tertullianus lib. de Pudic. Nam & solvit liberans hominem per lavacrum, donato ei chirographo mortis. Idem.

c Qui poenitentiae fidem aggressi. Id est qui incipiunt credere poenitendum esse, & tamen eos non vere poenitet; nihil enim prius Catechumeni sive tirones docebantur, quam ut prioris vitæ poenitentiam agerent. ALBASP.

d Inter Auditorum tirocinia. Catechumenos non intelligit, ut opinor, nam proprie Catechumeni illi vocabantur, qui probe edocti & eruditi de lege Christi orarent & jus haberent ad Baptismum, (quamvis non ignorem, tirones, Audientes, & Catechumenos uno eodemque nonnunquam nomine appellari) quique primam poenitentiam pæne finierant; sed tirones & novitiolos qui Christianæ legis prima elementa docebantur. Idem.

e A perfecto Dei servo.] Initiabantur adsumpta poenitentia; Perficiebantur baptismo, unctione, eucharistia. RIG.

f Quæ fides a poenit. Non accedebant ad Baptismum, nisi de rebus fidei plane instructi, id est, de Dei magnitudine & potestate, rebusque quæ in Evangeliiis continentur, uno

excepto Eucharistiæ mysterio, neque baptizabantur nisi postquam ea omnia se credere jurassent, quorum fides a poenitentia incipiebat, quia scilicet non censendi erant Deo credere eumque magnificere & timere, nisi eum dignum existimarent, cui de pristinis satisfacerent, & poenitentia diluerent, quæ in eum ejusque legem olim peccassent. ALBASP.

g Prima audientis intinctio, &c. Quo tenetur tota vita sua Christianus qui integre sapit ad Deum, mente ad Idololatriam, ad stuprum, ad homicidium irretorta. RIG.

h Ex inde quo ad Dominum senseris.] Domino deditus. infra. Idem.

i Necessitate non sponte. Jurabant in baptismo solennib. verbis se nunquam peccaturos, deinde renuntiabant diabolo & pompis ejus; denique censura, si peccarent post baptismum, coercebant: quapropter ait, necessitate. ALBASP.

k Totiens delinquendo quotiens ignoscitur. Quis ex his non existimaret ecclesiæ fores poenitentibus semper patuisse, cum dicat Christum toties parcere, quoties delinquitur? Pamelus quoque ex his non dubitat affirmare ecclesiæ, peccatoribus veniam semper indulgisse, & si quid apud auctores inter legendum de secunda & ultima poenitentia occurrat, id omne de publica accipiendum esse, atque ad confirmandum multa ex autoribus accumulat, quæ nihil referret explicare, cum quæ istic ait Tertullianus cujusmodi aut quomodo accipienda sint nostri dumtaxat sit instituti edocere. Hæc igitur quotiens ignoscitur ita intelligas quasi post secundam poenitentiam alius esset poenitendi locus, sed nihil aliud voluit dicere, quam tamen aliqua post Baptismum spes veniæ supersit, & secunda atque ultima concedatur poenitentia, tamen rursus peccandum non esse post baptis-

bebit, cum offendendi non habebit. Evasimul semel, ^a haecenus periculosis nosmetipsos A inferamus, etsi iterum evasuri videmur. Plerique naufragio liberati, exinde ^b repudium & navi & mari dicunt; & Dei beneficium, salutem suam scilicet, memoria periculi honorant. Laudo timorem, diligo verecundiam; nolunt iterum divinae misericordiae oneri esse; formidant videri inculcare, quod consecuti sunt: bona certe sollicitudine iterum experiri vitant, quod semel didicerunt timere. Ita modus temeritatis, testatio est imoris. Timor autem hominis, Dei honor est. Sed enim pervicacissimus hostis ille, nunquam malitiae suae otium facit. Atquin tunc maxime saevit, cum hominem plene sentit liberatum: tunc plurimum accenditur, dum extinguitur. Doleat & ingemiscat necesse est, venia peccatorum permissa, tot in homine mortis opera diruta, tot titulos damnationis retro suae erasos. Dolet, quod ipsum & angelos ejus Christi servus ille peccator judicaturus est. Itaque observat, op- pugnat, obsidet: si qua possit aut oculos concupiscentia carnali ferire, aut animum illece- B bris secularibus irretire, aut fidem terrenae potestatis formidine evertere: aut a via certa ^c perversis traditionibus detorquere: non scandalis, non tentationibus deficit. Haec igitur venena ejus providens Deus, clausa licet ignoscentiae janua, & intinctionis fera obstructa, aliquid adhuc permittit patere. ^d Collocavit in vestibulo poenitentiam secundam, quae pulsantibus patefaciat; sed jam semel, quia jam secundo, ^e sed amplius nunquam, quia proxime frustra. Non enim & hoc semel satis est? Habes quod jam merebaris: amisisti enim quod acceperas. Si tibi indulgentia Domini accommodat unde restituas quod amiseras, iterato beneficio gratus esto, nedum ampliato: majus est enim restituere, quam dare: quoniam ^f miserius est perdidisse, quam omnino non accepisse. Verum non statim succidendus ac subruendus est animus desperatione, si secundae quis poenitentiae debitor fuerit: pigeat sane peccare rursus, sed rursus poenitere non pigeat: pigeat iterum periclitari, sed non iterum C liberari. Neminem pudeat. Iteratae valetudinis, iteranda medicina est. Gratus in Dominum extiteris, si quod tibi Dominus offert, non recusaveris. Offendisti, sed reconciliari adhuc VIII. potes. Habes cui satisfacias, & quidem volentem. Id si dubitas, evolve quae spiritus ecclesiis dicat: Desertam dilectionem Ephesius imputat; Stuprum & idolothytorum esum Thyatirenus exprobrat: Sardos non plenorum operum incusat: Pergamenos docentes perversa reprehendit: Laodiceos fidentes divitiis objurgat: & tamen omnes ad poenitentiam commonet, sub comminationibus quidem. Non comminaretur autem non poenitenti, si non ignosceret poenitenti. Dubium, si non & alibi hanc clementiae suae profusionem demonstrasset. Non ait, qui ceciderit, resurget; & qui averfatus fuerit, convertetur? Ille est scilicet, D ille est qui misericordiam mavult quam sacrificium. Latantur caeli, & qui illic angeli, poenitentia hominis. Heus tu peccator bono animo sis: videbis ubi de tuo reditu gaudeatur. Quid illa similitudinum Dominicarum argumenta nobis volunt? Quod mulier drachmam perdidit, & requirit, & reperit, & amicas ad gaudium invitat: nonne restituti peccatoris exemplum est? Errat & una pastori ovicula, sed grex una carior non erat: una illa conquiritur, una pro omnibus desideratur, & tandem invenitur, & humeris pastoris ipsius refertur: multum enim errando laboraverat. Illum etiam mitissimum patrem non tacebo, qui prodigum filium revocat, & post inopiam poenitentem libens suscipit, immolat vitulum praecipuum, convivio gaudium suum exornat. Quidni? filium enim invenerat quem amiserat, cariorem senserat quem lucrifecerat. Quis ille nobis intelligendus pater? Deus scilicet tam pater nemo; tam pius nemo. Is ergo te filium suum, etsi acceptum ab eo prodegeris, etsi nudus redieris, recipiet, quia redisti: magisque de regressu tuo quam de alterius sobrietate laetabitur. Sed si poeniteat ex animo, si famem tuam cum saturitate mercenariorum paternorum compares, si porcos immundum relinquo pecus, si patrem repetas vel offensum: Deliqui, dicens, pater, nec dignus ego jam vocari tuus. ^g Tantum relevat confessio delictorum, quantum dissimulatio exaggerat. Confessio enim satisfactionis consilium est, dissimulatio, contumaciae. Hujus igitur poenitentiae secundae & unius, quanto in arto negotium est, tan-

to
mum; Nam sexcentis locis, non dicam hoc capite unam tantum ait a lavacro veniam superesse, neque ullum primis illis temporibus inter privatam aut publicam graviorum criminum discrimen occurreret. Itaque illa totiens & quotiens dicuntur, recte de duabus veniis, ut ita dicam, & totidem peccatis, de iis scilicet, quae ante sive post baptismum remittebantur. Caeterum Ecclesiae universae hanc fuisse sententiam vel hanc consuetudinem in omnibus omnino ecclesiis observatam fuisse, non ausim affirmare. ALBASP.

^a Haecenus periculosis nosmetipsos inferamus.] Haecenus, id est, nunquam posthac. RIG.

^b Repudium & navi & mari dicunt, Nam, inquit Rhen. ut est apud P. Mimographum: improbe Neptunum accusat, qui iterum naufragium facit. Venuus vero sermo, cum, inquit, Repudium & navi & mari dicunt, translatione sumpta ab his qui uxori libellum repudii mittunt. Simili. er lib. de hab. mul. cap. 4. repudium caeli dixit. PAM.

^c Perversis traditionibus. Mss. tres conditionib. Illud tamen magis placet, ut agat contra Montanistas, qui perversis traditionibus suis de nulla post baptismum poenitentia, a via certa fideles detorquebant. Eo autem quod addit, perversis, patet non omnes ab authore traditiones impugnari verum de his latius lib. de cor. mil. ubi multas ecclesiae traditiones probat. PAM.

^d Collocavit in vestibulo. Consuetudo & ritus erat ut poenitentes in vestibulo ecclesiae manerent, ad quem respicit. ALBASP.

^e Sed amplius nunquam. Ergo una tantum erat post baptismum poenitentia. ALBASP.

^f Miserius est perdidisse quam &. Miserius est multo salutem quam accepisti baptismo perdere peccando, quam omnino eam non accepisse. ALBASP.

^g Tantum relevat. De confessione publica ac particulari haec accipienda non sunt, sed de confessione qua peccator seipsum Deo accusat. ALBASP.

A to operosior probatio est; ut non sola conscientia præferatur, sed aliquo etiam actu admini-
 stretur. Is actus qui magis Græco vocabulo exprimitur & frequentatur, ^a exomologesis est,
 qua delictum Domino nostrum confitemur, non quidem ut ignaro, sed quatenus satisfactio
 confessione disponitur, confessione pœnitentia nascitur, pœnitentia Deus mitigatur. Itaque
 exomologesis prosternendi & humilificandi hominis disciplina est, ^b conversationem in-
 jungens misericordiæ illicem, de ipso quoque habitu atque victu mandat, ^c sacco & ci-
 neri incubare, corpus sordibus obscurare, animum mœroribus deicere, illa quæ peccavit
 tristi tractatione mutare: ceterum, ^d pastum & potum pura non esse, non ventris scilicet,
 sed animæ causa: plerumque vero jejuniis preces alere, ingemiscere, lacrymari, & mugire
 B dies noctesque ad Dominum Deum suum, ^e presbyteris advolvi, ^f & caris Dei adgeniculari,
 omnibus fratribus legationes deprecationis suæ injungere. Hæc omnia exomologesis, ut
 pœnitentiam commendet, ut de periculi timore Dominum honoret, ut in peccatorem ipsa
 pronuntians pro Dei indignatione fungatur, & temporali afflictione æterna supplicia non
 dicam frustretur, sed expungat. Cum igitur ^g provolvit hominem, magis relevat: cum X.
 squalidum facit, magis mundatum reddit: cum accusat, excusat: cum condemnat, absol-
 vit. In quantum non peperceris tibi, in tantum tibi Deus, crede, parcat. Plerosque tamen
 hoc opus, ^h ut publicationem sui aut suffugere, aut de die in diem differre, præsumo, pu-
 doris magis memores quam salutis: velut illi, qui in partibus verecundioribus corporis
 C contracta vexatione, conscientiam medentium vitant, & ita cum erubescencia sua pereunt.
 Intolerandum scilicet pudori, Domino offenso satisfacere, ⁱ saluti prodactæ reformari. Næ
 tu verecundia bonus, ad delinquendum expandens frontem, ad deprecandum vero sub-
 ducens. Ego rubori locum non facio, cum plus de detrimento ejus acquiram, cum ipse
 hominem quodammodo exhortatur. Ne me respexeris dicens, pro te mihi melius est perire.
 Certe periculum ejus tunc, si forte onerosum est, cum penes insultaturos inrisiloquio con-
 sistit, ubi de alterius ruina alter attollitur, ubi prostrato superascenditur. Ceterum inter fra-
 tres atque conservos, ubi communis spes, metus, gaudium, dolor, passio (quia communis
 spiritus de communi Domino & patre) ^k quid tu hos aliud quam te opinaris? ^l Quid con-
 D sortes casuum tuorum, ut plausores fugis? Non potest corpus de unius membri vexatione
 lætum agere: condoleat universum, & ad remedium conlaboret necesse est. In uno & altero
 Ecclesia est, Ecclesia vero Christus. Ergo cum te ad fratrum genua protendis, Christum
 contrectas, Christum exoras. Æque illi cum super te lacrymas agunt, Christus patitur,
 Christus patrem deprecatur. Facile impetratur semper, quod filius postulat. Grande plane
 emolumentum verecundiæ, occultatio delicti pollicetur. Videlicet, si quid humanæ noti-
 tiæ subduxerimus, proinde & Deum celabimus. Adeone existimatio hominum & Dei consi-
 cientia

^a Exomologesis est. Dum plurib. dicamus quid sit exomo-
 logesis, pluribusque probemus, satis tum erit, dicere per
 eam, confessionem auricularem non intelligi; sed actus
 quibus pœnitentes cæteris pœnitentiæ suæ fidem facerent.
 ALBASP.

^b Conversationem injungens.) Codex Divionensis, Inun-
 gens. RIG.

^c Sacco & cineri incubare.] Conciliatum & concine-
 ratum, ut ipse dicit lib. de Pudic. In asperitudine sacci &
 horrore cineris, ut hic Paulo post. Saccum sic describit Pau-
 linus, ad Pneumatium:

Si modo lugentem gravis birto tegmine saccus
 Caprigenum setis dum tegat & stimulet. Idem.

^d Pastum & potum pura nosse.] Alibi dixit, *mero pane*
 & *aqua*. id est, puro, sive solo, absque ullis aliis esculen-
 tis, absque condimentis. Sic ad Scapulam, pag. 86. *sacri-*
ficamus pura prece, hoc est, absque odoribus, absque san-
 guine, absque thure, absque victima. hoc est pane & aqua.
 Eodem significatu *αἶνον κατὰρ* dixit Alexis Poeta comicus
 in Tarentinis, ubi jocatur versibus elegantissimis in diætam
 Pithagoræorum

Πυθαγοριῶν, καὶ λυχοί
 λεπτοί, διασηλοῦνται τερπνίδες
 Τρεφουσ' ἐκείνους τὰ δὲ καὶ ἡμέραν, τὰδε.
 Ἄριστος καὶ ἄριστος, εἰς ἐκείνους, πατήριον
 Ἰδαίος, το σάτυρα τὰυτα.

De frugalitate Pythagoræorum, notum est illud Juvenalis.
 unde epulum possis centum dare Pythagoreis. Idem.

^e Presbyteris advolvi. En quomodo ante sacerdotes volve-
 rentur, ut peccata sua confiterentur, & eorum veniam ob-
 tinerent, ajunt interpretes, cum Baronio, Bellarmino, Mal-
 donato in controversiis. Ego etsi hunc ritum antiquissi-
 mum esse fatear, ex his tamen probari nequit; nam cum
 pro foribus templi starent pœnitentes, prætereuntibus sa-
 cerdotibus cæterisque fidelibus, omnibus omnino dolentis

animi signis pœnitentiam suam testantur, lacrimis non par-
 cebant, precibus insistebant, volvebantur, & si quæ alia
 haberent pœnitentia, quæ misericordiam movere possint, non
 omitebant, ut pacem recuperarent: quem ritum describit
 autor, cum ait *presbyteris advolvi*, quare nihil hæc ad con-
 fess. auricularem. ALBASP.

^f Et caris Dei adgeniculari. Putarim ego per caros Dei in-
 telligendos esse martyres, quos pœnitentes rogare solebant,
 ut se ecclesiæ redderent, & nonnihil de pœnitentia indulge-
 rent. Unde Tertul. noster protrep. ad mart. *Quam quidam*,
 pacem nimirum, non habentes a martyribus petere consue-
 verunt. Ea ratione faciliores habebant presbyteros, cæteros-
 que Christianos. Quæ affert Lacerda ut prober per caros Dei
 intelligi presbyteros nihil ad rem facere videntur; loca
 quippe illa tum ex Eusebio, tum ex Greg. Nazianzeno aliis-
 que, referenda sunt ad has voces, presbyteris advolvi. LE
 PR.

^g Provolvit hominem.] Etenim pœnitentes volutabantur
 ad genua Fratrum. RIG.

^h Ut publicationem sui. Quia scilicet post baptismum pub-
 lica semper pœnitentiam, in graviora delicta animadver-
 tebant, eaque ob hanc causam palam nonnunquam expo-
 nebantur. Cæterum non assentior interpretibus, neque Card.
 Baronio an. Chr. 56. qui hæc de auriculari confessione, non
 de publica pœnitentiæ actu intelligi volunt, toto enim hoc
 capite de publica peccatorum confessione, & de publica pœ-
 nitentia agitur. ALBASP.

ⁱ Saluti prodactæ.) Prodigia peccandi protervia perditis-
 simæ. RIG.

^k Quid tu hos aliud quam te opinaris.] Sic legitur in
 codice Divionensi. Et esse verissimum puto. Idem.

^l Quid consortes casuum tuorum. Hunc locum sic expressit
 B. Pocianus: *consortes casuum vestrorum timere nolite*. Nul-
 lum corpus membrorum suorum vexatione lætatur immo pa-
 riter dolet, & ad remedium collaborat. In uno & altero
 ecclesia est, Ecclesia vero Christus. atqui adeo qui fratribus
 peccata sua non tacet, ecclesiæ lacrymis adjutus, Christi
 precibus absolvitur. PAM.

cientia comparantur? An melius est damnatum latere, ^a quam palam absolvi? ^b Miserum est A sic ad exomologesin pervenire. Malo enim ad miseriam pervenitur: sed ubi poenitendum est, desinit miserum, quia factum est salutare. Miserum est secari, & cauterio exuri, & pulveris alicujus mordacitate cruciari: tamen quæ per insuavitatem medentur, ea & emolumento curationis offensam sui excusant, & præsentem injuriam superventuræ utilitatis gratia commendant. Quid si præter pudorem, quem potiorum putant, etiam incommoda corporis reformident, quod inlotos, quod fordulentos, quod ^c extra lætitiā oportet deversari, in asperitudine sacci, & horrore cineris, & ^d oris de jejunio vanitate? Num ergo ^e in coccino, ^f & Tyrio pro delictis supplicare nos concedet? Cedo acum crinibus distinguendis, ^g & pulverem dentibus elimandis, & bisulcum aliquid ferri vel æris unguibus repastinandis: si quid fidei nitoris, si quid coacti ruboris, in labia aut genas urgeat: præterea exquirito balneas lætiores hortulani maritimive secessus: adjicito ad sumptum: conquirito altitium enormem B saginam, defæcato senectutem vini: cumque quis interrogarit, ^h cuinam ea largiaris? Deliqui dicito in Deum, & periclitor in æternum perire: itaque nunc pendeo, & maceror, & excurior, ut Deum reconciliem mihi quem delinquendo læsi. Sed enim illos qui ambitus obeunt capeffendi magistratus, necque pudet, neque piget incommodis animæ & corporis, nec incommodis tantum, verum & contumeliis omnibus eniti in causa votorum suorum. Quas non ignobilitates vestium affectant? quæ non atria nocturnis & crudis salutationibus occupant? ad omnem occursum majoris cujusque personæ decrecentes, nullis conviviis celebres, nullis comestationibus congreges, sed exules a libertatis & lætitiæ felicitate: idque totum ⁱ propter unius anni volaticum gaudium. Nos quod securium virgarumve petitio sustinet, in periculo æternitatis tolerare dubitamus? & castigationem victus atque cultus offenso Domino præstare cessabimus, quæ Gentiles nemine omnino læso sibi irrogant? Hi sunt C de quibus scriptura commemorat: ^k Væ illis qui delicta sua velut procerō fune nectunt. Si de exomologesi retractas, gehennam in corde considera, quam tibi exomologesis extinguet: & poenæ prius magnitudinem imaginare, ut de remedii adeptione non dubites. Quid illum thesaurum ignis æterni æstimamus, quum fumariola quædam ejus tales flammæ ictus suscitent, ut proximæ urbes aut jam nullæ extent, aut idem sibi de die sperent? Dissiliunt superbissimi montes ignis intrinsecus foetu: &, quod nobis judicii perpetuitatem probat, cum dissiliant, cum devorentur, nunquam tamen finiuntur. Quis hæc supplicia interim montium non judicii minantis exemplaria deputabit? quis scintillas tales non magni alicujus & inæstimabilis foci missilia quædam & ^l exercitoria jacula consentiet? Igitur cum scias adversus gehennam, post prima illa intinctionis Dominicæ munimenta, esse adhuc in exomologesi secunda subsidia, cur salutem tuam deferis? cur cessas aggredi, quod scias mederi tibi? Mutæ quidem animæ & irrationales, medicinas sibi divinitus attributas in tempore agnoscunt. Cervus sagitta transfixus ut ^m ferrum & irrevocabiles moras ejus de vulnere expellat; scit sibi dictamno medendum. Hirundo si excæcaverit pullos, novit illos ⁿ oculare rursus de sua chelidonia. Peccator ^o restituendo sibi institutam a Domino exomologesin sciens, præteribit illam, quæ Babylonium regem in regna restituit? Diu enim poenitentiam Domino immolarat, septenni squalore exomologesin operatus, unguum aquilinum in morem effera-

^a *Quam palam absolvi.* Palam quidem & frequente ecclesia absolvebantur, verum satis mihi non constat, hæc de sacramentali absolutione accipienda esse, quin potius concicerem, de ultima exomologesi, quæ permolesta & plena pudoris videbatur, illud *palam absolvi* dictum esse; nam quid posset inesse pudoris aut verecundiæ in illa absolutione? at verò in ultima exomologesi multa occurrebant quæ sine pudore non poterant ferri. Primum e limine in mediam ecclesiam adducebantur ab episcopo, istuc ad ejus pedes prostrati veniam peccatorum suorum deprecabantur, precibus & lacrimis totius fraternitatis gratiam & misericordiam sollicitabant, tandem in eodem statu permanentes, id est humi jacentes, a peccatis liberabantur, hæc omnia multis ita permolesta videbantur, ut mallet in culpa remanere, quam hoc modo ab ea liberari. ALBASP.

^b *Miserum est sic ad exomologesin pervenire.*] Forma loquendi, abhorrentium aliquid, Miserum est! Sic Horatius *Deprehendi miserum est.* Hic igitur aliquis abhorrens austeriorem poenitendi formam, ait, *Miserum est sic ad exomologesin pervenire!* Huic respondet Tertullianus; *Malò enim ad miseriam pervenitur &c.* hoc est, peccato. Et mala sunt quæ nos ad miseriam ducunt. RIG.

^c *Extra lætitiā.* Non licebat poenitentibus ullo delectationis genere ne quidem balneis se oblectare. ALBASP.

^d *Oris de jejunio vanitate.*) Etenim jejunio natus oris & formæ vigor evanescit. Alludit ad illud Matthæi vi. 16. ἀφ' οὗ καὶ τὸ πρόσωπόν σου αὐτῶν. *Vultu incedunt evanido.* RIG.

^e *In Coccino.* Per Coccinum inquit Rhen. intelligit verem cocco infectam, Martialis. — *Coccina formosa donas & janthina mæche.* Coccum vulgo granum vocant latine reddentes & κοκκός græcum vocabulum. PAM.

^f *Et Tyrio.* Tyrium, inquit idem, appellat vestimentum ex purpura Tyria constans. Ovid. *sive erit in Tyriis Tyrios laudabis amictus.* Qui etiam adnotat *cedo* hic accipi pro *da*. PAM.

^g *Et pulverem dentibus elimandis.* Aptissime verbo eliminare usus est, nam limus vocatur, illa scabrities, seu sordes illæ dentib. adherentes. At præter pulverem, dentificio utebantur veteres, videlicet, Apulejum in apolog. LE PR.

^h *Cuinam ea largiaris.*] Sic emendavimus secuti vestigia scripturæ veteris, *Cur anima largiaris.* RIG.

ⁱ *Propter unius anni volaticum gaud.* Nam Consulatus inquit Rhen. erat magistratus annuus. Item aliæ quædam functiones annuæ. Et vero antiqua vox volaticum pro inconstanti, etiam Ciceroni usitata lib. 2. ad Art. & de Harusp. c. 43. PAM.

^k *Væ illis qui delicta sua, &c.* Nemo odoratus est locum, cum is sit Isaia, 5. καὶ οὐκ ἐπισπάρηται τὸς ἀμεινους αὐτῶν ὡς οὐρίαναρρῶ. Sed Tertullianus nunquam legebat latinum textum qui habet, *væ qui trahitis iniquitatem in funiculis vanitatis.* cum septuaginta habeant, *væ illis qui delicta sua velut longo fune nectunt.* De fune contemtionis alia est ratio, lege lib. 4. adv. Marcionem & lib. adv. Judæos. LAC.

^l *Exercitoria jacula.*] Lusoria. RIG.

^m *Ferrum & irrevocabiles moras ejus.*) Hamatile spiculum significat, quod ubi penetravit in vulnus, revocari aut avelli nequit, nisi vulnus ipsum novo vulnere diducatur. Idem.

ⁿ *Oculare.* Id est oculos reddere. Hoc ipso usus est verbo de Pud. & in Apolog. quod mihi pro argumento est hunc Tertulliani esse libellum. ALBASP.

^o *Restituendo sibi.*] Restitutioni suæ. RIG.

A efferatione, & capilli incuria horrorem leoninum præferente. ^a Pro mala tractationis! Quem homines perhorrebant, Deus recipiebat. Contra autem Ægyptius imperator, qui populum Dei aliquando afflictum diu Domino suo denegatum persecutus, in prælium irruit, post tot documenta plagarum, discidio maris, quod soli populo pervium licebat, revolutis fluctibus perit. ^b Pœnitentiam enim & ministerium ejus exomologesin abjecerat. Quid ego ultra de istis duabus ^c humanæ salutis quasi plancis, stili potius negotium quam officium conscientiæ meæ curans? Peccator enim omnium notarum cum sim, nec ulli rei nisi pœnitentiæ natus, non facile possum super illa tacere, quam ipse quoque & stirpis humanæ & offensæ in Dominum princeps ^d Adam, exomologesi restitutus in paradisum suum non tacet.

^a Pro mala tractationis! Suspicor Tertullianum scripsisse *maletractionis* dictione unica, cum dicat Turnebus lib. 11. c. 20, quæ malatractione a multis dicitur, eam ab Arnobio *maletractionis* dici voce unica lib. 4. adv. gentes. Apparet autem Arnobium imitatum esse scripta Tertulliani. Apud Rhetoras etiam *maletractionis* dicitur unica dictione. LAC.

^b Pœnitentiam & ministerium ejus exomol. Peccatori ad pœnitentiam admissio ministrabatur exomologesi, qua rite

peracta, si satis episcopo & presbyteris & plebi factum fuisset videretur, ecclesiæ reddebatur. RIG.

^c Duabus humanæ salutis quasi plancis.) Alii legunt, Pharis, sed ab veteribus libris id habeant, an ab ingenio non tradunt. Illud autem, quasi plancis, propius accedit ad hæc veteris scripturæ vestigia, quasi plane. Idem.

^d Adam exomologesi restitutus. Hoc contra Tatianum hæreticum, cujus erat hæresis, Adam salutem consequi non potuisse; uti patet ex lib. de præscript. adv. hæres. PAM.

Q. SEPT. FLOR. TERTULLIANI

* D E O R A T I O N E .

A R G U M E N T U M .

Dominicæ orationis laudes hic prosequitur; illam explicat, docetque brevium esse quoddam totius evangelicæ disciplinæ. Obiter etiam, qua ratione sacris interesse debemus, exponit.

A **E**I spiritus, & Dei sermo, & Dei ratio, sermo rationis, & ratio sermonis, & spiritus utrumque Jesus Christus Dominus noster, nobis, discipulis novi Testamenti, novam orationis formam determinavit. Oportebat enim in hac quoque specie novum vinum novis utribus recondi, & novam ^c plagulam novo ad sui vestimento. ^d Ceterum quicquid retro fuerat, aut demutatum est, ut circuncisio: ^e aut suppletum, ut reliqua lex; aut impletum, ut prophetia: aut perfectum, ut fides ipsa. Omnia de carnalibus in spiritualia renovavit nova Dei gratia, superducto Evangelio expunctore totius retro vetustatis, in quo & Dei spiritus, & Dei sermo, & Dei ratio approbatus est Dominus noster Jesus Christus: spiritus quo valuit, sermo quo docuit, ratio qua venit. Sic igitur oratio a Christo constituta ex tribus constituta est. ex sermone, quo enunciat: ex spiritu, quo tantum potest: ex ratione, qua suscipitur. Docuerat & Joannes discipulos suos adorare. sed omnia Joannis, Christo præstruebantur, donec ipso ^B aucto, sicut idem Joannes prænuntiabat, illum augeri oportere, se vero diminui, totum præministri opus cum ipso spiritu transiret ad Dominum. Ideo nec existat in quæ verba docuerit Joannes adorare, quod terrena cœlestibus cesserint. Qui de terra est, inquit, terrena fatur; & qui de cœlis adest, quæ vidit ea loquitur. Et quid non cœleste, quod Domini Christi est; ut hæc quoque orandi disciplina? Consideremus itaque, benedicti, cœlestem ejus sophiam, in primis ^f de præcepto secrete adorandi: quo & fidem hominis exige-

R. bat,

^a Inter eximias Orationis Dominicæ dotes, hæc plane est mirabilis atque divina, quod cum ab humilibus & angustis mentibus capiatur, sublimes nihilominus & capacissimas explet. Illis quidem familiaris & quotidiana precandi formula, his præterea totius Christianæ disciplinæ brevium. Hoc cœlestis gratiæ pignus Patres antiqui certatim prædicaverunt. Nemo Tertulliano doctius explicavit; nemo sanctiore cultu posteris colendum demonstravit. Libello titulum fecit, De Oratione, tam excellentem quam simplicem, quum significet Christianam, ab ipso Dei filio dictam, Preces Imperatori dandæ concipi solebant adhibito jurisperito. Preces ad Deum nostras composuit nobis cœlestis juris. peritus Dominus noster Jesus Christus. RIG.

Dei spiritus, & Dei sermo, & Dei ratio.) Hisce attributis Filium Dei denotare amat Sepimius. Sic enim in Apologetico: Venturus cum totius mundi motu, cum horrore orbis, cum planctu omnium; sed non Christianorum, ut Dei virtus, & Dei spiritus, & sermo, & sapientia, & ratio, & Dei filius, & Dei omnia. Idem.

^c Plagulam.) Pannum. Horatius:

Purpureus late qui splendeat unus & alter
Adjicitur pannus. — Idem.

^d Ceterum quicquid retro fecerat. Pulcherrime distinguit legem novam a vetere, quod per hanc circuncisio mutata. lex suppleta, prophetia impleta & fides perfectum sit. Atqui paulo post ubi dicitur: Ex sermone, quo enuntiatur: ex spiritu, quo tantum potest, desideratur haud dubie tertium membrum: ex ratione qua docetur: quare in contextu id addendum putavimus. PAM.

^e Aut suppletum ut reliqua lex. Perfectior scilicet lex evangelica lege Moysi, quæ gratia carebat quam contulit Evangelium. Atque etiam ex eo perfectio dignosci potest quod in lege veteri cogitationes malæ crimini non vertebantur, cum secus fiat in Evangelio. Neque enim adulterium solum aut sola fornicatio prohibetur, sed etiam omnis cogitatio turpis censetur peccatum; unde etiam B. Chrysostomo hom. 19. ad pop. legem novam vocat ἐντολὴν πρῶτον. LE PR.

^f De præcepto secrete ador. Intellige mentem Christi iubentem.

bat, ut Dei omnipotentis & conspectum & auditum sub tectis & in abditis etiam adesse con-^A
sideret: & modestiam fidei desiderabat, ut quem ubique audire & videre fideret, ei soli reli-
gionem suam offerret, sequente sophia in sequenti præcepto. quod etsi proinde pertineat ad
fidem & modestiam fidei, si non ^a agmine verborum adeundum putemus ad Dominum,
quem ultro suis prospicere certi sumus; attamen brevitatis ista, quod ad tertium sophiæ gradum
faciat, magnæ ac beatæ interpretationis substantia fulta est: quantumque substringitur ver-
bis, tantum diffunditur sensibus. Neque enim propria tantum orationis officia complexa
est, venerationem Dei, aut hominis petitionem, sed omnem pæne sermonem Domini,
II. omnem commemorationem disciplinæ, ut re vera in oratione ^b breviarium totius Evangelii
comprehendatur. Incipit a testimonio Dei & merito fidei, quum dicimus, ^c PATER QVI
IN COELIS ES. Nam & Deum oramus, & fidem commendamus, cujus meritum est
hæc appellatio. Scriptum est, Qui in eum crediderint, dedit eis potestatem ut filii Dei vo-^B
centur. Quamquam frequentissime Dominus patrem nobis pronuntiavit Deum. immo &
præcepit, ne quem in terris patrem vocemus, nisi quem habemus in cœlis. Itaque sic ado-
rantes etiam præceptum obimus. Felices qui patrem agnoscunt. Hoc est quod Israeli expro-
bratur, quod cœlum ac terram Spiritus contestatur; Filios, dicens, genui, & illi me non
agnoverunt. Dicendo autem patrem; Deum quoque cognominamus. Appellatio ista &
pietatis & potestatis est. Item in patre filius invocatur: Ego enim, inquit, & pater unum
sumus. ^d Ne mater quidem Ecclesia præteritur. Si quidem in filio & patre mater recognos-
citur, de qua constat & patris & filii nomen. Uno igitur genere aut vocabulo & Deum cum
III. suis honoramus, & præcepti meminimus, ^e & oblitos patris denotamus. Nomen Dei patris
nemini proditum fuerat. Etiam qui de ipso interrogaverat Moyses, aliud quidem nomen
audierat. Nobis revelatum est in filio. Jam enim filius novum patris nomen est. Ego veni,
inquit, in nomine patris. Et rursus, Pater glorifica nomen tuum. Et apertius, Nomen tuum
manifestavi hominibus. Id ergo ^f UT SANCTIFICETUR postulamus. Non quod deceat
homines bene Deo optare, ^g quasi sit & alius de quo ei possit optari, aut laboret nisi
optemus. Plane benedici Deum omni loco ac tempore condecet ob debitam semper memo-
riam beneficiorum ejus ab omni homine. Sed & hoc benedictionis vice fungitur. Ceterum
^h quando non sanctum & sanctificatum est per semetipsum nomen Dei, cum ceteros sancti-
ficet ex semetipso? Cur ⁱ illa angelorum circumstantia non cessant dicere, Sanctus, Sanctus,
Sanctus. Proinde igitur ^k & nos angelorum, si meminerimus. candidati jam hinc cœlestem
illam in Deum vocem, & officium futuræ claritatis ediscimus. Hoc quantum ad gloriam
Dei. alioquin quantum ad nostram petitionem, cum dicimus, Sanctificetur nomen tuum, ^D
id petimus ut sanctificetur in nobis, qui in illo sumus: simul & in cæteris quos adhuc gratia
Dei expectat, ut & huic præcepto pareamus, orando pro omnibus, etiam pro inimicis
nostris. Ideoque suspensa enuntiatione non dicentes Sanctificetur in nobis, in omnibus dici-
mus.

bentis secreto orandum. Non abrogat usum sanctissimum
orandi in publico: nam & Paulus ait in omni loco oran-
dum, & id firmatum multis testimoniis sacri eloquii. Et
fideles quidem pariter in ecclesiis oramus, sed vult ut ina-
nem gloriam fugiamus in orando. Itaque qui gloriam tan-
tum Dei quærens, orat; is orat secreto & in cubiculo: con-
tra qui orat in cubiculo, volens tamen ut alii sciant; is cer-
te in plateis orat, & tuba canit. LAC.

^a Agmine verborum. Blateratione. S. Matth. usus est vo-
cibus πολλολογία & βαττολογία. LE PR.

^b Breviarium. Collegit Lacerda veterum scriptorum testi-
monia, qui hac voce usi sunt; Senecam tamen prætermisit,
qui summarium olim latine dictum scribit. LE PR.

^c Pater qui in cœlis es.) Notam etiam Luciano fuisse
Dominicæ hujus Orationis formulam declarant ista Trie-
phonis ad Critiam, sub finem Dialogi qui inscribitur Phi-
lopatris, εἰσὸν τοῦτον, ἢ δὲ καὶ ἀπὸ πατρὸς ἀσέβητον, καὶ ἢ πολλὴν
ὕμνον ᾧδόν εἰς τὴν ἐπιθεῖς. RIG.

^d Ne mater quidem Ecclesia præteritur.) Ecclesiam in-
telligit, quam libro ad Martyras appellat, Dominam matrem
Ecclesiam: quam Spiritus sanctus congregavit. De qua sci-
licet constat nobis Patris & Filii nomen. Per eam nos Deus
Christianos facit. Absque ejus testimonio nulla nobis neque
de Deo Patre, neque de Christo Domino fides: ut in hanc
quoque sententiam possimus illud Telemachi adsumere,

Μήτηρ μὲν τ' ἐμὲ φησι τὴν ἑμὴν αὐτὰρ ἑγὼ γε
οὐκ εἶδ' ὅτ' ἄρ' ἦτορ ἐστὶν γένον αὐτὸς ἀνέγνω. RIG.

^d Ne mater quidem Eccles. Ecclesiam eam intelligit, quam
in Patre, Filio, & Spiritu S. pluribus locis constitutam esse
affirmat, ut de Bapt. & de Pud. c. 21. Quibus locis existi-
mat Tertull. ecclesiam esse in Patre, Filio, & Spiritu sancto:
sed præcipue in Spiritu sancto; unde concludit hoc loco men-
tionem fieri Spiritus & ecclesiæ in oratione dominica, quan-
do dicimus Pater noster, qui enim invocatur patrem, filii quo-
que & matris ecclesiæ sive spiritus sancti nomen implorare
videtur; atque ita uno nomine, Patris videlicet, tres per-
sonæ recensentur. ALEASP.

^e Et oblitos patris denotamus. In malam partem vox de-
notare sumitur, hicque Judæos perstringit auctor Tertull.
qui Christum per prophetas promissum non modo non ut
Deum & messiam exceperunt, verum etiam infami supplicio
affecerunt. LE PR.

^f Ut sanctificetur postulamus. Dei nimirum sanctificatio
est optimus vivendi modus. sic in cap. 2. proph. Amos Cy-
rillus Alex. ἀγαθὴν ἐκείνου τὴν θεοῦ, οὐκ ἄλλως ὁρῶν. Deum sancti-
ficare dicuntur qui bene vivunt. LE PR.

^g Quasi sit & alius de quo ei possit optari.) Hoc est,
Quasi ulla sit alia majestas numinis ullius, de qua ei possit
optari ut sanctificetur. Etenim nulla est, cum unus sit Deus,
& præter eum nullus. RIG.

^h Quando non sanctificatum.) Hieronymus ep. 135. Non
quod nobis orantibus sanctificetur quod per se sanctum est,
sed quod petamus ut quod per naturam sui sanctum est,
sanctificetur in nobis. Idem.

ⁱ Illa Angelorum circumstantia non cessant.) Sic habet
liber Agobardi. Circumstantiam dicunt apparitionem, satelli-
tium, stipatum, & congruenter nomini colectivo pluralis
numeri verbum apposuit. Idem.

^k Et nos angelorum, si meminerimus, candidati.) In
libro Agobardi legitur, si meruerimus. Sed candidati dicen-
tur, qui dignitates ambigunt, digni vel indigni; nec refert,
ut id vocentur, bene an male sint meriti. est enim commu-
ne vocabulum. Is vero quem penes est datio dignitatis, cum
advenit conferendæ dies, tunc merita singulorum expendit,
& indignos ablegabit, quamvis candidatos. Itaque magis
placet quod & in antiquissimo Ful. Urani codice, & in edi-
tione Rhenani legitur, si meminerimus. Tertullianus ubi-
que illud suggerit, nos apud Deum fore sicut Angelos, & de
familia angelica deputari, & re promissam esse nobis angeli-
cam substantiam. Quare hic etiam nobis aurem vellit; Et,
si bene meminerimus, inquit, Angelorum candidati sumus,
& jam hinc cœlestem illam acclamationem ediscimus, San-
ctus, Sanctus, Sanctus. Idem.

A mus. Secundum hanc formam subjungimus, ^a FIAT VOLUNTAS TUA IN CÆLIS ET IN TERRA, non quod aliquis obstat quo minus voluntas Dei fiat, & ei successum voluntatis suæ oremus, sed in omnibus petimus fieri voluntatem ejus. Ex interpretatione enim figurata carnis & spiritus, non sumus cœlum & terra. Quamquam etsi simpliciter intelligendum, est idem tamen est sensus petitionis, ut in nobis fiat voluntas Dei in terris, ut possit scilicet fieri & in cœlis. Quid autem Deus vult quam incedere nos secundum suam disciplinam? Petimus ergo substantiam & facultatem voluntatis suæ subministret nobis, ut salvi simus & in cœlis & in terris, quia summa est voluntatis ejus, salus eorum quos adoptavit. ^b Est & illa Dei voluntas, quam Dominus administravit prædicando, operando, sustinendo. Sic enim ipse pronunciavit, non suam, sed Patris facere se voluntatem. Sine dubio quæ faciebat, ea erant voluntas patris, ad quæ nunc nos velut ad exemplaria provocamur, ut & prædicemus, & operemur, & sustineamus ad mortem usque. Quæ ut implere possimus, opus est Dei voluntate. Item dicentes, Fiat voluntas tua, vel eo nobis bene optamus, quod nihil mali sit in Dei voluntate, etiam si quid pro meritis cujusque secus inrogatur. Jam hoc dicto ad sufferentiam nosmetipsos præmonemus. Dominus quoque cum ^c sub instantiam passionis infirmitatem carnis demonstrare jam in sua carne voluisset, Pater, inquit, transfer poculum istud. Et recordatus, nisi quod mea non, sed tua fiat voluntas. Ipse erat voluntas & potestas patris, & tamen ad demonstrationem sufferentiæ debitæ voluntati se patris tradidit. VENIAT quoque REGNUM TUUM, ad id pertinet quod & Fiat voluntas tua, in nobis scilicet. Nam Deus quando non regnat? in cujus manu cor omnium regnum est. Sed quicquid nobis optamus, in illum auguramur, & illi deputamus quod ab illo expectamus. Itaque si ad Dei voluntatem ^d & ad nostram suspensionem pertinet regni Dominici representatione, quomodo quidam ^e protractum quemdam seculo postulant; cum regnum Dei, quod ut adveniat oramus, ad consummationem seculi tendat? Optamus maturius regnare, & non diutius servire. Etiam si præfinitum in oratione non esset, de postulando regni adventu, ^f ultro eam vocem protulissimus, festinantes ad spei nostræ complexum, ^g Clamant ad Dominum invidia animæ martyrum sub altari: Quonam usque non ulcisceris, Domine, sanguinem nostrum de incolis terræ? Nam utique ultio illorum a seculi fine dirigitur. Immo quam celeriter veniat, Domine, regnum tuum. Votum Christianorum, confusio nationum, exultatio angelorum, propter quod conflictamur, immo potius propter quod oramus. Sed quam eleganter divina sapientia ordinem orationis instruxit? ^h ut post cœlestia, id est, post Dei nomen, Dei voluntatem, & Dei regnum, terrenis quoque necessitatibus petitioni locum faceret? nam & edixerat Dominus: Quærite prius regnum, & tunc vobis etiam hæc adjicientur. Quamquam PANEM NOSTRUM QUOTIDIANUM ⁱ DA NOBIS HODIE, spiritualiter potius intelligamus. Christus enim panis noster est; quia vita Christus; & vita panis. Ego sum, inquit, panis vitæ. Et paulo supra: Panis est sermo Dei vivi, qui descendit de cœlis. ^k Tum quod & ^k corpus ejus in pane censetur: Hoc est

corpus

^a Fiat voluntas tua.] Hoc iterum Christus ad Deum Patrem sub tempore passionis dixit, Matth. 26. Εἰ δὲ δυνάη τὸ ποτήριον, &c. γενηθήτω τὸ θέλημα σου. Socrates cicutæ forbendæ proximus, Εἰ ταύτη τοῖς θεοῖς φίλον, ταύτη γίνεσθω. Idem.

^b Fiat voluntas tua in cœlis & in terra. Etsi codices omnes græci & latini qui hodie extant, addant sicut, quia tamen in contextu nulla illius comparationis explicata mentio, retinimus hanc lectionem: quod in B. Cypriano non fecimus, quia disertis verbis ibidem illud sicut explicat. PAM.

^c Est & illa Dei voluntas.] Gregorius Bæticus lib. de fide: Qui & formam orandi dederat, ut non tam fieri nostram voluntatem rogaremus, sed voluntatem patris qui in cœlis est. RIG.

^d Sub instantiam passionis.] Cyprianus, Rogatiano: Sub ista passionis cum alapam accepisset. Leo Sermon. viii. de Passione Dom. Dominus cum de passionis suæ loqueretur instantia dixit, Nunc judicium mundi est. RIG.

^e Et ad nostram suspensionem pertinet regni Dominici representatione.] Hoc est, ad spei sive expectationis nostræ solatium, in resurrectionis nostræ & regni Dominici mora. Expectamus sollicite, quod in suspensio esse novimus. Idem.

^f Et ad nostram suspensionem. Id est ad Christianos dumtaxat, atque eorum statum & conditionem, non autem ad Judæos aut gentiles. suspendere enim apud Tertull. est distinguere, separare, limitare, ut paulo ante suspensa enuntiatione, id est restricta. Hæc tamen ab autore dicta putabam, quod existimaret cum cæteris illius ævi fato functos, non prius debere frui beatitudine quam seculum finitum esset, atque adeo moram illam suspensionem vocare. ALBASP.

^g Protractum quemdam seculo postulant.] Orantes pro mora finis. RIG.

^h Ultro eam vocem protulissimus.] Vulgo legitur, postulassimus. In cod. Agobardi, postulissimus. Idem.

^g Clamant ad Dominum invidia animæ martyrum.] Sic emendavimus ex antiquissimo exemplari, cum antea legere-tur, Clamant ad Dominum in visu, nullo sensu. Clamant invidia, hoc est, clamando invidiam faciunt. Usurpata sapius huic Auctori locutio. In Apolog. In sacco & cinere voluntates invidia cœlum tundimus. Libro de Fuga in persec. Dominus est, potens est: omnia illius sunt: ubi ubi fuero, in manus ejus sum: faciat quod vult, non discendo: & si perire me volet, ipse me perdat, dum me ego servo illi. malo invidiam ei facere per voluntatem ipsius pereundo, quam bilem per meam evadendo. Et libro adversus Psychicos: Annuo ritu saccis velati & cinere conspersi idolis suis invidiam supplicem obtriciunt. Sic etiam Tacitus, Annal. xi. Invidiam depellere nequivit, quin multa cum invidia flagitaret, ne indefensa conjunx exitio daretur. Et Juvenalis, Sat. xv.

— anne aliam terram Memphiside sicca
Invidiam facerent nolenti surgere Nila?

Clamant igitur ad Dominum invidia animæ martyrum sub altari, hoc est, multa cum invidia flagitant, invidiam Deo faciunt, Deum invidia tundunt, sanguine per tot cruciatus fuso invidiam obtriciunt Deo. Tam sunt obnixæ & effioaces martyrum voces, ut ab Deo vel invito, sanguinis ob ipsius nomen fusi vindictam extorquere valeant: adeoque ipsum, nisi petentibus annuat, invidia crudelitatis & immisericordiæ onerare videantur. Idem.

^h Ut post cœlestia. Inter hæc cœlestia Eucharistiam annumerat, quod non fecisset, ni verum corpus Christi in ea adorasset. ALBASP.

ⁱ Da nobis hodie. S. Gregorius Nyssenus orat. 4. in orat. dominicam, discendam inculcat hominibus hanc scientiam, ut inde noscant de crastino non debere esse solliciti, etenim οὐ τὴν ἡμέραν οὐκ εἰδότες τί τὸ εἰς τὴν ἡμέραν οὐκ εἰδότες. qui diem tibi dedit, dabit quoque diei necessaria. Idem.

^k Tum quod & corpus ejus in pane censetur.] Sic videtur explicari posse, Per panis sacramentum commendat

corpus meum. Itaque petendo panem quotidianum, perpetuitatem postulamus in Christo, A & individuitatem a corpore ejus. Sed & quia carnaliter admittitur ista vox, non sine religione potest fieri & spiritalis disciplinæ. Panem enim peti mandat, quod solum fidelibus necessarium est: cetera enim nationes requirunt. Ita & exemplis indulcat, & parabolis retractat, cum dicit: Numquid panem filiis pater aufert, & canibus tradit? Item, Numquid filio panem poscenti lapidem tradit? Ostendit enim quid a patre filii expectent. Sed & nocturnus ille pulsator panem poscebat. Merito autem adjecit; Da nobis hodie, ut qui præmiserat; Nolite de crastino cogitare quid edatis. Cui rei parabolam quoque accommodavit illius hominis, qui provenientibus fructibus ampliationem horreorum & longæ securitatis spatia cogitavit, VII, is ipsa nocte moritur. Consequens erat, ut observata Dei liberalitate, etiam clementiam ejus precaremur. quid enim alimenta proderunt, si illi reputamur re vera quasi taurus ad victimam? ^a Sciebat Dominus se solum sine delicto esse. Docet itaque, petamus **DIMITTIB** **NOBIS DEBITA NOSTRA**. Exomologesis est, petitio veniæ: quia qui petit veniam, delictum confitetur. Sic & poenitentia demonstratur acceptabilis Deo, quia vult eam quam mortem peccatoris. ^b Debitum autem in scripturis delicti figura est, quod perinde judicio debeatur, & ab eo exigatur, nec evadat justitiam exactionis; nisi donetur exactio, sicut illi servo dominus debitum remisit. Huc enim spectat exemplum parabola totius. Nam & quod idem servus a domino liberatus, non perinde parcat debitori suo, ac propterea delatus penes dominum, tortori delegatur ad solvendum novissimum quadrantem, id est, modicum usque delictum, eo competit, quod remittere nos quoque profiteamur debitoribus nostris. Jam & alibi ex hac specie orationis: Remittite, inquit, & remittetur vobis. Et cum interrogasset Petrus, si septies remittendum esset fratri: Immo, inquit, septuagies septies, ut legem in melius reformaret, quod in Genesi de Cain septies, de Lamech autem septuagies septies ultio reputata est. Adjecit ad plenitudinem tam expeditæ orationis, ut non de remittendis VIII, tantum, sed etiam de avertendis in totum delictis supplicaremus, **NE NOS INDUCAS INTENTATIONEM**, id est, ne nos patiaris induci, ab eo utique qui tentat. Ceterum ^c absit C ut Dominus tentare videatur, quasi aut ignoret fidem cujusque, ^d aut dejicere gestiens. Diaboli est & infirmitas & malitia. Nam & Abraham non tentandæ fidei gratia sacrificare de filio jusserat, sed probandæ, ut per eum faceret exemplum præcepto suo, quo mox præcepturus erat, ^e neque pignora Deo cariora habenda. Ipse a Diabolo tentatus, præsidem & artificem tentationis demonstravit. Hunc locum posterioribus confirmat: Orate, dicens, ne tentemini. Adeo tentati sunt Dominum deferendo, qui somno potius indulserant quam orationi.

corpus suum. Quemadmodum Augustinus lib. 1. Quæst. Evang. 43. dixit: *Per vini sacramentum commendat sanguinem suum*. RIG.

Tum quod corpus ejus in pane — Quisquis diligenter hæc verba attenderit, nunquam autorem in adversariorum sententiam transiisse dicturus est. Trifariam enim hæc Christi verba *Panem nostrum quot.* explicat. Primum de pane communi, deinde de Christo qui credentium verus est panis: postremo de corpore Christi quod est in eucharistia. ubi animadvertendum est eum discrimen constituere inter Jesum quatenus fideles & credentes nutrit, & eundem ipsum Jesum in Eucharistia existentem. Nam ubi exposuit, quamobrem Jesus panis sit eorum, qui ipsum continentur, atque in eum credunt, alium rursus offert modum, quo ipsemet Christus & panis. Itaque duos illos panes duplicemque alendi modum hoc loco distinguit, quod facere nihil fuit necesse, si Christus sola fide in eucharistia sumitur, quemadmodum sola fide ab iis sumitur, qui in eum ejusque Evangelium credunt. Præterea loquitur ut plurimum verbis Jurisconsultorum propriis, apud quos *consuetudo* idem sonat ac *est*. ALBASR.

Corpus ejus in pane censetur.) Ipse in eandem sententiam explicat locum ex Hieremiæ prophetia, *Veni mitta lignum in panem ejus*. lib. advers. Jud. pag. 222. & lib. 111. advers. Marcionem, pag. 493. & lib. 14. 561. Sic etiam lib. de Resur. carnis, pag. 385. *Caro corpore & sanguine Christi vescitur, ut Anima de Deo saginetur*. Idem, ^a *Sciebat Dominus se solum*. Sane intelligendus locus, sicuti & similes scripturæ sacræ loci, uti alicubi adnotavit S. Augustinus, ne excludatur beata virgo Deipara, quam sine omni delicto vixisse ille asserit. PAM.

^b *Debitum autem in scripturis delicti figura est.*] Quod observat Tertullianus, Debitum in Scripturis, delicti figuram esse, quia perinde judicio debeatur, & ab eo exigatur, nec evadat justitiam exactionis, nisi donetur exactio: consentaneum videtur iis quæ tradit Aristoteles Ethicor. v. Contractuum alios esse voluntarios, alios involuntarios. Qui rem aliquam vendit, contrahit cum emptore, teneturque actionibus empti & venditi, voluntario contractu. Qui crimen aliquod committit, contrahit cum lege, ita ut poenæ, quam lex crimini dixit, fiat obnoxius, etiam nolens & invitus. Sic debitores sumus Deo, qui delictis quotidianis Dei mandata spernimus, eoque nomine debe-

mus poenas non leves; nec habemus unde immensæ & infinitæ majestati satisfacere possimus, qui per nos nullius pretii sumus. Deus igitur creditor noster tanta nos quamvis immerentes, beneficentia prosequitur, ut quo pacto liberari possimus edoceat. *Remittite, inquit, & remittetur vobis*. Erga hominem delinquit homo? quicquid intercedit, utique humanum est, quantum est quod debetur? quantum est quod remittitur? At erga Deum delinquit homo? jam hinc debitor homo, illinc creditor & vindex Deus. Omnino tam impar certamen, quam disparata sunt ab humanis divina. Itaque hominem Deus induit, ut nostra cum suis compenset. Nostris legibus nobiscum agit: delegari sibi patitur. Debitores sunt nostri, qui nobis injurias intulere. Delegamus debitores nostros Deo, quoties debitam nobis offensionum nomine satisfactionem debitori nostro sic donamus; ut ipsam illi a Deo condonari velimus. Tunc sit in cælis acceptilatio, per quam vicissim Deus nostra erga se debita expungit. Quare, ille ditior & locupletior est erga Deum debitor, qui plures injurias pertulit, etenim plures habet quos delegare queat debitores suos creditori Deo. Quid si debitorem non habeamus? Placet responsio, quam in scidis ad Augustinum suis Nic. Faber notaverat, Etsi scrutatori cordium Deo voluntas ad remissionem propensa sufficiat, quanto tamen ditior ille est debitor, quanto securior, qui non solum voluntate creditorem liberare, sed etiam re ipsa quod a se petitur exsolvere potest? Hoc autem ut queamus præstare qui nobis injurias inferendo se debitores nostros constituunt. Quam libenti igitur ac promoti animo, non dico parcere, verumetiam gratias agere illi debemus, qui nobis unde in gravibus debitis cum eo paria faciamus, cum quo nemo potest, suppeditant. RIG.

^c *Absit ut Dominus*. Sensus extremæ hujus particulæ est, ne Deus tentanti diabolo adherere nos permittat, illiusque vocem audire. LE PR.

^d *Aut dejicere gestiens*.] Sic emendavimus ex cod. Agobardi. Antea legebatur, *Aut dejicere sit consentiens*. Ait Tertullianus, Absit ut Dominus tentare videatur, quasi gestiens nos dejicere ac supplantare, aut quasi ignoret quæ sit cujusque fides. RIG.

^e *Neque pignora cariora Deo habenda*.] Liber Agobardi, *Ne quæ pignora cariora Deo haberet*. Idem.

A orationi. Eo respondet clausula interpretans quid sit, Ne nos inducas in tentationem. Hoc est enim, ^a SED DEVEHE NOS A MALO. Compendiis paucorum verborum, quot attinguntur edicta Prophetarum, Evangeliorum, Apostolorum, sermones Domini, parabola, exempla, praecepta? quot simul expunguntur officia? Dei honor in patre, fidei testimonium in nomine, oblatio obsequii in voluntate, commemoratio spei in regno, petitio vitae in pane, ^b exomologesis debitorum in deprecatione, sollicitudo tentationum in postulatione tutelae. Quid mirum? Deus solus docere potuit, ut se vellet orari. ^c Ab ipso igitur ordinata religio orationis, & de spiritu ipsius jam tunc cum ex ore divino ferretur, animata suo privilegio ascendit in coelum ^d commendans patri quæ filius docuit. Quoniam tamen Dominus prospector humanarum necessitatum, seorsum post traditam orandi disciplinam, Petite, inquit, & accipietis, & sunt quæ petantur pro circumstantia cujusque, præmissa legitima & ordinaria oratione, quasi fundamento, accidentium jus est desideriorum, jus est superstruendi extrinsecus petitiones, cum memoria tamen præceptorum, ne quantum a præceptis, tantum ab auribus Dei longe simus. Memoria præceptorum viam orationibus sternit ad coelum, quorum præcipuum est: Ne prius ascendamus ad Dei altare, quam ^e si quid discordiæ vel offensæ cum fratribus contraxerimus, resolvamus. Quid est enim ad pacem Dei recedere sine pace? ad remissionem debitorum cum retentione? Quomodo placabit patrem iratus in fratrem, cum omnis ira ab initio interdicta sit nobis? Nam & Joseph dimittebat fratres suos ad perducendum patrem: Et ne, inquit, irascamini in via. nos scilicet monuit. Alias enim via cognominatur disciplina nostra. Tum ne in via orationis constituti ad patrem cum ira incedamus. Exinde aperte Dominus ampliandam legem, iram in fratrem homicidio superponit; ne verbo quidem malo permittit expungi; etiam si irascendum est, non ultra solis receptum, ut Apostolus admonet. Quam autem temerarium est aut diem sine oratione transigere, dum cessas fratri satisfacere, aut orationem perseverante iracundia perdere. Nec ab ira solummodo, sed omni omnino confusione animi libera debet esse orationis intentio, de tali spiritu emissa, qualis est spiritus ad quem mittitur. ^f Neque enim agnosci poterit a Spiritu sancto spiritus inquinatus, aut tristis a læto, aut impeditus a libero. Nemo adversarium recipit, nemo nisi comparem suum admittit. Ceterum quæ ratio est ^g manibus quidem ablutis, spiritu vero sordente orationem obire? quando & ipsis manibus spirituales munditiæ sint necessariae, ut a falso, a cæde, a sævitia, a veneficiis, ab idololatria, ceterisque maculis quæ spiritu conceptæ manuum opera transiguntur, puræ alleventur. Hæ sunt veræ munditiæ, non quas plerique superstitiose curant, ad omnem orationem etiam cum lavacro totius corporis aquam sumentes. Id cum scrupulose percontarer & rationem requirerem, comperi commemorationem esse in Domini deditionem. Nos Dominum adoramus, non dedimus, immo & adversari debemus deditoris exemplo, nec propterea manus abluere, nisi quod conversationis humanæ inquinamentum ^h conscientiæ causa lavemus. Ceterum satis mundæ sunt manus, quas cum toto corpore in Christo semel lavimus. Omnibus licet membris lavet quotidie Israel, nunquam tamen mundus est. Certe manus ejus semper immundæ sanguine prophetarum & ipsius Domini cruentatæ in æternum. Et ideo ⁱ conscientia patrum hereditarii rei ^k nec attollere eas ad Dominum audent, ne exclamet aliquis Esaïas, ne exhorreat Christus. Nos vero non attollimus tantum, ^l sed etiam expandimus e Dominica passione modulatum, & orantes confitemur Christo. Sed quoniam unum aliquod attigimus vacuæ observationis, non pigebit cetera quoque denotare, quibus merito vanitas exprobranda est, siquidem sine ullius aut Dominici aut Apostolici præcepti auctoritate fiunt.

X.

XI.

XII.

R * hujusmodi

^a Sed devehe nos a malo.] Sic habet vetus exemplar. Sic etiam lib. de Cultu fem. 11. ait, feminas ab Angelis desertoribus devehas fuisse de simplicitate & sinceritate. Idem.

^b Exomologesis debitorum in deprecatione. Est enim exomologesis deprecatio debitorum, seu delictorum.

^c Ab ipso igitur. Potes explicare simpliciter, ut de uno tantum Christo sit sermo. Non tamen displicet subtilitas Pameli, qui in hac periodo Trinitatem agnoscit, ita ut ordinata ab ipso sit patre, & de spiritu ipsius scilicet sancto, & ex ore divino Christi. LAC.

^d Commendans Patri quæ filius docuit.] Præclare Augustinus in Psal. lvi. Preces tibi composuit celestis juris peritus. Qui noverat quid ibi ageretur, ait tibi, Aliter non impetrabis. Et paulo post: Vide quod voluit esse ipse advocatus tuus, ipse jurisperitus tuus, ipse adfessor Patris. RIG.

^e Si quid discordiæ vel offensæ. Paraphrasticus interpretatur illud: si frater tuus habet aliquid adversum te, vade reconciliari, &c. PAM.

^f Neque enim agnosci poterit a spiritu sancto spiritus inquinatus. Hic haud dubie alludit ad illud Sap. 1. Spiritus sanctus disciplinæ effugiet fictum: atque adeo confirmatur ejusdem auctoritas. Idem.

^g Manibus ablutis. Mos solennis gentilium fuit manus abluere, corpus etiam ante preces, LAC.

^h Conscientiæ causa. Hunc esse puto Tertulliani sensum, manus ideo tantum lavamus ut animi puritatem demonstramus. Atque in eo superstitionem damnat, quæ externam tantum munditiam querit. LE PR.

ⁱ Conscientia patrum hereditarii rei. Judæos ita circumscribit, quos reprehendit, quod manus non attollant in suis sacrificiis, quippe qui in terram proni orare plerunque soleant, saltem in hac sua excæcatione citra Christi passionem. PAM.

^k Nec attollere eas ad Dominum audent.] Irenæus lib. iv. Judæi jam non offerunt. Manus enim eorum sanguine plene sunt. Non enim receperunt verbum, per quod offertur Deo. RIG.

^l Sed expandimus e Dominica passione modulatum.] Pameli edidit: Nos vero non attollimus tantum, sed etiam expandimus & Dominica passione modulantes, & orantes confitemur Christo. Ferri quidem posset, Sed etiam expandimus, e Dominica passione modulantes. Verius tamen videtur ex libro Agobardi: Sed etiam expandimus e Dominica passione modulatum. Utriusque autem scripturæ sensus satis erit obscurus & ambiguus, nisi ritus tunc usitati ratio explicetur. Illud vero in primis notandum est, eos errare graviter, qui modulantes heic accipiunt quasi canentes aut psallentes. nam quum de privata oratione sit sermo, quam sono vocis summissio atque subiecto fieri debere ait Tertullianus, nihil opus fuit modulis musicis. Nos modulatum in-

- hujusmodi enim non religioni, sed superstitioni deputantur, affectata & coacta, & curiosi A potius quam rationalis officii, certe vel eo coercenda, quod gentilibus adæquent. Ut est quorundam, expositis pænulis orationem facere; ^a sic enim adeunt ad idola Nationes Quod utique si fieri oporteret, Apostoli qui de habitu orandi docent, comprehendissent, nisi si qui putant Paulum pænulam suam in oratione penes Carpum reliquisse. Deus scilicet non audiat pænulatos, qui tres sanctos in fornace Babylonii regis orantes cum sarabaris & tiaris suis exaudivit? Item quod adsignata oratione assidendi mos est quibusdam, non perspicio rationem, nisi si Hermas ille, cujus scriptura fere Pastor inscribitur, transacta oratione non super lectum assedisset, verum aliud quid fecisset, id quoque ad observationem vindicarem. Utique non. Simpliciter enim & nunc positum est, Cum adorassem & assedissem super lectum, ad ordinem narrationis, non ad instar disciplinæ. Alioquin nusquam erit adorandum, nisi ubi fuerit lectus. Immo contra scripturam fecerit, si quis in cathedra aut sub-
XIII. sellio sederit. Porro cum perinde faciant Nationes, adoratis sigillaribus suis residendo, ^b vel propterea in nobis reprehendi meretur quod apud idola celebratur. Eo apponitur & irreverentiæ crimen, etiam ipsi Nationibus, si quid scirent, intelligendum. Si quidem irreverens est assidere sub conspectu contraque conspectum ejus, quemquam maxime reverearis ac veneris: quanto magis sub conspectu Dei vivi, ^c angelo adhuc orationis astante, factum istud irreligiosum est, nisi exprobramus Deo quod nos oratio fatigaverit? Atqui cum
XIV. modestia & humilitate adorantes magis, commendabimus Deo preces nostras, ne ipsis quidem manibus sublimius elatis, sed temperate ac prope elatis. ne vultu quidem in audaciam erecto. Nam ille publicanus, qui non tantum prece, sed & vultu humiliatus atque dejectus orabat, iustificatio Pharisæo procacissimo discessit. Sonos etiam vocis subjectos esse oportet. aut quantis arteriis opus est, si pro sono audiamur? ^d Deus autem non vocis, sed cordis auditor est, sicut conspexor. Dæmonium oraculi Pythii: Et mutum, inquit, intelligo, & non loquentem exaudio. Dei aures sonum expectant? Quomodo ergo oratio Jonæ de ventre ceti per tantæ bestię viscera ab ipsis abyssiis per tantam æquoris molem ad cælum potuit evadere? Quid amplius referent isti qui clarius adorant, nisi quod proximis obstrepunt; Immo prodendo petitiones suas, quid minus faciunt quam si in publico orent? ^e Alia jam consuetudo invaluit, jejunantes habita oratione cum fratribus subtrahunt osculum pacis, quod est signa-

terpretatur imaginem, figuram scilicet, seu gestum orantis. Expandimus igitur e Dominica passione modulatum, hoc est, orantes non tantum attollimus manus, sed etiam expandimus modum, sed modulum, vel, ut ait Tertullianus, modulatum, quem exhibuit Dominus noster Jesus Christus expansis in cruce manibus. Qui ritus, etiam hodie servatur apud nos in recitanda publicis precibus oratione Dominica. Sic orantes confitemur Christo, quia nos inter orandum ipso gestu proferimus Christianos, corpore nostro ad figuram Christi crucifixi conformato. Ipse Tertullianus lib. 1. ad Nationes: *Si statueris hominem manibus expansis, imaginem Crucis feceris.* Maximus Taurinensis, Homil. 11. de Cruce Domini: *Ipsius etiam incessus hominis, cum manus levaverit, Crucem pingit.* Atque ideo elevatis manibus orare præcipimur, ut ipso quoque membrorum gestu passionem Domini fateamur. Quod Maximus dicit, *Ipsa membrorum gestu*; Tertullianus dixisset, *Ipsa corporis modulatu.* Sic lib. de Anima, cap. 32. ubi de animarum in alia corpora translatione, *Nec modulis corporum adæquantur*, inquit, id est, mensuræ, amplitudini, capacitati non conveniunt. Eoque sensu antiquiores Latini dixerant, *Modum agri*, & *Metiri se suo modulo ac pede.* Idem.

^a Sic enim adeunt. Illorum arguit vanitatem, qui orandum tantum credebant posita penula seu indumento itinerario, cum tamen id Apostoli non præcipiant. LE PR.

^b Vel propterea in nobis reprehendi meretur, quod apud idola celebratur.] Eiusmodi est quod supra dixit, *Certe vel eo coercenda, quod Gentilibus adæquent.* Jam incipiebant Christiani pleraque de Gentium sacris ad sua transferre. RIG.

^c Angelo adhuc orationis adstante.] August. ad Probam, Epist. 121. Orationes nostras innotescere ait Angelis qui sunt apud Deum, ut quodammodo eas offerant Deo, & de his consulant, & quod eo iubente implendum esse cognoverint, hoc nobis vel evidenter vel latenter apportent. Dixit enim, inquit, Angelus homini, Et nunc quando orabatur & Sara, ego obtuli orationem vestram in conspectu caritatis Dei. Idem.

^d Deus autem non vocis, sed cordis auditor est.] Hieronymus in Epist. ad Ephes. *Audiant hæc adolescentuli; audiant hi quibus psallendi in Ecclesia officium est. Deo non voce, sed corde cantandum, nec in tragædorum modum, &c.* Idem.

^e Alia jam consuetudo invaluit.] Quæ sequuntur emendavimus, partim conjectura, partim auctoritate codicis Agobardi. Damnat Tertullianus consuetudinem, quæ jam tum inter Christianos invaluerat, ut plerique quibus diebus pri-

vato sese adiciebant jejunio, orationem cum fratribus habitam non clauderent pace, non consignarent osculo pacis; quod orationis signaculum esse ait ut supra, hoc libro, adsignatam orationem dixit, transactam confectamque. Pravæ consuetudinis causam non inquit, nec aliam vulgo adferri video, nisi quod in osculo hilaritatis aliquid esse dicerent alienum ab jejunii mæstitia luctuque. Profani suggerebant aliam, scilicet oris jejuni graveolentiam unde Martialis epigrammate 4. lib. 14. Bassiani redolere dicit,

*Quod jejunia sabbatariorum,
Mæstorum quod anhelitus reorum.*

Sed hanc stomachi sane delicatioris molliem in robustis illis temporum prope Apostolicorum pectoribus fuisse, haud vero simile videatur: quum & martyrum in carcere squallorem, & in agone fluentia tabo vulnera, amplexari ac deosculari ipsæ etiam mulierculæ non exhorrescerent. Quid enim? quum & inter profanos basia captatorum tam obvia, tam importuna fuisset, idem poeta significet libro 11. Epigrammate xcix.

*Effugere non est, Basse, bastatores,
Non ulcus acre, pustulæve lucentes,
Non triste mentum, sordidique lichenes,
Non labra pingui delibuta ceroto,
Nec congelati gutta proderit nasi.*

Omissa igitur causa superstitionis illius adeo morosæ, ut jejunantes osculandi officio defungi sibi nefas esse ducerent; Tertullianus consuetudinem vituperat, hac præsertim ratione, quod tunc potissimum pax conferenda sit cum fratribus, quum oratio commendabilior ascendit. Omnino sic legendum esse res ipsa indicat, non, ut edidit Pamelius, *quum oratione commendabilior ascendit.* Etenim quæstio non erat, An conferenda esset pax cum fratribus habita oratione, sed, An conferenda esset ab eo qui jejunii sibi privatim indicti sumptive diebus in Ecclesia cum fratribus oraverat. & tunc potissimum conferendam esse docet Tertullianus, quum oratio commendabilior ascendit: nimirum vehiculo jejunii sublevata. *ἡσυχία προσευχῆς εἰς ἄριστον ἀνατίθηται*, *οἰστέον πρὸς τὴν αἰνῆν γινώσκουσαν τὸν ἀγαθὸν πόρεται*, inquit Basilii, Homil. de Jejuniis. & ipse Tertullianus libro de Jejuniis, ait per jejunium pinguiorem orationem Deo immolari. Itaque Christiano inter publicas orationes privatis jejuniis operanti, pacis cum fratribus quibuscumque orationem celebravit conferendæ osculum eo libentius tunc temporis usurpandum, quum suam orationem sperat Deo gratiorem & commendabiliorem fore, ut communionis Chri-

signaculum orationis. Quando autem magis conferenda cum fratribus pax est, nisi cum oratio commendabilior ascendit, ^a ut ipsi de nostra operatione participes, jam audeant de sua pace fratri transigere? ^b Quæ oratio cum divortio sancti osculi integra? quem Domino officium facientem impedit pax? ^c quale sacrificium est, a quo sine pace receditur? Quæcunque operatio sit, non erit potior præcepti observatione, quo jubemur jejunia nostra celare. Jam enim de abstinentia osculi agnoscimur jejunantes. Sed & si qua ratio est, ne tamen huic præcepto reus sis, potes domi, si forte, inter quos latere jejunium in totum non datur, differre pacem. Ubicumque autem alibi operationem tuam abscondere potes, debes meminisse præcepti: ita & disciplinæ foris, & consuetudini domi satisfacies. ^d Sic & die Paschæ, quo communis & quasi publica jejunii religio est, merito deponimus osculum, nihil curantes de occultando quod cum omnibus faciamus. Similiter & stationum diebus, non putant plerique ^e sacrificiorum orationibus interveniendum, quod statio solvenda sit accepto corpore Domini. Ergo devotum Deo obsequium Eucharistia resolvit? an magis Deo obligat?

stianæ beneficio de jejunantis operatione fratres etiam non jejunantes participant. Idem.

^a Ut ipsi de nostra operatione participes, jam audeant de sua pace fratri transigere.) Lektionem istam ex Ursini libro restituimus, quum in vulgata sensus non esset satis commodus. Et repetenda sunt ea de superioribus: Christianæ caritatis beneficio fieri, ut de jejunantis operatione fratres etiam non jejunantes participant, eoque beneficio adfecti, jam audeant transigere cum jejunante, ita ut pro communicato jejunii merito pacis suæ Christianæ gratiam mutua pensatione communicent. In Agob. codice legitur: *Ut ipsi de nostra operatione participant quam audent de sua pace fratri transigendus*. nullo sensu. Idem.

^b Quæ oratio cum divortio sancti osculi integra?) Quasi diceret, Quam aliena ab homine Christiano arrogantia nostram operationem, hoc est jejunium, nobis habemus, & fratres suam sibi pacem habere jubemus? quod proxime ad divortii formulam accedit, Res tuas tibi habeto. Ideoque subnectit: *Quæ oratio cum divortio sancti osculi integra? Quem Domini officium facientem impedit pax*: Officium vocat, quod supra operationem & jejunium. Pacem vero dicit, osculum pacis.

^c Quale sacrificium est a quo sine Pace receditur?) Sacrificium hic intelligo orationem cum participatione corporis Christi: cujus clausula & signaculum fuit osculum pacis, osculum sanctum. Sequitur in vulgatis editionibus, *Quæcunque ratio sit*. Quod ferri posse non videtur, quum paulo post auctor *παρομολογία* inferat, *Sed & si qua ratio est*. In vetustissimo codice legitur, *Quæcunque oratio sit, non erit potior præcepti observatione*. menda apertissima. Unde appareat Tertullianum scripsisse, *Quæcunque operatio sit, non erit potior observatione præcepti*. Hoc sensu, quamlibet severa ac perfecta sit jejunii, vel cujuscunque operationis, quam ipsi nobis impetraverimus, austeritas, non erit commendabilior observatione præcepti Domini, quo jubemur jejunia nostra celare. Nempe qui ob jejunia privata osculo pacis post celebratam cum fratribus orationem abstinebant, ipsa osculi abdicatione prædicabant se jejungere. Hactenus igitur Tertullianus osculi abstinentiam superstitionem jejunantibus esse ostendit. primum, quod nulla sit abstinenti ratio; deinde, quod osculi refutatione jejunia sua prædicent, quæ celari Deus voluit. Adjicit, *Sed & si qua ratio est, ne tamen huic præcepto reus sis*, nimirum præcepto celandi jejunii, potes domi, si forte, inter quos latere jejunium in totum non datur, differre pacem. Tanta fuit Patribus caritatis cura, ut plerisque ritus ratione non bona receptos tolerarent potius quam rigida censura vel minimam scissuræ occasionem præberent. hæc erat illo ævo Christianorum *συγκρησις*. Itaque fingit Tertullianus ritum, quem supra tollendum esse docuit, posse aliqua ratione defendi: simul & modum præscribit ritus servandi, salvo Domini præcepto nempe ut jejunantibus liceat, habita cum domesticis & familiaribus oratione, osculo pacis abstinere. Sic enim quamvis ob jejunii religionem osculo abstineant, fore ut jejunium tamen minime prodant, cujus conscios habeant nullos, nisi quos domestica latere non possunt. Excusationis istius colorem confirmat exemplo jejunii, quod die Paschæ, sic Passionis Dominicæ diem nuncupat, communis & publica religio sanxit. Nam quotannis, recurrente die quo sponfus ablatu est, Ecclesiæ placuerat, viduitatis ac desolationis significatione, osculandi consuetudinem intermitteri, absque ulla tamen occultandi jejunii cura; quum inadfectate quisquis id proderet, quod una cum omnibus faciendum haberet. Idem.

^d Sic et die Paschæ quo communis, & quasi publica jeju-

nii religio est.) Hoc ipso argumento probari videtur, ævo Tertulliani, in Africa, integrum, sive solidum jejunium, commune ac publicum non fuisse, nisi Dominicæ Passionis die, eoque die ac jejunio, omittas fuisse sacrificiorum orationes, omittas pacis oscula: sed usitatissima certis per reliquum annum diebus spontanea seu privata & propria cuicunque pro sua religione jejunia; solida quidem & in vespem usque producta, quibus tamen ad sacrificiorum orationes, & pacis oscula convenirent. Præterea statos fuisse dies, quibus ad martyrum sepulchra conventus indicerentur: atque ibi statim ab exortu Solis, orationibus, hortamentis, sacrarum lectionum interpretationibus vacantes & jejuni, sed non ultra nonam, perstarent: hora nona; post Eucharistiam & oscula, conventus & jejunia solverent. Hæc tunc temporis stationes: hæc castorum disciplina Christianorum. Interea vero minime prohibebantur, nec ipsis quidem stationum diebus, privata & spontanea de quibus dixi jejunia: etsi privata illa solida essent atque in vespem continua: stationaria vero tantum in horam usque nonam sustinerentur, ac præ illis essent quasi semijejunia. Sed privatim operantium nonnulli operationem sive jejunium ante vespem solvere religioni ducebant; ideoque ad Eucharistiam, quæ hora nona distribuebatur, non accedebant, Hunc scrupulum Tertullianus ferri posse ait eadem illa *συγκρησις*, ut jejunium privatum integrumque jejunantes, intersint nihilominus stationum semijejuniis, acceptoque hora nona corpore Domini, de statione quidem una cum ceteris decedant, sed buccellam sacram in vespem usque, jejunii proprii terminum, reservent. Sic utrumque salvum fore, & participationem sacrificii, & executionem officii. At parum cavere videtur periculo, quod summopere vitandum monuit, ne videlicet huic præcepto rei fiant, quo jubemur jejunia nostra celare. Jam enim accepto corpore Domini, & reservato, agnoscuntur jejunantes. nisi dicamus tam promiscui moris fuisse, acceptas Eucharistiæ partes in Ecclesiis manducare, aut reservatas domum deferre privatim sumendas, ut etiam jejuniis tantum stationariis operati, prout visum sibi esset, vel comederent, vel reservarent. Sane tutius fecerit, qui propositum illud Tertulliani rigide constituit, devotum Deo obsequium, quale est jejunium Eucharistia non resolvi. Etenim, ut sanctissimi Patres Nicæni profitentur, non multum accipimus panis aut vini, sed paululum; ut intelligamus nos id accipere sanctificationi, non satietati; *οὐκ ἐστὶν πληρωμὴν, ἀλλ' εἰς ἀγασμὸν*. Porro extrema illa de stationibus Christianis ad exemplum militare obeundis, inconsiderate admodum citantur apud Isidorum Orig. vi. neque aptius aut prudentius apud Rabanum. RIG.

^e Sacrificiorum orationibus.) Non simpliciter orationes dicit, neque orationum sacrificia, sed sacrificiorum orationes, quia hic agit de jejuniis & eucharistia; quæ sacrificia maxime celebrantur orationibus. Ipsæ autem orationes sacrificia sunt, ut jam notavimus ad ea quæ habentur libello ad Scapulam, *Sacrificamus, quomodo præcepit Deus, pura præce*. Idem etiam lib. iii. adversus Marcionem, pag. 497. ad illud ex Malachia, *Et in omni loco sacrificium nomini meo offertur & sacrificium mundum: Gloria scilicet relatio, inquit, & benedictio & laus, & hymni*. & lib. iv. pag. 502. *Sacrificium mundum scilicet simplex oratio de conscientia pura*. Et pag. 512. ubi de figuris sacrificiorum Legis Mosaicæ: *Significabant hominem quodam peccatorum, verbo mox Dei emaculatum, offerre debere munus Deo apud templum, orationem scilicet & actionem gratiarum apud Ecclesiam, per Christum Jesum catholicum Patris sacerdotem*. Plerisque autem locis afflictationum carnis & jejuniorum sacrificia commendat, & libro quidem de Patientia, pag. 167. hostias esse ait Domino placatorias. Illud etiam notandum, lib. de Jejun. Jejunium vocari sacrificium carnale, pag. 713. Idem.

gat? ^a Nonne ^b solennior erit statio tua, si & ^c ad aram Dei steteris? Accepto corpore Do- A
mini, & reservato, utrumque salvum est, & participatio sacrificii, & executio officii. Si
statio de militari exemplo nomen accipit (nam & militia Dei sumus) utique nulla lætitia sive
tristitia obveniens castris stationes militum rescindit. Nam lætitia libentius, tristitia sollici-
tius administrabit disciplinam. ^d [De habitu vero dumtaxat feminarum, varietas obser-
vationis efficit post sanctissimum Apostolum nos vel maxime nullius loci homines im-
pudenter retractare. nisi quod non impudenter, si secundum Apostolum retractemus.
De modestia quidem cultus & ornatus, aperta præscriptio est etiam Petri, cohibentis
eodem ore, quia eodem & spiritu, & vestium gloriam, & auri superbiam, & crinium
& lenonem operositatem. Sed quod promiscue observatur per ecclesias, quas

^a Nonne solennior erit statio tua, si & ad aram Dei ste-
teris.] Ergo aras habebant tunc temporis Christiani? Un-
de igitur illa Gentilium in ipsos odia, & tanquam adver-
sus impios crimina? quod nec delubra, nec aras haberent,
nec sacrificarent? Putatis autem, inquit Minucius, nos oc-
cultare quod colimus, si delubra & aras non habemus. Ut
Malachias cap. i. Mensam Domini dixit, quod ibidem Al-
tare dixerat, ita hic Aram dicit Septimius, Mensam Chri-
sti, unde scilicet Corpus Christi sumebatur, pane, vino,
sanctis orationibus in Passionis Domini memoriam consecra-
to. Sic enim Paulus ad Corinthios I. 10. postquam dixit,
Panem quem frangimus, participationem & communionem
esse corporis Christi quod pro nobis tradi & immolari vo-
luit Deus, adjicit, Eos qui victimas edunt, participes fie-
ri altaris. deinde monet Corinthios, ut si forte ipsis apud
Ethnicos coenantibus aliquid apponatur quod immolatum
idolis fuisse dicatur, partem inde sibi ullam ne sumant.
etenim non posse mensam Domini participes esse, & mensam dæ-
moniorum. Quod præceptum, Mensam vocabulo Gentilium sa-
crificiis accommodato, Mensam Christi apud Fideles Aram
instar esse significat. & Judæos quidem, qui secundum carnem
sapient, sacrificiis suis participes fieri tantum altaris, *vota-
re*; hostia scilicet flammis consumpta; Christianos au-
tem participes fieri *divine*, ipsius sacrificii, nempe corporis
Christi. Atque hic Septimius noster acceptam a Christiano
buccellam, participationem esse ait sacrificii. Quin, & ipse
Christianus ara Domini censetur; imbuenda quidem san-
guine, sed Christi. Idemque ille Noster Fideles arcens spe-
taculis & Circo, ait, *Vis autem & sanguinis aliquid? ha-
bes Christi*. Denique & Chrysostomus Auditores suos quasi

Christi ipsius verbis compellans, *Εὐ αὐτοὶ πειθομένους φησι, μὴ τὸ εἶδέναι βομὸν τῆς ἀλώρου φόβου, ἀλλὰ τὸ θυσιάζειν τὸ ἱμὲν εἶναι τοῖς ἰουδαίοις.* RIG.

^b Solennior erit statio. Statio pro jejunio aliquando sumi-
tur, quoniam statio nulla sine jejunio; fiebant autem sta-
tiones seu frequentes ad ecclesiam concursus dieb. veneris
& mercurii, in quibus erant statuta jejunia. Frivola autem
est dubitatio Magdeburgensium, qui de jejunio Montanista-
rum id accipi dicunt, licet enim ad vesperam usque produ-
cerentur hæc stationum jejunia, nihil tamen hæreticis illis
conducit; Patres quippe illud inter Montani errores non nu-
merant. LE PR.

^c Ad aram Dei steteris.] Alludens ad stationes utitur
proprio sacrorum verbo. Stare ad aram dicitur dedicatum
animal, victimæ patiens. Virgilius II. Georg.

Et cornu ductus stabit sacer hircus ad aram.

Martialis Epigr. 24. lib. IV.

Vite nocens rosa stabat moriturus ad aras

Hircus — Inde & illud,

Rode caper vitem, tamen hinc cum stabis ad aram,

In tua quod spargi cornua possit, erit. RIG.

^d De Habitu vero dumtaxat feminarum. Hæc reperiu-
tur in vetustiss. exemplari, neque spernenda sunt. Post illa
vero: *Per Ecclesias quas*, sequitur in eodem exemplari, ab-
sque ulla distinctione, *Disposita utensilitas ut & proprias
operas plures & necessarios, &c. quæ habentur lib. I. de
Cultu fem. Idem.*

^e Lenonem operositatem.) Sic supra, pag. Evangelium
expunctorum totius retro vetustatis. Idem.

Q. SEPT. FLOR. TERTULLIANI

AD MARTYRAS.

ARGUMENTUM.

*Quinta persecutione jam jam imminente sub Severo opusculum istud scripsit Septi-
mius, in quo Martyres adhortatur ad constantiam in fide, & alacritatem in subeundo
carceris squallore, judiciumque decretis. Eos vero potissimum ad pacem invitat, quam
qui non habebant in ecclesia, a martyribus petebant.*



INTER carnis alimenta, ^a benedicti Martyres designati, quæ vobis & domina ma- A
ter Ecclesia de uberibus suis, & singuli fratres de opibus suis propriis in car-
cerem subministrant, capite aliquid & a nobis, quod faciat ad spiritum quo-
que educandum. Carnem enim saginari, & spiritum esurire non prodest. Im-
mo si quod infirmum est curatur, æque quod infirmius est negligi non debet. Nec tan-
tus ego sum, ut vos alloquar. Verumtamen & gladiatores perfectissimos non tantum
magistri & præpositi sui, sed etiam idiotæ, & supervacue quique adhortantur de lon-
ginquo, ut sæpe de ipso populo dictata suggesta profuerint. In primis ergo, benedicti,
nolite contristare Spiritum sanctum, qui vobiscum introiit carcerem. Si enim non vobiscum
nunc introisset, nec vos illic hodie fuissetis. Et ideo date operam ut illic vobiscum perseve-
ret: ita vos inde perducatur ad Dominum. Domus quidem diaboli est & carcer, in qua fa- B
miliam suam continet. Sed vos ideo in carcerem pervenistis, ut illum etiam in domo sua con-
culcatis. Jam enim foris congressi conculcaveratis. Non ergo dicat: ^b In meo sunt, tentabo
illos

^a Benedicti martyres. Id est laudandi: hoc epitheto marty-
res ornat Tertullianus, ut paulo post imprimis ergo bene-
dicti, & infra ad mulieres. Quod Eleutherio pontifici Rom.
& martyri jam defuncto superius etiam attribuit. Cyprianus

fortissimos & beatissimos subinde vocare solet, quodam loco
fortissimos & fidelissimos. RHEN.

^b In meo sunt, tentabo illos vilibus odiis.) Hanc
esse Vaticanorum scripturam Pamelius testatur. Sed Marty-

A illos vilibus scidiis, affectionibus, aut inter se dissensionibus. Fugiat conspectum vestrum, & in ima sua delitescat, contractus, & torpens, tanquam coluber excantatus, aut effumigatus. Nec illi tam bene fit in suo regno, ut vos committat: sed inveniat munitos, & concordia armatos: quia pax vestra bellum est illi. ^a Quam pacem quidem in ecclesia non habentes, a martyribus in carcere exorare consueverunt. Et ideo eam etiam propterea in vobis habere, & fovere, & custodire debetis: ut si forte & aliis præstare possitis. Cetera æque animi impedimenta usque ad limen carceris deduxerint vos, quousque & parentes vestri. Exinde segregati estis a mundo. Si enim recogitemus ipsum magis mundum carcerem esse, exisse vos e carcere, quam in carcerem introisse intelligemus. Majores tenebras habet mundus, quæ hominum præcordia excæcant. Graviore carcer induit mundus, quæ ipsas animas hominum constringunt. Pejores immunditias expirat mundus, libidines hominum. Plures postremo mundus reos continet, scilicet universum hominum genus. ^b Judicia denique ^c non Proconsulis, sed Dei sustinet. Quo vos, benedicti, de carcere in custodiarium si forte translatos existimetis. Habet tenebras, sed lumen vos ipsi. Habet vincula, sed vos soluti Deo estis. Triste illic expirat, sed vos odor estis suavitatis. Judex expectatur, sed vos estis de iudicibus ipsis judicaturi. Contristetur illic, qui fructum seculi suspirat. Christianus etiam extra carcerem seculo renuntiavit, in carcere autem etiam carceri. Nihil interest ubi sitis in seculo, extra seculum estis. Et si aliqua amisistis vitæ gaudia, negotiatio est aliquid amittere ut majora lucretis. Nihil adhuc dico de præmio ad quod Deus martyres invitat. Ipsam interim conversationem seculi & carceris comparemus, si non plus in carcere spiritus acquirit, quam caro amittit; immo & quæ justa sunt, caro non amittit per curam ecclesiæ, agapen fratrum: & insuper quæ semper utilia fidei, spiritus adipiscitur. Non vides alienos deos, ^c non imaginibus eorum incurris, non solennes Nationum dies ipsa commixtione participas, non nidoribus spurcis verberaris, non clamoribus spectaculorum atrocitate, vel furore, vel impudicitia celebrantium caderis: non in loca libidinum publicarum oculi tui impingunt: vacas a scandalis, a tentationibus, a recordationibus malis, jam & a persecutione. Hoc præstat carcer Christiano, quod eremus Prophetis. Ipse Dominus in secessu frequentius agebat, ut liberius oraret, ut seculo cederet. Gloriam denique suam discipulis in solitudine demonstravit. Auferamus carceris nomen, secessum vocemus. Etsi corpus includitur, etsi caro detinetur, omnia spiritui patent. Vagare spiritu, spatiare spiritu, & non ^d stadia opaca aut porticus longas proponens tibi, sed illam viam quæ ad Deum ducit. Quotiens eam spiritu deambulaveris, totiens in carcere non eris. ^e Nihil crus sentit in nervo, cum animus ^d in cælo est. Totum hominem animus circumfert, & quo velit transfert. Ubi autem erit cor

II.

S tuum,

statur. Sed Martyrum inter ipsos odia & quidem vilia, fuisse nemo Christianus consenserit. Tum, si odia fuisse inter Martyras Tertullianus tradidit, profecto futile & frivolani affectionum ac dissensionum exprobrationem adiecit. Nam quæ odia sine affectionibus ac dissensione? immo frigidissima fuerit Satanæ techna: *Martyres qui sunt in carceres compulsi in meo sunt. tentabo igitur eos vilibus odiis.* Quem non quotidie hujusmodi odiis tentat? etiam non in suo? etiam extra carcerem? Itaque non video qua ratione defendi queat Vaticanorum scriptura. In editionibus ante Pamelium vulgatis legebatur, *Tentabo illos vilibus inediis, defectionibus, aut inter se dissensionibus.* Sed nec sensus inde boni colligitur quicquam. Etenim quis sanus unquam dixerit, *viles inediis?* aut cur inediis hic ulla suspicabimur, inter carnis alimenta quæ his ipsis martyribus domina mater Ecclesia de uberibus suis in carcerem subministrabit? sic enim disertissime traditur istius scripturæ principio, quo satis etiam refellitur interpretatio Rhenani, vocabulum, *defectionibus*, ad rerum penuriam transferentis. Quare, nec illæ ante Pamelium editiones difficultatem solvunt. Digressum ad veri fontem intendit quisquis codicem Divionensem exaravit. Illic enim legitur, *Tentabo illos vilibus scidiis defectionibus, aut inter se dissensionibus.* Disjungamus quæ prave coherent, & genuinam Auctoris scripturam habemus. *Tentabo illos vilibus scidiis.* Audierat Tertullianus esse quædam inter Martyras non odia, sed defectionum ac dissensionum semina, quibusdam forte sic disputantibus, Scripturarum auctoritate non prohiberi, quominus vincula sua mortemque ipsam adnumerata concussoribus pecunia deprecarentur. Itaque hortatur, id potissimum videant ne consilia Satanas adversus ipsos coquatvolvendo secum ista: *Homines ego tentavi quondam, cum in meo non erant: nempe cum erant in paradiso, tentavi autem præstantissimo divinæ cujusdam arboris fructu. istos hodie, qui in meo sunt, nempe in carcere, tentabo quoque, sed vilibus scidiis.* Quasi diceret, Olim tentando homini, cum esset in paradiso, adhibenda fuit magni apparatus tentatio, appetentia scilicet fructus qui de hominibus faceret Deos: Nunc vero in meo positos, quippe in carcere ac tenebrarum regno, tentabo nugis & quiescentiis, puta momentaneæ cujusdam vexationis formidine, aut producendæ in aliquot annos vitæ in dies mortalis desiderio: denique com-

mittam ipsos & exagitabo dissensionibus. Hæc sunt parabilia & obviam atque ad manum Satanæ tela; quasi de vilibus scopis & scidiis arborum cremialibus. Scidia sive scidia, unde & discidia, sunt *σχιδαι, κλασματα ἑλκας*. Vilia cæsarum arborum segmina. Vitruvius lib. 11. cap. 1. *Intervalla scidiis & luto obstruunt.* RIG.

^a *Quam pacem quidam, &c.* De pace seu reconciliatione cum cæteris Christianis ac Deo primum hæc intelligenda. Mos quippe inoleverat, ut qui præ tyrannide in carceribus detinebantur libellos petentibus darent fidelibus in penitentia constitutis, quorum ope pacem Dei obinebant & cum cæteris fratribus communicabant. Ad indulgentiarum vero auctoritatem plurimum ista conducunt, quarum forsam nimiam facilitatem arguebat olim Cyprianus. Atque superiori seculo synodus Tridentina quæ adversus hæresin ex abusus indulgentiarum prætextu pullulantem coacta, hæresi & abusui occurrit. hæresi quidem cum definit ab ecclesia pendere, concedere indulgentias. Nam B. Paulus, Alexandro & Hymenæo olim concessit. Abusui vero cum *in his concedendis moderationem, juxta veterem & probatam in ecclesia consuetudinem adhiberi cupit, &c.* sess. 25. de indulg. unde nos ad antiquos canones rejicit conciliorum veluti ad Ancyranum multis in can. Neocæsariense, Carthag. Agathense, &c. LE PR.

^b *Judicia denique non Proconsulis, sed Dei sustinet.* Sustinet, expectat. RIG.

^c *Non proconsulis.* Nobis liceat dubitare de interpretatione virorum eruditorum, qui in hac palæstra nomen aliquod sibi quæsierunt. putant nimirum ferme omnes, in aliquo oppido ditionis Carthag. aut etiam in Carthagine ipsa captivos fuisse, propter hanc vocem *Proconsulis*; nam de proconsole Affricæ plurima fit mentio in notitia imperii. Verum pro Cæsarem cupiditate mutatos fuisse magistratus nullus ignorat. LE PR.

^d *Stadia opaca.* Arboribus longa utrimque serie dispositis. Idem.

^e *Nihil crus sentit in nervo.* Nervus hic ligni genus est multis foraminibus distinctum, quo tyranni urebantur, ut martyres cruciarent, cruraque disjuncta & luxata frangerentur. genus illud supplicii græcis nonnullis est *ἑλκας*, sed pluribus vetustiorum est *κλάος*, quæ duo vocabula idem signifi-

- III. tuum, illic erit, & thesaurus tuus. Ibi ergo sit cor nostrum, ubi volumus habere thesaurum A
 III. Sic nunc, benedicti, carcer etiam Christianis molestus. Vocati sumus ad militiam Dei vivi, jam tunc, cum in sacramenti verba respondimus. Nemo miles ad bellum cum deliciis venit, nec de cubiculo ad aciem procedit; ^a sed de papilionibus expeditis & substrictis, ubi omnis duritia, & imbonitas, & insuavitas constitit. Etiam in pace, labore, & incommodis bellum pati jam ediscunt: in armis deambulando, campum decurrendo, fossam moliendo, ^b testudinem densando. Sudore omnia constant, ne corpora atque animi expavescant: de umbra ad solem, de sole ad cœlum, de tunica ad lorica, de silentio ad clamorem, de quiete ad tumultum. Proinde vos, benedicti, quodcumque hoc durum est, ad exercitationem virtutum animi & corporis deputate. Bonum finem subituri estis, in quo agonothetes Deus B vivus est: ^c xystarches Spiritus sanctus: bona æternitatis: brabium angelicæ substantiæ politia in cœlis, gloria in secula seculorum. Itaque epistates vester Christus Jesus, qui vos spiritu unxit, & ad hoc scamma produxit, voluit vos ante diem agonis ad duriores tractationem a liberiore conditione seponere, vires corroborarentur in vobis. Nempe enim & athletæ segregantur ad strictiorem disciplinam, ut robori ædificando vacent: continentur a luxuria, a cibis lætioribus, a potu jucundiore: coguntur, cruciantur, fatigantur; quanto plus in exercitationibus laboraverint, tanto plus de victoria sperant. Et illi, inquit Apostolus, ut coronam corruptibilem consequantur. Nos æternam consecuturi, carcerem nobis pro palæstra interpretemur, ut ad stadium tribunalis, bene exercitati incommodis omnibus, producamur: quia virtus duritia extruitur, mollitia vero destruitur, Scimus ex Dominico C præcepto, quod caro infirma sit, spiritus promptus. Non ergo nobis blandiamur, quia Dominus consensit, carnem infirmam esse. Propterea enim prædixit spiritum promptum esse, ut ostenderet quid cui debeat esse subiectum, scilicet, ut caro serviat spiritui, infirmior fortiori, ut ab eo etiam ipsa fortitudinem assumat. Colloquatur spiritus cum carne de communi salute, nec jam de incommodis carceris, sed ipso agone & prælio cogitans. Timebit forsitan caro gladium gravem, & crucem excelsam, & rabiem bestiarum, & summam ignium poenam, & omne carnificis ingenium in tormentis: sed spiritus contraponat sibi & carni, acerba licet ista, a multis tamen æquo animo excepta, immo & ultro appetita, famæ & gloriæ causa; nec a viris tantum, sed etiam a feminis, ut vos quoque, benedictæ, sexui vestro respondeatis. Longum est si enumerem singulos qui se gladio confecerint, ^e animo suo ducti. De sceminis ad manum est Lucretia, quæ vim stupri passa, cultrum sibi adegit in conspectu propinquorum, ⁱ ut gloriam castitati suæ pareret. ^s Mutius dexteram suam in ara cremavit, ut hoc factum ejus famam haberet. Minus fecerunt philosophi, ^h Heraclitus, qui D se bubulo stercore oblitum exussit, item Empedocles, qui in ignes Ætnei montis dissiluit, & Peregrinus, qui non olim se rogo immisit, cum femina quoque contempserint ignes. Dido, ne post virum dilectissimum nubere cogeretur: Item Asdrubalis uxor, quæ jam ardente Carthagine cum maritum suum supplicem Scipioni videret, cum filiis suis in incendium patriæ devolvit. Regulus dux Romanorum captus a Chartaginienibus cum se unum pro multis captivis Chartaginienibus compensari nolisset, maluit hostibus reddi, & in arcæ genus stipatus, undique extrinsecus clavis transfixus, tot cruces sensit. Bestias femina libens appetit, & utique aspides, serpentes tauro vel urso horridiores, quas Cleopatra immisit sibi, ne in manus inimici perveniret. Sed mortis metus non tantus est, quantus tormentorum. Itaque, cessit carnifici meretrix Atheniensis; quæ conscia conjurationis cum propterea torqueretur a tyranno, & non prodidit conjuratos, & novissime linguam suam comestam in faciem

cant. Atque docuit me Scaliger *ἐγκαλομένης* dictos fuisse reos apud Athenienses. LE PR.

^a Sed de papilionib. Rhenanus sequor qui tentoria involuta expediri ait, cum in castris extenduntur, & funiculis ad palos terræ fixos subfringuntur, alliganturque, ne vento disturbante corruant. LE PR.

^b Testudinem densando. Sic habent libri veteres: Alii vero perperam, *desudando*, aut *desidendo*. Livius lib. xlv. Quadrato agmine facto, scutis super capita densatis, stantibus primis, secundis submissioribus, tertiis magis & quartis, postremis etiam genu nixis, fastigiatam, sicut testæ adificiorum sunt, testudinem faciebant, Lucanus, 111.

Ut tamen hostiles densa testudine muros
Testæ subit virtus. — RIG.

^b Testudinem densando. Omnium optima mihi videtur hæc Rigaltii lectio, densando, id enim intelligendum censeo de testitudine scutorum, quæ densatis scutis fiebat. Junius habet *desudando*, fortè ipsius sensum, non contemnendum. Rhenanus *desiccando*, alii *desidendo*, alii *desudando*. Lacerda *densitando* rescripsit. LE PR.

^c Xystarches spiritus sanctus. Eleganter Xystarchen vocat Spiritum sanctum. Nam hujus auxilio constantiam martyres debent. proinde supra dixit de Spiritu sancto. Si enim non vobiscum nunc introisset, nec vos hodie illic fuissetis. Significat autem Xystarches Xysti præsidem. RHEN.

^d Itaque epistates vester Christus. Epistaten hic accipit pro magistro qui athletis præest, nam utitur, hac metaphora Tertullianus. Apud Athenienses qui decem viris diurno imperio præerat, *ἐπιστάτης* appellatur Demostheni; Alioqui in acie *ἐπίστρος* & *ὠψύς* substitutes & astites dicuntur apud Ælianum, quemadmodum elegantissime vertit Thessalonicensis Gaza. Idem.

^e Anima suo ducti. Præclare, nam martyr verus non debet sequi ductum suum, sed Dei: non se interficere, sed tunc cadere cum Deus voluerit. LAC.

^f Ut gloriam castitati suæ pareret. Non fuit pudicitia caritas, sed pudoris infirmitas. Augustinus lib. de Civ. Dei. RIG.

^g Mutius dexteram suam. Proculdubio sentit Tertullianus Mutium ex eo vulnere crematæ dexterae animam amisisse, quod in nemine scriptorum vidi. Ponit enim in Catalogo eorum, qui se voluntaria morte confecerint. LAC.

^h Heraclitus. Is, uti annotavit Rheu, laborabat morbo aquæ intercutis, & cum obscuris sermonibus assuetus homo, quærendum e medicis jussisset, num ex imbre siccitatem facere possent; & ab illis ludi se putantibus fuisset neglectus, tandem ipse sibi subvenire volens, bubulis excrementis oblini corpus suum inflatum fecit. Est apud Laertium. PAM.

A faciem tyranni expuit: ut nihil agere se scirent tormenta, etsi ultra perseverarent. Nam quæ hodie apud Lacedæmonas solennitas maxima est, ^a διαμαστίγωσις, id est flagellatio, non latet. In quo sacro ante aram nobiles quique adolescentes flagellis affliguntur astantibus parentibus, & propinquis, & uti perseverent adhortantibus. ornamentum enim & gloria deputabitur majore quidem titulo, si anima potius cesserit plagis, quam corpus. Igitur si tantum terrenæ gloriæ licet de corporis & animi vigore, ut gladium, ignem, crucem, bestias, tormenta contemnant sub præmio laudis humanæ, possum dicere, modicæ sunt istæ passionēs ad consecutionem gloriæ cœlestis & divinæ mercedis. Si ^b tanti vitrum, quanti margaritum? Quis ergo non libentissime tantum pro vero habeat erogare, quantum alii pro falso? V.

B Omitto nunc gloriæ causam. Eadem omnia sævitia & cruciatus certamina, jam ^c apud homines affectatio quoque & morbus quidam animi conculcavit. Quot otiosos affectatio armorum ad gladium locat? Certe ad feras ipsas affectatione descendunt, & de morsibus & de cicatricibus formosiores sibi videntur. Jam & ad ignes quidam se autoraverunt, ut certum spatium ^d in tunica ardente conficerent. Alii inter venatorum taureas scapulis patientissimis inambulaverunt. Hæc, benedicti, non sine causa Dominus in seculum admisit, sed ad nos & tunc exhortandos, & in illo die confundendos, si reformidaverimus pati pro veritate in salutem, quæ alii affectaverunt pro vanitate in perditionem. Sed hæc exempla constantiæ omittamus de affectione venientis. Convertamur ad ipsam conditionis humanæ contempla-

VI.

C tionem, ut & illa nos instruant, si qua constanter adeunda sint, quæ & invitis evenire consueverunt. ^e Quoties enim incendia vivos cremaverunt? quoties feræ & in silvis suis ^f & in mediis civitatibus elapsæ caveis, homines devoraverunt? quot a latronibus ferro, ab hostibus etiam cruce extincti sunt, torti prius, immo & ^g omni contumelia expuncti? Nemo non etiam hominis causa pati potest, quod in causa Dei pati dubitat. Ad hoc quidem vel præsentia nobis tempora documenta sint, quantæ qualesque personæ inopinatos natalibus, & dignitatibus, & corporibus, & ætatibus suis, exitus referunt, hominis causa: aut ab ipso, si contra eum fecerint, aut ab adversariis ejus, si pro eo steterint.

^a Διαμαστίγωσις, Id est flagellatio. Hujus meminit & in Apolog. sub finem. Istius veteris diamastrigoseos vestigium aliquod videas apud Italos in litaniis. RHEN.

^b Tanti vitrum, quanti margaritum? Forma adagii. Hieronym. ad Lætam. si tanti vitrum, quare non majoris pretii sit margaritum? Et ad Demetriadem, adhuc ad Salvianum. Sumitur ad explicandam ingentem rerum inæqualitatem & distantiam. Nam quis comparat vitrum cum margarito, nisi amens? LAC.

^c Apud homines affectatio. Quæ ab Ethnicis paulo religiosius fieri videbantur, ea affectationi tanquam morbo cuidam tribuebantur, ita ut fictum judicaretur, & tantum ad ostentationem, non vera virtus. Idem.

^d In tunica ardente. Tunica illa erat pice & bitumine illita, qua induebantur olim sancti martyres antequam in ignem projicerentur. Tunica dicitur molesta Martiali epigr. 25. lib. 10. & Juvenali Sat. 8.

— Quod liceat tunica punire molesta. LE PR.

^e Quoties enim incendia vivos cremaverunt.] Omissis morborum quorundam acutissimos cruciatus, & febrium; quarum incendia plerumque tyrannicis terriora, certe diuturniora; quod eleganter observavit ad Epictetum suum Arrianus, lib. 11. εὐδαιμονοῦντες τοὺς τυράννους ἢ μὴ οὐκ ἐσθλὰ. περὶ τοῦ ἵππου. Ibidem ait nihil referre qua via perveniat ad mortem. immo, si verum amamus, eam esse breviorē, qua duci jubet tyrannus. RIG.

^f Et in mediis civitatibus elapsæ caveis. Hic venit mihi in mentem duarum sævarum urbarum, quas Valentinianus Augustus alebat, earum caveas juxta cubiculum suum locare solitus. Alteri Micæ aureæ nomen erat, alteri Innocentiæ. Multos illæ mortales laniantur ridente, & hac sævitia delectato principe. Auctor Ammianus Marcell. lib. 39. RHEN.

^g Omni contumelia expuncti. Hic audis Tertulliani verbum. significat nihil contumeliæ omissum, quod illi non sint perpeffi. Id.

Q. SEPT. FLOR. TERTULLIANI

DE PATIENTIA.

ARGUMENTUM.

In hoc opere, quod mira est elegantia concinnatum, patientiæ laudes describit, cunctos ad patientiam Dei ipsius exemplo, & Christi domini, qui summa semper patientia usus est, quamdiu inter homines versatus est.

A  ONFITEOR ad Dominum Deum, satis timere me, si non etiam impudenter, de patientia componere ausum, cui præstandæ idoneus omnino non sim, ut ^a homo nullius boni: quando oporteat demonstrationem & commendationem alicujus rei adortos, ipsos prius in administratione ejus rei deprehendi, & constantiam commonendi propriæ conversationis autoritate dirigere, ne dicta factis deficientibus erubescant. Atque utinam erubescere istud remedium ferat, uti pudor non exhibendi quod aliis suggestum imus, exhibendi fiat magisterium: nisi quod bo-

S 2 norum

^a Homo nullius boni.] Ubique fere abjectissime de se loquitur. Sic lib. de Pœnit. Eam tu peccator mei similis, imo me minor, ego enim præstantiam in delictis meam agno-

sco, ita invade. & lib. 2. de Cultu fem. Quod ipsum mihi, utique reprehendendo in omnibus, reprehendere Deus permittat. & eo. Utinam miserrimus ego, &c. RIG.

- norum quorundam, sicuti & malorum, intolerabilis magnitudo est: ut ad capiēda & præstanda ea, sola gratia divinæ inspirationis operetur. Nam quod maxime bonum, id maxime penes Deum, nec aliud id, quam qui possidet, dispensat, ut cuique dignatur. Itaque velut solatium erit disputare super eo quod frui non datur, vice languentium, qui cum vacent a sanitate, de bonis ejus tacere non norunt. Ita miserrimus ego, semper æger caloribus impatientiæ, quam non obtineo patientiæ sanitatem, & suspirem, & invocem, & perorem necesse est, cum recordor, & in meæ imbecillitatis contemplatione digero, bonam fidei valetudinem, & Dominicæ disciplinæ sanitatem, non facile cuiquam, nisi patientia adfideat, provenire. Ita proposita Dei rebus est, ut nullum præceptum obire quis, nullum opus Domino complacitum perpetrare extraneus a patientia possit. Bonum ejus, ^a etiam qui cæci vivunt, summæ virtutis appellatione honorant. Philosophi quidem, qui alicujus sapientiæ animalia deputantur, tantum illi subsignant, ut cum inter sese variis sectarum libidinibus & sententiarum æmulationibus discordent, solius tamen patientiæ in commune memores, huic uni studiorum suorum commiserint pacem. in eam conspirant, in eam foederantur, ^b illam adfectione virtutis unanimiter student, omnem sapientiæ ostentationem de patientia præferunt. Grande testimonium ejus est, cum etiam vana seculi disciplinas ad laudem & gloriam promoveret. Aut numquid potius injuria, cum divina res in secularibus artibus volutatur? Sed viderint illi, quos mox sapientiæ suæ cum seculo destructæ ac dedecoratae pudebit. Nobis exercendæ patientiæ auctoritatem, ^c non affectatio humana ^d caninæ æquanimittatis ^e stupore formata, ^f sed vivæ ac cœlestis disciplinæ divina dispositio delegat, Deum ipsum ostendens patientiæ exemplum: jam primum, qui ^g rorem lucis hujus super justos & injustos æqualiter spargit: qui temporum officia, elementorum servitia, totius generaturæ tributa dignis simul & indignis patitur simul occurrere, sustinens ingratiſſimas Nationes, ludibria artium & opera manuum suarum adorantes, ^h nomen cum familia ipsius persequentes, luxuriam, avaritiam, iniquitatem, malignitatem quotidie inoleſcentem, ut sua sibi patientia detrahat: ⁱ plures enim Dominum idcirco non credunt, quia seculo iratum tamdiu nesciunt. Et hæc quidem divinæ patientiæ species, quasi de longinquo, fors ut de supernis æſtimetur. Quid illa autem quæ inter homines palam in terris quodammodo manu apprehensa est? Nasci se Deus in utero patitur matris, & expectat, & natus adolescere sustinet, & adultus non gestit agnosci, ^j sed contumeliosus insuper sibi est, & a servo suo tinguatur,

^a Etiam qui cæci vivunt.] Hæc scriptura est codicis Ful. Ursini. In aliis legitur, Qui cæca vivunt. Quod magis ad genium Tertulliani jure videatur. Quemadmodum apud Juvenalem.

Qui Curios simulant, & Bacchanalia vivunt. RIG.

^b Qui cæci vivunt. Non idem sentit atque alii hic Rigaltius, qui cæci pro cæca reposuit, licet iisdem sit conformis ejus interpretatio, quasi cæca scripsisset. Sic B. Cyprianus eodem hellenismo usus est lib. de bono pat. qui non loquimur magna sed vivimus. quasi diceret *ἀλλὰ μὴ λέγομεν, ἀλλὰ ζῶμεν*. pro *λαμψόμεν*. LE PR.

^c Illam student.] Sic habent exemplaria antiqua. RIG.

^d Non affectatio humana. Sic ex 3. Mss. pro affectio; nam haud absimiliter S. Cyprianus etiam citante Rhenano. PAM.

^e Caninæ æquanimittatis stupore formata. Intelligit Cynicam sive Diogenicam tolerantiam. Hunc locum æmulator Tertulliani Cyprianus affert, de bono pat. RHEN.

^f Caninæ æquanimittatis. Cynicos philosophos hoc est Antisthenis & Diogenis sectatores perstringit; sic autem dicti sunt propter inverecundiam *ἀνταρχητικοί*, atque etiam propter habitum, caninis enim pellibus induti canes videbantur. *κύνες* & *κυνόπης* Homero est impudens. LE PR.

^g Stupore formata. Nam scilicet Diogenis patientia stupori belluino propior, quam humanæ tolerantia. LAC.

^h Sed vivæ ac cœlestis disciplinæ, &c. Pro diligit aliquando nobis scribendum esse visum est dirigat, nunc in delegat mutavimus: non male ut putamus. Est delegare injungere sive committere aliquid, sic lib. 2. adv. Marc. RHEN.

ⁱ Qui florem lucis hujus. Et hunc locum suaviter adfiserit Cyprianus lib. cit. de pat. RHEN.

^j Florem lucis. Flos de luce & igneis. Lucr. lib. 4. florentia lumina flammis, & lib. 1. flammæ sulserunt flore. Stat. lib. 1. Theb. — arcano florentes lumine postes. Tertull. apolog. 11. lumina floruisse. Joan. Chryf. hom. 10. ad Pop. *τὰ ποικίλα ἑστῶσαν ἄνθρα*, Astorum variis flores. Plura his ego dicebam in lib. 7. Æneid. In M. SS. est rorem lucis, fortasse quia spargit; sed nihil muto. LAC.

^k Nomen cum familia ipsius persequentes.) Reddam libens quod Rhenanus edidit, & exemplaria mss. comprobant: Nomen, familiam ipsius persequentes. Nomen autem dicit, Christianum, & Familiam ipsius, scilicet Christi, hoc est Christianos. RIG.

^l Plus enim Dominum idcirco non credunt.] Ex iis erat scelestissimus ille Silius in quem est Martialis epigramma:

Nullus esse Deos, inane cælum
Afirmat Silius, probatque, quod se
Factum dum negat hoc videt beatum. Idem.

^j Sed contumeliosus insuper sibi est.) Facie per deformitatem obnoxia probis & convitiis. Sic lib. de Pallio, oris contumeliam dixit, pro deformitate vultus. & lib. adv. Jud. Christum fuisse dicit. Ne aspectu quidem honestum: & lib. 111. adversus Marcionem. Quodcumque illud corpusculum sit, quoniam habitum, & quoniam conspectum fuit; si inglorius, si ignobilis, meus erit Christus. talis enim habitu & aspectu annuntiabatur. Nempe hæc apud Esaiam verba, Vidimus eum, & non habebat speciem neque decorem. Non de tempore tantum passionis, sed de nativa corporis conformatione Septimius accipi voluit, ut præ deformitate factus ad contumelias videretur, adeoque ait ipsum sibi fuisse contumeliosum Et lib. de Carne Chr. Adeo nec humanæ honestatis corpus fuit. Tacentibus apud nos quoque Prophetis de ignobili aspectu ejus, ipsæ passionis, ipsæ contumelie loquuntur; passionis quidem, humanam carnem; contumelie vero, in honestam. An ausus esset aliquis ungue summo perstringere corpus novum? sputaminibus contaminare faciem, nisi merentem? Qui servili supplicio cruciandus pro nobis venerat, formam quoque servi susceperat, non *ἑδὸς ἄξιον τυραννίδος*. Origenes lib. vi. contra Celsum. *ἐμολογούμενος τοῦτον γέγραπται τὸ ἄνθρωπος τῷ δουλεύειν γυρόμενος τῷ Ἰησοῦ σῶμα*, &c. Augustinus in Psal. 43. Ut homo, non habebat speciem neque decorem; sed speciosus forma, ex eo quod est præ filiis hominum. Et Psal. 118. Et ipse Sponsus, non carne, sed virtute formosus. Psal. 127. Sponsus est ille; quo nihil est pulchrius, qui quasi fœdus apparuit inter manus persequentium. de quo paulo ante dicebat Esaias: Et vidimus eum, & non habebat speciem, neque decorem, Ergo sponsus noster fœdus est? Absit. Quomodo enim illum Virgines amarent? quæ in terra maritos non quaesierunt. Ergo persequentibus fœdus apparuit. & nisi eum fœdum putarent, non insilirent, non flagellit caderent, non spinis coronarent, non sputis inhonestarent. Sed quia fœdus illis apparebat, facerunt illi ista. Non enim habebant oculos unde Christus pulcher videretur, &c. Denique Septimius noster lib. 111. advers. Marcionem, Davidicum illud, Speciosus forma præ filiis hominum, explicans ait: Nam etsi tempestivus decore, apud David supra filios hominum; sed in allegorico illo statu gratie spiritualis, eum accingitur ens seminis, qui vere species & decore & gloria ipsius est. Ceterum habitu in corporali apud eundem Prophetam, Verbis etiam & non homo: ignominia hominis: & nullificamen populi. Virum eximie pietatis & doctrinæ Jacobum Sirmondum audi

A guitur, & ^a tentatoris congressus solis verbis repellit. Cum de domino sit magister, ^b docens hominem evadere ad salutem, scilicet veniam offensæ patientiæ eruditus, non contendit, non reclamavit, nec quisquam in plateis vocem ejus audivit, arundinem quassatam non fregit, linum fumigans non restinxit. Nec enim mentitus fuerat propheta, imo ipsius Dei contestatio, spiritum suum in filio cum tota patientia collocantis. Nullum volentem sibi adhærere non suscepit: nullius mensam tectumve despexit: ^c Aquam ipse lavandis discipulorum pedibus ministravit. Non peccatores, non publicanos aspernatus est. Non illi saltem civitati quæ eum recipere noluerat iratus est, cum etiam discipuli tam contumelioso oppido cœlestes ignes repræsentari voluissent. Ingratos curavit, insidiatoribus cessit. Parum hoc, si non etiam proditorem suum secum habuit, nec constanter denotavit. Cum vero traditur, cum adducitur, ut pecus ad victimam, sic enim non magis aperit os, quam agnus sub ton-

B dentis potestate. Ille cui legiones angelorum, si voluisset, uno dicto de cœlis affuissent, ne unius quidem discantis gladium ultorem probavit. Patientia Domini in Malcho vulnerata est. Itaque & gladii opera maledixit in posterum, & sanitatis restitutione ei quem non ipse vexaverat satisfacit per patientiam misericordiæ matrem. Taceo quod figitur. in hoc enim venerat. Numquid tamen subeundæ morti etiam contumeliis opus fuerat? Sed saginari voluptate patientiæ discessurus volebat. Despuitur, verberatur, deridetur, foedis vestitur, foedioribus coronatur. Mira æquanimitatis fides. Qui in hominis figura proposuerat latere, nihil de impatientia hominis imitatus est. Hinc vel maxime Pharisei Dominum agnoscere debuistis. patientiam hujusmodi nemo hominum perpetraret. Talia tantaque documenta, quorum magnitudo penes Nationes quidem detrectatio fidei est, penes nos vero ratio & structio, satis aperte non sermonibus modo in præcipiendo, ^d sed etiam passionibus in sustinendo probant his quibus credere datum est, ^e patientiam Dei esse naturam, effectum & præ-

C stantiam ingenitæ cujusdam proprietatis. Igitur si probos quosque servos & bonæ mentis, pro ingenio dominico conversari videmus (siquidem artificium promerendi, obsequium est: obsequi vero disciplina, morigera subjectio est] quanto magis nos secundum Dominum moratos inveniri oportet? Servos scilicet Dei vivi cujus judicium in suos, ^f non in compede, aut pileo vertitur, sed in æternitate aut pœnæ, aut salutis. Cui severitati declinandæ, vel liberalitati invitandæ, tanta obsequii diligentia opus est, quanta sunt ipsa quæ aut severitas comminatur, aut liberalitas pollicetur. Et tamen nos non de hominibus modo ^g servitute subnixis, vel quolibet alio jure debitoribus obsequii, verum etiam de pecudibus, etiam de bestiis obedientiam exprimimus, intelligentes ^h usibus nostris a Domino provisas traditasque. Meliora ergo nobis erunt in obsequii disciplina, quæ nobis Deus subdit? Agnoscunt

D denique quæ obediunt. nos cui soli subditi sumus, Domino scilicet, auscultare dubitamus? At quam injustum est, quam etiam ingratum, quod per alterius indulgentiam de aliis consequaris, idem illi per quem consequeris de temetipso non rependere? Nec pluribus de obsequii exhibitione debita a nobis Domino Deo. Satis enim agnitio Dei quid sibi incumbat, intelligit.

IV.

narrantem, se vidisse numisma vetus æreum, cufum, ut ipse arbitrabatur, sub Constantino. Sculptura faciem exhibebat satis deformem & horridam, & in altera parte, templum, cum inscriptione ANACTACIC. quæ vix alium indicare videatur, quam Christum, qui templum, hoc est, corpus suum, morte destructum ac dissolutum tertia die restituit, vita resumpta. Itaque haud mediocriter aberrant qui vultum Christi esse ajunt, quem Fulvius Ursinus T. Quintio Flaminio tribuit Imag. illust. 126. Qua de re est cap. 1. lib. 1. variar. lectionum Jani Rutgersii. Ad dominici vultus tristitiam pertinere videtur quod apud Joannem Judæi ætatem Christi, quasi ad quinquagesimum annum vergentem denotant. In facie nimirum indecora confusis ipsa deformitate lineamentis multo plures quam haberet annos computabant. Idem.

^a Tentatoris congressus solis verbis repellit.] Corruptum prava distinctione locum, sic facile restituemus: Et tentatoris congressus solis verbis repellit, cum de domino sit magister, docens hominem evadere ad salutem scilicet veniam offensæ patientiæ eruditus. Non contendit: non reclamavit, &c. Satanam tentatorem Christus repulit solis verbis, & quidem ex Scriptura citatis. Poterat Dominus viribus divinis & nutu ad ima tartari detrudere: sed maluit magistrum agere, & Scripturas calumniose citantem, simplici Scripturarum veritate confutare. Subinde autem Tertullianus occasione dicti illius, de domino sit magister, ab Satana ad hominem transfudit, continuoque adjecit, docens hominem evadere ad salutem. Sic ubique solet hujusmodi occasiones captare. Idem.

^b Docens hominem evadere ad salutem.] Hic plurima veterum librorum inter sese discordia. Antiquissimus P. Pithœi, Docens hominem evadere mortem absolutam; scilicet veniam offensæ patientiæ eruditus. Codex Divionensis, Docens hominem evadere mortem absolutam; scilicet veniam offensæ patientiæ eruditus. Ursini, Docens hominem evadere mortem; ad solitæ scilicet veniam offensæ patientiæ eruditus.

Tres Vaticani, Pamelio adfirmante, Docens hominem evadere mortem; ob salutem scilicet venire offensa patientia eruditus. Rhenanus edidit, Docens hominem evadere mortem, absolute scilicet veniam offensæ patientiæ eruditus. Idem.

^c Aquam ipse lavandis discipulorum pedibus ministravit.] Placuit hæc scriptura codicis Ursini, quia sic etiam lib. de Baptismo, Aquam discipulis ministrat. Et tamen possit nec sine ratione defendi quod in Pithœano legitur, Atquin ipse lavandis, &c. Nam hic de ministerio tantum, illic de aqua sermo est. Idem.

^d Sed etiam passionibus in sustinendo.] Sic legendum arbitramur ex vestigiis antiquæ scripturæ, Passionibus Domini sustinendo. Idem.

^e Patientiam Dei esse naturam effectam.] Hæc veterum quidem exemplarium scriptura est. Omnino tamen legendum, Patientiam Dei esse naturam, effectum & præstantiam ingenitæ cujusdam proprietatis. Quod sane est rectissimum. Nam, ut ait Augustinus, etiam infirmitas Dei fuit ex potestate, lib. xxiv. de Civit. Dei, cap. 9. Idem.

^f Non in compede aut pileo.] Compedes servitutis notæ erant ut pileus libertatis. unde Bruti numisma, pileo, duobusque pugionibus insignitum, quibus restitutam a se patriæ libertatem significabat. mitto hic dicere Anacharsin Scytham adeoque servum πῶλον assumptisse in gymnasiis. LE PR.

^g Servitute subnixis.] Hoc est, servis multo conatu & nisu adlaborantibus. Auctor Poematum adversus Marcionem, Poem. III.

Maluit afflictus populi portare labores

Subnixa cervice, &

Pro patria quæ belligero subnixa labori. RIG.

^h Usibus nostris a Domino provisas. Alludit ad illud Gen. 1. Dominamini piscibus maris, &c. item quod est Gen. 9. Terror & tremor vester sit super omnia animantia, &c. PAM.

intelligit. Ne tamen ut extraneum de obsequio videamur interjecisse, ipsum quoque obsequium de patientia trahitur. Nunquam impatiens obsequitur, aut patiens quis obluetur. Quam ergo dominus omnium bonorum & demonstrator & acceptator Deus in semetipso circumtulit, ^a quis de bono ejus late retractet? cui item dubium sit omne bonum, quia ad Deum pertineat, pertinentibus ad Deum tota mente sectandum? ^b Per quæ in expedito & quasi ^c in præscriptionis compendio de patientia constitutum est. Verumtamen procedere disputationem de necessariis fidei non est otiosum, quia nec infructuosum. Loquacitas in ædificatione nulla turpis, si quando turpis. Itaque si de aliquo bono sermo est, res postulat contrarium quoque boni recensere. Quid enim sectandum sit, ^d magis illuminabis, si quod vitandum sit proinde digesseris. Consideremus igitur de impatientia; an sicut patientia in Deo, ita adversaria ejus in adversario nostro nata atque comperta sit: ut ex isto appareat, quam principaliter fidei adversetur. Nam quod ab æmulo Dei conceptum est, utique non ^B est amicum Dei rebus. Eadem discordia est rerum quæ & auctorum. Porro cum Deus optimus, diabolus e contrario pessimus, ipsa sui diversitate testantur ^e neutrum alteri facere, ut nobis non magis a malo aliquid boni, quam a bono aliquid malieditum videri possit. Igitur ^f natales impatientiæ in ipso diabolo deprehendo, jam tunc cum Dominum Deum universa opera quæ fecisset, imagini suæ, id est, homini subjecisse impatienter tulit. Nec enim doluisset, si sustinisset: nec invidisset homini, si non doluisset. Adeo decepit eum, quia inviderat. Inviderat autem, quia doluerat. Doluerat, quia patienter utique non tulerat. Quid ^C primum fuerit ille angelus perditionis, malus impatiens, contemno quærere: palam cum sit, impatientiam cum malitia, aut malitiam ab impatientia auspicatam: deinde inter se conspirasse, & individuas in uno patris sinu adolevisse. At enim quam primus senserat, ^g per quam delinquere intraverat, de suo experimento quid ad peccandum adjutaret instructus, eandem impingendo in crimen homini advocavit. conventa statim illi mulier, non temere dixerim per colloquium ipsum ejus afflata est spiritu impatientia infecto ^h usque adeo nunquam omnino peccasset, si divino interdicto patientiam perservasset. Quid quod non sustinuit sola conventa, sed apud Adam nondum maritum, ⁱ nondum aures sibi debentem, impatientis etiam tacendi est? ^k ac traducem illum ejus quod a Malo hauserat, facit. Perit igitur & alius homo per impatientiam alterius: perit mox & ipse per impatientiam suam utrobique ^D commissam, & circa Dei præmonitionem, & ^l circa diaboli circumscriptionem: illam servare, hanc refutare non sustinens. Hinc prima judicii, unde delicti origo: hinc Deus irasci exorsus, unde offendere homo inductus. Inde in Deo prima patientia, unde indignatio prima. Qui tunc maledictione sola contentus, ab animadversionis impetu in diabolo temperavit. Aut quod crimen ante istud impatientiæ admissum homini imputatur? Innocenserat, & Deo de proximo amicus, & paradisi colonus. At ubi semel succidit impatientiæ, desivit Deo sapere, desivit cœlestia sustinere posse. ^m Exinde homo terræ datus, & ab oculis Dei ejectus, ^a facile

^a *Quis de bono ejus late retractet.*] Quis de bono ejus satis unquam dixerit? Retractare, apud Tertullianum est, tractare, disputare, disserere. At in omnibus antiquis exemplaribus legitur, *Quis de bono ejus latere tractet?* Nec debuit mutari. Nam & commode explicari potest: Quis de bono ejus latere aut reticere apud se cogitet? RIG.

^b *Per quæ in expedito.* Phrasia Jurisconsultorum in expedito esse. Hinc illud Ulpiani l. si dubiter. ff. de fidejuss. *quum numeratio totius debiti non sit in expedito.* similiter & illud: *in præscriptionis compendio.* PAM.

^c *In Præscriptionis compendio.* Præscribo in jure triplicem habet significationem, & omnes Tertulliano convenire possunt. prima præscribere est præfinire, ut præscriptum a testatore tempus, id est præfinitum. Ergo cum Deus tanti fecerit hanc virtutem, habes compendiose præscriptum præfinitumque quid sentire de illa debeas. Altera significatio est, qua quis post rei alienæ usucapionem contra omnem litis intimationem, sibi hoc unico verbo consulit; itaque qui *præscripsit*, elidit, adimitque omnem actionem contra se, & litem quamcunque internecat. Quid ergo hoc verbo compendiosius? Igitur habes compendium, quo impugnantes patientiam elidas, si tantum dicas, *Domini est virtus*: quo verbo omnem actionem adimes, non aliter atque illi qui præscribere. Tertia & propria est. Nam præscriptio in jure est exceptio & præscribere est excipere, aut exceptionem opponere, & actorem excludere; hoc sensu qui se judicio defendit, & crimen in adversarium transfert, cum illud refellit, dicitur adversario suo præscribere. Ergo habes compendium, quo præscribas tuis adversariis. Quod hoc compendium? virtus est Dei, eam Deus magni habet, Deus in semetipso circumtulit. LAC.

^d *Magis illuminabis.* Vere spectat ad illuminationes Rhetorum. Itaque non audio illos, qui de Baptismo nescio quid fingunt. Scio baptismum illuminationem dici, teste etiam Paulo; sed hic augurari aliquid de Baptismo, insulsum est. LAC.

^e *Neutrum alteri facere.*] Codex Ursini, *favere.* RIG.

^f *Natales impatientiæ.* Appellat impatientiæ natales, originem sive initium impatientiæ. Sic lib. 1. adv. Marc. *natales agnitionis* dixit. & lib. de pallio *natales mundi.* RHEN.

^g *Per quam delinquere intraverat.*] Codex Pithœi, *Per quam primus delinquere intraverat.* RIG.

^h *Usque adeo nunquam.*] Cod. Pithœi, *Usque adeo ut nunquam.* RIG.

ⁱ *Nondum aures sibi debentem.*] Alludit ad conjugum inter ipsos debita, quæ bona fide exsolvi etiam Apostolus voluit: ita ut aures debeat conjux conjugi appellanti poscentique. RIG.

^k *Ac Traducem illum ejus quod a Malo hauserat, facit.*] In antiquis exemplaribus legitur, *Ad traducem ad illum.* Quod etiam vitio non caret, tamen ostendit quid sincerum haberi debeat: *Ad traducem illum ejus quod a Malo hauserat, facit.* Evam, inquit, solam convenerat Satanas; solam adflaverat spiritu impatientia infecto. At illa, impatiens etiam tacendi, pravam Satanæ suggestionem transfudit in suum Adam. Itaque ipsa fuit peccati tradux in Adam, exindeque illum fecit ejusdem peccati adtraducem, hoc est, administrum & collegam traducendo in communem profapiam peccato. Idem.

^l *Et circa Diaboli circumscriptionem.* Deceptionem intelligit, qua Diabolus Evam circumvenerat. hanc refutare debebat Adam. Circumscribere decipere significat. Et Cicero circumscribere senatum, est autoritate senatum privare, tracta a fabris aut chirurgis metaphora, qui quæ præcisuri sunt, prius circumscribunt. Et revera primi parentes nostri a Diabolo sunt circumscripti, cujus actu de paradiso sunt ejecti atque exilio damnati, omni jure possessionis sibi adempto. RHEN.

^m *Exinde homo terræ datus.*] Ipse lib. de Pallio, *Pellius orbi ceu metallo datur.* RIG.

A^a facile usurpari ab impatientia cœpit in omne quod Deum offenderet. Nam statim illa semine diaboli concepta, malitiæ fecunditate iram filium procreavit: editum suis artibus erudit. Quod enim ipsum Adam & Evam morti immerferat, docuit & filium ab homicidio incipere. Frustra istud impatientiæ adscripserim, si Cain ille primus homicida, & primus fratricida, oblationes suas a Domino recusatas æquanimiter nec impatienter tulit: si iratus fratri suo non est, si neminem denique interemit. Cum ergo nec occidere potuerit nisi iratus, nec irasci nisi impatiens, demonstrat quod per iram gessit, ad eam referendum, a qua ira suggesta est. Et hæc quidem impatientiæ tunc infantis quodammodo incunabula. Ceterum quanta mox incrementa? nec mirum. Nam si prima deliquit, consequens est ut quia prima, idcirco & sola sit matrix in omne delictum, defundens de suo fonte varias criminum venas. De homicidio quidem dictum est. Sed ira editum a primordio, etiam quascunque postea causas sibi invenit, ad impatientiam ut ad originem sui confert. Sive enim quis inimicitias, sive prædæ gratia id scelus conficit, prius est ut aut odii aut avaritiæ fiat impatiens. Quicquid compellit, sine impatientia sui non est ut perfici possit. Quis adulterium sine libidinis impatientia subiit? Quod & si pretio in feminis cogitur venditio illa pudicitiae, utique impatientia contemnendi lucri ordinatur. ^b Hæc ut principalia penes Dominum delicta. Nam ut compendio dictum sit, omne peccatum impatientiæ adscribendum. Malum impatientia est boni. Nemo impudicus non impatiens pudicitiae, & improbus probitatis, & impius pietatis, & inquietus quietis. Ut malus unusquisque fiat, bonus perseverare non poterit. Talis igitur excetra delictorum: cur non Dominum offendat improbatorem malorum? An non ipsum quoque Israel per impatientiam semper in Deum deliquisse manifestum est? exinde quum oblitus brachii cœlestis quo Ægyptiis afflictationibus fuerat extractus, de Aaron sibi deos duces postulat; quum in idolum auri sui collationes defundit: tam necessarias enim Moysis cum Domino congregientis ^d impatienter exceperat moras. ^e Post manna escatilem pluviam, post petrae aquatilem sequelam desperant de Domino, tridui sitim non sustinendo. nam hæc quoque illis impatientia a Domino exprobratur. Ac ne singula pervagemur, nunquam non per impatientiam delinquendo perierunt. Quomodo autem manus prophetis intulerunt, nisi per impatientiam audiendi? Domino autem ipsi, ^f per impatientiam etiam videndi. Quod si patientiam inissent, liberarentur. Ipsa adeo est, quæ fidem & subsequitur, & antecedit. Denique Abraham Deo credidit, & ^g iustitiæ deputatus ab illo est: sed fidem ejus patientia probavit, quum filium immolare iussus est, ad fidei non tentationem dixerim, ^h sed typicam contestationem. Ceterum Deus, quem iustitiæ deputasset, sciebat. Tam grave præceptum quod nec Domino perfici placebat, patienter & audivit, & si Deus voluisset, impleset. Merito ergo benedictus, quia & fidelis: merito fidelis, quia & patiens. Ita fides patientia illuminata, quum in nationes seminaretur per semen Abraham quod est Christus, & gratiam legi superduceret, ampliandæ adimplendæque legi adjutricem suam patientiam præfecit, quod ea sola ad iustitiæ doctrinam retro defuisset. Nam olim & oculum pro oculo, & dentem pro dente repetebant, & malum malo scenerabant. nondum enim patientia in terris, quia nec fides. scilicet interim impatientia occasionibus legis fruebatur. Facile erat, absente Domino patientiæ ⁱ & magistro. ^k qui postquam supervenit, & gratiam fidei patientia composuit, jam nec verbo quidem laceßere, nec Fatue quidem dicere sine iudicii periculo licet. Prohibita ira, restricti animi, compressa petulantia manus exemptum linguæ venenum. plus lex quam amisit, invenit: dicente Christo: Diligite inimicos vestros, & maledicentibus benedicite: & orate pro persecutoribus vestris, ut filii sitis patris vestri cœlestis.

Vides

^a Facile usurpari ab impatientia cœpit. Usurpant proprie ad quos jus possessionis spectat. Sic impatientia veluti jam possidens hominem, facile eum ad quidvis traxit quod Deum offenderet. RHEN.

^b Hæc ut principalia. Haud absimiliter S. Cyprianus lib. de bono pat. c. 5. Adulterium, fraus, homicidium, mortale crimen est. Hoc interim notandum, quod quum S. Augustinus & alii recentiores delicta accipiant pro peccatis minoribus, Tertullianus in genere accipiat, pro omni genere peccatorum; ubi autem de gravioribus agit, addit: principalia, capitalia, mortalia. PAM.

^c Talis igitur excetra. De exhedra interpretatus est locum hunc Rhenanus, nos tamen malimus alios sequi qui excetram hoc est serpentem, seu hydram ab Hercule victam explicant. LE PR.

^d Impatienter exceperat moras.] Postremum istud vocabulum non legitur in codice Pithœi, ut in hoc commate repetendum de præcedenti videatur, collationes, Moysis videlicet cum Domino. RIG.

^e Post manna escatilem, &c. De manna Hebræis in deserto vagantibus concessa loquitur, uti postea de aquæ abundantia quam Moses a Domino obtinuit, loca obvia sunt hac de re infinita, tum apud profanos, tum apud sacros scriptores. Nonnulla de his in animadvers. nostris diximus adversus Præadamiras. hic subjungam Salvianum lib. 1. de

gubern. Rorantes escis cœlestibus polos, salientes rupibus aquas. satis quidem poetice. LE PR.

^f Per impatientiam etiam videndi.] Per invidiam. nec enim patienter aut libenter videtur cui invidetur, & esse odio solet invidentibus. Sic Christus Judæis invisus. & sciebat Pilatus traditum sibi a Judæis per invidiam. RIG.

^g Iustitiæ deputatus est ab illo. In Abraham typica contestatio. Neque enim illud ad fidem aliam quam vivam pertinere ipse auctor hic indicat dum subjicit: sed fidem ejus patientia probavit. & paulo post, fides patientia illuminata. Cui similem plane habes locum apud S. Cypr. epist. 63. PAM.

^h Sed typicam contestationem.] Hoc est, exemplum, figuram, sacramentum, mysterium. RIG.

ⁱ Et Magistro. Ignatius Martyr. epist. ad Smirnen. ait fideles eruditos a Patre per filium, πατέρα διὰ υἱοῦ ἐκφύοντα. Greg. Nyss. in opere de perfecta Christiani forma, loquens de Christo. ὁ τῷ σὺν βίῳ δι' ἐαυτοῦ νομοθετῶν τὸ μακροθύμον: vitæ tue per seipsum leges patientiæ dedit. LAC.

^k Qui postquam supervenit. Credo ad eandem rem spectatum ab Hieronymo epist. ad Marcellam ubi: Qui irascitur non se esse iudicat Christianum. Cur? Quia Christus, & lex nova ademittit iram, quæ olim non ira vetita? Et Cyprianus dixit. Ipsa actum dirigit ut tenere possimus viam Christi, dum per ejus tolerantiam gradimur. LAC.

Vides quem nobis patrem patientia acquirat? Hoc principali præcepto universa patientiæ A
 VII. disciplina succincta est, quando ^a ne digne quidem malefacere concessum est. Jam vero percurrentibus nobis causas impatientiæ, cetera quoque præcepta suis locis respondebunt. Si detrimento rei familiaris animus concitatur, omni pane in loco de contemnendo seculo scripturis Dominicis commonetur: nec major ad pecuniæ contemptum exhortatio subjacet, quam quod ipse Dominus in nullis divitiis invenitur. semper pauperes justificat, ^b divites prædamnat. ^c Ita detrimentum patientiæ, fastidium opulentiæ præministravit, demonstrans per abjectionem divitiarum, ^d læsuras quoque earum computandas non esse. Quod ergo nobis appetere minime opus est, quia nec Dominus appetivit, detruncatum vel etiam ademptum non ægre sustinere debemus. Cupiditatem omnium malorum radicem spiritus Domini per Apostolum pronuntiavit. Eam non in concupiscentia alieni tantum constitutam interpretemur: nam & quod nostrum videtur, alienum est: nihil enim nostrum, quoniam B
 Dei omnia, cujus ipsi quoque nos. Itaque si damno affecti impatienter senserimus, de non nostro amissum dolentes, ad fines cupiditatis deprehendemur. Alienum quærimus, quum alienum amissum ægre sustinemus. Qui damni impatientia concitatur, terrena cœlestibus anteposendo, de proximo in Deum peccat. Spiritum enim quem a Domino sumpsit, secularis rei gratia concutit. Libentes igitur terrena amittamus, cœlestia tueamur. Totum licet seculum pereat, dum patientiam lucrifaciam. Jam qui minutum sibi aliquid aut furto, aut vi, aut etiam ignavia, non constanter sustinere constituit? nescio an facile, vel ex animo ipse rei suæ manum inferre posset in causa eleemosynæ. Quis enim ab alio secari omnino non sustinens, ipse ferrum corpori suo ducit? Patientia in detrimentis exercitatio est largiendi & communicandi. Non piget donare eum, qui non timet perdere. Alioquin quomodo duas habens tunicas, alteram earum nudo dabit, nisi idem sit, qui auferenti tunicam, etiam pallium offerre possit? Quomodo amicos de mamona fabricabimus nobis, si eum in tantum amaverimus, ut amissum non sufferamus? Peribimus cum perduto. ^e Quid hic invenimus, ubi habemus amittere? Gentilium est omnibus detrimentis impatientiam adhibere, qui rem C
 pecuniariam fortasse animæ anteposant. Nam & faciunt, cum lucri cupiditatibus quæstiosa pericula mercimoniorum in mari exercent: cum pecuniæ causa etiam in foro nihil damnationi timendum aggredi dubitant. ^f cum denique ^g ludo & castris se se locant, cum ^h per viam in mores bestiarum latrocinantur. Nos vero secundum diversitatem, qua cum illis sumus, non animam pro pecunia, sed pecuniam pro anima deponere convenit; seu sponte in largiendo, seu patienter in amittendo. Ipsam animam, ipsumque corpus in seculo isto expositum omnibus ad injuriam gerimus, ejusque injuriæ patientiam subimus: ⁱ minorum deliberatione lædemur? Absit a servo Christi tale inquinamentum, ut patientia majoribus tentationibus præparata in frivolis excidat. Si manu quis tentaverit provocare, præsto est ^j Dominica monela, Verberanti te, inquit, in faciem, etiam alteram genam obverte. Fatigetur improbitas patientia tua. Quivis ictus ille sit dolore & contumelia constrictus, ^k gravius a Domino vapulat. Plus improbum illum cædis sustinendo. Ab eo enim vapulabit, cujus gratia sustines. Si linguæ amaritudo, maledicto sive convicio eruperit, respice dictum: Quum vos maledixerint, gaudete. Dominus ipse maledictus in lege est, & tamen solus est benedictus. Igitur dominum servi consequamur, & maledicamur patienter, ut benedicti esse possimus. D

^a Ne digne quidem malefacere concessum est.) Sic habent antiquissima exemplaria; nec dubitandum quin ita scripserit Tertullianus, uti etiam edidit & rectissime explicavit Rhenanus. Evangelica lege non est concessum malum malo reddere, nec male meritis male facere, quamvis alias dignis talione, quibus adeo digne, hoc est, jure & merito male fieret. RIG.

^b Divites prædamnat.] Quasi in antecessum Judicii suppremi. Idem.

^c Ita detrimentum patientiæ fastidium opulentiæ præministravit.) Tertulliani manum servavit codex Ursini, in quo sic legitur: Ita detrimentorum patientiæ fastidium opulentiæ præministravit. Verissima sententia est, Qui divitias fastidire didicit, paratissimus est ad patientiam detrimentorum. Fastidium præministravit patientiæ. Idem.

^d Ita detrimentum patientiæ, &c. Obscura sententia: videtur sic intelligenda distinguendaque. Ita Dominus præministravit patientiæ detrimentum, subaudi rei familiaris, fastidium opulentiæ, contemptum divitiarum, Appositive: ut sit sensus, Dominus primus ostendit patientia tolerandum esse detrimentum rei familiaris, dum docet divitias esse contemnendas. Sic apte cohærebit clausula quæ sequitur. RHEN.

^e Læsuras quoque earum, &c. Læsuras vocat detrimenta sive dispendia, quum aliquid de re familiari nostra amittitur. Potuisset dicere jacturas, sed placuit novum vocabulum. RHEN.

^f Quid hic invenimus, ubi habemus amittere?) Alludit ad verba Christi apud Matth. x. 39. Qui invenerit animam

suam, perdet eam: & qui perdidit animam suam propter me, inveniet eam. RIG.

^g Cum denique ludo & castris. Ludum gladiatorium intelligit, cujus præfectus lanista dicebatur, per castra, militiam. RHEN.

^h Ludo & Castris se se locant. Fuit iste turpissimus acquirendi quæstus mos: nam honesto etiam loco nati, cum ad egestatem pervenerant, locabant, auctorabantque se ad ludum gladiatorium. Meminit hujus moris Seneca epist. 87. Utrum se ad gladium locet, an ad cultrum. Nihil mirum: nam quid paupertas non efficit? de qua Cyrill. Alex. hom. 5. de festis Paschalib. LAC.

ⁱ Per viam in mores bestiarum latrocinantur.) Codex Pithœi, Per via in memores. Vestigia sunt veræ lectionis, quam fuisse arbitramur hujusmodi: Per invia in mores bestiarum latrocinantur. Sic ipse lib. de Anima. Quia & ipsa bestiis objecerit eos, quos in silvis & aviis trucidaverit. In mores bestiarum, hoc est, in morem bestiarum, more bestiarum RIG.

^j Minorum deliberatione lædemur.) Hanc scripturam constantissime servant libri veteres. Minorum, hoc est, pecuniæ. Deliberatione autem positum videtur pro, liberatione. Et Christianæ philosophiæ scitum est, Divitias inter impedimenta censeret. Eodemque sensu posset etiam legi, Minorum de liberatione lædemur? quod & Pithœo visum. Idem.

^k Dominica monela. Sic monelam usurpat a monendo pro monitione, sicut a sequendo sequelam. RHEN.

^l Gravius a Domino vapulat.] Idem contrario, seu percussu divinæ ultionis. RIG.

A possimus. Si parum æquanimiter audiam dictum aliquod in me protervum aut nequam, red-
dam & ipse amaritudinis vicem necesse est, aut cruciabor impatientia muta. Quum ergo
percussus maledicto, quomodo securus inveniar doctrinam Domini qua traditum est, ^a non
vasculorum inquinamentis, sed eorum quæ ex ore promuntur, hominem communicari?
Item: Manere nos omnis vani & supervacui dicti reatum? Sequitur ergo, ut a quo nos Do-
minus arceat, idem ab alio æquanimiter pati admoneat. Hic jam de patientiæ voluptate. Nam
omnis injuria, seu lingua, seu manu incussa, cum patientiam offenderit, ^b eodem exitu dis-
pungetur, ^c quo telum aliquod in petra constantissimæ duritiæ libratum & obtusum. Con-
cidet enim ibidem irrita opera & infructuosa, & nonnunquam repercussum in eum qui emisit
reciproco impetu sæviet. Nempe idcirco quis te lædit, ut doleas; quia fructus lædentis in
dolo læsi est. Ergo cum fructum ejus everteris non dolendo, ipse doleat necesse est amissi-
B sione fructus sui. tunc tu non modo illæsus abis, quod etiam solum tibi sufficit, sed insuper
adversarii tui & frustratione oblectatus, & dolore defensus. Hæc est patientiæ utilitas & vo-
luptas. Ne illa quidem impatientiæ species excusatur in amissione nostrorum, ubi aliqua do-
loris patrocinator affectio. Proponendus est enim respectus denuntiationis Apostoli, qui ait:
Ne contristemini dormitione cujusquam, sicut Nationes quæ spe carent. Et merito. Cre-
dentes enim resurrectionem Christi, in nostram quoque credimus, propter quos ille & obiit
& resurrexit. Ergo cum constet de resurrectione mortuorum, vacat dolor mortis, vacat &
C impatientia doloris. Cur enim doleas, si periisse non credis? Cur impatienter feras subdu-
ctum interim, quem credis reversurum? Profectio est quam putas mortem. Non est lugen-
dus qui antecedit, sed plane desiderandus. Id quoque desiderium patientia temperandum.
Cur enim immoderate feras abiisse, quem mox subsequeris? Ceterum impatientia in hujus-
modi, & spei nostræ male ominatur, & fidem prævaricatur. Et Christum lædimus, cum evo-
cados quosque ab illo, quasi miserandos, non æquanimiter accipimus. ^d Cupio, inquit Apo-
stolus, recipi jam, & esse cum Christo. ^e quanto melius ostendit votum Christianorum?
ergo votum si alios consequutos impatienter dolemus, ipsi consequi nolumus. Est & alius
summus impatientiæ stimulus, ultionis libido, negotium curans aut gloriæ aut malitiæ. Sed
& gloria utique vana, & malitia nunquam non Domino odiosa, hoc quidem loco maxime,
cum altetius malitia provocata, ^f superiorem se in exequenda ultione constituit, & remu-
D nerans nequam duplicat quod semel factum est. Ultio ^g penes errorem, solatium videtur do-
loris: penes veritatem, ^h certe redarguitur malignitatis. Quid enim refert inter provocan-
tem & provocatum, nisi quod ⁱ ille prior in maleficio deprehenditur, at ille posterior? Ta-
men uterque læsi hominis Domino reus est; qui omne nequam & prohibet & damnat. Nulla
in maleficio ordinis ratio est: nec locus secernit, quod similitudo conjungit. ^j Absolute ita-
que præcipitur malum malo non rependendum. Par factum, par habet meritum. Quomodo
id observabimus, ^k si fastiditi ante in fastidio ultionis non erimus? Quem autem honorem
litabimus domino Deo, si nobis arbitrium defensionis arrogaverimus? ^l Nos utres, vasa
fistilia, servulis nostris assumentibus sibi de conservis ultionem, graviter offendimus: eosque
qui nobis patientiam obtulerint suam, ut memores humilitatis, servitutis, jus Dominici
honoris diligentes, non probamus modo, sed ampliorem quam ipsi sibi præsumpsissent, sa-
tisfactionem

^a Non vasculorum inquinamentis. Quod apud Matth. cap. 23. legitur non semel *κοινὸν ἔσθ' ἡ ἀσθραπὴν*, Tertullianus vertit communicat, quemadmodum etiam Aurelius Augustinus legit. Est autem *κοινὸν* commune facere. Et quia Judæi, quod impurum est, id ipsi commune vocant, factum est ut *κοινὸν* sive communicare, sit illis coinquinare, ceu vetus evangeliorum editio habet in quibusdam exemplaribus præcipue nostris. Erasmus elegantissime vertit, impurum reddere. RHEN.

^b Eodem exitu dispungetur. Dispungere delere est, & inducere sumpta translatione a ceratis tabulis nomina continentibus, in quibus ea quæ dissoluta sunt graphio dispunguntur, delenturque. Nam hoc verbum ad ratiocinia pertinere docet Ulpianus Jureconsultus, quum, inquit, Dispungere est conferre accepta & data. ff. de verborum significationibus. Idem.

^c Quo telum. Librare hic pro magna vi conjicere accipit, imitatus illud Virgilii. 9. Æneid. *summa telum librabat ab aure*. alioqui significatio propria longe alia est, pro ponderare. PAM.

^d Cupio, inquit Apostolus, recipi. Optime vulgatus codex habet *dissolvi*, nam in græco est *ἀναλῦσαι*. Lacerda tueretur interpretationem hanc *recipi* ingeniosa explicatione, sed parum vera, aliis in locis versionem hanc sequitur Septimus ut cap. 28. de spect. & c. 5. lib. 1. ad uxorem. LE PR.

^e Quanto melius ostendit votum Christianorum.] Reperendum de superioribus, quam Nationum quæ spe carent. RIG.

^f Superiorem se in exequendo. Constituire se superiorem in ultione, erit, gerere se instar principis, & sibi arrogare judicis potestatem. LAC.

^g Penes errorem.] Penes ethnicos. Sic Penes veritatem, id est, penes Christum. RIG.

^h Certe redarguitur malignitatis.] Rhenanus edidit, *Penes veritatem certam redarguitur malignitatis*. Placet emendatio, *certamen redarguitur malignitatis*. Hanc emendationem confirmat Augustinus, & Septimii verba habuisse videtur præ oculis, quum ita scripsit in psal. 36. *contende cum malo, sed de bonitate; ipsa est enim vera contentio, vel potius certamen salubre, ut sit bonus contra malum, non ut sint duo mali*. Idem.

ⁱ Ille prior in maleficio deprehenditur. Etenim reddere malum pro malo, sive *ὡς τὰ πονηρὰ* quid est aliud quam *ὡς τὰ κατὰ θεόν*. Clem. Alex. Strom. 7.

^j Absolute itaque præcipitur. Quia hanc esse summam Christianæ disciplinæ ait Ambros. serm. 10. *Hæc enim nostræ Christianitatis summa est, ut amantibus vicissitudinem, lædentibus patientiam rependamus*. LAC.

^k Si fastiditi ante, in fastidio ultionis non erimus?] Sic legitur in codice Urini, Alii, *Si fastidientes in fastidio ultionis non erimus*. Frigidissimo sensu. Itaq. legimus, *Si fastidientem fastidio ultionis nocuerimus*. Fastidimur ab adversario qui nos odio habet: quem si vicissim odio habemus & fastidio, jam fastidientem refastidimus, & malum malo rependimus, & præceptum Domini non observamus. Nocere fastidientem dixit hoc loco Septimius, ut nocere nascentem lib. de Exh. Castitatis, RIG.

^l Nos putres.] Sic habet exemplar Pithœi. Verius tamen videtur quod ex illo Urini proponitur, *Nos utres, vasa fistilia*, &c. Idem.

IX.

X.

- risfactionem facimus: id nobis in Domino tam iusto ad æstimandum, tam potenti ad perficiendum periclitatur? Quid ergo credimus iudicem illum, si non & ultorem? Hoc se nobis repromittit dicens: Vindictam ^a mihi, & ego vindicabo. id est, Patientiam mihi, & ego patientiam remunerabo. Cum enim dicit, Nolite iudicare, ne iudicemini, nonne patientiam flagitat? Quis enim non iudicabit alium, nisi qui patiens erit non defendendi? Quis idcirco iudicat, ut ignoscat? Ac si ignoscet, ^b tamen iudicantis impatientiam cavit, & honorem unici iudicis, id est, Dei abstulit. Quantos vero casus huiusmodi impatientia incurfare consuevit? Quotiens poenituit defensionem? quotiens ^c instantia ejus deterior facta est causis suis? Quoniam nihil impatientia susceptum, sine impetu transigi novit: nihil impetu actum, aut non offendit, aut corrumpit, aut præceps abiit. Jam si levius defendaris, insanies: si uberius, oneraberis. Quid mihi cum ultione, cujus modum regere non possum per impatientiam doloris? ^d Quod si patientiæ incubabo, non dolebo: si non dolebo, ulcisci non desiderabo. Post ^B has principales impatientiæ materias, ut potuimus regeſtas, quid inter ceteras evagemur, quæ domi, quæ foris? ^e Lata atque diffusa est operatio. Mali multiplicia spiritus incitamenta jaculantis, & modo parvula, modo maxima. Sed parvula de sua mediocritate contempnas, maximis pro sua exuperantia cedas. Ubi minor injuria, ibi nulla necessitas impatientiæ. At ubi major injuria, ^f ibi necessarius injuriæ medela, patientia. Certeſmus igitur quæ a Malo infliguntur sustinere, ut hostis studium æmulatio nostræ æquanimittatis eludat. Si vero quædam ipsi in nos, aut imprudentia, aut sponte etiam superducimus, æque patienter obeamus quæ nobis imputamus. Quod si a Domino nonnulla credimus incuti, cui magis patientiam quam Domino præbeamus? Quin insuper gratulari & gaudere nos docet, dignatione divinæ castigationis. Ego, inquit, quos diligo, castigo. O servum illum beatum, cujus emendationi Dominus instat! ^g cui dignatur irasci! quem admonendi dissimulatione non decipit! ^C Undique igitur adstricti sumus officio patientiæ administrandæ. Quæquæ ex parte, aut erroribus nostris, aut Mali insidiis, ^h aut admonitionibus Domini intervenit usus ejus officii, magna merces, felicitas scilicet. Quos enim felices Dominus nisi patientes nuncupavit? dicendo, Beati pauperes spiritu, illorum est enim regnum cœlorum. Nullus profecto spiritu pauper, nisi humilis. Quis enim humilis nisi patiens? quia nemo subicere sese potest, sine prima patientia subjectionis ipsius. Beati, inquit, flentes atque lugentes: Quis talia sine patientia tolerat? itaque ⁱ talibus & advocatio & risus promittitur. Beati mites: hoc quidem vocabulo impatientes non licet omnino censer. Item quum pacificos eodem titulo felicitatis notat, & filios Dei nuncupat, nunquid impatientes pacis affines? Stultus hoc senserit. ^D Quum vero, Gaudete & exultate, dicit, quotiens vos maledicent & persequentur: merces enim vestra plurima in cælo. id utique non exultationis impatientiæ pollicetur: quia nemo in adversis exultabit, nisi ante ea contempserit: nemo contemnet, nisi patientiam gesserit. Quod ad pacis gratissimæ Deo attinet disciplinam, quis omnino impatientiæ natus, vel semel ignoscet fratri suo? ne dicam septies, sed & septuagies septies? Quis iudicium cum adversario suo dirigens, ^k negotium convenientia solvet, nisi prius animi dolorem, duritiam, amaritudinem,

^a *Vindictam mihi.* Expendatur locus Gregorii Nyſſ. in ep. ad Flavianum, ubi loquens de injuria sibi facta, cum præmiserit non esse condonandum petulantiam inimici, imo deprimendam ejus superbiam, coercendumque inanem illius fastum. Cum hæc, inquam, præmiserit, ita ut lector possit putare in vindictam sui aspiraturum Gregorium, egregie legentes fallit subjiciens, *ὅπως δὲ αὐτὸν γένωτο θεοφιλέστερον, ut autem id fiat, Deo erit cura.* Id est, injuria mihi facta Deum habet ultorem, illi permitto qui meas audit querelas. LAC.

^b *Tamen iudicantis impatientiam cavit.*] Hoc est, adhibuit impatientiam iudicantis, seu persequentis injuriam iudicio. Cavit impatientiam injuriæ, actionem ejus aggressus iudicio; etsi non peregit. Cavit, tanquam periclitaretur reposita apud Deum ultio; eaque cautione honorem unici iudicis, id est Dei, abstulit. Cavere impatientiam dixit Tertullianus eadem forma qua Ulpianus & Scævola, Cave re chirographum, l. 5. D. Commodati. & l. 80. De solut. & liber. quod est, Cavere per chirographum. Sic Cavere impatientiam, hoc est, Cavere per impatientiam. Prospicere sibi ultionem per impatientiam injuriæ. RIG.

^c *Instantia ejus deterior facta est causis suis.*] Institit acius & asperius æquo. Non suberat causa tam sævæ tamque atrocis aut pertinacis instantiæ. Exegit plus quam lex ulla dolori concessit. Idem.

^d *Quod si patientiæ incubabo.* Incubare pro indormire, translatione sumpta a rebus caris, quas ne perdamus, etiam cum dormimus, nobis supponimus custodiæ causa. Cyprianus, de elemos. *Quid divitiis tuis solis incubas?* sic in de Præscript. Tertullianus, & de resurrect. carnis. RHEN.

^e *Quod si patientiæ.* Conclusio: Quod si a tam effrenato & subsultante equo descendam, meque in molliſſimum lectulum patientiæ traduxero, ibique hærebo, & totus dormi-

turus incubabo, longe aberit dolor ille qui stimulator est: ac perinde ulcisci non desiderabo, non utar ultione, equo amentissimo. LAC.

^e *Lata atque diffusa est operatio Mali.*] Sic lib. de Idolol. cap. 2. dixit, Non in modico consistere Diaboli ingenium, & Christianos adversus Diaboli latitudines muniri. RIG.

^f *Ibi necessarius.* Comparativum inusitatum. Sic necessarius dixit in neutro, lib. de Carne Christi. *Quasi*, inquit, *necessarius aliquid afferrent.* RHEN.

^g *Cui dignatur irasci.* Præclare; nam iræ Dei in nos præcedunt ex mera ejus dignatione & misericordia, ut corrigamur. Uxor Juliani Apostatæ, pia & sancta femina, cum videret impium maritum supplicio affectum a Deo, dixit illi ut est apud Theodorit. lib. 3. cap. 12. *ὁὐδὲ γὰρ αὐτὸς ἔγνωσας ὁ Θεὸς σου πολεμοῦνός σου, εἰ τῇ σωτηρίᾳ μακροθυμίας χρησάμενος τούτους σοι θελήτους πληγὰς οὐκ ἐπήγαγεν.* Plane ignorasses quem oppugnasti, nisi sueta sua lenitate usus has plagas divinitus tibi inflixisset. LAC.

^h *Aut admonitionibus domini intervenit.* Intervenimus erroribus nostris aut mali insidiis, cum nos illis opponimus, non consentiendo, sed evitando potius. Sic olim Tribunus, Senatusconsultis intercedebat. At admonitionibus Domini intervenimus cum illis obsequimur. RHEN.

ⁱ *Talibus advocatio & risus promittitur.*] Advocatio, *παράκλησις*, consolatio. Sic Voces advocacionis, id est, consolationis. *Advocare languentes*, id est, consolari ægrotantes. *Advocator pauperum*, id est, consolator. RIG.

^j *Talibus & advocatio & risus.* Advocacionis vocabulo consolationem accipi, nam sic vertit dictionem Græcam *παράκλησις*. RHEN.

^k *Negotium convenientia solvet.*] Hoc est, conventionem, pacto amicali. RIG.

A amaritudinem, venena scilicet impatientiæ amputarit? Quomodo remittes, & remittetur tibi, si tenax injuriæ, per absentiam patientiæ fueris? Nemo convulsus animum in fratrem suum, munus apud altare perficiet, nisi prius reconciliando fratri reversus ad patientiam fuerit. Sol super iram nostram si occiderit, periclitamur. Non licet nobis una die sine patientia manere. Atenim cum omnem speciem salutaris disciplinæ gubernet, quid mirum quod etiam poenitentia ministrat, solita lapsis subvenire? cum disjuncto matrimonio ex ea tamen causa, qua licet seu viro, seu femina ad viduitatis perseverantiam sustineri; hæc expectat, ^a hæc exoptat, hæc exorat, poenitentiam quandoque inituris, salutem? Quantum boni utrique confert? ^b alterum non adulterum facit, alterum emendat. Sic & illis Dominicarum similitudinum exemplis de patientia sanctis adest. Erroneam ovem ^c patientia pastoris requirit & invenit. Nam impatientia unam facile contemneret. Sed laborem inquisitionis patientia suscipit, & humeris insuper advehit bajulus patiens peccatricem derelictam. Illum quoque prodigum filium patientia patris & recipit, & vestit, & pascit, & apud impatientiam irati fratris excusat. Salvus est igitur qui perierat, quia poenitentiam iniit. Poenitentia non perit, quia patientiam invenit. Nam ^d dilectio summum fidei sacramentum, Christiani nominis thesaurus, quam Apostolus totis viribus sancti Spiritus commendat, cujus nisi patientiæ disciplinis eruditur? ^e Dilectio, inquit, magnanimis est: ita patientiam sumit. Benefica est: malum patientia non facit. Non æmulatur: id quidem patientiæ proprium est. Nec protervum sapit: modestiam de patientia traxit. ^f Non inflatur, non proterit: non enim ad patientiam pertinet. Nec sua requirit, si offert sua, dum alteri profit. Nec incitatur: ceterum quid impatientiæ reliquisset? Ideo, inquit, dilectio omnia sustinet, omnia tolerat. utique quia patiens. Merito ergo nunquam excidet: nam cetera evacuabuntur, consummabuntur. Exhauriuntur linguæ, scientiæ, prophetiæ: permanent fides, spes, dilectio. Fides, quam Christi patientia induxit: spes, quam hominis patientia expectat: dilectio, quam Deo magistro patientia comitatur. Usque huc de patientia tandem simplici & uniformi, & tantum XIII. in animo constituta: cum eandem etiam in corpore, demerendo Domino, multipliciter adlaboret: utpote quæ ab ipso Domino in corporis quoque virtute edita est, si quidem rector animus facile communicat spiritus invec̃ta cum habitaculo suo. Quæ igitur negotiatio patientiæ in corpore? In primis afflictatio carnis, hostia Domino placatoria per humiliationis sacrificium, quum sordes cum angustia victus Domino libat, contenta simplici pabulo puroque aquæ potu, quum jejunia conjungit, quum ^g cineri & sacco inolefcit. Hæc patientia corporis preces commendat, deprecationes affirmat, hæc ^h aures Christi Dei aperit, severitatem dispergit, clementiam elicit. Sic ille rex Babylonius offenso Domino cum squalore & pædore septenni ab humana forma exulasset, immolata patientia corporis sui, & regnum recuperavit, & quod optabilius est homini, satis Deo fecit. Jam si altiores & feliciores gradus corporalis patientiæ digeramus, eadem sanctitati quoque procurat continentiam carnis. hæc & viduam tenet, & virginem adsignat, & voluntarium spadonem ad regna cœli levat. quod de virtute animi venit, in carne perficitur, carnis patientia. In persecutionibus denique proeliatur. Si fuga urgeat, adversus incommoda fugæ caro militat. Si & carcer premat, caro in vinculis, ⁱ caro in ligno, ^k caro in solo, & in illa paupertate lucis, & ^l in illa

T 2

penuria

^a Hæc exoptat, hæc exorat. Patientia non solum expectat atque exoptat, verum etiam extorquet poenitentiam, hoc est cogit eos quos sic æquanimiter tolerat, ad poenitentiam faciendam, ut aliquando salutem inire possint. Et quia addit, solita lapsis subvenire, loqui videtur de Christianis seu viris seu fœminis, qui se Ethnicis in matrimonio conjungunt. Hic aliquando contingebat, ut uxor Christiana marito ethnico tandem continentiam persuaderet, quam amplexus ille servabat, mulier vero poenitentiam agebat, atque prius factum expiabat apud ecclesiam, juxta ritum ejus temporis; atque hoc est quod sequitur. Quantum boni utrique confert, alterum adulterum non facit, alterum emendat. Consentit quod infra dicit, poenitentiam exoptat, exomologesin assignat. RHEN.

^b Alterum adulterum non facit.] Sic Rhenanus, editione postrema, sic Pamelius; sic alii. At in antiquissimis exemplaribus legitur, Alterum ad alterum non facit. quod ab ipso esse Tertulliani stilo facile adducimur credere. Disjuncto, inquit, ex causa adulterii matrimonio, Patientia intercedit, ac plurimum boni utrique confert; alterum non facit. hoc est, conjugem, repudiata conjuge adultera, non mittit ad alterum conjugium. Sic est omnino: Non facit, non mittit, vadere non sinit. Ut libro de Pallio, Quæ ad illum ex Lybia Ammon facit, hoc est, venit. RIG.

^c Patientia pastoris. Id est Christi, qui pastor patientissimus, Ignat. Mart. ep. ad Philadelph. *παιδὸς ἀγαπῶν τοῦ παστοῦς μακροθυμίας*. Greg. Naz. orat. 1. inter Christi elogia, etiam hoc sic & a Petro Chrysol. serm. 6. Christus dicitur pastor misericors, datque eidem pastorem disciplinam & lenitatem. LAC.

^d Dilectio summum fidei sacramentum. Quæ vel sola sit in se *συνήθως* omnes virtutes Christianas. RIG.

^e Dilectio, inquit, magnanimis est. Paulinum verbum *μακροθυμία* vertit Tertullianus magnanimis est; quod vocabulum latinis insolens est. sed suo more loqui solet. Cyprianus æmulator Tertulliani, sed styli purioris. *Charitas*, inquit, magnanima est. Idem *μακροθυμία*. magnanimitatem reddidit in de elemosyna. Aliis placet magis longanimis, & longanimitas. RHEN.

^f Non inflatur, non proterit. De superbia explicat Lacerda eorum scilicet qui nimium sibi arrogantes alios proterunt. legunt alii *proteruit*. Erasmus non male vertit, *non est pro-cax* hoc est ut ex græcis quibusdam scholiis interpretatur, non extollit sese neque ostentat. LE PR.

^g Cineri & sacco inolefcit. Hoc est præ assuetudine poenitentiam familiarem sibi reddit ac veluti naturalem. Desumitur metaphora ab arboribus, quæ insitæ in alias arbores & inoculatæ cibo & alimento assuescunt per truncum educto & attracto. Idem.

^h Aures Christi Dei aperit. Benignum & facilem nobis Deum præstat, adeo ut petitionibus nostris precibusque aures non obstruat. LE PR.

ⁱ Caro in Ligno.] In lignea compede. Sic in Actis Apost. cap. 16. *τοὺς πόδας αὐτῶν ἠσφαλίσατο εἰς τὸ ξύλον*. quod vulgata versio sic reddidit Latine, Pedes eorum strinxit ligno. RIG.

^k Caro in solo.) In solitudine, In tristitia desolationis. Vel, In nuda humo, silice in nuda. Idem.

^l In illa penuria mundi.] In omnium rerum egestate. *ἐν ἐρημίᾳ* quæ ab Arriano Epicteto elegantissime dicitur, *καταστροφὴ τῆς ἀπορίης*. Idem.

penuria mundi. Quum vero producit ad experimentum felicitatis, ^a ad occasionem secundæ intinctionis, ad ipsum divinæ sedis ascensum, nulla plus illic quam patientia corporis. Si spiritus promptus, sed caro sine patientia infirma, ubi salus spiritus & carnis ipsius. At cum hoc Dominus de carne dicit infirmam pronuntians, quid ei firmandæ opus sit, ostendit, patientia scilicet adversus omnem subvertendæ ^b fidei vel puniendæ paraturam, ut verbera, ut ignem, ut crucem, bestias, gladium constantissime toleret, quæ Prophetæ, quæ Apostoli XIV. sustinendo vicerunt. His patientiæ viribus secatur Esajas, & de Domino non tacet. lapidatur Stephanus, & veniam hostibus suis postulat. O felicissimum illum quoque, qui omnem patientiæ speciem adversus omnem diaboli vim expunxit! quem non abacti greges, non illæ in pecore divitiæ, non filii uno ruinæ impetu adempti, non ipsius denique corporis in ulcere cruciatus, a patientia & fide Domino debita exclusit; quem diabolus totis viribus frustra cecidit. Neque enim a respectu Dei tot doloribus avocatus ille est, sed constitit nobis B in exemplum & testimonium, tam spiritu quam carne, tam animo quam corpore, patientiæ perpetrandæ: ut neque damnis secularium, nec amissionibus carissimorum, nec corporis quidem conflictationibus succidamus. ^c Quale in illo viro feretrum Deus diabolo extruxit? Quale vexillum de inimico gloriæ suæ extulit, cum ille homo ^d ad omnem acervum nuntiorum nihil ex ore promeret, nisi Deo gratias, cum uxorem jam malis delassatam, & prava remedia suadentem execraretur? Quid? ridebat Deus: quid? dissecabatur Malus, quum Job immundam ulceris sui redundantiam magna æquanimitate destringeret, cum ^e erumpentes bestiolas inde ^f in eosdem specus & pastus ^g reformosæ carnis ludendo revocaret. Itaque operarius ille victoriæ Dei, reclusis omnibus jaculis tentationum lorica clypeoque patientiæ, & integritatem mox corporis a Deo recuperavit, & quæ amiserat conduplicata possedit. Et ^h si filios quoque restitui voluisset, pater iterum vocaretur. Sed maluit in illo die reddi sibi. C Tantum gaudii, securus de Domino, distulit. sustinuit tam voluntariam orbitatem, ne sine aliqua patientia viveret. Adeo satis idoneus patientiæ sequester Deus. Si injuriam deposueris penes eum, ultor est: si damnum, restitutor est: si dolorem, medicus est: si mortem, resuscitator est. Quantum patientiæ licet, ut Deum habeat debitorem? Nec immerito. Omnia enim placita ejus tuetur: omnibus mandatis ejus intervenit. Fidem munit, pacem gubernat, dilectionem adjuvat, humilitatem instruit, pœnitentiam expectat, exomologesin adsignat, carnem regit, spiritum servat, linguam frenat, manum continet, tentationes inculcat, scandala pellit, martyria consummat: pauperem consolatur, divitem temperat, ⁱ infirmum non extendit, ^k valentem non consumit, fidelem delectat, gentilem invitat, servum domino, dominum Deo commendat, feminam exornat, virum approbat: amatur in puero, laudatur in juvene, suspicatur in sene: in omni sexu: in omni ætate formosa est. Age D jam si & effigiem, habitumque ejus comprehendamus. Vultus illi tranquillus & placidus, frons pura, nulla mœroris aut iræ rugositate contracta: remissa æque in lætum modum supercilia, oculis humilitate, non infelicitate dejectis. Os taciturnitatis honore signatum. Color qualis securis & innoxiiis. Motus frequens capitis in diabolum, & minax risus. Ceterum amictus circum pectora candidus, & corpori impressus; ut qui nec inflatur, nec inquinatur. Sedet enim in throno Spiritus ejus mitissimi & mansuetissimi, qui non turbine glomeratur, non nubilo livet, sed est teneræ serenitatis, apertus & simplex, ^l quem tertio vidit Helias.

Nam

^a Ad occasionem secundæ intinctionis.] Secundi Baptismi, hoc est, martyrii. RIG.

^b Fidei puniendæ.] Hoc est, pœnis ac tormentis exercendæ probandæque. Idem.

^c Quasi in illo viro feretrum Deus Diabolo extruxit.] Sic veteres libri. Est autem Feretrum, *νεκροφορεῖον*, quo mortuus effertur. Itaque dicitur Jobus feretrum fuisse Diabolo, quia in Jobi patientissimi corpus omnes Satanæ impetus idusque contusi sunt & commortui. Idem.

^d In illo viro feretrum, &c. Inter instrumenta triumphii feretrum est, in quo pompa fertur. Intellige in quo Diabolus triumpharetur, Deo trophæum statuente. Nam Job per divinam gratiam diabolum vicit, impatientiæ nequiquam succumbens, quasi dicat, Quale trophæum de Diabolo Deus erexit? Olim circumferebantur arma devictarum gentium in pompa, mox suspendebantur; apte ergo loquitur, Quale vexillum. RHEN.

^e Erumpentes bestiolas.] Sic etiam libri veteres, & recte, Nam tristia illa quamplurima nuntiata sunt Jobo confertim. Adhuc illo loquente, inquit Scriptura. Deinde, Adhuc illo loquente, &c. RIG.

^f Erumpentes bestiolas. Non video cur Pamelius id arguere possit? cum in toto libro vix ulla fiat bestiolarum mentio. Patientiæ enim illud miraculum cum in putredinem fluxerit totus; corpusque vermibus undequaque scateret. minime mirum si ita loquatur Tertullianus. LE PR.

^g In eosdem specus & pastus reformosæ carnis.] Sic emendavimus, vestigia securi veterum exemplarium, in quibus legitur, *reformasse*. Reformosam carnem Jobi dixit, ulceribus deformem, & vermiculante purulentia scatentem, RIG.

^h Reformosæ Carnis. Ita Rigaltius, olim *refosse* & *reformatæ* habebatur, sed Rhenanus correxit foraminosæ, fortasse melius; ejus quippe corpus undique perforatum erat ac veluti cribrum, ut Plautina voce utar. LE PR.

ⁱ Et si filios restitui voluisset, pater iterum vocaretur.] Immo, inquit, pater iterum vocatus est, nam id aperte Scriptura tradidit. *Fuerunt illi septem filii & tres filiæ*. Fuerunt quidem; verum post Jobi restitutionem geniti. At illos totidem uno ruinæ impetu ademptos non recepit, nec ab iis pater iterum vocatus est. Horum igitur orbitatem sustinuit voluntariam, ne sine aliqua patientia viveret. Sed istis non receptis, quo pacto constabit ejusdem Scripturæ fides, affirmantis Deum omnia quæ Jobi fuerant auxisse in duplum? Sane acquiescimus eorum sententiæ, qui Scripturam tam scrupulosa trutina examinari cavillatoriæ curiositatis vitio tribuunt. Tamen commodissime dicatur, septem illos priores ideo non fuisse redhibitioni ceterorum adnumeratos, quia non sicut cetera perierant, sed penes Deum in perpetuum per gloriam Jobi ipsi vivere intelligebantur. RIG.

^j Infirmum non extendit.] Imbecillum non premit aut gravat onere. RIG.

^k Valentem non consumit.] Robusti vires non exhaurit. Idem.

^l Quem Tertio vidit Elias. Ipse optimus sui interpretis lib. 4. adv. Marcionem cap. 23. ubi de clementia Dei. Talis, inquit, utique multo magis homines non erat crematurus. Nam & tum ad Eliam: Non in igne, inquit dominus, sed in spiritu miti. utrobique autem adspicit ad historiam Eliæ 3. Reg. c. 19. & patientiam dicit sedere in throno spiritus mitissimi & mansuetissimi, quem tertio vidit Helias. Etenim

A Nam ubi Deus, ibidem & alumna ejus, patientia scilicet. ^a Cum ergo spiritus Dei descendit, ^b individua patientia comitatur eum. Si non eam cum spiritu admiserimus, in nobis morabitur semper? Immo nescio an diutius perseveret. Sine sua comite ac ministra, omni loco ac tempore angatur necesse est. Quodcunque inimicus ejus inflixerit, solus sustinere non poterit, carens instrumento sustinendi. Hæc patientiæ ratio, hæc disciplina, hæc opera cœlestis & veræ, scilicet Christianæ, non ut illa patientia gentium terræ, falsa, probrosa Nam ut isto quoque Domino diabolus æmuleretur, quasi plane ex pari (nisi quod ipsa diversitas mali & boni æqualiter magnitudinis par est) docuit & suos patientiam propriam: illam dico, quæ maritos dote venales, aut ^c lenociniis negotiantes uxorum potestatibus sub-

B jicit; ^d quæ aucupandis orbitatibus omnem coacti obsequii laborem mentitis adfectionibus tolerat: ^e quæ ^f ventris operarios, contumeliosis patronis subjectione libertatis addicit. Talia Nationes patientiæ studia noverunt! & tanti boni nomen fœdis operationibus occupant: ^g patientes rivalium & divitum & invitatorum, impatientes solius Dei vivunt. ^h Sed viderit sua & ⁱ sui Præsidis patientia, quam ^k subter ignis expectat. Ceterum nos amemus patientiam Dei, patientiam Christi: rependamus illi, quam pro nobis ipse dependit. Offeramus patientiam spiritus, patientiam carnis, qui in resurrectionem carnis & spiritus credimus.

tres illic visiones Eliæ se se offerunt, prima & secunda angelus Domini mandata affert ad Eliam, tertia ipse Dominus non in vento confringente petras, non in terræ motu, non in igne, sed post auram tranquillam & mitem alloquitur prophetam suum. In illo igitur spiritu leni teneræ serenitatis, aperto & simplici sedere ait patientiam Septimius. RIG.

^a Cum ergo spiritus dei descendit, &c.] Sensus est: Spiritu Dei in Christianum quempiam descendente, una etiam descendit patientia, comes individua. Admittendus igitur cum sua comite. Quam si non admiserimus cum Spiritu, credimusne fore ut Spiritui semper in nobis morari libeat? Immo, nescio an resideat aliquantisper. Etenim sine sua comite ac ministra ubique semper anxius ac perplexus laborabit, quodcunque diabolus inflixerit, solus sustinere non poterit, carens satellite suo, patientia scilicet, fortissimo sustinendi instrumento. Idem.

^b Individua patientia comitatur eum, si non eam.] Excludi debuit, Individua patientia comitatur. Eam si non cum spiritu admiserimus, &c. Idem.

^c Lenociniis negotiantes. Etiam hæc phrasis est jureconsultorum. nam teste Ulpiano, de iis qui notantur infamia, C. 1. athletas, Lenocinium facit qui quæstuarium mancipia habuerit, sed & qui in liberis [adde ex sententia auctoris uxorem] hunc quæstum exercet, PAM.

^d Aucupandis orbitatibus. Notissima est sedulitas hæredipetarum qui orbos cœlibesque muneribus omnique officiorum genere palpabant ut hæredes scriberentur. De iis in paradoxis Tullius, De iisdem B. Hieronymus epist. 2. quæ est ad Nepotianum. Audio præterea in senes & anus absque li-

bris, quorumdam turpe servitium. Ipsi apponunt matulam, obsident lectum, purulentiam stomachi, & pblegmata pulmonis manu propria suscipiunt, &c. vide totam epistolam tomo 1. LE PR.

^e Quæ aucupandis orbitatibus. Notat testamentorum captatores, quos satyra duodecima arguit Juvenalis. RHEN.

^f Quæ ventris operarios. Appellat operarios ventris, quum parasitos & alienarum mensarum affeclas, quibus nihil aliud est magis curæ, quam ut ventri satisfiat: tum eos qui se in divitum clientelam tradunt, quibus illi postea abutantur. RHEN.

^g Ventris operarios.] Parasitos, quos & Lucilius, Ventres: Vivite luronæ, comedones, vivite ventres.

Ipse Tertull. in Apolog. Parasiti apud vos adfectant ad gloriam famulandæ libertatis, sub auctoramento ventris inter contumelias saginandi. Propterea mox parasitorum invitatores, contumeliosos patronos nuncupat. Atque ipsi parasiti apud Comicos, Plagipatidæ, & duri capitones. Et invitatorum mensæ iniquæ, Juvenalis Sat. v. RIG.

^h Patientes rivalium & divitum & invitatorum.] Patientes rivalium dicit, maritos dote venales; Patientes divitum, hereditas insidiantes divitum orbitatibus; Patientes invitatorum, parasitos, qui apud invitatores contumeliosissime pascebant. Idem.

ⁱ Sed viderit sua.] Viderit patientia Nationum, quæ rivales & divites & invitatores contumeliosissimos patitur. Idem.

^j Sui præsidis.] Satanæ. Idem.

^k Subter ignis.] Ignis arcani sub terram thesaurus. Idem.

Q. SEPT. FLOR. TERTULLIANI

DE CULTU FEMINARUM. I.

ARGUMENTUM.

Quoniam gentilibus matronis inferiores videri volebant Christianæ mulieres in luxu ornatuque, eas admonet hoc libro & sequenti ut immodicos illos sumptus vitent. Putabant nimirum, modo castitatem servarent, fas esse illis ornamentis uti; sed libro sequenti capilli curam potissimum arguit.

A  I TANTA in terris moraretur fides, quanta merces ejus expectatur in cœlis, nulla omnino vestrum, Sorores dilectissimæ, ex quo Deum vivum cognovisset, & de sua, id est, feminæ conditione didicisset, lætiores habitum, ne dicam gloriosiores appetisset, ut non magis in sordibus ageret, & squalorem potius affectaret, ipsam se circumferens Evam lugentem & pœnitentem, quo plenius id quod de Eva trahit (ignominiam dico primi delicti, & invidiam perditionis humanæ)

omnis

^a De cultu feminarum.) Hactenus editiones Tertulliani, librum nobis unum de Habitu muliebri, alterum de Cultu feminarum exhibebant. Nos utrumque De cultu feminarum inscripsimus, vetustissimi exemplaris Agobardini auctoritatem secuti, in quo servata prioris libri parte van-

tum dimidia, posterior integer sic absolvitur, De Cultu feminarum lib. 11. explicat. Unde manifestum sit sub eodem titulo præcessisse primum. Atque in libror. catalogo sic ambo citantur:

De cultu feminarum. RIG.

omnis satisfactionis habitu expiaret. In doloribus & anxietatibus paries mulier, & ad virum A
tuum conversio tua, & ille dominabitur tui. & Evam te esse nescis? Vivit sententia Dei su-
per sexum istum in hoc seculo; vivat & reatus necesse est. Tu es diaboli janua, tu es arboris
illius resignatrix, tu es divinæ legis prima desertrix, tu es quæ eum persuasisti quem diabo-
lus aggredi non valuit. Tu imaginem Dei, hominem, tam facile elisisti. Propter tuum me-
ritum, id est, mortem, etiam filius Dei mori habuit: & adornari tibi in mente est super pelli-
ceas tuas tunicas? Age nunc si ab initio rerum & Milesii oves tonderent, & Seres arbores
nerent, & Tyrii tignerent, & Phryges insuerent, & Babylonii intexerent, & margaritæ
canderent, & ^a ceraunia coruscarent, si ipsum quoque aurum jam de terra cum cupiditate
prodisset; si jam & speculo tantum mentiri liceret: hæc Eva concupisset, de paradiso expul-
sa, jam mortua, opinor. Ergo nec nunc appetere debet, aut nosse, si cupit reviviscere quæ
nec habuerat, nec noverat, quando vivebat. Ideo omnia ista damnatæ & mortuæ mulieris B
II. impedimenta sunt, quasi ad pompam funeris constituta. Nam & illi qui ea constituerunt,
damnati in pœnam mortis deputantur: illi scilicet angeli, qui ad filias hominum de cœlo
ruerunt, ut hæc quoque ignominia feminæ accedat. Nam cum & materias quasdam bene
occultas, & artes plerasque non bene revelatas, seculo multo magis imperito prodidissent
^b (si quidem & metallorum opera nudaverant, & ^c herbarum ingenia traduxerant, & in-
cantationum vires provulgaverant, & omnem curiositatem usque ad ^d stellarum interpreta-
tionem designaverant) proprie & quasi peculiariter feminis ^e instrumentum istud ^f muliebris
gloriæ contulerunt? ^g lumina lapillorum, quibus monilia variantur: & circulos ex auro,
quibus brachia arteantur: & ^h medicamenta ex fūco, quibus lanæ colorantur: & illum ip-
sum nigrum pulverem, quo oculorum exordia producuntur. Hæc qualia sint, interim jam
ex Doctorum suorum qualitate & conditione pronuntiari potest, quod nihil ad integrita- C
tem peccatores, nihil ad castitatem adamatōres, nihil ad timorem Dei desertores spiritus
aut monstrare potuerunt, aut præstare. Si doctrinæ dicendæ sunt; mali magistri male docue-
rint necesse est. Si mercedes pro libidine; nullius rei turpis, merces decora est. Quid au-
tem tanti fuit ista monstrare sive conferre? utrumne mulieres sine materiis splendoris, &
sine ingeniis decoris placere non possent hominibus, quæ adhuc incultæ, & incompositæ, &
(ut ita dixerim) crudæ ac rudes, angelos moverant? Anne fordidi, & per gratuitum usum
contumeliosi amatores viderentur, si nihil feminis in connubium allectis contulissent? Sed
hæc non capit æstimare. ⁱ Nihil plus desiderare poterant quæ angelos possidebant. magno
scilicet nupserant. Enimvero qui utique interdum cogitabant unde cecidissent, & post libi-
dinum vaporata momenta cœlum suspirabant, illud ipsum bonum feminarum naturalis de-
coris, ut causam mali, sic remuneraverunt, ne eis profuisset felicitas sua, sed ut devec- D
tate & sinceritate, una cum ipsis in offensam Dei pervenirent. Certi erant omnem
& gloriam & ambitionem & affectionem per carnem placendi, Deo displicere. Hi sunt
nempe angeli, quos judicaturi sumus: ^k hi sunt angeli, quibus in lavacro renuntiamus.
Hæc sunt utique, per quæ ab homine judicari meruerunt. Quid ergo faciunt apud iudices
suos res eorum? ^l Quod est commercium damnaturis cum damnandis? opinor quod Christo
& Belix. Qua constantia tribunal illud ascendimus, decreturi adversus eos quorum munera
appetimus?

It. De cultu feminarum. Hoc est, Iterum De cult. fem.
Causa scriptionis hæc fuisse videtur, quod vivendi tempo-
ra Christianis tunc essent in collecto, & consummatio vitæ
omnibus in dies horis instaret, ob sævissima Cæsarum ad-
versus Christi discipulos edicta. Summus autem fuit marty-
riorum hortator & exactor Tertullianus. fugam in persecu-
tione haud clementius indulgebat, quam negationem. Ita-
que non tantum delicias quidem aut voluptates, verum &
adfectus & caritates, blandiora denique omnia vitæ retin-
acula abscondebat, quo vita ipsa promptius & expeditius pro
Christi nomine poneretur. Unde & cœlibatum & viduita-
tem tanopere commendabat, ne liberos Christiani fererent,
amarissima voluptate, quos cum habuerant, ad Dominum
præmittere optarent, aut secum ipsis de iniquissimo seculo
eximi quotidie postulerent. Ex eo igitur dogmate prodeunt
isti de Cultu feminarum libri, quibus id agit, ut intelli-
gant Christiani, frustra se curare & colere corpus, quod o-
mnibus momentis pro Christo perditum velint, aut velle
debeant. Denique tam acerbum muliebri mundo repudium
scribit, ut res suas sibi habere feminam propemodum nolit;
interea sexum, alias nugis occupatissimum, infirmum pavi-
dumque, ad serias de vita in Christo sempiterna cogitatio-
nes convertat, fortem & intrepidum etiam ad perpetiendā
martyria præstet. Libri sunt in primis utiles, altioris sa-
pientiæ, sententiis graves, dictionis artificio grati; sed le-
ctoris attentissimi iudicium quærunt, sicut & cetera hujusce
Auctoris scripta. RIG.

^a Ceraunia coruscarent. Ceraunia gemma est candida &
tutilans sic dicta quasi a tonitru; nam κεραυνός fulmen est.
Plinius lib. 37. cap. 9. Est inter candidas & quæ Ceraunia vo-
catur. dicitur & Ceraunia in neutro. ep. ad Demetriadem
B. Hieronymus. Cerauniorum flammis. LE PR.

^b Siquidem & metallorum opera nudaverant.] In Excer-
ptis Georgii Syncelli, hæc habentur e lib. 1. Enoch. Εξαλλο-
δύοντες τὴν ἀρχόντων ἐδίδασκεν ποιεῖν μαχαίρας καὶ θώρακας καὶ παν-
σκέυον πολεμικόν, καὶ τὰ μέταλλα τῆ γῆς. RIG.

^c Herbarum ingenia, & incantationum vires.] Ibidem:
φαρμακείας, ἐπαοιδάς, σοφίας καὶ ἐπαοιδῶν λυτήρια. Idem.

^d Stellarum interpretationem.] ἀστροσκοπίαν Idem.

^e Instrumentum muliebris gloriæ.] Κοσμητικὴ γυναικῶν.
Idem.

^f Muliebris gloriæ. Fœminarum nitorem affectatum ar-
guir, quæ licet essent Christianæ non minus tamen composi-
tæ & ornatæ incedebant quam ethnicæ; est enim illud ani-
mal maxime φιλόκοσμος & superbum. LE PR.

^g Lumina lapillorum.] Καὶ τῶς ἐκλεκτοὺς λίθους. RIG.

^h Medicamenta ex fūco.] τὸ εἶλεῖν καὶ τὸ καλλωπίζειν.
Idem.

ⁱ Nihil plus.] Sic ipse. Sacerdotes mei non plus nu-
bunt. RIG.

^k Hi sunt angeli, &c. Hunc execrationis ritum quo in-
gressuri in aquam baptismatis, sub Antistitis manu contesta-
bantur se renuntiare diabolo, attingunt sæpe sancti Patres.
Basil. lib. de Spir. san. ἀποστασεσθαι τῷ σατανᾷ καὶ τοῖς ἀγγέλοις
αὐτοῦ. Sic & Dionys. de eccl. hierarch. c. 2. hanc abrenun-
tiationem ἀποταγὴν nominat, aitque observatum ut abrenun-
tians ter Satanæ insufflaret. LAC.

^l Quod est commercium damnaturis cum damnandis. Quasi
Christianis mulieribus omni commercio aut exemplo in-
terdiceret cum Ethnicis mulieribus, Nihil enim aliud ad
sui patrociniū adducebant, cum immodicus ille cultus ac
nitor reprehendebatur, quam necessitatem negotiandi,

III.

IV.

A appetimus? ^a Nam & vobis eadem tunc substantia angelica repromissa, ^a idem sexus qui & viris, ^b eandem judicandi dignationem pollicetur. Nisi ergo hic jam præjudicaverimus res eorum prædamnando, quas in illis tunc damnaturi sumus, illi potius nos judicabunt atque damnabunt. Scio scripturam Enoch, quæ hunc ordinem angelis dedit, non recipi a quibusdam, quia ^c nec in armarium Judaicum admittitur. Opinor non putaverunt illam ante cataclysmum editam, post eum casum orbis omnium rerum abolitorem, salvam esse potuisse. Si ista ratio est, recordentur pronepotem ipsius Enoch fuisse superstitem cataclysmi Noe, qui utique domestico nomine & hereditaria traditione audierat & meminerat de proavi sui penes Deum gratia, & de omnibus prædicatis ejus: cum Enoch filio suo Matusalæ nihil aliud mandaverit, quam ut notitiam eorum posteris suis traderet. Igitur sine dubio potuit Noe in prædicationis delegatione successisse, vel quia & alias non tacuisset, tam de Dei conservatoris suis dispositione, quam de ipsa domus suæ gloria. Hoc si non tam expedite haberet, illud quoque assertionem scripturæ illius tueretur. perinde potuit abolefactam eam violentia cataclysmi, in spiritu rursus reformare: quemadmodum & Hierosolymis Babylonia expugnatione deletis, ^d omne instrumentum Judaicæ literaturæ per Esdram constat restauratum. Sed cum Enoch eadem scriptura etiam de Domino prædicarit, a nobis quidem nihil omnino rejiciendum est, quod pertineat ad nos. Et legimus omnem scripturam ædificationi habilem, divinitus inspirari. a Judæis potest jam videri propterea rejecta, sicut & cætera fere quæ Christum sonant. Nec utique mirum hoc, si scripturas aliquas non receperunt de eo locutas, quem & ipsum coram loquentem non erant recepturi. ^e Eo accedit quod Enoch apud Judam Apostolum testimonium possidet. Nulla nunc muliebri pompæ nota inusta sit prædamnationis de exitu auctorum. nihil angelis illis imputetur propter repudium cœli, & matrimonium carnis: rerum ipsarum qualitates examinemus, consilia quoque concupiscentiæ earum deprehendamus, ^f Habitus feminæ duplicem speciem circumfert, ^g cultum & ornatum. Cultum dicimus, quem mundum muliebrem vocant: Ornatum, quem immundum muliebrem convenit dici. Ille in auro, & argento, & gemmis, & vestibus deputatur: Iste in cura capilli, & cutis, & earum partium corporis quæ oculos trahunt. Alteri ambitionis crimen intendimus, alteri prostitutionis: ut jam hinc prospicias, Dei ancilla, quid ex his disciplinæ tuæ conveniat, quæ ne diversis institutis censearis, scilicet humanitatis & castitatis. Aurum & argentum principes materiæ cultus secularis assint necesse est, unde sunt: Terra scilicet plane gloriosior, quoniam in maledictorum metallorum ^h feralibus officinis ⁱ pœnali opère deplorata nomen terræ in igni reliquit, atque exinde ^k de tormentis in ornamenta, de suppliciis

agendique cum ethnicis. Hic tamen licet id non damnet, cum aliquando exigeret aut cognatio aut officii necessitas, aut aliquid simile, prohibet damnabilem Gentilium nitorem in Christiana fœmina. LE PR.

a Nam et vobis idem sexus qui & viris.] Id est, nulus. Sic Ovidius in convivio Jovis apud Philemonem, postquam dixit edulia omnia fœtilibus illata, *Posthæc*, inquit, *calatus eodem sistitur argento crater*. Hoc est, nullo. nam erat quoque fœtilis crater. Itaque hic ait Tertullianus, feminis cœlo receptis eundem fore sexum qui viris, hoc est, nullum. nam & viris non aderit suus. Uterque despoliabitur sexui suo. erunt sicut angeli, non angelus, non angela. Sic ipse adversus Valentinianos, Utrobique autem, vocabulo sexus, officia sexuum significat, non formas sexuum naturales. Etenim redituras ad sua corpora demonstrat lib. de Resur. Car. RIG.

b Idem sexus eandem judicandi dignationem pollicetur.] Jure civili judicandi munus inter virilia censetur, a quibus arceri feminas placuit. Apud Deum vero, cum nulla sint hominibus jam cœlestibus officia sexuum, communi sanctorum gloriæ, sive quondam viro, sive quondam feminæ, pro sanctitatis ac beatitudinis prærogativa communis judicandi dignatio conceditur. Idem.

c Nec in armarium Judaicum admittitur.) In eo scilicet canone Scripturarum, qui servabatur in templo, Hebræi populi succedentium diligentia sacerdotum. Sic interpretatur Augustinus lib. xv. de Civitate Dei, cap. 23. Idem lib. xxi. contra Faustum, ubi de Judæorum gente; *Quid est aliud hodie gens ipsa, nisi quedam scriniaria Christianorum? bajulans Legem & Prophetas, ad testimonium adsertionis Ecclesiæ, ut nos honoremus per sacramentum, quod nuntiat illa per litteram*. Et in Psal. lvi. *Codicem portat Judæus unde credat Christianus. Librarii nostri facti sunt, quomodo solent servi post dominos codices ferre; ut illi portando deficient, illi legendo proficiant*. Et in Psal. lviii. *Ipsi habent codices unde prophetatus est Christus, & nos testemur Christum*. Quod ait Augustinus de servis qui post dominos codices ferunt, hoc de servis capsariis accipiendum est, quorum fit mentio lib. iii. de manumissis vind. Si Collataneus, si educator vel capsarius, id est, qui portat libros. Juven. — *Quem sequitur custos angustæ vernula capse*. RIG.

d Omne instrumentum Judaicæ lit. Ab Esdra vetus testa-

mentum restitutum fuisse constat, & nonnulla ab eodem sive a Josue immutata, aut addita, veluti quæ de Moïse morte & sepultura habentur. LE PR.

e Eo accedit quod Enoch apud Judam Apostolum testimonium possidet.] Paulum quoque ex Apocryphis quædam citasse observat Hieronymus in Epist. ad Ephes. cap. 5. Ipse autem & ex libro Enoch historiam profert angelorum descendentium in montem Hermon ad filias hominum, Comment. in Psal. 134. non in auctoritatem, inquit, sed in commemorationem. Et in Epist. ad Lætiam, de institutione filiarum, Apocrypha legi posse ait, non ad dogmatum veritatem; sed ad signorum reverentiam. Idem in Epist. ad Titum, cap. 1. *Qui putant totum librum debere sequi eum qui libri parte usus sit, videntur mihi & Apocryphum Enoch, de quo Apostolus Judas in Epistola sua testimonium posuit, inter Ecclesiæ scripturas recipere, & multa alia quæ Apostolus Paulus de reconditis est locutus*. RIG.

f Habitus feminæ duplicem speciem circumfert, cultum & ornatum.] Hujusce distinctionis ratione duobus istis libellis duo tituli convenirent: huic, De Cultu feminarum, nempe auro, gemmis & vestibus: sequenti, De Ornatu feminarum, cura videlicet capilli & cutis, &c. Idem.

g Cultum & ornatum, καὶ τὸ ἄρσπον δὲ αὐτῶν dixit Cl. Alex. LE PR.

Nam & annuli. De illa annulorum gestatione videndus Clem. Alex. in synopsi vitæ Christianæ sub finem lib. tertii prædagogi. LE PR.

h Feralibus officinis. Nam metallorum operibus addicebantur damnati, inque his sæpe Christiani. De quibus 25. epist. lib. 3. Cyprianus martyr, *Non fovetur, inquit, in metallis, lecto & cultrigis, corpus. Humi jacent fessa laboribus viscera. Squallent sine balneis membra sita & sorde deformia. Panis illic exiguus, vestis argentibus deest, semitonsi capitis capillus borrescit, &c.* RHEN.

i Pœnali opère deplorata.] Damnatorum lacrymis & ploratu rigata. RIG.

k Pœnali opère. Ita Cyprianus horribiles carceris, atque funestas pœnalis loci tenebras dixit. Item squalorem carceris ac receptaculi pœnalis horrorem. Et ad Donatum. Pergit pœnalis cumulis pertinaciter adhærere. RHEN.

l De Tormentis in ornamenta. Eleganter hic conjungit contraria, quorum hoc primum membrum commendat pro-

- ciis in delicias, de ignominia in honores, ^a metalli refuga mutatur. Sed & ferri, & æris, & A aliarum vilissimarum materiarum par conditio est, & terreni generis, & metallici operis: quo nihilo generosior judicari possit auri & argenti substantia penes naturam. Quod si de qualitate usus gloria est auro & argento: atquin magis ferro & æri: quorum ita disposita est utilitas, ut & proprias operas plures, & necessariores exhibeant rebus humanis, & nihilo minus auri & argenti de suo vicem accommodent iustioribus causis. Nam & annuli ferro fiunt. quædam esui & potui vascula ex ære adhuc servat memoria antiquitatis. Viderit si etiam ad spurca instrumentis auri & argenti demens copia deservit. Certe nec ager auri opere paratur, nec navis argenti vigore contextitur. Nullum bidens aurum demergit in terram, nullus clavus argentum intimat tabulis. Taceo totius vitæ necessitates ferro & æri innixas; cum illæ ipse divites materiæ, & de metallis refodi, & in quocunque usu procudi sine ferri & æris operario vigore non possint. Jam igitur æstimandum est unde obveniat tanta dignitas B auro & argento, cum & ^b consanguineis quantum ad genus, & potioribus quantum ad utilitatem materiis præferantur. Sed & lapillos istos qui cum auro superbiam jungunt, quid aliud interpretetur, nisi lapillos & calculos, & ejusdem ^c terræ minutalia: nec tamen aut fundamentis demandandis, aut parietibus moliendis, aut fastigiis sustinendis, ^d aut tectis densandis necessaria? ^e Olim hunc mulierum stuporem ædificare noverunt: quia tarde teruntur ut niteant, & subdole substruuntur ut floreat, & anxie forantur ut pendeant, & auro lenocinium mutuum præstant. Sed & si quid de mari Britannico aut Indico ambitio piscatur, conchæ genus est, non dico conchylio, aut ostreo, sed nec peloride gratius de sapore. ad hoc enim conchas noverim maris poma. Quod si concha illa aliquid intrinsecus pustulat, vitium ejus magis debet esse quam gloria. Et licet margaritum vocetur, non aliud tamen intelligendum quam conchæ illius aliqua dura & rotunda verruca. Ajunt & de frontibus draconum C gemmas erui, sicut & in piscium cerebris lapidifitas quædam est. Hoc quoque deerat Christianæ, ut de serpente cultior fiat. ^f Sic calcabit diaboli caput, dum de capite ejus, cervicibus suis aut & ipsi capiti ornamentum fruit. Hæc omnia de raritate & peregrinitate sola, gratiam possident. Denique intra terminos patrios non tanti habentur. Semper abundantia & contumeliosa in semetipsam est. Apud barbaros quosdam, quia vernaculum est aurum & copiosum, auro vinctos in ergastulis habent, & divitiis malos onerant, tanto locupletiores, quanto nocentiores. Aliquando re vera inventum, quomodo aurum non ametur, Gemmarum quoque nobilitatem vidimus Romæ de fastidio Parthorum & Medorum, ceterorumque Gentilium suorum coram matronis erubescens, nisi quod nec ad ostentationem fere habentur: ^h latent in circulis smaragdi, & cylindros vaginæ suæ solus gladius sub sinu novit & in peronibus uniones emergere de luto cupiunt. nihil denique tam gemmatum habent, quam quod gemmatum esse non debet, si non comparet: aut ideo comparet, ut neglectum D quoque ostendatur. Proinde & vestium de coloribus honorem servi etiam eorum terunt. Sed & parietes Tyriis, & hyacinthinis, & illis regiis velis, quæ vos operose resoluta transfiguratis, pro pictura abutuntur. Vilior est apud illos purpura, quam rubrica. ⁱ Quis enim est vestium honor justus, de adulterio colorum injustorum? Non placet Deo quod non ipse produxit.

sonomalia. Hinc illud Ambrosii. *Vos vero beatae virgines, quæ talia tormenta potius quam ornamenta nescitis.* RHEN.

^a *Metalli refuga.*] Quasi damnata ad metallum inde fugerit. Hic vero observare est præclarum ingenii certamen Septimii nostri cum illis Plinianis, principio lib. xxxiii. RIG.

^a *Metalli refuga.* De armillis seu torquibus hoc accipe. hanc autem loquendi formulam reperies l. aut damnum ff. de pœnis. *quodque refuga ex opere metalli,* &c. pro gravi nempe supplicio lex loquitur. & l. milites ff. de re militari, *quia custodiæ refuga, non militiæ desertor est.* LE PR.

^b *Consanguineis quantum ad genus.*] Consanguineas materias dicit, quæ sunt ejusdem generis, ejusdem originis. nimirum de terræ visceribus. RIG.

^c *Terræ minutalia,* ut lapillorum & gemmarum pretium elever vocat terræ minutias. sic apud Alexandrinum Clementem pæd. lib. 2. cap. 12. vocantur *peregrini moris ejesta-menta,* & *ramenta terræ.* ἀπεροπὴς διαδορὴ ἐξέροματα, & ῥήματα ἐξέροματα. LE PR.

^d *Aut tectis densandis.* Loquitur de tectis Africanis, & orientalium regionum, quibus apud nos pergulæ similes sunt. Germani Terras vocant quasi Terracium. RHEN.

^e *Olim hunc Mulierum.*) Sic habet liber Agobardi. In vulgatis editionibus legitur, *solum.* RIG.

^e *Olim hunc mulierum stuporem.*) Liber Agobardi, splendorem. Nihilominus arbitramur retinendam lectionem quam in codicibus suis reperit Rhenanus. *Solum hunc mulierum stuporem ædificare noverunt.* Ait Septimius, Lapillos & calculos, quos feminae auro contra æstimare solent, ædificiorum commoditatibus inutiles, solum hunc mulierum stuporem ædificare. Hoc est, nihil ex iis ædificari posse, nisi mulierum superbiam, unde scilicet elatæ superbia mulieres stupere ac rigere videantur, velut statuarum spectaculo &

admirationi positæ ac defixæ. Stupenda Latini dicunt miranda, & Stupere, mirari. Juvenalis, *Nemo magis rhombum stupuit.* Septimius noster hujus verbi significatum ad fativam superbiam transtulit. Sic gloriam dicit vanam & stuporitam. Sic lib. 1. advers. Marc. *Supercilio stuporem suum ædificant Marcionitæ.* Sic lib. ad Nationes 11. *Stupores Atticos.* Sic Cyprianus Epist. xl. *Si quis aliter docet, & non acquiescit sanis verbis Domini nostri Jesu Christi & doctrine ejus, stupore elatus est.* Idem.

^f *Sic calcabit Diaboli caput.*) Hinc manifestum est Tertullianum sic legisse Genes. 3. *Et ipsa conteret caput tuum.* RIG.

^g *Contumeliosa in semetipsam.*] Supra, dixit, Dominum nostrum contumeliosum sibi fuisse. Idem.

^h *Latent in circulis smaragdi.*) Sic habet exemplar Agobardi. Circulis, hoc est, monilibus. Ipse supra, *Circulos ex auro quibus brachia artantur.* Item.

ⁱ *Quis est vestium honor justus de adulterio colorum injustorum.*] Accusat luxum mulierum, quæ in vestimenta colores induceret non nativos velleri aut lanæ, videlicet purpureos, hyacinthinos, coccineos; & hos esse ait colores injustos, & adulteria. *Non placet Deo,* inquit, *quod non producit.* Deinde subridens: *Nisi si non potuit purpureas & ærinas oves nasci jubere.* Tum serio pergit: *Si potuit, ergo jam noluit. Quod Deus noluit, non licet fingi.* Argumentum etiam ad graviora notabile ac fortissimum. Itaque colligit, Injustos esse colores, quos habent lanæ non suos, ac proinde adulteros. Mox argumentum explicat, Et, lanas hujusmodi, imbutas coloribus non suis, vestium honorem præbere ait non justum. Vestes autem alieno & ambizioso colore fucatæ honorem seu splendorem fulgoremve injustum, ad honestatem modestiamque Christianam non pertinere. Idem.

A duxit. ^a nisi si non potuit purpureas & aerinas oves nasci jubere. si potuit, ergo jam noluit. quod Deus noluit, utique non licet fingi. Non ergo natura optima sunt ista, quæ a Deo non sunt auctore naturæ. Sic a diabolo esse intelliguntur, ab interpolatore naturæ. Alterius enim esse non possunt, si Dei non sunt: quia æmuli sint necesse est, quæ Dei non sunt. alius autem præter diabolum & angelos ejus, æmulus Dei non est. ^b Ceterum si materiæ ex Deo sunt, non statim & hujusmodi fructus illarum. Nam & omnes istæ profanæ spectaculorum secularium voluptates, sicut de illis suum volumen edidimus, ipsa etiam idololatria ex rebus Dei constat. non tamen ideo circi furoribus, aut arenæ atrocitatibus, aut scenæ turpitudinibus Christianum affici oportet, quia Deus & equum, & pantheram, & vocem homini dedit: nec ideo idololatriam impune faciat Christianus, quia ^c Dei conditio est & tus, & merum, ^B & ^d ignis qui vescitur, & animalia quæ victimæ sunt, cum & ipsa materia quæ adoratur, Dei sit. ^e Sic ergo & circa actum materiæ census a Deo descendens, accusat Deo extraneum, ut reum scilicet gloriæ secularis. Nam ut quædam rerum, per singulas quasque terras & unamquamque regionem maris a Deo distributa sunt, invicem sibi peregrina, & apud externos mutuo rara, apud suos jure, si utique vel appetuntur, vel negliguntur, quia non tantus est in illis fervor gloriæ inter domesticos frigidæ. Sed enim ex possessionum distributione, quam Deus ut voluit ordinavit, raritas & peregrinitas apud extraneos semper gratiam inveniēns, de simplici causa non habendi quæ Deus alibi collocavit, concupiscentiam concitat habendi. Ex hac vitium aliud extenditur, immoderate habendi: quod & si forte habendum sit, modus tamen debetur. Hæc erit ambitio, unde & nomen ejus interpretandum, quod concupiscentia apud animum ambiente nascatur ad gloriæ votum: grande scilicet votum, quod (ut diximus) non natura, nec veritas, sed vitiosa animi passio concupiscentia commendavit, & alia vitia ambitionis & gloriæ: sic & pretia rebus inflammavit, ut se quoque accenderet. Nam tanto major fit concupiscentia, quanto magnificat quod concupiit. de brevissimis loculis patrimonium grande profertur. ^f uno lino decies sestertium inseritur. saltus & insulas tenera cervix circumfert. graciles aurium cutes calendarium expendunt, & sinistra per singulos digitos de saccis singulis ludit. Hæ sunt vires ambitionis, & tantarum usurarum substantiam uno & muliebri corpusculo bajulare.

VIII.

V

Q. SEPT.

^a Nisi si non potuit purpureas & aerinas oves nasci jubere.) Ita omnino legitur in vetustissimo codice, non ut hætenus editum fuit, aerinas. Aerinas dicit oves colore aerino, quem ut femineis vestibus gratissimum laudat Ovidius, ubi facta mentione Tyrii muricis statim adiicit:

Cum tot prodierint pretio leviores colores,

Quis furor est census corpore ferre suos?

Aeris ecce color, tunc quum sine nubibus aer,

Nec tepidus pluvias concitat Auster aquas.

^b Ceterum si materiæ ex Deo sunt, non statim & hujusmodi fructus illarum.] Postquam sub elogio atroci gravissimus Censor vestes hyacinthinas purpureas, & aerinas, & cetera id genus luxuriæ instrumenta proscripsit, occurrit objectioni dictantium, Ea omnia quæ tantopere exagitantur, non sequas ac cetera a Deo esse creata: colores illos mirabiles confici e succis herbarum & concharum salivis; herbas autem & conchas inter res a Deo creatas jure censeri, & creatas hominum causa. Itaque distinctione cavillationem diluit, & materias quidem ex Deo esse fatetur, herbas, inquam, & conchas, & succos, & illas concharum salivas nobiles. Sed earum rerum usum fructumque, cum ad nequitia luxuriæque apparatus convertuntur, ex Deo esse negat. probatque exemplo spectaculorum, circi, arenæ, scenæ. Nam & equos, & pantheras, & vocem, ut res a Deo creatas & munera divina, spectare aut laudare quidem homini fas esse. non tamen inde statim sequi, ut earum rerum usus ex Deo sit, puta equorum ad insanas in circo factiones, pantherarum seu leonum ad fœdas viscerações & atroces lanienas, vocis artificum senicorum ad vanas aut impudicas fabulas. Hæc enim ex Deo non esse, uti nec idololatriam, etsi thus & merum, & ignis, quibus idololatria conficitur, a Deo sint creata. Ceterum, inquit, si materiæ ex Deo sunt, non statim & hujusmodi fructus illarum nam & omnes istæ profanæ spectaculorum secularium voluptates, sicut de ipsis suum volumen edidimus, ipsa etiam idololatria, ex rebus Dei constat, &c. Sic iste locus alia difficilis & salebrosus complanabitur, & bene omnia quadrabunt, detractis iis quæ aliunde inventa, atque, ut videtur, ex Pliniana lectione de margaritis & unionibus, importune intersecuntur. Ea vero, si quis forte requirat, ejusmodi erant. Ceterum materiæ ex Deo sunt, non statim & hujusmodi fructus latere in omnibus queritur, & unde sint conchæ, & qua dispositione decurrant, & ubi collocentur. In cod. Agobardi, Emus ex domo sunt non statim. & hujusmodi fructus illarum, quæ in omnib. queritur. & unde sunt

conchæ, & qua dispositione decurrant, & ubi spem suam collocent. nam & omnes istæ profanæ, &c. Idem.

^c Dei conditio est thus.] Thus a Deo conditum est. Conditio, creatura. Idem.

^d Ignis qui vescitur.] Qui depascitur victimas. Idem.

^e Sic ergo & circa actum materiæ census a Deo descendens.] Hic etiam aliquid indulsumus conjecturæ, sic tamen ut ratio constare debeat apud judices haud iniquos. Actum vocat Tertullianus, rerum a Deo creatarum usum, cum ex iis aliquid agimus, cum iis utimur ad actum sive actionem cujusmodicumque sit. Materiæ vero, seu rerum creatarum duplex est census. hoc est, duplici consideratione censentur æstimanturque. Nam aliter equum Christianus censebit, aliter Gentilis. Equo Christianus utetur, ut naturæ vel ætatis imbecillitatem sublevet, ut maturius ad sacrificiorum oblationes celebrandas, vel ad Dei sermonem administrandum audiendumve occurrat, ut fratri laboranti adsit velocius, ut vulneratum a latronibus in hospitium portari curet commodius. At Gentilis, equum carius emet quam pædagogum, ac diligentius erudiri curabit quam filium, ut notis flexibus ad metas in circo decurrat, opposita effundat, palmam occupet, unde sequatur aliud nihil, nisi ut infantis populi clamoribus efferatur.

Clara fuga ante alios, & primus in æquore pulvis.

Ait igitur Tertullianus, unius ejusdemque materiæ, unius ejusdemque animalis, duos esse census diversissimos. Illum, quem de homine Christiano demonstravimus, censum esse vere laudabilem, sanctum, a Deo descendentem. at hunc quem de Gentili, extraneum, alienum, adulterum. Es census, inquit, a Deo descendens, propterea accusat & damnat Deo extraneum, ut reum scilicet gloriæ secularis & minime Christianæ. Idem.

^f Uno lino decies sestertium inseritur.) Uniones intelligit, quibus pertusis in linea utuntur feminæ. Lineam margaritorum dixit Scævola, l. 26. ad l. Falcid. De unionibus in linea, lex est Ulpiani, 27. ad l. Aquil. RIG.

^g Tantarum usurarum substantiam.) Substantiam usurarum dixit, quemadmodum Scævola Substantiam calendarii, l. 34. de lega. III. Substantia usurarum est Sors & Caput. Græci dicunt & ἀρχαίων & ἀρχαίων. Sic pag. seq. dicit, Totam fidei substantiam. & lib. adversus Praxeam, Totam substantiam questionis. & lib. de Exhort. Castitatis, Negotiaberis magnam substantiam sanctitatis. Idem.

Q. SEPT. FLOR. TERTULLIANI

DE CULTU FEMINARUM. II.



NCILLE DEI VIVI, conservæ & sorores meæ, quo jure deputor vobiscum, ^A postremissimus equidem meo jure conservitii & fraternitatis, audeo ad vos facere sermonem, non utique affectionis, sed affectioni procurans in causa vestræ salutis. Ea salus nec seminarum modo, sed etiam virorum, in exhibitione præcipue pudicitiae est. Nam cum omnes templum Dei simus, illato in nos & consecrato Spritu sancto, ejus templi æditua & antistita pudicitia est, ^B quæ nihil immundum nec profanum inferri sinat, ne Deus ille qui inhabitat, inquinatam sedem offensus derelinquat. Sed modo nos non de pudicitia, ^C cui indicendæ & exigendæ sufficiunt instantia ubique divina præcepta, verum de pertinentibus ad eam, id est, qualiter vos incedere oporteat. Pleræque enim (quod ipsum mihi, utique reprehendendo in omnibus, reprehendere Deus permittat) aut ignorantes simpliciter, aut dissimulantes audaciter, ita ingrediuntur, quasi pudicitia in sola carnis integritate, & stupri averfatione consistat, nec quicquam & extrinsecus opus sit, de cultus dico & ornatus dispositione, studiis formæ & nitoris, eam ^D superficiem circumferentes quam ^E feminæ Nationum, a quibus abest conscientia veræ pudicitiae: quia nihil verum in his qui Deum nesciunt, præsidem & magistrum veritatis. Nam etsi qua in Gentilibus pudicitia credi potest, usque adeo imperfectam & inconditam constat, ut licet in animo aliquatenus tenax sui agat, ^F in habitus tamen licentias se dissolvat, pro perversitate Gentilium appetendo cujus rei devitat effectum. ^G Quota denique est quæ ne placere quidem extraneis concupiscat? ^H quæ non vel idcirco se expingi curet? & neget appetitam? Quamquam & hoc Gentili pudicitiae familiare sit non delinquere, attamen velle vel etiam nolle, attamen non denegare. Quid mirum? perversa sunt omnia quæ Dei non sunt. Viderint igitur quæ non totum bonum obtinendo, facile & quod obtinent, malo commiscent. Vos ab illis, ut in ceteris, incessu quoque divertere necessarium est: quoniam perfectæ, id est Christianæ pudicitiae, appetitionem sui non tantum non appetendam, sed etiam execrandam vobis sciatis. primo quod non de integra conscientia venit studium placendi per decorem, quem naturaliter invitatore libidinis scimus. quid igitur excitas in te malum istud? quid invitas, cujus te profiteris extraneam? tum quod tentationibus viam aperire non debemus, quæ nonnunquam (quod Deus a suis abigat) instando perficiunt, ^I certe vel spiritum scandalo permovent. Debemus quidem ita sancte & tota fidei substantia incedere, ut confisæ & securæ simus de conscientia nostra, optantes perseverare id in nobis, non tamen præsumentes. Nam qui præsumit, minus jam veretur; qui minus veretur, minus præcavet; qui minus præcavet, plus periclitatur. ^J Timor

^a Hoc secundo.] De Cultu seminarum opusculo multa de primo tractantur uberius, nova etiam non pauca profertur utilius, plena omnia spiritus Christiani sublimioris. Ea vero mendis hætenus inquinata, in splendorem nativum sic redeunt, ut prope nova haberi debeant. Sunt tamen in ipsis emendationibus pervidenda quædam, quæ non nisi attentissimi discernant. Itaque indicinæ pretium fuerit. RIG.

^a Postremissimus. Superlativus usurpatus a Gellio. Legit postea Rigaltius equidem meo jure, id est, jure quod ei competebat ut scriberet ad feminas, quoniam frater erat & conservus. LE PR.

^b Quæ nihil immundum nec profanum. Hoc in suum tractatum transtulit Cyprianus martyr. Demusque, inquit, operam, ne quid immundum & profanum templo Dei inferatur; ne offensus sedem quam inhabitat, derelinquat. RHEN.

^c Cui indicendæ & exigendæ, &c. Quibus scripturis indicata sit impudicitia, videre est lib. de pudicitia, tum auctoris, tum B. Cypriani. Atqui illud mihi reprehendendo, dandi casu dictum esse adnotat Rhenanus, hoc est, digno qui reprehendar. Ego vero ex mss. 3. vatic. lego sed enim perseverant, pro perseverant, & forma & nitoris sui, cum Latino eandem nempe formam circumferentes. PAM.

^d Fæminæ nationum. Quid de istis loquar? anne illæ pudicæ? Angylæ (natio est) feminas suas primis noctibus nuptiarum adulteriis cogunt parere, mox ad pudicitiam legibus adstringunt, narrat Solinus in polyhist. longum esset de reliquis sermonem facere. LAC.

^e In habitus tamen licentias se dissolvat.] In antiquissimo exemplari legitur, In ambitus licentias sese dissolvat. Quod explicari non incommode videatur, si quis hic ambitum dici velit, quod supra Tertullianus ipse superficiem dixit, corpus videlicet, atque ipsius corporis ornamenta,

quæ animum ambiunt & vestiunt. De Pudicitia Christiana differit, eamque Gentili perfectiorem esse oportere ostendit. Itaque Gentilem pudicitiam adeo perversam esse ait, ut licet animus tenax in pudicitia nunquam violandæ proposito perseveret, ipsa tamen pudicitia in corporis excolendi exornandique licentias ita sese dissolvat & frangat, ut rem appetat cujus devitat effectum, hoc est, placere appetat, & adolescentium post se suspiria trahere gaudeat, cum tamen alienæ libidini, quam ipsa excitavit, succumbere nolit. RIG.

^f Quota denique est, quæ ne placere quidem extraneis concupiscat.] Quota est, inquit, pudicarum hodie Christianarum, quæ tam austera sit & serio pudica, ut ne placere quidem extraneis concupiscat? quæ non curet se expingi & exornari, vel idcirco, ut iis placeat? Quota denique est, quæ negare velit, aut quam non pudeat negare se unquam fuisse appetitam? quamquam ea sit & Gentilium pudicitia, ut non quidem delinquant, attamen eo se habitu exhibeant, ut velle videantur quod nolint; sic incedant, ut incessu ipso cultuque non denegent quod promittunt impudicæ. Tum ingerit, Quid mirum? perversa sunt omnia quæ Dei non sunt, Idem.

^g Quæ non sunt, vel idcirco se expingi curet. Arguit hic medicamenta & fucum quem adhibebant mulieres ut nitorem sibi conciliarent, atque in eo ut habet Clemens Alex. pædag. 3. cap. 2. Rerum omnium opificem reprehendere videntur, qui non satis pulchritudinis largitus LE PR.

^h Certe vel spiritum scandalo permovent. Concutiunt, inquietant. Etenim Spiritum Dei habent fideles seu sancti. Itaque si quid admittant a Malo, Spiritum Dei permovent, Spiritum quem a Domino sumpsere, secularis rei gratia concutiunt. Lata atque diffusa est operatio Mali, multiplicitas spiritus incitamenta jaculantis. Sic ipse Tertullia-

A Timor, fundamentum salutis est: ^a Præsumptio impedimentum timoris. Utilius ergo si speremus nos posse delinquere, quam si præsumamus non posse. sperando enim timebimus, timendo cavebimus, cavendo salvi erimus: contra si præsumamus, neque timendo, neque præcavendo salvi erimus. Qui securus agit, non & sollicitus, non possidet tutam & firmam securitatem. At qui sollicitus est, is vere poterit esse securus. Et de suis quidem servis Dominus pro misericordia sua curet: ut etiam præsumere illis de bono suo feliciter liceat. Quid autem alteri periculo sumus? quid alteri concupiscentiam importamus, ^b quam si Deus ^c non ampliando legem, facto stupri non discernat in pœna, nescio an impune habeat, quæ alicui fuerit causa perditionis. Perit enim ille simul ut tuam formam concupierit, & ^d facta es tu gladius illi. ut etsi a culpa vaces, ab invidia non libereris. ut cum in alicujus agro latrocinium gestum est, crimen quidem dominum non continget: ^e dum rus tamen ignominia notatur, ipse quoque in familia aspergitur. Expingamus nos, ut alteri pereant. ubi est ergo, Diliges proximum tuum sicut teipsum? Nolite vestra tantum curare, sed alterius. Nulla enuntiatio Spiritus sancti, ad præsentem tantum materiam, & non ad omnem utilitatis occasionem dirigi & suscipi debet. Cum igitur & nostra & aliorum causa versetur in studio periculossissimi decoris, jam non tantum confictæ & ^f elaboratæ pulcritudinis suggestum recusandum a vobis sciatis, sed etiam naturalis speciositatis obliterandum dissimulatione & incuria, ut perinde oculorum incurfibus molestum. Nam etsi accusandus decor non est, ut felicitas corporis, ^g ut divinæ plasticæ accessio, ut animæ aliqua vestis bona, timendus est tamen propter injuriam & violentiam sectatorum, quam etiam pater fidei Abraham in uxoris suæ specie peritumuit, ^h & sororem mentitus Saram, salutem contumelia redemit. Nunc non sit timenda dignitas formæ, ut nec possidentibus gravis, nec appetentibus exitiosa, nec conjunctis periculosa; non exposita tentationibus, non circumdata scandalis existimetur: sufficit quod ⁱ angelis Dei non est necessaria. Nam ubi pudicitia, ibi vacua pulcritudo; quia proprie usus & fructus pulcritudinis, luxuria, nisi si quis aliam messem decori corporis arbitratur. ^k Illæ sibi formositatem & datam extendant, & non datam requirant, quæ quod ab illa flagitatur, sibi quoque præstare se putent, quod alteri præstant. Dicit aliquis, Quid ergo non & exclusa luxuria, & admissa castitate, laudes corporis gloriam licet? Viderit quem juvat de carne gloriari. Nobis autem Primo quidem nullum gloriæ studium est: quia gloria exaltationis ingenium est. porro exaltatio non congruit professoribus humilitatis ex præscriptis Dei. dehinc ^l si omnis gloriam vana, & stuporata, quanto magis quæ in carne? ^m nobis dumtaxat. Nam etsi gloriandum est, in spiritus bonis, non in carne placere velle debemus, quia spiritualium sectatores sumus. Quibus operamur, illis gaudeamus. de his gloriam carpamus, de quibus salutem speramus. Plane gloriabitur Christianus etiam in carne, sed quum propter Christum lacerata duraverit, ut spiritus in ea coronetur, non ut oculos & suspiria adolescentium post se trahat. Ita quod ex omni parte in vobis vacat, merito & non habentes fastidiatis,

V 2

diatis,

nus loquitur lib. de Patientia. Et lib. de Spectaculis, Deus, inquit, Spiritum sanctum, utpote pro naturæ suæ bono tene-
re & delicatum, tranquillitate & lenitate & quiete & pace tractare præcepit. Idcirco placuit Eliberini Concilii Patribus, cereos per diem in cœmeterio non incendi. can. xxxiii. Inquietandi enim spiritus Sanctorum non sunt. Inquietantur autem ritu profano & Gentili. Nam per noctem quidem nulli opinor grave aut molestum fuerit, cum sit plaine & luminis solatio, & pudicitia testimonio necessarium. De cereis & lucernis per diem accensis nonnulla observabimus lib. ii. ad Uxorem, ad illud, Et procedet de janua laureata & lucernata, ut de novo consistorio libidinum publicarum. RIG.

^a Præsumptio impedimentum timoris. Argumentum hoc quam necessarius sit timor Dei ad salutem consequendam tractat Prosper Aquitan. lib. 3. de vita contempl. cap. 11. ubi etiam loquitur de timore cum oppositione ad præsumptionem, ut hic Tertullianus: ait enim homines cessare a timore Dei, illectos spe præsumptæ impunitatis. LAC.

^b Quam si Deus non ampliando legem, facto stupri non distinguat in pœna, nescio an impune habeat, quæ alicui fuerit causa perditionis. Exemplar Agobardi sic habet; Quasi Deus non ampliando Legem facto stupri concupiscentiam non discernat in pœna. Negatione detracta posteriore, sensus erit præclarus. Quasi Deus non ampliando Legem facto stupri concupiscentiam discernat in pœna. Nescio an impune habet, qui alicui causa fuerit perditionis. Ampliavit Legem Christus cum ait, Audistis quia dictum est antiquis, Non mœchaberis. Ego vero dico vobis, Quicumque aspicit mulierem ut concupiscat, &c. RIG.

^c Non ampliando legem. Sic lib. de Orat. Exinde aperte Dominus amplians legem, iram in fratrem homicidio superponit. Eodemque sensu lib. de Monog. dixit: Quæ ad justitiam spectant, non tantum reservata permaneant, verum & ampliantur. Idem.

^d Facta es tu gladius illi. Cyprianus lib. de Hab. virg.

Ut etsi ipsa non pereas, alios tamen perdas, & velut gladium te & venenum videntibus præbeas. Idem.

^e Dum rus tamen ignominia notatur. Erit cui magis placeat vulgata læstio: Dum res tamen ejus ignominia notatur, ipse quoque infamia aspergitur. Nos antiqui exemplaris scripturam ut Tertulliani genuinam defendimus. Idem.

^f Elaboratæ pulcritudinis suggestum. Non solum de coma verba hæc accipienda sed de totius corporis ornatu, per suggestum vero adparatum intellige. LE PR.

^g Ut divinæ plasticæ accessio. Cyprianus martyr de habitu virginum, Quod opus Dei & factura ejus & plastica adulterari nullo modo debeat. RHEN.

^h Et sororem mentitus Saram. In exemplari legitur: Et Isaac sororem ementitus Rebeccam. RIG.

^h Et sororem mentitus Saram. Multorum exercuit ingenia locus hic; qui enim mendacii patrocinium susceperunt, hoc loco vere abutuntur, & in suum sensum detorquent. Hac de re consulendus B. Augustinus lib. de mendacio ad Consentium, & lib. 22. adv. Faustum. LE PR.

ⁱ Angelis Dei. Fidelibus, Sanctis. RIG.

^k Illæ sibi formositatem & datam extendant, & non datam requirant, quæ quod ab illa flagitatur, sibi quoque præstare se putant, quod alteri præstant. Quæ sic interrogantis accentu legenda sunt, ut si diceret, Nonne pudeat Christianas, nativum sibi formæ decus augere, vel si desit, arte mendacioque supplere, quæ quod ab ea pulcritudine flagitatur, nempe vehementioris libidinis incendium, ac per hoc animæ perniciem, sibi quoque præstare se putant, quia alteri præstant? Sane si vere sint Christianæ, haud aliter se cum putabunt. Idem.

^l Si omnis gloria vana & stuporata. Stuporata dicit pro stollida & hebeti. Quo sensu dixit Catullus, Talis iste meus stupor nil videt, nihil audit. Ipse Tertullianus, libro superiore, ubi de lapillis & calculis, Solum hunc mulierum stuporem edificare noverunt. Idem.

^m Nobis dumtaxat. Præsertim. Idem.

- diatis, & habentes negligatis. ^a Sanctæ feminae, si naturaliter speciosæ, non adeo sit occasio, A
 IV. certe si & fuerit, non adjuvare, sed etiam impedire debet. Quasi Gentilibus dicam, ^b
 Gentili & communi omnium præcepto alloquens vos, ^c solis maritis vestris placere debe-
 tis. In tantum autem placebitis eis, in quantum aliis placere non curaveritis. Securæ estote,
 benedictæ; uxor nulla deformis est marito suo. satis placuit cum electa est, seu moribus, seu
 forma commendata. ne qua vestrum putet, si temperaverit a compositione sui, odium &
 aversionem maritorum profecuturam. omnis maritus castitatis exactor est. formam vero Fi-
 delis non expostulat, quia non iisdem bonis quæ Gentiles bona putant, capimur: Infidelis
 contra, etiam suspectam habet, vel ex illa scelerata in nos opinione Gentilium. Cui ergo
 pulchritudinem tuam nutris? si fideli, non exigit. si infideli, simplicem non credit. quid ge-
 V. stis aut suspecto, aut non desideranti placere? Hæc utique non in crudam in totum & feri-
 nam habitudinem insinuanda vobis suggeruntur, nec de bono squaloris & pædoris suade- B
 mus, sed de modo, & cardine, & ^d iustitia corporis excolendi. Non supergrediendum ultra
 quam simplices & sufficientes munditiæ concupiscunt, ultra quam Deo placet. In illum enim
 delinquant, quæ cutem medicaminibus urgent, genas rubore maculant, ^e oculos fuligine
 porrigunt. Displicet nimirum illis ^f plastica Dei: in ipsis se nimirum arguunt & ^g repre-
 hendunt artificem omnium. Reprehendunt enim cum emendant, cum adjiciunt, utique ab
 adversario artifice sumentes additamenta. Is est diabolus. Nam quis corpus mutare monstra-
 ret, nisi qui & hominis spiritum malitia transfiguravit? ille indubitate hujusmodi ingenia
 concinnavit, ut in vobis pareat ^h manus vos quodammodo Deo inferre. Quod nascitur,
 opus Dei est. Ergo ⁱ quod infingitur, diaboli negotium est. Divino operi Satanae ingenia
 superducere quam scelestum est? Servi nostri ab inimicis nostris nihil mutantur. milites ab
 hoste imperatoris sui nihil concupiscunt. De adversario enim ejus in cujus manu sis, aliquid C
 usui postulare, transgressio est. Christianus a Malo illo adjuvabitur in aliquo? nescio an hoc
 nomen ei perseveret, erit enim ejus, de cujus doctrinis instrui concupiscit. Quantum autem a
 vestris disciplinis & professionibus aliena sunt, quam indigna nomine Christiano, faciem
 fictam gestare, quibus simplicitas omnis indicitur? effigie mentiri, quibus lingua non licet,
^k appetere quod datum non sit, quibus alieni abstinencia traditur? ^l adulterium in specie
 exercere, quibus studium pudicitiae sit? Credite benedictæ. quomodo præcepta Dei custo-
 VI. dietis, liniamenta ejus in vobis non custodientes? Video quasdam capillum croco vertere.
 Pudet eas etiam nationis, quod non Germaniæ atque Galliæ sint procreatae. ita jam capillos
 transferunt. male ac ^m pessime sibi auspicantur flammeo capite, & decorum putant quod in-
 quinant. Atquin & detrimentum crinibus medicaminum vis inurit, & cerebro perniciem
 etiam cujuslibet sinceri humoris assiduitas reservat, tum ⁿ solis animando simul & siccando D
 capillo exoptabilis ardor nocet. Quis decor cum injuria? quæ cum immunditiis pulchritudo?
 Crocum capiti suo mulier Christiana ingeret ut in aram? Quodcumque enim immundo spiri-
 tui excremari solet, id nisi probis & necessariis & salutaribus usibus adhibeatur, ad quod Dei
 creatura prospecta est, sacrificium videri potest. Sed enim Dominus ait, Quis vestrum potest
 capillum atrum ex albo facere, aut album ex atro? Itaque revincunt Deum. Ecce, inquit,
 pro albo vel atro, flavum facimus, gratia faciliorem. quamvis & atrum ex albo conantur
 facere, quas pœniteat senectam usque vixisse. Pro temeritas! ^o rubescit ætas exoptata vo-
 tis,

^a Sanctæ femina si naturaliter speciosæ, non adeo sit oc-
 casio. Non est adeo præceptum in libidinem occasio sanctæ fe-
 minæ nativum formæ decus exquisitiore cultu non adjuvan-
 tis. Idem.

^b Gentili præcepto.) Hoc est, gentium omnium consen-
 su comprobato. Idem.

^c Solis maritis vestris placere debetis. Ironiam hic non
 agnosco quam putat Rhenanus, sensum esse existimo, Ter-
 tullianum severioris disciplinæ oblitum permittere foeminis
 ut ornatiores paulisper incedant, modo ne id alio animo fac-
 iant, quam ut maritis placeant. sic enim Clemens Alexan-
 dr. indulgere videtur pædag. 3. iis quæ maritis minus con-
 tinentibus nupserunt. LE PR.

^d Iustitia corporis excolendi.] Sic libro de Pallio, iusti-
 tiam pallii dixit, pro pallio bene convenienti, bene seden-
 ti. & supra colorem injustum. RIG.

^e Oculos fuligine porrigunt.) Stibio, πλασσοφθαλμῶν. Sic
 supra, illum ipsum nigrum pulverem, quo oculorum exor-
 dia producantur. Idem.

^f Oculos fuligine porrigunt. Forte perlinunt. Καλλελέφα-
 ρον intelligit quo ad palpebrarum venustatem utebantur.
 Apud Petronium, corymbio dominæ pueri adornat caput, im-
 mo supercilia etiam profert de pixide. Mart. lib. 9. epigr. 38.
 & lateas centum condita pixidibus. Juvenalis -- Ille superci-
 lium madida fuligine tinctum, obliqua producit acu. Uxo-
 rem suam laudat Philostratus in epist. quod fūco genas non
 inficeret, neque inter picturatas mulieres ascriberetur; sed
 inter vere pulchras, Clementi Alex. & veteribus ut est apud
 Athenæum lib. 15. ο φθαλμῶν εὐπογράφειται, est illud de quo
 hic agitur. LE PR.

^g Plastica Dei.] Cyprianus: Opus Dei, & factura ejus,
 & plastica adulterari nullo modo debet. RIG.

^h Reprehendunt artificem, &c. Tantum Tertulliano dis-
 plicuit φιλοσοφία ut ipsius artificem Diabolum asserere non
 vereatur. Cum enim quod nascitur Dei sit, sequitur Dia-
 boli opus esse quod affingitur; monuit etiam injuriam Deo
 fieri cum ejus opus extraneo fūco & emendicato nitore or-
 natur. LE PR.

ⁱ Manus deo asferre.] Cyprianus: Manus Deo inferunt,
 quando id quod ille formavit, reformare & transfigurare
 contendunt. RIG.

^j Quod infingitur.] πο' ἐμπλαττόμενον. Idem.

^k Appetere quod datum non sit.] Vetus codex: Quod
 ad tuum non sit. RIG.

^l Adulterium in specie exercere.) In specie, in vultu,
 in forma. Idem.

^m Pessime sibi auspicantur flammeo capite.] Sic lib. 1.
 ad Uxor. Ignis illius inextinguibilis imaginem trahant, aus-
 picia pœnæ suæ. Cyprianus: Malo præsigio futurorum capil-
 los jam tibi flammeos auspicaris. Hieron. ad Lætiam: Nec
 capillum invases, & ei aliquid de gebennæ ignibus auspice-
 ris. Idem.

ⁿ Solis ardor animando cap.] Animando, colorando, ut
 Animata fruges, Lucretio, &, Animata exta, Arnobio.
 Idem.

^o Erubescit ætas exoptata votis.] Q. Serenus:

Quos pudet ætatis longæ, quos sancta senectus
 Offendit: cupiunt properos abscondere canos,
 Et nigrum crinen fūco simulare dolofo, &c. Idem.

A tis, furtum conficitur, adolescentia in qua delinquimus suspiratur, occasio gravitatis interpolatur. Absit sapientiæ filiabus stultitia tanta. Senectus cum plus occultari studuerit, ^a plus detinetur. Hæc est æternitas vera de capilli juventute. ^b Hanc incorruptibilitatem habemus superinduere ad novam domum, quam monarchia pollicetur. Bene properatis ad Dominum. bene festinatis excedere de iniquissimo seculo; quibus ad finem propinquare deformis est. Quid item tanta ordinandi crinis operositas ad salutem subministret? quod crinibus vestris VII. quiescere non licet, modo substrictis, modo relaxatis, modo suscitatis, modo elisis? Aliæ gestiunt in cincinnos coercere, aliæ ut vagi & volucres elabantur, non bona simplicitate. ^c Affigitis præterea nescio quas enormitates capillamentorum, nunc in galeri modum, quasi B vaginam capitis & operculum verticis, nunc in cervi cum retro suggestum. Mirum quod non contra Dominica præcepta contenditur. Ad mensuram neminem sibi adjicere posse pronuntiatum est. Vos vero adjicitis ad pondus, ^d colluras quasdam, vel scutorum umbilicos cervicibus astruendo. Si non pudet enormitatis, pudeat inquinamenti: ne exuvias alieni capitis, forsan immundi, forsan nocentis & gehennæ destinati, sancto & Christiano capiti supparetis. Immo omnem hanc ornatus servitutem a libero capite depellite. Frustra laboratis ornata videri, ^e frustra peritissimos quosque ^f structores capillaturæ adhibetis. Deus vos velari jubet. Credo ne quarumdam capita videantur. Atque utinam miserrimus ego, in illa die Christianæ exultationis, vel infra calcanea vestra caput elevem: videbo, an cum cerussa, & purpurisso, & croco, & illo ambitu capitis resurgatis: an taliter expectas angeli in nubila sublevent obviam Christo in aere. Si nunc bona & Dei sunt, tunc quoque occurrent resurgentibus corporibus, & sua loca agnoscent. Sed non potest resurgere, nisi caro & spiritus solus ac purus. Damnata sunt igitur quæ in carne & spiritu non resurgunt, quia Dei non sunt. C Damnatis hodie abstinete. Hodie vos Deus tales videat, quales tunc videbit. Videlicet VIII. nunc vir, ut sexu æmulus, & feminas a suis depello. An & nobis quædam, ^h respectu obeundæ gratuitatis, propter metum debitum Domino detrahuntur? Siquidem & viris propter feminas, ut feminis propter viros vitio naturæ ingenua est placendi voluntas; propriasque præstigias formæ & hic sexus sibi agnoscit, barbam acrius cadere, ⁱ intervellere, ^k circumradere, capillum disponere, & decolorare caniciem, primam quamque subducere totius corporis lanuginem, pigmento quoque muliebri distringere, cetera pulveris cujusdam asperitudine levigare, tum speculum omni occasione consulere, anxie inspicere: cum tamen cognito

^a Plus detinetur.] Plus accusatur, eo magis furti & mendacii crimine tenetur. Ipse, lib. 11. ad Uxorem: *Quam hujus amensie causam detineam?* Idem.

^b Hanc incorruptibilitatem habemus superinduere ad novum hominem quem monarchia pollicetur.] Vel, si magis placeat, & mihi quidem certe magis placet, *Ad novam domum quam monarchia pollicetur.* Sic autem emendavimus ad veteris scripturæ vestigia, quæ in Agobardi libro cernuntur hujusmodi: *Hanc incorruptibilitatem habemus semper induere ad novum dum qua monarchia pollicetur.* Succenset feminis Christianis, quæ circa corporis ornatum nimis occupatæ parum meminerant Apostoli, ad multo præstantiorum corporum nostrorum apud Deum gloriam provocantis. Alludit autem ad illa Pauli ad Cor. I. 15. & II. 5. jubentis Christianos bene de resurrectione sperare, quæ mortalia corpora superinduet immortalitate. Tunc enim futurum, ut beatorum animæ ad corpora redeant sua, tanquam ad domicilia nova; quippe jam æterna; quippe superinduta immortalitate, tanquam vestimento novo, nullis unquam posthæc ætatibus deterenda. Ait igitur, frustra occultari senectutem, quæ quo magis premitur, eo magis erumpit; quo plus occultatur, plus accusatur. Dein cum indignatione simul & risu, *Hæc est, inquit, æternitas vera, de capilli juventute.* Hanc incorruptibilitatem habemus superinduere ad novam domum, quam monarchia pollicetur. Monarchiam dicit, Deum optimum maximum, sanctissimæ Trinitatis unitatem. quo sensu vocabulum istud frequentissime usurpavit adversus Praxeam disputatione. Hæc certissima est loci depravatissimi scriptura. Nec jam moveor illa codicis Divionensis aut Pithœani cunctis hætenus editionibus receptissima: *ad domum domini quam acacia pollicetur.* Quamvis acaciam Plinius & Medici describant spinæ genus in Ægypto, Cappadocia & Ponto, unde succus sive gummi tanta ad spissandum vi, ut gallæ vicem præbeat coriariorum officinis, adscitæ & mulierum fucis, adstringendæ cutis laxitati, & rugis inducendis, atque etiam capillo tingendo. *δένδρον ἔχει στυπτικὴν. μολύνει δὲ τριχάς,* inquit Dioscorides. & Marcellus, inter medicamenta quæ capillo nigrando & incrispando dictari ætate sua solebant, acaciæ meminit. Verum hæc neque Apostoli, neque Tertulliani sententiæ conveniunt satis. Minime autem quæ de innocentia, quam Græci ἀνγλία dicunt, Rhenanus, Pamelius, & alii tentavere, codicis subvetusti depravatione decepti. Idem.

^c Affigitis præterea, &c. De galero seu galericulo id intellige, quem ob capillorum raritatem adhibebant tam viri

quam mulieres, adjectis capillis humanis: ea autem industria capiti conglutinatorum erat, ut naturalis non asciticia coma videretur. De eo Juven. Sat. 6.

Sed nigrum flavo crinem abscondente galero. LE PR.

^d Colluras quasdam. Collyridas habent alii codices. Est autem Collyris placentæ genus, figura rotunda, adeo ut idem esse videatur ac umbilicus in scutis. Juvenalis Sat. 6.

Sed quæ mutatis inducitur, atque fovetur

Tot medicaminibus, cœtæque filiginis offas

Accipit, & madidæ facies dicitur an ulcus?

Magnus Scaliger legebat *sputorum umbilicos*, hoc est bullas & pompholygas corii quod inducebatur. Idem.

^e Frustra peritissimos quosque structores capillaturæ. Hi peculiari vocabulo Cosmetæ dicebantur. Glossæ veteres. Κοσμητοὶ Ornamentarius, Ornator. Juven. — *Ponunt Cosmetæ tunicas.* Et puellæ in eum usum adhibetæ, nam & in glossis legimus κοσμητοὶς Ornatrices. Ulpianus l. item legato. de leg. 1. ubi de iis quæ uxoris causa parata dicuntur. Item legato continentur mancipia, puta leſticarii qui solam matrem familias portabant: item mancipia alia. Puellæ fortassis, quæ sibi comas mulieres exornant. sic enim legendum videretur. RIG.

^f Structores capillaturæ. Hæc vox structor, absolute, de rebus variis accipitur, aliquando pro ferculorum compositorum, ut ait Servius, & apud Petronium in cæva Trimalcionis, proprium convenientemque materiæ structor imposuerat cibum. aliquando pro ferculorum scissore Juven. sat. 5.

Structorem interea, ne qua indignatio desit,

Saltantem spectas, & Chironomanta volanti

Cultello, donec peragat, dictata magistri

Omnia nec minimo sane discrimine refert

Quo gestu lepores, & quo Gallina secetur. LE PR.

^g Feminas a suis depello.] Quasi a dotibus suis, a bonis suis & propriis; cultu & ornatu. RIG.

^h Respectu obeundæ gratuitatis.] Sic habet verus exemplar hoc sensu; Nos viri, si feminas volumus morigeras nobis suadentibus, ut a corporis cultu ornatuque abſtineant, sumus invicem grati, & nobis quædam ipsi etiam detrahi patiamur. Si tamen quis malit, *Respectu obeundæ gravitatis*, non carebit ratione. Idem.

ⁱ Intervellere. Nimiam illam venustatis & juventutis affectionem infectatur, qua vossellis pilos avellebant ut laviores viderentur, quod in nostris etiam hominibus carpere facile esset. LE PR.

^k Circumradere. Optime Rigaltius cum cæteri vulgo legant *circumdare*, in quo interpretando mirum quam æ-

cognito Deo, adempta placendi voluntate per luxuriæ occasionem, omnia illa ut otiosa, aut A hostilia recusantur. Nam ubi Deus, ibi pudicitia, ibi gravitas adjutrix & socia ejus. Quo ergo pacto ^a pudicitiam sine instrumento suo, id est, sine gravitate tractabimus? Quomodo autem gravitatem administrandæ pudicitiae adhibebimus, nisi & in facie, & in cultu, & in IX. totius hominis contemplatione severitas circumferatur? Quamobrem erga vestitum quoque ^b & reliqua compositionis vestrae impedimenta, perinde vobis curanda est amputatio, & ^c decussio redundantioris nitoris. Nam quid prodest, faciem quidem frugi & expeditam & simplicitatem condignam divinæ disciplinæ exhibere, cetera vero corporis, ^d laciniosis pomparum & deliciarum ineptiis occupare? Hæ pompæ quam de proximo curent luxuriæ negotium, & obstrepant pudicitiae disciplinis, dinoscere in facili est, quod gratiam decoris cultus societate prostituant: adeo si desint, irritam & ingratham reddunt, velut exarmatam & naufragam. Contra si forma defecit, adminiculum nitoris quasi de suo gratiam supplet. ^e ^B ^{tes} denique requietas jam & in portum modestiæ subductas splendor & dignitas cultus avocant, & severitatem appetitionibus inquietant, ^f compensantibus scilicet habitus irritamentum pro frigore ætatis. Ergo benedictæ, primo quidem ut lenones & prostitutores vestitus & cultus ne in vos admiseritis, tum si quas divitiarum vel natalium, vel retro dignitatum ratio compellit, ita pompaticas progredi, ut sapientiam non videantur consecutæ, temperare malum hujusmodi curate, ne totis habenis licentiam usurpetis prætextu necessitatis. Quomodo enim humilitatem quam nostri profitentur, implere poteritis, non perpastinantes divitiarum vestrarum vel elegantiarum usum, quæ ad gloriam faciunt? Gloria autem exaltare, non humiliare consuevit. ^g Non enim utemur nostris? Quis autem prohibet uti? secundum Apostolum tamen, qui nos uti monet mundo isto, quasi non abutamur. ^h Præterit enim habitus mundi hujus. Et qui emunt, sic agant quasi non possidentes. Cur ita? quoniam ⁱ præmiserat dicens: Tempus in collecto est. Si ergo uxores quoque ipsas sic habendas demonstrat tanquam non habeantur, propter angustias temporum, quid sentiat de vanis instrumentis earum? Non enim & multi ita faciunt, & se spadonatui obsignant, propter regnum Dei tam fortem & utique permissam voluptatem sponte ponentes? Numquid non aliqui ipsam Dei creaturam sibi interdiciunt, abstinentes vino, & animalibus esculentis, quorum fructus nulli periculo aut sollicitudini adjacent, sed humilitatem animæ suæ in victus quoque castigatione Deo immolant? Satis igitur & vos usæ estis divitiis atque deliciis, ^j satis dotum vestrarum fructus decidistis ante notitiam salutarium disciplinarum. Nos sumus in quos decurrerunt fines seculorum. Nos destinati a Deo ante mundum ^k in extimatione temporali. Itaque castigando & castrando (ut ita dixerim) seculo erudimur a Domino. Nos sumus circumcisio omnium, spiritualis & carnalis. nam & in spiritu & in carne seculo circumcidimur. ^l ^D Nimirum enim Deus demonstravit succis herbarum & ^m concharum salivis incoquere lanas. exciderat illi, cum universa nasci juberet, purpureas & coccineas oves mandare: Deus & ipsarum vestium officinas commentus, quæ leves & exiles, solo pretio graves essent; Deus & auri tanta opera produxit complectendis & distinguendis lapillis: ⁿ scrupulosa Deus auribus vulnera intulit: & tanti habuit vexationem operis sui, & cruciatus infantiae innocentis tunc primum dolentis, ut ex illis ^o ad ferrum nati corporis cicatricibus, grana nescio quæ penderent,

fluant. Lacerda & Pamelius erudite quamplurima adducunt ut pravam lectionem explicant. LE PR.

^a *Pudicitiam sine instrumento suo.*] Instructior est pudicitia, quæ gravitatem habet comitem. RIG.

^b *Et reliqua compositionis vestrae impedimenta.* Per impedimenta hic intelligit totam illam cultus muliebris suppellectilem, quæ sarcinæ cujusdam instar est. Sic lib. de habitu mul. *Ideo omnia ista damnata, & mortuæ mulieris impedimenta sunt, quasi ad pompam funeris constituta.* RHEN.

^c *Decussio redundantioris nitoris.* Ad elegantiam exprimentam vox *nitor* apprima est, teste Casperio in Statium. Horat. *ex nitido fit rusticus.* Statius in prorept. Crispini, & in Sylvis, item Martialis. vel hoc dicit propter amatores foeminarum; solenne enim latinis hujusmodi amatores nitidos dici. Plautus Casina: *qui postquam amo Casinam, magis niteo.* & Juvenalis *Hilares nitidique vocantur.* Quod monuit Taubmannus. sed unde decussio? an a vento imminente qui flosculos omnes in terram prostermit? Crediderim dicente Tullio. 2. off. *ficta omnia, & leniter tanquam flosculi decidunt.* Qui tropus invenitur in epist. Jacobi cap. 1. ubi *τὸ ἀνδρὸς αὐτὸς ἡ γένεσις, & flos ejus decedit.* ab hoc itaque Tertullianum sumpsisse metaphoram existimo. LAC.

^d *Laciniosis pomparum, &c.* Hoc est variis & redundantibus; hoc verbo etiam alibi usus est. RHEN.

^e *In portum modestiæ.* Translatio est a navibus, quæ in rutam stationem ex alto mari subducuntur. Idem.

^f *Compensantibus scilicet habitus irritamentum pro frigore ætatis.*] Ait, feminas ætate jam deservescere, corpora sua tanto studio curare & colere, ut appetitionem sui excitent: & si quid frigus ætatis extinxit, habitus delicati lascivia irritet atque redaccendat. RIG.

^g *Non enim utemur nostris?*] Hæc sub feminarum personam querentium, quod a suis depellantur. Idem.

^h *Præterit enim habitus mundi hujus.* Habitum dicit quod Paulus *ἡ γένεσις.* Idem.

ⁱ *Satis dotum vestrarum fructus decidistis.*] Hæc erant in libris hætenus editis depravatissima. Emendavimus ex Agobardino. Ait autem quasi ad universum genus feminarum, Vos feminæ, satis antequam inter homines Christus nominaretur, usæ estis divitiis atque deliciis: satis dotium vestrarum usuras, quæ maritorum commodis cedere debebant, ipsæ decidistis ac præcepistis in omne luxuriæ genus, in sumptus insanos: satis permistis decerpi voluptarios fructus pulcritudinis, qua dotata fueratis. Lulistis; satis est. Nunc inciderunt alia tempora; & majoris momenti negotia vos tenent. salutarium disciplinarum notitia nos alio vocat, ante ipsius mundi exordia destinavit nos Deus victuros in extimis temporibus in extimatione temporali, hoc est, in fine temporum. quo tempore cogitandum nobis non de terrenis ac momento perituris, verum de cœlestibus ac perpetuo duraturis. Idem.

^k *In extimatione temporali.*] In extremis temporibus, in fine seculi. Extimationem hic eo intellectu percipi voluit, quo *extimavit*, libro de Corona, *Contactum in manibus extimavit.* Idem.

^l *Concharum salivis.*] Non raro Plinius Salivæ vocabulum usurpat pro humore & succo. Ac de purpuris & muricibus dixit, *Lentorem cujusdam cera salivant.* Idem.

^m *Scrupulosa vulnera.*] Unde gemmarum scrupuli penderent. Idem.

ⁿ *Ad ferrum nati corporis.*] Natum ad ferrum corpus dicit, quod simul ut natum est, ferro vulneratur, ima auricilla infantium pertusa. Idem.

carum libidinum victimæ? quas si quæ leges a maritalibus & matronalibus decoramentis A coercebant, jam certe seculi improbitas quotidie insurgens honestissimis quibusque feminis, usque ad errorem dinoscendi, coæquavit. Quamquam lenocinia formæ nunquam non profuturo corpori conjuncta & debita, etiam scripturæ suggerunt. Illa civitas valida, quæ super montes septem & plurimas aquas præsidet, prostituta appellationem a Domino meruit. Sed quali habitu appellationi suæ comparata est? Sedet certe in purpura & coccino, & auro, & lapide pretioso. Quam maledicta sunt, sine quibus non potuit maledicta & prostituta describi? ^a Thamar illa, quia se expinxerat & ornaveratur, idcirco Judæ suspitione visa est ^b quæstui sedere; adeoque sub velamento latebat, ^c habitus qualitate quæstuariam mentiente, ut quæstuariam & voluerit, & compellaverit, & pactus sit. Unde addiscimus adversus congressus & suspiciones impudicas providendum omni modo esse. Quid enim castæ mentis integritas alterius suspitione maculatur? quid speratur in me quod averfor? quid non mores meos habebitus pronunciat, ne ^d spiritus per aures ab impudentia vulneretur? ^e Liceat videri pudicam, certe impudicam scilicet. Aliqua fors dicet: Non est mihi necessarium hominibus probari: nec enim testimonium hominum requiro: Deus conspexor est cordis. Scimus omnes, dum tamen quid idem per Apostolum dixerit recordemur: ^f Probum vestrum coram hominibus appareat. Ad quid, nisi ut malitia accessum ad vos omnino non habeat, vel ut malis exemplo & testimonio fitis? Aut quid est, Luceant opera vestra? ^g Quid autem nos Dominus lucem mundi vocat? quid civitati super montem constitutæ comparavit, si non relucemus in tenebris, & extamus inter demersos? Si lucernam tuam sub modio abstruseris, ^h in tenebris derelicta a multis incurseris necesse est. Hæc sunt quæ nos luminaria mundi faciunt, bona scilicet nostra. Bonum autem, dumtaxat verum & plenum, non amat tenebras, gaudet videri, & ⁱ in ipsas denotationes exultat. Pudicitia Christianæ satis non est esse, C verum & videri. Tanta enim debet esse plenitudo ejus, ut emanet ab animo ad habitum, & eructet a conscientia in superficiem, ^k ut & a foris inspiciat quasi supellectilem suam, quæ conveniat fidei continendæ in perpetuum. Discutiendæ sunt enim deliciae, quarum mollitia & fluxu fidei virtus effeminari potest. Ceterum nescio ^l an manus spatulio circumdari solita, in duritiam catenæ stupefcere sustineat. ^m nescio an crus periscelio lætatum in nervum se patiatur artari. timeo cervicem, ne margaritarum & smaragdorū laqueis occupata, locum spathæ non det. Quare, benedictæ, meditemur duriora, & non sentiemus: relinquamus lætiora, & non desiderabimus. Stemus expeditæ ad omnem vim, nihil habentes quod relinquere timeamus. Retinacula ista sunt spei nostræ. Projiciamus ornamenta terrena, si cœlestia optamus. Ne dilexeritis aurum, in quo omnia delicta populi Israel denotantur. ⁿ Odisse debetis

Ego autem puto nullam esse mortalibus possessionem hac præstantiorem, neque pulcriorem. LAC.

^a Thamar illa visa, &c. Visa est quæstui. Id est, ad quæstum sedere, &c. Etiam hanc scripturam posteriori loco citat B. Cyprianus, ut ostendat mulierem ornari seculariter non debere, in hæc verba. *Thamar cooperuit se pallio* (quod appellat & B. Hieronymus theristrum) & adornavit, & cum aspexisset eam Judas, visum est ei meretricem esse. Illud autem & voluit, accipere videtur auctor, pro concupiscentia ejus exarlit. PAM.

^b Quæstui sedere. Sedere, mulierum est quæ fornicariæ sunt. De eadem Thamar Gen. 38. *Operuit se peplo & obtegit se, confeditque in porta oculorum.* vel ut vulgatus, *mutato habitu sedit in bivio itineris.* & Jeremiæ cap. 3. *vide ubi non prostrata sis, in viis sedebas.* Fuit enim solenne Hebræis, ut meretrices publicas obsiderent vias. Unde illud Ezech. 16. *ad omne caput viæ edificasti signum prostitutionis tuæ & iterum, edificasti lupanar tuum in capite omnis viæ.* inde etiam apud Romanos *prosedæ*, quarum meretricum frequens mentio quod ante fores sederent. Plautus in Pœn. *Prosedas, pistorum amicas, reliquias alicarias.* LAC.

^c Habitus qualitate quæstuariam mentiente. Perstringit fortasse quandam mulierem quæ in illo luto hæserat, qua ratione sat. 6. Juvenalis Messalinam tangit quæ *nuda papillis Constitit auratis titulum mentita Lyciscæ.* quæ scilicet cellam intravit in qua scdum prostibulum federat, mentiundo, se quæstum corporis facere. LE PR.

^d Spiritus per aures ab impudentia vulneretur. Ab impudentia scilicet juvenum proteruorum, qui te in tali habitu pro impudica compellere, & impudenti alloquio spiritum tuum laceffere & inquietare audebunt, atque ita per aures tuas pudorem tuum vulnerarunt, sic spiritum secularis rei gratia concutit. Et spiritum scandalo permovent. Concil. Eliber. *spiritus Sanctorum inquietantur.* RIG.

^e Liceat videri pudicam, certe impudicam scilicet.] Sic habet exemplar Agobardi, *Certe impudicam. scilicet.* Quæ pronuntiando adjuvanda sunt indignationis accentu. Nam hoc fere est, ut etiam impudicæ videri velint pudicæ. Aprius ad Tertulliani sententiam procedet interpunctio & scriptura hujusmodi. *liceat videri pudicam. Certe impudicam scilicet.* Alloquitur sceminam Christianam quæ pudica quidem erat, verum cultu incessuque licentioze prodibat, itaut-

occasionem præberet procacibus, adsectandi compellendique velut impudicam, liceat, inquit Septimius, videri pudicam. addit certe hoc licere debet, si licere putas videri impudicam. Idem.

^f Probum vestrum coram, &c. Ad verbum expressit quod græce est apud Apostolum, quo nomine ubique S. Paulum Apostolum intelligit, Philipp. 2. *τὸ ἐπικρίνεις ὑμῶν*, pro quo noster vulgatus interpret paraphrasticos, *modestia vestra.* PAM.

^g Aut quid nos dominus. Quum apud Math. Græce legatur *τὸ φῶς τῆ δόξης σου*, nusquam autem *νόστος* pro terra usurpetur, etiam hic videtur memoria lapsus Auctor; eo quod paulo ante præcessit, *sal terræ*, quam alioqui debuisset dicere *lumen mundi*, quemadmodum *luminaria mundi.* Idem.

^h In tenebris derelicta a multis incurseris necesse est.] Vulgo legitur, *A multis incuseris.* In codice Agobardi, *Incluseris.* Scribendum, *Incurseris.* Hoc sensu, Fieri non potest, quin multi offendant tibi in tenebris relictæ. Incurfandi vocabulum hic ambiguum est. Nam & incurfari femina dicitur, quæ cæco libidinantium impetu opprimitur. Sic ipse Tertull. lib. 1. ad Nat. *Quoties in tenebris incurfasset incesta.* Et Nota diligenter, *ut cum tenebræ irruerint, non erres, extrancam incurfans.* Et libro de Pudic. *Nec enim interest, nuptam alienam aut viduam quis incurset.* Idem.

ⁱ In ipsas denotationes, &c. Fabius declam. 19. *omnium denotatione damnatus.* Idem.

^k Ut est a foris inspiciat quasi supellectilem suam.] A foris, ut Deforis, Abintus, & Deintus. Idem.

^l An manus spatulio circumdari solita. Spathalium muliebri ornamentum ἀπὸ τῆ σπαθῆς quod deliciarum significat. RHEN.

Nescio an crus periscelio. Periscelide sive periscelio crura vel tibiz exornabantur. *οὐχὶ* græci crus vocant. RHEN.

^m Nescio an cerus periscelio lætatum in nervum se patiatur artari.] Libri hætenus editi, *Nescio an crus de periscelio in nervum se patiatur artari.* Non equidem male nec ineleganter. Periscelium dicit, quod Juvenalis, periscelidem, Sat. vi. RIG.

ⁿ Odisse debetis quod patres perdidit.] Antea legebatur, *quod Judeos perdidit.* Glossema est & interpretamentum ejus quod Tertullianus scripserat *Patres.* Idem.

A debetis quod patres perdidit, quod relinquentibus Deum adoratum est: ^a etiam tunc aurum ignis est: Ceterum tempora Christianis semper, & nunc vel maxime, non auro, sed ferro transfiguntur: stolæ martyriorum præparantur, ^b Angeli bajuli sustinentur. Proдите vos medicamentis & ornamentis exstructæ, Prophetarum, & Apostolorum fumentes de simplicitate candorem, de pudicitia ruborem, depictæ oculos verecundia, & os taciturnitate, inferentes in aures sermones Dei, adnectentes cervicibus jugum Christi, caput maritis subjicite, & satis ornata eritis. manus lanis occupate, pedes domi figite, & plusquam in auro placebitis. Vestite vos serico probitatis, ^c byssino sanctitatis, purpura pudicitia. Taliter pigmentata, Deum habebitis amatorem.

^a Etiam tunc aurum ignis est.] Libro superiore dixit de auro, Nomen terræ in igne reliquit. Itaque jam ab igne habet quod aurum est. Ignis autem mentione, perpetuo alludit ad ignem paratum supplicio profanorum. Idem.

^b Angeli bajuli sustinentur.] Hoc est, Angeli expectantur, qui in cælum sublevent obviam Christo. Sic ipse Tertulliani præcedenti libro. Videbo, an cum cerussa,

& purpurisso, & croco, & illo ambitu capitis resurgatis: an taliter expectas Angeli in nubila sublevent obviam Christo in aere. Idem.

^c Byssino sanctitatis: Byssum speciem esse lini Indici vulgo fertur, quod ex arbore Ponticæ hujus perlimili lanæ ad instar ducitur: quamvis nonnulli Indicæ plantæ corticem esse affirmant. LE. PR.

Q. SEPT. FLOR. TERTULLIANI

A D U X O R E M L I B. I.

A R G U M E N T U M.

Nuptias secundas potissimum hic reprehendit, non tamen ea acerbitate qua aliis in libris; cum enim rebus suis prospectum veller; optime uxorem pari utriusque consensu a se separatam monuit, ne si ipse prior de seculo evocaretur, nuptias iterum cogitaret, unde sub finem viduitatem non inferiorem virginitate, licet difficiliorem docet.

AIGNUM duxi, dilectissima mihi in Domino conserva, quid tibi sectandum sit post discessum de seculo meum, si prior te fuero vocatus, jam hinc provide, ut provisum observes, mandare fidei tuæ. Nam secularibus satis agentes sumus, & utrique nostrum consultum volumus. ^a talibus tabulas ordinamus, cur non magis de divinis atque cœlestibus posteritati nostræ prospicere debeamus, & legatum quodammodo prælegare, admonitionem & demonstrationem eorum, quæ ex bonis immortalibus & hæreditate cœlorum deputantur? ^b Tu modo ut solidum capere possis hoc meæ admonitionis ac fidei commissum, Deus faciat, cui sit honor, gloria, claritas, dignitas, & potestas & nunc & in secula seculorum. Præcipio igitur tibi, quanta continentia potes, post excessum nostrum renuncies nuptiis, nihil mihi isto nomine collatura, nisi quod tibi proderis. Ceterum Christianis seculo digressi nulla restitutio nuptiarum in die resurrectionis repromittitur, translatis scilicet in angelicam qualitatem & sanctitatem. ^c Proinde sollicitudo nulla quæ de carnis zelo venit etiam illam septem maritorum resurrectionis

X ctionis

^a Talibus tabulas ordinamus.] Tertullianus Ecclesiæ Carthaginensis presbyter, ætate jam ingravescente admonitus libros ad uxorem adhuc vividam duos, quasi testamenti tabulas condidit. quorum altero quidem dilectissimæ conjugis fidei committit, ut si prior ipse ad Dominum migraverit, nuptiis secundis abstineat. altero præcipit, ut si minus abstinendum sibi ducat, tantum Christiani nuptias sequatur. Itaque priore lib. præfatur, hancce curam homine esse Christiano dignissimam. Etenim omnes ferme homines rebus suis, humanis & mortalibus, sollicite atque anxie providere, ac super iis tabulas ordinare, quas diligentissime servari cupiant. Quod si momentaneis ac perituris tantopere cavent; cur non magis de divinis atque immortalibus bonis posteritati suæ consultum velint? Nam secularibus, inquit, satis agentes sumus, & utrique nostrum consultum volumus. Si talibus ordinamus, cur non magis de divinis atque cœlestibus posteritati nostræ prospicere debeamus? Sic in vulgatis editionibus. Aliis placuit, Si de talibus ordinamus. Liber Agobardi genuinæ lectionis vestigia servavit: Utrique nostrum consultum volumus talibus talibus ordinamus, &c. Facilis hallucinatio fuit, Talibus scripsisse pro Tabulis, præcedentis vocabuli repercussu. Quare sic edidimus: Utrique nostrum consultum volumus talibus tabulas ordinamus: cur non magis de divinis atque cœlestibus posteritati nostræ prospicere debeamus? RIG.

^b Tu modo ut solidum capere possis hoc meæ admonitionis ac fidei commissum.] Alludit ad solidi capacitatem inter virum & uxorem, quæ non nisi certis casibus permittebatur ex lege Julia & Papia. Qua de re exstat inter fragmenta Ulpiani titulus xvi. Ad easdem quoque leges alludit etiam lib. de

Monogamia, Aliud est si & apud Christum legibus Julii agi credunt, & existimant cœlibes & orbos ex testamento Dei solidum capere non posse. Idem.

^c Proinde sollicitudo nulla, quæ de carnis zelo venit etiam illam septem maritorum resurrectionis dies offendet.] In vulgatis editionibus legitur: Christianis seculo digressis nulla restitutio nuptiarum in die resurrectionis repromittitur, translatis scilicet in angelicam qualitatem & sanctitatem. Proinde sollicitudo nulla quæ de carnis zelo, vel Domini sententia, illa quam septem fratribus per successionem nupsisse voluerunt, neminem tot maritorum resurrectionis die offendet, nec quisquam illam confusus expectat. Questio Saducæorum cessit sententia Domini. Quæ lectio Tertulliani sensum pæne obruit præfocaturque. Hæc enim, Proinde sollicitudo nulla quæ de carnis zelo, pendent imperfecta. Jam illud, Vel Domini sententia, plane importunum est, & sequentibus haud congruit. Sequentia vero, Illa quam septem fratribus per successionem nupsisse voluerunt, neminem tot maritorum resurrectionis die offendet, Tertullianicum dicendi genus minime sapiunt. Agobardi liber mendosa hæc esse indicat, verum nec ipse caret mendis. Sic enim habet: Christianis seculo digressis nulla restitutio nuptiarum in die resurrectionis repromittitur, translatis scilicet in angelicam quantitatem & sanctitatem. Proinde sollicitudo nulla quæ de carnis zelo venit, & jam illam quam septem fratribus per successionem maritorum resurrectionis dies offendet, nec quisquam illam confusus expectat. Hæc vetustissimi exemplaris scriptura satis admonet veram atque germanam adulterinam superjecta viriatam fuisse, ac vitii partem sane discuit: reliquum discerni ac discuti posse mihi videtur, si posteriorem periodum sic legimus: Proinde sol-

- tionis dies offender, nec quisquam illam confusus expectat. quæstio Sadducæorum cessit A
sententiæ Domini. Nec me putes propter carnis tuæ integritatem mihi perservandam, de
contumeliæ dolore suspectum insinuare jam hinc tibi consilium viduitatis. Nihil tunc inter
nos dedecoris voluptuosi resumetur. Non enim tam frivola, tam spurca Deus suis pollicetur.
Sed an tibi vel cuicunque alii ^a feminæ ad Deum pertinenti proficiet quod suademus, licet
II. pertractare. Non quidem abnuimus conjunctionem viri & feminæ benedictam a Deo, ^b ut
seminarium generis humani, & replendo orbi, & instruendo seculo, excogitatam, atque
exinde permissam; unam tamen. Nam & Adam unus Evæ maritus, & Eva una uxor illius,
una mulier, una costa. Sane apud veteres nostros; ipsosque Patriarchas, non modo nubere,
sed etiam plurifariam matrimoniis uti fas fuit. Erant & concubinæ. Sed licet ^c figuraliter in
Synagoga Ecclesia intercesserit, ut tamen simpliciter interpretemur, necessarium fuit infi-
tuere, quæ postea aut imputari mererentur. Superventura enim lex erat. Oportebat legis B
adimplendæ causas præcucurrere. Item mox legi succedere habebat Dei sermo, circumcisio-
nem inducens spiritalem. Igitur per ^d licentiam tunc passivam, materiæ subsequentiū
emendationum præministrabantur, quas Dominus Evangelio suo, dehinc Apostolus in ex-
III. tremis seculi aut excidit redundantes, aut composuit inconditas. Sed non ideo præ-
miserim de libertate vetustatis, & posteritatis castigatione ut præstruam Christum separandis
matrimoniis, abolendis conjunctionibus advenisse, quasi jam hinc finem nubendi præscri-
bam. Viderint qui ^e inter cetera perversitatum suarum disiungere docent carnem in duobus
unam, negantes eum qui feminam de masculo mutuatus, duo corpora ex ejusdem materiæ
consortio sumpta, rursus in se ^f matrimonii computatione compegit. Denique prohiberi nu-
ptias nusquam omnino legimus, ut bonum scilicet. Quid tamen bono isto melius sit, acci-
pimus ab Apostolo, ^g permittente quidem nubere, sed abstinentioniam præferente: illud pro- C
pter insidias tentationum, hoc propter angustias temporum. Qua ratione utriusque pronun-
tiationis inspecta, facile dinoscitur necessitate nobis concessam esse nubendi potestatem, quod
autem necessitas præstat, depreciat ipsa. Quod denique scriptum est, Melius est nubere
quam uri: quale hoc bonum est, oro te, quod mali comparatio commendat? ut ideo me-
lius sit nubere, quia deterius est uri. At enim quanto melius est, neque nubere; neque
uri? ^h Etiam in persecutionibus melius est ex permissu fugere de oppido, quam comprehen-
sum & distortum negare: atque isto beatiores, qui valent beata testimonii confessione non
excidere. Possum dicere, Quod permittitur, bonum non est. Quid enim? Necessesse est mori
mibi

*licitudo nulla quæ de carnis zelo venit, etiam illam septem-
maritorum resurrectionis die offender. nec quisquam illam con-
fusus expectat. quæstio Sadducæorum cessit sententiæ Do-
mini. Ait Tertullianus, suum illud ad uxorem de nuptiis
non repetendis præceptum, minime esse viri zelotypiæ livo-
re succensi, cui doleat quod se mortuo uxor alterum sibi
forsean quæsitura sit maritum. nullam hinc ad defunctum
contumeliam pervenire. nempe resurrectionis Christianis nul-
lam repromitti nuptiarum restitutionem; otioso & inutili
tunc immortalibus sexuum officio, quod hic mortalibus tan-
gisper in solarium mortalitatis, & substituendæ sobolis gra-
via fuerat concessum. Cui sententiæ firmandæ, Christi ipsius
testimonium profert, qui cum a Sadducæis argumento in frau-
dem composito rogaretur, Quid olim in corporum resurre-
ctione futurum esset mulieri cuidam, quæ septem maritorum
uxor fuerat, hoc est, elatis jam sex maritis septimo nupse-
rat; sexies vidua septimas nuptias constitutas habebat; ma-
litiæ quæstionis simplicissimo responso confutavit: Nullam
tunc fore nuptiarum mentionem hominibus sanctitate ange-
lica donatis. proindeque non esse cur illa septem maritorum
meruat, ne quis de tot maritis resurrectionis die tanquam
rivalibus exulceratus uxori quondam suæ sit molestus, ac
repetitas nuptias velut probrum objiciat. Sic libri veteris
beneficio verus ac germanus Tertulliani sensus optime con-
stituitur. Et erit operæ pretium pluscula etiam de sequenti-
bus ad eandem incudem refingere, quæ cum editione Pa-
melii si conferantur, oppido meliora, etiam me indicente,
apparebunt. RIG.*

*a Feminæ ad Deum pertinenti.] Hoc est, Christianæ.
Idem.*

*b Ut seminarium generis humani.] In vulgatis editioni-
bus corruptissima hæc erant, ut sciremus generi humano,
pro, ut seminarium generis humani. Conjunctionem viri ac
feminæ, seminarium esse ait, replendo orbi & instruendo
seculo, eo sensu, quo juris auctores Seminarium, frumentum
agri conferendi causa sepositum; quod semper renovari de-
bet; estque instar culturæ, & ita consumitur, ut semper
reponatur, instrumento fundi contineri ajunt, l. 9. De usu-
fructu, & l. 2. De instructo vel instructum. leg. Idem.*

*c Ecclesia figuraliter intercessit in Synagoga.] Hoc est,
Ecclesia fuit in Synagoga, velut in figura & imagine: Syna-
goga fuit imago & figura Ecclesiæ. Idem.*

*d Licentiam passivam.] Nuptias multiplices, passim con-
cessas. Idem.*

e Inter cetera perversitatum suarum. Marcionitas notat;

Apud Marcionem enim, ut scribit lib. xi. in eundem. Non
tingitur caro, nisi virgo, nisi vidua, nisi cœlebs, nisi divor-
tio baptisma mercata. RHEN.

*f Matrimonii computatione.] Eleganter ait, Deum in-
stituto viri ac feminæ conjugio, duo corpora matrimonii
computatione compegisse, etenim computare dicitur, qui
plures summas in unam colligit, ut ex pluribus una fiat sum-
ma, & amicitia conjugalitatis hoc præstat, ut ex duobus unum
fiat: quam demum amicitiam perfectam esse Tullius ait. RIG.*

*g Permittente quidem nubere. Nuptiæ permittuntur ob in-
firmitatem, sed iis abstinentionia potior habetur, sic apud S.
Ambrosium lib. i. de virg. quæ nubet non reprehenditur:
quæ abstinet laudatur. Et B. Hieronymus in ea verba apost.
si autem acceperis uxorem non peccasti. aliud est enim, in-
quit, non peccare, aliud bene facere. LE PR.*

*h Etiam in persecutionibus melius est ex permissu fugere
de oppido, quam comprehensum negare.] Notissima est Pau-
li ad Corinthios scribentis sententiæ, Melius esse nubere,
quam uri. Tertullianus disputat contenditque, Multo me-
lius esse nec nubere, nec uri. Quod ut evincat, compara-
tione utitur alterius sententiæ quæ docetur, Melius esse Chri-
stiano in persecutionibus fugere, quam Christum negare.
qui statim subjicit, Longe melius esse nec fugere, nec ne-
gare. Qui locus in exemplaribus editis adeo depravatus cir-
cumfertur, ut vis argumenti minus intellecta flaccescere vi-
deatur. Sic edidit Pamelius: In persecutionibus melius est
ex permissu fugere de oppido in oppidum, quam compressum &
distortum negare. at quæ ista beatitas est. ideo ne qui neget, beati
testimonii confessione excidere? Possum dicere, Quod permittitur
non est bonum. Quid enim necesse mori mihi? si ploro bonum est:
si timeo. Quod permittitur, suspectam habet permissionis suæ
causam. Mire torset Rhenanum hic locus, & est ab eo editus hoc
tenore verborum: atque ut verisimile est, manuscriptis ita com-
monstrantibus: Melius est ex permissu fugere de oppido in oppi-
dum, quam compressum & distortum negare, atque isto bea-
ta est. Idemve quid negent beati testimonii confessione exci-
dere. Possum dicere, Quod permittitur non est bonum. Quid
enim necesse est mori mihi, si ploro bonum est: si timeo. Quod
permittitur, suspectam habet permissionis suæ causam. Quæ
procul dubio boni sensus experiri sunt. Videamus an exem-
plaris nostri beneficio mens auctoris reduci queat. In eo le-
gitur: In persecutionibus melius est fugere de oppido, quam
comprehensum & distortum negare. atque ideo beatiores qui
valent beata testimonii confessione excidere. Possum dicere,
quod permittitur bonum non est. Quid enim necesse est mori mi-*

A mihi. Si ploro, bonum est. Quod si timeo quod permittitur, suspectam habet permissionis suæ causam. Quod autem melius est, nemo permisit, ut indubitatum & sua sinceritate manifestum. Non propterea appetenda sunt quædam, quia non vetantur: etsi quodammodo vetantur, cum alia illis præferuntur. Prælatior enim superior, dissuasio est infimorum. Non ideo quid bonum est, nec ideo malum non est, quia non obest. Porro plene bonum hoc antecedit, quod non modo non obest, sed insuper prodest. namque malle debes quod prodest, quam quod non obest. Ad primum enim locum certamen omne contendit: secundus solatium habet, victoriam non habet. Quod si Apostolo auscultamus, obliti posteriorum, & extendamur in priora, & meliorum donativorum sectatores simus. Sic nobis, etsi laqueum non imponit, quid utilitatis sit ostendit, dicens: Innupta de Dominicis cogitat, uti corpore & spiritu sancta sit. Nupta vero sollicita est quomodo conjugii suo placeat. Ceterum nusquam ita nuptias permittit, ut non potius ad suum exemplum nos eniti malit. ^a Felicem illum, qui Pauli similis extiterit. Sed carnem legimus infirmam, & hinc nobis adu-
IV.
lamur in quibusdam. Legimus tamen & spiritum firmum. Nam in uno sensu utrumque positum est. Caro terrena materia est, spiritus vero cœlestis. Cur ergo ad excusationem proniores, quæ in nobis infirma sunt, opponimus; quæ vero fortia, non tuemur? Cur cœlestibus terrena non cedant? Si spiritus carne fortior, quia & generosior, nostra culpa infirmiores seclamur. Nam disjunctis a matrimonio, duæ species humanæ imbecillitatis necessarias nuptias faciunt. Prima quidem potentissima, quæ venit de concupiscentia carnis: Sequens de concupiscentia seculi. Sed utraque repudianda est a servis Dei, qui & luxuriæ & ambitioni renunciamus. Carnis concupiscentia ætatis officia defendit, ^b decoris messem requirit, gaudet de contumelia sua: dicit virum necessarium sexui, ut auctoritatis & solatii causam, vel
C ut a malis rumoribus tuta sit. Et tu, adversus consilia hæc ejus, adhibe sororum nostrarum exempla, ^c quarum nomina penes Dominum, ^d quæ nullam formæ vel ætatis occasionem, præmissis maritis, sanctitati anteponunt. malunt enim Deo nubere: Deo speciosæ, Deo sunt puellæ. cum illo vivunt, cum illo sermocinantur: illum diebus & noctibus tractant: orationes suas, velut dotes, Domino adsignant: ab eodem dignationem velut munera dotalia quotiescunque desiderant, consequuntur. Sic æternum sibi bonum donum Domini occupaverunt, ac jam in terris non nubendo, ^e de familia angelica deputantur. Talium exemplis seminarum ad æmulationem te continentia exercens, spiritali affectione carnalem illam concupiscentiam humabis, temporalia & volatica desideria formæ vel ætatis immortalium
D bonorum compensatione delendo. Ceterum hæc secularis concupiscentia causas habet, gloriam, cupiditatem, ambitionem, insufficientiam, per quas necessitatem nubendi subornat: videlicet cœlestia repromittens, dominari in aliena familia, in alienis opibus incubare, cul-
X 2 rum

bi. si ploro bonum est. Quod si timeo quod permittitur, suspectam habet permissionis suæ causam. Ita omnino ille Agobardi liber, qui etiam ope aliqua indiget. verum levissima. hæc opinor: Etiam in persecutionibus melius est ex permisso fugere, quam comprehensum & distortum negare. atque isto beatiore qui valent beata testimonii confessione non excidere. Possum dicere, Quod permittitur, bonum non est. Quid enim? Necessè est mori mihi. Si ploro, bonum est. Quod si timeo quod permittitur, suspectam habet permissionis suæ causam. Ait Tertullianus: Christianis ab Tyranno ad defectionem requisitis, licere quidem fuga salutem suam consulere, ac melius esse uti permisso & fugere, quam comprehensos cruciatibus ad perfidiam compelli. Deinde apponit, Longe melius esse fixo pede tyrannum & uncas & onces expectare ac perpeti, nec datæ Christo fidei sacramentum violare. Pergit gravissimus Censor, & fugam illam quam permittam esse dixerat, obstruit. Possum dicere, inquit, Quod permittitur, bonum non est. Quid enim? imminet cervici gladius, æstuat fornax, tormenta crepant, necesse est mori mihi. Si fletu & ejulatu pavidus tormenta mortem deprecor: bonum est quod permittitur, nempe fugere. Quod si illud ipsum quod permittitur timeo, distante conscientia tam beatæ mortis fugam indecoram esse Christiano, id ipsum quod mens mea fugam permissam suggerit quidem, non tamen sine metu probri, satis arguit suspectam esse permissionis illius causam; animum scilicet parum fortem, parum tenacem fidei; vitium imbecillitatis; cui malo fuga pro remedio sit indulget. Adeo si cui bonum fuerit fugere, ne in vitium imbecillitatis incideret, melius profecto fuisset non fugisse, comprehensumque tormenta fortiter pertulisse, & negasse. RIG.

^a Felicem illum qui Pauli similis extiterit. B. Paulum cœlibem vixisse probant hæc verba; illud autem apud Tertullianum certissimum; excepto enim B. Petro Apostoli omnes continentes fuerunt, ut patet ex lib. de monog. LE PR.

^b Decoris messem.] Supra, lib. 11. de Cultu fem. Messem decori corporis luxuriam esse ait. RIG.

^c Quarum nomina penes Dominum.] Sæpe occurrit in antiquis martyrologiis, Et alii sancti, quorum nomina Deus scit. Idem.

^d Quæ nullam formæ vel ætatis occasionem præmissis maritis sanctitati anteponunt.] Post repressam eorum, qui imbecillitatis humanæ prætextu secundis nuptiis impenitus favebant, sententiam, Tertullianus uxori suæ adversus ipsam imbecillitatem consilia dicit, quasi amuleta, vel potius ~~remedia~~. Disjunctis matrimonio, inquit, duæ species humanæ imbecillitatis necessarias nuptias faciunt. Prima quidem potentissima, quæ venit de concupiscentia carnis: Sequens de concupiscentia seculi. Sed utraque repudianda est a servis Dei, qui & luxuriæ & ambitioni renunciamus. Carnis concupiscentia ætatis officia defendit, decoris messem requirit, gaudet de contumelia sua. dicit virum necessarium sexui, ut auctoritatis & solatii causa, vel ut a malis rumoribus tuta sit. Et tu adversus consilia hæc ejus adhibe sororum nostrarum exempla, quarum nomina penes Dominum, quæ nulla formæ vel ætatis occasione pressæ maritis sanctitatem anteponunt. Hæc fuit in vulgatis hætenus editionibus scriptura. Unde aliquis dicat, invalidum esse hoc Tertulliani adversus secundas nuptias argumentum, ab exemplis earum, quæ nulla formæ vel ætatis occasione pressæ maritis sanctitatem anteponunt. Nam quid mirum, si deformes & jam vetulæ, in viduitate perseverant? castæ sunt, quia nemo rogavit. & res exempli fuerit, si qua hoc adfecta infortunio, alterum inveniat maritum. Nempe aliter exaravit manus Auctoris, stili sui diligentissima. Veteres membranæ habent: Et tu adversus consilia hæc ejus, adhibe sororum nostrarum exempla, quarum nomina penes Dominum, quæ nullam formæ vel ætatis occasionem, præmissis maritis, sanctitati anteponunt. Utitur exemplis earum quæ maritis suis jam cœlo receptis, hos enim præmissos dicit qui uxoribus suis ad Deum prævivere, ac diem suum priores obire; quæ, inquam, maritis suis jam cœlo receptis, quamvis formosæ, quamvis ætate florentes, nullam tamen pulchritudinis aut juventutis occasionem obtinent, nec blandiri sibi patiuntur: sed carnis suæ integritatem unicarum nuptiarum honori ac memoriæ perferunt. Pergit Tertullianus: Malunt enim Deo nubere. Deo speciosæ. Deo sunt puellæ. cum illo vivunt, cum illo sermocinantur, &c. RIG.

^e De familia angelica deputantur.] Quasi jam translata in angelicam qualitatem, ut sup. & lib. 1. de Cultu

- tum de alieno extorquere, ^a sumptum, quem non sentias, edere. Hæc procul a Fidelibus, A quibus nulla cura tolerandæ vitæ, nisi si diffidimus de promissis Dei, qui lilia agri tanta gratia vestit: qui volatilia cœli nullo ipsorum labore pascit, qui prohibet de crastino victu vestituque curare, spondens scire se quid cuique servorum suorum opus sit. Non quidem monilium pondera, non vestium tædia, ^b non Gallicos multos nec Germanicos bajulos, quæ nuptiarum gloriam accendunt, sed sufficientiam, quæ modestiæ & pudicitæ apta est. Præsume, oro te, nihil tibi opus esse, si Domino appareas: imo omnia habete, si habeas
- V. Dominum, cujus omnia. Cœlestia recogita, & terrena despicias. Nihil viduitati apud Deum subsignatæ necessarium est, quam perseverare. Adjiciunt quidem sibi homines causas nuptiarum de sollicitudine posteritatis, & liberorum amarissima voluptate. Nobis otiosum est. Nam quid gestiamus liberos gerere, quos cum habemus, præmittere optamus, ^c respectu scilicet imminentium angustiarum, cupidi & ipsi iniquissimo isto seculo eximi, & recipi ad B Dominum? quod etiam Apostolo votum fuit. Nimirum necessaria soboles servo Dei. Satis enim de salute nostra securi sumus, ut liberis vacemus: ^d quærenda nobis ^d onera sunt, quæ etiam a Gentilium plerisque vitantur, quæ legibus coluntur, quæ ^e parricidis expugnantur: nobis demum plurimum importuna, quantum fidei periculosa. Cur enim Dominus, Væ prægnantibus & nutricantibus, cecinit, nisi quia filiorum impedimenta testatur in illa die expeditionis incommodum futura? ea utique nuptiis imputantur. Istud autem ad viduas non pertinebit: ad primam angeli tubam expeditæ proficient: quamcumque pressuram persecutionemque libere perferent, nulla in utero, nulla in uberibus æstuante sarcina nuptiarum. Igitur siue carnis, siue seculi, siue posteritatis gratia nubitur, nihil ex istis necessitatibus competit Dei servis, ut non satis habeam semel alicui earum succubuisse, & uno matrimonio omnem concupiscentiam hujusmodi expiasse. Nubamus quotidie, & nubentes a die illo timoris C deprehendamus, ut Sodoma & Gomorrha. Nam illic non utique nuptias & mercimonia solummodo agebant: sed cum dicit, ^f Nubebant & emebant, insigniora ipsa carnis & seculi vitia denotat, quæ a divinis disciplinis plurimum avocent: alterum per lasciviendi voluptatem, alterum per acquirendi cupiditatem. Et tamen illa tunc cæcitas ^g longe a finibus seculi habebatur. Quid ergo fiet, si quæ olim detestabilia sunt penes Dominum, ab iis nunc nos arcent? Tempus, inquit, in collecto est. superest, ut qui matrimonia habent, tanquam non habentes, agant. Quod si habentes obliterare debent quod habent, quanto magis non habentes prohibentur repetere quod non habent, ut cujus maritus de rebus abiit, exinde requiem sexui suo nubendi abstinentia injungat: quam ^h pleræque Gentilium feminarum memoriæ carissimorum maritorum parentant. Cum quid difficile videtur, difficiliora alios D obeuntes recenseamus. Quot enim sunt qui statim a lavacro carnem suam obsignant? Quot
- VI. item qui consensu pari inter se matrimonii debitum tollunt? voluntarii spadones pro cupiditate regni cœlestis. Quod si salvo matrimonio abstinentia toleratur, quanto magis adempto? Credo enim difficilior saluum derelinqui, quam amissum non desiderari. Durum plane & arduum satis, continentia sanctæ feminae post viri excessum, Dei causa, cum Gentiles Satanæ suo & virginitatis & viduitatis sacerdotio perferant. Romæ quidem quæ ignis illius inextinguibilis

fem. Nam & vobis eadem tunc substantia angelica reprobata. RIG.

^a Sumptum quem non sentias edere.] In codice Agobardi legitur, cedere. Quod esse mendosum puto. Juvenalis:

Prodiga non sentit pereuntem femina censum. Idem.

^b Non gallicos multos.] In exemplari scribitur, Non calligos multos, pro Gallicos. Hujusmodi navi apparent in manuscriptis non raro, litterarum transpositione. Sic paulo post, hac ipsa pag. Legibus locuntur, pro, Legibus coluntur. Sic de calonica gloria, pro, de Laconica gloria. Itaque hic legendum, Gallicos multos, nec Germanicos bajulos. Unde ortum illud, quod in Rhenani editionibus cernitur. Gallicos vulnus. Scio placere posse quod in quibusdam mss. reperiri ajunt, Gallicos multos: quia scilicet sequente libro in ejusdem præcepti tractatione Septimius dicat, Unde, nisi a Diabolo, maritum petant idoneum exhibenda sella & mulabus & cinerariis peregrina proceritatis? Sed cum ibidem alia multa ex hoc etiam libro aliter tractata reperiantur, & multitudo bajulorum Gallicorum & Germanicorum pompæ muliebri conveniat, retinenda mihi videtur exemplaris Agobardini scriptura, Non Gallicos multos nec Germanicos bajulos. Nam & apud Clementem Alex. libro III. Pæd. cap. 4. legitur, & πορδὴν βασιλῶντες Κελτοὶ πολλοί. Idem.

^c Respectu imminentium angustiarum.) Sic supra, Propter angustias temporum. Idem.

^d Onera liberorum nobis plurimum importuna.] Sic libro de Exhort. cast. dixit, Importunitatem liberorum. Ad quos suscipiendos, inquit, legibus compelluntur homines. Idem.

^e Quærenda nobis onera sunt, quæ legibus coluntur.]

Jure trium liberorum. Juvenalis Sat. ix. Jura parentis habes, propter me scriberis beres,

Legatum omne capis, necnon & dulce caducum.

Commoda præterea jungentur multa caducis

Si numerum, si tres implevero. — Idem.

^a Parricidis expugnantur.] Abortivis. dissoluto medicaminibus conceptu. Sic lib. de Virginibus vel. dixit, infantes aliquandiu a matribus debellatos. Idem.

^f Nubebant & emebant. Pamelius & Lacerda memoriæ lapsus hic arguunt. De Gomorrha enim & Sodoma scribit, quod de Noe temporibus Christus Jesus dixit Matth. 24. Sicut enim erant in diebus ante diluvium comedentes, & bibantes & nuptui tradentes. In quo errasse ab iisdem etiam dicitur hic auctor, nam neque sermo est eminentium in Evangelio de temporibus Noe. LE PR.

^g Longe a finibus seculi habebatur.) Hinc firmatur quod alibi observamus, Christianos ævo Tertulliani credidisse finem seculi in proximo esse. RIG.

^h Pleræque Gentilium famin. Hoc argumento ad rem eandem utitur Hieronymus in epist. ad Salvinam, adducto exemplo Reginae Carthaginiæ, quæ semel vidua testificatur apud magnum poetam.

Ille meos primus, qui me sibi junxit, amores

Abstulit, ille habeat secum servetque sepulcro.

Et in epist. ad Furiam. Idem argumentum tractat epist. ad Gerontiam; ubi reginæ Carthaginiæ adjungit uxorem Afrudubalis viduam, quæ se in incendium præcipitavit, ne pudicitie damna sentiret. De Gentili Calpurnia Trebellius in 30. tyrannis. LAC.

ⁱ Quot enim sunt qui statim a lavacro carnem suam obsignant.] Sic lib. ix. de Cultu feminar. Non enim & multi ita faciunt, & se spadonatui obsignant? RIG.

A inextinguibilis imaginem tractant, ^a auspicia pœnæ suæ cum ipso dracone curantes, de virginitate censentur. ^b Achæ Junoni apud Ægium oppidum virgo fortitur: & quæ Delphis infaniunt, nubere nesciunt. Ceterum viduas Africanæ Cereri assistere scimus, durissima quidem oblivione a matrimonio allectas. Nam manentibus in vita viris non modo decedunt, sed & alias eis utique ridentibus loco suo insinuant, adempto omni contactu usque ad osculum filiorum: & tamen durante usu perseverant in tali viduitatis disciplina, quæ pietatis etiam sanctæ solatia excludit. Hæc diabolus suis præcipit, & auditur. provocat nimirum Dei servos continentia suorum, quasi ex æquo. ^c Continent etiam gehennæ sacerdotes. Nam invenit quomodo homines etiam in bonis sectationibus perderet: & nihil apud eum re- VII. fert, alios luxuria, alios continentia occidere. Nobis continentia ad instrumentum æternitatis demonstrata est a Domino salutis, ad testimonium fidei, ad commendationem carnis

B istius exhibendæ superventuro indumento incorruptibilitatis, ad sustinendam novissime voluntatem Dei. Super hæc enim recogites moneo, neminem non ex Dei voluntate de seculo educi, si ne folium quidem ex arbore sine Dei voluntate delabatur. Idem qui ^d nos mundo infert, idem & educat necesse est. Igitur defuncto per Dei voluntatem viro, etiam matrimonium Dei voluntate defungitur. Quid tu restaures, cui finem Deus posuit? Quid libertatem oblatam tibi, iterata matrimonii servitute fastidis? Obligatus es, inquit, matrimonio, ne quæsieris solutionem. solutus es matrimonio, ne quæsieris obligationem. Nam etsi non delinquas renubendo, carnis tamen pressuram subsequi dicit. Quare facultatem continentia, quantum possumus, diligamus: quamprimum obvenerit, imbibamus: ut quod in matrimonio non valuimus, in viduitate sectemur. Amplectenda occasio est, quæ adimit quod necessitas imperabat. ^e Quantum detrahant fidei, quantum obstrepant sanctitati ^f nuptiæ secundæ, disciplina Ecclesiæ & præscriptio Apostoli declarat, cum digamos ^g non finit præsidere, cum viduam adlegi in ordinem, nisi univiram, non concedit. ^h aram enim Dei mundam proponi oportet. ⁱ Tota illa Ecclesiæ candida de sanctitate conscribitur. Sacerdotium viduitatis,

^a *Auspicia pœnæ suæ cum ipso dracone curantes.*] In codice Agobardi legitur, Romæ quidem, quæ ignis illius inextinguibilis imaginem tractant, auspicia pœnæ suæ cum ipso, de virginitate censentur. Quod explicari quidem possit, ut ignem Vestæ auspicia esse dicat pœnarum, quæ miseras manent Vestales, cum ipso videlicet igne inextinguibili, quem Deus idolorum cultoribus paravit. Verum ne quid dissimulem, magis placet editio Pamelii, quæ fuerat antea Rhenani, qui & codices manuscriptos bona fide representabat, *Auspicia pœnæ suæ cum ipso dracone curantes.* ut intelligantur Vestales ignem illum Vestæ inextinguibilem curantes, cum ipso dracone, hoc est, Satana carceris ignem sempiternum vomentis custode. Sic lib. de Idololatria, *Accendant igitur quotidie lucernas, quibus lux nulla est. Adfigant postibus lauros postmodum avfuras, quibus ignes immittent. Illis competunt & testimonia tenebrarum & auspicia pœnarum.* Eodem sensu, lib. 11. de Cultu fem. *Male ac pessime,* inquit, *sibi auspicantur flammeo capite.*

^b *Achæ Junoni.* Nos scripsimus Achæ. Nam Ægion oppidum est Achæ, ubi colebatur Juno. Auctor Plinius & alii. Hujus Junonis ex hoc loco facit mentionem Hieronymus epist. ad Gerontiam, apud quem legitur in pervulgatis editionibus, *Junonisque Achivæ.* RHEN.

^c *Continent etiam gehennæ sacerdotes.*] Sic emendavimus ex antiquis illis membranis Agob. Gehennæ, hoc est, Satanæ, Idololatriæ. RIG.

^d *Nos mundo infert.* Est hoc verbum infaustum & totum funerale, inde inferiæ mortuorum, id est, Cum nati sumus. non tam nascimur, quam inferimur in corpus veluti in custodiam, potius in sepulcrum. Huic opponit verbum, *educit*, nam mors vera est vita, quæ nos e carcere liberat, e sepulcro educit. LAC.

^e *Quantum enim detrahant fidei, quantum obstrepant sanctitati nuptiæ secundæ, & præscriptio Apostoli declarat.*] Paulus duabus Epistolis ad Timotheum & ad Titum, inter Episcopi characteres hunc præscribit, Ut sit unius uxoris vir. Sed ea jam ævo Tertulliani disciplina inoleverat, ut virum unius uxoris non esse nec dici debere arbitrentur eum, qui defuncta uxore aliam duxerat. Itaque digamus dicebatur, qui secundam uxorem in matrimonio habebat, etsi unica gauderet, neque binas nuptias eodem tempore constitutas haberet. Hoc esse ab Apostolo institutum ait Septimius. Neque alia fuit ab tanto nuptiarum dehortatore speranda præcepti Apostolici interpretatio. Verum huic interpretationi suffragari noluisse viros in Ecclesia præstantes, ac Tertulliani quidem ævo proximos, discimus ex Commentariis Chrysostomi, Theodoret, atque etiam Hieronymi. Etenim hoc tantum voluisse Apostolum, ut Episcopus eligatur qui una cum uxore fidem matrimonii sancte solar. RIG.

^f *Nuptiæ secundæ.* Vehementer equidem nuptias secundas exagitat, qua in re cum antiquis patrib. consentire videtur. Nam B. Hieronymus epist. ad Gerontiam secunda vota,

scortationem vocat & meretricium. lege eundem lib. contra Helvidium, & epist. ad Salvinam Athenagoras dixit *ὁ ὁμοῦ μοιχεύει δὲ ὁμοῦ γάμος.* mitto Ambrosium lib. 1. off. cap. ult. Hilarium in psal. 131. & can. 18. conc. Tol. primi, aliaque loca infinita, ut e prophanis illud tot sanctissimis patribus in Christianorum dedecus addam ex anthologiæ lib. 1.

Εἰς τὴν ἀπαρχὴν πάλι δεύτερα λέκτρα δίδωκε

Ναυπηγὸς πλοῦς δις βυθὸν ἀρχαλέον. LE PR.

^g *Non finit præsidere.* Præsidebant presbyteri, & episcopi. unde præsidentes dicti, in de corona mil. loquens de Eucharistia. *Nec de aliorum,* inquit, *manu quam presidentium sumimus.* alludit autem ad locum qui est ad Tit. c. 1. *unius uxoris vir.* RHEN.

^g *Digamos non finit præsidere.* Beatissimus Apostolus cap. 1. epist. ad Titum, episcopum sive presbyterum unius tantum uxoris virum vult seu monogamum, id est, si quis naturæ imbecillitate huic culpæ potuit succumbere de primo condonatur; si autem de nuptiis secundis cogitaverit, omni munere ecclesiastico privetur. Apud profanos ut refert Plutarchus in quæst. Rom. id receptum erat *ἐλευπὸς ὁ πρῶτος γάμος ὁ δὲ δεύτερος ἀπεικται.* priores nuptiæ admittendæ, secundæ vero rejiciendæ. Quid de Christianis censendum, si ea fuit gentilium opinio? Cum enim *δεύτερος πλοῦς* sive secunda consilia ut habet noster hic lib. sequenti permittitur ab ecclesia, ita accipiendum illud est, ut sit *πορνείας ἀρχιμυθία ὁ δὲ δεύτερος γάμος, οὐχὶ ὁ δεύτερος εἰς ἀσελίαν.* Nuptiæ secundæ sint scortationis remedium, non lascivie occasio, ut scribit S. Basilus ep. 117. ad Diodorum. Unde canone Apostolico 17. prohibitum est ne bigami episcopi esse possint aut presbyteri, aut ordinis ecclesiastici οὐ ὅπως κατελέγου ἱερῆς πλοῦς. & sequenti *ὁ χήραν λαβὼν* qui viduam duxit eodem gradu ejicitur, cui doctrinæ conformis Gratianus dist. 33. c. si quis post accept. LE PR.

^h *Aram enim Dei mundam proponi oportet.*] Observavimus supra, hominem Christianum dici Aram Dei, cujus e corde preces ad Deum feruntur. Hic vero eximio quodam sensu Aram Dei vocat, Ordinis Ecclesiastici Præsides, qui Ecclesiæ vota ad Deum perferunt, per quos Ecclesia Christiana sacrificiorum orationes ad Deum allegare solet. Quid ergo? Coniuge defuncta superstes aliam si duxerit quacum unice dilecta concorditer & caste vivat, ara Dei munda non erit? Jure igitur Hieronymus dixit, Tertulliani sententiam contraire Apostolo. neminem qui Apostolum legerit, negaturum. RIG.

ⁱ *Tota illa Ecclesia candida de sanctitate describitur.*] Emendandum ut est in membranis; *Tota illa Ecclesiæ candida de sanctitate conscribitur.* Candidam Ecclesiæ pro dignitate posuit, ut libro de Corona, *Candidam martyrii.* & in Scorpiano, *Candidam claritatis.* Et apud Augustinum, *Massa candida,* pro martyrum multitudine splendida: Sermonem cxix. ubi de credentibus in nomine Dei. *Hæc est prima martyrum causa,* inquit, *hec est candida martyrum massa. Si causa candida, & massa candida. Massa enim dicta est de nu-*

VIII. tatis, & cælibatium est apud Nationes. Pro Diaboli scilicet æmulatione Regem seculi ^a A Pontificem Maximum rursus nubere nefas est. Quantum Deo sanctitas placet, cum illam etiam inimicus adfectat? non utique ut alicujus boni adfinis, sed ut Dei domini placita cum contumelia adfectans. Nam de viduitatis honoribus apud Deum uno dicto ejus per Prophetam expeditum est: Juste facite viduæ, & pupillo, & venite disputemus, dicit Dominus. Duo ista nomina inquantum destituta auxilio humano, intantum divinæ misericordiæ exposita suscipit tueri pater omnium. Vide quam ex æquo habetur, qui viduæ benefecerit, quanti est vidua ipsa, ^b cujus adsertor cum Domino disputabit. Non tantum virginibus datum opinor. Licet in illis integritas solida, & tota sanctitas de proximo visura sit faciem Dei, tamen vidua habet aliquid operosius: quia facile est non appetere quod nescias, & averfari quod desideras ^B veris nunquam. Gloriosior continentia quæ jus suum sentit: quæ quid viderit, novit. Poterit virgo felicior haberi, at vidua laboriosior, illa quod bonum semper habuit, ista quod bonum sibi invenit. In illa gratia, in ista virtus coronatur. Quædam enim sunt divinæ liberalitatis, quædam nostræ operationis. Quæ a Domino indulgentur, sua gratia gubernantur, quæ ab homine captantur, studio perpetrantur. Stude igitur ad virtutem continentia, quæ pudori procurat: sedulitati, quæ nugas non facit: frugalitati, quæ speculum spernit. Convictus atque colloquia Deo digna sectare, memor illius versiculi, sanctificati per Apostolum: *Bonos corrumpunt mores congressus mali*. Loquaces, otiosæ, vinosæ, curiosæ contubernales, vel maxime proposito viduitatis officiunt. Per loquacitatem inrepunt verba pudoris inimica: per otium a severitate deducunt: per vinolentiam quidvis mali insinuant: per curiositatem æmulationem libidinis convehunt. Nulla hujusmodi feminarum de bono univiratus loqui ^C noluit: Deus enim illis (ut ait Apostolus) venter est: ita & quæ ventri propinqua. Hæc tibi jam hinc commendo, conserva carissima, post Apostolum quidem ex abundanti retractata, sed tibi etiam solatio futura, quod meam memoriam, si ita evenerit, in illis frequentabis.

meri multitudine. Candida, de causæ fulgore. Sic ipse Tertullianus libro adversus Marcionem xv. Candidam salutis, pro gloria salutis; & lib. v. Phariseam candidam, pro fastu & superbia Phariseorum. Idem.

^a Pontificem Maximum. Intelligit flaminem Dialem qui

non solum pontifex Maximus dicebatur, sed etiam rex, quia arbiter rerum divinarum & humanarum. Tertull. in exhort. ad Castitatem. cap. ult. LAC.

^b Cujus adsertor cum domino. Adsertor vindex est, qui aliquem vindicat in libertatem, hic pro patrono qui hominem tuendum suscipit. RHEN.

Q. SEPT. FLOR. TERTULLIANI

AD UXOREM LIB. II.

ARGUMENTUM.

Ejusdem fere argumenti hic liber cum superiore, nisi quod humanæ fragilitatis memor uxorem adhortatur, ut si secundas nuptias aliquando cogitaverit, a matrimonio cum Gentilibus abstineat, quod locupletioribus quibusdam Christianorum matronis ob fastum & dominandi cupiditatem contingat.



PROXIME tibi, dilectissima in Domino conserva, quid ^a feminæ sanctæ, matrimonio quacumque sorte adempto, sectandum sit, ut potui, prosequutus sum. Nunc ad secunda consilia convertamur, respectu humanæ infirmitatis, quarumdam exemplis admonentibus, quæ ^b divortio, vel mariti excessu, oblata continentia occasione, non modo abjecerunt opportunitatem tanti boni, ^c sed ne in nubendo quidem disciplina meminisse voluerunt, ut in Domino potissimum nuberent. Itaque mihi confusus est animus, ne qui nuper te ad univiratus, & viduitatis perseverantiam hortatus sum, ^d nunc mentione nuptiarum, proclivium tibi cavendi ablationem

^a Fœminæ sanctæ. Optime adnotavit Rhenanus per fœminas sanctas hic Christianas intelligi; pluries enim apud hunc auctorem hanc vocem eo sensu reperies. Primi etiam Christiani sancti dicebantur, juxta illud Apostoli 1. Cor. 7. *alii filii vestri immundi essent, nunc vero sancti sunt*. sanctus Lucas act. 26. idem habet. *Petrus cum transiret universos, devenit ad Sanctos qui erant Lydæ*. & B. Paulus iterum. 2. ad Thessalonic. cap. 1. *Omnibus qui sunt Romæ vocatis sanctis*. Sanctissimi quoque olim dicebantur, promiscue episcopi, verum hanc sibi ex antiquitate servavit appellationem summus Pontifex solus. LE PR.

^b Divortio.] Ergo nonnunquam etiam uxores Christianæ, conjugio per divortium solutæ, non expectato mariti excessu, alteri nuptum ibant. Itaque non erant unius viri uxores. Sed nec erant unius uxoris viri, qui repudiata conjugate alteram duxerant. Hujusmodi personæ ex Apostoli sententia ordinibus sive honoribus Ecclesiasticis minus habiles censebantur, ut exempli non satis integri nec temperantis.

Nam etsi legibus vetita non essent ea conjugia, tamen expertia probri non erant. nec feliciter Ecclesiam rectoris videbatur, cui tam infelix conjugium cesserat: aut parum plebi Christianæ servaturus benevolentia fidei, quam conjugii minime servaverat. Chrysostomi verba sunt, Pauli ad Titum Epistolam interpretantis: *ὁ γὰρ πρὸς τὴν ἀπελθούσαν μηδεμίαν φυλάξας ὁνομασίαν, πῶς αὐτοὶ γενεῖτο πρὸς αὐτὴν ἡγάδος, τίνα ἢ οὐκ αὐτὸς ὑπὸς αὐτῆς κατηγορεῖται, ἵνα γὰρ ἀπικνύται, ἵνα εἴη ἐν τῇ κενῇ τοῦ πρὸς τὴν νόμον τοῦ δευτέρου ὁμιλεῖν γάμοις, ἀλλ' ὅμως πολλὰς ἔχει τὸ πρὸς αὐτὴν κατηγορίας*. Idem.

^c Sed ne in nubendo quidem disciplina meminisse voluerunt.] Non accusat eas disciplina violatæ, eo quod viro a quo dimisse fuerant vivente, alteri nupserant sed eo quod ethnico nupserant, nuptias suas extra Ecclesiam tulerant. Idem.

^d Ne nunc mentione nuptiarum proclivium tibi cavendi ablationem faciam.] Qui superiore libro uxori consilium dederat ut secundis nuptiis abstineret, dicturus jam de iisdem nuptiis, si in earum necessitatem incidat, non ni-

A tionem faciam. ^a Quod si integre sapis, certe istud servandum ibi esse, quod sit utilius.

Quod vero difficile est, & non sine necessitatibus hoc maximum propositum vitæ, subresedi, nec mihi de isto quoque referendi ad te causæ fuissent, nisi graviores in ea sollicitudinem comprehendissem. Nam quanto grandis est continentia carnis quæ viduitati ministrat, tanto si non sustineatur ignoscibile videri potest. difficilium enim facilis est venia. Quanto autem nubere in Domino perpetrabile est, uti nostræ potestatis, tanto culpabilius est non observare quod possis. Eo accedit, quod Apostolus de viduis quidem & innuptis, ut ita permaneant suadet, cum dicit: Cupio autem omnes meo exemplo perseverare: de nubendo vero in Domino, cum dicit, Tantum in Domino, jam non suadet, sed exerte jubet. Igitur in ista maxime specie, nisi obsequimur, periclitamur. Quia suavis impune quis negligat, quam justum: quod illud de consilio veniat, & voluntati proponatur: hoc autem de potestate descen-

B dat & necessitati obligetur: illic libertas, hic contumacia delinquere videatur. Igitur cum quædam istis diebus nuptias suas de Ecclesia tolleret, ac Gentili conjungeretur, idque ab aliis retro factum recorderer, miratus aut ipsarum petulantiam, aut consiliariorum prævaricationem, quod nulla scriptura ejus facti licentiam profert, Nunquid, inquam, de illo capitulo sibi blandiuntur, primæ ad Corinthios, ubi scriptum est: Si quis fratrum infidelem habet uxorem, & illa matrimonio consentit, ne dimittat eam. Similiter mulier fidelis, infideli nupta, si consentaneum maritum experitur, ne dimiserit eum. Sanctificatur enim infidelis vir a fidele uxore, & infidelis uxor a fidele marito. ceterum immundi essent filii vestri. Hanc monitionem fors de fidelibus junctis simpliciter intelligendo, putent etiam infidelibus nubere licere. Qui ita interpretatur, absit ut sciens se circumscribat. Ceterum manifestum est scripturam istam eos fideles designare, qui in matrimonio Gentili inventi a Dei gratia fuerint, secundum verba ipsa: Si quis, inquit, fidelis uxorem habet infidelem. Non dicit, Uxorem ducit infidelem; ostendit jam in matrimonio agentem mulieris infidelis, mox gratia Dei conversum perseverare cum uxore debere scilicet propterea, ne qui fidem consecutus, putaret sibi divertendum esse ab aliena jam & extranea quodammodo femina. Adeo & rationem subjicit, In pace nos vocari ad Dominum Deum, & posse infidelem a fidele per usum matrimonii lucriferi. Ipsa etiam clausula hoc ita intelligendum esse confirmat, Ut quisque, ait, vocatur a Domino, ita perseveret. vocantur autem Gentiles, opinor, non fideles. Quod si de fidelium tantum matrimonio pronunciaffet absolute permiserat sanctis vulgo nubere. Si vero permiserat, nunquam tam diversam, atque contrariam permissoi suo pronuntiationem subdidisset, dicens: ^b Mulier defuncto viro libera est, cui vult nubat, tantum in Domino. Hic certe nihil retractandum est: nam de quo retractari potuisset, Spiritus cecinit: Ne quod ait, Cui velit nubat, male uteremur, adjecit tantum in Domino, id est, in nomine Domini, quod est indubitate, Christiano. Ille igitur Spiritus sanctus, qui viduas & ^c inuuptas integritati perseverare mavult, qui nos ad exemplum sui hortatur, nullam aliam formam repetundarum nuptiarum, nisi in Domino, præscribit. huic soli conditioni continentiaæ detrimenta concedit: ^d Tantum, inquit, in Domino. Adjecit pondus, legi suæ, Tantum. Quo sono & modo enunciaveris dictum istud, onerosum est: & jubet & suadet, & præcipit & hortatur, ^e & rogat & comminatur. ^f districta, expedita sententia est, & ipsa sui brevitate facunda.

fi cum Christiano faciendis, veteri se ait, ne istius secundariae adhortationis indulgentia, prioris austeritatem defuisse, aut de ea plurimum remississe videatur, quam nihilominus observari vehementer cupiat. Itaque mihi confusus est animus, inquit, ne qui te nuper ad univiratus & viduitatis perseverantiam hortatus sum, nunc mentione nuptiarum *proclivium tibi labendi ab altioribus faciam*. Sic editiones Rhenani & Pamelii. At liber Agobardi extremam clausulam exhibet verbis ad Tertulliani sensum aptioribus, *ne proclivium tibi cavendi ablationem faciam*. hoc est, ne ablatio cavendi sit tibi velut proclivium. Vereor, inquit, ne mentio ista secundarum nuptiarum sit ablatio prohibitionis, atque inde ad secundas nuptias iter in proclivi. Proclivium dicit, labendi periculum, quod sane promptius est in proclivi. Proclive autem, seu proclivium, fieri videtur ablatione cavendi, quoties auferuntur obices aut praedicuntur ansae, quibus apprehensis caveri potuisset. *Idem*.

Quod si integre sapis, certe istud, servandum ibi esse, quod si utilius.] Hic multa emendavimus, Agobardi libro sic suadente. Ait Tertullianus ad uxorem: Si integre ac perfecte sapis, ibi, hoc est, in mentione nuptiarum sectandum esse quod sit utilius, ut nempe secundis nuptiis abstineas. Quia vero arduum ac difficile hoc vitæ propositum esse scio, subresidere ac subfiteri placuit, & pausam aliquam scribendi facere, dum me ad subsequens istud consilium colligo, neque de isto quidem ad te rerulifsem, nisi difficultatem comperirem, majorem ea quam sermone superiore prospexeram. Deinde ostendit gravius peccare feminam, quod Gentili nubat, quam quod secundas ac tertias nuptias subeat. Mox de Christianis extra Ecclesiam nuptias quærentibus differit, & graviter stomachatur. *Idem.*

b *Mulier defuncto viro*. Hic paraphrasticos transfert de-

fungi, pro dormire, & Græce & Latine est apud Aposto-
lum his verbis : *quod si dormierit vir ejus. familiariss. scrip-
turæ phrasi. PAM.*

c *Innuptias integritatis*. Ablativus est, non dativus. Itaque hic casus in omnibus nominibus utramque fortitur terminationem. Etenim caput in auferendi facit, *capite*, nihil clarius, & tamen Virgilius dixit. -----

Capiti tremit ærea cassis.

Et latus mittit latere, & tamen idem
Includunt caeco lateri.

Includunt caeco lateri.

Ubi capiti & lateri dixit pro capite & latere. Sic *ruri* & *vesperi* pro rure & vespere passim. LAC.

d *Tantum inquit in Domino.*) Septimius noster adeo rigidus fuit Christianæ disciplinæ cultor, ut in quibusdam nimia, si dicere fas est, sanctitate peccasse videatur, cujus peccati argumentum erit, quod in explicanda Pauli admonitione, qua docetur, viduam in ea esse libertate, ut nubat cui velit, modo nubat in Domino, ελευθερία. ἐστὶν ὃ θεοῦ χαρισθῆναι. μόνον ἐν Κυρίῳ. taxatione illa, *Tantum in Domino*, indubitate est, inquit, Christiano. Hoc enim mollius ac benignius interpretatus est Chrysostomus, ut quod dicitur in Domino, sit, καὶ σωφροσύνης καὶ κατεστάτους, καὶ μακαρίας, ἐπιταγὰς καὶ κατὰ τὴν πίστιν, καὶ διὰ πάντας ἐπιθυμίας, quæ omnia contingere possunt etiam cum Gentili, modo sit vitæ extra religionem inculpata. At Tertullianus noster præfrecte, *Tantum Christiano.* RIG.

e Et rogat & comminatur. Inſtat Tertullianus & vocem
Apoſtoli diligenter expendit. cui conformis eſt Pædagogus
Clementis Alex. cap. 8. lib. 3. τὰ μὲν παρρησιᾷ, τὰ δὲ ἀπειθείᾳ.
partim ſuadet, partim exprobrat. LE PR.

f Districta, expedita sententia est. Legebat cum Rhenano

facunda. Sic solet divina vox: ut statim intelligas, statim observes. Quis enim non intellige-
re possit multa pericula & vulnera fidei, in huiusmodi nuptiis quas prohibet, Apostolum
providisse: & primo quidem carnis sanctæ in carne Gentili inquinamentum præcavisse? Hoc
loco dicit aliquis, quid ergo refert inter eum qui in matrimonio Gentilis a Domino allegi-
tur, & olim, id est, ante nuptias, fidelem, ut non proinde carni suæ caveant? cum alter a
nuptiis infidelis arceatur, alter in eis perseverare jubeatur? cur si a Gentili inquinamur, non
ille dijungitur, quemadmodum iste non obligatur? Respondebo si Spiritus dederit, ante
omnia allegans Dominum magis ratum habere matrimonium non contrahi, quam omnino
disjungi: denique divortium prohibet, nisi stupri causa, continentiam vero commendat.
Habeat igitur ille perseverandi necessitatem, hic porro etiam non nubendi potestatem.

- III. Tunc si secundum scripturam qui in matrimonio Gentili a fide deprehenduntur, propterea
non inquinantur, quia cum ipsi alii quoque sanctificantur, sine dubio isti, qui ante nuptias B
sanctificati sunt, si extraneæ carni commisceantur, sanctificare eam non possunt, in qua non
sunt deprehensi. Dei autem gratia illud sanctificat, quod invenit. Ita quod sanctificari non
potuit, immundum est: quod immundum est, cum sancto non habet partem, nisi ut de suo
inquinet & occidat. Hæc cum ita sint, fideles Gentilium matrimonia subeuntes, stupri reos
esse constat, & arcendos ab omni communicatione fraternitatis, ex literis Apostoli dicen-
tis, cum ejusmodi nec cibum quidem sumendum. Aut, ^a numquid tabulas nuptiales die illo
apud tribunal Domini proferemus? & allegabimus quod vetuit ipse? Non adulterium est
quod prohibitum est. non stuprum est. Extranei hominis admissio minus templum Dei vio-
lat: minus membra Christi cum membris adulteræ commiscet. ^b Quod sciam, non sumus
nostri, sed pretio empti: & quali pretio? sanguine Dei. Lædentes igitur carnem istam, eum
lædimus de proximo. Quid sibi voluit ille qui dixit, delictum quidem esse extraneo nubere, C
sed minimum, cum alias seposita carnis injuria ad Dominum pertinentis, omne delictum vo-
luntarium in Domino grande sit? Quanto enim potestas vitandi fuit, tanto contumaciæ cri-
mine oneratur. Recenseamus nunc cetera pericula aut vulnera, ut dixi, fidei ab Apostolo
provisa, non carni tantum, verum etiam ipsi spiritui molestissima. Quis enim dubitet oblit-
terari quotidie fidem commercio infideli? Bonos corrumpunt mores confabulationes malæ:
quanto magis & convictus, & individuus usus? Quævis mulier fidelis Deum observet necesse
est. Et quomodo potest duobus dominis deservire, Domino, & marito, adde Gentili? Gen-
tilem enim observando gentilia exhibebit, ^c formam, extructionem, munditias seculares,
blanditias turpiores, ipsa etiam matrimonii secreta maculosa: non ^d ut penes sanctos officia
sexus, cum honore ipsius necessitatis, ^e tanquam sub oculis Dei modeste & moderate tran-
figantur. Sed viderit qualiter viro officia pendat. Domino certe non potest pro disciplina
satisfacere, habens in latere diaboli servum, procuratorem domini sui ad impedienda fide-
lium studia & officia; ut si statio facienda est, ^f maritus de die condicat ad balneas: si jejunia D
observanda sunt, maritus eadem die convivium exerceat: & si procedendum erit, nunquam
magis familiæ occupatio obveniat. Quis autem sinat conjugem suam visitandorum fratrum
gratia, ^h vicatim aliena & quidem pauperiora quæque tuguria circuire? Quis noctur-
nis convocationibus, si ita oportuerit, a latere suo adimi libenter feret? Quis denique so-
lennibus Paschæ abnoctantem securus sustinebit? Quis ⁱ ad convivium illud Dominicum,
quod infamant, sine sua suspicione dimittet? Quis in carcerem ad osculanda vincula marty-
ris

Pamelius detractata & exerta sententia, pro quo melius Ri-
galtius & clarius. Idem.

^a Numquid tabulas nuptiales die illo apud tribunal Do-
mini proferemus? & allegabimus quod vetuit ipse?] Erant
scilicet quæ maritis non Christianis nubent, ac nihilominus
in Domino nubere crederent: nuptiis videlicet iustis ac le-
gitimis, & liberorum quærendorum, non libidinis, causa.
verum hosce colores diluit Tertullianus, conversusque ad
uxorem, Non satis est, inquit, rite ac legitime nupsisse, &
conjugii fidem sancte coluisse: nec tibi causam ante Domi-
ni tribunal dicenti quicquam proderit tabulas nuptiales pro-
ferre. nam tabulas allegando, conjugium allegabis cum in-
fideli: & allegatione tua te ipsam damnabis peccati, quod
evitari Dominus per Apostolum iussit. Quid enim his ver-
bis, *Tantum in Domino*, vetitum puras? Stuprum? Adulte-
rium? Hæc alio quidem legis capite vetantur, non isto.
Christianus, seu vir, seu femina, templum Dei est. Femi-
na Christiana, quæ viro nubit non Christiano, templum
Dei contaminari & inquinari patitur; imo turpius, quam
adultera. Nempe alieni viri admissio templum illud minus
violat, minus membra Christi cum membris adulteræ com-
miser. Quod ut scias ac diligenter perpendas etiam atque
etiam volo. Non sumus nostri; sed pretio empti, & quidem
sanguine Dei. Lædentes igitur carnem istam, Deum lædi-
mus de proximo qui carnem ejus lædimus, carnem sangui-
ne ipsius redemptam. Hæc omnino fuit mens Tertulliani.
RIG.

^b Quod scias, non sumus nostri.] Vetus exemplar,
Quod sciat. Scribendum, quod scias, vel, quod sciam, usi-

tatissima Tertulliano formula. Idem.

^c Formam extructionem. Extructionem intellige capilli
struicem, suggestum. quo Juven. in 6. --altum ædificat ca-
put. Idem.

^d Ut penes sanctos officia sexus. &c. De hac voce jam di-
ximus, hic autem per officia sexus intelligit *ἐν τῷ ὄρει*
vitam castissimam ut est apud B. Petrum epist. prioris cap.
3. LE PR.

^e Tanquam sub oculis dei modeste & moderate transi-
gantur.) In eadem sententiam Hieronymus in Epist. ad Ti-
tum, cap. 2. *Ut cum pudore & verecundia, & quasi ne-
cessitate sexus, reddat potius debitum viro, quam ipsa exi-
gat ab eo, & opera liberorum ante oculos Dei & Angelorum
perpetrare se credat.* RIG.

^f Maritus de die condicat ad balneas.) Vetus exemplar,
Concedat. Idem.

^g Si procedendum erit. Veterem procedendi seu supplican-
di ritum in Ecclesia notat, hicque locus illustris est ad con-
firmationem rituum plurimorum. Atque mirari subit oscitan-
tiam Magdeburgensem, qui cum procedendi ritum seu pro-
cessionem ad hæresin Montani referunt, eum tamen alibi li-
brum hunc a Tertulliano scriptum fateantur antequam hæ-
resi Montani nomen dedisset. Nescio an satis tute illos deri-
deat Albaspineus, qui de procedendi ritu has voces intelli-
gunt, Cornicum oculos ut puto confixit. LE PR.

^h Vicatim. Vetus exemplar, *Viatim.* RIG.

ⁱ Ad convivium illud Dominicum.) Sub finem hujus
libri, dicit, *Convivium Dei.* Utrobique autem significari
videtur, quod Paulus priore ad Corinthios, cap. xi. dixit

Aris reptare patietur? Jam vero alicui fratrum ad osculum convenire? aquam Sanctorum pedibus offerre? de cibo, de poculo invadere, desiderare, in mente habere? Si pereger frater adveniat, quod in aliena domo hospitium? Si cui largiendum erit, horreum, proma, praelusa sunt. Sed aliquis sustinet nostra, nec obstreperit. Hoc est igitur delictum, quod Gentiles nostra noverunt, quod sub conscientia injustorum sumus, quod beneficium eorum est, si quid operamur. Non potest nescire, qui sustinet: aut si celatur quia non sustinet, timetur. Cum autem scriptura utrumque mandet; & sine alterius conscientia, & siue nostra pressura operari Domino: nihil interest in qua parte delinquas, aut in conscientiam mariti, si sit patiens; aut in conflictatione tui, dum vitatur impatiens. Nolite, inquit, margaritas vestras porcis jactare, ne conculcent eas, B& conversi nos quoque evertant. Margaritæ vestræ sunt, etiam quotidianæ conversationis insignia. Quanto curaveris ea occultare, tanto suspectiora feceris, & magis captanda Gentili curiositati. Latebiscne tu, cum lectulum, cum corpusculum tuum signas, cum^a aliquid immundum flantis explodis, cum etiam per noctem exurgis oratum? & non magis aliquid videberis operari? non sciet maritus quid secreto ante omnem cibum gustes? & si sciverit panem, non illum credit esse qui dicitur? Et hæc, ignorans quisque rationem, simpliciter sustinebit? sine gemitu? sine suspitione panis an veneni? ^b Sustinent quidam. sed ut inculcent, ut inludant hujusmodi feminis: ^c quarum arcana in periculum quod credunt reservent, ^d si forte lædantur. Sustinent, quarum dotes, subjectione nominis, mercedem silentii faciant. scilicet apud arbitrum speculatorem litigaturi. Y Quod

Κυριακὴν δειπνον. Cœnam Dominicam, increpans Corinthios, quod ad Dominicam accederent ut ad suam. το κυριακὸν ἰδιωτικῶν τοῖς σκυτεῖς. quod eucharistica munera potentiores aut ditiores soli invaderent & consumerent, non expectatis aut non admittis in partem tenuioribus. Hoc certe non erat Dominicam cœnam manducare, quæ quum sit Corpus Domini, digne tractari debuerat. Indignissime autem tractabant, qui ceteros Fideles, quamvis pauperes, Fratrum loco non habebant. tam caritatis quam humilitatis expertes, ac proinde rei Corporis & Sanguinis Domini, qui tam impudenter ad se raperent quod erat omnium commune. Hæc ita interpretari videtur Hieronymus. Theodoretus vero ad Agapas referre maluit, quæ solennibus diebus post Cœnam Dominicam celebrarentur. ut Apostolus ad superbiam aut gulam divitum Corinthiorum increpandam Cœnæ Dominicæ mentionem injecerit, quo magis eorum inverecundiam retunderet, qui statim a Cœna Dominica, quam ipsi cum tenuissimis quibusque ex æquo, utpote fratribus, participaverant, talem mox ad Agapas fastum induerent, ut occuparent epulas primi, tenuioribus in partem minime vocatis aut expectatis, quod erat Cœnæ Dominicæ indignissime, hoc est, perfide ac perperam celebratæ argumentum. Ceterum, istius interpretationis momento si forte adeo impellimur, ut hic etiam Agapas a Septimio nostro Convivium Dei, & Convivium Dominicum dici arbitremur, vix erit hujusce appellationis causa probabilior, quam & Agapas ideo Dominicas nuncupari placuisse, quia Dominicis diebus ad eas Christiani convenirent. RIG.

Convivium illud Dominicum quod infamant.] Nimirum Ethnici. Ipse in Apol. Nam & cœnulas nostras præterquam sceleris infames, ut prodigas suggillatis. Et hoc ipso libro, pag. seq. ubi de ethnico Christianæ marito: Non sciet maritus quid secreto ante omnem cibum gustes? & si scierit panem, non illum esse credit qui dicitur? hoc est, infantis jugulati cruore & sanguinis jurentia satiat. Ipse in Apolog. Dicimur sceleratissimi de sacramento infanticidii & pabulo, inde & post convivium incesto. Utriusque calumniæ fabulam tenebat Cirtensis ille apud Minucium, eo majore impudentia, quod Plinii Secundi ad Trajanum Imp. litteris de mendacio constabat. Is enim habita quæstione, hocce de Christianæ religionis desertoribus, qui etiam maledixerant Christo, comperisse affirmat, morem Christianis fuisse cœundi quidem ad cibum capiendum, sed promiscuum & innoxium. Observandum vero, inter tot probra & convicia accusantium Christianos impietatis, eo quod neque aras haberent neque sacrificarent, interque tot fratrum perfidorum transfugia, non extitisse qui Christianos criminarentur, quod Dei ac Domini sui carnes ederent, sanguinem potarent; cum id se facere in eucharisticis suis testarentur. Idem.

a Aliquid immundum flantis.] Sic optime vetus exemplar. Aliquid flantis immundum dicit, nidoris aliquid, quod de ara fumante Christianæ transeuntis nares adflari atque offendi continebat. Idem.

b Sustinent quidam sed ut inculcent, ut illudant hujusmodi feminis, &c.) Ostendit quæ pericula imminant, quæ vulnera fidei infligantur, ob dispares nuptias, Christianæ cum Gentili. Quum ipsa quidem conversatione & familiari convivio Ecclesiæ sacramenta, quæ melius inter Christianos conjuges celarentur, in profanorum oculos veniant, unde captatoribus occasiones vexandi calumniandique præbeantur.

Nam qui fieri potest ut non aliquando deprehendatur a marito mulier, quum ad omnem progressum atque promorum, ad omnem aditum & exitum, ad vestitum & calceatum, ad lavacra, ad mensas, ad lumina, ad cubilia, ad sedilia, frontem crucis signaculo teret? quum aræ fumantis odorem nidoremve detestata exsufflabit ac despuet? quum denique per noctem ad conventus antelucanos hymnos Christo Deo dictura surget? Hæc ille non interpretabitur quasi diras, & defixiones, & magica quædam incantamenta? Non sciet cum servatam domi eucharistiam sumes? non sciscitabitur curiosius quid secreto ante omnem cibum gustes? Et si sciverit panem esse, non continuo secum reputabit, panem illum esse, qui dicitur infanticidii cruore tingi? quæ calumnia Christianos tum maxime vexabat. Demus vero aliquem reperiri, qui nihil de magicis artibus, nihil de infantium cæde, nihil de crudæ carnis pabulo, nihil de pane cruentato suspicetur; sed eorum, quæ supra diximus, signaculi scilicet, exsufflationis, cœtuum antelucanorum, panis diligentius asservati rationes simpliciter ignoret; an putas eum esse, qui hæc ignorata sustineat sine gemitu? Certe si nihil de pane illo furiali & barbaro suspicetur, at de pane venenato aliquid suspicabitur, & jam metuere incipiet, ne pro matre familias veneficam duxerit. At hæc omnia sustinent quidam, sine gemitu, sine suspitione veneni. Sed sustinent, ut uxores suas proterant ac ludibrio habeant, quarum arcana in hunc usum reservent, ut habeant unde iis periculum creare possint, si forte in adulterii, falso plerumque crediti, suspitionem veniant. Sustinent, & cum exploravere, ipsimet ea produnt, ut fidem Christianam excutiant uxoris suis parum constantibus, aut constantioribus dotem. Erant enim quæ pecunias concussoribus ac delatoribus darent non modicas, ne deferrentur. nec deerant mariti qui captarent ac dela ores subornarent, quibuscum de pecuniæ quora subiectis nominibus paciscerentur, eaque subjectione nominis, id est creditoris, plerumque uxorum Christianarum dotes turpissima de pactione pro mercede silentii prædabantur. Nam si fraudatæ dotis ageret uxor, statim, quia Christiana, ab delatoribus, quos maritus subjecerat ac subornaverat, in discrimen capitis adducebatur, sic ipse maritus speculator, qui per nuptiarum occasionem arcana Christiana subdole speculatus erat, litis arbiter fiebat. erat enim necesse uxori, nisi mori paratissima esset, fidem Christo dictam perdere, vel dotem. Hoc omnino voluit Tertullianus. Iis autem verbis, Et, si sciverit panem, non illum credit esse qui dicitur, notam interrogandi minime apponendam qui existimant, falluntur. etenim commata quæ antecedunt quæque sequuntur, apertissimo sensu interrogant. Itaque illic etiam interrogat Tertullianus. An vero simile videatur Christianam, quæ Gentili nupsit, mysteria Christiana celare sic posse, ut cum eucharistiam domi servabit, ille non inquirat quid ab ea religiose servetur? & sciverit panem, inquit, nonne credet eum esse qui dicitur? id est, quem vulgus infamat.

c Quorum arcana in periculum quod credunt reservent, si forte lædantur.] Uxorum arcana dicit, quod uxores suas Christianis sacris operantes non prodant. Earum igitur arcana mariti Ethnici in periculum quod credunt reservant, hoc est, in periculum quod nomini Christiano imminere credunt persecutione ut sperant exarsura ita ut tunc temporis eas prodant, si qua forte animi læsura unde concepta perniciem eis exoptent.

d Si forte lædantur.] Hoc est, Si qua forte

- VI. Quod pleræque non providentes, aut re excruciatæ; aut fide perdita recognoscere con- A
suerunt. ^a Moratur Dei ancilla cum laboribus alienis, & inter illos omnibus nomini-
bus dæmonum, omnibus solennibus regum, incipiente anno, incipiente mense, nido-
re thuris agitabitur: ^b & procedet de janua laureata & lucernata, ut de novo confi-
storio libidinum publicarum. discumbet cum marito in sodalitiis, sæpe in popinis: &
ministrabit nonnunquam iniquis, solita quondam sanctis ministrare. & non hinc præjudi-
cium damnationis suæ agnoscat, eos observans quos erat judicatura? ^c Cujus manum
desiderabit? de cujus poculo participabit? Quid maritus suus illi, vel marito quid il-
la cantabit? Audiat sane, audiat aliquid de scena, de taberna, de ganea. Quæ Dei
mentio? quæ Christi invocatio? ubi fomenta fidei de scripturarum interjectione? ubi
spiritus? ubi refrigerium? ubi divina benedictio? Omnia extranea, omnia inimica, om- B
nia damnata, adterendæ saluti a Malo immissa. ^d Hæc si illis quoque evenire possint
quæ in matrimonio Gentili fidem adeptæ morantur, tamen excusantur, ut in ipsis de-
prehensæ a Deo, & jubentur perseverare, & sanctificantur, & spem lucrationis accipi-
unt. Si ergo ratum est apud Deum matrimonium hujusmodi, cur non & prospere cedat,
ut pressuris, & angustiis, & impedimentis, & inquinamentis non ita laceffatur, habens
jam ex parte divinæ gratiæ patrociniū? Nam & aliquam virtutem cœlestem documen-
tis dignationis alicujus vocatus ille de Gentibus terrori est Gentili, quo minus sibi ob-
strepāt, minus sciat, minus speculetur. Sensit magnalia, vidit experimenta, scit melio-
rem factam; sic & ipse Dei candidatus est timore. Ita facilius hujusmodi lucrifunt, in quos
Dei gratia consuetudinem fecit. Ceterum aliud est, ultro & sponte in prohibita descendere.

Quæ

incidat animi læsura, si quod jurgium, si qua læsio, quere-
la, offensa si qua noxa, si qua lis, si quod discrimen. Hinc
illæ affectuum vobes in sepulcrorum inscriptionibus. DE
QUA NIHIL DOLITUS EST. DE QUA NULLUM DO-
LOREM ACCEPERAT. CUM QUA VIXIT SINE UL-
LA LITE. SINE ULLO JURGIO. SINE ULLA ANI-
MI LÆSURA. SINE BILE, & cetera hujusmodi. RIG.

^a Moratur Dei ancilla cum laboribus alienis.) Sic emen-
davimus quod ante repertum Agobardi codicem legebatur,
cum Laribus alienis. Mendosissime. Nam si Lares pro do-
micilio dixerit, non est cur domus mariti aliena con-
jugi censei debeat. Si Lares, Deos penates intelligat, ine-
pte Christiano quis objiciat, quod Lares alienos colat, non
suos, qui nec suos agnoscit ullos. At jure exprobrat Chri-
stianæ, quæ, cum ancilla Dei sit, moratur cum laboribus
alienis, quam conveniret occupari suis. Sunt labores Chri-
stianorum proprii: sunt Gentilium. Horum labores Auctor
innuit: Concurrere & occupari circa dæmonum cultus, &
pro variis eorum nominibus varia sacrificia procurare, in-
struere, conficere, alia Jovi, alia Marti, alia Cereti ovan-
tiis & sollemnibus Cæsarum interesse incipiente anno, inci-
piente mense; ad januam laurum depangere, lucernas ac-
cendere. Hi labores omnino alieni sunt Christianis. At sunt
alii proprie Christianorum, quos & ipse Tertullianus de-
scribit: Stationes obire, jejunia observare, procedere, per-
noctare sollemnibus Paschæ, in carcerem ad osculanda mar-
tyrum vincula reptare, alicui fratrum ad osculum conveni-
re, aquam Sanctorum pedibus offerre. Idem.

^b Et procedet de janua laureata & lucernata, ut de no-
vo confistorio libidinum publicarum.] Moris erat apud Eth-
nicos in lætitia publica non solum lauros adfigere januis æ-
dium suarum, verum etiam per diem lucernas accendere.
Quod ut dicatur honori numinum profanorum; ut naturæ
& rationi contumeliosum, denique ut signum novi alicujus
lupanaris, Christiani abhorrebant. Septimius noster in Apo-
logetico. Cur die læto non laureis postes obumbramus? nec
lucernis diem infringimus? Rationem ridendo subjungit: Ho-
nesta, inquit, res est solennitate publica exigente induere do-
mum tuam habitum alicujus novi lupanaris. Et. Quis enim phi-
losophum sacrificare, aut lucernas meridie vanas proflituere
compellit? Atque hoc sensu Canone xxxvii. Conc. Eliberi-
ni prohibetur, Ne lucernas publice accendant Fideles, per
diem scilicet; ritu Gentili. & can. xxiv. Concilii Arel. II.
communione privatur episcopus qui etiam infideles in terri-
torio patitur faculas accendere. Sed & xxxiv. canon Elibe-
rinus verat Cereos in cœmeterio per diem incendi, ne spi-
ritus Sanctorum inquietentur. Quare autem hujusmodi offi-
ciis spiritus Sanctorum inquietari contingeret, docuit La-
stantius asperrima ritus Gentilis increpatione lib. vi. cap.
2. Subinde tamen cerearum candelarum etiam per diem
usus in Ecclesia cœpit; nec defuit e sanctissimis atque doctis-
simis Hieronymus, qui talem ritum, si non probari, saltem
excusari ac tolerari debere adversus Vigilantium contende-
ret. ut mirari subeat, acris ingenii virum calore disputandi
succensum, laudato mulieris Christi pedes ungentis exem-
plo, de Vigilantio suo non fecisse Iscarioten. Idem Hiero-
nymus morem Ecclesiarum totius Orientis fuisse, testatur,
Evangelio legendo luminaria etiam sole rutilante accendi.
Non utique ad fugandas tenebras, sed ad signum lætitiæ de-

monstrandum. Quæ ratio ritum ostendit eo magis ethnicum,
quod ea signa, quibus Gentes in lætitia etiam proterviore
ac nequiore utebantur, sacratissimis evangeliorum lectioni-
bus accommodarentur. Quare in hac etiam specie diceret
Septimius, accensas in Ecclesia per diem lucernas adæqua-
re nos ethnicis, eas igitur atque hujusmodi alia merito
reprehendi, quod apud idola celebrantur, sic enim ipse.
At Hieronymus, eadem illa, quia tunc fiebant idolis, id-
circo detestanda quidem fuisse: nunc vero, quia Deo, quia
martyribus Dei dedicantur, idcirco laudanda. Itaque hic
gradum sisto. et si audire mihi videar Septimium ex Aposto-
li consilio provocantem ad Naturæ tribunal, cujus dominus
est Deus noster, illic enim adsidere Rationem, unde tota
constare observationibus humanis auctoritas debeat. Natu-
ram & Rationem suffragari mulieris alabastris. Eisdem con-
tra facibus per diem accensis offendi.

^c Cujus manum desiderabit.] Editiones vulgatæ: De cu-
jus manu desiderabit. Mox: ubi fomenta fidei scripturarum
interjectione. Est in vulgatis, de scripturarum interjectione.
Utrum libuerit sequamur, non refert. Manum desiderare,
vel, de manu desiderare, idem est. Sic supra, cum officia
Christiani recenset. Aquam sanctorum pedibus offerre, de ci-
bo, de poculo invadere, desiderare, in mente habere; quæ ad
Christianorum agapas pertinent, & sunt amoris vehementis
indicia, qualia poetæ passim describunt; sed lasciva illa fe-
re & turpia libidinis impermissæ desideria: hæc vero sancta
inter Sanctos mutæ dilectionis & fraternitatis argumenta,
quibus Christiani se se ob Christi nomen summa invicem fide
unanimes, Dominum suum Patremque unum cum Spiritu
sanctissimo Deum toto animo, tota mente, quærere, opta-
re, deperire contestabantur. Idem.

^d Hæc si illis quoque evenire possint, &c.] Tertulliano
Christianarum cum Gentilibus nuptias tam acerbè damnanti
enumerantiq. pericula, objiciebatur, in Gentilium conjugio,
si quando alter conjugum ad Christianam fidem vocaretur,
eadem omnino esse metuenda: nec propterea tamen dissolvi,
imo ne dissolvantur disertissimis interdicti Apostolici verbis
caveri. Idcirco adjicit: Hæc illos quoque evenire possint,
qui & in matrimonio Gentili fidem adepti morantur: ta-
men excusantur, ut in ipsis deprehensi a Deo, & jubentur
perseverare, & sanctificantur, & spem lucrationis accipiunt.
Si ergo ratum est apud Deum matrimonium hujusmodi; Cur
non & prospere cedat, ut pressuris & angustiis & impedi-
mentis non ita laceffatur, habens jam ex parte divinæ gra-
tiæ patrociniū? Nam & ad aliquam virtutem cœlestem do-
cumentis dignationis alicujus vocatus ille de Gentibus terrori
est Gentili. quo minus speculetur. Sensit magnalia; vidit ex-
perimenta: scit meliorem factam. Sic & ipse Dei candidatus
est timore. Ita facilius hujusmodi lucrifunt, in quos Dei
gratia consuetudinem fecit. Totam hanc periodum ex Agobar-
di libro descripsimus, quia sensum Auctoris exhibet luculen-
torem. Differit de conjugio Gentili, ac designatione sexus
præstantioris communes utrique rationes examinat. Pluri-
ma, inquit, ostendimus Christianis, Gentilium connubia
quærentibus, incommoda, pericula, damna, quæ illis
etiam evenire possunt qui in matrimonio Gentili, fidem
adepti Christianam, morantur. tamen excusantur isti, ut in
ipsis conjugii periculis a divina gratia deprehensi, & juben-
tur perseverare, & sanctificantur, & spem lucrationis acci-
piunt. Deinde progressus, ostendit matrimonium hujusmo-
di habere jam ex parte divinæ gratiæ patrociniū. Imo

A Quæ Domino non placent, utique Dominum offendunt, utique a Malo inferuntur. ^a Hoc signi erit, quod ^a solis pejoribus placet nomen Christianum. ideo inveniuntur qui tales non exhorreant, ut exterminant, ut abripiant, ut a fide excludant. Habes causam, qua non dubites, nullum hujusmodi matrimonium prospere decurri, dum a Malo conciliatur, a Domino vero damnatur. Ad hoc quæramus an jure, quasi revera dispectores divinarum sententiarum. Nonne etiam penes Nationes severissimi quique domini & disciplinæ tenacissimi servis suis foras nubere interdunt? scilicet ne in lasciviam excedant, officia deferant, dominica extraneis promant. ^b Nonne insuper censuerunt ^c servituti vindicandos, qui cum alienis servis post dominorum denunciationem in consuetudine perseveraverunt? Severiores habentur terrenæ disciplinæ cœlestibus præscriptis? ut Gentiles quidem extraneis junctæ, libertatem suam amittant: nostræ vero diaboli servos sibi conjungant & in statu suo perseverent. ^d Scilicet negabunt sibi a Domino per Apostolum ejusdem denunciatum. ^e Quam hujus amentia causam detineam, nisi fidei imbecillitatem pronam semper in concupiscentiam secularium gaudiorum? Quod quidem plurimum in lautioribus deprehensum est. Nam quanto dives aliqua est matronæ nomine inflata, tanto capaciorem domum oneribus suis requirit, ut campum in quo ambitio decurrat. Sordent talibus Ecclesiæ. Difficile in domo Dei dives, ac, si quis est, difficile cœlebs. Quid ergo faciant? Unde nisi a diabolo maritum petant idoneum exhibendæ sellæ, & mulabus, & cinerariis peregrinæ proceritatis? Christianus ista etiam dives fortasse non præstet. Quæso te, Gentilium exempla proponas tibi. Pleræque & genere nobiles, & re beatæ, ^f passim ignobilibus & mediocribus ibi conjunguntur, ad luxuriam inventis, ^g aut ad licentiam sectis. Christianam fidelem fidei re minori nubere piget, locupletatiorem futuram in viro paupere? Nam si pauperum sunt regna cœlorum, quia divitum non sunt, plus dives in paupere inveniet. majore dote dotabitur de bonis ejus qui in Deo dives est. Sit illa ex æquo in terris, quæ in cœlis forsitan non erit. Dubitandum, & inquirendum, & identidem deliberandum est, an idoneus sit invecitis dotalibus cui Deus censum suum credidit? Unde sufficiamus ad enarrandam felicitatem ejus matrimonii ^h quod Ecclesia conciliat, ⁱ & confirmat oblatio, ^k & obsignat benedictio;

Y 2

^a angeli

vocationem illam de Gentibus ad Christianam disciplinam, indicium esse divinæ dignationis, & terrorem incutere Gentili, quo minus speculetur, minus insidietur, minus obstrepat, qui subitæ mutationis miracula percipiat, uxorem sciat meliorem factam, ex quo Christianam. Sic & ipsum eo timore ac reverentia candidatum esse Christi. Alludit ad Davidicum illud, ἀρχὴ σοφίας φόβος κυρίου. Tum subjicit discrimen ejus quæ jam Christiana Gentili nubit. Ceterum, aliud est, inquit, ultro & sponte in prohibita descendere. Quæ Deum offendunt, utique a Malo inferuntur. RIG.

^a Hoc signi erit, quod solis pejoribus placet nomen Christianum.] Sic arbitror legendum, non ut vulgo, Solis petitoribus. In membranis invenio. Solis, & itioribus. Quod mendosum est. Erant inter Ethnicos nonnulli meliores aliis. Sic in Scorpiace: Ut putes fratrem, aut de melioribus ethnicum. Ut autem meliores quidam, sic etiam pejores quidam. Ait igitur Tertullianus, Quæ Deum offendunt a Malo inferri; idque ex eo manifestum fieri, quod ex Gentilibus Christianorum nuptias ambiant ii præsertim, qui vitæ sunt pejoris & turpioris, quique inter pejores habentur. hos instigat Malus, sive Satanas, ut per ejusmodi nuptias Christianæ puellæ fidem evertat. Ideo ethnici inveniuntur. inquit Tertullianus, qui tales, id est Christianas, non exhorreant, ut exterminant, ut abripiant, ut a fide excludant.

^a Solis pejoribus.] Quemadmodum inter Ethnicos alios aliis pejores dicit Septimius, sic Augustinus dixit inter Christianos esse alios aliis meliores. Sic enim lib. viii. de Civ. Dei, cap. 27. ubi de epulis ad memorias martyrum: Quod quidem, inquit; a Christianis melioribus non fit, & in plerisque terrarum nulla talis est consuetudo. RIG.

^b Nonne insuper censuerunt servituti vindicandos qui cum alienis servis, &c.] Intelligit SC. Claudianum de mulieribus quæ se alienis servis junxerant, ad quod Senatusconsultum Julius Paulus Sententias composuit, quas e codice Vesoniano Cujacius Observationum suarum libro vigesimo primo inseruit. Prima Sententia, Tertulliani locum satis illustrat. Si mulier ingenua civisq. Romana vel Latina alieno se servo conjunxerit, si quidem invito & denuntiante domino in eodem contubernio perseveraverit, efficitur ancilla. RIG.

^c Servituti vindicandos, qui cum alienis servis.] Sic habet exemplar Agobardi. Sic alii veteres libri. Claudiano tamen Senatus-consulto cautum fuisse non legitur, ut liber homo alienæ ancillæ contubernium secutus, iustus domini mulieris heret. neque in Pauli Sententiis liberi hominis ulla mentio. Sed est aliquando etiam ad liberos homines Senatus-consultum pertinuisse, ita ut corrigi fuisset necesse Diocletiani & Alexandri legibus, quæ sub titulis De liberali causa, & Communia de successione, le-

guntur; hic tamen aliqua foret opus emendatione, ac servituti vindicandos diceremus, qui cum alienis ancillis in consuetudine perseverassent, non qui cum alienis servis. cum & alibi & hoc maxime libro Septimius ancillarum sit usus vocabulo. Itaque libens accederem legentibus, Servituti vindicandas quæ cum alienis servis in consuetudine perseverassent, nisi scirem Septimum nostrum hæc aliquando sexuum discrimina stilo properante minus observasse. Idem.

^d Scilicet ne in lasciviam excedant.] Vetus exemplar, In lascivia, quod retineri velim. Excedant, nempe domo herili. Idem.

^e Quam hujus amentia causam detineam.] Detineam. accusam. Sic lib. i. ad Nat.

Quid enim tale in vobis detinebo? Idem.

^f Passim ignobilibus & mediocribus ibi conjunguntur.] Ibi, hoc est, apud Gentiles. Sic supra, Certe istud servandum ibi esse. Ibi, id est, in nubendo. Idem.

^g Aut ad licentiam sectis.] Major licentia seminarum, cum abortivo non est opus. Securam libidinem dixit Hieronymus, lib. i. advers. Jovinianum, Et in longam securamq. libidinem exsectus spudo. Juvenalis Sat. vi.

Sunt quas eunuchi imbelles & mollia semper

Oscula delectent, & desperatio barbae,

Et quod abortivo non est opus.

Martialis Epigr. 67. lib. vi. Idem.

^h Quod ecclesia conciliat.] Quum scilicet nuptias suas Christiani de Ecclesia non tollunt: quum utrimq. Christiani conveniunt: quum sibi Christiana conjugem quærit Christianum, atque in Ecclesia Christianæ conversationis honestate spectatum, suadentibus vel addicentibus Ecclesiæ præpositis. Idem.

ⁱ Et confirmat oblatio.] Quum ab Ecclesiæ præpositis conjugium, uti Septimius dixit, conciliatum solenni die Ecclesiæ sistitur, communibus Fidelium votis inter sacrificiorum orationes benedicendum. Sic novitios Christianos, aquis salutaribus impetratis, Ecclesiæ Fidelium oblatos fuisse tradit Justinus Apolog. ii. μὴ τὸ οὕτως λαΐσαι ἢ πεποισμένον καὶ συζητατέον ἐπὶ τοῖς λειτουργοῦσιν ἀδελφοῖς ἄρχοντι ἔδει συνημερῆσαι εἰς κοινὰς δόξας ποιησόμενοι ὑπὲρ τῶν ἐκείνων καὶ τῶν παριστάμενων. Idem.

^k Et obsignat benedictio.] Quum oblati conjugibus Ecclesia conceptis ad Deum precibus, δόξηται καὶ δόξαται benedicat. quod est sacramenti signaculum. Digna politicus Christianis cura, vinculi conjugalis honestas. cum sit maris & foeminae conjunctio familiarum omnium adeoque totius reipub. fundamentum, & vitæ civilis origo. Itaque ne promiscua libido vota publica confunderet, imponendæ fuerunt leges, quæ iustas nuptias, ac proinde iustos & legitimos filios facerent, ut qui adversus earum præcepta legum coirent, eorum conjugia nullo juris civilis adfectu

^a angeli renunciant, ^b pater rato habet? nam nec in terris filii sine consensu patrum recte & A jure nubunt. Quale jugum fidelium duorum unius spei, unius voti, unius disciplinæ, ejusdem servitutis? Ambo fratres, ambo confervi, nulla spiritus carnisve discretio. atquin vere duo in carne una. Ubi caro una, unus & spiritus. ^c Simul orant, simul voluntantur, & simul jejunia transigunt, alterutro docentes, alterutro hortantes, alterutro sustinentes. in Ecclesia Dei pariter utrique, ^d pariter in convivio Dei, pariter in angustiis, in persecutionibus, in refrigeriis. neuter alterum celat, neuter alterum vitat, neuter alteri gravis est. libere æger visitatur, indigens sustentatur, ^e eleemosynæ sine tormento, ^f sacrificia sine scrupulo, ^g quotidiana diligentia sine impedimento non furtiva signatio, non trepida gratulatio, non muta benedictio. sonant inter duos psalmi & hymni, & mutuo provocant quis melius Deo B suo cantet. Talia Christus videns & audiens gaudet. his pacem suam mittit. ubi duo, ibi & ipse: ubi & ipse, ibi & Malus non est. Hæc sunt quæ Apostoli vox illa sub brevitate intelligenda nobis reliquit. Hæc tibi fuggere, si opus fuerit. His te ab exemplis quarundam reflecte. ^h Non licet aliter fidelibus nubere: non expedit.

beneficiove juvarentur. Et politicas leges Christianis sacramentis perfici conveniebat, ut non ante matrimonia censerentur, quam fuissent conjuges in ecclesia coram pastoribus & populo propositi ac prædicati, ut fidelium conjugio fideles jam inter se se frequentibus orationum & gratiarum commerciis notissimi benedicerent, bene precarentur. Atque hæc verus ecclesiæ forma clandestina conjugia nesciebat, quæ vaga & effrænata extra proprias ecclesias discurrendi ac divortii licentia, paulo post invexit. RIG.

^a Angeli renunciant.) Angelos conjugalium sacramenti testes innuit, quos adstare ait orationibus Christianorum lib. de Oratione, & esse arbitros baptismi, lib. de Baptif. Idem.

^b Pater rato habet.) Pater qui in cœlis est. Idem.

^c Simul orant, simul voluntantur.] Sic libro 111. adversus Marcionem, Manibus cadentibus pectus, & facie humi volutante orationem commendare, & lib. de Pudic. Illum lugere, illum volutari, qui sciat & quid amiserit, & quid sit recuperaturus si pœnitentiam Deo immolarit. Sic etiam in Apologetico. Nos vero jejuniis aridi, in sacco & cinere volutantes, invidia cœlum tundimus. Idem.

^d Pariter in convivio Dei.] Observavimus sup. ad Idem.

^e Eleemosynæ sine tormento.] Christianæ maritus Ethnicus, ubi de suis rebus aliquid ebesse sibi noraverat, ab uxore fortean in Christi pauperes delibatum, plerumque adeo sæviebat, ut servos uxoris torqueri juberet. At cum ambo

Christiani, tunc eleemosynæ sine tormento. Idem.

^f Sacrificia sine scrupulo.) Vix erat ut etiam de melioribus Ethnicis maritus conjugem Christianam ad sacrificia Christiana dimitteret absque gemitu, absque sua suspitione, absque scrupulo, ob flagitia illa horrenda quæ de Christianorum cœtibus Ethnici calumniosissime differebant. Sic sup. Quis denique solennibus Paschæ abnoctantem securus sustinebit? Quis ad convivium illud Dominicum, quod infamant, sine sua suspitione dimittit. At cum ambo Christiani, tunc alteri liberum sacrificia frequentare absque alterius scrupulo, absque suspitione. Idem.

^g Quotidiana diligentia sine impedimento.) Diligentiam dicit, quam in Apol. diligentissimam religiositatem, hoc est, sedulam & sollicitam disciplinæ seu religionis observantiam. Sic lib. de Præscript. hæret. Ubi metus in Deum ibi gravitas honesta, & diligentia attonita, &c. Idem.

^h Non aliter licet fidelibus nubere, non expedit.] Canon. xi. Concilii Arelatensis I. De puellis Fidelibus quæ Gentilibus junguntur, placuit ut aliquanto tempore a communione separentur. & Canon xv. Conc. Eliberini, Propter copiam puellarum Gentilibus minime in matrimonium dandæ sunt virgines Christianæ ne ætas in flore tumens, in adulterio animæ resolvatur. Adulterium animæ dicit, de uxore Christiana quæ suavis & hortata mariti Ethnici quasi lenocinio pellecta divortit a Christo ad Satanam. Idem.

Q. SEPT. FLOR. TERTULLIANI

DE VIRGINIBUS VELANDIS.

ARGUMENTUM.

Cum observasset Septimius mala quam plurima ex eo nasci, quod virgines Christianæ aperto capite incederent, obtentu nimirum consuetudinis quæ inoleverat: librum adversus illos abusus Græce scripsit, moxque alium hunc latine dedit, & in eo veritatis majestatem, sprete consuetudine tuetur.

^a **P**ROPRIUM jam negotium passus meæ opinionis, ^b Latine quoque ostendam, A virgines nostra velari oportere, ex quo ^c transitum ætatis suæ fecerint: hoc exigere veritatem, cui ^d nemo præscribere potest, non spatium temporum, non patrocinia personarum, non privilegium regionum. ex his enim fere consuetudo initium ab aliqua ignorantia vel simplicitate fortita, in usum per successionem corroboratur, & ita adversus veritatem vindicatur. Sed Domius noster ^e Christus veritatem se, non consuetudinem cognominavit. Si semper Christus, & prior omnibus: æque veritas sempiterna & antiqua res. Viderint ergo quibus novum est quod sibi vetus est. Hæreseis non tam novitas quam veritas revincit. Quodcunque adversus veritatem sapit, hoc erit

^a Proprium jam negotium passus meæ opinionis.) Disputatione quadam adversus Græcos, cum & virgines velari oportere acriter forte adservisset, Græcorum convitiis exceptus ac pro hæretico exagitatus fuisse videtur. RIG.

^b Latine quoque ostendam.) Consentiant interpretes Tertullianum hujus argumenti alterum Græce antea scripsisse. LE PR.

^c Transitum ætatis.) Cum scilicet annos pueriles excesserint. Qua de re illud Virgili eclog. 4. in laudem Salonii — Hinc ubi jam firmata virum te fecerit ætas. cum scilicet in virum evaseris, & eris *εὐκλειπ*. seu *ἡδὴ εἰς ἀνδρᾶς ἀγγειομένη*. scribit Synesius. Idem.

^d Nemo præscribere.) Multa adduxit Lacerda ut explicaret verbum præscribere, tanquam significans excipere seu exceptiones producere ex usu Jurisconsultorum. Hic uno verbo putarim nihil aliud esse quam nihil de veritate detrahi posse quacunque ratione, nihil illius splendorem abrogare posse aut majestatem. Idem.

^e Christus in se.) Christum veritatem esse ipse testatus est infidelibus quæ omitto. unde sæpe miratus sum homines non Christianorum fastum præ se ferentes, eo impietatis devoti, ut mentitum aut saltem amphibologice locutum Christum dixerint ostes, cap. 8. Evangelii B. Joan-

A erit hæresi, etiam vetus consuetudo. Ceterum suo vitio quis quid ignorat. Quod autem ignoratur, fuit tam requirendum, quam recipiendum quod agnoscitur. Regula quidem fidei una omnino est, sola immobilis, & irreformabilis, credendi scilicet in unicum Deum omnipotentem, mundi conditorem, & filium ejus Jesum Christum, natum ex virgine Maria, crucifixum sub Pontio Pilato, tertia die resuscitatum a mortuis, receptum in cœlis, sedentem nunc ad dexteram Patris, venturum judicare vivos & mortuos per carnis etiam resurrectionem. Hac lege fidei manente, cetera jam ^a disciplinæ & conversationis, admittunt novitatem correctionis, operante scilicet & proficiente usque in finem gratia Dei. Quale est enim ut diabolo semper operante & adjiciente quotidie ad iniquitatis ingenia, opus Dei aut cessaverit, aut proficere destiterit? cum propterea Paracletum miserit Dominus, ut quoniam humana mediocritatis omnia semel capere non poterat, paulatim dirigeretur, & ordinaretur & ad perfectum perduceretur disciplina, ab illo vicario Domini Spiritu sancto. Adhuc, inquit, multa habeo loqui vobis, sed nondum potestis ea bajulare: Cum venerit ille spiritus veritatis, deducet vos in omnem veritatem, & supervenientia renunciabit vobis. Sed & supra de hoc ejus opere pronunciavit. Quæ est ergo Paracleti administratio nisi hæc, quod disciplina dirigitur, quod scripturæ revelantur, quod intellectus reformatur, quod ad meliora proficitur? Nihil sine ætate, & omnia tempus expectant. Denique Ecclesiastes, Tempus, inquit, omni rei. Aspice ipsam creaturam paulatim ad fructum promoveri. granum est primo, & de grano frutex oritur, & de frutice arbuscula enititur; deinde rami & frondes invalescunt, & totum arboris nomen expanditur, ^b inde germinis tumor & flos de germine solvitur, & de flore fructus aperitur; is quoque rudis aliquandiu & informis, paulatim ætatem suam dirigens, ^c eruditur in mansuetudinem saporis. Sic & justitia (nam idem Deus justitiæ & creaturæ) primo fuit in rudimentis, natura Deum metuens: dehinc per Legem & Prophetas promovit in infantiam: dehinc per Evangelium efferbuit in juventutem: nunc per Paracletum componitur in maturitatem. Hic erit solus a Christo magister & dicendus & verendus. Non enim ab se loquitur, sed quæ mandantur a Christo. Hic solus antecessor, quia solus post Christum. Hunc qui receperunt, veritatem consuetudini anteponunt. Hunc qui audierunt ^d usque nunc non olim prophetantem, virgines contegunt. Sed nolo interim hunc morem veritati deputare. Consuetudo sit tantisper, ut consuetudini etiam consuetudinem opponam. ^e Per Græciam & quasdam Barbarias ejus, plures Ecclesiæ virgines suas abscondunt. Est & sub hoc cœlo institutum istud alicubi. ne qui gentilitati Græcicæ aut Barbaricæ consuetudinem illam ascribat. Sed eas ego Ecclesias proposui, quas & ipsi Apostoli vel ^f Apostolici viri condiderunt, & puto ante quosdam. Habent igitur & illæ eandem consuetudinis auctoritatem, tempora & antecessores opponunt magis quam posteræ istæ. Quod observabimus, quid deligemus: Non possumus respuere consuetudinem, quam damnare non possumus, utpote non extraneam, quia non extraneorum, cum quibus scilicet communicamus jus pacis & nomen fraternitatis. Una nobis & illis fides, unus Deus, idem Christus, eadem spes, eadem lavacri sacramenta. ^h Semel dixerim, una Ecclesia sumus. Ita nostrum est, quodcunque nostrorum est. ceterum, dividis corpus. Tamen hic, sicut in omnibus varie institutis & dubiis & incertis fieri solet, adhibenda fuit examinatio, quæ magis ex duabus tam diversis consuetudinibus disciplinæ Dei conveniret. Et utique ea diligenda, ⁱ quæ virgines includit, soli Deo notas, quibus, præter quod a Deo non ab hominibus captanda gloria est, etiam ipsum bonum suum erubescendum est. Virginem magis laudando quam vituperando confundas: quia delicti durior frons est, ab ipso & in ipso delicto impudentiam docta. Nam illam consuetudinem, quæ virgines negat dum ostendit, nemo probasset, nisi aliqui tales quales virgines ipsæ. Tales enim oculi volent virginem visam, quales

II.

nis. Sed eam morum & disciplinæ Christianæ everisionem deslere non est hujus loci, neque etiam temporis. LE PR.

^a *Disciplina & conversatio.* Severa semper disciplina conversationis nomine intelligitur. Apud Theodorum ^a dicitur. S. Hieronymus lib. 1. adversus Jovinianum: *armamur eadem conversatione qua Christus. Idem.*

^b *Inde germinis tumor.* Tumor est omne quod concipitur germen autem & gemma idem hoc in casu. Idem.

^c *Eruditur in mansuetudinem saporis.*] Est enim velut silvestris feritas succi & saporis in fructu adhuc rudi & immaturo; sed eruditur in mansuetudinem, cum paulatim coquitur in maturitatem. RIG.

^d *Usque nunc non olim prophetantem.*] Sic legitur in codice Ful. Ursini. At in Divionensi, *Usque non olim.* Puto Tertullianum scripsisse tantum, *Usque nunc*, ut paulo post dicet, *Adusque proxime*, Aliquem postea interpretandi gratia adscripsisse, *Non olim*, quod sperni queat impune. Idem.

^e *Per Græciam & quasdam Barbarias ejus.*] Barbarias Græciæ dicit extra Græciam regiones quasdam, sed appositas Græciæ, quibuscum fuere Græcorum negotia seu bella. Horat.

Græcia Barbaria lento collisa duello. Idem.

^e *Per Græciam & quasdam barbarias ejus.* Græciæ urbes quasdam aut regiones intelligi puto, quamquam alii vicinas Græciæ urbes, finitimasque nationes notari existimant. LE PR.

^f *Apostolici viri.* Per viros Apost. accipe Christianæ religionis primores, qui aut ab apostolis instructi institutique fuerunt, aut qui apostolorum doctrina digna gesserunt. De solis episcopis, aut summo tantum pontifice id explicare, parum conveniens videtur, cum ea vox Constantino Magno etiam tribuatur multis in locis ut apud Theodorum cap. 25. lib. 1. *πῶς ἀποστολικοὶ προτίθενται ἐν τῇ ψυχῇ περιεφερέν.* Apostolicas curas omnino versabat, & alibi. Idem.

^g *Et puto ante quosdam.*) Parcit nominib. eorum, qui etiam Apostolis & Apostolicis viris posteriores, virginum minime velandarum consuetudini auctoritatem dedisse dicebantur. RIG.

^h *Semel dixerim, una ecclesia sumus.* Libro de unitate ecclesiæ B. Cypr. dictam etiam scripturam adfert ad eandem comprobendam, & alias præterea multas, ad quem librum Lectorem remittimus. Uterque autem illud: *unum corpus, unam Ecclesiam* interpretatur. PAM.

ⁱ *Quæ virgines includit.*] Velamine. RIG.

les habet virgo quæ videri volet. Invicem se eadem oculorum genera desiderant. ^a Ejusdem A libidinis est videri, & videre. Tam sancti viri est subfundi, si virginem viderit, quam sanctæ virginis, si a viro visa sit. Sed nec inter consuetudines dispicere voluerunt illi sanctissimi antecessores. Tamen tolerabilius apud nos ad usque proxime utrique consuetudini communicabatur. Arbitrio permessa res erat, ut quæque voluisset aut tegi aut prostitui, sicut & nubere: quod & ipsum neque cogitur neque prohibetur. Contenta erat veritas pacisci cum consuetudine, ut tacite sub consuetudinis nomine frueretur se vel ex parte. Sed quoniam cœperat agnitio proficere, ut per licentiam utriusque moris, indicium melioris partis emergeret, statim ^b ille adversarius bonorum, multoque institutorum, opus suum fecit: Ambiant virgines hominum adversus virgines Dei, nuda plane fronte in temerariam audaciam excitatæ. Et virgines videntur quæ aliquid a viris petere possunt, nedum tale factum, ut scilicet æmulæ earum, tanto magis liberæ, quanto Christi solius ancillæ, dedantur illis. Scandalizamus, inquit, quia aliter aliæ incedunt: & malunt scandalizari, quam provocari. Scandalum, nisi fallor, non bonæ rei, sed malæ exemplum est, ædificans ad delictum. Bonæ res neminem scandalizant, nisi malam mentem. Si bonum est modestia, verecundia, fastidium gloriæ soli Deo captans placere, agnoscant malum suum, quæ de tali bono scandalizantur. Quid enim si & incontinentes dicant se a continentibus scandalizari, continentia revocanda est? ^c & ne multinubi scandalizentur, monogamia recusanda est? Cur non magis hæ querantur scandalo sibi esse petulantiam, impudentiam ^d ostentatitiæ virginitatis? Propter ejusmodi igitur capita nundinatitia, trahantur virgines sanctæ in Ecclesiam, erubescences quod cognoscantur in medio, ^e paventes quod detegantur accersitæ quasi ad stuprum. ^f Non minus enim & hoc pati nolunt. Omnis publicatio virginis bonæ, stupri passio est. Et tamen vim carnis pati, minus est; quia de officio naturæ venit. Sed cum spiritus ipse violatur in virgine, sublato velamine dedit amittere quod tuebatur. ^g O sacrilegæ manus, quæ ^h dicatum Deo C habitum detrahare potuerunt! Quid pejus aliquis persecutor fecisset, si hoc a virgine electum cognovisset? ⁱ Denudasti puellam a capite, ^k & tota jam virgo sibi non est: alia est facta. Exurge igitur, veritas, exurge, & quasi de patientia erumpe: nullam volo consuetudinem defendas; nam jam & illa, sub qua te fruebaris, expungitur. Te esse demonstra quæ virgines tegis. Ipsa scripturas tuas interpretare, quas consuetudo non novit. Si enim nosset, nunquam esset. Quatenus autem & de scripturis adversus veritatem argumentari consuetudo est, statim opponitur nobis, nullam mentionem virginum ab Apostolo factam, ubi de velamine præfinit, sed tantum mulieres nominatas: cum si voluisset & virgines tegi, de virginibus quoque cum mulieribus nominatis pronuntiasset: quomodo illic, inquit, ubi de nuptiis tractat, quid observandum sit etiam de virginibus, declarat. itaque non contineri eas lege velandi capitis, ut non nominatas in hac lege; immo ex hoc revelari, quia non jubentur, D quæ nec nominantur. Sed & nos eandem argumentationem retorquemus. Qui enim sciebat alias utriusque generis facere mentionem, virginis dico, & mulieris, id est non virginis, ex causa distinctionis, in his in quibus non nominat virginem, non faciens distinctionem, ostendit conditionis communionem. Ceterum potuit hic quoque constituere differentiam inter virginem & mulierem, sicut alibi dicit: Divisa est mulier & virgo. Igitur quas non divisit, tacendo ^l inalteravit. Nec tamen quia illic divisa est & mulier & virgo, hic quoque patrociniabitur illa divisio, ut quidam volunt. Quanta enim alibi dicta non valent, ubi dicta scilicet

^a Ejusdem libidinis est videri & videre. Id propter & hac de re loquens Hieronymus ad Eustoch. nullus, ait, tutus aspectus. Quasi dicat, nec videre, nec videri tutum est. & Ambrosius lib. 1. offic. cap. 18. ait: Nec videre viros fœmina, nec videri velit. Hæc præcepta eo tendunt, ut intelligat Virgo quanti sit Virginalis pudor. Ideo Virgo dicitur a Cypriano lib. de hab. virg. candidata pudoris, quasi hoc unicum ejus studium & Manil. lib. 3. — Semper amare parum est, cupient & amare videri. LAC.

^b Ille adversarius bonorum, multoq. institutorum.] Hoc est, sed præsertim bonorum institutorum, bonarum disciplinarum. RIG.

^c Et ne multinubi scandalizentur.] Omnino sic legendum, non ut ubique scriptum atque editum reperi, Et ne multi nobis scandalizentur. RIG.

^d Ostentatitiæ virginitatis.] Notat virginem ostentabundam, ut quæ non sibi vivat, sed populo & spectantibus, ut loquitur Seneca epist. 94. ad fin. Est enim vitiosum non virtutis, ait ille, monstrari & conspici. itaque ostentatitia virginitas tota est vitiosa. LAC.

^e Paventes quod detegantur.] Pavor virginibus convenit, quæ ad quemlibet oculi jactum trepidare debent; quæ autem denudantur, expavescunt, inquit auctor, quasi ad stuprum vocarentur. Hac quippe disciplina illustris tunc erat, ut aliis in rebus vetus ecclesia. LE PR.

^f Non minus enim & hoc pati nolunt.] Et hoc, id est, publicari, detegi caput. Sed magis placet quorundam exemplarium scriptura, Non minus enim & hoc pati volunt. ut hoc ad stuprum referatur, quod propius est. RIG.

^g O sacrilegæ manus! Virgines istæ dicatum Deo habitum induerunt, & sacrilegium fuit maximum illum attigisse. Dionysius Exiguus in vita Pachomii, ait, sacrum esse hunc habitum, eumque suscipiens habitu monachi consecravit. & Hieronymus ad Marcellam: tunicam fusioem induta, se repente Domino consecravit. LAC.

^h Dicatum deo habitum.] Virginum, aliæ quidem capiti suo velamen induerant, aliæ libero capite intestoque permanferant. Has Tertullianus hominum, illas Dei, virgines appellat. Sed virgines intesti capitis, offensæ discrimine illo velatæ virginitatis, agebant querela scandali, postulabantque uti virginibus velamento interdiceretur, ne quid velatæ gestarent quod invidiam faceret non velatis. Et forte annuerat Episcopus postulationi. Succensuit Tertullianus tanquam sacrilego. Quid pejus, inquit, aliquis persecutor fecisset? Denudasti puellam a capite, & tota jam virgo sibi non est. RIG.

ⁱ Denudasti puellam a capite.] Indignatur quasi adjectus Talos ad imos. Idem.

^k Et tota jam virgo sibi non est.] Etenim toto corpore suffunditur, quasi devirginata spectantium oculis procacibus. Idem.

^l Inalteravit.] Rectum esse puto; etsi manuscripti habeant, in altera iniit. Inalteravit, indidit alteri, conjunxit, confudit, ut jam ambo una sint, ac se se mutuo contineant. Ipse paulo post: A muliere non separavit, & non separando conjunxit ei a qua non separavit. Idem.

^l Inalteravit. Usurpat hoc auctor, pro non alteravit. Sicut alibi, incriminari, pro non criminari. PAM.

A non sunt, nisi eadem sit causa, quæ alibi, ut sufficiat semel dictum? Illa autem causa virginis & mulieris longe divisa est ab hac specie. Divisa est, inquit, mulier & virgo. quare? quoniam innupta, id est virgo, cogitat ea quæ sunt Domini, ut sit sancta, & corpore & spiritu. Nupta autem, id est, non virgo, cogitat quomodo placeat viro. Hæc erit interpretatio divisionis illius, nullum habens locum in isto capitulo, in quo neque de nuptiis, neque de animo & cogitatu ^a mulieris & virginis, pronunciatum, sed de capite velando. Cujus nullam volens esse discrepationem, Spiritus sanctus uno nomine mulieris, etiam virginem intelligi voluit, quam ^b proprie non nominando, a muliere non separavit, & non separando conjunxit ei a qua non separavit. Novum est nunc ergo principali vocabulo uti, & cetera nihilominus in eo vocabulo intelligi, ubi nulla est necessitas singillatim distinguendæ universitatis? Naturaliter compendium sermonis & gratum & necessarium est: quoniam ^c sermo laciniosus, & onerosus & vanus est. Sic & generalibus vocabulis contenti sumus comprehendentibus in se specialium intellectum. Ergo jam de vocabulo ipso. Naturale vocabulum est femina. ^d Naturalis vocabuli generale mulier. Generalis etiam speciale, virgo, vel nupta, vel vidua, vel quot etiam ætatis nomina accedunt. Subjectum igitur est generali speciale, quia generale prius est: & subcessivum antecessivo, & portionale universali: & in ipso intelligitur cui subicitur, & in ipso significatur, quia in ipso continetur. Sic nec manus, nec pes, nec ullum membrorum desiderat significari corpore nominato. Et si mundum dixeris, illic erit & cælum, & quæ in eo, sol & luna, & sidera, & astra, & terra, & freta, omnis census elementorum. Omnia dixeris, cum id dixeris quod ex omnibus constar. Sic & mulierem nominando, quicquid est mulieris nominavit. Sed quoniam ita mulieris nomen usurpant, ut non putent competere illud nisi ei soli quæ virum passa sit; probari a nobis oportet, proprietatem ejus vocabuli, ad sexum ipsum, non ad gradum sexus pertinere, ^e quo communiter etiam virgines censeantur. Cum hoc genus secundi hominis a Deo factum est, in adjutorium hominis; femina illa, statim mulier est cognominata, ^f adhuc felix, adhuc digna paradiso, adhuc virgo. Vocabitur, inquit, mulier. Habes itaque nomen, non dico jam virgini commune, sed proprium. quod a principio virgo sortita est. Sed ingeniose quidam de futuro volunt dictum, Vocabitur mulier: quasi quæ hoc futura esset, cum virginitatem resignasset: quoniam & adjecit, Propterea relinquet homo patrem & matrem, & ^g conglutinabitur mulieri suæ, & erunt duo in carne una. Ostendant legitur primo ubi sit subtilitas ista, si de futuro mulier cognominata est, quod interea vocabulum acceperit? Non potest enim sine vocabulo præsentis qualitatibus suæ fuisse. Ceterum quale est, ut quæ in futurum vocaretur nomine designato, in præsentem nihil cognominaretur? Omnibus animalibus Adam nomina imposuit, ^d & neminem ex futura conditione, sed ex præsentem institutione, cui conditio quæcunque serviret, hoc appellata, quod a primordio voluit. quid ergo tunc vocabatur? Atquin quotienscunque in scriptura nominatur, mulier appellatur, antequam nupta, & nunquam virgo cum virgo. Hoc nomen tuum unum illi fuit, & quando nihil prophetico modo dictum est. Nam cum scriptura refert ^h fuisse nudos duos, Adam & mulierem ejus, nec hoc de futuro sapit, quasi mulierem dixerit ejus in præfagio uxoris, sed quoniam & innupta illius mulier, ut de substantia ipsius: Hoc, inquit, os ex ossibus meis, & ⁱ caro ex carne mea vocabitur mulier. Hinc ergo tacita conscientia naturæ, ipsa divinitas animæ in usum sermonis eduxit nescientibus hominibus (sicut & alia multa, quæ ex scriptura fieri & dici solere alibi poterimus ostendere] uti mulieres nostras dicamus uxores. Quanquam & improprie quædam loquamur. nam & Græci qui magis vocabulo mulieris in uxore utuntur, ^k alia habent propria vocabula uxoris. Sed malo hunc usum ad scripturæ testimonium deputare. Ubi enim duo in unam carnem efficiuntur

^a Mulieris & virginis. Discriminant vulgo ita, ut mulier proprie sit quæ nupsit, & quæ habet liberos: virgo quæ integra est, & vere incorrupta. Ex qua distinctione locutus est Hieronymus, enarrans illud Osee sponsabo te mihi, &c. Hoc tamen discrimen tantum abest ut sit perpetuum, ut potius sub mulieris nomine virgo quoque intelligatur, ut hic Tertullianus ait, & probabit infra, &c. LAC.

^b Proprie nominando. Nota mihi hanc vocem evertentem Grammaticorum distinctionem inter nomina propria & appellativa. Hic enim proprie nominare dicit Tertullianus de nomine; quod ipsi vocant appellativum. Idem.

^c Sermo laciniosus. Hoc est, diffusus. In libris adversus Marcionem hoc vocabulum etiam reperias, ita in De cultu foeminarum. Cetera vero corporis, laciniosis pomparum & deliciarum ineptiis occupare. RHEN.

^d Naturalis vocabuli, &c. Etiam apud Jureconsultos, mulierem generale vocabulum esse, patet ex Ulpiano l. queritur: D. de Edilit. edicto. ubi mulier etiam dicitur ea, quæ virum non agnovit. PAM.

^e Quod communiter etiam virginis censeantur. Communi nomine Mulieris comprehendit. RIG.

^f Adhuc felix &c. Ita probat suam sententiam Tertullianus, cui insitit Ambrosius lib. de inst. virg. c. 5. Denique virginitas primum hoc nomen, id est nomen mulieris, acce-

pit. Nam cum sumpsisset Deus unam de costis Adæ, & supplevisset carnem in locum ipsius, edificavit, inquit, eam in mulierem. Utrique adhuc virum non cognoverat, & jam mulier vocabatur. LAC.

^g Conglutinabitur mulieri suæ. Ad verbum ex Græco translit illud: & προσκολληθήσεται τῇ γυναίκι αὐτοῦ, voce composita a κόλλη, quod gluten significat. PAM.

^h Prophetico modo dictum est. Nam prophetæ solent de futuris seu de præsentibus loqui. Sensus eundem habet, quod sequitur, ad prophetiam rationem. Item, ad prophetiam interpretetur. RHEN.

ⁱ Fuisse nudos duos Adam, &c. Verba vulgaris interpretis sunt 2. cap. Geneseos: Erat autem uterque nudus, Adam scilicet & uxor ejus. Sed Tertullianus conformis est in vertendo; Nam cum in græco sit γυμνός, semper reddit mulier, non ut interpres, qui jam mulier, jam uxor. LAC.

^k Caro ex carne mea vocabitur mulier. Hic prætermisit vocabulum græcam, αὐτῇ & proinde sine distinctione conjunxit duo commata, quom aliter græce & latine legatur, hæc vocabitur. PAM.

^l Alia habent propria vocabula. Huc spectat imprimis quod uxor dicatur Platoni lib. 9. γυνὴ γαμήτη, quemadmodum Xenophonti in Oeconomicis. Deinde hæc sunt ejusdem synonyma, σύζυγος, ἀλφειά, ἀκοίτης, ἀγαθή. PAM.

efficiuntur per ^a matrimonii nexum, caro ex carne, & os ex ossibus, vocatur secundum origi- A
nem mulier ejus, ex cujus substantia incipit censerī facta uxor. Ita mulier non natura nomen
est uxoris, sed uxor conditione nomen est mulieris. Denique mulier & non uxor dici potest,
non mulier autem uxor dici non potest, quia nec esse. Constituto igitur nomine novæ femi-
næ, quod est mulier, & explicito quod prius fuit, id est nomine assignato, convertit jam ad
propheticam rationem, uti diceret, Propter hanc relinquet homo patrem & matrem. Adeo
separatum est nomen a prophetia, quantum & ab ipsa persona, ut non utique de ipsa Eva di-
xerit, sed in illas feminas futuras, quas in matrice generis feminini nominarit. Alioqui non
Adam relicturus erat patrem & matrem quos non habebat, propter Evam. Ergo non ad Evam
pertinet, quia nec ad Adam, quod propheticē dictum est. De maritorum enim conditione
prædictum, qui ob mulierem parentes suos erant relicturi, quod in Evam cadere non potuit,
quia nec in Adam. Si ita res est, apparet non propter futurum, mulierem cognominatam ad B
quam futurum non pertinebat. Eo accedit, quod ipse rationem ejus nominis edidit. Cum
enim dixisset, Vocabitur mulier, addidit, Quoniam ex viro suo sumpta est, & ipso adhuc
virgine. Sed dicemus & de viri nomine suo loco. Nemo itaque nomen ad prophetiam inter-
preteretur, quod ex alia significatione deductum est: præsertim cum appareat, ubi de futuro
nomen acceperit, illic scilicet, ubi Eva cognominatur, personali jam vocabulo, quia natu-
rale præcesserat. Si enim Eva mater viventium est, ecce ex futuro cognominatur, ecce uxor
& non virgo prænunciatur. hoc erit vocabulum nupturæ. Ex nupta enim mater. Ita hic quo-
VI. que ostenditur non de futuro mulierem tunc nominatam, quæ postmodum acceptura erat fu-
turæ conditionis suæ nomen. Responsum satis est ad hanc partem. Videamus nunc si &
Apostolus formam vocabuli istius secundum Genesim observet, sexui deputans illud, sic
^b mulierem vocans virginem Mariam, quemadmodum & Genesis Evam. Scribens enim ad C
Galatas, Misit, inquit, Deus filium suum ^c factum ex muliere quam utique virginem con-
stat fuisse, licet Hebion resistat. agnosco & angelum Gabrielem ad virginem missum. Sed
cum benedicit illam, inter mulieres, non inter virgines deputat: ^d Benedicta tu inter mulie-
res. sciebat & Angelus mulierem etiam virginem dici. Sed & ad hæc duo ingeniose quidam
respondisse sibi visus est, Quoniam quidem desponsata est Maria, idcirco & ab Angelo & ab
Apostolo mulierem pronuntiatam. desponsata enim, quodammodo nupta. Tamen inter quo-
dammodo, & verum, satis interest dumtaxat in loco. Nam alibi ita sane habendum est.
Nunc vero non quasi jam nuptam mulierem Mariam pronuntiaverunt, sed quasi nihilomi-
nus feminam, etiam si non sponsam, quasi hoc a primordio dictam. Illud enim præjudicet
necesse est, a quo forma descendit. Ceterum quod pertineat ad hoc capitulum, si hic des-
ponsatæ adæquatur, ut ideo mulier dicta sit Maria, non qua femina, sed qua marita, jam
ergo Christus non ex virgine natus est, quia ex desponsata, quæ virgo esse desierit hoc nomi-
ne. Quod si ex virgine natus est, licet ex desponsata, tamen integra, agnosce mulierem etiam D
virginem, etiam integram dici. Hic certe nihil propheticē dictum videri potest, ut futuram
mulierem, id est, nuptam Apostolus nominarit, dicendo, factum ex muliere. Non enim
poterat posteriorem mulierem nominare, de qua Christus nasci non habebat, id est, virum
passam: sed illa quæ erat præsens, quæ erat virgo, & mulier vocabatur per vocabuli hujus
proprietatem, secundum primordii formam, virgini, ^e & ita universo mulierum generi
VII. defensam. Convertamus ad ipsas jam rationes recensendas, per quas Apostolus docet velari
feminam oportere, an eadem etiam virginibus competant: ut ex hoc quoque vocabuli com-
munio inter virgines & non virgines constet, dum eadem velaminis causæ in utraque parte
deprehenduntur. Si caput mulieris vir est, utique & virginis, de qua sit mulier illa quæ nup-
sit: nisi si virgo tertium genus est monstruosum aliquod sui capitis. Si mulieri turpe est radi
sive tonderi, utique & virgini. Proinde viderit ^f seculum æmulum Dei, ^g si ita virgini cæsum
capillum

^a *Matrimonii nexum.* Didoni apud Poetam est vinculum
jugale *ne cui me vincolo vellem sociare jugali.* lib. 4. Æneid.
Gregorius Nyss. lib. de Virgin. cap. 3. ἀρνα hoc est retia vo-
cat matrimonium, & ἀρνατος πάγαις ἐγκρατὴν id est indis-
solubilibus laqueis irretiri. LE PR.

^b *Mulierem vocans virginem.* Ad quod quum adferat dum-
taxat duos locos, alterum Lucæ. 1. alterum Gal. 4. licebit
illis addere illud Joannis 2. *quid mihi tecum est mulier?* item
ejusdem cap. 9. *Mulier ecce filius tuus.* PAM.

^c *Factum ex muliere.* Pamelio adjuget etiam hæc Ulpiani
ff. de ædilit. edicto. *Quæ mulieribus legantur etiam virgini-
bus deberi certum est.* LAC.

^d *Benedicta tu inter mulieres.* Expressior est hæc versio
quam vulgata, *in mulieribus*, quam interim etiam habet
interpres B. Hieronymus eodem c. in benedictione Elifa-
beth. PAM.

^e *Et ita universo mulierum generi defensam.*) Hoc est
vindictam. RIG.

^f *Seculum æmulum Dei.* Sæculum intelligit Christianum.
Nam æmulum & æmulari fere in bonam partem accipitur
ab auctore pro imitari & imitatore, PAM.

^g *Æmulum Dei.* Improbatur auctor hic morem ethnicorum
qui puellarum comas tondebant, adeoque vocat ethnicorum
seculum, Dei æmulum, hoc est, quoniam permittit Deus
tonderi adolescentes, tonderi quoque fœminas voluerunt.
Intonsas autem esse debere puellas & tonsos adolescentes ne-
mo dubitat. atque attendendus mihi videtur can. 17. Gan-
grensis conc. verba sunt *ἐὰν τις γυναῖκα διὰ νομιζόμενῳ ἀσκήσει
ἀποκέρτο τὰς κόμης, ἢς ἐδωκεν ὁ θεὸς εἰς ὑπόμνησιν ἢ ὑποταγῆς,
ὡς ἀναλαύουσα τὸ πρῶτον ἢ ὑποταγῆς, ἀνάθεμα ἐστὶν.* Si quæ
mulier severiorem cultum putans reddere, crines detondeat,
quos in subjectionis memoriam Deus dedit, veluti subiectio-
nis vinculum solvens, anathema sit. Repetitur id dist. 30.
quæcunque. Ornamentorum nempe affectatio in mulieribus
damnabatur, & fucus omnis De consecr. dist. 5. fucare. &
33. quæst. 5. mulier. LE PR.

^h *Si ita virgini cæsum capillum decori mentitur.*) Sic
habent editiones omnes, neque aliter exemplar Divionea-
se. Sed laborat sensus in verbis, nisi ea sic explicentur.
Viderit seculum, inquit, si adeo mentitur decori, hoc est,
si tam prave decori faver, ut cæsum virgini capillum decori
esse mentiat; cum sit potius dehonestamento. Alium sen-

A capillum decori mentitur, ^a quemadmodum & puero permissum. Ergo cui æque non convenit radi sive tonderi, æque convenit operiri. Si gloria viri est mulier, quanto magis virgo, quæ & gloria sibi est? Si mulier ex viro & propter virum, costa illa Adæ virgo primum fuit. ^b Si mulier potestatem habere super caput debet, vel eo iustius virgo, ad quam pertinet quod in causa est. Si enim ^c propter angelos, scilicet quos legimus a Deo & cælo excidisse ob concupiscentiam feminarum; quis præsumere potest tales angelos, maculata jam corpora & humanæ libidinis reliquias desiderasse, ut non ad virgines potius exarserint, ^d quarum flos etiam humanam libidinem excusat? Nam & scriptura sic suggerit, Et factum est, inquit, cum cœpissent homines plures fieri super terram, & filia nata sunt eis. Conspicati autem filii Dei, filias hominum, quod pulcræ essent, acceperunt sibi uxores ex omnibus quas legerunt. Hic enim nomen mulierum Græcum, uxores sapit, quia de nuptiis mentio est. Cum ergo filias hominum dicit, manifeste virgines portendit, quæ adhuc apud parentes deputarentur (nam ^B nuptæ, maritorum nuncupantur) cum potuerit dixisse uxores hominum; æque non adulteros nominans angelos, sed maritos, dum innuptas sumunt filias hominum, quas natas supra dixit, sic quoque virgines significans. supra, natas, at hic angelis nuptas. aliud eas nescio quam natas, & dehinc nuptas. ^e Debet ergo adumbrari facies tam periculosa, quæ usque ad cælum scandala jaculata est, ut cum Deo assistens, cui rea est angelorum exterminatorum, ceteris quoque angelis erubescat, & malam illam aliquando libertatem capitis sui comprimat, jam nec hominum oculis offerendam. Sed & si contaminatas jam feminas angeli illi appeterent, tanto magis propter angelos virgines velari debuissent, quanto magis propter virgines angeli deliquisse potuissent. Si autem & ^f naturæ præjudicium adjicit Apostolus, quod honor sit mulieris redundantia capillorum, quia coma pro operimento est: utique hoc ^C maxime virginis insigne est, quarum & ornatus ipsa proprie sic est, ut cumulata in verticem, ipsam capitis arcem ambitu crinium contegat. Horum certe omnium contraria efficiunt, ne ^{VIII.} vir caput velet: scilicet quia non sit naturaliter consecutus ambitionem capillorum, quia radi sive tonderi non sit turpe illi, quia non propter illum angeli exorbitarint, quia gloria & imago Dei sit, quia caput ejus Christus. Itaque cum de viro & muliere Apostolus tractet, cur illam oporteat velari, illum vero non, apparet cur & virginis silentium fecerit: eadem ratione scilicet virginem in muliere intelligendam sinens, qua & puerum ut in viro deputandum non nominavit, totum ordinem utriusque sexus propriis vocabulis complexus, mulieris & viri. ^D Sic Adam etiam adhuc integer, vir in Genesi est cognominatus: Vocabitur, inquit, mulier, quia de viro suo sumpta est. Sic vir Adam ante nuptiarum congressum, quemadmodum & Eva mulier. De utraque parte satis ad universam speciem cujusque sexus Apostolus pronuntiavit, & breviter & plene, tam instructa definitione, Omnis, inquit, mulier. Quid est omnis? nisi omnis generis, omnis ordinis, omnis conditionis, omnis dignitatis, omnis ætatis. Siquidem omne totum est, & integrum, & nulla sui parte defectum. Pars autem mulieris & virgo est. Æque & de viro non velando, Omnis, inquit. Ecce duo diversa nomina, Vir & Mulier, Omnis uterque. Duæ leges obnoxia invicem, hinc velandi, inde nudandi. Igitur si eo quod dictum sit omnis vir, commune est nomen viri, etiam nondum viri, ^g masculi investis: commune autem cum sit nomen secundum naturam, communis est & lex non velandi ejus, qui inter viros virgo est secundum disciplinam: ^h cur non præjudicatum sit proinde & mulierem virginem omnem muliere nominata contineri consortio nominis, ut contineatur & communione legis. Si viro mulier non est, nec vir investis est. Si non operitur virgo, quia mulier non sit, operiatur investis, quia vir non sit. Eiusdem virginitatis æqua sit venia. Sicut virgines non coguntur velari, ita pueri non jubeantur revelari. Cur ⁱ ex parte defini-

Z tionem

sum quæsit Latinus, littera detracta: Si ita virginicæsum capillum decori mentitur. ut sit sensus, Viderit seculum, si talem tribuat mensuram decori: cæsum virgini capillum, ut puero promissum. Quæ conjectura non displicet. RIG.

^a Quemadmodum & puero permissum.] Latinus scribit, promissum. Sed nihil est necesse, cum sit eadem utrique significatio. Idem.

^b Si mulier potestatem habere super caput debet.) Hoc est, Notam potestatis, cui subjecit mulierem Deus. Ejus vero potestatis nota est velamen capitis. Idem.

^c Propter Angelos. Rursum hoc ad errorem Tertull. pertinet, cujus meminit supra libris de Idololatria, de habitu mul. & de cultu fœmin. B. vero Ambrosius Angelos Episcopos interpretatur, juxta Apocalypsim B. Joan. Apostoli. PAM.

^d Quarum flos etiam humanam libidinem excusat.) Hoc est, recusat; quemadmodum alibi dicit, Exponere vestem, quod est, deponere. Excusat libidinem virgo, quæ virginitatis suæ flore gaudet, ita ut nolit decerpi; qualis ille Catulli flos intactus & illibatus:

Ignotus pecori, nullo contusus aratro,

Qui nondum tenuis carptus defloruit ungui, &c.

Credibile est, inquit Tertullianus, talibus puellis angelos potius quam maculatis jam corporibus exarxisse. RIG.

^e Debet ergo adumbrari, &c. Id est velari, Nam facies virginis aperta peccandi occasionem offerre posset, pulchritudinem, quæ ideo Clementi Alexandr. cap. 2. lib. 3. pædag. *μυρὸν καὶ ἀλλοτρίαν* pulchritudo adulterii incitatrix dicitur. LE PR.

^f Naturæ præjudicium adjicit Apostolus. Ne putet quis parum attentus B. Paulo contradicere Septimium; quamvis enim abundans coma quasi naturale sit ornamentum mulieris, nihil tamen etiam censetur, [quamquam ut alio loco ostendimus consuetudo contraria fuerit,] attonsis enim capillis semper velandæ sunt fœminæ, adeo ut velum capillorum vices subeat. Quod in monialibus etiam nostris temporibus fieri solet. Idem.

^g Masculi investis. Ab aliis antequam hisce annotatiunculis manum admoveamus, observatum vidi, investem esse impuberem, & puberem vesticipem esse ad eum significatum accipiendus forsitan Lucretius lib. 5.

Impuberem molli pubescere veste.

^h Cur non præjudicatum sit, &c. Pergit in eo argumentandi modo quo perpetuo hic utitur; ut mulieris nomen de virgine ac marito conjuncta promiscue usurpetur. Idem.

ⁱ Ex parte definitionem Apostoli. Quamobrem parti uni præcepti illius potius hæreticus quam alteri. Quum enim omnis mulier scriptis: cujuscumque generis, conditionis, & ætatis fœminas comprehendit. Idem.

- tionem Apostoli agnoscimus absolutam circa omnem virum, nec retractamus quare non & A
puerum nominarit: ex parte autem prævaricamur, æque absoluta ea circa omnem mulierem?
Si quis, inquit, contentiosus est, nos talem consuetudinem non habemus, neque Ecclesia
Dei. Ostendit contentionem aliquam de ista specie fuisse, ad quam extinguendam toto com-
pendio usus est: neque virginem nominans, ut ostenderet dubitandum de velanda non esse,
& omnem nominans mulierem, cum nominasset virginem. Sic & ipsi Corinthii intellexe-
runt. Hodie denique virgines suas Corinthii velant. Quid docuerint Apostoli, qui didice-
IX. runt approbantes. Videamus nunc, an sicut naturæ & causæ argumenta virgini quoque
competere monstravimus, ita etiam disciplinæ Ecclesiasticæ præscripta de muliere in virgi-
nem spectent. ^a Non permittitur mulieri in Ecclesia loqui, sed nec docere, nec tingere,
^b nec offerre, nec ullius virilis muneris, nedum sacerdotalis officii sortem sibi vindicare.
Quæramus an aliquid horum virgini liceat. Si virgini non licet, sed in omnibus eadem con- B
ditione subjicitur, & necessitas humilitatis cum muliere censetur, unde illi unum hoc licebit
quod omni feminæ non licet? Quid prærogativæ meretur adversus conditionem suam, si
qua virgo est, & ^c carnem suam sanctificare proposuit? Idcirco velaminis venia fit illi, ut
in Ecclesiam notabilis & insignis introeat, ^d ut honorem sanctitatis in libertate capitis osten-
dat? Potuit dignius honorari aliqua prærogativa virilis aut gradus, aut officii. Plane scio
alicubi virginem ^e in viduatu ab annis nondum viginti collocatam: cui si quid refrigerii de-
buerat episcopus, aliter utique salvo respectu disciplinæ præstare potuisset, ne tale nunc mi-
raculum, ne dixerim monstrum, in Ecclesia denotaretur: virgo vidua, hoc quidem porten-
tuosior, quod nec qua vidua caput textit, utrumque se negans, & virginem quæ vidua depu-
tetur, & viduam quæ virgo dicatur. Sed ea autoritate illic sedet intacta, qua & virgo. Ad
quam sedem præter annos sexaginta non tantum univiræ, id est nuptæ, aliquando eliguntur, C
sed & matres, & quidem educatrices filiorum. scilicet, ut experimentis omnium affectuum
structæ, facile norint ceteras & consilio & solatio juvare, & ut nihilominus ea decucurrerint,
X. per quæ femina probari potest. adeo nihil virgini ad honorem de loco permissum est. Sic
nec de aliquibus insignibus. Ceterum satis inhumanum, si feminæ quidem per omnia viris
subditæ, honorigeram notam virginitatis suæ præferant, quasi suspiciantur & circumspi-
ciantur & magnificentur a fratribus, viri autem tot virgines, tot spadones voluntarii, cæco
bono suo incedant, nihil gestantes, quod & ipsos faceret illustres. Debebunt etiam & ipsi
aliqua sibi insignia defendere, aut pennas Garamantum, aut ^f stropulos Barbarorum, aut
^g cicadas Atheniensium, aut ^h cirros Germanorum, aut ⁱ stigmata Britonum: aut ex diver-
so fiat, capite velati in Ecclesia lateant. Certi sumus Spiritum sanctum magis masculis tale
aliquid subscribere potuisse, si feminis subscripsisset: cum præter sexus autoritatem, etiam
ipsius continentia nomine masculos potius honorari oportuisset; quorum quanto sexus avi-
dior D

^a Non permittitur mulieri in Ecclesia loqui.] Moribus Ro-
manis receptum est, ut feminæ civilibus officiis non fun-
gantur. non quia non habent iudicium, sed ne contra pudorem
sexui congruentem virilibus officiis se immisceant. Propterea
vero Ecclesia quoque ab virilibus muneribus removendas
censuit. Etenim Apostoli edicto continetur, *Mulieres in Ec-
clesia loqui nolo.* Quod verbum, cum sit generale, compre-
hendit omnia virilia, in quibus sunt & sacerdotalia. Non
permittitur mulieri in Ecclesia loqui, puta nec sciscitari,
nec disputare: nam hæc virilium sunt munera, & viris
tantum conceduntur. Sed nec docere, nec tingere, nec of-
ferre: quæ sane sunt officia sacerdotis seu præsidis, aut
præpositi Ecclesiæ. Auctor: Quæstionum ex veteri Test. Quæst.
45. Tom. 4. Op. August. Absurdum ait esse dicere, Mulieri
datum esse ut quemadmodum vir, sic & ipsa imago Dei sit
dominandi jure. *Quomodo enim potest de muliere dici, quia
imago Dei est, quam constat dominio viri subjectam? & nul-
lam auctoritatem habere? Nec enim docere potest, nec testis
esse, neque fidem dicere, neque iudicare, quanto magis non
potest imperare?* Denique, mulieri non permittuntur civilia
nec virilia munera, multo autem minus sacerdotalia. RIG.

^b Nec offerre. Post Rhenanum Pamelius explicat sacrificare,
quod vix admitterem, Quid enim sibi vult illa interpre-
tatio, quæ mulieri missam celebrare non permittit? quis
unquam permisit? offerre intelligi debet de votis & oratio-
nibus. LE PR.

^c Carnem suam sanctificare.) Infra, *Ipsam naturam con-
secrare.* Hæc autem apud Ildorum leguntur, sed absurdif-
sime in alium sensum detorta. lib. 11. de Offic. Eccl. RIG.

^d Ut honorem sanctitatis in libertate capitis ostendat?]
Ita distabant, quæ de virginitate gloriam captabant hu-
manam, Bona ratione factam sibi fuisse velaminis veniam;
neque sibi fraudi aut invidiæ esse debere datam sanctitati
prærogativam. Sic enim fieri, ut honore isto conspicuæ &
insignes, cum in Ecclesiam intrarent, ceteras ad opus idem
sanctificandæ carnis sollicitarent. Sed ineptum illis esse hu-
jusmodi honorem contendit Tertullianus. Atque id revin-
cit propositis honoribus aliis; majoribus quidem, sed vir-
gini magis adhuc ineptis; Potuit, inquit, dignius hono-

rari aliqua interrogativa virilis aut gradus aut officii. Nam
hæc per derisum dici apparet ex præcedentibus. *Non per-
mittitur mulieri muneris ullius virilis, nedum sacerdotalis of-
ficii sortem sibi vindicare.* Item ex sequentibus istis: *Adeo ni-
hil virgini ad honorem de loco permissum est. sed nec de
aliquibus insignibus.*

^e Ut honorem sanctitatis.] Ildorus, *honorem sanctificati
corporis. Idem.*

^f In viduatu collocatam.) Nempe ab Episcopo, Dixit
autem, in viduatu, quemadmodum in diaconatu. Unde col-
ligitur in Ecclesia tunc temporis Christiana ordinem sive
honorem fuisse Viduarum. Itaque lib. 1. ad uxorem, Viduam
adlegi in ordinem, nisi univiram, non concedit. Postea ve-
ro nec ulla quidem ordinari placuit Conciliis Arausicano I.
& Epauonensi. Idem.

^g Stropulos Barbarorum.) In antiquis exemplaribus &
Rhenani editionibus, *Scrobulos*, seu *Strubulos*. Legendum
ut monuit Salmasius, *Stropulos* Prisci Latini Strupos dixe-
re tænas & fascias. Est autem Græcum, *Στρόφιον*, & *Στρό-
φιον*. Inde Stropi & stropiola, seu strophiola & stropuli.
Idem.

^h Stropulos. Hæreo interpretationi Rigaltii, adde legi
posse *crobylos*. Thucididæ interpretes in lib. 1. *κροβύλος δ'
ἐστὶν αἶδος πλεγματός τῃς τερχῶν ἀπὸ ἐντέραν εἰς ὅδ' ἀποδύγων.*
*crobylus est intorti hinc & inde capilli genus, in acutum
vergens.* In viris crobylus erat, corymbus in foeminis, &
scorpius in pueris. LE PR.

ⁱ Cicadas Atheniensium.) Athenienses *τετραγρόφοι*, crines
implexos fibula in cicadam conformata necabant. RIG.

^h Cirros Germanorum.] Crinibus in nodum tortis. Ta-
citus, de moribus Germanorum: *Insigne gentis obliquare
crinem, nodoq. substringere.* Idem.

ⁱ Stigmata Britonum.] Britannorum corpora variis fi-
guris compuncta fuisse tradit Herodianus lib. 111. atque in-
de est quod apud Claudianum legitur, ————— *ferroque no-
tatas*

Perlegit exangues picto moriente figuras. Idem.

A dior & calidior in feminas, tanto continentia majoris ardoris laborior, ideoque dignior omni ostentatione: si ostentatio, virginitatis est dignitas. Non enim & continentia virginitati antistat, siue viduorum, siue qui ex consensu ^a contumeliam communem jam recusaverunt? Nam virginitas gratia constat, continentia vero virtute. Non concupiscendi, cui concupiscendo inoleveris, grande certamen est. Cujus autem ^b concupiscendi ignoraveris fructum, facile non concupisces, adversarium non habens, concupiscentiam fructus. Quomodo ergo non magis viris aliquid tale Deus in honorem subscripsisset, vel quia familiariori, scilicet imagini suæ, vel quia plus laboranti? Si autem nihil masculo, multo magis feminæ. Sed quod supra intermisimus, ex parte subsequuntæ disputationis, ne cohærentiam ejus dispergeremus, nunc responso expungemus. Ubi enim gradum fiximus de Apostoli absoluta definitione, Omnem mulierem etiam omnis ætatis intelligendam, responderi ex diverso habebat, Ergo a nativitate & a primo nomine ætatis, virginem operiri oportere. Non ita est autem, sed ex quo se intelligere cœperit, & censum naturæ suæ intrare, & de virginis exire, & pati novum illud quod alterius ætatis est. Nam & principes generis Adam & Eva quamdiu intellectu carebant, nudi agebant. At ubi de arbore agnitionis gustaverunt, nihil primum senserunt quam erubescendum. Itaque sui quique sexus intellectum tegmine notaverunt. Sed & si propter angelos velanda est, sine dubio ab ea ætate lex velaminis operabitur, a qua potuerunt filiæ hominum concupiscentiam sui adducere, & ^c nuptias pati. Ex illo enim virgo definit, ex quo potest non esse. Et ideo ^d penes Israel illicitum est ad virum tradere, nisi post contestatam sanguine maturitatem: ita ante hunc indicem acerba res est. Igitur si tamdiu virgo, quamdiu acerba est, definit virginem cum matura cognoscitur, & ut non virgo jam legi applicatur, sicut & nuptiis. Et desponsatæ quidem habent exemplum Rebeckæ, quæ cum ad sponsum ignotum adhuc ignota perduceretur, simul ipsum cognovit esse, quem de longinquo prospexerat, ^e non sustinuit dexteræ colluctationem, nec osculi congressionem, nec salutationis communicationem, sed confessa quod senserat, id est spiritu nuptam, negavit virginem velata ibidem. O mulierem jam de Christi disciplina! Ostendit enim etiam nuptias de aspectu & animo fieri, quemadmodum stuprum. Nisi quod etiam ^f Rebeckam quidam adhuc velant: de ceteris vero, id est, quæ desponsatæ non sunt, viderit parentum procrastinatio ^g ex angustiis ^h vel scrupulositate descendens, viderit & ipsum ⁱ continentiaæ votum. Nihil pertinet ad ætatem sua spatia currentem, suaque debita maturitati luentem. Alia in occulto mater, natura: & alius in latenti pater, tempus, filiam suam legibus suis maritarunt. ^k Aspice nuptam jam illam tuam virginem, & animam expectatione, & carnem transfiguratione, ^l cui tu secundum paras maritum. Jam & vox obsoleta est, & membra completa sunt, ^m & pudor ubique vestitur, ⁿ & menses tributa dependunt: ac tu mulierem negas quam muliebria pati dicis: Si congressio viri mulierem facit, non tegantur, nisi post ipsam nuptiarum passionem. Atquin etiam apud ethnicos velatæ ad virum ducuntur. Si autem ad desponsationem velantur, quia & corpore & spiritu masculo mixtæ sunt per osculum & dexteras, per quæ primum resignarunt pudorem spiritus, per commune conscientiaæ pignus, quo ^o totam condixerunt confusionem, quanto magis tempus illas velabit, sine quo sponsari non possunt, & quo urgente sine sponsalibus virgines desinunt esse? Tempus etiam ethnici observant, ut ex lege naturæ jura sua ætatibus reddant. Nam feminas quidem a duodecim annis, masculum vero a duobus amplius ad negotia mittunt, pubertatem in annis, non sponsalibus aut nuptiis decernentes. Materfamilia vocatur licet virgo, & paterfamilia licet investis. A nobis nec naturalibus observantur, quasi alius sit Deus naturæ quam noster. Agnosce

XI.

XII.

Z 2 &

^a Contumeliam communem. Pertinet illud ad Nævos Tertulliani, qui tanto flagrabat virginitatis & continentiaæ amore, ut ita legitimum viri & uxoris congressum appellet hoc loco, & infra cap. 11. Pro antido autem hic servire poterit, quod lib. de Pud. vocet, benedictionis concubitum. PAM.

^b Concupiscendi ignoraveris fructum. Oleam & operam perdunt qui aliter quam de verita concupiscentia explicant. Id de liberis nequit dici, licet a Didonis sorore Anna veneris præmia nominentur apud poetam Latinum, & dāp dāp dāp apud Homerum. LE PR.

^c Nuptias pati. Sæpe hoc verbum occurrit in Tertull. de virgine jam matura & nubili. Petron. Satyr. annis ad patiendum gestientib. LAC.

^d Penes Israel. Quo loci hoc scriptum in sacris bibliis, quærit Pamelius; sed monet Junius id non haberi ex lege Dei, sed tantum ex consuetudine Judæorum fundata naturali jure, & cum aspectu ad ea quæ dicuntur Deuter. 22. Idem.

^e Non sustinuit dexteræ colluctationem. Id est, non expectavit. RIG.

^f Rebeckam quidam adhuc velant. Id est, virgines quidem desponsatas nonnulli adhuc velant. minime autem ceteras. At Tertullianus & ceteras quoque velandas esse contendit. Idem.

^g Ex angustiis. Hoc est tenuitate facultatum siue fortuna-

rum. Nam ut est apud Satyrographum.

Non facile emergunt, quorum virtutib. obstat

Res angusta domi.

Hujusmodi puellæ pauperiores, difficilius etiam maritum inveniunt. RHEN.

^h Vel scrupulositate. Hoc est morositate parentum, quibus nullus placet. Idem.

ⁱ Continentiaæ votum. Notetur hic locus diligentissime. Ecce enim scriptor antiquissimus meminit voti continentiaæ, jam tum mitti soliti a fidelibus. LAC.

^k Aspice nuptam jam illam tuam virginem. Virgo illa tua, inquit, jam nupta est animam, expectatione mariti, nupta est & carnem, transfiguratione pubis. Nupta carnem & animam, ut, Os humerosque Deo similis. RIG.

^l Cui tu secundum paras maritum. Sensus est, Virgo tua quam tu virginem adhuc existimas, propter ætatem desit esse virgo, non quidem a viro corrupta, sed ab ætate proinde maritus quem ei trades, secundus erit. RHEN.

^m Et pudor ubique vestitur. Ipse libro de Anima, Vestitior sexus est. RIG.

ⁿ Et menses tributa dependunt. Sic legitur in codice Ful. Ursini. At in codice Divionensi & in editionibus Rhemani, defendunt. RIG.

^o Totam condixerunt confusionem. Quam prope dixit, Totam condixerunt contumelia conjugalis impudentiam. RIG.

& mulierem, agnosce & nuptam, de testimoniis & corporis & spiritus, quæ patitur & in conscientia & in carne. Hæ sunt tabellæ priores naturalium sponsalium & nuptiarum. Impone velamen extrinsecus, habenti tegumen intrinsecus, tegantur etiam superiora, cujus inferiora nuda non sunt. Vis scire quæ sit ætatis auctoritas? Propone utramque, immature compressam in habitu mulieris, & quæ maturitate progressa in virginitate duret cum suo habitu, facilius illa mulier negabitur, quam ista virgo credetur. Tanta est adeo fides ætatis, ut nec habitu obstrui possit. Quid quod etiam hæ nostræ etiam habitu mutationem ætatis consentientur, simulque se mulieres intellexerunt, ^a de virginibus educantur, a capite quidem ipso deponentes quod fuerunt: ^b vertunt capillum, & acu lascivior comam sibi inferunt, crinibus a fronte divisim apertam professæ mulieritatem. Jam & consilium formæ a speculo petunt, & faciem morosior lavacro macerant, forsitan & aliquo eam medicamentis interpolant, pallium extrinsecus jactant, calceum stipant multiformem, ^c plus instrumenti ad balneas deferunt. Quid singula persequar? ^d Solæ autem manifestæ paraturæ totam circumferunt mulieritatem. ^e Sed virginati volunt sola capitis nuditate, ^f uno habitu negantes quod toto suggestu profitentur. ^g Si propter homines habitu abutuntur, impleant illum etiam in hoc, ut & apud ethnicos caput velent. Certe in Ecclesia virginitatem suam abscondant, quam extra Ecclesiam celant. Timent extraneos, revereantur & fratres: aut constanter audeant, & in vicis virgines videri, sicut audent in Ecclesiis. Laudabo vigorem, ^h si aliquid & apud ethnicos virginitatis nundinarint. Eadem natura foris quæ & intus, eadem institutio apud homines & apud Dominum eadem libertate constat. Quo ergo foris quidem bonum suum abstrudunt, in Ecclesia verò provulgant? Expoſco rationem. Utrumne ut fratribus suis placeant, an ut ipsi Deo? Si ut ipsi Deo: tam idoneus est ad conspicienda quæ in occulto fiunt, quam justus ad remuneranda quæ soli sibi fiunt. Denique præcipit, nihil debuccinemus eorum quæ apud illum mercedem merebuntur, nec ea ab hominibus compensemus. Quod si ⁱ unius Victoriati, vel quamcumque eleemosynæ operationem, ^k sinistra conscia facere prohibemur, quantum tenebrarum circumfundere debemus, cum tantam oblationem Deo offerimus, ipsius corporis & ipsius spiritus nostri, ^l cum illam ipsam naturam consecramus. Ergo quod non potest videri propter Deum fieri, quia sic fieri Deus non vult, sequitur ut hominum gratia fiat: utique primo illicitum, ut gloriæ libidinosum. Gloria enim illicitum est eis, quorum probatio in omni humiliatione constat. Et si a Deo confertur continentiae virtus; Quid gloriaris quasi non acceperis? Si vero non accepisti, quid habes quod datum tibi non est? Hoc ipso autem constat a Deo datam tibi non esse, quod illam non soli Deo præstas. Videamus ergo quod humanum est, an firmum sit & verum. Referunt aliquando dictum a quadam cum primum quæstio ista tentata est, Et quomodo ceteras sollicitabimus ^m ad hujusmodi opus. Scilicet felices nos facient, si plures erunt, & non Dei gratia vel merita cujusque. Virgines Ecclesiam an Ecclesia virgines ornat Deo, sive commendat? Confessa est igitur gloriam esse in causa.

Porro

^a De virginibus educuntur.] Educunt sese virginum censu. RIG.

^b Vertunt capillum. Nolim affirmare idem hæc significare, ac crines intorquere. Cum enim lego lib. 2. de cultu foem. cap. 6. Capillum croco vertere, illud in memoriam revocat curam mutandis tingendisque crinibus apud veteres, Herodianus de Antonino. *κρίμεις τε τῇ κεφαλῇ ἐσπερίδατος ζανθῶς. crines etiam cypiti imposuit flavos*, & apud Clem. Alex. *τελῆας ζανθῶς ποιοῦν crines flavos reddens*. Capitulinus in Vero. Dicitur sane tantum habuisse curam flaventium capillorum, &c. Ea fuit flaventis capillitii affectatio, ut Lætam admoneat B. Hieronymus ne capillum irrufes. LE PR.

^c Plus instrumenti ad balneas deferunt.) Clemens Pædag. III. 5. *τὰ τε ἀργυρώματα μὲν ἀνιμωμπεύουσιν ἀπὸ πικρῶς ἐν τοῖς βαλανεῖσι περιδέσσει. RIG.*

^d Solæ autem manifestæ paraturæ totam circumferunt mulieritatem.] Sic omnino legitur in codice Divionensi. nec dubito talem fuisse Tertulliani manum. Hæ nostræ, inquit, virgines Christianæ videlicet, etiam habitu mutationem ætatis consentientur. simulque pubertatem subnasci suam sentiant, jam se esse mulieres, atque ex virginibus excessisse intelligunt. Itaque a capite ipso deponunt habitum virginalem, vertunt capillum, acu lascivior comam sibi inferunt, crinibus a fronte divisim apertam professæ mulieritatem. Deinde colligit, Immo solæ virgines totam circumferunt manifestæ paraturæ mulieritatem. Etenim capite incedunt nudo, principali manifestæ paraturæ muliebris parte, quam regere solent mulieres. Itaque plus exhibent manifestæ mulieritatis, quam ipsæ mulieres. Idem.

^e Sed virginati volunt. Virgines haberi volunt, inutilis mihi videtur eorum labor ac propudiosus qui statim explicant devirginari esse contrarium, & obscenitates mille obtrudunt ut scilicet gloriolam illam aucupentur qua eruditi credantur, Adeoque rerum venerearum & antiquæ impuritatis indagatoribus illud relinquo, devirginare est *διαστρέφειν* imminuere depudicare ut glossæ docent, qua interpreta-

tione nihil ad hunc locum, nihil minus conveniens. sed violenter pudor. LE PR.

^f Uno habitu.] Capitis videlicet aperti. RIG.

^g Si propter homines habitu abutuntur.) Totus iste locus sic est legendus ac distinguendus. Si propter homines habitu abutuntur, impleant illum etiam in hoc, & ut apud Ethnicos caput velant, certe in Ecclesia virginitatem suam abscondant, quam extra Ecclesiam celant. Timent extraneos, revereantur & fratres. Aut constanter audeant & in vicis virgines videri. sicut audent in Ecclesiis. Christianæ virgines quamvis in Ecclesia capite essent intecto, tamen apud ethnicos & in vicis incedebant velatæ caput. Dicebant autem se abuti habitu, hoc est, se ambulare in alieno habitu: ne scilicet in virginali suo ab ethnicis appererentur ardentius. Laudat consilium Tertullianus, sed præterea requirit, ut in hoc etiam impleant habitum illum non suum, cum in Ecclesiam ventitant; nimirum propter fratres, qui etiam homines sunt. Idem.

^h Si aliquid & apud Ethnicos virginitatis nundinavit. Si tantum illis in sua virginitate constantia suppetit, ut ejus etiam exempla proponere audeant unde ethnici sumant quod imitentur. Idem.

ⁱ Unius victoriati. Nummi genus ex Illyrico adveſtis, qui mercis loco erat, de eo Plin. lib. 33. cap. 3. LE PR.

^k Sinistra conscia.) Reducenda veterum exemplarium scriptura hujusmodi: Sinistra conscientia. Dixit autem Sinistram conscientiam, pro Sinistra conscia, quemadmodum libro de Pallio, Sacerdotem suggestum, pro Sacerdotali suggestu. RIG.

^l Cum illam ipsam naturam consecramus.) Codex Divion. Cum illi ipsi naturam consecr. Malim, Cum illi ipsam naturam consecramus. RIG.

^m Ad hujusmodi opus.] Intellige operationem sanctificandæ carnis & consecrandæ virginitatis. Sic operationem eleemosynæ, & operationem jejunii. RIG.

A Porro ^a ubi gloria, illic sollicitatio; ubi sollicitatio, illic coactio, ubi coactio, illic necessitas; ubi necessitas, illic infirmitas. Merito itaque dum caput non tegunt ut sollicitentur gloriæ causa, ^b ventres tegere coguntur infirmitatis ruina. Æmulatio enim illas, non religio producit: aliquando & ^c ipse venter Deus earum, ^d quia facile virginis fraternitas suscipit. Nec tantum autem ruunt, sed & funem longum dellctorum sibi adtrahunt. ^e Prolatæ enim in medium, & publicato bono suo elatæ, & a fratribus omni honore & caritatis operatione cumulata, dum non latent ubi quid admissum est, tantum dedecoris cogitant, quantum honoris habuerunt. Si intactum caput virginitati ascribitur, si qua virgo exciderit de gratia virginitatis, ne prodatur, intacto permanet capite: & tunc jam alieno ambulat habitu, ^f id est quem sibi vindicat virginitas: permanet nihilominus in habitu, vel tunc saltem alieno, ne scilicet mutatione prodatur. Consciæ mulieritatis jam indubitata, audent nudo capite
B ad Deum adire. Sed æmulator Deus & Dominus, qui dixit, ^g Nihil occultum quod non revelabitur, plerasque etiam in conspectum deducit. Non enim confitebuntur, nisi ipsorum infantium suorum vagitibus proditæ. Quantum autem plures, non etiam de pluribus sceleribus suspectas habebis? Dicam, licet nolim, ^h difficile mulier semel fit, quæ non timet fieri, quæque jam facta potest virginem mentiri sub Deo. Quanta item circa uterum suum audebit, ne etiam mater detegatur? Scit Deus quod jam infantes & perfici & perducere ad parrum integros duxerit, debellatos aliquandiu a matribus. Facillime semper concipiunt, & felicissime pariunt huiusmodi virgines, & quidem simillimos patribus. ⁱ Hæc admittit flagitia coacta & invita virginitas. Ipsa concupiscentia non latendi, non est pudica. patitur aliquid quod
C virginis non sit, studium placendi. utique & viris. Quantum velis bona mente conetur, necesse est publicatione sui periclitetur, dum percutitur oculis incertis & multis, dum digitis demonstrantium titillatur, dum nimium amatur, ^k dum inter amplexus & oscula assidua concalescit. Sic frons duratur, sic pudor teritur, sic solvitur, sic discitur aliter jam placere
desiderare. Sed enim vera & tota & pura virginitas, nihil magis timet quam semetipsam. etiam seminarum oculos pati non vult. alios ipsa oculos habet, confugit ad velamen capitis, quasi ad galeam, quasi ad clypeum, qui bonum suum protegat adversus ictus tentationum, adversus jacula scandalorum, adversus suspiciones, & susurros, & æmulationem, ^l ipsum
D quoque livorem. Nam est aliquid etiam apud ethnicos metuendum, ^m quod fascinum vocant, infeliciorem laudis & gloriæ enormioris eventum. Hoc nos interdum diabolo interpretamur: ipsius est enim, boni odium. interdum Deo deputamus: illius est enim superbiæ iudicium, extollentis humiles, & deprimentis elatos. Timebit itaque virgo sanctior, vel in nomine fascini, hinc adversarium, inde Deum: illius lividum ingenium, huius censorum lumen: & gaudebit sibi soli & Deo nota. Sed & si cui innotuerit, sapit si tentationibus ⁿ gradum obstruxerit. Quis enim audebit oculis suis premere faciem clausam, faciem non sentientem? faciem (ut dixerim) tristem? Quicumque malus cogitatus ipsa severitate frangetur. Jam se etiam mulierem negat, quæ virginem celat. In his consistit defensio nostræ opinionis

XV.

XVI.

^a Ubi gloria, illic sollicitatio. Hæc indicio sunt, virgines illo ævo, etiam Deo fuisse consecratas, nec tamen velatas, neque reclusas. RIG.

^b Ventres tegere coguntur. Ventres dicit, ut solent Auctores Juris, Uteros, admissio viro gravidatos. Itaque, ventres tegere, hoc est, graviditates dissimulare. Idem.

^c Ipse venter Deus earum. Hic vulgari sensu ventrem posuit pro gula. Idem.

^d Quia facile virginis fraternitas suscipit. Retuli ad elemosynam qua fratres Christiani libenter accipiebant virgines: eo enim me ducunt verba, quæ præcedunt de ventre, ut dicat: Producit illas aliquando venter, id est, gula, quia vident fratres suppeditare cibos virginibus. LAC.

^e Prolatæ in medium & publicato bono suo. Hæc fieri solebant in professione virginis religiosa. Ecclesia frequenter proferebatur in medium talis propositi virgo coram præside sive præposito, ab eoque publicabatur virginis bonum, nempe bonum consecrandæ virginitatis consilium. Ac deinceps a fratribus, hoc est, ab Ecclesia, omni honore & caritatis operatione cumulabantur. RIG.

^f Id est quem sibi vindicat virginitas, permanet nihilominus in habitu vel tunc saltem alieno, ne scilicet mutatione prodantur. Hæc omnia, quamvis reperiuntur in antiquis exemplaribus, mihi videntur importuna, atque ex aliqua forte ad libri marginem interpretatione inducta. Idem.

^g Nihil occultum quod non revelabitur. Græca exemplaria imitatur ἀποκρυφόν. Sunt nihilominus etiam exemplaria latina Ms. editionis vulgatæ, quæ sic legunt reveletur. PAM.

^h Difficile mulier semel fit, quæ non timet fieri. Vix est ut admittat semel, quæ semel admissio non timet fieri mulier, quæque jam facta potest virginem mentiri sub Deo, hoc est, in Ecclesia. Negationem reposui, quæ excidit etiam antiquis exemplaribus. RIG.

ⁱ Hæc admittit flagitia coacta & invita virginitas. In cod. Divionensi legitur, *Invitata*. quod respondere videtur sollicitationi. Coactam & invitam dicit virginitatem earum, quas æmulatio non religio produxit, & sollicitavit ad huiusmodi opus dicandæ consecrandæque Deo virginitatis. Male tueritur quod humanæ gloriæ studio, non sanctitatis amore susceperunt.

^k Dum inter amplexus & oscula assidua concalescit. Hoc autem faciebat fraternitas. Nam osculo se quondam salutabant Christiani. Et ante dixit. facile virginis fraternitas suscipit: sit autem susceptio per amplexum. RHEN.

^l Inter oscula assidua concalescit. Clemens de hoc osculo lib. 3. pædag. cap. 11. ἐστὶ δὲ καὶ αἰνὸς ἀναγών φίλῃ, πλείους τοῦ ἀγιοσύνης ὑποκρισίου. est aliud osculum incestum, veneno plenum, sanctitatem simulans. Et post pauca: φιλῶνται δὲ πονηροὶ ἐνὶ τῷ ὁμοφίλῳ. oscula sepe immittunt virus impudicitie. Atqui osculum non hac mente, religiosum sit necesse est. RIG.

^m Ipsum quoque livorem. Livorem accipit auctor uti & seq. patet, pro odio, & mox lividum pro invidioso. Similiter & B. Cyprianus, qui librum scripsit de zelo & livore, & B. Hier. eundem librum citans in epistolam apostoli ad Galat. 5. PAM.

ⁿ Quod fascinum vocant. Invidiæ quam auctor, ubi diximus livorem nuncupat, magnam vim ad nocendum anti, qui putabant, cum eam sola voluntate, & ipso afflatu ac contagione maleficam & venenatam esse, & hominibus quibus male vellet obesse graviter censerent. Hinc Horat. & Maro. Hanc ergo ab Ethnicis fascinum dictam teste dicit auctor, & ad odium diaboli refert, atque adeo ad instar illorum, qui varia contra fascinum, præsertim in pueris, adhibebant remedia, velamen capitis virginibus proponit. Idem.

^o Gradum obstruxerit. Gradum obstruere est antevertere & præoccupare. LAC.

nis secundum scripturam, secundum naturam, secundum disciplinam. Scriptura legem con-
 dit, natura contestatur, disciplina exigit. Cui ex his consuetudo opinionis prodest, vel qui
 diversæ sententiæ color est? Dei est scriptura, Dei est natura, Dei est disciplina. quicquid
 contrarium est istis, Dei non est. Si scriptura incerta est, natura manifesta est. & de ejus testi-
 monio scriptura incerta non potest esse. Si de natura dubitatur, disciplina quid magis Deo ra-
 tum sit ostendit. Nihil est illi carius humilitate, nihil acceptius modestia, nihil perosius glo-
 ria, & studio hominibus placendi. Illud itaque sit tibi & scriptura, & natura, & disciplina,
 quod ratum Deo iuvenieris, sicut juberis omnia examinare, & meliora quæque sectari. Su-
 pereff est etiam ut ad ipsa convertamur, quo libentius ista suscipiant. Oro te siue mater, siue
 soror, siue filia virgo, ^a secundum annorum nomina dixerim, vela caput: si mater, propter
 filios: si soror, propter fratres: si filia, propter patres. omnes in te ætates periclitantur, in-
 due armaturam pudoris, circumduc vallum verecundiæ, murum sexui tuo strue, qui nec tuos
^b emittat oculos, nec admittat alienos. Adimple habitum mulieris, ut statum virginis ser-
 ves. Mentire aliquid ex his quæ intus sunt, ut soli Deo exhibeas veritatem. quamquam non
 mentiris nuptam; ^c nupsisti enim Christo: illi tradidisti carnem tuam, illi sponsasti maturita-
 tem tuam. Incede secundum sponsi tui voluntatem. Christus est qui & alienas sponsas & ma-
 XVI. ritatas velari juber, utique multo magis suas. Sed & vos admonemus alterius pudicitia mul-
 lieres, quæ in nuptias incidistis, ne sic a disciplina velaminis exolescatis, ne quidem in mo-
 mento horæ, ut quia rejicere illam non potestis, alio modo destruatis, neque tectæ, neque
 nudæ incendentes. ^d Mitris enim & lanis quædam non velant caput, sed conligant, a fronte
 quidem protectæ, qua proprie autem caput est, renudæ. Aliæ modice linteolis, credo ne ca-
 put premant, nec ad aures usque demissis cerebro tenus operiuntur. Misereor, si tam infirmo
 auditu sunt, ut per tegmen audire non possint. Sciant quia totum caput mulier est. limites &
 fines ejus eo usque porriguntur, unde incipit vestis. quantum resoluti crines occupare possunt, ^e
 tanta est velaminis regio, ut cervices quoque ambiantur. ipsæ enim sunt quas subjectas esse
 oportet, propter quas potestas supra caput haberi debet: velamen jugum illarum est. Judica-
 bunt vos Arabiæ feminæ ethnicæ, quæ non caput, sed ^f faciem quoque ita totam tegunt, ut
 uno oculo liberato, contentæ sint dimidiam frui lucem, quam totam faciem prostituere.
 quas propterea infelicissimas ait Romana quædam regina, ^g quod adamare magis quam ada-
 mari possint. cum sint vel ex alterius infelicitatis, & quidem frequentioris, immunitate feli-
 ces, quia facilius adamari quam adamare feminæ possint. ^h Et ethnicæ quidem disciplinæ
 meracior, & (ut ita dixerim) barbarior modestia. Nobis Dominus etiam revelationibus,
 velaminis spatia metatus est. Nam cuidam sorori nostræ angelus in somnis cervices quasi ap-
 plauderet verberans, ⁱ Elegantes, inquit cervices, & merito nudæ. bonum est usque ad
 lumbos a capite veleris, ne & tibi ista cervicum libertas non profit. Et utique quod uni dixe-
 ris, omnibus dixeris. Qantam autem castigationem merebuntur etiam illæ, quæ inter psal-
 mos, vel in quacunque Dei mentione relectæ perseverant? ^j Meritone etiam ^k quæ in ora-
 tione

^a Secundum annorum nomina. Subindicat olim feminas
 Christianas sorores nuncupari a fratribus, hoc est Christia-
 nis, qui in nulla erant dignitate; filias vero a patribus hoc
 est episcopis & presbyteris. Hinc patet nova nomina non es-
 se in ecclesia, Patrum & fratrum, item filiarum & soro-
 rum. PAM.

^b Emittat oculos. Verbum est Circensium, & metaphora
 inde est sumpta. sic Statius lib. 1. Sylv.

Vix dum emissa dies, & jam socialia præsto
 Omina.

Mire enim hic hallucinatus est Bernartius, qui emissam diem
 vesperum intelligit; cum proculdubio matutinum tempus
 signetur, ut bene contra illum notat Casperius. Sic Claud.
 paneg. Manlii

Emisso quidquid sol imbuat ortu.

Nec illud Virgilii aliter intelligendum est.

Emissamque hyemem sensit Neptunus. LAC.

^c Nupsisti enim Christo. Habitum monasticæ vitæ impi-
 mis laudat: unde manifesto colligitur hujus vitæ rationem
 ante hunc virum floruisse in ecclesia. Cyprianus enim inte-
 grum librum scripsit de habitu Virginum. vide Ambros. ep.
 81. Idem.

^d Mitris enim & lanis. Mitra Capitis ornatus est mulie-
 bris, seu corona quæ fasciis & redimiculis ligabatur; fas-
 ciæ autem illæ lanæ seu phylla vocabantur. LE PR.

^e Faciem quoque ita. Hieronymus ad Eustochium ep.
 22. operta facie vix unum oculum liberant ad videndum,
 multo austeriores Chalcedoniis de quibus Plutarchus in quæst.
 græc. αὐταὶ δὲ αὐτῶν ἱερὰ τὸν ὅπου δεῖν εἶναι διὰ τὸν καὶ ἀρχ-
 οῦσιν ἀπογοῦσαι θάτερον μὲρ τῆς ἀρεσκῆς καὶ καλῆς. RIG.

^f Quod adamare magis quam adamari possint. Uno
 scilicet oculo liberato videre ipsis licet quod concupiscant,
 & videre quidem acutius. contributa & collecta in unum
 oculum omni videndi facultate. Adeoque puellis Tarsensi-
 bus ne totam quidem faciem velatis fidendum esse censebat

Dion Chrysostomus, cum ipsis audire ea liceret quæ libidi-
 nem permoverent: atque audire quidem attentius. mente
 tota negatis sibi oculis omnem ad aures imaginandi vim
 conferente. τοιγαροῦν ὁ ἑκαστὸν βλέποντι ἐν ᾧ καὶ ὁ φθάλμιος, ὡς περὶ
 γεωμέτρει. Notum est in eam sententiam illud Persii.

Non secus ac si oculo rubricam dirigat uno. Idem.

^g Et ethnicæ quidem disciplinæ meracior & barbarior mo-
 destia. Sensus est: Sed ethnicæ istius modestiæ disciplina,
 prorsus agrestis, inurbana, incivilis, mera barbaries. Quæ
 sunt per derisum dicta, quasi virgines Christianæ, objectam
 sibi Arabicarum mulierum disciplinam indignatæ, respondisse-
 rent, Barbaræ enim sunt: ut Populia, miranti quid esset
 quapropter aliæ animantes gravidæ marem non paterentur,
 Bestiæ enim sunt, inquit. Idem.

^h Elegantes inquit cervices, & merito nudæ. Grave mo-
 nitum, neque indignum Angelo, si animum satis adverti-
 mus. Alloquitur Christianam. Elegantes, inquit, cervices,
 quas pretio tanto redemptas voluit Christus. Et merito nu-
 dæ; quibus scilicet, dirissimæ servitutis jugum ademit idem
 Christus. Sed bonum est usque ad lumbos a capite veleris;
 ne nuda pateas peccato, quo semel occupata. Satanæ man-
 cipium fias; ac deinceps ista tibi tanto manumissores parta
 cervicum libertas non profit, vitio tuo in æternum sub asper-
 rima tyrannide servitium recasura. Idem.

ⁱ Meritone etiam quæ in oratione ipsa. Non constat
 sensus, neque exemplaria quicquam juvant. Videndum ta-
 men si forte paulula mutatione lux aliqua de præcedentibus
 fumi queat. Sic putabam: Qantam autem castigationem
 merebuntur etiam illæ quæ inter psalmos, vel in quacum-
 que Dei mentione relectæ perseverant, meritura etiam, quæ
 in oratione ipsa facillime fimbriam aut villum, aut quod-
 libet filum cerebro superponunt, & tectas se opinantur. tan-
 ti caput suum meriuntur. Meritura etiam, castigationem
 scilicet, quæ in oratione, &c. Idem.

^k Quæ in oratione. Sic legitur in libro Ful. Urfini. Idem.

A tione ipsa ^a facillime fimbriam, aut villum, aut quodlibet filum cerebro superponunt, & rectas se opinantur? Tanti caput suum meriuntur. Aliæ, ^b quibus plane major est palma omni fimbria & filo, non minus capite suo abutuntur, ut ^c bestia quædam magis quam avis, licet pennata, brevi capite, protracta cervice, cetera altegradia. Hanc ajunt, cum delitescendum habet, caput solum plane totum in condensum abstrudere, reliquam se in aperto relinquere. Ita dum in capite secura est, nuda qua major est, ^d capitur tota cum capite. Tales erunt & istæ minus quam utile est, testæ. Oportet ergo omni tempore & omni loco memores legis incedere, paratas & instructas ad omnem Dei mentionem: qui si fuerit in pectore, cognoscetur & in capite feminarum. Hæc cum bona pace legentibus, ^e veritatem consuetudini præponentibus, pax & gratia a Domino nostro Jesu redundet, cum Septimio Tertulliano, cujus hoc opusculum est.

^a Facillime fimbriam aut villum.) Facillime, hic accipiendum pro sapissime, ut supra, Quia facilius adamari quam adamare femine possunt, id est sapius, ut plurimum. Idem.

^b Quibus plane major est palma omni fimbria & filo.] Longe ab recta ratione errare, qui persuaderi sibi passi sunt palmam hic aliud esse quam manum. Triplicem notat impudentiæ gradum, virginibus absque velamine in Ecclesiam convenientibus. Hic tertius est, earum quæ in oratione ipsa, vel in quacunque Dei mentione, non fimbriam aut villum filumve aliquod capiti superponebant; sed manum, quæ etsi major erat omni aliarum fimbria & filo, tamen ne sic quidem dici poterant testæ; nec minus aliis capite

suo abutebantur. Idem.

^c Bestia magis, quam avis.] Plinius lib. v. Grandissimi, & pene bestiarum generis struthiocameli. Idem.

^d Capitur tota cum capite.) Idem Plinius, ix. Mugilum natura videtur, in metu capite abscondito totos se occultari credentium. iisdem tam incauta salacitas, &c. Idem.

^e Veritatem Consuetudini præponentibus. In vulgatis omnibus est utilitatem; Latinius veritatem correxit, quem sequor, neque aliud esse potest, si libri hujus initium tuearis. Juvat Cyprianus, qui contendens ad mentem Tertulliani scripsit ep. 73. Frustra quidam qui ratione vincuntur, consuetudinem nobis opponunt quasi consuetudo major sit veritate. LAC.

Q. SEPT. FLOR. TERTULLIANI

A D V E R S U S J U D Æ O S .

A R G U M E N T U M .

Occasionem huic operi dedisse videtur habita disputatio, Christianum inter & Judæum; Cui cum interfuisset auctor hic, propter frequentiam & spectatorum strepitum suam aperire sententiam dilucide non potuit. Reversus itaque ab illo coetu librum hunc contra Judæos scripsit, in quo eosdem ex sacra scriptura confutat.

A **R**OXIME ACCIDIT. Disputatio habita est Christiano ^a & profelyto Judæo. Alternis vicibus ^b contentioso fune uterque diem in vesperam traxerunt. obstrepentibus etiam quibusdam ex partibus singulorum, nubilo quodam veritas obumbrabatur. Placuit ergo quod per concentum disputationis minus plene potuit dilucidari, inspicere curiosius, & lectionis stilo quæstiones retractatas terminare. Nam occasio quidem defendendi etiam Gentibus sibi divinam gratiam, habuit hinc prærogativam, quod ^c sibi vindicare Dei legem instituerit homo ex gentibus, nec de pro sapia Israelitum Judæus. Hoc enim sat esse, posse gentes admitti ad Dei legem, ne Israel adhuc superbiat, quod gentes velut stillicidium situlæ, aut pulvis ex area deputentur. Quamquam habeamus ipsum Deum idoneum pollicitatorem, & fidelem sponsoem, qui Abrahæ promiserat quod in semine ejus benedicerentur omnes nationes terræ, & quod ex utero Rebeccæ duo populi & duæ gentes essent processuræ: utique Judæorum, id est Israel; & Gentium, id est noster. Uterque ergo populus & gens est appellatus, ne de nominis appellatione privilegium gratiæ sibi quis audeat defendere. Duos etenim populos & duas gentes processuras ex unius femine utero Deus destinavit, ^d nec discrevit gratiam in nominis appellatione, sed in partus editione: ut qui prior esset de utero processurus, minori subiceretur id est posteriori. Sic namque ad Rebeccam Deus locutus est, dicens: Duæ gentes in utero tuo sunt, & duo populi de ventre tuo dividuntur, & populus populum superabit, & major serviet minori. Itaque cum ^e populus seu gens Judæorum anterior sit tempore, & major per gratiam primæ dignationis in lege, noster vero minor ætate temporum intelligatur, utpote

in

^a Et presbytero Judæo. Hæc vox in scriptura occurrit sæpe; significat autem apud Judæos hominem advenam seu adventitium, qui cum non sit Judæus, ad eorum tamen legem ex gentilibus accessit. LE PR.

^b Contentioso fune; Proverbialiter dixit, alternis vicibus contentioso fune, uterque diem in vesperam traxerunt. sic in libro de resurrectione carnis. Modo nunc, inquit, contentioso fune deducere, hac an illac hominem perditio depulset. RHEN.

^c Sibi vindicare legem. Vatic. codex vindicare, perinde est; nam & vindicare quod a vindiciis derivatur, est rem controversam sibi adserere. PAM.

^d Nec discrevit gratiam.] Codex Fuldenfis, Nec discrevit gratia. Quod rectius est. RIG.

^e Populus Judæorum.] Supplendum est ex Ursini libro, Populus Judæorum major, id est, antiquior. Idem.

in ultimo seculi spatio adeptus notitiam divinæ miserationis, proculdubio secundum edictum A divinæ locutionis, prior, & major populus, id est Judaicus, serviat necesse est minori; & minor populus, id est Christianus, superet majorem. Nam & secundum scripturarum divinarum memorias populus Judæorum major, id est antiquior, derelicto Deo, idolis servivit. & a divinitate abrelicta simulacris fuit deditus, dicente populo ad Aaron: Fac nobis deos qui nos antecendant. Quod cum ex monilibus feminarum^b & annulis virorum aurum fuisset igne conflatum, & processisset eis bubulum caput, huic figmento universus Israel relicto Deo honorem dederunt, dicentes: Hi sunt dei qui nos ejecerunt de terra Ægypti. Sic namque posterioribus temporibus, quibus reges eis imperabant, & cum Hieroboam vaccas aureas & lucos colebant, & Bahali se mancipabant: unde probatur eos semper idololatriæ crimine reos designatos ex instrumento divinarum scripturarum. Noster vero populus minor, id est posterior, relictis idolis quibus ante deserviebat, ad eundem Deum conversus est, a quo Israel, ut supra memoravimus, abscesserat. Sic namque populus minor, id est posterior, populum majorem superavit, dum gratiam divinæ dignationis consequitur, a qua Israel est repudiatus. Igitur gradum conferamus, & summam quæstionis ipsius certis lineis determinemus. Cur etenim Deus universitatis conditor, mundi totius gubernator, hominis plasmator, universarum gentium sator, legem per Moysen uni populo dedisse credatur, & non omnibus gentibus attribuisse dicatur? Nisi enim omnibus eam dedisset, nullo pacto ad eam etiam profelytos ex gentibus accessum habere permetteret. sed ut congruit bonitati Dei & æquitati ipsius, utpote plasmatoris generis humani, omnibus gentibus eandem legem dedit: quam certis & statutis temporibus observari præcipit, quando voluit, & per quos voluit, & sicut voluit. Namque in principio mundi, ipsi Adæ & Evæ legem dedit, ne de fructu arboris plantatæ in medio paradisi ederent: quod si contra fecissent, morte morerentur, quæ lex eis sufficeret, si esset custodita. In hac enim lege Adæ data, omnia præcepta condita recognoscimus, quæ postea pullulaverunt data per Moysen, id est, d Diliges Dominum Deum tuum de toto corde tuo, & ex tota anima tua. &, Diliges proximum tibi tanquam te. &, Non occides, non mœchaberis, non furaberis, falsum testimonium non dices. Honora patrem tuum & matrem. &, Alienum non concupisces. Primordialis lex est enim data Adæ & Evæ in paradiso, quasi matrix omnium præceptorum Dei. Denique si Dominum Deum suum dilexissent, contra præceptum ejus non fecissent: si proximum diligenter, id est semetipsos, persuasioni serpentis non credidissent, atque ita in semetipsos homicidium non commisissent, excidendo de immortalitate, faciendo contra Dei præceptum, a furto quoque abstinuissent, si de fructu arboris clam non degustassent, nec a conspectu Domini Dei sui sub arbore delitescere gestissent. nec falsum asseveranti diabolo participes efficerentur credendo ei quod similes Dei essent futuri. atque ita nec Deum offendissent, ut patrem, qui eos de limo terræ quasi ex utero matris figuraverat. si alienum non concupissent, de fructu illicito non gustassent. Igitur in hac generali & primordiali Dei lege, quam in arboris fructu observari Deus sanxerat, omnia præcepta legis posterioris specialiter indita fuisse cognoscimus, quæ suis temporibus edita germinaverunt. Ejusdem est enim postea subducere legem, qui ante præmiserat præceptum: quoniam & ipsius est erudire postea, qui ante justos formare instituerat. Quid enim mirum, si is auget disciplinam, qui instituit? si is perfecit qui cœpit? Denique ante legem Moyfi scriptam, quæ naturaliter intelligebatur, & a patribus custodiebatur. Nam unde Noe justus inventus, si non illum naturalis legis justitia præcedebat? unde Abraham amicus Dei deputatus, si non de æquitate & justitiæ legis naturalis? unde Melchisedech sacerdos Dei summi nuncupatus, si non ante Leviticæ legis sacerdotium Levitæ fuerunt, qui sacrificia Deo offerebant? sic enim post superscriptos Patriarchas data lex est Moyfi, eo tempore posteaquam ab Ægypto excesserunt, post intervallum multorum temporum & spatia. Denique post quadringentos & triginta annos Abrahamæ data est lex. Unde intelligimus Dei legem etiam ante Moysen, nec in Coreb tantum, aut in Sina & in eremo, sed antiquiorem

a Et de divinitate abrelicta. Pro derelicta, ut mox, abrelicto Deo. RHEN.

b Et annulis virorum. Similiter B. Ambrosius epist. 56. ad Romulum. Coactus igitur Aaron petit annulos eorum, & in aures mulierum. Quam autem istud neque græce hodie legatur, neque latine in editione B. Hieronymi reperiatur, oportet diversam fuisse 70. editionem quibusdam in locis ab ea quæ nunc exstat, quod confirmatur ex verbis quæ mox ab auctore citantur. PAM.

c Et cum Hieroboam vaccas aureas, &c. Judaicam superstitionem & idololatriam insectatur, cui proclivior fuit gens illa. Notatur hic præcipue rex Hieroboam primus qui cum in regem creatus esset, veritus ne si Israelitæ Hierosolymam remearent ad sacra, illos tæderet divortii quod tum fecerant, ut haberent apud se quod colerent, vitulos aureos erexit in Dan unum, & alterum in Bethel, quibus sacrificulos addidit, veruitque ne Israelitæ Hierosolymam deinceps commearent. Habetur historia, 3. Reg. cap. 12. LE PR.

d Diliges dominum Deum tuum, &c. & proximum tibi

Hellenismum imitatur & græcam phrasin *πλησιον σου*, quod ipsi solenne in citanda scriptura. LE PR.

e Denique ante legem Moyfi scriptam, &c. Sic idem in de cor. mil. cap. 6. quæres igitur Dei legem, habens communem istam in publico mundi, in naturalibus tabulis, ad quas & Apostolus solet provocare? Ad id pertinere potest, quod habet Tullius in Miloniana. Est enim non scripta, inquit, sed nata lex, quam non didicimus, accepimus, legimus; verum ex natura ipsa arripimus, hausimus, expressimus; ad quam non docti, sed facti, non instituti, sed imbuti sumus. Legis præcepta Adamo data & ejus pectori inscripta restatur R. Cedalia in Schalschêleth. בלל בלל. A quo non abit Origenes in philocalia. his verbis. *παρὰ τὸ πᾶν λόγος ὁ νόμος οὐ καὶ τοῖς νομοῖς ἐπισταυροῦ τῇ ψυχῇ, ἀλλ' ὡς ὁ νομοθέτης ἡ γραφή ἐγγεγραμμένη τῇ καρδίᾳ λόγος, ἀποστακτικὸς ἐκ τῆς ποιότητος, ἀναγορεύων καὶ τὸ πᾶν οὐ ποιτεῖν.* Præterea lex naturalis animæ insita dicitur, & ut appellat scriptura, inscripta in cordibus lex, facienda jubens, & non facienda prohibens. Idem.

A quiozem primum in paradiso, post Patriarchis, atque ita & Judæis certis temporibus reformatam; ut non jam ad Moyfi legem ita attendamus, quasi ad principalem legem, sed ad subsequentem, quam certo tempore Deus & Gentibus exhibuit, & repromissam per Prophetas in melius reformavit, & præmonuit futurum. ut sicuti certo tempore data est lex per Moysen, ita temporaliter observata & custodiata credatur: nec adimamus hanc Dei potestatem, pro temporum conditione legis præcepta reformantem in hominis salutem. Denique qui contendit & sabbatum adhuc observandum quasi salutis medelam, & circumcisionem octavi diei propter mortis comminationem; doceat in præteritum justos sabbatizasse, aut circumcidisse. & sic amicos Dei effectos. Nam si circumcisio purgat hominem, Deus Adam incircumcisum cum faceret, cur eum non circumcidit, vel posteaquam deliquit, si purgat circumcisio? Certe in paradiso constituens eum incircumcisum, colonum paradisi præfecit.

B Igitur cum neque circumcisum, neque sabbatizantem Deus Adam instituerit; consequenter quoque sobolem ejus Abel offerentem sibi sacrificia, incircumcisum, nec sabbatizantem laudavit, accepto ferens quæ offerebat in simplicitate cordis, & reprobans sacrificium fratris ejus Cain, qui quod offerebat, non recte dividebat. Noe quoque incircumcisum Deus, sed & non sabbatizantem de diluvio liberavit. nam & Enoch justissimum non circumcisum, nec sabbatizantem de hoc mundo transtulit, qui necdum mortem gustavit, ut æternitatis candidatus, jam nobis ostenderet, nos quoque sine legis onere, Moyfi Deo posse placere. ^a Melchisedech quoque summi Dei sacerdos incircumcisus, & non sabbatizans, ad sacerdotium Dei allectus est. Probat & Loth frater Abrahæ, quod pro meritis justitiæ sine legis observatione de Sodomitarum incendio sit liberatus. Sed Abraham, inquit, circumcisus est. Sed ante Deo placuit quam circumcideretur, nec tamen sabbatizavit. Acceperat enim circumcisionem, sed quæ esset in signum temporis illius, non in salutis prærogativam. Denique sequentes Patriarchæ incircumcisi fuerunt, ut Melchisedech, qui ^b ipsi Abrahæ jam circumciso, revertenti de prælio, panem & vinum obtulit incircumcisus. Sed & filius, inquit, Moyfi tum ab angelo præfocatus fuisset, si non Seffora mater ejus calcudo præputium infantis circumcidisset. Unde, inquit, maximum periculum est, si præputium carnis quis non circumciderit. ^c Et ideo si salutem circumcisio omni modo adferret, etiam ipse Moyses in filio suo non intermisisset, quo minus octava die circumcideret eum, quando constet Sefforam coactam ab angelo id fecisse in itinere. Consideremus itaque quod non potuerit unius infantis coacta circumcisio omni populo præscribere, & quasi legem hujus præcepti condere. Nam providens Deus quod hanc circumcisionem in signum, non in salutem esset daturus populo Israel, idcirco filium Moyfi ducis futuri instigat circumcidi, ut cum cœpisset per eum populo dare præceptum circumcisionis, non aspernaretur populus, videns exemplum istud in ducis filio jam celebratum. Dari enim habebat circumcisio, sed in signum: unde Israel in novissimo tempore dignosci haberet, quando secundum sua merita in sanctam civitatem ingredi prohiberetur, per verba prophetarum dicentium: Terra vestra deserta, civitates vestræ igni exustæ, regionem vestram in conspectu vestro alieni comedent, & deserta & subversa a populis extraneis, derelinquetur filia Sion sicut casa in vinea, & sicut custodiarium in cucumenario, & quasi civitas quæ expugnatur. Et ideo subsequens sermo prophetæ exprobrat eis dicens: Filios generavi, & exaltavi, ^d ipsi autem spreverunt me. Et iterum: Et si extenderitis manus, avertam faciem meam a vobis: & si multiplicaveritis preces, non exaudiam vos.

III.

A a manus

^a Melchisedech ipsi Abrahæ revertenti de prælio, panem & vinum obtulit.] Locus est Genes. 14. vulgata versione Latina intricatissimus; panis & vini oblatione in ambiguo posita, Deo an Abrahæ. Hic autem apertissime Tertullianus, Melchisedechum obtulisse panem & vinum Abrahamo revertenti de prælio. Unde sequeretur Offerendi verbum hoc loco minime ad sacrificium pertinere. Quis enim ferret, Melchisedechum, sacerdotem Altissimi, sacrificantem Abrahamo? Sed & Septimius noster libro adversus Marcionem quinto, Melchisedechum rem sacerdotis fecisse ostendit cum Abrahamo benedixit, cum ab eo decimas accepit. Ipse autem sacerdos Altissimi, cum esset etiam rex Salem, convenientissimam quoque regiæ magnificentiam rem fecit, qui Abrahamo exercitum de prælio rebus fortiter ac feliciter gestis reducenti obviam egressus, ipsum & copias viatrices pane & vino excepit, hoc est cunctis ad curanda corpora, bello videlicet fatigata, necessariis. Atque hunc sane sensum contradidit Septuaginta Seniorum versio Græca: Καὶ Μελχισεδέκ βασιλεὺς σάλην ἔθηκεν ἅρ τοις καὶ οἶνον. ἃ δὲ τὸν υἱὸν τοῦ θεοῦ τὸ ὄψιστον. καὶ ἀλόγησε, &c. Præclare autem Josephus: Ἐκρήνησε δὲ οὗτος ὁ Μελχισεδέκης τῷ Ἀβραάμῳ στρατῷ ξένια, καὶ πολλὰ ἀφ' ὧν ἔσθιον τῶν ἐπιτηδείων παρέθηκε. Et tamen longe alium hujus historię sensum tradidere antiquissimi sanctissimique Patres. Nempe, Melchisedechum sacrificio panis & vini mysterium Domini corporis & sanguinis expressisse, ac multo post futurum Domini sacramentum ante signasse. Verba sunt Hieronymi Epist. ad Demetriadem, & consentanea scribere Chrysostomus, Augustinus, alii. RIG.

^b Ipsi Abrahæ revertenti de prælio. Nescio quid hic tam

intricatum reperiat Rigaltius, Deo factam hanc oblationem alii asserunt inter quos B. Hieronymus epist. 17. ad Marcellam ubi saltem ait Regem Salem in typo Christi panem & vinum obtulisse, & mysterium Christianum in salvatoris sanguine & corpore dedicasse. Alii Abrahæ inter quos etiam occurrit B. Hieronymus, epist. 126. ad Evagrium in qua totam illam historiam refert. In ea autem animadvertendum scribi in genesi Regem illum obtulisse decimas Abrahæ ex omnibus rebus; Cum tamen idem B. Hieronymus præfato loco de spoliis tantum hostium decimas obtulisse asserat. Factum vero istud Eucharistiam significasse tradunt antiqui omnes, quibus præter eos quos habet Rigaltius, addo Clementem Alexandr. Strom. 4. Dicitur Melchisedech rex fuisse, quia apud varias gentes Reges ipsi sacerdotes erant & sacrificuli. De Romanis certissimum; ad quem morem respiciens Virgilius æn. 3. ait.

Rex Anjus, rem idem hominum, Phœbique sacerdos.

LE PR.

^c Et ideo si salutem.) Codex Fuld. Atquin, si salutem.

RIG.

^c Et ideo si salutem circumcisio. Datam fuisse circumcisionem in signum Baptismi tuentur nonnulli; hic vero auctor illud cum aliquo discrimine asserit. In circumcisione quidem remittitur batur originis peccatum, sed non per circumcisionem ut per baptismum; quia tunc id fiebat ex vi prædicti a Deo initii cum Judæis. In quo Tertullianus sequitur Apostolum ad Rom. 4. LE PR.

^d Ipsi autem spreverunt me.] Codex Fuldenfis, Repra-baverunt me. RIG.

manus enim vestrae sanguine plenae sunt. Et iterum: Vae gens peccatrix, populus plenus peccatis, filii scelerati, dereliquistis Deum, & ^a in indignationem misistis sanctum Israel. Haec igitur Dei providentia fuit, dandi circumcisionem Israel in signum, unde dignosci posset, cum adveniret tempus, quo meritis suis supra dictis in Hierusalem admitti prohiberetur: quod & quia futurum erat, nuntiabatur; & quia factum videmus, recognoscimus. Sicut ergo circumcisio carnalis, quae temporalis erat, tributa est in signum populo contumaci, ita spiritalis data est in salutem populo obaudienti, dicente propheta Hieremia: ^b Innovate vobis novitatem, & nolite seminare in spinis. Circumcidimini Deo, & circumcidite praeputium cordis vestri. Et alio loco dicit: Ecce enim dies veniunt, dicit Dominus, & disponam domui Juda, & domui Jacob testamentum novum, non tale quale jam dedi patribus eorum, in die quo eos eduxi de terra Aegypti. Unde intelligimus & priorem circumcisionem tunc datam cessaturam, & novam legem non talem qualem jam dederat patribus processuram, annuntiari, sicut Esaias praedicavit dicens, quod in novissimis diebus manifestus futurus esset mons Domini, & domus Dei ^c super vertices montium: & exaltabitur, inquit, super colles, venient super illum omnes gentes, & ambulabunt multi, & dicent: Venite, ascendamus in montem Domini, & in domum Dei Jacob; ^d non in Esau prioris filii, sed in Jacob sequentis, id est populi nostri, cuius mons Christus est sine manibus concidentium praecisus, impleas omnem terram, apud Daniele ostensus. Denique ex hac domo Dei Jacob, etiam legem novam processuram sequentibus verbis annuntiat Esaias dicens: De Sion enim exiet lex, & verbum Domini ex Hierusalem, & iudicavit inter gentes, id est inter eos qui ex gentibus sumus vocati: & concident, inquit, gladios suos in aratra, & lanceas suas in falces, & non accipiet gens super gentem gladium, & jam non discent praeliari. Igitur intelliguntur alii quam nos, qui nova lege edocti ista observamus, oblitterata veteri lege, cuius abolitio-
nem futuram actus ipse demonstrat? Nam vetus lex ultione gladii se vindicabat, & oculum pro oculo eruebat, & vindictam injuriae retribuebat. Nova autem lex clementiam designabat, ^e & belli pristina in aemulos legis & hostis executionem, in pacificos actus arandae & colendae terrae reformabat. Igitur, sicut supra ostendimus, quod vetus lex & circumcisio carnalis cessatura pronunciata est, ita & novae legis, & spiritalis circumcisionis observantia, in pacis obsequia eluxit. Populus enim, inquit, quem non noveram, servivit mihi, in obauditu auris obaudivit me, Prophetae annuntiaverunt. Quis autem populus qui Deum ignorabat, nisi noster, qui retro Deum nesciebamus? & quis in auditu auris audit, nisi nos, qui relictis idolis ad Deum conversi sumus? Nam Israel qui Deo fuerat cognitus, quique ab eo in Aegypto exaltatus fuerat, ^f & per Erythraeum pelagum transvectus est, quique in eremo manna cibatus, quadraginta annis ad instar aeternitatis redactus, nec humanis passionibus contaminatus, aut seculi hujus cibi pastus, sed angelorum panibus manna cibatus, satisque
beneficiis Deo obligatus, Domini & Dei sui oblitus est, dicens ad Aaron, Fac nobis deos qui nos praecedant: Moyses enim ille, qui nos ejecit de terra Aegypti, dereliquit nos, & quid illi acciderit nescimus. Et ideo nos, qui non populus Dei retro, facti sumus populus ejus, accipiendo novam legem supra dictam, & novam circumcisionem ante praedictam. Sequitur itaque, ut quatenus circumcisionis carnalis; ^g & legis veteris abolitio expuncta suis temporibus demonstratur, ita sabbati quoque observatio temporaria fuisse demonstretur. Dicunt enim Judaei, quod a primordio sanctificaverit Deus diem septimum, requiescendo in eo ab omnibus operibus suis quae fecit, & inde etiam Moysen dixisse ad populum: Memento diem sabbatorum: sanctificate eum. Omne opus servile non facietis in eo, praeterquam quod ad animam pertinet. Unde nos intelligimus magis sabbatizare nos ab omni opere servili semper debere, & non tantum septimo quoque die, sed per omne tempus: Ac per hoc quaerendum nobis, quod sabbatum nos Deus vellet custodire. Nam sabbatum aeternum, & sabbatum temporale scripturae designant. Dicit enim Esaias propheta: Sabbata vestra odit anima mea.

IV.

^a In indignationem misistis.) Codex Fuld. Ad indignationem provocastis. Idem.

^b Innovate vobis novitatem.] Cod. Fuld. Innovate vobis, & ne seminaveritis in spinis. Idem.

^c Super vertices montium. Ms. verticem: sed quia infra lib. 3. adv. Marcionem transfert super summos montes, magis illud placet, maxime cum Graeca regia Dn. Ariz Montani biblitorum editio ἀρριζ legat, quamquam interim hoc respondeat Hebraea, & editioni graecae Argentoratensi, quae ἀρριζ habet. PAM.

^d Non in Esau prioris filii. Restituimus ex Gorziensibus adnotamentis prioris filii pro priores populi. Paulo post scripsimus discent pro discentur. Etiam non discent praeliari. Item abolitionem futuram. RHEN.

^e Et belli pristina in aemulos legis.] In codice Fuldensi legitur, Belli & pristina & aemulos & hostem executionem. In Divionensi, Et belli pristina in aemulos & hostes executionem in pacificis actus, &c. Ex quibus malim scribere, Et belli pristina in aemulos executionem, in pacificos actus arandae & colendae terrae reformabat. RIG.

^f Et per Erythraeum pelagum, &c. Disputant multi an mare Erythraeum seu rubrum colore differat a mari vicino aut alio quolibet. Quod nonnulli putant, causasque quas possunt comminiscuntur, propter scilicet coralli abundantiam in fundo adhaerentis, propter terrae rubrae vicinitatem quae littora complentur, & fluentibus aquis sorbetur suoque colore aquas illas inficit; mitto alias causas ut non minus his probabiles, atque Erythraeum mare ejusdem coloris cum alio mari puto, locumque ex Q. Curtio adduco lib. 8. Ab Erythro rege inditum est nomen, de mari Erythro seu rubro loquitur, propter quod ignari rubere aquas credunt. & lib. 10. statim ab initio. Caetera incolis crediderant: inter quae rubrum mare, non a colore undarum, ut plerique crederent, sed ab Erythro rege appellari. LE PR.

^g Legis veteris abolitio expuncta suis temporibus demonstratur. Sequor Rhenani interpretationem, qui idem esse censet ac adimpleta. Expuncta nempe fuit lex vetus nova superveniente. Est autem metaphora forsan ducta ab antiquis foeneratoribus, qui dissoluta nomina in tabulis ceratis seu diariis verso stylo expungebant. Idem.

Et

A Et alio loco dicit: Sabbata mea prophanastis. Unde dignoscimus, sabbatum temporale esse humanum, & sabbatum æternum censerī divinum, de quo per Esaiam prædicat: Et erit, inquit, mensis ex mense, & dies de die, & sabbatum de sabbato, & veniet omnis caro adorare in Hierusalem, dicit Dominus. Quod intelligimus adimpletum temporibus Christi, quando omnis caro, id est omnis gens, adorare in Hierusalem venit Deum patrem, per Jesum Christum filium ejus, sicut per Prophetam prædicatum est: Ecce profelyti per me ad te ibunt. Sic igitur ante hoc sabbatum temporale, erat & sabbatum æternum præostensum & prædictum, quomodo & ante circumcisionem carnalem fuit & spiritalis circumcisio præostensa. Denique doceant, sicuti jam præloquuti sumus, Adam sabbatizasse: aut Abel hostiam Deo sanctam offerentem, sabbati religione placuisse: aut Enoch translatus, sabbati cultorem fuisse: aut Noe arcæ fabricatorem propter diluvium immensum, sabbatum observasse: aut Abraham in observatione sabbati Isaac filium suum obtulisse, aut Melchisedech in suo sacerdotio legem sabbati accepisse. Sed dicturi sunt Judæi, ex quo hoc præceptum datum est per Moysen, exinde observandum fuisse. Manifestum est itaque, non æternum, nec spiritale, sed temporale fuisse præceptum, quod quandoque cessaret. Denique adeo non in vacatione sabbati, id est, diei septimi, hæc solennitas celebranda est, ut Jesus Nave, eo tempore quo Hiericho civitatem depellebat, præceptum sibi a Reo diceret, ut populo mandaret, ut sacerdotes arcam testamenti Dei septem diebus circumferrent in circuitu civitatis: atque ita septimi diei circuitu peracto, sponte ruerent muri civitatis. Quod ita factum est, & finito spatio diei septimi, sicut prædictum erat, ruerunt muri civitatis. Ex quo manifeste ostenditur, in numero istorum dierum septem incurrisse diem sabbati. Septem enim dies undecunque initium acceperint, sabbati diem secum concludant necesse est, quo die non tantum sacerdotes sint operati, sed & in ore gladii præda facta sit civitas ab omni populo Israel. Nec dubium est opus servile eos operatos, cum prædas belli agerent ex Dei præcepto. Nam & temporibus Machabæorum sabbatis pugnando fortiter fecerunt, & hostes Allophylos expugnaverunt, legemque paternam ad pristinum vitæ statum pugnando sabbatis revocaverunt. Nec putem aliam legem eos defendisse, nisi in qua de die sabbatorum meminerant esse præscriptum. Unde manifestum est ad tempus & præsentis causæ necessitatem hujusmodi præcepta valuisse, & non ad perpetui temporis observationem hujusmodi legem eis Deum ante dedisse. Sic & sacrificia terrenarum oblationum, & spiritualium sacrificiorum prædicata ostendimus. Et quidem a primordio majoris filii, id est Israel, terrena fuisse in Cain præostensa sacrificia: & minoris filii Abel, id est populi nostri, sacrificia diversa demonstrata. Namque major natu Cain de fructu terræ obtulit munera Deo: minor vero filius Abel de fructu ovium suarum. Respexit Deus in Abel & in munera ejus; in Cain autem & in munera ejus non respexit. (Et dixit Deus ad Cain: Quare concidit vultus tuus? nonne si recte quidem offeras, non recte autem divides, peccasti? quiesce. ad te enim conversio tua, & ipse tui dominabitur. Et tunc dixit Cain ad Abel fratrem suum: Eamus in campum. & abiit cum eo illic, & interfecit eum. Et tunc dixit Deus ad Cain: Ubi est Abel frater tuus? Et dixit: Nescio. numquid custos fratris mei sum ego? Et dixit ei Deus: Vox sanguinis fratris tui clamat ad me de terra. propter quod, maledicta terra quæ aperuit os suum ad excipiendum sanguinem fratris tui. gemens & tremens eris super terram. Et dixit Cain ad Dominum: Majus delictum meum, quam ut remittatur mihi, & ejicies me hodie a facie terræ, & a facie tua abscondar, & ero gemens & tremens super terram, & omnis qui me invenerit, occidet.] Ex hoc igitur duplicia duorum populorum sacrificia præostensa jam tunc a primordio animadvertimus. Denique cum per Moysen in Levitico lex sacerdotalis conscriberetur, invenimus præscriptum populo Israeli, ut sacrificia nullo in loco offerrentur Deo, quam in terra repromissionis, quam Dominus Deus daturus esset populo Israeli & fratribus eorum; ut introducto Israel, illic celebrarentur sacrificia & holocausta tam pro peccatis quam pro animabus, & nusquam alibi nisi in terram sanctam. Cur itaque postea per Prophetas prædicat Spiritus futurum, ut in omni terra, aut in omni loco offerantur sacrificia Deo, sicut per Malachiam angelum unum ex duodecim Prophetis dicit: Non recipiam sacrificium de manibus vestris, quoniam

A a 2 ab

^a Temporibus Machabæorum. Quandoquidem Machabæorum hic historiam citer in re fidei, non dubium quin illam pro canonica scriptura cognoverit. Neque enim mirum, si in canone Hebræorum libri illi non habeantur; quandoquidem plusquam seculo post illum ab Esdra editum conscripti sunt. Nam inter Cyrum Darii successorem sub quo Esdras claruit, & Antiochum Epiphanem, sub quo Maccabæi, anni intercesserunt ut minimum 180. PAM.

^b Et hostes Allophylos. Ἀλλόφυλοι Græci bibliorum interpretes [inquit B. Hieronymus, in Ilijæ cap. 2.] sunt interpretati, pro Philistiim, quæ est hodie gens Palæstina: quod ipsum comprobatur, & in editione lat. 70. ex titulo psal. 55. Verum hic id refert Tertullianus ad Græcos, contra quos Maccabæi dimicabant, eo quod vox græca alienigenas significet in genere. Idem.

^c Et dixit Deus ad Cain.) Hæc verba, usque ad, & omnis qui me invenerit occidet, inclusimus uncis, quia hic supervacue citari videntur. Et sunt indiligentius transcripta. quod & alias apud hunc Scriptorem observare est in iis quæ ex Mose citantur. RIG.

^d Denique cum per Moysen in Levitico. Vel ex hoc loco patet subinde memoriam lapsam auctorem in citandis scripturarum locis, quam hoc præscriptum nusquam in Levitico reperitur, sed Deuter. 12. eodem pertinet quod supra cap. 3. dixit: Et ideo subsequens sermo propheta, &c. quum præcedat ea scriptura illam quæ prius citata est, non subsequatur, & infra; & alibi dicit quum eodem cap. contineatur. Quod semel adnotasse sufficiat contra sciolos quosdam, qui nolunt admittere in patribus ἁγίων τῶν πατέρων. Restituimus autem ex Mss. repromissionis, pro promissionis, & terra sancta pro terram sanctam. PAM.

ab oriente sole usque ad occidentem nomen meum clarificatum est in omnibus gentibus, dicit A Dominus omnipotens. Et in omni loco offeruntur sacrificia munda nomini meo. Item in Psalmis David dicit: Adferre Deo patriæ gentium: Indubitate quod in omnem terram exire habebat prædicatio Apostolorum. Adferre Deo claritatem & honorem, adferre Deo sacrificia nominis ejus: Tollite hostias, & introite in atria ejus. Namque ^a quod non terrenis sacrificiis, sed spiritualibus Deo litandum sit, ita legimus ut scriptum est: Cor contribulatum & humilatum hostia Deo est. Et alibi: Sacrifica Deo sacrificium laudis, & redde Altissimo vota tua. Sic itaque sacrificia spiritalia laudis designantur, & cor contribulatum acceptabile sacrificium Deo demonstratur. Itaque quomodo carnalia sacrificia reprobata intelliguntur, de quibus & Esaias loquitur, dicens. Quo mihi multitudinem sacrificiorum vestrorum? dicit Dominus, B ita sacrificia spiritalia accepta prædicantur, ut Prophetæ annunciant. ^b Quoniam etsi adtuleritis, inquit, mihi simulam, vanum supplicamentum, execramentum mihi est. Et adhuc dicit: Holocaustomata & sacrificia vestra, & adipem hircorum, & sanguinem taurorum nolo: nec si veniatis videri mihi. quis enim exquisivit hæc de manibus vestris? De spiritualibus vero sacrificiis addit, dicens: Et in omni loco sacrificia munda offerentur nomini meo, dicit

VI. Dominus. Igitur cum manifestum sit, & sabbatum temporale ostensum, & sabbatum æternum prædictum; circumcisionem carnalem prædictam, & circumcisionem spiritalem præindicatam: legem quoque temporalem, & legem æternalem denunciata; sacrificia carnalia, & sacrificia spiritalia præostensa; sequitur ut præcedenti tempore datis omnibus istis præceptis carnaliter populo Israel, superveniret tempus, quo legis antiquæ & ceremoniarum veterum præcepta cessarent, & novæ legis promissio, & spiritalium sacrificiorum agnitio, & novi Testamenti pollicitatio superveniret, fulgente nobis lumine ex alto, qui sedebamus in tenebris, & in umbra mortis detinebamur. Itaque necessitas nobis incumbit, ut quoniam prædicatam novam legem a Prophetis prædiximus, & non talem qualis jam data esset patribus eorum eo tempore quo eos ^c de terra Ægypti produxit, ostendere & probare debeamus, tam legem illam veterem cessasse, quam legem novam promissam nunc operari. Et quidem in primis quærendum, an expectetur novæ legis lator, & novi testamenti hæres, & novorum sacrificiorum sacerdos, & novæ circumcisionis purgator, & æterni sabbati cultor, ^d qui legem D veterem compescat, & novum testamentum statuatur, nova sacrificia offerat, & ceremonias antiquas reprimat, & circumcisionem veterem cum suo sibi sabbato compescat & novum regnum quod non corrumpatur, adnuntiet. Nam etiam novæ legis lator, sabbati spiritalis cultor, sacrificiorum æternorum antistes, regni æterni æternus dominator, quærendum an jam venerit, necne. Et si jam venit, serviendum est illi: si necdum venit, sustinendus est, dummodo manifestum sit adventu ejus comprimi legis veteris præcepta, & operari debere novæ legis exordia. & in primis definiendum est non potuisse cessare Legem antiquam & Prophetas, nisi venissetis, qui per eandem Legem, & per eosdem Prophetas venturus annunciabatur. Igitur in isto gradum conferamus, an, qui venturus Christus annunciabatur, jam venerit, an venturus adhuc speretur. quod ipsum ut probari possit, etiam tempora sunt nobis requirenda, quando venturum Christum Prophetæ annuntiaverunt: ut si in ista tempora recognoverimus venisse eum, sine dubio ipsum esse credamus, quem venturum Prophetæ canebant, in quem nos, gentes scilicet, credituri annuntiabamur: & cum constiterit venisse, indubitate etiam legem novam ab ipso datam esse credamus, & testamentum novum in ipso, & per ipsum nobis dispositum non diffiteamur. Venturum enim Christum nec Iudæos refutare scimus, utpote qui in adventum ejus spem suam porrigant. Nec de isto pluribus quærendum, cum retro omnes Prophetæ de eo præcinerint, ut Esaias dicit: ^e Sic dicit Dominus Deus Christo meo Domino, cujus tenui dexteram, ut exaudiant illum gentes: fortitudines regum dirumpam, aperiā ante illum portas, & civitates non claudentur illi. Quod ipsum adimpletum videmus. ^f Cui enim dexteram tenet pater Deus, nisi Christo filio suo? quem exaudierunt omnes gentes, id est, cui omnes gentes crediderunt, cujus & prædicatores Apostoli in psalmis David ostenduntur: In universa, inquit, terra exiit sonus eorum,

^a Quod non terrenis sacrificiis, sed spiritualibus Deo litandum.] Hinc illa in Apologetico. Offero opimam & majorem hostiam, quam ipse mandavit, orationem de carne pudica, de anima innocenti, de Spiritu sancto profectam, &c. Et libello ad Scapulam, Sacrificamus quomodo præcepit Deus, pura prece. Et lib. de Oratione, ubi de orationibus sacrificiorum, in quibus accipitur corpus Domini. Et lib. de Jeuniis, Hæc erit statio sera, quæ ad vesperam jejuniis, pinguiorem orationem Deo immolat. Ceterum observare est hæc Tertulliani non per omnia convenire cum iis quæ apud Irenæum leguntur lib. iv. cap. 33. & 34. RIG.

^b Quoniam etsi adtuleritis, inquit, mihi simulam. Simila sive similago est farina e tritico communi facta. Hebræis simila est מילא Græcis est σμιλάρις, in versione latina sacrificium habetur in hoc loco, licet simillæ nomen alijs in locis usurpetur, nimirum in ben. cap. 18. & Lev. cap. 2. LE PR.

^c De terra Ægypti producit. Pro eduxit; Mirum autem qua ratione adversus Iudæos argumentatur, ut finem Moisaicæ legis, & evangelicæ adventum demonstret, quæ veritatem continet cujus verus quæ in ceremoniis, seu ritibus quibusdam & cultu exteriori continebatur; Quam nova iis ritibus non contenta, perfectius aliquid exigat, & spiritum ad Dei contemplationem amoremque attrahat. LE PR.

^d Qui legem veterem compescat. Id est abroget, ut novam subinducat. LE PR.

^e Sic dicit Dominus Deus. De erronea hac lectione, tamen jam olim inveterata, vide annot. nostras in Cyprianum lib. 1. PAM.

^f Cui enim dexteram tenet pater. Alludit haud dubie ad locum scripturæ præcedentem, sicuti etiam in illo, quem exaudierunt omnes gentes. Idem.

A & usque ad terminos terræ verba eorum. In quem enim alium universæ gentes crediderunt, nisi in Christum qui jam venit? Cui enim & aliæ gentes crediderunt; ^a Parthi, Medi, Elamitæ; & qui inhabitant Mesopotamiam, ^b Armeniam, Phrygiam, Cappadociam; & incolentes Pontum, & Asiam, & Pamphyliam; immorantes Ægyptum, & regionem Africæ quæ est trans Cyrenem inhabitantes? Romani & incolæ; tunc & in Hierusalem Judæi, & ceteræ gentes: ut jam Getulorum varietates, & Maurorum multi fines; Hispaniarum omnes termini, & Galliarum diversæ nationes, & Britannorum inaccessa Romanis loca, Christo vero subdita; & Sarmatarum, & Dacorum, & Germanorum, & Scytharum; & additarum multarum gentium; & provinciarum & insularum multarum nobis ignotarum, & quæ enumerare minus possumus? In quibus omnibus locis Christi nomen, qui jam venit, regnat: utpote ante quem omnium civitatum portæ sunt apertæ, & cui nullæ sunt clausæ: ante quem seræ
B ferreæ sunt comminutæ, & valvæ æreæ sunt apertæ. Quamquam & ista spiritaliter sint intelligenda, quo præcordia singulorum variis modis a diabolo obsessa, fide Christi sint reserata: attamen perspicue sunt adimpleta, utpote in quibus omnibus locis populus nominis Christi inhabitet. Quis enim omnibus regnare potuisset, nisi Christus Dei filius? qui omnibus in æternum gentibus regnaturus nuntiabatur. Nam si Salomon regnavit, sed in finibus Judææ tantum, a Bersabeæ usque Dan termini ejus regni signantur. Si vero Babylonis & Parthis regnavit Darius, non habuit in omnibus gentibus potestatem. Si Ægyptiis Pharaon, vel quisque ei in hereditate regni successit: illic tantum potius est regni sui dominium. Sic Nabuchodonosor cum suis regulis ab India usque Æthiopiam habuit regni sui terminos. Sic Alexander Macedo nunquam Asiam universam & ceteras regiones posteaquam devicerat, tenuit. Sic Germani adhuc usque limites suos transgredi non sinuntur. Britanni intra Oceani
C sui ambitum conclusi. Maurorum gens, & Getulorum barbaries a Romanis obsidentur, ne regionum suarum fines excedant. Quid de Romanis dicam, qui de legionum suarum præsidis imperium suum muniunt, nec trans istas gentes porrigere vires regni sui possunt? Christi autem regnum & nomen ubique porrigitur, ubique creditur, ab omnibus gentibus supra enumeratis colitur, ubique regnat, ubique adoratur, omnibus ubique tribuitur æqualiter; non regis apud illum major gratia; non Barbari alicujus inferior lætitia, non dignitatum, aut natalium cujusquam discreta merita, omnibus æqualis, omnibus rex, omnibus judex, omnibus Deus & Dominus est. Nec dubites credere quod asseveramus, cum videamus fieri. Itaque requirenda tempora prædictæ & futuræ nativitatis Christi, & passionis ejus, & exterminii civitatis Hierusalem, id est, vastationis ejus. Dicit enim Daniel: & civitatem sanctam, & sanctum exterminari cum duce venturo, & destrui pinnaculum usque ad interitum. Venturi itaque Christi ducis sunt tempora requirenda, quæ investigabimus in Daniele: quibus computatis, probabimus venisse eum, etiam ex temporibus præscriptis, & ex signis competentibus, & ex operationibus ejus. quæ probamus ex consequentibus quæ post adventum
D ejus futura adnuntiabantur, ut tam adimpleta omnia quam prospecta credamus. Sic igitur de eo Daniel prædicavit, ut & quando & quo in tempore gentes esset liberaturus, ostenderet, & quoniam post passionem Christi ista civitas exterminari haberet. Dicit enim sic: In primo anno sub Dario filio Assueri ex semine Medorum, qui regnavit super regnum Chaldæorum, ego Daniel intellexi in libris numerum annorum. Et adhuc me loquente in oratione, ecce vir Gabriel, quem vidi in visione in principio, volans, & tetigit me, quasi hora sacrificii vespertini, & intelligere fecit me, & locutus est mecum, & dixit: Daniel, nunc exivi imbuere te intelligentia, in principio obsecrationis tuæ exivit sermo. Et ego veni ut adnuntiem tibi, quia vir desideriorum tu es, & cogita in verbo, & intellige in visione. ^c Lxx hebdomadæ breviate sunt super plebem tuam, & super civitatem sanctam, quoadusque inveteretur delictum, & signentur peccata, & exorentur injustitiæ, & inducatur justitia æterna, ut &

VIII.

signetur

^a Parthi, Medi, Elamitæ. Comprobans auctor, quod jam tum omnes gentes in Christum crediderant, primum utitur verbis scripturæ Act. 2. de iis, qui ubi in festo Pentecostes audierant apostolos suis quibusque linguis loquentes, ad Christum conversi sunt. Ubi ex instituto videntur conjuncti, Parthi, Medi, & Elamitæ, non Elamitæ, id est Persæ. sic ab Elam filio Sem (teste Josepho Antiq. lib. 1. cap. 7.) nuncupati, eo quod sibi invicem vicini sunt. Atqui confirmatur auctoris sententia a B. Sophronio Catal. græc. vir. illustrium, inter opera Hieronymi, qui B. Thomam Apostolum prædicasse dicit Evangelium Christi, Parthis, Medis, & Persis, Carmanis quoque, Hircanis, Bactris, & Magis, Indis denique, apud quos in civitate Calamina martyrium passus sit. Idem.

^b Armeniam, Hujus quidem in actis Apostolorum provinciarum non fit mentio: sed jam tum etiam Christi fidem apud eos viguisse, vel inde manifestum est; quod non ita multo post Armenii bellum Maximino Tyranno indixerint, antea socii Romanorum, Christianæ fidei & religionis ergo, a qua illos ad Idololatriam conabarur abducere: Testis est ejus rei Niceph. eccl. hist. lib. 7. c. 28. Idem.

^c Se tuaginta hebdomadæ breviate sunt super plebem tuam, &c. Illustis locus adversus Judæos ad probandum Messiam adventum, qui locus habetur Danielis 9. & vulgo in hanc rem adducitur a Theologis. Conformis huic loco alter e Geneleos cap. 49. hoc est celebre vaticinium Jobi patriarchæ. Non auferetur sceptrum de Juda, & dux de femore ejus donec veniat qui mittendus est. In hebræis codicibus est donec veniat shilo. At Shilo est Messias quod demonstratu adversus Judæos haud difficile, quum illud testentur veteres Judæi. Triplex etiam paraphasis Chaldaica, Onkeli, Jonathanis, & Hierosolymitana pro Shilo habet rex Messias. In libro etiam pervetusto & magnæ autoritatis qui Bereschit-rabba dicitur, מלך המשיח שילח ה' hoc est shilo est rex Messias. E recentioribus idem sentiunt R. Selomoh, R. Kimchi, & R. Bechai. unde facile ex hoc loco fatuitatis suæ & pervicacis impietatis convincuntur hodierni Judæi. In græco vero contextu habetur. οὐκ ἐλάλει ἐξ ἰσραὴλ αὐτῷ ἀλλ' ὁ ἀποκριθεὶς non deficiet imperator ex Juda, donec veniat cui repositum est. Id est ut interpretatur S. Epiphanius, cui repositum est ut sit Christus, hæc. nimirum Herodianorum, qui ideo ita dicti quod Herodem Christum esse profiterentur. LE PR.

signetur visio & prophetae, & ut ungatur sanctus sanctorum. Et scies, & perspicies & intelliges A a profetione sermonis, integrando & reedificando Hierusalem usque ad Christum ducem, hebdomadas septem & dimidiam, & LXII. & dimidiam. & convertet, & aedificabitur in latitudinem, & convallationem, & innovabuntur tempora. & post hebdomadas has LXXII. & exterminabitur unctio, & non erit: & civitatem & sanctum exterminabit cum duce adveniente, & concidentur quomodo in cataclysmo usque ad finem belli, quod concidetur usque ad interitum. Et confirmabit testamentum in multis. Hebdomada una & dimidia hebdomadis, auferetur meum sacrificium & libatio, & in sancto execratio vastationis, & usque ad finem temporis consummatio dabitur super hac vastatione. Animadvertamus igitur terminum, quomodo in vero praedixit LXX. hebdomadas futuras, in quibus si receperint eum, aedificabitur in latitudinem, & in longitudinem, & innovabuntur tempora. Providens autem Deus quid esset futurum, & quoniam non tantum non recipient eum, verum & insequentur, & B tradent eum morti, & recapitulavit, & dixit: In sexaginta duabus hebdomadibus nasci illum, & ungi sanctum sanctorum. Hebdomades autem VII. & dimidia cum implerentur, pati habere, & civitatem exterminari post unam & dimidiam hebdomadam, quo scilicet tempore septem & dimidia hebdomadae completae sunt. Dicit enim sic: Et civitatem & sanctum exterminari cum duce venturo, & concidentur sicut in cataclysmo, & destruet pinna- culum usque ad interitum. ^a Unde igitur ostendimus quoniam venit Christus intra LXII. ^b & dimidiam hebdomadas? Numerabimus autem a primo anno Darii, ^c quomodo in ipso tempore ostenditur Danieli visio ipsa. Dicit enim: Et intellige, & ^d conjice ad perfectionem sermonis respondente me tibi haec. Unde a primo anno Darii debemus computare, quando hanc visionem vidit Daniel. Videamus igitur anni quomodo impleantur usque ad adventum Christi. Darius enim regnavit annis XIX. Artaxerxes regnavit annis XL. Deinde rex C Ochus, qui & Cyrus, regnavit annis XXIIII. ^e Argus anno uno. ^f Alius Darius, qui & Melas nominatus est, annis XXII. ^g Alexander Macedo annis duodecim. Deinde post Alexandrum, qui & Medis & Persis regnavit, ^h quos revicerat, & in Alexandria regnum suum firmaverat, quando & nomine suo eam appellavit, regnavit illic in Alexandria Soter annis xxxv. cui succedens Philadelphus, ⁱ regnavit annis triginta novem. Huic succedit Evergetes, annis xxv. Deinde Philopator annis xvii. Post hunc Epiphanes, annis xxiv. Item alius Evergetes, annis xxix. Soter annis xxxviii. ^k Ptolemaeus annis xxxviii. Cleopatra annis xx, ^l mensibus vi. Item adhuc Cleopatra conregnavit Augusto annis xiii. Post Cleopatram Augustus aliis annis xliii. Nam omnes anni imperii Augusti, ^m fuerunt anni lvi. ⁿ Videmus autem quoniam ^o quadragesimo & primo anno imperii Augusti, ^p quo post mortem Cleopatrae imperavit, nascitur Christus. Et supervixit idem Augustus, ex quo nascitur Christus, annis xv. ^q Et erunt reliqua tempora annorum in diem nativitatis Christi anni xli. Efficiuntur autem anni ccccxxxvii. menses vi. Unde adimplentur LXII. hebdomadae & dimidia, quae efficiunt annos ccccxxxvii, menses vi. in diem nativitatis Christi. Et manifestata est justitia aeterna, & unctus est sanctus sanctorum, id est Christus: & signata est visio & prophetia, & dimissa sunt peccata, quae per fidem nominis Christi, omnibus in eum credentibus remittuntur. Quid est autem quod dicit, signari visum & prophetiam?

^a Unde igitur ostendimus, quoniam venit Christus intra LXII. & dimidiam hebdom.) Auctor Quaest. ex vet. Test. quae adiectae sunt To. 4. Operum Augustini. A tempore primi anni Darii Regis Persarum usque ad nativitatem & passionem Domini, & excidium Hierusalem quod factum est per Vespasianum Imperii Romani principem, impletae sunt hebdomadae septuaginta, quae sunt anni ccccxc. qui computus per regna & per successiones imperii manifestus est. quomodo a Tertulliano computatum invenitur in libro quem scripsit adversus Judaeos, quod ne ad injuriam ejus proficeret, quia bene computavit, praetermisimus. Et quis ambigat de hoc numero, cum trecenti circiter anni nunc super hunc numerum inveniantur? Ex quibus verbis colligitur aetas hujus Scriptoris aliquanto superior Augustino. RIG.

^b Et dimidiam.) Haec non leguntur apud Hieronymum Com. in Dan. cap. 9. Neque apud Jul. Pomerium. Idem.

^c Quomodo in ipso tempore.) Codex Divionensis, Quoniam in ipso tempore. Hieronymus, Quoniam ipso tempore. Idem.

^d Conjice ad perfectionem sermonis, respondente me tibi haec.) Sic habet codex Fuldenis. At in cod. Divionensi legitur. A prophetatione sermonis hujus unde a primo, &c. Et apud Hieronymum, Et conjice a prophetatione sermonis respondere me tibi haec. Idem.

^e Argus anno uno. Ab Eusebio nuncupatur iste Arses. a Sulpicio, Arse, cui interim ab illis aut 4. aut 3. anni tribuuntur, Dario 6. dumtaxat. PAM.

^f Alius Darius q. e. m. n. e. annis xxii.] Hier. Annis xxi. RIG.

^g Alexander Macedo, annis duodecim. Ita haud dubie le-

gendum ex B. Hieronymo in 11. cap. Danielis, Berofo, & Sulpicio Severo hist. sacrae lib. 2. & Glossa ordin. pro eo quod antea, & hic & apud Pomerium decem. Et possunt concordari cum Eusebii anni sex dumtaxat, quia ille successor Ptolemaeo Lago, [qui hic & Josepho antiq. lib. 12. cap. 1. Soter vocatur] attribuit annos 40. auctor vero dumtaxat 35. ita ut solum in uno anno differant. PAM.

^h Quos revicerat.] Hier. devicerat. RIG.

ⁱ Regnavit annis xxxix.) Hieron. Cui successit Philadelphus regnans an. triginta octo. Idem.

^k Ptolemaeus an. xxxviii.] Hieron. triginta septem. Idem.

^l Mensib. vi.] Hier. quidque. Idem.

^m Fuerunt anni lvi.] Hieron. fuerunt numero quinquaginta sex. Idem.

ⁿ Videmus autem quoniam xl. & i. anno Augusti. Citatur hic locus in Eusebii Chronicis, examinaturque Animadversione Jos. Scaligeri ad num. mxxv. Idem.

^o Quadragesimo & primo anno imperii Augusti.) Irenaeus lib. cap. 25. Circa primum & quadragesimum annum Augusti Imperii. Idem.

^p Quo post mortem Cleopatrae.) Hier. Qui post m. Cl. Idem.

^q Et erunt reliqua tempora annorum in diem nativitatis Christi.) In Fuldeni legitur, In diem nativitatis Christi annum xli. post mortem Cleopatrae xx. & viii. Augusto. efficiuntur anni ccccxxx. & vii. menses v. in diem nativit. Apud Hieronymum vero emendatius, Et erunt reliqua tempora annorum in diem nativitatis Christi, in annum Augusti quadragesimum primum post mortem Cleopatrae, anni cccc, xxxvii, mens. v. &c. Idem.

A prophetiam? Quoniam omnes Prophetæ nuntiabant de ipso, quod esset venturus, & pati haberet: igitur quoniam adimpleta est prophetia per adventum ejus, propterea signari visionem & prophetiam dicebat, quoniam ipse est signaculum omnium Prophetarum, adimplens omnia quæ retro de eo Prophetæ nuntiaverant. Post enim adventum Christi & passionem ipsius, jam non visio, neque propheta est, qui Christum nuntiet venturum. Denique hoc si non ita est, exhibeant Judæi Prophetarum post Christum aliqua volumina, Angelorum aliquorum visibilia miracula, quæ retro Patriarchæ viderunt usque ad adventum Christi, qui jam venit, ex quo signata est visio & prophetia, id est statuta. Et merito Evangelista: Lex & Prophetæ usque ad Joannem baptizatorem. Baptizato enim Christo, id est, ^a sanctificante

B aquas in suo baptismo, omnis plenitudo spiritualium retro charismatum in Christo cesserunt, signante visionem & prophetias omnes, quas adventu suo adimplevit. Unde firmissime dicit adventum ejus signare visum & prophetiam. Itaque ostendentes & numerum annorum & tempus LX. duarum & dimidiæ hebdomadarum adimpletum, tunc venisse Christum, id est natum; videamus aliæ VII. & dimidia hebdomades, quæ sunt subdivisæ in abscissione priorum hebdomadarum, in quo actu sint adimpletæ. Post enim Augustum, qui supervixit post nativitatem Christi, anni xv. efficiuntur. cui successit Tiberius Cæsar, & imperium habuit annis xxii., mensibus septem, ^b diebus viginti. hujus quintodecimo anno imperii passus est Christus, ^c annos habens quasi xxx. quum pateretur. Item Cajus Cæsar, qui & Caligula annis iii., mensibus viii., diebus xiii. Nero Cæsar annis ix., mensibus ix., diebus xiii. ^d Galba mensibus vii., diebus vi. Otho mensibus iii., diebus v. ^e Vitellius mensibus viii., diebus x. Vespasianus anno primo imperii sui debellavit Judæos, & sunt anni numero quinquaginta duo, menses sex. ^f Nam imperavit annis novem: atque ita in diem expugnationis suæ Judæi impleverunt hebdomadas lxx. prædictas a Daniele. Igitur expletis his quoque temporibus, & debellatis Judæis postea cessaverunt illic libamina & sacrificia; quæ exinde illic celebrari non potuerunt. Nam & unctio illic exterminata est post passionem Christi. ^g Erat enim prædictum exterminari illic unctionem, sicut est in psalmis prophetatum: Exterminaverunt manus meas & pedes. Quæ passio hujus exterminii intra tempora lxx. hebdomadarum perfecta est sub Tiberio Cæsare, Coss. ^h Rubellio Gemino, & Fusio Gemino, mense Martio temporibus Paschæ, die viii. Calendarum Aprilium, ⁱ die prima azymorum, quo agnum ut occiderent ad vesperam a Moyse fuerat præceptum. Itaque omnis synagoga filiorum Israel eum interfecit, dicentes ad Pilatum, cum vellet eum dimittere: Sanguis hujus super nos, & super filios nostros. &, Si hunc dimiseris non es amicus Cæsaris: ut adimpleri possent omnia quæ de eo fuerant scripta. Incipiamus igitur probare nativitatem Christi a Prophetis esse nuntiata. Sic Esaias dicit, Audite domus David, ^k non pusillum vobis certamen cum hominibus, quoniam Deus præstat certamen. propter hoc ipse Deus dabit vobis signum: ^l Ecce virgo concipiet in utero, & pariet filium, & vocabitis nomine ejus Emmanuel, quod interpretatur, Nobiscum Deus. Butyrum & mel manducabit.

IX.

^a Sanctificante aquas in suo baptismo. Simile est illud B. Cypriani sermone de baptismo Christi: *Veniebat Christus ad baptismum non egens lavacro, in quo peccatum non erat, sed ut sacramento perennis daretur auctoritas.* Loci adnotandi contra Calvinum & alios, qui negant aquam in baptismo necessariam: qualis etiam est epist. 2. B. Cypriani ad Donatum, ad quem adnotationes nostras videat lector num. 8. PAM.

^b Diebus xx.] Apud Hieron. Diebus xxviii. RIG.
^c Annos habens quasi xxx. quum pateretur.] Hæc apud Jul. Pomerium non leguntur. Idem.

^d Galba Mensibus vii. diebus vi.] Apud Hieron. dieb. xxix. Idem.

^e Vitellius mens. viii. dieb. x.] Apud Hier. diebus viginti octo. Idem.

^f Nam imperavit ann. ix.] Apud Hieron. undecim. In Fuldenfi, annis xii. Idem.

^g Erat enim prædictum exterminari illic unctionem. *Ενδελεχισµὸν*, Juge sacrificium. Hieron. in cap. viii. Danielis-Josephus lib. vii. belli Jud. cap. 8. *ἡ ἐνδελεχισµὸν καὶ λατρίαν αὐτῶν ἀπόροι διαλελειπέναι τῷ θεῷ.* Idem.

^h Rubellio Gemino & Rufino Gemino.] Sic ediderat Rhenanus editione secunda. Prima & tertia, *Rufino Gemino*. Varia in libris antiquis horum nominum scriptura: Fasti Siculi, Rufo & Rubellino: Capitolini, Rubellio & Fusio, quomodo & Tacitus. Sulpitius Severus, Rubellio. Alii, Rubellione. Sunt qui duobus Geminis. Fasti Siculi, Geminio & Geminio: mox subjunctim, Rufo & Rubellino. Unde natus error existimantium Duobus Geminis suffectos Rufum & Rubellinum: cum hoc nihil sit aliud quam Duobus Geminis, hoc est, C. Rubellio Gemino & C. Fusio Gemino. Sic manifestissime apud Tacitum, initio lib. v. Rubellio, inquit, & Fusio Coss. quorum utique Geminus cognomen tum erat. RIG.

ⁱ Die prima azymorum. Nondum assentiri potui Pame-
no, qui ex hoc loco probari posse existimat ecclesiæ nostræ

ritum, quo pane azymo Christi domini corpus in eucharistia conficitur. Esto enim, jussit Moses Exodi 12. ut pane azymo iis diebus quilibet uteretur, an ideo probatur Ecclesiæ consuetudo? In usu olim fuisse fermentatum panem ad sacra faciendam putant multi; qua de re extat elegans tractatus R. P. Jacobi Sirmondi *μαχαρίτου*. Id olim conjecit Demetrius Chomatenus archiepiscopus Bulgariæ in resp. ad episcopum Dyrrachii, dum ait *λατινικῶν ἀζύμων ἰδεὶς οὐδαµὲν ἔχων µεµνῆσθαι*. Azymorum quibus utuntur latini nullus unquam canon meminit. Sanctus tamen Cyprianus lib. de cœna Domini. *Panis hic azymus cibus verus & sincerus, per speciem & sacramentum, nos tactu sanctificat, fide illuminat, veritate Christo conformat.* Si modo liber hic sit B. Cypriani. LE PR.

^k Non pusillum vobis certamen.] Esaiæ locus est cap. 7. verum ut hæc interpretatio latina conveniat græcis, atque etiam vulgatæ scripturæ, legendum. Num *pusillum vobis certamen cum hominibus*? Dein sequatur. *Quoniam Deus præstat certamen*, hoc est, quia etiam adversus Deum certamen certatis, etiam Deo molesti estis. Symmachus dixit, non sufficit vobis molestiam exhibere hominibus? quoniam molesti estis etiam Deo meo. Septuaginta *καὶ πῶς κύριος παρέχεται ἀγῶνα*. auctor interpretationis quam secuti sunt Septimius, & Cyprianus, legisse videtur in græcis, *καὶ πῶς κύριος παρέχεται ἀγῶνα*. RIG.

^l Ecce virgo concipiet. In græca versione corrupta est *νεκρὴ*, *adolescentula* non *παρθένος* *virgo*, ut in versione 70. In Hebræo discrimen est aliquod, De quo B. Hieronymus in quæst. hebr. LE PR.

^l Ecce virgo concipiet in utero. & pariet filium. Sic constanter ubique Tertullianus, tum paulo post, & loco citato, tum etiam lib. de Carne Christi, quare addidimus *in utero*, maxime quum legatur etiam a B. Cypriano utroque loco mox citato, de quo latius ibidem in adnot. nostris ad ep. 6. num. 16. & lib. 2. adversus Jud. num. 49. PAM.

ducabit. Quoniam prius quam cognoscat infans vocare patrem aut matrem, accipiet virtutem Damasci, & spolia Samariæ adversus regem Assyriorum. Itaque dicunt Judæi: Provo-
cemus istam prædicationem Esaia, & faciamus comparisonem, an Christo qui jam venit, competat illi primo nomen quod Esaia prædicavit, & insignia ejus quæ de eo nuntiavit. Equidem Esaia prædicat eum Emmanuelem vocari oportere, dehinc virtutem sumpturum Damasci & spolia Samariæ adversus regem Assyriorum. Porro, inquiunt, iste qui venit, ne-
que sub ejusmodi nomine est editus, neque re bellica functus. At nos e contrario, admonen-
dos eos existimavimus, uti cohærentia quoque hujus capituli recognoscant. subjuncta est enim & interpretatio Emmanuel, Nobiscum Deus, uti non solum sonum nominis spectes, sed & sensum. Sonus enim Hebraicus, quod est Emmanuel, suæ gentis est. Sensus autem ejus, quod est, Deus nobiscum, ex interpretatione communi est. Quæro ergo, an ista vox, B Nobiscum Deus, quod est Emmanuel, exinde quo Christus inluxit, agitetur in Christo? Et puto ex toto non negabis. Nam qui ex Judaismo credunt Christo, ex quo in eum credunt, Emmanuel cum volent dicere, nobiscum Deum esse significant. Atque ita constat jam ve-
nisse illum qui prædicabatur Emmanuel, quia quod significat Emmanuel, venit, id est No-
biscum Deus. Æque & sono nominis inducuntur, cum virtutem Damasci, & spolia Samariæ adversus regem Assyriorum, sic accipiant, quasi bellatorem portentant Christum, non ani-
madvertentes quid scriptura præmittat: Quoniam prius quam cognoscat puer vocare patrem aut matrem, accipiet virtutem Damasci & spolia Samariæ adversus regem Assyriorum. An-
te est enim in spicas ætatis demonstrationem, an virum jam Christum exhibere ista ætas pos-
sit, nedum imperatorem. Scilicet vagitu ad arma esset convocaturus infans, & signum belli, non tuba, ^a sed crepitacillo daturus: nec ex equo, vel de muro, sed de nutricis & gerulæ C suæ dorso sive collo hostem destinaturus; atque ita Damascum & Samariam pro mammis subacturus. Aliud est, si penes vos infantes in prælium erumpunt, credo ad solem uncti prius, dehinc pannis armati, & butyro stipendiati, qui ^b ante norint lanceare quam lancinare. Enim vero si nusquam hoc natura concedit, ^c ante militare quam virum facere, ante virtu-
tem Damasci sumere quam patrem nosse, sequitur ut figurate pronunciatum videatur. Sed & virginem, inquiunt, parere natura non patitur, & tamen credendum est Prophetæ. Et merito. Præstruxit enim fidem incredibili rei, dicendo, quod signum esset futurum: Pro-
pterea, inquit, dabitur vobis signum, Ecce virgo concipiet in utero, & pariet filium. Signum autem a Deo, nisi novitas aliqua monstruosa fuisset, signum non videretur. ^d De-
nique si, quando ad dejiçendos aliquos ab hac divina prædicatione, vel convertere ^e sin-
gulos simplices quosque gestitis, mentiri audetis quasi non virginem, sed juvenculam con-
cepturam & parituram scriptura contineat, hinc quoque revincimini, quod nihil signi videri possit res quotidiana, juvenculæ scilicet prægnatus & partus. In signum ergo no-
bis posita virgo mater merito creditur, infans vero bellator non æque. Non enim & hic signi ratio versatur, sed signo nativitatis novæ adscripto, exinde post signum alius D jam ordo infantis edicitur, mel & butyrum manducaturi. Nec hoc utique in signum est, & hoc enim infantia est; sed accepturum virtutem Damasci, & spolia Samariæ adversus regem Assyriorum, hoc est mirabile signum. Servate modum ætatis, & quærite sensum prædicationis. immo reddite veritati, quæ credere non vultis, & tam intelligitur prophetia, quam ^f renuntiatur expuncta. ^g Maneant enim orientales illi Magi ^h infantiam Christi recentem auro & ture munerantes, & acceperit infans ⁱ virtutem Damasci sine præ-
lio & armis. Nam præter quod omnibus notum est, Orientis virtutem, id est vires, auro & odoribus pollere solitam, certum est, & ex divinis scripturis, virtutem quoque ceterarum gentium aurum constituere. Sicut per Zachariam dicit: Et Judas pertendet Hierusalem, & congregabit omnem valentiam populorum per circuitum aurum & argentum. Nam de hoc auri munere etiam David dixit: Et dabitur illi de auro Arabiæ. Et iterum: Reges Arabum & Saba munera afferent illi. ^k Nam & Magos reges fere habuit Oriens, & Damascus Ara-
biæ

^a Sed crepitaculo daturus. Crepitacillum ex ludicris puerilibus est, forma diminutiva a crepitaculo deductum, sicut a speculo specillum. Apie vero diminutivo utitur, de infan-
tulo loquens. RHEN.

^b Ante lanceare quam lancinare.) Infantes dentitione exasperati, mammas inter sugendum lancinant. RIG.

^c Ante militare quam virum facere.) Ante pubertatem vix legitur miles. Et Natura virum facit, quum puberem demonstrat. Eamdem sententiam Tertullianus lib. 111. ad-
versus Marcionem, sic edidit: Nusquam hoc natura conce-
dit, ante militari quam vivere. Nempe infantem vita vi-
rum facit. Idem.

^d Denique si quando ad dejiçendos aliquos.) Brevius & expeditius adversus Marcionem 111. Denique & Judæi, si quando ad nos dejiçendos mentiri audent, quasi non virgi-
nem. &c. RIG.

^e Singulos [simplices quosque.) Liber Ursini jure omit-
tit hanc dictionem, singulos. Est enim superflua. Idem.

^f Renutiatur expuncta.] Hoc est, eventu adimpleta. Idem.

^g Maneant enim Orientales Magi. Maneant, pro expe-
ctent. Quo significatu Terentius Phorm. mansurus patrem dixit. PAM.

^h Infantiam Christi recentem auro & ture munerantes.] Hanc scripturam omnibus aliis prætuli, Auctoris menti con-
venientissimam; atque ipsi etiam usurpatam, libro 111. ad-
versus Marcionem: Maneant enim, inquit, Orientales illi
Magi in infantia Christum recentem auro & ture mune-
rantes. RIG.

ⁱ Virtutem Damasci.) Mox dicet virtutem Orientis, id est, abundantiam & vires. Servius ad illa Virgilii Æn. 12. movet arma leo. Vires suas experitur, nam arma sunt unius-
cujusque rei possibilitas. Sic Columella principio lib. 7. di-
xit honorem Arcadiæ, asellos, queis maxime commendatur Arcadia. Idem.

^k Nam & magos reges fere habuit Oriens. Ex hoc loco in-
ferri non potest Persarum reges magos fuisse. Verum fere

A biæ retro deputabatur, antequam transcripta esset in Syrophœnicem ex distinctione Syriarum, cuius tunc virtutem Christus accepit, accipiendo insignia ejus, aurum scilicet & odores: spolia autem Samariæ, ipsos Magos, qui cum illum cognovissent, & muneribus honorassent, quasi dominum & regem sub testimonio indicis & ducis stellæ spolia sunt facti Samariæ, id est idololatriæ, credentes videlicet in Christum. Idololatriam enim Samariæ nomine notavit, ut ignominiosæ ob idololatriam, qua desciverat tunc a Deo sub rege Hieroboam^a nec hoc enim novum scripturis divinis, figurate uti translatione nominum ex comparatione criminum. Nam & archontas Sodomorum appellat archontas vestros, & populum Gomorrhæ vocat: cum jam olim essent civitates istæ extinctæ. Et alibi per Prophetam ad populum Israel: Pater, inquit, tuus Amorrhæus, & mater tua Cethea. quorum ex genere procreati non sunt, sed ob consimilem impietatem: quos aliquando etiam filios suos dixerat per Esaïam Prophetam: Filios generavi & exaltavi.^b Sic & Ægyptus nonnunquam totus orbis intelligitur apud illum, superstitionis & maledictionis elogio.^c Sic & Babylon apud Joannem nostrum, Romanæ urbis figura est, proinde & magnæ, & regno superbæ, & sanctorum debellatricis. Hoc itaque modo Magos quoque Samaritanorum appellatione titulavit, & despoliatos, quod habuerant cum Samaritis, ut diximus, idololatriam. Adversus regem autem Assyriorum, adversus diabolum, qui ad hoc se regnare putat, si sanctos a religione Dei deturbat. Adjuvabitur autem hæc nostra interpretatio, dum & alibi bellatorem Christum scripturæ designant, ob armorum quorundam vocabula & ejusmodi verba. Sed ex reliquorum sensuum comparatione convincuntur Judæi: Accingere, inquit David, ensen supra femur. Sed quid supra legis de Christo? Tempestivus decore super filios hominum, effusa est gratia in labiis tuis. Valde autem absurdum est, si quem ab bellum ense cingebat, ei de tempestivitate decoris, & labiorum gratia blandiebatur; de quo subjungens, dicebat: Extende, & prospera, & regna. Et adjecit: Propter lenitatem & justitiam tuam.^d Quis enim ense operabitur, & non contraria lenitati & justitiæ exercet? id est, dolum & asperitatem & injustitiam, propria scilicet negotia præliorum. Videamus ergo an alius sit ensis ille, cuius est alius actus, ^e id est Dei sermo divinus, bis acutus duobus testamentis, legis antiquæ, & legis novæ, acutus sapientiæ suæ æquitate, reddens unicuique secundum actum suum. Licuit ergo & Christo Dei in psalmis sine bellicis rebus ensen sermonis Dei præcingi figurato, cui prædicta tempestivitas congruat cum gratia labiorum, quem tunc cingebatur super femur apud David, quando venturus in terras ex Dei patris decreto nuntiabatur: Et deducet, inquit, te magnitudo dexteræ tuæ, virtus scilicet gratiæ spiritualis, de qua Christi agnitio deducitur. Sagittæ tuæ, inquit, acutæ, per volantia utique Dei præcepta, minantes^f translationem uniuscujusque cordis, compungentes & transfigentes conscientiam quamque. Populi sub te cadent, utique adorantes. Sic bellipotens & armiger Christus est, sic recipiet spolia, non solius Samariæ, verum & omnium gentium. Agnosce & spolia figurata cuius & arma allegorica didicisti. Atque ita in tantum Christus qui venit, non fuit bellator, quia non talis ab Esaïa prædicabatur. Sed si Christus, inquiunt, qui venturus creditur, non Jesus dicitur, quare is qui venit, Jesus Christus appellatur? Constat autem utrumque nomen in Christo Dei, in quo invenitur etiam Jesus appellatus. Disce erroris tui morem. Dum Moyfi successor destinaretur Auses filius Nave, transfertur certe de pristino nomine, & incipit vocari Jesus. Certe, inquis. Hanc prius dicimus figuram

B b futuri

magos. Cum enim Magorum præceptis imbuerentur, aliquid inde retinebant. Qui magi apud Persas dicebantur, ii erant regum pædagogi, testis Tull. lib. 3. de nat. deor. & Apul. in apol. atque eodem Apulejo, Magus idem ac sacerdos lingua Persica. LE PR.

^a Nec hoc enim novum divinis scripturis.] Libro adversus Marcionem 111. Nec hoc enim novum Creatori figurate uti translatione. RIG.

^b Sic & Ægyptus nonnunquam totus orbis intelligitur. Aludat fortasse ad Esaïæ cap. 19. in quo quum pleraque ad Ægyptum pertineant, quædam tamen non solum veteres, sed & Judæi interpretantur de mundo Ægyptiis tenebris involuto, & nominatim illud de ecclesia per totum mundum dispersa: in illa die erit altare domini in medio terræ Ægypti. PAM.

^c Sic & Babylon. Expungenda quæ ad marginem adscripta fuit adnot. Babylon Rom. quod haud dubie ab hostibus Rom. ecclesiæ addita sit; quippe quum hunc locum contra eam detorquere non vereantur, qui tamen non de ecclesia, sed urbe Roma agit, eaque eo tempore, quo sanctorum debellatrix in Christianos persecutionem movebat, per suos antistites, seu idolorum pontifices. Idem.

^d Quis enim ense operabitur, & non contraria lenitati & justitiæ exercet?] Tertulliani scripta vix indulgent militiam Christianis. Libro de Patientia, Domini patientiam dicit in Malcho vulneram fuisse. Itaque Dominum gladii opera maledixisse in posterum. Et lib. de Corona, Gladium nec Dominicæ defensionis necessarium fuisse. Et generaliter

lib. de Idololatria, Quomodo, inquit, etiam in pace militabit sine gladio, quem Dominus abstulit. RIG.

^e Quis enim ense operabitur. Christianis omnibus ubique militia interdicit Auctor, quod ante me observatum. B. Hieronymus ad Gerontiam. Illo tempore bellatoribus dicebatur, accingere gladio super femur tuum potentissime; modo audit Petrus, conde gladium tuum in vaginam. Etli vero multi Christianorum, multi Martyres exercituum imperatores fuerint, illud tamen improbat verustissimo Doctore, atque etiam aliis. M. Aurelius Imp. epist. quam ad Senatum e Germania scripsit pro Christianis, ait bellare iis esse veritum *διὰ τὸ ἐχθρὸν εἶναι τὸ τοιοῦτον αὐτοῖς, διὰ τὸ θεῶν, ὃν πορεύονται σωτηρίας.* Quoniam istud illis contrarium propter Deum, quem gerunt in pectore: habetur hæc epist. apud Justinum martyrem post apolog. 2. Rationem aliam non possum asserere, quam militiam tunc temporis ut plurimum Gentilium ritibus & impietatibus fuisse addictam, & scelerum officinam. Martyres vero & Christiani, qui in armis floruerunt, ab illo cœno immunes evaserunt. LE PR.

^f Id est Dei sermo divinus. Loco sapissime citato interserit ipsam scripturam Apocalypsis Apostoli Joannis ad quam hic alludit. Apocal. 1. Juxta quem etiam omiſſa voce, ut superflua, legimus, bis acutus duobus testamentis. Idem.

^g Translationem cordis.) Significat vim gratiæ spiritualis, quæ divinatorum præceptorum sagittis conscientiam Fidelis cuiusque transfadigit. RIG.

A noscere vias meas cupiunt. Quasi populus qui justitiam fecerit, & judicium Dei non dereliquit, & reliqua. Virtutes autem facturum a patre, Esaias dicit: Ecce Deus noster judicium retribuit, ipse veniet, & salvos faciet nos. Tunc infirmi curabuntur, & oculi cæcorum videbunt, & aures surdorum audient, & claudus saliet velut cervus, & mutorum linguæ solventur, & cetera quæ operatum Christum nec vos diffitemini, utpote qui dicebatis, quod propter opera eum non lapidaretis, sed quoniam ista sabbatis faciebat. De exitu plane passionis ejus ambigiris, negantes passionem crucis in Christum prædicatam, & argumentantes insuper non esse credendum, ut ad id genus mortis exposuerit Deus filium suum, quod ipse dixit: Maledictus omnis homo qui pependit in ligno. Sed hujus maledictionis sensum antecedit rerum probatio. Dicit enim in Deuteronomio: Si autem fuerit in aliquo delicto, ita ut judicium mortis sit, & morietur, suspendetis eum in ligno. Sed & sepultura sepelietis eum ipsa die: quoniam maledictus a Deo est omnis qui suspensus fuerit in ligno, & non inquinabitis terram quam Dominus Deus tuus dabit tibi in sortem. Igitur non in hanc passionem Christum maledixit; sed distinctionem fecit, ut qui in aliquo delicto judicium mortis habuisset, & moreretur suspensus in ligno, hic maledictus a Deo esset, quia propter merita delictorum suorum suspenderetur in ligno. Alioquin Christus, qui dolum de ore suo locutus non est, quique omnem justitiam & humilitatem exhibuit; & ut supra de eo prædictum memoravimus, non pro meritis suis in id genus mortis expositus est: sed ut ea quæ prædicta sunt a Prophetis, per vos ei obventura implerentur, sicut in psalmis ipse spiritus Christi jam canebat, dicens: Retribuebant mihi mala pro bonis: & Quæ non rapueram, tunc exsolvebam. Exterminaverunt manus meas & pedes; & Miserunt in potum meum fel, & in siti mea potaverunt me aceto; & Super vestem meam miserunt sortem: sicuti cetera quæ in illum commissuri essetis, prædicta sunt. Quæ quidem omnia ipsa perpeffus, non pro actu suo aliquo malo passus est, sed ut scripturæ implerentur de ore Prophetarum. Et utique sacramentum passionis ipsius figurari in prædicationibus oportuerat: quantoque incredibile, tanto magis scandalum futurum, si nude prædicaretur: quantoque magnificum, tanto magis obumbrandum, ut difficultas intellectus gratiam Dei quæreretur. Itaque in primis Isaac quum a patre hostia duceretur, & lignum ipsi sibi portaret, Christi exitum jam tunc denotabat, in victimam concessi a patre, lignum passionis suæ bajulantis. Joseph & ipse Christum figuravit, vel hoc solo, ne cursum demorer ipse, quod persecutionem a fratribus passus est, & venundatus, a Juda quum traditur. Nam & benedicatur in hæc verba Joseph: Tauri decor ejus, cornua unicornis cornua ejus, in eis nationes ventilabit pariter ad summum usque terræ. Non utique rhinoceros destinabatur unicornis, vel minotaurus bicornis, sed Christus in illo significabatur: taurus ob utramque dispositionem, aliis ferus ut judex, aliis mansuetus ut salvator: cujus cornua essent crucis extrema. nam & in antenna navis, quæ crucis pars est, cornua extremitates vocantur: unicornis autem media stipitis, palus. Hac denique virtute crucis, & hoc more cornutus, universas gentes & nunc ventilat per fidem, auferens a terra in coelum, & tunc ventilabit per judicium, dejiciens de coelo in terram. Idem erit & alibi taurus apud eandem scripturam, cum Jacob in Simeonem & Levi porrexit benedictionem, de Scribis & Phariseis prophetat: ex illis enim deducitur census illorum. interpretatur enim spiritaliter sic, Simeon & Levi perfecerunt iniquitatem ex sua secta, qua scilicet Christum sunt persecuti. In concilium eorum ne venerit anima mea, & in stationem eorum ne incubuerint

IX.

B b 2

jecora

a Quique omnem justitiam & humilitatem exhibuit. Abjectionem spontaneam Christi Domini quam optime extollit, unde ipsi Christo tribuitur humilitatis & abjectionis magnitudo *μεγέθος οὐκ ἐκλογισμένης καὶ ταπεινότητος*. in prologo conc. Truliani. Gregorius Thaumaturgus ipsi Deo *ταπεινότητι* æquæ summam humilitatem attribuit. LE PR.

b Exterminaverunt manus meas. Ex psal. 22. ubi ad Hebræo discrepat hæc versio. In Hebr. quippe est sicut *leo* *לֵאָו* cum deberet esse *לֵאָו* hoc est *foderunt* quod notavit olim Masora. sicque obturatur os Judæis qui de Passione dominica hæc accipi gravate patiuntur. Quis vero sensus esse poterit si scribatur sicut *leo*? nisi recurramus ad interpretationem R. David Kimchi, de leone prædam insequente, quas augas qui legerit, nisi plane ferreus sit, & stoico plusquam supercilio, a risu temperare sibi non poterit. Melius igitur Græca versio quam vulgata sequitur *ῥομφαία* foderunt. Mones interim locum hunc dominicæ passioni optime accommodari & explicari a Justino Mart. apol. 2. circa medium. Idem.

c Nam & benedicatur in hæc verba Joseph. Prætermisimus a patre. Neque enim hæc patris super Joseph benedictio, sed Moyse, Deut. 33. qua benedixit tribus Joseph. Translulit autem ventilabit, pro *καταπαύει*, quod magis proprie vertit Latinus 70. interpretes, *cornu petet*. PAM.

Rhinoceros unicornis. De hoc ita Plin. nat. hist. lib. 8. cap. 20. *Isdem ludis, nempe Pompeji Mag. & Rhinoceros unus in nave cornu, qualis sepe visus. Alter hic genitus hostis Ele-*

phanto, longitudo ei par, crura multo breviora, color buxeus. Ego vero hunc auctorem citandum duxi, contra eorum opinionem qui putant Rhinocerotem, unico cornu nusquam in rerum natura fuisse. quum aliquot eorum cornua existant insignia apud S. Dionysium juxta Parisios in Thesauris regis. PAM.

d Vel minotaurus bicornis. Fabulam tractat Diodorus sic. lib. 5. cap. 13. Idem.

e Cujus cornua crucis extrema. De figuris, immo & imagine crucis hic loquitur. Atqui partim ex Ms. tum hic, tum lib. 3. advers. Marc. partim ex excusis castigavimus *crucis extrema* sive *extrema*. Idem.

f In antenna navis cornua extremitates vocantur. Quod apertissime indicat Persii versus,

Cornua velatarum obvertimus antennarum.

Servius ad v. Æneid. Cornua, antennarum extremitates. RIG.

g Unicornis autem media stipitis palus. Sic edidit Pamelius. Rhenanus ediderat, Unicornis autem media stipite palus. Atque ita scriptum in codice Divionensi. Sed hæc sunt expertia boni sensus. Qui Fuldensem inspexerunt, in eo se legisse testantur, Unicornis autem medio stipata palus. Quod aliquam veri speciem præbet; ut cornua sint crucis extrema sive patibuli extremitates, manibus figendis ligandisve unicornis autem medio stipata, palus sive stipes, qui libro ad Nationes 1. dicitur *sedilis excessus*. Idem.

h Simeon & Levi perfecerunt iniquitatem ex sua secta. Ad

jecora mea : quoniam indignatione sua interfecerunt homines, id est, Prophetas; & in concupiscentia sua subnervaverunt taurum, id est Christum, quem post necem Prophetarum interfecerunt, & nervos ejus suffigendo clavis defævierunt. Ceterum vanum, si post homicidium jam ab eis commissum alicujus bovis ipsis exprobrat carnificinam. Jam vero Moyses, quid utique tunc tantum cum Jesus adversus Amalec præliabatur, ^a expansis manibus orabat residens; quando in rebus tam attonitis magis utique genibus positus, & manibus cadentibus pectus, & ^b facie humi volutata, orationem commendare debuisset? nisi quia illic ubi nomen Jesu dimicabat, dimicaturi quandoque adversus diabolum, crucis habitus quoque erat necessarius, per quam Jesus victoriam esset relaturus. Idem rursus Moyses post interdictam omnis rei similitudinem, cur æneum serpentem ligno impositum, pendentis habitu in spectaculum Israeli salutare proposuit, eo tempore quo a serpentibus post idololatriam exterminabantur? nisi quod hic Dominicam crucem intentabat, qua serpens diabolum publicatur, & læso cuique ab ejusmodi colubris, id est angelis ejus, a delictorum peccantia ad Christi crucis sacramenta intento, salus efficiebatur. Nam qui in illam tunc respiciebat, a morsu serpentium liberabatur. Age nunc, si legisti penes Prophetam in psalmis, Deus regnavit a ligno; expecto quid intelligas, ne forte lignarium aliquem regem significari putetis, & non Christum, qui exinde a passione Christi superata morte regnavit. Proinde & Esaïas : Quoniam puer, inquit, natus est nobis. Quid novum, si non est de filio Dei dicit? Filium natus est nobis, cujus imperium factum est super humerum ipsius. Cui omnino regum insigne potestati suæ humero præfert, & non aut capite diadema, aut in manu sceptrum, aut aliquando propriæ vestis notam? Sed solus novus rex seculorum Christus Jesus, novæ gloriæ & potestatem & sublimitatem suam in humero extulit, crucem scilicet, ut secundum superiorem prophetiam exinde Dominus regnaret a ligno. De hoc enim ligno etiam Deus insinuat per Hieremiam quod essetis dicturi : Venite, mittamus in panem ejus lignum, & conteramus eum a terra vivorum, & nomen illius non memorabitur amplius. Utique in corpus ejus lignum missum est. Sic enim Christus revelavit, ^c panem corpus suum appellans, ^d cuius retro corpus in panem Prophetes figuravit. Si adhuc quæres Dominicæ crucis prædicationem, satis jam poterit tibi facere xx. psalmus, totam Christi continens passionem, carentis jam tunc gloriam suam : ^e Foderunt, inquit, manus meas & pedes. quæ propria est atrocitas crucis. Et rursus cum auxilium patris imploraret : Salvum me fac, inquit, ex ore leonis, utique mortis, & de cornibus unicornuorum humilitatem meam : ^f de apicibus scilicet crucis, ut supra ostendimus. quam crucem nec ipse David passus est, nec ullus regum Judæorum, ne putetis alterius alicujus prophetari passionem, quam ejus qui solus a populo tam insigniter crucifixus est. Nunc & si omnes interpretationes istas respuerit, & inriserit duritia cordis vestri probavimus sufficere posse mortem Christi prophetatam, ut ex hoc quod non esset edita qualitas mortis, intelligatur per crucem evenisse, nec alii deputandam fuisse passionem crucis, quam cujus mors prædicabatur. Nam mortem ejus & passionem & sepulturam una voce Esaïæ volo ostendere : A facinoribus, inquit, populi mei perductus est ad mortem, & dabo malos pro sepultura ejus, & divites pro morte ejus. quia scelus non fecit, nec dolus in ore ejus inventus est, & Deus voluit eximere a morte animam ejus, &c. Dicit etiam adhuc : Sepultura ejus sublata est e medio. Nec sepultus enim est nisi mortuus, nec sepultura ejus sublata est e medio, nisi per resurrectionem ejus. Denique subjungit : Propterea ipse multos in hereditatem habebit, & multorum dividet spolia. Quis enim alius, nisi qui natus est, ut supra ostendimus, pro eo quod tradita est in mortem anima ejus? Ostensa enim causa gratiæ ejus, pro injuria scilicet mortis repensandæ, pariter ostensum est hæc illum propter mortem consecuturum; post mortem utique resurrectionem consecuturum. Nam quod in passione ejus accidit, ut media dies tenebresceret, Amos Propheta annunciat, dicens : Et erit, inquit, in die illa, dicit Dominus, ^h occidet sol media die, & tenebrescet super terram dies

verbum transtulit illud quod græce est *ἐξαιρέσθαι ἀπὸ τοῦ*, pro eo quod latina 70. editio, *sui propositi*. PAM.

^a *Expansis manibus orabat.*) Sic habuit exemplar Urfini. Et verissimam esse scripturam declarant quæ sequuntur, *Dimicaturis adversus diabolum crucis habitus quoque erat necessarius*. Sic lib. de Oratione, *Orantes expandimus e Dominica passione modulatum*. RIG.

^b *Facie humi volutata.*] In codice Divionensi legitur, *voluntate*. Unde fit ut existimem verissimam esse scripturam quam exemplaria servavere libro 111. adversus Marcionem, *Facie humi volutante*. Sic in Apolog. *Nos vero jejuniis aridi, in sacco & cinere volutantes*. RIG.

^c *Panem corpus suum appellans.* Videretur alludere ad verba illa Evangelistarum & B. Pauli : *Accipite, & comedite hoc est corpus meum*. Quare magis vera esset marginalis adnotatio ista : *panem suum corpus appellat*, quam quæ nescio a quo irrepsit, *corpus in panem*. PAM.

^d *Cuius retro corpus in panem Prophetes figuravit.*] Lib. de Oratione, *Tum quod & corpus ejus in pane censetur*.

Idem vero Hieremiæ locus aliquanto etiam explicatius tractatur libro 111. adversus Marcionem. RIG.

^e *Foderunt, inquit, manus meas.* Notavimus supra cap. 10. de hac voce quædam. Putat autem Latinius legendum esse hoc in loco ut in alio superiori *exterminaverunt*. verum egregie hallucinatur. LE PR.

^f *De apicibus crucis.* Apices dicit, quæ supra dixit Cornua. RIG.

^g *Et Deus voluit eximere, &c.* Istud paraphrasticos transtulit ex iis, quæ sequuntur, nam primum habetur Græce & latine apud 70. *Et dominus vult mundare eum a plaga*, & paulo post, *& vult dominus in manus ejus conferre dolorem animæ ejus*. Plagam itaque & dolorem mortem interpretatur. PAM.

^h *Occidet sol media die.* Prophetæ Amos cap. 9. vaticinium attingit; hujus autem obscuracionis mentionem fecit cap. 21. Apolog. loquens de morte Christi domini. Eodem momento, *dies medium orbis signante Sole, subducta est*. Deliquium utique, &c. Quo testimonio usi sumus aliquando ut sub Eusebii Romani nomine, in animadversionibus no-

A dies luminis, & convertam dies festos vestros in luctum, & omnia cantica vestra in lamentationem, & imponam super lumbos vestros sacco, & super omne caput calvitium, & ponam eum quasi luctum dilecti, & eos qui cum illo quasi diem mœroris. Hoc enim & Moyses initio primi mensis novorum facturos vos prophetavit, cum omne vulgus filiorum Israel ad vesperam agnum esse immolaturus: & hanc solemnitatem diei hujus, id est Paschæ azymorum, cum amaritudine manducatuos præcanebat: & adjecit, Pascha esse Domini, id est passionem Christi. Quod ita quoque adimpletum est, ut prima die azymorum interficeretis Christum, & ut Prophetiæ adimplerentur, properavit dies vesperam facere, id est tenebras efficere: quæ media die factæ sunt: atque ita dies festos vestros convertit Deus in luctum, & cantica vestra in lamentationem. Post passionem enim Christi etiam captivitas vobis & dispersio obvenit, prædicata per Spiritum sanctum. Nam & pro istis meritis vestris, cladem vestram futuram Ezechiel nuntiat: & non solum in isto seculo quæ jam venit, sed in die retributionis quæ subsequetur. Qua clade nemo liberabitur, nisi qui passione Christi, quem respuitis, fuerit obsignatus. Sic enim scriptum est: Et dixit Dominus ad me, Fili hominis, vidisti, quæ seniores Israel faciunt unusquisque eorum in tenebris, unusquisque in cubiculo abscondito. quoniam dixerunt: Non videt nos Dominus, dereliquit Dominus terram, & dixit ad me: Adhuc conversus videbis facinora majora quæ isti faciunt. Et introduxit me ad limina januæ domus Domini quæ aspicit ad Aquilonem, & ecce illic mulieres sedentes, & plangentes Thammuz. & dixit Dominus ad me: Fili hominis, vidisti? Numquid modica domui Juda, ut faciant facinora quæ fecerunt: & adhuc visurus es adfectiones majores eorum. Et introduxit me in ædem domus Domini interiorē, & ecce in liminibus templi Domini, inter medium clam & inter medium altaris, quasi viginti quinque viri posteriora sua dederunt ad templum Domini, & facies suas contra orientem, hi adorabant solem. & dixit ad me: Vides, fili hominis? Numquid pusilla domui Juda, ut faciant facinora quæ fecerunt hic? Quoniam impleverunt impietates suas, & ecce ipsi quasi subsannantes. Ego faciam cum indignatione mea, non parceret oculus meus, neque miserebor. Exclamabunt ad aures meas voce magna, & non exaudiam eos, sed neque miserebor. Et clamavit in aures meas voce magna dicens: Adproximavit vindicta civitatis hujus, & unusquisque habuit vasa exterminii in manu sua. Et ecce sex viri veniebant ad viam portæ altæ, quæ respiciebat ad Aquilonem, & uniuscujusque bipennis dispersionis erat in manu ejus. Et unus vir in medio eorum indutus podere, & zona saphiri in lumbis ejus. Et introierunt, & steterunt in proximis altaris ærei, & claritas Dei Israel ascendit a Cherubin, quæ fuit super ea in subdival domus. Et vocavit hominem qui indutus erat podere, qui habuit super lumbos suos zonam, & dixit ad eum Dominus: Transi mediam Hierusalem, & scribe signum Tau in frontibus virorum qui gement, & dolent super omnia facinora quæ fiunt in medio eorum. Et in his dixit ad audientem: Ite post eum in civitatem, & concidite, & nolite parcere oculis vestris, & ne misereamini senioris aut juvenis, aut virginis: & parvulos & mulieres interficite omnes, ut perdeantur. Omnes autem super quos est Tau signum, ne accesseritis. Et a sanctis meis incipite. Hujus autem signi sacramentum variis modis prædicatum est, in quo vita hominibus præstruebatur, in quo Judæi non essent credituri. Sicut Moyses ante nuntiabat in Exodo dicens: Ejiciemini de terra in quam introibitis, & in nationibus illis non eritis in requiem. Et non erit stabilitas vestigio pedis tui, & dabit tibi Deus cor tædians, & rabescentem animam, & oculos deficientes, ut non videant, & erit vita tua pendens in ligno ante oculos tuos: & non credes vitæ tuæ. Itaque quoniam impleta est prophetia per adventum ejus, id est per nativitatem, quam supra memoravimus, & passionem quam evidenter ediximus, propterea & Daniel signari visionem & Prophetam dicebant, quoniam Christus est signaculum omnium Prophetarum, adimplens omnia quæ retro erant de eo nuntiata: post enim adventum ejus & passionem ipsius jam non visio neque prophetes. Unde firmissime dicit adventum ejus signare visum & prophetiam. Itaque ostendentes & numerum annorum, & tempus LXII. & dimidiæ hebdomadarum adimpletarum, probavimus tunc venisse Christum, id est natum: & septem dimidiæ hebdomadarum, quæ sunt subdivisæ in abscissionem priorum hebdomadarum,

stris, Probarem præ-adamitis toto orbe contigisse deliquium seu solis obscuracionem. LE PR.

a Et plangentes Thammuz. Ita & Græce est, pro quo Latinus in Hebr. interpretes vulgatus vertit Adonidem. videtur autem his legisse, quum in Græcis hodie exemplaribus semel dumtaxat reperiatur. Deinde hic & paulo post ubi legitur, Numquid modica, [seu ut mox loquitur, pusilla. Græce *μικρά*] domui Jude; quum Græce legatur, malui sequi lectionem Ms. domus PAM.

b Et clamavit in aures. Continuatio quidem est verborum Ezechielis prophetæ, sed noni capitis initium. Rectius autem transfertur ab auctore bipennis pro *πίσος*. sed hodie Græce non extat, dispersionis, sed quod vertit Latinus 70. interpretes exterminationis, & B. Hieronymus ex hebr. interfectionis. Idem.

c In subdival domus. Pro subdivali, est autem idem ac

subdivum, nam Glossæ subdivum *ὡραῖον*, subdival *αἰθρῶν*, at voces illæ græcæ idem significant, nimirum clarum & apertum, subdivum enim domus est serenitas extra tectum. *αἰθρῶν ὡραῖον ἢ αἰθρῶν ποικίλων*. ait Hesychius. LE PR.

d Transi mediam Jerusalem. Citat etiam scripturam illam de signo Tau infra lib. 3. adv. Marc. Idem.

e Sicut Moyses ante nuntiabat in Exodo. Quum non in Exodo, sed Deuteronomio 28. habentur scripturæ verba quæ citat, etiam hic lapsus est memoria Tertullianus, aut legendum contra codicum omnium fidem in Deuteronomio. Idem.

f Et septem dimidiæ hebdomadarum. Nempe tempus. Ita vero necessario legendum non *quattuor*, sicuti corruptissime legebatur, plus satis manifestum fit supra cap. 8. non semel, secundum quod etiam legimus conformiter Ms. in abscissione pro abscissionem. PAM.

darum, intra quæ tempora passum ostendimus Christum: atque ita LXX. hebdomadibus conclusis, & civitate exterminata, & sacrificium & unctionem exinde cessare. Sufficit hucusque de his interim ordinem Christi decurrisse, quo talis probatur qualis adnuntiabatur, etiam ex ista consonantia scripturarum, quas ex præjudicio majoris partis adversum Judæos, elocuti sumus. Neque enim in dubium deducant vel negent, quæ scripta proferimus: ut ex hoc quoque paria esse scripturis divinis negare non possint: ut quæ post Christum futura præcanebantur, adimpleta cognoscantur. Neque enim dispositio expuncta inveniretur, nisi ille venisset post quem habebant expungi quæ nuntiabantur, quæ completa esse etiam probarentur.

XII. Aspice universas nationes, de voragine erroris humani exinde emergentes ad Dominum Deum creatorem, ^a & ad Deum Christum ejus; & si audes, nega prophetam. Statim tibi promissio patris occurrit in psalmis dicens: Filius meus es tu, ego hodie genui te. Pete a me, & dabo tibi gentes hereditatem tuam & possessionem tuam terminos terræ. Nec poteris B eum magis David filium dicere, quam Christum: aut terminos terræ David potius promissos, qui intra unicum Judæam regnavit, quam Christo, qui totum jam orbem Evangelii sui fide cepit, sicut per Esaiam dicit: Ecce dedi te in dispositionem generis mei in lucem gentium, aperire oculos cæcorum, utique errantium, exsolvere de vinculis vinctos, id est, de delictis liberare; & de domo carceris, id est mortis; sedentes in tenebris, ignorantia scilicet. Quæ si per Christum eveniunt, non in alium erunt prophetata, quam per quem expuncta

XIII. consideramus. Igitur quoniam filii Israel adfirmant nos errare recipiendo Christum, qui jam venit, præscribamus eis ex ipsis scripturis jam venisse Christum qui prædicabatur. Quamvis ex temporibus Danielis prædicantis probaverimus jam venisse Christum, qui nuntiabatur. Nasci enim eum oportuit in Bethlehem Judæ. sic enim scriptum est in Propheta: ^b Et tu Bethlehem non minima es in ducibus Juda. Ex te enim exiet dux qui pascat populum C meum Israel. Si autem adhuc natus non est qui processurus dux de tribu Juda ex Bethlehem nuntiabatur, oportet enim eum de tribu Juda & a Bethlehem procedere; animadvertimus autem nunc neminem de genere Israel in civitate Bethlehem remansisse, & exinde quod interdictum est, ne in confinio ipsius regionis demoretur quisquam Judæorum, ut hoc quoque esset adimpletum per Prophetam: Terra vestra deserta, civitates vestrae igni exustæ, id est, quod belli tempore eis evenerit, Regionem vestram in conspectu vestro exteri comedent, & deserta & subversa erit a populis alienis. Et alio loco sic per Prophetam dicitur: Regem cum claritate videbitis, id est, Christum facientem virtutes in gloria Dei patris, & oculi vestri videbunt terram de longinquo: quod vobis pro meritis vestris post expugnationem Hierusalem, prohibitis ingredi in terram vestram, de longinquo eam oculis tantum videre permissum est. Anima, inquit, vestra meditabitur timorem, scilicet quo tempore excidium sui passi sunt. Quomodo igitur nascetur dux de Judæa, & quatenus procedet de Bethlehem, sicut divina Prophetarum volumina nuntiant, cum nullus omnino sit illic in hodiernum derelictus ex D Israel, cujus ex stirpe possit nasci Christus? Si enim secundum Judæos adhuc non venit, cum venire cœperit, unde ungetur? ^c Lex enim præcepit, in captivitate non licere unctionem chrismatis regalis confici. Si autem jam nec unctio est illis, ut Daniel prophetavit: dicit enim, Exterminabitur unctio; ergo jam non est illic unctio, quia ^d nec templum ubi erat cornu de quo reges ungebantur. Si ergo non est unctio, unde ungetur dux qui nascetur in Bethlehem? aut quomodo procedet de Bethlehem, cum de germine Israel nullus omnino sit in Bethlehem? Iterato denique ostendamus, & jam Christum secundum Prophetas, & passum, & in coelis jam receptum, & inde venturum secundum prædicationes Prophetarum. Nam post adventum ejus secundum Danielelem, quod ipsa civitas exterminari haberet legimus, & ita factum recognoscimus. Dicit enim scriptura: Sic & civitatem & sanctum simul exterminari cum duce, indubitate, qui de Bethlehem & de tribu Juda esset processurus. Unde & manifestum est quod civitas simul eo tempore exterminari deberet, cum ducator ejus in ea pati haberet, ^e secundum scripturas Prophetarum, dicentium: Expandi manus meas tota die ad populum contumacem contradicentem mihi. Qui ambulant viam non bonam, sed post peccata sua. Et in psalmis dicit: Exterminaverunt manus meas & pedes, dinumeraverunt omnia ossa

^a Et ad Deum Christum ejus. Sic ex sæpe dicto lib. 3. adv. Marcion. pro quo erat dumtaxat & Christum ejus. Porro de Christo quod Deus fuerit, aut illic aut alibi dabitur latius tractandi occasio contra quosdam nostræ tempestatis sectarios, qui id negare non verentur. PAM.

^b Et tu Bethlehem non minima es. Sic ex Ms. & Græcis B. Math. fontibus pro Jude. quemadmodum etiam pascat pro pascet, græce enim est ποιμαίνει. Quod quum vertat Latinus ver. interpret regat, illic & eandem vocem idem Joannis ultimo, sicuti hic auctor; pater antiquitus acceptam a Patribus pascere pro regere. Quod adnotatu dignum contra eos, qui omnem regendi potestatem ab ecclesia tolli volunt. Videtur autem in eo quod sequitur Hyperbaton. Sive autem exteri legas paulo post, ut excusi sive externi ut Ms. perinde est. supra enim vertit alieni. Idem.

^c Lex enim præcepit, &c. Nescio ad quem locum allu-

dat, nisi forte ad cap. 28. Deuter. ut paraphrasticus ex aliquot commatis hanc sententiam de more suo decerpserit, aut fortassis alia etiam editione aut Aquilæ, aut Theodotionis sit usus, quo casu oporteret accipi, præcepit, pro prædixit. Idem.

^d Nec templum ubi erat cornu. Alludit ad illud 3. Reg. 21. Sumpsitque Sadok sacerdos cornu olei de tabernaculo, & unxit Salamonem; Unde colligitur in templo observatum fuisse. Idem.

^e Secundum scripturas Prophetarum. Rursum scripturas adfert, quibus prædictum est (uti B. Cyprianus hunc locum imitatus, scribit lib. 2. adv. Jud. cap. 20.) Quod cruci illam fixuri essent Judæi. Paulo post autem ex Mss. correximus a ligno, pro in ligno, eo quod magis scripturæ quam citat, cor respondeat. Item a vobis credita non est pro, credi non est. Idem.

A ossa mea. Ipsi autem contemplati sunt & viderunt me: &, In siti mea potaverunt me aceto. Hæc David passus non est, ut de se merito dixisse videatur, ^a sed Christus qui crucifixus est. Manus autem & pedes non exterminantur, nisi ejus qui a ligno suspenditur. Unde & ipse David regnaturus ex ligno Dominum dicebat: nam & alibi Propheta ligni hujus fructum prædicat dicens: Terra dedit benedictiones suas. Utique illa terra virgo nondum pluviis rigata, nec imbribus fecundata, ex qua homo tunc plurimum plasmatus est, ex qua nunc Christus secundum carnem ex virgine natus est. Et lignum, inquit, attulit fructum suum. Non illud lignum in paradiso, quod mortem dedit protoplastis, sed lignum passionis Christi, unde vita pendens a vobis credita non est. hoc enim lignum tunc in sacramento erat, quo Moyses aquam amaram indulcavit; unde populus qui siti peribat in eremo, bibendo revixit: sicuti nos qui de seculi calamitatibus extracti, in quo commorabamur, siti pereuntes, id est, verbi
B divini potu privati, ligno passionis Christi aquam edulcatam baptismatis potantes, fide quæ est in eum reviximus, a qua fide Israel excidit, secundum Hieremiam dicentem: ^b Mittite, & interrogate nimis, si facta sunt talia: Si mutabunt gentes deos suos, & isti non sunt dii. Populus autem meus mutavit gloriam suam, ex quo nihil proderit eis. Expavit cælum super isto. Et quomodo & quando expavit? Indubitate quando passus est Christus. Et horruit, inquit, plurimum nimis, & sol media die tenebricavit. Et quando horruit nimis, nisi in passione Christi, cum terra quoque contremuit, & velum templi scissum est, monumenta dirupta sunt? Quoniam duo hæc mala fecit populus meus. Me, inquit, dereliquerunt fontem aquæ vitæ, & foderunt sibi lacus contritos, qui non poterunt aquam continere. indubitate non re-
C cipiendo Christum, fontem aquæ vitæ: lacus contritos coeperunt habere, id est synagogas in dispersiones gentium, in quibus jam Spiritus sanctus non immoratur, ut in præteritum in templo commorabatur ante adventum Christi, qui est verum Dei templum. Nam & istam sitim divini spiritus eos passuros dixerat Propheta Esaias dicens: Ecce qui serviunt mihi, manducabunt; vos autem esurietis. Servientes mihi potabuntur, vos autem sitietis, & a contributione spiritus ululabitis. Remittetis enim nomen vestrum, in societatem electis meis; vos autem interficiet Dominus. Eis autem qui serviunt mihi, nomen nominabitur novum, quod benedicetur in terris. Adhuc hujus ligni sacramentum in Regnorum legimus celebratum. Nam cum filii Prophetarum super flumen Jordanem lignum securibus cæderent, exiit ferrum, & mersum est in flumine, atque ita Heliseo Propheta superveniente petunt ab eo fi-
D lli Prophetarum, uti ferrum flumini quod mersum fuerat erueret. Atque ita Heliseus accepto ligno, & misso in eum locum ubi submersum fuerat ferrum, statim supernatavit, & lignum mersum est, quod receperunt filii Prophetarum. Ex quo intellexerunt quod Heliæ spiritus in eum sit representatus. Quid manifestius hujus ligni sacramento? quod duritia hujus seculi mersa in profundo erroris, & a ligno Christi, id est passionis ejus, in baptismo liberatur, ut quod perierat olim per lignum in Adam, id restitueretur per lignum Christi. nobis igitur qui successimus in loco Prophetarum, ea sustinentibus hodie in seculo, quæ semper passi sunt Prophetæ propter divinam religionem. Alios enim lapidaverunt, alios fugaverunt, plures vero ad mortis necem tradiderunt, quod negare non possunt. Hoc lignum sibi & Isaac filius Abrahæ ad sacrificium ipse portabat, cum sibi eum Deus hostiam fieri præcepisset. Sed quoniam hæc fuerant sacramenta, quæ temporibus Christi perficienda servabantur: & Isaac cum ligno reservatus est, ariete oblato in vepre cornibus hærente: & Christus suis temporibus lignum humeris suis portavit, inhærens cornibus crucis, corona spinea in capite ejus circumdata. Hunc enim oportebat pro omnibus gentibus fieri sacrificium, qui tanquam ovis ad victimam ductus est, & velut agnus coram tondente se sine voce, sic non aperuit os suum. Hic enim Pilato interrogante nihil locutus est: in humilitate enim iudicium ejus sublatum est.
^c Nativitatem autem ejus quis enarrabit? quia nullus omnino hominum nativitatis Christi fuit conscius in conceptu, quum virgo Maria verbo Dei prægnans inveniretur. Et quia tolleretur a terra vita ejus. Cum utique post resurrectionem ejus a mortuis, quæ die tertia effecta est, cæli eum receperunt, secundum prophetiam Osee emissam hujusmodi: Ante lucem surgent ad me dicentes; Eamus, & revertamur ad Dominum Deum, quoniam ipse eripiet, & liberabit nos. Post biduum, die tertia, quæ est resurrectio ejus gloriosa, de terra in cælos eum recepit, unde & venerat ipse spiritus ad virginem, cujus neque nativitatem, neque passionem Judæi agnoverunt. Igitur quoniam adhuc contendunt Judæi, necdum venisse Chri-

stum

^a Sed Christus qui crucifixus est. Barbara illa Judæorum natio Christum Dominum, violentia suffragiorum in crucem dedi potulavit, ut cap. 21. Apolog. quam in rem Cyrillus Alex. hom. 4. de fer. Pasch. *αὐτὸν προσήλασαν οἱ πᾶντοιοι Ἰουδαῖοι καὶ, ὡς πᾶν εἶδος ἐπενεχόντες καὶ αἰτίας, θανάτου ἐξεδέοντων. Audacissima Judæorum natio crucis suffixit, & omni supplicii atque ignominie genere affectum morte multavit.* LE PR.

^b Mittite & interrogate. Quum græce sit *μισατο*, quod recte verit latinus 70. interpret *considerate*, videtur hic

etiam aliam vocem auctor legisse. Illud autem [quod inter verba Hieremiæ interfert, *Et sol media die tenebricavit*, ita enim legimus ex Ms. pro *tenebrificavit*,] repetitur Amos 9. Quamquam obiter etiam hoc citaverit supra cap. 10. sicuti & B. Cyprianus lib. dicto adv. Jud. cap. 23. PAM.

^c Nativitatem autem ejus quis enarrabit? Non dubium quin ita legendum sit, juxta editiones omnes Isaïæ, non autem *enarravit*, maxime quum illud etiam legat B. Cyprianus lib. 2. adv. Judæos cap. 15. & infra lib. 3. adv. Marcionem Tertullianus. Idem.

flum eosum quem tot modis adprobavimus venisse, recognoscant Judæi exitum suum, quem A post adventum Christi relaturi^a præcinebantur ob impietatem, qua eum & despexerunt & interfecerunt. Primo enim ex qua die, secundum illud dictum Esaia, projecit homo abominamenta sua aurea & argentea, quæ fecerunt adorandis vanis & noctuis: id est, ex quo gentes, nos, ^b dilucidata per Christum veritate, projecimus idola, [videant Judæi] & quod sequitur, expunctum est. Tulit enim Dominus sabaoth a Judæis, & ab Hierusalem, inter cetera, & sapientem architectum, qui ædificat ecclesiam Dei templum, & civitatem sanctam, & domum Domini. ^c Nam exinde destitit apud illos Dei gratia. Et mandatum est nubibus ne pluerent imbrem super vineam Sorech, id est cœlestibus beneficiis, ne provenirent domui Israel. Fecerat enim spinas, ex quibus Christum coronaverat: & non justitiam sed clamorem, quo in crucem eum extorserat: & ita ^d subtractis charismatis prioribus, lex & Prophetæ usque ad Joannem fuerunt: & piscina Bethsaida usque ad adventum Christi, cu-^B rando invalerudines ab Israel, destitit a beneficiis deinde, cum ex perseverantia furoris sui nomen Domini per ipsos blasphemaretur: sicut scriptum est, Propter vos nomen Dei blasphematur in Gentibus. ^e Ab illis enim incipit infamia, & tempus medium a Tyberio usque ad Vespasianum. Quæ cum ita commississent, nec intellexissent Christum in tempore suæ visitationis inveniendum, facta est terra eorum deserta, & civitates eorum igni exustæ. Regionem ipsorum in conspectu eorum extranei devorantes: derelicta est filia Sion tanquam specula in vinea, vel ut in cucumerario casula: ex quo scilicet Israel Dominum non cognovit, & populus eum non intellexit, sed dereliquit magis, & ad indignationem provocavit sanctum Israel. Sic & machæræ conditionalis comminatio: Si nolueritis, nec obaudieritis, gladius vos comedet, probavit Christum fuisse, quem non audiendo perierunt. qui & in psalmo ^f dispersionem ejus postulat a Patre dicens: Disperge illos in virtute tua. qui & rursus per ^C Esaia exustionem eorum orat: Propter me, inquit, hæc facta sunt vobis, in anxietate dormietis. Hæc igitur cum pati prædicarentur Judæi propter Christum, & passos eos esse inveniamus, & in dispersionem demorari cernamus, manifestum est propter Christum Judæis ista accidisse, conspirante sensu scripturarum cum exitu rerum, & ordinis temporum. Aut si nondum venit Christus, propter quem hæc passuri prædicabantur, cum venerit ergo patientur. Et ubi tunc filia Sion relinquenda, quæ nulla hodie est? ubi civitates exurendæ, quæ jam intumulis exustæ sunt? ubi dispersio gentis, quæ jam extorris? Redde statum Judææ quem Christus inveniat, & alium contende venire. Discite nunc ex abundanti erroris vestri ducatum. Duos dicimus Christi habitus a Prophetis demonstratos, totidem adventus ejus prænotasse. Unum in humilitate utique primum, cum tanquam ovis ad victimam duci habebat, & ^g tanquam agnus ante tondentem sine voce, sic non aperuit os suum. ^h ne aspectu quidem honestus. Annuntiamus enim, inquit, de illo, sicut puerulus, sicut radix in terra sif-^D ficienti, & non erat ei species, neque gloria. Et vidimus eum, & non habebat speciem neque decorem, sed species ejus inhonorata, deficiens citra filios hominum, homo in plaga, sciens ferre infirmitatem: scilicet ut positus a Patre in lapidem offensionis; & minoratus ab eo modicum citra angelos. vermem se pronuntiat, & non hominem, ignominiam hominis, & abjectionem populi. Quæ ignobilitatis argumenta, primo adventui competunt: ⁱ sicut sublimitatis secundo; cum fiet, jam non lapis offensionis, nec petra scandali; sed lapis summus angularis, post reprobrationem adsumptus, & sublimatus in consummationem: & petra sane

XIV.

^a Præcinebantur ob impietatem. Non semel hoc epitheto utitur, nam lib. de spectaculis cap. 3. Si enim pauculos tunc Judæos impiorum concilium vocavit, &c. Eodem impii elogio erga Judæos utitur B. Aug. epist. 54. B. Joan. Chrysostomus iis ἀσέβηται tribuit orat. 2. adv. ipsos, & ὡς ἄνθρωποι πολιτείας vivendi ritum enormem. & veteres fere omnes Patres, atque etiam concilium Trullanum cap. 1. ubi de Nestorio loquitur ὡς ἡ ἰουδαϊκὴ ἀνακρουστος δουλοειδὴς ὁ Ἰουδαϊσμός, & Judaicam renouante impietatem. LE PR.

^b Dilucidata per Christum veritate.] Cod. Fuld. Dilucidato pectore per Christi veritatem. Cod. Divion. Dilucidata pectora per Christi veritatem. RIG.

^c Nam exinde destitit apud illos Dei gratia. Judæis dilectus olim populus a gratia excidit propter pervicacem impietatem & atrocitatem, quæ in orbis universi Redemptorem usi sunt. dicti sunt ab hoc auctore Apol. 18. gens Dei domestica. At insiti fuerunt Christiani in hac agresti arbore, & inoculati. LE PR.

^d Subtractis charismatis prioribus.] Codex Divionensis, Subtractis charismatum prioribus. RIG.

^e Ab illis enim incipit infamia.] Sic lib. 1. ad Nationes, cap. 14. ubi etiam de Judæis: Quod enim aliud genus seminarium est infamiae nostræ? Idem.

^f Dispersionem ejus postulat, &c. Quin dispersi fuerint propter abominationem supplicii & infamiam quam Christo domino irrogarunt, nullus dubitat. Non modo dispersi & errantes, verum etiam exosi omnibus, adeo ut concilium modo a nobis citatum can. xi. prohibeat. μακάρις ὁ ἐν ἀποστασίᾳ καὶ καταλειμνίᾳ τῶν μαθητῶν, ἡλικίᾳ, καὶ ὡς ἂν ἐν ἰουδαίᾳ αἷμα ἐσθίετω, ἢ παρτοῖς προσκοιμισθῶ, ἢ ἐν τοῖς περὶ ἡμᾶς

θῶ, καὶ ἰατρικὰ παρ' αὐτῶν λαμβανέτω, ἢ ἐν βαλανεῖοις καὶ τοῦτον συλλογισθῶ. εἰ δέ τις τὸτο πράξει ἐπιχειρήσῃ εἰ μὴ, κληρικός ἐσθί, καὶ καταλειμνισθῶ, εἰ δὲ λαϊκός ἀποκρίσθῶ. Nullus ecclesiastici ordinis, vel laicus azyma apud Judæos comedat, aut cum iis versetur, vel in morbis advocet, medicinamque ab iis accipiat, aut cum iisdem in balneo lavetur. Si quis vero id facere præsumat, si clericus deponatur: si vero laicus, communionem privetur. LE PR.

^g Et tanquam agnus ante tondentem. Mirifice extulerunt hanc loquendi formulam veteres, ovis, pecus, agnus, cum de Christi prodizione loquuntur; Synodus Trullana can. 1. ὁ θεὸς θυσιάζων Deus qui immolatur. LE PR.

^h Ne aspectu quidem honestus.] Hoc est, quod lib. de Patientia dixit, Et insuper contumeliosus sibi est. RIG.

ⁱ Ne aspectu quidem honestus. Hæc accipit Rigaltius, itaut credat idem esse ac quod lib. de patientia dixit, Et insuper contumeliosus sibi est. Sed ob loci verba illa meo iudicio intellige de Christi silentio quod ei vitio vertebatur, tanquam homini parum decoro & splendido, quique non auderet loqui, aut si mavis de facie, sanguine & istibus perfluente ac confusa. LE PR.

ⁱ Sicut sublimatis in secundo. De secundo Christi adventu non idem iudicandum ac de primo, ibi enim servilem formam induit, & humanam infirmitatem ubique assumens, injuriis & cruciatibus omnis generis opportunus fuit. Hic vero Dei filium ostendit, & gloriae suæ excellentiam status depressioris quo olim obrutus erat, contemptum extollit. Idem.

A illa apud Daniele de monte præcisa, quæ imaginem secularium regnorum comminuet & conteret. De quo secundo adventu idem Daniel dixit: Et ecce cum nubibus cœli tanquam filius hominis veniens, venit usque ad veterem dierum, & aderat in conspectu ejus. Et qui assistebant, adduxerunt illum, & data est ei potestas regia, & omnes nationes terræ secundum genus, & omnis gloria servient illi; & potestas illius æterna, quæ non auferetur, & regnum ejus quod non corrumpetur. Tunc scilicet speciem honorabilem, & decorem habiturus est indeficientem supra filios hominum: tempestivus enim decore citra filios hominum. Effusa est gratia, inquit, in labiis tuis, propterea benedixit te Deus in secula. Accingere enssem tuum circa femur tuum potens tempestivitate & pulchritudine tua. cum & Pater postea, cum diminuit illum modicum qui citra angelos, gloria & honore coronavit illum, & subjecit omnia sub pedibus ejus. Et tunc cognoscent eum, quem pupugerunt. Et cædent pectora sua tribus ad tribum, utique quod retro non agnoverint eum, in humilitate conditionis humanæ constitutum. Hieremias inquit: Et homo est, & quis cognoscer illum? quia & Nativitatem ejus, inquit Esaias, quis enarrabit? Sic & apud Zachariam in persona ipsius, immo & in ipsius nominis sacramento, verus summus sacerdos Patris Christus Jesus, duplici habitu in duos adventus delineatur. Primo sordidis indutus est, id est, carnis passibilis & mortalis indignitate, cum & diabolus adversabatur ei, auctor scilicet Judæ traditoris, qui eum etiam post baptismum tentaverat. Dehinc spoliatus pristinas sordes, exornatus podere & mitra, & cidari munda, id est secundi adventus: quoniam gloriam & honorem adeptus demonstratur. Nec poteritis eum Josedech filium dicere, qui nulla omnino veste sordida, sed semper sacerdotali fuit exornatus, nec unquam sacerdotali munere privatus. Sed Jesus iste Christus Dei patris summus sacerdos, qui primo adventu suo humana forma & passibilis venit in humilitate usque ad passionem; ipse etiam effectus hostia per omnia pro omnibus nobis, qui post resurrectionem suam indutus podere, sacerdos in æternum Dei patris nuncupatus est. Sic enim & duorum hircorum, qui jejunio offerebantur, faciam interpretationem. Nonne & illi utrumque ordinem nominis Christi, qui jam venit, ostendunt? pares quidem atque confimiles, propter eundem Domini conspectum, qui non alia venturus est forma, ut qui agnosci habet a quibus & læsus est. Unus autem eorum circumdatus coccino, maledictus, & consputatus, & convulsus, & compunctus, a populo extra civitatem abjiciebatur in perditionem, manifestis notatus insignibus Christi passionis; ^a qui coccinea circumdatus veste; & consputatus, & omnibus contumeliis afflictus, extra civitatem crucifixus est. Alter vero pro delictis oblat, & sacerdotibus tantum templi in pabulum datus, secundæ repræsentationis argumenta signabat: qua delictis omnibus expiati ^b sacerdotes templi spiritualis, id est Ecclesiæ, ^c Dominicæ gratiæ ^d quasi visceratione quadam fruerentur, ^e jejunantibus ceteris a salute. Igitur quoniam primus adventus & plurimis figuris obscuratus, ^f & omni inhonestate prostratus, ^g canebatur: secundus vero & manifestus, & Deo condignus: idcirco quem facile & intelligere & credere potuerunt, eum solum intuentes, id est, secundum, qui est in honore & gloria, non immerito decepti sunt circa indigniorem, certe obscuriorem, id est, primum. Atque ita in hodiernum negant venisse Christum suum, quia non in sublimitate venerit, dum ignorant in humilitate primo fuisse venturum. Sufficit hucusque de his, interim ordinem Christi decurrisse, quo talis probatur, qualis annuntiabatur: ut jam ex ista consonantia scripturarum divinarum intelligamus, & quæ post Christum futura prædicabantur, ex dispositione divina credantur expuncta. Nisi enim ille venisset post quem habebant expungi, nullo modo evenissent quæ in adventum ejus futura prædicabantur. Igitur si universas nationes de profundo erroris humani exinde emergentes ad Deum creatorem & Christum ejus cernitis, prophetatum non audetis negare: quia etsi negaretis, statim vobis in psalmis, sicuti jam prælocuti sumus, promissio Patris occurreret, dicentis: Filius meus es tu, ego hodie genui te, Pete a me, & dabo tibi gentes hereditatem tuam, & possessionem tuam terminos terræ: nec poteritis in istam prædicationem magis David filium Solomonem vindicare, quam Christum Dei filium: nec terminos terræ, David filio promissos, qui intra unicum Judæam regnavit, quam Christo filio Dei, ^h qui totum jam orbem Evangelii sui radiis illuminavit.

C c

Denique

^a Qui coccinea circumdatus veste. Coccinea vestis eadem ac purpurea seu sanguinea, tincta cocci grano: is color & cædium est, unde ut Christi supplicium acerbissimum demonstraret, vestem sanguine respersam ait & coccineam. Is color lib. de Pallio cap. 4. Galaticus rubor dicitur, quoniam uberrimus est illius grani in Galatia proventus. LE PR.

^b Sacerdotes templi spiritualis, id est Ecclesiæ.] Ecclesias dicit, Christianos, qui a delictis omnibus per Christum expiati, sacerdotes sunt templi spiritualis. RIG.

^c Dominicæ gratiæ quasi visceratione.] Eucharistiam significat, datam Ecclesiis, hoc est, Fidelibus, Christianis, quasi in viscerationem & pabulum. Idem.

^d Quasi visceratione quadam. Visceratio, (uti ad marginem adnotavit Rhenanus) distributio erat carnis, quæ fie-

ri solebat, vel in solemni sacrificio, vel in funere excellentis alicujus. PAM.

^e Jejunantibus ceteris a salute.] Nempe Ethnicis, Infidelibus. RIG.

^f Et omni inhonestate. Inhonestatem, [inquit, tum hic, tum infra lib. 3. adv. Marc. Rhen.] accipit pro deformitate, sicuti paulo prius honestus pro formoso. Supra autem lib. ad Scapulam, cum dixit, quanti honesti viri, honoratos viros intelligi ibidem ibi adnotavit. PAM.

^g Qui totum jam orbem, &c. Etsi in primo adventu spernendo cultu visus fuerit, secundo nihilominus rex apparebit; Regesque omnes & dynastæ ac Imperatores crucem, quæ infamiæ nota erat, adorabunt. Quoniam ipse est rex regum & dominus dominatum. & alio in loco, Adorent eum omnes gentes, &c. Quemadmodum autem prædictum fue-

Denique & thronus in ævum magis Christo Dei filio competit, quam Solomoni, temporalis scilicet regi, qui soli Israel regnavit. Christum enim hodie invocant nationes, quæ eum non sciebant, & populi hodie ad Christum confugiunt, quem retro ignorabant. non potes futurum contendere, quod vides fieri. Hæc aut prophetata nega, quum coram videntur: aut adimpleta, quum leguntur: aut si non negas utrumque, in eo erunt adimpleta, in quem sunt prophetata.

rat ipsum venturum, ita & regnaturum, si itaque ut probat
contra Judæos (quod Christianis omnibus certissimum]

venit, ut adimpleatur prophetarum vaticinium, regnat quo-
que super orbem universum LE PR.

Q. SEPT. FLOR. TERTULLIANI

DE PRÆSCRIPTIONE HÆRETICORUM.

A R G U M E N T U M.

Hereticorum pervicaciam, techinas, libidines, fraudes, imposturas, artesque omnes exagitat; eaque facundia, ut se se colligendi suasque hæreses restaurandi tempus & occasionem abstulerit. Cumque nihil habitis disputationibus profici cerneret, ut in angustum adduceret præscriptiones decem profert, quibus cavillandi ansam subripit.



CONDITIO præsentium temporum, etiam hanc admonitionem provocat nostram, A non oportere nos mirari super hæreses istas: siue quia sunt; futuræ enim præ- nuntiabantur: siue quia fidem quorundam subvertunt; ad hoc enim sunt, ut fides habendo tentationem, haberet etiam probationem. Vane ergo & incon- siderate plerique hoc ipso scandalizantur, quod tantum hæreses valeant. ^b Quantum si non fuissent? Cum quid sortitum est, ut omnimodo sit, causam accipit ob quam sit. hæc vim consequitur, per quam sit, ne esse non possit. Febrem denique inter ceteros mortiferos & cruciarios exitus ^c erogando homini deputatam, neque quia est miramur, est enim; neque quia erogat hominem, ad hoc enim est. Proinde hæreses ad languo- rem & interitum fidei productas, si expavescimus hoc eas posse; prius est, ut expavescamus hoc eas esse; quæ dum sunt, habent posse; & dum possunt, habent esse. Sed enim fe- brem ut malum, & de causa & de potentia sua, ut notum est, ^d abominamur potius quam miramur, & quantum in nobis est, præcavemus, non habentes abolitionem ejus in nostra po- testate: hæreses vero mortem æternam, & majoris ignis ardorem inferentis, malunt qui- dam mirari quod hoc possint, quam devitare ne possint: cum habeant devitandi potestatem. Ceterum, nihil valebunt, si illas tantum valere non mirentur. Aut enim dum mirantur, in scandalum subministrantur: aut quia scandalizantur, ideo mirantur, quasi quod tantum va- leant, ex aliqua veniat veritate. Mirum scilicet, ut malum vires suas habeat: nisi quod hæ- reses apud eos multum valeant, qui in fide non valent. In pugna pugilum & gladiatorum, ple- rumque non quia fortis est vincit quis, aut quia non potest vinci, sed quoniam ille qui victus est, nullis viribus fuit: adeo idem ille victor bene valenti postea comparatus, etiam supera- ^c tus recedit. Non aliter hæreses de quorundam infirmitatibus habent quod valent, nihil va- lentes, si in bene valentem fidem incurrant. ^e Solent quidem isti infirmiores etiam de qui- busdam personis ab hæresi captis, ædificari in ruinam. Quare ille vel ille fidelissimi, pruden- tissimi,

^a De præscriptione hæreticorum.] Talis est in vetustiss. exem- plari hujusce libri titulus, quem & ab Auctore inditum fuisse arbitramur. Præscriptionem hæreticorum dicit, quia præscribimus hæreticis hoc ipso quod sint hæretici quibus hanc unam exceptionem opponimus, quod adversus Regu- lam dogmata proferant. itaque ut minime audiendos ab omni disputatione submovemus. Non agitur hic de alia præscri- ptione. Ipse Tertullianus primo adversus Marcionem libro, Alius, inquit, libellus hunc gradum sustinebit, adversus hæreticos etiam sine tractatu doctrinarum revincendos, quod hoc sint de præscriptione novitatis. Ergo præscriptio hæ- reticorum est præscriptio novitatis. & minus recte editum ha- stenus fuit, De præscriptionibus adversus hæreticos. Ea lo- quendi forma dixit Præscriptionem hæreticorum, quæ Juris auctores Præscriptionem doli, Præscriptionem fori, Præscri- ptionem temporis, Præscriptionem rei judicatæ. RIG.

^a De præscriptione. Nescio an hic explicare debeam quod ab aliis ante nos excusum est. Præscriptio ex usu forensi usurpatur, significatque refutationem qua qui postulatur, ad- versarii accusationem dislicet, aut in eum retorquet. Ulpian. D. ad l. Juliam de adult. Sic frequens in jure accusationem di- ficere, excipere, producere. Putarem quoque hic legendum

adversus hæreticos, aut hæreses, non hæreticorum. LE PR.

^b Quantum si non fuissent!] Si mirantur, inquit, quod tantum hæreses valeant; quantum mirarentur, si omnino hæreses non fuissent! Quod sane majore multo admiratione dignum foret, quum Spiritus sanctus futuras prædixisset, nec falli potuerit. Hunc locum antea depravatissimum emenda- vimus ope exemplaris Agobardi. cui consonat etiam Divio- nense. Idem.

^c Erogando homini.) In exemplari legitur, Egritando, & paulo post, Egritat. Idem.

^d Abominamur potius quam miramur. Mirum non est tot hæreses extare, & quemadmodum si febris contingat non miramur, sed ejus depellendæ modum querimus: Ita de hæresi agendum, & modis omnibus enitendum ne suble- cat. Attende aurea verba Augustini lib. 3. contra Jul. cap. 3. Mira sunt, quæ dicitis, o Pelagiani nova sunt, quæ di- citis: falsa sunt, quæ dicitis mira stupemus, nova cavemus, falsa convincimus. LE PR.

^e Solent quidem isti infirmiores.] Vulgo legitur, Isti mi- riones neque aliter codex Divionensis. At in exemplari il- lo Agobardi antiquissimo supersunt veræ lectionis vestigia, Solent isti infir. Quare nihil ambigendum quin

A tiffimi, & a usitatissimi in Ecclesia, in illam partem transferunt? Quis hoc dicens, non ipse sibi respondet, Neque prudentes, neque fideles, neque usitados æstimandos, quos hæreses potuerint demutare? Et hoc mirum [opinor] ut probatus aliqui retro, postea excidat? Saul bonus præ ceteris; livore postea evertitur. David vir bonus secundum cor Domini; postea cœdis & stupri reus est. Salomon omni gratia & sapientia donatus a Domino, ad idololatriam a mulieribus inducitur. ^b Soli enim Dei filio servabatur sine delicto permanere. Quid ergo si episcopus, si diaconus, si vidua, si virgo, si doctor, si etiam martyr lapsus a regula fuerit, ideo hæreses veritatem videbuntur obtinere? Ex personis probamus fidem, an ex fide personas? Nemo sapiens est, nisi fidelis: nemo major, nisi Christianus. nemo autem Christianus, nisi qui ad finem usque perseveraverit. Tu, ut homo, extrinsecus unumquemque nosti: putas quod vides: vides autem quousque oculos habes. Sed oculi, inquit, Domini alti. Homo ^B in faciem, Deus in præcordia contemplatur. Et ideo cognoscit Dominus qui sunt ejus, & plantam quam non plantavit pater, eradicat: & de primis novissimos ostendit, & ventilabrum in manu portat ad purgandam aream suam. Avolent quantum volent paleæ levis fidei quocunque afflatu tentationum, eo purior massa frumenti in horrea Domini reponetur. Nonne ab ipso Domino quidam discentium scandalizati deverterunt? Nec tamen propterea ceteri quoque discedendum a vestigiis ejus putaverunt. Sed qui scierunt illum vitæ esse verbum, & a Deo venisse, perseveraverunt in comitatu ejus usque ad finem: cum illis, si vellent & ipsi discedere, placide obtulisset. Minus est si & apostolum ejus aliquis ^c Phygellus, & Hermogenes, ^d & Philetus, & Hymenæus reliquerunt: ipse traditor Christi de Apostolis fuit. Miramur de Ecclesiis ejus, si a quibusdam deseruntur, cum ea nos ostendant Christianos, quæ patimur ad exemplum ipsius Christi: Ex nobis, inquit, prodierunt, sed non fuerunt ex nobis. si fuissent ex nobis, permansissent utique nobiscum. Quin potius memores simus tam ^{IV.} Dominicanarum prænunciationum, quam Apostolicarum litterarum, quæ nobis & futuras hæreses prænuntiarunt, & fugiendas præfinierunt: & sicut esse illas non expavescimus, ita posse id propter quod fugiendæ sunt, non miremur. ^e Instruit Dominus multos esse venturos, sub pellibus ovium rapaces lupos. Quænam istæ sunt pelles ovium; nisi nominis Christiani extrinsecus superficies? Qui lupi rapaces, nisi sensus & spiritus subdoli, ad infestandum gregem Christi extrinsecus delitescentes? Qui pseudoprophetæ sunt, nisi falsi prædicatores? ^f Qui pseudapostoli, nisi adulteri evangelizatores? Qui ^g antichristi interim & semper, nisi Christi rebelles? Nunc sunt hæreses, non minus doctrinarum perversitate Ecclesiam lacefcentes, quam tunc antichristus persecutionum atrocitate persequetur; nisi quod persecutio & martyras facit, hæresis apostatas tantum. Et ideo hæreses quoque oportebat esse, ut probabiles quique manifestarentur, tam qui in persecutionibus steterint, quam qui ad hæreses non exorbitaverint. Neque enim eos probabiles intelligi jubet, qui in hæresim fidem demutant: sicut ex diverso sibi interpretantur, quia dixit alibi; ^h Omnia examine, quod bonum est tenere. Quasi non liceat omnibus male examinatis in electionem alicujus mali impingere per errorem. Porro, si dissensiones & schismata increpat, quæ sine dubio mala sunt, & in continenti ⁱ hæreses subjungit. quod malis adjungat, malum utique proficitur, & quidem majus: cum ideo credidisse se dicat de schismatibus & dissensionibus, quia sciret etiam hæreses oportere esse: ostendit enim gravioris mali prospectu de levioribus se facile credidisse. certe non ut ideo de malis crediderit, quia hæreses bonæ essent, sed uti de peioris quoque notæ tentationibus præmoneret non esse mirandum, quas diceret tendere ad probabiles

C c 2 quosque

suppleri debeat, Solent quidem isti infirmiores. Ait enim Tertullianus, Hæreses de quorundam infirmitatibus habere quod valent. Istas autem infirmitates, hoc est, infirmiores istos Christianos ædificari solere in ruinam, nempe in hæresim, ab iis quos jam hæresis decipit. RIG.

^a Usitatissimi in Ecclesia. In antiquis exemplaribus legitur, *Vetustissimi*. Sed nihilominus retinendum, *Usitatissimi*. Etenim hoc etiam referri debet ad ea quæ in iisdem quoque exemplaribus sequuntur, *Neque usitados æstimandos, quos hæreses potuerint demutare*. Idem.

^b Soli enim Dei filio servabatur sine delicto permanere. Non mirum si nec beatissimam Virginem hlc addiderit Christo, qui libro de Carne Christi, de ea scripserit minus consentanea sequentium ætatum Theologis. Laudabili sane adfectu Augustinus lib. de Natura & gratia adversus Pelag. dixit: *De sancta virgine Maria, propter honorem Domini, nullam prorsus, cum de peccatis agitur, habere volo questionem*. RIG.

^c Phygellus & Hermogenes. Scis hoc quod aversi sunt a me omnes, qui in Asia sunt, ex quibus est Phygellus & Hermogenes. Hæc Paulus 2. ad Tim. 1. & de illis Ambrosius, *falsicia pleni erant*: Simulabant enim amicitias cum Apostolo, ut adhærentes ei addiscerent, unde illi calumniam facerent, aut per alios immitterent. Tertull. lib. de resurr. carnis cap. 24. hunc Hermogenem recenset inter hæreticos carnis resurrectionem abnegantes. Idem.

^d Et Philetus & Hymenæus. Paulus 2. ad Timoth. cap. 2.

Et sermo eorum ut cancer serpit, ex quibus est Hymenæus & Philetus, qui a veritate exciderunt, dicentes, resurrectionem esse jam factam, & subverterunt quorundam fidem. Idem.

^e Instruit Dominus, &c. Ad verbum fere hunc locum miratur B. Cyprianus lib. ad Novatianum hæreticum. *Prædixerat quidem, inquit, Dominus, multos esse venturos, sub pellibus ovium, rapaces lupos. Qui sunt isti rapaces lupi, nisi sensus subdoli?* PAM.

^f Qui pseudapostoli. Prius illud ex dominicis prænuntiationibus: hoc & quod sequitur, ex apostolicis literis sumpt. 2. Cor. 11. & 1. Joan. 2. Idem.

^g Antichristi. Hæreticos vocat Antichristos, quia ut verus Antichristus fingit miracula, ita isti. Lucas Tudenis legendus de hæretic. fraudibus lib. 3. cap. 2. LAC.

^h Omnia examine. Hæretici, inquit Quintinus, nunquam non prætexuerunt, modoque non prætexunt opinionibus suis a solita Patrum regula variantibus, id quod ipse Christus Christique discipuli faciendum præmonuerunt. Ille suis dicebat: Attendite a falsis prophetis: Cavete a Scribis: A fermento Phariseorum & Sadduceorum cavete. Videte ne quis vos seducat, &c. Matth. 7. 16. 24. subinde suos Apostoli monebant: Probate [discutite, dignoscite, dijudicate] quid sit beneplacitum Deo, ad Eph. 5. & aliis in locis. PAM.

ⁱ Et incontinenti hæreses subjungit. Incontinenti, id est statim. Iustinus solet dicere excontinenti, seu lib. 5. ut ex-

- quosque manifestandos, scilicet quos non potuerit depravare. Denique si totum capitulum A ad unitatem continendam, & separationes coercendas sapit: hæreses vero non minus ab unitate divellunt, quam schismata & dissensiones, sine dubio & hæreses in ea conditione reprehensionis constituit, in qua schismata & dissensiones: ac per hoc nos eos probabiles facit, qui in hæreses diverterint, cum maxime diveriti ab ejusmodi objurget, edocens unum omnes loqui & idipsum sapere, quod etiam hæreses non sinunt. Nec diutius de isto, si idem est Paulus, qui & alibi hæreses inter carnalia crimina numerat, scribens ad Galatas, & qui Tito suggerit, hominem hæreticum post primam correptionem recusandum, quod perversus sit ejusmodi & delinquat, ut a semetipso damnatus. Sed & in omni pæne epistola de adulterinis doctrinis fugiendis inculcans, hæreses taxat, quarum opera sunt adulteræ doctrinæ; hæreses dictæ Græca voce ex interpretatione electionis, qua quis sive ad instituendas, sive ad suscipiendas eas utitur. ^a Ideo & sibi damnatum dixit hæreticum, quia & in quo damnatur, sibi elegit. Nobis vero nihil ex nostro arbitrio inducere licet, sed nec eligere quod aliquis de arbitrio suo induxerit. Apostolos Domini habemus auctores, qui nec ipsi quicquam ex suo arbitrio, quod inducere, elegerunt; sed acceptam a Christo disciplinam fideliter nationibus adsignaverunt. Itaque etiam si Angelus de cœlis aliter evangelizaret, ^b anathema diceretur a nobis. Providerat jam tunc Spiritus sanctus futurum ^c in virgine quadam Philumene angelum seductionis; transfigurantem se in angelum lucis, cujus signis & præstigiis Apelles inductus, novam hæresin induxit. ^d Hæ sunt doctrinæ hominum & dæmoniorum, prurientibus auribus natæ de ingenio sapientiæ secularis, quam Dominus stultitiam vocans, stulta mundi in confusionem etiam philosophiæ ipsius elegit. Ea est enim materia sapientiæ secularis, temeraria interpret divini naturæ & dispositionis. Ipsæ denique hæreses a philosophia subornantur. Inde *Æones*, ^e & formæ nescio quæ, & trinitas hominis apud Valentinum: Platonius fuerat. Inde Marcionis Deus melior de tranquillitate; a Stoicis venerat. Et ut anima interire dicatur, ab Epicureis observatur. Et carnis restitutio negetur, de una omnium philosophorum schola sumitur. Et ubi materia cum Deo æquatur, Zenonis disciplina est: Et ubi aliquid de igneo Deo allegatur, Heraclitus intervenit. Eadem materia apud hæreticos & philosophos volutatur, idem retractatus implicantur. Unde malum, & quare? & unde homo, & quomodo? & quod proxime Valentinus proposuit, Unde Deus? Scilicet de enthymesi, & ectromate. ^f Miserum Aristotelem! qui illis dialecticam instituit, artificem struendi & destruerendi, versipellem in sententiis, coactam in conjecturis, duram in argumentis, operariam contentionum, molestam etiam sibi ipsi, omnia retractantem, ne quid omnino tractaverit. ^g Hinc illæ fabulæ ^h & genealogiæ interminabiles, & quæstiones infructuosæ, & sermones serpentes velut cancer; a quibus nos Apostolus refrenans, nominatim philosophiam contestatus caveri oportere, scribens ad Colossenses: Videte ne quis vos circumveniat per philosophiam

continenti Alcibiadem ducem Conone duce mutarent. Et lib. 7. teneri non potuit, quin excontinenti acie decerneret. RHEN.

^a Ideo & sibi damnatum dixit hæreticum. Paulo prius dixit, ut a semetipso damnatus. Pro quo legitur hodie apud Apostolum: proprio judicio condemnatus. Verum illud & legit etiam & declarat sic (uti etiam adnotavit Quintinus) B. Hieronymus. hæreticus a semetipso damnatus esse dicitur, propterea quod adulter, fornicator, homicida, & cætera vitia per sacerdotes ab ecclesia propelluntur. Hæretici autem in semetipsos sententiam ferunt, arbitrio suo de ecclesia recedentes; quæ recessio, propriæ conscientia videtur esse damnatio. PAM.

^b Anathema diceretur a nobis. providerat jam tunc Sp. s.] Hic locus ab Hieronymo citatur in cap. 1. ad Galat. Eleganter, inquit, in hoc loco vir doctissimus Tertullianus, adversus Apellem & ejus virginem Philumenem, quam angelus quidam diabolici spiritus, & perversus impleverat, hunc esse scribit angelum, cui multo antequam Apelles nasceretur, Spiritus sancti vaticinosit anathema per Apostolum prophetatum. RIG.

^c In Virgine quadam Philumene. Philumene puella fuit Alexandrina, quæ familiari dæmone obfessa multa mentiebatur. Hanc postea compressit Apelles, adeoque hujus impudicæ mulieris amore cæcus fuit, ut librum scripserit hoc titulo, Philumenæ prophetiæ & Phaneroses. vide Euseb. lib. 5. hist. & B. Aug. de har. ad Quodvultdeum. Cæteri fere omnes consulto impuram hanc mulierculam silentio obruere conati sunt. LE PR.

^d Hæc sunt doctrinæ hominum. Doctrinæ diabolicæ, natæ & inventæ his, qui pruriunt auribus; hominibus videlicet, qui desideris variis & carnalibus aguntur: quique audire nova, & curiosa, & mollia appetunt. Unde sibi magistros quærunt, non qui verbo mordeant, & obstant vitiis, sed qui sibi & suis concupiscentiis blandiantur, & scalpant aures, dum mellita prædicant, & vulgo plausibilia: isti sunt quos prædixit Paulus 2. ad Tim. 4. LAC.

^e Et formæ nescio quæ.] Agobardi liber, Et formæ nescio quæ infinitæ hom. RIG.

^f Miserum Aristotelem.] Gregorius Bæticus lib. de fide

ed. rom. Noli infelix adversus Christum Dominum totius creature, Aristotelis artificiosa argumenta colligere, qui te Christianum qualitercunque profiteris, nec adversus piam confessionem inenarrabilis de Deo sacramenti ut calculo calumniatore quasi ex disciplina terrene supputationis circumscriptor advenias. Idem. Ubi sunt nunc illa impia vestra schismata, quæ Aristotelis episcopi vestri magisterio didicistis? Non est trivialis auctor ille Bæticus episcopus Eliberitanus: censetur inter scriptores ecclesiasticos catalogo Hieronymiano. scripsit autem ad Gallam Placidiam Theodosii Imp. filiam adversus Arianos, & sane miror hominem, cætera satis ingenuum, ne semel quidem Septimum nostrum nominasse, cum ab eo passim habeat multa. Idem.

^g Hinc & illæ fabulæ. Propter Judæos, inquit Quintinus, hoc admonitum putarunt, qui continue progenitoribus suis, Abraham, Isaac, Jacob, & aliis gloriabantur. Inutilis certe gloriatio, sed quæ nullam gignebat quæstionem, neque fabulas habebat. Nam verum suum quisque genus & majores suos inter Judæos habebat notissimos, & citra controversiam. Nonnulli Gentiles reprehendi hic dixerunt cum sua Theogonia. Tertullianus Hæreticos æonum fabricatores notari credidit. In cellas enim varias distinguebant illi æonas suos, ostendentes, quis a quo gigneretur, quibus omnem contineri divinitatem fabulabantur. Apostolorum coævi Cerdon & Valentinus erant, qui non finiendis istis quæstionibus supra modum turbabant infideles. Inter quos ab Apostolo nominatur Hymenæus, Alexander, Philerus. Et meo quidem judicio, totus ille locus ad hæreticorum confutationem spectat. Epiphanius etiam sic intelligit. Pro more calumniari mihi videtur, qui locum detorquet ad ceremonias & hominum constitutionum, [ut loquitur] & quæstiones scholasticas. PAM.

^h Et genealogiæ interminabiles. In græco vox adhibetur *ἀνεπαρκῆς* ad Tim. 1. 3. Judæorum notat deliria & ridicula commenta quæ iis *ΜΥΘΟΙ* dicebantur. Basilidiani vero & Valentiniani qui Gnosticæ pravitatis erant veluti rami, æonas usurparunt, pro illis Judæorum fabulis. Qui Plutarchum legerit in Iside, tales fuisse Persarum Magos comperiet. LE PR.

A sophiam & inanem seductionem, secundum traditionem hominum, præter providentiam Spiritus sancti. Fuerat Athenis, & istam sapientiam humanam, affectatricem, & interpolatricem veritatis, de congressibus noverat, ipsam quoque in suas hæreses multipartitam varietate sectarum invicem repugnantium. Quid ergo Athenis & Hierosolymis? quid Academia & Ecclesiæ? quid hæreticis & Christianis? Nostra institutio de porticu Salomonis est, qui & ipse tradiderat Dominum in simplicitate cordis esse quærendum. Viderint qui Stoicum & Platonium^a & Dialecticum Christianismum protulerunt. Nobis curiositate opus non est post Christum Jesum, nec inquisitione post Evangelium. Cum credimus, nihil desideramus ultra credere. Hoc enim prius credimus, non esse quod ultra credere debeamus. Venio itaque ad illum articulum, quem & nostri prætendunt ad ineundam curiositatem, & hæretici inculcant ad importandam scrupulositatem. Scriptum est, inquit? Quærite, & invenietis. Quando hanc vocem Dominus emisit, recordemur. Puto in primitiis ipsis doctrinæ suæ, cum adhuc dubitaretur apud omnes, an Christus esset. & cum adhuc nec Petrus illum Dei filium pronuntiasset: ^b cum etiam Joannes de illo certus esse desisset. Merito ergo tunc dictum est, Quærite & invenietis, quando quærendus adhuc erat, qui adhuc agnitus non erat. Et hoc quantum ad Judæos. ad illos enim pertinet totus sermo suggillationis istius, qui habebant ubi quærerent Christum. ^c Habent, inquit, Moysen & Heliam, id est Legem & Prophetas Christum prædicantes: secundum quod & alibi, aperte: Scrutamini, inquit scripturas, in quibus salutem speratis. illæ enim de me loquuntur. Hoc erit, Quærite & invenietis. nam & sequentia in Judæos competere manifestum est, Pulsate & aperietur vobis. Judæi retro penes Deum fuerant, dehinc ejecti ob delicta, extra Deum esse cœperunt. Nationes vero nunquam penes Deum, nisi stillicidium de situla, & pulvis ex area; & foris semper. Itaque qui foris semper, quomodo pulsabit eo ubi nunquam fuit? quam januam novit, in quam nec receptus, nec ejectus aliquando? an qui scit se intus fuisse & foras actum, is potius pulsavit, & ostium novit? Etiam, Petite & accipietis, ei competit, qui sciebat a quo esset petendum, a quo & erat aliquid repromissum: a Deo scilicet Abraham, Isaac & Jacob, quem nationes non magis noverant quam ullam repromissionem ejus. Et ideo ad Israel loquebatur: Non sum, inquit, missus, nisi ad oves perditas domus Israel. Nondum canibus jactabat panem filiorum: nondum in viam nationum ire mandabat. Si quidem in fine præcepit, ut vaderent ad docendas & tinguendas nationes; consecuturi mox Spiritum sanctum paracletum, qui illos deducturus esset in omnem veritatem. Et hoc ergo illo facit. Quod si nationibus destinati doctores Apostoli, ipsi quoque doctorem consequuturi erant paracletum; multo magis vacabat erga nos, Quærite & invenietis: quibus ultro erant obventura doctrina per Apostolos, & ipsis Apostolis per Spiritum sanctum. Omnia quidem dicta Domini omnibus posita sunt. per aures Judæorum ad nos transierunt; ^d sed pleraque in personas directa, non proprietatem admonitionis nobis constituerunt, sed exemplum. Cedo nunc sponte de gradu isto. ^e omnibus dictum sit, Quærite & invenietis; tamen & hic expendit sensu certare ^f cum interpretationis gubernaculo. ^g Nulla vox divina ita dissoluta est & diffusa, ut verba tantum defendantur, & ratio verborum non constituatur. Sed in primis hoc propono: ^h Unum utique & certum aliquid institutum esse a Christo, quod credere omnimodo debeant nationes, & idcirco quærere, ut possint cum invenerint credere. Unius porro & certi instituti, infinita inquisitio non potest esse. quærendum est donec invenias, & credendum ubi inveneris: & nihil amplius, nisi custodiendum quod credidisti: dum hoc insuper credas, aliud non esse credendum, ideoque nec requirendum, cum id inveneris & credideris quod ab eo institutum est, qui non aliud tibi mandat inquirendum, quam quod instituit. De hoc quidem si qui dubitat, constabit penes nos esse id quod a Christo institutum est. Interim ex fiducia probationis prævenio,

^a Et Dialecticum christianismum. Non leve certe argumentum, Christianis exosas esse debere sophisticas quaestiones & captatiunculas logicæ, quibus religionis & Theologiæ puritas conspurcatur. Quorsum enim a Platone aut Aristotele pendebis ut Christianus sis? qui cum ethnici ambo fuerint, & a veritate alieni, nihil nisi figmenta & imposturas trahere possunt. Quorsum illorum opiniones aut errores cum Christianis dogmatibus permiscebis? An nescis infelicem Pistoris illius exitum quem refert Zonaras: is cum Christum dominum eodem habitu armisque effingere vellet quibus Jovem suum depinxerat, illius statim manus in tabula exaruit, in qua tantam impietatem adumbrare voluerat. Caveas sedulo ne duas has res omnino contrarias infelici conatu jungas. LE. PR.

^b Cum etiam Joannes de illo certus esse desisset.] Hoc est, Etiam post excessum Joannis. RIG.

^c Habent Moysen & Heliam. Etiam hic amplius quid legit quam habeatur Lucæ 16. ubi solum legitur græce & latine habent Moysen & prophetas, Fortassis cogitans, quum hæc scriberet, super apparitione Moysis & Heliae in monte Thabor. PAM.

^d Sed pleraque in personas directa.] Judæorum, scilicet. RIG.

^e Cum interpretationis gubernaculo.] Id est, cum Ratione; cum disciplina Rationis. quæ sane omnem interpretationem gubernare debet, & in ea semper regnare. Hunc locum eodem sensu tractaverat Irenæus lib. 11. cap. 46. Idem.

^f Nulla vox divina. Similem locum adlegat ad marginem Quintinus, qui in decretis citatur 1. q. 1. c. Marc. non possumus in scripturarum verbis esse evangelium, sed in sensu, non in superficie, sed in medulla; non in sermonum foliis sed in radice rationis. PAM.

^g Unum utique & certum aliquid. Recte hoc interpretatur Maceræus de una regula seu symbolo fidei, cujus unusquisque articulus unus est, certus, & determinatus. Neque enim ecclesia post apostolos novum aliquem fidei articulum credendum proposuit. Etsi enim clarius explicuerit quosdam obscuriores, qui ob sui aut obscuritatem, aut ambiguitatem, possent contentioni causa esse inter fideles, & distinxerit in plures, qui prius in uno generali articulo comprehendebantur; non propterea censendi sunt plures reipso articuli fidei, sed distinctione & explicatione dumtaxat. Quod enim veteres in genere cognoverunt, nos distinctius & particulatim, crescente in dies hominum [hæreticorum nempe qui fidem impugnant] curiositate, & gratia Dei,

- venio, admonens quosdam nihil esse quærendum ultra quæ crediderunt id esse quod quære-
 X. re debuerunt: ne, Quærite & invenietis, sine disciplina rationis interpretentur. Ratio au-
 tem dicti hujus in tribus articulis constitit: In re, in tempore, in modo. In re, ut quid sit quæ-
 rendum consideres. In tempore, ut quando. In modo, ut quousque. Igitur quærendum est
 quod Christus instituit. utique quando non invenis. utique donec invenias. Invenisti autem
 cum credidisti. nam non credidisses, si non invenisses; sicut nec quæsissem, nisi ut invenires.
 Ad hoc ergo quæris ut invenias, & ad hoc invenis ut credas. Omnem prolationem quæren-
 di & inveniendo credendo fixisti. hunc tibi modum statuit^a fructus ipse quærendi. hanc tibi
 fossam determinavit ipse qui te non vult aliud credere, quam quod instituit, ideoque nec
 quærere. Ceterum si quia & alia tanta ab aliis sunt instituta, propterea in tantum quærere de-
 bemus, in quantum possumus invenire, semper quæremus, & nunquam omnino credemus. B
 Ubi enim erit finis quærendi? ^b ubi statio credendi? ubi expunctio inveniendo? Apud Mar-
 cionem? sed & Valentinus proponit, Quærite & invenietis. Apud Valentinum? sed & Apel-
 les hac me pronuntiatione pulsabit, & Hebion, & Simon, & omnes ordine non habent aliud,
 quo se mihi insinuantes, me sibi addicant. ^c Ero itaque nusquam, dum ubique convenio
 Quærite & invenietis, & ^d velut si nusquam, & quasi qui nunquam apprehenderim illud
 XI. quod Christus instituit, quod quæri oportet, quod credi necesse est. Impune erratur; nisi
 delinquatur, quamvis errare delinquere est. impune, inquam, vagatur, qui nihil deserit. At
 enim si quod debui credere credidi, & aliud denuo puto requirendum, spero utique & aliud
 esse invenendum, nullo modo speratur istud, nisi quia aut non credideram qui videbar cre-
 didisse, aut desii credidisse. Ita fidem meam deferens, ^e negator invenior. Semel dixerim,
 Nemo quærit, nisi qui aut non habuit, aut perdidit. Perdiderat unam ex decem drachmis C
 anus illa, & ideo quærebat: ubi tamen invenit, quærere desit. Panem vicinus non habebat,
 & ideo pulsabat: ubi tamen apertum est ei, & accepit, pulsare cessavit. Vidua a iudice pete-
 bat audiri, quia non admittebatur; sed ubi audita est, hætenus institit. Adeo finis est & quæ-
 rendi, & pulsandi, & petendi. Petenti enim dabitur, inquit, & pulsanti aperietur, & quæ-
 renti invenietur. Viderit qui quærit semper, quia non invenit. illic enim quærit ubi non in-
 venietur. Viderit qui semper pulsat, quia nunquam aperietur. illic enim pulsat, ubi nemo est.
 XII. Viderit qui semper petit, quia nunquam audietur. ab eo enim petit, qui non audit. Nobis
 etsi quærendum esset adhuc & semper, ubi tamen quæri oportet? apud hæreticos? ubi omnia
 extranea & adversaria nostræ veritati; ad quos vetamur accedere. Quis servus cibaria ab ex-
 traneo, ne dicam ab inimico domini sui sperat? Quis miles ab infœderatis, ne dicam ab ho-
 stibus regibus, donativum & stipendium captat; nisi plane desertor & transfuga & rebellis?
 Eriam anus illa intra tectum suum drachmam requirebat. etiam pulsator illi vici januam
 tundeat. etiam vidua illa non inimicum, licet durum, iudicem interpellabat. Nemo inde
 instrui potest, unde destruitur. nemo ab eo illuminatur, a quo contenebratur. Quæramus
 ergo in nostro, & a nostris, & de nostro: idque dumtaxat quod salva regula fidei potest in D
 XIII. quæstionem devenire. ^f Regula est autem fidei, ut jam hinc quid defendamus profiteamur,
 illa scilicet qua creditur: Unum omnino Deum esse; nec alium præter mundi conditorem;
 qui universa de nihilo produxerit, per verbum suum primo omnium demissum. Id Verbum
 filium ejus appellatum, in nomine Dei varie visum a Patriarchis, in Prophetis semper audi-
 tum, postremo delatum ex spiritu patris Dei & virtute, in virginem Mariam, carnem factum

in Scripturis explicandis. Juxta illud Apost. Ephes. 3. Quod aliis generationibus non est agnitus filiis hominum, sicut nunc est revelatum sanctis Apostolis ejus & Prophetis in spi-ritu. Idem.

^a *Fructus ipse quærendi.*) Liber Ursini. *Fructus ipse credendi.* RIG.

^b *Ubi statio.* Tota periodus allegorica est, a re castrensi sumpta, ac si dicat: fixisti palos tentorii, & stationis tuæ, ne ergo ulterius proferantur. Pervenisti ad fructum quæren-
 di, quæ hanc determinationem tibi Deus imperavit, nec ul-
 tra debes quærere. Est enim, statio, ubi solent consistere
 mortales & confabulari. LAC.

^c *Ero itaque nusquam dum ubique convenio. Quærite.*] Hoc est, Nullius ero, Nulli me addicam, dum ubique con-
 venio illud Quærite. illud scilicet de quo dictum est, *Quæ-
 rite, & invenietis.* Exemplar Agobardi, *Eritaque nusquam.*
 RIG.

^d *Ero itaque.* Hæc mihi fiducia est ut contendam anti-
 quam Rhenani lectionem restituendam esse. *Et erit itaque
 nusquam, dum ubique convenio, quærite & invenietis, &
 velint sic nusquam, quasi qui nusquam apprehenderint illud
 quod Christus instituit:* sensumque hunc esse. Dum tot ac
 tantis assentior quærendum esse quærendi finem non faciam,
 quod maxime optant hæretici, uti quæram semper cum eis
 quasi nondum repererim quod Christus instituit, quod quæ-
 ri, quod credere necesse est. ALBASP.

^e *Velut si nusquam.*) Velut si nusquam apprehenderim
 Christum. RIG.

^f *Negator invenior.* Negator est qui tritam veritatis viam

semel inventam, Christi fidei cum Catholicis acceptam,
 postea deserit coram hominibus, innovat aut immutat. Hunc
 etiam Christus deserturus ac negaturus est coram Angelis
 Dei. Propterea negatores ab ecclesiæ communicatione de-
 pellebantur, quia non sustinuerunt in finem, sed ad Gentes
 aut hæreticos defecissent; quod ipse Tertullianus adstruit in
 lib. de Monog. Vixque recipiebantur, dum poenitentes po-
 stea. Quæ res in ecclesia prisca fecit olim controversiam ma-
 ximam. Quamobrem Tertullianus hic tanquam probum
 grande, non tantum deficientibus ad hæreticos plene, sed ab
 hæreticis aliquid addiscere volentibus objicit, quod sint ne-
 gatores. PAM.

^f *Regula fidei.*] Fides, Regula veritatis, *Κανὼν & ἀν-
 δειξὶς*, Corpusculum veritatis, *Συμπύκνωσις & ἀνδειξὶς*. Irenæo.
 Quia scilicet in Symbolum digesti sunt velut in unum cor-
 pus articuli, ex quibus constat Christianus. Hic autem se-
 quitur Regula, in qua norandum mentionem non fieri Se-
 pulchræ neque Descensus ad inferos, uti nec in ea quam edi-
 dit initio libri de Velandis virginibus. neque item apud
 Iræneum. Quasi mentio crucis, hoc est, mortis, & sepul-
 turæ & descensus ad inferos includat. Ceterum lib. ad-
 versus Praxeam, inter ejusdem regulæ articulos legitur,
Hunc passum, hunc mortuum & sepultum. Augustinus lib.
 imperf. de Genesi ad litteram, cap. 1. *Crucifigi, sepeliri,
 & resurgere.* RIG.

^f *Regula est autem fidei.* Regulam hic vocat quod vulgo
 Apostolorum symbolum vocamus. Dubitarunt nonnulli eru-
 diti an symbolum istud esset apostolorum. Verum non satis
 caute; nam certissimum est, *Sanctos apostolos certam re-*

A in utero ejus, & ex ea natum^a egisse Jesum Christum: exinde prædicasse novam legem, & novam promissionem regni cœlorum: virtutes fecisse: fixum cruci, tertia die resurrexisse: in cœlos ereptum^b sedisse ad dexteram Patris: misisse vicariam vim Spiritus sancti, qui credentes agat: venturum cum claritate, ad sumendos sanctos in vitæ æternæ & promissorum cœlestium fructum, & ad profanos adjudicandos igni perpetuo, facta^d utriusque partis resurrectione cum carnis restitutione. Hæc regula a Christo, ut probabitur, instituta, nullas habet apud nos quæstiones, nisi quas hæreses inferunt, & quæ hereticos faciunt. Ceterum manente forma ejus in suo ordine; quantumlibet quæras & tractes, & omnem libidinem curiositatis effundas, si quid tibi videtur vel ambiguitate pendere, vel obscuritate obumbrari: est utique frater aliqui doctor gratia scientiæ donatus: est aliqui inter exercitatos conversatus; B aliqui tecum curiosus. tecum tamen quærens: novissime ignorare melius est, ne quod non debeas noris, quia quod debeas nosti. Fides, inquit, tua te salvum fecit: non exercitatio scripturarum. Fides in regula posita est: habes legem, & salutem de observatione legis: exercitatio autem in curiositate consistit, habens gloriam solam de peritiæ studio. Cedat curiositas fidei, cedat gloria saluti. Certe aut non obstrepant, aut quiescant. Adversus regulam nihil scire, omnia scire est, Ut non inimici essent veritatis hæretici, ut de refugiendis eis non præmoneremur, quale est conferre cum hominibus qui & ipsi adhuc se quærere profiteantur; Si enim adhuc vere quærunt, nihil adhuc certi reppererunt: & ideo quæcunque videntur interim tenere, dubitationem suam ostendunt quamdiu quærunt. Itaque tu qui perinde quæris, spectans ad eos qui & ipsi quærunt, dubius a dubiis, incertus ab incertis, cæcus a cæcis in foveam deducaris necesse est. Sed quum decipiendi gratia prætendunt se adhuc quærere, C ut nobis per sollicitudinis injectionem tractatus suos insinuent: denique ubi adierint ad nos, statim, quæ dicebant quærenda esse, defendunt: jam illos sic debemus reputare, ut sciant vos non Christo, sed sibi negatores esse. Cum enim quærunt adhuc, nondum tenent; cum autem non tenent, nondum crediderunt, non sunt Christiani. At cum tenent quidem & credunt, quærendum tamen dicunt ut defendant: antequam defendant, negant quod confitentur se nondum credidisse, dum quærunt. Qui ergo nec sibi sunt Christiani, quanto magis nobis? Qui per fallaciam veniunt, qualem fidem disputant? cui veritati patrocinantur, qui eam a mendacio inducunt? Sed ipsi de scripturis agunt, & de scripturis suadent.^e Aliunde XV. scilicet loqui possent de rebus fidei, nisi ex litteris fidei? ^f Venimus igitur ad propositum. hoc enim dirigebamur, & hoc præstruebamus ad locutionis præfatione, ut jam hinc de eo congregiamur de quo adversarii provocant. Scripturas obtendunt, & hac sua audacia statim quosdam movent: in ipso vero congressu firmos quidem fatigant, infirmos capiunt, medios D cum scrupulo dimittunt. ^g Hunc igitur potissimum gradum obstruimus, non admittendos eos ad ullam de scripturis disputationem.^h Si hæ sunt illæ vires eorum, uti eas habere possint, dispici debet cui competat possessio scripturarum, ne is admittatur ad eam, cui nullo modo competit. Hoc de consilio diffidentia, aut de studio aliter ineundæ constitutionis induxerim, nisi ratio constiterit, in primis illa, quod fides nostra obsequium Apostolo debeat, prohibenti quæstiones inire, novis vocibus aures accommodare, hæreticum post unam correptionem

gulam fidei tradidisse, quam secundum numerum Apostolicum duodecim sententis comprehensam, Symbolum vocaverunt, ait B. Aug. serm. 181. de tempore. quodque aliis in locis testatur, & cum eo multi veteres. At certum quoque ab iis temporibus jugi traditione derivatum illud quod hodie recitamus symbolum, quodque credendum præcipit ecclesia. PAM.

^a Egisse Jesum Christum.] Liber Ursini, *Egisse Jesum Christum*. Placet scriptura codicis Agobardi, *Egisse Jesum Christum*. hoc est, eam hominis personam induisse, omniaque egisse quæ de Jesu Christo fuerant prædicta. RIG.

^b Sedisse ad dexteram Patris.] Tale simulacrum Deo nefas est Christiano in templo collocare, multo magis in corde nefarium est. Sedere ergo quod dicitur Deus, non membrorum positionem, sed judicariam significat potestatem. Ad dexteram vero, hoc est, in summa beatitudine, ubi iustitia & pax & gaudium est. Verba sunt Augustini, lib. de Fide & symb. cap. 7. Idem.

^c Et ad profanos adjudicandos, &c. Meminit ignis Tertullianus, qui hic creberrime in inferno statuitur. Beza & Calvinus volunt, non esse ignem in inferno; sed per illum designatum esse miserum statum damnatorum. Sed certe ita frequens mentio est in Scriptura hujus ignis, ut necessario debeamus fateri ignem esse in inferno. LAC.

^d Utriusque partis resurrectione.] Piorum & Impiorum. RIG.

^e Aliunde scilicet loqui possent de rebus fidei. Omnes hæc verba ita accipiunt, quasi neget ex aliis litteris hæreticos fidem suam probare posse, quam ex utroque testamento: Mihi vero alia subjicit cogitatio, nempe hæc eadem negative posita non esse, neque aliud quidquam his autorem intendere, quam hæreticos nonnunquam etiam argumenta ex Scripturis arcessere, quamvis in probationem fidei suæ ea

opinionis philosophorum scripta ducere possint, ex quibus commenta sua hauserunt, uti probavit cap. 8. Ad confirmationem hujusce explicationis, quam tuemur, referri potest, nulla hæc interrogationis nota scribi, quam qui ex diverso interpretantur, coguntur assignare; fateri tamen cogor legentis animos longe facilius occupare contrariam, sed si quis auctoris in dicendo acumen & solertiam repetat, & sibi proponat, eam adulteram esse deprehendet. ALBASP.

^f Venimus igitur ad propositum. Tertullianus, inquit Quintinus, hoc unum toto suo libro docendum proposuit, non esse de scripturis cum Gnosticis altercandum, sed neque loquendum. Nam disputatione hujusmodi vexant in fide infirmos, conturbant, & vacillare faciunt, & alio sæpe transferunt medios, in hæresin vero deturbant infirmos. Hæc veris veriora si non sunt, adversus hæreticos altercari, scribere non cessemus. Neque jejunemus, & oremus in eos: interim tamen & ubique memores, quod hoc genus demoniorum non ejicietur, nisi in oratione & jejunio. PAM.

^g Hunc igitur potissimum gradum. Dissuadet, ne cum hæreticis certamen ineamus, non quod ecclesiasticæ causæ, ut dubiæ diffidat. Absit, sed quod hæretici procaciter in suas blasphemias sancta scriptura, & ejus legitimo sensu abutantur ex quo victoria sit dubia: audientium vero, qui eos meras scripturas crepare audiunt, discrimen certissimum. Tantum ergo abest, ut in his frequens sanctarum scripturarum jactatio, sit veræ religiois indicium, ut potius sit ab eis magnopere timendum, ne quod ipsi habent, id est, blasphemiarum spurcicias scripturarum divinarum contextas involucris, nobis intorqueant. vide Clementem Alex. lib. contra hæreticos. LAC.

^h Si hæc sunt illæ vires eorum. Sensus est, an his armis uti possint, live an scripturæ sint arma eorum. ALBASP.

- ptionem convenire, non post disputationem. Adeo interdixit disputationem, correptionem A designans causam hæretici conveniendi: & hoc unam, scilicet, quia non est Christianus: ne more Christiani, semel & iterum, & sub duobus aut tribus testibus castigandus videretur; cum ob hoc sit castigandus, propter quod non sit cum illo disputandum: deinde quoniam nihil proficiat congressio scripturarum, ^a nisi plane ut stomachi qua ineat everisionem, aut cerebri. Ista hæresis non recipit quasdam scripturas: ^b & si quas recipit, non recipit integras: adjectionibus & detractionibus ad dispositionem instituti sui intervertit: & si aliquatenus integras præstat, nihilominus diversas expositiones commentata convertit. Tantum veritati ^c obstreperit adulter sensus, quantum & corruptor stilus. variæ præsumptiones. ^d necessario nolunt agnoscere ea per quæ revincuntur. his nituntur quæ ex falso composuerunt, B & quæ de ambiguitate ceperunt. Quid promovebis exercitatissime scripturarum, cum si quid defenderis, negetur: ex diverso, si quid negaveris, defendatur. Et tu quidem nihil perdes, XVIII. nisi vocem in contentione: nihil consequeris, nisi bilem de blasphematione. Ille vero, si quis est cujus causa in congressum descendis scripturarum, ut eum dubitantem confirmes, ad veritatem, an magis ad hæreses deverteret? hoc ipso motus, quod te videat nihil promovisse, æquo gradu negandi & defendendi adversa parte, statu certe pari, altercatione incertior discedet, nesciens quam hæresin judicet. ^e Hæc utique & ipsi habent in nos retorquere. Necesse est enim & illos dicere a nobis potius adulteria scripturarum & expositionum mendacia inferri, XIX. qui proinde sibi defendant veritatem. Ergo non ad scripturas provocandum est: nec in his constituendum certamen, in quibus aut nulla, aut incerta victoria est, ^f aut par incertæ. Nam etsi non ita evaderet conlatio scripturarum, ut utramque partem parem sisteret, ordo rerum desiderabat illud prius proponi, quod nunc solum disputandum est: Quibus competat fides ipsa: Cujus sint scripturæ: A quo, & per quos, & quando, & quibus sit tradita disciplina qua fiunt Christiani. ^g ubi enim apparuerit esse veritatem & disciplinæ & fidei Christianæ, illic erit veritas scripturarum, & expositionum, & omnium traditionum Christianarum.
- XX. Christus Jesus Dominus noster, permittat dicere interim, quisquis est, cujuscunque Dei filius, cujuscunque materiæ homo & Deus, cujuscunque fidei præceptor, cujuscunque mercedis repromissor, quid esset, quid fuisset, quam patris voluntatem administraret, quid homini agendum determinaret, quamdiu in terris agebat, ipse pronuntiabat, sive populo palam, sive discipulis seorsum. ex quibus, duodecim præcipuos lateri suo adlegerat ^h destinatos Nationibus magistros. Itaque uno eorum decusso, reliquos undecim digrediens ad patrem post resurrectionem, jussit ire & docere Nationes, intinguendas in Patrem & in Filium & in Spiritum sanctum. Statim igitur Apostoli (quos hæc appellatio Missos interpretatur) assumpto per sortem duodecimo Matthia in locum Judæ, ex auctoritate prophetiæ, quæ est in psalmo David, consecuti promissam vim Spiritus sancti ad virtutes & eloquium, ⁱ primo per Judæam contestata fide in Jesum Christum, & Ecclesiis institutis; dehinc in orbem profecti, eandem doctrinam ejusdem fidei Nationibus promulgaverunt, & proinde Ecclesias apud unamquamque civitatem condiderunt, ^j a quibus traducem fidei & semina doctrinæ, ceteræ exinde Ecclesiæ mutuatae sunt, & quotidie mutantur ut Ecclesiæ fiant. ac per hoc & ipsæ Apostolicæ deputantur, ut soboles Apostolicarum Ecclesiarum. Omne genus ad originem suam censeatur necesse est. Itaque tot ac tantæ Ecclesiæ, una est illa ab Apostolis prima, ex qua

^a Nisi plane ut stomachi qua ineat everisionem aut cerebri. Sic legitur in libro Agobardi. Paulo aliter in codice Divionensi, Nisi plane ut stomachi quis ineat versionem aut cerebri. Hæc autem explicari videntur istis mox sequentibus, Et tu quidem nihil perdes, nisi vocem in contentione: nihil consequeris, nisi bilem de blasphematione. Dixit autem, ut stomachi quis ineat everisionem. quemadmodum lib. adv. Marc. iv. Necesse est omnis demutatio veniens ex innovatione, diversitatem ineat cum his quorum fit. RIG.

^b Et si quas recipit non recipit integras. Non potuit elegantius adumbrari hæreticorum nostrorum protervia, qui scripturam admittunt, & statim rejiciunt si quid eis obstat. Atque etiam explicationes suas addunt, ut in suos sensus detorqueant, nihilque aliud passim asserunt quam ægorum somnia, aut somniorum interpretamenta. LE PR.

^c Obstreperit adulter sensus, &c. Hoc est perversa interpretatio. Adulterare hoc in significato est corrumpere & *καταστρέφειν τὸ θεῖον*. Sic B. Paulus 2. ad Corinth. 5. Idem.

^d Necesse nolunt agnoscere ea per quæ revincuntur. Sic infra, Quibus fuit propositum aliter docendi, eos necessitas coegit aliter disponendi instrumenta doctrinæ. In exempl. Agob. & Divion. legitur, Necesse nolunt. Sed perperam. RIG.

^e Hæc utique & ipsi habent. Quod Catholici, inquit Quintinus, vere dicunt in hæreticos, scilicet, ipsos non intelligere, sed corrumpere scripturas, idipsum Catholicis obijciunt hæretici. Quæ potest igitur disputationis cum talibus utilitas esse? Quam (quod ab Hieronymo verissime dictum fuit in fine libri contra Luciferianos) hæretici quidem facile vinci possint, persuaderi non possint. Itaque disputans ver-

ba certe perdes, & auditoris animam fortasse, audiesque demum hæreticus. Res autem nova non est Christi fidem & religionem ab adversariis hæresin vocari per ignominiam. quod Hieronymus adtestatur in cap. 3. ad Tit. PAM.

^f Aut par incertæ. Sic emendavimus ex his antiquæ scripturæ vestigiis, Aut parum incertæ. RIG.

^g Ubi enim apparuerit esse veritatem. Locus insignis pro Catholicis, quod apud eos sit veritas scripturarum & expositionum, & omnium traditionum Christianarum. PAM.

^h Destinatos nationibus magistros. Nulla etenim terrarum orbis pars fuit, vel locorum spatio tam remota, vel morum feritate tam barbara, quo non gloriosissime pervaserit gloria Christi: Qua de re satis egerunt Irenæus, Justinus, Clemens, Origenes. Huc pertinet quod Isaias admirabundus exclamavit cap. 66. Quis audivit talia, &c. & Vates regius. In omnem terram exiit sonus eorum. LAC.

ⁱ Primo per Judæam. Nemo refragatur Ecclesiam conditam prius Hierosolymis ex Judæis, unde apud profanos nulum fere discrimen Judæos inter & Christianos. LE PR.

^j A quibus traducem fidei. Qui de re rustica, inquit Quintinus, scribere, Traduces appellant in viribus maxime, quando ramusculi plures ex uno trunco, vel uno viris brachio diffunduntur, & in alium locum deducuntur invicem connexi, non videntur a propaginibus admodum differre, Per metaphoram elegantem sane, Tertullianus hic vocat traducem fidei, translationem fidei de una ecclesia in aliam. Ecclesiæ nempe mutuo, quasque per manus, Apostolicam doctrinam sibi tradidere. PAM.

A qua omnes. ^a Sic omnes prima, & Apostolica, dum una omnes probant unitatem: dum est illis communicatio pacis, & appellatio fraternitatis, & ^b contesseratio hospitalitatis. quæ jura non alia ratio regit, quam ^c ejusdem sacramenti una traditio. Hinc igitur dirigimus præscriptionem, ^d si Dominus Jesus Christus Apostolos misit ad prædicandum, alios non esse recipiendos prædicatores, quam Christus instituit; quia nec alius patrem novit nisi filius, & cui filius revelavit, nec aliis videtur revelasse filius, quam Apostolis quos misit ad prædicandum, utique quod illis revelavit. Quid autem prædicaverint, id est, quid illis Christus revelaverit, & hic præscribam non aliter probari debere, nisi per easdem Ecclesias, quas ipsi Apostoli condiderunt, ipsi eis prædicando, tam viva, quod ajunt, voce, quam per epistolas postea. Si hæc ita sunt, constat proinde omnem doctrinam, quæ cum illis Ecclesiis Apostolicis matricibus & originalibus fidei conspiret, veritati deputandam; sine dubio tenentem quod Ecclesiæ ab Apostolis, Apostoli a Christo, Christus a Deo accepit: omnem vero doctrinam de mendacio præjudicandam, quæ sapiat contra veritatem Ecclesiarum, & Apostolorum, & Christi, & Dei. Superest ergo uti demonstremus, an hæc nostra doctrina, cujus regulam supra edidimus, de Apostolorum traditione censeatur, & hoc ipso, an cæteræ de mendacio veniant. Communicamus cum Ecclesiis Apostolicis, quod nulli doctrina diversa. hoc est testimonium veritatis. Sed quoniam tam expedita probatio est, ut si statim proferatur, nihil jam sit retractandum, ac si prolata non sit a nobis, locum interim demus diversæ parti, si quid putant ad infirmendam hanc præscriptionem movere se posse. Solent dicere, ^e Non omnia Apostolos scisse, eadem agitati dementia ^f qua rursus convertunt, Omnia quidem Apostolos scisse, sed non omnia omnibus tradidisse; in utroque Christum reprehensioni subjicientes, qui aut minus instructos, aut parum simplices Apostolos miserit. Qui igitur integre mentis credere potest aliquid eos ignorasse, quos magistros Dominus dedit, individuos habens in comitatu, in discipulatu, in convictu; quibus obscura quæque seorsim diserebat, illis dicens datum esse cognoscere arcana, quæ populo intelligere non liceret? ^g Latuit aliquid Petrum, ædificandæ Ecclesiæ petram dictum, claves regni cælorum consecutum, & solvendi & alligandi in cælis & in terris potestatem? ^h Latuit & Joannem aliquid, dilectissimum Domino, pectori ejus incubantem, cui soli Dominus Judam traditorem præmonstravit, quem loco suo filium Mariæ demandavit? Quid eos ignorasse voluit, quibus etiam gloriam suam exhibuit, & Moysen & Heliam, & insuper de cælo Patris vocem? non quasi ceteros reprobans, sed quoniam in tribus testibus stabit omne verbum. Ignoraverunt itaque & illi, quibus post resurrectionem quoque in itinere omnes scripturas edisserere dignatus est. Dixerat plane aliquando: Multa habeo adhuc vobis loqui, sed non potestis modo ea sustinere. tamen adjiciens: Cum venerit ille spiritus veritatis, ipse vos deducet in omnem veritatem: ostendit illos nihil ignorasse, quos omnem veritatem consecuturos per spiritum veritatis repromiserat; & utique implevit repromissum, probantibus Actis Apostolorum descensum Spiritus sancti. ⁱ Quam scripturam qui non recipiunt, nec Spiritus sancti esse possunt, qui necdum spiritum possint agnoscere discipulis missum, sed nec Ecclesiam defendere, qui quando, & quibus incunabulis institutum est hoc corpus, probare non habent.

D d ^a Tanti

^a Sic omnes prima, & Apostolica. In vulgatis editionibus legitur, Sic omnes prime. Exemplar Agobardi, Sic omnes prima. Hoc est, una omnes primam illam Apostolicam repræsentant, & sunt Apostolica, dum una omnes probant unitatem, dum est illis communicatio pacis, & appellatio fraternitatis, & contesseratio hospitalitatis. quæ jura non alia ratio regit quam ejusdem sacramenti una traditio. RIG.

^b Et contesseratio hospitalitatis. Sic restituimus adjuvante consensu veterum codicum quod prius legebatur contestatio, subaudi, jura sunt ecclesiæ. Eleganter autem a tessera novator vocabulorum Tertullianus verbum finxit contesserare, unde contesseratio. Id significat conjunctionem familiariorum, quæ per signum fiat. Nam tessera apud veteres erat signum hospitale, cujus ostensione si quem obisse contigisset, statim agnoscebatur. RHEN.

^c Ejusdem sacramenti una traditio. Hoc est, ejusdem Symboli, seu Regulæ, ejusdem Fidei. RIG.

^c Ejusdem sacramenti una traditio. Plurimum interest observare non eum hanc vocem in Tertulliano referre intellectum, qui exprimitur ab interpretibus; pro regula enim fidei, atque pro Christi mandatis, & omnibus Christianæ religionis ritibus & disciplina, non autem pro juramento ponitur: itaque ait omnes ecclesias inter se communicare, & eodem jure uti, quia scilicet in ea fide durarunt, quæ ab Apostolis est tradita, quamque fideliter conservatam posteris tradiderunt. ALBASP.

^d Si dominus Jesus Christus. In exemplaribus Agobardi & Divionensi legitur, Si Deus Jesus Christus. Unde Petrus Pithæus ad oram sui codicis notaverat; Forte, Si Deus Jesum Christum, Christum Apostolos, &c. RIG.

^e Non omnia Apostolos scisse. De Patribus hoc ipsum hæretici nostri temporis affirmant. Hyp. enim in methodo mul-

ta eos necessario ignorasse. Vvittacherus ait eos in multis insigniter errasse. De Apostolis nemo, quod sciam, diserte asseveravit. Quin potius Catholicis id impingit Kimedon. de verbo Dei, quo jure, viderit. sed tamen haud absimilia istæ larvæ. ut cum ait Bullengerus in decad. Germ. Non habuisse Apostolos plenariam potestatem. LAC.

^f Qua rursus convertunt. In exemplari Agob. legitur, Qua sursum rursus. Et confirmatur cod. Divionensi. Augustinus in Epist. Joannis, Tract. 8. Quod sursum, facias sursum; quod deorsum, facias sursum. Sursum vis facere Deum, & te sursum? Præcipitaris, non elevaris. ille enim semper sursum est. & Tract. 10. Sursum me honoras, sursum calcas. Itaque hic legendum, Eadem agitati dementia qua sursum sursum convertunt. RIG.

^g Latuit aliquid Petrum. Simon Bar-jona dictus est a Domino Petrus, quod primus agnito Christo pronuntiavit. Tu es Christus filius Dei viventis. Quæ vox professio fuit veræ fidei: quæ fides petra est super quam ædificavit ecclesiam Christus. hic vero idem est Petrus & petra. Idem.

^h Latuit & Joannem. Hieronymus præf. in Math. ultimus Joannes Apostolus & Evangelista, quem Jesus amavit plurimum: qui supra pectus domini recumbens, purissima doctrinarum fluentia potavit, & qui solus de cruce meruit audire: Ecce mater tua. Idem.

ⁱ Quam scripturam qui non recipiunt. Manichæi, inquit Quintinus, prorsus eum novi testamenti librum, qui actus Apostolorum inscribitur, non recipiebant. In suum nempe Archimanichæum, non in Apostolos Christi, asseverabant venisse de cælo Spiritum sanctum veritatis doctorem, quem dominus missurum se suis Apostolis promiserat: indeque mundo fuisse communicatum per illum suum Manen, qui sub Aureliano veniens e Perside, primum cœpit insanire, hoc est, annis pene trecentis, certe an. plusquam ducentis

- XXIII. ^a Tanti est enim illis non habere probationes eorum quæ defendunt, ^b ne pariter admittantur A traductiones eorum quæ mentiuntur. Proponunt ergo ad suggillandam ignorantiam aliquam Apostolorum, quod Petrus & qui cum eo, reprehensi sint a Paulo. Adeo inquirunt, aliquid eis defuit. ut ex hoc etiam illud struant, potuisse postea pleniorē scientiam supervenire, qualis obvenerit Paulo reprehendenti antecessores. Possumus & hic Acta Apostolorum repudiantibus dicere: Prius est uti ostendatis quis iste Paulus, & quid ante Apostolum, & quomodo Apostolus: quatenus & alias ad quæstiones plurimum eo utuntur. Neque enim, ^c si ipse se Apostolum de persecutore profitetur, sufficit unicuique examinare credenti; quando nec Dominus ipse de se testimonium dixerit. ^d Sed credant sine scripturis, ut credant adversus scripturas: tamen doceant, ex eo quod allegant Petrum a Paulo reprehensum, aliam Evangelii formam B a Paulo superductam, citra eam quam præmiserat Petrus & ceteri. Quin demutatus in prædicatorem de persecutore, deducitur ad fratres a fratribus, ut unus ex fratribus, & ad illos ab illis qui ab Apostolis fidem induerant. Dehinc, sicut ipse enarrat, ascendit in Hierosolyma cognoscendi Petri causa, ex officio & jure scilicet ejusdem fidei & prædicationis. Nam & illi non essent mirati, de persecutore factum prædicatorem, si aliquid contrarium prædicaret: nec Dominum præterea magnificassent, quia adversarius ejus Paulus obvenerat. Itaque & dexteram ei dederunt, signum concordiae & convenientiae: & inter se distributionem officii ordinaverunt, non separationem Evangelii: nec ut aliud alter, sed ut aliis alter prædicarent; Petrus in Circumcisionem, Paulus in Nationes. Ceterum si ^e reprehensus est Petrus, quod cum convixisset ethnicis, postea se a convictu eorum separabat personarum respectu: utique conversationis fuit vitium, non prædicationis. non enim ex hoc alius Deus, quam Creator; C
- XXIV. & alius Christus, quam ex Maria, & alia spes quam resurrectio annuntiabatur. Non mihi tam bene est, immo non mihi tam male est, ut Apostolos committam. Sed quoniam perversissimi isti illam reprehensionem ad hoc obtendunt, ut suspectam faciant doctrinam superiorem, respondebo quasi pro Petro: ipsum Paulum dixisse, factum se esse omnibus omnia, Judæis Judæum, non Judæis non Judæum, ut omnes lucrificaret. Adeo pro temporibus & personis & causis quædam reprehendebant, in quæ & ipsi æque pro temporibus & personis & causis committebant: quemadmodum si & Petrus reprehenderet Paulum, quod prohibens circumcisionem, circumciderit ipse Timotheum. Viderint qui de Apostolis judicant. ^f Bene quod Petrus Paulo & in martyrio adæquatur. Sed etsi ^g in tertium usque cælum ereptus Paulus, & in paradisum delatus audiit quædam illic, non possunt videri fuisse, quæ illum in D aliam doctrinam instructiorem præstarent, cum ita fuerit conditio eorum, ut nulli hominum proderentur. Quod si ad alicujus conscientiam manavit nescio quid illud, & hoc se aliqua hæresis sequi affirmat, aut Paulus secreti proditi reus est, aut & alius postea in paradisum ere-
- XXV. ptus debet ostendi, cui permissum sit eloqui, quæ Paulo mutire non licuit. Sed, ut diximus, eadem dementia est, cum consentitur quidem, nihil Apostolos ignorasse, nec diversa inter se prædicasse; non tamen omnia volunt illos omnibus revelasse: quædam enim palam, & universis; quædam secreto, & paucis demandasse: quia & hoc verbo usus est Paulus ad Timotheum: O Timothee, depositum custodi. Et rursus: Bonum depositum serva. Quod hoc depositum est tacitum, ut alteri doctrinæ deputetur? An illius denuntiationis, de qua ait: Hanc denuntiationem commendo apud te, fili Timothee. Item illius præcepti, de quo ait: Denuntio

sexaginta post illam stupendam, & admirandam missionem, de qua in cap. 2. dictorum Act. Apostolic. Dumque scriptura manifesto coargueret impudens istorum mendacium, negabant illud unquam scriptum fuisse, librumque damnabant. Augustinum lege cap. 3. lib. de utilitate credendi contra Manichæos. Montanus idemprius fecerat, immo se Paracletum nominabat. Ebion, Cerinthus, Marcion, & alii Tertulliano priores non recipiebant. PAM.

^a Tanti est enim illis, &c. Explicanda verba quæ tam involuta sunt, ut eorum sententiam interpretes explicati non sint. Ait igitur multa ab hæreticis doceri defendique, quæ tametsi veræ fidei consentanea sint, ad ea tamen stabilienda, scripturæ autoritate & præsidio eos uti nolle, ne scilicet ex iisdem scripturæ locis aut libellis eorum mendacia convellantur, & in lucem exponantur: ita fieri ut libellum quo Acta Apostolorum continentur, maximo cum commodo recusent, [illud enim tanti hoc istic significat] quia hoc uno ecclesiæ origo & formatio, quam fatentur, demonstrari potest. Per traductiones enim cave depravationes intelligas cum Rhenano, sed Traductio apud Tertullianum, id est illustratio, demonstratio, detectio. Nam apud eundem traduce est in lucem exponere, aperire, detegere. ALBASP.

^b Ne pariter admittantur traductiones eorum quæ mentiuntur.) Hoc est, Ne pariter admittere cogantur, quod mendacia sua traducant in vulgus. RIG.

^c Si ipse se Apostolum.) Liber Ursini, Quod ipse se Apost. Idem.

^d Sed credant sine scripturis.] Liber Ursini, Sed credunt sane scripturis. Vulgatam lectionem retinendam censeo, cum sit antiquissimi exemplaris. Qui non recipiunt Acta

Apostolorum, credunt tamen Paulum de persecutore factum Apostolum. quod Actis repudiatis, nulla jam scriptura authentica contestatum habent. Nam si fidem habere se dicant Paulo ita scribenti; non erit Paulus ipse sibi testis: quando nec Dominus ipse de se testimonium dixerit. Sed fidei sint adeo perversæ, & quædam sine scripturis credant, ut alia credant adversus scripturas: tamen doceant, ex eo quod allegant Petrum a Paulo reprehensum, aliam Evangelii formam a Paulo superductam, &c. Idem.

^e Reprehensus est Petrus. Romanæ sedis hostes reprehensionem illam B. Petri mirifice extollunt; inde enim confectum putant, summum Pontificem reprehensioni esse vere obnoxium. Quod in rebus saltem fidei falsissimum. In iis enim illa κρισις ecclesiæ errare nullo modo potest. Hoc vero in casu, error, si quis tamen fuit, de facto erat, non de fide. LE PR.

^f Bene quod Petrus Paulo & in martyrio adæquatur. Ne putes hæc directe proferri ab erudito viro; id enim quasi per concessionem dicere videtur, quod solus evincit contextus, quasi diceret. Concedatur, (quod tamen concedendum non est) Petrum & Paulum pares non fuisse, siue dispari extitisse sententia. Tamen æquales omnino fuisse fatendum in martyrio, quod pro Christo fortiter passi sunt. LE PR.

^g In tertium usque cælum ereptus Paulus.] Hoc etiam innotuerat Luciano Trierphonti. Nam haud dubie Paulum describit his verbis: ὡς καὶ δὲ μοι Γαλιλαῖος ἐπέτυχεν ἀναβαλὼν πύλας, ἐπὶ τὴν πόλιν, εἰς τὸ πρῶτον ὕψος, ἀερωαμένης, καὶ τὰ κελύφη ἐμαθεν, &c. RIG.

A Denuntio tibi ante Deum, ^a qui vivificat omnia, & Jesum Christum, qui testatus est sub Pontio Pilato bonam confessionem, custodias præceptum. Quod autem præceptum, & quæ denuntiatio? Ex supra & infra scriptis intelligetur; non nescio quid subostendi hoc dicto de remotiore doctrina, sed potius inculcari de non admittenda alia præter eam, quam audierat ab ipso: & puto palam: Coram multis, inquit, testibus. Quos multos testes, si nolunt, Ecclesiam intelligi, nihil interest, quando nihil tacitum fuerit, quod sub multis testibus proferebatur. Sed nec quia voluit illum hæc fidelibus hominibus demandare, qui idonei sint & alios docere; id quoque ad argumentum occulti alicujus Evangelii interpretandum est. Nam cum dicit, Hæc, de eis dicit, de quibus in præsentī scribebat: de occultis autem, ut de absentibus apud conscientiam, non hæc, sed illa dixisset. Porro consequens erat, ut cui demandabat evangelii administrationem, non passim, nec inconsiderate administrandam, adjiceret secundum Dominicam vocem, ne margaritam porcis, & sanctum canibus jactaret. Dominus palam edixit, sine ulla significatione alicujus tecti sacramenti. Ipse præceperat, si quid in tenebris & in abscondito audissent, in luce & in tectis prædicarent. Ipse per similitudinem præfiguraverat, ^b ne unam mnām, id est unum verbum ejus, sine fructu in abdito reservarent. Ipse docebat, lucernam non sub modium abstrudi solere, sed in candelabrum constitui, ut luceat omnibus qui in domo sunt. Hæc Apostoli, aut neglexerunt, aut minime intellexerunt, si non adimpleverunt abscondentes aliquid de lumine, id est, de Dei verbo, & Christi sacramento. Neminem quod scio verebantur, non Judæorum vim, non ethnicorum: quo magis utique in Ecclesia libere prædicabant, qui in synagogis & in locis publicis non tacebant. immo neque Judæos convertere, neque ethnicos inducere potuissent, nisi quod credi ab eis volebant, ordine exponerent. multo magis jam credentibus Ecclesiis nihil subtraxissent, quod aliis paucis seorsum demandarent. Quamquam etsi quædam inter domesticos, ut ita dixerim, differebant, non tamen ea fuisse credendum est, quæ aliam regulam fidei superducerent, ^c diversam & contrariam illi, quam catholice in medium proferebant: ut alium Deum in Ecclesia dicerent, alium in hospitio: aliam Christi substantiam designarent in aperto, aliam in secreto: aliam spem resurrectionis apud omnes annuntiarent, aliam apud paucos: cum ipsi obsecrarent in epistolis suis, ut idipsum & unum loquerentur omnes, & non essent schismata & dissensiones in Ecclesia, quia sive Paulus, sive alii, eadem prædicarent. Alioquin meminere, ^d Sit sermo vester, est, est: non, non: quod amplius, hoc a malo est, ne scilicet evangelium in diversitate tractarent. ^e Si ergo incredibile est, vel ignorasse Apostolos plenitudinem prædicationis, vel non omnem ordinem regulæ omnibus edidisse, videamus ne forte Apostoli quidem simpliciter & plene, Ecclesiæ autem suo vitio aliter acceperint quam Apostoli proferebant. Omnia ista scrupulositatis incitamenta invenias prætendi ab hæreticis. Tenent correptas ab Apostolo Ecclesias. O insensati Galatæ, quis vos fascina- vit? & Tam bene currebatis, qui vos impedit? ipsumque principium, Miror quod sic tam cito transferimini ab eo qui suos vocavit in gratia, ad aliud evangelium. item ad Corinthios scriptum, quod essent adhuc carnales, qui lacte educarentur, nondum idonei ad pabulum; qui putarent se scire aliquid, quando nondum scirent quemadmodum scire oporteret. Cum

XXVI.

XXVII.

D d 2

correptas

^a Qui vivificat omnia. Ex usu græco ζωοποιεῖν: alii codices habent, qui justificat, veluti ac si haberetur δικαιώματα LE PR.

^b Ne unam mnām. Adnotat hic Macereus mnām sive minam, valuisse 10. coronatos, quod ex Budæo sumpsit. Plin. lib. 21. cap. 27. mna, inquit, quam nostri minam dicunt, pendet drachmas atticas centum. Videtur vero uterque Evangelista & Lucas qui μνὰ legit, & Matthæus, qui talentum, non pro certo aliquo genere nummorum intellexisse, sed in genere; quum talentum, eodem Budæo teste, 60. mnas valuerit, quæ 60. coronatos valent. PAM.

^c Diversam & contrariam illi, quam catholice in medium proferebant. Ita scribitur in antiquis exemplaribus. Sed arbitror verius scribi adverbialiter, Catholice hoc est, in Ecclesia. Ait enim, Apostolos non aliam regulam domesticæ, sive in hospitio tradidisse, aliam catholice, sive in Ecclesia: neque aliam in secreto, aliam in aperto. Sic libro de Fuga, Persecutionem catholice fieri dicit, quum Ecclesia non ex parte, sed omnis & universim concutitur, vexatur. Sic lib. 11. adversus Marcionem, Catholicam bonitatem, toto orbe diffusam. Et lib. 14. Catholicam Hierusalem, pro universa Ecclesia Christiana. Sic etiam profani scriptores Catholica dixere, universalis, ut Plinius, Catholica siderum errantium, & Catholica fulgurum. RIG.

^d Sit sermo vester, Est est, Non non.) Christi verba sunt, Matth. 5. verantis jurare, atque omni quidem modo, sive per cælum, sive per terram, sive per caput. Sit autem sermo vester, inquit, Est est, Non non. Quæ verba etsi generaliter ad Judæorum turbam, non specialiter ad illos xii. dicta sunt; nihilominus tamen etiam discipulos, sive Apostolos, iisdem verbis admonitos fuisse ait Septimius noster, ne

scilicet Evangelium in diversitate tractarent. Sed quid ad Evangelii tractationem formula adfirmandi, Est est; aut negandi, Non non? Sane hoc sensisse videtur Septimius, Christum non simplicem adfirmandi negandive formulam præscripsisse, verum hoc etiam significasse, omnium quidem Christianorum sermones, multo autem magis Apostolorum, præcipua veritatis sinceritate commendari, si nihil in se habeant quæsitæ subtilitate dubium, nihil in ancipitem defensionem retortum: Neque ille dicat, Est; ille, Non: sed omnes pariter, Est, est: Non, non. Neque vero permisceant unquam Est & Non: sed liquido dicant, Esse quod est, & non esse, quod non est. Nam quod amplius est, quod præterea artificiose adtrexitur, a Maligno esse, Dolum esse, aut proximum dolo. Hoc sensu locus iste tractatus etiam lib. de Carne Christi, & adversus Praxean. Idem.

^e Si ergo incredibile est. Attingit notam veræ & apostolicæ doctrinæ, quæ est antiquissima nota ecclesiæ; ideo ait incredibile est ignorasse Apostolos, quasi dicat: Illa est antiquissima doctrina, quam Apostoli scierunt; reliquæ novellæ sunt omnes & adulteræ, ut quas Apostoli ignorarunt, ideo infra cap. 3. Tamen in eadem fide conspirantes, &c. Quia videlicet doctrinam retinent, qui in eadem fide conspirant, quam Apostoli retinuerunt, quasi consanguinei sint Apostolis. Unde Sozomenus lib. 7. laudat Theodosium qui principes sectarum jussit conveniri, deinde petiit, an existimarent antiquos Patres, qui ecclesiam rexerant, ante diffidium illud quod de religione ortum fuerat, recte consensisse, & vere sanctos & apostolicos fuisse: quod cum illi concessissent, subjunxit rationem, qua compesceret hæreticos, hanc scilicet. Examinemus ergo doctrinam vestram ad illorum scripta: & si cum illis consenserit retineatur, sin minus abjiciatur. LAC.

correptas Ecclesias opponunt, credant emendatas, sed & illas recognoscant, ^a de quarum A fide & scientia & conversatione Apostolus gaudet, & Deo gratias agit: quæ tamen hodie
 xxviii. cum illis correptis unius institutionis jure miscent. Age nunc, omnes erraverint; deceptus sit & Apostolus de testimonio reddendo; nullam respexerit Spiritus sanctus, uti eam in veritatem deduceret, ad hoc missus a Christo, ad hoc postulatus de Patre, ut esset doctor veritatis: neglexerit officium, Dei villicus, Christi vicarius, sinens Ecclesias aliter interim intelligere, aliter credere, quod ipse per Apostolos prædicabat: ecquid verisimile est, ut tot ac tantæ in unam fidem erraverint? ^b nullus inter multos eventus unus est. exitus variasse debuerat error doctrinæ Ecclesiarum. ceterum, quod apud multos unum invenitur, non est
 xxix. erratum, sed traditum. Audeat ergo aliquis dicere illos errasse qui tradiderunt? ^c Quoquomodo sit erratum; tamdiu utique regnavit error, quamdiu hæreses non erant. Aliquos Marcionitas & Valentinianos liberanda veritas expectabat: interea perperam evangelizabatur, B perperam credebatur, tot millia millium perperam tincta, tot opera fidei perperam administrata, ^d tot virtutes, tot charismata perperam operata: tot sacerdotia, ^e tot ministeria perperam functa: tot denique martyria perperam coronata. aut si non perperam, nec in vacuum, quale est ut ante res Dei current, quam cujus Dei notum esset? ante Christiani, quam Christus inventus? ante hæresis, quam vera doctrina? Sedenim in omnibus veritas imaginem antecedit: post rem similitudo succedit. ceterum, satis ineptum, ut prior in doctrina hæresis habeatur; vel quoniam ipse est quæ futuras hæreses cavendas prænuntiabat. Ad ejus doctrinæ Ecclesiam scriptum est, immo ipsa doctrina ad Ecclesiam scribit: Etsi Angelus de
 xxx. cœlo aliter evangelizaverit citra quam nos, anathema sit. Ubi tunc Marcion, Ponticus nauclerus, Stoicæ studiosus? Ubi Valentinus Platonice sectator? Nam constat illos, neque adeo olim fuisse, Antonini fere principatu, & ^f in Catholicæ primo doctrinam credidisse ^g apud C Ecclesiam Romanensem, sub episcopatu ^h Eleutherii benedicti, donec ob inquietam semper eorum curiositatem, ⁱ quam fratres quoque vitabant, ^k semel & iterum ejecti, Marcion quidem cum ducentis sesteritiis quæ Ecclesiæ intulerat, novissime in perpetuum discidium relegati, venena doctrinarum suarum disseminaverunt. Postmodum idem Marcion ^l poenitentiam confessus, ^m cum conditioni datæ sibi occurrit, ita pacem recepturus, ⁿ si ceteros quos perditioni erudisset, Ecclesiæ restitueret, morte præventus est. Oportebat enim hæreses esse. nec tamen ideo bonum hæreses, quia eas esse oportebat. Quasi non & malum oportuerit esse. nam & Dominum tradi oportebat, sed vix traditori: nequis etiam hinc hæreses defendant. Si & Apellis stemma retractandum est, tam non vetus & ipse quam Marcion institutor & præformator ejus: sed lapsus in feminam desertor ^o continentie Marcionensis, ab oculis sanctissimi magistri Alexandriam secessit. inde post annos regressus non melior, nisi tantum qua jam non Marcionites, in alteram feminam impegit, illam virginem Philumenen, quam supra edidimus, postea vero immane prostibulum & ipsam, cujus energemate circumventus, quas ab ea didicit Phanerozeis scripsit. Adhuc in seculo supersunt qui meminerint eorum, etiam proprii discipulos & successores ipsorum, ne se posteriores negare possint. Quamquam & de operibus suis, ut dixit Dominus, revincuntur. Si enim Marcion novum Testamentum a vetere separavit, posterior est eo quod separavit, quia separare non posset, nisi quod unitum fuit. unitum ergo ante quam separaretur, postea separatum, posteriorem ostendit separatorem. Item Valentinus, aliter exponens, & sine dubio emendans, hoc omni-

^a De quarum fide & scientia, & convers. De fide quidem & dilectione, quam hic conversationem vocat, commendat Apostolus Romanos, Ephesios, Philipenses, suarum epistolarum initio. De scientia vero peculiariter Romanos, ad quos ait cap. 15. Quoniam & ipsi pleni estis dilectione, repleti omni scientia, PAM.

^b Nullus inter multos eventus unus est. Casus in multos dispersus non uno eodemque modo ab omnibus excipitur. RIG.

^c Quomodo sit erratum. Possum autem optima ratione idipsum nostri temporis Aristarchis respondere, qui hætenus errasse ecclesiam non verentur dicere. Si aliquos Lutheranos aut Calvinistas aut Anabaptistas, liberanda veritas expectabat, &c. PAM.

^d Tot virtutes, tot Charismata. Nulla hic de virtute aut charitate mentio, sed de potestate edendi miracula, & Spiritus sancti donis. ALBASP.

^e Tot ministeria perperam functa. In codice Agobardi legitur, Tot mysteria perperam functa. Quod rectum esse non puto. RIG.

^f In catholica primo doctrinam credidisse. Hæc scriptura est codicis antiquissimi. Doctrinam Catholicæ, nempe Ecclesiæ. Doctrinam toto orbe Christiano, id est, universa Ecclesia Christiana receptam; Catholicæ nomine ab hæreticorum doctrina distinctam. Etenim apud Christianos hæresis vocatur, quod est alicui libitum credere adversus conscientiam fidemve publicam, seu communem gentium Christianarum sententiam. Idem.

^g Apud Ecclesiam Romanensem sub episcopatu Eleutherii.]

Sic habet vetus exemplar, & veterum Auctorum, atque in primis istius scripta etiam cum hallucinationibus suis representari interest. neque solet Septimius exactissime reddere quæ ab Auctoribus sumit. Idem.

^h Eleutherii benedicti. Etiam dum viverent, benedicti vocabantur, De pudic. Benedictus Papa concionaris. ALBASP.

ⁱ Quam fratres quoque vitabant. Sic omnino est in exemplari, ut sit sensus, Eorum curiositatem etiam plebi Christianæ odiosam fuisse, ut jam communi Fratrum voto pellerentur, cum ab Episcopo sunt ejecti. In recentioribus libris legitur: Quam fratres quoque vitabant. Quod non sine ratione prætulerim. RIG.

^k Semel & iterum ejecti. Qui scilicet accepta poenitentia perfide & inconstanter uterentur. Cujusmodi aliquid significare videtur etiam Irenæus, ubi de Cerdone hæretico. Idem.

^l Poenitentiam confessus. Id est cum publice testatus esset se poenitere. ALBASP.

^m Cum conditioni datæ sibi occurrit. Cum in eo esset, ut datæ sibi conditioni satisfaceret. Cum aggreditur satisfacere conditioni. RIG.

ⁿ Si ceteros quos perditioni. Facilius in Ecclesiam hæretici quam peccatores revocabantur, verum hæresiarchæ non aliter pace donabantur, quam si ceteros quos corruperant ecclesiæ reddere niterentur. D. Cypr. ep. ad Ant. de Troph. Euseb. lib. 6. c. 35. ALBASP.

^o Continentiæ Marcionensis. Non quod continenter viveret Marcio, profligaris enim erat moribus, sed quod nuptias prohiberet. LE PR.

A no quicquid emendat, ut mendosum retro, antèius fuisse demonstrat. Hos ut insigniores & frequentiores adulteros veritatis nominamus. Ceterum & Nigidius nescio quis, & Hermogenes, & multi alii qui adhuc ambulant pervertentes vias Dei, ostendant mihi ex qua auctoritate prodierunt. Si alium Deum prædicant, quomodo ejus Dei rebus & litteris & nominibus utuntur adversus quem prædicant? si eundem, quomodo aliter? ^a Probent se novos Apostolos esse: dicant Christum iterum descendisse, iterum ipsum docuisse, iterum crucifixum, iterum mortuum, iterum resuscitatum: ^b sic enim Apostolos solet facere, dare illis præterea virtutem eadem signa edendi, quæ & ipse. ^c Volo igitur & virtutes eorum proferri; nisi quod agnosco maximam virtutem eorum, qua Apostolos in perversum æmulantur. illi ^d enim de mortuis vivos faciebant, isti ^e de vivis mortuos faciunt. Sed ab excessu, ^f re- XXXI.
vertar ad principalitatem veritatis, & posteritatem mendacitatis disputandam, ex illius quoque parabolæ patrociniò, quæ bonum semen frumenti a Domino seminatum ^g in primore constituit, avenarum autem sterilis feni adulterum ab inimico diabolo postea superducit. Proprie enim doctrinarum distinctionem figurat, quia & alibi verbum Dei seminis similitudo est. Ita ex ipso ordine manifestatur, id esse Dominicum & verum, quod sit prius traditum: id autem extraneum & falsum, quod sit posterius immissum. Ea sententia manebit adversus posteriores quasque hæreses, quibus nulla constantia de conscientia competit ad defendendam sibi veritatem. Ceterum, si quæ audent interficere se ætati Apostolicæ, ut ideo videan- XXXII.
tur ab Apostolis traditæ, quia sub Apostolis fuerunt, possumus dicere: Edant ergo origines Ecclesiarum suarum: evolvant ordinem episcoporum suorum, ita ^h per successiones ab initio decurrentem, ut primus ille episcopus aliquem ex Apostolis, vel Apostolicis viris, qui tamen cum Apostolis perseveraverit, habuerit auctorem & antecessorem. ⁱ Hoc enim modo Ecclesiæ Apostolicæ ^k census suos deferunt: ^l sicut Smyrnæorum Ecclesia Polycarpum ab Joanne conlocatum refert: ^m sicut Romanorum, ⁿ Clementem a Petro ordinatum itidem. perinde utique & ceteræ exhibent quos ab Apostolis in episcopatum constitutos Apostolici seminis traduces habeant. Confringant tale aliquid hæretici. Quid enim illis post blasphemiam illicitum est? Sed etsi confinxerint, nihil promovebunt. Ipsa enim doctrina eorum cum Apostolica comparata, ex diversitate & contrarietate sua pronuntiabit, neque Apostoli alicujus auctoris esse, neque Apostolici: quia sicut Apostoli non diversa inter se docuissent, ita & Apostolici non contraria Apostolis edidissent. nisi illi qui ab Apostolis didicerunt, aliter prædicaverunt. Ad hanc itaque formam probabuntur ab illis Ecclesiis, quæ licet nullum ex Apostolis, vel Apostolicis, auctorem suum proferant, ut multo posteriores, quæ denique quotidie instituuntur: tamen in eadem fide conspirantes, non minus Apostolicæ deputantur, ^o pro consanguinitate doctrinæ. Ita omnes hæreses ad utramque formam nostris Ecclesiis provocatæ, probent se quaqua putant Apostolicas. Sed adeo nec sunt: nec probare possunt quod non sunt: nec recipiuntur in pacem & communicationem ab Ecclesiis

^a Probent se novos Apostolos esse, dicant Christum iterum descendisse.) Optatus lib. 111. At numquid est aliter redemptor? Qui Propheta nuntiaverunt alterum esse venturum? Quis Gabriel iterum ad alteram Mariam locutus est? Quæ virgo iterum peperit? Quis virtutes novas aut alteras fecit? RIG.

^b Sic enim Apostolos solet facere.] Hæc depravata esse testantur reliquiæ veri, quas nobis servavit Agobardi exemplar. Eæ sunt hujusmodi: Sic enim Apostolus descripsit. Solet facere. dare præterea virtutem eadem signa edendi quæ & ipse. Superflua sunt, hæc, Solet facere. Quæ si auferantur, residuum erit sincerum. Si eundem, inquit, Deum prædicant, cujus rebus & litteris & nominibus utuntur Christiani, probent se novos Apostolos esse; atque adeo dicant Christum iterum descendisse, iterum ipsum docuisse, iterum crucifixum, iterum mortuum, iterum resuscitatum. Sic enim Apostolus descripsit. Dicant præterea Christum dare iterum virtutem eadem signa edendi, quæ & ipse. Volo igitur & virtutes eorum proferri, &c. Idem.

^c Volo igitur & virtutes eorum proferri.) Virtutes, &c. Idem.

^d De mortuis vivos faciebant, isti de vivis, &c. Id Calvinò contigisse Genevæ restatur in ejus vita Bolsecus, ut scilicet de vivo mortuum redderet. Illud enarrat multis Belarminus de notis eccl. cap. 14. lib. 4. contr. 1. 2. LE PR.

^e De vivis mortuos faciunt.] Fidelium infirmiores evolvunt. Sic lib. de Scorpiace. Atque ita semel infirmitas quæ percussa est, sauciata fide vel in hæresim, vel in seculum exspirat. RIG.

^f Revertar ad principalitatem veritatis, & posteritatem mendacitatis.] Principalitatem dicit, quod statim a principio fuit; Posteritatem, quod postea subrepsit. Idem.

^g In primore constituit.] Sic habet exemplar. & rectum est. Idem.

^h Per successiones. Nihil clarius in tota veterum doctrina, successione Rom. Pontificum, cujus rei rationem discas a S. Epiphaniò hæ. 27. quæst. Carpocratianorum. LE PR.

ⁱ Hoc enim modo Ecclesiæ Apostolicæ census suos deferunt.) Census suos, hoc est, origines suas. Sic lib. 1. adversus Marcionem, Apostolici census Ecclesiam dixit. & libro de Monogamia, Census noster transfertur in Christum. RIG.

^k Census suos deferunt. Interpretes hic per census, auctoritatem atque dignitatem, intelligendam esse censent; Ego vero originem significari, ut ex variis locis & hisce verbis omne genus ad originem suam censeatur, licet colligere: adv. Marc. lib. 4. c. 5. quarum si censum requiras. ALBASP.

^l Sicut Smyrnæorum, &c.] Irenæus lib. 3. Polycarpum ab Apostolis in ea quæ est Smyrnæorum ecclesia constitutum fuisse tradit. RIG.

^m Sicut Romanorum Clementem.) Hieronymus catal. script. eccl. Clemens quantus post Petrum Romæ episcopus. Siquidem secundus Linus fuit, & tertius Cletus, tamen plerique Latinorum secundum post Petrum Apostolum putent fuisse Clementem. Irenæus sic tradiderat, beatos apostolos Lino episcopatum administrandæ ecclesiæ commendasse, successisse autem Lino Anacleto, post eum tertio loco ab Apostolis episcopatum Clementi delatum. Idem.

ⁿ Clementem a Petro ordinatum.] Quasi etiam vivente Petro episcopatum Romæ gesserit Clemens, & apostolis apostolatu suo fungentibus, viri apostolici passim in varios episcopatus fuerint tributi. Et tamen post passionem Domini statim Jacobum Apostolum fratrem domini ab ipsis apostolis Hierosolymorum episcopum fuisse constitutum legimus, Petro jam apostolatum principaliter exercente. Hoc vero sic evenisse ait Chrysostomus, propterea quod Petrum Christus ordinasset διδάσκαλον & οἰκονομῆν; hom. in Joan. cap. 21. Hic Tertulliani locus aperte indicat non esse Tertulliani versum, unde nonnulli successiones episcoporum Romanorum constitui certo posse arbitrantur. Idem.

^o Pro consanguinitate doctrinæ.] Consanguineæ sunt doctrinæ quæ ab uno eodemque auctore sunt traditæ, quasi ab uno parente. Sic ipse lib. 1. de Cultu fem. Consanguineas materias dixit. Sic Chalcedius, Domesticas & consanguineas rationes. RIG.

xxxiii. Ecclesiis quoquo modo Apostolicis. scilicet, ^a ob diversitatem sacramenti, nullo modo Apostolica. Adhibeo super hæc, ipsarum doctrinarum recognitionem, quæ tunc sub Apostolis fuerunt, ab iisdem Apostolis & demonstratæ & dejeratæ. Nam & sic facilius traducuntur: dum aut jam tunc fuisse deprehenduntur, aut ex illis quæ jam tunc fuerunt, semina sumpsisse. Paulus in prima ad Corinthios, notat negatores & dubitatores resurrectionis. hæc opinio propria Sadducæorum. partem ejus usurpat Marcion, & Apelles, & Valentinus, & si qui alii resurrectionem carnis infringunt. Et ad Galatas scribens, invehitur in observatores & defensores circumcisionis & legis: Hebionis hæresis est. Timotheum instruens, nuptiarum quoque interdictores suggillat: ita instituunt Marcion & Apelles ejus secutor. Æque tangit eos, qui dicerent factam jam resurrectionem: id de se Valentiniani adseverant. Sed & cum genealogias indeterminatas nominat, Valentinus agnoscitur: apud quem Æon ille nescio qui novi & non unius nominis, generat e sua Charite Sensum & Veritatem: & hi æque procreant duos, Sermonem & Vitam, dehinc & isti generant Hominem & Ecclesiam. ^b estque hæc prima ogdoas æonum. exinde decem alii, & duodecim reliqui æones miris nominibus oriuntur, in meram fabulam triginta æonum. Idem Apostolus, cum improbat elementis fervientes, aliquid Hermogenis ostendit, qui materiam non natam introducens, Deo non nato eam comparat, & ita matrem elementorum deam faciens, potest ei servire quam Deo comparat. Joannes vero in Apocalypsi idolothyta edentes & stupra committentes jubetur castigare. Sunt & nunc alii Nicolaitæ, Caiana hæresis dicitur. At in epistola eos maxime antichristos vocat, qui Christum negarent in carne venisse, & qui non putarent Jesum esse Filium Dei. Illud Marcion, hoc Hebion vindicavit. Simonianæ autem magiæ disciplina angelis serviens, C utique & ipsa inter idololatrias deputabatur, & a Petro Apostolo in ipso Simone damnabatur. xxxiv. Hæc sunt, ut arbitror, genera doctrinarum adulterinarum, quæ sub Apostolis fuisse, ab ipsis Apostolis discimus: & tamen nullam invenimus institutionem, inter tot diversitates perversitatum, quæ de Deo creatore universorum controversiam moverit. ^c Nemo alterum Deum ausus est suspicari. Facilius de Filio quam de Patre hæsitabatur, donec Marcion præter creatorem alium Deum solius bonitatis induceret: Apelles creatorem angelorum nescio quem gloriosum superioris Dei, faceret Deum legis & Israelis, illum igneum affirmans: Valentinus æonas suos spargeret, & unius æonis vitium in originem deduceret Dei creatoris. His solis, & his primis revelata est veritas divinitatis. majorem scilicet dignationem, & plenior gratiam a diabolo consecutis, qui Deum sic quoque voluerit æmulari, ut de doctrinis venenorum, quod Dominus negavit, ipse faceret discipulos super magistrum. Eligant igitur sibi tempora universæ hæreses, quæ quando fuerint, dummodo intersit quæ quando, dum de veritate non sint. utique quæ ab Apostolis nominatæ non fuerunt, sub Apostolis fuisse non possunt. si enim fuissent, nominarentur & ipsæ, ut & ipsæ coercendæ. quæ vero sub Apostolis fuerunt, in sua nominatione damnantur. Sive ergo eadem nunc ^d sunt aliquanto expolitiores, quæ sub Apostolis rudes, habent suam exinde damnationem: sive aliæ quidem fuerunt, aliæ autem postea abortæ, quiddam ex illis usurpaverunt, ^e habendo cum eis consortium prædicationis, habeant necesse est etiam consortium damnationis; præcedente illo sine supradicto posteritatis, quo etsi nihil de damnationis participarent, de ætate sola præjudicarentur: tanto magis adulteræ, quanto nec ab Apostolis nominatæ. Unde firmiter constat, xxxv. has esse, quæ adhuc tunc nuntiabantur futuræ. His definitionibus provocatæ a nobis & revictæ hæreses omnes, sive quæ postæræ, sive quæ coætaneæ Apostolorum, dummodo diversæ: sive generaliter, sive specialiter notatæ ab eis, dummodo prædamnatæ; audeant respondere & ipsæ aliquas ejusmodi præscriptiones adversus nostram disciplinam. Si enim negant veritatem ejus, debent probare illam quoque hæresin esse, eadem forma revictam, qua ipsæ revincuntur: & ostendere simul ubinam quærenda sit veritas, quam apud illas non esse jam constat. Posterior nostra res non est. immo omnibus prior est: hoc erit testimonium veritatis,

ubique

^a Ob diversitatem sacramenti. Similiter ab interpretum sententia recedam, cum ajunt per sacramentum intelligi sacramentum, quod fideles paulo antequam lavarentur, in limine ecclesiæ dicerent. Nam sacramentum sexcentis pœne locis pro fide ac religione Christiana accipitur. ALBASP.

^b Estq. hæc prima ogdoas Æonum.] Sic liber Ursini. Et in Indiculo hæreticorum, quem Hieronymo tribuunt, Et hæc primogenita ogdoas, radix & substantia universitatis. RIG.

^c Nemo alterum Deum, &c. Hæreticorum provectum [inquit Quintinus] sive progressum vides, de quibus illud e philosophica schola dicitur quam verissime, Parvus error in principio, maximus est in fine. Bis in synodo Gangrensi declarare conabamur, vulpes istas invicem caudis colligari, scilicet, unius alicujus hæreseos reum, paulatim fieri reum cæterarum, totumque demum comburi; sunt enim concatenatæ. PAM.

^d Sunt aliquanto expolitiores. Audis [inquit Quintinus] hæreses rudes primum, deinde factas expolitiores. Ab annis 40. sic etiam novari cœperunt hæreses, ut quanto quis in

Græcitate, & Latinitate nescio qua peritior extiterit hæreticus, Tanto plausibilior atque receptior fuerit. Pure, & terse, & munde loquitur. Inde sectatores istius eloquentiæ colligunt. Ergo pura, tersa, munda, est hæresis. Admodum reprehensibile est graves etiam Theologos istis facundiæ humanæ verbis, & elegantioribus efferris. Num bona sit dictio, quærunt. Atqui meminisse nos oportet, quod nulla est in aliquo Christiano bona dictio, quæ pariter non sit in Christo Jesu benedictio. Bonas istas dictiones, & Rhetoricones relinquamus Cresconii Grammaticis, ut fecit Augustinus. Sacra sincere tractantibus non conveniunt, ut neque matronæ cerussa, neque bovi cæroma. Idem.

^e Habendo cum eis consortium. Gelasius primus, [inquit idem Quint.] Afer, etiam simile cum Tertulliano scribit, inquiens: Quicumque in hæresim semel damnatus labitur, ejus damnatione seipsum involvit, 24. q. 1. c. 1. Eodem pertinent definitiones Concilii Chalcedonensis & aliorum, ubi expresse cavetur, de semel definitis amplius dubitare non licere, sed cum illis quorum sectantur hæresin, esse condemnandos, & participationem uti loquitur auctor, cum

A ubique occupantis principatum. ab Apostolis utique non damnatur. immo defenditur: hoc erit indicium proprietatis. Quam enim non damnant, qui extraneam quamque damnaverunt, suam ostendunt, ideoque & defendunt. Age jam qui voles curiositatem melius exercere in negotio salutis tuæ, ^a percurre Ecclesias Apostolicas, apud quas ^b ipsæ adhuc cathedræ Apostolorum suis locis præsent, apud quas ^c ipsæ authenticæ litteræ eorum recitantur, sonantes vocem, & ^d repræsentantes faciem uniuscujusque. Proxima est tibi Achaia? habes Corinthum. Si non longe es a Macedonia, habes Philippos, habes Thessalonicenses. Si potes in Asiam tendere, habes Ephesum. Si autem Italiæ adjaces, habes Romam, ^e unde nobis quoque auctoritas præsto est. ^f Ista quam felix Ecclesia! ^g cui totam doctrinam Apostoli cum sanguine suo profuderunt: ^h ubi Petrus passioni Dominicæ adæquatur; ubi **B** Paulus Joannis exitu coronatur: ubi Apostolus Joannes posteaquam in oleum igneum demersus, nihil passus est, in insulam relegatur: ⁱ videamus quid didicerit, quid docuerit, cum Africanis quoque Ecclesiis contesserat. Unum Deum novit, creatorem universitatis, & Christum Jesum ex virgine Maria filium Dei creatoris, & carnis resurrectionem: Legem & Prophetas cum Evangelicis & Apostolicis litteris miscet, & inde potat fidem: eam ^k aqua signat, ^l sancto Spiritu vestit, eucharistia pascit, martyrium exhortatur, & ita adversus hanc institutionem neminem recipit. Hæc est institutio, non dico jam quæ futuras hæreses prænuntiabat, sed de qua hæreses prodierunt. Sed non fuerunt ex illa, ex quo factæ sunt adversus illam. Etiam de olivæ nucleo mitis & optimæ & necessariæ asper oleaster oritur, ^m etiam de papavere ficus gratissimæ & suavissimæ ventosa & vana caprificus exsurgit. Ita & hæreses de nostro frutice, non nostro genere, veritatis grano, sed mendacio silvestres. Si hæc ita se habent, ut veritas nobis adjudicetur, quicumque in ea regula incedimus, quam Ecclesia ab Apostolis, Apostoli a Christo, Christus a Deo tradidit, constat ratio propositi nostri, definientis non esse admittendos hæreticos ad ineundam de scripturis provocationem, quos sine scripturis probamus ad scripturas non pertinere. Si enim hæretici sunt, Christiani esse non possunt, non a Christo habendo quod de sua electione sectati hæreticorum nomina admittunt. Ita non Christiani, nullum jus capiunt Christianarum litterarum. ad quos merito dicendum est, Qui estis? quando, & unde venistis? quid in meo agitis, non mei? quo denique Marcion jure silvam meam cædis? qua licentia Valentine fontes meos transvertis? qua potestate Apelles limites meos commoves? mea est possessio. quid hic ceteri ad voluntatem vestram seminatis & pascitis? mea est possessio, olim possideo, prior possideo, habeo origines firmas, ab ipsis auctoribus quorum fuit res. ego sum heres Apostolorum. sicut caverunt testamento suo, sicut fidei commiserunt, sicut adjuraverunt, ita teneo. vos certe exheredaverunt.

damnatis hæresibus, id est, uti interpretatur Quintinus jam damnatis, ut fictitium, quod fictum est, donatitium, dedititium, conductitium. PAM.

a Percurre Ecclesias Apostolicas.] Hoc etiam præcipit Augustinus lib. 11. de doctrina Christi. cap. 8. In canonicis, inquit, scripturis, Ecclesiarum catholicarum quamplurimum auctoritatem sequamur; inter quas sane illæ sunt, quæ Apostolicas sedes habere & epistolas accipere meruerunt. RIG.

b Ipsæ adhuc cathedræ Apostolorum suis locis præsent.] Sic habet exemplar Agobardi. non ut vulgo, præsentur. Et est sane venerationis argumentum, ipsas adhuc cathedras Apostolorum suis locis in memoriam & honorem Apostolorum prædesse, successoribus infra sedentibus. Sed verius, mea quidem sententia fuerit, Cathedras Apostolorum dici, principales Ecclesias; ab ipsis videlicet Apostolis constitutas; quæ adhuc ætate Tertulliani suis locis prædesse, tanquam aliarum matrices, qualis in Achaja Corinthus; in Macedonia, Philippi, Thessalonica; in Asia Ephesus; in Italia, Roma. Sequens ætas Episcoporum Cathedras nuncupavit, ὁ ὁνομασθέντων. Et paulatim Christiana simplicitas in hodiernæ sublimitatis fastigium. Idem.

c Ipsæ authenticæ litteræ eorum recitantur.] Lingua scilicet eadem qua fuerant ab Apostolis conscriptæ, sonantes vocem uniuscujusque. Sic ipse lib. de Monog. ad Græcum authenticum Pauli provocat. Idem.

d Repræsentantes faciem uniuscujusque.] Quantum scilicet imaginari fas est cogitantibus. Idem.

e Unde nobis auctoritas præsto est.] Sic lib. 14. ad Marcionem, Quid etiam Romani de proximo sonent. Idem.

f Unde nobis quoque auctoritas.] Convincent hic locus hæreticos, qui universalem Pontifici Rom. auctoritatem adiungunt, ut intra Præfecti urbici jurisdictionem quæ intra C. L. clauderetur, adstringant. Dicam hac de re alio loco, moneo tantum infinitis in locis a SS. Patribus dictum, B. Petrum ordinatum fuisse & οἰκουμένης διδάσκαλον. ita Chrysost. hom. in cap. 21. Joan. Deinde synodus Chalcedon. aët. 16. ἡ ἐκκλησία ῥώμης πάντοτε ἔχει πρῶτον. Ecclesia Romana primas semper tenuit. LE PR.

g Ista quam felix Ecclesia.] Sic omnino legitur in antiquissimo exemplari. Atque hæc jungenda sunt sequentibus:

Ista quam felix Ecclesia! videamus quid didicerit, &c. RIG.

g Cui totam doctrinam Apostoli cum sanguine suo profuderunt.] Totam doctrinam dicit, summam totius doctrinæ Christianæ, quam in martyrio pro Christi nomine fortiter obeundo consistere toties prædicat; ut videlicet animam illi tam bene merenti nostram reponamus, qui suam pro nobis, non immeritis tantum, verum & male meritis posuit ac prodegit. Idem.

h Ubi Petrus passionis Dominicæ.] Hæc sane Petrum Romam vidisse testantur, ut Paulum & Joannem, quorum hic etiam fit mentio. Omnes autem invicem adæquantur martyrii constantia. Tertull. hoc libro de præscript. hæ. Bene quod Petrus Paulo, & in martyrio adæquatur. Irenæus lib. 3. cap. 1. Petrum & Paulum Romæ evangelizasse & fundasse ecclesiam adserit. & cap. 3. magnificum ecclesiæ Rom. adscribit elogium. maximæ & antiquissimæ & omnibus cognitæ a gloriosissimis duobus Apostolis Petro & Paulo, Romæ fundatæ & constitutæ ecclesiæ. Idem.

i Videamus quid didicerit.] Hæc item scriptura est exemplaris. Sed præterea velim hæc quoque distingui, quemadmodum ibid. habentur. Videamus quid didicerit, quid docuerit. Cum Africanis quoque Ecclesiis contesseratur. Unum Deum Dominum novit creatorem in universitatem, & Christum Jesum, &c. Scripsi; Contesseratur, quamvis in exemplari postrema syllaba putri situ labefacta perierit. Verum suppleri potuit ex aliis codicibus antiquis, ad quorum fidem priores suas editiones adornavit Rhenanus, in quibus erat Contestatur. Denique P. Pithæus paginæ istius margini adscripserat legendum sibi videri, Contesseratur. RIG.

k Aqua signat.] Baptismo, fidei signaculo. Idem.

l Sancto Spiritu vestit.] Ipse, libro de Monog. Nos autem Jesus summus sacerdos & magnus Patris de suo vestiens (quia qui in Christo tinguntur, Christum induerunt) sacerdotes Deo Patri suo fecit. & lib. de Baptismo, Obfignatio baptismi, vestimentum fidei. Idem.

m Et jam de papavere ficus.] Ficus pomum dicere, etiam in Senatu Cato non dubitavit. Postea tamen inter Auctores Juris hæsitatum fuit, an pomorum appellatione venirent ficus. Grossos dici, & litteris quidem sacris minime ignoravit Septimius; sed Plinianæ descriptionis historiæ nonnihil a fructu differentes. Itaque maluit usurpare no-

verunt semper & abdicaverunt, ut extraneos, ut inimicos. Unde autem extranei & inimici A Apostolis hæretici, nisi ex diversitate doctrinæ, quam unusquisque de suo arbitrio, adversus
xxxviii. Apostolos aut protulit, aut recepit? Illic igitur & scripturarum & expositionum adulteratio deputanda est, ubi diversitas doctrinæ invenitur. Quibus fuit propositum aliter docendi, eos necessitas coegit aliter disponendi instrumenta doctrinæ. Alias enim non potuissent aliter docere, nisi aliter haberent per quæ docerent. Sicut illis non potuisset succedere corruptela doctrinæ sine corruptela instrumentorum ejus: ita & nobis & a nobis integritas doctrinæ non competisset sine integritate eorum, per quæ doctrina tractatur. Etenim quid contrarium nobis in nostris? quid de proprio intalimus, ut aliquid contrarium ei quod esset in scripturis deprehensum, detractio, vel adjectione, vel transmutatione remediaremus? Quod sumus, hoc sunt scripturæ ab initio suo: ex illis sumus, antequam aliter fuit; antequam a vobis inter- B polarentur. Cum autem omnis interpolatio posterior credenda sit, veniens utique ex causa æmulationis, quæ neque prior, neque domestica unquam est ejus quod æmulatur, tam incredibile est sapienti cuique, ut nos adulterum stilum intulisse videamur scripturis, qui sumus a principio & primi, quam illos non intulisse qui sunt & posteri & adversi. Alius manu scripturas, alius sensus expositione intervertit. ^a Neque enim si Valentinus integro instrumento uti videtur, non callidior ingenio, quam Marcion manus intulit veritati. Marcion enim exerte & palam ^b machæra, non stilo usus est: quoniam ^c ad materiam suam eadem scripturarum confecit. Valentinus autem pepercit: quoniam non ad materiam scripturas, sed materiam ad scripturas, excogitavit: & tamen plus abstulit, & plus adjecit, auferens proprietas singulorum quoque verborum, & adjiciens dispositiones non comparentium rerum, Erant ingenia de spiritalibus nequitia, cum quibus luctatio est nobis fratres; merito con- C templanda, fidei necessaria, ut electi manifestentur, ut reprobi detegantur. Et ideo habent vim, & in excogitandis instruendisque erroribus felicitatem: non adeo mirandam, quasi difficilem & inexplicabilem, cum de secularibus quoque scripturis exemplum præsto sit ejusmodi facilitatis. Vides hodie ex Virgilio ^d fabulam in totum aliam componi, materia secundum versus, versibus secundum materiam concinnatis, ^e denique Hosidius Geta ^f Medeam tragœdiam ex Virgilio plenissime exsuxit. meus quidem propinquus ex eodem poeta inter cetera stili sui otia Pinacem Cebetis explicuit. ^g Homero centones etiam vocari solent, qui de carminibus Homeri propria opera more centonario ex multis hinc inde compositis in unum sarciunt corpus. Et utique secundior divina litteratura ad facultatem cujusque materiæ. Nec periclitor dicere ipsas quoque scripturas sic esse ex Dei voluntate dispositas, ut hæreticis materias subministrarent, cum legam: Oportere hæreses esse, quæ sine scripturis esse
XL. non possunt. Sequetur, a quo intellectus interpretetur eorum quæ ad hæreses faciant? A diabolo scilicet, cujus sunt partes intervertendi veritatem, qui ipsas quoque res sacramento- D rum divinorum, idolorum mysteriis æmulatur. Tingit & ipse quosdam, utique credentes & fideles suos: ^h expositionem delictorum de lavacro repromittit; & si adhuc memini, ⁱ Mithra ^k signat illic in frontibus milites suos: celebrat & panis oblationem, & imaginem resurrectionis

men Papaveris, cui sane & forma & colore, & seminalibus granis, & lacte persimilis est nondum matura ficus. RIG.

^a Neque enim si Valentinus. Diversæ sunt, inquit Quintinus, istorum duorum hæresiarcharum sententiæ circa biblicas, & sanctas scripturas admittendas. Marcion de vetere testamento nihil recipiebat, & de novo quædam decerpserat, ac in duos libros descripserat, ex evangelio Lucæ, rejectis aliis, & ex aliquibus epistolis Pauli apostoli, refecans ex ipsis quidquid suæ non conveniebat. hoc est omnia sine dubio negare. PAM.

^b Machæra non stylo usus est. Machæra, cultrum græcis significat. Nam de instrumento sacro, acta Apostolorum, Apocalypsin, Evangelii Lucæ partem, & partem Paulinarum epistolarum refecat. RHEN.

^c Ad materiam suam eadem scripturarum confecit. Convenientius quidquam dici non potuit adversus recentiores hæreticos, quam hæc in Marcionem. eadem enim scripturarum in illis videas, sed variam atque pro libitu oscitantis aut imperiti homuncionis discrepantem. Quamvis enim Ecclesia toties canonicos libros numeraverit, ii tamen omnino surdi fiunt. Immo Calvinus lib. 1. inst. cap. 7. §. 1. 2. 4. scribit Ecclesiæ non esse judicare quilibet divinæ sint auctoritatis, sed hoc pertinere ad arcanum spiritus testimonium. Impias voces! Atque etiam seculo superiori cum in sacra synodo Tridentina inter patres deliberaretur quinam libri essent Canonici, audita fuit Franciscani cujusdam temeraria nescio an magis sacrilega vox, Ecclesiam scriptura sacra non indigere ad probanda dogmata Theologiamque scholasticam sufficere. Quis unquam hæreticorum tantum facinus concepit, quis prodidit? Is erat Fr. Ricardus de Mans qui veræ pietatis & litteraturæ imperitus, judicium suum ausus est temerarie interponere. LE PR.

^d Fabulam in totum. Est figura Græca, cum dicit, totum aliam, id est, secundum totum, vel in toto aliam. RHEN.

^e Denique Hosidius Geta.] Liber Agobardi, *Vosidius*: Ursini, *Osidius*. apud Dionem scribitur, *Τραγῶδες ὁ Ἰδριος Τέρας* legendum, Γ. *Osidos*. Fertur Senatus-consultum sub Claudio Cæs. factum CN. Hosidio Geta L. Vagellio Coss. erutum Neapoli anno Chr. M. DC.iii. adversus eos qui negotiandi causa emisissent quod ædificium, & ut diruendo plus adquirerent quam quanti emisissent, & cruentissimo genere negotiationis inimicissimam pace faciem inducerent ruinis domuum villarumque. RIG.

^f Medeam tragœdiam ex Virgilio plenissime exsuxit.] Ea tragœdia extat penes Cl. Salmasium, unde aliquot versus editi a P. Scriverio in Collectaneis veterum Tragicor. Idem.

^g Homero-centones. qui de carminibus Homeri propria opera.] Hujusce artis centonariæ vetus exemplum extat apud Irenæum lib. 1. adversus Hæres. Idem.

^h Expositionem delictorum.] Sic habet liber Agobardi. Expositionem dixit pro depositione. Atque ita etiam Cyprianus Epist. ad Jubajanum, *Peccata antiqua non exposuerit*, hoc est, non deposuerit. RIG.

ⁱ Mithra signat illic in frontibus.] Illic, in castris scilicet tenebrarum, seu Satanæ. Idem.

^k Signat in frontibus milites suos.] Emulatione scilicet signaculi jam ævo Tertulliani inter Christianos usitatissimi. Sic enim lib. de Corona, *Quacunque nos conversatio exercet, frontem crucis signaculo terimus*. Itaque adeo perfusorie adhiberi cœpit, ut etiam ii qui Circo non abstinebant, hujusce tamen signaculi religione teneri viderentur. *Quam multos enim*, inquit Augustinus, *hodie Fratres nostros cogitamus & plangimus ire in vanitates & insanias mendaces, negligere quo vocati sunt. qui si forte in ipso Circo aliqua ex causa exparvescant, continuo se signant, & stant illic portantes in fronte, unde abscederent, si hoc in corde portarent, &c.* ad Psal. 1. Ceterum opinari etiam liceat Mithram sive Sa-

A rectionis inducit, & ^a sub gladio redimit coronam. Quid? quod & summum Pontificem unius nuptiis statuit? habet & virgines, habet & continentes? ^b Ceterum si Numæ Pompilii superstitiones revolvamus, si sacerdotalia officia, insignia, & privilegia, si ^c sacrificalia ministeria, & instrumenta, & vasa ipsorum sacrificiorum, ac piaculorum & votorum curiositates consideremus, nonne manifeste diabolus ^d morositatem illam Judaicæ legis imitatus est? Qui ergo ipsa res, de quibus sacramenta Christi administrantur, tam æmulanter affectavit exprimere in negotiis idololatriæ, utique & idem & eodem ingenio gestit, & potuit instrumenta quoque divinarum rerum ^e & sanctorum Christianorum, sensum de sensibus, verba de verbis, parabolas de parabolis, profanæ & æmulæ fidei attemperare. Et ideo, neque a diabolo immissa esse spiritalia nequitia, ex quibus etiam hæreses veniunt, dubitare quis debet, neque ab idololatria distare hæreses, quum & auctoris & operis ejusdem sint, cujus & idololatria. Deum aut fingunt alium adversus Creatorem; aut si unicum Creatorem confitentur, aliter eum differunt, quam in vero est. Itaque omne mendacium quod de Deo dicunt, quodammodo genus est idololatriæ. Non omitam ipsius etiam conversationis hæreticæ descriptionem, quam futilis, quam terrena, quam humana sit; sine gravitate, sine auctoritate, sine disciplina; ut fidei suæ congruens. In primis quis cathecumenus, quis fidelis, incertum est: pariter adeunt, pariter audiunt, pariter orant: etiam ethnici si supervenerint, ^f sanctum canibus, & porcis margaritas, licet non veras, jactabunt. Simpliciter volunt esse prostrationem disciplinæ, cujus penes nos curam lenocinium vocant. pacem quoque passim cum omnibus miscent. Nihil enim interest illis, licet diversa tractantibus, dum ad unius veritatis expugnationem conspirent. Omnes timent, omnes scientiam pollicentur. Ante sunt perfecti cathecumeni, quam edocti. Ipsæ mulieres hereticæ, quam procaces! quæ audeant docere, contendere, exorcismos agere, curationes repromittere, forsitan & tingere. Ordinationes eorum temerariæ, leves, ^g inconstantes. nunc neophytos conlocant, nunc ^h seculo obstrictos, nunc apostatas nostros, ut gloria eos obligent, quia veritate non possunt. Nusquam facilius proficitur, quam in castris rebellium, ubi ipsum esse illic, promereri est. Itaque alius hodie Episcopus, cras alius: hodie Diaconus, qui cras Lector: hodie Presbyter, qui cras Laicus. nam & Laicis sacerdotalia munera injungunt. ⁱ De verbi autem administratione quid dicam; cum hoc sit negotium illis, non ethnicos convertendi, sed nostros evertendi? hanc magis gloriam captant, si stantibus ruinam, non si jacentibus elevationem operentur: quoniam & ipsum opus eorum non de suo proprio edificio venit, sed de veritatis destructione. Nostri suffodiunt, ut sua ædificent. ^k Adime illis Legem Moyse, & Prophetas, & creatorem Deum; accusationem eloqui non habent. Ita fit ut ruinas facilius operentur stantium ædificiorum, quam exstructiones jacentium ruinarum. Ad hæc solummodo opera humiles, & blandi, & summissi agunt. Ceterum, nec suis Præsidibus reverentiam noverunt. Et hoc est quod schismata apud hæreticos fere non sunt: quia cum sint, non parent. ^l Schisma est unitas ipsis. Mentior si non etiam a regulis suis variant inter se, dum unusquisque pro-

XLI.

LXII.

E c inde

tanam signasse in frontibus milites suos, æmulatione unctio- nis Christianæ. RIG.

^a Sub gladio redimit coronam.] Martyrii mimo. Quod pluribus explicavit sub finem operis De Corona. Idem.

^b Ceterum si Numæ Pompilii. Pulchra est hic annotatio, Audeberti Macerei, quam adeo ex Gallico idiomate transferendam duximus. Quidam, inquit, libro quodam non ita nuper excuso, cujus titulus: Brevis commentarius de signis sacris, sacrificiis & sacramentis a Deo institutis, a creatione mundi: nobis objicit, nostras ceremonias majori ex parte desumptas a Numa Pompilio, & proinde rejiciendas & subvertendas. Fefellit eum, inquit idem, quod non consideravit altitiam sui patris & magistri. Diabolus enim eas mutavit ex veteri testamento, & Numæ tradidit, ut per eas ab illo & suis honoraretur & adoraretur. Quod ad nos attinet, quibus ad manum est vetus illud testamentum, [etiam si omitamus traditionem Patrum] magis credibile est desumpsisse nos inde, quam e libris Pompilii. Interim etiam illud considerandum, quod talium ceremoniarum observatio Deo grata sit, quandoquidem eas tam studiose affectet & æmuletur Diabolus. PAM.

^c Sacrificalia ministeria.] Malim quod est in lib. Ursini, sacrificantium. RIG.

^d Morositatem illam Judaicæ Legis.) Morositatem dicit, morum & rituum Judaicorum scrupulositatem. Idem.

^e Et sanctorum Christianorum. Horum sensus ex iis quæ in cap. 44. sequuntur hauriendus est. Apostolorum autem Acta & Epistolæ vocat instrumenta sanctorum Christianorum. ALBASP.

^f Sanctum canibus. Nec ista quidem a nobis negligenter transibuntur, quibus eucharistiam existimamus intelligi, de qua libro de spectaculis ita loquitur, cap. 23. ex ore quo Amen in sanctum protuleris. Idem.

^g Inconstantes. Omnes Ecclesiastici cujuscunque tandem

essent ordinis, certis locis erant addicti, neque fiebant Episcopi, aut Sacerdotes, honoris aut vivendi gratia; sed pro loci aut populi necessitate, & usu ordinabantur. quibus uti non licebat alio convolare, & sedes mutare; ita neque ab officio ex eo loco ubi ordinati & addicti erant, sine causa amoveri poterant: sed apud hæreticos pro arbitrio sedes mutabantur, & ut dicit, alius hodie Episcopus, cras alius. Idem.

^h Seculo obstrictos. Eos intelligit qui præfectura aliqua inter gentiles tangebantur, plerique enim Christianorum dignitatem aliquam aut militiæ gradum adepti, eorum honorum munia nihilominus obibant, quos Ecclesiæ honoribus ordinare æquum non videbatur. Idem.

ⁱ De verbi autem administratione. De ea quæ in Ecclesiis fiebat non existimari eum loqui, cum ab ea gentiles arcerentur; verum de ea quæ domi aut alibi familiariter habebatur: nihil enim Christianis majori erat curæ quam gentilibus Christi præcepta sensim obtrudere, ut eos ad fidem traherent. Idem.

^k Adime illis legem Moyse, & Prophetas, & Creatorem Deum, accusationem eloqui non habent.] Notat Cerdonem, & Marcionem & Apellem ausos etiam ista Christianæ religionis fundamenta convellere. Nam in Catalogo hæreticorum ubi de Cerdone, Hic Prophetas, inquit, & Legem repudiat: Deo Creatori renuntiat. Cerdonis autem discipulus fuit Marcio, Marcionis Apelles. Ait igitur hæreticorum ingenia sic instituta esse, ut diruant, non ut ædificent. Adime illis Legem Moysi, & Prophetas, & Creatorem Deum, nullo jure causam tibi propterea dicent; non erit quod possint conqueri. Etenim jam pridem hæc ad se minime pertinere testati sunt. RIG.

^l Schisma est unitas ipsis.] Sic habet liber Ursini. Verissime. Sunt quidem apud hæreticos schismata; sed ea minus advertimus, ob communem & concordissimam ipsius nobiscum discordiam. Idem.

- inde suo arbitrio modulatur quæ accepit, quemadmodum de suo arbitrio ea composuit ille A qui tradidit. Agnoscit naturam suam, & originis suæ morem, profectus rei. Idem licuit Valentiniæ quod Valentino, idem Marcionitis quod Marcioni, de arbitrio suo fidem innovare. Denique penitus inspectæ hæreses omnes in multis cum auctoribus suis dissentientesprehenduntur. Plerique nec Ecclesias habent, sine matre, sine sede, orbi fide, extorres, XLIII. sine lare vagantur. Notata sunt etiam commercia hæreticorum^a cum magis quam pluribus: cum circulatoribus, cum astrologis, cum philosophis, curiositati scilicet deditis. Quærite & invenietis, ubique meminerunt. Adeo & de genere conversationis qualitas fidei æstimari potest: ^b doctrinæ judex disciplina est. Negant Deum timendum. Itaque libera sunt illis omnia & soluta. Ubi autem Deus non timetur, nisi ubi non est? Ubi Deus non est, nec veritas ulla est. Ubi veritas nulla est, merito & talis disciplina est. At ubi Deus, ibi metus in Deum, qui est initium sapientiæ. Ubi metus in Deum, ibi gravitas honesta, & ^c diligentia adtonita, & B cura sollicita, & ^d adlectio explorata, & ^e communicatio deliberata, & ^f promotio emerita, & ^g subjectio religiosa, & ^h apparitio devota, & ⁱ processio modesta, & Ecclesia unita, & Dei omnia. Proinde hæc ^k pressioris apud nos testimonia disciplinæ ad probationem veritatis accedunt: a qua divertere nemini expedit, qui meminerit futuri iudicii, quo omnes nos necesse est apud Christi tribunal astare, reddentes rationem, in primis ipsius fidei. Quid ergo dicent qui illam stupraverint adulterio hæretico, virginem traditam a Christo? Credo allegabunt, nihil unquam sibi ab illo vel ab Apostolis ejus, ^l de seris & perversis doctrinis futuris prænuntiatum, & de cavendis abominandisque præceptum. Agnoscant suam potius culpam quam illorum, qui nos tanto ante præstruxerunt. Adjicient præterea multa de aucto- C ritate cujusque doctoris hæretici; illos maxime doctrinæ suæ fidem confirmasse, mortuos suscitasse, debiles reformasse, futura significasse, uti merito Apostoli crederentur. Quasi nec hoc scriptum sit, venturos multos, qui etiam virtutes maximas ederent, ad fallaciam muniendam corruptæ prædicationis. Itaque veniam merebuntur: qui vero memores Dominicarum & Apostolicarum denuntiationum in fide integri steterint, credo de venia periclitabuntur, respondente Domino: Prænuntiaveram plane futuros fallaciæ magistros in meo nomine, & Prophetarum, & Apostolorum etiam; & discipulis meis eadem ad vos prædicare mandaveram, semel evangelium, & ejusdem regulæ doctrinam Apostolis meis delegaveram: sed quum vos non crederetis, libuit mihi postea aliqua inde mutare. resurrectionem D promiseram, etiam carnis; sed recogitavi ne implere non possem. natum me ostenderam ex virgine; sed postea turpe mihi visum est. patrem dixeram, qui solem & pluvias fecit; sed alius me pater melior adoptavit. prohibueram vos aurem accommodare hæreticis, sed erravi. Talia capit opinari eos qui exorbitant, & fidei veritatis periculum non cavent. ^m Sed XLV. nunc quidem generaliter actum est a nobis adversus hæreses omnes, certis, & justis, ⁿ & necessariis præscriptionibus repellendas a conlatione scripturarum. De reliquo, si Dei gratia

^a Cum Magis quam pluribus, cum circulatoribus, cum astrologis. Nemini ignotum in historia Eccl. tantisper versato, priores hæreticos magis infames fuisse, aut cum magis commercium habuisse. Tales fuerunt Gnostici, Carpocratiani, & alii. Ab Ecclesiæ communione semotos eosdem magos indubitatum quoque, ut mimos, ludiones, circultores, Agyrtas, comædos, contra quos Augustinus, & Cyprianus multis in locis, & Concilia. LE PR.

^b Doctrinæ Judex disciplina est. Disciplina in hoc auctore, semper pro rebus fidei, sacramentis, aut eorum usu, ritibus, & ceremoniis, cæterisque quæ ex præceptis Christi observamus, nonnunquam etiam pro ipsamet fide usurpatur. ALBASP.

^c Diligentia attonita.) Diligentiam attonitam dicit, quæ semper est in metu ne quid peccet. RIG.

^d Adlectio explorata.) Adlegendorum scilicet in Ordinem Ecclesiasticum. Hos enim ante ordinationem prædicari mos erat. Prædicatio autem fiebat nominibus eorum propositis, admonito populo, ut si quis adversus eos quid haberet criminis, probaret manifestis rebus. Quod ut fieret in provinciarum rectoribus ordinandis, exemplo Christianorum suasisse Alexandrum Severum narrat Lampridius. Talis igitur apud Ecclesiam fuit adlectio explorata: ut contra apud hæreticos ordinationes temerariæ notantur supra. Idem.

^e Communicatio deliberata.) Communicationem intelligit quam ipse in Apologetico describit, nempe orationis, & conventus, & omnis sancti commercii. Ad eam vero non admittebantur nisi deliberatione prius habita probatissimi. Idem.

^f Promotio emerita.) Ipse sui interpretes eodem Apologetico: Præsident probati quique seniores; honorem istum non pretio, sed testimonio accipi. Idem.

^g Subjectio religiosa.) Propter Ecclesiæ honorem, inquit

lib. de Bapt. quo salvo salva pax est. Subjectus dicitur, qui morem alteri gerit, ut filius patri. Sic in Apolog. Filium jam subjectum pater retro patiens abdicavit. Idem.

^h Apparitio devota.) Apparent Episcopis presbyteris, diaconi. Apparent magistratibus scribæ, præcones, accensi. Glossæ Philoxeni, Apparitores, Επισκοποι Εισιν ὅτι καὶ τοῖς ἀρχαῖοις ἐπισκοποῦντες. Apparitio, Εὐαγγελιστὴς. Eo sensu dixit Septimius noster libro de Spectaculis, Aures & oculos apparere spiritui. Cum spiritui appareant aures & oculi; nec possit mundus præstari, cujus apparitores inquinantur. Idem.

ⁱ Processio modesta.) Procedebant in publicum Christiani modesto habitu vultuque. Sic lib. II. de Cultu feminar. Vobis autem nulla procedendi causa non tetrica. Aut imbecillus aliquis ex Fratribus visitatur, aut sacrificium offertur, aut Dei sermo administratur, &c. Idem.

^k Pressioris disciplinæ.) Hoc est, quod in Apologetico dixit, Disciplinam præceptorum inculcationibus densamus. Hinc etiam illa quæ sæpe occurrunt. Disciplina timenda, Disciplina custodita, Disciplina terror, Disciplina tenor. Sic contra, Disciplina mollissima, laxissima. Idem.

^l De seris & perversis doctrinis.) Sic optime liber Ursini. Antea, seris. Nullo sensu. Seras doctrinas dicit Antichristi, cujus tempora excipiet consummatio sæculi. Trias tempora in Tertulliani scriptis cunctas hominum ætates dividunt, Naturæ, Legis, & Evangelii. Itaque ultimum est Evangelii tempus, subrepente Antichristo & sæculi fine. Idem.

^m Sed nunc generaliter actum est adversus omnes hæreses.) Ipse libro de Carne Christi. Sed plenius hujusmodi præscriptionibus adversus omnes hæreses alibi jam usi sumus. RIG.

ⁿ Et necessariis præscriptionibus.) Necessarias præscriptiones dicit, quia secundum eas necesse est iudici quoscunque agere volentes repellere. Idem.

A tia annuerit, ^a etiam specialiter quibusdam respondebimus. Hæc in fide veritatis ci.....
 legentibus pax & gratia Domini nostri Jesu Christi in æternum.

^b CONTRA HÆRETICOS EXPLICIT.

^a Etiam specialiter quibusdam respondebimus.] Hoc vero præstitit libris adversus Marcionem, adversus Valentinianos, adversus Praxeam, &c. Minime autem sequenti opusculo. nam eo tantum indicantur hereses, non confutantur. RIG.

^b Contra hæreticos explicat.] In codice Agobardi non ultra pergit liber De Præscriptione hæreticorum. neque ulla fit mentio sequentis opusculi quod incipit, *Quorum hæreticorum ut plura præteream, &c.* Et jacebit *ἀνεῳχθῆναι*, nisi dicimus sic a Tertulliano adnexum fuisse operi De præscriptione hæ-

reticorum, ut eo absoluto, cum aliquis adscripserit, *Explicit De præscriptione hæreticorum*, idem, quisquis ille fuerit ejus ævi scriptor pro titulo sequentis opusculi subjecerit, *Quorum hæreticorum*; daturus scilicet catalogum eorum, quos generali præscriptione submovendos censeret. ac deinde incipiat opusculum, *Taceo enim Judæismi hæreticos*. quod idcirco portio ac sequela præcedentis habeatur, propterea- que nullibi citatum ab Auctore separatim reperiatur. Stilus certe non absimilis videtur Septimiano. In quibusdam vero exemplaribus præcedit librum De præscr. hæreticorum. Idem.

Sequentia non leguntur in vetustissimo codice Agobardi.



UORUM HÆRETICORUM, ut plura præteream, pauca perstringam. ^a Taceo enim Judæismi hæreticos. Dositheum inquam Samaritanum, qui primus ausus est Prophetas, quasi non in Spiritu sancto locutos, repudiare. Taceo Sadducæos, qui ex hujus erroris radice surgentes, ausi sunt ad hanc hæresim etiam resurrectionem carnis negare. Prætermitto Phariseos, qui additamenta quædam Legi adstruendo a Judæis divisi sunt: unde etiam hoc accipere ipsum quod habent nomen, digni fuerunt: cum his etiam Hærobianos, qui Christum Herodem esse dixerunt. ^b Ad eos me con-

XLVI.

verto qui ex Evangelio hæretici esse voluerunt: ^c ex quibus est primus omnium Simon Magus, qui in Actis Apostolorum condignam meruit ab Apostolo Petro justamque sententiam. Hic ausus est summam se dicere virtutem, id est, summum Deum. mundum autem ab angelis suis institutum. ^d a demone se oberrante, quid esset sapientia, descendisse quærendum apud Judæos. se in phantasmate Dei non passum, sed esse quasi passum. Post hunc Menander discipulus ipsius, similiter magus, eadem dicens quæ Simon ipse: quicquid se Simon dixerat, hoc se Menander esse dicebat, negans habere posse quemquam salutem, nisi in nomine suo baptizatus fuisset. Secutus est post hæc & Saturninus, & hic similiter dicens, Innascibilem virtutem, id est Deum, in summis & illis infinitis partibus & in superioribus manere, longe autem distantes ab hoc angelos inferiorem mundum fecisse: & quia splendor quidam luminis desursum in inferioribus refulsisset, ad similitudinem illam superiorem propter illius luminis angelos hominem instituere, angelos curasse: hunc super terram jacuisse reptantem: cujus lumen illud & virtutem misericordiam, scintillam salvam esse, cetera hominis perire. Christum in substantia corporis non fuisse, & phantasmate tantum quasi passum fuisse. resurrectionem carnis nullo modo futuram esse. Postea Basilides hæreticus erupit: hic esse dicit summum Deum nomine Abraxan, ex quo mentem creatam, quam Græce νοῦν appellat. Inde Verbum. Ex illo providentiam, ex providentia virtutem, & sapientiam: Ex ipsis inde principatus, & Potestates, & angelos factos, deinde infinitas angelorum editiones & probolas: ab istis angelis trecentos sexaginta quinque coelos institutos. & mundum in honore Abraxæ, cujus nomen hunc in se habebat numerum computatum. In ultimis quidem angelis, & qui nunc fecerunt mundum, novissimum ponit Judæorum Deum, id est, Deum Legis & Prophetarum; quem Deum negat, sed angelum dicit. Huic sortito obtrigisse semen Abrahæ, atque ideo hunc de terra Ægypti filios Israel in terram Chanaan transtulisse. ^e Hunc turbulentiorum præ ceteris angelis, atque ideo & seditiones frequenter & bella concutere, sed & humanum sanguinem fundere. Christum autem, non ab hoc qui fecerit mundum, sed ab illo Araxa missum venisse in phantasmate: sine substantia carnis fuisse: hunc passum a Judæis non esse, sed vice ipsius Simonem crucifixum esse: unde nec in eum credendum esse qui sit crucifixus, ne quis confiteatur in Simonem credidisse.

E e 2

Martyria

^a Taceo enim Judæismi hæreticos.] Hæc legerat Hieronymus, cum adversus Luciferianos agens, *Taceo*, inquit, *de Judæismi hæreticis, qui ante adventum Christi Legem traditam dissiparunt, quod Dositheus Samaritanorum princeps Prophetas repudiavit, &c.* RIG.

^a Taceo enim Judæismi hæreticos. In recensione & numero illorum hæreticorum discrepant. Legendus B, Epiphanius, qui meo judicio, omnium accuratissime id enarrat. LE PR.

^b Ad eos me converto.] Hieronymus, eod. *Ad eos venio hæreticos, qui Evangelia laniaverunt.* RIG.

^b Ad eos me converto, &c. Aggreditur jam ad dicendum de hæreticis, qui a Christo nato extiterunt, quique infanz suæ argumenta posterioribus hæreticis reliquerunt. LE PR.

^c Ex quibus est primus omnium Simon Magus.] Primum omnium numerat Simonem Magum cum Irenæo, Epiphanius, &c. Sed noster Galterius secutus Alexandrum Patriarcham Alexandriæ, Athanasium in epist. ad episcopos ca-

tholicos, ac Hieronymum in Matth. 26. primo loco Iscariotem Judam sacramentarium principem constituit. Primo quidem in impugnanda Eucharistiæ veritate, ut qui cum Dominus dixisset toties se in cibum carnem daturum suam, scandalizans respondit, durum esse hunc sermonem, & abisse & de eodem Juda proditore intelligit Chrysost. hom. 46. in Joan. 6. LAC.

^d A demone se oberrante qui esset sapientia descendisse quærendum apud Judæos.] Hæc sunt corruptissima. nec juvant Mss. Legendum tamen videtur: *Ad oves aberrantes se qui esset sapientia descendisse quærendum. Apud Judæos se in phantasmate, &c.* Hieronymus, Indiculo hæres. Ideoque se descendisse, inquit, *ut ovem salvaret perditam. Christum apud Judæos non esse passum.* RIG.

^e Hunc turbulentiorum præ ceteris.] Indiculus Hieronymi: *Hic Angelus protervitate sua exaltavit se supra ceteros Angelos.* RIG.

Martyria negat esse facienda. Carnis resurrectionem graviter impugnat, negans salutem corporibus repromissam. Alter hæreticus Nicolaus emerfit; ^a hic de septem Diaconis, qui in Actis Apostolorum allekti sunt, fuit. Hic dicit tenebras in concupiscentia luminis, & quidem foeda & obscena, fuisse: ex hac permixtione pudor est dicere quæ fatida & immunda sunt. ^b Æones enim refert quosdam turpitudinis natos, & complexus, & permixtiones execrabiles, ^c obscenasque conjunctas, & quædam ex ipsis adhuc turpiora. natos præterea demones, & deos, & spiritus septem, & alia satis sacrilega pariter & foeda: quæ referre erubescimus, & jam præterimus. Satis est nobis quod totam istam hæresim Nicolaitarum, Apocalypsis Domini gravissima sententiæ auctoritate damnavit, dicendo: ^d Quia hoc tenes, odisti doctrinam Nicolaitarum, quam & ego odi. Accesserunt his hæretici etiam illi, qui Ophitæ nuncupantur. Nam serpentem magnificant in tantum, ut illum etiam ipsi Christo præferant. Ipse enim, inquiunt, scientiæ nobis boni & mali originem dedit. Hujus animadvertens potentiam & majestatem Moyses, inquiunt, æreum posuit serpentem: & quicumque ipsum aspexerunt, sanitatem consecuti sunt. Ipse, ajunt præterea, Christus in Evangelio suo imitatur serpentis ipsius sacram potestatem, dicendo: Et sicut Moyses exaltavit serpentem in deserto, ita exaltari oportet filium hominis: ^e Ipsum introducunt ad benedicenda Eucharistia sua. Sed tota istius erroris & scena & doctrina inde fluxit. Dicunt enim de illo summo primario æone complures alios æones extitisse inferiores; omnibus tamen istis æonem antistare, ^f cujus sit nomen Jaldabaoth. Hunc autem conceptum esse ex altero æone æonibus inferioribus permixto: seque postea, cum in superiora voluisset eniti, gravitate materiæ permixta sibi, non potuisse ad superiora pervenire, in medietate relictum, extendisse totum, effecisse sic cælum. Jaldabaoth tamen inferius descendisse, & fecisse sibi filios septem: quem occlusisse superiora dilatatione; ut quia angeli quæ superiora essent, scire non possent, ipsum solum Deum putarent. Virtutes igitur illas & angelos, inferiores hominem fecisse: & quia ab infirmioribus & mediocribus virtutibus institutus esset, quasi vermem jacuisse reptantem. Illum verò æonem ex quo Jaldabaoth processisset, invidia commotum, ^g scintillam quamdam jacenti homini immisisse, qua excitatus per prudentiam saperet, & intelligere posset superiora. Sic rursus Jaldabaoth istum in indignationem conversum ex semetipso edidisse virtutem, & similitudinem serpentis: & hanc fuisse virtutem in paradiso, id est, istum fuisse serpentem, cui Eva quasi filio Dei crediderat. Decerpit, inquiunt, de fructu arboris, atque ideo generi humano scientiam bonorum & malorum contribuit. Christum autem non in substantia carnis fuisse. salutem carnis sperandam omnino non esse. Necnon etiam erupit alia quoque hæresis, ^h quæ dicitur Cainæorum. ⁱ Et ipsi enim magnificant Cain, quasi ex quadam potenti virtute conceptum, quæ operata sit in ipso. Nam Abelex inferiore

^a Hic de septem Diaconis. Nicolaitarum hæresis hic attingitur cujus præcipuum dogma erat, quod matrimonium institutum esset mere humanum, nec conscientias obligaret, atque etiam quod vesci liceret immolatiis sine ullo discrimine. Illi autem hæretici, significantur act. 20. his verbis λαλῶντες διεφθαρμένῳ. Auctorem hujus dogmatis faciunt Nicolaum unum e septem Diaconis. Tertullianus hoc in loco, S. Epiph. hær. 25. Clemens Alex. str. 2. & 3. S. Hieronymus epist. de Fabiano, & ad Cresiphontem, Eusebius lib. 3. Philastrius Brixienis lib. de hær. Theodoretus hær. fab. lib. 3. August. hær. 5. & alii innumeri. Post tantam vero sanctorum Patrum consensionem hac in materia, nescio an dubitandi locus superesse possit. facit tamen S. Ignatius ut hic dubius hæream, credamque Auctorem illius sectæ fortasse non fuisse Nicolaum diaconum. Ignatius enim epist. ad Trallianos. φεύγετε καὶ τοὺς ἀκρεδάρτους νικολαῖτας, τοὺς διδάσκοντες, *fugite quoque impuros Nicolaitas falsum nomen usurpantes.* Adde plerisque illorum Patrum dubitanter loqui de Nicolao illo, in quem facile fuit illud rejicere, propter vitæ sordes & mores corruptissimos. LE PR.

^b Homines enim refert quosdam turpitudinis. Epiphanius, καὶ ἐκ τούτων τῶ ἀνθρώπου τῶ ἀνθρώπου καὶ τῆ μητρὸς γεγεννημένοι θεοὺς καὶ τοὺς ἀγγέλους καὶ δαίμονας. Unde nuper monuit vir eruditiss. legendum, Æones enim refert quosdam turpitudinis natos, &c. RIG.

^c Obscenarum conjunctas. Hoc est, Conjunctiones. Hieronymus adversus Lucif. de hoc ipso hæretico: Die noctuque nuptias faciens, obscenos & auditu quoque erubescendos coitus somniavit. Idem.

^d Quia hoc tenes, odisti doctrinam Nicol. Indiculus Hieronymi: Spiritus autem sanctus hæresim appellans, dicit ad Ecclesiam. Sed hoc habes, quia odisti facta Nicolaitarum. Idem.

^e Ipsum introducunt ad benedicenda Eucharistia sua. Sic habet codex Divionensis. Atque ita etiam Indiculus Hieron. Et ipse illis Eucharistia sanctificat. Idem.

^f Cujus sit nomen Jaldabaoth. Vocabulum istud e Nicolaitarum penu depromptum est de quo sic S. Epiphanius hær. 25. ἔπειτα καὶ τῶν ἱεροδουλῶν ἱαλδαβαὺθ δὲ λέγουσι, φασκόντες, αὐτὸν καλεῖν τὸν ὄντα τὸν βασιλέα. καὶ διὰ τὸ τοῦ φασκεῖν αὐτὸν τὸν ἱεροδουλῶν, ἐπὶ πολλὰ ἀπειχόμενοι. ἔθεν καὶ βασιλέα πρὸς ἐξ οὐνόματος τῶ

ἱαλδαβαὺθ ποιητὸν τὸν ἐκτυπούμενον. Alii a predictis Jaldabaoth potissimum venerantur, asserentes esse primogenitum Barbelonis, adeoque tribuendum ipsi honorem, ut ajunt, quoniam multa detexit; unde libros quosdam sub Jaldabaoth nomine circumferunt. Plurima sunt ejusmodi spurcitæ vocabula a Nicolaitis confecta, quorum nonnulla apud S. Epiphanium referuntur. Sed violò te pudor, cum in his diutius immoror. LE PR.

^g Scintillam quamdam jacenti homini immisisse. Indiculus Hier. Itaque superna mater volens evacuare virtutem Jaldabaoth, operata est scintillam virtutis descendere in hominem. & continuo erexit eum, ut staret pedibus suis. RIG.

^h Quæ dicitur Cainæorum. Certe etiam istos Cajanos vocant Philastrius, Epiphanius, August. ac Damasc. denique Hieronymus adv. Lucif. dum conjungit Ophitas, Cajanos, Carpocratem, Cerinthum, Hebionem, auctorem quantum apparet imitatus. Clemens vero Alex. Strom. 7. Cajanitas. Irenæus magis proprie, uti & Theodoretus, Cainos, quia nomen uno consensu, inde omnes derivant. PAM.

ⁱ Cainæorum. Sunt ita appellati, quod Cain fratricidam primogenitum Patris nostri ac beati Adæ protoplasti, colant & venerentur, eum dicentes fuisse virtutis fortissimæ: & ex altera quidem virtute, nempe diaboli, Cain factum; ex altera autem id est, Dei, Abel beatissimum natum: & virtutem majorem, quæ erat in ipso Cain, ita invaluisse, ut suum interficeret fratrem. Adorant similiter Judam proditorem, eum arbitantes aliquid divinum esse, adeo quidem, ut ejus detestandum scelus, ingens beneficium reputent, eum asserentes præscivisse quantum esset generi humano Christi passio profutura, ideoque illum Judæis ad occidendum tradidisse. Perhibentur quoque & Sodomitas colere. Item Core, Dathan & Abiron, propterea quod cum schisma in primo Dei populo fecissent, terra dehiscente perierint. Adeo quidem, ut quantumlibet aliqui fuerint aliquando scelesti aut flagitiosi, nunquam illis defuerint a quibus landarentur, & eorum scelus commendaretur. Blasphemant denique ii legem, & Deum legis authorem, carnisque resurrectionem negant. Omnes denique Marcionis errores illis tribuunt Irenæus & Augustinus: ex quo facile creditu est, Cajanos hæreticos a Marcione ortum habuisse. LAC.

ⁱ Et ipsi magnificant Cain. Indiculus Hier. Sanctificant. RIG.

A seriore virtute conceptum, procreatum: ^a & ideo inferiorem repertum. Hi qui hoc adferunt, etiam Judam proditorem defendunt, ^b admirabilem illum & magnum esse memorantes, propter utilitates quas humano generi contulisse jactatur. Quidam enim ipsorum gratiarum actionem Judæ propter hanc causam reddendam putant. Animadvertens enim, inquit, Judas, quod Christus vellet veritatem subvertere, tradidit illum, ne subverti veritas posset. Et alii sic contra disputant & dicunt: Quia potestates hujus mundi nolebant pati Christum, ne humano generi per mortem ipsius salus pararetur, saluti consulens generis humani, tradidit Christum, ut salus, quæ impediabatur per virtutes, quæ obsistebant ne pateretur Christus, impediri omnino non posset: & ideo per passionem Christi non posset salus humani generis retardari. Sed & illas hæresis processit, ^c quæ dicitur Sethoitarum. Hujus perversitatis doctrina hæc est: Duos homines ab angelis constitutos, Cain & Abel; propter hos magnas inter angelos contentiones & discordias extitisse; ob hanc causam illam ^d Virtutem quæ super omnes virtutes esset, quam matrem pronuntiant, dum Abel interfectum dicerent, voluisse concipi & nasci hunc Seth loco Abelis, ut evacuarentur angeli illi, qui duos priores illos homines condidissent, dum hoc semen mundum moritur & nascitur. Permixtiones enim dicunt angelorum & hominum iniquas fuisse: ob quam causam illam Virtutem, quam (sicut diximus) pronuntiant matrem, ad vindictam etiam cataclysmum inducere, ut & illud permixtionis semen tolleretur: & hoc solum semen, quod esset purum, integrum custodiretur. Sed enim illos qui seminis illos prioris instituissent, occulte & latenter, & ignorante illa matre, Virtute, cum illis octo animabus in arcam misisse etiam semen Cham, quo semen malitiæ non periret, sed cum cæteris conservatum, & post cataclysmum terris redditum, exemplo ceterorum excresceret, & effunderetur, & totum orbem & impleret & occuparet. De Christo autem sic sentiunt, ut dicant illum tantummodo Seth, & pro ipso Seth ipsum fuisse. ^e Carpocrates præterea hanc tulit sectam. Unam esse dicit Virtutem in superioribus principalem; ex hac prolatis angelos, atque virtutes: quos distantes longe a superioribus virtutibus, mundum istum in inferioribus partibus condidisse; Christum non ex virgine Maria natum, sed ex semine Joseph, hominem tantummodo genitum, ^f sane præ ceteris justitiæ cultu, vitæ integritate meliorem: hunc apud Judæos passum: solam animam ipsius cælo receptam, eo quod & firmior & robustior ceteris fuerit: ex quo colligeret, tentata animarum sola salute, nullas corporis resurrectiones. Post hunc Cerinthus hæreticus erupit, similia docens. Nam & ipse mundum institutum esse ab illis dicit: Christum ex semine Joseph natum proponit, hominem illum tantummodo sine divinitate contendens, ipsam quoque legem ab angelis datam perhibens: Judæorum Deum non Dominum, sed angelum promens. ^g Hujus successor Hebion fuit, Cerintho non in omni parte consentiens, quod a Deo dicat mundum, non ab angelis factum: ^h & quia scriptum sit, Nemo discipulus super magistrum, nec servus super dominum. Legem etiam proponit, scilicet ad excludendum Evangelium, & vindicandum Judaïsmum. Valentinus autem hæreticus multas introducit fabulas. has ego circumducens breviter expediam. Introducit enim Pleroma & Æones triginta: exponit autem hos per syzygias, id est, conjugationes quasdam. Nam dicit in primis, esse Bython & Silentium; ex his processisse semen, Mentem & Veritatem: ex quibus erupisse Verbum & Vitam: de quibus rursus creatum Hominem & Ecclesiam. Sed enim ex his quoque processisse duodecim æonas; de Sermone autem & Vita, æonas alios decem: hanc esse æonum triacontada, quæ fit in Pleromate ex ogdoade & decade, ac dyodecade. ⁱ Tricesimum

XLVIII.

XLIX.

^a Et ideo inferiorem repertum.] Indiculus Hier. Et ideo illum esse occisum. Idem.

^b Admirabilem illum & magnum esse memorantes.] Indiculus Hier. Omnium Apostolorum fuisse doctorem. Idem.

^c Quæ dicitur Sethoitarum. Sethiani, vel ut Tertull. placet, Sethoite, a Seth, Adæ filio natu tertio dicti sunt, quem Judæi quidam venerari dicebantur, quemadmodum est auctor Augustinus lib. de her. cap. 19. Dicebant enim illi, Seth de suprema matre natum fuisse, eam afferentes cum superno patre convenisse, unde divinum illud semen nasceretur tantquam filiorum Dei. Apud eos enim masculi & femine dii Deique esse putantur. LAC.

^d Virtutem quæ super omnes virtutes esset.] In Indiculo Hier. vocatur Trivirtus. RIG.

^e Carpocrates præterea, &c. Gnosticorum parentem fuisse Carpocratem, manifestum est. Ejus autem errores in cunis extincti sunt. Is inter cætera commenta testamentum verus rejiciebat. An idem fuerit auctor Gnosticorum & Carpocratianorum non expendo. Constat sociam aut inventricem tot scelerum fuisse quamdam mulierculam Marcellinam: quæ Christi, Pauli, Homeri, & Pythagoræ imagines promiscue colebat, quem etiam cultum ridicule profanis numinibus cum sacris adhibuisse fertur Imp. Alex. Severus, qui in Sacra-

rio, Abrahami & Orphei, Christi & Apollinis statuas asser-
vabat. LE PR.

^f Sane præ ceteris justitiæ cultu.] Indiculus Hier. Habuisse autem illum spiritum prophetalem. RIG.

^g Hujus successor Ebion fuit. Is fuit impius qui B. Virginem hominem non Deum peperisse dixit, qui Evangelium tantum hebr. recipiebat: Contra quem S. Joannes Apostolus idem & Evangelista suum Evangelium novissimus scripsit. B. Pauli epistolas non admittebat, Apostolum enim apostatam vocabat. Quoniam vero de Christo primum humiliter sentiebant & loquebantur Ebionæi, sive quo ingeniis egestatem sua hæresi proderent, eorum auctor nescio quo casu mendicus dictus est. Nam hebræis Ebion idem ac mendicus. LE PR.

^h Et quia scriptum sit, nemo discipulus super magistrum.] Indiculus Hieron. Carpocras, Cerinthus & Hebion. hi tres sibi successerunt, docentes omnia secundum legem, circumcidi, observare sabbata & dies festos Judaicos. Christus enim hæc omnia observavit. Sufficere dicentes ita esse doctorem ut magistrum. Unde manifestum est hæc ita esse distinguenda: Et quia scriptum sit, Nemo discipulus super magistrum, nec servus super dominum, Legem etiam proponit, &c. RIG.

ⁱ Tricesimum autem Æonem. Indiculus Hier. Tricesimum itaque rotulum, quod est Sapientia, concupivit Patrem videre. Idem.

cesimum autem æonem, Bython illum videre voluisse, & ad videndum illum ausum esse in A superiora Pleromatis conscendere. Et quoniam ad magnitudinem ipsius videndam capax non fuit, in defectione fuisse, & pane dissolutum esse, nisi quia missus ad constabiliendum illum, ille quem appellant Horon, confirmasset illum dicto Jao. ^a Hoc pronuntiatio appellat. Istum autem Æonem in defectionem factum Achamoth dicit in passionibus desiderii quibusdam fuisse, & ex passionibus materias edidisse. Expavit enim, inquit, & extimuit, & contristata est, & ex his passionibus concepit & edidit. Hinc fecit cælum & terram & mare, & omnia quæcumque sunt in eis, ob quam causam omnia infirma esse & fragilia, & caduca, & mortalia quæcumque sunt ab ipso facta: quoniam quidem ipse fuerit ^b de aporiatione conceptus atque prolatus: hunc tamen instituisse istum mundum ex his materiis, quas Achamoth, vel pavendo, vel timendo, vel contristando, vel sudando præstiterat. Nam ex pavore, inquit, tenebræ factæ sunt: ex timore & ignorantia, spiritus nequitiae & malignitatis: ex tristitia & lacrymis, humida fontium, fluminum materia, marisque. Christum autem missum ab illo propatore qui est Bythos. Hunc autem in substantia corporis nostri non fuisse, sed spiritale nescio quod corpus de cælo deferentem, quasi aquam per fistulam, sic per Mariam virginem transmeasse, nihil inde vel accipientem, vel mutuantem. Resurrectionem hujus carnis negat, sed alterius. Legis & Prophetarum quædam probat, quædam improbat: id est, omnia improbat, dum quædam reprobat. Evangelium habet etiam suum, præter hæc nostra. Post hunc extiterunt ^c Ptolomæus & Secundus hæretici, qui cum Valentino per omnia consentiunt. In illo solo differunt. Nam cum Valentinus Æonas tantum triginta finxisset, isti addiderunt alios complures. quatuor enim primum, deinde alios quatuor aggregaverunt. Et quod dicit Valentinus Æonem trigessimum excessisse de pleromate, ut in defectionem, negant isti. Non enim ex illa triaconta de fuisse hunc, qui fuerit in defectionem, propter desiderium videndi propatoris. Extitit præterea Heracleon alter hæreticus, qui cum Valentino paria sentit, sed novitate quadam pronuntiationis vult videri alia sentire. Introducit enim in primis ^d illud fuisse quod pronuntiat, & deinde ex illa monade duo, ac deinde reliquos

L. Æonas, deinde introducit totum Valentinum. Non defuerunt post hos Marcus quidam & Colarbasus, novam hæresin ex Græcorum alphabeto componentes. Negant enim veritatem sine istis posse litteris inveniri; immo totam plenitudinem & perfectionem veritatis in istis litteris esse dispositam. Propter hanc enim causam Christum dixisse: Ego sum A. & Ω. Denique Jesum Christum descendisse, id est, ^e columbam in Jesum venisse, quæ Græco nomine quum *περισεπα* pronuntietur, habeat secundum numerum, DCCCL. ^f Percurrunt isti ω, ψ, χ, φ, υ, τ, totum usque ad Alpha Beta, & computant ogdoadas & decadas, ita ut adferre illorum omnes vanitates ineptum sit & otiosum, quod tamen non tantum jam vanum, sed etiam periculosum sit. Alterum Deum fingunt præter creatorem.

LI. Christum in substantia negant carnis fuisse. negant carnis resurrectionem futuram. Accedit his Cerdon quidam. hic introducit initia duo, id est duos deos, unum bonum, & alterum sævum. bonum superiorem: sævum hunc, mundi creatorem. Hic Prophetias & Legem repudiat, Deo creatori renuntiat, superioris Dei filium Christum venisse tractat, hunc in substantia carnis negat, in phantasmate solo fuisse pronuntiat. nec omnino passum, sed quasi passum: nec ex virgine natum, sed omnino nec natum. resurrectionem animæ tantummodo probat, corporis negat. solum evangelium Lucæ, nec tamen totum recipit. Apostoli Pauli neque omnes, neque totas epistolas sumit. Acta Apostolorum & Apocalypsin quasi falsa rejicit. ^g Post hunc discipulus ipsius emerfit ^h Marcion quidam nomine, Ponticus genere, Episcopi filius, propter stuprum cujusdam virginis ab Ecclesiæ communicatione abjectus. Hic ex occasione qua dictum sit, Omnis arbor bona bonos fructus facit; mala autem malos, hæresin

Cerdonis

^a Hoc pronuntiatio appellat.) Videtur aliquid deesse, quod suppleri possit ex iis quæ leguntur lib. adversus Valentinianos, Tam importune filie occurrisset, ut etiam inclamarit in eam Jao. quasi Porro Quirites! aut, Fidem Cæsaris! Inde invenitur Jao in scripturis. RIG.

^b De aporiatione conceptus atque prolatus.) Aporiatio, hæsitatio, metus, confusio: Irenæus, Dehinc expavisse & aporiatam, id est, confusam. Idem.

^c Ptolomæus & Secundus. Hi Valentini successores fuerunt, ut & Heracleon, de quorum fabulis & anilibus commentis pauca seu potius nihil dicemus, cum eorum dogmata plenissime excutiantur apud S. Epiphanium. LE PR.

^d Illud fuisse quod pronuntiat.] Hic etiam deesse videtur aliquid vocabuli. RIG.

^e Columbam in Jesum venisse. An hisce nugis immorari liceat, adhuc dubito. ne tamen hoc sine monito prætereamus, α & ω, apud Græcos eundem numerum conficiunt ac vox *περισεπα*. Numerus autem est 801. ut hic apponitur. Unde grammaticales nuge Marciorum & Colorbasiorum. LE PR.

^f Percurrunt isti.] Hæc aliter referuntur apud Epiphanium hæc. 34. ex Irenæo. sed vanus labor est ineptiarum. RIG.

^g Post hunc discipulus ejus emerfit Marcion. Is a patre proprio ob stuprum ecclesiæ pulsus est. Pater enim episcopus fuit, cumque multis supplicationibus in ecclesiam admitti ab eodem non potuisset, Romam petiit, ubi ab Apostolicis viris pari ratione ejectus. Quæ cum animadverteret, in Cerdonis deliramenta jurare cœpit, & illius imposturas amplecti. De eodem ferunt, cum sub Aniceto Pontifice Romæ B. Polycarpo occurreret, ab eo petiisse, an eum nosset, Respondisse B. Polycarpum, Novi primogenitum Satane. LE PR.

^h Marcion episcopi filius propter stuprum cujusdam virg.) Hæc etiam narrat Epiphanius. Septimius tamen libro de Præscript. hæreticorum, & libris adversus ipsum Marcionem, ubi de ejecto Marcione, ac de ejus flagitiis plurima differt, stupræ virginis non meminit. Unde opinari liceat, hunc Catalogum hæreticorum non esse Tertulliani. Nam & lib. de Præscript. hæreticorum, Marcionensem continentiam laudat, & Marcionem castratorem carnis nuncupat, in principio librorum adversus ipsum. Irenæus quoque notat Marcionis discipulos continentium nomen usurpasse, nuptias damnasse. RIG.

A Cerdonis approbare conatus est, eadem dicere, quæ ille superior hæreticus ante dixerat. Ex-
titit post hunc ^a Lucanus quidam nomine, Marcionis sectator atque discipulus: & hic per
eadam vadens blasphemiarum genera, eadem docet quæ Marcion & Cerdon docuerant. Post hos
subsequitur Apelles, discipulus Marcionis, qui posteaquam in carnem suam lapsus est, a
Marcione segregatus est. hic introducit unum Deum infinitis superioribus partibus. hunc
potestates multas, angelosque fecisse: propterea & aliam virtutem quam dicit, Dominum
dicit, sed angelum ponit. Hoc vult videri mundum institutum ad imitationem mundi supe-
rioris, cui mundo permiscuisse poenitentiam; quia non illum tam perfecte fecisset, quam ille
superior mundus institutus fuisset. Legem & Prophetas repudiat. Christum neque in phan-
B tasmate dicit fuisse, sicut Marcion, neque in substantia veri corporis, ut Evangelium docet;
sed eo quod e superioribus partibus descenderet, ipso descensu fideream sibi carnem & æream
contexuisse: hunc in resurrectione singulis quibusque elementis, quæ in descensu suo mu-
tuata fuissent in ascensu reddidisse, & sic dispersis quibusque corporis sui partibus, in cœ-
lo spiritum tantum reddidisse. hic carnis resurrectionem negat; solo utitur & Apostolo, sed
Marcionis, id est non toto. Animarum solarum dicit salutem. Habet præterea privatas, sed
extraordinarias lectiones suas, quas appellat phaneroeis Philumenes cujusdam puellæ, quam
quasi prophetissam sequitur. Habet præterea suos libros, quos inscripsit Syllogismorum, in
quibus probare vult, quod omnia quæcumque Moyses de Deo scripserit, vera non sint, sed
falsa sint. His hæreticis omnibus ^b accedit Tatianus quidam alter hæreticus. hic Justini mar- LII.
tyris discipulus fuit; post hunc diversa sentire cœpit. totus enim secundum Valentinum fa-
C pit, adjiciens illud, Adam nec salutem consequi posse: quasi non, si rami salvi fiant, & ra-
dix salva sit. Accesserunt alii hæretici, qui dicuntur ^c secundum Phrygas; sed horum non
una doctrina est. Sunt enim qui Kata Proclum dicuntur, sunt qui secundum Æschinem pro-
nuntiantur. Hi habent aliam communem blasphemiam, aliam blasphemiam non commu-
nem, sed peculiarem suam: & communem quidem illam, qua in Apostolis quidem dicant
Spiritus sanctum fuisse, Paracletum non fuisse: & qua dicant Paracletum plura in Monta-
no dixisse, quam Christum in Evangelium protulisse; nec tantam plura, sed etiam meliora
atque majora. Privatam autem blasphemiam illi qui sunt Kata Æschinem, hanc habet, qua LIII.
adjiciunt etiam hoc, ut dicant Christum ipsum esse filium & patrem. Est præterea his omni-
D bus etiam Blastus accedens, qui latenter Judaismum vult introducere. Pascha enim dicit non
aliter custodiendum esse, nisi secundum legem Moyse XIV. mensis. Quis autem nesciat,
quoniam Evangelica gratia evacuatur, si ad Legem Christum rediget? ^d Accedit his Theo-
dotus hæreticus Byzantius: qui posteaquam Christi pro nomine comprehensus negavit, in
Christum blasphemare non destitit. doctrinam enim introduxit, qua Christum hominem
tantummodo diceret, Deum autem illum negaret; ex Spiritu quidem sancto natum ex vir-
gine, sed hominem solitarium, atque nudum, nulla alia præ ceteris, nisi sola justitiæ au-
thoritate. Alter post hunc Theodotus hæreticus erupit, qui & ipse introduxit alteram se-
ctam, & ipsum hominem Christum tantummodo dicit ex Spiritu sancto, ex virgine Maria
conceptum pariter & natum; sed hunc inferiorem esse quam Melchisedech, eo quod dictum
sit de Christo: Tu es sacerdos in æternum secundum ordinem Melchisedech. Nam illum
Melchisedech præcipuæ gratiæ cœlestem esse virtutem: eo quod agat Christus pro homini-
bus, deprecator & advocatus ipsorum factus. Melchisedech facere pro cœlestibus angelis at-
que virtutibus. nam esse illum usque adeo Christo meliorem, ut apator sit, amator sit,
agenealogetus sit, cujus neque initium, neque finis comprehensus sit aut comprehendi pos-
sit. Sed post hos omnes etiam Praxeas quidam hæresim introduxit, quam Victorinus corro-
borare curavit. hic Deum Patrem omnipotentem Jesum Christum esse dicit; hunc cru-
cifixum passumque contendit & mortuum: præterea seipsum sibi sedere ad dexteram
suam, cum prophana & sacrilega temeritate proponit.

^a Lucanus quidam, &c. Hic de suo nomine Lucianitas habuit. Est autem alter Lucianus nomine Marcionis discipulus, a quo Lucianistæ hæretici. LE PR.

^b Accedit Tatianus quidam. Fuit hic Justini martyris discipulus, ac quamdiu magister ipsius vixit, de religione ac fide optime sentire visus est; eodem autem mortuo, æonas & Valentini impia dogmata secutus est. LE PR.

^c Secundum Phrygas. Unico vocabulo Cataphrygæ dicuntur hæretici, quoniam in Phrygia potissimum grassati sunt. Illius hæreseos auctores ex ea fuerunt provincia, Apelles, Montanus, & ipsius prophetissa Prisca, seu Priscilla, &

Maximilla. Imperante Commodo, & Pontifice Sotere flo-
ruerunt. Idem.

^d Accedit his Theodotus, hæreticus Byzantius. Coriarius hic fuit Byzantius. Differt autem ab alio Theodoto de quo mox loquitur Tertullianus, qui Melchisedecianorum auctor fuit. Dicebant autem hi hæretici Christum ipsi Melchisedech inferiorem fuisse, quoniam Melchisedech sine patre & matre fuisse dicitur, Christum vero Matrem habuisse Evangelistæ omnes & universa scriptura ac traditio testantur. Idem.

Q. SEPT. FLOR. TERTULLIANI

D E B A P T I S M O .

A R G U M E N T U M .

Baptismum ad salutem necessarium sacramentum docet, & ridiculam penitus de eo hæresim profligat. Quintilla enim fœmina Montani erroribus decepta, necessariam in baptismo aquam sustulit. quod sane non ad Montanistarum hæresim, sed Caianorum accedere videtur.

- I.** **F**ELIX ^b SACRAMENTUM aquæ nostræ, qua abluti delictis pristinae cæcitatibus, ^a in vitam æternam liberamur! Non erit otiosum digestum istud, instruens tam eos qui cum maxime formantur, quam & illos qui simpliciter credidisse contenti, non exploratis rationibus traditionum, ^d intentatam probabilem fidem per imperitiam portant. Atque adeo nuper conversata istic quædam ^e de Cajana hæresi vipera venenatissima doctrina sua plerosque rapuit, in primis baptismum destruens. plane secundum naturam: nam fere viperæ, & aspides, ipsique reguli serpentes arida & inaquosa sectantur. Sed nos pisciculi secundum $\chi\delta\upsilon\varsigma$ nostrum Jesum Christum in aqua nascimur: nec aliter quam in aqua permanendo salvi sumus. Ita Quintilla mon-
- II.** strofissima, ^f cui nec integre quidem docendi jus erat, optime norat pisculos necare, de aqua auferens. Sed enim quanta vis est perversitatis ad fidem labefactandam, vel in totum non recipiendam, ut ex his eam impugnet, ex quibus constat. Nihil adeo est quod tam obduret mentes hominum, quam simplicitas divinorum operum quæ in actu videtur, & magnificentia quæ in effectu repromittitur; ut hic quoque quoniam tanta simplicitate, sine pompa, sine apparatu novo aliquo, denique sine sumptu homo in aqua demissus, & inter pauca verba tinctus, non multo vel nihilo mundior resurgit, eo ^g incredibilis existimetur consecutio æternitatis. Mentior, si non e contrario idolorum solemnia vel arcana de suggestu & apparatu, deque sumptu fidem & auctoritatem sibi exstruunt. Pro misera incredulitas, quæ denegas Deo proprietates suas, simplicitatem & potestatem! Quid ergo? nonne mirandum & lavacro dilui mortem? Atquin eo magis credendum, si quia mirandum est, idcirco non creditur. qualia enim decet esse opera divina, nisi super omnem admirationem? Nos quoque ipsi miramur, sed quia credimus. ceterum, incredulitas miratur, non credit. Miratur enim simplicia quasi vana, magnifica quasi impossibilia. Et sit plane ut putas, satis ad utrumque divina pronuntiatio præcucurrit. Stulta mundi elegit Deus, ut confundat sapientiam ejus, & prædifficilia penes homines, facilia penes Deum. Nam si Deus & sapiens & potens, quod etiam prætereuntes eum non negant, merito in adversariis sapientiæ potentiæque, id est in stultitia & impossibilitate materias operationis suæ instituit: quoniam
- III.** nam virtus omnis ex his causam accipit, a quibus provocatur. Hujus memores pronuntiationis tanquam præscriptionis, nihilominus quam stultum & impossibile sit aqua reformari, D tractemus. quid utique ista materia tantæ dignationis meruerit officium? ut opinor, auctoritas liquidi elementi exigenda est. Atquin plurima suppetit, & quidem a primordio. Nam unum ex his est, quæ ante omnem mundi suggestum impolita adhuc species penes Deum quiescebant. In primordio [inquit] fecit Deus cælum & terram. Terra autem erat invisibilis & incompressa, & tenebræ erant super abyssum, & ^h spiritus Dei super aquas ferebatur.

Habes

^a Felix Sacramentum aquæ nostræ.] Nostræ, id est, Christianæ. RIG.

^b Sacramentum aquæ.] Vides vocem hæreticis nostris odiosam, in vetustissimo scriptore. Aquæ etiam sit mentio, & inde colliges aquæ necessitatem in baptismo contra Calvinii asseclas. LE PR.

^c In vitam æternam. Baptismi fructus est peccatorum remissio, qua deo accepti reddimur, & vitæ æternæ participes. Idem.

^d Intentatam probabilem fidem per imperitiam portant.] Frustra Septimii mens quæritur, nisi verba reddimus. quod facere videmur hac emendatione: *In tentatum probabilem fidem per imperitiam portant.* Tentatum dicit, Tentationem. Qui simpliciter credidisse contenti sunt, non exploratis rationibus traditionum, per imperitiam portant in tentationes fidem non sine periculo probabilem, hoc est, dubio eventu probandam. RIG.

^e De Cajana hæresi vipera.] Hieronymus Epist. ad Oceanum 43. *Et consurgit mihi Cajana hæresis, atque olim emortua vipera contritum caput levat.* Idem.

^f Quædam de Cajana hæresi. De Quintilla loquitur, a qua hæretici Quintiliani, qui & Pepuziani dicti, quoniam virum suum Pepuzæ potissimum sparserit. Negabat omnino baptismum antequam ad Montani partes accederet; nam

Montano addidit illum ut Montanus admittit. LE PR.

^g Cui nec integre quidem docendi jus erat.] Hoc est, cui nec sanam quidem & veram doctrinam docendi jus erat, nec dum perversam, adulteram, hæreticam. Sic initio libri. *ad Uxorem. Quod si integre sapias.* hoc est, si vere. At igitur, Quintillæ nec integre quidem docendi jus esse, quia scilicet docendi munus virile esse, & quidem sacerdotale, sicuti & tingere, & offerre. Præclare hoc explicavit libro de Velandis virginibus. RIG.

^h Incredibilis existimetur, &c. Error hic etiam erat Quintillæ, quæ incredibile putabat, Baptismum vitam æternam conferre. Ob eam causam de Cajana hæresi viperam vocavit, quod ab impiis Caianorum dogmatis tantisper deflueret. Ii enim ut docet S. Hieronymus epist. 43. ad Oceanum, dicere audebant, quædam esse peccata, quæ Christus sanguinis sui effusione lavare non posset, & tam altas jecisse radices in animis nostris, ut inde evelli nequeant. LE PR.

ⁱ Spiritus Dei, Sic Pameliu & expungit Domini, ratus emendasse juxta usitatiorem phrasin Tertulliani, & textum græcum, & hebraicum. Non me movent ista, quo minus a litura abstinere, & ex Tertulliano suffragium ferrem vulgatæ quæ domini vertit, & interdum facit ubi in græco est deus: adductus tamen sum, ut lectionem Pamelii reti-

A Habes homo in primis ætatem venerari aquarum, quod antiqua substantia; dehinc dignationem, quod divini Spiritus sedes, ^a gratior scilicet ceteris tunc elementis. Nam & tenebræ totæ adhuc sine cultu siderum informes, ^b & tristis abyssus, & terra imparata, & cælum rude: solus liquor, semper materia perfecta, læta, simplex, de suo pura, dignum vectaculum Deo subiciebat. Quid quod exinde dispositio mundi modulatricibus quodammodo aquis Deo constitit. Nam ut firmamentum cœleste suspenderet in medietate, distinctis aquis fecit: & ut terram aridam suspenderet, segregatis aquis expedit. ordinato dehinc per elementa mundo cum incolæ darentur, primis aquis præceptum est animas proferre. primus liquor quod viveret edidit, ^c ne mirum sit in baptismo si aquæ animare noverunt. Nam ipsius quoque hominis figulandi opus, sociantibus aquis absolutum est. de terra materia convenit, non tamen habilis, nisi humecta & succida, quam scilicet ante quartum diem segregatæ aquæ in

B stationem suam superstitite humore limo temperarant. Si exinde universa vel plura prosequar, quæ de elementi istius auctoritate commemorem, quanta vis ejus aut gratia! quot ingenia, quot officia, quantum instrumentum mundo ferat! vereor ne laudes aquæ potius quam baptismi rationes videar congregasse, licet eo plenius docerem non esse dubitandum, si materiam, quam in omnibus rebus & operibus suis Deus disposuit, etiam in sacramentis propriis parere fecit: si quæ vitam terrenam gubernat, & in cœlesti procurat. Sed ea satis erit præcerpsisse, in quibus & ratio baptismi recognoscitur prima illa, quæ jam tunc etiam ipso habitu prænotabatur ad baptismi figuram, Dei spiritum, qui ab initio supervectabatur, super aquas intinctorum moraturum. Sanctum autem, utique super sanctum ferebatur, aut ab eo

C quod superferebatur, id quod ferebat, sanctitatem mutuabatur. Quoniam subjecta quæque materia, ejus quæ desuper imminet, qualitatem rapiat necesse est, maxime corporalis spiritalem, & penetrare & insidere facilem per substantiæ suæ subtilitatem. Ita de sancto sanctificata natura aquarum, & ipsa sanctificare concepit. Nemo dicat, Numquid ipsi enim aquis tinguimur, quæ tunc in primordio fuerunt, non utique ipsis, nisi ex ea parte, quæ ^d genus quidem unum, species vero complures. Quod autem generi adtributum est, etiam in specie redundat. Ideoque ^e nulla distinctio est, mari quis an stagno, flumine an fonte, lacu an alveo diluatur. nec quicquam refert inter eos quos Joannes in Jordane, & quos ^f Petrus in Tiberi tinxit. nisi & ille spado, quem Philippus inter vias fortuita aqua tinxit,

D plus salutis aut minus retulit. Igitur omnes aquæ de pristina originis prærogativa sacramentum sanctificationis consequuntur, invocato Deo. Supervenit enim statim Spiritus de cœlis, & aquis superest, sanctificans eas de semetipso, & ita sanctificatæ, vim sanctificandi combibunt. Quamquam ad simplicem actum competat similitudo, ut quoniam vice sordium delictis inquinamur, aquis abluamur. Sed delicta sicut non in carne comparent, quia nemo super cutem portat maculam ^g idololatriæ aut stupri, aut fraudis: ita ejusmodi in spiritu sordent, qui est auctor delicti. Spiritus enim dominatur, caro famulatur: tamen utrumque inter se communicant reatum, spiritus ob imperium, caro ob ministerium. Igitur medicatis quodammodo aquis per angeli interventum, & spiritus in aquis corporaliter diluitur, & caro in eisdem spiritaliter mundatur. Sedenim nationes extraneæ ab omni intellectu spiritalium potestatum eadem efficacia idolis suis subministrant.

F f ^a sed

nerem, quia Tertullianus adv. Hermogenem cap. 3. non ante dixit in Genesi Deum vocatum fuisse Dominum, quam perfecto jam orbe, homineque formato. Non ergo legerat spiritus Domini, sed Dei LAC.

^a Grator scilicet tunc ceteris elementis. Præfert aquam aliis elementis, maxime ut tunc erant horrida, cavens ne a philosophante nonnullo arguatur minus physice assertum, cum primas fere omnes igni deferant. Licet Plutarchus paululum ambigat, libellum integrum confecit, cujus titulus est, An aqua dignior igne: Ubi pluribus illam antefert, citat Pindarum ode 1. Olymp. ἀπὸ τοῦ πυρὸς ὕδαρ. Idem.

^b Et tristis abyssus. Ignitam mundi sedem signat nomine abyssi, non aquæ congeriem, quam minime tristem, sed lætam hic vocat. Idem.

^c Ne mirum sit in baptismo si aquæ animare noverunt. Animare, hoc est, æternam homini vitam reddere, qua peccando exciderat. RIG.

^d Genus quidem unum. Stilum juris, non Porphyrii rudimenta servat: nam juris Interpretes speciem appellant genus, & individuum speciem, ut hominem & equum genera: Titium & Bucephalum species: sic Julianus l. 54. ff. de verbor. oblig. & Ulpianus l. 30. ff. de legatis. Vide Boerium in topico militar. for. & legal. discip. Gothofredus tamen in l. 54. contendit trahere Aristotelem in sensum Juliani & Juristarum. Sic notat vocasse Aristotelem species τὰ καθόλου γένη ἐπὶ τοῖς αἰσθητοῖς, atque individua τὰ κατὰ εἶδη. Verum minus logice assertum videbitur dialecticis, qui per τὰ καθόλου εἶδη ultimas species, quod ipsi reddunt infimas, non intelligunt individua, sed illa universalia essentialia, quæ tantum prædicantur de pluribus differentibus numero, ut homo, ita ut sub se non contineant aliam speciem, sed tantum individua, & genus infimum vocant, quod vere est ge-

nus, sed prædicatur de pluribus differentibus specie tantum, itaut aliud genus sub se nullo modo capiat, sed cæteris potius subijciatur. LAC.

^e Nulla distinctio est mari quis an stagno, nec quicquam refert inter eos quos Joannes in Jordane, & quos Petrus in Tiberi tinxit.] Nec de Baptismo Christi majora quispiam dixerit iis quæ de Joannis baptismo Paulinus, in Carmine de Joan. Bapt.

^f Perge igitur sanctas puri Jordanis ad undas, &c. Et tamen his Tertulliani verbis hoc tantum significatur, In causa baptismi nullam esse inter aquas differentiam, neque hanc esse præstantiorem alia. Itaque non referre, mari quis an stagno, flumine an fonte, lacu an alveo diluatur. Neque enim plus salutis contulisse Tiberim, in quo Petrus tinxit, quam Jordanem in quo Joannes. uti nec illam obviam & fortuitam qua Philippus, ideo plus aut minus salutarem fuisse spadoni. Quod est sane verissimum. Etenim qualescumque sint aquæ, non sanctificant: sed omnes aquæ invocato tribus in personis Deo, sacramentum sanctificationis consequuntur, ac per ipsas Deus hominem sanctificat. Hoc tantum ait Septimius. RIG.

^g Petrus in Tiberi tinxit. Petrus igitur Romæ fuit aliquando, quod negare aut saltem veluti dubium proponere ausus est Calvinus. Tertullianus iis temporibus vicinus, & rerum Christianarum diligens observator, hic & lib. de Præscript. rem dubiam non relinquit. LE PR.

^h Idololatriæ aut stupri aut fraudis.) Hæc sunt principalia delicta, quæ statim initio lib. de Idol. crimina esse dicit exitiosa & devoratoria salutis. Ibidem adjungit Homocidium [quod hic prætermisit] quia plerumque cædis patrata maculas homicidæ aliqua sui corporis parte referunt. RIG.

IV.

V.

- ^a sed viduis aquis sibi mentiuntur. Nam & sacris quibusdam per lavacrum initiantur, Isis A alicujus, aut Mithræ. ipsos etiam deos suos lavationibus efferunt. ceterum, villas, domos, templa totasque urbes aspergine circumlatæ aquæ expiant passim. certe ^b ludis Apollinaribus & Eleusiniis tinguntur; idque se in regenerationem & impunitatem perjuriorum suorum agere præsumunt. Item penes veteres quisquis se homicidio infecerat, purgatrice aqua se expiabat. Igitur si de sola natura aquis, quod propria materia sit abluendi in auspicia emundationis blandiuntur, quanto id verius aquæ præstabunt per Dei auctoritatem, a quo omnis natura earum constituta est? Si religione aquam medicari putant, quæ potior religio quam Dei vivi? Quo agnito, hic quoque studium diaboli cognoscimus res Dei æmulantis, cum & ipse baptismum in suis exercet. Quid simile? Immundus emundat, perditor liberat, damnatus absolvit. suam videlicet operam destruet diluens delicta, quæ inspirat ipse. Hæc quidem in testimonium posita sunt repellentibus fidem, si minime credant rebus Dei, quarum adfecta- B tionibus apud æmulum Dei credunt, An non & alias sine ullo sacramento immundi spiritus aquis incubant, adfectantes illam in primordio divini Spiritus gestationem? Sciunt opaci quique fontes & avii quique rivi, & in balneis piscinæ, & erupit in domibus vel cisternæ & putei, qui rapere dicuntur, scilicet per vim spiritus nocentis. Nam & apopnictos, & lymphatos, & hydrophobos vocant, quos aquæ necaverunt, aut amentia vel formidine ex- cuerunt. Quorsum ista retulimus; ne quis durius credat angelum Dei sanctum aquis in salutem hominis temperandis adesse, cum angelus malus prophanum commercium ejusdem elementi in perniciem hominis frequentet. Angelum aquis intervenire, si novum videtur, exemplum futuri præcucurrit. Piscinam Bethsaidam angelus interveniens commovebat: ob- C servabant qui valetudinem querebantur. Nam si quis prævenerat descendere illuc, queri post lavacrum definebat. Figura ista medicinæ corporalis spiritalem medicinam canebat, ea forma, qua semper carnalia in figura spiritualium antecedunt. Proficiente itaque hominibus gratia Dei, plus aquis & angelo accessit. qui vitia corporis remediabant, nunc spiritum medentur: qui temporalem operabantur salutem, nunc æternam reformant: qui unum semel anno liberabant, nunc quotidie populos conservant, deleta morte per ablutionem delictorum. ^c Exempto scilicet reatu, eximitur & pœna. Ita restituitur homo Deo ad similitudinem ejus qui retro ad imaginem Dei fuerat. imago in effigie, similitudo in æternitate censetur. Recipit enim illum Dei spiritum, quem tunc de adflatu ejus acceperat, sed post amiserat per deli- D ctum. Non quod in aquis Spiritum sanctum consequamur, ^d sed in aqua emundati, sub angelo Spiritui sancto præparamur. Hic quoque figura præcessit. Sic enim Joannes ante præcursor Domini fuit: præparans vias ejus: ita & ^e angelus baptismi arbiter superventuro Spiritui sancto vias dirigit ablutione delictorum, quam fides impetrat, obsignata in Patre & Filio & Spiritu sancto. Nam si in tribus testibus stabit omne verbum, quanto magis, dum habemus per benedictionem eosdem arbitros fidei, quos & sponsores salutis, sufficit ^f ad fiduciam spei nostræ etiam numerus nominum divinorum? Quum autem sub tribus & testatio fidei, & sponsio salutis pignerentur, necessario adjicitur Ecclesiæ mentio: quoniam ubi tres, id est Pater & Filius & Spiritus sanctus, ibi Ecclesia, quæ trium corpus est. Exinde ^g egressi de lavacro perungimur benedicta unctio ^h de pristina disciplina, qua ungui oleo de cornu in sacerdotium solebant. Ex quo Aaron a Moyse unctus est, unde Christus dicitur a chrismate, ⁱ quod est unctio, quæ Domino nomen accommodavit, facta spiritualis, quia spiritus unctus est a Deo patre, sicut in Actis: Collecti sunt enim vere in ista civitate adversus sanctum Filium tuum, quem unxisti. Sic & ^k in nobis carnaliter currit unctio, sed spiritualiter proficit: quomodo & ipsius baptismi carnalis actus, quod in aqua mergimur; spiritualis effectus, quod VIII. delictis liberamur. Dehinc ^l manus imponitur, per benedictionem advocans & invitans Spiritum

^a Sed viduis aquis sibi mentiuntur.] Viduis scilicet Angelo ac Spiritu sancto, ideoque sterilibus. At nostris aquis supervenit Spiritus de coelis, sanctificans eas de semetipso, & ita sanctificatæ, vim sanctificandi concipiunt, quare & pariunt, nempe Christianos, vitæ homines æternæ. Paulinus, Epist. ad Severum, XII.

Sanctus in hunc cœlo descendit Spiritus amnem, Cœlestique sacras fonte maritat aquas, &c. RIG.
^b Ludis Apollinaribus & Eleus.] Sic legitur in Urini codice. vulgata lectio Pelusii. atque hic certe significari videntur sacra Solis, seu mithræ & Serapidis, quæ quidem Serapidis, M. Antoninum a vulgaritate Pelusia submovisse tradit Capitolinus. Idem.

^c Exempto scilicet reatu eximitur & pœna.] Paulinus, loco supradicto, de baptismo Joannis:

Dixit infusis credentium crimina lymphis, Absolvitque metus hominum, pœnasq. remittit, Atque ignem vestinguit aquis. Idem.

^d Sed in aqua emundati sub Angelo Spiritui sancto præparamur.] Angelum baptismi dicit, ut lib. de Oratione, Angelum orationis. Idem.

^e Angelus baptismi arbiter.] Arbiter baptismi Angelus, quasi testis & conscius. Ipse Tertull. lib. de Anima, Nos

officia divina Angelos credimus. Idem.

^f Ad fiduciam spei nostræ numerus nominum divinorum.] Etenim benedicebatur in nomine Patris & Filii & Spiritus sancti. Idem.

^g Egressi de lavacro perungimur.] In fronte, ut discimus ex Prudentii Psychomachia:

Post inscripta oleo fronti signacula, per quæ Unguentum regale datum est & chrisma perenne. Idem.

^h De pristina disciplina. Hoc est Judaica. Idem.

ⁱ Quod est unctio. Chrismatis multiplex notio in scriptoribus, alii Confirmationem quæ ab Episcopo tantum administratur in Ecclesia Latina, alii de unctio quæ fit ubi parvulus baptizatur. De posteriori hac unctio locus hic accipitur, quæ fit a Sacerdote in vertice, cum alia seu Confirmatio ab Episcopo fiat in fronte. Illustris hanc ob rem nimirum de ungendi ritu Episcoporum & presbyterorum controversia extitit, licet obiter inter Petrum Aurelium, & Jacobum Sirmundum S. I. ad quam poterit quilibet confugere, ut rem plenissime intelligat. LE PR.

^k In nobis carnaliter, &c.] Oleo carnem five corpus suaviter pervadente ac permeante. RIG.

^l Manus imponitur. Manus impositio familiaris erat olim in Ecclesiæ ritibus, nihilque fiebat ferme sine manuum im-

- A Spiritum sanctum. ^a Sane humano ingenio licebit ^b Spiritum in aquam arcessere, & concorporationem eorum ^c accommodatis desuper manibus ^d alio spiritu tantæ claritatis animare, ^e Deo autem in suo organo non licebit per manus sanctas sublimitatem modulari spiritalem? Sed est hoc quoque de veteri sacramento, quo nepotes suos ex Joseph, Ephraim & Manasse, Jacob capitibus impositis & intermutatis manibus benedixit, ^f & quidem ita transversim obliquatis in se, ut Christum deformantes, jam tunc portenderet benedictionem in Christum futuram. Tunc ille sanctissimus Spiritus super emundata & benedicta corpora libens a Patre descendit, super baptismi aquas, tanquam pristinam sedem recognoscens conquiescit, columbæ figura delapsus in Dominum, ut natura Spiritus sancti declararetur ^g per animal simplicitatis & innocentiae: quod etiam corporaliter ipso felle careat columba. ideoque,
- B Estote (inquit) simplices sicut columbæ. ne hoc quidem sine argumento præcedentis figuræ. Quemadmodum enim, post aquas diluvii, quibus iniquitas antiqua purgata est, post baptismum (ut ita dixerim) mundi, pacem coelestis iræ, præco columba terris adnuntiavit demissa ex arca, & cum olea reversa: quod signum etiam apud nationes ^h paci prætenditur: eadem dispositione spiritalis effectus, terræ, id est, carni nostræ, emergenti de lavacro post vetera delicta, columba sancti Spiritus advolat, pacem Dei adferens, emissa de cœlis, ⁱ ubi Ecclesia est arca figurata. Sed mundus rursus delinquit, ^k quo male comparetur baptismus diluvio. Itaque igni destinatur, sicut & homo qui post baptismum delicta restaurat, ut hoc quoque in signum admonitionis nostræ debeat accipi. Quot igitur patrocinia naturæ, quot privilegia gratiæ, quot solemnia disciplinæ, figuræ, præstructiones, preces, religionem aquæ ordinaverunt? Primo quidem quum populus de Ægypto expeditus, vim regis Ægypti per aquam transgressus evadit, ipsum regem cum totis copiis aqua extinxit. Quæ figura manifestior in baptismi sacramento? Liberantur de seculo nationes per aquam scilicet, & diabolus dominatorem pristinum, in aqua oppressum derelinquunt. Item aqua de amaritudinis vitio in usum commodum suavitatis Moysi ligno remediatur. Lignum illud erat Christus, venenatæ & amaræ retro naturæ venas, in saluberrimas aquas baptismi, scilicet ex sese remediens. Hæc est aqua, quæ de comite petra populo defluebat. Si enim petra Christus, sine dubio aquæ in Christo baptismum videmus benedici. Quanta aquæ gratia penes Deum & Christum ejus est ad baptismi confirmationem. Numquam sine aqua Christus. Siquidem & ipse aqua tingitur. prima rudimenta potestatis suæ vocatus ad nuptias, aqua auspicatur. quum sermonem facit, sitientes ad aquam suam invitat sempiternam. quum de agape docet, aquæ calicem pauperi oblatum inter opera dilectionis probat. apud puteum vires resumit. super aquam incedit. libenter transfretat. aquam discipulis ministrat. perseverat testimonium baptismi usque ad passionem. quum deditur in crucem, aqua intervenit: sciunt Pilati manus. quum vulneratur, aqua de latere prorumpit: scit lancea militis. Diximus quantum
- D mediocritati nostræ licuit de universis, quæ baptismi religionem struunt, nunc ad reliquum statum ejus æque ut potero progrediar de quæstiunculis quibusdam. ^l Baptismus ab Joanne denuntiatus jam tunc habuit quæstionem, ab ipso quidem Domino propositam Phariseis, coelestis ne is baptismus esset, an vero terrenus? De quo illi non valuerunt constanter respondere, utpote non intelligentes, quia nec credentes. Nos porro, quantula fide sumus, tan-

IX.

X.

F f 2

tulo

positione. Certissimum tamen per sacramentum *mannum impositionis* intelligi Confirmationem seu *χειροτονίαν*, quæ sancto Clementi est *βεβαίωσις & ἐξολογίαν*, confessionis confirmatio. De hac impositione hic est quæstio. LE PR.

^a Sane humano ingenio licebit Spiritum in aquam arcessere.) Organa hydraulica significat, qualia describuntur ab Vitruvio, libro x. Architect. & Herone in Pneumaticis. RIG.

^b Spiritum in aquam arcessere.] Vitruvius de Machina Cresibii, Ab eoliquore pressioibus coacto spiritu. Idem.

^c Accommodatis desuper manibus.] Vitruvius, Cum pinne manibus tactæ propellunt & reducunt continenter regulas, alternis obturando foramina, alternis aperiundo, ex musicis artibus, multiplicibus modulorum varietatibus sonantes excitant voces. Idem.

^d Alio spiritu tantæ claritatis animare.) Animari dicitur machina digitis musici modulantibus spiritum in aquam pressioibus densatum & concorporatum, ita ut in clarissimum exeat sonum multiplici varietate distinctum. Hujusmodi autem Septimius alium spiritum nuncupat, nempe eruditum & exarticulatum. Idem.

^e Deo autem in suo organo.) Organum Dei vocat hominem. Idem.

^f Et quidem ita transversim obliquatis in se, ut Christum deformarent.] Manus transversim obliquatæ Chiasmum faciunt, hoc est, figuram litteræ X. quæ apud Græcos quidem Christi nomen significaverit. Sed cum nationes cunctas, non Græcos tantum, a Christo vocari ad benedictionem confert, certe manus transversim obliquatæ nihil Christiani mysterii portenderint nationibus ceteris, quibus in usu non est ejus litteræ figura. Quare sic accipienda sunt Tertulliani verba, ut manibus transversim obliquatis, crucem, sive fixum cruci Christum deformari intelligamus, non simpliciter Chri-

stum, hoc est, nomen Christi. Etenim Crucis figura potuit apud universas nationes Christum portendere, quibus erat futura per ejus crucem salus. RIG.

^g Per animal simplicitatis & innocentiae. Nemo est adeo rerum ignarus, ut columbam his verbis designari non agnoscat, propter innocentiam & candorem. Nonnulli etiam Theologi, columbam quæ advolavit in caput Christi domini in Jordane baptizati, candidam affirmant, Sic Nonnus Pannon. vocat *μικρὴν πελειᾶδος πέλειαν* autem est columba candida latine *livida* a candore seu livido dicta. LE PR.

^h Paci prætenditur. Quid notius hoc pacifico hieroglyphico? & ideo Patres patratos, faciales, oratores pacis, ramum frondentis olivæ gessisse in pacis symbolum. Maro æn. 8.

Paciferaque manu ramum prætendit olivæ. Silius lib. 3.

Præterdendens dextra ramum canentis olivæ. LAC.

ⁱ Ubi ecclesia est arca figurata. Typum ecclesiæ fuisse arcam, nemo ferme Patrum non asseruit, Hieronymus, Cyprianus, &c. Augustinus lib. 5. de baptis. cap. extremo. Notanda sunt verba Tertulliani, ne excludat Ecclesiam visibilem in terris, nam ad Ecclesiam in terra, advenit columba Spiritus sancti, cum pace suæ gratiæ: quare cum ait, *emissa de cœlis*, minime appellat super Ecclesiam, nam Ecclesia in terris etiam est, sed super vocem figurata. Nam figuram arcæ gerit apud Deum, & Beatos in cœlis secunda fruente tranquillitate, Ecclesia militans in terris persecutionem diluvio agitata, ut explicat Cyprianus. Idem.

^k Quo male comparetur baptismus, &c.] Legendum videatur, quo malo comparetur baptismus diluvio. RIG.

^l Baptismus a Joanne denuntiatus. Discrimen esse inter baptismum Christi & Joannis norunt Orthodoxi. unde Trid. synodus sess. 7. can. 1. LE PR.

- tulo & intellectu possumus æstimare, divinum quidem eum baptismum fuisse, mandatu ta- A
men non & potestate, quod & Joannem a Domino missum legimus in hoc munus, ceterum
humanum conditione. ^a Nihil enim cœleste præstabat, sed cœlestibus præministrabat, ^b pœ-
nitentiæ scilicet præpositus, quæ est ^c in hominis potestate. Denique legis Doctores & Pha-
risæi, qui credere noluerunt, nec pœnitentiam egere. Quod si pœnitentia humanum est, &
baptismus ipsius ejusdem conditionis fuerit necesse est: aut daret & Spiritum sanctum & re-
missionem delictorum, si cœlestis fuisset. Sed neque peccatum dimittit, neque Spiritum in-
dulget nisi Deus solus. Etiam ipse Dominus, nisi ipse prius ascenderet ad Patrem, aliter ne-
gavit Spiritum descensurum id quod Dominus nondum conferebat, servus utique præstare
posset? Adeo postea ^d in Actis Apostolorum invenimus, quoniam qui Joannis baptismum ha-
bebant, non acceperant Spiritum sanctum, quem ne auditu quidem noverant. Ergo non erat
cœleste, quod cœlestia non exhibebat: quum ipsum quod cœleste in Joanne fuerat, spiritus B
prophetiæ; post totius spiritus in Dominum translationem usque adeo defecerit, ut quem
prædicaverat, quem advenientem designaverat, postmodum an ipse esset, miserit scitatum.
Agebatur itaque baptismus pœnitentiæ quasi candidatus remissionis & sanctificationis in Chri-
sto subsequatur. Nam quod prædicabat baptismum pœnitentiæ in remissionem delictorum,
in futuram remissionem enuntiaturum est. Si quidem pœnitentia antecedit, remissio subsequi-
tur, & hoc est viam præparare: qui autem præparat, non idem ipse perficit, sed alii per-
ficiendum procurat. Ipse profitetur sua non esse cœlestia, sed Christi, dicendo: Qui de ter-
ra est, de terra loquitur: qui de supernis venit, super omnes est. Item in sola se pœniten-
tia tinguere, venturum mox qui tingeret in spiritu & igni. Scilicet, quia ^e vera & stabilis
aquæ fides qua tingitur in salutem, simulata autem & infirma ^f igni tingitur in iudicium.
- XI. Sed ecce [inquit] venit Dominus, & non tinxit. Legimus enim: Et tamen is non tin- C
guebat, verum discipuli ejus; quia revera ipsum suis manibus tincturum Joannes prædicaf-
set. Non utique sic intelligendum est, sed simpliciter dictum more communi. Sicut est,
verbi gratia, Imperator proposuit edictum, aut, Præfectus fustibus cecidit: numquid pro-
ponit, aut numquid ipse cædit? semper is dicitur facere, cui præministratur. Ita erit acci-
piendum: ipse vos tinguet, pro eo quod est, per ipsum tingemini, vel in ipsum? Sed ne
moveat quosdam, quod non ipse tinguebat. In quem enim tingeret? in pœnitentiam? quo
ergo illi præcursores? in peccatorum remissionem? quam verbo dabat; in semetipsum?
quem humilitate celabat; in Spiritum sanctum? qui nondum a Patre descenderat; in Eccle-
siam? quam nondum Apostoli struxerant. Itaque tinguebant discipuli ejus ut ministri, ut
Joannes ante præcursor, eodem baptismo Joannis, ne qui alio putet, quia nec exstat alius nisi D
postea Christi, qui tunc utique a discipulis dari non poterat, utpote nondum adimpleta
gloria Domini, nec instructa efficacia lavacri per passionem & resurrectionem: quia nec mors
nostra dissolvi posset nisi Domini passione, nec vita restitui sine resurrectione ipsius. Quum
vero præscribitur nemini sine baptismo competere salutem, ex illa maxime pronuntiatione
Domini, qui ait: Nisi natus ex aqua quis erit, non habet vitam, suboriuntur scrupulosi,
immo temerarii retractatus quorundam; quomodo ex ista præscriptione Apostolis salus com-
petat, quos tinctos non invenimus in Domino, præter Paulum. Immo cum Paulus solus
ex illis baptismum Christi, induerit, aut præjudicatum esse de ceterorum periculo, qui ca-
reant aqua Christi, ut præscriptio salva sit, aut rescindi præscriptionem, si etiam non tin-
ctis salus statuta est. Audivi, Domino teste, ejusmodi, ne quis me tam perditum existi-
met, ut ultro exagitem libidine stili, quæ aliis scrupulum incutiant. Et nunc illis, ut potero,
respondebo, qui negant Apostolos tinctos. Nam si humanum Joannis baptismum inierant,

a &

^a Nihil enim cœleste præstabat, sed cœlestibus præmini-
strabat.] Sic tamen, ut licet aqua Joannis tincti Spiritum
sanctum non acciperent, tamen præpararentur in viam salu-
tis in nomine venturi Domini nostri. Ait enim Paulus apud
Lucam Act. xix. 4. *Ἰωάννης μὲν ἐβάπτισμα μετάνοιαν, τὸ λαὸν
μεγαλύνειν, ἡ ἐρχομένη μὲν αὐτὸν ἵνα πισθῶσιν, τούτῳ ἐστὶν Χριστὸν
Ἰησοῦν. ἀκούσαντες δὲ ἐπίσταντο εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Κυρίου
Ἰησοῦ.* Sic igitur baptizatos perfecit Paulus. Imposuit iis
manus, & continuo supervenit Spiritus sanctus. Sane hunc
sensem insinuare videtur Lucas. At Latinus interpres sic
tradidit, ut denuo tincti fuisse intelligantur, qui jam ba-
ptismum Joannis susceperant. Unde & hos quidem denuo
baptizatos fuisse consentiunt Cyprianus & Augustinus. No-
bis adhuc suspicari non contigit, cur hoc argumento absti-
nuerit Septimius, propositæ quæstioni omnium utrimque for-
tissimo. Eo vero utitur Hieronymus adversus Luciferianos,
& faver interpreti. RIG.

^b Pœnitentiæ scilicet præpositus. Prædicandæ pœnitentiæ
destinatus, per commissionem baptismi illius, quo homines
per pœnitentiam impetrarent remissionem criminum. LAC.

^c In hominis potestate. Et ideo non conducebat baptismus
Joannis ad remissionem peccatorum; nam in potestate ba-
ptizatorum erat impetrare remissionem per pœnitentiam [ta-

meti ex gratia Dei] licet baptismum Joannis non suscepis-
sent. Idem.

^d In Actis Apostolorum, &c. Actorum caput 19. intelligit,
quod multorum ingenia exercuit, & hæreticis, scholasticis-
que cruces fixit. certum est Gentiles ablutionem inutilem &
infructuosam, non accedente Spiritu sancto recepisse. Arque
hic obiter Petri Lombardi adverte audaciam qui baptizandos
denuo censet eos qui a Joanne baptizati fuerant, sine Spiri-
tus sancti notitia, & spem in eo baptismate reponebant:
eos vero Christi baptismo non egere qui ab eodem baptiza-
ti, Spiritus sancti notitiam habebant, neque tamen in eo
spem reponebant. vide quid ab audacia Scholasticorum ex-
pecto, quorum dux & antesignanus hæc profert & docet in
4. LE PR.

^e Vera et stabilis aquæ fides, qua tingitur in salutem.]
Omnino scribendum, *Vera & stabilis fides aqua tingitur in
salutem.* Sic enim scripsisse Tertullianum ratio persuadet,
sequebantur. RIG.

^f Igni tingitur in iudicium.] Sic adsolet Tertullianus.
quotiens fit mentio ignis confestim occasionem rapit, inten-
ditque in supremum illud Domini iudicium. Alii vero di-
ctum illud Joannis, Venturum mox qui tingeret in spiritu
& igni; accipiunt de Spiritu sancti in Apostolos illapsu,
ad diem Pentecostes. Idem.

A^a & Dominicum desiderabant, quatenus unum baptismum definierat ipse Dominus, dicens Petro perfundi nolenti ^b Qui semel lavit, non habet necesse rursus: quod utique non tincto non omnino dixisset: & hæc est probatio exerta adversus illos, qui adimunt Apostolis etiam Joannis baptismum, ut destruant aquæ sacramentum. An credibile videri potest, in his personis viam tunc Domini non præparatam, id est baptismum Joannis, quæ ad viam Domini per totum orbem aperiendam destinabantur? Ipse Dominus nullius poenitentiae debitor tinctus est, peccatoribus non fuit necesse? Quid ergo? alii tincti non sunt. non tamen comites Christi, sed æmuli fidei, legis Doctores & Pharisei. Unde & suggeritur, quum adversantes Domino tingui noluerint, eos qui Dominum sequebantur, tinctos fuisse, nec cum Bæmulis suis sapuisse, maxime quando Dominus cui adhærebant, testimonio Joannem extulisset, Nemo dicens major inter natos feminarum Joanne baptizatore. Alii plane satis coacte injiciunt, tunc Apostolos baptismi vicem implese, quum in navicula fluctibus adpersi operti sunt; ipsum quoque Petrum per mare ingredientem satis mersum. Ut opinor autem, aliud est adpersi vel intercipi violentia maris, aliud tingui disciplina religionis. Ceterum navicula illa figuram Ecclesiæ præferebat, quod in mari, id est seculo, fluctibus, id est persecutionibus & tentationibus inquietatur, Domino per patientiam velut dormiente, donec orationibus sanctorum in ultimis suscitatus compescat seculum, & tranquillitatem suis reddat. Nunc si tincti quoquo modo fuerunt, si in loti perseveraverunt, ut & illud dictum Domini ^d de uno lavacro sub Petri persona ad nos tantummodo spectet, de salute tamen Apostolorum satis temerarium est æstimare, quia non illis vel primæ adlectionis, & Cexinde ^e individuae ^f familiaritatis prærogativa compendium baptismi conferre posset, cum illi, opinor, sequebantur illum, qui credenti cuique salutem pollicebatur. Fides tua te (ajebat) salvum fecit, & Remittuntur tibi peccata. credenti utique, nec tamen tincto. Id si Apostolis defuit, nescio; quorum fides uno verbo Domini suscitata teloneum dereliquit; patrem & navem & artem qua vitam sustentabat, deseruit: patris exequias despexit: summum illud Domini præceptum, Qui patrem aut matrem mihi prætulit non est me dignus, ante perfecit quam audivit. Hic ergo scelestissimi illi provocant quæstiones. Adeo dicunt, XIII. baptismus non est necessarius, quibus fides satis est. nam & Abraham nullius aquæ nisi fidei sacramento Deo placuit. Sed in omnibus posteriora concludunt, & sequentia antecedentibus prævalent. Fuerit salus retro per fidem nudam ante Domini passionem & resurrectionem. at ubi fides aucta est credendi in nativitatem, passionem, resurrectionemque ejus, addita est ampliatio sacramento, & obsignatio baptismi, vestimentum quodammodo fidei, quæ retro erat nuda, nec potest jam sine sua lege. Lex enim tingendi imposita est, & forma præscripta. Ite, inquit, docete nationes, tingentes eas in nomen Patris & Filii & Spiritus sancti. Huic legi collata definito illa: Nisi quis renatus fuerit ex aqua & spiritu, non intrabit in regnum cælorum. obstrinxit fidem ad baptismi necessitatem. Itaque omnes exinde credentes tinguebantur. Tunc & Paulus ubi credidit, tinctus est. Et hoc est quod Dominus in illa plaga orationis præceperat, Exurge, dicens, & introi Damascum, illic tibi demonstrabitur quid debeas agere, scilicet tingui, quod solum ei deerat. Alioquin satis didicerat atque crediderat Nazarenum esse Dominum Dei filium. Sed de ipso Apostolo revolvunt, quod dixerit, Non XIV. enim me ad tingendum Christus misit. quasi hoc argumento baptismus adimatur. Cur enim tinxit Gaium & Crispum, & Stephanæ domum? quamquam etsi non eum miserat Christus ad tingendum, tamen aliis Apostolis præceperat tingere. Verum hæc pro conditione tunc temporis ad Corinthios scripta sunt, cum schismata & dissensiones inter illos movebantur, dum alius Paulo deputat, alius Apollo. Propter quod pacificus Apostolus, ne sibi omnia defendere videretur, non ad tingendum ait se missum, sed ad prædicandum. Nam & prius est prædicare,

^a Et dominicum desiderabant. Ut renati ex aqua & spiritu sancto, haberent vitam æternam. Nam necessitas illa Joan. 3. edita, Nisi quis renatus fuerit ex aqua & spiritu sancto, non potest introire in regnum Dei, De baptismo Christi intelligenda est: Respondet igitur auctor iis, qui eo quod Apostolos non baptizatos dicerent, eorum salutem in controversiam vocabant, vel omnino ambigebant, & primum agere cepit adversus eos, qui signate negabant Apostolis baptismum Christi, idque in hoc cap. non inficiatur Tertull. Sed abstinet hac quæstione, & tantum intendit, non esse dubitandum de illorum salute: licet Christi baptismo non fuerint initiati quem baptismum ante resurrectionem Christi negavit Apostolis cap. præcedenti: nam nec Christus baptizavit illos juxta Tertullianum, neque institutum erat sacramentum baptismi, quod possent ministrare ipsi, idem Tertull. probat, fuerint-ne post resurrectionem Christi baptizati, non disputat, nec inclinat alterutro, sed illius tantum scopus in hoc cap. est, Apostolis competere omnino salutem, si tincti fuerint, si illori, ubi arrepta occasione baptismi Joannis accepisse probat: at de dominico caute silet: quare titulus, quem capiti huic præfixit Pameli, quod Apostoli baptizati fuisse videantur; indicat plane minime collumasse auctoris mentem. Unde illustrissimo Baronio an. 31.

num. 4. licet non se explicet omnino, & Bellarmino lib. 1. de bapt. cap. 25. minus illuxit Afri nostri testimonium hoc cap. ut probarent Apostolos fuisse baptismi Christi tinctos. LAC.

^b Qui semel lavit. De baptismo non iterando hæc verba loqui videntur. LE PR.

^c Orationibus sanctorum in ultimis suscitatus compescat seculum. Petitione ista scilicet, Adveniat regnum tuum. RIG.

^d De uno lavacro sub Petri persona. Historice illud dictum est Petro, Qui lotus est non indiget. &c. LE PR.

^e Individuæ familiaritatis. Christi domini socii & contubernales Apostoli dicuntur & οἰκονομοὶ καὶ παῖρες Nonno Panop. in Joan. Idem.

^f Familiaritatis prærogativa compendium baptismi conferre posset. Eo scilicet modo, quod ipsi etiam Juris Auctores tradunt nonnunquam celeritate conjungendarum inter se actionum, unam actionem occultari. RIG.

^g Obsignatio baptismi vestimentum quodammodo fidei. Fideles perfici baptismi, sciebant etiam Stoici. Sic enim disertissime Arrianus, Epi. 11. 9. ὅταν ὁ ἀλλόθεν τὸ πᾶθος τὸ τῷ θεῷ ἀποδοθῇ, τότε καὶ ἐστὶν τῷ ἑαυτοῦ καὶ ἰσχυρὸν ὁ ἰσχυρὸς. Idem.

- prædicare, posterius tinguere. Sed sit prius prædicatum. ^a puto autem licuit & tinguere, cui A
 XV. licuit prædicare. Nescio si quid amplius ad controversiam baptismi ventilatur. Sane rete-
 xam quod supra omisi, ne imminentes sensus videar interciderere: Unus omnino baptismus est
 nobis, tam ex Domini evangelio, quam ex Apostoli litteris; quoniam unus Deus, & unum
 baptisma, & una Ecclesia in cœlis. Sed circa hæreticos sane quid custodiendum sit, digne
 quis retractet. ^b ad nos enim editum est. Hæretici autem nullum habent consortium nostræ
 disciplinæ, quos extraneos utique testatur ipsa ademptio communicationis. Non debeo in
 illis cognoscere quod mihi est præceptum, quia non idem Deus est nobis & illis, nec unus
 Christus, id est, idem, ^c ideoque nec baptismus unus, quia non idem, quem quum rite non
 habeant, sine dubio non habent: ^d nec capit numerari, quod non habetur. ^e ita nec possunt
 accipere, quia non habent. Sed de isto plenius jam nobis ^f in Græco digestum est. Semel
 ergo lavacrum inimus, semel delicta diluuntur. quia ea iterari non oportet. Ceterum, ^g Isra- B
 el Judæus quotidie lavat, quia quotidie inquinatur. Quod ne in nobis quoque factitaretur,
 propterea de uno lavacro definitum est. Felix aqua quæ semel abluit, quæ ludibrio peccato-
 XVI. ribus non est, quæ non adfiduitate sordium infecta rursus quos diluit, inquinat. Est quidem
 nobis etiam secundum lavacrum, unum & ipsum, sanguinis scilicet, de quo Dominus: Ha-
 beo, inquit, baptismo tingui, quum jam tinctus fuisset. venerat enim per aquam & sangui-
 nem, sicut Joannes scripsit, ut aqua tingeretur, sanguine glorificaretur, proinde, nos face-
 ret aqua vocatos, sanguine electos. ^h Hos duos baptismos de vulnere perfoffi lateris emisit;
 quatenus qui in sanguinem ejus crederent, aqua lavarentur: ⁱ qui aqua lavissent, etiam san- C
 guinem potarent. Hic est baptismus, qui lavacrum & non acceptum repræsentat, & perdi-
 XVII. tum reddit. Superest ad concludendam materiolum, de observatione quoque dandi & acci-
 piendi baptismum commonefacere. Dandi quidem habet jus ^k summus Sacerdos, qui est
 Episcopus. dehinc Presbyteri & Diaconi, ^l non tamen sine Episcopi auctoritate, propter
 Ecclesiæ

^a Puto autem licuit & tinguere, cui licuit prædicare.] Prædicatur sive docetur regula Fidei. Dein baptismum obsignatur Fides. Idem.

^b Ad nos enim editum est. Obscurissimum videtur Pamelio: tamen non ita nimis; sensus est: In Evangelio & Paulo unum baptisma præscribitur; sed quis decideret, an hoc custodiendum sit circa hæreticos, cum ad nos Catholicos dirigatur, quod sacris litteris editum promulgatum sit? nec vero est, quod hæreat Pamelius, an velit Tertullianus ab hæreticis non posse conferri, an vero accipi baptismum cum utrumque velle sit opus, cum dicat non habere baptismum. LAC.

^c Ad nos enim editum est.] Illud scilicet quod præcedenti commate dixit: Unus omnino baptismus est nobis, hæc regula ad nos edita est, tam ex Domini evangelio quam ex Apostoli litteris non ad hæreticos. Apud nos, hoc est Catholicos, editum est, manifestum & apertum quid custodiendum sit nobis in disciplina baptismi: Hæretici autem nullum consortium habent nostræ disciplinæ. non debemus in illis cognoscere, quod editum est nobis, quod nobis est præceptum. Videatur Baronius an. Chr. 217. num. 8. Idem.

^d Ideoque nec baptismus unus, &c. Hunc errorem, de baptizandis iterum iis qui ab hæreticis baptizati sunt, a discipulo Tertulliani Cypriano ex hoc deductum arbitrantur nonnulli; verum si recte hic auctor explicetur, erroris nulla suspicio forsan relinquatur. Nam defectum in materia, ut vocant, admissum intelligi posse multa persuadent, vel etiam in forma, cum nihil tale S. Cyprianus docuerit. Unde can. 19. Nicæni, conc. sancitum est ut de integro rebaptizarentur qui e Paulianistis ad Ecclesiam confugerent. LE PR.

^e Nec capit numerari quod non habetur.] Unum est apud Ecclesiam baptisma. Unitas autem non est numerus, sed principium numeri. Cum igitur extra Ecclesiam sint hæretici, nullum est apud eos baptisma. quare nec unum, quia quod non est, nequit numerari, nec principium dare numero. Hæc fuit Tertulliani sententia, quam discipulus ejus Cyprianus adversus Stephanum pertinacius adseruit compluribus Epistolis. Nisi tamen excusari vel propterea maxime debuerit, quod ea tunc temporis hæreticorum erant crimina ut capite aliquo tenerentur læsæ Sanctissimæ Trinitatis; qua penes eos non integra, adeoque nulla, nihil etiam habere aut dare poterant, quod baptismum Christi sapere videretur. RIG.

^f Ita nec possunt accipere, quia non habent.] Apertiora sunt apud Cyprianum: Nos autem dicimus eos qui inde veniunt non rebaptizari apud nos, sed baptizari. Neque enim accipiunt illic aliquid, ubi nihil est. RIG.

^g In Græco digestum est. Vides Tertullianum græce proluisse in hac materia, ut in aliis, Quod multi observarunt. LE PR.

^h Israel Judæus quotidie lavat, quia quotidie inquinatur.] Sic lib. de Oratione: Omnibus licet membris lavet quotidie Israel, nunquam tamen mundus est. Certe manus ejus semper immundæ sanguine Prophetarum, &c. RIG.

ⁱ Israel Judæus.] Jam enim est Israel Catholicus, quem admodum & Catholica Hierusalem. RIG.

^h Hos Duos Baptismos. Ea mens est auctori, ut prius aquæ baptismate nos indigere dicat, ut sanguinem postea bibamus qui e perfoffi latere manavit, hoc est, Eucharistiæ participes fiamus. LE PR.

ⁱ Qui aqua lavissent, etiam sanguinem potarent.] Hoc loco agitur de duplici baptismo, Aquæ & Sanguinis. Utrumque autem de vulnere perfoffi lateris fluxisse, ait Septimius, ut qui in sanguinem Christi credimus, ejus aqua lavemur: tamque salutaris aquæ beneficio abluti, etiam calicem martyrii pro Christi nomine, quoties occasio incidit, bibamus intrepide & constanter. Hunc enim esse tam efficacem baptismum, ut lavacrum & non acceptum repræsentet, & perditum reddat. Quæ haud dubie sunt intelligenda de martyrio. RIG.

^k Summus sacerdos qui est Episcopus. Propter Ecclesiæ honorem, quo salvo, salva pax est. Alioquin etiam laicis jus est.] Consimilis est locus lib. de Exhort. Castit. Ex utroque autem collegit Hieronymus, quod ait adversus Luciferianos, Baptismum esse sacerdotium. Etenim scriptum est, Regnum quippe nos & sacerdotes Deo & Patri suo fecit. & iterum: Gentem sanctam, regale sacerdotium. Eoque etiam spectat quod opusculi hujus initio Septimius notavit, egressos de lavacro ungi benedicta unctione, de prisca disciplina, qua ungi oleo de cornu in sacerdotium solebant. Idem Hieronymus adversus eosdem hæreticos, Septimii quoque nostri verba mutuatus, de Episcopi honore ac potestate differit, quem & nuncupat summum Sacerdotem. quod ante Hieronymum fecerat Auctor Quæstionum veteris & novi Testamenti, Quæst. 101. Presbyterum, inquit, intelligi Episcopum probat Paulus Apostolus, quando Timotheum, quem ordinavit presbyterum, instruit qualem debeat creare Episcopum. Deinde adjicit, Quid est enim Episcopus nisi primus presbyter, hoc est, summus Sacerdos? Et sane sequitur, eum esse summum Sacerdotem, qui sit præpositus non tantum populo sacerdotum, hoc est, laicis, baptismi sacerdotio sive sacramento præditis, verum etiam Presbyteris & Diaconis. Quin & summus Sacerdos propterea dicatur, quod præter sacerdotium baptismi, habeat sacerdotium Ordinis, sive Honoris, qui sive Ordo sive Honor est in Ecclesia maximus. Augustinus lib. xx. de Civ. Dei, cap. 10. Episcopos & Presbyteros ait proprie jam vocari in Ecclesia sacerdotes: Sed sicut omnes Christianos dicimus propter mysticum chrisma: sic omnes sacerdotes, quoniam membra sunt unius sacerdotis. Denique cum omnis Christianus, etiam laicus, passim apud Tertullianum & alios dicatur Ara Dei & Templum Dei, & immolare, & sacrificare Deo laudes, gratias, jejunia, eleemosynas; quum etiam Episcopo & presbytero sacrificiorum orationes concipienti rem faciat adstipulantis, respondendo Amen, quod est, Fiat, eo sensu Christiani etiam laici dicuntur sacerdotes. Idem.

^l Non tamen sine Episcopi auctoritate. Id est docet Clemens const. 8. cap. 46. & S. Ignatius ad Smyrnenes. οὐκ ἐξὲν αὐτῷ χρίσιν τῷ ἐπισκόπῳ, οὐτε βαπτίζειν, οὐτε ἀγορεύειν. non licet nisi episcopo aut baptizare, aut sacra facere. LE PR.

A Ecclesiæ honorem; quo salvo, salva pax est. Alioquin etiam laicis jus est. quod enim ex æquo accipitur, ex æquo dari potest. nisi Episcopi jam, aut Presbyteri, aut Diaconi vocantur, discantes. Domini sermo non debet abscondi ab ullo. Proinde & baptismus, ^a æque Dei census, ab omnibus exerceri potest: sed quanto magis laicis disciplina verecundiæ & modestiæ incumbit? ^b cum ea majoribus competant, ne sibi adsumant dicatum Episcopis officium Episcopatus. Æmulatio, schismatum mater est. Omnia licere dixit sanctissimus Apostolus, ^c sed non omnia expedire. Sufficiat scilicet, in necessitatibus utaris, sicubi, aut loci, aut temporis, aut personæ conditio compellit. Tunc enim ^c constantia succurrentis excipitur, cum urget circumstantia periclitantis. ^d Quoniam reus erit perditionis hominis, si supersederit præstare quod libere potuit. Petulantia autem mulieris quæ usurpavit docere, utique non etiam tinguendi jus sibi pariet: nisi si quæ nova bestia evenerit similis pristinæ: ut quemadmodum ^e illa baptismum auferebat, ita aliqua per se eum conferat. ^f Quod si quæ Paulo ^g perperam adscripta sunt, ^h ad licentiam mulierum docendi tinguendique defendunt; sciant in Asia presbyterum, qui eam scripturam construxit, ⁱ quasi titulo Pauli de suo cumulans, ^k convictum atque confessum id se amore Pauli fecisse, loco decessisse. Quam enim fidei proximum videretur, ut is docendi & tinguendi daret feminæ potestatem, qui ^l ne discere quidem constanter mulieri permisit? Taceant, inquit, & domi maritos suos consulant. Ceterum, ^{XVIII.} baptismum non temere credendum esse, sciant quorum officium est. Omni petenti te dato, suum habet titulum; proinde ad eleemosynam pertinentem. Immo illud potius perspicendum, Nolite dare sanctum canibus, & porcis projicere margarita vestra, & Manus ne facile ^C imposueris, ne participes aliena delicta. Si Philippus tam facile tinxit Eunuchum, recogitemus manifestam & exertam dignationem Domini intercessisse. Spiritus Philippo præceperat in eam viam pertendere; spado & ipse inventus est non otiosus, nec qui subito tinguiconcupisceret: sed ad templum orandi gratia profectus scripturæ divinæ impressus, sic oportebat deprehendi, cui ultro Deus Apostolum miserat ad quem rursus spiritus ut se curriculo Eunuchi adjungeret, jussit; scriptura ipsius fidei occurrit; in tempore exhortatus, adsumitur, Dominus ostenditur; fides non moratur; aqua non expectatur; Apostolus perfecto negotio, eripitur. Sed & Paulus revera cito tinctus est. Cito enim cognoverat Simon hospes vas eum esse electionis constitutum. Dei dignatio suas præmittit prærogativas; omnis petitio & decipere ^D & decipi potest. Itaque pro cujusque personæ conditione ac dispositione, etiam ætate, cunctatio baptismi utilior est: præcipue tamen circa parvulos. Quid enim necesse est ^m sponsores etiam periculo ingeri? quia & ipsi per mortalitatem destituere promissiones suas possunt, & proventu malæ indolis falli. Ait quidem Dominus, Nolite illos prohibere ad me venire. Veniant ergo, dum adolescunt; veniant dum discunt, dum quo veniant docentur; fiant Christiani quum Christum nosse potuerint, ⁿ quid festinat innocens ætas ad remissionem peccatorum?

^a *Æque Dei census ab omnibus exerceri potest.*] Consimilis est de Episcoporum & Præfidentium honore locus libro de Corona. RIG.

^b *Cum ea majoribus competant.*] Nempe Episcopis, Presbyteris, Diaconis. Idem.

^c *Constantia succurrentis.*] Fiduciam significat succurrentis, qui juris sui conscius, sine addubitatione aut hæsitatione succurrit periclitanti. hoc est admittitur, accipitur, laudatur. Constantiam dicit audaciam. Dixisset, *Constante succurrere*, eadem forma, qua mox dicit, *Constante discere*, & lib. de Patientia, *Constante denotare*. Idem.

^d *Quoniam reus erit perditionis hominis, si supersederit præstare quod libere potuit.*] Quomodo perditionis hominis? cum in sequentibus dicat, iis qui pondus intelligant baptismi magis timendam esse consecutionem quam dilationem: Fidem integram securam esse de salute? Non pugnat secum. Nam reus est perditionis hominis quisquis baptismum in subita periculi violentia desideranti dare supersedit. Etenim quantum in se fuit, perdidit, quem vel inhumana desidia, vel in tempestiva verecundia salutari lavacro procurare non festinavit. At qui in toto animo totaque mente Christianus fieri desideravit, is per fidem factus est Christo quod fidei Christus indulsit, & qui periit homini pravo cunctatori, salvus est Deo servatori liberalissimo. Idem.

^e *Ut aliqua per se eum conferat.*] Hoc est, ut ipsa tinguat Idem.

^f *Quod si quæ Paulo perperam adscripta sunt.*] Notat scriptum illud cui titulus erat, Acta Pauli, jampridem inter apocrypha relatum. Ejus meminit Eusebius Hist. 1.1. cap. 19. Hunc vero locum emendavimus ex Ursini libro. Nam haud dubie de margine aliqua irrepererat nomen Theclæ, cujus historia sub nomine Basilii Seleuciensis etiamnum circumfertur, ejusdem cum illis Paulinis farinæ. Ævo Septimii nostri talium fabularum scriptores loco si quem in Ecclesia obtinebant, pellebantur. Idem.

^g *Quod si quæ Paulo, &c.* Expunxit hic Rigaltii codex, exemplum Teclæ, quod in aliis fere omnibus occurrit, & interpretes exercet. Puto e margine has voces in textum irreperisse. Ne vero historia Teclæ omnino ignoretur, sciendum

plerisque eam videri apocrypham, licet a Baronio defendatur in martyrologio. Ea est talis, Tecla virgo concionantem Paulum cum Iconii audisset, adolescentem cui in matrimonium pacta erat, recusavit. Mater filiam tanquam Christianam ad Judices detulit: supplicia infinita signo crucis & Pauli precibus superavit, & martyrii tandem palmam adeptæ est. Quæ omnia huc usque vera sunt; Alia vero dubia, nimirum monialem factam, & velum a B. Paulo sumpsisse. Hæc Damascenus VI. supposititius e Palladii Laus. desumpsit, ut alia quædam ejus generis de Franconilæ & Trajani animis, precibus Teclæ & Gregorii, liberatis. LE PR.

^g *Perperam adscripta sunt.*] De hujusmodi scripturis Irenæus lib. 1. cap. 17. *Inenarrabilem*, inquit, *multitudinem apocryphorum & perperam scripturarum, quas ipsi finxerunt, adferunt ad stuporem insensatorum.* RIG.

^h *Ad licentiam mulierum, &c.* Hoc est licentiam docendi, pariter & tinguendi: ad licentiam dixit, ut ad fiduciam, ad communionem, &c. Idem.

ⁱ *Quasi titulo Paulo de suo cumulans.*] Hoc est, Quasi aliquid titulis & gloriæ Pauli de suo adderet, quod cumuli esset instar. Idem.

^k *Convictum atque confessum.*] Hieronymus addidit, convictum apud Joannem. Idem.

^l *Ne discere quidem constanter mulieri permisit.*] Ut etiam cum verecundia discere appetant. Non constanter discere, hoc est, non absolute scitari, aut præfracte interrogare. Sic lib. de Patientia, *Proditorum suum nec constanter denotavit.* Idem.

^m *Sponsores etiam periculo ingeri.* Puerorum susceptores qui Græcis *αἰδοῦναι*, quasi fidejussores sunt, eorum officium est infantem instruere, & ad bene vivendum adhortari, & hinc sensum auctoris edicere potes. LE PR.

ⁿ *Quid festinat innocens ætas.*] Sic putabat Tertullianus, ad nomen Christianum admitti non debere, qui nondum haberet ullum intellectum Fidei Christianæ. nec indigere delictorum remissione, qui nondum esset ullius doli sive delicti capax. Visum tamen Ecclesiæ Catholicæ, secundum Cypriani sententiam, a baptismo & gratia neminem prohi-

- torum? cautius agetur in secularibus, ut cui substantia terrena non creditur, divina credatur. A norint petere salutem, ut petenti dedisse videaris. Non minore de causa innupti quoque procraftinandi, in quibus tentatio præparata est tam virginibus per maturitatem, quam viduis per vacationem, donec aut nubant, aut continentiae corroborentur. Si qui pondus intelligant baptismi, magis timebunt consecutionem, quam dilationem: ^a fides integra, secura est de salute. ^b Diem baptismo solenniore Pascha præstat; cum & passio Domini, in quam tingimur, adimpleta est. Nec incongruenter quis ad figuram interpretabitur, quod cum ultimum Pascha Dominus esset acturus, missis discipulis ad præparandum: Invenietis, inquit, hominem aquam bajulantem. Paschæ celebrandæ locum de signo aquæ ostendit. Exinde Pentecoste ordinandis lavacris latissimum spatium est, quo & Domini resurrectio inter discipulos frequentata est, & gratia Spiritus sancti dedicata, & spes adventus Domini sub-
 ostensa, quod tunc in cœlos recuperato eo, angeli ad Apostolos dixerunt sic venturum quemadmodum & in cœlos conscendit, utique in Pentecoste. Sed enim Hieremias cum dicit: Et congregabo illos ab extremis terræ in die festo, Paschæ diem significat & Pentecostes, qui est proprie dies festus. Ceterum omnis dies Domini est, omnis hora, omne tempus habile baptismi: si de solennitate interest, de gratia nihil refert. Ingressuros baptismum, orationibus crebris, jejniis & geniculationibus, & pervigiliis orare oportet, & ^c cum confessione omnium retro delictorum, ^d ut exponant etiam baptismum Joannis: Tinguebantur, inquit, confitentes delicta sua. ^e Nobis gratulandum est, si non publice confitemur iniquitates aut turpitudines nostras. Simul enim & de pristinis satisfacimus conflatione carnis & spiritus, & subsecuturis tentationibus munimenta præstruimus. Vigilate & orate, inquit, ne incidatis in tentationibus munimenta præstruimus. Vigilate & orate, inquit, ne incidatis in tentationem. Et ideo credo tentati sunt, quoniam obdormierunt, ut adprehensum Dominum destituerint, & qui cum eo persisterit, & gladio sit usus, ter etiam negaverit: nam & præcesserat dictum, Neminem intentatum regna cœlestia consecuturum. Ipsum Dominum post lavacrum statim tentationes circumsteterunt, quadraginta diebus jejniis functum, Ergo & nos, dicet aliquis, a lavacro potius jejunare oportet. Et quis enim prohibet, nisi necessitas gaudii, & gratulatio salutis? Sed Dominus, quantum existimo, de figura Israelis exprobrationem in ipsum retorfit. Namque populus mare transgressus, in solitudine translatus per quadraginta annos, illic cum divinis copiis aleretur, nihilominus ventris & gulæ meminerat, D quam Dei. Deinde Dominus ^f post aquam segregatus in deserto, quadraginta dierum jejunia emensus, ostendit non pane vivere hominem Dei, sed Dei verbo: tentationesque plenitudini & immoderantiæ ventris adpositas, abstinentia elidi. Igitur benedicti quos gratia Dei expectat, cum de illo sanctissimo lavacro novi natalis ascenditis, & ^g primas manus ^h apud matrem cum fratribus aperitis, petite de Patre, petite de Domino, peculia, gratias, distributiones charismatum subjiciente, Petite, & accipietis, inquit. Quæstis enim, & invenistis; pulsastis, & apertum est vobis. Tantum oro, ut cum petitis, etiam Tertulliani peccatoris memineritis.

Q. SEPT.

bere, ac ne infantes quidem, qui recens nati nihil peccaverunt, nisi quod secundum Adam carnaliter nati, contagium mortis antiquæ prima nativitate contraxerunt. itaque ad remissionem peccatorum accipiendam hoc ipso facilius accedere, quod illis remittuntur non propria, sed aliena peccata. RIG.

^a Fides integra secura est de salute.) Dixit supra de iis quibus aliena culpa lavacrum negavit; nunc de iis quibus dum veniunt ad Christum, dum adolescunt in Christo, dum addiscunt cœlestia, vis aliqua major & vitam abstulit & lavacrum. Atque hos etiam securos esse jubet Septimius. Fidem integram esse, quæ talis fieri satagit, ac proinde securam esse de salute. Idem.

^b Diem baptismo solenniore. Nullus puto ignorat duo olim præcipue tempora baptizandis Christianis data fuisse, sacrum Pascha & Pentecosten: atque in priore potissimum per dies octo solennitatem baptizandi celebratam fuisse. LE PR.

^c Cum confessione omnium retro delictorum.) Confitentur omnia retro delicta, qui serio ac sedulo resipiscunt, & vitæ apud Ethnicos antea actæ crimina vel errores damnant ac detestantur, corde ad verum Deum conversæ. Confitentur inquam omnia retro delicta, qui delictorum poenitentiam agunt, mutatoque consilio vitam instituunt innocentem. RIG.

^d Ut exponant etiam baptismum Joannis.) Expositione

omnium delictorum suorum. Etenim baptismum administrabat Joannes poenitentibus & confitentibus delicta sua. Eam vero confessionem publice factam fuisse ostendit Septimius, cum ait aliam esse Christianorum ævo suo consuetudinem. Idem.

^e Nobis gratulandum est, si non publice confitemur iniquitates aut turpitudines nostras.) Quomodo igitur? Conflatione carnis & spiritus: hoc est, crebris orationibus, jejniis & geniculationibus & pervigiliis. Ex hujusmodi autem conflatione duplicem utilitatem percipi docet: Simul enim, inquit, & de pristinis satisfacimus, & subsecuturis tentationibus munimenta præstruimus. Quod si conflatione carnis & spiritus de pristinis delictis satisfacimus, sane satisfactio facta per conflationem carnis & spiritus, confessionem quoque ipsa conflatione factam includit. Atque hæc de confessione seu poenitentia venientium ad Fidem Christianam. Hic enim de aliis non agitur. Idem.

^f Post aquam segregatus in deserto.) Post aquam, hoc est, post baptismum Joannis. Idem.

^g Primas manus aperitis.) Orabant manibus expansis. Itaque primas manus dicit, tum primum a fide ad orationem apertas sive expansas. Idem.

^h Apud matrem.) Apud Ecclesiam. Sic lib. de Idololatria, Attollere ad Deum Patrem manus. Idem.

Q. SEPT. FLOR. TERTULLIANI

ADVERSUS HERMOGENEM.

ARGUMENTUM.

Pictorem & philosophum Hermogenem insectatur, qui materiam Deo coeternam nugabatur, ex qua mundum Deus, non de nihilo creasset. In Africa venenum hoc sparserat is philosophus, qui a Zenone & Stoicis opinionem illam hauserat, aliisque hæreticorum patriarchis.

A



OLEMUS HÆRETICIS compendii gratia de posteritate præscribere. In quantum enim veritatis regula prior, quæ etiam futuras hæreses prænuntiavit, in tantum posteriores quæque doctrinæ hæreses præjudicabuntur, quia sunt quæ futuræ veritatis antiquiore regula prænuntiabantur. Hermogenis autem doctrina tam novella est, denique ad hodiernum homo in seculo, & natura quoque hæreticus etiam turbulentus: qui ^b loquacitatem, facundiam existimet; & impudentiam, constantiam deputer; & maledicere singulis, officium bonæ conscientiæ judicet. Præterea ^c pingit illicite, ^d nubit assidue: ^e legem Dei in libidinem defendit, ^f in artem contemnit: ^g bis falsarius, & ^h cauterio & stilo: ⁱ totus adulter, & prædicationis & carnis. ^k siquidem & nubentium contagio foetet, ^l nec ipse Apostolicus Hermogenes in regula perseveravit. Sed viderit persona, cum doctrina mihi quæstio est. Christum Dominum non alium videtur aliter cognoscere, alium tamen facit quem aliter cognoscit: immo totum quod est Deus aufert, nolens illum ex nihilo universa fecisse. A Christianis enim conversus ad Philosophos, de Ecclesia in Academiam & Porticum, inde sumpsit a Stoicis Materiam cum Domino ponere, quæ ipsa semper fuerit neque nata, neque facta, nec initium habens omnino nec finem, ex qua Dominus omnia postea fecerit. Hanc primam umbram plane sine lumine pessimus pictor illis argumentationibus coloravit, præstruens aut Dominum de semetipso fecisse cuncta, aut de nihilo aut de aliquo: ut cum ostenderit neque ex semetipso fecisse potuisse, ^m neque ex nihilo, quod superest exinde confirmet, ex aliquo eum fecisse, atque ita aliquid illud Materiam fuisse. Negat illum ex semetipso facere potuisse: quia partes ipsius fuissent, quæcunque ex semetipso fecisset Dominus. Porro in partes non devenire, ut indivisibilem & indemutabilem, & eundem semper qua Dominus. Ceterum, si de semetipso fecisset aliquid, ipsius fuisset aliquid. Omne autem & quod fieret, & quod faceret, imperfectum habendum; quia ex parte fieret, & ex parte faceret: aut si totus totum fecisset, oportuisset illum simul & totum esse, & non totum; quia oporteret & totum esse, ut faceret semetipsum; & totum non esse, ut fieret de semetipso. Porro difficillimum. Si enim esset, non fieret, esset enim. si vero non esset, non faceret, quia nihil esset. eum autem qui semper

II.

G g sit,

^a *Adversus Hermogenem.* Hermogenes iste natione fuit Afer, professione pictor, alius omnino ab eo de quo, cum Phrygelo seu Phileto, loquitur Apostolus 2. ad Timoth. 1. Christianum se primum professus, vafritiem & subdolum nationis animum testatus est, cum in gentilium philosophiam degener incurrit, & Stoicorum deliria secutus est. Artem suam ex se non malam rerum profanarum non modo, sed etiam obscenarum adumbratione deturpavit. Ex his multa in hoc auctore facile explicabis. LE PR.

^b *Loquacitatem facundiam existimet.* Errantium vulgare vitium est, ut sua loquacitate enecent auditores, dum facundi haberi volunt. *Natura rerum est*, inquit Symmachus lib. 1. epist. 76. *ut qui balbutiunt plus loquantur; affectant enim copiam pudore defectus.* Idem.

^c *Pingit illicite.* Hermogenes erat pictor. Pingebat autem illicite, quia post susceptum Christiani nomen, nihilominus pingebat simulacra Deorum, utique falsorum. RIG.

^d *Nubit assidue.* Mutatis subinde conjugis. etenim polygamiz favebat. Idem.

^e *Legem Dei in libidinem defendit.* Libidini suæ prætendit Legem Dei, *Crescite & multiplicamini.* Idem.

^f *Legem Dei in libidinem, &c.* Is Polygamiam quam exosam habebat Septimius, tuebatur, ut inde criminibus suis patrocinaretur: atque in hanc rem Dei legem adhibebat, quam turpissimarum rerum pictura contaminabat, seque prævaricationis hoc pacto ut falsarium convincebat. LE PR.

^g *In artem contemnit.* Eandem scilicet Legem arte sua contemnit, pingens simulacra, quod Lex vetabat, *Non facies idolum.* RIG.

^g *Bis falsarius, cauterio & stylo.* Falsarius, cauterio suo pictorio, discoloribus ceras inurens exprimendis falsorum numinum simulacris. Falsarius etiam, Scripturis stilo hæretico depravatis. Idem.

^h *Cauterio.* Quia ceris pingebat, & picturam inurebat cauterio. Quod genus picturæ, Encaustica, sive Encaustum, dicebatur. Plinius xxxv. 11. Vitruvius vii. 9. Marcianus lib. 17. De instr. vel instrum. leg. Idem.

ⁱ *Totus adulter, & prædicationis & carnis.* Adultera Hermogenis caro, quæ assidue nubebat. *Quæ toties nubit, non nubit, adultera lege est.* Adultera quoque Hermogenis prædicationis, quia hæresi sua fidem pacemque Ecclesiæ corruperat. Idem.

^k *Siquidem & nubentium contagio foetet.* Explicat quod supra dixit, Hermogenem esse carnis adulterum, siquidem & ipse inter frequentium nuptiarum contagia subando foeteret. Idem.

^l *Nec ipse Apostolicus Hermogenes.* Fuit e comitibus Pauli Hermogenes Septimiano cognominis, postea desertor Pauli, atque inde Christi. Ideoque Septimius Hermogeni hæretico Apostolici Hermogenis nomen incutit ut Apostatam significet, quia nec ipse in Fidei regula perseveravit, sicuti nec ille Paulinus in Fide. Idem.

^m *Neque ex nihilo, &c.* Gentilium sapientia, summa fatuitas est; e Stoicorum enim schola hauserat Hermogenes materiam æternam fuisse, Deumque proinde cuncta non fecisse e nihilo. Quod non miraberis in Gentili philosopho, nam ut infra habetur *hæreticorum patriarchæ philosophi.* Ubi loquitur de iis, qui Ethnicorum placitis mordicus adhærent. LE PR.

- fit, non fieri, sed esse illum in ævum ævorum. Igitur non de semetipso fecisse illum qui non A
ejus fuerit conditionis, ut de semetipso facere potuisset. Proinde ex nihilo non potuisse eum
facere, sic contendit, Bonum & optimum definiens Dominum, qui bona atque optima tam
velit facere quam sit; immo nihil non bonum atque optimum & velle eum & facere. Igitur
omnia ab eo bona & optima oportuisse fieri secundum conditionem ipsius. Inveniri autem &
mala ab eo facta; utique non ex arbitrio, nec ex voluntate: quia si ex arbitrio & voluntate,
nihil incongruens & indignum sibi faceret. Quod ergo non arbitrio suo fecerit, intelligi oportere ex vitio alicujus rei factum, ex materia esse sine dubio. Adjicit & aliud: Deum semper Deum etiam Dominum fuisse, nunquam non Deum. Nullo porro modo potuisse illum
semper Dominum haberi, sicut & semper Deum, si non fuisset aliquid retro semper, cujus
semper Dominus haberetur: fuisse itaque Materiam semper Deo Domino. Hanc conjectu- B
ram ejus jam hinc destruere properabo, quam hactenus propter non intelligentes adjecisse
duxi, ut sciant, cetera quoque argumenta tam intelligi quam revinci. Dei nomen dicimus
semper fuisse apud semetipsum, & in semetipso, Dominum vero non semper. diversa enim
utriusque conditio. Deus substantiæ ipsius nomen, id est divinitatis; Dominus vero non sub-
stantiæ, sed potestatis substantiam semper fuisse cum suo nomine, quod est Deus, postea
Dominus, accedentis scilicet rei mentio. Nam ex quo esse cœperunt in quæ potestas Domini
ageret, ex illo per accessionem potestatis & factus & dictus est Dominus: quia & pater Deus
est, & judex Deus est; non tamen ideo pater & judex semper, quia Deus semper. Nam nec
pater potuit esse ante filium, nec judex ante delictum. ^a Fuit autem tempus, cum & delictum
& filius non fuit, quod judicem & qui patrem Dominum faceret. Sic & Dominus non ante C
ea, quorum Dominus existeret, sed Dominus tantum futurus quandoque, sicut pater per fi-
lium, sicut judex per delictum; ita & Dominus per ea, quæ sibi servitura fecisset. Argumen-
tari tibi videor Hermogenes. Naviter scriptura nobis patrocinatur, quæ utrumque nomen ei
distinxit, & suo tempore ostendit. Nam Deus quidem quod erat semper, statim nominat:
In principio fecit Deus cœlum & terram. Ac deinceps quamdiu faciebat quorum dominus
futurus erat, Deus solummodo ponit. Et dixit Deus, & fecit Deus, & vidit Deus, & nus-
quam adhuc Dominus. At ubi universa perfecit, ipsumque vel maxime hominem qui pro-
prie Dominum intellecturus erat, Dominus etiam cognominatur. Tunc etiam Dominus no-
men adjunxit: ^b Et accepit Deus Dominus hominem quem finxit. Et præcipit Dominus
Deus. Ac exinde Dominus qui retro Deus tantum, ex quo habuit cujus esset. Nam Deus D
sibi erat, rebus autem tunc Deus cum & Dominus. Igitur in quantum putabit ideo Mate-
riam semper fuisse, qua Dominus semper esset, in tantum constabit nihil fuisse, quia constat
Dominum non semper fuisse. Adjiciam & ego propter non intelligentes, ^c quorum Her-
mogenes extrema linea est, & quidem ^d epinoemata illius retorquebo adversus illum. Cum
enim neget Materiam natam aut factam, sic quoque invenio Domini nomen Deo non com-
petisse in Materiam; quia libera fuerit necesse est, quæ originem non habendo, non habuit
auctorem, quod erat, nemini serviens. Itaque ex quo Deus potestatem suam exercuit in
eam, faciendo ex Materia, ex illo Materiam Dominum Deum passa, demonstrat hoc illum
IV. tamdiu non fuisse, quamdiu fuit. Hinc denique incipiam de Materia retractare, quod eam
Deus sibi compareret proinde non natam, proinde non factam, proinde æternam: sine initio,
sine fine propositam. Quis enim alius Dei census, quam æternitas? quis alius æternitatis sta-
tus, quam semper fuisse & futurum esse, ex prærogativa nullius initii & nullius finis? Hoc si
Dei est proprium, solius Dei erit, cujus est proprium, quia ^e etsi alii adscribatur, jam non
erit Dei proprium, sed commune cum eo cui & adscribitur. Nam, etsi sunt qui dicuntur dei
sive in cœlo, sive in terra, nomine; ceterum, unus Deus pater, ex quo omnia: quo magis
apud nos solius Dei esse debeat, quod Dei proprium est: & ut dixi, jam non proprium esset,
quia alterius esset. Quod si Deus est, unicum sit necesse est, ut unius sit. Aut quid erit uni-
cum & singulare, nisi cui nihil adæquabitur? quid principale, nisi quod super omnia? nisi
quod ante omnia, & ex quo omnia? ^f Hæc Deus solus habendo est, & solus habendo, unus

est

^a Fuit autem tempus cum, &c. Hoc in loco errorem cavendum omnes facile agnoscent, nimirum Arianismum. Notum quippe est eorum verbum *ὅτε οὐκ ἦν*, quæ voces idem sonant omnino. LE PR.

^b Et accepit Deus. Verum quidem est, quod adnotat auctor, Dominum non vocari Deum, nisi ubi universa perfecit, ipsumque vel maxime hominem; sed etiam ante scripturam hic citatam, statim initio 2. cap. non enim pluerat Dominus Deus, & plantavit Dominus Deus paradisum: tum vero demum istud, & accepit Dominus Deus hominem. PAM.

^c Quorum Hermogenes extrema linea est. Quam esse finem omni rei dicit hoc ipso opere. Ait insipientiam Hermogenis finem esse omnium insipientiarum, hoc est, supremam, supra quam nulla. RIG.

^d Quorum Hermogenes extrema linea est. In spatiis olim in quibus cursus publice fiebat, initium & finis lineis notabatur. Hinc quidquid postremum est, extrema linea prover-

bialiter dici cœpit. Ergo cum Tertullianus Hermogenem hic vocat, non intelligentium extremam lineam, imperitissimum accipe, Horatius epistolam ad Quintium sic claudit — *mors ultima linea rerum est*. Simul tacite alludit ad artem Hermogenis penicillo lineas ducere soliti, nam pictor erat. Sic infra de materia loquens, Si in loco, inquit, ergo intra locum; si intra locum, ergo determinatur a loco intra quem est; si determinatur, habet lineam extremam, quam quantum proprie pictor agnoscit finem esse omni rei, cujus linea extrema est, &c. In lib. adv. Praxeam, vocat Deum extremam lineam universitatis. RHEN.

^d Epinoemata. Sic emendavimus ex libro Urfini. RIG.
^e Et si alii adscribatur. Si & alii adscribatur. RIG.

^f Hæc Deus solus habendo est. Horum Deus solus compos est, hæc solus habet. RIG.

A est. Si & alius habuerit: tot jam erunt Dei, quot habuerint quæ Dei sunt. Ita Hermogenes duos deos infert. Materiam parem Deo infert. Deum autem unum esse oportet: quia quod summum sit, Deus est: summum autem non erit, nisi quod unicum fuerit: unicum autem esse non poterit, cui aliquid adæquabitur. adæquabitur autem Deo Materia, cum æterna censetur. Sed Deus, Deus est: Materia, Materia est. Quasi diversitas nominum comparationi resistat, si status idem vindicetur. Sit & natura diversa, sit & forma non eadem, dummodo ipsius status una sit ratio. Innatus Deus, an non & innata Materia? Semper Deus, an non semper & Materia? Ambo sine initio, ambo sine fine, ambo etiam auctores universitatis. tam qui fecit, quam de qua fecit. Neque enim potest non & Materia auctrix omnium deputari, de qua universitas consistit. Quomodo respondebit? Non statim Materiam comparari Deo, si quid Dei habeat, quia non totum habendo non concurrat in plenitudinem comparationis? Quid Deo reliquit amplius, ut non totum Dei, Materiæ dedisse videatur? Vel quæ, inquit, & sic habente Materia, salva sit Deo & auctoritas & substantia, qua solus & primus auctor est, & Dominus omnium censeatur. Veritas autem sic unum Deum exigit defendendo, ut solius sit quicquid ipsius est. Ita enim ipsius erit, si fuerit solius: & ex hoc alius Deus non possit admitti, dum nemini licet habere de Deo aliquid. Ergo, inquis, nec nos habemus Dei aliquid. Immo habemus, & habebimus, sed ab ipso, non a nobis. Nam & Dei erimus, si meruimus illi esse de quibus prædicavit, Ego dixi, vos Dei estis; & Stetit Deus in ecclesia deorum: sed ex gratia ipsius, non ex nostra proprietate: quia ipse est solus qui deos faciat. Materiæ autem proprium facit quod cum Deo habet: aut si a Deo accepit, quod est Dei, ordinem dico æternitatis, potest credi & habere illam cum Deo aliquid, & Deum illam non esse. Quale est autem, cum confitetur ille aliquid cum Deo habere, & vult solius Dei esse quod Materiam non negat habere? ^a Dicit salvum Deo esse, ut & solus sit, & primus, & omnium auctor, & omnium Dominus, & nemini comparandus, quæ mox Materiæ quoque adscribit. Ego quidem Deus, contestabitur Deus, & juravit nonnunquam per semetipsum, quod alius non sit qualis ipse: sed mendacem eum faciet Hermogenes. erit enim & Materia qualis Deus, infecta, innata, initium non habens, nec finem. ^b Dicit Deus: Ego primus? & quomodo primus, cui Materia cœtanea est? Inter cœtaneos autem & contemporales ordo non est, aut & Materia prima est. ^c Extendi, inquit, cœlum solus: atquin non solus, cum ea enim extendit, de qua & extendit. Cum proponit: salvo Dei statu fuisse Materiam; vide ne ei reddatur a nobis, proinde salvo statu Materiæ fuisse Deum, communi tamen statu amborum. Salvum ergo erit & Materiæ, ut & ipsa fuerit, sed cum Deo: quia & Deus solus: sed cum illa. Et ipsa prima cum Deo, quia & Deus primus cum illa: sed & illa incomparabilis cum Deo, quia & Deus incomparabilis cum illa, & auctrix cum Deo, & domina cum Deo. Sic aliquid & non totum Materiæ habere: ita illi nihil reliquit Hermogenes, quod non & Materiæ contulisset: ut non Materia Deo, sed Deus potius Materiæ comparatur. Atque adeo, cum ea quæ propria Dei vindicamus, semper fuisse, sine initio, sine fine, & primum fuisse, & solum, & omnium auctorem, Materiæ quoque competant; quæro quid diversum & alienum a Deo, ac per hoc privatim Materia possederit, per quod Deo non compararetur? In qua omnia Dei propria recensentur, satis præjudicant de reliqua comparatione. Si minorem & inferiorem Materiam Deo, & idcirco diversam ab eo, & idcirco incomparabilem illi contendit, ut majori, ut superiori: præscribo non capere ullam diminutionem & humiliationem, quod sit æternum & innatum: quia hoc & Deum faciat tantum, quantus est, nullo minorem, neque subjectiorem, immo omnibus majorem & sublimiorem. Sicut enim cetera quæ nascuntur, aut finiunt, & idcirco æterna non sunt, semel opposita fini, quæ & initio admittunt ea quæ Deus non capit, diminutionem dico interim & subjectionem quia nata & facta sunt: ita & Deus ideo ea non capit, quia nec natus omnino, nec factus est. Materiæ autem status talis est. Igitur & duobus æternis, ut innatis, ut infectis, Deo atque Materia, ob eandem rationem communis status, ex æquo habentibus id, quod neque diminui, nec subjici admittit, id est, æternitatem: neutrum dicimus altero esse minorem, sive majorem: neutrum altero humiliorem, sive superiorem; sed stare ambo ex pari magna, ex pari sublimia, ex pari solidæ & perfectæ felicitatis, quæ censetur æternitas. Neque enim proximi erimus opinionibus Nationum, quæ si quando coguntur Deum confiteri; tamen & alios infra illum volunt. Divinitas autem gradum non habet, utpote unica; quæ si & in Ma-

V.

XIV

XI

VI.

XII

X

VII.

XIII

^a Dicit salvum Deo esse, ut & solus sit, &c. Contrarium suo dogmati sensum & *ἐναντιοπαρεῖς* in Hermogene ostendit, qui Deum solum & primum esse affirmet; cum tamen materiam illi cœtam & cœternam dicere non vereatur. Quod impium & e philosophiæ ethnicæ penu depromptum; Duo quippe rerum principia Deum & materiam Platonem admisisse, me docuit Laertius. Id autem in eo miror, licet in cæteris, insolens mihi non videatur. LE PR.

^b Dicit Deus, ego primus. Ter istud habetur apud Isaiam c. 41. 44. & 48. in hæc verba, Ego primus & novissimus. Il-

G g 2. materia
lud autem extendi cœlum solus, secundum 70. reperitur Isaiæ 44. ubi editio ex hebræo habet *extendens*, cui præmittitur, Ego dominus complens aut faciens omnia. Ad quod etiam hic alludit auctor, quum deum omnium auctorem facit. PAM.

^c Extendi, inquit cœlum solus. Sic apud Esaiam, cap. 44. *Ἐγὼ τὴν γῆν καὶ τὸν οὐρανὸν ἐποίησα*. & Psal. cxi. *ὁ ἐκτίων τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν*. Quæ sunt etiam ab Externis citata. Sic enim ad Critiam Triephton. *εἰ ὁ κτίων ὡς ὁ θεὸς ἐξ ἑαυτοῦ, ὅπως ὁ ἐκτίων, ἀλλ' ὡς ἐκ τῆς φύσεως*, &c. RIG.

- teria erit, ut proinde innata, & infecta, & æterna, aderit utrobique: quia minor se nusquam A poterit esse. Quomodo ergo discernere audebit Hermogenes? atque ita subicere Deo Materiam, æternam æterno, innatam innato, auctricem auctori? dicere audentem, Et ego prima, & ego ante omnia, & ego a quo omnia: par fuimus, simul fuimus, ambo sine initio, sine fine: ambo sine auctore, sine Deo. Quis me Deus subicit contemporali, coætaneo? Si quia Deus dicitur, Habeo & ego meum nomen. Aut ego sum Deus, aut ille Materia: quia ambo sumus quod alter est nostrum. Putas itaque Materiam Deo non comparasse, quam scilicet subiciat illi? Atquin etiam præponit illam Deo, & Deum potius subicit Materiæ, cum vult eum de Materia cuncta fecisse. Si enim ex illa usus est ad opera mundi, jam & Materia superior invenitur, quæ illi copiam operandi subministravit, & Deus subjectus Materiæ videtur, cujus substantiæ eguit. Nemo enim non eget eo^a de cujus utitur: nemo non subicitur ei cujus eget, ut possit uti: sic & nemo de alieno utendo non minor est eo de cujus utitur. Et nemo qui præstat de suo uti, non in hoc superior est eo cui præstat uti. Itaque Materia ipsa quidem Deo non eguit, sed egenti se Deo præstitit, divitem & locupletem & liberalem, minori opinor & invalido & minus idoneo de nihilo facere quæ velit. Grande revera beneficium Deo contulit, ut haberet hodie per quem Deus cognosceretur, & omnipotens vocaretur: nisi quod jam non omnipotens, si non & hoc potens, ex nihilo omnia proferre. Sane & sibi præstitit aliquid Materia, ut & ipsa cum Deo possit agnosci coæqualis Deo, immo & adiutrix: nisi quod solus eam Hermogenes cognovit, & hæreticorum patriarchæ
- VIII. Philosophi. Prophetis enim & Apostolis usque adhuc latuit, puto & Christo Non potest dicere Deum ut Dominum Materia usum ad opera mundi: Dominus enim non potuit esse substantiæ coæqualis. Sed precario forsitan usus est. Et ideo precario, non dominio, ut cum ea mala esset, de mala tamen sustinuerit uti, scilicet ex necessitate mediocritatis suæ, qua non valebat ex nihilo uti; non ex potestate, quam si habuisset omnino ut Deus in Materiam, quam malam norat, ante eam in bonum convertisset ut dominus & bonus, ut ita de bono, non de malo uteretur. Sed quia bonus quidem, Dominus autem non, ideo, qualem habuit, tali usus, necessitatem suam ostendit cedentem conditioni materiæ: quam si Dominus fuisset, emendasset. Sic enim Hermogeni respondendum est, cum ex dominio defendit Deum materia usum, & de re non sua, scilicet non facta ab ipso. Jam ergo malum ab ipso, qui est mali, si non auctor, quia non effector, certe permissor, quia dominator. Si vero materia non & ipsius, qua malum Dei non est: de alieno ergo usus, aut precario usus est, qua egens ejus: aut & injuria, qua prævalens ejus. His enim tribus modis aliena sumuntur, jure, beneficio, impetu; id est, dominio, precario, vi. Dominio non suppetente, eligat Hermogenes, quid Deo congruat, precario an vi de materia cuncta fecisse. Non ergo melius censuisset Deus, nihil omnino faciendum, quam precario aut vi, faciendum, & quidem de malo? nonne, etiamsi materia optima fuisset, æque indecorum sibi existimasset, de alieno, licet bono? Fatue satis, si ita gloriæ suæ causa molitus est mundum, ut debitorem se alienæ substantiæ ostenderet, & quidem non bonæ. Ergo, inquit, ex nihilo faceret, ut mala quoque arbitrio ejus imputarentur? Magna, & bona fide, cæcitas hæreticorum pro hujusmodi argumentatione, cum ideo aut alium Deum bonum & optimum volunt credi, quia mali auctorem existiment Creatorem: aut materiam cum Creatore proponunt, ut malum a materia, non a Creatore deducant: quando nullus omnino Deus liberetur ista quæstione, ut non auctor mali videri proinde possit, quisquis ille est qui malum etsi non ipse fecit, tamen a quocumque & unde unde, passus est fieri. Audiat igitur & Hermogenes, dum alibi de mali ratione distinguimus, interim se quoque nihil egisse hac sua injectione. Ecce enim, etsi non auctor, sed assentator mali invenitur Deus, qui malum materiæ tanto sustinuit de bono ante mundi constitutionem, quam ut bonus & mali æmulus emendasse debuerat. Aut enim potuit emendare, sed noluit: aut voluit quidem, verum non potuit infirmus Deus. Si potuit & noluit, malus & ipse, quia malo favit: & sic jam habetur auctor ejus, quod licet non instituerit, quia tamen si noluisset, illud esse, non esset, ipse jam fecit esse, quod noluit non esse.

^a De cujus utitur. Defectiva locutio: subauditur, rebus, aut aliquid simile. Hujusmodi formula sermonis etiam in superioribus libris usus est. Adversus Marcionem lib. 5. Si in creatoris, inquit, accipitur. eodem libro. Et a nostræ, inquit, partis possit opponi. Rursum mox sequitur, non minor est eo de cujus utitur. Græcorum est imitatio. RHEN.

^b Hæreticorum Patriarchæ philosophi. Ex professo istud tractatum habetur supra ab auctore lib. de præscript. adv. hæ. cap. 7. PAM.

^c Hæreticorum patriarchæ. In epistola ad Ctesiphontem hunc Tertulliani locum citat divus Hieronymus. Idem in Nahum prophetam exponens illud, Exilivit quasi arctelabus; omnia enim, inquit, dogmata eorum, [loquitur de hæreticis] quum frigeant, & volare non possint, sedem sibi & requiem inter Aristotelis & Chrysippi spineta reperiunt. RHEN.

^d Et ideo precario, non dominio. Precario, dominio, vi, sumere aliena, verba sunt Jurisconf. Legum autem civilium

peritiam in Tertulliano permagnam fuisse, non hic tantum locus ostendit. Idem.

^e Precario an vi. Precario aliquid fieri dicitur, cum precibus extorquetur, interdum enim flagitationi & importunæ assiduitati conceditur, quod alias negaretur. LE PR.

^f Bona fide. Id est, serio: sic Petronius in Satyr. Sed nihil jam queror, nihil jam memini, si bona fide penitentiam emendas. & alio loco antea nimirum, osculisque bona fide exatit. Aliquando idem est ac juste & cum æquitate, & in hunc sensum optima fide dicitur etiam: idem Petr. Non repugnavit ille, sed postquam optima fide partiti manubias sumus. Idem.

^g Sua injectione. Objectione seu argumento in contrarium contorto. Idem.

^h Sed assentator mali. Quasi assessor, seu mavis dissimulato, Deus scilicet malam esse materiam cum agnoscat, ea tamen utitur, [quod erat Hermogenis dogma] illiusque pravitatem vel adstruit, vel saltem dissimulat. Idem.

A Quo quid est turpius? Si id voluerit esse, quod ipse noluit fecisse, adversum semetipsum egit, cum & voluit esse quod noluit fecisse, & noluit fecisse quod voluit esse. Quasi bonum voluit esse, & quasi malum noluit fecisse. Quod non faciendo, malum judicavit, id sustinendo, bonum pronuntiavit, malum pro bono sustinendo, & non potius, eradicando, assertor ejus, inventus est: male, si per voluntatem, turpiter, si per necessitatem. Aut famulus erit mali Deus, aut amicus; cum materia malo conversatur, nedum etiam de malo ejus operatus. Et tamen unde nobis persuadet Hermogenes, ^a malam esse materiam? Non enim poterit non malum dicere cui malum adscribit. Nam definimus diminutionem & subjectionem capere non posse quod sit æternum, ut alii coæterno inferius deputetur. Ita & nunc nec malum dicimus competere illi, quia nec subijci ex hoc possit, quod nullo modo potest subijci, quia æternum est. Sed cum alias summum bonum constet esse quod sit æternum ut Deus, per B quod solus est Deus, dum æternus est; & ita bonus, dum Deus: quomodo materiae inerit malum, quam ut æternam, summum bonum credi necesse est? Aut, si quod æternum est poterit & mali capax esse, poterit hoc & in Deum credi: & sine causa gestivit malum a Deo transferre, si competit & æterno, competendo materiae. Jam vero si quod æternum est, malum potest credi, invincibile & insuperabile erit malum ut æternum: & ita nos frustra laboramus de auferendo malo ex nobis ipsis, tum & Deus hoc frustra mandat & præcipit: ^b immo & iudicium frustra constituit Deus; injustitia utique puniturus. Quod si tunc erit mali finis, cum præses ejus diabolus abierit in ignem, quem præparavit illi Deus & angelis ejus, ^c prius in puteum abyssi relegatus, ^d cum revelatio filiorum Dei ^e redemerit conditionem a malo, utique ^f vanitati subiectam; cum restituta innocentia & integritate conditionis, ^g pecora condixerint bestiis, ^h & parvuli de serpentibus luserint; cum Pater Filio posuerit inimicos sub pedes: utique operarios mali. utique si finis malo competit, necesse est competitur initium, eritque materia habens initium, habendo & finem mali. Quæ enim malo deputantur, secundum mali statum computantur. Age nunc malam ac pessimam credamus esse XII. materiam, utique natura; sicut Deum bonum & optimum credimus, proinde natura. porro naturam certam & fixam haberi oportebit tam in malo perseverantem apud materiam, quam in bono apud Deum inconvertibilem & indemutabilem. Scilicet quia si demutabitur natura in materia de malo in bonum, demutari poterit & in Deo de bono in malum. Hoc loco dicet aliquis: Ergo de lapidibus filii Abrahæ non suscitabuntur, & gemina viperarum non facient D poenitentiae fructum, & filii iræ non fient filii pacis, si natura mutabilis non erit. Temere ad ista exempla respicies, o homo; non enim competunt ad causam materiae, quæ innata est, ea quæ nata sunt, lapides, & viperæ, & homines. horum enim natura habendo institutionem, habere poterit & cessationem. Materiam vero tene semel æternam determinatam, ut infectam, ut innatam: & ideo indemutabilis & incorruptibilis naturæ credendam, ex ipsius etiam sententia Hermogenis, quam opponit, cum Deum negat ex semetipso facere potuisse; quia non demutetur quod sit æternum, amissurum scilicet quod fuerat, dum sit ex demutatione quod non erat, si non esset æternum. Dominum vero æternum aliud esse non posse, quam quod est semper. Hac & ego definitione merito illum reperiunt; Materiam æque reprehendo, cum ex illa mala, pessima etiam, bona atque optima a Deo fiunt: Et vidit Deus quia bona, & benedixit ea Deus, utique qua optima, non certe qua mala ac pessima. Demutationem igitur admisit materia, & si ita est, statum æternitatis amisit: mortua est denique sine sua forma. Sed æternitas amitti non potest: quia nisi amitti non possit, æternitas non est. Ergo nec demutationem potuit admisisse: quia si æternitas est, demutari nullo modo potest. Et quæretur; quomodo ex ea bona facta sint, quæ ex demutatione nullo modo facta sunt? Unde in mala ac pessima boni atque optimi semen? Certe nec bona arbor fructus

ma-

^a Malam esse materiam? Respondebat modo objectis ab Hermogene, tanquam si vera esse concederet: hic vero in eum insurgit, postulareque demonstret malam esse materiam, & a quo id sumpserit, ostendat. LE PR.

^b Immo & iudicium frustra constituit Deus. Quum frequentiss. Scriptura meminerit iudicii Dei; videtur tamen proprie alludere ad Matth. cap. 25. quum sequantur illa verba, quæ præparavit illi Deus, & angelis ejus. Sunt autem verba illa obscuriss. quibus contra malum finis, quibus mederi non licuit, quod hic adhuc deesse tertio variarum lectionum Vaticani codicis. PAM.

^c Prius in puteum abyssi, &c. Alludit ad illud Apocal. 20. & apprehendit draconem, serpentem antiquum, qui est diabolus & Satanas, ligavit eum per annos mille, & misit eum. Et siue relegavit, ut hic auctor loquitur, in abyssum: siue secundum auctorem in puteum abyssi. Nisi malit quis referre ad illud ejusdem capitis, & Diabolus qui seducebat eos, missus est in stagnum ignis. Idem.

^d Cum revelatio filiorum Dei, &c. Hic illum locum respicit Rom. 8. Nam expectatio creaturæ revelationem filiorum Dei expectat; vanitati enim creatura subiecta est non volens. Quam enim interpres Latinus creaturam, Tertullianus conditionem vocat more suo, non aliter atque dixit cap. 6. de

cor. mil. universam conditionem invitam vanitati successisse. Idem.

^e Redemerit conditionem a malo. Conditionem dicit condita & creata quæque. Paulus ad Rom. VIII. 9. ἡ γὰρ ἀποκατάστασις καὶ τοῦ σώματος καὶ τῆς ψυχῆς ἐκ τοῦ θανάτου ἀπελευθερώθη. τῇ γὰρ μορτῶν τῆς καὶ τοῦ σώματος ἐλευθερώθη, ὅτι ἐκείνη, ἀλλὰ διὰ τὴν ἰσχυρίαν. ἐπὶ ἐλπίδι ὅτι καὶ αὐτὴ ἡ καὶ τοῦ σώματος ἐλευθερώθη. ἀπὸ τῆς δουλείας καὶ φθορᾶς εἰς τὴν ἐλευθερίαν καὶ δόξης τῆς τέλει τῆς θηου. Conditionem dicit Tertullianus, creaturam. Hominem creatum. Paulus καὶ σὰρξ. Primasius Uticensis: in ipsa carne vicit peccatum Christus, ut naturam quæ fuerat bona per conditionem, & per transgressionem est vitata, per suam gratiam reformaret. RIG.

^f Vanitati Subiectam μορτῶν τῆς καὶ τοῦ σώματος.] Præclare hunc Pauli, adeoque Tertulliani locum explicavit Grotius annotationib. ad epist. Pauli. Idem.

^g Pecora condixerint bestiis.) Ut communis umbra seu commune testum claudat oves & lupos, ut eodem quasi ad conditum amice conveniant. RIG.

^h Et parvuli de serpentibus luserint. Pertinet hoc ad illud cap. 11. Esaiæ. Et puer parvulus in cavernam aspidum, &c. manum immittet. Ubi tamen videtur legisse aliquid amplius, quam hodie græce legatur, & magis consentire cum he-

- malos edit: quia nec Deus nisi bonus: nec mala arbor, bonos; quia nec materia est nisi pessi-
 ma. Aut si dabimus illi aliquid etiam boni germinis, jam non erit uniformis naturæ, id est,
 bonæ & malæ naturæ. Et quæretur iterum, an in bono & malo poterit convenire luci & tene-
 bris, dulci & amaro. Aut si potuit utriusque diversitas boni & mali concurrisse, & duplex na-
 tura fuisse materiæ, amborum ferax fructuum, jam nec bona ipsa Deo deputabuntur, ut nec
 mala illi imputentur: sed utraque species de materiæ proprietate sumpta, ad materiam perti-
 nebit. Quo pacto neque gratiam bonorum Deo debebimus, nec invidiam malorum, quia
 nihil de suo operatus ingenio. per quod probabitur manifeste materiæ deservisse. Nam etsi
 XIV. dicatur, licet ex occasione materiæ, suo tamen arbitrio bona protulisse, quasi nactus bonum
 materiæ, quamquam & hoc turpe sit, certe cum ex eadem etiam mala profert, vel hæc uti-
 que non de suo arbitrio proferendo, servit materiæ, aliud non habens facere quam ex malo
 proferre; invitus utique qua bonus, ex necessitate ut invitus, & ex servitute ut ex necessitate. B
 Quid ergo dignius, ex necessitate eum condidisse mala, an ex voluntate? Si quidem, ex ne-
 cessitate condidit, si ex materia: ex voluntate, si ex nihilo. Jam enim sine causa laboras, ne
 malorum auctor constituatur Deus: quia etsi de materia fecit, ipsi deputabuntur qui fecit,
 proinde quatenus fecit. Plane sic interest unde fecerit, ac si de nihilo fecisset: nec interest
 unde fecerit, ut inde fecerit, unde eum magis decuit. Magis autem eum decuit ex voluntate
 fecisse, quam ex necessitate; id est, ex nihilo potius quam ex materia. Dignius est Deum
 etiam malorum auctorem liberum credere, quam servum. Quæcumque potestas ei, quam
 pusillitas competit. Si & sic concedimus materiam quidem nihil boni habuisse, Dominum
 vero si quid boni edidit, sua virtute edidisse, aliæ æque oborientur quæstiones. Primo, ^a si
 bonum in materia omnino non fuit, non ex materia bonum factum est, quod materia scili- C
 cet non habuit. Dehinc, si non ex materia, jam ergo ex Deo factum. Si nec ex Deo, jam er-
 XV. go ex nihilo factum. Hoc enim superest secundum Hermogenis dispositionem. Porro si bo-
 num, neque ex materia factum est, quia non erat in illa, ut in mala; neque ex Deo, quia
 nihil potuit ex Deo fieri, sicut definit Hermogenes: invenitur bonum jam ex nihilo factum,
 ut ex nullo factum, ut neque ex materia, neque ex Deo. Et si bonum ex nihilo, cur non &
 malum? immo cur non omnia ex nihilo, si aliquid ex nihilo? nisi si insufficiens fuit divina vir-
 tus omnibus producendis, quæ aliquid protulerit ex nihilo. Aut si ex materia mala bonum D
 processit, quia neque ex nihilo, neque ex Deo; sequetur ut ex confessione processerit mate-
 riæ, contra denegatam æterni conversionem. Ita unde bonum constitit, jam negabit Her-
 mogenes inde illud constare potuisse. Necesse est autem ex aliquo eorum processerit, ex qui-
 bus negavit procedere potuisse. Ceterum, si ideo malum non ex nihilo, ne Dei fiat, de cujus
 arbitrio videbitur, sed ex materia, ut ipsius sit, de cujus substantia erit factum: & hic ut dixi,
 auctor mali habebitur Deus, qui cum eadem virtute & voluntate debuisset omnia bona ex
 materia protulisse, aut tantum bona, non omnia tamen bona, protulisset etiam mala; utique
 aut volens esse mala, si poterat efficere ne essent; aut non valens efficere omnia bona, si voluit
 & non fecit: dum nihil interfit per infirmitatem Dominus auctor mali extiterit, an per vo-
 luntatem. Aut quæ fuit ratio, ut cum bona fecisset quasi bonus, etiam mala protulisset quasi
 non bonus, cum non congruentia sibi solummodo edidit. Quid necesse erat suo opere prola-
 to, etiam materiæ negotium curare, proinde & malum proferendo, solus ut cognosceretur
 bonus de bono; materia autem ne cognosceretur mala de malo? Plus bonum floruiisset sine
 mali afflatu. Nam & Hermogenes expugnat quorundam argumentationes, dicentium mala
 necessaria fuisse ad inluminationem bonorum, ex contrariis intelligendorum. Ergo aut nec
 propterea locus mali proferendi fuit: aut si qua alia ratio exigit illud induci, cur non & ex
 IIIIX nihilo potuerit induci, ipsa ratione excusatura Dominum ne mali auctor existimaretur, quæ
 nunc cum de materia operatur mala excusat: si excusat, adeo ubique & undique illuc com-
 pellitur quæstio quo nolunt, qui ipsam mali rationem non examinando, nec dignoscendo,
 quomodo illud aut Deo adtribuant, aut a Deo separent, pluribus, & indignioribus destru-
 ctionibus Deum obijciunt. Igitur in præstructione hujus articuli, & alibi forsitan retractan-
 XVI. di, equidem diffinio, aut Deo adscribendum & bonum & malum, quæ ex materia fecit:
 aut materiæ ipsi, ex qua fecit: aut utrumque utrique, quia ambo sibi obligantur, qui fecit
 & de qua fecit: aut alterum alteri. tertius enim præter materiam & Deum, non est. Porro si
 Dei erit utrumque, videbitur Deus etiam mali auctor: Deus autem ut bonus, auctor mali
 non erit. si materiæ utrumque, videbitur materia etiam boni matrix. mala autem in totum
 materia boni non erit matrix. si utriusque erit, utrumque: in hoc quoque comparabitur
 Deo materia, & partes erunt ambo, ex æquo mali ac boni adfines. æquari autem Deo mate-
 ria non debet, ne duos deos efficiat. si alterum alterius, utrique Dei bonum, & materiæ ma-
 lum: neque malum Deo, neque materiæ bonum adscribitur: & bona autem & mala Deus,

bræa B. Hieronymi ac Chaldaica interpretatione, quæ legit,
 Et delectabitur parvulus super foramine aspidum. PAM.

a Si bonum in materia omnino non fuit. Quoniam arbor

bona malos fructus non facit, & vice versa, qua ratione e
 materia quam facis malam, hæretice, bonum aliquid factum
 esse probabis? LE PR.

A de materia faciendo, cum ea facit. Hæc si ita sunt, nescio qua possit evadere sententia Hermogenis, qui Deum, quoquomodo de materia malum condidit, siue voluntate, siue necessitate, siue ratione, non putet mali auctorem. Porro si mali auctor est ipse qui fecit, ^a plane sociamateria per substantiæ suggestum, excludis jam causam materiæ introducendæ. Nihilominus enim, & per materiam Deus auctor mali ostenditur, si ideo materia præsumpta est, ne Deus mali auctor videretur. Exclusa itaque materia, dum excluditur causa ejus, superest uti Deum omnia ex nihilo fecisse constet. Videbimus an & mala, cum apparuerit quæ mala, & an mala interim ea quæ putas. Dignius enim de suo arbitrio produxit, hæc quoque producendo de nihilo, quam de præjudicio alieno, si de materia produxisset. Libertas, non necessitas, Deo competit. malo voluerit mala a semetipso condidisse, quam non potuerit non condidisse. Unici Dei status hanc regulam vindicat: ^b non aliter unici, nisi quia solius: non aliter solius, nisi quia nihil cum illo. sic & primus erit, quia omnia post illum: sic omnia post illum, quia omnia ab illo: sic ab illo, quia ex nihilo, ut illi quoque scripturæ ratio constet, Quis cognovit sensum Domini? Aut quis illi consiliarius fuit? aut quem consultatus est? aut viam intelligentiæ & scientiæ quis demonstravit illi? quis tradidit, & retribuetur ei? Nemo utique: quia nulla vis, nulla materia, nulla natura substantiæ alterius aderat illi. Porro si de aliquo operatus est, necesse est ab ea ipsa acceperit & consilium & tractatum dispositionis, ut viam intelligentiæ & scientiæ. Pro qualitate enim rei operari habuit & secundum ingenium materiæ, non secundum suum arbitrium: adeo ut & mala pro natura, non sua, sed substantiæ, fecerit. Si necessaria est Deo materia ad opera mundi, ut Hermogenes existimavit; habuit Deus materiam longe digniorem & idoneiorem, non apud Philosophos æstimandam, sed apud Prophetas intelligendam, ^c Sophiam suam scilicet. hæc denique sola cognovit sensum Domini. Quis enim scit quæ sunt Dei, & quæ in ipso, nisi spiritus qui in ipso? Sophia autem spiritus, hæc illi consiliarius fuit, via intelligentiæ & scientiæ ipsa est. ex hac fecit, faciendo per illam, & faciendo cum illa. Quum pararet cælum, inquit, aderam illi; & quum fortia faciebat [super ventos] quæ sursum nubila, & cum firmos ponebat fontes ejus quæ sub cælo est, ego eram compingens cum ipso. Ego eram ad quam gaudebat, quotidie autem oblectabar in persona ejus. quando oblectabatur quum perfecisset orbem, & inoblectabatur in filiis hominum. ^d Quis non hanc potius omnium fontem & originem commendet? materiam vero materialium, non sibi subditam, non statu diversam, non motu inquietam, non habitu informem, sed insitam & propriam & compositam & decoram, quali Deus potuit eguisse, sui magis quam alieni egens? Denique ut necessariam sensit ad opera mundi, statim ea condit & generat in semetipso. Dominus, inquit, condidit me initium viarum suarum in opera sua: ante secula fundavit me, prius quam faceret terram, prius quam montes collocarentur; ante omnes autem colles generavit me; prior autem abyssogenita sum. Agnoscat ergo Hermogenes idcirco etiam Sophiam Dei natam & conditam prædicari, ne quid innatum & inconditum præter solum Deum crederemus. Si enim intra Dominum quod ex ipso & in ipso fuit, sine initio non fuit: Sophia scilicet ipsius exinde nata & condita, ex quo in sensu Dei ad opera mundi disponenda cœpit agitari: multo magis ^e non capit sine initio quicquam fuisse quod extra Dominum fuerit. ^f Si vero Sophia eadem Dei sermo est sensu sophia, & sine quo factum est nihil, sicut & dispositum sine sophia, quale est ut filio Dei sermone unigenito & primogenito aliquid fuerit præter patrem antiquius: & hoc modo utique generosius, nedum quod innatum nato fortius, & quod infectum facto validius? quia quod ut esset nullius eguit auctoris, multo sublimius erit eo, quod ut esset, aliquem habuit auctorem. Proinde si malum quidem innatum est, natus autem sermo Dei? Eruçtavit enim, inquit, sermonem optimi, non scio an bono malum possit adduci, validius ab infirmo, ut innatum a nato. Ita & hoc nomine materiam Deo præponit Hermogenes, præponendo eam Filio. Filius enim sermo, & Deus sermo; &, Ego & Pater unum sumus. nisi quod sustinebit æquo animo filius eam præponi sibi, quæ patri adæquatur. Sed & ad originale instrumentum

XVII.

XVIII.

XIX.

Moyfi

^a Plane sociamateria per substantiæ contextum. Utitur non raro hac voce, aliquando pro ornamento seu decoris additione, ut hoc in loco, & de cultu scæmin. cap. 2. jam non tantum conficitur & elaboratur libidinis suggestum recusandum a vobis sciatis, sed etiam, &c. Aliquando pro compagine seu contextu, de Pallio cap. 1. ubi sacer suggestus. Glossæ non abluunt ab hoc significatu, suggestum enim redditur *συστήμι*, *ὑποτίθημι*. Et alio loco *ὑποτίθημι* textura. & apolog. cap. 16. imaginum suggestus. LE PR.

^b Non aliter unici. Regulam hanc a Tertulliano sume aliis communem, Deus aut unus est, aut nullus. Impium enim & damnable aliquid Deo æquale cogitare: solus ipse Creator ac servator, solus Dominus & arbiter rerum omnium, & si liceat profanum illud in re omnium gravissima usurpare *ὁμοτιμία* *πολυθεΐα*. Idem.

^c Sophiam suam scilicet. Dei sapientiam intelligit, quæ adeo hominum mentes & cogitationem superat, ut universa

mundi sapientia stultitia summa sit apud Deum. Unde sophiam illam non apud philosophos, sed Prophetas quærendam docet. De Deo enim recte loqui non potest, qui Deum non novit, ut philosophi, qui gloriæ animalia Septimio sunt; verum Prophetæ & Sancti ejusdem summi Dei Spiritu afflati. Idem.

^d Quis non hanc potius omnium fontem & originem. In libro Pithœi legitur: Quis non hanc potius omnium fontem & originem materialium commendet? Materiam vero non sibi subditam, &c. RIG.

^e Non capit sine initio quicquam fuisse. Usus hujus impersonalis verbi, capit, quod græcis est *ἐνδέχεται*, apud Tertullianum in libris præcedentibus discis ubique & sæpe. Hic tantum valet, non capit quicquam fuisse, ac si dicas fieri non potest. RHEN.

^f Si vero Sophia eadem Dei sermo est sensu sophia. Lib. Pithœi, Sensus & Sophia. RIG.

Moyſi provocabo, ^a unde & diverſa pars ſuſpiciones ſuas ingratis fulcire conatur, ne ſcilicet A non inde inſtrui videretur unde oportet. Itaque occaſiones ſibi ſumpſit quorundam verborum, ut hæreticis fere mos eſt ſimplicia quæque torquere. ^b Nam & ipſum principium, in quo Deus fecit cœlum & terram, aliquid volunt fuiſſe quaſi ſubſtantivum & corpulentum, quod in materiam interpretari poſſit. Nos autem unicuique vocabulo proprietatem ſuam vindicamus, principium initium eſſe, & competiſſe ita poni rebus incipientibus fieri. Nihil enim, quod fieri habet, ſine initio eſſe, quin initium ſit illi ipſum dum incipit fieri. ^c Ita principium, ſive initium, inceptionis eſſe verbum, non alicujus ſubſtantiæ nomen. Jam nunc ſi principalia Dei opera cœlum & terra ſunt, quæ ante omnia Deus fecit ſuorum eſſe proprie principium, quæ priora ſunt facta, merito ſic præſatur ſcriptura, In principio fecit Deus cœlum & terram, quemadmodum dixiſſet, In finem Deus fecit cœlum & terram: ſi B poſt univerſa feciſſet. Aut ſi principium aliqua ſubſtantia eſt, erit & finis aliqua materia. Plane licebit etiam ſubſtantivum aliquid principium eſſe alii rei, quæ ex ipſo ſit futura: ut argilla principium teſtæ, ut ſemen principium herbæ. Sed cum ita utimur vocabulo principii quaſi originis, non quaſi ordinis nomine, adjicimus & mentionem ipſius rei ſpecialiter, quam volumus principium alterius rei. De cetero ſi ſic ponamus, verbi gratia: In principio fecit figulus pelvim vel urnam; jam non materiam ſignificabit principium: non enim argillam nominavi principium, ſed ordinem operis; quia figulus ante cetera primum pelvim & urnam fecit, exinde facturus & cetera; ad ordinationem operum principii vocabulum pertinebit, non ad originem ſubſtantiarum. Poſſum & aliter principium interpretari, non ab re tamen: ^d nam & ^e Græco principii vocabulum, quod eſt *ARXH*, non tantum ordinativum, ſed & poteſtativum capit principatum. ^e unde & ^f *ARXONTAS* dicunt principes & magiſtra- C tus. Ergo ſecundum hanc quoque ſignificationem, principium pro principatu & poteſtate XX. ſumetur. In principatu enim & in poteſtate Deus fecit cœlum & terram. Sed ut nihil aliud ſignificet Græca vox, quam principium; & principium nihil aliud capiat, quam initium: habemus etiam illam initium agnoſcere, quæ dicit: Dominus condidit me initium viarum ſuarum in opera ſua. Si enim per Sophiam Dei omnia facta ſunt; & cœlum ergo & terram Deus faciens in principio, id eſt initio, in Sophia ſua fecit. Denique ſi principium materiam ſignificaret, non ita ſcriptura inſcripſiſſet, In principio Deus fecit, ſed ex principio. Non enim in materia, ſed ex materia feciſſet. De Sophia autem potuit dici, in principio. In Sophia enim primo fecit, in qua cogitando & diſponendo jam fecerat; quoniam etſi ex materia facturus fuiſſet, ante in Sophia cogitando & diſponendo jam fecerat. Quoniam D etſi erat initium viarum, quia cogitatio & diſpoſitio prima Sophiæ ſit operatio de cogitatu viam operibus inſtituens, hanc & inde auctoritatem ſcripturæ mihi vindico, quod & Deus qui fecit, & ea quæ fecit oſtendens, unde fecerit non proinde teſtatur. Nam quum in omni operatione tria ſint principalia, qui facit, & quod ſit, & ex quo ſit: tria nomina ſunt edenda in legitima operis enarratione: perſona factoris, ſpecies facti, forma materiæ. Si materia non edetur, ubi & opera & operator eduntur, apparet ex nihilo eum operatum. Proinde enim ederetur ex quo, ſi ex aliquo fuiſſet eperatus. Denique Evangelium ut ſupplementum inſtrumenti veteris adhibendo, in quo vel eo magis debuerat oſtendi Deus ex aliqua materia univerſa feciſſe, quod illic etiam per quem omnia fecerit revelatur. ^g In principio erat ſermo. in quo principio ſcilicet, Deus fecit cœlum & terram. Et ſermo erat apud Deum, & Deus erat ſermo. Omnia per ipſum facta ſunt, & ſine illo factum eſt nihil. Cum igitur & hic manifeſtetur & factor, id eſt Deus: & facta, id eſt omnia: & per quem, id eſt ſermo; nonne & unde omnia facta eſſent a Deo per ſermonem, exegiſſet ordo profiteri, ſi ex aliquo facta eſſent? Ita quod non fuit, non potuit ſcriptura profiteri. Et non profitendo, ſatis

^a Unde & diverſa pars.] Sic loquuntur Auctores Juris. RIG.

^b Nam & ipſum principium, in quo Deus fecit cœlum & terram.) Omnes iſtas tricas facile expedire videtur qui verba Moſis, In principio creavit Deus Cœlum & Terram, ſic interpretatur: Quo extiterunt initio Cœlum & Terra, eo Deus illa creavit. Hoc enim voluit Moſes; Cœli ac Terræ nominibus Mundum univerſum ſignificavit a Deo creatum. Deinde explicat quo ordine & modo præcipua quæque ſint creata. Idem.

^c Ita principium ſive initium, &c. Veriſimile eſt, ut hanc ſignificationem principii indicaret auctor, propterea alibi ab eo verti ſolere, quum dictam ſcripturam citat, in primordio fecit Deus Cœlum & Terram, ſicuti ſupra lib. de baptiſmo cap. 3. & cap. 5. PAM.

^d Nam & in Græco principii vocabulum quod eſt *αρχή*. Conſentiunt etiam Tertulliano in ſignificatione *αρχή* pro principatu, Xenophon. lib. 1. de imperio, Ariſtoteles, politic. 1. & Plato de Republica. Idem.

^e Unde & *αρχοντες* dicunt Principes & Magiſtratus. Hoc adnotatu dignum, quod ubi Græce eſt *αρχοντες*, eam vocem in translatione ſcripturarum retinere ſoleat auctor. Sicuti

ſupra adv. Judæos cap. 9. & infra lib. 3. adv. Marc. Nam & *αρχοντες* [inquit, Iſaiam citans cap. 1.] Sodomorum appellat archontas veſtros. Item lib. de reſurrectione carnis cap. 20. alium locum Iſaiæ 3. ſic vertit. *venturum in iudicium cum præſbyteris & archontibus populi. Idem.*

^f Archontas dicunt principes & magiſtr. Non potuit vir antiquitatis peritus non emittere hoc verbum de Athenienſium regimine; Apud hos enim moriente Codro extincta eſt regum ſucceſſio, reſque publica commiſſa fuit prætoribus primum perpetuis ſeu magiſtratibus qui archontes appellati ſunt numero 13. Creati poſtea decennales ſeptem, ac demum annui conſtituti ſunt. Primus Archon fuit Medon ut narrat Pauſanias in Achaicis, qui cum pede altero eſſet debilis, frater ejus Neleus principem illum creari Athenis non poſſe ſuſtinuit. Quod cum ad Apollinem delatum eſſet, ſecundum Medontem pronuntiavit. LE PR.

^g In principio erat ſermo, &c. Non ſolum auctori iſtud & B. Cypriano uſitatum fuit, ut ſermo Dei potius quam verbum Dei appellaretur filius. Hinc illud hujus libr. 2. teſtimon. adverſus Jud. cap. 3. Quod Chriſtus idem ſit ſermo Dei. ubi id probat ex variis ſcripturis. PAM.

A tis probavit non fuisse: quia profiteretur si fuisset. Ergo, inquis, si tu ideo præjudicas ex nihilo facta omnia, quia non sit manifeste relatum de materia præcedenti factum quid, vide^a ne diversa pars ideo contendat ex materia omnia facta, quia proinde non aperte significatum sit, ex nihilo quid factum. Plane retorqueri quædam facile possunt: non statim & ex æquo admitti, ubi diversitas causæ est. Dico enim, etsi non aperte scriptura pronuntiavit ex nihilo facta omnia, sicut nec ex materia, non tantam fuisse necessitatem aperte significandi de nihilo facta omnia, quanta esset, si ex materia facta fuissent. Quoniam quod sit ex nihilo, eo ipso dum non ostenditur ex aliquo factum, manifestatur ex nihilo factum: ^b & non periclitatur ne ex aliquo factum existimetur, quando non demonstratur ex quo sit factum. Quod autem ex aliquo sit, nisi hoc ipsum aperte declaratur ex aliquo factum, dum illud ex quo factum sit non ostenditur, periclitabitur primo videri ex nihilo factum, quia non editur ex quo sit factum. Dehinc, etsi ea sit condicione, ut non possit videri non ex aliquo, proinde periclitabitur, ex alio longe factum videri, quam ex quo factum est, dum non proponitur unde sit factum. Ita, si ex nihilo Deus cuncta fecisse non potuit, etsi scriptura non adjecisset illum ex nihilo fecisse; ex materia eum fecisse omni modo debuit edixisse, si & ex materia fecisset. quia illud in totum habebat intelligi, etsi non significaretur: at istud in dubio, nisi significaretur. Atque adeo Spiritus sanctus hanc scripturæ suæ rationem constituit, ut cum quid ex aliquo sit, & quod sit, & unde sit referat. ^c Fruticet, inquit, terra herbam fœni, seminantem semen secundum genus, & secundum similitudinem, & lignum fructuosum faciens fructum, cujus semen in ipso in similitudinem. Et factum est sic. Et produxit terra herbam fœni seminantem semen secundum genus, & lignum fructuosum faciens fructum, cujus semen in ipso in similitudinem. Et rursus: Et dixit Deus: ^d Producant aquæ repentinæ animarum vivarum, & volatilia volantia super terram per firmamentum cœli. Et factum est sic. Et fecit Deus cetos magnos, & omnem animam animalium repentinæ, quæ prodixerunt aquæ secundum genus ipsorum. Item post hæc. Et dixit Deus: Producat terra animam viventem secundum genus, quadrupedia & repentinæ, & bestias terræ, secundum genus ipsorum. Si ergo ex jam factis rebus, alias res Deus proferens, ostendit per Prophetam, & dicit quid unde protulerit: (quamquam possimus ^e unde unde illas prolatas æstimare, dum ne ex nihilo; jam enim facta erant quædam, ex quibus prolata videri possent:] si tantam curam instructionis nostræ insumpsit Spiritus sanctus, ut sciremus quid unde processerit, nonne proinde nos ^f & ^g de cœlo & de terra compotes reddidisset, significando unde ea esset operatus, si de aliqua materia origo constaret illorum? ut tanto magis ex nihilo ea videretur operatus, quanto nihil adhuc erat factum, ex quo operatus videretur. Itaque sicut ea quæ de aliquo prolata sunt, ostendit unde prolata sint: ita quæ non ostendit unde prolata sint, ex nihilo prolata confirmat. Igitur in principio Deus fecit cœlum & terram. ^h Adoro scripturæ plenitudinem, qua mihi & factorem manifestat & facta. In evangelio vero amplius & ministrum atque ⁱ arbitrum rectoris invenio sermonem. An autem de aliqua subjacenti materia facta sint omnia, nusquam adhuc legi. Scriptum esse doceat Hermogenis officina. Si non est scriptum, timeat ^j Væ illud, adjicientibus aut detrahentibus destinatum. Sed ex sequentibus argumentatur; quia scriptum sit: Terra autem erat invisibilis & incompressa. ^k Nam & terræ nomen redigit in materiam, quia terra sit quæ facta est ex illa. Et, erat, in hoc dirigit, quasi quæ semper retro fuerit innata & infecta. ^l Invisibilis autem & rudis, quia informem & confusam & inconditam vult fuisse materiam. Has quidem opiniones ejus singillatim revincam, sed interim volo sic ei respondere. Putamus his articulis materiam demonstrari. Numquid tamen, quia erat ante omnia, & tale aliquid esse ex ea factum scriptura significat? Atquin nihil tale significat. Fuerit licet materia, quantum sibi licet, vel potius Hermogeni: potuit

H h &

^a Ne diversa pars.] Supra, Unde & diversa pars suspiciones suas fidei conatur. RIG.

^b Et non periclitatur ne ex aliquo, &c. Hanc locutionem per verbum periclitator etiam alibi usurpat, imitatione Græcorum, qui verbo καθυμνω sic utuntur. Non periclitatur, hoc est, Abest, non est periculum. RHEN.

^c Fruticet, inquit, terra herbam, &c. Sic iterum legimus tum hic tum infra cap. 29. ex admonitione Latinii, pro eo quod Rhenanus substituerat, fructificet, idque eo magis, quod vox Græca βλαστησεται germinare & fruticare significet, non fructificare, quomodo etiam voces Hebræa & Chaldæa. Rectius autem vertit auctor lignum fructuosum, pro eo quod Græce est καρπικον, quam latinus 70. interpretis pomiferum. PAM.

^d Producant aquæ repentinæ. Putavit sine dubio melius reddi repentinæ ἑρπυλῶν quam reptilia ut codex vulgatus, quamquam melius putarem reptilia. LE PR.

^e Unde unde illas prolatas æstimare.] Codex Divionensis, Existimare. RIG.

^f De cœlo & de terra, &c. Id est Spiritus sanctus qui cœli arcana nos docebat, monuisset de cœlo a quo res creatæ fuissent. Idem quoque Spiritus docuisset de terra ex qua re-

crearentur: sicque nos de cœlo & de terra compotes reddidisset. LE PR.

^g Adoro scripturæ plenitudinem. Venerationem aliquam tribuisse sacro textui auctorem hunc, nullum puto fore qui neget, quædam tamen principia de suo in explicanda scriptura jactat a quibus cavendum. Idem.

^h Arbitrum rectoris invenio sermonem.] Scribendum, ut est in codice Divionensi, Arbitrum factoris invenio sermonem. RIG.

ⁱ Væ illud adjicientibus, &c. Sacræ scripturæ addere, vel detrachere summa esset audacia. Verum illius interpretatio, non ex homuncionum cerebro, sed ex Ecclesiæ placitis & SS. Patrum lucubrationibus tantum eruenda est. Quod adjicio, ut hæreticorum proterviæ obviis occurram, qui ex hoc loco aliquid erui posse crederent ad fatuitatum subsidium. LE PR.

^k Nam & terræ nomen. Propius hic Hermogenis errorem tangit, cujus originem ex eo fuisse docet, quod per terræ nomen materiam designari crederet. Idem.

^l Invisibilis autem & rudis. Dixerat modo, incompressa. pro eo quod est in græco ἀγένητος, hic rudis dicitur, ut Ovidio 1. metamorph. — Rudis indigestaque moles. Idem.

- & fuisse, & tamen nihil Deus ex illa fecisse, vel quia non decebat Deum alicujus eguisse, A certe quia nec ostenditur quicquam ex materia fecisse. Sine causa ergo esset, inquis. Non plane adeo sine causa. Nam etsi mundus non est factus ex illa, sed hæresis facta est, & quidem hoc impudentior, quod non ex materia facta est hæresis, sed materiam ipsam potius hæresis fecit. XXIV. Revertor nunc ad singulos articulos, per quos putavit significatam esse materiam. Et primo de nominibus exposculabo. Horum enim alterum legimus, quod est terræ: alterum non invenimus, quod est materiæ. Quæro ergo, Cum materiæ nominatio non extet in scriptura, quomodo ei etiam terræ appellatio accommodetur in alio jam genere substantiæ nota? Quo magis materiæ quoque nominatio extitisse debuerat, consecuta etiam terræ appellationem, ut scirem terram commune cum materia esse nomen, ne illud ei soli substantiæ vindicarem, cujus & proprium, in qua magis notum est; vel ne illud in quamcumque aliam specieciem, nec utique omni materiæ communicare possem, si vellem. Cum enim non extat proprium vocabulum ejus rei cui commune vocabulum adscribitur, quanto non compareret cui adscribatur, cuicumque alii poterit adscribi. Ita Hermogenes, etsi materiam ostenderet nominatam, deberet eandem probare terram quoque cognominatam, ut ita utrumque illi vocabulum vindicaret. XXV. Vult igitur duas proponi terras in ista scriptura: unam, quam in principio Deus fecit: aliam, materiam, ex qua fecit, de qua dictum sit: Terra autem erat invisibilis, & rudis. Utrique si quæram ex duabus quæ, cui nomen terræ accommodare debeat; dicetur, hanc quæ facta sit ex illa ex qua facta est, vocabulum derivasse, quia verisimilius sit ab origine sobolem potius, quam originem a sobole vocitari. Hoc si ita est, alia nobis obvolvitur quæstio, an competat terram hanc quam Deus fecit, ex illa ex qua fecit, cognomen tum derivasse. Audio enim apud Hermogenem ceterosque Materiarios hæreticos, terram quidem illam informem & invisibilem & rudem fuisse: hanc vero nostram proinde & formam, & conspectum, & cultum, a Deo consecutam. Aliud ergo factam quam erat ea ex qua facta est. Porro aliud facta, non potuit cum ea denominatione sociari, a cujus conditione desciverat. Si nomen proprium materiæ illius fuit terra, hæc quæ non est materia, aliud scilicet facta, terræ quoque non capit nomen alienum, & statu suo extraneum. Sed materia facta, id est terra, habuit cum sua origine consortium nominis, sicut & generis. Non adeo. Nam & testam, licet ex argilla confectam^a jam non argillam vocabo, sed testam: ^b & electrum, licet ex auro & argento federatum, ^c nec argentum tamen nec aurum appellabo, ^d sed electrum. a cujus habitu quid divertit, pariter & a vocatu ejus recedit, appellationis, sicut ^D & conditionis proprietate. Quam autem transferit de statu terræ illius, id est materiæ, ista terra, vel eo palam est, quod hæc apud Genesim testimonium boni accipit: Et vidit Deus quia bonum: illa autem apud Hermogenem in originem & causam malorum deputatur. Postremo, si ideo hæc terra, quia & illa, cur non & materia hæc quoque, quia illa? Immo jam & cælum & omnia, si ex materia constant, & terræ & materiæ vocari debuerunt. Satis ista de terræ nomine (in quo materia intelligi voluit) quod nomen unius elementi omnes sciunt, natura primum, deinde scriptura docente, ^e nisi & Sileno illi apud Midam regem adseveranti de alio orbe, credendum est, ^f auctore Theopompo. Sed & deos multos idem XXVI. refert. Nobis autem unus Deus & una est terra, quam in principio Deus fecit, cujus ordinem incipiens scriptura decurrere, primo factam eam edicit, dehinc qualitatem ipsius edisserit. sicut & cælum primo factum professa, In principio fecit Deus cælum, dehinc dispositionem ejus superinducit: s Et separavit inter aquam quæ erat infra firmamentum, & quæ super firmamentum, & vocavit Deus firmamentum cælum, ipsum quod in primordio fecerat. Proinde & de homine: Et fecit Deus hominem: ad imaginem Dei fecit illum. Dehinc qualiter fecerit reddit: Et finxit Deus hominem de limo terræ, & afflavit in faciem ejus flatum vitæ, & factus est homo in animam vivam. Et utique sic decet narrationem inire, primo præfari, postea prosequi, nominare, deinde describere. Alioquin vanum, si ejus rei cujus nul-

^a Jam non argillam vocabo, sed testam.] Etenim ignis argillæ nomen excussit. RIG.

^b Et electrum licet ex auro & argento federatum.] Conflati utriusque metalli confusione. Plinius lib. ix. 40. Nec habent finem vitia, juvatque ludere impendio, & luxus geminare miscendo, iterumque & ipsa adulterare adulteria naturæ; sicut argentum auro confundere, ut Electra fiant; addere bis æra, ut Corinthia. Idem ait, Ubi cumque quinta argenti portio est, Electrum vocari. Idem.

^c Nec argentum tamen nec aurum appellabo, sed electrum.] Etenim fit species novi corporis, ut ait Cajus l. 7. De adquire. rer. dom. Fit tertium quid, ex utroque confusum. Sic lib. adversus Praxeam. Idem.

^d Sed Electrum. Plinius lib. 33. hist. nat. cap. 4. Omnia auro inest argentum ubi cumque, quinta argenti portio est, electrum vocatur. fit & cura electrum argento addito, quod si quintam portionem excessit, incudibus non resistit. PAM.

^e Nisi & Sileno illi apud Midam, &c. Simile est illud supra cap. 2. lib. de Pallio. viderit si quis uspiam alius. [orbis nempe] ad Meropas, ut Silenus penes aures Midæ blattit, ap-

tas sane grandioribus fabulis. & quod habet Maximus Tyrius ferm. 30. [si modo recte citatur a Gyrardo de diis gentium,] Silenum ebrium laqueis & vinculis constrictum Midæ prædixisse varia & diversa. Unde etiam facile colligere est Poetam Virgilium eclogæ Sileni argumentum sumpsisse, & in proverbium quoque ubi fuisse, Silenis Alcibiadeis magis ridiculum, quali nomine ob grandiores fabulas, Rhenanus alicubi Valentinianorum somnia appellat. PAM.

^f Auctore Theopompo. Non unus fuit Theopompos, alter fuit historicus, alter poeta comicus qui fabulæ cuiuspiam nomen Sileni dedit. An idem fuerit poeta & historicus incertum habeo. Tota autem illa Midæ fabula ex Theopompo eruitur. Quamquam revera Silenus a Mida captus fuit in hortis amœnis quos in Macedonia habebat. LE PR.

^g Et separavit inter aquam, quæ erat infra firmamentum.] Infra omnino hic accipit auctor, pro subter, aut sub, neque enim aliter accipi potest; quod græce est, ^δ ὑπο τοῦ στεροῦ, maxime quum illud hebr. 2. transferatur; sub pedibus ejus, sicut hic ab alis interpretibus, sub firmamento. PAM.

A lam præmiserat mentionem, id est materiæ, ne ipsum quidem nomen, subito formam & habitum promulgavit: ante enarrat qualis esset, quam an esset; ostendit figuram deformati; nomen abscondit. At quanto credibilis secundum nos ejus rei dispositionem scriptura subjunxit, cujus institutionem simulque nominationem præmisit. Quam denique integer sensus est: In principio Deus fecit cælum & terram, terra autem erat invisibilis & rudis. quam Deus scilicet fecit, de qua, scriptura cum maxime ediderat. Nam & autem ipsum, velut fibula conjunctivæ particulæ ad connexum narrationi oppositum est, Terra autem. Hoc enim verbo revertitur ad eam, de qua supra dixerat, & alligat sensum. ^a Adeo aufer hinc, XXVII. autem, & soluta compago est, ut tunc possit de alia terra dictum videri, Terra erat invisibilis & rudis. ^b Sed tu supercilia capitis, nutu digiti accommodato, altius tollens, & quasi retro jactans: Erat, inquis, quasi semper fuerit, scilicet innata & infecta, & idcirco materia credenda. At ego sine ullo lenocinio pronuntiationis simpliciter respondebo, de omni re posse
 B dicit, Erat, etiam de ea quæ facta, quæ nata sit, quæ aliquando non fuerit, & quæ materia non sit. Omne enim quod habet esse, unde unde habeat, sive per initium, sive sine initio, hoc ipso quod est, etiam Erat dicitur. Cui competit prima verbi positio in definitionem, ejusdem etiam declinatio verbi decurret in relationem. Est, definitionis caput; Erat, relationi facit. Hæ sunt argutiæ & subtilitates hæreticorum, simplicitatem communium verborum torquentes in quæstionem. Magna scilicet quæstio est, Si erat terra, quæ facta est. Sane
 C scilicet elemento obstruente; si quidem nondum quicquam erat præter ipsam & Deum; utique invisibilis esse non poterat. Quia etsi tenebras volet in substantia fuisse materiæ, cui articulo respondere debemus suo ordine, etiam homini tenebræ visibiles sunt; [hoc enim ipsum quod sunt tenebræ videtur,] nedum Deo. Et utique si invisibilis esset, nullo modo cognosceretur qualitas ejus. Unde ergo compertus est Hermogenes informem & confusam & inconditam illam fuisse, quæ ut invisibilis latebat: ^c aut si hoc a Deo revelatum est, probare debet. Sic & an rudis dici potuerit, expostulo. Certe enim rude illud est quod imperfectum est. Certe imperfectum non potest esse, nisi quod factum est. Quod enim minus factum est, imperfectum est. Certe, inquis. Ergo materia quæ facta non erat in totum im-
 D perfecta esse non potuit. Quæ imperfecta non fuit, etiam rudis non fuit. Initium non habens quia facta non fuit, caruit & rudimento. Initii enim accidens est, rudimentum. Terra
 Q vero quæ facta est, meruit & rudis dici. Statim enim ut facta est, habuit imperfectæ locum, ante perfectionem. Siquidem omnia opera sua Deus ordine consummavit, incultis primo
 E elementis ^d depalans quodammodo mundum ^e dehinc exornatis velut dedicans. Nam & lumen non statim splendore solis implevit, & tenebras non statim solatio lunæ temperavit, & cælum non statim sideribus stellisque signavit, & maria non statim belluis frequentavit, & ipsam terram non statim varia fecunditate dotavit: Sed primo esse ei contulit; dehinc non in vacuum esse supplevit. Sic enim & Esaias: Non in vacuum, ait, fecit illam, ^f sed inhabitari. Postea ergo quam facta est, futura etiam perfecta, interim erat invisibilis & rudis. Rudis quidem, hoc quoque ipso quod invisibilis, ut nec visui perfecta, simul & ut de reliquo nondum instructa. Invisibilis vero, ut adhuc aquis, tanquam munimento genitalis humoris, obducta. qua forma, etiam ad finis ejus caro nostra producitur. Nam & David ita canit: Domini est terra & plenitudo ejus, ^g orbis terræ, & omnes qui habitant in illa. Ipse super maria fundavit eam, & super flumina præparavit eam. Segregatis enim aquis in cavationem sinuum, ^h emicantior facta est arida, quæ ante hac aquis tegebatur. Exinde itaque & visibilis efficitur, dicente Deo: Congregetur aqua in congregationem unam, & videatur arida. Videatur, inquit, non fiat. Jam enim facta erat, ⁱ sed invisibilis usque tunc videri sustinebat. Arida autem, quod erat futura ex divortio humoris, tamen terra. Et vocavit Deus aridam terram,

H h 2

non

^a Adeo aufer hinc, autem, &c. Pulchra interpretatio, quid particula, autem, in scripturis sacris addita significet. Adnotatur autem a Rhenano similis locus, ex lib. de resurrect. carnis infra cap. 40. Ita vocabulum, homo, consertarum substantiarum duarum quodammodo fibula est. PAM.

^b Sed tu supercilia capitis nutu digiti accommodato.] In editionibus Rhenani, & codice Divionensi legitur, Sed tu supercilio capitis & nutu digiti accommodato, &c. RIG.

^c Aut si hoc a Deo revelatum est. Locus adnotandus adversus hæreticos, quos spirituales quidam nuncupant, aut extaticos, qui etiam scriptura contempta solis revelationibus nitendum docent: in quo non credendum illis docet hic auctor, nisi probent id a Deo revelatum. PAM.

^d Depalans quodammodo mundum. Depalans, hoc est, manifestans, palam ostendens. Adversus Marcionem lib. 5. Apostolum vocat depalantem disciplinæ divinæ, id est, enarratorem, promulgatoremque. Nam depalare Tertulliano est propalare. RHEN.

^e Dehinc exornatis velut dedicans. Sic in de Carnis resurrect.

De materia potius subjacenti, inquit, volunt ab illo universitatem dedicatam, & in de Carne Christi. Iterum de carnis resurrect. & lib. 1. adv. Marcionem. Idem.

^f Sed inhabitari. Ad verbum vertit illud Isaiæ 45. *adaxg-torico* *du*, pro, ut inhabitaretur. PAM.

^g Orbis terræ & omnes qui habitant in ea. Veterem psalmorum editionem veram esse, quam eddit Faber in psalterio quintuplici, vel hinc patet, eamque ad verbum ex græca 70. ubi legitur *ca autē*, & mox utrobique *autē*, pro eo quod B. Hieronymus, in utraque edit. ex Hebræa & Chaldaica, in eo, & mox bis in eum. Sive autem legatur cum Tertulliano, orbis terræ, sive cum aliis, orbis terrarum, perinde est, nam unica vox Græca *oikoumenē* ad utramque est indifferens. Idem.

^h Emicantior facta est arida.] Sic libro de Anima, Ut probabiles cunque emicant: Ovidius, *Emicuit, summaque locum sibi legit in arce*. RIG.

ⁱ Sed invisibilis usque tunc videri sustinebat.] Hoc est, expectabat. Idem.

non materiam. Sic & perfectionem postea consecuta, definit rudis haberi, quum pronuntiat Deus: ^a Fruticet terra herbam foeni seminantem semen secundum genus, & secundum similitudinem, & lignum fructuosum faciens fructum, cujus semen in ipso in similitudinem. Item: Producat terra animam vivam secundum genus, & quadrupedia, & repentia, & bestias terræ secundum genus. Implevit igitur ordinem suum scriptura divina. Quam enim prædixerat invisibilem & rudem, ei & visionem reddidit & perfectionem. Non alia autem materia erat invisibilis & rudis. Ergo materia erit postea visibilis & perfecta. Volo itaque videre materiam; visibilis enim facta est. Volo & perfectam eam recognoscere, ut ex illa etiam foeni herbam, & ex illa decerpam lignum fructuosum, & ex alia animalia usui meo famulentur. Sed materia quidem nusquam: terra vero, hæc, id est coram. Hanc video, hac perfruor, ex quo invisibilis & rudis esse desiit, de qua manifestissime Esaias: Hæc dicit Dominus qui B fecit cœlum. Ille Deus qui demonstravit terram, & fecit illam. Certe eandem demonstravit, quam & fecit. Quomodo demonstravit? Utique dicendo: Videatur arida. Quare videri jubet, nisi quia retro non videbatur? ut sic quoque eam non in vacuum fecisset faciendo visibilem, & ita habilem. Et sic per omnia probatur nobis, hanc quam incolimus, eandem & factam esse a Deo & ostensam, nec aliam fuisse rudem & invisibilem, quam quæ & facta & ostensa est. atque ita, Terra autem erat invisibilis & rudis, ad eam pertinet quam

XXX. Deus cum cœlo separavit. Sic & sequentia conjecturam Hermogenis instruere videbuntur: Et tenebræ super abyssum, & spiritus Dei super aquas ferebatur; quasi & hæ confusæ substantiæ, ^b massalis illius molis argumenta portendant. Atquin singillatim definiens tenebras, abyssum, spiritum Dei, aquas, nihil confusum, nec in confusione incertum æstimari facit tam divisa relatio certorum & distinctorum elementorum. Hoc quidem amplius, quum situs C proprios eis adscribit, tenebras super abyssum, spiritum super aquas, negavit confusionem substantiarum, quarum demonstrando dispositionem, demonstravit etiam distinctionem. ^c Vanissimum denique, ut materia quæ informis inducitur, de tot formarum vocabulis informis adseveretur, non edito quid sit illud corpus confusionis, quod unicum utique credendum est, si informe est: uniforme etenim quod informe est. Informe autem quod ex varietate confusum est, unam habeat necesse est speciem; quod non habet speciem, dum ex multis unam habet speciem. Ceterum, aut habebat in se species istas materia, de quarum vocabulis intelligenda esset; tenebras dico, & abyssum, & spiritum, & aquas, aut non habebat. Si enim habebat, quomodo inducitur non habens formas? Si non habebat, quomodo XXXI. agnoscitur? Sed & illud utique captabitur: de cœlo solo, & de terra ista scripturarum significasse, quod eam in principio Deus fecerit: de speciebus autem supradictis nihil tale: D & ideo eas quæ factæ non significantur, ad infectam materiam pertinere. Respondebimus huic quoque scrupulo. Scriptura divina satis differeret, si summas ipsas rerum a Deo factas commendasset cœlum & terram, habentes utique suggestus suos proprios, qui in ipsis summis intelligi possent. Suggestus autem cœli & terræ primo tunc fuerint tenebræ, & abyssus, & spiritus, & aquæ. Nam terræ quidem suberat abyssus & tenebræ. Si enim abyssus infra terram, tenebræ autem super abyssum, sine dubio & tenebræ & abyssus infra terram. Cœlo vero spiritus & aquæ subiacebant: nam si aquæ super terram, quæ eam texerant, spiritus autem super aquas, pariter & spiritus & aquæ super terram. Quæ vero super terram, ea utique infra cœlum. Et sicut terra abyssu & tenebris, ita & cœlum spiritui & aquis incubabat, & complectebantur. Et ita novum non est, ut id solum quod continet nominetur, qua summa le: in isto autem intelligatur & quod continetur, qua portionale. Ecce, si dicam, Civitas extruxit theatrum & circum: scena autem erat talis & talis, ^d & statuae super euripum, ^e & obeliscus super omnia ferebatur: quia non & has species edixerim factas a civitate, non erunt ab ea cum circo & theatro? an ideo non adjeci factas has quoque species, quia inerant eis quæ facta prædixeram, & inesse quibus inerant, intelligi poterant? Sed vacet hoc exemplum, ut humanum: aliud de auctoritate scripturæ ipsius arripiam. Fecit, inquit, Deus hominem de terra, & adflavit in faciem ejus flatum vitæ, & factus est homo in animam vivam. Faciem

^a *Fruticet terra.*] In quibusdam codicibus Mss. legitur, *Frutificet*. RIG.

^b *Massalis illius molis.*] Ovidius, — *rudis, indigestaq. moles*. Idem.

^c *Vanissimum denique*, &c. Vatic. Mss. cod. & 1. editio legunt, *vanitimum*, sed quia nusquam eam vocem reperi, placet vulgata lectio. Quas autem mox vocat, *species*, paulo post formas dicit, quare non arridet Vatic. cod. varia lectio, *formam*, & legendum cum Latino interrogative, *si non habebat, agnoscitur*. PAM.

^d *Et statuae super Euripum.* Euripus frutum quod est ad Chalcidem, nomen dedit ob similitudinem. fossæ erant quibus ludi circumdabantur septorum loco. Factum deinde est, ut pro qualibet fossa aut canali coeperit Euripus usurpari. Plinius nepos in epist. ad Caninium Rufum: Quid Euripus viridis & gemmeus? Vitruvius lib. 7. Pinguntur enim portus promontoria, litoras flumina, fontes, euripi, fana, luci, montes, pecora, pastores. RHEN.

^d *Super Euripum.* Euripus in ludis Circensibus stagnum erat aut Fretum. Hesychius enim author est his verbis aquarum esse receptaculum. *Εὐρίπυος* vocat *δοξὰς ὑδάτων*. Cassiodorus lib. 3. epist. 51. *Euripus maris vitrei reddit imaginem, unde illud: Delphini æquoris aquas interfluunt*. Nova littora, & ficta flumina Euripi dicuntur Manilio lib. 4. astronom. vide Svetonium in Julio cap. 39. LE PR.

^e *Et obeliscus super omnia.* In Circo fuisse columnam illam quæ obeliscus dicitur nemo dubitat. Divus Augustus obeliscum erexit in Circo a Semneferte rege excisum 125. ped. altum & dodrante præter basim illius lapidis. Alter fuit in campo Martio, novem pedibus minor a Sesostride exculptus. Insignis hodie est obeliscus ille Vaticanus Romæ ex lapide ophire cuius altitudo est pedum 170. præter basim quæ pedes continet 37. Is opera Dominici Fontanæ Comensis e sinistro Vaticani templi latere in mediam plateam translatus est an. 1586. Porro lib. de spectac. cap. 8. *Obelisci enormitas* dicitur. De hoc Plin. lib. 36. c. 9. Idem.

A quidem ejus hic nominat, sed nec ipsam factam a Deo dixit. Costam vero & ossa, & carnem, & oculos, & sudorem, & sanguinem postea loquitur, quæ nec tunc facta a Deo significavit. Quid respondebit Hermogenes? Numquid & membra hominis ad materiam pertinebunt, quia non nominatim facta referuntur? An & hæc ^a in hominis factitatione censentur? Proinde membra erunt cœli & terræ abyssus & tenebræ, spiritus & aquæ. In corporibus enim membra sunt facta: in corporibus & membra sunt nominata. Nullum elementum non membrum est ejus elementi quo continetur: Omnia autem elementa cœlo aut terra continentur. Hæc responderim pro scriptura præsentī, quatenus hic solorum corporum factitationem commendare videtur cœli & terræ. Scivit esse qui ultro in corporibus & membra cognoscerent, & ideo compendio usa est. Providit tamen & hebetes & insidiosos, qui dissimulato tacito in-

B tellectu, ipsis quoque membris verbum factitationis significatorium exigent. Itaque & propter istos singulas species factas docet aliis in locis. Habes Sophiam, Prior autem abyssu genita sum, dicentem: ut credas abyssum quoque genitam, id est factam, quia & filios facimus, licet generemus. Nihil interest facta an nata sit abyssus, dum initium detur illi, quod non daretur si materiæ subjecta esset. De tenebris vero ipse Dominus per Esaiam: Ego, qui struxi lucem & feci tenebras. De spiritu æque Amos: Qui solidat tonitruum & condit spiritum, & adnuntiat in homines Christum suum: eum spiritum conditum ostendens, qui in terras conditas deputabatur, qui super aquas ferebatur, librator, & adflator, & animator universitatis: non, ut quidam putant, ipsum Deum significari spiritum, quia Deus spiritus. ^b

C Neque enim aquæ Dominum sustinere sufficerent; sed eum spiritum dicit, de quo etiam ventī constiterunt, ut ait per Esaiam: Quia spiritus a me exivit, & flatum omnem ego feci. Item de aquis eadem Sophia: Et cum firmos ponebat fontes ejus quæ sub cœlo est, ego eram modulans cum ipso. Quum ergo & eas species probamus a Deo factas, etsi in Genesi tantummodo nominantur sine factitationis mentione, respondebitur fortasse ex diverso: Plane factas eas, sed ex materia. ut stilus quidem Moyse; Et tenebræ super abyssum, & spiritus Dei super aquas ferebatur; materiam sonet: ceteræ vero scripturæ, quæ ex materia factæ sint species, in disperso demostrent. Ergo sicut terra de terra, ita & abyssus ex abyssu, & tenebræ ex tenebris, & spiritus & aquæ ex spiritu & aquis constiterunt. Et sicut supra diximus, non

D potuit informis fuisse materia, si species habebat, ut & aliæ ex ea sint confectæ; nisi quod non aliæ, sed ipsæ ex semetipsis: siquidem non capit diversas fuisse quæ iisdem nominibus eduntur, quo jam operatio divina otiosa videri possit, si quæ erant fecit: cum generosior esset, quæ non erant facta, si fierent. Igitur ut concludam, aut materiam tunc significavit Moyses cum scribit, Et tenebræ super abyssum, & spiritus Dei super aquas ferebatur: Aut quum hæ species alibi postea demonstrantur factæ a Deo, debuerunt æque demonstrari ex materia, quam Moyses præmiserat, factæ: Aut si species istas, & non materiam significavit Moyses, ubi materia demonstrata sit quæro. Sed dum illam Hermogenes inter colores suos

invenit, [inter scripturas enim Dei invenire non potuit] satis est quod omnia & facta a Deo constet, & ex materia facta non constet: quæ etiam si fuisset, ipsam quoque a Deo factam credidissemus: quia nihil innatum præter Deum præscribentes, obtineremus. In hunc usque articulum locus est retractatui, donec ad scripturas provocata deficiat exhibitio materiæ.

Expedita summa est: nihil invenio factum, nihil ex nihilo, quia quod factum invenio, non fuisse cognosco. Etiam si quid ex aliquo factum est, ex facto habet censum, ut ex terra herba, & fructus, & pecudes, & figuratio hominis ipsius: ut ex aquis natatiles & volatiles animæ. Hujusmodi origines rerum ex his prolatarum, potero materias appellare; sed factas a

Deo & ipsas. Ceterum, omne ex nihilo constituisse, illa postremo dispositio suadebit, quæ omnia in nihilum redactura est. Si quidem & cœlum convolveretur ut liber, immo nusquam fiet cum ipsa terra, cum qua primordio factum est. Cœlum & terra præteribunt, inquit.

^c Cœlum primum, & terra prima abierunt, & locus non est inventus illis: quia scilicet quod & finit, locum amittit. Sic & David, Opera manuum tuarum cœli & ipsi peribunt. Nam etsi

mutabit

^a In hominis factitatione. Factitationis vocabulum a verbo frequentativo deductum neminem moveat. Nam & in præced. lib. non solum in hoc opere factitationem pro creatione sive conditione accipit. Adversum valet. ergo & factum, inquit, intelligebat, & factitatore facti esse quemcunque. RHEN.

^b Neque enim aquæ Dominum sustinere sufficerent;] probat hoc loco sententiam existimantium Dei spiritu ipsum Dominum significari. Quasi vero, inquit, Dei spiritum super aquas ferri convenerit, ob fluxam & instabilem aquarum naturam: nec potuerit Deus aquas ipse figere, ut flarent; quod præstitit Israeli transducendo aut solidare, ut calcarentur, quod fidei discipulorum erudiendæ confecit. Et tamen vulgatæ illi sententiæ faver impensius, lib. de Baptismo, cum ait: Solus liquor, semper materia perfecta, lata, simplex, de suo pura dignum vestaculum Deo subiciebat. Sic autem solet Septimius, arripit omnem scripturam ædificationi habilem, tanquam divinitus inspiratam. Adeoque

hunc colorem dicit lib. de Cultu seminar. primo, ubi excusat citatum abs se librum Enoch. & libro de Spectaculis, late semper scripturam divinam dividi ait, ubicumque secundum præsentis rei sensum etiam disciplina munitur. Ceterum, verissima omnium interpretatio videatur, his verbis, Spiritus Dei ferebatur super aquas, significari, aquis tum primum creatis adfuisse vim quandam vitalem, non fuisse simpliciter aquam, sed aquam vivam; quæ non torpesceret iners stupore pigro; sed quæ perenni spiritu vegetata semper trepidaret ne quando quiescere diceretur. Hoc certe innuit Noster pagina libri de Baptismo supra citata. Chrysostomus autem aperitissime Homil. in Genes. 111. Τὴ βούλην τὸ το εἶρη- μόν, καὶ οὐ μὴ φησὶ θεὸς ἐπεφύετο ἐπὶ τῶν τῶ ὕδατος. Εμοὶ δοκεῖ τὸ σημαίνειν, ὅτι ἐπὶ τῶν τῶ ζωτικῇ πνεύματι τοῖς ὕδασι, καὶ οὐ μὴ ἀπὸ λῶς ὕδατος ἐστὶν καὶ ἀκίνητος, ἀλλὰ κινῆτος, καὶ ζωτικῶς πνεύματι δυνάμει εἶρη. RIG.

^c Cœlum primum & terra prima abierunt. Transtulit hoc latine magis quam ad verbum, quia Apoc. 21. legitur παρῆθεν,

mutabit illos velut opertorium, & mutabuntur; sed mutari, perire est pristino statui, quem, A dum mutantur, amittunt. ^a Et stellæ quidem de cælo ruent, sicut ^b fici arbor, quum valido commota vento, acerba sua amittit. Montes vero tanquam cera liquefcent a conspectu Domini: quum surrexerit, scilicet confringere terram. Sed & paludes, inquit, arefaciam. Et quærent aquam, nec invenient. ^c etiam mare hætenus. Quæ omnia etsi alter putaverit spiritaliter interpretanda, non tamen poterit auferre veritatem ita futurorum, quomodo scripta sunt. Si quæ enim figuræ sunt, ex rebus consistentibus fiant necesse est, non ex vacan- tibus: quia nihil potest alii similitudinem de suo præstare, nisi sit ipsum quod tali similitudi- ne præstet. Revertor igitur ad causam, definientem omnia ex nihilo edita in nihilum per- ventura. Ex æterno enim, id est ex materia, nihil Deus interibile fecisse, nec ex majori- bus minora condidisset, cui magis congruat ex minoribus majora producere, id est ex interi- B bili æternum. quod & carni nostræ pollicetur, cujus virtutis & potestatis suæ hunc jam arrabonem voluit in nobis collocasse, ut credamus etiam illum universitatem ex nihilo velut xxxv. emortuam, quæ scilicet non erat, in hoc ut esset, fuscitasse. De cetero vero statu materiæ, etsi non est retractandum, prius enim erat ut eam esse constaret, tamen ac si constiterit, perfe- quendus est ordo: quo magis eam non esse constet, cujus nec reliquus status consistat, simul ut contrarietates suas agnoscat Hermogenes. Prima, inquit, facie videtur nobis incorporealis esse materia: exquisita autem ratione recta, invenitur neque corporalis, neque incorporealis. Quæ est ista ratio recta, quæ nihil recti renuntiat, id est nihil certi? Nisi fallor enim, om- nis res aut corporalis aut incorporealis sit necesse est: (ut concedam interim esse aliquid in- corporale de substantiis dumtaxat, cum ipsa substantia corpus sit rei cujusque) certe post C corporale & incorporeale nihil tertium. Age nunc sit & tertium, quod illa recta ratio Hermo- geniana compererit, quæ neque corporalem neque incorporealem materiam facit: ubi est? quale est? quid vocatur? quid describitur? quid intelligitur? Tantum hoc ratio renuntiavit, xxxvi. nec corporalem materiam nec incorporealem. Sed ecce contrarium subjicit, aut alia fortasse ratio ei occurrit, ex parte corporalem renuntians materiam, & ex parte incorporealem. Jam ergo ne neutrum sit, utrumque materia censenda est? Erit enim corporalis & incorporealis adversus renuntiationem rectæ rationis illius, plane rationem non reddentis sententiæ suæ, si- cut nec alia reddit. Corporale enim materiæ vult esse, de quo corpora edantur: incorporeale vero, inconditum motum ejus. Si enim, ait, corpus tantummodo esset, nihil ei incorporeale appareret, id est motus. Si vero in totum incorporealis fuisset, nullum corpus ex ea fieret. D ^d Quanto hæc rectior ratio! nisi quod si tam rectas lineas ducis Hermogenes, quam ratio ista, pictor te bardior non est. Quis enim tibi concedit motum in secundam partem substantiæ de- putare? cum substantiva res non sit, quia nec corporalis; sed accidens si forte, substantiæ & corporis, ut actus, & pulsus, ut lapsus, ut casus, ita & motus. Nam sive a semetipso quid movetur, actus ejus est motus, certe pars substantiæ non est, sicut tu motum substantiam fa- cis materiæ incorporealem. Omnia denique moventur, aut a semetipsis, ut animalia; aut ab aliis, ^e ut inanimalia: tamen nec hominem, nec lapidem & corporalem & incorporealem dice- mus, quia & corpus habeat & motum, sed unam omnibus formam solius corporalitatis, quæ substantiæ res est: si qua incorporalia eis adsunt, aut actus, aut passionem, aut officia, ^f aut libidines eorum, non portiones deputamus. Quo ergo facit, portionem materiæ in motum disponere, qui non ad substantiam pertinet, sed ad substantiæ habitum? Quid enim si immobilem placuisset tibi inducere materiam, numquid immobilitas secunda pars formæ xxxvii. videretur? Sic itaque nec motus: ^g Sed de motu & alibi licebit. Nunc enim video te ad aliam rursus rationem reverti, quæ tibi nihil certi renuntiare consuevit. Nam sicut nec cor- poralem nec incorporealem infers materiam, ita nec bonam nec malam adlegas: & proinde superargumentans, Si enim, inquis, esset bona quæ semper hoc fuerat, non desideraret compositionem Dei: si esset natura mala, non accepisset translationem in melius: nec quic- quam compositionis suæ adplicuisset illi Deus tali natura: In vacuum enim laborasset. Ver- ba hæc tua sunt: quorum te & alibi meminisse oportuerat, ne quid his contrarium inferres.

id est, abiit, deinde legit, & locum non est inventus illis, pro eo quod Græce est latine: & mare jam non est. RHEN.

a Et stellæ quidem de cælo ruent, sicut fici arbor. Verba hæc ex Apocalypsi desumpta sunt, ubi sic legitur, & οἱ αἱρέτες τῶν ὀφθαλμῶν ἐπεσαν εἰς τὴν γῆν, ὡς συκὴ βάλλει τοὺς ὀλῳδοὺς αὐτῆς ὅτε ὁ μέγας ἀνέμου σεισμὸς, hoc est, & stellæ de cælo ceciderunt, sicut ficus abjicit grossos suos cum a magno vento movetur. Porro ὀλῳδοὶ græcis sunt quos Latini grossos vocant, hoc est fici non- dum maturæ. Tertullianus pro grossis vertit, acerba sua. editio vulgata habet grossos suos. est autem eadem propemodum interpretatio, quod vertit Tertullianus. Nam nihil aliud est ὀλῳδος: si ve grossus, quam ficus dura adhuc atque acerba. Theo- derus Gaza in opere de plantis ὀλῳδος vocat caprificum. RHEN.

b Fici arbor acerba sua amittit. Grossos suos. RIG.

c Et jam mare hætenus. Hoc est, Non erit amplius. Sic supra, de Cælo, Nusquam fiet. Sic lib. de Palio, Hæte- nus Sodoma. Idem.

d Etiam mare hætenus. alii pro hætenus habent Oceanus, sensus tunc esset, etiam Oceanus iis deerit, sed non insolens ea vox est hætenus Tertulliano qua utitur pro, jam non est, aut erit. LE PR.

e Quanto hæc rectior ratio? nisi quod si tam rectas lineas ducis Hermogenes. Ubi est adnotanda proverbialis formula, a pictorum arte, qualis erat Hermogenes, mutuata, rectas lineas ducere, qualis est etiam illa ultra lineam. PAM.

f Ut inanimalia. Vatic. cod. Mss. inanimata, sed illud no- lui immutare, quod eadem reperiuntur infra cap. 44. & ejusmodi obsoletis vocibus uti soleat auctor, qualis est etiam illa, corporalitatis, & incorpore. Idem.

g Aut libidines eorum. Libidines vocat appetitus & incli- nationes. Sic in de Pat. ut quum, inquit, inter se se variis sectarum libidinibus & sententiarum emulationibus discor- dent. libidinibus, id est, studiis. RHEN.

h Sed de motu & alibi licebit. Subauditur disputare, nisi

A Sed quoniam de mali & boni ambiguitate super materiam in præteritis aliquid tractavimus, nunc ad præsentem & solam propositionem & argumentationem tuam respondebo. Nec dicam, & hic te certum aliquid debuisti pronuntiasse: aut bonam, aut malam, aut tertium aliquid: sed ne his quod tibi libuit pronuntiasse, custodisse. Rescindis enim quod pronuntiasti nec bonam nec malam: quia cum dicis, Si esset bona, non desideraret componi a Deo, malam portendis: & cum adponis, Si esset mala natura, non admitteret in melius translationem, bonam subostendis: atque ita & boni & mali adfinem constituisti, quam nec bonam nec malam pronuntiasti. Ut autem argumentationem, qua putasti te propositionem tuam confirmaturum, retundam, oppono etiam illud, Si bona fuisset materia semper, quare non desiderasset in melius reformari? Quod bonum, non desiderat, aut non optat, aut non capit profectum? ut fiat de bono melius. Æque, si mala natura fuisset, quare non potuerit a Deo converti, ut a potentiore, ut ab eo qui lapidum quoque naturam convertere valeat in filios Abrahamæ? Nempe ergo non tantum comparas Deum Materiæ, sed & subjicis, a quo natura materiæ devinci & edomari in melius non potuisset. Sed & quam hic non vis natura malam, alibi te confessum negabis. De situ materiæ id tracto, quod & de motu, ut perversitatem tuam traducat. Subjacentem facis Deo materiam, & utique locum illi qui sit infra Deum. xxxvii. In loco ergo materia. Si in loco, ergo intra locum: si intra locum, ergo determinatur a loco, intra quem est: si determinatur, habet lineam extremam, ^a quam, quantum proprie pictor, agnoscis finem esse omni rei, cujus linea extrema est. Non ergo erit infinita materia, quæ dum in loco est, a loco determinatur; & dum determinatur ab illo, extrema eum linea patitur. At tu infinitam facis, dicens: Infinita est autem, eo quod semper est. Et si quis discipulo- Crum tuorum voluerit argumentari, quasi infinitatem ævo, non modo corporis intelligi velis: atquin corporaliter infinitam, corporaliter immensam & incircumscriptam, sequentia ostendunt. Unde, inquis, nec tota fabricatur, sed partes ejus. Adeo corpore infinita, non tempore est. ^b Et obduces, corpore eam infinitam faciens, cum locum ei adscribens, intra locum & extremam loci lineam includis. Sed tamen cur non totam eam formaverit Deus, non scio; nisi qua aut invalidus, aut invidus. Itaque dimidium ejus quæ non tota formata sit quæro, ut qualis tota fuerit agnoscam. Debuerat enim Deus ut ^c exemplarium antiquitatis ad gloriam operis palam fecisse. Sit nunc definitiva, sicut rectius tibi videtur, per demutationes suas & translationes: sit & comprehensibilis, ut quæ fabricatur, inquis, a Deo, quia & convertibilis, & demutabilis, & dispartibilis. Demutationes enim ejus, inquis, ^d dispartibilem eam ostendunt. Et hic ^e a lineis tuis excidisti, quibus circa personam Dei usus es, præscribens Deum illam non ex semetipso fecisse, quia in partes venire non posset qui sit æternus & manens in ævum, ac per hoc immutabilis & indivisibilis. Si & materia eadem æternitate censetur, neque initium habens neque finem, eadem ratione non poterit pati dispartitionem & demutationem, qua nec Deus. In æternitatis consortio posita, participet cum illo necesse est & vires, & leges & conditiones æternitatis. Æque cum dicis, Partes autem ejus omnia simul ex omnibus habent, ut ex partibus totum dinoscatur. Utique eas partes intelligi vis, quæ ex illa prolatae sunt, quæ hodie videntur a nobis. Quomodo ergo omnia ex omnibus habent, utique ex pristinis, quando quæ hodie videntur, aliter habeant quam pristina fuerunt? Dicis in melius reformatam materiam, utique de deterioribus: & vis meliora deteriorum exemplarium ferre. Confusa res erat, nunc vero composita est. Et vis ex compositis in- XL. composita præberi. Nulla res speculum alterius rei, id est non cœqualis. ^f Nemo se apud tonsorem pro homine mulum inspexit: nisi si qui putat in hac extruptione mundi, dispositæ jam & comptæ, informem & incultam materiam respondere. Quid hodie informe in mundo, quid retro speciatum in materia, ut speculum sit mundus materiæ? Cum ornamenti nomine sit penes Græcos mundus, quomodo inornatæ materiæ imaginem refert, ut dicas totum ejus partibus cognosci? Certe ex illo toto erit etiam hoc, quod non venit in deformationem. Et supra edidisti, non totam eam fabricatum. Igitur vel hoc rude & confusum & incompositum non potest in expolitis & distinctis & compositis recognosci, quæ nec partes materiæ appellari convenit, cum a forma ejus ex mutatione divisa recesserunt. Revertor ad XLI. motum, ut ubique te lubricum ostendam. Inconditus, & confusus, & turbulentus fuit

materiæ

est licebit, pro, liquebit, ut in præcedentibus lib. licuit, pro, liquit, id est, liquidum evasit. Idem.

^a Quam quantum proprie pictor. Sic omnino hic locus, nam quantum capitur pro, in quantum, ut nihil sit opus eam vocem prætermittere. PAM.

^b Et obduces. Monuimus ante non semel, obducere & obduci Tertulliano esse refellere & refelli, sive contraria, ac inter se pugnantia asserentem captum teneri vel tenere. RHEN.

^c Et obduces. Ita ut evadere non possis. RIG.

^d Exemplarium antiquitatis. Intelligit exemplar. sic paulo post. & vis meliora deteriorum exemplarium ferre. Non aliter adversus Valentinianos usurpat sigillarium pro sigillari. Idem.

^e Dispartibilem eam ostendunt, Hoc est divisibilem, quod

tamen cum superioribus Hermogenis verbis non congruit. Dicebat enim Deum materiam ex seipso fuisse, qui tamen æternus erat & indivisibilis; nunc vero materiam illam divisibilem putat, atque secum ita pugnat. LE PR.

^f A lineis tuis excidisti. A scopo aberrasti. Neque puto alluisse hic ad artem Pictoris illius; cum enim id intelligi queat satis commode non recurrendo ad illam allusionem, crederem id Tertulliano indignum in eo semper immorari. Idem.

^g Nemo se apud Tonsorem, &c. Ad morem respicit, quo speculo uti solent tonsores; nam & addit, ut speculum sit mundus materiæ, a quo etiam novam vocem, speciatum derivavit auctor, pro eo quod in speculo speciosum apparet; Nam & speculum, inquit Varro de ling. lat. lib. 4. a speciendo, quod ibi spectent. PAM.

materiae motus. Sic enim & ollae undique ebullientis similitudinem apponis. Et quomodo A alibi alius a te adfirmatur? Cum enim vis materiam nec bonam nec malam inducere. Igitur, subjacens materia aequalis momenti habens motum, neque ad bonum, neque ad malum plurimum vergit. Si aequalis momenti, jam non turbulentus, nec cacabacius; sed compositus, & temperatus; scilicet, qui inter bonum & malum suo arbitrio agitur, in neutram tamen partem pronus & praecipuus, ^a mediae (quod ajunt] aginae aequilibrato impetu ferebatur. Hac inquit non est, ^b haec turbulentia & passivitas non est; sed moderatio, & modestia, & ^c justitia motationis neutram in partem inclinantis. Plane si huc & illuc, aut in alterum magis proclinarer, tunc inconcinnitatis, & inaequalitatis, & turbulentiae denotari mereretur. Porro si neque ad bonum, neque ad malum pronior erat motus, utique inter bonum & malum agebatur: ut ex hoc quoque materiam determinabilem appareat, cujus motus ^d nec B malo nec bono pronus, eo quod in neutrum vergebat, intra utrumque ab utroque pendebat, & hoc nomine ab utroque determinabatur. Sed & bonum & malum in loco facis, cum dicis motum materiae in neutrum eorum fuisse propensum. Materia enim quae in loco erat, neque huc neque illuc divergens, in loca non divergebat, in quibus erat bonum & malum. Dans autem locum bono & malo, corporalia ea facis, faciendo localia; quia quae locum habent, prius est ut corporalia sint. Denique incorporalia proprium locum non haberent, nisi in corpore, cum corpori accidunt. Ad bonum autem & malum non divergente materia, ut aut corporalia aut localia non divergebat. Bonum ergo & malum erras, si substantias esse vis. Substantias enim facis quibus loca adsignas. Loca autem adsignas, cum materiae motum ab C

XLII. utraque regione suspendis. Dispersisti omnia, ne de proximo quam contraria sibi sint relucere. At ego colligam singula, & conferam. Inconditum adseveras motum materiae, eamque adjicis sectari informitatem: dehinc alibi, desiderare componi a Deo desiderat formationem quae sectatur informitatem? aut sectatur informitatem quae desiderat formationem? Non vis videri Deum aequari materiae: & subjicis, habere illam cum Deo communionem. Impossibile enim, inquit, non habentem illam commune aliquid cum Deo, ornari eam ab ipso. atquin si commune aliquid habebat cum Deo, non desiderabat exornari ab ipso, pars scilicet Dei per communionem. Aut & Deus poterat ornari a materia, habendo cum illa aliquid & ipse commune, & jam in hoc necessitati subjicis Deum, si fuit aliquid in mate- D

XLIII. ria propter quod eam formaret. Commune autem inter illos facis, quod a semetipsis, & semper moventur. Quid minus materiae quam Deo adscribis? Totum consortium divinitatis hoc erit, libertas & aeternitas motus. Sed Deus compositae, materia incondite moventur. Tamen divinum proinde, motu proinde libero & aeterno. Atquin plus materiae das, cui licuit sic moveri quomodo Deo non licuit. De motu & illud notaverim. Nam, secundum ollae similitudinem sic erat, inquit, materiae motus, antequam disponderetur, concretus, inquietus, inadprehensibilis praeter nimietate certaminis. Dehinc subjicis: Stetit autem in Dei compositionem, & inadprehensibilem habuit conditum motum, praeter tarditatem inconditi motus. Supra certamen motui adscribis, hic tarditatem. Nam de natura materiae quoties cadas, accipe. Supra dicis: Si autem esset materia natura mala, non accepisset translationem in melius: nec Deus aliquid compositionis accommodasset illi. in vacuum enim laborasset. Finisti igitur duas sententias, nec materiam natura malam, nec naturam ejus a Deo potuisse converti. Horum immemor, postea infers. At ubi accepit compositionem a Deo, & ornata est, cessavit a natura. Si in bonum reformata est, utique de malo reformata est. Et si per compositionem Dei cessavit a natura mali, natura cessavit ergo, & mala fuit natura ante compositionem, & definire potuit a natura post reformationem. Sed & qualiter operatum facias Deum, sequitur ut ostendam. Plane a Philosophis recedis, sed tamen & a Prophetis. Stoici enim volunt Deum sic per materiam decucurrisse, quomodo mel per favos. At tu non, inquit, pertransiens illam facit mundum, sed solummodo adparens & adpropinquans ei, ^e sicut facit qui decor solummodo adparens, & Magnes lapis solummodo adpropinquans. Quid simile Deus fabricans mundum, & decor vulnerans animum, aut Magnes adtrahens ferrum? Nam etsi adparuit Deus materiae, sed non vulneravit illam, quod decor animam: & si adpropinquavit, sed non cohaesit illi, quod Magnes ferro. Puta nunc exempla tua competere. Certe si adparendo & adpropinquando materiae, fecit ex illa Deus mundum, utique ex quo adparuit fecit, & ex quo adpropinquavit. Ergo quando non fecerat retro, nec adparue-

^a Mediae, quod ajunt, aginae. Is motus scilicet qui adeo temperatus ut nullam in partem vergat, parque nulla praeponderet. Est enim, ut docet Festus, agina foramen cui inseritur & in quo vertitur scapus trutinæ. LE PR.

^b Haec turbulentia & passivitas. In vetustis exemplaribus legitur turbulenta. verum magis placet, turbulentia. Quid passivum vocet Tertullianus, multis in locis, prout res tulit, annotavimus. Hic passivitatem vocat dissolutionem, sive inordinationem atque confusionem. RHEN.

^c Justitia motationis.] Sic initio libri de Pallio, Justitiam pallii dixit. RIG.

^d Nec malo nec bono pronus. Hoc est, neque ad malum, neque ad malum pronus. Pronus cum dativo. RHEN.

^e Sicut facit qui decor.] Id est, aliquis decor. Sed hoc ab Rhenano est. Nam antea legebatur, Facit quid decor solummodo apparens. Quod rectum est. Decor solummodo apparens facit aliquid, hoc est, vulnerat animum; ut ipse mox dicit. Lucretius. iv.

Sed tamen esto jam quantovis oris bonore,
Cui Veneris membris vis omnibus exortatur, &c. RIG.

A rat illi, nec adpropinquaverat. Et cui credibile est, Deum non adparuisse materiæ, vel qua consubstantiali suæ per æternitatem? ab ea longe fuisse quem credimus ubique esse, & ubique adparere? cui etiam a inanimalia & incorporalia laudes canunt apud Danielem. Quantus hic locus, in quo Deus a materia tantum distabat, ut neque adparet, neque adpropinquaret ante mundi molitionem? credo peregrinatus est ad illam de XLV. longinquo, cum primum ei voluit adparere & adpropinquare. At enim Prophetæ & Apostoli non ita tradunt mundum a Deo factum, adparente solummodo & adpropinquante materiæ, qui nec materiam ullam nominaverunt: sed primo Sophiam conditam, initium viarum in opera ipsius: dehinc sermonem prolatum, per quem omnia facta sunt, & sine quo factum est nihil. Denique sermone ejus cœli confirmati sunt, & spiritu ipsius universæ virtutes eorum. Hic est Dei dextera, & manus ambæ, per quas operatus est ea quæ molitus est. Opera enim manuum tuarum, inquit, cœli; per quas & mensus est terram, & palmo cœlum. Noli ita Deo adulari, ut velis illum solo visu & solo accessu tot ac tantas substantias protulisse, & non propriis viribus instituisse. Sic enim & Hieremias commendat; Deus faciens terram in valentia sua, parans orbem intelligentia sua, & suo sensu extendit cœlum. Hæ sunt vires ejus, quibus enixus, totum hoc condidit. Major est gloria ejus, si laboravit. Denique septima die requievit ab operibus. Utrumque suo more. Aut si adparens solummodo & adpropinquans fecit hunc mundum, numquid cum facere desit, rursus adparere & adpropinquare cessavit? Atquin magis adparere cœpit, & ubique conveniri Deus, ex quo factus est mundus. Vides ergo quemadmodum operatione Dei universa consistunt, b valentia facientis terram, intelligentia parantis orbem, & sensu extendentis cœlum: non adparentis solummodo, nec adpropinquantis, sed adhibentis tantos animi sui nusus, sophiam, valentiam, sensum, sermonem, spiritum, virtutem. quæ illi non erant necessaria, si adparendo tantummodo & adpropinquando profectus fuisset. Hæc autem sunt c invisibilia ejus, quæ secundum Apostolum ab institutione mundi de factis ejus conspiciuntur, non materiæ nescio quæ, sed sensualia ipsius. Quis enim cognovit sensum Domini? De quo exclamat, O profundum divitiarum & Sophiæ, ut d ininventibilia judicia ejus, & ininvestigabiles viæ ejus! Quid hæc magis sapiunt, quam ut ex nihilo omnia facta sint? quæ nec invenire nec investigari nisi a solo Deo possent; alioqui investigabilia, si ex materia sunt investigata & inventa. Igitur in quantum constitit materiam nullam fuisse, ex hoc etiam quod nec talem competat fuisse qualis inducitur, intantum probatur omnia a Deo ex nihilo facta, nisi quod Hermogenes eundem statum describendo materiæ, quo est ipse, inconditum, confusum, turbulentum, ancipitis & præcipitis & fervidi motus, documentum artis suæ dum ostendit, ipse se pinxit.

I i Q. SEPT.

a *Inanimalia & incorporalia*. Alludit ad hymnum trium puerorum Dan. 3. juxta editionem Theodotionis; nam in hebræo non haberi recte adnotavit B. Hieronymus. Eundem etiam citat exomologesis titulo B. Cyprianus libris de Lapsis & de oratione Dominica. Qui loci adnotandi pro dicti hymni canonica auctoritate, quam etiam ecclesia illi tribuit, in qua non modo nunc in sabbatis quattuor temporum, sed ab initio nascentis Ecclesiæ, semper in omni solemnitate in sacris fidelium decantatum fuisse trium puerorum hymnum, testantur Augustinus serm. 47. de tempore [qui eundem etiam nominatim citat ep. 186. de jejunio sabbati.] & Ruffinus lib. 2. adv. Hieronymum. Cui idem Hieronymus respondet, quidquid de eo scripserat sua in Daniele præfatione, ex sententia hebræorum dixisse. Quid? quod idem Hieronymus epist. ad Demetriadem de virginitate servanda, citet ex ipsius hymni præmissis, quæ similiter in hebræo non habentur, illud quod succensus sit ignis 49. cubitorum. Quomodo etiam B. Augustinus, illud ex ejusdem proœmio. Quoniam iustus es in omnibus quæ fecisti nobis, epist. 122. PAM.

b *Valentia facientis terram*, &c. Hieremias 51. voces græ-

cæ sunt τῆ ἰσχύος, τῆ σοφίας, τῆ συνέσεως. pro quibus transtulit & hic & paulo post auctor, *valentiam*, id est, fortitudinem, intelligentiam, sensum. PAM.

c *Invisibilia ejus*, &c. Pro, invisibilia Dei a mundi creatione creaturis intellecta videntur. Rom. 1. LE PR.

d *Ininventibilia judicia ejus*, & *ininvestigabiles*, &c. Quando pertinaciter consentiunt exemplaria quæ vidimus omnia, arbitrator in inventibilia dictum perinde ac si dicas in-competibilia, nempe quæ inveniri nequeant, & cognosci quamlibet annitatur: quemadmodum & investigabile hic significat, quod investigari non potest. meminisse autem debemus Tertullianum in reddendis græcis duriusculum esse; id quod in superioribus libris indicavimus. Erat autem hæc vox vulgo fortassis usitatior. Nos vim græci vocabuli, quod est ἀνεξερεσύντα attendentes, invivibilia aliquando legendum putavimus. RHEN.

d *Ininventibilia judicia ejus*, &c. In græco est ἀνεξερεσύντα hoc est impervia & incomprehensibilia, ut vulgus legit. Porro parum interest si legas investigabiles aut ininvestigabiles, utrumque enim reddi potest ex græco ἀνεξερεσύντα. LE PR.

Q. SEPT. FLOR. TERTULLIANI

ADVERSUS VALENTINIANOS.

A R G U M E N T U M.

Valentini somnia & nenas aggreditur, æonasque & cætera portenta exterminat. Platonius erat Valentinus, qui in Episcopi munus quod ambire non veritus fuerat, non adhibitus, repulsam suique contemptum ulturum se credidit. Platonis sui more, fabulas suas figmentis & novis nominibus adumbrare conatur, quæ passim hoc in opere occurrunt.



VALENTINIANI, frequentissimum plane collegium inter hæreticos, quia plurimum ex apostatis veritatis, & ad fabulas facile est, ^a & disciplina non terretur; ^a nihil magis curant quam occultare quod prædicant; si tamen prædicant qui occultant. Custodiæ officium, conscientiæ officium est. Confusio prædicatur, dum religio adseveratur. ^b Nam & illa Eleusinia, hæresis & ipsa Atticæ superstitionis, quod tacent pudor est. Idcirco & ^c aditum prius cruciant, diutius initiant, ^d linguam consignant, ^e cum epoptas ante quinquennium instituunt; ut opinionem suspendio cognitionis ædificent; atque ita tantam. majestatem exhibere videantur, quantam præstruxerunt cupiditatem. Sequitur jam silentii officium. adtente custoditur quod tarde invenitur. Ceterum tota in adytis divinitas, ^f tota suspiria epoptarum, totum signaculum linguæ, si ^B mulacrum membri virilis revelatur. Sed naturæ venerandum nomen ^g allegorica dispositio prætendens, ^h patrocínio coactæ figuræ sacrilegium obscurat, ⁱ & convicium falsi simulacris excusat. ^k Proinde quos nunc destinamus hæreticos, sanctis nominibus & titulis & argumentis veræ religionis, vanissima atque turpissima figmenta configurantes, ^l facili caritati, ^m ex divinæ copiæ occasione, ⁿ quia de multis multa succedere est, Eleusinia Valentini fecerunt lenocinia, sancta silentio magno, sola taciturnitate coelestia. Si bona fide quæras, concreto vultu, suspenso supercilio, Altum est, ajunt. Si subtiliter tentes, per ambiguitates bilungues ^o communem fidem adfirmant. Si scire te subostendas, ^p negant quidquid agnoscunt. ^q Si cominus certe, fatuam simplicitatem sua cæde dispergunt. Ne discipulis quidem propriis ante committunt, quam suos fecerint. Habent artificium quo prius ^C persuadent, quam edoceant. Veritas autem docendo persuadet, non suadendo docet. Ideoque simplices notamur apud illos, ut hoc tantum, non etiam sapientes: quasi statim deficere cogatur a simplicitate sapientia, Domino utramque jungente: Estote prudentes ut serpentes & simplices ut columbæ. Aut si nos propterea insipientes, quia simplices; num ergo & illi propterea

^a Et disciplina non terretur. Disciplina jam olim usurpari cœpit, pro ordinatione & severitate castigatrice, ut apud Ammia. Marcel. B. Cyprianus de hab. virg. RHEN.

^a Nihil magis curant quam occultare quod prædicant. Varronis acutissimi dictum ab Augustino refertur, Multa esse, quæ non modo vulgo scire non sit utile, sed etiam tamen falsa sint, aliter existimare populum expediat; & ideo Græcos teletas ac mystéria taciturnitate parietibusque clausisse. Enim vero, quam aliena sunt hæc ab Christiana veritate! RIG.

^b Nam & illa Eleusinia. Hæc sacra in honorem Cereris Eleusinæ Eumolpus primus instituit, prohibuitque ne advenam quemquam initiarent; unde propter Herculem admitti petentem, cui sane denegare non licebat, Eleusini novum mysteriorum genus instituere, quæ parva vocant, quibus est ille initiatus. RHEN.

^c Aditum prius cruciant. Nimirum *σκληραγωγία*, visu tristiore, silentio, humicubatione, castimonia, aliisque hujusmodi rigidioris disciplinæ institutis. RIG.

^d Linguam consignant. Silentium indicunt. & paulo post dicet, Totum signaculum lingue. Aufonius.

Aut tua Sigalion Ægyptius oscula signet.

Antea legebatur, Diutius initiant quam consignant. Nullo sensu. Idem.

^d Linguam consignant. Consignati dicebantur *μεμνημένοι* & *σφραγισθέντες*. Philo de mon. Irenæus lib. 1. c. 24. Prudentius in martyrio S. Romani. Arnobius lib. 3. LE PR.

^e Cum epoptas ante quinquennium instituit. Epoptæ dicuntur, admissi ad inspectionem arcanorum, qui jam percipiunt & contemplantur quidquid est sanctissimum in sacris. Hæc enim erat *τελείωσις*, perfectio & consummatio. Chalcidius in Tim. Plat. Epopticam inquisitionem esse ait primariæ supervestigæ contemplationis, ex sincerissimæ rerum scientiæ fonte. RIG.

^f Tota suspiria epoptarum. Totum illud quod tamdiu desideraverant. Idem.

^g Allegorica dispositio. Figurata. Idem.

^h Patrocínio coactæ figuræ. Allegoriæ scilicet obscenit illius, rerum Naturam significantis. Idem.

ⁱ Et convicium falsi simulacris excusat. Eleusini Antistites ad illud membri virilis simulacrum, velut ad divinitatem, adorantium habitu accedunt. Itaque falsi crimine tenentur qui aliud oculis colunt, aliud mente. Etenim ajunt coli abs se non simulacrum, sed rerum Naturam eo simulacro expressam. quod est accusationem falsi simulacris excusare, mendacium mendacio diluere: falsum falso; quid enim aliud est simulacrum, nisi falsum? Idem.

^k Proinde, quos nunc destinamus hereticos, &c. Hæc ita conjunguntur sequentibus, Proinde Valentini, quos nunc destinamus hereticos sanctis nominibus & titulis, Eleusinia fecerunt lenocinia. &c. Idem.

^l Facili caritati. Fratrum scilicet, sive Fidelium. Caritas facilis, ut Virgilio, Faciles Nymphæ, & Faciles Napeæ. Vel potius Caritas facilis, quæ omnia suffert, omnia credit. 1. Cor. 13. Idem.

^m Ex divinæ copiæ occasione. Sacrarum scripturarum copiam significat, sive ut ipse loqui amat, latitudines. Quo sensu lib. de Spectaculis, Late tamen semper scriptura divina dividitur, ubicumque secundum præsentis rei sensum etiam disciplina munitur. Et lib. de Spectac. Et utique secundum divinam litteraturam ad facultatem cuiusque materie. Idem.

ⁿ Quia de multis multa succedere est. An succedere, aut succedere? in alios scilicet usus. Idem.

^o Communem fidem adfirmant. Irenæus, Similia quidem nobis loquentes, dissimilia vero sentientes. Idem.

^p Negant quidquid agnoscunt. Quicquid scilicet agnoscunt scire te de ipsorum mysteriis. Idem.

^q Si cominus certe, fatuam simplicitatem. In antiquis exemplaribus legitur, Si cominus certe statum simpl.

A propterea non simplices, quia sapientes? Nocentissimi autem qui non simplices, sicut stultissimi qui non sapientes. Et tamen malim in eam partem meliori sumi vitio. Si forte præstat minus sapere quam pejus, errare quam fallere. Porro, facies Dei spectat in simplicitate quærentes, ut docet ipsa Sophia, non quidem Valentini, sed Salomonis. Deinde ^a infantes testimonium Christi sanguine litaverunt. Pueros vocem qui crucem clamant? nec pueri erant, nec infantes, id est simplices, non erant. Repuerascere nos & Apostolos secundum Deum, ut malitia infantes per simplicitatem, ^b ita demum sapientes sensibus; simul dedi in sapientiæ ordinem de simplicitate manantis. In summa Christum columba demonstrare solita est, serpens vero tentare. Illa & a primordio divinæ pacis præco. Ille a primordio divinæ imaginis prædo. Ita facilius simplicitas sola Deum & agnoscere poterit & ostendere, prudentia sola concutere potius & prodere. Abscondat itaque se serpens quantum potest, totamque prudentiam in latebrarum ambagibus torqueat, alte habet, in cæca detrudatur, per amfractus seriem suam evolvat, tortuose procedat, nec semel totus, lucifuga bestia. Nostræ columbæ etiam domus simplex, in editis semper & apertis & ad lucem. Amat figura Spiritus sancti ^c Orientem, Christi figuram. Nihil veritas erubescit, nisi solummodo abscondi: quia nec pudebit illum aures ei dedere, eum Deum recognoscere, quem jam illi natura commisit, quem quotidie in operibus omnibus sentit, hoc solo minus notum, quod unicum non putavit, quod in numero nominavit, quod in aliis adoravit. Alioquin a turba eorum & aliam frequentiam suadere, a domestico principatu ad incognitum transmovere, a manifesto ad occultum retorquere, de limine fidem offendere est. Jam si & in totam fabulam initietur, nonne tale aliquid dabitur te in infantia inter somni difficultates a nutricula audisse, ^d Lamiæ turres, & pectines Solis? Sed qui ex alia conscientia venerit fidei, si statim inveniat tot nomina Æonum, tot conjugia, tot genimina, tot exitus, tot eventus, felicitates, infelicitates, dispersæ atque concisæ divinitatis, dubitabit ne ibidem pronuntiare ^e has esse fabulas & genealogias indeterminatas, quas Apostoli spiritus, his jam tunc pullulantibus feminibus hæreticis, damnare prævenit? Merito itaque non simplices, merito tantummodo prudentes, qui talia neque facile producant, neque exerte defendunt, sed nec omnes quos edocent, perdocent; utique astute, ut pudenda: ceterum inhumane, si honesta. Et tamen simplices nos, omnia scimus. Denique hunc primum cuneum congressionis armavimus, detectorem & designatorem totius conscientiæ illorum, primamque hanc victoriam auspicamur: quia quod tanto impendio absconditur, etiam solummodo demonstrare, destruere est. Novimus, inquam, optime originem quoque ipsorum, scimus, cur Valentinianos appellemus, licet non esse videantur. Abscefferunt enim a conditore, sed minime origo deletur; & si forte mutatur, testatio est ipsa mutatio. Speraverat episcopatum Valentinus, quia & ingenio poterat & eloquio. sed alium ex martyrii prærogativa loci potitum indignatus, ^f de ecclesia authenticæ regulæ abruptit [ut solent animi pro prioratu exciti, præsumptione ultionis accendi] ad expugnandam conversus veritatem: & ^g cujusdam veteris opinionis semen nactus, Colarbaso viam deliniavit. eam postmodum Ptolomæus instravit, nominibus & numeris Æonum distinctis in personales substantias, sed extra Deum determinatas, quas Valentinus in ipsa summa divinitatis, ut sensus, & adfectus & motus incluserat. Deduxit & Heracleon inde trames quosdam, & Secundus, ^h & Magnus Marcus. Multum circa imagines legis Theotimus operatus est. Ita nusquam jam Valentinus; & tamen Valentiniani, qui per Valentinum.

III.

IV.

I i 2

Solus

Unde emendavimus, *Si cominus certes, fatuam simplicitatem sua cæde dispergunt.* Hoc est, si cominus certes, cædentur quidem; sed operam dabunt ut ex sua cæde nihil aliud colligi queat, nisi quod sint fatue simplices. Summa illis erit cura, ut fatue simplices cadant, potius quam mali. RIG.

^a *Infantes testimonium Christi sanguine litaverunt.*] Eodem omnino sensu dixit Augustinus lib. x. de Genesi ad litt. cap. 23. *Habet & illa parva ætas magnum testimonii pondus, quæ prima pro Christo meruit sanguinem fundere.* Idem.

^b *Ita demum sapientes sensibus, simul dedi in sapientiæ ordinem.*] Hunc locum in omnibus editionibus corruptissimum emendavimus ex cod. Pithœano. Repuerascere, inquit, nos & Apostolos jubet secundum Deum ut malitia infantes, simul dedi in sapientiæ ordinem de simplicitate manantis. In cod. Ms. legitur, *manandi*. mendose. Idem.

^c *Orientem Christi figuram.* Subaudi, amat, Orientis enim vocabulo Christus sæpe intelligitur in sacris literis, ut apud Zachariam. *Ecce ego adducam servum meum orientem.* & paulo post apud eundem. *Ecce vir Oriens nomen ejus.* Oriens autem appellatur, quia in diebus ejus orta est justitia. & hinc habes, Christianos veteres ad Orientem versos precari solitos, quod etiamnum observamus. RHEN.

^d *Lamiæ turres & pectines Solis?* Fabellæ pueriles apud Carthaginem tempore Tertulliani. Mox scripsimus, tot genimina; & paulo post, & tamen simplices nos omnia scimus.

ex Gorziensi collatione. Nos, hoc est, orthodoxi. Idem.

^e *Has esse fabulas & genealogias indeterminatas.*] Irenæus principio libri adversus Valentinianos, *Quatenus veritatem resutantes quidam inducunt verba falsa & genealogias infinitas,* &c. Græca apud Epiphanium, γενεαλογίας ἀπερίττους. I. Timoth. i. RIG.

^f *Has esse fabulas & geneal.* Dixi de hisce fabulis ad lib. adv. Jud. de præscript. cap. 7. de iis fabulis etiam loquitur scriptos. LE PR.

^g *De Ecclesiæ authenticæ regulæ abruptit.*] Notaverat Pithœus, quasi maluisset, *De Ecclesiæ authenticæ regula erupit.* RIG.

^h *Cujusdam veteris opinionis semen nactus Colarbaso viam deliniavit.*] Sic emendandum censuit Latinus, cum antea legeretur, *Cujusdam opinionis semini aëu colubroso viam deliniavit.* Qua de lectione abdicanda quo magis addubitem, facit veterum exemplarium auctoritas: faciunt etiam quæ de serpente supra Septimius dixit, *Alte habet, in cæca detrudatur, per amfractus seriem suam evolvat, tortuose procedat,* &c. Iis enim apte respondet Aëus iste colubrosus. Denique Irenæus & Epiphanius, immo ipse auctor Catalogi hæreticorum, Colarbasum Ptolomæo atque Secundo posteriorem censuere. Idem.

ⁱ *Magnus Marcus.* Dæmonem hic paredrum habuit, multosque suis gesticationibus delusit: scæminas etiam nobiles & locupletes derisit ac fefellit. LE PR.

- Solus ad hodiernum Antiochiæ Axionicus memoriam Valentini integra custodia regularum A
ejus consolatur. Alioquin^a tantum se huic hæresi suadere permissum est, quantum lupæ fe-
minæ formam quotidie supparare solenne est. Quidni[?] quum spiritale illud semen suum sic
in unoquoque recenseant. Si aliquid novi adstruxerint, revelationem statim appellant præ-
sumptionem, & charisma ingenium; nec unitatem, sed diversitatem. Ideoque prospicimus
seposita illa solenni dissimulatione sua, plerosque dividi; quibusdam articulis, etiam bona
fide dicturos, Hoc ita non est; &, Hoc aliter accipio; &, Hoc non agnosco. Varietate enim
innovatur regularum facies. habet etiam colores ignorantiarum. ^b Mihi autem cum Arche-
typis erit limes principalium magistrorum, non cum adfectatis ducibus^c passivorum discipu-
lorum. Nec undique dicemur ipsi nobis finxisse materias, quas tot jam viri sanctitate & præ-
stantia insignes, nec solum nostri antecessores, sed ipsorum hæresiarcharum contemporales, B
instructissimis voluminibus & prodiderunt & retulerunt: ^d ut Justinus Philosophus & Mar-
tyr, ^e ut Miltiades Ecclesiarum sophista, ^f ut Irenæus omnium doctrinarum curiosissimus ex-
plorator, ^g ut Proculus noster, virginis senectæ, & Christianæ eloquentiæ dignitas: quos
in omni opere fidei, quemadmodum in isto, optaverim assequi. Aut si in totum hæreses
non sunt, ut qui eas pellunt, finxisse credantur, mentietur Apostolus prædicator illarum.
Porro si sunt, non aliæ erunt quam quæ retractantur. Nemo tam otiosus fertur stilo, ut ma-
terias habens, fingat. Igitur hoc libello, quod demonstrationem solum promittimus illius
arcani, ne quem ex nominibus tam peregrinis, & coactis, & compactis, & ambiguis, calido
suffundat, quomodo eis usuri simus, prius demandabo. Quorundam enim de Græco inter- C
pretatio non occurrit ad expeditam proinde nominis formam, quorundam nec de sexu ge-
nera conveniunt, quorundam usitatio in Græco notitia est. Itaque plurimum Græca pone-
mus; significantiæ per paginarum limites aderunt; nec Latinis quidem deerunt Græca, sed
in lineis desuper notabuntur, ut signum hoc sit personalium nominum, propter ambiguita-
tes eorum quæ cum alia significatione communicant. Quamquam autem distulerim congres-
sionem, solam interim professus narrationem, sicubi tamen indignitas meruerit suggillari, ^h
non erit delibatione transfunctoria expugnatio. ⁱ Congressionis lusionem deputa, Lector,
ante pugnam. Ostendam, sed non imprimam vulnera. Si & ridebitur alicubi, materiis ipsis
satisfiet. multa sunt sic indigna revinci; ne gravitate adorentur. Vanitati proprie festivitàs
cedit. Congruit & veritati ridere, quia lætans; de æmulis suis ludere, quia secura est. Cu-
randum plane ne risus ejus rideatur, si fuerit indignus. Ceterum ubicumque dignus risus, D
officium est. Denique hoc modo incipiam. Primus omnium Ennius poeta Romanus, Cæ-
nacula maxima cæli simpliciter pronuntiavit, de latini sitis nomine, vel quia Jovem illic epu-
lantem legerat apud Homerum. Sed hæretici quantas supernitates supernitatum, & quan-
tas ^k sublimitates sublimitatum in habitaculum Dei sui cujusque suspenderint, extulerint,
expanderint, mirum est. Etiam creatori nostro Enniana ^l cœnacula in ædicularum dispo-
sita sunt forma, aliis atque aliis pergulis superstructis, & unicuique Deo per totidem scalas
distributis, quot hæreses fuerint. Meritorium factus est mundus. ^m insulam Feliculam cre-
das

^a *Tantum se huic hæresi suadere permissum est.*] Irenæus, *Suadenter quidem illicunt per bonorum morem simpliciore ad requirendi modum.* Et paulo post: *Suasorio coo- perimento subdole adornatus.* RIG.

^b *Mihi autem cum archetypis erit limes principalium magistrorum.*] Ait se stringere stylum adversus origines ipsas & authentica ipsa principalium magistrorum: atque hos sibi limites proponere, quos ultra nolit congregi. Archetypi magistri sunt principes magistri, vetustiores. Atilius Fortunatianus in *Arte: Veteres lege, id est, ut ait Lucilius, Archetypa, unde hæc sunt omnia nata.* Archetypos amicos dixit Martialis. Idem.

^c *Passivorum discipulorum.*) Id est, vulgarium. Idem.

^d Ut Justinus Philosophus, & Martyr. Alludit, quantum opinor, ad lib. Justiniani contra omnes hæreses, cujus facit mentionem (inquit Hieronymus catal. script. Eccl.) in Apologetico, quem dedit Antonino Pio, his nempe verbis: *Est autem nobis liber contra sectas & hæreses compositus.* PAM.

^e *Ut Miltiades ecclesiarum sophista.* Hic scripsit adv. Montanum, Priscillam, Maximillamque, adv. Gentes. adv. Judæos, & pro Christianis Apologeticum Commodum & Severo Cæsaribus obtulit, author Hieronymus. Vocat autem Sophistam ecclesiarum non probroso nomine, sed quod disputando de quibuslibet rebus & sacrae scripturae locis multum posset. Nam hoc veteribus Sophista fuit. Hieronymus epist. ad Anton. de modestia. *Contra Sophistas quoque seculi, inquit, & sapientes mundi Petrus & Jacobus piscator mittuntur.* Hujusmodi ecclesiarum Sophista fuit olim Beda presbyter ille Anglosaxo, cujus tot extant in omni disciplinarum genere monumenta, qua sacra, qua profana, tametsi magis sacris deditus fuit. RHEN.

^f *Ut Irenæus.* Hujus tantum extant adv. hæreses lib. 5. recogniti superiorib. annis diligentia Erasmi nostri Rotero-

dami, & Basileæ typis excusi. Magna vero laus Irenæi, quod vocat eum omnium doctrinarum curiosissimum exploratorem. Adtende hic Theologi officium esse, omnia explorare, & quod bonum est tenere. Idem.

^g *Ut Proculus noster, virginis senectæ & Christianæ eloquentiæ dignitas,*] Pacianus ad Sympron. de Cathol. nom. *Ipsi illi Phryges nobiliores qui se animatos mentiuntur a Leucio, institutos a Proculo gloriantur.* RIG.

^h *Non erit de libatione transfunctoria expugnatio.*] Hoc est, Sugillabimus quidem & libabimus, sed non transpungemus. Sugillatio punit, Expugnatio transpungit. Hic igitur non erit de sugillatione aut libatione transfunctoria expugnatio. Sic legitur in antiquis exemplaribus, & verissimam esse lectionem declarant quæ sequuntur: *Ostendam, sed non imprimam vulnera.* Quasi diceret, Pungam, non perfodiam. Idem.

ⁱ *Congressionis lusionem deputa lector ante pugnam.*] Sic habent libri veteres. Sed nihilominus legendum, *Congressioni.* Alludit ad Prælusiones gladiatorum, quæ fiebant rudibus. Etenim Lusio ante pugnam est Prælusio. Ait igitur, Hanc lusionem ante pugnam, Lector, deputa congressioni & vero certamini. Idem.

^k *Sublimitates sublimitatum.*) Irenæus, *In invisibilibus & inenarrabilibus altitudinibus.* Idem.

^l *Cœnacula.* Cœnacula sunt superiora domus. Vitruvius architecturae lib. 2. Quum enim, inquit, aucto mirum in modum Romano populo, necesse fuisset in cœnaculis habitari [nam ante quam per laxitatem urbis licebat, unius tantum contignationis erant ædificia] ad ædificiorum altitudines deventum & ædium frequentiam. RHEN.

^m *Insulam Feliculam credas.*] Insula nomine appellantur ædes quæ non junguntur parietibus cum vicinis. Hæc igitur fuit insigne aliquod meritorium, in quo tabulata quamplurima. nomen domino fortean inditum Felici.

A das tanta tabulata coelorum. (^a nescio ubi) illic enim Valentinianorum Deus ad summas tegulas habitat. Hunc substantialiter quidem αἰῶνα τέλειον appellant , personaliter vero, ^b προάρχῳ & τὴν ἀρχῳ, ^c etiam Bython; quod in sublimibus habitanti minime congruebat. Innatum, immensum, infinitum, invisibilem, æternumque definiunt: quasi statim probent esse, si talem definiant qualem finis esse debere, ut sic & ante omnia fuisse dicatur. ^d Sed ut sit expostulo: ^e nec aliud magis in huiusmodi denoto, quam quod post omnia inveniuntur, qui ante omnia fuisse dicuntur, ^f & quidem non sua. Sit itaque Bythos iste infinitis retro ævis, in maxima & altissima quiete, in otio plurimo, placidæ & (ut ita dixerim) stupentis divinitatis, qualem iussit Epicurus. Et tamen quem solum volunt, dant ei secundam in ipso & cum ipso personam, Ennoeam, quam & Charin & Sigen insuper nominant. Et forte accedunt in illa commendatissima quiete monere eum de proferendo tandem initio rerum a semetipso. Hoc vice feminis in Siges suæ veluti genitalibus vulvæ locis collocat. Suscipit illa statim & prægnans efficitur, & parit utique silentio Sige, & quem parit Nus est, simillimum patri & parem per omnia. denique solus hic capere sufficit immensam illam & incomprehensibilem magnitudinem patris. Ita & ipse Pater dicitur, & initium omnium, & proprie Monogenes. Atquin non proprie, si quidem non solus agnoscitur. Nam cum illo processit & femina, Veritas. Monogenes, quia prior genitus, quanto congruentius Protogenes vocaretur? Ergo Bythos & Sige, Nus & Veritas, ^g prima quadriga defenditur Valentinianæ factionis, matrix & origo cunctorum. Namque ibidem Nus ^h simul accepit prolutionis suæ officium, emittit & ipse ex semetipso Sermonem & Vitam, quæ si retro non erat utique nec in Bytho. Et quale est ut in Deo vita non fuerit? Sed & hæc soboles, ad initium universitatis, & formati Pleromatis totius emissæ, facit fructum, Hominem & Ecclesiam procreat. Habes Ogdoadem, Tetradem duplicem, ⁱ ex conjugationibus masculorum & feminarum; cellas, ut ita dixerim, primordialium Æonum: fraterna connubia Valentinianorum deorum: census omnis sanctitatis & maiestatis hæreticæ: nescio criminum an numinum turbam; certe fontem reliquæ fecunditatis. Ecce enim secunda Tetras, Sermo & Vita, VIII. Homo & Ecclesia, quod in Patris gloriam fruticasset. Hinc numero ^k gestientes & ipsi tale quid Patri de suo offerre, alios ebulliunt fetus, proinde conjugaleis, per copulam utriusque naturæ: Hac Sermo & Vita decuriam Æonum simul fundunt: illac Homo & Ecclesia duos amplius, æquiparando parentibus, quia & ipsi duo cum illis decem tot efficiunt, quot ipsi procreaverunt. Reddo nunc nomina, quos decuriam dixi. Bythos & Mixis: Ageratos & Henosis: Autophyes & Hedone: Acinetos & Syncrasis: Nonogenes & Macaria. Contra, duodenarius numerus hi erunt: Paracletus & Pistis: Patricos & Elpis: Metricos & Agape: Ainus & Synesis: Ecclesiasticus & Macariotes: Theletus & Sophia. Cogor hic, quid ista nomina desiderent, proferre de pari exemplo. ^l In scholis Carthaginensibus fuit quidam frigidissimus rhetor Latinus, Phosphorus nomine. quum virum fortem peroraret, Venio, inquit, ad vos, optimi cives, de prælio, cum victoria mea, cum felicitate vestra, amplius, gloriosus, fortunatus, maximus, triumphalis. Et scholastici statim, ^m Familiæ Phosphori Pheu. Audisti Fortunatam, & Hedonem, & Acinetum, & Theletum. acclama, Familiæ Ptolomæi Pheu. Hoc erit Pleroma illud arcanum, divinitatis tricenariæ plenitudo. Videamus quæ sint istorum privilegia numerorum, quaternarii, & octonarii, & duodenarii. Interim, in tricenario fecunditas tota deficit; castrata est vis & potestas & libido genitalis Æonum. Quasi non & humerorum tanta adhuc coagula supereffent, & nulla alia de pædagogio nomina. Quare enim non & quinquaginta & centum procreantur? ⁿ quare non & stercolæ

Is vero Felicula suæ tabulatum supremum habitabat. Est in Arriani Epiſtolicis servi nomen, Felicio. RIG.

^b Insulam Feliculam. Sic scripsimus quando consentiunt exemplaria Mss. Dicuntur autem per translationem, insulæ etiam domus magnæ, circumquaque via publica cinctæ: hæ fere solent tabernaculis inſitorias per omne latus habere. Hoc genus aliquam suspicor Romæ celebrem, aut certe Carthaginensium. Feliculam apparet dictam a Felice insulæ domino, nisi mavis a copia rerum venalium. RHEN.

^a Nescio ubi.] Hæc reperiuntur in codicibus antiquis. sed nihilo magis probanda. RIG.

^b ΠΡΟΑΡΧΗΝ & ΤΗΝ ΑΡΧΗΝ. Vetus exemplar Pithœi, ΠΡΟΑΡΧΩ & ΠΑΡΑΡΧΗΝ, etiam Bythion. Ex cuius scripturæ vestigiis legendum videtur, ΔΡΟΠΑΤΟΡΑ & ΠΡΟΑΒΧΗΝ, etiam Byth. Irenæus, Hunc autem & Προάρχην & Προπάτορα & Bythion vocant. Græca apud Epiphanius habent tantum Προπάτορα & Βυθῶν. Idem.

^c Etiam Bythion. Βυθῶν dicunt græci profundam. Qui autem a profundo convenit nomen habere summum Valentinianorum Deum, habitantem non in profundo, sed in sublimibus, & ad summas cœlestium cœnaculorum tegulas, ut jocans scribit Tertull. Bythion Irenæus vocat, Tertullianus Bythion. RHEN.

^d Sed ut sit expostulo.] Id est, Hoc etiam adversus eos contendo, Deum ante omnia fuisse; quod tamen ipsi ne-

gant, qui coætaneam Deo comitem tribuunt, Ennoean sive Sigen. RIG.

^e Nec aliud magis in huiusmodi denoto.] In huiusmodi scilicet Æonum fabula. Idem.

^f Et quidem non sua. sit itaque Bythos.] Ita scripsit Rhenanus; cum antea legeretur, Et quidem non suase. Itaque Bythos, &c. Idem.

^g Prima quadriga.] Irenæus, Et hanc esse primam & primogenitam Pythagoricam quaternationem. τετρακτῶν. Idem.

^h Prima quadriga Valentinianæ factionis.] Alludit ad quatuor factiones Agitatorum. Idem.

ⁱ Simul accepit prolutionis suæ officium.] Irenæus, Sentiens in quæ prolatus est. Idem.

^j Ex conjugationibus masculorum & feminarum.] Aliter Irenæus; sed eodem sensu. Esse enim illorum unumquemque masculo feminam. Epiphanius, ἀφ' ἑνὸς ἀνδρὸς. Idem.

^k Gestientes & ipsi tale quid Patri de suo offerre.] Irenæus, Volentes & ipsos de suo glorificare Patrem. Idem.

^l In scholis Carthaginensibus.] In antiquis exemplaribus legitur, In isclis. quod fortasse est vocabulum Africanum. Idem.

^m Familiæ Phosphori. Id est sectatores Rhetoris illius Carthaginensis. & paulo post, familiæ Ptolomæi, familia enim hic profamilare, ut apud Græcos οἰκῶς ἑταίροι. LE PR.

ⁿ Quare non & stercolæ & syntropbi nominantur?]

- IX. & syntrophii nominantur? Sed & hoc exceptio personarum est, quod solus ille Nus ex omni-
bus immensi patris fruitur notione, gaudens & exultans, illis utique moerentibus. Plane
Nus, quantum in ipso fuit, & voluerat & tentaverat ceteris quoque communicare quæ no-
rat, quantus & quam incomprehensibilis pater: sed intercessit mater Sige, illa scilicet, ^a
quæ & ipsis hæreticis suis tacere præscribit: etsi de patris nutu ajunt factum, ^b volentis om-
nes in desiderium sui accendi. Itaque dum macerantur intra semetipsos, dum tacita cupidi-
ne cognoscendi patrem uruntur, pene scelus factum est. Namque ex illis duodecim Æoni-
bus, quos Homo & Ecclesia ediderant, novissima natu Æon, viderit Solœcismus, Sophia
enim nomen est, incontinentia sui, ^c sine conjugis Phileti societate prorumpit in patrem
inquirere, & genus contrahit vitii, quod exorsum quidem fuerat in illis aliis qui circa Nun,
in hunc autem, id est in Sophiam derivarat, ut solent vitia in corpore alibi connata, in B
aliud membrum perniciem suam efflare. Sedenim sub prætexto dilectionis in patrem, æmu-
latio superabat in Nun solum de patre gaudentem. Ut vero impossibilia contendens Sophia
frustrarat, & vincitur difficultate, ^d & extenditur affectione, modico abfuit præ vi dulcedi-
nis & laboris devorari, & ^e in reliquam substantiam dissolvi; nec alias quam pereundo ces-
sasset, nisi bono facto in Horon incurfasset, (quædam & huic vis est, ^f fundamentum, uni-
versitatis illius extrinsecus custos) quem & Crucem appellant, & Lytrotē, & Carpisten.
Ita Sophia periculo exempta, & tarde persuasa, declinata investigatione patris conquievit,
& ^g totam Enthymēsin, id est, animationem cum Passione quæ insuper acciderat, exposuit.
X. Sed quidam exitum Sophiæ, & restitutionem, aliter somniaverunt. Post irritos conatus &
spei dejectionem, deformatam eam pallore credo, & macie & incuria formæ, uti quæ patrem
non minus denegatum dolebat quam amissum. Dehinc illo moerore ex semetipsa sola, nulla
opera conjugii concepit, & procreat feminam. Miraris hæc? Et gallina sortita est de suo
parere. ^h Sed & vultures feminas tantum ajunt: & tamen sine masculo mater. ⁱ Primo qui-
dem contristari propter inconsummationem generationis: metuere postremo ne finis quoque
insisteret: hære de ratione casus: curare de occultatione. Remedia nusquam. ^k Ubi enim
jam tragœdiæ & comœdiæ, a quibus forma mutuaretur exponendi, quod citra pudorem
erat natum? Dum in malis res est, suspicit, convertit ad patrem. sed incassum enisa,
& vires deferebant. in preces succidit. Tota etiam propinquitas pro ea supplicat, ^l vel ma-
xime Nus. quidni? causa mali tanti. Nullus tamen Sophiæ exitus vacuit. omnes ærumnæ
ejus operantur. Siquidem & illa tunc conflictatio in Materiæ originem pervenit. ignorantia,
pavor, moeror, substantiæ fiunt. Ibi demum pater aliquando motus, per Monogenē Nun,
quem supra diximus Horon in hæc promit in imagine sua ^m femina mare, quia de patris sexu
ita variant. Adjiciunt autem, Horon etiam Metagoea (id est circumductorem) vocari, &
Horotheten.

Quæ præcessere, satis indicant accipienda hæc esse de pæ-
dagogio, hoc est, de cunarum curatoribus & alumnorum
conlataneis & conlutoribus. Cogitavimus de custodibus se-
pti domestici, quos Græci dicunt, *ἐπίτροποι*: ut Hercium Jo-
vem & Hercios Lares. nec displicebat, quod vir doctissimus
proposuit, *συνεργεῖον*. Verum hæc omnia longius abeunt ab
veteris scripturæ vestigiis, quæ tamen quantum fieri potest
premenda sunt, etiam cum inquinamenti periculo. Sic igitur
habent libri veteres; *Sterceje & Syntrophii*. Alii, *Ster-
ceæ*: Duo Vaticanæ, *Stercoje*. Quod postremum quam pro-
xime ad veritatem accedit. Manus antiquiorum sæpenu-
mero sic peccant, ut scribant, pro l. Stercojæ, pro Sterco-
læ. Nempe jocatur Septimius, & querit ab Auctoribus Æo-
num, qui varias cellas in multiplicibus illis tabulatis & se-
xuum conjugia comminiscabantur, unde fit ut tota fecundi-
tas tricenario comprehendatur, quasi non supersint alia quam-
plurima de pedagogio nomina. Quare, inquit, non & Ster-
colæ & Syntrophii nominantur? Stercolas dicit, nutrices quæ
cunas purgant aut motant, eadem forma qua Stercolum,
qui stercorendis agris præsit. RIG.

^a Quæ & ipsis hæreticis suis tacere præscribit.] Valen-
tinianis scilicet, quorum lenocinia sunt sancta silentio ma-
gno, sola taciturnitate cælestia, ut dixit supra. Idem.

^b Volentis omnes in desiderium sui accendi.) Græca Ire-
næi quæ apud Epiphanium leguntur, expressit Septimius: *διὰ
τὸ θελεῖν πάντας αὐτοῦ εἰς ἐννοίαν & πόθον ζητῆσαι τὸ ἀποφύγετον
καρπὸν αὐτοῦ ἀγαγῆναι*. Nam aliud sonant Latina. Con-
tinuit autem eum Sige voluntate patris, quoniam noller om-
nes hoc intellectum & desiderium exquisitionis patris sui
adducere. Idem.

^c Sine conjugis Phileti societate.] Iren. Sine complexu
conjugis Theleti. Idem.

^c Sine conjugis Phileti societate. Malim ego retinere Phi-
leti quam Theleti. Sensui magis convenit, Amatoriam enim
vult significare. LE PR.

^d Et extenditur affectione.) Irenæus, Quum extendere-
tur semper in priora ad ultionem ejus. In quibus verbis,
aut mendum aliquod latet, ita ut legendum sit, ad dulcio-
nem ejus, est enim apud Epiphanium, *ἐπὶ τὸ γλυκύτης*

αὐτοῦ. aut ultionem dixit pro ulteriore conatu, seu potius di-
lectione; quod proxime antecedit. Barbare quidem utrum-
que, sed hominis, ut ipse de se ait, apud Celtas commo-
rantis; in barbarum sermonem plerumque avocari. Græca
certe faciliora sunt: *ἐπὶ τὸ ἀπὸς αὐτοῦ σὺν τῷ ἐκτενέστερον αὐτοῦ
τὸ ἀποφύγετον ὑπὸ τῷ γλυκύτης αὐτοῦ*. RIG.

^e In reliquam substantiam dissolvi.] Ita ut quidquid sub-
stantiæ sibi reliquum erat dissolveretur. Irenæus, Absorptum
fuit & resolutum in universam substantiam. Idem.

^f Fundamentum, universitatis illius extrinsecus custos.]
Irenæus obscure admodum dixit, Virtutem quæ confirmat
extra inenarrabilem magnitudinem, & custodit omnia.
Idem.

^g Totam enthymēsin exposuit.] Hoc est, deposuit. Ire-
næus, Deposuisse pristinam intentionem cum ea quæ accide-
rat passione. Idem.

^h Sed et vultures feminas tantum ajunt.] Sic vetus exem-
plar. Qui parere inferunt, dictionis Tertullianicæ acumen
non capiunt. Idem.

ⁱ Primo quidem contristari propter inconsummationem
generationis.) Irenæus iisdem verbis, Primo quidem con-
tristatam propter inconsummationem generationis. Unde
manifestum est Latina Irenæi versata esse manibus Tertul-
liani. Sed & rursus occurrunt alia quæ persuadeant ipsum
etiam vidisse Græca, quæ apud Epiphanium leguntur.
Idem.

^k Ubi enim jam tragœdiæ & comœdiæ.] Etenim illic
narrantur expositi infantes de pudendis & furtivis amplexi-
bus nati. hæc vero ἀλγος de suo pepererat. Idem.

^l Vel maxime Nus.] Hoc non habent Latina Irenæi;
Græca sic habent: *συνδεδωκεν ὁ αὐτῇ & τοῖς λοιποῖς αἰώναις
μάλινα ὁ αὐτοῦ*. Sed ex his emandanda sunt Latina: Una
autem cum ea rogasse & reliquos Æonas. maxime autem
Nun. Hinc dicunt primum initium habuisse, &c. Vulgo le-
gitur: Cum ea rogasse & reliquos Æonas, maxime autem
hinc dicunt, &c. Idem.

^m Feminamare.) Iren. Masculo femina.

^m Fœmina mare. Duriuscula est ejusmodi compositio,
Græcis est elegans, Latinis non item. quasi diceret mascu-
lo-fœmina ἀρρενοθήλυς id significat Græcis. Ita Tullius her-

A Horotheten. Hujus prædicant opera, & repressam ab illicitis, & purgatam a malis, & deinceps confirmatam Sophiam. & conjugio restitutam, & ipsam quidem in Pleromatis censu remansisse. ^a Enthymesin vero ejus ^b & illam appendicem Passionem ab Horo relegatam & crucifixam, & ^c extra eum factam, Malum, quod ajunt, foras: spiritalem tamen substantiam illam, ut naturalem quemdam impetum Æonis, sed informem & ^d inspeciatam, quatenus nihil apprehendisset: ideoque fructum infirmum, & feminam pronunciatam. Igitur post Enthymesin extorrem, & matrem ejus Sophiam conjugii reducem, ille iterum Monogenes, ille Nus, otiosus plane de patris cura atque prospectu, ^e solidandis rebus, & Pleromati muniendo, jamque figendo, ne qua ejusmodi rursus concussio incuteret, novam excludit copulationem, Christum & Spiritum sanctum. turpissimum par duorum masculorum: aut femina erit Spiritus sanctus: ^f & vulneratur a femina masculus. Numen his datur unum, procurare concinnationem Æonum. Et ab ejus officii societate, duæ scholæ protinus, duæ cathedræ, inauguratio quædam dividendæ doctrinæ Valentini. ^g Christi erat, inducere Æonas naturam conjugiorum, [vides quam rem plane,] & innati conjectationem, & idoneos efficere generandi in se agnitionem patris, quod capere eum non sit neque comprehendere, non visu denique; non auditu compotiri ejus, nisi per Monogenem. ^h Et tamen tolerabo quod ita discunt patrem nosse ne nossent. Illam magis doctrinæ denotabo perversitatem, quod docebantur incomprehensibile quidem patris, causam esse perpetuitatis ipsorum: Comprehensibile vero ejus, generationis illorum & formationis esse rationem. Hac enim dispositione illud opinor insinuatur, expedire Deum non apprehendi: siquidem inapprehensibile ejus, perpetuitatis est causa: apprehensibile autem, non perpetuitatis, sed nativitatis & formationis, egentium perpetuitatis. Filium autem constituunt apprehensibilem patris. Quomodo tamen apprehendatur, tum prolatus Christus edocuit. Spiritus vero sancti propria, ut de doctrinæ studio omnes peræquati, ⁱ gratiarum actionem prosequi nossent, & veram inducerentur quietem. Itaque omnes forma ^k & sapientia peræquantur, facti omnes quod unusquisque: nemo aliud, ^l quia alteri omnes. Refunduntur in Nus, in Sermones, in Homines, ^m in Philetos. Æque feminæ in Sigas, in Zoas, in Ecclesias, in Fortunatas: ut Ovidius Metamorphoseis suas delevisset, si hodie majorem cognovisset. Exinde resecti sunt, & constabiliti sunt, & in requiem ex veritate compositi, magno cum gaudii fructu hymnis patrem concinunt. Diffundebatur & ipse lætitia, utique bene cantantibus filiis & nepotibus. Quidni diffunderetur omni jocunditate, ⁿ Pleromate liberato? Quis nauclerus non etiam cum dedecore lætatur? ^o Videmus quotidie nauticorum lascivias gaudiorum. Itaque ut Dnautæ ^p ad symbolam semper exultant; tale aliquid & Æones; unum jam omnes, etiam forma, nedum sententia; convenientibus ipsis quoque novis fratribus & magistris Christo & Spiritu sancto, quod optimum atque pulcherrimum unusquisque florebat, conferunt in medium. Vane opinor. Si enim unum erant omnes ex supradicta peræquatione, vacabat symbolæ ratio, quæ ferme ex varietatis gratia constat. Unum omnes bonum conferebant, quod

XI.

XII.

meracles & Hermerathenas ait icunculas, lib. i. epist. ad Atticum. LE PR.

^a Enthymesin.) Iren. Concupiscentiam cum passione. Idem.

^b Et illam appendicem passionem.) Hoc habet Septimius ab Irenæo Latino. RIG.

^c Extra eum factam.] Sic legitur in antiquis exemplaribus. Attamen scribendum, Et extra eum factam. Nam ipsissima verba sunt Irenæi Latini. Et in Græco legitur, ἐκτὸς αὐτοῦ γενομένην. Idem.

^d Inspeciatam.] Irenæus, Sine specie ἀειδῶν. Idem.

^e Solidandis rebus, & pleromati muniendo.] Hic expressa sunt Græca Irenæi, εἰς πᾶσιν ὃ ἐν πλερώματι. quæ non apparent in Latinis. Idem.

^f Et vulneratur a femina masculus.) Offenditur masculus femina sua, pari secum potestate officioque prædita. Hoc sequentia suggerunt. Idem.

^g Christi erat inducere Æonas naturam conjugiorum.] Hoc sibi vult, Ducere Æonas in naturam conjugiorum. Irenæus dixit, Docuisse eos conjugationis naturam. Alludit Septimius ad lenonias artes, quarum est inducere ac perducere. Et in Apologetico, Perductores conjungit aquariolis. Nempe isti Valentiniiani spurcis fabularum suarum allegoriis sanctissima Christi munia contaminabant. Apage perditissimorum deliria nebulonum. Idem.

^h Et tamen tolerabo quod ita discunt Patrem nosse ne nossent. illam magis doctrinæ denotabo perversitatem.] Sic potestremo edidit Rhenanus, & rectum esse perluasit Pamelio. At nihilominus scripturam veterem redhiberi velim. Ea fuit hujusmodi: mutabo tantum, discabant, pro discabant. Et tamen tolerabo quod ita discabant Patrem nosse, ne nos & illud magis. Denotabo doctrinæ perversitatem, &c. De Dei Patris agnitione sic tradebant Valentiniiani, Quod capere eum non sit, neque comprehendere; non visu denique, non auditu compotiri ejus, nisi per Monogenem. Quæ doctrina

consentanea jam tum erat catholicæ & authenticæ regulæ. Itaque ait Tertullianus, hoc se libenter tolerare, quod ita discabant Patrem nosse, ne nos & illud magis. Hoc est, ne nos Catholici melius istud discamus scilicet Patrem nosse. qui nimirum hodie de Deo scire potissimum debeamus, humanis ingeniis minime comprehendi posse. Deinde sequitur: Denotabo doctrinæ perversitatem, quod docebantur, &c. Jam enim sanam doctrinam perhæda consequentia depravabant. Idem.

ⁱ Gratiarum actionem prosequi nossent.] Irenæus: Eos omnes gratias agere docuit. ὁμοῦς αὐτοῖς ἐδιδάξα. Idem.

^k Et sapientia peræquantur.) Irenæus, Sententia. Λόγῳ. Idem.

^l Quia alteri omnes.] Hæc & sequentia edidimus uti sunt in codice Pithæi. Omnes sunt alteri, non aliud. hoc est, Omnes sunt Sermones, omnes Homines, omnes Phileti, omnes Sigæ, omnes Zoæ. Itaque primus est Philetus, secundus alter Philetus, tertius alter Philetus; & sic de ceteris. Sic enim omnes alteri. ideoque non aliud. Idem.

^m In philetos.] Irenæus Latinus nihil habet quod huic appellationi hoc loco respondeat. Græcus habet φηλοῦς. Idem.

ⁿ Pleromate liberato. Nam Æones Pleroma concusserant, Bytho negotium faceßituri. Nunc vero ordinatis & compositis, ac per Christum & Spiritum sanctum institutis Æonibus, nullum amplius periculum erat Pleromati. Effectum enim constabat, propter quod venerat. nempe solidatæ res, & pleroma munitum atque confirmatum, ne qua similis concussio rursus incurreret. RHEN.

^o Videmus quotidie nauticorum. Ex hoc loco vides Tertullianum maris fuisse accolam, ut in Carthaginensi agro versantem. Idem.

^p Ad symbolam. Collationem symbola significat, quoties scilicet a singulis aliquid in commune confertur. Hinc a symbolus, qui nihil in medium confert. Idem.

- quod omnes erant. De modo forsitan fuerit ratio, aut de forma ipsius jam peræquationis. Igitur ex ^a ære collatio, quod ajunt, in honorem & gloriam patris, pulcherrimum Pleromatis fidus fructumque perfectum compingunt, Jesum: Eum cognominant Soterem, & Christum, & Sermonem, ^b de patruitis: ^c & Omnia jam, ut ex omnium defloratione constructum, ^d Graculum Æsopi, Pandoram Hesiodi, Acci Patinam, Nestoris Cocetum, Miscellaneam Ptolomæi. ^e Quam propius fuit de aliquibus Atticis curis ^f Pancarpon vocari, a tam otiosis auctoribus nominum? Ut autem tantum siggillarium extrinsecus quoque inornarent, satellites ei angelos proferunt: par genus. si inter se, potest fieri: si vero Soteri consubstantivos,
- XIII. (^g ambigue enim positum inveni) quæ erit eminentia ejus inter satellites coæquales? Continet hic igitur ordo primam processionem pariter & nascentium, & nubentium, & generantium Æonum: Sophiæ ex desiderio patris, periculosissimum casum, Hori opportunissimum B auxilium, Enthymeseos & conjunctæ Passionis expiatum, Christi & Spiritus sancti pædagogatum, Æonum tutelarem reformatum, Soteris pavoninum ornatum, ^h angelorum comparatitium antistatum. Quod superest, inquis, Vos valete & plaudite. Immo quod superest, inquam, vos audite & projicite. Ceterum, hæc intra cœtum Pleromatis decucurrisse dicuntur; prima tragoediæ scena. Alia autem trans si parium cothurnatio est, extra Pleroma dico. & tamen si talis sub sinu patris intra ambitum Hori custodis, qualis extra jam in libero,
- XIV. ubi Deus non erat? Namque Enthymesi, sive jam Achamoth (quod abhinc scriptum, hoc solo ininterpretabili nomine) ut cum vitio individuae Passionis explosa est ⁱ in loca luminis aliena, quod Pleromatis res est, in vacuum atque inane illud Epicuri, miserabilis etiam de loco est. Certe nec forma nec facies ulla, ^k defectiva scilicet & abortiva genitura. Dum ^C ita rerum habet, flectitur a superioribus Christus, deducitur per Horon, aborsum ut illud informet de suis viribus, solius substantiæ non etiam scientiæ forma. Et tamen cum aliquo peculio ^l relinquitur interim odor incorruptibilitatis, quo compos casus sui, ^m potiorum desiderio suppararetur. Hac misericordia functus non sine Spiritus sancti societate, recurrit Christus in Pleroma. Usus est rerum, ex liberalitatibus quoque nomina accedere. Enthymesis de actu fuit: Achamoth unde, adhuc quæritur; Sophia de Patre manat; Spiritus sanctus ex angelo apud Christum, a quo derelicta statim senserat desiderium. Itaque profiliuit & ipsa lumen ejus inquirere; quem si omnino non noverat, ut invisibiliter operatum, quomodo lumen ejus ignotum cum ipso requirebat? Tamen tentavit, & fortasse apprehendisset, si non idem Horos, qui matri ejus tam prospere venerat, nunc tam importune filiæ occurrisset, ⁿ ut etiam inclamarit in eam, Jao, quasi ^o Porro Quirites, ^p aut, Fidem Cæsaris. ^q inde invenitur Jao in scripturis. Ita depulsa quominus pergeret, nec habens supervolare Crucem, id est Horon, quia nullum ^r Catulli Laureolum fuerit exercitata, ut destituta Passioni illi suæ ^s in trica multiplici atque perplexa, omni genere ejus coepit affligi: mœro-

re,

^a *Ære collatio.*] Quod in antiquis exemplaribus legitur, *collocatio*, mendosum esse satis arguit Irenæus cum ait, *Unumquemque eo quod habebat in se optimum florentissimum conferentes, collationem fecisse.* RIG.

^b *De patruitis.*] Irenæus, *patronymice.* Idem.

^c *Et omnia jam, ut ex omnium defloratione constructum.* Irenæus, quem & Omnia nuncupant, eo quod sit ex omnibus. Idem.

^d *Graculum Æsopi.* De hoc extat apologus inter eos qui Æsopo tribuuntur, unde Græcis natum proverbium *αἰ κραιπνὸς κολοῖς*, hoc est Æsopicus graculus, dici solitum in eos qui aliena pro suis ostentant. RHEN.

^e *Quam propius fuit de aliquibus Atticis scurris Pancarpon vocari.*] Sic edidimus, secuti vestigia cod. Pithœani, de aliquibus hostia scurris, Quæ sunt depravata quidem. Sed ex iis tamen sic verum tandem elicimus, *Quam propius fuit de aliquibus Atticis curis*, Curas Atticas dicit libros Græcorum, qui ob titulos hujusmodi ambitiosa festivitate conceptos merito sunt Pliniana ad Vespasianum præfatione derisi. RIG.

^f *Pancarpon.*] Vetus exemplar, *Pancapipannirapiam*. Septimius fortean scripserat, ΠΑΓΚΑΡΠΙΟΝ, ΗΤΟΠΑΝ. Etenim Atticas inter curas istos etiam titulos fuisse notat Agellius, cap. ultimo lib. xx. uti locus ille descriptus est in optimo codice Biblioth. Reg. Est præterea qui *Pratum*. Est *izidem* qui *Pancarpon*. Est qui *TO ΠΑΝ*. Sunt item multi, &c. Idem.

^g *Ambigue enim positum inveni.* Sic certe apud Irenæum: *Satellites quoque ei & honorem ipsorum ejusdem generis cum eo prolatis.* Idem.

^h *Angelorum comparatitium antistatum.* Antistatum Angelorum dicit, Angelos apparitores Soteris, ante ipsum stantes, sive apparentes ei ad obeunda ministeria. Comparatitium vero, quia genus eorum comparari poterat substantiæ Soteris. Idem.

ⁱ *In loca luminis aliena.*] Irenæus: *In umbratæ vanitatis locis.* Idem.

^k *Defectiva scilicet & abortiva genitura.*] Iren. *Informis & sine specie, quasi abortus.* Idem.

^l *Relinquitur interim odor incorruptibilitatis.*] Irenæus, *Habens aliquam odorationem immortalitatis relictam in semetipsam a Christo & Spiritu sancto.* Idem.

^m *Potiorum desiderio suppararetur.*] Iren. *Concupiscat eorum quæ meliora essent.* Idem.

ⁿ *Ut etiam inclamarit in eam Jao.*] *Ιαώ, σωτήριαν & Ιησού* interpretatur Eusebius in fine libri iv. Demonstr. Evang. Chrysostomus in Matth. cap. i. τὸ ἰησοῦς ὄνομα τῇ τῷ ἑβραίων φωνῇ σωτὴρ λέγεται. Cyrillus: *Ιαώ ἢ σωτήριαν ἑβραῖοι ἐλέγον.* Et fuisse notum etiam profanis nomen indicat Apollinis Clarii versus:

Φράζο ἢ πάντων ὑπατόν θεόν ἔμμεν Ιαώ.

^o *Porro Quirites.* Sic bajuli inclamabant populum, ut quisque sibi caveret, ne cui imprudentes farcinam impingerent. RHEN.

^p *Aut fidem Cæsaris.* Fortassis, inquit Tertullianus, hoc sibi vult incognitum illud vocabulum, quasi Horos ille custos Pleromatis videns enthymesin tanta temeritate irrueret, dum lumen illud amissum exquirat, cum in summo periculo non superesset aliud remedium, inclamaverit fidem Cæsaris, quæ non solet implorari, nisi in atroci casu. Idem.

^q *Inde invenitur Jao in scripturis.*] An sacris? Non satis memini quibus, nisi depravatum hoc fuerit de nomine Jova, aut Jehova. Certe sanctissimum aliquod nomen intelligi debere videtur, cujus majestas Achamoth vehementius erumpentem coercuerit. Quod autem apud Irenæum legitur: *Coercentem eam ne adversarius irrueret, dixisse Jao*; fallor, nisi hoc velit, *Coercentem eam ne ulterius in adversum tenderet.* *καλύπτει αὐτὴν ὅς ἐστι τοῦ μωροῦ θεοῦ ὁρμή.* RIG.

^r *Catulli Laureolum.* Catullus Mimographus mimos duos composuit, Phasma & Laureolum: In eo mimo seu Laureolo judex in crucem agebatur, coram frequenti populo. Verum Domitianus reum quemdam crimine capitali postulatam damnatumque judicio serio penitus in crucem agi voluit, atque ibi ab urfa dilaniari. LE PR.

^s *In trica multiplici atque perplexa.*] Perplexa ac multiplicitate intricata. RIG.

A re, quod non perpetrasset inceptum: metu, ne sicut luce, ita & vita orbaretur, consternatione, tum ignorantia. Nec ut mater ejus. Illa enim Æon: at hæc pro conditione deterius: insurgente adhuc & alio fluctu, conversionis scilicet in Christum, a quo vivificata fuerat, & in hanc ipsam conversionem temperata. Age nunc discant Phythagorici, agnoscant Stoici, Plato ipse, unde Materia, quam innatam volunt, & originem, & substantiam traxerit in omnem hanc struem mundi, quod nec Mercurius ille Trismegistus magister omnium Physicorum recogitavit. Audisti Conversionem, genus aliud Passionis; ex hac omnis anima hujus mundi dicitur constitisse, etiam ipsius Demiurgi, id est Dei nostri. Audisti moerorem & timorem; ex his initiata sunt cetera. Nam ex lacrynis ejus universa aquarum natura manavit. Hic æstimandum, quem exitum duxerit, quantis lacrymarum generibus inundarit.

XV.

B Habuit & falsas, habuit & amaras, & dulces, & calidas, & frigidas guttas, & ^a bituminosas, & ferruginantes, & sulphurantes, utique & venenatas, ut & Nonacris inde sudaverit quæ Alexandrum occidit, & Lyncestarum inde defluerit quæ ebrios efficit, ^b & Salmacis inde se solverit quæ masculos molles. ^c Cœlestes imbres pipiavit Achamoth: & nos in cisternis etiam alienos luctus & lacrymas servare curamus. Proinde ex consternatione & pavore corporalia elementa ducta sunt. Et tamen in tanta circumstantia solitudinis, ^d in tanto circumsepto destitutionis, ridebat interim, qua conspecti Christi recordans, eo de gaudio risus lumen effulsit. Cujus hoc providentiæ beneficium, quale illam ridere cogebat, idcirco ne semper nos in tenebris moraremur? Nec obstupescas, qui lætitia ejus tam splendidum ele-

XVI.

C mentum radiaverit mundo, cum mœstitia quoque ejus ^e tam necessarium instrumentum defluerit seculo? O risum illuminatorem! o fletum rigatorem! Et tamen poterat remedio jam agere cum illius loci horrore. Omnem enim obscuritatem ejus discussisset, quoties ridere voluisset, vel ne cogeretur desertores suos applicare. Convertitur enim ad preces & ipsa more materno. Sed Christus, quem jam pigebat rursus extra Pleroma proficisci, vicarium præfecit Paracletum. Soterem (hic erit Jesus, largito ei patre universorum Æonum summam potestatem, subjiciendis eis omnibus; uti in ipso secundum Apostolum omnia conderentur) ad eam emittit ^f cum officio atque comitatu cœtaneorum angelorum; ^g credas & cum duodecim fascibus. Ibi demum adventu pompatico ejus concussa Achamoth, protinus velamen-

XVII.

D tum sibi obduxit, ex officio primo venerationis & verecundiæ: dehinc contemplatur eum, ^h fructiferumque suggestum. Quibus inde conceperat viribus occurrit illi, *κύριε χάρις*. Hic opinor susceptam ille confirmat, atque ⁱ conformat agnitione jam, & ab omnibus ^k injuriis Passionis expumicat, non eadem negligentia in exterminium discretis, quæ acciderat in casibus matris. Sedenim ^l exercitata vitia, & usu ^m viriosa confudit: atque ita massaliter solidata, defixit seorsum in materiæ corporalem paraturam, commutans ex incorporali passione indita habilitatem atque naturam, qua pervenire mox posset in æmulas æquiparantias corpulentiarum, ut duplex substantiarum conditio ordinaretur: de vitiis, pessima; de conversione, passionalis. Hæc erit materia quæ nos commisit cum Hermogene, ceterisque qui Deum ex materia, non ex nihilo operatum cuncta, præsumunt. Ab hinc Achamoth expedita tandem de malis omnibus, ecce jam proficit, & in opera majora frugescit. Præ gaudio enim tanti ex infelicitate successus concalescens, simulque contemplatione ipsa angelicorum luminum, ut ita dixerim, subfermentata, pudet, sed aliter exprimere non est, ⁿ quodammodo subavit intra se ipsa in illos, & conceptu statim intumuit spiritali, ad imaginem ipsam, quam vis lætantis & lætitia prurientis intentionis imbiberat, & sibi intimarat. Peperit denique,

K k

que,

^a Bituminosas & ferruginantes.] Ridet hæc nugas Irenæus, & credibile esse ait, Achamoth in tanta consternatione non flevisse tantum, sed & sudasse. Itaque fluxisse aquas, ex lacrymis quidem falsas; at ex sudore dulces. Quin & velicam ejus pavore nimio solutam minxisse acidas, bituminosas, &c. RIG.

^b Et salmactis inde se solverit, quæ masculos molles.) Verissima est hæc antiqui exemplaris scriptura. Etenim præcessit verbum, efficit, quod hic debeat tacendo repeti. Lyncestarum fons ebrios efficit, Salmactis masculos molles. Idem.

^c Cœlestes imbres pipiavit Achamoth, & nos in cisternis, &c.] Achamoth ipsa spiritalis ploravit imbres cœlestes, & nos in cisternis, hoc est, in carne nostra, quæ sane limus & terra est, luctus non solum nostros cohibere curamus, verum & alienos. Tanta est cunctis quotidie causa plorandi; Nec tamen ploramus, sed alios a ploratu dehortamur. Idem.

^d In tanto circumsepto destitutionis.] An verius, In tanto circumsepto destitutionis? Ludit in antichetis, & hic proxime dixit, In tanta circumstantia solitudinis. Idem.

^e Tam necessarium instrumentum defluerit seculo.) Vetus exemplar, defuerit. An potius, defuderit? Idem.

^f Cum officio. Jureconsultis officium cœtus ipse est eorum qui magistratui inserviunt. unde apud eosdem, officium deponere, & officio tradere. in quem sensum & hic usurpat Tertullianus. RHEN.

^g Credas & cum duodecim fascibus. In exemplaribus manu descriptis mendose legitur facibus. Nos reposuimus fascibus. Hujusmodi namque pompa consules Romani incedebant. Duodecim fasces & totidem secures cum lictoribus L. Jun. Bruto & L. Tarquinio Collatino primis coacti, post exatos reges sunt additi. Ita tamen ut penes unum tantum essent, qui propterea major consul vocabatur. Idem.

^h Fructiferumque suggestum.] Irenæus, Universam fructificationem. *συν ὅλη φη καὶ τοπορία αὐτῆς*. Tertulliani verbis nequitia probro conspargitur Achamoth. RIG.

ⁱ Conformat agnitione.] Irenæus, Et illum formasse eam formationem, quæ est secundum agnitionem. *μορφώσαι αὐτὴν τὴν μορφωσιν ἣ καὶ γινώσκειν*. Idem.

^k Injuriis passionis in exterminium discretis.) Irenæus, Curationem passionum fecisse ejus, separantem eas ab ea. Quod Septimius dicit, In exterminium discernere, Latinus Irenæus dixerat, Exterminare; Græcus, ἀφανθῆσαι. Idem.

^l Exercitata vitia & usu viriosa.] Iren. barbare admodum, Jam babilia & possibilia. *ἐκ τῆς ἡδονῆς καὶ δυνάμεως*. Idem.

^m Viriosa. Eodem sensu libro de Anima, de vite dixit, Ambibit viriosius, hoc est, fortius, & vi majore.

ⁿ Quodammodo subavit intra & ipsa in illos.] Sic edidit Rhenanus. At in exemplaribus antiquis legitur, Substruit. Unde verior emendatio videatur: Et quodammodo subsurrit & ipsa in illos.

- que, & facta exinde trinitas generum est, ex trinitate causarum. Unum materiale, quod ex A passione: Aliud animale, quod ex conversione: Tertium spiritale, quod ex imaginatione.
- XVIII. Hac auctoritate ^a trium scilicet liberorum agendis rebus exercitior facta, formare singula genera constituit. Sed spiritale quidem non ita potuit attingere, ut & ipsa spiritalis. Fere enim paria & consubstantiva, in alterutrum valere societas naturæ negavit. Eo animo, unum ad animale convertit; prolatis Soteris disciplinis. Et primum (quod cum magno horrore blasphemiae & pronuntiandum, & legendum est & audiendum) Deum fingit hunc nostrum & omnium, præter hæreticorum, patrem, & Demiurgum, & regem universorum quæ post illum. Ab illo enim omnia. sitamen ab illo, & non ab ipsa potius Achamoth, a qua occulto, ^b nihil sentiens ejus, & velut ^c singillario extrinsecus ductu, in omnem operationem movebatur. Denique ex hac personarum in operibus ambiguitate, nomen illi Metropatoris mis- B cuerunt, distinctis appellationibus ceteris secundum status & situs operum: ut animalium quidem substantiarum quas ad dexteram commendant, patrem nuncupent: materialium vero quas ad lævam delegant, Demiurgum nominent: ^d Regem autem communiter in univer- C sitatem. Sed nec nominum proprietas competit proprietati operum, de quibus nomina omnia, cum deberet illa hæc omnia vocitari, a qua res agebantur, nisi quod jam nec ab illa. Cum enim dicant Achamoth in honorem Æonum imagines commentatam, rursus hoc in Soterem auctorem detorquent, qui per illam sit operatus: ut ipsam quidem, imaginem patris invisibilis & incogniti daret; incognitam scilicet & invisibilem Demiurgo, eundem autem Demiurgum Nun filium effingeret, Archangeli vero Demiurgi opus, reliquos Æonas exprimerent. Cum imagines audio tantas trium, quæro, Non vis nunc ut imagines rideam per- versissimi pictoris illorum? feminam Achamoth, imaginem patris? & ignarum matris De- C miurgum, multo magis patris? imaginem Nus ignorantis patrem? & angelos famulos simu- lacra dominorum? ^e Hoc est mulum de asino pingere, & Ptolomæum describere de Valen- D tino. Igitur Demiurgus extra Pleromatis limites constitutus, in ignominiosa æterni exilii vastitate novam provinciam condidit, hunc mundum: repurgata confusione, & distincta diversitate duplicis substantiæ illius, ^f de strue animalium & materialium. Ex incorporali- bus corpora ædificat, gravia, levia, sublimantia atque vergentia; cœlestia atque terrena. tum ipsam cœlorum sempiternam scenam solio desuper suo finit; unde & sabbatum di- ctum, ab hebdomade sedis suæ; & Ogdoas mater Achamoth, ab argumento Ogdoadis pri- mogenitalis. ^g Cœlos autem noeros deputant, & interdum angelos eos faciunt, sicut & ipsum Demiurgum: sicut & Paradisum, archangelum quartum; quoniam & hunc supra D cælum tertium pangunt, ex cujus virtute sumpserit Adam, diversatus illic inter nubeculas & arbusculas. ^h Satis meminerat Ptolomæus puerilium dicibulorum, in mari poma nasci, & in arbore pisces: sic & in cœlestibus ⁱ nuceta præsumpsit. Operatur Demiurgus ignorans, ^k & ideo fortasse non scit arbores in sola terra institui oportere. Plane mater sciebat. Quidni fuggerebat? quæ & effectum suum ministrabat. Sed tantum fastigium filio extruens per ea opera quæ illum & patrem, & deum, & regem, ante Valentinianorum ingenia testantur, cur sibi quoque ista noluit esse nota, postea quæram. Interim tenendum, Sophiam cogno- minari & Terram & Matrem, quasi Matrem terram, & quod magis rideas, etiam Spiritum sanctum. Ita omnem illi honorem contulerunt feminæ, ^l puto & barbam, ne dixerim cete- ra. Alioquin Demiurgus adeo rerum non erat compos, ^m de animalibus scilicet censu inva- letudinis

^a *Trium scilicet liberorum.* De jure trium liberorum multa sunt passim in constitutionibus veterum imp. Verus interpres, hoc est expositio codicis Theod. qui mutilus extat, cap. de legitimis hæred. lib. 5. docet matrem habere jus trium liberorum, si ingenua tres partus vivos, & libertina quattuor ediderit. Hoc privilegium etiam illis qui nullos sustulerant liberos, interdum principum favore concedebatur. Jus trium liberorum Svetonio Tranquillo parum felix matrimonium experto tribuit Trajanus Cæsar, id rarissime facere solitus, nec numerum excedens, quem apud amplissimum senatum, sibi suffecturum dixerat. Porro multum valebat jus trium liberorum ad hæreditates adeundas. RHEN.

^b *Nihil sentiens ejus.* Irenæus, *Latenter motum a matre sua.* RIG.

^c *Singillario extrinsecus ductu.*) Sic habent veteres quidam libri, sed falso. Omnino legendum, *sigillario ductu.* Sic libro de Anima, *Sigillario motu superficiem intus agitante.* Glossæ veteres, *Sigillari*, *Νεωροσπαστοι*. Marcus Antoninus, initio lib. vii. dixit *σινγιλάρια νευροσπαστούμια.* Idem.

^d *Regem autem communiter in universitatem.* Irenæus apud Epiphani. *συμπαντων ὁ βασιλεὺς.* RIG.

^e *Hoc est mulum de asino pingere.* Vice proverbii usurpat, mulum de asino pingere, id est ad exemplar ineptiarum, similitudinem ineptiarum exemplum representare, aut ad mendacia, nova mendacia confingere. Nam subjicit, *& Ptolomæum describere de Valentino.* Portentosas istas nugas prior Valentinus commentus est, Ptolomæus aliquid de suo ad-

jecit ab auctore nonnihil varians. Ergo Valentino hæreseos istius auctori, nomen Asini competit, ut muli Ptolomæo discipulo. Ex asino & equa mulus gignitur mense 12. ait Plin. lib. 8. RHEN.

^f *De strue animalium & materialium.*] Sic emendavimus, etiam veteres libri constanter, *destruse.* Struem dicit animalium & materialium, quod Irenæus, duas substantias confusas, hylicorum & psychicorum. RIG.

^g *Cœlos autem noeros deputant.*] Jeræneus Latinus, *Intellectuales.* Græcus, *Νοητοὺς.* Idem.

^h *Satis meminerat Ptolomæus.* Videtur Ptolomæus Valentiniani sectator, id commentus esse de Paradiso, Archangelo quarto supra cælum tertium extenso. Vocat autem puerilia discibula, fabulas pueriles, quæ solent pueris a nutricibus recitari aut aniculis. RHEN.

ⁱ *Nuceta.* Nucetum locus est nucibus arboribus confusus, a nucē; ut lauretum a lauro, Quercetum a quercu. Idem.

^k *Et ideo fortasse non scit.* Jocus est in Demiurgum, quem Valentiniani fabulantur putasse omnia a semetipso fecisse, quum ea fecisset Achamoth. Cælum enim fecisse nescientem cælum, & hominem plasmasse ignorantem hominem; terram autem ostendisse non scientem terram. & in omnibus sic dicunt ignorasse eum figuras eorum quæ faciebat, & ipsam etiam ignorasse matrem, ac semetipsum putasse omnia esse. Idem.

^l *Puto & Barbam.*] Iren. *Vocant & Spiritum sanctum & Dominum masculiniter.* RIG.

^m *De animalibus scilicet, censu invaletudinis spiritalia agnoscere.*] Supra notavit horrendam Valentinianorum

A fetudinis spiritalia accedere, ut se solum, ratus, concionaretur, Ego Deus, & absque me non est. Certe tamen non fuisse se retro sciebat. Ergo & factum intelligebat, & factitorem facti esse quemcumque. Quomodo ergo solus sibi videbatur, etsi non certus, saltem suspectus de aliquo factitatore? Tolerabilior infamia est apud illos in diabolum, vel quia origo sordidior capit. ex nequitia enim meroris illius deputatur; ex qua angelorum, & dæmonum, & omnium spiritalium maliciarum genituras notant. Et tamen diabolus quoque opus Demiurgi affirmant, & ^a Munditenentem appellant, & superiorum magis gnarum defendunt, ^b ut spiritalem natura, quam Demiurgum, ut animale. Meretur, ab illis prælationem, cui omnes hæreses procurantur. Singularium autem potestatum arces his finibus collocant. In summis summitatibus præsidet tricenarius Pleroma, Horo signante lineam extremam. Inferius illum metatur medietatem Achamoth, filium calcans. subest enim Demiurgus in Hebdomade sua, magis diabolus, in isto nobiscum communi mundo coelementato & concorporificato (ut supra editum est) ex Sophia utilissimis casibus, qua nec ^c aerem haberet recipiendi spiritus spatium, teneram omnium corporum vestem, colorum omnium indicem, organum temporum, si non & istum Sophiae moestitia colasset: sicut animalia metus, sicut conversio ejus, ipsum Demiurgum. His omnibus elementis atque corporibus ignis inflabellatus est. cujus originalem Sophiae passionem, quia nondum ediderunt, ego interim argumentabor motiunculis ejus excussum. Credas enim illam in tantis vexationibus etiam febrecitasse. Quum talia de Deo, vel de deis, qualia de homine figmenta? Molitus enim mundum Demiurgus, ad hominem manus confert, & substantiam ei capit, non ex ista, inquit, arida, quam nos unicam novimus terram, [^d quasi non etsi arida postmodum, adhuc tamen tunc aquis ante segregatis superstitite limo siccaverit:] sed ex invisibili corpore materiae illius scilicet philosophicae, de fluxili & fusili ejus: quod unde fuerit, haud queo aestimare, quia nusquam est. Si enim fusile & fluxile liquoris est qualitas, liquor autem omnis de Sophiae fletibus fluxit, sequitur ut limum ex pituitis & gramis Sophiae constituisse credamus, quæ lacrymarum proinde sunt faeces, sicut aquarum quod desidet limus est. Figulat ita hominem Demiurgus, ^e & de adflatu suo animat: sic erit & choicus, & animalis, ad imaginem & similitudinem factus: quadruplex res: ut imago quidem, choicus deputeretur, materialis scilicet; etsi non ex materia Demiurgus; similitudo autem animalis: hoc enim & Demiurgus. Habes duos. Interim Carnalem superficiem postea ajunt choico supertextam, & hanc esse pelliceam tunicam obnoxiam sensui. Inerat autem in Achamoth & ex substantia Sophiae matris, peculium quoddam seminis spiritalis: sicut & ipsa Achamoth in filio Demiurgo sequestraverat, ne hoc quidem gñaro. Accipe industriam clandestinae providentiae hujus. ^f Ad hoc enim & deposuerat & occultaverat, ut quum Demiurgus animam mox de suo adflatu in Adam communicaret, pariter & semen illud spiritale quasi per canalem derivaretur in choicum: atque ita ^g foeturatum in corpore materiali, velut in utero, & adultum illic, idoneum inveniretur ^h suscipiendo quandoque Sermoni perfecto. Itaque cum Demiurgus traducem animæ suæ committit in Adam, ⁱ latuit homo spiritalis flatu insertus, & pariter corpori inductus, quia non magis semen noverat matris Demiurgus, quam ipsam. Hoc semen Ecclesiam dicunt, ^m Ecclesiae supernae speculum, & hominis censum: proinde eum ab Achamoth deputantes, quemadmodum animale a Demiurgo: choicum, substantia ἀρχῆς: carnem, materia. Habes novum, id est quadruplum Geryonem. Sic & exitum singulis dividunt. Materiali quidem, id est carnali, quem & sinistram vocant, ⁿ indubitatum interitum.

xxii.

xxiii.

xiv.

xxiv.

xxv.

xxvi.

K k 2 ritum.

blasphemiam, quod Demiurgum dicerent animalis esse substantiae. Nunc igitur fatuas sententiae illorum consequentias ridens, ait, Demiurgum, ab ea substantia animali, censu invaliditatis, traxisse aliquid invalidi; fuisse autem invaliditatem accedere spiritalia, hoc est, Esse propterea invalidum accedere spiritalia, ad spiritalia accedere non valere, non posse. Irenaeus Graece dixit, διὰ τὴν ἀνοσιειστον αὐτοῦ ὑποχρησάμενος τὸ πρῶτον πρὸς τοὺς ἀποστόλους. Ex quibus Latino-barbara sic legenda videantur. Et propter hoc subteriore eum existentem perscivire quæ sunt spiritalia. Idem.

^a Mundi tenentem.) Iren. Κοσμοκράτορα. RIG.

^b Ut spiritalem natura.) Irenaeus, Quoniam sit spiritalis malitia. ὅτι πνευματικὴ ἡ πῆξις. RIG.

^c Aerem teneram omnium corporum vestem.] Etenim aere omnia corpora ambiuntur. Idem.

^d Quasi non etsi arida postmodum.] Ipse libro de Baptismo, Hominis figulandi opus sic explicat: De terra materia convenit; non tamen babilis, nisi humecta & succida, quam scilicet ante quartum diem segregata aqua in stationem suam superstitite humore limo temperavit. Idem.

^e Et de adflatu suo animat.) Irenaeus, Et in hunc insufflavit psychicum definitum, ἐμφυσῶν τὸ ψυχικόν. Idem.

^f Pelliceam tunicam. S. Hieronymus confutans errores Joan. Hierosolymitani, in eo arguit, quod per pelliceas tunicas corpora humana interpretaretur, quibus nimirum primi parentes nuditatem suam velaverunt, statimque rei facti sunt. LE PR.

^g Ex substantia Sophiae matris. Vergit illud ad errorem de anima; hujus autem opinionis dogma plenius recenset & explicat lib. de anima cap. 11. Idem.

^h Ad hoc enim & deposuerat & occultaverat. Idem prodit Irenaeus his verbis. Partum vero matris ipsorum, inquit, quæ est Achamoth, quem secundum inspectionem eorum angelorum qui sunt erga Salvatorem, generavit, existentem ejusdem substantiae matris suæ spiritalis, & ipsum enim ignorasse Demiurgum dicunt, & latenter depositum esse in eum nesciente eo: uti per eum in eam qua ab eo esset animam seminatam, & in materiale hoc corpus, gestatum quoque velut in utero; in his & amplificatum, paratum fiat ad susceptionem perfectæ rationis. RHEN.

ⁱ Foeturatum in corpore materiali velut in utero.) Irenaeus, Gestatum quoque velut in utero, Κοσμοποιεῖν. RIG.

^k Suscipiendo quandoque sermoni perfecto.] Irenaeus, Ad susceptionem perfectæ rationis. Idem.

^l Latuit homo spiritalis. Irenaeus, latuit igitur, inquit, quemadmodum dicunt Demiurgum, conseminatus in sufflatione ejus a Sophia, spiritalis homo, inenarrabili virtute & providentia. Atque hoc ultimum est quod Tertullianus mox dicit, Accipe industriam, inquit, clandestinae providentiae hujus. RHEN.

^m Ecclesiae supernae speculum.) Iren. Exemplum superioris Ecclesiae. RIG.

ⁿ Indubitatum interitum.] Iren. Ex necessitate perire dicunt. Idem.

ritum. Animalis vero, quem & dextrum appellant, dubitatum eventum: utpote inter ma-
 terialem spiritalemque nutanti, ^a & illac debito qua plurimum adnuerit. Ceterum spirita-
 lem emitti in animalis comparationem, ^b ut erudiri cum eo, & exerceri in conversationibus
 possit. Indiguiffe enim animale etiam sensibilibus disciplinarum: in hoc & paraturam mun-
 di prospectam: in hoc & Soterem animale ^c in mundo representatum, in salutem scilicet
 animalis. Alia adhuc compositione monstruosum, volunt illum ^d proficias earum substantia-
 rum induisse, quarum summam saluti esset redacturus: ut spiritalem quidem suscepit ab
 Achamoth; animale vero, quem mox a Demiurgo induit, Christum: ceterum corpora-
 lem, ex animali substantia, sed miro & inenarrabili rationis ingenio constructum ^e admini-
 strationis causa vim ^f contulisse, quo congressui, & conspectui, & contactui, & ^g defun-
 ctui ^h ingratis subjaceret. Materiale autem nihil in illo fuisse, utpote salutis alienum. quasi B
 aliis? fuerit necessarius, quam egentibus salute. Et totum hoc, ut carnis nostræ habitum alie-

- XXVII. nando a Christo, a spe etiam salutis expellant. Nunc reddo de Christo: ⁱ In quem tanta li-
 centia Jesum inferunt quidam, quanta spiritale semen animali cum inflatu infulciunt, parti-
 lia nescio quæ commenti, & hominum & deorum suorum. Esse enim Demiurgo suum Chri-
 stum filium naturalem. Denique animale prolatum ab ipso, promulgatum Prophetis; in
 Præpositionum quæstionibus positum, id est per virginem, non ex virgine editum: quia de-
 latus in virginem ^k transmeatorio potius quam generatorio more processerit; per ipsam, non
 ex ipsa; non matrem eam, sed viam passus. Super hunc itaque Christum ^l devolasse tunc
 in baptismatis sacramento Soterem per effigiem columbæ. Fuisse autem & in Christo etiam C
 ex Achamoth spiritualis seminis condimentum, ne marcesceret scilicet reliqua farsura. Nam
^m in figuram principalis Tetradis, quatuor eum substantiis stipant, spirituali Achamothiana,
 animali Demjurgina, corporali inenarrativa, & illa Soteriana, id est columbina. Et So-
 ter quidem permansit in Christo, impassibilis, inlæsibilis, inapprehensibilis. Denique cum
 ad apprehensiones venit, discessit ab illo ⁿ in cognitione Pilati. Proinde nec matris semen
 admisit injurias, æque ^o insubditivum, & ne ipsi quidem Demiurgo compettum. ^p Patitur
 vero animalis & carneus Christus, ^q in delineationem superioris Christi, qui ad Achamoth
 XXVIII. formandam substantivali non agnitionali forma, ^r Cruci, id est Horo fuerat innixus. ^f Ita
 omnia in imagines urgent, plane & ipsi imaginarii Christiani. Interea Demjurgus om-
 nium adhuc nescius, etsi aliquid & ipse per Prophetas concionabitur, ne hujus quidem
 operis sui intelligens: (dividunt enim & prophetiale ^t patrocinium in Achamoth, in se-
 men, in Demiurgum) ubi adventum Soteris accepit, ^u propere & ovanter accurrit, cum
 omnibus viribus suis, Centurio de Evangelio. Et de omnibus inluminatus, ab illo etiam D
 spem suam discit, quod successurus sit in locum matris. Ita exinde securus, ^x dispensationem
 mundi hujus, vel maxime ^y Ecclesiæ protegendæ nomine, quanto tempore oportuerit, in-
 XXIX. sequitur. Colligam nunc ex disperso, ad concludendum, quæ de totius generis humani dis-
 positione differant. Triformem naturam primordio professi, & tamen inunitam in Adam,
 inde jam dividunt per singulares generum proprietates, nacti occasionem distinctionis hu-
 jusmodi

^a Et illac debito, qua plurimum adnuerit.] Irenæus, Il-
 luc redigi quocunque declinaverit. RIG.

^b Et erudiri cum eo, & exerceri in conversationibus pos-
 sit.] Irenæus, Ut formetur coeruditum ei in conversatione.
 Qui locus apertissime declarat Irenæi Latina quæ nunc ha-
 bemus in manibus, ipsissima esse quæ vidit Septimius.
 Idem.

^c In mundo representatum.] Iren. Ad hoc venisse.
 Idem.

^d Proficias earum substantiarum induisse.] Mendose in
 cod. Pithœano legitur, Prospicias & Invidisse. Proficias
 dicit, quod Irenæus Primitias. Ἀρχαί Glossæ veteres, Pro-
 ficia, ἀρχαία, αἱ τῶν Σωτηρίων ἀρχαί. Festus, Proficium,
 profecatum. Idem.

^e Administrationis causam.] Iren. Dispositionem, οἰκονο-
 μίαν. Idem.

^f Contulisse.] In codice Pithœi legitur, in contulisse.
 unde arbitror emendandum, circumtulisse, ut sit quod ab
 Irenæo dicitur, circumdatum corpus. Idem.

^g Defunctui.] Passioni, morti. Sic reddidit Irenæi Pas-
 sibile. Idem.

^h Ingratis.] Ingratis, Etiam nolens. Idem.

ⁱ In quem tanta licentia Jesum. Nos ab exemplaribus ni-
 hil adjuti, scripsimus, in quem, &c. Porro Valentiniani in-
 ferunt Jesum illum ex omnium æonum defloratione constan-
 tem Soterem, in animale Demjurgi Christum, farrilem
 Christum constituentes. & semen spiritale eodem modo in
 animale infulciunt. RHEN.

^k Transmeatorio potius quam generatorio.] Irenæus, Per
 Mariam transferit, quemadmodum aqua per tubum. RIG.

^l Devolasse tunc in baptismatis sacramento Soterem.] Ve-
 tus exemplar non habet Soterem, sed Sem, quod deprava-
 tum est ex antiquiore, in quo erat scriptum I H M, sive
 Ihm, quod in Mss. passim significat Jesum. neque aliter hic
 legendum, etsi Soterem posuerit Irenæus. Idem.

^m In figuram principalis tetradis.] Iren. Typum primo-
 genitæ & primæ quaternariæ. Idem.

ⁿ In cognitione Pilati.] Iren. Cum traderetur ad Pila-
 tum. Idem.

^o In subditum.] Iren. Impassibile enim & illud. Idem.

^p Patitur vero animalis & carneus. Hanc sententiam cla-
 re exponit Irenæus, sic scribens. Passus est autem, inquit,
 secundum hos, Animalis Christus, & ille qui ex dispositio-
 ne fabricatus in mysterio, ut ostendat per eum mater typum
 superioris Christi, illius qui extensus est cruci, & formavit
 Achamoth, formationem secundum substantiam. Omnia enim
 hæc exempla illorum esse dicunt, expone ergo in deline-
 ationem superioris Christi, id est, in typum, in exemplum.
 RHEN.

^q In delineationem.] Iren. Typum. RIG.

^r Cruci fuerat innixus. Iren. Extensus est cruci. Idem.

^f Ita omnia in imagines urgent.] Irenæus, Omnia
 enim hæc exempla illorum esse dicunt. Græcus habet, ὁμο-
 εῖς. Idem.

^t Patrocinium in Achamoth. Quid hæc vox toties repeti-
 ta, ad Tædium usque significet, non ita compertum. Con-
 jectura est ab hebræa voce derivari חכמה sapientia, sicque
 tantisper in Achamoth deflexit. LE PR.

^u Propere & ovanter accurrit cum omnibus viribus suis.]
 Irenæus obscure admodum dixerat, Et in gaudium excessisse
 cum omni virtute sua. RIG.

^x Dispensationem mundi hujus.] ἡ τοῦ κόσμου οἰκονομία.
 Itaque dispensationem hic dicit, quod supra, dispositionem,
 RIG.

^y Ecclesiæ protegendæ nomine.] Iren. Propter Ecclesiæ di-
 ligentiam atque curam. Idem.

A jufmodi ex pofteritate ipfius Adæ, moralibus quoque differentiis tripartitæ. Cain, Abel, & Seth, fontes quodammodo generis humani, in totidem derivant argumenta, naturæ atque essentiæ. ^a Choicum, ^b faluti degeneratum, ad Cain redigunt: Animale, ^c mediæ fpei deliberatum, ad Abel componunt: Spiritale, certæ faluti præjudicatum, in Seth recondunt. Sic & animas ipfas duplici proprietate difcernunt, bonas & malas: fecundum choicum ftatum ex Cain, & animale ex Abel, spiritalem ex Seth. De obvenientia fuperducunt jam non naturam, fed indulgentiam, ut quos Achamoth in fuperioribus ^d in animas bonas depluat, id eft animali cenfui infcriptas. Choicum enim genus, id eft malas animas, nunquam capere falutaria. Immutabilem enim & irreformabilem naturam pronuntiaverunt. Id ergo granum feminis fpiritualis modicum & parvulum jactu, ^e fed eruditu hujus fides augetur. Batque provehitur, ceu fupra diximus: animæque hoc ipfo ita ceteris prævertunt, ut Demiurgus tunc ignorans magni eas fecerit. ^f Ex earum ergo laterculo, & in reges, & in facerdotes allegere confueverat: quæ nunc quoque fi plenam atque perfectam notitiam apprehenderint iftarum nœniarum, & naturificatæ jam fpiritualis conditionis germanitate, certam obtinebunt falutem, immo omnimodo debitam. Ideoque nec operationes neceffarias fibi exiftimant, nec ulla difciplinæ munia obfervant: ^h martyrii quoque eludentes neceffitatem qua volunt interpretatione. Hanc enim regulam Animali femini præftitutam, ut falutem quam non de privilegio ftatus poffidemus, ⁱ de fuffragio actus elaboremus. Nobis enim ^k infcriptura hujus feminis, qui imperfectæ essentiæ fumus, quia amoribus Phileti, & utique abortui deputamur, quod mater illorum. Sed nobis quidem væ, fi excefferimus in aliquo difciplinæ jugum: fi obtorpuerimus in operibus fanctitatis atque juftitiæ: ^l fi confitendum alibi, nescio ubi, & non fub potestatibus iftius feculi, apud tribunalia præfidum, optaverimus. ^m Illi vero & ⁿ de paffivitate vitæ, & ^o diligentia delictorum, generofitatem fuam vindicent, blandiente fuis Achamoth, quoniam & ipfa delinquendo profecit. Nam & honorandorum ^p conjugiorum fupernorum gratia dicitur apud illos, meditandum atque celebradum femp̃er facramentum, comiti, id eft feminæ adhærendo; alioquin degenerem, nec legitimum veritatis, qui diverfatus in mundo non amaverit feminam, nec fe ei junxerit. Et quid facient fpadones, quos videmus apud illos? Superest de confummatione, & difpenfatione mercedis. Ubi totam melfem Achamoth feminis fui prefferit, dein colligere in horreum cœperit, vel cum ad molas delatum, & defarinatum, in confpersionis alvearia abfconderit, donec totum confermentetur tunc confummatio urgebit. Igitur in primis ipfa Achamoth, de regione medietatis, de tabulato fecundo in fummum transfertur, reftituta Pleromati: & ftatim excipit ^q compactitius ille Soter, fponfus fcilicet: ambo conjugium novum. Et hic erit in fcripturis fponfus & fponfa, & ^r fponfale Pleroma. ^s Credas enim, ubi de loco in locum transmigratur,

XXX.

XXXI.

^a Choicum faluti degeneratum. Sicut degenerem appellamus eum qui generofus non eft, ita degeneratum faluti vocat, quod ad falutem non eft generatum. RHEN.

^b Saluti degeneratum.] Irenæus, In corruptelam abire. RIG.

^c Mediæ fpei deliberatum.) Hoc eft, libertati arbitrioque fuo traditum. Mediam fpem dicit, quod fupra, Dubitatum eventum. Interz tamen alludit ad regionem medietatis, ubi Valentiniiani juftorum animas refrigerare dicebant. Idem.

^e Deliberatum.] Liberatum. Sic ipfe adverfum Marcionem, iv. Decem melfium cruciatu deliberatus, id eft, liberatus. Idem.

^d In animas bonas depluat.] Irenæus, Spiritualia vero infeminat Achamoth. Idem.

^e Sed eruditu hujus fides, &c. Sic infra pro prolutione prolutum ufurpat, id quod Tacito etiam folemne & Livio. RHEN.

^f Ex earum laterculo. Eft laterculum libri nomen, in quo dignitatum omnium tam militarium quam civilium cognitio continebatur. hic erat penes primicerium Notariorum. Idem.

^g Naturificata jam fpiritualis conditionis germanitate.] Irenæus, Semetipfos autem non per operationem, fed eo quod funt naturaliter fpirituales, omnino falvari dicunt. RIG.

^h Martyrii quoque eludentes neceffitatem, Tam amans fuit Martyrii Tertullianus, quod omnibus ubique perfuadere nititur, non fugiendum, fed animofe & conftanter Chriftiano fubftinendum, ut a piis hic etiam atro calculo notari meruerit, propter neceffitatem quam ferventius quam cautius adftuebat. Hinc illæ martyrii non uno in loco commendationes, & fugæ in perfecutione deteftatio. RHEN.

ⁱ De fuffragio actus elaboremus.] Iren. Nobis neceffariam effe bonam converfationem respondent. aliter enim impoffibile effe falvari. RIG.

^k Infcriptura hujus feminis.] Quia fcilicet, ut fupra dixit, infcripti fumus Animali cenfui Itaque Infcriptura hujus feminis eft regula Animali femini præftituta. Idem.

^l Si confitendum alibi, nescio ubi, &c.] De hac quæ-

ftione latius difterit in Scorpiace. Idem.

^m Illi vero de paffivitate vitæ. Irenæus, In quibuscumque fuerint factis. Paffivitatē vitæ dicit, vitam incultodite ac pro libidine tranfactam. Idem.

ⁿ De paffivitate vitæ Paffivitatē vitæ vocat incompoftam & licentiofam vitæ libertatem, qua Valentiniianos fuiſſe notabiles, auſtor eſt Irenæus. RHEN.

^o Diligentia delictorum.] Prona ad delinquendum libidine. Diligentiam hic ufurpat eo fenſu quo proxime fupra notavimus ufurpatum ab Irenæo. RIG.

^p Et diligentia delictorum. Diligentiam delictorum vocat affectum & ftudium ad delinquendum live peccandum. RHEN.

^q Conjugiorum fupernorum facramentum.] Inenarrabiles & innominabiles illius defurfum ſyzygiæ myſterium. Iren. Idem.

^r Compactitius ille Soter.) Sic emendavit Rhenanus quod in antiquis exemplaribus legitur, comparcinus. Compactitium vocat Septimius Soterem, cujus ornatum pavonium fupra dixit. Irenæus dixerat, Recipere ſponſum ſuum Salvatorem, qui eſt omnibus factus. Noſter paulo poſt dicit, Ex omnium ſæculis conſtructum. RIG.

^s Sponſale.) Iren. Quidnam enim ex ipſis ſponſale cubiculum quoddam adaptantes, quaſi myſticum conficiunt cum quibusdam prophanis diſtionibus, &c. cap. 18. lib. 1. Idem.

^t Credas enim ubi de loco in locum transmigratur, leges quoque Julias intervenire, ſicut & Cainam.] Legendum puto, ſicut & cenam. Sed explicatione opus eſt. ſæculum Valentiniianorum fabula tota eſt in ſuadendis amoribus, quod facile declarant quæ in opere iſto paſſim occurrunt copulationum, conjugationum, conjugiorum & concinnationum vocabula & ne alia commemorem, quæ Septimius indignatione percitus protulit pæne cum jactura pudoris. Sic autem illi nugabantur: Supernum illud ſuum Pleroma frequentari &c. ipſamque Achamoth Sophiæ filiam de medio tabulato tandem in ſummum tranſlatam ac reſtitutam Pleromati, ſtatim exceptam fuiſſe amplexibus ſponſi, quem Soterem vocitant, ut conjugium fieret Soteris & Sophiæ, hoc vero eſſe quod in ſcripturis ſacris legi-

- transmigratur, ^a leges quoque Julias intervenire, ^b sicut & coenam. Et Demiurgus tunc de A Hebdomade subcœlesti in superiora mutabit, in vacuum jam coenaculum matris, ^c sciens jam nec videns illam. Nam si ita erat, semper ignorare maluisset. Humana vero gens ^d in hoc exitus ibit; choicæ & materialis notæ, in totum interitum: quia omnis caro fœnum, & animalia mortalis apud illos, nisi quæ salutem fide invenerit. Justorum animæ, id est nostræ, ad Demiurgum in medietatis receptacula, transmittentur. Agimus gratias, contenti erimus cum Deo nostro deputari, quo ascensus. Nihil animale in Pleromatis palatium admittitur, nisi spiritale examen Valentini. Illic itaque primo despoliantur homines ipsi, id est interiores. Despoliari autem est, deponere animas, quibus induti videbantur, easque Demiurgo suo reddent, quas ab eo avertant. Ipsi autem spiritus in totum fient intellectuales, neque detentui, neque conspectui obnoxii: atque ita invisibiliter in Pleroma recipientur. Furtim, si ita est, quid deinde? Angelis distribuentur satellitibus Soteris. In filios putas? Non. Sed in B apparitores? Ne istud quidem. Sed in imagines? ^e Utinam vel hoc. In quid ergo, si non pudet dicere? In sponfas. Tunc illi Sabinas raptas inter se de matrimoniis plaudent. Hæc erit Spirituum merces, hoc præmium credendi. Fabulæ tales utiles, ut Marcus, aut Cajus in hanc carnem barbatus, & hæc omnia; severus maritus, pater, avus, proavus, certe quod sufficit masculus, in Nymphone Pleromatis ab angelo, tacendo jam dixi, ^f & forsitan parias aliquem Onesimum Æonem. His nuptiis recte deducendis, pro face & flammeo, ^g tunc credo ille ignis arcanus erumpet, & universam substantiam depopulatus; ipse quoque decineratis omnibus in nihilum finietur; ^h & nulla jam fabula. Sed næ ego temerarius, qui tantum sacramentum etiam inludendo prodiderim. Verendum mihi est, ne Achamothe, quæ se nec filio agnitam voluit, insaniat; ne Philetus irascatur; ne Fortuna acerbetur. Et tamen hominem Demiurgi, illuc habeo devertere, ubi post excessum ⁱ omnino non obnubitur: ubi su. C perindui potius quam despoliari: ubi etsi despolior sexui meo, ^k deputor angelis; non angelus, non angela. (^l nemo mihi quicquam faciet, quem & tunc masculum invenient.) Producam denique velut epicitharisma post fabulam tantam, etiam illa quæ ne ordini obstreperent, & lectoris intentionem interiectione dispargerent, hunc malui in locum distulisse, aliter atque aliter commendata ab emendatoribus Ptolomæi. Extiterunt enim de schola ipsius discipuli super magistrum, qui duplex conjugium Bytho suo adfingerent, Cogitationem & Voluntatem. Una enim satis non erat Cogitatio, qua nihil producere potuisset, ex duabus facilimo prolata. Primum conjugium, Monogenem & Veritatem: ad imaginem quidem Cogitationis, feminam Veritatem: ad imaginem Voluntatis, marem Monogenem. Voluntatis xxxiv. enim vis, uti quæ effectum præstat Cogitationi, maris obtinet censum. Pudiciores alii honorem divinitatis recordati, ut etiam unius conjugii dedecus ab eo avellerent, maluerunt D nullum Bytho sexum deputare: & fortasse Hoc Deum, non Hic Deus, neutro genere pronuntiant. Alii contra magis, & ^m masculum & feminam dicunt, ne ⁿ apud solos Lunenses xxxv. Hermaproditum existimet Annalium commentator Fenestella. Sunt qui nec principatum Bytho defendant, sed postumatum; Ogdoadem ante omnia præmittentes, ex Tetrade quidem & ipsam, sed & aliis nominibus derivatam. Primo enim constituunt Proarchen, secundo do

mus, Sponsum & Sponsam; nec aliud intelligendum Pleroma, quam Nymphona & Sponsale. Hic igitur Septimius jocando, sed animo semper in nuptias infesto. Credas enim, inquit, ubi de loco in locum transmigratur, leges quoque Julias intervenire, quæ cælibem esse quicquam non patiantur, adeoque omnibus hinc in cælum migraturis tam in promptu fore conjugem, quam cœnam hospitibus adventoriam. RIG.

^a Leges quoque Julias. Leges intelligit de adulteriis & stupris, & de vi publica ac privata de his C. lib. 9. Tit. 9. & 12. Advertes interim in hisce titulis promiscue adulterium ac stuprum usurpari, cum adulterium in nuptam, stuprum in viduam aut puellam committatur. LE PR.

^b Sicut & Cainam. Legem forsitan intelligit Cæi cuiusdam Jurisconsulti, aut Cæi Pompeii Strabonis, qui jus Latii dedit Transpadanis incolis. LE PR.

^c Sciens jam, nec videns illam.) Dixit supra, Demiurgum a matre Achamothe in omnem operationem ductum ac permotum fuisse, tanquam *νυμφονα* & nervis alienis mobile lignum quia videlicet nihil ejus sentiebat: hoc est, ignorabat se a matre moveri, atque abs se ipso fieri omnia putabat. Jam vero postquam fuit in matris coenaculum translatus, scire se quidquid fecerat, a matre sua esse per ipsum facta. Septimius igitur fatuam Valentinianorum sententiam ridens, Nam si ita erat, inquit, semper ignorare maluisset. RIG.

^d In hoc exitus.) Sic habet vetus exemplar. hoc est, In hunc exitum. Idem.

^e Utinam vel hoc.] Ut iis scilicet imagines tantum essent nequitæ, non nequitia ipsa. Idem.

^f Et forsitan parias aliquem Onesimum Æonem.] Alludit ad Onesimum Philemonis, quem Paulus in vinculis genuit, ut ipse ad Philem. scribit, sed partu plane cœle-

sti factum scilicet de Gentili Christianum, de fugitivo probum. Exspectamus, inquit ridendo Septimius, ut tu qui Marcus es aut Cajus, certe quod sufficit masculus, in istis infandis angelorum Valentinianorum vinculis sive amplexibus parias sed quid parias? aliquem scilicet Onesimum Paulinum? imo prodigiosum aliquem Satanæ mastigiam. Hoc enim vult intelligi. Idem.

^g Tunc credo ille ignis arcanus erumpet.] Irenæus, His autem factis ita, qui latet in mundo ignis, *ἐκπύρωσις τοῦ κόσμου* πύρ: exardescens comprehendens universam materiam consumit, & ipsum simul consumptum, abire in id ut jam non sit. Idem.

^h Et nulla jam fabula.] Suprema hæc, inquit, omnia fient ad verum. Non erit fabula. Idem.

ⁱ Omnino non obnubitur.] Unico verbo utrumque expressit; *ἡ τελευτῶν, ἡ γαμίζουσα* Marci 12. & Lucæ 20. Idem.

^k Deputor Angelis; non Angelus, non Angela.) Hoc est, Similis fio Angelis, neque jam censor masculus nec femina. Resurgent mortui cum sexu quisque suo, sed erunt officia sexuum nulla, quia nec amplius erit nasci nec mori. Augustinus in psal. 27. ad illud eccles. Sustine dominum. viriliter age. Ergo qui perdidit sustentiam, effeminatus est, perdidit vigorem. Hoc viri hoc femina audeant, quia in uno viro, vir & femina. Talis in Christo, nec vir nec femina est. Id.

^l Nemo mihi quicquam faciet.] Sic ad Scapulam, Magistram neminem habemus, nisi Deum solum, Hic ante te est, nec abscondi potest sed cui nihil facere possis. Psal. 55. Non timebo quid faciat mihi homo. Non timebo quid faciat mihi caro. Idem.

^m Masculum & feminam dicunt.] Irenæus. Hermaphroditum genesin ei donant. Idem.

ⁿ Apud solos Lunenses. Vetus Hetruscorum oppidum significat, a quo marmor Lunense. LE PR.

A do Anennoeton, tertio Arrheton, quarto Aoraton. Ex Proarche itaque processisse primo & quinto loco Archen: ex Anennoeto, secundo & sexto loco Acatalepton: ex Arrheton, tertio & septimo loco Anonomaston: ex Invisibili, quarto & octavo loco Agenne-ton. Hoc quæ ratio disponat, ut singula binis locis, & quidem tam intercisis, nascan-tur, malo ignorare quam discere. Quid enim recti habent, quæ tam perversæ proferun-tur? Quanto meliores qui totum hoc tædium de medio amoliti, nullum Æonem volue-
runt alium ex alio per ^a gradus revera Gemonios structum, sed mappa (quod ajunt)
missa, semel octojugem istam ex Patre & Enncea ejus exclusam. Ex ipso denique ejus
motu nomina gerunt. Quum, inquit, cogitavit proferre, hoc Pater dictus est. Quum
protulit, quia vera protulit, hic Veritas appellata est. Quum semetipsum voluit proba-
Bri, hoc Homo pronuntiatus est. Quos autem præcogitavit cum protulit, tunc Ecclesia
nuncupata est. Sonuit Homo sermonem, & hic est primogenitus filius: & Sermoni ac-
cessit Vita, & Ogdoas prima conclusa est. Sed hoc tædium non pusillum. ^b Accipe alia
ingenia Currucæ Enniani, ^c insignioris apud eos magistri, qui & Pontificali sua aucto-
ritate in hunc modum censuit. Est, inquit, ante omnia Proarche, inexcogitabile, &
inenarrabile, & innominabile, quod ^d ego nomino Monoteta. Cum hac erat alia virtus,
quam & ipsam appello Henoteta. Monotes & Henotes, id est Solitas & Unitas, cum
unum essent, protulerunt non proferentes initium omnium intellectuale, innascibile, in-
visibile, quod sermo Monada vocavit. Huic adest consubstantiva virtus, quam appellat
C Unio. Hæ igitur virtutes Solitas, Singularitas, Unitas, Unio, ceteras prolationes Æonum
propagarunt. O differentia! Mutetur Unio & Unitas, Singularitas & suum Solitas, ^e
quamquam designaveris, unum est. Humanior jam Secundus, ut brevior, Ogdoadem in
duas Tetradas dividens, in dextram & sinistram, in lumen & tenebras; tantum quod
desultricem & defectricem illam virtutem non vult ab aliquo deducere triginta Æonum,
sed a fructibus de substantia eorum venientibus. De ipso jam Domino Jesu, quanta di-
versitas scinditur? ^f Hi ex omnium Æonum flosculis eum construunt: illi ex solis decem
constituisse contendunt, quos Sermo & Vita protulerunt; inde & in ipsum Sermonis &
Vitæ concurrerunt oculi: isti ex duodecim potius, ex Hominis & Ecclesiæ foetu: ideo-
que Filium hominis ajunt pronuntiatum: alii a Christo & Spiritu sancto ^g constabilien-
dæ universitati provisus, confectum: & jure, paternæ appellationis hæredem. Sunt qui fi-
lium hominis aliunde conceperint dicendum: quamquam ipsum Patrem ^h pro magno no-
minis Sacramento Homines appellasse præsumperint, ut quid amplius speres de ejus
D Dei fide cui nunc adæquaris? Talia ingenia superfructuant apud illos ex materni semi-
nis redundantia. Atque ita inolescentes doctrinæ Valentinianorum, in silvas jam exole-
verunt Gnosticorum.

Q. SEPT.

^a Gradus revera Gemonios. Notissima sunt illa nomina apud Philologos, gradus Gemonii, scalæ Gemoniæ. Erat au-tem locus reorum suppliciiis infamis in monte Aventino.
LE PR.

^b Accipe alla ingenia circuriana.] Latinius, emen-dandum censuit, Accipe alia ingentia, cercuriana. Cercurus, inquit, dicitur navis Asiatica prægrandis. Ita quidem Fe-stus tradidit. Sed hoc frigidum nimis, præ stoliditate ac ve-sania istius Valentiniani, quem Tertullianus explodit. Hæc autem est veterum exemplarium scriptura constantissima: Accipe alia ingenia circuriana. Unde conjicimus Aucto-rem nostrum scripsisse, Accipe alia ingenia Currucæ Ennia-ni, insignioris apud eos magistri, &c. Curruca, stupidi cujus-dam mimologi nomen fuit, ut discimus ex veteri Juvenalis interprete ad hunc versum e Satyra sexta: Tu tibi nunc Curruca places, fletumq. labellis exorbes, quod certe fa-tuus aliquis describitur. Hujusce autem Currucæ aptam ri-diculis personam, primus ut videtur Ennius introduxit. Un-de Tertullianus hoc loco aliquem e proceribus Valentinia-nis deliramenta sua tanquam effata Pontificalia verbis ad factum compositis pronuntiantem, Currucam Enniamum nun-cupavit. Tertullianum vero imitatus Hieronymus, libro ad-versus Rufinum secundo dixit: Didymi interpretaris scho-lion, in quo ille casso labore conatur alienum laborem defen-dere, quod Origenes bene quidem dixerit, sed nos simplices homines & Currucæ Enniani, nec illius sapientiam nec tuam.

qui interpretatus es, intelligere possumus. Etenim sic etiam emendandum, quod illic depravate legitur, Cicures Ennia-ni. Ceterum, eo conjectura nostra firmata etiam videatur, quod Irenæus in Valentinianum istum quem Septimius Cur-rucam vocat, sub vocabulis peponis & cucurbitæ & cucu-meris lusit. RIG.

^c Insignioris apud eos magistri.] Irenæus, Alius vero quidam, & qui & clarus est magister ipsorum, in majus sublime, & quasi in majorem agnitionem extensus. Idem.

^d Ego nomino monoteta. Vocabula confringit, sibi soli pro-pria, hanc vocem postea per solitatem explicat. LE PR.

^e Quamquam designaveris.] Id est, quamlibet ex iis, si-ve Unionem, sive Unitatem, sive Singularitatem, sive So-litatem, nihil aliud quam Unum dicis. RIG.

^f Hi ex omnium Æonum flosculis.] Iren. Omnibus in eum deponentibus velut florem suum. Idem.

^g Ex omnium æonum flosculis. Summam hic spurcissimo-rum hominum adverte blasphemiam. Jesum Servatorem no-strum & vindicem ex universo pleromate sui ex omnibus æo-nibus generatum pronuntiant.

O tribus anticyris caput insanabile! LE PR.

^h Constabiliendæ universitati.] Iren. Ad firmamentum Æonum. RIG.

ⁱ Pro magno nominis sacramento.] Iren. Et hoc esse ma-gnum & absconditum mysterium. Idem.

Q. SEPT. FLOR. TERTULLIANI

DE ANIMA.

A R G U M E N T U M.

Quantum religioni Christianæ nocuerit philosophia, exinde perspice; Hæreticos oppugnans Tertullianus, philosophos tantum reperit. De origine animæ, seu censu contra Hermogenem scripserat, nunc de omni animæ statu disputat.



DE SOLO censu animæ congressus Hermogeni, quatenus & istum ex materiæ potius suggestu, quam ex Dei flatu constituisse præsumpsit, nunc ad reliquas conversus quæstiones, plurimum videbor cum Philosophis dimicaturus. Etiam in carcere Socratis de animæ statu velitatum est. ^b Nescio jam hoc primum, an opportuno in tempore Magistri, etsi nihil de loco interest. Quid enim liquido saperet ^c anima tunc Socratis, jam sacro navigio regresso, ^d jam cicutis damnationis exhaustis, jam morte præsentē utique consternata ad aliquem motum secundum naturam, aut exsternata, si non secundum naturam. Quamvis enim placida atque tranquilla, quam nec conjugis fletus statim viduæ, nec liberorum conspectus exinde pupillorum, lege pietatis inflexerat, vel in hoc tamen mota, ne moveretur, ipsa constantia concussa est adversus inconstantiam concussionem. Quid autem aliud saperet vir quilibet injuria damnatus, præter injuriæ solamen? ^b Nondum philosophus, gloriæ animal, cui nec consolanda injuria, sed potius insultanda. Denique, post sententiam obviæ conjugī & muliebriter inclamanti, Injuste damnatus es Socrates; jam & de gratulatione responderat, Volebas autem juste? Nihil mirandum, si & in carcere lemniscatas Anyti & Meliti palmas gestiens infringere, ipsa morte coram, immortalitatem vindicat animæ, necessaria præsumptione ad injuriæ frustrationem. ^c Adeo omnis illa tunc sapientia Socratis de industria venerat consultæ æquanimittatis, non de fiducia compertæ veritatis. Cui enim veritas comperta sine Deo? cui Deus cognitus sine Christo? cui Christus exploratus sine Spiritu sancto? cui Spiritus sanctus accommodatus sine fidei sacramento? Sane Socrates facilius diverso spiritu agebatur. Siquidem ajunt dæmonium illi a puero adhæsisse, pessimum revera pædagogum, etsi post deos & cum deis dæmonia deputantur penes poetas & philosophos. Nondum enim Christianæ potestatis documenta processerant, ^f quæ vim istam perniciosissimam, nec unquam bonam, antiqui erroris artificem, omnis veritatis avocatricem & sola traducit. Quod si idcirco sapientissimus Socrates secundum Pythii quoque dæmonis suffragium, scilicet negotium navantis socio suo, quanto dignior atque constantior Christianæ sapientiæ assertio, cujus adflatui tota vis dæmonum cedit? Hæc sapientia

^a Hic liber in exemplari Agobardi passim inscribitur, De censu Animæ. Sed falso. Nam, ut ex istius operis principio patet, is fuit titulus alterius libri quem adversus Hermogenem Septimius noster composuerat, ut ostenderet quid censeri Anima deberet. etenim constare ex Dei flatu, non ut Hermogenes dicebat, ex Materiæ suggestu. Hoc tantum eo libello, qui hodie desideratur, adversus hæreticum disputaverat. Nunc de animæ statu ac de quæstionibus reliquis ad eam pertinentibus agit adversus Philosophos. Itaque receptissimum jam vulgatis editionibus titulum generalem De Anima retinuimus. RIG.

^b Nescio jam hoc primum an opportuno in tempore, magistri.] Alloquitur Magistros, hoc est Philosophos; Nescio, inquit, jam hoc primum, magistri, an opportuno in tempore de Animæ statu velitatum sit in carcere Socratis; etsi nihil de loco interest, &c. Hæc igitur scribenda ac distinguenda sunt hoc modo: *Etiam in carcere Socratis de Animæ statu velitatum est. Nescio jam hoc primum an opportuno in tempore, Magistri, etsi nihil de loco interest. Idem.*

^c Anima tunc Socratis. Platonis Phædonem subindicat; in quo recensetur disputatio, quam moriturus hausta cicuta habuit Socrates de animæ rationalis immortalitate. LE PR.

^d Jam cicutis damnationis exhaustis.] Non simpliciter cicutas dici, quæ non intritæ Socrati nisi sub Solis occasum fuere, sed cicutas damnationis, quas illi sub Solis ortum nuntiaverant Undecim viri. Admissis enim subinde amicis nobilis ille de anima sermo haberi cœperat. Jam cicutis damnationis exhaustis, hoc est, jam audita damnationis suæ sententia, quasi ab eo temporis momento mortem Socrates bibere cepisset, cum ab eo quoque judices vitam custodiis ademisse censeantur, ex quo mortis sententiam dixerat. Atque hanc adferendam inter Evangelistas super Domini passionis hora concordiam rationem, ab iis qui numerorum notas in exemplaribus Græcis aberratione transcribentium

depravari potuisse non probant, adferri notat Theophylactus in Joan. cap. 18. ἵκανοτε σωρῶσαι καὶ μεταρῶσαι οἱ διαγινώσκοντες. αὐτὸ δὲ τὸ ἀποφασίζον ἐξενέγκασιν, διὰ τὸ τὸ δυνάμει τὸ πτωχὸν καὶ τὸ θανάτου ἐν ταῖς γλώσσαις κεκτῆσθαι. Verum hæc schemata declamationi fortean convenient, minime autem Evangelicæ veritati. RIG.

^e Adeo omnis illa tunc sapientia Socratis. Puto hic reddi sensum verborum Platonis in Phædone. εἰ μὴ τοι γὰρ αὖθις ὄντα αἰ ἐρόλεγον, καλῶς δὲ ἔχει τὸ πεισθῆναι, εἰ δὲ μὴ ἐν ἐστὶ τῆς τῆς αὐτοῦ. ἀλλ' οὐκ ἔστιν ὅτι καὶ χροῖον τὸ πρὸς τὸ θάνατον ἦτορ τοῦ παρὸντος αὐτοῦ ἐσομαι οὐδὲν ἄλλο. ἢ ἀγνοῖα μοι αὐτοῦ σὺν ἐλπίδι κακῶν γὰρ αὐτῷ, ἀλλ' ὀλίγον ὕπερον ἀπολείψῃ. Si vera sunt quæ dico, bene est quod crediderim. Si vero post mortem nihil superest, tamen tempus illud quod est ante mortem, minus mihi molestum erit; ignorantia autem illa mihi diuturna non est, [malum quippe esset quoddam] verum paulo post interit. LE PR.

^f Quæ vim istam perniciosissimam. Dæmonas soli Christiani traducunt, abigunt, migrare cogunt, excutunt de hominibus, adjurando scilicet, unde verbum exorcizare, etiam Juris civilis auctoribus ethnicis notum. hocce autem officio Christiani fungebantur, non per fraudes aut imposturas, sed nominis Christi potestate, qua præditus erat quilibet Christianus, ut Septimius in apolog. testatur. Jussus, inquit, a quolibet Christiano loqui spiritus ille, tam se dæmonem confitebitur, de vero quam alibi Deum, de falso. Itaque tractatitium & vulgare fuisse apud Christianos exorcistarum munus etiam Sulpitii Severi seculo, ex eo discimus, quod de Martino refert, quem Hilarius Pictonum episcopus, tentandi hominis gratia, exorcistam agere jusserat. Quam ille, inquit, ordinationem, ne despexisse tanquam bumiliorem videretur, non repudiavit. RIG.

^g Sola traducit. Eamdem vero potestatem concessam fuisse Judæis etiam ævo suo refert Irenæus lib. 11. cap. 5. credo

A sapientia de schola cœli deos quidem seculi negare liberior, quæ a nullum Æsculapio gallinaceum reddi iubens prævaricaretur, nec nova inferens dæmonia. sed vetera depellens: nec adulescentiam vitians, sed omni bono pudoris informans, ideoque non unius urbis, sed universi orbis iniquam sententiam sustinens pro nomine veritatis; tanto scilicet perosioris quanto plenioris, ut & mortem non de poculo per habitum jocunditatis absorbeat, sed de patibulo & vivicomburio per omne ingenium crudelitatis exhauriat, interea in isto tenebrosiore carcere seculi inter suos Cebeas & suos Phædonas, si quid de anima examinandum est, ad Dei regulas dirigat. Certe nullum alium potiorum animæ demonstratorem quam auctorem reperiet. a Deo discat, quod a Deo habeat; aut nec ab alio, si nec a Deo. Quis enim revelabit quod Deus texit? inde sciscitandum est, unde & ignorare tutissimum est. præstat per Deum nescire, quia non revelaverit, quam per hominem scire, quia ipse præsumpserit. Plac-
 B ne non negabimus aliquando philosophos juxta nostra sensisse. testimonium est veritatis etiam
 C eventus ipsius. Nonnunquam & in procella confusis vestigiis cœli & freti aliqui portus offenditur, prospero errore: nonnunquam & in tenebris aditus quidam & exitus deprehenduntur, cæca felicitate. sed & natura pleraque suggeruntur, quasi de publico sensu, quo animam Deus dotare dignatus est. Hunc nacta philosophia ad gloriam propriæ artis inflavit, præ studio [non mirum si istud ita dixerim] eloquii quidvis struere atque destruere eruditi, magisque dicendo persuadentis, quam docendo. Formas rebus imponit, eas nunc peræquat, b
 nunc privat, de certis incerta præjudicat, provocat ad exempla, quasi comparanda sint omnia; c omnia præscribit, proprietatibus etiam inter similia diversis; nihil divinæ licentiæ servat, leges naturæ opiniones suas facit. ferrem, si naturalis ipsa, ut compos naturæ de conditionis consortio probaretur. Visa est quidem sibi & ex sacris [quas putant] litteris hausisse, quia plerisque auctores etiam deos existimavit antiquitas, nedum divos, ut Mercurium Ægyptium, cui præcipue Plato adsuevit: ut Silenum Phrygem, d cui a pastoribus perducto ingentes aures suas Midas tradidit: e ut Hermotimum, cui Clazomenii mortuo templum contulerunt; f ut Orpheum, g ut Musæum, h ut Pherecydem Pythagoræ magistrum. Quid autem si philosophi etiam illa incurfaverunt quæ penes nos apocryphorum confessione damnantur, certos nihil recipiendum quod non conspiret germanæ, & ipso jam ævo pronatæ prophetiæ paraturæ, quando & pseudoprophetarum meminerimus, & multo prius i apostatarum spirituum, qui hujusmodi quoque ingeniorum calliditate omnem faciem seculi instruxerint? Postremo, si etiam ad ipsos Prophetas adisse credibile est indagatorem quemque sapientiæ ex negotio curiositatis, tamen plus diversitatis invenias inter philosophos quam societatis, cum & in ipsa societate diversitas eorum deprehendatur. Siquidem vera quæque &
 D consonantia Prophetis aut aliunde commendant, aut aliorum subornant, cum maxima injuria veritatis, quam efficiunt aut adjuvari falsis, aut patrocinari. Hoc itaque commiserit nos & philosophos in ista præsertim materia, quod interdum communes sententias propriis argumentationibus vestiant, contrariis alicubi regulæ nostræ: interdum sententias proprias communibus argumentationibus muniant, consentaneis alicubi regulæ illorum: k ut prope sit exclusa veritas a philosophia per veneficia in illam sua, & ideo utroque titulo societatis adversario veritatis urgemur, & communes sententias ab argumentationibus philosophorum liberare, & communes argumentationes a sententiis eorum separare, revocando quæstiones ad Dei litteras, exceptis plane quæ sine laqueo alicujus præjudicii ad simplex testimonium licebit adsumere: quia & ex æmulis nonnunquam testimonium necessarium, si non æmulis pro-
 fit. Nec ignoro quanta sit silva materiæ istius apud philosophos pro numero etiam ipsorum commentatorum, quot varietates sententiarum, quot palæstræ opinionum, quot propa-

II.

III

VI

L1 nes

ob familiarem illis veri Dei notitiam. & propter hoc, inquit, Judæi usque nunc hac ipsa invocatione demonas effugant. Idem.

a Nullum Æsculapio gallinaceum, reddi iubens prævaricaretur.) Socrates deos qui vulgo colebantur non esse docuerat, & tamen moriens gallinaceum se debere Æsculapio dixit. Quare prævaricatum esse ait Septimius, qui de doctrinæ suæ tenore exciderit. RIG.

b Nunc privat.] Privat & proprias adsignat. Idem.

c Omnia præscribit.] Præscriptis definitionibus omnia comprehendit. Idem.

d Cui a pastoribus perducto ingentes aures suas Midas tradidit.] Cujus per aures mentem ceperat Silenus philosophus. Notum illud Zenonis ad Craterem: Aures tene non possum, non pallio. Ἀλλὰ φιλοσόφον ἐπέδειξέ μοι ἡ δὲ αὐτῶν Αὐρὴν παρέδωκεν. Eodem sensu dictum quo supra, Adamum nondum aures debentem Evæ. Idem.

e Ut Hermotimum, qui Clazomenii, &c. Plinius lib. 7. cap. 52. Hermotimum Clazomenium nominat, verum Plutarchus Hermodorum sustinuit lib. de Socratis dæmonio, ubi falsum esse ait Hermodori Clazomenii animam, relicto corpore dies noctesque per loca plurima vagari solitam, iterum corpus repetisse. Urbs illa Clazomene quæ erat joniz, dicta fuit olim Gryna, eratque ibi templum Apollinis Oraculo longe celeberrimum unde Apollo Gryneus. LE PR.

f Ut Orpheum. Illustris est orpheus, qui a Græcis Oeagri & Calliopes filius censetur Ὀρφεὺς καλλιόπης τε καὶ οὐρανίου φίλεόντος. Atque idem ait Apollonius Rhod. lib. 1. argonaut.

Τὸν δὲ ποτ' αὐτῇ
 Καλλιόπῃ θρήνη φανίζετο δούλην ἑῶνα
 Οἰαγγοῦ.

An idem sit ille cujus opuscula habemus, vehementer dubito. Idem.

g Ut Musæum. De Musæo illo late Meursius lib. 2. lect. antiq. plurimosque hoc in loco recenset. Eumolpi filius fuit, & Orphei discipulus, Claruit Athenis, & σὺχος habuit Linum apud Thebanos. Idem.

h Ut Pherecydem Pythagoræ magistrum. Mirum grati animi testimonium Pythagoræ erga Pherecydem narrat Jamblichus, lib. de vita Pythagoræ. Cum enim phthiriasi seu morbo pediculari laboraret, ex Italia in Insulam Delum solvit Pythagoras ut eum curaret, atque apud eum mansit donec mortuo parentassent. Idem.

i Apostatarum spirituum] Angelos inquit qui de cœlo ad filias hominum ruerunt, ut ipse ait lib. 11. de Cultu fem. Iren. lib. 1. cap. 2. dixit Spiritualia nequitiz, & Angelos transgressos atque apostatas factos. RIG.

k Ut prope sit exclusa veritas a philosophia. Quasi fasciaret veritatem intuitus & acumen humanum, & rationibus ex

- nes quaestionum, quot implicationes expeditionum. Sed & ^a Medicinam inspexi, sororem A (ut ajunt) Philosophiae, sibi quoque hoc negotium vindicantem, ut ad quam magis animae ratio pertinere videatur per corporis curam. unde & plurimum sorori refragatur, quod animam quasi coram in domicilio suo tractando magis norit. Sed viderit utriusque praestantiae ambitio. Habuit & Philosophia libertatem ingenii, & Medicina necessitatem artificii ad extendendos de anima retractatus. late quaeruntur incerta, latius disputantur praesumpta. quanta difficultas probandi, tanta operositas suadendi. ut merito ^b Heraclitus ille tenebrosus vastiores caligines animadvertens apud examinatores animae, tædio quaestionum pronuntiavit, terminos animae nequaquam invenisse omnem viam ingrediendo. Christiano autem paucis ad scientiam hujus rei opus est: nam & certa semper in paucis; & amplius illi quaerere non licet, quam quod inveniri licet; infinitas enim quaestiones Apostolus prohibet. Porro non amplius inveniri licet, quam quod a Deo discitur. quod autem a Deo discitur, totum est.
- III. Atque utinam nullas haereseis oportuisset existere, ut probabiles quique emicarent. nihil omnino cum philosophis super anima quoque experiremur, patriarchis [ut ita dixerim] haereticorum. ^c Siquidem & ab Apostolo jam tunc philosophia concussio veritatis providebatur. Athenis enim expertus linguatam civitatem, cum omnes illic sapientiae atque facundiae capones degustasset, inde concepit praemonitorium illud edictum. Proinde enim & animae ratio, per philosophatas doctrinas hominum miscentes aquas vino. ^d Alii immortalem negant animam, alii plusquam immortalem adfirmant: alii de substantia, alii de forma, alii de unaquaque dispositione disceptant: hi statum ejus aliunde ducunt, hi exitum aliorum abducunt, prout aut Platonis honor, aut Zenonis vigor, aut Aristotelis tenor, aut Epicuri stupor, aut Heracliti moeror, aut Empedoclis furor persuaferunt. Deliquit, opinor, divina doctrina, ex Judæa potius quam ex Græcia oriens. erravit & Christus, piscatores citius quam sophistas ad praconium emittens. Si qua igitur in hunc modum de nidoribus philosophiae candidum & purum aerem veritatis infuscant, ea erunt Christianis enubilanda, & percutientibus argumentationes originales, id est philosophicas, & opponentibus definitiones coelestes, id est Dominicas: ut & illa quibus ethnici a philosophia capiuntur, destruantur, & hæc quibus fideles ab hæresi concutiuntur, retundantur. Una jam congressione decisa adversus Hermogenem, ut praefati sumus; quia animam ex Dei flatu, non ex materia vindicamus; muniti & illic divinae determinationis inobscurabili regula, Et flavit, inquit, Deus flatum vitae in faciem hominis, & factus est homo in animam vivam, utique ex Dei flatu, de isto nihil amplius revolvendum; habet suum titulum, & suum hæreticum. ceteris
- IV. hinc exordium inducam. Post definitionem census, quaestionem status patitur. Consequens enim est, ut ex Dei flatu animam professi, initium ei deputemus. ^e Hoc Plato excludit, innatam & infectam animam volens; & natam autem docemus & factam, ex initii constitutione. Nec statim erravimus, utrumque dicentes; quia scilicet aliud sit natum, aliud factum; utpote illud animalibus competens. Differentiae autem, sua habendo loca & tempora, habent aliquando & passivitatis commercia. ^f Capit itaque & facturam dici generari, pro in esse poni, siquidem omne quod quoquo modo accipit esse, generatur. Nam & factor ipse parens facti potest dici; sic & Plato utitur. Igitur quantum ad fidem nostram, factæ naturæ animæ, depulsa est philosophi opinio, auctoritate prophetiae quoque. Accerferit ^g Eubulum aliquem & ^h Critolaum & ⁱ Xenocratem, & isto in loco amicum Platonis Aristotelem.

industria nostra fugaretur, velut excluduntur spiritus magicis beneficiis, aut quia praesumptio propriae ratiocinationis venenum sit ad perdendam veritatem. LAC.

^a Medicinam inspexi sororem, ut ajunt, Philosophiae. Hanc disputationem de anima ut propriam suae speculationi trastrarunt Medicorum principes: citat aliquos Auctor in hoc opere. Nam licet consideratio animae ad Philosophos spectet, jure cognationis inter Medicinam & philosophiam, Medici usurpant. Multi citant Aristotelem, Platonem, & Galenum dixisse, philosophiam & Medicinam sorores esse: alteram animi, alteram corporis conservatricem. Certissime id dixit Joannes Alex. in commentariis in lib. hæreseon. Sed inter vetustiores id invenio scripsisse Democritum epistola ad Hippocratem. Idem.

^b Heraclitus ille tenebrosus. Haud absimiliter B. Hieronymus initio lib. 1. adv. Jovinianum, Heraclitum vocat οὐρανοῦ, quem sudantes philosophi vix intelligunt. Ipse enim Laertio teste, de industria librum suum de natura, obscurius scripsit, ut soli illum eruditi legerent: unde & Craten quemdam, quum illum librum Græcis inveheret, dixisse: Delio aliquo natatore opus esse, qui in illo non suffocaretur. PAM.

^c Si quidem & ab Apostolo, &c. Nullam hic certam scripturam citat, sed alludit ad illud Coloss. 2. Ne quis vos deprædetur, seu concutiat per philosophiam. PAM.

^d Alii immortalem negant animam, alii plusquam immortalem. Quales erant Valentiniani, Sadducei, Epicurus, Democritus, & alii. Posterioribus verbis notantur Priscillianistæ, qui animas ejusdem cum deo substantiæ dicebant,

& Gnostici qui deo coæternas asseriebant. Quod etiam negabantur Manichæi Gnosticorum discipuli, auctor est Epiphanius hæz. 66. LE PR.

^e Hoc Plato excludit. Initium nempe animæ; ipse enim in Phædro, de immortalitate animæ disputans, quemadmodum à Cicerone translatus est Tusc. q. 1. & Repub. lib. 6. sic inquit: si una est ex omnibus anima quæ seipsam moveat, [atque adeo principium motus sibi ipsi sit] neque nata certe, & æterna est. Neque enim esset id principium, quod oriretur aliunde. PAM.

^f Capit itaque & facturam dici generari, pro in esse poni.] Capit, hoc est, licet, fas est, Facturam, de anima dicit, quod alias diceret, Creationem. RIG.

^g Eubulum aliquem. Eubulus Alexandrinus fuit Pyrrhonianus, ut Laertius in Timone testatur, de quo scribit. Εὐβούλου ὁ δὲ διήκουσεν Εὐβούλου ἀλεξανδρέως. Euphranorem audivit Eubulus Alexandrinus. Sed Suidas aliter scribit, Εὐβούλου δὲ τῆς αἰδέωναι ὡς Εὐφράνορος. Eubulus Getrius Atheniensis Euphranoris filius. Colligit hic auctor per gradationem classes philosophorum, qui animam incorporealem fecerunt. LAC.

^h Critolaum. Critolaus Phaselites fuit auditor Lyconis & peripateticus, ut hoc eodem capite dicitur. Neque puto duplicis Critolai hic meminisse Tertullianum, ut mox videbimus: sed unius tantum, qui animam putabat instar puncti incorpoream esse, ut Marsilius Ficinus confirmat. Meminit Tullius lib. 5. Tusc. Critolai & Xenocratis, quorum de virtute testimonia citat. Idem.

ⁱ Xenocratem. Hic fuit Platonis discipulus teste Laertio.

A stotelem. Fortassean exstruentur magis ad auferendam animæ corpulentiam, si nos alios e contrario inspexerint, & quidem plures corpus animæ vindicantes. nec illos dico solos qui eam de manifestis corporalibus effingunt, ut Hipparchus & Heraclitus ex igni: ut Hippon & Thales ex aqua: ut Empedocles & Critias ex sanguine: ut Epicurus ex atomis, ^a si & atomi corpulentias de coitu suo cogunt: ut Critolatus & Peripatetici ejus, ex quinta nescio qua substantia, si & illa corpus, quia corpora includit: sed etiam Stoicos allego, qui spiritum prædicantes animam, pene nobiscum, qua proxima inter se flatus & spiritus, tamen corpus animam facile persuadebunt. Denique Zeno consitum spiritum definiens animam, hoc modo instruit. Quo, inquit, digresso animal emoritur, corpus est: Consito autem spiritu digresso, animal emoritur: ergo consitus spiritus corpus est: consitus autem spiritus anima est: ergo corpus est anima. Vult & Cleanthes non solum corporis lineamentis, sed & animæ notis similitudinem parentibus in filios respondere, de speculo scilicet morum & ingeniorum & adfectuum: Corporis autem similitudinem & dissimilitudinem capere & animam: Itaque corpus similitudini vel dissimilitudini obnoxium. Item corporalium & incorporalium passiones inter se non communicare. Porro & animam compati corpori, cui læso ictibus, vulneribus, ulceribus condolescit; & corpus animæ, cui afflicta cura, angore, amore, cœgrefcit, per detrimentum scilicet vigoris, cujus pudorem & pavorem rubore atque pallore testetur. Igitur anima corpus, ex corporalium passionum communione. Sed & Chrysippus manum ei porrigit, constituens corporalia ab incorporalibus derelinqui omnino non posse, quia nec contingantur ab eis. ^b Unde & Lucretius, *Tangere enim & tangi, nisi corpus, nulla potest res.* derelicto autem corpore ab anima, affici morte. Igitur corpus anima, quæ, nisi corporalis, corpus non derelinqueret. Hæc Platonici, subtilitate potius quam veritate conturbant. Omne, VI.
Cinquiunt, corpus, aut animale sit necesse est, aut inanimale. Et siquidem inanimale est, extrinsecus movebitur: si vero animale, intrinsecus. Anima autem nec extrinsecus movebitur, ut quæ non sit inanimalis; nec intrinsecus, ut quæ ipsa potius moveat corpus. Itaque non videri eam corpus, ^c quæ non corporalium forma ^d ex aliqua regione moveatur. Ad hoc nos mirabimur incongruentiam primo definitionis provocantis ad ea quæ in animam non conveniunt. ^e Non enim potest anima animale corpus dici, aut inanimale; cum ipsa sit quæ aut faciat corpus animale, si adsit; aut inanimale, si absit ab illo. Itaque quod facit, non potest esse ipsa, ut dicatur animale vel inanimale. Anima enim dicitur substantiæ suæ nomine. Quod si non capit animale corpus dici aut inanimale quod est anima, quomodo provocabitur ad animalium & inanimalium corporum formam? Dehinc, si corporis est moveri extrinsecus ab aliquo; ostendimus autem supra moveri animam & ab alio cum vaticinatur, cum VII.
D furit, utique extrinsecus, cum ab alio: merito quod movebitur extrinsecus ab alio, secundum exempli propositionem, corpus agnoscam. Enimvero, si ab alio moveri corporis est, quanto magis movere aliud? Anima autem movet corpus, & conatus ejus, extrinsecus, foris parent. Ab illa est enim impingi & pedes in incessum, & manus in contactum, & oculos in conspectum, & linguam in effatum, velut ^f sigillario motu superficiem intus agitante. Unde hæc vis incorporali animæ? unde vacuæ rei solida propellere? Sed quomodo divisi videntur in homine sensus corporales & intellectuales? Corporalium ajunt rerum qualitates, ut terræ, ut ignis, corporalibus sensibus renuntiari, ut tactu, ut visu: Incorporalium vero intellectualibus conveniri, ut benignitatis, vel malignitatis. Itaque incorporalem esse animam constat, cujus qualitates non corporalibus, sed intellectualibus sensibus comprehendantur. Plane, si non hujus definitionis gradum excluderem. Ecce enim, incorporalia ostendo corporalibus sensibus subjici, sonum auditui, colorem conspectui, odorem odoratui: quorum exemplo etiam anima corpori accedit, ne dicas idcirco ea per corporales renuntiari sensus, quia corporalibus accedant. Igitur si constat incorporalia quoque a corporalibus comprehendendi, cur non & anima quæ corporalis, ab incorporalibus renuntietur? Certe definitio exclusa sit. De insignioribus argumentationibus erit etiam illa, quod omne corpus corporalibus ali judicant. Animam vero ut incorporalem, incorporalibus, sapientiæ scilicet studiis. Sed nec hic gradus stabit, etiam ^g Sorano methodicæ medicinæ instructissimo auctore respondente animam corpo-

Ll 2

ralibus

Dedit ejus sententiam de anima Tullius lib. 1. Tusc. Xenocrates animi figuram, & quasi corpus esse negavit. verum numerum dixit esse, cujus vis, ut jam ante Pythagoræ visum erat, in natura maxima esset. & lib. 4. Acad. An ut Xenocrates, mens nullo corpore. Aristoteles lib. 1. de anima cap. 2. & 4. meminit ejus placiti. LAC.

^a Si & atomi corpulentias de coitu suo cogunt.] Atomos Quintilianus lib. x. Instit. dixit, Figuras. RIG.

^b Unde Lucretius. Epicuri sectator Lucretius lib. 1. de rerum natura, magistri ad exemplum, probat res illas esse corporeas quæ ad sensus usque perveniunt, ut odores, calor, frigus, voces. Hunc delirasse ait Lactantius cap. 6. de opific. & contra eum disputat lib. 7. instit. div. LE PR.

^c Quæ non corporalium formæ.] Hoc est, rerum corporalium lege, natura. RIG.

^d Ex aliqua regione moventur.] Hoc est, Aliquo regente. Idem.

^e Non enim potest anima, &c. Inter propositiones contradictorias medium statuit Septimius; quod est tamen Aristotelicæ doctrinæ minus congruens. Neque enim Platonici male argumentari in hoc mihi videntur. Omne corpus, &c. Idem.

^f Sigillario motu. Si legeremus singulari motu, veluti privato, quid inde accideret, Sed sigillario si retinemus, motum interiorem dicemus seu automatum, qui artificio quodam & virtute organica perficitur. Sigillaria, icunculas & exiguas Deorum imagines fuisse notum est, unde Arnobius lib. 6. Quinimo Deos esse sigillaria ipsa censetis. LE PR.

^g Sorano methodicæ medicinæ instruct. Fuit hic Soranus Ephesus, ut docet Suidas, Menandri & Phœbes filius, ἰατρός τε καὶ τῆς τριῶν καὶ ἀφ' ἑκαστοῦ κατέλεον, qui medicinam fe-

ralibus quoque ali: ^a denique deficientem eam cibo plerumque fulciri. Quidni? quo adem- A
pto in totum dilabitur ex corpore. Ita etiam ipse Soranus plenissime super anima commenta-
tus quatuor voluminibus, & cum omnibus philosophorum sententiis expertus, corporalem
animæ substantiam vindicat, etsi illam immortalitate fraudavit. Non enim omnium est cre-
dere, quod Christianorum est. Sicut ergo Soranus ipse rebus ostendit animam corporalibus
ali, proinde & philosophus exhibeat illam incorporealis pasci. sed nemo unquam cunctan-
ti de exitu animæ mulsam aquam de eloquio Platonis infudit; aut ^b micas de minutiloquio
Aristotelis inferfit. Quid autem facient tot ac tantæ animæ ^c rupicum & baronum, quibus
alimenta sapientiæ defunt, tamen indoctæ prudentia pollent, & sine academiis & porticibus
Atticis, & carceribus Socratis: denique jejunantes philosophia, nihilominus vivunt. Non
enim substantiæ ipsi alimenta proficiunt studiorum, sed disciplinæ; quia nec opimio- B
rem efficiunt, sed ornatorem. Bene autem quod & artes Stoici corporales adfirmant. Adeo
sic quoque anima, corporalis, si & artibus ali creditur. Sed enormis intentio philosophiæ
solet plerumque nec prospicere pro pedibus. ^d sic Thales in puteum. Solet & sententias non
intelligendo, valetudinis corruptelam suspicari. ^e sic Chrysippus ad elleborum. Tale aliquid
opinor ei accidit, quum duo unum corpora negavit, alienatus a prospectu & recogitatu præ-
gnantum, quæ non singula quotidie corpora, sed & bina & terna in unius uteri ambitu perfe-
runt. ^f Invenitur etiam ^g in jure civili Græca quædam, quinionem enixa filiorum, semel
omnium mater, unici foetus parens multiplex, ^h unici uteri puerpera numerosa, quæ tot
stipata corporibus, pæne dixerim populo, sextum ipsa corpus fuit. ⁱ Universa conditio te-
stabitur, corpora de corporibus processura, jam illic esse unde procedunt. secundum sit ne-
VII. cesse est, quod ex alio est. nihil porro ex alio est, nisi dum gignitur duo sunt. Quantum ad
philosophos, satis hæc; quia quantum ad nostros, ex abundanti; quibus corporalitas animæ
in ipso Evangelio relucebit. Dolet apud inferos anima cujusdam, punitur in flamma, &
cruciat in lingua, & de digito animæ felicioris implorat solatium roris. ^k Imagine existi-
mas exitum illum pauperis latantis, & divitis mœrentis? ^l & quid illic Lazari nomen, si
non in veritate res est? Sed etsi imago credenda est, testimonium erit veritatis. Si enim non
haberet anima corpus, non caperet imago animæ imaginem corporis: nec mentiretur de cor-
poralibus membris scriptura, si non erant. Quid est autem illud quod ad inferna transfertur
post divortium corporis? quod detinetur? quod in diem judicii reservatur? Ad quod &
Christus moriendo descendit? puto ad animas Patriarcharum. Sed quamobrem? si nihil ani-
ma sub terris? ^m Nihil enim, si non corpus. incorporalitas enim ab omni genere custodiæ li-
bera est, immunis a pœna & a fovea. per quod enim punitur aut fovetur, hoc erit corpus. D
Reddam de isto plenius & opportunius. Igitur si quid tormenti sive solatii anima præcepit in
carcere seu diversorio inferum, in igni, vel in sinu Abraham; probata erit corporalitas animæ.
Incorporalitas enim nihil patitur, non habens quod pati possit: aut si habet, hoc erit cor-
pus. Inquantum enim omne corporale, passibile est, intantum, quod passibile est, corporale
VIII. est. ⁿ Abruptum alioquin & absurdum, idcirco quid de corporalium eximere censu, quia
ceteris

cit imp. Trajano & Adriano. Plurima volumina compo-
sui, quæ citat Suidas, atque etiam extant hodie fragmen-
ta excusa olim ab Hadriano Turnebo: quibus adde Isago-
gen medendi cum Plinii, Oribasii, & Apuleii opusculis re-
ferri. Soranos duos extitisse constat, seniore & juniore,
ambo vero de affectionibus mulierum scripserunt. Suppositi-
tia esse fragmenta Sorani medici pro Cleopatra quilibet fa-
tetur. Hæc quoniam turpitudinem attingunt, exposuit rei
Venereæ diligens scrutator Scioppius. LE PR.

^a Denique deficientem eam cibo plerumque fulciri.] Ho-
ratius,

Protinus accedat stomacho futura ruenti. RIG.

^b Micas de minutiloquio, Aristotelis inferfit.] Micas, &
minutiloquium dicit, λεπτολογία, scribendi genus subtile,
concisum, quale est Aristotelis. Irenæus lib. 11. ubi adver-
sus Valentinianos dixerat: Et minutiloquium autem, & sub-
tilitatem circa questiones, cum sit Aristotelicum, inferre Fi-
dei canitur. Unde etiam noster Septimius, supra de præ-
scr. hæc. Miserum Aristotelem; qui illis Dialecticam insti-
tuit, artificem struendi ac destruendi, versipellem in sen-
tentis, &c. Glossæ veteres, λεπτότης, ἐπὶ ἀπαγματός. Subti-
litas. Idem.

^c Rupicum & baronum.] Sic placuit Pithæo; ex Luci-
liano versu:

Baronum & rupicum squalosa incondita rostra.

At in codice Agobardi legitur, Barbarorum. Idem.

^d Sic Thales in puteum.] Laertius εἰς βόθρον. Idem.

^e Sic Chrysippus ad elleborum.] Lucianus. εἰς τοὺς ἐλλέβο-
ρος. Idem.

^f Invenitur etiam in jure civili Græca quædam quinionem enixa.] Non arbitror Septimium hoc habere ex Julio
Paulo, quum is diversum numero foetum referat, l. 3. Si
pars hered. petita. nimirum quinquies quaternos enixam in
Peloponneso. In cujus numeri mentione Paulus a Plinio dis-
crepat. Etenim in VII. Nat. hist. sic legimus, Reperitur &

in Peloponneso quinos quater enixa. Quod ex Aristotele sump-
tum esse minime adfirmaverim, quamvis dixerit, ἀλλὰ περὶ
γὰρ τέρας, & τὰ πολλὰ αὐτῷ ἐξέταρται. Etenim Peloponnesi non
meminit. Sed & Strabo etiam ex eodem Aristotele aliter
narrat, in xv. Aliter Agellius in x. Denique Aristoteles
ipse, libro quem supra citavimus, eadem de re alio se loco
dixisse commemorat, qui locus hodie non apparet. Gajus
lib. 1. Fideicommissor. ut refertur in l. 3. De reb. dubiis, &
Julianus l. 36. De solutionib. idem omnino de Alexandrina
muliere tradunt, quod hic Septimius noster de Græca.
Idem.

^g In jure civili.] In Jurisconsultorum libris, quos ita
citare solent etiam veteres Grammatici. Auctor Quæst. 115.
Legitur namq. cautum in quodam juris libello aliquando
mulierem quinque peperisse. Idem.

^h Unius uteri puerpera numerosa, quæ tot stipata corpori-
bus, pæne dixerim populo.] Sic Manilius Astron. 1. deter-
geminis Horatiis dixit, Tota acies partus. Nam ita
legendum exemplaria testantur. Idem.

ⁱ Universa conditio.] Quidquid a Deo conditum creatum-
que est. Idem.

^k Imaginem extimas.] Parabolam. Idem.

^l Et quid illic Lazari nomen.] In cod. Agobardi legitur,
Elazari. Ceterum eodem ex historia Lazari argumento Ire-
næus, circa corporeum quemdam animæ habitum, ejusdem
cum Septimio nostro sententiæ esse videtur lib. 11. cap. 62.
& 63. Et tamen solus vapulat Septimius. credo, quod elo-
quio disertiore notabilem se fecit. Idem.

^m Nihil enim anima, si non corpus.] Augustinus notat:
Denique Tertullianus corpus animam esse credidit, non ob
aliud nisi quod eam incorpoream cogitare non potuit, & ideo
timuit ne nihil esset, si corpus non esset, &c. libro x. de
Genesi ad litt. sub. finem. Idem.

ⁿ Abruptum alioquin & absurdum, idcirco quid de corpo-
ralium eximere censu, quia ceteris corporalibus exemplis

A ceteris corporalibus exemplis non adæquet; ubi proprietatum privata discrimina, per quæ magnificentia auctoris ex operum eorundem diversitate signatur; ut sint tam discreta quam paria, tam amica quam & æmula. Siquidem & ipsi philosophi ex contrariis universa constare condicunt, ^a secundum amicitiam & inimicitiam Empedoclis. Sic igitur etsi corporalia in corporalibus objacent, ipsa quoque inter se differunt, ut differentia species eorum ampliet, non genus mutet: ut sint corporalia, sic multa in Dei gloriam, dum varia: sic varia, dum diversa, dum his alii qualitatibus sensus, alii illis: dum his alia alimenta, alia illis; dum hæc invisibilia, illa visibilia: dum hæc gravia, illa levia. Ajunt enim & idcirco animam incorporalem renunciandam, quia digressas ea, graviora efficiantur corpora defunctorum, cum leviora esse deberent, unius corporis pondere exempto, si anima corpus. Quid enim, inquit Sora-
 B nus, si mare negent corpus, quia extra mare immobilis & gravis navis efficitur? Quanto ergo validius corpus animæ, quod tanti postea ponderis corpus levissima mobilitate circumfert? Ceterum est invisibilis anima, & pro conditione corporis sui, & pro proprietate substantiæ, & pro natura etiam eorum quibus invisibilis esse sortita est. Solem noctuæ nesciunt oculi; aquilæ ita sublinet, ut natorum suorum generositatem de pupillarum audacia judicent, alioqui non educabunt, ut degenerem, quem solis radius averterit. Est adeo alteri quid invisibile, alteri non, quod non ideo incorporale sit, quia non ex æquo vis valet. Sol enim corpus, siquidem ignis; sed quod aquila constiteatur, neget noctua; non tamen præjudicans aquilæ: tantumdem & animæ corpus invisibile, carni si forte, spiritui vero visibile. sic Joannes in spiritu Dei factus, animas martyrum conspicit. ^b Quum animæ corpus adserimus ^c propriæ
 C qualitatis & ^d sui generis, jam hæc conditio proprietatis ^e de ceteris accidentibus corpulentia præjudicavit, aut hæc adesse ei quam corpus ostendimus, sed & ipsa sui generis, pro corporis proprietate; aut etsi non adsint, hoc esse proprietatis, non adesse corpori animæ, quæ corporibus ceteris adsint. Et tamen non inconstanter profitebimur, solenniora quæque, & omnimodo debita corpulentia, adesse animæ quoque; ut habitum, ut terminum, ^f ut illud trifariam distantivum, longitudinem dico, & latitudinem, & sublimitatem, quibus metantur corpora philosophi. ^g Quid nunc, quod & effigiem animæ damus? ^h Platone nolente, quasi periclitetur de animæ immortalitate? Omne enim effigiatum compositum & structile adfirmat. dissolubile autem, omne composititium & structile: sed animam immortalem: igitur indissolubilem qua immortalem, & ineffigiatam qua indissolubilem. ceterum
 D composititiam & structilem, si effigiatam; tanquam alio eam modo effigians intellectualibus formis; pulcram, justitiam & disciplinis philosophiæ, deformem vero, contrariis artibus. Sed nos corporales quoque illi inscribimus lineas, non tantum ex fiducia corporalitatis per æstimationem, verum & ⁱ ex constantia gratiæ per revelationem. ^k Nam quia spiritalia charismata agnoscimus, post Joannem quoque prophetiam meruimus consequi. ^l Est hodie soror apud nos revelationum charismata sortita, quas in Ecclesia inter Dominica solemnia per ec-

IX.

non adæquet, ubi proprietatum privata discrimina.] Est quod miremur Augustinum post hæc verba Septimio nostro nihilominus acerbè succensere. Quia sane, inquit, quoniam acutus est, interdum contra opinionem suam visa veritate superatur. Quid enim verius dicere potuit quam id quod ait quodam loco, Omne corporale passibile est. Debit ergo mutare sententiam, qua paulo superius dixerat etiam Deum corpus esse. Neque animi arbitror eum ita desipuisse, ut etiam Dei naturam passibilem crederet. Profecto enim hoc voluit Septimius, Animas quidem, ac Deum ipsum esse corpora, sed corpora sui generis, hoc est, cum suarum proprietatum privato discrimine. Quo sane significavit talia se corpora intelligere, quæ nec animæ dignitati, nec majestati divinæ quicquam officiant. Itaque nec propterea Dei naturam esse passibilem, quamvis propterea sit animæ natura passibilis. Etenim esse animæ corpus sui generis per quod patitur. Esse autem Deo quoque corpus sui generis, hoc est divini, adeoque passionis expers. RIG.

^a Secundum amicitiam & inimicitiam Empedoclis. Empedoclis versus hac de re sic habent.

Ἀλλοτε μεφιλότητι συνέρχονται εἰ ἐν ἀγαθῷ,

Ἀλλοτε δ' αὐδὶχ' ἐχθροῖσι φέρουσιν ἀλλήλους ἐχθροί. Idem.

^b Quum animæ corpus adserimus. Ex præcedentium capitulum absurdam suppositionem, de corporalitate animæ trahitur in aliud absurdum, instar annulorum catenata veniunt omnia ad unius lationem] probat deinceps effigiem esse animæ corporalem. RIG.

^c Propriæ qualitatis & sui generis.] Plinius, etsi non optimus harum rerum doctor, postquam de Deo dixit, Totus est sensus, totus est visus, totus auditus, totus anima, totus animi; addidit, totus sui. RIG.

^d Corpus sui generis.] Sic etiam loquitur lib. de Car. Chr. Idem.

^e De ceteris accidentibus corpulentia præjudicavit. Sæpe in suo significato, utitur verbo præjudicio, pro, judicium prævium dare, aut præmonstrare. Sensus hujus clausulæ est, conditio proprietatis corporea, jam erit conspicuum quod-

dam indicium ad judicandum de ceteris corpulentia accidentibus. LAC.

^f Ut illud trifariam distantivum, longitudinem dico & lat.] Sic liber Ursini. At in exemplari Agobardi legitur, Ut illud trifariam distantivum longitudinem, latitudinem & sublimitatem. RIG.

^g Quid nunc, quod & effigiem animæ damus.] Irenæus lib. 11. Hominis figuram. & Characterem corporis in quo adaptatur. Idem.

^h Platone nolente. Platonis verba citat Clemens Alex. lib. 5. Strom. Plato in Phædone fecit animam expertem totius figuræ & coloris; neque enim cum effigie constare poterat incorporalitas animæ, neque cum incorporalitate immortalitas, quam ibi fulcit, & probat sub Socratis persona. In Timæo quoque dicit substantiam simplicem, facultatibus multiplicem, & tanquam tabulam rasam quod docuit Aristoteles, & præcipue eo opere, quo cum Platone maxime sentit, de divina sapientia secundum Ægyptios lib. 2. cap. 3. & Alcinoüs in instit. Plat. LAC.

ⁱ De constantia gratiæ.] Constantiam gratiæ dicit; gratiam de qua certissime constat. RIG.

^k Nam quia spiritalia charismata agnoscimus.] Horum meminit etiam Irenæus lib. v. cap. 8. ubi perfectos interpretatur eos qui perceperunt Spiritum Dei, & omnibus linguis loquuntur per Spiritum Dei: Quemadmodum, inquit, & multos audimus fratres in Ecclesia, prophetica habentes charismata, & per Spiritum universis linguis loquentes. Idem.

^l Est hodie soror apud nos. Existimavit Jac. Pamelius sororem hanc fuisse Priscillam, quod respuit post Junium Lacerda. Putavit Junius revelationes illas a Deo non esse, sed phantasma laborantis melancholiæ, aut illudentis dæmonis, quod rejecit quoque Lacerda. Loqui videtur de sorore seu privata persona, erat tamen publica Priscilla ex quo sacerdotium & docendi munus assumpsit, ut lib. de præscript. habetur. Revelatio item cordium, & morborum curatio suadent, ea non contigisse melancholiæ vitio. LE PR.

flasin in spiritu patitur; conversatur cum angelis, aliquando etiam cum Domino, ^a & videt A & audit sacramenta, ^b & quorundam corda dignoscit, & medicinas desiderantibus submit- tit. Jam vero prout scripturæ leguntur, aut psalmi canuntur, aut ^c adlocutiones proferuntur, aut petitiones delegantur, ita inde materiæ visionibus subministrantur. forte nescio quid de anima differueramus, cum ea soror in spiritu esset. Post transacta solennia dimissa plebe, quo usu solet nobis renunciare quæ viderit (nam & diligentissime digeruntur, ut etiam proben- tur:) Inter cetera, inquit, ostensa est mihi anima corporaliter, & spiritus videbatur, sed non inanis & vacuæ qualitatæ, immo quæ etiam teneri repromitteret, tenera & lucida & aerii coloris, & forma per omnia humana. Hoc visio, & Deus testis, & Apostolus charismatum in Ecclesia futurorum idoneus sponsor; tu nec si res ipsa de singulis persuaferit, credas? Si enim corpus anima, sine dubio inter illa quæ supra sumus professi. Proinde & coloris proprie- tas omni corpori adhæret; quem igitur alium animæ æstimabis colorem, quam aerium ac lu- cidum? non ut aer sit ipsa substantia ejus, etsi hoc Ænesidemo visum est & Anaximeni, pu- to secundum quosdam & Heraclito; nec ut lumen, etsi hoc placuit Pontico Heraclidi. Nam & cerauneis gemmis non ideo substantia ignita est, quod coruscent rutilato rubore; nec beryllis ideo aquosa materia est, quod fluctuent colato nitore. Quanta enim & alia color so- ciat, natura dissociat? Sed quoniam omne tenue atque perlucidum aeris æmulum est, hoc erit anima, qua flatus est & spiritus tradux. Siquidem præ ipsa tenuitatis subtilitate de fide corporalitatis periclitatur. Sic & effigiem de sensu jam tuo concipe, non aliam animæ huma- næ deputandam præter humanam, & quidem ejus corporis quod unaquæque circumtulit. Hoc nos sapere interim primordii contemplatio inducat. Recogita enim, cum Deus flasset in faciem hominis flatum vitæ, & factus esset homo in animam vivam, totum utique per fa- ciem statim flatum illum in interiora transmissum, & per universa corporis spatia diffusum, simulque divina aspiratione densatum, omni intus linea expressum esse, quam densatus im- plexerat, & velut in forma gelasse. Inde igitur & corpulentia animæ ex densatione solidata est, & effigies expressione formata. Hic erit homo interior, alius exterior, dupliciter unus: habens & ille oculos & aures suas. ^d quibus populus Dominum audire & videre debuerat; habens & ceteros artus, per quos & in cogitatibus utitur, & in somniis fungitur. Sic & diviti apud inferos lingua est, & pauperi digitus, & sinus Abrahamæ. Per has lineas & animæ Marty- rum sub altari intelliguntur. A primordio enim in Adam concreta & configurata corpori ani- ma, ut totius substantiæ, ita & conditionis istius semen effecit. Pertinet ad statum fidei, simplicem animam determinare, secundum Platonem, id est, uniformem dumtaxat substan- tiæ nomine. Viderint artes & disciplinæ, viderint & hæreses. Quidam enim volunt, aliam illi substantiam naturalem inesse, spiritum; quasi ^e aliud sit vivere, quod venit ab anima; aliud spirare, quod fiat a spiritu. Nam & animalibus non omnibus utrumque adesse. Plera- que enim vivere solummodo, non etiam spirare, eo quod non habeant organa spiritus, pul- mones & arterias. Quale est autem, in examinatione humanæ animæ, culicis atque formicæ argumenta respicere? quando & vitalia pro cuiusque generis dispositione, omnibus propria animalibus temperaverit artifex Deus, ut nulla inde conjectura captanda sit. Nam neque ho- mo si pulmonibus & arteriis structus est, idcirco aliunde spirabit, aliunde viveret: neque for- mica, si membris hujusmodi caret, idcirco negabitur spirare, quasi solummodo vivens. Cui vero tantum patuit in Dei opera, ut alicui hæc deesse præsumpserit? ^f Herophilus ille, me- dicus aut lanus, qui sexcentos exsecuit ut naturam scrutaretur, qui hominem odiit ut nosset, nescio an omnia interna ejus liquido explorarit, ipsa morte mutante quæ vixerant, & morte

X.

^a Et videt & audit sacramenta.) Parabolas, ænigmata, figuras, mysteria cujusmodi sunt quæ ostenduntur aut sugge- runtur per somnia, quibus Dei voluntas significatur sive ape- ritur. Sic lib. de Jejunis, Agnitionem sacramentorum dixit, a Deo tributam Danieli somniorum interpretandorum peri- tiam. Et lib. 1. adversus Marcionem, Leones arida & ay- dentis natura sacramenta. hoc est signa, figuras. RIG.

^a Videt & audit sacramenta.] Mysteria. Audivit Paulus in illo sui raptu, ἀπὸ τοῦ πνεύματος. Irenæus Latine dixit, Ser- mones inenarrabiles, lib. v. cap. 7. Idem.

^b Et quorundam corda dignoscit.) Quales Perfecti illi apud Irenæum, loco supradicto, Absconsa hominum in ma- nifestum producentes ad utilitatem. τὰ κρυφὰ καὶ ἀρρητὰ εἰς φανερόν ἀγνοεῖ ἐπὶ τῷ συνεισέτι. quæ verba leguntur apud Eu- feb. lib. v. cap. 7. Idem.

^c Adlocutiones proferuntur.] Ipse in Apolog. Coimus ad litterarum divinarum commemorationem, si quid præsentium temporum qualitas aut præmonere cogit, aut recognoscere, &c. Idem.

^d Quibus populus Dominum audire & videre debuerat.) Exemplar Agobardi, Quibus populus dno. aud. & v. d. Om- nino legendum ex cod. Ful. Urfini, Quibus Paulus Dominum audire & videre debuerat. Innuat enim raptum illum Pauli, cujus ipse Paulus meminit II. ad Cor. cap. 3. ubi se ra- ptum fuisse ait in paradisum, sed nescire, ἔτι καὶ σήμερον,

ἔτι καὶ σήμερον τὸ σάματος. Septimii sententiam refellit Augustinus lo- co supra citato: Ecce, inquit, quibus auribus & quibus oculis debuit audire & videre Deum Paulus, quibus anima in so- mnis fungitur. Cum si ipsum Tertullianum quisquam vide- ret in somnis, numquam se diceret ab eo visum; & cum eo locutum, quem vicissim ipse non vidisset, &c. Qui locus, uti vulgo legitur, eodem laborat mendo, quo Septimia- nus. Etenim bis illic legitur populus, ubi legendum Pau- lus. Idem.

^e Aliud sit vivere quod venit ab anima, aliud sit spirare quod fiat a spiritu. Philosophis ratio ex respiratione sum- pta magni fuit ponderis, distinguebant enim hoc pacto ani- mam a spiritu, sive animam nihil aliud quam spiritum di- cebant seu ventum. Anima quasi ἀνεμος secundum Isidorum lib. 11. orig. Patribus non item placuit illa ratio sed frivola visa est. LE PR.

^f Herophilus ille, medicus aut lanus. Anatomia quæ & ce- lebris magnoque in pretio fuit apud Ethnicos, a veteribus Christianis odio quam maximo afficiebatur. Quamvis hic di- ctum Lanium Herophilum constet, quod vivos homines dis- secaret. Id autem solitos facere Erasistratum Dioclem & erophilum docet Claudius Gal. 8. de plac. & 2. anat. ad- min. Pœnituit seculo proxime elapso virum eruditum & ana- tomicæ rei petitisimum Vesalium vivum hominem anatomia lacerasse, id enim Christianum non sapit. Idem.

non

A non simplici, ^a sed ipsa inter artificia exsectionis errante. Philosophi pro certo renunciaverunt, culicibus & formicis & tineis deesse pulmones & arterias. dic mihi inspector curiosissime, oculos habent ad videndum? atquin & pergunt quo volunt, & vitant & adpetunt quæ videndo sciunt; designa oculos, denota pupulas. sed & exedunt tineæ; demonstra mandibulas, deprome genuinos. sed & personant culices, ^b ne in tenebris quidem aurium cæci; ^c tubam pariter & lanceam oris illius ostende. quodvis animal unius licet puncti, aliquo alatur necesse est; exhibe pabuli transmittendi, decoquendi, defæcandique membra. Quid ergo dicemus? Si per hæc vivitur, erunt hæc in omnibus utique quæ vivent, etsi non videntur, etsi non adprehenduntur pro mediocritate: hoc magis credas, si ^d Deum recogites tantum artificem in modicis, quantum & in maximis. Si vero non putas capere tam minuta corpuscula Dei ingenium, sic quoque magnificentiam ejus agnoscas, quod modicis animalibus, sine
B necessariis membris nihilominus vivere instruxerit, salvo etiam visu sine oculis, & esu sine denticulis, & digestu sine alveis: quemadmodum & incedunt quædam sine pedibus, manante impetu, quod angues; & insurgente conatu, quod vermes; & spumante reptatu, quod ^e limaces. Ita & spirari cur non putes, sine pulmonum foliis, & sine fistulis arteriarum? ut pro magno amplectaris argumento, idcirco animæ humanæ spiritum accedere, quia sint quæ spiritu careant; & idcirco ea spiritu carere, quia flaturalibus artubus structa non sint. Vivere sine spiritu existimas aliquid, spirare sine pulmonibus non putas? Quid est, oro te, spirare? flatum, opinor, ex semetipso agere. Quid est non vivere? flatum, opinor, ex semetipso non agere. Hoc enim respondere debeo, si non idem est spirare quod vivere. Sed mortui
C erit non agere flatum: ergo viventis est agere flatum. Sed & spirantis est agere flatum: ergo & spirare viventis est. Utrumque si sine anima decurrere potuisset, non fuisset animæ spirare, sed solummodo vivere. Atenim vivere spirare est, & spirare vivere est. Ergo totum hoc, & spirare & vivere, ejus est, cujus & vivere, id est animæ. Denique, si separas spiritum & animam, separa & opera: agant in discreto aliquid ambo, seorsum anima, seorsum spiritus: anima sine spiritu vivat, spiritus sine anima spiret; alterum relinquat corpora, alterum remaneat, mors & vita convenient. Si enim duo sunt, anima & spiritus, dividi possunt, ut divisione eorum, alterius discedentis, alterius immanentis, mortis & vitæ concursus eveniat. Sed nullo modo eveniet: ergo duo non erunt, quæ dividi non possunt; quæ dividi possent, si fuissent. Sed licet & duo esse concreta. Sed non erunt concreta, si aliud est vivere, aliud
D spirare. distinguunt substantias opera: & quanto nunc firmitus est, ut unum credas, cum distantiam non das, ut ipsa sit anima spiritus, dum ipsius est spirare, cujus & vivere. Quid enim, si diem aliud haberi velis, aliud lucem quæ accidat diei? cum dies ipsa lux sit. Plane erunt & alia genera lucis, ut ex ignium ministerio. Erunt enim & aliæ spiritus species, ut ex Deo, ut ex diabolo. Ita cum de anima & spiritu agitur, ipsa erit anima spiritus, sicut ipsa dies lux. Ipsum est enim quid, per quod est quid. Sed ut animam spiritum dicam, præsentis quæstionis ratio compellit, quia spirare alii substantiæ adscribitur: hoc dum animæ vindicamus, quam uniformem & simplicem agnoscimus, spiritum necesse est certa conditione dicamus; non status nomine, sed actus; nec substantiæ titulo, sed operæ; quia spirat, ^f non quia spiritus proprie est. nam & flare, spirare est. Ita & animam, quam flatum ex proprietate defendimus, spiritum nunc ex necessitate pronuntiamus. Ceterum adversus Hermogenem, qui eam ex materia, non ex Dei flatu contendit, flatum proprie tuemur. Ille enim, ^g adversus ipsius scripturæ fidem, flatum in spiritum vertit: ^h ut dum incredibile est, spiritum Dei in delictum, & mox in iudicium devenire, ex materia potius anima credatur, quam ex Dei spiritu. Idcirco nos & illic flatum eam defendimus, non spiritum secundum scripturam, & secundum spiritus distinctionem: ⁱ & hic spiritum ingratissimum pronuntiamus, secundum spirandi & flandi communionem. illic de substantia quæstio est. spirare enim substantiæ actus est. Nec

diutius

^a Sed ipsa inter artificia exsectionis errante.] Itaque etiam vivos Herophilus ille laniabat. RIG.

^b Ne in tenebris quidem aurium cæci.] Etiam in tenebris discernunt aures. Nam sunt præsertim auribus infestis. has potissimum appetunt tubæ truculentæ spiculo. Idem.

^c Tubam pariter & lanceam.] Sic habet exemplar Agobardi. Antea legebatur, bianciam. Depravatissime. Os culicis tuba est pariter & lancea. Plinius, xi. 2. Qua subtilitate pennas adnexuit, prælongave pedum crura disposuit? ubi illam avidam sanguinis, & potissimum humani sitim accendit; telum vero perfodiendo tergori quo spiculavit ingenio, ut fodiendo acuminatum pariter sorbendoque fistulosum esset? Idem.

^d Deum recogites tantum artificem in modicis.] Sic decuit ad Naturæ Auctorem referre, quæ non nisi Naturæ tribuit Plinius. Nusquam spectatiore, inquit, Naturæ artificio. In magnis siquidem corporibus, aut certe majoribus, facilis officia, seguat materia fuit. In his vero tam parvis atque tam nullis, quæ ratio! quanta vis! quam intricabilis perfectio! Idem.

^e Limaces. Limax est cochlea nuda. LE PR.

^f Non quia spiritus proprie est. Scilicet non quia spiritus seorsum, & per se peculiaris res diversa sit ab anima, ita commode, & mitius licet mollire Tertullianum, neque tamen nimium succensebo si paradoxum aliquod hic observes, quasi neget Tertullianus animam spiritum proprie esse, quia si esset spiritus, corpus non esset. LAC.

^g Adversus ipsius scripturæ fidem flatum in spiritum vertit. Secuti sunt Hermogenem alii tum in versione, tum in sententia, quos notat Augustinus lib. 13. de civit. cap. 24. ubi observat adversus illos, & Hermogenem non esse scriptum πνεῦμα sed πνέω, ut excludat eorundam interpretationem de spiritu sancto, & non de anima. Idem.

^h Ut dum incredibile est. Non fecit hoc Hermogenes, ut auctoritatem veteri scripturæ demeret, quam alii hæretici ejus ævi contemnebant, nam non negavit ipse fidem libro Geneseos, sed interpretabatur illud spiritum de Spiritu sancto, supponens jam animam in homine, ut inde originem animæ argutare posset, non ex Deo fuisse, sed ex materia, ita Philastrius lib. 50. Idem.

ⁱ Et hic spiritum ingratissimum pronuntiamus.] Ingratis, hoc est, Invitis. Supra dixit, Ex necessitate pronuntiamus. RIG.

- diutius de isto, nisi propter hæreticos, qui nescio quod spiritale semen insulciunt animæ, de A Sophiæ matris occulta liberalitate conlatum, ignorante factore, quum Scriptura^a factoris magis Dei sui conscia, nihil amplius promulgaverit, quam Deum flantem in faciem hominis flatum vitæ, & hominem factum in animam vivam, per quam exinde & vivat & spiret: satis declarans differentias spiritus & animæ, insequentibus instrumentis, ipso Deo pronuntiante: ^b Spiritus ex me prodivit, & flatum omnem ego feci. & anima enim flatus factus ex spiritu. Et rursus, Qui dedit flatum populo super terram, & spiritum calcantibus eam. Primo enim anima, id est flatus, populo in terra incedenti, id est in carne carnaliter agenti, postea spiritus, eis qui terram calcant, id est opera carnis subigunt: quia & Apostolus, non primum quod spiritale est, sed quod animale, postea spiritale. Nam etsi Adam statim prophetavit magnum illud sacramentum in Christum & Ecclesiam, Hoc nunc os ex ossibus meis, & caro ex carne mea, Propter hoc relinquet homo patrem & matrem, & ^c adglutinabit se uxori B suæ, & erunt duo in carnem unam, accidentiam spiritus passus est: cecidit enim ecstasis super illum, sancti Spiritus vis, operatrix prophetiæ. nam & malus spiritus accidens re est. Denique Saulem tam Dei spiritus postea vertit in alium virum, id est in propheten, cum dictum est, Quid hoc filio Cis? an & Saul in Prophetis? quam & malus spiritus postea vertit in alium virum, in apostatam scilicet. Judam quoque aliquandiu cum electis deputatum usque ad loculorum officium, & si jam fraudatorem, traditorem tamen nondum, postea diabolus intravit. Igitur si neque Dei, neque diaboli spiritus ex nativitate conferitur animæ, solam eam constat ante eventum spiritus utriusque. si solam, & simplicem & uniformem substantiæ nomine, atque ita non aliunde spirantem quam ex substantiæ suæ sorte. Proinde, & animum, ^d siue mens est, NOYC apud Græcos, non aliud quid intelligimus quam suggestum animæ ingenitum & insitum, & nativitas proprium, quo agit, quo sapit, quem secum habens ex C semetipsa se commoveat in semetipsa, atque ita moveri videatur ab illo tanquam substantia alia, ut volunt qui etiam universitatis motatorem animum decernunt, illum deum Socratis, illum Valentini Monogenem ex patre Bytho, & matre Sige. ^e Quam Anaxagoræ turbata sententia est? Initium enim omnium commentatus animum, & universitatis oscillum de illius axe suspendens, purumque eum adfirmans, & simplicem & incommiscibilem, hoc vel maxime titulo segregat ab animæ commistione; & tamen eundem alibi animæ addicit. Hoc etiam Aristoteles denotavit, nescio an sua paratior implere, quam aliena inanire. Denique & ipse definitionem animi quum differret, interim alterum animi genus pronuntiavit, illum divinum, quem rursus & impassibilem subostendens, abstulit & ipse eum a consortio animæ. Cum enim animam passibilem constet eorum quæ sortita est pati; aut per animum, & cum D animo patietur: si concreta est animo, non potest animus impassibilis induci, aut si non per animum nec cum animo patietur anima, non erit concreta illi, cum quo nihil, & qui nihil patitur. Porro si nihil per illum & cum illo anima patietur, jam nec sentiet; nec sapiet, nec movebitur per illum, ut volunt. ^f Nam & sensus passiones facit Aristoteles. Quidni? & sentire enim pati est, quia pati sentire est. Proinde & sapere sentire est, & moveri sentire est: ita totum pati est. Videmus autem nihil istorum animam experiri, ut non & animo deputetur, quia per illum & cum illo transigatur. Jam ergo & commiscibilis est animus, adversus Anaxagoram; & passibilis, adversus Aristotelem. Ceterum, & si discretio admittitur, ut substantia duæ res sint, animus atque anima, alterius erit & passio, & sensus, & sapor omnis, & actus, & motus: alterius autem otium, & quies, & stupor, & nulla jam causa; & aut animus vacabit, aut anima. Quod si constat ambobus hæc omnia reputari, ergo unum erunt utrumque, & Democritus obtinebit, differentiam tollens, & quæretur quomodo unum utrumque; ex duarum substantiarum confusione, an ex unius dispositione. Nos autem animum ita dicimus animæ concretum, non ut substantia alium, sed ut substantiæ officium.
- XIII. Ad hoc dispicere superest, principalitas ubi sit, id est, quid cui præest, ut cujus principalitas apparuerit, illa sit substantiæ massa; id autem cui massa substantiæ præerit, in officium naturale substantiæ deputetur. Enimvero, quis non animæ dabit summam omnem, cujus nomine totius hominis mentio titulata est. Quantas animas pasco, ait dives, non animos: Et animas

^a Factoris magis Dei sui conscia.] Codex Agobardi, Factoris magis conscientia. RIG.

^b Spiritus ex me prodivit. Supra lib. adv. Hermogenem, cap. 32. nullam facit, citans hanc scripturam Isai. 57. Spiritus & spiritus differentiam, immo eam spiritum intelligi dicit, de quo etiam venti constiterunt: hic vero spiritum pro Spiritu sancto, flatum pro anima, imitatus Irenæum lib. 5. adv. hæret. cap. 12. fere de verbo ad verbum, per citationem non solum hujus, sed & sequentium scripturarum. PAM.

^c Adglutinabit se uxori suæ.) Cod. Agobardi, Mulieri suæ. RIG.

^d Siue mens est vobis apud Græcos. Quum animus græce [uti recte hic Tertullianus] vobis apud Græcos dicatur, anima vero ψυχή, non possum illis assentire, ut hoc obiter ad-

notem, qui libris Aristotelis *πείρ & ψυχῆς*, titulum dant, De animo, non de anima, uti vulgatum est. PAM.

^e Quam Anaxagoræ turbata sententia est? Anaxagoras Clazomenius Thaletis Milesii fuit sectator, dixitque Deum esse mentem infinitam, quæ a se ipsa movetur, divinumque animum rerum omnium effectorem esse. LE PR.

^f Nam & sensus passiones, &c. Habet istud idem Aristoteles lib. de anima cap. 5. Fit itaque, inquit, sensus quum movetur atque patitur aliquid; nam ipse sensus alteratio quædam esse videtur. Quod si verum est, inquit auctor, quum nihil istorum anima patiatur sine animo, jam ergo passibilis est animus, contra quam sentit Aristoteles. PAM.

^g Si discretio admittitur. Proferantur eorum deinceps rationes qui animum & animam discrepare ac differre dicunt, Has habet & proponit Lactantius lib. 18. de opif. Dei. LE PR.

A salvas optat gubernator, non animos: Et rusticus in opere, & in proelio miles, animam se, non animum ponere adfirmat. Cujus nominatoria pericula aut vota sunt? animi an animæ? Quid autem agere dicuntur moribundi? animum an animam? Ipsi postremo Philosophi, ipsique Medici, quamvis de animo quoque disputaturi, faciem tamen operis frontemque materiæ de anima unusquisque proscripsit. Ut autem & a Deo discas, ^a animam Deus semper adloquitur, animam compellat atque advocat, ut animum sibi advertat. ^b Illam salvam venit facere Christus, illam perdere in gehennam comminatur, illam pluris fieri vetat, illam & ipse bonus pastor pro pecudibus suis ponit. Habes animæ principalitatem, habes in illa & substantiæ unionem, cujus intelligas instrumentum esse animum, non patrocinium. Singularis alioquin & simplex, & de suo tota est non magis instructilis aliunde quam divisibilis ex se, quia nec dissolubilis. ^c Si enim structilis, & dissolubilis; si dissolubilis, jam non immortalis. Itaque quia non mortalis, neque dissolubilis, neque divisibilis. Nam & dividi dissolvi est, & dissolvi mori est. Dividetur autem in partes, nunc in duas a Platone, nunc in tres a Zenone, nunc in quinque & in sex a Panætio, ^d in septem a Sorano, etiam in octo penes Chrysippum, etiam in novem ^e penes Apollopbanem, sed & in decem apud quosdam Stoicorum, & in duas amplius apud Posidonium, qui a duobus exorsus titulis, principali, quod ajunt *ἡγεμονικόν*, & a rationali, quod ajunt *λογικόν*, in duodecim exinde profecuit: ita aliæ ex aliis species dividunt animam. Hujusmodi autem, ^f non tam partes animæ habebuntur, quam vires & efficaciz & operæ, sicut de quibusdam & Aristoteles judicavit. Non enim membra sunt substantiæ animalis, sed ingenia: ut motorium, ut actorium, ut cogitatorium, & si qua in hunc modum distinguunt; ut & ipsi illi quinque notissimi sensus, visus, auditus, gustus, tactus, odoratus. Quibus omnibus etsi certa singulis domicilia in corpore determinaverunt, ^g non idcirco hæc quoque distributio animæ, ad animæ sectiones pertinebit; quando ne ipsum quidem corpus ita dividatur in membra, ut isti volunt animam. Atquin ex multitudine membrorum unum corpus efficitur, ut concretio sit potius ipsa divisio. Specta portentosissimam Archimedis munificentiam, ^h organum hydraulicum dico, tot membra, tot partes, tot compagines, tot itinera vocum, tot compendia sonorum, tot commercia modorum, tot acies tiliarum, & una moles erunt omnia. Sic & spiritus qui illic de tormento aquæ anhelat, non ideo separabitur in partes, quia per partes administratur, substantia quidem solidus, opera vero divisus. Non longe hoc exemplum est a Stratone & Ænesidemo & Heraclito: nam & ipsi unitatem animæ tuentur, quæ in totum corpus defusa, & ubique ipsa velut flatus in calamo per cavernas, ita per sensualia variis modis emicet, non tam concisa quam dispensata. Hæc omnia quibus titulis nuncupentur, & ⁱ quibus ex se divisionibus detineantur, ^d & quibus in corpore metationibus sequestrentur, Medici potius cum Philosophis considerabunt, nobis pauca convenient. In primis an sit aliqui summus in anima gradus vitalis, & sapientialis, quod *ἡγεμονικόν* appellant, id est principale. Si negetur, totus animæ status periclitatur. Denique qui negant principale, ipsam prius animam nihil censuerunt. ^k Messenius aliquis Dicæarchus, ex Medicis autem Andreas & Asclepiades, ita abstulerunt principale, dum in animo ipso volunt esse sensus, quorum vindicatur principale. Asclepiades etiam illa argumentatione vectatur, quod pleraque animalia, adeptis eis partibus corporis, in quibus plurimum existimatur principale consistere, & insuper vivant aliquatenus, & sapiant nihilominus, ut muscæ, & vespæ, & locustæ, si capita decideris: ut capræ, & testudines, & anguillæ,

M m

anguillæ,

^a Animam Deus semper alloquitur. Adludit ad eas scripturas frequentiss. in libris Levitici, & Num. ac alibi de anima quæ peccaverit, & similes. Item ad illud psalm. 34. Dic animæ meæ; salus tua ego sum. PAM.

^b Illam salvam venit facere Christus. Reliquæ scripturæ, quas hic citat, satis notæ sunt. Luc. 9. Matth. 10. & Joan. 10. Illud vero, illam pluris fieri vetat, paraphrasticos vertit, pro eo quod Luc. 14. jubetur Christianus odisse animam suam, hoc est non pluris facere quam Deum. Idem.

^c Si enim structilis. Pluribus ad hanc consecutionem est Contareus lib. 1. de immortalitate. Cæterum Tertullianus jugulum sibi parat, qui cum corpus fecerit animam, proinde divisibilem, debuit negare ejus immortalitatem, quam tamen singularis ipse in hoc voluit componere cum corporalitate, nec consequens est satis. LAC.

^d In septem a Sorano. Defunt libri quatuor de anima, quos composuit Soranus, quos supra allegavit autor. Quare certum quid de hujus sententia statuere nequeo, imo nec nisi cæca possum conjectura duci. fortasse ut Panætius ad divisionem in quinque sensus adjecit το ἡγεμονικόν recte Nemesio. Soranus ut Medicus, addidit τὸ αἰσθητικόν, sed adhuc levem hanc suspicionem non affirmo, etsi plauserit Junius. Porro Seneca septem partes tantum dissidens a suis Stoicis distinxit ep. 92. Idem.

^e Penes Apollopbanem. An medicus ille est de quo Plin. lib. 22. c. 11. an philosophus, qui de physicis scripsit teste Diogene Laert. An etiam Apollopbanes qui B. Dionysium comitabatur in Ægypto & in urbe Hieropoli cum eo obscuram solis patiente Christo domino conspexit, de quo

B. Dionys. epist. ad Polycarpum. LE PR.

^f Non tam partes animæ. Parum hæc cum Tertulliani de anima dogmate consentiunt. Partes quas hic vocat, melius facultates & *δυνάμεις* dicuntur Aristoteli. Idem.

^g Non idcirco hæc quoque distributio animæ, ad animæ sectiones pertinebit. Sic omnino legitur in exemplari. Neque est quod offendatur repetitione vocabuli, animæ; cujus vires, efficaciz, ingenia, etsi distribuuntur in certas corporis partes, ipsa nihilominus totum corpus implet, nec propterea dissecatur in partes. Itaque hæc animæ distributio, sive in certas, sive in singulas corporis partes, ad ipsius animæ sectiones non pertinebit. RIG.

^h Organum hydraulicum. Hujus organi inventor Ctesibius Alexandr. illud tamen absolutissimum reddidit Archimedes ac perfecit, vide Heronem in spiritalib. Fuerunt & aliæ machinæ celebres Archimedis, speculum, sphaera, de quibus omnibus passim scriptores. LE PR.

ⁱ Quibus ex se divisionibus detineantur. Sic habet exemplar Agobardi. Itaque hic *Detineri*, significat Disjungi. RIG.

^k Messenius aliquis Dicæarchus. Dicæarchus [inquit Cicero Tuscul. quæst. lib. 1.] in eo sermone quem Corinthi habitum tribus libris exponit, doctorum hominum disputantium, primo lib. multos loquentes facit, duobus Pherecratem quemdam Phitiotam senem, quem ait a Deucalione ortum, differentem inducit, nihil omnino esse animum, & hoc esse totum nomen inane, frustra & animantia & animantes appellari, neque in homine inesse animum vel animam neque in bestia. & vero ejus eandem fuisse senten-

XIV.

IXX

XV.

anguillæ, si corda detraxeris: itaque principale non esse. quod si fuisset, & amisso cum suis, A
vigor animæ non perseveraret. Sed plures & Philosophi adversus Dicæarchum, Plato, Stra-
to, Epicurus, Democritus, Empedocles, Socrates, Aristoteles: & Medici adversus An-
dream & Asclepiadem, Herophilus, Erasistratus, Diocles, Hippocrates, & ipse Soranus:
Jamque omnibus plures Christiani, ^b qui apud Deum de utroque ducimur, & esse ^c prin-
cipale in anima, & certo in corporis recessu consecratum. Si enim scrutatorem & dispecto-
rem cordis Deum legimus; si etiam Prophetes ejus occulta cordis traducendo probatur: si
Deus ipse recogitatus cordis in populo prævenit, Quid cogitatis in cordibus vestris nequam?
si & David, Cor mundum conde in me Deus: & Paulus, Corde, ait, credi in justitiam:
& Joannes, Corde, ait, suo unumquemque reprehendi: si postremo, Qui viderit feminam
ad concupiscendum, jam adulteravit in corde; simul utrumque dilucet; & esse principale
in anima, quo intensio divina conveniat, id est, vim sapientialem atque vitalem; quod enim
sapit, vividum est; & in eo thesauro corporis haberi, ad quem Deus respicit. ut neque ex- B
trinfecus agitari putes principale istud secundum Heraclitum, neque per totum corpus ven-
tilari secundum Moschionem, neque in capite concludi secundum Platonem, neque in ver-
tice potius præsidere secundum Xenocratem, neque in cerebro cubare secundum Hippocra-
tem; sed nec circa cerebri fundamentum ut Herophilus, nec in membranulis ut Strato &
Erasistratus, nec in superciliorum meditullio ut Strato Physicus, nec in tota lorica pectoris
ut Epicurus, sed quod & Ægyptii renuntiaverunt, & qui divinarum commemoratores vi-
debantur, ^d ut & ille versus Orphei vel Empedoclis: Namque homini sanguis circumcor-
dialis est, sensus. Etiam Protagores, etiam Appollodorus & Chrysippus hæc sapiunt, ut vel ab
istis retusus Asclepiades capras suas quærat sine corde balantes, & muscas suas abigat sine ca-
pite volitantes; & omnes jam sciant se potius sine corde & cerebro vivere, qui dispositionem C
animæ humanæ de conditione bestiarum præjudicarint. Est & illud ad finem pertinens, ^e
quod Plato bifariam partitur animam, per rationale & irrationale. Cui definitioni & nos
quidem applaudimus, sed non ut naturæ deputeretur utrumque. Naturale enim rationale cre-
dendum est, quod animæ a primordio sit ingentum, a rationali videlicet auctore. Quid
enim non rationale, quod Deus jussu quoque ediderit, nedum id quod proprie adflatu suo
emiserit? Irrationale autem posterius intelligendum est, ut quod acciderit ex serpentis instin-
ctu, ipsorum illud transgressionis admissum, atque exinde inoleverit & coadoleverit in anima
^f adinstar jam naturalitatis, quia statim in naturæ primordio accidit. Ceterum, quum idem
Plato solum rationale dicat, ut in anima Dei ipsius, si nos etiam irrationale naturæ adscribi-
mus quam a Deo anima nostra sortita est, æque irrationale de Deo erit, utpote naturale,
quia naturæ Deus auctor est. Sedenim a diabolo immissio delicti. Irrationale autem omne D
delictum: Igitur a diabolo irrationale, a quo & delictum; extraneum a Deo, a quo est irra-
tionale alienum. Proinde diversitas horum ex distantia auctorum. Proinde cum Plato soli
Deo segregans rationale, duo genera subdividit ex rationali: indignativum quod appellant
Συμικόν, & concupiscentivum quod vocant ἐπισυμικτικόν: ut illud quidem commune sit nobis
& leonibus, istud vero cum muscis, rationale porro cum Deo: video & de hoc mihi esse re-
tractandum: propter ea quæ in Christo deprehenduntur. Ecce enim ^g tota hæc trinitas & in
domino. rationale quo docet, quo differit, quo salutis vias sternit; indignativum, quo inve-
hitur in Scribas & Phariseos; & concupiscentivum, quo pascha cum discipulis suis edere
concupiscit.

tiam paulo post indicat ibidem Cicero: quod de Dicæarcho
dicam, qui nihil omnino animum dicat esse? Messenium au-
tem hunc fuisse etiam Suida testatur, Aristotelis discipu-
lum, cujus Plutarchus, Quintilianus, Musica citant, Gel-
lius Pythagoram, Athenæus libros complures. B. Hierony-
mus lib. 2. adv. Jovin. ex antiquitatum libris descriptio-
nem Græciæ, denique Cicero alibi librum de divinat. &
somnia. PAM.

a *Amisso cum suis.* Amisso illo principali cum suis, ca-
pite nimirum & corde. RIG.

a *Cum suis.* Quasi cum omni familia & comitatu, ap-
paratione. Idem.

b *Qui apud Deum de utroque ducimur.* Sic habet exem-
plar Agobardi. Jamque omnibus, inquit, & Philosophis &
Medicis plures Christiani, qui de utroque, hoc est, de illo
animæ principali, deque loco & positione illius principalis,
statuendum quid sit investigantes, apud Deum ducimur, at-
que ex sacris paginis addiscimus. Sic igitur veteres Chri-
ani etiam cum Ethnicis disputantes, sacrarum litterarum au-
toritatem proferebant. Illi divina dictata, nisi rationibus
humanis, hoc est, mere philosophicis probarentur, respue-
bant. Hac cæcitate Galenus adversus Archigenem vestatur,
hoc interdicto. Non auditurum se Νόμους ἀπαποδείκτους, qui-
bus fere uti solent Μωυσῶς & Χριστοῦ διατεταγμένα ἀφ' ἑαυτῶν. Ga-
leni verba sunt libro de diff. puls. secundo. Idem.

c *Principale in anima.* Hieronymus ad Fabiolam ep. 128.
Queritur ubi sit animæ principale. Plato in cerebro. Chri-
stus monstrat in corde. Beati mundo corde, &c. Idem.

d *Ut & ille versus Orphei vel Empedoclis.* Citatur ver-
sus a Porphyrio ex Empedocle, Αἷμα γὰρ αἰσθητικὸν περι-
έχει τὸν νοῦν. Chalcidius, Empedocles quidem principalem
animæ vim constituit in corde, sic dicens: Sanguine cordis e-
nim noster viget intellectus. Idem.

e *Quod Plato bifariam, &c.* Similiter supra dixit cap. 14.
Dividitur autem in partes, nunc in duas a Platone. Ha-
bet autem istud Plato dial. 4. de Repub. non itaque absur-
de, inquit, duplices has partes, & inter se diversas esse,
ita ut alteram qua ratiocinatur [utpote quæ sit ratiocini
gubernatrix, tanquam benigna & studiosa mater, viam vi-
tæ rectam monstrans] rationalem animæ partem appel-
lemus; alteram qua amat, & esurit, & sitit, & circa al-
ias cupiditates velut consternata adficatur, irrationalem.
PAM.

f *Ad instar jam naturalitatis.* Per naturæ vitium & de-
formitatem. facit hic locus pro peccato originali. Consulto
dixit autor ad instar naturalitatis, quia nec vitium, nec
peccatum originis est ipsa natura, aut substantia, aut forma
nostra, ut putavit Illyricus, sed accidit naturæ: nam ut op-
time insinuat Tertullianus, si peccatum esset substantia aut
natura nostra, cum omnis substantia a Deo creata est, se-
queretur peccatum a solo Deo creatum esse, & inditum Adæ
& posteris. LAC.

g *Tota hæc Trinitas.* Scilicet ratiocinantis, irascentis, &
concupiscentis animæ triplex munus in Evangelio indica-
tur. Rationalis & docentis Math. 7. & 12. indignantis seu
irascentis Math. 23. desiderantis sive concupiscentis Lucæ 22.
Idem.

A concupiscit. Igitur apud nos non semper ex irrationali censenda sunt indignativum & concupiscentivum, quæ certi sumus in Dominum rationaliter decucurrisse. ^a Indignabitur Deus rationaliter, quibus scilicet debet, & concupiscet Deus rationaliter quæ digna sunt ipso. Nam & malo indignabitur, & bono concupiscet salutem. Dat & Apostolus nobis concupiscentiam. Si quis episcopatum concupiscit, bonum opus concupiscit. & bonum opus dicens, rationalem concupiscentiam ostendit. Concedit & indignationem. Quidni, quam & ipse suscepit? ^b Utinam & præcidantur, inquit, qui vos subvertunt. Rationalis & indignatio, quæ ex affectu disciplinæ est. At quum dicit: Fuimus aliquando natura filii iræ, irrationale indignativum suggillat, quod non sit ex ea natura quæ a Deo est, sed ex illa quam diabolus induxit, dominus & ipse dictus sui ordinis, Non potestis duobus dominis servire. pater & ipse cognominatus, Vos ex diabolo patre estis. ne timeas & illi proprietatem naturæ alterius adscribere, posterioris & adulteræ, quem legis avenarum superfeminatorem, & frumentariæ segetis nocturnum interpolatorem. Contingit nos illorum etiam quinque sensuum quæstio, quos in primis litteris discimus, quoniam & hinc aliquid hæreticis procuratur. Visus est, & auditus, & odoratus, & gustus, & tactus. Horum fidem Academici durius damnant; secundum quosdam, & Heraclitus, & Diocles, & Empedocles; certe Plato in Timæo, irrationalem pronuntians sensualitatem, & opinioni coimplicitam. Itaque mendacium visui obicitur, quod remos in aqua inflexos vel infractos adseverat adversus conscientiam integritatis, quod turrem quadrangulatam de longinquo rotundam persuadeat, quod æqualissimam porticum angustiores in ultimo infamet, quod cælum tanta sublimitate suspensum mari jungat. Perinde auditus fallaciæ reus: ut cum cœleste murmur putamus, & plaustrum est; vel tonitru meditante, pro certo de plaustro credimus sonitum. Sic & odoratus & gustus arguuntur; siquidem eadem unguenta, eademque vina, posteriore quoque usu depreciantur. Sic & tactus reprehenditur; siquidem eadem pavimenta manibus asperiora, pedibus leviora creduntur; & in lavacris, idem calidæ lacus ferventissimus primo, dehinc temperatissimus renuntiatur. Adeo inquit, sic quoque fallimur sensibus, dum sententias vertimus. ^c Moderantius Stoici, non omnem sensum, nec semper, de mendacio onerant. Epicurei constantius, parem omnibus atque perpetuam defendunt veritatem, sed alia via. non enim sensum mentiri, sed opinionem. sensum enim pati, non opinari. animam enim non opinari. Absciderunt & opinionem a sensu, & sensum ab anima. Et unde opinio, si non a sensu? Denique nisi visus rotundam senserit turrem, nulla opinio rotunditatis. Et unde sensus, si non ab anima? Denique carens anima corpus, carebit & sensu. Ita & sensus ex anima est, & opinio ex sensu, & anima totum. Ceterum, optime proponetur, esse utique aliquid, quod efficiat aliter quid a sensibus renuntiari, quam sit in rebus. Porro si potest id renuntiari quod non sit in sensibus, sed in eis rationibus quæ interveniant suo nomine? Atque adeo licebit eas recognosci. ^d Nam ut in aqua remus inflexus vel infractus appareat, aqua in causa est. Denique extra aquam integer visui remus. Teneritas autem substantiæ illius, qua speculum ex lumine efficitur, prout icta seu mota est, ita & imaginem vibrans, evertit lineam recti. Item ut turris habitus eludat, intervalli conditio compellit in aperto. æqualitas enim circumfusi aeris, pari luce vestiens angulos, obliterat lineas. Sic & uniformitas porticus acuitur in fine, dum acies in concluso stipata, illic tenuatur quo & extenditur. Sic & cælum mari unitur, ubi visio absumitur; quæ quamdiu viget, tamdiu dividit. Auditum vero quid aliud decipiet, quam sonorum similitudo? Et, si postea minus spirat unguentum, & minus sapit vinum, & minus lacus fervet, in omnibus ferme prima vis tota est. Ceterum, de scabro ac levi, merito manus ac pedes, tenera scilicet & callosa membra dissentiant. Igitur hoc modo, nulla sensuum frustratio causa carebit. Quod si causæ fallunt sensus, & per sensus opiniones, jam nec in sensibus constituenda fallacia est, qui causas sequuntur, nec in opinionibus, quæ a sensibus diriguntur, sequentibus causas. Qui insaniunt, alios in aliis vident, ut Orestes matrem in sorore, & Ajax Ulysses in armento, ut Athamas & Agave in filiis bestias. Oculis ne hoc mendacium exprobrabis, an furiis? ^e Qui redundantia fellis auruginant, ama-

M m 2 ra

^a Indignabitur Deus rationaliter. Si intelligatur istud hypotheticos, sicuti scriptura loquitur, quod indignatio Dei pro vindicta Dei sumatur, nihil obstat eam Deo adtribui alicubi tamen adnotavimus inter paradoxa Tertulliani collocandum, quod iram proprie Deo videatur attribuere. PAM.

^b Utinam et præcidantur. Hoc in Judæos torquet Paulus Epist. ad Galatas, cap. 5. Utinam, inquit, qui vos ad circumcissionem, & cetera Mosaica revocant, non tantum circumcidantur, sed & præcidantur. ὅπως καὶ ἀποκοψῶν. Chrysostomus, μή περιτεμενέσθωσαν λόγοι, ἀλλὰ καὶ περιεκοπῶνται. Et apud Primalium Uticensem: Non solum circumcidantur, sed etiam abscindantur, si expoliatio membri proficit. RIG.

^c Moderantius Stoici. Sensus veros esse Stoici pronuntiant; Phantasias vero alias veras esse, alias falsas. ut monet Plutarchus cap. 9. lib. 4. de placitis. Epicurus phantasiam omnem sensusque omnes veros esse asseruit; opiniones ve-

ro alias veras, alias non item. sensus apud Clementem Alex. sunt ἐπιστάματα καὶ ἐπισήματα. LE PR.

^d Nam ut in aqua remus inflexus. Si quando remus aquæ immersus fractus videatur, aut Turris quadrata appareat rotunda id vitio & errori, sensibus tribui non debet; sed intellectui: sensus enim facultas est ratiocinii expert, unde illa apparentia fucum facere non potest, cum tamen de intellectu non idem accadat. Rationis enim particeps est intellectus, atque cum sensationem factam sentit, non ulterius progreditur ad illius examen, sed iudicium præceps exercet, unde error omnis ipsi tribuendus est, quoniam ea non expendit quæ sui muneris sunt. Idem.

^e Qui redundantia fellis auruginant. Hunc etiam locum tractavit adversus Arrianos Georgius Bæticus, ubi de sapientia Dei. Nihil in illa sincerissimi decoris aspiciunt, inquit, sicut & lippientibus oculis nulla est vitio veritatis,

ra sunt omnia. Num ergo gustui prævaricationem exprobrabis, an valetudinem? Omnes A itaque sensus evertuntur, vel circumveniuntur ad tempus, ut proprietate fallaciæ careant. Immo jam ne ipsis quidem causis adscribendum est fallaciæ elogium. Si enim ratione hæc accidunt, ratio fallacia perhiberi non meretur. Quod sic fieri oportet, mendacium non est. Itaque si & ipsæ causæ infamia liberantur, quanto magis sensus, quibus jam & causæ libere præeunt: cum hinc potissimum & veritas & fides & integritas sensibus vindicanda sit, quod non aliter renuntient, quam quod illa ratio mandavit, quæ efficiat aliter quid a sensibus renuntiare, quam sit in rebus. Quid agis, Academia procacissima? totum vitæ statum evertis, omnem naturæ ordinem turbas, ipsius Dei providentiam excæcas, qui cunctis operibus suis intelligendis, incolendis, dispensandis, fruendisque fallaces & mendaces dominos præfecerit sensus. An non istis universa conditio subministratur? An non per istos secunda quoque mundo instructio accessit? tot artes, tot ingenia, tot studia, negotia, officia, commercia, B remedia, consilia, solatia, victus, cultus, ornatusque omnia? totum vitæ saporem condierunt, dum per hos sensus solus omnium homo animal rationale dignoscitur, intelligentiæ capax, & ipsius Academia. Sed enim Plato, ne quod testimonium sensibus signet, propterea & in Phædro ex Socratis persona negat se cognoscere posse semetipsum, ut monet Delphica inscriptio. Et in Theæteto adimit sibi scire, atque sentire. * Et in Phædro, post mortem differt sententiam, veritatis postumam scilicet: & tamen nondum mortuus, philosophabatur. Non licet, non licet nobis in dubium sensus istos devocare, ne & in Christo de fide eorum deliberetur. ne forte dicatur, quod falso Satanam prospectarit de cælo præcipitatum: aut falso vocem Patris audierit de ipso testificatam: aut deceptus sit cum Petri socrum tetigit: aut alium postea unguenti senserit spiritum, quod in sepulturam suam acceptavit: alium postea vini saporem, quod in sanguinis sui memoriam consecravat. Sic enim & Marcion C phantasma cum maluit credere, totius corporis in illo dedignatus veritatem. Atquinne in Apostolis quidem ejus ludificata natura est. Fidelis fuit & visus & auditus in monte: b fidelis & gustus vini illius, licet aquæ ante, in nuptiis Galilææ: fidelis & tactus, exinde creduli Thomæ. Recita Joannis testationem: c Quod vidimus, inquit, quod audivimus, oculis nostris vidimus, & manus nostræ contrectaverunt, de sermone vitæ. Falsa utique testatio, si

XVIII. oculorum & aurium & manuum sensus natura mentitur. Convertor ad intellectualium partem, quemadmodum illam Plato a corporalibus separatam hæreticis commendaverit, agnitionem ante mortem consecutus. Ait enim in Phædone: Quid tum erga ipsam prudentiæ possessionem? Utrumne impedimentum erit corpus, an non, si quis illud socium adsumperit in quæstionem? Tale quid dico, habetne veritatem aliquam visio & auditio hominibus, an non? An non etiam Poetæ hæc nobis semper obmussant, quod neque audiamus certum, neque videamus? Meminerat scilicet & Epicharmi Comici: d Animus cernit, animus audit, reliqua surda & cæca sunt. Itaque rursus, illum ergo ait supersapere, qui mente maxime sapiat, neque visionem proponens, neque ullum ejusmodi sensum attrahens animo, sed ipsa mente sincera utens in recogitando, ad capiendum sincerum quodque rerum; segreßus potissimum ab oculis & auribus, & quod dicendum sit, a toto corpore, ut turbante, & non permittente animæ possidere veritatem atque prudentiam, quando communicat. Videmus igitur adversus sensus corporales aliam portendi paraturam, ut multo idoniorum, vires scilicet animæ, intellectum operantes ejus veritatis, e cujus res non sint coram, nec subiaceant corporalibus sensibus, sed absint longe a communi conscientia, in arcano, & in superioribus, & apud ipsum Deum. Vult enim Plato f esse quasdam substantias invisibiles, incorporales, supermundiales, divinas, & æternas; quas appellat Ideas, id est formas, exempla, &

quandoquidem aliter eorum renuntiat aspectus, quam in fide rerum est. sed & cui saporem proprium redundans sui fellis amaritudo vitiauit, si dulcia mella deguster, ut amaram dulcedinem mellis infamat, non recognoscens malum propriæ amaritudinis. LE PR.

a Et in Phædro post mortem differt. Peculiariora quidem verba apud Platonem in Phædro reperire non potui, sed eo pertinere mihi videtur, quod ibi philosophatur de animabus, quæ post hanc vitam in supercælesti loco id quod revera est, [sive ipsam veritatem] intueri merentur, & his quæ revera sunt, inspectis, rursus apud internam cæli partem revertuntur, & quidem multo studio omnes teneri videndi campum veritatis, ubinam sit. PAM.

a Et in Phædro. Minimum abest quin in Phædone legendum existimem, ut in cap. sequenti, ubi testimonium affert. Voces etiam post mortem differt, Moriturus enim Phædonem composuit & philosophatus est Socrates sumpto veneno. LE PR.

b Fidelis & gustus vini illius, licet aquæ ante.] Apage igitur Nicephorum illum nugatorem, qui de primo Christi miraculo sic verba facit, ut præstigiatoris imposturam fuisse aliquis putet. ἐξ ὕδατος, inquit, βεβρωὺν οὖν ἐπ' ἀπὸ τοῦ ὕδατος. Immo, ἐξ ὕδατος οὖν. RIG.

c Quod vidimus, inquit, quod audivimus. Paulo aliter

fortassis, ut sensuum visus & auditus ordinem servaret, & clarius citat auctor hunc locum, quam græce aut latine aut Syriace legitur: nempe, Quod audivimus, quod vidimus oculis nostris, quod perspeximus. PAM.

d Animus cernit, animus audit, &c. Epicharmi versum esse multi consentiunt; habetur tamen apud Plutarchum opusculo de fortuna, sed sine auctoris nomine καὶ τοῦ ὁρί, καὶ τοῦ ἀκούει, καὶ δι' ἀλλαντοῦ καὶ τυφλῶ. LE PR.

e Cujus res non sint coram. Innuit auctor cur assertæ a Platone idææ, de quibus mox: nec est longe ab Aristotelis mente, qui 1. & 2. Metaph. asserit Platonem cum Cratilo versatum, & imbutum opinione Heracliti, qui volebat omnia, quæ sub sensum cadunt, fluere, quorum scientia nulla esse poterat. Idcirco constituisse Ideas, quibus se habentibus semper eodem modo definitiones scientiæque constarent, quam rationem ut futilem eludit ipse, sicut & opinionem Idearum irridet 1. ethic. cap. 6. LAC.

f Esse quasdam substantias invisibiles, &c. Plurimi e Patribus ideas admittunt. Qui vero eas repudiant, eas repudiant prout a Gnosticis & Valentini sectatoribus accipiebantur. Hi enim hæretici Platonem sequi videntur in multis; quamvis etiam damnatas a multis Patribus legerim, eo sensu quo Aristoteles docuit; nimirum Platonem admisisse Ideas quasdam naturas universales separatas, quarum participatione

A causas naturalium istorum manifestorum, & subjacentium corporalibus sensibus; & illas quidem esse veritates, hæc autem imagines earum. Relucentne jam hæretica semina Gnosticorum & Valentinianorum? Hinc enim arripiunt differentiam corporalium sensuum, & intellectualium virium, quam etiam parabolæ decem virginum adtemperant: ut quinque stultæ sensus corporales figuraverint, stultos videlicet, quia deceptui faciles: sapientes autem intellectualium virium notam expresserint, sapientium scilicet, quia contingentium veritatem illam arcanam & supernam, & apud pleroma constitutam, hæreticarum idearum sacramenta. hoc enim sunt & æones, & genealogiæ illorum. Itaque & sensum dividunt: & intellectualibus quidem, a spiritali suo semine: sensualibus vero, ab animali, quia spiritalia nullo modo capiat. & illius quidem esse invisibilia; hujus vero visibilia, & humilia, & temporalia quæ sensu conveniantur, in imaginibus constituta. Ob hæc ergo præstruximus neque

B animum aliud quid esse, quam animæ suggestum & structum: neque spiritum extraneum quid, quam animæ suggestum & structum: neque spiritum extraneum quid, quam quod & ipsa per flatum. Ceterum accessioni deputandum, quod aut Deus postea, aut diabolus adspiraret. Et nunc ad differentiam sensualium & intellectualium, non aliud admittimus, quam rerum diversitates: corporalium & spiritalium, visibilium & invisibilium, publicatarum & arcanarum, quod illæ sensui, istæ intellectui adtribuantur; apud animam tamen & istis & illis obsequio deputatis, quæ perinde per corpus corporalia sentiat, quemadmodum per animum incorporalia intelligat, salvo eo, ut etiam sentiat dum intelligit: Non enim & sentire intelligere est, & intelligere sentire est? Aut quid erit sensus, nisi ejus rei quæ sentitur intellectus? quid erit intellectus, nisi ejus rei quæ intelligitur sensus? Unde ista tormenta cruciandæ simplicitatis, & suspendendæ veritatis? Quis mihi exhibebit sensum non intelligentem quod sentit? aut intellectum non sentientem quod intelligit? ut probet^a alterum sine altero posse? Si corporalia quidem sentiuntur, incorporalia vero intelliguntur, rerum genera diversa sunt, non domicilia sensus & intellectus, id est, non anima & animus. Denique, a quo sentiuntur corporalia? Si ab animo, ergo jam & sensualis est animus, non tantum intellectualis. nam dum intelligit, sentit. quia si non sentit, nec intelligit. Si vero ab anima corporalia sentiuntur, jam ergo intellectualis est vis animæ, non tantum sensualis. nam dum sentit, intelligit: quia si non intelligit, nec sentit. Proinde, a quo intelliguntur incorporalia? si ab animo ubi erit anima? si ab anima, ubi erit animus? Quæ enim distant, abesse invicem debent, cum suis muneribus operantur. Putabis quidem abesse animum ab anima, si quando animo ita afficimur, ut nesciamus nos vidisse quid, vel audisse, ^b quia alibi fuerit animus; adeo contendam, immo ipsam animam nec vidisse, nec audisse, quia alibi fuerit cum sua vi, id est animo. Nam

D & quum dementit homo, dementit anima; non peregrinante, sed compatiante tunc animo. Ceterum, ^d animæ principaliter casus est. Hoc inde firmatur, quod anima digressa, nec animus in homine inveniatur. ita illam ubique sequitur, a qua nec in fine subremanet. quum vero sequitur & addicitur, perinde intellectus animæ addicitur, quam sequitur animus cui addicitur intellectus. Sit nunc & potior sensu intellectus, & potior cognitor sacramentorum, dummodo & ipse propria vis animæ, quod & sensus. nihil mea interest, nisi cum idcirco præfertur sensui intellectus, ut ex hoc quoque separatio habeatur, quo potior adfirmatur. Tunc mihi post differentiam, etiam prælatio retundenda est, perventuro usque ad ^e potioris Dei persuasionem. ^f Sed de Deo, suo quoque campo experiemur cum hæreticis. Nunc de anima titulus, & intellectu non insidiosè præferendo locus. Nam etsi potiora sunt quæ intellectu attinguntur, ut spiritalia, quam quæ sensu, ut corporalia, rerum erit prælatio, sublimiorum scilicet adversus humiliores, non intellectus adversus sensum. ^g Quomodo enim præferatur sensui intellectus, a quo informatur ad cognitionem veritatum? Si enim veritates per imagines adprehenduntur, id est invisibilia per visibilia noscuntur, quia & Apostolus nobis

singularia producerentur. Hic imposturam facit, aut patitur Aristoteles; id enim e Platonis libris erui nequit. LE PR. ^a Alterum sine altero.] Codex Agobardi, *Alterum ex altero*. RIG.

^b Quia alibi fuerit animus. Huc pertinet ex parte illud B. Gregorii Nyss. lib. 4. philos. cap. 3. vel quum mens aliis intendit, ut dum proposuit quis amicum convenire, & jam allocuturus præterit eum, eo quod mens aliis distrahitur, neque hic est error visus, sed intellectus. PAM.

^c Ceterum anima principaliter casus est. Verba hæc ex eorum sententia adferre videtur, qui ab anima animum distinguiebant, sicut etiam illa, quod anima digressa, &c. Verum etiam illud argumentum suæ opinioni accommodat sequentibus verbis. Quum vero sequitur, &c. Idem.

^d Animæ principaliter casus est. Non ex eorum sententia loquitur, qui animum ab anima distinguiebant, omnino, ut putavit Pamelius, sed ex sua adversus illos, nam anima incolumi animum & mentem perire dicebant, & posse cadere; Tertullianus vero vult quod animam sequatur animus, & pereunte anima & cadente ut principaliori, corruat tunc etiam animus subnixus animæ. LAC.

^e Potioris Dei persuasionem. Perstringit Marcionitas & alios Gnosticorum qui plures Deos confingentes, unum alteri præferebant, bonum malo; De his tamen copiose ad libros contra Marcionem. Idem.

^f Sed de Deo suo quoque campo cum hæret. Videtuo indicare libros suos adv. Marcionem quos jam meditabatur, qui infra habentur. Nam primus & secundus peculiariter de Deo differunt. PAM.

^g Quomodo enim præferatur sensui. Solet artificiose Tertullianus ex fiducia ingenii, ut persuadeat quod rectum est, in contrariam & obliquam partem vergere, ut qui curvam virgam dirigunt, in oppositum torquent: ita hic peræquare videtur sensum intellectui adversus eos, qui nimium illum deprimebant, hunc extollebant. Verum licet facultatibus in se collatis invicem, sensui præstet intellectus; relatis ad primam radicem & originem, ut hoc capite retulit, neutra præstat, cum utriusque fons & domicilium originale eadem res sit, nempe anima: non anima & animus ut res diversæ uti contrarii fuerant arbitrati. Eo etiam referri possunt probationes quas subdit Tertullianus, ut necessitas sensuum quam habet intellectus, argumentum sit unitatis

nobis scribit, Invisibilia enim ejus a conditione mundi de factitamentis intellecta visuntur. A & Plato hæreticis, Facies occultorum, ea quæ apparent; & necesse est omnino hunc mundum imaginem quandam esse alterius alicujus. Videtur intellectus duce uti sensu, & auctore, & principali fundamento; nec sine illo veritates posse contingi: quomodo ergo potior erit eo per quem est, quo eget, cui debet totum quod attingit? Ita utrumque concluditur; neque præferendum sensui intellectum. per quem enim quid constat, inferius ipso est: neque separandum a sensu; per quod enim quid est, cum ipso est. Sed ne illi quidem prætereundi, XIX. qui vel modico temporis viduant animam intellectu. Proinde enim viam sternunt postea inducendi ejus, sicut & animi, a quo scilicet proveniat intellectus. Volunt infantiam sola anima contineri, qua tantummodo vivat, non ut pariter sapiat; quia nec omnia sapiant quæ vivant. denique, arbores vivere, nec tamen sapere, secundum Aristotelem, & si quis alius substantiam animalem in universa communicat, quæ apud nos in homine privata res est, B non modo ut Dei opus, quod & cetera, sed ut Dei flatus, quod hæc sola; quam dicimus, a cum omni instructu suo nasci. Et si ad arbores provocamur, amplectemur exemplum. siquidem & illis, necdum arbusculis, sed stipitibus adhuc, & furculis etiam nunc, simul de scrobibus oriuntur, inest propria vis animæ. Verum pro temporis ratione remoratur, coalescens & coadulescens robori suo, donec ætas impleat habitum quo natura fungatur. Aut unde mox illis & frutices inoculantur, & folia formantur, & germina instantur, & flosculi inornantur, & succi condiuntur; si non in ipsis omnis paratura generis quiescit, & partibus promota grandescit? Inde igitur & sapiunt unde vivunt, tam vivendi quam sapiendi proprietate, & quidem ab infantia & ipsæ sua. Video enim & vitem adhuc teneram & impuberem, intelligentem tamen jam opera sua, & volentem alicui adhærere, cui innisa & innexa proficiat. denique, non expectata rustica disciplina, sine arundine, b sine cervo, si quid attigerit, ultro ambibit, & quidem viriosius de suo ingenio, quam de tuo arbitrio. properat esse secura. Video & hederas, quantum velis primas, statim ad superna conari, & nullo præeunte suspendi; quod malint parietibus invehì, textili silva, quam humi teri, voluntaria injuria. contra, quibus c de ædificio male est, ut crescendo recedunt? ut refugiunt? sentias ramos aliofsum destinatos, & animationem arboris de divortio parietis intelligas; d contenta est parvitate, quam ex primordio providentissimi fruticis edidit, timens etiam ruinam. Has ego sapientias & scientias arborum, cur non contendam? Vivant ut philosophi volunt, sapiant ut philosophi nolunt; intelligat & infantia ligni; quo magis hominis? cujus anima, velut furculus quidam ex matrice Adam in propaginem deducta, & genitalibus feminæ foveis commendata cum omni sua paratura, pullulabit tam intellectu quam & sensu? Mentior, si non statim infans e ut vitam vagitu salutavit, hoc ipsum se testatur sensisse atque intellexisse, quod natus est, omnes simul ibidem dedicans sensus, & luce visum, & sono auditum, & humore gustum, & aere odoratum, & terra tactum. Ita prima illa vox de primis sensuum, & de primis intellectuum pulsibus cogitur. Plus est quod f de prospectu lacrimabilis vitæ quidam augurem incommodorum vocem illam flebilem interpretantur; quo etiam præsciens habenda sit ab ingressu nativitatis, nedum intelligens. Exinde & matrem spiritu probat, & nutricem spiritu examinat, & gerulam spiritu agnoscit, fugiens extranea ubera, & recusans ignota cubilia, & neminem appetens nisi ex usu. Unde illi judicium novitatis & moris, si non sapit; unde illi & offendi & demulceri, si non intelligit? Mirum satis, ut infantia naturaliter animosa sit, non habens animum; & naturaliter adfectiosa sit, non habens intellectum. At enim Christus ex ore lactentium & parvulorum experiendo laudem, nec pueritiam, nec infantiam hebetes pronuntiavit: quarum altera cum suffragio occurrens, testimonium ei potuit offerre, altera pro ipso trucidata utique vim sensit. Et hic itaque concludimus, omnia naturalia animæ, ut substantiva ejus, ipsi inesse, & cum ipsa procedere atque proficere, ex quo ipsa censetur. sicut & Seneca sæpe noster: h Inrita sunt nobis omnium artium & ætatum

semina;

principii & radices, ac proinde æqualitates originis. LAC.

a Cum omni instructu suo.) Quasi cum omni instructo & instrumento. cum omni censu. cum omnibus suis. Sic enim supra, Atque in hunc significatum locutiones istas apud Africanos præsertim fuisse indicat Augustinus libro 11. Quæst. in Exod. Quæst. 47. Græcus, inquit, ἀπορροὴν habet, ubi Substantiam Latinus interpretatus est, quod aliquando Censum interpretantur nostri, sicut nunc Instructum dicere volumus. Itaque sic etiam legendum in Septimii nostri Apologetico, De Habitu, victu, instructu, censu, ipso denique sermone proavis renuntiastis. RIG.

b Sine cervo. Maluit Rigaltius servare vocem cervo quam corno aut orno reponere. Hic enim de vitis pedamentis, non de arboribus vitis amicis agitur, quales sunt ornus & cornus. Sunt autem Cervi bacilla furcillata habentia figuram literæ v. a similitudine cornuum cervi; quod docet M. Varro lib. 4. LE PR.

c De ædificio male est. Sic lib. de Pallio. Accebo bene est. RIG.

d Contenta est parvitate.] Cod. Agobardi, Continentia

est par. Idem.

e Ut vitam vagitu salutavit. Hæc primordia & hominum principia satis intelicia tractat Plin. 7. in præfatione. LE PR.

f De prospectu lacrimabilis vitæ. Quid illa vita desendum magis, quæ a miseris incipit vagitibus, dolore, fame, siti & mille aliis incommodis, quæ in iisdem atque majoribus exitur, quæque mortem habet pro termino? Idem.

g Seneca sæpe noster.) Quia sæpe secundum Christianos sentit. RIG.

h Seneca sæpe noster. Id est qui nobiscum facit in multis. An Senecæ ad B. Paulum, itemque B. Pauli epistolæ extiterint, non ausim affirmare, quamvis S. Hieronymus id testetur, si quæ enim fuerunt, eæ supposititiæ fuerunt. Nec obijciat quis emunctæ naris hominem S. Hieronymum haud facile decipi potuisse. Cum enim continentissimæ vitæ Senecam ait, quis deceptum non agnoscat? LE PR.

i Inrita sunt nobis omnium artium & ætatum semina; magisterque ex occulto Deus producit ingenia.) Verba sunt Senecæ, cap. 6. lib. 14. De Beneficiis. Idem.

A femina; magisterque ex occulto Deus producit ingenia. ex feminibus scilicet infitis, & occultis per infantiam, quæ sunt, & intellectus. ex his enim producuntur ingenia. Porro, ut frugum feminibus una generis cuiusque forma est, processus tamen varii; alia integro statu evadunt, alia etiam meliora respondent, alia degenerant pro conditione cœli & soli, pro ratione operis, & curæ, pro temporum eventu, pro licentia casuum: ita & animam licebit, semine uniformem, foetu multiformem. nam & hic etiam de locis interest. ^a Thebis hebetes & brutos nasci relatum est. ^b Athenis sapiendi dicendique acutissimos; ubi penes Colytum pueri mense citius eloquuntur, præcoce lingua. Siquidem & Plato in Timæo, Minervam adfirmat, cum urbem illam moliretur, nihil aliud quam regionis naturam prospexisse, talia ingenia pollicitam. Unde & ipse in legibus, Megillo & Clinia præcipit condendæ civitati locum procurare. Sed Empedocles, causam argutæ indolis & obtusæ, in sanguinis qualitate constituit; perfectum ac profectum de doctrina disciplinaque deducit. Tamen vulgata jam res est gentilium proprietatum. Comici Phrygas timidos illudunt; Sallustius vanos Mauros, & feroces Dalmatas pulsat, ^c mendaces Cretas etiam Apostolus inurit. Fortassean & de corpore & de valetudine aliquid accedat. opimitas sapientiam impedit, exilitas expedit. paralyfis mentem prodigit, phthisis servat. quanto magis de accidentibus habebuntur, quæ citra corpulentiam & valentiam, vel acuunt, vel obtundunt. acuunt doctrinæ, disciplinæ, artes, & experientia, negocia, studia. obtundunt inscitia, ignavia, desidia, libidines, inexperientia, otia, vitia. Super hæc, si & alia, quæ præsumt potestates. enimvero præsumt, secundum nos quidem Deus Dominus, & diabolus æmulus; secundum communem autem opinionem, providentiæ fatum & necessitas, & fortunæ arbitrii libertas. nam hæc, & philosophi distinguunt, & nos secundum fidem differenda suo jam vovimus titulo. Apparet quanta sint quæ unam animæ naturam variè collocarint, ut vulgo naturæ deputentur, quando non species sint, sed sortes naturæ & substantiæ unius; illius scilicet, quam Deus in Adam contulit, & matricem omnium fecit: atque adeo sortes erunt, non species substantiæ unius, ut & varietas ista moralis quanta nunc est, tanta non fuerit in ipso principe generis Adam. Debuerant enim fuisse hæc omnia in illo, ut in fonte naturæ, atque inde cum tota varietate manasse, si varietas naturæ fuisset. Quod si uniformis natura anima ab initio in Adam, ante tot ingenia: ergo non multiformis, per tot ingenia; ^d nec qua triformis, ut adhuc ^e trinitas Valentiniana cædatur, quæ nec ipsa in Adam recognoscitur. Quid enim spiritale in illo? Si quia prophetavit magnum illud sacramentum in Christum & Ecclesiam: Hoc os ex ossibus meis, & caro ex carne mea, vocabitur mulier; propterea relinquet homo patrem & matrem, & adglutinabitur mulieri suæ, & erunt duo in carnem unam; hoc postea obvenit, ^f quum in illum Deus ^g amentiam immisit, spiritalem vim qua constat prophetia. Si & malum in eo apparuit transgressionis admissum, nec hoc naturale deputandum est, quod instinctu serpentis operatus est, tam non naturalem, quam nec materiale; quia & materiæ fidem jam exclusimus. Quod si nec spiritale, nec quod dicitur materiale, proprium in illo fuit (nam si ex materia fuisset mali semen) superest ut solum in illo & unicum fuerit naturale, quod censetur animale; quod statu simplex, & uniforme defendimus. De hoc plane relinquitur quæri, an demutabile debeat credi, quod naturale dicatur. Iidem enim convertibilem negant naturam, ut trinitatem suam in singulis proprietatibus figant: quia arbor bona malos non ferat fructus, nec mala bonos; & nemo de spinis metat ficus, & de tribulis uvas. Ergo si ita est, neque de lapidibus filios Abrahamæ suscitare poterit Deus, nec genimina viperarum facere pœnitentiæ fructus; & erravit Apostolus scribens, Eratis & vos aliquando tenebræ, & fuimus & nos aliquando natura filii iræ, & in his vos quoque fuistis, sed abluti estis. Sed nunquam discordabunt sententiæ sanctæ. Non dabit enim arbor mala bonos fructus, si non inferatur; & bona malos dabit, si non colatur; & lapides filii Abrahamæ fient, si in fidem Abrahamæ formentur; & genimina viperarum fructum pœnitentiæ facient, si venena malignitatis expuerit. Hæc erit vis divinæ gratiæ, potentior utique natura, habens in nobis subjacentem sibi liberam arbitrii potestatem, quod αὐτεξούριον dicitur. quæ cum sit & ipsa naturalis atque mutabilis,

^a Thebis hebetes & brutos nasci relatum est. Thebas Bæotia intelligit. Usque adeo autem id verum est, ut ex pinguedine ingenii quidam Bæotos dictos putent, & in proverbium abierint, Sus Bæotica, auris Bæotica, & quod proprius huc accedit, Bæoticum ingenium, de quibus late Erasmus in Chiliadibus, qui etiam inde derivatum putat, quod hebetes & brutos homines Germanica & Britannica lingua Bot, id est Bæotos appellemus. PAM.

^b Athenis sapiendi dicendique acutiss. Huc pertinet illud Ciceronis in orat. pro Flacco: Adjunt Athenienses, unde humanitas, doctrina, religio, fruges, jura, leges ortæ atque in omnes terras distributæ putantur. Item quod a Platone in Protagora: Athenæ prytaneum sapientiæ appellentur. Denique quod idem dial. 1. de legib. vocet civitatem eloquentiæ, & multi sermonis studiosam. Idem.

^c Mendaces Cretas. Mendacii nomine male audierunt Cre-

tenses. Scholiastes Callimachi in Jovis hymnum, ex quo loco B. Apostolus citat verba 1. ad Titum 1. ait παραίτια ἐστὶ τὸ κακηγὼν ἐπὶ τῷ βέλουςθαι, ἀπὸ ἰσορρομίας τῆς κρητὸς ῥηθείας. ὁ δὲ λαχὼν μέριμνα τοῖς ἑλλήσιν τὰ, λαχὼν ἰλὶς τὰ κρείττω ἐστὶ τὸ περιποίησθαι. In adagium abiit, Cretisare, hoc est mentiri, ab Idomeneo Cretæ natum, qui cum Trojæ spolia Græcis divisurus esset, meliora sibi reservavit. LE PR.

^d Nec qua triformis.] In exemplari Agob. Nec quadriformis. RIG.

^e Trinitas Valentiniana. Trinitas illa est hominis non Dei, faciebant enim ii hæretici hominem, spiritualem, animaleme sive carnalem, terrestrē sive materiale. LE PR.

^f Quum in illum Deus amentiam immisit.] Supra, Accidentiam spiritus passus est, cecidit enim occasus super illum, Sancti Spiritus vis, operatrix prophetiæ. RIG.

^g Amentiam immisit. Ex 70. interp. qui Genes. 2. habent

- mutabilis, quoquo vertitur, natura convertitur. ^a Inesse autem nobis τὸ αὐτεξούσιον natura. A liter, jam & Marcioni ostendimus & Hermogeni. Quid nunc, si & naturæ conditio sic erit definienda, ut duplex determinetur, natorum & innatorum, factorum & infectorum? atque ita quod natum factumque constiterit, ejus natura capiet demutationem; & renasci enim poterit & refici. Innatum autem & infectum immobile stabit. quod cum soli Deo competat, ut soli innato & infecto, & idcirco immortalis & inconvertibili, absolutum est, ceterorum omnium natorum atque factorum convertibilem & demutabilem esse naturam; ut & si trinitas animæ adscribenda esset, ex mutatione accidentiæ, non ex institutione naturæ deputaretur.
- XXII. tur. Cetera animæ naturalia jam a nobis audiit Hermogenes, cum ipsorum defensione & probatione, per quæ Dei potius quam materiæ cognoscitur. Hic solummodo nominabuntur, ne præterita videantur. Dedimus enim illi & libertatem arbitrii, ut supra scripsimus, & dominationem rerum, ^b & divinationem interdum, seposita quæ per Dei gratiam obvenit ex prophetia. Itaque jam ab isto dispositionis retractatu recedam, ^c ut ordinem ejus expungam. Definimus animam, Dei flatu natam, ^d immortalem, ^e corporalem, ^f effigiatam, substantia simplicem, de suo sapientem, varie procedentem, liberam arbitrii, ^g accidentiis obnoxiam, per ingenia mutabilem, rationalem, dominatricem, divinatricem, ex una redundantem. Sequitur nunc, ut quomodo ex una redundet, consideremus, id est unde, &
- XXIII. quando, & qua ratione sumatur. Quidam de cœlis devenisse se credunt, tanta persuasione, quanta & illuc indubitate regressuros repromittunt; ut Saturnius Menandri Simoniani discipulus induxit, hominem affirmans ab angelis factum, primoque opus futile, & invalidum, & instabile, in terra vermis instar palpitasse, quod consistendi vires deessent. Dehinc ex misericordia summæ potestatis, ad cujus effigiem, nec tamen plene perspectam, temere structus fuisset, scintillulam vitæ consecutum, quæ illud exsuscitavit, & erexit, & constantius, ^C animavit, & post decessum vitæ ad matricem relatura sit. Sed & Carpocrates tantundem sibi de superioribus vindicat, ut discipuli ejus animas suas jam & Christo, nedum Apostolis, & peræquent, & cum volunt præferant; quas perinde de sublimi virtute conceperint, despiciunt mundi potentium principatum. Apelles sollicitas refert animas terrenis escis de supercœlestibus sedibus ab igneo angelo Deo, Israel & nostro, qui exinde illis peccatricem circumfinxit carnem. Examen Valentini semen Sophiæ insulsi animæ, ^h per quod historias, atque Milesias Æonum suorum ex imaginibus visibilium recognoscunt. Doleo bona fide, ⁱ Platonem omnium hæreticorum condimentarium factum. Illius est enim & in Phædone, quod animæ hinc euntes sint illuc, & inde huc. Item in Timæo, quod genimina Dei, delegata sibi mortalium genitura, accepto initio animæ immortalis, mortale ei circumgelaverint corpus. Tum quod mundus hic imago sit alterius alicujus. Quæ omnia ut fidei commendat, ^k & animam retro in superioribus cum Deo egisse in commercio Idearum, & inde huc transvenire, & hic quæ retro norit de exemplaribus recensere, novum elaboravit argumentum, ^l μαθήσεις ἀναμνήσεις, id est. ^l discentias reminiscencias esse. Venientes enim inde huc animas oblivisci eorum in quibus prius fuerint, dehinc ex his visibilibus edoctas recordari. Cum igitur hujusmodi argumento illa insinuentur a Platone quæ hæretici mutuuntur, satis
- XXIV. hæreticos repercutiam, si argumentum Platonis elidam. Primo quidem oblivionis capacem animam

ἐξουσίαν. sic ipse auctor cap. 11. somnum Adami ecstasim appellavit, neque aliud per amentiam intelligit. LAC.

^a Inesse autem nobis τὸ αὐτεξούσιον. Ita liberum arbitrium apud Patres & philosophos appellatur. A Nazianzeno dicitur homo τὸ αὐτεξούσιον ἢ πνεύματι. libero arbitrio honoratus. LAC.

^b Et divinationem. Nempe naturalem, seu per insomnia, sive per alias prænotiones. Carneades enim disputavit pluribus rationibus adversus divinationem. Tertullianus tamen præcipue notat spontaneos animorum impulsus, qui manifesti omnibus sunt, cum scilicet mens, velut præscia futuri mali, vel boni, prius afficitur mœrore vel gaudio, quam sensus corporei id deprehendat certis indiciiis, nam ut Seneca ait

Instat mentis fera tempestas,

Cum sine vento tranquilla tument

Quem præfagiendi modum in Thyeste scite describit, ante cœnam feralem Atrei; ideo & præcordia saliant & defluunt lacrymæ invitis, stimulo & monitu arcano intus excitante. LAC.

^c Ut ordinem ejus expungam. Id est, absolvam, & perficiam, uti morem habet in apol. cap. 3. & sæpissime. LAC.

^d Immortalem. Et si istud ex professio non tractet, quod esset tum temporis extra controversiam, frequens tamen ejus hoc libro mentio, nempe cap. 3. 6. 9. 14. & infra cap. 24. 38. 45. 51. 53. & 54. PAM.

^e Corporalem. De anima quod corporalis sit, quamquam ad paradoxa ejus istud pertineat, tractavit late supra cap. 5. 6. 7. 8. PAM.

^f Effigiatam. Quod effigiatam sit, alterum paradoxon tractatum etiam habes supra cap. 9. PAM.

^g Accidentiis obnoxiam. Alludit ad id quod paulatim proficiat anima in sapientia. PAM.

^h Per quod historias, atque Milesias. Illustriores fabulæ Milesiæ dicuntur, sive a vanitate Milesiorum ob oraculum Apollinis, qua de re Strabo lib. 14. geograph. sive a rosis Milesiis quæ in pretio fuerunt. LE PR.

ⁱ Platonem omnium hæreticorum condimentarium. Philosophiam antiquam fuisse veluti penu & fontem hæresum sæpe calumniatur autor, ut cap. 7. de præscript. Inde cap. 8. adv. Hermog. vocat Philosophos, hæreticorum patriarchas: Quas vero hæreses informaverit Plato ex hoc uno dogmate de animarum origine observat Joannes Bapt. Crispus lib. 2. qu. 1. nam Menandriani, Saturnini, Enthusiastæ. Carpocratitæ, Valentiniani, Apellitæ, Seleuciani, Messalini, Avicenna & Raimundus Lullius ex doctrina Platonis decepti videntur circa animarum exordium. LAC.

^k Et animam retro in superioribus. Non potui aliud reperire in Timæo Platonis huc pertinens, quam quod Deus summus opifex constituto universo divisit animas, æquali cum sideribus numero, & singulas singulis assignavit, & velut in vehiculum impositis universi naturam ostendit, & leges fatales ipsis exposuit, quodque origo prima quidem futura esset ordinata una omnibus, oporteret autem ipsas seminat in singula convenientia singulis temporibus instrumenta, [corpore nempe] producere animal divino cultui dedicissimum. Quo libro quum nusquam dicit, animam hic que retro norit de exemplaribus recensere, magis puto istud ad Phædonem referri, cujus etiam paulo prius meminit, ubi utrumque reperire est. PAM.

^l Id est discentias reminisc. Locus iste haud dubie ex Phædone, non ex Timæo Platonis desumptus est. Sic enim ibi legitur: Sed & secundum illum sermonem, inquit Cebes, si verus est, o Socrates, quem tu frequenter referre soles

A animam non cedam, quia tantam illi concessit divinitatem, ut Deo adæquetur. innatam eam facit, quod & solum armare potuissim ad testimonium plenæ divinitatis: adjicit immortalē, incorruptibilem, incorporalem, quia hoc & Deum credidit, invisibilem, ineffigiabilem, uniformem, principalem, rationalem, intellectualem. Quid amplius proscriberet animam, si eam Deum nuncuparet? Nos autem qui nihil Deo appendimus, hoc ipso animam longe infra Deum expendimus, quod natam eam agnoscimus, ac per hoc dilutioris divinitatis, & exilioris felicitatis; ut flatum, non ut spiritum; & si immortalem, ut hoc sit divinitatis; tamen passibilem, ut hoc sit nativitatis. ideoque & a primordio exorbitationis capacem, & inde etiam oblivionis affinem. Satis de isto cum Hermogene. Ceterum, quæ, ut haberi merito possit ex peræquatione omnium proprietatum Deus, nulli passioni subiacebit, ita nec oblivioni, quum tanta sit injuria oblivio, quanta est gloria ejus, cujus injuria est, memoria

B scilicet; quam & ipse Plato, sensuum & intellectuum salutem; & ^a Cicero, thesaurum omnium studiorum prædicavit. Nec hoc jam in dubium deducetur, an tam divina anima memoriam potuerit amittere, sed an quam amiserit, recuperare denuo possit. Quæ enim non debuit oblivisci, si oblita sit, nescio an valeat recordari. ita utrumque meæ animæ, non Platonice congruet. Secundo gradu opponam: Natura compotem animam facis idearum illarum, an non? Immo natura, inquis. Nemo ergo concedet naturalem scientiam naturalium excidere artium. excidet studiorum, excidet doctrinarum, disciplinarum. excidet fortasse & ingeniorum, & affectuum. quæ naturæ videntur, non tamen sunt; quia, ut præmisimus, & pro locis, & pro institutionibus, & pro corpulentis, ac valetudinibus, & pro potestatibus dominatricibus, pro libertatibus arbitrii, ex accidentibus constant. Naturalium vero scientia, ne in bestiis quidem deficit. Plane obliviscetur feritatis leo, mansuetudinis eruditione præ-

C ventus, & ^b cum toto suggestu jubarum, delictum fiet Berenices alicujus reginæ, lingua genas ejus emaculans. mores bestiam relinquent, scientia naturalium permanebit. non obliviscetur idem naturalium pabulorum, naturalium remediorum, naturalium terrorum. & si de piscibus, & si de placentis regina ei obtulerit, carnem desiderabit: & si ^c languenti theriacam composuerit, simiam leo requireret: & si nullum illi venabulum obfirmabit, ^d gallum tamen formidabit. Perinde & homini omnium forsitan obliviosissimo inoblitterata perseverabit sola scientia naturalium, ut sola scilicet naturalis; memor semper manducandi in esurie, & bibendi in siti; & oculis videndum, & auribus audiendum, & naribus odorandum, & ore gustandum, & manu contrectandum. Hi sunt certe sensus, quos philosophia deprecatur intellectualium prælatione. Igitur si naturalis scientia sensualium permanet, quomodo intellectualium, quæ potior habetur, interciderit? Unde nunc ipsa vis oblivionis antecedentis recordationem? ^e Ex multitudine, ait, temporis. Satis improspecte. Quantitas enim temporis non pertinebit ad eam rem quæ innata dicatur, ac per hoc potissimum æterna credatur. Quod enim æternum est, eo quia & innatum est, neque initium, neque finem temporis admittendo, nullum modum temporis patitur; cui temporis modus nullus est, nec ulla demutatione temporis subest, nec ea de multitudine temporis vis est. Si tempus in causa est oblivionis, cur ex quo anima corpori inducitur, memoria delabitur, quasi exinde tempus anima sustineat, quæ sine dubio prior corpore, non fuit utique sine tempore? Ingressa vero corpus, statimne obliviscitur, an aliquanto post? Si statim, & quæ erit temporis nondum supputandi multitudo? infantia scilicet. Si aliquanto post, ergo illo in spatio ante tempora oblivionis memor adhuc ager anima, & quale est, ut postea obliviscatur, & rursus postea recordetur? Quoquo autem tempore illam oblivio irruerit, quantus hic etiam habebitur modus temporis? tota opinor vitæ decursio satis non erit ad evertendam memoriam tanti ante corpus ævi. Sed rursus Plato, causam demutat in corpus. quasi & hoc fide dignum, ut nata substantia innatæ vim extinguat. Magnæ autem & multæ differentię corporum, pro gentilitate, pro magnitudine, pro habitudine, pro ætate, pro valetudine. Num ergo & oblivionum differentię æstimabuntur? Sed uniformis oblivio est; ergo non erit corporalitas multiformis in causa exitus uniformis. Multa item documenta, teste ipso Platone, divinationem animæ probaverunt;

N n

runt;

ἡμῶν ἡ μνήμη οὐκ ἂν ποτε εἴη ἀναμνηστὶς τῶν γενησάντων, id est si ad verbum cum Tertulliano vertamus, quod nobis discentia nihil aliud sit quam reminiscencia. Pro quo interpretes Platonis vertit; quod discere nihil aliud sit nobis, quam recordari, & secundum hunc, inquam, necesse est nos in priore quodam tempore didicisse ea quæ nunc recordamur. Hoc autem fieri non posset, si non fuisset alicubi anima nostra, priusquam in hanc speciem deveniret. Atqui mox & Simias id ipsum ibidem confitetur, & multis rationibus, non modo Cebes, sed & Socrates ipse paradoxon hoc confirmare nituntur; verum egregie confutat auctor cap. prox. Idem.

^a Cicero thesaurum omnium studiorum prædicavit. lib. 1. de oratore vocat Thesaurum rerum omnium memoriam. Cassiodorus 5. var. epist. 22. & lib. de anima cap. 12. LAC.

^b Cum toto suggestu jubarum. Id est cum toto ornatu: fortitan alludit ad signum cæleste Leonis, cujus ad Caudam

sunt septem stellæ, quas crines seu comam Berenices nuncupant astrologi. Idem.

^c Languenti Theriacam composuerit. Alludit ad Plinii verba lib. 7. cap. 40. Egritudinem fastidii tantum sentit, in qua medetur ei contumelia, in rabiem agente annexarum lascivia simiarum. PAM.

^d Gallum tamen formidabit. Etiam hoc ex Plinio ibidem: Atque hoc, inquit, tale, tamque sævum animal, rotarum orbes circumasti, currusque inanes, & gallinaceorum cristæ, tantusque etiam magis terrent. Idem.

^e Ex multitudine, ait, temporis. Alludit ad verba illa Platonis in Phædone, nonne recordatio est, maxime ubi alicui acciderit circa illa, quorum per tempus, & eo quod diu non conspexit? pro quo transtulit Auctor, ex multitudine temporis. Verum etiam istud pulchre auctor refutat, ex eo quod innatam Plato animam dixerit; & proinde æter-

runt, quæ proposuimus jam Hermogeni. Sed nec quisquam hominum, non & ipse aliquan- A
do prælagam animam suam sentit, aut ominis, aut periculi, aut gaudii augurem. Si divi-
nationi non obstreperit corpus, nec memoriæ opinor officiet. In eodem certe corpore & oblivif-
cuntur animæ & recordantur. Si qua corporis ratio incutit oblivionem, quomodo contra-
riam ejus admittet recordationem? quia & ipsa post oblivionem recordatio, memoria recidi-
va est. quod primæ memoriæ adversatur, cur non & secundæ refragatur? Postremo, qui ma-
gis reminiscerentur quam pueruli, ut recentiores animæ, ut nondum immerse domesticis ac
publicis curis, ut ipsis solis deditæ studiis, quorum discentiæ reminescentiæ fiunt? Immo
cur non ex æquo omnes recordamur, cum ex æquo omnes obliviscamur? Sed tantummodo
philosophi. ne hi quidem omnes. Plato scilicet solus in tanta gentium silva, in tanto sapien-
tium prato, ^a idearum & oblitus & recordatus est. Igitur si nullo modo consistit argumen-
tatio ista præcipua, totum illud pariter eversum est, cui accommodata est, ut animæ & innatæ, B
& in cœlestibus conversatæ, & consciæ divinorum illic, & inde delatæ, & hic recordatæ
XXV. crederentur, ad occasiones plane hæreticis subministrandas. Jam nunc regrediar ad causam
hujus excessus, ut reddam quomodo animæ ex una redundant, quando, & ubi, & qua ratio-
ne sumantur. de qua specie nihil refert, a philosopho, an ab hæretico, an a vulgo quæstio
occurrat. Nulla interest professoribus veritatis de adversariis ejus, maxime tam audacibus
quam sunt primo isti qui præsumunt ^b non in utero concipi animam, nec cum carnis figula-
tione compingi atque produci; sed effuso jam partu, nondum vivo infanti ^c extrinsecus im-
primi. ceterum, semen ex concubitu muliebribus locis sequestratum, motuque naturali ve-
getatum compinguescere in solam substantiam carnis: eam editam, & de uteri fornace fu-
mantem, & calore solutam, ut ferrum ignitum, & ibidem frigidæ immersum, ita aeris rigo-
re percussam, & vim animale rapere, & ^d vocalem sonum reddere. Hoc Stoici cum Æne- C
sidemo, & ipse interdum Plato, quum dicit, Perinde animam extraneam alias, & extorrem
uteri, prima adspiratione nascentis infantis adduci, sicut ex spiratione novissima educi. ^e Vi-
debimus an sententiam finxerit. Ne ex Medicis quidem defuit ^f Hicesius, & naturæ & artis
sue prævaricator. Puduit, opinor, illos hoc statuere, quod feminæ agnoscerent. At quanto
& ruborator exitus, a feminis revinci, quam probari? In ista namque specie nemo tam ido-
neus magister, arbiter, testis, quam sexus ipsius. Respondete matres, vosque prægnantes,
vosque puerperæ; steriles & masculi taceant; vestræ naturæ veritas quæritur, vestræ passio-
nis fides convenitur; an aliquam in foetu sentiatis vivacitatem, alienam de vestro? de quo
palpitent illa, micent latera, ^h tota ventris ambitio pulsetur, ubique ponderis regio mute-
tur? an hi motus gaudia vestra sint, & certa securitas, quod ita infantem & vivere confidatis
& ludere? an si desierit inquires ejus, illi prius pertimescatis? an & audiat jam in vobis, quum
ad novum sonum excutitur? ⁱ an & ciborum vanitates illi desideretis, illi etiam fastidiatis?
an & valetudinibus invicem communicetis? ille quidem usque eo, de contusionibus ve- D
stris, quibus & ipse intus per eadem membra signatur, rapiens sibi injurias matris. Si livor ac
rubor sanguinis passio est, sine anima non erit sanguis: si valetudo animæ accessio est, sine
anima non erit valetudo: si alimonia, inedia, crementa, decrementa, pavor, motus, tracta-
tio est animæ, his qui fungitur, vivet. denique desinit vivere, qui desinit fungi. denique &
mortui eduntur, quomodo, nisi & vivi? qui autem & mortui, nisi qui prius vivi? Atquin
& in ipso adhuc utero infans trucidatur, necessaria crudelitate, ^k quum in exitu obliquatus
denegat partum; matricida, ni moriturus. Itaque & inter arma medicorum & organon est,
quo

nam. sine temporis initio. Idem.

^a Idearum & oblitus & recordatus est. Locus est in Plato-
ne, qui primus Idearum somnia in lucem emisit, scripto ejus
argumenti dialogo, quem Parmenidem inscripsit, & fre-
quentissima alibi earum mentione injecta, quemadmodum
etiam supra adnotavimus. PAM.

^b Non in utero concipi animam, &c. Stoicis tribuit hanc
opinionem Tertullianus: at Ætius adjungit Diogenem &
Hermophilum, immo & Empedoclem lib. de hist. philoso-
phica. LAC.

^c Extrinsecus imprimi. Lucretius lib. 3. ex sententia Stoi-
corum, quos mox allegat Tertullianus pro hoc placito.

Quod si forte putas extrinsecus insinuatam

Permanere animam nobis per membra solere.

Utebantur voce imprimis, vel insinuari, ne dicerent animam
nasci Lactant. lib. 3. cap. 18. Idem.

^d Et vocalem sonum edere. Putarunt aliqui animam de-
turbatam cœlesti domicilio, tunc accepisse inhabitare ter-
renum corpus, ac propterea infantem cogere, dolere & fle-
re, ut refert Alexander Aphrodisæus Problem. 64. dum res-
pondet quæstioni: cur infantes, ut primum eduntur, flet?
cujus hæc solutio. Quia sensus eorum atque natura, veluti
peregrinatur. Nam e calido, mollique ipsius matricis corpo-
re in aera frigidum exeunt. fortasse tamen & a lumine ex-
terrentur, non ut quidam ajunt, quod anima cœlestium re-
gionum extorris terrenum corpus inhabitet, atque ideo flere
infantes cogantur. Similem causam fletus infantilis putat So-

ranus Ephesius Isagoges. 17. Idem.

^e Videbimus an sententiam finxerit.) In exemplari legi-
tur, videbimus an ex sententia finxerit. Unde legendum mihi
videtur, An ex sententia finxerit. Hoc est, An hoc ex animi
sui sententia fixum ratumque esse voluerit, an dicis tantum
causa vel occasione dialogi quasi sub alterius persona protu-
lerit. RIG.

^f Hicesius & naturæ & artis sue prævaricator.) Hice-
sius medicus negabat in utero concipi animam, dicebatque
effuso jam partu, nondum vivo infanti extrinsecus imprimi,
prima scilicet adspiratione. Hunc naturæ & artis sue præ-
varicatorem esse ait Septimius. Naturæ, quia foetum in ute-
ro vivere jam animatum prægnantes adfirmant, & signa cer-
tissima demonstrent: Artis; quia medici ipsi quoties necesse
est conceptum utero infantem extrahere violento puerperio,
non prius detruncare membra solent, quam jugulaverint,
viventem jam utique & animatum. Idem.

^g Ruborator exitus.) Exitum ruboratiorem dicit Even-
tum, ex quo plus ruboris ac pudoris incutitur. Idem.

^h Tota ventris ambitio. Eodem significatu Hieronymus
epist. ad Principiam dixit. Interiora membra obvolvuntur
ecclesiæ, & tota uteri tegitur ambitio. hoc est totus uterus,
totus venter. RIG.

ⁱ An et ciborum vanitates.) Vanitates ciborum dicit ci-
bos ineptos, qui sibi non sunt. Idem.

^k Quum in exitu obliquatus.) In exemplari Agob.

A quo prius patefcere secreta coguntur, tortili temperamento, cum anulocultro, quo intus membra caduntur, anxio arbitrio; cum hebetate unco, ^a quo totum facinus extrahitur violento puerperio. Est etiam æneum spiculum, quo jugulatio ipsa dirigitur, cæco latrocinio: ^b ἐμψυχοκτενω appellant, de infanticidii officio, utique viventis infantis peremptorium. hoc & Hippocrates habuit, & Asclepiades, & Erasistratus, & majorum quoque profector Herophilus, & mitior ipse Soranus, certi animal esse conceptum, atque ita miserti infelicissimæ hujusmodi infantia, ut prius occidatur, ne viva lanietur. De qua sceleris necessitate nec dubitabat credo Hicæsius, jam natis animam superducens ex aeris frigidi pulsu, quia & ipsum vocabulum animæ penes Græcos de refrigeratione respondeat. Num ergo Barbaræ Romanæque gentes aliter animantur, quia animam aliud quid, quam ψυχὴ cognominaverunt? Quantæ vero nationes sub ferventissimo axe censentur, colorem quoque excoctæ? Unde

B illis anima, quibus aeris rigor nullus? Taceo cubiculares æstus, & omnem illic caloris paraturam enitentibus necessariam, quas adflari vel maxime periculum est. In ipsis pæne balneis foetus elabatur, & statim vagitus auditur. Ceterum, si aeris rigor thesaurus est animæ, extra Germanias, & ^cAlpes, & Argæos nemo debuit nasci. Atquin & populi frequentiores apud orientalem & meridiam temperaturam, & ingenia expeditiora, omnibus Sarmatis etiam mente torpentibus. Et animi enim de rigoribus scitiores provenirent, si animæ de frigusculis evenirent. cum substantia enim & vis. His ita præstructis, possumus illos quoque recogitare, qui exfecto matris utero vivi aerem hauserunt, ^d Liberi aliqui & Scipiones. Quod si qui, ^e ut Plato, perinde non putat duas animas in unum convenire, sicut nec corpora, ego illi non modo duas animas in unum congestas ostendissem, sicut & corpora in foetibus, verum & alia multa cum anima conferta, dæmonis scilicet, nec unius, ut in **C** Socrate ipso; verum & septenarii spiritus, ut in Magdalena; & legionarii numeri, ut in Geraseno, ^f quo facilius anima cum anima conferetur ex societate substantiæ, quam spiritus nequam ex diversitate naturæ. At idem in sexto Legum, monens cavere ne vitatio feminis ^g ex aliqua vilitate concubitus, labem corpori & animæ supparet, nescio de pristinis magis, an de ista sententia sibi exciderit. Ostendit enim animam de semine induci, quod curari monet, non de prima aspiratione nascentis. Unde, oro te, similitudine animæ quoque parentibus de ingeniis respondemus, secundum Cleanthis testimonium, si non ex animæ semine educimur? Cur autem & veteres Astrologi genituram hominis ab initio conceptus digerebant, si non exinde & anima est, ad quam æque pertinet ^h si quid est status? ⁱ Sed omnis inæqualitas sententiæ humanæ usque ad Dei terminos. in nostras jam lineas gradum colligam, ut quod Philosophis Medicisque respondi, Christiano probem. ^k De tuo, frater, fundamento fidem ædifica: ^l Aspice viventes uteros sanctissimarum feminarum, nec modo spirantes jam illic infantes, verum etiam prophetantes. ^m Ecce viscera Rebecca inquietantur, & longe adhuc partus, & aeris nullus impulsus. Ecce duplex foetus in locis matris tumultuantur, & nusquam adhuc populi duo. Portentosa forsitan petulantia infantia, ante certantis quam viventis, ante animosæ quam animatæ, si tantummodo matrem subsultando turbasset. At cum partus aperitur, & numerus inspicitur, & auguratus recognoscitur, puto jam non animæ solummodo probantur infantium, sed & pugna. Detinebatur qui prævenerat nasci a prævento nec dum plenius edito, tantum manu nato. Et si ipse animam ⁿ de prima aspiratione potabat Platonico more, aut ^o de aeris rigore carpebat Stoica forma, quid ille qui expectabatur, qui adhuc intus detinebatur, & foris jam detinebat? Nondum opinor spi-

XXVI.

N n 2 rans

legitur, *Quum inexit obligatus. denegat partum. matricida qui moriturus. Idem.*

^a Quo totum facinus extrahitur.] Sic emendavimus ex libro Agobardi. Eleganter totum facinus dicit, totum infanticidium, totum illud cæcum latrocinium. *Idem.*

^b ΕΜΒΡΥΟΣΦΑΚΗΝ.) Sic habuisse ajunt librum Ursini. In Agobardino legitur, ΕΜΒΡΥΟΣΕΚΤΗΝ. *Idem.*

^c Alpes & Argæos. Cum Alpibus jungit Argæum sive Argæos montes in Cappadocia, quoniam perpetuis nivibus sicuti Alpes mons iste obducitur. LE PR.

^d Liberi aliqui & Scipiones. Scipio Africanus prior cæso Pomponiæ matris utero natus est. Liber e Jovis semine exfectus quoque dicitur, unde fabula. Quamquam per liberi gentis aut familiæ Romanæ nomen quidam explicant. Cæsares a cæso pariter matris utero dictos nemo non putat, quum tamen ante Cæsarem gentem Claudium Cæsarem extitisse dicat ante bellum Samnitium Plinius Cæsiones quoque dicebantur qui cæso matris utero nascebantur, ut Scipio. *Idem.*

^e Ut Plato, perinde non putat, &c. Unicam simplicemque animam cuique corpori inesse, affirmabat Plato, neque duas in eodem simul homine admittebat. Chrysippo illud tribuit Tertull. superius. *Idem.*

^f Quo facilius cum anima conferetur.] Liber Ursini, *Cenferetur. RIG.*

^g Ex aliqua vilitate concubitus. Vilitatem dicit φωνότηρ. *Idem.*

^h Si quid est status.] Antea legebatur, *status.* Emendavimus ex Ursino, *Si quid est status.* Hoc est, si quid est status unde conjici futura queant. *Idem.*

ⁱ Sed omnis inæqualitas sententiæ humanæ usque ad Dei terminos.] Quasi diceret, Sed fuerint inæquales, incertæ & inconstantes hominum de anima sententiæ usque ad divina testimonia. *Idem.*

^k De tuo frater fundamento fidem ædifica.] Jam alloquitur Christianum, cujus fundamentum appellat sacram Scripturam. cui pro fundamento sacrarum Scripturarum testimonia suggerit. *Idem.*

^l Aspice viventes uteros. Galenus quoque eadem probatione argumentum capit, sed intra suas lineas, ex profanis exemplis confirmans foetum animatum in utero, libro quem scripsit, *An animal sit quod in utero est.* LAC.

^m Ecce viscera Rebecca. Late prosequitur historiam Gen. 20. de Rebecca & duobus ejus filiis, tum in utero, tum in partu, qui nisi jam animati non potuissent pugnas illas intentare. PAM.

ⁿ De prima aspiratione potabat Platonico more. Alii portabat. alludit ad dicta capite præced. ubi Platoni imputavit animam primum trahi spiratione. LAC.

^o De aeris rigore carpebat Stoica forma. Etiam recipit ea, quæ superiori capitulo Stoicis tribuit, post natum puerum rapere animam aeris rigore reperiendum. *Idem.*

rans plantam fratris invaserat, etiam nunc calens matre, se priorem prodisse cupiebat. O in-
 fantem & æmulum, & validum, & olim contentiosum, credo quia vivum. ^a Aspice etiam
 singulares conceptus, & quidem monstrosiores, sterilis & virginis, quæ vel hoc ipso imper-
 fectos edere potuissent pro everfione naturæ, ut altera semini stupida, altera intacta. Dece-
 bat, si forte, sine anima nasci qui fuerant non rite concepti; sed & illi vivunt, in suo quisque
 utero. exultat Elizabeth, Joannes intus impulerat: glorificat Dominum Maria, Christus
 intus instinxerat. Agnoscunt matres suos invicem foetus, agnitæ mutuo ab ipsis utique viven-
 tibus, qui non tantum animæ erant, verum & spiritus. ^b Sic & ad Hieremiam legis Dei vo-
 cem: Prius quam te in utero fingerem, novi te. Si fingit Deus in utero, & afflat ex primor-
 dii forma, Et finxit Deus hominem, & flavit in eum flatum vitæ. Nec nosset autem homi-
 nem Deus in utero, nisi totum, Et priusquam exires de vulva, sanctificavi te. & mortuum
 xxvii. adhuc corpus? utique nequaquam. Deus enim vivorum, non mortuorum. Quomodo igitur B
 animal conceptum? simulne conflata utriusque substantia corporis animæque, an altera ea-
 rum præcedente? immo ^c simul ambas & concipi, & confici, & perfici dicimus, sicut &
 promi, ^d nec ullum intervenire momentum in conceptu, quo locus ordinetur. Recogita
 enim de novissimis prima, ^e si mors non aliud determinatur, quam disjunctio corporis ani-
 mæque; contrarium morti vita non aliud definietur, quam conjunctio corporis animæque.
 si disjunctio simul utrique substantiæ accidit per mortem, hoc debet conjunctionis forma
 mandasse pariter obvenientis per vitam utrique substantiæ. Porro ^f vitam a conceptu agnos-
 cimus, quia animam a conceptu vindicamus. Exinde enim vita quo anima. pariter ergo in
 vitam compinguntur, quæ pariter in mortem separantur. Tunc si alteri primatum damus,
 alteri secundatum, feminis quoque discernenda sunt tempora, pro statu ordinis; & quando
 collocabitur corporis semen, quando animæ; immo si tempora seminum dividuntur, & ma- C
 teriæ diversæ habebuntur, ex distantia temporum. Nam etsi duas species confitebimur semi-
 nis, corporalem & animalem, indiscretas tamen vindicamus, & hoc modo contemporales,
 ejusdemque momenti. Ne itaque pudeat necessariæ interpretationis. natura veneranda est,
 non erubescenda. ^g concubitum libido, non conditio foedavit. excessus, non status est im-
 pudicus. Siquidem benedictus status apud Deum: Crescite, & in multitudinem proficite.
 Excessus vero maledictus, adulteria, & stupra, & lupanaria. In hoc itaque solenni sexuum
 officio, quod marem ac feminam miscet, in concubitu dico communi, scimus & animam &
 IVXXI carnem simul fungi; animam concupiscentia, carnem opera; animam instinctu, carnem
 actu. Unico igitur impetu utriusque, toto homine concusso ^h despumatur semen totius ho-
 minis, habens ex corporali substantia humorem, ex animali calorem. Et si frigidum nomen
 est anima Græcorum, quare corpus exempta ea friget? Denique, ut adhuc verecundia ma-
 gis periclitetur quam probatione; ⁱ in illo ipso voluptatis ultimo æstu quo genitale virus expel-
 litur, nonne aliquid de anima quoque sentimus exire? atque adeo marcescimus & devigef-
 cimus cum lucis detrimento? Hoc erit semen animale protinus ^k ex animæ destillatione,
 sicut & virus illud corporale semen ex carnis defæcatione. Fidelissima primordii exempla.
 De limo caro in Adam. quid aliud limus quam liquor opimus? inde erit genitale virus. Ex
 adflatu Dei anima. quid aliud adflatus Dei, quam vapor spiritus? inde erit quod per virus
 illud efflamus. Quum igitur in primordio duo diversa atque divisa, limus & flatus, unum
 hominem coegissent, confusæ substantiæ ambæ jam in uno semina quoque sua miscuerunt,
 atque

^a *Aspice etiam singulares conceptus.* Similiter etiam hic conceptus Joannis Baptistæ & Christi, & mutuam agitationem infantium adhuc in utero, de quibus Lucas 2. c. PAM.

^b *Sic & ad Hieremiam, &c.* Ad ejusdem rei comprobationem, etiam Hieremiæ prophetæ ex cap. 1. testimonium adfert, id ipsum conferens cum sæpissime citato loco Genes. 1. Idem.

^c *Simul ambas & concipi & confici, &c.* Hic plenius & cap. 36. paradoxum suum effundit Tertullianus, quod sup. cap. 9. & 22. insinuaverat de propagatione animarum simul cum semine ex Adami traduce. In eandem opinionem cogit Rufinus Lactantium, dubius & ipse Rufinus. Cujus sententia per compendium collecta ex Hieronymo apolog. 2. in Rufinum. LAC.

^d *Nec ullum intervenire momentum in conceptu, &c.* Hoc est, non posse in conceptu inter animam & corpus, existendi ordinem constitui, aut adfirmari, prior illa existerit, necne: primum illa locum obtineat, an secundum: præcedat illa corpus, an adsequatur. Ipse Tertull. lib. de resurrect. Caro atque anima simul sunt sine calculo temporis, contemperant foetus, coætant natu. RIG.

^e *Si mors non aliud determinatur.* Non inducitur ex hoc argumento animos cum corpore seminas, sed solum conjunctas; quod fieri potest per creationem. De argumento isto iterum Tertullianus cap. 42. LAC.

^f *Vitam a conceptu agnoscimus, quia animam, &c.* Falsissimum hoc esse commentatur Pamelius, quia secundum Physicorum medicorumque sententiam nonnisi 40. die animatur masculus, foemina vero die 80. non tamen ita falso Tertul-

lianus, quin multi verum crediderint, adeo lentam & pigram naturam non credentes in beneficio vitæ conferendo. Idem.

^g *Concubitum libido, non conditio, foedavit.* Non semper incumbit Septimius isti sententiæ, quamquam verissimæ. Itaque odio nuptiarum interdum prævaricari videtur. Theano, uxor Pythagoræ, Mulierem dicebat operatam viro, si quidem proprio, puram statim esse; at si alieno, nunquam fore. RIG.

^h *Despumatur semen totius hominis.* Metaphora illa a spuma ducta non insolens est philosophis ac medicis. Aristoteles lib. 2. de gener. anim. cap. 2. οἶον ὡς ἐκ ἀπὸς γινεῖται παρὰ χόρην & λευκός veluti spuma fit crassius & album. Pythagoras dicebat apud Plutarchum lib. 5. de plac. phil. cap. 3. ἀπὸν χυμώτου τοῦ αἵματος spumam esse utilissimi sanguinis: omitto Galenum cap. 9. lib. 14. de usu partium. LE PR.

ⁱ *In illo ipso voluptatis ultimo æstu.* Augustinus lib. xiv. de Civ. Dei, cap. 16. Momento ipso temporis, quo ad ejus pervenitur extremum, pæne omnis acies & quasi vigilia cogitationis obruitur. RIG.

^k *Ex animæ destillatione.* Eadem apparet Epicuri sententia, quam nuper transcripsimus. Consentiunt Tertullianus videtur iis qui undique ex omnibus viventes partibus derivari semen putarunt, quod etiam de corporeis S. Macarius habet, & ex prisca philosophis nonnulli. LAC.

A atque exinde generi propagando formam tradiderunt; ut nunc duo licet diversa, etiam unita pariter effluant, pariterque insinuata sulco & arvo suo, pariter hominem ex utraque substantia effructent, in quo rursus semen suum insit secundum genus, sicut omni conditioni genitali præstitutum est. Igitur ex uno homine tota hæc animarum redundantia agitur; observante scilicet natura Dei edictum, Crescite, & in multitudinem proficite. Nam & in ipsa præfatione operis unius, Faciamus hominem, universa posteritas pluraliter prædicata est: Et præfint piscibus maris. nihil mirum, repromissio segetis in semine. ^a Quis ille nunc vetus sermo apud memoriam Platonis de animarum reciproco discursu, quod hinc abeuntes eant illuc, & rursus huc veniant & vivant, & dehinc e vita abeant: rursus ex mortuis effici vivos? Pythagoricus, ut volunt, quin & divinus, ^b ut Albinus existimat, aut Mercurii forsitan Ægyptii. Sed nullus sermo divinus, nisi Dei unius, quo Prophetæ, quo Apostoli, quo ipse **B** Christus intonuit. ^c multo antiquior Moyses etiam Saturno, nongentis circiter annis, nedum pronepotibus ejus; certe diviniore multo, qui decursus generis humani ab exordio mundi quoque per singulas nativitates nominatim temporatimque digessit, satis probans divinitatem operis ex divinatione vocis. ^d Si vero Samius Sophista Platoni auctor est animarum de recidivatu revolubili semper ex alterna mortuorum atque viventium suffectione, certe ille Pythagoras, etsi bonus cetera, tamen ut hanc sententiam exstrueret, non turpi modo, verum etiam temerario mendacio incubuit. Cognosce qui nescis, & crede nobiscum. mortem simulat, subterraneo latitat, septenni se illic patientia damnat, interea quæ de posteris defunctis ad fidem rerum esset relaturus, ab unica conscia & ministra matre cognoscit: ut satis sibi visus est corpulentiam interpolasse ad omnem mortui veteris horrorem, de adytis fallaciæ emergit, ut ab inferis redditus. quis non crederet revixisse, quem crediderat obisse? audiens **C** præsertim ab eo quæ de posteris mortuis nisi apud inferos non videretur cognoscere potuisse. sic ex mortuis vivos effici senior sermo est. quid enim si & junior? neque veritas desiderat vetustatem, neque mendacium devitat novellitatem. Teneo plane falsum, antiquitate generosum; quidni falsum, cujus testimonium quoque ex falso est? quomodo credam non mentiri Pythagoram, qui mentitur ut credam? quomodo mihi persuadebit Æthalidem, & Euphorbum, & Pyrrhum piscatorem, & Hermotimum se retro ante Pythagoram fuisse, ut persuadeat vivos ex mortuis effici, qui iterum se Pythagoram pejeravit? Quanto enim credibilius ipse ex semetipso semel redisset in vitam, quam totiens alius atque alius? tanto & in durioribus sefellit, qui molliora mentitus est. ^e Sed clypeum Euphorbi olim Delphis consecratum recognovit, & suum dixit, & de signis vulgo ignotis probavit. Respice ad hypogeum ejus, ^f & si capit, crede. Nam qui talem commentus est stropham, cum injuria bonæ valetudinis, cum fraude vitæ septennio excruciatæ infra terram inedia, ignavia, umbra; cui tanti fuit fastidium cœli; quam non accesserit temeritatem? quam non tentaverit curiositatem, ut ad notam clypei illius perveniret? Quid autem, si in historiis aliquibus occultioribus reperit? quid si defectæ jam traditionis superstites aliquas famæ aurulas hausit? quid si ab ædituo redempta clam inspectione cognovit? Scimus etiam Magiæ licere explorandis occultis & per catabolicos, ^h & paredros, & Pythonicos spiritus. Non enim & Pherecydes Pythagoræ magister, his forsan artibus divinabat, ne dicam somniabat? Quid si idem dæmon in illo fuit, qui & in Euphorbo res sanguinis gessit? Denique, qui se Euphorbum ex argumento clypei probarat cur neminem Trojanorum commilitonum æque recognovit? Nam & illi jam revixissent, si vivi ex mortuis fierent. ⁱ Mortuos quidem ex vivis effici constat, non ideo tamen & ex mortuis vivos. Ab initio enim, vivi priores; unde ab initio æque mortui posteriores. non aliunde quam ex vivis. illi habuerunt unde potius orirentur, dum ne ex mortuis. isti non habuerunt

^a Quis ille nunc vetus sermo apud memoriam Platonis.] Sic ait Socrates apud Platonem in Phædone: Παλαιότερον οὖν ἐστὶν πρὸς τὸν λόγον ἢ τὸ πρὸς τὸν μῦθον, ὡς εἰσὶν ἐνδεῖς διὰ τὸ ἀπικονομεῖν τὴν ἀλήθειαν, καὶ πάλιν γε δεῦρο ἀπικονομεῖν, καὶ γὰρ οὐδὲν ἐκ τῶν τεθνεώτων, &c. RIG.

^b Ut Albinus existimat.) Albinus Platonici libellus Isagogicus in Platonis Dialogos existat in Bibliotheca Regia. Et Cassiodorus Senator Albinus de musica librum se in bibliotheca Romæ ante Gentilem incursionem habuisse commemorat. Idem.

^c Multo antiquior Moyses etiam Saturno, nongentis circiter an. Si quis consideret quod habet Tertullianus apolog. 19. non mirabitur quod hic Moysen Saturno 90. circiter annis antiquiorem dicat; ibi enim habet, Moysen mille circiter an. cladem Priami antecessisse. Nam uti jam olim respondi ad epistolam hac de re Francisci Balduini I.C. Eusebio, Beda, ac Hermannò contracto testibus, non nisi 150. annis ante Æneæ in Italiam adventum Saturnus regnasse legitur. Si itaque mille an. cladem Priami antecessit, Moyses Saturno profecto antiquior est 900. circiter annis. Scio quidem quosdam alios in alia esse sententia; verum a Josepho hæc sumplisse nostrum auctorem, adnotavimus in apolog. PAM.

^d Si vero Samius sophista. Samius epitheton est Pythagoræ a Samo insula, ubi claruit, & Italicam disciplinam ap-

portavit in Græciam alteram. Sophistam vero nominat illum fortasse, non contemptus causa; nam mox honorificenter illum appellat, bonumque dicit: auditum enim Sophistæ nomen non semper male, sed interdum ut significaretur excellens vir ingenio, & sapientissimus quisque, quapropter primum omnium appellatum Solonem Sophistam scribit Isocrates. LAC.

^e Sed Clypeum Euphorbi. Præter Diogenem & Lactantium, hujus etiam meminere Jamblichus & Philostratus, & autor sæpe cap. 31. ubi hæc refutat, & cap. 34. cap. 1. de resurr. carnis. Peculiariter hanc fabulam descripsit Max. Tyrius sermone 28. Idem.

^f Et si capit, crede.] Hoc est, Si capit credere, crede. Eleganti reticentia alterum subduxit. RIG.

^g Per catabolicos. Docuit me eruditissimus Turnebus in advers. Catabolicos inauspicatos genios esse & infames, qui fanaticos prosternunt atque ad terram adfligunt. LE PR.

^h Et paredros. Dæmones, qui perpetuo comitantur aliquos. Talem habuit Simon Magus. LE PR.

ⁱ Et Pythonicos. Pythones seu ἰγλασμοῦδους a dæmone correptos, Idem.

ⁱ Mortuos quidem ex vivis effici constat. In hoc cap. argumentatur adversus Platonem in Phædone, cujus conse-

habuerunt unde magis deducerentur, nisi ex vivis. Igitur si ab initio vivi non ex mortuis, cur A postea ex mortuis? Defecerat ille quicumque est origini fons? An formæ pœnituit? & quomodo in mortuis salva est? Non quia ab initio mortui ex vivis, idcirco semper ex vivis? Aut enim in utraque parte formam initii perseverasset, aut in utraque mutasset. Si vivos ex mortuis postea fieri oportuerat, proinde oporteret etiam non ex vivis effici mortuos. Si non peræquare deberet fides institutionis, non usquequaque contraria ex contrariis reformari alternant. Et nos enim opponemus contrarietates nati & innati, visualitatis & cæcitatæ, juventæ & senectæ, sapientiæ & insipientiæ. nec tamen ideo innatum de nato provenire, quia contrarium ex contrario fiat. nec visualitatem iterum ex cæcitate, quia de visualitate cæcitas accadat. nec juventam rursus de senectâ reviviscere, quia ex juventâ senectâ marcescat. nec insipientiam ex sapientiâ denuo obtundi, quia ex insipientiâ sapientiâ acuat. Hæc & Albinus Platoni suo veritus, subtiliter quærit contrarietatum genera distinguere. quasi non & hæc tam absolute in contrarietatibus posita sint, quam & illa quæ ad sententiam magistrî sui interpretatur, XXX. vitam dico & mortem. nec tamen ex morte vita reddatur, quia ex vita mors deferatur. Quid autem ad cetera respondebimus? Primo enim, si ex mortuis vivi, sicut mortui ex vivis, unus omnino & idem numerus semper hæssisset omnium, ille scilicet numerus qui primus vitam introisset. priores enim mortuis vivi, dehinc mortui ex vivis, & rursus ex mortuis vivi. Et dum hoc semper ex iisdem, ita totidem semper qui ex iisdem. neque plures aut pauciores exissent, ^a quam redirent. Invenimus autem apud commentarios etiam humanarum antiquitatum, paulatim humanum genus exuberasse, ^b dum Aborigines, vel vagi, vel extorres, vel gloriosi quique occupant terras, ^c ut Scythæ Parthicas, ^d ut Amyclæ Peloponnesum, ut Athenienses Asiam, ut Phryges Italiam, ut Phœnices Africam, ^e dum solennes etiam migrationes, quas ἀποικίαις appellant, consilio exonerandæ popularitatis, in alios fines ex- C mina gentis eructant. ^f Nam & Aborigines nunc in suis sedibus permanent, & alibi amplius gentilitatem sceneraverunt. Certe quidem ipse orbis in promptu est, cultior de die, & instructior pristino. Omnia jam pervia, omnia nota, omnia negotiosa; solitudines famosas retro fundi amœnissimi oblitteraverunt; silvas arva domuerunt; feras pecora fugaverunt; arenæ feruntur, saxa panguntur, paludes eliquantur; tantæ urbes jam quantæ non casæ quondam. Jam nec insulæ horrent, nec scopuli terrent; ubique domus, ubique populus, ubique respublica, ubique vita. Summum testimonium frequentiæ humanæ, onerosi sumus mundo, vix nobis elementa sufficiunt, & necessitates artiores, & querelæ apud omnes, dum jam nos natura non sustinet. Revera lues. & fames, & bella, & voragines civitatum, pro remedio deputanda, tanquam tonsura inolescentis generis humani; & tamen quum ejusmodi secures maximam mortalium vim semel cædant, nunquam restitutionem ejus ^g vivos ex mortuis reducentem, ^h post mille annos, semel orbis expavit. Et hoc enim sensibile fecisset æqua vis amissionis & restitutionis, si vivi ex mortuis fierent. Cur autem mille annis post, & D non statim, ex mortuis vivi? quum si non statim supparetur quod erogatur, in totum absumi periclitetur, præveniente restitutionem defectione, quia nec pariaisset commeatus hic vitæ milliario tempori, longe scilicet brevior, & idcirco facilior ante extinguï quam redaccendi. Igitur quæ hoc modo intercidisset, si vivi ex mortuis fierent, quando non intercidit, non XXXI. erit credendum vivos ex mortuis fieri. Jam vero si ex mortuis vivi, utique singuli ex singulis. Singulorum ergo corporum animas, ut singulas in singula corpora reverti oportuerat. Porro

quantiam hic negat Tertullianus. Plato enim arguebat mortuos ex vivis effici, ergo & ex mortuis, vivos juxta regulam philosophorum contrarium ex contrario fieri, quod universim acceptum, evidentibus exemplis refutat autor. LAC.

^a Quam redirent. Scribendum ut legitur in exemplari, Quam redissent. RIG.

^b Dum Aborigines vel vagi vel extorres vel gloriosi quique occupant terras. Scimus Aborigines dici ἀντοχθόνες, ἐρχομένους. Scimus quoque non raro in veteribus libris scriptum, ab origine, ubi omnino scribi debuit, ab origines, quo modo hic etiam ex libro Ursini quidam legunt, & legi posse non negamus. Sed cum ferri & explicari commode queat quod in vetustissimo illo exemplari Agobardino legitur, ab origine, hoc est, ἀπὸ ἀρχαυρογόνιας, non arbitramur quærendum esse aliquid abstrusius. Idem.

^c Dum Aborigines. Vagis opponit Aborigines, quare non intelligit antiquos Italiæ populos Latinos dictos, sed quia Græcis dicuntur ἀντοχθόνες, sive ἀποτοχθόνες, sive ἐρχομένοι ut utitur Ambrosius in Hexamer. nempe primi progenitores, & cultores urbium & indigenæ, qui aborigines dicti, quasi absque origine aliena. De quibus Thucyd. lib. 1. Dionysius Hallicarnass. lib. 1. LAC.

^d Ut Amyclæ Peloponnesum. Sic habet exemplar Agobardi. Liber Ursini, Parthiam. RIG.

^e Ut Amyclæ Peloponnesum. Hæc in Agobardi codice non leguntur. Rhenanus & Pamelius edidere, ut Menidæ Peloponnesum, Liber Ursini, Amyclæ. Sunt qui malint, Temenidæ, quod sane probatur Septimii loco plane consimili, lib.

de Pallio, Transvolavere redundantium gentium examina. Scythæ exuberant Persas; Phœnices in Africam eructant; Romanos Phryges pariunt. & paulo post: Sic & Herculeæ posteritas, Temeno pariter Peloponnesum occupando producant. Thucydides lib. 11. Τημενίδαι τῶν Ἑλλήνων ὄντες ἐξ Ἀργεῖ. Idem.

^e Dum solennes etiam migrationes, quas ἀποικίαις vocant. In Agobardino legitur, Dum sollemnes etiam amigrationes. Atque ita putamus Septimium interpretari voluisse Græcum illud, ἀποικίαις. Idem.

^e Solennes migrationes. Coloniarum deductiones, sed solennes, hoc est, quæ ex solemnitate fiebant seu lata lege publica, seu ex mandato imperatoris, non autem colonias quæ fortuito, ex casu, sive cupiditate victorum, absque auctoritate alia, rituque necessario. LE PR.

^f Nam & Aborigines nunc in suis sedibus permanent. Sic in Ursini libro scriptum fuisse ajunt. At in Agobardi legimus, Nam & origines. Origines autem populorum & urbium etiam ipsos aborigines recte dici nemo jure negaverit. RIG.

^g Vivos ex mortuis reducentem post mille annos. Eo respexit Manilius Astron. 1. cum ait,

Sive individuis, in idem reditura, soluta

Principiis natura manet post secula mille. RIG.

^h Post mille annos. Adludit ad mille annorum iter, quod Plato recenset post hanc vitam, dial. 10. de Repub. & in Phædro, quos quum hic tanquam fabulas refutat auctor, mirum est quomodo postea in Millenariorum paradoxon inciderit. PAM.

A si & binæ & trinæ & quinquæ usque uno utero resumuntur, non erunt ex mortuis vivi, quia non singuli ex singulis. Et hoc autem modo ^a primordii forma singulatur, quum & nunc plures animæ de una proferuntur. Item, quum varia ætate decedant animæ, cur una revertuntur? omnes enim ab infantia imbuuntur. Quale est autem ut senex defunctus, infans revertatur? si decrescit foris anima retrograda ætate, quanto magis erat ut progressior revertetur mille post annis? Certe vel cœtanea suæ mortis, ut ævum quod reliquisset, iterum recepisset. Sed & si eadem semper revoluerentur, licet non corporum quoque formas easdem, tamen vel ingeniorum & studiorum & adfectionum pristinas proprietates secum referre deberent; quoniam temere eadem haberentur, carentes iis per quæ eadem probarentur. Unde scias, inquis, an ita quidem fiat occulte, sed conditio milliarii ævi interimat facultatem recensendi, quia ignotæ tibi revertuntur. Atquin, scio non ita fieri, quum Pythagoram, **B** Euphorbum mihi opponis. ecce enim, Euphorbum militarem & bellicam animam satis constat vel de ipsa gloria clypeorum consecratorum: Pythagoram vero tam residem & imbellem, ut prælia tunc Græciæ vitans, Italiæ maluerit quietem, Geometricæ & Astrologiæ & Musicæ devotus, alienus studio & affectu Euphorbi. ^b Sed & Pyrrhus ille fallendis piscibus agebat; ^c Pythagoras contra nec edendis, ut animalibus abstinens. Æthalides autem & Hermotimus ^d fabam quoque in pabulis communibus inruerat; Pythagoras vero ^e ne per fabalia quidem transeundum discipulis suis tradidit. Quomodo ergo eadem animæ recuperantur, quæ nec ingeniis, nec institutis jam, nec victibus eadem probabuntur. Jam nunc, de tanto Græciæ censu quatuor solæ animæ recensentur. Sed & quid utique de solo Græciæ censu, ut non ex omni gente, ex omni ætate ac dignitate, ex omni denique sexu, & μετεμψυχώσεis & μετενσωματώσεis quotidie existant, cur solus Pythagoras alium atque alium se recognoscat, non & ego? aut si privilegium philosophorum est, & utique Græcorum, quasi non & Scythæ & Indi philosophentur, cur neminem se retro meminit Epicurus, neminem Chrysippus, neminem Zeno, ne ipse quidem Plato, quem forsitan Nestorem credidissimus, ob mella facundiæ. Sed enim ^f Empedocles, quia se deum delirarat, idcirco opinor XXXII. dedignatus aliquem se heroum recordari, ^g Thamnus & piscis fui, inquit. cur non magis & pepo, tam insulsus, ^h & chamæleon, tam inflatus? Plane ut piscis, ne aliqua sepultura conditiore putesceret, assum se maluit, in Æthnam præcipitando. atque exinde in illo finita sit metensomatosis, ut æstiva cœna post assum. Perinde igitur & hic dimicemus necesse est adversus portentosiorum præsumptionem, bestias ex hominibus, & homines ex bestiis revoluentem. Viderint thamni. ⁱ Licebit & raptim; ne plus ridere quam docere cogamur. Dicimus animam humanam nullo modo in bestias posse transferri, etiamsi secundum philosophos ex elementiciis substantiis censeretur. Sive enim ignis anima, sive aqua, sive sanguis, sive spiritus, sive aer, sive lumen, recogitare debemus contraria quæque singulis speciebus animalia: igni quidem ea quæ rigent; colubros, stelliones, salamandras; & jam quæcumque de æmulo producentur elemento, de aqua scilicet, perinde contraria, utique illa, quæ arida & exsiccata: denique siccitatibus gaudent locustæ, papiunculi, chamæleontes. Item contraria sanguini, quæ carent purpura ejus, cochleas, vermiculos, & majorem piscium censum. Spiritui vero contraria, quæ spirare non videntur, carentia pulmonibus & arteriis, culices, formicas, tineas, & hoc genus minutalia. Item aeri contraria, quæ semper subterraneum & subaquaneum

^a Primordii forma singulatur.] Sic habet exemplar Agobardi: Immo, inquit, vera humani primordii forma singulatur, quum & nunc ex uno & singulari homine plures generantur. Hoc modo singularitas humani primordii servatur, quum & nunc plures animæ de una proferuntur. RIG.

^b Sed & Pyrrhus ille. Fuit Pyrrhus, quem se etiam fuisse pridem Pythagoras mentiebatur, piscator Delius. LAC.

^c Pythagoras contra nec edend. Cur ab animalibus abstineret Pythagoras, alibi causam reddit auctor, apolog. c. 48. Ne forte bubulam quis de aliquo proavo suo obsonet. Huc pertinet etiam illud B. Hieronymi lib. 2. adv. Jovin. Et probabo non Empedoclis & Pythagoræ nos dogma sectari, qui propter μετεμψύχουσιν omne quod movetur & vivit, edendum non putant. Quod Lactantius lib. 3. cap. 19. initius interpretatur. PAM.

^d Fabam quoque in pabulis. Quid notius quam præceptum Pythagoræ καὶ μὴ ἀπὸ φάβας ἀπέχου a fabis abstineret. Jamblichus id scribit prohibitum: propter multas causas tum sacras, tum naturales, & ad animum pertinentes, quibus autores sunt pleni. LAC.

^e Ne per fabalia quidem transeundum disc. Etiam cum discrimine vitæ observatum præceptum illud Pythagoræ καὶ μὴ ἀπὸ φάβας ἀπέχου, ne fabas attingendas esse, scribit Jamblichus cap. 31. ubi narrat quosdam Pythagoræ discipulos fugientes milites Dionysii tyranni incidisse casu in fabalia, qui decreti memores, & illud violare nolentes substitere, minime ausi transire per fabalia sed potius elegerunt trucidari & obrui. Solutus Myllias captus & ad Tyrannum ductus, non minoris fortitudinis specimen dedit: Nam rogatus a Dio-

nylio, cur socii maluerint mori quam fabas conculcare, respondit: illi quidem sustiterunt, ne fabas conculcarent, ego potius mortem elegero quam hujus tibi causam exponam quam ob rem fabas conculcare nolimus. Ipsum quoque Pythagoram, ut scribit etiam Suidas, quum incensa domo persequerentur eum hostes; ubi ad campum fabis consitum venisset, constitit & jugulatus est. Idem.

^f Empedocles quia se Deum delirarat. Delirium & hominis stupiditatem, cum historicis demiror, Empedoclis enim hic refertur versus — Χαίρετ' ἐγὼ δὲ ἐμὴν θεοειδέστατον ἐκ ἐν θεῶν. hoc est salвете vobis enim deus sum immortalis nec amplius homo. LE PR.

^g Thamnus & piscis fuit.] Ipse igitur apud Athenæum lib. 8. & apud Laertium ait.

Nῆμα ποτ' ἐγὼ γενόμενος κῆρυ τεδόντα τε, Θάμνος τ' οἶστος τ', καὶ ἄλ' ἐλλοπει ἰχθύς.
Chalcidii versionem; hæcenus fœde corruptam, restitui debere arbitramur, in hunc modum.

Namque ego jamdudum vixi puer & solida arbor,
Ales, & ex undis animal, tum lactea virgo.
In posteriore autem versu Cyrillus lib. 8. adv. Jul. legisse videtur καὶ εἰς ἄλ' φαίδιμος ἰχθύς.

^h Et chamæleon tam inflatus.] Empedoclis arrogantiam & τραχὺν τὸν πλερίηque veterum notavere. Idem.

ⁱ Licebit & raptim.) Hoc est, Sufficiet obiter perstrinxisse. Etenim tam ridicula sunt, ut vel in transcurso tantum indicata satis resellantur. Sic igitur emendavimus quod vulgo legebatur, Licebit & lapathi. In codice Agobardi legitur, Licebit & lapti. Idem.

subaquaneum viventia, carent haustu ejus. Res magis quam nomina noveris. Item contraria A lumini, quæ cæca in totum, vel solis tenebris habent oculos, talpas, ^a vesperugines, noctuas. Hæc, ut ex apparentibus & manifestis substantiis doceam. Ceterum, si & atomos Epicuri tenerem, & numeros Pythagoræ viderem, & ideas Platonis offenderem, & entelechias Aristotelis occuparem, invenirem fors his quoque speciebus animalia, quæ nomine contrarietatis opponerem. Contendo enim, ex quacumque substantia supradicta constitisset humana anima, non potuisse eam in tam contraria unicuique substantiæ animalia reformari, & censum eis de sua translatione conferre, a quibus excludi ac respui magis haberet, quam admitti & capi; nomine hujus primæ contrarietatis, quæ substantivi status diversitatem committit, tunc & reliquæ per consequentem ordinem cujusque naturæ. Nam & sedes alias humana anima sortita est, & victus, & instructus, & sensus, & adfectus, & concubitus, & foetus. item ingenia; tum opera, gaudia, tædia, vitia, cupidines, voluptates, valetudines, B medicinas; suos postremo, & vitæ modos, & exitus mortis. ^b Quomodo igitur illa anima quæ terris inhærebat, nullius sublimitatis, nullius profunditatis intrepida, ascensu etiam scalarum fatigabilis, submersu etiam piscinarum strangulabilis, aeri postea insultabit in aquila, aut mari postea desultabit in anguilla? Quomodo item pabulis liberalibus & delicatis atque curatis educata, non dico paleas, sed spinas, & agrestes amaritudines frondium, & bestias sterquiliniorum, vermium ^c etiam venena ruminabit, si in capram transferit, vel in coturnicem: immo & cadaverinam, immo & humanam, sui utique memor in urso & leone? Sic & cetera ad incongruentiam rediges, ne singulis perorandis immoremur. Ipsius animæ humanæ quisquis modus, quæcumque mensura, quid faciet in amplioribus longe vel minutoribus animalibus? Necessesse est enim & corpus omne anima compleri, & animam omnem corpore obduci. ^d Quomodo ergo anima hominis complebit elephantum? quomodo item C obducetur in culice? Si tantum extendetur aut contrahetur, profecto periclitabitur. Et ideo adjicio, si nulla ratione capax est hujusmodi translationis in animalia, nec modulis corporum, nec ceteris naturæ suæ legibus adæquantia, numquid ergo demutabitur secundum qualitates generum, & vitæ eorum contrariam humanæ vitæ, facta & ipsa contraria humanæ per demutationem? Enimvero si demutationem capit amittens quod fuit, non erit quæ fuit; & si quæ fuit, non erit, soluta est metempsychosis, non adscribenda scilicet ei animæ, quæ si demutabitur, non erit. Illius enim metempsychosis dicetur, quæcumque eam in suo statu permanendo pateretur. Igitur si nec mutari potest, ne non sit ipsa, nec permanere in statu, quia contraria non capit, quæro adhuc causam aliquam fide dignam hujusmodi translationis. Nam etsi quidam homines bestiis adæquantur, pro qualitatibus morum, & ingeniorum, & adfectuum, quia & Deus, ^e Adsimilatus est, inquit, homo irrationalibus jumentis; non ideo milvi ex rapacibus fient, & canes ex spurcis, & pantheræ ex acerbis, aut oves ex probis, & hirundines ex garrulis, & columbæ ex pudicis; ^f quasi eadem substantia animæ ubique naturam suam in animalium proprietatibus repetat. Aliud est autem substantia, aliud natura substantiæ. Siquidem substantia propria est rei cujusque, natura vero potest esse communis. Suscipe exemplum. Substantia est lapis, ferrum: duritia lapidis & ferri, natura substantiæ est. Duritia communicat, substantia discordat. Mollitia lanæ, mollitia plumæ, pariant naturalia earum, substantiva non pariant. Sic & si sæva bestia vel proba vocetur homo, sed non eadem anima. Nam & tunc naturæ similitudo notatur, cum substantiæ dissimilitudo conspicitur. Ipsum enim, quod hominem similem bestię judicas, confiteris animam non eandem; similem dicendo, non ipsam. Sic & divina pronuntiatio sapit, pecudibus adæquans hominem natura, non substantia. ceterum, nec Deus hominem hoc modo notasset, si pecudem de substantia nosset. Etiam ^g quum iudicii nomine vindicatur hoc dogma, quod animæ humanæ pro vita & meritis genera animalium sortiantur, jugulandæ quæque in occisoriis, & subigendæ quæque in famulatoriis, & fatigandæ in operariis, & foedandæ in immundis; perinde honorandæ, & diligendæ, & curandæ, & adpetendæ in speciosissimis, & probissimis, & utilissimis, & delicatissimis. Et hic dicam: Si mutantur, non ipsæ dispungentur quæ merebuntur. evacuabitur ratio iudicii, si meritorum deerit sensus. deerit autem sensus meritorum, si status verterit animarum. vertit autem status animarum, si non eadem perseveraverint. Æque si perseveraverint in iudicium. quod & Mercurius Ægyptius novit,

^a *Vesperugines*. Hoc est Vespertilioes, qui a Lucifero seu Vesperugine stella Veneris nomen habuerunt, eo quod caveis suis non excedere priusquam stella illa appareat vulgo credantur. LE PR.

^b *Quomodo igitur illa, &c.* Ex varietate ciborum demonstrat, transmutationes animarum & metempsychoses fieri non posse. *Idem*.

^c *Etiam venena ruminabit*. Ideo forte quia scribit Plinius lib. 10. cap. 23. Coturnices veneno nutrir. *Idem*.

^d *Quomodo ergo anima hominis complebit Elephantum?* Difficultatem metempsychoseos ex corporis inæqualitate & disconvenientia arguit. Quomodo enim qui Elephante fuit culex esse poterit. LE PR.

^e *Adsimilatus est, inquit, homo irrationalibus jumentis*. Græce est ὁμοιωθή. Noster autem interpret ad verbum potius transtulit, insipientibus, quam auctor, irrationalibus: nam græce est τοῖς ἀνοήτοις. PAM.

^f *Quasi eadem substantia animæ*. Utrum Plato metempsychosin substantialem statuerit, an tantum moralem lis est. Defendunt illum plerique Platonici, ut tantum moralem intelligeret: sed contrarium pluribus conatur evincere Crispus distrib. 3. lib. 1. omnino videndus. qui tamen licet damnet Platonem, defendit Pythagoram. LAC.

^g *Quum iudicii nomine*. Carpitur Plato sapius affirmans pro meritis bonis aut malis detrudi animas in corpora animalium in Timæo. *Idem*.

A novit, dicens animam digressam a corpore, non refundi in animam universi, sed manere determinatam, uti rationem (inquit) patri reddat eorum quæ in corpore gesserit. Volo iudicii utique divini iustitiam, gravitatem, maiestatem, dignitatem recensere; si non sublimiore fastigio præsidet humana censura, plenior utriusque sententiæ honore, poenarum & gratiarum, severior in ulciscendo, & liberalior in largiendo. Quid putas futuram animam homicidæ aliquod credo pecus, laniens & macello destinatum, ut perinde juguletur, quia & ipsa jugulaverit; perinde decorietur, quia & ipsa despoliaverit; perinde in pabulum proponatur, ^a quia & ipsa bestiis objecerit eos quos in sylvis & aviis trucidaverit. Si ita iudicabitur, nonne illa anima plus solatii quam supplicii relatura est? quod funus inter cocos pretiosissimos invenit, quod condimentis Apicianis & Lurconianis humatur, quod mensis Ciceronianis infertur, quod lancibus splendidissimis Syllanis effertur, ^b quod exequias convivium patitur, ^{VIXXX}
B quod a coequalibus devoratur potius quam a milvis, & lupis, ut in hominis corpore tumulata, & in suum genus regressa surrexisse videatur, exultans adversus humana iudicia, si ea experta est. Namque illa sicarium variis & exquisitis, ^c & jam præter naturam eruditis ferit dissipant, & quidem viventem, ^d immo nec facile morientem, curata mora finis ad plenitudinem poenæ. ^e sed & si anima præfugerit, ultimo gladio; ne corpus quoque evaserit ferrum, ^f nihilominus ^g jugulo ventreque confossis; costisque transfixis, compensatio proprii facinoris exigitur. inde in ignem datur, ^h ut & sepultura puniatur. aliter denique non licet. ⁱ nec tamen tanta est rogi cura, ^k ut reliquias aliæ bestię inveniant. ^l certe nec ossibus parcitur, nec cineribus indulgetur, nuditate plectendis. Tanta est apud homines homicidii vindicta, quanta ipsa quæ vindicatur natura. Quis non præferat seculi iustitiam, quam & Apostolus non frustra gladio armatam contestatur, quæ pro homine, sæviendo religiosa est? Si ceterorum quoque scelerum mercedem cogitemus, patibula, & vivicomburia, & culleos, & uncas, & scopulos, cui non expediat apud Pythagoram & Empedoclem sententiam pati? Nam & qui laboribus atque servitiis puniendi, in asinos utique & mulos reincorporabuntur, quantum sibi de pistrinis & ^m aquilegis rotis gratulabuntur, si metallorum, & ergastulorum; & operum publicorum, ipsorumque carcerum, licet otiosorum, recordentur. Perinde qui integre morati commendaverint iudici vitam, quæro præmia; sed potius invenio supplicia. Nimirum magna merces bonis in animalia quæcumque restitui. ⁿ Pavum se meminit Homerus Ennio somniantem. sed poetis nec vigilantibus credam. Et, si pulcerrimus pavis, & quo velit colore cultissimus; sed tacent pennæ, sed displicet vox. & poetæ nihil aliud quam cantare malunt. Damnatus est igitur Homerus in pavum, non honoratus. Plus de seculi remuneratione gaudebit, pater habitus liberalium disciplinarum, ^o ut malit famæ suæ ornamenta, quam caudæ. Age nunc, ut poetæ in pavos vel in cynos transeant, si vel cynis decora vox est; quod animal indues ^p viro iusto Æaco; quam bestiam integræ femina Didoni? quam volucrem patientia, quam pecudem sanctimonia, quem piscem innocentia fortientur? Omnia famula sunt hominis, omnia subjecta, omnia mancipata. Si quid horum futurus est, diminoratur. Illic ille cui ob merita vitæ imagines, statuae, & tituli, honores publici, privilegia

^a Quia et ipsa bestiis objecerit eos quos in sylvis & aviis trucidaverit. Quod vulgo legebatur, Quia & ipsa bestiis infecerit obliquas in sylvis & arvis trucidaverit. In libro Ursini legitur, Quia & ipsa bestiis objecerit eos quos. Exemplar Agobardi: Quia & ipsa bestiis fecerit eos quos in sylvis & aviis trucidaverit. Perinde, inquit, in pabulum proponatur, quia & ipsi bestiis fecerit pabulum eos quos in sylvis trucidaverit. RIG.

^b Quod exequias convivium patitur.] Quod convivio infertur, non sepulcro. quod cœnæ impenditur, non funeris. Idem.

^c Et jam præter naturam eruditis feris.] Nempe in schola bestiarum, hoc est, circo, amphitheatro. Idem.

^d Immo nec facile morientem.) Liber Agobardi, Immo facile nec morientem. Plerisque apud Septimium locis, facile significat sæpe. Idem.

^e Sed et si anima præfugerit ultimo gladio.] Hoc est, si forte anima inter ferarum laniatus e corpore excesserit priusquam ultimo gladio pelleretur, &c. Itaque hæc sicarii poena fuit. Bestiis objiciebatur laniandus; sic tamen curata supplicii mora, ut lassatis longa laniena bestiis, tandem confoderetur, gladio in gulam & genitalia atque etiam trans costas in præcordia adacto. Sed & si bestiarum asperitate laniatum mori coningeret, nihilominus mortui gulam, inguina, costas gladio confodi mos erat, ut compensatione ac representatione proprii facinoris noxium corpus etiam ferro percuteretur quo cives percusserat. Idem.

^f Nihilominus.] Cod. Agobardi, Nihil minus. Idem.

^g Jugulo ventreque confossis.) Sic emendare visum Latini. In libro Ursini legitur, Ingulo utroque confosso. In exemplari Agob. Jugulo utroque confossis. Legendum puto, Jugulo viroque, hoc est, gula & genitalibus. Idem.

^h Ut et sepultura puniatur.) Ignea videlicet sepul-

tura. Summam ignium poenam dixit lib. ad Martyras. Idem.

ⁱ Nec tamen tanta est cura rogi.] Maligno rogo ustulata corpora relinquuntur. Idem.

^k Ut reliquias aliæ bestię inveniant.] Canes, lupi, &c. Idem.

^l Certe nec ossibus parcitur, nec cineribus indulgetur, nuditate plectendus.] Hæc quoque propria sicariorum fuit poena. Nam alias eorum etiam corpora, qui exurendi damnabantur, peri poterant, scilicet ut ossa & cineres collecta sepulturæ tradi possent, inquit Ulpianus lib. De cadaveribus punitor. Idem.

^m Aquilegis rotis.] Jumenta, muli, & asini qui hisce machinis volvendis occupabantur, si quando in homines mutari contingerit, de sua sibi conditione gratulabuntur, vertendis enim hisce rotis non insudabunt Vitruvius illas describit, erant autem instrumenta quæ situlis & vasis quibusdam aquam hauriebant, atque effundebant. LE PR.

ⁿ Pavum se meminit Homerus, Ennio somniantem. Perierunt illa Ennii verba quibus in Pavum mutatum ait Homerus, duo puto fuisse somnia Ennii de quibus auctores, ad eam rem pertinere illa Persii sat. 6. putarim.

Cor jubet hoc Enni postquam destituit esse.

Mæonides, quintus pavone ex Pythagoreo. Idem.

^o Ut malit famæ suæ ornamenta quam caudæ.] Sic emendavit Latinus Latinus, certissima conjectura. Nam in vetustiss. exemplari legitur, quam gaude. Vulgo legebatur, quam gaudeat. In libro Ursini, quam gaudia. Nullo utrobique sensu. RIG.

^p Viro iusto Æaco.] Sic habet liber Ursini. In Agobardi legitur, Viro iusto de loco. Sunt quibus placeat, Deioici. Quod ex libro Agobardi notavimus, de loco, veram scripturam ostendit, Deioici. etenim sic plerumque factum animadvertimus in eo exemplari, ut pingatur, l. pro i. Idem.

vilegia rependuntur? cui curia, cui populus suffragiis immolat? O judicia divina post mortem humanis mendaciora, contemptibilia de pœnis, fastidibilia de gratis, quæ nec pessimi metuant, nec optimi cupiant; ad quæ magis scelesti, quam sancti quique properabunt. illi, ut iustitiam seculi citius evadant? isti, ut tardius eam capiant. Bene philosophi docetis, utiliter suadetis, leviora post mortem supplicia vel præmia; cum si quod iudicium animas manet, gravius debeat credi in disputatione vitæ, quam in administratione: quia nihil plenius, quam quod extremius; nihil autem plenius, quam quod divinius. ^a Deus itaque iudicabit plenius; quia extremius, ^b per sententiam æternam tam supplicii quam refrigerii, nec in bestias, sed in sua corpora revertentibus animabus. & hoc semel, & in eum diem quem solus Pater novit, ut pendula expectatione sollicitudo fidei probetur; semper diem observans, dum semper ignorat; quotidie timens, quod quotidie sperat. Nulla quidem in hodiernum dementiæ huiusmodi sententia erupit sub nomine heretico, quæ humanas animas refingat in bestias. Sed necessarie hanc quoque speciem intulimus & exclusimus, ut superioribus coherentem, quo perinde in pavo retunderetur Homerus, sicut in Pythagora Euphorbus. atque ita hac etiam metempsychosi sive metensomatosi percussa, illa rursus cæderetur quæ aliquid hæreticis subministravit. Nam & Simon Samarites in Actis Apostolorum redemptor Spiritus sancti, posteaquam damnatus ab ipso cum pecunia sua in interitum, ^c frustra flevit, conversus ad veritatis expugnationem, quasi pro solatio ultionis, fultus etiam artis suæ viribus, ad præstigias virtutis alicujus ^d Helenam quamdam Tyriam de loco libidinis publicæ eadem pecunia redemit, ^e dignam sibi mercedem pro Spiritu sancto. & se quidem finxit summum patrem, ^f illam vero injectionem suam primam, ^g qua injecerat angelos & archangelos condere: hujus eam propositi compotem exilisse de patre, & in inferiora desultasse; atque illic prævento patris proposito, angelicas potestates genuisse, ignaras patris, artificis mundi hujus. ^h ab his vero per invidiam retentam, ne digressa ea alterius genimina viderentur. & idcirco omni contumeliæ addictam, ut nusquam discedere depreciam liberet, ⁱ humanæ quoque formæ succidisse, velut vinculis carnis coercendam. ita multis ævis per alios atque alios habitus femininos volutatam, etiam illam Helenam fuisse, exitiosissimam Priamo, & ^k Stesichori postea oculis, quem & excæcasset ob convicium carminis, dehinc reluminasset ob satisfactionem laudis. proinde migrantem eam de corporibus in corpora, postrema dedecoratione, sub titulo prostitisse Helenam viliores. Hanc igitur esse ovem perditam, ad quam descendit pater summus, Simon scilicet, & primum recuperata ea & reventa, ^l nescio humeris an feminibus, exinde ad hominum respexerit salutem, quasi per vindictam liberandorum ex illis angelicis potestatibus; quibus fallendis, & ipse configuratus æque, & hominibus hominem e mentis, in Judæa quidem filium, in Samaria vero patrem gesserit. O Helenam inter poetas & hæreticos laborantem! tunc adulterio, nunc stupro infamem! nisi quod de Troja gloriosius eruitur, quam de lupanari. mille navibus de Troja, nec mille denariis forsitan de lupanari. Erubescere Simon, tardior in requirendo, inconstantior in retrahendo. At Menelaus statim insequitur amissam, statim repetit ereptam, decenni prælio extorquet, non latens, non fallens, non cavillabundus. Vereor ne ille magis pater fuerit, qui

^a Deus itaque iudicabit plenius, quia extremius.] Nimirum extremo ac supremo iudicio. RIG.

^b Per sententiam æternam, &c. Sic. lib. de testimonio animæ. Proque meritis cruciatui destinari aut refrigerio, utroque sempiterno. Idem.

^c Frustra flevit.] Hoc est, frustra pœnituit. Etenim Lucas in Actis Apostolorum tradit Simonem istum Samaritanam dicti sui certe sacrilegi pœnitentia ductum, obsecrasse Petrum ceterosque Apostolos in hæc verba, Deprecamini pro me apud Dominum, ne quid horum quæ adversum me dixistis eveniat. Ac de Simone Lucas præterea nihil. Septimius ait, frustra eam flevisse. Quod etiam ita accipi potest, ut frustra flevisse dicatur, qui cum ad fidem Christianam accessisset, testatus, ut verisimile est, se magicas artes ejurare, ac pœnitere fraudum pristinarum, postea tamen ad easdem fallacias & imposturas perfide revertisset. Idem.

^d Helenam quamdam Tyriam de loco libidinis publicæ.] Irenæus lib. 1. cap. 20. quæstuariam dixit. Idem.

^e Helenam quamdam Tyriam. Tum hic tum cap. sequenti Helenam sive Helenam retinuit, tum quod Simon ille Magus hanc eandem fuisse diceret Helenam Trojanam illam, tum quod etiam sic appelletur a B. Justino martyre apolog. 2. & post eum ab Eusebio Græco hist. eccl. lib. 2. cap. 12. seu 13. B. Hieronym. epist. ad Cresiphontem adu. Pelag. Epiph. hæz. 21. non semel. Theodoretus hæret. fab. lib. 1. & Damasc. lib. de hæres. apud Irenæum variant codices, quamquam plures Selenem legant, quomodo etiam B. August. lib. de hæres. Rufinus versione sua Eusebii, Cyrillus alicubi, & ante omnes hos Clemens Papa in recognit. ubi a Luna quæ græce *σεληνη* dicitur, appellatam vult. Verisimile itaque est utroque nomine appellatam. PAM.

^f Dignam sibi mercedem.] Sic etiam legitur in exempla-

ri Agob. Emendatius tamen, ut opinor, scribetur, mercedem. Dignam, inquit, mercedem redemit sibi Simon Helenam illam eadem pecunia qua Spiritum sanctum redimere voluerat. RIG.

^g Illam vero injectionem suam primam.] Irenæus, Mentis conceptionem. Idem.

^h Illam vero injectionem suam primam. Clarius B. Justinus martyr, primam quamdam mentem seu intelligentiam, Iren. mentis conceptionem matrem omnium, per quam initio mente concepit angelos facere & archangelos. sicuti vicissim illud, hujus eam propositi compotem, &c. facit ad Iren. intellectum. PAM.

ⁱ Qua injecerat Angelos & Archangelos condere.] Irenæus, Per quam initio mente concepit Angelos facere & Archangelos. Idem.

^k Ab his vero per invidiam retentam.] Irenæus, Hæc detenta est ab ipsis propter invidiam, quoniam nolent progenies alterius cujusdam putari esse. Ex quibus manifestissimum sit corrupta esse quæ in vulgatis editionibus, atque etiam in exemplaribus antiquis leguntur, Ab his vero perinde anima retentam. Et, Ab his non perinde animam retentam. Idem.

^l Humanæ quoque formæ succidisse.] Iren. Usque adeo ut & in corpore humano includeretur. Idem.

^m Stesichori postea oculis. Fabula illa multis scripta. Is enim cum oculis privatus esset propter vituperationes suas in Helenam, falsa esse quæ de ipsa dixerat, edito poemate quod palinodiam vocavit, testatus est, statimque visum recuperavit. LE PR.

ⁿ Nescio humeris an feminibus.] Alludit Septimii Silus ad parabolam boni Pastoris, ludens in Helena meretricem. RIG.

A qui circa Helenæ recuperationem & vigilantius & audentius & diutius laboraverit. Sed non XXXV. tibi soli metempsychosis hanc fabulam instruxit. inde etiam Carpocrates utitur pariter magus, ^a pariter fornicarius. ^b etsi Helena minus. quidni? cum propter omnimodam divinæ & humanæ disciplinæ everfionem constituendam, ^c recorporari animas adseveraverit. ^d nulli enim vitam istam rato fieri, nisi universis, quæ arguunt eam, expunctis: quia non natura quid malum habeatur, sed opinione. itaque metempsychosin necessarie imminere, ^e si non in primo quoque vitæ hujus commeatu omnibus illicitis satisfiat. scilicet facinora tributa sunt vitæ. ceterum totiens animam revocari habere, quotiens minus quid intulerit, reliquatricem delictorum, donec exsolvat novissimum quadrantem, detrusa identidem in carcerem corporis. Huc enim temperat totam illam allegoriam Domini, certis interpretationibus relucens. & primo quidem simpliciter intelligendam: nam & ethnicus homo adversarius noster est, incedens eandem viam vitæ communis. ceterum, oportebat nos de mundo exire, si cum illis conversari non liceret. Huic ergo bonis animi præstes jubet, Diligite inimicos vestros, inquit, & orate pro maledicentibus vos, ne aliquo commercio negotiorum injuria provocatus, abstrahat te ad suum judicem, & in custodiam delegatus ad exsolutionem totius debiti ardearis. Tum si in diabolum transfertur adversarii mentio ex observatione comitante, cum illo quoque moneri eam inire concordiam, quæ deputetur ex fidei conventionem. pactus es enim renuntiare ipsi, & pompæ, & angelis ejus. convenit inter vos de isto. hæc erit amicitia observatione sponsionis, ne quid ejus postea resumas ex his quæ ejerasti, quæ illi reddidisti, ne te ut fraudatorem, ut pacti transgressorem judici Deo objiciat, sicut ^f eum legimus alibi sanctorum criminatorem, & de ipso etiam nomine delatorem, & judex te tradat angelo executionis, & ille te in carcerem mandet infernum, ^g unde non dimittaris, ^h nisi modico quoque delicto mora resurrectionis expenso. Quid his sensibus aptius? quid his interpretationibus verius? Ceterum, apud Carpocratem, si omnium facinorum debitor anima est, quis erit inimicus & adversarius ejus intelligendus? credo mens melior, quæ illam in aliquid innocentia impegit, adigendam rursus ac rursus in corpus, donec in nullo rea deprehendatur bonæ vitæ. Hoc est ex malis fructibus bonam arborem intelligi. Id est, ex pessimis præceptis doctrinam veritatis agnoscere. Spero hujusmodi hæreticos, Helix quoque invadere exemplum, tanquam in Joanne representati, ut metempsychosi patrocinentur, prænuncio Domini: Helias jam venit, & non cognoverunt eum. Et alibi, Etsi vultis audire, hic est Helias qui venturus est. Numquid ergo & Judæi ex opinione Pythagorica consulebant Joannem, Tu es Helias? & non ex prædicatione divina, Et ecce mittam vobis Heliam Thesbitem? Sedenim metempsychosis illorum, revocatio est animæ jam pridem morte functæ, & in aliud corpus iteratæ. ⁱ Helias autem non ex decessione vitæ, sed ex translatione venturus est; nec corpori restituendus, de quo non est exemptus; sed mundo reddendus, de quo est translatus; non ex postliminio vitæ, sed ex supplemento prophetiæ; idem & ipse, & sui nominis & sui hominis. Sed quomodo Helias Joannes? Habes angeli vocem, Et ipse, inquit, præcedet coram populo in virtute & spiritu Helix, non in anima ejus, nec in carne. Hæ enim substantiæ sui cujusque sunt hominis. Spiritus vero & virtus extrinsecus conferuntur ex Dei gratia, ita & transferri in alterum possunt ex Dei voluntate, ut factum est retro de Moysi spiritu. In has quæstiones, inde opinor excessimus, quo nunc revertendum est. xxxvi. ^k Constitueramus animam in ipso, & ex ipso feri homine, & unum esse a primordio semen, sicut & carnis in totum generis examen, ^l propter æmulas scilicet opiniones philosophorum

O o 2 &

^a Pariter fornicarius, etsi Helena minus.] Etsi Helenam non haberet. RIG.

^b Etsi Helena minus. Quamvis fornicarius, non tamen æquavit Helenam, quæ excidii Trojani causa fuit, ob vitæ turpitudinem, & calamitatum plurimarum funus. LE PR.

^c Recorporari.] Recorporari dicit eadem forma, qua Irenæus Transcorporari, lib. 1. cap. 24. Sic transcorporatum semper quoadusque in omni omnino operatione quæ in mundo est, fiat. RIG.

^d Nulli enim vitam istam rato fieri.] Irenæus, In tantum insania effrenati sunt, uti & omnia quæcunque sunt irreligiosa & impia, potestatem habere operandi se dicant. Sola enim humana opinione negotia mala & bona dicunt, &c. Idem.

^e Si non in primo quoque vitæ hujus commeatu omnibus illicitis satisfiat.] Irenæus, Si non præoccupans quis in uno adventu omnia agat semel ac pariter quæ non tantum dicere & audire non est fas nobis, sed ne quidem mentis in conceptionem ventre. Idem.

^f Cum legimus sanctorum criminatorem. Nempe in cap. 12. apocal. hic est accusator fratrum nostrorum. græce *κατακατηγόρῃς*. Tertullianus pro fratrum dixit sanctorum quia utroque nomine Christiani denotantur, qui fratres olim vocabantur, iidemque sancti dicuntur a Paulo. 1. Cor. 14. Ephes. 1. 3. 4. & 1. Thessal. 3. LAC.

^g Unde non dimittaris nisi modico quoque relicto mora resurrectionis. &c. Sic etiam in fine hujus lib. Modicum quoque

delictum mora resurrectionis illic luendum. moram intellige brevem aut longam, pro levitate aut gravitate delicti, sic & lib. adv. Marcionem 3. Sanctorum resurrectionem dixit, pro meritis maturius vel tardius resurgentium. RIG.

^h Nisi modico quoque delicto mora resurrectionis expenso. Id est, interim vel antequam resurgamus, non quod ipsa dilatio resurrectionis sola sit expiatio, & purgatio venialium culparum; sed quod in purgatorio, purgemur variis poenis post hanc vitam & antequam resurgamus. Cæterum interpretationem istam Tertullianicam facere pro purgatione animarum post hanc vitam a modicis quibuscunque delictis, atque ideo pro purgatorio, adnotavit Pamelius, adjunctis aliis testimoniis S. Cypriani. LAC.

ⁱ Helias autem non ex decessione, &c.] Irenæus lib. 5. cap. 7. ubi de paradiso in eden, hoc de Elia refert acceptum a presbyteris apostolorum discipulis, translatum esse in paradysum justis hominibus præparatum: in quem & Paulus Apostolus adportatus audivit sermones inenarrabiles, quantum ad nos in præsentem. & ibi mansurum usque ad consummationem seculi. interea conspici in corruptelam. RIG.

^k Constitueramus animam in ipso & ex ipso, &c. Hoc suum paradoxum statuit Tertullianus cap. 25. 26. 27. ubi asseruit animam simul cum carne in utero profeminari, & ex traduce Adami omnes derivari animas per semen, quod rursus in hoc capite inculcat. LAC.

^l Propter æmulas scilicet opiniones philosoph. & hæret. Cap. 23. antequam suam sententiam de profeminatione anima-

& hæreticorum, & ^a illum sermonem Platonis veterinosum. Nunc ordinem sequentium A
exinde tractatum teximus. Anima in utero seminata pariter cum carne, pariter cum ipsa for-
titur & sexum, ita pariter ut in causa sexus neutra substantia teneatur. Si enim in feminibus
utriusque substantiæ, aliquam intercapedinem eorum conceptus admitteret, ut aut caro, aut
anima prior feminaretur, esset etiam sexus proprietatem alteri substantiæ adscribere per tem-
poralem intercapedinem seminum; ut aut caro animæ, aut anima carni insculperet sexum.
quoniam & ^b Apelles, non pictor, sed hæreticus, ante corpora constituens animas viriles ac
muliebres, sicut ab Philumena didicit, utique carnem ut posteriorem ab anima facit accipe-
re sexum. Et qui animam post partum carni superducunt, utique ante formatæ, marem aut
feminam de carne sexum præjudicant animæ. Utriusque autem substantiæ indiscreta semina,
& unita suffusio eorum, communem subeunt generis eventum, qua lineas duxerit quacum-
que illa est ratio naturæ. Certe & hic se primordiorum forma testatur, cum masculus tempo- B
rius effingitur. prior enim Adam: femina aliquanto serius, posterior enim Eva. Ita diu caro
informis est, qualis ex Adæ latere decerpta est; animal tamen & ipsa jam, quia & illam tunc
Adæ portionem ^c animatam agnoscam. ^d ceterum, & ipsam Dei adflatus animasset, si non ut
xxxvii. carnis, ita & animæ ex Adam tradux fuisset in femina. Omnem autem hominis in utero se-
rendi, struendi, fingendi paraturam aliqua utique potestas divinæ voluntatis ministra modu-
latur, quamcumque illa rationem agitare sortita. Hæc æstimando, etiam superstitio Roma-
na deam finxit Alemonam, alendi in utero foetus; Et Nonam & Decimam, a sollicitioribus
mensibus; & Partulam quæ partum gubernet; & Lucinam, quæ producat in lucem. nos of-
ficia divina angelos credimus. Ex eo igitur foetus in utero homo, a quo forma completa est.
^e Nam & Moysis lex tunc abortus reum talionibus judicat, ^f quum jam hominis est causa,
quum jam illi vitæ & mortis status deputatur, quum & fato jam inscribitur, ^g etsi adhuc in C
matre vivendo, cum matre plurimum communicat sortem. Dicam aliquid & de temporibus
animæ nascentis, ut ordinem decurram. ^h Legitima nativitas ferme decimi mensis ingressus
est. Qui numeros ratiocinantur, & decuriam numerum ut exinde reliquorum parentem
colunt, denique perfectorem nativitatis humanæ. ⁱ Ego ad Deum potius argumentabor
hunc modum temporis, ut decem menses decalogo magis inaugurent hominem, ut tanto
temporis numero nascamur, quanto disciplinæ numero renascimur. ^k Sed & cum septimo
mense nativitatis plena est, facilius quam octavo, honorem sabbati agnoscam, ut quo die de-
dicata est Dei conditio, eo mense interdum producatur Dei imago. concessum est properare
nativitati. & tam idonee occurrere in hebdomadem, in auspicia resurrectionis, & requietis,
& regni. ideo ^l ogdoas nos non creat. tunc enim nuptiæ non erunt. Societatem carnis atque
animæ

rum effutiret, recensuit opiniones hæreticorum varias circa
originem animæ æmulantium, philosophica placita maxime
platonica concedentia animabus originem coelestem, ubi
ostendit Valentinum, Saturninum, Carpocratem, Apellem
æmulos, & discipulos Platonis fuisse. Idem.

^a Illum sermonem Platonis veterinosum. Non vocat ser-
monem Platonis veterinosum, quod dixerit discentias re-
miniscentias, veluti profectas ex veterino somno, sed allu-
dens ad veterem sermonem apud Platonem de reciproco ani-
marum discursu de quo cap. 28. quis ille nunc vetus sermo
apud memoriam Platonis, &c. Non sine lepore ludit voca-
bulo, ut ostendat sermonem illum veterem mere somnium,
& sine ullo cerebro esse, & æque veterinosum esse ac vete-
rem. Arnobius quoque veterinosum dixit pro vetere lib. 1.
LAC.

^b Apelles non pictor, sed hæreticus.] *Ἀπέλλης*. Latine
Apelles & Apella. Horatius ———— *Credat Judæus Apel-
la*. Is vero fortean recutitus, quia Judæus. sed Apella Græ-
cum est *Ἀπέλλης*, ne significat recutitum aut verpum. Apelles
& Apella quemadmodum Pythes & Picta, Prophetes & Pro-
pheta, Evergetes & Evergeta, &c. RIG.

^c Animatam agnoscam.) Sic habet liber Ursini. Agobar-
di, animam. Idem.

^d Ceterum, & ipsam dei adflatus animasset. Ad hunc lo-
cum videtur respondere August. lib. 1. de anima, quum ait.
Qui propaginem adserunt animarum, hinc se putant invictius
suam munire sententiam, quia quum scriptum sit detraxis-
se Deum costam de latere viri, eamque ædificasse in mulie-
rem, non est additum, quod in ejus faciem sufflaverit spi-
ritum vitæ, ideo, inquiunt, quia de viro jam fuerat anima-
ta, pro quo dixit auctor, animal jam & ipsa. Verum res-
pondet, nisi per hoc eorum sententiam adjuvari. Si enim,
inquit, scriptum esset, insufflavit statum vitæ in faciem mu-
lieris, nec sic esset consequens, ut non propagaretur ex pa-
rentibus anima, nisi etiam de filio hoc scriptum reperire-
tur. Quia vero tacitum est, non negatum neque adfirma-
tum. PAM.

^e Nam & Moysis lex tunc abortus reum, &c. Lex illa
habetur Exodi 21. juxta 70. Decretum autem ibi est, ut si
quis mulierem prægnantem percusserit, si infans figuratus
non fuerit, reus erit & damnat secundum viri illius mulieris
voluntatem cum quo litem componet. Si vero figuratus fue-

rit infans hoc est animatus, dabit animam pro anima. reus
enim erit homicidii. Abortus autem dicitur juxta quosdam
primis prægnationis mensibus, abortus vero cum imminet
puerperium. LE PR.

^f Quum jam hominis est causa.] Hoc est hominis ap-
pellatio & titulus. Jam formato fetu. *παίδιον ἐξαικονομασένου*,
ut jam homo censeretur. Nam ut ait Hieronymus ad
Algasiam, quæst. 4. *Tamdiu non reputatur homo, donec ele-
menta confusa suas imagines membraque suscipiant*. RIG.

^g Etsi adhuc in matre vivendo, cum matre plurimum com-
municat sortem.] Hoc habet ex disciplina Juris, quæ par-
tum antequam edatur, mulieris portionem esse ait vel viscæ-
rum. l. 1. De inspic. ven. Idem.

^h Legitima nativitas ferme decimi mensis ingressus est.
Etsi nonus mensis hodie partibus tribuatur, illud tamen
consentit cum veterum regulis qui decimum mensem statue-
bant. Turnebus noster illud ideo fieri ait quia breviores
erant veterum menses, utpote lunares, nostri vero ad solis
motum accommodati sunt, suntque adeo longiores. Apud
Jureconsultos decimi mensis partus legitimus habetur. Po-
test etiam hæres institui nepos ex filio mortuo, vel neptis,
modo decimo mense nascatur a morte patris ex l. Gallus
29. D. de liberis vel Postumis hæred. inst. l. ult. C. de po-
stum. post decem menses id fieri non potest, ex l. 6. de iis
qui sunt sui. licet scripserit Agellius Adrianum imperato-
rem decrevisse undecimi mensis partum legitimum esse. LE
PR.

ⁱ Ego ad Deum potius argumentabor.) Ingeniose quidem,
sed superstitionem superstitionibus revincit. RIG.

^k Sed & cum septimo mense. Septimesis partus adeo le-
gitimus est ut matri pro sit, cum sit pleni temporis l. septi-
mo. D. de stat. bon. Qua de causa octimestris non idem fa-
ciat partus, septenarii numeri virtuti tribuendum censent
quidam, sed adeunda erit B. Ambrosii epist. 39. ad Horon-
tianum. Hippocrates lib. 2. epid. sect. 3. ad vitalem partum
dies numerat 270. LE PR.

^l Ogdoas nos non creat.] Alludit ad mensem octavum,
quo fere mense partus vitales non sunt. Præterea vero allu-
dit ad octavum diem, quo transacta hebdomade recurrit
diem Solis, quem Dominicum jure dicimus, ob resurre-
ctionem Domini nostri, quo etiam die futurum supremi ju-

A animæ jamdudum commendavimus ^a a concretionem seminum ipsorum usque ad figmenti perfectionem. ^b perinde nunc, & a nativitate defendimus. imprimis quod simul crescunt, sed divisa ratione, pro generum conditione; caro modulo, anima ingenio; caro habitu, anima sensu: ceterum, ^c animam substantia crescere negandum est, ne etiam decrescere substantia dicatur, atque ita & defectura credatur. sed vis ejus, in qua naturalia peculia confita retinentur, salvo substantiæ modulo quo a primordio inflata est, ^d paulatim cum carne producit. Constitue certum pondus auri vel argenti, rudem adhuc massam, collectus habitus est, illi, & futuro interim minor, tamen continens intra lineam moduli totum quod natura est auri vel argenti. dehinc, cum in laminam massa laxatur, major efficitur initio suo, per dilationem ponderis certi, non per adjectionem; dum extenditur, non dum augetur. etsi sic quoque augetur dum extenditur. licet enim habitu augeri, cum statu non licet. ^e tunc exsplendor ipse provehitur auri vel argenti, qui fuerat quidem & in massa, sed obscurior, non tamen nullus. tunc & alii atque alii habitus accedunt pro facilitate materiæ, qua duxerit eam qui agit, nihil conferens modulo nisi effigiem. ^f Ita & animæ crementa reputanda, non substantia. xxxviii. va, sed provocativa. Quamquam autem & retro præstruxerimus, omnia ^g naturalia animæ ipsi substantiæ inesse pertinentia ad sensum & intellectum, & ex ingenito animæ censu, sed paulatim per ætatis spatia procedere, & varie per accidentia evadere, pro artibus, pro institutis, pro locis, pro dominatricibus potestatibus: quod tamen faciat ad carnis animæque propositam nunc societatem, pubertatem quoque animalem cum carnali dicimus convenire, pariterque & illam suggestu sensuum, & istam processu membrorum exurgere, a quarto decimo fere anno. quia Asclepiades inde sapientiam supputat ^h nec quia jura civilia ab hinc agendis rebus adtemperant, sed quoniam & hæc de primordio ratio est. Si enim Adam & Eva ex agnitione boni & mali pudenda tegere senserunt, ex quo idipsum sentimus, agnitionem boni & mali profiteamur. Ab his autem annis, & suffusior & vestitior sexus est, & concupiscentia oculis arbitris utitur, & ⁱ communicat placitum, ^k & intelligit quæ sint, & ^l fines suos ad instar ficulneæ contagionis prurigne accingit, & hominem de paradiso integritatis educit, exinde scabida etiam in ceteras culpas, & delinquendi non naturales, cum jam non ex instituto naturæ, sed ex vitio. Ceterum, proprie naturalis concupiscentia unica est, alimentorum solummodo, quam Deus & in primordio contulit. Ex omni ligno, inquit, edetis; & secundæ post diluvium genituræ supermensus est, Ecce dedi vobis omnia in escam; tanquam olera fœni; prospectans, non tam animæ quam carni, etsi propter animam. Auferranda est enim argumentatoris occasio, qui quod anima desiderare videatur alimenta, hinc quoque mortalem eam intelligi cupit, quæ cibis sustineatur: denique derogatis eis evigescat: postremo subtractis intercidat. Porro non solum proponendum est quisnam ea desideret, sed & cui. & si propter se, sed & cur, & quando, & quonam usque; tum quod aliud natura desideret, aliud necessitate, aliud secundum proprietatem, aliud in causam. Desiderabit igitur cibos anima, sibi quidem ex causa necessitatis, carni vero ex natura proprietatis. Certe enim domus animæ caro est, & inquilinus carnis anima. Desiderabit itaque inquilinus ex causa, & necessitate hujus nominis profutura domui, toto inquilinatus sui tempore; non ut ipse substruendus, nec ut ipse loricandus, nec ut ipse tibicinandus, sed tantummodo continendus: quia non aliter contineri possit, quam domo fulta. alioquin licebit animæ, dilapsa domo

dicii, ac proinde resurrectionis nostræ diem. Tunc vero, quod Matthæus adfirmat, nullæ nobis amplius nuptiæ. RIG.

^a A concretionem seminum.] Liber Agobardi, A concretionem seminum. Idem.

^b Perinde nunc & a nativitate defendimus.] Vulgatam hanc scripturam retinimus. In Agobardino legitur, Perinde nunc & a nativitate defendimus. Idem.

^c Animam substantia crescere negandum est ne etiam decrescere substantia dicatur, atque ita defectura credatur,] Augustinus, Timuit videlicet, ne deficeret etiam minuendo si cresceret, & non timuit ut deficeret rarefiscendo cum cresceret. Sed cum Animam Septimius dixerit substantia non crescere, atque ita nec decrescere nec deficere, satis cavisse videtur ne rarefiscendo deficeret, eum substantia non rarefcat, quemadmodum nec substantia decrefcat. sed pro modulo corporis vires suas exferat, & peculia proferat. Denique corpus animæ tribuit, sed corpus sui generis, hoc est, quale conveniat animæ, cui, cum sit immortalis, non conveniat substantia crescere aut deficere. Verum de his hætenus, quorum nos dies una faciet compotes & certos, quæ Deo si steter immortales. Idem.

^d Paulatim cum carne producit.] Apud Augustinum legitur. Paulatim cum carne producit in membris. Idem.

^e Tunc ex splendor ipse provehitur auri vel argenti.] Excudi debuit Exsplendor; sic enim legitur in codice Agobardi. Quæ lectio verior mihi videtur ea quam exhibent. Augustini editiones, Tunc & splendor ipse perhibetur auri. Nam hic loquitur Septimius de auri vel argenti massa, quæ major efficitur per dilatationem; eaque dilatatione au-

getur etiam & provehitur exsplendor ipse auri vel argenti. Idem.

^f Ita est animæ crementa reputanda non substantia, sed provocativa.] Augustinus lib. x. de Gen. ad litt. postquam hæc citavit, sic ait, Quis hunc crederet cum isto corde tam disertum esse potuisse? Sed tremenda ista sunt, non dividenda. Ad hoc enim nunquam cogere, si aliquid cogitare posset, quod & sit, & corpus non sit. Idem.

^g Naturalia animæ.] Peculia scilicet, ut supra. Idem.

^h Nec quia jura civilia, &c. Rerum suarum administrationem legibus civilibus impubes habere non poterat. neque testamentum condere. Tempus autem pubertatis definitur. l. r. aqua ætate r. D. qui testam. fac. poss. LE PR.

ⁱ Communicat placitum.] Jam communi complexus & commissionis cupidine. RIG.

^k Et intelligit quæ sint.] Jam uterque sexus intelligit quæ illa sint agere & pati nata. Desunt utriusque sexus vocabula. Et consimili aposiopesi turpe verbum involvit sub finem libri adversus Valentianos. Idem.

^l Fines suos ad instar ficulneæ contagionis prurigne accingit.] Significat pubem: & cetera in corpore humano spatia, contacta velamine ficulneorum *παιδευμάτων*. Quasi primi parentes, Adamus & Eva, unguis usque ad extremos perpruriscerent, cum ex ficu folia carpere, atque inde totam arborem virus infecerit; succi videlicet, sive humoris illius exalbidi, quem de fracta ficu stillare cernimus. Sic lib. de Pudicitia, Facite quid speciosum viderat concupiscent, & ad inferiora respiciens, & de ficulneis foliis pruriginem retinens. Idem.

domo ex destitutione propriorum subsidiorum, incolumbi abire, habenti sua firmamenta, A
& propriæ conditionis alimenta, immortalitatem, rationalitatem, sensualitatem, intelle-
xxxix. ctualitatem, arbitrii libertatem, quæ omnia nativitas animæ conlata, idem qui in primordio
invidit, nunc quoque obumbrat atque depravat, quominus aut ultro prospiciantur, aut qua
oportet administrentur. Cui enim hominum non adhærebit spiritus nequam, ab ipsa etiam
janua nativitatis animas aucupabundus, vel qua invitatus, ^a tota illa puerperii superstitione?
ita omnes idololatria obstetrice nascuntur, dum ipsi adhuc uteri infulis apud idola confectis
redimiti, genimina sua dæmoniorum candidata profitentur: ^b dum in partu Lucinæ & Dia-
næ ejulatur: ^c dum per totam hebdomadam Junoni mensa proponitur: dum ultima die Fata
scribunda advocantur: dum prima etiam constitutio infantis super terram, ^d Statinæ deæ sa-
crum est. Quis non exinde ^e aut totum filii caput reatui vovet, aut aliquem excipit crinem,
aut tota novacula profecat, aut sacrificio obligat, aut sacro obsignat, ^f pro gentica, pro avi-
ta, pro publica aut privata devotione? Sic igitur & Socratem puerum adhuc spiritus dæmo-
nicus invenit. Sic & omnibus Genii deputantur, quod dæmonum nomen est. Adeo nulla
ferme nativitas munda est. utique ethnicorum. Hinc enim & Apostolus ex sanctificato alteru-
tro sexu sanctos procreari ait, ^g tam ex seminis prærogativa, quam ex institutionis discipli-
na. Ceterum, inquit, immundi nascerentur, ^h quasi designatos tamen sanctitati, ac per hoc
etiam saluti, intelligi volens fidelium filios; ut hujus spei pignore matrimoniis, quæ retinen-
da censuerat, patrocinaretur. Alioquin meminerat Dominicæ definitionis, Nisi quis nasce-
XL. tur ex aqua & spiritu, non ibit in regnum Dei. id est, ⁱ non erit sanctus. Ita omnis anima
eiusque in Adam censetur, donec in Christo recenseatur: tamdiu immunda, quamdiu re-
censeatur. Peccatrix autem, quia immunda, ^k recipiens ignominiam ex carnis societate.
Nam etsi caro peccatrix, secundum quam incedere prohibemur, cujus opera damnantur
concupiscentis adversus spiritum, ob quam carnales notantur, non tamen suo nomine caro
infamis. Neque enim de proprio sapit quid, aut sentit, ad suadendam vel imperandam pec-
catelam. Quidni, quæ ministerium est? & ministerium, ^l non quale servus, vel minor
amicus, animalia nomina; sed quale calix, vel quid aliud ejusmodi corpus, non anima. Nam
& calix ministerium sitientis est; nisi tamen qui sitit, calicem sibi accommodarit, nihil calix
ministrabit. Adeo nulla proprietas hominis in choico; nec ita caro homo tanquam alia vis
animæ, & alia persona; sed res est alterius plane substantiæ & alterius conditionis, addicta
tamen animæ, ut supellex, ut instrumentum in officia vitæ. Caro igitur increpatur in scrip-
turis, quia nihil anima sine carne in operatione libidinis, gulæ, vinolentiæ, sævitæ, idolo-
latriæ, ceterisque carnalibus, non sensibus, sed effectibus. ^m Denique, sensus delictorum,
etiam sine effectibus, imputari solent animæ. Qui viderit mulierem ad concupiscentiam,

jam

^a Tota illa puerperii superstitione. Superstitionem illam & gentilium absurditatem describit. S. August. cap. 21. lib. 4. de civ. In puerperio enim Deos advocabant innumeros deasque, Lucinam, Opem, Deum Vagicanum, Deam Culinam, Ruminam, Adeonam, Abeonam, mentem, Deum statilium, volumnum, deam volumnam, aliosque de quibus hic filere mens est. LE PR.

^b Dum in partu Lucinæ. Lucina ita dicta, uti supra cap. 37. dixit auctor, quod producat in lucem. Huc pertinet quod habet D. Augustinus lib. 4. de civit. Dei, cap. 12. Lucina quæ a parturientibus invocetur, & illud Terentii in Andria, Juno Lucina fer opem. Cicero, enim, si vivi creditur, & Junonem & Dianam fuisse Lucinam appellatam scribit alicubi, pro quo facit conjunctio, & hic intermedia. PAM.

^c Dum per totam hebdomadam Junoni mensa, &c. Tibullus de natali Junone.

Natalis Juno sanctos cape thuris acervos. Videtur itaque, sicuti Genius, ita etiam Junoni mensa proponi solere. sicuti enim, uti mox adjungit auctor, omnibus genii deputabantur, ita etiam Junones, contra quam sentiunt quidam, qui viris Genios, mulieribus Junones attribui volunt. Pro nobis certe facit illud Plinii lib. 10. Quum singuli ex semetipsis totidem deos faciant, Genios Junonesque adoptando sibi. & illud Senecæ alicubi, singulis enim & genium & Junonem dederunt. Idem.

^d Statinæ deæ sacrum est.] Ejus meminit lib. ad Nat. 11. Statuendi infantis Statina. Habebant & stantes deum Statilinum, cujus meminit Augustinus libro 4. de Civitate Dei, cap. 21. Statilinum & Statanum præsidēs puerilitatis Deos apud Nonium ex Varrone legimus. RIG.

^e Aut totum filii caput reatui vovet.] Hoc est, idololatriæ. Idem.

^f Caput reatui vovet, aut aliquem excipit crinem. Votum est quod in Apaturiis fieri solebat. Triduo Apaturia durabant. primo die adornabatur convivium. secundo peractis sacris puer ad aram ducebatur. Tertio referebant in album civium. Adi sis Herodotum in vita Homeri. hic crinem excipit, nihil aliud innuit quam ritum veterum quo puerorum crines detondebant. LE PR.

^g Pro gentica devotione.] Gentica devotionem dicit,

quemadmodum Tacitus, Morem genticum, lib. vi. Annal. RIG.

^h Tam ex seminis prærogativa.] In exemplari Agobardi legitur, Tam ex seminis procreativa. RIG.

ⁱ Quasi designatos tamen sanctitati ac per hoc etiam saluti intelligi volens fidelium filios.] Hoc genus parvulos intelligi voluit libro de Baptismo, cum baptismi cunctationem utiliore esse ait, præcipue tamen circa parvulos. Et enim subjicit, Quid festinat innocens ætas ad remissionem peccatorum? Idem.

^k Quasi designatos.] Idhinc sumplisse videtur Hieronymus quod ex libris de Monogamia citavit Epist. ad Paulinum. ubi tamen pro Designatis, dicit Candidatos fidei, & nullis Idololatriæ sordibus pollutos. Idem.

^l Non erit sanctus. Id est Christianus. Etenim Christiani, fratres, fideles, sancti. Sanctos Apostolus vocat eos, qui non sunt foris, sive extra ecclesiam. Sanctos opponit gentibus, ethnicis. Georgius Bæticus lib. de fide & Deo placita conversatione, atque ipsius sancti spiritus signatione venerunt. Idem.

^m Recipiens ignominiam ex carnis societate. Cum Tertullianus statim dicat carnem non suo nomine infamem, dubitari potest, num sincero sensu ignominiam animæ tribuat, ex consortio carnis dumtaxat propter meram originem, an quia instrumentum habeat animæ delinquendi, ut mox probat. alioqui secundum Tertullianum ipsa anima in se trahet ex Adamo originalem culpam, cum ipsam ex traduce Adami profeminari nugeatur, quod notat Magister Sentent. lib. 2. dist. 31. LAC.

ⁿ Non quales servus, vel minor amicus.] Minorem amicum dicit, qui longe potentior amicum demisse colit & observat. Amiculum dixit Horatius Epistola ad Scævam. Et Majores ibidem, pro potentioribus amicis.

^o scis Quo tandem pacto debeat majoribus uti. Id est, amicis, inquit Porphyrio, sed in consuetudine majores dicimus. RIG.

^p Denique sensus delictorum, &c. Nihil hoc facit ut peccatum originale animæ imputetur, quia, inquit Apost. Rom. 7. jam non ego operor illud, sed quod habitat in me, hoc est in carne mea, peccatum. PAM.

A jam adulteravit in corde. Ceterum, quid caro sine anima? perinde in operatione probitatis, iustitiæ, tolerantiae, pudicitiae. Porro quale est, ut cui nec bona documenta propria subscribas, ei crimina adpingas? sed ea per quam delinquitur, convenitur; ut illa a qua delinquitur, oneretur, etiam in ministerii accusationem. Gravior invidia est in præsidem, cum officia pulsantur. plus cæditur qui jubet, quando nec qui obsequitur, excusatur. Malum igitur animæ, præter quod ex obventu spiritus nequam superstruitur, ex originis vitio antecedit, naturale quodammodo. Nam ut diximus, naturæ corruptio alia natura est, habens suum deum & patrem, ipsum scilicet corruptionis auctorem; ut tamen insit & bonum animæ, illud principale, illud divinum atque germanum, & proprie naturale. Quod enim a Deo est, non tam extinguitur, quam obumbratur. Potest enim obumbrari, quia non est Deus; extingui non potest, quia a Deo est. Itaque, sicut lumen aliquo obstaculo impeditum, manet, sed non comparet, si tanta densitas obstaculi fuerit; ita & bonum in anima a malo oppres- sum, pro qualitate ejus, aut in totum vacat, occultata luce, aut qua datur radiat, inventa libertate. Sic pessimi & optimi quidam, & nihilominus unum omnes animæ genus. sic & in pessimis aliquid boni, & in optimis non nihil pessimi. Solus enim Deus sine peccato, & solus homo sine peccato Christus, quia & Deus Christus. Sic & divinitas animæ in præsentia erumpit, ex bono priore; & conscientia Dei in testimonium prodit. Deus bonus. Deus videt, & Deo commendo. propterea nulla anima sine crimine, quia nulla sine boni semine. Proinde cum ad fidem pervenit reformata per secundam nativitatem ex aqua & superna virtute, detracto corruptionis pristinae aulæ, totam lucem suam conspicit. Excipitur etiam a Spiritu sancto, sicut in pristina nativitate a spiritu profano. Sequitur animam nubentem spiritui caro, ut dotale mancipium, & jam non animæ famula, sed spiritus. O beatum connubium, si non admiserit adulterium! De morte jam superest, & ut illic materia ponat, ubi ipsa anima consummat. quamquam Epicurus vulgari satis opinione negarit mortem ad nos pertinere. Quod enim dissolvitur, inquit, sensu caret; quod sensu caret, nihil ad nos. Dissolvitur autem & caret sensu, non ipsa mors, sed homo, qui eam patitur. At ille ei dedit passionem, cujus est actio. Quod si hominis est pati mortem, dissolutricem corporis, & peremptricem sensus; quam ineptum, ut tanta vis ad hominem non pertinere dicatur. Multo coarctius Seneca: Post mortem, ait, omnia finiuntur, etiam ipsa. Hoc si ita est, jam & mors ad semetipsam pertinebit, si & ipsa finitur: eo magis ad hominem, in quo inter omnia finiendo, & ipsa finitur. Mors nihil ad nos. ergo & vita nihil ad nos. Si enim quo dissolvimur, præter nos, etiam quo compingimur, extra nos. Si adeptio sensus nihil ad nos, nec adeptio sensus quicquam ad nos. Sed mortem quoque interimat, qui & animam. A nobis, ut de postuma vita, & de alia provincia animæ, ita de morte tractabitur, ad quam vel ipsi pertinemus, si ad nos illa. Denique, nec speculum ejus somnus, aliena materia est. De somno prius disputemus; post, mortem qualiter anima decurrat. Non utique extra naturale est somnus, ut quibusdam philosophis placet, cum ex his eum deputant causis, quæ præter naturam haberi videntur. Stoici somnum resolutionem sensualis vigoris affirmant, Epicurei deminutionem spiritus animalis, Anaxagoras cum Xenophane defetiscentiam, Empedocles & Parmenides

XLI.

XLII.

XLIII.

a Cum officia pulsantur.] Id est, Officiales. Augustinus in Psal. 21. Quis erit alter Episcopus est de parte Donati? Respondit officium. Nos non novimus nisi Aurelium catholicum. RIG.

b Naturale quodammodo. Distinguit naturale quodammodo, a naturæ corruptione sic dictum, & naturale proprie, cujus adhuc reliquias agnoscit, nempe boni illius quod principale erat in anima, ante lapsum hominis, in homine jam corrupto, & non tam extinctum illud quam obumbratum. PAM.

c Quod enim a Deo est, non tam extinguitur? &c. Sumit pulchram metaphoram a luce, nam ipse faciebat animam lucidam, ut supra cap. 9. Observa obiter noluisse Tertullianum dicere, liberum arbitrium extinctum post peccatum in homine, ut recentes nostri hæretici, maxime volunt, non tam imminutum, quam deletum esse. LAC.

d Si tanta densitas obstaculi fuerit, ita & bonum.] In libro Agobardi, Si tanta densitas obstaculi fuerit via, ita. RIG.

e Aut in totum vacat, occultata luce.] In vulgatis editionibus, atque etiam in exemplari Agobardi legitur, occultata salute. Nihilominus emendandum existimamus, occultata luce. Quod verum esse declarant quæ sequuntur, aut qua datur radiat. Et post alia, detracto corruptionis pristinae aulæ totam lucem suam conspicit. Idem.

f Solus homo sine peccato Christus.] Supra, De præscript. hæret. Soli enim Deo filio servabatur sine delicto permanere. Idem.

g Ut illic materia ponat.] Hoc est, ut illic desinat sermo iste de Anima. RIG.

h Ubi ipsa anima consummat.] Ubi anima, discedens a

corpore, actus in eo sui singula computat, & summam colligit, tanquam pecuniam de multis nominibus confectam. Idem.

i A nobis ut de postuma vita & de alia provincia animæ.] Sic emendavimus locum in vulgatis editionibus depravatissimum. In iis enim ita scribitur, Sed mortem quoque interimat, quia & animu in nobis ut depositum habitat, & ut de alia provincia animæ. Exemplar Agobardi, Sed mortem quoque interimat qui & animam, A nobis ut depositum avita, & de alia provincia animæ. Ex his coniecimus legendum, Sed mortem quoque interimat, qui & animam, A nobis, ut de postuma vita, & de alia provincia animæ, ita de morte tractabitur. Elegantissime ait Septimius, a nobis, nempe Christianis, ita de morte tractari, tanquam de postuma vita. Etenim scimus æternam manere. Ad eam vero a morte transiri. Itaque esse postumam morti. Idem.

k Non utique extra naturale est somnus, ut quibusdam philosophis placet. Somnum hic juxta naturam esse probat ex variis philosophorum dogmatibus. Variæ autem sunt de causa somni opiniones. Videndus Galenus in hist. philos. & Plutarchus lib. 24. & 25. de placitis. LE PR.

l Anaxagoras cum Xenophane defetiscentiam. Plutarchus cap. 25. de placitis. Anaxagoras somnum accidere putat functionibus corporis: non enim animæ esse sed corporis adfectionem, mortem esse animæ divulsionem. Leucippus solius corporis esse somnum: cumque ob tenuitatem partium plus iusto excernitur animati caloris, eo mortem effici corporis hæc esse, non animæ adfectiones. Empedocles mortem esse ignæ naturæ secretionem ab iis, ex quibus homo coalluit. Ideoque communem esse animæ corporique mortem, somnum autem evenire, secretionem matris ignæ. Relatam hanc sententiam Aristoteles lib. de somno & Vigilia cap. 3. LAC.

des refrigerationem; ^a Strato segregationem confati spiritus, Democritus indigentiam spiritus, Aristoteles marcorem circumcordialis caloris. Ego me nunquam ita dormisse præsumo, ut ex his aliquid agnoscam. Neque enim credendum est, defetiscentiam esse somnum; contrarium potius defetiscentiæ, quam scilicet tollit. Siquidem homo somno magis reficitur quam fatigatur. Porro, nec semper ex fatigatione concipitur somnus, & tamen cum ex illa est, illa jam non est. Sed nec refrigerationem admittam, aut marcorem aliquem caloris, cum adeo corpora somno concalescant, ut dispensatio ciborum per somnum non facile procederet calore properabili, & rigore tardabili, si somno refrigeraremur. Plus est etiam. Sudor digestionis æstuantis est index. Denique, concoquere dicimur, quod caloris non frigoris operatio est. Proinde, deminutionem animalis spiritus, aut indigentiam spiritus, aut segregationem confati spiritus, immortalitas animæ non finit credi. ^b Perit anima si minoratur. Superest, si forte, cum Stoicis, resolutionem sensualis vigoris somnum determinemus, quia ^B corporis solius quietem procuret, non & animæ. Animam enim ut semper mobilem & semper exercitam, nunquam succidere quieti, alienæ scilicet a statu immortalitatis: nihil enim immortale finem operis sui admittit. somnus autem finis est operis. Denique corpori cui mortalitas competit, ei soli quies finem operis adulatur. Qui ergo de somni naturalitate dubitabit, habet quidem dialecticos in dubium deducentes totam naturalium & extranaturalium discretionem, ut quæ putaverit citra naturam esse, naturæ vindicari sciat posse, a qua ita esse sortita sunt, ut citra eam haberi videantur, & utique aut natura omnia, aut nulla natura. Apud nos autem id poterit audiri, quod Dei contemplatio suggerit, auctoris omnium de quibus quæritur. Credimus enim, ^c si quid est natura, rationale aliquod opus Dei esse. Porro, somnum ratio præit, tam aptum, tam utilem, tam necessarium, ut absque illo nulla anima sufficiat; recreatorem corporum, redintegratorem virium, probatorem valetudinum, ^C pacatorem operum, medicum laborum; cui legitime fruendo dies cedit, nox legem facit, auferens rerum etiam colorem. Quod si vitale, salutare, auxiliare somnus, nihil ejusmodi non rationale, nihil non naturale. Sic & medici omne contrarium vitali, salutari, auxiliari, extra naturæ cardines relegant. Nam & æmulas somno valetudines, phreneticam atque cardiacam, præter naturam judicando, naturalem somnum præjudicaverunt: etiam in lethargo non naturalem notantes, testimonio naturali respondent, cum in suo temperamento est. Omnis enim natura, aut defraudatione, aut enormitate rescinditur, proprietate mensuræ conservatur. Ita naturale erit statu, quod non naturale effici potest decessu vel excessu. Quid si & esum & potum de naturæ sortibus eximas? nam & in his plurima somni præparatura est. Certe his a primordio naturæ suæ homo imbutus est. ^d Si apud Deum discas, ille fons generis Adam, ante ebibit soporem, quam sitiit quietem; ante dormiit quam laboravit; immo quam & edit; immo quam & profatus est; ut videant naturalem indicem somnum omnibus naturalibus principalem. Inde deducimur etiam imaginem mortis jam tunc eum recensere. Si enim Adam de Christo figuram dabat, somnus Adæ mors erat Christi dormituri in mortem, ut de injuria perinde lateris ejus vera mater viventium figuraretur Ecclesia. Ideo & somnus tam salutaris, tam rationalis, etiam in publicæ & communis jam mortis effingitur exemplar. ^D Voluit enim Deus, & alias nihil sine exemplaribus in sua dispositione molitus, ^e paradi-gmate Platonico plenius humani vel maxime initii ac finis lineas quotidie agere nobiscum, manum porrigens fidei, facilius adjuvandæ per imagines & parabolas, sicut sermonum, ita & rerum. Proponit igitur tibi corpus amica vi soporis elisum, blanda quietis necessitate prostratum, immobile situ, quale ante vitam jacuit, & quale post vitam jacebit, ut testationem plasticæ & sepulturæ expectans animam, quasi nondum conlatam, & quasi jam ereptam. Sed & illa sic patitur, ut alibi agere videatur, dissimulatione præsentis futuram absentiam edificens; & tamen interim somniat, nec quiescit, nec ignavescit omnino, nec naturam immortalitatis servam sopori addicit. probat se mobilem semper; terra, mari, peregrinatur, negotiatur, agitur, laborat, ludit, dolet, gaudet, licita atque illicita persequitur; ostendit

^a Strato segregationem confati spiritus, &c. Horum immemor Plutarchus, sed eorum opinio cognata videtur esse Epicuræ, & illi quam Empedocli tribuit Plutarchus, nempe accidere somnum segregatione igneæ naturæ. Meminit tamen aliorum Plutarchus ut Alcææonis & Diogenis. Idem.

^b Perit anima si minoratur. Confatum spiritum aliqui dixerunt esse animam, quare si diminuitur spiritus ille, minorabitur anima, quare mortalis esset. Idem.

^c Si quid est natura, rationale, &c. Lactantius divinar. instit. lib. 2. cap. 9. hanc esse Senecæ sententiam testatur his verbis. Melius igitur Seneca, omnium Stoicorum acutissimus, qui vidit nil aliud esse naturam, quam Deum. Ergo, inquit, Deum non laudabimus, cui naturalis est virtus? Nec enim illam didicit ex ullo. Immo laudabimus. quamvis enim naturalis illi sit, sibi illam dedit, quoniam Deus ipse natura est. Quoniam non insolens est Tertulliano Senecam citare, putarem facile id ex Seneca accepisse; quod & de Lactantio censerem, nimirum id depromptum ex cap. 7. lib. 4. de be-

nef. Quid enim aliud est natura, quam Deus & divina ratio? LE PR.

^d Si apud Deum discas. Ex sacris videlicet paginis apud Judæos, aut Christianos. Idem.

^e Paradi-gmate Platonico plenius.] Hoc iterum ex Phædone Platonis, apud quem Socrates, per exempla contrariorum sibi invicem succedentium, vitam morti successuram probat. RIG.

^e Paradi-gmate Platonico plenius. Fatetur Pamelius nescire se ad quod Paradi-gma Platonicum alludat Tertullianus, neque magis eruditus, sed sagax Junius aliorum rem diverrens, dicit per anastrophen dictum. Paradi-gmate Platonico plenius, id est, plenius quam ulla mathematica demonstratione, aut paradi-gmate fecerit Plato, minor sinceriorum & obvium sensum non attigisse de Ideis Platoniciis. Allucinati fuerunt minus communi voce, tamen divus etiam Justinus in cohortat. ad Græcos vocavit τὸ ἐκείνων τῶν γινώσκων ὁ ἰδεῖν τὰ singularum rerum quæ creantur para-

A quod sine corpore etiam plurimum possit, quod & suis instructa sit membris, sed nihilominus necessitatem habeat rursus corporis agitandi. Ita cum evigilaverit corpus, redditum officiis ejus, resurrectionem mortuorum tibi adfirmat. Hæc erit somni, & ratio naturalis, & natura rationalis. Etiam per imaginem mortis, fidem initiaris, spem meditaris, discis mori & vivere, discis vigilare dum dormis. Ceterum, de Hermotimo; Anima, ut ajunt, in somno XLIV.

carebat, quasi per occasionem vacaturi hominis proficiscente de corpore. uxor hoc prodit. ^a inimici dormientem nacti pro defuncto cremaverunt. regressa anima tardius, credo, homicidium sibi imputavit. cives Clazomenii Hermotimum templo consolantur. mulier non adit, ob notam uxoris. Quorsum istud? Ne quia facile est vulgo existimare secessionem animæ esse somnium, hoc quoque Hermotimi argumento credulitas subornetur. Genus fuerat gravioris aliquanto soporis, ^b ut de incubone præsumptio est, ^c vel valetudinis, quam Soranus opponit, excludens incubonem, aut tale quid vitii, quod etiam Epimenidem in fabulam impegit, ^d quinquaginta pene annos somniciosum. ^e Sed & Neronem Svetonius, ^f & Thrasimedem Theopompus, negant unquam somniasse: nisi vix Neronem, in ultimo exitu, post pavores suos. Quid si & Hermotimus ita fuit, ut otium animæ nihil operantis in somnis divortium crederetur? Omnia magis conjectes, quam istam licentiam animæ sine morte fugitivæ, ^g & quidem ex forma, continuam. Si enim tale quid semel accidere dicatur, ut deliquium solis aut lunæ, ita & animæ; sane persuaderet divinitus factum; congruere enim hominem seu moneri, seu terreri a Deo, velut fulgure rapido, momentaneæ mortis ictu; si non magis in proximo esset somnium credi, quod vigilantibus potius accidere deberet. Tenemur hic, XLV.

de somnis quoque Christianam sententiam expromere, ut de accidentibus somni; & non modicis jactationibus animæ, quam ediximus negotiosam, & exercitam semper ex perpetuitate motationis, quod divinitatis & immortalitatis est ratio. Igitur, cum quies corporibus evenit, quorum solatium proprium est, vacans illa a solatio alieno, non quiescit; & si caret opera membrorum corporalium, suis utitur. Concipe gladiatorem sine armis, vel aurigam sine curriculis, gesticulantes omnem habitum artis suæ atque conatum. pugnatur, certatur; sed vacua jactatio est. nihilominus tamen fieri videntur, quæ fieri tamen non videntur. actu enim fiunt, effectu vero non fiunt. Hanc vim ^h ecstasin dicimus, excessum sensus, & amentia instar. sic & in primordio, somnus cum ecstasi dedicatus, Et misit Deus ecstasin in Adam, & obdormivit. somnus enim, corpori provenit in quietem; ecstasis, animæ accessit adversus quietem; & inde jam forma, somnum ecstasi miscens, & natura de forma. Denique, & oblectamur, & contristamur, & conterremur in somniis, quam adfecte, & anxie, & passibiliter, cum in nullo permoveremur, a vacuis scilicet imaginibus, si compotes somniaremur.

D Denique & bona facta gratuita sunt in somnis, & delicta secunda: non magis enim ob stupri visionem damnabimur, quam ob martyrii coronabimur. Et quomodo, inquis, memor est somniorum anima, scilicet quam compotem esse non licet? Hoc erit proprietas amentia hujus, quia non fit ex corruptela bonæ valetudinis, sed ex ratione naturæ. nec enim exterminat, sed avocat mentem. Aliud est concutere, aliud movere; aliud evertere, aliud agitare. Igitur quod memoria suppetit, sanitas mentis est; quod sanitas mentis salva memoria stupet, amentia genus est. Ideo non dicimur furere, sed somniare. ⁱ ideo & prudentes, si quando
P p sumus:

digma. Sic etiam eadem vocat S. Dionysius de divin. nom. cap. 5. *ἡ δὲ ὄντων ἀρχὴ καὶ μέτρον ἐν αὐτῇ παραδείγματα*. Ab eodem Dionysio citatur Clemens philosophus, quem puto fuisse S. Clementem Romanum, qui etiam *ἡ δὲ ὄντων ἀρχὴ καὶ μέτρον* dixit: quare sensus Tertulliani est, Deum sine exemplaribus nihil moliri, & hoc quidem non sensu Platónico, sed plenius & perfectius quam opinatus fuit Plato, Deum omnia moliri de suis Ideis & exemplaribus. Quod in Phædone quoque somnum & vigiliam vitæ & mortis comparaverit Plato, parum refert ad rem præsentem. LAC.

^a *Inimici dormientem nacti pro defuncto cremaverunt.*] Plinius, *Remeanti animæ velut vaginam ademerunt*. RIG.
^b *Ut de incubone præsumptio est.*) Incubonem Themison vocabat Pnigaliona. Alii dixere Ephialten, & Epibolen. Idem.

^c *Vel valetudinis quam Soranus opponit, excludens incubonem.*) Etenim dicebat epilepsia tentationem esse. Cælius Aurelianus tit. de Incubone, *Est autem supradicta passio epilepsia tentatio. Nam quod neque deus, neque semideus, neque Cupido sit, libris Causarum, quos Ætiologumenos Soranus appellavit, plenissime explicavit*. Idem.

^d *Quinquaginta pene annos.*] Junius suspicatur legendum sexaginta, videlicet ad rotunditatem numeri potius oportere; nam, inquit, omnes de annis 57. conveniunt. Cum tamen ego mirum discrimen inveniam circa annos somni Epimenidis, non tamen Plinius & Laertius memorent dormivisse Epimenidem 57. an. Plutarchus illi tribuit dumtaxat quinquaginta annos lib. an. seni regenda sit Resp. Hunc numerum Tertulliani & Plutarchi confirmat Varro, & amplectitur Sabellicus lib. 7. c. 4. Alii adhuc contrahunt hoc

tempus, & tantum assignant 40. annos, ut Pausanias in Atticis. Alii ut Eudemus dederunt 47. alii 77. & Apulejus 2. Florid. sed quidquid sit de annorum numero plenius historiam Epimenidis habet Laertius lib. 1. LAC.

^e *Sed & Neronem Svetonius, &c.* Habet Svetonius in vita Neronis cap. 46. ubi dicitur post matris cædem, *numquam antea somniare solitus*. Serus quoque somniator infra cap. 49. dicitur in eundem sensum. LE PR.

^f *Et Thrasimedem Theopompus.* Hunc Thrasimedem putat Junius fuisse filium Nestoris; sed quid opus est conjici, ubi clare Plutarchus qualis fuerit, scribat lib. de defectu oracul. LAC.

^g *Et quidem ex forma continuam.*) Quasi solenni quodam ritu, atque ex edicti cujusdam formula. RIG.

^h *Ecstasin dicimus excessum, &c.* Hoc discrimen est inter somnum & ecstasin quod per somnum functiones mentis & sensus ligantur, at vires animæ vegetativæ tunc solutiores sunt & robustiores in ecstasi vero contrarium accidit: nam actiones nutritivæ & sensitivæ impediuntur, mentis vero functiones tunc maxime vigent. In eo denique conveniunt sensus & ecstasis, quod sensus in utroque torpeant, sive potius ligentur Quoad Tertullianum spectat, ecstasin interdum sinistro sensu accipit, & dixit amentia instar fuisse, ut libro de ecstasi quem adversus Ecclesiam scripsit; ubi libertatem ademit, & cognitionem prophetia ipsius secundum Montani sensum: at supra cap. 21. saniori sensu explicuit amentiam in ecstasi. LAC.

ⁱ *Ideo & prudentes si quando sumus.*] Ideo, inquit, & prudentes somniamus, si quando tamen prudentes dici possumus, quorum est proprium errare & labi. RIG.

XLVI. fumus: sapere enim nostrum licet obumbretur, non tamen extinguitur. nisi quod & ipsum A potest videri vacare tunc; ecstasin autem hoc quoque operari de suo proprio, ut sic nobis sapientiae imagines inferat, quemadmodum & erroris. Ecce rursus urgemur, etiam de ipsorum somniorum retractatu, quibus anima iactatur, exprimere. Et quando perveniemus ad mortem? & hic dixerim, cum Deus dederit: nullae longae morae ejus quod eveniet. Vana in totum somnia Epicurus judicavit, liberans a negotiis divinitatem, & dissolvens ordinem rerum, & in passivitate omnia spargens, ut eventui exposita, & fortuita. Porro, si ita est, ergo erit aliquis & veritatis eventus, quia non capit solam eam eventui omnibus debito eximi. Homerus duas portas divisit somniis, corneam veritatis, fallaciae eburneam. Respicere est enim, inquiunt, per cornu, ebur autem caecum est. ^a Aristoteles, majore sententiam mendacio recitans, agnoscit & veram. ^b Telmessenses, nulla somnia evacuant, imbecillitatem conjectationis incusant. Quis autem tam extraneus humanitatis, ut non aliquam aliquando B visionem fidelem senserit? Pauca de insignioribus perstringens, Epicuro pudorem imperabo. Astyages Medorum regnator, quod filiae Mandanae adhuc virginis vesicam in diluvionem Asiae fluxisse somnio viderit, Herodotus refert. Item anno post nuptias ejus ex hisdem locis vitem exortam toti Asiae incubasse. Hoc etiam Charon Lampsacenus Herodoto prior tradit. Qui filium ejus tanto operi interpretati sunt, non fefellerunt. Siquidem Asiam Cyrus & merfit & preffit. ^c Philippus Macedo nondum pater, Olympiadis ^d uxoris naturam obsignasse viderat anulo. leo erat signum. ^e crediderat praclusam genituram ^f opinor quia leo semel pater est. ^g Aristodemus vel Aristophon conjectans, ^h immo nihil vacuum obsignari: ⁱ filium, & quidem maximi impetus, portendi. ^k Alexandrum qui sciunt, leonem anuli recognoscunt; Ephorus scribit. Sed & Dionysii Siciliae tyrannidem Himeræa quaedam somniavit: Heraclides prodidit. Et Seleuco regnum Asiae Laodice mater nondum eum enixa C praevidebat: Euphorion divulgavit. Mithridatem quoque ex somnio, Ponti positum a Strabone cognosco. ^l Et Baralirem Illyricum a Molossis usque Macedoniam ex somnio dominatum de Callisthene disco. Noverunt & Romani veritatis hujusmodi somnia. Reformatorem imperii, puerulum adhuc & privatum loci, & Julium Octavium tantum, & sibi ignotum Marcus Tullius jam & Augustum, & civilium turbinum sepulchrum de somnio norat: ^m In Vitellii commentariis conditum est. Nec haec sola species erit, summarum praedicatrix potestatem, sed & periculorum & exitiorum; ut cum Caesar in proelio perduellium Bruti & Cassii Philippis aeger, majus tamen alias discrimen, Artorii visione, destituto tabernaculo, evadit: ut quum Polycrati Samio filia crucem prospicit de Solis unguine & lavacro Jovis. Revelantur & honores & ingenia per quietem, praestantur & medelae, produntur & furta, conferuntur & thesauri. Ciceronis denique dignitatem, parvuli etiam nunc, gerula jam sua inspexerat. ⁿ Cycnus de sinu Socratis, demulcens homines, discipulus Plato est. Cleonymus pictes, D

^a Aristoteles majore sententiam mendacio. Aristoteles somnia plerumque mendacia autumat, etsi non semper. LE PR.

^b Temessenses, &c. Cariae illi populi nulla somnia & inania respuunt, sed explicant. Idem.

^c Philippus Macedo nondum pater.] Plutarchus. ὁ δὲ φιλίππος μὴ πατήρ γάμον. RIG.

^d Uxoris naturam obsignasse viderat.] Plutarchus, εἰδὲν ὅτι αὐτὸν ἐπελάδοντα σφραγίδα τῇ γαστρὶ γυναικός. Idem.

^e Crediderat praclusam genituram.] Hoc est, sterilem fore uxoris uterum. Idem.

^f Opinor, quia leo semel pater est.] Pervasit in vulgus opinio falsa, Leonem non parere, nisi semel, & unum. Quae tamen fabula adfertorem habuit Herodotum: ἀπὸ τοῦ βίῳ, inquit, αἰκτα ἔν. Sed ab Aristotele deridetur ut μὴ δὲς λιπῶδης. Et ab Homero quidem describitur Leo, περιεῖσι τέκεσσι, & ἄλλων ἐν ὕλησιν. Nec facile dixerim Septimium hic nostrum sensisse cum vulgo; aut Carthaginiensem ignorasse quae Getuli & Numidae venatores habuere comperitissima. Quod autem ait Septimius, Leonem semel esse patrem, sic audiamus necesse est, ex una scilicet femina. Nisi quis velit, tam moroso nuptiarum castigatori placuisse etiam Leones monogamos. Sed Alexandro nondum patri, quid ad praclusae geniturae significationem Leo semel pater? cum nec semel pater Leo fiat, nisi exclusa genitura, utero jam aperto. Dicamus igitur, conjecturam Alexandro fuisse, non parituram conjugem, ab eo quod animal, cujus speciem viderat in somnis, semel edere partum existimetur. Rari autem sunt Leones. ideoque raro parit Leo. Quod autem fit raro, vulgus semel in vita fieri dicit. Ac semel quidem vicinum esse ac *pene nunquam*, observat Asconius. eoque sensu a Lucillio scriptum, semel in vita risisse Crassum, avum Crassi in Parthis interempti. Quod absolute Plinius reddit, nunquam risisse. Idem.

^g Opinor quia Leo semel pater est. Testantur scriptores quidam opinionem hanc in plebem incurrisse, Leonem unguibus uterum sibi lacerare in partu; At haec falsa docuit Aristoteles. Helianus lib. 4. cap. 23. ait Leonem quinquies parere: primum quinque, deinde quatuor, tum tres, postea duos, ac postremo unum. LE PR.

^g Aristodemus vel Aristophon.] Immo, neuter, si credimus Plutarcho. sed, Aristander, vates & somniorum interpretes, aetate Alexandri celeberrimus, cujus & volumen de Ostentis a Plinio citatur. RIG.

^g Aristodemus vel Aristophon. Hic comicus erat, ille Mythologus. LE PR.

^h Immo nihil vacuum obsignari.] Plutarchus, ὁ δὲ ἐν γὰρ ἀποσφραγίζεσθαι τῇς κεφαλῆς. RIG.

ⁱ Filium magni impetus.] Plutarchus, πᾶν δὲ θυμὸν ἔχοντα. Idem.

^k Alexandrum qui sciunt.] Hoc est, Alexandri historiam qui norunt. Ea passim circumferebatur ab variis varie descripta, & fabulis inexta plerumque stultissimis. Cujus farinae est Ms. Liber, quem indicavit Casaubonus pridem: & falso Callisthenis nomen praefert. Idem.

^l Et Baralirem Illyricum Molossis usque Macedoniam ex som. dom.] Haec omnino est scriptura codicis Agobardini, lapsu in proclive volubili scribentium Bardiem primo aut Bardirem, mox Baradirem & Baralirem. unde fluxit quod in vulgatis habetur Balaridem. Frontini Stratagematum exemplaria quinque constanter exhibent, ab Ardie Illyrio, quod est, a Bardie, & proxime ad verum, Bardile. Restam hujusce vocabuli editionem servasse videntur Graeci, Bardylis. unde est apud Ciceronem Bargulus, pro Bardylis, certissima conjectura viri eximie probi doctique Henrici Valesii. Bardylis Illyrius ex latrone dux, sive princeps Illyriorum & Molossorum, cum & Macedonas attentaret, a Philippo repressus est, atque intra fines Illyriorum coercitus. Auctor Diodorus a Valesio nostro citatus. Idem.

^m In vitellii commentariis conditum est.] Citantur a Svetonio nonnulla de gente Vitellia, ex libello Q. Eulogii ad Q. Vitellium Augusti quaestorem. Idem.

ⁿ Cycnus de sinu Socratis, &c. De hoc ita Laertius in vita Platonis: dicitur Socrates per somnium vidisse, se cycni pullum inter genua habere, qui etiam e vestigio productis aliis evolarit, jucundo clangore edito; & postmodum Platonem ipsi commendatum esse, & ipsum dixisse hunc illam esse. PAM.

A ab Achille curatur in somnis. Coronam auream quum ex arce Athenæ perdidissent, Sophocles tragicus somniando redinvenit. Neoptolemus tragoedus, apud Rheteum Trojæ, sepulcrum Ajacis, monitus in somnis ab ipso, ruina liberat; & quum lapidum senia deponit, dives inde auro redit. Quanti autem commentatores & affirmatores in hanc rem? Artemon, Antiphon, Strato, Philocorus, Epicharmus, Serapion, Cratippus, & Dionysius Rhodius, Hermippus, tota seculi litteratura. Solum, si forte, ridebo, qui se existimavit persuasurum quod ^a prior omnibus Saturnus somniarit: nisi si & prior omnibus vixit Aristoteles: ignosce ridenti. Ceterum, Epicharmus etiam summum apicem inter divinationes somniis extulit, cum Philochoro Atheniensi. Nam & oraculis hoc genus, stipatus est orbis; ut Amphiarai apud Oropum, Amphilochoi apud Mallum, Sarpedonis in Troade, ^b Trophonii in Bœotia, ^c Mopsi in Sicilia, Hermonia in Macedonia, Pasiphæ in Laconica. Cetera cum suis

B & originibus & ritibus & relationibus, cum omni deinceps historia somniorum, ^d Hermippus Berytensis quinione voluminum satiatissime exhibebit. ^e Sed & Stoici, Deum malunt, providentissimum humanæ institutioni, inter cetera præsidia divinatricum artium & disciplinarum, somnia quoque nobis indidisse, peculiare solatium naturalis oraculi. Hæc quantum ad fidem somniorum a nobis quoque consignandam, & taliter interpretandam. ^f Nam de oraculis etiam ceteris, apud quæ nemo dormitat, quid aliud pronuntiabimus, quam dæmoniacam esse rationem eorum spirituum, qui jam tunc in ipsis hominibus habitaverint, vel memorias eorum affectaverint ad omnem malitiæ suæ scenam, in ista æque specie divinitatem mentientes, eademque industria etiam per beneficia fallentes medicinarum, & admonitionum, & prænunciationum, quæ magis lædant juvando, dum per ea quæ juvant, ab inquisitione veræ divinitatis abducunt, ex insinuatione falsæ. & utique non clausa vis est, nec

C sacrariorum circumscribitur terminis; vaga & pervolatrica, & interim libera est. quo nemo dubitaverit, domus quoque dæmoniis patere; nec tantum in adytis, sed in cubiculis homines imaginibus circumvenire. Definimus enim a dæmoniis plurimum incuti somnia, etsi XLVII. interdum vera & gratiosa, sed, de qua industria diximus, affectantia atque captantia: & quanto magis vana, & frustratoria, & turbida, ludibriosa, & immunda. Nec mirum si eorum sunt imagines, quorum & res. A Deo autem, pollicito scilicet & gratiam Spiritus sancti in omnem carnem, & sicut prophetaturos, ita & somniaturos servos suos & ancillas suas, ea deputabuntur, quæ ipsi gratiæ comparabuntur, si qua honesta, sancta, prophetica, revelatoria, ædificatoria, vocatoria; quorum liberalitas soleat & in prophanos destillare; imbres etiam & soles suos peræquante Deo justis & injustis. Siquidem & Nabuchodonosor divinitus somniat: ^h & major pene vis hominum ex visionibus Deum discunt. Sicut ergo dignatio Dei & in ethnicos, ita & tentatio Mali & in sanctos, a quibus nec interdiu absistit, ut vel dormientibus obrepit qua potest, si vigilantibus non potest. Tertia species erunt somnia, quæ sibimet ipsa anima videtur inducere ex intentione circumstantiarum. Porro, quoniam non est ex arbitrio somniare [nam & Epicharmus ita sentit] quomodo ipsa erit sibi causa alicujus visionis? Num ergo hæc species naturali formæ relinquenda est, servans animæ

D etiam in ecstasi res suas perpeti? Ea autem quæ neque a Deo, neque a dæmonio, neque ab anima videbuntur accidere, & præter opinionem, & præter interpretationem, & præter enarrationem facultatis, ipsi proprie ecstasi & rationi ejus separabuntur. Certiora & cola- XLVIII. tiora somnari affirmant sub extimis noctibus, quasi jam emergente animarum vigore, producto sopore. ex temporibus autem anni, ⁱ verno magis quæta; quod æstas dissolvat animas; & hyemis quodammodo obduret; & autumnus, tentator alias valetudinum, succis pomorum vinosissimis diluat. Item ex ipsius quietis situ; ^k si neque resupina, neque dextero latere

P p 2 decumbat,

^a Prior omnibus Saturnus. Quia melancholici quos ob inde *παρανοήσιμους* vocant ob vehementiam ingenii, multiplici visionum genere occupantur. Juxta Aristor. lib. de divin. per somnium cap. 2. LAC.

^b Trophonii in Bæotia. Plin. lib. 34. laudat opus Eutycratii simulacrum Trophonii, ad oraculum, de quo sic latius lib. 13. cap. 2. In Bæotia ad Trophonium Deum, juxta flumen Orchomenon, duo sunt fontes, quorum alter memoriam, alter oblivionem adfert, inde numinibus inventis. Abiit autem hinc in proverbium: In antro Trophonii vaticinari, de quo late Erasmus in Chiliadibus. Atqui ad istud oraculum etiam respexit Plutarchus lib. de defic. orac. citatus ab Eusebio lib. 5. de præpar. evang. c. 8. Nullibi nunc quam in Lebadia Bæotia, oraculum in illis partibus invenitur. PAM.

^c Mopsi in Sicilia. Nescio cur Rigaltius Sicilia retinuerit cum legendum videatur Cilicia. Nam Pomponius Mela de Vate quodam Mopso mentionem facit, qui Phaselin urbem condidit in finibus Pamphyliæ. LE PR.

^d Hermippus Berytensis.] Hæc scriptura est exemplaris Ful. Ursini. At in libro Agobardi scribitur, Berytensis. Beryten Suidæ. RIG.

^e Sed & Stoici Deum malunt, &c. Ut Epicurei supra rejiciebant omnia somnia, quia divinam providentiam tollebant

de medio; sic Stoici e contrario somniis credebant, quia ipsam divinam providentiam extollebant. Hanc religionem Stoicorum erga somnia confirmant, Tullius de divin. Deor. lib. 1. & Plutarchus lib. 5. de plac. cap. 1. LAC.

^f Nam de oraculis etiam ceteris, &c. Hinc patet tantum ea oracula voluisse narrare Tertullianum in superioribus, quæ dormientibus respondebant per somnia. Plurima vero oracula alius vaticinii numerant, Eusebius, Clemeas, & Lactantius. LAC.

^g Quanto magis vana. Id est, mendacia tamen ad vanitatem superstitionum referri possent, qui diligentius ex somniis procurant futura. Quam vanum hoc sit ex optimo dilemmate, quo in conjectores omnes cavit Phavorinus apud Agellium lib. 14. cap. 1. conjici potest. Idem.

^h Et major pene vis hominum ex visionibus Deum discunt.] Per visa & insomnia ad Fidem Christianam vocantur. RIG.

ⁱ Verno magis quæta. Verno tempore quietiorem fieri animam & pacatioribus somniis exerceri tradunt fere omnes. LE PR.

^k Si neque resupina neque dextro latere decumbat. Facilius somnum adventare dextro latere decumbentibus observant philosophi, unde Aristoteles sect. 6. probl. 5. proponit, cur cum dextra corporis parte cubamus, somnus citius ac-

decumbat, ^a neque conresupinatis internis, quasi refusis oculis, ^b statio sensuum fluitet, ^c aut compressa jecoris, ^d angina sit mentis. Sed hæc ingeniose æstimari, potius, quam constanter probari putem; etsi Plato est qui ea æstimavit; & fortasseam casu procedant. Alioquin ex arbitrio erunt somnia, si dirigi poterunt. Nam quod & ^e de cibis distinguendis vel decurandis, nunc præsumptio, nunc superstitio disciplinam somniis præscribit, examinandum est. Superstitio, ut cum ^f apud oracula incubaturis jejunium indicitur, ut castimoniam inducat: præsumptio, ut cum Pythagorici ob hanc quoque speciem fabam respuunt, onerosum & inflatui pabulum. Atquin trina illa cum Daniele fraternitas, legumine solo contenti, ne regis ferculis contaminarentur, præter sapientiam reliquam, somniorum præcipue gratiam a Deo redemerunt, & impetrandorum & differendorum. Jejunii autem, nescio an ego solus, plurimum ita somniem, ut me somniasse non sentiam. Nihil ergo sobrietas, inquis, ad hanc partem? immo tanto magis ad hanc, quantum & ad omnem. si & ad superstitionem, multo amplius ad religionem. Sic enim & dæmonia, expostulant eam a suis somniatoribus, ad lenocinium scilicet divinitatis, quia familiarem Dei norunt: ^g quia & Daniel rursus ^h trium hebdomadum statione ⁱ aruit victu. sed ut Deum inliceret humiliationis officiis, non ut animæ somniaturæ sensum & sapientiam strueret, quasi non in ecstasi acturæ, ita non ad ecstasin submövendam sobrietas proficiet, sed ad ipsam ecstasin commendandam, xxxxix. ut in Deo fiat. Infantes qui non putant somniare, cum omnia animæ pro modo ætatis expungantur in vita, animadvertant successus & nutus, & renidentias eorum per quietem, ut ex re comprehendant, motus animæ somniantis facile per carnis teneritatem erumpere in superficiem. Sed & quod ^k Libyca gens Atlantes ^l cæco somno noctem transigere dicuntur, ^m animæ utique natura taxatur. Porro, aut Herodoto fama mentita est, nonnunquam in Barbaros calumniosa, aut magna vis ejusmodi dæmonum in illo climate dominatur. Si enim iv. ix. & Aristoteles heroem quemdam Sardinia notat; incubatores fani sui visionibus privantem, erit & hoc in dæmonum libidinibus tam auferre somnia quam inferre, ut Neronis quoque feri somniatoris, & Thrasimedis insigne inde processerit. Sed & a Deo deducimus somnia. Quid ergo, nec a Deo Atlantes somniarent, vel quia ⁿ nulla jam gens Dei extranea est, in omnem terram & in terminos orbis Evangelio coruscante? Num ergo aut fama mentita est Aristoteli, aut dæmonum adhuc ratio est, dum ne animæ aliqua natura credatur immunis somniorum? L. Satis de speculo mortis, id est de somno; tum etiam de negotiis somni, id est de somniis. Nunc ad originem hujus excessus, id est ad ordinem mortis; quia nec ipsam sine quæstionibus, licet finem omnium quæstionum. Publica totius generis humani sententia, mortem naturæ debitum pronuntiamus. Hoc stipulata est Dei vox. hoc spondit omne quod nascitur. ut jam hinc non Epicuri stupor suffundatur, negantis debitum istud ad nos pertinere? sed hæretici magis Menandri Samaritani furor conspuatur, dicentis mortem ad suos non modo non pertinere, verum nec pervenire. In hoc scilicet se a superna & arcana potestate legatum, ut immortales, & incorruptibiles, & statim resurrectionis compotes fiant, qui baptisma ejus induerint. Legimus quidem pleraque aquarum genera miranda. Sed aut ^o ebriosos reddit Lyncestarum vena vinosa, aut ^p lymphaticos efficit Colophonis scaturigo

cedit. Dormire etiam resupinato corpore minus sanum est, ex eo quippe situ graves morbi nascuntur. LE PR.

^a Neque conresupinatis internis, quasi refusis oculis, statio sensuum fluitet.] Vulgatam hancce scripturam retinimus. Nam quod in Agobardino legitur, Ne conresupinatis internis, quasi repulsis, localis statio sensuum fluitet, Tertulliani esse non arbitramur. RIG.

^b Statio sensuum.] Intelligit præcordia, πεινῶντες sanguinem circumcordialem, de quo supra. Idem.

^c Aut compressa jecoris.] Sic legitur in exemplari. Compressam dicit pro compressione, ut pro Remissione. Remissam. Idem.

^d Angina sit mentis.] In exemplari, sagina. mendose. Idem.

^e De cibis distinguendis vel decurandis.] Vulgo legitur, vel derogandis. In exemplari, decorandis. Scripsimus, decurandis, hoc est, minime curandis, omittendis. Ut distinguendis ad sequentia ista fabam respuunt referatur: decurandis, ad jejunium pertineat. Idem.

^f Apud oracula incubaturis jejunium inducitur. Gentiles dæmonibus suis jejunii etiam interdum gratulabantur, statuebanturque sive indicebantur iis qui oracula consulebant. LE PR.

^g Quia & Daniel rursus trium hebdomad. Illud quod hic affirmat autor de Danielis jejunio per tres hebdomadas, miror mirari Pamelium virum diligentem, alioqui & doctum maxime, quum asseveret nusquam apud Daniele ejus fieri mentionem, cum clarissime hoc inveniat cap. 10. Danielis. In diebus illis ego Daniel lugebam, trium hebdomadarum diebus panem desiderabilem non comedi, & caro & vinum non introjerunt in os meum, sed neque unguento unctus sum, donec complerentur trium hebdomadarum dies. LAC.

^h Trium hebdomadum statione.] Hieronymus in Danielis cap. 10. Tres autem hebdomadas junxit, adfigens animam suam, ne transitoria & fortuita videatur deprecatio. RIG.

ⁱ Aruit victu.] Xerophagiam significat, quam libro de Jejunii vocat aridum victum, & aridas escas, cibo ab omni carne siccato & omni jurelencia, & avidioribus quibusque panis. Ipse Daniel, Panem desiderabilem non comedi. Quod Hieronymus interpretatur, Nec carnem comedi, nec vinum bibi; insuper & unguenta non quæsi. Idem.

^k Libyca gens Atlantes cæco somno, &c. Plinius lib. 5. c. 8. Libyca gens Atlantes, degeneres humani ritus, Somaia non vident, qualia reliqui mortales. Idem. ^l Animæ utique natura taxatur.] Plinius, Degeneres humani ritus, si credimus. Idem.

^m Nulla jam gens Dei extranea est.] Et apud barbaros enim Christus. lib. de Corona. Idem.

ⁿ Ebriosos reddit Lyncestarum vena. Fontem Macedonia auctoribus celebratum dicit; nam Lyncestæ Macedoniae sunt populi. Tanta dicitur hujus aquæ violentia, ut majorem quam vinum soporem inducat. Seneca lib. 3. natur. quæst. cap. 23. Plin. lib. 2. cap. 103. Ovid. lib. 15. metam. Prope Erginem fluvium similem aquam fuisse refert Athenæus ex Theopompo. lib. 2. dipnol. LE PR.

^p Lymphatos efficit Colophonis scaturigo. Colophon oppidum est haud obicuum in Jonia Apollinis. Clarior oraculo quondam illustris, quod in lucem reddebatur, ubi fons ille celebris. Idem.

A go dæmonica, aut ^a Alexandro accidit Nonacris Arcadiæ venenata. Fuit & Judææ ^b lacus medicus, ante Christum. ^c Plane Stygias paludes poëta tradidit mortem diluentes. Sed & Thetis filium planxit. Quamquam si & Menander in Stygem mergit, moriendum erit nihilominus, ut ad Stygem venias. Apud inferos enim dicitur. Quænam & ubinam ista felicitas aquarum, quas nec Joannes baptizator præministravit? nec Christus ipse discipulis demonstravit? ^d Quod hoc Menandri balneum? magicum credo. Sed cur tam infrequens, tam occultum, quo paucissimi lavant? Suspectam enim faciam tantam raritatem securissimi atque tutissimi sacramenti, apud quod nec pro Deo ipso mori lex est; cum contra, omnes jam nationes ascendant in montem Domini, & in ædem Dei Jacob, mortem per martyrium quoque flagitantis, quam de Christo etiam suo exigit? Nec magiæ tantum dabit quisquam, ut eximat mortem, aut repastinet vitis modo vitam, ætate renovata. Hoc enim ne Medæ quidem licuit in hominem, etsi licuit in vervecem. Translatus est Enoch & Helias, nec mors eorum reperta est. dilata scilicet. ceterum, morituri reservantur, ut Antichristum sanguine suo extinguant. Obiit & Joannes, quem in adventum Domini remansurum frustra fuerat spes. Fere enim hæreses ad nostra exempla profiliunt, inde sumentes præsidia quo pugnant. Postremo, compendium est, ^e Ubi sunt illi quos Menander ipse perfudit? quos in Stygem suam merisit? ^f Apostoli perennes veniant, adsistant; ^g videat illos meus Thomas, audiat, contrectet, & credidit. Opus autem mortis in medio est, discretio corporis animæque. sed quidem ad immortalitatem animæ, quam quidam non a Deo edocti infirme tuentur. ita argumentationes emendicant, ut velint credi etiam post mortem quasdam animas adhærere corporibus. Ad hoc enim & Plato, etsi, quas vult animas ad cælum statim expedit, in Politia tamen cujusdam insepulti cadaver opponit, longo tempore sine ulla labe, præ animæ scilicet individuitate, servatum. Ad hoc & Democritus crementa unguium & comarum in sepulturis aliquanti temporis denotat. Porro & aeris qualitas, corpori illi potuit tutela fuisse. Quid enim, si aridior aer, & solum falsius? quid si & ipsius corporis substantia exsuccior? quid si & genus mortis, ante jam corruptelæ materias erogarat? Ungues autem, cum exordia nervorum sint, merito nervis resolutione porrectis, provectiores, & quotidie deficiente carne expelli videntur. Comæ quoque alimenta de cerebro, quod aliquandiu durare præstat secreta munitio. Denique, in viventibus etiam ^h pro cerebri ubertate, vel affluit capillago, vel deserit. Habes medicos. Sed nec modicum quid animæ subsidere in corpore est, decessurum quandoque & ipsum, cum totam corporis scenam tempus aboleverit. Et hoc enim in opinione quorundam est. propterea nec ignibus funerandum ajunt, parcentes superfluo animæ. Alia est autem ratio pietatis istius, non reliquiis animæ adulatrix, sed crudelitatis etiam corporis nomine avversatrix, quod & ipsum homo non utique mereatur, pœnali exitu impendi. Ceterum, anima indivisibilis ut immortalis, etiam mortem indivisibilem exigit credi: non quasi immortalis, sed quasi indivisibili animæ indivisibiliter accidentem. Dividetur autem mors, si & anima. superfluo scilicet animæ quandoque morituro. ita portio mortis cum animæ portione remanebit. Nec ignoro aliquod esse vestigium opinionis istius. De meo dici. Scio feminam quamdam ⁱ vernaculam Ecclesiæ, forma & ætate integra functam: post unicum

LI.

^a Alexandro accidit Nonacris, &c. Arcadiæ pars est seu regio Nonacris, in qua aqua reperitur quæ vasa omnia frangit, qua hausta Alexandrum fuisse interemptum scribunt quidam. LE PR.

^b Lacus medicus ante Christum. Probatica piscina. Idem.

^c Plane Stygias paludes. Caveas sedulo ne hic lacum stygium Nonacridis accipias; sed tantum inferorum paludem, a qua Cocytus & Phlegeton oriuntur, ut tradunt qui inferorum topographiam callere se profitentur. Idem.

^d Quid hoc Menandri balneum?] Menandrum hæreticum significat Samariten magnum, Simonis magi discipulum, quem hoc ipso libro Menandrum Simoniacum nuncupat.

^e Quod hoc Menandri balneum? Magicum credo.] In exemplari Agobardi legitur, Comicum. Quasi ad Menandrum, fabularum sive comædiarum scriptorem Septimius adluserit, proptereaque istius impostoris baptismo fabulosa Stygis nomen indiderit, quin & balneum esse dixerit, sed Comicum. Nihilominus falsam esse hanc scripturam arbitramur. Etenim hic de Menandro tantum Samaritano Septimium cognasse, præcedentia indicant, sequentia plane confirmant. Et Menandro quidem illi magicis artibus infami, quem propterea Menandrum Simoniacum supra dixit, bene convenit balneum magicum, quale ahenum fuisse tradunt Medæ veneficæ. Nam inter cetera furoris hæretici deliramenta, hoc etiam promittebat, immortalia fore baptismo sive balneo suo lavantium corpora. Unde Septimius noster de magico balneo Poetarum fabulis nobili subjecit. Nec magiæ tantum licere, ut eximat mortem, aut vitam in modum vitis repastinet, ætate renovata. hoc enim ne Medæ quidem licuisse in hominem, etsi licuit in vervecem. Itaque rejecta codicis Agobardini scriptura, Septimii manum in Urini libro servatam agnoscimus & sequimur, Quod hoc Menandri balneum? Magicum credo. RIG.

^f Ubi sunt illi quos Menander ipse perfudit, &c. Baptismi verba sunt perfundere & mergere. Mersio & perfusio sive aspersio, ubi est dantis & accipientis fides integra, æque ad baptismum Christianum pertinent. Illa ex ordine, fidelibus bene valentibus: ista ex necessitate, fidelibus morbo implicitis, adeoque clinicis sive grabatariis. De quibus est præclara Cypriani epistola ad Magnum, & notanda in primis est hæc sanctissimi martyris sententia: in sacramentis salutaribus, necessitate cogente & Deo indulgentiam suam largiente, totum credentibus confecto divina compendia. Notandum autem baptismo perfundi solitos simul & mergi ex his Tertulliani verbis observare est duplicem in baptismo ritum, perfundere & mergere. Perfusio lavationem peccatorum indicabat: mersio mortem & sepulturam, commortuorum & consepultorum Christo. RIG.

^g Apostoli perennes veniant. Quos scilicet Menander baptizavit, & Styge illa sua merlos reddidit immortales. Idem.

^h Videat illos meus Thomas, audiat, contrectet, & credidit.] Thomam hic suum vocat quemlibet vere Christianum, sed prudentem. non credulum impostori Menandro. Nam adversus hæretici istius & magi præstigias opus esse incredulitate Thomæ Apostoli. Amabo Christianum, inquit, & meus erit ille Thomas, qui Menandricæ Stygis immortalitati non credet, nisi prius & visu & auditu & tactu diligenter exploratæ. Idem.

ⁱ Pro cerebri ubertate. Ex humiditate cerebri contingit, ut pili citissime oriantur, pereantque. LE PR.

^j Vernaculam Ecclesiæ.] Christianam, Christianis parentibus natam. Sic Plinius libro XIV. cap. 2. Vuas peculiares atque Vernaculas Italiæ nobiliores esse ait ceteris quæ advenerant Chio Thasove. Sic etiam Septimius in Apolo-

unicum & breve matrimonium, cum in pace dormisset, & morante adhuc sepultura, inter orationem presbyteri componeretur, ^a ad primum halitum orationis ^b manus a lateribus dimotas in habitum supplicem conformasse, ^c rursumque condita pace, situi suo reddidisse. ^d Est & alia relatio apud nostros. ^e In cœmeterio, corpus corpori juxta collocando spatium recessu communicasse. Si & apud ethnicos tale quid traditur, ubique Deus potestatis suæ signa proponit, suis in solatium, extraneis in testimonium. Magis enim credam ex Deo factum, quam ex ullis animæ reliquiis: quæ si inessent, alia quoque membra movissent; & si manus tantum, sed non in causam orationis. corpus etiam illud non modo fratri cessisset, verum & alias, mutatione situs sibimet ipsi refrigerasset. Certe unde unde sunt ista, signis potius & ostentis deputanda, naturam facere non possunt: mors si non semel tota est, non est. si quid animæ remanserit, vita est: non magis vitæ miscebitur mors, quam diei nox.

- LII. Hoc igitur opus mortis, separationem carnis atque animæ, ^f seposita quæstione factorum & B fortuitorum, bifariam distinxit humanus adfectus; in ordinariam, & extraordinariam formam. Ordinariam quidem, naturæ deputans, placidæ cujusque mortis: extraordinariam vero, præter naturam judicans, violenti cujusque finis. Qui autem primordia hominis novimus, audenter determinamus, mortem non ex natura secutam hominem, sed ex culpa, ne ipsa quidem naturali. facile autem usurpari naturæ nomen, in ea quæ videntur a nativitate ex accidentia adhæsisse. Nam si homo in mortem directo institutus fuisset, tunc demum mors naturæ adscriberetur. Porro, non in mortem institutum eum, probat ipsa lex, conditionali comminatione suspendens, & arbitrio hominis addicens mortis eventum. Denique, si non deliquisset, nequaquam obiisset. Ita non erit natura, quod ex oblationis potestate accidit per voluntatem, non ex instituti auctoritate per necessitatem. Proinde, etsi varii exitus mortis, ut est multimoda conditio causarum, nullum ita dicimus lenem, ^g ut non vi agatur. Ipsa C illa ratio operatrix mortis, simplex licet, vis est. quid enim? quæ tantam animæ & carnis societatem, tantam a conceptu concretionem sororum substantiarum, divellit ac dirimit. ^h Nam etsi præ gaudio quis spiritum exhalet, ut Chilon Spartanus, dum victorem Olympiæ filium amplectitur; ⁱ etsi præ gloria, ut Clidemus Atheniensis, dum ab histrionibus ob præstantiam auro coronatur; etsi per somnium, ut Plato; etsi per risum, ut P. Crassus; multo violentior mors, quæ per aliena grassatur; quæ animam per commoda expellit; quæ tunc mori adfert, cum jucundius vivere est, in exultatione, in honore, in requie, in voluptate. Vis est & illa navigiis, cum ^k longe a Caphareis saxis, nullis depugnata turbinibus, nullis quassata decumanis, adulante flatu, labente cursu, lætante comitatu, intestino repente percussu, cum tota securitate desidunt. non secus naufragia sunt vitæ, etiam tranquillæ mortis eventus. nihilo refert integram abire corporis navem, an dissipatam, cum animæ navigatio D evertatur. Sed quo deinde anima nuda & explosa divertit, sine dubio prosequemur ex ordine. prius tamen quod est loci hujus explebimus, ne quia varios exitus mortis ediximus, expectet quis a nobis rationes singulorum, medicis potius relinquendas, propriis arbitris omnium letalium rerum sive causarum, & ipsarum corporalium conditionum. Plane ad immortalitatem animæ hic quoque protegendam in mentione mortis aliquid de ejusmodi exitu interstruam, in quo paulatim ac minutatim anima dilabitur: habitum enim sustinens defectionis, abducitur, dum absumi videtur, & conjecturam præstat interitus de excessus temperatura. Tota autem in corpore & ex corpore est ratio. nam quisquis ille exitus mortis, sine dubio aut materialium, aut regionum, aut viarum vitalium everfio est: materialium, ut fellis, ut sanguinis:

getico. Vernaculam septem collium plebem. Et lib. 1. De cultu feminarum. Aurum apud barbaros vernaculum. RIG.

^a Ad primum habitum orationis. Hæc est Agobardini exemplaris scriptura, verissima quidem & præclara. itaque jam frustra sunt aliæ, illæ, habitum, & aditum, &c. Idem.

^b Manus a lateribus dimotas in habitum supplicem conformasse.] Hoc est, dispanfas in modulum crucis, quem fuisse orantis Christiani habitum sæpe significat. hodieque non pauca ejusmodi reperiuntur in Romæ subterraneis veterum Christianorum monumenta. Idem.

^c Rursumque condita pace situi suo reddidisse.] Hoc est, Post osculum pacis, quod erat signaculum & conclusio orationis, ut ipse ait sub finem libri de Oratione, conditam pacem proprie dixit oscula mutuo data nempe inter Fratres seu Fideles, qui mortui componendi officio interfuerant. Condere hoc loco significat, Mutuo dare, ut Condicere, Mutuo dicere. Idem.

^d Est et alia relatio.] Cod. Agob. Est & illa relatio. Idem.

^e In cœmeterio corpus corpori juxta collocando spatium recessu communicasse.] In codice Agobardi, spatium accessu communicasse. quod minus probabile faciunt sequentia, corpus etiam illud non modo fratri cessisset. Idem.

^f Seposita quæstione factorum. Non vult prolixiorē hanc de anima disputationem facere: sed sive fato modus mortis accidat, sive fortuito, prætermittit hac quæstione ad divisio-

nem mortis progreditur, in ordinariam & extraordinariam. LAC.

^g Ut non vi agatur. Dubitatum philosophis est num mors sit homini naturalis. Tertullianus etsi dicere videatur omnem mortem esse violentam, id dicit, quia nunc semper contingit ex contraria aliqua passione: non tamen proinde negat, mortem secundum se esse secundum naturam, quamvis proprie naturalis non omnino dici queat, quia natura non intendit corruptionem. Idem.

^h Nam etsi præ gaudio quis spiritum exhalet, ut Chilon. Sumpsit hoc sicuti alia multa auctor ex Plin. lib. 7. cap. 32. ubi sic ait: Quin & funus Chilonis Lacedæmonii, quum victore filio Olympiæ expirasset gaudio, tota Græcia profecuta est. Quod ipsum non illi modo, sed & Sophocli ac Dionysio Siciliæ tyranno accidisse, accepto tragicæ victoriæ signo, idem scribit cap. 53. PAM.

ⁱ Etsi præ gloria, ut Clidemus Atheniensis. Clidemi cujusdam scripta adlegant Athenæus & Plutarchus in Aristide. An idem sit nescio, neque enim apud alium reperire hoc exemplum mortis licuit. Idem.

^k Longe a Caphareis saxis, &c. De his ita Propertius lib. 3. eleg. 7. adludens [sicut & auctor] ad classem Græcorum, quæ apud promontorium Eubœæ, versus Hellespontum valde afflicta fuit:

Saxa triumphales fregere Capharea puppes,
Naufraga quum vasto Græcia tracta solo est. Idem.

A guinis: regionum, ut cordis, ut jecoris: viarum, ut venarum, ut arteriarum. Dum igitur hæc ex propria quaque injuriæ causa vastantur in corpore, adusque ultimam everfionem, & rescissionem vitalium, id est naturalium finium, situum, officiorum, necessario & anima, dilabentibus paulatim instrumentis, & domiciliis, & spatiis suis, paulatim & ipsa migrare compulsa, deducitur in diminutionis effigiem; non alio modo quam quo & aurigam ipsum quoque defecisse præsumitur, cum vires equorum defatigatio denegavit, quantum de dispositione destituti hominis, non de passionis veritate. Perinde auriga corporis spiritus animalis, deficientis vectaculi nomine, non suo, deficit; opere decedens, non vigore; actu elanguens, non statu; constantiam, non substantiam decoquens, quia comparere cessat, non quia esse. ^a Sic & rapida quæque mors, ut cervicum messis, semel ac tantam januam pandens, ^b aut ruinæ vis semel omnia vitalia elidens, ^c ut apoplexis, interior ruina, nullam animæ moram præstat, nec discessum ejus in momenta discruciat. At ubi longa mors, prout deferitur anima, ita & deferit; non tamen conciditur hac facie, sed extrahitur; & dum extrahitur, postremam suam, partem videri facit. Non omnis autem pars statim & abscissa est, quia postera est; nec quia exigua est, statim & ipsa peritura est. Sequitur seriem suam finis, & mediocritas trahitur ad summa, & reliquæ universitati cohærentes, expectantur ab illa, non derelinquunt. atque ita ausim dicere, totius ultimum, totum est: quia licet minus atque posterius sit, ipsius est. Hinc denique evenit, sæpe animam in ipso divortio potentius agitari, sollicitiore obtutu, extraordinaria loquacitate, dum ex majori suggestu, jam in libero constituta, per superfluum quod adhuc cunctatur in corpore, enuntiat, quæ videt, quæ audit, quæ incipit nosse. Si enim ^d corpus istud Platonica sententia carcer, ceterum Apostolica, Dei templum, cum in Christo est; sed interim animam consepito suo obstruit, & obscurat, & concreione carnis infæcat; unde illi, velut ^e per corneum specular, obsoletior lux rerum est, proculdubio cum vi mortis exprimitur de concreione carnis, & ipsa expressione colatur, certe de oppanso corporis erumpit in apertum, ad meram & puram & suam lucem, statim semetipsam in expeditione substantiæ recognoscit, & in divinitatem ipsa libertate resipiscit, ut de somno emergens, ab imaginibus ad veritates: tunc & enuntiat quæ videt, tunc exultat aut trepidat, prout paraturam deversorii sui sentit, ^f de ipsius statim angeli facie, vocatoris animarum, Mercurii poetarum. Quo igitur deducetur anima, jam hinc reddimus. Omnes ferme philosophi, qui immortalitatem animæ, qualiter volunt, tamen vindicant, ut Pythagoras, ut Empedocles, ut Plato, ^g quique aliquod illi tempus indulgent, ab excessu usque in conflagrationem universitatis, ut Stoici, suas solas, id est sapientum animas, in supernis mansionibus collocant. Plato quidem non temere philosophorum animabus hoc præstat, sed eorum qui philosophiam scilicet exornaverint amore puerorum. Adeo etiam inter philosophos magnum habet privilegium impuritas. Itaque apud illum in ætherem sublimantur animæ sapientes: apud Arium, in aerem; apud Stoicos, sub lunam. Quos quidem miror, quod imprudentes animas circa terram prosternant, cum illas a sapientibus multo superioribus erudiri adfirmant. Ubi erit scholæ regio, in tanta distantia diversiorum? quæ ratione, ^h discipulæ ad magistras conventabunt, tanto discrimine invicem absentes? quis autem illis postumæ eruditionis usus ac fructus jamjam conflagratione perituris? Reliquas animas ad inferos deijciunt. Hos Plato velut gremium terræ describit, in Phædone, quo omnes labe mundalium sordium confluendo, & ibi desidendo exhalent, & quasi cœno immunditiarum suarum crassiolem haustum & privatum illic aerem stipent. Nobis inferi, non nuda cavositas, nec subdivalis aliqua mundi sentina creduntur: sed in fossa terræ, & in alto vastitas, & in ipsis visceribus ejus abstrusa profunditas. Siquidem Christo in corde terræ triduum mortis legimus expunctum, id est in recessu intimo, & interno, & in ipsa terra operto,

LIV.

LV.

^a Sic & rapida quæque mors. Tractat hanc quæstionem de qualitate mortis. Nam ad animæ immortalitatem, sive diuturnitatem post mortem plurimum concedere mortis genus, putabant philosophi præcipue, qui corpoream animam cum Tertulliano faciebant, ut Stoici, an scilicet ruina oppressus quis, an aqua obrutus, vel alio genere mortis repentinæ raperetur. Servius in 1. Æn. Ingemuit Æneas, non propter mortem, sed propter mortis genus. Grave est enim secundum Homerum, perire naufragio, quia anima est ignea, & extingui videtur in mari. LAC.

^b Aut ruinæ vis. Sic legitur in libro Ursini. At ex Agobardino commodius videtur, Ut ruina, vis semel omnia vitalia elidens. RIG.

^c Aut ruinæ vis semel omnia vitalia elidens. Tria mortis genera diligentissime notat auctor, unum ex causa extrinseca, ut decollatio. Alterum a causa intrinseca, ut Apoplexis. Tertium ab utraque, ut ruina elidens corpus, cujus propterea intestina viscera corrumpuntur. LAC.

^d Ut apoplexis, interior ruina.] Jul. Capitolinus in M. Antonino Phil. Sedens cum fratre in vehiculo Lucius apoplexi arreptus perit. Αποπληξίς Latini scriptores dixerunt Ictum & Imperium sanguinis. RIG.

^e Corpus istud Platonica sententia, &c. S. Hieronymo ob-

jecit Rufinus, quod in comment epist. ad Ephes. dixisset, corpus animæ carcerem, atque respondet ex Origenis dixisse sententia, qui ut in multis, etiam in hoc Platonem est imitatus, facile id sibi induxit Origenes, & qui animas putarent obdelicta a Summo Deo intrusas in corpora. LAC.

^e Per corneum specular. Platonem imitatur, qui similiter in Chasmode vocavit carnem corneum specular. Alludit uterque ad portas corneam, & eburneam somniorum apud Homerum. Idem.

^f De ipsius statim Angeli, &c. Putat apparere cuicumque Angelum in fine vitæ, sicut supra in initio, & a nativitate indicavit comitari. & angelum deductorem notat de quo Chrysostomus hom. 29. in c. 8. Math. & hom. de Lazaro ad cap. 16. Lucæ. Idem.

^g Quique aliquod illi tempus indulgent. Rationalis animæ incorruptibilitatem omnes ferme philosophi adstruunt, atque etiam Stoici, qui licet animam post mortem remanere putarent, corruptibilem tamen credunt. unde Tullius lib. 1. Tuscul. Stoici usuram nobis largiuntur tanquam cornicibus, diu mansuras animas ajunt, semper negant. LE PR.

^h Discipulæ ad magistras conventabunt.] In exemplari Agobardi legitur, Discipula ad magistras convertantur. RIG.

& intra ipsam clauso, & inferioribus adhuc abyssis superstructo. Quod si Christus Deus, A quia & homo, mortuus secundum scripturas, & sepultus secus easdem, huic quoque legi satisfecit, ^a forma humanæ mortis apud inferos functus; nec ante ascendit in sublimiora cœlorum, quam descendit in inferiora terrarum, ut illic Patriarchas & Prophetas compotes sui faceret, habens & regionem inferum subterraneam credere, & illos cubito pellere, ^b qui satis superbe, non putant ^c animas fidelium inferis dignas. servi super dominum, & discipuli super magistrum, ^d aspernati si forte in Abrahamæ sinu, expectandæ resurrectionis solatium capere. Sed in hoc, inquit, ^e Christus inferos adiit, ne nos adiremus. ceterum, quod discrimen ethnicorum & Christianorum, si carcer mortuis idem? ^f Quo ergo anima modo exhalabit in cœlum, Christo illic adhuc sedente ad dexteram Patris, nondum Dei jussu per tubam archangeli audito, nondum illis quos Domini adventus in seculo invenerit obviam ei ereptis in aerem, cum his qui mortui in Christo primi resurgent? Nulli patet cœlum, terra B adhuc salva, ne dixerim clausa. Cum transactione enim mundi referabuntur regna cœlorum. ^g Sed in æthere dormitio nostra, cum puerariis Platonis; aut in aere, cum Ario; aut circa lunam, cum Endimionibus Stoicorum. Immo, inquis, in paradiso, quo jam tunc & Patriarchæ & Prophetæ, appendices Dominicæ resurrectionis, ab inferis migraverint. Et, quomodo Joanni in spiritu, ^h paradisi regio revelata, quæ subjicitur altari, nullas alias animas apud se præter martyrum ostendit? quomodo ⁱ Perpetua fortissima martyr sub die passionis in revelatione paradisi, solos illic commartyres suos vidit; nisi quia nullis romphæa, paradisi janitrix cedit, nisi qui in Christo decesserit; non in Adam? Nova mors pro Deo, & extraordinaria pro Christo, alio & privato excipitur hospitio. Agnosce itaque differentiam ethnici & fidelis in morte. Si pro Deo occumbas, ut Paracletus monet, non in mollibus febribus & in lectulis, sed in martyriis; si crucem tuam tollas, & sequaris Dominum, ut ipse præcepit, C tota paradisi clavis tuus sanguis est. ^k Habes etiam de paradiso a nobis libellum, quo constituimus omnem animam apud inferos sequestrari in diem Domini. Occurrit disceptatio, an hoc ab excessu statim fiat, an quasdam animas aliqua ratio detineat hic interim, an etiam receptas liceat postea ab inferis ex arbitrio vel ex imperio intervenire. nec harum enim opinionum suaviorum defunt. Creditum est, insepultos non ante ad inferos redigi quam justa perceperint, secundum Homericum Patroclum, funus in somnis de Achille flagitantem, quod non alias adire portas inferum posset, arcentibus eum longe animabus sepultorum. Novimus autem, præter poetica jura, pietatis quoque Homericæ industriam. Tanto magis enim curam sepulturæ collocavit, quanto etiam moram ejus injuriosam animabus incusavit; simul & ne quis ^l defunctum domi detinens ipse amplius cum illo maceretur ^m enormitate solatii dolore nutriti. Ita querelas animæ insepultæ ad utrumque conficit; ut instantia funeris, & D honor corporum servetur, ⁿ & memoria adfectuum temperetur. Ceterum, quam vanum ut anima corporis justa sustineat, quasi aliquid ex illis ad inferos avehat? Multo vanius, si injuria

^a Forma humanæ mortis apud inferos functus. Irenæus cap. ult. lib. 5. Dominus legem mortuorum servavit, ut fieret primogenitus a mortuis, &c. RIG.

^b Qui satis superbe non putant animas fidelium inferis dignas.] Irenæus, Quomodo non confundentur qui dicunt inferos quidem esse hunc mundum qui sit secundum nos; interiore autem hominem ipsorum derelinquentem hic corpus, in supercœlestem ascendere locum? Idem.

^c Animas fidelium inferis dignas.] Hæc apud Irenæum sunt obscuriora. Etenim ait animas discipulorum Domini, hoc est, Christianorum, abituras in invisibilem locum definitum eis a Deo, & ibi usque ad resurrectionem commoraturas, sustinentes resurrectionem; post recepturas corpora, & perfecte resurrecturas, hoc est, corporaliter, quemadmodum & Dominus resurrexit, sic venturas ad conspectum Dei. Idem.

^d Aspernati si forte in Abrahamæ sinu expectandæ resurrectionis solatium capere.] Hic iterum apud inferos animæ fidelium, & Abrahamæ sinus, & paradisos. De his autem supra. Idem.

^e Christus inferos adiit, ne nos adiremus. Si pondus aliquod haberet argumentum istud, Christiani omnes damnationem illam ad inferos reformidare non deberent; quod tamen falsissimum. LE PR.

^f Quo ergo, anima modo exhalabit in cœlum.] Verba sunt refellentis sententiam existimantium animas fidelium statim ab excessu in cœlum exhalari. Christus, inquit, nondum venit Judicem agere. Adhuc sedet ad dexteram Patris. Nondum tuba signum dedit. Nondum flagrat terra. Et quæ sequuntur. Augustinus in Psal. 36. Post vitam istam parvam, nondum eris ubi erunt sancti, &c. RIG.

^g Sed in æthere dormitio nostra.] Hic alia obijciuntur, usque ad ea verba, Et quomodo Joannes in spiritu. Tunc enim refellit objecta. Idem.

^h In æthere cum puerariis Platonis.] Supra dixit, Platonem non temere philosophorum animabus hoc præstare; sed eorum qui philosophiam scilicet exornaverint amore puerorum. Idem.

ⁱ Paradisi regio quæ subjicitur altari.] Pro Tertulliani sententia dicendum videtur, Altaris nomine significari Terram, Martyrum sanguine cruentatam in modum altaris. Idem.

^j Perpetua fortissima martyr. Perpetua imperante Severo, in Africa martyrium pro Christi fide passa est, cum Felicitate Fortitudinem in utraque miratus est S. Augustinus, quem adfert Baronius ad martyrolog. Romanum Tertullianum sub Severo vixisse in confesso est, sicque dum Beatissimas martyres nominat, falsi arguit eos qui sub Gallieno easdem passas fuisse scribunt. LE PR.

^k Habes etiam de paradiso a nobis libellum.] Hunc de paradiso libellum habuit exemplar Agobardi antequam in pernicioles manus incidisset. Is vero quantis hodie conviciis flagraret, si forte superstes prodiret in vulgus! RIG.

^l Defunctum domi detinens.] Et post sepulturam defuncti, ad hoc etiam inventæ imagines & statuae, ut saltem ejus memoria diutius detineatur. Minutius Felix: Dum reges suos colunt religiose, dum defunctos eos desiderant in imaginibus videre, dum gestiunt eorum memorias in statuis detinere, sacra facta sunt, quæ fuerant adsumpta solatia. Idem.

^m Enormitate solatii dolore nutriti.] Lugemus ademptum, & tamen adempti reliquias servare, intueri, amplecti, osculari juvat. Sic dolorem nutrimus reliquiarum solatio. Sic nutrimus solatium dolore. Atrox & enorme solatium quod nisi dolore non constat. Fulgentius Mytholog. 1. Fecerat enim ille, unde luctus resurrectiones in dies acquireret, non in quo luctus solatium inveniret. Et tamen fatendum est, inesse aliquam in eo luctu voluptatem, qualem exprimit Achilles Patroclum defunctum in somnis amplectens.

Μινυδάπερ ἀμφίβαλον τε

Ἀχιλλεύς ὁλοῖτο τὸ θάρπαιμα δαυδοῖο. Idem.

ⁿ Et memoria adfectuum temperetur.] Verissima est hæc scriptura exemplaris Agobardi. Antea legebatur, & maior adfectuum. Idem.

Aria deputabitur animæ, cessatio sepulturæ, quam pro gratia deberet amplecti. Uique enim tardius ad inferos abstrahi malet, quæ nec mori voluit. Amabit impium heredem, per quem adhuc pascitur luce: aut si qua pro certo injuria est, tardius sub terram detrudi, titulus autem injuriæ cessatio est sepulturæ, per quam iniquum eam injuria adfici, cui non imputabitur cessatio sepulturæ, ad proximos scilicet pertinens. Ajunt & immatura morte præventas eo usque vagari isthic, donec reliquatio compleatur ætatum, quas tum pervixissent, si non intempestive obiissent. Porro, aut constituta sunt tempora unicuique, & constituta præripi posse non credam: aut si constituta sunt quidem, Dei tamen voluntate vel aliqua potestate mutilantur, frustra mutilantur, si jam impleri sustinentur: aut si non sunt constituta, nulla erit reliquatio temporum non constitutorum. Adhuc addam. Ecce obiit (verbi gratia) infans sub uberum fontibus, puta nunc puer investis, puta vesticeps, qui tamen octoginta annos victurus fuisset: hos præreptos ut anima ejus hic post mortem transigat, quale est? **B**ætatem enim non potest capere sine corpore; quia per corpora operantur ætates. Nostri autem, illud quoque recogitent, corpora eadem recepturas in resurrectione animas, in quibus decesserunt. Idem ergo sperabuntur & corporum modi, ^a & eadem ætates quæ corporum modos faciunt. Quo ergo pacto potest infantis anima hic transigere prærepta tempora, ut octogeharia resurgat in corpore mensis unius? Aut si hic necesse erit ea tempora impleri quæ fuerant destinata, num & ordinem vitæ, quæ sortita sunt tempora pariter cum illis hic destinatum, pariter hic anima decurret, ut & studeat ab infantia, pueritiæ delegata; & militet ab adolescentia, juventæ excitata; & censeat a juvenia, senectæ ponderata; & fœnus exprimat, & agrum urgeat, naviget, litiget, nubat, laboret, ægritudines obeat; & quæcumque illam cum temporibus manebant tristitia ac læta? Sed hæc sine corpore quomodo transigentur? **C**vita sine vita? Sed vacua erunt tempora, solo decursu adimplenda. Quid ergo prohibet apud inferos ea impleri, ubi perinde nullus est usus illorum? Ita dicimus omnem animam quaqua ætate decesserit, in ea stare ad eum diem, usque quo perfectum illud repromittitur ad angelicæ plenitudinis mensuram temperatum. Proinde nec extorres inferum habebuntur, quas vi ereptas arbitrantur, præcipua atrocitate suppliciorum, crucis dico, & securis, & gladii, & feræ. nec isti porro exitus violenti, quos justitia decernit, violentiæ vindex. Et ideo, inquires, scelestæ quæque animæ inferis exulant. Alterum ergo constituas compello, aut bonos inferos, aut malos. Si malos placet, & jam præcipitari illuc animæ pessimæ debent. si bonos, cur idem, animas immaturas, & innuptas, pro conditione ætatis puras & innocuas, **LVI**. interim indignas inferis judicas? Aut optimum est hic retineri, ^b secundum aoros; aut pessimum, secundum bizothanatos, ut ipsis jam vocabulis utar, quibus auctrix opinionum istarum Magia sonat, ^c Hostanes, & Typhon, ^d & Dardanus, & Damigeron, & Nestabis, & Berenice. Publica jam littera est, quæ animas etiam iusta ætate sopitas, etiam proba morte disjunctas, etiam prompta humatione dispunctas, evocaturam se ab inferum incolatu pollicetur. Quid ergo dicemus Magiam? quod omnes pæne, fallaciam. sed ratio fallaciæ ^e solos non fugit Christianos, qui spiritalia nequitia, non quidem socia conscientia, sed inimica **D**scientia novimus; nec invitatoria operatione, sed expugnatoria dominatione tractamus; multiformem luem mentis humanæ, ^f totius erroris artificem, salutis pariter animæque vastatricem scientiam magiæ; secundæ scilicet idololatriæ, in qua se dæmones perinde mortuos fingunt, quemadmodum in illa deos. quidni? cum & dii mortui. Itaque invocantur quidem aori & bizothanati, sub illo fidei argumento, quod credibile videatur eas potissimum animas ad vim & injuriam facere, quas per vim & injuriam sævus & immaturus finis extorsit, quasi ad vicem offensæ. Sed dæmones operantur sub obtentu earum; & hi vel maxime, qui in ipsis tunc fuerunt cum adviverent, quique illas in hujusmodi impegerunt exitus. Nam & suggestimus nullum pæne hominem carere dæmonio. & pluribus notum est, dæmoniorum quoque opera & immaturas & atroces effici mortes, quas incurribus deputant. Hanc quoque fallaciam spiritus nequam sub personis defunctorum delitescens, nisi fallor, etiam rebus probamus, quum in exorcismis interdum aliquem se ex parentibus hominem suis affir-

Q q mat,

^a Et eadem ætates quæ corporum. Cave ne putes Tertulianum voluisse dicere infantes in resurrectione futuros adhuc infantes; sed reliquum ætatis adimpletum tunc exiturum dicit, adeo ut nihil a Theologis discrepare videatur, qui resurrecturos homines sanciant eadem ætate qua Christus resurrexit. Qui cæci, claudi, ac debiles fuere, corpori debitam integritatem assument, eruntque tunc in eo statu quem habuissent, si incorrupta & integra mansisset natura. LE PR.

^b Secundum aoros; &c. Aori dicitur αἶρες qui morte immatura pereunt. Bizothanati qui violenta: hoc autem mortis genus, illi Bizothanati optimum asserbant. LE PR.

^c Hostanes & Typhon, &c. Hostanes magus fuit insignis de quo Minutius in Oct. Plin. lib. 30. cap. 1. Augustinus lib. 6. de baptismo contra Donatistas cap. ult. Magorum tamen præcipuus Hostanes, & formam veri Dei negat conspici posse, & Angelos veros sedi ejus dicit assistere. Apud Persas Hostanas Magos olim appellatos refert Phavorinus. Typhon alter ma-

gus sua infamia, sicut cæteri, celebris: de hoc Herodotus in Euterpe, & Synesius lib. 1. de provid. Idem.

^d Et Dardanus & Damigeron, &c. Recenset hic nominatissimos in magicis homines. Dardani mentionem plurimi faciunt. Clemens Alex. in protrept. Euseb. 2. de præp. Arnobius lib. 1. Apulejus in apol. ab eo magia ars Dardania dicta est. solebat autem arte magica horrea exinanire, & frumenta in sua granaria attrahere. Damigeronis meminit Arnobius lib. 1. Nestabis forte Nestanebus Rex Ægyptius. De Berenice an vir an fœmina fuerit nescio, neque enim credo Berenicem illam fuisse matrem Ptolemæi Philadelphi. Idem.

^e Solos non fugit Christianos. Solis nota est Christianis. RIG.

^f Totius erroris artificem, &c. Magia ideo infamis, & Christianis prohibita tanta olim severitate, quia mater est Idololatriæ, quæ crimen olim fuit principale. LE PR.

mat, interdum gladiatorem, vel bestiarium, sicut & alibi Deum; nihil magis curans, quam A hoc ipsum excludere quod prædicamus, ne facile credamus animas universas ad inferos redigi, ut & iudicii & resurrectionis fidem turbet. Et tamen ille dæmon postquam circumstantes circumvenire tentavit, instantia divinæ gratiæ victus, id quod in vero est, invitus confiteatur. Sic & in illa alia specie magiæ, quæ jam quiescentes animas evellere ab inferis creditur & conspectui exhibere, non alia fallaciæ vis est operator. plane, quia & phantasma præstat, quia & corpus adfingitur: nec magnum illi, exteriores oculos circumscribere, cui interiori mentis aciem excæcare perfacile est. Corpora denique videbantur Pharaoni & Ægyptiis magicarum virgarum dracones. sed Moysis veritas mendacium devoravit. Multa utique & adversus Apostolos Simon, & Elymas magi: sed plaga cæcitatæ de præstigiis non fuit. quid novi, æmulatio veritatis a spiritu immundo? Ecce hodie ejusdem Simonis hæreticos tanta præsumptio artis extollit, ut etiam prophetarum animas ab inferis movere se spondeant. Et credo quia mendacio possunt. nec enim pythonico tunc spiritui^a minus licuit animam Samuelis effingere, post Deum mortuos consulente Saule. Absit alioquin ut animam cujuslibet sancti, nedum Prophetæ, a dæmonio credamus extractam, edocti, quod ipse Satanas transfigeretur in angelum lucis, nedum in hominem lucis, etiam Deum se adseveraturus in fine, signaque portentosiora editurus, ad evertendos, si fieri possit, electos. Dubitavit, si forte, tunc prophetam se Dei asseverare, & utique Sauli, in quo jam ipse morabatur? Ne putes alium fuisse qui phantasma administrabat, alium qui commendabat; sed eundem spiritum, & in pseudoprophetide, & in apostata facile mentiri, quod fecerat, credi, per quem Saulis thesaurus illic erat, ubi & cor ipsius, ubi scilicet Deus non erat. Et ideo per quem visurum se credidit, vidit: quia per quem vidit, & credidit. Si & de nocturnis imaginibus opponitur, sæpe non frustra mortuos visos, (nam & Nasammonas propria oracula apud C parentum sepulcra mansitando captare, ut Heraclides scribit, vel Nymphodorus, vel Herodotus: & Celtas apud virorum fortium busta eadem de causa abnoctare, ut Nicander adfirmat) non magis mortuos vere patimur in somnis, quam vivos, sed eadem ratione mortuos qua & vivos, & omnia quæ videntur. Non enim quia videntur, vera sunt, sed quia adimplentur. Fides somniorum de effectu, non de conspectu renuntiatur. Nulli autem animæ omnino inferos patere, satis Dominus in argumento illo pauperis quiescentis, & divitis ingemiscantis, ex persona Abrahamæ sanxit, non posse inde relegari renuntiatorem dispositionis infernæ; quod vel tunc licere potuisset, ut Moyse & prophetis crederetur. Sed etsi quædam revocavit in corpora Dei virtus, in documenta juris sui, non idcirco communicabitur fidei, & audaciæ magorum, & fallaciæ somniorum, & licentiæ poetarum. Atquin in resurrectionis exemplis, cum Dei virtus, sive per Prophetas, sive per Christum, sive per Apostolos in corpora animas repræsentat, solida & contrectabili, & satiata veritate, præjudicatum est hanc esse formam veritatis, ut omnem mortuorum exhibitionem incorporalem præstigas iudices. Omnes ergo animæ penes inferos? inquis. Velis ac nolis, & supplicia jam illic & refrigeria. habes pauperem & divitem. & quia distuli nescio quid ad hanc partem, jam opportune in clausula reddam.^b Cur enim non putes, animam & puniri & foveri in inferis interim sub expectatione utriusque iudicii, in quadam usurpatione & candida ejus? Quia salvum debet esse, inquis, in iudicio divino negotium suum, sine ulla prælibatione sententiæ. tum quia & carnis operienda est restitutio, ut consortis operarum atque mercedum. Quid ergo fiet in tempore isto? dormiemus? At enim animæ nec in viventibus dormiunt. corporum enim est somnus, quorum & ipsa mors cum speculo suo somno. Aut nihil visagi illic, quo universa humanitas trahitur? quo spes omnis sequestratur? Delibari putas iudicium, an incipi? præcipitari, an præministrari? Jam vero, quam iniquissimum etiam apud inferos, si & nocentibus adhuc illic bene est, & innocentibus nondum? ^c Quid? ampliationem vis esse post mortem, confusa spe & incerta expectatione ludentem, an vitæ recensum jam & ordinationem iudicii inhorrentem? Semper autem expectat anima corpus, ut doleat, aut gaudeat? nonne & de suo sufficit sibi ad utrumque titulum passionis? Quotiens illæso corpore anima sola torquetur bile, ira, tædio plerumque nec sibi noto? quotiens item corpore ad-

^a Minus licuit animam Samuelis effingere. Quæstio est non de nihilo, an Pythonissa vere Samuelem exhibuerit; an vero dæmonem qui Sauli fucum fecit & præstigas. Primum asserunt quidam: posterius affirmant cum Septimio Justinus martyr in respons. ad quæst. 52. quæstionum Christian. qui ait id contigisse dæmonis opera spectatorum oculos fascinantis. B. Augustinus non uno in loco & alii. Obtinuit tamen Scripturæ multitudo, qui veram animam Samuelis apparuisse autumant. In hunc etiam sensum pronior videtur ante relatus August. cap. 15. de cura pro mort. agen. vide cap. 46. ecclesiastici, & expende voces. Memini etiam me legisse libellum Ms. autographum Gulielmi Postelli in quo fuit hæc historia tractatur. LE PR.

^b Cur enim non putes animam, &c. Inter errores & paradoxa Tertulliani recense, qui animas cælum non intrare

usque in diem iudicii, & in inferis degere statuit. unde cap. 7. dixit, aspernati si forte in Abrahamæ sinu, expectanda resurrectionis solatium capere. Illud vero Tertulliano commune est cum aliis multis, in quibus error esse non potest, quum nihil statuisset ecclesia. Neque enim puto illos negasse gloriam visionis beatificæ, Sanctosque integra beatitudine non fructuros nisi post resurrectionem. Cum iis & Tertulliano mitius agendum, qui forsitan Dei gloriam videre non inficiati sunt. Idem.

^c Quid? ampliationem vis esse post mortem. Sic emendavimus ex Ursini, cum antea legeretur, Quid amplius vis esse post mortem? Eleganter ait interrogando, Quid? ampliationem vis esse post mortem? Ex more iudiciorum ampliari reus dicitur, de quo nihil pronuntiatur, sed ob confusas & incertas iudicium sententias in aliud sive tempus, sive tribunal differtur. RIG.

A ficto furtivum sibi anima gaudium exquirat, & a corporis importuna tunc societate secedit? Mentior, si non de ipsis cruciatibus corporis & gloriari & gaudere sola consuevit. ^a Respice ad Mutii animam, cum dexteram suam ignibus solvit. Respice ^b ad Zenonis, cum illam Dionysii tormenta prætereunt. Morsus ferarum ornamenta sunt juventutis, ut ^c in Cyro, urfi cicatrices. Adeo novit & apud inferos anima & dolere & gaudere sine carne; quia & in carne illæsa si velit dolet, & læsa si velit gaudet. Hoc si ex arbitrio suo in vita, quanto magis ex iudicio Dei post mortem? Sed nec omnia opera cum carnis ministerio anima partitur; nam & solos cogitatus & nudas voluntates censura divina persequitur: Qui viderit ad concupiscendum, jam adulteravit in corde. Ergo propter hoc congruentissimum est animam, licet non expectata carne, puniri, quod non sociata carne commisit. Sic & ob cogitatus pios & benevolos, in quibus carne non eguit, sine carne recreabitur. Quid nunc, si & in carnalibus ^B prior est, quæ concipit, quæ disponit, quæ mandat, quæ impellit? Et, si quando invita, prior tamen tractat, quod per corpus actura est. nunquam denique conscientia posterior erit facto. ita huic quoque ordini competit, eam priorem pensare mercedes, cui priori debeantur. In summa, quum carcerem illum, quem Evangelium demonstrat, inferos intelligamus, & novissimum quadrantem, modicum quodque delictum ^d mora resurrectionis illic luendum interpretemur; nemo dubitabit animam aliquid pensare penes inferos salva resurrectionis plenitudine, per carnem quoque. Hoc etiam Paracletus frequentissime commendavit, si quis sermones ejus ex agnitione promissorum charismatum admiserit. Ad omnem, ut arbitror, humanam super anima opinionem ex doctrina fidei congressi, justæ dumtaxat ac necessariæ curiositati satisfacimus. enormi autem & otiosæ, tantum deerit discere, quantum libuerit inquirere.

^a Respice ad Mutii animam. Mutii Scævolæ. LE PR.

^b Ad Zenonis. Zeno hic est Eleares, qui contemptum mortis e philosophia contingere, cum assereret, apud Dionysium, ab eodem tormentis immanibus cruciatus, responsionis suæ veritatem sua constantia comprobavit. Idem.

^c In Cyro urfi cicatrices. Tradit illud Xenophon lib. i. in-

ter venandum, cum urso congressum fuisse Cyrum minorem, quem idem Cyrus acceptis vulneribus interemit. Idem.

^d Mora resurrectionis illic luendum interpretemur. In mora resurrectionis purgari animas, & modicum quodque delictum eluere, quid aliud quam purgatorii pœna? Idem.

Q. SEPT. FLOR. TERTULLIANI

DE CARNE CHRISTI.

ARGUMENTUM.

Christum humanam assumpsisse carnem demonstrat, contra hæreticos quatuor, Marcionem, Apellem, Valentinum, & Basilidem seu potius adversus quatuor hæreses scribit, primam Marcionitarum, secundam Apellis, Tertiam & quartam Valentinianorum.



UI FIDEM resurrectionis, ante istos ^a Sadducæorum propinquos, sine controversia moratam, ista student inquietare, ut eam spem negent etiam ad carnem pertinere, merito Christi quoque carnem quæstionibus distrahunt, tanquam aut nullam omnino, aut quoquo modo aliam, præter humanam: ne si humanam constiterit fuisse, præjudicatum sit adversus illos eam resurgere omnimodo, quæ in Christo resurrexerit. Igitur unde illi destruunt carnis vota, inde erunt præstruenda. Examinemus corporalem substantiam Domini: de spiritali enim certum est. Caro quæritur. veritas, & qualitas ejus retractatur. an fuerit, & unde, & cujusmodi fuerit. ^b Renuntiatio ejus, dabit legem nostræ resurrectioni. Marcion, ut carnem Christi negaret, negavit etiam nativitatem; aut ut nativitatem negaret, negavit & carnem. ^c scilicet ne invicem sibi testimonium redderent & responderent, nativitas & caro. quia nec nativitas sine carne, nec caro sine nativitate. quasi non eadem licentia hæretica & ipse potuisset, aut admissa carne nativitatem negare, ut Apelles discipulus, & postea desertor ipsius: aut carnem & nativitatem confessus, aliter illas interpretari, ut condiscipulus & condesertor ejus Valentinus. Sed & qui carnem Christi putativam introduxit, æque potuit nativitatem

Q q 2

quoque

^a Sadducæorum propinquos. Hæreticos significat Marcionem, Apellem, & Valentinum, qui longo intervallo Sadducæorum hæresin sequebantur. Sive propinquos Sadducæorum vocat quoslibet hæreticos de anima male sentientes. controversia est an Sadducæi dicti sint ab hebr. שַׁדּוּצַי, quod credere videtur S. Hieronymus, an a Sadock hæresiarcha qui sub Alexandro Magno floruit. Sic R. Abraham in cabbala hist. & Helias levita in Tisbi. LE PR.

^b Renuntiatio ejus. Renunciantur magistratus quum eliguntur, renuntiat amicitia quæ dissolvitur. Hic renuntiatio demonstratio est & definitio. RHEN.

^c Scilicet ne invicem sibi testimonium redderent & responderent nativitas & caro.] Exemplar Agobardi, Scilicet ne invicem sibi testimonium responderent, nativitas & caro. Liber Ursini, Scilicet ne invicem sibi testimonium redderent, nativitas & caro. RIG.

^c Scilicet ne invicem sibi testimonium redderent. A synthesi est; nam solet omittere connexas particulas, quæ res obscuritatem sermoni nonnunquam parit, ceu monuimus ante. RHEN.

- quoque phantasma confingere, ut & conceptus, & pręgnatus, & partus virginis, ^a & ipsius A exinde infantis ordo, ^b τὸ δόκεῖν haberentur. eosdem oculos, eosdemque sensus fefellissent, quos carnis opinio elusit. Plane nativitas a Gabriele annuntiatur. quid illi cum angelo creatoris? & in virginis uterum conceptus inducitur. quid illi cum Esaia propheta creatoris? Odit moras, qui subito Christum de cœlis deferebat. Aufer hinc, inquit, molestos semper Cæsaris census, & diversoria angusta, & sordidos pannos, & dura pręsepia. ^c Viderit angelica multitudo Dominum suum noctibus honorans. Servent potius pecora pastores. & Magi ne fatigentur de longinquo; dono illis aurum suum. Melior sit & Herodes, ne Hieremias gloriatur. Sed nec circumcidatur infans, ne doleat; nec ad templum deferatur, ne parentes suos ^d oneret sumptu oblationis; nec in manus tradatur Simeoni, ne senex moriturus exinde contristetur. Taceat & anus illa, ne fascinet puerum. His opinor consiliis, tot originalia instrumenta Christi delere Marcion ausus es, ne caro ejus probaretur. ^e Ex qua, oro B te, auctoritate? si propheta es, pręnuncia aliquid. si Apostolus, prędica publice. ^f si Apostolicus, cum Apostolis senti. si tantum Christianus es, crede quod traditum est. si nihilistorum es, merito dixerim, morere. nam & mortuus es, qui non es Christianus, non credendo, quod creditum Christianos facit. Et eo magis mortuus es, quo magis non es Christianus; ^g qui cum fuisses, excidisti, ^h rescindendo quod retro credidisti: sicut & ipse confiteris in quadam epistola; & tui non negant, & nostri probant. Igitur rescindens quod credidisti, jam non credens rescidisti: non tamen quia credere desisti, recte rescidisti. atque in rescindendo quod credidisti, probas, antequam rescinderes, aliter fuisse quod credidisti. Aliter illud, ita erat traditum. porro, quod traditum erat id erat verum, ut ab eis traditum, quorum fuit tradere. Ergo quod erat traditum rescindens, quod erat verum rescidisti. Nullo jure fecisti. Sed plenius ejusmodi pręscriptionibus adversus omnes hæreses, alibi jam usi sumus. post C quas nunc ex abundanti retractamus, desiderantes rationem, quia non putaveris natum esse
- III. Christum. Neesse est, quatenus hoc putas arbitrio tuo licuisse, ut aut impossibilem, aut inconvenientem Deo existimaveris nativitatem. ⁱ Sed Deo nihil impossibile, nisi quod non vult. An ergo noluerit nasci (quia si voluit, & potuit & natus est) consideremus. Ad compendium decurro. Si enim nasci se Deus noluisse quacumque de causa, nec hominem se videri pręstitisset. Nam quis hominem videns, eum negaret natum? Ita quod noluisse esse, ^k nec videri omnino voluisset. Omnis rei displicentis, etiam opinio reprobat. Quia nihil interest, utrum sit quid, an non sit; si, cum non sit, esse pręsumitur. Plane interest ut falso non patiatur, quod vere non est. Sed satis erat illi, inquis, conscientia sua. viderint homines, si natum putabant, quia hominem videbant. Quanto ergo dignius, ^l quantoque constantius humanam sustinuisse existimationem vere natus, eandem existimationem etiam non natus subiturus cum injuria conscientię suę? ^m quam tu adfiduciam reputas, ut non natus, adversus conscientiam suam natum se existimari sustineret? quid tanti fuit, edoce, ut consciens Christus quid esset, id se quod non erat, exhiberet? Non potes dicere, Ne si natus fuisset, & hominem vere induisset, Deus esse desisset, amittens quod erat, dum sit quod non erat. Periculum enim status sui Deo nullum est. Sed ideo, inquis, nego Deum in hominem vere conversum, ita ut & nasceretur, & carne operaretur; quia qui sine fine est, etiam inconvertibilis sit necesse est. converti enim in aliud, finis est pristini. non competit ergo conversio ejus, cui non competit finis. Plane natura convertibilium ea lege est, ne permanent in eo quod convertitur in eis; & ita non permanendo pareant, dum perdunt convertendo quod fuerunt. Sed nihil Deo par est. natura ejus ab omnium rerum conditione distat. Si

^a Et ipsius exinde infantis, &c. Synecdochica locutio est. Subauditur. prępositio τὸ, τὸ δόκεῖν, hoc est, secundum existimationem, ut videlicet ita videretur, licet reipsa non esset. RHEN.

^b ΤΟΔΟΚΕΙΝ.] Hieronymus lib. 11. adversus Pelag. Carnis infirmitas Deo habitatore gaudebat, & tamen mensuram fragilitatis suę excedere non potuit, ut non τὸ δόκεῖν, juxta veteres hereticos, sed vere Dei filius, hominis filius crederetur. RIG.

^c Viderit angelica multitudo. Festive dictum per Ironiam, quod nocturnum tempus aptum sit ad fallendum, quasi & angeli decipi potuerint. commemorata Lucę res est in initio historię suę Evangelicę. RHEN.

^d Oneret sumptu oblationis.] Exemplar Agobardi, obligationis. RIG.

^e Ex qua, oro te, auctoritate.) Exemplar Agobardi, Ex qua oro te exhibe auctoritatem. Scribendum, Ex qua, oro te exhibe, auctoritate. Idem.

^f Si apostolicus. Si Apostolorum disciplinam doctrinamque hausisti, de hac voce antea diximus. LE PR.

^g Qui cum fuisses excidisti.] Liber Ursini, Quod cum fuisses, excidisti. RIG.

^h Rescindendo quod retro credidisti. Abrogando nimirum, ex usu forensi vox sumpta est; nam in variis formulis adhibetur, ut in testamentis, de rescindendis testamentis, hoc est pactum istud solvere & invalidare. LE PR.

ⁱ Sed Deo nihil impossibile, &c. Assumptum hoc Tertulliani, de intentione seu voluntate simplici Dei, (norunt Theologi quid dicam) quod sufficit argumento Tertulliano, verissimum est in reb. physicis, licet a Posteriori: de quo videndus Vasquius ad 1. p. ad quęst. de voluntate. Impossibilia enim quia nihil sunt, non amat Deus, nec desinit amare, nisi quę impossibilia: in moralibus discrimen est, ut non ita convertatur amor cum re possibili, quoniam peccatum possibile est, & tamen odit Deus, licet adhuc possibilitatem ejus, sed meram & puram diligit, siquidem amat liberum arbitrium. LAC.

^k Nec videri omnino voluisset.) Liber Agobardi, Nec videri homini voluisset. RIG.

^l Quantoque constantius. Egre ferimus ea imputari nobis, quę minime habemus; ea vero æquo animo sustinere solemus, de quibus vere judicamur: contestis enim conscientia punit, & legitime convincit; ut constantius, & patienter existimationem veram feramus. LAC.

^m Quam tu adfiduciam reputas. Dixerat, sed satis erat illi, inquis, conscientia sua. Marcionis enim excusatio erat, nihil interesse Deum videri hominem, dummodo vere non esset, quia salva conscientia sua fidenter & constanter ferre posset existimationem, qua judicabatur homo, licet inconvenientis & indignum Deo videretur. Ita asserbat Marcion, & addebat hanc opinionem falsam reputari a Deo adfiduciam, id est, judicabat Deus satis esse, ut cum fortitu-

A ergo quæ a Deo distant, a quibus Deus distat, cum convertuntur, amittunt quod fuerunt: ubi erit diversitas divinitatis a ceteris rebus, nisi ut contrarium obtineat? id est, ut Deus & in omnia converti possit, & qualis est, perseverare? alioquin par erit eorum quæ conversa amittunt quod fuerunt: quorum utique Deus in omnibus impar non est, si nec in exitu conversionis. Angelos creatoris conversos in effigiem humanam, aliquando legisti, & credidisti, & tantam corporis gestasse veritatem, ut & pedes ejus laverit Abraham, & manibus ipsorum ereptus sit Sodomitis Loth: conluctatus quoque homini angelus toto corporis pondere dimitti desideravit, adeo detinebatur. Quod ergo angelis inferioribus Deo licuit, uti conversi in corpulentiam humanam, angeli nihilominus permanerent, hoc tu potentiori Deo auferes, quasi non valuerit Christus vere hominem indutus, Deus perseverare? Aut numquid & angeli illi, phantasmata carnis apparuerunt? sed non audebis hoc dicere. nam si sic apud te B angeli, creatoris, sicut & Christus, ejus Dei erit Christus, cujus angeli tales, qualis & Christus. Si scripturas opinioni tuæ resistentes, non de industria alias rejecisses, alias corrupisses, confudisset te in hac specie evangelium Joannis, prædicans spiritum columbæ corpore delapsum desedisse super Dominum. Qui spiritus cum hoc esset, tam vere erat & columba, quam & spiritus: nec interfecerat substantiam propriam, assumpta substantia extranea. Sed quæris, corpus columbæ ubi sit, resumpto spiritu in cælum. æque & angelorum eadem ratione interceptum est, qua & editum fuerat. si vidisses cum de nihilo proferebatur; scisses, cum in nihilum subducebatur. si non fuit initium visibile, nec finis. Tamen corporis soliditas erat, quoquo momento corpus videbatur. Non potest non fuisse quod scriptum est. Igitur si neque ut impossibilem, neque ut periculosam Deo repudias corporationem, superest ut quasi indignam rejicias & accuses. Ab ipsa quidem exorsus nativitate, ^b perora age jam, C spurcitas genitalium in utero elementorum, humoris & sanguinis fœda coagula, carnis ex eodem cœno alendæ per novem menses. describe ^c uterum de die inolecentem, ^d gravem, anxium, nec somno tutum, incertum ^e libidinibus fastidii & gulæ. Invehere jam & in ipsum ^f mulieris enitentis pudorem, vel pro periculo honorandum, vel pro natura religiosum, ^g Horres utique & infantem, ^h cum suis impedimentis profusum utique & oblitum. ⁱ Dedignaris quod pannis dirigitur, quod unctionibus formatur, quod blanditiis deridetur. ^k Hanc venerationem naturæ, Marcion, despis: & quo modo natus es? odisti nascentem hominem: & quo modo diligis aliquem? te quidem plane non amasti, cum ab Ecclesia & fide Christi recessisti. Sed videris, si tibi displices, aut si aliter es natus. Certe Christus dilexit hominem illum in immunditiis, in utero coagulatum, illum per pudenda prolatum, illum per ludibria nutritum. Propter eum descendit. propter eum prædicavit. propter eum omni se humilitate dejecit usque ad mortem, & mortem crucis. amavit utique quem magno redemit. Si Christus creatoris est, suum merito amavit. si ab alio Deo est, magis adamavit, quando alienum redemit. Amavit ergo cum homine etiam nativitatem, etiam carnem ejus. Nihil amari potest sine eo, per quod est, id quod est. Aufer nativitatem, & exhibere hominem. adime carnem, & præsta quem Deus redemit; si hæc sunt homo, quem Deus redemit. Tu hæc D erubescenda illi facis, quæ redemit, & indigna, quæ nisi dilexisset, non redemisset? Nativitatem reformat a morte, regeneratione cœlesti, carnem ab omni vexatione restituit, leprosam emaculat, ^l cœcam perluminat, paralyticam redintegrat, ^m dæmoniacam captat, mortuam resuscitat; ⁿ & nasci in illam erubescit? Si revera de lupa, aut sue, aut vacca prodire voluisset, & feræ aut pecoris corpore indutus, regnum cœlorum prædicaret, tua opinor, illi censura præscriberet, Turpe hoc Deo, & indignum hoc Dei filio, & stultum. ^o propterea

quia

dine ut fiducia falsam & indignam famam sustineret. Quod aliquando accidit; Bernardus enim 3. de consider. fortitudo tua fiducia fidelis conscientia. LAC.

a A quibus Deus distat.) Liber Ursini, Aut a quibus Deus distat. RIG.

b Perora age jam spurcitas genitalium in utero excrementor.] Consimilia sunt istis ea quæ libro adversus Marcionem tertio, Age jam perora in illa sanctissima & reverenda opera naturæ. Idem.

c Uterum de die inolecentem. Non est cur recusem inolecentem, hoc est protuberantem, & more non solito prominentem. LE PR.

d Gravem, anxium, nec somno tutum.] In vulgatis editionibus legitur, gravem, anxium, nexum, totum incertum. In libro Ursini, nixum, totum incertum. In exemplari Agob. gravem, anxium, nec sono totum. Ex cujus scripturæ vestigiis hoc tandem nobis probabile visum est, Uterum de die inolecentem, gravem, anxium, nec somno tutum, incertum libidinibus fastidii & gulæ. Prægnantium sollicitudinem significat, infantis in utero somnum paulo longiorem imputantium ægritudini. RIG.

d Gravem anxium. Legebat Rheanus nexum post has voces, idque explicabat de colligatione seu conjunctione nervi umbilicaris cum matrice. LE PR.

e Libidinibus fastidii & gula. Libidines vocat quaslibet inclinationes & appetitus. LAC.

f Mulieris enitentis pudorem. Decet fœminas pudor, idcirco matronarum ornatus, quæ vittæ erant, Ovid. vocat. r. de arte, insigne pudoris. Sed potissimum prægnantes erubescunt indicio perspicuo libidinis præteritæ. Idem.

g Horres utique. Propter profluvium sanguinis, aquositate, urinæ retentæ infantis in secunda membrana, seu pelli-cula, ut tradunt Avicenna & pseudo-Galenus lib. de anal. viv. Idem.

h Cum suis impedimentis. Involucra illa fœtus significat. RHEN.

i Dedignaris quod pannis dirigitur.] In exemplari, pannis ducitur. Atque ita fuisse ab Tertulliano scriptum putamus. RIG.

k Hanc venerationem naturæ. Intelligit venerationem quæ naturæ debetur. sensus est, quod venerari debueras, tu despis. sic lib. 3. adv. Marcionem, sanctissima, inquit, & reverenda opera naturæ. RHEN.

l Cœcam perluminat.] In exemplari, reluminat. RIG.

m Dæmoniacam expiat. In exemplari, dæmoniacam captat. Sic lib. v. adversus Marcionem, diabolo captante naturam. & libro de Monogamia, infirmitas carnis Paulum indulgentem captat. Idem.

n Et nasci in illam erubescit?] Exemplar, Et nos illam erubescemus? Idem.

o Propterea quia ita credat.) Tua censura scilicet. Hoc enim de superioribus pendet. Idem.

A aliqua parte mentiri, & quidem in semetipsum; ut carnem gestaret, sine ossibus duram, sine musculis solidam, sine sanguine cruentam, sine tunica vestitam, sine fame esurientem, sine dentibus edentem, sine lingua loquentem; ut phantasma auribus fuerit sermo ejus per imaginem vocis. Fuit itaque phantasma etiam post resurrectionem, cum manus & pedes suos discipulis inspiciendos offerret: Aspicite, inquit, quod ego sum; quia spiritus ossa non habet, sicut me habentem videtis, sine dubio manus & pedes & ossa, quæ spiritus non habet, sed caro. Quomodo hanc vocem interpretaris, Marcion, quia a Deo optimo, & simplici, & bono tantum, infers Jesum? Ecce fallit & decipit, & circumvenit omnium oculos, omnium sensus, omnium accessus & contactus. Ergo jam Christum non de cælo deferre debueras, sed de aliquo circulatorio cætu; nec Deum præter hominem, sed Magum hominem; nec salutis pontificem, sed spectaculi artificem; nec mortuorum suscitatore, ^a sed vivorum avocatore. **B** rem. Nisi quod & si, magus fuit, natus est. ^b Sed quidam discipuli Pontici illius, supra VI. magistrum sapere compulsi, concedunt Christo carnis veritatem, sine præjudicio tamen renuendæ nativitatis. ^c Habuerit, inquiunt, carnem, dum omnino non natam. Pervenimus igitur de calcaria [quod dici solet] in carbonariam, a Marcione ad Apellem, qui posteaquam a disciplina Marcionis, in mulierem carne lapsus, dehinc ^d in virginem Philumenem spiritus everfus est, solidum Christi corpus, sed sine nativitate, suscepit ab ea prædicare. Et angelo quidem illi Philumenes eadem voce Apostolus respondebit, qua ipsum illum jam tunc præcinebat, dicens. ^e Etiam si angelus de cælis aliter evangelizaverit vobis, quam nos evangelizavimus, anathema sit. His vero quæ insuper argumentantur, nos resistemus. Confitentur vere corpus habuisse Christum. Unde materia, si non ex ea qualitate, in qua videbatur? Unde corpus, si non caro corpus? Unde caro, si non nata? quia nasci haberet ea VII. futura quæ nascitur, De sideribus, inquiunt, & de substantiis superioris mundi mutuatus est carnem. Et utique proponunt, non esse mirandum corpus sine nativitate, cum & apud nos angelis licuerit, nulla uteri opera in carne processisse. Agnoscimus quidem ita relatum; sed tamen quale est, ut alterius regulæ fides, ab ea fide quam impugnat, instrumentum argumentationibus suis mutantur? Quid illi cum Moyse, qui Deum Moyse rejecit? Si alius Deus est, aliter sint res ejus. Sed utantur hæretici omnes scripturis ejus, cujus utuntur etiam mundo. ^f Erit illis hoc quoque in testimonium judicii, quod de exemplis ipsius blasphemias suas instruunt. Facile est veritati etiam nihil tale adversus eos præscribenti obtinere. Igitur, qui carnem Christi ad exemplum proponunt angelorum, non natam dicentes, licet carnem; comparent velim & causas tam Christi quam angelorum, ob quas in carne processerint. Nullus unquam angelus ideo descendit, ut crucifigeretur, ut mortem experiretur, ut a morte suscitaretur. Si nunquam ejusmodi fuit causa angelorum corporandorum, habes causam cur non nascendo acceperint carnem. Non venerant mori, ideo nec nasci. At vero ^g Christus mori missus, nasci quoque necessario habuit, ut mori posset. Non enim mori solet, nisi quod nascitur. Mutuum debitum est inter se nativitate cum mortalitate. ^h Forma moriendi, causa nascendi est. Si propter id quod moritur, mortuus est Christus; id autem moritur, quod & nascitur; consequens erat, immo præcedens, ut æque nasceretur propter id quod nascitur; quia propter idipsum mori habebat, quod, quia nascitur, moritur. Non competebat non nasci, pro quo mori competebat. ⁱ Atquin tunc quoque inter angelos illos ipse Dominus apparuit Abraham sine nativitate cum carne, scilicet pro eadem causæ diversitate. Sed vos hoc non

τὸ ὑπὲρ ἐμοῦ ἀποθανόντι ἀλλὰ τὸ ὅτι ἀληθεὶς καὶ ἀλλοτερον τὸ ἴδιον; Ego vero non opinione tantummodo spem in eo habeo, qui pro me mortuus est, sed revera: omne enim mendacium alienum a veritate est, id est, a Christo. LAC.

^a Sed vivorum avocatore.] Qui vivos avocat a vita ad mortem, a recta fide ad hæresim, a Deo ad Satanam. RIG.

^a Vivorum avocatore. Frustratorem intellige, & deceptorem, neque insulse ludit vocabulo, quoniam mortuorum animæ advocari dicuntur. LAC.

^b Sed quidam discipuli Pontici illius. Discipulos intelligit Marcionis, inter quos antesignanus erat Apelles. Ponticus Marcion dicitur, ut & initio lib. 1. adv. eundem, mus Ponticus. fuit enim patria Sinopensis in Ponto. LE PR.

^c Habuerit, inquiunt carnem, dum omnino non natam. Pervenimus igitur de calcaria, &c.] Veram hujusce loci scripturam suggerunt exemplaria, Agobardinum & Pithœanum. Habuerit, inquiunt, carnem Dominus non natam, parvulus. Igitur de calcaria, quod dici solet, in carbonariam. RIG.

^d In virginem Philumenem spiritu everfus est. Seductus nempe a dæmone quo infame prostibulum interceptebatur. LE PR.

^e Etiam si angelus de cælis. Legimus cum 3. Vat. cod. Mss. de cælo, tum hic, tum infra cap. 24. & de præscript. adv. hæreticos. cap. 6. pro eo quod erat de cælo. tum quod etiam græce legatur ἐξ οὐρανό, tum etiam quod infra sic legatur lib. 3. adv. Marc. de ep. ad Gal. irrepserrat etiam mendum in

editione Lugdun. ut legeretur nobis, cum legendum sit, vobis. PAM.

Erit illis hoc quoque in testimonium judicii.) Exemplar Agobardi, Erit illius hoc quoque testimonium judicii. RIG.

^g Christus mori missus, nasci quoque necessario habuit ut mori posset.] Nondum bene Christianus erat Marius Victorinus cum in 1. Rhetoricorum Ciceronis ita scriberet. Tantum inter homines potest necessarium, quantum secundum opinionem humanam valet. Alioqui secundum Christianorum opinionem non est necessarium argumentum, Si peperit, cum viro concubuit. Neque hoc rursus: Si natus est, morietur. Nam apud eos manifestum est, sine viro natum, & non mortuum. Immo Dominum nostrum, quem vere natum scimus, hunc vere mortuum fatemur, hunc vere quoque resurrexisse dicimus. Idem.

^h Forma moriendi causa nascendi est. Qui dixit, mutuum fuisse debi-um inter vitam & mortem, modo ait formam esse causam nascendi. forma igitur mutui, est veluti quædam formalis in mutuo qualitas, in eo residens. Sensus ergo Tertulliani est, de pacto & conditione morimur, ut non nisi quia nati adstringamur hac lege mortis. Quasi conditio mortis esset velut finalis nascendi causa, quia non nascimur, nisi sub conditione moriendi, & contractus vitæ factus est sub hac conditione. Sic Seneca de remed. fortuit. LAC.

ⁱ Atquin tunc quoque inter angelos illos ipse dominus apparuit Abraham. Hæc interpretatio quæ ortum inde habere videtur, quod legatur Gen. 8. tres vidit, unum adoravit: a

non recipitis, non eum Christum recipientes, qui jam tunc & adloqui, & liberare, & judicare humanum genus ediscebat in carnis habitu, non natæ adhuc, quia nondum morituræ, nisi prius & nativitas ejus & mortalitas adnuntiarentur. Igitur probent angelos illos, carnem de sideribus concepisse. Si non probant, quia nec scriptum est, nec Christi caro inde erit, cui angelorum accommodant exemplum. ^a Constat angelos carnem non propriam gestasse, ^b ut pote naturas substantiæ spiritualis; &, si corporis alicujus, sui tamen generis. in carnem autem humanam transfigurabiles ad tempus videri & congregari cum hominibus posse. Igitur, cum relatum non sit unde sumpserint carnem, relinquitur intellectui nostro non dubitare, hoc esse proprium angelicæ potestatis, ex nulla materia corpus sibi sumere. Quanto magis, inquis, ex aliqua? Certum est. sed nihil de eo constat, quia scriptura non exhibet. Ceterum, qui valent facere semetipsos quod natura non sunt, cur non valeant etiam ex nulla substantia facere? Si fiunt quod non sunt, cur non ex eo fiant quod non est? Quod autem non est, cum ^B fit, ex nihilo est. Propterea nec requiritur, nec ostenditur, ^c quid postea factum sit corporibus illorum. Quod de nihilo fuit, nihil factum est. Possunt nihil ipsum convertere in carnem, qui semetipsos potuerunt convertere in carnem. Plus est naturam demutare, quam facere materiam. Sed &, si de materia necesse fuit angelos sumpsisse carnem, credibilius utique est de terrena materia, quam de ullo genere cœlestium substantiarum; cum adeo terrenæ qualitatis extiterit, ut terrenis pabulis pasta sit. Fuerit nunc quoque siderea, eodem modo terrenis pabulis pasta, quando terrena non esset, quo terrena cœlestibus pasta est, quando cœlestis non esset, [legimus enim manna esui populo fuisse; Panem, inquit, angelorum edit homo] non tamen infringitur semel separata conditio Dominicæ carnis, ex causa alterius dispositionis. Homo vere futurus usque ad mortem, eam carnem oportebat ut indueret, cujus est mors. Eam porro carnem, cujus est mors, nativitas antecedit. Sed quotiens de nativitate contenditur, omnes qui respuunt eam ut præjudicantem de carnis in Christo veritate, ipsum Deum volunt negare esse natum, quod dixerit, Quæ mihi mater, & qui mihi fratres? Audiat igitur & Appelles, ^d quid jam responsum sit a nobis Marcioni, eo libello quo ^e ad Evangelium ipsius provocavimus. considerandam scilicet materiam pronuntiationis istius. Primo quidem, nunquam quisquam adnuntiasset illi matrem ^f & fratres ejus foris stare, qui non certus esset & habere illum matrem & fratres, & ipsos esse, quos tunc nuntiabat; vel retro cognitos, vel tunc ibidem compertos; licet propterea abstulerint hæreses ista de Evangelio, quod & creditum patrem ejus Joseph fabrum, & matrem Mariam, & fratres, & sorores ejus optime notos sibi esse dicebant, qui mirabantur doctrinam ejus. Sed tentandi gratia nuntiaverant ei matrem & fratres, quos non habebat. Hoc quidem scriptura non dicit, alias non tacens, ^g quum quid tentationis gratia factum est circa eum: Ecce, inquit, surrexit legis doctor, tentans eum. Et alibi, ^D Et accesserunt ad eum Pharisei, tentantes. quod nemo prohibebat hic quoque significari, tentandi gratia factum. ^h Non recipio, quod extra scripturam de tuo inferis. Dehinc, materia tentationis debet subesse. Quid tentandum putaverunt in illo? utique natusne esset, an non? Si enim hoc negavit responsio ejus, hoc captavit nuntiatio tentatoris. Sed nulla tentatio tendens ad agnitionem ejus, de quo dubitando tentat, ita subito procedit, ut non ante præcedat quæstio, quæ dubitationem inferens, cogat tentationem. Porro, si nusquam de nativitate Christi volutatum est, quid tu argumentaris, voluisse illos per tentationem sciscitari quod nunquam produxerunt in quæstionem? Eo adjicimus, etiam si tentandus esset de nativitate, non utique hoc modo tentaretur, earum personarum adnuntiatione, quæ poterant etiam nato Christo non fuisse. Omnes nascimur, & tamen non omnes aut fratres habemus aut matrem. Adhuc potest & patrem magis habere quam matrem, & avunculos magis quam fratres. Adeo non competit tentatio nativitatis, quam licebat & sine matris, & sine fratrum nominatione constare. Facilius plane est, ut certi illum & matrem & fratres habere, divinitatem

B. Augustino non probatur, quem adeo videat lector lib. 2. de Trin. cap. 17. Porro legimus iterum ex Ms. 3. Vatic. Atquin pro atqui. PAM.

^a Constat Angelos carnem non propriam gestasse. Scilicet non esse carnos omnino, & proprie ut nos, nec pondere corporis graves. Illud propriam appellat supra Angelos, nempe propriam sibi, non supra carnem. Nam & statim indicat, & alibi docet, Angelos illos propriam carnem præ se tulisse, sed assumptam non sibi propriam & naturalem, ut in hoc Augustinus & Bernardus citandi aliquando ambigunt. LAC.

^b Utpote naturas substantiæ spiritualis.) Exemplar Agobardi; Utpote a natura substantia spiritualis. RIG.

^c Quid postea factum sit corporibus illorum. Latissime dictum. Id est quo pervenerint. Subauditur de præpositio. Sic Cicero in Verrem. Quid te futurum est? quo confugies? Plautus, Quid argento factum est quod dedi. Rursum Cicero pro Cluentio. Quid est, &c. RHEN.

^d Quid jam responsum sit a nobis Marcioni. Intelligit haud dubie libros 4. adv. Marc. ibi enim etiam iisdem pene, sed

paulo paucioribus hanc scripturam explicat verbis, paulo post adlegendis. Proinde etiam hinc constat verum esse eodem pene tempore scriptos hunc & sequentem lib. ac lib. 4. primos adv. Marcionem. His vero absolutis, tum deum esse conscriptum quintum lib. adversus eundem. PAM.

^e Ad evangelium ipsius provocavimus. Utitur aliquando Tertullianus evangelio Marcionis adv. eundem: retorquet nimirum, ut quavis sponsione ipsum premat. B. Lucæ evangelium, rejeitis aliis tribus, in multis recusabat, & quintum suæ fatuitati congruens & conforme commentus est. De hoc agitur. LE PR.

^f Et fratres ejus foris stare.] Agob. cod. Foris stantes. RIG.

^g Quum quid tentationis gratia factum est circa eum.) Cod. Agob. erga eum. Idem.

^h Non recipio quod extra scripturam. Inter articulos quadraginta ab hæreticis superiori seculo exaratis, unum est, quo se nihil credere aut docere profitentur, nisi in sacris codicibus reperiatur, ut scilicet Traditiones ecclesiæ amandarent. LE PR.

A divinitatem potius tentaverint ejus, quam nativitatem; an intus agens, sciret quid foris esset, mendacio petitus præsentiæ adnuntiata eorum, qui in præsentiā non erant. ^a nisi quod, etsi vacuisset tentationis ingenium, poterat evenire, ut quos illi nuntiabant foris stare, ^b ille eos sciret absentes esse, vel valetudine, vel negotii, vel peregrinationis notæ jam necessitate. Nemo tentat eo modo, quo posse se sciat ruborem tentationis referre. Nulla igitur materia tentationis competente, liberatur simplicitas nuntiationis, quod vere mater & fratres ejus supervenissent. Sed, quæ ratio responsi, matrem & fratres ad præsens negantis? discat etiam Apelles. Fratres Domini non crediderant in illum, sicut Evangelio ante Marcionem edito continetur. ^c Mater æque non demonstratur adhæsisse illi, cum Marthæ & Mariæ aliæ in commercio ejus frequententur. Hoc denique in loco apparet incredulitas eorum. ^d cum is doceret viam vitæ, cum Dei regnum prædicaret, cum languoribus & vitiis medendis operaretur, extraneis defixis in illum, tam proximi aberant. Denique superveniunt, & foris subsistunt, nec introeunt, non computantes scilicet quid intus ageretur; nec sustinent saltem, ^e quasi necessarius aliquid adferrent eo quod ille tum maxime agebat, sed amplius interpellant, & a tanto opere revocatum volunt. Oro te, Apelles, vel tu, Marcion, si forte tabulas ludens, vel de histrionibus, aut aurigis contendens, tali nuntio avocareris, nonne dixisses, Quæ mihi mater, aut qui fratres? Deum prædicans & probans Christus, Legem & Prophetas adimplens, tanti retro ævi caliginem dispargens, indigne usus est hoc dicto ad percutiendam incredulitatem foris stantium, vel ad excutiendam importunitatem ab opere revocantium? Ceterum, ad negandam nativitatem, ^f alius fuisset & locus, & tempus, & ordo sermonis, non ejus qui posset pronuntiari etiam ab eo, cui & mater esset & fratres. ^h Cum indignatio parentes negat, non negat, sed objurgat. Denique, potiores fecit alios, & meritum prælationis ostendens, ⁱ audientiam scilicet verbi, demonstrat qua conditione negaverit matrem & fratres. Qua enim alios sibi adoptavit, qui ei adhærebat, ea abnegavit illos, qui ab eo absistebant. Solet etiam id implere Christus, quod alios docet. Quale ergo erat, si docens non tanti facere matrem aut fratres, quanti Dei verbum, ipse Dei verbum nuntiata matre & fraternitate defereret? Negavit itaque parentes, quomodo docuit negandos pro Dei opere. Sed alias figura est synagogæ in matre abjuncta, & Judæorum in fratribus incredulis. Foriserat in illis Israel; discipuli autem novi intus audientes, & credentes, & coherentes Christo, Ecclesiam deliniabant, quam potiore matrem, & digniorem fraternitatem, recusato carnali genere nuncupavit. Eodem sensu denique & illi exclamationi respondit; non matris uterum & ubera negans, sed feliciores designans, qui verbum Dei audiunt. Solis istis capitulis, quibus maxime instructi sibi videntur Marcion & Apelles, secundum veritatem integri & incorrupti Evangelii interpretatis, satis esse debuerat, ad probationem carnis humanæ in Christo, per defensionem nativitatis. ^k Sed quoniam & isti Apellejaci, carnis ignominiam prætendunt maxime, quam volunt ab igneo illo præside mali sollicitatis animabus adstructam, & idcirco indignam Christo, & idcirco de sideribus illi substantiam competisse, debeo illos de sua paratura repercutere. Angelum quemdam inclytum nominant, qui mundum hunc instituerit, & instituto eo poenitentiam admiscuerit. Et hoc suo loco tractavimus, nam est nobis adversus illos libellus, an qui spiritum & voluntatem & virtutem Christi habuerit ad ea opera, dignum aliquid poenitentia fecerit, cum angelum etiam de figura erraticæ ovis interpretentur. Teste igitur poenitentia institutoris sui, delictum erit mundus; siquidem omnis poenitentia confessio est delicti, quia locum non habet nisi in delicto. ^l Si mundus delictum est quam corpus & membra delictum erit? perinde & cœlum, & cœlestia, & quicquid inde conceptum prolatumque est. & mala arbor, malos fructus

R r edat

^a Nisi Quod etsi vacuisset tentationis ingenium. Exemplar Agobardi, Nisi quod sic vacuisset tentationis ingenium. Poterat enim evenire, &c. Quæ scriptura commodior videtur. RIG.

^b Ille eos sciret absentes esse. De matre & consanguineis Christi est questio, quos aut sprevisse, aut neglexisse dicebant illi vitiligatorum. Probat vero hic ex B. Luca Tertullianus, contumeliosum in parentes numquam fuisse, sed semper morigerum & subditum. LE PR.

^c Mater æque non demonstratur adhæsisse. Infra hac ipsa pag. dicet, absistebat. & matrem abjunctam. & lib. 4. adv. Marc. nam nec hic mater absistebat illi. Chrysost. ad cap. 12. Matth. num. 46. Videantur etiam Catenæ a Corderio & Possino editæ. RIG.

^d Cum is doceret viam vitæ.] Cod. Agobardi, Cum his doceret viam vitæ. Idem.

^e Quasi necessarius aliquid, &c. Necessarius dixit, magis necessarium. Idem.

^f Si forte tabula ludens. Tabulam Lusoriam intelligit, seu latrunculariam, in qua tesserae & calculi ludebatur. Qui tabulam fritillum explicant, forte minus bene. Nam fritillum est adveolus in quem tesserae seu cubi conjiciuntur agitanturque, a forma oblonga pyrgus dicitur πυργος, sic Horatio

mittere in pyrgum talos. Martialis alveolum hunc turriculam vocat. LE PR.

^g Alius fuisset & locus.] Secuti sumus exemplar Agobardi. In vulgaris editionibus legitur, Alius necessarius fuisset ei locus. In libro Urfini, Alius necessarius fuisset ei locus. RIG.

^h Cum indignatio parentes negat. Placet hæc scriptura quam ostendit nobis Cujacius ad cap. Ex literis. lib. 3. Decretal. Attamen eo sensu accipienda est quem suadet Chrysostomus, Christum scilicet ita locutum esse οὐκ ἐπαγγέλλομαι ἐπὶ τῇ μητρὶ οὐδὲ ἀδελφοῖς ἢ γενεῇ μου. Idem.

ⁱ Audientiam scilicet verbi. Audientia vox latina est qua & usus Tullius de Senect. Facitque persæpe ipsa sibi audientiam, &c. LE PR.

^k Sed quoniam & isti Apellejaci.] Sic liber Agobardi, liber Urfini, Apelliaci; liber Pithœi, Apelliaciani. In codice Divionensi, appellationi. ut jam inde legatur, Sed quoniam & isti appellationi carnis ignominiam prætendunt. Sed cum iste codex Divionensis admodum sit recens, & ad exemplar Pithœani longe antiquioris descriptus, quod illic reperitur, appellationi, depravatum esse opinor ex illo Pithœano, Apelliaciani. Nam quod proxime sequitur, Est nobis adversus illos libellus, Apellecianos taxat.

^l Si mundus delictum est, quam corpus & membra

edat necesse est. Caro igitur Christi de cœlestibus structa, de peccati constat elementis, peccatrix de peccatorio censu; & pars jam erit ejus substantiæ, id est nostræ, quam ut peccatricem Christo dedignantur inducere. Ita si nihil de ignominia interest, aut aliam purioris notæ materiam excogitent Christo, quibus displicet nostra, aut eandem agnoscant, qua etiam cœlestis melior esse non potuit. Legimus plane, Primus homo de terræ limo; secundus homo, de cœlo. Non tamen ad materiæ differentiam spectat, sed tantum terrenæ retro substantiæ carnis, primi hominis, id est Adæ, cœlestem de spiritu substantiam opponit secundi hominis, id est Christi. Et adeo ad spiritum, non ad carnem, cœlestem hominem refert. ut quos ei comparat, constet in hac carne terrena, cœlestes fieri; spiritu scilicet. Quod si secundum carnem quoque cœlestis Christus, non comparentur illi secundum carnem cœlestes. Si ergo qui fiunt cœlestes, qualis & Christus, terrenam carnis substantiam gestant; hinc quoque confirmatur, ipsum etiam Christum in carne terrena fuisse cœlestem, sicut ii sunt qui ei adæquantur. Præterdimus adhuc, Nihil quod ex alio acceptum sit, ut aliud sit, quam id de quo sit acceptum, ita aliud esse, ut non suggerat unde sit acceptum. Omnis materia sine testimonio originis suæ non est, etsi demutetur in novam proprietatem. Ipsum certe corpus nostrum, quod de limo figulatum etiam ^a ad fabulas Nationum veritas transiit, ^b utriusque originem elementi confitetur; carne, terram; sanguine, aquam. ^c Nam licet alia sit species qualitatis; hoc est, quod ex alio aliud sit, ceterum, quid est sanguis, quam rubens humor? ^d quid caro, quam terra conversa in figuras suas? Considera singulas qualitates, ^e musculos ut glebas, ossa ut saxa; ^f etiam circumpapillas, calculos quosdam; aspice ^g nervorum tenaces connexus, ut traduces radicum; & venarum ramosos discursus, ut ambages rivorum; & lanugines ut muscos, & comam ut cespitem; & ipsos medullarum in abdito thesauros, ut metalla carnis. Hæc omnia terrenæ originis signa & in Christo fuerunt; & sunt ^C quæ illum Dei filium celavere; non alias tantummodo hominem existimatum, ^h quam extantem humana substantia corporis. Aut edite aliquid in illo cœleste, ⁱ de Septemtrionibus, & Vergiliis, & Suculis emendicatum. Nam quæ enumeravimus, adeo terrenæ testimonia carnis sunt, ut & nostræ. Sed nihil novum, nihil peregrinum deprehendo. Denique, verbis tantummodo & factis, doctrina & virtute sola Christum hominem obstupescabant. Notaretur autem etiam carnis in illo novitas miraculo habita. Sed carnis terrenæ non mira conditio, ipsa erat quæ cetera ejus miranda faciebat, cum dicerent, Unde huic doctrina & signa ista? etiam despicientium formam ejus, hæc erat vox. ^k Adeo nec humanæ honestatis corpus fuit, nedum cœlestis claritatis. Tacentibus apud nos quoque Prophetis de ignobili aspectu ejus, ^{IV} ipsæ passiones, ipsæque contumeliæ loquuntur. passiones quidem, humanam carnem; ^l contumeliæ vero, inhonestam. ^m An ausus esset aliquis ungue summo perfringere corpus novum?

delictum erit? perinde & cœlum & cœlestia, & quicquid inde conceptum.] Hæc scriptura est codicis Agobardini, quam esse verissimam arbitramur. Antea legebatur, *Si mundus delictum est, quia corpus: & membra delictum: erit proinde & cœlum & cœlestia cum cœlo. Si cœlestia & quicquid inde conceptum, &c.* RIG.

^a *Ad fabulas nationum.*] Promethei fabulam innuit Japeti filium, qui homines primum e luto formavit. De hoc Satyra 13. Juvenalis. Ovid. lib. 1. metam. Horat. lib. 1. carm. LE PR.

^b *Utriusque originem elementi.*] Liber Ursini, *Utrumque originis elementum. Carne terrenum, Sanguine aquentum.* Et Septimius quidem libro de Anima, Subterraneum & sub-aquaneum dixit. RIG.

^c *Nam licet alia sit species.*] In exemplari, *Nam licet alia species qualitatis, hoc est, quod ex alio aliud sit.* Idem.

^d *Quid caro, quam terra conversa in figuras suas.*] Placet, quod est in exemplari, *Quid caro, quam terra in figura sua? quam de limo scilicet formavit Deus.* Idem.

^e *Musculos & glebas.*] Optime musculos comparat glebis; nam sicut hæc non sunt adeo solidæ, ut lapides, nec adeo fluxæ, ut terra pulvereæ; ita muscoli medium est inter ligamentum quod durum, & nervum qui mollior, ut expendit Galenus lib. 1. de usu part. & Vesalius lib. 2. de corporis humani fabrica; Nam aliter muscoli, qui organa voluntarii motus, commode ciere humana membra nequissent. LAC.

^f *Etiam circumpapillas calculos quosdam.*] Attrectata papilla Septimius grumulis glandularum duriusculis impleri sibi manum senserat. Sic lib. 11. ad Nationes dixit, *Ubera lapilliscere.* RIG.

^g *Nervorum tenaces connexus.*] Syndesmata seu ligamenta solidissima humani corporis notat, qui ab aliquibus nervi vocantur, sed non stricte, de quib. Galen. lib. 3. de locis affect. LAC.

^h *Quam extantem humana substantia corporis.*] Sic omnino legitur in exemplari, *Extantem humana substantia corporis.* hoc est, extantem humano corpore. Humanam substantiam dixit, quo magis humani corporis veritatem in

Christo adfereret. In codice Pithœano tantum legitur, *quam ex humana substantia corporis.* RIG.

ⁱ *De Septemtrionibus, & Vergiliis, & Suculis.*] Stellas illas dicit quæ prope ursam minorem plaustrum figuram referunt, quæ Septemtriones, sive a forma bouum junctorum qui triones quasi teriones, sive a septem trionibus, quoniam tria trigona repræsentant. Vergiliæ, quæ & Plejades dicuntur, septem sunt stellæ ante Tauri genua, una tamen occultatur, eæ ineunte vere apparent, unde Vergiliæ dicuntur. Suculæ quæ Hyades eodem tempore oriuntur, suntque etiam septem in fronte Tauri. LE PR.

^k *Adeo nec humanæ honestatis corpus fuit.*] Sic libro adversus Judæos, *ne aspectu quidem honestus.* Quæ verba confirmant quod supra notavimus numisma visum Romæ penes Lælium Pasqualium, dein penes Card. Altempsium, ad lib. de Patientia. Gregorius Beticus, sive quis alius auctor lib. De fide, Esaiæ verba sic reddit. *Non est species ei. neque honor formæ: & vidimus eum, & non habebat speciem neque decorem, sed species ejus sine honore.* RIG.

^l *Contumelia vero inhonestam.*] Rigaltius ad cap. 5. hujus libri deformem Christum putat, & item nonnulli alii hoc loco abutuntur. Quibus Passiois dominicæ memoria os obturare posset, si hoc a Tertulliano dici animadvertent de tempore dolorum. Nam formosum fuisse plurima argumenta convincunt. Mitto picturas a B. Luca exaratas. S. Hieronymus epist. 140. ad Principiam. *Nisi enim habuisset & involutum quiddam oculisque sidereum, nunquam eum statim secuti fuissent Apostoli; nec qui ad comprehendendum eum venerant, corruissent.* B. Chrysostomus hom. 28. in Math. *Nam ut faciendis signis erat mirabilis, sic visu gratiosissimus fuisset traditur.* Bonaventura in spec. citat Augustini verba in hunc sensum. Deformitatem quam inter patiendum contraxit, optime explicat B. Bernardus, tract. de Pass. LE PR.

^m *An ausus esset aliquis ungue summo perfringere corpus novum?*] Corpus inusitata alicujus pulchritudinis, aut cœlestis claritatis. Augustinus in Psal. 127. *Et nisi scdum putarent, non insilirent, non flagellis caderent non spinis coronarent, non sputis inhonestarent.* Mirabilis forma exarmasset tortores, atque etiam sine voce remissionem impetrasset. Notum illud Stefichori, de iis qui lapides ad

A vum? ^a sputaminibus contaminare faciem, nisi merentem? Quid dicis cœlestem carnem, quam unde cœlestem intelligas, non habes? Quid terrenam negas, ^b quam unde terrenam agnoscas, habes? Esuriit sub diabolo, sitiit sub Samaritide, lacrymatus est super Lazarum, trepidavit ad mortem. caro enim, inquit, infirma. ^c sanguinem fudit postremo. Hæc sunt, opinor, signa cœlestia. ^d Sed quomodo, inquam, contemni & pati posset, sicut & dixi, si quid in illa carne de cœlesti generositate radiasset? Ex hoc ergo convincimus nihil in illa de cœlis fuisse, propterea ut contemni & pati posset. ^e Convertor ad alios æque sibi prudentes, qui carnem Christi animalem affirmant, quod anima caro sit facta, ergo & caro anima. & sicut caro animalis, ita & anima carnalis. Et hic itaque causas requiro. Si ut animam salvam faceret in semetipso suscepit animam Christus, quia salva non esset nisi per ipsum, dum in ipso; non video cur eam carnem fecerit animalem, induendo carnem; quasi aliter animam salvam facere non posset, nisi carneam factam. Cum enim nostras animas non tantum non carneas, sed etiam a carne disiunctas salvas præstet: quanto magis illam, quam ipse suscepit, etiam non carneam redigere potuit in salutem? Item cum præsumant, ^f non carnis, sed animæ nostræ solius liberandæ causa processisse Christum; primo, quam absurdum est, ut animam solam liberaturus, id genus corporis eam fecerit, quod non erat liberaturus? Deinde, si animas nostras per illam quam gestavit, liberare suscepit, illam quoque quam gestavit, nostram gestasse debuerat, id est, nostræ formæ, cujuscumque formæ est in occulto anima nostra, non tamen carneæ. Ceterum, non nostram animam liberavit, si carneam habuit; nostra enim carnea non est. Porro, si non nostram liberavit, quia carneam liberavit; nihil ad nos; quia non nostram liberavit. Sed nec liberanda erat, quæ non erat nostra, ut scilicet carneæ. non enim periclitabatur, si non erat nostra, id est, non carneæ. Sed liberatam constat illam. Ergo non fuit carneæ; & fuit nostra, si ea fuit quæ liberaretur, quoniam periclitabatur. Jam ergo si anima non fuit carnalis in Christo; nec caro potest animalis fuisse. Sed aliam argumentationem eorum convenimus, exigentes, cur animalem carnem subeundo Christus, animam carnalem videatur habuisse. Deus enim, inquit, gestivit animam visibilem hominibus exhibere, faciendo eam corpus, quæ retro invisibilis extiterit; natura nihil, nec semetipsam videns, præ impedimento carnis hujus; ut etiam disceptaretur, nata anima an non; mortalis ne sit, an non? Itaque animam corpus effectam in Christo, ut eam & nascentem & morientem, &, quod sit amplius, resurgentem videremus. Et hoc autem quale erat, ut per carnem demonstraretur anima sibi aut nobis, quæ per carnem non poterat agnosci; ut sic ostenderetur, dum id sit, cui latebat, id est caro? tenebras videlicet accepit, ut lucere posset. Denique, adhuc prius retractemus, an isto modo ostendenda fuerit anima; an in totum invisibilem eam retro allegent; utrum quasi incorporalem, an etiam habentem aliquod genus corporis proprii? Et tamen cum invisibilem dicant, corporalem eam constituunt, habentem quod invisibile sit. Nihil enim habens invisibile, quomodo potest invisibilis dici? Sed ne esse quidem potest, nisi habens per quod sit. Cum autem sit, habeat necesse est aliquid, per quod est. Si habet aliquid per quod est, hoc erit corpus ejus. Omne quod est, corpus est sui generis. Nihil est incorporale, nisi quod non est. Habente igitur anima invisibile corpus, qui visibilem eam facere suscepit, utique dignius id ejus visibile fecisset, quod invisibile habebatur. quia nec hic mendacium, aut infirmitas Deo competit. mendacium, si aliud animam quam quod erat demonstravit, infirmitas, si id quod erat, demonstrare non valuit. Nemo ostendere volens hominem, cassidem aut personam ei inducit. Hoc autem factum est animæ, si in carne conversa, alienam induit superficiem. Sed & si incorporalis anima deputeretur, ut aliqua vi rationis occulta sit quidem anima, corpus tamen non sit, quicquid est anima; proinde impossibile Deo non erat, & proposito ejus congruentius compete-
bat, nova aliqua corporis specie eam demonstrare, quam ista communi omnium, alterius jam notitiæ; ne sine causa visibilem ex invisibili facere gestisset animam, istis scilicet quæstionibus opportunam, ^g per carnis in illam humanæ defensionem. Sed non poterat Christus inter homines, nisi homo videri. Redde igitur Christo fidem suam: ut qui homo voluerit incedere, animam quoque humanæ conditionis ostenderit, non faciens eam carneam, sed induens eam carne. Ostensa sit nunc anima per carnem, si constiterit illam ostendendam quoquomodo fuisse, id est, ^h incognitam sibi & nobis. Quamquam in hoc vana distinctio est: quasi

X.

XI.

XII.

XV.

R r 2 nos

obruendam Helenam attulerant. *ἀμα τὸ ἄσπερον ἰδεῖν, ἐκφρασεῖται τοῦ ἀλθροῦ ἐπὶ τῷ γυναικί. Norum etiam illud. *ἄσπερον ἰδεῖν ἐκφρασεῖται τοῦ ἀλθροῦ ἐπὶ τῷ γυναικί. RIG.**

^a Sputaminibus contaminare faciem, nisi merentem?] Quis non exhorreat audaciam dicti! Faciem Christi merentem conspui! Dignam quæ sputaminum jaculis contaminaretur! Da veniam Christe. Hoc deforme tuum deosculamur supplices. Et profit nobis dixisse, nostrum esse, quod debita nostra fecere. Sic ab hospite admotus coquinario ministerio Philopœmen, *τὸ γὰρ ἄλλο, ἐφ' ᾧ, ἡ χάρις τοῦ ψυχῆς δὲ καὶ τοῦ σώματος. Idem.*

^b Quam unde terrenam agnoscas habes.] In codice Agobardi tantum legitur, *Quam unde agnoscas habes? Idem.*

^c Sanguinem fudit postremo.] Cod. Agob. *Sanguinem postremo fudit. Idem.*

^d Sed quomodo inquam contemni & pati posset.] Minus recte in cod. Agob. *Sed quomodo inquit contemni & pati posset, sicut & dixit. Idem.*

^e Convertor ad alios.] In Agobardino, *ad illos. Idem.*

^f Non carnis, sed animæ nostræ.] Hactenus exemplar Agobardi. Itaque res deinceps agetur tantum codicibus Urfini & Pithœi. *Idem.*

^g Per carnis in illam humanæ defensionem.] Codex Pithœi, *Per carnis humanæ defensionem. RIG.*

^h Incognitam sibi & nobis. Rationem iuvuat, cur dice-

nos seorsum ab anima sumus; ^a cum totum quod sumus, anima sit. Denique sine anima nihil sumus: ne hominis quidem, sed cadaveris nomen. ^b Si ergo ignoramus animam, ipsa se ignorat. Itaque superest hoc solummodo inspicere, an se anima hic ignorarit, ut nota quoquo modo fieret. Opinor sensualis est animæ natura. Adeo nihil animale sine sensu; nihil sensuale sine anima. Et ut impressius dixerim, animæ anima sensus est. Igitur cum omnibus anima sentire præstet, & ipsa sentiat omnium etiam sensus, ^c nedum qualitates, qui verisimile est, ut ipsa sensum sui ab initio sortita non sit? Unde illi scire quod interdum sibi sit necessarium, ^d ex naturalium necessitate, si non scit suam qualitatem, cui quid necessarium est? Hoc quidem in omni anima recognoscere est; notitiam sui dico; sine qua notitia sui nulla anima se ministrare potuisset. Puto autem magis hominem, animal solum rationale, competentem & animam esse sortitum, quæ illum facit animal rationale, ipsa in primis rationalis. Porro, quomodo rationalis quæ efficit hominem rationale animal, si ipsa rationem suam nescit, ignorans semetipsam? Sed adeo non ignorat, ut auctorem & arbitrum, & statum suum norit. Nihil adhuc de Deo discens, Deum nominat. Nihil adhuc de iudicio ejus admittens, Deo commendare se dicit. Nihil magis audiens, quam spem nullam esse post mortem, ^e & bene & male defuncto cuique imprecatur. Plenius hæc prosequitur libellus quem scripsimus de testimonio animæ. Alioquin, si anima semetipsam ignorans erat ab initio, nihil a Christo cognovisse debuerat, nisi qualis esset. Nunc autem non effigiem suam dicit a Christo, sed salutem. Propterea filius Dei descendit, & animam subiit; non ut ipsa se anima cognosceret in Christo, sed ut Christum in semetipsa. Non enim se ignorando de salute periclitatur, sed Dei verbum. Vita, inquit, manifestata est, non anima. & Veni, inquit, animam salvam facere. Non dixit, ostendere. Ignorabamus nimirum animam, licet invisibilem, nasci & mori, nisi corporaliter exhiberetur. Ignoravimus plane resurrectionem cum carne. hoc erit ^C quod Christus manifestavit. Sed & hoc non aliter in se, quam in Lazaro aliquo, cujus caro non erat animalis, ita nec anima carnalis. Quid ergo amplius innotuit nobis, de animæ ignoratæ retro dispositione? Quid invisibile ejus fuit, quod visibilitatem per carnem desideraret?

XIII. Caro facta est anima, ut anima ostenderetur. Numquid ergo & caro anima facta est, ut caro manifestaretur? Si caro anima est, jam non anima est, sed caro. Si anima caro est, jam non caro est, sed anima. ^f Ubi ergo caro, & ubi anima est, alterutrum facta est. Immo si neutrum sunt, dum alterutrum alterum fiunt, certe perversissimum, ut carnem nominantes, animam intelligamus; & animam significantes, carnem interpretemur. Omnia periclitabuntur aliter accipi quam sunt, & amittere quod sunt, dum aliter accipiuntur, si aliter quam sunt, cognominantur. Fides nominum, salus est proprietatum. Etiam quum demutantur qualitates, accipiunt vocabulorum possessiones. Verbi gratia, Argilla excocta, testæ vocabulum suscipit; ^g nec communicat vocabulo pristini generis, quia nec cum ipso genere. Proinde & anima Christi caro facta, non potest non id esse quod facta est, & id non esse quod fuerit, aliud scilicet facta. Et quoniam proximum adhibuimus exemplum, plenius eo utemur. Certe enim, testa ex argilla unum est corpus, unumque vocabulum, unius scilicet corporis. ^h nec potest dici & argilla: quia quod fuit, non est. quod autem non est, omnino non adhæret. Ergo & anima caro facta, uniformis, solidata: scilicet singularitas tota est, & indiscreta substantia. In Christo vero invenimus animam & carnem, simplicibus & nudis vocabulis editas; id est, ⁱ animam animam, & carnem carnem: nusquam animam carnem, aut carnem animam: quando ita nominari debuissent, si ita fuissent. Sed etiam sibi quamque substantiam divise pronuntiatas ab ipso, utique pro duarum qualitatum distinctione, seorsum animam, & seorsum carnem. Quid anxiosa est, inquit, anima mea usque ad mortem? & ^k Panis quem ego dedero pro salute mundi, caro mea est. Porro, si anima caro fuisset, unum esset in Christo carnea anima, aut caro animalis. at quum dividit species, carnem & animam, duo ostendit.

rent Valentiniiani ostendendam animam, quasi esset incognita, perinde est incognita arque ostendenda. LAC.

^a Cum totum quod sumus anima sit. Fuit Platoniorum, & Pythagoræorum placitum animam solam esse hominem. Ita Plato in Alcibiade, ubi probat corpus non esse hominem, sed homini; externa vero non esse hominis sed fortunæ. Adversus quem hanc quæstionem agit Joannes Crisostomus lib. 9. de ethnicis philosophis. Præterea illud refutat Adrianus Sasbout Delphius hom. 3. super Genesim juxta Platonis sententiam. Idem.

^b Si ergo ignoramus animam, ipsa se ignorat. Verum hoc est, nam vis intellectiva in anima est, nec aliter quam intellectu percipi potest anima; materialis enim sensus non attingit rem spiritalem. Unde si animam non cognoscimus, neque anima se cognoscit. Idem.

^c Nedum qualitates. Qualitates, vocat, non quod rigide philosophi mere accidentia, sed proprietates licet essentielles rerum nempe qualiter & quæ sint, ut postea ait de anima. Si non scit suam qualitatem. Idem.

^d Ex naturalium necessitate.] Sic legitur in codice Pithœi. vulgo, ex naturali necessitate. RIG.

^e Et bene & male defuncto cuique imprecatur. Crudelitatis & immanitatis fuit mortuos convitiis afficere, unde notum illud pietatis erga mortuos signum S. T. T. L. Terram gravem enim optare imprecatio quædam erat. LE PR.

^f Ubi ergo caro, &c. Tertullianus nihil habet propositi aliud, quam ut ostendat in Christo carnem & animam diversæ fuisse substantiæ. Idem.

^g Nec communicat vocabulo.] Codex Pithœanus, Non communicat cum vocabulo. RIG.

^h Nec potest dici & argilla quia quod fuit, non est. Quod autem non est, omnino non adhæret. In codice Pithœi legitur, Non potest testa dici & argilla quia quod fuit, non est non adhæret. Ergo & anima, &c. Idem.

ⁱ Animam animam, & carnem carnem. Simpliciter hic affectat, ut amphibologiam vitet, quasi illud diceret quod Græci.

Ἀνίμῳ εἶμι καὶ σὰρκα

σὰρκα λέγω. LE PR.

^k Panis quem ego dedero pro salute mundi. Frivola est quorundam objectio, qui effusum sanguinem dicunt αἷμα πλῆρω, non ἀπὸ πάντων si hic locus spectetur. Vertit autem

A si duo, jam non unum. si non unum, jam nec anima carnalis, nec caro animalis. Unum enim est anima caro, aut caro anima. Nisi & seorsum aliam gestabat animam, præter eam quæ caro erat, & aliam circumferebat carnem, præter illam quæ anima erat. Quod si una caro, & una anima: illa tristis usque ad mortem, & illa panis pro mundi salute, salvus est numerus duarum substantiarum, in suo genere distantium, excludens carneæ animæ unicam speciem. Sed angelum, ajunt, gestavit Christus. Qua ratione? Qua & hominem. Eadem ergo est & causa, ut hominem gestaret Christus. salus hominis fuit causa: scilicet ad restituendum quod perierat. Homo perierat, hominem restitui oportuerat. ^a Ut angelum gestaret Christus, nihil tale de causa est. nam & si angelis perditio reputatur, in ignem præparaturum diabolo & angelis ejus, ^b nunquam tamen illis restitutio repromissa est. Nullum mandatum de salute angelorum suscepit Christus a Patre. ^c Quod Pater neque repromisit, neque mandavit, Christus administrare non potuit. Cui igitur rei angelum quoque gestavit, nisi ut satellitem fortem, cum quo salutem hominis operaretur? Idoneus enim non erat Dei filius, qui solus hominem liberaret, a solo & singulari serpente dejectum. Ergo jam non unus Deus, nec unus saluator, si duo salutis artifices, & utique alter altero indigens. An vero, ut per angelum liberaret hominem? Cur ergo descendit ad id quod per angelum erat expediturus? Si per angelum, quid & ipse? Si per se, quid & angelus? Dictus est quidem magni consilii angelus, id est nuntius; officii, non naturæ vocabulo. Magnum enim cogitatum patris, super hominis scilicet restitutione, annuntiaturus seculo erat. Non ideo tamen sic angelus intelligendus, ut aliqui Gabriel aut Michael. Nam & filius a domino vineæ mittitur ad cultores, sicut & famuli, de fructibus petunt. Sed non propterea unus ex famulis deputabitur filius, quia famulorum successit officio. Facilius ergo dicam, si forte, ipsum filium angelum, id est nuntium patris, quam angelum in filio. Sed quum de filio ipso sit pronuntiatum, Minuisti eum modicum quid citra angelos, quomodo videbitur angelum induisse, sic infra angelos diminutus, dum homo sit, qua caro & anima & filius hominis? qua autem spiritus Dei & virtus altissimi, non potest infra angelos haberi, Deus scilicet & Dei filius. Quanto ergo, dum hominem gestat, minor angelis factus est, tanto non, dum angelum gestat. Poterit hæc opinio Hebioni convenire, qui nudum hominem, & tantum ex semine David, id est, non & Dei filium, constituit Jesum. plane Prophetis aliquo gloriosorem, ^d ut ita in illo angelus fuisse dicatur; quemadmodum in aliquo Zacharia. Nisi quod a Christo nunquam est dictum: Et ait mihi angelus qui in me loquebatur. Sed nec quotidianum illud omnium Prophetarum: Hæc dicit Dominus. Ipse enim erat Dominus coram, ex sua auctoritate pronuntians, Ego autem dico vobis. Quid ultra? adhuc Esaiam exclamantem audi. Non angelus, neque legatus; sed ipse Dominus salvos eos fecit. Licuit & Valentino ex privilegio hæretico, carnem Christi spiritalem comminisci. Quidvis eam fingere potuit, quisquis humanam credere noluit; quando (quod ad omnes dictum est) si humana non fuit, nec ex homine; non video ex qua substantia ipse se Christus hominem & filium hominis pronuntiarit. Nunc autem vultis occidere hominem, & filium hominis pronuntiarit. Nunc autem vultis occidere hominem, veritatem ad vos loquutum. Et, Dominus est sabbati filius hominis. De ipso enim Esaias, Homo in plaga, & sciens ferre imbecillitatem. Et Hieremias, Et homo est, & quis cognoscet illum? Et Daniel, Et super nubes tanquam filius hominis. Etiam Paulus Apostolus, Mediator Dei & hominum, homo Christus Jesus. Item Petrus in Actis Apostolorum, Jesum Nazarenum ^e virum vobis a Deo destinatum, utique hominem. Hæc sola sufficere vice præscriptionis debuerunt ad testimonium carnis humanæ, & ex homine sumptæ, & non spiritualis; sicut nec animalis, nec sidereæ, nec imaginariæ; si sine studio & artificio contentionis hæreses esse potuissent. Nam ut penes quemdam ^f ex Valentini natione legi, primo non putant terrenam & humanam Christo substantiam informatam, ne deterior angelis Dominus deprehendatur, qui non terrenæ carnis extiterunt. Dehinc, quod oporteret similem nostri carnem similiter nasci; non de spiritu, nec de Deo, sed ex viri voluntate. ^g Et cur

XIV.

IXX

XV.

IIX

XVIII.

non

pro salute mundi, cum deberet dicere pro mundi vita. LE PR.

^a Ut angelum gestaret, nihil tale de causa est. Id est non fuit causa, cur angelum gestaret. Observandum unionem hypostaticam ad restaurandam aliquam naturam, oportere fieri in eadem natura. Rationem innuit Irenæus lib. 3. cap. 20. LAC.

^b Nunquam tamen illis restitutio repromissa est. Prævertit hic Origenistas & dæmoniacos recentiores, qui restitutionem dæmonibus aliquando pollicentur, & pro dæmonibus passum Christum dixerunt. Unde licet præcedentibus verbis, in illis ignem deficiat æternum, hic supplet, quoniam illis restitutio repromissa est. Causas, cur angeli non restituendi, appingit Damasc. lib. 2. de fide orthod. cap. 3. & 4. D. Thomas 1. p. quæst. 63. art. 2. causa scilicet Theologica est: nam quod hominibus mors est; Angelis est casus; & licet hominibus omnis spes respiscendi sublata est post mortem, ita Angelis post casum. Inde Lactantius lib. 7. c. 26. Idem.

^c Quod pater neque repromisit, neque mandavit, Christus

administrare non potuit. Quasi dicat, debuit administrare quæ Pater repromisit & mandavit, ut videas commendatam obedientiam Christi. Ad rem Clemens Alex. lib. 1. pædag. cap. 12. ait mandata esse veluti Characteres divinos, quibus potentia velut infunditur ad perficiendum aliquid. χαρακτῆρες οὗτοι ἐντολαὶ αἰνὰς τῶν λέοντων δυνάμει: mandata ut Characteres insinuat, Deus, ut ipsa perficere possimus. Idem.

^d Ut ita in nonnullis Angelus fuisse dicatur.] Codex Pithœi, Ut ita in illo Angelum fuisse edicat. RIG.

^e Virum vobis a Deo destinatum. Vulgata approbatum. Ortum discrimen ab exemplaribus græcis, nam aliqua habeat ἀπεσταλµένον, quod vulgatus approbatum vertit, quædam vero ἀποστέλλειν, quod est declaratum, exhibitum, demonstratum, sive ut reddit Tertullianus, destinatum. LAC.

^f Ex Valentini natione.] In exemplaribus legitur, ratione. RIG.

^g Et cur non de corruptela. Hæ sunt argutæ Valentinianorum, quæ Alexander ille conscripserat. Quæstio hæc postea

- non de corruptela, sed de incorruptela? Et quare non, sic ut & illa resurrexit, & in coelo re- A
sumpta est, ita & nostra par ejus, statim assumitur? aut cur illa, par nostræ, non æque in
terram dissoluta est? Talia & ethnici volutabunt. Ergo Dei filius in tantum humilitatis ex-
haustus? &, Si resurrexit in exemplum spei nostræ, cur nihil tale de nobis probatum est?
Merito ethnici talia, sed merito & hæretici. Numquid enim inter illos distat; nisi quod eth-
nici non credendo credunt, at hæretici credendo non credunt? Legunt denique, Minorasti
eum modico citra angelos, & negant inferiorem substantiam Christi; nec hominem se, sed
vermem pronuntiantis; qui nec formam habuit, nec speciem; sed forma ejus ignobilis, des-
pecta citra omnes homines. Homo in plaga, & sciens ferre imbecillitatem. Agnoscunt ho-
minem Deo mixtum, & negant hominem. Mortuum credunt, & quod est mortuum, ex
incorruptela natum esse contendunt; quasi corruptela aliud sit a morte. Sed & nostra caro sta-
tim resurgere debebat. Expecta. nondum inimicos suos Christus oppressit, ut cum amicis de B
inimicis triumphet. Insuper, argumentandi libidine, ex forma ingenii hæretici, locum
sibi fecit Alexander ille, quasi nos affirmemus, idcirco Christum terreni census induisse car-
nem, ut evacuet in semetipso carnem peccati. Quod etsi diceremus; quacumque ratione
muniremus sententiam nostram, dum ne tanta amentia, qua putavit, tanquam ipsam car-
nem Christi opinemur, ut peccatricem, evacuatam in ipso; cum illam & ad dexteram patris
in coelis præsidere meminerimus, & venturam inde, suggestu paternæ claritatis, prædice-
mus. Adeo, ut evacuatam non possumus dicere; ita nec peccatricem; nec evacuatam, in qua
dolus non fuit. ^a Defendimus autem, non carnem peccati evacuatam esse in Christo, sed
peccatum carnis; non materiam, sed naturam; nec substantiam, sed culpam; secundum
Apostoli auctoritatem dicentis, Evacuavit peccatum in carne. Nam & alibi, in similitudine,
inquit, carnis peccati fuisse Christum. non quod similitudinem carnis acceperit, quasi ima- C
ginem corporis, & non veritatem; sed similitudinem peccatricis carnis vult intelligi: quod
ipsa non peccatrix caro Christi, ejus fuit par, cujus erat peccatum: genere, non vicio, Adæ:
quando hinc etiam confirmamus eam fuisse carnem in Christo, cujus natura est in homine
peccatrix; & sic in illa peccatum evacuatum, quod in Christo sine peccato habeatur, quæ in
homine sine peccato non habebatur. Nam neque ad propositum Christi faceret evacuantis
peccatum carnis, non in ea carne evacuare illud, in qua erat natura peccati, neque ad glo-
riam. Quid enim magnum, si in carne meliore, & alterius, id est non peccatricis naturæ,
nævum peccati redemit? Ergo, inquis, si nostram induit, peccatrix fuit caro Christi. Noli
constringere explicabilem sensum. nostram enim induens, suam fecit; suam faciens, non
peccatricem eam fecit. Ceterum, (quod ad omnes dictum sit, qui ideo non putant carnem D
nostram in Christo fuisse, quia non fuit ex viri semine) recordentur Adam ipsum in hanc car-
nem, non ex semine viri factum. Sicut terra conversa est in hanc carnem sine viri semine, ita
XVII. & Dei verbum potuit sine coagulo in ejusdem carnis transire materiam. Sed remissio Ale-
xandro cum suis syllogismis, quos in argumentationibus, torquet, ^b etiam cum psalmis Va-
lentini, quos magna impudentia, quasi idonei alicujus auctoris interferit, ad unam jam li-
neam congressionem dirigamus, An carnem Christus ex virgine acceperit, ut hoc præcipue
modo humanam eam constet, si ex humana matrice substantiam traxit. Quamquam liquit
jam & de nomine hominis, & de statu qualitatis, & de sensu tractationis, & de exitu passio-
nis humanam constituisse. Ante omnia autem commendanda erit ratio quæ præfuit, ut Dei
filius de virgine nasceretur. Nove nasci debebat, novæ nativitatis dedicator; de qua signum
daturus Dominus ab Esaia prædicabatur. Quod est istud signum? Ecce virgo concipiet in
utero, & pariet filium. Conceptit igitur virgo & peperit Emmanuelem, nobiscum Deum.
Hæc est nativitas nova, dum homo nascitur in Deo; in quo homine Deus natus est, ^c carne
antiqui seminis suscepta, sine semine antiquo, ut illam novo semine, id est spiritualiter refor-
maret, exclusis antiquitatis fordibus expiatam. Sed tota novitas ista, sicut & in omnibus de
veteri

renovata in Orientem. Utrum scilicet Christi caro corruptibilis vel incorruptibilis fuerit, ut monuit Reginus comes epist. ad Fulgent. cujus meminit Ferrandus Diaconus in paranetico. LAC.

^a Defendimus autem. Integrum hoc caput apologia est pro Christianis contra calumnias Alexandri, qui imponebat illis existimare peccatricem carnem Christum habuisse. Miror Baronium an. Christi 209. hoc caput non intellexisse; tribuit enim Alexandro huic diversissimam hæresim ab ea quam habuit. Ita enim Alexandrum exprobrans exclamat, *Carnem Christi, sui ortu, prob scellus! impie dicebat, infectam fuisse peccato.* Non enim id dicebat Alexander, sed dicebat nos Catholicos id dicere, in quo egregie mentiebatur. Ac propterea ipse carnem Christi, ne diceret infectam fuisse peccato, spiritualemente fingeat. Id colligi ex Tertulliano potest, non aliud. Ac propterea duo agit in hoc capite; primum purgat Catholicos ab hac impostura; alterum explicat, quomodo licet caro Christi fuerit ac nostra, tamen non peccatrix fuerit. Quamobrem titulus capitis, qui obscurus est, potuit decipere Baronium, erit itaque hic

clarior. *Responsio pro Catholicis, quod caro vera Christi peccatrix non fuerit.* LAC.

^b Cum Psalms Valentini. Eorundem infra fit mentio cap. 20. Nobis quoque ad hanc speciem Psalmi patrocinauntur; non quidem apostata & heretici, & Platonici Valentini, &c. Videtur autem ex posteriori loco, Valentinus una cum Nicolaitis & Gnosticis [quibus eum errorem adscribit Philastrius,] non agnovisse psalmos David. Quos postea imitatus Paulus Samosatenus, teste Euseb. histor. eccl. lib. 7. cap. 24. Psalmos qui in Dominum Jesum dicebantur, cessare fecit, velut neotericos & nuper inventos; a se vero compositos, diebus Paschæ, in medio Ecclesiæ, mulieres canere iussit; itaut horresceret, si quis audiret. Quæ verba ideo in medium adducta, ut agnoscant quos auctores imitentur nostri moderni Maritorum potius, quam Christi psalmodum cantores & cantatrices, idque tali cum boatu ut animus audientium perhorrescat. PAM.

^c Carne antiqui seminis suscepta, sine semine antiquo. Licet enim Christus carnem assumpserit peccati macula deformem, non tamen deformitatem illam induit, peccatum

A veteri figurata est, rationali per virginem dispositione Domino nascente. Virgo erat adhuc terra, nondum opere compressa, nondum sementi subacta: ex ea hominem factum accepimus a Deo in animam vivam. Igitur, si primus Adam de terra traditur; merito sequens, vel novissimus Adam, ut Apostolus dixit, proinde de terra, id est carne nondum generationi resignata, in spiritum vivificantem a Deo est prolatus. Et tamen, ^a ne mihi vacet incursus nominis Adæ, unde Christus Adam ab Apostolo dictus est, si terreni non fuit census homo ejus? Sed & hic ratio defendit, quod Deus imaginem & similitudinem suam a diabolo captam æmula operatione recuperavit. ^b In virginem enim adhuc Evam irrepsit verbum ædificatorium mortis. In virginem æque introducendum erat Dei verbum extructorium vitæ: ut quod per ejusmodi sexum abierit in perditionem, per eundem sexum redigeretur in salutem. Crediderat Eva serpenti: credidit Maria Gabrieli. quod illa credendo deliquit, ^B hæc credendo delevit. Sed Eva nihil tunc concepit in utero ex diaboli verbo. Immo concepit. Nam exinde ut abjecta pareret, & in doloribus pareret, verbum diaboli semen illi fuit. enixa est denique diabolum fratricidam. Contra, Maria eum edidit, qui carnalem fratrem Israel, interemptorem suum, salvum quandoque præstaret. In vulvam ergo Deus verbum suum detulit, bonum fratrem, ut memoriam mali fratris eraderet. Inde prodeundum fuit Christo, ad salutem hominis, quo homo jam damnatus intraverat. Nunc, ut simplicius respondeamus, non competebat ex semine humano Dei filium nasci, ne si totus esset filius hominis, non esset & Dei filius, ^c nihilque haberet amplius Salomone, & amplius Jona; & de Hebionis opinione credendus erat. Ergo, jam Dei filius ex patris ^d Dei semine, id est spiritu, ut esset & hominis filius, caro ei sola erat ex hominis carne sumenda, sine viri semine. Vacabat enim viri semen, apud habentem Dei semen. Itaque, sicut nondum natus ex virgine, patrem Deum habere potuit sine homine matre: æque cum de virgine nasceretur, potuit matrem habere hominem sine homine patre. Sic denique homo cum Deo, dum caro hominis cum spiritu Dei. [Caro sine semine, ex homine: spiritus cum semine, ex Deo. ^e Igitur si fuit dispositio rationis super filium Dei ex virgine proferendum, cur non ex virgine acceperit corpus, quod de virgine protulit? Quia aliud est quod a Deo sumpsit: quoniam, inquiunt, verbum caro factum est. Vox ista, quid caro factum sit, contestatur; nec tamen periclitatur, quasi statim aliud sit factum caro, & non verbum. Si ex carne factum est verbum caro, aut si ex semine ipso factum est, scriptura dicat. Quum scriptura non dicat, nisi quod sit factum, non & unde sit factum: ergo ex alio, non ex semetipso suggerit factum. Si non ex semetipso, sed ex alio; jam hinc tracta, ex quo magis credere congruat, carnem factum verbum, nisi ex carne, in quia & factum est: vel quia ipse Dominus sententialiter & definitive pronuntiavit, ^D Quod in carne natum est, caro est, quia ex carne natum est. Sed si de homine tantummodo dixit, non & de semetipso: plane nega hominem Christum, & ita, defende non & in ipsum competisse. Atquin subjicit, Et quod de spiritu natum est, spiritus est. quia Deus spiritus est, & de Deo natus est. Hoc utique vel eo magis in ipsum tendit, si & in credentes ejus. Si ergo & hoc ad ipsum, cur non & illud supra? neque enim dividere potes, hoc ad ipsum, illud supra ad ceteros homines, qui utramque substantiam Christi, & carnis, & spiritus, non negas. Ceterum, si tam carnem habuit, quam spiritum, cum de duarum substantiarum conditione pronuntiat, quas & ipse gestat, non potest videri de spiritu quidem suo, de carne vero non sua determinasse. Ita, cum ipse sit de spiritu Dei, & spiritus Deus est, & Deus ex Deo natus ipse est, & ex carne hominis, homo in carne generatus. Quid est ergo, Non ex sanguine, neque ex voluntate carnis, neque ex voluntate viri, sed ex Deo nati sunt? Hoc qui- XVIII. dem capitulo ego potius utar, ^f quum adulteratores ejus obduxero. Sic enim scriptum esse contendunt, Non ex sanguine, nec ex carnis voluntate, nec ex viri, sed ex Deo natus est, quasi

non assumpsit. Assumptione quippe illa antiquis sordibus expiatam accepit. LE PR.

^a Ne mihi vacet incursus nominis Adæ. Sic emendavimus ex Ursini & Pithœi codicibus locum antea depravatissimum, Ne mihi vacet incursus nominis Adam, hoc est, Ne elabi sinam occasionem argumentandi ex nomine Adam: Incursum dicit argumentationis impetum. RIG.

^b In virginem enim adhuc Evam, &c. Confertur hic Eva cum Beatissima Virgine. Antitheses vero illæ non insolentes sunt Patribus: Evam in Mariam transfusam dixit S. Bernardus. Sergius Hierapolita de natali Virginis dixit illam esse ἀνάλυσιν ἢ Ἐὐας reparationem Evæ. Cessò in re satis communi. LE PR.

^c Nihilque haberet amplius Salomone. Hæresim Hebionis, quod Christus non esset Dei filius ex 12. Math. artificiose confutat, ecce plus quam Jonas hic: & ecce plus quam Salomon hic. Invertit ordinem, ut etiam Irenæus lib. 3. cap. 29. Si enim Joseph filius esset, quemadmodum plus poterat quam Salomon, aut plus quam Jonas habere. LAC.

^d Dei semine. Libenter amplectuntur Theologi verbum istud, ut rationem suam fulciant, cur sancti Spiritus processio filiatio non sit, uti & Verbi processio. Nempe dicunt, quia verbum ex semine Dei processit, non Spiritus sanctus.

Quodnam hoc Dei semen? Respondent speciem intelligibilem, seu notitiam sui. Sed hoc Scholæ viderint. Tertullianus id non sigillatim explicuit, sed generalius dixit, id est, spiritus Dei. Idem.

^e Igitur si fuit dispositio rationis, &c. Hoc ait quia Valentiniani dicebant, Christum Dominum per Virginem prolatum & proditum in mundum, nec tamen quicquam ex ea accepisse: quos item refutat Origenes dial. 2. de Christo homine. Irenæus lib. 3. contra Valent. Euthymius. 2. p. panopl. & alii apud Canisium lib. 3. de Deipara cap. 16. Idem.

^f Cum adulteratores ejus obduxero, &c. Adulteratores sunt ἡμετέριοι seu ἡμετέριον λόγον τῷ Θεῷ. Seu vocat hæreticos scripturæ adulteratores, quia eam pessimis interpretationibus corrumpebant. LE PR.

^f Adulteratores ejus obduxero, &c. Profligavero, delevero, ut usus est cap. 46. Apostolus & lib. de resurrect. carnis sæpe vocat adulteratores, qui locum Joannis usurabant pessime, ut Valentinianum somnium fulcirent; non quia viarent lectionem ipsam. LAC.

quasi supra dictos credentes in nomine ejus, designet, ut ostendat esse ^a semen illud arcanum A electorum, & spiritualium, quod sibi imbuunt. Quomodo autem ita erit, quum omnes qui credunt in nomine Domini, communi lege generis humani ex sanguine, & ex carnis, [et ex viri voluntate nascantur: etiam Valentinus ipse? Adeo singulariter, ut de Domino scriptum est: Et ex Deo natus est. Merito, quia verbum Dei, & cum verbo Dei spiritus, & in spiritu Dei virtus, & quicquid Dei est Christus. Qua caro autem, non ex sanguine, nec ex carnis & viri voluntate: quia ex Dei voluntate verbum caro factum est. Ad carnem enim, non ad verbum pertinet negotiatio formalis nostræ nativitatis, quia caro sic habebat nasci, non verbum. Negans autem ex carnis quoque voluntate natum, cur non negavit etiam ex substantia carnis? neque enim quia ex sanguine negavit, substantiam carnis renuit, sed materiam seminis, quam constat sanguinis esse calorem, ut despumatione mutatum in coagulum sanguinis feminæ. Nam ex coagulo in caseo vis est substantiæ, quam medicando constringit, id est lactis. B Intelligimus ergo, ex concubitu nativitatem Domini negatam, quod sapit voluntas viri, & carnis, non ex vulvæ participatione. Et quid utique tam exaggeranter inculcavit, non ex sanguine, nec ex carnis voluntate, aut viri, natum; nisi quia ea erat caro, quam ex concubitu natam nemo dubitaret? Negans porro ex concubitu, non negavit ex carne? immo confirmavit ex carne: quia non proinde negavit ex carne, sicut ex concubitu negavit. Oro vos, si Dei spiritus non de vulva carnem participaturus descendit in vulvam, cur descendit in vulvam? potuit enim extra eam fieri caro spiritualis, simplicius multo, quam intra vulvam fieret extra vulvam. Sine causa eo se intulit, unde nihil extulit. Sed non sine causa descendit in vulvam: Ergo ex illa accepit. Quia si non ex illa accepit, sine causa in illam descendit, maxime ejus qualitatis caro futurus, quæ non erat vulvæ, id est spiritualis. Qualis est autem tortuositas vestra, ut ipsam Exsyllabam præpositionis officio C adscriptam, auferre quæritis, & alia magis uti, quæ in hac specie non invenitur penes scripturas sanctas. Per virginem dicitis natum, non ex virgine; & in vulva, non ex vulva. quia & angelus in somnis ad Joseph, Nam quod in ea natum est, inquit, de Spiritu sancto est; non dixit ex ea. Nempe tamen, etsi ex ea dixisset, in ea dixerat. In ea enim erat, quod ex ea erat. Tantumdem ergo, & cum dicit, in ea, & ex ea, consonat: quia ex ea erat, quod in ea erat. Sed bene, quod idem dicit Matthæus originem Domini decurrens ab Abraham usque ad Mariam, Jacob, inquit, generavit Joseph, virum Mariæ, ex qua nascitur Christus. Sed & Paulus Grammaticis istis silentium imponit: Misit, inquit, Deus filium suum factum ex muliere. Numquid per mulierem, aut in muliere? Hoc quidem impressius, quod factum potius dicit, quam natum: simplicius enim enuntiasset natum. Factum autem dicendo; &, D verbum caro factum est, consignavit; ^b & carnis veritatem ex virgine factam adseveravit. Nobis quoque ad hanc speciem Psalmi patrocina-buntur, non quidem apostatæ & hæretici, & Platonici Valentini; sed sanctissimi & receptissimi prophetæ David. Ille apud nos canit Christum, per quem se cecinit ipse Christus. Accipe Christum, & audi Dominum patri Deo colloquentem: Quia tu es qui avulstisti me ex utero matris meæ. ecce unum. Et spes mea ab uberibus matris meæ, super te sum projectus ex vulva. ecce aliud: Et ab utero matris meæ Deus meus es tu. ecce aliud. Nunc ad sensus ipsos decertemus. Avulstisti me, inquit, ex utero. Quid avellitur, nisi quod inhæret? quod infixum, innexum est ei, a quo ut auferatur, avellitur? Si non adhæsit utero, quomodo avulsus est? si adhæsit qui avulsus est, ^c quomodo adhæsisset, nisi ^d dum ex utero est ^e per illum nervum umbilicarem, ^f quasi folliculi sui traducem, ^g adnexus ^h origini vulvæ? Etiam cum quid extraneum extraneo adglutinatur,

^a Semen illud arcanum. Somnium illud perstringit de semine animali & spirituali Valentinianorum, quæ electis inducuntur a Demiurgo & Achamoth, ut cap. 25. adversum Valentin. narrat ipse, volebant illud ex Deo hoc semen notare. Cæterum, alii legunt semen illius. LAC.

^b Et carnis veritatem ex virgine factam adseveravit.] Scribendum ex codice Pithœi, Et carnis veritatem ex virgine factam adseveravit. RIG.

^c Quomodo adhæsisset, nisi dum ex utero est, per illum nervum umbilicarem quasi folliculi sui traducem adnexus origini vulvæ.] Fetus in utero censetur pars & portio uteri, ac per hoc, matris, quamdiu vitam, hoc est, sanguinem ac spiritum ducit per adnata pertinentium ad uterum venarum arteriarumque acetabulis vasa, quæ per medias secundarum regiones sparsa coeunt in fetus umbilicum. Idem.

^d Dum ex utero est.] Hoc est, dum ad uterum pertinet, quasi pars & portio uteri. Idem.

^e Per illum nervum umbilicarem.) Nervum umbilicarem dicit venarum & arteriarum compaginem, quatenus collatis in umbilicum fibris coeunt. Idem.

^f Per illum nervum umbilicarem. Nervus umbilicaris est vena illa quæ dependet in uterum, & contingit illum. nervus ille tradux vocatur etiam, quoniam per eum traducatur cibus ad foetum. LE PR.

^g Quasi folliculi sui traducem.) Folliculum vocat, quem Hippocrates sive Polybus ὑμῖον, & πεισέχοντα & γονίον.

His autem verbis χορίον describi ait Galenus. Involucrum foetus, Hefychio, Κάλυμμα τὸ συγγενόμενον ἐκ τῆς κοιλίας. Latini dixerunt Secundas. In iis autem sunt venæ, quibus tanquam radicibus traducitur sanguis ad fetus umbilicum, ideoque Septimius nervum quem appellat umbilicarem, folliculi traducem esse ait. Folliculum dici vulvam notat Servius 3. Georgi: genitali arvo, inquit, pro muliebri folliculo, quem scilicet vulvam vocant, ut etiam Plinius docet. nam folliculus ante dicebatur. RIG.

^g Adnexus origini vulvæ.) Reddo veterum exemplarium scripturam, adnexus origini vulvæ. Fetus, inquit, portio viscerum matris dicitur, & ex utero esse intelligitur per illum nervum umbilicarem adnexus origini vulvæ. Etenim venæ & arteriæ per quas a matre sanguis & spiritus ad fetus fertur, originem ducunt ab venis & arteriis uteri seu vulvæ, quarum extrema in interiorem vulvæ regionem dehiscunt. Neque aliter fetui cum matre intercedit communicatio. Galeni verba sunt, libro de Fetus formatione: ἡ δὲ ἀρχὴ τῆς γενέσεως τῶν ἀγγείων τούτων ἐστὶν ἐκ τῶν τῆς μητρὸς ἀγγείων καὶ φλεβῶν, ἀνέκων τῶν ἐν τῇ κοιλίᾳ τῆς μητρὸς ἀνέκων τῶν περὶ τὴν μήτραν, καὶ διὰ τούτων μόνον ἡ κοινὴ τοῖς κυοῦσιν ἐστὶν ὁμοῦς τῆς κυοῦσας. Idem.

^h Origini vulvæ.] Non vulvæ originem dicit: sed originem quam de vulva sumit nervus umbilicaris. Idem.

A adglutinatur, ita concarnatur & convisceratur cum eo cui adglutinatur, ut cum avellitur, rapiat secum ex corpore aliquid a quo avellitur, ^a quasi sequelam quamdam abruptæ unitatis, & ^b producis mutui coitus. Ceterum, quæ ubera matris suæ nominat? sine dubio quæ hausit. Respondeant obstetrices, medici & physici, de uberum natura, an aliter manare soleant, sine vulvæ genitali passione, ^c suspendentibus exinde venis sentinam illam inferni sanguinis, & ipsa translatione decoquentibus in materiam lactis lætorem. Inde adeo fit, ut uberum tempore, menses sanguinum vacent. Quod si verbum caro ex se factum est, non ex vulvæ communicatione, nihil operata vulva, nihil functa, nihil passa: quomodo fontem suum transfudit in ubera, quæ, nisi habendo, non mutat? habere autem sanguinem non potuit læti subministrando, si non haberet causas sanguinis ipsius: avulsionem scilicet suæ carnis. Quid fuerit novitatis in Christo ex virgine nascendi, palam est: scilicet solummodo hoc, quod ex virgine, secundum rationem quam edidimus; & uti virgo esset regeneratio nostra, B spiritualiter ab omnibus inquinamentis sanctificata per Christum, virginem & ipsum, etiam carnaliter, ut ex virginis carne. Si ergo contendunt hoc competisse novitati, ut quemadmo- XXI. dum non ex viri semine, ita nec ex virginis carne caro fieret Dei verbum; quare non hoc sit tota novitas, ut caro non semine nata, carne processerit? ^d Accedam adhuc cominius ad congressum. Ecce, inquit, virgo concipiet in utero. quidnam? utique Dei verbum, non viri semen: certe ut pareret filium. Nam, Et pariet, inquit, filium. Ergo, ut ipsius fuit concepisse, ita ipsius est quod peperit; licet non ipsius fuerit quod concepit. Contra, si verbum ex se caro factum est; jam ipsum se concepit & peperit; & vacat prophetia. Non enim virgo concepit, neque peperit, ^e si non quicquid peperit ex verbi concepto, caro ipsius est. Sola hæc autem Prophetæ vox evacuabitur? an & angeli, conceptum & partum virginis adnuntiantis? an & omnis jam scriptura, quæcumque matrem pronuntiat Christi? Quomodo enim mater, nisi quia in utero ejus fuit? Sed nihil ex utero ejus accepit, quod matrem eam faceret, C in cujus utero fuit. Hoc nomen non debet caro extranea. Matris uterum non appellat, nisi filia uteri, caro. Filia uteri porro non est, si sibi nata est. Tacebit igitur & Elizabeth Prophetam portans, jam Domini sui conscium infantem, & insuper Spiritu sancto adimpleta. Sine causa enim dicit, Et unde mihi ut mater Domini mei ad me veniat? Si Maria non filium, sed hospitem in utero gestabat Jesum, quomodo dicit, Benedictus fructus uteri tui? Quis hic fructus uteri, qui non ex utero germinavit? qui non in utero radicem egit? qui non ejus est, cujus est uterus? Et qui utique fructus uteri? Christus. An quia ipse est flos de virga projecta ex radice Jesse: radix autem Jesse, genus David: virga ex radice, Maria ex David: flos ex virga, filius Mariæ, qui dicitur Jesus Christus, ipse erit & fructus? Flos enim fructus; quia per florem & ex flore omnis fructus eruditur in fructum. Quid ergo? negant & fructui suum florem, & flori suam virgam, & virgæ suam radicem, quo minus suam radicem sibi vindicet per virgam proprietatem ejus quod ex virga est, floris & fructus. Siquidem omnis gradus D generis ab ultimo ad principalem recensetur. ut jam nunc carnem Christi, non tantum Mariæ, sed & David per Mariam, & Jesse per David, sciant adhærere. Ideo hunc fructum ex lumbis David, id est, ex posteritate carnis ejus jurat illi Deus concessurum in throno ipsius. Si ex lumbis David, quanto magis ^f ex lumbis Mariæ, ob quam in lumbis David? Deleant XXII. igitur & testimonia dæmonum, ^h filium David proclamantia Jesum: sed testimonia Apostolorum delere non poterunt, si dæmonum indigna sunt. Ipse in primis Matthæus, fidelissi-

S f mus

^a Quasi sequelam quamdam abruptæ unitatis.] Bene hoc Septimius, cum quid extraneum extraneo adglutinatur. Nam quod ad fetum spectat, negant medici, sic pertinere ad matrem aut ad vulvam, ut ambo aliqua sui parte in unitatem coalescant. *ἡ μήτηρ ἡ αὐτὴ τοῦ σπέρματος*, inquit Galenus de fetu. Idem.

^b Et producis mutui coitus.] Sic legitur in codice Pithœi. Producentem dicit quemadmodum supra, traducem. Igitur unitatem mutuo coitu productam dicit esse producem mutui coitus. Idem.

^c Suspendentibus exinde venis sentinam illam inferni sanguinis.] Vulgo legitur, Suspendentibus exinde venis sentinam illam inferni sanguinis in mamillam. Emendavimus ex Pithœano, cujus hæc scriptura fuit, Suspendentibus exinde venis sentinam illam inferni sanguinis, & ipsa translatione decoquentibus. Aliquis imperitus erasit partem illam vocabuli sent. quod minime oportuit. Nam ex vestigiis quæ supersunt, apparet scriptum fuisse sentinam millam, pro sentinam illam. Inde autem illud quod in vulgaris editionibus perpetram adjicitur, mamillam. Idem.

^d Accedam adhuc cominius ad congressum.) Codex Pithœi, Accedant adhuc communius ad congressum. Idem.

^e Si non quicquid peperit.) Codex Pithœi, Si non quod peperit. Idem.

^f Ex lumbis Mariæ. Hic lumbos pro utero accipit, nam quod Plal. 131. dicitur, De fructu ventris tui ponam super thronum tuum. Actor. 2. interpretatus Petrus, dicit, de fructu lumbi ejus. ubi est *καὶ ἐκ τοῦ* quod illic *καὶ κοιλίας*. Quam-

vis illud de fructu ventris non careat mysterio, & opponatur lumbis ut acute considerat Irenæus lib. 3. cap. 27. LAC.

^g Testimonia dæmonum. Quæ sint hæc testimonia dæmonum, dubitat Pamelius, nam in evangelio, dæmones clamant filium Dei, vel Jesum Nazarenum, nunquam filium David. Quid si cæcorum? sed nihil muto. ut exitum inveniret Pamelius quæstioni, Tertullianum arguit oblivionis, quod verba Chananæ Math. 15. Misere mei fili David, filia ejus dæmoniacæ adsumpserit. Ego non multum laboro de hac re, cum revera dæmonia clamant filium Dei, potuit Tertullianus mutare filium Dei in filium David. Tamen ut ineptiam ego, non refero ad testimonia, quæ sunt in scriptura; sed ad ea, quæ alibi multa sunt, quale est illud Augustini lib. 1. de consensu evangel. cap. 15. Quid quod isti vani laudatores, & Christianæ religionis obliqui obtrectatores propterea non laudent blasphemare Christum, quia quidem philosophi eorum, sicut in libris suis Porphyrius Siculus prodidit, consuluerunt Deos suos, quid de Christo responderent, illi autem oraculis suis Christum laudare compulsi sunt. Nec mirum, cum in Evangelio legamus eum dæmones fuisse confusos. Hi enim Dii Gentilium verissimi erant dæmones, & laudabant Christum. Eandem etiam confessionem Cyprianus indicat, de idol. vanit. Et si velis delare multis hanc paginam ad Plutarchum, cur oracula siluerint. Idem.

^h Filium David proclamantia Jesum.] Codex Pithœi, ad Jesum. Quasi scriptum fuerit, Fili David proclamantia ad Jesum. RIG.

mus Evangelii commentator, ut comes Domini, non aliam ob causam, quam ut nos originis A Christi carnalis compotes faceret, ita exorsus est: Liber genituræ Jesu Christi filii David, filii Abraham. His originis fontibus genere manante, cum gradatim ordo deducitur ad Christi nativitatem, quid aliud quam caro ipsa Abraham & David, per singulos traducem sui faciens, in virginem usque describitur inferens Christum? ^a immo ipse Christus proditur de virgine? Sed & Paulus, utpote ejusdem Evangelii & discipulus & magister, & testis, quæ ejusdem ipsius Christi Apostolus, confirmat Christum ex femine David secundum carnem, utique ipsius. Ergo ex femine David caro Christi. Sed secundum Mariæ carnem, ex femine David: ergo ex Mariæ carne est, dum ex femine est David. Quocumque detorseris dictum, aut ex carne est Mariæ, quod ex femine est David: ^b aut ex David femine est, quod ex carne est Mariæ. Totam hanc controversiam dirimit idem Apostolus, ipsum definiens esse Abraham semen. Cum Abraham, utique multo magis David, quasi recentioris. Retexens enim pro-

IXX missionem benedictionis nationum in nomine Abraham, Et in femine tuo benedicentur omnes nationes: non, inquit, dixit, feminibus, tanquam de pluribus; sed femine, tanquam de uno, quod est Christus. Qui hæc legimus & credimus, quam debemus & possumus agnoscere in Christo carnis qualitatem? utique non aliam, quam Abraham; siquidem semen Abraham Christus: nec aliam, quam Jesse; siquidem ex radice Jesse flos Christus: nec aliam, quam David; siquidem fructus ex lumbis David, Christus: nec aliam, quam ex Maria; siquidem ex Mariæ utero, Christus. Et adhuc superius: nec aliam, quam Adam; siquidem secundus Adam, Christus. Consequens ergo est, ut aut illos spiritalem carnem habuisse contendant, quo eadem conditio substantiæ deducatur in Christo: aut concedant carnem

XXIV. Christi spiritalem non fuisse, quæ non de spiritali stirpe censeretur. Sed agnoscimus adimpleri propheticam vocem Simeonis, super adhuc recentem infantem Dominum pronuntiatam, Ecce hic positus est in ruinam & suscitationem multorum in Israel, & in signum quod contradicetur. Signum enim nativitatis Christi, secundum Esaiam, Propterea dabit vobis Dominus ipse signum, Ecce virgo concipiet in utero, & pariet filium. Agnoscimus ergo signum contradicibile, conceptum & partum virginis Mariæ: de quo Academici isti, Peperit, & non peperit: Virgo, & non virgo: quasi non, etsi ita dicendum esset, a nobis magis dici conveniret. Peperit enim, quæ ex sua carne; & non peperit, quæ non ex viri femine. Et virgo, quantum a viro; ^c non virgo, quantum a partu. ^d Non tamen ut ideo, Peperit, & non peperit; & ideo, Virgo, quæ non virgo, quia non de visceribus suis mater. Sed apud nos nihil dubium, nec retortum in ancipitem defensionem. Lux, lux; & tenebræ, tenebræ, & Est, est; & Non, non. Quod amplius, hoc a malo est. Peperit, quæ peperit. & si virgo concepit, ^e in partu suo nupsit; ^f ipsa patefacti corporis lege. in quo nihil interfuit, de vi masculi admissi, an emissi, ^g idem illud sexus resignaverit. Hæc denique vulva, est propter quam & de aliis scriptum est, Omne masculinum adaperiens vulvam, sanctum vocabitur Domino. Quis vere sanctus, quam Dei filius? Quis proprie vulvam adaperuit, quam qui clausam patefecit? Ceterum, omnibus nuptiæ patefaciunt. Itaque magis patefacta est, quia magis erat clausa. Utique magis non virgo dicenda est, quam virgo; saltu quodam mater ante quam nupta. Et quid ultra de hoc retractandum est? cum hac ratione Apostolus, non ex virgine, sed ex muliere editum filium Dei pronuntiavit; agnovit adaptæ vulvæ nuptialem, passionem. Legimus quidem ^h apud Ezechielem de vacca illa, quæ peperit, & non peperit. Sed videte, ne vos jam tunc providens Spiritus sanctos notarit hac voce, disceptaturos super uterum Mariæ. Ceterum, non, contra illam suam simplicitatem, pronuntiasset dubitative, XXIII. Esaias dicente, Concipiet, & pariet. Quod enim Esaias jaculatur insuggillatione hæreticorum ipsorum, & in primis: ⁱ Væ qui faciunt dulce amarum, & tenebras lucem: istos scilicet notat, qui nec vocabula ista in luce proprietatum suarum conservant; ut anima non alia

^a Immo ipse Christus proditur de virgine.] Sic legitur in Pithœano exemplari, in vulgatis editionibus, *producitur*. RIG.

^b Aut ex David femine. Julianus imperator ex tribu Juda fuisse negabat: Faustus e tribu Levi dicebat: sed legatur Epiphanius hæc. 26. ubi abunde. LE PR.

^c Non virgo quantum a partu. Error hic gravissimus est. Tertullianus quippe falso dixit, non virginem fuisse, quantum a partu, ut hic docet fusc. Can. 3. Concilii Lateranensis sub Martino I. decrevit Beatissimam virginem incorruptibiliter enixam. Idem.

^d Non tamen ut ideo peperit & non peperit, & ideo virgo quæ non virgo.) Verissimum puto quod monuit Pithœus legendum hic esse, Non tamen & ideo non peperit, quia non ex carne sua peperit, & ideo virgo quæ non virgo, quia non de visceribus suis mater. Hoc de aliqua scriptura apocrypha citari innuunt ista Clementis Alex. Strom. 7. & γὰρ μὲν τὸ τέκνον ἀπὸ τῆς μητρὸς οὐκ ἐκ τῆς κοιλίας. Deinde citat scripturam, τέτοκον & οὐ τέτοκεν, φησὶν ἡ γραφή. RIG.

^e In partu suo nupsit, ipsa patefacti corporis lege.] Men-

dosum esse puto quod in Ursini libro legitur, *In partu suo nupsit non nupsit ipsa patefacti corp. lege. Idem.*

^f Ipsa patefacti corporis lege.] Legem mox recitat, Omne masculinum adaperiens vulvam, &c. Idem.

^g Idem illud sexus. Vulvam significat. Sic autem legitur in Ursini libro. Idem.

^h Apud Ezechielem, &c. Quum in Ezechiele propheta nusquam mentio fiat illarum vocum *vacca peperit & non peperit*, merito dubitant interpretes quæ sit hujus loci explicatio. Pamelius & alii putant id esse quod habetur Jobi 21. *vacca peperit, & non est privata foetu suo*. Etsi hæc non habeantur in prophetia Ezechielis, ea perire potuerunt, licet Tertulliani temporibus adhuc extarent. Vel potuit esse Ezechiel Judæorum quidam tragædus, & non ille cujus habemus var. cinium. LE PR.

ⁱ Væ qui faciunt dulce, amarum. Adversus Gnosticos pariter cap. 1. Scorpiaci: *væ qui dulce in amarum, & lumen in tenebras convertunt*. Illud ex Isaïæ cap. 5. sumitur: *Væ qui dicitis malum bonum, & bonum malum: ponentes tenebras lucem, & lucem tenebras: ponentes amarum in dulce, & dulce in amarum. Idem.*

A sit, quam quæ vocatur: & caro non alia quam quæ videtur; & Deus non alius, quam qui prædicatur. Ideo etiam Marcionem prospiciens, Ego sum, inquit, Deus; & alius absque me non est. Et cum in alio idipsum eodem modo dicit: Ante me Deus non fuit, nescio quas illas Valentinianorum Æonum genealogias pulsat. Er, Non ex sanguine, neque ex carnis & viri voluntate, sed ex Deo natus est, Hebioni respondit. Æque, Etiam si angelus de cælo aliter evangelizaverit vobis quam nos, anathema sit; ad energema Apelleiacæ virginis Philumenes filium dirigit. certe, qui negat Christum in carne venisse, hic Antichristus est: Nudam & absolutam & simplici nomine naturæ suæ pronuntians carnem, omnes disceptatores ejus ferit. Sicut & definiens ipsum quoque Christum unum, multiformis Christi argumentatores quatit, qui alium faciunt Christum, alium Jesum; alium elapsum de mediis turbis, alium detentum; alium in secessu montis, in ambitu nubis sub tribus arbitris clarum; alium ceteris passivum ignobilem; alium magnanimum, alium vero trepidantem; novissime, alium passum, alium resuscitatum: per quod suam quoque in alia carne resurrectionem adseverant. Sed bene, quod idem veniet de cælis, qui est passus; idem omnibus apparebit, qui est resuscitatus. ^a Et videbunt & agnoscent, qui eum confixerunt: utique ipsam carnem, in quam scævierunt; sine qua, nec ipse esse poterit, nec agnosci. ut & illi erubescant, qui adfirmant carnem in cælis vacuum sensu, ut vaginam exempto Christo federe: aut qui carnem & animam tantumdem, aut tantummodo animam, carnem vero non jam. Sed hætenus de materia præsentis satis. Jam enim arbitror instructam esse carnem in Christo, & ex virgine natæ & humanæ probationem. Quod & solum discussum sufficere potuisset, citra singularum ex diverso opinionum congressionem; quam & argumentationibus earum, & scripturis quibus utuntur, provocavimus ex abundanti, uti eo, quod probavimus, quid, & unde fuerit Christi caro; quid non fuerit, ^b adversus omnes præcaverimus. ^c Ut autem clausulam de præfatione communi faciat resurrectio carnis nostræ, alio libello defendenda, hic habebit præstructionem; ^d manifesto jam, quale fuerit quod in Christo resurrexit.

XXV

^a Et videbunt & agnoscent, qui eum confixerunt. Non eisdem verbis citat Joan. 19. atque lib. de resurr. carnis, cap. 51. convulneraverunt habet. LAC.

^b Adversus omnes præcaverimus. Optimam puto lectionem hanc non prædicaverimus, quod erat intolerabile, neque præjudicaverimus quod non æque bene congruit. LE PR.

^c Ut autem clausulam de præfatione communi faciat resurrectio carnis nostræ. Hæc clausula respondet verbis illis quæ in hujusce præfatione operis leguntur: Qui fidem resurrectionis student inquietare, merito Christi quoque carnem questionibus distrabunt. RIG.

^d Manifesto jam. Subauditur, existente, ut greci ὄντος. RHEN.

Q. SEPT. FLOR. TERTULLIANI

DE RESURRECTIONE CARNIS.

ARGUMENTUM.

Librum de Carne Christi hoc opus sequitur. In eo Sadducæos aggressus fuerat, in hoc hæreticos omnes cum iisdem convincit, docetque philosophis etiam ignotam non fuisse resurrectionem corporum cum anima.

A ^a **F**IDUCIA CHRISTIANORUM, resurrectio mortuorum. illa, credentes sumus hoc credere veritas cogit. Veritatem Deus aperit. Sed vulgus inridet, existimans nihil superesse post mortem: Et tamen ^b defunctis parentant; & quidem impensissimo officio, pro moribus eorum, pro temporibus esculentorum; ut quos negant sentire quicquam, escam desiderare præsumant. At ego magis ridebo vulgus, tunc quoque, quum ipsos defunctos atrocissime exurit, quos postmodum gulosisime nutrit; iisdem ignibus & promerens & offendens. O pietatem de crudelitate ludentem! sacrificat, an insultat, ^c quum crematis cremat? Plane cum vulgo interdum & sapientes sententiam suam jungunt. Nihil esse post mortem, Epicuri schola est. ^d Ait & Seneca, omnia post mortem finiri, etiam ipsam. Satis est autem, si non minor philosophia

^a Fiducia Christianorum, &c. Resurrectionem magnam Christianis omnibus spem & fiduciam præbere, priscis Ecclesiæ temporibus, atque etiam a B. Paulo demonstratum est. S. Cyrillus Hierosol. catech. 18. ὅτι καὶ ἡ ἀναστάσις ἡ καὶ ἡ ἀνάστασις, καὶ ἡ ἀνάστασις. Resurrectionis spes, Radix est cuiuslibet boni operis. & S. Epiphanius in ancor. παντοῦ σωφροσύνης λογισμῶν. Totius rationis fundamentum. Nihil itaque antiquius habebant gentiles quam ut fiduciam illam & fundamentum convellerent. LE PR.

^b Defunctis parentant, & quidem impensissimo officio. Hoc quidem Ethnici. Sed & Christianos Augustini 2vo qui-

budam in locis talia fecisse arguit octavus sanctissimi viri liber De Civitate Dei, cap. 27. Epulas suas ad Martyrum memorias deferabant, orabant & offerebant ut vescerentur, vel ex eis etiam indigentibus largiebantur. Quod quidem, inquit, a Christianis melioribus non fit, & in plerisque veterum nulla talis est consuetudo. RIG.

^c Quum crematis cremat. Hoc est, quum mortuis sacrificat. Utitur verbis, quæ morem ostendant magis ridiculum. Idem.

^d Ait & Seneca, Omnia post mortem finiri, etiam ipsam. Hoc jam notavit libro de Anima, Sic autem & in

II. Iosophia Pythagoræ & Empedocli. Sed & Platonici immortalem animam e contrario recla-
mant: immo adhuc proxime etiam in corpora remeabilem affirmant; etsi non in eadem, etsi
non in humana tantummodo; ut Euphorbus in Pythagoram, Homerus in pavum, recen-
seantur. Certe recidivatum animæ corporalem pronuntiaverunt; tolerabilius mutata, quam
negata qualitate: ^a pulsata saltem, licet non adita veritate. Ita seculum, resurrectionem
mortuorum, nec quum errat, ignorat. ^b Si vero & apud Deum aliqua secta est, Epicureis
magis adfinis quam Prophetis: sciemus quid audiant a Christo Sadducæi. Christo enim ser-
vabatur, omnia retro occulta nudare, dubitata dirigere, prælibata supplere, prædicata re-
præsentare: mortuorum certe resurrectionem, non modo per semetipsum, verum etiam in
semetipso probare. Nunc autem ^c ad alios Sadducæos præparamur, partiaros sententiæ il-
lorum. Ita dimidiam agnoscunt resurrectionem, solius scilicet animæ; aspernati carnem,
sicut & ipsum dominum carnis. Nulli denique alii salutem corporali substantiæ invident, ^B
quam alterius divinitatis hæretici. Ideoque & Christum aliter disponere coacti, ^d ne creator
carnis habeatur, in ipsa prius carne ejus erraverunt; aut nullius veritatis contendentes eam,
secundum Marcionem & Basilidem; aut propriæ qualitatis, secundum hæreses Valentini,
& Apellem. Atque ita sequitur, ut salutem ejus substantiæ excludant, cujus Christum con-
sortem negant; certe illam summo præjudicio resurrectionis instructam, si jam in Christo
resurrexit caro. Propterea & nos volumen præmisimus, De carne Christi, quo eam & soli-
dam probamus, adversum phantasmatis vanitatem, ^e & humanam vindicamus adversus
qualitatis proprietatem; cujus conditio, Christum & hominem, & filium hominis inscrip-
serit. Carneum enim atque corporeum probantes eum, ^f proinde & obducimus, præscri-
bendo nullum alium credendum Deum præter creatorem, dum tale ostendimus Chri-
stum, in quo dignoscitur Deus, qualis promittitur a creatore. ^g obducti, dehinc de Deo ^C
carnis auctore, & de Christo carnis redemptore, jam & de resurrectione carnis revincen-
tur. Congruenter scilicet. & hoc ferme modo dicimus ineundam cum hæreticis discepta-
tionem. Nam & ordo semper a principalibus deduci exposcit, ut de ipso prius constet, a quo
dicatur dispositum esse, quod quæritur. Atque adeo & hæretici, ex conscientia infirmita-
tis, nunquam ordinarie tractant. Certe enim, quam laborent in alterius divinitatis insinua-
tione, adversus ^h Deum mundi omnibus naturaliter notum de testimoniis operum; certe &
in sacramentis priorem, & in prædicationibus manifestiorem; sub obtentu quasi urgentio-
ris causæ, id est, ipsius humanæ salutis ante omnia requirendæ, a quæstionibus resurrectio-
nis incipiunt: quia durius creditur resurrectio carnis, quam una divinitas: atque ita tracta-
tum, viribus ordinis sui destitutum, & scrupulis potius oneratum depreciantibus carnem,
paulatim alterius divinitatis temperant sensum, ex ipsa spei concussione & demutatione. ^D
Dejectus enim unusquisque vel motus de gradu ejus spei quam susceperat apud creatorem,
facile jam declinatur ad alterius spei auctorem, etiam ultro suspicandum. Per diversitatem
enim promissionum, diversitas insinuat deorum. Sic multos inretitos videmus; dum ante
de resurrectione carnis eliduntur, quam de unione divinitatis elidunt. Igitur, quantum ad
hæreticos, demonstravimus quo cuneo occurrendum sit a nobis; & occursum est jam suo
quoque titulo. de Deo quidem unico, & Christo ejus, adversus Marcionem: de carne vero
Domini, etiam adversus quatuor hæreses; ad hanc maxime quæstionem præstruendam, uti
nunc de sola carnis resurrectione ita digeram, tanquam penes nos incertum, dum sit quo-
que certum penes creatorem. Nam & multi, rudes; & plerique sua fide dubii & simplices:
plures, quos instrui, dirigi, muniri oportebit; quia & hoc latere unio divinitatis defende-
tur. Sicuti enim negata carnis resurrectione, concutitur; ita vindicata, constabatur. Ani-
mæ autem salutem credo retractatu carere. Omnes enim fere hæretici eam quoquo modo
velint,

Troade, Choro 11. Post mortem nihil est, ipsaque mors ni-
hil. RIG.

^a Pulsata saltem, licet non adita veritate. Sic visum La-
tinio. Sed vulgatam lectionem reddi placet, *pulsata salute*.
Nam & convenit Septimiano sermoni, & veterum exempla-
rium auctoritate firmatur. Pulsare salutis januam Platoni-
ci, vindices immortalitatis animarum, sed qualitatem & mo-
dum immortalitatis ignorare, non adita veritate. Idem.

^b Si vero & apud Deum aliqua secta est.] Hoc est, apud
Judæos vel Christianos. In sacris videlicet scripturis. Sic lib.
de Testim. animæ, Et licet soli illum noverint Christiani,
vel quæcumque apud Dominum secta. Idem.

^c Ad alios Sadducæos. De his sæpe fit mentio. Negabant
animæ resurrectionem & immortalitatem, erantque secta Ju-
dæi; Nunc Sadducæos alios indigitat Marcionem, Apellem,
Valentinum, Basilidem, Saturninum, &c. LE PR.

^d Ne creator carnis habeatur.] Sic legitur in Pithœano.
Sed verius esse opinor quod in codice Urnsi reperiri ajunt,
Ne Creatores habeatur. Etenim Marcion negabat Christum
esse filium Creatoris omnium Dei. In exemplari Pithœano
legitur, Ne Creator carnis. RIG.

^e Et humanam vindicamus adversus, &c. Lib. de carne

Christi, scilicet, in quo probavit contra Marcionem Christi
carnem veram esse. Apelles & Valentinus veram carnem fa-
tebantur, sed non humanam, fideream nempe, cælestem, ani-
malem confingebant. LE PR.

^f Proinde & obducimus. Obducere pro evincere, ut mox,
obducti dehinc de Deo [sic enim distinximus, exposcente
sensu] pro convicti. RHEN.

^g Obducti dehinc de Deo carnis auctore, & de Christo car-
nis redemptore, jam & de resurrectione car. revinc.] Hæc
erant in editionibus & codice Pithœano valde turbata, &
oriosis repetitionibus inculcata. Obducti dehinc de Deo carnis
auctore, & de Christo carnis redemptore, jam & de resurre-
ctione carnis revincuntur. Congruenter scilicet & de Deo car-
nis auctore, & de Christo carnis redemptore. RIG.

^h Deum mundi naturaliter notum. Adeo hæc opinio ho-
minum omnium animis inhæsit, ut Athenienses sophistæ cu-
jusdam Pythagoræ librum combusserint, qui in principio
continebat, an Deus sit? Sic Cantabrigiensis Academia fun-
dator, cum olim illac transiret audissetque disputantes Theo-
logos an Deus sit? penituit ipsum fundatæ illius Academiae
in qua de re naturali cognitione clara, adhuc dubitabatur.
LE PR.

A velint, tamen non negant. Viderit unus aliqui Lucanus, nec huic quidem substantiæ parcens, quam secundum Aristotelem dissolvens, aliud quid pro ea subjicit, quasi sit tertium quiddam resurrecturum, neque anima, neque caro, id est non homo, ^a sed ursus forsitan, qua Lucanus. Habet & iste a nobis plenissimum de omni statu animæ stilum, quam in primis immortalem tuentes, ^b solius carnis & defectionem agnoscimus, ^c & refectionem cum maxime adserimus; reductis in ordinarium materiæ corpus, si qua & alibi pro causarum incurfione præstricta distulimus. Nam ut quædam prælibari solenne est, ita & differri necesse est, dummodo & prælibata suppleantur suo corpore, & dilata reddantur suo nomine. Est quidem & ^d de communibus sensibus sapere in Dei rebus: sed in testimonium veri, non in adiutorium falsi; quod sit secundum divinam, non contra divinam dispositionem. Quædam enim & natura nota sunt: ut immortalitas animæ penes plures: ut Deus noster penes Bonnes. ^e Utar ergo & sententia Platonis alicujus pronuntiantis, Omnis anima immortalis. Utar & conscientia populi, contestantis Deum deorum. utar & reliquis communibus sensibus, qui Deum judicem prædicant; Deus videt; &, Deo commendo. At enim ajunt, Mortuum, quod mortuum; &, ^f Vive, dum vivis; &, Post mortem omnia finiuntur, etiam ipsa; tunc meminero; & cor vulgi cinerem a Deo deputatum; & ipsam sapientiam seculi, stultitiam pronuntiatam. Tunc si & hæreticus ad vulgi vitia, vel seculi ingenia confugerit, Discede, dicam, ab ethnico, hæretice; etsi unum estis omnes, qui Deum fingitis, dum hoc tamen in Christi nomine facis, dum Christianus tibi videris, alius ab ethnico es: redde illi suos sensus, quia nec ille de tuis instruitur. Quid cæco duci inniteris, si vides? quid vestiris a nudo, si Christum induisti? quid alieno uteris clypeo, si ab Apostolo armatus es? Ille potius a te discat carnis resurrectionem confiteri, quam tu ab illo diffiteri. quia si & a Christianis negari eam oporteret, sufficeret illis de sua scientia, non de vulgi ignorantia instrui. Adeo non erit Christianus, qui eam negabit, quam confitentur Christiani, & his argumentis negabit, quibus utitur non Christianus. Aufer denique hæreticis, quæ cum ethnicis sapiunt; ut de scripturis solis quæstiones suas sistant, & stare non poterunt. Communes enim sensus simplicitas ipsa commendat, & ^g compassio sententiarum, & familiaritas opinionum; eoque fidiore existimantur, quia nuda & aperta & omnibus nota definiunt. Ratio autem divina, in medulla est, non in superficie; & plerumque æmula manifestis. Itaque hæretici, inde statim incipiunt, & inde præstruunt; dehinc interstruunt, unde sciunt facile capi mentes, de communione favorabili sensuum. ^h An aliud prius vel magis audias tam ab hæretico, quam ab ethnico? & non protinus, & non ubique convicium carnis, in originem, in materiam, in casum, in omnem exitum ejus? immundæ a primordio ex facibus terræ, immundioris deinceps ex seminis sui limo, ⁱ frivola, infirmæ, criminosa, onerosa, molesta? & ^k post totum ignobilitatis elogium, caducæ in originem terram, & cadaveris nomen: & ^l de isto quoque nomine peritura in nullum inde jam nomen, ^m in omnis iam vocabuli mortem? Hancne ergo vis sapiens, & visui & contactui & recordatui tuo ereptam, persuadere quod se receptura quandoque sit in integrum de corrupto, in solidum de casso, in plenum de inanita, in aliquid omnino de nihilo? & utique redhibentibus eam ignibus & undis, & alvis ferarum, & rumis alitum, & lactibus piscium, ⁿ & ipsorum temporum propria gula? Adeone autem eadem sperabitur quæ intercudit, ut claudus, & luscus, & cæcus, & leprosus, & paralyticus revertantur, ut redisse non libeat ad pristinum? an integri, ut iterum talia pati timeant? Quid tum de consequentiis carnis? Rursusne omnia necessaria illi, & in primis pabula atque potacula, & pulmonibus natandum, & intestinis æstuandum, & pudendis non pudendum, & omnibus membris laborandum? rursus, ulcera & vulnera, & febris, & poda-

III.

IV.

Ss 2 gra,

^a Sed ursus forsitan, qua Lucanus. Lucanum Marcionitam hæreticum ridet, Nam ursus vox est Lucana, hoc est Lucaniæ provinciæ quæ nunc Basilicata dicitur. LE PR.

^b Solius carnis defectionem.] Hoc est, mortem. RIG.

^c Et refectionem.] Hoc est, resurrectionem. Idem.

^d De communibus sensibus. Sensus communes sunt *κοινὴ*. *ἡνίκ* seu notiones, omnium fere sensu & consensione comprobantur. LE PR.

^e Utar ergo & sententia Platonis. Haud dubie debet istud intelligi de omni anima rationali; nam de illa & in Phædone, & alibi loquitur Plato, quotiescunque immortalem animam pronuntiat. PAM.

^f Vive dum vivis. Codex Pithæi, *Vivendum vivis*. RIG.

^g Compassio sententiarum.) Inter eos scilicet quibuscumque intercedit communis sententiæ commune negotium. Sic contra, libro de Virg. velandis, jam se proprium opinionibus suis negotium passum esse præfatur. Idem.

^h Ad aliud prius, &c. Hæretici isti adversus quos agit Tertullianus, malam dicebant carnem nostram, ut factam a Deo malo, sic etiam & Gentiles. Epiphanius in Ancorato. Epicurei & alii philosophi in carnem nostram & gene-

rationem multis invehebantur, ut constat ex Clemente Alex. lib. 3. Strom. & Lactantio lib. 3. de opificio. LAC.

ⁱ Frivola. Ob nuditatem, quia infans non nativo vestitu, ut alia animalia, sed nudus, tremulusque prodit, quod optime Sidonius expendit lib. 7. epist. 4. & Lactantius lib. 3. de opificio cap. 5. Idem.

^k Post totum ignobilitatis elogium. Id est recensionem. In bonam & in malam partem accipitur elogium. sic infra. Religionem publico odio & hostili elogio obnoxiam. RHEN.

^l De isto quoque nomine peritura. Post cadaveris nostri corruptionem, nullum est destinatum nomen, quo materia illa, quæ fuerat humani corporis, signetur. Hoc vocat *mortem vocabuli*. Nam cadaver facessit in terram, vel alia animalia. LAC.

^m In omnis iam vocabuli mortem.) Etenim mortui desinunt esse quicquid dum viverent vocabantur, & jam sunt nulli. Plinius lib. 11. Hist. nat. ubi de natura terræ. RIG.

ⁿ Et ipsorum temporum propria gula. Alludit ad Vedii Polionis gulosam sævitiam, & sævientem gulam; nam is damnata mancipia vivariis murænarum immergebat, non tantum ut totum hominem pariter distrahi spectaret, quod Plinius prodit, verumetiam ut humana carne in piscibus vesceretur, quod docet Tertullianus in de Pallio, his ver-

gra, & mors redoptanda? Nimirum hæc erunt vota carnis recuperandæ, iterum cupere de A
 ea evadere. Et nos quidem hæc aliquanto honestius pro stili pudore. Ceterum, quantum
 etiam spurciloquii licet illorum in congressibus experiri, tam ethnicorum, quam hæretico-
 rum! Igitur quoniam & rudes quique de communibus adhuc sensibus sapiunt, & dubii &
 simplices, per eosdem sensus denuo inquietantur; & ubique primus iste in nos aries tempera-
 tur, quo carnis conditio quassatur; necessario & a nobis carnis primum conditio muniatur.
 a Vituperationem, laudatione depellas. b Ita nos rhethoricari quoque provocant hæretici,
 sicut etiam philosophari. Futile & frivolum illud c corpusculum, quod malum denique
 appellare non horrent, etsi angelorum fuisset operatio, d ut Menandro & Marco placet; etsi
 ignei alicujus exstructio, æque angeli, ut Apelles docet; sufficeret ad auctoritatem carnis,
 secundæ divinitatis patrociniū. Angelos post Deum novimus. Jam nunc, quisquis ille
 summus Deus hæretici cujusque est, non immerito ab ipso quoque deducere carnis dignita-
 tem, a quo voluntas producendæ ei adfuisset. Utique enim prohibuisset fieri, quam fieri scis-
 set, si fieri noluisse. Ita & secundum illos, æque caro, Dei res. Nihil operis, non ejus est,
 qui passus est esse. Bene autem, quod plures & duriores quæque doctrinæ, totam hominis
 figurationem Deo nostro cedunt. Quantus hic sit, satis nosti, qui unicum credidisti. Inci-
 piat jam tibi caro placere, cujus artifex tantus est. Sed & mundus, inquis, Dei opus est, &
 tamen præterit habitus hujus mundi, Apostolo quoque auctore: nec idcirco restitutio mundi
 præjudicabitur, quia Dei opus est. Et utique si universitas irreformabilis post decessum,
 quid portio? Plane, si portio universitati adæquatur. Ad distantiam enim provocamus. Pri-
 mo quidem, quod omnia sermone Dei facta sunt; & sine illo nihil. Caro autem & sermone
 Dei constitit propter formam, ne quid sine sermone. Faciamus enim hominem, ante præmi-
 sit. & amplius, manu, propter prælationem; ne universitati compararetur. Et finxit, inquit,
 Deus hominem. Magnæ sine dubio differentiæ ratio, pro conditione scilicet rerum. Minora
 enim, quæ fiebant, eo cui fiebant. Siquidem homini fiebant, cui mox a Deo addicta sunt. C
 Merito igitur, e ut famula, jussu & imperio, & sola vocabili potestate universa processer-
 rant. Contra, homo, ut dominus eorum, in hoc ab ipso Deo exstructus est, ut dominus esse
 posset, dum sit a Domino. Hominem autem memento carnem proprie dici, quæ prior voca-
 bulum hominis occupavit: Et finxit Deus hominem, limum de terra. Jam homo, qui adhuc
 limus. Et insufflavit in faciem ejus, flatum vitæ; & factus est homo, id est limus, in animam
 vivam. Et posuit Deus hominem, quem finxit, in paradiso. Adeo homo figmentum primo,
 dehinc totus. Hoc eo commendarim, uti quicquid omnino homini a Deo prospectum at-
 que promissum est, non soli animæ, verum & carni scias debitum: ut si non ex consortio ge-
 neris, certe vel ex privilegio nominis. Persequar itaque propositum. si tamen tantum pos-
 sim carni vindicare, quantum contulit ille qui eam fecit, jam tunc gloriantem, quod illa pu-
 sillitas, limus in manus Dei quæcumque sunt pervenit, satis beatus etsi solummodo conta-
 ctus. Quid enim si nullo amplius opere, statim figmentum de contactu Dei constitisset? D
 Adeo magna res agebatur, qua ista materia exstruebatur. Itaque totiens honoratur, quotiens
 manus Dei patitur, dum tangitur, dum decerpitur, dum deducitur, dum effingitur. Reco-
 gita totum illi Deum occupatum ac deditum, manu, sensu, opere, consilio, sapientia, pro-
 videntia, & ipsa in primis adfectione, quæ liniamenta ducebat. Quodcumque enim limus
 exprimebatur, f Christus cogitabatur homo futurus, quod & limus, & caro sermo, quod &
 terra tunc. Sic enim præfatio patris ad Filium, Faciamus hominem ad imaginem & similitu-
 dinem nostram. Et fecit hominem Deus. id utique quod finxit, ad imaginem Dei fecit
 illum, scilicet Christi. Et sermo enim Deus, qui in effigie Dei constitutus, g non rapinam
 existimavit

bis, immergo æque scalpellum, inquit, acerbitati qua Ve-
 dius Pollio servos murænis invadendos objectabat. Nova sci-
 licet sævitia delectato terrenæ bestię exedentulæ & exan-
 guis, & excornis, de piscibus placuit feras cogere, utique
 statim coquendis, ut in visceribus earum, aliquid de servo-
 rum suorum corporibus, & ipse gustaret. Hæc illic. Ergo
 non sine causa hic dicit, & ipsorum propria gula redhiben-
 te, subaudi quæ devoraverat de carne humana. Cæterum
 quantum etiam spurciloquio liceat, illorum in congressibus
 experiri. Hoc loquendi modo Tertullianus sæpe utitur, ut
 verbum semel ponat, quod mox repetendum sit, ut hic,
 illorum in congressibus experiri, subaudi, liceat vel dicat.
 RHEN.

a Vituperationem laudatione depellas.] In cod. Pithœi
 legitur, Et a nobis carnis primum conditio muniatur, vitu-
 peratione laudatione depulsa. RIG.

b Ita nos Rhethoricari. Minime libenter antiqui Patres phi-
 losophiæ & eloquentiæ rivos vertebant, quos modestia sua
 continebant, ac propterea Simon Magus z. recogn. B. Clem.
 & Julianus & Porphyrius apud Eusebium objiciebant Chri-
 stianis philosophiæ & eloquentiæ imperitiā, sed quam fal-
 so convincunt elegantissima & disertissima Patrum volumina,
 qui ab hæreticis coacti plena fluentia fuderunt, LAC.

c Corpusculum quod malum denique, Puto auctorem ref-
 picere ad Marcionis hæresin: quippe qui, eo ipso quo dice-
 bat, corpus creatum a malo Deo & ex materia mala, indi-
 recte concludebat etiam corpus malum esse. Verum apertius
 eum errorem postea secuti sunt Manichæi. PAM.

d Ut Menandro & Marco placet. Angelos mundum crea-
 se, & proinde etiam humanam carnem, Menandri fuit cum
 Simone Mago suo magistro communis hæresis, sicuti supra
 videre est lib. de præscript. adv. hæ. cap. 46. Idem.

e Ut famula jussu & imperio. Acute hic Tertullianus,
 quasi jam tunc in rerum creatione eas ipsas inauguraret, seu
 instrueret Deus servituti, hominis imperio. Et jussu facta
 sunt, secus homo, qui dominus futurus esset non imperio
 factus, sed ad imaginem Dei, qui imperans est, summus fa-
 ctus est ab ipso Domino. Nam esse imaginem Dei homi-
 nem, juxta aliquos Patres in rerum omnium imperio stetit.
 Isidorus Pelus. lib. 3. epist. 95. LAC.

f Christus cogitabatur homo futurus quod & limus, & ca-
 ro sermo, quod & terra tunc.) Hæc apertiora videntur di-
 stinctionibus adhibitis, ut in exemplari Pithœano, Christus co-
 gitabatur homo futurus quod & limus & caro; Sermo quod
 & terra tunc. RIG.

g Non rapinam existimavit parvari Deo. Nam Dei & Do-
 mini, hoc est Patris & Filii ex æque divinitas est, inquit

A existimavit parari Deo. Ita limus ille jam tunc imaginem induens Christi futuri in carne, non tantum Dei opus erat, sed & pignus. Quo nunc facit, ad infuscandam originem carnis, nomen terræ ventilare, ut sordentis, ut jacentis elementi? cum etsi alia materia excludendo homini competisset, artificis fastigium recogitari oporteret, qui illam & eligendo dignam judicasset, & tractando fecisset. ^a Phidiæ manus, ^b Jovem Olympium ex ebore molitæ, adorantur; nec jam bestię, & quidem insulsiſſimæ dens est; sed summum seculi numen; non quia elephantus, sed quia Phidias tantus. Deus vivus, & Deus verus, quamcumque materiæ vilitatem non de sua operatione purgasset, & ab omni infirmitate sanasset? An hoc supererit, ut honestius homo Deum, quam hominem Deus finxerit? Nunc, etsi scandalum limus; alia jam res est. Carnem jam teneo, non terram: licet & caro audiat, Terra es, & in terram ibis: origo recensetur, non substantia revocatur. ^c Datum est esse aliquid origine generosius, & ^B demutatione felicius. Nam & aurum terra, quia de terra: hætenus tamen terra: ex quo aurum, longe alia materia, splendidior atque nobilior de obsoletiore matrice. ^d Ita & Deo licuit, carnis aurum, de limi, quibus putas, sordibus excusato censu eliquasse. Sed dilutior VII. videatur auctoritas carnis, quia non & ipsam proprie manus divina tractavit, sicut limum. Quando in hoc tractavit limum, ut postmodum caro fieret ex limo, carnis utique negotium gessit. Sed adhuc velim discas, quando & quomodo caro floruerit ex limo. ^e Neque enim, ut quidam volunt, illæ pellicię tunicæ, quas Adam & Eva, paradysum exuti induerunt, ipsæ erunt carnis ex limo reformatio; quum aliquanto prius & Adam, substantiæ suæ traducem, in femina jam carne recognoverit: Hoc nunc os ex ossibus meis, & caro ex carne mea; & ipsa delibatio masculi in feminam carne suppleta sit; limo, opinor, supplenda, si Adam adhuc limus. Oblitteratus igitur & devoratus est limus in carnem. Quando? quum factus est ^C homo in animam vivam, ^f de Dei flatu, vapore scilicet idoneo torrere quodammodo limum in aliam qualitatem; quasi in testam, ita in carnem. Sic & figulo licet argillam temperato ignis adflatu in materiam robustiorem recorporare, & in aliam ex alia fingere speciem, aptiorem pristina, & sui jam generis ac nominis. Nam etsi scriptum est, Numquid argilla dicet figulo, id est, homo Deo? etsi Apostolus, In testaceis, ait, vasculis; tamen & argilla homo, quia limus ante; & testa caro, quia ex limo adflatus divini vaporem, ^g quam postea pellicię tunicæ, id est, cutes superductæ, vestierunt. Usque adeo, si detraxeris cutem, nudaveris carnem. Ita, quod hodie spoliū efficitur, si detrahatur, hoc fuit indumentum cum superstruebatur. Hinc & Apostolus, circumcisionem, despoliationem carnis appellans, tunicam cutem confirmavit. Hæc cum ita sint, habes & limum de manu Dei gloriosum, & carnem de adflatu Dei gloriosorem quo pariter caro & limi rudimenta deposuit, & animæ ornamenta suscepit. ^D Non es diligentior Deo, uti tu quidem Scythicas & Indicas gemmas, & rubentis maris grana candentia; non plumbo, non ære, non ferro, ^h ne argento quoque oblaquees; sed electissimo & insuper operosissimo descrobes auro; ⁱ vinis item, & unguentis pretiosissimis quibusque vasculorum

Gregor. Bæticus lib. de fide, deinde adjicit. Dei enim voluntas & cujuslibet, non tamen Dei, parare non potest. RIG.

^a Phidiæ manus Jovem Olympium ebore molitæ adorantur. Philo Byzantius lib. de Septem miraculis. Διὸς Κρόνου μὲν ἑστῶτος, Φειδίας δὲ ἐν Ἐλιδιωτῶν ἔσσην, ὅν μιν γὰρ θάνατος φέρεται ἐγγίψαι, ὃν δὲ Φειδίας χεῖρες μοῖρα διωκόμενα θεοῦ πικτεῖν. Et paulo post: αὐτὸν αἰχμῇ τοῦ Ζεὺς Φειδίας ἀγλαΐσθαι, ἥ μιν εἰκόνος γένος αὐτοῦ ἢ τῆς ἡ μητρὸς. Item: ὡς μιν γὰρ ἔργον τέχνης πρῶτον, ὡς ἡμιμήματα διὸς ὄσσην. Tandem vero, Phidiæ manum Olympio numini præferre non dubitat. ἃ γὰρ δὲ ἦ μιν Οὐλύμπιον πλεονάζον ὅν Φειδίας μὲν ἰκοῦν τοσούτων, ὃ σὺν ὑποστάσει μιν ἐνέφραται, ἱστορεῖ δὲ γὰρ ὅτι, ἔφης δὲ ἀκούσας ἐστὶ βελτίον. Idem.

^b Jovem olympium ex ebore, Sc. Plinius lib. 34. cap. 8. Minoribus simulacris signisque, inquit, innumera prope artificum multitudo nobilitata est; ante omnes tamen Phidias Atheniensis, Jove Olympio facto, ex ebore quidem, sed & ex ære signa fecit. RHEN.

^c Datum est esse aliquid origine generosius. Liber Pithœi, Datum est esse aliquid in origine generosius. Quod magis quadrat sequentibus, & demutatione felicius. RIG.

^d Ita & Deo licuit carnis aurum, de limi quibus putas sordibus excusato censu eliquasse. Excusatus dicitur, extra causam legis, oneris aut criminis positus. qui scilicet docuit in ea se causa non esse, ut onere aliquo sive accusatione aliqua premi, sive lege aliqua censeretur aut teneri debeat. Sic. Os cibo excusamus, hoc est, abstinemus. & Cervicem nostram a tanto jugo excusant. Sic etiam hic, Carnis census dici videatur excusatus sordibus limi, quasi sordium exors limosarum. & libro de Virg. velandis, Flos virginis excusat humanam libidinem, hoc est, recusat humanæ libidinis maculas. Verumtamen Septimio nostro mentem fuisse aliam credimus: & aurum & carnem de terra esse ait; utrumque autem manibus artificis perfectum transire in materiam longe aliam, splendidiorē atque nobiliorem de obsoletiore matrice, ut jam non amplius terra, sed aurum &

caro dicantur. Itaque ut licuit artifici aurum de terra excudere, ac prunæ violentia coctum adeo purgare, ut tandem in perfectissimam proficiat bonitatem; ita etiam licuit se summo omnium artifici Deo, carnis nostræ aurum de limo excudere, ac virium divinarum fornacibus excoctum & eliquatum in nobilissimæ materiæ censum referre, pristino illo terræ seu limi censu sordibus excusato. Censum, materiam dixit, qualiscumque censeatur. Excusatum vero, excusum, ab eo quod est cudere & excudere. unde Cusare & Excusare. quemadmodum ab eo quod est quatere, jacere, premere, dicimus quassare, jactare, pressare. unde & quassatum, jactatum, pressatum. quod alias quassum, jactum, & pressum. Idem.

^e Neque enim, ut quidam volunt, illæ pellicię tunicæ, quas Adam & Eva paradysum exuti induerunt, ipsæ erunt carnis ex limo reformatio. Carpit sententiam Valentinianorum, qui hominem a Deo creatum fuisse dicebant spiritalis substantiæ censu. postea vero de paradisi regione ejecto carnalem superficiem supertextam, ut ait adversus Valentinum vel ut Irenæus adversus eosdem dixerat, circumdatam fuisse dermatinam tunicam. δερμάτιν ὡς χιτῶνα. Sic appellabant carnem obnoxiam sensui. τὸ τοῦ τοῦ αἰσθητοῦ εἶναι λέγουσι, inquit apud Epiphanium Irenæus. Idem.

^f De Dei flatu, vapore scilicet idoneo torrere. In Pithœano legitur, de Dei flatu vapore scilicet, & idoneo torrere. Idem.

^g Caro, quam postea pellicię tunicæ, id est, cutes superductæ vestierunt. Itaque Septimius, pellicias tunicas, cutes fuisse censet, non, ut Valentiniani, carnem ipsam. Idem.

^h Ne argento quoque oblaquees. Ita recte divinavit legendum Rhenanus, qui illud oblaquees interpretatur, id est, circumdes, cingas, includas, ut sit a lacu deductum verbum oblaqueo, cujusmodi est quod sequitur descrobes id est, inferas, a scrobe, id est a fovea. Est autem adnotanda Angl. Ms. Vatican. antiqua lectio ferruginis pro ferruginis. PAM.

ⁱ Vinis item. Hæc non leguntur in Pithœano. RIG.

lorum prius congruentiam cures; proinde ^a perfectæ ferruginis gladiis vaginalum adæques A dignitatem: Deus vero animæ suæ umbram, spiritus sui auram, oris sui operam, vilissimo ^b alicui commiserit capulo, & indigne collocando utique damnaverit. Collocavit autem, an potius inservit & immiscuit carni? tanta quidem concretione, ut incertum haberi possit, utrumne caro animam, an carnem anima circumferat: utrumne animæ caro, an anima appareat carni. Sed & magis animam invehiri atque dominari credendum est, ut magis Deo proximam. hoc quoque ad gloriam carnis exuberat, quod proximam Deo & continet, & ipsius dominationis compotem præstat. Quem enim naturæ usum, quem mundi fructum, quem elementorum saporem, non per carnem anima depascitur? quidni? per quam omni instrumento sensuum fulta est, visu, auditu, gustu, odoratu, contactu; per quam divina potestate resperfa est, nihil non sermone perficiens, vel tacite præmissio. & sermo enim de organo carnis est: Artes per carnem: studia, ingenia, per carnem: opera, negotia, officia, per carnem: B atque adeo ^c totum vivere animæ, carnis est, ^d ut non vivere, animæ nihil aliud sit, quam a carne devertere. Sic etiam ipsum mori carnis est, cuius & vivere. Porro, si universa per carnem subjacent animæ, carni quoque subjacent, ^d per quod utaris, cum eo utaris necesse est: ita caro, dum ministra & famula animæ deputatur, consors & coheres invenitur. si temporalium, cur non & æternorum? Et hæc quidem, velut de publica forma humanæ conditionis in suffragium carni procuraverim. Videamus nunc de propria etiam Christiani nominis forma, quanta huic substantiæ frivolæ ac sordidæ, apud Deum prærogativa sit: etsi sufficeret illi, quod nulla omnino anima salutem possit adipisci, nisi dum est in carne crediderit: adeo caro salutis est cardo. Denique, cum anima Deo allegitur, ipsa est quæ efficit, ut anima allegi possit. Scilicet ^e caro abluitur, ut anima emaculetur. Caro ungitur, ut anima consecretur. Caro signatur, ut & anima muniatur. Caro manus impositione adumbratur, ut & anima spiritu illuminetur. Caro corpore & sanguine Christi vescitur, ut & anima de Deo saginetur. Non possunt ergo separari in mercede, quas opera conjungit. Nam & sacrificia Deo grata, conflictationes dico animæ, jejunia, & seras, & aridas escas, & ^f appendices hujus officii sordes, caro de proprio suo incommodo instaurat. Virginitas quoque & viduitas, & ^g modesta in occulto matrimonii dissimulatio, & una notitia ejus, de bonis carnis Deo adolentur. Age jam, quid de ea sentis, quum ^h pro nominis fide in medium extracta, & odio publico exposita, decertat? quum in carceribus maceratur, teterrimo lucis exilio, penuria mundi, squalore, pædore, contumelia victus: ne somno quidem libera: quippe ipsis etiam cubilibus vineta, ipsisque stramentis lacinata: quum jam & in luce omni ⁱ tormentorum machinatione laniatur: quum denique suppliciis erogatur, enisa reddere Christo vicem, moriendo pro ipso, & quidem per eandem crucem sæpe, nedum per atrociora quod ^d que ingenia poenarum? Næ illa beatissima & gloriosissima, ^k quæ potest apud Christum Dominum parere debito tanto, ut hoc solum debeat ei, quod ei debere desierit: hoc magis vineta, quod absoluta. Igitur, ut retexam, quam Deus manibus suis ad imaginem Dei struxit, quam de suo adflatu ad similitudinem suæ vivacitatis animavit, quam incolatui, fructui, dominatui, totius suæ operationis præposuit, quam sacramentis suis disciplinisque vestivit: cujus munditias amat, cujus castigationes probat, cujus passiones sibi adprecia: hæccine non resurget, totiens Dei? Absit, absit, ut Deus manuum suarum operam, ingenii sui curam, adflatus sui vaginam, ^l molitionis suæ reginam, liberalitatis suæ hæredem, ^m religionis

^a *Perfectæ ferruginis gladium.*] Sic emendavimus ex Pithæano codice quod antea legebatur, *perspectæ ferruginis*. Perfectam ferruginem dicit perfectæ bonitatis ferrum, cujus est acies mera; nec solum ingenio venæ præstans, sed & factura, sed & aquæ nobilitate, cui subinde candens immergitur. Idem.

^b *Alicui commiserit capulo.* Corpus capulum animæ vocat, id est receptaculum. RHEN.

^c *Totum vivere animæ, carnis est.* Verissime dictum, dum est unita corpori anima, quia nihil operatur nisi per organa carnis, imo intellectio ipsa, quæ ipsius veluti animæ peculium est, non fit nisi cum dependentia specierum materialium, & phantasmatis. LAC.

^d *Ut non vivere animæ nil aliud sit, &c.* Etiam hoc dictum auctoris illo sensu verum est. Nam nisi per ministeria corporalia nil operatur anima, & velut mortua est, ideo cum organa carnis materialia impediuntur, torpet anima ut nil operari possit. Hæc enim lex sive societas lata est, dum sunt unita caro & anima ut hæc absque subsidio illius nil efficiat. Præterea Tertullianus pro vivere & vita animæ hic intelligit informationem animæ, & vitam quam causat informatione sua in corpus. Idem.

^e *Per quod utaris, cum eo utaris necesse est.*] Sincerius videtur quod est in Pithæano, *per quod utaris necesse est*. RIG.

^f *Caro abluitur, caro ungitur, caro signatur, &c.*] Strictim hoc loco recensuit, sed appositissime declaravit, Baptismum, Unctionem, Signaculum crucis, Manuum im-

positionem, Eucharistiam. Idem.

^g *Appendices hujus officii sordes.*] Alibi dixit horrorem cineris & asperitudinem sacci. Quibus etiam addebant hæc Lacilliana, illuviem, imbalnitium, imperfundium, incuriam. RIG.

^h *Modesta in occulto matrimonii dissimulatio.*] Significat ipsa matrimonii secreta, quæ libro ad Uxorem secundo, penes sanctos esse ait officia sexus, ac debere cum honore ipsius necessitatis tanquam sub oculis Dei modeste ac moderate transigi. Idem.

ⁱ *Pro nominis fide.* Non semel adnotavimus, a Tertulliano & B. Cypr. usitatum nomen, pro Christiano nomine. Sic etiam cap. 40. *suppliciis nominis causa*. Tertullianicæ sunt etiam voces, *erogatur*, & *quo*. PAM.

^j *Tormentorum machinatione laniatur.* Fertilem & ingeniosam Tyrannorum sævitiam in adinveniendis suppliciis tangit. De variis illis & inauditis poenis videndus Eusebius. LE PR.

^k *Quæ potest apud Christum Dominum parere debito tanto.*] Sic habent exemplaria. nec puto mutandum esse quicquam, etsi maluerit Ciaconius, *pariare*. Appellanti creditori parit debitor cum satisfacit. Juber qui exigit, parit qui præstat quod promittit. RIG.

^l *Molitionis sue reginam.*] Molitionem dicit Creationem. Creavit autem Deus hominem tanquam regem omnium quæ in terra, quæ in mari. Idem.

^m *Religionis sue sacerdotem.*] Laudes & gratias immolantem Deo. Idem.

Anis suæ sacerdotem, testimonii sui militem, ^a Christi sui sororem, in æternum destituat interitum. Bonum Deum novimus: ^b solum, optimum, a Christo ejus addiscimus; qui dilectionem mandans, post suam, in proximum, faciet & ipse quod præcepit: diliget carnem, tot modis sibi proximam: &, si infirmam, sed virtus in infirmitate perficitur: &, si imbecillam, sed medicum non desiderant, nisi male habentes: &, si inhonestam, ^c sed inhonestioribus majorem circumdamus honorem: &, si perditam, sed ego, inquit, veni, ut quod periit salvum faciam: &, si peccatricem, sed malo mihi, inquit, salutem peccatoris, quam mortem: &, si damnatam, sed ego inquit, percutiam, & sanabo. Quid ea exprobras carni, quæ Deum expectant? quæ in Deum sperant? quæ honorantur ab illo? quibus subvenit? Ausim dicere, si hæc carni non accidissent, benignitas, gratia, misericordia, omnis vis Dei benefica, vacuisset. Tenes scripturas, quibus caro infusatur: tene etiam, quibus inlustratur. Legis cum caro deprimitur: adige oculos, & cum caro relevatur. Omnis caro scænum. non hoc solum pronuntiavit Esaias; sed &, ^d Omnis caro videbit salutare Dei. Notatur in Genesi dicens Deus, Non manebit spiritus meus in hominibus istis, quia caro sunt. sed & auditur per Joëlem, Effundam de spiritu meo in omnem carnem. Apostolum quoque ne de uno stilo noris, quo carnem plerumque compungit. Nam, etsi negat habitare boni quicquam in carne sua; etsi adfirmat eos qui in carne sint, Deo placere non posse, quia concupiscat adversus spiritum: &, si qua alia ita ponit, ut carnis non tamen substantia, sed actus inhonoretur: dicemus quidem alibi nihil proprie carni exprobrari oportere, nisi in animæ suggillationem, quæ carnem ministerio sibi subigit. Verum interim ^e & in illis litteris Paulus est; quum stigmata Christi in corpore suo portat: quum nostrum, ut Dei, templum vitari vetat: quum corpora nostra, membra Christi facit: quum monet, Tollere & magnificare Deum in corpore nostro. Itaque, si ignominia carnis resurrectionem ejus expellunt, cur non dignitates potius inducent? Quoniam Deo magis congruit in salutem redigere, quod reprobarit interdum, quam in perditionem dedere, quod etiam aliquando probavit. Hucusque de præconio carnis adversus inimicos, & nihilominus amicissimos ejus. Nemo enim tam carnaliter vivit, quam qui negant carnis resurrectionem. Negantes enim ejus poenam, despiciunt & disciplinam. De quibus luculenter & ^f Paracletus per prophetidem Priscam, Carnes sunt, & carnem oderunt. Quam si tanta auctoritas munit, quanta illi ad meritum salutis patrocinati possit, numquid etiam Dei ipsius potentiam, & potestatem, & licentiam recensere debemus, an tantus sit qui valeat dilapsam & devoratum & quibuscumque modis ereptum tabernaculum carnis reedificare, atque restituere? An & aliqua nobis exempla hujus sui juris & in publico naturæ promulgavit, ^h ne qui forte adhuc nesciant Deum nosse, qui non alia lege credendus est, quam ut omnia posse credatur? Plane ⁱ apud Philosophos habes, qui mundum hunc innatum infectumque defendant: sed multo melius, quod omnes fere hæreses natum & factum mundum annuentes, conditionem Deo nostro adscribunt. Igitur confider, illum, ^d totum hoc ex nihilo protulisse, & Deum nosti, fidendo quod tantum Deus valeat. Nam & quidam, infirmiores hoc prius credere, de materia potius subjacenti volunt ab illo universitatem dedicatam ^k secundum Philosophos. Porro, etsi ita in vero haberetur, quum tamen longe alias substantias, longeque alias species ex reformatione materiæ diceretur protulisse, quam fuisset ipsa materia; non minus defenderem ex nihilo eum protulisse, si ea protulerat, quæ omnino non fuerant. ^l Quo enim interest, ex nihilo quid proferri, an ex aliquo; dum quod non fuit, fiat? quando etiam non fuisse, nihil sit fuisse. Sic & fuisse e contrario, non

T t nihil

^a Christi sui sororem. Quia cognatæ & congeneris cum carne Christi, non ut plerique hæreticorum illorum, adversus quos digladiatur autor, putabant carnem Christi diversæ rationis fuisse, aut phantasticæ, aut fidei, aut animalis, aut spiritualis, de quorum hæresibus lib. præced. LAC.

^b Solum optimum a Christo ejus, &c. Operibus gratiæ optimus Deus agnitus est. Contra Marcionistas etiam dictum est hoc, qui cum duos Deos distinguerent, Deum malum creatorem, & Deum bonum, hunc dicebant fuisse Deum ad quem Christus pertinebat, & per Christum notam ejus bonitatem. Idem.

^c Sed inhonestioribus majorem circumdamus honorem. Quæ cum nominari necesse est, honorem præfari solemus. RIG.

^d Omnis caro videbit salutare Dei. Infra cap. 59. eadem hæc scripturæ iisdem pene verbis citantur. Legitur autem id secundum 70. pro eo quod Beatus Hieronymus vertit duntaxat, & videbit omnis caro pariter: quam utramque lectionem eodem recidere, pulcre deducit Leo de Castro in Italianam. *Pamferas & aridas escas. Ερρηγίαν.* LE PR.

^e Et in illis litteris Paulus est. Hoc est, Et in illis Scripturæ testimoniis Pauli vox auditur. RIG.

^f Paracletus per prophetidem, &c. Paracletum vocat Montani spiritum, cui jam hæserat autor, cum hunc tractatum scripsit. Prisca vero alias Priscilla, cujus meminit autor adv. Præcean, & lib. de jejuniis, Montani prophetissa fuit. LAC.

^g In publico naturæ.] In publicis Naturæ tabulis. Ipse lib. de Corona, *Queris igitur Dei legem? Habes communem istam in publico mundi, in naturalibus tabulis, ad quas & Apostolus solet provocare.* RIG.

^h Ne qui forte adhuc nesciant Deum nosse.] In Pithæano legitur, *sitiant.* Quæ forma loquendi Septimio familiaris. Sitiunt nosse Deum, qui nondum norunt, adeoque nesciunt. Sic Nihilominus tamen ipsius simplicitatis suæ sitiant interpretationem. Idem.

ⁱ Apud philosophos habes qui mundum hanc innatum. Vulgatum est illud, ex nihilo nihil fit, ex quo æternum fuisse mundum futurumque putat Aristoteles Physic. 1. & lib. de celo. Verum si vera principii illius ac germana explicatio attendatur, Deus dixit: *Ego sum qui sum*, ergo ab existente illo Deo omnia profluxisse, mundumque creatum conjicere est. Aristotelem opinionem hanc retractasse putant nonnulli. LE PR.

^k Secundum philosophos. Plato uti attestantur Athanasius lib. de Incarn. verbi, in princip. & Epiphanius hæc. 6. Deum dixit ex materia præjacente, & infecta mundum condidisse. Quamvis Marsilius Ficinus in comp. Timæi Platonici cap. 9. & seq. conetur excusare illum ab hoc errore, & tantum voluisse Platonem materiam fuisse a Deo immediatius factam, quam res aliz. LAC.

^l Quo enim interest, &c. Non asseveranter hæc inquit autor, non audens contemnere statas philosophiæ leges pro-

- nihil est fuisse. Nunc, etsi interest, tamen utrumque mihi adplaudit. Sive enim ex nihilo A Deus molitus est cuncta, poterit & carnem in nihilum perductam, exprimere de nihilo. Sive de materia modulatus est alia, poterit & carnem quocumque dehaustam evocare de alio.
- ^a Et utique idoneus est reficere, qui fecit; quanto plus est fecisse, quam refecisse: initium XII. dedisse, quam reddidisse. Ita restitutionem carnis faciliorem credas institutione. ^b Aspice nunc ad ipsa quoque exempla divinæ potestatis. Dies moritur in noctem, & tenebris usque-
quaque sepelitur. ^c Funestatur mundi honor: omnis substantia denigratur. Sordent, silent, stupent cuncta: ^d ubique iustitium est. Ita lux amissa lugetur: & tamen rursus cum suo cul-
tu, cum dote, cum sole, eadem & integra & tota universo orbi reviviscit; interficiens mor-
tem suam, noctem; rescindens sepulturam suam, tenebras; heres sibimet existens, donec &
nox reviviscat, cum suo & illa suggestu. Redaccenduntur enim & stellarum radii, quos ^e ma-
tutina succensio extinxerat. reducuntur & siderum absentia, quas temporalis distinctio exe-
merat. redornantur & specula lunæ, quæ menstruus numerus adtriverat. revolvuntur hye- B
mes & æstates, verna & autumnus, cum suis viribus, moribus, fructibus. Quippe etiam terræ
de cœlo disciplina est arbores vestire post spolia, flores denuo colorare, herbas rursus impo-
nere, exhibere eadem quæ absumpta sint semina; nec prius exhibere, quam absumpta. Mira
ratio: de fraudatrice servatrix; ut reddat, intercipit; ut custodiat, perdit; ut integret, vi-
tiat; ut etiam ampliet, prius decoquit. Siquidem uberiora & cultiora restituit, quam exter-
minavit. revera fenore interitu, & injuria usura, & lucro damno. Semel dixerim, universa
conditio recidiva est. [Quodcumque conveneris, fuit: quodcumque amiseris, nihil non
iterum est.] Omnia in statum redeunt, quum abscefferint: omnia incipiunt, quum desie-
rint: ideo finiuntur, ut fiant. Nihil deperit, nisi in salutem. Totus igitur ^f hic ordo revolu-
bilis rerum, testatio est resurrectionis mortuorum. Operibus eam præscripsit Deus ante
quam litteris: viribus prædicavit ante quam vocibus. Præmisit tibi naturam magistrā,
submissurus & prophetiam, quo facilius credas prophetiæ, discipulus naturæ: quo statim C
admittas, quum audieris quod ubique jam videris: nec dubites Deum carnis etiam resuscita-
torem, quem omnium noris restitutorem. Et utique si omnia homini resurgunt, cui procu-
rata sunt, porro non homini, nisi & carni, quale est ut ipsa depereat in totum, propter quam
XIII. & cui nihil deperit? Si parum universitas resurrectionem figurat; si nihil tale conditio signat,
quia singula ejus non tam mori, quam desinere dicantur; nec redanimari, sed reformari exi-
flimentur, accipe ^g plenissimum atque firmissimum hujus spei specimen. Siquidem, anima-
lis est res, & vitæ obnoxia & morti; ^h illum dico alitem Orientis peculiarem, ⁱ de singulari-
tate famosum, de posteritate monstruosum: ^k qui semetipsum lubenter funerans renovat,
natali fine decedens atque succedens; iterum phoenix, ubi jam nemo; iterum ipse, qui non
jam; alius idem. Quid expressius atque signatius in hanc causam? aut cui alii rei tale docu-
mentum? Deus etiam scripturis suis, ^l Et florebit enim, inquit, velut phoenix; id est, de D
morte, de funere: ^m uti credas, de ignibus quoque substantiam corporis exigi posse. Mul-
tis

bas Patribus, ut ad rem de qua agimus Gregor. hom. 20. in Ezech. LAC.

^a Et utique idoneus est reficere, qui fecit. Manichæi, Cer-
doniani, Marcionitæ, negabant illam refectionem, seu re-
surrectionem; cum tamen longe difficilius videatur e nihilo
creare quam reficere. LE PR.

^b Aspice nunc ad ipsa quoque exempla divinæ potestatis,
dies moritur in noctem.] His etiam argumentis resurrectio-
nem adsererat Clemens prima ad Corinthios epistola. Ἰδὼν οὖν ἀγαπῶντες, inquit, ὅτι καὶ ἡμεῖς ἀποθνήσκουσιν. ἡμεῖς οὖν καὶ
νῦν ἀποθνήσκουσιν ἢ ἅλιν δηλοῦσιν. Κοιμῶμεθα ἢ νῦν, ἀνίσταμεθα ἡμέρᾳ. ἡ ἡμέρα
ἀπεισιν, νῦν ἐπερχέται. Hæc autem naturæ dormientis ac resur-
gentis exempla Septimiani filii elegantia ingeniose admodum
auxit & illustravit. RIG.

^c Funestatur mundi honor. Solem innuit qui καὶ τὸ πρὸς
δρόμον ὁμῶς mundi cursatilis oculus Orpheo dicitur, & Pro-
clo Lycio hym. 1. ὁ δὲ δαίμων ἄριστος, πρὸς τὸν δαίμονα. at
deorum optime qui igne cinctus, potens demon. LE PR.

^d Ubique iustitium est.] In vulgatis editionibus additur,
quies rerum. & legitur in Pithæano, RIG.

^e Matutina succensio.] Pithæanus, suggestio. Idem.

^f Hic ordo revolubilis rerum. E perpetua rerum vicissitu-
dine, & fluxu continuo ac volubilitate, resurrectionem de-
monstrat; ex illa quippe rerum naturalium serie sapientio-
res philosophi istud subodorati sunt, ut Plato in Timæo &
Phædone, ut Seneca epist. 35. Mors quam pertimescimus,
& accusamus, intermittit vitam, non eripit, veniet iterum
qui hos in lucem reponat dies. Idem ep. 40. 92. 102. & ad
Marcianum cap. 26. LE PR.

^g Plenissimum atque firmissimum hujus spei specimen.]
Clemens ad Corinth. Ἰδὼν οὖν τὸ πρὸς δόξαν σημεῖον. Et in Con-
stitutionibus Apostolicis, quas ab eodem Clemente conscri-
ptas fuisse nonnulli putant, πλεῖστον ὅτι ἀναστάντος παρ᾽ ἡμῶν
ἀποδείξει. RIG.

^h Illum dico alitem Orientis peculiarem.) Clemens, &

τοῖς ἀνατολικαῖς τόποις, τοῦτέστι τοῖς περὶ τὴν Ἀραβίαν. Etsi autem
eiusdem phœnicis historiæ exemplum reperiatur etiam in Con-
stitutionibus supra citatis, tamen ex earum cum epistola
Clementis comparatione hoc videmus assequi, vix esse ut
eiusdem Auctoris utrumque opus censeri debeat. Idem.

ⁱ Desingularitate famosum.] Clemens, τὸ πρὸς μονογενεῖς
ὑπαρχόν. Constitutiones, Φασὶ γὰρ ὅτι πρὸς τὴν μονογενεῖς ὑπαρχόν.
Ibidem hoc genus avis dicitur ἄλγυν ὑπαρχόν, καὶ μόνον ἐν τῇ
μιν γένει. Plinius, Unum in toto orbe, nec visum magnope-
re. Herodotus ait sibi visum esse nunquam, historiam ejus
tantum legisse. καὶ γὰρ δὴ καὶ ἀπαυλὶ ἐπιφοιτᾷ. Idem.

^k Qui semetipsum libenter funerans renovat.) Cle-
mens ad Corinthios sic refert. Phœnicem, cum se morti pro-
ximum sentit, e thure ac myrrha ceterisque hujusmodi odo-
ribus struere sibi σκήν. [Plinius nidum] eo mox alitem
conditum mori. Ex mortui carne, nasci primo ceu vermi-
culum, inde fieri pullum. Hanc nobis a Deo resurrectionis
imaginem dari, μεγαλὸν τὸ ἐπαγγελίας αὐτῶ. Ceterum de
narrationis fide Clemens non addubitat. quod tamen facere
videtur Constitutionum Apostolicarum Scriptor, qui rem etiam
aliter tradidit, & phœnicem δὲ ἡλίῳ προσευξάμενον αὐτομάτως
φλεχθῆναι, καὶ γαστρίᾳ κύνιν. ἐκ δὲ τῆς σπυρίδας σκῆλης. Sane
pleraq. omnia de phœnice & Herodotus & Tacitus & Lu-
cianus tanquam fabulosa retulere. Et tamen Septimius no-
ster, quid expressius, inquit, atque signatius in hanc causam
aut cui alii rei tale documentum? Idem.

^l Efflorebit enim, inquit, velut phoenix.] Sic solet Se-
ptimius Scripturam ad propositum suum latissime interpreta-
ri. Itaque hic phœnicis vocabulum inter alitem & arborem
ambiguum, pro phœnice alite positum voluit. & verbum,
florebit, ad resurrectionem accommodavit. Idem.

^m Uti credas de ignibus quoque substantiam corporis
exigi posse.] Hæc indicio sunt Tertullianum in phœnicis
historia sequutum esse, quæ fuerant varie ab variis tra-

A tis passeribus antistare nos Dominus pronuntiavit: si non & phœnicibus, nihil magnum. Sed homines semel interibunt, avibus Arabiæ de resurrectione securis? Talia interim divina- XIV.
rum virium liniamenta, non minus parabolis operato Deo, quam locuto, veniamus & ad ipsa edicta atque decreta ejus, quocum maxime divisionem istam materiæ ordinamus. Exor-
enim sumus ab auctoritate carnis, an ea sit cui dilapsæ salus competat: dehinc, profecuti de potentia Dei, an tanta sit quæ salutem conferre dilapsæ rei soleat: nunc, si probavimus utrumque, velim etiam de causa requiras; an sit aliqua tam digna, quæ resurrectionem carnis necessariam, & rationi certe omnimodo debitam vindicet, quia subest dicere, etsi caro capax restitui, etsi divinitas idonea restituendi, sed causa restitutionis præesse debebit. Accipe igitur & causam, qui apud Deum discis, ^a tam optimum, quam & justum: de suo optimum; de nostro justum. Nisi enim homo deliquisset, optimum solummodo Deum nosset, B
ex naturæ proprietate: at nunc etiam justum eum patitur, ex causæ necessitate: tamen & hoc ipso optimum, dum & justum. Et bono enim juvando, & malo puniendo, justitiam exhibens, utramque sententiam bono præstat: hinc vindicans istud, inde remunerans illud. ^b Sed cum Marcione plenius discas, an hoc sit Dei totum. Interim talis est noster; merito judex; quia Dominus: merito Dominus, quia auctor: merito auctor, quia Deus. Hinc & ille, nescio quis hæreticorum. merito non judex; ^c non enim Deus: merito non Dominus; non enim auctor. ^d nescio jam si Deus, qui nec auctor, quod Deus; nec Dominus, quod auctor. Igitur si Deo & Domino & auctori congruentissimum est, judicium in hominem destinare, de hoc ipso an Dominum & auctorem suum agnoscere & observare curarit, an non: utique judicium resurrectionis expunget. Hæc erit tota causa, immo necessitas resurrectionis; ^e congruentissima scilicet Deo destinatio judicii: de cujus dispositione dispicias, an utrique substantiæ humanæ dijudicandæ censura divina præsideat, tam animæ quam & carni. Quod enim congruet C
judicari, hoc competet etiam resuscitari. Dicimus plenum primo perfectumque credendum judicium Dei, ut ultimum jam atque exinde perpetuum: ut sic quoque justum, dum non in aliquo minus: ut sic quoque Deo dignum, dum pro tanta ejus patientia, plenum atque perfectum. Itaque plenitudinem perfectionemque judicii, non nisi de totius hominis repræsentatione constare. Totum porro hominem ex utriusque substantiæ concrezione parere: idcircoque in utraque exhibendum, quem totum oporteat judicari: qui nisi totus, utique non vixerit. Qualis ergo vixerit, talem judicari, quia de eo quod vixerit, habeat judicari. Vita est enim causa judicii; per tot substantias dispungenda, per quot & functa est. Age jam, scindant adversarii nostri carnis animæque contextum, prius in vitæ administratione, ut ita audeant scindere illud etiam in vitæ remuneratione. ^f Negent operarum societatem, ut merito XV.
possint etiam mercedem negare. Non sit particeps in sententia caro, si non fuerit & in causa. Sola anima revocetur, si sola decedit. ^g Atenim non magis sola decedit, quam sola decucurrit illud unde decedit: vitam hanc dico. Adeo autem non sola anima transigit vitam, ut nec cogitatus, licet solos, licet non ad effectum per carnem deductos, auferamus a collegio carnis. Siquidem in carne, & cum carne, & per carnem agitur ab anima, quod agitur in corde. Hanc denique carnis speciem, arcem animæ, etiam Dominus in sugillationem cogitatum taxat, Quid cogitatis in cordibus vestris nequam? & Qui conspexerit mulierem ad concupiscendum, jam adulteravit in corde. Adeo & sine opere & sine effectum, cogitatus, carnis est actus. Sed etsi in cerebro, vel in medio superciliorum discrimine, vel ubi ubi philosophis placet, principalitas sensuum consecrata est, quod hegemonicon appellatur, ^h caro erit omne animæ cogitatorium. Nunquam anima sine carne est, quamdiu in carne est. Nihil non cum illa agit, sine qua non est. Quære adhuc an cogitatus quoque per carnem administrentur, qui per carnem dinoscuntur extrinsecus. Volutet aliquid anima, vultus operatur indi-
T t 2 cium:

dita. sumpsisse autem ab iis, quæ tractationi suæ facere plurimum vidit. Clementis epistola, de putrescente phœnicis carne, non decremata, phœnicem renasci tradiderat. Ergo ut corporum restitutionem etiam in eo mortis genere, quo magis aboleri spēs restitutionis videbatur, confirmaret, ad eos se convertit qui de cineribus cremati phœnicis novum restitui scripserant. *Uti credas, inquit, de ignibus quoque substantiam corporis exigi posse.* Quod & citato Psalmi versiculo subjungit, quasi fuerit in mente Psalmographi de phœnice cremato historia. RIG.

^a *Tam optimum quam & justum.* Marcionitas ferit, qui in uno Deo justitiam & bonitatem non compingebant, sed discidentes divinam substantiam in duos Deos, alium bonum dicebant, alium malum & justum. Hunc Marcionis errorem retulit cum suis rationibus Theodoretus lib. 5. de decr. divin. LAC.

^b *Sed cum Marcione plenius discas.* Remittit lectorem ad libros, quos adversus Marcionem scripsit. RHEN.

^c *Non enim Deus*] Liber Ursini, Dominus. RIG.

^d *Nescio jam si Deus, qui nec auctor, quod Deus; nec*

Dominus, quod auctor.] Expeditior est Ursini scriptura, *Nescio jam si Deus, qui nec auctor, nec Dominus. Idem.*

^d *Nescio jam si Deus, &c.* Sensus esse videtur: nescio an Deus hæreticorum, Deus sit, quando nec autor est, quod tamen verus, id est, noster Deus esse scitur: nec item dominus est, quod esse debebat si autor esset. RHEN.

^e *Congruentissima scilicet Deo destinatio judicii.* Ita legendum, siquidem præcedit judicium in hominem destinare. & infra. Denique hæc erit ratio in ultimum finem destinati judicii. Idem.

^f *Negent operarum societatem, &c.* Ratio hujus capitis desumpta est ex bono & æquo, & congruo, ac usi sunt illa quotquot de resurrectione carnis post Tertullianum scripserunt. LAC.

^g *Sola decedit.* Decedere non accipit, pro interire omnino, nam anima immortalis persistit, sed pro deficere ab hac vita dependenti ministeriis carnis. Idem.

^h *Caro erit omne animæ cogitatorium.*) Cogitatorium a Tertulliano dicitur locus in corpore, sive pars corporis ubi anima cogitat. RIG.

cium: ^a facies intentionum omnium speculum est. Negent factorum societatem, cui negare A non possunt cogitatorum. Et illi quidem delinquentias carnis enumerant: ergo peccatrix tenebitur supplicio. Nos vero etiam virtutes carnis opponimus: ergo & bene operata tenebitur præmio. Et si anima est, quæ agit & impellit in omnia, carnis obsequium est: Deum non licet aut injustum iudicem credi, aut inertem: injustum, si sociam bonorum operum a præmiis arceat; inertem, si sociam malorum a suppliciis secernat: quum humana censura eo perfectior habeatur, quo etiam ministros facti cuiusque deposcit, nec parcens, nec invidens illis, XVI. quo minus cum auctoribus aut poenæ, aut gratiæ communicent fructum. Sed quum imperium animæ, obsequium carni distribuimus, prospiciendum est, ne & hoc alia argumentatione subvertant, ut velint carnem sic in officio animæ collocare, non quasi ministram, ne ex hoc sociam cogantur agnoscere. Dicent enim, ministros & socios habere arbitrium ministrandi atque sociandi, & potestatem suæ voluntatis in utrumque; homines scilicet & ipsos: B idcirco cum auctoribus merita communicare, quibus operam sponte accommodant: Carnem autem, nihil sapientem, nihil sentientem per semetipsam, non velle, non nolle de suo habentem, ^b vice potius vasculi apparere animæ, ut instrumentum, non ut ministerium. Itaque animæ solius iudicium præsidere, qualiter usa sit vasculo carnis; vasculum vero ipsum non esse sententiæ obnoxium: quia nec calicem damnari, si quis eum veneno temperarit; nec ^c gladium ad bestias pronuntiari, si quis eo latrocinium fuerit operatus. Jam ergo innocens caro, ex ea parte qua non reputabuntur illi operæ malæ: & nihil prohibet innocentiae nomine salvam eam fieri. Licet enim nec bonæ operæ reputentur illi, sicut nec malæ; divinæ tamen benignitati magis competit innocentes liberare. beneficis enim debet. optimi est autem, etiam quod non debetur offerre. Et tamen calicem, non dico venenarium, ^d in quem mors aliqua ructarit, sed ^e fictricis, vel archigalli, vel gladiatoris, aut carnificis spiritu infectum, C quæro an minus damnes, quam oscula ipsorum? nostris quoque sordibus nubilum, vel non pro animo temperatum, elidere solemus, quo magis puero irascamur: gladium vero latrociniiis ebrium quis non a domo tota, nedum a cubiculo, nedum ^f a capitis sui officio relegarit; præsumens scilicet, nihil aliud se quam ^g inludia animarum somniaturum, urgentium & inquietantium ^h sanguinis sui concubinum? Atenim & calix bene sibi conscius, & de diligentia ministerii commendatus, de ⁱ coronis quoque potatoris sui inorabitur, aut aspergine florum honorabitur: & gladius bene de bello cruentus, ^k & melior homicida, laudem suam consecratione pensabit. Est ergo & in vascula & in instrumenta ^l sententiam figere, ut dominorum & auctorum meritis & ipsa communicent: ut huic quoque argumentationi satisfecerim, licet ab exemplo vacet diversitas rerum. Omne enim vas vel instrumentum aliunde D in usus venit, extranea omnino materia a substantia hominis: caro autem ab exordio uteri confata, conformata, congenita animæ, etiam in omni operatione miscetur illi. Nam et si vas vocatur apud Apostolum, quam jubet in honore tractari, eadem tamen ab eodem homo exterior appellatur: ille scilicet limus, qui prior titulo hominis incisus est, non calicis, aut gladii, aut vasculi ullius. ^m Vas enim, capacitatis nomine dicta est, qua animam capit & continet: homo vero, de communione naturæ, quæ eam non instrumentum in operationibus præstat, sed ministerium. Ita & ministerium tenebitur iudicio, etsi de suo nihil sapiat: quia portio est ejus, quæ sapit, non supellex. Hoc & Apostolus sciens, nihil carnem agere per semetipsam, quod non animæ deputetur; nihilominus peccatricem iudicat carnem; ne eo quod

^a *Facies intentionum omnium speculum est.* In vultu notari solent animi affectiones; adeo ut tristitia, hilaritas, amor, odium aliique affectus facile e vultu dijudicentur; unde a volendo vultum dixerunt Grammatici. Animi signa in vultu observari ipse etiam dixit Tullius in Pisonem. *Oculi, supercilia, frons, vultus denique totus, sermo quidam tacitus mentis est.* LE PR.

^b *Vice potius vasculi apparere.* Apparere, id est, ministrare, famulari, inservire & est ut Asconius docet, minoris ad maiorem; unde apparitores dicti viatores, qui iudicibus præsto sunt, & iussa nutusque eorum expectant. RHEN.

^c *Gladium ad bestias pronuntiari.* Ad bestias damnare, hoc est ad pugnandum cum belluis, in usu fuisse apud Romanos norunt omnes, ut & ad metalla, ad lapidicinas, ad insulas. LE PR.

^d *In quem mors aliqua ructarit.* In quem aliquis celebritate veneni correptam animam inter sorbendum cum ructu efflaverit. RIG.

^e *Fictricis.* Sic legitur in cod. Pith. Fictricis, *capuani.* dos, sagæ, simulacra cerea fingentis. In Urfini libro legitur, *fascinatricis.* In vulgatis editionibus, *fictricis*, mendose. Idem.

^f *Sed fictricis vel Archigalli.* Legendum esset forsan *fictricis*, sicque locutus esset Tertullianus de poculis quæ fictrices illæ propudiosæ mulieres, seu Eunuchi cum osculo forbeant. LE PR.

^g *Fictricis vel Archigalli.* Archigalli principes sunt gallo- rum sive exedtorum autore Julio Firmico. Venus in decimo

ab horoscopo loco, facit Eunuchos & archigallos. Ceterum hoc hominum genus velut inauspicatum, exosum esse solet, & propter eos qui tales habent in deliciis, etiam turpe & flagitiosum. RHEN.

^f *A capitis sui officio.* A cervicalis. RIG.

^g *Inludia animarum.* Exemplar Pithœi, *invidia.* Unde non immerito hæc scriptura placeat, *Nihil aliud se quam invidiam animarum somniaturum.* Diximus supra. Idem.

^h *Sanguinis sui concubinum.* Quasi cæsorum sanguini incubet, qui gladium cæsorum sanguine tinctum cervicali supposuit suo. Idem.

ⁱ *Coronis quoque potatoris sui inorabitur.* In exemplaribus Rhenani & Pithœi, *inorabitur.* Pamelius edidit, *inorabitur.* Atque hanc esse trium Vaticanorum scripturam adfirmavit. Dixerit igitur Septimius noster pocula coronis ignorari, quæ circum oras coronabantur. RIG.

^k *Et melior homicida.* Gladium de bello cruentum homicidam vocat, sed meliorem, ut cogitare liceat pejorem esse homicidam gladium de latrocinio cruentum. Ait igitur illum esse meliorem, sed tamen homicidam. Etenim bella gerere nolebat Christianos. Idem.

^l *Sententiam figere.* Hoc est, intrepide & constanter adferere. Diximus supra. Idem.

^m *Vas enim capacitatis nomine dicta est.* Adnotata voce *capacitas* ad marginem, Rhenanus significat, adludere auctorem potius ad etymologiam ejus vocis Græcæ, quam qua *vas* latine dicitur. PAM.

A quod ab anima videtur impelli, iudicio liberata credatur. Sic & cum aliquas laudis operas carni indicit, Glorificate, inquit, & tollite Deum in corpore vestro, certus & hos conatus ab anima agi; idcirco tamen & carni eos mandat, quia & illi fructum repromittit. Alioquin nec exprobratio competisset in alienam culpæ, nec adhortatio in extraneam gloriæ: & exprobratio enim, & exhortatio vacarent erga carnem, si vacaret & merces, quæ in resurrectione captatur. Simplicior quisque fautor sententiæ nostræ, putabit, carnem etiam idcirco repræsentandam esse iudicio, ^a quia aliter anima non capiat passionem tormenti seu refrigerii, utpote incorporealis: hoc enim vulgus existimat. Nos autem animam ^b corporalem & hic profiteamur, & in suo volumine probamus, habentem proprium genus substantiæ, soliditatis, per quam quid & sentire & pati possit. ^c Nam & nunc animas torqueri, ^d foverique penes inferos, licet nudas, licet adhuc exules carnis, probavit Lazari exemplum. ^e Dedit igitur adversario dicere: Ergo, quæ habet corpulentiam propriam, de suo sufficit ad facultatem passionis & sensus, ut non egeat repræsentatione carnis. Immo eatenus egebit; non qua sentire quid sine carne non possit, sed qua necesse est illam etiam cum carne sentire. Quantum enim ad agendum de suo sufficit, tantum & ad patiendum. Ad agendum autem, minus de suo sufficit. Habet enim de suo solummodo cogitare, velle, cupere, disponere: ad perficiendum autem, operam carnis expectat. Sic itaque & ad patiendum, societatem carnis expostulat; ut tam plene per eam pati possit, quam sine ea plene agere non potuit. Et ideo in quæ de suo sufficit, eorum interim sententiam pendit, concupiscentiæ, & cogitatus, & voluntatis. Porro, si hæc satis essent ad plenitudinem meritorum, ut non requirerentur & facta, sufficeret in totum anima ad perfectionem iudicii, de his judicanda, in quæ agenda sola suffecerat. Quum vero etiam facta devincta sint meritis; facta autem per carnem administrantur; jam non sufficit animam sine carne foveri, sive cruciari, pro operibus etiam carnis; etsi habet corpus, etsi habet membra; quæ proinde illi non sufficiunt ad sentiendum plene, quemadmodum nec ad agendum perfecte. Idcirco, pro quoquo modo egit, pro eo & patitur apud inferos, prior degustans iudicium, sicut prior induxit admissum: expectans tamen & carnem, ut per illam etiam facta compenset, cui cogitata mandavit. Denique, hæc erit ratio in ultimum finem destinati iudicii, ut exhibitione carnis omnis divina censura perfici possit. Alioquin non sustineretur in finem, quod & nunc animæ decerpunt apud inferos, si solis animabus destinaretur. Hucusque præstructionibus egerim ad muniendos sensus omnium scripturarum, quæ carnis recidivatum pollicentur. Cui quum tot auctoritates iustorum patrocinatorum procurent; honores dico substantiæ ipsius, tum vires Dei, tum exempla earum, tum rationes iudicii, & necessitates ipsius: utique secundum præiudicia tot auctoritatum, scripturas intelligi oportebit, non secundum ingenia hæreticorum, de sola incredulitate venientia: quia incredibile habeatur restitui substantiam interitu subductam; non quia aut substantiæ ipsi inemeribile sit, aut Deo impossibile, aut iudicio inhabile. Plane incredibile, si nec prædicatum divinitus fuerit: nisi quod etsi prædicatum id a Deo non fuisset, ultro præsumi debuisset, ut propterea non prædicatum, quia tot auctoritatibus præiudicatum. At cum divinis quoque vocibus personet, tanto abest ut aliter intelligatur, quam desiderant illa, a quibus etiam sine divinis vocibus persuadetur. Videamus igitur hoc primum, quoniam titulo spes ista proscripta sit. ^f Unum opinor ^h apud omnes edictum Dei pendet, Resurrectio

^a Quia aliter anima non capiat passionem tormenti, &c. Adeo olim etiam facessit negotium hoc argumentum, quo pacto spiritus igni corporeo torquerentur, ut & Tertulliano non leve fuerit, atque in suum paradoxum de corporalitate animæ præsertim impelleret, & Augustinus videatur aliquantulum hæsitasse seu non penitus refellisse ob idem argumentum Dæmones, corporeos esse, quamvis demum constitit hæc sententia, ut spiritus possent torqueri illo igne. August. lib. 21. de civ. cap. 10. LAC.

^b Corporalem & hic profiteamur. De hoc Tertulliano nōvo D. August. cap. 89. de hæres. ad Quod-vult-Deum, & D. Thom. 2. contra gentes cap. 86. Idem.

^c Nam & nunc animas torqueri. Hic se correxit author, nam cap. 48. Apolog. & cap. 4. de testimonio Animæ dixerat, animas in inferno sine carne nullo modo posse torqueri. Hic palam jam resipuit, & lib. de anima cap. ult. Idem.

^d Foverique penes inferos. Alludit ad petitionem divitis avari, cum petit guttam aquæ a Lazaro, qui in sinu Abraham fovebatur. unde ortum paradoxum aliud Tertulliani, qui putavit animas Sanctorum in sinu Abraham seu paradiso, sive sub altari foveri, & gaudere ad diem usque iudicii, de quo lib. de anima cap. 7. 9. 55. 56. & 58. Idem.

^e Dedit igitur adversario dicere. Sic emendavimus ex codicibus Urini & Pithæi. RIG.

^f Etsi habet corpus. Error hic Tertulliani excusari potest, si multitudo eorum qui iis temporibus, in eum impingebant, alicujus sit momenti. unicum tamen addam testimonium, (ne longior sim) Clementis Alexand. in Epitome edit. gr. Sylburgii. ἡ δὲ ἀγγελικὴ σωματικὴ εἰς αὐτὸν ὁρᾷ. γὰρ οὐκ ἀλλὰ καὶ ψυχὴ σωμα. Angeli corpora sunt, videntur enim; sed

& anima corpus est. Quoniam vero hic locus de Angelis quoque mentionem facit, moneo Tertullianum idem sensisse de Angelis, istudque paradoxum lib. 3. contra Marc. cap. 9. & de carne Christi cap. 3. & 6. statuisse, ubi vera corpora assumpsisse Angelos docet. Sanctus Basilius in ea quoque videtur sententia lib. de Spir. S. ad Amphil. c. 16. Lactantius etiam lib. 2. instit. cap. 15. ubi Angelos ait spiritus esse tenues, Cassianum collat. 7. c. 13. adde, & Joannem Thessalonic. in septima synodo. B. Augustinus enchirid. c. 59. hæsitare videtur, ut postea S. Bernardus hom. 5. in cant. utrum ipsis spiritibus naturalia corpora sint, sicut hominibus sua. Cum vero πῦρ φλέγων ignis urens dicuntur psal. 103. in eum locum ait Augustinus non id dici proprie, sed metaphorice, dum scilicet his verbis significantur Angeli, Dei ministri, spiritu ferventes B. Joannes Chrysostomus huic interpretationi conformis est in cap. 6. Esaiæ. τὸ πῦρ, τὸ καύρον, τὸ δραστικόν ἡμῶν διὰ τοῦτο εὐχόμενοι ἀποδομήσομεν, velocitatem, levitatem, & agendi industriam his elementis significans. Idem ferme habet Theodoretus in eundem psal. 103. LE. PR.

^g Unum opinor apud omnes edictum Dei pendet. Quum appensa tabula, unde de plano recte legi possit. Sic Ausonius Paneg. Has ego litteras tuas si in omnibus pilis atque porticibus, unde de plano legi possint, instar edicti pendere mandavero, &c. Sic vocat symbolum fidei christianæ, & supra dixit, quoniam titulo spes ista proscripta sit, alludens ad edicta prætorum aut Cæsarium, quæ in albo, hoc est, tabula, proscribi & proponi solebant. RIG.

^h Apud omnes edictum Dei pendet. Nihil addo explanationi Rigaltii, nisi quod album, tabulam seu chartam puram &

Resurrectio mortuorum. Duo verba expedita, decisa, deterfa. Ipsa conveniam, ipsa discu- A
tiam, cui se substantiæ addicant. Quum audio resurrectionem homini imminere, quæram
neceffe est, quid ejus cadere sortitum sit. Siquidem nihil resurgere expectabit, nisi quod an-
te succiderit. Qui ignorat carnem cadere per mortem, potest eam nec stantem nosse per vi-
tam Sententiam Dei natura pronuntiat, Terra es, & in terram ibis. Et qui non audivit, vi-
det. nulla mors non ruina membrorum est. Hanc corporis sortem Dominus quoque expres-
sit, quum ipsa substantia indutus, Diruite, inquit, templum istud, & ego illud triduo resus-
citabo. Ostendit enim, ejus sit dirui, ejus elidi, ejus jacere; ejus & revelari, & resus-
citari: quamquam & animam circumferret trepidantem usque ad mortem, sed non caden-
tem per mortem. Quia & scriptura, De corpore, inquit, suo dixerat. Atque adeo caro est,
quæ morte subruitur, ut exinde a cadendo cadaver renuntietur. Anima porro, nec vocabu-
lo cadit, quia nec habitu ruit. Atquin ipsa est, quæ ruinam corpori infert, quum efflata est: B
ficut ipsa est, quæ illud de terra suscitabit ingressa. Non potest ruere, quæ elidit egressa.
Artius dicam, ne in somnum quidem cadit anima cum corpore, ne tum quidem sternitur
cum carne. Etenim agitur in somnis & jactitur; quiesceret autem, si jaceret; & jaceret,
si caderet. Ita nec in veritatem mortis cadit, quæ nec in imaginem ejus ruit. Sequens nunc
vocabulum, Mortuorum, æque dispice, cui substantiæ insidat: quamquam in hac materia
admittamus, interdum ^a mortalitatem animæ assignari ab hæreticis: ut, si anima mortalis re-
surrectionem consecutura est, præjudicium sit & carni non minus mortali resurrectionem
communicaturæ. Sed nunc proprietas vocabuli vindicanda est suæ sorti. Jam quidem, eo
ipso quod resurrectio caducæ rei est, id est carnis, eadem erit & in nomine mortui: quia ca-
ducæ rei est resurrectio, quæ dicitur mortuorum. Sic & per Abraham patrem fidei, divinæ
familiaritatis virum, discimus. Postulans enim Saræ humanæ locum de filiis Chet, Date C
ergo, inquit, mihi possessionem sepulcri vobiscum, & humabo mortuum meum, carnem
scilicet. Neque enim animæ humanæ spatium desiderasset, etsi anima mortalis crederetur,
etsi mortuus dici mereretur. Quod si mortuus, corpus est, corporum erit resurrectio, quum
dicitur mortuorum. Et hæc itaque dispectio tituli, & præconii ipsius, fidem utique defen-
dens vocabulorum, illuc proficere debet, ut si quid pars diversa turbat obtentu figurarum
& ænigmatum, manifestiora quæque prævaleant; & de incertis certiora præscribant. Nacti
enim quidam solemnissimam eloquii prophetici formam, allegorici & figurati plerumque,
non tamen semper, resurrectionem quoque mortuorum manifeste annuntiatam, in imagina-
riam significationem distorquent; asseverantes, ipsam etiam mortem spiritaliter intelligen-
dam. Non enim hanc esse in vero, quæ sit in medio, discidium carnis atque animæ; sed
ignorantiam Dei, per quam homo mortuus Deo, non minus in errore jacuerit, quam in se- D
pulcro. itaque & ^b resurrectionem eam vindicandam, qua quis adita veritate redanimatus
& revivificatus Deo, ignorantiae morte discussa, velut de sepulcro veteris hominis eruperit:
quia & Dominus & Scribas & Phariseos sepulcris adæquaverit. Exinde ergo, resurrectio-
nem fide consecutos, cum Domino esse, quum eum in baptismo induerint. Hoc denique
ingenio etiam in colloquiis sæpe nostros decipere consuerunt: quasi & ipsi resurrectionem
carnis admittant. Væ, inquit, qui non in hac carne resurrexerit: ne statim illos percu-
tiant, si resurrectionem statim abnuerint. Tacite autem, secundum conscientiam suam, hoc
sentiunt, Væ qui non, dum in carne est, ^c cognoverit arcana hæretica: hoc est enim apud
illos resurrectio. Sed & plerique ab excessu animæ resurrectionem vindicantes, de sepulcro
exire, de seculo evadere interpretantur; quia & seculum mortuorum sit habitaculum, id est,
ignorantium Deum. Vel etiam de ipso corpore, quia & corpus vice sepulcri conclusam ani-
mam, in secularis vitæ morte detineat. Ob hujusmodi igitur conjecturas, primam præstru-
ctionem eorum depellam, qua volunt omnia Prophetas per imagines concionatos: quando
si ita esset, ne ipsæ quidem imagines distingui potuissent, si non & veritates prædicatæ fuisset,
ex quibus imagines deliniarentur. Atque adeo, si omnia figuræ, quid erit illud, ejus
figuræ? quomodo speculum obtendes, si nusquam est facies? Adeo autem non omnia ima-

XX.

nitidam fuisse docuit me eruditus Cujacius, non vero tabu-
lam literis albis notatam ut ceusit Theophilus. Qui char-
tam illam seu tabulam ex alia etiam materia corrupisse con-
vincebatur, in eum actio erat pecuniaria, seu popularis.
Cæterum etiam is actione extraordinaria puniebatur, pœna
legis Cornelie de falsis. Id collige ex l. si quis id quod. D.
de Jurisd. & l. pen. D. l. Cornel. de fal. LE PR.

^a Mortalitem animæ assignari ab hæreticis, &c. Qui im-
mortalitatem substituunt, rem de qua agitur minime consi-
derant. Puto enim Tertullianum hæreticos illos notare qui
in Arabia exorti sunt, temporibus Origenis, qui animas
cum corporibus simul corrumpi & interire dicebant; ac cum
iisdem animabus in vitam reditura corpora. Eusebius id re-
fert hist. Eccl. lib. 6. cap. 30. Idem.

^b Resurrectionem eam vindicandam. Nugæ sunt & sophis-
mata quibus utebantur Hymenæus & Philerus, iique hære-

tici, qui spiritaliter ipsam etiam mortem intelligendam as-
severabant. Abutebantur verbis apostoli Rom. 6. An igno-
tis fratres, quia quicumque baptizati sumus in Christo Jesu,
in morte ipsius baptizati sumus? Consepulti enim sumus cum
illo per baptismum in mortem, ut quomodo Christus resurrexit
a mortuis, &c. cap. seq. ea refutat. Illi autem hæretici, Hy-
menæum dico & Philetum qui a veritate exciderant, resurrectio-
nem jam factam affirmabant teste B. Apostolo 2. Tim. 2. procrea-
tionem liberorum resurrectionem appellabant. Idem.

^c Cognovit arcana hæretica. Quoniam hæretici magis ode-
runt lucem quam tenebras, arcana traditione & tenebrosa
utuntur, veriti ne si turpitudinem suam revelent, commen-
ta sua abeant in fumos. Qui vero arcana illa semel detexe-
rit, victoriam adeptum se confidat; hæreses enim demon-
strasse vicisse est, id Tertullianus docet cap. 3. lib. adv. Va-
lentinianos. Idem.

Agines, sed & veritates: nec omnia umbræ, sed & corpora: ut ipsum quoque Dominum insigniora quæque luce clarius prædicarentur. Nam & virgo concepit in utero, non figurate; & peperit Emmanuelem, nobiscum Deum Jesum, non oblique: etsi oblique, Accepturum virtutem Damasci, & spolia Samariæ, sed manifeste, venturum in iudicium cum presbyteris & archontibus populi. Nam & tumultuatæ sunt gentes in persona Pilati; & populi meditati sunt inania, in persona Israel. Asiterunt reges terræ, Herodes: & archontes congregati sunt in unum, Anna & Caiphas adversus Dominum, & adversus Christum ejus, qui & tanquam ovis ad jugulationem adductus est; & tanquam agnus ante rudentem, scilicet Herodem, sine voce; sic non aperuit os suum; dorsum suum ponens ad flagella, & maxillas ad palmas; & ^a faciem non avertens a sputaminum jaculis; deputatus etiam inter iniquos; perfofus manus & pedes; sortem passus in vestimento; & potus amarus; & caput iridentium nutus; triginta argenteis adpreciatus a proditore. Quæ hic figuræ apud Esaiam? quæ imagines apud David? quæ ænigmata apud Hieremiam? ne virtutes quidem ejus per parabolas profatos. Aut numquid nec oculi patefacti sunt cæcorum? nec inclaruit lingua mutorum? nec manus aridæ & genua dissoluta revaluerunt? nec claudi salierunt ut cervus? ^b Quæ etsi ipsi spiritaliter quoque interpretari solemus, secundum comparisonem ^c animalium vitiorum a Domino remediatorum; quum tamen & carnaliter adimpleta sunt, ostendunt Prophetas in utramque speciem prædicasse; salvo eo quo plures voces eorum nudæ & simplices, & ab omni allegoriæ nubilo puræ defendi possint: ^d ut quum exitus gentium & urbium resonant, Tyri, & Ægypti, & Babylonis, & Idumææ, & Carthaginiensium navium: ut quum ipsius Israelis plagas aut venias, captivitates, restitutiones, ultimæque dispersionis exitum perorant. Quis hæc interpretabitur magis quam recognoscet? res in litteris tenentur, ut litteræ in rebus legantur. Ita non semper, nec in omnibus allegorica forma est prophetici eloquii; sed interdum, & in quibusdam. Si ergo interdum & in quibusdam, inquis, cur non ^e & in edicto resurrectionis spiritaliter intelligendæ? Quoniam quidem plurima ratio intercedit. Primo enim, quid facient tot ac alia instrumenta divina, ita aperte corporalem constantia resurrectionem, ^e ut nullam admittant figuratæ significantiæ suspicionem? Et utique æquum sit, quod & supra demandavimus, incerta de certis, & obscura de manifestis præjudicari: vel ne inter discordiam certorum & incertorum, manifestorum & obscurorum, ^f fides dissipetur, veritas periclitetur, ipsa divinitas, ut inconstans denotetur: tum quod verisimile non est, ^g ut ea species sacramenti, in quam fides tota committitur, in quam disciplina tota connititur, ambigue annuntiata, & obscure proposita videatur: quando spes resurrectionis nisi manifesta de periculo & præmio, neminem ad ejusmodi præsertim religionem, publico odio & hostili elogio obnoxiam, persuaderet. Nullum opus certum est, mercedis incertæ. Nullus timor justus est periculi dubii. Et merces autem & periculum, in resurrectionis pendet eventu. Sed etsi temporalia, & localia, & personalia Dei decreta atque judicia ^d in urbes, & gentes, & reges, tam aperte prophetia jaculata est, quale est, ut æternæ dispositiones ejus & universales in omne hominum genus, lucem sui fugerint? quanto majora, tanto clariora esse deberent, ut majora crederentur. Et puto Deo nec livorem, nec dolum, nec inconstantiam, nec lenocinium adscribi posse, ^h per quæ fere promulgatio majorum cavillatur. Post hæc, ad illas etiam scripturas respiciendum est, quæ non sinunt resurrectionem ⁱ secundum animales istos, ne dixerim spiritales, aut ^k hic jam in veritatis agnitione præsumi, aut ab excessu statim vitæ vindicari. Quum enim & tempora totius spei fixa sint sacrosancto

XXI.

XXII.

^a Faciem non avertens & sputaminum jaculis.) Sic emendavimus ex codice Pithæi. Antea legebatur, a sputaminum seditate. RIG.

^b Quæ etsi spiritaliter quoque interpretari solemus. Sic interpretatus est Paulus ad hebr. 12. alludens ad locum Isaïæ cap. 53. propter quod remissas manus, &c. Ubi non sine metaphorâ stadii, cui plerumque instat apostolus, & erudite Faber in suo agonistico, non enim loquitur, immo nec alludit ad debilitatem ex morbo, sed ex pugna & lassitudine, adhortans, ut id faceremus, quod strenui Agonistæ, qui quantumvis fatigati, fortes & interriti persistebant. LAC.

^c Animalium vitiorum.] Συζητων. RIG.

^d Ut quum exitus gentium, &c. Intelligit haud dubie Isaïam, ubi exitus sive exitia prædicantur, Tyri, cap. 23. & Ægypti cap. 29. & Babylonis cap. 13. & Idumææ cap. 21. & navium Carthaginiensium, quod lego ex angl. cod. pro Carthaginiensium, dicto cap. 23. ubi juxta 70. legitur πλοῖα καρθηγινίων, id est, naves Carthaginiæ, pro eo quod apud Hebr. naves Tharsis, id est, maris, juxta B. Hieronymum: quam vocem etiam solent mare reddere 70. præterquam hoc solo capite idque non semel, sed etiam tertio. PAM.

^e Ut nullam admittant figuratæ significantiæ, &c. Suspicionem dicit, ut supra nubilum allegoriæ. Est enim suspicari in occultis, obscuris & mysticis. Sic Georgius Boeticus lib. de fide. Adhuc si non intelligis de tot supra editis dissolutionibus, vel ex consequentibus animadvertite, omnes suspensiones impiæ interpretationis exclusas. RIG.

^f Fides dissipetur, veritas periclitetur, &c. Si discordi sensu acciperentur, quæ de resurrectione sunt prædicta, ut conspicua & aperta testimonia, quæ de corporum resurrectione palam loquuntur, non cogerent ea quæ obscuriora sunt interpretat de corporali resurrectione, sed hæc ambigua detorquerentur ad resurrectionem tantum animarum, aperte sequuntur hæc absurda, nam Deus inconstans haberetur, cum in manifestis locis prædixisset corporalem resurrectionem, & in aliis animarum tantum, ut adversarii volebant, quare & veritas periclitaretur; nam cum contraria fuissent vaticinia, periculum incurrisset errandi, assentiendo prophetiæ falsæ, & fides dissiparetur; nulla enim prædicenti fides omnis merito negaretur. LAC.

^g Ut ea species sacramenti.] Hoc est, Fidei Christianæ caput, Carnis resurrectio.

^h Per quæ fere promulgatio majorum cavillatur.] Majorum, hoc est, potentiorum, magistratum, protectatum. RIG.

ⁱ Secundum animales istos. Maluit hic Valentinianos animales dicere quam spiritales, licet enim scripturæ loca de resurrectione, spiritaliter interpretarentur: animales tamen hic dicuntur, quia scripturæ loca ad resurrectionem animarum tantum detorquebant. LE PR.

^k Hic jam in veritatis agnitione, &c. Cum mortem dicerent hæretici fuisse ignorantiam, ut constat cap. 19. confectarie agnitione veritatis fuisset resurrectio. Sic dicebant hic in hac vita & seculo factam resurrectionem, cum quis per-

sancto filo, nec liceat eam ante constitui, quam in adventum, opinor, Christi, ^a vota nostra suspirant in seculi hujus occasum, in transitum mundi quoque ad diem Domini magnum; diem iræ & retributionis; diem ultimum, & occultum; ^b nec ulli præter Patri notum; & tamen signis atque portentis, & concussionibus elementorum, & conflictationibus nationum prænotatum. Evolverem prophetias, si Dominus ipse tacuisset; nisi quod & prophetiæ vox erant Domini: sed plus est, quod illas suo ore consignat. ^c Interrogatus a discipulis, quando eventura essent, quæ interim de templi exitu eruperant, ordinem temporum, primo Judaicorum usque ad excidium Hierusalem, dehinc communium, ^d usque ad conclusionem seculi, dirigit. Nam posteaquam edixit, Et tunc erit Hierusalem conculcatui nationibus, donec adimpleantur tempora nationum, adlegendarum scilicet a Deo, & congregandarum cum reliquiis Israelis: inde jam in orbem & in seculum prædicat, ^e secundum Joëlem, & Danielelem, & universum concilium Prophetarum, futura signa in sole & in luna & in stellis, conclusionem nationum, cum stupore; sonitus maris, & motus refrigerantium hominum, ^B præ metu & expectatione eorum, quæ immineant orbi terræ. Virtutes enim, inquit, cœlorum commovebuntur; & tunc videbunt filium hominis venientem in nubibus cum plurimo potentatu & gloria. Ubi autem cœperint ista fieri, emergetis, & elevabitis capita vestra, quod redemptio vestra adpropinquarit. Et tamen adpropinquare eam dixit, non adesse jam; & quum cœperint ista fieri, non quum facta fuerint: quia quum facta fuerint, tunc aderit redemptio nostra, quæ eo usque adpropinquare dicitur: erigens interim & excitans animos ad proximum jam spei fructum. Cujus etiam parabola subtextitur tenerescentium arborum in caulem floris, & dehinc florem, frugis antecursores: Ita & vos cum videritis omnia ista fieri, scitote in proximo esse regnum Dei. Vigilate ergo omni in tempore, ut digni habeamini effugere omnia ista, & stetis ante filium hominis: utique per resurrectionem, omnibus ante transactis. Ita, etsi in agnitione sacramenti fruticat, sed in Domini repræsentatione florescit atque frugescit. Quis ergo Dominum tam intempestive, tam acerbè excitavit jam ad dexteram Dei, ad confringendam terram? secundum Esaïam, quæ puto adhuc integra est? Quis inimicos Christi jam subjecit pedibus ejus, secundum David, quasi velocior Patre; ^f omni adhuc popularium cœtu clamante, ^g Christianos ad leonem? Quis cœlo descendentem Jesum talem conspexit, qualem ascendentem Apostoli viderant, secundum angelorum constitutum? Nulla ad hodiernum tribus ad tribum pectora cæciderunt, agnoscetes quem pupugerunt. Nemo adhuc excepit Heliam: ^h nemo adhuc fugit Antichristum: nemo adhuc Babylonis exitum flevit. Et est jam qui resurrexerit, nisi hæreticus? ⁱ Exiit plane jam de corporis sepulcro, ^k etiam nunc febribus & ulceribus obnoxius; & conculcavit jam inimicos, etiam nunc luctari habens cum mundi potentibus. Et utique jam regnat, etiam nunc Cæsari

XXIII. quæ sunt Cæsaris debens. Docet quidem Apostolus, Colossensibus scribens, mortuos fuisse nos aliquando, alienatos, & inimicos sensus Domini, quum in operibus pessimis agebamus; dehinc, consepultos Christo in baptismo, & conresuscitados in eo per fidem efficaciam Dei, qui illum suscitavit a mortuis. Et vos cum mortui essetis in delictis & præputiatione carnis vestræ, vivificavit cum eo, donatis vobis omnibus delictis. Et rursus, Si cum Christo mortui estis ab elementis mundi, quomodo quidam, quasi viventes in mundo, sententiam fertis? Sed quum ita nos mortuos faciat spiritualiter, ut tamen & corporaliter quandoque morituros agnoscat; utique & resuscitados proinde spiritualiter deputans, æque non negat etiam corporaliter resurrekturos. Denique, Si resurrexistis, inquit, cum Christo, ea quæ sursum sunt

venerit ad veritatis agnitionem, ad quod ut Paulus dixit desiderat Deus homines universos venire. LAC.

^a *Vota nostra suspirant.* J Aliter igitur ad gentes, aliter ad Christianos. Nam ad gentes in apolog. Oramus, inquit, pro mora finis. finem vero seculi intelligit. & lib. de orat. Quomodo quidam protrahunt quemdam seculo postulabant? cum regnum Dei, quod ut adveniat oramus, ad consummationem seculi tendat? RIG.

^b *Nec ulli præter Patri notum.* Sic habet exemplat Pithæi. Idem.

^c *Interrogatus a discipulis.* Quia sequentia ex solo adfert Luca Evangelista, dumtaxat adnotavimus ad marginem, Luc. 21. atque adeo de verbis Evangelistæ lectorem remittimus ad lib. 4. adv. Marc. infra ubi explicatur hoc cap. 21. latius. PAM.

^d *Usque ad conclusionem seculi dirigit.* Liber Ursini, digere. RIG.

^e *Secundum Joëlem & Danielelem.* Joëlis cap. 2. locus infra loco dicto citatur, sicuti etiam Danielis cap. 7. ad quem hic etiam adludere auctorem constat ex verbis utrobique citatis, tum de portentis in cœlo, tum de filio hominis venturo in nubibus. PAM.

^f *Omni adhuc popularium cœtu clamante, &c.* Hoc est, universo populo, toto circo. & lib. de spectac. Discrimina popularium, hoc est, populus pro cuiusque conditione & statu distinctus. Juvenalis — *Quemlibet occidunt populariter.* RIG.

^g *Christianos ad Leonem.* Quos odio implacabili prosequantur olim gentiles, hos ad bestias, ad leones destinabant. Christiani tanquam natio exosa eo afficiebantur supplicio. Eusebius in martyrio Polycarpi refert dictum τῶν Πλυνγῶν τῶν Ἰουδαίων. vide Cyprianum ep. 55. LE PR.

^h *Nemo adhuc fugit Anti-christum, &c.* Prius istud disertis verbis non habetur in Apocal. sed satis innuitur cap. 12. ubi dicitur mulier, quod est ecclesia, fugisse in solitudinem a facie draconis, & maxime cap. 18. ubi jubetur populus exire de Babylone, & insuper legitur: & flebunt & plangent se super illam reges terræ: quare & solum hunc locum ad marginem adnotavimus. PAM.

ⁱ *Exiit plane jam de corporis sepulcro.* Ironia est ista de Christo, qua [mea quidem sententia] opinionem eorum hæreticorum irridet, qui Christum resurrexisse quidem fatebantur, sed adhuc mortalem, alludens interea tacite, tum ad illud Ephes. 6. nobis colluctatio est adversus mundi Rectores, sive ut ipse vertit, *mundi potentes*, quod græce est κοσμοκράτορες, & ad illud Math. 22. Reddite quæ sunt Cæsaris, Cæsari. Idem.

^k *Etiam nunc febribus & ulceribus.* Sensus est, quia hæretici nugabantur resurrectionem jam factam, per vitam spiritalem, & quamdam remotionem & separationem a corpore, quod sepulcrum dicebant, cum anima a corporis legibus, & pondere quodammodo se afferret, & absolveret, (neque enim tantum loquebantur, de emersione a corpore, quæ fit naturali morte] argute & ironice, inquit au-

A sunt quærite, ubi est Christus in dextera Dei residens: ea quæ sursum sunt sapite, non quæ deorsum. Ita animo ostendit resurgere, quo solo adhuc possumus cœlestia attingere; quæ non quæremus, nec scaperemus si possideremus. Subjicit etiam, Mortui enim estis, scilicet delictis, non vobis; & vita vestra abscondita est cum Christo in Deo. Nondum ergo apprehensa est, quæ abscondita est. Sic & Joannes, Et nondum, ait, manifestatum est, quid futuri simus. Scimus quia si manifestaverit, similes ejus erimus. Tanto abest, ut simus jam quod nescimus: utique scituri, si jam essemus. Adeo contemplatio est spei in hoc spatio per fidem, non repræsentatio; nec possessio, sed expectatio. De qua spe & expectatione Paulus ad Galatas, Nos enim spiritu ex fide spem justitiæ expectamus: non ait, tenemus. Justitiæ autem Dei dicit, ex judicio, quo judicabimur de mercede. ad quam pendens & ipse, quum Philippensibus scribit, Si qua, inquit, concurrat in resurrectionem quæ est a mortuis. non, quia jam accepi, aut consummatus sum. Et utique crediderat, & ^a omnia sacramenta cognoverat, Vaselectionis, Doctor Nationum; & tamen adjicit, Persequor autem si adprehendam in quo sum adprehensus a Christo. Eo amplius, Ego me, fratres, non puto adprehendisse. unum plane: oblitus posteriorum, in priora me extendens, secundum scopum persequor ^b ad palmam incriminationis, per quam concurrerem: utique in resurrectionem a mortuis; suo tamen tempore, sicut ad Galatas, Bene autem facientes ne tædeat. tempore enim suo metemur. sicut & ad Timotheum de Onesiphoro, Det illi Dominus invenire misericordiam in illo die. In quem diem ac tempus, & ipsi præcipit custodire mandatum immaculatum, inreprehensibile, in apparentiam Domini Jesu Christi, quam suis temporibus ostendet; beatus & solus potentator, & rex regnantium, & dominus dominantium; de Deo dicens. De quibus temporibus & Petrus in Actis, Pœniteat itaque vos, & respiscite ad abolenda delicta vestra, ut tempora vobis superveniant refrigerii ex persona Dei, & mittat prædesignatum vobis Christum; quem oportet accipere cœlos, adusque tempora exhibitionis Omnium, quæ locutus est Deus, ore sanctorum Prophetarum. Quæ hæc tempora, cum Thessalonicensibus disce. Legimus enim, Qualiter conversi sitis ab idolis, ad serviendum vivo & vero Deo, ad & expectandum e cœlis filium ejus, quem suscitavit ex mortuis, Jesum. Et rursus, Quæ enim spes nostra, vel gaudium, vel exultationis corona, quam & vos coram Domino nostro Jesu Christo, in adventu ipsius? Item, Coram Deo & patre nostro, in adventu Domini nostri Jesu Christi, cum universis sanctis ejus. De quorum dormitione minus moerenda docens, simul & tempora resurrectionis exponit, dicens, Si enim credimus quod Jesus mortuus sit, & resurrexerit; sic & Deus eos qui dormierunt, per Jesum adducet cum ipso. Hoc enim dicimus vobis in sermone Domini, quod nos qui vivimus, qui remanemus in adventum Domini nostri, non præveniemus eos qui dormierunt. Quoniam ipse Dominus in jussu & in voce archangeli & tuba Dei descendet de cœlo, & mortui in Christo primi resurgent: deinde nos qui vivimus: qui simul cum illis tollemur in nubibus obviam Christo in aerem, & ita semper cum Domino erimus. Quæ vox archangeli, quæ tuba Dei audita jam? nisi forte in cubiculis hæreticorum? Nam etsi tuba Dei, evangelicus sermo dici potest, qui illos jam vocaret; sed aut mortui erunt jam corporaliter, ut resurrexerint, & quomodo vivunt? aut in nubes erepti; & quomodo hic sunt? miserrimi revera, ut Apostolus pronuntiavit, qui in ista tantum vita sperantes habebuntur; excludendo, dum præripiunt, quod post illam repromittitur; frustrati circa veritatem, non minus quam Phygellus & Hermogenes. Et ideo majestas Spiritus sancti perspicax ejusmodi sensuum, & in ipsa ad Thessalonicenses epistola suggerit; De temporibus autem & temporum spatiis, fratres, non est necessitas scribendi vobis. ipsi enim certissime scitis quod dies Domini, quasi fur nocte, ita adveniet. quum dicent, Pax; &, Tuta sunt omnia; tunc illis repentinus insistet interitus. Et in secunda, pleniore sollicitudine ad eosdem; Obsecro autem vos, fratres, per adventum Domini nostri Jesu Christi, & congregationem nostram ad illum, ne cito commoveamini animo, neque turbemini, neque per spiritum, neque per sermonem, scilicet pseudoprophetarum; neque per epistolam, scilicet pseudapostolorum, ac si per nostram, quasi instat dies Domini. Ne quis vos seducat ullo modo. ^c quoniam nisi veniat abscessio primo, hujusuti-

XXIV.

V v que

tor, bene, exeat de corporis sepulcro hæreticus suscitatus, at quomodo febribus & ulceribus obnoxius, quæ sarcinam corporis argunt. LAC.

^a Omnia sacramenta cognoverat.] Sacramenta vocat quicquid ad veram seu Christianam fidem pertinet. Supra dixit, Veritatis agnitionem, & infra mox dicit, Agnitionem sacramenti. RIG.

^b Ad Palmam incriminationis.] Sic igitur apud Apostolum legit Septimius, ἐπὶ τῷ βραχίονι τῇ ἀντιλήψεως. non ut hodie legimus, τῇ ἀπὸ κλήσεως. Idem.

^c Quoniam nisi venerit abscessio primo, hujus utique regni.] Pauli sententia est, Epist. ad Cor. 1. ὁ χαρὸς οὐ μὲν ἐστί, τὸ λοιπὸν ἐστίν. Unde Tertullianus transtulit suum illud, Tempus est in collecto. Nec alio sensu posteriore sua Petrus adfirmat, Non tardare diem Domini, qui sanctis pro-

missa gaudia repræsentet. Hujusce autem admonitionis interpretatio quorundam e plebe Thessalonicensium Christiana mentes ambiguas sic tenuit, ut jam inciperent, velut expectando fessi, spes suas inanes dicere, ac de adventu Domini desperare, adeoque sollicitantibus ad defectionem imposituris aures præbere. Quis non stupeat! homines ipsius Apostoli divina mandata ministrantis sermonibus formatos, bene concepta non continere, tam futiles? Ergo periculose laborantibus succurrit Paulus, rogatque ne temeraria levitate fidem suam labefacta patiantur, memores eorum quæ coram illis de fine seculi, deque supremi judicii die discepraverat. non adfore diem illum Domini priusquam acciderit discessio primum, ac subiade hominis peccati, hominis perditionis, factio manifesta. Ait igitur Apostolus, non esse quod illi commoveantur, quasi mendaci-

que regni, & reveletur delinquentiæ homo, id est Antichristus, filius perditionis, qui ad-
vertatur, & superextollitur in omne quod Deus dicitur, vel religio; uti sedeat in templo
Dei, adfirmans Deum se. Nonne meministis, quod cum apud vos essem, hæc dicebam vo-
bis; Et nunc quid detineat scitis, ad revelandum eum in suo tempore. Jam enim arcanum
iniquitatis agitur; ^a tantum qui nunc tenet, teneat; donec de medio fiat. quis, nisi Roma-
nus status? cujus abscessio in decem reges dispersa Antichristum superducet. & tunc revela-
bitur iniquus, quem Dominus Jesus interficiet spiritu oris sui, & evacuabit, ^b apparentia
sui; ^c cujus est adventus secundum operationem satanæ in omni virtute & signis atque por-
tentis mendacii, & in omni seductione injustitiæ eis qui pereunt. Etiam ^d in Apocalypsi
Joannis, ordo temporum sternitur, quem martyrum quoque animæ sub altari ultionem &
judicium flagitantes sustinere didicerunt; ut prius & orbis de pateris angelorum plagas suas
ebibat, & prostituta illa civitas a decem regibus dignos exitus referat; & bestia Antichristus
^e cum suo pseudopropheta certamen Ecclesiæ Dei inferat, atque ita diabolo in abyssum inte-
rim relegato, primæ resurrectionis prærogativa ^f de foliis ordinetur, dehinc & igne dato,
universalis resurrectionis censura ^g de libris judicetur. Quum igitur & status temporum ulti-
morum scripturæ notent, & ^h totam Christianæ spei frugem in exodio seculi collocent; ap-
paret, aut tunc adimpleri totum quodcumque nobis a Deo repromittitur; & vacat quod hic
jam

bus premissis delusi. etenim præcessura duo, defectionem,
& hominem illum peccati. De duobus istis multa verba fe-
cisse Paulum quum Thessalonicam venisset, ex eo colligere
est, quod increpat velut oblitus ac parum tenaces. Dein
obscure ac per ænigmata mentionem suggerit eorum de
quibus apertius apud eos egerat. Nam, *Mysterium*, inquit,
jam operatur iniquitatis. tantum ut qui nunc tenet, teneat,
donec de medio fiat. Dixerat supra, sic ordinatum esse Do-
minici regni adventum, ut præcedere oporteat discessionem
primum, deinde hominem peccati. & hunc quidem pecca-
ti hominem mysterium iniquitatis jam tunc operari dicit,
impostores innuens, & falsos fratres ac perversos Christianos,
qui sementem Apostolicam sterilib. avenis & infelici
solio suffocatum irent furtim & clanculum. Hæc nimirum
cunabula Anti-christi, jam pone Apostolorum vestigia sub-
repentis, nec manifesto latrocinio grassaturi, nisi facta prius
defectione. Tantum ut qui tenet, teneat, donec de medio
fiat. Quæ profecto tam diligenter haud involvisset Aposto-
lus, nisi aliquid significaret, quod apertius declaratum vel
sibi ipsi, vel etiam Thessalonicensium Ecclesiæ nocuisset.
Tenebras igitur iterum ac tertio quæsit. Etenim postea-
quam dixit non venturum diem Domini, nisi venerit disces-
sio primum, addidit, *Quid detineat scitis.* ac demum caligi-
nem superfudit. *μὴν οὐ γινώσκουσιν, ὡς ἐκ μέσου γένῃ.*
Quod verus Interpres quantum in se fuit, obscurioribus ad-
huc latebris merfit. *Tantum ut qui tenet, teneat, donec de*
medio fiat. Verum hæc ignorata quidem fuerint iis a quibus
ignorari Christianorum quieti conducebat. Minime autem
crediderim obscura fuisse Thessalonicensibus, quibuscum A-
postolus ea de re coram verba fecerat. minime item succe-
dentib. proximæ Apostolorum traditioni Christianis, a qui-
bus Tertullianus accepisse videtur, quæ libro de Resurre-
ctione carnis, Apostoli verbis interserit, clarissima tandem
luce. Verba ipsa refert, quibus ostenditur diem Domini
non instare, neque venturum, nisi veniat abscessio primo,
Hujus utique regni, inquit, *aperte Romanum significans, &*
reveletur delinquentiæ homo, id est Anti-christus, filius per-
ditionis, qui adversatur & superextollitur omne quod Deus di-
citur, vel religio, uti sedeat in templo Dei, adfirmans Deum
se. Nonne meministis quod cum apud vos essem hæc dicebam vo-
bis? Et nunc quid detineat scitis, ad revelandum eum in suo
tempore. Jam enim arcanum iniquitatis agitur; tantum qui
nunc tenet, teneat, donec de medio fiat. Quis? nisi Romanus
status; cujus abscessio in decem reges dispersa Anti-christum su-
perducet & tunc revelabitur iniquus. Tanti viri, tamque
Apostolorum temporibus propinqui interpretationem, ut rei
de qua agebatur convenientissimam, communi omnium po-
stea Scriptorum consensu comprobata fuisse animadverti-
mus, præterquam Augustini ac Theodoret. Plane Augusti-
nus libro de Civitate Dei vigesimo, prorsus quid dixerit
Apostolus se ignorare fatetur. & tamen continuo disertissi-
me subjicit suspicionem, uti vocat, existimantium: propte-
rea Paulum noluisse id aperte scribere, ne calumniam vide-
licet incurreret, quod Romano imperio male optaret, cum
speraretur æternum. Quam certe suspicionem seu potius
sententiam Chrysostomus adeo veritati congruam censuit,
ut ceteris interpretationib. neglectis, hanc unam Ecclesiæ
suz pro certissima tradiderit, laudato sanctissimi Apostoli
consilio, devitantis odia quæ non tantum absque ullo rei
Christianæ commodo, verum maximo cum periculo susce-
pisset. Etenim epistola semel intercepta, compertoque
defectionis, imperio Romano perniciosæ, vaticinio, quis
non continuo Apostolum ipsum, ut ducem & antesignanum,
cunctosque adeo fideles, ut consocios scelestissimæ conjura-
tionis obruisset? De Theodoro, miror tam accommodata
interpretatione repudiata, frigidissimam sectari: Nempe il-
lis verbis, *Quid detineat scitis, & Tantum qui tenet te-*
neat; significari decreta Dei prohibentis Anti-christi impe-

tum usque dum orbe toto prædicatum fuerit Evangelium.
Nam quid vetabat hæc apertissime scribi? quid erat quod
tantopere inumbraretur quæsitissima obscuritate? Itaque con-
tenti simus hoc nostro Tertulliano, in cujus sententiam Au-
gustinus ipse tandem concedere videtur. *Illud tamen*, in-
quit, *quod ait Apostolus, Tantum qui modo tenet, teneat,*
non absurde de ipso Romano imperio creditur dictum, tan-
quam dictum sit. Tantum qui modo imperat, imperet; donec
de medio fiat, id est, de medio tollatur. Quam sententiam
Hieronymus in Epist. ad Philipp. & Quæst. xi. ad Algasiam,
tam accurate & copiose explicavit, ut ambigendi locum re-
liquerit nullum. RIG.

^a Quoniam nisi veniat, &c. Pendet, nec sequitur quod ful-
ciat. Itaque repetendum de præcedentibus, quod supplea-
tur, *Quoniam non instabit dies Domini, nisi veniat absces-*
sio, &c. Idem.

^a *Tantum qui nunc tenet teneat.* Consimili ænigmate
vatem Alexandro Severo imperium promississe narrat Lam-
prius, *Te manet imperium, quod tenet imperium.* Ex
quo intellectum est, inquit, Romani illum imperii princi-
pem futurum, Nam, ubi est imperium, nisi apud Romanos,
quod tenet imperium? *Idem.*

^b *Apparentia adventus sui.* Quasi *ἐπιφανεία*. Etenim Sa-
tanam ut æmulum Domini sæpe describit. *Idem.*

^c *Cujus est adventus.* Cujus scilicet Anti-christi. *Idem.*

^d *In Apocalypsi Joannis.* Notat cap. 20. ex quo occa-
sionem sumperunt bene multi, ut Chiliastrarum seu Millena-
riorum sententiam amplecterentur. Credebant autem justos
per annos mille in terra duraturos, ut centuplum accipe-
rent, pro his quæ ob Christum deseruerant, id promittente
Domino, fuerunt plurimi hæretici olim ejusmodi inter quos
insignis fuit Cerinthus, a quo tamen diffidet Tertullianus,
licet Chiliastrarum errorem hausisse videatur. Quod illi cum
antiquis Patribus quibusdam commune, Papiam dico epi-
scopum Hierapolitanum, & B. Justinum dial. contra Try-
phonem. Quæ sit Justinus auctoritas docet Eusebius lib. 4.
hist. cap. 17. *ὁ δὲ ἱστορεῖται ὅτι ἀπεβίβητο ἀπὸ τοῦ παλαιῦτος ἐδοκίμη*
οἱ τὰν δὲ λόγους, ὡς ἂν ἐλπίσαντες ἀπομνημονεύειν αὐτῶν φωνῶν.
Tanti æstimabantur hujus viri, Justinus, scripta a veteri-
bus, ut Irenæus ejus verba referat. Post Tertullianum alii
secuti sunt errorem, excusatur tamen ipse a B. Augustino
cap. 7. lib. 20. de civ. Dei. LE PR.

^e *Cum suo pseudopropheta.* Satanam significari dicerem,
nisi proxime sequeretur, *atque ita diabolo in abyssum inte-*
rim relegato. Superest igitur ut dicamus significari præsidem
Anti-christiani furoris agentem in seculo, iniquum. RIG.

^f *De foliis.* De thronis Apocal. xx. *Idem.*

^g *De libris.* Ex τῶν γεγραμμένων ἐν τοῖς βιβλίοις. Ibid.
Idem.

^h *Totam Christianæ spei frugem in exodio seculi collo-*
cent. Hoc est, in fine seculi. Exodium Exitus, Finis.
Glossæ veteres, *Ἐξόδιον. Exsequies.* Lucilius, *Principio exi-*
tus dignus, exodiumque sequetur. Juvenalis Sat. 111.
tandemque redit ad pulpita notum Exodium. Vetus
Interpres, *Exodiarius apud veteres in fine ludorum intrabat,*
& quicquid lacrimarum atque tristitiæ coegissent ex tragicis
afflictibus, hujus spectaculi risus detergebat. Argute igitur
Septimius finem seculi nuncupavit exodium. tunc enim ade-
rit tempus, quo fidelibus Christianis omnium laborum &
ærumnarum tristitia vertetur in gaudium, quale Septimius
describit sub finem libri de Spectaculis. *Idem.*

A jam ab hæreticis vindicatur; aut, si &^a agnitio sacramenti, resurrectio est, salva utique illa creditur, quæ in ultimo prædicatur; & sequitur, ut eo ipso, quo hæc spiritalis vindicatur, illa corporalis præjudicetur. quia si nulla tunc annuntiaretur, merito sola hæc, & tantummodo spiritalis, vindicaretur. quum vero & in ultimum tempus edicitur, corporalis agnoscitur, quia non & tunc spiritalis annuntiatur. Cur enim iterum annuntiaretur resurrectio ejusdem conditionis, id est spiritalis; quum aut nunc eam deceret expungi, sine ulla differentia temporum; aut tunc, sub omni clausula temporum? Ita nobis magis competit etiam spiritalem defendere resurrectionem ab ingressu fidei, qui plenitudinem ejus agnoscimus exitum seculi. Unum adhuc respondebo ad propositionem priorem allegaticarum scripturarum, XXVI. licere & nobis corporalem resurrectionem de patrocinio figurati proinde eloquii prophetici vindicare. Ecce enim, divina in primordio sententia, terram hominem pronuntiando, Terra es, & in terram ibis, secundum substantiam scilicet carnis, quæ de terra erat sumpta, & B quæ prior homo fuerat appellata, sicut ostendimus, dat mihi disciplinam in carnem quoque interpretandi, si quid iræ vel gratiæ in terram Deus statuit: quia nec proprie terra iudicio ejus obnoxia est, quæ nihil boni seu mali admisit. maledicta quidem, quæ hauserit sanguinem; sed & hoc ipsum in figuram carnis homicidæ. Nam etsi juvari seu lædi habet terra, id quoque propter hominem, ut ille juvetur, sive lædatur per ^b consistorii sui exitus; quo magis ipse pensabit, quæ propter illum etiam terra patietur. Itaque & cum comminatur terræ Deus, carni potius comminari eum dicam; & quum quid terræ pollicetur, carni potius polliceri eum intelligam. ut apud David, Dominus regnavit, exultet terra, id est, caro sanctorum, ad quam pertinet regni divini fructus. dehinc subjungit, Vidit, & concussa est terra: Montes sicut cera liquefacti sunt a facie Domini; caro scilicet prophanorum: &, Videbunt enim eum in quem confixerunt. Atque adeo si simpliciter de terra elemento utrumque existimabitur pronuntiatum, quomodo congruet & concuti & liquefieri eam a facie Domini, quo supra C regnante exultavit? Sic & apud Esaïam, Bona terræ edetis; bona carnis intelligentur, quæ illam manent in regno Dei reformatam & angelificatam, & consecuturam quæ nec oculus vidit, nec auris audivit, nec in cor hominis ascenderunt. Alioquin, satis vanum, ut ad obsequium Deus fructibus agri, & cibariis vitæ hujus invitet, ^c quæ etiam in religiosis & blasphemis, semel homini addicta conditione, communicat; pluens super bonos & malos, & solem suum emittens super justos & injustos. Felix nimirum fides, si ea consecutura sunt, quibus hostes Dei & Christi non modo utuntur, verum etiam abutuntur, ^d ipsam conditionem colentes adversus conditorem. Bulbos & tubera, in terræ bonis deputabis, Domino pronuntiante, ne in pane quidem victurum hominem. Sic Judæi terrena solummodo sperando, cœlestia amittunt, ignorantes & panem de cœlesti repromissum, & ^e oleum divinæ unctionis, ^f & vinum spiritus, aquam animæ vigorantis ex vite Christi. sicut & ipsam terram D sanctam, Judaicum proprie solum reputant, carnem potius Domini interpretandam, quæ exinde & in omnibus Christum indutis, sancta sit terra. vere sancta ^g per incolatum Spiritus sancti. vere lacte & melle manans, per suavitatem spei ipsius. vere Judæa, per Dei familiaritatem: non enim, qui in manifesto, Judæus; sed qui in occulto. ut & templum Dei eadem sit, & Hierusalem, audiens ab Esaïa, Exurge, exurge Hierusalem, induere fortitudinem brachii tui; Exurge sicut in primordio diei. scilicet in illa integritate quæ fuerat ante delictum transgressionis. Quæ enim in eam Hierusalem voces ejusmodi competerent exhortationis & advocacy, quæ occidit Prophetas, & lapidavit ad se missos, & ipsum postremo Dominum suum confixit? Sed nec ulli omnino salus repromittitur, quam oporteret cum totius mundi habitu præterire. Etiam, si quis audebit terram sanctam paradisum potius argumentari, quam & Patrum dici capiat, Adæ scilicet & Evæ: proinde & in paradisum restitutio carni videbitur repromissa, quæ eum incolare & custodire sortita est. ut talis illuc homo revocetur, qualis inde pulsus est. Habemus etiam vestimentorum in scripturis mentionem ad spem carnis allegorizare, quia & Apocalypsis Joannis, Hi sunt, ait, ^h qui vestimenta sua XXVII.

V v 2

non

^a Agnitio sacramenti.] Fidei Christianæ. Veritatis. RIG.

^b Consistorii sui exitus. Vocat consistorium terram, a consistendo, nam in hac consistit homo. Alioquin consistorium vocamus locum in quo causæ cognoscuntur. RHEN.

^c Quæ etiam in religiosis & blasphemis semel homini addicta conditione communicat.) Hunc locum eximie tractavit Seneca lib. iv. de Benef. cap. 28. Deus quedam in universum humano generi dedit, a quibus excluditur nemo, &c. RIG.

^d Ipsam conditionem colentes.) Mundum a Deo conditum. Idem.

^e Oleum divinæ unctionis, &c. Delicias Ecclesiæ recenset, tria nimirum sacramenta, Eucharistiam, extremam unctionem, baptismum. Easdem recenset lib. i. adv. Marcionem. cap. 14. Sed ille quidem usque nunc nec aquam reprobavit, quæ suas abluit, nec oleum quo suos ungit, nec panem quo

ipsum corpus suum representat. accepit animam vigentem pro, vigorem accipientem, passivum significatum pro activo, ut solet aliquando. LAC.

^f Et vinum spiritus, aquam animæ vigorantis ex vite Christi.) Hæc omnino est scriptura Pithœani exemplaris. RIG.

^g Per incolatum Spiritus sancti. Incolatus est urbs, cujus quis non civis, sed incola est. Modestinus l. 34. D. de mu. hon. incolam vero domicilium facit l. 3. C. de incol. Verum ut Alciatus de verborum signif. inquit, Incola proprie est, qui cum advena esset in aliquam civitatem ea mente habitatum venit, ut ibi perpetuo sit, summamque rerum suarum ibi habeat. Merito igitur S. Spiritus incolatus fuit Christus; perpetuum siquidem domicilium numquam intermissum in eo fixit, summamque charismatum in eo deposuit pleno fluente. LAC.

^h Qui vestimenta sua non coinquinaverunt. Miscet scriptu-

non coinquinaverunt cum mulieribus; virgines scilicet significans, & qui semetipsos castra-
verunt propter regna cœlorum. itaque in albis erunt vestibus, id est, in claritate^a innubæ
carnis. Et in Evangelio, indumentum nuptiale, sanctitas carnis agnosci potest. Itaque
Esaïas docens, quale jejuniū elegerit Dominus, quum subicit de mercede bonitatis,
^b Tunc, inquit, lumen tuum temporaneum erumpet, & vestimenta tua citius orientur. ^c non
subsericam utique, nec pallium, sed carnem volens accipi, ortum carnis resurrectionis de
mortis occasu prædicavit. adeo nobis quoque suppetit allegorica defensio corporalis resurre-
ctionis. Nam & quum legimus, Populus meus, introite in cellas promas quantulum, donec
ita mea prætereat; sepulcra erunt cellæ promæ, in quibus paulisper requiescere habebunt,
qui in finibus seculi, sub ultima ira, per Antichristi vim exceſſerint. Aut cur cellarum pro-
marum potius vocabulo usus est, & non alicujus loci receptorii; nisi quia^d in cellis promis
caro salita & usui reposita servatur, depromenda illinc suo tempore? Proinde enim & corpo-
ra medicata condimentis sepulturæ, mausoleis & monumentis sequeſtrantur, processura
inde cum jusserit Dominus. Quod cum ita intelligi congruat; & quæ enim ab ira Dei^e cel-
lariorum nos refugia servabunt? hoc ipso quod ait, donec ira prætereat, quæ extinguet Anti-
christum, post iram, ostendit processuram carnem de sepulcro, in quo ante iram fuerit illata.
nam & de cellariis non aliud effertur, quam quod infertur; & post Antichristi eradica-
XXVIII. nem agitabitur resurrectio. Scimus autem, sicut vocibus, ita & rebus prophetatum. tam
dictis quam & factis prædicatur resurrectio. Quum Moyses manum in sinum condit, &
emortuam profert; ^h & rursus insinuat, & vividam explicat; nonne hoc de toto homine
portendit? Siquidem trina virtus Dei, per illa trina signa denotabatur cum suo ordine. pri-
mo diabolus serpentem, quamquam formidabilem, subactura homini: dehinc carnem de
finu mortis retractatura: atque ita omnem sanguinem executura judicio. ⁱ De quo apud eum-
dem Propheta, Quoniam & vestrum, inquit Deus, sanguinem exquiram de omnibus be-
stiis, & de manu hominis, & de manu fratris exquiram eum. Porro nihil exquiratur, nisi
quod repositur; nihil repositur, nisi quod & reddetur. Et utique reddetur quod ultionis
nomine repositur & exquiretur. neque enim vindicari poterit quod omnino non fuerit.
Erit autem, dum restituitur, uti vindicetur. In carnem itaque dirigitur, quicquid in san-
guinem prædicatur, sine qua non erit sanguis. caro suscitabitur, ut sanguis vindicetur. Sunt
& quædam ita pronuntiata, ut allegoriæ quidem nubilo careant, nihilominus tamen ipsius
simplicitatis suæ sitiant interpretationem. ^k quale est apud Esaïam, Ego occidam, & vivifi-
cabo. certe posteaquam occiderit, vivificabit. Ergo per mortem occidens, per resurrectionem
vivificabit. caro est autem quæ occiditur per mortem; caro itaque & vivificabitur per resur-
rectionem. certe, si occidere, carni animam eripere est; vivificare, contrarium ejus, carni
animam referre est; caro resurgat necesse est, cui anima per occisionem erepta, referenda est
XXIX. per vivificationem. Igitur, si & ^l allegoricæ scripturæ, & argumenta rerum, & simplices
voces, resurrectionem carnis, quamquam sine nominatione ipsius substantiæ subradiant;
quanto magis, quæ hanc speciem in ipsas substantias corporales speciali mentione determi-
nant, non erunt deducendæ in quæſtionem? Accipe Ezechielem: Et facta est, inquit, super
me

ta diversa ut solet nonnunquam loca, vel potius alludit ad
diversa loca ex quorum verbis compingit tertiam sententiam
explicans verba unius loci per alterius verba. LAC.

^a Innubæ carnis.] Virgineæ. Codex, Pith. innube. RIG.

^b Tunc, inquit, lumen tuum temporaneum erumpet. Ver-
tit auctor Esaïæ 58. temporaneum, pro eo quod alii maturi-
num. Græca vox *πρῶτον* præcox significat. Deinde legit *ἐμ-
πν*, id est vestimenta, pro eo quod græci codices hodierni,
& quidam veterum *ἰαματ*, id est curationes. Duplex est hu-
jus loci lectio, etiam apud Græcos; nam consentiunt Ter-
tulliano, non modo B. Cyprianus, lib. de eleemos. & ope-
ribus sub principium, ac lib. de orat. domini. sub finem, &
B. Augustinus serm. 172. sed etiam Chrysostomus hom. 55. in
cap. 16. Matth. de quo vide plura apud Leonem Castrum in
Esaïam; ubi etiam eos qui aliter legunt, locum hunc osten-
dit de resurrectione interpretari. PAM.

^c Non subsericam utique nec pallium.] Cod. Pith. sub-
scribam. RIG.

^d In cellis promis caro salita.] Quas hic cellas mox di-
cet cellaria, quo vocabulo Sulpitius Severus utitur lib. 11.
hist. sac. ubi de Episcopis Ariminum convocatis, *Quibus
omnibus, inquit, annonas & cellaria dare Imperator præcepe-
rat. Idem.*

^e Quæ enim ab ira Dei cellarior. nos refugia servabunt?]
Clemens ad Corinth. *ὅτι ὁ ὁ κύριος δεξάμενος τὸν αὐτο-
μακάριον ἀπ' αὐτοῦ. Idem.*

^f Cellariorum. Cellarium proprie est, in quo colliguntur
ministeria mensarum, vel quæ victui necessaria supersunt.
Sed ad rem Tertulliani observatum est discrimen, inter prom-
ptuarium & cellarium, quod in hoc deponantur quæ pau-
corum dierum sunt; in promptuario vero quæ longi tempo-
ris. Quare non diuturnam fore mortem per cellarii vocabu-

lum admonuit Tertullianus. Vocis cellarii meminit S. Gre-
gorius Mag. lib. 2. dial. cap. 28. *monachus, qui cellarium
tenebat, audivit quidem jubentis Benedicti verba, sed implere
distulit.* PAM.

^g Et emortuam profert. Exodi 4. refertur hæc historia, &
solum *ἐγένθη ἡ χεὶρ αὐτοῦ ὡς ῥάβδος* & facta est manus ejus Le-
prosa, habetur. Verum infra cap. 55. nitidius rem explicat.
*mutatur, inquit, Moysi manus, & quidem ad instar emor-
tue, exanguis, &c.* Hic enim similitudine quadam emor-
tuam dicit non re ipsa. S. Hieronymus contra Joan. Hier-
os. eodem utitur testimonio ad probandam resurrectionem.
*Manus Moysi mutata est in candore nivis, & deinceps colo-
ri pristino restituta in utraque diversitate manus fuit.* LE
PR.

^h Et rursus insinuat. Quod modo dixit in sinum condit.
LE PR.

ⁱ De quo apud eundem prophetam. Nempe Moysen, tacite
innuens eum esse auctorem & Exodi & Geneseos, ex quibus
hæc testimonia citat. atque adeo & totius Pentateuchi. cer-
te de Exodo & Deuter. idipsum pater ex scripturæ verbis
Exod. 24. & Deuter. 31. & de toto opere id afferunt Philo
lib. de mundo, ac Josephus alicubi. PAM.

^k Quale est apud Esaïam, &c. Verba quæ ex Esaïa refert
Tertullianus in tota prophetia *ὡς πολέμι* non reperiuntur;
colligi tamen possunt ex iis locis in quibus Deus potentiam
suam ostendit ex eo quod populum in angustias mortis de-
jicere possit, & a morte revocare. Clarius habentur hæc 1.
Reg. 2. *Dominus mortificat, & vivificat.* & in psal. Etsi Esaïæ
38. scriptum legatur, *Corripies me & vivificabis me.* LE
PR.

^l Allegorice scripturæ & argumenta, &c. *ἀναγκαῖον* non
instituit testimoniorum, quibus resurrectio mortuorum demon-
stratur. Idem.

A me manus Domini, & extulit me in spiritu Dominus, & posuit me in medio campi. is erat ossibus refertus. & circumduxit me super ea per circuitum, & ecce multa super faciem campi, & ecce arida satis. Et ait ad me, Fili hominis, si vivent ossa ista? Et dixi, Adonai Domine, tu scis. Et ait ad me, Propheta in ossa hæc, & dices, Ossa arida, audite sermonem Domini. Hæc dicit Dominus Adonai ossibus istis: Ecce ego affero in vos spiritum, & vivetis, & cognoscetis quod ego Dominus. Et prophetavi secundum præceptum, & ecce vox dum propheto, & ecce motus, & accedebant ossa ad ossa. Et vidi, & ecce super ossa nervi & caro ascendit, & ^a circumpositæ sunt eis cutes, & spiritus in eis non erat. & ait ad me, Propheta ad spiritum, fili hominis; propheta, & dices ad spiritum. Hæc dicit Dominus Adonai: A quatuor ventis veni spiritus, & spira in istis interemptis, & vivant. Et prophetavi ad spiritum, sicut præcepit mihi, & introivit in ea spiritus, & vixerunt, & constiterunt ^b super pedes suos valentia magna satis. Et ait ad me: Fili hominis, ossa ista omnis domus Israel est.

B Ipsi dicunt, Exaruerunt ossa nostra, & perit spes nostra, avulsi sumus in eis. Propterea propheta ad eos, Ecce ego patefacio sepulcra vestra; & eveham vos de sepulcris vestris, populus meus; & inducam vos in terram Israel; & cognoscetis quod ego Dominus aperuerim sepulcra vestra, & eduxerim vos de sepulcris vestris, populus meus; & dabo vobis spiritum, & vivetis, & requiescetis in terra vestra, & cognoscetis quod ego Dominus locutus sim & fecerim, dicit Dominus. Hanc quoque prædicationem scio qualiter concutiant in allegoria XXX. argumentationem. quia dicendo, Ossa ista omnis domus Israel est, ^c imaginem ea fecerit Israel, & a propria conditione transtulerit: atque ita figuratam esse, non veram resurrectionis prædicationem. Statum enim Judæorum deformari, quodammodo emortuum & exaridum & dispersum in campo orbis. itaque & imaginem resurrectionis in illum allegorizari, quia recolligi habeat & recompingi os ad os, id est, tribus ad tribum, & populus ad populum, & recorporari carnibus facultatum & nervis regni, atque ita de sepulcri id est, de

C habitaculis captivitatis tristissimis atque terribilissimis educi, & refrigerii nomine respirare, & vivere exinde in terra sua Judæa. Et quid post hæc? morientur sine dubio. Et quid post mortem? nulla opinor resuscitatio, si non hæc erit ipsa, quæ Ezechieli revelatur. Sedenim & alias prædicatur resurrectio: ergo & hæc erit, & temere in statum eam Judaicarum rerum convertunt. Aut si alia est illa quam defendimus, nihil mea interest, dum sit & corporum resurrectio, sicut & rerum Judaicarum. Denique, hoc ipso quod recidivatus Judaici status de ^d recorporatione & redanimatione ossium figuratur, id quoque eventurum ossibus probatur. Non enim posset de ossibus figura componi, si non id ipsum & ossibus eventurum esset. ^e Nam & si figmentum veritatis in imagine est, imago ipsa in veritate est sui; necesse est esse prius sibi, quo alii configuretur. de vacuo similitudo non competit. de nullo parabola, non convenit. Ita oportebit ossium quoque credi revivificationem & respirationem qualis dicitur, de qua possit exprimi Judaicarum rerum reformatio qualis affingitur. Sed magis religiosum est, veritatem de suæ auctoritate simplicitatis defendi, quam sensus divinæ propositionis expostulat. Si enim ad res Judaicas spectaret hæc visio, statim revelato situ ossium, subiecisset, Ossa ista, omnis domus Israelis est; & cetera deinceps. At cum ostensis ossibus, de propria spe eorum quid obloquitur, nondum nominato Israele, & fidem tentat Prophetæ, Fili hominis, si vivent ossa hæc? ut & ille responderet, Domine, tu scis; non utique Deus Prophetæ fidem de ea re tentasset, quæ futura non esset, quam nunquam Israel audisset, quam credi non oporteret. Sed quoniam prædicabatur quidem resurrectio mortuorum, Israel vero pro sua incredulitate diffidens, scandalizabatur; & aspiciens ^f habitum senescentis sepulturae, desperabat resurrectionem; vel non in eam potius animum dirigebat, sed incircumstantias suas; idcirco Deus, & Prophetam, qua & ipsum dubium, præstruxit ad constantiam prædicationis, revelato ordine resurrectionis; & populo id credendum mandavit, quod Prophetæ revelavit, ipsos dicens esse ossa quæ erant resurrectura, qui non credebant resurrectura. Denique in clausula, Et cognoscetis, inquit, quod ego Dominus locutus sim, & fecerim: XXXI. id utique facturum, quod fuerat locutus. ceterum, non id facturum quod locutus, si aliter facturus. Plane si & populus allegorice mustitaret ossa sua arefacta, & spem suam perditam, dispersionis

^a Circumpositæ sunt eis cutes.] In cod. Pith. carnes. RIG.
^a Circumpositæ sunt eis cutes. Optime sic castigatum pro carnes; nam & jam meminerat carnis, & græce est *δέρμα*; licet in singulari, sicut in vulgata, & *extenta est in eis cutis aefuper*. LAC.

^b Super pedes suos valentia magna satis. In primo casu est vox isthæc non in sexto. Græce *ἐπὶ τοὺς πόδας τοῦ ἀνθρώπου* : vulgatus. *steteruntque super pedes suos exercitus grandis nimis valde*. Per valentiam intelligit Tertullianus potentiam magnam copiarum & exercitus congregati, secutus translationem Aquilæ & Theodotionis, qui habet *δυναμὶς μεγάλη*, vis magna. Idem.

^c Imaginem ea fecit Israel.) Cod. Pith. Imaginem ea fecerit Israelis. RIG.

^c Imaginem ea fecerit Israel. Locus de quo hic quæstio

meo iudicio a Tertulliano optime de resurrectione mortuorum explicatur; neque enim ea mihi allubescit interpretatio quam refellit auctor, quæque recentiorum est fere omnium. Pari ratione B. Hieronymus in cap. 37. Ezechielis mortuorum resurrectionem evincit, eo quod restauratio Judaici populi promittatur, fulciaturque resurrectione, quæ si non esset, vana esset promissio; De rebus enim non extantibus, nullus certi quidquam potest probare. vide locum. LE PR.

^d Recorporatione & redanimatione. Est *ἀναψυχὴ*, male corrigunt, qui *readunatione* scribunt. LE PR.

^e Nam & si figmentum veritatis. Exemplum seu potius metaphoram aut similitudinem vult innuere, quæ ad fingendam seu representandam veritatem adhibetur. LE PR.

^f Habitum senescentis sepulturae. Venuste dictum pro fera & diuturna mora sepulturae, sicut & qui diuturna & longæ-

dispersionis exitu querulus, merito videretur & Deus ^a figuratam desperationem figurata A promissione consolatus. ^b Sed quum dispersionis quidem injuria nondum populo accidisset, resurrectionis vero spes apud illum sapissime cecidisset, & manifestus est, de corporum interitu labefactans fiduciam resurrectionis: ita & Deuseam restruebat fidem, quam populus destruebat. Quamquam etsi aliqua presentium rerum tunc conflictatione mœrebat Israel, ^c non idcirco in parabola accipienda esset revelationis intentio, sed in testationem resurrectionis, ut in illam spem erigeret illos æternæ scilicet salutis, & necessarioris restitutionis, & averteret a respectu presentium rerum. Ad hoc enim & alii Prophetæ, ^d Exhibitis de sepulcris, veluti vituli de vinculis soluti, & conculcabitis inimicos. Et rursus, Gaudebit cor vestrum, ^e & ossa vestra velut herba orientur: quia & herba de dissolutione & corruptela seminis reformatur. In summa, si proprie in Israelis statum resurgentium ossium imago contenditur, cur etiam non Israeli tantummodo, verum & omnibus gentibus eadem spes annuntiat & recorporandarum, & redanimandarum reliquiarum, & de sepulcris exsuscitandorum B mortuorum? De omnibus enim dictum est, ^f Vivent mortui, & exurgent de sepulcris: ros enim qui a te est, medela est ossibus eorum. Item alibi, Veniet adorare omnis caro in conspectu meo, dicit Dominus. Quando? quum præterire cœperit habitus mundi hujus. Supra enim, Quemadmodum cœlum novum & terra nova, quæ ego facio in conspectu meo, dicit Dominus; ita stabit semen vestrum. Tunc ergo quod subjicit, implebitur, Et exhibunt [utique de sepulcris] & videbunt artus eorum qui impie egerunt, quoniam vermis illorum non decideret, & ignis eorum non exstinguetur, & erunt conspectui omni carni, scilicet quæ resus-

XXXII. citata & egressa de sepulcris, Dominum pro hac gratia adorabit. Sed ne solummodo eorum corporum resurrectio videatur prædicari, quæ sepulcris demandantur, habes scriptum, ^g Et mandabo piscibus maris, & eructabunt ossa quæ sunt comesta, & faciam compaginem ad compaginem, & os ad os. Ergo, inquis, & pisces resuscitabuntur, & ceteræ bestię ^h & alites carnivoræ, ut revomant quos comederunt: quia & apud Moysen legis, exquiri sangui- C nem de omnibus bestiis? Non utique. Sed idcirco nominantur bestię & pisces in redhibitionem carnis & sanguinis, quo magis exprimatur resurrectio etiam devoratorum corporum, quum de ipsis devoratoribus exactio edicitur. Puto autem hujus quoque divinæ potestatis documentum idoneum Jonam, quum incorruptus utramque substantiam, carnem atque animam, de alvo piscis evolvitur. Et utique triduo concoquendæ carni viscera ceti tam suffecissent, quam capulum, quam sepulcrum, quam senium requietæ atque reconditæ alicujus sepulturæ. ⁱ salvo eo, quod & bestias, feros in Christianum vel maxime nomen homines, vel ipsos etiam iniquitatis angelos figuravit, de quibus sanguis exigetur per ultionem pensandam. Quis ergo discendi magis adfinis, quam præsumendi; & credendi diligentior, quam contendendi; & divinæ potius sapientiæ religiosus, quam suæ libidinosus, audiens aliquid a Deo destinatum in carnes, & cutes, & nervos, & ossa, aliud quid hæc commentabitur, quasi non in hominem destinetur, quod in istas substantias prædicatur? Aut enim nihil in hominem D destinetur; non liberalitas regni, non severitas judicii, non quodcumque est resurrectio: aut si in hominem destinetur, necesse est in eas substantias destinetur, ex quibus homo structus est, in quem destinetur. Illud etiam de argutissimis istis demutatoribus ossium, & carnum, & nervorum, & sepulcrorum requiro, ^k cur si quando in animam quid pronuntiatur, nihil aliud animam interpretantur, nec transfigunt eam in alterius rei argumentum: quum vero in aliquam speciem corporalem quid edicitur, omnia potius asseverant, quam quod nominatur? ^l Si corporalia parabolæ, ergo & animalia, si non & animalia, ergo nec corporalia.

Tam

va sunt vita, senescunt, sic cap. 32. *Quam capulum, quam sepulcrum, quam senium requietæ, atque reconditæ alicujus sepulturæ.* LAC.

^a *Figuratam desperationem.* Figurata enim parcemia, explicabant suam extremam calamitatem dicentes, *avuerunt ossa nostra*, eosque Deus eodem tenore solatur vaticinio illo & visione ossium aridorum. *Idem.*

^b *Sed quum dispersionis quidem injuria, &c.* Videtur putasse autor ante calamitatem illam Israelitici populi edidisse hoc oraculum Ezechielem, quod falsum videtur, cum Ezechielis prophetia fuisset post captivitatem. Sed potest accipi Tertullianus, non quod voluerit omnino ante captivitatem, sed ante plenam dispersionem, & oppressionem acerbissimam Israelis vaticinatum hæc prophetam. At vero non nimium hæret huic sententiæ autor, cum statim alia via suam interpretationem confirmet, cum inquit, *Quamquam etsi aliqua presentium rerum tunc conflictatione mœrebat Israel, &c.* Nam cum Ezechiel prophetavit, hæc dispersio jam erat facta. Sic Hieronymus inquit: *per resurrectionis parabolam de restitutione Israel prophetari, qui eo tempore captivus erat in Babylone.* Epiphanius in vitis prophetarum, Ezechielem tradit in captivitate vaticinatum fuisse. *Idem.*

^c *Non idcirco in parabola accipienda esset, &c.* Probat restitutionem illam Israelitarum, non tam fuisse revelationem qua Deos illos restituere vellet, quam resurrectionis testimonium. LE PR.

^d *Exhibitis de sepulcris.* Male olim *exhibititis.* *Idem.*

^e *Et ossa vestra velut herba orientur.* In codice Pithæano, *velociter orientur.* RIG.

^f *Vivent mortui.* In græco est, resurgent *ἀναστήσονται*. Esai. 26. juxta 70. LE PR.

^g *Et mandabo piscibus.* &c. Apoc. 20. licet diversus locus esse videatur, sed citant veteres quædam aliquando ex scriptura quæ tamen non extant. LE PR.

^h *Et aliter carnivoræ* *Σαρκοφάγοι* alites. Hæreticorum erat obiectio fieri non posse, ut qui a belluis discepti avibusque fuissent, resurgerent. hos hic confutat Tertullianus. *Idem.*

ⁱ *Salvo eo quod & bestias, feros, &c.* Non absque aliqua Ironia hæc dicta a Tertulliano subindicans hanc interpretationem hæreticorum ad locum Genes. 9. quem nuper innuavit autor, & cap. 28. attulerat ad probandam etiam resurrectionem. Sed effugium hæreticorum statim cœpit retorquere in illos. LAC.

^k *Cur si quando in animam quid pronuntiatur, &c.* Petit rationem ab hæreticis, cur ea, quæ in scriptura dicuntur de corporali resurrectione, interpretentur de anima, & ea quæ de anima dicuntur, nullo pacto velint in corpus redundare. *Idem.*

^l *Si corporalia parabolæ.* Si quæ de corpore prædicuntur, sunt parabolæ apud hæreticos, ea interpretantes figurate, & parabolice, cur non & ea quæ de animæ resurrectione dicuntur, extendunt ad corpus. *Idem.*

A Tam enim corpus homo, quam & anima, ut non possit altera species admittere ænigmata, altera excludere. Satis hæc de prophetico instrumento. ad Evangelia nunc provoco; hic xxxi. i. quoque occursum prius eidem astutiæ eorum, qui proinde & Dominum omnia in parabolis pronuntiasse contendunt, quia scriptum est, Hæc omnia locutus est Jesus in parabolis, & sine parabola non loquebatur ad illos, scilicet ad Judæos. nam & discipuli, Quare, ajunt, in parabolis loqueris? & Dominus; Propterea in parabolis loquor ad eos, ut videntes non videant, & audientes non audiant, secundum Esaiam. Quod si ad Judæos in parabolis, jam non semper, nec omnia parabolæ; sed quædam, cum ad quosdam. ad quosdam autem, dum ad Judæos. nonnunquam plane & ad discipulos. Sed quomodo referat scriptura, considera: Dicebat autem & parabolam ad eos: ergo & non parabolam dicebat, quia non notaretur quum parabolam loquebatur, si ita semper loquebatur. Et tamen nullam parabolam non aut ab ipso invenias ediffertatam: ut de seminatore in verbi administratione; aut a commentatore Evangelii præluminatam, ut judicis superbi, & viduæ instantis ad perseverantiam orationis; aut ultro conjectandam, ut arboris fici, dilata in spem, ad instar Judaicæ infructuositatis. Quod si nec parabolæ obumbrant Evangelii lucem; tanto abest, ut sententiæ & definitiones, quarum aperta natura est, aliter quam sonant sapiant. Definitionibus autem & sententiis Dominus edicit, sive judicium, sive regnum Dei, sive resurrectionem: ^a Tolerabilis erit, inquit, Tyro & Sidoni in die judicii: &, Dicite illis, quod appropinquaverit regnum Dei: &, Retribuetur tibi in resurrectione justorum. Si nomina absoluta sunt rerum, id est, judicii, & regni Dei, & resurrectionis, ut nihil eorum in parabolam comprimi possit; nec ea in parabolæ compellantur, ^b quæ ad dispositionem, & transactionem, & passionem regni, judicii, & resurrectionis prædicantur; atque ita corporalia defendantur, ut corporalibus destinata; id est, ^c non spiritalia, quia non figurata. ^d Nam & ideo præstruximus, tam corpus animæ, quam & carnis, obnoxium esse mercedibus pro communi operatione pensandis, ne corporalitas animæ occasionem subministrans figurarum, corporalitatem carnis excludat: quum utramque participem & regni, & judicii, & resurrectionis oporteat credi. Et nunc eo pergitur, uti corporalitatem carnalem proprie demonstremus a Domino significari in omni resurrectionis mentione, ^e salva animali, quam & ipsam pauci receperunt. Imprimis, cum ad hoc venisse se dicit, uti quod periit, salvum faciat, quid dicas perisse? hominem, sine dubio. Totumne, an ex parte? Utique totum. Siquidem transgressio, quæ xxxiv. perditionis humanæ causa est, tam animæ instinctu ex concupiscentia, quam & carnis actu ex degustatione commissa, ^f totum hominem elogio transgressionis inscripsit, atque exinde merito perditionis implevit. Totus itaque salvus fiet, qui perit totus delinquendo. nisi si & ovis illa sine corpore amittitur, & sine corpore revocatur. Nam si caro quoque ejus cum anima (quod pecus totum est) humeris boni pastoris advehitur, ex utraque utique substantia restituendi hominis exemplum est. aut quam indignum Deo, dimidium hominem redigere in salutem? pæne minus facere. cum etiam ^g secularium principum plena semper indulgentia vindicetur. Diabolus validior in hominis injuriam intelligitur, totum eum elidens: Deus infirmior renuntiabitur, non totum eum relevans? Atquin & Apostolus suggerit, Ubi delictum abundaverit, illic gratiam superabundasse. Quomodo denique salvus habebitur, qui poterit & perditus dici? carne scilicet perditus, anima vero salvus. nisi quod jam & anima in perditio constitutur necesse est, ut salva effici possit. id enim salvum effici oportebit, quod perditum fuerit. Porro autem recipimus animæ immortalitatem, ut perditam non in interitum credatur, sed in supplicium, id est, in gehennam. Et, si ita est, jam non animam spectabit salus; salvam scilicet sua natura per immortalitatem; sed carnem potius, quam interibilem constat apud omnes. Aut si & anima interibilis, id est non immortalis, quod & caro; jam & carni forma illa ex æquo proficere debet, proinde mortali & interibili; quia id quod perit, salvum facturus est Dominus. ^h Nolo nunc contentioso fune deducere, hæc an illac hominem perditio postulet, dum utrimque eum salus destinet, in ambas substantias peræquata.

Ecce

^a Tolerabilis, inquit, erit Tyro, &c. Matth. 11. vox græca ἀνεκτόν tolerabilis sicuti vertit autor, & remissius, veluti vulgata editio, significat. PAM.

^b Quæ ad passionem resurrectionis prædicantur.) Ut libro de Virginibus velandis, passionem nuptiarum, ita hic passionem resurrectionis dicit, ut significet vim illam plane divinam, inferendam corporibus animarum ad ipsa reditu. RIG.

^c Non spiritalia, quia non figurata.) Ut e contrario figurata sunt, quæ sic de corpore dicuntur, ut de spiritu intelligenda sint. Verba quæ loquor, ait Christus, spiritus sunt & vita, figurata ergo sunt: sapiunt præterquam sonant. Linimenta Christi, imago Christi, sanctitas, justitia, veritas. Paulus 1. ad Corinth. 15. sicut portavimus imaginem terreni, portemus imaginem terreni, portemus imaginem, cœlestis. Idem.

^d Nam & ideo præstruximus, tam corpus animæ, &c. Cap. 16. præstruxit auctor utrumque, & animam & corpus obnoxium esse vel supplicio vel præmio, & cap. 17. quoniam anima fuisset corporea, [juxta suum placitum] corpus

sui generis habens, torqueri etiam probavit sine carne in inferno, ideo ait hic corpus animæ quam carnis, quia & animæ dedit corpus. LAC.

^e Salva animali. Id est, inconcussa corporalitate animæ, ita enim vult ad corporalitatem carnis referri, quæ de resurrectione prædicantur, ut non ob inde negent animam habere suum corpus speciale, sed statim ostendit paradoxum hoc placitum cum subdit, quam & ipsam pauci receperunt: nempe corporalitatem animæ. Idem.

^f Totum hominem elogio transgressionis, &c. Elogium est criminis & sententiæ publica & legitima manifestatio, quæ interdum fiebat voce præconis, interdum titulo quodam inscripta tabella. LAC.

^g Secularium principum plena semper indulgentia, &c. Hoc verbum usurpare ea ætas vulgo cepit. Sic infra si non omnem lacrimæ imbrem indulgentia divina siccaret. RHEN.

^h Nolo nunc contentioso fune deducere. Proverbialiter dictum de argumentis cum prolixis, tum perplexis. RHEN.

Ecce enim, ex quacumque substantia hominem perisse præsumpseris, ex altera non perit. ^A Salvus ergo erit jam ex qua non perit, & salvus nihilominus fiet ex qua perit. Habes totius hominis restitutionem; dum & quodcumque ejus perit, salvum facturus est Dominus; & quodcumque non perit, utique non erit perditurus. Quis ultra de utriusque substantiæ securitate dubitabit, quum altera salutem consecutura sit, altera amissura eam non sit? Et tamen adhuc sensum rei exprimit Dominus, Ego, dicens, veni; non ut meam, sed ut Patris qui misit me, faciam voluntatem. Quam, oro te? Ut omne quod dedit mihi, non perdam ex eo quicquam, sed resuscitem illud in novissima die. Quid a Patre Christus acceperat, nisi quod & induerat? hominem sine dubio, carnis animæque texturam. Neutrum ergo eorum quæ accepit, perire patietur: immo nec quicquam utriusque; immo nec modicum. ^a quod si modicum caro, ergo nec carnem; quia nec modicum: nec quicquam, quia nec quicquam. Atquin, si non & carnem resuscitabit novissima die, jam non modicum patietur perire de homine; sed, pro tanta dixerim parte, prope totum. Ingerens amplius, ^b Hæc est Patris vo- ^B luntas, ut omnis qui videt filium, & credit in eum, habeat vitam æternam, & suscitem illum novissima die. plenitudinem exstruit resurrectionis. distribuit enim utrique substantiæ per officia propriam mercedem salutis; & carnis per quam filius aspiciebatur, & animæ per quam credebatur. Ergo, dices, illis erit promissa res, a quibus Christus videbatur. Sit plane ita, ut & ad nos eadem spes inde manaverit. Nam si videntibus, & idcirco credenti- ^C bus, fructuosa tunc fuerunt opera carnis atque animæ, multo magis nobis. Feliciores enim, inquit, qui non viderunt, & credunt: quando etsi illis negaretur carnis resurrectio, certe felicioribus competisset. Quomodo enim felices, si ex parte perituri? Sed & præcipit, Eum potius timendum, ^c qui corpus & animam occidat in gehennam, id est Dominum solum; non qui corpus occidant, animæ autem nihil nocere possint, id est, humanas potestates. Adeo hic & anima immortalis natura recognoscitur, quæ non possit occidi ab hominibus; & carnis esse mortalitatem, cujus sit occisio; atque ita resurrectionem quoque mortuorum ^C carnis esse, quæ in gehennam, nisi resuscitata, non poterit occidi. ^d Sed quoniam & hic de interpretatione corporis quæstio cavillatur, ego corpus hominis non aliud intelligam, quam omnem istam struem carnis, quoquo genere materiarum concinnatur atq. varietur; quod tenetur, quod deniq. ab hominibus occiditur. Sic & parietis corpus non aliud admittam quam cæmenta, quam saxa, quam lateres. Siquis arcanum aliquod corpus inducit, ostendat, revelet, probet ipsum esse etiam quod occidatur ab homine, & de illo erit dictum. Item si animæ corpus opponitur, vacabit astutia. Cum enim utrumque proponitur, corpus atque animam occidi in gehennam, distinguitur corpus ab anima, & relinquitur intelligi corpus id quod in promptu sit; caro scilicet, quæ sicut occiditur in gehennam, si non magis a Deo timuerit occidi; ita & vivificabitur in vitam æternam, si maluerit ab hominibus potius interfici: Proinde si quis occisionem carnis atque animæ in gehennam, ad interitum & finem ^D utriusque substantiæ arripier, non ad supplicium, [quasi consumendarum, non quasi puniendarum] recordetur ignem gehennæ æternum prædicari in pœnam æternam, & inde æternitatem occisionis agnoscat, propterea humanæ, ut temporali, prætimendam. Tunc & æternas substantias credet, quarum æterna sit occisio in pœnam. Certe cum post resurrectionem corpus cum anima occidi habeat a Deo in gehennam, fatis de utroque constabit, & de carnali resurrectione, & de æterna occisione. Absurdissimum alioquin si idcirco resuscitata caro occidatur in gehennam, uti finiatur, quod & non resuscitata pateretur. In hoc scilicet reficietur, ne sit, cui non esse jam evenit. Eidem nos spei fulciens, passerum quoque subjunxit exemplum, quod ex duobus non cadat alter in terram sine Dei voluntate: ut & carnem, quæ ceciderit in terram, proinde credas & resurgere posse per ejusdem Dei voluntatem. Nam etsi passeribus hoc non licet; sed nos multis passeribus antistamus, eo quod cadentes resurgamus. Quorum denique capillos capitis omnes enumeratos affirmat, salvos utique reponnit. Perituros enim, quæ ratio in numerum redegit? nisi quia hoc est, ut omne quod Pater mihi dedit, non perdam ex eo quicquam, id est, nec capillum, sicut nec oculum, nec dentem. Ceterum, unde erit fletus, & dentium frendor in gehenna, nisi ex oculis & dentibus? occiso scilicet etiam corpore in gehennam, & detrufo in tenebras exteriores, quæ oculorum propria sunt tormenta, si quis in nuptiis, minus dignis operibus fuerit indu-

^a Quod si modicum caro, &c. Alludit hic ad contemptum horum hæreticorum in carnem nostram, qui eam despiciabant, ut vilem, frivolum, & nullius dignitatis, ut supra satis est insinuat, nam etsi ita esset, ut caro adeo vilis & modica fuisset, ut hi hæretici conviciantur, adhuc suscitanda esset, nec enim modica sunt opera per carnis ministerium facta ut negligerentur a Deo, & propterea resuscitanda est. caro ad judicium Dei, ut argumentatur Athenagoras de resurr. LAC.

^b Hæc est patris voluntas. Hoc est voluntas Joan. 6.40. τὸ τοῦ πατρὸς ἐστὶ τὸ θέλημα. RIG.

^c Qui corpus & animam occidat, &c. Vocis græcæ ἀπο-

λίσσει aliam significationem hic & sub finem cap. reddidit, vertens occidere, pro eo quod cap. præced. aliam, nempe perdere, cum interprete vulgato, dum de anima dicit, ut perditur credetur in gehennam. PAM.

^d Sed quoniam & hic de interpretatione corporis, &c. Insinuat effugium hæreticorum, ut eluderent auctoritatem illam evangelii, qui vocem corpus, in alienam & absurdam significationem distrahebant novis cavillationibus, & sophisticis commentationibus. S. Hieronymus adv. Joan. Hierosolymis. ad Pammachium severe in illo criminatur ludicram usurpationem: vocis corporis ut negaret nostram carnem resurrectionem. LAC.

A tus, constringendus statim manibus & pedibus. utpote qui cum corpore surrexit. Sic ergo & recumbere ipsum in Dei regno, & sedere in thronis Christi, & assistere ad dexteram tunc vel sinistram, & edere de ligno vitæ, corporalis dispositionis fidelissima indicia sunt. Videamus XXXVI. nunc, an & Sadducæorum versutiam elidens, nostram magis sententiam erexerit. Causa, opinor, quæstionis, fuit destructio resurrectionis. ^a Siquidem Sadducæi, neque animæ, neque carnis admittunt salutem: & ideo ex qua vel maxime specie resurrectionis fides labefactatur, ex ea argumentum problemati suo accommodaverunt. ^b de carnis scilicet obtentu, nupturæ, necne, post resurrectionem, sub ejus mulieris persona, quæ septem fratribus nupta, in dubio haberetur, cui eorum restitueretur. Porro, ferventur sensus tam quæstionis quam responsionis, & controversiæ occursum est. Si enim Sadducæi quidem respuebant resurrectionem, Dominus autem ^c eam confirmabat, & scripturarum ignaros increpans, earum scilicet quæ resurrectionem prædicassent, & virtutis Dei incredulos, idoneæ utique mortuis resuscitandis, ^B postremo subjiciens, Quoniam autem ^d mortui resurgant; sine dubio, & confirmando, esse quod negabatur; id est, resurrectionem mortuorum apud Deum vivorum, talem quoque eam confirmabat esse, qualis negabatur; utriusque scilicet substantiæ humanæ. Neque enim si nupturos tunc negavit, ideo nec resurrecturos demonstravit. Atquin filios resurrectionis appellavit, per eam quodammodo nasci habentes; post quam non nubent, sed resuscitari: similes enim erunt Angelis; ^e qua non nupturi, quia nec morituri; sed qua transituri in statum angelicum, per indumentum illud incorruptibilitatis, per substantiæ, resuscitatæ tamen, demutationem. Ceterum, nec quæreretur, nupturi, sive morituri, necne, rursus essemus, si non ejus vel maxime substantiæ restitutio in dubium vocaretur, quæ proprie & morte & nuptiis fungitur, id est carnis. Habes igitur Dominum confirmantem adversus hæreticos Judæorum, quod & nunc negatur apud ^f Sadducæos Christianorum, solidam resurrectionem. Sic, etsi carnem ait nihil prodesse, ex materia dicti dirigendus est sensus. ^g Nam quia XXXVII. ^C durum & intolerabilem existimaverunt sermonem ejus, quasi vere carnem suam illis edendam determinasset; ut in spiritum disponderet statum salutis, præmisit, Spiritus est qui vivificat. atque ita subjunxit, ^h Caro nihil prodest; ad vivificandum scilicet. Exequitur etiam quid velit intelligi spiritum, Verba quæ locutus sum vobis, spiritus sunt, vita sunt. sicut & supra, Qui audit sermones meos, & credit in eum qui me misit, habet vitam æternam, & in judicium non veniet, sed transiet de morte ad vitam. Itaque sermonem constituens vivificatorem, quia spiritus & vita sermo, eundem etiam carnem suam dixit; quia & sermo caro erat factus; proinde in causam vitæ appetendus, ⁱ & devorandus auditu, & ruminandus intellectu, & fide digerendus. Nam & paulo ante, carnem suam, panem quoque cœlestem pronuntiavit; urgens usquequaque per allegoriam necessariorum populorum, memoriam patrum, qui panes & carnes Ægyptiorum præverterant divinæ vocationi. Igitur conversus ad recogitatus illorum, quia senserat dispergendos, Caro, ait, nihil prodest. Quid hoc ad destruendam carnis resurrectionem? Quasi non liceat esse aliquid, quod etsi nihil prodest, aliud tamen ei prodesse possit. Spiritus prodest, vivificat enim. Caro nihil prodest, mortificatur enim. Itaque, secundum nos magis collocavit utriusque propositionem. Ostendens enim quid prodest, & quid non prodest; pariter illuminavit, quid cui prodest: spiritum scilicet carni mortificatæ vivificatorem. Veniet enim hora, inquit, quum mortui audient vocem filii Dei; & qui audierint, vivent. Quid mortuum, nisi caro? & quid vox Dei, nisi sermo? & quid sermo, nisi spiritus? Merito carnem resuscitaturus, quod factus est ipse; & ex morte, quam passus est ipse; & ex sepulcro, quo illatus est ipse. Denique quum dicit, Ne miremini, quod veniet hora, in qua omnes qui in monumentis sunt, audient vocem filii Dei; & procedent, qui bona fecerunt, in vitæ resurrectionem; qui mala, in resurrectionem judicii: nemo jam poterit aliud mortuos interpretari, qui sint in monumentis, nisi corpora & carnem: quia nec ipsa monumenta aliud, quam cadaverum stabula. siquidem & ipsi homines veteres; id

^a Siquidem Sadducæi, neque animæ, &c. De illis hæreticis non semel hoc in opere, & aliis monui alicubi animæ immortalitatem, & corporum resurrectionem negasse. LE PR.

^b De carnis scilicet obtentu. Quoniam deerant ad probanda commenta rationes legitimæ, fictas obtendebant Sadducæi, quærebantque a Christo de uxore maritorum septem, cujus esset uxor in resurrectione, quod frivolum non modo sed ridiculum. Idem.

^c Eam confirmabat. Non male forsan legeretur confirmat, hoc magis placeret; Id enim pressius loquitur & vehementius. Idem.

^d Mortui resurgant. Legerem resurgunt vel resurgent. Idem.

^e Qua non nupturi, quia nec morituri. Post resurrectionem nuptiarum usus non extabit; cum enim ad generis tantum humani propagationem instituta sint, ubi cessat illa moriendi necessitas, cessat quoque illa propagationis forma. Idem.

X x est,

^f Sadducæos Christianorum. Ut Sadducæi Judæorum erant hæretici, ita hæreticos sui temporis Christianorum Sadducæos nominat. Idem.

^g Nam quia durum & intolerabilem existimaverunt sermonem ejus, quasi vere carnem suam illis edendam determinasset. Præclare omnem hujusce dicti duriciem emollit Theodorus Heracleota, Σκληρὸς ὡς ἀληθὺς ὁ λόγος ὁνομαζόμενος σαρκοφάγους πρὸς τὴν ἀμεσότητα τοῦ ἀκούοντος ἀποτελεῖται. πρὸς τὴν πρὸς μαθητὰς καὶ πρὸς μαθητὰς ἐκλαμψάντων, οὐδὲν ἐφαίνετο σκληρόν, ἀλλὰ ῥήματα δυνάμειος ὑπαρχόντα, ἃ αἰώνιον αὐτοῖς παρατάσσοντα ζῶσι. Vid. Aug. libr. iv. de doctr. Chr. cap. 15. RIG.

^h Caro nihil prodest. Sic & materna propinquitas nihil Mariæ profuisset, nisi felicius Christum corde quam carne gestasset. Augustinus lib. de sancta Virginitate. Idem.

ⁱ Et devorandus auditu. Metaphora hæc insolens ex eo ducitur, quod cum Christus sit Dei verbum & caro ejus panis, auditu devorari dicatur, ut panis ore devoratur. LE PR.

est, mortui per ignorantiam Dei, quos monumenta intelligendos argumentantur hæretici; A
de monumentis processuri in iudicium, aperte prædicantur. ceterum, quomodo de monu-
xxxviii. mentis monumenta procedent? Post dicta Domini, facta etiam ejus quid sapere credamus,
de capulis, de sepulcris, mortuos resuscitantis? Cui rei istud? Si ad simplicem ostentationem
potestatis, aut ad præsentem gratiam redanimationis, non adeo magnum illi, denuo moritu-
ros suscitare. Enimvero, ^a si ad fidem potius sequestrandam futuræ resurrectionis, ergo &
illa corporalis præscribitur, de documenti sui forma. Nec sustinebo dicentes, idcirco tunc
resurrectionem animæ soli destinatam, in carnem quoque præcurrisse, quia non potuisset
aliter ostendi resurrectionem animæ invisibilis, nisi per invisibilis substantiæ resuscitationem.
Male Deum norunt, qui non putant illum posse, quod non putant; & tamen sciunt potuif-
se, si ^b instrumentum Joannis norunt. Qui enim animas adhuc solas martyrum sub altari
quiescentes, conspectui subdidit, posset utique & resurgentes oculis exhibere sine carne.
At ego Deum malo decipere non posse, de fallacia solummodo infirmum, ne aliter docu- B
menta præmisisse, quam rem disposuisse videatur. immo, ne si exemplum resurrectionis sine
carne non valuit inducere, multo magis plenitudinem exempli in eadem substantia exhibe-
re non possit. Nullum vero exemplum majus est eo, cujus exemplum est. Majus est autem,
si animæ cum corpore resuscitabuntur in documentum sine corpore resurgendi; ut tota ho-
minis salus dimidiæ patrocineretur: quando exemplorum conditio illud potius expeteret,
quod minus haberetur; animæ dico solius resurrectionem, velut gustum, carnis etiam resur-
recturæ suo in tempore. Atque adeo, ^c secundum nostram vero æstimationem, exempla illa
mortuorum a Domino suscitatorum, commendabant quidem & carnis & animæ resurrectio-
nem; ne cui substantiæ negaretur hoc donum: quæ tamen exempla, eo minus aliquid ede-
bant [non enim in gloriam, nec incorruptibilitatem; sed in mortem aliam suscitabantur]
xxxix. quam ediderit Christus. Resurrectionem Apostolica quoque instrumenta testantur. nam &
Apostolis nullum aliud negotium fuit, dumtaxat apud Israelem, quam ^d veteris Testamen- C
ti resignandi, & novi consignandi, potius jam Dei in Christo concionandi. Ita & de re-
surrectione nihil novi intulerunt, nisi quod & ipsam in gloriam Christi annuntiabant; de
cetero, simplici & nota jam fide receptam, ^e sine ulla qualitatis quæstione, solis refraganti-
bus Sadducæis. adeo facilius fuit negari in totum mortuorum resurrectionem, quam aliter
intelligi. Habes Paulum, ^f apud summos sacerdotes sub Tribuno inter Sadducæos & Pha-
risæos fidei suæ professorem, Viri, inquit, fratres, ego Phariseus sum, filius Phariseorum;
de spe nunc & de resurrectione judicor apud vos: Utiq; communi; ne quia jam transgres-
sor legis videbatur, de præcipuo fidei totius articulo, id est de resurrectione, ad Sadducæos
sapere existimaretur. Ita, quam nolebat videri rescindere, fidem resurrectionis utique con-
firmabat secundum Phariseos, respuens negatores ejus Sadducæos. Proinde & apud Agrip-
pam, nihil se ait proferre, citra quam Prophetæ annuntiasent. Ergo servabat resurrectio-
nem quoque, qualem Prophetæ annuntiant. Nam & de resurrectione mortuorum apud D
Moysem scriptum commemorans, corporalem eam norat; in qua scilicet sanguis hominis
exquiri habebit. Itaque talem prædicabat, qualem & Pharisei susceperant, & Dominus
ipse defenderat; & Sadducæi, ne talem quoque crederent, in totum esse noluerant. Sed nec
Athenienses aliam intellexerant a Paulo portendi. denique irriserant: non irrifuri omnino
si animæ solius restitutionem ab eo audissent. suscepissent enim vernaculæ suæ philosophiæ
frequentiore præsumptionem. At ubi nationes præconium resurrectionis inauditæ retro,
ipsa novitate concussit; & digna incredulitas rei tantæ quæstionibus fidem torquere cœpit;
tunc & Apostolus ^g per totum pæne instrumentum fidem hujus spei corroborare curavit, &

^a Si ad fidem potius sequestrandam resurrectionis. Seque-
strare est aliquid apud sequestrum deponere, ut in tuto sit.
unde res sequestrata Jureconsultis. expone igitur ad fidem
futuræ resurrectionis sequestrandam, id est, ut ita dicam
certificandam, & securitati vindicandam. Quod verbum
etiam supra legitur, ni fallor. Porro quum paulo post di-
cit, ne aliter documenta præmisisse, quam rem deposuisse
videatur, explicat quid ante per fidem sequestrandam intel-
lexerit. RHEN.

^a Ad fidem potius sequestrandam. Non abeundum ab in-
terpretatione Rhenani; addo solum, sequestrum esse apud
quem plures eandem rem, de qua controversia est, deposue-
runt. l. 209. D. de verb. signif. inanis tamen hac in lege
videtur grammaticorum observatio, qui a sequendo dictum
volunt. Sequester in Basil. *μεσσηγυρις* dicitur, suntque tres
species. LE PR.

^b Instrumentum Joannis norunt. Apud juris antistites in-
strumenta dicuntur tabulæ publicæ, quibus propter absen-
tiam personarum sit probatio. Pariter Evangelium Joannis
instrumentum dicitur, quoniam religionis tradit mysteria,
probat, & instruit; nam ab instruendo instrumentum dicitur
l. argentarius. §. edi. de edendo: familiare est Tertullia-
no sacram scripturam vocare instrumentum, ut cap. 2. de

Carne Christi. tot originalia instrumenta. & hoc libro plu-
ries sequenti & alibi. Idem.

^c Secundum nostram vero æstimationem.] Sic habet exem-
plar Pithœi. Vulgo, veri existimationem. RIG.

^d Veteris testamenti resignandi & novi consignandi. Opti-
ma metaphora notat Apostolos explicuisse veteris testamen-
tum; & novum confirmasse. Testamenti enim est aperiri re-
signatione, & consignatione stabiliri. Labor igitur prædica-
tionis apostolicæ fuit veteris explicatio, & novi testamenti
confirmatio. LAC.

^e Sine ulla qualitatis quæstione. Id est, absque ulla con-
troversia qualis fuisset, nempe an corporis vel animæ, nam
cum Sadducæis non erat diffidium utra resurrectio futura
esset animæ an carnis, ut contra hæreticos disputat autor,
sed de substantia resurrectionis, quam absolute & integre
negabant Sadducæi. LAC.

^f Apud summos sacerdotes sub Tribuno.] Sic emendavi-
mus ex Pithœano codice. Antea legebatur, sub tribus.
Omnino legendum, sub Tribuno. Est enim Act. xxxiii. *ὑπὸ τοῦ τριβύνη*. RIG.

^g Per totum pæne instrumentum. B. Pauli epistolas indicat
teste Rhenano, in quibus validæ resurrectionis probationes
asseruntur. vides hoc in capite non semel scripturam instru-
mentum dixisse. LE PR.

A esse eam ostendens, & nondum transactam: & (de quo magis quærebatur) corporalem: & quod insuper dubitabatur, non aliter corporalem. Nihil autem mirum, si & ex ipsius instrumento caperentur argumenta, quum oporteat hæreses esse; quæ esse non possent, si non & perperam scripturæ intelligi possent. Nactæ denique hæreses duos homines ab Apostolo editos; interiorem, id est animam; & exteriorem, id est carnem: salutem quidem animæ, id est interiori homini; exitium vero carni, id est exteriori, adjudicaverunt: quia scriptum sit Corinthiis: Nam etsi homo noster exterior corrumpitur, sed interior renovatur die & die. Porro, nec anima per semetipsam homo, quæ figmento jam homini appellato, postea inserta est: nec caro sine anima homo, quæ post exilium animæ, cadaver inscribitur. Ita vocabulum, homo, confertarum substantiarum duarum quodammodo fibula est. sub quo vocabulo non possunt esse nisi coherentes. ^a Porro, Apostolus interiorem hominem, ^b non tam animam quam mentem atque animum intelligi mavult, id est, non substantiam ipsam, sed substantiæ saporem. Siquidem Ephesiis scribens, ^c in interiorem hominem habitare Christum, sensibus ^d utique initiandum Dominum significavit. Denique adjunxit, Per fidem: &, In cordibus vestris: &, In dilectione. Fidem quidem & dilectionem, non substantiva animæ ponens, sed conceptiva. In cordibus autem dicens, quæ substantiva sunt carnis, jam & ipsum interiorem hominem carni deputavit, quem in corde constituit. Inspice nunc quomodo exteriorem quidem hominem corrumpi allegarit, interiorem vero renovari die ac die. Nec illam corruptelam carnis affirmes, quam ex die mortis in perpetuum defectura patiatur: sed quam in istius vitæ spatio, ante mortem, & usque ad mortem, vexationibus & pressuris, tormentis atque suppliciis, nominis causa experietur. Nam & homo interior hic utique renovari habebit per suggestum spiritus, proficiens fide & disciplina die ac die: non illic, id est, non post resurrectionem: ubi non utique die ac die renovari habemus, sed semel ad summam. De sequentibus disce: Quod enim ad præsens est, inquit, temporale & leve pressuræ nostræ ^e per supergressum, in supergressum, æternum gloriæ pondus perficiet in nobis, non intuentibus quæ videntur, id est passiones; sed quæ non videntur, id est mercedes. Quæ enim videntur, temporalia sunt: quæ vero non videntur, æterna. Pressuras enim & læsuras, quibus corrumpitur homo exterior, ut leves & temporales, idcirco contemnendas affirmat, præferens mercedum æternarum, invisibilium, & gloriæ pondus in compensationem laborum, quos hic caro patiendo corrumpitur. Adeo non illa est corruptio, quam in perpetuum carnis interitum, ad resurrectionem expellendam exteriori homini adscribunt. Sic & alibi: Siquidem, ait, ^f compatimur, uti & conglorificemur. reputo enim non dignas esse passiones hujus temporis ad futuram gloriam, quæ in nos habet revelari. Et hic minora ostendit incommoda præmiis suis. Porro, si per carnem compatimur, cujus est proprie passionibus corrumpi, ejusdem erit & quod pro compassione repromittitur. Atque adeo carni adscribit pressurarum proprietatem, ^g ut & supra dicat: Quum venissemus autem in Macedoniam, nullam remissionem habuit caro nostra. Dehinc, ut animæ daret compassionem: ^h In omnibus, inquit, compressi. Extrinsecus pugna; debellantes scilicet carnem: Intrinsecus timor; afflicti scilicet animam. Adeo etsi corrumpitur homo exterior, non ut amittens resurrectionem, sed ut sustinens vexationem, corrumpi intelligetur. & hoc non sine interiore. Ita amborum erit etiam conglorificari, sicut & compati. Secundum collegia laborum, consortia etiam decurrant necesse est præmiorum. Eandem adhuc sententiam exequitur, remunerationes vexationibus præferens. Scimus enim, inquit, quoniam etsi terrena domus nostra hujus tabernaculi dissolvatur, habemus domum non manufactam, æternam in cœlis; id est, per hoc quod dissolveretur caro nostra per passiones, domicilium consecuturi sumus in cœlis. Meminerat Evangelicæ definitionis: Beati qui persecutionem pariuntur propter justitiam, quia illorum

X x 2 est

^a Porro Apostolus interiorem, &c. Diverse accipit Apostolus interiorem, atque exteriorem hominem cap. 7. ad Rom. ac in 2. Cor. 4. nam illic exterior homo est concupiscentia; interior, charitas & spiritus, scilicet homo concupiscens, & homo spiritu renovatus. At hic homo exterior est ipse corporalis homo quatenus visibilis, tangibilis, & denique sensibilis & patibilis, & qui injurias extrinsecus suscipere possit; interior vero quatenus mente invisibili constat, quæ corporis afflictiones fortiter & egregie sustinet. LAC.

^b Non tam animam quam mentem & animum, &c. Discrimina inter animam & animum Philosophi, vel notant vel supponunt. Animus enim pro mente accipitur, scilicet prout fungitur intellectualibus officiis; anima vero prout corpus vegetat, & officinas sensuum & membrorum munia procurat. Hæc accipitur pro natura & substantia rei, ille pro egregia dispositione. Idem.

^c In interiorem hominem habitare Christum. Etiam hic expressit, quod græce est: *eis τὸ ἐν ἡμῖν*, conjungens interim illud sequentibus, quum aliarum editiones omnes, etiam Syriaca, conjungant præcedentibus. PAM.

^d Utique initiandum dominum. Legunt alii *intimandum*, quæ vox usu forensi petita in eundem sibi sensum atque *intimandum*. LE PR.

^d *Intimandum*. Vocabulum ejus ætatis vulgo frequens. Intimare pro intimum reddere. RHEN.

^e Per supergressum in supergressum. Sic legitur in exemplaribus. Expressit autem Græca Pauli, *καὶ ὑπερβαλόντες εἰς ὑπερβαλόντες*. Sic infra, *superquam supra gravati sumus citra vires*, quod Paulus dixit, *καὶ ὑπερβαλόντες ὑπὲρ δύναμιν*. RIG.

^f *Compatimur, uti & conglorificemur*. Hic etiam transfert proprie voces græcas *ἐμπν*, *siquidem*, ac *συμδοξαζόμεθα* conglorificemur. Item *λογίζομαι* reputo. Compati autem accipitur, pro simul pati, & proinde etiam sic intelligenda, quam mox habet autor vox, *compassio*. PAM.

^g Ut & supra dicat, [nempe Paulus] *quum venissemus*, &c. autor pro illud, *supra*, intelligit iterum, epist. 2. ad Corinth. de cujus potissimum locis hoc cap. tractat. Nam reperitur hæc scriptura 2. Corinth. nisi forte malit quis eum sequi ordinem Marcionis in libris adv. eundem observatum, quippe qui epistolam ad Romanos: ex qua immediate ante testimonium produxerat, postponat epistolis ad Corinthios. Idem.

^h *In omnibus, inquit, compressi*. Etiam hoc ad verbum ex græco: *ἀλλ' ἐν παντὶ θλιβόμεθα*. Idem.

A omnibus mortuis, certe a morte, certe ab ævo, certe per ætatem; numquid a vita, numquid a superindumento, numquid ab immortalitatis ingestu? Porro, qui ab his ait devoratum iri mortale, ab aliis negavit. Et utique hoc a divinis viribus, non a naturalibus legibus perfici præstarique conveniet. Ergo cum a vita habeat devorari quod mortale est, id exhiberi omnifariam necesse est ut devoretur; & devorari, ut demutetur. Si ignem dicas accendi oportere, non potes id per quod accenditur, alibi necessarium adfirmare, alibi non. Sic & cum infulcit: Siquidem exuti, non inveniemur nudi, de eis scilicet qui non in vita, nec in carne deprehendentur a die Domini; non alias negavit nudos, quos prædixit exutos, nisi quia revestitos voluit intelligi eadem substantia, qua fuerant spoliati. Ut nudi enim, invenientur; carne deposita, vel ex parte discissa, sive detrita. (& hoc enim nuditas potest dici) dehinc recipient eam, ut redinduti carnem, fieri possint etiam superinduti immortalitatem. Superindui enim, nisi vestito jam, convenire non poterit. Proinde cum dicit: Itaque XLIII.

B^a confisi semper, & scientes quod cum^b immoramur in corpore, peregrinamur a Domino: per fidem enim incedimus, non per speciem; manifestum est hoc quoque non pertinere ad offuscationem carnis, quasi separantis nos a Domino. Et hic enim exhortatio fastidiendæ vitæ hujus obvertitur; siquidem peregrinamur a Domino quamdiu vivimus: per fidem incedentes, non per speciem; id est spe, non re: & ideo subjungit, Fidentes autem, & bonum ducentes magis peregrinari a corpore, & immorari ad Dominum: scilicet ut per speciem magis incedamus, quam per fidem; per rem potius, quam per spem. Vides quam & hic corporum contemptum ad martyriorum præstantiam referat. Nemo enim peregrinatus a corpore, statim immoratur penes Dominum, nisi ex martyrii prærogativa: paradiso scilicet, non inferis, deversurus. ^c Defecerant autem Apostolo verba ad significandum de corpore excessum? An ratione etiam nove loquitur? temporalem enim absentiam a corpore volens significare, peregrinari nos ab eo dixit, quoniam qui peregrinatur, etiam revertetur in domicilium.

C Exinde etiam ad omnes: Et ideo gestimus, inquit, sive peregrinantes, sive immorantes placibiles Deo esse. Omnes enim manifestari nos oportet pro tribunali Christi Jesu. Si omnes, & totos: si totos, & interiores & exteriores, id est, tam animas quam & corpora; ^d uti unusquisque, inquit, reportet quæ per corpus secundum quæ gessit, bonum, seu malum. Hoc jam quomodo legas, quæro. quasi ^e turbate enim per hyperbaton struxit. utrumne quæ per corpus reportanda erunt, an quæ per corpus gesta sunt? Sed & si quæ per corpus reportanda sunt, corporalis indubitate resurrectio est: & si quæ per corpus gesta sunt, ^f per corpus utique pensanda sunt, per quod & gesta sunt. Ita & totus hic a capite tractatus Apostoli tali clausula detextus qua carnis resurrectio ostenditur, secundum hæc erit intelligendus quæ cum clausula consonant. Si enim adhuc ad superiora respectes, unde mentio hominis exterioris & interioris inducta est, nonne & dignitatem & spem carnis integram invenies? Dum enim de lumine, quod illuxerit Deus in cordibus nostris, ad illuminationem agnitionis gloriæ suæ, in persona Christi, dicit habere nos thesaurum istum in testaceis vasis, scilicet in carne: utrumne quia testacea est, secundum originem in limo, destruetur; an quia ^g divini thesauri conditorium est, extolletur? Atquin, si lumen ipsum illud verum, quod est in persona Christi, vitam in se continet, eaque vita cum lumine committitur in carnem; peritura est, in quam vita committitur? Plane, si periturus & ipse thesaurus. perituris enim peritura creduntur; sicut veteribus utribus, novum vinum. Cum item subjicit, Semper mortificationem Christi Jesu circumferentes in corpore nostro; qualis ista res est, quæ post Dei templum, jam & sepulcrum Christi potest dici? Cur autem mortificationem Domini circumferimus in corpore? uti & vita, inquit, manifestetur. ubi? in corpore. in quo? in mortali. Ergo, in carne plane mortali, secundum culpam; sed & vitali, secundum gratiam. vide quantam; ut in illa, vita Christi manifestetur. In re ergo aliena salutis, in substantia perpetuæ dissolutionis, manifestabitur vita Christi æterna, jugis, incorrupta, jam & Dei vita? aut cujus temporis vita Domini manifestabitur in corpore nostro? Illa quidem quam vixit usque in passionem; quæ non modo apud Judæos, in manifesto fuit, verum etiam omnibus

nunc gentibus prodita est. Adeo eam significat, quæ portas adamantinas mortis, & æneas

feras

^a Confisi semper. Ex græco *ὑπομνήσκων* translulit. LE PR.

^b Immoramur in corpore, peregrinamur a Domino. Illud etiam Græce *ἐκδημῶντες* explicat. Idem.

^c Defecerant autem Apostolo verba. Admonuit Theophylactus prudenter mortis & vitæ nomina tacuisse Apostolum, & mortem vocasse præsentiam ad Dominum, sive immorationem, vitam vero peregrinationem & absentiam. LAC.

^d Uti unusquisque, inquit, oportet. Vulgatus, *referat unusquisque propria corporis*. diversitatem lectionis unicæ tantum literæ defectus fecit. vulgatus legit: *ἵνα τὸ σῶμα*; at Tertullianus *du τὸ σῶμα*; & in græcis cod. ita legitur, & sequuntur Syriacus, Theoph. Oecumenius, apud Tertullianum. Cod. Angl. habebat, *præterita corporis*. Idem.

^e Turbate enim per hyperbaton struxit. Hyperbati figura grammatica, cum transgressio verbi sit quasi turbata & im-

pedita oratione: longius enim verbum positum facit hyperbaton, ut si illud *per corpus*, cum verbo *gessit* connectatur. Idem.

^f Per corpus utique pensanda sunt. Luenda seu remuneranda sunt. Theodoretus similiter exponit colligens cum Tertulliano resurrectionem. Idem.

^g Divini thesauri conditorium. Vocat carnem conditorium divini thesauri, non sine allusione ad ritus antiquos, & vulgatum sermonem philosophorum. Vocabant enim carnem sepulcrum, ut ex Platone jam dedi, & ipse Tertullianus capulum & sepulcrum vocavit, atqui in sepulcris olim thesauros condebant, quo nihil notius. Ejusmodi igitur sepulcrum est caro, ut thesaurum divinum includat simul cum anima. Porro conditorium sepulcrum est. Petronius Arbiter: In conditorium etiam profecuta est defunctum, positumque in hypogæo, græco more, custodire cepit. LAC.

feras inferorum infregit, quæ exinde jam nostra est. Denique, manifestabitur in corpore. A quando? post mortem. quomodo? dum resurgimus in corpore, sicut & Christus. Ne enim quis argumentetur, nunc habere manifestari vitam Jesu in corpore nostro per disciplinam sanctitatis, & patientiæ, & justitiæ, & sapientiæ, quibus Domini vita floruerit, providentissima Apostoli intentio ingerit: Si enim nos qui vivimus, in mortem tradimur, propter Jesum, ut vita ejus manifestetur in corpore nostro mortali. ideo defunctis nobis hoc ait futurum in corpore nostro. Quod sit tunc, quomodo nisi resuscitato eo? proinde & in clausula: Scientes, ait, quod qui suscitavit Jesum, & nos suscitabit cum ipso, quia jam resurrexit a mortuis: nisi quia, cum ipso, sicut ipsum, sapit? Si vero sicut ipsum, non utique sine carne.

- XLV. Sed & rursus alia cæcitate in duos homines impingunt; in veterem, & in novum; monente Apostolo, deponere nos veterem hominem, ^a qui corrumpitur per concupiscentiam seductionis; renovari autem spiritu sensus, & induere novum hominem, qui secundum Deum conditus est, in justitia, & religione veritatis; ut & hic ad duas substantias distinguendo, B vetustatem ad carnem, novitatem ad animam, corruptionem perpetuam veteri defendat, id est carni. Porro, si secundum substantias, nec anima novus homo, quia posterior; nec caro ideo vetus, quia prior. quantulum enim temporis inter manum Dei & adflatum? ausim dicere, etiamsi multo prior anima quam caro, eo ipso quod anima impleri se expectavit, priorem eam fecit. Omnis enim consummatio atque perfectio, ^b etsi ordine postumat, effectu tamen anticipat. Magis illud prius est, sine quo priora non possunt. Si caro vetus homo; quando istud? a primordio? atquin Adam novus totus, & ex novo vetus nemo. nam & exinde a benedictione genituræ, caro atque anima simul fiunt, sine calculo temporis; & quæ simul in utero etiam seminantur, quod docuimus in commentario animæ, ^c contemporant foetu, coætant natu duos istos homines; fane ex substantia duplici, non tamen & ætate. sic unum edunt, dum prior neuter est. Citius est, totos non aut veteres aut novos esse: qua enim alterum possumus esse, nescimus. Sed Apostolus veterem hominem manifeste notat: Expone enim, in C quit, secundum pristinam conversationem, veterem hominem, non secundum alicujus substantiæ senium. Neque enim carnem præcipit, deponamus, sed quæ & alibi carnalia ostendit; opera, non corpora accusans, de quibus & hic subjicit: Deponentes mendacium, loquimini veritatem unusquisque ad proximum suum, quoniam membra alterutrum sumus. Irascimini autem, & nolite delinquere. Sol non occidat super iracundiam vestram. Neque derideritis locum diabolo. Qui furabatur, jam non furetur, immo potius labore operando manibus, uti habeat impartire indigenti. Omnis sermo turpis non procedat ex ore vestro, sed qui sit optimus ad ædificationem fidei, ut gratiam audientibus præstet. Et nolite contristare Spiritum Dei sanctum, in quo signati estis, in redemptionis die. Omnis amaritudo, & ira, & clamor, & blasphemia, & indignatio auferatur a vobis, cum omni malitia. Estote autem in alterutrum benigni, misericordes, donantes invicem, sicut & Deus vobis donavit in Christo. Igitur qui carnem veterem hominem existimant, cur non mortem sibi properant, D ut vetere homine deposito, præceptis Apostoli occurrant? Nos enim qui totam fidem in carne administrandam credidimus, immo & per carnem, cujus est & os ad proferendum optimum quemque sermonem, & lingua ad non blasphemandum, & cor ad non indignandum, & manus ad operandum & largiendum; tam vetustatem hominis, quam novitatem; ad moralem, non ad substantialem differentiam pertinere defendimus. Atque ita, pariter agnoscimus, hominem qui secundum pristinam conversationem vetus fuerit, eundem & corrumpi ita dictum secundum concupiscentiam seductionis, quemadmodum & veterum secundum pristinam conversationem, non secundum carnem per interitum perpetuum. Ceterum, carne tam salvum quam eundem; utpote vitiosam disciplinam, non corpulentiam exutum.
- XLVI. Talem ubique Apostolum recognoscas, ita carnis opera damnantem, ut carnem damnare videatur: sed ne ita quis existimet, ex aliorum vel cohærentium sensuum suggestu procurantem. Nam & dicens: Eos qui in carne sunt, Deo placere non posse, statim de pravo intellectu ad integrum revocat, adjiciens: Vos autem non estis in carne, sed in spiritu. Eos enim quos in carne esse constabat, negando in carne esse, in operibus carnis non esse monstrabat: atque illos demum Deo placere non posse; non qui in carne essent, sed qui carnaliter viverent: placere autem Deo illos, qui in carne positi, secundum spiritum incederent. Errur-

sus:

^a Qui corrumpitur per concupiscentiam seduct. Quod hic per vertit infra secundum, quod magis sonat vox græca χρι. Est interim peculiare auctori, & post eum Hilario lib. 12. de Trin: illud concupiscentiam seductionis, singulari numero, pro eo quod aliæ omnes editiones plurali numero id legant Ephes. 4. tam Syriaca & græca quam latina. Atqui legimus omnino secundum 3. Vat. cod. Ms. renovari autem spiritu sensus, pro sensu spiritus. tum quia sic etiam legit B. Cyprianus lib. 3. test. ad Quirin. cap. 12. tum quod græce sit τοῦ πνεύματος τῆς ψυχῆς. quod spiritu mentis transtulit latinus interpret. PAM.

^b Et si ordine postumat. Scribendum postumat non postu-

mat, & supra lib. adv. Valentinianos cap. 55. & infra in Scorpiaco adv. Gnost. patet ex antiquis monumentorum inscriptionibus apud Aldum in Orthographia. Idipsum etiam adnotavit Gublielmus Canterus novat. lect. lib. 2. cap. 10. addens deduci postumum non tanquam post humatum patrem, uti Rhen. & plerique censent, sed ab adverbio post, velut ab extra extumus, & a citra citumus, atque adeo indifferens esse, tam ad eum qui postremo loco, quam qui post patris obitum natus sit, quod ipsum alicubi habet Cujacius. Idem. ^c Contemporant foetu, coætant natu. Inusitata hæc verba formavit, quoniam contemporaneus & coætaneus voces sunt latinæ. Sed plus æquo sibi arrogat. LE PR.

A sus: ^a Corpus quidem ait, mortuum, sed ^b propter delinquentiam; sicut spiritum, vitam, propter iustitiam. Vitam autem morti opponens in carne constitutam, sine dubio illic & vitam repromisit ex iustitia, ubi mortem determinavit ex delinquentia. Ceterum, frustra opposuit vitam morti, si non est illic ubi est & ipsa, cui eam opposuit, excludendæ utique de corpore. Porro, si vita mortem de corpore excludit, non potest id perficere, nisi illuc penetret ubi est quod excludit. Et quid ego nodosius, cum Apostolus absolutius? Si enim, inquit, spiritus ejus qui suscitavit Jesum, habitat in vobis; qui suscitavit Jesum a mortuis, suscitabit & mortalia corpora vestra, propter inhabitantem spiritum ejus in vobis: ut & si animam quis corpus mortale præsumperit, quum hoc & carnem negare non possit, carnis quoque resuscitationem cogatur agnoscere, secundum ejusdem status communionem. Ex sequentibus adhuc discas, opera carnis damnari, non ipsam. Itaque, fratres, ait, debitores sumus, non carni, ut secundum carnem vivamus: si enim secundum carnem vixeritis, futurum est ut ^B moriamini: si vero spiritu, carnis actus mortificaveritis, viveritis. Porro, ut ad singula quæque respondeamus, si in carne constitutis, secundum spiritum tamen degentibus, salus repromittitur; jam non caro adversatur saluti, sed operatio carnis. Operatione autem carnis exclusa, quæ causa est mortis, salva jam caro ostenditur, causa carens mortis. Lex enim, inquit, spiritus vitæ ^c in Christo Jesu manumisit me a lege delinquentiæ & mortis: certe quam præmisit, habitare in membris nostris. Ego jam membra nostra lege mortis non tenebuntur, quia nec delinquentiæ, a quibus manumissa sunt. Quod enim invalidum erat legis, in quo infirmabatur per carnem, misso Deus filio suo in simulacro carnis delinquentiæ, & per delinquentiam damnavit delinquentiam in carne, non carnem in delinquentia: neque enim domus cum habitatore damnabitur. Habitare enim peccatum dixit in corpore nostro. Damnata autem delinquentia, caro absoluta est: sicut indemnata ea, legi mortis & delinquentiæ obstricta est. Sic & sensum carnis, mortem appellavit; dehinc & inimicitiam ad ^C Deum, sed non carnem ipsam. Cui ergo, dices, reputabitur sensus carnis, si non substantiæ ipsi? Plane, si probaveris aliquid carnem de suo sapere. Si vero sine anima nullius est sensus, intellige sensum carnis ad animam esse referendum; carni interdum deputatum, quia per carnem administratur: Et ideo habitare ait delinquentiam in carne, quia & anima, a qua delinquentia inducitur, inquinata est carnis, mortificatæ quidem, sed non suo, verum delinquentiæ nomine. Nam & alibi: Quomodo, inquit, etiam nunc, velut viventes in mundo, sententiam fertis? non ad mortuos scribens, sed ad eos qui desinere deberent, mundialiter vivere. Hæc enim erit vita mundialis, ^d qua veterem hominem dixit confixum esse Christo? XLVII. non corporalitatem, sed mortalitatem. Ceterum, si non ita accipimus, non est corporalitas nostra confixa, nec crucem Christi caro nostra perpeffa est; sed quemadmodum adjecit, Uti ^e evacuetur corpus delinquentiæ; per emendationem vitæ, non per interitum substantiæ; sicut ait, Uti hætenus delinquentiæ serviamus. & ut hac ratione commortui Christo, credamus, ^D quod etiam convivamus illi. Sic enim, inquit, & vos reputate mortuos quidem vos Quinam? carni? non, sed delinquentiæ. Ergo salvi erunt carni; viventes autem Deo in Christo Jesu; per carnem utique; cui mortui non erunt; delinquentiæ scilicet mortui, non carni. Nam & adhuc ingerit: Ne ergo regnaverit in corpore vestro mortali delinquentia, ad obaudiendum illi, & ad exhibendum membra vestra arma iniustitiæ, delinquentiæ: sed exhibete vosmetipsos Deo, velut ex mortuis vivos; non velut vivos, sed velut ex mortuis vivos: & membra vestra, arma iustitiæ. Et rursus: Sicut exhibuistis ^f membra vestra famula immunditiæ & iniquitatis ad iniquitatem; ita & nunc exhibete membra vestra famula iustitiæ, in sanctificium. Quum enim servi essetis delinquentiæ, liberi eratis iustitiæ. Quem ergo fructum habebatis super his, de quibus nunc confundimini? finis enim illorum mors. Nunc vero liberi facti a delinquentia, famulati autem Deo, habetis fructum vestrum in sacrificium; finem autem, vitam æternam. ^g Stipendia enim delinquentiæ, mors; donativum autem Dei, vita æterna in Christo Jesu Domino nostro. Ita per totam hanc sensuum seriem, ab iniustitia & delinquentia membra nostra divellens, & iustitiæ & sanctimoniæ adjungens, & transferens eadem

^a Corpus quidem ait mortuum. Tantisper hic a Græco deflexit, nam *νεκρὸν* mortale significat. Sed consentit hic cum vulgata versione. LE. PR.

^b Propter delinquentiam. Vox hæc multoties usurpatur ab hoc autore pro peccato, ubi enim Apostolus peccatum dicit, delinquentiam vocat. Idem.

^c In Christo Jesu manumisit me. Servi eramus omnes & Satanz mancipati, sed Christi lex jugum servitutis a nostris cervicibus excussit. Hic manumissionis nomine utitur Jurisconsultis solenni, qui tres manumissionis species observant, per censum, per vindictam, & per testamentum. Tribus autem modis illis nos manumisit Christus. Idem.

^d Qua veterem hominem. Existimabant olim nonnulli veterem hominem esse corpus, novum vero animam: At interpretatio illa non admittitur. Nam Apostolus Rom. 6. nihil aliud per veterem hominem intelligit, quam vitam an-

teactam in peccatis. Per novum autem reformatio illa quæ a Christo facta dum scelera nostra sanguine suo abluit, ut evacuat illo veteri homine in veram nos assereret libertatem. Idem.

^e Evacuetur corpus delinquentiæ. De hac voce postrema, jam monuimus. vulgata versio, ut destruat corpus peccati. Propius ad sensum græcæ vocis *καταργηθῇ* vertisse mihi videtur Tertullianus. Idem.

^f Membra vestra famula immunditiæ. More suo græcam vocem *δούλα* exprimit, famulantia dixit B. Hieronymus ad Pamm. contra Joann. Hierosol. Idem.

^g Stipendia enim delinquentiæ, mors; donativum autem Dei, &c. Stipendium merces erat militum qui merebant; donativum autem donum erat militibus ab imperatore erogari solitum. Quemadmodum igitur voce castrensi stipendium ex B. Pauli interpretatione usus fuerat, apte hanc vocem in eadem metaphora perstitens usurpavit. Idem.

eadem a stipendio mortis ad donativum vitæ æternæ, carni utique compensationem salutis A repromittit, cui nullam omnino competisset imperari propriam sanctimoniam & iustitiæ disciplinam, si non ipsius esset & præmium disciplinæ: sed nec ipsum baptisma committi, si per regenerationem, non etiam restitutioni inauguraretur, hoc quoque Apostolo ingerente: An ignoratis, quod quicumque in Christum Jesum tincti sumus, in mortem ejus tincti sumus? consepulti ergo illi sumus per baptisma in mortem, uti quemadmodum surrexit Christus a mortuis, ita & nos in novitate vitæ incedamus. Ac ne de ista tantum vita putes dictum, quæ ex fide per baptisma in novitate vivenda est, providentissime adstruit: Si enim complantati fuerimus simulacro mortis Christi, ita & resurrectionis erimus. ^a Per simulacrum enim morimur in baptismo, sed per veritatem resurgimus in carne, sicut & Christus. ut sicut regnavit in morte delictum; ita & gratia regnet per iustitiam in vitam sempiternam, per Jesum Christum Dominum nostrum. Quomodo ita, si non æque in carne? Ubi enim mors, ibi & vita post mortem; quia & vita ibi ante, ubi postea mors. Nam si regnum mortis nihil opera- B tur, quam carnis dissolutionem; proinde, vitam contrariam morti, contrarium oportet operari; id est, carnis redintegrationem; uti sicut devoraverat mors invalescendo, ita & mortali devorato ab immortalitate, audire possit, ^b Ubi est, mors, aculeus tuus? ubi est, mors, contentio tua? Sic enim & gratia illic superabundabit, ubi & iniquitas abundavit. Sic & virtus in infirmitate perficietur. ^c quod periit, salvum faciens; quod mortuum est, vivificans; quod percussum est, sanans; quod languit, medicans; quod ereptum est, redimens; quod famulatum est, liberans; quod seductum est, revocans; quod elisum est, suscitans. & quidem de terra in coelum, ubi nostrum municipatum Philippenses quoque ab Apostolo discunt: Unde & salutificatorem nostrum expectamus Jesum Christum, qui transfigurabit corpus nostræ humilitatis, conformale corpori gloriæ suæ; sine dubio post resurrectionem, quia nec ipse Christus glorificatus est ante passionem. Hæc erunt corpora nostra, quæ Romanos obsecrat exhibere, hostiam vivam, sanctam, placibilem Deo. Quomodo vivam, si peri- C tura sunt? quomodo sanctam, si prophana sunt? quomodo placibilem, si damnata sunt? Age jam, quod ad Thessalonicenses ipsius solis radio putem scriptum; ita claret; qualiter accipient lucifugæ isti scripturarum: Ipse autem Deus pacis sanctificet vos totos? Non sufficit, sed sequitur: Et integrum corpus vestrum, & anima, & spiritus sine querela conserventur in præsentia Domini. Habes omnem substantiam hominis saluti destinata, nec alio XLVIII. tempore quam in adventu Domini, qui clavis est resurrectionis. ^d Sed caro, inquis, & sanguis regnum Dei hereditati possidere non possunt. Scimus hoc quoque scriptum: sed de industria distulimus hucusque, ut quod adversarii in prima statim acie obstruunt, in ultima congressione prosterneremus, omnibus quæstionibus, quasi auxiliis ejus, ante dejectis. ^e Sed & nunc expectent præcedentia recognosci, ut & huic sensui sua origo præjudicet. Opinor, Apostolus^f disposita ad Corinthios omni distinctione Ecclesiasticæ disciplinæ, summam & sui Evangelii & fidei illorum in Dominicæ mortis & resurrectionis demandatione conclusit. D rat; ^g ut & nostræ spei regulam inde deduceret, unde constaret. Itaque subjicit: Si autem Christus prædicatur, quod a mortuis resurrexit, quomodo quidam dicunt in vobis, resurrectionem mortuorum non esse? quæ si non est, nec Christus resurrexit. Si autem Christus non resurrexit, inanis est prædicatio nostra: inveniémur enim falsi testes Dei, qui testimonium diximus quod resuscitaverit Christum, quem non resuscitavit. Nam si mortui non resurgunt, nec Christus resurrexit. Si Christus non resurrexit, vana est fides vestra; quia adhuc in delictis vestris estis; & qui in Christo dormierunt, perierunt. Per hæc, cui nos rei credendæ videtur extruere? Resurrectioni, inquis, mortuorum, quæ negabatur. Certe sub exemplo Dominicæ resurrectionis volens eam credi. Certe, inquis. Exemplum porro ex diversitate, an ex parilitate componitur? Utique, inquis, ex parilitate. Quomodo autem Christus resurrexit?

^a Per Simulacrum enim morimur in baptismo. J. Baptizamur pro mortuis. Mergimur quasi mortem subeamus. Emergeamus, ut reviviscentes. RIG.

^a Per simulacrum enim morimur. Ne responderent hæretici eodem modo resurrekturos cum Christo, sicut & mortui sumus, scilicet quia mystice & figurate tantum mortui cum Christo sumus in baptismo, sic etiam resurrekturos solum mystice & spiritualiter, non vere. Observat Tertullianus typum & mysterium esse dumtaxat in morte nostra, non in resurrectione, nam vere resurgemur. LAC.

^b Ubi est mors aculeus tuus? Sic leg. cap. 51. & 53. pro victoria, quod habet vulgatus, substituens contentio, nam in quibusdam græcis posuit viros esse, sive viros, id est, victoria. In aliis viros, id est, jurgium, altercatio, rixa, sive dixi, id est, forensis causa, ius, sententia, & pæna. vox nimirum est torens. Idem.

^c Quod periit salvum faciens. Ezech. 34. sic est: Quod perierat requiram, & quod abjectum erat reducam, & quod confectum fuerat, alligabo, & quod infirmum fuerat, consolidabo; & quod pingue & forte custodiam. Idem.

^d Sed caro, inquis, & sanguis regnum dei hereditati possidere non possunt. Explicat duabus vocibus quod græce est κληρονομία, qualis est translatio infra cap. 49. illius ad Gal. 5. regnum dei non sunt hereditate consecuturi, ubi eadem vox græca reperitur, sive autem legas hereditate, sicuti Ms. tres, sive hereditati, quod legunt Vaticani 3. non refert. PAM.

^e Sed & nunc expectent. Alii expectent quod placet Junio, nec mihi displiceret hoc sensu, quo affirmarent adversarii, antecedentia in Paulo huic orthodoxæ interpretationi adversari, quamobrem subdit modeste pro more suo, opinor. LAC.

^f Disposita ad Corinthios omni distinctione Ecclesiasticæ disciplinæ. Fecit id capitib. anteced. cap. 15. cui modo insitit Tertullianus, plura enim documenta ad Ecclesiasticam disciplinam Paulus dederat. Idem.

^g Ut & nostræ spei regulam inde deduceret, unde constaret. A resurrectione Christi deduxit, cum inde constaret. Dedimus ad cap. 1. de carne Christi nonnulla, ut robur consequentia divi Pauli a resurrectione Christi ostenderetur. Idem.

A resurrexit? in carne, an non? sine dubio, si mortuum, si sepultum audis secundum scripturas non alias quam in carne: æque resuscitatum in carne concedis. Ipsum enim quod cecidit in morte, quod jacuit in sepultura, hoc & resurrexit, non tam Christus in carne, quam caro in Christo. Igitur, si ad exemplum Christi resurgemus, qui resurrexit in carne, jam non ad exemplum Christi resurgemus, si non in carne & ipsi resurgemus: quia per hominem, inquit, mors, & per hominem resurrectio: ut separaret quidem auctores: mortis, Adam; Christum, resurrectionis; ejusdem autem constitueret substantiæ resurrectionem, cujus & mortem, per ipsorum auctorum in nomine hominis comparisonem. Si enim sicut in Adam omnes moriuntur, ita & in Christo omnes vivificabuntur; carne vivificabuntur in Christo, sicut in Adam carne moriuntur. Unusquisque autem in suo ordine, scilicet quia & in suo corpore. ^a Ordo enim non aliud quam meritorum dispositor. Merita autem quum corpori quoque adscribantur, ordo quoque corporum disponatur necesse est, ut possit esse meritorum.

B^b Si autem & baptizantur quidam pro mortuis; videbimus an ratione; certe illa præsumptione hoc eos instituisse contendit, quæ alii etiam carni, ut ^c vicarium baptisma, profuturum existimarent ad spem resurrectionis; quæ nisi corporalis, non alias hic baptisate corporali obligaretur. Quid & ipsos baptizari, ait, si non quæ baptizantur corpora resurgunt? Anima enim, non lavatione, sed responsione sancitur. Quid & nos, inquit, omni hora periclitamur? utique per carnem. Quotidie morior. utique periculis carnis, per quam & depugnabit ad bestias Ephesi: illas scilicet ^d bestias Asiaticæ pressuræ, de qua in secunda ad eosdem: Nolumus enim vos ignorare, fratres, de pressura nostra apud Asiam, quod superquam supra gravati sumus citra vires, ut inde vita hæsitaremus. Omnia hæc, nisi fallor, eo enumerat, ut, nolens vanam credi carnis conflictationem, indubitate velit credi carnis resurrectionem. Vana enim habenda est conflictatio ejus, cujus nulla erit resurrectio. Sed dicet quis, Quomodo resurgent mortui? quo autem corpore venient? Jam hic de qualitatibus

C corporum differit; an eadem ipsa, an alia resumantur. Sed quum ejusmodi quæstio posterior habeatur, sufficiet interim ex hoc quoque corporalem definiri resurrectionem, quum de

Y y qualitate

^a Ordo enim non aliud quam meritorum dispositor. In codice Pithœi legitur, Ordo enim meritorum dispositum nomine disponetur. Unde emendandum videatur, Ordo enim meritorum dispositum, eorum nomine disponetur. Et veram esse hanc scripturam sequentia persuadent. RIG.

^b Si autem & baptizantur quidam pro mortuis. Ex iis quæ a Chrysostomo in Epistolam Pauli ad Corinthios sunt composita, manifestum sit satis, ætate quidem Tertulliani sic usitatum fuisse quibusdam e schola Marcionis, ut si forte aliquem sibi carum mori absque baptisate contigisset, in ejus vicem ipsi baptizarentur. Sed Pauli ætate hunc ritum, unde adfirmari debeat non habemus. Nam quod ab Cerinthianis tale quiddam commentum Epiphanius narrat, hoc tantum famæ cujusdam traditioni acceptum refert. neque ipse eorum sententiæ, qui Paulum ad Cerinthianos respexisse opinabantur, acquiescit. Præterea vero parum probabile videatur Paulum Corinthiis in resurrectionis fide retinendis tam frivolo usum fuisse argumento, ut Corinthiorum Ecclesiæ de corporum resurrectione minime esse dubitandum dixerit, ne stultissimi judicentur qui pro mortuis baptizantur. Nam sint sane stultissimi, qui tam alienæ a Christiana veritate opinioni se se addixerint; quid propterea sequitur unde mortuæ carnis resurrectio probari Fidelibus debeat? cum sit eo probanda minus, quæ hominum tam vanorum testimonio nitatur. Sensit absurditatem Josephus Scaliger, adeoque vicarium istud baptisma penes ipsos Fideles, etsi tantum forte simpliciores, in usu fuisse existimavit, glisciente jam inde ab heroicis temporibus vitio generis humani, superstitione. Sed Apostolum, citato nec tantillum notato talis opinionis errore probatam voluisse veritatem, non arbitror. Neque vero simile fuerit istos e Fidelibus adeo supersticiosos in eo peccasse, ut de mortuorum resurrectione quicquam dubitarent. Alios autem, erroris istius tam supini mentione ad sanam de resurrectione fidem adduci potuisse, vix est credibile. Denique varia scio fuisse ab variis circa hujusce loci interpretationem prolata. Quorum omnium ea maxime Apostolo consentanea videntur, quæ Chrysostomus ac Theodoretus observavere. Hoc enim ex eorum sententia colligi mihi videtur. Omnibus ad Christianam fidem venientibus hoc fuisse propositum fidei jurandæ caput. Christianos fieri membra corporis Christi, adeoque passionis ejus ac mortis participes, in partem quoque resurrectionis admitti; ut quemadmodum Christus revixit, ita etiam ipsi in vitam ac felicitatem æternam resurgant. In hæc verba jurantibus aquas salutes ministrari, tanquam fidei dictæ signacula seu sacramenta. Hanc fidem Corinthios dixisse Christo, & tamen apud eos esse qui dicerent Mortuos non resurgere. Paulum igitur datis ad eos litteris obicere pudorem, tam vanis & levibus. Itaque mentes eorum ad memoriam fidei quam Deo ac Domino dixerant, revocare. Christum resurrexisse, posteaque visum Apostolis, visum & Fidelibus amplius quingentis, visum & sibi. Hoc se prædi-

caste, atque ipsos quidem ita credidisse, fidem in hæc verba dedisse. Ait igitur Apostolus Resurrectionem Christi certissimum esse argumentum resurrectionis mortuorum. Etenim si resurrectio mortuorum non est, dicendum neque etiam Christum resurrexisse. Quod si non resurrexit Christus, inanis est, inquit, prædicatio nostra, inanis & fides vestra. & periire quotquot in Christo obdormivisse scimus. miserrimi autem sumus, si non præter hanc vitam speramus in Christo. Mox ad resurrectionem Christi revolvitur, & ab eo esse resurrectionis humanæ principium docet; ut sicut in Adam omnes moriuntur, ita & in Christo omnes ad vitam revocentur. Tum illud subjungit: Alioquin, quid facient qui baptizantur pro mortuis? Si omnino mortui non resurgunt, quid & baptizantur super mortuis? Quasi diceret, quo tandem ore: Quibus non conviciis excipient nos ii qui baptizantur super mortuo illo suo Adam? Imposituram facimus, cum dicimus eos esse mortuos in Adam, ac necessario baptizandos, ut Christo conscripti, cum Christo quoque resurgant. Si mortui non resurgunt, quid baptizantur ut mortui resurgant? Quid venientes ad lavacrum interrogamus an mortuorum resurrectionem esse credant? Quid autem ipsi tot ærumnis ultro fatigamur? Quid quotidie tot pericula subimus? Quam vana spe ludimur, si mortui non resurgunt! Baptizantur pro mortuis, qui aquas adituri profitentur se mori peccato, sive idololatriæ, promittuntque se deinceps non peccaturos. Itaque in sacramentum hujus fidei merguntur aquis, & exinde resurgunt & renascuntur a peccato ad innocentiam, a morte ad vitam. Ipse Tertullianus lib. de Resur. car. Per simulacrum enim morimur in baptisate. conspelimur Christo per baptisma in mortem. Quia scilicet minister baptismatis hanc a nobis fidem exigit ut moriamur mundo & seculo, ut vetus ille noster Adam, homo peccati mergatur, & moriatur, atque inde resurgamus cum Christo, novi homines, nempe Christiani. Idem.

^b Si autem & baptizantur, &c. Non puto hic mentionem fieri baptismatis, quo Marcionitas usos quidam suspicati sunt, & Cerinthianos, sicuti traditione quadam refert Epiphanius: sed tantum baptismatis quo religiosa qua seu potius ridicula ceremonia corpus abluebant Gentiles. LE. PR.

^c Vicarium baptisma. Sic vicariam mortem dixit Fabius declam. 19. RIG.

^d Bestias Asiaticæ pressuræ. An per has bestias intelligat seditionem Ephesi a Demetrio argentario concitatam, non facile dicerem, pace tamen eruditiorum hominum dixerim, nam cum bestiis pugnasse certum est, sed pugna illa Ephesi contigit post scriptam epistolam hanc, quam scripsit Ephesi. LE. PR.

XLIX. qualitate corporum quæritur. Ventum est nunc ad carnem & sanguinem revera totius A quæstionis: quas substantias, quali conditione exheredaverit Apostolus a Dei regno, æque de antecedentibus discere est. Primus, inquit, homo de terra choicus, id est limaçius, id est Adam. Secundus homo de cœlo, id est sermo Dei, id est Christus: non alias tamen homo, licet de cœlo, nisi quia & ipse caro atque anima, quod homo, quod Adam. Nam & supra novissimus Adam dictus, de consortio substantiæ commercium nominis traxit; quia nec Adam ex semine caro, quod & Christus. Qualis ergo choicus, tales & choici; qualis cœlestis, tales & cœlestes. Substantia tales? an primo disciplina? dehinc & dignitate, quam & disciplina captavit? Atquin, substantia nullo modo separabuntur choici atque cœlestes, semel ab Apostolo homines dicti. Si enim & Christus solus vere cœlestis, immo & super cœlestis; homo tamen, qua caro atque anima, nihilo ex ista substantiarum conditione, a choica qualitate discernitur: proinde & qui cœlestes secundum illum, non de substantia præsentis, sed de futura claritate cœlestes prædicati intelliguntur. quia & retro, unde distinctio ista B manavit de dignitatis differentia, ostensa est alia supercœlestium gloria, alia superterrenorum; & alia solis, alia lunæ, alia stellarum. quia & stella a stella differt in gloria, non tamen in substantia. Denique, præmissa differentia dignitatis in eadem substantia & nunc sectandæ & tunc capeffendæ, subjungit etiam exhortationem, ut & hic habitum Christi sectemur ex disciplina, & illic fastigium consequamur ex gloria: Sicut portavimus imaginem choici, portemus etiam imaginem supercœlestis. Portavimus enim imaginem choici per collegium transgressionis, per consortium mortis, per exilium paradisi. Nam etsi in carne hic portatur imago Adæ, sed non carnem monemur exponere. Si non carnem, ergo conversationem, ut proinde & cœlestis imaginem gestemus in nobis; non jam Dei, nec jam in cœlo constituti; sed a secundum liniamenta Christi incedentes in sanctitate, & iustitia, & veritate. Atque adeo ad disciplinam totum hoc dirigit, ut hic dicat portandam imaginem Christi in ista carne, & in isto tempore disciplinæ. Portemus enim præceptivo modo, dicens, huic tempori C loquitur, in quo homo nulla alia substantia est, quam caro & anima; aut si quam aliam, id est, cœlestem substantiam hæc fides spectat, huic tamen repromissa sit, cui ad illam elaborare mandat. Quum igitur imaginem & choici & cœlestis in conversatione constituat; illam ejerendam, hanc vero sectandam; dehinc adjungat, Hoc enim dico, [id est, propter ea quæ supra dixi: conjunctio est enim sensus supplementum antecedentibus reddens) quod caro & sanguis regnum Dei hereditati possidere non possunt. nihil aliud intelligi mandat carnem & sanguinem, quam supradictam imaginem choici: quæ si in conversatione censetur vetustatis, conversatio autem vetustatis non capit Dei regnum, proinde caro & sanguis non capiendo Dei regnum ad conversationem rediguntur vetustatis. Plane, si nunquam Apostolus pro operibus substantiam posuit, nec hic ita utatur. Si vero in carne adhuc constitutos, negavit esse in carne, in operibus carnis negans esse; formam ejus subruere non debes; non substantiam, sed opera substantiæ alienantis a Dei regno. Quibus etiam ad Galatas manifestatis, prædicere se & prædixisse profitetur; quod qui talia agunt, regnum Dei non sunt hereditate consecuturi, non portantes scilicet imaginem cœlestis, sicut portaverunt choici; ideoque ex vetere conversatione, nihil aliud deputandi, quam caro & sanguis. Nam & si subito in hanc definitionem erupisset Apostolus: eliminandam carnem & sanguinem a Dei regno, sine ullius supra sensus præstructione, nonne duas istas substantias proinde hominem veterem interpretaremur carni & sanguini deditum, id est, esui & potui; cujus sit dicere adversus fidem resurrectionis, Manducemus & bibamus, cras enim moriemur? Et hoc enim infulciens Apostolus, carnem & sanguinem de fructibus ipsorum, manducandi & bibendi, fugillavit. Sed & omissis hujusmodi interpretationibus, carnis & sanguinis opera taxantibus, b ipsas quoque substantias non aliter, quam sunt, intellectas, licebit resurrectioni vindicare, Non enim resurrectio carni & sanguini directo negatur, sed Dei regnum, quod obvenit resurrectioni, [est autem & in judicium resurrectio] immo & confirmatur carnis resurrectioni generalis, quum specialis excipitur. Dum enim in quem statum non resurgat edicitur, in quem resurgat subauditur. Atque ita dum pro meritis distinctionem resurrectionis opus substantiæ, non genus, patitur, apparet hinc quoque carnem & sanguinem, nomine culpæ, non substantiæ, arceria Dei regno; d nomine tamen formæ resurgere in judicium, quia non

a Secundum liniamenta Christi incedentes.] Imitantes conversationem, quam Christus gessit in carne. Bernardus serm. in psal. 90. Unde scilicet agnoscendus præ cæteris Christus, sanctitate, iustitia, veritate. Sic libro ad Marcionem 11. lineas Dei habere anima dicitur, qua immortalis, qua libera & sui arbitrii, qua præcipua plerumque, capax intellectus & scientiæ. RIG.

b Ipsas quoque substantias, non aliter quam sunt, intellectas, &c. Alio tramite occurrit hæreticis, ut probet ex eo loco, qui ab illis in pretio est, ad refellendum resurrectionis carnalis assertores, nihil evinci; nam etsi caro & sanguis stricte & rigide a Paulo acciperentur, non pro operi-

bus carnalium hominum, nihilominus infringi nequit resurrectionis corporalis fides. Sic & Irenæus duplici quoque responione ad eundem locum occurrit hæreticis. LAC.

c Est autem & in judicium resurrectio. Parenthesi hoc comma inclusimus, ad sensum apertiore; quo alludit illud Joan. 6. & procedent qui bona fecerunt in resurrectionem vitæ, qui vero mala egerunt in resurrectionem judicii. PAM.

d Nomine tamen formæ. Formam perinde ac substantiam nuper accepit. Sensus est, si quidem propter culpam non resurgant ad gloriosam resurrectionem & vitam, tamen ratione suæ substantiæ resurgent saltem ad judicium. LAC.

A resurgant in regnum. ^a Adhuc dicam: Caro & sanguis regnum Dei hereditate possidere non possunt. Merito, sola, & per semetipsa; ut ostenderet adhuc spiritum illis necessarium. Spiritus enim est qui vivificat in regnum Dei, caro nihil prodest. Prodesse tamen illi aliud potest, id est spiritus, & per spiritum, opera quoque spiritus. Resurgunt itaque ex æquo omnis caro & sanguis in qualitate sua. Sed quorum est adire regnum Dei, induere oportebit vim incorruptibilitatis & immortalitatis, sine qua regnum Dei adire non possunt, antequam consequi eam possint. Merito ergo caro & sanguis, ut diximus, sola, regnum Dei capere deficient. Jam vero quum devorari habeat corruptivum istud, ab incorruptibilitate, id est caro: & mortale istud, ab immortalitate, id est, sanguis post resurrectionem ex demutatione, merito, non demutata ac devorata caro & sanguis, regnum Dei hereditati possidere non possunt, non tamen resuscitata. ^b Sunt qui carnem & sanguinem, Judaismum velint accipi propter circumcisionem; alienum & ipsum a Dei regno; quia & ille vetustati deputetur, & hoc titulo jam & alibi ab Apostolo denotetur, qui post revelatum in se filium Dei, ad evangelizandum eum in nationibus, statim ^c non retulerit ad carnem & sanguinem, id est, ad circumcisionem, id est, ad Judaismum, sicut ad Galatas scribit. Sed pro omnibus jam stabit, quod in clausulam reservavimus, etiam pro Apostolo ipso, revera maximæ inconsiderantiæ revincendo, si tam abrupte, ut quidam volunt, clausis (quod ajunt) oculis, sine distinctione, sine conditione, omnem passim carnem & sanguinem a regno Dei extrusit; utique & ab ipsa regia cœlorum: quum illic adhuc sedeat Jesus ad dexteram Patris; homo, etsi Deus; Adam novissimus, etsi sermo primarius; caro & sanguis, etsi nostris puriora, idem tamen & substantia & forma qua ascendit, talis etiam descensurus, ut angeli adfirmant; ^d agnoscendus scilicet eis qui illum convulneraverunt. Hic sequester Dei atque hominum appellatus, ex utriusque partis deposito commissio sibi, carnis quoque depositum servat in semetipso, arrabonem summæ totius. Quemadmodum enim nobis arrabonem spiritus reliquit, ^a ita & a nobis arrabonem carnis accepit, & vexit in cœlum pignus totius summæ illuc quandoque redigendæ. Securæ estote, caro & sanguis; ^f usurpatis & cœlum & regnum Dei in Christo. Aut si negent vos in Christo, negent & in cœlo Christum, qui vobis cœlum negaverunt. Ita nec corruptela, inquit, incorruptelam hereditati habebit non ut carnem & sanguinem existimes corruptelam, quando ipsa sint potius obnoxia corruptelæ, per mortem scilicet. siquidem mors est, quæ carnem & sanguinem non modo corrumpit, verum etiam consumit. Sed quoniam opera carnis & sanguinis non posse consequi regnum Dei edixerat, quo magis hoc exaggeraret, ipsi quoque corruptelæ, id est morti, cui carnis & sanguinis opera proficiunt, hæreditatem incorruptelæ ademit. Nam & paulo post, ipsius mortis quodammodo mortem expressit: Devorata est mors, dicens, in contentionem. Ubi est, mors, aculeus tuus? ubi est, mors, contentio tua? Aculeus autem mortis, delinquentia; hæc erit corruptela. Virtus autem delinquentiæ, lex. illa alia sine dubio, quam ^g constituit in membris suis militantem adversus legem animi sui: ipsam scilicet vim delinquendi contra voluntatem. Nam & supra, novissimum inimicum, mortem, evacuari ait. Hoc modo, nec corruptela hereditatem incorruptelæ consequetur; id est, nec mors perseverabit. Quando, & quomodo defectura? Cum in atomo, in momentaneo oculi motu, in novissima tuba & mortui resurgent incorrupti. Qui hi, nisi qui ante corrupti? id est, corpora, id est, caro & sanguis? Et nos demutabimur. De qua habitudine, nisi in qua deprehendemur? Oportet enim corruptivum istud induere incorruptionem, & mortale istud induere immortalitatem. Quid mortale, nisi caro? quid corruptivum, nisi sanguis? Ac ne putes aliud sentire Apostolum providentem tibi, & ut de carne dictum intelligas, laborantem; quum dicit, istud corruptivum, ^h & istud mor-

Y y 2 tale,

^a Adhuc dicam. Liberalius agit, & dat hæreticis, non solum Apostolum loqui de ipsis substantiis stricte accepta voce *Carnis & sanguinis*. Sed & impossibile esse, regnum Dei hæreditare carnem & sanguinem. LAC.

^b Sunt qui carnem & sanguinem Judaismum. &c. Prior interpretatio fuit, quod caro & sanguis, etsi non in resurrectione vitæ resurgant, resurgent tamen in iudicium. Posterior, hæc, quod carnis & sanguinis nomine Judaismus intelligatur, quemadmodum accipitur ab Apost. Gal. 1. PAM.

^c Non retulit ad carnem & sanguinem. Magis expressit sic auctor, quod græce est? *ἡσυχάζειν*, quam alii vertendo, non acquievi. Recte autem interpretatur autor Judaismum, carnem & sanguinem, ac si dicat: neque se retulisse ad Judæos, neque ad antecessores suos apostolos; ut non sit necesse laborare, ad diluendam calumniam, qua apostolos vocaverit carnem & sanguinem. Idem.

^d Agnoscendus scilicet eis qui illum convulneraverunt. Supra cap. 26. & de Carne Ch. c. 44. confixerunt habet. agnoscendus igitur est Christus ab iis, qui illum vulneraverunt: in eorumdem vulnerum stigmatibus, servat adhuc Christus vulnera sua; explicuit sic S. Epiph. serm. de ascens. LAC.

^e Ita & a nobis arrabonem carnis accepit. Commutationem quandam & commercium notat, inter nos & Deum,

inter cœlum & terram, ut caro nostra quæ in cœlo non erat, commutaretur pro spiritu Dei, qui in terra non erat, ut sic & caro in cœlis, & spiritus in terris esset. Hoc commercium obligatis arrhis utrinque, Christus velut divinus proxeneta sollicitavit & consummavit: cum cœlum ascendit, tunc & spiritum ad nos demisit, & carnem nostram in cœlum introduxit. Idem.

^f Usurpatis & cœlum & regnum in Christo. Carnem dixit usurpare in hoc commutationis commercio; quia non servetur juris & iustitiæ æqualitas. Excedit spiritus carni & cœlestia terrestribus, & quoniam pro inæquali & exigua re detur eximium donum, usurpatio potius videtur quam commutatio. Idem.

^g Constituit in membris suis. Hoc est constitutam ait & stabilitam, adeo ut radicitus inhæreat, nisi illam extirpet gratia Christi. LE PR.

^h Et, istud mortale, cutem ipsam tenens dicit. Numquid non corpus suum quodammodo contingentis & digito palantis est vox? inquit Rufinus in Expositione Symboli. Notandumque obiter quod ab eodem traditur, Ecclesiam Aquilejensem articulo Symboli, quo Resurrectionem carnis confitemur, addidisse Hujus, ut pronuntiantes; Hujus carnis resurrectionem, certiores fierent etiam carnem ipsam qua se se ipsi portarent, resurrectionem. RIG.

tale, ^a cutem ipsam tenens dicit. Certe istud nisi de subjecto, nisi de comparenti pronuntiasse A non potuit. Demonstrationis corporalis est verbum. Aliud autem corruptivum, aliud corruptela; & aliud mortale, & aliud mortalitas. Aliud enim quod patitur, aliud quod pati efficit. Ita, quæ patiuntur corruptelam & mortalitatem, caro scilicet & sanguis, ea necesse est LII. patiantur & incorruptelam & mortalitatem. ^b Videamus jam nunc quo corpore venturos mortuos disputet. Et bene, quod erupit statim ostendere; quasi quis ejusmodi quærat. Stulte, inquit, ^c tu quod feminas, non vivificabitur, nisi mortuum fuerit. Hoc ergo jam de exemplo seminis constet, non aliam vivificari carnem, quam ipsam quæ erit mortua. Et ita sequentia relucebunt. Nihil enim adversus regulam exempli licebit intelligi. ne quia sequitur, Et quod feminas, non corpus quod futurum est, feminas, idcirco aliud resurrecturum corpus, quam quod moriendo feminatur, existimes. ceterum, excidisti ab exemplo. Nunquam enim frumento seminato, & in terra dissoluto, hordeum erumpit, & non id ipsum genus grani, eademque natura, & qualitas, & forma. Denique, unde, si non id ipsum? & corruptela enim ipsum est, dum ipsius est. Non enim & suggerit, quomodo non, quod futurum est, corpus feminatur? dicens; Sed nudum granum, si forte, frumenti, aut alicujus ejusmodi: Deus autem dat illi corpus, prout vult. Certe ei grano, quod nudum seminari ait. Certe, inquis, Ergo salvum est, cui dare habet Deus corpus. Quomodo autem salvum est, si nusquam est? si non resurgit? si non id ipsum resurgit? Si non resurgit, salvum non est. Si non est & salvum, accipere corpus a Deo non potest. Sed enim salvum, omni modo constat. Ad quid ergo dabit illi Deus, prout vult, corpus, habenti utique proprium corpus illud nudum, nisi ut jam non nudum resurgat? ergo additum erit quod corpori superstruitur: nec exterminatum illud, cui superstruitur, sed augetur. Salvum est autem quod augetur. Seritur enim solummodo granum sine folliculi veste, sine fundamento spicæ, sine munimento aristæ, sine superbia culmi. Exurgit autem eopia feneratum, compagine ædificatum, ordine structum, cultu munitum, & usquequaque vestitum. Hæc sunt ei corpus a Deo aliud; in quod non abolitione, sed ampliacione mutatur. Et unicuique feminum ^d suum corpus deputavit; non suum, id est non pristinum: ut tunc & illud suum sit, quod extrinsecus a Deo adquirit. Servi igitur exemplo; & conserva speculum ejus, carni; eandem credens fructificaturam, quæ sit seminata; ipsam, etsi pleniorē; non aliam, etsi aliter revertentem. Accipiet enim ^e & ipsa suggestum & ornatum, qualem illi Deus voluerit superducere secundum merita. Sine dubio ad hoc dirigit, Non omnis caro, eadem caro: non ad denegandam substantiæ communionem, sed prærogativæ peræquationem; corpus, honoris non generis, in differentiam redigens. In hoc & figurata subjicit exempla animalium & elementorum. Alia caro hominis, id est, servi Dei, qui vere homo est: ^f alia jumentis, id est, ethnici, de quo & Propheta: ^g Adsimilatus est, inquit, homo irrationabilibus jumentis. Alia caro volucrum, id est, martyrum, qui ad superiora conantur: alia autem piscium, id est, ^h quibus aqua baptismatis sufficit. Sic & de supercœlestibus corporibus argumenta committit. Alia solis gloria, id est, Christi: & alia lunæ, id est Ecclesiæ: & alia stellarum, id est seminis Abraham. Et stella enim a stella differt in gloria; ⁱ corpora terrena & cœlestia; Judæus scilicet & Christianus. Ceterum, si non figurate, satis vane mulorum & miluorum carnes, & corpora cœlestium luminum apposuit humanis, non pertinentia ad conditionis comparisonem, sicut nec ad resurrectionis consecutionem. Postremo, cum per hæc differentiam gloriæ, non substantiæ, conclusisset: Sic, inquit, & resurrectio mortuorum. Quomodo? non de alio aliquo, sed de sola gloria differens. Rursus enim resurrectionem ad eandem substantiam revocans, & ad granum denuo spectans, Seminatur, inquit, corruptela, resurgit incorruptela: feminatur in dedecoratione, resurgit in gloria: feminatur in infirmitate, resurgit in virtute: semina-

^a Cutem ipsam tenens. Id est adhuc vivens & existens in carne. Hieronymus ad Pammach. adv. Joannem Hierosol. observat idem, totum locum Pauli illustrat ad rem Tertuliani. LAC.

^b Videamus jam nunc in quo corpore venturos. Ab hoc capite præcipue Valentinianos pungit, qui non hujus sed alterius carnis resurrectionem concedebant, ut ex lib. de præscript. constat. Alii quoque in eandem existimationem venerant propter argumenta posita c. 13. de cadaveribus devoratis a feris, & absumptis igni, qui sibi videbantur corpus tam varie dispersum, redire idem ipsum non posse. Cui objectioni in sequentibus satis respondet, eamque diluit. Nyssenus ex similitudine sementis, quam in hoc cap. ex D. Paulo examinat & fulcit autor. Idem.

^c Tu quod feminas non vivificatur, Rhenanus legebat primum, nonne, & deinde num-ne, verum rectius Gelenius, non, eo quod sic legatur apud Apostolum secundum editiones omnes. Omittens autem prius autor sequitur in hoc græcos codices; Atqui etiam hic legimus intelligi, & eademque natura & qualitate, pro, qualitas. ut sensu id ex genere, sic quod nunc sequitur distinguimus: non enim [pro nonne] & suggerit, quomodo? non quod futurum est corpus feminatur, dicens, &c. Deus autem, &c. PAM.

^d Suum corpus. Melius græcam vocem ἴδιον proprium reddit latinus Interpres, nisi dicas suum idem esse. LE PR.

^e Et ipsa suggestum, & ornatum. Suggestus est hic synthesis sive ornamentum. LE PR.

^f Alia jumentis. Jumenta animalia sunt quæ dorso domantur, ut equi, muli, asini, quæ ob hanc rem dosuaria jumenta vocantur a Varrone. Elephantis quoque & cameli boves etiam, oves & capræ, & armenti genus omne sub hoc nomine jumentis continentur. Idem.

^g Adsimilatus est, inquit, homo irrationabilibus. Hic quoque magis expressit, quod est græce ἀσύντοις, & vertitur rectius ab aliis insipientibus. Legimus autem omnino volucrum, ex Angl. Mss. cod. pro volatiliis. eo quod sic etiam legatur infra loco jam citato, & ex eodem, alia autem piscium. PAM.

^h Quibus aqua baptismatis sufficit. Facit etiam hic locus pro baptismo aquæ, quem quidam impugnare non verentur; verum de eo latius lib. de bapt. cap. 1. Idem.

ⁱ Corpora terrena & cœlestia Jud. &c. Terræ nomine Judæi, cœli autem Christiani significantur, quoniam terrena tantum Judæis promisit Deus, Christianis autem cœlum pollicitus sit. LE PR.

A tur corpus animale, resurgit spiritale. Certe non aliud resurgit, quam quod seminatur: nec aliud seminatur, quam quod dissolvitur humi: nec aliud dissolvitur humi, quam caro. hanc enim sententia Dei elisit: Terra es, & in terram ibis; quia & de terra erat sumpta. Hinc & Apostolus concepit seminari eam dicere, quum redhibetur in terram, quia & seminibus sequestratorium terra est, illic deponendis, & inde repetendis. Ideoque & reassignat imprimens, Sic enim scriptum est: ne aliud existimes esse seminari, quam In terram ibis, ex qua es sumptus: sic ne alterius quam carnis, sic enim scriptum est. Sed corpus animale, animam quidem argumentantur, ut illum a carne avocent recidivatum. Porro, quum constet, fixumque sit, illud resurrecturum corpus, quod fuerit seminatum, ad ipsius rei exhibitionem provocabuntur. Aut ostendant animam seminatam post mortem, id est mortuam, id est humi elisam, disiectam, dissolutam, quod in illam a Deo decretum non est: proponant corruptelam ejus, & dedecorationem, infirmitatem, ut ipsius sit etiam exurgere in incorruptelam, & in gloriam, & in virtutem. ^a Sedenim in Lazaro, præcipuo resurrectionis exemplo, caro jacuit in infirmitate, caro pæne computruit in dedecorationem, caro interim putuit in corruptionem? & tamen Lazarus caro resurrexit; cum anima quidem; sed incorrupta; quam nemo vinculis lineis strinxerat, nemo in sepulcro collocarat; nemo jam foetere senserat, nemo quadriduo viderat seminatam. Totum habitum, totum exitum Lazari, omnium quoque caro hodie experietur, anima vero nullius. In qua ergo stilus Apostoli comparet; de qua eum loqui constat; ea erit & corpus animale, quum seminatur; & spiritale, quum suscitatur. Nam ut ita intelligas, manum adhuc porrigit, æque de ejusdem scripturæ auctoritate, factum retexens primum hominem Adam in animam viventem. Si Adam homo primus, caro autem homo ante animam, sine dubio caro erit facta in animam; facta porro in animam, cum esset corpus, utique animale corpus est facta. Quid eam appellari velint, quam quod per animam facta est? ^b quam quod ante animam non fuit, quam quod post animam non erit, nisi quum resurgit? Recepta enim anima, rursus animale corpus efficitur, ut fiat spiritale. Non enim resurgit, nisi quod fuit. Ita, unde carni competit corpus animale dici, inde animæ nullo modo competit. Caro enim ante corpus, quam animale corpus. Animata enim, postea facta est corpus animale. Anima vero, etsi corpus; tamen, quia ipsa est corpus non animatum, sed animans potius, animale corpus non potest dici, nec fieri quod facit. ^c Alii enim accidens facit illud animale: non accideus autem alii, quomodo se faciet animale? Sicut ergo ante animale corpus caro, recipiens animam; ita & postea spiritale, induens spiritum. Hunc ordinem Apostolus disponens, in Adam quoque & in Christo eum merito distinguit, ut in capitibus distinctionis ipsius. Et quum Christum, novissimum Adam appellat, hinc eum recognosce ad carnis, non ad animæ resurrectionem omnibus doctrinæ viribus operatum. Si enim & primus homo Adam caro, non anima, qui denique in animam vivam factus est; & novissimus Adam Christus, ideo Adam, quia homo: ideo homo, quia caro, non quia anima: atque ita subjungit, Non primum quod spiritale, sed quod animale, postea quod spiritale, secundum utrumque Adam. Et quid tibi videtur corpus animale, & corpus spiritale in eadem carne distinguere, cujus distinctionem in utroque Adam, id est, in utroque homine præstruxit? Ex qua enim substantia pariant inter se Christus & Adam? Scilicet ex carne. licet & ex anima. Sed carnis nomine homo uterque sunt. Prior enim caro homo. Ex illa & ordinem admittere potuerunt, ut alter primus, alter novissimus homo, id est Adam, deputarentur. Ceterum, diversa in ordinem disponi non possunt; de substantia dumtaxat; de loco enim, aut tempore, aut conditione, forsitan possint. Hic autem de substantia carnis, primus & novissimus dicti sunt: sicut & rursus primus homo de terra, & secundus de cælo. quia etsi de cælo secundum spiritum, sed homo secundum carnem. Itaque, cum carni conveniat ordo in utroque Adam, non animæ; ut primus homo in animam vivam, novissimus in spiritum vivificantem, distincti sint; æque distinctio eorum carni distinctionem præjudicavit; ut de carne sit dictum, Non primum quod spiritale, sed quod animale, postea quod spiritale: atque ita eadem sit & supra intelligenda, & quæ seminetur corpus animale, & quæ resurgat corpus spiritale; quia non primum quod spiritale, sed quod animale: quia primus Adam in animam, novissimus Adam in spiritum. totum de homine, totum de carne,

^a Sed enim in Lazaro, &c. Hic de altero Lazaro loquitur, quam supra cap. 17. nempe de quo Joan. 11. ubi quæ vertit, insita, noster interpret auctor vincula linea appellat. Græce est *καρπας*. Accipitur autem mox comparet, pro manifestus est. PAM.

^b Quam quod ante animam non fuit? Fuerat olim in ecclesiis controversia, ut testatur Nyssen lib. de opif. cap. 28. an anima fuisset prior corpore, an corpus & caro nostra prior anima; illud Origenistæ tuebantur, contra quos alii carnem præferebant animæ ob iniquitatem suam. utrumque plene impugnat Nyssen. Prius cap. 28. adversus Origenem: posterius cap. 29. ubi sententiam hanc verissimam Tertulliani philosophice conatur probare, eamque existimationem veram putat in formationibus omnium hominum in

utero, neque aliquod corpus vegetativum, vel deinde sensibile, seu animale præcedere infusioni rationalis animæ, ut plerumque ferunt philosophi, qui Embryonem prius vegetativa plantarum vita, deinde sensitiva vivere ante animæ rationalis adventum arbitrantur. Sed animam rationalem putat Nyssen adeste a principio cujusvis animationis foetus, & ante organizationem illius, quam organizationem sibi facere ipsam animam. Verba Nysseni vide. LAC.

^c Alii enim accides. Non stricte sumit accides, sed latiori modo prout substantialibus formis etiam congruit, id est, adjacens, quam vocem Philosophi non negant rebus substantialibus, vel accides. fortasse hoc scripsit autor. vel accides est idem quod contingens, quia materiæ contingit hæc vel illa forma. Idem.

ne, quando de homine. Quid ergo dicemus? nonne & nunc habet caro spiritum ex fide? ut A
quærendum sit, quomodo corpus animale dicatur seminari. Plane accepit & hic spiritum
caro, sed arrabonem; animæ autem non arrabonem, sed plenitudinem. Itaque etiam pro-
pterea majoris substantiæ nomine animale corpus nuncupata est, in qua seminatur, futura
proinde per plenitudinem spiritus insuper spiritale, in qua resuscitatur. Quid mirum, si ma-
LIV. gis inde vocitata est, unde conferta est, quam unde respersa? Ita de vocabulorum occasio-
nibus plurimum quæstiones subornantur, sicut & de verborum communionibus. Nam, quia
& illud apud Apostolum positum est, Uti devoretur mortale a vita; caro scilicet; devoratio-
nem quoque ad perditionem scilicet carnis arripiunt: quasi non bilem & dolorem dicamur
devorare, id est, abscondere, ac tegere, & intra nosmetipsos continere. Denique, quum &
illud scriptum sit, Oportet mortale hoc induere immortalitatem, ostenditur quomodo mor-
tale devoretur a vita, dum indutum immortalitate absconditur, & tegitur, & intus contine-
tur; non dum absumitur, & amittitur. Ergo & mors, inquis, salva erit, quum fuerit devo-
rata. Ideo discerne pro sensibus communionem verborum, & ^a integre intelligis. Aliud
enim mors, & aliud mortale. Aliter itaque devorabitur mors, & aliter mortale. Mors non
capit immortalitatem, mortale autem capit. Denique & scriptum est, quod necesse sit morta-
le hoc induere immortalitatem. Quomodo ergo capit? dum devoratur a vita. Quomodo
devoratur a vita? dum recipitur, & redigitur, & ^b includitur in ipsam. Ceterum, mors me-
rito in interitum devoratur, quia & ipsa in hoc devorat. ^c Devoravit, inquit, mors invales-
cendo, & ideo devorata est in contentionem. ^d Ubi est, mors, aculeus tuus? ubi est, mors,
contentio tua? Proinde & vita, mortis scilicet æmula, per contentionem devorabit in salu-
tem, quod per contentionem devoraverat mors in interitum. Quamquam igitur resurrectu-
ram carnem probantes, hoc ipso ^e non aliam resurrectionem probemus, quam de qua agitur;
tamen singulæ quæstiones, & causæ earum, proprios quoque flagitant congressus, licet
aliunde jam causæ. Interpretabimur itaque plenius & vim & rationem demutationis, quæ fer-
me subministrat alterius carnis resurrectionis præsumptionem; quasi demutari, desinere sit in
totum, & de pristino perire. ^f Discernenda est autem demutatio ab omni argumento perdi-
tionis. Aliud enim demutatio, aliud perditio. Porro, non aliud, si ita demutabimur caro,
ut pereat. Peribit autem demutata, si non ipsa permanferit in demutatione, quæ exhibita
fuerit in resurrectione. Quemadmodum enim perit, si non resurgit; ita etsi resurgit quidem,
verum in demutationem subducitur, æque perit. Æque enim non erit, ac si non resurrexe-
rit. Et quam ineptum, si in hoc resurgit, ut non sit! quæ potuit non resurrexisse, nec esse;
quia non esse jam cœperat. Non miscebuntur omnino diversa, mutatio atque perditio; ope-
ribus utique diversa. perdit hæc, illa mutat. Quomodo ergo, quod perditum est, mutatum
non est: ita quod mutatum est, perditum non est. Perisse enim est, in totum non esse quod
fuerit: mutatum esse, aliter esse est. Porro, dum aliter est, id ipsum potest esse: habet enim
esse quod non perit. Mutationem enim passum est, non perditionem. Atque adeo potest &
demutari quid, & ipsum esse nihilominus. ut & totus homo in hoc ævo substantia quidem
ipse sit. multifariam tamen demutetur, & habitu, & ipsa corpulentia, & valetudine, & con-
ditione, & dignitate, & ætate, studio, negotio, artificio, facultatibus, sedibus, legibus,
moribus; nec quicquam tamen amittat hominis; nec ita alius efficiatur, ut cesset idem esse:
immo nec alius efficiatur, sed aliud. Hanc formam demutationis divina etiam documenta
testantur. Mutatur Mos manus, & quidem, ad instar mortuæ, exanguis; & ex albida, fri-
gida; sed & recepto calore, & refuso colore, eadem caro & sanguis est. Mutatur postea &
facies ejusdem, in contemptibili claritate. Sed Moses erant proinde, qui non videbatur. Sic
& Stephanus angelicum jam fastigium induerat, sed non alia genua lapidationi succiderant.
Dominus quoque in secessu montis etiam vestimenta luce mutaverat, ^g sed liniamenta Petro
agnoscibilia servaverat. ubi etiam Moyses & Helias, ^h alter in imagine carnis nondum rece-
ptæ, alter in veritate nondum defunctæ, eandem tamen habitudinem corporis, etiam in glo-
ria perseverare docuerunt. De quo exemplo instructus & Paulus, Qui transfiguravit, inquit,
corpus

^a Integre intelligis. Cyprianus epist. 28. integre & cum disciplina. RIG.

^b Includitur in ipsam. Includere eo sensu accipit, quo lib. de poenitentia dixit nonnullos negligere, includere poenitentiam. Sensus igitur ejus, mortale includitur in vitam, hispanice exprimi potest, *engastose en la vida*. LAC.

^c Devoravit, inquit, mors, invalescendo. Nescio quem locum scripturæ respiciat author; nisi forte respiciat cap. 5. Rom. In omnes homines mors pertransiit, ut putat Pameli-
us. credo legendum potius *invadendo* quam *invalescendo*. Idem.

^d Ubi est mors aculeus tuus? Illud idem habet cap. 47. ubi ut hoc in loco scribit, *ubi est mors contentio tua?* melius tamen verit vulgatus interpret *victoria tua* *vix* vel *vixit* græce. LE PR.

^e Non aliam resurrectionem probemus, &c. Valentinianos veget hic, hujus tantum carnis resurrectionem negabant, non autem alterius. LE PR.

^f Discernenda autem est demutatio, &c. Nugabantur Marcionitæ demutari, idem esse ac perire, ideoque carnem quam habemus fructuram non esse gloria resurrectionis, quoniam immutari debet, ut docet Apostolus. LE PR.

^g Sed liniamenta Petro agnoscibilia. Transfiguratio Christi norma fuit resurrectionis nostræ, quare quisque liniamenta & formam suam reservabit, qua cognosci queat, cujus rationes reddit Justinus quæst. 60. LAC.

^h Alter in imagine carnis nondum receptæ. Hæc Tertuliani sententia probatur a S. Thoma in commentariis in Matth. & 3. p. q. 45. art. 3. ad 2. Lira in Matth. 17. Abulensi quæst. 54. & 55. Tamen Patrum & Interpretum plura suffragia suadeant etiam Moysen in veritate suæ carnis apparuisse, qui e mortuis ad tempus illud resurrexit. Approbat hanc sententiam Epiphanius ex Proclo & Methodio. August. lib. 3. de mirab. script. c. 10. Hieronymus in cap. 17. Matth. Idem.

A corpus humilitatis nostræ, conformale corpori gloriæ suæ. Quod si & transfigurationem & conversionem in transitum substantiæ cujusque defendis, ergo & Saul in alium virum conversus, de corpore excessit; & ipse Satan, quum in angelum lucis transfiguratur, qualitatem suam amittit; non opinor. Ita & in resurrectionis eventum mutari, converti, reformari licebit cum salute substantiæ. Etenim quam absurdum, ^a quam vero & iniquum; utrumque LVI. autem quam Deo indignum, aliam substantiam operari, aliam mercede dispungi; ut hæc quidem caro per martyria lanietur, alia vero coronetur: item e contrario, hæc quidem caro in spurciis volutetur, alia vero damnetur. Nonne præstat omnem semel fidem a spe resurrectionis abducere, quam de gravitate atque justitia Dei ludere? Marcionem pro Valentino resuscitari? quando neque mentem, neque memoriam, neque conscientiam hominis hodierni credibile sit aboleri, per indumentum illud mutatorium immortalitatis & incorruptelæ; vacaturo scilicet emolumento & fructu resurrectionis, & statu divini utrobique judicii. Si B non meminerim me esse qui merui, quomodo gloriam Deo dicam? quomodo canam illi novum canticum, nesciens me esse qui gratiam Deo debeam? Cur autem solius carnis demutatio excipitur, non & animæ simul, quæ in omnibus præfuit carni? quale est, ut eadem anima, quæ in hac carne totum vitæ ordinem decurrit, quæ in hac carne Deum didicit, & Christum induit, & spem salutis seminavit, in alia, nescio qua, metat fructum? Næ illa gratiosissima caro, cui gratis vita constabit. Quod si non & anima mutabitur, jam nec animæ resurrectio est; nec ipsa enim resurrexisset credetur, si non alia resurrexerit. Hinc jam illa vulgaris incredulitatis argutia est: Si, inquiunt, ipsa eademque substantia revocatur cum sua forma, linea, qualitate; ergo & cum insignibus suis reliquis: Itaque & cæci, & claudi, LVII. & paralytici, & ^b ut quis insignis excesserit, ita & revertetur. Quid nunc? etsi ita dedignaris tantam gratiam qualiscumque a Deo consequi. Non enim & nunc animæ solius admit- tens salutem, dimidiatis hominibus eandem adscribis? Quid est, credere resurrectionem, C nisi integram credere? Si enim caro de dissolutione reparabitur, multo magis de vexatione revocabitur. Minoribus majora præscribunt. Cujuscunque membri detruncatio, vel obtusio, nonne mors membri est? si universalis mors resurrectione rescinditur, quid portionalis? ^c Si demutamur in gloriam, quanto magis in incolumitatem? Vitiatio corporum, accidens res est, integritas propria est. in hac nascimur: etiam si in utero vexemur, jam hominis est passio. Prius est genus, quam casus. Quomodo vita confertur a Deo, ita & refertur. Quales eam accipimus, tales & recipimus. Naturæ, non injuriæ reddimur. quod nascimur, non quod lædimur, reviviscimus. Si non integros Deus suscitatur, non suscitatur mortuos. Quis enim mortuus integer, etsi integer moritur? Quis incolumis, qui exanimis? quod corpus inlæsum, quum interemptum? quum frigidum? quum expallidum? quum edurum? quum cadaver? ^d Quando magis homo debilis, nisi quum totus? quando magis paralyticus, nisi quum immobilis? Ita, nihil aliud est mortuum resuscitari, quam integrum fieri; ne ex ea D parre mortuus adhuc sit, ex qua non resurrexerit. Idoneus Deus reficere quod fecit. Hanc suam & potestatem & liberalitatem satis jam in Christo spondit, immo & ostendit non tantum resuscitatore carnis, verum etiam redintegratore. Atque adeo & Apostolus: Et mortui, inquit, resurgent incorrupti. Quomodo? nisi integri, qui retro corrupti, ^e tam vitio valetudinis, quam & senio sepulturæ? Nam & supra, utrumque proponens, oportere & corruptivum istud induere incorruptelam, & mortale istud immortalitatem; non iteravit sententiam, sed differentiam demandavit. Immortalitatem enim ad rescissionem mortis; incorruptelam ad obliterationem corruptelæ dividendo; alteram ad resurrectionem, alteram ad redintegrationem temperavit. Puto autem & Thessalonicensibus omnis substantiæ integritatem repromisit. Itaque nec in posterum timebuntur corporum labe. Nihil poterit amittere integritas, vel conservata, vel restituta, ex quo illi etiam si quid amiserat, redditur. Præscribens enim adhuc easdem passiones obituram carnem, si eadem resurrectura dicatur, naturam adversus Dominum suum temere defendis, legem adversus gratiam impie asseris. quasi Domino Deo non liceat & mutare naturam, & sine lege servare. Quomodo ergo legimus, Quæ impossibilia apud homines; possibilia apud Deum sunt? & Stulta mundi elegit

Deus,

ignobiliora corpora. Hierocles in carmina Pythag. præmium virtutis futurum in diverso corpore satis ostendit. LAC.

b Ut quis insignis excesserit. Vox insignis pro deformi nonnunquam usurpatur, perinde ac græcis *εἰς ἄλλο*. LE PR.

c Si demutamur in gloriam, quanto magis in incolumitatem. Hæc erit corporum mutatio in resurrectione, ut non quales mortui fuerint, resurgant, sed qualis erat primus parens antequam vetitum fructum attingeret. Idem.

d Quando magis homo debilis nisi quum totus? Hoc est quum totus est debilis. RIG.

e Tam vitio valetudinis, &c. Consentiens est Theologorum opinio, resurrekturos homines totos & integros; licet enim mutili mortui fuerint, mutilatio illa restaurabitur: ita Augustinus lib. 22. de civ. cap. 19. & 20. Nec si aliqua Martyribus amputata, & ablata sunt membra, sine ipsis membris

a Quam vero & iniquum. Omnes codices manuscripti & excusi habebant, quam vero ethnicum. Solum apud Mss. Angl. reperit Pameliu, quam vero & iniquum. ex quo castigavit illiusmodi, absque necessitate tamen; nam eruditus in omni disciplina seculari autor, sæpius objicit hæreticis Ethnicorum Theologiam. Ergo qui tenuerit morem & mentem Tertulliani, parum erit sollicitus de castigatione Pameli, non enim insulse nec absurde scriptum, quam vero ethnicum. Ethnicorum enim disciplina & religio erat, animas in diverso corpore resurrecturas fore & remunerandas. Hæc doctrina Trismegisti fuit in Pimand. c. 10. transmigrationis quoque animarum apud Platonicos & Pythagoræos ejusdem religionis erat: remunerabantur enim animæ, juxta illos in alieno corpore, fiebat siquidem transmigrationis, juxta merita prioris vitæ, vel in præstantiora, vel in

quæ Sed et Christus intra oceanum, & de isto cælo quod nobis incubat.] Hoc etiam delirabant Valentiniani, quod extra hunc ambitum terræ alios homines esse dicerent, ac diversæ substantiæ, eosque veros, teletos & abascantos & acinetos. Nostrates enim, veros homines non es-

A verum lumen nationibus offulsit; & ipsi Valentiniani hic errare didicerunt; nec alia erit forma nationum credentium, nisi quæ & non credentium, de carne, de anima. Sicut ergo eadem nationes non genere, sed sorte distinxit; ita & carnes, quæ in ipsis nationibus una substantia est, non materia, sed mercede disiunxit. Ecce autem, ut adhuc controversiam exag-
 gerent, carni maxime eidem, de officiis quoque membrorum argumentantur, aut & ipsa di-
 centes permanere debere in suis operibus & fructibus, ut eidem corpulentia adscripta: aut, quia constet discessura esse officia membrorum, corpulentiam quoque eradant: cujus scilicet perseverantia credenda non sit, utique sine membris, quia nec membra credenda sint sine officiis. Quo enim jam, inquiunt, spelunca hæc oris, & dentium statio, & gulæ lapsus, & compitum stomachi, & alvi gurgis, & intestinorum perplexa proceritas, quum esui & potui locus non erit? Quo hujusmodi membra admittunt, subigunt, devoluunt, dividunt, digerunt, egerunt? quo manus ipsæ & pedes & operarii quique artus, quum victus etiam
 B cura cessabit? quo renes conscii seminum, & reliqua genitalium utriusque sexus, & concep-
 tum stabula, & uberum fontes, desessuro concubitu, & sætu, & educatu? postremo, quo totum corpus? totum scilicet vacaturum? Ad hæc ergo præstruximus, non oportere committi futurorum atque præsentium dispositiones, intercessura tunc demutatione: & nunc superstruimus officia ista membrorum necessitatibus vitæ hujus, eo usque consistere, donec & ipsa vita transferatur a temporalitate in æternitatem, sicut animale corpus in spiritale, dum mortale istud induet immortalitatem, & corruptium istud incorruptelam; & ipsa autem liberata tunc vita a necessitatibus, liberabuntur & membra ab officiis; nec ideo non erunt necessaria. Licet enim officiis liberentur, ^b sed judiciis retinentur: ut quis referat per corpus, prout gessit. Salvum enim hominem tribunal Dei exigit: salvum vero sine membris non liquet eum, ex quorum non officiis, sed substantiis constat. Nisi forte, & navem sine carina; sine prora, sine puppi, sine compaginis totius incolumitate salvam adseverabis. ^c Et
 C tamen navem procella dissipatam, vel carie dissolutam, reductis & recuratis omnibus mem-
 bris, eandem sæpe conspeximus etiam titulo restitutionis gloriantem. De Dei artificio, & arbitrio, & jure, torquemur? Porro, si dives Dominus & liberalis, adfectui aut gloriæ suæ præstans solam navis restitutionem, hætenus eam voluerit operari, idcirco tu negabis necessariam illi compaginem pristinam, ut exinde jam vacaturam, cum soli salutis navis sine operatione conveniat? Igitur hoc tantummodo discere sufficit, an Dominus hominem salutis destinando, carnem destinavit; an eandem velit denuo esse; quam non debebis ex futura membrorum vacatione præscribere denuo esse non posse? Licet enim esse quid denuo, & nihilominus vacare; nec potest autem dici vacare, si non sit. At enim si sit, poterit & non vacare: nihil enim apud Deum vacabit. Sed accepisti, homo, os ad vorandum atque potandum. LXI.
 cur non potius ad eloquendum, ut a ceteris animalibus distes? cur non potius ^d ad prædicandum Deum, ut etiam hominibus antistes? Denique, Adam ante nomina animalibus
 D enuntiavit, quam de arbore decerpit; ante etiam prophetavit, quam voravit. ^e Sed accepisti dentes ad macellum corrodendum. cur non potius ad omnem hiatum & rictum tuum coronandum? cur non potius ad pulsus linguæ temperandos? ad vocis articulos offensione signandos? denique & edentulos audi & vide, ut honorem oris, & organum dentium quæras. Forata sunt inferna in viro & in femina. nimirum qua libidines fluitent. ^f cur non magis qua potuum defruta colentur? Est adhuc feminis intus, quo semina congerantur. an quo san-

Z z guinis

se, quos Demiurgus stilicidium situlæ, & pulverem areæ, & locustas deputavit. Qua de re Septimius noster aperius disputabit lib. de Scorpiace. Ad hæc vero deliramenta non pertinere arbitror quod legitur in prima Clementis ad Corinthios Epistola de mundis extra oceanum positis, quos ἀπερὸς esse ait. Nam hoc viro Apostolico Geographiæ potius imperitia exciderit, quam ullius dogmatis adserendi studio. RIG.

Christus intra Oceanum. Ejusdem nobiscum naturæ fuit Christus; neque enim, quod hæreticorum commentum, carnem e cælo, aut mundo præter Oceani terminos traxit. LE PR.

a Compitum stomachi. Compitum stomachi vocat conventiculum & receptaculum; quod in hoc videlicet conveniat quidquid edulliorum per os immittitur. Sumpta est metaphorā ab iis viis competentibus ac convenientibus; nam hinc compitum deducunt Grammatici. RHEN.

b Sed judiciis retinentur. Sæpissime nititur auctor hac ratione ad fulciendam resurrectionem præcipue cap. 14. cui licet plurimum fidant Patres, & merito. Athenagoras, qui plenius eam persequitur minus dedit, assert tres nationes ad probationem resurrectionis, sed hinc de necessitate judicii divini derogavit nonnihil. Verum secunda ejus ratio ex natura ipsa hominis, multo minus virium habet, neque prima ex fine, cui Deus creavit hominem majoris ponderis est, etsi minime inefficacem censeam. PAM.

c Etenim navem procella dissipatam. Alfeni quoque sententia fuit, Navem, si adeo sæpe refecta esset, ut nulla tabula eadem permaneret quæ non nova fuisset, nihilomi-

nus eandem navem esse existimari. l. Proponebatur. De jud. Itaque Athenienses quo tempore Socrati cicitas miscuere, navem quotannis in Delon transmitti solitam eam ipsam esse dicebant, qua majores suos Theseus in Cretam vexerat. τὰ τὸ ἐστὶ τὸ πλεῖστον φασιν Ἀθλων, &c. inquit Platonius Phædon. RIG.

d Ad prædicandum Deum. Post resurrectionem vox omnis Dei laudes celebrabit. Is sensus est omnium forme patrum. Eoque processit scholasticorum, impunita audacia & temeritas effrænata, ut linguam seu dialectum qua dei laudes a Beatis cantabuntur, definierint. Sic Ægidius de facult. corp. glor. lib. 4. q. 22. art. 7. §. 4. Hæbrææ linguæ usum tunc futurum asserit, en Sophistæ delirium, en cor Zenodoti. Neque ibi stetit, saporem quoque linguæ eodem loco tribuit. LE PR.

e Sed accepisti dentes ad macellum corrodendum.] Quemadmodum Menius ille Horatianus.

Pernicies & tempestas baratrumque macelli. RIG.

f Cur non magis qua potuum defruta colentur.] In exemplaribus legitur, defluxura. Nec mutari quicquam debuit. Defluxura potuum dicit, quæ de potu excernuntur. Idem.

g Qua potuum defruta colentur. Prima editio, qua defluxura colentur magnopere placet Junio, qui miratur admissam alteram lectionem, cum tamen significantius sit defruta; nam potus decoctus colatur per infernos meatus. Defrutum enim est vinum decoctum a deservendo dictum, ut Palladius inquit, usque ad medietatem juxta Plinium: vel

guinis onera secedant, quem pigrior sexus discutere non sufficit? ^a Dicenda enim & hæc, A quatenus, quæ volunt & quorum volunt, & qualiter volunt, officia membrorum ludibrio- se, de industria suffundendæ resurrectionis, oblatrant; non recogitantes, ipsas prius causas necessitatis tunc vacaturas; cibi, famem; & potus, sitim; & concubitus, genituram; & ope- rationis, victum. Sublata enim morte, neque victus fulcimenta ad præsidia vitæ, neque gene- ris supparatura gravis erit membris. Ceterum, & hodie vacare intestinis & pudendis licebit. Quadraginta diebus Moses & Helias jejunio functi, solo Deo alebantur. Jam tunc enim de- dicabatur, Non in pane vivet homo, sed in Dei verbo. Ecce virtutis futuræ liniamenta. Nos quoque, ut possumus, os cibo excusamus, etiam sexum a congressione subducimus. Quot spadones voluntarii? quot virgines Christo maritatæ? quot steriles utriusque naturæ, infru- ctuosas genitalibus structi? Nam si & hic jam vacare est & officia & emolumenta membro- rum temporali vacatione, ut in temporali dispositione; nec homo tamen minus salvus est: proinde homine salvo, & quidem magis tunc, ut in aterna dispositione, magis non deside- B rabimus, quæ jam hic non desiderare consuevimus. Sed huic disceptationi finem Domini- ca pronuntiatio imponit. ^b Erunt, inquit, tanquam angeli. Si non nubendo, quia nec mo- riendo; utique nec ulli ^c simili necessitati succidendo corporalis conditionis. Quia & angeli aliquando tanquam homines fuerunt, edendo & bibendo, & pedes lavacro porrigendo. hu- manam enim induerant superficiem, salva intus substantia propria. Igitur, si angeli facti tan- quam homines, in eadem substantia spiritus ^d carnalem tractationem susceperunt, cur non & homines facti tanquam angeli, in eadem substantia carnis spiritalem subeant dispositio- nem; non magis solennibus carnis obnoxii sub angelico indumento, quam angeli tunc solen- nibus spiritus sub humano? Nec ideo non permansuri in carne, quia non & in solennibus car- nis, quum nec angeli ideo non & in spiritu permanserint, quia non & in solennibus spiritus. Denique, non dixit, Erunt angeli, ne homines negaret: sed, tanquam angeli, ut homines C conservaret. Non abstulit substantiam, cui similitudinem attribuit. ^e Resurget igitur caro, & quidem omnis, & quidem ipsa, & quidem integra. In deposito est ubicumque apud Deum, per fidelissimum ^f sequestrem Dei & hominum, Jesum Christum, qui & homini Deum, & hominem Deo reddet, carni spiritum, & spiritui carnem. Utrumque jam in se- metipso federavit, sponsam sponso, & sponsum sponsæ comparavit. Nam & si animam quis contenderit sponsam, vel dotis nomine sequetur animam caro. Non erit anima prostituta, ut nuda suscipiatur a sponso. habet instrumentum, habet cultum, habet mancipium suum carnem; ut collactanea comitabitur. Sed caro est sponsa, quæ & in Christo Jesu spiritum sponsum per sanguinem pacta est. Hujus interitum quem putas, secessum scias esse. Non sola anima seponitur. Habet & caro secessus suos interim, in aquis, in ignibus, in alitibus, in bestiis. quum in hæc dissolvi videtur, velut in vasa transfunditur. Si etiam ipsa vasa defece- rint, quum de illis quoque effluerit, in suam matricem terram quasi per ambages reforbe- D tur, ut rursus ex illa repræsentetur Adam; auditurus a Domino, Ecce Adam quasi unus ex nobis factus est: vere tunc compos mali quod evasit, & boni quod invasit. ^g Quid anima in- vides carni? ^h nemo tam proximus tibi, quem post Dominum diligas: nemo magis frater tuus, quæ tecum etiam in Deo nascitur. tu potius illi exorare debueras resurrectionem; per te, si forte, deliquit. Sed nihil mirum si odisti, ⁱ cujus auctorem quoque respuisti; quam & in Christo, aut negare, aut mutare consuevisti. proinde & ipsum sermonem Dei, qui caro fa- ctus est, vel stilo vel interpretatione corrumpens, arcana etiam apocryphorum superdu- cens, blasphemiarum fabulas. At enim Deus omnipotens adversus hæc incredulitatis & perversitatis ingenia, providentissima gratia sua effundens in novissimis diebus de suo spiritu in om- nem carnem, in servos suos & ancillas, & fidem laborantem resurrectionis carnalis animavit, &

juxta Nonium dicebant defrutum, si ex duabus partibus ad tertiam redegerant defervescenti. LAC.

^a Dicenda enim & hæc officia membrorum. Circa hujus- modi officia membrorum mira libertate luit Hieronymus li- bro adversus Jovinianum primo. RIG.

^b Erunt, inquit, tanquam Angeli. Attigit hunc locum cap. 36. Hic tamen argumentum illud annecti potest antece- dentibus, quasi augens vim. Dixerat in hac vita excusari homines a congressu carnali, ac propterea velut angelos cœ- lestem vitam vivere, ut Bernardus inquit, serm. 2. ad fra- tres. & Cyprianus lib. de singul. cler. Quare & in alia vi- ta poterunt homines angelico ritu conversari, ut confirmat & definit Christus: Erunt tanquam angeli. LAC.

^c Simili necessitati succidendo. Usus est supra eodem verbo, pro succubendo. Quo ad sententiæ rationem attinet, venuste Eneas Gazæus in Theophrasto. Idem.

^d Carnalem tractationem susceperunt. Immo & post resur- rectionem carnalem aliquando tractationem suscepturos ange- los, assumpta humana figura & officiis, & solennibus huma- norum membrorum comites hominibus futuros affirmant non- nulli, ut ore ad laudandum Deum, uti superiori capite no- tavi, & pedibus ad nectendas choreas, & castissimas gravif-

simasque saltationes in exultationis signum affirmant Salas tom. 1. in 1. 2. q. 5. art. 5. disp. 4. & Egidius lib. 4. q. 22. art. 4. & 6. LAC.

^e Resurget igitur caro. Per anacephalæosin disputationem concludit, αναντησιν linquit, carnem aliquando resurrectu- ram; tam beatorum, quam reproborum, carnemque eandem non aliam resurrecturam. LE PR.

^f Sequestrem Dei & hominum. Mediatorem & περὶ τοῦ, nam sequester medius constitutus est inter actorem & adversarium, ut litem componat ac transigat. Lab. execut. quorum appell. Idem.

^g Quid anima invides carni? Marcionistas præcipue & Valentinianos alloquitur istinc, qui tam male cogitabant, & pronuntiabant de carne, ac si eorum anima livore & in-vidia alius afficeretur. Inde etiam addit: Sed nihil mirum si odisti, cujus auctorem quoque respuisti. Quia Deum creato- rem respuebat Marcion, & odio habebat. LAC.

^h Nemo tam proximus tibi, &c. De amore animæ ad cor- pus etiam post separationem, Nyssenus cap. 27. de opif. ho- minis. Idem.

ⁱ Cujus auctorem quoque respuisti. Deum creatorem rejicie- bant Marcionistæ, & alii tam gravi odio, ut a cibis inter- dum abstinere in detestationem rerum creatoris. Idem.

A & pristina instrumenta manifestis verborum & sensuum luminibus, ab omni ambiguitatis obscuritate purgavit. Nam, quia hæreses esse oportuerat, ut probabiles quique manifesta- rentur; hæ autem sine aliquibus occasionibus scripturarum audere non poterant; idcirco pri- stina instrumenta quasdam materias illis videntur subministrasse, & ipsas quidem iisdem litte- ris revincibiles. Sed quoniam nec dissimulare Spiritum sanctum oportebat, quo minus & ejusmodi eloquiis superinundaret, quæ nullis hæreticorum versutiis semina subspargerent, immo & veteres eorum cespites vellent; idcirco jam omnes retro ambiguitates, & quas volunt parabolas, aperta atque perspicua totius sacramenti prædicatione discussit, per no- vam prophetiam de Paraclete inundantem; cujus si hauseris fontes, nullam poteris sitire doctrinam; nullus te ardor exuret quæstionum; resurrectionem quoque carnis usquequa- que potando, refrigerabis.

Q. SEPT. FLOR. TERTULLIANI

ADVERSUS MARCIONEM LIB. I.

ARGUMENTUM.

Marcion Ponticus ob varia crimina Ecclesia pulsus, Cerdonis hæresim amplexus est, cepit- que docere duo esse initia, duos Deos dissimiles omnino; bonum unum & mitem: sævum al- terum & ferocem; a bono novum testamentum, ab illo immani vetus promulgatum, qui etiam mundum creavit, ceteraque somniorum interpretamenta protulit, in quæ dimicans Tertullia- nus ostendit meras esse fabulas. Opus autem istud in quinque libros ideo digestum est, quoniam cum adversus Marcionem scripsisset, mendosum exemplar quidam Apostata exhibuit, unde cum opus emendaret & ad limam revocaret in quinque libros divisit.

A QUID retro gestum est nobis adversus Marcionem, jam hinc viderit. Novam rem aggredimur ex vetere. ^b Primum opusculum quasi properatum pleniore postea compositione rescideram. hanc quoque nondum exemplariis suffectam, fraude ^c tunc fratris, dehinc apostatæ, amisi; qui forte descripserat quædam mendosissime, & ^d exhibuit frequentia. Emendationis neces- sitas facta est. Innovationis ejus occasio aliquid adjicere persuasit. Ita stilus iste nunc de secur- do tertius, & de tertio jam hinc primus, hunc opusculi sui exitum necessario præfatur, ^e ne quem varietas ejus in disperso reperta confundat. ^f Pontus qui dicitur ^g Euxinus, natura negatur, nomine illuditur. Ceterum, hospitalem Pontum nec de situ æstimes: ita ab huma- nioribus fretis nostris, quasi quodam barbariæ suæ pudore secessit. ^h gentes ferocissimæ in- habitant, si tamen habitatur in plaustro. Sedes incerta, vita cruda, libido promiscua & plu- rimum nuda, etiam cum abscondunt, suspensis de jugo pharetris indicibus, ne temere qui intercedat. ⁱ Ita nec armis suis erubescunt: Parentum cadavera cum pecudibus cæsa, con- vivio convorant. Qui non ita decesserint, ut escatiles fuerint, maledicta mors est. Nec femi- næ sexu mitigantur secundum pudorem: ubera excludunt, pensum securibus faciunt; ma- lunt militare, quam nubere. Duritia de cælo quoque. Dies nunquam patens: ^k Sol nun- quam libens; unus aer, nebula; totus annus, hibernum; omne quod flaverit, Aquilo est,

Z Z 2

^a Liqueores

^a Si quid retro gestum est nobis adversus Marcionem, jam hinc viderit.] Disertissime abdicat quicquid adversus Marcionem ante hosce libros composuerat. Id vero fuisse versuum aliquid, minime esse putandum ostendimus, præfa- tione ad poemata quæ vulgo Tertulliani nomine adversus Marcionem inscripta pro Septimianis obtrudi solent. RIG.

^b Primum opusculum quasi properatum.] Inchoatum & rude, qualia Origeni & Quintiliano, atque etiam Tullio quædam excidisse in lib. ad Herennium, refert Hierony- mus, com. in Abdiam. Si hoc ille, inquit, tam de libris ad Herennium, quam de Rhetoricis, quos ego vel perfectissimos puto, ad comparationem senilis peritiæ dicere potuit, quan- to magis ego libere profitebor, & illud fuisse puerilis ingenii, & hoc mature senectutis. In libris quoque contra Marcionem Septimius Tertullianus hoc idem passus est; & Origenes in cantic. cant. & Quintilianus in duodecim libris institutionis Oratorie. Idem.

^c Tunc fratris, dein apostatæ. Marcionis, qui frater fuit quamdiu vere Christianus. Liqueat ex verbis anteced. Ter- tullianum adversus Marcionem scripsisse. LE PR.

^d Exhibuit frequentia.] Hoc est, emisit in vulgus. Sic in Apologetico Frequentias montium dixit, feras montium incolas. RIG.

^e Ne quem varietas ejus in disperso reperta confundat.]

Hoc frustra metueret de versibus, si quos adversus Marcio- nem scripsisset. Nam illi satis se se ab hoc stili genere se- cernunt procul. Idem.

^f Pontus qui dicitur Euxinus, natura negatur.] Sic e- mendavimus, suadente veterum exemplarium scriptura hujus- modi, Pontus qui igitur Euxinus. Voluerat Pithæus, Pon- tus qui a Græcis Euxinus. Nihilominus tamen probari po- test vulgata lectio, Pontus igitur, qui Euxinus natura ne- gatur, nomine illuditur. Idem.

^g Euxinus, natura negatur.] Etenim fallit mendacio cognominis, quum ob ingenium loci ac feritatem naturæ & dici debeat. Idem.

^h Pontus qui dicitur Euxinus. Cum dici debuerit inhospita- lis, unde Ovid.

Quem teret Euxini mendax cognomine Pontus. LE PR.

ⁱ Gentes ferocissimæ inhabitant. Gentes illæ suere Sarmatæ, Geloni, Massagetæ, & genus universum populorum ha- maxobiorum, de quibus eorumque feritate horrescunt histo- riæ. LE PR.

^j Ita nec armis suis erubescunt.] Hæc enim turpis & propatula Veneris suæ signa prostituunt. RIG.

^k Sol nunquam libens.] Sic habet vetus exemplar. Di- cas hæc regionem a Sole haud libenter aspici, tam male illic lucet. Idem.

- ^a Liquores ignibus redeunt, amnes glacie negantur, montes pruina exaggerantur. Omnia A torpent, omnia rigent: nihil illic nisi feritas calet; illa scilicet, quæ fabulas scenis dedit, de sacrificiis Taurorum, & amoribus Colchorum, & crucibus Causacorum. Sed nihil tam barbarum ac triste apud Pontum, ^b quam quod illic Marcion natus est, Scythia tetrior, Hamaxobio instabilior, Massagera inhumanior, ^c Amazone audacior; nubilo obscurior, hyeme frigidior, gelu fragilior; Istro fallacior, Causaco abruptior. Quidni? penes quem verus Prometheus Deus omnipotens blasphemias lancinatur. Jam & bestiis illius barbariæ importunior Marcion. Quis enim tam castrator carnis castor, quam qui nuptias abstulit? Quis tam comesor mus Ponticus, quam qui Evangelia corrodit? Næ tu, Euxine, probabilior feram philosophis edidisti, quam Christianis. ^d Nam illa canicula Diogenes hominem invenire cupiebat, lucernam meridie circumferens: Marcion, Deum quem invenerat, extincto lumine fidei suæ amisit. Non negabunt discipuli ejus, primam illius fidem nobiscum fuisse, ipsius litteris testibus: ut hinc jam destinari possit hæreticus, qui deserto quod prius fuerat, id ^B postea sibi elegerit, quod retro non erat. In tantum enim hæresis deputabitur quod postea inducitur, in quantum veritas habebitur quod retro & a primordio traditum est. ^e Sed alius libellus hunc gradum sustinebit adversus hæreticos, etiam sine retractatu doctrinarum revincendos, quod hoc sint de præscriptione novitatis. Nunc quatenus admittenda congressio est, interdum, ne compendium præscriptionis ubique advocatum, diffidentia deputetur. regulam adversarii prius prætextam, ne cui lateat in qua principalis quæstio dimicatura est.
- II. ^f Duos Ponticus deos adfert, ^g & tanquam duas symplegadas naufragii sui: quem negare non potuit, id est, creatorem, id est nostrum, & quem probare non poterit, id est suum: ^h passus infelix hujus præsumptionis instinctum, de simplici capitulo Dominicæ pronuntiationis, in homines non in deos disponentis exempla illa bonæ & malæ arboris, quod neque bona malos, neque mala bonos proferat fructus: id est, neque mens vel fides bona, malas edat operas, neque mala bonas. Languens enim (quod & nunc multi, & maxime hæretici) ^C ⁱ circa mali quæstionem, Unde malum? & obtusis sensibus ipsa enormitate curiositatis, inveniens creatorem pronuntiantem, ^k Ego sum qui condo mala; quanto ipsum præsumpserat mali auctorem, & ex aliis argumentis, quæ ita persuadent perverso cuique, tanto in creatorem interpretatus malam arborem malos fructus condentem, scilicet mala; alium Deum præsumpsit esse debere in partem bonæ arboris bonos fructus. Et ita in Christo quasi aliam inveniens dispositionem, folius & puræ benignitatis, ut diversæ a creatore, facile novam & hospitam argumentatus est divinitatem in Christo suo revelatam, modicoque exinde fermento ^l totam fidei massam hæretico acore decepit. ^m Habuit & Cerdonem quemdam, informatorem scandali hujus. Quo facilius duos deos cæci perspexisse se existimaverunt. Unum enim non integre viderant. Lippientibus, etiam singularis lucerna numerosa est. Alterum igitur Deum, quem confiteri cogeatur, de malo infamando destruxit: alterum, quem ^D commentari connitebatur, de bono proferendo construxit. Has naturas, quibus disposuerit
- III. articulis, per ipsas responsiones nostras ostendimus. Principalis itaque, & exinde tota congressio, de numero; an duos deos liceat induci, ⁿ si forte poetica, & pictoria licentia, & tertia jam hæretica. Sed veritas Christiana descripte pronuntiavit: Deus, si non unus est, non est: quia dignius credimus non esse, quodcumque non ita fuerit ut esse debeat. Deum autem ut scias unum esse debere, quære quid sit Deus, & non aliter invenies. Quantum humana conditio de Deo definire potest, id definitio, quod & omnium conscientia agnoscet: ^o Deum, summum

^a Liquores ignibus redeunt.) In Pontica illa feritate, inquit, omne quod flaverit Aquilo est. Itaque liquores omnes gelu concreverunt, nec nisi suppositis ignibus redeunt, hoc est, resolvuntur in liquores. RIG.

^b Quam quod illic Marcion natus est. Tetra licet & horribilia sint quæ de ponto Euxino adjacentibusque populis feruntur; nihil tamen tetrius aut horribilius cogitari potest quam quod ibi natus fuerit Marcion. LE PR.

^c Amazone audacior.] Vulgo Amazonia. Scribendum ut est in exemplari, Amazona. Amazonam dicit, ut Sirenarum pro Sirenum, & Synopæ pro Cynopes, Vide Apolog. RIG.

^d Nam illa canicula Diogenes. &c. Cynicus ille Diogenes dictus ob libertatem quam in carpendis tum hominibus, tum etiam diis assumebat. Pariter Apolog. cap. 14. Romanus Cynicus Varro trecentos Joves, &c. ut scilicet Cræco Diogeni Romanum opponeret. LE PR.

^e Sed alius libellus hunc gradum sustinebit, &c. Citat hic haud dubie modo dictum librum de præscriptionib. adv. hæreticos; quippe quo docuit revincendos hæreticos, sine tractatu doctrinarum, de præscriptione novitatis. PAM.

^f Duos Ponticus Deos affert. Argumentum hujus capituli his verbis indicat author: De duobus diis Marcionis, quod præcipue tractatur his primo & secundo libris adv. Marcionem. De quo etiam B. Justinus apolog. 2. PAM.

^g Tanquam duas symplegadas naufragii sui. Symplegadas sunt duo scopuli, seu mavis rupes in mari ad Bosphorum

Thracium. dicuntur Petræ Cyneæ ab Apollonio Rhod. lib. 1. argon. & Cyanæ symplegadas ab Euripide in Medea. LE PR.

^h Passus hujus præsumptionis instinctum.] Sic principio libri de Virginibus velandis, Proprium tam negotium passus mee opinionis. RIG.

ⁱ Circa mali quæstionem, unde malum.] Hoc est, Languentes circa mali quæstionem. Quæstio autem illa est, Unde malum? Idem.

^k Ego sum qui condo mala. Vatic. 2. Ms. cod. creo, & paulo post creantem, pro condentem. sed illud legitur alibi ab auctore, non solum lib. de fuga in persecut. sed etiam lib. 2. adv. Marc. PAM.

^l Totam fidei massam hæretico acore decepit.] Proprie, decepit. Est enim perfidia quædam in aceti nequitia. Codex Pithœi, hæretico acore. RIG.

^m Habuit & Cerdonem quemdam. Cerdonis discipulus Marcion, magistri doctrinam adhuc adauxit, sicque pessimi magistri optimus fuit discipulus & imitator. LE PR.

ⁿ Si forte poetica, & pictoria licentia. Quoniam concessa omnia videntur pictoribus atque Poetis, eadem licentia Marcion uti velle se significat, ut impietatem in Deum adstruat. Neque de nihilo hic picturæ facit mentionem, nam ut alio loco munimus Apelles & Hermogenes professione pictores fuerunt, antequam ad turbendam Ecclesiam animum appellerent. Idem.

^o Deum summum esse magnum. Pulchra Dei definitio quan-

A summum esse magnum, in æternitate constitutum, innatum, infectum, sine initio, sine fine. Hunc enim statum æternitati censendum, quæ summum magnum Deum efficiat, dum hoc est in Deo ipsa, atque ita & cetera; ut sit Deus summum magnum, & forma, & ratione, & vi, & potestate. Cum de isto conveniat apud omnes [nemo enim negabit, Deum summum magnum quid esse, nisi qui poterit Deum, inum modicum quid e contrario pronuntiare; ut Deum neget auferendo quod Dei est] quæ erit jam conditio ipsius summi magni? nempe ut nihil illi adæquetur, id est, ut non sit aliud summum magnum: quia si fuerit, adæquabitur; & si adæquabitur, non erit jam summum magnum, eversa conditione, & ut ita dixerim, lege, quæ summo magno nihil finit adæquari. Ergo unicum sit necesse est, quod fuerit summum magnum, par non habendo, ne non sit summum magnum. Ergo non aliter erit quam per quod habet esse, id & unicum omnino. Proinde Deus cum summum magnum sit, recte veritas nostra pronuntiavit: Deus, si non unus est, non est. Non quasi dubitemus esse

B Deum, dicendo, Si non unus, non est: sed quia quem confidimus esse, id eum definiamus esse, quod si non est, Deus non est; summum scilicet magnum. Porro, summum magnum unicum sit necesse est. Ergo & Deus unicus erit. non aliter Deus, nisi summum magnum: nec aliter summum magnum, nisi parem non habens: nec aliter parem non habens, nisi unicus fuerit. Certe quemcumque alium Deum induxeris, non alia poteris eum forma tueri Deum, quam ut & illi proprium divinitatis adscriperis, sicut æternum, ita & summum magnum. Duo ergo summa magna quomodo consistent; cum hoc sit summum magnum, par non habere? par autem non habere, cum uni competat, in duobus esse nullo modo possit. Sed argumentabitur quilibet, Posse & duo summa magna consistere distincta atque disjuncta in suis finibus, & utique advocabit exemplum: Regna terrarum tanta numero, & tamen summa magna in suis quibusque regionibus. & putabit utique humana divinis conferenda. I V.

Jam ergo si huic argumentationi locus dabitur, quid prohibet, non dico & tertium & quartum Deum inducere, verum tot jam numero, quot & gentium reges. De Deo agitur, cujus hoc principaliter proprium est, nullius exempli capere comparisonem. Hoc natura ipsa, si non aliquis Esaias, vel ipse per Esaiam Deus concionabitur, ^a Cui me similabit? Divinis forsitan comparabuntur humana; Deo non ita. Aliud enim Deus, aliud quæ Dei. Denique, qui exemplo uteris regis, quasi summi magni; vide ne jam non possis eo uti. Rex enim, etsi summum magnum est in suo solio usque ad Deum, tamen infra Deum: comparatus autem ad Deum, excidet jam de summo magno translatio in Deum. Hoc si ita, quomodo uteris ejus rei exemplo ad Dei comparisonem, quæ dum ad comparisonem accedit, amittitur? Quid nunc, si nec inter reges plurifarum videri potest summum magnum, sed unicum & singulare; apud eum scilicet qui rex regum ob summitatem magnitudinis, & subjectionem ceterorum graduum, quasi culmen dominationis excipitur? Sed etiam alterius formæ reges, qui singulares in unione imperii præsent, si minutalibus, ut ita dixerim, regnis undique conferantur in examinationem, qua constet quis eorum præcellat in substantiis & viribus regni, in unum necesse est summitas magnitudinis eliquetur, omnibus gradatim per comparisonis exitum de magnitudinis summa expressis & exclusis. Adeo & si in disperso multifarum videtur summum magnum, suis viribus & sua natura & suo statu unicum est. Proinde cum duo dii conferuntur, ut duo reges, & duo summa magna, in alterum concedat necesse est unio summi magni, ex sententia comparisonis, qua summum victoria sua constat, superato æmulo alio magno, non tamen summo; atque ex defectione æmuli solitudinem quamdam de singularitate præstantiæ suæ possidens, unicum est. Ineluctabilis iste complexus, in hoc sententiam constringit, aut negandum Deum esse summum magnum, quod nemo patietur sapiens; aut nulli alii communicandum. Aut quæ ratio, duo summa magna composuit? Primo enim exigam, cur non plura? si duo. quando locupletiore oporteret credi substantiam divinitatis, si competeret ei numerus. ^b Honestior & liberalior Valentinus, qui simul ausus est duos concipere, Bython, & Sigen; cum ^c usque ad triginta Æonum foetus, ^d tanquam

Æneia

ut verbis auctoris præcedentibus utar, humana conditio de Deo definire potest. Similiter autem dixit infra cap. 7. Hanc nempe Dei substantiam inventes solam innatam, infectam, solam æternam, & universitatis conditricem. & supra lib. ad. Hermogenem cap. 7. Deum æternum, innatum, omnibus majorem & sublimiorem, nec natum, nec factum. sine initio, sine fine. PAM.

^a Cui me similabit? Paulo aliter legitur Isaiæ 40. Cui assimilastis Dominum? juxta 70. aut Deum juxta versionem B. Hieronymi. & certe ex hoc loco didicisse Sibyllam Deum dicere immensum & infinitum, tradit Clemens Alexandr. lib. 3. Strom. & post eum Eusebius lib. 13. de præpar. Evang. græce, ubi docet quæ pulchre dicta sunt a philosophis, ex prophetarum ea libris mutasse. Idem.

^b Honestior & liberalior Valentinus. Alludit ad 30. divinitatis Æones Valentini, de quibus supra latissime lib. adv. Valentin a quibus derivat auctor novam vocem, quum subiungit, tanquam Æonie scrophæ. alludes ad scrophæ sæcon-

ditatem, quæ nonnumquam ad trecentos usque peperisse legitur porcos. Illud enim antiquissimum fuisse scribitur a M. Varrone lib. 2. de re Rustica cap. 4. quod sus Æneæ Lavinii 30. porcos pepererit albos. Atqui recte dicit: Post unum enim numerus; & mox: Duo enim multitudo, unione jam excessu; quia unitas non numerus, sed principium est numerorum. PAM. ^c Usque ad triginta Æonum foetus, tanquam Æneie scrophæ.] Sic emendavimus quod vulgo legebatur, tanquam Æonie scrophæ. In codice Pithæano scribitur, Æoneje. Omni- no legendum, Æneje; alludit enim ad illam Æneæ scropham, quæ, ut est apud Virgilium,

Littoreis ingens inventa sub ilicibus suis.
Triginta capitum fetus enixa tacebat.

Eadem menda in illo Hieronymi, in Epistolam ad Galatas, Quot Æneæ fetus scrophæ generavit. Nam vulgo legitur, Æonia. In Mss. scriptum reperi, Æneje, quod est, Æneje. Juvenalia in vi. Atque eadem scrophæ Niobe fecundior alba. RIG.

^d Tanquam Æneje scrophæ. Etsi me non fugiat ratio, cur

Æneia scrophæ, examen divinitatis effudit. Quæcumque ratio plura summa magna non A patitur admitti; eadem nec duo, ut ipsa plura post unum. post unum enim, numerus. Quæ potuit duo admittere, eadem potuit & plura. post duo enim, multitudo; unione jam excessa. Denique, apud nos vis rationis istius ipso termino plures deos credi non finit, quod nec duos illa regula unum Deum sistens, qua Deum id esse oporteat, cui nihil adæquetur, ut summo magno: unicum autem sit, cui nihil adæquetur. Jam nunc, duo summa magna, duo paria, cui operæ pretio, cui emolumento deputarentur? quid interfuit numeri, cum duo paria non differant uno? Una enim res est, quæ eadem in duobus est. Etiam si plura essent paria, tantumdem omnia unum fuissent; nullo inter se differendo, qua paria. Porro, si neutrum ex duobus altero distat, jam ut ambo summa magna, qua dei ambo, neutrum plus altero præstat, nullam rationem numeri sui ostendunt, præstantiam non habentes. Numerus autem divinitatis summa ratione constare deberet; vel quoniam & cultura ejus in anceps deducere- tur. Ecce enim duos intuens deos, tam pares quam duo summa magna, quid facerem si am- B bos colerem? vereretur ne abundantia officii, superstitio potius quam religio existimaretur; quia duos tam pares, & in altero ambos possem in uno demereri: hoc ipsum testimonio præstans parilitati & unitati eorum dum alterum in altero venerarer, dum in uno mihi duo sunt. Si alterum colerem, æque recogitarem ne suffundere viderer numeri vanitatem, sine differentia supervacui; hoc est, tutius censerem neutrum colendum, quam alterum cum scrupulo colendum, aut ambos vane. Sic adhuc videmur disputare, quasi Marcion duos pares VI. constituat. Nam dum defendimus Deum summum magnum unicum credi oportere, excludentes ab eo parilitatem; tanquam de duobus paribus, de his retractavimus: nihilominus tamen docendo pares esse non posse secundum summi magni formam, satis confirmavimus duos esse non posse. alioquin certi Marcionem dispares deos constituere; alterum judicem, ferum, bellipotentem; alterum mitem, placidum, & tantummodo bonum atque optimum. Dispiciamus æque & hanc partem, an diversitas saltem duos capiat, si parilitas capere non C potuit. Porro & hic eadem regula summi magni patrociniabitur nobis; utpote quæ totum statum vendicet divinitatis. Conveniens enim & quodammodo injecta manu detinens adversarii sensum non negantis creatorem Deum, justissime præscribo illi diversitati locum non esse inter eos, qui ex æquo deos confessus non potest facere diversos. non quia non & homines licet sub eadem appellatione diversissimos esse; sed quia Deus non erit dicendus, quia nec credendus, nisi summum magnum. Cum ergo summum magnum cogatur agnoscere quem Deum non negat, non potest admitti ut summo magno aliquam adscribat diminutionem, qua subjiatur alii summo magno. Desinit enim, si subjiatur. Non est autem Dei, desinere de statu suo, id est, de summo magno. Nam & in illo Deo potiore periclitari poterit summum magnum, si deprecari capit in creatore. Ita, cum duo dii proquantur duo summa magna, necesse est neutrum altero aut majus sit, aut minus; neutrum altero aut sublimius, aut dejectius. Nega Deum, quem dicis deteriorem: nega summum magnum, quem D credis minorem. Deum vero confessus, utrumque duo summa magna confessus es. Nihil VII. alteri adimes, aut alteri adscribes. Agnoscens divinitatem, negasti diversitatem. Tentabis ad hæc de nomine Dei concutere retractatum, ^b ut passivo, & in alios quoque permissio, quia scriptum sit, Deus deorum stetit in ecclesia deorum: in medio autem deos dijudicabit. & Ego dixi, vos dii estis; nec tamen idcirco eis competat possessio summi magni, quia dei cognominentur; ita nec creatori. Respondebo & stulto, qui nec hoc recogitaverit, ne tantumdem & in Deum Marcionis possit retorqueri, ut & illum Deum dictum, nec ideo tamen summum magnum probatum, sicut nec angeli aut homines creatoris. Si communio nominum conditionibus præjudicat, quanti nequam servi regum nominibus insultant, ^c Alexandri, & Darii, & Holofernis? nec tamen ideo regibus, id quod sunt, detrahetur. Nam & ipsa idola gentium, dei vulgo; sed Deus nemo ea re qua Deus dicitur. Ita ego non nomini Dei, nec sono, nec notæ nominis hujus, summum magnum in creatore defendo; sed ipsi substantiæ, cui nomen hoc contingit. Hanc inveniens solam innatam, infectam; solam æternam, & universitatis conditricem; non nomini, sed statui; nec appellationi, sed conditioni ejus summum magnum & adscribo & vindico. Et ideo quia Deus jam vocari obtinuit substantia cui adscribo, nomini me adscribere putas; quia necesse est per nomen ostendam cui adscribam substantiæ; scilicet qua constat qui deus dicitur, & summum magnum ex substantia, non ex nomine deputatur. Denique hoc & Marcion suo Deo vindicans, secundum statum, non secundum

Æonia legatur, malim tamen retineri Æneia, antiquitatis historiarum seu fictionibus magis congruit. LE PR.

^a Si deprecari capit in creatore. Sic verbum, capit, usurpat sæpius ut in præced. schol. admonuimus sic Græci ἐδέχθη. Hic tantum valet, ac si dicas, si conceditur, si datur, ut creator deprecietur, sic lib. 2. quia si caperet hoc jure, RHEN.

^b Ut passivo & in alios quoque permissio. Hic aperte se ipsum interpretatur, ostendens quid intelligat, per passivum quum dicit, & pro id est in alios quoque permissio. Nam

passivum illi commune significat, & promiscuum, ab adverbio passim. Supra dixit in fine de Carne Christi. Alium ceteris passivum, ignobilem, hoc est vulgarem, obscurum. Idem.

^c Alexandri & Darii & Holofernis. In cod. Pichei legitur, & Oloferne, ut hæc sint in secundo casu nomina servorum Alexandri, Darii, Oloferne. Quæ scriptura Tertulliani esse videtur. Dixit, Oloferne, quemadmodum Cynopæ, & Syrenarum, in Apolog. RIG.

A dum vocabulum vindicat. Id ergo summum magnum quod Deo adscribimus ex substantiæ lege, non ex nominis sorte, contendimus ex pari esse debere in duobus, qui ea substantia constant qua Deus dicitur: quia in quantum dii vocantur, id est summa magna, substantiæ scilicet merito innatæ & æternæ, ac per hoc, magnæ & summæ, in tantum non possit summum magnum minus & deterius alio summo magno haberi. Si summi magni felicitas & sublimitas & integritas stabit in Deo Marcionis, stabit æque & in nostro. si non & in nostro; æque nec in Marcionis. Ergo nec paria erunt duo summa magna. quia prohibet ^a disposita jam regula summi magni, comparisonem non sustinentis: nec disparia; quia & alia summi magni regula occurrit, diminutionem non admittens. Hæcisti, Marcion, in medio Ponti tui æstu. utrinque te fluctus veritatis involuunt. nec pares, nec dispares deos sistere potes. duo enim non sunt: quod pertineat proprie ad numeri retractatum. Quamquam tota materia de duobus deis dimicetur; his interim lineis eam clusimus, intra quas de singularibus jam

B proprietatibus congrediemur. Primo, supercilio stuporem suum ædificant Marcionitæ, VIII.

quod novum Deum proferant, quasi nos veteris Dei pudeat. Infantur & pueri novis calceis: sed a vetere pædagogo ^b calceati mox vanam gloriam vapulabunt. Novum igitur audiens Deum in vetere mundo, & in vetere ævo, & sub vetere Deo ignotum, inauditum, quem tantis retro seculis neminem, & ipsa ignorantia antiquum, quidam Jesus Christus, & ille in veteribus nominibus novus revelaverit, nec alius antehac; gratias ago huic gloriæ eorum, maximo adjutorio ejus hinc jam hæresim probaturus; novæ scilicet divinitatis professionem. Hæc erit novitas, quæ etiam ethnicis deos peperit, novo semper ac novo titulo consecrationis cujusque. Quis Deus novus, nisi falsus? ^c Ne Saturnum quidem tanta hodie antiquitas Deum probabit, quia & illum novitas aliquando produxerit, quum primum consecravit. Atenim viva & germana divinitas, nec de novitate, nec de vetustate, sed de sua veritate censetur. Non habet tempus æternitas. Omne enim tempus ipsa est. Quod facit,

C pati non potest. caret ætate, quod non licet nasci. Deus si est vetus, non erit: si est novus, non fuit. Novitas initium testificatur, vetustas finem comminatur. Deus autem tam alienus ab initio & fine est, quam a tempore, arbitro & metatore initii & finis. Scio quidem quo sensu novum Deum jactitent; agnitione utique: sed & ipsam novitatis cognitionem, percutientem rudes animas; ipsamque naturalem novitatis gratiositatem volui repercutere: & hinc jam de ignoto Deo provocare. Utique enim quem agnitione novum opponunt; ignotum ante agnitionem demonstrant. Age igitur, ad lineas rursus & in gradum. Persuade Deum ignotum esse potuisse. ^d Invenio plane Ignotis deis aras prostitutas. Sed Attica idololatria est. ^e Item, Incertis deis. sed superstitio Romana est. Porro, incerti dei minus noti, ut minus certi; & proinde ignoti, qua minus certi. Quem titulum incidemus ex duobus Deo Marcionis? Utrumque, opinor, & nunc incerto, & retro ignoto. Sicut enim ignotum eum fecit Deus notus creator, ita & incertum Deus certus. Sed non evagabor uti dicam. IX.

D Deus, si ignotus fuit, latuitque, illum regio latebrarum obumbravit, nova utique & ipsa, & ignota, & similiter nunc quoque incerta; certe immensa aliqua, & major indubitate eo quem abscondit. Sed breviter proponam, & ^f plenissime exequar præscribens, Deum ignorari nec potuisse, nomine magnitudinis; nec debuisse, nomine benignitatis; præsertim in utroque prælatiorem nostro creatore. Sed quoniam animadverto, in quibusdam ad formam creatoris provocari oportere omnis Dei novi & retro ignoti probationem, hoc ipsum ratione fieri a nobis prius commendare debebo, quo constantius utar rationis editæ patrocínio. Ante omnia quidem, quale est, ut qui Deum agnoscis creatorem, & priorem de notitia confiteris, non eisdem modis & alium scias tibi examinandum, quibus jam in alio didicisti, Deum nosse? Omnis res anterior, posteriori normam præministravit. Duo nunc dii proponuntur,

igno-

^a Disposita jam regula, &c. Posita illa regula seu jacto fundamento, [de quo tribus sup. cap.] duo dii esse non poterunt, quod Ponticus Marcion statuebat. LE PR.

^b Calceati vanam gloriam. Sic lib. III. adversus Marcionem, Calceatos præparationem Evangelicis pacis. & lib. de Corona, Calceatus de Evangelis paratura. RIG.

^c Ne Saturnum quidem, &c. Ex novitate Deorum falsitatem demonstrat, id vero Apolog. 10. cap. tractavit. Proinde Saturnum, inquit, repentino adventu ubique caligem contigit dici. Nam & terre filios vulgus vocat, quorum genus incertum est. Taceo quod ita rudes adhuc homines agebant, ut cujuslibet novi viri aspectu, quasi divino commoverentur. Nullius rei parabilior erat annona quam Deorum apud ethnicos. Nullus autem Saturno superior iis ferebatur. Virg. 8. Æneid.

Primus ab æthereo venit Saturnus olympo, Arma Jovis fugiens, & regnis exul adeptis. LE PR.

^d Invenio plane Ignotis Deis aras prostitutas. Inscriptio nem aræ ita conceptam fuisse notavit Hieronymus in cap. 2. Epist. ad Titum. Diis Asia & Europa & Affrica, Diis ignotis & peregrinis. Idem.

^e Invenio plane, &c. Alludit ad illud Apostoli act. 17. Inveni & aram, in qua scriptum erat, ignoto Deo Quod

quum Athenis contigerit, recte Atticam idololatriam vocat; atque Græcam inscriptionem fuisse, scribit in eum locum Oecumenius ἀγνώστου, ejus duas causas adferens. Alteram quod quum Atheniensibus missis ad Lacedæmonios auxilii gratia adv. Persas apparuisset spectrum Panis; juxta Partheniam eos accusans, quod se neglecto alios deos colerent, victoria potiti, ne quid postea simile contingeret, non solum Pani templum erexerint, sed etiam aram ignoto Deo. Alteram, quod cum peste laborantibus, reliqui dii invocati nihil adjumenti adferrent, intelligentes quemdam esse Deum, qui pestem immitteret, Ignoto deo aram inscripserint, quo facto pestis cessaverit. PAM.

^f Item incertis de is. Sed superstitio Romana est. Ubi terram movisse senserant, nuntiatumve erat, ferias ejus rei causa edito imperabant; sed Dei nomen edicere quiescebant, ne alium pro alio nominando, falsæ religionis populum aligerent. eas ferias si quis polluisset, piaculoque ad hanc rem opus esset, hostiam si Deo, si Deæ immolabat. Agellius, II. cap. 28. Ipse Tertullianus ex Varrone, lib. II. ad Nat. RIG.

Plenissime exequar præscribens. Quinam unum Deum esse præscribens, id est, ex usu forensi, respondendo ad objecta adversariorum, eademque diluendo. LE PR.

ignotus, & notus. De noto vacat quæstio: Esse eum constat, quia notus non fuisset, nisi A
 esset. De ignoto instat altercatio: Potest enim & non esse; quia si esset, notus fuisset. Quod
 ergo quæritur quamdiu ignoratur, incertum est quamdiu quæritur: & potest non esse,
 quamdiu incertum est. Habes Deum certum, qua notum? & incertum, qua ignotum. Si ita
 est, ecquid tibi videretur iusta ratione defendi, ut ad normam, & formam, & regulam certo-
 rum probentur incerta? Ceterum, si ad hanc causam, & ipsam adhuc incertam, etiam argu-
 menta de incertis adhibeantur, series implicabitur quæstionum, ex ipsorum quoque argu-
 mentorum æque incertorum retractatu, periclitantium de fide per incertum; & ibitur in illas
 jam indeterminabiles quæstiones, quas Apostolus non amat. Sin de certis, & indubitatis,
 & absolutis regulæ, partibus incertis, & dubiis, & inexpeditis, præjudicabunt, plane, in
 quibus diversitas status invenitur, fortasse non provocentur incerta ad formam certorum,
 ut liberata a reliqua comparationis provocatione per diversitatem status principalis. Quum
 vero duo dii pro ponuntur, communis est illis status principalis. Quod enim Deus est, ambo B
 sunt; innati, infecti, aterni. Hic erit status principalis. Cetera viderit Marcion, si in diver-
 sitate disposuit. posteriora enim sunt in retractatu; immo nec admittentur, si de principali
 statu constet. Porro constat, quia dei ambo: & ita de quorum statu constat communem esse,
 cum sub eo ad probationem devocantur; si incerta sunt, ad eorum certorum formam provo-
 canda erunt, cum quibus de communione status principalis censentur, ut proinde & de pro-
 batione communicent. Hinc ^a itaque constantissime dirigam, Deum non esse, qui sit hodie
 incertus, quia retro ignotus: quando quem constat esse, ex hoc ipso constat, quod nunquam
 X. fuerit ignotus, ideo nec incertus. Siquidem a primordio rerum, conditor earum cum
 ipsis pariter compertus est; ipsis ad hoc prolatis, ut Deus cognosceretur. Nec enim si aliquan-
 to posterior Moses, primus videtur in templo litterarum suarum Deum mundi dedicasse,
 idcirco a Pentateucho natales agnitionis supputabuntur; cum totus Mosis stilus notitiam
 creatoris non instituat, sed a primordio enarret a paradiso & Adam, non ab Ægypto & Mose C
 recensendam. Denique, major ^b popularitas generis humani, ne nominis quidem Mosis
 compotes, nedum instrumenti, Deum Mosis tamen norunt; etiam tantam idololatria do-
 minationem obumbrante, seorsum tamen illum quasi proprio nomine Deum perhibent, &
 Deum deorum, &, Si Deus dederit, &, Quod Deo placet, &, Deo commendo. Vide an
 noverint, quem omnia posse testantur. nec hoc ullis Mosis libris debent. Ante anima, quam
 prophetia. Animæ enim a primordio conscientia Dei dos est: eadem nec alia & in Ægyptiis,
 & in Syris, & in Ponticis. Judæorum enim Deum, dicunt animæ Deum. Noli, barbare hæ-
 retice, priorem Abrahami constituere, quam mundum. Et si unius familiæ Deus fuisset
 creator, tamen posterior tuo non erat, etiam Ponticis ante eum notus. Accipe igitur ab ante-
 cessore formam, a certo incertus, a cognito incognitus. Nunquam Deus latebit, nunquam
 Deus deerit: semper intelligetur, semper audietur; etiam videbitur quomodo volet. Habet D
 Deus testimonia, totum hoc quod sumus, & in quo sumus. Sic probatur & Deus & unus,
 XI. dum non ignoratur; alio adhuc probari laborante. Et merito, inquit; quis enim non
 tam suis notus est, quam extraneis? Nemo. Teneo & hanc vocem. Quale est enim, ut ali-
 quid extraneum Deo sit, cui nihil extraneum esset, si quis esset? quia Dei hoc est, omnia
 illius esse, & omnia ad illum pertinere: vel ne statim audiret a nobis, Quid ergo illi cum ex-
 traneis? quod plenius suo loco audiet. At nunc satis est, nullum probari, cujus nihil pro-
 batur. Sicut enim creator, ex hoc & Deus, & indubitatus Deus, quia omnia ipsius, & nihil
 extraneum illi: ita & alius idcirco non Deus, quia omnia non ejus, ideoque & extranea.
 Denique, si universitas creatoris est, jam nec locum video Dei alterius. Plena & occupata
 sunt omnia suo auctore. Si vacat aliquid spatii alicujus divinitati in creaturis, plane falsæ va-
 cabit. Patet mendacio veritas. Tanta vis idolorum, cur non recipiat alicubi Deum Marcio-
 nis? Igitur & hoc ex forma creatoris expostulo, Deum ex operibus cognosci debuisse, alicu-
 jus proprii sui mundi, & hominis, & seculi: ^c quando etiam error orbis propterea deos præ-
 sumpsit, quos homines interdum confiteretur, quoniam aliquid ab unoquoque prospectum
 videtur utilitatibus, & commodis vitæ: Ita & hoc ex forma Dei creditum est divinum esse,
 instituisse, vel demonstrare quid aptum & necessarium sit rebus humanis. Adeo inde aucto-
 ritas accommodata falsæ divinitati, unde præcesserat veræ. ^d Unam saltem cicerculam Deus
 Marcionis propriam protulisse debuerat, ut novus aliquis Triptolemus prædicaretur. Aut
 exhibe

^a Itaque constantissime dirigam. Quas in nos rationes con-
 torserunt, retorquebo. Dirigere est lege agere, sive conve-
 nire, & actionem intendere. sic l. 1. §. si ego D. si pars
 hæred. petatur. Et ille quoque dirigat actionem adversus
 hæredum possessorem. LE PR.

^b Major popularitas generis humani. Hoc est, gentium
 consensus. Conscientia publica. RIG.

^c Quando error etiam orbis, &c. Hoc latissime tractavit
 auctor supra, Apolog. c. 11. etiam vanas illas esse causas

comproban, ob quas Deos orbis terræ præsumpsit, quod
 aliquid prospexerint humanis utilitatibus. ubi vide & no-
 stras adnotationes num. 167. item B. Cypriani librum, Quod
 idola non sint dii. PAM.

^d Unam saltem cicerculam, &c. Legunt Ms. Vatic. 2. sal-
 tim more veteri, sed nolui immutare. Apte autem metapho-
 ra cicerculæ utitur, eo quod Triptolemus primus ferendi
 modum tradiderit. Hinc illud auctoris lib. ad Herennium:
 Si Triptolemus, quum omnibus semen largiretur. Idem.

A exhibe rationem Deo dignam, cur nihil condiderit, si est; quia condidisset, si fuisset: illo scilicet præjudicio, quo & nostrum Deum non alias manifestum est esse, quam quia totum condidit hoc. Semel enim præscriptio stabit, non posse illos & Deum confiteri creatorem, & eum quem volunt æque Deum credi, non ad ejus formam probare, quem & ipsi & omnes Deum: ut quando hoc ipso nemo creatorem Deum dubitet, quia totum hoc condidit; hoc ipso nemo debeat credere Deum & illum qui nihil condidit, nisi ratio forte proferatur. Duplex ista videatur necesse est, ut aut noluerit condere quid, aut non potuerit. Tertium cessat. Sed non potuisse, indignum Deo est. Noluisse, an dignum, volo inquirere. Dic mihi, Marcion, voluit Deus tuus cognosci se quocumque in tempore? anne alio proposito & descendit, & prædicavit, & passus resurrexit, quam uti cognosceretur? Et sine dubio si cognitus est, voluit: nihil enim circa eum fieret, nisi voluisset. Quid ergo tantopere notitiam sui procuravit, ut in dedecore carnis exhiberetur; & quidem majore, si falsæ? Nam hoc turpius, si & mentitus est substantiam corporis, qui & maledictum in se creatoris admisit, ligno suspensus. Quanto honestius per aliqua propriæ molitionis indicia cognitionem sui præstruxisset? maxime adversus eum cognosci habens, apud quem ex operibus ab initio cognitus non erat. Nam & quale est, ut creator quidem ignorans esse alium super se Deum, ut volunt Marcionitæ, qui solum se etiam jurans adseverabat, tantis operibus notitiam sui armaverit, quam potuerat non ita curasse secundum singularitatis suæ præsumptionem: ille autem sublimior, sciens inferiorem Deum tam instructum, nullam sibi ^a prospexerit agnoscendo paraturam? quando etiam insigniora & superbiora opera debuisset condidisse, ut Deus ex operibus cognosceretur secundum creatorem; & ex honestioribus, potior & generosior creatore. Ceterum, etsi esse eum possemus confiteri, sine causa esse eum deberemus argumentari. Sine causa enim esset, qui rem non haberet: quia res omnis causa est, ut sit aliquis cujus res sit. Porro, in quantum nihil oportet esse sine causa, id est sine re; quia si sine causa sit, perinde est atque si non sit, non habens rei causam, rem ipsam: in tantum Deum dignius credam non esse, quam esse sine causa. Sine causa enim est, qui rem non habendo, non habet causam. Deus autem sine causa, id est sine re, esse non debet. Ita, quoties ostendo eum sine causa esse, tanquam sit, hoc constituo non esse illum: quia si fuisset, omnino sine causa non fuisset. Sic & ipsam fidem dico illum sine causa ab homine captare, aliter solito Deum credere ex operum auctoritate formatum, quia nihil tale prospexit, per quod homo Deum didicit. Nam etsi credunt plerique in illum, non statim ratione credunt, non habentes ^b Dei pignus, opera ejus Deo digna. Itaque hoc nomine cessationis & defectionis operum, & impudentiæ ^c & malignitatis adfinis est: impudentiæ, qua fidem non debitam sibi captat, cui præstruendæ nihil prospexit: malignitatis, qua plures incredulitatis reos fecit, nihil fidei procurando. Quum Deum hoc gradu expellimus, cui nulla conditio tam propria & Deo digna, quam creatoris, testimonium præsignarit, ^d narem contrahentes impudentissimi Marcionitæ, convertuntur ad destructionem operum creatoris. Nimirum, inquiunt, grande opus, & dignum Deo, mundus. Numquid ergo creator minime Deus? Plane Deus. Ergo nec mundus Deo indignus. nihil etenim Deus indignum se fecit: etsi mundum homini, non sibi fecit: etsi omne opus inferius est suo artifice. Et tamen si quale quid fecisse indignum est Deo, quanto indignius Deo est, nihil eum omnino fecisse vel indignum, quo posset etiam digniorum auctor sperari? Ut ergo aliquid & de isto hujus mundi indigno loquar, cui & apud Græcos ornamentum & cultus, non sordium nomen est, indignas videlicet substantias ipsi illi sapientiæ professores, de quorum ingeniis omnis hæresis animatur, deos pronuntiaverunt, ut Thales aquam, ut Heraclitus ignem, ut Anaximenes aerem, ut Anaximander universa cœlestia, ut Strato cœlum & terram, ut Zeno aerem & ætherem, ut Plato sidera; quæ genus deorum igneum appellat, quum de mundo. Considerando scilicet & magnitudinem, & vim, & potestatem, & honorem, & decorem, opem, fidem, legem singulorum elementorum, quæ omnibus gignendis, alendis, conficiendis reficiendisque conspirant, ut plerique Physicorum, formidaverunt initium ac finem mundo dare, ne substantiæ ejus, tantæ scilicet, minus Dei haberentur; quas colunt & Persarum Magi, ^e & Ægyptiorum Hierophantæ, ^f Indorum Gymnosophistæ. Ipsa quoque vulgaris superstitio communis idololatriæ, cum in simulacris de nominibus & fabulis veterum mortuorum pudet, ad interpretationem naturalium resu-

A a a git,

^a Prospexerit agnoscendo paraturam. Hoc est ornamentum seu creationis prærogativam, qua velut proprio apparatu, propriaque gloria cognosceretur. LE PR.

^b Dei pignus, opera ejus Deo digna. Quasi diceret Dei pignus haud accepisse, qui vitam fidei conformem non agunt, & operibus pravis, Deoque indignis & exosis obruuntur. Idem.

^c Et malignitatis adfinis est. Particeps malignitatis. Eo enim vocabulo in eo sensu utitur Tullius pro Sylla, Hujus adfinis suspitionis. Idem.

^d Narem contrahentes impudentissimi Marcionitæ. Vastre deridentes & Naso suspendentes adunco. Idem.

^e Et Ægyptiorum Hierophantæ. ἱεραὶ dicti, quod sacra ostenderent aut peragerent, genus sacerdotum apud Ægyptios. PAM.

^f Indorum Gymnosophistæ. Apolog. 32. Gymnosophistas Indorum pariter dixerat. Hos vero Æthiopum philosophos fuisse, Brachmanas vero Indorum statuere videtur Sidonius Apoll. ep. 3. lib. 8. Nunc ad Æthiopum Gymnosophistas, Indorumque Brachmanas, totus lectioni vacans, & ipse quoddammodo peregrinare. Nec abit ab ea sententia Clemens Alex. Strom. 1. καὶ ἰδοὺ ἱπὶ τοῖς βραχμανῶν a Brachmanis apud Indos. LE PR.

- git, & dedecus suum ingenio obumbrat, figurans Jovem in substantiam fervidam, & Juno-
nem ejus in aeriam, secundum sonum Græcorum vocabulorum; item Vestam in ignem &
Camenas in aquam, & Magnam matrem in terram seminalia demessam, lacertis aratam, la-
vacris rigatam. Sic & Osiris quod semper sepelitur, & in vivo quæritur, & cum gaudio
invenitur, reciprocarum frugum & vividorum elementorum, & recidivi anni fidem argu-
mentantur: ^a Sicut aridæ & ardentis naturæ sacramenta leones ^b Mithræ philosophantur.
Et superiores quidem situ aut statu substantias sufficit facilius deos habitas, quam Deo indi-
gnas. Ad humilia deficiam. Unus, opinor, de sepibus flosculus, non dico de pratis; una cu-
juslibet maris conchula, non dico de Rubro; una tetraonis pinnula, taceo de pavo, sordi-
dum artificem pronuntiabit tibi creatorem? At quum & animalia inrides minutiora, quæ
XIV. maximus artifex de industria ingeniis aut viribus ampliavit, sic magnitudinem in mediocrita-
te probari docens quemadmodum virtutem in infirmitate, secundum Apostolum; imitare,
si potes, apis ædificia, formicæ stabula, aranei retia, bombycis stamina: susline, si potes, B
illas ipsas lectuli & tegetis tuæ bestias, cantharidis venena, muscæ spicula, culicis & tubam
& lanceam. Qualia erunt majora, cum tam modicis aut juvaris, aut læderis, ut nec in modi-
cis despicias creatorem? Postremo, te tibi circumfer, intus ac foris considera hominem.
placebit tibi vel hoc opus Dei nostri, quod tuus dominus ille Deus melior adamavit; prop-
ter quem in hæc paupertina elementa de tertio cœlo descendere laboravit; cujus causa in hac
cellula creatoris etiam crucifixus est. Sed ille quidem usque nunc nec aquam reprobavit crea-
toris, qua suos abluit; nec oleum, quo suos unguat; nec mellis & lactis societatem, qua suos
infantat; nec panem, quo ipsum corpus suum repræsentat; etiam in sacramentis propriis
egens mendicitatibus creatoris. At tu super magistrum discipulus, & servus super dominum,
sublimius illo sapias, destruens quæ ille desiderat. Volo inspicere si ex fide saltem, ut non &
ipse quæ destruis, appetas. Adversaris cœlum; & libertatem cœli in habitationibus captas: C
^c Despicis terram; plane inimicæ jam tuæ carnis matricem; & omnes medullas ejus victui ex-
torques: Reprobas & mare; sed usque ad copias ejus, quas sanctiorem cibum deputas. Ro-
sam tibi si obtulero, non fastidies creatorem. Hypocrita, ^d ut apocarteresi probes te Marcio-
nitam, id est, repudiatorem creatoris (nam hæc apud vos pro martyrio affectari debuisset, si
vobis mundus displiceret) in quamcunque materiam resolveris, substantiam creatoris uteris.
XV. Quanta obstinatio duritiæ tuæ? Deprecias in quibus & vivis & moreris. Post hæc, vel an-
te hæc, quum dixeris esse & illi conditionem suam, & suum mundum, & suum cœlum; de
cœlo quidem illo tertio videbimus, si & ad Apostolum vestrum discutiendum perveneri-
mus; interim, quæcunque substantia est, cum suo utique Deo apparuisse debuerat. At nunc
quale est ^e ut Dominus a XII. Tiberii Cæsaris revelatus sit, substantia vero ad decimum quin-
tum jam Severi Imperatoris, nulla omnino comperta sit, quæ frivolis creatoris præcellens D
utique latere defisset, non latente jam Domino suo & auctore? Et ideo si ipsa non potuit ma-
nifestari in hoc mundo, quomodo Dominus paruit ejus in hoc mundo? Si Dominum cepit
hic mundus, cur substantiam capere non potuit, nisi Domino fortasse majorem? Jam nunc
de loco quæstio est, pertinet & ad mundum illum superiorem, & ad ipsum Deum ejus. Ec-
ce enim, si & ille habet mundum suum infra se, supra creatorem, in loco utique fecit eum,
cujus spatium vacabat inter pedes suos, & caput creatoris. Ergo & Deus ipse in loco erat; &
mundum in loco faciebat; & erit jam locus ille major & Deo & mundo. Nihil enim non ma-
jus est, id quod capit, eo quod capitur. & videndum, ^f ne qua adhuc illic vacent subsiciva, in

^a Sicut aridæ & ardentis naturæ sacramenta leones Mi-
thræ philosophantur.] In sacris Mithræ sive Solis adhibe-
bantur Leonum simulacra. Erant autem sacramenta, hoc
est, signa seu mysteria Solaris naturæ aridæ & ardentis.
Tunc enim æstus intenditur, fontes & fluvii siccantur, cum
ingredi Leonem Sol dicitur, tunc denique Cereris raptus ce-
lebratur, hoc est, Messis agitur. Arati Scholiastes, Κόρη
γὰρ τοῖς καίτοις λεγόμεναι, καὶ Μητέρα τὸ γένος. καὶ γὰρ παρ' Αἰγυπ-
τίους καὶ τὸ Εμψὶ μύνα, ὅτι ἐλέον γίνετο ὁ ἥλιος, καὶ τὸ Κόρη
καὶ παρ' ἡ τερρῶ. Germanicus, in Leone:

Hunc ubi contigerit Phœbi violentior axis,
Accensa in Cancro jam tum geminabitur æstas;
Tunc Lymphæ tenues, tunc est tristissima Tellus,
Et densas lætus segetes bene condit arator. RIG.

^b Mithræ philosophantur. Nemo fere est qui nesciat Mi-
thram Deum esse Persarum & quidem primum. Hesychius
μῆθρη δὲ παρ' αὐτοῖς ἐστὶν πῆρσαι θεός. ubi & Solem esse ait. Pingebatur
autem Leonis vultu animalium ferventissimo, quo-
niam ut docet lib. I. adv. Jovin. B. Hieronymus, ex æstu
libidinis, ad eum modum, quo Erichthonius genitus est.
unde & hic ardentis naturæ voces usurpantur. LE PR.

^b Leones Mithræ philosophantur. Deo Mithræ leones ad-
tribuebant, curram ejus, ut videtur, trahentes. ardentis
autem naturæ ideo dicit, quod Mithra idem sit Persis qui
nobis Sol. PAM.

^c Despicis terram. Plane inimicæ jam, tuæ carnis matri-
cem.] Mendose in exemplari legitur, inimicæ. Despicis
terram. Hoc jam facis, inquit inimicæ, id est, animo pla-

ne inimico, qui carnis tuæ matricem despicias. RIG.

^d Ut apocarteresi probes te Marcionitam.] Et si odio Crea-
toris omnibus creatis abstineas, & abdicatis omnibus vitæ
subsidiis intabescas, tamen in quamcunque materiam mem-
bra tua dissolvantur, in aliquam ex substantiis a Deo Crea-
tore conditis resolverentur. Idem.

^d Hypocrita, ut apocarteresi probes te Marcionitam. Hæc
verba partim depravata partim transposita, restituiimus suæ
integritati, ordinique, Gorziensis collationis fidem secuti,
Hypocrita, ut apocarteresi probes te Marcionitam, id est,
repudiatorem creatoris, ut sit hypocrita vocandi casu di-
ctum. Est autem ἀποκαρτερεῖν Græcis auctore Svida, quum
quis vel inedia, vel laqueo vitam finit. unde ἀποκαρτερεῖς.
Quod vocabulum in apolog. quoque usurpat, sic scribens.
Lycurgus ἀποκαρτερεῖν optavit, quod leges ejus Lacones emen-
dassent. Cæterum hypocritam hic appellat Marcionem, ut
non bona fide, nec ex animo, sed simulate tantum res crea-
toris destruente contemnentemque. RHEN.

^e Ut Dominus a 12. Tiberii Cæsaris. Inter errores Ter-
tulliani hic locus recensetur. De hoc ante differimus. Pu-
tabat nimirum anno 12. Tiberii Christum prædicandi initium
fecisse, & mortem subisse triennio post. LE PR.

^f Ne qua adhuc illic vacent subsiciva.] Subsiciva vel
Subseciva sæpe occurrunt apud Auctores finium regundorum.
Aggenus Urbicus, Cum autem adsignatio in agro adsignato
fieret, non potuit omnis modus intra quatuor limites vetera-
nis adsignari. in ea remansit aliquid, quod a subsecante
linea nomen accepit, subsecivum. RIG.

A in quib. & tertius aliqui stipare Deus se cum mundo suo possit. Ergo jam incipe deos computare. Erit enim & locus, Deus; non tantum qua Deo major: sed & qua innatus, & infectus; ac per hoc, æternus, & Deo par; in quo semper Deus fuerit. Dehinc, si & ille mundum ex aliqua materia subjacente molitus est, innata, & infecta, & contemporali Deo, quemadmodum & de creatore Marcion sentit, redigis & hoc ad majestatem loci, qui & Deum & materiam, duos deos, clusit. Et materia enim Deus, secundum formam divinitatis: innata scilicet, & infecta, & æterna. Aut si de nihilo molitus est mundum, hoc & de creatore sentire cogetur, cui materiam subjicit in substantia mundi. Sed ex materia & ille fecisse debebit; eadem ratione occurrente illi quoque Deo, quæ opponeretur creatori, ut æque Deo. Atque ita tres interim mihi deos numera Marcionis, Factorem, & Locum, & Materiam. Proinde creatorem in loco facit; utique eadem conditione censendo; & materiam ei subjicit, utiq. innatam & infectam, & hoc nomine æternam, ut Domino. Amplius, & Malum materiæ deputans, innatum innatæ, infectum infectæ, & æternum æternæ, quartum jam hinc Deum fecit. Habes igitur in superioribus tres substantias divinitatis; in inferioribus, quatuor. His quum accedunt & sui Christi; alter qui apparuit sub Tiberio; alter qui a creatore repromittitur, manifestam jam fraudem Marcion patitur ab eis, qui duos illum deos inferre præsumunt, quum novem assignet, licet nesciens. Non comparente igitur mundo alio, sicut nec Deo ejus, consequens est, ut duas species rerum, visibilia & invisibilia, duobus auctoribus deis dividant, & ita suo Deo invisibilia defendant. Quis autem poterit inducere in animum, nisi spiritus hæreticus, ejus esse invisibilia, qui nihil visibile præmiserit; quam ejus qui visibilia operatus, invisibilium quoque fidem fecerit: quum justius multo sit aliquibus exemplariis adnuere, quam nullis? Videbimus, & Apostolus cui auctori invisibilia deputet, quum & illum exploraverimus. Nunc enim communibus plurimum sensibus, & argumentationibus justis, secuturæ a scripturarum quoque advocacy fidem sternimus, confirmantes diversitatem hanc visibilium & invisibilium adeo creatori deputandam, sicuti tota operatio ejus ex diversitatibus constat; ex corporalibus & incorporalibus, ex animalibus & inanimalibus, ex vocalibus & mutis, ex mobilibus & stativis, ex genitalibus & sterilibus, ex aridis & succidis, ex calidis & frigidis. Sic & hominem ipsum diversitas temperavit, tam in corpore, quam in sensu. Alia membra fortia, alia infirma: alia honesta, alia inhonesta: alia gemina, alia unica: alia comparia, alia disparia. Proinde & in sensu nunc lætitia, nunc anxietas: nunc amor, nunc odium: nunc ira, nunc lenitas. Quod si ita est, ut æmula inter se, conditionis universitas ista modulata sit, jam igitur & visibilibus invisibilia debentur, non alteri auctori deputanda, quam cui & æmula eorum, ipsum creatorem diversum notantia, jubentem quæ prohibuit, & prohibentem quæ jussit; percutientem, & sanantem. Cur in hac sola specie uniformem eum capiunt; visibilium solummodo conditorem, quem proinde credendum sit, & visibilia & invisibilia condidisse, quemadmodum & vitam & mortem, & mala & pacem? Et utique si illa invisibilia majora sunt visibilibus creaturis suo loco magnis, sic quoque congruit ejus esse majora, cujus & magna; quia nec magna, nedum majora, ei competant, cujus nec modica comparent. His compressi, erumpunt dicere: Sufficit unicum hoc opus Deo nostro, quod hominem liberavit summa & præcipua bonitate sua, & omnibus locustis anteposenda. O Deum majorem, cujus tam magnum opus non potuit inveniri, quam in homine Dei minoris! Enim vero, prius est ut eum probes esse, per quæ Deum probari oportet; per opera; tunc deinde per beneficia. Primo enim quæritur, an sit; & ita, qualis sit. Alterum de operibus, alterum de beneficiis dinoscetur. Ceterum, non quia liberasse dicitur hominem, ideo esse eum constat: sed si esse constiterit, tunc & liberasse dicitur; ut & an liberaverit constet; quia potuerit & esse, & non liberasse. Quomodo ergo, quia liberasse dicitur, etiam esse credetur? quum potuerit & esse, & non liberasse? Nunc in isto articulo ab ignoti Dei quæstione deductis, satis constitit, tam nihil illum condidisse, quam debuisse condidisse, uti cognosceretur ex operibus; quia si fuisset, cognosci debuisset; & utique a primordio rerum. Deum enim non decuisset latuisse. Regrediar necesse est ad originem quæstionis Dei ignoti, ut ceteros quoque ramulos ejus excutiam. Primo enim quæri oportebit, qui postea se protulerit in notitiam; cur postea, & non a primordio rerum? quibus utique necessarius, qua Deus, & quidem melior, quo necessarius, latere non debuit. Non enim potest dici non fuisse aut materiam, aut causam cognoscendi Deum, quum & homo a primordio esset in seculo, cui nunc subvenit; & malitia creatoris, adversus quam ut bonus subvenit. Igitur aut ignoravit & causam & materiam suæ revelationis necessariæ, aut dubitavit, aut non potuit,

XVI.

XVII.

A a a 2

aut

a Scripturarum quoque advocacy. Advocatio proprie est turba patronorum & amicorum, qui alicui in judicio adfunt. Hic accipit pro defensione. Sic in lib. de patientia. Itaque talibus & advocacy, & visus promittitur pro consolatione. RHEN.

b His compressi erumpunt dicere. Marcionitæ nimirum, qui Deum creatorem sugillabant, ut vermium, locustarum, cimum, &c. creatorem. Arnobius lib. 2. contra gentes. Non enim si pегemus Mustas, Scarrabæos, & cimices, mite-

dulas, curculiones, & tineas, omnipotentis esse opus Regis. Sed majori adhuc perspicuitate B. Hieronymus in Proemio comm. ad epist. ad Philemonem. Quod si non putant eorum esse parva, quorum & magna sunt; alterum mihi conditorem juxta Valentinum, Marcionem, & Apellem, formice, vermium, culicum, locustarum; alterum cæli, terræ, maris, & angelorum debent introducere. An potius ejusdem potentie est, ingenium quod in majoribus exerceveris, etiam in minoribus non negare. LE PR.

- aut noluit. Omnia hæc Deo indigna, maxime optimo. Sed & hunc locum alibi implebimus, A
 XVIII. exprobratione seræ revelationis, sicut nunc sola demonstratione. Processerit, age, jam in
 notitiam quando voluit, quando potuit, quando hora fatalis advenit. ^a fortasse enim ana-
 bibazon ei obstabat, aut aliqua malefica, aut Saturnus quadratus, aut Mars trigonus.
^b Nam & Mathematici plurimum Marcionitæ: nec hoc erubescerent, de ipsis etiam stellis
 vivere creatoris. Tractandum & hic de revelationis qualitate, an digne cognitus sit; ut con-
 stet an vere; & ita credatur esse, quem digne constiterit revelatum. digna enim Deo proba-
 bunt Deum. Nos definimus Deum, primo natura cognoscendum, dehinc doctrina recog-
 noscendum: natura ex operibus, doctrina ex prædicationibus. Sed cui nulla natura est, natu-
 ralia instrumenta non suppetunt. Ergo vel prædicationibus revelationem sui debuerat ope-
 rari; maxime adversus eum revelandus, qui & conditionis, & prædicationis operibus tot ac
 tantis, vix tamen ^c hominum fidem impleverat. Quomodo itaque revelatus est? Si per hu-
 manam conjecturam, nega Deum alias cognosci posse quam per semetipsum: nec tantum ad B
 formam provocans creatoris, verum & ad conditionem tam divinæ magnitudinis, quam
 humanæ mediocritatis. ne major Deo homo videri possit, qui eum non ultro volentem cog-
 nosci, suis viribus quodammodo in publicum agnitionis extraxerit: quum humana medio-
 critas facilius deos fingere sibi norit secundum totius ævi experimenta, quam verum sectari
 quem natura jam intelligunt. Alioquin, si sic homo Deum commentabitur, quomodo Ro-
 mulus Consum, & Tadius Cloacinam, & Hostilius Pavorem, & Metellus Alburnum, &
 quidam ante hoc tempus Antinum; hoc aliis licebit: nos Marcionem nauclerum novimus,
 XIX. non regem, nec imperatorem. Immo, inquiunt Marcionitæ, Deus noster, etsi non ab initio,
 etsi non per conditionem, sed per semetipsum revelatus est, in Christo Jesu. Dabitur & in
 Christum, liber de omni statu ejus. Distingui enim materias oportet, quo plenius & ordina-
 tius retractentur. Interim satis erit, ad præsentem gradum ita occurrere, ut ostendam Chri-
 stum Jesum non alterius Dei circumlatorem, quam creatoris; & quidem paucis. Anno xv. C
 Tiberii, Christus Jesus de cælo manare dignatus est, spiritus salutaris: Marcionis salutem,
 qui ita voluit, ^d quoto quidem anno Antonini majoris de Ponto suo exhalaverit aura cani-
 cularis, non curavi investigare. De quo tamen constat, Antoninianus hæreticus est, sub
 Pio impius. ^e A Tiberio autem usque ad Antoninum, anni fere cxv. & dimidium anni,
 cum dimidio mensis. tantumdem temporis ponunt inter Christum & Marcionem. Quum
 igitur sub Antonino primus Marcion hunc Deum induxerit, sicut probavimus; statim, qui
 lapsus, plana res est. Præjudicant tempora, quod sub Antonino primum processit, sub Tibe-
 rio non processisse; id est Deum Antoniniani imperii, Tiberiani non fuisse; atque ita non a
 Christo revelatum, quem constat a Marcione primum prædicatum. Hoc nunc ut probem
 constare, quod superest ab ipsis adversariis sumam. Separatio Legis & Evangelii, proprium
 & principale opus est Marcionis: nec poterunt negare discipuli ejus, quod in summo instru-
 mento habent, quo denique initiantur, & indurantur in hanc hæresin. Nam hæ sunt anti- D
 theses Marcionis, id est, contrariæ oppositiones; quæ conantur discordiam Evangelii cum
 Lege committere, ut ex diversitate sententiarum utriusque instrumenti, diversitatem quo-
 que argumententur deorum. Igitur, quum ea separatio Legis & Evangelii, ipsa sit quæ alium
 Deum Evangelii insinuaverit, adversus Deum Legis; apparet ante eam separationem,
 Deum in notitia non fuisse, qui ab argumento separationis innotuit: atque ita non a Christo
 revelatum, qui fuit ante separationem; sed a Marcione commentatum, qui instituit separa-
 tionem adversus Evangelii Legisque pacem, quam retro illæsam & inconcussam, ab appa-
 rentia Christi, usque ad audaciam Marcionis, illa utique ratio servavit, quæ non alium
 Deum & Legis & Evangelii tuebatur, præter creatorem; adversus quem tanto post tempo-
 re separatio a Pontico immissa est. Huic expeditissimæ probationi defensio quoque a nobis
 XX. necessaria est, adversus obstrepitacula diversæ partis. Ajunt enim Marcionem non tam in-

^a Fortasse enim anabibazon ei obstabat. Chronocratorem Planetam seu signum ascendens in horoscopo, horaque natali, ut tradunt Genethliaci, impiissimum hominum genus, qui populo phaleras, & simplicibus imponunt suis figmentis & falsitatibus. LE PR.

^b Nam & Mathematici plurimum Marcionitæ. Prædicabant ii se vivere de stellis, hoc est stellarum motu vitam suam pendere, cum tamen stellarum illarum creatorem nolent admittere. Hic mathematicorum nomine non tota Mathesis damnatur, sed illa tantum superstitio quæ quum non sit pars Matheseos [judiciariam dico] inter Mathematicum partes adoptari vult, quod fieri nequit; cum enim nihil admittant Mathematicæ disciplinæ sine demonstratione, judiciariam rejiciunt, de qua, [error enim est pessimus] nulla fit demonstratio. Aliis in locis judiciariam aggressus est; vide de Idololatr. Idem.

^c Hominum fidem impleverat. Sic habet exemplar Ur-
 ni. Ferri tamen potest vulgata lectio, quæ est etiam codi-
 cis Pithœani, Hominem fide impleverat. RIG.

^d Quoto quidem anno Antonini majoris. Quod supra lib.

de præscripit, adv. hæ. simpliciter dixit cap. 30. Antonini se-
 re principatu, hic explicatur, quum legitur, Antonini ma-
 joris; & præmittitur dubitatio, quoto anno ejus Marcionis
 Christus incepit revelari; de quo aliquid ibi diximus.
 quasi primum sub Antonino philosopho prodierit Marcion hæ-
 reticus, quia sub Aniceto. Verum quia postea comperi Anicetum
 sedisse Romæ annis fere sex ante obitum Antonini
 Pii, auctori hic assentiri cogor cepisse Marcionem sub An-
 tonino majore id est Pio, uti mox sequitur, a quo omnes
 alii aut nomen, aut prænomen Antonini mutuari sunt. Ma-
 xime quum etiam initio Pontificatus Aniceti Romam venisse
 scribat Polycarpum Eusebius in Chron. & hist. Eccl. lib.
 4. cap. 13. idem scribat occurrisse ibi Polycarpo Marcionem.
 PAM.

^e A Tiberio autem usque ad Antoninum anni, &c. Si le-
 geretur anni centum quinque magis accederet ad veritatem
 historiæ ea lectio, quum tot reperiantur ab an. 15. Tiberii,
 cujus paulo ante meminit, & a quo haud dubie computum
 suum incipere statuit, enumerans annus intermedios, inter
 Christum, sicuti subjungit, & Marcionem. Idem.

A novasse regulam separatione Legis & Evangelii, quam retro adulteratam recurasse. O Christe patientissime Domine! qui tot annis interversionem prædicationis tuæ sustinuisti, donec tibi scilicet Marcion subveniret. Nam & ipsum Petrum, ceterosque, columnas Apostolatus, a Paulo reprehensos opponunt, quod non recto pede incederent ad Evangelii veritatem; ab illo certe Paulo, qui adhuc in gratia rudis, trepidans denique ne in vacuum cucurrisset aut curreret, tunc primum cum antecessoribus Apostolis conferebat. Igitur si ferventer, ut adhuc neophytus, adversus Judaïsmum aliquid in conversatione reprehendendum existimavit, passivum scilicet convictum, postmodum & ipse usu omnibus omnia futurus, ut omnes lucraretur, Judæis quasi Judæus, & eis qui sub lege, tanquam sub lege: tu illam solius conversationis, placituræ postea accusatori suo, reprehensionem, suspectam vis haberi, etiam de prædicationis erga Deum prævaricatione. Atquin de prædicationis unitate, quod supra legimus, dexteram junxerant, & ipsa officii distributione, ^a de Evangelii societate condixerant: sicut & alibi, ^b Sive ego, inquit, sine illi, sic prædicamus. Sed etsi quosdam falsos fratres irrepsisse descripsit, ^c qui vellent Galatas ad aliud Evangelium transferre, ipse demonstrat adulterium illud Evangelii, non ad alterius Dei & Christi fidem transferendam, sed ad disciplinam Legis conservandam, habuisse intentionem; reprehendens scilicet illos circumcisionem vindicantes, & observantes tempora, & dies, & menses, annos Judaicarum cæremoniarum, quas jam exclusas agnovisse debuerant, secundum innovatam dispositionem creatoris, olim de hoc ipso prædicantis per Prophetas suos; ut per Esaïam: Vetera transierunt, inquit; ecce nova quæ ego nunc facio. & alibi: Et disponam testamentum, non quale disposui ad patres vestros, cum illos eduxissem de terra Ægypti. sic & per Hieremiam: Renovate vobis novamen novum, & circumcidimini Deo vestro, & circumcidimini præputia cordis vestri. Hanc ergo circumcisionem jam sistens Apostolus, & hoc novamen, illas quoque vetustates cæremoniarum dissuadebat, de quibus idem conditor earum quandoque cessaturis profitebatur, per Osee: Et avertam omnes jocunditates ejus, & dies festos ejus, & neomenias, & sabbata, & omnes cæremonias ejus. Sic enim & per Esaïam: Neomenias vestras, & sabbata, & diem magnum non sustineo: ferias & jejunium, & dies festos vestros odit anima mea. Quod si & creator omnia hæc jam pridem recusaverat, & Apostolus ea jam recusanda pronuntiabat, ipsa sententia Apostoli consentanea decretis creatoris, probat non alium Deum ab Apostolo prædicatum, quam cujus decreta cupiebat jam agnosci; falsos & Apostolos & fratres notans in hac causa, qui Evangelium Christi creatoris transferrent, a novitate prænuntiata a creatore, ad vetustatem recusatam a creatore. Ceterum, si quasi novum Deum prædicans, veteris Dei legem cupiebat excludere, quare de Deo quidem novo nihil præscribit, sed de veteri lege solummodo? nisi quoniam fide manente in creatorem, sola lex ejus concessare debebat? ut & Psalmus ille præcecinerat: Disrumpamus a nobis vincula eorum, & abjiciamus eorum jugum a nobis: Ex quo scilicet tumultuata sunt gentes, & populi meditati sunt inania: adstiterunt reges terræ, & magistratus convenerunt in unum, adversus Dominum, & adversus Christum ejus. Et utique si alius Deus prædicaretur a Paulo, nulla disceptatio esset, servandæ legis, necne, non pertinentis scilicet ad Dominum novum, & æmulum legis. Ipsa enim Dei novitas atque diversitas abstulisset non modo quæstionem veteris & alienæ legis, verum omnem ejus mentionem. Sed hic erat totus status quæstionis, quod cum idem Deus legis in Christo prædicaretur, legi ejus derogaretur. Stabat igitur fides semper in creatore, & Christo ejus; sed conversatio & disciplina nutabat. ^d Nam & alii de idolothyto edendo, alii de mulierum velamento, alii de nuptiis vel repudiis, nonnulli & de spe resurrectionis, disceptabant; de Deo, nemo. Nam si fuisset hæc quoque quæstio disceptata, & ipsa apud Apostolum inveniretur, vel quanto principalis. Quod si post Apostolorum tempora, adulterium veritas passa est circa Dei regulam, ergo jam Apostolica traditio nihil passa est in tempore suo, circa Dei regulam, & non alia agnoscenda erit traditio Apostolorum, quam quæ hodie apud ipsorum Ecclesias editur. Nullam autem Apostolici census Ecclesiam invenias, quæ non in creatore christianizet. Aut si hæc erunt a primordio corruptæ, quæ erunt integræ? nimirum adversariæ creatoris. Exhibe ergo aliquam ex tuis Apostolici sensus, & obduxeris. Igitur, cum omnibus modis constet alium Deum in regula sacramenti istius non fuisse a Christo usque ad Marcionem, quam creatorem, satis jam & probatio nostra munita est, qua ostendimus notitiam Dei hæretici, ex Evangelii & Legis separatione cepisse, & de-

XXI.

finitio

^a De Evangelii societate condixerant. Condixerant, pro convenerant. Condicere enim etiam denunciare est, atque constituere. Paulo post restituimus, Olim de hoc ipso prædicantis. RHEN.

^b Sive ego, inquit, sine illi, sic prædicamus. Ad verbum transtulit auctor prædicamus, id quod græce est *ὑπομαρτυροῦμεν*, quemadmodum & Ambrosius in comment. & B. August. lib. 2. contra Faustum Manich. cap. 2. & ipsa quoque Syriaca editio ac emendatiores latini Ms. codices, pro eo quod alii prædicavimus. Quibus etiam consentit auctor infra lib. 4. cap. 4. adversus Marc. PAM.

^c Qui vellent Galatas ad aliud Evangelium transferre, Hic paraphrasticos explicat, quod Gal. 1. scribit Apostolus, supra etiam citatum ab auctore loco dicto de præscript. adv. hæret. Miror quod vos tam cito transferimini etiam ad aliud Evangelium. Quod non est aliud, sed sunt aliqui, [nempe falsi fratres, de quibus Gal. 2. latius] qui vos conturbant. Idem.

^d Nam & alii de idolothyto edendo, &c. Alludit ad epist. 1. Apostoli ad Corinthios, in qua contra ejuscemodi disceptationes late disputat, de idolothyto cap. 10. de mulierum velamento cap. 11. de nuptiis vel repudiis cap. 7. & de spe resurrectionis. PAM.

finitilo superior instructa est, Non esse credendum Deum, quem homo de suis sensibus com- A
posuerit, nisi plane Prophetes, id est, non de suis sensibus. Quod si, Marcion, poterit dici,
XXII. debet etiam probari. Nihil retractare oportebat. ^a hoc enim cuneo veritatis, omnis extru-
ditur hæresis, cum Christus non alterius Dei quam creatoris circumlator ostenditur. Sed
quomodo funditus evertetur Antichristus, nisi ceteris quoque injectionibus ejus elidendis
locus detur, relaxata præscriptionum defensione? Accedamus igitur jam hinc ad ipsam Dei
personam, ^b vel potius umbram & phantasma, secundum Christum ipsius, peridque exa-
minetur, per quod creatori præfertur. Et utique erunt regulæ certæ ad examinandam Dei
bonitatem. Sed prius est ut inveniam illam, & adprehendam, & ita ad regulas perducam.
Quum enim circumspicio tempora, nusquam est a primordio materialium, & introitu causa-
rum, cum quibus debuerat inveniri exinde agens quod agi habuit. Erat enim jam & mors, &
aculeus mortis delictum, & ipsa malitia creatoris; adversus quam subvenire deberet alterius
Dei bonitas, primæ huic regulæ divinæ bonitatis occurrens, si se naturalem probaret, statim B
succurrens, ut causa cepit. Omnia enim in Deo naturalia & ingenita esse debebunt, ut sint
æterna, secundum statum ipsius; ne obvenientia & extranea reputentur; ac per hoc, tempo-
ralia, & æternitatis aliena. Ita & bonitas perennis & jugis exigetur in Deo, quæ in thesauris
naturalium proprietatum reposita & parata, antecederet causas & materias suas; & primam
quamque susciperet, non despiceret & destitueret, si antecederet. Denique, non minus &
hic quæram, cur non a primordio operata sit bonitas ejus, quam de ipso quæsimus, cur non
a primordio sit revelatus? Quidni? qui per bonitatem revelari haberet, si qui fuisset. ^c Non
posse quid, Deo non licet, nedum naturalibus suis fungi: quæ si continentur, quo minus
currant, naturalia non erunt. Et otium enim sui natura non novit. hinc censetur, si agat; si
nec noluisse videbitur exercere bonitatem interim naturæ nomine. Natura enim se non po-
test nolle, quæ se ita dirigit, ut si cessaverit, non sit. Sed cessavit aliquando in Deo Marcio-
nis, de opere bonitas. Ergo non fuit naturalis bonitas, quæ potuit aliquando cessasse, quod C
naturalibus non licet. Et si non erit naturalis, jam nec æterna credenda, nec Deo par; quia
non æterna, dum non naturalis: quædenique nullam sui perpetuitatem, aut de præterito
constituat, aut de futuro repromittat. Nam & a primordio non fuit, & in finem sine dubio
non erit. Potest enim & non esse quandoque, sicut non fuit aliquando. Igitur, cum constet
in primordio cessasse bonitatem Dei illius: (non enim a primordio liberavit hominem;) &
voluntate potius eam, quam infirmitate cessasse, jam voluntas suppressæ bonitatis finis in-
venietur malignitatis. Quid enim tam malignum, quam nolle prodesse cum possis? quam
utilitate cruciari? quam injuriam finire? ^d Totum denique creatoris elogium in illum
rescribetur, qui sævitias ejus bonitatis suæ mora juvit. Nam in cujus manu est quid ne fiat,
ejus jam deputatur, cum sit. ^e Homo damnatur in mortem, ob unius arbusculæ delibatio-
nem, & exinde proficiunt delicta cum pœnis; & pereunt jam omnes, qui paradisi nullum D
cespitem norunt. Et hoc melior aliqui Deus aut nescit, aut sustinet? Si ut ex hoc melior in-
veniretur quanto creator deterior haberetur, satis & in isto consilio malitiosus, qui & illum
voluit oneratum operationibus ejus admissis, & seculum in vexatione detinuit. Quid de ta-
li medico judicabis, qui nutriat morbum mora præsidii, & periculum extendat dilatione re-
medii, quo pretiosius aut famosius curet? Talis & in Deum Marcionis dicenda sententia est,
mali permissorem, injuriæ fautorem, gratiæ lenocinatorem, benignitatis prævaricatorem,
quam non statim causæ suæ exhibuit. Plane, si natura bonus, exhibiturus, & non accessio-
ne: si ingenio optimus, & non disciplina: si ab ævo Deus, & non a Tiberio; immo [quod
verius] ^f a Cerdone & Marcione. Tiberio nunc Deus ille præstiterit, ut imperio ejus divina
XXIII. bonitas in teris dedicaretur. ^g Aliam illi regulam prætendo; sicut naturalia, ita rationalia
esse debere in Deo omnia. Exigo rationem bonitatis. quia nec aliud quid bonum haberi li-
ceat, quod non rationaliter bonum sit, nedum ut ipsa bonitas irrationalis deprehendatur.
Facilius malum, cui rationis aliquid adfuerit, pro bono habebitur, quam ut bonum ratione
desertum, non pro malo judicetur. Nego rationalem bonitatem Dei Marcionis, jam hoc
primo, quod in salutem processerit hominis alieni. Scio dicturos: atquin hanc esse principa-
lem

^a Hoc enim cuneo veritatis. Hoc argumento ad veritatis
defensionem cuneata veluti acie, desumpta hac a disciplina
militari metaphora, usus est cap. 2. de resurrect. carnis. quo
cuneo occurrendum sit nobis. Illud aciei genus a Philippo Ma-
cedone inventum est, ad perumpendos hostium ordines
quamvis confertissimos. Alio nomine cuneus dicitur Phalanx
& græcis *ῥυθμὸς ἰσχυρὸς* & *σιφὸς*. LE PR.

^b Vel potius umbram & phantasma, &c. Alludit ad erro-
rem Marcionis, quod Christus in phantasmate homo sit fa-
ctum, contra quem supra egit lib. de Carne Christi, cap. 5.
PAM.

^c Non posse quid Deo non licet. Sensus est. Non licet Deo
ut aliquid non possit, nedum ut non possit naturalibus suis
fungi. RHEN.

^d Totum denique Creatoris elogium in illum rescribetur.)

Elogium dicit nomen, titulum. & Rescribere, quod sequen-
ti libro dicit, Transcribere. Sed & si ab homine in diabo-
lum transcripseris Mali elogium. RIG.

^e Homo damnatur in mortem, &c. Pulchra peccati origi-
nalis descriptio, quamquam ipse in plurali numero efferat,
& exinde proficiunt [sive proficiunt uti habent Vatic. z. Ms.
cod.] dicta cum pœnis, eo quod ex ipso etiam alia multa
peccata oriantur. Eleganter autem dixit, qui paradisi nul-
lum cespitem norunt, hoc est qui paradisi terram nunquam
ingressi sunt. PAM.

^f A Cerdone & Marcione. Conjungit hos duos, eo quod
Cerdonis discipulus fuerit Marcion. Idem.

^g Aliam illi regulam prætendo. Alio argumento in ipsam
utor, & regulam veritatis illi explico. LE PR.

Alem & perfectam bonitatem, cum sine ullo debito familiaritatis, inextraneos voluntaria & libera effunditur, secundum quam, inimicos quoque nostros & hoc nomine jam extraneos diligere jubeamur. Cum ergo non a primordio hominem respexit, a primordio extraneum, cessando præjudicavit cum extraneo nihil sibi esse. Ceterum, disciplinam diligendi extraneum vel inimicum, ^a antecessit præceptum diligendi proximum tanquam teipsum. Quod etsi ex lege creatoris, & tu quoque illud excipere debebis, ut a Christo non destructum, sed potius exstructum. Nam, quo magis proximum diligas, diligere juberis inimicum & extraneum. Exaggeratio est debita bonitatis, exactio indebita. Antecedit autem debita indebita, ut principalis, ut dignior ministra & comite sua, id est, indebita. Prior igitur cum prima bonitatis ratio sit, in rem suam exhiberi ex justitia; secunda autem in alienam, ^b ex redundantia justitiæ super Scribarum & Phariseorum, quale est secundam ei rationem referri, cui deficit prima? non habenti proprium hominem, ac per hoc quoque exigua?

B Porro, exigua quæ suum non habuit, quomodo in alienum redundavit? Exhibe principalem rationem, & tunc vindica sequentem. Nulla res sine ordine rationalis potest vindicari, tanto abest ut ratio ipsa in aliquo ordinem amittat. Sit nunc & a secundo gradu incipiens ratio bonitatis, in extraneum scilicet, nec secundus illi gradus ratione constabit, alio modo destructus. Tunc enim rationalis habebitur vel secunda in extraneum bonitas, si sine injuria ejus operetur, cujus est res. Quamcumque bonitatem, justitia prima efficit rationalem. Sic & in principali gradu rationalis erit, cum in rem suam exhibetur, si justa sit. Sic & in extraneum rationalis videri poterit, si non sit injusta. Ceterum, qualis bonitas, quæ per injuriam constat, & quidem pro extraneo? Fortasse enim pro domestico aliquatenus rationalis habeatur bonitas injuriosa. pro extraneo vero, cui nec proba legitime deberetur, qua ratione tam injusta rationalis defendetur? Quid enim injustius, quid iniquius & improbius, quam ita alieno benefacere servo, ut domino eripiat, ut alii vindicetur, ut adversus caput domini subornetur, & quidem, quo indignius, in ipsa adhuc domo domini, de ipsius adhuc horreis vivens, sub ipsius adhuc plagis tremens? ^c Talis adsertor etiam damnaretur in seculo, ^d nedum plagiator. Non aliter Deus Marcionis inrumpens in alienum mundum, eripiens Deo hominem, patri filium, educatori alumnum, domino famulum; ut eum efficiat Deo impium, patri irreligiosum, educatori ingratum, domino nequam. Oro te, si rationalis bonitas talem facit, qualem faceret irrationalis? Non putem impudentiorem, quam qui in aliena aqua alii Deo tingitur, ^e ad alienum cælum alii Deo expanditur, in aliena terra ^f alii Deo sternitur, ^g super alienum panem alii Deo gratiarum actionibus fungitur, de alienis bonis ob alium Deum nomine eleemosynæ & dilectionis operatur. Quis iste Deus tam bonus, ut homo ab illo malus fiat? tam propitius, ut alium illi Deum, & Dominum quidem ipsius faciat iratum? Sed Deus, sicut æternus & rationalis, ita opinor & perfectus in omnibus. XXIV.

Eritis enim perfecti, quemadmodum Pater vester qui in cœlis est. Exhibe perfectam quodque bonitatem ejus. Etsi de imperfecta satis constat, quæ neque naturalis invenitur, neque rationalis, nunc & alio ordine traducetur: nec jam imperfecta, immo & defecta, exigua, & exhausta, minor numero materiarum suarum, quæ in omnibus exhibetur. Non enim omnes salvi fiunt, sed pauciores omnibus & Judæis & Christianis creatoris. Pluribus vero pereuntibus, quomodo perfecta defenditur bonitas ex majore parte cessatrix? paucis aliqua, pluribus nulla, cedens perditioni, partiaria exitii? Quod si plures salvi non erunt, erit jam non bonitas, sed malitia perfectior. Sicut enim bonitatis operatio est, quæ facit salvos: ita malignitatis, quæ non facit salvos. Magis autem non faciens salvos dum paucos facit, perfectior erit, non juvando, quam juvando. Non poteris & in creatorem referre bonitatem, in omnes defectionem. Quem enim judicem tenes, dispensatorem si forte bonitatis ostendis intelligendum, non profusorem; quod Deo tuo vindicas. Usque adeo hac sola eum præfers bonitate creatori; quam si solam proficitur & totam, nulli deesse debuerat. Sed nolo jam de parte majore pereuntium, imperfectum bonitatis arguere Deum Marcionis: sufficit ipsos, quos salvos facit, imperfectæ salutis inventos, imperfectam bonitatem ejus ostendere: ^h scilicet anima

^a Antecessit præceptum diligendi prox. &c. Istum partim desumit ex illo loco Matth. 5. Audistis quia dictum est antiquis, diliges proximum tuum, partim, & proprie ex Levit. 19. ad quod ibi adludat Christus. PAM.

^b Ex redundantia justitiæ super Scribarum. Super pro plusquam hic usurpari video, quod fecit Svetonius in August. Quamvis id adeo elegans non sit, est enim novitatis genus. LE PR.

^c Talis adsertor etiam damnaretur in seculo. Adsertor est vindex alienæ libertatis. Idem.

^d Nedum plagiator. Opponit plagiatores adsertori. Est autem plagium, a quo plagiator, suppressio liberi hominis, aut servi, sive quod auctore Svida fiat *πλάγιον* seu *δοκίμιον*, sive ut ait Isidorus *ἀπὸ τοῦ πλάγιον*. Idem.

^e Ad alienum cælum alii Deo expanditur, &c. Ergo pre-cantes Christiani ad cælum brachia extendebant. RHEN.

^f Alii Deo sternitur. Hoc poenitentium erat. Idem.

^g Super alienum panem alii Deo gratiarum actionibus fungitur. In eundem sensum dixerat Irenæus, Quomodo autem constabit eis, cum panem in quo gratiæ actus sunt, corpus esse Domini sui, & calicem sanguinis ejus, si non ipsum fabricatoris mundi filium dicant, id est, Verbum ejus? RIG.

^g Super alienum panem, alii Deo, &c. Istud ad Sacramentum Escharistiæ, in quo panem non remanere, sed mutari in corpus Christi certum est. PAM.

^h Scilicet anima tenus salvos, carne deperditos, &c. Hoc est quod supra dixit auctor lib. de præscript. adv. hæret. c. 51. Resurrectionem animæ tantummodo probat, corporis negat. Contra quam hæresin late disputat lib. de resurr. Carnis. sicut autem hic legitur, dimidiatio salutis, sic supra lib. de carne Christi c. 1. Quid Christum dimidias? eodem pertinet illud infra, ex parte resurgere. PAM.

anima tenus salvos, carne deperditos, quæ apud illum non resurgit. Unde hæc dimidiatio salutis, nisi ex defectione bonitatis? Quid enim tam perfectæ bonitatis, quam totum hominem redigere in salutem, totum damnatum a creatore, totum a Deo optimo allecsum? Quod sciam, ^a & caro tingitur apud illum, & caro de nuptiis tollitur, & caro in confessione nominis deservitur. Sed & si carni delicta reputantur, præcedit animæ reatus, & culpæ principatus animæ potius adscribendus, cui caro ministri nomine occurrit. carens denique anima caro, hætenus peccat. Ita & in hoc injusta bonitas, & sic quoque imperfecta; innocentiorẽ substantiam relinquens in exitium, obsequio, non arbitrio delinquentem: cujus Christus etsi non induit veritatem, ut tuæ hæresi visum est, imaginem tamen ejus subire dignatus est. Ipsum quod mentitus est illam, aliquid ei debuit debuisse. Quid est autem homo aliud quam caro? Si quidem nomen hominis, materia corporalis non animalis, ab auctore sortita est. Et fecit hominem Deus, inquit, limum de terra; non animam. ^b anima enim de afflatu. Et factus est homo in animam vivam. quid? utique qui de limo. Et posuit Deus hominem in paradiso: quod finxit, non quod flavit: qui caro nunc, non qui anima. Itaque si ita est, quo ore contendes perfectum bonitatis titulum, quæ non jam a partitione speciali hominis liberandi defecit, sed a proprietate generali? Si plena est gratia & solida misericordia quæ soli animæ salutaris est, plus præstat hæc vita, qua toti & integri fruimur. Ceterum, ex parte resurgere, multari erit, non liberari. Erat & illud perfectæ bonitatis, ut homo liberatus in fidem Dei optimi, statim eximeretur de domicilio atque dominatu Dei sævi. At nunc & febricitas, o Marcionita, & ceteros tribulos & spinas dolor carnis tuæ tibi edit; nec fulminibus tantum, aut bellis, & pestibus, aliisque plagis creatoris, sed & scorpiis ejus obiectus; in quo te putas liberatum de regno ejus, cujus te muscæ adhuc calcant? Si de futuro erutus es, cur non & de præsentis, ut perfecte? Alia est nostra conditio, apud auctorem, apud judicem, apud offensum principem generis. Tu tantummodo bonum deum præfers. non potes autem perfecte bonum ostendere, a quo non perfecte liberaris.

XXV. Quod adtinet ad bonitatis quæstionem, his lineis deduximus eam minime Deo adæquari, ut neque ingenitam, neque rationalem, neque perfectam; sed & improbam, & injustam, & ipso jam bonitatis nomine indignam: quod scilicet in quantum Deo congruat, in tantum Deum non esse conveniat, qui de tali bonitate etiam præferatur, nec de tali modo, verum & sola. Jam enim & hoc discuti par est, An Deus de sola bonitate censendus sit, ^c negatis ceteris appendicibus, sensibus & affectibus, quos Marcionitæ quidem a Deo suo abigunt in creatorem, nos vero & agnoscimus in creatore, ut Deo dignos. Et ex hoc quoque negabimus Deum, in quo non omnia quæ Deo digna sint, consent. ^d Si aliquem de Epicuri schola Deum adfectavit Christi nomine titolare, ut quod beatum & incorruptibile sit neque sibi, neque alii molestias præstet (hanc enim sententiam ruminans Marcion, removit ab illo severitates, & judicarias vires) aut in totum immobilem & stupentem Deum concepisse debuerat; & quid illi cum Christo, molestis & Judæis per doctrinam, & sibi per sensum? aut & de ceteris motibus eum agnovisse, & quid illi cum Epicuro, nec sibi nec Christianis necessario? Ecce enim hoc ipso quod retro quietus, qui nec notitiam sui aliquo interim opere curaverit, post tantum ævi senserit in hominis salutem, utique per voluntatem, nonne concussibilis tunc fuit novæ voluntati, ut & ceteris motibus videatur obnoxius? Quæ autem voluntas sine concupiscentiæ stimulo est? Sed & cura accedet voluntati. ^e Quis volet, quod non concupiscet? Quis enim volet quid & concupiscet, & non curabit? Igitur cum & voluit & concupiit in hominis salutem, jam & sibi & aliis negotium fecit, Epicuro nolente, consiliario Marcione. Nam & adversarium sibi constituit, ipsum illud, adversus quod & voluit, & concupiit & curavit, sive delictum, sive mortem: in primis ipsum arbitrum eorum, & dominum hominis creatorem. Porro, nihil sine æmulatione decurret, quod sine adversario non erit. Denique volens, & concupiscens, & curans hominem liberare, hoc ipso jam æmulatur & cum a quo liberat; adversus eum scilicet sibi liberaturus; & ea de quibus liberat, in alia liberaturus. Proinde enim æmulationi concurrant necesse est officiales suæ in ea quæ æmulatur, ira, discordia, odium, dedignatio, indignatio, bilis, nolentia, offensa. Hæc omnia, si æmulationi adstant, æmulatio autem liberando homini procurat; liberatio autem hominis, operatio bonitatis est, non poterit ea bonitas sine suis dotibus, id est, sine sensibus & affectibus, per quos administratur ad-

^a Et caro tingitur apud illum. Sic legimus more Tertulliano, pro tingitur, similiter autem supra lib. de resurr. car. c. 8. Sed & caro abluitur, &c. Virginitas quoque & viduitas, &c. de bonis carnis Deo adolentur, hoc est enim quod hic addit, & caro de nuptiis tollitur. Quibus locis & aliis quibusdam confirmari a nuptiis continentiam, quam hodie impugnare quidam non verentur, ibid. adnotavimus. & lib. de velandis Virgin. & de cultu femina. c. 9. PAM.

^b Anima enim de afflatu. Vulgare est etymum animam esse dictam quasi aëquor. Quod forte Tertullianus in mente habebat. LE PR.

^c Negatis ceteris appendicibus, sensibus, &c. Premit hic Marcionem, adhibetque appellationes illas quas adscisce-

bant Marcionis discipuli, ut Deum creatorem sævum dicerent. Idem.

^d Si aliquem de Epicuri schola Deum. Nempe, uti sequitur, immobilem & stupentem, ac sicuti cap. 26. stupidissimum. Quo pertinet etiam illud de Deo, quod sequitur, negotium & sibi & aliis fecit, Epicuro nolente. PAM.

^e Quis volet, quod non concupiscet, &c. Istud delectum a Rhenano, quia non habebatur in Gorziensi codice, iterum adjicimus ex Vatic. 2. Ms. eo quod ad explicationem pertineat. Sive autem cum iisdem bis legas, concupiit, sive cum exculis, concupiit, perinde est. Sunt autem Tertullianea officiales suæ, ac nolentia, quam [inquit Rhenanus] opponit voluntati ac homini procurat. Idem.

Aversus creatorem; ne sic quoque irrationalis proscrubatur, si careat & sensibus & affectibus debitis. Hæc multo plenius defendemus in causa creatoris, in qua & exprobrantur. At XXVI. hic sufficit, perversissimum Deum ostendi in ipso præconio solitariae bonitatis, qua nolunt ei adscribere ejusmodi motus animi, quos in creatore reprehendunt. Si enim neque æmulatur, neque irascitur, neque damnat, neque vexat, utpote qui nec judicem præstat, non invenio quomodo illi disciplinarum ratio consistat, & quidem plenior. Quale est enim, ut præcepta constituat non executurus? ut delicta prohibeat non vindicaturus? quia non judicaturus: extraneus scilicet ab omnibus sensibus severitatis, & animadversionis. Cur enim prohibet admitti, quod non defendit admissum? cum multo rectius non prohibuisset quod defensus non esset, quam ut non defenderet quod prohibuisset: immo & permisisset directo debuit, sine causa prohibitorius, ut non defensus. Nam & tunc tacite permisum est, quod sine ultione prohibetur. Et utiq. non aliud prohibet admitti, quam quod non amat fieri. Stupidissimus ergo qui non offenditur facto quod non amat fieri: quando offensa comes sit frustratae voluntatis. Aut si offenditur, debet irasci, si irascitur, debet ulcisci. Nam & ultio, fructus est iræ; & ira, debitum offensæ; & offensa, ut dixi, comes frustratae voluntatis. Sed non ulciscitur; ergo nec offenditur. Sed non offenditur; ergo nec læditur voluntas ejus, cum sit quod fieri noluit: & sit jam delictum secundum voluntatem ejus: quia non sit adversus voluntatem, quod non lædit voluntatem. Aut si hoc erit divinæ virtutis, sive bonitatis, nolle quidem fieri, & prohibere fieri; non moveri tamen, si fiat; dicimus jam motum esse illum qui noluit: & vane non moveri ad factum, qui motus sit ad non faciendum, quando noluit fieri. Nolendo enim prohibuit. non enim & judicavit? nolendo fieri, & idcirco prohibendo; non faciendum enim judicavit, & prohibendum pronuntiavit. Ergo & ille jam judicat. Si indignum est Deum judicare, aut si eatenus dignum est Deum judicare, qua tantummodo nolit & prohibeat; non etiam defendat admissum. Atquin nihil Deo tam indignum, quam non exequi quod noluit & prohibuit admitti. Primo, quod qualicunque sententiæ suæ & legi, debeat vindictam in auctoritatem, & obsequii necessitatem. Secundo, quia æmulum sit necesse est quod noluit admitti, & nolendo prohibuit. Malo autem parcere Deum, indignius sit, quam animadvertere; & quidem Deo optimo, qui non alias plene bonus sit, nisi mali æmulus, uti boni amorem odio mali exerceat, & boni tutelam expugnatione mali impleat. Sed judicat plane malum nolendo, & damnat prohibendo: dimittit autem non vindicando, & absoluit non puniendo. O Deum veritatis prævaricatorem, a sententiæ suæ circumscriptorem: Timet damnare quod damnat, timet odisse quod non amat: factum finit, quod fieri non finit: mavult ostendere qui nolit, quam probare. Hoc erit bonitas imaginaria: disciplina, phantasma: b & ipsa transfunctoria præcepta, secuta delicta: Audite, peccatores, quique nondum hoc estis, ut esse possitis: Deus melior inventus est, qui nec offenditur, nec irascitur, nec ulciscitur, cui nullus ignis coquitur in gehenna, cui nullus dentium frendor horret in exterioribus tenebris; bonus tantum est. denique, prohibet delinquere, sed litteris solis. In vobis est, si velitis, illi obsequium subsignare, ut honorem Deo habuisse videamini: timorem enim non vult. Atque adeo præ se ferunt Marcionitæ, quod Deum suum omnino non timeant. Malus autem, inquiunt, timebitur; bonus autem diligetur. Stulte, quem Dominum appellas, negas timendum; cum hoc nomen potestatis sit, etiam timendæ. At quomodo diliges, nisi timeas non diligere? Plane nec pater tuus est, in quem competat & amor propter pietatem, & timor propter potestatem? nec legitimus dominus, ut diligas propter humanitatem, & timeas propter disciplinam? Sic denique plagiarum diliguntur, non etiam timentur. Non enim timebitur, nisi justa & ordinaria dominatio. Diligi autem potest etiam adultera. Sollicitatione enim constat, non auctoritate; & adulatione, non potestate. Quid denique adulantius, quam delicta non exequi? Age itaque, qui Deum non times quasi bonum, quid non in omnem libidinem ebullis? summum, quod sciam, fructum vitæ omnibus qui Deum non timent; quid non frequentas tam solemneis c voluptates circi furentis, & d caveæ sævientis, & e scenæ lascivientis? quid non & in persecutionibus statim oblata

B b b acerra

a Sententiæ suæ circumscriptorem. Circumscriptorem, id est, abrogatorem, circumscribere pro circumducere & obliterare, frequens Jureconsultis & auctoribus idoneis verbum. Cicero in finibus; Circumscriptis igitur iis sententiis quas modo posui. RHEN.

b Et ipsa transfunctoria præcepta. Transfunctoria vocat perfunctoria. Est autem jureconsultis perfunctorium quod levi cura sit, & aliud agendo, dum videlicet non curamus, ut aliquid bene fiat, sed tantum ut fiat, inde perfunctorie adverbium in crebro usu apud illos. Idem.

c Voluptates Circi furentis. Furorem & insaniam tribui Circo veteres ferre omnes docent. Augustinus lib. 2. de symbolo ad Catechumenos. quid delectat in Circo? aurigas videre certantes: populos insaniam, furia anhelantes? B. Hieronymus ad Marcellam: Circus insaniam: B. Gregorius Nazianz. orat. 27. περί τοις ἰππικαῖς καὶ τῇ δέλφει, καὶ τῇ σφίρει, καὶ

τῇ κινυρίᾳ τοσοῦτον μεμνημένοι, ὥστε τὰ πάντα ποιοῦντες βίον. In circensibus, & spectaculis, cursu & venationibus adeo insaniebat, ut in iis vitam ageret. Idem adhuc Theologus carm. 3. jambico. LE PR.

d Caveæ sævientis. Cavea sæpe pro theatro & Amphitheatro ut hic sumitur. Sed hunc locum in vita S. Hilariis expressit optime B. Hieronymus. non Circi furoribus, non arenæ sanguine, non theatri luxuria delectabatur. Vides Arenam dici pro cavea, unde Apolog. 38. arenæ atrocitas dicitur. Idem.

e Scenæ lascivientis. Prohibita erant Christianis spectacula propter turpitudinem & impudicitiam; id undique clamant canones. Ipse Tertull. apol. 38. spectaculis vestris in tantum renuntiamus: in baptismo nimirum, unde S. Chrysostomus orat. 19. ad Pop. testatur non videri debere Christianos, in scena & ludionum gestulationibus. Et οὐλοῦν καὶ μίμωσιν ταῖς δούλῃς. Idem.

acerra animam negatione lucraris? Absit, inquis, absit. Ergo jam timens delictum, & timen- A
do probasti illum timeri, qui prohibet delictum: Aliud est, si eadem Dei tui perversitate,
quem non times, observas, qua & ille quod non vindicat, prohibet. Multo adhuc vanius,
cum interrogati, quid fiet peccatori cuique die illo? respondent, abjici illum quasi ab oculis.
Nonne & hoc iudicio agitur? iudicatur enim abjiciendus, & utique iudicio damnationis: nisi
si in salutem abjiciatur peccator, ut & hoc Deo optimo competat. Et quid erit abjici, nisi
amittere id quod erat consecutus, si non abjiceretur? id est salutem. Ergo salutis in derri-
mentum abjicietur: & hoc decerni non poterit nisi ab irato, & offenso, & executore delicti,
XXVIII. id est iudice. Exitus autem illi abjecto quis? Ab igne, inquiunt, creatoris deprehendetur. A-
deone nullum habet elementum, vel in hanc causam provisum, quo peccatores suos vel sine
sævitia releget, ne illos dedat creatori? Quid tunc creator? Credo sulphuratiorem eis gehen-
nam præparabit, ut blasphemias suis scilicet: nisi quod Deus zelotes fortassean desertoribus
adversarii sui parcat. O Deum usquequaque perversum, ubique irrationalem, in omnibus va- B
num, atque ita neminem! cuius non statum, non conditionem, non naturam, non ullum
ordinem video consistere; jam nec ipsum fidei ejus sacramentum. Cui enim rei baptisma quo-
que apud eum exigitur? Si remissio delictorum est, quomodo videbitur delicta dimittere, qui
non videbitur retinere? quia retineret, si iudicaret. Si absolutio mortis est, quomodo absol-
veret a morte, qui non devinxit ad mortem? devinxisset enim, si a primordio damnasset. Si
regeneratio est hominis, quomodo regenerat, qui non regeneravit? Iteratio enim non compe-
tit ei, a quo quid nec semel factum est. Si consecutio est Spiritus sancti, quomodo spiritum
adtribuet, qui animam non prius contulit? quia^a suffectura est quodammodo spiritus anima.
Signat igitur hominem, numquam apud se resignatum; lavat hominem, numquam apud se
resignatum; lavat hominem, numquam apud se coinquinatum; ^b & in hoc totum salutis sa-
cramentum carnem mergit exortem salutis. Nec rusticus terram rigabit, fructum non relatu-
ram, nisi tam vanus, quam Deus Marcionis. Proinde, cur tantam, sive sarcinam, sive glo- C
riam, infirmissimæ, aut indignissimæ carni imponit sanctitatem? Quid dicam autem de disci-
plinæ vanitate, qua sanctificat substantiam sanctam? Quid aut onerat infirmam, aut exornat in-
dignam? Quid non salute remunerat, quam onerat vel exornat? Quid fraudat mercedem ope-
ris, non rependens carni salutem? Quid & honorem sanctitatis in illa mori patitur? Non tin-
guitur apud illum caro, nisi virgo, nisi vidua, nisi celebs, nisi divortio baptisma mercata,
quasi non etiam spadonibus ex nuptiis nata. Sine dubio ex damnatione conjugii institutio ista
constabit. Videamus an iusta: non quasi destructuri felicitatem sanctitatis, ut aliqui Nicolay-
tæ, assertores libidinis atque luxuriæ; sed qui sanctitatem sine nuptiarum damnatione nove-
rimus, & sectemur, & præferamus; non ut malo bonum, sed ut bono melius. Non enim pro-
jicimus, ^c sed deponimus nuptias: nec præscribimus, sed suademus sanctitatem; servantes & bo-
num, & melius pro viribus cuiusque sectando. tunc denique conjugium exerte defendentes D
cum inimice accusatur spurcitæ nomine in destructionem creatoris, qui proinde conjugium pro
rei honestate benedixit, in crementum generis humani, quemadmodum & universum condi-
tionis in integros & bonos usus. Non ideo autem & cibi damnabuntur, quia operosius exqui-
siti in gulam committunt: ut nec vestitus ideo accusabuntur, quia pretiosius comparati in am-
bitionem tumescunt. Sic nec matrimonii res ideo despiciuntur, quia intemperantius diffusæ in
luxuriam inardescunt. Multum differt inter causam & culpam, inter statum & excessum. Ita
huiusmodi non institutio, sed exorbitatio reprobanda est, secundum censuram institutoris ipsius;
cujus est tam, Crescite & multiplicamini, quam &, Non adulterabis &, Uxorem proximi
tui non concupisces; morte punientis & incestam, sacrilegam, atque monstrosam in masculos
& in pecudes libidinum insaniam. Sed & si nubendi jam modus ponitur, quem quidem apud
nos spiritalis ratio, Paracleto auctore, defendit, unum in fide matrimonium præscribens; e-
iusdem erit modum figere, qui modum aliquando diffuderat: is colliget, qui sparsit: is cadet
silvam, qui plantavit: is metet segetem, qui seminavit: is dicet, Superest ut & qui uxores ha-
bent, sic sint quasi non habeant, cuius & retro fuit, Crescite, & multiplicamini: eiusdem fi-
nis, cuius & initium. ^d Non tamen ut accusanda cæditur silva, nec ut damnanda secatur seges;
sed ut temporis suo parens. Sic & connubii res, non ut mala, securem & falcem admittit san-
ctitatis, sed ut matura defungi, ut ipsi sanctitati reservata, cui cædendo præstat & esse. Unde jam
dicam Deum Marcionis, cum matrimonium ut malum & impudicitæ negotium reprobat, ad-
versus

^a Suffectura est quodammodo spiritus anima.] Tanquam supposita spiritui sustinendo. Suffecturam dicit, quemadmodum contrario significatu dicimus Præfecturam. Itaque Suffecturam tribuit Animæ, ut intelligamus datam Spiritui Præfecturam. Sic libro de Anima, Animum dixit suggestum esse animæ. RIG.

^b Et in hoc totum salutis sacramentum carnem mergit.) Augustinus libro 1. de peccatorum meritis, contra Pelag. cap. 24. Optime, inquit, Punicī Christiani baptismum ipsum nihil aliud quam salutem vocant. Idem.

^c Sed deponimus nuptias, &c. Nuptias equidem non damnabat, immo in iis sanctitatem commendabat auctor, sed nuptiarum obtentu turpitudinem jam invalescentem rejiciebat. LE PR.

^d Non tamen ut accusanda cæditur silva. A simili hic nuptias damnandas non esse docet, utque juris Romani peritus erat, de Silva cædua loquitur de qua frequens in iure mentio, dividiturque Silva omnis in cæduam, & non cæduam. Prior ideo servatur ut cædatur, posterior passioni pecorum destinata est, & vulgo pascua dicitur. Idem.

Aversus ipsam facere sanctitatem, cui videtur studere: Materiam enim ejus eradit. Quia si nuptiæ non erunt, sanctitas nulla est. Vacat enim abstinentiæ testimonium, cum licentia eripitur. Quoniam ita quædam in diversis probantur. Sicut & virtus in infirmitate perficitur, sic & abstinencia nubendi in facultate dinoscitur. Quis denique abstinens dicetur, sublato eo a quo abstinendum est? Quæ temperantia gulæ in fame? quæ ambitionis repudiatio in egestate? quæ libidinis infrenatio in castratione? Jam vero sementem generis humani compescere in totum, nescio an hoc quoque optimo Deo congruat. Quomodo enim salvum hominem volet, quem vetat nasci, de quo nascitur auferendo? quomodo habebit in quo bonitatem suam signet, quem esse non patitur? quomodo diligit, cujus originem non amat? Timet forsitan redundantiam sobolis, ne labores plures liberando, ne multos faciat hæreticos, ne generosiores habeat Marcionitas ex Marcionitis. Non erit immanior duritia Pharaonis, nascentium enecatrix. nam ille animas adimit, hic non dat. Ille aufert de vita, hic non admittit in vitam. Nihil apud ambos de homicidio differt. sub utroque homo interficitur; sub altero, jam editus; sub altero, edendus. Gratus esses, o Dee heretice, si isses in dispositionem creatoris, quod marem & feminam miscuit. utique enim & Marcion tuus ex nuptiis natus est. Satis hæc de Deo Marcionis, quem & definitiones unicæ divinitatis, & conditiones statuum ejus, omnino non esse confirmant. Sed & totius opusculi series in hoc utique succedit. Proinde, si cui minus quid videmur egisse, speret reservatum suo tempori, sicut & ipsarum scripturarum examinationem, quibus Marcion utitur.

Q. SEPT. FLOR. TERTULLIANI

ADVERSUS MARCIONEM LIB. II.

ARGUMENTUM.

Quidquid a Deo patre & creatore factum est, id sapientissime factum docet, ideoque creatorem Deum bonum esse, non malum.

ACCASIO reformandi opusculi hujus, cui quid acciderit primo libellulo præfati sumus, hoc quoque contulit nobis, uti duobus diis adversus Marcionem retractandis, sui cuique titulum & volumen distingueremus pro materiæ divisione, alterum Deum definientes omnino non esse, alterum defendentes digne Deum esse: quatenus ita Pontico placuit, alterum inducere, alterum excludere. Non enim poterat ædificare mendacium sine demolitione veritatis. Aliud subruere necesse habuit, ut quod vellet, exstrueret. Sic ædificat, ^a qui propria paratura caret. Oportuerat autem in hoc solum disceptasse, quod nemo sit Deus ille qui creatori superducitur; ut falso Deo depulso, regulis certis & unicam & perfectam præscribentibus divinitatem, nihil jam quæreretur in Deum verum: quem quanto constaret esse, sic quoque dum alium esse non constat, tanto qualemcunque sine controversia haberi deceret, adorandum potius quam judicandum; & demerendum magis quam retractandum, vel quam timendum ob veritatem. Quid enim amplius homini necessarium, quam cura in Deum verum, in quem ^b [ut ita dixerim] inciderat, quia alius Deus non erat. ^c At nunc negotium patitur Deus II. omnipotens, dominus & conditor universitatis; ideo tantum opinor, quia a primordio notus est, quia nunquam latuit, quia semper illuxit, etiam ante Romulum ipsum, nedum ante Tiberium: nisi quod solis hæreticis cognitus non est, qui ei negotium faciunt: propterea alium Deum existimantes præsumendum, quia quem constat esse, reprehendere magis possunt, quam negare, de arbitrio sensus sui pensitantes Deum aliqui: proinde atque si cæcus vel ^e fluitantibus oculis, ideo alium solem præsumere velit mitiorem & salubriorem; quia quem videat, non videt. Unicus sol est, o homo, qui mundum hunc temperat; & quando non putas optimus & utilis, & quum tibi acrior & infestior, vel etiam sordidior atque corruptior, rationi tamen suæ par est. Eam tu si perspicere non vales, jam nec ullius alterius solis, si qui fuisset, radios sustinere potuisses, utique majoris. Nam qui inferiorem Deum cæ-

B b b 2 cutis,

^a Qui propria paratura caret. Paraturam [inquit Rhennus] & hic vocat materiam. Sic lib. de carne Christi, c. 8. Debeo, inquit, illis de sua paratura repercutere. Item lib. præced. c. 11. nullam sibi prospexit agnoscendo paraturam. Adnotat præterea dn. Latinius similes locos ex lib. 4. adv. Marcion sub initium, & omnem paraturam impii atque sacrilegi Marcionis. Et rursus eodem lib. c. 2. habuit utique authenticam paraturam. PAM.

^b At nunc negotium patitur Deus omnip. &c. Quasi dicere vellet Deo negotium facere Marcionitarum temeritatem & audaciam, qui Deum alium ab omnipotente sibi confinxerunt. LE PR.

^c Fluitantibus oculis alium solem præsumere.] Sic lib. 1. Lippientibus, etiam singularis lucerna numerosa est. RIG.

entis, quid in sublimiorem? Quin potius infirmitati tuæ parcis, nec in periculum extenderis, A habens Deum certum & indubitatum, & hoc ipso satis visum, cum id primum conspexeris eum esse, quem non scias, nisi ex parte qua voluit ipse. Sed Deum quidem ut sciens non negas, ut nesciens, retractas: immo & accusas quasi sciens; quem si scires, non accusares; immo nec retractares. Reddens nomen illi, negas substantiam nominis, id est magnitudinis, quæ Deus dicitur, non tantam eam agnoscens, quantam si homo omnifariam nosse potuisset, magnitudo non esset. Esaias jam tum Apostolus, prospiciens hæretica corda: Quis, inquit, cognovit sensum Domini, aut quis illi consiliarius fuit? aut ad quem consultavit? aut viam intellectus & scientiæ quis demonstravit ei? Cui & ^a Apostolus condicet: O profundum divitiarum & sophiæ Dei! ut ininvestigabilia judicia ejus! utique Dei judicis; & ininvestigabiles viæ ejus! utique intellectus & scientiæ, quæ ei nemo monstravit: nisi forte isti censores divinitatis, dicentes: Sic non debuit Deus; & Sic magis debuit. quasi cognoscat aliquis quæ sint in Deo, nisi spiritus Dei. Mundiautem habentes spiritum, non agnoscetes in sapientia Dei, per sapien- B tiam Deum, consultiores sibi met videntur Deo. Quoniam sicut sapientia mundi, stultitia est penes Deum: ita & sapientia Dei, stultitia est penes mundum. Sed nos scimus stultum Dei sapientius hominibus; & invalidum Dei, validius hominibus. Et ita Deus tunc maxime magnus, cum homini pusillus: & tunc maxime optimus, cum homini non bonus: & tunc maxime unus, cum homini duo aut plures. Quod si a primordio, ^b homo animalis non recipiens quæ sunt spiritus, stultitiam existimavit Dei legem, ut quam observare neglexit; ^c ideoque non habendo fidem, etiam quod videbatur habere, ademptum est illi, paradisi gratia, & familiaritas Dei, per quam omnia Dei cognovisset, si obedisset: quid mirum si redhibitus materiæ suæ, & in ergastulum terræ laborandæ relegatus, ^d in ipso opere prono & devexo ad terram, usurpatum ex illa spiritum mundi universo generi suo tradidit, ^e dumtaxat animali & hæretico, non recipienti quæ sunt Dei? ^f Aut quis dubitabit, ipsum illud Adæ delictum, hæresin pronuntiare, quod per electionem suæ potius quam divinæ sententiæ ad- C misit? Nisi quod Adam nunquam figulo suo dixit, Non prudenter definxisti me. confessus est seductionem. non occultavit seductricem. rudis admodum hæreticus fuit. non obaudiit: non tamen blasphemavit creatorem, nec reprehendit auctorem, quem a primordio sui bonum & optimum invenerat: & ipse si forte judicem fecerat a primordio. Igitur oportebit ineuntes examinationem in Deum notum, si quæritur in qua conditione sit notus, ab operibus ejus incipere, quæ priora sunt homine, ut statim cum ipso comperta bonitas ejus, & exinde constituta atque præscripta, aliquem sensum suggerat nobis intelligendi, qualiter sequens rerum ordinatio evaserit. Possunt autem discipuli Marcionis recognoscetes bonitatem Dei nostri, dignam quoque Deo agnoscere per eosdem titulos, per quos indignam ostendimus in Deo illorum. Jam hoc ipsum quod materia est agnitionis suæ, non apud alium invenit, sed de suo sibi fecit. Prima denique bonitas creatoris, quæ se Deus noluit in æternum latere, id est, non esse aliquid, cui Deus cognosceretur. Quid enim tam bonum, quam D notitia & fructus Dei? Nam etsi nondum apparebat, hoc bonum esse, quia nondum erat quicquam cui appareret; sed Deus præsciebat quid boni appariturum esset: & ideo ^g in suam summam commisit bonitatem, apparituri boni negotiatricem, non utique repentina, nec obventitiæ bonitatis, nec provocatiæ animationis, quasi exinde censendam, quo cepit operari. Si enim ipsa constituit initium, exinde quo cepit operari, non habuit initium ipsa cum fecit. Initio autem facto, ab ea etiam ratio temporum nata est, utpote quibus distinguendis & notandis, sidera & luminaria cœlestia disposita sunt. Erunt enim, inquit, in tempora, & menses, & annos. Ergo nec tempus habuit ante tempus, quæ fecit tempus: sicut nec initium ante initium, quæ constituit initium. Atque ita carens & ordine initii & modo temporis, de immensa & indeterminabili ætate censebitur, nec poterit repentina vel obventitia & provocatiæ reputari, non habens unde reputetur, id est, aliquam temporis speciem; sed & æterna, & Deo ingenta, & perpetua præsumenda, ac per hoc Deo digna, suffundens jam hinc bonitatem dei Marcionis, non dico initiis & temporibus, sed ipsa mali-

^a Apostolus condicet, o profundum, &c. B. Apostolus Esaiæ consentiet, dum Rom. 11. ait, O profundum! &c. in græcis est ὡ βάθος. LE. PR.

^b Homo animalis.] *ψυχικός*. & statim explicat, non recipiens quæ sunt spiritus. RIG.

^c Ideoque non habendo fidem, etiam, &c. Pulchre explicat illud Luc. 8. Qui enim habet dabitur ei, & qui non habet, etiam quod putat se habere, auferetur ab eo. Id infimili ad Adamum referens, cui, non habendo fidem, etiam quod videbatur habere, ademptum est, nempe paradisi gratia, & familiaritas Dei, per quam omnia Dei cognovisset, si obedisset. Ubi ad verbum transtulit, quod videtur habere pro eo quod est græce οὐ δόκει εἶναι. PAM.

^d In ipso opere prono & devexo ad terram.] Dixerat Persius, O curvæ in terras animæ & cœlestium inanes! RIG.

^e Dumtaxat animali & hæretico.) Itaque alios psychicos facit, alios hæreticos, ut & principio libri de Monogamia.

Et tamen Adamum ipsum, quem psychicum vocat, mox appellabit hæreticum. Idem.

^f Aut quis dubitabit, ipsum illud Adæ delictum, &c. Etiam notatu dignus est hic locus, quod initium omnis hæreseos ab Adami delicto deducat, ut pote [sicuti sequitur] quod per ejectionem suæ potius quam divinæ sententiæ admisit, in quo adludit ad definitionem hæreseos, de qua late supra lib. de præscript. cap. 6. Placeret proinde magis illud primæ editionis, rudis adhuc hæreticus fuit, pro eo quod ex Gortziensi codice substituit Rhenanus, rudis admodum, nisi hoc reperiretur in Vatic. 2. Ms. codd. Idem.

^g In suam summam commisit bonitatem.] Commisit, hoc est, reposuit, tempore suo scilicet promendum. RIG.

^h In suam summam commisit bonitatem. Sic etiam supra locutus est. infra scripsimus blasphemiarum furculus. Item, sic & benedicebat. RHEN.

A tia creatoris posteriorem, si tamen malitia potuit a bonitate committi. Igitur, quum cog- IV.
noscendo Deo hominem prospexisset bonitas Dei ipsius, etiam hoc præconio suo addidit,
quod prius domicilium homini commentata est, aliquam postmodum molem maximam,
postmodum & maiorem, ut in magna tanquam in minore proluderet atque perficeret: & ita
de bono Dei, id est de magno, ad optimum quoque ejus, id est, ad majus habitaculum pro-
moveretur. Adhibet operi bono optimum etiam ministrum, sermonem suum. ^a Eructavit,
inquit, cor meum sermonem optimum. Agnoscat hinc primum fructum optimum, utique
optimæ arboris Marcion: imperitissimus rusticus quidem in malam, bonam inservit: sed non
valebit ^b blasphemiarum furculus, arescet cum suo artifice, & ita se bonæ arboris natura testa-
bitur. Adspice ad summam, qualia sermo fructificaverit. Et dixit Deus, Fiat, & factum
est; & vidit Deus quia bonum: non quasi nesciens bonum, nisi videret: sed quia bonum,
ideo videns, honorans, & consignans, & dispungens bonitatem operum dignatione conspe-
ctus. Sic & benedicebat quæ bene faciebat, ut tibi totus Deus commendaretur, bonus, &
dicere & facere. Maledicere adhuc sermo non norat, quia nec male facere. Videbimus cau-
sas, quæ hoc quoque a Deo exegerunt. Interim mundus ex bonis omnibus constitit, satis
præmonstrans quantum boni pararetur illi, cui præparabatur hoc totum. Quis denique di-
gnus incolere Dei opera, quam ipsius imago & similitudo? Eam quoque bonitas & quidem
operantior operata est, non imperiali verbo, sed familiari manu, etiam verbo blandiente
præmisso, Faciamus hominem ad imaginem & similitudinem nostram. Bonitas dixit, boni-
tas finxit hominem de limo, in tantam substantiam carnis ex una materia tot qualitatibus ex-
structam. Bonitas inflavit animam, non mortuam, sed vivam. Bonitas præfecit universis IV
fruendis atque regnandis, etiam cognominandis. Bonitas amplius delicias adjecit homini,
ut quamquam totius orbis possidens, in amœnioribus moraretur, ^c translatus in paradysum,
jam tunc de mundo in Ecclesiam. Eadem bonitas & adjutorium prospexit, ne quid non boni:
Non est enim, inquit, bonum, solum esse hominem. ^d Sciebat illi sexum Mariæ, & deinceps
Ecclesiæ profuturum. Sed & quam arguis legem, quam in controversias torques, bonitas
erogavit, ^e consulens homini quo Deo adhereret, ne non tam liber, quam abjectus videre-
tur, æquandus famulis suis ceteris animalibus, solutus a Deo & ex fastidio liberis: sed ut solus
homo gloriaretur, quod solus dignus fuisset qui legem a Deo sumeret; utque animal ratio-
nale, intellectus & scientiæ capax, ipsa quoque libertate rationali contineretur; ei subjectus,
qui subjecerat illi omnia. Cujus legis observandæ consilium, bonitas pariter adscripsit: Qua
die autem ederitis, morte moriemini. Benignissime enim demonstravit exitum transgressio-
nis, ne ignorantia periculi negligentiam juvaret obsequii. Porro, si legis imponendæ ratio
præcessit, sequebatur etiam observandæ, ut poena transgressioni adscriberetur; quam tamen
evenire noluit, qui ante prædixit. Agnosce igitur bonitatem Dei nostri interim, vel hucus-
que ex operibus bonis, ex benedictionibus bonis, ex indulgentiis, ex providentiis, ex legi-
bus & præmonitionibus bonis & benignis. Jam hinc ad quæstiones omnes. ^f O canes, quos V.
foras Apostolus expellit, latrantes in Deum veritatis! hæc sunt argumentationum ossa quæ
obroditis. Si Deus bonus & præsciens futuri, & avertendi mali potens, cur hominem, &
quidem imaginem & similitudinem suam, immo & substantiam suam, per animæ scilicet
censum, passus est labi de obsequio legis in mortem, circumventum a diabolo? Si enim &
bonus qui evenire tale quid noller, & præsciens qui eventurum non ignoraret, & potens qui
depellere valeret, nullo modo evenisset, quod sub his tribus conditionibus divinæ majestatis
evenire non posset. Quod si evenit, absolutum est e contrario Deum neque bonum creden-
dum, neque præscium, neque potentem. Siquidem in quantum nihil tale evenisset, si talis
Deus, id est bonus, & præsciens, & potens; in tantum ideo evenit, quia non talis Deus. Ad
hæc, Prius est istas species in creatore defendere, quæ in dubium vocantur; bonitatem di-
co, & præscientiam, & potentiam. Nec immorabor huic articulo, præunte definitione
etiam ipsius Christi. ^g Ex operibus ineundæ probationes. Opera creatoris utrumque testan-
tur,

^a Eructavit, inquit, cor meum verbum optimum. Eodem modo initium Psalm. 44. supra citavit lib. adv. Hermogenem cap. 18. pro eo quod editiones Hebr. Gr. & Caldaica, & Latine omnes bonum. PAM.

^b Blasphemiarum furculus, &c. Sic recte Rhenanus, pro eo quod antea erat, *furculus*, accipitur enim pro palmitibus, de quo scribitur Joan. 15. [quo adludere videtur auctor] *Mittetur foras sicut palmet, & arescet*. Est vero illud Tertullianicum, *Adspice ad summam*, pro eo quod vulgo dicitur: in summa. Retineri autem potest *fructificaverit*, aut lege cum Vatic. 1. *fructificavit*. Idem.

^c Translatus in paradysum jam tunc de mundo in Ecclesiam. Libro de Pœnitentia, dixit, Ecclesiam esse in uno & altero. Hic igitur Adamum & Evam translatos fuisse ait in paradysum, de mundo in Ecclesiam, additum a Deo paradysum Ecclesiæ significans; Ecclesiam vero jam tunc fuisse in uno & altero. RIG.

^d Sciebat illi sexum Mariæ, & deinceps Ecclesiæ profuturum. Etenim Maria virgo peperit Christum, hominum

salutem. Unde & Ecclesia virgo, sponsa Christi, parit Christianos. Idem.

^e Sciebat illi sexum Mariæ profuturum. Noverat Dei bonitas quanto hominum damno prima mulierum peccaret; at noverat pariter qua felicitate iisdem Mariæ soboles ventura erat. Ea enim ratione factum, ut qui sexus malis nostris originem dedit, summum quoque nobis remedium pepererit. Non secus ac heros ille, cujus arma illatum a se vulnus curabant. LE PR.

^f Consulens homini quo Deo adhereret. Præclara cogitatio, hominem ad Deum pertinere, quatenus mandatis a Deo legibus adhæret religionis observantia cultuque. Idem.

^g O canes quos foras Apostolus, &c. Adludit ad illud Apocal. 22. *foras canes*. Atque adeo facit hic locus contra Erasmus, & alios quosdam qui apocalypsin auden negare Joannis Apostoli. De quo aliquid supra diximus lib. de præscr. & infra lib. 4. adv. Marc. ac in Scorpiaco. PAM.

^h Ex operibus ineundæ probationes. Dum hanc definitio-

tur, & bonitatem ejus, qua bona, sicut ostendimus; & potentiam qua tanta; & quidem ex A nihilo. Nam etsi ex aliqua materia, ut quidam volunt, hoc ipso tamen ex nihilo, dum non id fuerunt, quod sunt. Postremo, vel sic magna, dum bona: vel sic Deus potens, dum omnia ipsius, unde & omnipotens. De præscientia vero quid dicam? quæ tantos habet testes, quantos fecit prophetas? Quamquam quis præscientiæ titulus in omnium auctore, qua universa utique disponendo præsciit, & præsciendo disposuit. certe ipsam transgressionem; quam nisi præscisset, nec cautionem ejus delegasset sub metu mortis. Igitur si & fuerunt in Deo istæ facultates, præ quibus nihil mali evenire homini aut potuisset, aut debuisset, & nihilominus evenit; videamus & hominis conditionem, ne per illam potius eveniret, quod per Deum evenire non potuit. Liberum & a sui arbitrii & suæ potestatis invenio hominem a Deo institutum, nullam magis imaginem & similitudinem Dei in illo animadvertens, quam ejusmodi status formam. Neque enim facie & corporalibus lineis, tam variis in genere humano, ad uniformem Deum expressus est; sed in ea substantia, quam ab ipso Deo traxit, B id est animæ, ad formam Dei respondentis, & arbitrii sui libertate & potestate signatus est. Hunc statum ejus confirmavit etiam ipsa lex, tunc a Deo posita. Non enim poneretur lex ei, qui non haberet obsequium debitum legi in sua potestate: nec rursus comminatio mortis transgressioni adscriberetur, si non & contemptus legis in arbitrii libertatem homini deputaretur. Sic & in posteris legibus creatoris invenias, proponentis ante hominem bonum & malum, vitam & mortem: sed nec alias totum ordinem disciplinæ per præcepta dispositum, avocante Deo, & minante, & exhortante, nisi & ad obsequium & ad contemptum libero & VI. voluntario homine. Sed quoniam ex hoc jam intelligimur, eo fruente liberam hominis potestatem arbitrii sui, ut quod ei evenit, non Deo, sed ipsi debeat exprobari; ne & tu hinc jam opponas, non ita illum institui debuisse si libertas & potestas arbitrii exitiosa futura esset; hoc quoque prius defendam, ita institui debuisse, quo fortius commendem, & ita institutum, & digne Deo institutum, potiore ostensa ea causa quæ ita fecit institui. Bonitas Dei, C & ratio ejus, huic quoque instituto patrocinabuntur, in omnibus conspirantes apud Deum nostrum. Nec ratio enim sine bonitate, ratio est; nec bonitas sine ratione, bonitas: nisi forte ^b penes Deum Marcionis irrationaliter bonum, sicut ostendimus. Oportebat Deum cognosci: bonum hoc utique & rationale. Oportebat dignum aliquid esse, quod Deum cognosceret: quid tam dignum prospici posset, quam ^c imago Dei & similitudo? Et hoc bonum, sine dubio, & rationale. Oportebat igitur imaginem & similitudinem Dei, liberi arbitrii, & suæ potestatis institui, in qua hoc ipsum, imago & similitudo Dei deputeretur; arbitrii scilicet libertas & potestas: in quam rem ea substantia homini accommodata est, quæ hujus status esset; adflatus Dei; utique liberi & suæ potestatis. Sed & alias quale erat ut totius mundi possidens homo, non in primis animi sui possessione regnaret, aliorum dominus, sui famulus? Habes igitur & bonitatem Dei agnoscere ex dignatione, & rationem ex dispositione. D Sola nunc bonitas deputeretur, quæ tantum homini largita sit, id est, arbitrii libertatem. Aliud sibi ratio defendat in ejusmodi institutionem. Nam bonus natura Deus solus. Qui enim quod est sine initio habet, non institutione habet illud, sed natura. Homo autem qui totus ex institutione est, habens initium, cum initio sortitus est formam qua esset: atque ita non natura in bonum dispositus est, sed institutione; non suum habens bonus esse, quia non natura in bonum dispositus est, sed institutione, secundum institutorem bonum, scilicet bonorum conditorem. Ut ergo bonum jam suum haberet homo, emancipatum sibi a Deo, & fieret proprietas jam boni in homine, & quodammodo natura, de institutione adscripta est illi, ^d quasi libripens emancipati a Deo boni, libertas & potestas arbitrii, quæ efficeret, bonum, ut proprium, jam sponte præstari ab homine; quoniam & hoc ratio bonitatis exigeret voluntarie exercendæ; ex libertate scilicet arbitrii, non favente institutioni, non serviente: ut ita demum bonus consisteret homo, si secundum institutionem quidem, sed ex voluntate jam bonus inveniretur, quasi de proprietate naturæ: proinde ut & contra malum (nam & illud utique Deus providebat) fortior homo prætenderet, liber scilicet & suæ potestatis: ^e quia si careret hoc jure, ut bonum quoque non voluntate obiret, sed necessitate, usurpa-

nem Christo adscribit, alludit ad illud Joan. 10. *Opera quæ ego facio, in nomine Patris mei, hæc testimonium perhibent de me, & si mihi non vultis credere, operibus credite.* PAM.

Totius orbis possidens, Possidens possessor, sic paulo post, *avertendi mali potens.* infra reposuimus, *O Canes: item & potentiam qua tanta.* Similiter, *id est animæ, pro animam.* RHEN.

a Sui arbitrii & suæ potestatis, &c. Ea fuit hæreticorum quorundam vesania, ut liberum hominem creatum fuisse negarent. Tales fuere Marcion & Valentinus. Post peccatum vero adhuc remansisse libertatem mox probabit. LE PR.

b Penes Deum Marcionis, &c. Ridiculus videbatur Marcion, qui hæc Deo denegando, de quibus modo egit, Deum faciat bonum rationem ei detrahendo. Idem.

c Imago & similitudo Dei, &c. Longe aliter hic imaginem & similitudinem Dei, ad quam factus est homo, inter-

pretatur, quam alibi soleat, & præsertim lib. de baptis. cap. 5. ubi de eo aliquid adnotavimus, sicut etiam, quomodo adflatus Dei dicatur anima, ibidem. PAM.

d Quasi libripens emancipati a Deo boni. Ab alienatione rerum mancipi, quæ scilicet jure optimo haberi ac possideri potuerant, fiebat per æs & libram. Itaque adhibebatur libripens quasi arbiter mancipationis. Ejus formula extat apud Boethium in Topica Cic. RIG.

e Quasi libripens emancipati a Deo boni. Translatio hæc quam adhibet e jure, sumitur ab emancipatione quæ imaginaria venditio erat, fiebatque per æs & libram, hoc est præsentibus quinque testibus & libripente. LE PR.

e Quia si careret hoc jure. Mira correctorum varietas; caperet, averet, abiret, obiret, cuperet, reponeret, & melius legit Rigaltius careret. Idem.

A bilis etiam malo futurus esset ex infirmitate servitii, proinde & malo sicut bono famulus.

Tota ergo libertas arbitrii in utramque partem concessa est illi, ut sui dominus constanter occurreret, & bono sponte servando, & malo sponte vitando: quoniam & alias positum hominem sub iudicio Dei, ^a oportebat justum illud efficere de arbitrii sui meritis, liberi scilicet. Ceterum, nec boni nec mali merces jure pensaretur ei, qui aut bonus aut malus necessitate fuisset inventus, non voluntate. In hoc & lex constituta est, non excludens, sed probans libertatem de obsequio sponte præstando, vel transgressione sponte committenda; ita in utrumque exitum libertas patuit arbitrii. Igitur si & bonitas & ratio Dei invenitur circa libertatem arbitrii concessam homini, non oportet omiſsa prima definitione bonitatis atque rationis, quæ ante omnem tractatum constituenda est, post factis præjudicare, non ita Deum instituere debuisset, quia aliter quam Deum deceret evasit; sed dispecto, quia ita debuerit instituere, salvo eo quod dispectum est, cetera explorare. Ceterum, facile est offendentes

B statim in hominis ruinam, antequam conditionem ejus inspexerint, in auctorem referre quod accidit, quia nec auctoris examinata sit ratio. Denique, & bonitas Dei a primordio operum perspecta, persuadebit ^b nihil a Deo mali evenire potuisse, & libertas hominis recognita se potius ream ostendet, quod ipsa commisit. Hac definitione omnia Deo salva VII.

sunt; & natura bonitatis, & ratio dispositionis, & præscientiæ & potentiæ copia. Exigere tamen a Deo debes & gravitatem summam, & fidem præcipuam in omni institutione ejus, ut definas quærere, an Deo nolente potuerit quid evenire. Tenens enim gravitatem & fidem Dei boni, sed rationalibus institutionibus ejus vindicandas, nec illud miraberis, quod Deus non intercesserit adversus ea, quæ noluit evenire; ut conservaret ea, quæ voluit. Si enim semel homini permiserat arbitrii libertatem & potestatem, & digne permiserat, sicut ostendimus, utique fruendas eas ex ipsa institutionis auctoritate permiserat; fruendas autem quantum in ipso, secundum ipsum, id est, secundum Deum, id est, in bonum: quis enim adver-

C sus se permittet aliquid? quantum vero in homine, secundum motus libertatis ipsius? Quis enim non hoc præstat ei, cui quid semel frui præstat, ut pro animo & arbitrio suo fruatur? Igitur consequens erat, uti Deus secederet a libertate, semel concessa homini; id est, contineret in semetipso & præscientiam & præpotentiam suam, ^c per quas intercessisse potuisset, quo minus homo male libertate sua frui aggressus, in periculum laberetur. Si enim intercessisset, rescidisset arbitrii libertatem, quam ratione & bonitate permiserat. Denique, puta intercessisse, puta rescidisse illum arbitrii libertatem dum revocat ab arbore, dum ipsum ^d circumscriptorem colubrum a congressu femine arcet, nonne exclamaret Marcion? ^e O dominum futilem, instabilem, infidelem, rescindentem quæ instituit! Cur permiserat liberum arbitrium, si intercedit? cur intercedit, si permisit? Eligat ubi semetipsum erroris notet, in institutione, an in rescissione. Nonne tunc magis deceptus ex impræscientia futuri videretur, cum obstitisset? & quod quasi ignorans quomodo evasurum esset indulserat, quis non

D diceret? Sed etsi præscierat male hominem institutione sua usurum, quid tam dignum Deo, quam gravitas, quam fides institutionum qualiumcumque? Vidisset homo, si non bene dispunxisset quod bene acceperat; ut ipse legi reus fuisset cui obsequi noluisse, non ut legislator ipse fraudem legi suæ faceret, non sinendo præscriptum ejus impleri. Hæc dignissime peroraturus in creatorem, si libero arbitrio hominis ex providentia & potentia, quas exigit, obstitisset, nunc tibi insusurra pro creatore & gravitatem, & patientiam, & fidem, institutionibus suis functo, ut & rationalibus & bonis. Neque enim ad vivendum solummodo VIII. produxerat hominem, ut non ad recte vivendum, in respectu scilicet Dei, legisque ejus. Igitur vivere quidem ille ipse præstiterat, facto in animam vivam; recte vero vivere demandat, admonito in legis obsequium. Ita non in mortem institutum hominem probat, qui nunc cupit in vitam restitutum; malens peccatoris poenitentiam, quam mortem. Igitur, sicut Deus homini vitæ statum induxit; ita homo sibi mortis statum attraxit. Et hoc non per infirmitatem, sicuti nec per ignorantiam, ne quid auctori imputaretur. Nam etsi angelus qui seduxit; sed liber & suæ potestatis qui seductus est; sed imago & similitudo Dei, fortior angelo; sed adflatus Dei generosior spiritu materiali, quo Angeli constiterunt. Qui facit, inquit, spiritus angelos ^f & apparitores flammam ignis. Quia nec universitatem homini sub-

jecisset

^a Oportebat justum illud efficere. Facit etiam locus iste pro meritis operum, sicut & illud quod sequitur. Ceterum nec boni nec mali merces, &c. PAM.

^b Nihil a Deo mali evenire potuisse, &c. Facit etiam hoc & quiddam capite præcedenti, & duobus capitibus sequentibus tractatur, contra Calvinum, & alios qui Deum malorum auctorem facere non verentur. Idem.

^c Per quas intercessisse potuisset. Intercedebant tribuni Senatus consultis apud Romanos, dum obstitabant ne fierent. Sic & mox, si enim intercessisset. RHEN.

^d Colubrum circumscriptorem. Hoc est deceptorem. Juvenalis sat. 15. --- pupillum ad jura vocantem --- circumscriptorem. Nam circumscribere, etiam circumvenire significat. Idem.

^e O dominum futilem, &c. Faciebat enim Marcion Deum irratiornabiliter bonum, ut videri potest cap. 6. hujus lib. & aliis in locis. LE PR.

^f Et apparitores flammam ignis. Parum interest utrum ex epist. ad Hebræos cap. 1. (quod affirmat Pamelius, an ex Psal. 104. licet enim vocet Apostolus πυρὶς φλόγα seu flammam ignis, illud citat e psalmi 104. versus 5. ubi habetur, & ministros tuos ignem urentem. In Græco est πυρ φλογί. Mihi videtur hoc in loco vulgata versio magis congruere textui, quam versio Tertulliani. Sive autem legas, flammam ignis, sive ignem urentem perinde est. Varietas illa nata videtur ex hebr. אשׁלח, quod ignem urentem seu flammantem recte vertes. Idem.

jecisset infirmo dominandi, & non potiori angelis, quibus nihil tale subiecit. Sic nec legis pondus imposuisset, si gravis lex invalido sustinendi; nec quem excusabilem sciret nomine imbecillitatis, eum definitione mortis convenisset. postremo, non libertate, nec potestate arbitrii fecisset infirmum, sed potius defectione earum. Atque adeo eundem hominem, eandem substantiam animæ, eundem Adæ statum, eadem arbitrii libertas & potestas, victorem efficit hodie de eodem diabolo, cum secundum obsequium legum ejus administratur. Quoquo tamen, inquis, modo substantia creatoris delicti capax invenitur, quum adflatus Dei, id est anima, in homine deliquit. nec potest non ad originem summam referri corruptio portionis. Ad hoc interpretanda erit qualitas animæ. In primis tenendum, ^a quod Græca scriptura signavit, adflatum nominans, non spiritum. Quidam enim de Græco interpretantes, non recogitata differentia, nec curata proprietate verborum, pro adflatu, spiritum ponunt, & dant hæreticis occasionem spiritum Dei delicto infuscandi, id est, ipsum Deum. & usurpata jam quæstio est. Intelligence itaque adflatum minorem spiritu esse, etsi de spiritu accidit, ut aurulam ejus, non tamen spiritum. nam & aura vento rarior, etsi de vento aura, non tamen ventus aura. ^b Capit etiam imaginem spiritus dicere flatum. nam & ideo homo imago Dei, id est, spiritus: Deus enim spiritus. Imago ergo spiritus, flatus. Porro, imago veritati non usquequaque adæquabitur. Aliud est enim secundum veritatem esse; aliud ipsam veritatem esse. Sic & adflatus, quum imago sit spiritus, non potest ita imaginem Dei comparare, ut quia veritas, id est spiritus, id est Deus, sine delicto est; ideo & adflatus, id est imago, non debuerit admisisse delictum. In hoc erit imago minor veritate, & adflatus spiritu inferior, habens illas utique lineas Dei, qua immortalis anima, qua libera & sui arbitrii, qua præscia plerumque, qua rationalis, capax intellectus & scientiæ: tamen & in his imago, & non usque ad ipsam vim divinitatis; sic nec usque ad integritatem a delicto; quia hoc soli Deo cedit, id est veritati; & hoc solum imagini non licet. Sicut enim imago, quum omnes lineas exprimat veritatis, vi tamen ipsa caret, non habens motum: ita & anima imago spiritus, solam vim ejus exprimere non valuit, id est, non delinquendi felicitatem. Ceterum, non esset anima, sed spiritus; nec homo, qui animam sortitus est, sed Deus. Et alias autem, non omne quod Dei erit, Deus habebitur: ut expostules Deum & adflatum, id est, vacuum a delicto, quia Dei sit adflatus. Nec tu enim si in tibiam flaveris, hominem tibiam feceris, quamquam de anima tua flaveris, sicut & Deus de spiritu suo. Denique, quum manifeste scriptura dicat: Flasse Deum in faciem hominis, & factum hominem in animam vivam, non in spiritum vivificantem; separavit eam a conditione factoris. Opus enim aliud sit necesse est ab artifice, id est, inferius artifice. Nec urceus enim factus a figulo, ipse erit figulus; ita nec adflatus factus a spiritu, ideo erit spiritus. Ipsum quod anima, vocitatus est flatus. Vide etiam ne de adflatus conditione transierit in aliquam diminutionem qualitatem. Ergo, inquis, dedisti animæ infirmitatem supra negatam. Plane quum illam exigis Deo parem, id est, delicti immunem, dico infirmam. quum vero ad angelum provocatur, fortior rem defendam necesse est dominum universitatis; cui jam angeli administrant; qui etiam angelos judicaturus est, si in Dei lege constiterit, quod in primordio noluit. Hoc ipsum ergo potuit adflatus Dei admittere. Potuit, sed non debuit. Potuisse enim habuit, per substantiæ exilitatem, qua adflatus, non spiritus: non debuisse autem, per arbitrii potestatem, qua liber, non servus; adistente amplius demonstratione non delinquendi sub comminatione moriendi, qua subtrueretur substantiæ exilitas, & regeretur sententiæ libertas. Itaque non per illud jam videri potest anima deliquisse, quod illi cum Deo affine est, id est, per adflatum: sed per illud quod substantiæ accessit, id est, per liberum arbitrium; a Deo quidem rationaliter attributum; ab homine vero, qua voluit agitatam. Quod si ita se habent, omnis jam Dei dispositio de mali exprobratione purgatur. Libertas enim arbitrii non ei culpam suam respuet, a quo data est; sed a quo non ut debuit administrata est. Quod denique malum describes creatori? si delictum hominis; non erit Dei, quod est hominis: nec idem habendus est delicti auctor, qui invenitur interdictor, immo & condemnator. Si mors malum, nec mors comminatori suo, sed contemptori faciet invidiam, ut auctori. Contemnendo enim eam fecit; non utique futuram, si non contempsisset. Sed etsi ab homine in diabolum ^c transcripseris mali elogium, ut in instigatorem delicti; uti sic quoque in creatorem dirigas culpam, ut in auctorem diaboli, qui facit angelos spiritus: ergo quod factus a Deo est, id est angelus, id erit ejus, qui fecit; quod autem factus a Deo non est, id est diabolus, id est delator, superest ut ipse sese fecerit, deferendo de Deo, & quidem falsum. primo, quod Deus illos ex omni ligno edere vetuisset. dehinc quasi morituri non essent, si edissent. tertio, quasi Deus

^a Quod Græca scriptura signavit, &c. Recte græca vox *πνεῦμα* ad marginem adnotata est a Rhenano, ad quam hic adludit auctor; nam ea legitur Genes. 2. non vero *πνεύματι*, quare proinde etiam interpres Latinus recte transtulit spiraculum vitæ, quod adflatum auctor, non vero spiritum. PAM.

^b Capit etiam imaginem spiritus dicere, &c. Et hic vi-

des quomodo verbo, capit, utatur. Hoc est flatus significat etiam imaginem spiritus, sive, potest dici imago spiritus. RHEN.

^c Transcripseris mali elogium. Mali proprietates omnes diabolo tribuas: ea est enim hujus vocis notio Tertulliano. Lib. 1. adv. Marcionem ita usus est. LE PR.

A Deus illis invidisset divinitatem. Unde igitur malitia mendacii & fallaciæ in homines, & infamiæ in Deum? a Deo utique non, qui & angelum ex forma operum bonorum instituit bonum. Denique sapientissimus omnium editur, antequam diabolus; nisi malum est sapientia. Et si evolvas Ezechielis prophetiam, facile animadvertes tam institutione bonum angelum illum, quam sponte corruptum. In persona enim principis Sor, ad diabolum pronuntiatur: Et factus est sermo Domini ad me, dicens: Fili hominis, sume planctum super principem Sor; & dices, Hæc dicit Dominus, Tu es resignaculum similitudinis; qui scilicet integritatem imaginis & similitudinis resignaveris? Plenus sapientia, corona decoris; hoc ut eminentissimo angelorum, ut archangelo, ut sapientissimo omnium; In deliciis paradisi Dei tui natus es; Illic enim ubi Deus in secunda animalium figuræ formatione angelos fecerat. Lapidem optimum indutus es; Sardium, topazium, smaragdum, carbunculum, saphirum, jaspin, lyncurium, achaten, amethystum, chrysolithum, beryllum, onychinum; & auro replesti horrea tua, & thesauros tuos. Ex qua die conditus es, cum Cherub posuisti in monte sancto Dei: fuisti in medio lapidum igneorum. fuisti invituperabilis in diebus tuis, ex qua die conditus es, a donec inventæ sunt læsuræ tuæ. De multitudine negotiationis tuæ promas tuas replesti, & deliquisti: Et cetera. Quæ ad sugillationem angeli, non ad illius principis proprie pertinere manifestum est, eo quod nemo hominum in paradiso Dei natus sit; ne ipse quidem Adam, translatus potius illuc: nec cum Cherub positus in monte sancto Dei, id est, in sublimitate cœlesti, de qua Satanam Dominus quoque decidisse testatur; nec inter lapides igneos demoratus, inter gemmantes siderum ardentium radios, unde etiam quasi fulgur dejectus est Satan. Sed ipse auctor delicti, in persona peccatoris viri denotabatur; retro quidem invituperabilis a die conditionis suæ. a Deo in bonum conditus, ut a bono conditore invituperabilium conditionum, & excultus omni gloria angelica, & apud Deum constitutus, qua bonus apud bonum: postea vero a semetipso translatus in malum. Ex quo enim, inquit, apparuerunt læsuræ tuæ: illi eas reputans, quibus scilicet læsit hominem ejectum a Dei obsequio: & ex illo deliquit ex quo delictum seminavit; atque ita exinde negotiationis, id est, malitiæ suæ multitudinem exercuit; delictorum scilicet & sensuum, non minus & ipse liberi arbitrii institutus, ut spiritus. Nihil enim Deus proximum sibi non libertate ejusmodi ordinasset. Quem tamen & prædamnando testatus est ab institutionis forma libidine propria conceptæ ultro malitiæ exorbitasse; & commeatum operationibus ejus admetiendo, rationem bonitatis suæ egit; eodem consilio differens extinctionem diaboli, quo hominis restitutionem. Certamini enim dedit spatium, ut & homo^b eadem arbitrii libertate elideret inimicum, qua succiderat illi; probans suam, non Dei culpam; & ita salutem digne per victoriam recuperaret, & diabolus amarius puniretur, ab eo quem eliserat ante devictus; & Deus tanto magis bonus inveniretur, sustinens hominem gloriosorem in paradysum, ad licentiam decerpendæ arboris vitæ jam de vita regressurum. Igitur usque ad delictum hominis, Deus a primordio tantum bonus, exinde judex, & severus; & quod Marcionitæ volunt, sævus. statim mulier in doloribus parere; & viro servire damnatur: sed quæ ante sine ulla contristatione^c per benedictionem in crementum generis audierat, Crescite tantum & multiplicamini: sed quæ in adjutorium masculo, non in servitium fuerat destinata. statim & terra maledicatur; sed ante benedicta. statim tribuli & spinæ; sed ante scœnum, & herbæ, & arborum fructuosa. statim sudor & labor panis; sed ante ex omni ligno victus immunis, & alimenta secunda. exinde homo ad terram, sed ante de terra. exinde ad mortem, sed ante ad vitam. ^d exinde in scortis vestibus, sed ante sine scrupulo nudus. Ita prior bonitas Dei, secundum naturam; severitas posterior, secundum causam. Illa ingenua, hæc accidens: illa propria, hæc accommodata: illa edita, hæc adhibita. Nec natura enim inoperatam debuit continuisse bonitatem, nec causa dissimulatam evasisse severitatem. Alteram sibi, alteram rei Deus præstitit. Incipe nunc etiam judicis statum ut ad finem mali arguere, qui idcirco alium Deum somniasti solummodo bonum, quia non potes judicem: quamquam & illum ut judicem ostendimus. Aut si non judicem, certe perversum ac vanum, disciplinæ non vindicandæ, id est, non judicandæ constitutorem. Non reprobas autem Deum judicem, qui non judicem Deum probas? Ipsam sine dubio justitiam accusare debebis, quæ judicem præstat, aut & eam in species malitiæ deputare, id est, injustitiam in titulos bonitatis adscribere. Nunc enim justitia malum, si injustitia bonum. Porro, quum cogeris injustitiam de pessimis pronuntiare, eodem jugo urgeris justitiam de optimis censere. Nihil enim æmulum mali non bonum, sicut & boni æmulum nihil non malum. Igitur quanto malum injustitia, tanto bonum justitia. Nec species solummodo, sed tutela reputanda bonitatis; quia bonitas nisi justitia regatur, ut justa sit, non erit bonitas si injusta sit. Nihil enim bonum, quod

XI.

C c c injustum.

^a Donec inventæ sunt læsuræ tuæ. Læsuræ sunt peccata quæ animam lædunt, græce enim habetur *αὐχμηρία*. Lib. de par. cap. 7. decrecentes opes vocat læsuras, demonstrans per abjectionem divitiarum, læsuras quoque earum computandas non esse. LE PR.

^b Eadem arbitrii libertate elideret, &c. Amissam non om-

nino fuisse libertatem post peccatum Adami defendit hic locus, contra hæreticos. Idem.

^c Per benedictionem in crementum generis. Potest esse figura Græca, per benedictionem secundum incrementum generis audierat, crescite tantum & multiplicamini. RHEN.

^d Exinde in scortis vestib. Pelliceas intelligit. Idem.

- XII. Injustum. bonum autem omne; quod justum. ^a Ita si societas & conspiratio bonitatis atque A justitiæ, separationem earum non potest capere, quo ore constitues diversitatem duorum deorum in separatione? seorsum deputans deum bonum, & seorsum deum justum? Illic consistit bonum, ubi & justum. A primordio denique creator tam bonus, quam & justus, pariter & utrumque processit. Bonitas ejus operata est mundum, ^b justitia modulata est. quæ etiam tum mundum judicavit ex bonis faciendum, quia cum bonitatis consilio judicavit. Justitiæ opus est, quod inter lucem & tenebras separatio pronuntiata est, inter diem & noctem, inter cælum & terram, inter aquam superiorem & inferiorem, inter maris coetum & aridæ molem, inter luminaria majora & minora, diurna atque nocturna, inter marem & feminam; inter arborem agnitionis mortis & vitæ, inter orbem & paradisum, ^c inter aquigena & terrigena animalia. Omnia ut bonitas concepit, ita justitia distinxit. Totum hoc iudicatum dispositum & ordinatum est. Omnis situs, habitus elementorum, effectus, motus, status, ortus, occasus singulorum, judicia sunt creatoris; ne putes eum exinde iudicem definiendum, quo malum cepit, atque ita justitiam de causa mali offusces. His enim modis ostendimus eum cum auctrice omnium bonitate prodisse, ut & ipsam ingenitam Deo & naturalem, nec obventitiam deputandam, quæ in Domino inventa sit arbitrix operum ejus.
- XIII. Atenim, ut malum postea erupit, atque inde jam cepit bonitas Dei cum adversario agere, aliud quoque ^d negotium eadem illa justitia Dei nata est jam secundum adversionem dirigendæ bonitatis, ^e ut seposita libertate ejus, qua & ultro Deus bonus pro meritis cujusque pensetur, dignis offeratur, indignis denegetur, ingratis auferatur; proinde omnibus æmulis vindicetur. Ita omne hoc justitiæ opus, procuratio bonitatis est, quod judicando damnat, quod damnando punit; quod, ut dicitis, sævit; utique bono non malo proficit. Denique timor iudicii ad bonum, non ad malum confert. Non enim sufficebat bonum per semetipsum commendari, jam sub adversario laborans. Nam etsi commendabile per semetipsum, non tamen & conservabile, quia expugnabile jam per adversarium, nisi vis aliqua præset timendi, quæ bonum etiam nolentes appetere, & custodire compelleret. Ceterum, totillecebris mali expugnantibus bonum, quis illud appeteret, quod impune contemneret? quis custodiret, quod sine periculo amitteret? Legis mali viam latam, & multo frequentiore: nonne omnes illa laberentur, si nihil in illa timeretur? Horremus terribiles minas creatoris: & vix a malo avellimur. quid si nihil minaretur? Hanc justitiam, malum dices, quæ malo non favet? Hanc bonum negabis, quæ bono prospicit? ^f Non qualem oportet Deum velles; qualem malles expediret? sub quo delicta gauderent? cui diabolus illuderet? Illum bonum judicares Deum, qui hominem posset magis malum facere, securitate delicti? Quis boni auctor, nisi qui & exactor? Proinde, quis mali extraneus, nisi qui & inimicus? quis inimicus, nisi qui & expugnator? quis expugnator, nisi qui & punitor? Sic totus Deus bonus est, dum pro bono omnia est. Sic denique omnipotens, quia & juvandi & lædendi potens. ^D Minus est, tantummodo prodesse, quia non aliud quid possit quam prodesse. De ejusmodi, qua fiducia bonum sperem, si hoc solum potest? quomodo innocentiae mercedem secter, si non & nocentiae spectem? diffidam necesse est, ne nec alteram partem remuneretur, qui utramque non valuit. Usque adeo justitia etiam plenitudo est divinitatis ipsius, exhibens Deum perfectum, & patrem, & dominum: patrem, clementia: dominum, patrem, disciplina, potestate blanda: dominum, severa. patrem, diligendum pie: dominum, timendum necessarie. diligendum, quia malit misericordiam, quam sacrificium; & timendum, quia nolit peccatum. diligendum, quia malit poenitentiam peccatoris, quam mortem; & timendum, quia nolit peccatores sui jam non poenitentes. Ideo lex utrumque definit, Diliges Deum, &
- XIV. Timebis Deum. Aliud obsecutori proposuit, ^g aliud exorbitatori. Ad omnia tibi occurrit Deus idem. percutiens, sed & sanans; mortificans, sed & vivificans; humilians, sed & sublimans; condens mala, sed & pacem faciens. ut etiam & hinc respondeam hæreticis: Ecce enim, inquiunt, ipse se conditorem profitetur malorum, dicens, Ego sum qui condo mala. Amplexi enim vocabuli communionem, duas malorum species in ambiguitate turbantem;

^a Ita si societas & conspiratio bonitatis atque justitiæ separationem earum non potest capere.] Sic & emendandum censuit Latinius quod vulgo legitur. separationem earum non potest capere. In exemplari Pithæano legitur separationem earum non potest capere. Liber Ursini, Septimii stilum exhibet, Ita, si societas & conspiratio bonitatis atque justitiæ separationem earum non potest curare, quo ore, &c. RIG.

^b Justitia modulata est. Legendum crederem moderata est, Et quamvis nullis codicibus fretus, id conjiciendo tantum affirmarem. LE PR.

^c Inter aquigena & terrigena. Delectatur iis vocibus quæ Græcorum usu derivantur, quasi diceret ὁ ἀπογινῶν & γηγενῶν. Idem.

^d Negotium nata est jam secundum adversionem dirigendæ bonitatis.] Hoc est, dirigendæ bonitatis prout mentem quisque suam ad Dei bonitatem advertit. RIG.

^e Ut seposita libertate ejus.] Sic habent exemplaria, nec inconcinne explicabitur in hunc sensum: Ut seposita diviniæ bonitatis liberalitate, qua & ultro Deus bonus est, jam divina illa bonitas pro meritis cujusque pensetur. Idem.

^f Non qualem oportet Deum velles.] In Pithæano legitur, Qualem oportet Deum velles? Quales malles, expediret? Idem.

^g Aliud exorbitatori. Morigerum & rebellem sive delinquentem his vocibus, obsecutori, & exorbitatori, notat. Vocabulo exorbitare utitur in exhort. ad cast. qui de monogamia exorbitat. & apol. 6. Si a nullo desciverunt? si in nullo exorbitaverunt? Sidonius ep. ii. lib. 8. Vereor huiusmodi a Catholica fidei regulis exorbitaturum. Item Julius Firmicus de errore prof. relig. nec a salutaribus tuis legibus exorbitat nunc consul noster Posthumus. LE PR.

A quia mala dicuntur, & delicta, & supplicia; passim volunt eum conditorem intelligi malorum, ut & malitiæ auctor renuntiatur. Nos autem adhibita distinctione utriusque formæ, separatis malis delicti & malis supplicii, malis culpæ & malis pœnæ, suum cuique parti definimus auctorem: malorum quidem peccati & culpæ, diabolus: malorum vero supplicii & pœnæ, Deum creatorem; ut illa pars malitiæ deputetur, ista justitiæ, mala condentis judicia adversus mala delicti. De his ergo creator proficitur malis, quæ congruunt judici. Quæ quidem illis mala sunt, quibus rependuntur: ceterum, suo nomine bona, qua iusta, & bonorum defensoria, & delictorum inimica, atque in hoc ordine, Deo digna. Aut proba ea injusta, ut probes malitiæ deputanda, id est, injustitiæ mala: quia si justitiæ erunt, jam mala non erunt, sed bona; malis tantummodo mala, quibus etiam directo bona pro malis damnantur. Constitue igitur injuste hominem divinæ legis voluntarium contemptorem id retulisse, quo voluit caruisse; injuste malitiam ævi illius imbris, dehinc & ignibus cæsam; injuste Ægyptum B scedissimam, supersticiosam, amplius hospitis populi conflictatricem, decemplici castigatione percussam. Indurat cor Pharaonis: sed meruerant in exitium subministrari, qui jam negaverat Deum; qui jam legatos ejus toties superbus excusserat; qui jam populo laborem operis adjecerat: postremo, qua Ægyptius olim Deo reus fuerat gentilis idololatriæ, a ibin & crocodilum citius colens, quam Deum vivum. Impendit & ipsum populum, sed ingratum. Immisit & pueris urfos, sed irreverentibus in Prophetam. Justitiam ergo primo judicis dispi- ce, XV. cujus si ratio constiterit, tunc & severitas, & per quæ severitas decurrit, rationi & justitiæ reputabuntur. Ac ne pluribus immoremur, adserite causas ceteras quoque, ut sententias condemnatis: excusate delicta, ut judicia reprobetis. Nolite reprehendere judicem, sed revincite malum judicem. Nam & si patrum delicta ex filiis exigebat, duritia populi talia remedia compulerat, ut vel posteritatibus suis prospicientes, legi divinæ obedirent. Quis enim non magis filiorum salutem, quam suam curet? Sed etsi benedictio patrum, femini quoque C eorum destinabatur, sine ullo adhuc merito ejus; cur non & reatus patrum in filios quoque redundaret? Sicut gratia, ita & offensa; ut per totum genus & gratia decurreret, & offensa. salvo eo quod postea decerni habeat: Non dicturos acidam uvam patres manducasse, & filiorum dentes obstupuisse; id est, non sumpturum patrem delictum filii, nec filium delictum patris; sed unumquemque delicti sui reum futurum, ut post duritiam populi, duritia legis edomita, justitia jam non genus, sed personas judicaret. Quamquam si evangelium veritatis accipias, ad quos pertineat sententia reddentis in filios patrum delicta cognosces. ad illos scilicet qui hanc ultro sibi sententiam fuerant irrogaturi, Sanguis illius super capita nostra, & filiorum nostrorum. Hoc itaque omnis providentia Dei censuit, quod jam audierat. Bona igitur & severitas, quia iusta, si bonus judex, id est justus. Item ceteta bona, per quæ opus bonum currit bonæ severitatis, sive ira, sive æmulatio, sive sævitia. Debita enim omnia hæc sunt severitati, sicut severitas debitum est justitiæ, Vindicanda erit procacitas ætatis verecundiam debentis. Atque ita non poterunt judici exprobrari, quæ judici accedunt, carentia & ipsa culpa, sicut & judex. Quid enim, si medicum quidem dicas esse debere, ferramenta vero ejus accuses, quod secant, & inurant, & amputent, & constrictent? quando sine instrumento artis, medicus esse non possit. Sed accusa male secantem, importune amputantem, temere inurentem, atque ita ferramenta quoque ejus, ut mala ministeria, reprehende. Proinde est enim, cum Deum quidem judicem admittis, eos vero motus & sensus, per quos judicat, destruis. Deum nos a Prophetis & a Christo, non a philosophis, nec ab Epicuro, erudimur. Qui credimus Deum etiam in terris egisse, & humani habitus humilitatem suscepisse ex causa humanæ salutis, longe sumus a sententia eorum qui nolunt Deum curare quidquam. Inde venit ad hæreticos quoque definitio ejusmodi: Si Deus irascitur, & æmulatur, & extollitur, & exacerbat; ergo & corrumpetur, ergo & morietur. Bene autem quod Christianorum est, etiam mortuum Deum credere, & tamen viventem in ævo ævorum. Stultissimi, qui de humanis divina præjudicant, ut quoniam in homine corruptoriæ conditionis habentur hujusmodi passiones, idcirco & in Deo ejusdem status existimentur. Discerne substantias, & suos eis distribue sensus, tam diversos, quam substantiæ exigunt, licet vocabulis communicare videantur. b Nam & dexteram, & C c c 2 oculos,

a Ibin & crocodilum citius colens. Ægyptios superstitioni olim præ cæteris gentibus deditos constat, illudque traditur apolog. 24. nam adeo fuere superstitioni, ut variis in locis varios sibi Deos statuerint, & apin in urbe Memphis, ... & trizon in urbe Memphis, & crocodilum in palude Myridis. Clemens Alex. paedag. 3. c. 2. ubi collatione facta ornatus muliebris cum templis Ægyptiorum, describit & amplificat templorum structuram, & ornamenta quibus illustrantur, si vero intraveris, inquit, non deus sed risu dignum exhibetur spectaculum, & γὰρ θεὸς ὁ ζῶντων ὁ ἀνθρώπων ὁ πάντων κτίστων αἰετὸς αἰετὸς ὁ ἀνθρώπων ὁ πάντων κτίστων ὁ ἀνθρώπων ὁ πάντων κτίστων. Non enim ibi Deus qui requiritur, apparet, ad quem

properabamus, sed felis, aut crocodilus, aut serpens indigena, aut tale quidpiam animal. Sic Diodorus Siculus lib. 1. biblioth. οἱ μὲν καὶ καλλίστοι, ἐν δὲ τῇ ἑστῇ τῇ θεῷ, ἢ πῶς καὶ ὅτι, ἢ τῶν, ἢ αἰετῶν. Templa quidem pulcherrima, ... si vero Deum intus quæsieris, aut Simia est, aut ibis aut hircus, aut felis. Item lib. de decal. tradit Philo Judæus. Mitto Cyrillum Alex. hom. de festis pasch. Pomponium Melam lib. 1. Juvenalem Sat. 15. Addo tantum Ibin avem esse ciconiæ similem, quæ locustas & angues vorat, unde ab Ægyptiis superstitione colitur, & numinis loco est. Tales bestias infinitas in angelibus refert Constantinus Manasses, & Nilum ipsum Deum sibi finxisse Ægyptios scribit Heliodorus lib. 9. LE PR.

b Nam & dexteram & oculos. B. Augustinus lib. de præ-

oculos, & pedes Dei legimus, nec ideo tamen humanis comparabuntur, quia de appellatio-
ne sociantur. Quanta erit diversitas divini corporis, & humani, sub eisdem nominibus mem-
brorum, tanta erit & animi divini & humani differentia, sub eisdem licet vocabulis sen-
sum, quos tam corruptorios efficit in homine corruptibilitas substantiæ humanæ, quam
in corruptorios in Deo efficit incorruptibilitas substantiæ divinæ. Certe Deum confiteris
creatorem? Certe, inquis. Quomodo ergo in Deo humanum aliquid existimas, & non di-
vinum omne? Quem Deum non negas, confiteris non humanum. Siquidem Deum confi-
tendo, præjudicasti utique illum ab omni humanarum conditionum qualitate diversum.
Porro, quum pariter agnoscas hominem a Deo inflatum in animam vivam, non Deum ab
homine, satis perversum est, ut in Deo potius humana constituas, quam in homine divina;
& hominis imagine Deum imbuas potius, quam Dei hominem. Et hæc ergo imago censen-
da est Dei in homine, quod eosdem motus & sensus habeat humanus animus, quos & Deus,
licet non tales quales Deus. Pro substantia enim, & status eorum, & exitus distant. Denique,
contrarios eorum sensus, lenitatem dico, patientiam, misericordiam, ipsamque matricem
earum bonitatem, cur divina præsumitis? Nec tamen perfecte ea obtinemus, quia solus
Deus perfectus. Ita & illas species, iræ dico & exasperationis, non tam feliciter patimur:
quia solus Deus de incorruptibilitatis proprietate felix. Irascetur enim, sed non exacerbabi-
tur, sed non periclitabitur: movebitur, sed non evertetur. Omnia necesse est adhibeat pro-
pter omnia; tot sensus, quot & causas. & iram propter scelestos, & bilem propter ingratos,
& æmulationem propter superbos, & quicquid non expedit malis. Sic & misericordiam pro-
pter errantes, & patientiam propter non resipiscentes, ^a & præstantiam propter merentes,
& quicquid bonis opus est. Quæ omnia patitur suo more, quo eum pati condecet, propter
XVII. quem homo eadem patitur, æque suo more. Hæc itaque, dispecta, totum ordinem Dei
judicis operarium, & [ut dignius dixerim] protectorem ^b catholicæ & summæ illius boni-
tatis ostendunt: quam semotam a judicariis sensibus, & in suo statu puram nolunt Marcio-
nitæ in eodem Deo agnoscere, pluentem super bonos & malos, & solem suum oriri facien-
tem super justos & injustos: quod alius Deus omnino non præstat. Nam etsi hoc quoque te-
stimonium Christi in creatorem Marcion de Evangelio eradere ausus est, ^c sed ipse mundus
inscriptus est, & omnia a conscientia legitur: & erit hæc ipsa patientia creatoris in iudicium
Marcionis: illa patientia quæ expectat poenitentiam potius peccatoris, quam mortem; &
mavult misericordiam, quam sacrificium; avertens jam destinatum exitum Ninivitis; & lar-
giens spatium vitæ Ezechiae lacrymis; & restituens statum regni Babylonis, tyranno poeni-
tentiam functo. Illam dico misericordiam, ^d quæ & filium Saulis moriturum ex devorione
populo concessit: & David, delicta in domum Uriæ confessum, venia liberavit: & ipsum
Israel toties restituit, quoties iudicavit; toties refovit, quoties & increpuit. Non solum igi-
tur iudicem aspiciens, convertere & ad optimi exempla. notans quum ulciscitur, considera-
quum indulget. Repende austeritati lenitatem: quum utrumque conveneris in creatore, ^d
inveniens in eo & illud, propter quod alterum Deum credis. Veni deniq. ad inspectionem
doctrinarum, disciplinarum, præceptorum, consiliorumque ejus. Dices forsitan, hæc etiam
humanis legibus determinari. Sed ante Lycurgos & Solonas emneis, Moses & Deus. Nulla
posteritas non a primordiis accipit. Tamen non a tuo Deo didicit creator meus proscribere,
Non occides. non adulterabis. non furaberis. non falsum testimonium dices. alienum non
concupisces. honora patrem & matrem, &, diliges proximum tuum ut te ipsum. Ad hæc
innocentiæ, pudicitiae, & iustitiæ, & pietatis principalia consulta, accedunt etiam huma-
nitatis præscripta: quum septimo quoque anno servitia libertate solvuntur: quum eodem
tempore agro parcutur, egenis cedendo locum: bovi etiam terenti vincula oris remittantur
ad fructum præsentis laboris, quo facilius in pecudibus præmeditata humanitas in hominum
XVIII. frigera erudiretur. Sed quæ potius legis bona defendam, quam quæ heresis concupit,
ut talionis definitionem, oculum pro oculo, dentem pro dente, & livorem pro livore repe-
tentis? Non enim injuriæ mutuo exercendæ licentiam sapit, sed in totum cohibendæ vio-
lentiæ prospicit, ut quia durissimo & infideli in Deum populo longum, vel etiam incredibile
videretur a Deo expectare defensam, edicendam postea per Prophetam, Mihi defensam,
& ego defendam, dicit Dominus: interim commissio injuriæ metu vicis statim occurrente re-
pastinaretur; & licentia retributionis, prohibitio esset provocationis; ut sic improbitas astuta
cessaret, dum secunda permissa, prima terretur; & prima deterrita, nec secunda committi-

sensu Dei, ad Dardanum, latissime tractat quomodo Deo
attribuuntur, *dextra, oculi, & pedes*. Scripturas autem, ex
quibus id desumptum est, ad marginem adnotavimus. Est
ejusdem argumenti liber incerti auctoris, fortassis Hrabani
inter opera B. Hieronymi tom. 4. PAM.

^a Et præstantiam propter merentes.) Qua scilicet præ-
stat præmia vel supplicia. RIG.

^b Catholicæ & summæ illius bonitatis. Catholicam boni-
tatem proprie accipit; pro ea, quæ per totum orbem ter-

rarum diffusa est, de quo nomine latius lib. de præscript.
PAM.

^c Sed ipse mundus inscriptus est.] Catholica illa &
summa Dei bonitas inscripta est in mundi tabulis. RIG.

^d Quæ & filium Saulis moriturum. Hic loquitur de Jo-
natha quem populus liberavit e manibus Saulis patris. sicut
habetur 1. Reg. 14. illis autem verbis, & ipsum Israel
toties restituit: quoties iudicavit, alludit ad lib. iudicum
cap. 3. 4. 6. & 10. PAM.

A tur, qua & alias facilius timor talionis per eundem saporem passionis. Nihil amarius quam idipsum pati, quod feceris aliis. Et si lex aliquid tibi detrahit, & immunda pronuntiat animalia quæ aliquando benedicta sunt, consilium exercendæ continentia intellige, & frenos impositos illi gulæ agnosce, quæ quum panem ederet angelorum, cucumeres & pepones Ægyptiorum desiderabat. Agnosce simul & ^a comitibus gulæ, libidini scilicet atque luxuriæ prospectum, quæ fere ventris castigatione frigescent. Manducaverat enim populus, & biberat; & surrexerat ludere. proinde ut & pecuniæ ardor restingeretur ex parte, qua de victus necessitate causatur; pretiosorum ciborum ambitio detracta est. Postremo, ut facilius homo ad jejunandum Deo formaretur, paucis & ^b non gloriosis escis assuefactus, & nihil de lautioribus esuriturus. Reprehendendus sane creator, quod cibos potius populo suo abstulit, quam ingratoribus Marcionitis. ^c Sacrificiorum quoque onera, & operationum, & oblationum negotiosas scrupulositates nemo reprehendat, quasi Deus talia sibi proprie desideraverit, qui tam manifeste exclamat, Quo mihi multitudinem sacrificiorum vestrorum? Et quis exquisivit ista de manibus vestris? sed illam Dei industriam sentiat, qua populum primum in idololatriam & transgressionem, ejusmodi officiis religioni suæ voluit adstringere, quibus superstitio seculi agebatur, ut ab ea avocaret illos, sibi jubens fieri quasi desideranti, ne simulacris faciendis delinqueret. Sed & in ipsis commerciis vitæ & conversationis humanæ domi ac foris, adusque curam vasculorum omnifariam distinxit, ut istis legalibus disciplinis occurrentibus ubique, ne ullo momento vacarent a Dei respectu. ^d Quid enim faceret beatum hominem, quam in lege Domini voluntas ejus? & in lege Domini meditatur die ac nocte. Quam legem non duritia promulgavit auctoris, sed ratio summæ benignitatis, populi potius duritiam edomantis, & rudem obsequio fidem operosis officiis dedolantis: ^e ut nihil de arcanis attingam significantis legis, spiritalis scilicet & prophetica, & in omnibus pæne argumentis figuratæ. Sufficit enim in præsentia, si simpliciter hominem Deo obligabat, ut nemo eam reprobare debeat, nisi cui non placet Deo servire. Ad hoc beneficium, non onus legis adjuvandum, etiam Prophetas eadem bonitas Dei ordinavit, docentes Deo digna; ^f Auferre nequitias de anima, discere benefacere, ^g exquirere judicium, judicare pupillo, & justificare viduam, ^h diligere quæstiones, ⁱ frugere improborum contractum, ^k dimittere confictam in integram, dissipare scripturam injustam, infringere panem esurienti, & tectum non habentem inducere in domum tuam; nudum si videris, contegere, & domesticos seminis tui non despicere; compescere linguam a malo, & labia ne loquantur dolum; declinare a malo, & facere bonum; quærere pacem, & sectari eam; irasci, & non delinquere, id est, in ira non perseverare, sive sævire; non abire in concilium impiorum, nec stare in via peccatorum, nec in cathedra pestilentium sedere. Sed ubi? Vide quam bonum & quam jucundum habitare fratres in unum, meditantes die ac nocte in lege Domini; Quia bonum scilicet fidere in Dominum, quam fidere in hominem; & sperare in Dominum, quam sperare in principes. Qualis enim apud Deum merces homini? Et erit tanquam lignum quod plantatum est juxta exitus aquarum, quod fructum suum dabit in tempore suo; & folium ejus non decidet; & omnia quæcumque faciet prosperabuntur illi. Innocens autem & purus corde, qui non accepit in vanum nomen Dei, & non juravit ad proximum suum in dolo: iste accipiet benedictionem a Domino, & misericordiam a Deo salutaris suo. Oculi enim Domini super timentes eum, sperantes in misericordia ipsius, ^l ad eliberandas animas eorum de morte, utique æterna, & nutriendos eos in fame, utique vitæ æternæ. Multæ enim

^a Comitibus gulæ, libidini scilicet atque luxuriæ.] Eiusdem sensus est inter præcepta Dionysii Catonis, Indulgere gulæ noli, quæ pedis amica est. RIG.

^b Comitibus gulæ, libidini scilicet atque luxuriæ. En etiam ab auctore usitata gulæ & luxuriæ, sicut hodie accipiuntur a scholasticis doctoribus, quum de peccatis loquuntur capitalibus. Haud aliter autem dixit alicubi B. Hieronymus: venter vino æstuans, facile despumat in libidinem. PAM.

^c Non gloriosis escis assuefactus. Gloriosas vocat escas quibus gloriatur nonnulli, nunc ob raritatem, nunc ob pretium. RHEN.

^d Sacrificiorum onera. Hæc sacrificiorum onera, atque has operationum & oblationum negotiosas scrupulositates in de præscripti. hæretic. apte vocavit morositatem Judææ. Idem.

^e Quid enim faceret beatum hominem. Usurpat auctor, hominem, pro viro: nam & græcæ & latinæ, ac Hebrææ, Chaldaicæque voces virum significant, initio psal. 1. usurpatur similiter a vulgo Gallorum. pulchra est autem metaphora, rudem fidem operosis officiis dedolantis. PAM.

^f Ut nihil de arcanis attingam significantis legis.] Arcana legis significantis, hoc est, Mytheria legis figuratæ. Ipse mox explicat, spiritalis scilicet & prophetica. RIG.

^g Auferre nequitias de anima. Citat istud secundum 70. ex Isaia cap. 1. excepto quod omittit [quod tamen etiam habent Hebræa, Chaldaica, & Latina editiones] liberare injuria oppressum. Præterquam quod addat, diligere quæstiones, seu potius [sicuti castigo ex animadversione Joan. Harrisi Angli] dirigere, nam hoc frequentissimum est au-

tori forte loco illius: venite & disceptemus, pro quo B. Hieronymus ex hebr. & arguit me, quod interpretatur Chrysostomus & Procopius in comment. ut audacter qui bonum opus fecerit, cum Deo disceptet, quomodo etiam auctor intelligere videtur. si adderetur, cum Deo; clarius foret. PAM.

^h Exquirere judicium.] Exquisito ac perspecto utriusque partis jure. RIG.

ⁱ Diligere quæstiones.] Habendas cum Deo inquirente ac disceptante super observatione mandatorum. Sic libuit Septimio interpretari quod Esaias dixit cap. 1. *debe & diligere*, *ἀγαπᾷ καὶ κίμῳ*. Apertiora sunt hæc, sub finem lib. 1. ad Uxorem, Vide quam ex æquo habetur, qui viduæ benefecit! quanti est vidua ipsa, cujus adfector cum Domino disputabit! Has cum Domino disputationes seu quæstiones diligendas ait Septimius. Idem.

^j Frugere improborum contractum.] In Pithæano cod. & Rhenani editionibus legitur, contractum, quod sane fugiendi verbo magis convenit. Pameliis mutavit; sic ratur aptasie Græcis quæ apud Esaiam leguntur cap. 58. *συνδεδεμένοι ἀδελφούς*. Sed illic habetur, *ἀδελφούς συνδεδεμένους ἀδελφούς*. Itaque aliud sibi voluit Septimius. Idem.

^k Dimittere confictam in integram.] Sic habent exemplaria vetera. Apud Esdræ, post ea verba, Viduam justificam, pupillo judicam, statim sequitur, Confictam & debilem cura. At Esaias dixit, *ἀποσπῶντες τοὺς παρρησίους ἐκ ἀπίστου*. Et hæc omnia sunt a Septimio satis negligenter citata. Idem.

^l Ad eliberandas animas eorum.] Sic legitur in Pithæano. Idem.

- enim pressuræ justorum, & ex omnibus liberabit eos Dominus. Honorabilis mors in conspectu Domini sanctorum ejus. Dominus custodit omnia ossa eorum: unum ex ipsis non comminuetur. Redimet Dominus animas fervorum suorum. Pauca ista de tantis scripturis creatoris intulimus, & nihil puto jam ad testimonium Dei optimi deest, quod satis & præcepta bonitatis, & promissa consignant. ^a Sed enim sepiæ isti, quorum figura illud quoque pisculentum de cibis Lex recusavit, ut translationem sui sentiunt, tenebras hinc blasphemiae intervomunt, atque ita intentionem uniuscujusque jam proximam dispargunt, jactitando & adseverando ea quæ relucens bonitatem creatoris infuscent. Sed & per istas caligines sequemur nequitiam, & in lucem extrahemus ingenia tenebrarum, objicientia creatori vel maxime fraudem illam & rapinam auri & argenti, mandatam ab illo Hebræis in Ægyptios. Age, infelicissime hæretice, te ipsum expostulo arbitrum: cognosce in utramque gentem prius, & ita de auctore præcepti judicabis. Reposcunt Ægyptii de Hebræis vasa aurea & argentea. ^b contra Hebræi mutuas petitiones instituunt, allegantes sibi quoque eorundem B patrum nomine, ex eodem scripturæ instrumento, mercedes restitui oportere illius operariæ servitutis, pro laterinis deductis, pro civitatibus & villis ædificatis. Quid judicabis, optimi Dei elector? Hebræos fraudem agnoscere debere, an Ægyptios compensationem? ^c Nam & ajunt ita actum per legatos utrinque; Ægyptiorum quidem repetentium vasa, Judæorum vero reposcentium operas suas: & tandem vasis istis ^d renuntiaverunt sibi Ægyptii. Hodie adversus Marcionitas amplius allegant. Hebræi, negantes compensationi satis esse quantumvis illud auri & argenti, si sexcentorum millium operæ per tot annos vel singulis nummis diurnis æstimentur. Quæ autem pars major? repetentium vasa, an incolentium villas & urbes? Querela ergo major Ægyptiorum, ^e an gratia Hebræorum? Ut solo injuriarum judicio Hebræi Ægyptios reprecuterent, liberi homines in ergastulum subacti, ut solas scapulas suas Scribæ eorum apud subsellia sua ostenderet, flagellorum contumeliosa atrocitate laceratas: non paucis lancibus & scyphis, pauciorum utique divitum ubique, sed totis & ipsorum facultatibus, & popularium omnium collationibus satisfaciendum Hebræis pronuntiaßes? Igitur si bona Hebræorum causa, bona jam & causa, id est, mandatum creatoris, qui & Ægyptios gratos fecit nescientes, & suum populum in tempore expeditionis angusto, aliquo solatio tacitæ compositionis expunxit. Plane minus exigi jussit: Hebræis enim etiam
- XXI. filios Ægyptii restituere debuerant. Sic & in ceteris contrarietates præceptorum ei exprobras, ut mobili & instabili; prohibentis sabbatis operari, & jubentis arcam circumferri per dies octo, id est, etiam sabbato, in expugnatione civitatis Hiericho. Nec sabbati enim inspicis legem, opera humana, non divina prohibentem. Siquidem, Sex, inquit, diebus operare, & facies omnia opera tua, septima autem die sabbata Domino Deo tuo; non facies in ea omne opus. quod? utique tuum. Consequens enim est, ut ea opera sabbato auferret, quæ sex diebus supra induxerat: tua scilicet, id est, humana, & quotidiana. Arcam vero circumferre, neque quotidianum opus videri potest, neque humanum; sed & rarum, & sacrosanctum, & ex ipso tunc Dei præcepto, utique divinum. quod & ipse quid significaret, edissererem, nisi longum esset figuras argumentorum omnium creatoris expandere, quas forsitan nec admittis. Sed plus est, si de absolutis revincamini, simplicitate veritatis, non curiositate: sicut & nunc certa distinctio est sabbati, humana non divina opera prohibentis. Ideoque qui sabbatis lignatum jerat, morti datus est. suum enim opus fecerat, lege interdictum. Qui vero arcam sabbatis circumtulcrant, impune gesserunt. non suum enim, sed Dei opus, ex
- XXII. præcepto scilicet ipsius administraverant. Proinde & similitudinem vetans fieri omnium quæ in cælo & in terra & in aquis, ostendit & causas, ^f idololatriæ scilicet substantiam cohibentes. subjicit enim, Non adorabitis ea, neque servietis illis. Serpentis autem ænei effigies postea præcepta a Mosi Domino, non ad idololatriæ titulum pertinebat, sed ad remediandos eos qui a serpentibus infestabantur. Et taceo de figura remedii. Sic & Cherubim & Seraphim aurea in arcæ figuratum exemplum, ^g certe simplex ornamentum, accommodata suggestui, longe diversas habendo causas ab idololatriæ conditione, ob quam similitudo prohibetur; non videntur similitudinum prohibitarum legi refragari, non in eo similitudinis statu deprehensa, ob quem similitudo prohibetur. Diximus de sacrificiorum rationali institutione; avocantis scilicet ab idolis ad Deum officia ea; quæ si rursus ejecerat, dicens, Quo mihi multitudinem

^a Sed enim sepiæ isti. Eleganter & apposite hæreticos Marcionitas sepiis comparat. Nam ut Plinius tradit lib. 9. cap. 29. Sepiæ, piscium genus est, ubi sentire se apprehendi, effuso atramento, quod pro sanguine iis est, infuscata aqua absconduntur. Eodem modo hæretici Marcionitæ ubi translationem sui sentiunt, hoc est, quum erroris arguuntur convincunturque, tenebras huic blasphemiae intervomunt, (ut atramentum) sepiæ atque ita arguentem impediunt & avertunt, allegando quæ bonitatem creatoris infuscent obnubilantque. RHEN.

^b Contra Hebræas mutuas petitiones instituunt.) Sic Alexander Imperator l. 1. c. Rer. amotar. Non enim, prius exsolui quod debere te constiterit, æquum est, quam petitio-

ni mutue responsum fuerit. RIG.

^c Nam et ajunt ita actum per legatos.] Ait vero Moses. Idem.

^d Renuntiaverunt sibi Ægyptii. Videtur ironia esse, Ægyptios videlicet justè renuntiasse operas Hebræorum, hoc est mercedem pro operis debitam denegasse. RHEN.

^e An gratia Hebræorum. Quæ eis debebatur, & quam metuerant, id est merces. Idem.

^f Idololatriæ scilicet substantiam cohibentes.] In libro Ursini legitur, cohibens, ut referatur ad vetans. RIG.

^g Certe simplex ornamentum, accommodata suggestui.) Norandum hujusmodi ornamenta non cadere in crimen idololatriæ. Idem.

A multitudinem sacrificiorum vestrorum? hoc ipsum voluit intelligi, quod non sibi ea proprie exegisset. ^a Non enim bibam, inquit, sanguinem taurorum: quia & alibi ait, Deus æternus non esuriet, nec sitiet. Nam etsi ad oblationes Abel advertit; & holocausta Noe odoratus est libenter, quæ jucunditas sive viscerum vervecinorum, sive nidoris ardentium victimarum? Sed animus simplex & Deum metuens offerentium ea quæ a Deo habebant, & pabuli & suavis olentia gratia apud Deum deputabatur, non quæ fiebant exigentis, sed illud propter quod fiebant, ob honorem scilicet Dei. Si cliens diviti aut regi nihil desideranti, tamen aliquid vilissimi munusculi obtulerit, quantitas & qualitas muneris infuscabit divitem & regem, an delectabit titulus officii? At si cliens ei munera ultro, vel etiam edicta, ordine suo offerat, & solemnia regis observet, non ex fide tamen, nec corde puro, nec pleno circa cetera quoque obsequia, nonne consequens ut rex ille vel dives exclamet: Quo mihi multitudinem munerum tuorum? Plenus sum. & Solemnitates & dies festos ^b & vestra sabbata odit anima mea: vestra dicendo, quæ secundum libidinem suam, non secundum religionem Dei celebrando, sua jam non Dei fecerant: conditionalem idcirco & rationalem demonstravit recusationem eorum quæ administranda præscripserat. Si vero etiam circa personas levem XXIII. vultis intelligi, quum reprobata aliquando probatos; aut improvidum, quum probat quandoque reprobandos, quasi judicia sua aut damnet præterita, aut ignoret futura: atquin nihil tam bono & judici convenit, quam pro præsentibus meritis & rejicere & adlegere. Adlegitur Saul, sed nondum despector Prophetæ Samuelis. Rejicitur Salomon, sed jam a mulieribus alienis possessus, & idolis Moabitarum & Sidoniorum mancipatus. Quid faceret creator, ne a Marcionitis reprehenderetur? ^c Bene adhuc agentes prædamnaret jam propter futura delicta? Sed Dei boni non erat, nondum merentes prædamnare. Proinde peccantes nunc non recusaret propter pristina benefacta. Sed justis judicis non erat, rescissis jam bonis pristinis scelera donare. Aut quis hominum sine delicto, ut eum Deus semper adlegeret, quem nunquam posset recusare? Vel quis item sine aliquo bono opere, ut eum Deus semper recusaret, quem nunquam posset adlegere? Exhibe bonum semper, & non recusabitur: exhibe malum semper, & nunquam adlegetur. Ceterum, si idem homo, ut in utroque pro temporibus, ^d in utroque dispengetur a Deo, & bono, & judice, qui non levitate aut improvidentia sententias vertit; sed censura gravissima & providentissima, meritâ temporis cuiusque dispensat. ^e Sic & poenitentiam apud illum prave interpretaris, quasi proinde mobilitate vel improvidentia, immo jam ex delicti recordatione poeniteat: quoniam quidem dixerit, Poenituit quod regem fecerim Saul; præscribens scilicet, poenitentiam confessionem sapere mali operis alicujus vel erroris. Porro non semper. Evenit enim in bonis factis poenitentia confessio, ad invidiam & exprobrationem ejus qui beneficii ingratus exstiterit, sicut & tunc circa personam Saulis honorandam annuntiatur a creatore. qui non deliquerat quum Saulem assumit in regnum, & sancto Spiritu auget: optimum enim adhuc; qualis, XXIV. inquit, non erat in filiis Israelis, dignissime adlegerat. sed nec ignoraverat ita eventurum. nemo enim te sustinebit improvidentiam adscribentem Deo ei, quem Deum non negans, confiteris & providum. hæc enim illi propria divinitas constat. sed malum factum Saulis (ut dixi) onerabat poenitentia suæ professione; quam, vacante delicto circa Saulis adlectionem, consequens est invidiosam potius intelligi, non criminofam. Ecce, inquis, criminofam eam animadverto circa Ninivitas, dicente scriptura Jonæ: Et poenituit Dominum de malitia quam dixerat facturum se illis, nec fecit. Sicut & ipse Jonas ad Dominum: Propterea præveni profugere in Tharsos, quia cognoveram te esse misericordem & miserescentem, patientem, & plurimum misericordiae, poenitentem malitiarum. Bene igitur quod præmisit optimi Dei titulum, patientissimi scilicet super malos, & abundantissimi misericordiae & miserationis super agnoscentes & deplangentes delicta sua, quales tunc Ninivita. Si enim optimus qui talis, de isto prius cessisse debebis, non competere in talem, id est in optimum, etiam malitiæ concursus. Et, quia Marcion defendit arborem bonam malos quoque fructus non licere producere, sed malitiam tamen nominavit, quod optimus non capit, numquid aliqua interpretatio subest etiam earum malitiarum intelligendarum, quæ possint & in optimum decurrisse?

^a Non enim bibam inquit, sanguinem taurorum, Dilectus hic Tertullianus a vulgata lectione nostra, in qua psal. 49. Numquid manducabo carnes taurorum, aut sanguinem hircorum potabo? Sed nullius id momenti est. Innuebat autem Deus se non ceremoniis seu ritibus quibusdam placari; sed tantum sincero cordis affectu. LE PR.

^b Et vestra sabbata odit anima mea. Non soli Judæi in verbis istis comprehenduntur. Omnes fere nationes alias diem illum observant. Ovidius satis testatur de Romanis 1. de arte. culta Palestino septima festa viro. & Macrobius lib. 1. Saturnal. cap. 7.

Maxima pars Grajorum Saturno, & maxime Athenæ Consecrant sacra, quæ Cronia esse iterantur ab illis.

Quoniam vero iis diebus genio indulgere solitum erat, Si-

donius Apoll. lib. 2. ep. 2. luxum Sabbatarium vocat, loquens de luxu & conviviis Gothorum. Unde Cynicus Antisthenes ἱερὴν γαστριμαργίαν ἀπορῶν vocat. & apud Isidorum Pelus. σὰς ἀπορῶνας ἱερὴν καλεῖσιν. Idem.

^c Bene adhuc agentes prædamnaret, &c. Istud omnino legi debet interrogative, quia ex sententia loquitur Marcionitarum, cui apte responder, Sed Dei boni non erat, nondum merentes prædamnare. Proinde peccantes nunc non recusaret propter pristina benefacta. Neque enim præscientia meritorum, causa est divinæ prædestinationis, sicuti hæretice sentiebat Pelagius, de qua re ne prolixior sum, videat lector Sixtum Senensem biblioth. sanctæ lib. 6. PAM.

^d In utroque dispengetur. Hoc est, in utroque ei satisfiet, in utroque mercedem accipiet. RHEN.

^e Sic & poenitentiam, &c. Supplevimus dictionem quæ

decucurrisse? Subest autem. Dicimus denique malitiam nunc significari, non quæ ad natu- A
ram redigatur creatoris quasi mali, sed quæ ad potestatem quasi judicis; secundum quam e-
nuntiavit, Ego sum qui condo mala. & ^a Ecce ego emitto in vos mala, non peccatoria, sed
ultoria. quorum satis diluimus infamiam, ut congruentium judici. Sicut autem, licet mala
dicantur, non reprehenduntur in iudice; nec hoc nomine suo malum iudicem ostendunt: ita
& malitia hæc erit intelligenda nunc, quæ ex illis malis iudicariis deputata, cum ipsis com-
petat judici. Nam & apud Græcos interdum malitiæ pro vexationibus & læsuris, non pro ma-
lignitatibus ponuntur, sicut & in isto articulo, atque adeo, si ejus malitiæ poenituit creato-
rem, quasi creaturæ reprobandæ scilicet, & delictum vindicandæ. Atqui nec ullum admissum
criminosum reputabitur creatori, qui iniquissimam civitatem digne meritoque decreverat abo-
lendam. Ita, quod iuste destinaverat, non male destinans, ex iustitia non ex malitia destina-
rat; sed poenam ipsam, malitiam nominavit, ex malo & merito passionis ipsius. Ergo, dices,
si malitiam iustitiæ nomine excusas, quia iuste exitium destinarat in Ninivitas, sic quoque cul- B
pandus est, qui iustitiæ, utique non poenitendæ, poenitentiam gessit. Immo nec iustitiæ, in-
quam, poenitebit Deum, & superest jam agnoscere quid sit poenitentia Dei. Non enim si ho-
minem ^b ex recordatione plurimum delicti, interdum & ex alicujus boni operis ingratia poe-
nitet, ideo & Deum proinde. In quantum enim Deus nec malum admittit, nec bonum da-
mnat; in tantum nec poenitentia boni aut mali apud eum locus est. Nam & hoc tibi eadem
scriptura determinat, dicente Samuele Sauli, Discidit Dominus regnum Israel de manu tua
hodie, & dabit illud proximo tuo, optimo super te; & scindetur Israel in duas partes, &
non convertetur, neque poenitentiam aget, quia non sicut homo est ad poenitendum. Hæc
itaque definitio in omnibus aliam formam divinæ poenitentia statuit, quæ neque ex improvi-
dencia, neque ex ulla boni aut mali operis damnatione reputetur, sicut humana. Quis ergo
erit mos poenitentia divinæ? Jam relucet, si non ad humanas condiciones eam referas. Nihil
enim aliud intelligetur, quam simplex conversio sententia prioris, quæ etiam sine reprehen- C
sione ejus possit admitti, etiam in homine, nedum in Deo, cujus omnis sententia caret culpa.
^c Nam & in Græco sono, poenitentia nomen, non ex delicti confessione, sed ex animi demu-
tatione compositum est, quam apud Deum ^d pro rerum variantium sese occurso regi ostendi-
mus. Jam nunc ut omnia ejusmodi expediam, ad ceteras pusillitates, & infirmitates, & incon-
gruentias (ut putatis) interpretandas purgandasque pertendam. Inclamat Deus, Adam, ubi es?
scilicet ignorans ubi esset; & causato nuditatis pudore, an de arbore gustasset interrogat, sci-
licet incertus. Immo nec incertus admissi, nec ignorans loci. Enimvero oportebat conscientia
peccati delitescens, evocatum prodere in conspectum Domini, non sola nominis inclamatio-
ne, sed cum aliqua jam tunc admissi sugillatione. Nec enim simplici modo, id est, interroga-
torio sono legendum est, Adam, ubi es? sed impresso & incusso, & imputativo, Adam, ubi
es? id est, in perditione es; id est, jam hic non es; ut & increpandi & dolendi exitus vox sit.
Ceterum, qui totum orbem comprehendit manu, velut nidum; cujus cælum thronus, & terra D
scabellum, nimirum hujus oculos aliqua paradisi portio evaserat, quo mihi illi ubicumque
Adam ante evocationem viseretur, tam latens quam de interdicta fruge sumens? Speculato-
rem vineæ vel horti tui, lupus aut furunculus non latet. Deum puto de sublimioribus ocu-
lationem aliquid subjecti præterire non posse. Stulte, qui tantum argumentum divinæ maje-
statis, & humanæ instructionis, naso agis. Interrogabat Deus, quasi incertus, ut & hic liberi
arbitrii probans hominem, in causa aut negationis aut confessionis daret ei locum sponte con-
fitendi delictum, & hoc nomine relevandi, sicut de Cain sciscitatur, ubinam frater ejus; quasi
non jam vociferatum a terra sanguinem Abelis audisset: sed ut & ille haberet potestatem ex
eadem arbitrii potestate sponte negandi delicti, & hoc nomine gravandi; atque ira nobis con-
derentur exempla confitendorum potius delictorum, quam negandorum: ut jam tunc initiare-
tur evangelica doctrina, Ex ore tuo justificaberis, & ex ore tuo damnaberis. Nam etsi Adam
propter statum legis deditus morti est, sed spes ei salva est, dicente Domino, Ecce Adam fa-
ctus est tanquam unus ex nobis: de futura scilicet adlectione hominis in divinitatem. Denique,
quid sequitur? Et nunc nequando extendat manum, &umat de ligno vitæ, & vivat in ævum.
Interponens enim, & nunc, præsentis temporis verbum, temporalem, & ad præsens dilationem
vitæ fecisse se ostendit. Ideoque nec maledixit ipsum Adam, nec Evam, ut ^e restitutionis candida-

deerat, magno sensus incommodo, scripsimusque, apud il-
lum, hoc est, apud creatorem. RHEN.

^a Ecce ego mitto in vos mala, &c. Multi sunt ejusmodi
loci in scripturis, quibus legitur: inducam super eos malum,
seu mala, nempe 3. Reg. 9. 4. Reg. 2. 21. 2. Paralip. 7. PAM.

^b Ex recordatione plurimum delicti. Plurimum adverbiali-
ter, pro ut plurimum. Terentius in Phormione: domum ire
pergam, ubi plurimum est. Sic etiam noster supra locutus
est. Latini minimum hoc item modo usurpant. RHEN.

^c Nam & in græco sono, &c. Vox μετανοια, pro quo ex
græco, poenitentia transfertur a μετανοια derivatur, quod

non delicti confessionem, sed animi demutationem significat,
sicut patet ex Xenophonte initio lib. 1. *παίδεια*: & aliis Græ-
cis scriptoribus. PAM.

^d Pro rerum variantium sese occurso regi ostendimus.)
In Pithæano scribitur, occurso rei. In Ursino, occurso fieri. RIG.

^e Restitutionis candidatos. Primos parentes quoniam
amissam felicitatem recuperaturi erant, vocat Restitutio-
nis candidatos: pari loquendi formula alio loco videtur
cum æternitatis candidatos dicit. Candidati supplices erant
& ambientes magistratus Romæ; sed & candidati alii fue-
runt, ut inter milites, qui veluti prætoriani, seu triarii, aut

A tos, ut confessione relevatos. Cain vero maledixit, & cupidum morte luere delictum, mori interim vetuit, ut præter admissum, etiam negationis ejus oneratum. Hæc erit ignorantia Dei nostri, quæ ideo simulabitur, ne delinquens homo, quid sibi agendum sit, ignoret. Sed ad Sodomam & Gomorrhæ descendens, Videbo, ait, si secundum clamorem pervenientem ad me confument, si vero non; ut agnoscam. Et hic videlicet ex ignorantia incertus, & scire cupidus. An hic sonus pronuntiationis necessarius, non dubitativum, sed comminativum exprimens sensum sub sciscitationis obtentu? Quod si descensum quoque Dei irrides, quasi aliter non potuerit perficere judicium, nisi descendisset; vide ne tuum æque Deum pulses. Nam & ille descendit, ut quod veller, efficeret. Sed & jurat Deus. Numquid forte per Deum Marcionis? Immo, XXVI. inquit, quod multo vanius, per semetipsum. Quid velles faceret? si alius Deus non erat in conscientia ejus, hoc cum maxime jurantis, alium absque se omnino non esse? Igitur pejerantem deprehendis, an vane dejerantem? Sed non potest videri pejerasse, qui alium esse non scivit, ut dicitis. Quod enim scit, hoc dejerans vere, non pejeravit. Sed nec vane dejerat, alium B Deum non esse. Tunc enim vane dejeraret, si non fuissent qui alios deos crederent, tunc quidem simulacrorum cultores, nunc vero & hæretici. Jurat igitur per semetipsum, ut vel juranti Deo, credas alium Deum omnino non esse. Hoc ut Deus faceret, tu quoque Marcion coegisti: jam tunc enim providebaris. Proinde, si & in promissionibus, aut comminationibus jurat, fidem in primordiis arduam extorquens, nihil Deo indignum est, quod efficit Deo credere. Satis & tunc pusillus Deus in ipsa etiam ferocia sua, cum ob vituli consecrationem efferatus in populum, de famulo suo postulat Moyse, Sine me, & in ira, disperdam illos, & faciam te in nationem magnam. Unde meliorem soletis affirmare Moysem Deo suo, deprecatorem, immo & prohibitorum iræ. Non facies enim, inquit, istud, aut & me una cum eis impende. Miserandi vos quoque cum populo, qui Christum non agnoscitis in persona Mosi figuratum, patris deprecatorem, & oblatorem animæ suæ pro populi salute. Sed sufficit, si & Moyse proprie donatus est populus ad præsens. quod ut famulus postulare posset a domino, id dominus a se postulavit. Ad hoc enim famulo dixit, Sine me, & disperdam illos. ut ille postulando, & semetipsum C offerendo non sineret; ^a atque ita disceres quantum liceat fidei & Prophetæ apud Deum. Jam XXVII. nunc ut & cetera compendio absolvam, quæcumque adhuc ut pusilla & infirma & indigna colligitis ad destructionem creatoris, simplici & certa ratione proponam: Deum non potuisse humanos congressus inire, nisi humanos & sensus & affectus suscepisset, per quos vim majestatis suæ, intolerabilem utique humanæ mediocritati, humilitate temperaret, sibi quidem indigna, homini autem necessaria; & ita jam Deo digna, quia nihil tam dignum Deo, quam salus hominis. De isto pluribus retractarem, si cum ethnicis agerem; quamquam & cum hæreticis non multo diversa congressio stet. Quatenus & ipsi Deum in figura & in reliquo ordine humanæ conditionis diversatum jam credidistis, non exigitis utique diutius persuaderi Deum conformasse semetipsum humanitati, sed de vestra fide revincimini. Si enim Deus, & quidem sublimior, tanta humilitate fastigium majestatis suæ stravit, ut etiam morti subiceret, & mortis crucis; cur non putetis nostro quoque Deo aliquas pusillitates congruisse, tolerabiliores tamen Judaicis contumeliis & patibulis & sepulcris? An hæc sunt pusillitates, quæ D jam præjudicare debent Christum humanis passionibus objectum, ejus Dei esse, cui humanitates exprobrantur a vobis? Nam & profiteamur Christum semper egisse in Dei Patris nomine; ipsum ab initio conversatum; ipsum congressum cum Patriarchis & Prophetis, filium creatoris, sermonem ejus, quem ex semetipso proferendo filium fecit, & exinde omni dispositioni suæ voluntatique præfecit; diminuens illum modico citra angelos, sicut apud David scriptum est: quæ diminutione, in hæc quoque dispositus est a Patre, quæ ut humana reprehenditis, ediscens jam inde a primordio, jam inde hominem, quod erat futurus in fine. Ille est qui descendit; ille qui interrogat; ille qui postulat; ille qui jurat. Ceterum, patrem nemini visum, etiam commune testabitur evangelium, dicente Christo, Nemo cognovit patrem nisi filius; Ipse enim & veteri Testamento pronuntiarat: Deum nemo videbit, & vivet; patrem invisibilem determinans, in cujus auctoritate & nomine ipse erat Deus, qui videbatur Dei filius. ^b Sed & penes nos Christus in persona Christi accipitur, quia & hoc modo noster est. Igitur quæcumque exigitis Deo digna, habebuntur in patre invisibili, in-

D d d congressibilique

Principis defensores. Ammianus Marcell. lib. 25. Cum Julianus inter belli discrimina versaretur, clamabant hinc inde candidati, quos discerebat terror, ut fugientum molem, tanquam ruinam male compositi culminis declinaret. LE PR.

^a Atque ita disceres, quantum liceat fidei, &c. Similiter locum hunc interpretatur, quod nempe multum ponderis habeat oratio sanctorum apud Deum. B. Hieronymus cap. 28. in Ezech. cap. 13. & epist. ad Gaudent. Cyrillus Alex. lib. 5. adv. Julianum. Atqui si Apostoli & martyres, inquit B. Hieronymus adv. Vigilantium, ubi hoc ipsum exemplum Moyse adducit, adhuc in corpore constituti, possunt orare pro cæteris, quando pro se debent adhuc esse solliciti, quanto magis post coronas, victorias & triumphos? facit

proinde locus iste pro orationibus Sanctorum pro nobis, etiam post hanc vitam; de quibus, uti & de invocatione ipsorum Sanctorum, late tractavimus adnot. nostris in epist. 57. ad Cornelium B. Cypriani. PAM.

^b Sed et penes nos Christus in persona Christi accipitur. Sic habent exemplaria. Ait autem Septimius: Nemo homo Deum vidit vivens, in persona Patris scilicet. At viderunt homines Patrem in Filio, quia semper egit Filius in Dei Patris nomine. Pater autem & Filius unum sunt, sive unus Deus. Sic Filius ipse erat Deus, quem homines viderunt. Sic Christum nos Christiani, non Marcionitæ, accipimus sive intelligimus Deum in persona Christi; quia & hoc modo noster est Deus. nam & homo Christus. RIG.

congressibilique & placido, & [ut ita dixerim] philosophorum Deo. Quaecumque autem ut in- A
 digna reprehenditis, deputabuntur in filio, & viso, & audito, & congresso, arbitro patris &
 ministro, miscnte in semetipso hominem & Deum; in virtutibus, Deum; in pusillitatibus,
 hominem; ut tantum homini conferat, quantum Deo detrahit: totum denique Dei mei penes
 vos dedecus, sacramentum est humanæ salutis. Conversabatur Deus, ut homo divine agere do-
 ceretur. Ex æquo agebat Deus cum homine, ut homo ex æquo agere cum Deo posset. Deus
 pusillus inventus est, ut homo maximus fieret. Qui talem Deum dedignaris, nescio an ex fide
 credas Deum crucifixum. Quanta itaque perversitas vestra erga utrumque ordinem creatoris?
 Judicem eum designatis, & severitatem judicis secundum merita causarum congruentem pro
 sævitia exprobratis. Deum optimum exigitis, & lenitatem ejus benignitati congruentem, pro
 captu mediocritatis humanæ dejectius conversatam, ut pusillitatem deprecia-
 tis. Nec magnus
 vobis placet, nec modicus; nec judex, nec amicus. Quid si nunc eadem & in vestro deprehen-
 dantur? Judicem quidem & illum esse jam ostendimus, in libello suo; & de judice necessarie B
 xxviii. severum, & de severo sicut sævum, si tamen sævum. Nunc & de pusillitatibus, & maligni-
 tatibus, ceterisque notis, & ipse adversus Marcionem antitheses æmulas faciam. Si ignoravit
 Deus meus esse alium super se, etiam tuus omnino non scivit esse alium infra se. Quod enim
 ait ^a Heraclitus ille tenebrosus, eadem via sursum & deorsum. Denique si non ignorasset, &
 ab initio ei occurrisset. Delictum & mortem, & ipsum auctorem delicti, diabolum, & omne
 malum, quod Deus meus passus est esse. hoc & tuus, qui illum pati passus est. Mutavit sen-
 tentias suas Deus noster. proinde qua & vester. qui enim genus humanum tam fero respexit,
 eam sententiam mutavit, qua tanto ævo non respexit. Pœnituit in aliquo Deum nostrum. sed
 & vestrum. Eo enim quod tandem animadvertit ad hominis salutem, pœnitentiam dissimula-
 tionis pristinae fecit, debitam malo facto. Porro, malum factum deputabitur negligentia salu-
 tis humanæ, non nisi per pœnitentiam emendata apud Deum vestrum. Mandavit fraudem C
 Deus noster; sed auri & argenti. Quanto autem homo pretiosior auro & argento, tanto fraudu-
 lentior Deus vester, qui hominem domino & factori suo eripit. Oculum pro oculo reposcit
 Deus noster; sed & vester vicem prohibens, iterabilem magis injuriam facit. Quis enim non
 rursus percutiet, non percussus? Nescit Deus noster qualem adlegeret. ergo nec vester. Ju-
 dam traditorem adlegisset, si præcisset. Si & ^b mentitum alicubi dicis creatorem, longe ma-
 jus mendacium est in tuo Christo, cujus corpus non fuit verum. Multos sævitia Dei mei ab-
 sumpsit. tuus quoque Deus, quos salvos non facit, utique in exitium disponit. Deus meus
 aliquem jussit occidi. tuus semetipsum voluit interfici; non minus homicida in semetipsum,
 quam in eum, a quo vellet occidi. Multos autem occidisse Deum ejus probabo Marcioni.
 Nam fecit homicidam, utique periturum, nisi si populus nihil deliquit in Christum. Sed ex-
 xxix. pedita virtus veritatis, paucis amat. Multa mendacio erunt necessaria. Ceterum, ipsas quo-
 que antitheseis Marcionis cominus cecidissem, si operosiore destructione earum egeret defensio D
 creatoris tam boni quam & judicis, secundum utriusque partis & exempla congruentia Deo, ut
 ostendimus. Quod si utraque pars bonitatis atque justitiæ dignam plenitudinem divinitatis ef-
 ficiunt omnia potentis, compendio interim possum antitheses retudisse, gestientes ex quali-
 tatibus ingeniorum sive legum sive virtutum discernere, atque ita alienare Christum a crea-
 tore, ut optimum a judice, & mitem a fero, & salutarem ab exitioso. Magis enim eos con-
 jungunt, quos in eis diversitatibus ponunt quæ Deo congruunt. ^c Aufer titulum Marcionis
 & intentionem atque propositum operis ipsius, & nihil aliud præstat quam demonstrationem
 ejusdem Dei optimi & judicis: quia hæc duo in solum Deum competunt. Nam & ipsum stu-
 dium in eis exemplis opponendi Christum creatori, ad unitatem magis spectat. Adeo enim
 ipsa & una erat substantia divinitatibus, bona & severa, & eisdem exemplis & in similibus
 argumentis, ut bonitatem suam voluerit ostendere, in quibus præmiserat severitatem. Quia
 nec mirum erit, diversitas temporalis, si postea Deus mitior pro rebus edomitis, qui retro
 austerior pro indomitis. Ita per antitheseis facilius ostendi potest ordo creatoris a Christo re-
 formatus & percussus, & redditus potius quam exclusus, quum præsertim Deum tuum ab
 omni moru a maiore secernas, utique & ab æmulatione creatoris scilicet. Nam si ita est, quo-
 modo eum antitheses singulas species creatoris æmulatum demonstrant, agnoscam igitur &
 in hoc per illas Deum meum zelotem, ^d qui res suas arbusiores in primordiis, bona & ra-

^a Heraclitus ille tenebrosus. Obscuritatem affectavit adeo philosophus ille, ut inde tenebrosus seu *ενοειδής* audierit. Atque etiam imminente morte illud loquendi genus retinuit. Cum enim aqua intercutere & hydrope laboraret, sciscitatus est medicos, an artis suæ industria ex imbris siccitatem facere possent. Hæc refert Laertius lib. 9. LE PR.

^b Mentitum alicubi dicis creatorem, &c. Quid de nostris temporibus diceret Tertullianus, in quibus mendaciorum patroni passim reperiuntur? In quibus eo prorupit impietatis quorundam audacia, ut si non mentitum, saltem simula-
 rasse Christum oñies, juxta testimonium Joani 8. Quis hic

non Christianus, sed Scythia aut barbarus ab indignatione se continere poterit? De his tamen in præsentia *επίτιμο*, & dolorem meum indicasse mihi solatium est. Idem.

^c Aufer titulum Marcionis. Scripserat Antitheses seu librum sub hoc titulo Ponticus ille, has quum satis impug-
 gnasse videretur hic scriptor, ait auferendas esse, dum titu-
 lum auferendum scribit. Idem.

^d Qui res suas arbusiores in primordiis bona & rationali
 æmulatione maturitatis præcuraverit. Qui res suas arbu-
 stiores præcuraverit, hoc est, robustiores. Qui scilicet non
 furculos depauperavit, sed jam arbuta. eaque arbusio-

A tionali æmulatione maturitatis præcuraverit suo jure. Cujus antitheseis etiam ipse mundus ejus agnosceret, ex contrarietatibus elementorum, summa tamen ratione modulatus. Quamobrem, inconsiderantissime Marcion, alium Deum lucis ostendisse debueras, alium vero tenebrarum, quo facilius alium bonitatis, alium severitatis persuasisses. Ceterum ejus erit antithesis, cujus est in mundo.

ra, hoc est, jam grandia, quæ fructum proferunt maturius
sive celerius multo quam furculi. RIG.

Qui res suas arbusiores, &c. Elegans metaphora; arbusiores enim [sicuti recte adnotavit Rhenanus ad marg. 1.

edit.] videtur usurpare pro, ferociore, sumpta metaphora ab arbutis luxuriantibus. Arbustandi enim verbo utitur etiam Plinius. Alioquin putaretur [sed non recte] legendum, austeriores. Comparationem autem facit maturitatis novi testamenti ad acerbiter veteris. PAM.

Q. SEPT. FLOR. TERTULLIANI

ADVERSUS MARCIONEM LIB. III.

ARGUMENTUM.

Christum non alterius Dei intelligendum esse quam Dei creatoris. Quod efficacissime probat ad Propheticas scripturas convertens orationem, easque adveniente Christo adimpletas ait.

A ECUNDUM vestigia pristini operis, quod amissum reformare perseveramus, jam hinc ordo de Christo, licet ex abundanti, post decursam defensionem unicæ divinitatis. ^a Satis etenim præjudicatum est, Christum non alterius Dei intelligendum, quam creatoris, quum determinatum est, alium Deum non credendum præter creatorem, quem adeo Christus prædicaverit, & deinceps Apostoli non alterius Christum annuntiaverint, quam ejus Dei, quem Christus prædicavit, id est creatoris, ut nulla mentio alterius Dei, atque ita nec alterius Christi agitata sit ante scandalum Marcionis. Facillime hoc probatur Apostolicarum & hæreticarum ecclesiarum recensu; illic scilicet pronuntiandam regulæ interversionem, ubi posteritas invenitur. quod etiam primo libello intexui. Sed & nunc congressio ista seorsus Christum examinatura eo utique proficiet, ut dum Christum probamus creatoris, sic quoque deus excludatur Marcionis. ^b Decet veritatem totis viribus uti suis, ^c non ut laborantem. Ceterum, in præscriptionum compendiis vincit. Sed decretum est, ut gestientem ubique adversario occurrere, in tantum furenti, ut facilius præsumperit eum venisse Christum, qui nunquam sit annuntiat, quam eum qui semper sit prædicatus. Hinc denique gradum conféro, an debuerit tam subito venisse. Primo, quia & ipse Dei sui filius. hoc enim ordinis fuerat, ut ante pater filium profiteretur, quam patrem filius; & ante pater de filio testaretur, quam filius de patre. Dehinc & quia missus, præter filii nomen. Proinde enim præcessisse debuerat mittentis patrocinium in testimonium missi, quia nemo veniens ex alterius auctoritate, ipse eam sibi ex sua affirmatione defendit, sed ab ipsa defendi se potius expectat, præeunte suggestu ejus, qui auctoritatem præstat. Ceterum, nec filius agnosceretur, quem nunquam pater nuncupavit: nec missus crederetur, quem nunquam ^d mandator designavit; nuncupaturus pater, & designaturus mandator, si fuisset. Suspectum habebitur omne, quod exorbitavit a regula; rerumque principalis gradus non finit posterius agnosci patrem post filium, & mandatorem post mandatum, & Christum post Deum. Nihil origine sua prius est in agnitione, quia nec in dispositione. Subito filius, & subito missus, & subito Christus. Atquin nihil putem a Deo subitum, quia nihil a Deo non dispositum. Si autem dispositum, cur & non prædicatum, ut probari posset & dispositum ex prædicatione, & divinum ex dispositione? Et utique tantum opus, quod scilicet humanæ saluti parabatur, vel eatenus subitum non fuisset, qua per fidem profuturum. In quantum enim credi habebat ut prodesset, in tantum paraturam desiderabat, ut credi posset, substructam fundamentis dispositionis & prædicationis; quo ordine fides informata, merito & homini indiceretur a Deo, & Deo exhiberetur ab homine; ex agnitione debens credere quia posset; quæ scilicet credere didicisset ex prædicatione. Non fuit, inquis, ordo ejusmodi necessarius. quia statim se & filium, & missum, & Dei Christum rebus ipsis esset probaturus per documenta virtutum. At ego negabo, solam hanc illi speciem ad testimonium competisse, quam & ipse

D d d 2 postmodum

^a Satis enim Præjudicatum est. Libris superioribus satis aperte demonstratum Christum a Deo creatore missum non autem alium a creatore sicuti somniavit Marcion. LE PR.

^b Decet veritatem totis viribus suis uti.] τὰς ἀποδείξεις, τὰς ἀποδείξεις. RIG.

^c Non ut laborantem. Laborat veritas cum aut fallitate

opprimatur, aut veri specie obducitur. Contingit etiam non raro, ut veritatem dicere periculosum sit propter violentiam & impotentiam quorundam; quem in sensum Thucydides lib. 1. hist. ἀνὰ δὲ τὴν ἀλήθειαν, & ἀληθείαν, dixit. LE PR.

^d Mandator designavit.] Mandator est, qui aliquid agendum committit; mandatarius qui suscipit. RHEN.

postmodum exauctoravit. ^a Siquidem edicens multos venturos, & signa facturos, & virtutes A magnas edituros; ^b aversionem etiam electorum; nec ideo tamen admittendos; temerariam signorum & virtutum fidem ostendit, ut etiam apud pseudochristos facillimarum. Aut quale est, si inde se voluit probari, & intelligi, & recipi; ex virtutibus dico; unde ceteros noluit, æque & ipsos tam subito venturos, quam a nullo auctore prædicatos? Si quia prior eis venit, & prior virtutum documenta signavit, idcirco, quasi locum in balneis, ita fidem occupavit, posteris quibusque præripuit, vide ne & ipse in conditione posteriorum deprehendatur, posterior inventus creatore, ante jam cognito, & proinde virtutes ante operato, & non aliter præfato non esse aliis credendum, post eum scilicet. Igitur si priorem venisse, & priorem de posteris pronuntiasse, hoc fidem cludet; prædamnatuserit & ipse jam ab eo quod posterior est agnitus, & solius erit auctoritas creatoris, hoc in posteros constituendi, qui nullo posterior esse potuit. Jam nunc quum probaturus sim creatorem easdem virtutes, quas solas ad fidem Christo tuo vindicas, interdum per famulos suos retro edidisse, interdum per Chri- B stum suum edendas destinasse; possum & ex hoc merito præscribere, tanto magis Christum non ex solis virtutibus credendum fuisse, quanto illum non alterius quam creatoris interpretari potuissent, ut respondentes virtutibus creatoris, & editis per famulos suos, & in Christum suum repromissis. Quamquam etsi alia documenta invenirentur in tuo Christo, nova scilicet, facilius crederemus etiam nova ejusdem esse cujus & vetera, quam cujus tantummodo nova; egentia experimentis fidei victricis vetustatis; ut sic quoque prædicatus venire debuerit, tam prædicationibus propriis exstruentibus ei fidem, quam & virtutibus; præsertim adversus Christum creatoris venturum, & signis & prophetis propriis munitum; ut æmulus Christi per omnes diversitatum species reluceret. Sed quomodo a Deo nunquam prædicato Christus ejus prædicaretur? Hoc est ergo quod exigit, nec Deum, nec Christum tuum credi, quia & Deus ignotus esse non debuit, & Christus agnosci per Deum debuit.

- IV. Dedignatus, opinor, est imitari ordinem Dei nostri, ut displicentis, ut cum maxime revin- C eendi. Novus nove venire voluit; filius ante patris professionem, & missus ante mandatoris auctoritatem; ut & ipsam fidem monstruosissimam induceret, qua ante crederetur Christum venisse, quam sciretur fuisse. Competit mihi etiam illud retractare, cur non post Christum venerit. Nam cum intueor dominum ejus, tanto ævo patientissimum acerbissimi creatoris adnuntiantis interea in homines Christum suum, quacumque id ratione fecit, tam revelationem quam intercessionem suam differens, eadem ratione dico illum patientiam debuisse creatori, in Christo quoque suo dispositiones suas executuro, ut perfecta & expleta omni operatione æmuli Dei, & æmuli Christi, tunc & ipse proprias dispositiones superduceret. Ceterum, poenitentia tantæ patientiæ fecit, quod non in finem rerum creatoris perseveraverit. Vane sustinuit prædicari Christum ejus, quem non sustinuit exhiberi. Aut sine causa intercidit temporis alieni decursus, aut sine causa tamdiu non intercidit. Quid illum deti- D nuit, quidve turbavit? Atquin in utrumque commisit, post creatorem quidem tam tarde revelatus, ante Christum vero ejus tam propere. Alterum vero jamdudum debuerat traduxisse, alterum nondum. Ne illum quidam tamdiu sævientem sustinuisse: istum vero adhuc quiescentem inquietasse, circa ambos excidens, ab optimi Dei titulo, certe varius & ipse & incertus; tepidus scilicet in creatorem, & calidus in Christum, & vanus utrobique. Non magis enim compescuit creatorem, quam obstitit Christo. Manet & creator, qualis omnino est; veniet & Christus, qualis & scribitur. Quid venit post creatorem, quem emendare non valuit? Quid ante Christum ejus revelatus est, quem revocare non potuerit? Aut si emendavit creatorem, post illum revelatus est, ut emendanda præcederent: ergo & Christum ejus æque emendaturus expectasse debuerat, proinde & illius posterior emendator futurus, sicut creatoris. Aliud est, si & ipse post illum rursus adveniet; ut primo quidem adventu processerit adversus creatorem, legem & Prophetas destruens ejus; secundo vero procedat adversus Christum, regnum redarguens ejus. Tunc ergo conclusurus ordinem suum, tunc si forte credendus est, aut si jam hinc perfecta res est ejus; vane ergo venturus est, nihil scilicet peracturus. His proluserim quasi de gradu primo adhuc, & quasi de longinquo. Sed & hinc jam ^c ad certum & cominus dimicaturus, video aliquas etiam nunc lineas præducendas, ad quas erit dimicandum; ad scripturas scilicet creatoris. Secundum eas enim probaturus, Christum creatoris fuisse, ut postea Christo suo adimpletas, necesse habeo ipsarum quoque

^a Si quidem edicens multos venturos. Paraphrasticos citat illud Matth. 24. multi venient Pseudochristi, &c. Sic etiam B. Augustinus lib. 13. contra Faustum cap. 5. Miracula non facitis, quamquam si faceretis, caveremus, per instruendum nos Dominum, & dicentem: Exurgent multi, &c. Et tract. 14. in Joan. Pontius fecerit miraculum, & Donatus oraverit, & responderit Deus de celo, primo aut falluntur, aut fallunt; postremo fac illos montes transferre, si charitatem non habent, nihil sunt; sed quomodo haberent, qui diviserunt unitatem? Atqui non propterea sensit auctorem veritatem signorum & vir-

tutem apud hæreticos aliquando fuisse aut futuram, patet ex lib. de anima cap. 57. & lib. 5. adv. Marcion cap. 16. PAM.

^b Aversionem etiam electorum. Etsi non sim superstitiosus in varia lectione, censerem tamen legendum *aversionem*. LE PR.

^c Ad certum & cominus dimicaturus. Quasi superiores disputationes velitationis in modum factæ essent; hic fortius pugnaturum se pollicetur, ut quavis sponione adversarium premat. Apellat itaque ad scripturam, quam in Marcionem contorquet. Idem.

A^a scripturarum formam, & (ut ita dixerim) naturam demandare, ne tunc in controversiam deductæ, quum adhibentur ad causas, & sua & causarum defensione commixtæ, obtundant lectoris intentionem. Duas itaque causas prophetici eloquii adlego agnoscendas abhinc adversariis nostris; Unam, qua futura interdum pro jam transactis enuntiantur. Nam & divinitati competit, quæcumque decreverit, ut perfecta reputare, quia non sit apud illam differentia temporis, apud quam uniformem statum temporum dirigit æternitas ipsa, & divinationi propheticæ magis familiare est id quod prospiciat, dum prospicit, jam visum, atque ita jam expunctum, id est, omni modo futurum demonstrare, sicut per Esaïam, Dorsum meum posui in flagella, maxillas autem meas in palmas; faciem meam vero non averti a sputaminibus. Sive enim Christus jam tunc in semetipsum secundum nos, sive Prophetes de semetipso secundum Judæos pronuntiabat, nondum tamen factum pro jam transacto sonabat. Alia species erit, qua pleraque figurate portenduntur per æigmata & allegorias, & parabolas, aliter intelligenda quam scripta sunt. Nam & montes legimus distillaturos dulcorem; non tamen ut ^b sapat de petris, aut defrutum de rupibus speres: & terram audimus lacte & melle manantem; non tamen ut de glebis credas te unquam ^c placentas & samias coacturum: quia nec statim aquilicem & agricolam se Deus repromisit, dicens, Ponam flumina in regione sitiendi, & in solitudine cedrum & buxum. Sicut & prædicans de Nationum conversione: Benedicent me bestię agri, sirenes & filiæ passerum; non utique ab hirundinum pullis & vulpeculis, & illis monstruosis fabulosisque cantricius fausta omina relaturus est. Et quid ego de isto genere amplius? quum etiam hæreticorum Apostolus, ipsam legem indulgentem bubus terentibus os liberum; non de bubus, sed de nobis interpretetur: & petram potui subministrando comitem, Christum adleget fuisse, docens proinde & Galatas, duo argumenta filiorum Abrahæ allegorice cucurrisse, & suggerens Ephesiis, quod in primordio ^C de homine prædicatum est, relicturo patrem & matrem, & futuris duobus in unam carnem, id se in Christum & Ecclesiam agnoscere. Si satis constat de istis interim duabus proprietatibus Judaicæ litteraturæ; memento, lector, constitisse, ut quum tale quid adhibuerimus, non retractetur de forma scripturæ, sed de statu causæ. Quum igitur hæretica dementia eum Christum venisse præsumeret, qui nunquam fuerat annuntiatus; sequebatur ut eum Christum nondum venisse contenderet, qui semper fuerat prædicatus: atque ita coacta est cum Judaico errore sociari, & ab eo argumentationem sibi struere, quasi Judæi certi; & ipsi alium fuisse qui venit, non modo respuerint eum ut extraneum, verum & interfecerint eum ut adversarium, agniti sine dubio, & omni officio religionis persecuturi, si ipsorum fuisset. ^d Scilicet nauclero illi ^e non quidem Rhodia lex, sed Pontica caverat, errare Judæos in Christum suum non licere; quando etsi nihil tale prædicatum in illos inveniretur, vel sola utique humana conditio deceptui obnoxia, persuasisset, Judæos errare potuisse, qua homines; ^D nec statim præjudicium sumendum de sententia eorum, quos credibile fuerit errasse. Porro, quum & prædicatum sit non agnituros eos Christum, ideoque etiam perempturos; jam ergo ipse erit & ignoratus & interemptus ab illis, in quem ita admissuri prænotabantur. Hoc si probari exigit, non eas scripturas evoluam, quæ interemptibilem Christum edicentes, utique & ignorabilem affirmant: Nisi enim ignoratus nihil scilicet pati posset: sed reservatis eis ad causam passionum, eas prædicationes in præsentî sufficere adhibere, quæ interim ignorabilem probent Christum, & hoc breviter, dum ostendunt omnem vim intellectus ademptam populo a creatore. Auferam, inquit, sapientiam sapientium illorum, & prudentiam prudentium eorum abscondam. &, Aure audietis, & non audietis: & oculis videbitis, & non videbitis: Incrassatum est enim cor populi hujus, & auribus graviter audierunt, & oculos concluderunt; ne quando auribus audiant, & oculis videant, & corde concipiant, & convertantur, & sanem illos. Hanc enim obtusionem salutarium sensuum meruerant, labiis diligentes Deum, corde autem longe absistentes ab eo. Igitur si Christus quidem annuntiabatur a creatore solidante tonitruum, & concludente spiritum, & annuntiante in homines Christum suum, secundum Amos Prophetam: Si omnis spes Judæorum; ne dicam etiam Gentium, in Christi revelationem destinabatur, sine dubio id demonstrabantur non agnitiuri, & non intellecturi, ablatis agnitionis & intelligentiæ viribus, sapientia atque prudentia, quod annuntiabatur, id est Christus, erraturis in eum principalibus sapientibus eorum, id est

^a Scripturarum formam, &c. Præmittere explicando, declarando, commendando. RIG.

^b Sapat de petris, aut defrutum de rupibus, &c. Idem hæc duæ voces significant, mustum, nempe coctum. Discrimen est, quod Sapa est mustum ad mediam partem decoctum, defrutum autem ad tertiam, ita M. Varro. LE PR.

^c Placentas & samias, &c. Psomias legunt alii, alii psomia a græco ψωμια. Qui Samias legunt puto eos intelligere de placentis Samiis quæ in deliciis erant, auctoris vero nomen præferbant, qui Samus dicebatur. Idem.

^d Scilicet nauclero illi non quidem Rhodia lex, sed Pontica caverat. Barbariem Ponticam exprobrat Marcioni, quasi nihil edocto præter scita quædam nautica, eaque Pon-

tica, hoc est mere barbara, non autem Rhodia. Nam Rhodii quidem ob legum civilium curam justitiamque admirationi fuere cunctis; sed rerum quoque nauticarum peritissimi fuisse videntur, ac de omnibus ad navigationem pertinentibus æquissima jura condidisse. Propterea vero maris imperium obtinuisse, atque in Romanorum amicitia floruisse Strabo commemorat. Ex eorum jure nautico non pauca de jactu, & fortean de exercitoria quoque actione in Pandectis relata. Idem.

^e Non quidem Rhodia lex, &c. De legibus Rhodiorum qui rei nauticæ peritissimi fuerunt, mentio fit D. ad legem Rhod. de jactu. Per ironiam hic Marcioni hæc dicit Tertullianus. LE PR.

est Scribis, & prudentibus eorum, id est Phariseis: pariter & populo auribus audituro, & A non audituro, utique Christum docentem: & oculis visuro, & non visuro, utique Christum signa facientem, secundum quod & alibi: Et quis cæcus, nisi pueri mei? & quis surdus, nisi qui dominatur eorum? Sed & quum exprobrat per eundem Esajam, Filios generavi, & exaltavi: at illi me rejecerunt. Agnovit bos possessorem suum, & asinus præsepe domini sui: Israel autem me non cognovit, & populus me non intellexit. Nos quidem certi, Christum semper in Prophetis locutum, spiritum scilicet creatoris, sicut Propheta testatur, ^a Spiritus personæ ejus, Christus Dominus, qui ab initio vicarius patris in Dei nomine & auditus sit & visus; scimus ipsius voces ejusmodi fuisse jam tunc Israeli exprobrantis, quæ in illum commissuri prædicabantur, Dereliquistis Dominum, & in iram provocastis Sanctum Israel. Si vero non in Christum, sed in ipsum potius Deum volueris referre omnem Judaicæ ignorantiae de pristino reputationem, nolens etiam retro sermonem & spiritum, id est, Christum creatoris despectum ab eis, & non agnitum, sic quoque revinceris. Non negans enim filium B & spiritum & substantiam creatoris esse Christum ejus, concedas necesse est, eos qui patrem non agnoverit, nec filium agnoscere potuisse, per ejusdem substantiæ conditionem, cujus si plenitudo intellecta non est, multo magis portio; certe qua plenitudinis consors. His ita dispectis, jam apparet quomodo & respuerint Judæi Christum, & interemerint, non ut extraneum Christum intelligentes, sed ut suum non agnoscentes. Qui enim extraneum intelligere potuissent, de quo nihil unquam fuerat adnuntiatum, quum intelligere non potuissent, de quo semper fuerat prædicatum? ^b Id enim intelligi vel non intelligi capit, quod habendo substantiam prædicationis, habebit & materiam vel agnitionis, vel erroris. Quod vero materia caret, non admittit sapientiæ eventum. Et adeo non qua alterius Dei, Christum averfati persecutique sunt; sed qua solummodo hominem, quem ^c planum in signis, & æmulum in doctrinis existimabant, ut & ipsum hominem qua suum, id est Judæum, sed Judaysmi exorbitatorem & destructorem, deduxerint in judicium, & suo jure punierint, C alienum scilicet non judicaturi. Tanto abest ut alienum Christum intellexisse videantur, qui nec hominem ejus ut alienum judicaverunt. Discat nunc hæreticus ex abundanti cum ipso licebit Judæo, rationem quoque errorum ejus, a quo ducatum mutuatus, in hac argumentatione, cæcus a cæco in eandem decidit foveam. Duos dicimus Christi habitus a Prophetis demonstratos, totidem adventus ejus prænotasse: Unum in humilitate, utique primum; quum tanquam ovis ad victimam deduci habebat, & tanquam agnus ante rudentem sine voce, ita non aperiens os suum; ^d nec adspectu quidem honestus. Adnuntiavimus enim, inquit, de illo; sicut puerulus, sicut radix in terra sitienti; & non est species ejus, neque gloria. Et vidimus eum, & non habebat speciem, neque decorem; sed species ejus inhonorata, deficiens citra filios hominum. homo in plaga, & sciens ferre infirmitatem, ut positus a patre in lapidem offensionis & petram scandali; minoratus ab eo modicum citra angelos; vermem se pronuntians, & non hominem; ignominiam hominis, & nullificamen populi. Quæ ignobilitatis argumenta primo adventui competunt, sicut sublimitatis secundo; quum fiet jam non lapis offensionis, nec petra scandali; sed ^e lapis summus angularis, post reprobationem assumptus, & sublimatus in consummationem templi, Ecclesiæ scilicet; & petra sane illa, apud Danielem, de montem præcisa, quæ imaginem secularium regnorum comminuet & conteret. De quo secundo adventu idem Prophetes: Et ecce cum nubibus coeli, tamquam filius hominis veniens, venit usque ad veterem dierum, & aderat in conspectu ejus: & qui assistebant, adduxerunt illum, & data est ei potestas regia, & omnes nationes terræ secundum genera, & omnis gloria famulabunda; & potestas ejus usque in ævum, quæ non auferetur; & regnum ejus, quod non vitiabitur. Tunc scilicet habiturus & speciem honorabilem, & decorem indeficientem supra filios hominum. ^f Tempestivus enim, inquit, decore citra filios hominum; effusa est gratia in labiis tuis, propterea benedixit te Deus in ævum. Accingere ens super femur tuum, potens tempestivitate tua, & pulcritudine tua; quum & pater, posteaquam diminuit eum modicum quid citra angelos, gloria & honore coronabit

^a Spiritus personæ ejus Christus dominus. Ita omnino legendum cenſeo, pro persona spiritus nostri Christus dominus. Nam imprimis nimium variaret auctor a 70. Thren. 4. ubi legitur non modo juxta Græcos & Latinos codices: spiritus faciei nostræ, seu, vultus nostri, sive, ante faciem nostram Christus Dominus, sed etiam iisdem citatur verbis in eandem sententiam a B. Iren. lib. 3. cap. 11. B. Just. Mart. apol. 2. ad Antoninum Pium, & Ruffino in symbolum, a quibus etiam haud multum dissentit editio Hebræa, quæ legit, Spiritus oris nostri, & Chaldæa, spiraculum spiritus vite qui est in naribus nostris. PAM.

^b Id enim intelligi vel non intelligi capit. Sæpe jam indicavimus usum verbi capit apud hunc auctorem. Simillimum est illud lib. proxime superiori. Capit etiam, inquit, imaginem spiritus dicere statum. RHEN.

^c Planum in signis. Recte ad marginem adnotavit Rheanus, hoc est, impostorem, PAM.

^d Nec adspectu quidem honestus. De tempore Passionis hæc intellige propter deformitatem quam supplicia & dolores corpori sacro impreſſerant. lib. 1. adv. Judæos eadem fere, si bene memini, habentur. LE PR.

^e Lapis summus angularis. Paulus ep. ad Ephesios c. 2. ἀπὸ γωνίας lapidem dixit, quem Psalmographus dixerat factum fuisse eis κεφαλὴν γωνίας. est autem figura, sive allegoria Christi a Judæis reprobati, & tamen editus est nuper Andegavi, de veteris cujusdam bibliothecæ quicquiliis, liber itinerarius Antonini monachi, affirmantis se vidisse lapidem illum in Basilica Sionis, Syrus aliquis imposturam fecit imperitiæ simplicitati hominis idiotæ, ac nimium creduli. RIG.

^f Tempestivus enim, inquit, decore. Ex ambigua significatione vocis græcæ ἀπαύσῃ. Nam vulgata melius habet, speciosus, LE PR.

A ronabit illum, & subiiciet omnia sub pedibus ejus. Tunc & cognoscent eum, qui compugerunt; & cadent pectora sua tribus ad tribum; utique quod retro non agnoverunt eum in humilitate conditionis humanæ constitutum. Et homo est, inquit Hieremias; & quis cognoscebat illum? quia & Nativitatem ejus, inquit Esaias, quis enarrabit? Sic & apud Zachariam, in persona Jesu; immo & in ipsius nominis sacramento verus summus sacerdos patris Christus Jesus, duplici habitu in duos adventus deliniatur. Primo, sordidis indutus, id est, carnis passibilis & mortalis indignitate, quum & diabolus adversabatur ei, auctor scilicet Judæ traditoris, ne dicam etiam post baptismum tentator. Dehinc, despoliatus pristinas sordes, & exornatus podere, & mitra, & cidari munda; id est, secundi adventus gloria & honore. ^a Si enim & duorum hircorum qui jejuniis offerebantur faciam interpretationem, nonne & illi utrumque ordinem Christi figurant? Pares quidem atque consimiles propter eundem Dominum conspectum, quia non in alia venturus est forma, ut qui agnosci habeat, a quibus & latus est. Alter autem eorum circumdatus coccino, maledictus, & consputatus, & convulsus, & compunctus a populo extra civitatem abiiciebatur in perditionem, manifestis notatus insignibus Dominicæ passionis. Alter vero pro delictis oblatus, & sacerdotibus templi in pabulum datus, secundæ repræsentationis argumenta signabat, qua delictis omnibus expiatis, sacerdotes templi spiritualis, id est ecclesiæ, Dominicæ gratiæ quasi visceratione quadam fruerentur, jejunantibus ceteris a salute. Igitur, quoniam primus adventus & plurimum figuris obscuratus, & omni inhonestate prostratus caneatur; secundus vero & manifestus, & Deo condignus; idcirco, quem facile & intelligere & credere potuerunt, eum solum intuentes, id est secundum, qui est in honore & gloria, non immerito decepti sunt circa obscuriorem, certe indigniorem, id est primum. Atque ita in hodiernum negant venisse Christum suum, quia non in sublimitate venerit, dum ignorant etiam in humilitate fuisse venturum. Desinat nunc hæreticus a Judæo, aspis (quod ajunt) a vipera mutuari venenum; evomat jam hinc proprii ingenii virus, phantasma vindicans Christum. Nisi quod & ista sententia alios habebit auctores, præcoquos & abortivos quodammodo Marcionitas, quos Apostolus Joannes Antichristos pronuntiavit, negantes Christum in carne venisse; & tamen non ut alterius Dei jus constituerent, quia & de isto notati fuissent; sed quoniam incredibile præsumperant Deum carnem. quo magis Antichristus Marcion sibi eam rapuit præsumptionem; aptior scilicet ad renuendam corporalem substantiam Christi, qui ipsum Deum ejus nec auctorem carnis induxerat, nec resuscitatore: optimum videlicet, & in isto, diversissimum a mendaciis & fallaciis creatoris. Et ideo Christus ejus ne mentiretur, ne falleret, & hoc modo creatoris forsitan deputaretur, non erat quod videbatur, & quod erat mentiebatur; caro nec caro, homo nec homo: proinde Deus Christus, nec Deus. Cur enim non etiam Dei phantasma portaverit? An credam ei de interiore substantia, qui sit de exteriori frustratus? Quomodo verax habetur in occulto, tam fallax repertus in aperto? Quomodo autem in semetipso veritatem spiritus fallacia carnis confundens, negatam ab Apostolo, lucis, id est veritatis; & fallaciæ, id est tenebrarum, commisit communicationem? Jam nunc quum mendacium deprehenditur Christi caro: sequitur ut & omnia quæ per carnem Christi gesta sunt, mendacio gesta sint; congressus, contactus, convictus; ipsæ quoque virtutes. Si enim tangendo aliquem liberavit a vitio, vel tactus ab aliquo; quod corporaliter actum est, non potest vere actum credi, sine corporis ipsius veritate. Nihil solidum ab inani, nihil plenum a vacuo perfici licuit. Putativus habitus, putativus actus: imaginarius operator, imaginariæ operæ. Sic nec passionibus Christi, ejus fidem merebuntur. nihil enim passus est, qui non vere est passus. Vere autem pati, phantasma non potuit. Eversum est igitur totum Dei opus. Totum Christiani nominis & pondus & fructus, mors Christi negatur, quam tam impressæ Apostolus mandat, utique veram, summum eam fundamentum Evangelii constituens, & salutis nostræ, & prædicationis suæ: Tradidi enim, inquit, vobis in primis, quod Christus mortuus sit pro peccatis nostris, & quod sepultus sit, & quod resurrexerit tertia die. Porro, si caro ejus negatur, quomodo mors ejus adseveratur, quæ propria carnis est passio per mortem devertentis in terram, de qua est sumpta, secundum legem sui auctoris? Negata vero morte dum caro negatur, nec de resurrectione constabit. Eadem enim ratione non resurrexit, qua mortuus non est, non habendo substantiam scilicet carnis; cujus sicut & mors, ita & resurrectio est. Proinde resurrectione Christi infirmata, etiam nostra subversa est. Nec ea enim valebit, propter quam Christus venit, si Christus non resurrexit. Nam sicut illi, qui dicebant resurrectionem mortuorum non esse, revincuntur ab Apostolo, ex resurrectione Christi: ita resurrectione Christi non consistente, aufertur & mortuorum resurrectio. atque ita inanis est fides nostra, inanis est prædicatio Apostolorum. inveniuntur autem etiam falsi testes Dei,

VIII.

^a Si enim & duorum hircorum, &c. Locum hunc desumpsit haud dubie auctor ex B. Justino mart. adversus Tryphonem. PAM.

^b Præcoquos & abortivos, &c. Hæretici nempe alii Mar-

cionitas antecesserunt, qui quasi abortivi fœtus hæresis fuerunt & præcoces fructus. lib. de Pallio Utica civitas dicitur pariter Romana præcoqua, quæ scilicet ante tempus Romanorum habitus gestasset, priusquam jus coloniz obtinuisset. LE PR.

- quod testimonium dixerint quasi resuscitaverit Christum, quem non resuscitavit. & sumus A
adhuc in delictis. & qui in Christo dormierunt, perierunt. sane resurrecturi, sed phantasma-
IX. te forsitan, sicut & Christus. In ista quaestione, qui putaveris opponendos esse nobis angelos
creatoris, quasi & illi in phantasmate putativæ utique carnis egerint apud Abraham & Loth,
& tamen vere sint & congressi, & pasti, & operati quod mandatum eis fuerat; primo, non
admitteris ad ejus Dei exempla, quem destruis. nam & quanto meliorem & perfectiorem Deum
inducis, tanto non competunt illi ejus exempla, quo nisi diversus in totum, non erit omni-
no melior atque perfectior. Dehinc scito, nec illud concedi tibi, ut putativa fuerit in an-
gelis caro, sed veræ & solidæ substantiæ humanæ. Si enim difficile non fuit illi, putativæ car-
nis veros & sensus & actus exhibere, multo facilius habuit veris & sensibus & actibus veram de-
disse substantiam carnis, vel qua proprius auctor & artifex ejus. Tuus autem Deus, eo quod
carnem nullam omnino produxerit, merito fortasse phantasma ejus intulerit, cujus non value-
rat veritatem. Meus autem Deus, qui illam de limo sumptam, in hac reformavit qualitate, B
nondum ex semine conjugali, & tamen carnem; æque potuit ex quacumque materia angelis
quoque adstruxisse carnem, qui etiam mundum ex nihilo in tot ac talia corpora, & quidem
verbo, ædificavit. Et utique si Deus tuus veram quandoque substantiam angelorum homini-
bus pollicetur; Erunt enim, inquit, sicut angeli; cur non & Deus meus veram substantiam
hominum angelis accommodarit, unde unde sumptam? Quia nec tu mihi respondebis, unde
illa apud te angelica sumatur; sufficit mihi hoc definire, quod Deo congruit; veritatem scili-
cet ejus rei, quam tribus testibus sensibus objecit, visui, tactui, auditui. Difficilius Deo mentiri,
quam carnis veritatem unde unde producere, licet non natæ. ^aCeterum, & aliis hæreticis
definientibus carnem illam in angelis ex carne nasci debuisse, si vere fuisset humana, certa ra-
tione respondemus, qua & humana vere fuerit, & innata. Humana vere, propter Dei ve-
ritatem, a mendacio & fallacia extranei; & quia non possent humanitus tractari ab homini-
bus, nisi in substantia humana. Innata autem, quia solus Christus in carnem ex carne na-
sci habebat, ut nativitate nostram nativitate sua reformaret: atque ita etiam mortem nostram
morte sua dissolveret; resurgendo in carne, in qua natus est, ut & mori posset. Ideoque &
ipse cum angelis tunc apud Abraham in veritate quidem carnis apparuit, sed nondum natæ;
quia nondum morituræ; sed & discentis jam inter homines conversari. Quo magis angeli ne-
que ad moriendum pro nobis dispositi, brevem carnis commeatum non debuerunt nascendo
sumpsisse, quia nec moriendo deposituri eam fuerant. sed unde unde sumptam, & quoquo
modo omnino dimissam, mentiti eam tamen non sunt. Si creator facit angelos spiritus, &
apparitores suos ignem flagrantem; tam vere spiritus quam & ignem; idem illos vere fecit
& carnem: ut nunc recordemur, & hæreticis renuntiemus, ejus esse promissum, homines in
X. angelos reformandi quandoque, qui angelos in homines formavit aliquando. Igitur non admis-
sus ad consortium exemplorum creatoris, ut alienorum, & suas habentium causas, ^bvelim
edas & ipse consilium Dei tui, quo Christum suum non in veritate carnis exhibuit. Si asperna-
tus est illam, ut terrenam, &, ut dicitis, stercoribus inferfam, cur non & simulacrum ejus
proinde despexit? Nullius enim dedignandæ rei imago dignanda est. sequitur statum similitudo.
Sed quomodo inter homines conversaretur, nisi per imaginem substantiæ humanæ? Cur ergo
non potius per veritatem; ut vere conversaretur, si necesse habebat conversari? quanto dignius
necessitas fidem, ^cquam stropham administrasset? Satis miserum Deum instituis, hoc ipso, quod
Christum suum non potuit exhibere, nisi in indignæ rei effigie, & quidem alienæ. ^dAliquan-
tis enim indignis conveniet uti, si nostris; sicut alienis non congruet uti, licet dignis. Cur
enim non in aliqua alia digniore substantia venit, & in primis sua, ne & indigna & aliena vide-
retur eguisse? Si creator meus per rubum quoque & ignem, idem postea per nubem & globum
cum homine congressus est, & elementorum corporibus in repræsentationibus sui usus est, sa-
tis hæc exempla divinæ potestatis ostendunt, Deum non eguisse aut falsæ, aut etiam ^everæ
carnis paratura. Ceterum, si ad certum spectamus, nulla substantia digna est quam Deus in-
ducat. Quodcumque induerit ipse, dignum facit, absque mendacio tamen. Et ideo, quale est,
ut dedecus existimarit veritatem potius, quam mendacium carnis? Atquin honoravit illam fin-
XI. gendo. Quanta jam caro est, cujus phantasma necessarium fuit Deo superiori? Tota istas præstigias

^a Ceterum & aliis hæreticis definientibus. Agit de Apelle, qui, sicut indicatur lib. de carne Christi cap. 6. non modo Christi, sed & Angelorum carnem ex syderibus factam asseruisse videtur. PAM.

^b Velim edas & ipse consilium Dei tui. Ipse me sensus coegit: ut hic dictionem uti, verterem in tui, quo Christum suum, &c. exemplaria vetera consentiunt in errore. RHEN.

^c Quam stropham administrasset? Strophæ dolum, versutiam, atque imposturam significat, Græcis *στροφή*. Idem.

^d Aliquantis enim indignis conveniet uti si nostris. Sic legitur in exemplari Pithœano. Hæc autem sub Marcionis persona dici videntur, ab iis verbis, Satis miserum, usque ad, & aliena videretur eguisse. Si nostris, inquit, mem-

bris Deus utitur, ut nobiscum possit conversari, multa sunt in corpore nostro indigna Deo, quibus tamen Deum conveniet uti, si nostris uti velit. Sed etsi digna Deo essent nostra, Deum tamen non decet uti alienis. Illa etiam quæ præcessere, Sed quo modo inter homines conversaretur, nisi per imaginem substantiæ humanæ, sub eadem persona Marcionis dicuntur. Et similia passim occurrunt, ubi Septimius disputat. quæ nisi perite distinguantur, omnem disputationem conturbant. Idem.

^e Putativæ in Christo corpulentæ. Boetius lib. de fide. Hodieque non desunt, qui negent eum nostram gestasse corpulentiam. RIG.

A^a putativæ in Christo corpulentia, Marcion illa intentione suscepit, ne ex testimonio substantiæ humanæ, nativitas quoque ejus defenderetur, atque ita Christus creatoris vindicaretur, ut qui nascibilis, ac per hoc, carneus annuntiaretur. Stultissime & hic Ponticus, quasi non facilius crederetur caro in Deo non nata, quam falsa; præstruentibus vel maxime fidem istam angelis creatoris, in carne vera conversatis, nec tamen nata. Nam & Philumene illa magis persuasit Apelli, ceterisque desertoribus Marcionis; ex fide quidem Christum circumtulisse carnem; nullius tamen nativitatis, utpote de elementis eam mutuatum. Quod si verebatur Marcion, ne fides carnis, nativitatis quoque fidem induceret; sine dubio qui homo videbatur, natus utique credebatur, nam & mulier quædam exclamaverat, Beatus venter qui te portavit, & ubera quæ hausisti. &, Quomodo mater & fratres ejus dicti sunt foris stare? Et videbimus de his capitulis suo tempore. Certe quum & ipse se filium hominis prædicaret, natum scilicet profitebatur. Nunc ut hæc omnia ad Evangelii distulerim examinationem, tamen quod supra statui, si omni modo natus credi habebat, qui homo videbatur; vane nativitatis fidem consilio imaginariæ carnis expungendam putavit. Quid enim profuit, non vere fuisse, quod pro vero haberetur, tam carnem quam nativitatem? Aut si dixeris, viderit opinio humana: jam Deum tuum honoras fallaciæ titulo, si aliud se sciebat esse, quam quod homines fecerat opinari. Jam tunc potuisti etiam ^b nativitatem putativam illi accommodasse, ne in hanc quoque impegisses quæstionem. Nam & mulierculæ nonnunquam prægnantes sibi videntur, aut ^c sanguinis tributo, aut aliqua valetudine inflatæ. Et utique ^d debuerat phantasmatis scenam decucurrisse, ne originem carnis non desaltasset, qui personam substantiæ ipsius egisset. Plane nativitatis mendacium recusasti: ipsam enim carnem veram edidisti. Turpissimum scilicet Dei, etiam vera nativitas. ^e Age jam, perora in illa sanctissima & reverenda opera naturæ: invehere in totum quod es: carnis atque animæ originem destrue: cloacam voca uterum, tanti animalis, id est, hominis producendi officinam: persequere & partus immunda & pudenda tormenta, & ipsius exinde puerperii spurcos, anxios, ^f ludicros exitus. Tamen quum omnia ista destruxeris, ut Deo indigna confirmes, non erit indignior morte nativitas, & cruce infantia, & natura poena, & carne damnatio. Si vera ista passus est Christus, minus fuit nasci. Si mendacio passus est, ut phantasma, potuit & mendacio nasci. Summa ista Marcionis argumenta, per quæ alium efficit Christum, satis opinor ostendimus non consistere omnino, dum docemus magis utique competere Deo veritatem, quam mendacium ejus habitus, in quo Christum suum exhibuit. Si veritas fuit, caro fuit: si caro fuit, natus est. Ea enim quæ expugnat hæc hæresis, confirmantur, quum ea per quæ expugnat destruuntur. Itaque si carneus habebitur, quia natus; & natus, quia carneus; quia phantasma non fuerit, ipse erit agnoscendus, qui in carne, & ex nativitate venturus adnuntiabatur a creatoris prophetis, utpote Christus creatoris. Provoca nunc, ut XII. soles, ad hanc Esaiæ comparisonem Christi, contendens illam in nullo convenire. Primo D^{enim}, inquis, Christus Esaiæ Emmanuel vocari habebit; dehinc virtutem sumere Damasci, & spolia Samariæ adversum regem Assyriorum. Porro, iste qui venit, neque sub ejusmodi nomine est editus, neque ulla re bellica functus est. At ego te admonebo, uti cohærentia quoque utriusque capituli recognoscas. Subjuncta est enim & interpretatio Emmanuelis, Nobiscum Deus; uti non solum sonum nominis species, sed & sensum. Sonus enim Hebraicus, quod est Emmanuel, suæ gentis est. Sensus autem ejus quod est, Deus nobiscum, ex interpretatione communis est. Quære ergo, an ista vox, Nobiscum Deus, quod est Emmanuel, exinde quod Christus illuxit, agitetur in Christo. Et puto non negabis, utpote qui & ipse dicas, Deus nobiscum dicitur, id est Emmanuel. Aut si tam vanus es, ut quia penes te, Nobiscum Deus dicitur, non Emmanuel; idcirco nolis venisse illum, cujus proprium sit vocari Emmanuel, quasi non hoc sit & Deus nobiscum, invenies apud Hebræos Christianos, immo & Marcionitas, Emmanuelem nominare, cum volunt dicere, Nobiscum Deus: sicut & omnis gens, quoquo sono dixerit, Nobiscum Deus, Emmanuelem pronuntiabit, in sensu sonum expungens. Quod si Emmanuel nobiscum Deus est, Deus autem nobiscum Christus est, qui etiam in nobis est: [quotquot enim in Christum tineti estis, Christum induistis] tam proprius est Christus in significatione nominis, quod est, nobiscum Deus; quam in sono nominis, quod est Emmanuel. Atque ita constat venisse jam illum qui prædicabatur Emmanuel: quia quod significat Emmanuel venit, id est, nobiscum Deus. Æque & sono nomi-

E e e num

^a Vere carnis paratura. Iterum paratura pro materia. Nunc ut omnia ad Evangelii dist. exam. expungendam putavit, hoc est; ex debito adimplendam. RHEN.

^b Nativitatem putativam illi accommodasse. Quasi vere natus & re ipsa non fuisset. Id enim vult hæc vox putativam sicut modo dicebat putativæ in Christo corpulentia. LE PR.

^c Sanguinis tributo. Sic lib. de Velandis virginibus, Et pudor ubique vestitur, & menses tributa dependunt. RIG.

^d Debuerat phantasmatis scenam decucurrisse. Sic dicit scenam phantasmatis, ut in de hæresib. scenam erroris, actum quem vocant intelligens. sensus est: debuerat ex toto servi-

re scenæ & susceptam fabulam peragere Christus Marcionis, qui si putativam gessit carnem, debebat etiam putativam habere nativitatem. sic enim phantasmatis scenam decucurrisset. RHEN.

^e Age jam perora. Hunc locum habes in de Carne Christi, iisdem propemodum verbis relatam, non ita longe post initium. RHEN.

^f Ludicros exitus. Videbatur mihi aliquando legendum lubricos, sed ipse respicit ad id quod in lib. quem modo citavimus, dicit, de infante recens edito loquens. blanditiis deridetur; & mox, illum per ludibria nutritum, &c. RHEN.

num duceri, cum virtutem Damasci, & spolia Samariæ, & regem Assyriorum, sic accipis, A quasi bellatorem portendant Christum creatoris, non animadvertens quid scriptura præmittat. ^a Quoniam priusquam cognoscat puer vocare patrem & matrem, accipiet virtutem Damasci, & spolia Samariæ adversus regem Assyriorum. Ante est enim inspicias ætatis demonstrationem, an hominem jam Christum exhibere possit, nedum imperatorem. Scilicet vagitu ad arma esset convocaturus infans; & signa belli, non tuba, sed crepitacillo daturus: nec ex equo, vel de curru, vel de muro; sed de nutricis aut gerulæ suæ collo sive dorso hostem destinaturus: atque ita Damascum & Samariam pro mamillis subacturus. Aliud est si penes Ponticos, Barbariæ gentis infantes in prælium erumpunt, ^b credo ad solem uncti prius, dehinc pannis armati, & butyro stipendiati; ^c qui ante norint lanceare; quam lancinare. Enimvero, ^d si nusquam hoc natura concedit, ante militare quam vivere; ante virtutem Damasci sumere, quam patris & matris vocabulum nosse, sequitur ut figurata pronuntiatio videatur. Sed & virginem, inquit, parere natura non patitur, & tamen creditur prophetæ. Et B merito. Præstuxit enim fidem incredibili rei, rationem edendo, quod in signo esset futura. Propterea, inquit, dabit vobis Dominus signum: Ecce virgo concipiet in utero, & pariet filium. ^e Signum autem a Deo, nisi novitas aliqua monstruosa, tam dignum non fuisset. Denique & Judæi, si quando ad nos dejiçendos mentiri audent, quasi non virginem, ^f sed juvenculam concepturam & parituram scriptura contineat, hincrevincuntur, quod nihil signi videri possit res quotidiana, juvenculæ scilicet prægnatus & partus. In signum ergo disposita virgo & mater, merito creditur: infans vero bellator non æque. Non enim & hic signi ratio versatur. Sed signo nativitatis novæ adscripto, exinde post signum, alius ordo jam infantis edicitur, mel & butyrum manducaturi. Nec hoc utique in signum est, malitiæ non assentaturi; & hoc enim infantia est; sed accepturi virtutem Damasci, & spolia Samariæ adversus regem Assyriorum. Serva modum ætatis, & quære sensum prædicationis: immo, redde Evangelio veritatis, quæ posterior detraxisti, & tam intelligitur prophetia, quam re- C nuntiatur expuncta. Maneant enim orientales illi Magi, in infantia Christum recentem auro & thure munerantes, & acceperit infans virtutem Damasci sine prælio & armis. Nam præter quod omnibus notum est, Orientis virtutem, id est vim & vires, auro & odoribus pollere solitam; certe est creatori, virtutem ceterarum quoque gentium aurum constituere; sicut per Zachariam, Et Judas pertendet apud Hierusalem, & congregabit omnem valentiam populorum per circuitum, aurum & argentum. De illo autem tunc auri munere etiam David, Et dabitur illi ex auro Arabiæ. & rursus, Reges Arabum & Saba & munera adferent illi. ^h Nam & Magos reges habuit fere Oriens, & Damascus Arabiæ retro deputabatur antequam transcripta esset in Syrophœnicen, ex distinctione Syriarum; cujus tunc virtutem Christus accepit, accipiendo insignia ejus; aurum scilicet & odores. Spolia autem Samariæ, ipsos Magos: qui cum illum cognovissent, & muneribus honorassent, & genu posito adorassent, quasi Deum & regem, sub testimonio indicis & ducis stellæ, spolia sunt facti Samariæ, D id est idololatriæ, credentes videlicet in Christum. Idololatriam enim Samariæ nomine notavit, ut ignominiosæ ob idololatriam, qua desciverat tunc a Deo, sub rege Hieroboam. Nec hoc enim novum est creatori figurate uti translatione nomen, ex comparatione criminum. Nam & archontas Sodomorum, appellat archontas Judæorum; & populum ipsum, populum Gomorrhæ vocat. & idem alibi, Pater, inquit, tuus Amorrhæus, & mater tua Cethea; ob consimilem impietatem. quos aliquando etiam suos filios dixerat, Filios generavi, & exaltavi. Sic & Ægyptus, nonnunquam totus orbis intelligitur apud illum, superstitionis & maledictionis elogio. ⁱ Sic & Babylon etiam apud Joannem nostrum, Romanæ

urbis

^a Quoniam priusquam cognoscat puer vocare patrem, &c. Etiam hic suppleta est vox puer, quippe quam habent editiones omnes Isaïæ. 8. PAM.

^b Credo ad solem uncti prius.] Alludit ad ἡλίσσιν, sive insolationem, qua scilicet uncti calefiebant, membris liccandis firmandisque. Persius Satira iv, Aut si unctus cesses, & figas in cute solem. RIG.

^c Qui ante norint lanceare quam lancinare. Quum dicto cap. i. lib. i. adversus Marc. reperitur verbum lancinatur, pro, pungitur, videtur prima facie hic ita accipi lancinare, sicuti Lanceare pro lanceis configere, sed putamus Lancire potius hic accipi, eo quod præmittitur, butyro stipendiari, pro manus lancibus admove; eligat lector quod volet. Confirmatur interim hæc conjectura ex eo quod sequitur, ante militare quam vivere, & talibus vocibus solet auctor delectari. PAM.

^d Si nusquam hoc natura concedit, sequitur ut figurata pronuntiatio videatur.] Hoc ipsum verbis iisdem monuit libro adversus Judæos, Neque aliter Augustinus lib. xi. de Genesi ad lit. Si in verbis Dei vel cujusquam personæ in officium propheticum adsumptæ dicatur aliquid quod ad litteram nisi absurde non possit intelligi. procul dubio figurate dictum ob aliquam significationem accipi debet. Et consimilia lib. xxi. de doctrina Christi, cap. 15. RIG.

^e Signum autem a Deo nisi novitas aliqua monstruosa tum dignum non fuisset.) Forte verius, signum non fuisset. Sic enim libro adversus Jud. Signum autem a Deo, nisi novitas aliqua monstruosa fuisset, signum non videretur. Procopius in Esaïam: τὸ γὰρ σημεῖον, τερατιστίον, & παραδόξον ἢ τῶν ἀνθρώπων σου θεῖον ἔστιν ἐπὶ δεξιῇ. Idem.

^f Sed invenculam concepturam. Explosa jam est fabula seu cavillatio Judæorum, qui juvenculam, non virginem scribi debere ajunt. Videatur lib. i. in Jovin. B. Gieronymus. LE PR.

^g Munera afferent illi. Melius illi vulgata legit, adducunt; nam græce est προσάξουσιν. LE PR.

^h Nam & magos reges habuit fere Oriens.] Rege dixit toparchas urbis alicujus aut regionis qualis ille rex, apud quem ex sutore medicus Phædri fabula derisus. quales item in Sacris paginis occurrunt sæpenumero. Hujusmodi reges variis per Orientem urbibus magos fere fuisse ait Septimius, hoc est, siderum astrorumve scientiæ peritos. Ceterum magos Perlicum esse vocabulum docet Porphyrius lib. πρὶ ἀποχρῆς, eoque significari, τοῖς πρὶ τὸ θεῖον σέβειν, & τοῦτο εἰρηποντας. μέγα δὲ σεβασμιον γένος. RIG.

ⁱ Sic & Babylon etiam apud Joannem nostrum, Romanæ urbis figura est. Vulgaris est calumnia Romanam dici Babylonem. Id enim vix eximius ut alii intelligunt de Roma veteri idolorum cultu incredibili nunquam satis vituperanda.

A urbis figura est; proinde magnæ, & regno superbæ, & sanctorum Dei debellatricis. Hoc itaque usu, Magos quoque, Samaritarum appellatione titulavit; despoliatos, quod habuerant cum Samaritis, ut diximus, idololatriam. Adversus regem autem Assyriorum, adversus Herodem intellige; cui utique adversati sunt Magi tunc, non renuntiando de Christo, quem intercipere quærebat. Adjuvabitur hæc nostra interpretatio, dum & alibi bellatorem existimans Christum, ob armorum quorundam vocabula & ejusmodi verba, ex reliquorum quoque sensuum comparatione convinceris: Accingere, inquit David, ense super femur. Sed quid supra legis de Christo? Tempestivus decore præter filios hominum: effusa est gratia in labiis tuis. Rideo, si quem ad bellum ense cingebat, ei de tempestivitate decoris, & labiorum gratia blandiebantur. Sic item subjungens: Extende, & prosperare, & regna; adjecit, Propter veritatem, & lenitatem, & justitiam. Quis enim hæc ense operabitur, & non contraria potius lenitati & justitiæ, dolum dolum & asperitatem & injustitiam, propria scilicet negotia proceliorum? Videamus ergo, an alius sit ensis ille, cujus alius est actus. ^a Nam & Apostolus Joannes in Apocalypsi, enssem describit ex ore Dei prodeuntem, bis acutum, præacutum; quem intelligi oportet sermonem divinum, bis acutum duobus Testamentis, Legis & Evangelii: acutum sapientia, infestum diabolo; armantem nos adversus hostes spirituales nequitiae & concupiscentiae omnis, amputantem etiam a carissimis ob Dei nomen. Quod si Joannem agnitum non vis, habes communem magistrum Paulum, præcingentem lumbos nostros veritate & lorica justitiæ, & calciantem nos præparationem Evangelii pacis, non belli: adsumere jubentem scutum fidei, in quo possimus omnia diaboli ingnita tela extinguere; & galeam salutaris, & gladium spiritus; quod est, inquit, Dei sermo. Hanc & Dominus ipse machæram venit mittere in terram, non pacem. Si tuus Christus est, ergo & ipse bellator est. si bellator non est, machæram intentans allegoricam, licuit ergo & Christo creatoris in psalmo sine bellicis rebus, enssem sermonis Dei præcingi figurato, cui supradicta tempestivitas congruat, & gratia labiorum; quem tunc jam cingebatur super femur, apud David, quandoque missurus in terram. Hoc est enim quod ait, Et extende, & prosperare, & regna. Extendes sermonem in omnem terram ad universarum gentium vocationem; prosperaturus successu fidei, qua est recepturus; & regnans exinde, qua mortem resurrectione devicit. Et deducet te, inquit, mirifice dextera tua; virtus scilicet gratiæ spiritualis, qua Christi agnitio deducitur. Sagittæ tuæ acutæ, per volantia ubique præcepta, & minæ, & traductiones cordis, compungentes & transfigentes conscientiam quamque. Populi sub te concident, utique adorantes. Sic bellipotens & armiger Christus creatoris, sic & nunc accipiens spolia, non solus Samariæ, verum & omnium gentium. Agnosce & spolia figurata, cujus & arma allegorica didicisti. Figurata itaque & Domino ejusmodi loquente, & Apostolo scribente, non temere interpretationibus ejus utimur, quarum exempla etiam adversarii admittunt: atque ita in tantum Eisaia erit Christus qui venit, in quantum non fuit bellator, quia non talis ab Eisaia prædicatur.

D De quæstione carnis, & per eam nativitatis, & unius interim nominis Emmanuelis hucusque, De ceteris vero nominibus, & in primis Christi, quid pars diversa respondebit? Si proinde commune est apud vos Christi nomen, quemadmodum & Dei, ut sicut utriusque Dei filium Christum competat dici, sic utrumque patrem Dominum, certe ratio huic argumentationi refragabitur. Dei enim nomen quasi naturale divinitatis, potest in omnes communicari, quibus divinitas vindicatur, sicut & idolis, dicente Apostolo, Nam & sunt qui dicuntur dii, sive in cælo, sive in terris. Christi vero nomen, non ex natura veniens, sed ex dispositione, proprium ejus efficitur, a quo dispositum invenitur. Nec in communicationem alii deo subiacet, maxime æmulo, & habenti suam dispositionem, cui & nomina privata debebit. Quale est enim quod diversas dispositiones duorum commentati deorum, societatem nominum admittunt in discordiam dispositionum? quando nulla magis probatio adlisteret duorum & æmulorum deorum, quam si in dispositione eorum etiam diversitas nominum inveniretur. Nullus enim status differentiarum, nonnisi proprietatibus appellationum consignatur. quibus deficientibus si quando, tunc Græca catachresis de alieno abutendo succurrit. Apud Deum autem deficere puto nihil debet, nec de alieno instrui dispositiones ejus. Quis hic Deus est, qui filio quoque suo nomina a creatore vindicat? non dico aliena, sed vetera & vulgata, quæ vel sic non competerent deo novo & incognito. Quomodo denique docet, ^c novam plagulam non assui veteri testamento,

XIV.

IXX

XVIII

XV.

IIIX

Ecc 2 non 3, nec

Ex quo enim Christi Religio constituta est, de ea dici debet quod S. Prosper carni. de ingratiss

Quidquid non possidet armis

Religione tenet. LE PR.

^a Nam & Joannes Apostolus in Apocal. Facit etiam hic locus adversus eos qui Joannem Apostolum negant auctorem apocalypseo, verum de hoc latius lib. 4. cap. 5. ubi etiam Marcionem in eo errore fuisse tradit. PAM.

^b Habes communem magistrum Paulum. B. Joannis apocalypsin non admittebat Marcion, ideoque sanctum Paulum quem non repudiabat, adducit, ut communem amborum

non modo, sed etiam omnium magistrum, elogium illud S. Apostoli addendum iis quæ habet cap. 16. de præscript. ubi ait. quod fides nostra obsequium Apostolo debeat. LE PR.

^c Novam plagulam non assui veteri test. Lib. de orat. cap. 1. idem habet. per plagulam lacernas hic intelligit. plagula quippe a Turnebo nostro inter vestimenta recensetur. Innuat autem ne novo testamento tanquam vestigiis plagula assuatur; deformitas enim hoc pacto contrahetur, qualis explicatur a Themistio orat. 1. *ὅτι ὁ ἀπὸ τοῦ ἁγίου λόγου καὶ ἐκ τῆς ἐκκλησίας οἱ κατὰ τὴν φύσιν τοῦ σώματος οἱ ἀφ' ἑαυτῶν συμπιττοῦνται*

- nec vinum veteribus utribus credi, adsutus ipse & indutus nominum senio? Quomodo absci- A
dit Evangelium a Lege, tota lege vestitus? in nomine scilicet Christi. Quis illum prohibuit
aliud vocari, aliud prædicantem, aliunde venientem? cum propterea nec corporis susceperit
veritatem, ne Christus creatoris crederetur? Vane autem noluit eum se videri, quem voluit
vocari: quando etsi vere corporeus fuisset, magis Christus creatoris non videretur, si non vo-
caretur. At nunc substantiam respuit, cuius nomen accepit, etiam substantiam probaturus ex
nomine. Si enim Christus unctus est, ungui utique corporis passio est. Qui corpus non habuit,
ungui omnino non potuit. qui ungui omnino non potuit, Christus vocari nullo modo potuit.
Aliud est, si & nominis phantasma affectavit. Sed quomodo, inquit, irreperet in Judæorum
fidem, nisi per solenne apud eos & familiare nomen? Inconstantem aut subdolum deum nar-
ras; aut diffidentiam, aut malitiositatis consilium, fallendo quid promovere. Multo liberior
atque simplicius egerunt Pseudoprophetae, adversus creatorem in sui dei nomine venientes.
Sed nec effectum consilii hujus invenio. cum facilius aut suum crediderint Christum, aut pla- B
XVI. num potius aliquem, quam alterius dei Christum, sicut Evangelium probabit. Nunc si no-
men Christi; ut sportulam furunculus, captavit, cur etiam Jesus voluit appellari, non tam
expectabili apud Judæos nomine? Nec enim si nos per Dei gratiam intellectum consecuti sa-
cramentorum ejus, hoc quoque nomen agnoscimus Christo destinatum, ideo & Judæis, qui-
bus adempta est sapientia, nota erit res. Denique ad hodiernum, Christum sperant, non Je-
sum; & Heliam potius interpretantur Christum, quam Jesum. Qui ergo & in eo nomine ve-
nit, in quo Christus non præsumebatur, potuit in eo solo nomine venisse, quod solum præ-
sumebatur. Ceterum, cum duo miscuit, speratum & insperatum, expugnatur utrumque con-
cilium ejus. Sive enim ideo Christus, ut interim quasi creatoris irreperet, obstreperit Jesus;
quia non sperabatur Jesus in Christo creatoris: sive ideo. Jesus ut alterius haberetur, non
finit Christus; quia non alterius sperabatur Christus, quam creatoris. Quid horum constare
possit, ignoro. Constabit autem utrumque in Christo creatoris, in quo invenitur etiam Je- C
sus. Quomodo inquis? disce & hic cum partiariis erroris tui Judæis. Quum successor Moy-
si destinaretur Auses filius Nave, transfertur certe de pristino nomine, & incipit vocari Jesus?
Certe, inquis. Hanc prius dicimus figuram futuri fuisse. Nam quia Jesus Christus secundum
populum, quod sumus nos nati in seculi desertis, introducturus erat in terram promissionis,
melle & lacte manantem, id est, vitæ æternæ possessionem, qua nihil dulcius; idque non
per Moysen, id est, non per legis disciplinam; sed per Jesum, id est, per Evangelii gratiam
provenire habebat, circumcisis nobis petrina acie, id est Christi præceptis [petra enim Chri-
stus:] ideo is vir; qui in hujus sacramenti imagines parabatur, etiam nominis Dominici inau-
guratus est figura, Jesus cognominatus. Hoc nomen ipse Christus suum jam tunc esse testatus
est, quum ad Moysen loquebatur: Quis enim loquebatur, nisi spiritus creatoris, qui est Chri-
stus? Cum ergo mandato diceret populo, Ecce ego mitto angelum meum ante faciem tuam, D
qui te custodiat in via, & introducat in terram, quam paravi tibi: intende illi, & exaudi eum;
ne inobaudieris eum: non enim cælavit te, quoniam nomen meum super illum est. Angelum
quidem eum dixit, ob magnitudinem virtutum, quas erat editurus; & ob officium Prophe-
tæ, nuntiantis scilicet divinam voluntatem: Jesum autem, ob nominis sui futuri sacramen-
tum. Identidem nomen suum confirmavit, quod ipse ei indiderat; quia non angelum, nec
Ausem, sed Jesum eum jusserat exinde vocitari. Ergo si utrumque nomen comperit in Chri-
stum creatoris, tanto utrumque non comperit in Christum non creatoris; sicut nec reliquus
ordo. Facienda est denique jam hinc inter nos certa ista & justa præscriptio, & utrique parti
necessaria, quia determinatum sit nihil omnino commune esse debere alterius dei Christo, cum
Christo creatoris. Nam & a vobis proinde diversitas defendenda est, sicut a nobis repugnan-
da est: quia nec vos probare poteritis, alterius Dei venisse Christum, nisi eum longe alium
demonstraveritis a Christo creatoris: nec nos eum creatoris vindicare, nisi talem eum osten-
derimus, qualis constituitur a creatore. De nominibus jam obduximus. Mihi vindico Chri-
XVII. stum, mihi defendo Jesum. Reliquum ordinem ejus cum scripturis conferamus. Quodcum-
que illud corpusculum sit, quoniam habitum, & quoniam conspectum fuit; ^c si inglorius,
si ignobilis, si inhonorabilis, meus erit Christus. talis enim habitu & aspectu annuntiabatur.
Adest rursus Esaias, Annuntiavimus, inquit, coram ipso; velut puerulus, velut radix in terra
sitienti, & non est species ejus neque gloria; & vidimus eum, & non habebat speciem neque de-
corem; sed species ejus inhonorata, deficiens citra omnes homines. Sicut & supra patris ad filium

ἐκ τῆς λέξεως τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ, interpolare, ait, mi-
nime unquam decere; sicut mendicantium lacernæ, ex pla-
gulis novis & detritis consuuntur. LE PR.

a Nec vinum novum veteribus utribus credi. Loco citato
de orat. Idem habetur iisdem verbis, Quibus similis est ser-
mo locus Cassiani cap. 24. coll. 14. Nemo enim in vas fæ-
tidum atque corruptum unguentum aliquod nobile, aut mel
optimum, aut pretiosum quidquam liquoris infundit. Idem.

b Incipit vocari Jesus. Adludit ad illud Matth. ac Lucæ 1.

et vocabis nomen ejus Jesum. addita etiam nominis interpre-
tatione: ipse enim salvum faciet populum suum a peccatis
eorum. Hoc enim est quod dicit lib. adv. Praxean. Nomen

Jesus proprium esse, quod ab angelo impositum est. PAM.
c Si inglorius, si ignobilis, si inhonorabilis, meus erit
Christus. Bona piaque mente sacravit formulam, qua Cy-
pris Cupidinem suum vestigat.

Εἰς τοὺς αἰῶνες αἰῶνων. RIG.

A vox. ^a Quemadmodum expavescent multi super te, sic sine gloria erit ab hominibus forma tua. Nam etsi ^b tempestivus decore, apud David, supra filios hominum; sed in allegorico illo statu gratiæ spiritualis, cum accingitur ensem sermonis, qui vere species & decor & gloria ipsius est: ceterum ^c habitu incorporabili apud eundem Prophetam; vermis etiam & non homo, ignominia hominis, & nullificamen populi. Neque interiorē qualitatem ejus, ejuscemodi adnuntiant. Si enim plenitudo in illo spiritus constitit, agnosco virgam de radice Jesse. flos ejus, meus erit Christus, in quo requievit, secundum Esaiam, spiritus sapientiæ & intellectus, spiritus consilii & vigoris, spiritus agnitionis & pietatis, spiritus timoris Dei. neque enim ulli hominum diversitas spiritualium documentorum competeat, nisi in Christum: flori quidem ob gratiam spiritus adæquatum; ex stirpe autem Jesse deputatum, per Mariam inde censendum. Expostulo autem de proposito, si das ei omnis humilitatis & patientiæ & tranquillitatis intentionem? & ex his Esaiæ erit Christus, Homo in plaga, & **B** sciens ferre imbecillitatem: qui tanquam ovis ad victimam adductus est, & tanquam agnus ante tondentem non aperuit. qui neque contendit, neque clamavit, nec audita est foris vox ejus: qui arundinem contusam, id est, quassam Judæorum fidem, non comminuit: qui linum ardens, id est, momentaneum ardorem Gentium non extinxit, sed lucernam magis fecit ortu luminis sui. Non potest alius esse, quam qui prædicebatur. Oportet actum ejus ad scripturarum regulam recognosci, duplici, nisi fallor, operatione distinctum, prædicationis & virtutis. Sed de utroque titulo sic disponam, ut quoniam ipsum quoque Marcionis Evangelium discuti placuit, de speciebus doctrinarum & signorum illuc differamus quasi in rem præsentem: hic autem generaliter expungamus ordinem cœptum, docentes prædicatorem interim annuntiari Christum per Esaiam: ^d Quis enim, inquit in vobis, qui Deum metuit? & exaudiat vocem filii ejus. Item medicatorem. Ipse enim, inquit, imbecillitates nostras abstulit, & languores portavit. De exitu plane puto diversitatem tentatis inducere, **XVIIII.**

C negantes passionem crucis in Christum creatoris, prædicatam, & argumentantes in super non esse credendum, ut in id genus mortis exposuerit creator filium suum, quod ipse maledixerat: Maledictus, inquit, omnis qui pependit in ligno. Sed hujus maledictionis sensum differo, digne sola prædicatione crucis, de qua nunc maxime quæritur, quia & alias antecedit rerum probatio rationem. De figuris prius edocebo. Et utique vel maxime sacramentum istud figurari in prædicatione oportebat; quanto incredibile, tanto magis scandalo futurum, si nude prædicaretur: quantoque magnificum, tanto magis obumbrandum, ut difficultas intellectus gratiam Dei quæreret. Itaque in primis Isaac, quum a patre in hostiam deditus, lignum sibi ipse portaret, Christi exitum jam tunc denotabat, in victimam concessi a patre, & lignum passionis suæ bajulantis. Joseph & ipse in Christum figuratus, nec hoc solo (ne demorer cursum) quod persecutionem a fratribus passus est, & venundatus in Ægyptum, ob Dei gratiam, sicut & Christus a Judæis carnaliter fratribus venundatus, a Juda cum **D** traditur. Nam & benedicuntur in hæc verba, ^e Tauri decore ejus, cornua unicornis cornua ejus, in eis nationes ventilabit pariter ad summum usque terræ: non utique rhinoceros destinabatur unicornis, nec Minotaurus bicornis; sed Christus in illo significabatur, taurus ob utramque dispositionem; aliis ferus, ut judex; aliis mansuetus, ut salvator; cujus cornua essent crucis extima. nam & in antenna navis, quæ crucis pars est, ^f extremitates cornua vocantur: unicornis autem, media stipitis, palus. ^g Hac denique virtute crucis, & hoc more cornutus, univēsas gentes & nunc ventilat per fidem, auferens a terra in cœlum; & tunc per judicium ventilabit, dejiciens de cœlo in terram. Idem erit & alibi taurus apud eandem scripturam, quum Jacob in Simeonem & Levi exporrigens benedictionem, id est, in Scribas & Phariseos (ex illis enim deducitur census istorum) spiritualiter interpretatur. Simeon & Levi perfecerunt iniquitatem, ex sua hæresi, qua scilicet Christum sunt persecuti.

In

^a Quemadmodum expavescent multi, &c. Locum hunc tandem reperi Isa. 52. juxta 70. seu potius veteres Patres 53. qui illud incipiunt eo loco ecce intelligit, &c. Imitatur vero in hoc B. Justinum Martyrem apol. 2. quod locum illum, de contumeliis Christo factis in passione intelligat. Græce est *ἐκείνῳ* quod magis proprie ab aliis vertitur obstupefcent, quam ab auctore expavescent & unica vox est *ἐκείνῳ*, pro eo quod hic est, sine gloria erit. PAM.

^b Tempestivus decore. Sic placuit Septimio græcum illud exprimere *ἀπὸ τοῦ καλλὸς*, quod in vulgata versione, speciosus forma allegoricam formositatem intelligi debere, indicant ea quæ in eodem psalmo leguntur. Accingere gladio tuo super femur tuum. etenim hic gladius est allegoricus, & ad sermonem Christi refertur. allegoricus decore, allegorica arma. satis ambiguus animi fuisse videtur Hieronymus, quum hæc prophetica attigit epist. ad Principiam virginem. 140. Idem.

^c Habitu incorporabili. Forma qua incorporari, sive incarnari habebat Christus. RIG.

^d Quis enim in vobis, inquit, qui Deum metuit? Ita hunc locum Isa. 50. citat & interpretatur B. Cyrillus comm. in Isa. ex quo etiam suppletur prior hujus scripturæ pars,

quæ in exemplari, quo usus est B. Hieronymus, non reperiatur, & tamen genuinam esse constat, utpote non hic modo citata, sed etiam lib. 4. ad Marc. cap. 22. PAM.

^e Tauri decore ejus, cornua unicornis. Istud ipsum de Joseph a Moyse prolatum Deuter. 33. non modo Justinus Martyr, ex quo fere ad verbum hæc desumpsit auctor, sed etiam B. August. quæst. in Deuter. cap. 56. & Rhabanus in comm. de Christo interpretantur. Idem.

^f Extremitates cornua vocantur. Sic apud Virgilium. cornua velatarum obvertimus antennarum. LE PR.

^g Hac denique virtute crucis. Maximam semper fuisse virtutem crucis testantur cujuslibet temporis historiae. Julianus quippe imp. licet apostata & Christianorum hostis, crucis signo se munire solebat, contra spectra & nocturnos terrores. Id refert Gregorius Nazianz. orat. 1. in Julianum. & Corippus lib. 2. de Justino imp.

Egreditur cum leve sua, frontemque serenam Armavit, sancti faciens signaculo ligni. Veteres olim Christianos promiscue dictos fuisse Christicolas & crucicolas ob summam crucis venerationem docet Adhelmus lib. de virg. cap. 17. Idem.

In concilium eorum ne venerit anima mea, & in stationem eorum ne incubuerint jecora mea: A quia in indignatione sua interfecerunt homines, id est Prophetas; & in concupiscentia sua ceciderunt nervos tauro, id est Christo, quem post necem Prophetarum interfecerunt, & suffigendo nervos ejus clavis defævierunt. Ceterum, vanum si post homicidia, alicujus bovis illis exprobrat carnificinam. Jam vero Moyses, quid utique tunc tantum, cum Jesus adversus Amalech præliabatur, expansis manibus orabat residens; quando in rebus tam attonitis, magis utique genibus depositis, & manibus cædentibus pectus, & facie humi volutante, orationem commendare debuisset; nisi quia illic ubi nomen Domini Jesu dimicabat, dimicaturi quandoque adversus diabolum, crucis quoque erat habitus necessarius, per quam Jesus victoriam esset relaturus. Idem rursus Moyses post interdictam omnis rei similitudinem, cur æreum serpentem ligno impositum, pendentis habitu in spectaculum Israeli salutare proposuit eo tempore quo a serpentibus exterminati sunt, nisi quod & hic Dominicæ crucis vim intentabat, qua serpens diabolus publicabatur, & læso cuique a spiritalibus colubris, intuenti tamen & credenti in B

XIX. eam, sanitas morsuum peccatorum, & salus exinde prædicabatur? Age nunc si legisti penes David, Dominus regnavit a ligno, expecto quid intelligas. nisi forte lignarium aliquem regem significari Judæorum, & non Christum, qui exinde a passione ligni superata morte regnavit. Et si enim mors ab Adam regnavit usque ad Christum, cur Christus non regnasse dicatur a ligno, ex quo crucis ligno mortuus, regnum mortis exclusit? Proinde & Esaias, Quoniam, inquit, puer natus est nobis, & datus est nobis filius. Quid novi, si non de filio Dei dicit? Cujus imperium factum est super humerum ipsius. Qui omnino regum insignie potestatis suæ humero præfert, & non aut capite diadema, aut manu sceptrum, aut aliquam propriæ vestis notam? Sed solus novus rex novorum ævorum Christus Jesus, novæ gloriæ & potestatem & sublimitatem suam humero extulit, crucem scilicet, ut secundum superiorem prophetiam, exinde Dominus regnaret a ligno. Hoc lignum & Hieremias tibi insinuat, dicturis prædicans Judæis, Venite, mittamus lignum in panem ejus, utique in corpus. Sic enim Deus in Evan- C gelio quoque vestro revelavit panem corpus suum appellans, ut & hinc jam eum intelligas corporis sui figuram pani dedisse, cujus retro corpus in panem Prophetes figuravit, ipso Domino hoc sacramentum postea interpretaturo. Si adhuc quæris Dominicæ crucis prædicationem, satis jam tibi potest facere a vigesimo primus psalmus, totam Christi continens passionem, carentis jam tunc gloriam suam: Foderunt, inquit, manus meas & pedes; quæ proprie atrocitas crucis. Et rursus, quum auxilium Patris implorat, Salvum, inquit, fac me ex ore leonis, utique mortis; & de cornibus unicornis humilitatem; de apicibus scilicet crucis, ut supra ostendimus. Quam crucem nec ipse David passus est, nec ullus rex Judæorum; ne putes alterius alicujus prophetari passionem, quam ejus qui solus a populo tam insigniter crucifixus est. Nunc & si omnes istas interpretationes respuerit & irriserit hæretica duritia, concedam illi nullam Christi crucem significatam a creatore: quia nec ex hoc probabit alium esse qui crucifixus est, nisi forte ostenderit hunc exitum ejus a suo Deo prædicatum; ut diversitas passionum, ac per hoc etiam personarum, ex diversitate prædicationum vindicetur. Ceterum, nec ipso Christo ejus prædicato, nedum cruce ipsius, sufficit in meum Christum solius mortis prophetia. Ex hoc enim quod non est edita qualitas mortis, potuit & per crucem evenisse, tunc alii deputanda, si in alium fuisset prædicatum, nisi si nec mortem volet Christi mei prophetatam; quo magis erubescat, si suum quidem Christum mortuum annuntiat, quem negat natum: meum vero mortalem negat, quem nascibilem confitetur. Et mortem autem & sepulturam & resurrectionem Christi mei, una voce Esaiæ volo ostendere, dicentis: Sepultura ejus sublata de medio est. Nec sepultus enim esset, nisi mortuus; nec sepultura ejus sublata de medio, nisi per resurrectionem. Denique subjecit, Propterea ipse multos hæreditati habebit & multorum dividet spolia. Quis enim alius, nisi qui natus est, ut supra ostendimus? Pro eo quod tradita est anima ejus in mortem. Ostensa est enim causa gratiæ hujus, pro injuria scilicet mortis repensandæ, pariter ostensum est, hæc illum propter mortem consecuturum, post mortem utique per resurrectionem consecuturum. Sufficit hucusque de his interim ordinem Christi decucurrisse, quo talis probatus qualiter adnuntiabatur, non alius haberi debeat, quam qui talis adnuntiabatur; ut jam ex ista consonantia rerum ejus, & scripturarum creatoris, illis etiam restituenda sit fides ex præjudicio majoris partis, quæ ad diversas sententias vel in dubium deducuntur, vel negantur. Amplius nunc superstruimus ea quoque paria ex scripturis creatoris, quæque post Christum futura præcinebantur. Nec enim dispositio expuncta inveniretur, si non ille venisset, post quem habebat evenire. Adspice universas nationes de voragine erroris humani, exinde emergentes ad Deum creatorem, & ad

a Vigesimo primus psalmus, totam Christi continens pass. Similiter B. Justinus advers. Tryphonem. Psalmum istum, inquit, non in Christum conceptum esse ait; cæcutientes prorsus, neque intelligentes; neminem in gente vestra, qui umquam Rex sive Christus sit dictus; manus & pedes quum

Deum viveret perfoctum, neque per mysterium hoc, mortuum, hoc est in cruce suspensum esse, extra hunc solum Jesum. Qua occasione proinde, pulcherrime psal. 21. integrum interpretatur & latissime. PAM.

A Deum Christum; & si audes, nega prophetatum. Sed statim tibi in psalmis promissio Patris occurret, Filius meus es tu, ego hodie generavi te. Postula de me, & dabo tibi gentes hereditatem tuam, & possessionem tuam terminos terræ. Nec poteris magis David filium eum vendicare, quam Christum; aut terminos terræ David potius promissos, qui intra unicam Judæorum gentem regnavit, quam Christo, qui totum jam orbem Evangelii sui fide cepit. Sic & per Esaiam, Ecce dedi te in dispositionem generis mei, in lucem nationum aperire oculos cæcorum; utique errantium; exsolvere de vinculis vinctos; id est de delictis liberare; & de cella carceris, id est mortis; sedentes in tenebris, ignorantia scilicet. Quæ si per Christum eveniunt, non in alium erunt prophetata, quam per quem eveniunt. Item alibi, Ecce testimonium cum nationibus posui, principem & imperantem nationibus. Nationes quæ te non sciunt, invocabunt te, & populi confugient ad te. Nec enim hæc in David interpretaberis; quia præmisit, Et disponam vobis dispositionem æternam, religiosa & fidelia David. Atquin hinc magis

B Christum intelligere debebis ex David deputatum carnali genere, ob Mariæ virginis censum. de hoc enim promisso juratur in psalmo ad David, Ex fructu ventris tui collocabo super thronum tuum. Quis iste venter est? ipsius David? utique non. neque enim pariturus esset David. sed nec uxoris ejus. non enim dixisset, Ex fructu ventris tui; sed potius, Ex fructu ventris uxoris tuæ. Ipsi ergo dicendo ventrem, superest ut aliquem de genere ejus ostenderit, cujus ventris futurus esset fructus Caro Christi, quæ ex utero Mariæ floruit. Ideoque & fructum ventris tantum nominavit, ut proprie ventris; quasi solius ventris, non etiam viri: & ipsum ventrem ad David redegit, ad principem generis, & familiæ patrem. nam quia viro deputare non poterat virginis eum ventrem, patri deputavit. Ita, quæ in Christo nova dispositio invenitur hodie, hæc erit quam tunc creator pollicebatur; religiosa & fidelia David, jam sancta religione, & fidelis ex resurrectione. Nam & Nathan propheta^a in secundo Basilicorum, professionem ad David facit Semini ejus quod erit, inquit, ex ventre ipsius. Hoc si in Salomonem simpliciter edifferes, risum mihi incuties. Videbitur enim David peperisse Salomonem.

C An & hic Christus significatur, ex eo ventre semen David, qui esset ex David, id est Mariæ? Quin & ædem Dei magis Christus ædificaturus esset, hominem scilicet sanctum, in quo potiore templo inhabitaret Dei spiritus, & in Dei filium magis Christus habendus esset, quam Salomon filius David. Denique & thronus in ævum, & regnum in ævum, magis Christo competit quam Salomoni, temporali scilicet regi. Sed & a Christo misericordia Dei non abscessit; Salomoni vero etiam ira Dei accessit post luxuriam & idololatriam. Suscitavit enim illi Satan hostem Idumæum. Cum ergo nihil horum comperat in Salomonem, sed in Christum, certa erit ratio interpretationum nostrarum, ipso etiam exitu rerum probante, quas in Christum apparet prædicatas. & ita in hoc erunt sancta & fidelia David. Hunc Deus testimonium nationibus posuit, non David: principem & imperantem nationibus, non David, qui soli Israeli imperavit. Christum hodie invocant Nationes, quæ eum non sciebant; & populi ad Christum hodie confugiunt, quem retro ignorabant. Non potest futurum dici, quod vides fieri. Si nec

D illam injectionem tuam potes sistere ad differentiam duorum Christorum; quasi Judaicus quidem Christus populo soli ex dispersione redigendo destinetur a creatore, vester vero omni humano generi liberando collatus sit a Deo optimo; quum postremo priores inveniantur Christiani creatoris, quam Marcionis; exinde vocatis omnibus populis in regno ejus, ex quo Deus regnavit a ligno, nullo adhuc Cerdone; nedum Marcione. Sed & revictus de Nationum vocatione, convertere jam in profelytos. Quæris qui de Nationibus transeant ad creatorem, quando & profelyti diversæ & propriæ conditionis seorsum a Propheta nominentur: Ecce, inquit Esaias, profelyti per me accedent ad te; ostendens ipsos quoque profelytos per Christum accessuros ad Deum. Et nationes, quod sumus nos, proinde suam habebant nominationem, sperantes in Christum: Et in nomine, inquit, ejus, Nationes sperabunt. Profelyti autem, quos in Nationum prædicatione substituis non in Christi nomine sperare solent, sed in Moyse ordine, a quo institutio illorum est. Ceterum, allectio Nationum a novissimis diebus exorta est. Iisdem verbis Esaias, Et erit, inquit, in novissimis diebus manifestus mons Domini; utique sublimitas Dei: & ædes Dei super summos montes; utique Christus, catholicum Dei templum, in quo Deus colitur, constitutum super omnes eminentias virtutum & potestatum. Et venient ad eum universæ Nationes; & ibunt multi, & dicent: Venite, ascendamus in montem Domini, & in ædem Dei Jacob; & annuntiabit nobis viam suam, & incedemus in ea. Ex Sion enim exibit lex, & sermo Domini ex Hierusalem. Hæc erit via sua, novæ legis Evangelium, & novi sermonis, in Christo jam, non in Moyse. Et judicabit inter Nationes; de errore scilicet earum. Et revincet populum amplum, ipsorum in primis Judæorum & profelytorum. Et concident machæras suas in aratra, &^b sibynas in falces, id est, animorum

IIXX

XXI.

IIXX

^a In secundo Basilicorum. A vero non recedere eum crederem qui Basilicorum legendum assereret; etsi enim quidam libros regnorum citent, eorumque lectioni conforme sit basilicorum βασιλικών: Verisimilius putarent deducendum hoc vo-

cabulum ab hac voce τὰ βασιλικά. LE PR.

^b Sibynas in falces. Apud Esaiam juxta 70. versionem græce legitur, & τὰς ζβύνας αὐτῶν εἰς δρέπανα. est autem ζβυνή venabuli genus autore Tertulliano. Suidas ελκιδῆρον ἀκρογνῶν

- rum nocentium, & linguarum infestarum, & omnis malitiæ atque blasphemiarum ingenia convertent in studia modestiæ & pacis. Et non accipiet gens super gentem macharam: utique discordiæ; & non discent amplius bellare, id est, inimicitias perficere; ut & hic discas Christum non bellipotentem, sed paciferum repromissum. Hæc aut prophetata nega, quum coram videntur; aut adimpleta, quum leguntur. Aut si non negas utrumque, in eo erunt adimpleta, in quem sunt prophetata. Inspice enim adhuc etiam ipsum introgressum, atque decursum vocationis in Nationes, a novissimis diebus adeuntes ad Deum creatorem, non in profelytos, quorum a primis magis diebus est allectio. Etenim fidem istam Apostoli induxerunt. Habes & Apostolorum opus prædicatum, Quam tempestivi pedes evangelizantium bona, non bellum nec mala. Respondit & Psalmus, In omnem terram exivit sonus eorum, & in terminos terræ voces eorum; circumferentium scilicet legem ex Sion profectam, & sermonem Domini ex Hierusalem; ut fieret quod scriptum est. Longe quique a justitia mea appropinquaverunt justitiæ meæ & veritati. Quum huic negotio accingerentur Apostoli, renuntiaverunt presbyteris, & archontibus, & sacerdotibus Judæorum. An non vel maxime, inquit, ut alterius Dei prædicatores? Atquin ipsius ejusdem, cujus scripturam cum maxime implebant. Divertite, divertite, inclamat Esaias, excedite illinc, & immundum ne attigeritis; blasphemiam scilicet in Christum. Excedite de medio ejus, utique synagogæ; separamini qui Dominica vasa portatis. Jam enim, secundum supra scripta, revelaverat Dominus brachio suo sanctum, id est, virtute sua Christum coram nationibus, ut viderint universæ nationes & summa terræ salutem, quæ erat a Deo. Sic & ab ipso Judaismo divertentes, cum legis obligamenta & onera, Evangelica jam libertate mutarent, psalmum exquebantur, Disrumpamus vincula eorum, & abjiciamus a nobis jugum eorum: Postea certe quam tumultuatæ sunt gentes, & populi meditati sunt inania: Astiterunt reges terræ, & principes congregati sunt in unum, adversus Dominum, & adversus Christum ejus. Quæ dehinc passi sunt Apostoli? Omnem, inquis, iniquitatem persecutionum, ab hominibus scilicet creatoris, ut adversarii ejus quem prædicabant. Ecquid creator, si adversarius erat Christi, non modo prædicat hoc passuros Apostolos ejus, verum & exprobrat? Nam neque prædicaret alterius Dei ordinem, quem ignorabat, ut vultis; neque exprobrasset, quod ipse curasset. Videte quomodo perit justus, neque quisquam excipit corde, & viri justi auferuntur, nec quisquam animadvertit. A persona enim injustitiæ, sublatus est justus. quis, nisi Christus? Venite, inquiunt, auferamus justum, quia inutilis est nobis. Præmittens itaque, & subjungens proinde passum etiam Christum, æque justos ejus eadem passuros, tam Apostolos, quam & deinceps omnes fideles prophetavit, signatos illa nota scilicet, de qua Ezechiel: Dicit Dominus ad me, Pertransi medio portæ in media Hierusalem, & da signum Tau in frontibus virorum. ^a Ipsa est enim littera Græcorum Tau, nostra autem T, species crucis, quam portendebat futuram in frontibus nostris, apud veram & catholicam Hierusalem, in qua fratres Christi, filios scilicet Dei, gloriam Patri Deo relaturos, psalmus vigesimus primus canit ex persona ipsius Christi ad Patrem, Enarrabo nomen tuum fratribus meis: in medio ecclesiæ hymnum tibi dicam. Quod enim in nomine & spiritu ipsius hodie fieri habebat, merito a se futurum prædicabat. Et paulo infra: A te laus mihi in ecclesia magna. & in sexagesimo septimo, In ecclesiis benedicite Dominum Deum; ut pariter concurreret & Malachiæ prophetia, Non est voluntas mea, dicit Dominus, & sacrificia vestra non accipiam; quoniam ab ortu solis usque in occasum nomen meum glorificatum est in nationibus, & in omni loco sacrificium nomini meo offertur, & sacrificium mundum; gloriæ scilicet relatio, & benedictio, & laus, & hymni. Quæ omnia cum in te quoque deprehendantur, & signaculum frontium, & ecclesiarum sacramenta, & munditiæ sacrificiorum, debes jam erumpere uti dicas, spatium creatoris tuo Christo prophetasse. Nunc quia cum Judæis negas venisse Christum eorum, recognosce & exitum ipsorum, quem post Christum relaturi prædicabantur, ob impietatem qua eum & despexerunt, & interemerunt. Primum enim ex die, qua secundum Esaiam, Projecit homo aspernamenta sua aurea & argentea, quæ fecerunt adorandis vanis & noctuis; id est, ex quo genus hominum dilucidata per Christum veritate, idola projecit. vide an quod sequitur expunctum sit: Abstulit enim Dominus sabaoth a Judæa, & ab Hierusalem inter cetera, & Prophetam, & sapientem architectum; Spiritum scilicet sanctum, qui ædificat ecclesiam, templum scilicet & domum & civitatem Dei. Nam exinde apud illos destitit Dei gratia. Et mandatum est nubibus, ne pluerent imbrem super vineam Sorech; id est, cœlestibus beneficiis, ne provenirent domui Israelis. Fecerat enim spinas, ex quibus Dominum coronaverat; & non justitiam, sed clamorem quo in crucem eum extorserat.

significare scribit. hoc est telum prorsus ferreum, nonnunquam *λῆξ* sive *σπάθην*, id est lanceam vel enssem. RHEN.

^a Ipsa est enim littera Græcorum Tau, nostra autem, &c. Hoc ipsum imitati videntur patres nostri, dum ut Missalibus antiquis initio canonis in littera T. ubi legitur: Te igitur elementissime pater, solent pictam exhibere crucem Christi.

sti: in cujus hodie locum successit ipsa crucis imago, pagina proxime præcedenti. & vero Tertullianum tere ad verbum imitatus B. Hieronymus in comment. Extrema, inquit, Tau littera crucis habet similitudinem quæ in Christianorum frontibus pingitur, & frequenti manus inscriptione signatur. PAM.

Arat. Et ita subtractis charismatum roribus, Lex & Prophetæ usque ad Joannem. Dehinc, cum ex perseverantia furoris, & nomen Domini per ipsos blasphemaretur, sicut scriptum est: Propter vos blasphematur nomen meum in nationibus (ab illis enim coepit infamia) ^a & tempus medium a Tiberio usque ad Vespasianum, non poenitentiam intellexissent, facta est terra eorum deserta, civitates eorum exustæ igni, regionem eorum sub ipsorum conspectu extranei devorant. derelicta est filia Sion, tamquam specula in vinea, ^b vel in cucumerario casula; ex quo scilicet Israel Dominum non cognovit, & populus eum non intellexit, sed dereliquit, & in indignationem provocavit Sanctum Israelis. Sic & machæræ conditionalis comminatio: Si nolueritis nec audieritis me, machæra vos comedet; probavit Christum fuisse, quem non audiendo perierunt. qui & in psalmo quinquagesimo octavo, dispersionem eis postulat a Patre: Disperge eos in virtute tua. qui & rursus per Esaiam, in exustionem eorum perorans, Propter me, inquit, hæc facta sunt vobis: in anxietate dormietis. Satis vane, si hæc non propter eum passi sunt, qui propter se passuros pronuntiarat, sed propter Christum Dei alterius. Atquin Christum, inquam, alterius Dei dicitis, a creatoris virtutibus & potestatibus, ut ab æmulis in crucem actum. Sed ecce defensio ostenditur a creatore: & dati sunt pessimi pro sepultura ejus; qui scilicet subreptum eum asseveraverant: & locupletes pro morte ejus; qui scilicet & a Juda traditionem redemerant, & a militibus falsum testimonium cadaveris subrepti. Igitur, aut non propter illum acciderunt ista Judæis; sed revinceris conspirante sensu scripturarum cum exitu rerum & ordine temporum: aut si propter illum acciderunt, non potuit creator ulcisci, nisi suum Christum, remuneraturus potius Judam, si adversarium Domini sui peremissent. Certe si nondum venit Christus creatoris, propter quem hæc passuri prædicantur; quum venerit ergo, patientur. Et ubi tunc filia Sion derelinquenda, quæ nulla hodie est? ubi civitates exurendæ, quæ jam in tumultis? ubi dispersio gentis, quæ jam extorris? Redde statum Judææ, quem Christus creatoris inveniat, & alium contendere venisse. Jam vero quale est, ut per cælum suum admiserit, quem in terra sua esset interempturus; honestiore & gloriosiore regni sui regione violata, ipsa aula sua & arce calcata? An hoc magis adfectavit? Plane Deus zelotes, tamen vicit. Erubescere, qui victo Deo credis. Quid sperabis ab eo qui se protegere non valuit? Aut enim per infirmitatem oppressus est a virtutibus & hominibus creatoris, aut per malitiositatem, ut tantum illis sceleris patientia insingeret. Immo, inquis, spero ab illo [quod & ipsum faciat ad testimonium diversitatis] regnum Dei æternæ & cœlestis possessionis. Ceterum, vester Christus pristinum statum Judæis pollicetur, ex restitutione terræ, & post decursum vitæ, apud inferos in sinu Abrahæ refrigerium. Deum optimum! si reddit placatus, quod & abstulerat iratus. O Deum tuum qui & cædit & sanat, condit mala & facit pacem! O Deum etiam ad inferos usque misericordem! ^c Sed de sinu Abrahæ, suo tempore. De restitutione vero Judææ, quam & ipsi Judæi, ita ut describitur, sperant, locorum & regionum nominibus inducti, quomodo allegorica interpretatio in Christum & in ecclesiam, & habitum & fructum ejus spiritaliter competat, & longum est persequi, & ^d in alio opere digestum, quod inscribimus, De spe fidelium; & in præsentī vel eo otiosum, quia non de terrena, sed de cœlesti promissione sit quæstio. Nam & confitemur in terra nobis regnum repositum; sed ante cælum, sed alio statu; utpote post resurrectionem in mille annos, ^e in civitate divini operis Hierusalem cœlo delata, quam & Apostolus matrem nostram sursum designat; & politeuma nostrum, id est, municipatum in cœlis esse pronuntians, alicui utique cœlesti civitati eum deputat. Hanc & Ezechiel novit, & Apostolus Joannes vidit, & qui apud fidem nostram est, novæ prophetiæ sermo testatur, ut etiam effigiem civitatis ante repræsentationem ejus conspectui futuram in signum prædicarit. ^f Denique proxime expunctum est orientali expeditione. ^g Constat enim, ethnicis quoque testibus, in Judæa per dies quadraginta matutinis

F f f momentis

^a Et tempus medium a Tiberio, &c. Vespasianum nominat, eo quod sub illo vastata sit Jerusalem, uti ex Josephi & Philonis historiis Judaicis notius est, quam ut pluribus sit opus. PAM.

^b In cucumerario casula. Casula diminutivum a casa quæ græcis ἐκλή. LE PR.

^c Sed de sinu Abrahæ. Adludit ad lib. de Paradiso, aut potius ad lib. 4. adv. Marc. cap. 4. ubi tractat illud Lucæ 16. quod legitur de sinu Abrahæ, in quo Lazari refrigerium; & de inferis, ubi directe tormenta describuntur, ostendens aliud esse inferos, aliud sinum Abrahæ. PAM.

^d In alio opere digestum quod inscribimus: De spe fidelium. Hoc Tertulliani opus Agobardino codice continebatur, aut eo certe exemplari unde suum describi curavit Agobardus. Nam & hodie comparat titulus inter libros viginti quatuor Indice comprehensos. Istius autem operis meminit Hieronymus in Papia Hierapolitano, & cap. 36. Commentarii. in Ezechielem. atque etiam in Præfatione decimi octavi in Esaiam. RIG.

^e In civitate divini operis Hierusalem cælo delata,] Auream atque gemmatam in terris Hierusalem sperabant nimis creduli Judaicis fabulis, quas illi δεσποτὴν οὐρα appellabant,

decepti verbis quibusdam Ezechielis & Esaiæ perperam intellectis. Inde Papias primum, mox & Justinus, qui viros ea spe gaudentes ὁδοῦν ἡμᾶς κατὰ πάντα Χριστιανούς vocat; tum & Irenæus, & Septimius noster, & Victorinus Pictaviensis, & Lactantius, & alij. Hieronymus in illa ad Esaiam præfatione, compositum fuisse ait ab Dionysio Alexandrino librum adversus Irenæum, eoque libro fabulam eleganter derisam. Augustinus lib. xx. de Civitate Dei, opinionem fuisse ait utcumque tolerabilem, si aliqua delicia spiritalis in illo sabbato, hoc est, septimo millenario annorum adfuturæ sanctis per Domini præsentiam crederentur. Quin etiam hujusce opinionis seipsum aliquando fuisse fatetur. Idem.

^f Denique proxime expunctum est orientali expeditione. Severi, scilicet, adversus Parthos. Idem.

^g Denique proxime expunctum est Orientali expeditione. Prodigium istud hætenus reperire apud ethnicos, immo nec apud ecclesiasticos historiæ scriptores potui, quare lectori diligenti inquirendum relinquo, an in expeditione orientali Severi Imperatoris [de qua loqui, videtur auctor] aliquid tale contigerit in Judæa. PAM.

g Constat enim Ethnicis quoque testibus.] Atque hoc

momentis civitatem de cœlo pependisse, omni mœniorum habitu evanescente de profectu A diei, & alias de proximo nullam. Hanc dicimus excipiendis resurrectione sanctis, & refo- vendis omnium bonorum utique spiritualium copia in compensationem eorum quæ in seculo vel despeximus, vel amisimus, a Deo prospectam. Siquidem & justum, & Deo dignum, illic quoque exultare famulos ejus, ubi sunt & afflicti in nomine ipsius. Hæc ratio regni terre- ni, post cujus mille annos, intra quam ætatem concluditur sanctorum resurrectio, pro meritis maturius vel tardius resurgentium, tunc & mundi destructione, & judicii ^a conflagratione commissa, demutati in atomo, in angelicam substantiam, scilicet per illud incorruptelæ superindumentum, transferemur in cœleste regnum, de quo nunc sic ideo retractatur, quasi non prædicato apud creatorem, ac per hoc, alterius Dei Christum probante, a quo primo & solo sit revelatum. Disce jam hinc illud & prædicatum a creatore, & sine prædicatione cre- dendum apud creatorem. Quid tibi videtur, cum Abraham semen, post primam promissio- nem, qua in multitudinem arenæ repromittitur, ad instar quoque stellarum destinatur; non-B ne & terrenæ & cœlestis dispositionis auspicia sunt? Quum Isaac benedicens Jacob filium suum, Det, ait, tibi Deus de rore cœli, & de opimitate terræ; nonne utriusque indulgentiæ exempla sunt? Denique animadvertenda est hic etiam structura benedictionis ipsius. Nam circa Jacob, qui quidem posterioris & prælatoris populi figura est, id est nostri prima promissio cœlestis est roris; secunda, terrenæ opimitatis. Nos enim primo ad cœlestia invi- tamur, cum a seculo avellimur, & ita postea invenimur etiam terrena consecuturi. Et ^b Evangelium vestrum quoque habet, Quærite primum regnum Dei, & hæc adiciuntur vobis. Ceterum, ad Esau promittit benedictionem terrenam, & subjicit cœlestem: De opi- mitate terræ (dicens) erit inhabitatio tua, & a rore cœli. Judæorum enim dispositio in Esau, priorum natu & posteriorum affectu filiorum, a terrenis bonis imbuta per legem, postea ad cœlestia per Evangelium credendo deducitur. Quum vero Jacob somniat scalas obfirmatas in terra ad cœlum, & angelos alios ascendentes, & alios descendentes, innixum desuper Do- C minum, temere si forte interpretabimur, scalis his iter ad cœlum demonstrari, quo alii per- veniant, unde alii decident, Domini constitutum esse judicio. Cur autem ut evigilavit, & primum loci horrore concussus est, convertitur ad interpretationem somnii? Cum enim di- xisset, Quam terribilis est locus iste: Non est, inquit, aliud, sed ædes Dei, & hæc porta cœli. Christum Dominum enim viderat, templum Dei, & portam eundem, per quem adi- tur cœlum. Et utique portam cœli non nominasset, si cœlum non aditur apud creatorem. Sed est & porta quæ recipit, & quæ perducit, strata jam a Christo; de quo Amos; Qui ædi- ficat in cœlum ascensum suum; utique non sibi soli, sed & suis qui cum illo erunt. & Cir- cumdabis enim illos tibi, inquit, tanquam ornamentum sponsæ. Ita per illum ascensum ad cœlestia regna tendentes, miratur spiritus dicens, Volant velut qui sunt milui. Ut nubes volant, & velut pulli columbarum ad me; scilicet simpliciter ut columbæ. Auferemur ^d enim in nubibus obviam Domino, secundum Apostolum (illo scilicet filio hominis veniente in nubibus, secundum Danielelem) & ita semper cum Domino erimus, eatenus dum & in terra & in cœlo, qui ob utriusque promissionis ingratos, ipsa elementa etiam testatur: Audicalem, & in aures percipe terra. Et ego quidem, etiam si nullam spei cœlestis manum mihi toties scriptura porrigente, satis haberem hujus quoque promissionis præjudicium, quod jam ter- renam gratiam teneam, expectarem aliquid & de cœlo, a Deo cœli, sicut & terræ: ita crede- rem Christum sublimiora pollicentem, ejus esse qui & humiliora promiserat, qui experi- menta majorum de parvulis fecerat, qui hoc inauditi si forte regni præconium soli Christo reservaverat, ut per famulos quidem terrena gloria, cœlestis vero per ipsum Deum annun- tiaretur. At tu hinc quoque alium argumentaris Christum, quod regnum novum annun- tiet. Prius est, aliquod exemplum indulgentiæ proferas, ne merito dubitem de fide tantæ promissionis, quam sperandam dicis, immo ante omnia est, ut quem cœlestia prædicare promittere, aliquod cœlum probes ejus. At nunc vocas ad cœnam, nec domum ostendis: allegas regnum, nec regiam monstras. An quia Christus tuus cœleste regnum repromittit, ^c non habens cœlum, quomodo & hominem præstitit, non habens carnem? ^d O phantasma inane! o præstigia magnæ etiam promissionis!

inter prodigia relato credibile est Chiliastrarum sive Millia- riorum opinionem valde confirmatam fuisse. RIG.

^a Conflagratione commissa.) Igne dato. Nimirum supre- ma illa *ἐκπύρωσις*. Idem.

^b Evangelium vestrum quoque habet. Evangelium. Mar- cionis citat, quod in suos usus corruptum servabat. Fuisse autem Lucæ Evangelium in quod manus temerarias iniecerat, conicio, vide quæ ad cap. ult. libri sequentis. LE PR.

Q. SEPT.

^c Non habens cœlum.] Hæc sunt in hunc modum conti- vanda. An quia Christus tuus cœleste regnum repromittit, non habens cœlum, quomodo & hominem præstitit non ha- bens carnem? RIG.

^d O phantasma inane.) Sic legitur in exemplari. Sunt qui- bus placeat, O phantasma inane! Sic autem ipse lib. iv. Solidi corporis veritatem non phantasma inane trahaverit. Idem.

Q. SEPT. FLOR. TERTULLIANI

ADVERSUS MARCIONEM LIB. IV.

A R G U M E N T U M.

Contra Antitheses Marcionis scriptus est hic liber, in quibus discrimen novi & veteris Testamenti faciebat ille hæreticus. Utrumque omnino sibi consentire planum facit.



A MNEM SENTENTIAM ^a & omnem paraturam impij atque sacrilegi Marcionis, ad ipsum jam Evangelium ejus provocamus, quod interpolando suum fecit. Et ut fidem instrueret, dotem quamdam commentatus est illi. opus ex contrarietatum oppositionibus, ^b Antitheses cognominatum, & ad separationem Legis & Evangelii coactum, qua duos deos dividens, proinde diversos, alterum alterius Instrumenti, vel (quod magis usui est dicere) Testamenti; ut exinde Evangelio quoque secundum antitheseis credendo patrocineretur. Sed & istas proprio congressu cominus, id est, per singulas injectiones Pontici cecidissim, si non multo opportunius in ipso, & cum ipso Evangelio, cui procurant, retunderentur. Quamquam tam facile est præscriptive occurrere, & quidem ut accepto eas faciam, ut rato habeam, ut nobiscum facere dicam, quo magis de cæcitate auctoris sui erubescant nostræ jam antitheses adversus Marcionem. Atque confiteor alium ordinem decucurrisse in veteri dispositione apud creatorem, alium in nova apud Christum. Non nego distare documenta eloquii, præcepta virtutis, legis disciplinas; dum tamen tota diversitas in unum & eundem Deum competat: illum scilicet a quo constat dispositam, sicut & prædicatam. Olim concionatur Esaias, prodituram ex Sion legem, & sermonem Domini ex Hierusalem: aliam utique legem, aliumque sermonem. denique, Judicabit, inquit, inter nationes, & traducet populum plurimum; scilicet non unius gentis Judæorum, sed nationum, quæ per novam legem Evangelii, & novum sermonem Apostolorum judicantur & traducuntur apud semetipsas de pristino errore, simul crediderunt, atque exinde concidunt machæras suas in aratra; & sibynas, quod genus venabulorum est, in falces, id est, feros & sævos quondam animos convertunt in sensus probos, & bonæ frugis operarios. Et rursus, Audite me, audite me, populus meus; & reges auribus intendite in me, quoniam lex prodibit a me, & judicium meum in lucem nationum, quo judicaverat atque decreverat nationes quoque illuminandas per Evangelii legem atque sermonem. Hæc erit lex apud David invituperabilis, qua perfecta, convertens animas, utique ab idolis, ad Deum. hic erit & sermo, de quo idem Esaias: Quoniam, inquit, decisum sermonem faciet Dominus in terra. Compendiatum est enim novum Testamentum, ^c & legis laciniosis oneribus expeditum. Sed quid pluribus? cum manifestius, & luce ipsa clarius novatio prædicetur a creatore per eundem: Ne rememineritis priorum, & antiquane cogitaveritis. Vetera transferunt, nova oriuntur. Ecce facio nova, quæ nunc orientur. Item per Hieremiam, Novate vobis novamen novum, & ne severitis in spinas, & circumcidimini præputia cordis vestri, & alibi, Ecce veniunt dies, dicit Dominus, & perficiam domui Jacob & domui Juda testamentum novum, non secundum testamentum quod disposui patribus eorum in die qua arripui dispositionem eorum, ad educendos eos de terra Ægypti. Adeo pristinum testamentum, temporale significat, dum mutabile ostendit, etiam dum æternum de postero pollicetur. Nam per Esaiam, Audite me, & vivetis, & disponam vobis testamentum: adjiciens, Sancta & fidelia David; ut id testamentum in Christo decursurum demonstraret. eundem ex genere David secundum Mariæ censum, etiam in virga ex radice Jesse processura figurate prædicabat. Igitur si alias leges, aliosque sermones, & novas testamentorum dispositiones a creatore dixit futuras, ut etiam ipsorum sacrificiorum alia officia potiora, & quidem apud nationes destinarit, dicente Malachia, Non est voluntas mea in vobis, inquit Dominus, & sacrificia vestra non excipiam de manibus vestris; quoniam a solis ortu usque ad occasum glorificatum est in nationibus nomen meum, & in omni loco sacrificium nomini meo offertur, & sacrificium mundum, scilicet simplex oratio de conscientia pura: necesse est, omnis demutatio veniens ex innovatione, di-

Fff 2 ver.

^a Et omnem paraturam. Hoc est omnem materiam, omnem argumentorum apparatus, ut supra RHEN.

^b Et legis laciniosis oneribus expeditum. Laciniosa onera vocat multiplicia, & quæ homines occupationibus distinebant, sicut impedit gressum vestis laciniosa. Idem.

^c Antitheses cognominatum. Liber erat Marcionis, quo vetus testamentum a novo separabat, & sibi invicem oppo-

nebat: loquitur etiam hic Tertullianus de interpolatione Evangelii, de quo nos alio loco. Putant nonnulli librum editum esse a Tertulliano Antithesium nomine, de quibus eorum judicio explicandus hic locus. Quod a sensu hujus libri & orationis alienum. Nam, Antitheses, liber erat Marcionis. LE PR.

- veritatem inest cum his quorum fit, & contrarietatem ex diversitate. Sicut enim nihil A demutatum, quod non diversum; ita nihil diversum, quod non contrarium. Eiusdem ergo deputabitur etiam contrarietas ex diversitate, cuius fuerit demutatio ex innovatione. Qui disposuit demutationem, iste instituit & diversitatem. qui prædicavit innovationem, iste prænuntiavit & contrarietatem. Quid differentiam rerum ad distantiam interpretaris potestatum? quid antitheses exemplorum distorques adversus creatorem, quas in ipsis quoque sensibus & adfectionibus ejus potes recognoscere? Ergo, inquit, percutiam, & ego sanabo: Ego, inquit, occidam, & ego vivificabo; condens scilicet mala, & faciens pacem; quæ etiam soles illum mobilitatis quoque & inconstantia nomine reprehendere, prohibentem quæ jubet, & jubentem quæ prohibet. Cur ergo non & antitheses ad naturalia reputasti, contrarii sibi semper creatoris? nec mundum saltim recogitare potuisti, nisi fallor, etiam apud Ponticos, ex diversitatibus structum æmularum invicem substantiarum? Prius itaque debueras alium Deum luminis, alium tenebrarum determinasse, ut ita posses alium Legis, B alium Evangelii adseverasse. Ceterum, præjudicatum est ex manifestis, cuius opera & ingenia per antitheses constant, eadem forma constare etiam sacramenta. Habes nunc ad antitheses expeditam a nobis responsionem. Transeo nunc ad Evangelii, sane non Judaici, sed Pontici, interim adulterati demonstrationem, præstructuram ordinem quem aggredimur. Constituimus in primis, Evangelicum Instrumentum Apostolos auctores habere, quibus hoc munus Evangelii promulgandi ab ipso Domino sit impositum. ^a Si & Apostolicos, non tamen solos, sed cum Apostolis, & post Apostolos. Quoniam prædicatio discipulorum suspecta fieri posset de gloriæ studio, si non adstaret illi auctoritas magistrorum, immo Christi, qui magistros Apostolos fecit. Denique, nobis fidem ex Apostolis Joannes & Matthæus insinuant; ex Apostolicis, Lucas & Marcus instaurant, iisdem regulis exorsi, quantum ad unicum Deum attinet creatorem, & Christum ejus, natum ex virgine, supplementum Legis & Prophetarum. videri enim si narrationem dispositio variavit, dummodo de capite fidei C conveniat, de quo cum Marcione non convenit. Contra Marcion, Evangelio, scilicet suo, nullum adscribit auctorem; quasi non licuerit illi titulum quoque adfingere, cui nefas non fuit ipsum corpus evertere. Et possem hic jam gradum figere, non agnoscendum contendens opus, quod non erigat frontem, quod nullam constantiam præferat, nullam fidem repromittat de plenitudine tituli, & professione debita auctoris. Sed per omnia congregi malumus, nec dissimulamus quod ex nostro intelligi potest. Nam ex iis commentatoribus quos habemus, ^b Lucam videtur Marcion elegisse, quem caderet. Porro, Lucas non Apostolus, sed Apostolicus; non magister, sed discipulus; utique magistro minor; certe tanto posterior, quanto posterioris Apostoli sectator, Pauli sine dubio: ut & si sub ipsius Pauli nomine, Evangelium Marcion intulisset, non sufficeret ad fidem singularitas Instrumenti, destituta patrocínio antecessorum. exigeretur enim id quoque Evangelium quod Paulus invenit, cui fidem dedit, cui mox suum congruere gestiit. Si quidem propterea Hierosolymam ascendit ad cognoscendos Apostolos & consultandos, ne forte in vacuum curriisset, id est, ne non secundum illos credidisset, & non secundum illos evangelizaret. Denique, ut cum auctoribus contulit & convenit de regula fidei, dexteram miscuere, & exinde officia prædicandi distinxerunt; ut illi in Judæos, Paulus in Judæos & in Nationes. Igitur si ipse illuminator Lucæ, auctoritatem antecessorum & fidei & prædicationi suæ optavit, quanto magis eam Evangelio Lucæ expostulem, quæ Evangelio magistri ejus fuit necessaria? Aliud est, si penes Marcionem a discipulatu Lucæ, cœpit religionis Christianæ sacramentum. ceterum, si & retro decucurrit, habuit utique authenticam paraturam, per quam ad Lucam usque pervenit, cuius testimonio adstante, Lucas quoque possit admitti. Sed enim Marcion nactus epistolam Pauli ad Galatas, etiam ipsos Apostolos fugillantem, ut non recto pedes incedentes ad veritatem Evangelii, simul & accusantis Pseudapostolos quosdam pervertentes Evangelium Christi, connititur ad destruendum statum eorum Evangeliorum, quæ propria, & sub Apostolorum nomine eduntur, vel etiam Apostolicorum; ut scilicet fidem, quam illis adimit, suo conferat. Porro, etsi reprehensus est Petrus & Joannes & Jacobus, qui existimabantur columnæ, manifesta causa est. Personarum enim respectu videbantur variare convictum. Et tamen, cum ipse Paulus omnibus omnia fieret, ut omnes lucraretur, potuit & Petro hoc in consilio fuisse, aliquid aliter agendi quam docebat. Proinde si & Pseudapostoli irreperant horum quoque qualitas edita est, circumcisionem vindicantium & ^c Judaicos fastos. adeo non de prædicatione, sed de conversatione, a Paulo denotabantur;

^a Si & apostolicos non tamen solos, &c. Ab Apostolis aut viris apostolicis solum verum evangelium conscriptum fuisse ait, ut iis viam occludat quæ ex hæreticorum correptis exemplaribus obijci possent, veluti ex Ebionitarum, Encratitarum, Nazaræorum Marcionitarum, &c. LE PR.

^b Lucam videtur Marcion elegisse quem caderet. Vides Manifeste corruptum fuisse B. Lucæ Evangelium, ut in suorum errorum patrocínio detorqueret, ut multa, truncaret, adderet suæque explicatione commacularet, LE PR.

^c Judaicos fastos.] In exemplari Pithœano legitur, fastos. RIG.

A denotabantur; æque denotaturo, si quid de Deo creatore, aut Christo ejus errassent. Igitur distinguenda erunt singula. Si Apostolos prævaricationis & simulationis suspectos Marcion haberi queritur usque ad Evangelii depravationem, Christum jam accusat, accusando quos Christus elegit. Si vero Apostoli quidem integrum Evangelium contulerunt, de sola convictus inæqualitate reprehensi, Pseudapostoli autem veritatem eorum interpolaverunt, & inde sunt nostra Digesta; quod erit germanum illud Apostolorum Instrumentum, quod adulteros passum est? quod Paulum illuminavit, & ab eo Lucam? Aut si tam funditus deletum est, ut cataclysmo quodam, ita inundatione falsariorum oblitteratum; jam ergo nec Marcion habet verum. Aut si ipsum erit verum, id est Apostolorum, quod Marcion habet solus; & quomodo nostro consonat, quod non Apostolorum, sed Lucæ refertur; Aut si non statim Lucæ deputandum est, quo Marcion uritur, quia nostro consonat, scilicet adulterato etiam circa titulum; ceterum Apostolorum est. jam ergo & nostrum quod illi consonat, B æque Apostolorum est, sed adulteratum de titulo quoque. Funis ergo ducendus est contentionis, pari hinc inde nisu fluctuante. Ego meum dico verum, Marcion suum, ego Marcionis adfirmo adulteratum, Marcion meum. Quis inter nos determinabit, nisi temporis ratio, ei præscribens auctoritatem, quod antiquius reperietur; & ei præjudicans vitiationem, quod posterius revincetur? In quantum enim falsum corruptio est veri, in tantum præcedat necesse est veritas falsum. Prior erit res passione, & materia æmulatione. Alioquin, quam absurdum ut si nostrum antiquius probaverimus, Marcionis vero posterius; & nostrum ante videatur falsum quam habuerit de veritate materiam, & Marcionis ante credatur æmulationem a nostro expertum quam est editum? & postremo id verius existimetur, quod est serius post tot ac tanta jam opera atque documenta Christianæ religionis seculo edita, quæ edi utique non potuissent sine Evangelii veritate, id est ante Evangelii veritatem? Quod ergo pertinet ad Evangelium interim Lucæ, quatenus communio ejus inter nos & Marcionem de veritate disceptat, adeo antiquius Marcione est, quod est secundum nos, ut & ipse illi Marcion aliquando crediderit; quum & pecuniam in primo calore fidei Catholicæ Ecclesiæ contulit, projectam mox cum ipso postea quam in hæresim suam a nostra veritate descivit. Quid nunc si negaverint Marcionitæ, primam apud nos fidem ejus, adversus epistolam quoque ipsius? Quid si nec epistolam agnoverint? Certe antitheses non modo fatentur Marcionis, sed & præferunt. ex his mihi probatio sufficit. Si enim id Evangelium quod Lucæ refertur penes nos [viderimus an & penes Marcionem] ipsum est quod Marcion per antitheses suas arguit, ut interpolatum a protectoribus Judaismi ad concorporationem Legis & Prophetarum, qua etiam Christum inde configerent, utique non potuissent arguere, nisi quod invenerat. Nemo post futura reprehendit quæ ignorat futura, emendatio culpam non antecedit. Emendator sane Evangelii, a Tiberianis usque ad Antoniniani tempora everfi, Marcion solus, & primus obvenit, expectatus tamdiu a Christo pœnitentem jam quod Apostolos præmississe properasset sine præsidio Marcionis. nisi quod humanæ temeritatis, non divinæ auctoritatis negotium est hæresis, quæ sic semper emendat Evangelia, dum vitiat. quum etsi discipulus Marcion, non tamen super magistrum. & Apostolus Marcion, Sive ego, inquit Paulus, sive illi, sic prædicamus. & si Prophetes Marcion; & spiritus Prophetarum Prophetis erunt subditi. non enim everfionis sunt, sed pacis. Etiam si angelus Marcion, citius anathema dicendus quam evangelizator, quia aliter evangelizavit. Itaque dum emendat, utrumque confirmat; & nostrum antè, id emendans quod invenit; & id posterius, quod de nostri emendatione constituens, suum & novum fecit. In summa, si constat id verius quod prius, id prius quod & ab initio, id ab initio, quod ab Apostolis; pariter utique constabit, id esse ab Apostolis traditum, quod apud ecclesias Apostolorum fuerit sacrosanctum. Videamus quod lac a Paulo Corinthii hauserint; ad quam regulam Galatæ sint recorrecti; quid legant Philippenses, Thessalonicenses, Ephesii; quid etiam Romani de proximo sonent, quibus Evangelium & Petrus & Paulus sanguine quoque suo signatum reliquerunt. ^a Habemus & Joannis alumnas ecclesias. Nam etsi Apocalypsim ejus Marcion respuit, ordo tamen episcoporum ad originem recens, in Joannem stabit auctorem. ^b Sic & ceterarum generositas recognoscitur. Dico itaque apud illas, nec solas jam Apostolicas; sed apud universas, quæ illis de societate sacramenti confederantur, id Evangelium Lucæ ab initio editionis suæ stare, quod cum maxime tuemur: Marcionis vero, plerisque nec notum; nullis autem notum, ut non eo damnatum. Habet plane & illud ecclesias, sed suas; tam posteras quam adulteras; quarum si censum requiras, facilius apostaticum invenias quam apostolicum; Marcione scilicet conditore,

^a *Judaicos fastos.* Uti est Gal. 4. & dies & menses, & tempora & annos observantes. Quæ adeo interpretatio observanda venit contra modernos hæreticos, qui illum locum adducere non verentur, adversus ecclesiæ Catholicæ fastos. Quum disertis verbis, Judaicos auctor interpretetur, idque non hic modo, sed etiam infra lib. 5. cap. 4. ubi hunc locum tractat. PAM.

^a *Habemus & Joannis alumnas ecclesias.* Ecclesias intelligit quæ traditas a S. Joanne regulas servaverunt, quemadmodum superius dixit quod lac Corinthii a Paulo hauserint. LE PR.

^b *Sic & ceterarum generositas recognoscitur.* Hoc est, genus, origo, nobilitas. RIG.

ditore, vel aliquo de Marcionis examine. ^a Faciunt favos & vespæ: faciunt ecclesias & Marcionitæ. Eadem auctoritas ecclesiarum apostolicarum, ceteris quoque patrocinatoribus Evangelii, quæ proinde per illas, & secundum illas habemus: Joannis dico & Matthæi; licet & Marcus quod edidit. Petri adfirmetur, cujus interpretes Marcus. nam & Lucæ Digestum, Paulo adscribere solent. Capit magistrorum videri, quæ discipuli promulgarint. Itaque & de his Marcion flagitandus, quid omissis eis, Lucæ potius institerit; quasi non & hæc apud ecclesias a primordio fuerint, quemadmodum & Lucæ. Atquin hæc magis primordio fuisse credibile est, ut priora, qua apostolica; ut cum ipsis ecclesiis dedicata. Ceterum, quale est, si nihil Apostoli ediderunt, ut discipuli potius ediderint, qui nec discipuli existere potuissent sine ulla doctrina magistrorum? Igitur dum constet hæc quoque apud ecclesias fuisse, cur non hæc quoque Marcion attigit, aut emendanda si adulterata, aut agnoscenda si integra? Nam & competit, ut ^b si qui Evangelium pervertebant, eorum magis curarent perversionem, quorum sciebant auctoritatem receptiorem, ideo & Pseudapostoli, quod per falsum Apostolos imitarentur. In quantum ergo emendasset quæ fuissent emendanda, si fuissent corrupta, in tantum confirmavit non fuisse corrupta, quæ non putavit emendanda. Denique emendavit, quod corruptum existimavit. Sed nec hoc merito, quia non fuit corruptum. Si enim apostolica integra decurrerunt; Lucæ autem quod est secundum nos, adeo congruit regulæ eorum, ut cum illis apud ecclesias maneat, jam & Lucæ constat integrum decucurrisse usque ad sacrilegium Marcionis. Denique, ubi manus illi Marcion intulit, tunc diversum & æmulum factum est apostolicis. Igitur dabo consilium discipulis ejus, ut aut & illa convertant, licet sero, ad formam sui, quo cum apostolicis convenire videantur (nam & quotidie reformant illud, prout a nobis quotidie revincuntur:) aut erubescant de magistro ubique traducto, quum Evangelii veritatem nunc ex conscientia tramittit, nunc ex impudentia evertit. His ferre compendiis utimur, quum de Evangelii fide adversus hæreticos experimur, defendentibus & temporum ordinem posteritati falsariorum præscribentem, & auctoritatem ecclesiarum traditioni Apostolorum patrocinantem: quia veritas falsum præcedat necesse est; & ab eis procedat, a quibus tradita est. Sed alium jam hinc inimus gradum, ipsum (ut professi sumus) Evangelium Marcionis provocantes, sic quoque probaturi adulteratum. Certe enim totum quod elaboravit, etiam antitheseis præstruendo, in hoc cogit, ut veteris & novi Testamenti diversitatem constituat; proinde Christum suum a creatore separatum, ut Dei alterius, ut alienum Legis & Prophetarum. ^c Certe propterea contraria quæque sententiæ suæ erasit, conspirantia cum creatore, quasi ab assertoribus ejus intexta: competentia autem sententiæ suæ reservavit. Hæc conveniemus, hæc amplectemur, si nobiscum magis fuerint; si Marcionis præsumptionem percusserint, tunc & illa constabit eodem vitio hæreticæ cæcitatibus erasa, quæ & hæc reservata. sic habebit intentio & forma opusculi nostri, sub illa utique conditione, quæ ex utraque parte condita sit. Constituit Marcion alium esse Christum, qui Tiberianis temporibus a Deo quondam ignoto revelatus sit in salutem omnium gentium: alium qui a Deo creatore in restitutionem Judaici status sit destinatus, quandoque venturus. Inter hos magnam & omnem ^d differentiam scindit, quantam inter justum & bonum, quantam inter Legem & Evangelium, quantam inter Judaismum & Christianismum. Hinc erit & nostra præscriptio, qua defigimus, nihil Christo Dei alterius commune esse debere cum creatore. ceterum, creatoris pronuntiandum, si administraverit dispositiones ejus; si impleverit prophetias ejus, si adjuverit leges ejus, si repræsentaverit promissiones ejus, si restauraverit virtutes ejus, si sententias reformaverit, si mores, si proprietates expresserit. Hujus pacti & hujus præscripti quæso te, lector, memineris ubique, & incipe recognoscere aut Marcionis Christum, aut creatoris. Anno quintodecimo principatus Tiberiani, proponit eum descendisse in civitatem Galilææ, Capharnaum; utique de cœlo creatoris, in quod de suo ante descenderat. Ecquid ergo ordinis fuerat, ut prius de suo cœlo in creatoris descendens describeretur? Cur enim non & ista reprehendam, quæ non implent fidem ordinariæ narrationis; deficientis in mendacio semper? Plane semel dicta sint, per quæ jam alibi retractavimus: An descendens per creatorem, & quidem adversus ipsum potuerit ab eo admitti, & inde tramitti in terram æque ipsius. Nunc autem & reliquum ordinem descensionis expostulo tenens descendisse illum. Viderit enim sibi apparuisse positum est. Apparere, subitum ex inopinato sapit conspectum, qui semel impegerit

^a Faciunt & favos vespæ. Vespas in sublimi e luto nidos facere, & in iis ceras, tradit Plinius. RIG.

^b Si qui evangelium pervertebant. Artes vulgares tangit hæreticorum in corrumpendis scripturæ codicibus, iis potissimum qui ab auctoribus magni ponderis magnæque auctoritatis conscripti sunt. Observanda venit vox græca *perussos* quæ habetur apud Apost. Gal. 1. ex quo hæc desumpsit Tertullianus; significat quippe non solum convertere, sed & corrumpere & in alium sensum trahere. LE PR.

^c Certe propterea contraria quæque sententiæ suæ erasit. Omnibus hæreticis id familiare est, ut contraria suæ senten-

tiæ eradant in scripturis: atque etiam adeo nostri. Sic libros duos Maccabæorum rejiciunt, eo quod sanctorum post hanc vitam orationibus & sacrificiis pro defunctis suffragentur; epistolam Jacobi & Apocalypsin, quod faciant pro bonorum operum meritis; epistolam denique Petri secundam, quod suas hæreses novissimis hisce temporibus ibi prædictas animadvertant. PAM.

^d Differentiam inter justum & bonum. Hoc est inter severum & mitem, inter judicantem & misericordem, inter punientem & parcentem, inter creatorem & redemptorem. RIG.

A oculos in id quod sine mora apparuit. Descendisse autem, dum sit, videtur, & subit oculos; de facto etiam ordinem facit. Atque ita cogit exigere, quali habitu, quali suggestu, quonam impetu vel temperamento, etiam quo in tempore diei noctisque descenderit. Præterea quis viderit descendentem, quis retulerit, quis asseveraverit; rem utique nec asseveranti facile credendam. Indignum denique ut Romulus quidem ascensus sui in coelum habuerit Proculum affirmatorem; Christus vero Dei, descensus de coelo suo sui non invenerit annuntiatorem. quasi non sic & ille ascenderit iisdem mendacii scalis, sicut & iste descendit. Quid autem illi cum Galilæa, si non erat creatoris? cui ista regio destinabatur ingressuro prædicationem, dicente Esaia, ^a Hoc primum bibito, cito facito, regio Zabulon, & terra Nephtalim, & ceteri qui maritimam ad Jordanem, Galilæa nationum, populus qui sedetis in tenebris, videte lumen magnum. qui habitatis terram, sedentes in umbra mortis, lumen ortum est super vos. Bene autem quod & Deus Marcionis, illuminator vindicatur nationum: quo magis debuerit vel de coelo descendere, etsi utique in Pontum potius descendere, quam in Galilæam. Ceterum, & loco & illuminationis opere secundum prædicationem occurrentibus Christo, jam eum prophetatum incipimus agnoscere, ostendentem in primo ingressu venisse se, non ut Legem & Prophetas dissolveret, sed ut potius adimpleret. Hoc enim Marcion, ut additum, erasit. Sed frustra negabit Christum dixisse, quod statim fecit ex parte. Prophetiam enim interim de loco adimplevit; de coelo statim ad synagogam. ut dici solet, Ad quod venimus hoc age. Marcion, auferetiam illud de Evangelio: Non sum missus nisi ad oves perditas domus Israel. &, Non est auferre panem filiis, & dare eum canibus; ne scilicet Christus Israelis videretur. Sufficiunt mihi facta pro dictis. Detrahe voces Christi mei, res loquentur. Ecce venit in synagogam: certe ad oves perditas domus Israelis. Ecce, doctrinæ suæ panem prioribus offert Israelitis; certe ut filios præfert. Ecce, aliis eum nondum impertit; certe ut canes præterit. Quibus autem magis impertisset, quam extraneis creatoris, si ipse in primis non fuisset creatoris? Et tamen quomodo in synagogam potuit admitti tam repentinus, tam ignotus? cujus nemo adhuc certus de tribu, de populo, de domo, ^b de censu denique Augustii? quem testem fidelissimum Dominicæ nativitatis Romana archiva custodiunt Meminerant certe, nisi circumcisum scirent, non admittendum in sancta sanctorum. ^c Sed etsi passim synagoga adiretur, non tamen ad docendum, nisi ab optime cognito & explorato & probato, jam pridem in hoc ipsum, vel aliunde commendato cum hoc munere. Stupebant autem omnes ad doctrinam ejus. Plane. ^d Quoniam, inquit, in potestate erat sermo ejus. Non quoniam adversus Legem & Prophetas docebat. Utrique enim eloquium divinum & vim & gratiam præstabat, magis exstruens quam destruens substantiam Legis & Prophetarum. Alioquin non stupebant, sed horrerent; nec mirarentur, sed statim averfarentur destructorem Legis & Prophetarum; & utique in primis alterius Dei prædicatorem: quia nec potuisset adversus Legem & Prophetas docere, & hoc nomine adversus creatorem, non præmissa diversæ atque æmulæ divinitatis professione. Quum ergo nihil tale scriptura significet, nisi solam vim & potestatem sermonis admirationi fuisse, facilius ostendit, secundum creatorem docuisse illum, quia non negavit; quam adversus creatorem, quia non significavit. Atque ita aut ejus erit agnoscendus, secundum quem docuit; aut prævaricator judicandus, si secundum eum, adversus quem venerat, docuit. Exclamat ibidem spiritus dæmonis, Quid nobis & tibi est, Jesu? venisti perdere nos; scio qui sis, sanctus Dei. Hic ego non retractabo, an & hoc cognomentum competierit ei, quem nec Christum vocari oporteret, si non creatoris. Alibi jam de nominibus expostulatum est. At nunc discepto, quomodo hoc eum vocari cognoverit dæmon, nulla unquam retro emissâ prædicatione in illum, a Deo ignoto, & in id temporis muto, cujus nec sanctum eum contestari potuit, ut ignoti etiam ipsi suo creatori. Quid autem jam tale ediderat novæ divinitatis, per quod posset alterius Dei sanctus intelligi? tantum quod synagogam introgressus, & nec sermone operatus aliquid adversus creatorem? Sicut ergo quem ignorabat, nullo modo poterat Jesum & sanctum Dei agnoscere; ita, quem norat, agnovit. Nam & Prophetam meminerat sanctum

^a Hoc primum bibito, cito facito. Veram esse arbitror præstantissimi Hug. Grotii super hac verborum Esaie interpretatione conjecturam, annotationibus in Evang. Matth. cap. 4. ver. 14. RIG.

^b De Censu denique Augusti, &c. Quis fuerit iste census, & de quo censu id accipiendum, magnopere controversum est Baronius in apparatu ad annales eundem censet eum ac de quo Evangelista. Quod non alienum mihi a vero videtur. De censuaria ordinatione id explicat Casaubonus in notis ad Spartianum, nescio quo authore. Assentire libentius Petavio, qui duplicem Quirini censum fuisse scribit, modo id centum esset. Si enim conjecturæ locus aliquis tribuitur, pari jure ac eruditus Petavius conjecturas meas afferrem. Putarem quippe *ἀπὸς πατρὸς* illam quæ sub Sentio Saturnino facta est, eandem esse cum descriptione Quirini. Præsidem fuisse Saturninum conjicio, & Quirinum procuratorem. Justinus quippe hoc eum nomine indigitat Apol. 2. *ἐπὶ Κυρίῳ τῷ ἱμερόντι ἐν Ἰουδαίᾳ πρῶτον γενόμενος ἐπὶ*

πρῶτον sub Quirino vestro in Judea primo procuratore. Id autem parum honorificum mihi objiciet aliquis, post tot adeptos honores, post dignitates summas quibus functus est. Verum id fieri potuit ex majori quam de ejus virtute conceperat fiducia Augustus, sicque Saturninus ut imperatoris voluntati quodammodo saveret obsequendo, præses nomine tenus fuit tantum. Sic enim accipiendus est Eusebius lib. 1. cap. 5. *ἡ γὰρ μετὰ τὸν Κυρίον τῆς σφίρας*. Ex quibus nescio an vere dixisse Petavium quis pronuntiare audeat, qui nullos tunc extitisse censet Judææ procuratores. LE PR.

^c Sed etsi passim Synagoga adiretur. J Nempe, etiam a Proselytis & Gentilibus. Nec improbat Eusebius in ecclesia Christiana etiam Laicos *ἐκκλησίαν*, modo id fiat *τῇ τῇ προσώπῳ* *ἐκκλησίᾳ*. RIG.

^d Quoniam in potestate erat sermo ejus.) Hoc est, potens erat sermo ejus. Lucas, *καὶ τοῖς λόγοις τοῖς χαρίεντι*. RIG.

ctum Dei prædicasse, & Jesum nomen Dei esse in filio Nave. Hæc & ab angelo exceperat A secundum nostrum Evangelium, Propterea, quod in te nascetur, vocabitur sanctum filius Dei, & vocabis nomen ejus Jesum. Sed & habebat utique sensum aliquem Dominicæ dispositionis (licet dæmon tamen) magis quam alienæ, & nondum satis cognitæ. Nam & præmisit, Quid nobis & tibi? non quasi in extraneum Jesu, ad quem pertinent spiritus creatoris. Nec enim dixit, Quid tibi & nobis? sed, quid nobis & tibi? se deplorans, & sorti suæ exprobrans. quam jam videns, adjicit, Venisti perdere nos. adeo judicis & ultoris, & ut ita dixerim, sævi Dei filium agnoverat Jesum, non optimi illius & perdere & punire nescientis. Quorsum hunc locum præmisimus? ut Jesum & a dæmone non alium doceamus agnitum, & a semetipso non alium conformatum quam creatoris. Atquin, inquis, increpuit illum Jesus. Plane ut invidiosum, & in ipsa confessione petulantem, & male adulantem; quasi hæc esset summa gloria Christi, si ad perditionem dæmonum venisset, & non potius ad hominum salutem; qui nec discipulos de subactione spirituum, sed ^a de candida salutis gloriari volebat. Aut cur eum increpuit? Si quasi mentitum in totum; ergo non fuit Jesus, nec Dei sanctus omnino. Si quasi ex parte mentitum, quod cum Jesum quidem & sanctum Dei, sed creatoris existimasset, injustissime increpuit hoc sentientem, quod sciebat sentiendum; & hoc non existimantem, quod ignorabat existimandum, alium Jesum, & alterius Dei sanctum. Quod si verisimiliorem statum non habet increpatio, nisi quem nos interpretamur, jam ergo & dæmon nihil mentitus est, non ob mendacium increpitus: ipse enim erat Jesus, præter quem alium dæmon agnovisse non poterat; & Jesus eum confirmavit, quem agnoverat dæmon, dum non ob mendacium increpat dæmonem. Nazaræus vocari habebat secundum prophetiam Christus creatoris. unde & ipso nomine nos Judæi Nazaræos appellant per eum. Nam & sumus, de quibus scriptum est, Nazaræi exalbatii sunt super nivem. Qui scilicet retro luridati delinquentiæ maculis, & nigrati ignorantiae tenebris. Christo autem appellatio Nazaræi competitura erat ex infantiae latebris, ad quas apud Nazareth descendit, vitando Archelaum filium Herodis. Hoc propterea non omisi, quia Christum Marcionis oportuerat omne commercium ejerasse etiam locorum familiarium Christi creatoris, habentem tanta Judææ oppida non ita Christo creatoris per Prophetas emancipata. Ceterum, Prophetarum erit Christus, ubicumque secundum Prophetas invenitur. Et tamen apud Nazareth quoque nihil novi notatur prædicasse, dum alio, merito unius proverbii, ejectus refertur. Hic primum manusei injectas animadvertens, necesse habeo jam de substantia ejus corporali præfinire, quod non possit phantasma credi, qui contactum, & quidem violentia plenum, detentus & captus, & ad præcipitium usque protractus, admisit. Nam etsi per medios evasit, sed ante jam vim expertus, & postea dimissus; scilicet soluto, uti adsolet, tumultu; vel etiam irrupto, non tamen per caliginem eluso, quæ nulli omnino tactui succidisset, si fuisset. ^b *Tangere enim & tangi, nisi corpus nulla potest res*, etiam secularis sapientiæ digna sententia est. Ad summam, & ipse mox tetigit alios, quibus manus imponens, utique sentiendas, beneficia medicinarum conferebat, tam vera, tam non imaginaria, quam erant per quas conferebat. Ipse igitur est Christus Esaia, remediator valetudinum. Hic, inquit, imbecillitates nostras aufert, & languores portat. Portare autem Græcietiam pro eo solent ponere, quod est, tollere. Sufficit interim mihi generalis repromissio. Quodcumque curaverit Jesus, meus est. Veniemus tamen & ad species curationum. Ceterum, & a dæmoniis liberare, curatio est valetudinis. Itaque spiritus nequam, quasi ex forma jam prioris exempli cum testimonio excedebant vociferantes. Tu es filius Dei. Cujus Dei, vel hic pareat. Sed proinde increpabantur, & jubebantur tacere. Proinde enim Christus ab hominibus, non a spiritibus immundis, volebat se filium Dei agnosci. Ille Christus dumtaxat, cui hoc congruebat: quia præmiserat per quos posset agnosci, & utique digniores prædicatores. Illius erat, præconium immundi spiritus respuere, cui sancti abundabant. Porro, qui nunquam fuerat annuntiatus, si tamen volebat agnosci, (frustra autem venerat, si nolebat) non esset aspernatus testimonium alienæ & cujuscumque substantiæ, qui propriæ non habebat, qui in aliena descenderat. Jam nunc & qua destructor creatoris, nihil magis gestisset, quam a spiritibus ipsius agnosci, & divulgari præ timore, nisi quod Marcion Deum suum timeri negat, defendens bonum non timeri, sed judicem, apud quem sint materiæ timoris, ira, sævitia, judicia, vindicta, damnatio. Sed & dæmonia timore utique cedebant. Ergo timendi Dei filium confitebantur, occasionem habitura non cedendi, si non timendi. Et ille jussu & increpitu ea expellens, non suavis qua bonus, timendum se exhibebat. Aut numquid ideo increpabat, quia timebatur nolenstimeri? Et quomodo ea volebat excedere, quod nisi timore non facerent? Cecidit ergo in necessitatem, qua disparem se naturæ suæ

^a De Candida salutis. Vestem intellige nisi mavis cum Rhenano, candidam substantive usurpari. a Romanis illud vulgo petitur, apud quos honorum petitores candida veste induebantur, unde dicti candidati. LE PR.

^b Tangere enim & tangi, &c. Illud idem cap. 5. de anima attulit, ut corpoream ibi adstrueret. Habetur autem apud Lucretium de rerum Nat. lib. 1. adversus cujus delicia disputat Lactantius lib. 7. instit. div. Idem.

Ageret : cum posset ut bonus semel eis parcere. Cecidit & in aliam prævaricationis notam; quum se a dæmoniis quasi filium creatoris sustineret timeri, ut jam non propria potestate expelleret dæmonia, sed per creatoris auctoritatem. In solitudinem procedit. Solennis & hujusmodi regio creatoris. Oportebat sermonem illic quoque videri in corpore, ubi egerat aliquando & in nube. Competebat & Evangelio habitus loci, qui placuerat & Legi. Capiat itaque jucunditatem solitudo, hoc Esaias promiserat. Detentus a turbis : Oportet me, inquit, & aliis civitatibus annuntiare regnum Dei. Ostenderat jam alicubi Deum suum? Non puto adhuc usque. Sed de eis loquebatur, qui alium quoque Deum noverant. Nec hoc credo. Ergo si nec ille alium Deum ediderat, nec illi noverant præter creatorem, ejusdem Dei regnum portendebat, quem solum sciebat notum eis qui audiebant. De tot generibus operum, quid utique ad piscaturam respexit; ut ab illa in Apostolos sumeret Simonem, & filios Zebedæi? Non enim simplex factum videri potest, de quo argumentum processurum erat, dicens Petro trepidanti de copiosa indagine piscium : Ne time, abhinc enim homines eris capiens. Hoc enim dicto, intellectum illis suggerebat adimpletæ prophetiæ, se eum esse, qui per Hieremiam pronuntiavit, Ecce ego mittam pisces multos, & piscabuntur illos; homines scilicet. Denique relictis naviculis sequuti sunt eum; ipsum intelligentes, qui coeperat facere quod edixerat. Aliud est, si adfectavit de naviculariorum collegio, adlegere, habiturus Apostolum quandoque nauclerum Marcionem. Præstruximus quidem adversus antitheses. nihil proficere proposito Marcionis, quam putat diversitatem legis Evangelij, ut & hanc a creatore dispositam; denique prædicatam in repromissione novæ legis & novi sermonis & novi Testamenti. Sed quoniam attentius argumentatur^a apud illum suum nescio quem *σωτηλαίπωρον*, id est commiseronem, & *συμμισμένον*, id est, condibilem, in leprosi purgationem, non pigebit ei occurrere, & in primis figuratæ legis vim ostendere; quæ in exemplo leprosi non contingendi, immo ab omni commercio submovendi, communicationem prohibebat hominis delictis commaculati; cum qualibus & Apostolus cibum quoque vetat sumere : participari enim stigmata delictorum, quasi ex contagione, si quis se cum peccatore miscuerit. Itaque Dominus volens altius intelligi Legem, per carnalia spiritalia significantem; & hoc nomine non destruens, sed magis exstruens, quam pertinentius volebat agnosci, Tetigit leprosum, a quo etsi homo inquinari potuisset, Deus utique non inquinaretur, incontaminabilis scilicet. Ita non præscribetur illi quod debuerit legem observare, & non contingere immundum, quem contactus immundi non erat inquinaturus. Hoc magis meo Christo competere sic doceo, dum tuo non competere demonstro. Si enim ut æmulus legis tetigit leprosum, nihil faciens præceptum legis, per contemptum inquinamenti, quomodo posset inquinari, qui corpus non habebat quod inquinaretur? phantasma enim inquinari non posset. Qui ergo inquinari non poterat ut phantasma, jam non virtute divina incontaminabilis erit, sed phantasmatis inanitate : nec contempsisse videri potest inquinamentum, cujus materiam non habebat : ita nec legem destruxisse, qui inquinamentum ex occasione phantasmatis, non ex ostentatione virtutis evaserat. Si autem Helisæus propheta creatoris, unicum leprosum Naaman Syrum ex tot leprosis Israelitis emundavit, nec hoc ad diversitatem facit Christi; quasi hoc modo melioris, dum Israelitem leprosum emundavit extraneus, quem suus Dominus emundare non valuerat: Syro facilius emundato, significato per Nationes emundationis in Christo lumine earum: quæ^b septem maculis capitalium delictorum inhorrent, idololatria, blasphemia, homicidio, adulterio, stupro, falso testimonio, fraude. Quapropter septies quasi per singulos titulos in Jordane lavit : simul & ut toties hebdomadis caneret expiationem, quia unius lavacri vis & plenitudo Christo soli dicabatur, facturo in terris, sicut sermonem compendiatum, ita & lavaerum. Nam & hoc opponit Marcion, Helisæum quidem materia eguisse, aquam adhibuisse, & eam septies: Christum vero verbo solo, & hoc semel functum, curationem statim representasse. Quasi non audeam & verbum ipsum in substantiam creatoris vindicare. Nullius rei non ille potior auctor, qui prior. Incredibile plane, ut potestas creatoris verbo remedium vitij unius operata sit, quæ verbo tantam mundi molem semel protulit. Unde magis dignoscitur Christus creatoris, quam ex verbi potestate? Sed ideo alius Christus, quia aliter quam Helisæus, quia potentior dominus famulo suo. Quid constituis Marcion, proinde res agi a servis, quemadmodum ab ipsis dominis? Non times ne in dedecus tibi vertat, si ideo Christum negas creatoris, quia potentior fuerit fa-

IX.

G g g

mulo

^a Apud illum suum nescio quem, &c. E Margine intertextum irreperunt interpretationes græcarum vocum. LE PR.

^b Septem maculis capitalium delictorum. Longe aliam habes quam quæ communiter traditur septem capitalium delictorum enumerationem, ut pote quum hic enumerentur idolatria, blasphemia, homicidium, adulterium, stuprum, falsum testimonium, & fraus. Quorum idolatria & blasphemia possunt ad superbiam referri, homicidium ad iram, adulterium & stuprum ad luxuriam, falsum testimonium

& fraus ad avaritiam; sed restabunt præterea, invidia, gula, & acedia. Tria autem ex his enumeratis adulterium, fraudem, homicidium, Cyprianus etiam inter mortalia crimina ponit lib. de bono patientiæ. Auctor denique lib. de pudicitia, eadem ista inter graviora & exitiosa, immo & mortalia numerat, præter falsum testimonium, cujus loco ibi negationem addit, fornicationem illic appellans, quam hic stuprum more suo. PAM.

mulo creatoris, qui ad Helisæi pusillitatem major agnoscitur, si tamen major? Par enim A curatio, licet distet operatio. Quid amplius præstitit tuus Christus, quam meus Helisæus? Immo, quid magnum præstitit tui Christi verbum? quum id præstiterit quod fluvius creatoris. Secundum hæc, cetera quoque occurrunt. Quantum enim ad gloriæ humanæ aver- sionem pertinebat, vetuit eum divulgare: quantum autem ad tutelam legis, iussit ordinem impleri: Vade, ostende te sacerdoti, & offer munus quod præcepit Moyses. Argumenta enim figurata ut pote prophetatæ legis adhuc in suis imaginibus tuebatur, quæ signifi- cabant hominem quondam peccatorem, verbo mox Dei emaculatum, offerre debere munus Deo apud templum, orationem scilicet & actionem gratiarum apud ecclesiam, per Chri- stum Jesum catholicum Patris sacerdotem. Itaque adjecit, Ut sit vobis in testimonium. Si- ne dubio, quo testabatur se legem non dissolvere, sed adimplere, quo testabatur seipsum esse, qui morbos & valetudines eorum suscepturus adnuntiabatur. Hanc tam congruen- tem & debitam interpretationem testimonii adulator Christi sui Marcion, sub obtentu B mansuetudinis & lenitatis quærit excludere. Nam & bonus, inquit, præterea sciens omnem qui lepra esset liberatus, solennia legis executurum, ideo ita præcepit. Quid tum? Perse- veravitne in bonitate, id est, permissione legis, an non? Si enim bonus perseveravit, nun- quam destructor erit legis, nec Dei alterius habebitur, cessante legis destructione per quam alterius Dei vindicatur. Si non perseveravit bonus destruendo postea legem, falsum ergo testimonium postea collocavit apud illos in curatione leprosi: deservit enim bonitatem, dum destruit legem. Malus jam, quando legis everfor: si bonus, quum legis indultor. Sed & eo quod indulgit legi obsequium, bonam legem confirmavit. Nemo enim malo obse- qui patitur. Ergo & sic malus, si obsequium malæ legis indulgit; & sic deterior, si bonæ le- gis destructor advenit. Proinde si ut sciens omnem qui lepra liberatus esset ita facturum, ideo præcepit munus offerre, potuit & non præcepisse quod sciebat ultro futurum. In va- num ergo descendit quasi legem destructurus, quum cedit obsecutoribus legis. Atquin C quasi sciens formam eorum, magis ab ea avertendos prævenire debuerat, si in hoc venerat. Cur ergo non tacuit, ut homo solo suo arbitrio legi obediret? tunc enim aliquatenus pos- set videri patientiæ suæ præstitisse. Sed adjicit etiam auctoritatem suam exaggeratam testi- monij pondere. Cujus jam testimonij, nisi legis assertæ? Certe nihil inter est quomodo fir- maverit legem, sive qua bonus, sive qua supervacuus, sive qua patiens, sive qua incon- stans, dum te, Marcion, a de gradu pellam. Ecce præcepit legem impleri. Quocumque modo præcepit, eodem potuit etiam illam præmisisse sententiam, Non veni legem dissol- vere, sed adimplere. Quid ergo tibi fuit de Evangelio erasisse quod salvum est; confessus es enim præ bonitate fecisse illum, quod negas dixisse. Constat ergo dixisse illum, quia & fecit; & te potius vocem Domini b de Evangelio erasisse, quam nostros injecisse. Cura- tur & paralyticus, & quidem in cœtu spectante populo. Videbit enim, inquit Elia, popu- lus sublimitatem Domini, & gloriam Dei. Quam sublimitatem & quam gloriam? Convale- scite manus dimissæ, & genua dissoluta? hoc erit paralytis. Convalescite, nec timete. Non otiose iterans, Convalescite; nec vane subjungens, Nec timete: quoniam cum redintegra- tione membrorum, virium quoque representationem pollicebatur. Exsurge, & tolle gra- batum tuum: simul & animi vigorem, ad non timendos qui dicturi erant, Quis dimittet peccata, nisi solus Deus? Habes itaque jam & specialis medicinæ dispunctam prophetiam, & eorum quæ medicinam sunt secuta. Pariter & dimissorem delictorum Christum reco- gnosce apud eundem Prophetam, Quoniam, inquit, in plurimis dimittet delicta eorum. &, Delicta nostra ipse aufert. Nam & in priore, ex ipsius Domini persona, Etsi fuerint de- licta vestra tanquam roseum, velut nivem exalbabo; & si tanquam coccinum, velut lanam exalbabo. In roseo sanguinem ostendens Prophetarum; in conccino Domini, ut clariorem. Etiam Micheas de venia delictorum, Quis Deus quomodo tu? eximens iniquitates, & præteriens injustitias residuis hereditatis tuæ. Non tenuit in testimonium iram suam, quia voluit misericordiam. Avertet, & miserebitur nostri. Demerget delicta nostra, & demer- get in profunda maris peccata nostra. Sed etsi nihil tale in Christum fuisset prædicatum, haberem hujus benignitatis exempla in creatore, promittentia mihi & in filio patris adse- ctus. Video Ninivitas scelerum veniam consecutos a creatore, ne dixerim tunc quoque a Christo, quia a primordio egit in patris nomine. Lego & Nathan prophetam agnoscenti David delictum suum in Uriam, dixisse, Et Dominus circumduxit delictum tuum, & non morieris. Proinde & Achab regem, maritum Jezabel, reum idololatriæ & sanguinis Nabu- thæ, veniam meruisse, poenitentia nominæ: c Jonatham filium Saulis, resignati jejuniij culpam

a De gradu pellam. Obiectionem tuam illam dissolvam, qua bonum Deum legem indulgisse dicis, & malum abstu- lisse; disputat enim acerrime contra has immanitates hic scriptor. LE PR.

b De Evangelio erasisse, &c. Ob corruptum B. Lucæ in

omnibus fere Evangelium; & inter alia cap. 4. de quo hic quæstio. Idem.

c Jonatham filium Saulis, resignati jejuniij, &c. Resignatum vocat jejunium, infrigendum; dederat enim Jonathas occa- sionem violandi jejuniij cum mel ori suo admovit. LE PR.

A culpam deprecatione delesse. Quid de ipso populo retexam, totiens delictorum indulgentia restituto? ab eo scilicet Deo, qui mavult misericordiam quam sacrificium, & peccatoris poenitentiam quam mortem. Prius est igitur, neges creatorem indulsisse aliquando delicta; consequens, ut ostendas nec in Christum suum tale quid eum prædicasse: & ita probabis novam istam Christi novi scilicet benignitatem, si probaveris, nec parem creatori, nec prædicatam a creatore. Sed & peccata dimittere, an ejus possit esse qui negetur tenere; & an ejus sit absolvere, cujus non sit etiam damnare; &, an congruat eum ignoscere, in quem nihil sit admissum; alibi jam congressi maluimus admonere, quam retractare. De filio hominis, duplex est nostra præscriptio, neque mentiri posse Christum, ut se filium hominis pronuntiaret, si non vere erat: neque filium hominis constitui, qui non sit natus ex homine, vel patre vel matre; atque ita discutiendum, cujus hominis filius accipi debeat, patris an matris. Si ex Deo patre est, utique non ex homine. si non & ex homine, super est ut ex homine sit B matre. si ex homine, jam apparet quia ex virgine. Cui enim homo pater non datur, nec vir matri ejus deputabitur porro, cui vir non deputabitur, virgo est. Ceterum, duo jam patres habebuntur, Deus & homo, si non virgo sit mater. Habebit enim virum, ut virgo non sit; & habendo virum, duos patres faciet, Deum & hominem, ei qui & Dei & hominis esset filius. ^a Talem, si forte, ^b Castori aut Herculi nativitatem tradunt fabulæ. Si hæc ita distinguuntur, id est, si ex matre filius est hominis, quia ex patre non est; ex matre autem virgine, quia non ex patre homine; hic erit Christus Esaiæ, quem concepturam virginem prædicat. Qua igitur ratione admittas filium hominis, Marcion, circumspicere non possum. Si patris hominis, negas Dei filium; si & Dei, Herculem de fabula facis Christum; si matris tantum hominis, meum concedis; si neque patris hominis, ergo nullius hominis est filius, & necesse est mendacium admiserit, qui se quod non erat, dixit. Unum potest angustiis tuis subvenire, si audeas aut Deum tuum patrem Christi hominem quoque cognominare, ^c quod de C Eone fecit Valentinus; aut virginem hominem negare, quod ne Valentinus quidem fecit. Quid nunc si ipso titulo filii hominis censetur Christus apud Daniele? nonne sufficiet ad probationem prophetici Christi? Quum enim id se appellat quod in Christum prædicabatur creatoris, sine dubio ipsum se præstat intelligi, in quem prædicabatur. Nominum communio simplex, si forte, videri potest, & tamen nec Christum, nec Jesum vocari debuisse defendimus, diversitatis conditionem tenentes. Appellatio autem quod est filius hominis, in quantum ex accidenti obvenit, in tantum difficile est ut & ipsa concurrat super nominis communionem. Ex accidenti enim proprio est, maxime quum causa convenit eadem, per quam deveniat in communionem. Atque adeo si & Christus Marcionis natus ex homine diceretur, tunc & ipse caperet appellationis communionem, & essent duo filii hominis, sicut & duo Christi, & duo Jesus. Ergo quum appellatio propria est ejus, in quo habet causam, si alii vindicetur, in quo est communio nominis, non etiam appellationis, suspecta jam sit D communio nominis quoque in eo, cui vindicatur sine causa communio appellationis; & sequitur ut unus idemque credatur, qui & nominis & appellationis capacior invenitur, dum alter excluditur, qui non habet appellationis communionem, carens causa; nec alius erit capacior utriusque, quam qui prior, & nomen sortitus est Christi, & appellationem filii hominis; Jesus scilicet creatoris. Hic erat visus Babylonio regi in fornace cum martyribus suis quartus, tanquam filius hominis; idem ipsi Danieli revelatus directo filius hominis, veniens cum cœli nubibus iudex, sicut & scriptura demonstrat. Hoc dixi sufficere potuisse de nominatione prophetica, circa filium hominis. Sed plus mihi scriptura confert, ipsius scilicet Domini interpretatione. Nam cum Judæi solummodo hominem ejus intuentes, nec dum & Deum certi, qua Dei quoque filium, merito retractarent non posse hominem delicta dimittere, sed Deum solum, cur non secundum intentionem eorum de homine eis respondebit, Habere eum potestatem dimittendi delicta, quando & filium hominis nominans, hominem nominaret? nisi quia ideo ipsa voluit eos appellatione filii hominis ex instrumento Danielis repercutere, ut ostenderet Deum & hominem qui delicta dimitteret; illum scilicet solum filium hominis apud Danielis prophetiam, consecutum judicandi potestatem, ac per eam utique & dimittendi delicta. qui enim judicat, & absolvit. ut scandalo isto discusso per scripturæ recordationem facilius eum agnoscerent, ipsum esse filium hominis ex ipsa peccatorum remissione. ^d Denique, nusquam adhuc professus est se filium hominis, quam in isto loco primum, in quo primum peccata dimisit, id est, in quo primum judicavit, dum absol-

G g g 2 vit.

^a Talem si forte. Si forte, pro forte. RHEN.

^b Castori aut Herculi: Uterque Jovis filius. Castor. ex Leda Tyndari conjuge; Hercules ex Alemena Amphitryonis. Idem.

^c Quod de Eone fecit Valentinus. In angustias summas redactum Marcionem sublevare videtur, subterfugiumque illi suppeditat, quasi idem ac Valentinus sentiret, qui Jesum quem & Christum vocabat ex æonibus compositum alebat.

At ex illo loco illum postea acriter dejecit. LE PR.

^d Denique nusquam adhuc professus est, &c. Loquitur autor de Evangelio Lucæ solummodo, secundum quod in illo loco primum est se filium hominis. Nam si de Evangeliiis omnibus loquamur, ante hoc miraculum recenset D. Matthæus illud Christi: Filius autem hominis non habet ubi reclinet, quod primum repetitur Lucæ 9. Utrum autem prius contigerint verba illa Christi ante istud miraculum,

vit. Ad hæc, quodcunque diversa pars fuerit argumentata, quale sit, dispice. Nam in illam A
 necesse est amentiam tendat, ut & filium hominis defendat, ne mendacem eum faciat;
 & ex homine neget natum, ne filium virginis concedat. Quod si & auctoritas divina,
 & rerum natura, & communis sapientia non admittunt insaniam hæreticam, occasio est
 & hic interpellandi quam brevissime de substantia corporis adversus phantasmata Marcio-
 nis. Si natus ex homine est; ut filius hominis, corpus ex corpore est. Plane facilius inve-
 XI. nias hominem natum, cor non habere vel cerebrum, sicut ipsum Marcionem, quam cor-
 pus, ut Christum Marcionis. Atque adeo inspicere cor Pontiei aut cerebrum. Publicanum
 adlectum a Domino in argumentum deducit, quasi ab adversario legis adlectum, ^a extra-
 neum legis, & Judaismi prophanum. Excidit ei vel de Petro, Legis homine, & tamen non
 tantum adlecto, sed etiam testimonium consecuto agnitionis præstitæ a patre. Nusquam
 legerat, lumen, & spem, & expectationem Nationum, prædicari Christum. Atquin pro-
 bavit potius Judæos, dicendo, Medicum sanis non esse necessarium, sed male habentibus. B
 Si enim male valentes voluit intelligi ethnicos & publicanos quos adlegebat, sanos Judæos
 confirmabat, quibus medicum necessarium negabat. Hoc si ita est, male descendit ad le-
 gem destruendam, quasi ad malam valetudinem remediandam; in qua qui agebant, bene
 valebant, quibus medicus necessarius non erat. Quale est autem, ut similitudinem medici
 proposuerit, nec impleverit? Nam sicut sanis medicum nemo adhibet; ita nec in tantum ex-
 traneis, quantum est homo a Deo Marcionis, suum habens & auctorem & protectorem, &
 ab illo potius medicum Christum. Hoc similitudo præjudicat, ab eo magis præstari medi-
 cum, ad quem pertinent qui languent. Unde autem & Joannes venit in medium? Subito
 Christus, subito & Joannes. Sic sunt omnia apud Marcionem, quæ suum & plenum ha-
 bent ordinem apud creatorem. Sed de Joanne, cetera alibi ad præsentem quosque articulos
 respondendum est. Nunc illud tuebor, ut demonstrem & Joannem Christo, & Christum C
 Joanni convenire, utique Prophetæ creatoris, qua Christum creatoris; atque ita erubescat
 hæreticus, Joannis ordinem frustra frustratus. Si enim nihil omnino administrasset Joannes,
 secundum Esaïam vociferator in solitudinem, & præparator viarum Dominicarum, per de-
 nuntiationem & laudationem poenitentiae; si non etiam ipsum inter ceteros tinxisset, nemo
 discipulos Christi manducantes & bibentes, ad formam discipulorum Joannis assidue jeju-
 nantium & orantium provocasset. quia si qua diversitas staret inter Christum & Joannem,
 & gregem utriusque, nulla esset comparationis exactio, vacaret provocationis intentio. Ne-
 mo enim miraretur, & nemo torqueretur, si diversæ divinitatis æmulæ prædicationes, de
 disciplinis quoque inter se non convenirent, non convenientes prius de auctoritatibus dis-
 ciplinarum; adeo Joannis erat Christus, & Joannes Christi; ambo creatoris, & ambo de Le-
 ge & Prophetis, prædicatores & magistri. Sed & Christus rejecisset Joannis disciplinam, ut
 Dei alterius; & discipulos defendisset, ut merito aliter incedentes, aliam scilicet & contra D
 riam initiatos divinitatem. At nunc humiliter reddens rationem, quod non possent jejuna-
 re filii sponsi, quamdiu cum eis esset sponsus; postea vero jejunaturos promittens, cum abla-
 tus ab eis sponsus esset; nec discipulos defendit, sed potius excusavit, quasi non sine ratione
 reprehensos; nec Joannis rejecit disciplinam, sed magis concessit, tempori Joannis eam præ-
 stans, ut tempori suo eam destinans; rejecturus alioquin eam, & defensurus æmulos ejus, si
 non ipsius fuisset jam quæ erat. Teneo meum Christum, etiam in nomine sponsi, de quo psal-
 mus, Ipse tanquam sponsus egrediens de thalamo suo: a summo coeli profectio ejus, ^b & de-
 versio ejus ad summum usque ejus. Qui etiam per Esaïam gaudens ad patrem, Exultet, in-
 quit, anima mea in Domino; induit enim me indumentum salutaris, & tunicam jucundita-
 tis velut sponso: circumposuit mihi mitram velut sponsæ. In se enim & Ecclesiam deputat,
 de qua idem Spiritus ad ipsum, Et circumpones tibi omnes eos, velut ornamentum sponsæ.
 Hanc sponsam Christus sibi etiam per Salomonem ex vocatione gentium accersit. Siquidem
 legisti, Veni sponsa de Libano. Eleganter Libani utique montis mentione injecta, ^c qui thu-
 ris vocabulum est penes Græcos, De idololatria enim sibi sponsabit ecclesiam. Negate nunc
 dementissimum, Marcion. Ecce legem tui quoque Dei impugnas: Nuptias non conjungit,
 conjunctas non admittit, neminem tinguit nisi coelibem aut spadonem, morti aut repudio
 baptisma servat. Quid itaque Christum ejus sponsum facis? Illius hoc nomen est, qui mas-
 culum & feminam conjunxit, non qui separavit. Errasti in illa etiam Domini pronuntiatio-
 ne, qua videtur nova & vetera discernere. Inflatus es utribus veteribus, & excerebratus es

NOVO

sicuti contendunt qui concordiam scripserunt Evangelicam, an posterius, quod indicare videtur auctor, aliis disputandum relinquo. PAM.

^a Extraneum legis & Judaismi, &c. Extraneum ut supra cum genitivo plus semel conjunxit. Hic etiam dixit, Judaïsmi & profanum, intelligens a Judæis rejectum velut execrabilem. RHEN.

^b Et deversio ejus, &c. Devertere & deversari, supra

quoque legimus, Paulo post scripsimus, Hanc sponsam Christus sibi etiam per Salomonem. RHEN.

^c Qui thuris vocabulum est penes Græcos. Apud Theophrastum & Dioscoridem pro thure & arbore thurifera, apud Diosc. lib. 1. c. 83. *ἡ τοῦ λίβανος κορυφή θυρίσκει ἀπό τοῦ ὄρους*. Sed & apud Hebræos Thus a candore dicitur *לְבָנוֹן* & mons libanus *לְבָנוֹן*. Qui cedris altissimis insignis est. LE PR.

A novo vino; atque ita veteri, id est, priori Evangelio pannum hæreticæ novitatis adsuisti. In quo, alter creator (velim discere) quum per Hieremiam præcepit, Novate vobis novamen novum; nonne a veteribus avertit; quum per Esaiam edicit, Vetera transierunt; ecce nova quæ ego facio, nonne ad nova convertit? Olim hanc statuimus destinationem pristinorum a creatore potius repromissam, a Christo exhiberi, sub unius & ejusdem Dei auctoritate, cujus sint & vetera & nova. Nam & vinum novum is non committit in veteres utres, qui & veteres utres non habuerit; & novum additamentum nemo iniicit veteri vestimento, nisi cui non defuerit & vetus vestimentum. Ille non facit quid, si faciendum non est, qui non habeat unde faciat, si faciendum esset. Itaque si in hoc dirigebat similitudinem, ut ostenderet se Evangelii novitatem separare a Legis vetustate, suam demonstrabat, & illam a qua separabat, alienorum separatione non fuisse notandam; quia nemo alienis sua adjungit, ut ab alienis separare possit. Separatio per conjunctionem capit, de qua fit. Ita, quæ separabat, & in uno ostendebat fuisse, sicut & fuissent, si non separaret. Et tamen sic concedimus separationem istam per reformationem, per amplitudinem, per profectum, sicut fructus separatur a semine, quum sit fructus ex semine: sic & Evangelium separatur a Lege, dum provehitur ex Lege: aliud ab illa, sed non alienum; diversum, sed non contrarium. Nec forma sermonis in Christo nova. quum similitudines obicit, quum quæstiones refutat, de septuagesimo septimo venit psalmo, ^a Aperiam, inquit, in parabolam os meum, id est similitudinem: eloquar problemata, id est, edisseram quæstiones. Si hominem alterius gentis probare voluisses, utique de proprietate loquelæ probares. De sabbato quoque illud præmitto, ne hanc quæstionem consistere potuisse, ^b si non Dominum sabbati circumferret Christus. Nec enim disceptaretur cur destrueret sabbatum, si destruere deberet. porro, destruere deberet, si alterius Dei esset, nec quisquam miraretur facientem quod illi congruebat. Mirabantur ergo, quia non congruebat illi Deum creatorem circumferre, & sabbatum ejus impugnare.

C Et ut prima quæque decidamus, ne eadem ubique novemus ad omnem argumentationem adversarii, ex aliqua nova Christi institutione nitentem: hæc jam definitio stabit, ideo de novitate institutionis cujusque disceptatum; quia de novitate divinitatis nihil erat usque adhuc editum, sicuti nec disceptatum: nec posse retorqueri ex ipsa novitate institutionis cujusque satis aliam a Christo demonstratam divinitatem, quando & ipsam novitatem pronuntiatam a creatore constiterit, in Christo non esse mirandam. Et oportuerit utique prius alium Deum exponi, postea disciplinam ejus induci; quia Deus auctoritatem præstat disciplinæ, non Deo disciplina: nisi si & Marcion plane tam perversas non per magistrum litteras didicit, sed per litteras magistrum. Cetera de sabbato ita dirigo: Si sabbatum Christus intervertit, secundum exemplum fecit creatoris. Si quidem in obsidione civitatis Hierichuntis, circumlata per muros arca testamenti septem diebus, etiam sabbato, ex præcepto creatoris sabbatum operatione destruxit, ut putant qui hoc & de Christo existimant, ignorantes neque Christum sabbatum destruxisse, neque creatorem, ut mox docebimus. Et tamen per Jesum tunc quoque concussus est sabbatum, ut & hoc in Christum renuntiaretur, etiamsi odio infecutus est sollemnissimum Judæorum diem, ut Christus non Judæorum. De odio quoque sabbati professus, creatorem, ut Christus ipsius, sequebatur, exclamantem ore Esaiæ, Neomenias & sabbata vestra odit anima mea. Sed & hæc quoquo modo dicta sint, scimus adhibendam tamen in hac specie etiam abruptam defensionem adversus abruptam provocationem. Nunc & ad ipsam materiam disceptabo, in qua visa est destruere sabbatum Christi disciplina. Esurierant discipuli; ea die spicas decerptas manibus effligerant, cibum operati ferias ruperant. Excusat illos Christus, & reus est sabbati læsi: accusant Pharisei, Marcion captat status controversiæ (ut aliquid cludam cum mei Domini veritate) scripti & voluntatis. de scriptura enim sumitur creatoris, & de Christi voluntate color, quasi de exemplo David introgressi sabbatis templum, & operati cibum, audenter fractis panibus propositionis. Meminerat enim & ille hoc privilegium donatum sabbato a primordio, quo dies ipse compertus est; veniam jejunii dico. Quum enim prohibuisset creator in biduum legi manna, solummodo permisit in parasceve, ut sabbati sequentis ferias pridiana pabuli paratura jejunio liberaret. Bene igitur quod & causam eandem secutus est Dominus in sabbati, si ita volunt dici, destructione: bene quod & adfectum creatoris expressit in sabbato non jejunandi honore. Denique, tunc demum sabbatum destruxisset, etiam ipsum creatorem, si discipulos sabbato jejunare mandasset, adversus statum

^a scripti

^a *Aperiam in parabolam in meum.*] Hoc est, ad caput imbecillitatis humanæ verba faciam. De parabolis veterum Scripturæ, Seneca Epist. lxx. Illi qui simpliciter & demonstrandæ rei causa eloquebantur, parabolis referti sunt, quas existimo necessarias, non ex eadem causa qua poetis, sed ut imbecillitatis nostræ adminicula sint, & ut discantem & audientem in rem præsentem adducant. Parabolam Cicero Collationem vocat. Quintilianus lib. viii. In omni au-

tem parabola aut præcedit similitudo, & res sequitur: aut præcedit res, & similitudo sequitur. RIG.

^b *Si non dominum sabbati circumferret Christum, &c.* Hic adludit ad illud Christi, Dominus est filius hominis, etiam sabbati. de quo sic Epiphanius. Duo statim, inquit, simul, & filium hominis, & dominum sabbati, seipsum Salvator confitetur; docens ut ne sabbatum alienum a sua creatione putetur. PAM.

^a scripti & voluntatis creatoris. Sed quoniam ^b discipulos non constanter tuebatur, sed excusat, quoniam ^c humanam opponit necessitatem quasi deprecatricem; quoniam potior honorem sabbati servat non contristandi, quam vacandi; quoniam David comitesque ejus, cum discipulis suis æquat in culpa & in venia; quoniam placet illi quia creator indulget; quoniam de exemplo ejus, ipse tam bonus est; ideo alienus est a creatore. Exinde observant Pharisei, si medicinas sabbatis ageret, ut accusarent eum: certe qua sabbati destructorem, non qua novi Dei professorem; fortasse enim hunc solum articulum ubique ingeramus, alium Christum nusquam prædicatum. In totum autem errabant Pharisei circa sabbati legem, non animadvertentes conditionaliter eam indicentem ferias operum sub certa specie eorum. Nam quum de die sabbati dicit, ^d Omne opus tuum non facies in ea; dicendo, Tuum, de humano opere definit, quod quisque ex artificio, vel negotio suo exequitur, non de divino. Opus autem salutis & incolumitatis, non est hominis, sed Dei proprium. sicut & rursus in lege: Non facies, inquit, omne opus in ea, nisi quod fiet omni animæ; id est, in causa animæ liberandæ. quia opus Dei etiam per hominem fieri potest in salutem animæ, a Deo tamen, quod facturum fuerat & Christus homo, quia & Deus. In hunc ergo sensum legis inducere volens illos per manus arefactæ restitutionem, interrogat, Licet ne sabbatis benefacere, an non? animam liberare, an perdere? Ut id operis promittens, quod ^e pro anima facturum esset, admoneret eos, quæ opera sabbati lex prohiberet; humana scilicet; & quæ præciperet, divina scilicet, quæ fierent animæ omni; dominus sabbati dictus, quia sabbatum, ut rem suam, tuebatur. Quod etiam si destruxisset, marito, qua dominus magis ille qui instituit. Sed non omnino destruxit, qua dominus; ut hinc jam apparere possit, ne tum quidem in arcæ circumlacione apud Hierichuntem, sabbatum a creatore destructum. Nam & illud opus Dei erat, quod ipse præceperat, & quod propter animas disposuerat hominum suorum, in discrimine belli constitutas. Sed & si odium alicubi sabbatorum professus est, vestra sabbata dicendo, hominem ea deputans, non sua, quæ sine Dei timore celebrat populus plenus delictis; labiis Deum diligens, non corde; suis sabbatis, id est, quæcunque disciplina ejus agerentur, alium statum fecit, quæ per eundem postea Propheten vera, & delicata, & non prophananda pronuntiat. Ita nec Christus omnino sabbatum rescindit, cujus legem tenuit & supra in causa discipulorum pro anima operatus; esurientibus enim solatium cibi indulget; & nunc manum aridam curans, factis ubique ingrens, Non veni dissolvere legem, sed adimplere, nec Marcion hac voce os ei obstruxit. Adimplevit enim & hic legem, dum conditionem interpretatur ejus, dum operum differentiam illuminat; dum facit quæ lex de sabbati feriis excipit, dum ipsum sabbati diem benedictione Patris a primordio sanctum, benefactione sua efficit sanctiorem; in quo scilicet divina præsidia ministrabat, quod adversarius aliis diebus præstitisset, ne sabbatum creatoris ornaret, ne opera debita sabbato redderet. In quo die, si & Hælisæus propheta Sunamitis filium mortuum restituit in vitam, vides, Phariseæ, tuque Marcion, olim creatoris esse sabbatis benefacere, animam liberare, non perdere; nihil Christum novi intulisse, quod non sit ex forma, ex lenitate, ex misericordia, ex prædicatione quoque creatoris. Nam & hic specialis medicinæ prophetiam repræsentat. Invalescunt manus dissolutæ, sicut & genua dissoluta in paralytico. Certe evangelizat Sion & Hierusalem pacem & bona omnia. certe ascendit in montem, & illic pernoctat in oratione; & utique auditur a Patre. Evolve igitur Prophetas, & ordinem totum recognosce. ^f In montem excelsum, inquit Esaias, ascende, qui evangelium. Sion; extolle cum vigore vocem tuam, qui evangelizas Hierusalem. Adhuc in vigore obstupescabant in doctrina ejus; Erat enim docens, tanquam virtutem habens. & rursus, Propterea cognoscer populus nomen meum in illa die. Quod nomen, nisi Christi? Quod ego sum ipse qui loquebar. Tunc enim ipse erat qui in Prophetis loquebatur, sermo, filius creatoris. Adsum, dum hora est, in monitibus, ut evangelizans auditionem pacis, evangelizans. bona ^g Item Naum ex duodecim, Quoniam ecce veloces pedes in monte evangelizantis pacem. De voce autem nocturnæ orationis ad Patrem, manifeste Psalmus,

XIII.

^a Scripti & voluntatis. Τραυματιστὴν καὶ διανοίας. RIG.

^b Discipulos non constanter tuebatur. Non fortiter, quemadmodum Fabius Quintil. instit. lib. 5. dixit. Jam ne balare quidem, aut innire fortiter diceremus, nisi iudicio vetustatis niterentur. Idem.

^c Humanam opponit necessitatem, quasi deprecatricem. Excusatio quam populis ostendit Christus sabbatum non destruebat, præsentior erat cibi necessitas quam ut colligendi tempus in aliud tempus differretur, permisit itaque, nec tamen sabbatum abrogavit. LE PR.

^d Omne opus tuum non facies in ea. Quum nusquam istud reperire potuerimus in lege Moysis, quam hic adlegat, suspicor olim id lectum fuisse Exodi 31. ubi hodie legitur: Omnis qui faciet in eo opus, Peribit anima illa de medio populi sui, aut potius Levit. 23. ubi frequentissime repere-

tur: Opus servile non facietis in eo; &, omnis qui faciet in eo opus, peribit anima illa de medio populi sui; maxime quum eundem hunc locum citet etiam supra lib. adv. Judæos cap. 4. PAM.

^e Pro anima. Etiam pecudis, armentis, &c. multo autem magis pro anima hominis, pro homine. Matth. 7. RIG.

^f In montem excelsum, inquit Esaias, &c. Hanc prophetiam Isaia 40. eodem modo de Christo in monte orante interpretatur B. Ambrosius lib. 5. in Lucam, cap. 6. PAM.

^g Item Naum ex duodecim, &c. Nempe prophetis. Reperitur enim Naum 1. quod citat, Quoniam ecce veloces pedes in monte evangelizantium pacem, præterquam quod apud lxx. legatur ἐπὶ τὰ ὄρη, id est super montes. Sed non mirum, quum ipse B. Hieronymus propterea scribat a se

A Deus meus, clamabo per diem, & exaudies; & nocte, & non in vanitatem mihi. & alibi, de loco & voce eadem, Psalmus: Voce mea ad Dominum exclamavi, & exaudivit me de monte sancto suo. Habes nominis repræsentationem, habes actum evangelizantis, habes locum montis, & tempus noctis, & sonum vocis, & auditum pacis; habes Christum Prophetarum. Cur autem duodecim Apostolos elegit, & non alium quemlibet numerum? Næ & ex hoc meum Christum interpretari possem, non tantum vocibus Prophetarum, sed & argumentis rerum prædicatum. Hujus enim numeri figuras apud creatorem deprehendo: Duodecim fontes Elim; &, Duodecim gemmas in tunica sacerdotali Aaronis; & duodecim lapides ab Jesu de Jordane electos, & in arcam testamenti conditos. Totidem enim Apostoli portendebantur; proinde ut fontes & amnes, rigaturi aridum retro & desertum a notitia orbem Nationum; sicut & per Esaiam. Ponam in terra inaquosa flumina. proinde ut gemmæ, illuminaturi sacram Ecclesiæ vestem, quam induit Christus Pontifex Patris proinde ut & lapides, solidi fide, quos de lavacro Jordanis Jesus verus elegit, & in sacrarium testamenti sui recepit. Quid tale de numeri defensione competit Christo Marcionis? Non potest simpliciter factum ab illo quid videri, quod potest videri non simpliciter factum a meo. Ejus erit res, apud quem invenitur rei præparatura. Mutat & Petro nomen de Simone; quia & creator Abraham, & Saræ, & Aufeæ nomina reformavit, hunc vocando Jesum, illis syllabas adiiciendo. Sed & cur Petrum? Si ob vigorem fidei, multæ materiæ solidæque nomen de suo accommodarent. An quia & petra & lapis Christus? Siquidem & legimus positum eum in lapidem offendiculi, & in petram scandalii. Omitto cetera. Itaque adfectavit carissimo discipulorum de figuris suis peculiariter nomen communicare, puto propius quam de non suis. Conveniunt a Tyro, & ex aliis regionibus multitudo etiam transmarina. hoc spectabat Psalmus, Et ecce Allophyli & Tyrus, & populus Æthiopum, isti fuerunt illic. Mater Sion dicet homo; & homo factus est in illa, (quoniam Deus homo natus est) & ædificavit eam voluntate Patris: ut scias ad eum tunc Gentiles convenisse, quia Deus homo erat natus, ædificaturus ecclesiam ex voluntate Patris, ex Allophylis quoque. Sic & Esaias, Ecce isti veniunt de longinquo; isti autem veniunt ab aquilone & mari; alii autem de terra Persarum. De quibus & rursus, Attolle per circuitum oculos tuos, & vide, omnes congregati sunt. De quibus & infra. Vides ignotos & extraneos: Et dices cordi tuo, Quis istos genuit mihi? Porro, hos quis mihi educavit? At hi mihi ubi fuerunt? Hic Christus non Prophetarum? Et quis erit Christus Marcionitarum; si perversitas placet, qui non fuerit Prophetarum. Venio nunc ad ordinarias sententias ejus, per quas XIV. proprietatem doctrinæ suæ inducit ad edictum (ut ita dixerim) Christi, ^a Beati mendici (sic enim exigit interpretatio vocabuli quod in Græco est) quoniam illorum est regnum cœlorum. Jam hoc ipsum quod a benedictionibus cepit, creatoris est, qui universa, prout edidit, nulla alia voce quam benedictionibus dedicavit. Eructavit enim, inquit, cor meum sermonem optimum. Hic erit sermo optimus, benedictionis scilicet, qui & novi quoque Testamenti initiator agnoscitur de veteri exemplo. Quid ergo mirum est, si & ab affectibus creatoris ingressus est per hujusmodi dictionem, semper mendicos, & pauperes, & humiles, ac viduas, & pupillos usque diligentis, consolantis, asserentis, vindicantis? ut hanc Christi quasi privatam benignitatem, rivulum credas de fontibus salvatoris. Revera quo dirigam nescio, in tanta frequentia ejusmodi vocum, tanquam in silva, vel in prato, vel in nemore pomorum, passim prout incidit, res petenda est. ^b Inclamat Psalmus, Judicate pupillo & mendico, & humilem & pauperem juste tractate. Liberate pauperem, & mendicum de manu peccatoris eruite. Item Psalmus septuagesimus primus, Justitia judicabit mendicos populi, & faciet salvos filios pauperum. Et in sequentibus de Christo, Omnes nationes servient ei. David autem uni genti Judaicæ presuit, ne quis in David putet dictum, quia & ille susceperat humiles & necessitatibus laborantes. Quod liberaverit, inquit, a dynasta mendicum, parcat mendico & pauperi, & animas pauperum salvas faciet. Ex usura & injustitia redimet eorum animas, & honoratum nomen eorum in conspectu ipsius. Item, Avertantur peccatores in inferos, omnes nationes quæ Dei obliviscuntur; quoniam non in finem oblivioni habebitur mendicus: tolerantia pauperum non peribit in finem. Item, Quis sicut Deus noster, qui habitat in excelsis, & humilia prospectat in cœlo & in terra? Qui suscitavit mendicum de terra, & de stercore exaltat pauperem. uti sedere eum faciat cum principibus populi; utique in regno suo. Sic & retro & Basiliis, Anna mater Samuelis, spiritu gloriam Deo reddens, Qui, inquit, excitat pauperem de terra, & mendicum, uti sedere eum faciat cum dynastis populi; utique in regno suo. & in thronis gloriæ; utique regalibus. Per Esaiam vero, quomodo invehitur in vexatores egenorum? Vos autem ad quid incenditis vineam meam, & rapina mendici in domibus vestris? Cur vos

læditis

hic a 70. interpretes differre, quod & ipsa capitula apud eos interpretationis varietate confusa sint. Idem.

^a Beati mendici, sic enim exigit interpretatio, &c. Græce est Lucæ 6. *πτωχοι*, quod proprie mendicos significat, juxta illud Aristophanis in Pluto *πτωχοι* vita vivere, est nihil habentem,

πτωχος autem, id est, pauperis, parce uti laboribus intendere. supra tamen lib. de Idolol. c. 12. Felices egenos transtulit. PAM.

^b Inclamat Psalmus, judicate, &c. Istud ex psal. 81. in hoc variat a vulgata edit. quod legat juste tractate, pro quo aliis omnes ex græco *δικαιοσυνη*, justificare. Idem.

leditis populum meum, & faciem mendicorum confunditis? & rursus, Væ qui scribunt nequitiam; scribentes enim scribunt nequam, vitantes judicia mendicorum, & diripientes iudicata pauperum populi mei. Quæ judicia pupillis quoque & viduis exigit, ut & ipsis egenis solatii. Judicate pupillo, & iuste tractate viduam, ^a & venite conciliemur, dicit Dominus. Cui tantus adfectus in omnem conditionem humilitatis creatoris est, ejus erit & regnum quod a Christo repromittitur; ad cuius adfectum jam dudum pertinent ij, quibus repromittitur. Nam & si putas creatoris quidem terrenas promissione fuisse, Christi vero cœlestes: bene quod cœlum nullius alterius usque adhuc Dei apparet, nisi cuius & terra. bene quod creator vel minora promisit, ut facilius illi & de majoribus credam, quam qui nunquam de minoribus prius fidem liberalitatis suæ struxit. Beati esurientes, quoniam ipsi saturabuntur. Possem hunc titulum in superiorem transmisisse, quod non alii sunt esurientes, quam pauperes & mendici, si non & hanc promissionem creator specialiter in Evangelii scilicet sui præstructionem destinasset. Siquidem per Esaïam, de eis quos vocaturus esset a summo terræ; utique ^B Nationes: Ecce, inquit, velociter & leviter advenient. Velociter, qua properantes sub finibus temporum. Leviter, qua sine oneribus pristinae legis. Non esurient, neque sitient: ergo saturabuntur. quod utique nisi esurientibus & sitientibus non promittitur. Et rursus, Ecce, inquit, qui serviunt mihi, saturabuntur; vos autem esurietis; Ecce qui serviunt mihi, bibent; vos autem sitietis. Videbimus & contraria ista, an Christo præministrantur: interim quod esurientibus saturitatem repromittit, Dei creatoris est. Beati plorantes, qui ridebunt. Decurre sententiam Esaïæ, Ecce qui serviunt mihi, exultabunt in jucunditate; vos autem confundemini. Ecce qui serviunt mihi, oblectabuntur; vos autem clamabitis præ dolore cordis. Et hæc contraria apud Christum recognosce. Certe oblectatio & exultatio in jucunditate illi promittitur, qui in diversa conditione sunt; mœstis & tribus & anxiiis. scilicet etiam ^C Psal. cxxv. Qui seminat, inquit, in lacrymis, in exultatione metent. Porro, tam exultantibus & jucunditatem capientibus risus accedit, quam merentibus & dolentibus fletus. Ita creator, materias risus & fletus prædicans, risuros plorantes prior dixit. Igitur qui a consolatione pauperum, & humilium, & esurientium, & flentium exorsus est, statim se illum repræsentare gestivit, quem demonstraverat per Esaïam: Spiritus Domini super me, propter quod unxit me ad evangelizandum pauperibus. Beati mendici, quoniam illorum est regnum cœlorum; misit me curare obtritatos corde. Beati qui esuriunt, quoniam ipsi saturabuntur; ^b advocare languentes. Beati qui plorant, quoniam ridebunt; dare lugentibus Sionis gloriam, & pro cinere, unguenti jucunditatem; & gloriæ habitum pro spiritu tædii. Hæc si statim admisus Christus administravit, aut ipse est, qui se ad hæc venturum prædicavit: aut si nondum venit qui prædicavit, ridicule, sed necessarie dixerim, fortasse mandaverit Christo Marcionis: Beati eritis, quum vos odio habebunt homines, & exprobrabunt, & ejicient nomen vestrum, velut nequam, propter filium hominis. Hac pronuntiatione sine dubio ad tolerantiam exhortatur. Quid minus creator per Esaïam? Ne metueritis ignominiam ab hominibus, & nullificatione eorum ne minuamini. Quæ ignominia? quæ nullificatio? quæ futura erat propter filium hominis. Quem istum? qui est secundum creatorem. Unde probabimus? excidio in ipsum quoque prædicato? sicut per Esaïam ad auctores odij Judæos, Propter vos blasphematur nomen meum in Nationibus. & alibi, Sancite eum qui circumscribit animam suam, qui aspernamento habetur a Nationibus, famulis, & magistratibus. Si enim odium in illum filium hominis prædicabatur qui secundum creatorem est, Evangelium autem nomen Christianorum, utique a Christo deductum, odio futurum contestatur propter filium hominis quod est Christus, eum filium hominis in causa odij constituit, qui erat secundum creatorem, in quem odium prædicabatur. Et utique si nondum venissent, non potuisset nominis odium, quod agitur hodie, personam nominis antecessisse. Nam & sancitur penes nos, & animam suam circumscribit, propter nos eam ponens; & aspernamento habetur a Nationibus. Et qui natus est, ipse erit filius hominis, propter quem & nomen nostrum recusatur. Secundum hæc, inquit, faciebant Prophetis patres eorum. O Christum versipellem: nunc destructorem, nunc assertorem Prophetarum! destruebat ut æmulus, convertens discipulos eorum; sibi asserebat ut amicus, sugillans insectatores eorum. Porro, in quantum non congruisset Christo Marcionis assertio Prophetarum, ad quorum venerat destructionem; in tantum congruit Christo creatoris sigillatio in insectatores Prophetarum, quos in omnibus adimplebat; vel quia magis creatoris est delicta patrum filiis exprobare, quam ejus Dei, qui nec propria cujusque castigat. Sed non statim, inquis, Prophetas tuebatur, si iniquitatem Judæorum affirmatam volebat, quod nec cum Prophetis suis pie egissent. Atquin nulla hic iniquitas exprobanda erat Judæis, laudandis potius & probandis, si eos figuraverunt, ad quorum destructionem post tantum

^a Et venite conciliemur, dicit Dominus. Videbitur legisse *ἐκκλησιῶν* nam alij vertunt *disceptemus* legentes *ἐκκλησιῶν*. LE PR.

^b Advocare languentes. Advocare pro consolari, & advocatum agere languentium, quem ipse vocat infra, advocatorem. RHEN.

A ævi Deus optimus motus est. Sed puto jam & non optimus, ^a jam aliquid & cum creato-
re moratus, ^b nec in totum Epicuri deus. Ecce enim demutat in maledictionem, &
ostendit eum se esse qui novit offendi & irasci: Væ enim dicit. Sed sit nobis quæstio de
verbi istius qualitate, quasi non tam maledictionis sit, quam admonitionis. Et quid cau-
sæ interest, quando & admonitio non sit sine aculeo comminationis, maxime per Væ ama-
rior facta? Et admonitio autem & comminatio, ejus erunt qui norit irasci. Nemo enim
admonebit, & nemo comminabitur ne quid faciat, nisi quid factum vindicabit. nemo vin-
dicarit, nisi qui norit irasci. Alii agnoscunt quidem verbum maledictionis, sed volunt
Christum sic Væ pronuntiasse, non quasi ex sententia sua proprie, sed quod Væ a creatore
sit, & voluerit illis asperitatem creatoris opponere, quo suam supra in benedictionib. ^c suf-
ferentiam commendaret. quasi non creatori competat, qua utrumque præstanti, & bonum
Deum & judicem; ut quia præmiserat in benedictionibus benignitatem, subjiceret etiam in
B maledictionibus severitatem, amplitudinem disciplinæ utriusque instruendæ, tam ad bene-
dictionem sectandam, quam ad maledictionem præcavendam. Nam & ita præmiserat, Ec-
ce posui ante vos benedictionem & maledictionem. Quod etiam in hanc Evangelii dispo-
sitionem portendebat. Alioquin, qualis est ille, qui, ut suam insinuaret bonitatem, creato-
ris opposuit asperitatem? Infirma commendatio est, quæ de alterius destructione fulcitur.
Atqui opponens asperitatem creatoris, timendum eum confirmavit si timendum, magis uti-
que obaudiendum quam negligendum; & incipit jam Christus Marcionis creatori docere.
Tunc, si Væ creatoris est, quod in divites spectat, ergo Christus non est divitibus offensus,
sed creator; & ratas habet Christus divitum causas, superbiam dico, & gloriam, & sæculi
studia, & Dei incuriam, per quæ Væ merentur a creatore. Sed quomodo non ejusdem sit
divites reprobare, qui supra mendicos probavit? Nemo non contrarium ejus quod probave-
rit reprobat. Itaque si creatori deputabitur maledictio in divites, ejusdem defendetur bene-
dictio in mendicos; & totum jam opus Christi, creatoris est. Si Deo Marcionis adscribetur
C benedictio in mendicos, ejusdem imponetur & maledictio in divites; & erit par jam creato-
ris, tam bonus quam & judex; nec erit jam discrimini locus, quo duo dei fiunt; sublatoque
discrimine, supererit unum Deum renuntiari creatorem. Igitur Væ, si & vox maledictionis
est, vel alicujus austerioris inclinationis, & a Christo dirigitur in divites, debeo creatorem
divitum quoque aspernatorem probare, sicut probavi mendicorum advocatorem, ut Chri-
stum in hac quoque sententia creatoris ostendam locupletantis quidem Salomonem. Sed quia
permissa sibi optione, maluit ea postulare, quæ sciebat Deo grata, sapientiam; & meruerat
etiam divitias consequi, quas non magis voluit: quamquam & divitias præstare, non incon-
gruens Deo sit, per quas & divites solatio juvantur, & multa inde opera justitiæ & dilectio-
nis administrantur. Sed accidentia vitia divitiis, illa in Evangelio quoque, Væ divitibus,
D adscribunt: ^d Quoniam, inquit, recepistis advocationem vestram. utique ex divitiis, de
gloria earum, & secularibus fructibus. Itaque in Deuteronomio Moyses, Ne, inquit, cum
manducaveris, & repletus fueris, & ^e domos magnas ædificaveris, pecorib. & bubus tuis
multificatis, & pecunia & auro, exaltetur cor tuum, & obliviscaris Domini Dei tui. Quem-
admodum & Ezechiam regem thesauris inflatum, & de eis potius quam de Deo gloriatum
apud illos qui ex Perfide advenerant, insilit per Esaiam, Ecce dies veniunt, & auferentur
omnia quæ in domo tua sunt; & quæ patres tui congesserunt, in Babylonem transferentur.
Sic & per Hieremiam quoque edicit, Ne gloriatur dives in divitiis suis; & qui gloriatur,
scilicet in Deo gloriatur. Sic & in filias Sionis invehitur per Esaiam, cultu & divitiarum
abundantia inflatas; comminabundus & alibi nobilibus & superbis: Dilatavit orcus ani-
mam suam, & aperuit os suum, & descendent inclyti & magni & divites: (hoc erit Christi
Væ, super divites) & humiliabitur homo; utique exaltatus divitiis. & inhonorabitur vir;
utique ob substantiam honorabilis. De quibus & rursus, Ecce Dominus virtutum conturba-
bit gloriosos cum valentia, & elati comminuentur, & ruent gladio sublimes. qui magis

H h h quam

^a Jam aliquid & cum Creatore moratus.] Aliquid moratum dicit moribus quibusdam præditum, qualibus Creator, nempe odio, benivolentia; ira, misericordia; justitia, clementia. RIG.

^b Nec in totum Epicuri Deus.) Stupens, iners, ἀλεπούργητος. Idem.

^c Nec in totum Epicuri Deus. Deum secum vivere & sine ullo negotio, curaque rerum humanarum statuebant Epicurei, & somnia ideo rejiciebant, ne Deo negotium facesserent. Vana in totum somnia, inquit Tertull. lib. de anima, cap. 46. Epicureus judicavit liberans a negotiis divinitatem. Tantisper moderatores ait Stoicos Plutarchus de animi tranquill. ἀπαρμόνους εἶναι τοὺς σοφοὺς, ἐκκλίνοντες δὲ τὸ καὶ ἔργον. Sapientes a negotiis vacare, nam officium etiam declinant. De ambobus meminit Seneca, de vita beata. LE PR.

^d Sufferentiam commendaret. Sufferentia substantivum nomen, pro patientia, quam & benignitatem mox interpreta-
tur. RHEN.

Infirma commendatio est. Huic loco ob transpositionem dictionum depravato mederi licuit ex Gorziensi collatione, infirma commendatio, &c. RHEN.

^e Quoniam, inquit, recepistis advocationem vestram. Id est consolationem. Prosequitur vero verba Lucæ 6. in hoc differens, quod vocem Græcam ἀπὸ τῆς vertit recepistis, tum hic tum paulo post, pro eo quod alii: habuistis, quasi volens explicare significationem illam, qua significat aliunde accipere, velut censum & redditum ex arvis, quod optime hic convenit, & eodem modo vertitur a vulgato interprete, Matth. 6. mercedem suam receperunt. Sic etiam vertit Syriacus interpres. Haud multo aliter, sed magis convenienter voci græcæ, vertit interpres Irenæi lib. 3. cap. 14. percipitis. PAM.

^f Domos magnas ædificaveris, &c. Græcus codex requirit pulcras. Pecoribus hic pro ovibus usurpavit, etsi in græco περὶ οὐδὲν scribatur, id est oves transferre debuisset, ut boves multiplicatos seu fasilipedes postea adjungeret. LE PR.

quam divites? Quia^a receperunt scilicet advocationem suam, gloriam & honorem, subli-
mitatem ex divitiis. A quibus avertens nos & in psalmo quadragesimo octavo, Ne timueris,
inquit, quum dives factus fuerit homo, & quum abundabit gloria ejus; quoniam quum mo-
rietur, non tollet omnia, nec descendet cum illo gloria sua. Item in sexagesimo primo,
Ne desideraveritis divitias; & si relucet, ne adjeceritis cor. Idipsum postremo verbum Væ,
olim per Amos in divites affluentes delitiis destinatur: Væ, inquit, qui dormiunt in lectis
eburneis, & delitiis fluunt in thoris suis; qui edunt hœdos de gregibus caprarum, & vitulos
de gregib. boum lactantes, complaudentes ad sonum organorum, tamquam perseverantia
deputaverunt, & non tanquam fugientia: qui bibunt vinum liquatum, & unguentis prima-
riis unguntur. Igitur & si tantummodo dehortantem a divitiis ostenderem creatorem, non
etiam prædamnantem divites etiam verbo ipso quo & Christus, nemo dubitaret ab eodem
adlectam in divites communicationem per Væ Christi, a quo ipsarum materialium, id est,
divitiarum dehortatio præcucurrisset: comminatio enim dehortationis, accessio est. Inge-
rit, Væ etiam saturitatis, quia esurient; etiam ridentibus nunc, quia lugebunt. His respon-
debunt illa, quæ supra benedictionibus opposita sunt apud creatorem. Ecce qui mihi ser-
viunt, saturabuntur; vos autem esurietis; utique quia saturati estis. Et ecce qui mihi ser-
viunt, oblectabuntur; vos autem confundemini; utique ploraturi qui nunc ridetis. Sicut
enim in Psalmo, Qui seminant in lacrymis, in lætitia metent: ita in Evangelio, qui in risu
seminant, scilicet ex lætitia, in lacrymis metent. Hæc olim creator simul posuit, Christus
solummodo distinguendo, non mutando, renovavit. Væ, quum vobis benedixerint, homi-
nes. secundum hæc faciebant & Pseudoprophetis patres illorum. Æque creator benedictio-
nis & laudis humanæ sectatores incusat per Esaïam, Populus meus qui vos beatos dicunt, se-
ducunt vos, & vias pedum vestrorum disturbant. Prohibet & alias fidere omnino in homi-
nem, sic & in laudem hominis, ut per Hieremiam, Maledictus homo, qui spem habet in
homine. Nam & in Psalmo centesimo decimo septimo, Bonum est fidere in Dominum,
quam fidere in hominem. Et bonum est sperare in Dominum, quam sperare in principes. Ita,
totum quod ab homine captatur, abdixit creator, nedum benedictionem. Pseudoprophe-
tas autem laudatos sive benedictos a patribus eorum, tam ejus est exprobrare, quam Prophe-
tas vexatos & recusatos: sicut injuriæ Prophetarum non pertinuisent ad Deum ipsorum; ita
nec gratiæ Pseudoprophetarum displicuisent, nisi Deo Prophetarum. Sed vobis dico, in-
quit, qui auditis; ostendens hoc olim mandatum a creatore, Loquere in aures audientium.
Diligite inimicos vestros, ^b & benedicite eos qui vos oderunt, & orate pro eis qui vos calum-
niantur. Hæc creator una pronuntiatione clusit per Esaïam, Dicite, fratres nostri estis, eis
qui vos oderunt. Si enim qui inimici sunt, & oderunt, & maledicunt, & calumniantur, fra-
tres appellandi sunt; utique & benedicti odientes, & orari pro calumniatoribus jussit, qui eos
tres deputari præcepit. ^c Novam plane patientiam docet Christus, etiam vicem injuriæ
cohibens, permissam a creatore; ^d oculum exigente pro oculo, & dentem pro dente: con-
tra, ipse alteram amplius maxillam offerri jubens, & super tunicam pallio quoque cedi. Pla-
ne hæc Christus adjecerit, ut supplementa consentanea disciplinæ creatoris. Atque adeo
hoc statim renuntiandum est, an disciplina patientiæ prædicatur penes creatorem. Si per
Zachariam præcepit, Ne unusquisque malitiæ fratris sui meminerit; sed nec proximi. nam
& rursus, Malitiam, inquit, proximi sui unusquisque ne recogitet. multo magis patientiam
indixit injuriæ, qui indixit oblivionem. Sed & quum dicit, Mihi vindictam, & ego vindi-
cabo: proinde patientiam docet vindictæ expectatricem. In quantum ergo non capit, ut
idem videatur & dentem pro dente, oculum pro oculo, in vicem injuriæ exigere, qui non
modo vicem, sed etiam ultionem, etiam recordationem & recogitationem injuriæ prohi-
bet: in tantum aperitur nobis, quomodo oculum pro oculo, & dentem pro dente censuerit,
non ad secundam injuriam talionis permittendam, quam prohibuerat interdicta ultione,
sed ad primam coercendam, quam prohibuerat opposito talione, ut unusquisque respiciens
licentiam secundæ injuriæ, a prima semetipsum contineret. Facilius enim vim comprimi
scit repræsentatione talionis, quam repromissione ultionis. Utrumque autem constituen-
dum fuit pro natura & fide hominum; ut qui Deo crederet ultionem a Deo expectaret.
qui minus fideret, leges talionis timeret. Hanc legis voluntatem de intellectu laborantem,
Dominus & sabbati & legis & omnium paternarum dispositionum Christus & revelavit, &
compotem fecit, mandans alterius quoque maxillæ oblationem; ut tanto magis vicem in-
juriæ extingueret, quam & Lex per talionem voluerat impedisse, certe quam prophetia ma-
nifeste coercuerat, & memoriam injuriæ prohibens, & ultionem ad Deum redigens. Ita si
quid Christus intulit, non adversario, sed adjutore præcepto, non destruxit disciplinas
creatoris.

^a Receperunt scilicet advocationem suam. Non aliud puto
hic spectare quam verba evangelii, divites & potentes in
crepantis, Amen dico vobis receperunt mercedem suam. Idem.

^b Et Benedicite eos qui vos oderunt, &c. Evangelii verba
sensu videtur conjungere, [habentur autem apud Lucam 6.

cap.] Qui inimici sunt, & oderunt, & maledicunt, & ca-
lumniantur. Idem.

^c Novam plane patientiam, &c. Hæc ad mentem Marcio-
nis, neque enim ipsius verba esse existimo. Idem.

^d Oculum pro oculo, &c. Eadem habentur l. de pat. c. 6. Idem.

A creatoris. Denique, si in ipsam rationem patientiæ præcipiendæ, & quidem tam plenæ atque perfectæ, consideremus, non consistet, si non est creatoris, qui vindictam repromittit, qui judicem præstat. Alioquin, si tantum patientiæ pondus, non modo non reperiendi, sed & aliam maxillam præbendi; & non modo non remaledicendi, sed etiam benedicendi, & non modo non retinendi tunicam, sed amplius & pallium concedendi, is mihi imponit, qui non sit me defensurus; in vacuum patientiam præcepit, non exhibens mihi mercedem præcepti; patientiæ dico fructum, quod est ultio; quam mihi permisisse debuerat, si ipse non præstat; aut si mihi non permittebat, ipse præstare. quoniam & disciplinæ interest, injuriam vindicari. metu enim ultionis, omnis iniquitas refrenatur. ceterum, passim emissæ libertate dominabitur; utrumque oculum effossura, & ^a omnem dentem excitatura præ impunitatis securitate. Sed hoc est Dei optimi, & tantum boni, patientiæ injuriam facere, violentiæ januam pandere, probos non defendere, improbos non coercere. Omni petenti te, dato; utique indigenti: vel tanto magis indigenti, si etiam & abundanti. Ne quis ergo indigeat, datori imperatam habes in Deuteronomio formam creatoris: Non erit, inquit, in te indigens; uti benedicens benedicat te Dominus Deus tuus; datorem scilicet, qui fecerit non esse indigentem. Et plus hic, non enim petenti jubet dari. Sed non sit, inquit, indigens in te; id est, cura ultro ne sit. quo magis petenti præjudicat dandum, etiam insequentibus. Si autem fuerit indigens a fratribus tuis, non avertes cor tuum, nec constringes manum tuam a fratre tuo indigente. Aperiens aperies illi manum, fenus fenerabis illi quantum desiderarit. fenus enim nisi petenti dari non solet. Sed de fenore postmodum. Nunc si quid voluerit argumentari, creatorem quidem fratribus dari jussisse, Christum vero omnibus petentibus; ut hoc sit novum atque diversum: immo unum erit ex his, per quæ lex creatoris erit in Christo. Non enim aliud Christus in omnes præcepit, quam quod creator in fratres. Nam etsi major est bonitas quæ operatur in extraneos, sed non prior ea quæ ante debetur in proximos. Quis enim non diligens proximos, poterit diligere extraneos? Quod si secundus gradus bonitatis est in extraneos, qui in proximos primus est; ejusdem erit secundus gradus, cujus & primus; facilius quam ut ejus sit secundus, cujus non extitit primus. Ita, creator & secundum naturæ ordinem, primum in proximos docuit benignitatem, emissurus eam postea & in extraneos; & secundum rationem dispositionis suæ, primo in Judæos, postea & in omne hominum genus. Ideoque, quamdiu intra Israelitiam erat sacramentum, merito in solos fratres misericordiam mandabat. At ubi Christo dedit gentes hereditatem, & possessionem terminos terræ, & cœpit expungi quod dictum est per Osee, Non populus meus, populus meus; & non misericordiam consequuta, misericordiam consequuta, Natio scilicet: exinde Christus in omnes legem paternæ benignitatis extendit, neminem excipiens in miseratione, sicut in vocatione. Ita & si quid amplius docuit, hoc quoque in hereditatem gentium accepit. Et sicut vobis fieri vultis ab hominibus, ita & vos facite illis. In isto præcepto utique alia parsejus subauditur: Et sicut vobis non vultis fieri ab hominibus, ita & vos ne faciatis illis. Hoc si novus Deus & ignotus retro, & nondum plane editus præcepit, qui me nulla antehac institutione formaverit, qua prius scirem quid deberem mihi velle vel nolle, atque ita & aliis facere, quæ mihi vellem; non facere, quæ & mihi nollem, passivitate sententiæ meæ permisit, nec adstrinxit me ad convenientiam voluntatis & facti, ut id aliis faciam quod mihi velim, & id nec aliis faciam quod mihi nolim. Non enim definiit quid mihi atque aliis debeam velle nolle; ut ad legem voluntatis parem factum; & possim alii non præstare, quod ab alio mihi velim præstitum, amorem, obsequium, solatium, præsidium, & ejusmodi bona: proinde nec alii facere, quod ab alio mihi fieri nolim, vim, injuriam, contumeliam, fraudem, & ejusmodi mala. Denique, hac inconvenientia voluntatis & facti, agunt Ethnici nondum a Deo instructi. Nam etsi natura bonum & malum notum est, non tamen Dei disciplina: qua cognita, tunc demum convenientia voluntatis & facti ex fide, ut sub metu Dei agitur. Itaque Deus Marcionis quum maxime revelatus sit, tamen revelatus non potuit hujus præcepti, de quo agitur, tam strictum, & obscurum, & cæcum adhuc, & facilius pro meo potius arbitrio interpretandum, compendium emittere, cujus nullam præstruxerat distinctionem. At enim creator meus & olim & ubique præcepit indigentes, pauperes & pupillos & viduas protegi, juvari, refrigerari: sicut & per Esaïam, Infringito esurienti panem tuum; & mendicos qui sine tecto sunt in domum tuam inducito; & nudum si videris, tegito. Item per Ezechielem, de viro justo, Panem suum dabit esurienti, & nudum conteget. Satis ergo jam tunc me docuit ea facere aliis, quæ mihi velim fieri. Proinde denuntians, Non occides, Non adulterabis, Non furaberis, Non falsum testimonium dices; docuit ne faciam aliis quæ fieri mihi nolim: & ideo ipsius erit præ-

H h h 2

ce-

^a Et omnem dentem excitatura.] Qui excitatur, loco ferre movetur. Itaque eleganter ait, pugno in maxillam incusso dentem omnem excitari. Nec inane est votum miseri illius in

rixa pugnari, Ut liceat paucis cum dentibus inde reverti. Lucilius Sat. 9.

Arripio rostrum labiasque hujus Zephiri atque impercutio, dentesque adversus exentio omnes. RIG.

etiam de maxilla & lingua, motu inchoantem & rursus in

etiam de maxilla & lingua, motu inchoantem & rursus in

ceptum in Evangelio, qui illud retro & præstruxit & distinxit, & ad arbitrium disciplinæ A suæ disposuit; & merito jam compendio substrinxit, quoniam & alias recisum sermonem XVII. facturus in terris Dominus, id est Christus, prædicabatur. Hic nunc de fenore quum interponit, Et si feneraveritis a quibus speratis vos recepturos, quæ gratia est vobis? percurrere sequentia Ezechielis, de eodem viro justo: Pecuniam, inquit, suam fenori non dedit; & quod abundaverit, non sumet; ^a fenoris scilicet redundantiam, quod est usura. Prius igitur fuit, ut fructum fenoris eradicaret, quo facilius assuefaceret hominem ipsi quoque fenori, si forte, perdendo, cujus fructum didicisset amittere. Hanc enim dicimus operam Legis fuisse procurantis Evangelio. Quorundam tunc fidem paulatim ad perfectum disciplinæ Christianæ nitorem, primis quibusque præceptis balbutientis adhuc benignitatis informabat. Nam & supra: Et pignus, inquit, reddet; utique si non sit solvendo; quia soluturo utique pignus restituendum esse, utrum homo scriberet? Multo manifestius in Deuteronomio, Non dormies super pignus ejus: Redditiōe reddes illi B pallium circa solis occasum, & dormiet in pallio suo. Adhuc clarius supra: Dimittes omne debitum quod tibi proximus debet, & fratrem tuum non reposces: quoniam remissio Domini Dei tui invocata est. Porro, quum debitum dimitti jubet, utique non exsoluturo, plus etiam est; &, si exsoluturo, quum reposci vetat, quid aliud docet quam non exsoluturo feneremus, qui tam detrimentum fenori indixit? ^b Et eritis filii Dei. Nihil impudentius, si ille non sibi filios faciet, ^c qui nobis filios facere non permisit, auferendo connubium. Quomodo in id nomen allecturus est suos, quod jam erasit? Filius spadonis esse non possum, maxime quum patrem habeam eundem quem & omnia. Nam tam pater omnium qui conditor universitatis, quam spado qui nullius substantiæ conditor. Et si marem ac feminam non miscuisset creator, & si non universis quoque animalibus filios concessisset, hoc eram ejus ante paradisum, ante delictum, ante exilium, ^d ante duos, unum. denuo factus filius fui statim, quum me manibus enixus est, quum de suo halitu movit. Ille me C nunc rursus filium nuncupat, jam non in animam, sed in spiritum pariens. Quia ipse, inquit, suavis est adversus ingratos & malos. Euge, Marcion, satis ingeniose detraxisti illi pluvias & soles, ne creator videretur. Sed quis iste suavis, qui ne cognitus quidem usque adhuc? quomodo suavis, a quo nulla beneficia præcesserunt? Hoc genus suavitatis, qua soles & imbres qui feneraverat, non recepturus ab humano genere ut creator; qui pro tanta elementorum liberalitate facilius idolis quam sibi debitum gratiæ referentes homines usque adhuc sustinet. Vere suavis etiam spiritualibus commodis. Eloquia enim Domini dulciora super mel & favos. Ille igitur & ingratos sugillavit, qui gratos experiri merebatur. Cujus soles & imbres tu quoque Marcion ingratus habuisti. Ceterum, tuus non poterat jam queri ingratos, qui non paraverat gratos. Misericordiam quoque præcipiens: Estote, inquit, misericordes, sicut pater vester misertus est vestri. Hoc erit, Panem infringito esurienti, & mendicos sine tecto in domum tuam inducito, & nudum si videris tegito; & D Judicate pupillo, & justificate viduam. Agnosco doctrinam ejus veterem, qui mavult misericordiam, quam sacrificium. Aut si alius nunc misericordiam præcepit, quia & ipse misericors sit; cur tanto ævo misericors mihi non fuit? Nolite judicare, ne judicemini. Nolite condemnare, ne condemnemini. Dimittite, & dimittemini. Date, & dabitur vobis. Mensuram bonam, pressam, ac fluentem dabunt in sinum vestrum. Eadem qua mensi eritis mensura, remetiatur vobis. Ut opinor hæc retributionem pro meritis provocatam sonant. A quo ergo retributio? Si ab hominibus tantum; ergo humanam docet disciplinam & mercedem, & in totum hominibus obediemus. Si a creatore, ut a iudice & dispunctore meritorum; ergo illi nostrum impellit obsequium, apud quem constituit retributionem captandam, vel timendam, prout quisque judicaverit, aut condemnaverit, aut dimiserit, aut mensus fuerit. Si ab ipso: ergo & ille jam judicat, quod Marcion negat. Eligant itaque Marcionitæ, ne tanti sit de magistri regula excidere, quanti Christum aut hominibus aut creatori docentem habere. Sed cæcus cæcum ducit in foveam. Credunt aliqui Marcioni. Sed non est discipulus super magistrum. Hoc & meminisse debuerat Apelles, Marcionis de discipulo emendator. ^e Eximat & de oculo suo trabem hæreticus, tunc in oculo Christiani si quam putat stipulam, revincat. Proinde & arbor bona non proferat malum fructum, quia nec veritas hæresim: nec mala

^a Fenoris scilicet redundantiam, quod est usura. Cave ne cum quibusdam damnatam putes tantum τὸν τοῦ τοῦ sive usuram usuræ; nam omnis usura hic prohibetur, tum in locis script. quæ adducuntur, tum ex mente Tertulliani. Tanta vero hodie usuræ cupiditas incessit, ut fœnus legibus quondam Romanis permittum etiam excedant. Etsi enim usuræ centesimæ essent legitimæ, & unicuique liberum esset centesimam stipulari l. si pro mutua. C. si cert. per. & l. lecta D. de reb. cred. si tamen aliquid supra centesimam solum erat, id in sortem imputabatur, Canone 17. Nicæno ἡμολογία clericis prohibentur, hoc est usuræ dimidio majores quam fors principalis. Nunc vero his finibus non coercetur avaritia. Carolus Molineus tantum crimen suis figmentis adumbrare non est veritus. S. Ambrosius lib. de Tobia, & ali-

bi, S. Basilus passim, & S. Cyprianus lib. de lapsis, inveniuntur in ejusmodi Toculliones. LE PR.

^b Et eritis Filii Dei. In Græco B. Lucæ est ὡς υἱοὶ Θεοῦ. Altissimi, hic Dei vertit. Non est autem insolens in scripturis, ut pro Deo, Altissimus vertatur. Idem.

^c Qui nobis filios facere non permisit, auferendo connubium.] Quod faciebat scilicet Marcionis Deus. Sic enim supra, Ecce legem tui quoque Dei impugnās. nuptias non conjungit; conjunctas non admittit. RIG.

^d Ante duos unum.) Antequam dixisset Deus, Et erunt duo in carne una. Idem.

^e Eximat & de oculo suo trabem. Apud S. Lucam est κῆρυξ hoc est stipulam, quod vulgo redditur festucam. Hæretico-

A bonum, quia nec hæresis veritatem. Sic nec Marcion aliquid boni de thesauro Cerdonis malo protulit, nec Apelles de Marcionis; multo enim hæc congruentius in ipsos interpretabimur, quæ Christus in homines allegorizavit, non in duos deos secundum scandalum Marcionis. Puto me non temere huic usque adhuc lineæ insistere, qua definitio, nusquam omnino alium Deum a Christo revelatum. In hoc solo adulterium Marcionis manus stupuisse miror nisi quod etiam latrones timent. ^b Nullum maleficium sine formidine est, quia nec sine conscientia sui. Tamdiu ergo & Judæi non alium Deum norant, quam præter quem neminem adhuc norant; nec alium Deum appellabant, quam quem solum norant. Si ita est, quis videbitur dixisse, Quid vocatis, domine, domine? Utrumne qui nunquam hoc fuerat vocatus, ut nusquam adhuc editus? An ille qui semper dominus habebatur, ut a primordio cognitus? Deus scilicet Judæorum. Quis item adjecisse potuisset, Et non facitis quæ dico? Utrumne qui cum maxime edocere tentabat, an qui a primordio ad illos & Legis & prophetarum eloquia mandaverat? qui & inobedientiam illis exprobrare posset, etiam si nunquam alias exprobrasset. Porro, qui ante Christum, populus iste me labiis diligit, cor autem eorum longe absistit a me, concionatus est, veterem utique illis contumaciam imputabat. Alioquin quam absurdum, ut novus Deus, novus Christus, novæ tantæque religionis illuminator, contumaces & inobsequentes pronuntiaret, quos non potuisset experiri. Proinde extollenda fide Centurionis, incredibile si is professus est talem se fidem nec in Israele invenisse, ad quem non pertinebat fides Israelis. Sed nec exinde pertinere poterat adhuc cruda ut probaretur vel compararetur, ne dixerim adhuc nulla. Sed cur non licuerit illi alienæ fidei exemplo uti? Quoniam si ita esset, dixisset talem fidem nec in Israele unquam fuisse; ceterum, dicens talem fidem debuisset inveniri in Israele; quique ad hoc venisset, ut eam inveniret, Deus scilicet & Christus Israelis, quam non fugillasset, nisi exactor & sectator ejus. Æmulus vero etiam maluisset eam talem inventam, ad quam infirmam & destruendam magis venerat, non ad comprobandam.

^c Resuscitavit & mortuum filium viduæ, non novum documentum. Hoc & Prophetæ creatoris ediderant, quanto magis filius? Adeo autem in illud usque momenti, nullum alium Dominus Christus intulerat, ut omnes illic creatori gloriam retulerint dicentes, Magnus Prophetes prodiit in nobis, & respexit Deus populum suum. Quis Deus? utique cujus populus, & a quo Prophetæ. Quod si illi quidem Creatorem glorificabant, Christus vero & audiens & sciens non corripuit, & quidem in tanto documento mortui resuscitati creatorem adhuc orantes, sine dubio aut non alium circumferebat Deum; quam quem in suis beneficiis atque virtutibus honorari sustinebat: aut quale est ut illos tam diu errantes substineret, ad hoc veniens, ut errori eorum mederetur? ^e Sed scandalizatur Joannes auditis virtutibus Christi, ut alterius. At ego rationem scandali prius expediam, quo facilius hæretici scandalum explodam. Ipso jam Domino virtutum sermone & spiritu patris operante in terris, & prædicante, necesse erat portionem Spiritus sancti, quæ ex forma prophetici moduli in Joanne egerat ^d præparaturam viarum Dominicarum, abscedere jam ab Joanne redactam scilicet in Dominum, ut in massalem suam summam. Itaque Joannes communis jam homo, & unus jam de turba, scandalizabatur quidem qua homo, sed non qua alium Christum sperans vel intelligens, qui neque eundem speraret, ut nihil novi docentem vel operantem. Nemo hæsitabit de aliquo, quem dum scit non esse, nec sperat, nec intelligit. Joannes autem certus erat, neminem Deum præter creatorem, vel qua Judæus, etiam Prophetes plane facilius quasi hæsitavit de eo, quem quum sciat esse, an ipse scit, nesciat. Hoc igitur metu & Joannes, Tu es, inquit, qui venis, an alium expectamus? simpliciter inquirens, an ipse venisset quem expectabat. Tu es qui venis; id est, qui venturus es, an alium expectamus? id est, an alius est quem expectamus, si non tu es, quem venturum expectamus? Sperabat enim, sicut omnes opinabantur ex similitudine documentorum, potuisse & Prophetam interim missum esse, a quo alius esset, id est major, ipse scilicet Dominus, qui venturus expectabatur. Atque adeo hoc erat Joannis scandalum, quod dubitabat ipsum venisse quem expectabant, quem & prædicatis operationibus agnovisse debuerant, ut Dominus, per easdem operationes agnoscendum se nuntiaverit Joanni. Quæ quum constet prædicata in Christum creatoris, sicut ad singula ostendimus, satis perversum, ut Christus non creatoris per ea se renuntiavit intelligendum, per quæ magis Christum

rum vafritiem notat, qui veluti Aristarchi de aliis ferunt judicium, cum ipsi sint nocentissimi, Hi scilicet veluti lipientes & inunctis oculis mala sua perspiciunt, quum tamen in aliorum vel levioribus erroribus notandis sint perspicacissimi. Adversus tales homines aliosque sibi valde placentes torqueri potest quod apud Plutarchum de tranqu. animi.

Τὶ τὸ ἀλλότριον ἀνθρώπου κατακρίνεται
καὶ οὐδὲν ὅτι τὸ ἴδιον ἀποκρίνεται; LE PR.

^a Adulterium Marcionis manus stupuisse miror. Facinus intelligit inauditum, quo B. Lucæ Evangelium corripit, ut ante diximus. Idem.

^b Nullum maleficium sine formidine est. Qui timet criminis se conscium, serme convincitur; nam culpa premit comes, & murus abeneus esto nil conscire tibi, &c. Horat. epist. lib. 1. ep. 1. Idem.

^c Sed scandalizatur Joannes, &c. Id dictum est ex absurda Marcionis sententia, quod discere potes ab Epiphanio adv. Marc. LE PR.

^d Præparaturam viarum dominicarum. Præparaturam inquit Rhen. dixit, pro præparatione, ut paraturam sæpe. Est vero etiam phrasit Tertullianica, Massalem summam. id est integram, voce derivata a massa. PAM.

sum creatoris agnosci compellebat. Multo perversius, si & testimonium Joanni perhibet, A non Joannis Christus Propheten eum confirmans; immo & supra, ut angelum, ingerens etiam scriptum super illo: Ecce ego mitto angelum meum ante faciem tuam, qui præparabit viam tuam. Eleganter ad superiorem sensum scandalizati Joannis commemorans prophetiam, ut confirmans præcursores Joannem jam advenisse, extingueret scrupulum interrogationis illius, Tu es qui venis, an alium exspectamus? Præcursores enim jam functo officio, præparata via Domini, ipse erat intelligendus, cui præcursor ministraverat, Majori quidem omnibus natis mulierum, sed non ideo subjecto ei, qui minor fuerit in regno Dei; quasi alterius sit Dei regnum, in quo modicus quis major erit Joanne: alterius Joannes, qui omnibus natis mulierum major sit. Sive enim de quocumque dicit modico per humilitatem, sive de semetipso, quia minor Joanne habebatur, omnibus scilicet in solitudinem concurrentibus ad Joannem potius quam ad Christum, Quid existis videre in solitudinem? tantumdem & creatori competit, & Joannem ipsius esse majorem natis mulierum; & Christum vel quem- B que modicum, qui major Joanne futurus sit in regno æque Creatoris, & qui sit major tanto Propheta, qui non fuerit scandalizatus in Christum, quod tunc Joannem minuit. ^a Diximus de remissa peccatorum. Illius autem peccatricis feminae argumentum eo pertinebit; ut quum pedes Domini osculis figeret, lacrymis inundaret, crinibus detergeret, unguento perduceret, solidi corporis veritatem, non phantasma inane tractaverit. Et ut peccatricis pœnitentia, secundum creatorem meruerit, veniam præponere solitum sacrificio. Sed & si pœnitentiæ stimulus ex fide acciderat, per pœnitentiam ex fide justificatam, ab eo audit, Fides tua te salvam fecit: qui per Abacuc pronuntiavit, Justus ex fide sua vivet. Quod divites Christo mulieres adhærebant, quæ & de facultatibus suis ministrabant ei, inter quas & uxor regis procuratoris; de prophetia est. Has enim vocabat per Esaïam: Mulieres divites exsurgite, & audite vocem meam; ut discipulas primo, dehinc ut operarias & ministras ostenderet, Filia in spe audite sermones meos. Dies anni mementote cum labore in spe. Cum labore enim C quo sequebantur; & ob spem, ministrabant. Æque de parabolis semel sufficiat probatum, hoc genus eloquii a Creatore promissum. At nunc illa quoque pronuntiatio ejus ad populum, Aure audietis, & non audietis, dedit Christo frequenter inculcare, Qui habet aures, audiat. Non quasi ex diversitate, auditum permetteret Christus, quem admissit Creator: sed quia comminationem exhortatio sequebatur, Primo, aure audietis; dehinc, qui habet aures, audiat. Non enim audiebant ultro, qui aures habebant? sed ostendebat aures cordis necessarias, quibus illos audituros negarat creator. Et ideo per Christum adjicit, Videte quomodo audiat, & non audiat; non corde scilicet audientes, sed aure. Si dignum sensum pronuntiationi accommodes pro sensu ejus qui auditui suscitebat, etiam dicendo, Videte quomodo audiat, non auditoris minabatur. Sane nominatur mitissimus Deus, quia nec judicat, nec irascitur. Hoc probat etiam subjacens sensus, Ei qui habet, dabitur; ab eo autem qui non ha- D bet, etiam quod habere se putat, auferetur ei. Quid dabitur; adjectio fidei, vel intellectus, vel salus ipsa. Quid auferetur? utique quod dabitur. A quo dabitur, & auferetur? Si a creatore auferetur, ab eo & dabitur. Si a Deo Marcionis dabitur, ab eo & auferetur. Quoquo tamen nomine comminatur ablationem non erit ejus Dei qui nescit comminari, quia non novit irasci. Miror autem quum lucernam negat abscondi solere, qui se tanto seculo absconderat majus & necessarius lumen, quum omnia de occulto in apertum repromittit, qui Deum suum usque adhuc obumbrat, expectans, opinor, nasci Marcionem. Venimus ad constantissimum argumentum omnium qui Domini nativitatem in controversiam deferunt. Ipse, inquit, conestatur se non esse natum, dicendo, Quæ mihi mater, & qui mihi fratres? Ita semper hæretici, aut nudas & simplices voces conjecturis quo volunt rapiunt; aut rursus conditionales & rationales, simplicitatis conditione dissolvunt, ut hoc in loco. Nos contrario dicimus. primo non potuisse illi annuntiari, quod mater & fratres ejus foris starent quærentes videre eum, si nulla illi mater & fratres nulli fuissent; quos utique norat qui annuntiaret, vel retro notos, vel tunc ibidem compertos, dum eum videre desiderant, vel dum ipsi nuntium mandant. Ad hanc primam propositionem nostram solet ex diverso responderi, Quid enim si tentandi gratia nuntiatum est ei? Sed hoc scriptura non dicit, quæ quanto significare solet ex tentatione quid factum. Ecce legis doctor adsurrexit tentans eum; & de tributi consultatione, Et accesserunt ad eum Pharisei tentantes eum; tanto ubi non facit tentationis mentionem, non admittit tentationis interpretationem. Et tamen ex abundanti causas tentationis expostulo, cui rei tentaverint illum, per nominationem matris & fratrum. Si ut scirent natus ne esset, an non; quando de hoc fuit quæstio, quam ex ista tentatione discuterent [Quis autem dubitaret natum, quem

^a Diximus de remissa peccatorum. Remissam pro remissione, ut S. Cyprianus lib. de bono pat. & epist. 14. Unde missa pro sanctissimo altaris sacrificio, a duplici missione dicta est, duo scilicet explicato Evangelio Levita dicebat, si quis Catechumenus remansit, exeat. vel Catechumeni, exeun-

to. & etiam in fine, ite missa est. Ex illa duplici missione seu dimissione populi & catechumenorum missa dicta est. Vocabulum istud veluti portentosum execrantur Calvinianorum mystæ, licet apud S. Ambrosium reperiat. Hac de re vide quæ fuse Durantus de ritib. LE PR.

A quem videret hominem? quem audisset filium se hominis professum? quem de conspectu omnis humanæ qualitatis dubitarent Deum, aut filium Dei credere; Propheten facilius existimantes licet magnum aliquem, utique tamen natum. Etiam si in exploratione nativitatis tentandus fuisset, quodcunque aliud argumentum tentationi competisset, quam per earum personarum mentionem, quas potuit etiam natus non habere. Dic mihi: Omnib. natis mater advivit? omnibus natis adgenerantur & fratres? non licet patres magis & sorores habere, vel & neminem? ^a Sed & census constat actos sub Augusto nunc in Judæa per Sentium Saturninum, apud quos genus ejus inquirere potuissent. Adeo nullo modo constitit ratio tentationis istius. At vere mater & fratres ejus foris stabant. Superest & dispicere sensum non simpliciter pronuntiantis, Quæ mihi mater aut fratres? quasi ad generis & nativitatis negationem; sed & ex causæ necessitate & conditione rationali. Tam proximas enim personas foris stare extraneis intus defixis ad sermones ejus, amplius & avocare eum a solenni opere quærentes, merito indignatus est. ^b Non tam abnegavit quam abdicavit. Atque adeo quum præmisisset, Quæ mihi mater, & qui mihi fratres? subjungens, Nisi qui audiunt verba mea, & faciunt ea? ^c transtulit sanguinis nomina in alios, quos magis proximos pro fide judicaret. Nemo autem transfert quid, nisi ab eo qui habet id quod transfert. Si ergo matrem & ^d fratres eos fecit qui non erant, quomodo negavit eos qui erant? meritorum scilicet conditione, non ex primorum negatione; in semetipso docens, Qui patrem aut matrem aut fratres præponeret verbo Dei, non esse dignum discipulum. Ceterum, ex hoc magis matrem & fratres confitebatur, quod illos nolebat agnoscere; quod alios adoptabat, confirmabat quos ex offensa negavit, quibus non ut veriores substituit, sed ut digniores. Deniq. nihil magnum, si fidem sanguini præposuit, quem non habebat. Quis autem iste est, qui & ventis & mari imperat? nimirum novus dominator atque possessor elementorum subacti jam & exclusi creatoris. Non ita est. Sed agnorant substantiæ auctorem suum, quæ famulis quoque ejus obaudire consueverant. Inspice Exodum, Marcion, adspice mari rubro, vastiori super omnia stagna Judææ, virgam Moy si imperantem, ut funditus proscissum, & pari utrimque stupore discriminis fixum, sicco populum pede, intestino itinere transmitteret, rursusque sub ejusdem virgæ nutu, redeunte natura, Ægyptium exercitum undarum concordia obrueret: in quod opus & Austri servierunt. ^e Lege & Sortes familiæ dirimendæ, in transitum ejus ^f Jordanis machæram fuisse, cujus impetum atque decursum plane & Jesus docuerat Prophetis transmeantibus stare. Quid ad hæc? Si tuus Christus est, non erit potentior famulis creatoris. Sed his solis exemplis usus essem, si non etiam prædicatio marinæ istius expeditionis Christum antecessisset. Nam quum transfretat, Psalmus expungitur; Dominus, inquit, super aquas multas: quum undas freti discutit, Abacuc adimpletur; Dispargens, inquit, aquas itinere: quum ad minas ejus eliditur mare, Naum quoq. absolvitur; Comminans, inquit, mari, & arefaciens illud; utique cum ventis, quib. inquietabatur. Unde vis meum vindicem Christum? de exemplis, an de Prophetis creatoris? Age nunc, qui militarem & armatum bellatorem prædicari putas, non figurate, nec allegorice, qui bellum spiritale adversus spiritales hostes, spiritali militia, & spiritalibus armis, spiritaliter debellaturus esset: Quum invenis in uno homine multitudinem dæmonum, legionem se professam; utique spiritalem; discite & Christum expugnatorem spiritalium hostium, spiritaliter armatum, & spiritaliter bellicosum intelligendum; atque ita ipsum esse, qui cum legione quoque dæmonum erat dimicaturus; ut & de hoc bello Psalmus possit videri pronuntiasse, Dominus validus, Dominus potens in bello. Nam cum ultimo hoste morte præliatus, per tropæum crucis triumphavit. ^g Cujus autem Dei filium Jesum legio testata est? Sine dubio cujus tormenta & abyssum noverant, & timebant. nec enim videntur posse

XX.

XXX

^a Sed & census constat actos sub Augusto nunc in Judæam per Sentium Saturninum.] Sic legitur in exemplari. Et veterem scripturam P. Pithœi manus ad Rhenani marginem sic explicat. Nunc, hoc est, cum illa Christus diceret nuntiantibus adesse matrem & fratres. Ut Septimius innuat census alios ab iis quos ab Cyrenio actos didicerat ex cap. 2. Lucæ. RIG.

^a Sed & census constat, &c. De censu diximus ad cap. 7. Censui autem is factus est sine ulla pecuniæ indictione, seu capitatione; sed tantum ut recenseretur orbis, & nomina civium seu subditorum imperio describerentur. LE PR.

^b Non tam abnegavit.] In Pithœano, negavit. RIG.

^b Non tam negavit, quam abdicavit.) Quis ita loquentem hodie ferat? Nam & moriens Christus adstantem Mariam nihilominus consolatur, & post mulieris appellationem, statim honorificentissima filii relatione matrem proficitur, & Joanni delegat. Idem.

^c Transtulit sanguinis nomina in alios.) Hoc est, metaphorice vocavit fratres & matrem eos qui verba sua audirent & facerent. Idem.

^d Fratres eos fecit, qui non erant.] Sanguinem suum fecit eos qui non erant: Hoc est, usus figura sanguinis seu fraternitatis demonstravit affectus suos erga verborum suorum auditores & factores. Idem.

^d Fratres eos fecit.] Hoc est, nominavit. Figurata scilicet, & allegorice. Idem.

^e Lege & Sortes familiæ dirimendæ.] Sic habet exemplar. Quod explicari potest: Lege, inquit, historiam Jordanis, scies ejus machæram fuisse in transitum familiæ sorte dirimendæ; obstitisse transiui filiorum Israel tamquam aciem ingentis gladii, obstitisse transeunti familiæ sorte dirimendæ, & tamen ejus impetum atque decursum Prophetis transmeantibus steterisse; Prophetas arcam federis ferentes, cum iisque filios Israel, sicco pede transmeasse. Nimirum verbum illud, Lege, respondet præcedenti, inspice. Itaque, ut supra dixit, Inspice Exodum, ita hic etiam dixisse videtur, Lege & Sortes familiæ dirimendæ. quarum scilicet historia habetur Josue 3. & 4. RIG.

^f Jordanis machæram.] Sic Tibris arcana sacrorum vocabulo dicebatur, Serra, auctore Servio ad illa Virgilii.

— ego sum, pleno quem flumine cernis

Strigentem ripas & pinguis culta secantem.

Ceruleus Tibris. — Idem.

^g Cujus autem Dei filium Jesum legio testata est? &c. Quasi aliud agens prosequitur illud: Quid mihi & tibi est, Jesu fili Dei altissimi, & ibi veniam scilicet abyssi, id est, ab abyssu, sicut supra cap. 12. veniam jejunii. PAM.

ignorasse adhuc quod novi & ignoti Dei virtus operaretur in terris; quia verisimile non est A creatorem ignorasse. Si enim alium supra se Deum ignoraverat aliquando, tamen jam infra cœlum suum agentem, utique compererat. Quod autem Dominus comperisset, jam & universæ familiæ innotuisset in eodem mundo, & intra eundem ambitum cœli, quo peregrina divinitas conversaretur. In quantum ergo & creator scisset eam, & substantiæ ejus, si fuisset; in tantum quia nulla fuit, non alium dæmones sciebant, quam Dei sui Christum. Non deperunt ab alio, quod meminissent petendum sibi a creatore, veniam scilicet abyssi creatoris. Denique impetraverunt. Quo merito? Quia mentiti erant; quia savi Dei filium eum fecerant? Et qualis erit, qui mentitos juvabat, qui infamantes sustinebat? Sed enim quia mentiti non erant, quia Deum abyssi & suum cognoverant, ita eum se & ipse confirmavit quem ad cognoverunt dæmones, Jesum judicem & ultoris Dei filium. Ecce aliquid & de illis pusillitatibus & infirmitatibus creatoris in Christo. Ignorantiam enim & ego adscribere ei volo. Permittite mihi adversus hæreticum. Tangitur^a a femina quæ sanguine fluitabat, & nescivit a qua. Quis B me, inquit, tetigit? Etiam excusantibus discipulis, perseverat in ignorantia voce, Tetigit me aliquis. idque de argumento affirmat. Sensi enim virtutem ex me profectam. Quid dicit hæreticus? Sciebatne personam? Et cur quasi ignorans loquebatur? Ut confessionem certe provocaret: ut timorem probaret. Sic & Adam aliquando quæsierat, quasi ignorans Adam ubi es? Habes & creatorem cum Christo excusatum, & Christum creatori adæquatum. Sed & hoc, qui adversarius legis; ut quia lex^b a contactu feminae sanguinantis summovet, idcirco gestierit non tantum contactum ejus admittere, sed etiam sanitatem donare. O Deum non natura beneficium, sed æmulatione! At enim si fidem mulieris invenimus ita meruisse, quum dicit, Fides tua te salvam fecit, qui es ut^c æmulationem legis interpreteris in isto facto, quod ipse Dominus ex fidei remuneratione editum ostendit? Sed hanc vis mulieris fidem constituet, qua contempserat legem. Et cui credibile, ut mulier nullius adhuc Dei conscia, nullius adhuc novæ legis initiata, legem irrumperet eam cui adhuc tenebatur? Qua denique fide irrupit? C in quem Deum credens? quem spernens? Creatorem? Certe enim ex fide tetigit. Si ex fide creatoris, quæ alium Deum ignorabat; & quomodo legem ejus irrupit? Tam enim irrupit, si irrupit, quam ex fide creatoris. Quomodo enim utrumque conveniet, ut & irruerit, & ex fide eam irruerit, propter quam irrupisse non debuit? Dicam. Fides hæc fuit primo, qua Deum suum confidebat misericordiam malle quam ipsum sacrificium: qua eum Deum certa erat operari in Christo: qua sic eum tetigit, non ut hominem sanctum, nec ut Prophetam, quem contaminabilem pro humana substantia sciret; sed ut ipsum Deum, quem nulla spurcitia pollui posse præsumperat. Itaque non temere interpretata est sibi legem, ea contaminari significantem, quæ essent contaminabilia: non Deum, quem in Christo confidebat. Sed & illud recogitavit, ordinarium & solennem menstrui vel partualis sanguinis fluxum in lege taxari, qui veniat ex officio naturæ, non ex vitio valetudinis. Illa autem ex vitio valetu- D dinis redundabat, cui non modum temporis, sed divinæ misericordiæ auxilium necessarium sciebat. Atque ita potest videri legem non irrupisse, sed distinxisse. Hæc erit fides, quæ contulerat etiam intellectum. Nisi credideritis, inquit, non intelligetis. Hanc fidem probans Christus ejus feminae, quæ solum credebatur creatorem, ejus fidei se Deum respondit, quam probavit. Nec illud omitto, quod dum tangitur vestimentum ejus, utique corpori, non phantasmati, inditum corpus quoque demonstrabatur; non quasi jam de hoc retractemus, sed quia ad præsentem conspirat quæstionem. Si enim non erat veritas corporis, phantasma utique contaminari, qua res vacua, non posset. Qui ergo non potest contaminari præ inanitate substantiæ, quomodo voluisset? Ut æmulus legis mentiebatur, qui non vere pol- luebatur. Dimittit discipulos ad prædicandum Dei regnum. Numquid vel hic edidit, XXII. cujus? Prohibet eos victui aut vestitui quid in viam ferre? Quis hoc mandasset, nisi qui & corvos alit, & flores agri vestit? qui bovi quoque terrenti libertatem oris^d ad veniam pabuli ex opere summovendi ante præcedit: quia dignus operarius mercede sua. Hæc Marcion deleat, dum sensui salva sint. At quum jubet pulverem excutere de pedibus, in eos a quibus excepti non fuissent, & hoc in testimonium mandat fieri: nemo testatur, quod non judicio destinatur: inhumanitatem qui in testationem redigi jubet, judicem comminatur. Nullum Deum novum a Christo probatum illa etiam opinio omnium declaravit, quia Christum Jesum, alii Joannem, alii Heliam, alii unum aliquem ex veteribus Prophetis Herodi assevera- bant.

^a A femina quæ sanguine fluitabat. Sic Hieronymus epist. 131. ad Rufinum dixit mulierem fluentem sanguine, & epist. ad Fabiolam 128. Si quis e sacerdotibus, semine fluxerit. RIG.

^b A contactu feminae sanguinantis submovet, &c. Adludit ad illud Levit. 15. sub finem cap. hæc est lex, &c. Sanguinantis, id est, uti B. Hieronymus, quæ jugiter fluit sanguine] mulieris, pro quo hodie perperam legitur apud 70. ἡ ὁ γυνή, id est, feminiflua; sed repetendum ἡ τῇ αἱμαρρδούσῃ, id est sanguiniflua; neque enim egit dicto cap.

de femina feminiflua, sed viro feminifluo, & muliere sanguinante dies plures, non in tempore menstrui sui. PAM.

^c Æmulationem legis, &c. Æmulationem accipit hic pro adversatione legis; nam paulo prius habetur adversarius legis, & sub finem hujus capituli æmulus legis, eodem modo quo Plinius dixit, æmula Romæ Carthago lib. 15. cap. 18. Idem.

^d Ad veniam pabuli ex opere summovendi. Summorum dicit ex opere bovi terenti, eadem honoris formulæ, qua Juris auctores dixere res amotas ex bonis mariti. RIG.

A bant. Ex quibus quicumque fuisset, non utique ob hoc est suscitatus, ut alium Deum post resurrectionem prædicaret. Pascit populum in solitudine, ^a de pristino scilicet more. Aut si non eadem & majestas, ergo jam minor est creatore; qui non uno die, sed annis quadraginta; nec de inferioribus materiis panis & piscis, sed de manna cœlesti; nec quinque circiter, ^b sed sexcenta millia hominum protelavit. Adeo autem ea fuit majestas, ut & pabuli exiguitatem non tantum sufficere, verum etiam exuberare; de pristino voluerit exemplo. Sic enim & in tempore famis sub Helia viduæ Sareptensi modica & suprema alimenta ex Prophetæ benedictione, per totum famis tempus redundaverant. Habes tertiam Basilicam. si & quartam resolves, invenies totum hunc ordinem Christi circa illum Dei hominem, qui oblatos sibi viginti hordeaceos panes quum populo distribui jussisset, & minister ejus proinde comparata multitudo & pabuli mediocritate, respondisset: ^c Quid ergo hoc dem in conspectu centum hominum? Da, inquit, & manducabunt: quoniam hæc dicit Dominus; Et manducaverunt, & reliquerunt reliquias, secundum dictum Domini. O Christum & in novis veterem! Hæc itaque quæ viderat Petrus, & cum pristinis compararat, & non tantum retro facta, sed & in futurum jam tunc prophetantia recognoverat, interroganti Domino, quisnam illis videretur, quum pro omnibus responderet: ^d Tu es Christus: non potest non eum sensisse Christum, nisi quem noverat in scripturis, quem jam recensabat in factis. Hoc & ipse confirmat usque adhuc patiens, immo & silentium indicens. Si enim Petrus quidem non poterat alium eum confiteri, quam creatoris: Ille autem præcepit, ne cui hoc diceret; utique id noluit provulgari, quod Petrus senserat. Immo, inquis; quia non recte senserat, noluit mendacium disseminari. Sed aliam silentii causam edixit: Quia oporteret filium hominis multa pati, & reprobari a ^e presbyteris & Scribis & Sacerdotibus, & interfici, & post tertium diem resurgere. Quæ quum prædicata sint & ipsa in Christum creatoris, sicut suis locis implebimus, sic quoque ipsum se ostendit esse, in quem prædicabantur. Certe & si non cessent prædicata, eam causam indicti silentii protulit quæ non Petri errorem demonstraret; obeundarum passionum necessitatem. Qui voluerit, inquit, animam suam salvam facere, perdet illam; & qui perdidit eam propter me, salvam faciet eam. Certe filius hominis hanc sententiam emisit, Perspice igitur & tu cum rege Babylonio, fornacem ejus ardentem, & invenies illic tanquam filium hominis; (nondum enim vere erat, nondum scilicet natus ex homine) jam tunc istos exitus constituentem. Salvas facit animas trium fratrum, qui eas pro Deo perdere conspiraverant: Chaldæorum vero perdidit, quas illi per idololatriam salvas facere maluerant. Quæ est ista nova doctrina, cujus vetera documenta sunt? Quamquam & prædicationes martyriorum, tam futurorum, quam a Deo mercedem relaturorum decurrerunt. Vide, inquit Esaias, quomodo perit justus, & nemo excipit corde. Et viri justi auferuntur, & nemo considerat. Quando magis hoc fit, quam in persecutione sanctorum ejus? ^f Utique non simplex, nec de naturæ lege communis, sed illa insignis & pro fide militaris; in qua qui animam suam propter Deum perdit, servat illam: ut & hic tamen judicem adgnoscas, qui malum animæ lucrum perditione ejus, & bonum animæ detrimentum, salute ejus remuneraturus. Sed & zelotem Deum mihi exhibet, malum malo reddentem. Qui confusus, inquit, mei fuerit, & ego confundar ejus. quando nec confusionis materia conveniat, nisi meo Christo: ^g cujus ordo magis pudendus, ut etiam hæreticorum convitiis pateat, omnem nativitatis & educationis sceditatem, ^h ipsius etiam carnis indignitatem, quanta amaritudine possunt perorantibus. Ceterum, quomodo ille erit obnoxius confusioni, qui eam non capit? non vulva, licet virginis, tamen feminæ, coagulatus; & si non semine, tamen, ex lege substantiæ corporalis, ⁱ ex feminæ humore: non caro habitus ante formam: ^k non pecus dictus post figuram: ^l non decem mensium cruciatu deliberatus:

I i i non

^a De pristino scilicet more.] Nimirum veteris Instrumenti seu Testamenti. Sic libro de Baptismo. Perunguimur benedicta unctio de pristina disciplina, hoc est, Judaica. RIG.

^b Sed sexcenta millia hominum protelavit.] Hoc est, sexcentis hominum millib. vitæ & virium tenorem continuavit, produxit, protraxit. Idem.

^c Quid ergo hoc dem in conspectu centum hominum?] In exemplari legitur, Quid ergo hoc dem in conspectu centum hominum. Scribendum arbitror, Quid ergo hoc idem in conspectu centum hominum? Idem.

^d Tu es Christus, &c. Propter confessionem illam, B. Petrus fundamentum est & Petra supra quam stat Ecclesia Dei. *ἐπὶ τῇ πέτρᾳ οὗτῃ θ. ἀποκαθ. πύργος ἀποδομι. μου ἢ ἐκκλησία.* ut habet S. Epiphanius hæ. 59. LE PR.

^e Presbyteris, & scribis & sacerdotibus. Maluit presbyteris retinere quam ejus vocis interpretationem vulgarem *senioribus*. Porro sacerdotibus non adeo mirifice quum sit *ἱερείαι*, quod vulgatus principes sacerdotum reddit. Idem.

^f Utique non simplex, nec de naturæ lege communis.] Hæc non alio referri possunt quam ad ea, Quæ est ista nova doctrina. utique non simplex, doctrina scilicet, nec de naturæ communis lege, &c. RIG.

^g Cujus ordo magis pudendus.] Ordinem dicit nativitatis & educationis. Idem.

^h Ipsius etiam carnis indignitatem. Carnis videlicet passibilis & mortalis, quæ sane indigna Deo videbatur. Sic advers. Jud. Primo sordidis indutus est, id est, carnis passibilis & mortalis indignitate. Vel indignitatem intellige, *ἀδ. ὁ ἁγ. ὁ τὸν τὸν τὸν*. Idem.

ⁱ Ex feminæ humore.] Lib. de Car. Christi dixit, humore & sanguinis fœda coagula. Idem.

^k Non pecus dictus post figuram.] Eodem vocabulo utitur Julius Firmicus lib. vii. cap. 1. Pecus intra viscera matris artuatim conscisum a medicis proferetur. Idem.

^l Non decem mensium cruciatu deliberatus.] Sic habent exemplaria; quæ si nobis integram Auctoris scripturam servavere, dixerit Septimius partum deliberari, quamdiu fetus in utero perficitur, ordine nativitatis humanæ, decem mensium spatio currente, quemadmodum in Apologetico dixit, Conceptum deliberari, dum adhuc sanguis in hominem deliberatur. Alias, minime spernenda videretur Latini conjectura, decem mensium cruciatu deliberatus. Nam ejusmodi est infantis in utero situs, ut cruciari videatur, incurvus totus ac contractus. Idem.

non subita dolorum concussione ^a cum tanti temporis cœno per corporis cloacam effusus A ad terram: nec statim ^b lucem lacrymis auspicatus, & primo rerinaculi sui vulnere: nec multum ablutus: nec sale & melle medicatus: nec pannis jam sepulturæ involucrum initiatus: nec exinde per immunditias inter sinus volutatus, molestus uberibus, diu infans, vix puer, tarde homo: sed de cœlo expositus, semel grandis, semel totus, statim Christus, spiritus, & virtus, & Deus tantum. Ceterum, ut non verus, qui non videbatur; ita nec de crucis maledicto erubescendus, cuius carebat veritate, carens corpore. Non poterat itaque dixisse, Qui mei confusus fuerit. noster hoc debuit pronuntiasse, Minoratus a patre modico citra angelos: Vermis, & non homo; ignominia hominis, & nullificamen populi; quatenus ita voluit, ut livore ejus sanaremur, ut dedecore ejus salus nostra constaret. Et merito se pro suo homine deposuit, pro imagine & similitudine sua, non aliena; ut, quoniam homo non erubuerat lapidem & lignum adorans, eadem constantia non confusus de Christo, ^c pro impudentia idololatriæ, satis Deo faceret per impudentiam fidei. Quid horum Christo tuo competit, Marcion ad meritum confusionis? Plane pudere te debet, quod illum ipse finxisti. Nam & hoc vel maxime erubescere debuisti, quod illum cum Moyse & Helia in cessu montis conspici pateris, quorum destructor advenerat. Hoc scilicet intelligi voluit vox illa de cœlo, Hic est filius meus dilectus, hunc audite: id est, non Moysen jam & Heliam. Ergo sufficiebat vox sola sine ostentatione Moyfi & Helia. Definiendo enim quem audirent, quoscumque alios vetuisset audiri. Aut nnnquid Esaiam & Hieremiam, ceterosque quos non ostendit, permisit audiri, si vetuit quos ostendit? Nunc & si præsentia illorum fuit necessaria, non utique in colloquio ostenderentur, quod familiaritatis indicium est: nec in consortio claritatis, quod dignationis & gratiæ exemplum est: sed in sordibus aliquibus, quod destructionis argumentum est, immo in tenebris Creatoris, quibus discutiendis erat missus. longe etiam discreti a claritate Christi, qui voces & litteras ipsas eorum, ab Evangelio suo erat separaturus. Sic in alienos demonstrat illos, dum secum habet. Sic relinquendos docet, quos C sibi jungit. Sic destruit, quos de radiis suis exstruit. Quid faceret Christus ipsorum? Credo secundum perversitatem, tales eos revelasset, quales Christus Marcionis debuisset; aut quoscumque alios secum, quam Prophetas suos. Sed quid tam Christus Creatoris, quam secum ostendere prædicatores suos? cum illis videri, quibus in revelationibus erat visus: cum illis loqui, qui eum fuerant locuti: cum eis gloriam suam communicare, a quibus Dominus gloriæ nuncupabatur: ^d cum principalibus suis, quorum alter populi informator aliquando, alter reformator quandoque; alter initiator veteris Testamenti, alter consummator novi? Igitur & Petrus merito contubernium Christi sui agnoscens individuitate ejus, suggerit consilium, Bonum est nos hic esse. Bonum plane, ubi Moyses scilicet & Helias. Et, Faciamus hic tria tabernacula, unum tibi, & Moyfi unum, & Helia unum: sed nesciens quid diceret. Quomodo nesciens? utrumne simplici errore, an ratione ^e quam defendimus in causa novæ Prophetiæ, gratiæ ecstasin, id est, amentiam convenire? In spiritu enim homo constitutus, ^D præsertim quum gloriam Dei conspiciat; vel quum per ipsum Deus loquitur, necesse est excidat sensu, obumbratus scilicet virtute divina; ^f de quo inter nos & Psychicos quæstio est. Interim facile est amentiam Petri probare. Quomodo enim Moysen & Heliam cognovisset nisi in spiritu? Nec enim imagines eorum vel statuas populus habuisset & similitudines, Legge prohibente; nisi quia in spiritu viderat. & ita quod dixisset, in spiritu, non in sensu constitutus, scire non poterat. Ceterum, si sic nescit quasi errans, eo quod putaret illorum esse Christum: ergo jam constat & supra Petrum interrogatum a Christo, quem se existimarent ut de Creatoris dixisse, Tu es Christus; quia si tunc alterius Dei illum cognovisset, hic quoque non errasset. Quod si ideo & hic erravit, quia & supra; ergo certus es in illum diem quoque nullam novam divinitatem a Christo revelatam, & usque adhuc non errasse Petrum, Christo usque adhuc nihil ejusmodi revelante; & tandiu non alterius deputandum Christum, quam Creatoris, cuius omnem & hic ordinem expressit. Tres de discentibus arbitros futuræ visionis & vocis assumit; & hoc creatoris est, In tribus, inquit, testibus stabit omne verbum

^a Cum tanti temporis cœno, &c. Lib. de carne Christi cap. 4. eadem ferme habet. Ab ipsa quidem exorsus odio habita nativitate, perora; age jam spurcitiis genitalium in utero, elementorum, humorum & sanguinis fœna coagula, carnis ex eodem cœno alenda per novem menses. Per cœnum intelligit id quod Hippocrates lib. de nat. puer. *ἡ γέννησις καὶ τὸ πρῶτον ὄντος γυνὴ δὲ τὸν χρόνον ἐστὶν ὅτι μάλιστα τὸ μακρὸν ὕμνηται*, Menses no profluunt mulieri iterum gestanti, si sanus puer futurus est. Hoc in loco admirabilis humanæ originis descriptio & infirmitatis imago, quam meminime legisse fere eandem apud Plinium, qui statim exclamat: His principiis oritur carnifex animus, &c. Si liber esset ad manum, locum totum exscriberem. LE PR.

^b Lucem lacrymis auspicatus, &c. A miseriis, vagitu scilicet vitam auspicatur, eandem in laboribus agit, atque ad malorum complementum mors est subeunda. Idem.

^c Pro impudentia idololatriæ, satis Deo faceret per impudentiam fidei.] Idololatriæ impudentia fuit, quum non puduit adorare lapides & ligna; Impudentia fidei, quum minime pudet Deum credere natum & crucifixum. RIG.

^d Cum principalibus suis. Vatic. 1. m. Cod. cum principibus suis. Sed illud magis Tertulianicum & Africanum titulum redolet, quos ita vocat auctor, quod Moyses & Helias præcipui fuerint prophetarum veterum, jamdudum ante illos, quos Majores vocamus. PAM.

^e Quam defendimus in causa novæ prophetiæ, gratiæ ecstasin, id est amentiam convenire.] Hoc fecisse videtur libris de Ecstasi, quorum meminit Hieronymus. RIG.

^f De quo inter nos & Psychicos quæstio est. Psychicorum hic primum omnium facta est ab auctore mentio; quare patet initio hæreseos ab auctore hunc librum conscriptum. Idem.

A verbum. In montem secedit; Agnosco formam loci. Nam & pristinum populum apud montem & visione & voce sua Creator initiarat. Oportebat in eo suggestum consignari novum Testamentum, in quo conscriptum vetus fuerat; sub eodem etiam ambitu nubis, quam nemo dubitavit de aere creatoris conglobatam, nisi & nubes suas illo deduxerat, quia & ipse per cælum creatoris viam ruperat; aut proinde & nubilo creatoris precario usus est. Itaque nec nunc muta nubes fuit, sed vox saluta de cœlo, & Patris novum testimonium super Filio: atque in secundo Psalmo, Filius meus es tu: ego hodie genui te. De quo & per Esaiam, Quis Deum metuens, audiat vocem filii ejus? Itaque jam repræsentans eum, Hic est filius meus, utique subauditur, quem repromisi. Si enim repromisit aliquando, & postea dicit, Hic est; ejus est exhibentis voce uti in demonstratione promissi, qui aliquando promissit; non ejus cui possit responderi, Ipse enim tu quis es qui dicas, Hic est filius meus; de quo non magis præmisisti, quam te ipsum quod prius eras revelasti? Hunc igitur audite, quem ab initio edixerat audiendum in nomine Prophetæ, quoniam & Prophetes existimari habebat a populo. ^a Prophetam, inquit Moyse, suscitabit vobis Deus ex filiis vestris; secundum carnalem scilicet censum: tanquam me audieritis illum. Omnis autem qui illum non audierit, exterminabitur anima ejus de populo suo. Sic & Esaias, Quis in vobis metuens, exaudiat vocem filii ejus? Quam & ipse pater commendaturus erat. ^b Siftens enim verba filii sui, dicendo scilicet, Hic est filius meus dilectus; hunc audite inquit. Itaque & ista facta translatio sit auditionis a Moyse & Helia in Christo, sed non ut ab alio Deo, nec ad alium Christum, sed a Creatore in Christum ejus, secundum decessionem veteris, & successionem novi Testamenti. Non legatus, inquit, Esaias, nec nuntius, sed ipse Dominus salvos eos fecit. ipse jam prædicans & implens Legem & Prophetas. Tradidit igitur pater filio discipulos novos; ostensis prius cum illo Moyse & Helia in claritatis prærogativa, atque ita dimissis, quasi jam & officio & honore dispunctis; ut hoc ipsum confirmaretur propter Marcionem, societatem esse etiam claritatis Christi cum Moyse & Helia. Totum autem habitum visionis istius habemus etiam apud Abacuc, ubi Spiritus ex persona interdum Apostolorum, Domine, audiavi auditum tuum, & extimui. Quem magis quam vocis cœlestis illius, Hic est filius meus dilectus, hunc audite? Consideravi opera tua, & excidi mente. Quando magis, quam cum visa claritate ejus, nescit quid diceret Petrus? In medio duorum animalium cognosceris, Moyse & Helia. De quibus & Zacharias vidit in figura duarum olearum, & duorum ramulorum oleæ. Nam hi sunt, de quibus dictum est illi, Duo filii opimitatis adstant Domino universæ terræ. Et rursus idem Abacuc, Operuit cœlos virtus; utique nubilo illo. Et splendor ejus ut lux erit; utique qua etiam vestitus ejus refulsit. Et si commemoremur promissionis Moyse, hic invenietur expuncta. Quum enim desiderasset conspectum Domini Moyse dicens, Si ergo inveni gratiam coram te, manifesta te mihi, ut cognoscenter videam te; eum conspectum desiderans, in quo hominem esset acturus, quod ^d Prophetæ sciebat. ceterum, Dei faciem (jam audierat) nemo homo videbit, & vivet. Et hunc, inquit, sermonem quem dixisti, faciam tibi. Et rursus Moyse, Ostende mihi gloriam tuam. Et Dominus similiter de futuro, Ego præcedam in gloria mea, & reliqua. Et in novissimo, Et tunc videbis posteriora mea. Non lumbos, nec suras; sed quam desideraverat gloriam in posterioribus temporibus revelandam. In qua, facie ad faciem visibilem se ei repromittit, etiam ad Aaronem dicens, Si fuerit Prophetes in vobis, in visione cognoscar illi, & in visione loquar ad eum, non quomodo ad Moysen; os ad os loquar ad eum in specie (utique hominis, quam erat gestaturus,) non in ænigmate. Nam & si ^c Marcion noluit eum colloquentem Domino ostensum, sed stantem; & tamen & stans os ad os stabat, & faciem ad faciem cum illo, inquit, non extra illum, in gloriam ipsius, nedum in conspectum. De qua gloria non aliter illustratus discessit a Christo, quam solebat a Creatore: proinde tunc oculos percutiens filiorum Israelis, quemadmodum & nunc excæcati Marcionis, qui hoc quoque argumentum adversus se facere non vidit. Suscipio in me personam **XXII** Israelis. Stet Christus Marcionis, & exclamet, O genitura incredula, quousque ero apud vos? quousque sustinebo vos? Statim a me audire dedebit, Quisquis es eperchomene, prius ede quis sis, & a quo venias, & quod in nobis tibi jus. Usque adhuc creatoris est totum apud te. Plane si ab illo venis, & illi agis, admittimus increpationem. Si vero ab alio, dicas velim quid nobis unquam de tuo commisisti, quod credere debuissimus, ut exprobres incre-

^a Prophetam inquit Moyse. Multo aliter hanc scripturam citat quam hodie habetur apud 70. sed potius secundum quid citat A. 3. & 8. nec mirum quum bis idipsum aliis verbis repetatur Deuter. 18. quorum priori loco magis accedit, quod habet cum Apostolo Petro auctor, suscitabit vobis: præterquam quod ibi est: tibi ex posteriori vero loco desumpsit illud. PAM.

^b Siftens enim, inquit, verba filii sui, &c. Rursus ver-

tit auctor verba Isa. 44. filii sui pro eo quod græce παῖδες. pro eo quo d alii, pueri sui; quo factum ut difficillime locus hic inveniri potuerit, maxime quum B. Hieronymus ex hebræo vertat, suscitans verbum. Idem.

^c Marcion noluit eum colloquentem Domino ostensum. Ex Evangelio B. Lucæ deleverat colloquentes cum illo, verum premitur hic Marcion ex cap. 34. Exodi, in quo idem refertur. LE PR.

dulitatem, qui nec reipsum aliquando nobis revelasti. Quam olim apud nos agere coepisti, A ut tempus quæraris? In quib. nos sustinuisti, ut patientiam imputes? Asinus de Æsopi puteo modo venis, & jam exclamas. Suscipio adhuc & personam discipulorum in quos insiliit, O Natio incredula, quam diu ergo vobiscum, quam diu vos sustinebo? Hanc eruptionem ejus utique hoc modo justissime repercuterem: Quisquis es eperchomene, prius ede qui sis, a quo venias, quod tibi jus sit in nobis? Usque adhuc puto creatoris es, & ideo secuti sumus recognoscentes omnia illius in te. Quod si ab illo venis, admittimus increpationem. Si vero alii agis, oro te, dicas quid nobis aliquando commisisti dumtaxat de tuo, quod jam credidisse debuissimus, ut exprobres incredulitatem, qui nec auctorem tuum usque adhuc edis? Quam olim autem apud nos agere coepisti? ut tempus quoque opponans. In quibus autem nos sustinuisti, ut & patientiam jactes? Asinus de Æsopi puteo modo huc apparuit, & jam exclamat. Quis non ita injustitiam increpationis retudisset, si ejus eum credidisset, qui nondum queri debuisset? nisi quod nec ille eos insilisset, si non olim apud illos in Lege, in Prophetis, in virtutibus & beneficiis deversatus, incredulos semper fuisset expertus. Sed ecce Christus diligit parvulos, tales esse docens debere, qui semper majores velint esse. Creator autem ursos pueris immisit, ulciscens Helisæum propheten, convicia ab eis passum. Satis impudens antithesis, quum tam diversa committit, parvulos & pueros: innocentem adhuc ætatem, & judicii jam capacem, quæ conviciari poterat, ne dicam blasphemare. Qua ergo justus Deus, nec pueris impiis pepercit, exigens majori ætati honorem, & utique magis a minore. Qua vero bonus, adeo diligit parvulos, ut apud Ægyptum benefecerit obstetricibus protegentibus partus Hebræos periclitantes edicto Pharaonis. Ita & hæc affectatio Christi cum Creatore est. Jam nunc Deus Marcionis, qui connubium adversatur; quomodo videri potest parvulorum dilector, ^a quorum tota causa connubium est? Qui semen odit, fructum quoque excretur necesse est. Næ ille sævior habendus Ægyptio rege. nam Pharaon educari non sinebat infantes: iste nec nasci, auferens vitam illis etiam decem mensium in C utero. At enim quanto credibilius, ut ejus deputetur affectio in parvulos, qui benedicendo connubium in propagationem generis humani, ipsum quoque fructum connubii benedicendo promisit, qui de infantia primus est. Repræsentat Creator ignium plagam Helia postulante in illo Pseudopropheta. Agnosco judicis severitatem; econtrario, Christi lenitatem increpantis eandem animadversionem destinantes discipulos, super illum viculum Samaritarum. Agnoscat & hæreticus ab eodem severissimo judice promitti hanc Christi lenitatem. Non contendet, inquit, nec vox ejus in platea audietur. Harundinem quassatam non comminuet, & linum fumigans non exstinguet. Talis utique multo magis homines non erat crematurus. ^b Nam & tunc ad Eliam, Non in igni (inquit Dominus) sed in spiritu miti. At enim humanissimus Deus, cur recusat eum, qui se tam individuum illi comitem offert? Si quia superbe, vel ex hypocrisi dixerat, Sequar te quocunque jesis; ergo aut superbiam, aut hypocrisin recusandam judicando, judicem gessit. Et utique damnavit, quem recusavit, non consecuturum scilicet salutem. Nam sicut ad salutem vocat, quem non recusat, vel etiam quem ultro vocat; ita in perditionem damnat quem recusat. Illi autem causato patris sepulturam, quum respondet, Sine, mortui sepeliant mortuos suos: tu autem vade, & annuntia regnum Dei; utramque legem Creatoris manifeste confirmavit, & de sacerdotio in Levitico prohibentem sacerdotes supremis etiam parentum interesse: Super omnem, inquit, animam defunctam sacerdos non introibit, & super parentem suum non contaminabitur. Et de devotione in Arithmis, Nam & illic, qui se Deo voverit, inter cetera jubet, ne super ullam animam introeat defunctam, ne super patris quidem, aut matris, aut fratris. Puto autem & devotioni & sacerdotio destinabat, quem prædicando regno Dei imbuerat. Aut si non ita est, satis impius pronuntiandus, qui nulla ratione legis intercedente, sepulturas parentum despici a filiis imperabat. Quum vero & tertium illum, prius suis valedicere parentem, prohibet retro respectare, sectam Creatoris exequitur. Hoc & ille noluerat fecisse quos ex Sodomis liberarat. Adlegit & alios septuaginta Apostolos super duodecim. Quo enim duodecim? secundum totidem fontes in Elim; si non & septuaginta, secundum totidem arbuta palmarum? Antitheses plurimum causarum diversitas fecit, non potestatum. Sed qui diversitatem causarum non respexit, facile eam potestatem existimavit. Professionem filiorum Israelis, Creator, etiam illis spoliis aureorum & argenteorum vasculorum

^a Quorum tota causa connubium est. Totam causam accipit auctor, pro pleraque; nam tria bona connubii annotavit non uno in loco B. Augustinus, fidem, sacramentum, & prolem, quum interim plerique fere prolium causa matrimonium contrahant. Nam totum, inquit Nonius, quod plus putatur, non pro cuncto alicubi accipi potest. Id enim disertis verbis indicat auctor, quum paulo post subjungit, ipsum quoque fructum connubii benedicendo promisit, qui de infantia primus est. PAM.

^b Nam & tunc ad Eliam non in igne. Alludit ad historiam Eliæ 3. Reg. 19. Quod autem ait, nam & tunc ad Eliam, hoc est, etiam in veteri Testamento Deum esse mitem & misericordem & placibilem. Procopius: ὅτι ὁ πῶς ὁ παλαιὸς Θεός, ἤγινε δι' αἰσῶν, καὶ δι' αὐτῶν πάντες ἡμεῖς. ἀλλ' ὅδε αὖρα λαπτῇ. δι' αὐτῶν ὁ λόγος ὁ παλαιὸς λαπτῇ. vide quæ ad lib. de par. RIG.

Aculorum, & vestium, ^a præter oneribus consparisionum ^b offarcinatam eduxit de Ægypto: ^c Christus autem nec virgam discipulis in viam ferre præscripsit. Illi enim in solitudinem promovebantur; hi autem in civitates mittebantur. Considera caussarum offerentiam, & intelliges unam & eandem potestatem, que secundum penuriam & copiam expeditionem suorum disposuit; proinde per civitates abundaturam circumcidens, sicut & egi-
turam per solitudinem struxerat. ^d Etiam calciamenta portare vetuit illos. Ipse enim erat, sub quo nec in solitudine per tot annos populus calciamenta detriverat. Neminem, inquit, per viam salutaveritis. O Christum destructorem Prophetarum, a quibus hoc quoque accepit! Helisæus, quum Giezin puerum suum mitteret in viam ad filium Sunamitidis resuscitandum de morte, puto sic ei præcepit; Accinge lumbos tuos, & sume bacillum meum in manum, & vade: quemcunque conveneris in via, ne benedixeris eum; id est, ne salutaveris: & qui te benedixerit, ne responderis ei, id est, ne resalutaveris. Quæ est

B enim inter vias benedictio, nisi ex occurso mutua salutatio? Sic & Dominus, In quam introissent domum, pacem ei dicere; exemplo, eodem est. Mandavit enim & hoc Helisæus, quum introisset ad Sunamitin, diceret ei, Pax viro tuo, pax filio tuo. Hæc erunt potius nostræ antitheses, quæ comparant, non quæ separant Christum. Dignus est autem operarius mercede sua, quis magis pronuntiarit quam Deus iudex? Quia & hoc ipsum judicare est, dignum facere mercede operarium. Nulla retributio non ex judicatione constitit. Jam nunc & hic lex consignatur Creatoris, etiam boves operantes dignos operarios mercede judicantis; Bovi, inquit, terenti os non collihagis. Quis tam præstans in homines, nisi qui & in pecudes? Quod si & Christus dignos mercede pronuntiat operarios, excu-
savit præceptum illud Creatoris, de vasis aureis & argenteis Ægyptiorum auferendis. Qui enim villas & urbes operati fuerant Ægyptiis, digni utique operarij mercede, non ad fraudem sunt instructi, sed ad mercedis compensationem, quam alias a dominatoribus exige-

C re non poterant. Regnum Dei, neque novum neque inauditum, sic quoque confirmavit, dum illud jubet annuntiari adpropinquasse. Quod enim longe fuerit aliquando, id potest dici adpropinquasse. Si autem nunquam retro fuisset, antequam adpropinquasset, nec dici potuisset adpropinquasse, quod nunquam longe fuisset. Omne quod novum & incognitum est, subitum est. Omne quod subitum est, quum annuntiatur, tunc primum speciem inducens, tunc primum accipit tempus. Ceterum, nec retrotardasse poterit, quamdiu non annuntiabatur; nec ex quo annuntiari cœperit, adpropinquasse. Etiam adjicit, ut eis qui illos non recepissent, dicerent; Scitote tamen adpropinquasse regnum Dei. Si hoc non & comminationis gratia mandat, vanissime mandat. Quid enim ad illos si adpropinquaret regnum, nisi quia cum judicio adpropinquat? in salutem scilicet eorum, qui annun-
tiationem ejus recepissent. Quomodo? si comminatio non potest sine executione, habes

D Deum executorem in comminatore, & judicem in utroque? Sic & pulverem tubet excuti in illos, in testificationem, ^e & hærentiam terræ eorum, nedum communicationis reliquæ. Si enim inhumanitas & inhospitalitas nullam ab eo relaturæ sunt ultionem, cui rei præmittit testificationem, minas utique portendentem? Porro, quum etiam Creator in Deuteronomio, ^f Ammonitas & Moabitas prohibeat recipi in Ecclesiam, quod populum Ægypto profectum inhumane & inhospitaliter copiis defraudassent: ergo in Christum inde manasse constabit
^g communicationis interdictum; ubi habet formam, Qui vos spernit, me spernit. Hoc & Moyse Creator, Non te contempserunt, sed me. Tam enim Apostolus Moyses, quam & Apostoli Prophetæ. Equanda erit auctoritas utriusque officii, ab uno eodemque domino Apostolorum & Prophetarum. Quis nunc dabit potestatem calcandi super colubros & scorpiones? Utrumne omnium animalium dominus, an nec unius lacertæ Deus? Sed bene quod Creator

hanc

^a Præter oneribus consparisionum. Sic legitur in exemplari. Itaque hic præter adverbialiscit, & significat præterea. Onera autem consparisionum dicit farinæ massam aquæ consparigine coactam. Exodi 20. αἰάλας δὲ ὁ λαὸς τὸ φαίσι αὐτῶν. Helychius: Στάρι, φάρμακον ἀλὺρον πορῶ. Glossarium vetus, φαίσι, adeps. Item, φάρμακον, massa, conspersio. sic adversus Valentinianos. in conspersionis alvearia absconderit, donec totum confermentetur. Versio vulgata epistolarum Pauli ad Corinth. 1. 5. ut sitis nova conspersio, sicut estis azymi. RIG.

^b Offarcinatam. Exod. τὰ φάρμακα αὐτῶν ἐνδεδιμῆτο αὐτοῖς ἱμᾶτιοι αὐτῶν. Idem.

^c Christus autem nec virgam discipulis, &c. Legerem cum Pamelio nec peram, congruit enim plane lectio hæc cum Evang. B. Lucæ. LE PR.

^d Etiam calciamenta portare vetuit illos. Non ita hæc accipe, ut discipulos alvis pedibus incedere voluerit Christus Dominus; sed tantum ne de calciamentis sibi providerent quibus uti possunt, ubi ea quæ in pedibus habebant, attrita essent. Ut enim cum veteri Testamento illud congruat, qui Israelitas adeo salvos & in columas per an. 40. præstitit, ut neque vestes neque calcei contererentur, idem in Novo suis eandem fiduciam præstare poterit & securitatem. Id enim contextus ipse exigit. Idem.

^e Et hærentiam terræ eorum. In exemplari scribitur, Sic & pulverem jubet excuti in illos in testificationem ei; her & etiam terræ cor, Hærentiam terræ dixisse videtur, ut explicaret quod pulveris nomine Lucas intelligi voluerat. RIG.

^f Ammonitas & Moabitas prohibeat recipi in Ecclesiam. Ecclesiæ vocabulum Septimius accommodat Judaicis temporibus. Idem.

^g Communicationis interdictum. Sic lib. de Monogamia. Sed illam quidem a communicatione depellunt. Idem.

^h Communicationis interdictum. De interdictis Ecclesiæ id explicari potest. Diligens etenim formularum forensium observator & juris Tertullianus id opposuit. Apud Ju-reconsultos interdictum est quod ad tempus a iudice dicitur, & glossæ, διαλεγόμενον διὰ ἀμφισβήτησιν τῶν περὶ νομῆς; sic interdictum Ecclesiæ est separatio a communi cœtu fidelium ad tempus, donec qui ἀποκρίνωτο: est pro delictis satisfecerit. Interdictum quasi, interim dictum, ut apud Tull. lib. 7. epist. famil. ep. 32. Urbanitatis possessionem, amabo, quibusvis interdictis defendamus. Justinianus tamen Aug. dictum esse vult, quasi inter duos dictum, ad quem sensum Theophilus ἱμῶνι vocat. LE PR.

hanc potestatem etiam parvulis pueris per Esaiam repromisit, conjicere manum in cavernam A
 aspidum, & in cubile natorum aspidum, nec omnino lædi. Et utique scimus [salva simpli-
 citate scripturæ; nam nec & ipsæ bestiae nocere poterunt, ubi fides fuerit] figurate scorpiones
 & colubros portendi spiritalia malitiæ, quorum ipse quoque princeps in serpentis, & draco-
 nis, & immanissimæ cujusque bestiae nomine deputetur penes Creatorem, largitum hanc pote-
 statem priori Christo suo; sicut nonagesimus Psalmus ad eum, Super aspidem & basiliscum in-
 cedes, & conculcabis leonem & draconem; sicut etiam Esaias, Illa die superducat Dominus
 Deus machæram sanctam, magnam & fortem, Christum scilicet suum, in draconem illum
 colubrum magnum & tortuosum, & interficiet eum illa die. Sed quum idem, Via munda &
 via sancta vocabitur, & non transibit illic immundum, nec erit illic via immunda: qui autem
 dispersi erunt, vadent in ea, & non errabunt; & non erit jam illic leo, nec ex bestiis pessimis
 quicquam ascendet in eam, nec invenietur illic. quum via fidem demonstraret, per quam ad
 Deum perveniremus, jam tunc eidem viæ, id est fidei, hanc erogationem & subjectionem B
 bestiarum pollicetur. Denique & tempora promissionis congruere invenias, si quæ ante-
 cedunt, legas. Invalescite manus dimissæ, & genua resoluta. Tunc patefient oculi cæco-
 rum, & aures exaudient surdorum. Tunc saliet claudus ut cervus, & clara erit lingua mu-
 torum. Igitur ubi medicinarum edidit beneficia, tunc & scorpiones & serpentes sanctis suis
 subdidit, ille scilicet qui hanc potestatem, ut & aliis præstaret, prior acceperat a Patre,
 & secundum ordinem prædicationis exhibuit. Quis Dominus cœli invocabitur, qui non
 prius factor ostenditur? Gratias enim, inquit, ago, & confiteor, Domine cœli, quod ea quæ
 XXV. erant abscondita sapientibus & prudentibus, revelaveris parvulis. Quæ ista? & cujus? & a
 quo abscondita? & a quo revelata? Si a Deo Marcionis abscondita & revelata, qui omnino
 nihil præmiserat, in quo aliquid absconditum esset potuisset, non prophetias. non parabo-
 las, non visiones, non ulla rerum, aut verborum, aut nominum argumenta, per allegorias C
 & figuras, vel ænigmatum nebulas obumbrata; sed ipsam magnitudinem sui absconderat,
 quam cum maxime per Christum revelabat, satis inique. Quid enim deliquerant sapientes
 & prudentes, ut absconderetur illis Deus? ad quem cognoscendum non suffecerat sapien-
 tia atque prudentia illorum, nulla via data ab ipso per aliquam operum prædicationem;
 vel vestigia, per quæ sapientes atque prudentes deducerentur. Quamquam & si in ali-
 quo deliquissent erga Deum ignotum, pone tunc notum; non tamen zelotem eum ex-
 periri debuissent, qui dissimilis Creatoris inducitur. Igitur si nec materias præmiserat,
 a quibus aliquid occultasset; nec reos habuerat, a quibus occultasset; nec debue-
 rat occultasse, etiam si habuisset; jam nec revelator ipse erit, qui absconditor
 non fuit: ita nec Dominus cœli, nec Pater Christi; sed ille, in quem competunt om-
 nia. Nam & abscondit præmissio obscuritatis prophetiæ instrumento, cujus intelle-
 ctum fides mereretur: Nisi enim credideritis, non intelligetis; & reos habuit sapientes D
 atque prudentes, ex ipsius operibus tot ac tantis intelligibilem Deum non requirentes, vel
 perperam in illum philosophantes, & ingenia hæreticis subministrantes; & novissime, ze-
 lotes est. Denique olim hoc per Esaiam concionabatur, quod Christus gratulatur; Per-
 dam sapientiam sapientium, & prudentiam prudentium celabo. Sicut & alibi tam abscon-
 disse, quam revelatum esse significat, Et dabo illis thesauros absconditos, invisibiles ape-
 riam illis. Et rursus, Quis alius disjiciet a signa ventriloquorum, & divinationes ex cor-
 de; avertens in posteriora sapientes, & cogitationes eorum infatuans? Si autem & Chri-
 stum suum illuminatorem Nationum designavit, Posui te in lucem Nationum; quas in-
 terpretamur in nomine parvulorum, sensu scilicet retro parvas, & imprudentia infantes; jam
 vero & humilitate fidei pusillas: facilius utique credemus eundem etiam parvulis revelasse
 per Christum, qui & retro absconderit, & per Christum revelationem repromiserit. Aut si
 Deus Marcionis, ea quæ a Creatore abscondita retro fuerant, patefecit; ergo jam Creatori
 negotium gessit, res ejus edisserens. Sed in destructionem, inquis, uti traduceret eas: ergo
 illis traduxisse debuerat, quibus Creator abscondidit, sapientibus & prudentibus. Si enim
 benignitate faciebat, illis erat agnitio præstanda, quibus fuerat negata; non parvulis, quibus
 nihil Creator inviderat. Et tamen usque adhuc, puto, probamus exstructionem potius Le-
 gis & Prophetarum inveniri in Christo, quam destructionem. b Omnia sibi tradita dicit a
 Patre. Credas, si Creatoris est Christus, cujus omnia; qui non minori se tradidit omnia fi-
 lio Creator, quæ per eum condidit per sermonem suum scilicet. Ceterum, si eperchomenos
 ille, quæ sunt omnia quæ illi a Patre sunt tradita? quæ sunt Creatoris? Ergo bona sunt quæ
 Pater Filio tradidit; & bonus jam Creator, cujus omnia bona sunt; & ille jam non bonus,

a *Signa ventriloquorum*. Vertit auctor ex Græco ἐγγαστριμῶσι. Idque non hic modo, sed ubicumque B. Hieronymus vertit, Pythones, ita dictos juxta Cyrilli & Isidori Lexica, quod fingerent se Deos habere in ventre, atque ideo ex ventre loquerentur, quo fit ut mulieres Pythonicę frequentiores vicis fuerint. PAM.

b *Omnia sibi tradita dicit a Patre*. Pergit iterum in verbis evangelicis. Atqui contra Arrianos facit, & quosdam Arrianizantes hodiernos, quod addit hic auctor, quia non minori se tradidit omnia filio creator. Eodem modo etiam istum locum interpretantur BB. Hilarius & Augustinus alicubi. Idem.

A qui in aliena bona invasit, ut filio traderet, docens alieno abstinere. Certe mendicissimus, qui nec filium unde ditaret habuit, nisi de alieno. Aut si nihil de Creatoris traditum est ei a Patre, & quomodo hominem Creatoris sibi vendicat? Aut si solus homo ei traditus est; omnia homo non est. Scriptura autem omnium edicit traditionem filio factam. Sed & si omnia ad hominum genera, id est, ad omnes Nationes interpretaberis; & has filio tradidisse Creatoris est: Dabo tibi gentes hereditatem tuam, & possessionem tuam terminos terræ. Aut si habet & ipse aliqua sua, quæ omnia filio traderet, pariter cum hominē Creatoris, ostende unum aliquod ex omnibus, in fidem, in exemplum; ne tam merito non credam ejus esse omnia cujus nihil video, quam merito credam, etiam quæ non video ejus esse, cujus sunt universa quæ video. Sed, Nemo scit qui sit pater, nisi filius; & qui sit filius, nisi pater, & cuicumque filius revelaverit. Atque ita Christus ignotum Deum prædicavit. ^a Hinc enim & alii hæretici fulciuntur, opposcentes Creatorem omnibus notum; & Israeli, secundum familiaritatem; & Nationibus, secundum naturam. Et quomodo ipse testatur nec Israeli cognitum se? Israel autem me non cognovit, & populus me non intellexit; nec Nationibus, Ecce enim nec de Nationibus, inquit, nemo; propter quod & illas stillicidium situlæ deputavit, & Sionem tanquam speculam in vinea dereliquit: Vide ergo an confirmatio sit prophetiæ vocis, exprobrantis ignorantiam in Deum humanam, quæ fuerit ad filium usque. Nam & ideo subtexuit, ab eo cognosci Patrem, cui Filius revelaverit: quoniam ipse erat, qui positus a Patre illuminatio Nationum annuntiabatur, utique Deo illuminandarum; etiam Israelis, utique per agnitionem Dei pleniorē. Ita non proficient argumenta in fidem Dei alterius, quæ Creatori competere possunt: quia quæ non competent Creatori, hæc poterunt in fidem proficere Dei alterius. Si & sequentia inspicias, Beati oculi qui vident quæ videtis: Dico enim vobis, quia Prophetæ non viderunt quæ vos videtis; de superiori sensu descendunt; adeo neminem, ut decuit, Deum cognovisse; quando nec Prophetæ vidissent, quæ sub Christo videbantur. Nam si non meus esset Christus, nec

C Prophetarum hoc in loco mentionem collocasset. Quid enim mirum, si non viderant res Dei ignoti, & tanto post ævo revelati? Quæ autem fuisset felicitas eorum qui tunc videbant, quæ alii merito vidisse non poterant, si non erant consecuti repræsentationem eorum quæ nunquam prædicarant, nisi quoniam poterant vidisse, qui Dei sui res quas etiam prædicaverant, non tamen viderant? Hæc autem felicitas erit aliorum, qui videbant, quæ alii tantum prædicaverant. Denique ostendemus, & jam ostendimus, ea visa in Christo, quæ fuerant prædicata; abscondita tamen & ab ipsis Prophetis, ut absconderentur & a sapientibus & a prudentibus seculi. In Evangelio veritatis, legis doctor Dominum aggressus, Quid faciens, inquit, vitam æternam consequar? In hæretico vita solummodo posita est, sine æternæ mentione, ut doctor de ea vita videatur consuluisse, quæ in lege promittitur a Creatore longæva; & Dominus ideo illi secundum legem responsum dedisse, Diliges Dominum Deum tuum ex toto corde tuo, & ex tota anima tua, & totis viribus tuis; quoniam de lege vitæ sciscitabatur. Sed sciebat utique

D legis doctor, quo pacto vitam legalem consequi posset, ut non de ea interrogasset, cujus regulas etiam docebat. Sed quia & mortui jam suscitabantur a Christo, exsuscitatus ad spem æternæ vitæ, per exempla recidivæ, ne plus aliquid observationis exigeret sublimior spes, idcirco consuluit de æternæ vitæ consecutione. Itaque Dominus ut nec ipse alius, nec aliud novum inferens præceptum, quam quod principaliter ad omnem salutem, & utramque vitam facit, ipsum caput ei legis opponit omnifariam diligendi Dominum Deum suum. Denique, si de vita longæva & ille consuluit, & Christus respondit, quæ sit penes Creatorem; non de æterna, quæ sit penes Marcionis Deum, quomodo consequitur æternam? Non utique eodem modo quo & longævam. Pro differentia enim mercedum, operarum quoque credenda distantia est. Ergo non ex dilectione Dei tui consequetur vitam æternam Marcionites, sicut longævam dilector Creatoris. Sed quale est, ut non magis diligendus sit, qui æternam pollicetur, si diligendus est qui longævam repromittit? Ergo ejusdem erit utraque vita, quum eadem est utrique vitæ captanda disciplina. Quod Creator docet, id & Christo opus est diligi, ut præster, interveniente & hic illa præscriptione, qua facilius apud eum debeant credi majora, apud quem minora præcedunt; quam apud eum cui nullam de majoribus fidem aliqua minora præparaverunt. Viderit nunc si æternam nostri addiderunt. Hoc mihi satis est, quod Christus ille æternæ, non longæ vitæ invitator, de longæva consultus quam destruebat, non ad æternam potius exhortatus est hominem, quam inferebat. Quid, oro te, fecisset Christus Creatoris, si qui Creatori diligendo ædificaverat hominem, non erat Creatoris? Credo negasset diligendum Creatorem. Quum in quodam loco orasset ad patrem illum superiorem, satis impudentibus & temerariis oculis suspiciens ad cælum Creatoris, a quo tam aspero & sævo, & grandine & fulmine potuisset elidi, sicut & Hierusalem suffugi ab eo potuit; aggressus eum ex discipulis quidam, Domine, inquit, doce nos orare, sicut & Joannes discipulos suos docuit; scilicet quia alium Deum aliter

XXVI.

^a Hinc enim alii hæretici fulciuntur. Quales nempe fuerunt ii, qui propter frequentes revelationes in scriptura ex-

pressas patrem cum filio confundebant, eundemque esse asserabant: in ejusmodi impia deliria impegit Praxeas. LE PR.

existimaret orandum. Hoc qui præsumpserat, prius est, probet alium Deum editum a Christo. A nemo enim ante voluisset orare nosse, quam didicisset quem oraret. Igitur si didicerat, proba. Si nusquam usque adhuc probas, scito illum in creatorem formam orationis postulasse, in quem etiam discipuli Joannis orabant. Sed quia & Joannes novum aliquem ordinem orationis induxerat, ideo hoc & a Christo discipulus ejus postulandum non immerito præsumpserat, ut & illi de proprio magistri sui instituto, non alium, sed aliter Deum orarent. Proinde nec Christus ante orationis notitiam discipulo contulisset, quam Dei ipsius. Ita & ipse in eum docuit orationem, quem discipulus usque adhuc noverat. Denique sensus orationis quem Deum sapiant recognosce. ^a Cui dicam, Pater? ei qui me omnino non fecit? a quo originem non traho? an ei qui me faciundo & instruendo generavit? A quo Spiritum sanctum postulem? a quo nec mundialis spiritus præstatur? an a quo fiunt etiam angeli spiritus? cujus & in primordio spiritus super aquas ferebatur? Ejus regnum optabo venire, quem nunquam regem gloriæ audiui? an in cujus manu etiam corda sunt regum? ^b Quis dabit mihi panem quotidianum; qui nec milium mihi condit, an qui etiam de cælo panem angelorum quotidianum populo suo præstitit? Quis mihi delicta dimittet: qui ea non judicando non retinet? an qui si non dimiserit, retinebit ut judicet? ^c quis non finet nos deduci in tentationem? quem poterit tentator non timere an qui a primordio tentatorem angelum prædamnavit? Hoc ordine, qui alii Deo supplicat & non creatori, non orat illum, sed infamat. Proinde a quo petam, ut accipiam? apud quem quæram, ut inveniam? ad quem pulsabo, ut aperiatur mihi? Quis habet petenti dare, nisi cujus omnia? cujus sum etiam ipse qui peto. Quid autem perdiidi apud Deum illum, ut apud eum quæram & inveniam? Si sapientiam atque prudentiam, has Creator abscondit; apud eum ergo quæram. Si salutem & vitam, & has apud Creatorem. Nihil alibi quæretur ut inveniatur, quam ubi latuit ut appareat. Sic nec aliorum pulsabo, quam unde sum functus. Denique, si accipere & invenire & admitti, laboris & instantiæ fructus est illi qui petiit, & quæ sivit, & pulsavit; intellige hæc a Creatore mandari & repromitti. Ille enim Deus optimus, ultro veniens ad præstandum non suo homini, nullum illi laborem, nec instantiam indixisset. Jam enim non optimus, si non ultro daret non petenti, & invenire præstaret non quærenti, & aperiret non pulsanti. Creator autem potuit indicare ista per Christum, ut quia delinquendo homo offenderat Deum suum, laboraret, & instantia petendi acciperet, & quærendi inveniret, & pulsandi introiret. Sic & præmissa similitudo, nocturnum panis petitem amicum facit, non alienum; & ad amicum pulsantem, non ad ignotum. Amicus autem etiam si offendit, magis creatoris est homo, quam Dei Marcionis. Itaque ad eum pulsat, ad quem jus illi erat, cujus januam norat, quem habere panes sciebat, cubantem jam cum infantibus quos nasci voluerat. Etiam quod sero pulsatur, creatoris est tempus. illius & serum, cujus seculum & seculi occasus. ad Deum autem novum, nemo sero pulsasset, tantum quod lucescentem. Creator est, qui & januam olim Nationibus cluserit, quæ olim pulsabatur Judæis; is & exurgit & dat, & si jam non quasi amico, non tamen quasi extraneo homini, sed quasi molesto, inquit. Molestum autem tam cito Deus recens neminem pati potuit. Agnosce igitur & Patrem, quem etiam appellas Creatorem. Ipse est qui scit quid filii postulent. Nam & panem petentibus, de cælo dedit manna; & carnem desiderantibus, emisit scorpionem; non serpentem pro pisce, nec scorpium pro ovo. Illius autem erit non dare malum pro bono, cujus utrumque sit. Ceterum, Deus Marcionis non habens scorpionem, non poterat id se dicere non daturum, quod non habebat; sed ille qui habens & scorpionem, non dat. Itaque & Spiritum sanctum is dabit, apud quem est & non sanctus. Quum surdum dæmonium expulisset (ut & in ista specie curationis Esaiæ occurrisset) in Beelzebule dictus ejicere dæmonia: Si ego, inquit, in Beelzebule ejicio dæmonia, filii vestri in quo ejiciunt? hac voce quid magis portendit, quam in eo ejicere se, in quo & filii eorum? In virtute scilicet Creatoris. Nam si putas sic accipiendum, ^d Si ego in Beelzebule ejicio dæmonia, filii vestri in quo? quasi illos fugillaret in Beelzebule ejicientes, resistet tibi prior sensus, non posse Satanam dividi adversus semetipsum. Adeo nec illi in Beelzebule ejiciebant; sed, ut diximus, in virtute Creatoris: quam ut intelligi faceret, subjungit, Quod si ego in digito Dei expello dæmonia, ergone appropinquavit in vos regnum Dei? Apud Pharaonem enim venefici illi adhibiti adversus Moysen, virtutem Creatoris

^a Cui dicam Pater. Recte hoc unum auctor, quia etsi græce hodie legatur, πατήρ ἡμεῶν ὁ ἐν τοῖς ὑψατοῖς, & similiter Syriace, tamen in latinis codicibus non legitur amplius, Lucæ 11. quam Pater; suspicor illud græce adjectum ex evangelio Matthæi 6. secundum quem legitur lib. de orat. cap. 2. Pater noster qui in cælis es. PAM.

^b Quis dabit mihi panem quotidianum. Prohibet nimirum Christus, ne de crastino solliciti simus; vita quippe nostra instabilis est. Ita explicat Conc. 4. Tolet. cap. 9. Is autem panis est Christus ut ipse ait. Cum autem dixit panem quotidianum significavit necessitatem quam habent homines

ejus auxilii, atque etiam submonuit vitam esse diariam *ζωὴν εἰς ἡμέραν*. LE PR.

^c Quis non finet nos in tentationem deduci? Sensus est, Deum nos orare ne nos tentationi succumbere permittat. Idem.

^d Si ego in Beelzebule ejicio dæmonia. Etsi apud SS. Marcum & Lucam legatur Beelzebul, vocis tamen etymon Beelzebul postulat *בְּעִלְזְבוּל* id est princeps muscarum. Si enim Beelzebul legis, aut nomen erit nullius significationis, aut melioris quam par esset. *בְּעִלְזְבוּל* enim habitationem significat, & aliquando cælum. LE PR.

A toris digitum Dei appellaverunt: Digitus Dei est hoc. quod significaret etiam modicum, validissimum tamen. Hoc & Christus ostendens, commemorator, non obliterator vetustatum, scilicet suarum, virtutem Dei, digitum Dei dixit; non alterius intelligendam, quam ejus apud quem hoc erat appellata. Ergo & regnum ipsius appropinquaverat, ^a cujus & virtus digitus vocabatur. Merito igitur applicuit ad parabolam fortis illius armati, quem validior alius oppressit, principem demoniorum, quem Beelzebulem & Satanam supra dixerat, significans digito Dei oppressum, non Creatorem ab alio Deo subactum. Ceterum, quomodo adhuc staret regnum ejus in suis terminis, & legibus, & officiis, quem licet integro mundo vel sic potuisset videri superasse validior ille Deus Marcionis, si non secundum legem ejus etiam Marcionitæ morerentur, in terram defluendo, sæpe & a scorpio docti non esse superatum creatorem. Exclamabat mulier de turba, Beatum utrum qui illum portasset, & ubera quæ illum educassent. Et Dominus; Immo, beati qui sermonem Dei audiunt, & faciunt. Quia & retro sic rejecerat matrem aut fratres, dum auditores & obsecutores Dei præfert. Nam nec hic mater adstibat illi. Adeo nec retro negaverat, ut ne tum quum id rursus audit. rursus proinde felicitatem ab utero & uberibus matris suæ transtulit in discipulos; a qua non transtulisset, si eam non haberet. Alibi malo purgare quæ reprehendunt Marcionitæ in Creatore. Hic enim sufficit, si ea in Christo reperiuntur. XXVII. Ecce inæqualis, & ipse inconstans, levis, aliud docens, aliud faciens: Jubet omni petenti dare, & ipse signum petentibus non dat. Tanto ævo lucem suam ab hominibus abscondit, & negat lucernam abstruendam; sed confirmat super candelabrum proponendam, ut omnibus luceat. Verat remaledicere, multo magis utique maledicere: & Væ ingerit Phariseis & doctoribus legis. Quis est tam similis Dei mei Christus, nisi ipsius? Sæpe jam fiximus, nullo modo potuisse illum destructorem legis denotari, si alium Deum promulgasset. Ideo & tunc Phariseus, qui illum vocaret ad prandium, retractabat penes se, cur non prius tinctus esset quam recubisset secundum legem, qui Deum legis circumferret? Jesus autem etiam interpretatus est ei legem, dicens, Illos calicis & catini exteriora emundare; interiora autem ipsorum plena esse rapina & iniquitate: ut significaret vasculorum munditias hominum esse intelligendas apud Deum: quia & Phariseus de homine, non de calice illoto, apud se tractaverat. Ideo exteriora, inquit, calicis lavatis, id est carnem: interiora autem vestra non emundatis, id est animam. adjiciens, Nonne qui exteriora fecit, id est carnem; & interiora fecit, id est animam? quo dicto aperte demonstravit, ad eundem Deum pertinere munditias hominis exterioris & interioris, cujus uterque sit, præponentis misericordiam non modo lavacro hominis, sed etiam sacrificio. Subjungit enim, ^b Date quæ habetis eleemosynam, & omnia munda erunt vobis. Quod si & alius potest Deus misericordiam mandasse, non tamen antequam cognitus. Porro & hic apparet, illos non de Deo increpitos; sed de ejus disciplina, a quo illis & figurate vasculorum munditiæ, & manifeste misericordiarum opera imperabantur. Sic & oluscula decimantes, vocationem autem & dilectionem Dei prætereuntes objurgat. Cujus Dei vocationem & dilectionem, nisi cujus & rutam & mentam, ex forma legis de decimis offerebant? Totum enim exprobrationis hoc erat, quod modica curabant; ei utique, cui majora non exhibebant, dicenti, Diliges Dominum Deum tuum ex toto corde tuo, & ex tota anima tua, & ex totis viribus tuis, qui te vocavit ex Ægypto. Ceterum, nec tempus admisisset, ut Christus tam præcoquam, immo tam acerbam adhuc dilectionem, expostularet novo & recenti Deo, ne dixerim nondum palam facto. Primatum quoque captantes locorum, & honorem salutorum, quum incusat, sectam creatoris administrat, ejusmodi principes Sodomorum Archontas appellantis, prohibentis etiam confidere in præpositos, immo & in totum miserrimum hominem pronuntiantis, qui spem habet in homine. Quod si propterea quis adfectat principatum, ut de officiis aliorum gloriatur, quia officia vetuit ejusmodi sperandi & confidendi in hominem, idem & adfectatores principatum increpuit. Invehitur & in doctores ipsos legis, quod onerarent alios importabilibus oneribus, quæ ipsi ne digito quidem aggredi auderent, non legis onera sugillans quasi detestatore ejus. quomodo enim detestator, qui cum maxime potiora legis prætereuntes incusabat, eleemosynam & vocationem & dilectionem Dei, ne hæc quidem gravia, nedum decimas rutarum, & munditias catinorum? Ceterum, excusandos potius censuisset, si importabilia portare non possent. Sed quæ onera taxat? quæ ipsi de suo exaggerabant, docentes præcepta doctrinas hominum, commodorum suorum causa, jungentes domum ad domum, ut quæ proximi sunt auferrent, clamantes po-

K k k pulum,

^a Cujus & virtus digitus. Elegans illa interpretatio digiti Dei, de virtute & potentia Dei, ab omnibus usurpatur. Magi autem Pharaonis, cum cinifes producere nequirent, in Dei digitum seu virtutem, quæ sibi erat impedimento id rejiciebant. LE PR.

^b Date quæ habetis, eleemosynam, &c. Vertit auctor recte quæ habetis, & Syrus interpres: id quod est, quod græce τὰ ἰδια, ac si dicat, sicuti Theophylactus, non quæ rapuistis, sed quæ vestra sunt; quo adeo respexit vulgatus in-

terpres, transferens, quod superest, nempe ultra rapinam & iniquitatem. Quo sensu explicato, nihil opus est legere cum Erasmo & Cajetano, datis pro date. B. Cyprianus in terim lib. 3. adv. Quirinum cap. 1. neutrum legit, neque etiam B. Ambrosius in comment. aut B. Augustinus enchirid. cap. 75. Quum autem etiam eundem sensum recipiat, ut diximus, vulgata versio, repetendum est hic, quod non semel diximus, nimis liberam esse castigationem Isidori Clarii: de iis quæ vobis suppetunt, ac si altera lectio minime tolerari posset. PAM.

pulum, amantes munera, sectantes retributionem, diripientes judicata pauperum; uti esset A illis vidua in rapinam, & pupillus in prædam. De quibus idem Esaias, Væ qui valent in Hierusalem. & rursus, Qui vos postulant, dominantur vestri. Qui magis quam legis doctores? Hi si & Christo displicebant, ut sui displicebant. ^a Alienæ enim legis doctores non omnino pulsasset. Cur autem Væ audiunt etiam, quod ædificarent Prophetis monimenta interemptis a patribus eorum, laude potius digni, qui ex isto opere pietatis testabantur se non consentire factis patrum; si non erat zelotes, qualem arguunt Marcionitæ, delicta patrum de filiis exigentem usque in quartam nativitatem? Quam vero clavem habebant legis doctores, nisi interpretationem legis? ad cuius intellectum neque ipsi adibant, non credentes scilicet: Nisi enim credideritis; non intelligetis; neque alios admittebant. utique docentes præcepta potius & doctrinas hominum. Qui ergo nec ipsos introeuntes, nec aliis aditum præstantes, increpabat, obtrektor habendus est legis, an fautor? Si obtrektor, placere debebant & præclusores legis: si fautor, jam non & æmulus legis. Sed hæc omnia ad infuscandum creatorem ingerebat ut sæ- B vum, erga quem delinquentes, Væ habituri essent. Et quis sævum non potius timeret provocare deficiendo ab eo? Tanto magis ergo demerendum docebat, quem timendum ingerebat. Sic oportebat Christum Creatoris. Merito itaque non placebat illi hypocrisis Phariseorum, ^b labiis scilicet amantium Deum, non corde: Cavete, inquit discipulis, a fermento Phari-
 xxviii. seorum, quod est hypocrisis, non prædicatio Creatoris. Odit contumaces Patris Filius; non vult suos tales existere in illum: non in alium, in quem hypocrisis fuisset admissa, cujus exemplum a discipulis caveretur. Ita Phariseorum prohibet exemplum. In eum prohibebat illud admitti; in quem admittebant Pharisei. Igitur quoniam hypocrisim eorum taxarat, utique celantem occulta cordis, & incredulitatis secreta superficialibus officiis obumbrantem; quæ clavem agnitionis habens, nec ipsa introiret, nec alios fineret: ideo adjicit, Nihil autem oper-
 tum, quod non patefiet; & nihil absconditum, quod non dignoscetur; ne quis existimet illum Dei ignoti retro & occulti revelationem & ad agnitionem intentare, quum subjiciat, etiam C quæ inter se mussitarent vel tractarent, scilicet super ipso dicentes: Hic non expellit dæmonia nisi in Beelzebule, in apertum processura, & in ore hominum futura, ex Evangelii promulgatione. Deinde conversus ad discipulos; Dico autem, inquit, vobis amicis meis, nolite ter-
 reri ab eis qui vos solummodo occidere possunt, nec post hoc ullam in vobis habent potestatem. Sed iis erit Esaias prædicens, Vide quomodo justus aufertur, & nemo advertit demonstrabo autem vobis quem timeatis. timete eum, qui postquam occiderit, potestatem habet mittendi in gehennam; Creatorem utique significans. itaque dico vobis, hunc timete. Et hoc in loco sufficeret mihi, si, quem timeri jubet, offendi vetat; & quem offendi vetat, demereri jubet; & qui hæc mandat ipse est, cui timendo, & non offendendo, & demerendo procurat. Sed ha-
 beo & de sequentibus sumere: Dico enim vobis, Omnis qui confitebitur in me coram hominibus, confitebor in illo coram Deo. Qui confitebuntur autem in Christo, occidi habebunt ho-
 minibus, nihil utique amplius passuri post occisionem ab illis. Hic ergo erunt quos supra præ-
 monet, ne timeant tantummodo occidi: ideo præmittens non timendam occisionem, ut sub-
 jungeret substruendam confessionem: Et omnis qui negaverit me coram hominibus, dene-
 gabitur coram Deo; ab eo utique qui illum consistentem confessurus fuisset. Si enim con-
 fessorem confitebitur, ipse est qui & negatorem negabit. Porro, si confessor est, cui nihil ti-
 mendum est post occisionem, negator erit cui timendum est etiam post mortem. Itaque quum
 Creatoris sit quod timendum est post mortem, gehennæ scilicet pœna, & negator ergo Crea-
 toris est. Si autem & negator, & confessor, qui post occisionem nihil ab homine passurus est,
 a Deo plane passurus si negaret. atque ita Christus Creatoris est, qui ostendit negatores suos
 Creatoris gehennam timere debere. Post deterritam itaque negationem, sequitur & blasphem-
 iæ formidandæ admonitio, ^c Qui dixerit in filium hominis, remittetur illi; qui autem dixe-
 rit in Spiritum sanctum, non remittetur ei. Quod si jam remissio & retentio delicti, iudicem
 Deum sapiunt, hujus erit Spiritus sanctus non blasphemandus, non remissuri scilicet blasphem-
 iam; sicut & supra non negandus, occisuri scilicet etiam in gehennam. Quod si & blasphem-
 iam Christus a Creatore avertit, quomodo adversarius ei venerit, non scio. Aut si & per hæc
 severitatem ejus infuscat, non remissuri blasphemiam, & occisuri etiam in gehennam, superest
 ut & illius diversi Dei impune & Spiritus blasphemetur, & Christus negetur, & nihil intersit
 de cultu ejus, deve contemptu; & sicut de contemptu nulla pœna, ita & de cultu nulla speran-
 da sit merces. Perductos ad potestates, prohibet ad interrogationem cogitare de responsione:
 Sanctus enim, inquit, Spiritus docebit vos ipsa hora quid eloqui debeatis. Si ejusmodi documen-
 tum

^a Alienæ enim legis doctores. Sæpius hic & alibi Legis doctores, Legisperiti & Pharisei dicuntur, græce *vi yovatoi*. LE PR.

^b Labiis scilicet amantium Deum, &c. Litteram occidentem, non autem spiritum legis vivificantem sequebantur; Clavem scilicet, hoc est, interpretationem legis, ut modo dixit, non habebant. Dum enim exteriora quædam super-

stitiose abservabant, negligebant quod erat præcipuum. LE PR.

^c Cui dixerit in filium hominis, &c. Etsi non exprimat, tamen subintelligitur ab auctore, qui dixerit blasphemiam, pro eo quod alii: qui blasphemaverit, tam ex Græco quam Syriaco, sicuti patet ex verbis sequentibus, hujus erit spiritus sanctus non blasphemandus. PAM.

A tum Creatoris est, ejus erit & præceptum, cujus præcessit exemplum. Balaam propheta in Arithmis arcessitus a rege Balach, ad maledicendum Israel, cum quo prælium inibat, simul spiritu implebatur; non ad quam venerat maledictionem, sed quam illi ipsa hora spiritus suggererat, benedictionem pronuntiabat, ante professus apud nuntios regios, mox etiam apud ipsum, id se pronuntiaturum quod Deus ori ejus indidisset. Hæ sunt novæ doctrinæ novi Christi, quas olim famuli Creatoris initiaverunt. Ecce plane diversum exemplum Moyse & Christi.

^a Moyses rixantibus fratribus ultro intercedit, injuriosum increpat, Quid proximum tuum percutis? Et rejicitur ab illo, Quis te constituit magistrum aut judicem super nos? Christus vero postulatus a quodam, ut inter illum & fratrem ipsius dividenda hereditate componeret; operam suam, & quidem tam probæ causæ, denegavit. Jam ergo melior Moyses meus Christo tuo, fratrum paci studens, injuriæ occurrens. Sed enim optimi & non judicis Dei Christus: Quis me, inquit, judicem constituit super vos? Aliam vocem excusationis invenire non potuit, ne ea uteretur qua improbus vir, & impius frater adfertorem probitatis atque pietatis excusserat. Denique probavit malam vocem, utendo ea; & malum factum, pacis inter fratres componendæ declinatione. Aut numquid indigne tulerit, hoc dicto fugatum Moysen? Ideoque in causa pari disceptantium fratrum, voluit illos commemoratione ejusdem dicti confudisse? Plane ita. Ipse enim tunc fuerat in Moyse, qui talia audierat, spiritus scilicet Creatoris. Puto jam alibi satis commendasse nos divitiarum gloriam damnari a Deo nostro, ipsos dynastas detrahente de folio, & pauperes allevante de sterquilinio. Ab eo ergo erit & parabola divitis blandientis sibi de proventu agrorum suorum, cui Deus dicit; Stulte, hac nocte animam tuam reposituram: quæ autem parasti, cujus erunt? Sic denique rex de gazis & apothecis deliciarum suarum apud Persas gloriatus, per Esaiam male audivit: Quis nollet curam nos agere animæ de victu, & corporis de vestitu, nisi qui ista homini ante prospexit? & exinde præstans merito curam eorum, tamquam æmulam liberalitatis suæ, prohibet? qui & substantiam ipsius animæ accommodavit potiore escæ, & materiam ipsius corporis figuravit potiore tunica? cujus & corvi non serunt, nec metunt, nec in apothecas condunt, & tamen aluntur ab ipso. Cujus & lilia & fenum non texunt, non texunt, nec nent, & tamen vestiuntur ab ipso; cujus & Salomon gloriosissimus, nec ullo tamen flosculo cultior. Ceterum nihil tam abruptum, quam ut alius præstet, alius de præstantia ejus secure agere mandet, & quidem derogator ipsius. Denique, si quasi derogator Creatoris, non vult de ejusmodi frivolis cogitari, de quibus nec corvi nec lilia laborent, ultro scilicet pro sua vilitate subjectis, paulo post patebit. Interim cur illos modicæ fidei incusat, id est cujus fidei? ejusne quam nondum poterant perfectam exhibere Deo, tantum quod velato quum maxime discentes eum, an quam hoc ipso titulo debebant Creatori, uti crederent hæc illum ultro generi humano sumministrare, nec de eis cogitarent? Nam & quum subicit, Hæc enim nationes mundi quærunt; non credendo scilicet in Deum conditorem omnium & præbitorem, quos pares gentium nolebat, in eundem Deum modicos fidei increpabat, in quem gentes incredulas notabat. Porro cum & adjicit, ^b Scit autem Pater opus esse hæc vobis; prius quæram quem patrem intelligi velit Christus. Si ipsorum Creatorem demonstrat, & bonum confirmat, qui scit quid filiis opus sit. Sin illum alium Deum, quomodo scit necessarium esse homini victum atque vestitum, quorum nihil præstitit? Si enim scisset, præstitisset. Ceterum, si scit quæ sunt homini necessaria, nec tamen præstitit, aut malignitate aut infirmitate non præstitit. Professus autem necessaria hæc homini, utique bona confirmavit. Nihil enim mali necessarium. Et non erit jam depreciator operum & indulgentiarum Creatoris, ut quod supra distuli, expunxerim. Porro, si quæ necessaria scit homini, alius & prospexit & præstat, quomodo hæc ipse repromittit? An de alieno bonus est? Quærите enim, inquit, regnum Dei, & hæc vobis adjicientur. Utique ab ipso. Quod si ab ipso, qualis est qui aliena præstabit? Si a Creatore cujus & sunt, quis est qui aliena promittat? Ea si regno accedent, secundo gradu restituenda; ejus est secundus gradus, cujus & primus; ejus victus atque vestitus, cujus & regnum. Ita tota promissio Creatoris est parabolarum status, similitudinum peræquatio, si nec alium spectant. ^c quam cui per omnia pariauerint. Sumus servi, dominum enim habemus Deum. Succingere debemus lumbos, id est, expediti esse ab impedimentis laciniosæ vitæ & implicitæ: Item, lucernas ardentes habere, id est, mentes a fide accensas, & operibus veritatis relucens; atque ita expectare dominum, id est Christum. Unde redeuntem: si a nuptiis, Creatoris est, cujus nuptiæ. Si non Creatoris, nec ipse Marcion invitatus ad nuptias isset, Deum suum intuens detestatorem nuptiarum. Defecit itaque parabola in persona Domini, si non esset, cui nuptiæ competunt. In sequenti quoque parabola satis errat, qui furem illum, cujus horam si pater familias sciret, non sineret suffodi

XXIX.

XXXI.

XXX.

^a Moyses rixantibus fratribus ultro intercedit. Fratres vocat, qui ex eodem essent genere Israel, paulo post proprie accipi, & injuriosum transtulit una voce, quod græce est Exod. 2. ἀδελφοί pro eo qui injuriam faciebat, & quod mirum est, magistrum transtulit, quod græce est ἄρχων,

K k k 2 domum pro quo ubique alibi, & proprie, principem. Idem. ^b Quam cui per omnia pariauerint. sumus servi. In exemplari legitur, Quam cui per omnia paria venerint. Id sumus servi. Dominum enim habemus Deum. Quod esse verissimum existimo. RIG.

domum suam; in personam disponit Creatoris. Fur enim Creator quomodo videri potest Dominus totius hominis? Nemo sua furatur aut suffodit, sed ille potius qui in aliena descendit, & hominem a domino ejus alienat. Porro, quum furem nobis diabolus demonstret, cujus horam etiam in primordio si homo scisset, nunquam ab eo suffossus esset. propterea jubet ut parati simus, quia qua non putamus hora, filius hominis adveniet; non quasi ipse sit fur, sed judex, scilicet eorum qui se non paraverint, nec caverint furem. Ergo si ipse est filius hominis, judicem teneo, & in judice Creatorem defendo. Si vero Christum Creatoris in nomine filii hominis hoc loco ostendit, ut eum furem portendat, qui quando venturus sit, ignoremus, habes supra scriptum, Neminem rei suae furem esse: salvo & illo, quod in quantum timendum Creatorem ingerit, in tantum illi negotium agens, Creatoris est. Itaque interroganti Petro in illos, an & in omnes parabolam dixisset; ad ipsos ad universos qui Ecclesiis praefuturi essent, proponit actorum similitudinem, ^a quorum qui bene tractaverit conservos absentia domini, reverso eo omnibus bonis praeponeatur: qui vero secus egerit, reverso domino qua die non putaverit, hora qua non scierit; illo scilicet filio hominis Christo Creatoris, non fure, sed judice; segregabitur, & pars ejus cum infidelibus ponetur. Proinde igitur aut & hic judicem Dominum opponit, & illi catechizat; aut si Deum optimum, jam & illum judicem affirmat, licet nolit haereticus. Temperare enim tentant hunc sensum, quum Deo ejus vindicatur, quasi tranquillitatis sit & mansuetudinis, segregare solummodo & partem ejus cum infidelibus ponere, ac si non sit vocatus, ut statui suo redditus. quasi non & hoc ipsum iudicatio fiat. Stultitia! Quis erit exitus segregarorum? Nonne amissio salutis? Siquidem ab eis segregabuntur, qui salutem consequuntur. Quis igitur infidelium status? Nonne damnatio? Aut si nihil patientur segregati & infideles, aequae in diverso nihil consequuntur retenti & fideles. Si vero consequuntur salutem retenti & fideles, hanc amittant necesse est ex diverso segregati & infideles. Hoc erit iudicium, quod qui intendit, Creatoris est. Quem alium intelligam, cadentem servos paucis aut multis plagis, & prout commisit illis, ita & exigentem ab eis, quam retributorem Deum? Cui me decet obsequi, nisi remuneratori? Proclamat Christus tuus, Ignem veni mittere in terram; ille optimus, nullius gehennae dominus; qui paulo ante discipulos, ne ignem postularent inhumanissimo viculo, coercuerat. quando iste Sodomam & Gommorrham nimbo igneo exussit? quando cantatum est, Ignis ante ipsum praecedet, & cremabit inimicos ejus? quando & per Osee comminatus est, Ignem emittam in civitates Judae? vel per Esaiam, Ignis exarsit ex indignatione mea? Non mentiatur. Si non est ille qui de rubo quoque ardenti vocem suam emisit, viderit quem ignem intelligendum contendat. Etiam si figura est, hoc ipso quod de meo elemento argumenta sensui suo sumit, meus est, qui de meis utitur. Illius erit similitudo ignis, cujus & veritas. Ipse melius interpretabitur ignis istius qualitatem, adjiciens; Putatis venisse me pacem mittere in terram? non, dico vobis, sed separationem. ^b Macharam quidem scriptum est. ^c Sed Marcion emendat, ^d quasi non & separatio opus sit macharae. Igitur & ignem everisionis intendit, qui pacem negavit. Quale proelium, tale & incendium. qualis machara, talis & flamma neutra congruens Domino. Denique, Dividetur, inquit, pater in filium, & filius in patrem; & mater in filiam, & filia in matrem; & nurus in socrum, & socrus in nurum. Hoc proelium inter parentes, si in ipsis verbis tuba cecinit Propheta, vereor ne Michaeas Christo Marcionis praedicarit. Et ideo hypocritas pronuntiabat, coeli quidem & terrae faciem probantes, tempus vero illud non dinoscentes. Quo scilicet adimplens omnia quae super ipsos fuerunt praedicata, nec aliter docens, debuerat agnosci. Ceterum, quis posset ejus tempora nosse, cujus per quae probaret non habebat? Merito exprobrat etiam quod justum non a semetipsis judicarent. Olim hoc mandat per Zachariam: Justum iudicium & pacatorium iudicate. Per Hieremiam, Facite iudicium & iustitiam. Per Esaiam, Iudicate pupillo, & iustificate viduam; imputans etiam vineae Sorech, quod non iudicium fecisset, sed clamorem. Qui ergo docuerat ut facerent ex praecepto, is exigebat ut facerent & ex arbitrio. Qui seminaverat praeceptum, ille & redundantiam ejus urgebat. Jam vero quam absurdum ut ille mandaret iuste iudicare, qui Deum iudicem justum destruebat. Nam & iudicem qui mittit in carcerem, nec ducit inde, nisi soluto etiam novissimo quadrante; in persona Creatoris obtreccionis nomine differunt. Ad quod necesse habeo eodem gradu occurrere. Quotiescumque enim severitas Creatoris opponitur, totiens illius est Christus, cui per timorem cogit obsequium. Quaestionem rursus de curatione sabbato facta, quomodo discussit?

XXX.

^a Quorum qui bene tractaverit conservos absentia domini, &c. Generaliter bene tractaverit, transtulit hic auctor, pro eo quod Lucas, τὸ διδόναι, ἐν κοινῇ τοῖς οὐνοῖς, hoc est, sicut vulgatus interpret Latinus: ut det illis in tempore tritici mensuram. Quod etsi ad omnem cibum pertineat, tamen nimis libere, etiam hic castigavit Clarius, demensum. Oportebat itaque potius suam versionem nuncupasse, quam vulgati interpretis castigationem. PAM.

^b Macharam quidem scriptum est. In Evangelio scilicet Marcionis, hoc est, Luca a Marcione adulterato. Cu-

^a Unusquisque. Iusmodi Evangelium provocare se dicit Tertullianus initio huius libri, ut ex eo ipso Marcionem convincat insaniam. RIG.

^c Sed Marcion emendat. Etenim Lucas dixit, διὰ τὴν ἰουδαίαν. Idem.

^d Quasi non & separatio opus sit Macharae. Eoque sensu dixerat Matthaeus, ὁποῖον quod Lucas διὰ τὴν ἰουδαίαν. ut jam vana sit Marcionis in Lucam emendatio. Huiusce autem non meminit Epiphanius. Idem.

A^a Unusquisq. vestrum sabbatis non solvit asinum aut bovem suum a præsēpi, & ducit ad potum. Ergo secundum conditionem legis operatus, legem confirmavit, non dissolvit, jubentem nullum opus fieri, nisi quod fieret omni animæ, quanto potius humanæ? Parabolarum congruentiam ubique recognoscor exigere. Simile est regnum Dei, inquit, grano sinapis, quod accepit homo, & seminavit in horto suo. Quis in persona hominis intelligendus? utiq. Christus: Quia licet Marcionis, filius hominis est dictus, qui accepit a Patre semen regni; sermonem scilicet Evangelii; & seminavit in horto suo, utiq. in mundo, puta nunc in homine. Sed cum in suo horto dixerit, nec mundus autem nec homo illius sit, sed Creatoris; ergo qui in suum seminarit, nec Creator ostenditur. Aut si, ut hunc laqueum evadant, converterint hominis personam a Christo, in hominem accipientem semen regni, & seminantem in horto cordis sui; nec ipsa materia alii conveniet quam Creatori. Quale est enim ut lenissimi Dei regnum significet semen, quod etiam iudicii fervor lacrymosa austeritate subsequitur. De sequenti plane similitudine vereor, ne forte alterius Dei regno portendat. Fermento enim comparavit illud; non azymis, quæ familiariora sunt Creatori. Congruit & hæc conjectura mendicantibus argumenta. Itaque & ego vanitatem vanitate depellam, fermentationem quoque congruere dicens regno Creatoris, quia post illam clibanus vel furnus gehennæ sequatur. Quoties adhuc se iudicem ostendit, & in iudice Creatorem? Quoties utique ejecit, & damnat rejiciendo. Sicut hic quoque; Quum surrexerit, inquit, pater familias, Quo? nisi quod dixit Esaias, Quum surrexerit comminuere terram, & cluserit ostium; utique excludendis iniquis, quibus pulsantibus respondebit, Nescio unde sitis. Et rursus enumerantibus quod coram illo ederint, & biberint, & in plateis eorum docuerit, adjicit; Recedite a me ^b omnes operarii iniquitatis: illic erit fletus & frendor dentium. Ubi? foris scilicet, ubi erunt exclusi, ostio cluso ab eo: ergo erit pœna, a quo fit exclusio in pœnam, quum videbunt justos introeuntes in regnum Dei, se vero detineri foris. A quo? Si a Creatore, quis erit ergo intus recipiens justos in regnum? Deus bonus. Quid ergo illuc Creatori, ut foris detineat in pœnam, quos adversarius ejus exclusit, suscipiendos a se, utique magis in adversarii bilem? Sed & ille exclusurus iniquos, sciat utique Creatorem illos detenturum in pœnam, aut non sciat oportet. Ergo, aut nolente eo detinebuntur, & minor est illo qui detinet, cedens ei nolens; aut si vult ita fieri, ipse ita faciendum judicavit, & non erit melior Creatore, ipse auctor infamiæ Creatoris. Hæc si nulla ratione consistunt, ut alius punire, alius liberare credatur, unius erit tam iudicium quam & regnum; & dum unius est utrumque, qui & iudicat, Creatoris est. Ad prandium vel ad cœnam quales vocari jubet? Quales ostenderat per Esaiam, XXXI.
^c Confringe panem tuum esurienti; & mendicos, & qui sine tecto sunt, induc in domum tuam; qui scilicet humanitatis istius vicem retribuere non possint. Hanc si Christus captari verat, in resurrectione eam repromittens, Creatoris est forma, cui non placent amantes munera, sectantes retributionem. Etiam invitatoris parabola cui magis parti occurrat, expendere. Homo quidam fecit cœnam, & vocavit multos; utique cœnæ paratura; vitæ æternæ saturitatem figurat. Dico primo, extraneos & nullius juris affines invitari ad cœnam non solere; certe facilius solere domesticos & familiares. Ergo Creatoris est invitasse, ad quem pertinebant qui invitabantur, & per Adam qua homines, & per Patres qua Judaici, non ejus ad quem neque natura pertinebant, neque prærogativa. Dehinc, si is mittit ad convivas, qui cœnam paravit; sic quoque Creatoris est cœna, qui misit ad convivas admonendos, ante jam vocatos per Patres, admonendos autem per Prophetas: non qui neminem miserit ad monendum, nec qui nihil prius egerit ad vocandum, sed ipse descenderit subito: tantum quod innotescens, jam invitans; tantum quod invitans, jam in convivium cogens; eadem faciens horam cœnandi, & ad cœnam invitandi. Excusant se invitanti. Si ab alio Deo, merito, quia subito invitati. Si non merito, ergo nec subito. Si autem non subito invitati; ergo a Creatore, a quo olim. Cujus denique declinaverant vocationem tunc primo dicentes ad Aaronem, Fac nobis deos, qui præeant nobis atque exinde, Aure audientes & non audientes; vocationem scilicet Dei; qui pertinentissime ad hanc parabolam per Hieremiam, Audite, inquit, vocem meam, & ero vobis in Dominum, & vos mihi in populum; & ibitis in omnibus viis meis quas cunque mandavero vobis. Ecce invitatio Dei. Et non audierunt, inquit, & non adverterunt aurem suam. Ecce recusatio populi. Sed abierunt in iis quæ concupierunt corde suo malo. Agrum emi, & boves mercatus sum, & uxorem duxi. Et adhuc ingerit, Et emisi ad vos omnes famulos meos Prophetas. Hic erit Spiritus sanctus admonitor convivarum, die & an-

^a Unusquisque vestrum sabbatis non solvit asinum, &c. Illud in quo solum ab aliis auctor differt legens, sabbatis, pro sabbato, non usit Epiphanius, sed confut. 39. Illud Christi quod sequitur, Hanc autem filiam Abraham, quam adligavit Satanas: ex quo probat, Christum esse ejusdem Dei, cujus Abraham. Idque eo magis, uti confut. 40. prosequitur, quod etiam resciderat illud sub finem hujus cap. Lucæ, Quum videritis Abraham, Isaac & Jacob, & omnes

prophetas in regna Dei, legens dumtaxat, quum omnes justos videritis in regno Dei ita, quod auctor omisit, ille fere urget adv. Marc. PAM.

^b Omnes operarii iniquitatis. Ab verbum fere ex Græco translulit *ἐργάται τῆς ἀνομίας*. LE PR.

^c Confringe panem tuum esurienti, & mendicos, &c. Mendicos pro quo vulgatus egenos, sive *πτωχοι*. Idem.

re lucem. Et non audiit populus meus, & non intendit auribus suis, & obduravit collum A suum. Hoc ut patrifamilias renuntiatum est, motus tunc, (bene quod & motus; negat enim Marcion moveri Deum suum, ita & hoc meus est] mandat de plateis & vicis civitatis facere sublektionem Videamus an eo sensu quo rursus per Hieremiam, Nunquid solitudo factus sum domui Israelis? aut terra in incultum derelicta? id est, Nunquid non habeo quos adlegam, aut unde adlegam? quoniam dixit populus meus, Non venimus ad te. Itaque misit ad alios vocandos, ex eadem adhuc civitate. Dehinc loco abundante, præcepit etiam de viis & sepibus colligi, id est, nos jam de extraneis gentibus, illa scilicet æmulatione, qua in Deuteronomio, Avertam faciem meam ab eis, & monstrabo quid illis in novissimis, id est alios possessuros locum eorum: quoniam genitura perversa est, filii in quibus fides non est. Illi obæmulati sunt me in non Deo, & provocaverunt in iram in idolis suis; & ego obæmulabor eos in non Natione, in Natione insipienti provocabo eos in iram; in nobis scilicet, quorum spem Judæi gerunt, ^a de qua illos gustaturos negat Dominus; derelicta B Sione tanquam specula in vinea & in cucumerario casula, posteaquam & novissimam in Christum invitationem recusavit. Quid ex hoc ordine secundum dispositiones & prædicationes Creatoris recensendo competere potest illi, cujus nec ordinem habet, nec dispositionem ad parabolæ conspirationem, qui totum opus semel fecit? Aut quæ erit prima vocatio ejus, & quæ secundo actu admonitio? Ante debent alii excusare, postea alii convenisse. Nunc autem pariter utramque partem invitare venit, de civitate, de sepibus, adversus speculum parabolæ. nec potest jam fastidiosos judicare, quos nunquam retro invitavit, quos cum maxime aggreditur. Aut si de futuro eos judicat, contempturos vocationem; ergo & sublektionem loco eorum ex gentibus de futuro portendit. Plane ad hoc secundo venturus est ut gentibus prædicet. Et si venturus est autem, puto non quasi vocaturus adhuc convivas, sed jam collocaturus. Interea qui cœnæ istius vocationem in cœleste convivium interpretaris spiritualis saturitatis & jucunditatis, memento & ^b terrenas promissiones vini & olei & frumenti, & ipsius civitatis, æque in spiritalia figurari a Creatore. Ovem & drachmam perditam quis requirit? Nonne qui perdidit? Quis autem perdidit? Nonne qui habuit? Quis vero habuit? Nonne cujus fuit? Si igitur homo non alterius est res, quam Creatoris; is eum habuit, cujus fuit. Is perdidit, qui habuit. Is requisivit, qui perdidit. Is invenit, qui quæsit. Is exultavit, qui invenit. Ita utriusque parabolæ argumentum vacat circa eum, cujus non est ovis neque drachma, id est homo. Non enim perdidit, quia non habuit; nec requisivit, quia non perdidit; nec invenit, quia nec requisivit; nec exultavit, quia non invenit. Atque adeo ^c exultare illius est de pœnitentia peccatoris, id est, de perditioni recuperatione; qui se professus est olim, malle peccatoris pœnitentiam quam mortem. Quibus duobus dominis neget posse servire, quia alterum offendi sit necesse, alterum defendi, ipse declarat, Deum proponens & Mammonam. Deinde ^d Mammonam quem intelligi velit, si interpretem non habes, ab ipso potes discere. Admonens enim nos, de secularibus suffragia nobis prospicere amicitiarum, secundum servi illius exemplum, qui ab actu summotus, dominicos debitores diminutis cautionibus revelat in subsidium sibi. Et ego, inquit, dico vobis, facite vobis amicos de Mammona injustitiæ; de nummo scilicet, de quo & servus ille. Injustitiæ enim auctorem & dominatorem totius seculi nummum scimus omnes. Cui famulatam videns Phariseorum cupiditatem, ^e ammentavit hanc sententiam, Non potestis Deo servire & Mammonæ. Irridebant denique Pharisei pecuniæ cupidi, quod intellexissent scilicet Mammonam de nummo dictum, ne quis existimet in Mammona Creatorem intelligendum, & Christum a Creatoris illos servitute revocasse. Quid? nunc potius ex hoc disce, unum a Christo Deum ostensum. Duos enim dominos nominavit, Deum & Mammonam, creatorem & nummum. Denique, non potestis Deo servire: utique ei, cui servire videbantur; & Mammonæ, cui magis destinabantur. Quod si ipse alium se ageret, non duos dominos, sed tres demonstrasset. Et Creator enim Dominus, quia Deus. Et utique magis dominus, quam Mammonas; magisque observandus, qua magis dominus. Quare est enim, ut qui Mammonam dominum dixerat, & cum Deo junxerat, vere ipsorum dominum taceret, id est Creatorem? Aut numquid tacendo eo, concessit serviendum ei esse, si solummodo sibi & Mammonæ negavit posse servire? Ita, cum unum Deum ponit nominaturus & Creatorem,

^a De qua illos gustaturos negat Dominus Docet hæc interpretatio repudiatos ob pervicaciam Judæos, Christianosque ad cœnam, seu ut explicat, ad vitæ cœlestis saturitatem vocatos. LE FR.

^b Terrenas promissiones vini & olei. Quales habentur sapissime in veteri testamento. Idem.

^c Exultare illius est de pœnitentia peccatoris. Non video cur tantopere se torqueat Pamelius ut hunc locum explicet. Cum enim angelorum esse ait ex contextu evangelico, ideoque hic Deo tribui quod de angelis dictum est. Attendat sedulo ne feriem sermonis inturbet, disjungatque; nam or-

do & sensus facilis est, de eo qui dixit, [Deo scilicet] malo pœnitentiam peccatoris, quam mortem. Idem.

^d Mammonam quem intelligi velit.] Quod Punici dicunt Mammon, Latine lucrum vocatur. August. Sermon. xxxv. de Verb. Domin. RIG.

^e Ammentavit hanc sententiam.) Ut jaculum intorset. Varie scribitur in MSS. Amentum, Admentum & Ammentum. Græcum est ἀμμή. Idem.

^e Ammentavit hanc sententiam. Id est, jaculatus est, emisit, ab amento quod lorum significat, deductum verbum amentare. RHEN.

A rem, si alius esset ipse, Creatorem nominavit, quem dominum sine alio Deo non posuit. Et illud itaque relucebit, quomodo dictum, Si in Mammona injusto fideles non extitistis, quod verum est quis vobis credet? In nummo scilicet injusto, non in Creatore, quem & Marcion justum facit. Et si in alieno fideles inventi non estis, quod meum est quis dabit vobis? Alienum enim debet esse a servis Dei, quod injustum est. Creator autem, quomodo alienus erat Phariseis, proprius Deus Judaicae gentis? Si ergo haec non cadunt in Creatorem, sed in Mammonam, quis vobis credet quod verius est? & quis vobis dabit quod meum est? non potest quasi alius dixisse de alterius Dei gratia. Tunc enim videretur ita dixisse, si eos in Creatorem, non in Mammonam infideles notando, per Creatoris mentionem distinctiones fecisset Dei alterius, non commissuri suam veritatem infidelibus Creatoris. Quomodo tunc alterius videri potest, si non ad hoc proponatur, ut a te de qua agitur, separetur? Si autem & justificantes se coram hominibus Pharisei, spem mercedis in homine ponebant, illo eos sensu increpabat, quo
B & Propheta Hieremias; ^a Miser homo, qui spem habet in homine: si & adjicit, Scit autem Deus corda vestra; illius Dei vim commemorabat, qui lucernam se pronuntiabat, scrutantem renes & corda: si superbiam tangit, Quod elatum est apud homines, perosum est Deo, Esaiam ponit ante oculos, Dies enim Domini sabaoth, in omnem contumeliosum & superbum, in omnem sublimem & elatum; & humiliabuntur. Possum jam colligere, cur tanto ævo Deus Marcionis fuerit in occulto. Expectabat, opinor, donec haec omnia disceret a Creatore. Didicit ergo usque ad Joannis tempora, atque ita exinde processit annuntiare regnum Dei dicens; ^b Lex & Prophetæ usque ad Joannem, ex quo regnum Dei annuntiatur. Quasi non & nos limitem quemdam agnoscamus Joannem constitutum inter vetera & nova, ad quem desineret Judaismus, & a quo inciperet Christianismus: non tamen ut ab alia virtute facta sit sedatio Legis & Prophetarum, & initiatio Evangelii, in quo est Dei regnum, Christus ipse. Nam etsi probavimus & vetera transitura, & nova successura prædicari a Creatore; si & Joannes antecursor
C & præparator ostenditur viarum Domini, Evangelium superducturi, & regnum Dei promulgaturi; & ex hoc jam quod Joannes venit, ipse erit Christus, qui Joannem erat subsecuturus, ut antecursorem; & si desierunt vetera, & coeperunt nova interstite Joanne, non erit mirum quod ex dispositione est Creatoris, ut aliunde magis probetur, quam ex Legis & Prophetarum in Joannem occasu, & exinde ortu, regnum Dei. Transeat igitur cælum & terra citius, sicut XXIV.
& Lex & Prophetæ; quam unus apex verborum Domini. Verbum enim, inquit Esaias, Dei nostri manet in ævum. Nam quoniam in Esaiâ jam tunc Christus, sermo scilicet & spiritus Creatoris, Joannem prædicarat, vocem clamantis in deserto parare viam Domini, in hoc venturum, ut Legis & Prophetarum ordo exinde cessaret, per adimpletionem, non per destructionem, & regnum Dei a Christo annuntiaretur: ideo subtexuit, facilius elementa transitura, quam verba sua; confirmans hoc quoque quod de Joanne dixerat, non præterisse.
D „ Sed Christus divortium prohibet, dicens; Quid dimiserit uxorem suam, & aliam duxerit, adulterium committit: qui dimissam a viro duxerit, æque adulter est. Ut sic quoque prohibeat divortium, illicitum facit repudiata matrimonium. Moyses vero permittit repudium in Deuteronomio; Si sumpserit quis uxorem, & habitaverit cum ea, & e venerit non invenire eam apud eum gratiam, eo quod inventum sit in illa impudicum negotium, scribet libellum repudii, & dabit in manu ejus, & dimittet illam de domo sua. Vides divinitatem Legis & Evangelii, Moyse & Christi? Plane. Non enim recepisti illud quoque Evangelium ejusdem veritatis, & ejusdem Christi, in quo prohibens divortium, propriam quaestionem ejus absolvit; Moyses propter duritiam cordis vestri, præcepit libellum repudii dare; a primordio autem non fuit sic, quia scilicet qui marem & feminam fecerat, Erunt duo, dixerat, in carne una; Quod Deus itaque junxit, homo disjunxerit? Hoc enim responso, & Moyse constitutionem protexit, ut sui; & Creatoris institutionem direxit, ut Christus ipsius. Sed quatenus ex his revincendus es, quæ recepisti, sic tibi occurram, ac si meus Christus. Nonne & ipse prohibens divortium, & patrem tamen gestans eum qui marem & feminam junxit, excusaverit potius quam destruxerit Moyse constitutionem? Sed ecce sic tuus sit iste Christus contrarium docens Moyse & Creatori, ut si non contrarium ostendero, meus sit. Dico enim illum conditionaliter nunc fecisse divortii prohibitionem, si ideo quis dimittat uxorem, ut aliam ducat: Qui dimiserit, inquit, uxorem, & aliam duxerit, adulterium commisit. & qui a marito dimissam duxerit, æque adulter est; ex eadem utique causa, qua non licet dimitti, ut alia ducatur: illicite enim dimissam pro indimissa ducens, adulter est. Manet enim matrimonium quod non rite diremptum est. Manente matrimonio nubere,

^a Miser homo qui spem habet. &c. Debit dicere maledictus, nam Græce est *ἐπικλῆμα*. LE PR.

^b Lex & Prophetæ usque ad Joannem, &c. Frequentissime hanc scripturam adlegavit auctor adv. Marcionem hoc ipso libro, eo quod eam citaret pro se Marcion; sed pulchre deducit, etiam Joannis adventum prædictum a Creatore, tum

hic tum alibi. Quid? Quod Epiphanius confut. 43. inde probet, eundem esse Deum creatorem, & Deum Christi, quod nomina legem & Prophetas, neque iniquitatem illis adscribens, eidem testimonium præbeat. Atqui Epiphanius magis clare vertit, ex eo tempore, nam græce apud Lucam est *ἐκ τῆς*, & auctor obscurius, ex quo. PAM.

nubere, adulterium est. Ita si conditionaliter prohibuit dimittere uxorem, non in totum prohibuit. ^a & quod non prohibuit in totum, permisit alias, ubi causa cessat ob quam prohibuit. Etiam non contrarium Moyse docet, cuius præceptum alicubi conservat: nondum dico confirmat. Aut si omnino negas permitti divortium a Christo, quomodo tu nuptias dirimis? nec coniungens marem & feminam, nec alibi conjunctos ad sacramentum baptismatis & Eucharistiæ admittens, nisi inter se conjuraverint ^b adversus fructum nuptiarum, ut adversus ipsum Creatorem: Certe quid facit apud te maritus, si uxor ejus commiserit adulterium? habebitne illam? Sed nec tuum Apostolum finire scis conjungi prostituta membra Christi. Habet itaque & Christum assertorem ^c justitiae divortii. Jam hinc confirmatur ab illo Moyses, ex eodem titulo prohibens repudium, quo & Christus, si inventum fuerit in muliere negotium impudicum. Nam & in Evangelio Matthæi; Qui dimiserit, inquit, uxorem suam præter causam adulterii, facit eam adulterari. atque ita adulter censetur & ille, qui dimissam a viro duxerit. Ceterum, præter ex causa adulterii, nec Creator disjungit, ^B quod ipse scilicet conjunxit; eodem alibi Moyse constituente eum qui ^d ex compressione matrimonium fecerat, non posse dimittere uxorem in omne tempus. Quod si ex violentia coactum matrimonium stabit, quanto magis ex convenientia voluntarium? sicut & prophetiæ auctoritate, Uxorem juventutis tuæ non dimitte. Habes itaque Christum ultro vestigia ubique Creatoris ineuntem, tam in permittendo repudio, quam in prohibendo. Habes etiam nuptiarum quoquo velis prospectorem, quas nec separari vult, prohibendo repudium; nec cum macula haberi, tunc permittendo divortium. Erubescere non coniungens quos tuus quoque Christus conjunxit. Erubescere etiam disjungens sine eo merito, quo disjungi voluit & tuus Christus. Debeo nunc & illud ostendere, unde hanc sententiam deduxerit Dominus, quove direxerit. Ita enim plenius constabit, eum non ad Moysen destruendum spectasse per repudii propositionem subito interpositam: quia nec subito interposita est, habens radicem ex eadem Joannis mentione. Joannes enim retundens Herodem, quod adversus legem uxorem fratris sui defuncti duxisset, habentis filiam ex illa, (non alias hoc permittente, immo & præcipiente lege, ^e quam si frater illiberis decesserit, ut a fratre ipsius & ex costa ipsius supparetur semen illi) conjectus in carcerem fuerat, ab eodem Herode postmodum & occisus. Facta igitur mentione Joannis Dominus, & utique successus exitus ejus, illicitorum matrimoniorum & adulterii figuras jaculatus est in Herodem; adulterum pronuntians etiam qui dimissam a viro duxerit; quo magis impietatem Herodis oneraret, qui non minus, morte quam repudio dimissam a viro duxerat; & hoc fratre habente ex illa filiam, & vel eo nomine illicite; ex libidinis, non ex legis instinctu; ac propterea Propheten quoque assertorem legis occiderat. Hoc mihi differuisse proficiet, etiam subsequens argumentum divitis apud inferos dolentis, & pauperis in sinu Abrahamæ requiescentis. Nam & illud, quantum ad scripturæ superficiem, subito propositum est, quantum ad intentionem sensus, & ipsum ^D cohæret mentioni Joannis male tractati, & sugillatui Herodis male meritati, utriusque exitum deformans, Herodis tormenta, & Joannis refrigeria; ut jam audiret Herodes, ^f Habent illic Moysen & Prophetas, illos audiant. Sed Marcion aliorum cogit, scilicet utramque mercedem Creatoris, sive tormenti, sive refrigerii apud inferos, determinat eis positam qui Legi & Prophetis obedierint; Christi vero & Dei sui cœlestem definit sinum & portum. Respondemus, & hac ipsa scriptura revincente oculos ejus, quæ ab inferis discernit Abrahamæ sinum pauperi. Aliud enim inferi, ut puto; aliud quoque Abrahamæ sinus. ^g Nam & magnum ait intercedere regiones istas profundum, & transitum utrinque prohibere. Sed nec allevasset dives oculos, & quidem de longinquo, nisi in superiora, & de altitudinis longinquo, per immensam illam distantiam sublimitatis & profunditatis. Unde apparet sapienti cuique, qui aliquando Elysios audierit, esse aliquam localem determinationem, quæ sinus dicta sit Abrahamæ, ad recipiendas animas filiorum ejus, etiam ex Nationibus, patris scilicet multarum Nationum in Abrahamæ censum deputandarum, & ex eadem fide, qua & Abraham Deo credidit, nullo sub jugo legis, nec in signo circumcisionis. Eam itaque regionem, sinum dico Abrahamæ, etsi non cœlestem, sublimiorem tamen inferis, interim refrigerium præbitu-

^a Et quod non prohibuit in totum, permisit. Aliud est ubi causa cessat.] In exemplari legitur, in totum permisit. Alia subiecti causa cessat. Ex cujus scripturæ vestigiis sic emendandi debere hunc locum arbitramur, Et quod non prohibuit in totum, permisit alias, ubi causa cessat ob quam prohibuit. RIG.

^b Adversus fructum nuptiarum. Quod nempe cap. 23. fructum connubii dixit, hoc est liberorum procreationem $\chi\rho\upsilon\varsigma$ $\delta\omicron\varsigma\omicron\varsigma$ $\alpha\pi\omicron\tau\omicron\varsigma$. De his nos alibi, LE PR.

^c Justitia divortii. Hic videtur illorum favere sententiæ, qui etli per se mala res esset divortium, tamen ex quo per Moysen permittum fuit, justum atque licitum fuisse volunt. Verum si sequentia diligenter inspiciantur, illud solum intelligitur permittum, si inventum fuerit in muliere negotium impudicum, pro quo facit etiam Prophetia Malachiæ 2. quum mox citat juxta 70. uxorem juventutis tuæ non dimit-

tes. Cui addi potest, quod ibidem subjungit Propheta: sed si odio habens dimiseris eam, dicit dominus Deus Israel, operiet impietas cogitationes tuas. PAM.

^d Qui ex compressione matrimonium fecerat. Vim illatam aut stuprum innuit, in quibus seu adulter seu impurus homo $\beta\omicron\lambda\epsilon\tau\epsilon\varsigma$ & $\delta\omicron\mu\lambda\epsilon\tau\epsilon\varsigma$. LE PR.

^e Quam si frater illiberis. Quod græcis est $\alpha\gamma\epsilon\iota\varsigma$. Idem.

^f Habent illic Moysen & Prophetas. Addidit auctor, illic, ad majorem emphasin, nempe in synagoga Judæorum, nam neque etiam græce, Syriace aut Latine legitur, neque etiam apud Epiphanium qui confut. 46. etiam istud adversus Marcionem retorquet, Moysen & Prophetas impugnantem. PAM.

^g Nam & magnum ait intercedere regiones istas profundum. $\chi\alpha\omicron\varsigma\omicron\varsigma$; quod alii dixere chaos. RIG.

Aram animabus justorum, donec consummatio rerum resurrectionem omnium plenitudine mercedis expungat: tunc apparitura cœlesti promissione quam Marcion suo vindicat, quasi non a Creatore promulgatam. Ad quam ascensum suum Christus ædificat in cœlum, secundum Amos; utique suis, ubi est & locus æternus, de quo Esaias, Quis annuntiabit vobis lacum æternum, nisi scilicet Christus incedens in iustitia, loquens viam rectam, odio habens injustitiam & iniquitatem? Quod si æternus locus repromittitur, & ascensus in cœlum ædificatur a Creatore, promittente etiam semen Abraham velut stellas cœli futurum, utique ob cœlestem promissionem, salva ea promissione, ^a cur non capiat finem Abraham dici temporale aliquod animarum fidelium receptaculum, in quo jam deliniatur futuri imago, ^b ac candida quædam utriusque iudicii prospiciatur? admonens quoque vos hæreticos, dum in vita estis, Moysen & Prophetas unum Deum prædicantes Creatorem, & unum Christum prædicantes ejus, & utrumque iudicium, poenæ & salutis æternæ, apud unicum Deum positum; qui occidat & vivificet. Immo, inquit, nostri Dei monela de cœlo, non Moysen & Prophetas iussit audiri, sed Christum; Hunc audite. Merito. Tunc enim Apostoli satis jam audierant Moysen & Prophetas, qui secuti erant Christum, credendo Moyse & Prophetis. Nec enim accepisset Petrus dicere, Tu es Christus, antequam audivisset & credidisset Moyse & Prophetis, a quibus solis adhuc Christus annuntiabatur. Hæc igitur fides eorum meruerat, ut etiam voce cœlesti confirmaretur, jubente illum audiri, quem agnoverant; evangelizantem pacem, evangelizantem bona; annuntiantem locum æternum; ædificantem illis ascensum suum in cœlum. Apud inferos autem de eis dictum est, Habent illic Moysen & Prophetas, audiant illos: qui non credebant, vel qui nec omnino sic credebant esse post mortem superbiam divitiarum, & gloriæ deliciarum, supplicia annuntiata a Moyse & Prophetis: decreta autem ab eo Deo, qui de thronis deponit dynastas, & de sterculinis elevat inopes. Ita quum utrinque pronuntiationis diversitas competat Creatori, non erit divinitatum statuenda distantia, sed ipsarum materialium.

Conversus ibidem ad discipulos, Væ, dicit auctori scandalorum: expedisse ei si natus non fuisset, aut si molino saxo ad collum deligato præcipitatus esset in profundum, quam unum ex illis modicis, utique discipulis ejus, scandalizasset. Æstima quale supplicium comminetur illi. Nec enim alius ulciscetur scandalum discipulorum ejus. Agnosce igitur & iudicem; & illo adfectu pronuntiantem de cura suorum, quo & Creator retro: Qui tetigerit vos, ac si pupillam oculi mei tangat. Idem sensus ejusdem est: Peccantem fratrem jubet corripi; quod qui non fecerit, utique deliquit, aut ex odio volens fratrem in delicto perseverare, aut ex acceptione personæ, parcens ei; habens Leviticum, Non odies fratrem tuum in animo tuo, traductione traducens proximum tuum, utique & fratrem; & non sumes propter illum, delictum. Nec mirum si ita docet, qui pecora quoque fratris tui, si errantia in via inveneris, prohibet despicias; quo minus ea reducas fratri tuo; nedum ipsum sibi. Sed & veniam des fratri in te delinquenti jubet, etiam septies. parum plane. Plus est enim apud Creatorem, qui nec modum statuit, in infinitum pronuntians, Fratris malitiæ memor ne sis. Ne petenti eam præstes mandat, sed & non petenti. Non enim donec offensam vult, sed obliviscaris. Lex leproso- rum quantæ sit interpretationis erga species ipsius vitii, & inspectionis summi sacerdotis, nostrum erit scire: Marcionis, morositatem legis opponere, ut & hic Christum æmulum ejus affirmet prævenientem solennia legis etiam in curatione decem leproso- rum, quos tantummodo ire jussu ut se ostenderent sacerdotibus, in itinere purgavit, sine tactu jam & sine verbo, tacita potestate, & sola voluntate; quasi necesse sit, semel remediato- re languorum & vitiorum annuntiato Christo, & de effectibus probato, de qualitatibus curationum retractari: aut Creatorem in Christo ad legem provocari; si quid aliter quam lege distinxit, ipse perfecit: cum aliter utique Dominus per semetipsum operetur, sive per filium; aliter per Prophetas famulos suos; maxime documenta virtutis & potestatis; quæ ut clariora & validiora, quæ propria, distare a vicariis fas est. Sed ejusmodi & alibi jam dicta sunt, in documento superiore. Nunc etsi præfatus est, multos tunc fuisse leprosos apud Israelem in diebus Helisæi prophetæ; & neminem eorum purgatum nisi Naaman Syrum: non utique numerus faciet ad differentiam Deorum, in destructionem Creatoris, unum remediantis, & prælationem ejus qui decem emundavit. Quis enim dubitabit plures potuisse curari ab eo, qui unum curasset, quam ab illo decem, qui nunquam retro unum? Sed hac cum maxime pronuntiatione diffidentiam Israelis vel superbiam pulsat; quod cum multi essent illic leprosi, & Prophetes non deesset, etiam edito documento, nemo decucurrisset ad Deum operantem in Prophetis. Igitur, quoniam ipse erat authenticus pontifex Dei Patris, inspexit illos secundum legis arcanum, significantis Christum esse verum disceptatorem & elimatorem humanarum macularum. Sed & quod in manifesto fuit legis, præcepit; Ite, ostendite vos sacerdotibus.

xxxv.

L I I Cur?

^a Cur non capiat finem Abraham dici. Hoc verbum in superioribus sæpe jam nobis occurrit. Sensus hic est, cur non possit dici finis Abraham, templi &c. sic in de resurr. carnis. Terram sanctam, paradisum, quam & patrum dici capiat. RHEN.

^b Ac candida quædam utriusque iudicii. Candida pro spe & expectatione. Vestis erat petitorum, ut supra annotavimus. Idem.

Cur? si illos ante erat emundaturus. An quasi legis illufor, ut in itinere curatis ostenderet, A nihil effe legem cum ipsis facerdotibus? Et utique viderit, si cui tam opiniofus videbitur Chriftus. immo digniora funt interpretanda, & fidei iuftiora. ideo illos remediatos, qua fecundum legem iuffi abire ad facerдotes, obaudierant: neque enim credibile eft, emeruiiffe medicinam a deftroftore legis obfervatores legis. Sed cur priftino leprofo nihil tale praecepit? quia nec Helifaeus Syro Naaman; & tamen non idcirco non erat Creatoris. Satis refpondi; fed qui credidit, intelligit etiam altius aliquid. Difce igitur & caufas. In Samariae regionibus res agebatur, unde erat & unus interim ex leprofis. Samaria autem defciverat ab Ifraele, habens fchifma illud ex decem tribubus, quas avulfas per Achiam prophetam, collocaverat apud Samariam Hieroboam. Sed & alias femper fibi placentes erant Samaritani de montib. & puteis patrum; ficut in Evangelio Joannis, Samaritana illa in colloquio Domini apud puteum, Na tu major fis, & cetera. Et rurfus, Patres noftri in ifto monte adoraverunt, & vos dicitis quia Hierofolymis oportet adorare. Itaque, qui & per Amos, Vae dixerit eis, ^a qui confident in monte Samariae; jam & ipfam reftituere dignatus, de industria, jubet oftendere fe facerdotibus, utique qui non erant, nifi ubi & templum; fubjiciens Samaritam Judaeo, quoniam ex Judaeis falus Ifraelitae & Samaritanae. Tota enim promiffio tribui Judae Chriftus fuit: ut fcirent Hierofolymis effe & facerдotes & templum, & matricem religionis, & fontem non puteum, falutis. Et ideo, ut vidit agnoviffe illos legem Hierofolymis expungendam, ex fide jam iuftificandos fine legis ordine remediavit. Unde & unum illum folutum ex decem, memorem divinae gratiae Samariten miratus, non mandat offerre munus ex lege; quia fatis jam obtulerat, gloriam Deo reddens, hoc & Domino volente interpretari legem. Et tamen cui Deo gratiam reddidit Samarites, quando nec Ifraelites alium Deum ufque adhuc didiciffet? Cui alii, quam cui omnes remediati retro a Chrifto? Ideo, Fides tua te falvum fecit, audit: quia intellexerat veram fe Deo omnipotenti oblationem, gratiarum fcilicet actionem, apud verum templum & verum pontificem ejus Chriftum facere debere. Sed nec Pharifaei poffunt videri de alterius Dei regno confultiffe Dominum, quando venturum fit, quamdiu alius a Chrifto editus Deus non erat; nec ille de alterius regno refpondiffe, quam de cujus confulebatur. Non venit, inquit, regnum Dei cum obfervatione: nec dicunt, Ecce hic, ecce illic: Ecce enim regnum Dei intra vos eft. Quis non ita interpretabitur, intra vos eft, id eft in manu, in potestate veftra: fi audiat, fi faciat Dei praeceptum? Quod fi in praecepto eft Dei regnum, propone igitur contra, ^b fecundum noftras antitheses, Moysen, & una fententia eft. Praeceptum, inquit, excelfum non eft, nec longe a te. Non eft in caelo, ut dicas, Quis afcendet in caelum, & deponet nobis illud, & auditum illud faciemus? nec ultra mare eft, ut dicas, Quis transfretabit & fumat illud nobis, & auditum illud faciemus? Prope te eft verbum, in ore tuo, & in corde tuo, & in manibus tuis facere illud. Hoc erit, Non hic, nec illic; ecce enim intra vos eft regnum Dei. Et ne argumentetur audacia haeretica, de regno Creatoris, de quo confulebatur, non de fuo refpondiffe eis Dominum, fequentia obfiftunt. Dicens enim, Filium hominis ante multa pati, & reprobari oportere, ante adventum fuum; in quo & regnum fubftantialiter revelabitur, fuum oftendit & regnum de quo refponderat, quod paffiones & probationes ipfius expectabat. Reprobari autem habens & poftea agnofci & affumi & extolli, etiam ipfum verbum, reprobari, inde decerpfit, ubi in lapidis enigmate utraque revelatio ejus apud David canebatur; prima recusabilis, fecunda honorabilis: Lapis, inquit, quem reprobaverunt aedificantes, ifte factus eft in caput anguli. A Domino factum eft hoc. Vanum enim, fi credidimus Deum de contumelia aut gloria fcilicet alicujus praedicaffe, ut non eum portenderet, quem & in lapidis, & in petrae, & in montis figura portenderet. Sed fi de fuo loquitur adventu, cureum diebus Noe & Loth comparat tetrif & atrocibus, Deus & lenis & mitis? Cur admonet meminiffe uxoris Loth, quae praeceptum Creatoris non impune contempfit, fi non cum iudicio venit vindicandorum praeceptorum fuorum? Etiam fi vindiceat ut & ille, fi iudicat me, non debuit per ejus documenta formare quem deftruit, ne ille me formare videatur. Si vero & hic non de fuo loquitur adventu, fed de Judaei Chrifti, expectemus etiam nunc ne quid de fuo praedicet, illum interim effe credentes, quem omni loco praedicat. Nam & orandi perfeverantiam & instantiam mandans, parabolam iudicis ponit, coacti audire viduam, instantia & perfeverantia interpellationum ejus. Ergo iudicem Deum oftendit orandum, non fe, fi non ipfe eft iudex. Sed fubjunxit, facturum Deum vindictam electorum fuorum. Si ergo ipfe erit iudex, qui & vindex, Creatorem ergo meliorem Deum probavit, quem electorum fuorum clamantium ad eum die ac nocte vindicem oftendit. Et tamen, cum templum Creatoris inducit, & duos adorantes diverfa mente defcribit,

xxxvi.

^a Qui confident in monte Samariae. Historiam illius fchifmatis fupra attigit, in quo Hieroboam decem tribus ab aliis avulfas Samariam deduxit, ubi rex creatus eft. Reliquae duae nempe Judae & Benjamin, fub Roboamo permanferunt, id refertur Reg. 3. LE PR.

^b Secundum noftras antitheses. Antitheses compegerat Marcion in quibus Legem Moifis evangelio opponebat. Tertullianus alias antitheses iis oppofuit, in quibus legem veterem cum nova conciliabat. LE PR.

Pharifaeum

A Phariseum in superbia, Publicanum in humilitate; ideoque alterum reprobatum, alterum justificatum descendisse; utique docendo qua disciplina sit orandum, eum & hic orandum constituit, a quo relaturi essent eam orandi disciplinam, sive reprobatricem superbiæ, sive justificatricem humilitatis. Alterius Dei nec templum, nec oratores, nec iudicium invenio penes Christum, nisi Creatoris. ^a Illum jubet adorare in humilitate, ut allevatorem humilium; non in superbia, ut destructorem superbiorum. Quem alium adorandum mihi ostendit? qua disciplina? qua spe? Neminem opinor. Nam & quam docuit orationem, Creatori probavimus convenire. Aliud est si etiam adorari qua Deus optimus & ultro bonus non vult. Sed quis optimus, nisi unus, inquit, Deus? Non quasi ex duob. diis unum optimum ostenderit; sed unum esse optimum Deum solum, qui sic unus sit optimus, qua solus Deus. Et utique optimus, qui pluit super justos & injustos, & solem suum oriri facit super bonos & malos, sustinens & alens & juvans etiam Marcionitas. Denique interrogatus ab illo quodam: Præceptor optime, quid faciens vitam æternam possidebo? de præceptis Creatoris an ea sciret, id est faceret, exposulavit, ad contestandum præceptis Creatoris vitam acquiri sempiternam. Cumque ille principaliora quæque affirmasset observasse se ab adolescentia: Unum, inquit, tibi deest. Omnia quæcumque habes vende, & da pauperibus, & habebis thesaurum in cælo, & veni, sequere me. Age Marcion, omnesq. jam commiserones & coodibiles ejus hæretici, quid audebitis dicere? Resciditne Christus priora præcepta, non occidendi, non adulterandi, non furandi, non falsum testandi, diligendi patrem & matrem? An & illa servavit, & quod deerat, adjecit? quamquam & hoc præceptum largitionis in egenos ubique diffusum sit in Lege & Prophetis, uti gloriosissimus ille observator præceptorum, pecuniam multo cariorem habiturus traduceretur. Salvum est igitur & hoc in Evangelio, Non veni dissolvere Legem & Prophetas, sed potius adimplere. Simul & cetera dubitatione liberavit, manifestando unius esse & Dei nomen & optimi, & vitam æternam, & thesaurum in cælo, & semetipsum; cujus præcepta supplendo & conservavit & auxit: secundum Michæam quoque hoc loco recognoscendus, dicentem; Si annuntiavit tibi homo quid bonum? aut quida te Dominus exquirat, quam facere iudicium, diligere misericordiam, & paratum esse sequi Dominum Deum tuum? Et homo enim Christus annuntians quid sit bonum, scientiam legis, Præcepta, inquit, scis? facere iudicium; Vende, inquit, quæ habes; diligere misericordiam; Et da, inquit, egenis; paratum esse ire cum Deo; Et veni, inquit, sequere me. Tam distincta fuit a primordio Judæ agens per tribus & populos & familias & domos, ut nemo facile ignorari de genere potuisset, ^b vel de recentib. Augustianis censibus, adhuc tunc fortasse pendentibus. Jesus autem Marcionis & natus non dubitaretur, qui homo videbatur; utiq. qua non natus nullam potuerat generis sui in publico habuisse notitiam, ^c sed erat unus aliqui deputandus ex iis, qui quoquo modo ignoti habebantur. Quum igitur prætereuntem illum cæcus audisset, cur exclamavit, Jesu fili David, miserere mei, nisi quia filius David, id est, ex familia David non temere deputabatur; per matrem & fratres, qui aliquando ex notitia utiq. annuntiati ei fuerant. Sed antecedentes increpabant cæcum, uti taceret. Merito, quoniam quidem vociferabatur, non quia de David filio mentiebatur. Aut doce increpantes illos scisse, quod Jesus non esset filius David; ut idcirco silentium cæco indixisse credantur. Sed & si doceres, facilius illos ignorasse præsumeretur, quam Dominum falsam in se prædicationem sustinere potuisse. Sed patiens Dominus: Non tamen confirmator erroris, immo etiam detector Creatoris; ut non prius hanc cæcitatem hominis illius enubilasset, ne ultra Jesum filium David existimaret. Atquin, ne patientiam ejus infamaretis, nec ullam rationem dissimulationis illi affingeretis, nec filium David negaretis, manifestissime confirmavit cæci prædicationem, & ipsa remuneratione medicinæ, & testimonio fidei. Fides, inquit, tua te salvum fecit. Quid vis cæcum credidisse? Ab alio Deo descendisse Jesum ad dejectionem Creatoris? ad destructionem Legis & Prophetarum? non illum esse, qui ex radice Jesse, & ex fructu lumborum David destinabatur, cæcorum quoque remunerator? Sed nondum puto ejusmodi tunc cæci erant, qualis Marcion, ut hæc fuerit cæci illius fides, qua crediderit in voce, Jesu fili David. Qui hoc se & cognovit, & ab omnibus cognosci voluit, fidem hominis etsi melius oculatam, etsi veri luminis compotem, exteriore quoque visione donavit, ut & nos regulam simulque mercedem fidei disceremus. Qui vult videre Jesum; David filium credat per virginis censum. Qui non ita credet, non audiet ab illo: Fides tua te salvum fecit. Atque ita cæcus remanebit,

L I I 2 ruens

^a Illum jubet adorare in humilitate, &c. Adludere mihi videtur ad illud Christi: omnis qui se humiliat adlevabitur, & qui se exaltat humiliabitur. sive ad illud cantici Mariæ: Deposuit potentes de sede (hoc est enim destruere) & exaltavit [sive adlevavit] humiles. PAM.

^b Vel de recentibus. Augustianis censibus adhuc tunc fortasse pendentibus.] Tunc, id est, cum diceret cæcus, Jesu fili David. Pendentibus, scilicet tabulis census: Nimirum,

sicut supra notavimus, haud semel acti census fuisse videntur sub Augusto. Et Septimius ipse libro adversus Judæos, ad dubitare videtur, an Christus adscriptus fuerit censui statim ut natus est. RIG.

^c Sed erat unus aliqui deputandus ex iis, &c. Unus aliqui pro aliquis, ut in principio lib. seq. unus aliqui discipulus. Sensus hic est, erit terræ filius, vel unus quilibet & turba, sive unus de multis, quod græci dicunt ἐν τῷ πᾶσι. RHEN.

ruens in anthithesim, ruentem & ipsam antithesim. Sic enim cæcus cæcum deducere solet. A
 „ Nam si aliquando Davidem in recuperatione Sionis offenderant cæci resistentes, quo-
 „ minus admitteretur; (in figuram populi proinde cæci, non admissuri quandoque Chri-
 „ stum filium David) ideo Christus ex diverso cæco subvenit, ut hinc se ostenderet non esse
 „ filium David, & ex animi diversitate bonus cæcis, quos ille iusserat cædi. Et cur fidei, &
 „ quidem pravæ, præstitisse se dixit? Atquin & hoc filius David, antithesim de suo retun-
 „ dendam. Nam & qui David offenderant, cæci: nunc vero ejusdem carnis homo supplicem se
 „ obtulerat filio David, idcirco ei satisfaciendi quodammodo placatus filius David, restituit
 „ lumina, cum testimonio fidei, qua hoc ipsum crediderat, exorandum sibi esse filium David.
 „ Et tamen David audacia hominum puto offenderat, non valetudo. Consequitur & Zachæi
 xxxvii. domus salutem. Quo merito? Numquid vel ille crediderat Christum a Marcione venisse? At-
 „ quin adhuc in auribus erat omnium vox illa cæci, Miserere mei, Jesu fili David; Et omnis
 „ populus laudes referebat Deo; non Marcionis, sed David. Enimvero Zachæus etsi allophy- B
 „ lus fortasse, tamen aliqua notitia scripturarum ex commercio Judaico adflatus; plus est au-
 „ tem, & ignorans Esaïam præcepta ejus impleverat. Confringito, inquit, panem tuum esu-
 „ rienti; & non habentes tectum, in domum tuam inducito; hoc cum maxime agebat, exce-
 „ ptum domo sua pascens Dominum: Et nudum si videris, contegito; hoc cum maxime pro-
 „ mittebat, in omnia misericordiæ opera dimidium substantiæ offerens; ^a dissolvens violentio-
 „ rum contractuum obnexus, & dimittens conflictatos in laxamentum, & omnem conscriptio-
 „ nem iniquam dissipans, dicendo? Et si cui quid per calumniam eripui, quadruplum reddo.
 „ Itaque Dominus, Hodie, inquit, salus huic domui. Testimonium dixit, salutaria esse quæ
 „ præceperat Prophetes Creatoris. Cum vero dicit, Venitenim filius hominis salvum facere
 „ quod perierat; jam non contendo eum venisse ut salvum faceret quod perierat, cujus fuerat, &
 „ cui perierat quod salvum venerat facere; sed in alterius quæstionis gradum dirigo. De homi-
 „ ne agi nulla dubitatio est. Hic quum ex duabus substantiis constet, ex corpore & anima, quæ C
 „ rendum est, ex qua substantiæ specie periisse videatur. Si ex corpore, ergo corpus perierat,
 „ anima non. Quod perierat, salvum facit filius hominis: habet igitur & caro salutem. si & ani-
 „ ma perierat, animæ perditio saluti destinatur: caro quæ non periit, salva est. Si totus homo
 „ perierat ex utraque substantia, totus homo salvus fiat necesse est; & elisa est sententia hære-
 „ ticorum negantium carnis salutem. Jam & Christus Creatoris confirmatur, qui secundum
 „ Creatorem totius hominis pollicebatur. Servorum quoque parabola, qui secundum ratio-
 „ nem feneratæ pecuniæ dominicæ dijudicantur, judicem ostendit Deum, etiam ex parte se-
 „ veritatis; non tantum honorantem, verum & auferentem quod quis videatur habuisse. Aut si
 „ & hic Creatorem finxerit austerum, tollentem quod non posuerit, & metentem quod non
 xxxviii. severit; hic quoque me ille instruit, cujus pecuniam ut fenerem edocet. Sciebat Christus
 „ baptisma Joannis unde esset. & cur quasi nesciens interrogabat? Sciebat non responsuros si-
 „ bi Phariseos. & cur frustra interrogabat? An ut ex ore ipsorum judicaret illos, vel ex corde? D
 „ Refer ergo & hæc ad excusationem Creatoris, & ad comparisonem Christi; & considera
 „ jam quid secuturum esset, si quid Pharisei ad interrogationem renuntiassent. Puta illos re-
 „ nuntiassent humanum Joannis baptisma, statim lapidibus elisi fuissent. ^b Existeret aliqui
 „ Marcionis adversus Marcionem, qui diceret; O Deum optimum! o Deum diversum a
 „ Creatoris exemplis! Sciens præceps ituros homines, ipse illos in præruptum imposuit.
 „ Sic enim & de Creatore, in arboris lege, tractatur. Sed de cælis fuit baptisma Joannis.
 „ Et quare, inquit Christus, non credidistis ei? Ergo qui credi voluerat Joanni, increpatu-
 „ rus quod non credidissent, ejus erat cujus sacramentum Joannes administrabat. Certe no-
 „ lentibus renuntiare quid saperent, quum & ipse vicem opponit? Et ego non dico vobis in
 „ qua virtute hæc facio; malum pro malo reddit. Reddite quæ Cæsaris Cæsari, & quæ sunt
 „ Dei Deo. Quæ erunt Dei? quæ similia sunt denario Cæsaris, imago scilicet & similitudo
 „ ejus. Hominem igitur reddi jubet Creatori, in cujus imagine & similitudine & nomine &
 „ materia expressus est. Quærat sibi monetam Deus Marcionis. Christus denarium hominis
 „ suos Cæsari jubet reddi, non alieno; ^c nisi quod necesse est qui suum denarium non habet.
 „ Justa & digna præscriptio est in omni quæstione ad propositum interrogationis pertinere de-
 „ bere sensum responsionis. Ceterum, aliud consulenti, aliud respondere dementis est. Quo
 „ magis absit a Christo, quod ne homini quidem convenit. Sadducæi resurrectionis negato-
 „ res, de ea habentes interrogationem, proposuerant Domino ex lege materiam mulieris, quæ
 „ septem

^a Dissolvens violentiorum contractuum obnexus. Illa vox composita est a voce nexus, Jureconsultis usitatissima. Hinc illud apud Papinianum l. si pater fam. D. familiæ eriscun-
 „ dæ nexus pignoris, apud Ulpianum l. si non saltem §. adeo
 „ tit. de condict. indeb. nexus venditi. Unde & Cicero pro
 „ Muræna nexu obligare, & apud Tacitum lib. 3. exsoluti
 „ legis nexus. Eodem pertinet Lex nexus, & l. pecunia quæ
 „ per nexum obligatur, nempe per genus quoddam obligatio-
 „ nis civilis, qua [uti Budæus ait] corpus æque atque pi-

gnus nexu afficiebatur. PAM.

^b Existeret aliqui Marcion, Id est, si emergeret exorire-
 „ tur, exurgeret. Sic enim hoc verbum apud Ciceronem in-
 „ terpretatur Asconius Pedianus. RHEN.

^c Nisi quod necesse est, qui suum denarium non habet.]
 „ Necesse est, inquit Septimius, quærat sibi monetam Deus
 „ Marcionis, qui suum denarium non habet, quærat sibi homi-
 „ nem alienum, qui nullum habet suum qui nullum scilicet
 „ creavit. RIG.

A septem fratribus ex ordine defunctis, secundum præceptum legale nupfisset, cujus viri deputanda esset in resurrectione. Hæc fuit materia quæstionis, hæc substantia consultationis. Ad hoc respondisse Christum necesse est. Neminem timuit, ut quæstiones aut declinasse videatur, aut per occasionem earum, quod alias palam non docebat subostendisse. Respondit igitur: Hujus quidem ævi filios nubere. Vides quam pertinenter ad causam. Quia de ævo venturo quærebat, in quo neminem nubere definiturus, præstruxit, hic quidem nubi, ubi sit & mori. quos vero dignatus sit Deus, illius ævi possessione & resurrectione a mortuis, neque nubere, neque nubi; quia nec morituri jam sint, quum similes angelorum sint, Dei & resurrectionis filii facti. Quum igitur sensus responsionis non ad aliud sit dirigendus, quam ad propositum interrogationis; si hoc sensu responsionis, propositum absolvitur interrogationis, non aliud responsio Domini sapit, quam quo quæstio absolvitur. Habes & tempora permissarum & negatarum nuptiarum, non ex sua propria, sed ex resurrectionis quæstione. Habes & ipsius resurrectionis confirmationem, & totum quod ^a Sadducæi sciscitabantur, non de alio Deo interrogantes, nec de proprio nuptiarum jure quærentes. Quod si ad ea facis respondere Christum, de quibus non est consultus, negas eum de quibus inrerrogatus est respondere potuisse, Sadducæorum scilicet sapientia captum. Ex abundanti nunc & post præscriptionem, retractabo adversus argumentationes cohærentes. Nacti enim scripturæ textum, ita in legendo decucurrerunt: Quos autem dignatus est Deus, illius ævi, illius ævi Deo adjungunt, quo alium Deum faciant illius ævi. Quum sic legi oporteat, Quos autem dignatus est Deus, ut facta hic distinctione post Deum, ad sequentia pertineat, Illius ævi, id est, quos dignatus sit Deus, illius ævi possessione & resurrectione. Non enim de Deo, sed de statu illius ævi consulebatur, cujus uxor futura esset post resurrectionem in illo ævo. Sic & de ipsis nuptiis responsum subvertunt, Ut filii hujus ævi nubunt & nubuntur, de hominibus dictum sit Creatoris, nuptias permittentis: se autem quos Deus illius ævi, alter scilicet, dignatus sit resurrectione, jam & hic non nubere, quia non sint filii hujus ævi. quando de nuptiis illius ævi consultus, non de hujus, eas negaverat de quibus consulebatur. Itaque qui ipsam vim & vocis & pronuntiationis & distinctionis exceperant, nihil aliud senserunt, quam quod ad materiam consultationis pertinebat. Atque adeo Scribæ, Magister, inquit, benedixisti. Confirmaverat enim resurrectionem, formam ejus edendo adversus Sadducæorum opinionem. Denique testimonium eorum qui ita eum respondisse præsumperant, non recusavit. Si autem Scribæ Christum filium David existimabant, ipse autem David Dominum eum appellat; quid hoc ad Christum? ^b Non David errorem Scribarum obtundebat, sed honorem Christo David procurabat; quem Dominum Christum magis quam filium David confirmabat; quod non congrueret destructori Creatoris. At ex nostra parte, quam conveniens interpretatio! Nam qui olim a cæco illo filius David fuerat invocatus, quod tunc reticuit, non habens in præsentia Scribas, nunc ultro coram eis de industria protulit; ut se, quem cæcus secundum Scribarum doctrinam filium tantum David prædicarat, Dominum quoque ejus ostenderet; remunerata quidem fide cæci, qua filium David crediderat illum; pulsata vero traditione Scribarum, qua non & Dominum eum norant. Quodcunque ad gloriam spectaret Christi Creatoris, si non alius tueretur, quam Christus Creatoris. Olim constitit de nominum proprietate, ei illam competere, qui prior & Christum suum in homines annuntiaret, & Jesum transnominaret. Constat itaque & de impudentia ejus, qui multos dicat venturos in nomine ipsius; quod ^{xxxix.} non sit ipse, si non Christus & Jesus Creatoris est, ad quem proprietas nominum pertinet. amplius, & prohibeat eos recipi, quorum & ipse par sit, ut qui proinde in nomine venit alieno, si non ipse erat a mendacio nominis prævenire discipulos, qui per proprietatem nominis possidebat veritatem ejus. Venient denique illi, dicentes, Ego sum Christus. Recipies eos, qui consimilem recepisti. Et hic enim in nomine suo venit. Quid nunc quod & ipse veniet nominum Dominus Christus & Jesus Creatoris? Rejecies illum? Et quam iniquum, quam injustum, & optimo Deo indignum, ut non recipias eum in nomine suo venientem, qui alium in nomine ejus recepisti. Videamus & quæ signa temporibus imponat. Bella, opinor, & regnum super regnum, & gentem super gentem, & pestem, & fames, terræque motus, & formidines, & prodigia de cælo: quæ omnia severo & atroci Deo congruum. Hæc quum adjicit etiam oportere fieri, quem se præstat? destructorem an probatorem Creatoris?

cujus

^a Sadducæi resurrectionis negatores. Cum Samaritis consentiebant Sadducæi. Epiphanius hæc. 14. ἡδὲ τῶν πρὸς γὰρ τῶν νεκρῶν ἡ ἀνάστασις, ὃ μὲν οὐκ ἀρνοῦνται οἱ Ἰουδαῖοι, ἀρνοῦνται οἱ Σαδδουκαῖοι. mortuorum enim resurrectionem negant eadem cum Samaritis sentientes. neque tantum resurrectionem, sed etiam animæ immortalitatem sustulerunt, ut testatur Josephus antiq. Jud. lib. 18. A Dositheis propagatam fuisse, tum Sadducæorum tum Samaritanorum hæresin docet B. Hier. dial. contra Lucif. Taceo, inquit, de Judæismi hæreticis, qui ante adventum Christi legem traditam dissiparunt; quod Dositheus Samaritanorum princeps, Prophetas repudiavit, quod Saddu-

cæi ex illius radice nascentes etiam resurrectionem carnis negaverunt. Diæti sunt Sadducæi a Sadoko Antigoni discipulo; Is autem Antigonus discipulus fuerat Simeonis Justī, ut refertur in pirke auoth cap. 1. LE PR.

^b Non David errorem Scribarum. Ne res confuse tractentur, advertendum est Scribarum duo fuisse genera, alii enim γραμματεῖς τῶν νόμων extiterunt, & alii γραμματεῖς λόγων. Scribæ populi actuarii sive authores publici fuerunt, neque tamen hæretici; cum certum sit alios fuisse hæreticos Videbis Scaligerum in Elencho. LE PR.

cujus dispositiones confirmat impleri oportere, quas ut optimus tam tristes quam atroces A abstulisset potius quam constituisset, si non ipsius fuissent. Ante hæc autem persecutiones eis prædicat & passiones venturas, in martyrium utique & in salutem. Accipe prædicatum in Zacharia: Dominus, inquit, omnipotens proteget eos. Et confument illos, & lapidabunt lapidibus fundæ, & bibent sanguinem illorum velut vinum, & replebunt pateras quasi altaris; & salvos eos faciet Dominus illo die, velut oves, populum suum, quia lapides sancti volutant. Et ne putes hæc in passiones prædicari, quæ illos tot bellorum nomine ab allophylis manebant, respice ad species. Nemo in prædicatione bellorum legitimis armis debellandorum, lapidationem enumerat popularibus cœtibus magis & inermi tumultui familiarem. Nemo tanta in bello sanguinis flumina paterarum capacitate metitur; aut unius altaris cruentationi adæquat. Nemo oves appellat eos, qui in bello armati, & ipsi ex eadem feritate certantes cadunt; sed qui in sua proprietate atque patientia dedentes, potius semetipsum quam vindicantes trucidantur. Denique, ^a quia lapides, inquit, sancti volutant, non B quia milites pugnant. Lapidēs enim sunt & fundamenta, super quæ nos ædificamur; exstructi, secundum Paulum, super fundamentum Apostolorum, qui lapides sancti oppositi omnium offensui volutabant. Et hic igitur ipse vetat cogitari; quid responderi oporteat apud tribunalia, qui & Balaam quod non cogitaverat, immo contra quam cogitaverat; suggestit; & Moyse causato linguæ tarditatem, os repromisit, & sapientiam ipsam, cui nemo resisteret, per Esaiam demonstravit: Hic dicet, Ego Dei sum, & clamabit in nomine Jacob, & alius inscribetur in nomine Israelis. Quid enim sapientius & in contradicibilius confessione simplici & exerta in martyris nomine cum Deo invalescentis? ^b quod est interpretatio Israelis. Nec mirum si is cohibuit præcogitationem, qui & ipse a Patre excepit pronuntiandi tempestive subministrationem: Dominus mihi dat linguam disciplinæ, quando debeam proferre sermonem. Nisi Marcion Christum non subiectum Patri infert. A proximis quoque persecutiones & nominis ex odio utique blasphemiam prædicatam, non debeo rursus ostendere. C Sed per tolerantiam, inquit, salvos facietis nosmetipsos; de qua scilicet Psalmus: Tolerantia, inquit, iustorum non peribit in finem. Quia & alibi, Honorabilis mors iustorum; ex tolerantia sine dubio, quia & Zacharias, Corona autem erit eis qui toleraverint. Sed ne audeas argumentari Apostolos, ut alterius Dei præcones, a Judæis vexatos; memento Prophetas quoque eadem a Judæis passos, tamen non alterius Dei Apostolos fuisse, quam Creatoris. Sed monstrato dehinc tempore excidii, quum cœpisset vallari exercitibus Hierusalem, signa jam ultimi finis enarrat, solis & lunæ siderumque prodigia, & in terra angustias Nationum obstupescientium velut a sonitu maris fluctuantis pro expectatione imminentium orbi malorum. Quod & ipsæ vires cœlorum concuti habeant, accipe Joelem: Et dabo prodigia in cœlo & in terra, sanguinem & ignem, & fumi vaporem. Sol convertetur in nebras, & in sanguinem luna, priusquam adveniet dies magnus & illustris Domini. Habes & Abacuc, Fluminibus dirumpetur terra, videbunt te: & parturient populi: Disperges D aquas gressus: Dedit abyssus sonum suum; sublimitas timoris ejus elata est: Sol & luna constitit in suo ordine, in lucem coruscationis tuæ ibunt in fulgorem: Fulgur scutum tuum, in comminatione tua diminues terram; & in indignatione tua depones Nationes. Conveniunt, opinor, & Domini pronuntiationes & Prophetarum, de concussionibus mundi & orbis, elementorum & Nationum. Post hæc quid Dominus? Et tunc ^c videbunt filium hominis venientem de cœlis cum plurima virtute. Quum autem hæc fient, erigetis vos, & levabitis capita, quoniam adpropinquavit redemptio vestra. In tempore scilicet regni, de quo subiectarit ipsa parabola, Sic & vos quum videritis omnia hæc fieri, scitote adpropinquasse regnum Dei. Hic erit dies magnus Domini & illustris, venientis de cœlis filii hominis secundum Danielem, Ecce cum cœli nubibus tanquam filius hominis adveniens, &c. Et data est illi regia potestas; quam in parabola postulaturus exierat, relicta pecunia servis, quæ feneraretur: Et universæ Nationes, quas promiserat ei in psalmo Pater, Postula de me, & dabo tibi gentes hereditatem tuam: Et gloria omnis serviens illi, & potestas ejus æterna, quæ non auferetur, & regnum ejus quod non corrumpetur: quia nec morientur in illo, nec nubent, sed erunt sicut angeli. De eodem adventu filii hominis & fructus ejus apud Abacuc, Existi in salutem populi ad salvos faciendos Christi tuos; erecturos scilicet se, & capita levaturos in tempore regni redemptos. Igitur cum & hæc quæ sunt promissionum, proinde convenient sicut & illa quæ sunt concussionum, ex consonantia Prophetarum & Dominicarum pronuntiationum, nullam hic poteris interstruere distinctionem, ut con-

^a Quia lapides sancti volutant. Hæc etiam Zachariæ 9. citantur juxta editionem septuaginta volutant, καὶ λίθοι ὡς πίνος ῥίγ.

^a Quod est interpretatio Israelis. De hujus vocis significato sanctus Hieronymus in quæst. hebr. ad Genesim multis probat Israel proprie idem esse ac rectum Dei secundum hebræos, nam vox illa pro princeps Dei ex vestigiis litterarum provenit. Alia ex-

plicatio est vir videns Deum, vel vidi Deum. a qua explicatione non adeo recedo, atque etiam in eam inclinare videtur Beatus Hier. Cum enim ut narrat Genesim cap. 35. Deus apparuisset Jacob, ejus nomen in Israel commutavit. LE PR.

^c Videbunt filium hominis venientem. Secundum hic adventum Christi ex infinitis locis probat contra Marcionem. LE PR.

A cussiones quidem referas ad Creatorem, scilicet Deum, quas nec finire, nedum expectare deberet Deus optimus; promissiones vero Deo optimo deputes, quas Creator ignorans illum non prophetasset. Aut si suas prophetavit, non distantes a promissionib. Christi, par erit in libertate optimo Deo; nec plus videbitur a Christo tuo repromitti, quam a meo filio hominis. Ipsum decursum scripturæ Evangelicæ, ab interrogatione discipulorum usque ad parabolam fici, ita invenies contextu sensus filio hominis hinc atque illinc adhære-
re; ut in illum compingat & tristitia & læta, & concussiones & promissiones; nec possis separare ab illo alteram partem. Unius enim filii hominis adventu constituto inter duos exitus, concussionum & promissionum, necesse est ad unum pertineant filium hominis, & incommoda nationum, & vota sanctorum: quia ita positus est in medio, ut communis exitibus ambobus, alterum concludurus adventu suo, id est, incommoda Nationum; alterum incipiens, id est, vota sanctorum; ut sive mei Christi concesseris adventum filii hominis, quo
B mala imminetia ei deputes, quæ adventum ejus antecedunt, cogaris etiam bona ei adscribere, quæ ab adventu ejus oriuntur; sive tui malueris, quo bona ei adscribas quæ ab adventu ejus oriuntur, cogaris mala quoque ei deputare, quæ adventum ejus antecedunt. Tam enim mala cohærent adventui filii homini antecedendo, quam & bona subsequendo. Quære igitur quem ex duobus Christis constituas in persona unius filii hominis, in quem utraque dispositio referatur. Aut & Creatorem optimum, aut Deum tuum asperum dedisti natura. In summa ipsius parabolæ considera exemplum: Adspice fixum, & arbores omnes, quum fructum protulerint, intelligunt homines æstatem adpropinquasse. Sic & vos, quum videritis hæc fieri, scitote in proximo esse regnum Dei. Si enim fructificationes arbuscularum, signum æstivo tempori præstant, antecedendo illud; proinde & conflictationes orbis, signum prænotant regni, præcedendo illud. Omne autem signum ejus est cujus est res, cujus est signum. Et omni rei ab eo imponitur signum, cujus est res. Ita si conflictationes signa sunt
C regni, sicut fructificationes æstatis; ergo & regnum Creatoris est, cujus conflictationes deputantur, quæ signa sunt regni. Præmiserat oportere hæc fieri tam atrocia, tam dira, Deus optimus; certe a Prophetis & a Lege prædicata, adeo Legem & Prophetas non destruebat, quum quæ prædicaverant, confirmat perfici oportere. Adhuc ingerit, Non transiturum cœlum ac terram, nisi omnia peragantur. Quænam ista? Si quæ a Creatore sunt, merito sustinebunt elementa Domini sui ordinem expungi. Si quæ a Deo optimo, nescio an sustineat cœlum & terra perfici quæ æmulus statuit. Hoc si patietur Creator, zelotes Deus non est. Transeat age nunc terra & cœlum. Sic enim Dominus eorum destinavit, dum verbum ejus maneat in ævum. sic enim & Esaias prænuntiavit, Admoneantur & discipuli, ne quando graventur corda eorum crapula & ebrietate, & secularibus curis; & insistat eis repentinus dies ille, velut laqueus; utique oblitis Deum explenitudine & cogitatione mundi, Moyse erit admonitio. Adeo is liberabit a laqueo diei illius, qui hanc admonitionem retrò intulit.
D Erant & loca alia apud Hierusalem ad docendum, erant & extra Hierusalem ad secedendum; sedenim per diem in templo docebat; ut qui per Osee prædixerat, In templo meo me invenerunt, & illic disputatum est ad eos, Ad noctem vero in elœonem secedebat. Si enim Zacharias demonstrat, Et stabunt pedes ejus in monte elæone. Erant horæ quoque auditorio competentes; Diluculo conveniendum erat; quia per Esaiam quum dixisset, Dominus dat mihi linguam disciplinæ. Adjecit, Apposuit mihi mane aurem ad audiendum. Si hoc est prophetias dissolvere, quid erit adimplere? Proinde scit & quando pati oporteret eum, cujus passionem lex figurat. Nam e tot festis Judæorum, Paschæ diem elegerit. In hoc enim sacramentum pronuntiavit Moyses, Pascha est Domini. Ideo & adfectum suum ostendit, Concupiscentia concupivi Pascha edere vobiscum, antequam patiar. O legis destructorem, qui concupierat etiam Pascha servare! Nimirum vervecina illum Judaica delectaret? An ipse erat, qui tanquam ovis ad victimam adduci habens, & tanquam ovis coram tondente sic os non aperturus; figuram sanguinis sui salutaris implere concupiscebatur; Poterat & ab extraneo quodlibet tradi; ne dicerem & in hoc Psalmum expunctum, Qui mecum panem edit, levabit in me plantam. Poterat & sine præmio tradi. Quanta enim opera traditoris circa eum, qui populum coram offendens, nec tradi magis potuisset quam invadi? Sed hoc alii competisset Christo, non qui prophetias adimplebat. Scriptum est enim, Pro eo quod vundedere justum. Nam & quantitatem & exitum pretii postea Juda pœnitente revocati, & in emptionem dati agri figuli, sicut in Evangelio Matthæi continetur, Hieremias præcanit, Et acceperunt triginta argentea pretium appretiati vel honorati, & dederunt ea in agrum figuli. Professus itaque se concupiscentia concupisse edere Pascha ut suum [indignum enim ut quid alienum concupisceret Deus]^b acceptum panem, & distributum discipulis, corpus illum

XL.

^a Ebrietate & secularibus curis. Quæ duo hic in discipulis prohibentur, eadem in clericis tum presbyteris, tum etiam episcopis prohibentur, posterius can. ap. 6. & 80. can. 6. Conc. Carth. & L. Generaliter 52. C. de Clericis & Ep. Prius vero can. Ap. 41. & an. 24. quo cujuslibet ordinis clericis interdicitur eis καπηλειον εἶ-

σίδιαι. Quæ omnia apud veteres contra clericorum intemperantiam & luxum passim habentur: lege epist. B. Bernardi ad Fulconem, qui Lingonensis postea factus est Archidiaconus. LE PR. ^b Acceptum panem corpus suum fecit.] Lib. adversus Jud. Utique in corpus ejus lignum missum est. Sic enim Christus reve-

illum suum fecit, hoc est corpus meum dicendo, ^a id est, figura corporis mei. Figura autem non fuisset, nisi veritatis esset corpus. Ceterum, vacua res, quod est phantasma, figuram capere non posset. Aut si propterea panem corpus sibi finxit, quia corporis carebat veritate: ergo panem debuit tradere pro nobis. Faciebat ad vanitatem Marcionis, ut panis, crucifigeretur. Cur autem ^b panem corpus suum appellat, & non magis pepo- nem, quem Marcion cordis loco habuit? non intelligens veterem fuisse istam figuram corpo- ris Christi, dicentis per Hieremiam. Adversus me cogitaverunt cogitatum dicentes, Venite, conjiciamus lignum in panem ejus; scilicet crucem in corpus ejus. Itaque illuminator anti- quitatum quid tunc voluerit significasse panem, satis declaravit, corpus suum vocans pa- nem. Sic & in calicis mentione testamentum constituens sanguine suo obsignatum, sub- stantiam corporis confirmavit. Nullius enim corporis sanguis potest esse, nisi carnis. Nam & si qua corporis qualitas non carnea opponetur nobis, certe sanguinem nisi carnea non ha- bebit. Itaque consistit probatio corporis, de testimonio carnis; probatio carnis, de testimonio B sanguinis. Ut autem & sanguinis veterem figuram in vino recognoscas, aderit Esaias, Quis inquit, qui advenit ex Edom? ^c rubor vestimentorum ejus ex Bosor. Sic decorus in stola vinolenta cum fortitudine? Quare rubra vestimenta tua? & indumenta sicut de foro torcula- ris pleno conculcato? Spiritus enim propheticus velut jam contemplabundus Dominum ad passionem venientem, carne scilicet vestitum, ut in ea passum, cruentum habitum carnis in vestimentorum rubore designat, conculcatae & expressae vi passionis, tanquam de foro torcularis; quia exinde quasi cruentati homines de vini rubore descendant. Multo manifestius Genesis in benedictione Judae, ex cujus tribu, carnis census Christi processurus, jam tunc Christum in Juda deliniabat. Lavabit, inquit, in vino stolam suam, & in sanguine uvae ami- ctum suum; stolam & amictum carnem demonstrans, & vinum sanguinem. Ita & nunc san- guinem suum in vino consecravit, qui tunc vinum in sanguine figuravit. Vae, ait, per quem XLI. traditur filius hominis. Ergo jam Vae, constat imprecationis & comminationis inclamatio- nem intelligendam, & irato & offenso deputandam: nisi si Judas impune erat tantum scele- ris relaturus. Aut si impune, vacat Vae. Si non impune, utique ab eo poniendus, in quem scelus traditionis admisit. Porro, si sciens passus est hominem, quem ipse comitatu suo asciverat, in tantum scelus ruere, noli jam de Creatore circa Adam retractare, quae in tuum quoque Deum retorquentur, aut ignorasse illum qui non ex providentia obstitit peccaturo, aut obistere non potuisse, si ignorabat; aut noluisse, si & sciebat & poterat; atque ita ma- litiosum judicandum, qui passus sit hominem suum ex delicto perire. Suadeo igitur agnoscas potius & in isto Creatorem, quam parem illi Deum optimum, adversus sententiam tuam facias. ^e Nam & Petrum praesumptorie aliquid elocutum, negationi potius destinando, ze- lotem Deum tibi ostendit, Debuit etiam osculo tradi propheticus scilicet Christus, ut ejus scilicet filius, qui labiis a populo diligebatur. Perductus in consensum, an ipse esset Christus D interrogatur. De quo Christo Judaei quaesissent, nisi de suo? Cur ergo non vel tunc alium eis prodidit? Ut pati posset, inquis. Id est, ut ille optimus ignorantes adhuc in scelus mergeret. Atquin & si dixisset, passurus esset. Si dixero enim, inquit, vobis, non credetis. Porro non credituri, perseverasset in necem ejus. Et cur non magis passurus esset, si alterius Dei, ac per hoc, adversarium Creatoris manifestasset? Ergo non ut pateretur, alium se tunc quoque edit ostendere: sed quoniam ex ore ejus confessionem extorquere cupiebant, nec confesso tamen credituri, qui eum ex operibus scripturas adimplentibus agnovisse debuerant: Ita ejus fuit occultasse se, cui ultro debebatur agnitio. Et tamen adhuc eis manum porrigens, Abhinc, inquit, erit filius hominis sedens ad dextram virtutis Dei. Suggerebat enim se ex Danielis prophetia filium hominis, & ^e psalmo David, sedentem ad dextram Dei. Itaque ex isto dicto & scripturae comparatione illuminati quem se vellet intelligi, Ergo, inquiunt, tu Dei filius es? Cujus Dei, nisi quem solum noverant? Cujus Dei, nisi quem in psalmo meminerant

lavit, panem corpus suum appellans, cujus retro corpus in pa- nem Prophetes figuravit. Lib. 1. adversus Marcionem, Pane corpus suum representat, & lib. 111. Venite, mittamus lignum in panem ejus. Utique jam corpus. Sic enim Deus in Evangelio quoque vestro revelavit, panem corpus suum appellans, ut & binc jam eum intelligas corporis sui figuram pani dedisse. Alia hujusmodi, in Glossario, vocabulis, corpus & Fecit. RIG.

a Id est figura corporis. Extat vetus formula consecrandi apud Ambrosium cap. 5. lib. 4. de Sacramentis. quae refer- tur etiam a Gratiano, de consecr. dist. 11. c. panis est. Ipse Tertullianus lib. de resurrect. car. Carnem suam panem quo- que caelestem pronuntiat, urgens usquequaque, &c. Capre- olius episcopus Carthag. epist. ad Vitum & Constantium. Gum de Carnis suae cibo, & potu sanguinis, salvator ipse my- stice loqueretur. ipse Salvator Joan. 6. Verba quae loquor, spi- ritus sunt & vita. Idem.

b Panem corpus suum appellat. Locus pro veritate corpo- ris Christi insignis, cui adde ex cap. 10. lib. adv. Judaeos

Christus panem corpus suum appellat. cap. 2. de orat. &c. Ju- stinus Martyr testimonium hac de re habet luculentum apol. 62. edit. Rob. Steph. alios hic non allego. LE PR.

c Rubor vestimentorum ejus ex Bosor. Aut purpura Tyria intelligitur, siue Carthagenensis, aut per Bosor rubedinem explicare debemus, **בוסור** enim hebr. est omphax siue uva immatura, legendumque esset Bosor pro bosor. Idem.

d Nam & Petrum praesumptorie aliquid elocutum. Sic pau- cissimis expressit auctor colloquium Christi de negatione S. Pe- tri praedicta, quod latius prosequitur lib. de fuga in perfec- omisus iis quae intermedia sunt apud Lucam. PAM.

e Debuit etiam osculo tradi. Epiph. confut. 66. hanc etiam veritatem corporis Christi probat ex his verbis Lucae, ad quae hic auctor adludit. & appropinquavit ut oscularetur eum Ju- das. Qui confut. 67. addit rescidisse etiam Marcionem in se- quentibus, quod fecit Petrus quando percussit & abscondit auriculam servi Pontificis: & quantum apparet, rotam historiam negatio- nis Petri: quippe quam hic etiam auctor omisit. Idem.

A meminerant dixisse filio suo, Sede ad dexteram meam? Sed respondit, Vos dicitis quia ego sum. Atquin confirmavit id se esse quod illi dixerant, dum rursus interrogant. Unde autem probabis interrogative, & non ipsos confirmative pronuntiasse, Ergo tu filius Dei es? Ut quia oblique ostenderat se per scripturas filium Dei intelligendum, sic senserunt, Ergo tu Dei es filius? quod te non vis aperte dicere; æque ita & ille, Vos dicitis, confirmative respondit; & adeo sic fuit pronuntiatio ejus, ut perseveraverint in eo, quod pronuntiatio sapiebat. Perductum enim illum ad Pilatum onerare cœperunt, quod se regem diceret; Christum sine dubio Dei filium, sessurum ad Dei dexteram. Ceterum, alio eum titulo gravassent, incerti an filium Dei se dixisset, nisi Vos dicitis sic pronuntiasset, hoc se esse quod dicerent. Pilato quoque interroganti, Tu es Christus? proinde, Tu dicis; ne metu potestatis XLII. viderentur amplius respondisse. Constitutus est igitur Dominus in judicio. Et statuit in judicio populum suum. Ipse Dominus in judicium venit cum presbyteris & archontibus populi, B secundum Esaiam. Atque exinde omne scriptum passionis suæ implevit. Tumultuatæ sunt ibidem nationes, & populi meditati sunt inania. Astiterunt reges terræ, & archontes congregati sunt in unum adversus Dominum, & adversus Christum ejus. Nationes, Romani qui cum Pilato fuerant. Populi, Tribus Israelis. Reges, in Herode. Archontes, in summis sacerdotibus. Nam & Herodi velut munus a Pilato missus, Osee vocibus fidem reddidit; de Christo enim prophetaverat, Et vinctum eum ducent xenium regi. Delectatus est denique Herodes viso Jesu, nec vocem ullam ab eo audivit. Tanquam agnus enim coram tondente, sic non aperuit os suum; quia Dominus dederat illi linguam disciplinæ, ut sciret quomodo eum oporteret proferre sermonem. Illam scilicet linguam, quam in Psalmo adglutinatam gutturi suo tunc probabat, non loquendo. Et Barrabas quidem nocentissimus, vita ut bonus donatur; Christus vero justissimus, ut homicida morti expostulatur. ^a Sed & duo scelesti circumfiguntur illi, ut inter iniquos scilicet deputaretur. Vestitum plane C ejus militibus divisum, partim sorte concessum, Marcion abstulit, respiciens Psalmi prophetiam, Dispartiti sibi sunt vestimenta mea, & in vestitum meum sortem miserunt. Aufer igitur & crucem ipsam. Idem ramen Psalmus de eo non tacet: Foderunt manus meas & pedes meos. totus in illo exitus legitur: Circumdederunt me canes, synagoga maleficorum circumvallavit me. Omnes qui spectabant me, naso irridebant me. Locuti sunt labiis, & capita moverunt. Speravit in Deum, liberet eum. Quo jam testimonium vestimentorum habe falsi tui prædam, totus Psalmus vestimenta sunt Christi. Ecce autem & elementa concutiuntur. Dominus enim patiebatur ipsorum. Ceterum, adversario læso, cœlum luminibus floruisse, magis sol radiis insultasset, magis dies steterisset, libenter spectans pendentem in patibulo Christum Marcionis. Hæc argumenta quoque mihi competissent, etsi non fuissent prædicata. Cælum, inquit Esaias, vestiam tenebris. Hic erit dies, de quo & D Amos, Et erit illa die, dicit Dominus, occidet sol meridie; [Habes & horæ sextæ significationem] & contenebrabit super terram. Scissum est & templi velum, angeli eruptione, derelinquentis filiam Sionis, tanquam in vinea speculam, & in cucumerario casulam. O quantum perseveravit etiam trigésimo psalmo Christum ipsum reddere! Vociferatur ad Patrem, ut & moriens ultima voce Prophetas adimpleret. Hoc dicto expiravit. Quis? spiritus semetipsum, an caro spiritum? Sed spiritus semetipsum expirare non potuit. Alius est qui expirat, alius qui expiratus. Si spiritus expiratur, ab alio expiretur necesse est. Quod si solus spiritus fuisset, discessisse potius diceretur, quam expirasse. Quis igitur expirat spiritum nisi caro? quæ & spirat, quando illum habet; & ita eum quum amittit, expirat. Denique, si caro non fuit, sed Phantasma carnis; Phantasma autem spiritus fuit; spiritus autem semetipsum expiravit, & expirando discessit, sine dubio Phantasma discessit, quum spiritus, qui erat phantasma, discessit, & nusquam comparuit Phantasma cum spiritu. Nihil erat remansit in ligno. Nihil pependit etiam post expirationem. Nihil de Pilato postulatam. Nihil de patibulo detractum. Nihil sindone involutum. Nihil sepulcro novo conditum. Atquin non nihil. Quid igitur illud fuit? Si phantasma, adhuc ergo inerat & Christus. Si discesserat Christus, ergo abstulerat phantasma. Superest impudentiæ hæreticæ dicere, phantasma illic phantasmatis remansisse. Sed si & Joseph corpus fuisse noverat, quod tota pietate tractavit: ille Joseph, qui non consenserat in scelere Judæis: Beatus vir qui non abiit in consilio impiorum, & in via peccatorum non stetit, & in cathedra pestium non sedit. Oportuerat etiam sepulcorem Domini prophetari, ac jam tunc merito benedici; si nec mulierum illarum officium præterit prophetia, quæ ante lucem convenerunt ad sepulcrum cum odorum paratura. De hoc enim per Osee, Ut quærant, inquit, faciem meam, ante lucem vigilabunt ad me, dicentes, Eamus, & convertamur ad Dominum, quia ipse eripuit, & curabit nos; XLIII.

M m m per-

^a Sed & duo scelesti circumfiguntur illi. Græce est *xxxv* apud Lucam, pro quo recte vertit, *scelesti*. & magis ea versio respondet prophetæ Isaïæ 53. quam hic affert [quasi

repetens quod apud Lucam habetur cap. 22. & inter iniquos deputatus est,] græce apud Evangelistam *μετὰ τῶν ἀσέλγων*. PAM.

percussit, & miserebitur nostri; sanabit nos post biduum, in die tertia resurgemus. Quis enim hæc non credat in recogitatu mulierum illarum voluntata, inter dolorem præsentis destitutionis qua percussæ sibi videbantur a Domino, & spem resurrectionis ipsius qua restitui rite arbitrabantur? Corpore autem non invento, sublata erat sepultura ejus de medio, secundam Esaiam. Sed & duo ibidem angeli apparuerunt. ^a Tot fere laterensibus uti solebat, in duobus testibus consistens Dei sermo. ^b Revertentes quoque a sepulcro mulieres, & ab illa angelorum visione prospiciebat Esaias; Mulieres, inquit, venientes a visione, venite ad renuntiandam scilicet Domini resurrectionem. Bene autem, quod incredulitas discipulorum perseverabat, ut in finem usque defensio nostra consisteret, Christum Jesum non alium se discipulis edidisse, quam Prophetatum. Nam quum duo ex illis iter agerent, & Dominus eis adhæsisset, non comparens quod ipse esset, etiam dissimulans de conscientia rei gestæ; Nos autem putabamus, inquirunt, ipsum esse redemptorem Israelis; utique suum Christum, id est Creatoris. adeo nec alium se ediderat illis. Ceterum, ^B non existimarent eum creatoris; & quum Creatoris existimaretur, non sustinisset hanc de se existimationem, si non is esset qui existimatur: aut ipse erit auctor erroris, & prævaricator veritatis adversus Dei optimi titulum. Sed nec post resurrectionem alium se eis ostendit, quam quem existimatum sibi dixerant. Plane investus est in illos: O insensati & tardi corde, in non credendo omnibus quæ locutus est ad vos! Quæ locutus non alterius se Dei esse probat, sed ejusdem Dei. Nam eadem & angeli ad mulieres: Rememoramini quæ locutus sit vobis in Galilæa, dicens, Quod oportet tradi filium hominis, & crucifigi, & tertia die resurgere. Et quare oportebat, nisi quia ita a Deo Creatore scriptum? Igitur increpavit illos, ut de sola passione scandalizatos, & ut dubios de fide resurrectionis annuntiata sibi a feminis, per quæ non crediderant ipsum fuisse quem existimarent. Itaque quod existimaverant, id volens credi se, eum se confirmabat quem existimaverant, Creatoris scilicet Christum redemptorem Israelis. De corporis autem veritate quid potest? quum hæsitantibus eis ne phantasma esset, immo phantasma credentibus; Quid turbati estis [inquit] & quid cogitationes subeunt in corda vestra? Videte manus meas & pedes, quia ego ipse sum; quoniam spiritus ossa non habet, sicut me habentem videtis. Et Marcion quadam contraria sibi, illa credo industria eradere de Evangelio suo noluit, ut ex his quæ eradere potuit, nec erasit, illa quæ erasit, aut negetur erasisse, aut merito erasisse dicatur. Nec parcat nisi eis quæ non aliter interpretando quam delendo subvertit. Vult itaque sic dictum; quasi, Spiritus ossa non habet, sicut me videtis habentem; ad spiritum referatur, sicut me videtis habentem; id est, non habentem ossa sicut & spiritus. Et quæ ratio tortuositatis istius? quum simpliciter pronuntiare potuisset, Quia spiritus ossa non habet, sicut me videtis non habentem. Cur autem inspectui eorum manus & pedes suos offert, quæ membra ex ossibus constant, si ossa non habebat? Cur adjicit, Et scitote quia ego sum. quem scilicet corporeum retro noverant? ^D Aut si phantasma erat usquequaque, cur illos phantasma credentes increpabat? Atquin adhuc eis non credentibus, propterea cibum desideravit, ut se ostenderet etiam dentes habere. Implevimus, ut opinor, sponsonem. Exhibuimus Jesum Christum Prophetarum doctrinis, sententiis, adfectibus, sensibus, virtutibus, passionibus, etiam resurrectione, non alium quam Creatoris. Siquidem & Apostolos mittens ad prædicandum universis Nationibus, in omnem terram exire sonum eorum, & in terminos terræ voces eorum, Psalmum adimplendo, præcepit. Misereor tui, Marcion, frustra laborasti. ^c Christus enim Jesus in Evangelio tuo, meus est.

^a Tot fere laterensibus. Laterenses, stipatores, quod latius claudant. RHEN.

^b Revertentes quoque a sepulcro mulieres. Etiam hic Evangelistam convenire ostendit cum eo quod est Isai. 17. mulieres venientes a visione venisse: Ubi omittimus quod priori loco legebatur, venite, quod neque apud 70. hodie aut olim, neque apud B. Hieronymum, Cyrillum, Procopium in comm. neque apud Origenem in Matth. aut Ruffinum in symbolum inter opera B. Cypriani, amplius quam semel legitur. PAM.

^c Christus enim Jesus in evangelio tuo, meus est. Corruptum & depravatum fuisse Evangelium a Marcione tum hic locus probat, tum cap. ult. libri præcedentis. Et evangelium vestrum, &c. tum etiam lib. hoc cap. 29. Habuisse autem Tertullianum codicem illum Marcionis corruptum testatur S. Epiphanius. An Lucæ fuerit corruptum Evangelium non est dubitandi locus legenti huncce librum; ubique enim, id fit manifestum. Citatur etiam corrupte versus 25. cap. 24. B. Lucæ, O insensati Galatæ, &c. Illud enim non ex recepto Evangelio, sed ex evangelio Marcionis citatur. LE PR.

Q. SEPT. FLOR. TERTULLIANI

A D V E R S U S M A R C I O N E M L I B. V.

A R G U M E N T U M.

Scopus libri hujus est ostendere, in Epistolis B. Pauli, non alium prædicari Christum, quam Creatoris. Illud autem libro quarto ex Evangelio B. Lucae probaverat, licet adulteratum fuisset a Marcione, qui epistolas Apostoli etiam mutilaverat.

N I H I L S I N E O R I G I N E, nisi Deus solus. quæ quantum præcedit in statu omnium rerum, tantum præcedat necesse est etiam in retractatu earum, ut constare de statu possit. Quia nec habeas dispicere quid quale sit, nisi certus an sit, quum cognoveris unde sit. Et ideo ex opusculi ordine ad hanc materiam devolutus? Apostoli quoque Pauli originem a Marcione desidero, novus aliqui discipulus, nec ullus alterius auditor, qui nihil interim credam, nisi nihil temere credendum. temere porro credi quodcumque sine originis agnitione creditur, quique dignissime ad sollicitudinem redigam istam inquisitionem, quum is mihi affirmatur Apostolus, quem^a in albo Apostolorum apud Evangelium non deprehendo. Denique audiens postea eum a Domino allectum jam in cælis quiescente, quasi improvidentiam existimo, si non ante scivit illum sibi necessarium Christus; sed jam ordinato officio Apostolatus, & in sua opera dimisso, ex incurso, non ex prospectu adjiciendum existimavit; necessitate, ut ita dixerim, non voluntate. Quamobrem, Pontice nauclere, si nunquam furtivas merces vel illicitas^b in acatos tuas recepisti; si nullum omnino onus avertisti vel adulterasti, cautior utique & fidelior in Dei rebus, edas velim nobis quo symbolo susceperis Apostolum Paulum? quis illum tituli caractere percusserit? quis transmiserit tibi? quis imposuerit, ut possis eum constanter exponere? ne illius probetur, qui omnia Apostolatus ejus instrumenta protulerit. Ipse se, inquit, Apostolum est professus, & quidem non ab hominibus, nec per hominem, sed per Jesum Christum. Plane profiteri potest semetipsum quivis. Verum professio ejus alterius auctoritate conficitur: alius scribit, alius subscribit, alius obsignat, alius actis refert. Nemo sibi & professor & testis est. Præter hæc utique legisti, multos venturos qui dicant, Ego sum Christus. Si est qui se Christum mentiatur, quanto magis qui se Apostolum prædicet Christi? Adhuc ego in persona discipuli & inquisitoris conversor, ut jam hinc & fidem tuam obtundam, qui unde eam probes non habes; & impudentiam suffundam, qui vindicas, & unde possis vindicare non recipis. Sit Christus, sit Apostolus, ut alterius dum non probantur nisi de instrumento Creatoris. Nam mihi Paulum etiam Genesis olim repro-misit. Inter illas enim figuras & propheticas super filios suos benedictiones, Jacob quum ad Benjamin direxisset, Benjamin, inquit, lupus rapax, ad matutinum comedet adhuc, & ad vesperam dabit escam. Ex tribu enim Benjamin oriturum Paulum providebat, lupum rapacem, ad matutinum comedentem, id est, prima ætate vastaturum pecora Domini, ut persecutorem Ecclesiarum; dehinc ad vesperam escam daturum, id est, devergente jam ætate oves Christi educaturum, ut doctorem Nationum. Nam & Saulis primo asperitas infectionis erga David, dehinc poenitentia & satisfactio, bona promalis recipientis; non aliud portendebat quam Paulum in Saule, secundum tribus; & Jesum in David, secundum virginis censum. Hæc figurarum sacramenta si tibi displicent, certe Acta Apostolorum hunc mihi ordinem Pauli tradiderunt, a te quoque non negandum. Inde Apostolum ostendo persecutorem, non ab hominibus, neque per hominem; inde & ipsi credere inducor; inde te a defensione ejus expello; nec timeo dicentem, Tu ergo negas Apostolum Paulum? non blasphemio quem tueor. Nego, ut te probare compellam. Nego, ut meum esse convincam. Aut si ad nostram fidem spectas, recipe quæ eam faciunt. Si ad tuam provocas, ede quæ eam præstruunt. Aut proba esse, quæ credis; aut si non probas, quomodo credis? Aut qualis es ad-

M m m 2 versus

^a In albo Apostolorum. Album hic est catalogus Apostolorum. nam apud Jureconsultos album est matricula, seu particula decurionum, unde albi proscriptio l. Herennius 10. D. de decur. & fil. Ea ferme ratione album Senatorum dixit *ἀλβὴν* Dion. lib. 55. & album citharædorum Suetonius in Nerone cap. 20. L. PR.

^b In acatos tuas. Acatus sive *ἀκάτις* & *ἀκατίς* navigii genus est, quod velis non autem remis agebatur. Idem.

^c Plane profiteri potest seipsum qui vis. Loquitur de professione quæ fit apud acta. Nam profiteamur dum publice &

apud acta aliquid ultro denuntiamus, veluti quum profiteamur merces ne in vestigali pendundo Reip. fraus fiat. unde merces improfessas Marcianus in Pandectis vocat, quarum nomine nullum vestigal solutum est. Item profitebantur filios natos sibi apud acta veteres: quæ res tum certam tum facilem ætatis faciebat probationem, si quando hujusmodi dubium incidisset. in hunc sensum eleganter dixit Seneca, profiteri æs alienum. Id quod candidati facere cogebantur & rei, de benef. lib. 6. Livius profiteri frumentum lib. 4. dec. 1. ubi in pervulgatis exemplaribus mendose legitur confiteri cogendo frumentum. RHEN.

II. versus eum credens, a quo solo probatur esse quod credis? Habe nunc & Apostolum de meo, A sicut & Christum; tam meum Apostolum, quam & Christum. ^a Iisdem & hic dimicabimus lineis, in ipso gradu provocabimus præscriptionis, Oportere scilicet & Apostolum qui creatoris negetur, immo & adversus Creatorem proferatur, nihil docere, nihil sapere, nihil velle secundum Creatorem; & in primis tanta constantia alium Deum edicere, quanta a lege Creatoris abrupta. Neque enim verisimile est, ut avertens a Judaismo, non pariter ostenderet in cuius Dei fidem averteret: quia nemo transire posset a Creatore, nesciens ad quem transeundum sibi esset. Sive enim Christus jam alium Deum revelaverat, sequebatur etiam Apostoli testatio; vel ne non ejus Dei Apostolus haberetur, quem Christus revelaverat; & quia non licebat abscondi ab Apostolo, qui jam revelatus fuisset a Christo. Sive nihil tale de Deo Christus revelaverat, tanto magis ab Apostolo debuerat revelari, qui jam non posset ab alio; non credendus sine dubio si nec ab Apostolo revelatus. Quod idcirco præstruximus, ut jam hinc profiteamur nos proinde probaturos, nullum alium Deum ab Apostolo circumlatum, sicut B probavimus, nec a Christo; ex ipsis utique Epistolis Pauli, quas proinde mutilatas etiam de numero, forma jam hæretici Evangelii præjudicasse debet. ^b Principalem adversus Judaismum epistolam nos quoque confitemur, quæ Galatas docet. Amplectimur etenim omnem illam legis veteris abolitionem, ut & ipsam de Creatoris venientem dispositione, sicut sæpe jam in isto ordine tractavimus, de prædicata novatione a Prophetis Dei nostri. Quod si Creator quidem vetera cessura promisit, novis scilicet orituris; Christus vero tempus distinctionis istius, (Lex & Prophetæ usque ad Joannem,) terminum in Joanne statuens inter utrumque ordinem, desinentium exinde veterum & incipientium novorum: necessarie & Apostolus in Christo post Joannem revelato vetera infirmat, nova vero confirmat: atque ita non alterius Dei fidem curat quam Creatoris, apud quem & vetera decessura prædicabantur. Igitur & legis destructio, & Evangelii ædificatio, pro me faciunt in ista quoque epistola, ad eam Galatarum præsumptionem pertinentes, qua præsumebant Christum ut puta Creatoris, salva Creatoris lege credendum: quod adhuc incredibile videretur, legem a suo auctore deponi. Porro, si omnino alium Deum ab Apostolo audissent, ultro utique scissent abscedendum sibi esse a lege ejus Dei quem reliquissent, alium secuti. Quis enim exspectaret diutius discere, quod novam deberet sectari disciplinam, qui novum Deum recepisset? Immo quia eadem quidem divinitas prædicabatur in Evangelio, quæ semper nota fuerat in Lege, disciplina vero non eadem, hic erat totus quæstionis status, An lex Creatoris ab Evangelio deberet excludi in Christo Creatoris. Denique, aufer hunc statum, & vacat quæstio. Vacante autem quæstione, ultro omnibus agnoscentibus discedendum sibi esse ab ordine Creatoris per fidem Dei alterius, nulla Apostolo materia competisset; id tam presse docendi, quod ultro fides ipsa dictasset. Igitur tota intentio epistolæ istius nihil aliud docet, quam legis discessionem venientem de Creatoris dispositione, ut adhuc suggeremus. Si item nullius novi Dei exerit mentionem, quod nusquam magis fecisset, quam in ista materia, ut rationem scilicet ablegandæ legis, unica hac & sufficientissima definitione proponeret novæ divinitatis, apparet quomodo scribat; Miror vos tam cito transferri, ab eo qui vos vocavit in gratiam, ad aliud Evangelium: Ex conversatione aliud, non ex religione; ex disciplina, non ex divinitate. Quoniam quidem Evangelium Christi a lege evocare deberet ad gratiam, non a Creatore ad alium Deum. Nemo enim illos moverat a Creatore, ut viderentur sic ad aliud Evangelium transferri, quasi dum ad Creatorem transferuntur. Nam & adjiciens, quod aliud Evangelium omnino non esset, Creatoris confirmat id, quod esse defendit. Si enim & Creator Evangelium repromittit, dicens per Esaiam, Ascende in montem excelsum, qui evangelizas Sioni; extolle vocem in valentia tua, qui evangelizas Hierusalem. Item ad Apostolorum personam, Quamtempestivi pedes evangelizantium pacem, evangelizantium bona: utique & nationibus evangelizantium; quoniam &, In nomine ejus, inquit, nationes sperabunt, Christi scilicet; cui ait, Posui te in lumen nationum. Est autem Evangelium etiam Dei novi, quodvis tunc ab Apostolo defensum. Jam ergo duo sunt vangelia apud duos Deos, & mentitus erit Apostolus, dicens quod aliud omnino non est, quum sit & aliud; quum sic suum Evangelium defendere potuisset, ut potius demonstraret, non ut unum determinaret. Sed fortasse ut fugias hinc; & ideo, dices, subtextit, Licet angelus de cælo aliter evangelizaverit, anathema sit; quia & Creatorem sciebat evangelizaturum. Rursus ergo te implicas. Hoc est enim quo astringeris. Duo enim Evangelia confirmare, non est ejus qui aliud jam negarit. Tamen lucet sensus ejus qui suam præmisit personam. Sed & si nos aut angelus de cælo aliter evangelizaverit: Verbi enim gratia dictum est. Ceterum,

^a Iisdem & hic dimicabimus lineis. Linearum proverbialiter lubens meminit, ut rursus ad lineas, præducere lineas. RHEN.

^b Principalem adversus Judaismum, &c. Quod ex margine in contextum irrepsit, iterum in marginem, tum hoc loco, tum ubique infra, rejecimus. Titulum nempe hujus capituli:

Epistola ad Galatas, cui adjecimus ex cap. Arqui facit adversus hæreticos hodiernos illud principalem adversus Judaismum epistolam, qui sensum verborum Apostoli pervertentes, non adversus Judaismum, sed adversus ecclesiasticos testorum dierum observationes, hujus epistolæ verba cap. 4 non verentur adlegare. PAM.

A rum, si nec ipse aliter evangelizaturus, utique nec angelus. Ita angelum ad hoc nominavit, quo multo magis hominibus non esset credendum, quando nec angelo, nec Apostolo; non angelum ad Evangelium referret Creatoris. Exinde, decurrens ordinem conversionis suæ, de persecutore in Apostolum; scripturam Actorum Apostolicorum confirmat, apud quam ipsa etiam epistolæ istius materia recognoscitur, ^a intercessisse quosdam, qui dicerent circumcidi oportere, & observandam esse Moyli legem: tunc Apostolos de ista quæstione consultos, ex auctoritate spiritus renuntiasse, non esse imponenda onera hominibus, quæ patres ipsi non potuissent sustinere. Quod si & ex hoc congruunt Paulo Apostolorum Acta, cur ea respuatis jam apparet, ut Deum scilicet non alium prædicantia quam Creatorem, nec Christum alterius quam Creatoris, quando nec promissio Spiritus sancti aliunde probetur exhibita, quam de instrumento Actorum. Quæ utique verisimile non est, ex parte quidem Apostolo convenire, quum ordinem ejus secundum ipsius testimonium ostendunt; ex parte vero dissidere, quum divinitatem in Christo Creatotis annuntiant; ut prædicationem quidem Apostolorum omnino sit secutus Paulus, qui formam ab eis de docendæ legis accepit. Denique, ad patrocinium Petri ceterorumque Apostolorum ascendisse Hierosolymam post annos quatuordecim, scribit, ut conferret cum illis de Evangelii sui regula, ne in vacuum tot annis cucurrisset, aut curreret; si quid scilicet citra formam illorum evangelizaret. Adeo ab illis probari, & constabiliri desiderarat. Quod si quando vultis Judaismi magis affines subintelligi, quum nec Titum dicit circumcissum; jam incipit ostendere solam circumcisionis quæstionem ex defensione adhuc legis concussam ab eis, quos propterea falsos & ^b superinductitios fratres appellat, non aliud statuere pergentes quam perseverantiam legis, ex fide sine dubio integra Creatoris; atque ita pervertentes Evangelium, non ^c interpolatione scripturæ, qua Christum Creatoris effingerent, sed retentione veteris disciplinæ, ne legem Creatoris excluderent. Ergo, Propter superinductitio, inquit, falsos fratres; qui ^C subintraverant ad speculandam libertatem nostram, quam habemus in Christo, ut nos subigerent servituti, nec ad horam cessimus subjectioni. Intendamus enim & sensui ipsi, & causæ ejus, & apparebit vitiatio scripturæ, Quum præmittit, Sed nec Titus, qui mecum erat, quum esset Græcus, coactus est circumcidi: dehinc subjungit, propter superinductitios falsos fratres, & reliqua: contrarii utique facti incipit reddere rationem, ostendens propter quid fecerit; quod nec fecisset, nec ostendisset, si illud propter quod fecit, non accidisset. Denique, dicas velim, si non subintroissent falsi illi fratres ad speculandam libertatem eorum, cessissent subjectioni? non opinor. Ergo cesserunt, quia fuerunt propter quos cederetur. hoc enim rudi fidei & adhuc de legis observatione suspensæ competeat, ipso quoque Apostolo, ne in vacuum cucurrisset aut curreret, suspecto. Itaque frustrandi erant falsi fratres, speculantes libertatem Christianam, ne ante eam in servitutem abducerent Judaismi, quam Paulus sciret se non in vacuum cucurrisset, quam dexteris ei darent antecessores, ^D quam ex censu eorum in nationes prædicandi munus subiret. Necessario igitur cessit ad tempus. Et sic ei ratio constat, Timotheum circumcidendi, & rasos introducendi in templum, quæ in Actis edicuntur, adeo vera, ut Apostolo consonent profitenti: Factum se Judæis Judæum, ut Judæos lucrificeret; & sub lege agentem, propter eos qui sub lege agerent: sic & propter superinductitios illos, & omnibus novissime omnia factum, ut omnes lucraretur. Si hæc quoque intelligi ex hoc postulant, id quoque nemo dubitavit, ejus Dei & Christi prædicatorem Paulum, cujus legem, quamvis excludens, interim tamen pro temporibus admiserat, statim amoliendam si novum Deum protulisset. Bene igitur quod & dexteris Paulo dederunt Petrus & Jacobus & Joannes; & de officii distributione pepigerunt, ut Paulus in nationes, illi in circumcisionem; tantum ut meminissent egenorum. & hoc secundum legem Creatoris, pauperes & egenos fovendis, sicut in Evangelii vestri retractatu probatum est. Adeo constat de lege sola fuisse quæstionem, dum ostenditur quid ex lege custodiri convenerit. ^d Sed reprehendit Petrum, non recto pede incedentem ad Evangelii veritatem. Plane reprehendit; non ob aliud tamen, quam ob inconstantiam victus, quem pro personarum qualitate variabat, timens eos qui erant ex circumcisione; non ob aliquam divinitatis perversitatem, de qua & aliis in faciem restitisset, qui de minore causa conversationis ambiguae Petro ipsi non pepercit. Sed quomodo Marcionitæ volunt credi? De cetero pergat Apostolus, negans ex operibus legis justificari hominem, sed ex fide. ejusdem tamen Dei, cujus & lex. Nec enim laborasset fidem a lege discernere, quam diversitas ultro ipsius divinitatis

^a Intercessisse quosdam, &c. Hoc est intervenisse, opposuisse se quosdam infra scripsimus quam de instrumento Actorum. Non aliter supra vocavit Apocalypsin, instrumentum Joannis. RHEN.

^b Superinductitios fratres. Ad verbum ὑπερδουλοῦντες. LE PR.

^c Interpolatione scripturæ. Interpolator seu corruptor est hæreticus qui detorquet, detruncat, imminuit, additve sacræ scri-

pturæ; nos alibi interpolare καπηλεύει interpretati sumus. Idem.

^d Sed reprehendit Petrum non recto pede incedentem. In græco est ἐκδοκῶντα. Notandum tamen in illa reprehensione, id quod habet Eusebius hist. lib. cap. 12. ubi alium fuisse Cephæ a B. Petro, ait ex S. Clemente ὅτι, φησὶ γὰρ γινώσκοντες τὸν Ἰσχυρότατον μαθητὴν, ὃ μὲν ὡς πρὶν τυχόντα ἦ ἀποστόλου. Unum fuisse ait ex septuaginta discipulis B. Petro Apostolo cognominem. LE PR.

divinitatis discrevisset, si fuisset. Merito non reedificabat quæ destruxit. destrui autem lex habuit, ex quo vox Joannis clamavit in eremo, Parate vias Domini? ut fierent rivi & colles & montes repleti & humiliati, & tortuosa & aspera in rectitudinem & in campos, id est, Legis difficultates in Evangelii facilitates. Meminerat jam & Psalmi esse tempus, Disrumpamus a nobis vincula eorum, & abjiciamus a nobis jugum ipsorum: Ex quo tumultuatae sunt gentes; & populi meditati sunt inania? Assiterunt reges terræ, & magistratus congregati sunt in unum adversus Dominum, & adversus Christum ipsius; ut jam ex fidei libertate justificetur homo, non ex legis servitute: Quia justus ex fide vivit. Quod si Prophetes Abacuc prænuntiavit, habes & Apostolum Prophetas confirmantem, sicut & Christus. Ejus ergo Dei erit fides, in qua vivet justus; cujus & lex, in qua non justificatur operarius. Pro inde, si in lege maledictio est, in fide vero benedictio; utrumque habes propositum apud Creatorem. Ecce posui, inquit, ante te maledictionem & benedictionem. Non potes distantiam vindicare; quæ etsi rerum est, non ideo auctorum; quæ ab uno auctore proponitur. Cur autem Christus factus sit pro nobis maledictio; ipso Apostolo edocente manifestum est quam nobiscum faciat, id est, secundum fidem Creatoris. Neque enim quia Creator pronuntiavit, Maledictus omnis in ligno suspensus; ideo videbitur alterius Dei esse Christus, & idcirco a Creatore jam tunc in lege maledictus. Et quomodo præmaledixisset eum Creator, quem ignorat? Cur autem non magis competat Creatori, filium suum dedisse maledictioni suæ, quam illi Deo tuo subdidisse maledictioni, & quidem pro homine alieno? Denique, si atrox videtur hoc in Creatore circa filium, proinde tuo in Deo. Si vero rationale & in tuo; proinde & in meo, & magis in meo. Facilius enim crederetur, ejus esse per maledictionem Christi, benedictionem prospexisse homini; qui & maledictionem aliquando & benedictionem proposuerit ante hominem, quam qui neutrum unquam sit apud te professus. Accepimus igitur benedictionem spiritalem per fidem, inquit, ex qua scilicet vivet justus secundum Creatorem. Hoc est ergo quod dico, ejus Dei fidem esse, cujus est forma gratiæ fidei. Sed & quum adjicit, Omnes enim filii estis C fidei; ostenditur ^a quid supra hæretica industria eraserit; mentionem scilicet Abrahamæ, qua nos Apostolus filios Abrahamæ per fidem affirmat, secundum quam mentionem hic quoque filios fidei notavit. Ceterum, quomodo filii fidei? Et cujus fidei, si non Abrahamæ? Si enim Abraham Deo credidit, & deputatum est justitiæ; atque exinde pater multarum nationum meruit nuncupari: nos autem credendo Deo magis, proinde justificamur, sicut Abraham; & vitam proinde consequimur, sicut justus ex fide vivit; sic fit ut & supra, filios nos Abrahamæ pronuntiarit, qua patris fidei, & hic filios fidei, per quam Abraham pater nationum fuerat repromissus. Ipsum quod fidem a circumcissione revocabat, nonne Abrahamæ filios constituere quærebat, qui in carnis integritate crediderat? Denique, alterius Dei fides, ad formam Dei alterius non potest admitti, ut credentes justitiæ deputeret; ut IV. justos vivere faciat, ut nationes filios fidei dicat: Totum hoc ejus est, apud quem ante jam notum est sub eadem Abrahamæ mentione, dum ipso sensu revincatur. Adhuc, inquit, secundum hominem dico, dum essemus parvuli, sub elementis mundi eramus positi, ad deservendum eis. Atquin non est hoc humanitus dictum: Non enim exemplum est, sed veritas. Quis enim parvulus, utique sensu, quod sunt nationes; non elementis subjectus est mundi, quæ pro Deo suspicit? Illud autem facit, quod quum secundum hominem dixisset, tamen testamentum hominis nemo spernit aut superordinat. Exemplo enim humani testamenti permanentis, divinum tuebatur. Abrahamæ dictæ sunt promissiones, & semini ejus. Non dixit, seminibus, quasi pluribus; sed semini, tanquam uni, quod Christus est. Erubescat spongia Marcionis, nisi quod ex abundanti retracto quæ abstulit, quum validius sit illum ex his revinci quæ servavit. Quum autem evenit impleri tempus, misit Deus filium suum; utique is, qui etiam ipsorum temporum Deus est, quibus seculum constat; qui signa quoque temporum ordinavit; soles, & lunas, & sidera, & stellas; qui filii denique sui revelationem in extremitatem temporum & disposuit & prædicavit. In novissimis diebus erit manifestus mons Domini. &, In novissimis diebus effundam de spiritu meo in omnem carnem, secundum Joëlem. Ipsius erat substinuisse tempus impleri, cujus erat etiam finis temporis sicut initium. Ceterum, Deus ille otiosus, nec operationis, nec prædicationis ullius; atque ita nec temporis alicujus; quid omnino egit quod efficeret tempus impleri; etiam implendum substineri? Si nihil, satis vanum est ut Creatoris tempora sustinuerit serviens Creatori. Cui autem rei misit filium suum? ut eos qui sub lege erant, redimeret: hoc est, ut efficeret tortuosa in viam rectam, & aspera in vias lenes, secundum Esaïam; ut vetera transirent, & nova orirentur; Lex nova ex Sion, & sermo Domini ex Hierusalem: & ut adoptionem filiorum acciperemus, utique nationes, quæ filii non eramus. Et ipse enim lux erit nationum, & in

^a Quid supra hæretica industria eraserit; mentionem scilicet Abrahamæ. Subindicat erasisse Marcionem tuum initio hujus capitis, tum ante dicta jam verba versus aliquot præce-

dentes; quod ipsum repetit cap. sequenti, idque non solum de Abrahamæ mentione, sed etiam de illo, tamen testamentum hominis non spernit, aut superordinat. PAM.

A in nomine ejus nationes sperabunt. ^a Itaque, ut certum esset nos filios Dei esse, misit spiritum suum in corda nostra, clamantem, Abba pater. In novissimis enim, inquit, diebus effundam de meo spiritu in omnem carnem. Cujus gratiæ, nisi cuius & promissio gratiæ? Quis pater, nisi qui & factor? Post has itaque divitias, non erat revertendum ad infirma & mendicæ elementa. Elementa autem apud Romanos quoque etiam primæ litteræ solent dici. Non ergo per mundialium elementorum derogationem a Deo eorum avertere cupiebat; etsi dicendo supra, Si ergo his qui non natura sunt Dei servitis; physicæ, id est, naturalis superstitionis elementa pro Deo habentis sugillabat errorem, nec sic tamen elementorum Deum taxans. Sed quæ velit intelligi elementa, primas scilicet litteras legis, ipse declarat: Dies observatis, & menses, & tempora, & annos; & sabbata, ut opinor, & ^b cœnas puras, & jejunia, & dies magnos. Cessare enim ab his quoque sicut & circumcissione oportebat ex decretis Creatoris, qui & per Esaïam; Neomenias vestras & sabbata & diem magnum non sustine-

B bo: Jejunium & ferias & ceremonias vestras odit anima mea. & per Amos, Odi, rejeci ceremonias vestras, & non odorabor in frequentis vestris. item per Osee, Avertam universas jucunditates ejus, & ceremonias ejus, & sabbata, & neomenias ejus, & omnes frequentias ejus. Quæ ipse constituerat, inquis, erasit? Magis quam alius: aut si alius, ergo ille adjuvit sententiam Creatoris, auferens quæ & ille damnaverat. Sed non hujus loci quæstio, cur leges suas Creator infregerit. Sufficit quod infracturum probavimus, ut confirmetur nihil Apostolum adversus Creatorem determinasse, cum & ipsa amolitio legis a Creatore sit. Sed ut furibus solet aliquid excidere de præda in indicium; ita credo & Marcionem novissimam Abrahæ mentionem dereliquisse, nullam magis auferendam, etsi ex parte convertit. Si enim Abraham duos liberos habuit, unum ex ancilla, & alium ex libera: sed qui ex ancilla, carnaliter natus est; qui vero ex libera, per repromissionem. [Quæ sunt allegorica, id est, aliud portendentia: Hæc sunt enim duo testamenta, sive duæ ostensiones, sicut invenimus inter-

C pretatum; Unum a monte Sina, in synagogam Judæorum, secundum legem, generans in servitutem; Aliud super omnem principatum, generans vim, dominationem, & omne nomen quod nominatur, non tantum in hoc ævo, sed & in futuro; quæ est mater nostra, in quam repromissimus sanctam Ecclesiam: ideoque adjicit, Propter quod, fratres, non sumus ancillæ filii; sed liberæ.) Utrique manifestavit & Christianismi generositatem in filio Abrahæ ex libera nato, allegoriæ habere sacramentum; sicut & Judaismi servitutem legalem in filio ancillæ: atque ita ejus Dei esse utramque dispositionem, apud quem invenimus utriusque dispositionis delineationem. Ipsum quod ait, Qua libertate Christus nos manumisit; nonne cum constituit manumissorem, qui fuit Dominus? ^c Alienos enim servos ne Galba quidem manumisit, facilius liberos soluturus. Ab eo igitur præstabitur libertas, apud quem fuit servitus legis. Et merito. ^d Non decebat manumissos rursus jugo servitutis, id est, legis adstringi; jam Psalmo adimpleto, Dirumpamus vincula eorum, & abjiciamus a nobis jugum ipsorum: Postquam Archontes congregati sunt in unum adversus Dominum, & adversus Christum ipsius. De servitute igitur exemptos, ipsam servitutis notam eradere perseverabat, circumcissionem; ex prædicationis scilicet propheticæ auctoritate; memor dictum per Hieremiam, Et circumcidimini præputia cordis vestri. Quia & Moyses, Circumcidetis duricordiam vestram, id est, non carnem. Denique, si circumcissionem ab alio Deo

veniens

^a Itaque ut certum esset nos filios dei esse. Sic explicat illud Apostoli: Quoniam autem estis filii Dei. Confirmatur omnium latinorum lectio qui Dei addunt, quod juxta constantem græcorum patrum lectionem, apud eos desideratur, at vicissim legit auctor corda nostra, juxta quod græce est *ἡμῶν*, consentientibus etiam BB. Ambr. & Hieron. in comm. pro eo quod alii vestra. Porro recte ibi subintelligit Rhe-nanus, est, quum dicit auctor, *cujus gratia*. PAM.

^b Cœnas puras.) Parascēvas. *ἡ τῇ ἐκτῇ πρὶν ἡμέρῃ*. Sic interpretatur Irenæus lib. 1. cap. 10. Glossæ, Cœna puta, *παρασκευάζειν*. RIG.

^c Alienos enim servos ne Galba quidem manumisit.] Sic omnino legunt exemplaria, neque mutandum quicquam. In ea fuit hæresi Marcion, ut diceret, Christum non esse filium Dei Creatoris; aliumque esse Deum veteris testamenti, sive Legis; alium novi sive Evangelii. Deum Legis esse Creatorem, truce & sævum: Evangelii vero Deum, nihil creasse; tantummodo esse bonum & indulgentissimum; qui nos per Christum suum truculenti illius ac tyrannici Dei jugo liberavit. Hanc sententiam Tertullianus multis argumentis refellit. atque hoc inter cetera, quod Christum Paulus Epistola ad Galatas, manumissorem nostrum esse dicat. Quam Epistolam nec Marcion quidem rejecit. Inde autem necessario sequi, nos aliquando fuisse in servitute apud illum Deum Creatorem, Christumque esse Dei illius Creatoris filium. cum nec dici nec esse possit manumissor, nisi qui fuit dominus; nec libertus, nisi qui justam servitutem servivit apud manumissorem. Nos igitur, quod eadem Epistola docet, servos aliquandiu fuisse sub Lege veteris Testamenti: po-

stea vero Christi beneficio liberatos ea servitute Legis. nec jam sub Lege esse, verum sub Evangelio. Itaque sic colligit Tertullianus, si manumissorem agnoscimus Christum, necessario agnoscere debemus eundem esse Christum Creatoris illius, cujus fuit ea Lex qua soluti sumus adepta libertate. Item nisi Christus esset Creatoris, non jure nos ea servitute liberasset, quam serviebamus apud Creatorem sub illius Legis duritia. Serviebamus apud Creatorem: oportuit ergo manumissorem a Creatore venisse. Alienos enim servos qui manumittit, nihil agit. Hic vero more suo Tertullianus aliquid salis adspexit. *Alienos enim servos*, inquit, *ne Galba quidem manumisit*; *facilius liberos soluturus*. Legerat apud Suetonium Tranquillum, auctorem sibi familiarem, nec semel abs se citatum, eadem Neronis tantum gaudium publice præbuisse, ut plebs pileata tota urbe discurreret; quasi liberata tristi servitutis jugo: Galbam vero Neronis successorem hæc sui principatus auspicia sumplisse, cum quasi manumissioni vacaturus tribunal conscendisset, ac propositis ante se damnatorum occisorumque a Nerone quamplurimis imaginibus temporum statum deplorare cepisset; in eoque habitu sive actu, ab circumstantibus consalutatum fuisse Imperatorem. Ait igitur Tertullianus, ne Galbam quidem, ea rerum facie, servos alienos manumisisse. Addit, *Facilius liberos soluturus*, reddita videlicet libertate civibus Romanis, qui scdam sub Nerone servitutem serviebant. Idem.

^d Alienos enim servos ne Galba quidem manumisit.) Sic adversus Marc. 111. Alienum scilicet non judicatur. Idem.

^e Non decebat manumissos rursus jugo servitutis, &c. Ver-

veniens excludebat, cur etiam præputiationem negat quicquam valere in Christo, sicut & A circumcissionem? præferre enim debebat æmulam ejus, quam expugnabat, si ab æmulo circumcissionis Deo esset. Porro, quia & circumcisio & præputiatio uni Deo deputabantur, ideo utraque in Christo vocabatur, propter fidei prælationem; illius fidei, de qua erat scriptum Et in nomine ejus Nationes credent; illius fidei, quam dicendo per dilectionem perfici, sic quoque Creatoris ostendit. Sive enim dilectionem dicit quæ in Deum, & hoc Creatoris est, Diliges Deum ex toto corde tuo, & ex tota anima tua, & ex totis viribus tuis: sive quæ in proximum; & proximum tuum tanquam te, Creatoris est. Qui autem turbat vos, judicium feret. A quo Deo? Ab optimo? Sed ille non judicat. A Creatore? Sed nec ille damnabit adsertem circumcissionis. Quod si non erit alius qui judicet nisi Creator, jam ergo non damnabit Legis defensores, nisi qui ipse eam cessare constituit. Quid nunc si & confirmat illam ex parte qua debet? Tota enim, inquit, Lex in vobis adimpleta est: Diliges proximum tuum tanquam te. Aut si sic vult intelligi, Adimpleta est, quasi jam non adimplenda; ergo non vult B ut diligam proximum tanquam me, ut & hoc cum lege cessaverit. Sed perseverandum erit semper in isto præcepto. Ergo lex Creatoris etiam ab adversario probata est; nec dispendium sed compendium ab eo consecuta est, redacta summa in unum jam præceptum. Sed nec hoc alii magis competit, quam auctori. Atque adeo quum dicit, Onera vestra invicem sustinete; & sic adimplebitis legem Christi; Si hoc non potest fieri, nisi quis diligat proximum suum tanquam se, apparet, Diliges proximum tuum tanquam te; per quod auditur, Invicem onera vestra portate; Christi esse legem, quæ sit Creatoris: atque ita Christum Creatoris esse, dum Christi est lex Creatoris. Erratis, Deus non deridetur. atquin derideri potest Deus Marcionis, qui nec irasci novit, nec ulcisci. Quod enim seminaverit homo, hoc & metet, Ergo retributionis & judicii Deus intentat. Bonum autem facientes non fatigemur. &, Dum habemus tempus, operemur bonum. Nega Creatorem bonum facere præcepisse, & diversa doctrina sit diversæ divinitatis. Porro, si retributionem prædicat, ab eodem erit & corruptio- C nis messis & vitæ. Tempore autem suo metemus; quia & Ecclesiastes, Tempus, inquit, erit omni rei. Sed & mihi famulo Creatoris mundus crucifixus est; non tamen Deus mundi; & ego mundo, non tamen Deo mundi. Mundum enim quantum ad conversationem ejus posuit qui renuntiando mutuo transfigimur, & invicem morimur. ^a Persecutores vocat Christi, Quum vero adjicit, ^b Stigmata Christi in corpore suo gestare se (utique corporalia competunt) jam non putativam, sed veram & solidam carnem professus est Christi, cujus stigmata corporalia ostendit. Præstructio superioris epistolæ ita duxit, ut de titulo ejus non retractaverim, certus & alibi retractari eum posse; communem scilicet, & eundem in epistolis omnibus: quod non utique salutem præscribit eis quibus scribit, sed gratiam & pacem. Non dico, quid illi cum Judaico adhuc more, destructori Judaismi; Nam & hodie Judæi in pacis nomine appellant, & retro in scripturis sic salutabant. Sed intelligo illum defendisse officio suo prædicationem Creatoris, Quam maturi pedes evangelizantium bona, evangelizantium pacem! Evangelizator enim bonorum, id est, gratiæ Dei, paci eam præferendam sciebat. Hæc cum a Deo Patre nostro, & Domino Jesu adnuntians, communibus nominibus utatur, competentibus nostro quoque sacramento, non puto dispici posse quis Deus Pater, & Dominus Jesus prædicetur. nisi ex accidentibus, cui magis competant. Primo quidem Patrem Dominum præscribo, non alium agnoscendum, quam & hominis & universitatis creatorem & institutorem. Porro, Patri etiam Domini nomen accedere ob potestatem, quod & filius per Patrem capiat. Dehinc, gratiam & pacem non solum ejus esse, a quo prædicabantur, sed ejus qui fuerit offensus. nec gratia enim fit, nisi offensæ; nec pax, nisi belli. & populus autem per disciplinæ transgressionem, & omne hominum genus per naturæ dissimulationem & deliquerat, & rebellaverat adversus Creatorem. Deus autem Marcionis & quia ignotus, non potuit offendi, & quia nescit irasci. Quæ ergo gratia a non offenso? quæ pax a non rebellato? ^c Ait crucem Christi stultitiam esse perituris, virtutem autem & sapientiam Dei, salutem consecuturis. Et ut ostenderet unde hoc eveniret, adjicit, Scriptum est enim, Perdam sapientiam sapientium, & prudentiam prudentium irritam faciam. Si hæc Creatoris sunt

ba hæc ex c. 5. ad Galatas juxta editiones omnes desumpta sunt. Atqui recte adstringi vertit quod græce est ἐν Χριστῷ. Ibi autem ipsam servitutis notam eradere perseverabat circumcissionem, addudit ad id quod sequitur ibidem: Ecce ego Paulus dico vobis, quoniam si circumcidamini, Christus vobis nihil proderit, &c. usque ad vers. 6. Epiphanius, quod est intermedium: Testor autem rursus, quod homo circumcisus debitor est ut totam legem impleat: adducit in Marcionem confut. 3. ex ep. ad Gal. PAM.

^a Persecutores vocat Christi, Non recederem a lectione præsecutores hoc est Christi sectatores κατὰ μαρτυρίαν, sic habebat vetus editio. LE PR.

^b Stigmata Christi in corpore suo portare se, &c. ex eo quod probet veram & solidam carnem Christi subiungit, cujus stigmata corporalia ostendit; videtur accipere auctor stigmata, non

pro nudis notis, qualibus servi a dominis notabantur ut ab illis dignoscerentur; sed pro talibus, quas etiam in se Christus corporaliter portavit, tanquam diceret, se iisdem passionibus affectum fuisse quibus Christus. In hoc autem differt, quod legat Christi pro quo alii, Domini Jesu. PAM.

^c Ait: Crucem Christi stultitiam esse perituris, virtutem autem, &c. Etiam hic ab Apostolo variat auctor fortassis Marcionem secutus. Apud illum enim habetur imprimis: Verbum crucis Christi, deinde: pereuntibus, & iis qui salvi fiunt nobis; neque habet, & sapientiam. Ubi autem adjicit auctor ex Apostolo, & prudentiam irritam faciam græce est ἀδελφῶν, pro quo interpretes vulgatus, & Epiphanius quoque, reprobo. Nam etiam hoc vibrat ille in Marcionem confut. 1. ex ep. ad Cor. PAM.

A sunt, & quæ ^a ad causam crucis pertinent stultitiæ deputatæ; ergo & crux, & per crucem Christus ad Creatorem pertinebit, a quo prædicatum est quod ad crucem pertinet. Aut si Creator, qua æmulus, idcirco sapientiam abstulit, ut crux Christi, scilicet adversarii, stultitia deputeretur; & quomodo potest aliquid ad crucem Christi non sui Creator pronuntiasse, quem ignorabat quum prædicabat? Sed & cur apud Dominum optimum, & profusæ misericordiæ, alii salutem referunt, credentes crucem virtutem & sapientiam Dei esse; alii perditionem, quibus Christi crux stultitia reputatur, si non Creatoris est aliquam & populi & humani generis offensam detrimento sapientiæ atque prudentiæ multasse? Hoc sequentia confirmabunt, quum dicit, Nonne infatuavit Deus sapientiam mundi? Cumque & hic abjicit, quare; Quoniam in Dei sapientia non intellexit mundus per sapientiam Deum: ^b boni duxit Deus per stultitiam prædicationis salvos facere credentes. Sed prius de mundo disceptabo, quatenus subtilissimi hæretici hic vel maxime mundum per dominum mundi interpretantur: B nos autem hominem qui sit in mundo intelligimus ex forma simplici loquelæ humanæ, qua plerumque id quod continet, ponimus pro eo quod continetur, Circus clamavit, & Forum locutum est, & Basilica fremuit; id est, qui in his locis rem egerunt. Igitur, quia homo, non Deus mundi, in sapientia non cognovit Deum, quem cognoscere debuerat, & Judæus in sapientia scripturarum, & omnis gens in sapientia operum: ideo Deus idem, qui in sapientia sua non erat agnitus, statuit sapientiam hominum stultitia repercutere, salvos faciendo credentes quosque in stultam crucis prædicationem. Quoniam Judæi signa desiderant; qui jam de Deo certi esse debuerant: Et Græci sapientiam quærunt; qui suam scilicet, non Dei sapientiam sistunt. Ceterum, si novus Deus prædicaretur, quid deliquerant Judæi signa desiderantes quibus crederent? aut Græci sapientiam sectantes, cui magis crederent? ita & remuneratio ipsa in Judæos & Græcos, & zelotem Deum confirmat & judicem, qui ex retributione æmula & judice infatuaverit sapientiam mundi. Quod si ejus sunt & causæ, cujus adhibentur scripturæ; ergo de Deo tractans Apostolus non intellecto, de Creatore utique docet intelligendum. etiam quod scandalum Judæis prædicat Christum, prophetiam super illo consignat Creatoris dicentis per Esaïam, Ecce posui in Sion lapidem offensionis, & petram scandali: petra autem fuit Christus, etiam Marcion servat. Quid est autem stultum Dei sapientius hominibus, nisi crux & mors Christi? Quid infirmum Dei, fortius homine, nisi nativitas & caro Dei? Ceterum, si nec natus ex virgine Christus, nec carne constructus; ac per hoc neque crucem, neque mortem vere perpeffus est, nihil in illo fit stultum & infirmum; nec jam stulta mundi elegit Deus, ut confundat sapientiam; nec infirma mundi elegit Deus, ut confundat fortia; nec inhonesta & minima & contemptibilia, quæ non sunt, id est, quæ non vere sunt, ut confundat quæ sunt, id est, quæ vere sunt. Nihil enim a Deo dispositum, est vere modicum, & ignobile, & contemptibile, sed quod ab homine: apud Creatorem autem etiam vetera, stultitiæ, & infirmitati, & inhonestati, & D pusillitati, & contemptui deputari possunt. Quid stultius, quid infirmius, quam sacrificiorum cruentorum, & holocaustorum nidorosorum a Deo exactio? Quid infirmius, quam vasculorum & grabatorum purgatio? Quid inhonestius, quam carnis jam erubescens alia dedecoratio? Quid tam humile, quam talionis indictio? Quid tam contemptibile, quam ciborum exceptio? Totum, quod sciam, vetus Testamentum omnis hæreticus irridet. Stulta enim mundi elegit Deus, ut confundat sapientiam. Marcionis Deus nihil tale. Quia nec æmulatur contraria contrariis redarguere, ne gloriatur omnis caro; ut quemadmodum scriptum est, Qui gloriatur, in Domino gloriatur. In quo? utique in eo qui hoc præcepit. nisi Creator præcepit. ut in Deo Marcionis gloriatur. Igitur per hæc omnia VI. ostendit, cujus Dei sapientiam loquatur inter perfectos: Ejus scilicet qui sapientiam sapientium abstulerit, & prudentiam prudentium irritam fecerit; qui infatuaverit sapientiam mundi, stulta eligens ejus, & disponens in salutem. Hanc dicit sapientiam in occulto fuisse, quæ fuerit in stultis & in pusillis & inhonestis; quæ latuerit etiam sub figuris, allegoriis & ænigmatibus, revelanda postmodum in Christo, posito in lumen Nationum a Creatore promittente per Esaïæ vocem, Patefacturum se thesauros invisibiles & occultos. Nam ut absconderit aliquid is Deus, qui nihil egit omnino in quod aliquid abscondisse existimaretur, satis incredibile. Ipse si esset, latere non posset, nedum aliqua ejus sacramenta. Creator autem tam ipse notus, quam & sacramenta ejus; palam scilicet decurrentia apud Israel; sed de significantiis obumbrata, in quibus sapientia Dei delitescbat inter perfectos, narranda suo in tempore, proposita vero in proposito Dei ante secula. Cujus & secula, nisi Creatoris? Si enim & secula temporibus structa sunt; tempora autem diebus & mensibus & annis compinguntur; dies porro & menses & anni solibus & lunis & sideribus Creatoris, signantur,

^a Ad causam crucis pertinent stultitiæ deputatæ.) Sic omnino emendandum est ex cod. Urlni. Hoc est, Pertinent ad quæstionem crucis, quæ stultitiæ deputatur. RIG.

^b Boni duxit Deus. Sic vertit quod græce est *ἰσχυροὶ ὁ θεὸς*. Quemadmodum enim auctores dicunt boni consulere, & qui bonique facere, sic ipse dixit, Boni ducere. RHEN.

gnantur, in hoc ab eo positus. ^a Et erunt enim, inquit, in signa mensium & annorum: ap-
 paret & secula Creatoris esse; & omne quod ante secula propositum dicatur, non alterius ef-
 se, quam cuius & secula. Aut probet Dei sui secula Marcion, ostendat & mundum ipsum,
 in quo secula deputentur, vas quodammodo temporum, & signa aliqua; vel ortum eorum. Si
 nihil demonstrat, revertor ut & illud dicam, Cur autem ante secula Creatoris proposuit gloriam
 nostram? posset videri eam ante secula proposuisse, quam introductione seculi revelasset. At
 cum id facit pene jam totis seculis Creatoris pro ductis, vane ante secula proposuit, & non
 magis intra secula, quod revelaturus erat pene post secula. non enim ejus est festinasse in pro-
 ponendo, cuius & retardasse in revelando. Creatori autem competit utrumque, & ante se-
 cula proposuisse, & in fine seculorum revelasse; quia & quod proposuit & revelavit, medio
 spatio seculorum in figuris & ænigmatibus & allegoriis præministravit. Sed quia subjicit de
 gloria nostra, Quod eam nemo ex principib. hujus ævi scierit: ceterum, si scissent, nun-
 quam Dominum gloriæ crucifixissent: argumentatur hæreticus, quod principes hujus ævi, B
 Dominum, alterius scilicet Dei Christum cruci confixerint, ut & hoc in ipsum recidat Crea-
 torem. Porro, cui supra ostendimus, quibus modis gloria nostra a Creatore sit deputanda,
 præjudicatum esse debet, eam quæ in occulto fuerit apud Creatorem, merito ignotam et-
 iam ab hominibus virtutibus & potestatibus Creatoris; quia nec famulis liceat consilia nosse
 dominorum, nedum illis apostatis angelis, ipsique principi transgressionis diabolo, quo ma-
 gis extraneos fuisse contenderim ob culpam ab omni conscientia dispositionum Creatoris. Sed
 jam nec mihi competit principes hujus ævi virtutes & potestates interpretari Creatoris, quia
 ignorantiam illis adscribit Apostolus: Jesum autem & ^b secundum nostrum Evangelium dia-
 bolus quoque in tentatione cognovit; & secundum commune instrumentum, spiritus nequam
 sciebat eum sanctum Dei esse, & Jesum vocari, & in perditionem eorum venisse. Etiam pa-
 rabola fortis illius armati, quem alius validior oppressit, & vasa ejus occupavit, si in Crea-
 torem accipitur apud Marcionem, jam nec ignorasse ultra potuit Creator Deum gloriæ, dum C
 ab eo opprimitur; nec in crucem eum figere, adversus quem valere non potuit; & superest
 ut secundum me quidem credibile sit scientes virtutes & potestates Creatoris Deum gloriæ
 Christum suum crucifixisse, qua desperatione & malitiæ redundantia servi quoque scelestissimi
 dominos suos interficere non dubitant. Scriptum est enim apud me, Satanam in Judam intro-
 isse. Secundum autem Marcionem, nec Apostolus hoc loco patitur ignorantiam adscribi vir-
 tutibus Creatoris in gloriæ dominum, quia scilicet non illas vult intelligi principes hujus ævi.
 Quod si non videtur de spiritualibus dixisse principibus, ergo de secularibus dixit; de populo
 principali utique non inter nationes, de ipsis archontibus ejus, de rege Herode, etiam de Pi-
 lato, & quo major principatus hujus ævi Romana dignitas præsidebat. Ita & quum destruun-
 tur argumentationes diversæ partis, nostræ expositiones ædificantur. Sed vis adhuc gloriam
 nostram Dei tui esse, & apud eum in occulto fuisse, & quare adhuc eodem & Deus instrumen-
 to & Apostolus nititur? Quid illi cum sententiis Prophetarum ubique? Quis enim cognovit D
 sensum Domini? & quis illi consiliarius fuit? Esaias est. Quid illi etiam cum exemplis Dei
 nostri? Nam quod architectum se prudentem affirmat, hoc invenimus significari depalatores
 disciplinæ divinæ a Creatore, per Esaiam: Auferam enim, inquit, a Judæa inter cetera &
 sapientem architectum. Et nunquid ipse tunc Paulus destinabatur, de Judæa, id est, de Ju-
 daismo, auferri habens in ædificationem Christianismi, positurus unicum fundamentum
 quod est Christus? quia & de hoc per eundem Prophetam Creator; Ecce ego, inquit, in-
 cio in fundamenta Sionis lapidem preciosum, honorabilem; & qui in eum crediderit, non
 confundetur. Nisi si constructorem se terreni operis Deus profitebatur, ut non de Christo suo si-
 gnificaret, qui futurus esset fundamentum credentium in eum, super quod prout quisque
 superstruxerit, dignam scilicet vel indignam doctrinam, si opus ejus per ignem probabitur,
 si merces illi per ignem rependetur, Creatoris est; Quia per ignem judicatur vestra super-
 ædificatio, utique sui fundamenti, id est sui Christi: nescitis quod templum Dei sitis, & in
 vobis inhabitet spiritus Dei? Si homo, & res, & opus, & imago, & similitudo, & caro per
 terram, & anima per adflatum Creatoris est; totus ergo in alieno habitat Deus Marcionis,
 si non Creatoris sumus templum. Quod si templum Dei quis vitiaverit, vitiabitur, utique
 a Deo templi. Ultorem intentans, Creatorem intentabit. Stulti estote, ut sitis sapientes.
 Quare? Sapientia enim hujus mundi, stultitia est penes Deum. Penes quem Deum? Si ni-
 hil nobis & adhuc sensuum, pristina præjudicaverunt, bene quod & hic adstruit; Scriptum
 est enim, Deprehendens sapientes in nequitia illorum. Et rursus, Dominus scit cogitatio-
 nes

^a Et erunt enim, inquit, in signa mensium & annorum. Hoc est, Lunæ & Solis motus, dies, annos, secula, tem-
 pora distinguet. Hoc loco Gen. 1. abutuntur qui in astrolo-
 giæ defensionem illum assumunt, facitque contra eos hæc in-
 terpretatio. LE PR.

^b Secundum nostrum Evangelium. Ut distinguat a deprava-
 to Marcionis codice. Matth. 4. hæc referuntur. & paulo

post. Scriptum est enim apud me, Satanam in Judam in-
 troisse. Qui locus est Lucæ 22. ex quo Marcion apud me
 rescuerat. Idem.

^c Si merces illi per ignem rependetur. De igne Purgato-
 rij explicant hunc locum Apostoli fere omnes, inter quos
 Franciscus Turrianus & S. I. latissime id expendit in defens.
 canonum Apost. Idem.

A nes sapientium, quod sint supervacua. In totum enim praescriptum a nobis erit, nulla illum sententia uti potuisse ejus Dei, quem destruere deberet, si non illi doceret. Ergo, inquit, nemo gloriatur in homine. Et hoc secundum Creatoris disciplinam, Miserum hominem, qui spem habet in hominem; & Bonum est fidere in Deo, quam fidere in homine: ita & gloriarari. Et occulta tenebrarum ipse inluminabit, utique per Christum, qui Christus inluminat VII. tionem repromisit; se quoque lucernam pronuntiavit, scrutantem corda & renes. Ab illo erit & laus unicuique, a quo & contrarium laudis ut a iudice. Certe, inquis, vel hic mundum Deum mundi interpretatur, dicendo, Spectaculum facti sumus mundo, & angelis, & hominibus. Quia si mundum homines mundi significasset, non etiam homines postmodum nominasset. Immo ne ita argumantareris, providentia Spiritus sancti demonstravit quidnam dixisset, Spectaculum facti sumus mundo; dum angelis qui mundum ministrant, & hominibus quibus ministrant. Verebatur nimirum tantae constantiae vir, ne dicam Spiritus sanctus, praesertim ad
B filios scribens, quos in Evangelio generaverat; libere Deum mundi nominare, adversus quem, nisi exerte, non posset videri praedicare. Non defendo secundum legem Creatoris displicuisse illum, qui mulierem patris sui habuit. communis & publicae religionis secutus sit disciplinam. Sed cum eum damnat dedendum satanae, damnatoris Dei praeo est. Viderit & quomodo dixerit in interitum carnis, ut spiritus salvus sit in die Domini, dum & de carnis interitu, & de salute spiritus judicari; & auferri jubens malum de medio, Creatoris frequentissimam sententiam commemoraverit. Expurgate vetus fermentum, ut sitis nova conspersio sicut estis azymi. Ergo azymi figurae erant nostrae apud Creatorem. Sic & pascha nostrum immolatus est Christus. Quare pascha Christus, si non pascha figura Christi, per similitudinem sanguinis salutaris, & pecoris Christi? Quid nobis & Christo imagines imbuunt solennium Creatoris, si non erant nostrae? Avertens autem nos a fornicatione; manifestat carnis resurrectionem. Corpus, inquit, non fornicationi, sed Domino, & Dominus corporis; ut templum Deo, &
C Deus templo. Templum ergo Deo peribit, & Deus templo. Atquin vides, Qui Dominum suscitavit, & nos suscitabit, in corpore quoque suscitabit; quia corpus Domino, & Dominus corpori. Et bene quod aggerat, Nescitis corpora vestra membra esse Christi? Quid dicet haereticus? Membra Christi non resurgent, quae nostra jam non sunt? ^a Empti enim sumus pretio magno. Plane nullo, si phantasma fuit Christus, nec habuit ullam substantiam corporis, quam pro nostris corporibus dependeret. Ergo Christus habuit quo nos redimeret; & si aliquo magno redemit haec corpora, in quae eadem committenda fornicatio non erit, ut in membra jam Christi, non nostra: utique sibi salva praestabit, quae magno comparavit. Jam nunc quomodo honorabimus? quomodo tollemus Deum in corpore perituro? Sequitur de nuptiis congregi, quas Marcion constantior Apostolo prohibet. Etenim Apostolus, etsi bonum continentiae praefert, tamen conjugium & contrahi permittit, & usui esse, & magis retineri quam disjungi suadet. Plane Christus vetat divortium, Moyses vero permittit. Marcio totum concubitus auferens fidelibus, (viderint enim catechumeni ejus) repudium ante nuptiae jubens, cujus sententiam sequitur, Moyse an Christi? Atquin & Christi Apostolus quum praecipit mulierem a viro non discedere; aut si discesserit, manere innuptam, aut reconciliari viro; & repudium permittit, quod non in totum prohibuit; & matrimonium confirmavit, quod primo vetuit disjungi; & si forte disjunctum, voluit reformari. Sed & continentiae quas ait causas? Quia tempus in collecto est. Putaveram, quia Deus alius in Christo; & tamen a quo est collectio temporis, ab eo erit & quod collectioni temporis congruit. Nemo alieno tempore consulit. Pusillum Deum adfirmas tuum, Marcion, quem in aliquo coangustat tempus Creatoris. Certe praescribens, Tantum in Domino esse nubendum; ne qui fidelis ethnicum matrimonium contrahat, legem tueretur Creatoris, allophyllorum nuptias ubique prohibentis. Sed, & si sunt, qui dicuntur Dei, sive in caelis, sive in terris; apparet quomodo dixerit, non quasi vere sint qui dicantur quando non sint: de idolis enim coepit, de idolothytis disputaturus: Scimus quod idolum nihil sit. Creatorem autem & Marcion Deum non negat; ergo non potest videri Apostolus Creatorem quoque inter eos posuisse, qui Dei dicantur, & tamen non sint; quando & si fuissent, nobis tamen unus esset Deus Pater. Ex quo omnia nobis, nisi cujus omnia? Quanam ista? Habes in praeteritis, Omnia vestra sunt, sive Paulus, sive Apollo, sive Cephas, sive mundus, sive vita, sive mors; sive praesentia, sive futura. Adeo omnium Deum Creatorem facit, a quo & mundus, & vita, & mors; quae alterius Dei esse non possunt. Ab eo igitur inter omnia & Christus. ^b Ex labore suo unumquemque docens vivere oportere; satis exempla praemiserat militum, pastorum, rusticorum; sed divina illi auctoritas deerat. Legem igitur opponit Creatoris ingratis, quam de-

N n n 2 struebat:

^a Empti enim sumus pretio magno. Ut probet Marcioni veram carnem induisse Christum, ait, nos pretio magno aut nullo redemptos; nullo, si phantasma tantum fuit; magno si ipse in corpore suo delicta nostra portavit. LE PR.

^b Ex labore suo unumquemque docens vivere. Hic variis exemplis probat, unumquemque victum debere sibi comparare ex labore suo. Sic B. Apostolus dicebat olim manus sibi ministrasse quae opus ei erant. Qui evangelio serviunt, ex eodem vivere debent. LE PR.

struebat: sui enim Dei nullam talem habebat. Bovi, inquit, terenti os non obligabis, & ad-
 jicit, Numquid de bubus pertinet ad Dominum? etiam & bubus propter homines benignum?
 Propter nos enim scriptum est, inquit. Ergo & legem allegoricam secundum nos probavit, &
 de Evangelio viventibus patrocinantem; ac propter hoc, non alterius esse Evangelizatores,
 quam cujus lex, quæ prospexit illis, cum dicit, Propter nos enim scriptum est. Sed noluit
 uti legis potestate, quia maluit gratis laborare. Hoc ad gloriam suam retulit, quam negavit
 quemquam evacuaturum, non ad Legis destructionem, qua alium probavit usurum. Ecce au-
 tem & in petram offendit cæcus Marcion, de qua bibebant in solitudine patres nostri. Si enim
 petra illa Christus fuit, utique Creatoris, cujus & populus. Cui rei ^a figuram extranei sacra-
 menti interpretatur? An ut hoc ipsum doceret, figurata fuisse vetera in Christum ex illis recen-
 sendum? Nam & reliquum exitum populi decursurus, præmittit, Hæc autem exempla nobis
 sunt facta. Dic mihi, a Creatore alterius quidem ignoti Dei hominibus exempla sunt facta?
 an alius Deus ab alio mutuatur exempla, & quidem æmulo? De illo me terret sibi, a quo si ^B
 dem meam transfert. Meliorem me illi adversarius faciet? Jam si deliquero eadem quæ & po-
 pulus, eademne passurus sum, an non? Atquin si non eadem, vane mihi timenda proponit,
 quæ non sum passurus. Passurus autem a quo ero? Si a Creatore: qualia infligere ipsius est? &
 quale erit, ut peccatorem æmuli sui puniat magis, quam econtrario foveat Deus zelotes? Si
 ab illo Deo: Atquin punire non novit. Ita, tota ista propositio Apostoli nulla ratione confi-
 sit, si non ad disciplinam Creatoris est. Denique & in clausula præfationi responder. Hæc au-
 tem quemadmodum e venerunt illis, scripta sunt ad nos commonendos, in quos fines ævorum
 decucurrerunt. O Creatorem & præscium jam & admonitorem alienorum Christianorum!
 Prætereo, si quando paria eorum quæ retractata sunt quædam, & breviter expungo. Magnum
 argumentum Dei alterius, permissio omnium obsoniorum, adversus Legem; quasi non & ipsi
 confiteamur Legis onera dimissa: sed ab eo qui imposuit, qui novationem repromisit; ita &
 cibos qui abstulit, reddidit, quod & a primordio præstitit. Ceterum, si quis alius Deus fuit ^C
 destrutor Dei nostri, nihil magis suos prohibuisset, quam de copiis adversarii vivere. Ca-
 put viri Christus est. Quis Christus, qui non est viri auctor? Caput enim ad auctoritatem
 posuit, auctoritas autem non alterius erit, quam auctoris. Cujus denique viri caput est? Cer-
 te de quo subjicit, Vir enim non debet caput velare, cum sit Dei imago. Igitur si Creatoris
 est imago, (ille enim Christum sermonem suum intuens hominem futurum, Faciamus, in-
 quit, hominem ad imaginem & similitudinem nostram;) quomodo possum alterum habere ca-
 put, non eum cujus imago sum? Cum enim imago sum Creatoris, non est in me locus capi-
 tis alterius. Sed & quare mulier potestatem super caput habere debet? Si quia ex viro, &
 propter virum facta est secundum institutionem Creatoris, sic quoque ejus disciplinam Apo-
 stolus curavit, de cujus institutione causas disciplinæ interpretatur. Adjicit etiam, Propter
 angelos. Quos? id est, cujus? Si Creatoris apostatas, merito, ut illa facies quæ eos scanda-
 lizavit; notam quamdam referat de habitu humilitatis, & obscuracione decoris. Si vero pro-
 pter angelos Dei alterius quid veretur, si nec ipsi Marcionitæ feminas appetunt? Sæpe jam
 ostendimus hæreses apud Apostolum, inter mala ut malum poni, & eos probabiles intelligen-
 dos, qui hæreses ut malum fugiant. Proinde panis & calicis sacramento jam in Evangelio ^b pro-
 bavimus corporis & sanguinis dominici veritatem, adversus phantasma Marcionis. Sed & om-
 nem judicii mentionem Creatori competere, ut Deo judici, toto penè opere tractatum est.
 Nunc de spiritalibus dico, hæc quoque in Christum a Creatore promissa, sub illa præscriptio-
 ne justissima, opinor, qua non alterius credenda sit exhibitio, quam cujus probata fuerit repro-
 missio. Pronuntiavit Esaias, Prodebit virga de radice Jesse, & flos de radice ascendet, requie-
 scet super eum spiritus Domini. dehinc species ejus enumerat: Spiritus sapientiæ & intelli-
 gentiæ, spiritus consilii & valentiæ, & spiritus agnitionis & religionis. spiritus eum replebit ti-
 moris Dei. Christum enim in floris figura ostendit oriturum ex virga profecta de radice Jesse,
 id est virgine generis David filii Jesse, in quo Christo consistere haberet tota substantia spiri-
 tus; non quasi postea obventura illi, qui semper spiritus Dei fuerit, ante carnem quoque;
 ne ex hoc argumenteris prophetiam ad eum Christum pertinere, qui ut homo tantum ex so-
 lo censu David, postea consecuturus sit Dei sui spiritum. Sed quoniam exinde quo floruisse
 in carne sumpta ex stirpe David, requiescere in illo omnis haberet operatio gratiæ spirita-
 lis, & concessare & finem facere quantum ad Judæos; sicut & res ipsa testatur, nihil exinde spi-
 rante penes illos spiritu Creatoris, ablato a Judæa sapiente & prudente architecto, & consilia-
 rio, & propheta; ut hoc sit, Lex & Prophetæ usque ad Joannem. Accipe nunc quomodo &
 a Christo in cœlum recepto, charismata obventura pronuntiarit. Ascendit in sublimitatem,

^a Figuram extranei sacramenti. Poterit exponi, figuram
 ejus qui sit extraneus a sacramento. Non solet extraneus
 construere cum genitivo, ut supra adv. Marc. lib. 2. Quis
 mali extraneus, nisi qui & inimicus? RHEN.

^b Probavimus corporis & sanguinis dominici veritatem.
 Lib. scilicet superiore, id autem factum contra perversam
 Marcionis opinionem, qui carnem Christi phantasticam di-
 cebat. LE PR.

A id est, in coelum. captivam duxit captivitatem, id est, mortem, vel humanam servitutem. data dedit filiis hominum; id est donativa, quæ charismata dicimus. Eleganter Filiis hominum ait, non passim hominibus; nos ostendens filios hominum, id est, vere hominum, Apostolorum. In Evangelio enim, inquit, Ego vos generavi. & Filii mei, quos parturio rursus. Jam nunc & illa promissio spiritus absolute facta per Ioelam, In novissimis diebus effundam de meo spiritu in omnem carnem, & prophetabunt filii filiaque eorum. Et super servos & ancillas meas de meo spiritu effundam. Et utique si in novissimos dies gratiam spiritus Creator repromisit, Christus autem spiritualium dispensator, in novissimis diebus apparuit, dicente Apostolo, At ubi tempus expletum est, misit Deus filium suum. & rursus, Quia tempus jam in collecto est, apparet & de temporum ultimorum prædicatione, hanc gratiam spiritus ad Christum prædicatoris pertinere. Compara denique species Apostoli & Esaiæ: Alii, inquit, datur per spiritum sermo sapientiæ; statim & Esaias spiritum sapientiæ posuit. Alii sermo scientiæ: hic erit sermo intelligentiæ & consilii. Alii fides in eodem spiritu: hic erit spiritus religionis & timoris Dei. Alii donum curationum, alii virtutum: hic erit valentiæ spiritus. Alii prophetia, alii distinctio spirituum, alii genera linguarum, alii interpretatio linguarum: hic erit agnitionis spiritus. Vides Apostolum & in distributione facienda unius spiritus, & in specialitate interpretanda, Prophetæ conspirantem. Possum dicere, ipsum qui corporis nostri per multa & diversa membra unitatem, charismatum variorum compagini adæquavit; eundem & corporis humani, & Spiritus sancti Dominum ostendit, qui meritum charismatum noluerit esse in corpore spiritus, quæ nec in corpore humano collocavit, qui de dilectione quoque omnibus charismatibus præponenda, Apostolum instruxerit principali præcepto, quod probavit & Christus; Diliges Dominum de totis præcordiis, & totis viribus, & tota anima tua; & proximum tibi tanquam teipsum. Quod, etsi in lege scriptum esset, commemorat: in aliis linguis, & in aliis labiis locuturum Creatorem, cum hac commemoratione charisma linguarum confirmat, nec hic potest videri alienum charisma Creatoris prædicatione confirmasse. Æque præscribens silentium mulieribus in Ecclesia, ne quid discendi dumtaxat gratia loquatur, (ceterum prophetandi jus & illas habere jam ostendit, quum mulieri etiam prophetanti velamen imponit) ex lege accipit subjiciendæ feminæ auctoritatem, quam (ut semel dixerim) nosse non debuit, nisi in destructionem. Sed ut jam a spiritualibus recedamus, res ipsæ probare debebunt, quis nostrum temere Deo suo vindicet; & an nostræ parti possit opponi, hæc, & si Creator repromisit in suum Christum nondum revelatum, ut Judæis tantum destinatum, suas habitura in suo tempore, in suo Christo, & in suo populo operationes. Exhibeat itaque Marcion Dei sui dona, aliquos Prophetas, qui tamen non de humano sensu, sed de Dei spiritu sint locuti, qui & futura prænuntiarint, & cordis occulta traduxerint. Edat aliquem psalmum, aliquam visionem, aliquam orationem, dumtaxat spiritalem, in ecstasi, id est amentia, si qua linguæ interpretatio accessit. Probet mihi, etiam mulierem apud se prophetasse, ^b ex illis suis sanctioribus feminis; magni ducam. Si hæc omnia facilius a me proferuntur, ^d & utique conspirantia regulis & dispositionibus & disciplinis Creatoris, sine dubio Dei mei erit & Christus, & Spiritus, & Apostolus. Habet professionem meam, qui voluerit eam exigere. IX. Interim Marcionites nihil ejusmodi exhibebit, qui timet jam pronuntiare, cujus magis Christus nondum sit revelatus. Sicut meus expectandus est, qui a primordio prædicatus est, illius idcirco non est, quia non a primordio sit, Melius non credimus in Christum futurum, quam hæreticus in nullum. ^c Mortuorum resurrectionem quomodo quidam tunc negarint, prius dispiciendum est. Utrique eodem modo quo & nunc. Siquidem semper resurrectio carnis negatur. Ceterum, animam & sapientium plures divinam vindicantes, salvam repromittunt; & vulgus ipsum ea præsumptione defunctos colit, quæ animas eorum manere confidit. Ceterum, corpora aut ignibus statim, aut feris, aut etiam diligentissime condita, temporibus tamen aboleri manifestum est. Si ergo carnis resurrectionem negantes Apostolus retundit, utique adversus illos tuetur, quod illi negabant, carnis scilicet resurrectionem. Habes compendio responsum. Cetera jam ex abundanti. Nam & ipsum quod Mortuorum resurrectio dicitur, exigit defendi proprietates vocabulorum. Mortuum itaque vocabulo non est, nisi quod amisit animam, de cujus facultate vivebat. Corpus est quod amittit animam, & amittendo fit mortuum: ita Mortui vocabulum corpori competit. Porro, si resurrectio mortui est, mortuum autem non aliud est quam corpus, corporis erit resurrectio. Sic & Resurrectionis vocabulum non aliam rem vindicat, quam quæ cecidit. Surgere enim potest dici & quod omnino non cecidit, quod semper retro jacuit. Resurgere autem non est nisi ejus quod cecidit. Iterum enim surgendo quia cecidit, resurgere dicitur. Re enim syllaba iterationi semper adhibetur. Cadere ergo dicimus corpus in terram per

^a Exhibeat itaque Marcion Dei sui dona. Vaticinia sua de Deo suo proferat, modo Dei spiritu agitati fuerint illi prophetæ, iis sane obtemperabo. LE PR.

^b Ex illis suis sanctioribus feminis. Maximillam forsan Montani alieclam notat; quamquam non temere dixerim hic perfringere multas, ut Simonis Magi Helenam, Apellis

Philumenem, Carpocratis Marcellinam, & Marcionis ipsius foeminam illam, quam Romam miserat ut sibi domum præpararet. Idem.

^c Mortuorum resurrectionem quomodo quidam tunc negarint. Sadducæos intelligit, de quibus superius egimus satis fuse. LE PR.

mortem sicut & res ipsa testatur, ex Dei lege. corpori enim dictum est, Terra es, & in terram ibis. A
 Ita quod de terra est, ibit in terram. Hoc abit, quod in terram ibit; hoc resurgit, quod cadit.
 Quia per hominem mors, & per hominem resurrectio. Hic mihi & Christi corpus osten-
 ditur in nomine hominis, qui constat ex corpore, ut sæpe jam docuimus. Quod si sic in
 Christo vivificamur omnes, sicut mortificamur in Adam: quando in Adam corpore mortifi-
 camur, sic necesse est & in Christo corpore vivificemur. Ceterum, similitudo non constat, si
 non in eadem substantia mortificationis in Adam, vivificatio concurret in Christo. Sed in-
 terposuit adhuc aliquid de Christo, & propter præsentem disceptationem non omittendum.
 Tanto magis enim probabitur carnis resurrectio, quanto Christum ejus Dei ostendero, apud
 quem creditur carnis resurrectio. Quum dicit, Oportet enim regnare eum, donec ponat ini-
 micos ejus sub pedes ejus: jam quidem & ex hoc ultorem Deum edicit, atque exinde ipsum
 qui hoc Christo repromiserit, Sede ad dexteram meam, donec ponam inimicos tuos scabel-
 lum pedum tuorum: Virgam virtutis tuæ emittet Dominus ex Sion, & dominabitur in me-
 dio inimicorum tuorum: Tecum, & cetera. Sed necesse est, ad meam sententiam pertinere
 defendam eas scripturas, quas ^a & Judæi nobis avocare conantur. Dicunt denique hunc Psal-
 mum in Ezechiam cecinisse, quia is sederit ad dexteram templi, & hostes ejus averterit Deus
 & absumpserit; Propter ea igitur, &c. ante luciferum ex utero generavi te; in Ezechiam
 convenire, ^b & in Ezechiae nativitatem. ^c Nos edimus Evangelia, (de quorum fide aliquid
 utique jam ^d in tanto opere istos confirmasse debemus) nocturna nativitate declarantia Do-
 minum, ut hoc sit ante luciferum, & ex stella Magis intellecta, & ex testimonio angeli, qui
 nocte pastoribus annuntiavit natum esse cum maxime Christum; & ex loco partus: in diver-
 forium enim ad noctem convenitur. Fortassean & mystice factum sit ut nocte Christus nasce-
 retur, lux veritatis futurus ignorantiae tenebris. Sed nec generavi te, edixisset Deus, nisi filio
 puero. Nam etsi de toto populo ait, Filios generavi; sed non adjecit, Ex utero. Cur autem
 adjecit, Ex utero, tam vane? quasi aliquis hominum ex utero natus dubitaretur? nisi quia cu-
 riosius voluit intelligi in Christum: Ex utero generavi te, id est, ex solo utero, sine viri semi-
 ne; ^e carni deputans ex utero spiritus. Quod & in ipso hic accedit, Tu es sacerdos in ævum.
 Nec sacerdos autem Ezechias, nec in ævum, etsi fuisset. Secundum ordinem, inquit Melchise-
 dec. Quid Ezechias ad Melchisedec Altissimi sacerdotem, & quidem non circumcissum, qui Abra-
 ham circumcissum jam accepta decimarum oblatione benedixit? At in Christum conveniet ordo
 Melchisedec. quoniam quidem Christus proprius & legitimus Dei antistes, præputiati sacerdotii
 pontifex, tum in Nationibus constitutus, a quibus magis suspici habebat, cognituram se
 quandoque circumcisionem, & Abrahæ gentem, cum ultimo venerit, acceptione & bene-
 dictione dignabitur. Est & alius Psalmus ita incipiens, Deus judicium tuum regi da; id est.
 Christo regnatura: Et justitiam tuam filio regis, id est populo Christi. Filii enim ejus sunt,
 qui in ipso renascuntur. Sed & hic Psalmus Salomoni canere dicitur. quæ tamen soli com-
 petunt Christo, docere non poterunt etiam cetera non ad Salomonem, sed ad Christum per-
 tinere? Descendit, inquit, tanquam imber super vellus, & velut stillæ destillant in terram.
 Placidum descensum ejus & insensibilem describens de cælo in carnem. Salomon autem etsi
 descendit alicunde, non tamen sicut imber, quia non de cælo. Sed simpliciora quæque pro-
 ponam. Dominabitur, inquit, a mari ad mare, & a flumine usque ad terminos terræ. Hoc
 soli datum est Christo. Ceterum, Salomon uni & modicæ Judææ imperavit. Adorabunt il-
 lum omnes reges: quem omnes, nisi Christum? Et servient ei omnes Nationes: cui omnes,
 nisi Christo? Sit nomen ejus in ævum: cujus nomen in æternum, nisi Christi? Ante solem
 manebit nomen ejus: ante solem enim sermo Dei, id est Christus. Et benedicentur in illo
 universæ gentes: in Salomone nulla natio benedicitur; in Christo vero omnis. Quid nunc
 si & Deum cum Psalmus iste demonstrat? Et beatum eum dicent: Quoniam benedictus
 Dominus Deus Israelis, qui facit mirabilia solus. Benedictum nomen gloriæ ejus, & re-
 plebitur universa terra gloria ejus. Contra, Salomon (audeo dicere) etiam quam habuit
 in Deo gloriam, amisit, per mulierem in idololatriam usque pertractus. Itaque quum in
 medio psalmo illud quoque positum sit, Inimici ejus pulverem lingent; subjecti utique
 pedibus ipsius, ad illud pertinebit, propter quod hunc psalmum & intuli, & ad meam
 sententiam defendi, ut confirmaverim & regni gloriam, & inimicorum subjectionem, secun-
 dum dispositionem Creatoris, consecuturus, non alium credendum, quam Creatoris.

Revertamur

^a Judæi nobis avocare conantur. Rabbini scilicet, ut suam
 pervicaciam tueantur, & manibus nostris locum illum extrahe-
 re conantur, dominabitur in medio inimicorum tuorum, expli-
 cantes de Ezechia. LE PR.

^b Et in Ezechiae nativitatem.] In codice Pithœano, Et ante
 Ezechiae nativitatem. RIG.

^c Et in Ezechiae nativitatem. Recte istud refutat adversus
 Ebioneos hæc. 30. B. Epiphanius, probans ex scripturis Eze-
 chiam, cum prædicaret Isaias cap. 11. Ecce virgo concipiet, Na-
 tum fuisse an. 11. B. Justino suffecit dicere quod Ezechias ex vir-

gine non fuerit natus. FAM.

^d Nos edimus Evangelia, &c. Hic protestatur quod Marcion
 tum Evangelij Lucæ tria priora capita, tum totum Matthæi
 Evangelium reiciebat, adferre volens ex c. 2. Lucæ & 4. Mat-
 thæi testimonia, quæ ipsa etiam paulo prius adlegat B. Justi-
 nus. Idem.

^e In tanto opere istos confirmasse debemus.] Istos, nimirum
 Judæos. RIG.

^f Carni deputans ex utero spiritus. Spiritus sanctus in eo
 Psalmo, verba hæc, Ex utero, carni significandæ deputavit. Idem.

A Revertamur nunc ad resurrectionem, cui & alias quidem proprio volumine satisfacimus omnibus hæreticis resistentes; sed nec hic desumus propter eos qui illud opusculum ignorant.

^a Quid, ait, facient ^b qui pro mortuis baptizantur, si mortui non resurgunt? ^c Viderit institutio ista. Kalendæ si forte Februariæ respondebunt illi, ^d pro mortuis petere. Noli ergo Apostolum novum statim auctorem aut confirmatorem ejus denotare, ut tanto magis fisteret carnis resurrectionem, quanto illi qui vane pro mortuis baptizarentur, fide resurrectionis hoc facerent. Habemus illum alicubi unius baptismi definitorem. Igitur & pro mortuis tingui, pro corporibus est tingui; mortuum enim corpus ostendimus. Quid facient qui pro corporibus baptizantur, si corpora non resurgunt? Atque adeo recte hunc gradum figimus, ut & Apostolus secundam disceptationem æque de corpore induxerit. Sed dicent quidam, Quomodo mortui resurgent? quo autem corpore venient? Defensio etenim resurrectione quæ negabatur, consequens erat de qualitate corporis retractare, quæ non videbatur. Sed de ista cum aliis con-

B gredi convenit. Marcion enim in totum carnis resurrectionem non admittens, & soli animæ salutem repromittens, non qualitatibus, sed substantiæ facit quæstionem. Porro & ex his manifestissime obducitur, quæ Apostolus ad qualitatem corporis tractat propter illos qui dicunt, Quomodo resurgent mortui? quo autem corpore venient? (jam enim prædicavit resurrecturum esse corpus,) de corporis qualitate tractari. Denique si proponit exempla grani tritici, vel alicujus ejusmodi, vel quibus det corpus Deus prout volet. Si unicuique seminum, proprium ait esse corpus; & aliam quidem carnem hominum, aliam vero pecudum & volucrum; & corpora cœlestia atque terrena; & aliam gloriam solis, & lunæ aliam, & stellarum aliam: nonne carnalem & corporalem portendit resurrectionem, quam per carnalia & corporalia exempla commendat? nonne etiam ab eo Deo eam spondet, a quo sunt & exempla? Sic & resurrectio, inquit. Quomodo? sicut & granum corpus seritur, corpus resurgit. Seminationem denique vocavit dissolutionem corporis in terram? Quia seritur in corruptela, resur-

C git in honestatem & virtutem. Cujus ille ordo in dissolutione, ejus & hic in resurrectione corporis, scilicet sicut & granum. Ceterum, si auferas corpus resurrectioni, quod dedisti dissolutioni, ubi consistet diversitas exitus? Proinde & si seritur animale, resurgit spiritale. Et si habet aliquod proprium corpus anima vel spiritus, ut possit videri corpus animale animam significare, & corpus spiritale spiritum; non ideo animam dicit in resurrectione spiritum futurum, sed corpus, quod cum anima nascendo, & per animam vivendo, animale dici capit, futurum spiritale, dum per spiritum surgit in æternitatem. Denique, si non anima, sed caro seminatur in corruptela dum dissolvitur in terram, jam non anima erit corpus animale, sed caro, quæ fuit corpus animale. Si quidem de animali efficitur spiritale, sicut & infra dicit, Non primum quod spiritale. Ad hoc enim & de ipso Christo præ-

D struit, Factus primus homo Adam in animam vivam; novissimus Adam in spiritum vivificantem; ^e licet stultissimus hæreticus noluerit ita esse. Dominum enim posuit novissimum, pro novissimo Adam; veritus scilicet ne si & Dominum novissimum haberet, Adam, & ejusdem Christum defenderemus in Adam novissimo, cujus & primum. Sed falsum relucet. Cur enim primus Adam, nisi quia & novissimus Adam? Non habent ordinem inter se nisi paria quæque, & ejusdem vel nominis, vel substantiæ, vel auctoris. Nam etsi potest in diversis quoque esse aliud primum, aliud novissimum; sed unius auctoris. Ceterum, si & auctor alius & ipse quidem potest novissimus dici. Quod tamen intulerit, primum est; novissimum autem si primo par sit. Par autem primo non est, quia non ejusdem auctoris est. Eodem modo & in homine hominis revincetur. Primus, inquit, homo de humo terrenus; secundus, dominus de

^a Quid facient qui baptizantur pro mortuis? De his Apostoli verbis diximus lib. de Resurr. Carnis. RIG.

^b Qui pro mortuis baptizantur. Scio quosdam non de baptismo viventis pro mortuo explicare, sed de absolutione corporis propter sordes quas contraxerit ex contactu mortui. LE PR.

^c Viderit institutio ista. Kalendæ si forte Februariæ respondebunt illi, pro mortuis peterent. Hæc scriptura est exemplaris Ursini. Nunc vero talem Tertulliani fuisse non existimo. Nam interroganti Apostolo, Quid facient qui pro mortuis baptizantur si mortui non resurgunt? Absurde responsum fuisset, Kalendæ Februariæ pro mortuis peterent? Etenim nihil propterea juvaretur institutio illa, quam ævo Apostolorum fuisse apud quosdam Septimius credidit, baptizati pro mortuis. Nempe hoc interrogatione Apostoli ponitur, Mortuos non resurgere. Itaque dicenti, Mortuos non resurgere, quis adeo stolidè respondisset, Kalendas Februarias pro mortuis petituras? Pro mortuis videlicet non resurgentibus tam absurda & inutilia fuissent Febria, quam Baptismus. Videamus ergo quænam fuerit mens Septimij. Profert Apostoli verba, Quid facient qui pro mortuis baptizantur, si mortui non resurgunt? Quibus verbis significari putat fuisse tunc a quibusdam institutum, ut pro mortuis baptizarentur. Deinde ait, Viderit institutio ista,

an ratione aliqua nitatur. & statim comparat illi morem ethnicum: Kalendæ, inquit, Februariæ respondent & comparari possunt illi, Pro mortuis petere. ^{τῶ δὲ Χριστῷ ὡς περ ἑστὶν} ^{veritas} illi, scilicet ritui sive institutioni, nempe baptizari, seu petere pro mortuis. Nam & Febria celebrantur pro caris cognatorum mortuis. atque hinc nomen inditum mensi Februario, & Calendis Februariis. Ovidius, Vota deo Diti Febria mensis habet. Item.

Post superum cultus vicino Febria mense

Dat Numa cognatis Manibus inferias.

Hancce autem scripturam, respondebunt illi pro mortuis petere, servavit codex Divionensis, servavere & codices, quibus usus est Rhenanus. RIG.

^d Pro mortuis petere. Idem mihi videtur pro mortuis petere, ac februa poscere, de quibus lib. 2. fast. Ovid.

Ipse ego flaminiam pascentem februa vidi,

Februa poscenti pinea virga data est.

Hoc est sacra februa sive expiationem postulare pro mortuis, sive propter eandem, sive propter defectum exequiarum. LE PR.

^e Licet stultissimus hæreticus. Is est Marcion, qui hoc encomio celebratur hic, ut apud S. Hieronymum Vigilantius, Jovinianus, aliisque veris coloribus depinguntur, dum talibus titulis decorantur. Idem.

de Cœlo. Quare secundus, si non homo, quod & primus? Aut numquid & primus dominus A si & secundus? Sed sufficit, si in Evangelio filium hominis adhibet Christum & hominem, & in nomine Adam, eum negare non poterit. Sequentia quoque eum comprimunt. Quum enim dicit Apostolus, Qualis qui de terra, homo scilicet, tales & terreni homines utique. Ergo & qualis qui de cœlo, homo; tales & qui de cœlo, homines. Non enim poterat hominibus terrenis non homines cœlestes opposuisse, ut statum ac spem studiosius distingueret in appellationis societate. Statu enim ac spe dicit terrenos atque cœlestes homines; tamen ex pari, qui secundum exitum aut in Adam aut in Christo deputantur. Et ideo jam ad exortationem spei cœlestis: Sicut portavimus, inquit, imaginem terreni, portemus & imaginem cœlestis; non ad substantiam ullam referens resurrectionis, sed ad præsentis temporis disciplinam. Portemus enim, inquit, non portabimus; præceptive, non promissive, volens non sicut ipse incescit, ita incedere, & a terreni, id est, veteris hominis imagine abscedere, quæ est carnalis operatio. Denique, quid subjungit? Hoc enim dico, fratres, quia caro & sanguis regnum B Dei non possidebunt: Opera scilicet carnis & sanguinis; quibus & ad Galatas scribens, abstulit Dei regnum. solitus & alias substantiam pro operibus substantiæ ponere; ut quum dicit, Eos qui in carne sunt, Deo placere non posse. quando enim placere Deo poterimus, nisi dum in carne hac sumus? aliud tempus operationis nullum opinor est. Sed si in carne quanquam constituti, carnis opera fugiamus; ^a tum, non erimus in carne, dum non in substantia carnis non sumus, sed in culpa. Quod si in nomine carnis opera, non substantiam carnis jubemur exponere; operibus ergo carnis, non substantiæ carnis, in nomine carnis denegatur Dei regnum. Non enim id damnatur, in quo male fit, sed id quod fit. Venenum dare, scelus est; calix tamen in quo datur, reus non est. Ita & corpus carnalium operum vas est, anima est autem quæ in illo venenum alicujus mali facti temperat. Quale autem, ut si anima auctrix operum carnis merebitur Dei regnum, ^b per expiationem eorum quæ in corpore admisit, corpus ministrum solummodo, in damnatione permaneat? Venefico absoluto, calix erit puniendus? Et tamen non utique carni C defendimus Dei regnum, sed resurrectionem substantiæ suæ, quasi januam regni per quam aditur. Ceterum, aliud resurrectio, aliud regnum. Primo enim resurrectio, dehinc regnum. Resurgere itaque dicimus carnem, sed mutatam consequi regnum. Resurgent enim mortui incorrupti; illi scilicet, qui fuerant corrupti, dilapsis corporibus in interitum. Et nos mutabimur in atomo, in oculi momentaneo motu. Oportet enim corruptivum hoc; tenens utique carnem suam dicebat Apostolus, induere incorruptelam, & mortale hoc immortalitatem; ut scilicet habilis substantia efficiatur regno Dei. Erimus enim sicut angeli. Hac erit demutatio carnis resuscitatæ. Aut si nulla erit, quomodo induet incorruptelam & immortalitatem? Aliud igitur facta per demutationem, tunc consequetur Dei regnum; jam non caro nec sanguis, sed quod illi corpus Deus dederit. Et ideo recte Apostolus, Caro & sanguis regnum Dei non consequentur; demutationi illud adscribens, quæ accedit resurrectioni. Si autem tunc fiet verbum, quod scriptum est apud Creatorem, Ubi est, mors, victoria tua, vel contentio tua? Ubi est, mors, aculeus tuus? Verbum autem hoc Creatoris est, per Prophetam, Ejus erit & res, id est regnum, cujus & verbum fiet in regno. Nec alii XI. Deo gratias dicit, quod nobis victoriam, utique de morte, referre præstiterit; quam illi a quo verbum insultatorium de morte & triumphatorium accepit. Si Deus commune vocabulum factum est vitio erroris humani, quatenus plures Dei dicuntur atque creduntur in seculo, Benedictus tamen Deus Domini nostri Jesu Christi Pater, non alius quam Creator intelligetur, qui & universa benedixit; habes Genesim; Et ab universis benedicitur; habes Danielelem. Proinde si pater potest dici sterilis Dei nullius magis nomine quam Creatoris; misericordiarum tamen pater idem erit, qui misericors, & miserator, & misericordiæ plurimus est dictus: habes apud Jonam cum ipso misericordiæ exemplo, quam Ninivitis exorantibus præstitit, facilis & Ezechiae fletibus flecti, & Achab marito Jezabelis deprecanti sanguinem ignoscere Nabuthæ, & David agnoscenti delictum statim indulgere; malens scilicet poenitentiam peccatoris, quam mortem, utique ex misericordiæ affectu. Si quid tale Marcionis Deus edidit vel edixit, agnoscam patrem misericordiarum. Si vero ex eo tempore hunc titulum ei adscribit, quo revelatus, quasi exinde sit pater misericordiarum, quo liberare instituit genus humanum: atquin & nos ex eo tempore negamus illum, ex quo dicitur revelatus, non potest igitur aliquid ei adscribere, quem tunc ostendit, cum aliud ei adscribit. Si enim prius constaret eum esse, tunc & adscribi ei potest. Accidens enim est quod adscribitur: accidentia autem antecedit ipsius rei ostensio cui accidunt; maxime cum jam alterius est, quod adscribitur ei, qui prius non sit ostensus. tanto magis negabitur esse, quanto per quod affirmatur esse, ejus est, qui jam ostensus est. Sic & testamentum novum non al-

^a Tum non erimus in carne. Si quamdiu vitam hanc egimus carnis opera seu peccata evitemus, non ideo in carne fuisse dicemur. Neque enim substantiæ carnis, Dei regnum denegatur, sed peccato. LE PR.

^b Per expiationem eorum quæ in corpore admisit. Non abs re de purgatione post mortem subeunda, accurata quidem & diligenti, hæc intelligi poterunt. Idem

A terius erit, quam qui illud repromisit; & si non littera, at ejus spiritus, hoc erit novitas. Denique, qui litteram tabulis lapideis inciderat, idem & de spiritu edixerat, Effundam de meo spiritu in omnem carnem. Et si littera occidit, spiritus vero vivificat, ejus utrumque est qui ait, Ego occidam, & ego vivificabo; percutiam, & sanabo. Olim duplicem vim Creatoris vindicavimus, & judicis & boni; ^a littera occidentis per Legem, & spiritu vivificantis per Evangelium. Non possunt duos Deos facere, quæ & si diversa, apud unum recenseri prævenerunt. Commemorat & de velamine Moyfi, quo faciem tegebat in contemplabilem filiis Israel. Si ideo ut claritatem majorem defenderet novi Testamenti, quod manet in gloria, quam veteris, quod evacuari habebat; hoc & meæ convenit fidei, præponenti Evangelium Legi. & vide ne magis meæ. Illic enim erit superponi quid, ubi fuerit & illud cui superponitur. At cum dicit, Sed obtusi sunt sensus mundi; non utique Creatoris, sed populi qui in mundo est. De Israele enim dicit, Ad hodiernum usque velamen id ipsum in corde eorum. Figuram ostendit ^B fuisse velamen faciei in Moyse, velaminis cordis in populo; quia nec nunc apud illos perspicitur Moyse corde, sicut nec facie tunc. Quid est ergo adhuc velatum in Moyse, quod pertineat ad Paulum, si Christus Creatoris a Moyse prædicatus nondum venit? quomodo jam aperta & velata adhuc denotantur corda Judæorum, nondum exhibitis prædicationibus Moyfi, id est de Christo, in quo eum intelligere deberent? Quid ad Apostolum Christi alterius, si Dei sui sacramenta Judæi non intelligebant, nisi quia velamen cordis illorum ad cæcitatem, qua non perspexerant Christum, Moyfi pertinebat? Denique, quod sequitur, Quum vero converterit ad Deum, auferetur velamen; hoc Judæo proprie dicit, apud quem & est velamen Moyfi: qui quum transierit in fidem Christi, intelligit Moysen de Christo prædicasse. Ceterum, quomodo auferetur velamentum Creatoris in Christo Dei alterius, cujus sacramenta velasse non potuit Creator; ignoti videlicet ignota? Dicit ergo, nos jam aperta facie, utique cordis, quod velatum est in Judæis, contemplantes Christum, eadem imagine transfigurari a ^C gloria (qua scilicet & Moyses transfigurabatur a gloria Domini) in gloriam: ita corporalem Moyfi inluminationem de congressu Domini, & corporale velamen de infirmitate populi proponens, & spiritalem revelationem, & spiritalem claritatem in Christo superinducens, tanquam a Domino, inquit, spirituum, totum ordinem Moyfi, figuram ignorati apud Judæos, agniti vero apud nos Christi fuisse testatur. Scimus quosdam sensus ambiguitatem pati posse, de sono pronuntiationis, aut de modo distinctionis, quum duplicitas earum intercedit. Hanc Marcion captavit sic legendo, In quibus ^b Deus ævi hujus: ut Creatorem ostendens Deum hujus ævi, alium suggerat Deum alterius ævi. Nos contra, sic distinguendum dicimus, In quibus Deus; dehinc; ævi hujus excæcavit mentes infidelium; In quibus, Judæis infidelibus; in quibus opertum est aliquibus Evangelium adhuc sub velamine Moyfi. Illis enim Deus labiis diligentibus eum, corde autem longe absistentibus ab eo, minatus fuerat, Aure audietis, & non audietis. Oculis videbitis, & non videbitis; Et nisi credideritis, nec intelligetis; Et auferam sapientiam sapientium, & prudentiam prudentium irritam faciam. Hæc autem non utique de Evangelio Dei ignoti abscondendo minabatur. Ita, etsi hujus ævi Deus, sed infidelium hujus ævi excæcat cor, quod Christum ejus non ultro recognoverint, de scripturis intelligendum. Et positum in ambiguitate distinctionis hætenus tractasse, ne adversario prodesset contentus victoriæ, næ ultro possum & in totum contentionem hanc præterisse simpliciori responso. præ manu erit hujus ævi dominum, diabolum interpretari, qui dixerit, Propheta referente, Ero similis Altissimi, ponam in nubibus thronum meum; sicut & tota hujus ævi superstitioni illi mancipata est, qui excæcet infidelium corda, & in primis, apostatæ Marcionis. Denique, non vidit occurrentem sibi clausulam sensus, Quoniam Deus qui dixit ex tenebris lucem lucefcere, reluxit in cordibus nostris ad illuminationem agnitionis suæ, in persona Christi. Quis dixit, Fiat lux? Et de illuminatione mundi, quis Christo ait, Posui te in lumen Nationum, sedentium scilicet in tenebris, & in umbra mortis? Cui respondet Spiritus in psalmo, ex providentia futuri, Significatum est, inquit, super nos lumen personæ tuæ Domine. Persona autem Dei, Christus Dominus. Unde & Apostoli supra, Qui est imago, inquit, Dei. Igitur si Christus persona Creatoris dicentis, Fiat lux; & Christus & Apostoli, & Evangelium, & velamen & Moyses, & tota series secundum testimonium clausulæ Creatoris est Dei hujus ævi, certe non ejus qui nunquam dixit, Fiat lux. Prætereo hic & de alia

O o o

epistola,

^a Littera occidentis per legem.] Pauli verba sunt ad Cor. 11. 3. Littera occidit, Spiritus vivificat. Litteram vocat Leges Mosaicæ, Spiritum Evangelium. Lex Mosaica per Evangelium abrogata, jam nihil est quam Littera. corporeum aliquid quod oculis nostris legendum exhibetur. & quamdiu stetit, corporeum aliquid præstabat. etenim violata mortem inferebat; observata, præmium felicitatis alicujus corporeæ sive terrenæ. Verba autem Christi Evangelio comprehensa Spiritus sunt & vita. etenim poenitentibus reis offerunt misericordiam & gratiam delictorum, & vitam æternam; quæ cœlestia sunt, non terrena. RIG.

^a Littera occidentis.] Menander.

Νόμος φυλαχθεὶς, ὃ δὲν ἐστὶν ὁ νόμος.

Ὁ μὴ φυλαχθεὶς, ὁ νόμος, ὁ δὲ ὁμῖος.

De littera Moysi, Chrysostomus, ὁ νόμος ἐὰν λάβῃ φωνίαν, αἰνῶται. ὁ δὲ τί λήτῳ φωνία; εὐλαβήσας ἐν σαββάτῳ συλλήποντα, ὁ νόμος ὁ ἐλίδας. Idem.

^b Deus ævi hujus. Cæcodæmonem notat, quia dii gentium dæmonia, ut habetur in Psal. & apud Apostolum quædam Deus venter est. LE. PR.

epistola, quam nos ad Ephesios præscriptam habemus, ^a hæretici vero ad Laodiceños. Ait enim meminisse Nationes, quod illo in tempore cum essent sine Christo, alieni ab Israele, sine conversatione, & testamentis, & spe promissionis, etiam sine Deo essent, in mundo utique, etsi de Creatore. Ergo si nationes sine Deo dixit esse, Deus autem illis diabolus est, non Creator, apparet dominum avi hujus sum intelligendum, quem Nationes pro Deo receperunt, non Creatorem quem ignorant. Quale est autem ut non ejusdem habeatur thesaurus in fictilibus vasis nostris, cujus & vasa sunt? Nam si gloria Dei est in fictilibus vasis tantum thesauri haberi; vasa autem fictilia Creatoris sunt; ergo & gloria Creatoris est, cujus vasa eminentiam virtutis Dei sapiunt, & virtus ipsa. Quia propterea in vasa fictilia commissa sunt, ut eminentia ejus probaretur. Ceterum, jam non erit alterius Dei gloria, ideoque nec virtus, sed magis dedecus & infirmitas, cujus eminentiam fictilia & quidem aliena ceperunt. Quod si hæc sunt fictilia vasa, in quibus tanta nos pati dicit, in quibus etiam mortificationem circumferimus Domini; satis ingratus Deus & injustus, si non & hanc substantiam resuscitaturus est, in qua pro fide ejus tanta tolerantur, in qua & mors Christi circumfertur, in qua & eminentia virtutis consecratur. Sed enim proponit, Ut & vita Christi manifestetur in corpore nostro; scilicet sicut & mors ejus circumfertur in corpore. De qua ergo Christi vita dicit? qua nunc vivimus in illo? Et quomodo in sequentibus non ad visibilia, nec ad temporalia, sed ad invisibilia & ad æterna; id est, non ad præsentia, sed ad futura exhortatur? Quod si de futura vita dicit Christi, in corpore eam dicens apparituram, manifeste carnis resurrectionem prædicavit: exteriorem quidem hominem nostrum corrumpi dicens, & non quasi æterno interitu post mortem, verum laboribus & incommodis, de quibus præmisit, adjiciens, Et non deficiemus. Nam & interiorem hominem nostrum renovari de die in diem dicens, hic utrumque demonstrat, & corporis corruptionem ex vexatione tentationum, & animi renovationem ex contemplatione promissionum. Terreni domicilii nostri: Non sic ait habere nos domum æternam, non manu factam in cœlis, quia quæ manu facta sit Creatoris, intereat, in totum dissoluta post mortem. Hæc enim ad mortis metum, & ad ipsius dissolutionis contristationem consolandam retractans etiam per sequentia manifestius, quum subjicit, Ingemere nos de isto tabernaculo corporis terreni, quod de cœlo est superindui cupientes; siquidem & despoliati non inveniemur nudi; id est, recipiemus quod despoliati sumus, id est corpus. Et rursus, Etenim qui sumus in isto tabernaculo corporis, ingemimus quod gravemur, nolentes exui, sed superindui. Hic enim expressit, ^b quod in prima epistola strinxit, Et mortui resurgent incorrupti, qui jam obierunt; & nos mutabimur, qui in carne fuerimus deprehensi a Deo. Et illi enim resurgent incorrupti, recepto scilicet corpore, & quidem integro, ut & hoc sint incorrupti: & hi propter temporis ultimum jam momentum, & propter merita vexationum Antichristi, compendium mortis; sed mutati consequentur, superinduti magis quod de cœlo est, quam exui corpus. Ita si hi super corpus induent cœleste illud, utique & mortui recipient corpus, super quod & ipsi induant incorruptelam de cœlo; quia & de illis ait, Necessè est corruptivum istud induere incorruptelam, & mortale istud immortalitatem. Illi induunt, cum receperint corpus; isti superinduunt, quia non amiserint corpus. & ideo non temere dixit, Nolentes exui corpore, sed superindui; id est, nolentes mortem experiri, sed vita præveniri; uti devoretur mortale hoc a vita, dum eripitur morti per superindumentum demutationis. Ideo quia ostendit hoc melius esse, ne contristemur mortis si forte præventu, & arrabonem nos spiritus dicit a Deo habere, quasi pignoratos in eandem spem superindumenti; & abesse a Domino, quamdiu in carne sumus, ac propterea debere boni ducere abesse potius a corpore, & esse cum Domino, ut & mortem libenter excipiamus. Atque adeo, omnes ait nos oportere manifestari ante tribunal Christi, ut recipiat unusquisque quæ per corpus admisit, siue bonum, siue malum. Si enim tunc retributio meritorum, quomodo jam aliqui cum Deo poterunt deputari? Et tribunal autem nominando, & dispositionem boni ac mali operis, utriusque sententiæ judicem ostendit, & corporum omnium representationem confirmavit. Non enim poterit, quod corpore admissum est, non corpore judicari. Iniquus enim Deus, si non per id punitur quis aut juvatur, per quod operatus est. ^c Si qua ergo conditio nova in Christo, cetera transierunt, ecce nova facta sunt omnia, impleta est Esaiæ prophetia. Si etiam jubet ut mundemus nos ab inquinamento carnis & sanguinis; non substantiam capere regnum Dei; si & virginem sanctam destinat Ecclesiam assignare Christo, utique ut sponsam sponso: non potest imago conjungi inimico veritatis rei ipsius. Si & Pseudopos-
stolos

^a Hæretici vero ad Laodiceños. De hac epistola adversus Marcionitas etiam producit testimonia cap. 17. infra, ubi explicatur etiam illud, meminisse nationes, &c. sed longe aliis verbis magis Apostolo congruentibus. PAM.

^b Quod in prima epistola strinxit. Loquitur de 1. epist. ad Corinth. Aduocat autem Rhenanus, accipi strinxit, pro,

perstrinxit, hoc est obiter indicavit, vel inuiter adigit. Idem.

^c Si qua ergo conditio nova in Christo. Conditio more Tertulliano, accipitur pro creatura, græce κτίσις. Consentit vero etiam hic cum interprete vulgato Latino vertens, Si qua, pro eo quod Isidorus Clarius cum Erasmo nimis libere, Si quis. Idem.

A stolos dicit operarios dolosos, transfigutatores sui, per hypocrisin scilicet, conversationis non prædicationis adulteratæ reos taxat. adeo de disciplina, non de divinitate dissidebatur. Si transfiguratur Satanas in angelum lucis, non potest hoc dirigi in Creatorem. Deus enim non angelus, Creator; in Deum lucis, non in angelum transfigurare se dictus esset, si non eum Satanam significaret, quem & nos & Marcion angelum novimus. De paradiso suus stilus est ad omnem quam patitur quæstionem. Hic illud forte mirabor, si proprium potuit habere paradisum Deus, nullius terrenæ dispositionis, nisi si etiam paradiso Creatoris precario usus est, sicut & mundo. Et tamen hominem tollere ad cælum Creatoris, exemplum est in Helia. Magis vero mirabor Dominum optimum, percutiendi & sæviendi alienum; nec proprium saltem, sed Creatoris angelum Satanæ, colaphizando Apostolo suo applicuisse, & ter ab eo obsecratum non concessisse. Emendat igitur & Deus Marcionis secundum Creatorem, elatos æmulantem; ut deponentem scilicet de solio dynastas. Aut numquid ipse est, qui & in corpore Job dedit Satanæ potestatem, ut virtus in infirmitate comprobaretur? Quid & formam Legis adhuc tenet Galatarum castigatorem, in tribus testibus præfatus staturum omne verbum? Quid & non parsum se peccatoribus comminatur, lenissimi Dei prædicator? Immo & ipsam durius agendi in præsentia potestatem a Domino datam sibi adfirmat. Nega nunc, hæretice, timeri Deum tuum, cujus Apostolus timebatur. Quando opusculum profligatur, breviter jam retractanda sunt quæ rursus occurrunt; quædam vero tramittenda quæ sæpius occurrerunt. XIII.

Piget de Lege adhuc congregari, qui toties probaverim, concessionem ejus nullum argumentum præstare diversi Dei, in Christo prædicatam scilicet, & repromissam in Christum apud Creatorem, quatenus & ipse Apostolus legem plurimum videtur excludere. Sed & judicem Deum ab Apostolo circumferri sæpe jam ostendimus, & in iudice ultorem, & creatorem in ultore. Itaque & hic cum dicit, Non enim me pudet Evangelii: Virtus enim Dei est in salutem omni credenti, Judæo & Græco, quia iustitia Dei in eo revelatur, ex fide in fidem. Si Cne dubio & Evangelium & salutem iusto Deo deputat, non bono, ut ita dixerim, secundum hæretici distinctionem, transferenti ex fide Legis, in fidem Evangelii; suæ utique Legis, & sui Evangelii. Quoniam & iram dicit revelari de cælo, super impietatem & injustitiam hominum, qui veritatem in injustitia detinent. Cujus Dei ira? utique Creatoris. Ergo & veritas ejuserit cujus & ira, quæ revelari habet in ultionem veritatis. Etiam adjiciens, Scimus autem iudicium Dei secundum veritatem esse; & iram ipsam probavit, ex qua venit iudicium pro veritate, & veritatem rursus ejusdem Dei confirmavit, cujus iram probavit probando iudicium. Aliud est, si veritatem Dei alterius in injustitia detentam Creator iratus ulciscitur.

^a Quantas autem foveas in ista vel maxime epistola Marcion fecerit, auferendo quæ voluit, de nostri instrumenti integritate patebit. Mihi sufficit quæ proinde eradenda non vidit, quasi negligentias & cæcitates ejus accipere. Si enim iudicabit Deus occulta hominum, tam eorum qui in lege deliquerunt, quam eorum qui sine lege; quia & hi legem ignorant, & natura faciunt quæ sunt legis, utique is Deus iudicabit cujus sunt & lex, & ipsa natura, quæ legis est instar ignorantibus legem. Iudicabit autem quomodo? Secundum Evangelium, inquit, per Christum. Ergo & Evangelium & Christus illius sunt, cujus & lex & natura, quæ per Evangelium & Christum vindicabuntur, adeo illo iudicio Dei quod & supra, secundum veritatem. Ergo qua defendenda reveletur de cælo ira, non nisi a Deo iræ: ita & hic sensus pristino coherens, in quo iudicium Creatoris edicitur, non potest in alium Deum referri, qui nec iudicat, nec irascitur; sed in illum, cujus dum hæc sunt, iudicium dico & iram, etiam illa ipsius sint necesse est, per quem hæc habent transigi, Evangelium & Christus. & ideo vehitur in transgressores Legis, docentes non furari, & furantes, ut homo Dei legis, non ut Creatorem ipsum his modis tangens, qui & furari vetans, fraudem mandaverit in Ægyptios auri & argenti, quemadmodum & cetera in illum retorquent. Scilicet Apostolus verebatur convicium Deo palam facere, a quo non verebatur divertisse? Adeo autem Judæos inceserat, ut ingesserit prophetica increpationem, Propter vos nomen Dei blasphematur. Quam ergo perversum, ut ipse blasphemaret eum, cujus blasphemandi causa malos exprobrat. Præfert & circumcisionem cordis præputiationi? apud Deum Legis, est facta circumcisio cordis, non carnis; spiritu, non littera. Quod si hæc est circumcisio Hieremiæ, Et circumcidimini præputia cordis; sicut & Moysis, Circumcidimini duricordiam vestram: ejus erit spiritus circumcidens cor, cujus & littera metens carnem ejus; & Judæus qui in occulto, cujus & Judæus in aperto; quia nec Judæum nominare vellet Apostolus non Judæorum Dei servum. Tunc lex, nunc iustitia Dei per fidem Christi. Quæ est ista distinctio? Servivit Deus tuus dispositioni Creatoris, danse ei tempus & Legi ejus: An ejus tunc, cujus & nunc? ejus lex, cujus & fides Christi distinctio dispositionum est, non deorum. ^b Monet iustificatos ex

O o o 2 fide

^a Quantas autem foveas in ista vel maxime epist. Indicat se dumtaxat tractare, quæ Marcion eradenda non vider, quum tamen abstulerit quæ voluit; hinc factum, ut paucissimos locos epistolæ prolixissimæ in medium producat,

sicut etiam B. Epiph. Eodem pertinent quæ habet cap. sequenti *Salvo & hic amplissimum, &c.* PAM.
^b Monet iustificatos ex fide, &c. pacem ad Deum habere. In his verbis initio cap. 5. omisso toto cap. 4. epistolæ ad Ro-

fide Christi, non ex lege pacem ad Deum habere. Ad quem? Cujus nusquam fuimus hostes, A
an cuius legi & naturæ rebellavimus? Nam si in eum competit pax cum quo fuit bellum, ei &
justificabimur, & ejus erit Christus, ex cuius fide justificabimur, ad cuius pacem competit re-
digi hostes ejusaliquando. Lex autem, inquit, subintroivit, ut abundaret delictum. Quare?
Ut superabundaret, inquit, gratia. Cujus Dei gratia, si non cuius & lex? nisi si Creator ideo
a legem intercalavit, ut negotium procuraret gratiæ Dei alterius, & quidem æmuli, ne di-
xerim ignoti; ut quemadmodum apud ipsum regnaverat peccatum in mortem, ita & gra-
tia regnaret in justitia in vitam per Jesum Christum, adversarium ipsius. Propter hoc, om-
nia concluderat lex Creatoris sub delictum, & totum mundum deduxerat in reatum, &
omne os obstruxerat, ne qui gloriaretur per illam; ut gratia servaretur in gloriam Christi,
non Creatoris, sed Marcionis. Possum & hic de substantia Christi præstruere, ex prospectu
quæstionis subsequaturæ. b Mortuos enim nos, inquit, Legi. Ergo corpus Christi & potest
corpus contendere, non statim caro. Sed & quæcunque substantia sit; cum ejus nominat cor- B
pus, quem subjicit ex mortuis surrexisse, non potest aliud corpus intelligi, quam carnis,
in quam lex mortis est dicta. Ecce autem & testimonium perhibet legi, & causa delicti eam
excusat. Quid ergo dicemus? Quia lex peccatum? Absit. Erubescere, Marcion: Absit. abo-
minatur Apostolus criminationem legis. Sed ego delictum non scio nisi per legem. O sum-
mum ex hoc præconium legis, per quam liquuit delictum latere! Non ergo lex seduxit,
sed peccatum per præcepti occasionem. Quid Deo imputas Legis, quod Legi ejus Aposto-
lus imputare non audet? Atquin & accumulatur, Lex sancta, & præceptum ejus justum & bo-
num. Si taliter veneratur legem Creatoris, quomodo ipsum destruat nescio. Quis discernit
duos deos, justum alium, bonum alium; cum is utrumque debeat credi, cuius præceptum
& bonum & justum est? Si autem & spiritalem confirmat legem; utique & propheticam,
utique & figuratam. Debeo enim & hinc constituere Christum in lege figurate prædica-
XIV. tum, quo nec a Judæis omnibus potuerit agnosci. Hunc si Pater misit in similitudinem C
carnis peccati; non ideo phantasma dicetur caro quæ in illo videbatur. Peccatum enim car-
ni supra adscripsit, & illam fecit legem peccati habitantem in membris suis, & adversantem
legi sensus. Ob hoc igitur missum Filium in similitudinem carnis peccati, ut peccati carnem
simili substantia redimeret, id est carnea, quæ peccatrici carni similis esset, quam pecca-
trix ipsa non esset. Nam & hæc erit Dei virtus, in substantia pari perficere salutem. Non
enim magnum, si spiritus Dei carnem remediaret; sed si caro consimilis peccatrici, dum
caro est, sed non peccati. Ita similitudo ad titulum peccati pertinebit, non ad substantiæ
mendacium. Nam nec addidisset, peccati, si substantiæ similitudinem vellent intelligi, ut
negaret veritatem. Tantum enim carnis posuisset, non & peccati. Quum vero tunc sic stru-
xerit, carnis peccati, & substantiam confirmavit, id est carnem; & similitudinem ad vitium
substantiæ retulit, id est ad peccatum. Puta nunc similitudinem substantiæ dictam, non
ideo negabitur substantiæ veritas. Cur ergo similis vera? Quia vera quidem, sed non ex se- D
mine: de statu similis, sed vera de censu, non vero dissimilis. Ceterum, similitudo in con-
trariis nulla est. Spiritus non diceretur carnis similitudo, quia nec caro similitudinem spi-
ritus caperet; sed phantasma diceretur, si id quod non erat, videbatur. Similitudo autem di-
citur, quum est quod videtur. Est enim, dum alterius par est. c Phantasma autem, quia hoc
tantum est, non est similitudo. Et hic autem ipse edisserens, quomodo nolit esse nos in car-
ne, quum simus in carne; ut scilicet non simus in operibus carnis, ostendit hac ratione scri-
psisse, Caro & sanguis regnum Dei consequi non possunt; non substantiam damnans, sed
opera ejus: quæ quia possunt non admitti a nobis in carne adhuc positæ, non ad reatum sub-
stantiæ, sed ad conversationis pertinebunt. Item si corpus quidem mortuum propter deli-
ctum, (adeo non animæ, sed corporis mors est) spiritus autem vita propter justitiam; ei uti-
que obveniet vita propter justitiam, cui mors obvenit propter delictum, id est corpori.
Non enim alicui restituitur quid, nisi qui illud amisit; & ita erit resurrectio mortuorum,
dum est corporum. Nam & subjungit, Qui suscitavit Christum a mortuis, vivificabit &
mortalia corpora vestra. Adeo & carnis resurrectionem confirmavit, absque qua nec corpus
aliud dici capit, nec mortale aliud intelligi, & Christi substantiam corporalem probavit.
Siquidem proinde vivificabuntur & mortalia corpora nostra, quemadmodum & ille resus-
citatus est, non alias proinde, nisi quia in corpore. Salio & hic amplissimum abruptum in-
tercise scripturæ; sed adprehendo testimonium perhibentem Apostolum Israeli, quod ze-
lum

manos legit auctor *ἔχοντες* habemus, pro eo quod alii *ἐχοντες* habeamus. PAM.

a Legem intercalavit. Id est, inquit Rhemanus, interje-
cit, interposuit, interseruit, mediam immisit: nam hic id
significat intercalare. Ejus verbi meminit Macrobius etiam
de ratione intercalandi abunde differens. Julius Cæsar insti-
tuit ut unus dies quarto quoque anno intercalaretur, hoc
est infereretur; unde bisextilem annum Plinius intercala-
rem vocat, & Livius mensem dixit intercalarium. Græci

ἐκδομένοι appellant & *ἐμμεταστον*. Idem.

b Mortuos enim nos, inquit, Legi. Etiam hoc ex persona
Marcionis, & ex corrupta ejus scriptura, quippe qui verterit,
mortuos nos legi, ubi Apostolus dicit, *mortuos peccato*. Rom.
6. sub initium cap. sed recte eum confutat ex sequentibus ver-
bis, ubi subjicit *Christum ex mortuis surrexisse*. Idem.

c Phantasma autem. De quo pluribus ante disseruit con-
tra Marcionem, Christo carnem phantasticam & phantasma,
non verum corpus tribuentem. LE PR.

Alium Dei habeant; sui utique, non tamen per scientiam. Deum enim, inquit, ignorantes, & suam justitiam sistere quærentes, non subjecerunt se justitiæ Dei. Finis enim legis Christus in justitiam omni credenti. Hic erit argumentatio hæretici, quasi Deum superiorem ignoraverint Judæi, qui adversus eum justitiam suam, id est, legis suæ constituerint, non recipientes Christum finem legis. Cur ergo & zelo eorum erga Deum proprium testimonium perhibet, si non & inscientiam erga eundem Deum eis exprobrat? quod zelo quidem Dei agerentur, sed non per scientiam; ignorantes scilicet eum, dum dispositiones ejus in Christo ignorant consummationem legi statuero, atque ita suam justitiam tuentur adversus illum. Atque adeo ipse Creator & ignorantiam erga se eorum contestatur, Israel me non agnovit, & populus meus me non intellexit; & quod justitiam suam magis sisterent, docentes doctrinas præcepta hominum, nec non & congregati essent adversus Dominum, & adversus Christum ipsius; ex inscientia scilicet. Nihil igitur potest in alium Deum exponi, quod competit in Creatorem, quia & alias

B immerito Apostolus Judæos de ignorantia sugillasset, erga Deum ignotum. Quid enim deliquerant, si justitiam Dei sui adversus eum sistebant, quem ignorabant? Atquin exclamat, ^a O profundum divitiarum & sapientiæ Dei, & ^b investigabiles viæ ejus! Unde illa eruptio? ex recordatione scilicet scripturarum, quas retro revolverat, ex contemplatione sacramentorum, quæ supra differuerat in fidem Christi, ex lege venientem. Hæc si Marcion de industria non erasit, quid Apostolus ejus exclamat, nullas intuens divitias Dei tam pauperis & egeni, quam qui nihil condidit, nihil prædicavit, nihil denique habuit, ut qui in aliena descendit? Sed enim & opes & divitiæ Creatoris olim absconditæ, nunc refferatæ. Sic enim repromiserat, Et dabo illis thesauros occultos, invisibiles aperiam eis. Inde ergo exclamatum est, O profundum divitiarum & sapientiæ Dei, cujus jam thesauri patebant! Id Esaiæ, & sequentia de ejusdem Prophetæ instrumento, Quis enim cognovit sensum Domini, aut quis consiliarius ejus fuit? Quis porrexit ei, & retribuetur illi? Qui tanta, de scripturis ademisti, quid

C ista servasti? quasi non & hæc Creatoris? Plane novi Dei præcepta videamus. Odio, inquit, habentes malum, & bono adhærentes. Aliud est enim apud Creatorem, Auferte malum de vobis, & declina a malo, & fac bonum. Amore fraternitatis invicem adfectuosi. Non enim idipsum est, Diliges proximum tanquam te. Spe gaudentes; utique Dei. Bonum est enim sperare in Dominum, quam sperare in magistratus. Pressuram sustinentes; Exaudiet enim te Dominus in die pressuræ. Habes Psalmum, Benedicite, & nolite maledicere. Quis hoc docebit, quam qui omnia benedictionibus condidit? Non altum sapientes, sed humilibus adfectantes, ne sitis apud vos sapientes. Væ enim audiunt per Esaiam. Malum pro malo nemini retribueritis; & malitiæ fratris vestri ne memineritis. Nec vosmetipsos ulciscentes. Mihi enim vindictam, & ego vindicabo, dicit Dominus. Pacem cum omnibus hominibus habetote. Ergo & legalis talio non retributionem injuriæ permittebat, sed inemptionem, metu retributionis comprimebat. Merito itaque totam Creatoris disciplinam principali præcepto ejus conclusit, Diliges proximum tanquam te. Hoc Legis supplementum, si ex ipsa Lege est, quis sit Deus legis jam ignoro: Metuo ne Deus Marcionis: Si vero Evangelium Christi hoc præcepto adimpletur, Christi autem non est Creatoris, quo jam contendimus, dixerit Christus an non, Ego non veni legem dissolvere, sed implere? Frustra de ista sententia neganda ^c Ponticus laboravit. Si Evangelium Legem non adimplevit, ecce Lex Evangelium adimplevit. Bene autem quod & in clausula, Tribunal Christi comminatur; utique judicis & ultoris, utique Creatoris: illum certe constituens

D promerendum, quem intentat timendum, etiam si alium prædicaret. Brevioribus quoque epistolis non pigebit intendere. est sapor & in paucis. Occiderant Judæi Prophetas suos. Possum dicere, Quid ad Apostolum Dei alterius, & quidem optimi, qui nec suorum delicta damnare dicatur, quique & ipse Prophetas eosdem destruendo quodammodo perimat? Quid enim mali admisit apud illum Israel, si occidit quos & ille reprobavit? si prior inimicam in eos sententiam statuit? deliquit autem apud Deum ipsorum. Is exprobravit iniquitatem, ad quem pertinet læsus: certe quivis alius, quam adversarius læsi. Sed nec onerasset illos, imputando etiam Domini necem, qui & Dominum interfecerunt, dicendo, & Prophetas, suos; licet suos, adjectio sit hæretici. Quid enim tam acerbum, si alterius Dei prædicatorem Christum interemerunt, qui sui Dei Prophetas contrucidaverunt? Status autem exaggerationis, quod & Dominum & servulos ejus peremissent. Denique, si alterius Dei Christum, alterius Prophetas peremerunt, æquavit impietates, non exaggeravit. Equanda autem non fuit; ergo exaggerari non potuit, nisi in eundem Dominum commissa, ex utroque titulo. Ergo ejusdem Dei Christus & Prophetæ. Quam autem sanctitatem nostram, voluntatem Dei dicat, ex contrariis quæ prohibet, agnosceres. Abstinere, inquit, a

stupro

^a O profundum divitiarum. ὡς βάθος, pro quo vulgata O altitudo. LE PR.

^b Et investigabiles. Quoniam in græco est ἀνεξετάστοι id est, non vestigabiles, bene multi legendum censent investi-

gabiles, id est qui investigari nequeunt. Idem.

^c Ponticus laboravit. Optime coniecit Rhenanus legendum Ponticus, pro Pontus, hoc est Marcion è Ponto oriundus. LE PR.

stupro, non a matrimonio. Scire unumquemque suum vas in honore tractare. Quomodo? Adum non in libidine qua gentes. Libido autem nec apud gentes matrimonio adscribitur, sed extraordinariis, & non naturalibus & portentosis. ^a Sanctitas, luxuriæ est turpitudini quoque & immunditiæ contraria, quæ non matrimonium excludat, sed libidinem; quæ vas nostrum in honore matrimonii tractet. Hunc autem locum, salva alterius, id est, plenioris sanctitatis prælatione, tractaverim; ^b continentiam & virginitatem nuptiis antepone, sed non prohibitis. destructores enim Dei nuptiarum, non sectatores castitatis retundo. Ait, Eos qui remaneant in adventum Christi, cum eis qui mortui in Christo primi resurgent, quod in nubibus auferentur in aerem obviam Domino. Agnosco his jam tunc prospectis mirari substantias cœlestes ipsam Hierusalem quæ sursum est, & per Esaiam pronuntiare, Quinam huc velut nubes volant, tanquam columbæ cum pullis ad me? Hunc ascensum si Christus nobis præparavit, erit ille Christus, de quo Osee; Qui ascensum suum ædificat in cœlos, utique sibi & suis: Exinde, a quo sperabo nunc, nisi a quo hæc audiui? Quem spiritum prohibet extingui? & quas prophetias vetat nihili haberi? utique non Creatoris spiritum, nec Creatoris prophetias secundum Marcionem, Quæ enim destruxit, ipse jam extinxit, & nihil fecit, nec potest prohibere quæ nihil fecit. Ergo incumbit Marcioni exhibere hodie apud Ecclesiam suam exinde spiritum Dei sui qui non sit extinguendus, & prophetias quæ non sint nihili habendæ. Et si exhibuit quod putat, scias nos quodcumque illud ad formam spiritualis & propheticæ gratiæ atque virtutis provocaturos, ut & futura prenuntiet, & occulta cordis revelet, & sacramenta edisserat. Quum nihil tale protulerit ac probarit, nos proferemus & spiritum & prophetias Creatoris, secundum ipsum prædicantes. Atque ita constabit Apostolum de quibus dixerit, de eis scilicet quæ futura erant in Ecclesia ejus Dei, qui dum est, spiritus quoque ejus operatur; & promissio celebratur. Age nunc qui salutem carnis abnuitis, & si quando corpus in hujusmodi prænominatur, aliud nescio quid interpretamini illud, quam substantiam carnis; quomodo Apostolus omnes in novis substantiis, certis nominibus distinxit? & omnes in uno voto constituit salutis; Optans ut spiritus noster & corpus & anima sine querela in adventum Domini & salutificatoris nostri Christi conserventur? Nam & animam posuit & corpus, tam duas res quam diversas: licet enim & animæ corpus sit aliquod suæ qualitatis, sicut & spiritus; cum tamen & corpus & anima distincte nominantur, habet animam suum vocabulum proprium, non egens communi vocabulo corporis; id relinquitur carni, quæ non nominata proprio, communi utatur necesse est. Etenim aliam substantiam in homine non video post spiritum & animam, cui vocabulum corporis accommodetur, præter carnem. Hanc totiens in corporis nomine intelligens, quotiens non nominatur; multo magis hic, cum quæ dicitur corpus, suo nomine appellatur. Cogimur quædam identidem iterare, ut cohærentia eis confirmemus, Dominum & hic retributorem utriusque meriti, dicimus circumferri ab Apostolo, aut Creatorem, aut (quod nolit Marcion) parem Creatoris, apud quem ^c justum sit afflictatoribus nostris rependi afflictationem; & nobis qui afflictemur quietem, in revelatione Domini Jesu venientis a cœlo cum angelis virtutis suæ, & in flamma ignis. ^d Sed flammam & ignem delendo hæreticus extinxit, ne scilicet nostratem Deum faceret. Lucet tamen vanitas lituræ. Cum enim ad ultionem venturum scribat Apostolus Dominum exigendam de eis qui Deum ignorent, & qui non obaudiant Evangelio, quos ait pœnam luituros, exitialem, æternam, a facie Domini, & a gloria valentiæ ejus: Sequitur ut flammam ignis inducat; scilicet veniens ad puniendum; ita & in hoc, nolente Marcione, crematoris Dei Christus est, & in illo Creatoris est, quod etiam de ignorantibus Dominum ulciscitur, id est de ethnicis. Seorsum enim posuit Evangelio non obaudientes, sive Christianos peccatores, sive Judæos. Porro de ethnicis exigere pœnas, qui Evangelium forte non norint, non est Dei ejus, qui naturaliter sit ignotus, nec usquam nisi in Evangelio sit revelatus, non omnibus scibilis. Creatori autem etiam naturali agnitio debetur ex operibus intelligendo, & exinde in plenioram notitiam requirendo. Illius est ergo etiam ignorantes Deum plectere, quem non liceat ignorari. Ipsum quod ait, A facie Domini & a gloria valentiæ ejus, verbis usus Esaiæ, ex ipsa causa eundem sapit Dominum confurgentem, ut comminuat terram. Quis autem est ^e homo delicti, filius perditionis, quem revelari prius oportet ante Domini adventum, extollens se super omne quod Deus dicitur, & omnem religionem; confessurus in templo Dei, & Deum se jactaturus? Secundum nos quidem Antichristus, ut docent veteres & novæ prophetiæ; ut Joannes

^a Sanctitas, luxuriæ est turpitudini, &c. Non adeo textui consentiunt qui legunt, luxuria, & qui adeo noram Tertulliano impingunt male habiti matrimonii; nam quæ sequitur particula, non dubium omne tollit. LE PR.

^b Continentiam, & virginitatem nuptiis antepone. Qui virginitatis vota & continentiam insectantur hæretici, ad hunc locum advertant, aliosque plurimos apud hunc scriptorem, de cultu fœm. de virg. vel. & lib. 1. ad uxorem. Idem.

^c Justum sit afflictatoribus nostris. Sic istud vertit 2. Thes. sal. 1. græce ἀταπώτων τοῖς ἐλπίστον ἡμῶν. PAM.

^d Sed flammam & ignem delendo. vel hinc pater verum esse quod scribit B. Epiphanius adversus Marcionem nihil se etiam tractare de hac epistola, quod nimium jam pervertit. Idem.

^e Homo delicti. Satis explicat statim qui sit homo delicti, Antichristus scilicet; quo nomine Marcionitas appellat, qui eadem perpetrasse videntur quæ de Antichristo prædicta sunt. LE PR.

A Apostolus, qui jam Antichristos dicit processisse in mundum præcursores. Antichristi spiritus, negantes Christum in carne venisse, & solventes Jesum, scilicet in Deo creatore. Secundum vero Marcionem, nescio, ne Christus sit Creatoris. nondum enim venit apud illum. Quisquis est autem ex duobus, quæro, cur veniat in omni virtute & signis & ostentis mendacii? Propterea, inquit, quod dilectionem veritatis non susceperint, ut salvi essent; & propter hoc erit eis instinctum fallaciæ, ut judicentur omnes, qui non crediderunt veritati, sed consenserunt iniquitati. Igitur si Antichristus est secundum nos, & Deus, Deus erit creator, qui eum mittit ad impingendos eos in errorem, qui non crediderunt veritati ut salvi fierent, ejusdem erit veritas & salus, qui ex submissu erroris ulciscitur, id est Creatoris, cui & competit zelus ipse errore decipere quos veritate non cepit. Si vero non est Antichristus secundum nos, ergo Christus est Creatoris secundum Marcionem. Et quale erit ut ad ulciscendam veritatem suam, Christum Creatori submittat? Sed & si de Antichristo consentit. Proinde dixerim, quale est, ut illi Sathanas angelus creatoris sit necessarius? & occidatur ab eo, habens fallaciæ operatione fungi creatori? In summa, si indubitatum est ejus esse & angelum, & veritatem, & salutem, cujus & ira, & æmulatio, & fallaciæ immissio adversus contemptores & desultores, etiam adversus ignorantēs, (ut jam & Marcion de gradu cedat, Deum quoque zeloten concedens) quis dignius irascetur? puto qui a primordio rerum naturam operibus, beneficiis, plagis, prædicationibus, testibus ad agnitionem sui præstruxit, nec tamen agnitus est: an qui semel unico Evangelii instrumento, & ipso incerto, nec palam alium Deum prædicante, productus est? Ita cui competit vindicta, ei competit materia vindictæ: Evangelium dico, & veritas, & salus. Jubere autem operari eum qui velit manducare, ejus disciplina est, qui bovi trituran-
XVII.
liberum jussit. Ecclesiæ quidem veritate epistolam istam ad Ephesios habemus emissam, ^a non ad Laodiceos; sed Marcion ei titulum aliquando interpolare gessit, quasi & in isto diligentissimus explorator. Nihil autem de titulis interest, cum ad omnes Apostolus scripserit, dum ad quosdam: certe tamen eum Deum prædicans in Christo, cui competunt quæ prædicantur. Cui ergo competent secundum boni existimationem, quam proposuerit in sacramento voluntatis suæ, in dispensationem adimplentionis temporum (ut ita dixerim, sicut verbum illud in Græco sonat) recapitulare (id est, ad initium redigere, vel ab initio recensere) omnia in Christum, quæ in coelis, & quæ in terris; nisi cujus erunt omnia ab initio, etiam ipsum initium, a quo & tempora & temporum adimplentiones, dispensatio, ob quam omnia ad initium, recensentur in Christo? Alterius autem Dei, quod initium, id est unde? cujus opus nullum? quæ tempora sine initio? quæ adimpletio sine temporibus? quæ dispensatio sine adimplentione? Denique, quid in terris egit jam olim, ut longa aliqua temporum adimplendorum dispensatio reputetur, ad recensenda omnia in Christo, etiam quæ in coelis? Nec in coelis autem res ab altero actas existimabimus quæcumquæ sunt, quam ab eo, a quo & in terris acta omnibus constat. Quod si non capit alterius omnia ista deputari ab initio quam Creatoris, quis credet ab alio ea recenseri in Christum alium, & non a suo auctore, & in suum Christum? Si Creatoris sunt, diversa sint necesse est a diverso Deo. Si diversa, utique contraria. Quomodo ergo contraria recensentur in eum, a quo denique destruuntur? Nam & sequentia quem renuntiant Christum, cum dicit, Ut simus in laudem gloriæ nos qui ^b præsp̄ravimus in Christum? Qui enim præsp̄rass̄e potuerunt, id est, ante sperasse in Deum, quam venisset; nisi Judæi, quibus Christus prænuntiabatur ab initio? Qui ergo prænuntiabatur, ille & præsp̄ratur. Atque adeo hoc ad se, id est, ad Judæos refert, ut distinctionem faciat, conversus ad Nationes: In quo & vos quum audissetis sermonem veritatis, Evangelium, in quo credidistis, & signati estis spiritu promissionis ejus sancto. Cujus promissionis? factæ per Joëlem, In novissimis diebus effundam de meo spiritu in omnem carnem; id est, & in Nationes. Ita & Spiritus & Evangelium in eo erit Christo, qui præsp̄ratur, dum prædicatur. Sed & Pater gloriæ ille est, cujus Christus rex gloriæ canitur in Psalmo ascendens, Quis est iste rex gloriæ? Dominus virtutum ipse est rex gloriæ. Ab illo spiritus sapientiæ optatur, apud quem hæc quoque spiritalium species enumerantur, inter septem spiritus per Esaïam, Ille dabit illuminatos cordis oculos; qui etiam exteriores oculos luce ditavit; cui displicet cæcitas populi. Et quis cæcus, nisi pueri mei? &, Excæcati sunt famuli Dei. Apud illum sunt & divitiæ hereditatis in sanctis; qui eam hereditatem ex vocatione Nationum repro-
miserunt: Postula de me, & dabo tibi gentes hereditatem tuam. Ille inoperatus est in Christum

^a Non ad Laodiceos. Errant sane qui putant epistolam fuisse ad Laodiceos scriptam, quam hic ianuere videtur ex Marcione Tertullianus; Nam quæ fragmenta citantur habentur cap. 4. Epist. ad Ephes. Errorē dedit interpretatio parum accurata 4. ad Coloss. ubi habetur *τὸν ἐκ λαοδικείας*, verterunt enim eam quæ est ad Laodiceenses, cum verendum esset eam quæ ex urbe Laodiceæ. Epistola illa quæ ho-

die circumfertur, apocrypha videtur & supposititia. Beatus Hieron. de epist. illa ad Laod. falsa & explodenda loquitur: putantque nonnulli primam esse ad Timotheum quæ Laodiceæ scripta est. Inscripterat autem Marcion epistolam ad Laodiceos, quæ nobis est ad Ephesios. LE PR.

^b Præsp̄ravimus in Christum. ad verbum ex græco *προσπεσιν*. Idem.

stum valentiam suam, suscitando eum a mortuis, & collocando eum ad dexteram suam, & subji-
ciendo omnia; qui & dixit, Sede ad dexteram meam, donec ponam inimicos tuos scabellum pe-
dum tuorum. Quia & alibi spiritus ad Patrem de filio, Omnia subjecisti sub pedibus ejus. Si ex
his alius Deus & alius Christus infertur quæ recognoscuntur in Creatore, quæramus jam Crea-
torem. Plane puto invenimus, quum dicit, Illos delictis mortuos, in quibus ingressi erant,
secundum ævum mundi hujus, secundum principem potestatis aeris hujus, qui operatur in
filiis incredulitatis. Sed mundum non potest & hic pro Deo mundi Marcion interpretari.
Non enim simile est creatum creatori, factum factori, mundus Deo. Sed nec princeps pote-
statis aeris dicitur, qui est princeps potestatis seculorum. Nunquam enim præses superio-
rum de inferioribus notatur, licet & inferiora ipsi deputentur. Sed nec incredulitatis opera-
tor videri potest, quam ipse potius a Judæis & a Nationibus patitur. Sufficit igitur, si hæc
non cadunt in Creatorem. Si autem & est in quem magis competant, utique magis hoc Apo-
stolus sciit. Quis iste? Sine dubio ille, qui ipsi Creatori filios incredulitatis obstruit, aere isto
potitus, sicut dicere eum profert & refert: Ponam in nubibus thronum meum, Ero similis Al-
tissimo. Hic erit diabolus, quem & alibi, (si tamen ita & Apostolum legi volunt) Deum ævi
hujus agnosceremus. Ita enim totum seculum mendacio divinitatis implevit. Qui plane si non
fuisset, tunc hæc in Creatorem spectasse potuissent. Sed & in Judaismo conversatus Apostolus,
non quia interposuit de delictis, in quibus & nos omnes conversati sumus, ideo delictorum
dominum & principem aeris hujus Creatorem præstat intelligi; sed quia in Judaismo unus fue-
rat de filiis incredulitatis, diabolus habens operatorem, quum persequeretur Ecclesiam &
Christum Creatoris. Propter quod & iracundiæ filii fuimus, inquit, sed natura. Ne quia fi-
lios appellavit Judæos Creator, argumentetur hæreticus dominum iræ creatorem, Quum enim
dicit, Fuimus natura filii iracundiæ; Creatoris autem non natura sunt filii Judæi, sed adlectio-
ne patrum; iræ filios ad naturam retulit, non ad creatorem. Ad summam subjungens, Sicut
& ceteris; qui utique filii Dei non sunt. Apparet communi naturæ omnium hominum & de-
licta & concupiscentias carnis, & incredulitatem, & iracundiam reputare; a diabolo tamen
captante naturam, quam & ipse jam infecit delicti semine illato: Ipsius, inquit, sumus fa-
ctura conditi in Christo. Aliud est enim facere, aliud condere. Sed utrumque uni dedit.
Homo autem factura Creatoris est. Idem ergo condidit in Christo, qui & fecit. Quantum enim
ad substantiam, fecit; quantum ad gratiam, condidit. Inspice & cohærentia: Memores vos
aliquando nationes in carne fuisse, appellabamini præputium ab ea quæ dicitur circumci-
sio in carne manu facta, quod essetis illo in tempore sine Christo, alienati a conversatio-
ne Israelis, & peregrini testamentorum & promissionis eorum, spem non habentes, & sine
Deo in mundo. Sine quo autem Deo fuerunt nationes, & sine quo Christo? Utrique eo,
cujus erat conversatio Israelis, & testamenta, & promissio. At nunc, inquit, in Christo,
vos qui eratis longe, facti estis prope in sanguine ejus. A quibus erant retro longe? A qui-
bus supra dixit: A Christo Creatoris, a conversatione Israelis, a testamentis, a spe promif-
sionis, a Deo ipso. Si hæc ita sunt, ergo his prope fiunt nunc nationes in Christo, a quibus
tunc longe fuerant. Si autem conversationi Israelis, quæ est in religione Dei Creatoris, &
testamentis, & promissioni, & ipsi Deo eorum, proximi sumus facti in Christo, ridiculum
fatis, si nos alterius Dei Christus de longinquo admovit Creatori. Meminerat Apосто-
lus ita prædicatum de nationum vocatione ex longinquo vocandarum. Qui longe erant a me,
appropinquaverunt justitiæ meæ. Tam enim justitia, quam & pax Creatoris in Christo an-
nuntiabatur, ut sæpe jam ostendimus. Itaque ipse est, inquit, pax nostra, qui fecit duo
unum; Judaicum scilicet populum, & Gentilem; quod prope, & quod longe, soluto me-
dio pariete inimicitiae, in carne sua. Sed Marcion abstulit, sua; ut inimicitiae daret carnem,
quasi carnali vitio, non Christo æmulæ. Sicubi alibi dixi, & hic, ^b Non Marrucine, sed
Pontice, cujus supra sanguinem confessus es, hic negas carnem. Si legem præceptorum
sententiis vacuam fecit; adimplendo certe legem, (vacat enim jam, Non adulterabis,
quum dicitur, Nec videbis ad concupiscendum: vacat Non occides, quum dicitur, Nec
maledices;) adversarium legis de adjutore non potes facere. Ut duos conderet in semet-
ipso. Qui fecerat, idem condens, secundum quod & supra. Ipsius enim factura sumus,
conditi in Christo. In unum novum hominem faciens pacem. Si vere novum, vere & ho-
minem, non phantasma. Novum autem & nove natum ex virgine, Dei spiritu; ut reconcili-
liet ambos Deo; & Deo, quem utrumque genus offenderat, & Judaicum & Gentile. In
uno corpore, inquit, cum interfecisset inimicitiam in eo per crucem. Ita & hic caro cor-
pus in Christo, quod crucem pati potuit. Hoc itaque annuntiante pacem iis qui prope, &

^a Diabolo tamen captante naturam. Sic Dionysius Cato
in dist. dixit captare denarii formam avare. RIG.

^b Non Marrucine sed Pontice. Marrucini populi fuerunt
Ferentanis & Vestinis vicini in Italia extra Latium, adeoque
barbari & inculti, unde Marrucinus id est *ἀπὸ τῶν Μαρρυκίων*.

ἄγριος, nam convicium eo nomine stupidis fieri solebat. Ru-
pices idem ac Marrucinos significare ferme putaverim, ea
autem utitur voce Tertull. bis cap. 4. lib. de Pallio. Juve-
nalis Sat. 2. vocat.

Montanum possitis audiret vulgus aravis. LE PR.

A iis qui longe, accessum consecuti simul ad Patrem; jam non sumus peregrini, nec advenæ, sed concives sanctorum, sed domestici Dei; utique ejus, a quo supra ostendimus alienos fuisse nos, & longe constitutos. Superædificati super fundamentum Apostolorum. Abstulit hæreticus, & Prophetarum; oblitus Dominum posuisse in Ecclesia sicut Apostolos, ita & Prophetas. Timuit scilicet ne & super veterum Prophetarum fundamenta, ædificatio nostra constaret in Christo; cum ipse Apostolus ubique nos de Prophetis exstruere non cesset. Unde enim accepit summum lapidem angularem dicere Christum, nisi de Psalmi significatione: Lapis quem reprobaverunt ædificantes, iste factus est in summo anguli? De manibus hæretici præcidentis non miror, si syllabas subtrahit, quum paginas totas plerumque subducatur. Datam, inquit, sibi Apostolus gratiam novissimo omnium, illuminandi omnes: quæ dispensatio sacramenti occulti ab ævis in Deo, qui omnia condidit. Rapuit hæreticus, in, præpositionem, & ita legi fecit, Occulti ab ævis Deo, qui omnia condidit. XV III.

B Sed emicat falsum. Infert enim Apostolus, Ut nota fiat principatibus & potestatibus, in supercœlestibus, per Ecclesiam, ^a multifaria sapientia Dei. Cujus dicit principatibus & potestatibus? Si Creatoris, quale est ut principatibus & potestatibus ejus ostendi voluerit Deus ille sapientiam suam, ipsi autem non? quando nec potestates sine suo principe potuissent quid cognoscere. Aut si ideo Deum non nominavit hic; quasi in illis & princeps ipse reputetur: Ergo & occultatum sacramentum principatibus & potestatibus ejus, qui omnia condidit, pronuntiasset; proinde in illis deputans ipsum. Quod si illis dicit occultatum, illi debebat dixisse manifestum; Ergo non Deo erat occultatum, sed in Deo omnium conditore; occultum autem principatibus & potestatibus ejus. Quis enim cognovit sensum Domini, aut quis consiliarius ei fuit? ^b Hic captus hæreticus fortasse mutavit, ut dicat, Deum suum suis potestatibus & principatibus notam facere voluisse dispensationem sui sacramenti, quam ignorasset Deus conditor omnium. Et quo competebat prætere

C ignorantiam creatoris extranei, & longa separatione discreti, quum domestici quoque superioris Dei nescissent? Tamen & Creatori notum erat futurum. An non utique notum, quod sub cœlo in terra ejus habebat revelari? Ergo ex hoc confirmatur quod supra struximus. Si enim Creator cogniturus erat quandoque occultum illud Dei superioris sacramentum, & ita scriptura habebat, Occulti Deo, qui omnia condidit; sic inferre debuerat, Ut nota fiat illis multifaria sapientia Dei, tunc & potestatibus & principatibus cujuscunque Dei, cum quibus sciturus esset Creator. Adeo subtractum constat, quod & sic veritati suæ salvum est. Volo nunc & ego tibi de allegoriis Apostoli controversiamnectere. Quas novus in Prophetis habuisset formas? Captivam, inquit, duxit captivitatem. Quibus armis? quibus præliis? de cujus gentis vastatione? de cujus civitatis everfione? quas feminas, quos pueros, quosve regulos catenis victor inseruit? Nam & quum apud David Christus canitur succinctus gladio super femur, aut apud Esaiam spolia accipiens Samariæ & virtutem

D Damasci, vere eum & visibilem excondis præliatorem; agnosce igitur jam & armaturam & militiam ejus spiritalem, si jam didicisti esse captivitatem spiritalem, ut & hanc illius agnoscas: vel quia & captivitatis hujus mentionem de Prophetis Apostolus sumpsit, a quibus & mandata. Deponentes mendacium, loquimini veritatem ad proximum suum quisque. &, Irascimini, & nolite delinquere; ipsis verbis quib. Psalmus exponeret sensus ejus. Sol non occidat super iracundiam vestram. Nolite communicare operibus tenebrarum. Cum justo enim justus eris, & cum perverso perverteris. &, Aufer te malum de medio vestrum. &, Exite de medio eorum; &, Immundum ne attigeritis. Separamini, qui fertis vasa Domini. Sic &, Inebriari vino, dedecor; inde est, ubi sanctorum inebriatores increpantur: Et potum dabatis sanctis meis vinum. quod prohibitus erat potare & Aaron sacerdos, & filii ejus, cum adirent ad sancta. Et, Psalmis & hymnis Deo canere docere illius est, qui cum tympanis potius & psalteriis vinum bibentes incusari a Deo norat. Ita, cujus invenio præcepta & semina præceptorum vel augmenta, ejus Apostolum agnosco. Ceterum, mulieres viris subjectas esse debere, unde confirmat? Quia vir, inquit, caput est mulieris. Dic mihi, Marcion, de opere Creatoris Deus tuus legi suæ adstruit auctoritatem? Hoc jam plane minus est, cum & ipsi Christo suo & Ecclesiæ ejus inde statum sumit? Sicut & Christus caput est Ecclesiæ. Similiter & cum dicit, Carnem suam diligit, qui uxorem suam diligit, sicut & Christus Ecclesiam. Vides comparari operi creatoris Christum tuum, & Ecclesiam tuam. Quantum honoris carni datur in Ecclesiæ nomine? Nemo, inquit, carnem suam odio habet, nisi plane Marcion solus: sed & nutrit & fovet eam, sicut & Christus Ecclesiam. At tu solus eam odisti, auferens illi resurrectionem. Odisse debebis & Ecclesiam, quia proinde diligitur a Christo. Atenim Christus amavit & carnem sicut Ecclesiam. Nemo non diligit imaginem quoque sponsæ, immo & servabit illam, & honorabit, & coronabit. Haber similitudo cum veritate ho-

P p p noris

^a Multifaria sapientia Dei. πολλὰ σοφία καὶ πολυποικιλία. LE PR.

^b Hic captus hæreticus. Marcion, qui locus non indiget mea explicatione. Idem.

noris consortium. Laborabo ego nunc eundem Deum probare masculi & Christi, mulieris & A Ecclesiæ, carnis & spiritus; ipso Apostolo sententiam Creatoris adhibente, immo & differente: Propter hoc relinquet homo patrem & matrem, & erunt duo in carnem unam. Sacramentum hoc magnum est. Sufficit inter ista, si Creatoris magna sunt apud Apostolum sacramenta, minima apud hæreticos. ^a Sed ego autem dico, inquit, in Christum & Ecclesiam. Habet interpretationem, non separationem sacramenti. Ostendit figuram sacramenti ab eo præministratam, cujus erat utique sacramentum. Quid videtur Marcioni? Creator quidem ignoto Deo figuras præministrare non potuit: etiam quia adversario, si noto. Deus superior ab inferiore, & ad destruendum potius mutuari nihil debuit. Obaudiant & parentibus filii. Nam & si Marcion abstulit, Hoc est enim primum in promissione præceptum? Lex loquitur, Honora patrem & matrem & Parentes, enutrite filios in disciplina & correptione Domini. Audisti enim & veteribus dictum, Narrabitis hæc in auribus filiorum vestrorum, & filii vestri æque in auribus filiorum suorum. Quo jam mihi duos Deos, si una est disciplina? B & duo sunt, illum sequar qui prior docuit. Sed adversus munditenentes luctatio si nobis, o quanti jam Dii creatores! Cur enim non & hoc vindicem, unum munditenentem nominari debuisse, si creatorem significabat, cujus essent quas præmisit potestates? Porro, quum supra quidem induere nos jubeat armaturam, in qua stemus ad machinationes diaboli? jam ostendit diaboli esse, quæ diabolo subjungit, potestates & munditenentes tenebrarum istarum quæ & nos diabolo deputamus. Aut si diabolus creator est, quis erit diabolus apud creatorem? An sicut duo Dei, ita & duo diaboli, & pluraliter potestates & ^b munditenentes? Sed quomodo creator & diabolus & Deus idem? cum diabolus non idem & Deus & diabolus. Aut enim ambo & Dei, si ambo jam diaboli; aut qui Deus hic & non diabolus, sicut nec diabolus Deus. Ipsum vocabulum diaboli, quæro ex qua delatura competat Creatori? Fortasse detulit aliquam Dei superioris intentionem, quod ipse ab archangelo passus est, & quidem mentito. Non ideo enim interdixerat illius arbusculæ gustum, ne Dei fierent, sed ne C de transgressione morerentur. Nec spiritalia autem nequitiae ideo creatorem significabant, quia adjecit, In cœlis. Sciebat enim & Apostolus in cœlis operata esse spiritalia nequitiae angelorum scandalizatorum in filias hominum. & quale erit, ut ambiguitatibus, & per ænigmata nescio quæ, Creatorem taxaret: qui in catenis jam constitutus, ob libertatem prædicationis, constantiam manifestandi sacramenti in apertione oris, quam ibi ex-

XIX. postulare a Deo mandabat, Ecclesiæ utique præstabat? Soleo in præscriptione adversus hæreses omnes, de testimonio temporum compendium figere, priorem vindicans regulam nostram omni hæretica posteritate. Hoc nunc probabit & Apostolus dicens, Despe reposita in cœlis, quam audistis in sermone veritatis Evangelii, quod pervenit ad vos sicut & in totum mundum. Nam si jam tum traditio Evangelica ubique manavit, magis quam omnis hæretica, nedum Antoniani Marcionis, nostra erit Apostolica. Marcionis autem quum totum impleverit mundum, ne tunc quidem se defendere poterit de A-

D apostolica. Eam enim & sic constabit esse, quæ prior mundum replevit, illius scilicet Dei Evangelio, qui & hæc cecinit de prædicationibus ejus: In omnem terram exiit sonus eorum, & in terminos orbis verba eorum. Invisibilis Dei imaginem ait Christum. Sed nos enim invisibilem dicimus Patrem Christi, scientes filium semper retro visum, si quibus visus est in Dei nomine, ut imaginem ipsius: ne quam & hinc differentiam scindat Dei visibilis & invisibilis; cum olim Dei nostri sit definitio, Deum nemo videbit, & vivet. Si non est Christus primogenitus conditionis, ut sermo Creatoris per quem omnia facta sunt, & sine quo nihil factum est; si non in illo condita sunt universa in cœlis & in terris, visibilia & invisibilia, sive throni, sive dominationes, sive principatus, sive potestates; si non cuncta per illum & in illo sunt condita, [hæc enim Marcioni displicere oportebat) non utique tam nude posuisset Apostolus, Et ipse est ante omnes. Quomodo enim ante

^a Sed ego, inquit, dico in Christum & ecclesiam. Verba sunt Pauli ad Ephesios 5. ubi agit de amore conjugali, & matrimonium ait esse sacramentum, & quidem magnum, sed continuo, subjungit, *ἐγὼ δὲ λέγω εἰς χριστὸν καὶ εἰς τὴν ἐκκλησίαν*. Mysterium, inquit, hoc magnum est: Ego autem dico in Christum & ecclesiam. Innuens conjunctionem illam viri & mulieris magnum esse sacramentum, quia magnum aliquid significat & figurat, quod extenditur in Christum & ecclesiam. Hortatur Apostolus conjuges, ut se invicem diligant, eo scilicet amore, quo fiat unum e duobus: Ita ut ambo una sint caro, una anima. Hanc vero dilectionem, figuram esse ait & sacramentum, sive typum & imaginem & speculum amoris Christi erga ecclesiam, quæ sic adherere & adglutinari sponso suo debeat, ut unum fiat ex duobus, & ambo unum sint; adeoque illa non alio spiritu, quam Christi, animata vivat & regatur, ut in ipsa vivat Christus, & ipsa in Christo. Res igitur agit apostolus duas. Viri & mulieris conjugium a Deo institutum esse ostendit, ut fiat unum ex duobus. Itaque non debe-

omnes, re hominem separare quod Deus conjunxit, nec fieri inter conjuges divortium; nam si conjux a conjuge divortat, jam alterutrum separare quæ sunt a Deo conjuncta. hoc primum agit Paulus. Deinde vero adjicit, sanctam & castam esse debere inter conjuges concordiam; quandoquidem ex ea sumat Christus exemplum, & sacramentum & similitudinem dilectionis erga ecclesiam suam, qualis esse debet sponsi erga sponsam. quæ dilectio repensari debeat eodem exemplo dilectionis, qualis est sponsæ erga sponsum. Hanc vero comparisonem Paulus ait magnum esse mysterium. Quod sane doceat Pastores τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας ἀνθρώπων, usque & usque fidelium mentib. inculcare. RIG.

^b Adversus munditenentes. Vulgata habet mundi rectores; sed quoniam etymum servat non sine superstitione aliqua, ita vertit quod græce est *κοσμοκράτορας*. Dæmonem autem significat, illos autem munditenentes spiritalia mox nequitiae pro *πνευματικὰ ἢς παρρησίας* LE PR.

A omnes, si non ante omnia? Quomodo ante omnia, si non ^a primogenitus conditionis? si non sermo Creatoris? Unde ante omnes probabitur fuisse, qui post omnia apparuit? Quis scit priorem fuisse, quem esse nescit? Quomodo item boni duxit omnem plenitudinem in semetipso habitare? Primo enim, quæ est ista plenitudo, nisi ex illis quæ Marcion detraxit, conditis in Christo, in cœlis in terris, angelis & hominibus, nisi ex illis invisibilibus & visibilibus? nisi ex thronis, & dominationibus, & principatibus, & potestatibus? Aut si hæc Pseudapostoli nostri & Judaici evangelizatores de suo intulerint, & ad plenitudinem Dei sui Marcion qui nihil condidit: ceterum, quale est ut plenitudinem Creatoris, æmulus & destructor ejus in suo Christo habitare voluerit? Cui denique reconciliat omnia in semetipsum, pacem faciens per crucis suæ sanguinem; nisi quem offenderant una ipsa? adversus quem rebellaverant per transgressionem, cujus novissime fuerant? Conciliari enim extraneo possent, reconciliari vero non alii quam suo.

B Ita & nos quondam alienatos & inimicos sensu in malis operibus, Creatori redigit in gratiam, cujus admiseramus offensam, colentes conditionem adversus Creatorem. Sicubi autem & Ecclesiam corpus Christi dicit esse, ut hic ait, Adimplere se reliqua pressurarum Christi in carne, pro corpore ejus quod est Ecclesia; non propterea & in totum mentionem corporis transferre a substantia carnis. Nam & supra reconciliari nos ait in corpore ejus per mortem; utique in eo corpore, in quo mori potuit per carnem; mortuus est, non per Ecclesiam, plane propter Ecclesiam; corpus commutando pro corpore, carnale pro spiritali. At cum monet ^b cavendum a subtililoquentia & philosophia & inani seductione, quæ sit secundum elementa mundi; non secundum cœlum aut terram dicens, sed secundum litteras seculares, & secundum traditionem; scilicet hominum subtililoquorum & philosophorum: longum est quidem & alterius operis ostendere, hac sententia omnes hæreses damnari, quod omnes ex subtililoquentiæ viribus & philosophiæ regulis constent. Sed Marcion principalem suæ fidei terminum de Epicuri schola agnoscat, Dominum inferens hebetem, ne timeri eum dicat, collocans & cum Deo Creatore materiam, de porticu Stoicorum: negans carnis resurrectionem, qua proinde nulla philosophia consentit. Cujus ingeniis tam longe abest veritas nostra ut & iram Dei excitare formidet, & omnia illum ex nihilo protulisse confidat, & carnem eandem restitutum repromittat, & Christum ex vulva virginis natum non erubescat, ridentibus philosophis & hæreticis & ethnicis ipsis. Stulta enim mundi elegit Deus, ut confundat sapientes: ille sine dubio, qui ex respectu hujus suæ dispositionis perditurum se sapientiam sapientium præminabatur. Hac simplicitate veritatis contraria subtililoquentiæ & philosophiæ, nihil perversi possumus sapere. Denique si nos Deus cum Christo vivificat, donans delicta nobis; non possumus credere ab eo delicta donari, in quem admissa non fuerint, ut retro ignotum. Age jam quum dicit, Nemo vos judicet in cibo & potu, & in parte diei festi & neomeniæ & sabbati, quæ est umbra futurorum, corpus autem Christi; quid tibi videtur, Marcion? De lege jam non retractamus, nisi quod & hic quemadmodum exclusa sit edocet, dum scilicet de umbra transfertur in corpus, id est, de figuris ad veritatem, quod est Christus. Ergo & umbra ejus, cujus & corpus; id est & lex ejus, & Christus. Segrega alii Legem, & alii Deo Christum, si potes aliquam umbram ab eo corpore, cujus umbra est, separare. Manifeste Legis est Christus, si corpus est umbræ. Si autem & aliquos taxat, qui ex visionibus angelicis dicebant cibis abstinendum, ne attigeris, ne gustaveris, volentes in humilitate sensus incedere, non tenentes caput; non ideo Legem & Moysen pulsant, quasi de angelica superstitione constituerit interdictionem quorundam edulium. Moysen enim a Deo accepisse Legem constat. Denique, hanc disciplinam, Secundum præcepta, inquit, & doctrinam hominum deputavit in eos, qui caput non tenerent, id est, ipsum; in quo omnia recensentur, in Christum ad initium revocata, etiam indifferentia esearum. Cætera præceptorum, ut eadem, satis sit jam alibi docuisse quam a Creatore manarint; qui cum vetera prædicaret transitura, nova facturus universa, mandans etiam, Novate vobis novamen novum; jam tunc docebat deponere veterem hominem, & novum induere. Cum prædicationis enumerat varietatem, Quod alii ex fiducia XX. vinculorum ejus, audentius sermonem enuntiarent; alii per invidiam & contentionem; quidam vero & per sermonis existimationem, plerique ex dilectione, nonnulli ex æmu-

^a Primogenitus conditionis. Hoc est primogenitus omnium a Deo conditorum & creatorum. RIG.

^b Cavendum a subtililoquentia & philosophia. Non uno in loco, licet aliter hunc locum Apostolicavit; nam lib. de præscript. cap. 7. de hac vanitate philosophica locutus est, & alio loco hæreticorum patriarchas vocat philosophos. Quænam autem sit illa philosophia, dubium esset, nisi Peripateticam patres indicarent, quæ licet prava consuetudine apud Catholicos invaluerit, Carpocratonis tamen & Gnosticis arma ad turbandam veritatem ministravit. Sanctus Ambrosius in offic. & Origenes con-

tra Celsum Epicuri dogmatis perniciosiorem sectam demonstrant. Atque etiam regnante Philippo Augusto, coacto contra Almarici hæresim concilio, cremata fuisse Aristotelis metaphysica nuper in Galliam & Græciæ aduecta testatur Rigordus, lib. de gestis Ph. Aug. Atque quod in gratiam Peripateticorum observandum est. Memini me legere apud Alexandrum Necam Aegelum lib. de rerum natura, in ea fuisse tunc sententia viros eruditos, ut libenter pronuntiarent solum Antichristum posse capere libros Aristotelis quibus uteretur ad confutandos eos qui contra se disputaturi essent. LE PR.

latione, jam aliqui & ex similitate Christum prædicarent; erat utique vel hic locus taxandæ A ipsius prædicationis de diversitate sententiæ, quæ tantam efficeret etiam animorum varietatem. Sed causas solas animorum, non regulas sacramentorum in diversitate proponens, unum tamen Christum, & unum ejus Deum, quocumque consilio prædicatum confirmat; & ideo, Nihil mea, inquit, sive causatione, sive veritate Christus annuntietur; quia unus annuntiabatur, sive ex causatione, sive ex veritate fidei. Ad fidem enim prædicationis retulit mentionem veritatis, non ad regulæ ipsius: quia una quidem erat regula, sed fides prædicantium quorundam vera, id est simplex, quorundam nimis docta. Quod quum ita sit, apparet eum Christum prædicatum, qui semper adnuntiabatur. Nam si alius longe ab Apostolo induceretur, fecisset diversitatem novitas rei. Nec enim desuissent, qui prædicationem evangelicam nihilominus in Christum Creatoris interpretarentur; quum & hodie major pars sit omnibus in locis sententiæ nostræ, quam hæreticæ. Quo ne hic Apostolus de diversitatis denotatione & increpatione tacuisset, ita quum diversitas ne taxatur quidem, novitas non probatur. Plane de B substantia Christi putant & hic Marcionitæ suffragari Apostolum sibi, quod phantasma carnis fuerit in Christo, quum dicit, quod in effigie Dei constitutus, a non rapinam existimavit parari Deo, sed exhaustit semetipsum accepta effigie servi, non veritate; & in similitudine hominis, non in homine; & figura inventus homo, non substantia, id est non carne: quasi non & figura, & similitudo, & effigies substantiæ quoque accedant. Bene autem quod & alibi Christum, imaginem Dei invisibilis appellat. Numquid ergo & hic qua in effigie eum Dei collocat? Æque non erit Deus Christus vere, si nec homo verè fuit in effigie hominis constitutus. Utrubique enim veritas necesse habebit excludi, si effigies & similitudo & cura phantasmati vindicabitur. Quod si in effigie & imagine, qua filius Patris vere Dei prædicatus est, etiam in effigie & imagine hominis, qua filius hominis, vere hominem inventum, nam & inventum ratione posuit, id est certissime hominem, quod enim invenitur, constat esse. Sic & Deus inventus est per virtutem, sicut homo per carnem; quia nec morti subditum C pronuntiasset, non in substantia mortali constitutum. Plus est autem quod adjecit, Et mortem crucis. Non enim exaggerat atrocitatem, extollendo virtutem subjectionis, quam imaginariam phantasmate scisset, frustrato potius eam, quam experto; nec virtute functo in passione, sed lusu. Quæ autem retro lucri duxerat; quæ & supra numerat, gloriam carnis, notam circumcisionis, generis Hebræi ex Hebræo censum, titulum Tribus Benjamin, Pharisææ candidæ dignitatem: hæc modo detrimento sibi deputat: non Deum, sed stuporem Judæorum. Hæc ac si stercora existimat, præ comparatione agnitionis Christi, non præ rejectione Dei Creatoris, habens justitiam, non suam jam quæ ex Lege, sed quæ per ipsum, scilicet Christum, ex Deo. Ergo, inquis, hac distinctione Lex non ex Deo erat Christi. Subtiliter satis. Accipe itaque subtilius. Quum enim dicit, Non quæ ex lege, sed quæ per ipsum; non dixisset, Per ipsum, de alio, quam cujus fuit lex. Noster, inquit, municipatus D in cœlis. Agnosco veterem ad Abraham promissionem Creatoris, Et faciam semen tuum tamquam stellas in cœlo. Ideo & stella a stella differt in gloria. Quod si Christus adveniens de cœlis, transfigurabit corpus humilitatis nostræ, conforme corpori gloriæ suæ; resurget ergo corpus hoc nostrum, quod humiliatur in passionibus, & in ipsa lege mortis in terram dejectum. Quomodo enim transfiguravit, si nullum erit? Aut si de eis dictum, b qui in adventu Dei deprehensi in carne deputari habebunt, c quid facient qui primi resurgent? Non habebunt de quo transfigurentur? Atquin, Cum illis, dicit, simul rapiemur in nubibus obviam Domino. Si cum illis sublatis, utique cum illis & transfigurati. Soli huic epistolæ brevis sua profuit, ut falsarias manus Marcionis evaderet. Miror tamen, quum ad unum hominem litteras factas receperit, quid ad Timotheum duas, & unam ad Titum, de Ecclesiastico statu compositas recusaverit. Adfectavit, opinor, etiam numerum epistolarum interpolare. Memento, inspector, quod ea quæ pertractata sunt, retro de Apostolo quoque probaverimus; & si qua in hoc opus dilata erant, d expunxerimus; ne aut hic supervacuum existimes iterationem, qua confirmavimus spem pristinam; aut illic suspectam habeas dilationem, qua eruimus tempora ista. Si totum opusculum inspexeris, nec hic redundantiam, nec illic diffidentiam judicabis.

XXI.

a Non rapinam existimavit parari Deo. Si phantasticum fuisset Christi corpus, hæc omnia illi non contigissent, neque mortem subiisset. Quod hic locus late probat, & paulisper a vulgata recedit, Nam parari est parem esse seipsum & exhaustit semetipsum, hoc est abjecit *ταυτον ενωσαν* semetipsum exinanivit. Idem.

b Qui in adventu Dei deprehensi, in carne deputari habebunt.

bunt. Imo demutari, quod mox dicit transfigurari. RIG.
c Quid facient qui resurgent primi. Consimili schemate, quo Paulus dixit, quid facient qui baptizantur pro mortuis? Idem.

d Expunxerimus. Hoc est ex debito absolverimus, præstiterimusque. Sic lib. 4. præcedente. & si commemoremus, inquit, promissionis Moysi, hic invenietur expuncta. RHEN.

Q. SEPT. FLOR. TERTULLIANI

S C O R P I A C E .

A R G U M E N T U M .

Gnosticos adoritur, qui martyrium collebant. Illius utilitatem necessitatemque probat. Scorpiace sive Scorpiacum liber hic vocatur, quoniam Scorpionum in morem latenter simplicioribus imponerent, dicebantque Deum sanguinem Christianorum non sitire, nec Christum de morte nostra salutem expectare.

A  **AGNUM** de modico malum ^b Scorpios terra suppurat. tot venena, quot genera; tot pernicies, quot & species; tot dolores, ^c quot & colores Nicander scribit & pingit. & tamen ^d unus omnium violentiæ gestus nocere de cauda; quæ cauda erit, quodcumque de postumo corporis propagatur, & verberat. proinde scorpii series illa nodorum, venenata intrinsecus venula subtilis, ^e arcuato impetu surgens, hamatile spiculum in summo ^f tormenti ratione stringit. ^g unde & bellicam machinam, retractu tela vegetantem, de scorpio nominant. ^h Id spiculum, & fistula est, patula tenuitate in vulnus & virus, ⁱ qua figit effundit. familiare periculi tempus æstas, Austro & Africo sæviriæ velificat. In remediis naturalia plurima. aliquid & magia circumligat. medicina cum ferro & poculo occurrit. Nam & præbunt quidam, festinando tutelam; ^k sed concubitus exhaurit, & denuo sitiunt. Nobis fides præsidium, si non & ipsa percutitur ^l diffidentia signandi statim & adjurandi, & ^m urgendi bestiæ calcem: ⁿ hoc **B** denique modo etiam ethnicis sæpe subvenimus; ^o donati a Deo ea potestate, quam Apostolus dedicavit, quum morsum viperæ sprexit. Quid ergo promittit stilus iste, si fides de suo tuta est? ut & alias de suo tuta sit, ^p quum suos scorprios patitur. ^q Acerba mediocritas & istis, & genus varium, & uno modo armantur, ^r & certo tempore subornantur, nec alio quam ardoris. Hoc apud Christianos persecutio est. Quum igitur fides æstuat, & Ecclesia exurit de figura rubi, tunc Gnostici erumpunt, tunc Valentiniani proserpunt, tunc ^s omnes martyriorum refragatores ebulliunt, ^t calentes & ipsi offendere, figere, occidere. Nam quod sciant multos simplices ac rudes, tum infirmos, ^u plerosque vero in ventum, & si

^a Scorpiace.) In codice illo Agobardi, librum de Præscriptione hæreticorum proxime sequitur Scorpiace, qui liber in vulgatis editionibus inscribitur, Adversus Gnosticos Scorpiacum, de bono Martyrii. Nos veteres membranas seculi appellavimus Scorpiacen, sive de Scorpiace. nam & ita inscribitur. ut, De præscriptione hæreticorum: &, De Exhortatione castitatis. cum re ipsa sit & Scorpiace, & Præscriptio hæreticorum, & Exortatio castitatis. Tertullianus huic opusculo, sane eleganti, titulum fecit Scorpiacen, Græcorum more, qui & Σκορπιων ἀντίδοτον dicunt. Apud Hieronymum, in vulgatis quidem editionibus, legitur Scorpiacum, lib. adversus Vigilantium. Scribit adversum hæresin tuam, que olim erupit contra Ecclesiam, Tertullianus, vir eruditissimus, insigne volumen, quod Scorpiacum vocat vetustissimo nomine, quia arcuato vulnere in Ecclesiæ corpus venena diffudit. RIG.

^b Scorpios terra suppurat. Hæc de alimento Scorpionum e terra educorum intelligenda mihi non videntur. Verum ex eo explicanda sunt quod Scorpii non modo ex se se generentur, sed etiam procreantur e putredine, lignis putrefactis & terra etiam; unde Nicandri scholiastes in Ther. γινώσκουσιν ὅτι σκορπίοι μὴ ἐκ τῆς γῆς, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ σαπνῶν ἔχουσιν τὸ πνεῦμα. LE PR.

^c Quot colores. Plures sunt Scorpionum species, quæ a colore potissimum denominantur. has Nicander in Theriacis octo enumerat. Idem.

^d Unus omnium violentiæ gestus nocere de cauda.] Plinius, Semper cauda in ictu est: nulloque momento meditari cessat, nequando occasione desit. RIG.

^e Arcuato impetu surgens. Hoc imitatus est Hieronymus proemio in Joëlem. Insurgat licet Scorpio, & arcuato vulnere ferire conetur. Idem.

^f Tormenti ratione.] Hoc est, in modum tormenti. Idem.

^g Unde et bellicam machinam retractu tela vegetantem.) Ea describitur ab Ammiano, lib. xxiii. Idem.

^h Id spiculum & fistula est.) Sic de Culice, tubam pariter & lanceam, lib. de Anima, & lib. 1. advers. Marc. Idem.

ⁱ Qua figit, effundit.] Hæc attigit Isidorus more suo negligenter: Scorpio est sagitta venenata, arcu vel tormentis excussa, quæ dum ad hominem venerit, virus quod figit, in-

fundit. Ita ad sagittam transtulit, quæ de machina & animali Septimius dixerat. Idem.

^k Sed concubitus exhaurit.] Quod scilicet præbuerunt remedii, Veneris ardore exhauritur. Perstringere videtur Psychicos suos protigas, de quibus initio lib. de Monog. Idem.

^l Diffidentia signandi statim & adjurandi.] Expressissimam scripturam codicis Agobardini. Et si minime displiceat quod in Ursino legitur, Nobis fides præsidium, si non & ipsa percutitur diffidentia, signando statim & adjurando, &c. Idem.

^m Urgendi bestiæ calcem.] In Agobardino legitur, anguendi. Manum Tertulliani scripsisse puto, urgendi. Urgere bestiæ calcem, idem est atque, urgere bestiam calce. Ipse mox dicit, At tu, fides si vigilat, ibidem scorpio pro solea anathema inlido. Inlidere scorpio soleam, est urgere bestiæ calcem. Ait autem Christus, Lucæ x. Ecce dedi vobis potestatem calcandi supra serpentes & scorpiones. Idem.

ⁿ Hoc denique modo etiam Ethnicis subvenimus.] Signando statim & adjurando. Idem.

^o Donati a Deo ea potestate.] Calcandi scorpiones: urgendi bestiæ calce. Idem.

^p Quum suos scorprios patitur.] Hæreticos significat, quales mox describet. Idem.

^q Acerba mediocritas & istis.] Jam incipit hæreticos cum scorpiis comparare: & quemadmodum de scorpiis dixit, Magnum de modico malum, ita hic de hæreticis, Acerba mediocritas & istis. Idem.

^r Et certo tempore subornantur, nec alio quam ardoris.] Plinius, Venenum omnibus medio die, dum incandescere solis ardoribus. Idem.

^s Omnes martyriorum refragatores. Gnosticos & alios hæreticos assecclas notat, qui martyria tollere conabantur atque adversus ea dimicabant. LE PR.

^t Calentes & ipsi offendere.] Verissima scriptura. Etenim scorpiis incalcentibus venenum inardescit. RIG.

^u Plerosque vero in ventum, & si placuerit, Christianos. In ventum, hoc est, venio ferente, vento secundo, prout ventus tulerit; prout temporis occasio dederit, suaserit. Et, si placuerit, nimirum Cæsari, Proconsuli, Præsidi, &c. Idem.

si placuerit, Christianos, ^a nunquam magis adeundos sapiunt, quam quum aditus animæ A formido laxavit; præsertim quum aliqua atrocitas fidem martyrum coronavit. Itaque primo ^b trahentes adhuc caudam de adfectibus ^c adplicant, aut quasi in vacuum flagellant. ^d Hæcine pati homines innocentes? Ut putes fratrem, aut de melioribus ethnicum? Sic cine tractari sectam nemini molestant? dehinc adigunt: Perire homines sine causa. ^e Perire enim, & sine causa, Prima fixura. Exinde jam cadunt. Sed nesciunt simplices animæ, quid quomodo scriptum sit, ubi, & quando, & coram quibus confitendum, nisi quod nec simplicitas ista, sed vanitas; immo dementia, pro Deo mori. ^f Et, Quis me salvum faciat, si is occidet, qui salvum facere debet? Semel Christus pro nobis obiit, semel occisus est ne occideremus. Si vicem repetit, nunc & ille salutem de mea nece expectat? An Deus hominum mundi sanguinem flagitat, maxime si taurorum & hircorum recusat? Certe peccatoris poenitentiam mavult quam mortem. Et quomodo non peccatorum desiderat mortem? Hæc, & si qua alia ^g admenta hæreticorum venenorum, quem non vel in scrupulum si B gant, si non in exitium? vel in bilem, si non in mortem? At tu, fides si vigilat, ibidem Scorpio pro solea anathema inlido, & relinquo in suo sopore morientem. Ceterum, ^h si plagam satiaverit, intimat virus, & properat in viscera; statim omnes pristini sensus retorpescunt, sanguis animi gelascit, ⁱ carne spiritus exolefcit, ^k nausea nominis inacrescit. Jam & ipsa mens sibi quo vomat quærit. Atque ita semel infirmitas quæ percussa est, ^l sauciatam fidem vel in hæresim, vel in seculum expirat. Et nunc præsentia rerum est medius ardor, ipsa canicula persecutionis; ^m ab ipso scilicet cynocephalo. Alios ignis, alios gladius, alios bestiae Christianos probaverunt. Alii fustibus interim & ungulis insuper ⁿ degustata martyria in carcere esuriunt. Nos ipsi ut lepores, destinata venatio, de longinquo obsidemur, & hæretici ex more grassantur. Itaque tempus admonuit ^o adversus nostrates bestiolas (promptam) mederi theriacam stilo temperare, qui legeris, biberis. non amarum potio. Si eloquia Domini dulcia super mella & favos, inde pigmenta sunt; si lacte & melle C promissio Dei manat, hoc sapiunt quæ illuc faciunt. Væ autem qui dulce in amarum, & lumen in tenebras convertunt. Perinde enim & qui martyriis refragantur, salutem perditionem interpretantes, tam dulce in amarum, quam lucem in tenebras reformant, atque ita miserrimam hanc vitam illi beatissimæ prævertendo, tam amarum pro dulci, quam tenebras pro luce supponunt. Sed nondum de bono Martyrii, nisi debito primum; nec ante de utilitate ejus, quam de necessitate discendum. Auctoritas divina præcedit, an tale quid voluerit atque mandaverit Deus, ^p ut qui negant bonum, non suadeantur accommodum, nisi quum subacti fuerint. ^q Ad officium hæreticos compelli, non inlici dignum est. duritia vincenda

^a Nunquam magis adeundos sapiunt, quam quum aditus animæ formido laxavit.] Alludit ad illud Jovenalis, *Et trepidum solvunt tibi cornua ventrem*

^b Cum lituis audita.] Ita ut formido non solum ventrem, sed & animum solvat. RIG.

^c Trahentes adhuc caudam.] Nondum arcuato impetu furgent. es. nondum figentes spicula. nondum fundentes virus. Idem.

^d Applicant.] Blande ac molliter accedunt. Idem.

^e Hæcine pati homines innocentes.] Hæc dicuntur sub persona Gnosticorum, accedentium ad Fideles simplices & formidantes. Ac deinceps tales personæ sunt a Septimii persona diligenter distinguendæ. Idem.

^f Perire enim, & sine causa.] Verba sunt Tertulliani Gnosticorum dicta cum indignatione examinantis. Etenim dicebant Perire qui martyria subirent, & Perire sine causa. Quasi perirent qui Deo impendebantur! Aut quasi sine causa, qui pro Christi nomine! Idem.

^g Et quis me salvum faciat, si is occidet qui salvum facere debet.] Hujusce commatis principium in codice Agobardi vetustatis injuria delevit. Scriptum fuisse videtur, Et quis me salvum faciat, si is occidet qui salvum facere debet? Idem.

^h Admenta hæreticorum venenorum] Admentum in veterib. Glossis, Ammentum, ἀμμήλῳ. ἄμῳ ἢ τῷ ὀδῶν κατ' ἐξὸς λέγεται. Hinc illud, quod supra notavimus. Amentavit hanc sententiam. RIG.

ⁱ Si plagam satiaverit.] Si jaculum penetravit adactum in vulnus. Idem.

^j Carne spiritus exolefcit.] Carne, hoc est, vitæ mortalis amore pravo. Idem.

^k Nausea nominis inacrescit.] Cod. Agob. inagrescit: ἐκφυλά. Hesychius διαπρέ. Horatius dixit—*inamarefcunt epule*. hoc est inaccessit. Sic in Apolog. riis. & lib. 1. advers. Marc. totam fidei massam hæretico Acescit ac ructantibus decuatore decepit. Et Plinius dixit, aceti perfidiam, nequitiam. Eo acore provocari nauseam nominis Christiani ait Septimius. Idem.

^l Sauciatam fidem vel in hæresim, vel in seculum expirat.] Hoc est, de Christianis fratrib. nostris fiunt hæretici vel ethnici. Idem.

^m Ab ipso scilicet cynocephalo.] Diabolo, canina iavidia genus humanum vexante. Idem.

ⁿ Degustata martyria in carcere esuriunt.] Hoc est, exoptant martyria consummare, quæ tantum degustaverint, fustibus vel ungulis verberati laceratique; quasi extrema tantum cure perstricta. Idem.

^o Adversus nostrates bestiolas promptam mederi theriacam.] Sic restitimus, secuti exemplaris vestigia hujusmodi: *Adversus nostrates bestiolas in mederi theriacam stilo temperare*. Nostrates bestiolas dicit scorpiunculos hæreticos perniciosissimos de non veris Christianis prognatos, de quibus supra dixit, *Magnum de modico malum*. & *Acerbam mediocritatem*. Et in Serpentium genere, Scorpii sunt modici & mediocres. Et rem parvam Tertullianus mediocre dicere amat. Idem.

^p Ut qui negant bonum, non suadeantur accommodum, nisi quum subacti fuerint.] Hæc omnino est scriptura Cod. Agob. Ait Tertullianus, Eos qui negant bonum esse martyrium, non prius suaderi debere bonum esse & commodum, quam divinarum Scripturarum auctoritate subacti fuerint credere, necessarium esse ad salutem martyrium. Nam hoc evicto, facile obtineri ut credant, non modo bonum esse, sed & commodum atque utile. Idem.

^q Ad officium hæreticos compelli, non inlici dignum est.] Gnostici, martyria nec bona nec utilia apud Deum esse dicebant, adeoque non adpetenda Christianis. Septimius, adversus id genus hæreticos si agendum sibi non esse ait, ut blandis aut subtilibus rationum illecebris suadeantur utilia esse martyria, sed in ipso jam limine disputationis vim adhibendam, qua compulsi coactique, sentiant necessaria esse. etenim ea fortiter obiri Deum velle, Deum jubere. Itaque verbi divini auctoritatem, vires & copias divinas, arma cœlestia inrentat. aciem Scripturarum instruit. His gladiis compellit hæreticos ad officium. his crucibus atque tormentis duritiam eorum frangit ac subigit. Et consentanea loquitur iis quæ ad Scapulam dixit, *Religionis non esse cogere religionem*, quæ sponte suscipi debeat, non vi. Nimirum eo sermone vim abdicandam esse contendit, quæ corpus hominis vexat, aut necat. eamque vim, in hujusmodi negotiis absurdam atque inutilem, ideo

A vincenda est, non suadenda. Et utique satis optimum præjudicabitur, quod probabitur a Deo constitutum atque præceptum. Sustineant Evangelia paulisper, dum radicem eorum ex primo Legem; dum inde elicio Dei voluntatem, unde & ipsum recognosco. Ego sum, inquit, Deus tuus, qui te eduxi de terra Ægypti. Non erunt tibi Dii alii præter me. Non facies tibi simulacrum eorum quæ in cælo, & quæ in terra deorsum, & quæ in mari infra terram. Non adorabis ea, neque famulaberis eis. Ego enim sum Dominus Deus tuus. Item in eadem Exodo, Ipsi vidistis quod de cælo locutus ad vos sim. Non facietis vobis Deos argenteos, & Deos aureos non facietis vobis. Secundum hæc & in Deuteronomio, Audi, Israel, Dominus Deus tuus unus est. &, Diliges Dominum Deum tuum ex toto corde tuo, & ex tota anima tua, & ex totis viribus tuis. & rursus, Ne obliviscaris Domini Dei tui, qui te eduxit de terra Ægypti & domo servitutis. Dominum Deum tuum timebis, & illi famulaberis soli, & illi adglutinaberis; Et in nomine ejus dejerabis. Non ibitis post Deos alienos ex Diis nationum,

B quæ circum vos, quia æmulatur Deus Deus tuus in te: ne iratus indignetur, & exterminet te a facie terræ. Sed & proponens benedictiones & maledictiones: Benedictiones, inquit, si audieritis præcepta Domini Dei vestri quæcumque ego præcipio vobis audite: Et, Non erraveritis de via, quam mandavi vobis, ut abeuntes serviatis Deis aliis, quos non scitis. De quibus omnifariam extirpandis: Perditione perdetis, inquit, omnia loca, in quibus servierunt Nationes Deis suis, quas vos possidebitis hereditate: subter montes & colles, & sub arbores densas quasque effodietis aras earum, evertetis & comminuetis stacula earum, & excidetis lucos earum, & sculptilia ipsorum Deorum concrematibus igni, & disperdetis nomen eorum de loco illo. Adhuc ingerit quum introissent terram promissionis, & exterminassent nationes ejus: Cave tibi ne sequaris eas posteaquam exterminatæ fuerint a facie tua, ne requisieris Deo illarum, dicens: Quemadmodum faciunt nationes Deis suis, & ego ita faciam. Sed & id, Si propheta, inquit, exsurrexerit in te, aut somnium somnians, & dederit tibi signum vel ostentum, & evenerit, & dixerit; Eamus, & serviamus Deis aliis, quos non scitis: ne audiat sermonem Prophetæ, aut somniatoris illius; quia tentat vos Dominus Deus vester, an ex toto corde vestro, & ex tota anima vestra timeatis eum. Post Dominum Deum vestrum abibitis, & hunc timebitis, & præcepta ejus custodietis, & vocem ejus audietis, & illi servietis, & illi adjiciemini. Prophetes autem & somniator ille morietur: locutus est enim ad seducendum te a Domino Deo tuo. ^a Sed & alio capitulo: Si autem rogaverit te frater tuus ex patre vel matre, aut filius tuus, aut filia tua, aut mulier quæ in gremio tuo est, aut amicus qui animæ tuæ par est, clam dicens, Eamus, & serviamus Deis aliis, quos non scis, nec patres tui, ex Dei nationum quæ circum te proxime sunt, aut longe, nec velis ire cum illo, & ne audieris eum. Non parcat oculus tuus super eum. ^b nec misereberis, nec celabis eum. adnuntians adnuntiabis de eo. manus tuæ erunt in eum in primis ad occidendum, & manus omnis populi in novissimis, & lapidabitis illum, & morietur, quoniam quæsit avertere te a Domino Deo tuo.

D Subjicit etiam de civitatibus, si quam ex his constitisset suasu iniquorum hominum transisse ad Deos alios, ut interficerentur omnes incolentes eam, & devotamenta fierent universa ejus, & colligerentur omnia spolia ejus in omnes exitus ejus, & igni cremarentur cum omnibus vasis suis, & cum omni populo in conspectu Domini Dei. Et non erit habitabilis, inquit, in æternum, non reedificabitur amplius, nec adhærebit quidquam manibus tuis ex devotamento ejus, uti avertatur Dominus ab indignatione iræ suæ. Maledictionum quoque ordinem ab idolorum execratione commisit: Maledictus homo qui fecerit sculptile aut fusile, aspernamentum Domino, opus manuum artificis, & collocaverit illud in abscondito. In Levitico vero: Non sequimini, inquit, idola, & deos fusiles non facietis vobis. Ergo Dominus Deus vester. Et alibi, Filii Israel famuli pueri mei; Hi sunt quos eduxi de terra Ægypti. Ego Dominus Deus vester. Non facietis vobis manu facta, nec sculptile staculum statuetis vobis. Nec lapidem scopum ponetis in terra vestra. Ego Dominus Deus vester. Et hæc quidem prima per Moysen dicta sunt a Domino, utique pertinentia quoscumque Dominus Deus Israelis perinde de Ægypto supersticiosissimi seculi, & de domo humanæ servitutis eduxerit. Sed & deinceps omne os Prophetarum ejusdem Dei vocibus sonat, eandem legem suam eorundem præceptorum instauratione cumulantis, nec aliud primum tam principaliter denuntians, quam ab omni factura atque cultura idolorum cavere. ut per David: Dei nationum argentum & aurum; oculos habent, nec vident; aures habent, nec audiunt; nares habent, nec odorantur; os, nec loquuntur; manus, nec contrectant; pedes, nec ingrediuntur. Similes

erunt

damnat, quod hypocritas quidem faciat, minime autem religiosos, nedum Christianos. *Idem.*

^a Sed & alio capitulo.) Verus exemplar, Titulo. RIG.

^b Sed & alio capitulo. Quod semel adnotasse sufficiat vel hinc patet longe aliam fuisse capitulum distinctionem in bibliorum editionibus ætate Tertulliani, atque nunc, quum istud eodem cap. hodie reperitur; neque id novum videbitur, qui

qui commentarios veterum patrum & maxime Rhabani Mauri in scripturas pene universas, quæ apud me MSS. exstant inspexerit. Nata est vero haud dubie varia distinctio, eo quod in capita initio distinctæ scripturæ non fuerint, sed in libros dumtaxat. PAM.

^b Nec misereberis, nec celabis eum.] Diversæ alicujus scripturæ vestigia exhibent membranæ, Ne desideras... vabis eam. RIG.

erunt illis qui faciunt ea, & qui fidunt in illis. Nec putem disceptandum, an digne Deus pro-
 hibeat nomen & honorem suum mendacio addici, an digne quos ab errore superstitio-
 nis avulserit, rursus in Ægyptum regredi nolit; an digne a se non patitur abstinere quos sibi
 adlegit. Itaque nec illud expectabit retractari a nobis, an observari voluerit disciplinam quam
 voluit instituere, & an merito ulciscatur desertam, quam voluit observatam: quando frustra
 instituisse, si observari eam noluisse; & frustra observari voluisse, si vindicare noluisse. Se-
 quitur enim ut has definitiones Dei adversus superstitiones, ^a tam evictas quam etiam vin-
 dicatas probem, quoniam ex his tota martyriorum ratio constabit. Aberat apud Deum in mon-
 te Moyses, quum populus tam necessariam absentiam ejus impatiens, deos sibi produce-
 re quærit, quos potius ipse perdiderit. Urgetur Aaron, & jubet in aures seminarum suarum
 in ignem conferri. Amissuri enim erant in judicium sibi vera ornamenta aurium, Dei voces.
 Sapiens ignis effigiem vituli defundit illis, sugillans illic cor habentes, ubi & thesaurum, ^B
 apud Ægyptum scilicet inter cetera animalia bovis etiam cujusdam consecratricem. itaque
 tria millia hominum a parentibus proximis cæsa, quia tam proximum parentem Deum offen-
 derant, transgressionis & primordia & merita dedicaverunt. ^b In Arithmis, quum divertisset
 Israel apud Sethim, abeunt libidinum ad filias Moab, invitantur ad idola, ut & spiritu
 fornicarentur; edunt denique de pollutis eorum: dehinc & adorant deos gentis, & Beelphe-
 gor initiantur. Ob hanc quoque idololatriam mœchiæ sororem viginti tria millia domesticis
 obruncata gladiis divinæ iræ litaverunt. Defunctos Jesu Nave, derelinquunt Deum patrum
 suorum, & serviunt ^c idolis Baalim & Astartis &; iratus Dominus tradidit eos in manibus
 diripientium; & diripiebantur ab illis, & venundabantur inimicis, nec poterant omnino sub-
 sistere a facie inimicorum suorum; quocumque processerant, manus erant super illos in mæla,
 & compressati sunt valde. Post quæ instituit super illos Deus Critas, quos Censores intelli-
 mus. sed nec istis obaudire perseveraverunt. ut quis Critarum obierat, illi ad delinquendum
 supra quam patres eorum, abeundo post deos aliorum, & serviendo, & adorando eos. Itaque
 Dominus iratus, Quoniam quidem, ait, ^d transgressa est gens ista pactum meum, quod dispo-
 sui patribus eorum, & non audierunt vocem meam, & ego non advertam ad auferendum vi-
 rum a facie eorum ex Nationibus quas relinquit decedens Jesu. Atque ita omnes pene anna-
 les Critarum, & deinceps Regum, reservatis gentium circumcolarum viribus, bello, & ca-
 ptivitate, & jugo allophylosum iram dispensavit Israel, quotienscumque ab illo maxime in
 idololatriam exorbitaverunt. Hanc igitur ^e si a primordio constat & prohibitam, de tot tan-
 tisque præceptis; & nunquam impune commissam, de tot tantisque documentis; nec ullum
 tam superbum crimen apud Deum deputari, quam hujusmodi transgressionem, ultro intelli-
 gere debemus divinarum & denuntiationum & executionum intentionem, jam tunc martyriis
 patrocينات non modo non dubitandis, verum etiam sustinendis; quibus scilicet locum fece-
 rat prohibendo idololatriam: aliter enim martyria non evenirent; & utique auctoritatem suam
 præstruxerat, volens ea evenire quibus locum fecerat. Nunc enim de Dei voluntate compun-
 gimur, & ingeminat scorpis plagam, hanc negans, hanc accusans voluntatem, ut aut alium
 Deum insinuet, cujus hæc non sit voluntas; aut nostrum nihilominus destruat, cujus talis sit
 voluntas; aut omnino neget voluntatem Dei, si ipsum negare non poterit. Nos autem de Deo
 alibi dimicantes, & de reliquo corpore hæreticæ cujusque doctrinæ, nunc in unam speciem con-
 gressionis certas præducimus lineas, non alterius Dei quam Israelis, eam defendentes volunta-
 tem, quæ martyriis locum fecerit, tam ex præceptis prohibitæ semper, quam ex judiciis pu-
 nitæ idololatriæ. Si enim præceptum observatum vim patitur, hoc erit quodammodo obser-
 vandi præceptum, ut id patiar per quod potero observare præceptum; vim scilicet quæcumque
 mihi imminet caventi ab idololatria. Et utique qui imponit præceptum, extorquet obsequium,
 non potuit ergo noluisse ea evenire, per quæ constabit obsequium. Præscribitur mihi ne quem
 alium Deum dicam; ne vel dicendo, non minus lingua quam manu Deum fingam; ne quem
 alium adorem, aut quoquo modo venerer, præter unicum illum qui ita mandat; quem & ju-
 beor timere, ne ab eo deferar; & de omni substantia diligere, ut pro eo moriar. Huic sacra-
 mento militans ab hostibus provocor. par sum illis, si manus dederō. hoc defendendo, depu-
 gno in acie, vulneror, concidor, occidor. quis hunc militi suo exitum voluit, nisi qui tali

^a Tam evictas, quam etiam vindicatas.] Sic legitur in codice Agobardi; In lib. Urtini, edictas. RIG.

^b In Arithmis. Vocem græcam retinuit, pro, innumeris, ut paulo post Critas habet, pro Judices. LE PR.

^c Idolis Baalim & Astartis. Baalim sunt hic dii gentium seu Idola, aliquando Baal pro loco sumitur. Astartes de qua plurima sit mentio in lib. de reg. Dea erat Sidoniorum. Id testatur Cedrenus, ubi narrat Salomonem extruxisse Moabitum idolo & Astartæ, Sidoniorum templa. & Achilles Tatius initio amorum Clitoph. & Leucip. Ἐδυσ τῇ τῆς φε-
 νίκων καλῶντι αὐτῷ ἀστέρῳ εἰ σιδωνίῳ. Deæ Phœnicum sa-
 cra fecerunt: Astartem hanc vocant Sidonii. Abominandum vero illud idolum Venerem Græcorum fuisse ait Suidas.

ἀστέρῳ ἢ περὶ Ἑλλήσιν ἀφροδίτη λεγούμην θεὸς σιδωνίων. Idem apud Cedrenum reperies. Idem.

^d Transgressa est gens ista pactum meum.] In Agobardino legitur, Transgressi sunt gens ista pactum meum. & paulo post, & non audierunt vocem meam. Quomodo scriptum a Tertulliano fuisse non dubito. Sed mutavere qui magistellorum sceptrum metuebant. RIG.

^e Si a primordio constat & prohibitam. Vetitam fuisse tanquam summum scelus Idololatriam certius est. Unde Tertullianus in eo crimine cuncta comprehendi probat lib. de idolol. quem his vocibus orditur Principale crimen generis humani, &c. a cujus sententia non discedit Gregor. Nazianz. Orat. 38. de Idolol. ἡ σκατοὶ τῆς κακίας & πρῶτοι LE PR.

A eum sacramento consignavit? Habes igitur Dei mei voluntatem. occursum est huic plagæ. In alium ictum consideremus, de voluntatis qualitate. Longum est ut Deum meum bonum ostendam, quod jam a nobis didicerunt Marcionitæ. Deum interim sufficit dici, ut necesse sit bonum credi. Malum enim Deum qui præsumpserit, constare in utroque non poterit. aut Deum negare debebit, quem malum existimarit: aut bonum dicere, quem Deum pronuntiarit. Bona igitur erit & voluntas ejus, qui nisi bonus, non erit Deus. Probabit hoc etiam ipsius rei bonitas, quam Deus voluit; martyrii dico. Quia bonum non nisi bonus voluit. Bonum contendo martyrium apud eundem Deum, a quo & prohibetur & punitur idololatria. Obnititur enim & adversatur idololatriæ martyrium. Malo autem obniti & adversari nisi bonum non potest. Non quasi negemus esse æmulationem, tam malorum inter se, quam & bonorum. Sed alia conditio est hujus tituli. ^a Martyrium enim non de communi aliqua malitia certat cum idololatria, sed cum sua gratia. liberat enim ab idololatria. quod a malo liberat, quis non bonum pronuntiabit? quid aliud est adversario idololatriæ atque martyrii, quam mortis & vitæ? in tantum vita martyrio deputabitur, ^b quantum morti idololatria. Vitam qui malum dixerit, habet mortem quam bonum dicat. Est & hæc perversitas hominum, salutaria excutere, exitiosa suscipere, periculosa quærere, medica male vitare; mori denique citius quam curari desiderare. Nam & medicinæ præsidium plures refugiunt. plures enim stulti, plures timidi, & male verecundi. Et est plane quasi sævitia medicinæ, de scalpello, deque cauterio, ^c de sinapis incendio: non tamen secari, & inuri, & extendi, idcirco malum, quia dolores utiles adfert. nec quia tantummodo contristat, recusabitur; sed quia necessarie contristat, adhibebitur. Horrorem operis fructus excusat. Ululans denique ille, & gemens, & mugiens inter manus medici, postmodum eadem mercede cumulabit, & artifices optimas prædicabit, & sævas jam negabit. Sic & martyria deserviunt, sed in salutem. licebit & Deo in vitam æternam per ignes & gladios & acerbam quæque curare. Sed medicum quidem miraberis etiam in illo, quod ferme pares adhibet qualitates medelarum adversus qualitates querelarum, quum quasi de perverso auxiliatur, per ea subveniens per quæ laboratur. Nam & calores caloribus amplius onerando compescit, & ardores siti potius macerando restinguit, & fellis excessus amarum quibusque potiunculis colligit, & sanguinis fluxus defusa insuper venula revocat. Deum vero, & quidem zelum, culpandum existimabis, si voluit certasse cum causa, & injuriæ æmulando prodesse; mortem morte dissolvere, occisionem occisione dispargere, tormentis tormenta discutere, supplicia suppliciis evaporare, vitam auferendo conferre, carnem lædendo juvare, animam eripiendo servare. Perversitas quam putas, ratio est; quod sævitiam existimas, gratia est; ira ^d Deo de momentaneis æterna medicante. Magnifica bono tuo Deum terrum. incidisti in manum ejus, sed feliciter incidisti. incidit & ille in ægritudines tuas. Homo semper medico prior negotium facit. denique sibi metipse periculum mortis attraxit. acceperat a domino suo, ut a medico, satis utilem disciplinam secundum legem vivendi, ut omnia quidem ederet, ab una solummodo arbuscula temperaret, quam ipse medicus importunam interim noverat. audiit ille quem maluit, & abstinentiam rupit edit illicitum. & transgressionem saturatus, ^e in mortem crudelitavit. dignissimus bona fide in totum perire, qui voluit. Sed Dominus sustentata fervura delicti, donec tempore medicina temperaretur, paulatim remedia composuit, omnes fidei disciplinas, & ipsas æmulas vitio, verbum mortis verbo vitæ rescindentes, auditum transgressionis auditu devotionis limantes. ita & quum mori præcipit medicus ille, veterum mortis excludit. Quid gravatur pati nunc homo ex remedio, quod non est tunc gravatus pati ex vitio? Displicet occidi in salutem, cui non displicuit occidi in perditionem? Nauseabit ad antidotum, qui hiavit ad venenum? Sed si certaminis nomine Deus nobis martyria proposuisset, per quæ cum adversario experiremur, ut a quo libenter homo elusus est, eum jam constanter elidat, hic quoque liberalitas

Q q q magis

^a Martyrium enim non de communi aliqua malitia certat cum idololatria, sed cum sua gratia.] In exemplari legitur, malitia, Dein vero in vulgaris editionibus, sed de sua gratia, Itaque emendationis partem debemus antiquis illis Agobardi membranis, partem libris vulgatis. Sic enim existet vera lectio si legimus, Martyrium enim non de communi aliqua malitia certat cum idololatria, sed de sua gratia; liberat enim ab idololatria. Ait Tertullianus, Martyrium esse bonum, quia malo, quod est idololatria, adversatur. nec adversari malo possit, nisi bonum. Non quasi neget adversationem seu pugnam æmulationemque esse vitiorum seu malorum inter se. quippe interdum experimur, rapacitatem certare cum crudelitate, gulam cum libidine. nam tunc utrimque sunt mala & vitia. Sed aliam esse ait conditionem sermonis quem instituit de certamine martyrii cum idololatria. Etenim martyrium non certare cum idololatria de communi aliqua malitia, quasi esset certamen inter duo mala, utrum sit potentius. immo certare de sua gratia, de suo bono, quod ab idololatria liberat. RIG.

^b Quantum morti idololatria.] Sic est in libro Agobar-

di. At in libro Ursini, quantum mors idololatriæ. Idem.

^c De sinapis incendio.] Describitur a Plinio Sinapi ignei effectus, saluberrimum corpori. Eidem tribuitur vis caustica & urigo. Idem.

^d Deo de momentaneis æterna medicante.] Sic vetus exemplar. Ait Tertullianus, Deum, bono nostro crudelem atque terrum, qui homines etiam per martyriorum cruciatus ad felicitatis æternæ gloriam evadere velit, nobis esse colendum; amandumque, multo magis quam medicum, qui corporis nostri valetudinem non nisi urendo secandoque restituit. Dein explicat & emollit, quod alias durum ac tetrum videbatur. Hunc locum imitari voluit Lucifer Calaritanus lib. de contem. morte pro Christo. Quod enim licet medicum secet, cauterio urat, sinapis incendio ad omnem dolorem ægrum deducat: tamen nec secavi, inuri, exedi, morderique esse inimicum, &c. Sed longa est inter artifices differentia. Idem.

^e In mortem crudelitavit.] Post pabulum illicitum laboravit mortifera crudelitate. Eodem verbo utitur lib. de jejuniis, Usque ad choleram ortygométras crudelitando. Idem.

magis quam acerbitas Dei præest. Evulsum enim hominem ^a de diaboli gula per fidem, jam A & inculcatorem ejus voluit efficere per virtutem; ne solummodo evasisset, verum etiam evicisset inimicum. Amavit, qui vocaverat in salutem, invitare & ad gloriam; ut gaudeamus liberati, exultemus etiam coronati. Agonas istos, contentiosa solennia & superstitiosa certamina Græcarum & religionum & voluptatum, quanta gratia seculum celebret, etiam Africæ liquit. ^b Adhuc Carthaginem singulæ civitates gratulando inquietant, donatam Pythico agone post stadii senectutem. Ita ab ævo dignissimum creditum est stadiorum experimentum, committere artes, corporum & vocum præstantiam exprimere præmio indice, spectaculo iudicæ, sententia voluptate: ^c qua nulla sunt proelia, ^d nonnulla vulnera. pugni quassant, ^e calces arietant, cestus dilaniant, flagella dilacerant: nemo tamen agonis præsidem fugillaverit, quod homines violentiæ objectat. injuriarum actiones extra stadium. sed quantum livores illi & cruores & vibices negotiantur intendet: coronas scilicet, & gloriam, & dotem, privilegia publica, stipendia civica, imagines, statuas, & qualem B potest præstare seculum de fama æternitatem, de memoria resurrectionem. pyætes ipse non queritur dolere se, nam vult. corona premit vulnera, palma sanguinem obscurat; ^f plus victoria tumet quam injuria. hunc tu læsum existimabis, quem vides lætum? sed nec victus ipse, de agonothea casum suum exprobrabit. Deum dedecebit artes & disciplinas suas educere in medium, in hoc seculi spatium, in spectaculum hominibus & angelis & universis potestatibus? carnem atque animam probare de constantia atque tolerantia? dare huic palmam, huic honorem, illi civitatem, illi stipendia? etiam quosdam reprobare, & castigatos cum ignominia summovere? Nimirum præscribes Deo, quibus temporibus, aut modis, aut locis de familia sua judicet; quasi non & præjudicare judici congruat. Quid nunc, si non certaminis nomine in martyria fidem exposuisset, sed & proprii profectus; nonne oportebat illam habere aliquem spei cumulum, cui studium suum cogeret, votumque suspenderet, quo eniteretur ascendere, quum & terrena quoque officia in gradus æstuent? Aut quomodo multæ mansiones apud Patrem, si non pro varietate meritorum? quomodo & stella a stella distabit in gloria, nisi pro diversitate radiorum? Porro, & si fidei propterea congruebat sublimitatis & claritatis aliqua prolatio, tale quid esse oportuerat illud emolumenti, quod magno constaret labore, cruciatu, tormento, morte. Sed respice compensationem: cum caro & anima penditur, quibus in homine carius nihil est; alterum manus Dei, alterum flatus; ipsa dependi in profectu, quorum est profectus; ipsa erogari, quæ lucrifiant; eadem pretia, quæ & merces. Prospexerat & has Deus imbecillitates conditionis humanæ, adversarii insidias, rerum fallacias, seculi retia, etiam post lavacrum periclitaturam fidem, perituros plerosque rursus post salutem, qui vestitum obsoletassent nuptialem, qui faculis oleum non præparassent, qui requirendi per montes & saltus, & humeris essent reportandi. Posuit igitur secunda solatia, extrema præsidia, dimicationem martyrii, & lavacrum sanguinis exinde securum. De cujus felicitate David, Beati quorum dimissa sunt delicta, & quorum opertæ sunt iniquitates. Beatus vir cui non imputaverit Deus delictum. ^h Proprie enim martyribus nihil jam reputari potest, quibus in lavacro ipsa vita deponitur. Sic dilectio operit multitudinem delictorum, quæ Deum scilicet diligens ex totis viribus suis, quibus in martyrio decertat; ex tota anima sua, quam pro Deo ponit, hominem martyrem excudit. Hæc tu remedia, consilia, judicia, spectacula, ⁱ etiam Dei atrocitatem judicabis? Sanguinem hominis Deus concupiscit? Et tamen ausim dicere, si & homo regnum Dei, si homo certam salutem, si & homo secundam regenerationem. Nulli compensatio invidiosa est, in VII. qua aut gratiæ, aut injuriæ communis est ratio. Incutiat adhuc scorpius, homicidam Deum

^a De diaboli gula.] Sic lib. de Spectac. Diaboli ex alto præcipitati gula. & libro de Pudicitia. Cui etiam conditio gratior quæque de gula erepta est. RIG.

^b Adhuc Carthaginem, &c. donatam Pythico agone, &c. Hinc occasionem accepisse videtur auctor scribendi libri de Spect. quod indictus esset Carthagini Pythicus agon, idque post stadii senectutem id est, postquam stadium, id est, locus ad agones deputatus, jam senectutem quamdam passus esset, utpote a multis annis minime frequentatus. Atqui Pythicum agonem, vocet eum qui in ludis Pythicis, id est, Apollini Pythio dedicatis celebratur. Pyætes enim pro pugile notior vox est, quam ut pluribus sit opus. PAM.

^c Qua nulla sunt proelia.] Etenim agones celebrantur etiam in alta pace. Sic libro de Spectaculis, athletas dixit homines altiles propter otium Græciæ. RIG.

^d Nonnulla vulnera.] Hæc ita sunt distinguenda. Nam hoc air, Nulla sunt proelia, quia nullus hostis: sed tamen non sunt nulla vulnera; quia strenue ac fortiter decertant & vulnerantur. Idem.

^e Calces arietant. Faber agonist. lib. 2. c. 9. legi vult, calve, nihil mirandum censeo. Vox vero, arietant, aliis etiam usitata. Plinius lib. 2. c. 82. de ædificiis terræ motu se se collidentibus. Innoxium, & cum concurrentia testæ contrario istu arietant, quoniam alter motus alteri venit. Et si

vero de arietibus, ex vocis etymo id intelligi tantum videatur, de tauris tamen Virgilius lib. 12.

Cum duo conversis inimica in prælia tauri Frontibus incurrunt.

De Damis etiam Martialis lib. 4. epigr. 35. LE PR.

^f Plus victoria tumet, quam injuria.] Sic legendum fuisse liber Agobardi. Nec dubito, quin Tertullianus ipsissima scripserit. RIG.

^g Terrena quoque officia in gradus æstuent.] Hoc est, contendant pro dignitate gradus, ut primum obtineant locum. Idem.

^h Etiam dei atrocitatem judicabis.] Vetus exemplar, vocabis. Idem.

ⁱ Proprie enim martyribus nihil reputari potest. Iste etiam locus pertinet ad purgatorii adsertionem, & eam differentiam [de qua supra etiam apud hunc auctorem lib. de anima cap. 35.] quam apertiore ponit B. Cyprianus epist. 52. ad Antonian. Aliud, inquit, missum in carcerem non exire inde, donec solvat novissimum quadrantem, & pro peccatis longo dolore cruciatum emundari & purgari diu igne, & pendere in die iudicii ad sententiam iudicis: aliud statim ad gloriam pervenire, fidei & virtutis accipere mercedem, peccata omnia passione purgasse, & domino coronari. PAM.

A Deum ventilans, horrebo plane spurcum blasphemiae flatum de hæretico ore scetentem: sed & talem Deum de fiducia rationis amplectar, qua ratione etiam ipse se plus quam homicidam pronuntiavit ex Sophiæ suæ persona, voce Salomonis: Sophia, inquit, jugulavit filios suos. Sophia, sapientia est. Sapienter utique jugulavit, dum in vitam; & rationaliter, dum in gloriam. O paricidii ingenium! o sceleris artificium! o argumentum crudelitatis, quæ idcirco occidit, ne moriatur quem occiderit! Et ideo quid sequitur? Sophia in exitibus cantatur hymnis; cantatur enim & exitus martyrum. Sophia in plateis de constantia agit, bene enim filios suos jugulat. Super summos autem muros confisa dicit, quum quidem secundum Esaïam hic exclamat, Ego Dei sum. & hic vociferatur, In nomine Jacob. & alius scribit, In nomine Israelis. O bonam matrem! opto & ipse in filios ejus redigi, ut ab ea occidar. Opto occidi, ut filius fiam. Solum autem jugulat filios suos, an & torquet? audio enim & alibi dicentem Deum, Uram illos sicuti uritur argentum, & probabo illos sicuti probatur aurum. Utrique per tormenta ignium & suppliciorum, per martyria fidei examinatoria. Scit & Apostolus qualem Deum adscripserit, quum scribit, Si Deus filio suo non pepercit, sed pro nobis tradidit illum, quomodo non & cum illo omnia condonavit nobis? Vides quomodo etiam proprium suum filium primogenitum & unigenitum sophia divina jugulaverit; utique victurum, immo & ceteros in vitam redacturum. Possum dicere cum sophia Dei, Christus est qui se tradidit pro delictis nostris. jam & semetipsam sophia trucidavit. Verba non sono solo sapiunt, sed & sensu: Nec auribus tantummodo audienda sunt, sed & mentibus. Crudelem Deum, qui non intelligit, credit. Quamquam & non intelligenti posita sententia est, quæ temeritatem cohibeat aliter intelligendi. Quis enim, inquit, cognovit sensum Dei? aut quis illi consiliarius fuit, qui eum instruat; aut viam intelligentiæ qui demonstravit illi? Sed enim Scytharum Dianam, aut Gallorum Mercurium, aut Afrorum Saturnum, hominum victima placari apud seculum licuit. & Latio ad hodiernum Jovi media in urbe humanus sanguis ingustatur; nec quisquam retractat, aut non rationem præsumit aliquam, aut inæstimabilem Dei sui voluntatem. Si noster quoque Deus propriæ hostiæ nomine martyria sibi depostulasset, quis illi exprobrasset funestam religionem, & lugubres ritus, & aram rogum, & pollinctorem sacerdotem? & non beatum amplius reputasset, quem Deus comedisset? Unum igitur gradum insistimus, & in hoc VIII. solum provocamus, an præcepta sint a Deo martyria, ut credas natione præcepta, si præcepta cognoveris. quia nihil Deus non ratione præceperit. Siquidem honorata est apud illum mors religiosorum ipsius, ut canit David; non opinor ista communis & omnium debitum. ^a atqui justa etiam ignominiosa est ex elogio transgressionis & merito damnationis; sed illa quæ in ipso aditur ex testimonio religionis, & proelio confessionis, pro justitia & sacramento; sicut Esaïa, Videte, inquit, quomodo perit justus, & nemo excipit corde; & viri justi auferuntur, & nemo animadvertit. a facie enim injustitiæ perit justus. & erit honor sepultura ejus. Habes hic quoque & prædicationem & remunerationem martyriorum. A primordio enim justitia vim patitur. Statim ut coli Deus cœpit, invidiam religio sortita est. qui Deo placuerat, occiditur, & quidem a fratre. quo proclivius impietas alienum sanguinem sectaretur, a suo auspicata est. Denique non modo justorum; verumetiam & prophetarum. David exagitatur, Helias fugatur, Hieremias lapidatur, Esaïas secatur, Zacharias inter altare & ædem trucidatur, perennes cruoris sui maculas filicibus adsignans. Ipse clausula Legis & Prophetarum; nec propheta, sed angelus dictus, contumeliosa cæde truncatur ^b in puellæ psalticæ lucar. Et utique qui spiritu Dei agebantur, ab ipso in martyria dirigebantur, ut & jam patiēdo quæ & prædicassent. Proinde & trina fraternitas, quum dedicatio imaginis regiæ urbem urgeret officio, non ignoraverunt quid fides, quæ sola in illis captiva non fuerat, exigeret; moriendum scilicet adversus idololatriam. ^c Meminerant enim & Hieremiæ scribentis ad eos, quibus illa captivitas imminabat: Et nunc videbitis deos Babyloniorum aureos & argenteos & ligneos portari super humeros, ostentantes nationibus timorem. Cavete igitur ne & vos confimiles sitis Allophylis, & timore capiamini, dum aspiciatis turbas adorantes retro eos & ante: sed dicite in animo vestro, Te, Domine, adorare debemus. Itaque dixerunt a Deo concepta fiducia, quando vigore animi conditionales minas regis excutiunt: Non habemus necessitatem respondendi huic tuo imperio. Est enim Deus noster quem colimus, potens eruere nos de fornace ignis, & ex manibus tuis; & tunc manifestum fiet tibi, quod neque idolo tuo famulabimur, nec imagi-

Qqq 2 nem

^a Atquin ista etiam ignominiosa est ex elogio transgressionis.] Hoc dicit ex sententia existimantium ideo mori homines, quia adversus veritatem de arbore gustaverant, quam in medio paradisi positam Deus exceperat. RIG.

^b In puellæ psalticæ Lucar. Mittit Dn. Latinius ad festum. Ubi Josephus Scaliger hunc Tertulliani locum citans, lucar appellari dicit mercedem saltatorum quam *δευτηριον* appellant Charisius & Glossographi; qua significatione etiam Tacitus annal. lib. 1. dixerit, Lucar histrionum coercitum temporibus Tyberianis, & Livius lib. 3. Lucaris meriti do-

num, quod Pythio Apollini mitti jubebatur. Idque eleganter, ut pote quum caput R. Joannis Bapt. datum sit in puellæ saltatricis [quam salticam sua voce nuncupat] præmium. PAM.

^c Meminerant enim & Hieremiæ, &c. Hieremiæ olim adscriptum a patribus quidquid hodie libro Baruch continetur adnotavimus ad B. Cyprian. lib. 2. Testim. c. 6. atque adeo etiam de ejus scripturæ auctoritate canonica, quibus consentit hic auctor, citans Hieremiæ nomine, quod invenitur Baruch. 6. Idem.

nem tuam auream, quam statuisti, adorabimus. O martyrium & sine passione perfectum! A satis passi, satis exusti sunt, quos propterea Deus texit, ne potestatem ejus mentiri viderentur. Nam & ^a Daniele nullius præter Dei supplicem, & idcirco a Chaldæis delatum ac depositum, statim utique conclusa & usitata feritas leonum devorasset, si Darii digna præsumptio de Deo falli debuisset. Ceterum, pati oportebat omnem Dei prædicatorem atque cultorem, qui ad idololatriam provocatus negasset obsequium, secundum illius quoque rationis statum, qua & præsentibus tunc & posteris deinceps commendari veritatem oportebat, pro qua fidem diceret passio ipsorum defensorum ejus; quia nemo voluisset occidi, nisi compos veritatis. Talia a primordio & præcepta & exempla debitorum martyrii fidem ostendunt. Superest, ^b ne antiquitas ^c suum quoque habuerit sacramentum, novitatem Christianam recensere, quasi & de Deo aliam, ac proinde disciplina quoque æmulam, cujus sophia filios suos jugulare non norit. Plane alia in Christo & divinitas & voluntas & schola, martyria aut nulla in totum, aut aliter intelligenda mandarit, qui neminem ad hujusmodi discrimen hortetur, qui pro eo passis nihil repromittat, quia pati eos nolit. Et ideo præceptorum principia deducens; Beati, inquit, qui persecutionem patiuntur ob justitiam, quoniam illorum est regnum cælorum. Hoc quidem absolute ad omnes, dehinc proprie ad Apostolos ipsos; Beati eritis cum vos dedecoraverint, & persecuti fuerint, & dixerint adversus vos omnia mala propter me: Gaudete & exultate, quoniam merces vestra plurima in cælo. Sic enim faciebant & Prophetis patres eorum; ut etiam prophetaret quod & ipsi occidi haberent ad exemplum Prophetarum. Quamquam & si omnem hanc persecutionem conditionalem in solos tunc Apostolos destinasset, utique per illos cum toto sacramento, cum propagine nominis, cum traduce Spiritus sancti in nos quoque spectasset etiam persecutionis obeundæ disciplina, ut in hereditarios discipulos, & Apostolici seminis frutices. Nam & rursus ad Apostolos dirigit, Ecce ego mitto vos tanquam oves in medio luporum, & cavete ab hominibus: Tradent enim vos in confessus, & in synagogis suis flagellabunt vos, & ad præfides & reges perducemini, mei causa, in testimonium illis & nationibus, &c. Quum autem subjicit, Tradet autem frater fratrem, & pater filium in mortem, & insurgent filii in parentes, & mortificabunt eos; manifeste iniquitatem istam in ceteros pronuntiavit, quam in Apostolis non invenimus. Nemo enim eorum aut fratrem aut patrem passus est traditorem, quod plerique jam nostri. Dehinc ad Apostolos revocat, Et eritis odio omnibus propter nomen meum. Quanto magis nos, quos a parentibus quoque tradi oportet? Ita, ipsa hac permissione nunc ad Apostolos, nunc ad omnes disponendo, eundem in universos nominis exitum effudit, in quibus confederit nomen cum odii sui lege. Qui autem sustinuerit usque in finem, iste salvus fiet. Quid sustinendo, nisi persecutionem, nisi traditionem, nisi occisionem? Nec enim aliud est sustinere in finem, quam pati finem. Et ideo non est discipulus super magistrum. Statim sequitur, Nec servus super Dominum suum: quia cum magister & dominus ipse perpeffus sit persecutionem, & traditionem, & occisionem; multo magis servi & discipuli eandem expendere debebunt, ne quasi superiores exempti de iniquitate videantur; quando hoc ipsum sufficere eis ad gloriam debeat, æquare passionibus Domini & Magistri; ad quarum tolerantiam ædificans monet, non eos timendos, qui solum corpus occidunt, animam autem interficere non valeant; sed illi potius metum consecrandum, qui & corpus & animam occidere & perdere possit in gehenna. Quinam hi solius corporis interemptores, nisi præfides & reges supradicti? homines opinor. Quis etiam animæ dominator, nisi Deus solus? Quis iste ignium comminator, nisi is, sine cujus voluntate nec passerum alter in terram cadit; id est, nec altera ex duabus substantiis hominis, caro aut anima? Quia & capillorum apud eum regestus est numerus. Nolite ergo metuere quum super dicit, Multis passeribus antistatis; non frustra, id est, non sine emolumento casuros in terram repromittit; si magis ab hominibus quam a Deo occidi eligamus. Omnis igitur qui in me confessus fuerit coram hominibus, & ego confitebor in illo coram Patre meo qui in cælis est. Et omnis qui negaverit me coram hominibus, & ego negabo illum coram Patre meo qui in cælis est. Manifesta, ut opinor, definitio & ratio est, tam confessionis quam negationis. etsi dispositio diversa est. Qui se Christianum confitetur, Christi esse testatur. Qui Christi est, in Christo sit necesse est. Si in Christo est, in Christo utique confitetur, cum se Christianum confitetur. Hoc enim non potest esse, nisi sit in Christo. Porro, in Christo confitendo, Christum quoque confitetur qui sit in Christo, dum & ipse in illo est, utpote Christianus. Nam & si diem dixeris, lucis rem ostendis quæ diem præstat, licet non dixeris lucem. ita, & si non directo pronun-

^a Daniele nullius præter Dei supplicem. Historiam hanc attigit cap. 5. de Idololatria. qui locus non adeo cum hoc consonat. Nam hic dicitur Daniel nullius nisi Dei supplex, ibi vero Cetera Dario subnixus, hoc est, morigerus. Quod tamen obtemperandi genus seculare fuit, cum hic de religione & veri Dei cultu agatur. LE PR.

^b Ne antiquitas suum quoque habuerit sacramentum.]

Hoc est, Ne quis putet veteri Testamento ordinata fuisse martyria, non Novo, Lege, non Evangelio. Itaque sacramentum martyrii dicit. RIG.

^c Suum Sacramentum.] Hoc est, proprium & peculiare antiquitati, nimirum Judæis, non etiam communicandum novitati Christianæ. Idem.

A tiavit, Qui me confessus fuerit; non est diversus actus quotidianæ confessionis, a sensu Dominicæ pronuntiationis. Quod enim est qui se confitetur, id est Christianum; etiam id per quod est, confitetur, id est Christum. Proinde qui se negavit Christianum, in Christo negavit, negando se in Christo esse, dum negat se Christianum. & Christum autem in se negando, dum se in Christo negat, Christum quoque negabit. Ita & qui in Christo negaverit, Christum negabit. Et qui in Christo confessus fuerit, Christum confitebitur. Suffecisset igitur & si de confitendo tantummodo Dominus pronuntiasset. ex forma enim confessionis, contrario quoque ejus præjudicaretur, id est negationi; perinde negationi negationem rependi a Domino, quemadmodum confessioni confessionem. Et ideo quum in forma confessionis, etiam negationis conditio intelligatur, apparet ad alium modum negationis pertinere, quod de ea aliter Dominus pronuntiavit, quam de confessione, dicendo, Qui me negaverit; non, Qui in me. Prospexerat enim & hanc vim plerumque in expugnatione nominis subsecuturam; ^a ut qui se Christianum negasset, ipsum quoque Christum compelleretur blasphemando negare. ^b Sicut non olim pro.... spice cum tota fide quorundam colluctatum hoc modo horruimus. Itaque frustra erit dicere, Etsi me negavero Christianum, non negabor a Christo; non enim ipsum negavi. Ex illa enim negatione tantundem tenebitur, qua se Christianum negando, Christum in se negans, etiam ipsum negavit. plus est autem, quod & confusio confusio committatur: Qui me confusus fuerit coram hominibus, & ego confundar eum coram Patre meo qui in cœlis est. Sciebat enim a confusione vel maxime formari negationem: Mentis statum in fronte consistere; priorem esse pudoris quam corporis plagam. Qui vero non hic, id est, non intra hunc ambitum terræ, nec per hunc comitatum vitæ, nec apud homines hujus naturæ communis confessionem putant constitutam, quanta præsumptio est adversus omnem ordinem rerum in terris istis, & in vita ista, & sub humanis potestatibus experiundarum? Nimirum quum animæ de corporibus excefferint, & per singula tabulata cœlorum ^c de recepto dispici ceperint, & interrogari arcana illa hæreticorum sacramenta, tunc confitendum apud veras potestates & ^d veros homines, Theletos scilicet & Abascantos & Acinetos Valentini. Nostrates enim, inquiunt, nec ipse Demiurgus constanter homines probabat veros esse, quos stillicidium fitulæ & pulverem areæ & sputamen & locustas deputavit; etiam inrationalibus jumentis adæquavit. Plane ita scriptum. non tamen idcirco aliud hominis genus intelligendum præter nos; quos quia constat esse, e comparatione potuit induere, salva & proprietate generis, & singularitate. neque enim si vita vitata est, ut despectui judicata despectis compararetur, statim natura sublata est, ut alia in nomine ejus deputaretur. Atquin servatur natura, etsi suffunditur vita; nec alios novit Christus homines, quam de quibus dicit, Quem me ajunt esse homines? &, Quomodo vultis ut faciant vobis homines, & ita vos facite illis. Vide an servaverit genus, a quibus & testimonium sui expectet, & in quos justitiæ vicem mandat. Illos autem cœlestes homines si expostulem mihi ostendi, facilius, ^e Aratus, Persea, & Cephea, & Erigonam, & Ariadnam inter sidera deliniabit. Quis autem prohibuit Dominum illic etiam confessionem hominum faciendam manifeste determinare, ubi suam futuram aperte pronuntiavit? Ut ita esset positum, Qui in me confessus fuerit coram hominibus in cœlis, & ego in illo confitebor coram Patre meo qui in cœlis est. Eripere me debuit ex isto terrenæ confessionis errore, quam suscipi noluit, si cœlestem præcepisset; quia nullos alios homines noveram præter incolas terræ; ne ipso quidem adhuc tunc in cœlis homine conspecto. Quæ porro fides rerum, ut post excessum ad superna sublevatus, illic probarer, quo non nisi jam probatus imponeretur? ^f illic de recepto examinerer, quo nisi admitteendus pervenire non possem? Christiano cœlum ante patet quam via; quia nulla via in cœlum, nisi cui patet cœlum; quod qui attigerit, intrabit. Quas mihi potestates janitricas adfirmas juxta Romanam superstitionem, ^g Janum quemdam & Forculum & Limentinum? quas a cancellis ordinas potestates? Si umquam legisti apud David, Auferte portas prin-

X.

cipes

^a Ut qui se Christianum negasset, ipsum quoque Christum compelleretur blasphemando negare.] Tale quiddam narratur a Plinio, Nominatos ab indice qui se Christianos dicerent. comprehensos, negasse. tandem & Christo maledixisse, RIG.

^b Sicut non olim pro.... spice cum tota fide quorundam colluctatum hoc modo horruimus. In codice Agobardino litteræ aliquot interciderunt. Non placet quod in vulgatis editionibus legitur, pro auspice cum in tota fide quorundam. Certe nihil hic deesse videtur nisi nomen loci. Idem.

^c De recepto dispici ceperint.] Verus exemplar, de respectu. Perperam. Scribendum, de præcepto. De præcepto dispici est, inquiri & examinari an præcepto Christi paruerimus, an fuerimus constantes in confessione nominis Christi coram Potestatibus. Idem.

^d Veros homines, Teletos scilicet & Abascantos & Acinetos Valentini.] In Agobardino hæc ita se habent, Veros homines... letos scilicet & aginetos & abascantos Valentini. In Ursini libro legitur, Ageratos. Ejusmodi autem vocabu-

la reperiuntur inter nugas Valentinianorum, quibus significabant homines veros, perfectos, infascinales, constantes, τελείους, ἀσφαλείους, ἀ κινήτοις. Idem.

^e Comparatione potuit induere.] Sic liber Agobardi. Liber Ursini, innuere. Idem.

^f Aratus Persea, & Cephea, & Erigonem, &c. Videantur Arati phænomena, quem sequitur etiam Cicero lib. 2. de nat. Deor. ubi Cepheum & Perseum post minorem Septentrionem collocat. De Erigone sic Arnobius lib. 7. Erigone suspensa de laqueo est, ut virgo inter astra ignita sit. De Perseo & Ariadne denique, (quem imitari solet auctor) Justinus Martyr Apolog. 1. ubi postquam illum inter Jovis liberos recensuit: quid dicamus, inquit, Ariadnen, & quos isidem atque illum inter sidera receptos esse ajunt. PAM.

^g Illic de præcepto examinerer.] Sic habet vetus exemplar, quæ scriptura confirmat quod supra notavimus, de præcepto dispici. RIG.

^h Janum quemdam & Forculum & Limentinum.] In exemplari legitur, Barnum quemdam. Idem.

cipes vestri, & subleventur portæ æternæ, & intrabit rex gloriæ. Si item audisti apud Amos, A
 Qui ascensum suum ædificat in cœlos, & profusionem suam fundat in terras: Scito: & ascensum illum exinde complanatum vestigiis Domini, & introitum exinde reſeratum viribus Christi, nec ullam moram aut quæſtionem in limine Christianis occuſuram, qui non diſoſci habeant illic, ſed agnoſci; nec interrogari, ſed admitti. Nam & ſi adhuc clauſum putas cœlum, memento claves ejus hic Dominum Petro, & per eum, Eccleſiæ reliquiſſe, quas hic unusquiſque interrogatus atque conſeſſus feret ſecum. Sed adſeuerat diabolus illic conſtitendum, ut ſuadeat hic negandum. ^a Pulcra videlicet documenta præmittam, ^b bonas mecum claves feram, timorem eorum, qui ſolum corpus occidunt, ^c animæ autem nihil faciunt: commendatus ero hujus præcepti deſertione; honeſte in cœleſtibus ſtabo, ^d qui in terrenis ſtare non potui; ſuſtinebo. majores poteſtates, qui minoribus ceſſi; merebor denique admitti, jam excluſus. Suppetit adhuc dicere, ſi in cœleſtibus conſtitendum, & hic negandum eſt. nam ubi alterum, ibi utrumque. æmula enim quæque concurrunt. etiam B
 perſecutionem in cœlis agitari oportebit, quæ conſeſſionis negationiſve materia eſt. Quid itaque ceſſas, audaciſſime hæretice, totum ordinem Chriſtianæ concuſſionis in ſuperna transferre, & in primis, ipſum nominis odium illic collocare, ubi ad Patris dexteram præſidet Chriſtus? Illic conſtitues & ſynagogas Judæorum, fontes perſecutionum, apud quas Apoſtoli flagella perpeſſi ſunt, & populos nationum cum ſuo quidem circo, ubi facile conclamant, ^e Uſquequo genus tertium? Sed & fratres noſtros & patres & filios & ſocrus & nurus & domeſticos noſtros ibidem exhibere debebis, per quos traditio diſpoſita eſt: item reges & præſides & armatas poteſtates, apud quos cauſa purganda eſt. Erit certe etiam carcer in cœlo, carens ſole, aut ingratis luminofus, & vincula fortasſe de zonis, & equuleus axis ipſe qui torquet. tum ſi lapidandus Chriſtianus, grandines aderunt; ſi urendus, fulmina præ manu ſunt; ſi trucidandus, Orionis armatimanus operabitur; ſi ^f beſtiis finiendus, ^g urſas ſeptentrio emittet, zodiacus tauros & leones. Hæc qui ſuſtinuerit in finem, C
 iſte erit ſaluſ. Ergone & finis in cœlis, & paſſio, & occiſio, & prima conſeſſio? Et ubi caro, omnibus iſtis neceſſaria? ubi corpus? quod ſolum ab hominibus habet occidi. Hæc nobis etiam ludicrum in modum certa ratio mandavit, nec ullus obicem præſcriptionis iſtius extrudet, ut non omnem ordinem perſecutionis, omnem ejus cauſæ firmam paraturam illuc transferre cogatur, ubi conſeſſioni forum dederit. Siquidem conſeſſio a perſecutione deducitur, & perſecutio in conſeſſione finitur. Nec poſſunt non una ſequi, quæ & aditum & exitum, id eſt, initium finemque diſponunt. Porro & odium nominis hic erit, & perſecutio hic erumpit, & traditio hic producit, & interrogatio hic compellit, & carnificina hic deſævit, & totum hunc ordinem in terris conſeſſio vel negatio expungit. Igitur ſi cetera hic: nec conſeſſio alibi; ſi conſeſſio alibi, nec cetera hic. Enimvero non alibi cetera itaque nec conſeſſio in cœlo. Aut ſi aliam volunt eſſe rationem interrogationis & conſeſſionis cœleſtis, utique & ordinem ſuum illi ſtruere debebunt alium longe, & ab D
 iſta diſpoſitione diuerſum, quæ ſcripturis notatur. & poſſimus dicere, Viderint, dum hic ordo terrenæ interrogationis & conſeſſionis, ex materia decurrens perſecutionis & diſcordiæ publicæ in nomen, ſaluſ ſit ſuæ fidei; ut ita credendum ſit ſicut & ſcribitur, ita intelligendum ſit ſicuti auditur. Hic omnem ordinem ſuſtineo, ipſo Domino non aliam regionem mundi deſtinante. Quid enim poſt conſeſſionis & negationis terminum ſubjungit? Ne putaveritis veniſſe me uti pacem mittam in terram, non veni, ſed ut machæram, certe in terram. Veni enim dividere hominem aduerſus patrem ſuum, & filiam aduerſus matrem ſuam, & ſocrum aduerſus nurum ſuam; & inimici homini domeſtici ſui. Sic enim efficitur, ut tradat frater fratrem in mortem, & pater filium, & inſurgant filii in parentes, & mori eos faciant. & qui ſuſtinuerit in finem, ^h hic ſaluſ erit. Adeo totus hic ordo dominicæ machære, non in cœlum miſſæ, ſed in terram; illic conſtituit etiam conſeſſionem, quæ in finem ſuſtinendo paſſura eſt mortem. Eadem igitur forma, cetera quoque ad

martyrii

^a Pulcra documenta.] Quæſi cauſæ noſtræ iſtrumenta. Sic lib. 29. C. de Donationibus Documenta idonea. RIG.

^b Bonas claves mecum feram.] Fidei Chriſtianæ conſtantiam. Nam quod ſequitur de timore, per deriſum adjicitur. Ipſe Tertullianus lib. de Anima, Tota paradisi clavis tuus ſanguis eſt. Idem.

^c Animæ autem nihil faciunt.) Sic loqui ſolet Tertullianus, ut jam obſervavimus libro aduerſus Valentinum. Idem.

^d Qui in terrenis ſtare non potui. Dejeſtus ſcilicet de fide. Idem.

^e Uſquequo genus tertium.] Liber Urſini, tetrum. At exemplar Agobardi, tertium. Quod reſtiſſimum eſſe docet ipſe Tertullianus, lib. 1. ad Nat. Plane, inquit, tertium genus dicimur. Si qua apud vos ſaltem ratio eſt, edatis velim primum & ſecundum genus, ut ita de tertio conſtet. Idem.

^f Beſtiis finiendas. Cui ſcilicet ad Beſtias damnato, mors

obeunda, vita finienda. Dies finitionis, inſcriptione quadam inter colleſtanea Gruteri, ex Apiano. Si permanſerit. uſque in diem finitionis ſuæ quod de vidua dicitur. finiendus, conſumendus. Fabius declamat. 19. Filium verberibus ignibusque conſumpſi. Ulpianus l. 6. §. ſed & ſiquis. Non tunc quum conſumptus eſt, ſed quum ſententiam paſſus eſt. & l. 3. De poenis. Prægnantis mulieris conſumendæ poena diſſertur. quod vulgo adjicitur, damnata, interpretamentum eſt. Idem.

^g Urſas Septentrio emittet. Expendit diligenter ſigna illa quæ Mathematici tantopere obſervant. Urſas hic vocat quæ Septentriones dicuntur. Duæ ſunt major & minor, quæ ob diſpoſitionem ſtellarum triones & Septentriones appellantur, græcis plauſtra ἀμείζαι. Sic Aratus in phænomen.

Ἀμείζαι ἀμείζαι τοῦ ἐν καλέειν

Ἀμείζαι. LE PR.

^h Hic ſaluſ erit.) In Agobardino, Iſte ſit ſaluſ. RIG.

A martyrii pertinere defendimus. Qui pluris, inquit, fecerit etiam animam suam quam me, non est me dignus; id est, qui maluerit vivere me negando, quam mori confitendo. Qui animam suam invenerit, perdet illam: qui vero perdiderit mei causa, inveniet illam. Proinde enim invenit eam, qui negarit lucrificando vitam; sed perdet in gehennam, qui se putat negando lucrificare eam. Perdet autem eam ad præsens, qui confessus occiditur; sed inventuruseam in vitam æternam. Ipsi denique præsides quum hortantur negationi, ^a *Serva animam tuam*, dicunt; & Noli animam tuam perdere. Quomodo loqueretur Christus, nisi quomodo tractaretur Christianus? Sed quum prohibet meditari responsionem ad tribunal, famulos suos instruit, Spiritum sanctum responsurum repromittit; & quum in carcere fratrem vult visitari, confessoris imperat curam; & quum Deum vindictam facturum electorum suorum adfirmat, passiones consolatur illorum: etiam ^b in parabola seminis post cespitem arefacti, persecutionum figurat ardorem. Hæc si non ita accipiuntur quemadmodum pronuntiantur, sine dubio præter quam sonant, sapiunt; & aliud in vocibus erit, aliud in sensibus; ut allegoriæ, ut parabolæ, ut ænigmata. Quemcumque igitur conceperint ventum argumentationis Scorpil isti, quocumque se acumine impegerint, una jam linea est; ad ipsas res provocabuntur, an secundum scripturas transigantur. Siquidem tunc aliud significabitur in scripturis, si non id ipsum reperiatur in rebus. Quod enim scriptum est, hoc evenire oportebit. Porro, tunc eveniet quod est scriptum, si non aliud eveniet. Ecce autem & odio habemur ab omnibus hominibus, ^c *nominis causa*, quomodo & scriptum est; & tradimur etiam a proximis, quomodo & scriptum est; & perducimur ad potestates, & interrogamur, & torquemur, & confitemur, & trucidamur, quomodo & scriptum est. Sic Dominus edixit. Si aliter edixit hæc, cur non aliter eveniunt quam edixit? id est, quemadmodum edixit? Atquin non aliter eveniunt quam edixit; ergo sicut eveniunt, ita edixit, ita eveniunt. Nam nec licuisset aliter evenire, quam edixit; nec ipse aliter edixisset, quam evenire voluisset. Ita, non aliud significabunt scripturæ, quam in rebus recognoscimus. Aut si nondum aguntur illa quæ prædicantur, quomodo hæc aguntur, quæ prædicata non sunt? Non sunt enim hæc prædicata quæ aguntur, si alia sunt quæ prædicantur, & non hæc quæ aguntur. At nunc, quia ipsa sunt in rebus, quæ in vocibus, aliter dicta creduntur; quid fieret si aliter facta invenirentur? Sed hæc est perversitas fidei, probata non credere, non probata præsumere. Cui perversitati illud quoque opponam, ut si hæc quæ sic aguntur quemadmodum scripta sunt, non erunt ipsa quæ prædicantur, illa quæ non debeant sic agi quemadmodum scripta sunt, ne & ipsa horum exemplo periclitentur, excludi siquidem aliud in vocibus, aliud in rebus est; & relinquitur nec prædicata videri quum evenerint, si aliter prædicantur quam evenire habent. Et quomodo credentur quæ non erunt prædicata, quia non ita erunt prædicata quomodo eveniunt? Ita hæretici quæ prædicantur non ut probata sunt credendo, ea quæ nec prædicata sunt, credunt. Quis nunc XII. medullas scripturarum magis nosset, quam ipsa Christi schola? quos & sibi discipulos Dominus adoptavit, omnia utique edocendos; & nobis magistros adornavit, omnia utique docturos. ^d Cui potius figuram vocis suæ declarasset, quam cui effigiem gloriæ suæ revelavit, Petro, Jacobo, Joanni, & postea Paulo? quem ^e paradisi quoque compotem fecit ante martyrium? An & illi aliter quam sentiunt scribunt, fallaciæ magistri, non veritatis? Petrus quidem ad Ponticos, ^f *Quanta enim*, inquit, gloria, si non ut delinquentes puniamini, sustinetis. Hæc enim gratia est, in hoc & vocati estis, quoniam & Christus passus est pro nobis, relinquens vobis exemplum semetipsum, ut adsequamini vestigia ipsius. Et rursus, Dilecti, ne expavescatis unctionem, quæ agitur in vobis in tentationem, quasi novum accidat vobis: Etenim secundum quod communicatis passionibus Christi, gaude te, uti & in revelatione gloriæ ejus gaudeatis exultantes. Si dedecoramini in nomine Christi, beati estis, quoniam gloria & Dei spiritus requiescit in vobis, dum ne quis vestrum patiatur, ut homicida, aut fur, aut maleficus, aut ^g *alieni speculator*. Si autem ut Christianus, ne erubescat, glorificet autem Dominum in nomine isto. Joannes vero, ut etiam pro fratribus nostris animas ponamus, hortatur, negans timorem esse in dilectione. Perfecta enim dilectio foras abjicit timorem: quoniam timor pœnam habet; & qui timet, non est perfectus in dilectione. Quem timorem intelligi præstat, nisi negationis auctorem? quam dilectionem perfectam adfirmat, nisi fugatricem timoris, & animatricem confessionis? quam pœnam timore puniat, nisi quam negator relaturus est, cum corpore & anima

^a *Serva animam tuam.*] Consimiles Paterni Proconsulis ad Cyprianum voces occurrunt in historia passionis fortissimi Martyris, quas & Augustinus exagitat Serm. de eodem Cypr. RIG.

^b *In parabola seminis post cespitem arefacti.*] In exemplari legitur, *In parabola sermonis post cespitem arefacti in persecutionum figurat ardorem.* Idem.

^c *Nominis causa.* Istud satis excussum est in Apolog. ubi ostendimus ex antiquis responsum esse, e nomine neque laudem, neque vituperium sperari debere. LE PR.

^d *Cui potius figuram vocis suæ declarasset.* Sermonis sui mysteria, sacramenta, quum scilicet recedunt a literis suis se sus, ut ipse loquitur hoc ipso opere cap. 15. RIG.

^e *Paradisi quoque compotem facit ante martyrium.* Dum scilicet raptus ad usque tertium cœlum, ea vidit quæ nullus narrare potest aut exprimere, aut etiam cogitatione comprehendere LE PR.

^f *Quanta enim gloria.* Græce πῶτον ἡ δόξα. Idem.

^g *Alieni speculator.* ἀλλοτριεπισκοπῶν, alienas scilicet agens curas. LE PR.

anima occidendus in gehenna? Quod si pro fratribus, quanto magis pro Domino moriendum A docet? satis de Apocalypsi quoque sua instructus hæc suadere. Mandaverat etenim spiritus ad angelum Ecclesiæ Smyrnæorum, Ecce diabolus ex numero tuo conjiciet in carcerem, ut tentemini diebus decem, esto fidelis ad mortem usque, & dabo tibi vitæ coronam. Item ad Pergamenorum de Antipa fidelissimo martyre interfecto in habitatione Satanæ. Item ad Philadelphienorum, quod a tentatione ultima liberaretur, qui Domini nomen non negarat. Exinde victori cuique promittit nunc arborem vitæ, & mortis veniam secundæ: nunc latens manna cum calculo candido, & nomine ignoto: nunc ferreæ virgæ potestatem, & stellæ matutinæ claritatem: nunc albam vestiri, nec deleri de libro vitæ, & columnam fieri in Dei templo, in nomine Dei & Domini, & Hierusalem cœlestis inscripta: nunc residere cum Domino in throno ejus, quod aliquando Zebedæi filiis negabatur. Quinam isti tam beati victores, nisi proprie martyres? Illorum etenim victoriæ, quorum & pugnæ; eorum vero pugnæ; quorum & sanguis. Sed & interim ^a sub altari martyrum animæ placidum quiescunt, ^b & fiducia ultionis patientiam pascunt, & indutæ stolis, candidam claritatis usurpant, donec & alii consortium illarum gloriæ impleant. Nam & rursus innumera multitudo albat & palmis victoriæ insignes revelantur; scilicet de Antichristo triumphantes, sicut unus ex presbyteris; Hi sunt, ait, qui veniunt ex illa pressura magna, & laverunt vestimentum suum, & candidaverunt ipsum in sanguine agni, vestitus enim animæ, caro. Sordes quidem baptismate abluuntur, maculæ vero martyrio candidantur. Quia & Esaias ex russeo & coccino niveum & laneum reprobmittit. Magna etiam Babylon quum describitur ebria sanctorum cruore, sine dubio ebrietas ejus martyriorum poculis ministratur, quorum formido quid relatura sit, æque ostenditur. Inter omnes enim reprobos; immo ante omnes. Timidis autem, inquit, dehinc ceteris, particula in stagno ignis & sulphuris. Sic timor ejus in epistola ejus, quem dilectio XIII. foras abjicit, habet poenam. Paulus vero Apostolus de persecutore, qui primus Ecclesiæ sanguinem fudit, postea gladium filo mutans, & convertens machæram in aratrum; lupus rapax Benjamin, dehinc ipse adferens escam secundum Jacob, qualiter martyria, jam & sibi optabilia, commendat! quum Thessalonicensibus gaudens, Uti, inquit, gloriemur in vobis in Ecclesiis Dei pro tolerantia vestra & fide, in omnibus persecutionibus & pressuris, quibus ^c sustinetis ostentamen justii judicii Dei, ut digni habeamini regno ejus, pro quo & patimini. Sicut & ad Romanos, Non solum autem, verumetiam exultantes in pressuris; certi quod pressura tolerantiam perficit, tolerantia vero probationem, probatio autem spem, spes vero non confundit. Et rursus, Quod si filii, & heredes; heredes quidem Dei, coheredes vero Christi: siquidem compatimur, uti & cum illo glorificemur. Reputo enim passiones hujus temporis non esse dignas ad gloriam, quæ in nobis revelabitur. Et ideo postmodum, Quis, inquit, separabit nos a dilectione Christi? pressura, an angustia, an fames, an nuditas, an periculum, an machæra? secundum quod scriptum est, ^d Tui causa mortificamur tota die, deputati sumus ut pecora jugulationis: sed in omnibus istis supervincimus pro eo qui nos dilexit. Persuasum enim habemus, quod neque mors, neque vita, neque virtus, neque sublimitas, neque profundum, neque alia conditio poterit nos a dilectione Dei separare, quæ est in Christo Jesu Domino nostro. Sed & Corinthiis passiones suas enumerans, patiendum utique præfinivit: In laboribus abundantius, in carceribus plurimum, in mortibus sæpius; a Judæis quinquies quadragenas citra unam accepi, ter virgis cæsus, semel lapidatus, & reliqua. Quæ si magis incommoda quam martyria videntur, tamen rursus, Propter quod, inquit, boni duco in infirmitatibus, in injuriis, in necessitatibus, in persecutionibus, in angustiiis pro Christo. Etiam in superioribus, Qui in omnibus tribulemur, sed non coangustemur; & indigeamus, sed non perindigeamus; quoniam persecutionibus agitemur, sed non derelinquamur; qui dejiciamur, sed non pereamus: semper mortificationem Christi Jesu in corpore nostro circumferentes. Sed etsi, inquit, exterior homo noster vitiatur, caro scilicet, vi persecutionum; sed interior renovatur die & die; anima scilicet, spe promissionum. Nam quod ad præsens, temporale & leve pressuræ nostræ per supergressum in supergressum æternum pondus gloriæ perficit nobis, non intuitibus quæ videntur, sed quæ non videntur. Quæ enim videntur, temporalia, de incommodis dicens; quæ vero non videntur, æterna, ^e de præmiis spondens. ^f Thessalonicensibus

vero

^a Sub altari Martyrum animæ placidum quiescunt.] Altaris vocabulo significari videtur terra, quæ fuit instar altaris Martyrum immolationi. RIG.

^b Et fiducia ultionis patientiam pascunt & indutæ stolis.) Hæc supplevimus ex membranis Agobardi. Eleganter ait, martyrum animas sub altari depositas in spem resurrectionis placidum quiescere, ac velut in refrigerii prato fiducia ultionis patientiam pascere. Idem.

^c Sustinetis ostentamen justii judicii. Expectatis adventum, exhibitionem judicii. Idem.

^d Tui causa mortificamur.] Agobardinus, Tui causa. Idem.

^e De Præmiis spondens.] Agobardinus, De promissis. Idem.

^f Thessalonicensibus vero de vinculis scribens. Castigandus hic locus & leg. Philippensibus, tum quia additur de vinculis e quibus scripta est prior illa, neutra vero ad Thessalonicenses; tum quod inveniantur Philipp. 1. 2. & quæ sedantur scripturæ testimonia. In quorum priori ex græco retinuit vocem agonem. In posteriori confirmat lectio-

A vero de vinculis scribens, utique beatos adfirmavit, quibus donatum esset non tantum credere in Christum, sed etiam pro ipso pati. Eundem, inquit, agonem habentes quem in me vidistis, & nunc audistis. Nam & si labor super sacrificium, gaudeo & congaudeo omnibus vobis, perinde & vos gaudete & congaudete mihi. Vides quam martyrii definiat felicitatem, cui de gaudio mutuo acquirit solemnitatem. ut proximus denique voti sui factus est, qualiter de prospectu ejus exultans Timotheo scribit? Ego enim jam labor, & tempus disjunctionis instat. agonem bonum decertavi, cursum consummavi, fidem custodivi; superest corona, quam mihi Dominus illa die reddet, scilicet passionis. Satis & ipse supra allocutus, Fidelis sermo. si enim commortui sumus Christo, & convivemus; si sufferimus, & conregnabimus; si negaverimus, & ille nos negabit; si non credimus, ille fidelis est, negare se non potest. Ne ergo confundaris martyrio Domini nostri, neque me vinctum ejus; quia prædixerat, Non enim dedit nobis Deus spiritum timoris, sed virtutis & dilectionis & sanæ mentis. Virtute enim patimur ex dilectione in Deum, & sana mente, quum ob innocentiam patimur. Sed & sicubi tolerantiam præcipit, quibus magis eam quam passionibus prospicit? sicubi ab idololatria divellit, a quid ei magis quam martyria prævellit? Plane monet Romanos omnibus potestatibus subjici, quia non sit potestas nisi a Deo, quia non sine causa gladium gestet, & quia ministerium sit Dei; sed & ultrix, inquit, in iram ei qui malum fecerit. Nam & præmiserat, Principes enim non sunt timori bono operi, sed malo. Vis autem non timere potestatem? fac bonum, & laudem ab ea referes. ^b Dei ergo ministra est tibi in bonum. Si vero malum facias, time. Ita, non in occasione frustrandi martyrii jubet te subjici potestatibus, sed in provocatione bene vivendi, etiam sub illarum respectu, quasi adjutricum justitiæ, quasi ministrarum divini judicii, hic etiam de nocentibus præjudicantis. Dehinc & exequitur quomodo velit te subjici potestatibus, reddere jubens, cui tributum, tributum; cui vectigal, vectigal; id est, quæ sunt Cæsaris, Cæsari; & quæ Dei Deo; solius autem Dei homo. ^c Condixerat, scilicet Petrus, Regem quidem honorandum; ut tamen tunc rex honoretur, quum suis rebus insistit, quum a divinis honoribus longe est; quia & pater & mater diligentur; cum Deo non comparabuntur. Ceterum, super Deum diligere nec animam licebit. Num ergo & ^d Apostolorum litteræ mobiles? ^e & nos usquequaque simplices animæ, ^f & solummodo columbæ, ^g libenter errantes? credo vivendi cupiditate: Ita vero sit, ut recedant a litteris suis sensus. Quæ tamen passos Apostolos scimus, manifesta doctrina est; hanc intelligo solam Acta decurrens; nihil quæro; carceres illic, & vincula, & flagella, & saxa, & gladii, & impetus Judæorum, & cœtus Nationum, & Tribunorum elogia, & Regum auditoria, & Proconsulum tribunalia, & Cæsaris nomen interpretem non habent, Quod ^h Petrus cæditur, quod ⁱ Stephanus opprimitur, quod ^k Jacobus immolatur, quod ^l Paulus distrahitur, ipsorum sanguine scripta sunt.

R r r

^a Et si

nem Latinorum emendationum codicum qui legunt *immolatur supra sacrificium*, pro eo quod alii *emulor*. PAM.

^a *Quid ei magis quam martyria prævellit?*] Ait Tertulianus, Sicubi homines Deus ab idololatria divellit, quid magis idololatriæ prævellit, quod prævulum statim ipsi opponat, quam martyria fortium Christianorum. RIG.

^b *Dei ergo ministra est.*] In Agobardino, *Dei ergo minister* Ex quibus vestigiis apparet scriptum fuisse, *Dei ergo ministerium est*, ut supra. Idem.

^c *Condixerat scilicet Petrus.*] Condixerat, hoc est, cum Paulo dixerat. consentanea Paulo dixerat Petrus. Sic lib. de Corona. *Quod æque fides pagana condixit.* Idem.

^d *Apostolorum litteræ mobiles.*] Hæc scriptura est exemplaris Ursini, quam secuti sumus editione prima. quasi litteras mobiles Septimius dixisset, quæ saperent præterquam sonarent. & aliud esset in vocibus, aliud in sensibus. Nunc mutare sententiam nobiscum liceat, quibus non aliud erit studium quam veri. In Agobardi libro Septimius ait, *Num ergo & Apostolorum litteræ nobiles?* Quæ lectio retinenda est. Etenim posteaquam probavit auctoritate Prophetarum & Evangelii, martyria fortiter obeunda esse Christianis; atque hoc esse præceptum sive mandatum a Domino, id etiam probat citatis Apostolorum litteris, & subjungit, *Num ergo & Apostolorum litteræ nobiles?* Hoc est. Nonne sunt omnibus notæ, claræ, manifestæ? Et sane sunt. Mox ingerit: Ita vero sit, ut recedant a litteris suis sensus? nec tam claræ illæ sint & manifestæ, quin admittant interpretationis alicujus benignitatem. Veniamus ad res ipsas. Videamus quid ipsimet Apostoli suarum litterarum interpretes, fecerint. Vitam certe ipsi suam martyrio impendere non dubitaverunt. de Dominico scilicet præcepto nihil ambigentes. RIG.

^e *Et nos usquequaque simplices animæ.*] Hæc sunt dicta, vel potius aculei Scorpionum, cujusmodi supra. Idem.

^f *Et solummodo Columbæ.* Non etiam prudentia serpentes, alludit ad illud Christi apud Matth. *Estote prudentes sicut serpentes, & simplices sicut columbæ.* Idem.

^g *Libenter errantes.* Incauta simplicitate aberrantes, &

avolantes ab dominicis ædibus. Idem.

^h *Petrus cæditur.* Sic habet verus exemplar Agobardi. Verumtamen quum hoc loco mortes Apostolorum per suppliciorum genera designentur, Petri passionem significantiore verbo descriptam fuisse arbitramur, & mendosum esse quod hic legimus, *cæditur*. Itaque legendum *editur*, quod est, sustollitur & suspenditur, edita & erecta cruce, ὁψῆται. quod vulgata verlio dixit, exaltatur. Joan. c. 12. εἰς ὕψος ἐν τῇς γῆς. verba sunt Christi significantis qua morte esset moriturus. Si exaltatus fuero a terra. Sulpitius Severus. Petrus in crucem sublatu est. Idem.

ⁱ *Stephanus opprimitur.*] Impetu saxorum, lapidatione. Idem.

^k *Jacobus immolatur.*) Frater Domini, an frater Joannis? Fratrem Joannis Herodes interemit gladio. Lucas, act. 12. ἀνέκεῖλε Ἰάκωβον, τὸν ἀδελφὸν Κυρίου, μαχαίρᾳ. quod in Martyrologiis accipitur pro decollatione, & minime convenit immolationi. Itaque dicendum hic designari Jacobum fratrem Domini, quem Eusebius, Epiphanius, Hieronymus, fuisse fullonis in cerebro percussu interiisse tradunt; sed ex Hegesippi narratione, satis inepta & futili. quæ tamen, quantum ad genus mortis, firmari videatur, hisce Septimii nostri verbis: ut Jacobum fratrem Domini immolatum fuisse dixerit, fuisse fullonis, tanquam popæ malleo seu clava, mactatum. Idem.

^l *Paulus distrahitur.*) Capite separato & ab cervice resciso. Separationem opus esse machæ ait Septimius lib. 4. adver. Marc. & Lucas διαμερισμὸν dixit quod Matth. μαχαίρᾳ. Itaque distrahitur Paulus, decollatione, principalem corporis partem auferente. Nam hoc accidit iis qui tali supplicio plestantur, ut non cadant integri, nec jaceant cadavere toto. Etenim decollatorum capita piso fere aut hastæ præfixa. Idem.

^m *Editur, opprimitur, immolatur, distrahitur.*] Ludit Septimius in antithetis. Petro Stephanum opponit. Etenim Petrus in cruce editus & sublimis, at Stephanus acervo saxorum obrutus. Jacobum vero opponit Paulo. Etenim Paulus truncato capite duas in partes di-

* Et si fidem Commentarii voluerit hæreticus, instrumenta Imperii loquentur, ut lapi-
des Jerusalem. Vitas Cæsarum legimus; orientem fidem Romæ primus Nero cruentavit.
Tunc Petrus ab altero cingitur, quum cruci adstringitur. Tunc Paulus civitatis Roma-
næ consequitur nativitatem, quum illic martyrii renascitur generositate. Hæc ubicumque
jam legero, pati disco; nec mea interest quos sequar martyrii magistros. sensusne an
exitus Apostolorum; nisi quod & sensus in exitibus recognosco. Nihil enim passi fuif-
sent, ^b quod non prius patiendum esse sensissent. Quum vincula Paulo Agabus gestu quo-
que prophetasset, discipuli flentes & orantes ne se Hierosolyma committeret, frustra ora-
verunt. Ille enim quod semper docuerat, animatus; Quid fletis, inquit, & contristatis
cor meum? At ego non modo vincula Hierosolymis pati optaverim, verum etiam mori
pro nomine Domini mei Jesu Christi. Atque ita cesserunt, dicendo, Fiat voluntas Do-
mini; fidentes scilicet, passiones ad voluntatem Dei pertinere. Non enim dehortationis
consilio, sed dilectionis retinere tentaverant, ut Apostolum desiderantes, non ut martyrium ^B
dissuadentes. Quod si jam tunc Prodicus aut Valentinus adstiteret, suggerens, ^c Non in
terris esse consistendum apud homines; minus vero, ne Deus humanum sanguinem siti-
at, nec Christus vicem passionis, quasi & ipse de ea salutem consecuturus exposcat; statim
audisset a servo Dei, ^d quod audierat a Domino diabolus, Recede, Satana, scandalum
mihi es: ^e Scriptum est, Dominum Deum tuum adorabis, & illi soli servies. Sed & nunc
audire debebit, quatenus multo post, venena ista suffudit; ^f nulli infirmorum facile nisi
nocitura, si qui non hanc nostram ex fide præbiberit, vel etiam superbiberit potionem.

stractus est; at Jacobus immolatus, istu fustis affli-
ctus terræ, concidit integer. Victimariorum disciplina erat,
hostias ita cadere & exanimare, ut non reluctarent, sed
quasi sponte procumberent. RIG.

a Et si fidem commentarii voluerit hæreticus.) Hoc est,
Si ex publicorum etiam archivorum fide doceri voluerit. Idem.

a Si fidem commentarii voluerit.] Sic lib. de Idolola-
tria, Volunt scilicet tempus persecutionis, & locum tribuna-
lis, &c. Idem.

b Quod non prius patiendum esse sensissent. Liber Ago-
bardi, patiendum esse sciissent. Idem.

c Non in terris esse consistendum apud homines.] Hi quo-
que sunt aculei Scorpiorum, ut supra.

d Quod audierat a Domino diabolus.) Imo, ipse Petrus.
Matth. xvi. 23. Sed aliquis erga Petrum affectu Matthæi

narrationem sic accipi voluit, quasi ea verba, propter quæ
Petrus Christus increpat, non tam ipse Petrus protulisset,
quam per os Petri diabolus. Enimvero Chrysostomus, ut in
manifesta re, aperte contradicit: *ἐκείνῳ, ὁ Σατανᾶς ἐφθέ-
γγετο διὰ σοῦ; ἀλλ' ὅπως ὀπίσω μου, Σατανᾶ, ἃ γὰρ ἐπι-
θρομίζῃς ἐν τῷ ἀντιπαραμένει, τὸ μὴ παθεῖν τὴν Χρυσῖν.* Idem.

e Scriptum est Dominum Deum tuum adorabis, &c. Hæc
ita se habent in exemplari, quæ tamen haud faciunt quic-
quam ad Tertulliani propositum, & opinamur insita fuisse
eadem manu, qua præcedens increpatio detorta in diabolum,
ablato nomine Petri. Idem.

f Nulli infirmorum facile nisi nocitura.] Nulli facile
nisi, pro, Nulli non facile nocitura. Sic loqui placuit Se-
ptimio. Idem.

Q. SEPT. FLOR. TERTULLIANI

A D V E R S U S P R A X E A M.

A R G U M E N T U M.

*Praxeas primus ex Asia Patripassianorum hæresin Romam intulit, dicebat quippe,
Patrem ipsum in Virginem descendisse, ex ea natum, passum fuisse, eundemque esse
Jesum Christum. hæc deliria libro adversus Praxeam profligantur.*



ARIE diabolus æmulatus est veritatem. Adfectavit illam aliquando defendendo ^A
concutere. Unicum Dominum vindicat omnipotentem mundi conditorem, ut
& de unico hæresim faciat. Ipsum dicit Patrem descendisse in virginem, ip-
sum ex ea natum, ipsum passum, denique ipsum esse Jesum Christum. Ex-
cidit sibi coluber, quia Jesum Christum post baptisma Joannis tentans, ut filium Dei
adgressus est; certus filium Deum habere, vel ex ipsis scripturis de quibus tunc tenta-
tionem struebat, Si tu es filius Dei, dic ut lapides isti panes fiant: Item, Si tu es
filius Dei, deice te hinc: Scriptum est enim, quod mandavit angelis suis super te, uti-
que Pater, ut te manibus suis tollant, necubi ad lapidem pedem tuum offendas. Aut num-
quid mendacium Evangeliiis exprobravit, dicens, Viderit Matthæus & Lucas: ceterum,
ego ad ipsum Deum accessi, ipsum omnipotentem cominus tentavi. Ideo & accessi, ideo &
tentavi. Ceterum, si filius Dei esset, nunquam illum fortasse dignarer. Sed enim ipse po-
tius a primordio mendax est; & si quem hominem de suo subornaverit, ut Praxean. Nam
iste primus ex Asia hoc genus perversitatis ^a intulit Romæ; homo & alias inquietus; insuper
de jactatione martyrii inflatus, ob solum & simplex & breve carceris tædium; quando etfi
corpus

a Intulit Romæ, homo, &c. Intelligit provincias urbi Ro-
mæ viciniores. Alioqui ipsa. Asia partim Romanum agno-

scibat imperium. RHEN.

A corpus suum tradidisset exurendum, nihil profecisset, dilectionem Dei non habens, cujus charismata quoque expugnavit. Nam idem tunc ^a Episcopum Romanum, agnoscentem jam prophetias Montani, Priscæ, Maximillæ, & ex ea agnitione pacem Ecclesiis Asiæ & Phrygiæ inferentem, falsa de ipsis Prophetis & Ecclesiis eorum adseverando, & præcessorum ejus auctoritates defendendo, coegit & litteras pacis revocare jam emissas, & a proposito recipiendorum charismatum concessare. Ita duo negotia diaboli Praxeas Romæ procuravit, prophetiam expulit, & hæresim intulit; Paracletum fugavit, & Patrem crucifixit. Fructificaverant avenæ Praxeanae; hic quoque superfeminatae, dormientibus multis in simplicitate doctrinæ; traductæ dehinc per quem Deus voluit, etiam evulsæ videbantur. ^b Denique caverat pristinum doctor de emendatione sua; & manet chirographum apud Psychicos, apud quos tunc gesta res est, exinde silentium. Et nos quidem postea agnitio Paracleti, atque defensio, disjunxit a Psychicis. Avenæ vero illæ utique tunc semen excusserant. Ita aliquamdiu per hypocrisin subdola vivacitate latitavit, & nunc denuo erupit. Sed & denuo eradicabitur, si voluerit Dominus, in isto comœatu; si quo minus, die suo colligentur omnes adulteræ fruges, & cum ceteris scandalis igni inextinguibili cremabuntur. Itaque post tempus Pater natus, & Pater passus: ipse Deus, Dominus omnipotens, Jesus Christus prædicatur. Nos vero & semper, & nunc magis, ut ^c instructiores per Paracletum deductorem scilicet omnis veritatis, unicum quidem Deum credimus: sub hac tamen dispensatione, quum œconomiam dicimus, ^d ut unicus Dei sit & filius sermo ipsius, qui ex ipso processerit, per quem omnia facta sunt, & sine quo factum est nihil. hunc missum a Patre in virginem, & ex ea natum hominem & Deum, filium hominis & filium Dei, & cognominatum Jesum Christum. hunc passum, hunc mortuum & sepultum secundum scripturas, & resuscitatum a Patre, & in cœlos resumptum, sedere ad dexteram Patris, venturum judicare vivos & mortuos. qui exinde miserit, secundum promissionem suam, a Patre Spiritum sanctum Paracletum, sanctificatorem fidei eorum qui credunt in Patrem & Filium & Spiritum sanctum. Hanc regulam ab initio Evangelii decucurrisse, etiam ante priores quoque hæreticos, nedum ^e ante Praxeam hesternum, probabit tam ipsa posteritas omnium hæreticorum, quam ipsa novellitas Praxeæ hesterni. Quo peræque adversus universas hæreses jam hinc præjudicatum sit, ^f id esse verum quodcumque primum; id esse adulterum, quodcumque posterius. Sed salva ista præscriptione, utique tamen propter instructionem & munitionem quorundam, dandus est etiam retractatibus locus: vel ne videatur unaquæque perversitas, non examinata, sed præjudicata damnari, maxime hæc, quæ se existimat meram veritatem possidere, dum unicum Deum non alias putat credendum, quam si ipsum eundemque & Patrem & Filium & Spiritum sanctum dicat: quasi non sic quoque unus sit omnia, dum ex uno omnia, per substantiæ scilicet unitatem; & nihilominus custodiatur œconomia sacramentum, quæ unitatem in trinitatem disponit, tres dirigens, Patrem, & Filium, & Spiritum sanctum. Tres autem non statu, sed gradu; nec substantia, sed forma; nec potestate, sed specie: unius autem substantiæ, & unius status, & unius potestatis; quia unus Deus, ex quo & gradus isti & formæ & species, in nomine Patris & Filii & Spiritus sancti deputantur. Quomodo autem numerum sine divisione patiuntur, procedentes

R r r 2 retractatus

^a Episcopum Romanum agnoscentem jam prophetias Montani.] Hæreses Tertulliani quæ dicuntur, ex vix aliud præcipiebant quam martyria fortiora, jejunia sicciora, castimoniam sanctiorem, nuptias scilicet unas, aut nullas. In quibus quicquid peccavit, id omne virtutis amore vehementiore peccasse videatur. Illud certe gravius, quod Montani Paracletum agnovit atque defendit. Sed Montani schola, sicut & Baronius observat, aliquandiu stetit innoxia, discipulos habuit adeo morum sanctitate commendabiles, benefica miraculorum potentia reverendos, martyriorum constantia fortes, ut nemo præsentiores alibi numinis vires agnosceret. Et vero recte doctissimus Cardinalis censuit Anicetum tunc Pontificem Romanum in hominibus nihil adhuc a fidei regula dissentientibus hæc divini Spiritus charismata agnovisse, eorum ecclesiis pacem intulisse, atque, ut ait Tertullianus, pacis litteras misisse. neque est quod suspicemur Tertullianum, virum gravem, etsi tunc Montani partibus addictum, in historia tam recenti, tamque manifesta, inque opere quod adversus Praxeam hæreticum pro fidei Catholicæ articulo inter præcipuos nobili, componebat, mentiri voluisse; quum præsertim mendacio splendido, ac statim facile confutando, pretium nullum. Ergo Praxeas ille, qualis a Tertulliano depingitur, fictis apud Pontificem causis, adeoque imminutæ auctoritatis Pontificiæ criminationibus, Montani discipulos onerare non destitit, donec pacis seu communicationis litteræ jam, uti diximus, emissæ revocarentur. Quare nonnulli forte an plus æquo offensi indignatique, Montanum suum in tantum extollere ac prædicare cœperunt, ut dicerent, in Apostolis quidem Spiritum sanctum fuisse, Paracletum non fuisse: & Paracletum illum suum plura in Montano dixisse, quam in Evangelio Christi. nec tantum plura, sed etiam meliora atque majores.

Hæc nimirum de iis legimus, qui secundum Phrygas dicuntur, in Catalogo hæreticorum, qui Tertulliani libro de præscriptione, vulgo adnecti solet. Quæ satis arguunt, Phrygas istos Montano suo multa quæ ipse sibi nunquam arrogaverit, tribuisse. Unde verosimile fiat, Montani dogma quale exiit, primordio quidem sui Christianis austerioribus probabili, Tertullianum tenuisse; non quale postea, quum sequacium quorundam imposturis & fraudibus, acu Phrygia interpolatum, ab Ecclesiis passim Catholicis despui cœpit. Denique Tertullianum, secundum Phrygas desipuisse unquam, scripta ejus quæ extant, non persuadent: quæ autem intercidere, ea cum extarent, neque Cypriano, neque Hieronymo persuasisse videntur. RIG.

^b Denique caverat pristinum doctor de emendatione sua.] Praxeas mutata sententia pristinam doctrinam, hoc est, verum & veram colebat, adeoque docebat; immo & per chirographum de emendatione sua caverat. pristinum doctor, ut cetera Grajus. Idem.

^c Instructiores per Paracletum. Recte adnotat Rhenanus loqui illum de Paraclete Montani, cui etiam perperam applicat illud. Joan. 16. Deductorem omnis veritatis. PAM.

^d Ut unicus Dei sit & filius sermo ipsius, qui ex ipso processerit.] Procedendi verbum Filio tribuit, quod Ecclesia Spiritui sancto proprium fecit. RIG.

^e Ante praxeam hesternum.] Sic Persius dixit, Hesternos Quirites, hoc est, novos, nuperos. Idem.

^f Id esse verum quodcumque primum.] Nempe principio sumpto unde cœpit veritas. Sic libro de Præscr. hæreticor. Ita ex ipso ordine manifestatur id esse Dominicum, & verum, quod sit prius traditum. Idem.

- III. retractatus demonstrabunt. Simples enim quique, ne dixerim imprudentes & idiotæ, quæ a major semper credentium pars est, quoniam & ipsa regula fidei a pluribus Diis seculi, ad unicum & Deum verum transfert; non intelligentes unicum quidem, sed cum sua œconomia esse credendum, expavescunt ad œconomiam. Numerum & dispositionem trinitatis, divisionem præsumunt unitatis; quando unitas ex semetipsa derivans trinitatem, non destruat ab illa, sed administretur. Itaque duos & tres jam jactitant a nobis prædicari, se vero unius Dei cultores præsumunt. quasi non & unitas irrationaliter collecta, hæresim faciat; & trinitas rationaliter expensa, veritatem constituat. ^a Monarchiam, inquiunt, tenemus. Et ita sonum vocaliter exprimunt etiam Latini, ^b etiam Opici, ut putes illos tam bene intelligere monarchiam, quam enuntiant. Sed monarchiam sonare student Latini, œconomiam intelligere nolunt etiam Græci. At ego, si utriusque linguæ præcerpsi, monarchiam nihil aliud significare scio, quam singulare & unicum imperium: non tamen præscribere monarchiam, ideo, quia unius sit, eum cuius sit, aut filium non habere, aut ipsum se sibi filium fecisse, aut monarchiam suam non per quos velit administrare. Atquin nullam dico dominationem ita unius sui esse, ita singularem, ita monarchiam, ut non etiam per alias proximas personas administretur, quas ipsa prospexerit officiales sibi. Si vero & filius fuerit ei, cuius monarchia sit, non statim dividi eam, & monarchiam esse desinere, si particeps ejus adsumatur & filius: sed proinde illius esse principaliter a quo communicatur in filium; & dum illius est, proinde monarchiam esse, quæ a duobus tam unicis continetur. Igitur si & monarchia divina per tot legiones & exercitus angelorum administratur, sicut scriptum est, Millies millia adstabant ei, & millies centena millia apparebant ei: nec ideo unius esse desit, ut desinat monarchia esse, quia per tanta millia virtutum procuratur: quale est ut Deus divisionem & dispersionem pati videatur in Filio & in Spiritu sancto, secundum & tertium sortitis locum, tam consortibus substantiæ Patris, quas non patitur in tot angelorum numero, & quidem tam a substantia alienis? Membra, & pignora, & instrumenta, & ipsam vim, ac totum censum monarchiæ, ^c everfionem deputas ejus, non recte. Malo te ad sensum rei, quam ad sonum vocabuli exerceas. Everfio enim monarchiæ illa est tibi intelligenda, quum alia dominatio suæ conditionis & proprii status, ac per hoc æmula, superducitur; quum alius Deus infertur adversus creatorem. Tunc male, quum plures, secundum ^e Valentinus & Prodicos: tunc in monarchiæ everfionem, quum in creatoris destructionem. Ceterum, qui filium non aliunde deduco, sed de substantia Patris, nihil facientem sine Patris voluntate, omnem a Patre consecutum potestatem, quomodo possum de fide destruere monarchiam, quam a Patre filio traditam, in filio servo? Hoc mihi & in tertium gradum dictum sit, quia Spiritum non aliunde puto, quam a Patre per Filium. Vide ergo ne tu potius monarchiam destruas, qui dispositionem & dispensationem ejus evertis in tot nominibus constitutam, in quot Deus voluit. Adeo autem manet in suo statu, licet trinitas inferatur, ut etiam restitui habeat Patri a filio. Siquidem Apostolus scribit de ultimo fine, quum tradiderit regnum Deo & Patri. Oportet enim eum regnare usque dum ponat inimicos ejus Deus sub pedes ipsius: scilicet secundum Psalmum, Sede ad dexteram meam, donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum. Cum autem subiecta erunt illi omnia, utique absque eo qui ei subjecit omnia, tunc & ipse subjicietur illi, qui ei subjecit omnia, ut sit Deus omnia in omnibus. Videmur igitur non obesse monarchiæ filium; etsi hodie apud filium est; quia & in suo statu est apud filium, & cum suo statu restituetur Patri a filio. Ita eam nemo hoc nomine destruet, si filium admittat, cui & traditam eam a Patre, & a quo quandoque restituendam Patri constat. Hoc uno capitulo Epistolæ Apostolicæ potuimus jam & Patrem & Filium ostendisse duos esse, præterquam ex nominibus patris & filii, etiam ex eo quod qui tradidit regnum, & cui tradidit; item qui subjecit, & cui subjecit, duo sint necesse est. Sed quia duos unum volunt esse, ut idem pater & filius habeatur, oportet & totum de filio examinari, an sit, & qui sit, & quomodo sit; & ita res ipsa formam suam scripturis & interpretationibus earum patrocinantibus vindicabit. Ajunt quidem & Genesim in Hebraico ita incipere, ^d In principio Deus fecit sibi filium. Hoc ut firmum non sit, alia me argumenta deducunt ab ipsa Dei dispositione, qua fuit ante mundi constitutionem, adusque filii generationem. Ante omnia enim Deus erat solus, ipse sibi

^a Monarchiam, inquiunt, tenemus. ^j Μοναρχίᾳ Hoc est, Deum unicum asserimus, jure id quidem, nam alias, incidimus εἰς θεότητα, ἢ εἰς πολλοθεότητα. Hier. lib. de Scr. Eccles. auctor est librum ab Irenæo fuisse compositum hoc titulo, De Monarchia, sive, Quod Deus non sit auctor malorum. Ipse Tertullianus Monarchiæ vocabulo Deum significavit, lib. 11. de Cultu feminarum, Hanc incorruptibilitatem habemus induere ad novam domum, quam monarchia pollicetur. RIG.

^b Etiam opici. Scio Juvenalem Satira vi. dixisse, Nec curanda viris opicæ castigat amice Verba. Sed hic in exemplari legitur, Et ita sonum ipsum vocaliter exprimunt etiam Latini, etiam opificis, quod videatur convenien-

tissimum sequentibus istis, ut putes illos tam bene intelligere monarchiam, quam enuntiant. Sic vero loquitur Septimius in Apologetico, Deum quilibet opifex Christianus invenit & ostendit. Idem.

^c Etiam Opici. Id est barbari, quod opice, id est barbare, loquerentur, non latine juxta Plin. lib. 29. c. 1. PAM. ^e Valentinus & Prodicos. Melius quam Proclus, ut habet Rhenanus, quamvis Proclianitas ex Philastrio & Augustino adducatur, creatores animarum angelos dicentes ex igne & spiritu, quod etiam Seleucianorum fuit dogma. LE PR.

^d In Principio Deus fecit sibi filium. Docuit me Beatus Hieronymus statim ab exordio quæst. hebr. in Gen. hunc locum quem ibidem citat magis secundum sensum, quam

A & mundus & locus & omnia. Solus autem, quia nihil aliud extrinsecus præter illum. Ceterum, ne tunc quidem solus; habebat enim secum, quam habebat in semetipso, rationem suam scilicet. Rationalis etiam Deus, & ratio in ipso prius; & ita, ab ipso omnia. Quæ ratio, sensus ipsius est. Hanc Græci λόγος dicunt, quo vocabulo etiam sermonem appellamus. Ideoque jam in usu est nostrorum, per simplicitatem interpretationis, Sermonem dicere in primordio apud Deum fuisse; cum magis rationem competat antiquiorem haberi; quia non sermonalis a principio, sed rationalis Deus etiam ante principium; & quia ipse quoque sermo ratione consistens, priorem eam ut substantiam suam ostendat. Tamen & sic, nihil interest. Nam etsi Deus nondum sermonem suum miserat, proinde eum cum ipsa & in ipsa ratione intra semetipsum habebat, tacite cogitando & disponendo secum, quæ per sermonem mox erat dicturus. Cum ratione enim sua cogitans atque disponens, sermonem eam efficiebat, quam sermone tractabat. Idque quo facilius intelligas ex teipso ante recognosce, ut ex imagine & similitudine Dei, quam

B habeas & tu in temetipso rationem, qui es animal rationale, a rationali scilicet artifice non tantum factus, sed etiam ex substantia ipsius animatus. Vide quum tacitus tecum ipse congrederis, ratione hoc ipsum agi intra te, occurrente ea tibi cum sermone ad omnem cogitatus tui motum, & ad omnem sensus tui pulsum. Quodcumque cogitaveris, sermo est; quodcumque fenseris, ratio est. Loquaris illud in animo necesse est; & dum loqueris, conlocutorem pateris sermonem, in quo inest hæc ipsa ratio, qua cum eo cogitans loquaris, per quem loquens cogitas. Ita secundus quodammodo in te est sermo, per quem loqueris cogitando, & per quem cogitas loquendo. ipse sermo alius est. Quanto ergo plenius hoc agitur in Deo, cujus tu quoque imago & similitudo censeris, quod habeat in se etiam tacendo rationem, & in ratione sermonem? Possum itaque non temere præstruxisse, & tunc Deum ante universitatis constitutionem solum non fuisse, habentem in semetipso proinde rationem, & in ratione sermonem, quem secundum a se faceret agitando se. Hæc vis & hæc divini sensus dispositio, apud scripturas etiam in Sophiæ nomine ostenditur. Quid enim sapientius ratione Dei, sive sermone? Itaque Sophiam quoque exaudi, ut secundam personam conditam. Primo, Dominus creavit me initium viarum in opera sua, priusquam terram faceret, priusquam montes collocarentur: ante omnes autem colles generavit me; in sensu suo scilicet condens & generans. Dehinc adstantem eam ipsa separatione cognosce, Cum pararet, inquit, cælum, aderam illi simul; & cum fortia faciebat super ventos quæ sursum nubila; & cum tutos ponebat fontes ejus quæ sub cælo, ego eram cum illo compingens; ego eram ad quam gaudebat: quotidie autem oblectabar in persona ipsius. Nam ut primum Deus voluit ea quæ cum sophiæ ratione & sermone disposuerat intra se, in substantias & species suas edere, ipsum primum protulit sermonem, habentem in se ^a individuas suas, Rationem & Sophiam; ut per ipsum fierent universa, per quem erant cogitata atque disposita, immo & facta jam, quantum in Dei sensu. Hoc enim eis deerat, ut coram quoque in suis speciebus atque substantiis cognoscerentur & tenerentur. Tunc igitur etiam ipse sermo speciem & ornatum suum sumit, sonum & vocem, cum dicit Deus, Fiat lux. Hæc est nativitas perfecta sermonis, dum ex Deo procedit: conditus ab eo primum ad cogitatum in nomine Sophiæ, Dominus condidit me initium viarum. Dehinc generatus ad effectum: Cum pararet cælum, aderam illi simul. Exinde eum parem sibi faciens, de quo procedendo filius factus est, primogenitus, ut ante omnia genitus; & unigenitus, ut solus ex Deo genitus: proprie de vulva cordis ipsius, secundum quod & pater ipse testatur, Eruçtavit cor meum sermonem optimum. Ad quem deinceps gaudens proinde gaudentem in persona illius, Filius meus es tu, ego hodie genui te. & Ante luciferum genui te. Sic & filius ex sua persona proficitur patrem in nomine Sophiæ, Dominus condidit me initium viarum in opera sua. Ante omnes autem colles generavit me. Nam si hic quidem Sophia videtur dicere conditam se a Domino in opera & vias ejus: alibi autem per sermonem ostenditur omnia facta esse, & sine illo nihil factum: sicut & rursus, Sermone ejus cæli confirmati sunt, & spiritu ejus omnes vires eorum; utique eo spiritu qui sermoni inerat: apparet unam eandemque vim esse nunc in nomine Sophiæ, nunc in appellatione Sermonis; quæ initium accepit viarum in Dei opera; & quæ cælum confirmavit; per quam omnia facta sunt, & sine qua nihil factum est. Nec diutius de isto, quasi non de ipso sit sermo, & in sophiæ, & in rationis, & in omnis divini animi & spiritus nomine, qui filius factus est Dei, de quo prodeundo generatus est. Ergo, inquis, das aliquam substantiam esse Sermonem, spiritu & Sophiæ traditione constructam? Plane. Non vis enim eum substantivum habere in re per substantiæ proprietatem, ut res & persona quædam videri possit, & ita capiat secundus a Deo constitutus duos efficere, patrem & filium, Deum & sermonem. ^b Quid est enim, dices, sermo, nisi vox & sonus oris, & (sicut

VI.

VII.

secundum verbi translationem, de Christo accipi posse. Nam 70. interpretes, & Symmachus, & Theodotion translulerunt in Principio, & in hebr. est ראשית, quod Aquila interpretatur, in Capitulo: & non ראשון, quod interpretatur in filio. LE PR.

^a Individuas suas.) Comites scilicet. Ut lib. de Patientia sub finem. Cum ergo spiritus Dei descendit, individua patientia comitatur eum. RIG.

^b Quid est enim dices sermo, nisi vox & sonus oris, & aer effensus?] Sic libro de Resurrectione carnis, ubi de

Grammatici tradunt) aer offensus, intelligibilis auditu; ceterum, vacuum nescio quid, & A inane, & incorporale? At ego nihil dico de Deo inane & vacuum prodire potuisse, ut non de inani & vacuo prolaturum; nec carere substantia, quod de tanta substantia processit, & tantas substantias fecit, fecit enim & ipse quæ facta sunt per illum. Quale est ut nihil sit ipse, sine quo nihil factum est? ut inanis solida, & vacuus plena, & incorporalis corporalia sit operatus? Nam etsi potest aliquando quid fieri diversum ejus per quod fit, nihil tamen potest fieri per id quod vacuum & inane est. Vacua & inanis res est sermo Dei, qui filius dictus est, qui ipse Deus cognominatus est, Et sermo erat apud Deum, & Deus erat sermo? Scriptum est, Non sumes nomen Dei in vanum. Hic certe est, qui in effigie Dei constitutus, non rapinam existimavit esse se æqualem Deo. In qua effigie Dei? utique in alia, non tamen in nulla. ^a Quis enim negabit Deum corpus esse, etsi Deus spiritus est? Spiritus enim corpus sui generis in sua effigie. Sed & invisibilia illa quæcumque sunt, habent apud Deum & suum corpus & suam formam, per quæ soli Deo visibilia sunt; quanto magis quod ex ipsius substantia missum est, sine substantia non erit? Quæcumque ergo substantia sermonis fuit, illam dico personam, & illi nomen filii vindico; & dum filium agnosco, secundum a patre defendo. VIII. Hoc si qui ^b putaverit me *προβολῶν* aliquam introducere, id est, prolationem rei alterius ex altera, quod facit Valentinus, alium atque alium Æonem de Æone producens; primo quidem dicam tibi, non ideo non utitur & veritas vocabulo isto, & re ac censu ejus, quia & hæresis potius ex veritate accepit, quod ad mendacium suum strueret. Prolatus est sermo Dei an non? Hic mecum gradum fige. Si prolatus est, cognosce probolam veritatis, & viderit hæresis si quid de veritate imitata est. Jam nunc quæritur, quis quomodo utatur aliqua re, & vocabulo ejus. Valentinus probolas suas discernit & separat ab auctore: & ita longe ab eo ponit, ut Æon patrem nesciat. Denique, desiderat nosse, nec potest; immo & pene devoratur, & dissolvitur in reliquam substantiam. Apud nos autem solus filius patrem novit, & finem patris ipse exposuit, & omnia apud patrem audivit & vidit; & quæ mandatus est a patre, ea & loquitur. Nec suam, sed patris perfecit voluntatem, quam de proximo, immo de initio noverat. Quis enim scit quæ sint in Deo, nisi spiritus qui in ipso est? Sermo autem spiritu structus est, & ut ita dixerim, sermonis corpus est spiritus. Sermo ergo & in patre semper, sicut dicit, Ego in patre. Et apud Deum semper, sicut scriptum est, Et sermo erat apud Deum. Et nunquam separatus a patre, aut alius a patre; quia, Ego & pater unum sumus. Hæc erit probola veritatis, custos unitatis, qua prolaturum dicimus filium a patre, ^c sed non separatum. Protulit enim Deus sermonem, quemadmodum etiam Paracletus docet, sicut radix fruticem, & fons fluvium, & sol radium. Nam & istæ species probolæ sunt earum substantiarum, ex quibus prodeunt. Nec dubitaverim filium dicere, & radicis fruticem, & fontis fluvium, & solis radium; quia omnis origo patens est; & omne quod ex origine profertur, progenies est: multo magis sermo Dei, qui etiam proprie nomen filii accepit: nec frutex tamen a radice, nec fluvius a fonte, nec radius a sole discernitur, sicut nec a Deo sermo. Igitur IX. secundum horum exemplorum formam, profiteor me duos dicere, Deum & sermonem ejus, patrem & filium ipsius. Nam & radix & frutex duæ res sunt, sed conjunctæ. Et fons & flumen duæ species sunt, sed indivisæ. Et sol & radius duæ formæ sunt, sed coherentes. Omne quod prodit ex aliquo, secundum sit ejus necesse est de quo prodit, non ideo tamen est separatum. Secundus autem ubi est, duo sunt. Et tertius ubi est, tres sunt. Tertius enim est spiritus a Deo & filio, sicut tertius a radice fructus ex frutice. Et tertius a fonte, rivum ex flumine. Et tertius a sole, apex ex radio. Nihil tamen a matrice alienatur, a qua proprietates suas ducit. Ita trinitas per confertos & connexos gradus a patre decurrens, & monarchiæ nihil obstrepat, & œconomiae statum protegit. Hanc me regulam professum, qua inseparatos ab alterutro Patrem & Filium & Spiritum testor, tene ubique; & ita, quid quomodo dicatur, agnosces. Ecce enim dico alium esse patrem, & alium filium, & alium spiritum. Male accipit idiotæ quisque aut perversus hoc dictum, quasi diversitatem sonet, & ex diversitate separationem protendat, patris & filii & spiritus. Necessitate autem hoc dico, cum eundem patrem & filium & spiritum contendunt, adversus œconomiam monarchiæ adulantes, non tamen diversitate alium filium a patre, sed distributione; nec divisione alium, sed distinctione; quia non sit idem pater & filius, vel modulo alius ab alio. Pater enim tota substantia est: ^d filius vero derivatio totius & portio, sicut ipse profitetur, Quia pater major me est. A quo & minoratus canitur in Psalmo, Modicum quid citra angelos. Sic & pater alius a filio, dum filio major; dum alius qui generat, alius qui generatur; dum alius qui mittit, alius qui mittitur:

dentibus, quos accepisse hominem ait, ad vocis articulos offensione signandos. RIG.

^a Quis enim negabit Deum corpus? Vox non ferenda quæ Deo corpus assignat, quæque Anthropomorphitarum sapit deliramenta. LE PR.

^b Putaverit me *προβολῶν* aliquam. Per hanc vocem seu prolationem id explicat quod SS. Patres generationem vocant, ubi de filio seu verbo loquuntur, qui γεννητός, cum Spiritus sanctus sit ἐκπορευτός Idem.

^c Sed non separatum. Unde tot quæstiones utrum sit aliud a Patre, quod non conceditur, quamvis sit alius. Idem.

^d Filius vero derivatio. Recte adnotavit ad marginem Rhenanus caute hic legi debere Tertullianum, utpote qui quum jam dudum ante heresim Arii scripserit, non usque adeo verba sua trutinaverit. Sententia vero ejus, quod ejusdem sint substantiæ Pater & filius & spiritus manifesta sit, tum ex præcedentibus, tum ex sequentibus hujus libri cap. PAM.

A tur; dum alius qui facit, alius per quem fit. Bene quod & Dominus usus hoc verbo in persona Paracleti, non divisionem significavit, sed dispositionem: Rogabo enim, inquit, patrem, & alium advocatum mittet vobis, spiritum veritatis. Sic alium a se paracletum, quomodo & nos a patre alium filium, ut tertium gradum ostenderet in paracleto, sicut nos secundum in filio, propter œconomiae observationem. Ipsum quod pater & filius dicuntur, nonne aliud ab alio est? Utique enim omnia quod vocantur, hoc erunt; & quod erunt, hoc vocabuntur: & permiscere se diversitas vocabulorum non potest omnino, quia nec rerum, quarum erunt vocabula. Est est, non non: nam quod amplius est, hoc a malo est. Ita aut pater aut filius est, & neque dies eadem & nox, neque pater idem & filius, ut sint ambo unus & utrumque alter; quod^a vanissimi isti Monarchiani volunt. Ipse se, inquiunt, filium sibi fecit. Atquin pater filium facit, & patrem filius. Et qui ex alterutro fiunt, a semetipsis sibi fieri nullo modo possunt, ut pater se sibi filium faciat, & filius se sibi patrem præstet. Quæ instituit Deus, etiam ipse custodit. Habeat necesse est pater filium, ut pater sit; & filius patrem, ut filius sit; Aliud est autem habere, aliud esse. Verbi gratia, ut maritus sim, habeam oportet uxorem, non ipse mihi ero uxor. Sic etiam, ut pater sim, filium habeo; non ipse mihi ero filius. Et ut filius sim, patrem habeo, non ipse mihi ero pater. Quæ enim me faciunt si habuero, tunc ero pater, si filium habeam; filius ero, si patrem. porro, si ipse ero quid eorum, jam non habeo quod ipse ero: nec patrem, quia ipse ero pater; nec filium, quia ipse ero filius. In quantum autem alterum ex his habere me oportet, alterum esse; in tantum si utrumque fuero, alterum non ero, dum alterum non habeo. Si enim ipse ero filius qui & pater, jam non habeo filium, sed ipse sum filius. Non habendo autem filium, dum ipse sum filius, quomodo pater ero? Habere enim filium debeo, ut pater sim. Non sum ergo filius, quia patrem non habeo qui facit filium. Æque si ipse sum pater qui & filius, jam non habeo patrem, sed ipse sum pater: Non habendo autem patrem, dum ipse sum pater, quomodo filius ero? Habere enim patrem debeo, ut filius sim. Non ergo ero pater, quia filium non habeo, qui facit patrem. Hoc erit totum ingenium diaboli, alterum ex altero excludere, dum utrumque in unum sub monarchiæ favore concludens, neutrum haberi facit. Ut & pater non sit, qui scilicet filium non habet; & filius non sit, qui æque patrem non habet. Dum enim pater est, filius non erit. Sic monarchiam tenent, qui nec patrem nec filium continent. Sed nihil Deo difficile. Quis hoc nesciat? & impossibilia apud seculum, possibilia apud Deum quis ignoret? Et stulta mundi elegit Deus, ut confundat sapientiam. Legimus omnia. Ergo, inquiunt, difficile non fuit Deo, ipsum se & patrem & filium facere, adversus traditam formam rebus humanis, nam & sterilem parere, contra naturam, difficile Deo non fuit, sicut nec virginem. Plane nihil Deo difficile. Sed si tam abrupte in præsumptionibus nostris hac sententia utamur, quidvis de Deo confingere poterimus, quasi fecerit, quia facere potuerit. Non autem quia omnia potest facere, ideo utique credendum est illum fecisse, etiam quod non fecerit. Sed an fecerit, requirendum. Potuit, ita^b salvus sim, Deus pennis hominem ad volandum instruxisse, quod & milvis præstitit; non tamen quia potuit, statim & fecit. Potuit & Praxeam, & omnes pariter hæreticos statim extinxisse; non tamen quia potuit, extinxit. Oportebat enim & milvos esse, & hæreticos: oportebat & patrem crucifigi. Hac ratione erit aliquid & difficile Deo; id scilicet quocumque non fecerit, non quia non potuerit, sed quia noluerit. Dei enim posse, velle est; & non posse, nolle, quod autem voluit, & potuit, & ostendit. Ergo quia si voluit semetipsum sibi filium facere, potuit; & quia si potuit, fecit: tunc probabis illum & potuisse & voluisse, si probaveris illum fecisse. Probare autem tam aperte debebis ex scripturis, quam nos probamus illum sibi filium fecisse sermonem suum. Si enim filium nominat, filius autem non alius erit quam qui ex ipso prodiit; sermo autem prodiit ex ipso, hic erit filius, non ipse de quo prodiit. Non enim ipse prodiit ex semetipso. Porro, qui eundem patrem dicis & filium, eundem & protulisse ex semetipso facis, & prodisse quod Deus est. Si potuit fecisse, non tamen fecit. Aut exhibe probationem quam exoptulo meæ similem; id est, sic scripturas eundem filium & patrem ostendere, quemadmodum apud nos distincte pater & filius demonstrantur; distincte, inquam, non divise, sicut ego profero dictum a Deo, Eructavit cor meum sermonem optimum. Sic tu contra opponas, alicubi dixisse Deum, Eructavit cor meum sermonem optimum; ut ipse sit qui & eructavit, & quod eructavit: & ipse qui protulerit, & qui prolatus sit, si ipse est & sermo & Deus. Ecce ego propono patrem filio dixisse, Filius meus es tu, ego hodie generavi te. Si velis ut credam ipsum esse patrem & filium, ostende sic pronunciatum alibi, Dominus dixit ad se, filius meus sum ego, ego hodie generavi me, proinde &: Ante luciferum generavi me, & Dominus condidit me initium viarum in opera mea; ante omnes autem colles generavi me; & si qua alia in hunc modum sunt. Quem autem verebatur Deus Dominus universitatis, ita pronuntiare, si ita res erat; an verebatur ne non crederetur, si simpliciter se & patrem & filium pronuntiasset? Unum tamen veritus est, mentiri. Veritus autem semetipsum

X.

XI.

^a Vanissimi isti Monarchiani. Nonnulli Praxeani Trinitatem negare videbantur: contendebant quippe Deum patrem,

filium se fecisse, quod Dei μοναρχίαν appellabant, unde nomen sortiti sunt. LE PR.

metipsum & suam veritatem. Et ideo veracem Deum credens, scio illum non aliter quam di- A
 sposuit pronuntiasse, nec aliter disposuisse quam pronuntiavit. Tu porro eum mendacem efficias
 & fallacem & deceptorem fidei hujus, si cum ipse esset sibi filius, alii dabat filii personam, quan-
 do scripturæ omnes & demonstrationem & distinctionem trinitatis ostendant. A quibus & præ-
 scriptio nostra deducitur, non posse unum atque eundem videri qui loquitur, & de quo loqui-
 tur, & ad quem loquitur: quia neque perversitas, neque fallacia Deo congruat; ut cum ipse
 esset ad quem loquebatur, ad alium potius, & non ad semetipsum loquatur. Accipe igitur &
 alias voces patris de filio per Esaïam, Ecce filius meus quem elegi, dilectus meus in quem be-
 ne sensi. Ponam spiritum meum super ipsum, & iudicium Nationibus annuntiabit. Accipe &
 ad ipsum, Magnum tibi est ut voceris filius meus ad statuendas tribus Jacob, & ad converten-
 dam dispersionem Israelis. Posui te in lucem Nationum, ut sis salus in extremum terræ. Ac-
 cipe nunc & filii voces de patre, Spiritus Domini super me; quapropter unxit me ad evange-
 lizandum hominibus. Item ad patrem in Psalmo, de eodem, Ne dereliqueris me, donec an- B
 nuntiem brachium tuum nativitati universæ venturæ. Item in alio, Domine, quid multiplicati
 sunt qui comprimunt me? Sed & ^a omnes pene Psalmi, Christi personam sustinent; filium ad
 patrem, id est, Christum ad Deum verba facientem repræsentant. Animadvertite etiam spiritum
 loquentem ex tertia persona de patre & filio, Dixit Dominus Domino meo, sede ad dexteram
 meam, donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum. Item per Esaïam, Hæc dicit Do-
 minus Domino meo Christo. Item per eundem ad patrem de filio, Domine, quis credidit au-
 ditui nostro? & brachium Domini cui revelatum est? Annuntiavimus de illo, sicut puerulus,
 sicut radix in terra sitienti, & non erat forma ejus, nec gloria. Hæc pauca de multis. Nec enim
 adfectamus universas scripturas evolvere, cum & in singulis capitulis plenam majestatem & au-
 thoritatem contestantes, majorem congressum in reraetatis habeamus. His itaque paucis, tamen
 manifeste distinctio Trinitatis exponitur. Est enim ipse qui pronuntiat, spiritus, & pater ad
 quem pronuntiat, & filius de quo pronuntiat. Sic & cetera quæ nunc ad patrem de filio, vel C
 ad filium, nunc ad filium de patre, vel ad patrem, nunc ad spiritum pronuntiantur; unam
 quamque personam in sua proprietate constituunt. Si te adhuc numerus scandalizat Trinitatis,
 XII. quasi non connexæ in unitate simplici, interrogo quomodo unicus & singularis pluraliter lo-
 quitur? Faciamus hominem ad imaginem & similitudinem nostram; cum debuerit dixisse, Fa-
 ciam hominem ad imaginem & similitudinem meam; utpote unicus & singularis, Sed & in se-
 quentibus. Ecce Adam factus est tanquam unus ex nobis, fallit aut ludit; ut cum unus, &
 solus, & singularis esset numero se loqueretur; aut numquid angelis loquebatur, ut Judæi in-
 terpretantur, quia nec ipsi filium agnoscunt? an quia ipse erat pater, filius; spiritus, ideo
 pluralem se præstans, pluraliter sibi loquebatur? Immo quia jam adhærebat illi filius, secun-
 da persona, sermo ipsius; & tertia, spiritus in sermone, ideo pluraliter pronuntiavit, Facia-
 mus, &, Nostram, &, Nobis. Cum quibus enim faciebat hominem, & quibus faciebat si-
 milem? cum filio quidem, qui erat induturus hominem; spiritu vero, qui erat sanctificaturus D
 hominem, quasi cum ministris & arbitris, ex unitate trinitatis loquebatur. Denique, sequens
 scriptura distinguit inter personas. Et fecit Deus hominem, ad imaginem Dei fecit illum.
 Cur non, suam, si unus qui faciebat, & non erat ad cuius faciebat? Erat autem ad cuius ima-
 ginem faciebat: ad filii scilicet, qui homo futurus certior & verior; imaginem suam fecerat
 dici hominem, qui tunc de limo formari habebat, imago veri & similitudo. Sed & in ante-
 cedentibus operibus mundi quomodo scriptum est? Primum quidem, nondum filio apparen-
 te, Et dixit Deus, Fiat lux, & facta est: ipse statim sermo lux vera, quæ illuminat hominem
 venientem in hunc mundum, & per illum mundialis quoque lux. Exinde autem in sermone
 Christo adistente & administrante Deus voluerit fieri, & Deus fecit. Et dixit Deus, Fiat
 firmamentum, & fecit Deus firmamentum; & dixit Deus, Fiant luminaria, & fecit Deus lu-
 minare majus & minus, Sed & cetera utique idem fecit qui & priora, id est sermo Dei, per
 quem omnia facta sunt, & sine quo factum est nihil. Qui ipse Deus est, secundum Joannem
 Deus erat sermo, habes duos, alium dicentem ut fiat, alium facientem. Alium autem quo-
 modo accipere debeas, jam professus sum; personæ non substantiæ nomine; ad distinctio-
 nem, non ad divisionem. Ceterum, etsi ubique teneo unam substantiam in tribus cohæren-
 tibus, tamen alium dicam oportet ex necessitate sensus, eum qui jubet, & eum qui facit.
 Nam nec juberet, si ipse faceret, dum juberet fieri per eum. Tamen jubebat, haud sibi jussu-
 rus si unus esset; aut sine jussu facturum, quia non expectasset ut sibi juberet. Ergo, inquit, si
 XIII. Deus dixit, & Deus fecit; si alius Deus dixit, & alius fecit, duo dii prædicantur. Si tam
 durus es, puta interim; & ut adhuc amplius hoc putes, accipe & in Psalmo duos deos dictos,
 Thronus tuus Deus in ævum, virga regni tui: Dilexisti justitiam, & odisti iniquitatem,
 propterea unxit te Deus, Deus tuus. Si ad Deum loquitur, & unctum Deum a Deo adfirmat

scilicet

^a Omnes pene psalmi Christi personam sustinent. De Chri-
 sto Domino psalmi intelliguntur pene omnes, nam quidam
 sunt qui ipsi tribui nequeunt, ut psalmus 50. & alii. Ne-

que enim ad literam sunt explicandi, de iis quorum no-
 mina præferunt, nisi quis porcinum numen adoret. LE PR.

A scilicet hic duos deos proponit. Inde & Esaias ad personam Christi, Et Sabain, inquit, viri elati ad te transibunt, & post te sequentur vincti manibus, & te adorabunt, quia in te Deus est. Tu enim es Deus noster, & nesciebamus, Deus Israelis. Et hic enim dicendo, Deus in te, & tu Deus, duos proponit, qui erat, & in quo erat; Christum & Spiritum. Ipsum plus est, quod in Evangelio totidem invenies, In principio erat sermo, & sermo erat apud Deum & Deus erat sermo. Unus qui erat, & alius penes quem erat. Sed & nomen Domini in duobus lego; Dixit Dominus Domino meo, sede ad dexteram meam. Et Esaias hæc dicit: Domine, quis credidit auditui nostro? & brachium Domini cui revelatum est? Brachium enim tuum, non Domini dixisset, si non Dominum patrem & Dominum filium intelligi vellet. Etiam adhuc antiquior Genesis, Et pluit Dominus super Sodomam & Gomorram sulphur & ignem de cælo a Domino. Hæc aut nega scripta, aut quis es, ut non putes accipienda quemadmodum scripta sunt, maxime quæ non in allegoriis & parabolis, sed in definitionibus & certis & simplicibus habent sensum? Quod si ex illis es qui tunc Dominum non sustinebant Dei se filium ostendentem, nec eum Dominum crederent, recordare tu cum illis scriptum esse, Ego dixi, vos dii estis, & filii Altissimi. & Stetit Deus in ecclesia deorum; ut si homines per fidem filios Dei factos, deos scriptura pronuntiare non timuit; scias illam multo magis vero & unico Dei filio, Dei nomen jure contulisse. Ergo, inquis, provocabo te, ut hodie quoque ex auctoritate istarum scripturarum constanter duos deos & duos dominos prædices. Absit. Nos enim qui & tempora & causas scripturarum per Dei gratiam inspicimus, ^a maxime Paracleti non hominum discipuli, duos quidem definimus, patrem & filium, & jam tres cum Spiritu sancto, secundum rationem œconomiae, quæ facit numerum: ne [ut vestra perversitas infert] pater ipse credatur natus & passus; quod non licet credi, quoniam non ita traditum est. Duos tamen deos & duos dominos nunquam ex ore nostro proferimus; non quasi non & Pater Deus, & Filius Deus, & Spiritus sanctus Deus, & Deus unusquisque: sed quoniam retro & duo dii & duo domini prædicabantur; ut, ubi venisset Christus, & Deus agnosceretur, & Dominus vocaretur, quia filius Dei & Domini. Si enim una persona & Dei & Domini in scripturis inveniretur, merito Christus non esset admissus ad nomen Dei & Domini. Nemo enim alius præter unus Deus & unus Dominus prædicabatur, & futurum erat ut ipse pater descendisse videretur, quia unus Deus & unus Dominus legebatur; & tota œconomia ejus obumbraretur, quæ in materiam fidei prospecta atque dispensata est. At ubi venit Christus, & cognitus est a nobis, quod ipse sit qui numerum retro fecerat, factus secundus a patre, & cum spiritu tertius, & jam pater per ipsum plenius manifestatus, redactum est jam nomen Dei & Domini in unionem. ut quia Nationes a multitudine idolorum transirent ad unicum Deum, & differentia constitueretur inter cultores unius, & plurimæ divinitatis. Nam & lucere in mundo Christianos oportebat ut filios lucis, lumen mundi unum & Deum & Dominum colentes, & nominantes. Ceterum, si ex conscientia qua scimus Dei nomen & Domini & patri & filio & spiritui convenire, deos & dominos nominaremus, extinxissemus facies nostras etiam ad martyria timidiore, quibus evadendi quoque pateret occasio jurantibus statim per deos & dominos, ut quidam hæretici, ^b quorum dii plures. Itaque deos omnino non dicam, nec dominos; sed Apostolum sequar, ut si pariter nominandi fuerint pater & filius, Deum patrem appellem, & Jesum Christum Dominum nominem. Solum autem Christum potero Deum dicere, sicut idem Apostolus. Ex quibus Christus, qui est, inquit, Deus super omnia benedictus in ævum omne. Nam & radium solis seorsum solem vocabo; solem autem nominans cujus est radius, non statim & radium solem appellabo. Nam etsi soles duos non faciam, tamen & solem & radium ejus tam duas res, & duas species unius indivisæ substantiæ numerabo, quam Deum & sermonem ejus, quam patrem & filium. Adhuc & illa nobis regula adssistit duos vindicantibus patrem & filium, quæ invisibilem Deum determinavit. Cum enim Moyses in Ægypto desiderasset Domini conspectum dicens, Si ergo invenigratiam coram te, manifesta mihi te, ut cognoscenter videam te. Non potes videre, inquit, faciem meam. Non enim videbit homo faciem meam, & vivet; id est, morietur qui viderit. Invenimus enim & a multis Deum visum, & neminem tamen eorum qui eum viderant, mortuum. Visum quidem Deum, secundum hominum capacitatem, non secundum plenitudinem divinitatis. Nam patriarchæ Deum vidisse referuntur, ut Abraham & Jacob; & prophetæ, ut Esaias, ut Ezechiel, & tamen mortui non sunt. Igitur aut mori debuerant, si eum viderant; Deum enim nemo videbit, & vivet: aut si Deum viderunt, & mortui non sunt, scriptura mentitur, Deum dixisse, Faciem meam homo si viderit, non vivet: aut scriptura mentitur; cum invisum, aut cum visum Deum profert. Jam ergo alius erit qui videbatur, quia non potest idem invisibilis definiri, qui videbatur, & consequens erit, ut invisibilem patrem intelligamus, pro plenitudine majestatis; visibi-

XIV.

S f f lem

^a Maxime Paracleti non hominum discipuli. Sentit, ni fallor, de paraclete novæ prophetiæ. Jactabant vero Montani sectatores, se non hominum discipulos sed Paracleti. RHEN.

^b Quorum dii plures. Propter æonum Deorum immensam farraginem Valentinianos subindicat, qui Gnosticorum velut furculi, & rami ex corrupta radice. LE PR.

lem vero filium agnoscamus, pro modulo derivationis: Sicut nec solem nobis contemplari licet, quantum ad ipsam substantiæ summam quæ est in cœlis; radium autem ejus toleramus oculis pro temperatura portionis quæ in terram inde porrigitur. Hic ex diverso volet aliquis etiam filium invisibilem contendere, ut sermonem, ut spiritum; & dum unicam conditionem patris & filii vindicat, unum potius atque eundem confirmare patrem & filium. Sed diximus scripturam differentiæ patrocinari, per visibilis & invisibilis distinctionem. Nam & illud adjiciunt ad argumentationem: Quod si filius tunc ad Moysen loquebatur, ipse faciem suam nemini visibilem pronuntiaret, quia scilicet ipse invisibilis pater fuerit in filii nomine. Ac per hoc, sic eundem volunt accipi visibilem & invisibilem, quomodo eundem patrem & filium: quoniam & paulo supra, antequam faciem Moysi negasset, scriptum sit, Dominum ad Moysen locutum coram, velut si quis loquatur ad amicum suum, non minus quam & Jacob: Ego vidi, inquit, Dominum facie ad faciem. Ergo visibilis & invisibilis idem. Et quia idem utrumque, ideo & ipse, qua pater, invisibilis; & qua filius, visibilis. Quasi non expositio scripturæ quæ fit a nobis, filio competat, patre seposito in sua invisibilitate. Dicimus enim & filium suo nomine eatenus invisibilem, qua sermo & spiritus Dei ex substantiæ conditione jam nunc, & qua Deus, & sermo, & spiritus: visibilem autem fuisse ante carnem eo modo quo dicit ad Aaron & Mariam, Et si fuerit Prophetes in vobis, in visione cognoscat illi, & in somnio loquar illi, non quomodo Moysi: Os ad os loquar illi in specie, id est in veritate; & non in ænigmate, id est, non in imagine. sicut & Apostolus, Nunc videmus tanquam per speculum in ænigmate, tunc autem facie ad faciem. Igitur quum Moysi servat conspectum suum & colloquium facie ad faciem in futurum, [nam hoc postea adimpletum est in montis secessu, sicut legimus in Evangelio visum cum illo Moysen conloquentem] apparet retro semper in speculo, & ænigmate, & visione, & somnio Deum, id est, filium Dei, visum tam Prophetis & Patriarchis, quam & ipsi adhuc Moysi. Et ipse quidem Dominus si forte coram ad faciem loquebatur, non tamen ut est, homo faciem ejus videret, nisi forte in speculo & in ænigmate. Denique, si sic Moysi locutus est Dominus, ut & Moyses faciem ejus cominus sciret, quomodo statim atque ibidem desiderat faciem ejus videre; quam quia viderat, non desideraret? Quomodo æque & Dominus negat videri faciem suam posse, quam ostenderat, si tamen ostenderat? Aut quæ est facies Dei, cujus conspectus negatur, si erat quæ visa est? Vidi, inquit Jacob, Deum facie ad faciem, & salva facta est anima mea. Alia debet esse facies, quæ si videatur, occidit. Aut numquid filius quidem videbatur, & sic facies, sed ipsum hoc in visione, & somnio, & speculo, & ænigmate: quia sermo, & spiritus, nisi imaginaria forma videri non potest. ^a Faciem autem suam dicit invisibilem patrem. Quis enim pater? non facies erit filii, nomine auctoritatis, quam genitus a patre consequitur? Non enim & de aliqua majore persona congruit dicere, Facies mea est ille homo, &, faciem mihi præstat. Pater, inquit, major me est. Ergo facies erit filii pater. Nam & scriptura quid dicit? Spiritus personæ ejus, Christus Dominus. Ergo si Christus personæ paternæ spiritus est, merito cujus spiritus persona erat, id est patris, eum faciem suam, ex unitate scilicet, pronuntiavit. ^b Mirarer plane, an facies filii pater accipi possit, qui est caput ejus. Caput enim Christi Deus. Si hunc articulum quæstionibus scripturæ veteris non expediam, de novo Testamento summam confirmationem nostræ interpretationis; ne quodcumque in filium reputo, in patrem proinde defendas. Ecce enim & in Evangeliiis & in Apostolis visibilem & invisibilem Deum deprehendo, sub manifesta & personali distinctione conditionis utriusque. Exclamat quodammodo Joannes, Deum nemo vidit unquam. Utique nec retro. Ademit enim temporis quæstionem, dicendo Deum nunquam visum. Confirmat & Apostolus de Deo, Quem nemo vidit hominum, sed nec videre potest; scilicet quia morietur qui viderit. ^c Iidem ipsi Apostoli & vidisse se Christum, & contrēctasse testantur. Porro si ipse est Christus & pater & filius, quomodo visus est, & invisus? Ad hanc diversitatem visi & invisi in unum conferendam, quis ex diverso non argumentabitur, recte utrumque dictum; visibilem quidem in carne, invisibilem vero ante carnem: ut idem sit pater invisibilis ante carnem, qui & filius visibilis in carne? Atquin, si idem ante carnem invisibilis, quomodo visus etiam retro invenitur ante carnem? Æque si idem post quem & retro visum in ænigmate, plenius visibilem caro effecit; sermo scilicet, qui & caro factus, est alius, quem nunquam quisquam vidit, nisi pater; scilicet cujus est sermo. Denique, inspiciamus quem Apostoli viderint. Quod vidimus, inquit Joannes, quod audivi-

^a Faciem autem suam, &c. Istud adfert auctor tanquam argumentum Praxeanorum; nam & refutat verbis illis, Quis enim pater? &c. ostendens filium potius faciem patris dici debere, idque ex scrip. Thren. 4. PAM.

^b Mirarer plane.] Liber Ursini, Mira res plane. RIG.

^c Iidem ipsi Apostoli, &c. Apostolis plurali numero attribuit, quod solus Joannes scribit epist. 1. cap. 1. & mox ci-

tatur: ea de causa quantum apparet quod pluraliter ille dixerit; Quod vidimus, quod audivimus, oculis nostris vidimus, & manus nostræ contrēctaverunt, de sermone vitæ. Ubi & rursus paulo post verborum ordinem immutat, quum legatur hodie & græce & latine: quod audivimus, quod vidimus oculis nostris, quod prospeximus, & manus nostræ contrēctaverunt. PAM.

A mus, oculis nostris vidimus, & manus nostræ contrectaverunt; de sermone vitæ. Sermo enim vitæ caro factus, & auditus, & visus, & contrectatus, quia caro, qui ante carnem sermo tantum in primordio apud Deum patrem, non pater apud sermonem. Nam & si Deus, sermo, sed apud Deum, quia ex Deo Deus, quia cum patre apud patrem. Et vidimus gloriam ejus, tamquam unigeniti a patre; utique filii, scilicet visibilis, glorificati a patre invisibili. Et ideo quoniam sermonem Dei, Deum dixerat, ne adjuvaret adversariorum præsumptionem, quasi patrem ipsum vidisset, ad distinguendum inter invisibilem patrem, & filium visibilem, superdicit ex abundanti, Deum nemo vidit unquam. Quem Deum? Sermonem? Atquin, Vidimus, & audivimus, & contrectavimus, de sermone vitæ prædictum est. Sed quem Deum? scilicet patrem; apud quem Deum erat sermo, unigenitus scilicet filius, qui in sinum patris, ipse differuit. ipse & auditus, & visus; & ne phantasma crederetur, etiam contrectatus. Hunc & Paulus conspexit, nec tamen patrem vidit. Nonne, inquit, vidi Jesum? Christum B autem & ipse Deum cognominavit, Quorum patres, & ex quibus Christus secundum carnem, qui est super omnia Deus benedictus in ævum. Ostendit & ipse visibilem Dei filium, id est sermonem Dei; quia qui caro factus est, Christus dictus est. De patre autem ad Timotheum, Quem nemo vidit hominum, sed nec videre potest. Exaggerans amplius, Qui solus habet immortalitatem, & lucem habitat inaccessibilem. De quo & supra dixerat, ^a Regi autem seculorum, immortalis, invisibilis, soli Deo: ut & contraria ipsi filio adscriberemus, mortalitatem, accessibilitatem: quem mortuum contestatur secundum scripturas; & a se novissime visum, per accessibilem utique lucem: quamquam & illam neque ipse sine periculo luminis expertus est, ^b neque Petrus & Joannes & Jacobus sine rationis & amentia: ^c qui si non passuri filii gloriam, sed patrem vidissent, credo morituri ibidem. Deum enim nemo videbit, & viveret. Si hæc ita sunt, constat eum semper visum ab initio, qui visus fuerit in fine; & eum nec in fine visum, qui nec ab initio fuit visus; & ita duos esse, visum & invisum. Filius ergo visus est semper, & filius conversatus est semper, & filius operatus est semper, ex auctoritate patris & voluntate; quia filius nihil a semetipso potest facere, nisi viderit patrem facientem; in sensu scilicet facientem. Pater enim sensu agit. Filius vero ^d qui in patris sensu est, videns perficit. Sic omnia per filium facta sunt, & sine illo factum est nihil. Nec putes sola opera mundi per filium facta, sed & quæ a Deo exinde gesta sunt. Pater enim qui diligit filium, & omnia tradidit in manu ejus; utique a primordio diligit, & a primordio tradidit. Ex quo, a primordio sermo erat apud Deum, & Deus erat sermo, cui data est omnis potestas a patre in cœlis & in terra. Non judicat pater quemquam; sed omne judicium tradidit filio; a primordio tamen. XVI. Omnem enim dicens potestatem, & omne judicium, & omnia per eum facta, & omnia tradita in manu ejus, nullam exceptionem temporis permittit: quia omnia non erunt, si non omnis temporis fuerint. Filius itaque est qui ab initio judicavit, turrim superbissimam elidens, linguasque dispertiens, orbem totum aquarum violentia puniens, pluens super Sodomam & Gomorram ignem & sulphurem: Dominus a Domino. Ipse enim & ad humana semper colloquia descendit: ab Adam usque ad Patriarchas & Prophetas; in visione, in somnio, in speculo, in ænigmate, ordinem suum præstruens ab initio semper, quem erat persecuturus in finem. ^e ita semper ediscebat, & Deus in terris cum hominibus conversari non alius potuit quam sermo, qui caro erat futurus. Ediscebat autem, ut nobis fidem sterneret, ut facilius crederemus filium Dei descendisse in seculum, si & retro tale quid gestum cognosceremus. Propter nos enim sicut scripta sunt, ita & gesta sunt, in quos ævorum fines decucurrerunt. Sic etiam adfectus humanos sciebat jam tunc, suscepturus etiam ipsas substantias hominis, carnem & animam; interrogans Adam quasi nesciens, ubi es Adam? poenitens quod hominem fecisset, quasi non præsciens; tentans Abraham, quasi ignorans quid sit in homine; offensus, reconciliatus eisdem. & si qua hæretici adprehendunt quasi Deo indigna, ad destructionem Creatoris, ignorantes hæc in filium competisse, qui etiam passiones humanas, & sitim, & esuriem, & lacrymas, & ipsam nativitatem, ipsamque mortem erat subiturus: Propter hoc minoratus a patre modicum quid citra angelos. Sed hæretici quidem nec filio Dei deputabunt convenire, quæ tu ipsi patri inducis, quasi ipse se denominaverit propter nos; cum scriptura alium dicat ab alio minoratum, non ipsum a semetipso. Quid si & alius qui coronabatur gloria & honore,

S f f 2

^a Regi autem seculorum immortalis, invisibilis, &c. Hic adnotatu dignum, quod non modo BB. Ambr. Hieron. & August. hunc locum Apostoli 1. Tim. 1. citantes, sed & hic auctor, non aliud legant quam soli Deo, ex quo colligitur, quod quidam ex græcis hodiernis exemplaribus interponunt sapienti, adjectum esse ex calce epist. ad Rom. Quare etiam in illo nimis libera Clarii castigatio. PAM.

^b Neque Petrus & Joannes & Jacobus sine rationis & amentia. Hoc est, neque sine periculo rationis, neque sine amentia. Periculum rationis dicit ut sup. Periculum luminis. hoc est, dampnum. Liber Ursini, sine rationis examentia, Pithœi, sine ratione & amentia. RIG.

^c Qui si non passuri filii gloriam, sed patrem vidissent, credo] Liber Ursini, Quid si non passuri filii gloriam, sed Patrem vidissent? Credo, morituri ibidem. Hoc verius videtur. Idem.

^d Qui in Patris sensu est.) Liber Ursini, quod in Patris sensu est. Idem.

^e Ita semper ediscebat. Sic in de carne Christi. & liberare, inquit, & judicare humanum genus ediscebat in carnis habitu non natæ adhuc. Rursus de resurr. car. Immunitatem carnis ediscunt. & hic mox. Ediscebat autem. in libello ad martyres. Etiam in pace, inquit, labore & incommodis bellum pati jam ediscunt. RHEN.

- honore, alius qui coronabat, utique filium pater? Ceterum, quale est, ut Deus omnipotens A ille invisibilis, quem nemo vidit hominum, nec videre potest: ille qui inaccessibleem lucem habitat: ille qui non habitat in manufactis; a cuius conspectu terra contremiscit, montes liquefcunt ut cera; qui totum orbem manu adprehendit velut nidum; cui cœlum thronus, & terra scabellum; in quo omnis locus, non ipse in loco; qui universitatis extrema linea est; ille Altissimus, in paradiso ad vesperam deambulaverit, quærens Adam; & arcam post introitum Noe clauferit; & apud Abraham sub quercu refrigeraverit; & Moysen de rubo ardenti vocarit; & in fornace Babylonii regis quartus apparuerit, (quamquam filius hominis est dictus) ni hæc in imagine, & speculo, & ænigmate fuissent? Scilicet & hæc nec de filio Dei credenda fuisset, si scripta non essent; fortasse non credenda de patre, licet scripta, quem isti in vulvam Mariæ deducunt, & in Pilati tribunal imponunt, & in monumento Joseph concludunt. Hinc igitur apparet error illorum. Ignorantes enim, a primordio omnem ordinem divinæ dispositionis per filium decucurrisset, ipsum credunt patrem & visum, & congressum, & opera- B
XVII. tum, & sitim & esuriem passum, (adversus Prophetam dicentem, Deus æternus non sitiet, nec esuriet omnino; quanto magis nec morietur, nec sepelietur) & ita unum Deum semper egisse, id est patrem, quæ per filium gesta sunt. Facilius existimaverunt patrem in filii nomine egisse, quam filium in patris; dicente ipso Domino, Ego veni in patris mei nomine. Item ad ipsum patrem, Nomen tuum manifestavi hominibus. ^a Condicente etiam scriptura, Benedictus qui venit in nomine Domini; utique filius in patris nomine. Sed & nomina patris, Deus omnipotens, Altissimus, Dominus virtutum, Rex Israelis, Qui est. Quatenus ita scripturæ docent, hæc dicimus & in filium competisset, & in his filium venisse, & in his semper egisse, & sic ea in se hominibus manifestasse. Omnia, inquit, patris, mea sunt. Cur non & nomina? Cum ergo legis Deum omnipotentem, & Altissimum, & Deum virtutum, & Regem Israelis, & ^b Qui est; vide ne per hæc filius etiam demonstretur, suo jure Deus omnipotens, qua sermo Dei omnipotentis, quaque omnium accepit potestatem; Altissimus, qua C dextera Dei exaltatus, sicut Petrus in Actis concionatur; Dominus virtutum, quia omnia subjecta sunt illi a patre; Rex Israelis, quia ille proprie excidit fors gentis istius; Item, Qui est, quoniam multi filii dicuntur, & non sunt. Si autem volunt & Christi nomen patris esse, audient suo loco. Interim, hic mihi promotum sit responsum adversus id quod & de Apocalypsi Joannis proferunt: Ego Dominus qui est, & qui fuit, & venit omnipotens; & sic ubi alibi Dei omnipotentis appellationem non putant etiam filio convenire. quasi qui venturus est, non sit
XVIII. omnipotens. cum & filius omnipotentis tam omnipotens sit, quam Deus Dei filius. Sed hanc societatem nominum paternorum in filio ne facile perspiciant, perturbat illos scriptura, si quando unicum Deum statuit: quasi non eadem & deos & dominos duos proposuerit, ut supra ostendimus. Ergo quia duos & unum, inquirunt, invenimus, ideo ambo unus atque idem, & filius & pater. Porro, non periclitatur scriptura, ut illi de tua argumentatione succurras, ne sibi contraria videatur. Habet rationem & quum unicum Deum statuit, & quum duos patrem D & filium ostendit; & sufficit sibi. Filium nominari ab ea constat. Salvo enim filio recte unicum Deum potest determinasse, cujus est filius. Non enim definit esse qui habet filium ipse unicus, suo scilicet nomine, quotiens sine filio nominatur. Sine filio autem nominatur, quum principaliter determinatur ut prima persona, quæ ante filii nomen erat proponenda; quia pater ante cognoscitur, & post patrem filius nominatur. Igitur unus Deus pater, & alius absque eo non est. Quod ipse inferens, non filium negat, sed alium Deum: ceterum alius a patre filius non est. Denique, inspicere sequentia hujusmodi pronuntiationum, & invenies fere ^c ad idolorum facitantes atque cultores definitionem earum pertinere; ut multitudinem falsorum deorum unio divinitatis expellat, habens tamen filium quanto individuum & inseparatum a patre, tanto in patre reputandum, etsi non nominatum. Atquin si nominasset illum, separasset, ita dicens, Alius præter me non est, nisi filius meus. Alium enim etiam filium fecisset, quem de aliis excepisset. Puta solem dicere: Ego sol, & alius præter me non est, nisi radius meus; nonne denotasses vanitatem; quasi non & radius in sole deputeretur. Itaque præter semetipsum non esse alium Deum, hoc propter idololatriam tam Nationum quam Israelis: Etiam propter hæreticos, qui sicut Nationes manibus, ita & ipsi verbis idola fabricantur, id est, alium Deum, & alium Christum. Igitur & cum se unum pronuntiabat, filio pater procurabat, ne ab alio Deo Christus venisse credatur, sed ab illo qui prædixerat, Ego Deus, & alius absque me non est; qui se unicum, sed cum filio ostendit, cum quo cœlum solus extendit. Quin & hoc dictum ejus, in argumentum singularitatis
XIX. arripient:

^a Condicente etiam scriptura. Condicere nove usurpat pro similiter dicere, sive assentiri. RHEN.

^b Qui est. *ὁ ὢν* dicit dominus Deus, & alio loco, qui est me misit, &c. cujus vocis interpretationem subjicitur *ὁ ὢν*, qui est, quoniam multi filii dicuntur, & non sunt. Quæ explicatio an vera sit non ausim dicere. Ibi enim significari

quis crederet nomen tetragrammaton Jehova, in quo tot mysteria latent ut tradunt Rabbini & Cabalists. LE PR.

^c Ad idolorum facitantes. Ante monuimus nempe in scholiis lib. adv. Hermogenem vocabulo facitatoris Tertullianum intelligere factorem, ut facitatoris factionem, & facitare, esse illi facere. RHEN.

A arripient: Extendi, inquit, cœlum solus. Quantum ad ceteras virtutes, solus, præstruens adversus conjecturas hæreticorum, ^a qui mundum ab angelis & potestatibus diversis volunt structum; qui & ipsum creatorem aut angelum faciunt, aut ad alia quæ extrinsecus, ut opera mundi, ignorantem quoque subornatum. Aut si sic solus cœlum extendit, quomodo isti præsumunt in perversum hæretici, quasi singularis non admittatur Sophia illa dicens, Cum pararet cœlos, ego aderam illi simul. Et si dixit Apostolus, Quis cognovit sensum Domini? & quis illi consilio fuit? ^b utique præter Sophiam ait, quæ illi aderat. In ipso tamen & cum illo universa compingebat, non ignorante quid faceret. Præter Sophiam autem, præter filium dicit, qui est Christus, Sophia & virtus Dei, secundum Apostolum, solus sciens sensum patris. Quis enim scit quæ sunt in Deo, nisi spiritus qui in ipso est? non qui extra ipsum. Erat ergo qui non solum Deum faceret, nisi a ceteris solum. Sed & Evangelium recusetur, quod dicat omnia per sermonem a Deo facta esse, & sine eo nihil factum. Nisi enim fallor, & alibi scriptum est, Sermonem ejus cœli firmati sunt, & spiritu oris ejus omnes virtutes eorum. Et Sermo autem, Virtus & Sophia, ipse erit Dei filius. Ita si per filium omnia, cœlum quoque per filium extendens, non solus extendit, nisi illa ratione qua a ceteris solus. Atque adeo statim de filio loquitur, Quis alius deiecit signa ventriloquorum, & divinationes a corde avertens sapientes retrorsum, & consilium eorum infatuans? sistens verba filii sui, dicendo scilicet, Hic est filius meus dilectus; hunc audite. Ita filium subjungens ipse interpretator est, quomodo cœlum solus extenderit, scilicet cum filio solus, sicut cum filio unum. Proinde & filii erit vox, Extendi cœlum solus; quia sermone cœli confirmati sunt. Quia, Sophia, id est, Sermone adstante paratum est cœlum; & Omnia per Sermonem sunt facta; competit & filium solum extendisse cœlum, quia solus operationi patris ministravit. Idem erit dicens, Ego primus, & insuper ventura ego sum. Primum scilicet omnium, sermo, In principio erat sermo; in quo principio prolatus a patre est. Ceterum, pater non habens initium, ut a nullo prolatus, ut innatus, non potest videri. Qui solus fuit semper, ordinem habere non potuit. Igitur si propterea eundem & patrem & filium credendum putaverunt, ut unum Deum vindicent, salva est unio ejus, qui quum sit unus, habet & filium, æque & ipsum eisdem scripturis comprehensum. Si filium nolunt secundum a patre reputari, ne secundus duos faciat deos dici, ostendimus etiam duos deos in scriptura relatos, & duos dominos; & tamen ne de isto scandalizentur, rationem reddidimus; qua Dei non duo dicantur, nec Domini, sed qua pater & filius duo; & hoc non ex separatione substantiæ, sed ex dispositione, quum individuum & inseparatum filium a patre pronuntiamus; nec statu, sed gradu alium; qui etsi Deus dicatur, quando nominatur singularis, non ideo duos deos faciat, sed unum, hoc ipso quod & Deus ex unitate patris vocari habeat. Sed argumentationibus eorum adhuc retundendis opera præbenda est, si quid de scripturis ad sententiam suam excerpent, cetera nolentes intueri, quæ & ipsa regulam servant, & quidem salva unione divinitatis, & monarchiæ sonitu. Nam sicut in veteribus nihil aliud tenent quam, Ergo Deus, & alius præter me non est; ita in Evangelio, responsionem Domini ad Philippum tuentur, Ego & pater unum sumus. & Qui me viderit, videt & patrem: & Ego in patre, & pater in me. His tribus capitulis totum instrumentum utriusque Testamenti volunt cedere, cum oporteat secundum plura intelligi pauciora, sed proprium hoc est omnium hæreticorum. Nam quia pauca sunt, quæ in silva inveniri possunt, pauca adversus plura defendunt, & posteriora adversus priora suscipiunt. Regula autem omni rei semper ab initio constituta ex prioribus & ex pluribus in posteriora præscribit, utique & in pauciora. Adspice itaque ^c quanta præscribat tibi etiam in Evangelio, ante Philippi consultationem, & ante omnem argumentationem tuam. Et in primis, ipsa statim præfatio Joannis Evangelizatoris demonstrat, quod retro fuerit, qui caro fieri habebat: In principio erat sermo, & sermo erat apud Deum, & Deus erat sermo. Hic erat in principio apud Deum. Omnia per ipsum facta sunt, & sine ipso factum est nihil. Nam si hæc non aliter accipi licet, quam quomodo scripta sunt, indubitanter alius ostenditur, qui fuerit a principio, alius apud quem fuit: alium sermonem esse, alium Deum; licet & Deus sermo; sed qua Dei filius, non qua pater: alium per quem omnia, alium a quo omnia. Alium autem quomodo dicamus, sæpe jam edidimus; quo alium dicamus necesse est, non eundem; alium autem, non quasi separatum, sed dispositione alium, non divisione. Hic ergo factus est caro, non ipse cujus erat sermo. Hujus gloria visa est ^d tanquam vinci a patre, non tanquam patris. Hic unus finem patris differuit, non finem suum pater. Præcedit enim, Deum nemo vidit unquam. Idem & agnus Dei ab Joanne designatur, non ipse cujus est dilectus. Certe filius Dei semper,

^a Qui mundum ab angelis, &c. Notat Valentinianos & similes alios, & Procli sectatores ac Seleucianos. RHEN.

^b Utique præter Sophiam. Sensus est, quum Paulus dicit, quis illi consilio fuit? intelligit quis præter Sophiam consilio fuit, quæ Sophia illi aderat. Idem.

^c Quanta præscribant tibi. Quanta pro quam multa, ut & ante in superioribus plus semel. Idem.

^d Tanquam unici a patre *μονογενης υιος* per vocem unici quippe reddidit quod habetur. Joan. 1. LE PR.

per, sed non ipse cujus est filius. Hoc eum Nathanael statim sensit, sicut & alibi Petrus, Tu es filius Dei. Hoc & ipse recte sensisse illos confirmat, Nathanaeli quidem respondens, Quia dixi, vidi te sub ficu, ideo credis; Petrum vero beatum adfirmans, cui non caro, neque sanguis revelasset (quod & patrem senserat,) sed pater qui in coelis est. Quo dicto, utriusque personæ constituit distinctionem, & filii in terris, quem Petrus agnoverat Dei filium; & patris qui in coelis, qui Petro revelaverat quod Petrus agnoverat Dei filium Christum. Cum in templum introiit, Ædem patris appellat, ut filius. Cum ad Nicodemum dicit, Ira dilexit Deus mundum, ut filium suum unicum dederit; in quem omnis qui crediderit, non pereat, sed habeat vitam sempiternam. Et rursus, Non enim misit Deus filium suum in mundum, ut judicet mundum, sed ut salvus sit mundus per eum. Qui crediderit in illum, non judicatur: qui non crediderit in illum, jam judicatus est; quia non credidit in nomine unici filii Dei. ^a Joannes autem cum interrogaretur quid de Jesu contingeret: Pater, inquit, diligit filium, & omnia tradidit in manu ejus. Qui credit in filium, habet vitam æternam: qui non credit in filium Dei, non videbit Deum, sed ira Dei manebit super eum. Quem vero Samaritidi ostendit? Si Messiam qui dicitur Christus, filium utique se non patrem demonstravit, qui & alibi Christus Dei filius, non pater dictus est. Exinde discipulis, Meum est, inquit, ut faciam voluntatem ejus qui me misit, ut consummem opus ejus. Et ad Judæos, de paralytici sanitate, Pater meus usque modo operatur, & ego peror. Pater & ego filius dicit. Denique, propter hoc magis Judæi illum interficere volebant, non tantum quod solveret sabbatum, sed quod patrem suum Deum diceret, æquans se Deo. Tunc ergo dicebat ad eos, Nihil filius facere potest a semetipso, nisi viderit patrem facientem. Quæ enim ille facit, eadem & filius facit. Pater enim diligit filium, & omnia demonstravit illi quæ ille fecit, & majora istis opera demonstravit illi, ut vos miremini. Quomodo enim suscitavit mortuos & vivificat, ita & filius quos vult vivificat. Neque enim pater judicat, sed omne judicium dedit filio, uti omnes honorent filium, sicut honorant patrem. Qui non honorat filium, non honorat patrem, qui filium misit. Amen amen dico vobis, quod qui audit sermones meos, & credit ei qui me misit, habet vitam æternam; & in judicium non venit, sed transit de morte in vitam. Amen dico vobis, quod veniet hora, qua mortui audient vocem filii Dei; & cum audierint, vivent. Sicut enim pater habet vitam æternam a semetipso, ita & filio dedit vitam æternam habere in semetipso; & ^b judicium dedit illi facere in potestate, qua filius hominis est; per carnem scilicet, sicut & filius Dei per spiritum ejus. Adhuc adjicit, Ego autem habeo majus quam Joannis testimonium. Opera enim quæ pater mihi dedit consummare; illa ipsa de me testimonium perhibent, quod me pater miserit. Et qui me misit pater, ipse testimonium dixit de me. Subjungens autem, Neque vocem ejus audistis unquam, neque formam ejus vidistis; confirmat retro non patrem, sed filium fuisse, qui videbatur & audiebatur. Denique dicit, Ego veni in patris mei nomine, & non me recepistis? Adeo semper filius erat in Dei & regis & domini, & omnipotentis, & altissimi nomine. Interrogantibus autem quid facere debeant, respondit, Ut credatis in eum quem Deus misit. Panem quoque se adfirmat, quem pater præstaret de coelo. Ergo omne quod ei daret pater ad se venire, nec rejecturum se, quia de coelo descendisset, non ut suam, sed ut patris faceret voluntatem. Voluntatem autem patris esse, uti qui viderit filium, & crediderit in eum, vitam & resurrectionem consequatur. Neminem porro ad se venire posse, ^c nisi quem pater adducat: Omnem qui a patre audisset & didicisset, venire ad se. Non quasi patrem aliquis viderit, adjiciens & hic, ut ostenderet patris esse sermonem, per quem docti fiant. At quum discedunt ab eo multi, & Apostolis suis offert, si velint discedere & ipsi; quid respondit Simon Petrus? Quo discedimus? verba vitæ habes, & nos credimus quod tu sis Christus. Patrem illum esse, an patris Christum? Cujus autem doctrinam dicit, ad quam mirabantur? suam an patris? ^{XXII.} Æque ambigentibus inter se, ne ipse esset Christus, utique non pater, sed filius: Neque me scitis, inquit, unde sim, & non veni a meipso; sed est verus qui me misit, quem vos non noveritis. Ego novi illum, qui ab illo sum, & ille me misit. Non dixit, Quia ipse sum, & ipse me misit; sed ille me misit. Item, cum misissent ad invadendum eum Pharisæi: Modicum adhuc temporis, ait, vobiscum sum; & vado ad eum qui me misit. At ubi se negat esse solum? Sed ego, inquit, & qui me misit pater; nonne duos demonstrat, tam duos quam inseparatos? immo totum erat hoc quod docebat, inseparatos duos esse. Siquidem & legem proponens duorum hominum testimonium confirmantem, subjungit: Ego testimonium dico de me, & testimonium dicit de me, qui me misit pater. Quod si unus esset,

^a Joannes autem cum interrogaretur. Joannem Baptistam intelligit, cujus sunt verba etiam Joan. 3. quæ sequuntur, Pater diligit filium, &c. sic enim castigavimus, pro, dilexit, PAM.

^b Judicium dedit illi facere in potestate qua filius hominis est. Fere omnes codices & interpretes proponunt quia, quod intellectu facilius est, Nam S. Chrysostomus illam non adhi-

buit distinctionem; eo quod ea uteretur Paulus Samosatenus. LE PR.

^c Nisi quem pater adducat. Septem hisce capitibus a vigesimo Monarchianos impetit, probatque e scriptura filium alium esse a Patre, Ideoque patrem non se filium fecisse. Idem.

A esset, dum idem est & filius & pater, non uteretur legis patrocínio fidem imponentis, non unius testimonio, sed duorum. Item, interrogatus ubi esset pater, Neque se, neque patrem notum esse illis respondens, duos dixit ignotos, quod si ipsum nossent, patrem nossent; non quidem quasi ipse esset pater & filius, sed quia per individuitatem neque agnosci, neque ignorari alter sine altero potest. Qui me, ait, misit, verax est; & ego quæ ab eo audiui, ea & loquor in mundum. Interpretante extrinsecus scriptura, non cognovisse illos quod de patre dixisset, cum scilicet cognoscere debuissent sermones patris in filio esse, legendo apud Hieremiam, Et dixit mihi Dominus, Ecce dedi sermones meos in os tuum. Et apud Esaiam, Dominus dat mihi linguam disciplinæ ad cognoscendum quando oporteat dicere sermonem. Sicut ipse rursus, Tunc, inquit, cognoscetis quod ego sim, & a memetipso nihil loquar: sed sicut me docuit, ita & loquor; quia & qui me misit, mecum est. Et hoc ad testimonium individuorum duorum. Item, in altercatione Judæorum, exprobrans quod occidere eum vellent:

B Ego, inquit, quæ vidi penes patrem meum, loquor; & vos quod vidistis penes patrem vestrum, id facitis: & nunc vultis occidere hominem veritatem vobis loquutum, quam audivit a Deo, &, Si Deus esset pater vester, dilexissetis me. Ego enim ex Deo exivi & veni, (& tamen non separantur, licet exisse dixerit, ut quidam arripiunt hujus dicti occasionem. Exivit autem a patre, ut radius ex sole, ut rivus ex fonte, ut frutex ex semine.) Ego dæmonium non habeo, sed honoro patrem meum. &, Si ego me ipse glorificem, nihil est gloria mea. Est qui me glorificet pater, quem vos dicitis Deum esse vestrum, nec nostis illum, at ego novi eum. Et si dicam, Non novi, ero similis vestri mendax, sed novi illum, & sermonem ejus servo. Ac cum subjungit, Abraham diem meum vidit, & lætatus est; nempe demonstrat filium Abraham retro visum, non patrem. Item, super cæcum illum patris opera dicit se facere oportere. Cui post restitutionem luminum: Tu, inquit, credis in filium Dei? & interroganti quis esset iste, ipse se demonstrans, utique filium demonstravit, quem credendum esse dixerat. Dehinc, cognosci

C se profitetur a patre, & patrem a se. Et ideo se diligere a patre, quod animam suam ponat; quia hoc præceptum accepisset a patre. Et interrogatus a Judæis, si ipse esset Christus, (utique Dei; nam usque in hodiernum Judæi Christum Dei, non ipsum patrem sperant; quia nunquam Christus pater scriptus est venturus:) Loquor, inquit, vobis, & non creditis. Opera quæ ego facio in nomine patris, ipsa de me testimonium dicunt. Quid testimonium? ipsum scilicet esse, de quo interrogabant, id est Christum Dei. De ovibus etiam suis, quod nemo illas de manu ejus eriperet. Pater enim quod mihi dedit, majus est omnibus, &, ^a Ego & pater unum sumus. Hic ergo jam gradum volunt figere stulti, immo cæci, qui non videant: primo, ego & pater, duorum esse significationem; dehinc in novissimo, sumus, non ex unius esse persona, quod pluraliter dictum est; tum quod, unum sumus, non, unus sumus. Si enim dixisset, unus sumus, potuisset adjuvare sententiam illorum. Unus enim singularis numeri significatio videtur. Adhuc cum duo, masculini generis. Unum dicit, neutrali verbo, quod non pertinet

D ad singularitatem, sed ad unitatem, ad similitudinem, ad conjunctionem, ad dilectionem patris, qui filium diligit; & ad obsequium filii, qui voluntati patris obsequitur. Unum sumus, dicens, ego & pater, ostendit duos esse, quos æquat & jungit. Adeo addit etiam multa se opera a patre ostendisse, quorum nihil lapidari mereretur. Et ne putarent ideo se illum lapidare debere, quasi se Deum ipsum, id est patrem voluisset intelligi; quia dixerat, Ego & pater unum sumus; qua filium Dei Deum ostendens, non qua ipsum Deum. Si in lege, inquit, scriptum est, Ego dixi, vos dii estis; & non potest solvi scriptura; quem pater sanctificavit, & misit in mundum, vos eum blasphemare dicitis, quia dixi, filius Dei sum? Si non facio opera patris mei, nolite credere: si vero facio, & mihi credere non vultis, vel propter opera credite. Et scitote quod ego in patre sim, & pater in me. Per opera ergo erat pater in filio, & filius in patre; & ita per opera intelligimus unum esse patrem & filium. Adeo totum hoc perseverabat inducere; ut duo tamen crederentur in una virtute: quia aliter filius credi non posset, nisi duo crederentur. Post hæc autem Martha filium Dei eum confessa, non magis erravit, quam Petrus, & Nathanael; quamquam etsi errasset, statim

XXIII. didicisset. Ecce enim ad suscitandum fratrem ejus a mortuis, ad cælum & ad patrem Dominus suspiciens: Pater, inquit, [utique filius] gratias ago tibi, quod me semper exaudias. Propter istas turbas circumstantes dixi, ut credant quod tu me miseris. Sed & in conturbatione animæ, Et quid dicam? Pater, salvum me fac de ista hora. Atquin propter hoc veni in istam horam. Verum, pater, glorifica nomen tuum; in quo erat & filius. Ego, inquit, veni in patris nomine. Inde scilicet suffecerat filii ad patrem vox. Ecce ex abundantia respondet de cælo pater, filio contestatur: Hic est filius meus dilectus, in quo bene sensi, audite illum. Ita & in isto, Glorificavi, & glorificabo: rursus quot personæ tibi videntur, perversissime Praxeæ, nisi quot & voces? habes filium in terris, habes patrem in cælis. Non est se-

^a Ego & pater unum sumus. Hæc eadem verba quæ ex Joan. 10. assumpsit, retulit cap. 20. superius. Illa autem detorquebant hæretici monarchiani, qui inde factum puta-

bant ut constaret alium non esse filium a Patre; Quum tamen unitatem essentiæ dicant, non personæ. LE PR.

paratio ista, sed dispositio divina. Ceterum, scimus Deum etiam intra abyssos esse, & ubique A consistere, sed vi & potestate. Filium quoque, ut individuum, cum ipso ubique. Tamen in ipsa œconomia, pater voluit filium in terris haberi, se vero in cœlis; quo & ipse filius suspiciens, & orabat & postulabat a patre, quo & nos erectos docebat orare: Pater noster qui es in cœlis, & cum sit & ubique, hanc sedem suam voluit pater; Minoravit filium modico citra angelos, ad terram demittendo; gloria tamen & honore coronaturus illum, in cœlos resumendo. Hæc jam præstabat illi, dicens, Et glorificavi, & glorificabo. Postulat filius de terris, pater promittit a cœlis. Quid mendacem facis & patrem & filium, si aut pater de cœlis loquebatur ad filium, cum ipse esset filius apud terras; aut filius ad patrem precabatur, cum ipse esset pater apud cœlos? Quale est ut filius item postularet a semetipso, postulando a patre, si filius erat pater; aut iterum pater sibi ipse promitteret, promittendo filio, si pater erat? ut sic duos divisos diceremus, quomodo jactitatis, tolerabilius erat duos divisos, quam unum Deum verisipellem prædicare. Itaque ad istos tunc Dominus pronuntiavit, Non propter me ista vox venit, sed propter vos; ut credant hi, & patrem & filium, in suis quemque nominibus, & personis, & locis. Sed adhuc exclamat Jesus & dicit, Qui credit in me, non in me credit; sed in eum credit qui me misit, [quia per filium in patrem creditur, & auctoritas credendi filio, pater est.] & qui conspicit me, conspicit eum qui me misit. Quomodo? Quoniam scilicet a memetipso non sum locutus; sed qui me misit pater, ipse mihi mandatum dedit quid dicam, & quid loquar. Dominus enim dat mihi linguam disciplinæ, ad cognoscendum quando oporteat dicere sermonem quem ego loquor. Sicut mihi pater dixit, ita & loquor. Hæc quomodo dicta sint, Evangelizator & utique tam clarus discipulus Joannes, magis quam Praxeas noverat; ideoque ipse de suo sensu, ^a Ante autem solemnitatem Paschæ, inquit, sciens Jesus omnia sibi tradita a patre esse, & se ex Deo exisse, ad Deum vadere. Sed Praxeas ipsum vult patrem de semetipso exisse, & ad semetipsum abisse, ut diabolus in cor Judæ, non filii traditionem, sed patris ipsius immiserit. Nec diabolo bene nec hæretico; quia nec in filio bono suo C diabolus operatus est traditionem. Filius enim traditus est Dei, qui erat in filio hominis, sicut scriptura subjungit, Nunc glorificatus est filius hominis, & Deus glorificatus est in illo. Quid Deus? utique non pater, sed sermo patris, qui erat in filio hominis, id est in carne, in qua & glorificatus jam; virtute vero & sermone, & ante Jesum: Et Deus inquit, glorificavit illum in semetipso, id est, pater filium in semetipso habens, etsi porrectum ad terram, mox per resurrectionem glorificavit, morte devicta. Erant plane qui & tunc non intelligerent. Quoniam & Thomas aliquandiu incredulus: Domine enim, inquit, non scimus quo eas, & quomodo viam novimus? Et Jesus, Ego sum via, veritas & vita. Nemo venit ad patrem nisi per me. Si cognovissetis me, cognovissetis & patrem: sed abhinc nostis illum, & vidistis illum. Et pervenimus jam ad Philippum, qui spe excitatus videndi patris, nec intelligens quomodo visum patrem audisset: Ostende, inquit, nobis patrem, & sufficit nobis. Et Dominus, Philippe, tanto tempore vobiscum sum, & non cognovistis me? Quem dicit cognosci ab illis debuisset, D se, (hoc enim solum discuti oportet) quasi patrem, an quasi filium? Si quasi patrem, doceat Praxeas, tanto tempore Christum cum eis conversatum, patrem aliquando non dico intelligi, verum vel æstimari potuisse. ^b Nobis omnes scripturæ, & veteres Christum Dei, ^c & novæ filium Dei præfiniunt. Hoc & retro prædicabatur, hoc & ab ipso Christo pronuntiabatur; immo jam & ab ipso patre coram de cœlis filium profitente, & filium glorificante: Hic est filius meus. &, Glorificavi, & glorificabo. Hoc & a discipulis credebatur, hoc & a Judæis non credebatur, hoc se volens credi ab illis, omni hora patrem nominabat, & patrem præferebat, & patrem honorabat. Si ita est, ergo non patrem tanto tempore secum conversatum ignoraverant, sed filium. Et Dominus eum se ignoranti exprobrans, quem ignoraverant, eum utique agnosci volebat, quem tanto tempore non agnosci exprobraverat, id est filium. Et apparere jam potest quomodo dictum sit, Qui me videt, videt & patrem. Scilicet quo & supra, Ego & pater unum sumus. Quare? quia, Ego ex Deo exivi & veni. &, Ego sum via. Nemo ad patrem venit, nisi per me. &, Nemo ad me venit, nisi pater eum adduxerit. &, Omnia mihi pater tradidit. &, Sicut pater vivificat, ita & filius. &, Si me cognovistis, & patrem cognovistis. Secundum hæc enim, vicarium se patris ostenderat, per quem pater & videretur in factis, & audiretur in verbis, & cognosceretur in filio, facta & verba patris administrante; quia invisibilis pater, quod & Philippus didicerat in lege, & meminisse debuerat: Deum nemo videbit & vivet. Et ideo sugillatur patrem videre desiderans quasi visibilem, & instruitur visibilem eum in filio fieri ex virtutibus, non ex personæ representatione. Denique, si patrem eundem filium vellet intelligi, dicendo, Qui me videt, patrem videt:

^a Ante autem solemnitatem Paschæ. Hæc verba Joan. 13. transposito citat ordine, alioqui cum reliquis consentit, legens etiam cum vulgato interprete, quantumvis græce sit *et autem in semetipso*. PAM.

^b Nobis omnes scripturæ & veteres, &c. Adludit ad omnes scripturas & veteres, in quibus Christus Dei appellatur,

utpote Psal. 2. Isai. 45. Threnor. 4. & Dan. 9. Idem.

^c Et novæ filium Dei præfiniunt. Scripturas ejusmodi novi Testamenti habes initio evangeliorum Marci, Lucæ ac Joan. & alibi apud eosdem. Matth. 4. Act. 2. & 9. & epist. ad Roman. Galat. Ephes. & Hebr. Denique & Apocal. 2. Idem.

A videt: quomodo subjicit, Non creditis quia ego in patre, & pater in me est? Debuerat enim subjungere, Non creditis quia ego sum pater? Aut quo exaggeravit, si non illud manifestavit quod voluerat intelligi, se scilicet filium esse? Porro dicendo, Non creditis quia ego in patre, & pater in me: propterea potius exaggeravit, ne quia dixerat, Qui me videt, & patrem videt, pater existimaretur: quod numquam existimari se voluit, qui semper se filium, & a patre venisse profitebatur. Igitur & manifestam fecit duarum personarum conjunctionem, ne pater seorsum quasi visibilis in conspectu desideraretur, & ut filius repræsentator patris haberetur. Et nihilominus hoc quoque interpretatus est, quomodo pater esset in filio, & filius in patre. Verba, inquit, quæ ego loquor vobis, non sunt mea; utique quia patris. Pater autem manens in me, facit opera. Per opera ergo virtutum, & verba doctrinæ manens in filio pater per ea videtur, per quæ manet, & per eum in quo manet: ex hoc ipso apparente proprietate utriusque personæ, dum dicit: Ego sum in patre, & pater in me. Atque adeo, Credite, ait.

B Quid? Me patrem esse: Non puto scriptum esse; sed, Quia ego in patre, & pater in me. Si quominus, vel propter opera credite. Ea utique opera, per quæ pater in filio, non visu, sed sensu videbatur. Post Philippum, & totam substantiam quæstionis istius, quem in finem E- XXV. vangeli, perseverant in eodem genere sermonis, quo pater & filius in sua proprietate distinguuntur, paracletum quoque a patre se postulaturum, quum ascendisset ad patrem, & missurum repromittit & quidem alium, sed jam præmissimus quomodo alium. Ceterum, de meo sumet, inquit, ^a sicut ipse de patris. Ita connexus patris in filio, & filii in paracleto, tres efficit coherentes, alterum ex altero. qui tres unum sint, non unus. quomodo dictum est, Ego & pater unum sumus; ad substantiæ unitatem, non ad numeri singularitatem. Percurre adhuc, & invenies quem patrem credis, vice patris dictum. Et patrem agricolam, utique in terra tu putas fuisse. Hunc rursus in cœlis a filio agnoscere, cum illuc respiciens, discipulos suos patri tradit. Sed & si in isto Evangelio non esset revelatum; Deus meus, ad quid me dereliquisti? & Pater, in tuis manibus depono spiritum meum: tamen post resurrectionem & devictæ gloriæ mortis, exposita necessitate omnis humilitatis, cum jam patrem se posset ostendere tam fideli femina, ex dilectione, non ex curiositate, nec ex incredulitate Thomæ, tangere eum aggressæ: Ne, inquit, contigeris me, nondum ascendi ad patrem meum. Vade autem ad fratres meos [quin & in hoc se filium ostendit; Filios enim appellasset illos, si pater fuisset] & dices eis, Ascendo ad patrem meum & patrem vestrum, Deum meum & Deum vestrum. Pater ad patrem, & Deus ad Deum; an filius ad patrem, & sermo ad Deum? Ipsa quoque clausula Evangelii, propter quid consignat hæc scripta, nisi ut credatis, inquit, Jesum Christum filium Dei? Igitur quæcumque ex his putaveris ad demonstrationem ejusdem patris & filii proficere tibi posse, adversus definitivam Evangelii sententiam niteris. Non ideo enim scripta sunt, ut patrem credas Jesum Christum, sed ut filium. Propter unum Philippi sermonem, & Domini XXVI. responsionem ad eum, videmus Joannis Evangelium decurrerit, ne tot manifeste pronuntiata, & ante & postea unus sermo subvertat secundum omnia potius quam adversus omnia etiam adversus suos sensus interpretandus. Ceterum, ut alia Evangelia non interponam, quæ de nativitate Dominica idem confirmant, sufficit eum qui nasci habebat ex virgine, ab ipso annuntiari angelo, filium Dei determinatum: Spiritus Dei superveniet in te, & virtus Altissimi obumbrabit te. Propterea quod nascetur ex te sanctum, vocabitur filius Dei. Volent quidem & hic argumentari, sed veritas prævalebit. Nempe, inquiunt, filius Dei Deus est, & virtus Altissimi Altissimus est. Nec pudet illos injicere, Quod si esset, scriptum fuisset. quem enim verebatur, ut non aperte pronuntiaret, Deus superveniet, & Altissimus obumbrabit te? Dicens autem spiritus Dei, & si spiritus Dei Deus, tamen non directo Deum nominans, portionem totius intelligi voluit, quæ cessura erat in filii nomen. Hic spiritus Dei, idem erit sermo. Sicut enim Joanne dicente, Sermo caro factus est; spiritum quoque intelligimus in mentione sermonis: ita & hic sermonem quoque agnoscimus in nomine spiritus. Nam & spiritus substantia est sermonis, & sermo operatio spiritus, & duo unum sunt. Ceterum, alium Joannes profitebitur carnem factum, alium angelus carnem futurum, si non & spiritus sermo est, & sermo spiritus. Sicut ergo sermo Dei non est ipse cujus est, ita nec spiritus; & si Deus dictus est, non tamen ipse est cujus est dictus. Nulla res alicujus, ipsa est cujus est. Plane cum quid ex ipso est, & sic ejus est dum ex ipso sit, potest tale quid esse, quale & ipse ex quo est, & cujus est. Et ideo spiritus Dei Deus, & sermo Dei Deus, quia ex Deo, non tamen ipse ex quo est. Quod si Deus Dei tanquam substantiva res, non erit ipse Deus, sed hætenus Deus, quia ex ipsius Dei substantia, qua & substantiva res est, & ut portio aliqua totius. Multo magis virtus altissimi, non erit ipse altissimus, quia nec substantiva res est quod est spiritus, sicut nec sapientia, nec providentia; & hæc enim substantiæ non sunt, sed accidentia uniuscujusque substantiæ. Virtus spiritui accidit, nec

T t t

ipsa

^a Sicut ipse de patris. Defectiva oratio, qualiter in superioribus sæpe locutus est, subauditur de eo, quod est patris.

sic infra. Non scitis, inquit, quod in patris mei me esse oportet? ubi subauditur rebus. RHEN.

ipsa erit spiritus. His itaque rebus quodcumque sunt, spiritu Dei & sermone & virtute col-
latis in virginem, quod de ea nascitur, filius Dei est. Hoc se & in istis Evangelis ipse testa-
tur statim a puero: Non scitis, inquit, quod in patris mei me esse oportet? Hoc & Sata-
nas eum in tentationibus novit, Si filius Dei es. Hoc & exinde dæmonia confitentur, Sci-
mus qui sis, filius Dei. Patrem & ipse adorat. Christum se Dei a Petro agnitum non negat.
Insultans in spiritu ad patrem: Confiteor, inquit, tibi pater, quod absconderis hæc a sa-
pientibus. Hic quoque patrem nemini notum nisi filio adfirmat. Et patris filium confesu-
rum confessores, & negaturum negatores suos apud patrem; inducens parabolam filii, non
patris in vineam missi post aliquot servos, & occisi a malis rusticis; & a patre defensi; igno-
rans & ipse diem & horam ultimam soli patri notam; disponens regnum discipulis, quomo-
do & sibi dispositum dicit a patre; habens potestatem legiones angelorum postulandi ad au-
xilium a patre si vellet; exclamans quod se Deus reliquisset, in patris manibus spiritum po-
nens; & post resurrectionem spondens missurum se discipulis promissionem patris; & no-
vissime mandans ut tingerent in patrem & filium & spiritum sanctum, non in unum. Nam
XXVII, nec semel, sed ter, ad singula nomina in personas singulas tingimur. Et quid ego in tam
manifestis moror, quum ea aggredi debeam, de quibus manifesta obumbrare quærent?
Undique enim obducti distinctione patris & filii, quam manente conjunctione disponimus,
ut solis & radii, & fontis & fluvii, per individuum tamen numerum duorum & trium: ali-
ter eam ad suam nihilominus sententiam interpretari conantur, ut æque in una persona
utrumque distinguant, patrem & filium, dicentes filium carnem esse, id est hominem, id
est Jesum: patrem autem spiritum, id est Deum, id est Christum. Et qui unum eundem-
que contendunt patrem & filium, jam incipiunt^a dividere illos potius quam unare. Si enim
alius est Jesus, alius Christus; alius erit filius, alius pater; quia filius Jesus, & pater Chri-
stus. Talem monarchiam apud Valentinum fortasse didicerunt, duos facere, Jesum &
Christum. Sed hæc injectio eorum ex prætractatis jam retusa est, quod sermo Dei, vel spiri-
tus, Dei & virtus altissimi dictus sit, quem patrem faciunt. Non enim ipsæ sunt cujus di-
cuntur, sed ex ipso, & ipsius. Et aliter tamen in isto capitulo revincuntur. Ecce, inquit,
ab angelo prædicatum est, Propterea quod nascetur sanctum, vocabitur filius Dei. Caro
itaque nata est, Caro utique erit filius Dei: Immo de spiritu Dei dictum est. Certe enim
de Spiritu sancto virgo concepit; & quod concepit, id peperit; id ergo nasci habebat, quod
erat conceptum, & pariendum; id est spiritus, cujus & vocabitur nomen Emmanuel, quod
est interpretatum, Nobiscum Deus. Caro autem Deus non est, ut de illa dictum sit, Quod
nascetur sanctum, vocabitur filius Dei: sed ille qui in ea natus est, Deus; de quo & Psal-
mus, Quoniam Deus homo natus est in illa, & ædificavit eam voluntate patris. Quis Deus
in ea natus? Sermo & spiritus, qui cum sermone de patris voluntate natus est. Igitur ser-
mo in carne, dum & de hoc quærendum, quomodo sermo caro sit factus; utrumne quasi
transfiguratus in carne, an indutus carnem? Immo indutus. Ceterum, Deum immutabi-
lem & informabilem credi necesse est, ut æternum.^b Transfiguratio autem interemptio est
pristini. Omne enim quodcumque transfiguratur in aliud, desinit esse quod fuerat, & inci-
pit esse quod non erat. Deus autem neque desinit esse, neque aliud potest esse. Sermo au-
tem Deus; & sermo Domini manet in ævum, perseverando scilicet in sua forma. Quem
si non capit transfigurari, consequens est, ut sic caro factus intelligatur dum sit in carne, &
manifestatur, & videtur, & contrectatur per carnem: quia & cetera sic accipi exigunt. Si
enim sermo ex transfiguratione & demutatione substantiæ caro factus est, una jam erit sub-
stantia Jesus ex duabus, ex carne & spiritu mixtura quædam, ut electrum ex auro & argen-
to; & incipit nec aurum esse, id est spiritus, neque argentum, id est, caro, dum alterum al-
tero mutatur, & tertium quid efficitur. Neque ergo Deus erit, Jesus. Sermo enim desinit
esse, qui caro factus est; neque caro, id est homo. caro enim non proprie est, qui sermo fuit.
Ita ex utroque neutrum est; aliud longe tertium est, quam utrumque. Sedenim invenimus
illum directo, & Deum & hominem expositum, ipso hoc Psalmo suggerente, Quoniam
Deus homo natus est in illa, ædificavit eam voluntate patris; certe usquequaque filium
Dei & filium hominis, cum Deum & hominem, sine dubio secundum utramque substan-
tiam in sua proprietate distantem: quia neque sermo aliud quam Deus, neque caro aliud
quam homo. Sic & Apostolus de utraque ejus substantia docet: Qui factus est, inquit, ex
femine David. Hic erit homo & filius hominis, qui definitus est filius Dei secundum spi-
ritum. Hic erit Deus, & sermo Dei filius. Videmus duplicem statum,^c non confusum, sed

^a Dividere illos potius quam unare. Unare, inquit Rhe-
nanus, simplex verbum usurpat; unde nos adunare dicimus;
& coadunare. Quamquam vero tres Mss. Vaticani cod. le-
gant *unire*, tamen retinimus *unare*, quod Africanam ma-
gis phrasin redolet. PAM.

^b Transfiguratio autem interemptio est pristini. Facit hic
locus pro transubstantiatione, quam Catholici in sacramen-
to Eucharistiæ adserunt; in assumptione vero humanitatis.

Christi negant; utpote qui juxta symbolum B. Athanasii,
unus non conversione divinitatis in carnem, sed assumptio-
ne humanitatis in Deum. Idem.

^c Non confusum sed conjunctum in una persona, etc. Con-
junctus nimirum Deus & homo, salva utriusque substantiæ
proprietas. *uxi ex uxore & hominis.* Quæ a symbolo B. A-
thanasii non adeo videntur recedere. LE PR.

A conjunctum in una persona, Deum & hominem Jesum. De Christo autem differo. Et adeo salva est utriusque proprietatis substantiæ, ut & spiritus res suas egerit in illo; id est virtutes & opera & signa; & caro passiones suas functa sit, esuriens sub diabolo, sitiens sub Samaritanide, flens Lazarum, anxius usque ad mortem; denique & mortua est. Quod si tertium quid esset ex utroque confusum ut electrum, non tam distincta documenta paterent utriusque substantiæ. Sed & spiritus carnalia, & caro spiritalia egissent, ex translatione; aut neque carnalia, neque spiritalia, sed tertiæ alicujus formæ confusione: immo aut sermo mortuus esset, aut caro mortua non esset, si sermo conversus esset in carnem; aut caro enim immortalis fuisset, aut sermo mortalis. Sed quia substantiæ ambæ in statu suo quæque distincte agebant, ideo illis & operæ & exitus sui occurrerunt. Disce igitur cum Nicodemo, Quia quod in carne natum est, caro est; & quod de spiritu, spiritus est. Neque caro spiritus sit, neque spiritus caro. In uno plane esse possunt. Ex his Jesus constitit, ex carne homo, ex spiritu Deus, quem tunc angelus ex ea parte qua spiritus erat, Dei filium pronuntiavit, servans carni filium hominis dici. Sic & Apostolus etiam Dei & hominum appellans sequentem, utriusque substantiæ confirmavit. Novissime qui filium Dei carnem interpretaris, exhibe qui sit filius hominis. Aut nunquid spiritus erit? sed spiritus patrem ipsum vis haberi; quia Deus spiritus, quasi non & Dei spiritus: sicut & sermo Deus, & Dei sermo. Itaque XXVIII Christum facis patrem, stultissime, qui nec ipsam vim inspicias nominis hujus, si tamen nomen est Christus, & non appellatio potius; unctus enim significatur. Unctus autem non magis nomen est, quam vestitus, quam calceatus, accidens nomini res. An tu, si ex aliquo argumento vestitus quoque vocaretur Jesus, quomodo Christus ab unctionis sacramento, æque Jesum filium Dei diceres, vestitum vero patrem crederes? Nunc de Christo. Si pater Christus est, pater unctus est, & utique ab alio. Aut si a semetipso, proba. Sed non ita docent Acta Apostolorum, in illa exclamatione Ecclesiæ ad Deum, Convenerunt enim universi in ista civitate adversus sanctum filium tuum Jesum, quem unxisti: Herodes & Pilatus cum Nationibus; ita & filium Dei Jesum contestati sunt, & filium a patre unctum. Ergo XXX Jesus idem erit Christus, qui a patre unctus est; non pater, qui filium unxit. Sic & Petrus, Firmissime itaque cognoscat omnis domus Israel, quod & Dominum & Christum, id est unctum, fecerit eum Deus hunc Jesum, quem vos crucifixistis. Joannes autem, etiam mendacem notat eum, qui negaverit Jesum esse Christum: contra, de Deo natum omnem, qui crediderit Jesum esse Christum: Propter quod & hortatur ut credamus nomini filii ejus Jesu Christi, ut scilicet communio sit nobis cum patre, & filio ejus Jesu Christo. Sic & Paulus ubique Deum patrem ponit, & Dominum nostrum Jesum Christum. Cum ad Romanos scribit, Gratias agit Deo per Dominum nostrum Jesum Christum. Cum ad Galatas, Non ab hominibus se Apostolum præfert, nec per hominem; sed per Jesum Christum, & Deum patrem. Et habes tota instrumenta ejus, quæ in hunc modum pronuntiant, & duos D proponunt, Deum patrem, & Dominum nostrum Jesum Christum filium patris, & Jesum ipsum esse Christum, in altero quoque nomine Dei filium. Nam exinde eo jure quo utrumque nomen unius est, id est Dei filii, etiam alterum sine altero ejusdem est. Et sive Jesus tantummodo positum est, intelligitur & Christus; quia Jesus unctus est. Sive solummodo Christus idem est Jesus, quia unctus est Jesus. Quorum nominum alterum est proprium, quod ab angelo impositum est: alterum accidens, quod ab unctione convenit; dum tamen Christus filius sit, non pater. Postremo, quam cæcus est, qui nec in Christi nomine intelligit alium Deum portendi, si Christo nomen patris adscribat? Si enim Christus pater Deus est, qui dicit, ^a Ascendo ad patrem meum & patrem vestrum, & Deum meum & Deum vestrum; utique alium patrem super se & Deum ostendit. Si item pater Christus est, alius est qui solidat tonitruum, & condit spiritum, & adnuntiat in homines Christum suum. Et si adstiterunt reges terræ, & archontes congregati sunt in unum, adversus Christum ipsius; alius erit Dominus, contra cujus Christum congregati sunt reges & archontes. Et si, Hæc dicit Dominus Domino meo Christo; alius erit Dominus qui loquitur ad patrem Christi. Et cum Apostolus scribit, Uti Deus Domini nostri Jesu Christi det vobis spiritum sapientiæ & agnitionis; alius erit Deus Christi Jesu charismatum spiritalium largitor. Certe, ne per omnia evagemur, qui suscitavit Christum, suscitaturus est & mortalia corpora nostra, ^b jamque alius erit suscitator quam pater mortuus, & pater suscitatus, si Christus qui est mortuus, pater est. Obmutescat, obmutescat ista blasphemia. sufficiat Christum filium Dei mortuum dici; & hoc, quia ita scriptum est. Nam & Apostolus non sine onere pronuntians Christum mortuum, adjecit, secundum scripturas; ut duritiam pronuntiationis scripturarum auctoritate molliret, & scandalum auditori everteret. Quamquam cum duæ substantiæ censeantur in Christo Jesu divina & humana, constet autem immortalem esse divinam, sicut

XXIX.

T t t 2

mor-

^a Ascendo ad patrem meum, &c. Plurimis hisce testimoniis demonstrat alium a Patre Christum, sicque *ορατιστην* doctrinæ Praxeanz ostendit. LE PR.

^b Jamque alius erit suscitator.] Liber Urlni, Utiqve alius. RIG.

mortalem quæ humana sit, apparet, quatenus eum mortuum dicat; id est, qua carnem & homi- A
nem & filium hominis, non qua spiritum & sermonem & Dei filium. Dicendo denique,
Christus mortuus est, id est unctus; id quod unctum est, mortuum ostendit, id est carnem.
Ergo, inquis, & nos eadem ratione Patrem mortuum dicentes qua vos Filium, non blasphemamus
iu Dominum Deum: non enim ex divina, sed ex humana substantia mortuum dici-
mus. Atquin blasphematis non tantum, quia mortuum dicitis patrem, sed & quia crucifi-
xum. Maledictione enim crucifixi, quæ ex lege in filium competit, (quia Christus pro no-
bis maledictio factus est, non pater,) Christum in patrem convertentes, in patrem blasphe-
matis. Nos autem dicentes Christum crucifixum, non maledicimus illum, sed maledictum
legis referimus; quia nec Apostolus hoc dicens blasphemavit. Sicut autem, de quo quid ca-
pit dici, sine blasphemia dicitur; ita quod non capit, blasphemia est si dicatur. Ergo nec
compassus est pater filio; sic enim directam blasphemiam in patrem veriti, diminui eam hoc
modo sperant, concedentes jam patrem & filium duos esse; si filius quidem patitur, pater ve- B
ro compatitur. Stulti & in hoc. Quid est enim compati, quam eum alio pati? Porro, si im-
passibilis pater, utique & impassibilis. Aut si compassibilis, utique passibilis. Nihil ei vel
hoc timore tuo præstas. Times dicere passibilem, quem dicis compassibilem. Tam autem in-
compassibilis pater est, quam impassibilis etiam filius ex ea conditione qua Deus est. ^a Sed quo-
modo filius passus est, si non compassus est & pater? Separabatur a filio, non a Deo. Nam &
fluvius si aliqua turbulentia contaminatur, quamquam una substantia de fonte decurrat, nec
secernatur a fonte, tamen fluvii injuria non pertinebit ad fontem. Et licet aqua fontis sit
quæ patitur in fluvio; dum non in fonte patitur, sed in fluvio; non fons patitur, sed fluvius
qui ex fonte est. Ita, etsi spiritus Dei quid pati posset in filio, quia tamen non in patre pate-
retur, sed in filio, pater passus non videretur. Sed sufficit nihil spiritum Dei passum suo no-
mine; quia si quid passus est, in filio quidem passus est, in quo erat & pater, cum filius pate-
retur in carne; quia hoc retractatum. Nec quisquam negabit, quando & nos pati pro Deo C
XXX. non possumus, nisi spiritus Dei sit in nobis qui & loquitur de nobis, quæ sunt confessionis;
non ipse tamen patiens, sed pati posse præstans. Alioquin si ultra pergas, potero tibi durius
respondere, & te cum ipsius Domini pronuntiatione committere, uti dicam, quid de isto
quæris? habes ipsum exclamantem in passione, Deus meus, Deus meus, ut quid me dereli-
quisti? Ergo aut filius patiebatur a patre derelictus, & pater passus non est, qui filium de-
reliquit; aut si pater erat qui patiebatur, ad quem Deum exclamabat? Sed hæc vox carnis &
animæ, id est hominis, non sermonis; nec spiritus, id est non Dei, propterea emissæ est, ut
impassibilem Deum ostenderet, qui sic filium dereliquit, dum hominem ejus tradidit in
mortem. Hoc & Apostolus sensit, scribens, Si pater filio non pepercit. Hoc & Esaias prior
pronuntiavit, Et Dominus eum tradidit pro delictis nostris. Sic reliquit, dum non parcit,
sic reliquit, dum tradit. Ceterum, non reliquit pater filium, in cujus manibus filius spiritum D
suum posuit. Denique posuit, & statim obiit: Spiritu enim manente in carne, caro omnino
mori non potest. Ita, relinqui a patre, mori fuit filio. Filius igitur & moritur, & resuscita-
tur a patre, secundum scripturas. Filius ascendit in superiora cælorum, qui & descendit in
interiora terræ: hic sedet ad dexteram patris, non pater ad suam. Hunc videt Stephanus
cum lapidatur, adhuc stantem ad dexteram Dei, ut exinde sessurum, donec ponat illi pater
omnes inimicos sub pedibus suis. Hic & venturus est rursus super nubes cæli, talis, qualis &
ascendit. Hic interim acceptum a patre munus effudit Spiritum sanctum, tertium nomen di-
vinitatis, & tertium gradum majestatis, unius prædicatorem monarchiæ, sed & œconomix
interpretatorem, si quis ^b sermones novæ prophetiæ ejus admiserit, & deductorem omnis
veritatis, quæ est in Patre & Filio & Spiritu sancto, secundum Christianum sacramentum.
Ceterum: Judaicæ fidei istares, sic unum Deum credere, ut filium adnumerare ei nolis, &
post filium, spiritum. Quid enim erit inter nos & illos, nisi differentia ista? Quod opus Evan-
gelii, quæ est substantia novi Testamenti, statuens Legem & Prophetas usque ad Joannem,
si non exinde Pater & Filius & Spiritus, tres crediti, unum Deum sistunt? Sic Deus voluit
novare sacramentum, ut nove unus crederetur per filium & spiritum, ut coram jam Deus in
suis propriis nominibus & personis cognosceretur, qui & retro per filium & spiritum prædi-
catus non intelligebatur. Viderint igitur Antichristi, qui negant patrem & filium. Negant
enim patrem, dum eundem filium dicunt; & negant filium, dum eundem patrem credunt,
dando illis quæ non sunt, auferendo quæ sunt. Qui vero confessus fuerit Christum filium
Dei, non patrem, Deus in illo manet, & ipse in Deo. Nos credimus testimonio Dei, quo
testatus est de filio suo, Qui filium non habet, nec vitam habet. Non habet autem filium,
qui eum alium quam filium credit.

^a Sed quomodo filius passus est. Liber Ursini, Sed quando
filius passus est, si non compassus est & pater, & separatur
a filio, non a Deo? RIG.

^b Sermones novæ prophetiæ. Montani vaticinia quibus oc-
cæcatus Tertullianus hic ab eodem innuuntur. LE PR.

A

Q. SEPT. FLOR. TERTULLIANI

DE EXHORTATIONE CASTITATIS.



ON DUBITO, Frater, te post uxorem in pacem præmissam ad compositionem animi, conversum, ^b de exitu singularitatis cogitare, & utique consilii indigere. quamquam in huiusmodi cum fide sua conloqui debet unusquisque, ejusque vires consulere: tamen quoniam in ista specie, carnis necessitas cogitatum movet, quæ fere apud eandem conscientiam fidei resistit, opus est fidei extrinsecus consilio, tanquam advocato adversus carnis necessitates. Quæ quidem necessitas facillime circumscribi potest, si voluntas potius Dei, quam indulgentia consideretur. Nemo indulgentia utendo promeretur, sed voluntati obsequendo. Voluntas Dei est sanctificatio nostra. Vult enim imaginem suam nos etiam similitudinem fieri, ut simus sancti, sicuti ipse sanctus est. Id bonum, Sanctificationem dico, in species distribuo complures, ut in aliqua earum deprehendamus. Prima species est, Virginitas a nativitate. Secunda, Virginitas a secunda nativitate, id est a lavacro, quæ aut in matrimonio purificat ex compacto, aut in viduitate perseverat ex arbitrio. Tertius gradus superest Monogamia, quum post ^d matrimonium unum interceptum ^e exinde sexui renuntiatur. Prima virginitas felicitatis est, non nosse in totum a quo postea optabis liberari. Secunda, virtutis est; contemnere cujus vim optime noris. Reliqua species hætenus nubendi post matrimonium morte disjunctum, præter virtutis, etiam modestiæ laus est. Modestia est enim, ablatum non desiderare, & ablatum a Domino Deo; sine cujus voluntate nec folium de arbore delabitur, nec passer assis unius ad terram cadit. Quam denique modesta illa vox est, Dominus dedit, Dominus abstulit, ut Domino visum est, ita factum est: Et ideo si nuptias sublatas restauremus, sine dubio contra voluntatem Dei nitimur, volentes habere rursus, quod habere nos noluit. Si enim voluisset, non abstulisset. Nisi si & hoc voluntatem Dei interpretamur, quasi & rursus nos voluerit habere quod jam noluit. Non est bonæ & solidæ fidei, sic omnia ad voluntatem Dei referre, & ita adulari sibi unumquemque, dicendo nihil fieri sine nutu ejus, ut non intelligamus esse aliquid in nobis ipsis. Ceterum, excusabitur omne delictum, ^e si contenderimus nihil fieri in nobis sine Dei voluntate; & ibit definitio ista in destructionem totius disciplinæ, etiam ipsius Dei, si aut quæ non vult de sua voluntate producat, aut nihil est quod Deus non vult. Sed quando vetat quædam, quibus etiam supplicium æternum comminatur; utique enim quæ vetat, non vult, a quibus & offenditur: sicut econtrario quæ vult, & præcipit, & accepto facit, & æternitatis mercede dispungit. Itaque quum utrumque ex præceptis ejus didicerimus, quid velit, & quid nolit; tamen nobis est voluntas & arbitrium eligendi alterum, sicut scriptum est, Ecce posui ante te bonum & malum: gustasti enim de arbore agnitionis. Et ideo non debemus quod nostro expositum est arbitrio, in Dei referre voluntatem, quos vult ipse & velle, qui malum non vult. Ita nostra est voluntas, cum malum volumus adversus Dei voluntatem, qui bonum vult. Porro, si quæris unde venit ea voluntas, qua quid volumus adversus Dei voluntatem; dicam, Ex nobis ipsis. Nec temere; semini enim tuo respondeas necesse est: siquidem ille princeps & generis & delicti, Adam, voluit quod deliquit. Neque enim diabolus voluntatem ei imposuit delinquendi, sed materiam voluntati subministravit. Ceterum, voluntas Dei in obaudientiam venerat. Proinde & tu si non obaudieris Deo, qui te proposito præcepto liberæ potestatis instituit, per voluntatis libertatem volens devertes in id quod Deus non vult, & ita te putas a diabolo subversum, qui etsi quid vult te velle quod Deus non vult, non tamen facit ut & velis; quia nec tunc istos protoplastos ad voluntatem delicti subegit; immo neque invitos, neque ignorantes quid Deus noller. utique enim volebat fieri, cum admissio mortem destinabat. Ita diaboli opus unum est, tentare quod in te est, an velis. at ubi voluisti, sequitur ut & sibi

II.

^a De exhortatione castitatis.] Titulum fecit huic operi Tertullianus, De Exhortatione castitatis, eadem forma qua legimus in catalogo eorum quæ vetustissimo codice Agobardi continentur, De Scorpiace, De præscriptione hæreticorum: & apud Cyprianum De exhortatione martyrii. Quæ sunt intelligenda, uti si concepta sic essent, Exhortatio ad castitatem, Scorpiace, Præscriptio adversus hæreticos, Exortatio ad martyrium. Sic l. de Pudicitia, dixit, De exhortatione sanctorum, pro exhortatione ad sanctimonias. Hæc vero nostra hujusce libri editio tam multis locis suppleta, resecta, atque castigata est, ut jam pro nova haberi debeat. Omnium Tertulliani scriptorum pessime istud habitum fuerat. RIG.

^b De exitu singularitatis. Hoc est de tuo eventu, qui jam singularis, & superstes conjugii tuæ degis. Idem.

^d Exinde sexui renuntiatur. Sexus devoratur a virgine, inquit Hieronymus ad Principiam epist. 111. Idem.

^e Matrimonium unum interceptum. Libro hoc, ut & de monogamia, & libris ad uxorem, secundas nuptias improbare videtur. Hoc nomine male audiit olim Beatus Hieronymus, sed ab ea se labe purgavit variis apologiis & literis, potissimum ad Pammachium. LE PR.

^e Si contenderimus. Legebat Rhena. continuerimus, hoc est mordicus tenere voluerimus; verum castigatio hæc lectio. Idem.

- ut & sibi subjungat, non operatus in te voluntatem, sed nactus occasionem voluntatis. Igitur quum solum sit in nobis velle, & in hoc probetur nostra erga Deum mens, an ea velimus quæ cum voluntate ipsius faciant, alte & impresse recogitandam esse dico Dei voluntatem, quid etiam in occulto velit. Quæ enim in manifesto, scimus omnes; eaque ipsa qualiter in manifesto sint, perspicendum est. Nam etsi quædam videntur voluntatem Dei sapere, dum a Deo permittuntur, non statim omne quod permittitur, ex mera & tota voluntate procedit ejus qui permittit. ^a Ex indulgentia est, quodcumque permittitur; quæ etsi sine voluntate non est, quia tamen aliquam habet causam in illo cui indulgetur, quasi de invita venit voluntate, passa causam sui, quæ cogit voluntatem. Vide qualis sit voluntas, cujus alter est causa. Secunda item species consideranda est non puræ voluntatis. Vult nos Deus agere quædam placita sibi, in quibus non indulgentia patrocinator, sed disciplina dominatur. Si tamen alia istis præposuit, utique quæ magis vult, dubiumne est ea nobis sectanda esse, quæ mavult; quum quæ minus vult, quia alia magis vult, perinde habenda sint ^B atque si nolit? Nam ostendens quid magis velit, minorem voluntatem majore delevit. quantoquæ notitiæ tuæ utramque proposuit, tanto definiit id te sectari debere, quod declaravit se magis velle. Ergo si ideo declaravit ut id secteris quod magis vult, sine dubio nisi ita facis, contra voluntatem ejus sapias, sapiendo contra potiozem ejus voluntatem; magisque offendis quam promereris, quod vult quidem faciendo, & quod mavult respuendo. Ex parte delinquis; ex parte, si non delinquis, non tamen promereris. Porro & promereri nolle, delinquere est. Secundum igitur matrimonium, si est ex illa Dei voluntate, quæ indulgentia vocatur, negabimus meram voluntatem, cui indulgentia est causa; si ex ea, cui potior alia præponitur, continentia magis appetendæ, didicerimus non potiozem a potiore rescindi. Hæc præstrinxerim, ut jam Apostoli voces decurram. In primis autem non videbor irreligiosus, si, quod ipse profitetur, animadvertam; omnem illum indulgentiam nuptiarum, de suo, id est, de humano sensu, non de divino præscripto induxisse. Nam & quum de viduis & innuptis definiit uti nubant, si continere non possunt, quia melius sit nubere quam uri conversus ad alteram speciem, Nuptis autem denuntio, inquit, non quidem ego, sed Dominus. Ita ostendit, ex translatione personæ suæ in Dominum, id quod supra dixerat, non ex Domini persona, sed ex sua pronuntiasse, Melius est nubere quam uri. Quæ vox licet ad eos pertineat, qui innupti, vel vidui a fide deprehenduntur; quia tamen omnes eam ad nubendi licentiam amplectuntur, velim pertractare, ^b quale bonum ostendat, quod melius est pœna; quod non potest videri bonum, nisi pessimo comparatum; ut ideo bonum sit nubere, quia deterius est ardere. Bonum ita est, si perseveret nomen obtinens sine comparatione, non dico mali, sed etiam boni alterius; ut & si bono alii comparatur, & alio adumbratur, nihilominus remaneat in boni nomine. Ceterum, si per mali conditionem cogitur bonum dici, non tam bonum est quam genus mali inferioris, quod a superiore malo ^D obscuratum ad nomen boni impellitur. Aufer denique conditionem comparationis, ut non dicas, Melius est nubere quam uri; & quæro, an dicere audeas, Melius est nubere; non adjiciens quid sit id quod melius est. Ergo quod non melius, utique nec bonum; quia abstulisti & removisti conditionem comparationis, quæ dum melius illud facit, ita bonum haberi cogit. Melius est nubere quam uri; sic accipiendum est, quomodo melius est uno oculo quam duobus carere: si tamen a comparatione discedas, non erit melius unum oculum habere, quia nec bonum. Nemo igitur capiet ex hoc capitulo defensionem, quod proprie ad innuptos & viduos spectat, quibus nulla adhuc conjunctio numeratur.
- IV. quamquam ostenderim etiam illis intelligendam esse permissi conditionem. Ceterum, de secundo matrimonio scimus plane Apostolum pronuntiasse, Solutus es ab uxore, ne quæsieris uxorem: sed si duxeris, non delinquis. Perinde tamen & hujus sermonis ordinem, de consilio suo, non de divino præcepto introducit. Multum autem interest inter Dei præceptum, & consilium hominis. Præceptum Domini, inquit, non habeo; sed consilium do, quasi misericordiam consecutus a Domino fidelis esse. Ceterum, neque in Evangelio, neque in ipsius Pauli Epistolis, ex præcepto Dei invenias permissam matrimonii separationem. Unde unum habendum confirmatur; quia quod a Domino permissum non invenitur, id ignoscitur. Adde quod & hæc ipsa humani consilii interjectio quasi jam recogitationem excessus sui passa, statim se refrenat & revocat, quum subjungit, Verumtamen hujusmodi,

^a Ex indulgentia est. Locum scilicet Apostoli 1. Cor. 7. detorquet, hoc autem dico secundum indulgentiam, non secundum imperium. Quod etiam idem præstat lib. de monog. c. 3. LE PR.

^b Quale bonum ostendat, quod melius est pœna. Certissimum est priscis illis temporibus virginatatem pluris habitam, nuptiasque si conferrentur cum ea malum quoddam videri, licet revera non esset. Hujus opinionis fundus præter laudabilem eo tempore continentiam, locus Apostoli,

melius est nubere quam uri. Quod ita a veteribus illis explicatum est, quasi dixisset Paulus, melius esse uno oculo carere quam duobus. Beatus ipse Hieronymus qui in Jovinianum styllum acuerat, eo quod inter cætera deliria virginatatem & nuptias pari merito donaret, eam aliquando se qui videtur hujus scriptoris mentem, is tamen epist. de monog. ad Ageruchiam faretur secundas atque etiam tertias nuptias si necesse forent, ab Apostolis concessas incontinentibus. Idem.

A huiusmodi, pressuram carnis habebunt; quum parcere se eis dicit; quum tempus in collectum esse adjicit, quo oporteat etiam habentes matrimonia pro non habentibus agere: quum sollicitudinem nuptorum & inuuptorum committit. Per hæc enim docens, cur non expediat nubere, dissuadet ab eo quod supra indulserat. Et hoc de primo matrimonio; quanto magis de secundo? ^a Quum vero nos ad exemplum suum hortatur, utique ostendens quid nos velit esse, id est continent, pariter declarat quid nos esse nolit, id est incontinentes. Ita & ipse quum aliud vult, id quod non vult nec sponte nec veritate permittit. Si enim vellet, non permisisset, immo imperasset. ^b Sed ecce rursus, Mulierem marito defuncto dicit nubere posse, si cui velit, tantum in Domino. At enim felicius erit, inquit, si sic permanserit secundum meum consilium. Puto autem, & ego Dei spiritum habeo. Videmus duo consilia, quo supra nubendi veniam facit, & quo postmodum continentiam nubendi indicit. Cui ergo, inquis, adstantur? Inspice & lege. Quum veniam facit, hominis prudentis consilium adlegat. Quum continentiam indicit, Spiritus sancti consilium adfirmat. Sequere admonitionem cui divinitas patrocina-
V.
 tur, Spiritum quidem Dei etiam fideles habent, sed non omnes fideles Apostoli. Quum ergo qui se fidelem dixerat, adjecit postea, Spiritum Dei se habere, quod nemo dubitaret etiam de fidei; idcirco id dixit, ut sibi Apostoli fastigium redderet. Proprie enim Apostoli Spiritum sanctum habent in operibus prophetiæ & efficacia virtutum, documentisque linguarum, non ex parte, quod ceteri. Ita Spiritus sancti auctoritatem ad eam speciem adire fecit, cui nos magis obsequi voluit; & factum est jam non consilium divini Spiritus, sed pro ejus maiestate præceptum. Ad legem semel nubendi dirigendam, ipsa origo humani generis patrocina-
V.
 tur, contentans quid Deus in primordio constituerit, in formam posteritati recensendam. Nam quum hominem figulasset, eique parem necessariam prospexisset, unam de costis ejus mutatus, unam illi feminam finxit; quum utique nec artifex, nec materia defecisset. plures costæ in Adam, & infatigabiles manus in Deo, sed non plures uxores apud Deum, & ideo homo
 C Dei Adam, & mulier Dei Eva, unis inter se nuptiis functi formam hominibus Dei, de originis auctoritate, & prima Dei voluntate sanxerunt. Denique, Erunt duo, inquit, in carne una; non tres, neque quatuor. Alioquin, jam non una caro, nec duo in unam carnem. Tunc erunt si conjunctio & concretio in unitatem semel fiat. Si vero rursus aut sæpius, jam una esse desiit; & erunt non duo in unam carnem, sed una plane costa in plures. At quam Aposto-
 lus in Ecclesiam & Christum interpretatur, Erunt duo in unam carnem; secundum spirituales nuptias Ecclesiæ & Christi; unus enim Christus, & una ejus Ecclesia; agnoscere debemus duplicatam & exaggeratam esse nobis unius matrimonii legem, tam secundum generis fundamentum, quam secundum Christi sacramentum. De uno matrimonio censetur utrobique, & carnaliter in Adam, & spiritualiter in Christo. Duarum nativitatum unum est monogamiæ præscriptum. In utraque degenerat, qui de monogamia exorbitat. Numerus matrimonii a maledicto viro cœpit. Primus Lamech duabus maritatus, tres in unam carnem effecit. ^c Sed & benedicti, inquis, Patriarchæ non modo pluribus uxoribus, verum
VI.
 etiam concubinis conjugia miscuerunt. Ergo propterea nobis quoque licebit, ^d innume-
 rum nubere? Sane licebit, ^e si adhuc typi, futuri alicujus sacramenta, supersunt, quos nup-
 tiæ tuæ figurent; vel si etiam nunc locus est vocis illius, Crescite & multiplicamini, id est, si nondum alia vox superuenit, Tempus jam in collecto esse; restare ut & qui uxores ha-
 bent, tanquam non habentes agant. utique enim continentiam indicens, & compescens concubitum, seminarium generis, abolefecit Crescite illud & multiplicamini. Ut opinor autem unius & ejusdem Dei utraque pronuntiatio & dispositio est; qui tum quidem in primordio sementem generis emisit indultis conjugiorum habenis, donec mundus repleretur, donec novæ disciplinæ materia proficeret: nunc vero sub extremitatibus temporum com-
 pressit quod emiserat, & revocavit quod indulserat. non sine ratione prorogationis in primordio, & pastinationis in ultimo. Semper initia laxantur. Propterea sylvam quis instituit, & crescere finit, ut tempore suo cadat. Sylva erit vetus dispositio, quæ ab Evangelio novo deputatur, in quo & securis ad radices arboris posita. Sic & Oculum pro oculo, & dentem pro dente, jam senuit, ex quo juvenuit, Malum pro malo nemo reddat. Puto autem etiam in humanas constitutiones atque decreta posteriora pristinis prævalere. Cur autem
VII.
 de pristinis exemplis non ea potius agnoscamus, quæ cum posterioribus communicant, de disciplina & forma vetustatis ad novitatem transmittunt? Ecce enim in veteri lege animad-
 verto

^a Quum vero nos ad exemplum suum hortatur. Facit etiam hic locus pro continentia B. Apostoli Pauli a nuptiis. PAM.

^b Sed ecce rursus, mulierem defuncto marito dicit nubere posse. Hic adhuc satis moderate agit auctor, non prorsus prohibens digamiam, sed felicior probans monogamiam: quare & B. Hieronymus fatetur his verbis Apostolum secundas & tertias nuptias concedere in domino. Idem.

^c Sed & benedicti, inquit, Patriarchæ Libros ad martyras, inter carnis alimenta benedicti martyres designati. Quem

loquendi usum habes etiam lib. 4. de vita B. Martini.

Et fortunati benedicti Martyris urnam. LE PR.

^d Innumere nubere.] Ipse alibi dixit, Plurifariam matrimonii uti. RIG.

^e Si adhuc typi, futuri alicujus sacramenta, supersunt.] Sic legitur in exemplari, neque aliter legit Hieronymus Ep. ad Gerontiam de Monog. Typos sive figuras nuncupat sacramenta futurorum, signa sacra, signa a Deo præmissa futuri alicujus. Idem.

verto castratam licentiam sæpius nubendi. Cautum in Levitico: Sacerdotes mei non plus A nubunt. ^a Possum dicere, etiam illud plus esse quod semel non est. Quod non unum est, numerus est. Denique, post unum incipit numerus. Unum autem est, omne quod semel est. Sed Christo servabatur, sicut in ceteris, ita in isto quoque legis plenitudo. Inde igitur apud nos plenius atque instructius præscribitur, unius matrimonii esse oportere qui alleguntur in ordinem sacerdotalem. Usqueadeo quosdam memini digamos loco dejectos. Sed dices: Ergo ceteris licet quos excipit. Vani erimus, si putaverimus quod sacerdotibus non liceat, laicis licere. Nonne & laici sacerdotes sumus? Scriptum est, Regnum quoque nos & sacerdotes Deo & Patri suo fecit. ^b Differentiam inter Ordinem & Plebem constituit Ecclesiæ auctoritas, & honor per Ordinis confessum sanctificatus adeo ^c ubi Ecclesiastici ordinis non est confessus, ^d & offers & tinguis & sacerdos es tibi solus. Sed ubi tres, ecclesia est, licet laici. Unusquisque enim sua fide vivit. nec est personarum acceptio apud Deum; quoniam non auditores legis justificantur a Deo, sed factores, secundum quod & Apostolus dicit. Igitur B si habes ejus sacerdotis in temetipso ubi necesse est, habeas oportet etiam disciplinam sacerdotis, ubi necesse fit habere jus sacerdotis. ^e Digamus tinguis? Digamus offers? Quanto magis laico digamo capitale est agere pro sacerdote, quum ipsi sacerdoti digamo facto auferatur agere sacerdotem? Sed necessitati, inquis, indulgetur. Nulla necessitas excusatur, quæ potest non esse. Noli denique digamus deprehendi, & non committis in necessitatem administrandi quod non licet digamo. Omnes nos Deus ita vult dispositos esse, ut ubique sacramentis ejus obeundis apti simus. Unus Deus, una fides, una & disciplina. Usqueadeo nisi & laici ea observent, per quæ presbyteri adleguntur, quomodo erunt presbyteri, qui de laicis adleguntur? Ergo pugnare debemus ante laicum jussu a secundo matrimonio abstinere, dum presbyter esse non alius, potest quam laicus semel fuerit maritus. Liceat nunc denuo nubere, si omne quod licet, bonum est. Idem Apostolus exclamat, Omnia licent, sed non omnia prosunt. Quod non prodest, oro te, bonum potest dici? C Si licita sunt & quæ non pro salute, ergo & quæ non bona sunt, licita sunt. Quid autem magis velle debebis, quod ideo bonum est, quia licet, an quod ideo quia prodest? Multum existimo esse inter licentiam & utilitatem. De bono non dicitur, licet, quia bonum permitti non expectat, sed adsumi. Permittitur autem quod an bonum sit, in dubio est quod potest etiam non permitti, si non habeat aliquam sui causam primam. Propter incontinentiæ periculum permittitur nubere secundo: quia nisi licentia alicujus non bonæ rei subjaceret, non esset in quo probaretur qui divinæ voluntati, & qui suæ potestati, obsequeretur: ^f quis nostrum utilitatis præsentiam sectetur, & quis occasionem licentiæ amplexetur. Licentia plerunque tentatio est disciplinæ, quoniam disciplina per tentationem probatur, tentatio per licentiam operatur. Ita fit, ut omnia liceant; sed non omnia expediant; dum tentatur cui permittitur, & judicatur dum in permissione tentatur. ^g Licebat & Apostolis nubere, & uxores circumducere. licebat & de Evangelio ali. sed qui jure hoc usus non est in occasionem, ad D exemplum nos suum provocat, docens in eo esse probationem, in quo licentia experimentum abstinentiæ præstruxit. Si penitus sensus ejus interpretemur, non aliud dicendum erit secundum matrimonium, quam species stupri. Quum enim dicat, Maritos hoc in sollicitudine habere quemadmodum sibi placeant; non utique de moribus: [nam bonam sollicitudinem non fugillaret] & de cultu, & ornatu, & omni studio formæ, ad inlecebras moliendas sollicitos intelligi velit; de forma autem & cultu placere carnalis concupiscentiæ ingenium sit, quæ etiam stupri causa est, ecquid videtur tibi stupri adfine esse secundum matrimonium, quoniam

^a Possum dicere, etiam illud plus esse quod semel non est.) Etenim semel, ut notat Alconius 11. Verr. Ex eadem sensu est, inquit, quod semel in vita visisse Crassum scribit Lucilius, & semel in vita pertinuisse Verrem, Tullius. RIG.

^b Differentiam inter ordinem & plebem constituit, &c. Consentanea dixit Hieronymus in epist. ad Titum, cap. 1. Episcopi noverint se consuetudine magis, quam dispositionis dominicæ veritate presbyteris esse majores, & in commune debere ecclesiam regere. Ipse autem in eo commentario dixerat, Idem est ergo Presbyter qui & Episcopus, & antequam Diaboli instinctu studia in religione fierent, communi presbyterorum consilio ecclesiæ gubernabantur. Idem.

^c Ubi ecclesiastici ordinis non est confessus.] Hunc Ordinem constare Episcopis, Presbyteris, & Diaconis dixit lib. de Baptismo, Itaque Diaconi in tertio sacerdotio constituti, Presbyteri in secundo. Apices & principes omnium Episcopi. Unde & Summi sacerdotes, & simpliciter Sacerdotes. Presbyteri autem, secundi sacerdotes, sive, ut est apud Sidonium, Antistites ordine in secundo. Denique Laici, sive Plebeji, sive Plebs, ceteri omnes in Ecclesia nondum ulla dignitate suffulti, ut loquitur Optatus Milevitanus, lib. 1. qui & lib. 11. Ministros subjicit Diaconis. Certa membra sua, inquit, habet Ecclesia; Episcopos, Presbyteros, Diaconos, Ministros, & turbam fidelium. Qui turbæ & confessui præerat, communi vocabulo diceba-

tur Præses, sive Præsidens, & Præpositus. ὁ πρεσβυς. Idem.

^d Et offers, & tinguis, & Sacerdos est tibi solus.] Sic omnino habet exemplar Agobardi. Hæc autem obscura videntur non advertentibus quid Offerendi verbo, quid Oblationum, quid Orationum, quid Sacrificiorum, quid denique Sacramentorum vocabulis Tertullianus significare soleat. Ea vero cuncta ex indice Glossarum colliguntur. Idem.

^e Digamus tinguis? Qui digami erant, Ecclesia hos non admittebat ad sacerdotium, neque etiam χήραν ἀρβαν. hos non sinit ecclesia præsidere, inquit hic idem lib. 1. ad uxorem. c. 7. LE PR.

^f Quis nostrum utilitatis præsentiam sectetur.] Forte, præstantiam. quod vocabulum alibi usurpat, cum id significat quod est conducibilis. RIG.

^g Licebat & Apostolis nubere, & uxores circumducere. Eas habebant pro sororibus, ut Strom. 3. docet Clemens Alex. unde Lutheranorum conatus abiit in fumos, qui ex Tertulliano conjugium clericorum adstruere nituntur. Post Magdebrugenfes, Calistus insignis Lutheranus hoc tuendum suscepit, librumque væ-grandem edidit de conjugio Clericorum. In eo autem errore deprehenduntur Socrates & Sozomenus qui Nicænum concilium ajunt liberum reliquisse clericis conjugium, quod quam falsum sit docet canon tertius. ἀπὸ τοῦ συνήθους καὶ τοῦ μεγάλου συνήθους μήτε ἐκ-

A quoniam ea in illo deprehendo quæ stupro competunt? Ipse Dominus, Qui viderit, inquit, mulierem ad concupiscendum, jam stupravit eam in corde suo. Qui autem eam ad ducendum viderit, ^a minus an plus fecit? Quid si etiam duxerit? quod non faceret, nisi & ad ducendum concupisset, & ad concupiscendum vidisset. Nisi si potest duci uxor, quam non videris nec concupieris. Multum sane interest maritus an cœlebs aliam concupiscat. Omnis mulier etiam cœlibi alia est, quamdiu aliena; nec per aliud tamen fit marita, nisi per quod & adultera. Leges videntur matrimonii & stupri differentiam facere per diversitatem illiciti, non per conditionem rei ipsius. Alioquin quæ res & viris & feminis omnibus adest ad matrimonium & stuprum? commixtio carnis scilicet, cujus concupiscentiam Dominus stupro adæquavit. Ergo, inquis, jam & primas, id est, unas nuptias destruis. Nec immerito, quoniam & ipsæ ex eo constant, quo & stuprum. Ideo optimum est homini mulierem non attingere, & ideo virginis principalis sanctitas, quia caret stupri adfinitate. Et cum hæc etiam de primis & unis nuptiis prætendi ad causam continentiae possint, quanto magis secundo matrimonio recusando præjudicabunt? Gratus esto, si semel tibi indulgit Deus nubere. gratus autem eris, si iterum indulgisse illum tibi nescias. Ceterum, abuteris indulgentia, cum sine modestia uteris. Modestia a modo intelligitur, Non tibi sufficit de summo illo immaculatæ virginitatis gradu in secundum recidisse nubendo, sed in tertium adhuc devolveris, & in quartum, & fortassis in plures; postquam in secunda statione continens non fuisti: quia nec prohibere plures nuptias voluit, qui de secundis provocandis retractavit. Nubamus igitur quotidie, & nubentes ab ultimo die deprehendamus; tanquam Sodoma & Gomorra: quod die, Væ illud super prægnantes adimplebitur, id est, super maritos & incontinentes. de nuptiis enim uteri & ubera & infantes. Et quando finis nubendi? ^b Credo post finem vivendi. Renuntiemus carnalibus, ut aliquando spiritalia fructificemus. Rape occasionem, etsi non exoptatissimam; attamen opportunam, non habere cui debitum solveres, & a quo exolvereris. Desisti esse debitor. O te felicem! dimisisti debitorem. sustine damnum. Quid si, quod diximus damnum, lucum sentias? Per continentiam enim negotiaberis magnam substantiam sanctitatis; parsimonia carnis, spiritum acquies. Recogitemus enim ipsam conscientiam nostram, quam alium se homo sentiat, cum forte a sua femina cessat. spiritualiter sapit. Si orationem facit ad Dominum, prope est cœlo. Scripturis incumbit, totus illic est. Si psalmum canit, placet sibi. Si dæmonem adjurat, confidit sibi. ^c Ideo Apostolus temporalem purificationem orationum commendandarum causa adjecit; ut sciremus, quod ad tempus prodest semper nobis exercendum esse, ut semper profit. Quotidie, omni momento oratio hominibus necessaria est, utique & continentia, postquam oratio necessaria est. Oratio de conscientia procedit. si conscientia erubescat, erubescit oratio. Spiritus deducit orationem ad Deum. si spiritus reus apud se sit conscientia erubescens, ^d quomodo audebit orationem ducere ab illa, de qua erubescit & ipse suffunditur sanctus minister? Etenim est prophetica vox veteris Testamenti, Sancti eritis, quia Deus sanctus. & rursus, Cum sancto sanctificaberis, & cum viro innocente innocens eris, & cum electo electus. Debemus enim ita ingredi in disciplina Domini, ut dignum est, non secundum carnis calentes concupiscentias. Ita enim & Apostolus dicit, quod sapere secundum carnem, mors sit; secundum spiritum vero sapere, ^e vita æterna sit in Christo Jesu Domino nostro. Si hæc obfusio, etiam quum in unis nuptiis res carnis exercetur, Spiritum sanctum avertit, quanto magis quum in secundo matrimonio agitur? Duplex enim rubor est; quia in secundo matrimonio duæ uxores eundem circumstant maritum; una spiritu, alia in carne; neque enim pristinam poteris odisse, cui etiam religiosiorem reservas affectionem, ut jam receptæ apud Dominum, pro cujus spiritu postulas, pro qua oblationes annuas reddis. Stabis ergo ad Dominum cum tot uxoribus quot in oratione commemoras? & offeres pro duabus? & commendabis illas duas per sacerdotem de monogamia ordinatum, aut etiam de virginitate sancitum? circumdatum virginibus ac

X.

XI.

V v v

univiris;

σκόπη μίτε πρεσβυτέρη, μίτε διακόνη μίτε ὅλως τινὶ ᾧ ἐν κλήρῳ εἶναι σωματικῶς ἔχειν. πλὴν εἰ μὴ ἄρα μίτῃς ἢ ἀδελφῇ, ἢ θεῷ ἢ ἡ μόνῃ πρόσωπῳ πᾶσαν ὑποψίαν διακρίσει. Omnino prohibuit, magna synodus, ne episcopus, neque presbyter, neque diaconus, neque ulli ordinis ecclesiastici extraneam habere, præter matrem aut sororem aut amitam, aut eas tantum personas quæ a suspitione omni essent immunes. Idem habes can. 3. conc. Carthag. & ex jure civili l. sacris can. 45. c. de episc. & cler. LE. PR.

^a Minus an plus fecit. In exemplari legitur, minus amplius fecit. Forte autem vocula, an cum sequenti coaluit adfinitate tui, minus an amplius fecit?

^b Credo post finem vivendi. Sic legebat Hieronymus Epist. ad Geruntiam, non ut in vulgatis editionibus, post finem subandi. Adbiniamus, inquit, ad omnes feminas, & in exemplum Sodome & Gomorre, ab ultimo die deprehendamus vendentes & ementes; & nubentes & nuptui iradentes, ut tunc sit finis conjugii, quando terminus vitæ. RIG.

^c Ideo Apostolus temporalem purificationem orationum com-

mendandarum causa adjecit. Religiosas nuptiarum inducias significat. Et aliquid ejusmodi etiam apud Gentiles fuisse testatur illud Juvenalis, in sexta.

Ille petit veniam, quotiens non abstinet uxor

Concubitu, sacris observandisque diebus. Idem.

^d Quomodo audebit orationem ducere ab illa de qua erubescit & ipse suffunditur sanctus minister? In exemplari legitur, orationem deducere ab alia re. Tertullianum scripsisse arbitramur, Quomodo audebit orationem deducere ad altare, de qua erubescit & ipse suffunditur sanctus minister. Idem.

^e Vita æterna sit in Christo Jesu Dom. N. Post hæc verba in antiquissimo exemplari leguntur pluscula, quæ rejecta fuisse videntur, ob nimias laudes Priscæ illius Montanice, cujus & verba citantur. Reddimus hic tamen, quo magis miremur hominem tantum etiam talibus decipi potuisse. Ea vero sunt hujusmodi. Item per sanctam prophetiden Priscam ita evangelizatur, quod sanctus minister sanctimoniam. Idem.

univiris? & ascendet sacrificium tuum libera fronte? & inter ceteras voluntates bonæ mentis postulabis tibi & uxori castitatem? Scio quibus causationibus coloremus insatiabilem carnis cupiditatem, præstendimus necessitates adminiculorum, domum administrandam, familiam regendam, loculos, claves custodiendas, lanificium dispensandum, victum procurandum, curas communiendas. Scilicet solis maritorum domibus bene est. Perierunt cœlibum familiæ, res spadonum, fortunæ militum, aut peregrinantium sine uxoribus. Non enim nos & milites sumus? eo quidem majoris disciplinæ, quanto tanti imperatoris: Non & nos peregrinantes in isto seculo sumus? cur autem ita dispositus es, o Christiane, ut sine uxore non possis? Nunc & consors onerum domesticorum necessaria est. Habe aliquam uxorem spiritalem. adsume de viduis, fide pulcram, paupertate dotatam, ætate signatam. Bonas nuptias feceris. Hujusmodi uxores etiam plures haberi Deo gratum est. Sed posteritatem recogitant Christiani, quibus crastinum non est. Heredes Dei servus desiderabit, qui semetipsum de seculo exheredavit? Et ideo quis repetat matrimonium, si de pristino non habeat liberos? Habebit itaque hoc primum, ut diutius velit vivere, ipso Apostolo festinante ad Dominum? certe expeditissimus in persecutionibus, constantissimus in martyriis, promptissimus in communicationibus, temperantissimus in acquisitionibus: postremo securus morietur relictis filiis forsitan qui illi parentent. Numquid ergo hujusmodi & reipublicæ prospectu aguntur, nec civitates deficient, si suboles non exerceantur; ne leges, ne jura, ne commercia delabantur, ne templa derelinquantur; ne non sint qui adclament, Christianis leonem. Hæc enim audire desiderant, qui filios quærunt. Sufficiant ad consilium viduitatis vel ista, præcipue apud nos, importunitas liberorum, ad quos suscipiendos legibus compelluntur homines; quia sapiens quique nunquam libens filios desiderasset. Quid ergo facies si novam uxorem de tua conscientia impleveris? dissolvas medicaminibus conceptum? Puto nobis non magis licere nascentem nocere, quam natum. Sed fortasse illo tempore prægnantis uxoris, remedium^a tantæ sollicitudini a Deo petere audebis, quod in te positum recusasti. Aliqua, opinor, sterilis prospicietur, jam vel frigidioris ætatis. Satis consulte, & in primis fideliter. Nullam enim credidimus Deo volente sterilem aut anum enixam. quod adeo magis evenire potest, si quis præsumptione hujus providentiæ suæ Dei æmulationem provocarit. Scimus denique quemdam ex fratribus quum propter filiam suam, secundo matrimonio sterilem captasset uxorem, tam iterum patrem factum, quam & iterum maritum. Ad hanc meam cohortationem, frater dilectissime, ^b accedunt etiam secularia exempla, quæ sæpe nobis etiam in testimonio posita sunt, quum quid bonum, & Deo placitum ab extraneis quoque agnoscitur, & testimonio oneratur. Denique, monogamia apud Ethnicos ita in summo honore est, ut & virginibus legitime nubentibus ^c univira pronuba adhibeatur; & si auspicii causa, utique boni auspicii est. Item, ut in quibusdam solemnibus & officiis, prior sit univiræ locus. Certe Flaminica non nisi univira est, quæ & Flaminis lex est. Nam cum ipsi Pontifici maximo iterare matrimonium non licet, utique Monogamiæ gloria est: Dum autem Dei sacramenta Satanas adfectat, provocatio est nostra; immo suffusio, si pigri sumus ad continentiam Deo exhibendam; quam diabolo quidam præstant, nunc virginitate, nunc viduitate perpetua. Novimus virgines Vestæ, & Junonis apud Achææ oppidum, Apollinis apud Ephesos, & Minervæ quibusdam locis. Novimus & continentes viros, & quidem Tauri illius Ægyptii antistites. Feminas vero Cereri Africanæ; cui etiam sponte abdicato matrimonio adsenescunt, averfantes exinde contactum masculorum, usque ad oscula filiorum. Invenit scilicet diabolus, post luxuriam, etiam castitatem perditricem, quo magis reus sit Christianus, qui castitatem recusaverit conservatricem. Erunt nobis in testimonium & feminæ quædam seculares, ob univiratus obstinationem, famam consequutæ. Aliqua Dido, quæ profuga in alieno solo, ubi nuptias regis ultro optasse debuerat, ne tamen secundas experiretur, ^d maluit econtrario uri quam nubere. vel illa Lucretia, quæ etsi semel per vim, & invita, alium virum passa est, sanguine suo ^e maculatam carnem abluit, ne viveret jam non sibi univira. ^f Plura exempla curiosius

^a *Tantæ sollicitudini a Deo petere audebis, &c.* Legi hunc locum, sed immutatis tantisper verbis. *tanta sollicitudine petere audebis, quod in te positum recusabis?* Illud autem est quod ait Aristides de concord. ad Rhod. ἀπορν τοῖς θεοῖς ἐντολῆν, αὐτοῖς δὲ μὴ βέλτεσθαι πράττειν, ἅγ' ἐφ' ἡμῖν εἶναι δοκεῖ τοῖς θεοῖς αὐτοῖς. Ridiculum esse Deos fatigare, nolle tamen ea facere quæ in nostra potestate sita esse, Dii ipsi norunt. Sic objurgat Græcos Demosthenes Philipp. 3. quod facerent quemadmodum ii qui grandinem jam jam cadentem spectant, ab ea incolumes se optant, cum tamen nullus de ea avertenda laboret. LE PR.

^b *Accedant etiam secularia exemplaria.*) Etiam apud eos qui pecudes & boves immolabant, in summa commendatione castitatem fuisse tradidit Porphyrius, ἡγνυῖα τε ταύτων ἰομίζοντα τῶν ἱερωνείων καὶ θεοῖς καχασμένους. RIG.

^c *Univira pronuba.* Pronuba teste Donato ex parte uxo-

ris nuptiis præeundis & comitandis præerat: sicut Auspex, cujus etiam hic meminit auctor, ex parte viri, sic dictus quod auspicia sint dicta quasi avispicia pro nuptiis ex volatu avium captare soleret. PAM.

^d *Maluit econtrario unquam nubere.*] Igne contrario scilicet amoris ignem exstinxit. RIG.

^e *Maculatam carnem.*] Animus enim immaculatus reterat adulterio. Itaq. splendide ac verissime dictum illud a Declamatore quodam veteri. *Duo fuerunt, & unus adulterium commisit.* Præclare autem Augustinus hujus facinoris gloriam elevans ut vanam, ut humanam, ut minime Christianam, Non esse ait in ea specie quod tantopere laudetur. *Lucretia violata, inquit, Lucretiam castam interemit. Cur interfestricem innocentis & castæ tanta predicatione laudatis? Idem.*

^f *Plura exempla curiosius de nostris inveniat.*]

A sius de nostris invenias, & quidem tanto potiora, quanto facilius est vivere in castitate, quam pro ea mori; hoc est, animæ id bonum misceri, quam non vivendo separari. Quanti igitur & quantæ in Ecclesiasticis ordinibus de continentia censentur, qui Deo nubere maluerunt, qui carnis suæ honorem restituerunt, quique se jam illius ævi filios dicaverunt, occidentes in se concupiscentiam libidinis, & totum illud quod intra paradisum non potuit admitti? Unde præsumendum est hos, qui intra paradisum recipi volent, tandem debere cessare ab ea re, a qua paradisus intactus est.

Totam periodum hic repræsentamus uti est in exemplari - - Agobardino. *Plura exempla. Idem.*

Q. SEPT. FLOR. TERTULLIANI

^a DE MONOGAMIA.

ARGUMENTUM.

Montannum hic passim Paracletum nominat, hæreticumque negat, quamvis Cataphrygarum sectatorem. Mediam autem se viam tenere inter eos qui negant nuptias, & alios qui plures repetitas inducunt; Adeoque Monogamiam tuetur, docetque novam non esse hanc disciplinam, sed veterem & propriam Christianorum.

A **b**  **Æ**RETICI nuptias auferunt, ^c Psychici ingerunt. Illi nec semel, isti non semel nubunt. Quid agis, Lex Creatoris? ^d Inter alienos spadones & ^e urigas tuos tantumdem quereris de domestico obsequio, quantum de fastidio extraneo; proinde & te lædunt qui abutuntur, quemadmodum qui non utuntur. Verum neque continentia ejusmodi laudanda, quia hæretica est; neque licentia defendenda, quia psychica est. illa blasphemat, ista luxuriat. illa destruit nuptiarum Deum, ista confundit. Penes nos autem, quos Spiritales merito dici facit agnitio spiritualium charismatum, continentia tam religiosa est, quam licentia verecunda, quandoquidem ambæ cum Creatore sunt. Continentia legem nuptiarum honorat, licentia temperat. Illa non cogitur; ista regitur. Illa arbitrium habet, hæc modum. Unum matrimonium novimus, sicut unum Deum. Magis honorem refert lex nuptiarum, ubi habet & pudorem. Sed Psychicis non recipientibus spiritum, ea quæ sunt spiritus non placent. Ita, dum quæ sunt spiritus non placent, ea quæ sunt carnis placebunt, ut contraria spiritui. Caro, inquit, adversus spiritum concupiscit, & spiritus adversus carnem. Quid autem concupiscet caro, quam quæ magis carnis sunt? Propter quod & in primordio extranea spiritus facta est: Non, inquit, permanebit spiritus meus in istis hominibus in ævum, eo quod caro sint. Itaque Monogamiæ disciplinam in hæresim exprobrant. Nec ulla magis ex causa Paracletum negare coguntur, quam dum existimant novæ disciplinæ institutorem, & quidem durissimæ illis, ut jam de hoc primum consistendum sit in generali retractatu, An capiat Paracletum aliquid tale docuisse, quod aut novum deputari possit adversus Catholicam traditionem, aut onerosum adversus levem sarcinam Domini? De utroque autem ipse Dominus pronuntiavit. Dicens enim, Adhuc multa habeo quæ loquar ad vos, sed nondum potestis portare ea: quum venerit Spiritus sanctus, ille vos ducet in omnem veritatem; satis utique prærendit ea acturum illum quæ & nova existimari possint, ut nunquam retro edita, & aliquanto onerosa, ut idcirco non edita. Ergo, inquis, hac argumentatione quidvis novum &

V v v 2

onerosum

^a Aperte hoc libro, atque item sequentibus, Montani dogma tuetur. Credebat autem instare Diem Domini, & Fideles volebat esse ad martyria paratissimos. Itaque detrahenda putavit Christianis omnia vitæ humanioris retinacula, quæ solebant animos ad pericula reddere segiores. cuiusmodi sunt uxores & liberi, & curæ ex istis multiplices. Quod consilium, alias fortean excusabile, cum etiam derortis & Dei & Apostoli verbis, unde sibi plerique nimium blandiebantur, aggredi non dubitaverit, jure est ab Ecclesia reprehensum damnatumque. RIG.

^b Hæretici nuptias auferunt. Marcionitas hic tantum signat, qui conjugium condemnabant. LE PR.

^c Psychici ingerunt. Mediam viam tenere velle videtur, inter Marcionitas qui nuptias damnabant, & Psychicos qui nuptias reperere concedebant. Non est autem dubium quin per psychicos, orthodoxos intelligat, quorum e numero fuisse se testatur lib. adv. Prax. c. 1. & nos quidem postea agnitio Paracleti atque defensio disjunctis a Psychicis. Psychicos vero, veluti animales dixit, quoniam ex quo Mon-

tani factus est assecla *spiritalem* se vocavit, Animalis vero homo ea non percipit quæ sunt spiritus Dei ut habet Apostolus 1. Cor. 2. *ψυχικὸς ὁ ἀνθρώπος οὐ δύναται τὰ τῶ πνεύματος τὰ θεοῦ. Idem.*

^d Inter alienos spadones.] Hoc est, inter hæreticos, qui nuptias auferunt. Hæretici alieni & extranei sunt Catholicis. Spadones vocat osores nuptiarum. RIG.

^e Et urigas tuos.] Legendum, & perorigas tuos. Varro, libro 11. de re rust. ubi de admittura equarum, Peroriga dicitur quisquis admittit. Itaque acutissime Perorigas, sive praurigas, sive prurigas vocat Psychicos, qui, ut ipse ait, nuptias ingerebant, & quasi pruriginem conciliabant. Tuos, dicit, Legem compellans; nam alieni ab ea non censebantur etiam Septimio Psychici, qui & Catholicis. Idem.

^e Urigas tuos. Si legas Urigas, quasi ab urendo hoc est qui Pruriginem veluti movebunt, quid juvabunt illa commenta Pamelii de aurigis in Circo Rom. LE PR.

onerosum Paracletō adscribi poterit, etsi ab adversario spiritu fuerit. Non utique. Adver- A
sarius enim spiritus ex diversitate prædicationis appareret, primo regulam adulterans fidei,
& ita ordinem adulterans disciplinæ; quia cuius gradus prior est, ejus corruptela antecedit,
id est fidei, quæ prior est disciplina. Ante quis de Deo hæreticus sit necesse est, & tunc de
instituto. Paracletus autem multa habens edocere, quæ in illum distulit Dominus, secundum
præfinitionem, ipsum primo Christum contestabitur, qualem credimus, cum toto ordine
Dei Creatoris, & ipsum glorificabit, & de ipso commemorabit; & sic de principali regula
agnitus, illa multa quæ sunt disciplinarum revelabit, fidem dicente pro eis integritate prædi-
cationis, licet novis, quia nunc revelantur; licet onerosis, quia nec nunc sustinentur; non
alterius tamen Christi, quam qui habere se dixit, & alia multa, quæ a Paracletō edoceren-
tur; non minus istis onerosa, quam illis a quibus nondum tunc sustinebantur. Sed an onerosa
III. Monogamia, viderit adhuc impudens infirmitas carnis. An autem nova, de hoc interim con-
flet. Illud enim amplius dicimus, etiamsi totam & solidam virginitatem sive continentiam B
Paracletus hodie determinasset, ut ne unis quidem nuptiis fervorem carnis despumare permit-
teret, sic quoque nihil novi inducere videretur; ipso Domino spadonibus aperiente regna cœ-
lorum, ^a ut & ipso spadone; ad quem spectans & Apostolus, propterea & ipse castratus, con-
tinentiam mavult. Sed salvo, inquis, jure nubendi. Plane salvo. & videbimus quousque;
nihilominus jam ex ea parte destructo, qua continentiam præfert. Bonum, inquit, homini
mulierem non contingere. Ergo malum est contingere. ^b Nihil enim bono contrarium, nisi
malum. Ideoque superesse, ut & qui habeant uxores sic sint, quasi non habeant; quo ma-
gis qui non habent, habere non debeant. Reddit etiam causas cur ita suadeat; quod innupti de
Deo cogitent; nupti vero quomodo in matrimonio quis suo placeat. Et possum contendere.
non mere bonum esse, quod permittitur. Quod enim mere bonum est, non permittitur,
sed ultro licet. Permissio habet causam, aliquando & necessitatis. Denique, in hac specie
non est voluntas permittentis nubere. Aliud enim vult: Volo vos, inquit, omnes sic esse, C
quomodo & ego. Et quum ostendit melius esse, quid utique se velle confirmat, quam quod
melius esse præmisit? Et ita, si aliud quam quod voluit permittit, non voluntate, sed neces-
sitate permittens, non mere bonum ostendit, quod invitatus indulgit. Denique quum dicit,
Melius est nubere quam uri; quale id bonum intelligendum est, quod melius est pœna?
quod non potest videri melius, nisi pessimo comparatum? Bonum illud est, quod per se hoc
nomen tenet, sine comparatione non dico mali, sed etiam boni alterius; ut si & alii bono
comparatum adumbretur, remaneat nihilominus in boni nomine. Ceterum, si per mali
collationem cogitur bonum dici, non tam bonum est quam genus mali inferioris, quod
ab altiore malo obscuratum, ad nomen boni impellitur. Aufer denique conditionem, ut
non dicas, Melius est nubere quam uri; & quæro an dicere audeas, Melius nubere; non
adjiciens quo melius sit. Fit ergo jam non melius; & dum non melius, nec bonum, sublata
conditione, quæ dum melius amittere, quam duos: si tamen discedas a comparatione ma- D
li utriusque, non erit melius unum oculum habere; quia nec bonum. Quid nunc, si omnem
indulgentiam nubendi, de suo, id est, de humano sensu accommodat ex necessitate qua di-
ximus, Quia melius sit nubere quam uri? Denique, conversus ad alteram speciem dicen-
do, Nuptiis autem denuntio, non ego, sed Dominus; ostendit illa quæ supra dixerat, non
Dominicæ auctoritatis fuisse, sed humanæ æstimationis. At ubi ad continentiam reflectit
animos, Volo autem vos sic esse omnes. Puto autem, inquit, & ego spiritum Dei habeo;
ut si quid indulserat ex necessitate, id Spiritus sancti auctoritate revocaret. Sed & Joannes
monens sic nos incedere debere quemadmodum & Dominus, utique etiam secundum san-
ctitatem carnis admonuit incedere, adeo manifeste. Et omnis, inquit, qui spem istam in il-
lo habet, ^c castificat se, sicut & ipse castus est. Nam & alibi, Estote sancti, sicut & ille san-
ctus fuit; scilicet, carne. De spiritu enim non dixisset, quia spiritus ultro sanctus agnoscitur,
nec exspectat sanctitatis admonitionem, quæ propria natura est ejus. Caro autem docetur
sanctitatem, quæ & in Christo fuit sancta. Igitur si omnia ista oblitterant licentiam nuben-
di, & conditione licentiæ inspecta, & prælatione continentia imposita, cur non potuerit
post Apostolos idem spiritus superveniens ad deducendam disciplinam in omnem veritatem,
per gradus temporum, (secundum quod Ecclesiastes, Tempus omni rei, inquit,) supre-
mam jam carni sibiulam imponere, jam non oblique a nuptiis avocans, sed exerte; ^d quum
magis nunc tempus in collecto factum sit, annis circiter CLX. exinde productis? Nonne

^a Ut & ipso spadone. Etsi vox illa qua Christus dominus si-
gnificatur, parum conveniat eximie illius integritati, nullus
dubitatur eum virginem & ex virgine natum fuisse. LE PR.

^b Nihil enim bono contrarium nisi malum. Paulo latius hic
tractat quod præced. lib. attigit cap. 3. ex quorum utroque
ipsa pene verba transcripsit B. Hieronymus lib. 1. adv. Jo-
vin. quæ quomodo intelligi possunt, non ut damnentur pri-

mae nuptia, ostendit apolog. ad Pammachium. PAM.

^c Castificat se, sicut & ipse castus est. Ex epistola Joan.
3. vertit liberius quam par est ἀγιάζωμεν per castificat, &
ἀγίος castus, purus enim est & mundus. LE PR.

^d Quum magis nunc tempus in collecto factum sit. In eum
plane sensum Beatus Hieronymus. epist. ad Gerontium: quid
ad nos, in quos fines seculorum devenerunt. Idem.

A ipse apud te retractares, Vetus hæc disciplina est, præmonstrata jam tunc in carne Domini, & voluntate; dehinc in Apostolorum ejus tam consiliis quam exemplis. Olim sanctitati huic destinabamur. Nihil novi Paracletus inducit. Quod præmonuit, definit: quod sustinuit, exposcit. Et nunc recogitans ista, facile tibi persuadebis multo magis unicas nuptias competitisse paracletro prædicare, qui potuit & nullas. magisque credendum temperasse illum, quod & abstulisse decuisset, si quæ velit Christus intelligas. In hoc quoque ^a Paracletum agnoscere debes advocatum, quod a tota continentia infirmitatem tuam excusat. Secedat nunc mentio IV. Paracleti, ut nostri alicujus auctoris. Evolvamus communia instrumenta scripturarum pristinarum. Hoc ipsum demonstratur a nobis, neque novam, neque extraneam esse Monogamiæ disciplinam, immo & antiquam, & propriam Christianorum; ut Paracletum restitutorem potius sentias ejus, quam institutorem. Quod pertineat ad antiquitatem, quæ potest antiquior forma proferri, quam ipse census generis humani? Unam feminam masculo Deus finxit, una costa B ejus decerpta, & utique ex pluribus. Sed & in præfatione ipsius operis, Non est, inquit, bonum homini, solum eum esse; faciamus adjutorium illi. Adjutores enim dixisset, si pluribus eum uxoribus destinasset. Adjecit & legem de futuro. Siquidem prophetice dictum est, Et erunt duo in carnem unam; non tres, neque plures. Ceterum, jam non duo, si plures. Stetit lex. Denique, perseveravit unio conjugii in auctoribus generis ad finem usque; non quia non erant feminæ aliæ, sed quia ideo non erant, ne primitiæ generis duplici matrimonio contaminarentur. Alioquin, si Deus voluisset, esse potuissent: certe de filiarum suarum numerositate sumpsisset, non minus ex ossibus & ex carne sua habens Evam, si hoc pie fieret. At ubi primum scelus, homicidium, in fratricidio dedicatum, tam dignum secundo loco scelus non fuit, quam duæ nuptiæ, b Neque enim refert duas quis uxores singulas habuerit, an pariter singulæ duas fecerint. Idem numerus conjunctorum & separatorum. Semel tamen vim passa institutio Dei per Lamech, constitit postea in finem usque gentis illius. Secundus Lamech nullus C existit, quomodo duabus maritatus. c Negat scriptura quod non notat. Aliæ diluvium iniquitates provocaverunt, semel defensæ qualescunque fuerunt; non tamen septuagies septies, quod duo matrimonia meruerunt. Sed & reformatio secundi generis humani Monogamia matre censetur. Iterum duo in unicis nuptiis. Etiam in ipsis animalibus Monogamia recognoscitur, ne vel bestię de mœchia nascerentur. Ex omnibus, inquit, bestiis, ex omni carne, duo induces in arcam, ut vivant tecum masculus & femina. Erunt de animalibus volatilibus secundum genus, & de omnibus serpentibus terræ, secundum genus ipsorum; duo ex omnibus introibunt ad te masculus & femina. Eadem forma & septena ex binis adlegi mandat ex masculino & femina, uno & una. Quod amplius dicam? Immundis quoque alitibus cum binis feminis introire non licuit. Hæc quantum ad primordiorum testimonium, & originis nostræ patrociniū, & divinæ institutionis præjudiciū. Quæ utique lex est, non monumentum; quoniam si ita factum est a primordio, invenimus nos ad initium dirigi a Christo: sicut V. D in quæstione repudii, dicens illud propter duritiam ipsorum a Moyse esse permissum, ab initio autem non ita fuisse; sine dubio ad initium revocat matrimonii individuitatem. Ideoque quos Deus ab initio conjunxit in unam carnem duos, hodie homo non separabit. Dicit & Apostolus scribens ad Ephesios, Deum proposuisse in semetipso ad dispensationem adimpletionis temporum, ad caput, id est, ad initium reciprocare universa in Christo, quæ sunt super cœlos & super terras in ipso. Sic & duas Græciæ litteras summam & ultimam sibi induit Dominus, initii & finis concurrentium in se figuras: uti quemadmodum α ad ω usque volvitur, & rursus ω ad α replicatur, ita ostenderet in se esse & initii decursum ad finem, & finis recursum ad initium; ut omnis dispositio in eum desinens, per quem cœpta est, per Sermonem scilicet Dei, qui caro factum est, proinde desinat quemadmodum & cœpit. Et adeo in Christo omnia revocantur ad initium, ut & fides reversa sit a circumcissione ad integritatem carnis illius, sicut ab initio fuit; & libertas ciborum, & sanguinis solius abstinencia sicut ab initio fuit; & matrimonii individuitas, sicut ab initio fuit, & repudii cohibitio, quod ab initio non fuit; & postremo totus homo in paradysum revocatur, ubi ab initio fuit. Cur ergo vel Monogamum illo non debeat Adam referre, qui non potest tam integrum præstare, quam inde missus est? Quantum pertinet itaque ad initii restitutionem, id a te exigit & dispositionis & spei tuæ ratio, quod ab initio fuit, secundum initium quod tibi & in Adam censetur, & in Noe recensetur. Elige in quo eorum initium tuum deputes. In ambobus te sibi Monogamiæ censura defendit. Sed & si initium transmittit ad finem, ut α ad ω quomodo finis remittit ad initium, ut ω ad α, atque ita census noster transfertur in Christum, animalis in spiritalem; quia non primo quod spiritale est, sed

^a Paracletum agnoscere debes advocatum. Adhuc ad significationem vocis παρακλητος quæ advocatum significat; sed ridicula est applicatio auctoris. PAM.

^b Neque enim refert duas quis uxores singulas habuerit, an pariter singulæ duas fecerint. Immo, quia plurimum refert, edito Prætoris infamia notatur, qui bina sponsalia

binasue nuptias eodem tempore constitutas habuerit. RIG.

^c Negat scriptura quod non notat. Mihi primum hæc legenti, quamvis obiter & persunctorie, duriuscula visa sunt, in eo scriptore qui traditionem tantopere defenderat. At ibi orthodoxus, hic vero a vero devius. LE PR.

sed quod animale, dehinc quod spiritale: proinde videamus, an idipsum debeas huic quoque A censui secundo; an in eadem te forma esse conveniat, in qua novissimus quoque Adam, in qua & primus; quando novissimus Adam, id est Christus, innuptus in totum, quod etiam primus Adam ante exilium. Sed donato infirmitati tuæ carnis suæ exemplo, perfectior Adam, id est Christus, eo quoque nomine perfectior quam integrior, volenti quidem tibi spado occurrit in carne. si vero non sufficis, Monogamus occurrit in spiritu, unam habens Ecclesiam sponsam, secundum Adam & Evæ figuram; quam Apostolus in illud magnum sacramentum interpretatur, in Christum & Ecclesiam, competisse carnali Monogamiæ per spiritalem. Vides igitur quemadmodum etiam in Christo novans censum, non possis eum sine Monogamiæ professione deferre, nisi carne sis quod spiritu ille est, licet & quod fuit in carne, æque esse debueris. Sed adhuc nobis quæramus aliquos originis principes. Non placent enim quibus-

VI. dam Monogami parentes, Adam & Noe, fortasse nec Christus. Ad Abraham denique provocant, prohibiti patrem alium præter Deum agnoscere. Sit nunc pater noster Abraham, sit & B Paulus. In Evangelio, inquit, ego vos generavi. Etiam Abraham te filium exhibe. Non enim^a passivus tibi census est in illo. Certum tempus est, quo tuus pater est. Si enim ex fide filii deputamur Abraham, ut Apostolus docet, dicens ad Galatas, Cognoscitis nempe, quia qui ex fide, isti sunt filii Abraham; quando credidit Abraham Deo, & deputatum est ei in justitiam? opinor adhuc in Monogamia, quia in circumcissione nondum. Quod si postea in utrumque mutatus est, & in Digamiam per ancillæ concubinatum, & in Circumcisionem per testamenti signaculum, non potes illum patrem agnoscere, nisi tunc, cum Deo credidit; siquidem secundum fidem filius ejus es, non secundum carnem. Aut si posteriorem Abraham patrem sequeris, id est Digamum, recipe & Circumcisum. Si rejicis Circumcisum, ergo recusabis & Digamum. Duas dispositiones ejus binis inter se modis diversas, miscere non poteris. Digamus cum Circumcisionem esse orsus est, Monogamus cum Præputiatione. Recipis Digamiam, admitte & Circumcisionem. Tueris Præputiationem, teneris & Monogamiæ. Adeo autem Mo- C nogami Abraham filius es, sicut & Præputiati; ut si circumcidaris, jam non sis filius, quia non eris ex fide, sed ex signaculo fidei in præputiatione justificatæ. Habes Apostolum, disce cum Galatis. Proinde etsi Digamiam tibi intuleris, non es illius Abraham filius, cujus fides in Monogamia præcessit. Nam etsi postea pater multarum nationum nuncupatur, sed earum quæ ex fide Digamiam præcedente filii habebant deputari Abraham. Exinde res viderint. Aliud sunt figuræ, aliud formæ. Aliud imagines, aliud definitiones. Imagines transeunt adimpletæ, definitiones permanent adimplendæ. Imagines prophetant, definitiones gubernant. Quid digamia illa Abraham portendat, idem Apostolus edocet, interpretator utriusque Testamenti, sicut idem semen nostrum in Isaac vocatum determinat. Si ex libera es, ad Isaac pertinens. hic certe unum matrimonium pertulit. Isti itaque sunt, ut opinor, in quibus censeor. Ceteros nescio. Quorum si exempla circumspecis, alicujus David etiam per sanguinem nuptias sibi ingerentis, alicujus Salomonis etiam uxoribus divitis; meliora sectari jussus, habes & Jo- D seph unijugum, & hoc nomine, audeo dicere, patre meliorem; habes Moysen, Dei de proximo arbitrum; habes Aaronem principalem sacerdotem.^b Secundus quoque Moyses populi secundi, qui imaginem nostram in promissionem Dei induxit, in quo primo nomen Domini dedicatum est, non fuit digamus. Post vetera exempla originalium personarum, VII. æque ad vetera transeamus instrumenta legalium scripturarum, ut per ordinem^c de omni nostra paratura retractemus. Et quoniam quidam interdum nihil sibi dicunt esse cum lege, quam Christus non dissolvit, sed adimplevit; interdum quæ volunt legis arripiunt; plane & nos sic dicimus decessisse legem, ut onera quidem ejus, quæ secundum sententiam Apostolorum nec Patres sustinere voluerunt, concesserint; quæ vero ad justitiam spectant, non tantum reservata permaneant, verum & ampliata; ut scilicet redundare possit justitia nostra super Scribarum & Phariseorum justitiam. Si justitia, utique & pudicitia. Si ergo quoniam in lege præcipitur, ut quis fratris sui uxorem sine liberis defuncti in matrimonium adsumat, ad suscitandum fratri suo semen; idque sæpius evenire in unam personam potest secundum callidam illam quæstionem Sadducæorum, ideo & alias putant permissam frequentiam nuptiarum, intelligere debebunt primo rationem ipsius præcepti, & ita scient illam rationem jam cessantem ex eis esse quæ evacuata sunt legis. Necessario succedendum erat in matrimonium fratris sine liberis defuncti. Primum, quia adhuc vetus illa benedictio decurrere habebat, Crescite & redundate; Dehinc, quoniam patrum delicta etiam de filiis exigebantur: Tertio, quoniam spadones & steriles ignominiosi habebantur. Itaque, ne proinde maledicti judicarentur, qui non naturæ reatu, at mortis præven-

^a Passivus tibi census, &c. Passivum censum, inquit Rhe-nanus, vocat censum infinitum, vagum, liberum, & licentem sive licentiosum. PAM.

^b Secundus quoque Moyses.) Jesum Nave significat, de cujus nuptiis nihil Scriptura tradidit. Itaque ex eo neque pro nuptiis, neque adversus nuptias, sive primas, sive se-

cundas, quicquam colligitur. Et tamen Septimium sequitur Hieronymus lib. 1. adversus Jovinianum. Ostende mihi, inquit, Jesum Nave vel uxorem habuisse vel filios. RIG.

^c De omni nostra paratura.] Significat utriusque Instrumenti seu Testamenti Scripturas. Idem.

A tu orbi decessissent, ideo illis ex suo genere vicaria, & quasi postuma soboles supparabatur. At ubi &, Crescite & redundate, evacuavit extremitas temporum, inducente Apostolo, Superest, ut & qui habent uxores, sic sint, ac si non habeant, quia tempus in collecto est, & desit uva acerba a patribus manducata filiorum dentes obstupefacere: unusquisque enim in suo delicto morietur; & spadones non tantum ignominia caruerunt, verum & gratiam meruerunt, invitati in regna cœlorum, sepulta lege succedendi in matrimonium fratris, contrarium ejus obtinuit non succedendi in matrimonium fratris. Et ita, ut prædicimus, quod cessavit valere, cessante ratione, non potest alii argumentationem accommodare. Ergo non nuber defuncto viro uxor, fratri utique nuptura, si nupserit. Omnes enim nos fratres sumus: Et illa nuptura in Domino habet nubere, id est, non ethnico, sed fratri; quia & vetus lex adimit conjugium allophylosum: Cum autem & in Levitico cautum sit, Quicumque sumpserit fratris uxorem, immunditia est, turpitudine, sine liberis morientur; sine dubio dum ille prohibetur denuo nubere; & illa prohibetur, non habens nubere nisi fratri. Quomodo ergo Apostolo conveniet & legi, quam non in totum impugnat, cum ad epistolam ipsius venerimus, ostendetur. Interim quod pertineat ad legem, magis nobis competunt argumentationes ejus. Denique prohibet eadem, Sacerdotes denuo nubere: ^a Filiam quoque sacerdotis jubet viduam vel ejectam, si semen non fuerit illi, in domum patris sui regredi, & de pane ejus ali. Ideo, si semen non fuerit illi, non, ut si fuerit, denuo nubat, [quanto magis enim non nubet, si filios habeat?) sed ut si habuerit, a filio potius alatur quam a patre, quo & filius præceptum Dei exequatur, Honora patrem & matrem. Nos autem Jesus summus sacerdos & magnus patris, de suo vestiens, (quia qui in Christo tinguuntur, Christum induerunt) ^b sacerdotes Deo patri suo fecit, secundum Joannem. Nam & illum adolescentem festinantem ad exequias patris ideo revocat, ut ostendat sacerdotes nos vocari ab eo, quos lex verabat parentum sepulturæ adesse: ^c Super omnem, inquit, animam defunctam sacerdos non introibit, & super patrem suum, & super matrem suam non contaminabitur. Ergo & nos hoc interdictum observare debemus? Non utique. Vivitenim unicus pater noster Deus, & mater Ecclesia; & neque ipsi mortui sumus, qui Deo vivimus; neque mortuos sepelimus, quia & illi vivunt in Christo. Certe sacerdotes sumus a Christo vocati, Monogamiæ debitores ex pristina Dei lege, quæ nos tunc in suis sacerdotibus prophetavit. Nunc ad legem proprie nostram, id est, ad Evangelium, conversi qualibus excipimur exemplis; dum ad sententias pervenimus, ecce statim quasi in limine, duæ nobis antistites VIII. Christianæ sanctitatis occurrunt Monogamia & Continentia: alia pudica, in Zacharia sacerdote; alia integra, in Joanne antecursore; alia placans Deum, alia prædicans Christum; alia totum prædicans sacerdotem, alia plus præferens quam Propheten, scilicet eum, qui non tantum prædicaverit, aut demonstraverit coram, verumetiam baptizaverit Christum. Quis enim corpus Domini dignius initiaret, quam ejusmodi caro, qualis & concepit illud & peperit: ^d Et Christum quidem virgo enixa est, semel nuptura post partum, ut uterque titulus sanctitatis in Christi censu dispungeretur, per matrem & virginem & univiram. At ubi infans, templo exhibetur, quis illum in manus suscipit? quis in spiritu primus agnoscit? Vir justus & cautus, & uterque non Digamus, vel ne dignius mox Christus a femina prædicaretur vetere vidua & univira, quæ & templo dedita satis in semetipsa portendebat, quales spiritali templo, id est, Ecclesiæ debeant adhærere. Tales arbitros infans Dominus expertus, non alios habuit & adultus. Petrum solum invenio maritum, per focrum; Monogamum præsumo, per Ecclesiam, quæ super illum ædificata, omnem gradum ordinis sui de Monogamis, erat collocatura. Ceteros cum maritos non invenio; aut spadones intelligam necesse est, aut continentes, Nec enim si penes Græcos communi vocabulo censentur mulieres & uxores, pro consuetudinis facilitate, (ceterum, est proprium vocabulum uxorum) ideo Paulum sic interpretabimur, quasi demonstret uxores Apostolos habuisse. Si de matrimoniis disputaret, (quod in sequentibus facit, ubi magis Apostolus aliquod exemplum nominare potuisset,) recte videretur dicere, Non enim habemus potestatem uxores circumducendi, sicut ceteri Apostoli & Cephæ? At ubi ea subjungit, quæ de victuaria exhibitione abstinentiam ejus ostendunt, dicentis: Non enim potestatem habemus manducandi & bibendi? non uxores demonstrat ab Apostolis circumductas; quas & qui non habent, potestatem tamen manducandi & bibendi habent; sed simpliciter mulieres, quæ illo eodem

instituto

^a *Filiam quoque sacerdotis, &c.* Clarius Beatus Hieronymus Sacerdotalis vidua in domo jubetur sedere patris sui, nec secundum nosse matrimonium. sed auctor sequitur verba scripturæ Levit. 22. PAM.

^b *Sacerdotes nos Deo patri fecit.* De intellectu vero hujus loci & verborum quæ sequuntur vide lib. præced. cap. 7. Idem.

^c *Super omnem, inquit, animam defunctam.* Comparat etiam in hoc legem Evangelicam cum Moylis lege, quod sepelire patrem suum prohibeatur sacerdos magnus, Levit. 21. quare etiam apud auctorem subintelligi debet, quod

paulo prius de Jesu dictum est, summus sacerdos sive magnus, nam alioqui sacerdotibus aliis licebat intrare super animam patris, matris, fratris, & sororis virginis, uti habetur initio ejusdem cap. Hinc etiam B. Hieronymus de magno sacerdote idipsum citat ep. 25. de obitu Blesillæ ad Paulam. Idem.

^d *Et Christum quidem Virgo enixa est, semel nuptura post partum.* Hanc Tertulliani sententiam adferenti Heluidio contra dixit Hieronymus, *Et de Tertulliano quidem, inquit, nihil amplius dico, quam Ecclesiæ hominem non fuisse.* Quibus verbis significat Septimum nonnulla scriptis Catholicis minime consentanea. RIG.

instituto quo & Dominum comitantes, ministrabant. Jam vero si Christus reprobatur Scribas A & Phariseos, sedentes in cathedra Moyse, nec facientes quæ docerent, quale est ut & ipse super cathedram suam collocaret, qui sanctitatem carnis præcipere magis, non etiam obire meminissent, quam illis omnibus modis insinuarat & docendam & agendam? in primis de suo exemplo, tunc de ceteris argumentis: Cum puerorum dicit esse regnum cœlorum; cum confortes illis facit alios post nuptias pueros; cum ad simplicitatem columbæ provocat, avis non tantum innocuæ, verum & pudicæ, ^a quam unam unus masculus novit; cum Samaritanæ maritum negat, ^b ut adulterum ostendat numerosum maritum; cum in revelatione gloriæ suæ de tot Sanctis & Prophetis, Moysen & Heliam secum mavult; alterum monogamum, alterum spadonem. non enim aliud fuit Helias, quam Joannes, qui in virtute & spiritu venit Helix; cum ille vorator & potator homo, prandiorum & cœnarum cum publicanis & peccatoribus frequentator, semel apud unas nuptias cœnat multis utique nubentibus. Totiens enim voluit celebrare eas, quotiens & esse. Sed hæ argumentationes potius existimentur de B conjecturis coactæ, si non & sententiæ adstiterint, quas Dominus emisit in repudii retractatu, quod permissum aliquando jam prohibet; in primis, quia ab initio non fuit sic, sicut matrimonii numerus; tum, quia quos Deus conjunxit, homo non separabit; scilicet ne contra Dominum faciat. Solus enim ille separabit, qui & conjunxit. separabit autem, non per duritiam repudii, quam exprobrat & compescit, sed per debitum mortis. Siquidem unus ex passeribus duobus non cadit in terram sine patris voluntate. Igitur, si quos Deus conjunxit, homo non separabit repudio; æque consentaneum est, ut quos Deus separavit morte, homo non jungat matrimonio; proinde contra Dei voluntatem juncturus separationem, atque si separasset conjunctionem. Hoc quantum ad Dei voluntatem non destruendam, & initii formam restituendam. Ceterum, & alia ratio conspirat, immo non alia, sed quæ initii formam imposuit, & voluntatem Dei movit ad prohibitionem repudii: Quoniam qui dimiserit uxorem suam, præterquam ex causa adulterii, facit eam adulterari; & qui dimissam a viro duxerit, adulterat utique. Non & nubere legitime potest repudiata; & si quid tale commiserit sine matrimonii nomine, non capit elogium adulterii, quia adulterium in matrimonio crimen est? Deus aliter censuit citra quam homines, ut in totum, sive per nuptias, sive vulgo, alterius viri admissio adulterium pronuntietur. Videamus enim quid sit matrimonium apud Deum, & ita cognoscemus quid sit æque adulterium. Matrimonium est, cum Deus jungit duos in unam carnem, aut junctos deprehendens in eadem carne, conjunctionem signavit. ^c Adulterium est, cum quoquo modo disjunctis duobus, alia caro, immo aliena miscetur, de qua dici non possit, Hæc est caro ex carne mea, & hoc os ex ossibus meis. Semel enim hoc & factum & pronuntiatum sicut ab initio, ita & nunc in aliam carnem non potest convenire. Itaque sine causa dices, Deum vivo marito nolle repudiatam alii viro jungi, quasi mortuo velit; quando si mortuo non tenetur, proinde nec vivo; tam repudio matrimonium dirimente quam morte, non tenebitur ei, cui per quod tenebatur, abruptum est; adeo non inter- D est vivo an mortuo viro nubat. Neque enim in illum delinquit, sed in semetipsam. Omne delictum quod admiserit homo, extra corpus est: quia autem adulteratur, in corpus suum delinquit. Adulteratur autem, sicut supra præstruximus, qui aliam carnem sibi immiscet super illam pristinam, quam Deus aut conjunxit in duos, aut conjunctam deprehendit. Ideoque abstulit repudium, quod ab initio non fuit; ut, quod ab initio fuit, muniat duorum in unam carnem perseverantiam, ne necessitas vel occasio tertiæ concarnationis irrumpat, soli causæ permittens repudium, si forte prævenierit, cui præcavetur. Adeo autem repudium a primordio non fuit, ^d ut apud Romanos post annum sexcentimum Urbis conditæ, id genus duritiæ commissum denotetur. Sed illi etiam non repudiantes adulteria commiscuit; ^e nobis etsi repudiemus, ne nubere quidem licebit. Video jam hinc ad Apostolum nos provocari. Ad cujus sensum facilius perspicendum, tanto instantius præculcandum est mulierem magis defuncto marito teneri, quo minus alium virum admittat. Recogitemus enim repudium, aut discordia fieri, aut discordiam facere; mortem vero ex lege Dei, non ex hominis offensa evenire. idque omnium esse debitum, etiam non maritorum. Igitur si repudiata quæ per discordiam, & iram, & odium, & causas eorum, injuriam vel contumeliam, vel quamlibet querelam,

^a *Quam unam unus masculus novit.* Istud forte e Plinii lib. 10. c. 34. accepit, sed falsum esse testantur rerum naturalium diligentes historici. LE PR.

^b *Ut adulterum ostendat numerosum maritum.* Istud ad hæresin pertinet Montani; quo fit ut etiam detorqueat verba Christi ad Samaritanam Joann. 4. ad secundas nuptias, quum tamen ille loquatur de eo qui adhærebat illi, non in nuptiis, sed in fornicatione, sicuti B. August. & Græci commentarii interpretantur, B. Hieronymus quum simile quid dixisset lib. 1. adv. Jovin. postea apolog. ad Pammach sic interpretatur, ut non referatur ad secundas, immo & sextas nuptias, sed ad prostitutam. PAM.

^c *Adulterium est, &c.* Fornicationem hic quoque sub

adulterii nomine comprehendit, veluti græci qui sub *μοιχεύειν* nomine id intelligunt. LE PR.

^d *Ut apud Romanos.* Servius Sulpitius, inquit Rhenanus, in lib. quem composuit de Dotibus, tum primum cautiones rei uxoriæ necessarias esse visas scripsit, quum Sp. Carbi- lius, cui Ruga cognomentum fuit, vir nobilis, cum uxore divortium fecit, quia liberi corporis vitio ex ea non gignerentur. Anno V. C. 523. M. Attilio, P. Valerio Coss. PAM.

^e *Nobis, etsi repudiemus, ne nubere quidem licet.*] Nobis, id est, Paracleticis. Nam apud Psychicos alias nuptias post divortium fuisse permissas innuit principio libri 1. ad Uxorem. RIG.

A querelam, & anima & corpore separata est, tenetur inimico, ne dicam marito; quanto magis, illa, quæ neque suo, neque mariti vitio, sed Dominicæ legis eventu, a matrimonio non separata, sed relicta, ejus erit etiam defuncti, cui etiam defuncto concordiam debet? A quo repudium non audit, non divertit; cui repudium non scripsit, cum ipso est; quem amisisse noluit, retinet. ^a Habet secum animi licentiam, qui omnia homini quæ non habet, imaginario fructu repræsentat. Ipsam denique interrogo feminam, Dic mihi, soror, in pace præmiffi virum tuum? Quid respondebit? An in discordia? Ergo hoc magis ei vineta est, cum quo habet apud Deum causam. Non discessit, quæ tenetur. ^b sed in pace. Ergo perseveret in ea cum illo necesse est, quem jam repudiare non poterit, ne sic quidem nuptura si repudiare potuisset. Enim vero & pro anima ejus orat, & refrigerium interim adpostulat ei, & in prima resurrectione consortium, & offert annuis diebus dormitionis ejus. Nam hæc nisi fecerit, vere repudiavit quantum in ipsa est; & quidem hoc iniquius, quanto quomodo potuit, quia non potuit; & hoc indignius, quanto jam indignius, si quia non meruit. Aut numquid nihil erimus post mortem, secundum aliquem Epicurum, & non secundum Christum? Quod si credimus mortuorum resurrectionem, utique tenebimur, cum quibus resurrecturi sumus, rationem de alterutro reddituri. Si autem in illo ævo neque nubent neque nubentur, sed erunt æquales angelis; non ideo non tenebimur conjugibus defunctis, quia non erit restitutio conjugii. Atquin eo magis tenebimur, quia in meliorem statum destinamur, resurrecturi in spiritale consortium, agniture tam nosmetipsos quam & nostros. Ceterum, quomodo gratias Deo in æternum canemus, si non manebit in nobis sensus & memoria debiti hujus? si substantia, non conscientia reformabimur? Ergo qui cum Deo erimus, simule erimus, dum omnes apud Deum unum (licet merces varia, licet multæ mansiones penes Patrem eundem) uno denario ejusdem mercedis operati, id est vitæ æternæ, in qua magis non separabit quos conjunxit Deus, quam in ista minore vita separari vetat. Cum hæc ita sint, quomodo alii viro vacabit, quæ suo etiam in futurum occupata est? Utrique autem sexui loquimur, etsi ad alterum sermo est; quia una disciplina præest. Alium habebit in spiritu, alium in carne? Hoc erit adulterium, unius feminæ in duos viros conscientia. si altera carne disjunctus est, sed in corde remanet; illic (ubi etiam cogitatus sine carnis congressu, & adulterium ante perficit ex concupiscentia, ^c & matrimonium ex voluntate) usque adhuc maritus est, ^d ipsum illud possidens, per quod & factus est, id est animum: in quo si & alius habitabit, hoc erit crimen. Ceterum, non est exclusus, si a viliori commercio carnis decessit. Honoratior maritus est, quando mundior factus est. Ut igitur in Domino nubas secundum Legem & Apostolum, [si tamen vel hoc curas] qualis es id matrimonium postulans, quod eis a quibus postulas, non licet habere; ab Episcopo monogamo, ^e a Presbyteris & Diaconis ejusdem sacramenti, a Viduis, quarum sectam in te recusasti? ^f Et illi plane sic dabunt viros & uxores, quomodo buccellas. Hoc enim est apud illos, Omni petenti te dabis. Et conjungent vos in ecclesia virgine, unius Christi unica sponsa. Et orabis pro maritis tuis, novo & vetere. Elige cui te adulteram præstes. Puto, ambobus. Quod si sapias, taceas defuncto. Repudium sit illi, silentium tuum, ^g alienis jam dotalibus scriptum. Hoc modo novum promereberis maritum, si veteris obliviscaris. Debes magis illi placere, propter quem Deo placere non maluisti. Hæc Psychici volunt Apostolum probasse, aut in totum non recogitasse, cum scriberet, Mulier vineta est in quantum temporis vivit vir ejus; si autem mortuus fuerit, libera est: cui vult, nubat; tantum in Domino. Ex hoc enim capitulo defendunt licentiam secundi matrimonii, immo & plurimi, si secundi: quod enim semel esse desit, omni obnoxium est numero. Quo autem sensu Apostolus scripserit, ita relucebit, si prius constet, non hoc illum sensu scripsisse, quo Psychici utuntur. Constabit autem si quisea recordetur, quæ huic capitulo diversa sunt & apud doctrinam, & apud voluntatem, & apud propriam ipsius Pauli disciplinam. Si enim secundas nuptias permittit, quæ ab initio non fuerunt, quomodo adfirmat omnia ad initium recolligi in Christo? Si vult nos iterare conjugia, quomodo semen nostrum in Isaac semel marito auctore defendit? Quomodo totum ordinem ecclesiæ de Monogamis disponit, si non hæc disciplina præcedit in laicis,

XI.

X x x

ex

^a Habet secum animi licentiam, qui omnia homini quæ non habet imaginario fructu repræsentat. Quam prælicenter hoc Septimius? etsi officia intelligantur qualia describit libro ad Uxorem secundo. RIG.

^b Sed in pace.] Hoc respondet illi quod præcessit, An in discordia? Idem.

^c Et matrimonium ex voluntate, &c. Istud confirmat communem Patrum & Jureconsultorum sententiam, quod etiam sine congressu carnis matrimonium faciat voluntas, siue consensus; quo adeo etiam adprobatur B. Virginis & Joseph matrimonium apud August. lib. 1. de nupt. & concupisc. cap. 11. & disertis verbis etiam illud adfirmant B. Chrysost. hom. 32. operis imp. & B. Ambrosius lib. de Instit. virgin. c. 16. verum inde non sequitur quod præmisit auctor. PAM.

^d Ipsum illud possidens per quod & factus est maritus,

id est animum.] Etenim, ut ajunt Jurisconsulti, nuptias consensus facit, non concubitus. RIG.

^e Alienis jam dotalib. Dotalia græcis ἐκδοτικά & ὀψοφύρα quæ mulier præter dotem constitutam secum affert. LE PR.

^f A presbyteris & Diaconis ejusdem sacramenti.] Hoc est, Monogamis. Idem.

^g Et illi plane sic dabunt viros & uxores quomodo buccellas.] Omnibus scilicet petentibus. Quasi etiam de conjugio sit dictum illud, Omni petenti te dato. quod suum habere titulum ad eleemosynam pertinentem ait libro de Baptismo. Itaque hic verbis honestis nequiores significatum involuit, quemadmodum in Salomonis Proverbiis legimus: Sic est via mulieris adulteræ; comedit, & tergit os suum. Idem.

ex quibus ecclesiæ ordo proficit? Quomodo in matrimonio adhuc positos, a fructu matri- A
monii avocat dicens, In collecto esse tempus, si per mortem matrimonio elapsos, iterum
in marrimonium revocat? Hæc si diversa sunt ei capitulo, de quo agitur, constabit, ut
diximus, non hoc illum sensu scripsisse, quo Psychici utuntur. Quia facilius est, ut ali-
quam rationem habeat unum illud capitulum, quæcum ceteris sapiat, quam ut Aposto-
lus diversa inter se docuisse videatur. Eam rationem in ipsa materia poterimus recognos-
cere. Quæ ista materia Apostolo fuit scribendi talia? tyrocinium novæ & cum maxime ori-
entis ecclesiæ, quam lacte scilicet educabat, nondum solido cibo validioris doctrinæ: adeo
ut præ illa infantia fidei ignorarent adhuc quid sibi agendum esset circa carnis & sexus neces-
sitatem. Cujus etiam ipsas species ex rescriptis intelligimus, cum dicit, De his autem quæ
scribitis, Bonum est homini mulierem non attingere, ^a propter fornicationes autem, unus-
quisque uxorem suam habeat, Ostendit fuisse qui in matrimonio a fide deprehensi, vereban-
tur ne non liceret eis matrimonio suo exinde uti, quia in carnem sanctam Christi credidif- B
sent. Et tamen secundum veniam concedit, non secundum imperium; id est, indulgens, non
præcipiens ita fieri. Ceterum, malebat omnes id esse quod & ipse. Proinde & de repudio re-
scribens, demonstrat quosdam de isto quoque cogitasse: vel maxime, quia & in ethnicis ma-
trimoniis non putabant post fidem sibi perseverandum. Quærebant & de virginibus consi-
lium, [præceptum enim Domini non erat] Bonum esse homini si sic permaneat; utique
quomodo a fide fuerit inventus. Vincit uxori, ne quæsieris solutionem. Solutus es ab
uxore, ne quæsieris uxorem: Si autem acceperis uxorem, non deliquisti: Quia ante fidem
solutus ab uxore, non numerabitur post fidem secunda uxor, quæ post fidem prima est. A
fide enim etiam ipsa vita nostra censetur, Sed hic parcere se dicit illis. Alioquin pressuram
carnis subsequituram, præ angustis temporum impedimenta matrimonii recusantibus, quin
potius de Domino sollicitudinem habendam promerendo, quam de marito. & ita revocat
quod permisit. Sic ergo in eodem ipso capitulo, quo definit, Unumquemque, in qua vo- C
catione vocabitur, in ea permanere debere; adjiciens, Mulier vincita est, quamdiu vivit
vir ejus: si autem dormierit, libera est; cui volet nubat, tantum in Domino; hinc quoque
eam demonstrat intelligendam, quæ & ipsa sic fuerit inventa soluta a viro, quomodo &
vir solutus ab uxore; per mortem utique, non per repudium facta solutione: quia repu-
diatis non permetteret nubere, adversus pristinum præceptum. Itaque mulier si nupserit,
non delinquet, quia nec hic secundus maritus deputabitur, quia est a fide primus, & adeo
sic est, ut propterea adjecerit, Tantum in Domino; quia de ea agebatur, quæ ethnicum ha-
buerat, & amisso eo crediderat; ne scilicet etiam post fidem ethnico se nubere posse præ-
sumeret; licet nec hoc Psychici curent. ^b Sciamus plane non sic esse in Græco authenti-
co, quomodo in usum exiit ^c per duarum syllabarum aut callidam aut simplicem everfio-
nem. Si dormierit vir ejus, quasi de futuro sonet; ac per hoc videatur ad eam pertinere,
quæ jam in fide virum amiserit. Hoc quidem si ita esset, in infinitum emissa licentia, D
tens virum dedisset, quotiens amissus esset, sine ullo pudore nubendi, etiam ethnicis con-
gruente. Sed etsi ita esset quasi de futuro: Si cujus maritus mortuus fuerit, tantumdem &
futurum ad eam pertineret, cujus ante fidem morietur maritus. Quævis accipe, dum ce-
tera non evertas. Nam cum & illa sententiæ cedant, Servus vocatus es, ne curaveris: ^e Im-
præputiatus

^a Propter fornicationes. Ad verbum transtulit quod græce est διὰ τῆς πορνείας; in quo etiam auctorem imitatus est B. Hieronymus lib. 1. adv. Jovin. ter quaterve. PAM.

^b Sciamus plane non sic esse in Græco authentico.] Cum omne & veteris & novæ Scripturæ instrumentum in Latinum sermonem exinde translatus sit, multo purior manere credenda est fontis unda, quam rivi, ut ait adversus Helvidium Hieronymus. Itaque & libro de Præscript. hæreticor. ad Ecclesias Apostolicas provocat, apud quas authenticæ, inquit, litteræ Apostolorum recitantur, sonantes vocem, representantes faciem. Sed Græci illius authentici editiones haud fuisse omnes accuratissimas jam olim observavit Gregorius Nyssenus, Orat. 11. de Resurrectione Dom. Et enim ait, ἐν τοῖς ἀκριβετέροις ἀντιγράφοις. Evangelium Marci non pergere ultra hæc verba, ἐφθουῖτο γὰρ. cujusmodi ulla hodie extare nondum est compertum. nisi quod in bibliotheca Regia servatur exemplar litteris descriptum majusculis, ubi post illa, ἐφθουῖτο γὰρ, nota finis adpingitur. Mox ab ejusdem librarii manu legitur, in quibusdam libris reperiri, Πάντα ὅ παρὰλληλῶν τοῖς περὶ τῶν πέντε σωτηρίας. Μετὰ τὰ ταῦτα δὲ αὐτοὶ οἱ ἀπὸ ἀνατολῆς καὶ ἀκριβοτέρας ἐξ ἀπείρου δι' αὐτῶν τὸ ἱερὸν καὶ ἀρδαντὸν κήρυγμα τῶν αἰνῶν σωτηρίας. Tum altera librarii nota, In nonnullis etiam codicibus, post illa, ἐφθουῖτο γὰρ, sequi, Ἀναγὰς δὲ πρὸς, & cetera quæ in vulgatis editionibus. RIG.

^c In græco authentico.] in Græca veritate. In Græca origine. Hieronymus Præf. in Evang. Augustinus lib. 11. de Doctrina Christi. cap. 15. Libros autem Novi Testamenti, si quid in Latinis varietatibus titubet, Græcis cedere oportere non dubium est; & maxime, qui apud Ecclesias do-

ctiores & diligentiores reperiuntur. Et lib. contra Faustum Manich. 11. cap. 6. ubi de Pauli epistolis citat codicem Latinum emendatum, & codicem Græcum etiam emendatum. Authenticum dicit, quod est autoritate dignius, tam in græcis quam in latinis. Nec piguit Augustinum plures inspicere codices, ut ipse testatur in psal. 67. Plures autem codices latini, inquit, & maxime græci, ita distinctos versus habent. & paulo post. quæ distinctione multorum codicum, & autoritate digniorum consonanti, sine dubio preferenda, &c. Idem ad psal. eundem. Istam repetitionem non omnes codices habent, & eam diligentiores stella appposita prænotant. Idem.

^c Per duar. syllabar. everfionem.] In authentico illo suo legisse videtur, ἐὰν κοιμᾷ, Si dormiat, Si mortuus sit, Maritus scilicet, antequam uxor ad fidem vocaretur. Ut ex illo ἐὰν κοιμᾷ, pet everfionem duarum syllabarum factum sit ἐὰν κοιμῆθῃ, Si dormierit, Si mortuus fuerit. Quod etiam de futuro sonat, inquit Septimius. Quasi Apostoli sensus extendatur etiam ad eum casum, quo virum post fidem ab uxore susceptam mori contigerit; quo etiam casu liceat uxori nubere alii viro. Et tamen in membranæ illis vetustissimis, quas viri docti jam pridem ex ampliff. Cl. Puteani bibliotheca laudare, disertissime scriptum legitur, ἐὰν ὁ κοιμῆθῃ ὁ ἀνὴρ αὐτῆς, quod ibidem Latine quoque redditur, Si vero dormitionem vir ejus acceperit. Quæ sane loquendi forma Christianum maritum significare magis videatur, quam ethnicum. Idem.

^d Impræputiatus.) vocatus es.] In præputiatus, & ἀκροβυστία. Idem.

A præputiatus vocatus es, ne circumcidaris: Circumciscus vocatus es, ^a ne adduxeris. quibus concurrit, Vincit es uxori, ne quæsieris solutionem: solutus es ab uxore, ne quæsieris uxorem; satis manifestum est, adeos hæc pertinere, qui in nova & recenti vocatione constituti, de his consulebant, in quibus a fide fuerant deprehensi. Hæc erit interpretatio capituli istius de hoc examinanda, an & tempori, & causæ, & tam exemplis & argumentis præcedentibus, quam & sententiis & sensibus subsequentibus; & in primis, an ipsius Apostoli & consilio proprio congruat & instituto: nihil enim custodiendum est, quam ne diversus sibi quis deprehendatur. Audi & subtilissimam e contrario argumentationem. Adeo, XII. inquit, permisit Apostolus iterare connubium, ut solos qui sunt in Clero, Monogamiæ jugo adstrinxerit: quod enim quibusdam præscribit, id non omnibus præscribit. Numquid ergo & quod omnibus præcipit, solis episcopis non præscribit; si quod episcopis præscribit, non & omnibus præcipit? An ideo omnibus, quia & episcopis? & ideo episcopis, quia & omnibus? Unde enim episcopi & Clerus? nonne de omnibus? Si non omnes Monogamiæ tenentur; unde Monogami in Clerum? An ordo aliqui seorsum debet institui Monogamorum, de quo adlectio fiat in Clerum? Sed quum extollimur & inflamur adversus Clerum, tunc unum omnes sumus; tunc omnes sacerdotes; quia sacerdotes nos Deo & Patri fecit: quum ad peræquationem disciplinæ sacerdotalis provocamur, ^b deponimus infulas, & impares sumus: ^c De Ecclesiasticis ordinibus agebatur, quales ordinari oporteret. ^d Oportebat igitur omnem ^e communis disciplinæ formam sua fronte proponi, editum quodammodo futurum universis in præfessione, ^f quo magis sciret plebs eum ordinem sibi observandum, qui faceret præpositos, & ne vel ipse sonus aliquid sibi ad licentiam, quasi de privilegio loci blandiretur. Prospiciebat Spiritus sanctus dicturos quosdam, ^g Omnia licent episcopis; sicut ille ^h vester Vthinensis nec Scantiniam timuit. Quod enim & digami præfident apud vos, insultantes utique Apostolo, certe non erubescerent, cum hæc sub illis leguntur. Age jam qui putas exceptionem monogamiæ de episcopis factam, recede & a reliquis titulis disciplinæ, qui cum monogamia episcopis adscribuntur: Noli esse irreprehensibilis, sobrius, bene moratus, hospitalis, docibilis; quin vero & vino deditus, & manu promptus ad cædendum, & pugnam, & pecuniæ amans; & domum non regens, nec filiorum curans disciplinam, sed nec ab extraneis bonam famam sectans. Si enim suam habent episcopi legem circa monogamiam, etiam cetera quæ monogamiæ accedere oportebit, episcopis erunt scripta. Laicis vero, quæ monogamia non convenit, cetera quoque aliena sunt. Evasisti, Psychice, si velis, vincula disciplinæ totius. Præscribe constanter non omnibus præcipi, quæ quibusdam sint præcepta; aut si cetera quidem communia sunt, monogamia vero solis episcopis imposita est, numquid illi soli Christiani pronuntiandi, in quos tota disciplina collata est? Sed & Timotheo scribens, ^h vult juven- X I I I. culas nubere, filios suscipere, matres familiæ agere. Ad eas dirigit, quales supra denotat, juvenulas viduas, quæ in viduitate deprehensæ, & aliquandiu adfectatæ, postquam in deliciis habuerunt Christum, nubere volunt, habentes iudicium quod primam fidem resciderunt; illam videlicet, a qua in viduitate inventæ & professæ eam, non perseverant. Propter quod vult eas nubere, ne primam fidem susceptæ viduitatis postea rescindant, non ut totiens nubant, quotiens in viduitate tentata, immo & in deliciis habita noluerint perseverare. Legimus eum & ad Romanos scribentem: Quæ autem sub viro est mulier, viventi viro vincita est; si autem obierit, evacuata est a lege viri. Nempe ergo vivente viro adulterare putabitur, si iuncta fuerit alteri viro. Si vero obierit vir, liberata est a lege, quod non sit adultera facta alii viro. Sed & sequentia recognosce, quo sensus iste, qui tibi blanditur, evadat. Itaque, inquit, fratres mei, mortificamini & vos legi per corpus Christi, ut efficiamini alteri, ei scilicet qui a mortuis resurrexit, uti fructum feramus Deo. Cum enim eramus in carne, passionibus delictorum, quæ per legem efficiebantur in membris nostris ad fructum ferendum morti: nunc autem evacuati sumus a lege, mortui in quo tene- X X x 2 bamur,

^a Ne adduxeris.] Præputium scilicet. Præputia ducere, dixit Juvenalis, Sat. vi. RIG.

^b Deponimus infulas, & impares sumus.] Sic emendavimus ex libro Ursini. Ait igitur, Nos laici, cum ad peræquationem disciplinæ sacerdotalis provocamur, deponimus personam sacerdotalem; & jam dicimus, aliis esse laicos, alios sacerdotes. Idem.

^c De ecclesiasticis ordinibus agebatur.] In Divionensi legitur, De ecclesiasticis agebatur. Idem.

^d Oportebat igitur communis disciplinæ formam sua fronte proponi.] Eleganter Frontem Ecclesiæ vocat Episcopos, Presbyteros, Diaconos. Oportebat, inquit, in fronte Ecclesiæ Christianæ proponi ac pendere formam, hoc est, Tabulas totius disciplinæ ecclesiasticæ; ut sic præcederet editum quod universi sequerentur. Sic enim legitur in Divionensi codice vetusto, editum quodammodo futurum universis in præfessione. Idem.

^e Communis disciplinæ formam.] Legem communem significat, tam laicis quam sacerdotibus dictam. *τοῦτο τὸ νόμον*, Petri 5. Idem.

^f Quo magis sciret plebs eum ordinem sibi observandum, qui faceret Præpositos.] Ordinem Monogamorum significat, unde sumuntur Præpositi. Itaque omnem plebem volebat esse Monogamos. Idem.

^g Vester Vthinensis nec Scantiniam timuit. Vthina oppidum est Africa, colonia Romanorum. Non agnoscebat autem, ut videtur, novam Montani prophetiam Vthinensis ecclesiæ. Notat autem episcopum de illicita venere, cum dicit nec Scantiniam timuit. P. Scantinius legem tulit quæ prædicatorum gravi supplicio afficiuntur. RHEN.

^h Vult juvenulas nubere. Locum hunc auctor ad institutum suum detorquet, ut vix adsequi quis possit quid velit. Varia est etiam veterum expositio, inter quas placet maxime illa Epiphaniæ contra Montanistas. PAM.

- bamur, ad serviendum Deo in novitate spiritus, & non in vetustate litteræ. Igitur si mortifi- A
cari nos jubet legi per corpus Christi, quod est ecclesia, quæ spiritu novitatis constat; non per
litteram vetustatis, id est legis; auferens te a lege, quæ non tenet uxorem marito defuncto,
quominus alii viro fiat, ad contrariam te redigit conditionem, ne amisso viro nubas; quan-
tumque non deputeris adultera facta alteri viro post mortem mariti, si adhuc in lege age-
re deberes, tanto ex diversitate conditionis adulterii te præjudicat post mortem mariti
alii nubentem: quia jam mortificata es legi, non potest tibi licere, cum recessisti ab ea
XIV. apud quam tibi licebat. Nunc si & absolute Apostolus permisisset in fide amisso matrimonio
nubere, proinde fecisset quemadmodum & cetera, quæ adversus formam regulæ suæ pro
conditione temporum gessit, circumcidens Timotheum propter superinductitios falsos fra-
tres; & rastos quosdam inducens in templum propter observationem Judæorum: ille qui Ga-
latas in lege volentes agere, castigat. Sed ita res exigebant, ut omnibus omnia fieret, quo
omnes lucrificeret, parturiens illos, donec formaretur Christus in ipsis; & calefaciens tan- B
quam nutrix parvulos fidei, docendo quædam per veniam, non per imperium, aliud est
enim indulgere, aliud jubere:] proinde temporalem licentiam permittens denuo nubendi
propter infirmitatem carnis, quemadmodum Moyses repudiandi propter duritiam cordis.
Et hic itaque reddemus supplementum sensus istius. Si enim Christus abstulit quod Moy-
ses præcepit, quia ab initio non fuit sic, nec sic ideo ab alia venisse virtute reputabitur
Christus; cur non & Paracletus abstulerit, quod Paulus indulgit? quia & secundum matri-
monium ab initio non fuit, nec ideo suspectus habendus sit, quasi spiritus alienus, tan-
tum ut Deo & Christo dignum sit quod superducitur? Si Deo & Christo dignum fuit duri-
tiam cordis tempore expleto compescere, cur non dignius sit & Deo & Christo infirmita-
tem carnis tempore jam collectiore discutere? Si justum est, matrimonium non separari,
utique & non iterari honestum est. Denique, apud seculum utrumque in bona disciplina
deputatur, aliud Concordiæ nomine, aliud Pudicitæ. Regnavit duritia cordis usque ad C
Christum, regnaverit & infirmitas carnis usque ad Paracletum. Nova lex abstulit repudium,
habuit quod auferret. Nova prophetia, secundum matrimonium, non minus repudium
prioris. Sed facilius duritia cordis Christo cessit, quam infirmitas carnis. Plus hæc sibi Pau-
lum defendit, quam illa Moysen; tamen defendit quum indulgentem eum captat, præscri-
bentem recusat; quæ potiores sententias & perpetuas voluntates ejus eludit; quæ non finit
nos hoc Apostolo præstare, quod mavult. Et quousque infirmitas ista impudentissima in expu-
gnando meliora perseverabit? Tempus ejus donec Paracletus operaretur, fuit, in quem dila-
ta sunt a Domino, quæ tunc sustineri non poterant, quæ jam nemini competit portare non
posse; quia per quem datur portare posse, non deest. Quamdiu causabimur carnem? quia di-
xit Dominus, Caro infirma. Sed præmisit &, Spiritus promptus; ut vincat spiritus carnem,
ut cedat quod infirmum est fortiori. Nam &, Qui potest capere, capiat, inquit; id est, qui D
non potest, discedat. Discessit & ille dives, qui non ceperat substantiæ dividendæ egenis præce-
ptum, & dimissus est sententiæ suæ a Domino. Nec ideo duritia imputabitur Christo de arbi-
trii cujuscumque liberi vitio: Ecce, inquit, posui ante te bonum & malum, elige quod bo-
num est; si non potes, quia non vis, [a posse enim te, si velis, ostendit; quia tuo arbitrio
XV. utrumque proposuit,] discedas oportet ab eo, cujus non facis voluntatem. Quæ igitur hic du-
ritia nostra, si non facientibus voluntatem Dei renuntiamus? Quæ hæresis, si secundas nuptias,
ut illicitas, juxta adulterium judicamus? Quid est enim adulterium, quam matrimonium il-
licitum? Notat Apostolus eos, qui in totum nubere prohibebant, qui & de cibis interdice-
bant, quos Deus condidit. Nos vero non magis nuptias auferimus, si secundas recusamus;
quam cibos reprobamus, si sæpius jejunamus. Aliud est auferre, aliud temperare; aliud est,
legem non nubendi ponere; aliud, modum nubendi statuere. Plane qui exprobrant nobis
duritiam vel hæresim in hac causa, si in tantum fovent carnis infirmitatem, ut in nubendo
frequenter sustinendam putent; cur illam in alia causa neque sustinent, neque venia fovent,
cum tormentis expugnata est in negationem? Utique enim illam magis excusari capit,
quæ in proelio cecidit, quam quæ in cubiculo; quæ in equuleo succubuit, quam quæ in le-
ctulo; quæ crudelitati cessit, quam quæ libidini; quæ gemens devicta est, quam quæ su-
bans. Sed illam quidem a communicatione depellunt, quia non sustinuit in finem; hanc ve-
ro suscipiunt, quasi & hæc sustinuerit in finem. Propone quid utraque non sustinuerit in
finem, & invenies ejus causam honestiorem, quæ sævitiam, quam quæ pudicitiam susti-
nere non potuit. Et tamen nec cruentam defectionem infirmitas carnis excusat, nedum im-
XVI. pudicam. Rideo autem cum infirmitas carnis opponitur, quæ summa fortitudo dicenda
est. Iterum nubere, est res virium; resurgere in opera carnis de continentia otio, substantia

a Posse enim te, si velis, ostendit. Pugnât hic locus pro
continentia, adeo ut in nostra potestate sita videatur, modo
ad Deum recurramus. S. Augustinus lib. de adult. conjug.

20. c. 29. *Levis erit continentia sarcina, si Christi, erit,
Christi eris, si fides aderit, quæ impetrata jubente Deo quæ
jusserit.* LE PR.

A est laterum. Talis infirmitas, & tertio, & quarto, & usque septimo forsitan matrimonio sufficit; ut quæ totiens fortior, quotiens fuerit infirmior, habitura jam non Apostolum auctorem, sed Hermogenem aliquem, plures solitum mulieres ducere quam pingere. materia enim in illo abundat, unde & animam esse præsumens, multo magis spiritum a Deo non habet, jam nec Psychicus, quia non de afflatu Dei Psychicus. Quid si inopiam quis causetur, ut carnem suam aperte prostitutam profiteatur, exhibitionis causa nubentem, oblitus de victu & vestitu non esse cogitandum? habet Deum etiam coruorum educatorem, etiam florum excultorem. Quid si solitudinem domus obtendat? quasi una mulier frequentiam præstet, homini ad fugam proximo. habet viduam utique, quam adsumat licebit. Non unam generis hujus uxorem, sed etiam plures habere concessum est. Quid si de posteritate quis cogitet iisdem animis, quibus oculis uxor Loth, ut ideo quis repetat matrimonium, quia de priore liberos non habuit; heredes scilicet Christianus quæret, seculi totius exheres? habet fratres, habet Ecclesiam matrem. Aliud est, ^a si & apud Christum legibus Juliis agi credunt, & existimant cœlibes & orbos ex testamento Dei solidum non posse capere. Nubant igitur hujusmodi in finem usque, ut in ista confusione carnis; sicut Sodoma & Gomorra, & diluvii dies, ab illo ultimo exitu seculi deprehendantur. Adjiciant tertium dictum, Manducemus, & bibamus, & nubamus: cras enim moriemur; non recogitantes, Væ illud prægnantibus & lactantibus, multo gravius & amarius eventurum in concussione totius mundi, quam evenit in vastatione unius particulæ Judææ. Satis opportunos novissimis temporibus fructus iteratis matrimoniis colligant, ubera fluitantia, & uteros nauseantes, & ^b infantes pipiantes. Parent Antichristo in quæ libidinosis sæviat. Adducet illis carnisces obstetrices. Habebunt plane Christo quod adlegent, speciosum privilegium, carnis usquequaque imbecillitatem. Sed hanc judicabunt jam non Isaac monogamus pater noster, nec Joannes aliqui Christi spado, nec Judith filia Merari, nec tot alia exempla Sanctorum. ^c Solent ethnici iudices destinari, Exurget regina Carthagini, & decernet in Christianas, quæ profuga, & in alieno solo, & tantæ civitatis cum maxime formatrix, cum regis nuptias ultro optasse debuisset; ne tamen secundas eas experiretur, maluit e contrario uri quam nubere. Affidebit & illi matrona Romana, quæ etsi per vim nocturnam, nihilominus, experta alium virum, maculam carnis suo sanguine abluit, ut Monogamiam in semetipsam vindicaret. Fuerunt & quæ pro viris mori mallent, quam post viros nubere. Idolis certe & monogamia & viduitas apparent. Fortunæ muliebri coronam non imponit, nisi univira; sicut nec ^d matri Maturæ. ^e Pontifex Maximus & Flaminica nubunt semel. Cereis sacerdotes, viventibus etiam viris & consentientibus, amica separatione viduantur. Sunt & quæ de tota continentia judicent nos, virgines Vestæ, & Junonis Achaicæ, & Dianæ Scythicæ, & Apollinis Pythiæ. Etiam bovis illius Ægyptii antistites, de continentia infirmitatem Christianorum judicabunt. Erubescere caro, quæ Christum induisti. Sufficiat tibi semel nubere, in quod a primordio facta es, in quod a fine revocaris. Redi in Adam vel priorem, si in novissimum non potes. Semel gustavit ille de arbore, semel concupiit, semel pudenda protexit, semel Deo erubuit, semel ruborem suum abscondit, semel de paradiso sanctitatis exulavit, semel exinde nupsit. Si in illo fuisti, habes tuam formam; si in Christum transisti, melior esse debebis. Exhibe tertium Adam, & hunc digamum, & tunc poteris esse, quod inter duos non potes.

a Si & apud Christum legibus Juliis agi credunt , &c. Non dubium quin respexerit ad leges Julias , quæ coelibatus & orbitatis pœnas continebant . Quas auxit Augustus teste Dione lib. 55. unde lex Julia dicta est lex caducaria ; nam quum cœlibes nihil caperent ex testamentis nisi ex proxime junctis : orbi verò dimidium tantum , legatum quod erat cœlibi , caducum dicebatur nisi intra dies centum paret. Sozomenus id diligenter notat lib. 1. eccl. hist. *ὅπου τῶν γαμετῶν παύσεις, ἀπὸ ἐκ κοινῆς καὶ πῆτε ἐστὶν ἡ τῶν ἡρώων ἀγοράσαι καὶ τῶν τοῖς ἀγαθοῖς.* Lex erat antiqua apud Romanes , quæ cœlibes ultra viginti quinque annos legatis frustrabantur . Respicit autem ad pœnas illas Plutarchus de amore liber . *ἡμετέρας πόλεις γαμουσὶ γυναικῶν, καὶ οὐ καὶ κληρονομίᾳ ἐχούσιν, ἀλλ' ὅτι κληρονομῶντι θυμῶν.* Plerique Romanorum uxores ducunt liberosque suscipiunt , non ut hæredes babeant , sed ut hæredes fieri ipsi possint ; unde Juvenalis adulterum inducit , qui hæc matro ogganit ——— propter me scriberis hæres , Legatum omne capis , necnon & dulce caducum .

Solidum enim capere de quo hic agitur est *intra hunc* quod idem est ac hæredem fieri ex asse, & omnem illam hæreditatem adire, quod ut dixi in cœlibes non fiebat, nam le-

gata fiebant caduca, ibantque in fiscum. lib. 6. de vulg. & pupill. substit. Propter Christianos tamen *Ἰουλιανὸς οὐκ ἐπαρξάμενος* *καὶ ἄλλας διασθεῖς* *ὑπὸ τῶν ἀρχόντων* Constantinus deinde Cœlibatus penas sustulit. Euseb. de vita Const. & Sozom. lib. i. LE PR.

b *Infantes pipiantes*. Pipiare Osorum lingua est vagire, ab eo fit, pipilare, quo Catullus de Passeris garritu utitur. *Idem*.
c *Solent Ethnici iudices destinari*.) Alludit ad iudicia, quæ de Christianis apud Ethnicorum tribunalia peragebantur. Non erit novum, inquit, Christianos fisci pro tribunalibus Ethnicorum. Itaque & Monogamiam suam evincere conatur etiam Ethnicorum iudicio, hoc est, exemplis illis roties inculcaris; credo, quod ævi sui partem Fidelium majorem talibus capi sentiebat. Ea vero sunt Lucretiæ, Flaminicæ, Vestalium, & id genus aliorum exempla. RIG.

d *Matri Matutæ*. Ino est alio nomine, inter deas marinas
adscripta. Ovid. fast. 6. *Leucorhoæ Gratis Matuta vocabere*
nostris. Variis quippe nominibus insignitur. LE PR.

e Pontifex maximus & Plaminica.] Lib. de Exhort. cast.
dixit Flaminem & Flaminicam. Idem.

Q. SEPT. FLOR. TERTULLIANI

DE FUGA IN PERSECUTIONE.

A R G U M E N T U M.

Cum de hac re nonnihil disputasset, rogatus a Fabio quodam familiari, an fugiendum esset, grassante persecutione, Respondet, probatque latissime ministris Dei in persecutione fugiendum non esse, nec etiam persecutionem numerata pecunia redimendam.



UÆSISTI proxime, ^a Fabi frater, fugiendum necne sit in persecutione, quod A nescio quid annuntiaretur. Ibidem ego oblocutus aliquid pro loco ac tempore, & quarundam personarum importunitate, semittractatam materiam abstuli mecum, plenius eam de stilo nunc renuntiaturus, utpote quam mihi & tua consultatio commendarat, & conditio temporum suo jam nomine injunxerat. Quanto enim frequentiores imminet persecutiones, tanto examinatio procuranda est, quomodo eas excipere fides debeat. Procuranda autem examinatio penes vos, qui, si forte, Paracletum non recipiendo deductorem omnis veritatis, merito adhuc etiam aliis questionibus obnoxii estis. Igitur consultationi tuæ ordinem quoque induimus, animadvertentes ante determinari oportere de statu ipsius persecutionis, utrum a Deo obveniat, an a diabolo, quo facilius de obitu ejus constare possit. Omnis enim rei inspectio, auctore cognito planior. Satis est quidem præscribere, Nihil fieri sine Dei voluntate. Sed non statim hac sententia ceteris retractatibus locum dabimus, ne a præsentis articulo avocemur, si quis responderit, Ergo & malum a Deo, & delictum a Deo; nihil jam in diabolo, nihil etiam in nobis ipsis. De persecutione nunc quæritur. Circa hanc interim dixerim, Nihil fieri sine Dei voluntate, respiciens eam in primis dignam Deo esse, &, ut ita dixerim, necessariam, ad probationem scilicet servorum ejus, sive reprobationem. Quis est enim exitus persecutionis, quis effectus alius, nisi probatio & reprobatio fidei, qua suos utique Dominus examinavit? Hoc omne judicium est persecutio, per quam quis aut probatus aut reprobatus judicatur. Porro, judicium soli Deo competit. ^b Hæc pala illa, quæ & nunc Dominicam aream purgat, Ecclesiam scilicet, confusum acervum fidelium eventilans, frumentum martyrum, & paleas negatorum. Hæc enim, scalæ quas somniat Jacob, aliis ascensum in superiora, aliis descensum ad inferiora demonstrantes. Sic & agonem intelligi capit persecutionem. A quo certamen edicitur, nisi a quo corona & præmia proponuntur? Legis edictum agonis istius in Apocalypsi, quibus præmiis ad victoriam invitet, vel maxime illos qui proprie vicerint in persecutione, vincendo luctati, revera non adversus carnem & sanguinem, sed adversus spiritualia nequitiae. Ita agnosces ad eundem agonothetam pertinere certaminis arbitrium, qui invitat ad præmium. Totum quod agitur in persecutione, gloria Dei est probantis & reprobantis, imponentis & deponentis. Quod autem ad gloriam Dei pertinet, utique ex voluntate illius eveniet. Sed quando Deus magis creditur, nisi cum magis timetur? nisi in tempore persecutionis? Tunc Ecclesia in attonito est. Tunc & fides in expeditione sollicitior, & disciplinatio, in jejuniis, & stationibus, & orationibus, & humilitate, ^c in alterutra diligentia & dilectione, in sanctitate & sobrietate. Non enim vacatur nisi timori & spei. Adeo & ex hoc ipso ostenditur nobis, non posse diabolo deputari eam, quæ meliores efficit Dei servos. Si, quod iniquitas a Deo non est, sed a diabolo, persecutio autem ex iniquitate consistit, (quid enim iniquius quam veri Dei antistites, omnis sectatores veritatis, nocentissimorum more tractari?) ideo videtur persecutio a diabolo evenire, a quo iniquitas agitur, ex qua constat persecutio: scire debemus, quatenus nec persecutio est sine iniquitate diaboli, nec probatio fidei sine persecutione, propter probationem fidei necessariam iniquitatem, non patrocinium præstare persecutioni, sed ministerium. præcedere enim Dei voluntatem circa fidei probationem, quæ est ratio persecutionis; sequi autem diaboli iniquitatem ad instrumentum persecutionis, quæ ratio est probationis. Nam & alias, in quantum justitiæ iniquitas æmula est, in tantum materia est

^a Fabi frater. Communi Christianorum nomine fratrem hic vocat, Quis autem is fuerit, incertum. LE PR.

^b Hæc pala illa. Recte Rhenanus interpretatur, palam, instrumentum rusticum. adludit enim ad illud Matth. 3. juxta similem B. Cypriani versionem; Quia veniet dominus ferens palam in manu sua, & mundabit aream suam. PAM.

^c In alterutra diligentia & dilectione.] His verbis significat: quæcunque sunt Christianæ pietatis erga Deum & proximum officia. quales Fidelium inter se se, diligentium & dilectorum affectus etiam Erhnici laudabant, & mirabantur. in Apologet. RIG.

A est ad testimonia ejus, cujus est æmula; ut sic justitia in iniquitate perficiatur, quomodo virtus in infirmitate perficitur. Nam infirma mundi electa sunt a Deo, ut confundantur fortia; & stulta ejus confundantur sapientia. Ita & iniquitas adhibetur, ut justitia probetur, confundens iniquitatem. Igitur quod ministerium non est arbitrii, sed servitii; (arbitrium enim Domini, persecutio, propter fidei probationem; ministerium autem iniquitas diaboli, propter persecutionis instructionem; ita eam per diabolum si forte, non a diabolo evenire credimus. Nihil Satanæ in servos Dei vivi licebit, nisi permiserit Dominus, ut aut ipsum destruat per fidem electorum in tentatione victtricem; ^a aut homines ejus fuisse traducat, qui defecerint ad illum. Habes exemplum Job, cui diabolus nullam potuit incutere tentationem, nisi a Deo accepisset potestatem, nec in substantiam quidem ejus, nisi Dominus, Ecce, dixisset, omnia quæ sunt ei, in manu tua do, in ipsum autem ne extenderis manum. Denique nec extendit, nisi posteaquam & hoc postulanti Dominus, Ecce, dixisset, trado tibi illum, tantum animam

B ejus custodi. Sic & in Apostolos facultatem tentationis postulavit, non habens eam nisi ex permisso. Siquidem Dominus in Evangelio ad Petrum, Ecce, inquit, ^b postulavit Satanæ uti cerneret vos velut frumentum: verum ego rogavi pro te, ne deficeret fides tua; id est, ne tantum diabolo permetteretur, ut fides periclitaretur. Quo ostenditur, utrumque apud Deum esse, & concussionem fidei, & protectionem, cum utrumque ab eo petitur, concussio a diabolo, protectio a filio. Et utique cum filius Dei protectionem fidei habet in sua potestate, quam a Patre postulat, a quo omnem accipit potestatem in cœlis & in terris, quale est ut concussionem fidei diabolus in manu sua habeat? ^c Sed in legitima Oratione cum dicimus ad Patrem, Ne nos inducas in tentationem, [quæ aut major tentatio quam persecutio?] ab eo illam profitemur accidere, a quo veniam ejus deprecamur. hoc est enim quod sequitur, Sed erue nos a maligno; id est, ne nos induxeris in tentationem, permittendo nos maligno. Tunc enim erui-

C boli legio habuit potestatem, nisi eam de Deo impetrasset. tantum abest ut in oves Dei habeat. Possum dicere, porcorum quoque setas tunc numeratas apud Deum fuisse; nedum capillos sanctorum. Habere videtur diabolus propriam jam potestatem, si forte in eos qui ad Deum non pertinent, semel in stillam situlæ, & in pulverem areæ, ^d & in salivam Nationibus deputatis a Deo, ac per hoc diabolo expositis in vacuum quodammodo possessionem. Ceterum, in domesticos Dei nihil illi licet ex propria potestate; quia quando liceat, id est, ex quibus causis, exempla in scripturis signata demonstrant. Aut enim ex causa probationis conceditur ei jus tentationis provocato vel provocanti, ut in superioribus: Aut ex causa reprobationis traditur ei peccator quasi carnifici in pœnam, ut Saul; Et abscessit, inquit, spiritus Domini a Saule, & concuriebant eum spiritus nequam a Domino, & suffocabat. Aut ex causa cohibitionis, ut Apostolus refert ^e datum sibi sudem angelum Satanæ ut colaphizetur: Nec hanc speciem permitti diabolo in sanctos humiliandos per carnis vexationem, nisi simul

D ut & virtus tolerantia scilicet in infirmitate perfici possit. nam & ipse Apostolus Phigellum & Hermogenem tradidit Satanæ, uti emendentur, ne blasphement. Vides jam & a servis Dei facilius diabolum accipere potestatem, tanto abest ut eam ex proprietate possideat. III. Cum ergo & hæc exempla magis in persecutionibus eveniant, siquidem magis tunc probamur vel reprobamur, & magis tunc humiliamur vel emendamur, ab eo permittatur vel imperetur necesse est catholice fieri hæc, a quo & ex parte, scilicet ab illo qui dicit, Ego sum qui facio pacem, & condo mala, id est bellum. Hoc est enim contrarium paci. Nostræ autem paci quid est bellum, quam persecutio? Si persecutionis vel maxime exitus aut vitam adferunt aut mortem, aut plagam aut sanationem, habes auctorem ejusdem, Ego percutiam, & sanabo; ego vivificabo, & mortificabo. Uram, inquit, illos, sicut uritur argentum; & probabo, inquit, illos, sicut probatur aurum. Cum enim exurimus persecutionis ardore, tunc probamur de fidei tenore. Hæc erunt ignea jacula diaboli, per quæ fidei ustio & conflatio administratur; ex Dei tamen voluntate. De isto quis dubitare possit ignoro, nisi plane frivola & frigida fides, deprehendens eos qui timide conveniunt in Ecclesiam. Dicitis enim, quoniam incondite convenimus, simul convenimus, & complures concurrimus in Ecclesiam, quærimur a Nationibus, & timemus ne turbentur Nationes. An non scit is quod Deus omnium sit Dominus? Et si velit Deus, tunc persecutionem patieris; si vero noluerit, filebunt Nationes. Credas utique; si tamen in eum Deum credis, sine cujus voluntate nec passer unius assis cadit in terram. Nos autem puto multis passeribus

^a Aut homines ejus fuisse traducat.] Ostendat, demonstret homines fuisse Diaboli, qui deserto Deo defecerint ad Diabolum. RIG.

^b Postulavit Satanæ, uti cerneret vos. Cernere pro cribrare, quod vox græca *συνειρμίζω* Luc. 22. significat, etiam Plinio usitatum est lib. 18. c. 11. PAM.

^c Sed in legitima oratione.] Orationem legitimam dicit, quam nobis distavit Christus cœlestis juris peritus. Sic,

prece[m] legitimam dixit Augustinus, Serm. 125. de Temp. RIG.

^d Et in salivam nationibus deputatis.] Despectim conspuendis. Idem.

^e Datum sibi sudem. Palum *Σκόλοντα τῇ σαρκί* Sic lib. v. adv. Marc. Creatorem dicit angelum Satanæ colaphizando Apostolo suo applicuisse. Idem.

^f Datum sibi sudem. Stimulum, *σκόλοντα*. LE PR.

seribus antistamus. Igitur si constat a quo persecutio eveniat, possumus jam a consulta- A
tionem tuam inducere, & determinare ex hoc ipso prætractatu, Fugiendum in persecu-
tione non esse. Si enim persecutio a Deo evenit, nullo modo fugiendum erit quod a Deo
evenit. Sicut duplex ratio defendit, quia neque debeat devitari, neque evadi possit quod a
Deo evenit. Non debet devitari, quia bonum. Necesse est enim bonum esse omne quod
Deo visum est. Et nunquid ideo in Genesi sic positum est, Et vidit Deus quia bonum est;
non quod ignoraret bonum esse, nisi vidisset; sed ut hoc sono portenderet bonum esse,
quod Deo visum est? Multa quidem sunt, quæ a Deo eveniant, & alicujus malo eveniant.
Immo bonum est ideo, quia a Deo evenit, ut divinum & rationale. Quid enim divinum
non rationale, non bonum? Quid bonum non divinum? Si autem sensui cujusque vide-
tur, non sensus hominis præjudicat statui, sed status sensui. Status enim uniuscujusque
certum quid est, & dat sensui legem, ita sentiendi statum, sicuti est. Si autem statu qui-
dem bonum quod a Deo venit: (nihil enim a Deo non bonum, quia divinum, quia ratio- B
nale) sensui vero malum videtur, erit status in toto, sensus in vitio. Statu optima res Pu-
dicitia, & Veritas, & Justitia, quæ a multorum sensu displicent. Nunquid ideo status sen-
sui addicitur? Ita & persecutio statu bona est, quia divina & rationalis dispositio; sensui eo-
rum vero quorum malo venit, displicet. Vides etiam illud malum rationem apud Deum
habere, cum quis in persecutione evertitur de salute, sicut & illud bonum ratione contin-
gere, cum quis ex persecutione proficit in salute? Nisi si irrationaliter quis aut perit apud
Dominum, aut salvus est: is non poterit persecutionem malum dicere, quæ etiam in mali
parte bonum est, dum ratione administratur. Ita si bonum persecutio quoquo modo, quia
de statu constat, merito definimus, quod bonum est, vitari non oportere: quia delictum sit
quod bonum est, recusare; eo amplius quod Deo visum est: jam vero nec posse vitari,
quia a Deo evenit, cujus voluntas non poterit evadi. ^b Igitur qui putant fugiendum, aut
malum exprobrant Deo, si persecutionem uti malum fugiant; bonum enim nemo devitat; C
aut fortiores se Deo existimant, qui putant se evadere posse, si Deus tale aliquid voluerit
evenire. Sed, Quod meum est, inquit, fugio, ne peream si negavero. illius est, si voluerit
etiam fugientem me reducere in medium. Hoc mihi prius responde, Certus es te negaturum
si non fugeris, an incertus? Si enim certus, jam negasti; quia præsummando te negaturum, id
despopondisti, de quo præsumpsisti; & vane jam fugis ne neges, qui si negaturus es, jam ne-
gasti. Si vero incertus es, cur non ex æqualitate incerti metus inter utrumque eventum, etiam
confiteri te posse præsumis; & salvum magis fieri quo minus fugias; sicut negaturum te præ-
sumis, ut fugias? Jam nunc aut in nobis est utrumque, aut totum in Deo. Si in nobis
est confiteri aut negare, cur non id præsumimus quod est melius, id est, confessuros nos?
nisi si vis confiteri, pati non vis. Nolle autem confiteri, negare est. Si vero in Deo totum
est, cur non totum relinquimus arbitrio ejus? agnoscentes virtutem & potestatem, quod D
possit nos sicut fugientes reducere in medium; ita & non fugientes, immo & in medio
populo conversantes obumbrare. Quale est, ut ad fugiendum, Deo honorem reddas, qui
possit te etiam fugientem producere in medium, ad contestandum autem inhonores illum,
desperans potentiam protectionis ab illo? Quare non magis ex hac parte constantiæ & fi-
ducia in Deum, dicis, Ego, quod meum est, facio, non discendo. Deus si voluerit,
ipse me proteget. Hoc potius nostrum est, stare sub Dei arbitrio, quam fugere sub no-
stro. ^c Rutilius sanctissimus martyr, quum totiens fugisset persecutionem de loco in locum,
etiam periculum (ut putabat) nummis redemisset, post totam securitatem quam sibi pro-
pexerat; ex inopinato apprehensus, & præsidii oblatus, tormentis dissipatus, credo pro
fugæ castigatione; dehinc ignibus datus, passionem quam vitarat, misericordiæ Dei retulit.
Quin aliud voluit Dominus nobis demonstrare hoc documento, quam fugiendum non esse;
quia nihil fuga profit si Deus nolit? Immo, inquit, quia præceptum adimplevit, fugiens
de civitate in civitatem. Sic enim voluit quidam, sed & ipse fugitivus, argumentari, & qui
proinde nolunt intelligere sensum Domini illius pronuntiationis, ut eam ad velamentum ti-
miditatis suæ utantur, cum & personas suas habuerit & tempora & causas; Cum cœperint,
inquit, persequi vos, fugite de civitate in civitatem. Hoc in personas proprie Apostolorum,
& in tempora, & in causas eorum pertinere defendimus, sicut præcedentes & subsequentes
sensus probabunt, qui nonnisi in Apostolos competunt: In viam Nationum ne ieritis, & in
civitatem Samaritanorum ne introieritis; sed ite potius ad oves perditas domus Israelis. No-
bis autem & via Nationum pater, in qua & inventi sumus, & usque in finem incedimus; &
nulla civitas excepta est, qua per totum orbem prædicamus: sed nec cura nobis Israelis in-
juncta

^a Consultationem tuam inducere, &c. Inducitur, inquit Rhen. proprie quod deletur, hic consultationem inducere, est tollere dubium consultationis. exponit autem seipsum, cum addit, & determinare. In sequentibus est egregia ejusdem recognitio. PAM.

^b Igitur qui putant fugiendum. In codice Divionensi, Eo ad igitur. Ibidemque in margine, Eo ad, id est, adeo. RIG.
^c Lucilius sanctissimus martyr. Passus est in Africa cum Silvano & Maximo, ut ex martyrologio patet, in quo male, Rutilus. LE PR.

A juncta est extra ordinem, nisi qua & omnibus gentibus prædicare debemus. Etiam, si apprehendamus, non in concilia eorum perducemur, nec in synagogis illorum flagellabimur, sed Romanis utique potestatibus & tribunalibus objiciemur. Sic igitur & fugæ præceptum, Apostolorum conditio desiderabat, quoniam primo prædicandum erat ad oves perditas domus Israelis. Ut ergo perficeretur prædicatio, apud nos priores perfici oportebat, uti panem ante filii quam canes sumerent; ideo illis fugere tunc ad tempus præcipit, non propter eludendum periculum proprio nomine persecutionis, (atquin persecutiones eos passuros prædicabat, & tolerandas docebat) sed propter profectum annuntiationis, ne statim oppressis, Evangelii quoque disseminatio perimeretur. Neque enim quasi tacite in aliquam civitatem transfugiendum erat, sed quasi ubique annuntiaturis; & ex hoc ubique persecutiones subituris, donec replerent doctrina sua. Denique, Non consummabitis, inquit, civitates Israelis. Adeo intra terminos Judææ præceptum fugæ continebatur. Nobis autem nulla Judææ præfinitio competit prædicationis, in omnem jam carnem effuso Spiritu sancto. Itaque Paulus, & Apostoli ipsi, memores præcepti Domini, contestantur illud apud Israel, quem jam doctrina sua impleverant, Vobis oportuit imprimis sermonem Dei tradi. Sed quoniam repulistis eum, nec dignos vos æterna vita existimastis, ecce convertimus nos ad Nationes. Atque exinde conversi & ipsi sicut antecessores instituerant, in viam Nationum abierunt, & in civitates Samaritanorum introierunt; ut in totam scilicet terram exiret sonus eorum, & in terminos orbis voces eorum. Si ergo cessavit exceptio viæ Nationum, & introitus in civitates Samaritanorum, cur non cessaverit & fugæ præceptum pariter emissum? Denique ex quo saturato Israele Apostoli in Nationes transferunt, nec fugerunt de civitate in civitatem, nec pati dubitaverunt. Atquin & Paulus, qui se per murum concesserat expediri de persecutione, qua ad hoc tempus erat præcepti; idem jam in clausula officii, & in consummatione præcepti discipulis magnopere deprecantibus, ne se Hierosolyma committeret, passurus illic quæ Agabus prophetaverat, sollicitudini eorum non subscripsit; sed

C contrario Quid, inquit, facitis lacrymantes & conturbantes cor meum? Ego enim non modo vincula pati optaverim, sed etiam mori Hierosolymis pro nomine Domini mei Jesu Christi. Atque ita omnes aierunt, Fiat voluntas Domini. Quæ erat voluntas Domini? utique non fugiendi jam persecutionem. Ceterum, poterant & priorem Domini voluntatem proposuisse qua fugere mandaverat, qui illum persecutionem vitasse maluerant. Igitur, cum etiam sub Apostolis ipsis temporale fuit fugæ præceptum, sicut & reliquorum præscriptorum, non potest apud nos perseverare quod apud doctores nostros concessavit, etsi non proprie ad illos fuisset emissum: Aut si perseverare illud Dominus voluit, dereliquerunt Apostoli qui non usque in finem fugere curaverunt. Videamus nunc an & cetera Domini edicta congruant perpetuo fugæ præcepto. Primo quidem, si a Deo persecutio est; quale est ut idem fugiendam eam mandet, qui & infert? quam si evadi vellet, melius non immitteret, ne voluntate prævaricari videretur. Aut pati enim nos voluit persecutionem, aut fugere. Si fugere, quomodo pati? si pati, quomodo fugere? Jam vero quanta inæqualitas sententiarum jubentis fugere, & invitantis ad passionem, contrariam fugæ? Qui confessus fuerit in me, & ego confitebor in illo coram Patre meo. Quomodo confitebimur fugiens? quomodo fugiet confitens? Qui me confusus fuerit, & ego confundar eum coram patre. Si devito passionem, confundo confessionem. Felices qui persecutionem passi fuerint causa nominis mei. Infelices ergo qui fugiendo ex præcepto non erunt passi. Qui sustinuerit in finem, iste salvabitur. Qui ergo me jubens fugere, vis in finem sustinere? Tanta diversitas sententiarum si non congruit divinæ gravitati, apparet ex his quoque præceptum fugæ suam tunc habuisse rationem quam ostendimus. Sed infirmitatem, inquit, quorundam prospiciens Dominus, pro sua humanitate nihilominus & portum fugæ demonstravit. Non enim idoneus erat etiam sine fuga tam turpi & indigno, & servili præsidio salvos facere in persecutione, quos sciret infirmos. Atquin non fovet, sed recusat semper infirmos; primum docens non fugiendos esse persecutores, sed potius non timendos. Nolite timere eos qui corpus occidere possunt, animæ autem nihil valent facere. Sed timete eum qui & corpus & animam perdere potest in gehennam. Atque exinde quæ timidis præfinit? Qui pluris fecerit animam suam quam me, non est me dignus. &, Qui non tollit crucem suam & sequitur me, non potest esse meus discipulus. Postremo, in Apocalypsi non fugam timidis offert, sed inter ceteros reprobos particulam in stagno sulphuris & ignis, quod est mors secunda. ^a Refugit & ipse vim interdum, sed eadem ratione qua Apostolis fugere præceperat; donec scilicet doctrinam suam impleret; qua consummata, non dico stetit, sed nec auxilium a Patre angelorum exercituum desideravit, increpito etiam Petri gladio. Professus quidem & ipse est, animam anxiam usque ad mortem & carnem infirmam; ut tibi ostenderet, primo, in se utramque substantiam humanam fuisse, ex proprietate anxietatis animæ, & imbecillitatis carnis: ne aliam [ut quidam nunc induxerunt] aut carnem aut animam Christi interpretareris; dehinc, ut demonstratis conditionibus

VII.

VIII.

Y y y

^a Refugit & ipse vim interdum. Variis rationibus, & exemplis etiam Christi Domini fuga, quam eleganter ex-

plicat, fugiendum non esse probat. LE PR.

- earum, scires illas nihil valere per semetipsas sine spiritu. Et ideo præponit, Spiritus prom-
ptus; ut utramque conditionem substantiæ utriusque respiciens, intelligas in te esse etiam for-
titudinem spiritus, quomodo & infirmitatem carnis; ac jam hinc scias quid unde facias, &
quid cui subicias; infirmum scilicet forti: ne, ut nunc facis, de carnis quidem infirmitate
causeris, de spiritus autem firmitate dissimules. Postulavit & ipse a Patre, Si fieri posset,
transiret ab illo calix passionis. Postula & tu, sed stans ut ille, sed postulans tantum, sed sub-
jungens & reliqua; Verum non quod ego volo, sed quod tu. Fugiens autem quomodo hoc
IX. postulabis, ipse tibi præstans calicis translationem; nec quod pater vult faciens, sed quod tu?
Omnia Apostoli secundum Deum utique docuerunt, omnia evangelizare voluerunt. Ubi il-
los ostendis præceptum fugiendi de civitate in civitatem restaurasse? quia nec potuissent tale
quid constituere tam contrarium exemplis suis, ut fugam mandarent; qui cum maxime de
vinculis vel insulis, quibus ob confessionem, non ob fugam nominis continebantur, ad Ec-
clesias scribebant. Infirmos sustinere jubet Paulus. utique enim non fugientes. (quomodo B
enim sustinebantur absentes?) An patientia dicit sustinendos, sicubi per infirmitatem fidei
sue offenderint? Sic & pusillanimes consolari, non tamen in fugam mitti. Sed cum admonet,
Ne locum malo demus; non fugæ suggerit consilium, sed iracundiæ docet temperamentum.
Et si redimendum tempus dicit, quia dies nequam sunt; non per fugam, sed per sapientiam
conversacionis, ^a lucrari nos vult commeatum. Ceterum, qui lucere nos jubet velut filios
lucis, non jubet fuga abscondi ut filios tenebrarum. Stare immobiles præcipit; utique nec
fuga mobiles. & accinctos, in fugam an in occursum Evangelii? arma quoque demonstrat,
quæ fugituris non essent necessaria, inter quæ & clypeum, quo possitis tela diaboli extingue-
re, resistentes sine dubio, & excipientes omnem vim illius. Proinde & Joannes pro fratribus
quoque animas ponendas docet, nedum pro Domino. Hoc a fugientib. non potest adimpleri.
Denique memor Apocalypsis suæ, in qua timidorum exitum audierat, de sensu admonet &
ipse timorem rejiciendum. Timor, inquit, non est in dilectione. Sedenim perfecta dilectio C
foras mittit timorem; quia timor supplicium habet, utique ignem stagni. Qui autem
timet, non est perfectus; in dilectione Dei scilicet. Porro, quis fugiet persecutionem, nisi
qui timebit? Quis timebit, nisi qui non amavit? Spiritum vero si consulas, quid magis ser-
mone illo Spiritus probat? Namque omnes pene ad martyrium exhortatur, non ad fugam,
ut & illius commemoremur, Publicaris, inquit, bonum tibi est. Qui enim non publicatur
in hominibus, publicatur in Domino. Ne confundaris, justitia te producit in medium. Quid
confunderis, laudem ferens? Potestas sit, cum conspiceris ab hominibus. Sic & alibi, Noli-
te in lectulis, nec in aborsibus & febribus molliibus optare exire, sed in martyriis; ut glori-
ficetur qui est passus pro vobis. Sed omissis quidam divinis exhortationibus, illum magis Græ-
cum versiculum secularis sententiæ sibi adhibent; *Qui fugiebat, rursus præliabitur*; ut & rur-
sus forsitan fugiat. Et quando vincet, qui quum fugerit, victus est? Bonum militem Christo D
imperatorii suo præstat, qui tam plene ab Apostolo armatus, tuba persecutionis audita, diem
deserit persecutionis. Respondebo & ego de seculo aliquid, *Usque adeone mori miserum est?*
Moriatur quoquo modo, aut victus, aut victor. Nam etsi negando ceciderit, cum tormentis
tamen præliatus. Malo miserandum quam erubescendum, Pulchrior est miles in prælio amif-
sus, quam in fuga salvus. Times hominem, Christiane, quem timeri oportet ab angelis; si-
quidem angelos judicaturus es: quem timeri oportet a dæmoniis; siquidem & in dæmonas ac-
cepisti potestatem; quem timeri oportet ab universo mundo; siquidem & in te mundus judica-
tur. Christum indutus es, siquidem in Christum tinctus es. Qui fugis diabolum, depreciaſti
Christum, qui in te est. Fugitivum cum diabolo te reddidisti. Sed Dominum fugiens, ex-
probras omnibus fugitivis sui vanitatem consilii. Fugerat & quidam animosus Prophetes Do-
minum, trajecerat ab Joppe Tarsum, quasi a Deo transfretaret; sed illum non dico in mari
& in terra, verum in utero etiam bestię invenio, in quo nec mori per triduum potuit, nec
vel sic Deum evadere. Quanto melius Dei servus? qui sive inimicus Dei imminet, non fu-
git eum; sed potius contemnit, confidens scilicet de tutela Domini; sive Deum reformi-
dat, quanto magis sub oculis ejus astitit, dicens, Dominus est, potens est; omnia illius sunt;
ubi ubi fuero, in manu ejus sum; faciat quod vult, non discedo; & si perire me volat, ipse
XI. me perdat, dum me ego servo illi. Malo invidiam ei facere per voluntatem ipsius pereundo,
quam bilem, per meam evadendo. Hoc sentire & facere omnem servum Dei oportet, etiam
minoris loci, ut ^b majoris fieri possit, si quem gradum ex persecutionis tolerantia ascenderit.
^c Sed quum ipsi auctores, id est, ^d ipsi Diaconi, Presbyteri, & Episcopi fugiunt, quomodo
laicus

^a *Lucrari nos vult commeatum.*) Commeatum seculi di-
cit, moram in seculo nostram. Lucrari autem nos vult com-
meatum, hoc est, pro lucro nobis poni diem, quemcumque
innocenter, sive, ut ait, sapienti conversatione, transigi-
mus. RIG.

^b *Ut majoris loci fieri possit.*) Sic libro de Baptismo,
majores dicit eos, qui in ordinem ecclesiasticum sunt adle-

ti. Idem.

^c *Sed quum ipsi auctores.*) Auctores dicit Ecclesiæ præ-
positos & magistros, quos penes est Ecclesiæ habendæ aucto-
ritas. Et in Glossis Philoxeni, *Auctor*, ἀρχὴς, αὐθέρης
& in Agrimenſorum libris Auctores absolute ponuntur pro
doctoribus & magistris. Idem.

^d *Ipsi diaconi, presbyteri & episcopi fugiunt.*]

A laicus intelligere poterit, qua ratione dictum, Fugite de civitate in civitatem? Itaque ^a quum duces fugiunt, quis de gregario numero sustinebit ad gradum in acie figendum suadentes? Certe quidem bonus pastor animam pro pecoribus ponit; ut Moyses non Domino adhuc Christo revelato, etiam in se figurato ait, Si perdis hunc populum, inquit, & me pariter cum eo disperde. Ceterum, Christo confirmante figuras suas; malus pastor est, qui viso lupo fugit, & pecora diripienda derelinquit: proijciatur de villa pastor huiusmodi: ^b detinebuntur illi missionis suae mercedes in compensationem; immo & de priore peculio ejus exigetur detrimenti dominici restitutio. Et enim qui habet, dabitur ei; ab eo autem qui non habet, etiam quod videtur habere, auferetur. Sic Zacharias comminatur, Exurge romphæa in pastores, & evellite oves, superducam manum meam in pastores. In quos & Ezechiel & Hieremias iisdem minis perorant, quod non tantum de pecorib. improbe vescantur pascentes potius semetipsos, verum quod dispersum gregem faciant in prædam esse omnibus bestiis agri, dum non Best pastor illis. Quod nunquam magis fit, quam cum in persecutione destituitur Ecclesia a Clero. Si & Spiritum quis agnoverit, audiet & fugitivos denotantem. Porro, si eos qui gregi præsumt, fugere cum lupi irruunt, nec decet, immo nec licet, (qui enim talem pastorem malum pronuntiavit, utique damnavit: omne autem quod damnatur, illicitum factum est sine dubio,] ideo præpositos Ecclesiæ in persecutione fugere non oportebit. Ceterum, si grex fugere deberet, non deberet præpositus gregis stare, sine causa staturus ad tutelam gregis, quam grex non desideraret, ex licentia fugæ scilicet. Quod pertineat, frater, ad tuum problema, habes sententiæ nostræ responsionem & exhortationem. Porro, qui quærit, An persecutio fugienda sit, sequentem quoque quæstionem jam prospiciat necesse est; an si fugienda non est, redimenda certe sit. Ultro igitur & de hoc tibi suggeram, definiens persecutionem, XII. quam constat non esse fugiendam, proinde nec redimendam. Pretium interest. Ceterum, sicut fuga redemptio gratuita est; ita redemptio nummaria fuga est. Certe & hujus, timiditatis consilium est. Quod times, redimis; ergo fugis. ^c Pedibus stetisti, cucurristi nummis. Hoc ipsum quod stetisti ex redemptione, fugisti. Ut autem redimas hominem tuum nummis, quem sanguine suo redemit Christus, quam indignum Deo & dispositione ejus, qui filio suo non pepercit pro te, ut fieret maledictum pro nobis; quia maledictus qui pependit in ligno; qui tanquam ovis ad victimam ductus est, & tanquam agnus ante tondentem, sic non aperuit os; sed posuit dorsum suum in flagella, maxillas autem in palmas; & faciem non avertit a sputaminibus, & inter iniquos deputatus est, & traditus est in mortem, mortem autem crucis. Totum hoc, ut nos a peccatis lucraretur. ^d Sol cessit diem emptionis nostræ. Apud inferos emancipatio nostra est, & stipulatio nostra in cœlis. Sublevatæ sunt portæ sempiternæ, ut introiret rex gloriæ, Dominus virtutum, hominem de terris, immo ab inferis, mercatus in cœlos. Quis est nunc qui adversus illum reluctatur, ^e immo depreciat, & mercedem ejus tam magno comparatam, pretiosissimo scilicet sanguine, commaculat? Jam ergo melius ^d fugere quam fieri vilior, si non tanto sibi constabit homo, quanti constitit Domino. Et Dominus quidem illum redemit, ab angelis munditenebris potestatibus, a spiritalibus nequitia, a tenebris hujus ævi, a judicio æterno, a morte perpetua. Tu autem pro eo pacifceris cum delatore, vel milite, vel furunculo aliquo præside, sub tunica & sinu, (quod ajunt) ut furtivo, quem coram toto mundo Christus emit, immo & manumisit. Hunc ergo liberum pretio æstimabis, & pretio possidebis, nisi eodem; quanto (ut diximus) Domino constitit, sanguine suo scilicet? ^f Ut quid ergo de homine Christum redimis in homine, in quo Christus est? Non aliter & Simon facere tentavit, cum pecuniam Apostolis obtulit pro spiritu Christi. Audiet ergo & iste, qui se redimens, Christi spiritum redemit, Pecunia tua tecum sit in interitum, quoniam gratiam Dei pretio consequendam putasti. Quis talem abnegatorem spernat? Quid enim dicit ille concussor? Da mihi pecuniam. Certe ne eum tra-

Y y y 2

dat.

Hoc dedecus exprobat lib. de Corona, Novi & Pastores eorum, in pace leones, in prælio cervos. RIG.

^a Quum duces fugiunt. Hoc est auctores, ut modo dixit & pastores, qui in pace leones, in prælio cervi esse solent, ut exprobat de Cor. mil. c. 1. Ad quos adduco illud Aristophanis, οἱ ποιμνιότεις, ἐν μὲν εἰρήνῃ λέοντες, ἐν πολέμῳ κύνες. Domi quidem leones, in pugna vulpes. LE PR.

^b Detinebuntur illi missionis suae mercedes in compensationem.) Pecoris scilicet a lupo direpti per negligentiam aut perfidiam pastoris, cujus fidei vigilantiaque commissum fuerat pacta commissionis mercede. RIG.

^c Pedibus stetisti, cucurristi nummis. Hæc propter Libellaticos qui iudicibus libellum offerebant, quo se Christianos esse profitebantur, adeoque sibi non licere profanorum sacris contaminari; Pœnam vero numerata pecunia redimebant. iis autem non multo mitior fuit ecclesia quam lapsis, sive ἐκπεδομένοι εἰδωλοῖς. LE PR.

^d Sol cessit diem emptionis nostræ. Apud inferos emancipatio nostra, & stipulatio nostra in cœlis.] Solem dicit representasse emptionis nostræ diem, quo die Christus Dominus surrexit a mortuis. Itaque cessit dies Solis in diem redemptionis nostræ. Christi morte emancipatio nostra celebrata est. Emptor familiæ Christus moriens. Emptor ipse &

pretium. Merx & familia homo. Stipulator in cœlis Deus. Emptionis nostræ sponsor & pretium Christus ad Patrem regrediens, summæ totius arrabonem intulit cœlo. RIG.

^e Immo depreciat, & mercedem ejus tam magno comparatam, pretiosissimo scilicet sanguine, commaculat?] Liber Ursini, Immo depreciat mercedem ejus. Sunt qui adfirmant in alio exemplari scriptum comperisse, Immo depreciat mercedem ejus, tam magno comparatam, pretiosissimo scilicet sanguine agni immaculati. Ex utroque vera lectio restitui posse videtur, in hunc modum, Immo depreciat mercedem ejus, tam magno comparatam, pretiosissimo scilicet sanguine agni immaculati? Mercedem Dei vocat, hominem Christi sanguine redemptum. Idem.

^f Immo depreciat mercedem.] Cupiens redemptam vilibus nummis. Idem.

^g Ut quid ergo de homine Christum redimis in homine in quo Christus est? Hoc sibi vult Septimius: Quid ab homine ethnico, delatore scilicet vel milite, vel furunculo præside Christianæ sectæ licentiam tibi redimis, tibi, inquam, Christiano, qui si Christianus es, Christum in te habes, quid pecunia redimis spiritum Christi. hoc est, ut tibi vivere liceat Christiano? Itaque mox dicit Septimius: Non decet Christum pecunia constare. RIG.

dat, siquidem non aliud venditat, quam quod præstaturus est præmio tuo. Cum das, uti-
 que ne tradaris voluisti. Non traditus autem, traduci habebas? Ergo dum nolendo tradi
 non vis traduci, nolendo negasti, quod te esse traduci noluisti. Immo inquis, dum nolo
 traduci quod sum, sum confessus id esse, quod nolo traduci, id est Christianum. Potes ita-
 que te martyrem vindicare? constanter ostendisse Christum? Redimens, non ostendisti.
 Apud unum si forte confessus es, ergo & apud plures nolendo confiteri, negasti. Ipsa salus
 iudicabit hominem excidisse, dum evadit. Excidit ergo qui maluit evasisse. Negatio est
 etiam martyrii recusatio. Christianus pecunia salvus est; & in hoc nummos habet ne patia-
 tur, dum adversus Deum erit dives. Atenim Christus sanguine fuit dives pro illo. Felices
 itaque pauperes, quia illorum est, inquit, regnum cœlorum, qui^a animam solam in con-
 fiscato habent. Si non possumus Deo servire & Mammonæ, possumus a Deo redimi & a
 Mammona? Quis enim magis serviet Mammonæ, quam quem Mammonas redemit? Po-
 stremo, quo exemplo uteris in redemptionem traditionis? ^b Apostoli persecutionibus agi-
 tati, quando se pecunia tractantes liberaverunt? quæ illis utique non deerat, ex prædio-
 rum pretiis ad pedes eorum depositis; certe multis locupletibus credentibus viris ac feminis,
 qui his etiam refrigeria subministrabant. Quando Onesiphorus, aut Aquila, aut Stephanus,
 hoc modo eis in persecutione succurrerunt? Paulus quidem, cum Felix præses pecunias ac-
 cepturum se pro eo a discipulis sperasset, de quo & ipse in secreto tractavit cum ipso, neque
 ipse pro se, neque discipuli pro eo numerarunt. Illi utique discipuli, qui flentes quod Hie-
 rosolymam tendere perseveraret, & persecutiones prædicatas illic non præcaveret, postre-
 mo inquit, ^c Fiat voluntas Dei. Quæ ista voluntas? utique ut pateretur pro nomine Do-
 mini, non ut redimeretur. Oportet enim quomodo Christus animam suam posuit pro nobis;
 ita fieri pro eo & a nobis; nec tantum pro ipso, immo etiam pro fratribus propter ipsum.
 Quod Joannes docens, non & fratribus numerandum, sed moriendum potius pronuntiavit.
 Nihil interest, si quem Christianum redimere non debeas aut emere. Et adeo voluntas Dei
 sic est. Aspice regnorum & imperiorum utique a Deo dispositum statum, in cujus manu
 cor regis, tanta cottidie ærario augendo prospiciuntur remedia censuum, vectigalium, col-
 lationum, stipendiornum: ^d nec unquam usque adhuc ex Christianis tale aliquid prospectum
 est, sub aliquam redemptionem capitis & sectæ redigendis, cum tantæ multitudinis nemini
 ignotæ fructus ingens meti posset. Sanguine empti, sanguine munerati, nullum nummum
 pro capite debemus: quia caput nostrum Christus est. Non decet Christum pecunia constare.
 Quomodo & martyria fieri possent in gloriam Domini, si tributo licentiam sectæ com-
 pensaremus? Itaque qui eam præmio paciscitur, dispositioni divinæ adversatur. Cum igitur
 nihil nobis Cæsar indixerit in hunc modum stipendiariæ sectæ, sed nec indici unquam
 tale quid possit, ^e Antichristo jam instante, & in sanguinem, non in pecunias hiantem Chri-
 stianorum, quomodo mihi proponere potest scripturam esse, Reddite quæ sunt Cæsaris Cæ-
 sari? Miles me, vel delator, vel inimicus concutit, nihil Cæsari exigens, immo contra faciens;
 cum Christianum legibus humanis reum, mercede dimittit. Alius est denarius, quem Cæsari
 debeo, qui ad eum pertinet, de quo tunc agebatur, tributarius; a tributariis scilicet, non a li-
 beris debitus. Aut quomodo reddam quæ sunt Dei Deo? utique proinde ^f imaginem & mo-
 netam ipsius, inscriptam nomine ejus, id est, hominem Christianum? Quid autem Deo de-
 beo, sicut denarium Cæsari, nisi sanguinem quem pro me filius fudit ipsius? Quod si Deo qui-
 dem hominem & sanguinem meum debeo; nunc vero in eo sum tempore, ut quod Deo debeo,
 expostuler, utique fraudem Deo facio, id agens, ne quod debeo, solvam. Bene observavi
 præceptum, Cæsari reddens quæ sunt Cæsaris, Deo vero quæ sunt Dei abnegans. Sed & omni
 petenti me dabo. In causa eleemosynæ, non in concussuræ. Petenti inquit. Porro, qui con-
 cutit, non petit. Qui comminatur, si non acceperit, non postulat, sed extorquet. Non elec-
 mosynam expectat, qui non miserandus, sed timendus venit. Dabo igitur misericordiæ, non
 timiditatis meæ nomine; ubi qui accepit, Deum honorat, & benedictionem mihi reddit: non
 ubi amplius se benefactum præstitisse credit, & ^g prædam suam adspiciens dicit, De reatu
 est. ^h Pascam & inimicum. Sed inimicitia alios habent titulos. Non tamen dixit traditorem,
 aut persecutorem, aut concussorem. Nam huic quanto magis carbones acervabo super caput, si
 non me redemero? Proinde, inquit, Qui tibi tunicam sustulerit, vel etiam pallium, concede

XIII.

^a Animam solam in confiscato habent. Verbo confiscatum
 usus est Suetonius, ubi pecuniam dicens confiscatam intel-
 ligit ad servatam in fisco. LE PR.

^b Apostoli tractantes, persecutionibus agitati quando se
 pecunia liberaverunt? Hæc ita restituebat Pithæus, Apo-
 stoli persecutionibus agitati, quando se pecunia tractantes
 liberaverunt? RIG.

^c Fiat voluntas dei. Justinus Apologia II, pro Christ.
 ο φίλοι τοῦ Θεοῦ, τὸ το γένει. Idem.

^d Nec unquam usque adhuc ex Christianis tale aliquid
 prospectum, &c. Sed paulo post factum fuisse colligitur ex
 iis, quæ apud Cyprianum leguntur de libellatis. Idem.

^e Antichristo jam instante. Haud aliter Judas opus suum
 in hebdomadas Danielis usque ad decimum Severi annum

producens, adventum Antichristi eo tempore prædixisse vi-
 detur. Refert B. Hieronymus in Catal. script. & Niceph.
 lib. 5. c. 35. In quo, [inquit ibidem B. Hieron.] erroris ar-
 guitur; sed hoc ideo scripsit, quia magnitudo persecutionis,
 præsentem mundi minabatur occasum. PAM.

[Imaginem & monetam ipsius, id est, hominem Chri-
 stianum.] Ignatius epist. ad Magnesianos: ο θεοσεβὴς ἀδελφὸς
 πρὸς νόμισμα τὸν ὄνομα Θεοῦ χαράσσεν. RIG.

^g Prædam suam aspiciens dicit, de reatu est. Concul-
 sor scilicet aspiciens nummos, quibus acceptis Christianum
 jam comprehensum dimisit; Hoc de reatu est, inquit. Hæc
 merces, inquit, dimissi a me scelerati. Hoc pretium meæ
 prævaricationis perfidiæque.

^h Pascam & inimicum. Verba sunt Christiani tracta-

A ad eum pertinet, qui rem, non qui fidem meam eripere quæserit. Concedam & pallium non minanti traditionem. Si minatus fuerit, etiam tunicam reposcam. Omnium jam nunc Dominicarum pronuntiationum sui sunt & causæ & regulæ termini. non in infinitum, nec ad omnia spectant. Atque adeo qui omni petenti dari jubet, ipse signum petentibus non dat. Alioquin si omnibus passim petentibus dandum putas, tu mihi videris, non dico vinum febricitanti, sed etiam venenum, aut gladium mortem desideranti daturus. Facite autem vobis amicos de Mammona; quomodo intelligendum sit, parabola præmissa doceat, ad populum Judaicum dicta, qui commissam sibi rationem Domini cum male administrasset, deberet de Mammonæ hominibus, quod nos eramus, amicos sibi potius prospicere, quam inimicos; & revelare nos a debitis peccatorum, quibus Deo detinebamur, si nobis de dominica ratione conferrent; ut cum cœpisset ab hujus deficere gratia, ad nostram fidem refugientes, reciperentur in tabernacula æterna. Quamvis nunc puta aliam interpretationem parabolæ & sententiæ istius, dum scias verisimile non esse ut concussores nostri in amicitiam redacti per Mammonam, recipiant tunc nos in tabernacula æterna. Sed quid non timiditas persuadebit? quasi & fugere scriptura permittat, & redimere præcipiat. Parum denique est, si unus aut alius ita eruitur. ^a massaliter totæ Ecclesiæ tributum sibi irrogaverunt. Nescio dolendum an erubescendum sit, cum in matricibus ^b Beneficiariorum & Curiosorum, ^c inter tabernarios, & lanios, & ^d fures balnearum, & aleones, & lenones, Christiani quoque vectigales continentur. Hanc episcopatus formam Apostoli providentius condiderunt, ^e ut regno suo securi frui possent sub XIV. obtentu procurandi. Scilicet enim ^f talem pacem Christus ad Patrem regrediens, mandavit a militibus per Saturnalia redimendam. ^g Sed quomodo colligemus, inquis, quomodo Dominica solertia celebrabimus? Utique quomodo & Apostoli; fide, non pecunia tuti; quæ fides si montem transferre potest, multo magis militem. Esto sapientia, non præmio cautus. ^h Neque enim statim & a populo eris tutus, si officia militaria redemeris. Una ergo tibi & Fides, & Sapientia, ad tutelam opus est: quibus non adhibitis, & redemptionem tuam potes perdere; adhibitis, haud redemptionem desiderare. Postremo si colligere interdum non potes, ⁱ habes noctem, luce Christi luminosa adversus eam. Non potes discurrere per singulos, sit tibi & in tribus Ecclesia. ^k Melius est turbas tuas aliquando non videas, quam addicas. Serva Christo virginem sponsam. Nemo quæstum de ea faciat. Hæc tibi, frater, dura forsitan & intolerabilia videntur. Sed recita Deum dixisse, Qui capit, capiat; id est, qui non capit, discedat. Non potest qui pati timet, ejus esse qui passus est. At qui pati non timet, iste perfectus erit in dilectione, utique Dei. Perfecta enim dilectio foras mittit timorem. Et ideo multi vocati, pauci electi. Non quæritur qui latam viam sequi paratus sit, sed qui angustam. Et ideo Paracletus necessarius deductor omnium veritatum, exortator omnium tolerantiarum: Quem qui receperunt, neque fugere persecutionem, neque redimere norunt, habentes ipsum qui pro nobis erit, sicut locuturus in interrogatione, ita juvaturus in passione.

turi super redemptione persecutionis, & oblaturi nummos militi, vel delatori, vel inimico concutienti. Hæc autem antea erant corruptissima. Restituimus ex lib. Ursini. RIG.

^a Massaliter totæ Ecclesiæ tributum sibi irrogaverunt.] Serie capitum juncta massam fecere vectigalium Christianorum. Sic Optatus lib. 2. sub finem, Et tamen has plebes coegisti flectere & inclinare cervices, & serie capitum juncta massam penitentium facere. RIG.

^b Beneficiariorum & Curiosorum.] Beneficarii dicebantur, milites beneficio Principis adsumpti ad officia seu ministeria certa. Itaque apparebant Principi, mandatis exequendis. Ex eorum schola seu corpore erant Curiosi, cursus publici curæ præpositi, qui & Stationarii dicebantur, per stationes dispositi. Iis autem inter cetera hoc muneris iniungit lex prima, C. de Curiosis, ut crimina iudicibus nuntianda meminerint. Ergo reorum nomina requirebant, ac deferebant, ipsos reos sistebant tribunalibus & iudicio. Vetus historia passionis Fructuosi episcopi. Direxerunt Beneficarii in domum ejus & paulo post: Cui milites dixerunt, Veni, Præses te accersit, &c. Scriptor anonymus vitæ Chrysostomi apud Suidam, ἡλθον ἡμῶν ὑπὸ τῶν Κεραιῶν & πύλων & apud Euseb. Histor. Ecclesiast. lib. ix. c. 9. Βενεφικαρίων ὄντες & σεισμοὶ Hujusmodi autem officia tandem in prævaricationes & rapinas & concussiones degenerare, conniventibus plerumque hominum pessimorum improbitati Beneficariis & Curiosis. Nam & ipsi pensionibus annuis aut mensuris corrupti, tabernariorum, ganeonum, furum, lenonum scelera dissimulabant: ita ut domi servarent matriculas turpium hujusmodi pensionum. Cum igitur & in Christianos mandata Principum sive Proconsulum aut Præsidum tanquam in facinorosos atrociter exquerentur, tandem & istis Christiani quoque pecunias pædis pensionibus numerare cœperunt. Hoc Septimius nomini Christiano turpe ac pudendum esse ait, in matricibus Beneficiariorum & Curiosorum, inter ganeones & fures & tabernarios & lenones, Christianos quoque vectigales censeri. Idem.

^c Inter tabernarios & lanios.] Laniorum tabernæ in veterum scriptorum monumentis reperuntur. Et Lanios in matricula tabernariorum censitos nemo ambigit. Itaque mendosum esse videatur, quod hic separatim notantur. Certe in exemplaribus, antiquis scriptum fuisse ganeos & juneos, restatur Rhenanus. Quasi ganeos dixerit Septimius pro ganeonibus. Sic enim lib. 2. ad Uxorem, tabernæ adjunxit ganeam. Audiat, sane, inquit, audiat aliquid de scena, de taberna, de ganea. quod in vulgaris editionibus depravatum antea legebatur, de geenna. Et in Ammiani Marcellini lib. xxviii. ubi legitur, per Janos & fora clamitant, legendum, per ganeas & fora. Verumtamen, quum

illius ævi Christianos tantum ab sanguine & cruore abhorruisse sciamus, ut etiam a botulis & ceteris hujusmodi eduliis studiofissime abstinerent, facile mihi persuaderi patiar, Tertullianum hoc loco lanios ab generali tabernariorum appellatione exemisse, quo magis negotii, de quo agitur, sceditatem extolleret. Idem.

^d Fures balnearum. Apol. 44. dicuntur Lanantium prædones infamis habebatur miles in furto balneario deprehensus. l. fin. D. de fur. noct. vel baln. Contra illas injurias adhibebantur, servi qui Casarii sive λαντιοφολαῖς dicuntur, quique aliis etiam usibus serviebant. Paull. l. 3. de off. Præf. vig. unde Lucianus Hippiæ τῶν σοι ἐπὶ τῷ λέγονται, παλίστραι, & τὰς κοινὰς τῶν λαντιοφολαίων κατασκήσεις. quid referam præterea palestras, & communes caspariorum apparatus? legunt hic nonnulli balneariorum, Quod idem est, quamvis in Gloss. fur balnearius βαλντοκλέπτης. LE PR.

^e Ut regno suo securi frui possent sub obtentu procurandi.] Jam episcopatus in regnum surgebat, si credimus Septimio, adversus Ecclesiam Romanam sive Catholicam scribenti. Sane Ammianum Marcellinum minime audirem, talibus orta principiis libro xxvi. narrantem, nisi Sulpicii Severi supremis Historiæ sacræ verbis etiam atrociora traderentur. RIG.

^f Talem pacem Christus mandavit a militibus per Saturnalia redimendam.] Aut scribendum Saturnalia, aut dicendum Saturnalia, munera significari, quæ Saturnaliæ celebritatis occasione militibus sive officialibus. Proconsulis aut Præsidis Christiani mittebant, ut eos haberent æquiores & clementiores. . . . Saturnalia munerum & strenarum dies fuere. Unde illud Martialis, iv. Saturnalia fructuosiora

Annis non habuit decem Sabellus. Idem.

^g Sed quomodo colligemus?] Πῶς συλλέξωμεν; Iræneus lib. i. cap. 3. Confundimus omnes eos qui quoquo modo vel per sui placentiam malam, vel vanam gloriam, vel per cæcitatem & malam sententiam præterquam oportet, colligunt. Optatus lib. 2. Non enim grex aut populus appellandi fuerant pauci, qui inter quadraginta & quod excurrit basilicas, locum ubi colligerent non habebant. Idem.

^h Neque enim statim & a populo tutus eris, si officia militaria redemeris.] Et si nummis oblati concussores illos, Beneficarios & Curiosos placaveris, pacemque ab iis redemeris, non statim & a populi furentis rabie tutus eris. Idem.

ⁱ Habes noctem luce Christi luminosam.] Sic liber Ursini. Quod sequitur, adversus eam, prave insertum detrahi velim. Idem.

^k Melius est turbas tuas aliquando non videas, quam addicas.] Nempe tributariæ servituti. Idem.

Q. SEPT. FLOR. TERTULLIANI

D E J E J U N I I S.

A R G U M E N T U M.

Orthodoxi quos hic vocat psychicos, Montani dogmata de jejuniis improbabant. Illius igitur affecta factus, jejunia Montanica, Xerophagias & stationes defendit.



MIRARER Psychicos, ^a si sola luxuria tenderentur, qua sapius nubunt; & non ^A etiam ^b ingluvie lacerarentur, qua jejunia oderunt. monstrum scilicet haberetur libido sine gula, cum duo hæc tam unita atque concreta sint, ut si disjungi omnino potuissent, ipsi prius ventri pudenda non adhærent. Specta corpus, & una regio est. denique ^c pro dispositione membrorum, ordo vitiorum; prior venter, & statim cetera saginæ substructa lascivia est. per edacitatem salacitas transit. Agnosco igitur ^d animale fidem studio carnis qua tota constat, tam multivorantiæ quam multinubentiæ pronam. ut merito spiritalem disciplinam pro substantia æmulam, in hac quoque specie continentiae accuset; proinde gulæ frenos induentem per nullas interdum vel feras vel aridas escas, quemadmodum & libidini per unicas nuptias. Piget jam cum talibus congregi, pudet & jam de eis altercari, quorum nec defensio verecunda est. Quomodo enim protegam castitatem & sobrietatem sine taxatione adversariorum? quinam isti sint semel ^B nominabo, ^e exteriores & interiores botuli Psychicorum. Hi Paracleto controversiam faciunt; ^f propter hoc novæ prophetiæ recusantur; non quod alium Deum prædicent Montanus & Priscilla & Maximilla, nec quod Jesum Christum solvant, nec quod aliquam fidei aut spei regulam evertant; sed quod plane doceant sapius jejunare, quam nubere. De modo quidem nubendi jam edidimus Monogamiæ defensionem. nunc de castigatione victus, secunda, vel magis prima continentiae pugna est. ^g Arguunt nos quod jejunia propria custodiamus. quod stationes plerumque in vesperam producimus, quod etiam xerophagias observemus siccantes cibum ab omni carne. & omni jurulentia, & uvidioribus quibusque pomis; ne quid vinositatis vel edamus vel potemus. lavacri quoque abstinentiam, congruentem arido victui. Novitatem igitur objectant, de cujus illicito præscribant; aut hæresim judicandam, si humana præsumptio est? aut pseudopphetiam pronuntiandam, si spiritalis indictio est, ^C dum quaqua ex parte anathema audiamus, qui aliter adnuntiamus. Nam quod ad jejunia pertineat certos dies a Deo constitutos opponunt, ut cum in Levitico præcipit Dominus

II. Moyse decimam mensis septimi diem placationis, Sancta, inquiens, erit vobis dies, & vexabitur animas vestras; & omnis anima quæ vexata non fuerit illa die, exterminabitur de populo suo. ^h Certe in Evangelio illos dies jejuniis determinatos putant, in quibus ablati sunt sponsus, & hos esse jam solos legitimos jejuniorum Christianorum, abolitis legalibus & prophetis vetustatibus. Ubi volunt enim, agnoscunt quid sapiat, Lex & prophetæ usque ad Joannem.

^a Si sola luxuria tenderentur.] Sic emendavimus, hoc poscente sensu, cum antea scriptum esset, tenderentur. RIG.

^b Ingluvie lacerarentur.] Rumperentur. Sic liber Ursini. Ursinus ipse maluit, laxarentur. Idem.

^c Pro dispositione membrorum, ordo vitiorum. Hinc illud Hieronymi ad Amasidum epist. 147. Pro membrorum ordine, ordo vitiorum est. Idem.

^d Animalem fidem.] Psychicam. Idem.

^e Exteriores & interiores botuli Psychicorum.] Honorem auribus merito præfatus est. Etenim botulus, interior quidem, sarciminis ingluvie stipatur, ut ganeonis alicujus abdomen; exterior vero, in veteri modum inverecunde distenditur, ut Horatianus ille de ficulneo trunco deus,

Obscenique ruber porrectas ab inguine palus. Idem.

^f Propter hoc novæ prophetiæ recusantur.] Sic Praxeam queritur expulisse prophetiam Roma, initio libri adversus ipsum. Et Montanistæ Catholicos vocabant *προφητοφύλακται*, ut discere est ex Apollonii Hierapolitæ fragmentis quæ apud Nicephorum lib. iv. cap. 5. Idem.

^g Arguunt nos quod jejunia propria custodiamus.] Propria scilicet Montanistis seu Paracleticis, ex imperio novæ disciplinæ. Idem.

^h Arguunt nos, quod jejunia propria custodiamus. Non omnes hic Xerophagias damnari credendum est, sed eas tantum quæ ex superstitiosa Montani disciplina servabantur. Canone 50. conc. Laodic. habet *δευτέρα τῆς τετραστής* m-

δεύτερη ἑπομένη τῆς τετραστής. oportet quadragesimam totam cum Xerophagia jejunare. Quod tamen non convenit, cum iis quæ infra cap. 15. habet Tertullianus. LE PR.

^h Certe in evangelio illos dies jejuniis determinatos putant, in quibus ablati sunt sponsus; & hos esse jam solos legitimos jejuniorum.) In Evangelio. hoc est, hodie, apud Christianos. Putant, nempe Catholici, quos Psychicos vocat. In eam vero sententiam libro de Oratione, dixit, die Paschæ communem esse & quasi publicam jejunii religionem. Quasi apud Catholicos extra diem Paschæ, sive extra illos dies, in quibus ablati sunt sponsus, non essent legitimi jejuniorum dies, nec communis aut publica jejunii religio, sed ut ipse mox dicet, passivè currens ex arbitrio cujusque. Et tamen auctoritatis esse debet maximæ, quod Hieronymus Epistola ad Marellam testatur, Ecclesiam Catholicam ex Apostolorum traditione unam toto anno quadragesimam tempore congruo jejunare. Nam quis audiat dicentem, dies illos in quibus ablati sunt sponsus, Parascevam & Sabbatum, tempus horarum quadraginta octo, unam illam quadragesimam fuisse? An verius fuerit præscos Christianos, divinis & Apostolicis formatos institutis, jejunia sua ab quadragesimali Christi jejunio Quadragesimam nuncupasse, ut significarent Judaica non esse, verum Christiana? & abrogatas Christianæ libertatis beneficio Judaicæ legis morositates, cœnas puras, & dies magnos, & sabbatica jejunia? Itaque memores adeptæ Dominica passionis libertatis, quæ in parasceve diem inciderat, parascevam quidem jejunio sa-

A Joannem. Itaque de cetero differenter jejunandum ex arbitrio, non ex imperio novę disciplinę, pro temporibus & causis uniuscujusque. ^a Sic & Apostolos observasse, nullum aliud imponentes jugum certorum & in commune omnibus obeundorum jejuniorum; proinde nec stationum, quę & ipsę suos quidem dies habebant quartę ferię & sextę: ^b passive tamen currant, neque sub lege pręcepti, neque ultra supremam dici, quando & orationes fere hora nona concludat de Petri exemplo, quod Actis refertur. Xerophagias vero novum affectati officij nomen, & proximum ethnica superstitioni; quales castimonię Apim, Isidem, & magnam Matrem certorum eduliorum exceptione purificant; cum fides libera in Christo ne Judaicę quidem legi abstinentiam quorundam ciborum debeat, semel in totum macellum ab Apostolo admissa, detestatore eorum qui sicut nubere prohibeant, ita jubeant cibis abstinere a Deo conditis; & ideo nos esse jam tunc pręnotatos in novissimis temporibus abscedentes a fide, intendentes spiritibus, mundi seductoribus, doctrinis mendaciloquorum, inustam habentes conscientiam. Quibus oro te ignibus? credo quibus nuptias sæpe deducimus, & cęnas quotidie coquimus. Sic & cum Galatis nos quoque percuti ajunt observatores dierum & mensium & annorum. Jaculantur interea & Esaiam pronuntiasse, Non tale jejunium Dominus elegit; id est, non abstinentiam cibi, sed opera justitię quę subtextit. & ipsum Dominum in Evangelio ad omnem circa victum scrupolositatem compendio respondisse, non his communicari hominem, quę in os inferantur, sed quę ex ore proferantur, cum & ipse manducaret & biberet usque in notationem, Ecce homo vorator & potator. sic & Apostolum docere, quod esca nos Deo non commendet, neque abundantes si edamus, neque deficientes si non edamus. His & hujusmodi sensibus eo jam subtiliter tendunt, ut unusquisque prior ventri possit supervacua, nec adeo necessaria, existimare ^c sublatis vel diminuti vel ^d demorati cibi officia, pręponente scilicet Deo justitię & innocentię opera. ^e Et scimus quales sint carnalium commodorum suavorię; quum facile dicatur, Opus est de totis pręcordiis credam, diligam Deum & proximum mihi. In his enim duobus pręceptis tota Lex pendet & Prophetę, non in pulmonum & intestinorum meorum inanitate. Itaque nos hoc prius affirmare debemus, quod occulte subruī periclitatur, quantum valeat apud Deum inanitas ista, & ante omnia unde ratio ipsa processerit hoc modo promerendi Deum; ^f tunc enim agnosceretur observationis necessitas, cum eluxerit rationis auctoritas a primordio recensendę. Acceperat Adam a Deo legem non gustandi de arbore agnitionis boni & mali, moriturus si gustasset. verum & ipse tunc in psychicum reversus post ecstasin spiritalem, in qua magnum illud sacramentum in Christum & Ecclesiam prophetaverat; nec jam capiens quę erant spiritus, facilius ventri quam Deo cessit, pabulo potius quam pręcepto annuit; salutem gula vendidit. manducavit denique & periit. salvus alioquin, ^g si uni arbusculę

III.

stare, ut esset eo die, quod ait Septimius lib. de Oratione, communis & quasi publica jejuniij religio. Cujusmodi jejunium mox, declarandi luster e Dominica passione concepti studio, in sabbatum produxere. Sic tamen ut & jejunia quidem alia commendandis orationibus suis utilia servarent, sed ex arbitrio cujusque diversa; maxime autem ritus illius sabbatici jugo libera. Adeo, ne quid Judaizare viderentur, pasceve Christianę, seu paschę, ^{compuratus}, & sabbati sequentis jejunium, non pascevam, neque sabbatum appellavere, sed Quadragesimam: ut jam esset Christianum jejunium, non pasceve neque sabbati, sed Quadragesimę illius; jejunio Christi plane divino transactę, sacramentum. Hoc sane sensu, quod ab Catholicis ævo Tertulliani dicebatur, eos dies in quibus ablatus est Sponsus, esse dies jejuniis determinatos, ac de cetero differenter jejunandum, ex arbitrio, non ex imperio, pro temporibus & causis uniuscujusque: sic & Apostolos observasse, nullum aliud imponentes jugum certorum & in commune omnibus obeundorum jejuniorum; Hieronymi sententia confirmabitur, ad Marcelian scribentis Ecclesię Catholicę ex Apostolorum traditione unam toto anno Quadragesimam tempore congruo jejunare. Etenim quicquid Christiani jejunabant, quod Irenęus apud Eusebium Hist. v. tam varie ac differenter observatum fuisse tradidit, ut essent qui unum sibi diem jejunandum esse crederent, alii duos, alii plures, alii vero diem suum esuriale per quadraginta diurnas nocturnasque horas ducerent, quicquid, inquam, & quomodocumque jejunabant, Quadragesimam se jejunare profitebantur. Id vero Socrates, quinto etiam Historiarum libro, mirum sibi videri ait. Minus certe quod miraretur habiturus, si meminisset, hoc fuisse Apostolis consilium, ut oblitteratis Judæorum sabbatis, jejunia sua Christiani, quę Domino suo tantula pro tantis offerrent, de jejuniij Dominici spatio vocitarent. ut qui minus ea quirent assequi reapse, saltem memoria venerarentur. Sic illi unius diei, alii duorum, alii plurium jejunio Quadragesimam Christi, pacemque secum nihilominus colebant; Hoc enim ait Irenęus, ἡ διαφορά τῶν ἡμετέρων τῶν παλαιῶν. RIG.

^a Sic & Apostolos observasse.] Nimirum quos supra dixit dies, in quibus ablatus est Sponsus. Hanc enim rationem inculcat hoc ipso opere, ubi de Pasceve dicata jejuniis, quę ab Catholicis continuata fuisse ait in sabbatum, nunquam nisi in Pascha jejunandum, secundum rationem alibi traditam. Notandus in hanc rem Augustini locus epist. ad Casulanum: in evangelicis & apostolicis literis videre se pręceptum esse jejunium: quibus autem diebus non oporteat jejunare, & quibus oporteat, pręcepta Domini vel apostolorum non inveniri definitum. RIG.

^c Passive tamen currant.] Hoc est passim, & pro arbitrio cujusque. Idem.

^d Sublati vel diminuti, &c. Cibi sublatis jejunio, diminuti Xerophagia, demorati propter stationes, quę quoniam protendebantur, cibos morari consueverant. LE PR.

^e Demorati cibi officia.] Demorati, hoc est, dilati. Sic infra hocce opusculo, Stelle auctoritatem demorantis suspirant. RIG.

^f Et scimus quales sint carnalium commodorum suavorię.] Scimus, inquit, quales soleant a Psychicis nostris declamationes tractari commodis carnalibus suadendis. Apud Rhetores duo genera materiarum tractantur, Suavorię & Controversię. Suavorię, tanquam leviores, & minus prudentię exigentes, pueris delegantur, quasi rudimenta dicendi. Controversię, seu Judiciales, robustioribus assignantur. Idem.

^g Tunc enim agnosceretur observationis necessitas, cum eluxerit rationis auctoritas.] Ipse, libro de Corona, Consuetudinis sive observationis probandę regulam pręscripsit. Tunc videlicet colendam esse Consuetudinem, cum Rationi consentanea deprehenditur; & majorem effici rationem Christianarum observationum, cum illas etiam Natura defendit, quę prima omnium disciplina est. Hic vero tantum Rationis auctoritatem advocat. Idem.

^h Si uni arbusculę jejunare maluisset. Quale jejunium? quandoquidem Adam Deus ex omni ligno comedere indulgerat, unica tantum arbuscula excepta. Sane Adamum per-

- arbusculæ jejunare maluissent . ut jam hinc animalis fides semen suum recognoscat , A
exinde deducens carnalium appetitionem , & spiritualium recusationem . Teneo igitur a pri-
mordio homicidam gulam , tormentis atque suppliciis inedia puniendam , etiam si Deus
nulla jejunia præcepisset ; ostendens tamen unde sit occisus Adam , mihi reliquerat intelli-
genda remedia offensæ , qui offensam demonstrarat : ultro cibum quibus modis , quibusque
temporibus potuissem , pro veneno deputarem , & antidotum famem fumerem , per quam
purgarem mortis a primordio casum in me quoque cum ipso genere transductam , certus
hoc Deum velle , cujus contrarium noluit , satisque confidens placituram illi continentia
curam , a quo damnatam comperissem incontinentia culpam . Porro , cum & ipse jejunium
mandet , & animam conquassatam proprie utique cibi angustiis sacrificium appellet , quis
jam dubitabit omnium erga victum macerationum hanc fuisse rationem , qua rursus interdi-
cto cibo , & observato præcepto , primordiale jam delictum expiaretur , ut homo per eandem
materiam causæ satis Deo faciat , per quam offenderat , id est , per cibi interdictionem ; atque B
ita salutem æmulo modo redaccenderet inedia , sicut extinxerat sagina , pro unico illicito
plura licita contemnens . Hæc ratio servabatur apud providentiam Dei , pro temporibus om-
IV. nia modulantis , ne quis ex diverso ad dejiaciendam propositionem nostram , Cur ergo , dicat ,
non statim Deus aliquam victus constituit castigationem ? quinimo & auxit permissionem .
Nam in primordio quidem herbidum solummodo & arboreum homini pabulum addixerat :
Ecce dedi vobis omne fenum sementivum seminans semen quod est super terram ; & omne
lignum quod habet in semetipso fructum seminis sementivi vobis erit in escam : Postea vero
ad Noe enumerata subjectione omnium bestiarum terræ , & volatilium cœli , & moventium
in terra , & piscium maris , & omnis viventis ; Erunt , inquit , vobis in escam : Velut olera
feni dedi vobis universa . verum , carnem in sanguine animæ suæ non edetis . Nam & hoc ipso
quod eam solam carnem esui eximit , cujus anima non per sanguinem effunditur , omnis reli-
quæ carnis usum concessisse manifestum est . Ad hæc respondemus , non competisse onerari ho- C
minem aliqua adhuc abstinentiæ lege , qui cum maxime tam levem interdictionem , unius sci-
licet pomi , tolerare non potuit ; remissum itaque illum libertate ipsa corroborandum . Æque
post diluvium in reformatione generis humani , suffecisse unam interim legem a sanguine ab-
stinendi , permissio usu ceterorum . Jam enim judicium Dominus ostenderat per diluvium ;
adhuc etiam comminatus fuerat per exquisitionem sanguinis de manu fratris , & de manu
bestiæ . Omnis itaque justitiam judicii præministrans , materiam libertatis emisit , per veniam
supparans disciplinam ; permittens omnia , ut demeret quædam ; plus exacturus , si plus com-
misisset ; abstinentiam imperaturus , cum indulgentiam præmisisset ; quo magis , ut diximus ,
primordiale delictum expiaretur majoris abstinentiæ operatione , in majoris licentiæ occasio-
V. ne . Denique , ubi jam & familiaris populus allegi Deo cœpit , & restitutio hominis imbui
potuit , tunc leges disciplinæque omnes impositæ etiam quæ decerperent victum , adeptis
quibusdam veluti immundis , quo facilius aliquando jejunia toleraret homo , perpetua in D
quibusdam abstinentia usus . ^a Nam & primus populus ^b primi hominis resculperat crimen ,
pronior ventri quam Deo deprehensus ; cum de duritia Ægyptiæ servitutis valida manu Dei
& sublimi brachio ereptus (Dominus ejus visus ,) & terræ lacte & melle mananti destinatus ;
statim autem solitudinis incopiosæ circumspæctu scandalizatus , saturitatis Ægyptiæ detri-
menta suspirans , in Moysen & Aaron missitavit : Utinam obiissemus percussi a Domino in
terra Ægypti , quando super ollas carniū sedebamus , & panes in plenitudinem comede-
bamus . Quomodo eduxisti nos in hæc deserta ad interficiendam synagogam istam fame ? Ea-
dem ventris prælatione deploraturus erat eosdem duces suos & Dei arbitros , quos desiderio
carnis & recordatu Ægyptiarum copiarum exacerbabat , Quis non vescet carne ? venerunt in
mentem nobis pisces quos in Ægypto edebamus gratis , & cucumeres , & pepones , & porri ,
& cepe , & allia . At nunc anima nostra arida , nihil nisi manna vident oculi nostri . Ita & illis
c xerophagiæ panes angelici displicebant . allium potius & cæpe quam cœlum fragrare male-
VI. bant . Et ideo tam ingratis gratiora & esculentiora quæque detracta sunt , puniendæ simul gu-
læ & exercendæ continentia causa , ut illa damnaretur , ista erudiretur . Nunc si temere ra-
tiones castigati a Deo victus , & castigandi propter Deum a nobis , ad primordiorum experi-
menta revocavimus , conscientiam communem consulamus , ipsa natura enuntiabit , quales
nos ante pabulum & potum in virgine adhuc saliva exhibere consuevit rebus dumtaxat sen-
sus agendis quo divina tractantur , si multo pollentioris mentis , si multo vivacioris cordis ,
quam cum totum illud domicilium interioris hominis , escis stipatum , vinis innundatum , de-
coquendis jam stercorebus æstuans , ^d præmeditatorium efficitur latinarum , in quo plane
nihil

didit , non gula , sed præmaturæ divinitatis cupido . RIG.

^a Nam & primus populus , &c. Primus appellatur popu-
lus Judaicus , ad distinctionem secundi Gentium . Hic vero
videtur prorsus superfluum illud , quod adeo parenthesi inclu-
simus , Dominus ejus , seu potius eis visus est . PAM.

^b Primi hominis resculperat crimen . Augustinus in Psal. 6.

Dum enim nos convertimur , Id est , mutatione veteris vitæ , re-
sculpimus spiritum . Rufinus in eundem Ps. Dum convertimur ,
id est , dum commutatione veteris vitæ resculpimur . RIG.

^c Xerophagiæ panes angelici . } Longe dissimiles athleticis
illis aridæ hominum altitium saginationi provolis . Idem .

^d Præmeditatorium , &c. Hoc etiam imitatus B. Hiero-

A nihil tam in proximo supersit, quam ad lasciviam sapere. Manducavit populus & bibit, & surrexerunt ludere. Intellige sanctæ scripturæ verecundiam: Iusum nisi impudicum non denotasset. Ceterum, quotusquisque meminerit religionis, occupatis memoriæ locis, impeditis sapientiæ membris? nemo ita ut decet, ita ut par est, ita ut utile est, recordabitur Dei^a in eo tempore, quo ipsum sibi hominem excidere solenne est. Omnem disciplinam victus aut occidit aut vulnerat. Mentior, si non Dominus ipse oblivionem sui exprobrans Israeli, causam plenitudini deputat, Incrassatus est dilectus & pinguefactus & dilatatus est, & dereliquit Deum qui fecit eum, & abscessit a Domino salutificatore suo. Denique in eodem Deuteronomio eandem causam præcaveri iubens, Ne, inquit, cum manducaveris & biberis, & domos optimas ædificaveris, ovibus & bubus tuis multiplicatis, & argento & auro, extollatur cor tuum, & obliviscaris Domini Dei tui. Præposuit corruptelæ divitiarum edacitatis enormitatem, cui ipsæ divitiæ procurant. Per illas scilicet incrassatum erat cor populi, ne oculis videret, & auribus audiret, & corde conjiceret adipibus obstrueto, quas nominatim esui abstulit, dedocens hominem saginæ studere. Ceterum, cui cor erectum potius inveniebatur quam impinguatum, quadraginta diebus totidemque noctibus supra humanæ naturæ facultatem jejunium perennavit, spiritali fide virtutem subministrante; & vidit oculis Dei gloriam, & audivit auribus Dei vocem, & corde coniecit Dei legem jam tunc docentis non in solo pane vivere hominem, sed in omni verbo Dei; cum quidem nec ipsum Moysen Deo pastum, inediaque ejus nomine saginatam constanter contemplari valeret pinguior populus. Merito igitur etiam in carne se Dominus ei ostendit collegæ jejuniorum suorum, non minus & Helias. Nam & Helias hoc primum quod famem fuerat imprecatus, satis jam se jejuniis voverat. Vivit, inquit, Dominus, cui adisto in conspectu ejus, si erit ros istis annis & imber. Dehinc minantem Jezabel fugiens post unicum pabulum & potum, quem ab angelo expergefactus invenerat, & ipse quadraginta diebus & noctibus vacuo ventre, arido ore pervenit in montem Choreb; ubi cum in spelunca devertisset, quam familiari congressu Dei exceptus est; Quid tu Helia hic? multo amicior ista vox, quam, Adam, ubies? Illa enim pasto homini minabatur, ista jejunio blandiebatur. Tanta est circumscripti victus prærogativa, ut Deum præstet homini contubernalem, parem revera pari. Si enim Deus æternus non esuriet, ut testatur per Esaïam, hoc erit tempus quo homo VII. Deo adæquetur, cum sine pabulo vivit. ^b Processimus itaque jam ad exempla, uti revolvamus utilitatis efficacia potestas istius officii, quod etiam iratum Deum homini reconciliat. Deliquerat Israel, in aquatione apud Maspha congregatus a Samuele, sed ita statim delictum jejunio diluit, ut periculum proelii simul fugerit. Cum maxime Samuel offerebat holocaustum, in nullo magis procuratam audimus Dei clementiam, quam abstinencia populi. Et allophyli proelio admovebant, ibidem Dominus intonuit voce magna super allophylos, & confusi sunt, & corruerunt in conspectu Israelis; & processerunt viri Israel ex Maspha, & persecuti sunt allophylos, & usque Betchor ceciderunt pastos impasti, armatos inermes. Hæ erunt vires jejunantium Deo. cælum pro ejusmodi militat. Habes formam præsidii etiam spiritalibus bellis necessariam. Proinde cum rex Assyriorum Sennacherib, compluribus jam civitatibus captis, Israeli per Rapsacen blasphemias & minas intentaret, nihil aliud illum a proposito in Æthiopia avertit. Dehinc, quid aliud centum & octoginta millia de exercitu ejus per angelum absumpsit, quam Ezechias regis humiliatio? Siquidem duritia hostis annuntiata, vestem scidit, saccum induit, eodemq. habitu seniores sacerdotum ad Deum per Esaïam adire jussit, utique jejunio preces prosequente. neque enim cibi tempus in periculo, ^c nec saturitatis cultus in sacco. semper inedia mœroris sequela est, sicut lætitia accessio saginæ. Per hanc mœroris sequelam & inedia, etiam civitas illa peccatrix, Ninive de exitio prædicato liberatur. Satis enim poenitentia scelerum commendaverat Deo jejunium triduo functa, etiam pecudibus enectis, quibus iratus Deus non erat. Sodoma quoque & Comorra evasissent, si jejunassent. Hoc remedium agnoscit & Achab, cum illi post transgressionem & idololatriam & necem Nabuthæ, propter vineam interempti a Jezabel, exprobrasset Helias, Qualiter occidisti, & hereditatem possedisti. in loco, quo sanguinem Nabuthæ canes delinxerant, tuum quoque delinguent; desituit semetipsum, & saccum carni suæ imposuit, & jejunavit, & dormivit in sacco. & tunc sermo Domini ad Heliam, Vidisti ut reveritus sit Achab a facie mea: pro eo quod reveritus est, non superducam læturam in dieb. ipsius, sed in diebus filii ejus superducam eam, qui non erat jeunaturus. Ita jejunium in Deum reverentiæ opus est, per quod Anna quoque ambiens uxor Helcanæ retro sterilis impetravit facile a Deo inanem ci-

Z z z bo

nymus. Quale, inquit, jejunium est, aut qualis refectio post jejunium: pridianis epulis distendimur, & guttur nostrum meditatorium, seu potius præmeditatorium efficitur latinarum. Qui etiam adlegat scripturas hic citatas exod. 31. ac Deuter. 32. & 8. Item Esaï. 6. excepto quod ibi etiam legi debeat, Deum, quod græce sit *Θεός*, & quod auctor sua utatur phrasi *salvificatore*, pro salutari. PAM.

a In eo tempore, quo ipsum sibi hominem excidere solenne

est. J Etenim per ebrietatem aliquantisper sapientia moritur. RIG.

b Processimus itaque. Quid intemperantia præstat, docuit, ut jejunii effectus ostendat: quod variis hic exemplis exsequitur. LE PR.

c Nec saturitatis cultus in sacco. J Saturitatis cultum dicit, quia ex saturitate lætitia, ex lætitia autem cultus delicatioris cura, cui non convenit cum horrore cineris & asperitudine sacco. RIG.

bo ventrem filio implere, & quidem Propheta: sed non modo naturæ mutationem, aut periculorum aversionem, aut delictorum oblitterationem; verumetiam ^a sacramentorum agnitionem, jejunia de Deo merebuntur. Adspice Danielis exemplum, circa somnium regis Babylonis ^b omnes turbantur sophistæ, ^c negant ultro de præstantia humana posse cognosci. solus Daniel Deo fidens, & sciens quod ad demerendam Dei gratiam faceret, spatium tri-
 duum postulat, cum sua fraternitate jejunat, atque ita orationibus commendatis, & ordinem & significationem somni per omnia instruitur, tyranni sophistis parcitur, Deus glorificatur, Daniel honoratur; non minorem Dei gratiam & postea quoque relaturus anno primo regis Darii, cum ex recogitatu prædicatorum temporum ab Hieremia, ^d dedit faciem suam Deo in jejuniis & sacco & cinere. Nam & angelus missus ad eum, hanc statim professus est causam divinæ dignationis: Veni, inquit, demonstrare tibi ^e quatenus miserabilis es; jejunando scilicet. Si Deo miserabilis; leonibus in lacu fuerat horribilis; ubi quidem illi sex diebus jejunanti prandium angelus procuravit. Reddimus & cetera, ad nova enim nunc **VIII.** documenta properamus: In limine Evangelii, Anna prophetis filia Phanuelis, quæ infantem Dominum & agnovit, & multa super eo prædicavit expectantibus redemptionem Israelis, post egregium titulum veteris & uniuius viduitatis, jejuniorum quoque testimonio augetur, ostendens in quib. officiis assideri Ecclesiæ debeat, & a nullis magis intelligi Christum, quam semel nuptis, & sæpe jejunis. Ipse mox Dominus baptisma suum, & in suo omnium, jejuniis dedicavit, habens efficere panes ex lapidibus, etiam Jordanem vino fortasse manare, si ita vorator & potator fuisset. Immo novum hominem in veteris sugillationem virtute fastidiendi cibi initiabat, ut eum diabolo rursus per escam tentare quærenti, fortio-
 rem fame tota ostentaret. Præstituit exinde jejuniis legem sine tristitia transigendis. Cur enim triste quod salutare? Docuit etiam adversus diriora dæmonia jejuniis præliandum. Quid enim mirum, si eadem operatione spiritus iniquus educitur qua sanctus inducitur? Denique, ut in Centurionem Cornelium, necdum tinctum, dignatio Spiritus sancti cum charismate insuper prophetiæ festinasset, jejunia ejus legimus exaudita. Puto autem & Apostolus in secunda Corinthiorum inter labores suos & pericula & incommoda post famem ac sitim, jejunia quoque plurima enumerat. Principalis hæc species in castigatione victus, potest jam de inferioribus quoque abstinentiæ operationibus præjudicare, ut & ipsis pro modo utilibus aut necessariis. Nam exceptio eduliorum quorundam, portionale jejunium est. Inspiciamus igitur & ^f xerophagiarum novitatem aut vanitatem, si non & in his tam antiquissima quam efficacissima religionis operatio est. Redeo ad Danielelem & fratres ejus leguminum pabulum, & aquæ potum ferculis & cenophoris regiis præferentes, atque exinde formosiores, & ne qui de specie quoque corpusculi metuat; ceterum spiritu insuper cultos. Dedit enim Deus adolescentulis scientiam & intelligentiam in omni litteratura, & Danieli in omni verbo, & in somniis, & in omni sophia, qua hoc ipsum quoque saperet, quibus modis de Deo impetraretur agnitio sacramentorum. Anno denique tertio **IX.** Cyri regis Persarum, cum in recogitatum incidisset visionis, aliam formam humiliationis prospexit. In illis, inquit, diebus, ego Daniel eram lugens, per tres hebdomadas, panem suavem non edi, caro & vinum non introierunt in os meum, oleo unctus non sum, donec consummarentur tres hebdomades, quibus transactis angelus emissus est taliter adloquens: Daniel, homo es miserabilis; ne timueris, quoniam ex die prima qua dedisti animam tuam recogitatu & humiliationi coram Deo, exauditum est verbum tuum, & ego introivi verbo tuo. Ita xerophagiarum misratio & humiliatio metum expellunt, & aures Dei advertunt, & occultorum compotes faciunt. Revertor etiam ad Heliam, cum corvi illum pane & carne saturare consueverant, cur postmodum apud Bersabee Judææ excitato ei de somno quidam ille angelus sine dubio panem solum & aquam obtulit? defecerant corvi qui eum liberalius pascere? an difficile angelo fuerat aliquem alicunde de convivio regis ministrum eum instructissimo ferculo raptum ad Heliam transferre; sicut Danieli in lacum leonum esurienti prandium merentium exhibitum est? Sed constitui oportebat exemplum docens in tempore pressuræ, & persecutionis, & cujuscumque circumstantiæ, xerophagiis esse vivendum. Tali victu David exomologesin suam expressit, cinerem quidem edens velut panem, id est, panem velut cinerem aridum & sordidum, potum vero fletu miscens, utique pro

^a *Sacramentorum agnitionem.*] Sic vocat peritiam interpretandi figuras & imagines sacras, nempe divinitus objectas in somniis. Sacramenta igitur, somnia a Deo immissa. RIG.

^b *Omnes turbantur Sophistæ.*] Sophistas dicit, qui alias sapientes, somniorum interpretes, conjectores. Idem.

^c *Negant ultro de præstantia humana posse cognosci.*] Humano ingenio præstari posse. somniorum scilicet regionum interpretationem. Idem.

^d *Dedit faciem suam Deo.*] Conversus ad Deum. Idem.

^e *Quatenus miserabilis es.*] Quantæ miserationis gratiam adeptus es. Idem.

^f *Xerophagiarum novitatem aut vanitatem.* Improbatur abstinentia a vino & carnibus, nisi continentiæ causa id fiat, can. Apost. 51. & 53. LE PR.

^g *Ne qui de specie quoque corpusculi metuat.*] Sic lib. 2. ad Uxorem. Latebisne tu, cum lectulum, cum corpusculum tuum signas? Hoc enim tandem loco notabimus, Septimium Stœica forma sic passim loqui, ut corpusculum dicat, & lectulum, & arbusculam, & mulierculam, & caniculam, & motiunculas, & portiunculas, & cetera hujusmodi, quemadmodum illi *σώματα, οἶδον, ἀξιώματα, ἀγρίδον, παρὰ γράματα, λεξίδον, δουλαριαν, οὐνιον, ἀργυροματιδιαν, ὀπλάριαν*, & cetera id genus Epictetia. RIG.

A pro vino. Habet enim & abſtinentia vini ſuos titulos, quæ & Samuelem Deo voverat, & Aaronem conſecrarat. Nam de Samuele mater, Et vinum, inquit, & ebriamen non bibet: talis enim & ipſa Deum orabat. Et Dominus ad Aaron, Vinum & ſiceram non bibetis, ut & filii tui poſt te, ſiquando ingrediemini tabernaculum, vel aſcendetis ad altare, & non moriemini. Adeo morientur qui non ſobrii in Eccleſia miniſtraverint. Sic & Iſraeli proximo exprobrat, Et potum dabatis ſanctificatis meis vinum. ^a Et hæc autem ſtriſtura potus xerophagiæ portio eſt. quamquam ubi abſtinentia vini aut a Deo exigitur, aut ab homine vovetur, illic intelligatur etiam pabuli preſſura formam præſtruens potui. Qualis enim eſus, talis & potus. Veriſimile non eſt, ut quis dimidiam gulam Deo immolet, aquis ſobrius, & cibis ebrius. An autem & Apoſtolus xerophagias norit, qui majora celebraverat, ſit in & famem & multa jejunia, qui ebrietates & comeſtationes recuſaverat, vel de diſcipulo Timotheo argumenti ſatis eſt, quem propter ſtomachum & aſſiduas imbecillitates modico vino ^b monens uti, quo ille non ex inſtitutione, ſed ex devotione abſtinebat, (ceterum, ſtomacho magis conſuetudo prodeſſet) hoc ipſo abſtinentiam vini dignam Deo ſuaſit, quam ex neceſſitate diſſuaſit. ^c Æque ſtationes noſtras, ut indignas; quaſdam vero & in ſerum conſtitutas, novitatis nomine incuſant, hoc quoque munus & ex arbitrio obeundum eſſe dicentes, & non ultra nonam detinendum, de ſuo ſcilicet more. Sed quod pertineat ad interdictionis quaſtionem, ſemel pro omnibus cauſis reſpondebo. Nunc ad proprium hujus ſpeciei articulum, de modo temporis dico, de ipſis prius expoſtulandum, unde hanc formam nova dirimendis ſtationibus præſcribant. Si, quia Petrus, & qui cum eo, ad horam nonam orationis templum introgreſſi leguntur, quis mihi probabit illos ea die ſtatione functos, ut horam nonam ad clauſulam & expunctionem ſtationis interpretetur? Atqui facilius invenias Petrum hora ſexta capiendi cibi cauſa, prius in ſuperiora ad orandum aſcendiſſe, quo magis ^d ſexta diei finiſſe officio huic poſſit, quæ illud abſolutura poſt orationem videbatur. Porro, cum in eodem commentario Lucæ, & tertia hora orationis demonſtretur, ſub qua Spiritu ſancto initiati, pro ebriis habebantur; & ſexta, qua Petrus aſcendit in ſuperiora; & nona, qua templum ſunt introgreſſi, cur non intelligamus ſalva plane indifferentia ſemper & ubique & omni tempore orandi, tamen tres iſtas horas, ut inſigniores in rebus humanis, quæ diem diſtribuunt, quæ negotia diſtinguunt, quæ publice reſonant; ita & ſolenniores fuiſſe in orationibus divinis? quod etiam ſuaſet Danielis quoque argumentum ter die orantis; utique per aliquarum horarum exceptionem; non aliarum autem quam inſigniorum, exinde Apoſtolicarum, tertiæ, ſextæ, nonæ. Hinc itaque & Petrum dicam ex vetere potius uſu nonam obſervaviſſe, tertio orantem ſupremæ orationis munere. Hæc autem propter illos, qui ſe putant ex forma Petri agere, quam ignorant; non quaſi reſpuamus nonam, cui & quarta ſabbati, & ſexta plurimum fungimur: ſed quia eorum quæ ex traditione obſervantur, tanto magis dignam rationem adferre debemus, quanto carent ſcripturæ auctoritate, donec aliquo cœleſti chariſmate aut conſirmentur, aut corrigantur. Et ſi qua, inquit, ignoratis, Dominus vobis revelabit. Itaque ſepoſito confirmatore omnium iſtorum Paracleto, duce univerſæ veritatis, an indignior apud vos ratio adferatur in nonam obſervandi requiro, ut etiam Petro ea ratio deputanda ſit, ſi ſtatione tunc functus eſt. Venit enim de exitu Domini, quem etſi ſemper commemorari oportet ſine differentia horarum, impreſſius tamen tum ei ſecundum ipſum ſtationis vocabulum addicimur: Nam & milites nunquam immemores ſacramenti, magis ſtationibus parent. Itaque in eam uſque horam celebranda preſſura eſt, in qua a ſexta contenebratus orbis deſuncto Domino lugubre fecit officium, ut tunc & nos revertamur ad jucunditatem, cum & mundus recepit claritatem. Hoc ſi magis ad religionem ſapit Chriſtianam, dum magis Chriſti gloriam celebrat, poſſum æque ſeræ ſtationis ex eodem rei ordine ſtatum figere, ut jejunemus ad ſerum, expectantes tempus Dominicæ ſepulturæ, cum Joſeph poſtulatam detulit corpus, & condidit. Inde & irreligioſum eſt ante famulorum ^e carnem refrigerare, quam domini. Sed hoc ex argumentorum provocatione commiſerim, conjecturas conjecturis, & tamen puto fidelioribus, repercutiens. Videamus an aliquid tale nobis de vetuſtatibus quoque patrocinetur. In Exo-

Z z z 2 do,

^a Et hæc autem ſtriſtura potus xerophagiæ portio eſt.] Ait Septimius, Hæc forma potus perſtriſta, etiam aridum pabulum ſignificari. RIG.

^b Æque ſtationis noſtras, ut indignas.] Sensus Auctoris evincit legendum, indignas, ut & paulo poſt. Sed quod pertineat ad interdictionis quaſtionem. Psychici, inquit, ſtationes noſtras accuſant, ut indignas, & in ſerum conſtitutas. atque hoc munus quidem eſſe non indicendum, ſed ex arbitrio obeundum; & non in ſerum conſtitui, ſed ad nonam dirimi ſtationes debere contendunt. Idem.

^c Stationes noſtras ut indignas, &c. Dixi de ſtationibus alibi, ſtatio autem a jejunio differt, quamvis id non exiſtmet Pamelius. Erat enim religioſus cultus, quod ad Synaxim accedentes Chriſtiani ad nonam uſque jejunia producebant. duplex quippe erat olim jejunium, alterum quod ad

veſperam tantum finiebatur, quale erat quadrageſimale: Alterum vero quod ad nonam tantum prorogabatur, cujuſmodi erat jejunium feriæ 4. & 6. Hic autem Montaniſtas non vero Catholicos impugnat, quod perperam aſſeruit Pamelius. LE PR.

^d Sexta diei finiſſe huic officio poſſit.] Hoc eſt, præfiniri, determinari. RIG.

^e Quæ publice reſonant.] Ergo Septimii ſeculo tres horæ tantum iſtæ inſigniores publice reſonabant, ſigno dato tuba vel tintinabulo. Ceterum præcis quoque Romanis eadem diei ſpatia ſignificari ſolita, accenſo ubi Prætori videbatur ad populum pronuntiante horam eſſe tertiam, itemque meridiem, & horam nonam, diſcimus ex Varronis quinto de lingua Latina. Idem.

^f Carnem refrigerari.] Quiſcere. Idem.

do, habitus ille Moysis adversus Amalech orationibus preliantis usque in occasum perse-
 verans, nonne statio fuit sera? Jesum Nave debellantem Amorrhæos, prandisse illa die exi-
 stimamus, qua ipsis elementis stationem imperavit? Stetit sol in Gabaon, & luna in Aia-
 lon: stetit sol & luna instructione, donec ultus est populus de inimicis suis; & stetit sol me-
 dio cœlo, & non accedebat in occasum, & in finem diei unius. Non fuit dies talis retro &
 in novissimo, utique tam prolixus; ut, inquit, exaudiret Deus hominem, parem scilicet so-
 lis, instantem tamdiu in officio, stationem etiam sera longiorem. Certe Saul & ipse in præ-
 lio constitutus, manifeste munus istud indixit, Maledictus homo qui ederet panem ad ves-
 peram usque, dum ulciscar de inimico meo; & non gustavit totus populus ejus, & tota ter-
 ra non prandebat. Tantam autem Deus præstitit auctoritatem edicto stationis illius, ut Jo-
 nathan filius Saulis, quamquam ignarus jejunationis inferum definitæ gustum mellis admi-
 serat, & sorte mox de delicto sit traductus, & vix per precem populi periculo exemptus.
 gulæ enim, licet simplicis, reus fuerat. Sed & Daniel, anno primo regis Darii, cum jeunos
 in sacco & cinere exomologesin Deo ageret, Et adhuc, inquit, loquente me in oratione,
 ecce vir quem videram in somnis initio, velociter volans adpropinquavit mihi quasi hora
 vespertini sacrificii. Hæc erit statio sera, quæ ad vespem jejunans, pinguiorem orationem
 XI. Deo immolat. Omnia autem ista credo ignota eis, ^a qui ad nostra turbantur, aut sola for-
 sitan lectione, non etiam intentione comperta, secundum majorem vim imperitorum,
 apud gloriosissimam scilicet multitudinem Psychicorum. Propterea per singulas direximus
 species jejunationum, xerophagiarum, stationum, ut dum recensemus secundum utrius-
 que Testamenti paraturam, quantum proficiant recusati, vel recisi, vel retardati pabuli of-
 ficia, eos retundamus ^b qui hæc velut vacantia infirmant. Item dum pariter ostendimus,
 quo semper in ordine fuerint religionis, eos revincamus qui hæc ut nova accusant; nec
 novum enim quod semper, nec vacuum quod utile. Sed & illud in medio est, quædam ex
 his officiis a Deo homini imperata, legem constituisse; quædam ab homine Deo oblata, ^c
 votum expunxisse; tamen & votum, cum a Deo acceptatum est, legem in posterum facit,
 per auctoritatem acceptatoris. exinde enim faciendum mandavit, qui factum comproba-
 vit. Itaque & hic in alia specie altercatio diversæ partis obducitur, cum dicunt, aut pseu-
 doprophetia est, si spiritalis vox solennia ista constituit; aut hæresis, si humana præsumptio
 adinvenit. Eam enim formam reprehendentes qua & vetera decucurrerunt, & ex ea retor-
 quentes quæ adversarii veterum adversus illa poterant retractare; aut & illa recusare debe-
 bunt, aut certe ista suscipere necessario, maxime cum & ista, a quocumque institutore sint,
 sive spiritali, sive tantum fideli, ^e eidem Deo currant, cui & vetera. indubitate enim &
 hæresis & pseudoprophetia divinitatis diversitate judicabuntur apud nos omnes unici Dei
 creatoris & Christi ejus antistites, adeoque indifferenter hanc partem defendo, illis offe-
 rens in quo velint gradum figere. Spiritus diaboli est, dicis o Psychice. Et quomodo Dei
 nostri officia indicit nec alii offerenda quam Deo nostro? Aut contende diabolus cum Deo ^d
 facere nostro, aut Satanæ Paracletus habeatur. Sed hominem Antichristum adfirmas; hoc
 enim vocantur hæretici nomine penes Joannem. Et quomodo quisquis ille est in Christo
 nostro, hæc erga Dominum nostrum officia disposuit, cum & Antichristi erga Deum, ad-
 versus nostrum processerint Christum? Quo itaque putas laterum confirmatum apud nos
 spiritum, cum imperat, an cum probat quæ Deus noster & imperavit semper & probavit?
 Sed rursus ^d palos terminales figitis Deo, sicut de gratia, ita de disciplina; sicut de charis-
 matibus, ita & de solennibus; ut proinde officia cessaverint, quemadmodum & beneficia
 ejus, atque ita negetis usque adhuc eum munia imponere, quia & hic Lex & Prophetæ
 XII. usque ad Joannem; superest ut totum auferatis, quantum in vobis tam otiosum. Jam enim
 & in ista specie ditati saturatique regnatis, non delicta incusantes, quæ jejuniis elimentur,
 nec revelationum scientia indigentes, quæ xerophagiis extorqueantur, nec bella propria
 metuentes, quæ stationibus discutiantur. Ut ab Joanne Paracletus obmutuisset, ipsi nobis
 Prophetæ in hanc maxime causam extitissent: jam non dico ad exorandam Dei iram, nec
 ad impetrandam tutelam ejus aut gratiam, sed ad præmunendam per nosmetipsos novis-
 simorum temporum conditionem, indicentes omnem ταπεινοφρόνησιν, cum carcer ediscendus,
 & fames ac sitis exercendæ, & tam inediæ quam anxii victus tolerantia usurpanda sit, ut in
 carcerem talis introeat Christianus, qualis inde prodisset; non poenam illic passurus, sed
 disciplinam; nec seculi tormenta, sed sua officia; eoque fidentior ^e processurus ad certa-
 men-

^a Qui ad nostra turbantur.) Paracletica scilicet Monta-
 nistarum instituta. RIG.

^b Qui hæc velut vacantia infirmant.] Tanquam inutilia
 & pretii nullius. Idem.

^c Eidem Deo currant.) Hoc est eidem Deo convenient.
 De eodem Deo dicta intelligi debeant. sic Baticus dixit de
 Deo. Vanum est præcepta dare quibus homines viverent, &
 ipsum jam quia homo esse dignatus est, sine præceptorum
 observatione cucurrisse. hoc est, peregrisse quæ de eo ordina-

ta & prædicta fuerant. Idem.

^d Palos terminales figitis Deo. Auctores finium regundorum
 palos pro terminis in quibusdam regionibus poni docent, iliceos,
 oleagineos, junipereos, &c. palos de ilice picatos. Idem.

^e Processurus ad certamen e custodia abusus.] Abusus,
 longo usu propemodum absumptus confectusque. Si quid ju-
 varent exemplaria, malle, abusus, quemadmodum verus
 poeta apud Gellium, obesum dixit pro exili & gracilento.
 Idem.

Amen e custodia abusus, nihil habens carnis, sic ut nec habeant tormenta materiam; cum sola & arida sit cute loricatus, ^a & contra ungulas corneus; ^b premissis jam sanguinis succo, ^c tanquam animæ impedimentis, properante jam & ipsa, quæ jam sæpe jejunans, mortem de proximo norit: ^d Plane vestrum est, in carceribus ^e popinas exhibere ^f martyribus incertis, ^g ne consuetudinem quærant, ne tædeat vitæ, ^h ne nova abstinentiæ disciplina scandalizentur, quam nec ille Pristinus vester non Christianus martyr attigerat; quem & ⁱ facultate custodiæ liberæ aliquandiu fartum omnibus balneis quasi baptisate melioribus, & omnibus luxuriæ secessibus quasi Ecclesiæ secretioribus, & omnibus vitæ istius illecebris quasi æternæ dignioribus, hoc puto obligatum ne mori vellet, postremo ipso tribunalis die luce summa ^k conditio mero tanquam antidoto præmedicatum, ita enervastis, ^l ut paucis ungulis titillatus, hoc enim ebrietas sentiebat, quem Dominum confiteretur, interroganti præfidi respondere non potuerit amplius. ^m atque ita de hoc jam extortus, ⁿ cum singultus & ructus solos haberet, in ipsa negatione digessit. Ideo sobrietatis disciplinam qui prædicant pseudo-prophetæ, ideo hæretici qui observant. Quid ergo cessatis Paracletum, quem in Montano negatis, in Apicio credere? Præscribitis constituta esse solennia huic fidei scripturis vel traditione majorum, nihilque observationis amplius adjiciendum, ob illicitum innovationis. State in isto gradu si potestis. ^o Ecce enim convenio vos & præter Pascha XIII. jejunantes, citra illos dies quibus ablati sunt sponsores, & stationum semijejuna interponentes, & ^p vero interdum pane & aqua victitantes, ut cuique visum est. denique respondetis hæc ex arbitrio agenda, non ex imperio. Movistis igitur gradum, excedendo traditionem, cum quæ non sint constituta obitis. Quale est autem, ut tuo arbitrio permittas, quod imperio Dei non das? plus humanæ licebit voluntati, quam divinæ potestati? Ego me seculo non Deo liberum memini: sic mecum est ultro officium facere Domino, sicut indicare illius est. non tantum obsequi ei debeo, sed & adulari: illud enim imperio ejus, hoc arbitrio meo præsto. Bene autem quod & Episcopi universæ plebi mandare jejunia assolent; non dico de industria stipium conferendarum, ut vestra captivitas est; sed interdum & ex aliqua sollicitudinis Ecclesiasticæ causa. Itaque

a Et contra ungulas corneus.] Inter tormenta erant ungulae, ac primum quidem, ut ex vocabulo conjicere est, de ipsis bestiis decissæ, dein ad earum formam ferreæ. iis latera miserorum deradebant, vel, ut dixere quidam, scribebant, charaxabant. Ait igitur Septimius, cutem jejuniis aridam & corneam adversus hujusmodi tormenta constantiorem fore. RIG.

b Premissis jam sanguinis succo.] Præmissis scilicet ad Deum, quo jam & ipse totus properat. Sic alibi dixit præmissam uxorem, præmissos liberos, jam seculo digressos. Idem.

c Tanquam animæ impedimentis.] Impedimenta dicit militari significatu. Christianus jam plurimis emaciatus jejuniis præmisit ad Dominum hanc sui partem, sanguinem suum scilicet, tanquam impedimenta sua, tanquam vasa, tanquam suppellectilem. Quam gravis hic Paracleticus doctor, cum istis jejuniis tam austeris! Sane miror in fibris extinguis & corneis tantum ingenii, tantum amœnitatis, tantum elegantiarum. Idem.

d Plane vestrum est, in carceribus popinas exhibere martyribus incertis.] Principio libri adversus Valentinianos, facilem esse ait Fratrum caritatem. & l. adversus Praxeam, Majorem semper credentium partem simplices & idiotas. Hic ergo hominibus id genus exprobrare videtur beneficentissimæ caritati officia in Peregrinum illum impostorem collata, qui tandem agnitus, & Christiana communione depulsus a Luciano describitur. cujus etiam inter Ethnicorum exempla meminit Septimius lib. ad Martyras.

e Popinas exhibere.] Lucianus, συνεκείνων μετ' αὐτῶν, διαφείροντες τὰς δεσμοφύλακας, εἴτα δευτέρῃ ποικίλῃ εἰ σκωμίζετο.

f Martyribus incertis.] Quorum fides minus spectata, neque satis explorata.

g Ne consuetudinem quærant.] Ne consueta, ne sua desiderent. Ut lautius in carceribus vivant, quam domi.

h Ne nova abstinentiæ disciplina scandalizentur, quam nec ille Pristinus vester non Christianus Martyr attigerat. Legendum arbitramur, pristinum vester. hoc est quondam vester, quemadmodum initio libri adversus Praxeam dixit pristinum doctorem. In hanc vero historiam quam narrat Septimius, plurima quadrant eorum quæ Lucianus de Peregrino tradidit. Nam & istum apud Christianos in fama & pretio aliquandiu fuisse refert, ac propter habitos ab eo per oppida Syriæ de Christo sermones, comprehensum, missumque in carcerem, atque ibidem Christianorum charitate ac studio diligentissime curatum, cœnis omne genus illatis, mox per humanitatem Præfidi emissum carcere. Postea vero ob delicta quædam, ab Christiano consortio ejectum, varias urbes obivisse non sine gloria philosophantem, ac demum Athenis infana quærendi nominis cupidine percitum, con-

vocata multitudine, postquam verba multa de contemptu mortis fecisset, in ardentem rogum insiluisse, nec visum amplius. Martyrem istum qualiscumque fuerit, psychicum, id est Catholicum fuisse ait Septimius, non Christianum: quia tormentis admotus Christum negaverat. Peregrinum suum Lucianus scribit in carcerem conjectum, propterea quod Christum coleret, τὸν μὲν ἐκείνῳ ἀνθρώπῳ ἐν παλατίῃ ἀνασκολοπιζέσθαι canestim accurrisse Christianos, uti fratres, atque omnimoda solatia contulisse. quin etiam cum eo in carcere permanisse ac pernoctasse corruptis custodiis. Idem.

i Conditio mero, tanquam antidoto præmedicatum.] Vino myrrhato consopitum, Myrrhæ præsumptione obfirmatum. In historia passionis Fructuosi, Augurii & Eulogii, legimus oblatum iis ab Fraterna caritate condimentum: admonitosque ut permixtum poculum sumerent, dixisse, Nondum esse horam solvendi jejunii. Nempe agebatur hora diei quarta: feria vero quarta. qua feria illi, etiam in carcere, stationem de more celebrabant. Sed cur Fraterna illa caritas feria quarta condimentum offerebat? cum sexta tantum feria ducti sint martyres. Nisi quia putarent ipsa feria quarta ducendos. Ceterum, imposturam martyrio fecisse videntur, qui in ipso martirii procinctu, corpora sic curabant sua, ut cruciatus & tormenta minime sentirent. Nam quæ constantia, quæ ve gloria medicatæ potionis crapula consopito, sensibus interceptis? Idem.

k Facultate custodiæ liberæ. Lucianus διαφείροντες τὰς δεσμοφύλακας. Idem.

l Ut paucis ungulis titillatus, hoc enim ebrietas sentiebat.] Ita consopitus fuerat, ut ungulas admotas quasi titillantis manum pateretur. Idem.

m Atque ita de hoc jam extortus. Quod interroganti præfidi non responderet. Peregrinum suum Lucianus extortum fuisse non tradit, immo dimissum. Idem.

n Cum singultus & ructus solos haberent, in ipsa negatione digessit.] Honesto vocabulo fœdum negotium significat. Nam hic Pristinus nimia vini ac ciborum copia fartus, admotis tormentis Christum negavit, atque in ipsa negatione inter singultus & ructus, alvo perfide laxata, fecit quod in Milesia fabula Lucius, cum ab asino suo carnifices abegit: seu quod moriens Claudius Cæsar, qua parte facilius, ut ait Seneca, loquebatur. Sed quomodo negavit, qui prætemulentia solos singultus & ructus haberet? Negasse Christum videtur, qui per ebrietatem eripuerat sibi martyrii sensum, & præclaræ confessionis gloriam. Idem.

o Ecce enim convenio vos.] Quasi contraria actione. Idem.

p Vero interdum pane victitantes. Hoc est, puro & mero pane, siccantes cibum ab omni carne, & omni jurulentia, ut ipse ait hoc lib. Idem.

Itaque si & ex hominis edicto, & in unum omnes *ταπεινοφρόνησιν* agitis, quomodo in A nobis ipsam quoque unitatem jejunationum & xerophagiarum & stationum denotatis? nisi forte in senatus consulta, & in principum mundata coitionibus opposita delinquimus. Spiritus sanctus, cum in quibus vellet terris, & per quos vellet prædicaret, ex providentia imminetium, sive ecclesiasticarum tentationum, sive mundalium plagarum, qua paracletus, id est advocatus, ad exorandum judicem, hujusmodi officiorum remedia mandabat. Puta nunc, ad exercendam sobrietatis & abstinentiæ disciplinam. hunc qui recipimus, necessario etiam quæ tunc constituit observamus. Adspice ad Judaicos fastos, & invenies nihil novum, si quæ patribus sunt præcepta, omnis deinceps posteritas hereditaria religione custodit. Aguntur præter ea^a per Græcias illa certis in locis concilia XIV. ex universis Ecclesiis, per quæ & altiora quæque in commune tractantur, & ipsa repræsentatio totius nominis Christiani magna veneratione celebratur. Et hoc quam dignum fide auspicante congregari undique ad Christum? Vide quam bonum & quam B jucundum habitare fratres in unum. hoc tu psallere non facile nosti, nisi quo tempore cum compluribus cœnas. Conventus autem illi stationibus prius & jejunationibus operati; dolere cum dolentibus, & ita demum congaudere gaudentibus norunt. Si & ista solennia, quibus tunc præsens patrocinator est sermo, nos quoque in diversis provinciis fungimur in spiritu invicem repræsentati, b lex est sacramenti. Horum igitur tempora observantes, & dies & menses & annos, c Galaticamur. Plane, si Judaicarum ceremoniarum, si legalium solennitatum observantes sumus: illas enim Apostolus dedocet, compescens veteris Testamenti in Christo sepulti perseverantiam, & novi sistens. Quod si nova conditio in Christo, jam nova & solennia esse debebunt; aut si omnem in totum devotionem temporum & dierum & mensium & annorum erasit Apostolus, cur Pascha celebramus annuo circulo in mense primo? cur quinquaginta exinde diebus in omni exultatione decurrimus? d cur stationibus quartam & sextam sabbati dicamus, e & je- C juniis Parascevem? quamquam vos etiam sabbatum, si quando continuatis, nunquam nisi in Pascha jejunandum secundum rationem alibi redditam, nobis certe omnis dies etiam vulgata consecratione celebratur. Nec ergo apud Apostolum differentiæ ratio, distinguentem nova & vetera. Sed & hic inæqualitas vestra ridebitur, cum vetustatum formam nobis exprobratis, in quo causam navitatis accusatis. Reprobat etiam illos qui jubebant cibis abstinere, sed de providentia Spiritus sancti, prædamnans jam hæreticos perpetuam abstinentiæ præcepturos ad destruenda & despicienda opera Creatoris: quales inveniam apud Marcionem, apud Tatianum, apud Jovem, hodiernum de Pythagora hæreticum non apud Paracletum. f Quantula est enim apud nos interdictio ciborum? g duas in anno hebdomadas

a Per Græcias. Per varias Græciæ provincias, in quibus varia concilia cœcta sunt. Legunt alii Græcias illas quod forsitan non male. LE PR.

b Lex est sacramenti.] Communione Christianæ lex est, ut nostrum sit quodcumque nostrorum est. ceterum, dividis corpus. Sic enim ait lib. de Virginibus velandis, ubi & alia præclara de Christiani corporis partium consensu. RIG.

c Galaticamur. Insanimus ut Galatæ. sic ab ingenio Cilicum fraudulentum verbum *εγκλική ζών* formavit Pherecrates Comicus, ad fraudes & imposturas Deorum Gentilium significandas. *ἀεὶ πρὸς ἡμῶν ἐγκλικίζουσ' οἱ θεοί.* imprunt & illudunt nobis Cilicatum. Galaticamur, desipimus Calaticasim. Judaizamus ut Galatæ. Idem.

d Cur stationibus quartam & sextam sabbati dicamus, & jejunis parascevem.) Ait Tertullianus, sepultis Testamenti veteris solennibus Christianos condidisse novas in Christo leges & nova solennia, abrogatis jejunis Moïsaicis instituisse stationes & jejunia Christiana. Et stationibus quidem, dicatas fuisse ferias cujusque septimanæ quartam & sextam, excepta feria sexta quæ esset *παράσχειν τὴν πύχην*, septimanæ scilicet authenticæ in quam incideret Pascha, sive dies Paschæ, sabbatum Paschale, quo die Christus Ecclesiæ spon- sus ablatus est. Etenim eo die indicta fuisse jejunia, quæ non solum a Paracleticis, verumetiam a Psychicis in sabbatum continuabantur. Hic vero Tertullianus observat, sabbatum in Pascha jejunandum; hoc est, sabbatum septimanæ in quam incidisset dies Paschæ sive Passionis Dominicæ, quæ est *ἡ σήμερον ἡμεῶν*. cetera sabbata nunquam jejunanda. ne Judaizare aut Galaticari videamur. Addit, Nobis certe omnis dies etiam vulgata consecratione celebratur: Quibus verbis consentanea sunt hæc Hieronymi Epist. 151. Nobis qui in Christum credimus resurgentem, iugis & æterna festivitas est. nec putare debemus alios dies festos, alios non festos. adepta scilicet per Christum libertate, quæ nostris cervicibus exemit jugum Moïsaicarum ceremoniarum & legalium solennitatum. Unde intelligimus, inquit Septimius noster adversus Jud. cap. iv. magis sabbatizare nos ab omni opere servili semper debere, & non tantum septimo quoque die, sed per omne tempus. Denique omne tempus sabbatizat, hoc est sanctificat, qui sapit ad libertatem Evangelicam, ac sese

abstinet ab omni opere servili, nempe observationum ac cerimoniarum Judaicarum. Idem.

d Quartam & sextam sabbati, &c. Difficilis plane locus est, nam parasceve est sexta sabbati. Sensus autem esse videtur: stationes fiebant feria 4. & 6. feria autem quarta ad nonam jejunium licebat solvere, unde semi-jejunium dicebatur; At feria 6. ad nonam jejunium dicitur Tertulliano. Verum non attigisse Pamelium crediderim, qui Parasceven sabbatum nove appellari scribit. LE PR.

e Et jejunis parasceven?) Eximie nuncupat parasceven quam Judæi vocabant parasceven paschæ. Joannis cap. xix. *παράσχειν τὴν πύχην*, quasi sabbati paschalis sanctitas pro sabbatum suum nobilitaret, quia vero Christus ea feria sexta, sive ea parasceve, comprehensus fuerat a Judæis & crucifixus, Ecclesia Christiana, Tertulliani seculo, sextam quamque feriam stationibus sive semi-jejunis dicaverat, hanc, quæ anno vertente Paschæ diem antecederet, & ob luctum ex ablato sponso conceptum indicta solidi jejunii moestitia notabiliorem fecerat. Itaque hanc parasceven solennissimam Tertullianus, significandi modo excellenti, Parasceven vocat; jam non Judaicam, sed Christianam. Nempe relicto aliis *παράσχειν* ordinis vocabulo. Unde est apertissimum, ævo Tertulliani Psychicos, sic ille vocabat Romanos, & ipsos etiam Paraceticos, sive Montanistas, quartam & sextam & cujusque septimanæ feriam dicasse stationibus, quæ semiplena erant jejunia, & jejunis parasceven, sextam videlicet feriam hebdomadæ majoris sive authenticæ. Paraceticos eo fuisse Romanis austeriores, quod duas in anno hebdomadas xerophagiarum, nec tamen totas, exceptis scilicet sabbatis & dominicis, offerrent Deo. Non dicit parasceven Paschæ, ut duas xerophagiarum hebdomadas Paschæ proximas: Et tamen, haud aliter eum sensisse res ipsa clamat. Nam & statim de die Paschæ loquitur. Idem.

f Quantula est enim apud nos interdictio ciborum? &c. Duas hic Xerophagiarum hebdomadas constituit hoc est 14. dies, non autem hebdomadas 14. quod putavit Pamelius, non enim elevando tam exiguum spatium hæc proferret. Quantula est enim, &c. Idem.

g Duas in anno hebdomadas xerophagiarum.) Hieronymus ad Marcellam; ubi de Montani sectatoribus: Illi tres in anno faciunt quadragesimas. Sic ingenia sunt mortalium, ubi semel ab regula descivere. Itaque jam quo Hieronymi

A hebdomadas xerophagiarum, nec totas, exceptis scilicet sabbatis & dominicis offerimus Deo; abstinentes ab eis, quæ non rejicimus, sed differimus. Atquin ad Romanos scribens, vos nunc compungit detrectatores hujus officii, Ne propter pabulum solveritis, inquit, opus Dei. Quod opus? de quo ait, Bonum est carnem non edere, & vinum non potare. Nam qui in istis servit, placabilis & propitiabilis Deo nostro est. Quidam credit omnia manducanda esse, quidam autem infirmus olera vescitur; qui manducat, ne nullificet non manducantem. Tu quis es, qui alienum servum judicas? Et qui manducat, & qui non manducat, Deo agit gratias. Cum autem humano arbitrio vetet controversiam fieri, quanto magis divino? Ita, sciebat quosdam castigatores & interdictores victus incusare, qui ex fastidio, non qui ex officio abstinerent; probare vero qui in honorem, non qui in convitium Creatoris. Et si claves macelli tibi tradidit, permittens esui omnia ad constituendam idolothytorum exceptionem, non tamen in macello regnum Dei inclusit. Nec enim, inquit, esus aut potus est Dei regnum. &, Esca nos Deo non commendat; non ut de arida dictum putes, sed potius de uncta & accurata. Siquidem subjiciens, Nec si manducaverimus, abundabimus; nec si non manducaverimus, deficiemus; tibi magis insonat, qui abundare te existimas, si edas; & deficere si non edas, & ideo ista detractas. Dominum quoque quam indigne ad tuam libidinem interpretaris passim manducantem & bibentem. sed puto quod etiam jejunarit, qui beatos, non saturatos, sed esurientes & sitientes, pronuntiarit; qui escam profitebatur, non quam discipuli existimarent, sed paterni operis perfectionem, docens operari escam, quæ permanet in vitam æternam; in ordinaria etiam oratione panem mandans postulandum, non & Attalicas divitias. Sic & Esaias, non negavit Deum elegisse jejunium, sed quale non elegerit, enumeravit. In diebus enim, inquit, jejuniorum vestrorum inveniuntur voluptates vestræ, & omnes subjectos vobis succutitis, aut convitia & lites jejunatis, & cæditis pugnis. non tale jejunium ego elegi; sed quale subjecit, & subjiciendo non abstulit, sed confirmavit. Nam & si mavult opera justitiæ, non tamen sine sacrificio; quod est anima conflictata jejunii. Ille certe Deus, cui nec populus incontinens gulæ placuit, nec sacerdos, nec propheta. Manent adhuc monumenta concupiscentiæ, ubi sepultus est populus carnis avidissimus usque ad choleram ortygométras cruditando. Eliditur pro templi foribus senior Heli, filii ejus in acie ruunt, nurus expirat in partu. hanc enim meruerat a Deo plagam domus impudens, sacrificiorum carnalium defraudatrix. Sameas, homo Dei, cum exitum prophetasset idololatriæ introductæ a rege Hieroboam, post manum ejus regis arefactam, & statim restitutam, ^b post altare diffusum, ob hæc signa, & satisfactione invitatus a rege, plane excusavit. Prohibitus enim a Deo fuerat, illic cibum in totum attingere; sed ab alio mox fene mentito prophetiam temere pastus, secundum verbum Dei ibidem factum super mensam, non est in paternis sepultus. leonis enim in via occursum prostratur, & apud externos conditus, pœnam deserti jejunii luit. Hæc erunt exempla & populo & episcopis, etiam spiritalibus, si quam incontinentiam gulæ admiserint. Sed nec apud inferos admonitio cessavit, ubi in divite quidem convivium cruciantur in paupere vero jejunia recreantur, habentia præceptores Moysen & Prophetas. Nam & Johel exclamavit, Sancite jejunium, & prædicate curationem; prospiciens jam & tunc & alios Apostolos & Prophetas sancituros jejunium, & prædicaturos officia curantia Deum. Unde & qui in idolis comendis, & in aris ornandis, & ad singulas horas ^c salutandis adulantur, curationem facere dicuntur. Sed & omnem *ταπεινοφρόνησιν* ethnici agnoscunt. Cum stupet cœlum & aret annus, nudipedalia denuntiantur, magistratus purpuras ponunt, fasces retro avertunt, precem indigitant, hostiam instaurant. Apud quasdam vero colonias præterea annuo ritu faccis velati, ^d & cinere conspersi idolis suis invidiam supplicem objiciunt, balnea & ^e tabernacula in nonam usque cluduntur. Unus in publico ignis apud aras, aquæ nec in lancibus. Niniviticum credo justitium. Judaicum certe jejunium ubique celebratur, cum omissis templis per omne litus quocumque in aperto aliquando jam precem ad cœlum mittunt; & licet cultu & ornatu mœroris munus infament, tamen fidem abstinentiæ adfectant, & ^f stellæ auctoritatem ^g demorantis suspirant. Sed bene, quod in nostris xerophagiis blasphemias ingerens, ^h Casto Isidis & Cybeles

XVI.

cas

supra magistrum erant piscipali duabus Montanicarum xerophagiarum septimanis tertiam addiderant. At sic eos quoque putamus septimanas dixisse quadragesimas, quemadmodum Hieronymus dixit, Nos unam quadragesimam secundum traditionem Apostolorum, toto anno, tempore nobis congruo jejunamus. RIG.

^a Sameas homo Dei.] Libro tertio Regnum nomen hujus Prophetæ non traditur, Josepho dicitur Jadon, Epiphanio Joam. Idem.

^b Post altare diffusum.] Etenim diruti altaris cineres diffusi ac dispersi. *πρὸς τοὺς αὐτῶν, & ἐκχυθῆσθαι ἢ πρὸς ἡμῶν αὐτῶν.* Idem.

^c Salutandis adulantur.] Liber Ursini, Et in aris ornandis, & ad singulas horas salutandis diis adulantur. Idem. ^d Et cinere conspersi. Reorum hic habitus late describitur, cui cinis inspersus erat aliquando, quo miserabiliores

fierent. Apul. lib. 7. *ambabus manibus trahens cinerosam.* In sacra scriptura illud maxime obvium. LE PR.

^e Tabernacula.] Tabernæ. RIG.

^f Stelle auctoritatem demorantis suspirant.] Stellam significat, quam Plautus Vesperuginem, Ennius vesperum, Virgilius hesperon appellant. Auctoritatem vero præsentiam dicit. Etenim, quamvis famelici, nullum attingere audebant cibum ante vesperi exortum. Idem.

^g Demorantis. Morantis, tardantis. Sic Plautinus Sofia Solem queritur obdormisse ebrium. Idem.

^h Casto Isidis & Cybeles cas adequas.] Casto, πᾶσι δέοις. Castimoniam dixit supra. Quod autem Latini dicunt, in Casto Cereris esse, Græcus aliquis scriptor apud Suidam dixit, καὶ Μητροπόλιν καλεῖται αἰγιόχην. Græco castu, dixit Varro, pro Græco ritu. Idem.

eas adæquas. Admitto testimoniale comparationem. Hinc divina constabit, quam diabolus divinorum æmulator imitatur. Ex veritate mendacium struitur, ex religione superstitio compingitur. Hinc tu eo irreligiosior, quanto ethnicus paratior. Ille denique idolo gulam suam maculat, tu Deo non vis. Deus enim tibi venter est, & pulmo templum, & aqualiculus altare, & sacerdos cocus, & sanctus Spiritus nidor, & condimenta charismata, & ructus prophetia. ^a Vetus es, vera si velimus dicere, tu qui tantum
 XVII. gulæ indulges, & merito te priorem jactitas; semper agnosco sapere Esau venatorem ferarum, ita passim indagandis turdis studes, ita de campo laxissimæ disciplinæ tuæ venis, ita spiritu deficiis. si tibi lenticulam defructo inrufatam obtulero, ^b statim totos primatus tuos vendes; apud te ^c agape in cacabis feruet, fides in culinis calet, spes in ferculis jacet. Sed major is est agape, quia per hanc adulescentes tui cum sororibus dormiunt. Appendices scilicet gulæ, lascivia atque luxuria. quam societatem & Apostolus sciens, cum præmisisset, Non in ebrietatibus, nec in comestationibus; adjunxit, Nec in cubilibus & libidinibus. ^B
 Ad elogium gulæ tuæ pertinet, quod ^d duplex apud te præsentibus honor binis partibus deputatur; cum Apostolus duplicem honorem dederit, ut & fratribus & præpositis. Quis sanctior inter vos, nisi convivandi frequentior, nisi obsonandi pollucibilior, nisi calicibus instructior? Merito homines solius animæ & carnis spiritalia recusatis. talibus si placerent Prophetæ, mei non erant. Cur ergo non constanter prædicatis, Manducemus & bibamus, cras enim moriemur. Sicuti nos non dubitamus exerte mandare, Jejunemus, fratres & sorores, ne forte cras moriamur. Palam disciplinas nostras vindicemus. Nos certi sumus, eos qui in carne sunt, Deo placere non posse; non utique in substantia carnis, sed in cura, sed in affectione, sed in operatione, sed in voluntate. Macies non displicet nobis; neque enim ad pondus Deus carnem tribuit, sicut nec spiritum ad mensuram. facilius si forte per angustam salutis januam introibit caro exilior, citius resuscitabitur caro levior, diutius in sepultura durabit caro aridior. Saginentur pugiles & pythæ ^C
 Olympici: illis ambitio corporis competit, quibus & vires necessariæ, & tamen illi quoque xerophagiis invalescunt. sed nostra alia robora, aliæque vires, sicut & alia certamina; quibus non est luctatio adversus carnem & sanguinem, sed adversus mundi potestates, adversus spiritalia malitiæ. adversus hæc, non carne & sanguine, sed fide & spiritu robusto oportet adistere. Ceterum, saginatio Christianus ursi & leonibus forte, quam Deo, erit necessarius, nisi quod & adversus bestias maciem exercere debebit.

^a Vetus es, vera si velimus dicere.] Catholici adversus Montanistas eo maxime gloriabantur, quod essent veteris disciplinæ cultores, novos ritus, nova jejunia non admitterent. Septimius igitur, cum jam ad Montanum defecisset, Catholicum alloquitur ludens in vetustate illam catholicam, Vetus es, inquit, hoc sane fatemur, & ad vetera illa respicis sed ut nobis inde exhibeas aliquem Esau venatorem ferarum, &c. RIG.

^b Statim totos primatus tuos vendes.] Ejus primatum dicit, cujus disciplina antecedebat tempore Montani disciplinam, ideoque supra dixit, & merito te priorem jactitas. Idem.

^c Agape in cacabis feruet. Paull. I. 18. D. instr. nec mul-

tum refert inter cacabos & ænium, quod supra focum pendet: his aqua ad potandum calefit, in illis pulmentarium coquitur. Commentator Juvenalis cacabos bascaudas interpretatur ad Satyr. 11. hoc est vasa in quibus calices lavabantur. nolim id optime dictum asserere. Est enim vas quod a Romanis miliarium dicebatur. LE PR.

^d Duplex apud te præsentibus honor binis partibus deputatur.] Binas partes intelligit, Ventrem & Veretrum, hoc est, Ingluviem & Libidinem. Itaque Episcopis apud Psychicos duplicem quidem honorem exhiberi ait, sed non ut fratribus & præpositis, quod Apostolus præceperit, verum ut Gula & Viro potentibus. RIG.

Q. SEPT. FLOR. TER TULLIANI

DE PUDICITIA.

ARGUMENTUM.

In hæresin nondum lapsus, hinc contrariam lib. de pœnitentia sententiam amplexus fuerat. Verum hic errorem Mantani secutus, mœchos & fornicatores, ad pœnitentiam admittendos negat. Præmissa igitur laude pudicitiae, Mœchiam & fornicationem maxima esse peccata defendit.



PUDICITIA flos morum, honor corporum, decor sexuum, integritas sanguinis, fides generis, fundamentum sanctitatis, præjudicium omnis bonæ mentis; quamquam rara, nec facile perfecta, vixque perpetua; tamen ^a aliquatenus in seculo morabitur, si natura præstruxerit, si disciplina persuaserit, censura compresserit. Siquidem omne animi bonum aut nascitur, aut eruditur, aut cogitur. Sed ut mala magis vincunt, quod ultimorum temporum ratio est; bona jam nec nasci licet, ita

^a Aliquotenus in seculo morabitur.] Habebat in mente principium Satyræ Juvenalis:

Credo pudicitiam Saturno rege moratam
 In terris, visamque diu, &c. RIG.

A ita corrupta sunt femina; nec erudiri, ita deserta sunt studia; nec cogi, ita exarmata sunt jura. Denique, de qua incipimus, eousque jam exolevit, ut non ejuratio, sed moderatio libidinum Pudicitia credatur; isque satis castus habeatur, ^a qui minus castus fuerit. Sed viderit seculi pudicitia cum seculo ipso, cum suo ingenio si nascebatur, cum suo studio si erudiebatur, cum suo servitio si cogebatur; nisi quod infeliciores etiam, si stetisset, ut infructuosa, quæ non apud Deum egisset. Malim nullum bonum, quam vanum. Quid prodest esse, quod esse non prodest? Nostrorum bonorum status jam exigitur, Christianæ pudicitia ratio concutitur: quæ omnia de cælo trahit, & naturam per lavacrum regenerationis, & disciplinam per instrumentum prædicationis, & censuram per judicia ex utroque Testamento, & coacta constantius ex metu & voto æterni ignis & regni. Adversus hanc nonne dissimulare potuissim? ^b Audio etiam edictum esse propositum, & quidem peremptorium, Pontifex scilicet Maximus, quod est, ^c Episcopus Episcoporum, edicit: Ego & **B** mœchiæ & fornicationis delicta, poenitentia functis dimitto. O edictum, cui adscribi non poterit, Bonum factum! Et ubi proponetur liberalitas ista? Ibidem, opinor, in ipsis libidinum januis, sub ipsis libidinum titulis. Illic ejusmodi poenitentia promulganda est, ubi delinquentia ipsa versabitur. Illic legenda est venia, quo cum spe ejus intrabitur. Sed hoc in Ecclesia legitur, & in Ecclesia pronuntiatur, & virgo est. Absit, absit a sponsa Christi tale præconium. Illa quæ vera est, quæ pudica, quæ sancta, carebit etiam aurium maculis. Non habet quibus hoc repromittat. Et si habuerit, non repromittit; quoniam & terrenum Dei templum citius spelunca latronum appellari potuit a Domino, quam mœchorum & fornicatorum. Erit igitur & hic adversus Psychicos titulus, adversus mœchæ quoque sententiæ retro penes illos societatem, quo magis hoc mihi innotam levitatis objectent. Nunquam societatis repudium delicti præjudicium est. quasi non facilius sit errare cum pluribus, quando veritas cum paucis ametur. ^d Atenim me non magis dedecorabit utilis levitas, quam ornarit nocens. Non suffundor errore quo carvi, quia carvisse delector, quia meliorem me & pudiciorem recognosco. Nemo proficiens erubescit. Habet & in Christo scientia ætates suas, per quas devolutus est & Apostolus. Quum parvulus, inquit, essem, tanquam parvulus loquebar, tanquam parvulus sapiebam. At ubi vir sum factus, ea quæ parvuli fuerant, evacuavi. Adeo divertit a sententiis pristinis, nec idcirco deliquit, quod æmulator factus est non paternarum traditionum, sed Christianarum; optans etiam ut præciderentur, qui circumcisionem detinendam suadebant. Atque utinam & isti, qui meram & veram integritatem carnis obtruncant, amputantes non summam superficiem, sed intimam effigiem pudoris ipsius, quum mœchis & fornicatoribus veniam pollicentur adversus principalem Christiani nominis disciplinam, quam ipsum quoque seculum usque adeo testatur, ut, si quando, eam in feminis nostris inquinamentis potius carnis quam tormentis punire contendat, id volens eripere, quod vitæ antepont. Sed jam hæc gloria extinguatur, & **D** quidem per eos, quos tanto constantius oportuerat ejusmodi maculis nullam subscribere veniam, quanto propterea quotiens volunt, nubunt, ne mœchiæ & fornicationi succidere cogantur: quoniam melius est nubere quam uri. Nimirum propter continentiam incontinentia necessaria est, incendium ignibus extinguetur. Cur ergo & crimina postmodum indulgent poenitentia nomine, quorum remedia præstituunt multinubentia jure? Nam & remedia vacabunt, cum crimina indulgentur; & crimina manebunt, si remedia vacabunt. Itaque utrobique de sollicitudine & negligentia ludunt, præcavendo vanissime quibus parcunt, & parcendo ineptissime quibus præcaverunt; cum aut præcavendum non sit, ubi parcitur; aut parcendum non sit, ubi præcavetur. Præcavent enim quasi nolint admitti tale quid; indulgent autem, quasi velint admitti; quando si admitti nolint, non debeant indulgere; si indulgere velint, non debeant præcavere. Nec enim mœchia & fornicatio de modicis & ^e de maximis delictis deputabuntur, ut utrumque competat, & sollicitudo quæ præcaverit, & securitas quæ indulget. Sed cum ea sint, quæ culmen criminum tencant, non capit & indulgeri quasi modica, & præcaveri quasi maxima. Nobis autem maxima aut summa sic quoque præcaventur, dum nec secundas quidem post fidem nuptias permittitur

A a a a

nosse,

^a Qui minus castus fuerit.] Fulvio Ursino legendum videbatur, qui non nimis incestus, Certe expeditior lectio fuerat, qui nimis incestus. RIG.

^b Audio jam edictum esse propositum.] Si qua fuit edicti formula, eam fuisse his tantum verbis conceptam crediderim, Episcopus episcoporum edicit. Ego & mœchiæ & fornicationis delicta poenitentia functis dimitto. Illa autem, Pontifex scilicet Maximus, addita esse videntur a Seprimio, ut interpretationibus istis ambitionem & superbiam objiceret Catholicorum Episcopo, cujus Cleri invidia & contumeliis offensus ad Montani dogma descivit, ut Hieronymus auctor est. Sic enim supra, magistrum quemdam apud Valentinianos insignem ridens ait, Ex Pontificali sua aucto-

ritate in hunc modum censuit. Idem.

^c Episcopus Episcoporum.] Sic Rufinus Jacobum Justum constitutum fuisse Apostolorum Episcopum dicit, quem apud Eusebium Hist. II. cap. I. Clemens ἐπίσκοπον ἱεροσολυμῶν dixerat. De Episcopo Episcoporum pervulgatus est Cypriani locus, in Præfatione Concilii Carthag. Idem.

^d At enim me non magis dedecorabit utilis levitas, quam ornarit nocens.) Ut demini gloriosa est levitas quæ secum adfert calamitates & damna; sic etiam nemini probrosa est levitas, ex qua sequitur utilitas ingens & honesta. Idem.

^e De maximis delictis, &c. Modica delicta sunt quæ facile a Deo condonantur. Maxima quæ difficulter, qualis est mœchia. LE PR.

- nosse, nuptialibus & dotalibus si forte tabulis a mœchiæ & fornicationis opere diversas. Et A ideo durissime nos infamantes Paracletum disciplinæ enormitate digamos foris sistimus, eundem limitem liminis mœchis quoque & fornicatoribus figimus, ^a jejunas pacis lacrymas profusuris, nec amplius ab Ecclesia quam publicationem dedecoris relaturis. Ceterum, Deus, inquit, bonus & optimus, & misericors & miserator & misericordiæ plurimus, quam omni sacrificio anteposit, non tanti ducens peccatoris mortem, quam pœnitentiam, salvificator omnium hominum, & maxime fidelium. Itaque & filios Dei misericordes & pacificos esse oportebit, donantes invicem sicut & Christus donavit nobis; non judicantes, ne judicemur. Domino enim suo stat quis vel cadit. tu quis es, ut servum judices alienum? dimitte, & dimittetur tibi. ^b Talia & tanta futilia eorum, quibus & Deo adulantur, & sibi lenocinantur, effeminantia magis, quam vigorantia disciplinam. quantis & nos & contrariis possumus repercutere, quæ & Dei severitatem intentent, & nostram constantiam provocent? Quia etsi bonus natura Deus, tamen & justus. Ex causa enim, sicut sanare novit, ita & cadere; faciens pacem, sed & condens mala; pœnitentiam malens, sed & Hieremiæ mandans, ne pro populo peccatore deprecaretur. Quoniam si jejunaverint, inquit, non exaudiam obsecrationem eorum. & rursus, Et tu ne adoraveris pro populo, & ne postulaveris pro his in prece & oratione, quoniam non exaudiam in tempore quo invocaverint me, in tempore afflictionis suæ. Et adhuc supra, idem misericordiæ prælator quam sacrificii, Et tu ne adoraveris pro populo isto. & Ne postulaveris misericordiam consequi eos. Et, Ne accesseris pro his ad me, quoniam non exaudiam utique misericordiam postulantes, utique ex pœnitentia flentes & jejunantes, & afflictionem suam offerentes Deo. Deus enim zelotes, ^c & qui naso non deridetur, adulantium scilicet bonitati ejus. Et qui licet patiens, tamen per Esaiam comminetur patientiæ finem. Tacui, numquid & semper tacebo, & sustinebo? Quievi velut parturiens, exurgam, & arescere faciam. Ignis enim præcedet ante faciem ipsius, & exuret inimicos ejus, non solum corpus, verum & animas occidens in gehennam. Ceterum, judicantibus quomodo Dominus comminetur, ipse demonstrat. Quo enim judicio judicaveritis, judicabitur de vobis. Ita non prohibuit judicare, sed docuit. Unde & Apostolus judicat, & quidem in causa fornicationis, dedendum ejusmodi hominem Satanæ in interitum carnis, increpans etiam quod fratres non apud sanctos judicarentur. Adjiciens enim inquit, Ut quid mihi eos qui foris sunt, judicare? Dimittis autem, ut dimittatur tibi a Deo. Delicta mundantur, quæ quis in fratrem, non Deum admiserit. Debitoribus denique dimissuros nos in oratione profiteamur. Sed non decet ultra de auctoritate scripturarum ejusmodi funem contentiosum alterno ductu in diversa distendere, ut hæc restringere frenos disciplinæ, illa laxare videantur, quasi incertæ, & pœnitentiæ subsidium illa prosterne per lenitatem, hæc negare per austeritatem. Porro & auctoritas scripturæ in suis terminis stabit sine alterutra oppositione, si & pœnitentiæ subsidium suis conditionibus determinatur sine passiva concessione, & ipsæ prius causæ ejus distinguantur sine confusa propositione. Causas pœnitentiæ delicta condicimus. Hæc dividimus in duos exitus. Alia erunt remissibilia, alia irremissibilia. Secundum quod nemini dubium est alia castigationem mereri, alia damnationem. Omne delictum aut venia expungit, aut pœna: venia, ex castigatione; pœna, ex damnatione. De ista differentia jam & quasdam præmisimus altercationes scripturarum, hinc retinentium, hinc dimittentium delicta. Sed & Joannes docebit, Si quis scit fratrem suum delinquere delictum non ad mortem, postulabit, & dabitur vita ei; quia non ad mortem delinquit, hoc erit remissibile. Est delictum ad mortem: non pro illo dico ut quis postulet, hoc erit irremissibile. Ita, ubi est conditio vel ratio postulationis, illic etiam remissionis: ubi nec postulationis, ibi æque nec remissionis. Secundum hanc differentiam delictorum, pœnitentiæ quoque conditio discriminetur. Alia erit, quæ veniam consequi possit: in delicto scilicet remissibili. Alia, quæ consequi nullo modo possit, in delicto scilicet irremissibili. Et superest specialiter de mœchiæ & fornicationis statu examinare: in quam delictorum partem debeant redigi. Sed prius decidam intercedentem ex diverso responsionem ad eam pœnitentiæ speciem, quam cum maxime ^d definimus venia carere. Si enim, inquit, aliqua pœnitentia caret venia, jam nec in totum agenda tibi est. Nihil enim agendum est frustra. Porro, frustra agetur pœnitentia, si caret venia. ^e Omnis autem pœnitentia agenda est. Ergo omnis veniam consequatur, ne frustra agatur; quia non erit agenda, si frustra agatur. Porro, frustra agetur, si venia carebit. Merito

^a Jejunas pacis lacrymas.] Absque pacis spe. Sic Jejunantes philosophia. Jejunantibus ceteris a salute. RIG.

^b Talia & tanta futilia eorum.) Sic edidit Rhenanus. Sed quo ore Seprimius futilia diceret, quæ sunt ex sacris paginis petita? etsi, ut ipse sentiebat, in pravas argumentationes detorta. Itaque malim, quod ex Anglicano cod. protulerat Pamelius, *sparsilia*. Nam & in Remensi, *sparsilia* legi Pitheus notaverat. Idem.

^c Et qui naso non deridetur.) Sic reddidit Pauli verbum ad Gal. 6. & *μυκτηρίζεο*. Hesychius, *Μυκτηρίζω*; *χλευάζω*,

καταγελᾷ ὡτὸ τῆ μύτης τοῖς μυκτηρίζοι. Idem.

^d Definimus venia carere. De pœnit. cap. 4. cum adhuc Catholicus in ea non erat sententia. Omnibus ergo delictis, inquit, seu spiritu, seu facto, seu voluntate commissis, qui pœnam per judicium destinavit, idem & veniam per pœnitentiam spopondit. Omnium enim peccatorum quantumvis gravium per pœnitentiam fit remissio ut docent SS. Patres contra Novatianos. LE PR.

^e Omnis autem pœnitentia agenda est.] Legendum videtur, *Omnis autem pœnitentia agenda est*. RIG.

A to utique ita opponunt, quoniam hujus quoque poenitentiae fructum, id est veniam, in sua potestate usurpaverunt. Quantum enim ad illos, a quibus pacem humanam consequitur. quantum autem ad nos, qui solum Dominum meminimus delicta concedere, & utique mortalia, non frustra agitur. Ad Dominum enim remissa, & illi exinde prostrata, hoc ipso magis operabitur veniam, quod eam a solo Deo exorat, quod delicto suo humanam pacem sufficere non credit, quod Ecclesiae mavult erubescere quam communicare. Adstipit enim pro foribus ejus, & de notae suae exemplo ceteros admonet, & lacrymas fratrum sibi quoque advocat, & redit plus utique negotiata, compassionem scilicet, quam communicationem. ^a Et si pacem hic non metit, apud Dominum seminat. Nec amittit, sed praeparat fructum. Non vacabit ab emolumento, si non vacaverit ab officio. Ita nec poenitentia hujusmodi vana, nec disciplina ejusmodi dura est. Deum ambae honorant. illa nihil sibi blandiendo facilius impetrabit; ista nihil sibi adsumendo plenius adjuvabit. Possumus igitur demandata poenitentiae distinctione, ad ipsorum jam delictorum regredi censum an ea sint quae veniam ab omnibus consequi possint. In primis, quod moechiam & fornicationem nominamus, usus expostulat. ^b habet & fides quorundam nominum familiaritatem. ita in omni opusculo usum custodimus. Ceterum, si adulterium & si stuprum dixero, unum erit contaminatae carnis elogium. Nec enim interest nuptam alienam an viduam quis incurset, dum non suam feminam. Sicut nec locis refert, ^c in cubiculis an in curribus pudicitia trucidetur. Omne homicidium extra silvam latrocinium est. Ita & ubicumque, vel in quamcunque semetipsum adulterat & stuprat, qui aliter quam nuptiis utitur. Ideo penes nos occultae quoque conjunctiones, id est, ^d non prius apud Ecclesiam professae juxta moechiam & fornicationem judicari periclitantur. Nec inde confertae obtentu matrimonii crimen eludant. Reliquas autem libinum furias impias & in corpora & in sexus ultra jura naturae, non modo limine, verum omni Ecclesiae tecto submovemus; quia non sunt delicta, sed monstra. Ergo moechia, quod etiam fornicationis est res, secundum opus criminis quanti aestimanda sit sceleris, ^e prima lex Dei praesto est. Si quidem post interdictam alienorum deorum superstitionem, ipsorumque idolorum fabricationem; post commendatam sabbati venerationem; post imperatam in parentes secundam a Deo religionem, nullum aliud in ^f talibus titulis firmandis monendisque substruxit praeceptum, quam, Non moechaberis. Post spiritalem enim castitatem sanctitatemque, corporalis sequebatur integritas. Et hanc itaque munivit, hostem statim ejus prohibendo moechiam. Quale delictum jam intellige, cujus cohibitionem post idololatriam ordinavit. Nihil secundum longinquat a primo. Nihil tam proximum primo, quam secundum. Quod fit ex primo, aliud quodammodo primum est. Itaque moechia ad finis idololatriae. Nam & idololatria moechiae nomine & fornicationis saepe populo exprobrata, etiam sorte conjungetur illi, sicut & serie; etiam damnatione cohærebit illi, sicut & dispositione. Eo amplius praemittens, Non moechaberis; adjungit, Non occides. Oneravit utique moechiam, quam homicidio anteponit. In prima itaque fronte sanctissimae legis, in primis titulis coelestis edicti, principalium utique delictorum proscriptione signata, de loco modum, de ordine statum, de confinio meritum cujusque dignoscas. Est & mali dignitas, quod in summo aut in medio pessimorum collocatur. Pompam quamdam atque suggestum adspicio moechiae, hinc ducatum idololatriae antecedentis, hinc comitatum homicidii insequentis. Inter duos apices facinorum eminentissimos sine dubio digna consedit, & per medium eorum, quasi vacantem locum pari criminis auctoritate complevit. Quis eam talibus lateribus inclusam, talibus costis circumfultam, a cohærentium corpore divellet, de vicinorum criminum nexu, de propinquorum scelerum complexu, ut solam eam secernat ad poenitentiae fructum? Nonne hinc idololatria, inde homicidium, detinebunt; & si qua vox fuerit, reclamabunt, Noster hic cuneus est, nostra compago. Ab idololatria metamur, illa distinguente conjungimur, illi de medio emicanti adunamur; concorporavit nos scriptura divina, litterae ipsae glutina nostra sunt, jam nec ipsa sine nobis potest. Ego quidem Idololatria saepissime moechiae occasionem subministro. Sciunt luci mei & mei montes, & vivae aquae, ipsaeque in urbibus templa, quantum evertendae pudicitiae procuremus. Ego quoque Homicidium

IV.

V.

A a a a 2

nonnunquam

^a Et si pacem hic non metit, apud Dominum seminat.) Hinc emollienda sunt quae deinceps occurrent duriuscula. quod videlicet poenitentium lacrymas jejunas pacis esse jubet: quod poenitentes ita vult poenitere, ut sciant se poenitentiam perdituros. Nimirum, poenitentiam quidem apud homines perdant, non apud Deum; & fundant lacrymas jejunas pacis humanae, non autem divinae. RIG.

^b Habet & fides quorundam nominum familiaritatem.) Fidem hic dicit, quam alias sectam, philosophiam, disciplinam, religionem scilicet Christianam. Supra dixit, Habet & in Christo scientia aetates suas. Idem.

^c In cubiculis an in curribus pudicitia trucidetur.) Sic emendare visum P. Ciacconio, quod vulgo legebatur, turribus. Idem.

^d Non prius apud Ecclesiam professae.) Oblatis Ecclesiae per presbyteros Fidelibus conjugandis, ut communibus votis conjugio benediceretur. Hoc enim significat in fine libri 2. ad Uxorem, cum ait, Unde sufficiamus ad enarrandam felicitatem ejus matrimonii quod Ecclesia conciliat, & confirmat oblatio. Idem.

^e Prima lex Dei praesto est.) Prima lex Dei per Moysen tradita, secunda per Christum. Alias primam seu primordiale Dei legem in principio mundi Adae & Evae datam fuisse ait, lib. adversus Judaeos, Itaque convenientius interpretabimur, Prima lex Dei praesto est, hoc est, Ante omnia occurrit lex Dei. Idem.

^f Talibus titulis firmandis monendisque.) Hoc in opere Septimiano praetentamus iter manibus, destituti ve-

nonnunquam mœchiæ elaboro. Ut tragœdias omittam, ^a sciunt hodie venenarii, sciunt magi, quot pellicatus ulciscar, ^b quot rivalitates defendam, quot custodes, quot delatores, quot conscios auferam. Sciunt etiam obstetrices, quot adulteri conceptus trucidentur. Etiam apud Christianos non est mœchia sine nobis; ibidem sunt idololatriæ, ubi immundi spiritus res est, ibidem est & homicidium, ubi homo, quum inquinatur, occiditur. Igitur aut nec illis, aut etiam nobis pœnitentiæ subsidia convenient. Aut detinemus eam, aut sequimur. Hæc ipsæ res loquuntur. Sires voce deficiunt, adhsit idololatre, adhsit homicida, in medio eorum adhsit & mœchus, pariter de Pœnitentiæ officio sedent in sacco, & cinere inhorrescunt, eodem flatu gemiscunt, eisdem precibus ambiunt, eisdem genibus exorant, eadem invocant matrem. ^c Quid agis mollissima & humanissima disciplina? Aut omnibus eis hoc esse debebis, Beati enim pacifici, Aut si non omnibus, nostra esse. ^d Idololatram quidem & homicidam semel damnas, mœchum vero de medio excipis? idololatriæ successorem, homicidæ antecessorem, utriusque collegam? Personæ acceptatio est, miserabiliores pœnitentias **B** reliquisti. Plane, si ostendas de quibus patrociniis exemplorum, præceptorumque cœlestium, soli mœchiæ, & in ea fornicationi quoque januam pœnitentiæ expandas, ad hanc jam lineam dimicabit nostra congressio, Præscribam tamen tibi formam necesse est, ne ad vetera manum emittas, ne interga respicias. Vetera enim transierunt secundum Esaïam, & novata est jam novatio secundum Hieremiam; & obliti posteriorum, in priora porrigimur secundum Apostolum; & Lex & prophetæ usque ad Joannem, secundum Dominum. Nam & si cum maxime a lege cœpimus demonstrando mœchiam, merito ab eo statu legis, quem Christus non dissolvit, sed implevit. Onera enim legis usque ad Joannem, non remedia. operum juga rejecta sunt, non disciplinarum. libertas in Christo, non fecit innocentiae injuriam. Manet lex tota pietatis, sanctitatis, humanitatis, veritatis, castitatis, justitiæ, misericordiæ, benevolentiae, pudicitiae. In qua lege, Beatus vir qui meditabitur die ac nocte. De qua idem David rursus, Lex Domini invituperabilis, convertens animas. jura Domini directæ, oblectantia corda. præceptum Domini longe lucens, inluminans oculos. Sic & Apostolus, Itaque lex quidem sancta est, & præceptum sanctum & optimum; utique, Non mœchaberis. Sed & supra, Legem ergo evacuamus per fidem? Absit, sed legem sistimus; scilicet in his quæ & nunc novo Testamento interdicta etiam cumulatione præcepto prohibentur. Pro, Non mœchaberis, Qui viderit ad concupiscentiam, jam mœchatus est in corde suo. & pro, Non occides, Qui dixerit fratri suo Racha, reus erit gehennæ. Quære an salva sit lex non mœchandi, cui accessit, nec concupiscendi. Ceterum, si qua vobis exempla in sinum plaudent, non opponentur huic quam defendimus disciplinæ. Frustra enim lex suprastructa est, origines quoque delictorum, id est, concupiscentias & voluntates, non minus quam facta condemnans, si ideo hodie concedetur mœchiæ venia, quia & aliquando concessa est. Cur emolumento hodie plenior disciplina coercetur, nisi ut majore forsitan lenocinio tuo indulgeatur? Dabis ergo & idololatriæ & omni apostatæ veniam, quia & populum ipsum totiens reum istorum, totiens invenimus retro **D** restitutum. Communicabis & homicidæ; quia & Nabothæ sanguinem Achad deprecatione delevit; David Uriæ cædem, tum causam ejus mœchiam confessione purgavit. Jam & incesta donabis, propter Loth; & fornicationes cum incesto, propter Judam; & turpes de prostitutione nuptias, propter Osee; & non tantum frequentatas, verum & semel plures propter patres nostros: Utique enim dignum est peræquari nunc quoque gratiam circa omnia retro indulta, si de pristino aliquo exemplo venia mœchiæ vindicatur. Habemus quidem & nos ejusdem vetustatis exempla pro sententia nostra, non modo non indulti, verum etiam representati judicii fornicationis. Et utique sufficit tantum numerum viginti quatuor millium populi fornicantis in filias Moab una plaga ruisse. Sed malo in gloriam Christi a Christo deducere disciplinam. Habuerint pristina tempora omnis impudicitiae, si volunt Psychici, etiam potestatem. ^e Luserit ante Christum caro, immo perierit antequam a Domino suo requisita est, nondum erat digna dono salutis, nondum apta officio sanctitatis. adhuc in Adam deputabatur cum suo vitio, facile quod speciosum viderat concupiscens, & ad inferiora respiciens, & de ficulneis foliis pruriginem retinens. ^f inhærebat usquequaque libidinis vi-

rerum exemplarium luce. Aptius certe videatur, Talibus titulis firmandis muniendisque. Etenim post paulo sequitur, Et hanc itaque munivit. Titulos vocat, Legis divinæ Capita. Eodemque significatu supra, damnationis titulos dixit. RIG.

^a Sciunt hodie venenarii, sciunt magi. Magos a venenariis distinguere vix poteris; Nam venenarii seu venefici, cum magis Chaldæis, Genethliacis, Theffalisque olim contunde-bantur, qui alios pharmacis malisque ladebant artibus, suisque incantationibus vitam etiam aliquando eripiebant. Apuleius in apol. Amatricem eam, me magum & veneficum clamitaret, multis audientibus. LE PR.

^b Quot rivalitates defendam. Etenim plerique amatores, amatas suas ab rivalibus defendunt homicidio, rivalibus vario mortis genere extinctis. RIG.

^c Quid agis mollissima & humanissima disciplina.] Sic alibi dicit, laxissima disciplinæ campum. Ut contrario sensu Augustinus lib. de Fide & operibus, antiquum & robustum morem. Idem.

^d Idololatram quidem & homicidam semel damnas.] Ipse infra, Neque idololatriæ, neque sanguini pax ab Ecclesiis redditur. Idem.

^e Luserit ante Christum caro.] Martialis, Lufissis, satis est, &c. Idem.

^f Inhærebat usquequaque libidinis virus, & jactæ, sordes non ablui idoneæ.] De fractis ficulneis foliis existit quasi venereæ pruriginis virus. Hac vero prurigine, primos homines Adamum & Evam exarsisse innuit Septimius, statim atque impermissæ arboris fructu degustato, intellectæ

A rus, & ^a jactæ sordes non ablui idoneæ, quod nec ipsæ adhuc aquæ laverant. At ubi sermo Dei descendit in carnem, ne nuptiis quidem resignatam; & sermo caro factus est, ne nuptiis quidem resignanda, quæ ad lignum, non incontinentiæ, sed tolerantia accederet; quæ non dulce aliquid, sed amarum aliquid inde gustaret; quæ non ad inferos, sed ad cœlum pertineret; quæ non lasciviæ frondibus, sed sanctimoniæ floribus præcingeretur; quæ munditias suas aquis traderet; exinde caro quæcumque in Christo reliquas sordes pristinas solvit, alia jam res est, nova emergit jam, non ex feminis limo, non ex concupiscentiæ fimo, sed ex aqua pura & spiritu mundo. Quid itaque illam de pristino excusas? Non corpus Christi; non templum Dei vocabatur, cum veniam mœchiæ consequeretur. Itaque si exinde quo statum vertit, & in Christum tineta induit Christum, & magno redempta est, sanguine scilicet Domini & Agni, tenes aliquod exemplum, sive præceptum, sive formam, sive sententiam indultæ sive indulgentæ fornicationis atque mœchiæ; habes etiam temporis a nobis definitionem, ex quo deputetur ætas quæstionis. A parabolis licebit incipias, ubi est ovis perdita a Domino requisita, & humeris ejus reventa. Procedant ipsæ ^b picturæ calicum vestrorum, si vel in illis perlucebit interpretatio pecudis illius, utrumne Christiano an ethnico peccatori de restitutione conliniet. Præscribimus enim ex naturæ disciplina, ex lege auris & linguæ, ex mentis sanitate ea semper responderi, quæ provocantur, (id est, ad ea quæ provocant.) Provocabat, ut opinor, quod Pharisei publicanos & peccatores ethnicos admittentem Dominum, & cum illis de victu communicantem indignati mustitabant. ^c Ad hoc Dominus, Pecudis perditæ restitutionem cui alii configurasse credendum est, quam ethnico perduto, de quo agebatur; non de Christiano, qui adhuc nemo? aut quale est, ut Dominus quasi cavillator responsionis, ommissa specie præsentis quam repercutere deberet, de futura laboret? Sed ovis proprie Christianus, & grex Domini Ecclesiæ populus, & pastor bonus Christus: & ideo Christianus in ove intelligendus, qui ab Ecclesiæ grege erraverit. Ergo nihil ad Phariseorum mustitationem respondisse vis Dominum, sed ad tuam præsumptionem. Et tamen ita eam vindicare debebis, ut neges in ethnicum competere, quæ in Christianum existimas convenire. Dic mihi, nonne omne hominum genus unus Dei grex est? Nonne universarum gentium idem Deus & Dominus & pastor est? quis magis perit a Deo, quam ethnicus quamdiu errat? Quis magis requiritur a Deo, quam ethnicus, quando revocatur a Christo; Denique, antecedit hic ordo in ethnicis. Siquidem non aliter Christiani ex ethnicis fiunt; nisi prius perditæ, & a Deo requisiti, & a Christo reportati. Ita etiam hunc ordinem servari oportet, ut in eos tale aliquid interpretemur, in quibus prius est. At tu, opinor, hoc velles, ut ovem non de grege perditam faceret, sed de arca vel de armario. Sic, etsi ethnicorum reliquum numerum justum ait: non ideo Christianos esse ostendit cum Judæis agens, & illos cum maxime obtundens, quod indignarentur spei ethnicorum: sed ut exprimeret adversus livorem Phariseorum suam gratiam & benevolentiam etiam circa unum ethnicorum, præposuit unius peccatoris salutem ex poenitentia, quam illorum ex justitia. Aut numquid non justæ Judæi, & quibus poenitentia opus non esset, habentes gubernacula disciplinæ & timoris instrumenta Legem & Prophetas? Posuit igitur illos in parabola, & si non quales erant, sed quales esse debuerant, quo magis suffunderentur, aliis & non sibi poenitentiam audientes necessariam. Proinde in drachmæ parabola, ut ex eadem materia provocata, æque ethnicum drachmam interpretamur; etsi in domo amissam, quasi in Ecclesia; etsi ad lucernæ lumen repertam, quasi ad Dei verbum. Atquin totus hic mundus una omnium domus est, in quo, magis in ethnico gratia Dei inlacet, qui in tenebris invenitur; quam Christiano, qui jam in Dei luce est. Denique, & ovi & drachmæ unus error adscribitur. Nam si jam in Christianum peccatorem defingerentur, post fidem perditam & iterata amissio eorum & restitutio notaretur. Decedam nunc paulisper de gradu isto, quo magis eum etiam decedendo commendem, cum sic quoque obduxero diversæ partis præsumptionem. Condictio Christianum jam peccatorem in parabola utraque portendi, non tamen ideo eum adfirmandum, qui de facinore mœchiæ & fornicationis restitui per poenitentiam possit. Licet enim periisse dicatur, erit & de perditionis genere retractare; quia & ovis non moriendo, sed errando; & drachma non intereundo, sed latitando perierunt. Ita, licet,

nuditati contegendæ ficulnea folia carpere: Hæsisse autem pudendis ipsorum, atque inde posterorum, lacteas sordes, libidinis maculas, nec ablui potuisse, priusquam advenisset Christus, quia scilicet nec ipsæ aquæ adhuc laverant. nondum baptismo Christi medicatæ fuerant. itaque nondum erant idoneæ foribus id genus eluendis. RIG.

^a Jactæ sordes non ablui idoneæ.) Hæc scriptura est veterum exemplarium quæ vidit Ursinus. Antea legebatur, & jactæ sordes non habentes idoneæ. Unde & Ursini exemplaria fortean emendari sic possint, & lacteæ sordes. Alludit enim Septimius ad hunc morem qui de foliis ficulneis, sive, ut mox dicit, de lasciviæ frondibus exsudat. Idem.

^b Picturæ calicum vestrorum. Per picturas intelligit figu-

ras, quæ in scriptura calicum usum & ritum significant. Quod enim assert Pamelius de calicibus vitreis, stanneis, aureis, argenteis, ex decretis Pontificum ad hunc locum minime pertinere existimo. LE PR.

^c Ad hoc Dominus pecudis perditæ restitutionem, cui alii configurasse credendum est.] Excudi debuit, Ad hoc Dominus pecudis perditæ restitutionem cum figurasset, cui alii configurasse credendum est, quam ethnico perduto, de quo agebatur? Aliquid tamen compendiosius suggerit editio Rhe-nani. Ad hoc Dominus pecudis perditæ restitutionem cum figurasset, cui alii reddendum, quam ethnico perduto, de quo agebatur? RIG.

licet dici perisse, quod salvum est. Perit igitur & fidelis elapsus^a in spectaculum quadriga. A rii furoris, & gladiatorii cruoris, & scenicæ sceditatis, & xycticæ vanitatis, in lusus, in convivia secularis solennitatis, in officium, in ministerium alienæ idololatriæ; aliquas artes adhibuit curiositatis; in verbum ancipitis negationis aut blasphemix impegit, ob tale quid extra gregem datus est, vel & ipse forte ira, tumore, æmulatione, quod denique sæpe fit, dedignatione castigationis abrupit, debet requiri atque revocari. Quod potest recuperari, non poterit, si foris perseveraverit. Bene interpretaberis parabolam, viventem adhuc revocans peccatorem. Mœchum vero & fornicatorem, quis non mortuum statim admissio pronuntiavit? Quo ore mortuum restitues in gregem ex parabolæ ejus auctoritate, quæ non mortuum pecus revocat? Denique, si meministi Prophetarum, cum pastores increpantur, puto Ezechielis est vox, Pastores, ecce lac devoratis, & lanis vestimini; quod forte est, occidistis; quod infirmum est, non curastis; quod comminutum est, non ligastis; quod expulsus est, non convertistis; quod periit, non requisistis. Numquid & de mortuo ex-B probrat, quod non & illud in gregem reficere curaverint? Plane ingerit, quod perire oves fecerint, & a bestiis agri comedi. neque possunt nec perire in mortem nec comedi si relinquuntur, ut non perditæ in mortem & comestæ resumantur. Juxta drachmæ quoque exemplum, etiam intra domum Dei Ecclesiam, licet esse aliqua delicta pro ipsius drachmæ modulo ac pondere mediocria, quæ ibidem delitescunt, mox ibidem & reperta, statim ibidem cum gaudio emendationis transigantur. Mœchiæ vero & fornicationis non drachma, sed talentum, quibus exquirendis, ^b non lucernæ spiculi lumine, sed ^c totius solis lancea opus est. Simul apparuit, statim homo de Ecclesia expellitur, nec illic manet, nec gaudium confert repertrici Ecclesiæ, sed luctum; nec congratulationem advocat vicinarum, sed contristationem proximarum fraternitatum. Commissa itaque etiam hac nostra cum illorum interpretatione, eo magis in ethnicum spectabunt & ovis & drachmæ argumenta, quanto nec in ejus delicti Christianum competere possunt, propter quod in Christianum de di-C VII. versa parte coguntur. Sed enim plerosque interpretes parabolarum idem exitus decipit, quem ^d in vestibis purpura oculandis sapissime evenire est; quum putaveris recte ^e conciliasse temperamenta colorum, & credideris ^f comparationes eorum inter se animasse, & erudito mox utroque corpore, & luminibus expressis, ^h errorem omnem traducta diversitas evomet. Eadem itaque caligine circa filiorum quoque duorum parabolam quibusdam ad præsens concolorantibus figuris, a vero lumine exorbitant ejus comparationis, quam parabolæ materia prætexit. ⁱ Duos enim populos in duobus filiis collocant, Judaicum majorem, Christianum minorem. Nec enim possunt exinde Christianum peccatorem in filio minore disponere veniam consecuturum, nisi in majore Judaicum exprefferint. Porro, si Judaicum ostendero deficere a comparatione filii majoris, consequenter utique nec Christianus admittetur ad configurationem filii minoris. Licet enim filius audiat & Judæus, & major, quia prior in adoptione; licet & Christiano reconciliationem Dei Patris invidet, D quod vel maxime diversa pars carpit, sed non erit Judæi dictum ad Patrem, Ecce quot annis tibi servio, & præceptum tuum nunquam præterivi. Quando enim non transgressor legis Judæus, aure audiens, & non audiens? ^k odio habens traduentem in portis, ^l & aspernamento sermonem sanctum? Sic nec Patris ad Judæum erit vox, Tu semper mecumes, & omnia mea, tua sunt. Judæi enim apostatæ filii pronuntiantur; generati quidem, & in altum elati, sed qui non computaverint Dominum, & qui dereliquerint Dominum, & in iram provocaverint Sanctum Israelis. Omnia plane Judæo concessa dicemus, ^m cui etiam

^a In spectaculum, &c. De quattuor his generibus spectaculorum vide ad lib. de spect. De artibus curiositatis in ministerium alienæ idololatriæ. lib. de Idolol. c. 4. 5. 6. 7. 8. & 9. de ancipiti negotiatione, ibidem & de verbo blasphemix, quando quis jurat per idola, cap. 29. ac 29. Mihi autem esset quod auctor vehementia animi blasphemiam inter remissibilia proponeret, quum infra cap. 9. & rursus 13. inter irremissibilia collocet; quare necessario illud, aut blasphemix prætermisimus. PAM.

^b Non lucernæ spiculi lumine.] δελνσπικυλίου. RIG.

^c Totius solis lancea.] Radio. Lanceam tribuit soli, quam opponat lucernæ spiculo, quod a Julio Polluce dicitur esse ακρόσφαιρικόν. Idem.

^d In vestibis purpura oculandis.] Illuminandis. Sic de Plinius, Hic reliqua sidera oculat. Propriæ autem purpuræ sole splendor seu fulgor lumen dicitur. Fabius Instit. viii. Adferent lumen clavus & purpuræ loco insertæ. Horatius, Purpureus late qui splendeat unus & alter. Adsuitur pannus. Arrianus Epist. 1. 2. ἐγὼ ὑποπόρφυρα εἶμι, πὸ ὀλίγον ἐκείνῳ, καὶ σιμῶν, καὶ τοῖς ἄλλοις αἰτίων τῆ ἀπορετῆς φαίνεσθαι καλὰ. Idem.

^e Conciliasse temperamenta colorum.] Sic lib. de Pallio, Tunicas in fama fuisse ait, de luminis concilio. Idem.

^f Comparationes eorum inter se animasse.] Sic emendavimus ex Urfini libris, quod vulgo legitur, amasse. Ani-

mantur colores, tam apte comparati, ut alter alterius vigore excitetur. Idem.

^g Erudito mox utroque corpore.] Expolito utroque panno. In veteribus Glossis, Polira dicuntur γυμνασίου Radia, ὡρυφα. Idem.

^h Errorem omnem traducta diversitas evomet.] Ostendet male conciliata fuisse colorum temperamenta. Lanus dicit evomere colores quales imbibere. Idem.

ⁱ Duos enim populos in duobus filiis collocant &c. Nullam hætenus vidi veterum qui expresse duos filios, Judaicum majorem, Christianum minorem, interpretentur; quare non est quod eam defendamus sententiam, sed potius illam quæ justos & peccatores intelligit. PAM.

^k Odio habens traduentem in portis.] Hoc etiam torquet in Psychicos, qui in persecutione fugiebant, aut sele data concussoribus pecunia redimebant. Sic enim libro de Fuga. Cum das, utique ne tradaris voluisti. Non traditis autem, traduci habebat? Ergo dum nolendo tradi non vis traduci, nolendo negasti quod te esse, traduci noluisse. RIG.

^l Et aspernamento sermonem sanctum.] Liber Urfini, aspernans. Idem.

^m Cui etiam conditio gratior quæque de gula crepta est.] Conditionem dicit edulia quæque a Deo creata & condita. Idem.

A conditio gratior quæq. de gula erepta est, nedum ipsa terra paternæ promissionis. Atque adeo non minus hodie Judæus, quam minor filius prodacta substantia Dei in aliena regione mendicat, serviens usque adhuc principibus ejus, id est, seculi hujus. Quærant igitur alium Christiani suum fratrem; Judæum enim parabola non recepit. Multo aptius Christianum majori, & Judæum minori filio adæquassent secundum fidei comparisonem, si ordo utriusque populi ab utero Rebeccæ designatus, permetteret demutationem, nisi quod & clausula refragaretur. Christianum enim de restitutione Judæi gaudere, & non dolere conveniet; siquidem tota spes nostra cum reliqua Israelis expectatione conjuncta est. Ita & si quædam faciant, sed aliis contra sapientibus interimitur exemplorum peræquatio. Quamquam ^a etsi omnia ad speculum respondere possint, unum sit præcipuum periculum interpretationum, ne aliorum temperetur felicitas comparisonum, quam quo parabolæ cuiusque materia mandavit. Meminimus enim & ^b histriones cum ^c allegoricos gestus ad com-
 B modant canticis, alia longe a præsentī & fabula & scena & persona, & tamen congruentissime exprimentes. ^d Sed viderit ingenium extraordinarium. Nihil enim ad Andromacham. ^e Sic & hæretici easdem parabolas quo volunt tribuunt, non quo debent aptissime excludunt. Quare aptissime? quoniam a primordio secundum occasiones parabolarum, ipsas materias confinxerunt doctrinarum: ^f Vacavit scilicet illis solutis a regula veritatis ea conquerere atque componere, quorum parabolæ videntur. Nos autem, quia non ex parabolis materias commentamur, sed ex materiis parabolas interpretamur, nec valde laboramus omnia in expositione torquere, dum contraria quæque caveamus. quare centum oves? & quid utique decem drachmæ? & quæ illæ scopæ? Necesse erat, qui unius peccatoris salutem gratissimam Deo volebat exprimere, aliquam numeri quantitatem nominaret, de quo unum quidem perisse describeret; necesse erat ut habitus requirentis drachmam in domo, tam scoparum quam lucernæ adminiculo adcommodaretur. Hujusmodi enim curiositates &
 C suspecta faciunt quædam, & coactarum expositionum subtilitate plerumque deducunt a veritate. Sunt autem quæ & simpliciter posita sunt ad struendam & disponendam & texendam parabolam, ut illuc perducantur, cui exemplum procuratur. Et duo utique filii illuc spectabunt, quo & drachma & ovis. Quibus enim cohærent, eandem habent causam, eandemque utiq. mutationem Phariseorum erga commercium Domini ethnicorum. aut si quis dubitat ethnicos fuisse publicanos apud Judæam, usurpatam jam pridem Pompeji manu atque Luculli, legat Deuteronomium, Non erit vectigal pendens ex filiis Israel. ^g Nec tam execrabile esset nomen publicanorum apud Dominum, nisi extraneum, vendentium ipsius cœli & terræ & maris transitus. Peccatores autem cum adjungit publicanis, non statim Judæos ostendit, etsi aliqui fuisse potuerunt. Sed unum genus ethnicorum alios ex officio peccatores, id est publicanos; alios ex natura, id est, non publicanos pariter ponendo distinxit. Ceterum, nec denotaretur cum Judæis communicans victum, sed cum
 D ethnicis, quorum mensa, Judaica disciplina depellit. Nunc de filio prodigo id prius considerandum est quod utilius. Non enim admittetur exemplorum adæquatio, licet imagini congruentissima, si fuerit saluti nocentissima. Totum autem statum salutis in tenore disciplinæ constitutum subverti videmus ea interpretatione, quæ ex diverso affectatur. Nam si Christianus est, qui acceptam a Deo patre substantiam (utique baptismatis, utiq. Spiritus sancti, & exinde spei æternæ,) longe evagatus a patre prodigit ethnice vivens, si exutus bonis mentis etiam principi seculi, (cui alii quam diabolo?) servitium suum tradidit, & ab eo, porcis alendis, immundis scilicet spiritibus curandis præpositus, resipuit ad patrem reverti. jam non mœchi & fornicarii, sed idololatræ & blasphemæ & negatores, & omne apostatarum genus, hac parabola patri satisfaciunt; ^h & elisa est verissime hoc magis modo tota substantia sacramenti. Quis enim timebit prodigere, quod habebit postea recuperari? Quis curabit perpetuo conservare, quod non perpetuo poterit amittere? securitas delicti etiam libido est ejus. Recuperabit igitur & apostata vestem priorem, indumentum Spiritus sancti, & annulum denuo signaculum lavacri, & rursus illi mactabitur Christus, & recumbet eo in throno, de quo indigne vestiti a tortoribus solent tolli, & abjici in tenebras, nedum
 spoliati,

^a Et si omnia ad speculum respondere possint.] Speculum dicit imaginem, exemplum, parabolam. Sic libro de Resur. car. Servi igitur exemplo, & conserva speculum ejus carni. RIG.

^b Allegoricos gestus. Et parabolæ, quæ in sacris scripturis occurrunt, allegoriæ sunt & allegorica argumenta. Augustinus in Plal. c. lxxv. Videte autem ne putetis nominata allegoria, pantomimi aliquid me dixisse, &c. Idem.

^c Histriones allegoricos gestus adcommodant canticis. Ut jam non sit opus præcone, qui priscis temporibus saltante pantomimo pronuntiabat populis Carthaginiis quid saltator vellet intelligi. Augustinus lib. 2. de Doctrina Christiana, cap. 25. Idem.

^d Sed viderit ingenium extraordinarium.) Ingenium di-

cere amat pro machina. Hic vero extraordinarium histrionis ingenium dicit, quod minime convenit Christiano, quod est extra ordinem Christianæ disciplinæ. Ideoque adjicit, Nihil enim ad Andromacham. Hoc est, Nihil ad Christum, Nihil ad Ecclesiam Christianam. Idem.

^e Sic & hæretici.] Non soli Psychici. Idem.

^f Vacavit scilicet illis solutis a regula veritatis, &c. Hæreticos omnes hic cum Psychicis notat, non tantum Colorbasianos qui Deum suum ex numeris conficiebant, ut putat Pamelius. LE PR.

^g Nec tam execrabile esset nomen publicanorum.] Belli nervos Septimius execrat, qui libro de Corona, militem Christianum discinxit. RIG.

^h Et elisa est hoc magis modo tota substantia sacramenti. Idem.

spoliati. Plus est igitur, si nec expedit in Christianum convenire ordinem filii prodigi. Quod A si nec in Judæum integre filii imago concurret, ad propositum Domini simpliciter interpretatio gubernabitur. Venerat Dominus utique, ut quod perierat, salvum faceret; medicus languentibus magis quam sanis necessarius. Hoc & in parabolis figurabat, & in sententiis prædicabat. Quis perit hominum? quis labat de valetudine, nisi qui Deum nescit? Quis salvus ac sanus, nisi qui Deum novit? Has duas species de genere fraternas hæc quoque signabit parabola. Vide an habeat ethnicus substantiam in Deo patre census & sapientiæ & naturalis agnitionis in Deum; per quam & Apostolus notat in sapientia Dei non cognovisse mundum per sapientiam Deum, quam utique a Deo acceperat. Hanc itaque prodegit longe a Domino moribus factus inter errores & illecebras & libidines seculi, ubi fame veritatis compulsus, tradidit se principi hujus ævi. Ille eum præfecit porcis, [ut familiare id dæmonum pecus pasceret] ubi nec ille compos esset vitalis escæ, simulque alios videret in opere divino abundantes pane coelesti. Recordatur patris Dei, satisfacto reddit, vestem pristinam recipit; statum B scilicet eum, quem Adam transgressus amiserat. Annulum quoque accipit tunc primum, quo fidei pactionem interrogatus obsignat, atque ita exinde opimitate Dominici corporis vescitur, Eucharistia scilicet. Hic erit prodigus filius, qui nunquam retro frugi; qui statim prodigus, quod non statim Christianus. Hunc & Pharisei de seculo ad patris complexus revertentem, in publicanis & peccatoribus mœrebant. Et ideo ad hoc solum majoris fratris accommodatus est livor; non quia innocentes & Deo obsequentes Judæi, sed quia invidentes nationibus salutem, plane quos semper apud patrem esse oportuerat. Et utique Judæus ad primam statim vocationem Christiani gemit, non ad secundam restitutionem. Illa enim etiam ethnicis relucet, hæc vero quæ in Ecclesiis agitur, ne Judæis quidem nota est. Puto me & materiæ parabolarum, & congruentiæ rerum, & tutelæ disciplinarum accommodatiores interpretationes reddidisse. Ceterum, si in hoc gestit diversa pars ovem & drachmam, & filii luxuriam Christiano peccatori configurare, ut mœchiam & fornicationem poenitentia do- C nent, aut & cetera delicta pariter capitalia concedi oportebit, aut paria quoque eorum mœchiam & fornicationem inconcessibilia servari. Sed plus est, quod nihil aliud argumentari licet citra id de quo agebatur. Denique, si aliorum parabolas transducere liceret, ad martirium potius dirigeremus spem illarum, quod solum omni substantia producta restituere filium poterit, & drachmam inter omnia, licet in stercore repertam, cum gaudio prædicabit, & ovem per aspera quæque & abrupta fugitivam humeris ipsius Domini in gregem referet. Sed malumus in scripturis minus si forte sapere, quam contra. Proinde sensum Domini custodire debemus atque præceptum. Non est levior transgressio in interpretatione, quam in conversatione. Excusso igitur jugo in ethnicum differendi parabolas istas, & semel dispecta vel recepta necessitate non aliter interpretandi quam materia propositi est, contendunt jam nec competere ethnicis poenitentiae denuntiationem, quorum delicta obnoxia ei non sint, ignorantiae scilicet imputanda, quam sola natura ream Deo faciat. Porro, nec remedia sapere, D quibus pericula ipsa non sapiant, illic autem poenitentiae constare rationem, ubi conscientia & voluntate delinquitur, ubi & culpa sapiat & gratia, illum lugere, illum volutari qui sciat & quid amiserit & quid sit recuperaturus si poenitentiam Deo immolarit, utique eam magis filiis offerenti, quam extraneis. Num ergo & Jonas idcirco ethnicis Ninivitis non putabat poenitentiam necessariam, cum cavillaretur in prædicationis officio? an potius misericordiam Dei providens etiam in extraneos profusam, quasi destructuram præconium, verebatur? atque adeo propter civitatem profanam nondum Dei compotem, adhuc ignorantia delinquentem, pene periit Prophetes? nisi quod exemplum passus est Dominicæ passionis, ethnicos quoque poenitentes redempturæ. Bene quod & Joannes Domini vias sternens, ^a non minus militantibus & publicanis, quam filiis Abraham, poenitentiae erat præco. Ipse Dominus Sidoniis & Tyriis præsumpsit poenitentiam, si virtutum documenta vidissent. Atquin ego illam naturalibus magis peccatoribus competere contendam, quam voluntariis. Magis enim merebitur fructum ejus, qui nondum eo usus est, quam qui jam & abusus est; magisque sapient remedia prima, quam exoleta. Nimirum Dominus ingratis benignus magis quam ignavis, & citius reprobatis misericors, quam nondum probatis; ut non magis irascatur contumeliis clementiæ suæ, quam blandiatur; & non libentius extraneis eam impertiat, quam in filiis perdidit, cum gentes sic adoptaverit, ^b dum Judæi de patitiis ludunt. Sed hoc volunt Psychici, ut Deus justus judex ejus peccatoris poenitentiam malit quam mortem, qui mortem poenitentia maluit. Quod si ita est, peccando promeremur. Age tu funambule pudicitiae & castitatis, & omnis circa sexum sanctitatis, qui tenuissimum filium disciplina ejusmodi veri avia pendente vestigio ingrederis, carnem spiritu librans, animam fide moderans, oculum

^a Non minus militantibus & publicanis.] Ex peccatoribus ethnicis Milites & Publicanos præsertim nominat, tanquam insigniter facinorosos. RIG.

^b Judæi de patientia ludunt.] Toties læsa, offensis toties repetitis. Sic in 3. Can. Concil. Elib. ubi de Flami-

nibus post poenitentiam mœchis: Placuit ulterius eis non esse dandam communionem, ne luisse de dominica eommunionem videantur. & Can. 47. Si resuscitatus rursus fuerit mœchatus, placuit ulterius non ludere eum de communionem pacis. Idem.

A metu temperans, Quid itaque in gradu totus es? perge sane si potueris, si volueris dum tam securus & quasi in solido es. Nam si qua te carnis vacillatio, animi avocatio, oculi evagatio de tenore decusserit, Deus bonus est. suis, non ethnicis, sinum subiecit; secunda te poenitentia excipiet; ^a eris iterum de mœcho Christianus. Hæc tu mihi benignissime Dei interpres. Sed cederem tibi, si scriptura Pastoris, quæ sola mœchos amat, divino instrumento meruisset incidi, si non ab omni concilio Ecclesiarum etiam vestrarum inter apocrypha & falsa judicaretur, adultera & ipsa, & inde patrona sociorum; ^b a qua & alias initiaris; cui ille si forte patrocinator pastor, quem in calice depingis, ^c prostitutorem & ipsum Christiani sacramenti, merito & ebrietatis idolum, ^d & mœchiæ asylum post calicem subsecuturæ, de quo nihil libentius bibas, quam ^e ovem poenitentiae secundæ. At ego ^f ejus pastoris scripturas haurio, qui non potest frangi. Hunc mihi statim Joannes offert cum poenitentiae lavacro & officio dicentem, Facite dignos poenitentiae fructus; & ne dixeritis, Patrem habemus Abraham, (ne scilicet rursus blandimenta delinquentiae de patrum resumerent gratia.) Potest enim Deus de lapidibus istis filios suscitare Abraham. ^g Sic & nos sequitur, ^h ut eos qui hactenus delinquant facientes dignum poenitentiae fructum. Quid enim ex poenitentia maturefcit, quam emendationis effectus? Sed & si venia potius est poenitentiae fructus, hanc quoque consistere non licet sine cessatione delicti. Ita cessatio delicti radix est veniæ, ut venia sit poenitentiae fructus. Exinde quod ad Evangelium pertinet, parabolarum quidem discussa jam quaestio est. Si vero & factis aliquid tale pro peccatoribus edidit Dominus, ut cum peccatrici feminae etiam corporis sui contactum permittit lavanti lacrymis pedes ejus & crinibus detergenti, & unguento sepulturam ipsius inauguranti, ut cum Samaritanæ sexto jam matrimonio, non mœchæ, sed prostitutæ, ⁱ etiam quod nemini facile, quis esset ostendit, nihil ex hoc adversariis confertur, etsi jam Christianis veniam delictorum præstisset. Nunc enim dicimus, soli Domino hoc licet. hodie potestas indulgentiae ejus operetur. Ad illa tamen tempora quibus in terris egit, hoc definimus, nihil adversum nos præjudicare, si peccatoribus etiam Judæis venia conferebatur. Christiana enim disciplina a novatione Testamenti, & ut præmisimus, a redemptione carnis, id est, Domini passione censetur. Nemo perfectus ante repertum ordinem fide; nemo Christianus ante Christum cœlo resumptum; nemo sanctus ante Spiritum sanctum de cœlo repræsentatum ipsius disciplinae determinatorem. Ita-
que isti qui alium Paracletum in Apostolis & per Apostolos receperunt, quem nec ^k in Prophetis proprius agnitum, jam nec in Apostolis possident, age nunc vel de Apostolico instrumento doceant maculas ^l carnis post baptismum respersæ, poenitentia dilui posse. nos in Apostolis quoque veteris legis formam salutamus, circa mœchiæ, quanta sit, demonstrationem; ne forte lenior existimetur in novitate disciplinarum, quam in vetustate. Cum primum intonuit Evangelium, & vetere concussit, ^m ut de legis retinendæ necne statu disceptaretur, primam hanc regulam de auctoritate Spiritus sancti, Apostoli emittunt ad eos, qui jam ex nationibus allegi cœperant. Visum est, inquiunt, Spiritui sancto & nobis, nullum amplius vobis adjicere pondus, quam eorum a quibus necesse est abstinere, ⁿ a sacrificiis, & a fornicationibus & sanguine. a quibus observando recte agitis, ^o vestante vos Spiritu sancto. ^p Suffi-

XI.

XII.

B b b b ficit

^a *Eris iterum de mœcho Christianus.*] Quasi post baptismum in mœchiam lapsus desierit esse Christianus. RIG.

^b *A qua & alias initiaris.*] Ab illa nimirum apocrypha & falsa Pastoris Scriptura, potius quam ab indubitatis & receptissimis. Idem.

^c *Prostitutorem & ipsum Christiani sacramenti.*] Eucharistia. Idem.

^d *Et mœchiæ asylum post calicem subsecuturæ.*] Scribendum est, *asylum*. Nam significat *ἀσυλον*.

cui nomen asilo

Romanum est, æstrum Græci vertere vocantes.

Plinius xi. 16. *Nascuntur aliquando in extremis favis apes grandiores, quæ ceteras fugant. Oestrum vocatur hoc malum.*

Idem: *Asilo, siue tabanum dici placet, aculeus in ore.* Hoc percussæ pecudes velut in rabiem aguntur. Atque inde est vocabulum ad Venereos furores transfatum. Hefychius, *οἶστρος*,

ἐμπεδισμός, ὁ λαγὼρμος μύα. μύατι ἀφροδισίαν, πύρωσις, ἐκκαύσις. Septimius igitur, Catholicos qui xerophagias damnent, & mœchis poenitentibus ecclesiam reddant. Psychicos vocat, & Pastorem in eorum calice depictum, ebrietatis idolum & libidinis æstrum, unde scilicet corpore bene curato, velut furore perciti, in adulteria & omne lasciviarum genus ruant, blanda impetrandæ poenitentiae fiducia invitati. Quam sunt amarulenta hæc in Catholicos convicia! Idem.

^e *Ovem poenitentiae secundæ.*] Hoc est, ovem libidinosam, ovem adulteram; Spem impetrandæ adulterio etiam post baptismum admissio veniæ. Idem.

^f *Ejus pastoris scripturas haurio, qui non potest frangi.*] Nimirum Christi ipsius, qui Deus est æternus, non illius Pastoris qui simulacrum est fragile. Idem.

^g *Sic & nos sequitur.*] Hæc ope exemplarium indigent. Incequa vero legendum videtur, sic & mox sequitur. Nem-

pe apud Apostolum, post hæc verba, *Patrem habemus Abraham*, sequitur, *Potest Deus de lapidibus istis suscitare filios Abraham*: Septimius adjicit explicando, *ut eos qui hactenus delinquant, facientes dignum poenitentiae fructum.* Idem.

^h *Ut eos qui hactenus delinquant.*] Hactenus, hoc est, jam non amplius. Idem.

ⁱ *Etiam quod nemini facile, quis esset ostendit.*] Hoc est, Samaritanæ Christus, etiam quod vix ulli concesserat, quis esset ostendit. Idem.

^k *In prophetis proprius agnitum.*] An, propriis? Idem.

^l *Carnis post baptismum respersæ.*] Respersæ hic posuit pro rursus sparsæ & maculatæ, novis scilicet post lavacrum sordibus. Idem.

^m *Ut de legis retinendæ nec statu disceptaretur.*] Reddenda quæ excidisse videretur syllaba, *Ut de legis retinendæ necne, statu disceptaretur.* Idem.

ⁿ *A sacrificiis, a fornicationibus & sanguine.*] Irenæus eundem ordinem servat, *Præcipiendum eis uti abstineant a vanitatibus idolorum, & a fornicatione, & a sanguine, & quæcunque nolunt sibi fieri, aliis ne faciant.* Idem paulo post, pro *vanitatibus idolorum*, dixit *idolothytis*. Hæc duo vocabula, *εἰδωλθύτων καὶ αἵμα*, varias interpretationes sortita, etiam vetustos Actorum codices ambiguitate lectionum turbavere. Apertissima autem sunt quæ hic & apud Irenæum leguntur adversus tria hæc *ἀλλοθύματα* præcipua, *εἰδωλόν, πορνεία, αἵμα*, Idem.

^o *Vestante vos Spiritu sancto.*] Liber Ursini, *vetante vos Spiritu sancto.* Mendose. Irenæus, *Ambulantes in Spiritu sancto.* & vetusta Actor. exemplaria, *περὶ μὲν τοῦ πνεύματος ἁγίου.* Idem.

^p *Sufficit & hic servatum esse & mœchia & forni-*

ficit & hic servatum esse mœchiæ & fornicationi locum honoris sui inter idololatriam & homicidium. Interdictum enim sanguinis multo magis humani intelligemus. Porro, qualia videri volunt Apostoli crimina, quæ sola in observatione de lege pristina excerpunt? quæ sola necessario abstinenda præscribunt? Non quod alia permittant, sed quod hæc sola proponant utique non remissibilia, qui ethnicorum causa, cetera legis onera remissibilia fecerunt. Cur ergo cervicem nostram a tanto iugo excusant, nisi ut illi compendia ista disciplinæ semper imponant? Cur tor vincula indulgent, nisi ut perpetuo ad necessaria constringant? Solverunt a pluribus, ut nocentioribus observandis obligaremur. Compensatione res acta est. lucrati sumus multa, ut aliqua præstemus. Compensatio autem revocabilis non est, ^a iisdemque revocabitur, iteratione mœchiæ utique & sanguinis & idololatriæ. Tota enim jam lex sumetur, si veniæ conditio solvetur. Sed non leviter nobiscum pactus est Spiritus sanctus, etiam ultro pactus, quo magis honorandus. Sponsionem ejus nemo dissolvit, nisi ingratus. Jam nec recipiet quæ dimisit, nec dimittet quæ retinuit. Novissimi Testamenti semper indemutabilis status est, & utiq. recitatio decreti, consiliumque illud cum seculo desinet. Satis denegavit veniam eorum, quorum custodiam elegit, vindicavit quæ non proinde concessit. Hinc est quod neque idololatriæ, neque sanguini pax ab Ecclesiis redditur. De qua finitione sua Apostolos excidisse, puto, non licet credere; aut si credere quidam possunt, debebunt probare. Novimus plane & hic suspensiones eorum. Revera enim suspicantur Apostolum Paulum in secunda ad Corinthios, ^b eidem fornicatori veniam dedisse, quem in prima dedendum Satanæ in interitum carnis pronuntiavit, impium patris de matrimonio heredem, quasque ipsum postea stilum verterit scribens, Si quis autem contristavit, non me contristavit; sed ex parte, ne vos onerem omnes. Satis est talis increpatio quæ a multis fit. Uti e contrario magis vos donare & ^c advocare, ne forte ^d abundantiore tristitia ^e devoretur ejusmodi. Propter quod oro vos, constituatis in eum dilectionem. In hoc enim & scripsi, uti cognoscam probationem vestram, quod in omnibus obauditis mihi. Si cui autem donaveritis, & ego. Nam & ego si quid donavi, donavi in persona Christi, ne fraudemur a Satana: quoniam non ignoramus ^f injectiones ejus. Quid hic de fornicatore? quid de paterni thori contaminatore? Quid de Christiano ethnicorum impudentiam supergresso intelligitur? Cum proinde utique speciali venia absolvisset, quem speciali ira damnasset. Obscurius miseretur, quam indignatur. Apertior est in austeritate, quam in lenitate. Atquin facilius ira quam indulgentia obliqua est. Magis tristiora cunctantur, quam lætiora. De modica scilicet indulgentia agebatur; quæ si forte nunc æstimaretur, quando maxima quæque non soleant etiam sine prædicatione donari, tanto abest sine significatione. Et tu quidem pœnitentiam mœchi ad exorandam fraternitatem in Ecclesiam inducens, ^g conciliatum & concineratum cum dedecore & horrore compositum prosternis in medium ante viduas, ante presbyteros, omnium lacinias invadentem, omnium vestigia lambentem, omnium genua detinentem, inque eum hominis exitum quantis potes misericordiæ inlecebris, ^d bonus pastor & ^h benedictus papa concionaris, & in parabola ovis, capras tuas quæris, tua ovis ne rursus de grege exiliat, quasi non exinde jam liceat, quod nec semel licuit. ceteras etiam metu comples cum maxime indulgens. Apostolus vero sceleratam libidinem fornicationis incesto onustam tam projecte ignovisset, ut nec hunc saltem ⁱ habitum legatum pœnitentiæ, quem ab ipso didicisse deberes, ab eo exegerit, nihil de postero sit comminatus, nihil de cetero allocutus? Quinimmo & ultro obsecrat constituerent in eum dilectionem, quasi satisfaciens, non quasi ignoscens. Et tamen dilectionem audio, non communicationem. Quod & ad Thessalonicenses, Si quis autem non obaudit sermoni nostro per epistolam, hunc notate, nec commisceamini illi, ut revereatur; non quasi inimicum deputantes, sed quasi fratrem objurgantes. Adeo potuisset dicere & fornicatori dilectionem solummodo concessam, non & communicationem. Incesto vero nec dilectionem, quem scilicet auferri jussisset de medio ipsorum, multo magis utique de animo. Sed verebatur ne fraudarentur a Satana circa ejus personæ amissionem, quem Satanæ ipse projecerat; aut ne abundancia

cationi locum.] At Lucas ipse non servavit. Etenim Actor. xv. cum primo dixisset, *ἡ δὲ ἀδελφὴ καὶ ἡ πορνεία καὶ τὰ αἵμα-
τος*, postea ea edixit, *εἰδὼ καὶ τοὺς καὶ αἵματος καὶ πορνείας*. Itaque satis est frivolum Septimii argumentum de verborum ordine seu loco: & vana conjectura, opinantium hæc ita debere, necti, Spiritui sancto sufficit & hic servatum esse mœchiæ & fornicationi locum. Reclamat Irenæus neque hoc venit unquam in mentem Septimii nostri. RIG.

Sufficit & hic servatum esse locum.] Quem in Decalogo assignatum fuisse mœchiæ observat supra. Idem.

a Iisdemque revocabitur.] Deest aliquid, quod nisi ope exemplaris sarciri nequit. Aut certe scribendum, Nisi denique revocabitur iteratione, mœchiæ utique & sanguinis & idololatriæ. Idem.

b Eidem fornicatori veniam dedisse, &c. Primæ scilicet ad Cor. 5. notabis fornicatorem vocari qui incesto se polluerat, unde postea paterni thori contaminatorem appellat,

ficque fornicationis & incestus nomine promiscue utitur. LE PR.

c Et advocare.] *καὶ ἀνταποδοῦναι*. Idem.

d Abundantior tristitia devoretur. Puto melius reddi ab-

forbeatur, & conformius græco *καταποδῆναι*. Idem.

e Devoretur ejusmodi.) *καταποδῆναι ὁ τοιοῦτος*. RIG.

f Injectiones ejus.) *τὰ ἐνέματα αὐτοῦ*. Idem.

g Conciliatum & concineratum.] In cilicio & cinere, pœnitentium squalore. Idem.

h Benedictus papa concionaris. In verustissimo hoc scriptore Papæ nomen occurrit, qui & Benedictus, ut cap. 30. de præscript. ubi Eleutherium Benedictum vocat, qui & Pontifex fuit Romanensis & martyr. LE PR.

i Habitum legatum pœnitentiæ.] Hoc est, gentium consensu delegatum, dicatumque & convenientissimum pœnitentium seu reorum mœstis. Vel, habitum pœnitenti datum legatumque quasi per damnationem, in hæc verba:

A dantia mœroris devoraretur, quem in interitum carnis addixerat. Hic jam carnis interitum in officium pœnitentiæ interpretantur, quod videatur jejuniis & sordibus & incuria omni & dedita opera malæ tractationis carnem exterminando satis Deo facere; ut ex hoc argumententur fornicatorem, imo incestum illum non in perditionem Satanæ ab Apostolo traditum, sed in emendationem, quasi postea veniam ob interitum, id est conflictationem carnis consecuturum. igitur & consequutum. Plane idem Apostolus Hymenæum & Alexandrum Satanæ tradidit, ut emendarentur non blasphemare, sicut Timotheo suo scribit. ^a Sed & ipse datum sibi ait sudem, angelum Satanæ, a quo colaphizaretur ne se extolleret. Si & hoc tangunt ut traditos Satanæ ab illo, in emendationem, non in perditionem intelligamus, quid simile blasphemia & incestum & anima ab his integra, immo non aliunde quam ex summa sanctitate, & ex omni innocentia elata, quæ in Apostolo colaphis si forte cohibebatur, per dolorem, ut ajunt, auriculæ vel capitis. Incestum vero atq. blasphemiatotos homines ^B in possessionem ipsi Satanæ, non angelo ejus tradidisse meruerunt. Et de hoc enim interest, imo & ad hoc plurimum refert, quod illos traditos ab Apostolo legimus Satanæ; Apostolo vero angelum datum Satanæ. Postremo, cum deprecatur Dominum Paulus, quid audit? Satis habet gratiam meam; virtus enim in infirmitate perficitur. Hoc qui Satanæ deduntur, audire non possunt. Hymenæi autem & Alexandri crimen si & in isto & in futuro ævo irremissibile est, blasphemia scilicet, utique Apostolus non ^b adversus terminum Domini sub spe veniæ dedisset Satanæ, jam a fidei in blasphemiam merfos. Unde & naufragos eos juxta fidem pronuntiavit, non habentes jam solatium navis Ecclesiæ. Illis enim venia negatur, qui de fide in blasphemiam impegunt. Ceterum, ethnici & hæretici quotidie ex blasphemia emergunt. Sed & si dixit, Tradidi eos Satanæ, uti disciplinam acciperent non blasphemandi; de ceteris dixit, qui illis traditis Satanæ, id est, extra Ecclesiam projectis, erudiri haberent blasphemandum non esse. Sic igitur & incestum fornicatorem non in emendationem, sed ^C in perditionem tradidit Satanæ, ad quem jam super ethnicos delinquendo transferat; ut discerent fornicandum non esse. Denique in interitum, inquit, carnis, non in cruciatum; ipsam substantiam damnans, per quam exciderat, quæ exinde jam perierat ^c baptismo amisso; ut spiritus, inquit, salvus sit in die Domini. Et de hoc enim quæritur si spiritus hominis ipsius salvus erit. Ergo salvus erit spiritus tanto scelere pollutus, propter hoc perdita carne ut salvus sit in pœna. ^d Ergo pœnam sine carne censebit contraria interpretatio, si resurrectionem carnis amittimus. Superest igitur ut eum spiritum dixerit, qui in Ecclesia censeatur, salvum, id est, integrum præstandum in die Domini ab immunditiarum contagione, ejecto incesto fornicatore. Siquidem subjungit, Non scitis quod modicum fermentum totam desipiat conspersionem? Et tamen fornicatio incesta non erat modicum, sed grande fermentum. Et his itaque discussis quæ intercesserant, regredior ad secundam Corinthiorum, ut probem illud quoque Apostoli dictum, Sufficiat ejusmodi homini increpatio ista ^{XIV.} Quæ a multis, non in fornicatoris personam convenire. Si enim dedendum Satanæ pronuntiaverat in interitum carnis, utiq. damnaverit eum magis, quam increpaverat. Alius ergo erat, cui voluit sufficere increpationem. Siquidem fornicator non increpationem de sententia ejus retulerat, sed damnationem. Nam & hoc ipsum dispiciendum tibi offero, an fuerint in epistola prima & alii qui Apostolum contristaverint incondite agentes; & contristati sint ab illo, increpationem referentes juxta sensum epistolæ secundæ, ex quibus in ea veniam aliquis potuerit adipisci. Animadvertamus autem totam epistolam primam, ut ita dixerim, non atramento, sed felle conscriptam, tumentem, indignantem, dedignantem, comminantem, invidiosam, ^e & per singulas causas ^f in quosdam quasi mancipēs earum figuratam. Sic enim exegerant schismata, & æmulationes, & dissensiones, & præsumptiones, & elationes, & contentiones; ut & invidia onerarentur, & correptione retunderentur, &

B b b b 2

superbia

Qui mœchus, qui fornicator, Ecclesiæ pacem sibi reddi postulaverit, in luctu & squalore, in sacco & cinere fratrum genua prensare damnas esto. Alias, quod proponi video, *legitimum*, non displiceret. RIG.

^a Sed & ipse datum sibi ait sudem, angelum Satanæ.) Aliquis haud sine causa mirabitur, Tertullianum, postquam Paulinum illum *σκολοπα*, angelum Satanæ, Latine reddidit *sudem*, mox opinioni accedere existimantium iis vocabulis significari dolorem auriculæ vel capitis. *Idem*.

^b Adversus terminum Domini.) Hoc est, adversus sententiam & determinationem Domini. Etenim Septimio Determinare & Judicare, Pronuntiare, Definire iudicio. *Idem*.

^c Baptismo amisso.) Amisisse baptismum dicitur, qui post lavacrum in idololatriæ, vel mœchiæ, vel homicidii crimen inciderit, ut contra, Can. 38. Concil. Elib. Lavacrum suum integrum habere dicitur, qui post adeptum baptismum, nullius fuerit horumce criminum reus. *Idem*.

^d Ergo Pœnam sine carne censebit contraria interpretatio. sic resurrectionem carnis amittimus.) Erant qui Pauli

verba, *Tradere Satanæ in interitum carnis, ut spiritus salvus sit in die Domini*, sic accipienda esse dicerent. nempe, carnem facinorosi illius, quem Paulus tradidit Satanæ, variis cruciatib. extortam periisse, ut ita multatus carne, spiritus salvus esset in die Domini. Hæc autem interpretatio contraria fuit Septimianæ, quæ ne sic quoque spiritum salvum fore concedebat. Ait igitur opinionem contrariam suæ, pœnam facinoroso illi abscribere, ut sine carne esset, hoc est, ut ejus caro non resurgeret. Ex eo vero rem absurdissimam sequi, ut carnis illius resurrectio non sit. Sic *resurrectionem carnis*, inquit, *amittimus*. Hanc enim ex libris Ursini scripturam proferri video. Unde fiat verisimile, & præcedentia, quæ sane alias perperam nobis fuisse tradita suspicarer, in iisdem exemplaribus ita se habere uti hic edita leguntur. *Idem*.

^e Et per singulas causas.) Hoc est, per certa crimina. *Idem*.

^f In quosdam quasi mancipēs earum.) Mancipēs dicit flagitiosorum insignes, qui patranda impudentissime crimina redemisse videantur, addicente Satana, magnario illo totius improbitatis negotiatore. *Idem*.

superbia elimarentur, & austeritate deterrentur. ^a Et qualis invidia humilitatis aculeus? A Deo gratias ago, quod neminem vestrum tinxerim, nisi Crispum & Gajum; ne qui dicat quod in nomine meo tinxerim. Nec enim judicavi scire aliquid in vobis, quam Jesum Christum, & hunc crucifixum. Et puto, nos Deus Apostolos novissimos elegit ^b velut bestiariorum, quoniam spectaculum facti sumus huic mundo, & angelis, & hominibus, & purgamenta hujus mundi facti sumus, omnium peripsoma. Et, Non sum liber, non sum Apostolus, non Christum Jesum Dominum nostrum vidi. De quali contra supercilio pronuntiare compulsus est, Mihi autem in modico est, ut a vobis interroger, aut ab humano die: neque enim conscius mihi sum. &, Gloriam meam nemo inaniet. Non scitis quod angelos sumus judicaturi? Ceterum libertas quam apertæ objurgationis, quam exerta acies machæræ spiritalis? Jam ditati estis, jam saturati estis, jam regnatis. Et, Si quis se putat scire, nondum scit quemadmodum oporteat eum scire. Nonne & tunc in faciem alicujus impingens? Quis enim, inquit, te discernit? Quid autem habes quod non accepisti? Si autem accepisti, quid ^B gloriaris, quasi non acceperis? Nonne & illos in oscadit? Quidam autem in conscientia usque nunc quasi idolothyrum edunt. Sic autem delinquentes, percutiendo conscientias fratrum infirmas, in Christum delinquent. Jam vero & nominatim, Aut non habemus potestatem manducandi & bibendi, & mulieres circumducendi, sicut & ceteri Apostoli, & fratres Domini, & Cephas? Et, Si alii de potestate vestra consequuntur, non magis nos? Æque & illos singulari stilo figit. Propterea qui se putat stare, videat ne cadat. &, Si quis contentiosus videtur, nos talem consuetudinem non habemus, neque Ecclesia Domini. Tali clausula maledicto detexta, Si quis non amat Dominum Jesum, sit anathema, maranatha; aliquem utique percussit. Sed illic magis stabo, ubi Apostolus magis fervet, ubi ipse fornicator aliis quoque negotium fecit. Quasi non sim venturus ad vos, inflati sunt quidem; Veniam autem citius, si permiserit Dominus, & cognoscam non sermonem eorum qui inflati sunt, sed virtutem. Non enim in sermone est regnum Dei, sed in virtute. Et quid vultis ^C veniam ad vos, in virga, an in spiritu lenitatis? Quid enim suberat? Auditur in vobis in totum fornicatio, & talis fornicatio, qualis nec in gentibus, ut uxorem patris sui quis habeat. Et vos inflati estis, & non luxistis potius, ut auferatur de medio vestrum qui tale facinus admittit? Pro quo lugerent? utique pro mortuo. Ad quem lugerent? utique ad Dominum. Quomodo ut auferatur de medio illorum? non utique ut ^c extra Ecclesiam detur; hoc enim non a Deo postularetur quod erat in præsentis officio, sed ut per mortem hanc quoque communem & propriam ^d carnis ipsius, quæ jam cadaver, quæ capulum esset ^e immunditia irrecoverabili tabidosum, plenius de Ecclesia deberet auferri. Et ideo, quomodo interim potuit auferri, judicavit dedendum ejusmodi Satanæ in interitum carnis. Maledici enim eam sequebatur, quæ diabolo projiciebatur, ut sacramento benedictionis exauctoraretur, nunquam in castra Ecclesiæ reversura. Videmus itaque hoc in loco divisam Apostoli severitatem in quemdam inflatum & in quemdam incestum; in alterum virga, in alterum sententia armatum. Virga, quam minabatur; sententia, quam exequabatur. illam adhuc coruscantem, hanc statim fulminantem, qua increpabat, quaque damnabat. Certumque est exinde increpitum quidem sub intentione virgæ tremuisse, damnatum vero sub representatione poenæ perisse: statim ille timens plagam; abiit ille luens poenam. Cum ad Corinthios ejusdem Apostoli litteræ iterant veniam; sit plane, sed incertum cui, quia nec persona nec causa proscribitur. Res cum sensibus conferam. Si incestus opponitur, ibidem erit & inflatus. Sane relatio satis habetur, cum inflatus increpitus est, incestus vero damnatus est. Inflato ignoscitur, sed increpito. incesto non videtur ignotum, ut damnato. Si ei ignoscebatur cui devoratio ex mœrore nimio timebatur, devorari adhuc increpitus periclitabatur, deficiens ob comminationem, & mœrens ob increpationem: damnatus vero & culpa & sententia, jam devoratus deputabatur, qui non mœrere haberet, sed pati quod ante passionem mœrere potuisset. Si idcirco ignoscebatur ne fraudaremur a Satana, in eo utique detrimentum præcavebatur quod nondum perisset: nihil de transacto præcavetur, sed de adhuc salvo. Damnatus autem, quidem in possessionem Satanæ, jam tunc perierat Ecclesiæ, cum tale facinus admiserat, nedum cum & ab ipsa egerabatur. Quomodo vereretur fraudem pati ejus, quem jam & ereptum amiserat, & damnatum habere non potuerat? Postremo, quid

^a Et Qualis invidia humilitatis aculeus?) Qualis aculeus humilitatis ad invidiam submissa? Hoc est, adeo submissa abjectaque, ut invidiam adversariis faciat. RIG.

^b Velut bestiariorum. Bestiarii sunt servi ad bestias damnati. Gloss. bestiarius θηρομαχος. eadem voce utitur cap. 9. apol. LE PR.

^c Extra Ecclesiam detur. Nihil hic aliud quam Excommunicatio, sive censura divina, ut dixit idem cap. 39. apol. hoc est, cum quibusdam propter scelera communione fratrum penitus interdicatur. De ea censura AA. 3. Concilii Chalcedonensis in lit. Concilii ad Dioscorum καὶ ἡ ἑπομένη.

ἐν ὅλῳ τοῖς ἐπιτίμοις τοῖς ἐκκλησιαστικῇς χρησόμεθα καὶ αὐτὸς flagitat pietas vestra, vel multa in eum ecclesiastica utamur. Idem.

^d Carnis ipsius, quam jam cadaver, quæ capulum esset immunditia irrecoverabilis tabidosum.) Corpus describitur quasi vaginam animæ vilissimæ, feedis scilicet criminum sordibus inquinatissimæ. RIG.

^e Immunditia irrecoverabili tabidosum.) Irrecoverabilem immunditiam dicit, unde recuperari nihil possit. immunditiam scilicet arte nulla curabilem. Sic infra, ubi de lepræ immunditia sanabili, recuperationem & reformationem dixit. Idem.

A quid judicem indulgere conveniet, quod pronuntiatione deciderit? an quod interlocutione suspendit? & utique eum judicem, qui non solet ea quæ destruxit, reedificare, ne transgressor habeatur. Age jam si non tot personas prima epistola contristasset, si neminem increpuisset, neminem terruisset, si solum incestum cecidisset, si nullum in causam ejus in pavorem misisset, inflatum consternasset; nonne melius suspicareris, & fidelius argumentareris aliquem potius longe alium apud Corinthios tunc in eadem causa fuisse, ut increpitus & territus & mœrore jam saucius, propterea permittente modulo delicti, veniam postea ceperit, quam ut eam incesto fornicatori interpretareris? Hoc enim legis debueras, & si non in epistola, sed ^a in ipsa Apostoli secta, a pudore clarius quam stilo ejus impressum; ne scilicet Paulum Apostolum Christi, doctorem Nationum in fide & veritate, vase electionis, Ecclesiarum conditorem, censorem disciplinarum, tantæ levitatis inficeres, ut aut damnaverit temere, quem mox esset absoluturus; aut temere absolverit, quem non temere damnavit, ob solam licet fornicationem

B simplicis impudiciæ, nedum ob incestas nuptias, & impiam luxuriam, & libidinem parricidalem, quam nec nationibus comparat, ne consuetudini deputaretur; quam absens judicarat, ne spatium reus lucraretur; quam advocata etiam Domini virtute damnaverit, ne humana sententia videretur. Luit igitur & de suo spiritu, & de Ecclesiæ angelo, & de virtute Domini, si quod de consilio eorum pronuntiaverat, rescidit. Si etiam sequentia illius epistolæ ad intentionem Apostoli extendas, nec ipsa comparabuntur ad oblitterationem incesti, ne & hic suffundatur Apostolus posteriorum incongruentia sensuum. Quale est enim ut cum maxime incesto fornicatori postliminium largitus Ecclesiasticæ pacis, statim ingesserit de averfatione immunditiarum, de amputatione macularum, de exhortatione sanctimoniarum, quasi nihil contrarium paulo ante decreverit? Compara denique an ejus sit dicere, Propterea habentes ministrationem istam, secundum quod misericordiam consecuti sumus, non deficimus, sed abdicamus occulta dedecoris; qui non dedecoris tantum, sed & sceleris manifestum ^b dedamnaverit.

Crit. An ejusdem sit excusare aliquam impudiciam, qui inter titulos laborum suorum, post angustias atque pressuras, post jejunia & vigiliis castimoniam quoque prædicavit? An ejusdem sit recipere in communicationem reprobos quosque qui scribat, Quæ enim societas justitiæ & iniquitati? quæ autem communicatio luci & tenebris? quæ consonantia Christo & Belial; aut quæ pars fidei cum infidei? aut quis consensus templo Dei & idolis? Nonne constanter audire debet, Et quomodo discernis, quæ supra incesti restitutione junxisti? Illo enim concorporato rursus Ecclesiæ, & justitia cum iniquitate sociatur, & tenebræ cum luce communicant, & Belial consonat Christo, & in fidelis cum fidei sacramenta participat. Et viderint idola, ipse templi Dei vitiator in templum Dei convenit. Nam & hic, Vos enim, inquit, estis templum Dei vivi. dicit enim, Quia inhabitabo in vobis, & inambulabo, & ego Deus illorum, & illi erunt mihi populus. Propter quod discedite de medio eorum, separamini, & immundum ne attigeritis. Hoc quoque evolvis, o Apostole, ut cum maxime ipse tanto immunditiarum gurgiti manum tradis, & adhuc superdicas, Habentes igitur promissionem istam dilecti, emundemus nos ab omni inquinamento carnis & spiritus, perficientes castimoniam in Dei timore. Oro te, qui talia infigit mentibus nostris, revocaverat aliquem fornicatorem in Ecclesiam? an ideo scribit, ne tibi nunc revocasse videatur? Hæc sicuti & præteritis præscribere, ita & sequentibus præjudicare debebunt. In finem enim epistolæ dicens, Ne rursus cum venero humiliet me Deus, & lugeam multos eorum qui ante deliquerunt, & poenitentiam non egerunt super immunditia quam admiserunt, ^c fornicatione & vilitate: Non utique recipiendos constituit, si poenitentiam inissent, quos in Ecclesia inventurus erat; sed lugendos, & si ne dubio ejiciendos, ^d, ut poenitentiam perderent. Et ceterum non competit eum de communicatione aliquid hic ostendisse, qui eam supra luci & tenebris, justitiæ & iniquitati negarat. Sed ignorant Apostolum omnes isti, qui aliquid contra naturam atque propositum hominis ipsius, contra formam & regulam doctrinam ejus intelligunt, ut sanctitatis omnis etiam ex semetipso magistrum, impuritatis omnis execratorem & expiatorem, & ubique talem, citius incesto, quam ^e alicui humaniori reo Ecclesiam reddidisse præsumat. Necesse est igitur usque illis Apostolum ostendi, quem ego & in secunda Corinthiorum ^f talem defendam, qualem in omnibus litteris novi, qui & in prima, primus omnium templum Dei dedicavit: Non scitis vos templum Dei esse? & in vobis Dominum habitare? qui & templo sanciendo, purificandoque ædificalem legem scripsit, Si quis templum Dei vitiaverit, vitiabit illum Deus.

XV.

XVI.

^a In ipsa Apostoli secta.] Sectam pro moribus posuit. Atque ita Justinianus sub finem tituli De legatis, ubi de legatis probrois: Hujusmodi, inquit, testamentorum dispositiones valere secta meorum temporum non patitur. Sectam igitur Apostoli dicit, quod paulo post naturam atque propositum Apostoli, formam & regulam doctrinarum ejus. Sic supra ex forma Petri. RIG.

^b Dedamnaverit.] Sententiam damnationis rescisserit. Infra dicit, redintegravit, concorporatum rursus Ecclesiæ. Idem.

^c Fornicatione & vilitate.] πορνεία & ἀσχημεία. Idem.

^d Ut poenitentiam perderent.] Absque ulla spe reddendæ sibi unquam Ecclesiæ. Quales supra dixit jejunas pacis lacrymas, quæ nihil amplius ab Ecclesiæ sinu relaturæ quam publicationem dedecoris. Idem.

^e Alicui humaniori reo.] Qui quod peccavit, id peccasse humanitus videatur. Idem.

^f Talem defendam.] Talem esse adseram. Idem.

Deus. templum enim Dei sanctum est, quod estis vos. Age jam quis omnino vitiatum Deo A redintegravit, id est, traditum Satanæ in interitum carnis, cum idcirco substruxerit, Nemo seducat semetipsum, id est, nemo præsumat vitiatum Deo redintegrari denuo posse, Sicut rursus inter cetera, immo & ante cetera, mœchos & fornicatores & molles & masculorum concubitores negans regnum consecuturos, præmisit, Ne erraveritis; scilicet si putaveritis eos consecuturos. Quibus autem regnum adimitur, utique nec vita permittitur, quæ inest regno. Etiam ingerens, Sed hæc quidem fuistis, sed abluti estis, sed sanctificati estis in nomine Domini nostri Jesu Christi, & in spiritu Dei nostri. Quanto delicta ista ante lavacrum accepto facit, tanto post lavacrum irremissibilia constituit. Siquidem denuo ablui non licet. Agnosce & in sequentibus Paulum, columnam immobilem disciplinarum, Cibi ventri, & venter cibis; Deus & hunc & illos conficit; corpus autem non fornicationi, sed Deo. Faciamus enim hominem, ait Deus, ad imaginem & similitudinem nostram. & fecit hominem Deus ad imaginem & similitudinem Dei fecit illum. Dominus corpori; & sermo enim caro factus est. Deus autem & Dominum suscitavit, & nos suscitabit per virtutem suam; propter corporis scilicet nexum cum illo. Et ideo, Scitis corpora vestra membra Christi; quia & Christus Dei templum; Evertite templum hoc, & ego illud in triduo resuscitabo. Auferens membra Christi, faciam membra fornicariæ? Non scitis quod qui adglutinetur fornicariæ, unum corpus efficitur? Erunt enim duo in unam carnem. Qui autem adglutinetur Domino, unus est spiritus. Fugite fornicationem. Si revocabilem venia, quomodo fugiam, mœchus denuo futurus? nihil profecero, si eam fugero; unum ero corpus, cui communicando adglutinabor. Omne delictum quod amiserit homo, extra corpus est; qui autem fornicatur, in corpus suum peccat. Ac ne hoc dictum in licentia fornicationis invaderes, ut in rem tuam non Domini delicturus, aufert te tibi, & Christo sicut disposuerat adjicit, Et non estis vestri. Statim apponens, Empti enim estis pretio, sanguine scilicet Domini. Glorificate, & tollite Dominum in corpore vestro. Hoc qui præcipit, vide an ignoverit ei qui dedecoravit Dominum, & qui ejecerit eum de corpore suo, & C quidem per incestum. Si vis omnem notitiam Apostoli ebibere, ut intelligas quanta securi censuræ omnem silvam libidinum cædat, & eradicet, & excaudicet, ne quidquam de recidivo fructificare permittat, adspice illum a justa fruge naturæ, a matrimonii dico pomo animas jejulare cupientem. De quibus autem scripsistis, Bonum est homini mulierem non contingere. sed propter fornicationem unusquisque uxorem suam habeat: vir uxori, & uxor viro debitum reddat. Hujus boni fibulam quis illum nesciat invitum relaxasse, ut fornicationi obviam esset; quam si cui indulget, vel indulget, utique consilium remedii sui infregit: & tenebitur jam frenandis continentia conjugis, si fornicatio, ob quam permittuntur, non timebitur. Non enim timebitur quæ ignoscetur. Et tamen ignovisse se profitetur matrimonii usum, non imperasse. Vult enim omnes sibi adhærere. Si autem licita ignoscuntur, illicita qui sperant? Innuptis quoque & viduis bonum esse dicit exemplo ejus perseverare. si vero deficerent, nubere; quia præest nubere quam uri. Quibus oro ignibus deterius est uri? concupiscentiæ, an poenæ? Atquin si D fornicatio habet veniam, non urit concupiscentia ejus. Apostoli autem magis est poenæ ignibus providere. Quod si poena est quæ urit, ergo veniam non habet fornicatio, quam manet poena. Interea & divorcium prohibens, pro eo aut viduitatis perseverantiam, aut reconciliationem pacis dominico præcepto adversus mœchiam procurat; quia, Qui dimiserit uxorem præter causam mœchiæ, facit eam mœchari; & qui dimissam a viro ducit, mœchatur. Quanta remedia Spiritus sanctus instaurat, ne id scilicet denuo admittatur, quod ignosci denuo non vult. Jam si usquequaque optimum dicit homini sic esse, Junctus es uxori, ne quæsieris solutionem, ut mœchiæ locum non des. Solutus es ab uxore, ne quæsieris uxorem, ut opportunitatem tibi serves. Quod & si duxeris uxorem, & si nupserit virgo, non peccat; pressuram tamen carnis habebunt hujusmodi. Et hic parcendo permittit. Ceterum, tempus in collecto constituit, ut & qui habent uxores, sic sint tanquam non habentes. Præterit enim habitus hujus mundi; jam scilicet non desiderantis, Crescite & multiplicamini. Sic vult nos præter sollicitudinem degere, quia innupti de Domino curent, quomodo placeant Deo; nupti vero de mundo cogitent, quomodo placeant conjugio. Sic melius facere pronuntiat virginis conservatorem, quam erogatorem. Sic & illam beatiorum decernit, quæ amisso viro fidem ingressa amaverit occasionem viduitatis. Sic hæc omnia continentia consilia ut divina commendat; Puto, inquit, & ego spiritum Dei habeo. Quis iste est assertor audacissimus omnis impudicitia, mœchorum & fornicatorum & incestorum plane fidelissimus advocatus, quibus honorandis suscepit hanc causam adversus Spiritum sanctum, ut falsum testimonium recitet de Apostolo ejus? Nihil tale Paulus indulget, qui totam carnis necessitatem de probis etiam titulis obliterare conatur. Indulget sane non adulteria, sed nuptias. Parcit sane matrimoniis, non stupris. Tentat ne naturæ quidem ignoscere, ne culpæ blandiatur; studet compescere benedictionis concubitus, ne maledictionis excusetur. Hoc ei supererat, carnem vel a sordibus purgare;

A gare; a maculis enim non potest. Sed est hoc solenne perversis & idiotis & hæreticis, jam & Psychicis universis, alicujus capituli ancipitis occasione adversus exercitum sententiarum instrumenti totius armari. Provoca ad Apostolicam aciem; adspice epistolas ejus, XVII. omnes pro pudicitia, pro castitate, pro sanctitate prætendunt, omnes in luxuriæ & lasciviæ & libidinis negotia jaculantur. Quid denique & Thessalonicensibus scribit? Advocatio enim nostra non ex seductione, nec ex immunditia. & Hæc est voluntas Dei, sanctimonia vestra, abstinere vos a fornicatione, scire unumquemque vas suum possidere in sanctimonia & honore, non in libidine concupiscentiæ, sicut Nationes quæ Deum ignorant. Quid Galatæ legunt? Manifesta sunt opera carnis. Quænam ista? ^a In primis posuit fornicationem, immunditiam, lasciviam, quæ prædico vobis sicut prædixi, quod qui talia agunt, regnum Dei non sunt consecuturi hereditate. Romani vero quid magis discunt quam non derelinquere Dominum post fidem? Quid ergo dicemus? perseverabimus in delinquentia, ut superet gratia? Absit. Qui mortui sumus delinquentiæ, quomodo vivemus in ea adhuc? An ignoratis, quod qui tincti sumus in Christo Jesu, in mortem ejus sumus tincti? Consepulti ergo illi sumus per baptismum in mortem; ut sicut Christus resurrexit a mortuis, ita & nos in novitate vitæ incedamus. Si enim consepulti sumus simulacro mortis ejus, sed & resurrectionis erimus, hoc scientes quod vetus homo noster confixus est illi. Si autem mortui sumus cum Christo, credimus quod & convivemus cum illo, scientes quod Christus suscitatus a mortuis, jam non moriatur, mors non jam dominetur ejus. Quod enim mortuus est delinquentiæ, mortuus est semel. quod autem vivit, Deo vivit. Ita & reputate vosmetipsos mortuos quidem delinquentiæ, viventes autem Deo per Christum Jesum. Igitur semel Christo mortuo, nemo potest post Christum mortuus delinquentiæ, & maxime tantæ, reviviscere. Aut si possit fornicatio & mœchia denuo admitti, poterit & Christus denuo mori. Instat autem Apostolus prohibens regnare delinquentiam in corpore nostro mortali, cujus infirmitatem carnis noverat. Sicut enim exhibuistis membra vestra famula immunditiæ & iniquitati ad iniquitatem, ita & nunc exhibete ea famula justitiæ in sanctimoniam. Nam, etsi habitare bonum in carne sua negavit, sed secundum legem litteræ in qua fuit; secundum autem legem spiritus, cui nos adnectit, liberat ab infirmitate carnis. Lex enim, inquit, spiritus vitæ manumisit te a lege delinquentiæ & mortis. Licet enim ex parte ex Judaismo disputare videatur, sed in nos dirigit integritatem & plenitudinem disciplinarum, propter quos laborantes in lege per carnem miserit Deus filium suum in similitudinem carnis delinquentiæ, & propter delinquentiam damnaverit delinquentiam in carne; ut jus legis, inquit, impleretur in nobis, qui non secundum carnem, sed secundum spiritum incedimus. Qui enim secundum carnem incedunt, ea quæ carnis sunt, sapiunt; & qui secundum spiritum, ea quæ sunt spiritus. Sensum autem carnis, mortem adfirmavit esse. Dehinc & inimicitiam & in Deum, & eos qui sunt in carne, id est, in sensu carnis, Deo placere non posse. Et, Si secundum carnem vivitis, inquit, futurum est ut moriamini. Quid autem intelligimus carnis sensum & carnis vitam, nisi quodcumque pudet pronuntiare? Cetera enim carnis & Apostolus nominasset. Proinde & Ephesiis pristina reputans, de futuro monet. In quibus & nos conversati sumus, facientes concupiscentias & voluptates carnis. Notans denique illos qui se negassent scilicet Christianos, eo quod se tradidissent in operationem immunditiæ omnis: Vos autem, inquit, non sic didicistis Christianum. Et iterum sic dicit, Qui furabatur, jam non furetur. Sed & qui mœchabatur, hætenus non mœchetur; & qui fornicabatur, hætenus non fornicetur. Adjecisset enim & hæc, si talibus veniam porrigere consueisset, vel porrigi omnino voluisset, qui nec verbo pollui volens, Omnis, inquit, sermo turpis non procedat ex ore vestro. Item, Fornicatio autem & immunditia omnis ne nominetur quidem inter vos, sicut decet sanctos, (tanto abest ut excusetur) hoc scientes, quod omnis fornicator aut immundus non habeat Dei regnum. Nemo vos seducat inanibus verbis. Propter hoc venit ira Dei super filios incredulitatis. Quis seducit inanibus verbis, nisi qui concionatur remissibilem esse mœchiam? non intuens etiam fundamenta ejus ab Apostolo effossa; cum ebrietates & comestiones compefcit, sicut & hic, Et nolite inebriari vino, in quo est luxuria. Demonstrat & Colossensibus, quæ membra mortificent super terram, fornicationem, immunditiam, libidinem, concupiscentiam malam, ^b & turpiloquium. Concede jam tot ac talibus sententiis ^c unum illud quod tenes. ^d pauca multis, dubia certis, obscura manifestis adumbrantur. Etiam si pro certo

Apostolus

^a In primis posuit fornicationem. Fornicationis gravitatem hic expendit, maximumque dictum probat ex Apostolo. Quo nimirum testimonio convincuntur ii qui eam a peccato eximunt, ut morbo & vitio suo obsequantur. Qui quavis data occasione illud probare conatur, multiplici & ventosa verborum circuitione, neque tantum laici, verum etiam [quod pudet dicere] Episcopi. Neminem hic indicare jubet modestia. LE PR.

^b Et turpiloquium. Cum opera carnis seu peccata recensisset, Turpiloquium *αισχρολογία* adjecit, quod non mi-

noris ponderis crimen est. Idem.

In Cathedra pestilentie. vulgatus codex id habet cum hebræus legat *בְּשֵׁנִי* & in confesso risorum Cathedram pestium vocat cap. 3. de spectaculis, sed respexit ad Græcum *καθ' ἑδραν λοιμῶν*. Idem.

^c Unum illud quod tenes.] Quod adferis. RIG.

^d Pauca multis, dubia certis, obscura manifestis adumbrantur.] Offuscantur, occultantur, ut jam pauca præ multis, dubia præ certis, obscura præ manifestis minime compareant. Idem.

A petit, utique & pœnitentia ad se clementiam invitat, salva illa pœnitentiæ specie post fidem, quæ aut levioribus delictis veniam ab Episcopo consequi poterit, aut majoribus & irremissibilibus a Deo solo. Sed quonam usque de Paulo, quando etiam Joannes nescio quid diversæ parti supplaudere videatur? quasi in Apocalypsi manifeste fornicationi posuerit pœnitentiæ auxilium, ubi ad angelum Thyatirenorum spiritus mandat habere se adversus eum, quod teneret mulierem Jezabel, quæ se Propheten dicit & docet, atque seducit servos meos ad fornicandum, & edendum de idolothytis. Et largitus sum illi temporis spatium, ut pœnitentiam iniret nec vult eam inire nomine fornicationis. Ecce dabo eam in lectum; & mœchos ejus cum ipsa in maximam pressuram, nisi pœnitentiam egerint operum ejus. Bene autem quod Apostolis & fidei & disciplinæ regulis convenit. Sive enim ego, inquit, sive illi, sic prædicamus. Totius itaque sacramenti interest, nihil credere ab Joanne concessum, quod a Paulo sit denegatum. Hanc æqualitatem Spiritus sancti qui observaverit, ab ipso B deducetur in sensus ejus. Hæreticam enim feminam, quæ quod didicerat a Nicolaitis, docere susceperat, in Ecclesiam latenter introducebat, & merito ad pœnitentiam. Cui enim dubium est hæreticum institutione deceptum, cognito postmodum casu, & pœnitentia expiato, & veniam consequi, & ^a in Ecclesiam redigi? Unde & apud nos ut ethnico par, immo & super ethnicum hæreticus etiam per baptismum veritatis ^b utroque homine purgatus admittitur. Aut si certus es mulierem illam, post fidem vivam, in hæresin postea expirasse, ut non quasi hæreticæ, sed quasi fidei peccatrici, veniam ex pœnitentia vindices, ^c sane agat pœnitentiam, sed in finem mœchiæ, non tamen & restitutionem consequutura. Hæc enim erit pœnitentia, quam & nos deberi quidem agnoscimus multo magis, sed de venia Deo reservamus. Denique ea Apocalypsis in posterioribus propudiosos & fornicatores, sicut timidos & incredulos & homicidas & veneficos & idololatrias, ^d qui tale quid in fide fuerint, in stagnum ignis sine ulla conditionali damnatione decrevit. Non enim de ethnicis C videbitur sapere, cum de fidelibus pronuntiavit, Qui vicerint, hereditate habebunt ista, & ero illis Deus, & illi mihi in filios. Et ita subjunxit, Timidis autem & incredulis & propudiosis & fornicatoribus & homicidis & veneficis & idololatriis particula in stagno ignis & sulphuris, quod est mors secunda. Sic & rursus, Beat i qui ex præceptis agunt, ut in lignum vitæ habeant potestatem, & in portas ad introeundum in sanctam civitatem. Canis veneficus, fornicator, homicida, foras. utique, qui non ex præceptis agant. Illorum est enim foras dari, qui intus fuerunt. Ceterum, quid mihi eos qui foris sunt judicare? præcesserat. De epistola quoque Joannis carpunt statim, Dictum est, Sanguis filii ejus emundat nos ab omni delicto. Semper ergo & omnifariam delinquemus, si semper & ab omni delicto emundat nos ille; aut si non semper, non etiam post fidem; & si non ab omni delicto, non etiam a fornicatione. Unde autem exorsus est? Lumen prædixerat Deum, & tenebras non esse in illo, & mentiri nos si dicamus, nos communionem habere cum eo, & in tenebris incedamus. Si vero, inquit, in lumine incedamus, communionem cum eo habebimus, & sanguis Jesu Christi Domini nostri emundat nos ab omni delicto. Ergo in lumine incedentes delinquimus, & in lumine delinquentes emundabimur? Nullo pacto. Qui enim delinquit, non in lumine est, sed in tenebris. Unde & ostendit quomodo emundabimur a delicto, in lumine incedentes, in quo delictum agi non potest, adeo sic emundari nos ait, non qua delinquamus, sed qua non delinquamus. Incedentes enim in lumine, tenebris vero non communicantes emundati agemus, non deposito, sed non admissio delicto. Hæc est enim vis Domini sanguinis, ut quos jam delicto mundavit, & exinde in lumine constituerit, mundos exinde præstet, si in lumine incedere perseveraverint. Sed subjicit, inquis, Si dicamus nos delictum non habere, seducimus nosmetipsos, & veritas non est in nobis. Si confitemur delicta nostra, fidelis & justus est ut dimittat ea nobis, & emundet nos ab omni injustitia. numquid ab immunditia? Aut si ita est, ergo & ab idololatria. Sed aliud in sensu est. Ecce enim & rursus, Si dicamus, ait, nos non deliquisse, mendacem facimus illum, & sermo ejus non est in nobis. Eo amplius, Filioli, hæc scripsi vobis, ne delinquatis; & si deliqueritis, advocatum habemus apud Deum patrem, Jesum Christum justum, & ipse placatio est pro delictis nostris. Secundum hæc, inquis, & delinquere nos, & veniam habere constabit. Quid ergo fiet, quum procedens aliud invenio? Negat enim nos omnino delinquere, & in hoc plurimum tractat, ut nihil tale concedat, proponens semel a Christo delicta deleta, non habi-

C c c c

tura

mius agnoscit priores & vetustiores, sed arguit rugas vetustatis. RIG.

^a In ecclesiam redigi.] In Ecclesiam redactus dicitur, cui Ecclesia redditur, hoc est, Ecclesiasticæ pacis communicatio. Idem.

^b Utrouque homine purgatus.] Nam ethnici ab hæreticis baptizati, pro ethnicis habebantur, hoc est, super ethnicum hæreticis. Itaque in orthodoxorum Ecclesiam recipi si postulant, denuo baptizabantur, ita ut homine utroque purgarentur, ethnico illo veteri, & superducto hæretico. Idem.

^c Sane agat pœnitentiam. sed in finem mœchiæ.] Sic agat pœnitentiam, ut a mœchia cesset. etenim ut supra dixit, cessatio delicti, radix est veniæ. Hujus autem delicti veniam a Deo sperandam esse ait Septimius, non ab Ecclesia, uti nec idololatriæ, nec homicidii. Hoc tam rigide, ut mœcho illo extra Ecclesiam projecto, fideles ceteri disciplinam habeant non mœchandi. Sic enim ipse Apostoli verba interpretatur. Idem.

^d Qui tale quid in fide fuerint.] Hoc est, qui tale quid post baptismum peccaverint. Idem.

tura postea veniam, in quo nos sensus ad admonitionem castimoniae mandat. Omnis, A inquit, qui habet spem istam, castificat semetipsum, quia & ille castus est. Omnis qui facit delictum, & iniquitatem facit, & delictum est iniquitas. Et scitis quod ille manifestatus sit, ut auferat delicta; utique haecenus admittenda. Siquidem subjungit, Omnis qui manet in illo, non delinquit. Omnis qui delinquit, neque vidit, neque cognovit eum. Filioli, nemo vos seducat. Omnis qui facit justitiam, justus est, sicut & ille justus est. Qui facit delictum, ex diabolo est, quoniam diabolus a primordio delinquit. In hoc enim manifestatus est filius Dei, ut solvat opera diaboli. Nam & solvit, liberans hominem per lavacrum, donato chirographo mortis. Et ideo omnis qui ex Deo nascitur, non facit delictum, quia semen Dei manet in illo; & non potest delinquere, quia ex Deo natus est. In hoc manifesti sunt filii Dei & filii diaboli. In quo? nisi illi non delinquendo, ex quo de Deo nati sunt; isti delinquendo, quia de diabolo sunt; perinde atque si numquam sint ex Deo nati. Quod si dicit, Qui non est justus, ex Deo non est; qui non pudicus, quomodo rursus ex Deo fiet, qui jam esse desit? Juxta est B igitur ut excidisse sibi dicamus Joannem in primore quidem epistola negantem nos sine delicto esse; nunc vero praescribentem non delinquere omnino: & illic quidem aliud de venia blandientem, hic vero districte negantem filios Dei quicumque deliquerint. Sed absit. Nam nec ipsi excidimus a qua digressi sumus distinctione delictorum. Et hic enim illam Joannes commendavit, quod sint quaedam delicta quotidianae incurSIONIS, quibus omnes sumus obiecti. Cui enim non accidit, aut irasci inique, & ultra solis occasum; aut & manum immittere, aut facile maledicere, aut temere jurare, aut fidem pacti destruere; aut verecundia, aut necessitate mentiri. ^a in negotiis, in officiis, in quaestu, in victu, in visu, in auditu quanta tentamur, ut si nulla sit venia istorum, nemini salus comperat. Horum ergo erit venia per exoratore[m] Patris Christum. Sunt autem & contraria istis, ut graviora & exitiosa, quae veniam non capiant, homicidium, idololatria, fraus, negatio, blasphemia, utique & moechia & fornicatio, & si qua alia violatio templi Dei. ^b Horum ultra exorator non erit Christus; haec non C admittet omnino, qui natus ex Deo fuerit, non futurus Dei filius, si admisit. Ita Joanni ratio constabit diversitatis, distinctionem delictorum disponenti, cum delinquere filios Dei nunc adnuit, nunc abnuit. Prospiciebat enim clausulam litterarum suarum, & illi praestruerat hos sensus, dicturus in fine manifestius, Si quis scit fratrem suum delinquere delictum non ad mortem, postulabit, & dabit ei vitam Dominus, qui non ad mortem delinquit. Est enim delictum ad mortem. non de eo dico ut quis postulet. Meminerat & ipse Hieremiam prohibitum a Deo deprecari pro populo mortalia delinquente. Omnis injuria delictum est, & est delictum ad mortem. Scimus autem quod omnis qui ex Deo natus sit, non delinquit; scilicet delictum quod ad mortem est. Ita nihil jam superest, quam aut neges moechiam & fornicationem mortalia esse delicta, aut inremissibilia XX. fatearis, pro quibus nec orari permittitur. Disciplina igitur Apostolorum proprie quidem instruit ac determinat principaliter sanctitatis omnis erga templum Dei antistitem, & ubique de Ecclesia eradicantem omne sacrilegium pudicitiae, sine ulla restitutionis mentione. Volo tamen ^c ex redundantia ^d alicujus etiam comitis Apostolorum testimonium superducere, idoneum confirmandi de proximo jure disciplinam magistrorum. Exstat enim & Barnabae titulus ad Hebraeos. adeo satis auctoritatis viro, ut quem Paulus juxta se constituerit in abstinentiae tenore: aut ego solus & Barnabas non habemus hoc operandi potestatem? ^e Et utique receptior apud Ecclesias epistola Barnabae ^f illo apocrypho Pastore moechorum. Monens itaque discipulos, omissis omnibus initiis, ad perfectionem magis tendere, nec rursus fundamenta poenitentiae jacere ab operibus mortuorum; Impossibile est enim, inquit, eos qui semel inluminati sunt, & donum coeleste gustaverunt, & participaverunt Spiritum sanctum, & verbum Dei dulce gustaverunt, occidente jam aeo cum exciderint, rursus revocari in poenitentiam, resigentes cruci in semetipsos filium Dei, & dedecorantes.

^a In negotiis, in officiis, in quaestu.] Hinc igitur manifestum est, etiam priscos illos Christianos, homines fuisse, nempe humanioribus istis peccatis obnoxios. RIG.

^b Horum ultra exorator non erit Christus.] Humanior fuit Augustini sententia, lib. de Fide & operibus. Nam & his poenitentiam non negat. Qui autem opinantur, inquit, & cetera eleemosynis facile compensari, tria tamen mortifera esse non dubitent excommunicatione, donec poenitentia humiliore sanetur, impudicitiam, idololatriam, homicidium. Idem.

^c Ex redundantia.] Alibi dicit, ex abundanti, Itaque placet emendatio Latini, ex redundant. Idem.

^d Alicujus etiam comitis Apostolorum.] Quasi Petrus & Paulus adeo praeter ceteris fuerint Apostoli, ut ceteri ipsorum comites ac discipuli censeantur. Sic autem & Barnabas ipse Apostolus, a Clemente Alexandrino, lib. 11. Strom. Apostolicus nuncupatur, & συνάρχης τῶ πνεύματι. & lib. v. συνεργάτης τῶ ἀποστόλῳ. Sed & Hieronymus in Epistolam ad Galatas, haec verba, Paulus Apostolus, non ab hominibus, neque per hominem, oblique in Petrum & in ceteros dicta videri pos-

se ait, quod non ab Apostolis Paulo sit traditum evangelium, sed ab ipso Jesu Christo, qui & illos Apostolos elegerat. Idem.

^e Et utique receptior apud Ecclesias Epistola Barnabae.] Haec Tertulliani de Epistola ad Hebraeos sententia refertur ab Hieronymo Catal. Scrip. Eccl. in Paulo. Ipse autem Hieronymus in Barnaba, scriptam fuisse ait a Barnaba Epistolam quae ad adificationem Ecclesiae pertineret, verum inter scripturas apocryphas relata. Haec ab Eusebio quoque recensetur ἐν τοῖς ὑποδοκίμοις. Et tamen pro legitima Barnabae citatur a Clemente Alex. Et ab Origene, lib. 1. contra Celsum, Catholica dicitur. Vidimus eam Graece, fere integram, penes doctissimum virum Jac. Sirmondum, cum Latina quoque interpretatione antiqua. Tota autem constat argumentis iisdem quibus utitur Seprimius noster libro adversus Judaeos, & lib. adversus Marcionem tertio. Idem.

^f Illo apocrypho Pastore moechorum.] Moechos appellat Psychicos, qui Pastoris librum receperant, de quo supra. Idem.

A dedecorantes. Terra enim quæ bibit sæpius devenientem in se humorem, & peperit herbam aptam his propter quos & colitur, benedictionem Dei consequitur. Proferens autem spinas reproba, & maledictioni proxima, cujus finis in exustionem. Hoc qui ab Apostolis didicit, & cum Apostolis docuit, nunquam mœcho & fornicatori secundam poenitentiam promissam ab Apostolis norat. Optime enim legem interpretabatur, & figuras ejus jam in ipsa veritate servabat. Ad hanc denique speciem disciplinæ de leproso cautum fuit, Si autem varietas efflorverit in cutem, & rotam cutem texerit a capite usque ad pedes per omnem conspectum, & sacerdos cum viderit, emundabit eum, quoniam convertit in album, mundus est. Qua vero die visus fuerit in ejusmodi color vivus, inquinatus est. Conversum enim hominem de pristino carnis habitu in candorem fidei, quæ vitium & macula æstimator in seculo, & totum novatum mundum voluit intelligi, qui jam non sit varius, non sit de pristino & novo aspersus. Si vero post abolitionem ^a in verustatem aliquid ex illa revixerit, rursus in carne ejus quod emortuum delicto habebatur, immundum judicari, nec expiari jam a sacerdote. Ita mœchia de pristino recidiva, & unitatem novi coloris, a quo fuerat exclusa, commaculans, immundabile est vitium. Item de domo, Si quæ maculæ & cavositates adnuntiatae in parietibus sacerdoti fuissent, priusquam introiret ad inspicendam eam, jubet auferri de domo omnia, ita immunda non futura quæ domus essent. Dehinc introgressus sacerdos, si invenisset cavositates viridicantes vel rubescentes, & ad conspectum earum humiliorem citra parietinam formam; exiret ad januam, & secerneret domum illam septem diebus. Dehinc, die septima regressus, si animadvertisset diffusum in parietibus tactum illum, imperaret extrahi eos lapides, in quibus lepra fuisset, & abjici extra civitatem in locum immundum, & sumi alios lapides politos & solidos, & reponi loco pristinorum, & pulvere alio inlini domum. Oportet enim cum pervenitur ad summum sacerdotem Patris Christum, de domo hominis nostri in tempore hebdomadis auferri omnia impedimenta prius, ut munda sit quæ remanet domus, caro & anima; & ubi introjerit eam sermo Dei, & invenerit maculas ruboris & viroris, extrahi statim, & abjici foras sensus mortiferos & cruentos: [nam & Apocalypsis viridi equo mortem, russeo autem proliatorem imposuit] proque illis politos & in compaginem aptos & firmos substruit lapides, ^b quales in Abrahamæ fiunt, ut ita homo habilis Deo sit. Quod si ^c post recuperationem & reformationem rursus sacerdos animadverterit in eadem domo ^d de pristinis causis aliquid & maculis, immundam eam pronuntiavit, & jussit deponi materias & lapides & omnem structuram ejus, & abjici in locum immundum. Hic erit homo caro atque anima, qui post baptismum & introitum sacerdotum reformatus, denuo resumit scabra & maculas carnis, & abjicitur extra civitatem in locum immundum; deditus scilicet Satanæ in carnis interitum; nec amplius reædificatur in Ecclesia post ruinam. Sic & de famulæ concubitu, quæ homini esset reservata, necdum redempta, necdum liberata. Prospicietur, inquit, illi, & non morietur, quia nondum est manumissa cui servabatur. Nondum enim caro a Christo manumissa, cui servabatur, impune contaminabatur, ita jam manumissa non habet veniam. Hæc si Apostoli magis norant, magis utique curabant. Sed & in hunc jam gradum decurram, excernens inter doctrinam Apostolorum & potestatem. ^e Disciplina hominem gubernat, ^f potestas adsignat, seorsum quod potestas, spiritus autem Deus. Quid autem docebat? non communicandum operibus tenebrarum. Observa quod jubet. Quis autem poterat donare delicta? ^g hoc solius ipsius est. Quis enim dimittit delicta, ni solus Deus? & utique mortalia quæ in ipsum fuerint admissa, & in templum ejus. Nam tibi quæ in te reatum habeant, etiam septuagies septies juberis indulgere in persona Petri. Itaque si & ipsos beatos Apostolos tale aliquid indulgisse constaret, cujus venia a Deo, non ab homine, competeret; non ex disciplina, sed ex potestate fecisse. Nam & mortuos suscitaverunt, quod Deus solus; & debiles redintegraverunt, quod nemo nisi Christus: immo & plagas inflixerunt, quod noluit Christus. Non enim decebat eum scire, qui pati venerat. Percussus est Ananias & Elimas; Ananias morte, Elimas cæcitate, ut hoc ipso probaretur Christum & hæc facere potuisse. Sic & Prophetæ eadem, & cum ea mœchiam poeniten-

XXI.

C c c c 2 tibus

^a In vetustatem revixerit.] In veterem hominem, in ethnicum. RIG.

^b Quales in Abrahamæ fiunt.) Aut mente concipiendum, aut supplendum scriptura vocabulum, filios. Alludit enim ad illud, Possit Deum de lapidibus istis suscitare filios Abrahamæ. Idem.

^c Post recuperationem & reformationem.] Itaque recuperationem hic dicit pro curatione & sanatione, ut supra immunditiam dixit irrecurabilem. Idem.

^d De pristinis causis aliquid & maculis.) Latinius scribendum monuit, cavis. Non temere. Nam supra legimus, maculas & cavositates. Visum tamen retineri, causis, quia hoc vocabulo Septimius frequenter & labe & vitia significat. Sic supra quas dixerat causas, explicat schismata, emulationes, dissensiones, præsumptiones, &c. Idem.

^e Disciplina hominem gubernat, potestas adsignat seorsum quod potestas, spiritus autem Deus.) Hæc corrupta, esse nemo negaverit. Quis autem absque veterum exemplarium auctoritate certi quidquam repromittat? Tamen & juvabit nonnihil interim tentasse. Nam & sensus & verba redire videntur si legimus, Disciplina hominem gubernat: potestas adsignat. Seorsum, Quid potestas? Spiritus. Spiritus autem? Deus. Idem.

^f Potestas adsignat.) Potestas hominem adsignat, demonstrat, eximium ostendit, *χαρματις*. Itaque, data Petro potestas, Petri personam adsignat, ut ad Petri duntaxat personam potestas pertinuerit. Hoc vero ait Tertullianus. Sed visum aliter Patribus plerisque omnibus. Idem.

^g Hoc solius ipsius est.] Dei scilicet, sive Spiritus. Idem.

tibus ignoverant, quia & severitatis documenta fecerunt. ^a Exhibe igitur & nunc mihi, ^A Apostolice, prophetica exempla, ^b & agnoscam divinitatem, & vindica tibi delictorum ejusmodi remittendorum potestatem. Quod si disciplinæ solius officia sortitus es, nec imperio præsidere, sed ministerio, quis aut quantus es indulgere? qui neque Prophetam, nec Apostolum exhibens, cares ea virtute cujus est indulgere. Sed habet, inquis, potestatem Ecclesia delicta donandi. hoc ego magis & agnosco & dispono, qui ipsum Paracletum in Prophetis novis habeo dicentem, Potest Ecclesia donare delictum, sed non faciam, ne & alia delinquant. ^c Quid si pseudopropheticus spiritus pronuntiavit? Atqui magis everforis fuisset, & semetipsum de clementia commendare, & ceteros ad delinquentiam temperare. Aut si & hoc secundum spiritum veritatis adfectare gestivit; ergo spiritus veritatis potest quidem indulgere fornicatoribus veniam, sed cum plurimum malo non vult. De tua nunc sententia quæro unde hoc jus Ecclesiæ usurpes. Si quia dixerit Petro Dominus, Super hanc petram ædificabo Ecclesiam meam, Tibi dedi claves regni cœlestis, vel: Quæ-^B cunque alligaveris vel solveris in terra, erunt alligata vel soluta in cœlis; idcirco præsumis & ad te derivasse solvendi & alligandi potestatem, id est, ^d ad omnem Ecclesiam Petri propinquam; qualis es evertens atque ^e commutans manifestam Domini intentionem personaliter hoc Petro conferentem, Super te, inquit, ædificabo Ecclesiam meam. Et: Dabo tibi claves, non Ecclesiæ. Et: Quæcumque solveris vel alligaveris, non quæ solverint vel alligaverint. Sic enim & exitus docet. In ipso Ecclesia exstructa est, id est per ipsum, si ipse clavem imbuat; vide quam Viri Israelitæ, auribus mandate quæ dico; Iesum Nazarenum virum a Deo vobis destinatum, & reliqua. Ipse denique primus in Christi baptismo reservavit aditum cœlestis regni, quo solvuntur alligata retro delicta, & alligantur quæ non fuerint soluta, secundum veram salutem; & Ananiam vinxit vinculo mortis; & debilem pedibus absolvit vitio valetudinis. Sic & in illa disceptatione custodiendæ necne legis, primus omnium Petrus Spiritu instinctus, & de nationum vocatione præfatus, Et nunc, in-^C quit, cur tentastis Dominum de imponendo jugo fratribus, quod neque nos, neque patres nostri sufferre valuerunt? Sedenim per gratiam Jesu credimus nos salutem consecuturos ficut & illi. Hæc sententia & solvit quæ omissa sunt legis, & alligavit quæ reservata sunt. Adeo nihil ad delicta fidelium capitalia potestas solvendi & alligandi Petro emancipata. Cui si præceperat Dominus etiam septuagies delinquenti in eum fratri indulgere; utique, nihil postea alligare, id est, retinere mandasset, nisi forte ea quæ in Dominum, non in fratrem quis admiserit. Præjudicatur enim non dimittenda in Deum delicta, quum in homine admissa donantur. Quid nunc & ad Ecclesiam, & quidem tuam, Psychice? Secundum enim Petri personam ^g spiritalibus potestas ista conveniet, aut Apostolo, aut Prophetæ. Nam & Ecclesia proprie & ^h principaliter ipse est ⁱ Spiritus in quo est trinitas unius divinitatis Pater & Filius & Spiritus sanctus. Illam Ecclesiam congregat, quam Domi-^D nus in tribus posuit. Atque ita exinde etiam numerus omnis qui in hanc fidem conspici-
raverint, Ecclesia ab auctore & consecratore censetur. Et ideo Ecclesia quidem delicta donabit; sed ecclesia Spiritus per spiritalem hominem, ^k non ecclesia numerus episcoporum.
XXII. Domini enim, non famuli est jus & arbitrium; Dei ipsius, non sacerdotis. At tu jam & in martyras tuos effundis hanc potestatem, ^l ut quisque ex consensione vincula induit adhuc

^a Exhibe igitur & nunc mihi, Apostolice.] Apostolicum vocat eadem forma qua supra Pontificem maximum, & Episcopum Episcoporum, & Pastorem bonum, & benedictum Papam. RIG.

^a Exhibe igitur & nunc mihi Apostolice. Qui Apostolorum doctrinam tenere te gloriaris, ut vitiis carnis patrocineris. LE PR.

^b Ut agnoscam divinitatem.] Ut agnoscam te divina virtute ac potestate adsignatum. RIG.

^c Quid si pseudopropheticus spiritus pronuntiavit?] Verba sunt Catholici, quem Psychicum vocat. Idem.

^d Ad omnem Ecclesiam Petri propinquam.] Hoc est, quæ originem suam ad Petrum referre possit. Sed & aliæ quæ licet nullum ex Apostolis vel Apostolicis auctorem suum proferant, tamen in eadem fide conspirantes, non minus Apostolicæ deputantur, pro consanguinitate doctrinæ. Sic ipse libro de Præscript. hæreticor. Idem.

^e Commutans manifestam Domini intentionem, personaliter hoc Petro conferentem. Super te, inquit, ædificabo Ecclesiam meam.] Non recte citantur a Septimio verba Christi, quæ sunt apud Matth. xvi. c. 18. Ad ea vero sapientissimæ sunt observationes Chrysostomi. Idem.

^f Ipse clavem imbuat.] Primus seræ clavem inseruit. Clave a Deo concessa uti cepit. Sic lib. de Jejuniis. Ubi jam restitutio hominis imbuti potuit. Idem.

^g Spiritalibus potestas ista conveniet.] Paracleticis, quos opponit Psychicis. Idem.

^h Principaliter ipse est spiritus, in quo Trinitas. Spiritus est quem Montano tribuit, & Trinitatem ut putat Pa-

melius, intelligit non sine stupore & dementia, Montanum Priscam, & Maximillam. LE PR.

ⁱ Spiritus, in quo est Trinitas unius divinitatis. Hæc adjecisse videtur in opprobrium Pontificis Romani, quasi de Trinitate cum Praxeas sentiret. Sic enim adversus Prax. Duo negotia diaboli Praxeas Romæ procuravit, prophetiam expulit, & hæresim intulit. Paracletum fugavit, & Patrem crucifixit. RIG.

^k Non Ecclesia numerus Episcoporum.] Ecclesia, inquit, delicta donabit, sed Ecclesia Spiritus, hoc est, Ecclesia quæ Spiritu gloriatur, qui Deus est, qui solus delicta donare potest: non Ecclesia quæ vincit numero episcoporum. Paracleticam sive Montanicam suam paucitatem opponit multitudini Catholicorum. Sic enim ait libro de Jejuniis, Majorem vim imperitorum, apud gloriosissimam scilicet multitudinem Psychicorum. Idem.

^l Ut quisque ex consensione vincula induit adhuc molli.] Notat quorundam Psychicorum technas, qui ex compaſto se se in carcerem dabant, & vincula induebant, ut incepti martyrii fama simplices Fidelium, seu viros seu feminas, ob fornicationem forte ab Ecclesia relegatos, consolandi martyris adfectu in carcerem ventitantes; fallerent, ac novis libidinum maculis contaminatas ad Ecclesiam remitterent cum litteris pacis & communicationis. Quales pacis litteræ ab ejusmodi nebulonibus, qui de sua ipsi pace periclitabantur? Hæc Septimius de Catholicis sub Psychicorum nomine. sed jam insensus auctoritati Catholicæ. Idem.

A adhuc mollia, in novo custodiæ nomine, statim ambiunt mœchi, statim adeunt fornicatores, jam preces circumsonant, jam lacrymæ circumstagnant maculati cujusque; ^a nec ulli magis aditum carceris redimunt, quam qui Ecclesiam perdiderunt. ^b Violantur viri ac feminae in tenebris plane ex usu libidinum notis, & pacem ab his quærunt, qui de sua periclitantur. ^c Alii ad metalla confugiunt, ^d & inde communicatores revertuntur, ubi jam aliud martyrium necessarium est delictis post martyrium novis. Quis enim in terris & in carne sine culpa? quis martyr seculi incola, ^e denariis supplex, medico obnoxius & feneratori? ^f Puta nunc sub gladio jam capite librato, puta in patibulo jam corpore expanso, puta in stipite & jam leone concesso; puta in axe, jam incendio adstructo, in ipsa dico securitate & possessione martyrii, quis permittit homini donare, quæ Deo reservanda sunt? a quo ea sine excusatione damnata sunt; quæ nec Apostoli, quod sciam, martyres & ipsi, donabilia judicaverunt. Denique jam ad bestias depugnauerat Paulus Ephesi; cum interitum ^B decernit incesto. Sufficiat martyri propria delicta purgasse. Ingrati vel superbi est in alios quoque spargere, quod pro magno fuerit consecutus. Quis alienam mortem sua solvit, nisi solus Dei filius? Nam & in ipsa passione liberavit latronem. Ad hoc enim venerat, ut ipse a delicto purus, & omnia sanctus pro peccatoribus obiret. Proinde qui illum æmularis donando delicta, si nihil ipse deliquisti, plane patere pro me. Si vero peccator es, quomodo oleum faculæ tuæ sufficere & tibi & mihi poterit? ^h Habeo etiam nunc quo probem Christum. Si propterea Christus in martyre est, ut mœchos & fornicatores martyr absolvat, occulta cordis edicat, ut ita delicta concedat, & Christus est. Sic enim Dominus Jesus Christus potestatem suam ostendit, Quid cogitatis nequam in cordibus vestris? Quid enim facilius est, dicere paralytico, Dimittuntur tibi peccata, an, Surge & ambula? Igitur ut sciatis filium hominis habere dimittendorum peccatorum in terris potestatem, tibi dico, paralytice, Surge & ambula. Si Dominus tantum de potestatis suæ probatione curavit, uti traduceret cogitatus, & ita imperaret sanitatem, ne non crederetur posse delicta dimittere, non licet mihi eandem potestatem in aliquo sine eisdem probationibus credere. Quum tamen mœchis & fornicatoribus a martyre expostulas veniam; ipse confiteris ejusmodi crimina non nisi proprio martyrio diluenda, qui præsumis alieno. Quod si est, jam & martyrium aliud erit baptisma. Habeo enim, inquit, & aliud baptisma. Unde & ex vulnere lateris Dominici aqua & sanguis, utriusque lavacri paratura, manavit. Debeo ergo & primo lavacro alium liberare, si possum secundo, ⁱ ingeramusque in sinum necesse est, Quæcumque auctoritas, quæcumque ratio mœcho & fornicatori pacem ecclesiasticam reddit, eadem debet & homicidæ & idololatræ poenitentibus subvenire; certe negatori, & utique illi, quem in proelio confessionis tormentis colluctatum sævitia dejecit. Ceterum, indignum Deo, & illius misericordia, qui poenitentiam peccatoris morti prævertit, ut facilius in Ecclesiam redeant, qui subando, quam qui dimicando ceciderunt. Urget nos ^D dicere indignitas. Contaminata potius corpora revocabis, quam cruentata? Quæ poenitentia miserabilior, titillatam prosternens carnem; an vero laniatam? Quæ justior venia in omnibus caussis, quam voluntarius, an quam invitus peccator implorat? Nemo volens negare compellitur; nemo nolens, fornicatur. Nulla ad libidinem vis est, nisi ipsa; nescit quod libet cogi. ^k Negationem porro quanta compellunt ingenia carnificis & genera poenarum? Quis magis negavit, qui Christum vexatus, an qui delectatus amisit? qui quum amitteret, doluit; an qui quum amitteret, luit? Et tamen illæ cicatrices Christiano proelio insculptæ, & utique ^l invidiosæ apud Christum, quia vicisse cupierunt, & sic quoque gloriosæ, quia non vincendo cesserunt, in quas adhuc & diabolus ipse suspirat, cum sua infelicitate,

^a Nec ulli magis aditum carceris redimunt, quam qui Ecclesiam perdiderunt.] Maluit Latinus, Ecclesie, ut de Ecclesie aditu intelligatur. Perdidisse Ecclesiam, sive Ecclesie aditum dicuntur, qui Ecclesia sunt egesti. Ut contra reddi Ecclesia dicitur, quibus redduntur jura pacis sive communionis ecclesiasticæ. RIG.

^b Violantur viri ac feminae in tenebris.) Quæ ab Ethnicis olim adversus Christianos jactabantur, atrociora non erant istis quæ Septimius Psychicus suis infligit. Idem.

^c Alii ad metalla confugiunt.] Alii, inquit, ob mœchiam aut fornicationem egesti, ethnicis procuratoribus metallorum corruptis, ad metalla confugiunt, ac pro Christi nomine aptos ad ea se fuisse simulant. undemox, tanquam degustato martyrio, ad ecclesiasticæ communionis pacem revertuntur. Inde autem revertuntur, ubi jam aliud martyrium necessarium est; ob ea nimirum delicta, quæ dum apud metalla per fraudem illicitæ pactionis agerent, forma negationis non levissima contraxere. Quis martyr! in seculo agens inter ethnicos, damnatis supplex, nempe hostibus Dei & Christi, mœcho obnoxius & fornicatori, hoc est, idolorum cultoribus, vel iisdem quoque re ipsa mœchis & fornicatoribus, a quibus tamen suam ipse cum Ecclesia pacem redimit! Idem.

^d Inde communicatores revertuntur.) Hoc est, cum jure

pacis & communionis. Idem.

^e Denariis supplex, medico obnoxius & feneratori.] Conjecturam protuli, quam tanti facio, quanti esse per exemplaria videbitur. Idem.

^f Puta nunc sub gladio.] Quasi diceret, Demus autem istos de quibus supra dictum est, veros esse & indubitatos martyras. Idem.

^g Jam leone concesso.] Circo videlicet conclamante Christianis leonem. Sic lib. de Spectaculis, Illic in nos quotidiani leones expostulantur. Idem.

^h Habeo nunc quo probem Christum. Hoc est, habeo nunc quo probem Christum peccata dimittere, non martyrem. Idem.

ⁱ Ingeramusque in sinum necesse est.] In sinum Psychicorum, ut eorum contumaciam confundamus. Hic vero ante annos VII. editio prior hæserat; nimia diffidentia quam discipulus prioris posterior dies nudius quartus ademit. Idem.

^k Negationem porro quanta compellunt, &c. Quid hoc est? fornicationem Idololatria majorem facere? ^l *ταπεινά* quidem peccatum est & grave & letale: at idololatria gravissimum, pro quo tot supplicia in veteri ecclesia, torque instituti ritus poenitendi. LE PR.

^l Invidiosæ apud Christum.] Invidiam facientes Christo.

tate, sed casta; cum poenitentia moerente, sed non erubesciente ad Dominum de venia.
 * ^a Denuo dimittitur eis, qui piaculariter negaverunt, ^b Solis illis caro infirma est. Atqui nulla tam fortis caro, quam quæ spiritum elidit.

Sic lib. de Fuga, *Malo invidiam ei facere per voluntatem ipsius pereundo.* Diximus supra. RIG.

^a Denuo dimittitur eis qui piaculariter negaverunt.] Cedat veritati pudor, & mutare sententiam nobis liceat, si negare non licet in authentico scriptum fuisse, *Denuo dimittitur eis qui piaculariter negaverunt.* nam id clausula sequens evincit. Ludit Afer ambiguo vocabuli, & jaculum torquet in Psychicos, quale supra, cum exteriores botulos hisdem objecit, qui luxuria tenderentur, & nuptias repetitas probarent. Denuo, inquit, dimittitur eis, qui peculiariter negaverunt. Quali diceret, Hominibus bene vasatis & bene peculiatibus favent Psychici, qui poenitentiam indulgent moechis, vase ac peculio suo abutentibus, adeoque Chri-

stum negantibus, quoties membra sua, quæ fuere Christi, faciunt membra meretricis. Peculiariter Christum negant, qui de peculio suo ludunt, adversus datam Christo fidem.

^b Solis illis caro infirma est.] Libidinosis, moechis fornicatoribus. Psychicorum disciplinam vituperat, qui de tribus delictis mortiferis, idololatria sive negatione, homicidio, & moechia, solis moechis Ecclesiam redderent, quæ magis reddenda videretur idololatriæ, sive negantibus, post expressam violentia tormentorum idololatriam sive negationem poenitentibus, cum isti, non nisi asperitate tormentorum coacti, at moechi & fornicatores, per libidinem & voluptatem sponte ipsi suapte, peccaverint. Idem.

Q. SEPT. FLOR. TER TULLIANI CARTHAGINENSIS PRESBYTERI CARMEN DE JONA ET NINIVE

Descriptum ex vetusto exemplari P. Pithœi. I. C.



OST Sodomum & Gomorum viventia funera
in ævum,

Et cinerum 1. senio signata incendia, poenæ,
Et frustra solis oculis nascentia poma,
Et pariter 2. facti mortem maris, & salis illic
Si quid homo est poenam mutato corpore servans:

Pene 3. alios ignes superi decusserat imbris,
Urbs 4. æqui justique fines transgressa Ninive.
Nam quis subversa menti metus? omnia vulgo
Pœnarum documenta vacant, ubi possidet error.
5. At bonus & nostri patiens, & plectere serus
Omnipotens dominus nullam jaculabitur iram,
Ni prius admoneat, duratæque pectora pulset
Præfagos agitans angusta 6. mente prophetas.
Namque Niniivitum meritis mandarat Ionam
Præfari exitium Dominus, sed conscius ille
Parcere subjectis, 7. & debita cedere poenæ
Supplicibus, facilemque boni, 8. cessabat obire,
Ne vanum caneret, cessura pace minarum.
Mox fuga consilium (si qua est tamen ista facultas)
Evitare Deum, dominique evadere dextram,
9. Qua subter totus trepidans compescitur orbis.
10. At ratus est quod agit sancto de corde prophetes,
11. Littoris in labio portu celeberrima fido
Urbs, ora est Cilicum, contra libratur Ioppen.
Inde igitur 12. Tharsos properus rate scandit Ionas.
Ejusæm fert acta Deus, nec denique mirum
Si dominum in terris fugiens, invenit in undis.
Parvula nam subito macularerat gera nubes,
Vellere sulfureo de semine 13. concita venti,
Paulatimque globus pariter cum Sole cohesit.
14. Deceptumque diem caliginis agmine clusit.
Fit speculum cæli pelagus, niger ambitus undas
Inficit, in tenebras ruit æther, & mare surgit.
Nequicquam medios fluctus dum nubila tangunt,
Gloria ventorum, quos omnes turbine miscet.
Diversus furor in profugum frendebat Ionam;
Una ratis certamen erat, cæloque, fretoque,
Tunditur hinc illinc, tremat omnis sylva sub ictu
15. Fluctifrago, subter concussa est spina carinæ,
Palpitat 16. antenna stridens, 17. labor horret ab alto,
Ipsa etiam infringi dubitans inflectitur arbor,
Nauticus interea geminus 18. clamor omnia tentat
Pro rate 19. proque anima, spiras mandare morantes
20. Oblaqueare mitram, clavorum stringere nifus,
Vel reluctantes impellere pectore 21. gyros:
Pars maris interni 22. puteum gravescere vicissim.
23. Egregias rapiunt tunc merces, atque onus omnes
Præcipitat, certantque pericula vincere damnis.
Sunt misere voces ad singula fragmina Ponti,
Expanduntque manus 24. nullorum ad lumina Divum,
Quos maris & cæli vis non timet, 25. baud minus illos
Puppibus obtrusos irato turbine mergens.
Nescius hæc reus ipse cavo sub fornice puppis

26. Sternentem inflata resonabat nave soporem,
Jam tunc in somno 27. Domini formando figuram.
Hunc simul 28. undifecæ qui cogit munia prore,
Pace soporatum placida, requiete 29. superbum
Instat impulsans; 30. quid ait, discrimine in isto
31. Somniare capit, tantoque in turbine portum
Solutus habes? nos unda 32. operit, spes unica divum est,
Tu quoque, quisque tibi Deus est, dic vota precesque.
33. Exin quis culpæ propriæ, quis causa procellæ
Discere sorte placet, nec sors mentitur Ionam.
Tunc rogitant, quis, & unde hominum, quis denique ve-

rum
Quo populo, qua 34. sed cluis? famulum sese ille fatetur
Prætimidium fidumque Dei, 35. qui sustulit altum,
Qui terram posuit, qui totam corpore fudit.
Ipsius sese profugum, causasque revelat.
Dirigere metu 36. quid nos igitur tibi culpæ,
Quid fore nunc, quonam placabimus æquora facto?

B Namque magis multoque magis freta seva tuebant.
En ego tempestas, ego tota infantia mundi,
In me, inquit, vobis æther ruit, & mare surgit.
In me terra procul, mors proxima, nulla Dei spes.
Quin dare præcipitem causam, 37. navemque levantes,
Unum onus hoc magnum pelago jactare volentem.

38. Ast illi frustra nituntur vertere cursum
In reditum; nec clavus enim torquere sinebat,
Dura nec antennæ mutari libra volebat.
Postremo ad dominum; Ne nos in mortis hiatus
Unam animam propter dederis, ne 39. sanguine justis
Respersisse velis, si sic tua dextra ducit.
Jamque illic imo exoritur de gurgite cetæ
Squamosum 40. e conchis evolvere corporis agmen,
Urgebat proprios concusso marmore fluctus,
41. Sponte sua prædam rapiens, quam puppis ab arco
Provolutatam limosis faucibus hausit,
Viventemque dapem longam percepit in alvum,
C Cumque viro, cæli rabiem, pelagique vocavit.
Sternitur æquoris unda, resolvitur ætheris umbra:
Hinc fluctus, illinc flatus redduntur amici,
Securamque viam placida signante carina,
Candida cæruleo florent vestigia sulco.
Nautæ tunc Domino leti venerando timorem
Sacrificant grates. *****

Navigat & vates alio susceptus Ionas
Navigio, fluctumque secut sub fluctibus imis,
Viscera velificans anima inspirata ferina,
Conclusus, neque 42. tinctus aquis, 43. Maris intus ex-

ter
Inter semefas classes, resolutaque corpora putri
Digestu, sua jam 44. velua * funera discens.
In signum sed enim domini quandoque futurus,
Non erat exitio, sed cæli gloria factus.

Hactenus vetus codex.

Carmen de Iona & Ninive.



ARMEN hoc nunquam antea visum nec lectum, repertum fuit in vetusto codice manuscripto, cuius copiam mihi fecit P. Pithæus r. c. saluti priscorum auctorum natus. Tertulliani vero genuinum esse opus, duæ res docent. Primum, quia in eodem v. c. Tertulliano tribuitur, quemadmodum etiam aliud carmen de Sodomis quod

postremum olim prodit in lucem sub nomine Divi Cypriani, sed nuper assertum Tertulliano, ex conjectura, a Jac. Pamelio viro multæ lectionis & iudicii. Unde obiter confirmabo sententiam ipsius Pameli, & monebo studiosos ne amplius addubitent de vero auctore carminis de Sodomis. Deinde prorsus redolet phrasim Tertullianicam, ut obscuram & asperam, sic etiam eruditam. Illud dolendum est quod in membranæ imperite opus descriptum extitit ab antiquario. Proposui igitur bona fide lectionem v. c. & conjunctim emendationes, ne cui fucum facerem, donec aliud exemplar manuscriptum erui possit, unde cæteræ labeculæ eluantur. Quod attinet ad titulum, inscribatur in v. c. de Ninive. Sed cum tota narratio pertineat ad Ionam, visum est inscribere etiam de Iona. Suspicio tamen est Tertullianum expressisse carmine integram historiam Ionæ, ut in sacris bibliis extat.

1. Cinerum senio signata] ita correxi, pro quo erat in v. c. cinerum senios ignata. Conjecturam meam confirmat aperte alter ejusdem Tertulliani versus de Sodomis, ubi sic.

Tota rogos regio est, hinc atro horrore fuville.

Inde situ cano cineres incendia signant.

Sic enim obiter lego ex vestigiis v. c. in quo: hinc de situ vulgo est: hincque situ.

2. Facti mortem maris] intelligit mare mortuum, de quo ipsemet in carmine de Sodomis: Nec mare vivit ibi, mors est maris, illa quieti.

3. Pæne alios ignes] placet hæc emendatio ducta ex conjectura P. Pithæi: accedit enim prope ad vestigia scripturæ v. c. in quo. Pæne alio ignes superis decesserat imbris.

4. Justique fuerant] varias recipit conjecturas, dubium enim est an auctor scripserit justique forem, vel, justis fines, ut censet idem Pithæus: statim scripsi, transgressa Ninive pro quo v. c. transgressi Ninivite.

5. At bonus] v. c. at boni.

6. Mente prophetas] forte, prophetas, ut conjugatur, cum voce, præfagos.

7. Debita cedere pæne] ita emendavi, cum corrupte esset in v. c. debitam cedere pænam, cedere posuit, pro remittere.

8. Cessabat obire] id est, recubabat Ionas implere officium admonendi. Plane eodem colore Prudentius excusat Ionam, hymno 7. cathem, ubi hæc historia describitur.

Ionam prophetam mitis ultor excitat

Pæna imminentis iret ut prænuncius,

Sed nosset ille cum minacem iudicem

Servare malle quam ferire ac plectere,

Tectam latenter vertit in tharfos figuram.

verum alii scriptores ajunt, Ionam contemptu id fecisse D. Hieronymus comment. in Ionam, conscius erat fugæ, & peccati quo domini præcepta neglexerat. D. Gregorius lib. 6. in Iob. c. 13. Illic gestante bellua pervenit quo ire sponte contempsit. Ecce fugitivum Dei tempestas invenit, fors litigat, mare suscipit, bellua includit, & quia auctori suo obedire renititur, ad locum quo missus fuerat, suo reus carcere portatur. Isidorus lib. de vita & morte Sanctor. cap. 45. Ionas ad gentium præconia mittitur, missus contemnit, contemnens fugit, fugiens dormit, &c.

9. Qua subter] erat in v. c. super.

10. At ratus est] corrupte rursus in exemplari. an rati. Statim reposui, de corde, pro quo v. c. de corpore. Removet auctor a propheta culpam, ut excuset factum.

11. Littoris in labio] Similis phrasim Sisennæ apud Nonium Marcel. sistitque in labro summo fluminis. Et M. Tullius, os portus similiter dixit. Nam sic de suppliciis in Verrem. Nam in ipso aditu atque ore portus.

12. Tharfos] v. c. Tharvos properus rate conscendit.

13. Concita venti] puto, vere ita correxi, pro quo v. c. conotia venti.

14. Deceptumque diem] pro, ereptum posuit.

15. Fluctifrago] alias v. c. fluctivago.

16. Antemna stridens] non hic dicam produci ultimam, in, ob duas antemna, propter pentemimerum, sed potius observandam monebo veterum consuetudinem, qui vocalem longam faciebant cum sequerentur duæ consonantes. Quem morem tamen neoterici nec intellexerunt, nec viderunt, qui sæpe locos in auctoribus corruerunt contra fidem & consensum omnium v. c. Id ego prolatis & restitutis testimoniis docui ad Paulinum, Sedulium, Marium Victorem, Iuvenium, & cæteros. Addam tantum verba vetustissimi grammatici Terentiani Mauri, cap. de carmine Heroico

Spondeum gemine possunt firmare sonore.

Exemplis an prava sequar, vel recta, probabo.

Quisque scire cupit, vel quisque scribere curat.

Antestare decet quum dico, & separo verbum.

Ante Stesichorum vatem natura creavit.

17. Labor borret ab alto.] P. Pithæus subolet, voce laboris hic significari vexilli seu veli speciem. Sane Gregorius Nazianzenus oratione in Julian. ait vexillum esse quod a Latinis dicitur, labor, quia vim habeat solvendorum laborum. Extat in Cod. Theodos. l. 6. tit. 25. de præpositis laborum. ubi sic præpositi laborum nostro iudicio & stipendiorum sudoribus promoventur. Sed & in Cod. Justinia. lib. 12. tit. 18. constantissima fide in omnibus libris manuscriptis inscribit, de præp. laborum. Quæ tamen scriptura quibusdam insolens visa fuit, adeo ut Accursius noter fuisse sua ætate qui pro, laborum, reponerent, labiorum, ridicule: Nunc alii putant legendum, potius, labarorum, exemplo quo Constantinus imperator vexillum illud nobile quo utebatur in bello, labarum appellavit. Ego non temere discedendum arbitror a scriptura veterum codicum.

18. Geminus clamor] primam, in clamor, contraxit Tertullianus, non solus inter priscos. Nam Paulinus libris de vita Martini ea licentia usus, ut ibi notavi lib. 4. num. 36. productis etiam testimoniis Iuvenii, apud quem neoterici vocem corruerunt contra omnes manuscriptos. Clamor autem in tempestate marina locum habent Ovidius lib. 11. Metam. Quippe sonant clamore viri, stridore rudentes, undarum incurfu gravis unda. Sed & ipse Tertullianus paulo post subdit. Sunt misere voces ad singula fragmina Ponti.

19. Anima spiras.] erat in v. c. animas spiras. Isidorus etym. lib. 9. c. 3. ait spiras funes esse quibus nautæ utuntur in tempestatibus, a Sparto dictas.

20. Oblaqueare mithram] felicissima hujus loci restitutio debetur & acumini & iudicio P. Pithæi. Depravate erat in v. c. oblaqueare vibram. Isidorus lib. 19. etym. cap. 4. scribit mithram esse funem, quo navis media vincitur. Quæ vox rara est, & a paucis alibi electa.

21. Pectore gyros] corrupte erat in v. c. niggyros, & fortassis totum verius sic melius legetur. Veli eluctantes impellere pectore gyros.

22. Puteum graveolere.] Arbitror auctorem verbum hoc active usurpasset, & graveolere puteum idem valere ac facere, ut puteus gravem odorem exhalet. Intelligo igitur hunc locum de sentina navis, quæ tum gravius olet cum sedimentum aquæ quiescentis movetur & exhauritur. Paulinus in carm. ad Cytherium. Quo cymba multam duxerat rimis aquam olente sentina lacu. Quintilianus lib. 8. observat a Cicerone dictam reipublicæ sentinam, significante fœditatem hominum, Tertullianus vero partem maris interni vocat, quia sentinæ aqua e mari est.

23. Egregias rapiunt] erat in v. c. egregie tunc rapiunt.

24. Nullorum] in v. c. ad hanc vocem recentiore quadam manu superadditum erat, multorum. Sed bene auctor vocat nullos divos, quia gentium Dii, revera nulli sunt, vel quia nullius opus & auxilii. Hinc illa vox apud veteres Comicos. Nullus sum. Et Paulinus. Nullus eram, & faciente Deo sum natus ut essem.

25. Haud minus illos] ita emendo, pro quo v. c. aut munus illos puppibus abstruso Siratos. Quibus verbis non dubito quin alludat ad morem veterum qui in navibus Deos portabant, tanquam tutelares. Virgil. Ingentes a puppe Deos. Idem l. 10. Æn. laurato fulgebat Apolline puppis. Ovidius lib. 1. Tristium. Monte nec inferior proræ puppique recurve insilit, & pictos verberat unda Deos. Auctores appellant tutelas quasi proprio nomine, Silvius Italicus. Tutelaque Deum fluitant. Seneca epist. 76. eo alludit dicens. Navis bona dicitur, &c. nec cuius tutela ebore celata est. Ea imitatione dicunt etiamnum hodie Venetos sanctum Marcum attollere in puppi, suæ civitatis tutelarem divum.

26. Sternentem] placet Philip. Roberto I. C. stertentem. Et quidem Ionæ cap. 1. ubi vulgata editio habet, & dormiebat sopore gravi, D. Hieronymus ex Septuaginta vertit: & dormiebat & stertebat. Divus quoque Ambrosius in Psalm. 43. de Iona legimus qui dormiebat in ventre navis & stertebat. Et ipse Hieronymus in commentar. in Ionam, quasi securus (ait) dormiret, & profundissimum somnum ronchonare sonaret.

27. Domini formando] erat in v. c. in se formando, locum autem intelligit Matthæi cap. 8. ubi de Christo dormiente in navi & a suis excitato.

28. Undicese qui cogit munia proræ] si quid veri auguror, ita non male emendavi depravatissimam scripturam v. c. habentis. Undis ita qui cogit mœnia proræ: nisi malis, undicese, facilis autem mutatio undis ita, undicese, pro undicese. Sed & potest retineri illud, mœnia. Nam Festus Pompejus adnotat veteres dixisse, mœnia pro officiis.

29. Requiete superbum] Sospiter Charilius lib. 1. Quies (ait) facit quietem, requies accusativo non facit, requietem sed requiem: licet Cicero dixerit requietem ad Hostilium. Idem Charilius alio loco id repetit. Cicero, ait, aliter declinavit secutus numerum, requietem enim dixit; superbum autem vocat pertinacem in somno, qui quasi dedignaretur moveri clamore nautarum periclitantium, nimium securus.

30. Quid ait] corrupte erat in v. c. quid ajunt discriminis in isto.

31. Somniare capis] locus hic varias recipit conjecturas.

32. Nos

Tertulliani carmen de Sodomis.

Clamos prima brevi.

Spiræ.

Mitra funis navis.

Sentina olens.

Nulli Dii.

Tutela-res Dii navium.

Labium littoris.

Vocalis longa ob duas consonantes.

32. *Nos unda*] vocem, *nos*, addidi, quæ videtur desiderari.
33. *Exim quis*] depravatissime erant in v. c. *Indicit exin quis*.
- Cluis. 34. *Qua sede cluis*.] valde mihi placet hæc emendatio quam eruite P. Pithæus ex vestigiis v. c. in quo, *qua sede civis*. Vox *clue*, non ignota apud veteres, quam restitui aliis auditoribus temere vulgo corruptam, itaque non repetam.
- Altum pro cælo. 35. *Qui sustulit altum*] redundabant verba in v. c. in quo ita scriptum repperi: *qui cælum sustulit alto*. Videtur quidem corruptum carmen glosa, *altum* autem pro cælo poni sci- mus, ut apud Virgilium, & *Maja genitum cælo demittit ab alto*. Lactantius lib. 2. cap. 1. *oculos suos ab alto deficiunt, soloque defigunt*.
36. *quid nos*] v. c. *quos* vel, *quod*.
37. *Navemque levantes unum male* in v. c. *navem l. unus*.
38. *Ast illi*] v. c. *illis*.
39. *Ne sanguine iusti*] sic lego, pro quo v. c. *iustum*, id- que confirmatur textu biblico.
40. *E concubis*] v. c. &
41. *Sponte sua*] ut expleretur hiatus v. c. addidi, *sua*, nisi malis, *sponte novam*.
42. *Neque tinctus aquis*] videbatur posse legi, *tactus*, quod minus est. Nam & Paulinus in carm. ad Cyterium de eodem Tinctus Iona loquens, *mensuræ æquore intactus undis fluctuat*. Sic Se- dulius de eodem: *ceto sorbente voratus in pelago non sensit aquas*. Sed tamen illud *tinctus*, retinui, quia scio familia- re esse Tertulliano uti eo verbo, & *tinctionem* usurpare pro baptismi aquis.
43. *Maris intimus extor inter semesas classes*] v. c. habebat *classes*. Sed superiora ut reponi debeant, non satis liquet. Placet quidem doctissimo Phil. Roberto ut legatur, *maris inter & extor. Semesa*, &c. Nisi mutato ordine malis. *Maris extor, & inter Semesas*, ut versus sibi cohæreant. Sic autem Paulinus exterum maris, Ionam intra mare eleganter dixit, *Nam liber undis intra mare extor maris*.
44. *Vel va** Robertus legit: *vel vatis*. Quid si potius; *vel vivus*? Et hæc quidem quæ ad emendationem corruptissimi exemplaris proferre potui,

Desiderantur libri ab ipso Tertulliano, atque ab Hieronymo citati,

DE PARADISO.

DE SPÆ FIDELIUM.

DE ECSTASI.

ADVERSUS APOLLONIUM.

ADVERSUS APELLECIANOS.

DE VESTIBUS AARON.

DE CENSU ANIMÆ, *nisi sit idem ipse quem habemus,*
DE ANIMA.

Desiderantur etiam ab ipso Tertulliano Græce quoque compositi,

DE CORONA.

DE VIRGINIBUS VELANDIS.

DE BAPTISMO.

*Tabula præfixa vetustissimo exemplari, quod fuit Agobardi, titulos exhibet
librorum qui in ipso exemplari hodie non exstant.*

DE ANIMÆ SUMMISSIONE.

DE SUPERSTITIONE SECULI.

DE PARADISO.

DE SPÆ FIDELIUM.

DE VIRGINIBUS VELANDIS.

DE PATIENTIA.

DE PÆNITENTIA.

DE CARNE ET ANIMA.

INDEX SCRIPTURARUM SACRARUM, UTI CITANTUR A TERTULLIANO EX GENESI.

Genes. 1.

v.1.

2



N primordio (sive principio)
fecit Deus celum. & terram
pag. 17. 19. 224. 234. 240.
241. 242. 370. 503. At terra
erat invisibilis & rudis si-
ve incompota. 224. 241. 242.
& seq.

Et tenebrae erant super abyf-
sum. 224. 225. 244

Et spiritus Dei ferebatur super aquam. 225.
245. 442

3. Et dixit Deus, Fiat lux; & facta est lux. 383.
475. 506.

6. Et dixit Deus, Fiat firmamentum; & fecit De-
us firmamentum. 506

7. Et separavit inter aquam quae erant infra firma-
mentum, & quae supra firmamentum. 225. 242

8. Et vocavit Deus firmamentum celum. 242

9. Congregetur aqua quae sub celo in congregatio-
nem unam, & appareat arida. 225. 243

10. Et vocavit Deus aridam terram. 243

11. Et dixit Deus, Fruticet terra herbam feni se-
minantem semen secundum genus, & secun-
dum similitudinem, & lignum fructuosum
faciens fructum, cuius semen in ipso secundum
similitudinem. Et factum est sic. 241. 244. 387

22. Et produxit terra herbam feni seminantem se-
men secundum genus, & lignum fructuosum
faciens fructum cuius semen in ipso in simili-
tudinem. 241. 245

14. Et dixit Deus, Fiant luminaria. 506
Erunt enim in tempora & menses & annos. 382. 468

16. Et fecit Deus luminare majus & minus. 506

20. Producant aquae repentina animarum vivarum,
volatilia volantia super terram per firmamen-
tum celi. Et factum est sic. 241. 235

21. Et fecit Deus cetos magnos, & omnem ani-
mam animalium repentina, quae produxe-
runt aquae secundum genus ipsorum. Et vi-
dit Deus quod esset bonum. 241

22. Et benedixit ea Deus. 237. 383. 390. 438. 474

24. Producat terra animam viventem secundum
genus, quadrupedia & repentina, & bestias
terrae secundum genus ipsorum. 241. 244. 245

26. Faciamus hominem ad imaginem & simili-
tudinem nostram, & praesit piscibus maris.
285. 328. 384. 503. 506. 568.

27. Et figuravit seu finxit Deus hominem ad imagi-
nem & similitudinem vivacitatis suae, mascu-
lum & feminam fecit eos. 225. 226. 242. 244.
284. 293. 302. 328. 379. 402. 564. 468. 506

28. Crescite & in multitudinem proficite, seu multi-
plicamini, & replete terram, & subiicite
eam. 285. 380. 387. 521. 528. 529.

Dominamini piscibus maris, volatilibus celi,
& universis animantibus quae moventur su-
per terram. 137

29. Ecce dedi vos omne senum sementivum, se-
minavi semen super terram, & omne li-
gnum quod habet in semetipso fructum semi-
nis sementivi, vobis erit in escam. 546

31. Viditque Deus quae fecerat, & erant valde
bonae. 73. 237. 383.

Genes. 2. 2. Et requievit septima die ab operibus suis. 186. 292

3. Et sanctificavit Deus diem septimum requiescen-
do in eo ab operibus quae fecit. 186. 187. 292. 424

7. Et fecit hominem Deus limum de terra, vel de
limo terrae. 244. 284. 328. 329. 378. 383

Et afflavit in faciem eius flatum vitae. 244.

328. 383. 384

Et factus est homo in animam vivam. 321

328. 383. 385. 387. 390.

8. Plantavit Deus Paradisum. 37

Et posuit Deus hominem quem fecit, & pa-
radiso colonum praefecit. 184. 383. 387

15. Et accepit Deus hominem quem finxit. 310. 311
401. 402

16. Ex omni ligno paradisi edetis. 198. 199. 193

17. De ligno scientiae boni & mali ne comedas. 184
387. 545

Qua autem die ederitis, morte moriemini. 383

18. Non est bonum solum esse hominem. 527

Mulier in adiutorium masculo data. 449

20. Omnibus animalibus Adam nomina imposuit.
175. 363.

21. Et misit Deus in Adam ecstasim seu amentiam.
279. 293. 294. 296

Mulier de costa Adae. 166. 177. 244

23. Hoc nunc os ex ossibus meis, & caro ex car-
ne mea. 175. 296. 525

Hec vocabitur mulier, si de viro sumpta. 175. 178

24. Propter hoc relinquet homo patrem & ma-
trem, & adglutinet se uxori suae, & e-
runt duo in carnem unam. 176. 272. 279.
422. 279. 422. 438. 449. 521. 527

25. Erat autem uterque nudus. 175. 179. 387

1. Sed & serpens erat callidus. 236 Genes. 5.
Primos homines diabolus elisit. 81. 285. 447

3. Ex omni ligno quod est in medio paradisi,
Deus edere vetuit. 286. 387.

4. Et dixit serpens, Nequaquam moriemini. 184

5. Aperientur oculi vestri. 244

Et eritis sicut dii. 245

De arbore agnitionis gustaverunt. 179. 198. 199

6. Credidit Eva serpenti. 220. 321

Deditque viro suo, qui comedit.

7. Et aperti sunt oculi amborum. 142. 220. 221. 388
389. 491.

Et cognoverunt se esse nudos. 179

De ficulneis foliis. 558. 559

8. Dominus in paradiso ad vespem deambula-
vit. 395. 447. 510.

9. Adam, ubi es? 394. 434. 509

15. Inimicitias ponam inter te & mulierem. 387

16. In doloribus & anxietatibus paries, filios, &
ad virum tuum conversio tua, & ille do-
minabitur tui. 150. 221. 387. 430

10. Tribulos & spinas edet tibi. 378. 387

In sudore vultus tui pascaris pane tuo. 387

19. Terra es, & in terram ibis; vel quia pulvis es,
& in pulverem reverteris. 329. 236. 341
359. 381. 472

2. Eva, quoniam mater viventium. 176

21. Pellicea sive scortea tunica, quas fecit A-
dam. 114. 319. 387

22. Ecce Adam factus est tanquam unus ex no-
bis, & nunc ne quando extendat manum,
& sumat de ligno vitae, & vivat in aevum.
364. 394. 505.

23. Adam de paradiso ejectus. 114. 120

4. Abel vero minor filius obtulit munera Deo de fru-
ctu ovium suarum. Respexit Deus in Abel Genes. 4
& in munera eius. 185. 187. 393

5. In Cain autem & in munera eius non respexit. 175

6. Et dixit Deus ad Cain: Quare concidit vul-
tus tuus? ibid. &

7. Quoniam si recte quidem offeras, non recte autem
dividas, peccasti, quiesce. Ad te enim conver-
so

Dddd

- fio ejus, & tu dominaberis ejus. 187
 8. Et tunc dixit Cain ad Abel fratrem suum, Eamus in campum; & abiit cum eo illic, & interfecit eum. 143. 187. 393
 9. Et tunc dixit Deus ad Cain, ubi est Abel frater tuus? Et dixit, Nescio. Numquid custos fratris mei sum ego? 181. 394
 Et dixit ei Deus. 187
 10. Vox sanguinis fratris tui clamat ad me de terra. ibid.
 11. Propter quod maledicta terra quæ aperuit os suum ad excipiendum sanguinem fratris tui. 187. 341
 12. Gemens & tremens eris super terram. 187
 13. Et dixit Cain ad Dominum, Majus delictum meum, quam ut remittatur mihi. ibid.
 14. Et eijcies me hodie a facie terræ, & a facie tua abscondar, & ero gemens & tremens super terram; & omnis qui me invenerit, occidet. 187. 394
 19. Lamech duabus maritatus. 521. 527
 24. De Cain septies, de Lamech septuagies septies reputabitur ultio. 132
 Genes. 5. 22. Enoch justissimus. 185
 24. Translulit Deus Enoch, qui nondum mortem gustavit, ut æternitatis candidatus. 185. 187. 301
 Genes. 6. 1. Et factum est, quum cœpissent homines plures fieri super terram, & filia nate essent eis. 177
 2. Conspicati autem filii Dei filias hominum quod pulchrae essent, acceperunt sibi uxores ex omnibus quas elegerunt. 89. 177. 265
 3. Non manebit spiritus meus in hominibus istis, quia caro sunt. 331. 525
 6. Pœnitens quod hominem fecisset. 509
 7. Iniquitates diluvium provocaverunt. 509. 527
 8. Noe justus inventus, quem Deus de diluvio liberavit. 185. 187
 19. Ex omnibus bestiis ex omni carne duo induces in arcam, ut vivant tecum. Masculus & femina erunt de animalibus volatilibus, secundum genus, & de omnibus serpentibus terræ secundum genus ipsorum duo ex omnibus introibunt ad te, masculus & femina. 527
 Genes. 7. 2. Ex omnibus bestiis ex omni carne duo induces in arcam. 109. 110. 527
 10. Diluvium. 112. 113. 181. 527
 16. Arcam Dominus post introitum Noe clausit. 510
 Genes. 8. 9. Columba dimissa ex arca. 227
 9. Odoratusque est Dominus Deus odorem bonæ fragrantiae. 393
 11. Columba pacis præco, cum olea reversa. 227. 246
 Genes. 9. 1. Benedixitque Deus Noe & filiis ejus, & dixit ad eos, Crescite & multiplicamini & replete terram. 558. 559.
 2. Terror vester sit super cuncta animantia. 142
 3. & 4. Ecce dedi vobis omnia in escam tamquam olera fœni; verum carnem in sanguine animæ suæ non edetis. 293. 546
 5. Sanguinem animarum vestrarum requiram de manu cunctarum bestiarum. 343. 344. 348. 362
 6. Qui effuderit sanguinem hominis, pro sanguine hominis ejus effundetur. 80. 81. 348
 Genes. 11. 7. Venite descendamus & confundamus illis ipsorum linguas. 509
 Genes. 12. 7. Apparuit ei Dominus. 395. 507. 509. 510
 13. Abraham sororem mentitur Saram. 155
 17. Flagellavit autem Dominus Pharaonem plagis maximis, & domum ejus propter Sarai uxorem Abraham. 185
 Genes. 13. 16. Faciam semen tuum sicut multitudinem arenæ. 387. 412
 Genes. 14. 18. Abraham revertenti de prælio, panem & vinum obtulit Melchisedech. 185. 472
 Rex Dei altissimi sacerdos. 185. 187
 16. Et benedixit ei. ibid.
 Genes. 15. 5. Velut Stellæ cæli erit semen tuum. 389. 472. 441
 7. Abraham credidit Deo, & justitiæ deputatum est ab eo. 143. 450. 464. 528
 Genes. 16. 3. Et dedit eam viro suo uxorem. 528. 559
 1. Dominus apparuit Abraham. 507. 509. 510 Genes. 17.
 2. Deus in amicitia societatem Abraham adlegit. 336
 4. & 5. Abraham paternationum multarum. 528
 8. Dabo tibi & semini tuo. 389. 464
 10. Lex a Patriarchis. 184. 185
 Abraham circumcisionem accepit. 185.
 15. Abraham & Saræ nomina reformata. 425
 1. Abraham visus Deus apud quercum Mambre. Genes. 18.
 507. 509. 510.
 2. Et venerunt angeli ad Abraham. 403
 Et unum adoravit.
 4. Dominus apud Abraham sub quercu refrigeravit. 510
 18. Benedictio Patrum & semini eorum destinatur. 389
 21. Descendam, & videbo si secundum clamorem pervenientem ad me consumment; si vero non, ut agnoscam. 395
 1. Venerunt angeli duo ad Loth. 364. 402 Genes. 19.
 16. Loth de incendio Sodomitarum liberatus. 185
 17. Respectare noluit Dominus quos ex Sodomis liberavit. 538. 535
 24. Et pluit Dominus super Sodomam & Gomorram sulphur & ignem de cælo a Domino. 386. 446. 507. 509. 537. 547.
 33. Incestus Loth. 535. 558
 2. Abraham sororem mentitur Saram. 155 Genes. 20.
 13. Benedictio patrum & semini eorum destinatur. Genes. 21.
 389.
 2. Tolle filium tuum quem diligis Isaac. 132. 187. 509 Genes. 22.
 6. Isaac a patre in hostiam deditus, lignum sibi ipsi portabat. 195. 199.
 17. Et faciam semen tuum tamquam stellas in cælo. 394. 395.
 18. In semine tuo benedicentur nationes terræ. 183. 324. 389. 450.
 4. Postulans Saræ humandi locum de filiis Cher, dixit Abraham; Date mihi possessionem sepulchri vobiscum, & humabo mortuam meam. 336.
 3. Non accipias in uxorem filio meo de filiabus Canaanorum. 109
 64. & Rebecca conspecto procul sponso velamen intro-
 65. vasis. 179
 22. Viscera Rebecca inquietantur. 283 Genes. 25.
 23. Ecce gemini, duæ gentes in utero tuo sunt, & duo populi de ventre tuo dividuntur, & populus populum superabit, & major serviet minori. 183. 283
 27. Esau venator ferarum.
 2. Apparuitque ei Dominus, & ait. Genes. 26.
 3. Tibi & semini tuo dabo universas regiones has. 323. 325. 389. 507.
 28. Det tibi Deus de rore cæli. 213
 39. De opimitate terræ erit inhabitatio tua, & a rore cæli. 412
 9. Nuptiæ frequentatæ. 559 Genes. 28.
 12. Scala Jacob. 412
 4. Deditque illi Balam in conjugium. 162. 559. Genes. 30.
 28. Dixitque ei, Non vocabitur jam nunc nomen tuum Jacob, sed Israel erit nomen tuum, quia invaluisti cum Deo, & quum hominis potens es. 456
 30. Et vocavit Jacob nomen illius, Visio Dei. Vidi enim Deum facie ad faciem, & salva facta est anima mea. 508
 31. Ortusque est ei sol, mox transiit visionem Dei ipse vero claudicabat femore suo 130. 131. 206. 309. 508
 28. Joseph venundatus a fratribus in Ægyptum. Genes. 37.
 195. 407
 14. Thamar visa est quaestui sedere. 160 Genes. 38.
 18. Fornicatio Judæ in eum incesto.
 42. Joseph in ornamento. 69. Genes. 41.
 45. Joseph fuisse unijugum. 528
 24. Ne irascimini in via. 133 Genes. 46.
 1. & seq. Chaldaum semen in Ægyptum educatur. 114 Genes. 46.
 13. & Jacob nepotes suos ex Joseph Ephrem & Manasse capitis suis imposuit & intermutatis manibus benedixit. 227
 5. &

- Genes. 49. 5. & 6. Simeon & Levi perfecerunt iniquitatem ex sua secta. Ne venerit in concilium eorum anima mea, & in stationem eorum ne incubuerint jecora mea, quoniam in indignatione sua interfecerunt homines, in concupiscentia sua subnervaverunt taurum. 170. 407. 408
Et ipse erit spes & expectatio Gentium sive Nationum. 422
11. Lavabit in vino stolam suam, & in sanguine uve amictum suum. 458
27. Benjamin lupus rapax ad matutinum comedet adhuc, & ad vesperam dabit escam. 461

EX EXODO.

- Exod. 1. v. 11. Laterina deducta ab Hebraeis, & villa, ac civitates edificata. 493
15. De obstetricibus protegentibus partus Hebraeos. 438
16. Masculi filii Hebraeorum interfici jussi. 392
13. Quid proximum tuum percutis? 445
14. Quis te constituit magistrum aut judicem super nos? 445. 528.
Exod. 4. 1. Moyses autem pascebat oves Ietro soceri sui sacerdotis Madian. 194. 436. 510
2. Apparuit Moysi Dominus. De rubo ardenti. 402. 446. 510
5. Solue calceamentum de pedibus tuis: locus enim in quo stas, terra sancta est. 100. 101. 341
6. Vocavit eum Dominus, & dixit: Ego sum Deus Abraham, Isaac & Jacob 205
8. Et introducam te in terram quam paravi tibi, terram lacte & melle manantem dabo vobis. 341. 399
14. Ego sum qui sum. 130. 131. 510
21. Quum egrediemini, non exibitis vacui. 392
Exod. 4. 2. Virgam portavit Moyses. 97
3. Virga in serpentem commutata. 341
9. Apparuit Moysi Dominus. 194. 436
6. Moyses manum in sinum condit, & emortuam profert, & rursus insinuat, & vividam explicat. 252. 360
10. & Moysi causato lingue tarditatem, os resequ. promissit. & sapientiam ipsam, cui nemo resisteret. 456
24. & Filius Moysi ab angelo praefocatus fuisset, 25: non Seffora mater ejus calculo praeputium infantis circumcidisset. 185
Exod. 5. 9. Opprimantur operibus, & expleant ea, 389
14. Flagellati praefecti Hebraeorum. 392
Exod. 6. 3. Ego Dominus qui apparui Abraham, Isaac, & Jacob. 193. 436
23. Aaronem non fuisse digamum. 528
Exod. 7. 3. Et ego indurabo cor ejus. 389
10. Signa per Moysen facta. 398
11. De magia adversus Moysen. 90.
12. Magicarum virgarum dracones. 306
17. Plaga Aegyptiorum decem. 389
20. Aqua in sanguinem. 342
Exod. 8. 6. Ranarum. 388. 389
17. Ciniphum. ibid.
19. Digitus Dei est. 442. 443
24. Muscarum. 388. 389
Exod. 9. 6. Pestis pecorum. ibid.
10. Ulcerosarum vesicarum. ibid.
23. Grandinis, tonitruum & fulguris. ibid.
Exod. 10. Locustarum. ibid.
22. Tenebrarum palpabilium. ibid.
Exod. 11. 2. Dicet ergo omni plebi, ut postulet vir ab amico suo, & mulier a vicina sua, vasa argentea, aurea, & vestem. 477.
5. Mors primogenitorum. 388. 389
Exod. 12. 6. Omne vulgus filiorum Israel ad vespertinum agnum immolabit. 191. 194. 197
11. Pascha est Domini. 194. 457
12. Dominus comminatur exitum Aegyptiis. 74
15. Azyma comedetis. 457
34. & Petierunt ab Aegyptiis vasa argentea & aurea & vestes, & illis spoliis offarcinatos cum

- oneribus consparsionum eduxit Moyses ex Aegypto. 392. 438. 439. 477
36. Direptio iusta Aegypti per filios Israel. ibid.
37. Exierunt ex Aegypto sexcenta hominum millia. 435. 439.
2. Omne masculinum adaperiens vulvam, sanctum vocabitur Domino: 307. 308
5. De terra fluente lacte & melle. 399
21. Virga Moysi imperat mari rubro. 433
22. Israel per mare Erythreum transvectus est. 186
27. Aegypti rex aqua extinguitur.
28. Mare reversum est primo diluculo ad priorem locum, fugientibusque Aegyptiis occurrerunt aquae, & involuit eos Dominus in mediis fluctibus. 129
30. Israel de duritia Aegyptiae servitutis ereptus. 546
26. De ligno amarum aquam dulcem reddente. Exod. 15. 199. 227.
28. Duodecim fontes Elim. 424
2. Et murmuravit omnis congregatio filiorum Israel contra Moysen & Aaron in solitudine. 145
3. Utinam obissemus percussia Domino in terra Aegypti, quando super ollas carnum sedebamus, & panes in plenitudinem comedebamus. Quoniam eduxisti nos in haec deserta ad interficiendum synagogam istam fame. 546
13. & 15. Panem petentibus de caelo dedit manna. 189. 442
16. De collectione mannae duplici in Parasceve Sabbati. 186. 423. 435.
23. Memento diem sabbatorum sanctificare. 423
3. Post manna escatilem pluviam, post petrae aquatilem sequelam desperant de Domino. Exod. 17.
8. Dominus validus, Dominus potens in bello. 433
12. Quis est iste rex gloriae? Dominus Virtutum est rex gloriae. 481. 510
4. Non sedi cum consilio vanitatis, & cum inique agentibus non introibo. 570
5. Et cum impiis non sedabo. ibid.
6. Lavabo cum innocentibus manus meas, & altare tuum circumdabo Domine, ibid.
2. Afferte Deo claritatem & honorem Psal. 28.
3. Dominus super aquas multas. 433
2. Inclina ad me aurem tuam, accelera ut eruas me. 459
1. Beati quorum dimissa sunt delicta, & quorum operata sunt iniquitates. 492
2. Beatus vir cui non reputaverit Deus delictum. ibid.
6. Sermone ejus celi confirmati sunt, & spiritu universe vires eorum. 239. 503. 511.
18. Oculi Domini super timentes eum, sperantes in misericordiam ipsius. 391
19. Ad deliberandas animas eorum de morte, & nutricandos eos in fame. ibid.
1. Benedicam Dominum in omni tempore. 130
13. Compesce linguam a malo, & labia tua ne lequantur dolum. 391
14. Declina a malo, & fac bonum; quare pacem, & sectare eam. 391. 479
19. Multa pressura iustorum, & ex omnibus liberabit eos Dominus. 391. 392
20. Dominus custodit omnia ossa eorum, unum ex ipsis non comminuetur. 392
12. Redimet Dominus animas servorum suorum. ibid.
14. Retribuebant mihi mala pro bonis. 195
10. Qui mecum panem edit, levabit in me plantam. 457
1. Eructavit cor meum sermonem optimum. 383.
425. 503. 505
Dico ego opera mea regi.
3. Tempestivus decore citra filios hominum. 193. 201
400. 407
Effusa est gratia in labiis tuis, propterea benedixit te Deus in aevum. 400. 401. 405
4. Accingere ens super femur. 193. 400. 405
5. Potens tempestitate tua, & pulchritudine tua. 400.
6. Deducet te magnitudo dexterae tuae. 193
Dddd 2 7. Sa-

7. Sagitta tua acuta, populi sub te cadent. *ibid.*
8. Thronus tuus Deus in ævum, virga regni tui, 201. 202. 506.
9. Dilexisti iustitiam, & odisti iniquitatem; propterea unxit te Deus, Deus tuus, oleo lætitiæ præ consortibus tuis. 506
17. Ne timueris, quum dives factus fuerit homo, & quum abundabit gloria ejus. 428
18. Quoniam quum morietur, non tollet omnia, neque descendet cum eo gloria sua. *ibid.*
21. Adsimilatus est homo irrationabilibus jumentis. 288. 358
Psal. 49. 14. Non enim bibam sanguinem taurorum & hircorum. 393. 488
15. Sacrifica Deo sacrificium laudis, & redde Altissimo vota tua. 188
17. Peccatori autem dicit Dominus, ut quid exponis tu justificationes meas, & adsumis testamentum meum per os tuum? 570
19. Si videbas furem, concurrebas cum eo, & cum adulteris portionem tuam ponebas. 79. 570
Psal. 50. 11. Cor mundum conde in me Deus. 274
18. Cor tribulatum hostia est Dei. 188. 553
Psal. 58. 12. Disperge illos in virtute tua. 200. 411
Psal. 61. 10. Ne desideraveritis divitias; & si relucet, ne adjeceritis cor. 428
Psal. 64. 7. Preparans montes in fortitudine tua. 249
Psal. 66. 5. Terra dedit benedictiones suas. 428
Psal. 67. 18. Currus Dei decies millies multiplicatus.
19. Ascendit in sublimitatem, captivam duxit captivitatem. 470. 471
28. In Ecclesiis benedicite Dominum. 410
Psal. 68. 6. Quæ non rapueram, tunc exsolvebam, 195
26. Miserunt in potum meum sel, *ibid.*
Et in siti mea potaverunt me aceto, 195. 199. 337
Psal. 70. 19. Ne dereliqueris me. 506
20. Donec adnuntiem brachium tuum natiuitati universæ venturæ. 506
Psal. 71. 1. Deus iudicium tuum regi da, & iustitiam tuam filio regis, 472
4. Iustitia iudicabit mendicos populi, & faciet salvos filios pauperum. 427
10. Reges Arabum & Saba munera afferent illi, 192. 404.
12. Quod liberavit a Dynasta mendicum, 425
13. Parcet mendico & pauperi, & animas pauperum salvas faciet, 425
14. Ex usura & iniustitia redimet eorum animas, & honoratum nomen eorum coram ipso, *ibid.*
15. Et dabitur ei de auro Arabia, 192. 404
18. Omnes nationes servient ei. 425
Psal. 77. 2. Aperiam in parabolam os meum, eloquar problemata. 423
29. Panem angelorum edit homo, 186. 314. 390.
Psal. 81. 1. Deus deorum stetit in Ecclesia deorum, in medio autem deos discernit, 235. 368. 508
3. Iudicate pupillo & mendico, humilem & pauperem iuste tractate. 425
4. Liberate pauperem, & mendicum de manu peccatoris eruite. 425
6. Ego dixi, Dei estis vos. 235. 368
Psal. 83. 5. In secula seculorum laudabunt te. 138
11. Elegi abiectus esse in domo Dei mei.
Psal. 86. 4. Et ecce Allophyli, & Tyrus, & populus Æthiopum, isti fuerunt illic. 425
5. Mater Sion dicet; Homo, & homo factus, sive natus est in illa, & edificavit eam voluntate Patris. 516
Psal. 90. 13. Super aspidem & basiliscum incedes, & conculcabis leonem & draconem. 440. 500. 501
Psal. 91. 12. Et florebit sicut phoenix. 332
Psal. 93. 11. Dominus scit cogitationes gentium quoniam sint supervacua. 468. 469
Psal. 95. 2. Cantate Domino canticum novum, adnuntiate inter gentes gloriam ejus. 361
5. Dei gentium demonia. 69
7. Adserte Deo patriæ gentium, adserte Deo claritatem & honorem, adserte Deo sacrificia nomini ejus. 188
8. Tollite hostias, & introite atria ejus. *ibid.*
9. Dominus a ligno regnavit. 196. 199. 409
1. Dominus regnavit, exultet terra. Psal. 96.
3. Ignis ante ipsum præcedet, & cremabit inimicos ejus. 446. 556
4. Vidit, & concussa est terra.
5. Montes tanquam cera liquefcent (seu liquefacti sunt) a conspectu seu facie Domini. 246. 510
10. Quia cinerem tanquam panem manducabam, & potum cum fletu miscebam. 548
26. Opera manuum tuarum celi. 245. 249
27. Et mutabis illos ut opertorium, & mutabuntur, & ipsi peribunt. 245. 246
5. Qui facit angelos spiritus, & apparitores ignem flagrantem. 194. 402
16. Qui contrivit portas adamantinas mortis, & aneas seras inferorum infregit. 351. 352
20. Misit verbum suum, & sanavit eos.
33. Ponam flumina in regione sitienti.
7. Episcopatum accipiat alter. 208
1. Dixit Dominus Domino meo, Sede ad dexteram meam. 455. 458. 472. 482. 506
21. Quicumque sumpserit fratris uxorem, immunditia est. 380. 529
1. Super omnem animam defunctam sacerdos non introibit. 438. 529.
14. Sacerdotes mei non plus nubent. 522.
13. Filia sacerdotis vidua vel ejecta, si semen non fuerit illi, in domum patris sui regrediatur, & de pane ejus alatur. 529
3. Non facias omne opus in ea, nisi quod fiet omni animæ. 424
4. Festa Judæorum.
27. Decima mensis septimi dies placationis sanctæ erit vobis dies, & vexabitis animas vestras, 457. 544
29. Et omnis anima quæ vexata non fuerit, in illa die exterminabitur de populo suo. 544.
20. Oculum pro oculo, dentem pro dente; livorem pro livore. 186. 390.
3. Sex annis seres agrum, & sex annis puta bis vineam tuam.
1. Filii Israel famuli pueri mei. Hi sunt quos eduxi de terra Egypti. Ego Dominus Deus vester, Non facietis vobis manufacta, nec sculptile, nec staculum statuetis vobis, nec lapidem scopum ponetis in terra vestra. Ego Dominus Deus vester. 489
EX NUMERIS.
v. 1. Locutusque est Dominus ad Moysen. 193. 194 Num. 1.
5. & Judæa gens per tribus, & populos, & familias, seq. & domos destructa fuit. 453
2. Ejicient de castris omnem leprosum. 419 Num. 5.
3. Vinum bibere prohibitum Aaron & filiis ejus. Num. 6.
6. & 7. Qui se Deo voverit, ne super ullam animam introeat defunctam, ne super patris quidem aut matris, aut fratris. 438
1. Igne punitus Israeliticus populus. 389 Num. 11.
4. Carnem & ortygommetram. 442
5. In mentem nobis veniunt cucumeres & pepones, & porri, & cepe, & alia. 391. 546
2. 5. Transtulit de spiritu Mosi. 291
6. 7. Et si Propheta fuerit in vobis, in visione & 8. cognoscat illi, & in somno loquar ad eum. Non quomodo ad Moysen, os ad os loquar ad eum, in specie, non anigmate. 437. 508
17. Et cognominavit Moyses Aussem filium Nave Jesum. 194. 406. 418. 425 Num. 13.
30. 33. Ligna colligens morti datus. 392 Num. 15.
11. Aqua de petra defluit. 227 Num. 20.
6. Misit Dominus in populum ignitos serpentes. 389. Num. 21.
8. De serpente aneo suspensio in ligno. 196. 220. 392 408
9. Fe-

9. Fecit Moses serpentem animum. 88
 Num. 22. 3. De Balaam Propheta. 445. 456
 23. & 24. 1. Abeunt libidinatim ad filias Moab, invitatur ad idola, ut spiritu fornicarentur. Edant de pollutis eorum, & adorant deos gentis, & Beelphegor initiantur. 490. 558
 Num. 25. 9. Et occisi sunt viginti quatuor millia hominum. 558
 Num. 26. 5. & Per familias & domos Judea gens fuit distincta. seq. 453
 Num. 33. 1. Profectio filiorum Israel ex Aegypto. 438. 439
 9. Duodecim fontes Elim. 425. 438

EX DEUTERONOMIO.

- Deut. 5. vers. 9. Non adorabitis ea, neque servietis illis. 392
 Deuter. 6. 21. Uxorem proximi tui non concupisces. 380
 2. Ut timeas Dominum Deum tuum. 489
 4. Audi Israel, Dominus Deus tuus unus est. 69
 5. Diliges Dominum Deum tuum de toto corde tuo, & ex tota anima tua, & ex totis viribus tuis. 184. 388. 441. 443. 466. 489
 12. Ne obliviscaris Domini Dei tui, qui te eduxit de terra Aegypti, & domo servitutis. 489
 13. Dominum Deum tuum timebis, & illi famulaberis soli, & illi adglutineris, & in nomine eius deferaberis. 388. 489. 490
 14. Non ibitis post deos aliorum, & deos nationum quae circum vos. 481
 15. Quia Deus emulator Dominus Deus tuus in te, & ne iratus indighetur, & exterminet te a facie terrae. ibid.
 Deuter. 5. 12. Ne quum manducaveris, & repletus fueris, & domos magnas edificaveris. 427. 547
 13. Ovis & bubus tuis multiplicatis, & pecunia & auro. 427. 547
 14. Extollatur cor tuum, & obliviscaris Domini Dei tui. 427
 Deuter. 10. 16. Circumcidetis duricordiam vestram. 477
 27. Ecce posui ante te maledictionem & benedictionem. 468. 469
 Deuter. 11. 27. Benedictionem, si audieritis praecepta Domini Dei vestri, quaecumque ego precipio vobis hodie. 477. 489
 28. Maledictionem, si erraveritis de via quam mandavi vobis, ut abeuntes servietis deis aliis quos non scitis. ibid.
 Deuter. 12. 2. Perditione perdetis omnia loca in quibus servierunt nationes deis suis, quas vos possidebitis hereditate, super montes & colles, & arbores densas quasque. 187. 489
 3. Effodietis aras earum, evertetis & comminuetis stercula earum, & excidetis lucos earum, & sculptilia ipsorum deorum concremabitis igni, & dispergetis nomen eorum de loco illo. 489
 30. Cave tibi ne sequaris eas, posteaquam exterminatae fuerint a facie tua; ne requisieris deos illarum, dicens, Quemadmodum faciunt nationes deis suis, & ego ita faciam. 489
 Deuter. 13. 1. Si Prophetes exsurrexerint in te, aut somnium somnians, & dederit tibi signum vel ostentum. ibid.
 2. Et venerit, & dixerit; Eamus, & serviamus deis aliis, quos non scitis. ibid.
 3. Ne audiat sermonem Prophetae aut somnatoris illius: quia tentat vos Dominus Deus vester, ut sciat si ex toto corde vestro, & ex tota anima vestra diligatis Deum. ibid.
 4. Post Deum vestrum abibitis, & hunc timebitis, & praecepta ejus custodietis, & vocem ejus audietis, & illi servietis, & illi adjiciemini. 489
 5. Prophetes autem & somnator ille morietur: locutus est enim ad seducendum te a Domino Deo tuo. ibid.
 6. Si rogaverit te frater tuus ex patre vel matre, aut filius tuus, aut filia tua, aut mulier quae in gremio tuo est, aut amicus qui animae tuae par est, clam dicens: Eamus, & serviamus deis aliis quos non scis, nec patres tui, ibid.

7. & 8. Ex deis nationum quae circum te proxime sunt, aut longe, ne velis irecum illo, & ne audieris eum. Non parcat oculus tuus super eum. Non misereberis, nec calabis eum; adnuntiatis adnuntiabis de eo. 489
 9. Manus tuae erunt in eum in primis ad occidendum, & manus omnis populi in novissimis. ibid.
 10. Et lapidabit eum, & morietur, quoniam quaevisit evertere te a Domino Deo tuo. ibid.
 12. & Si quam de civitatibus constiterit suavis insequi quorum hominum transisse ad deos alios, ut interficiantur omnes incolentes eam, & devotamenta fiant universa ejus, & colligantur omnia spolia ejus in omnes exitus ejus, & igni cremantur cum omnibus vasculis suis, & cum omni populo in conspectu Domini Dei. Et non erit habitabilis in aeternum, non reedificabitur amplius, nec adhaerebit quicquam manibus tuis ex devotamento ejus, ut avertatur Dominus ab indignatione irae suae. 489
 3. Deciborum immundorum prohibitione. 392. 467 Deut. 14.
 7. & 8. Camelum non comedetis, nec leporem, nec suum. 390. 391
 9. In piscibus munda sunt quae cooperta squamis, & armata remigiis. 390. 391
 14. Edi prohibetur corvus. ibid.
 15. Noctua. ibid.
 16. Cygnus. ibid.
 18. Charadrius, vespertilio. ibid.
 2. Dimittes omne debitum quod tibi proximus debet, & fratrem tuum non reposes; quoniam remissio Domini Dei tui invocata est. 429
 4. Non erit in te indigens, uti benedicens benedicat te Dominus Deus tuus. ibid.
 7. Si autem fuerit indigens de fratribus tuis, non avertes cor tuum, nec constringes manum tuam a fratre tuo indigente. ibid.
 8. Aperiens aperies illi manum, scenus facerabis illi quantum desideravit. 429
 15. Prophetam suscitabit vobis Deus ex filiis vestris. 437. Deut. 18.
 16. Ignem hunc maximum amplius non videbo, ne moriar. 436
 15. In tribus testibus stabit omne verbum. 209. 436 Deut. 19.
 21. Malum malo facerabunt. 143. 144
 21. Auserte malum de vobis. 479 Deut. 21.
 22. Si autem fuerit in aliquo delicto, ita ut iudicium mortis sit, & morietur, & suspendetis eum in ligno. 195
 23. Sed sepultura sepelietis eum ipsa die, quoniam maledictus omnis homo qui pependerit in ligno, & non inquinabit terram, quoniam Dominus Deus tuus dabit tibi in sorte. 195. 371. 407. 464.
 5. Maledictus qui muliebribus vestietur. 82. 96. 97. Deut. 32.
 28. & Qui ex compressione matrimonium fecerit, non poterit dimittere uxorem in omne tempus. 410
 3. Ammonitae & Moabites prohibentur Ecclesiam populi Dei ingredi. 439
 4. Quod populum Aegypto profectum inhumane & inhospitaliter copiis defraudasset. 439
 1. Si sumpserit quis uxorem, & habitaverit cum ea, & venerit non invenire eam apud eum gratiam, eo quod inventum sit in illa impudicum negotium, scribet libellum repudii, & dabit in manu ejus, & dimittet illam de domo sua. 449. 534
 12. Non dormies super pignus ejus. 430
 13. Redditiōe reddes ei pallium circa solis occasum, & dormiet in pallio suo. 430
 4. Bovi terenti os non colligabis. 439. 470 Deut. 25.
 5. Si quis frater illiberis decesserit, a fratre ipsius supparabitur semen illi. 528
 15. Maledictus homo qui fecerit sculptile aut fuisse aspernamentum Domino opus manuum artificis, & colligaverit istud in abscondito. 489
 63. Ejiciemini de terra in quam introibitis. 197 Deut. 28.
 65. Et in nationibus illis non eritis in requiem, & non erit stabilitas vestigii pedis tui. Dabit tibi Deus cor tediens, & tabescentem animam, & oculos deficientes, ut non videant. ibid.

66. Et erit vita tua pendens in ligno ante oculos tuos, & non credes vita tua. 197. 199
- Deut. 29. 5. Per quadraginta annos populus calceamenta & vestimenta non detriberat. 362. 439
- Deut. 30. 11. Præceptum excelsum non est, nec longe a te. 452
22. Non est in celo ut dicas, Quis ascendet in celum, & deponet nobis illud, & auditum illud faciemus? 452
14. Prope te est verbum, in ore tuo, & in corde tuo, & in manibus tuis facere illud. ibid.
19. Ecce posui ante vos benedictionem & maledictionem. 427
- Deut. 32. 15. Incrassatus est dilectus, & pinguescens, & dilatatus est, & dereliquit Deum qui fecit eum, & abscessit a Domino salvificatore suo. 547
20. Avertam faciem meam ab eis, & monstrabo quid illis in novissimis, quoniam genitura perversa est, filii in quibus fides non est. 448
21. Illi obamulati sunt me in non Deo, & provocaverunt me in iram in idolis suis. Et ego obamulabor eos in non natione, in natione insipiente provocabo eos in iram. 448
35. Vindictam mihi, & ego vindicabo. 140. 390. 428. 475. 537.
39. Ego percutiam, & ego sanabo 331. 387. 428. 475. 537.
- Deut. 33. 18. Tauri decor ejus, cornua unicornis cornua ejus; in eis nationes ventilabit pariter ad summum usque terræ. 195. 407

EX JOSUE.

- Josue 3. vers. 1. Transivit Jordanem Jesus cum populo Israel. & seq. 433. 434.
- Introduxit Jesus Nave populum in terram repositionis melle & lacte manantem. 194. 406
- Josue 4. 3. Duodecim lapides ab Jesu Jordane electi, & in arcam testamenti conditi. 406. 424
10. In transitu jordanis macheram fuisse. 433
- Josue 5. 3. Circumcidit Jesus populum. 406
- Josue 6. 1. & Jesus Nave quum Hierico civitatem debellabat, seq. præceptum sibi a Deo dixit, uti populo manderet ut sacerdotes arcam testamenti Dei septem diebus circumferrent in circuitu civitatis, atque ita septimi diei circuitu peracto, sponte ruerent muri civitatis. Quod ita factum est, & finito spatio diei septimi, sicut prædictum erat, ruerunt muri civitatis. Quodie non tantum sacerdotes sunt operati, sed & in ore gladii præda facta sit civitas ab omni populo Israel. 187. 397. 424
- Josue 10. 12. Stetit sol in Gabaon, & luna in Ailon, donec ultus est populus de inimicis suis.

EX JUDICUM.

- Jud. 2. 3. & Desuncto Jesu Nave, dereliquerunt Deum patrum suorum, & serviunt idolis Baalim & Astartis. Et iratus Dominus tradidit eos in manibus diripientium, & diripiebantur ab illis, & venundabantur inimicis, nec poterant omnino subsistere a facie inimicorum suorum quocumque processerant, manus erat super illos in mala, & compressati sunt valde. 490
16. & Critis ob audire non perseveraverunt, ut quis seq. Criticarum objerat, illi ad delinquendum supra quam patres eorum, abeundo post deos aliorum, & serviendo & adorando eos. Itaque Dominus iratur, quoniam quidem (ait) transgressa est gens ista pactum meum, quod disposui patribus eorum. Et non obaudierunt voci meæ, & ego non advertam ad auferendum virum a facie eorum, ex dationibus quas reliquit decedens Jesus. 490
- Jud. 3. 6. & Dum a Deo in idololatria exorbitat Israel, & seq. bello & captivitate & jugo Allophylorum punitur. 490
3. Restituit Israel. 518
- Jud. 4. 24. Quoties populus Israeliticus idololatriæ reus inventus est, toties restitutus est. 390. 558
2. & Quoties judicavit, totiens Israel Dominus restituit. ibid.
6. & 7. Israel a Deo exorbitans per idololatriam, a Deo punitur. 390. 558
1. Israel faciens malum, a Deo punitur. 558 Jud. 13.

EX I. REGUM.

- ver. 15. Per abstinentiam Anna Samuelem Deo voverat. Vinum, inquiens, & inebriamen non bibi. 549
20. Anna uxor Helcana sterilis, per jejunium impetravit sibi filium. 548
6. Qui occidit & vivificat. 342. 388. 389. 412. 451
8. Anna mater Samuelis: Qui, inquit, excitat pauperem de terra & mendicum, uti sedere eum faciat cum Dynastis populi, & in thronis gloriæ. 219. 220. 444. 445. 477
17. 18. Ob sacrificiorum carnalium defraudationem, & 19. eliditur pro templi foribus senior Heli, filii ejus in acie ruunt, nurus expirat in partu. 573
6. Deliquerat Israel in æquatione apud Maspha, sed delictum jejuniis diluit. 547
7. Non te contempserunt, sed me. 439
16. Adlegitur Saul. 393
6. Saul in alium virum conversus. 292. 461
12. Quid hoc filio Cis; An & Saul in Prophetis? 272
24. Qualis non erat in filiis Israel. 203
6. Saulem adsumit in regnum, & in Spiritu Sancto auget. 393
9. Quomodo Israel a Deo exorbitans traditus sit in manibus Philistinorum. 490
8. Saul despector Samuelis. 393
14. David vir bonus secundum cor Domini. 203
24. Maledictus homo qui ederit panem ad vespertam, usque dum ulciscar de inimico meo, & non gustavit totus populus ejus. 550
43. & Jonathas filius Saulis, resignati jejunii culpam deprecatione delevit. 420. 425
45. Liberavit populum Jonatham ut non moreretur. 390. 391. 393.
11. Pœnitet quod Regem Saul fecerim. 393
17. Unctio regis Israelis. 226. 227
28. Discidit Dominus regnum Israelis de manu tua hodie. 394
7. Homo in faciam, Deus in præcordia contempletur, seu videt ea quæ patent; Dominus autem intuetur cor. 160. 203
14. Abscessit Spiritus Domini a Saule. 537
10. & seq. David exagitur. 461. 493
6. David cum suis panes propositionis accepit; & comedit. 22. 23. 24. 423 26. 27.
7. Saul jubet Pythonico spiritu e sepulchro vocare animam Samuelis. 1. Reg. 21. 306 1. Reg. 28.

EX II. REGUM.

- ver. 8. Davidem in recuperatione Sionis offenderant celi resistentes quominus admitteretur. 454
22. Semen tuum quod erit ex venere tuo. 409
15. 27. David per sanguinem nuptias sibi ingessit. 528
9. David cædis & stupri reus. 203
13. Et dixit Nathan agnoscanti David delictum suum in Uriam. Et Dominus circumduxit delictum tuum. 390. 420. 558
- v. plur. David exagitur. 493

EX III. REGUM.

39. Cornu de quo Reges ungebantur. 198
11. Salomon, quia permessa sibi optione maluit postulare sapientiam, meruit etiam divitias consequi. 427
12. Salomon omni gratia & sapientia donatus a Domino. 203
15. A Bersabee usque Dan termini regni ejus. 189
1. & seq. De Dei templo. 106
1. De arca Testamenti. ibid.

63. Prima templi dedicatio. *ibid.*
 3. Reg. 11. 3. Salomon dives uxoribus. 528
 4. Salomon ad idololatriam a mulieribus inducitur. 103. 393. 473.
 9. Salomoni ira Dei accessit post luxuriam & idolo-
 & 10. latrariam. 409
 29. Samaria desciverat ab Israele, habens schisma
 & seq. illud ex decem tribubus, quas avulsas per
 Achiam Prophetam collocaverat apud Sama-
 riam Jeroboam. 404. 405. 45v
 3. Reg. 12. 28. Cum Jeroboam vacas aureas & locos colebant.
 & seq. 184.
 3. Reg. 13. 9. 19. & Sameas homo Dei prohibitus ne cibum adtin-
 23. 24. geret apud Jeroboam, poenam deserti jejunii
 luit. 553
 3. Reg. 14. 22. Israel a Deo exorbitans per idololatriam, a Deo
 & seq. punitus est. 490
 3. Reg. 17. 1. Vivit Dominus, cui adfisto in conspectu ejus, si
 erit ros istis annis & imber. 547
 2. Et factum est verbum Domini ad Heliam. 436.
 547
 6. Corvi pane & carne assueverant pascere Heliam.
 23. Vidua Sareptensis pascitur ab Helia Propheta.
 & seq. 435.
 22. Filium viduæ mortuum suscitavit Helias. 431
 3. Reg. 19. 2. Helias minantem Jezabel fugiens, post unicum
 & seq. pabulum & potum, quem ab Angelo experge-
 factus invenerat, & ipse quadraginta diebus &
 noctibus uacuo ventre, arido ore pervenit in
 montem Choreb; ubi quum in spelunca diver-
 tisset, familiari ingressu Dei exceptus est. 364.
 493. 547. 549
 9. Quid tu Helia hic? 547
 11. Dominus visus Helie. 436
 12. Non in igni Dominus, sed in spiritu miti. 438
 3. Reg. 21. 27. 28. Ahab regem maritum Jezabel reum idolola-
 triæ & sanguinis Nabuthæ, veniam meruit pœ-
 nitentiæ nomine. 420. 474. 547
 29. Et factus est sermo Domini ad Heliam. 436.

EX IV. REGUM.

4. Reg. 1. 10. Descendat ignis de celo, & devoret te. 438
 4. Reg. 2. 11. Helias curru raptus. 291. 301. 477
 Translatus est. 301. 361. 362
 16. Intellexerunt quod Helie spiritus in Helisæum
 sit representatus. 199
 4. Reg. 3. 24. Immisit Helisæus pueris ursos. 389
 4. Reg. 4. 26. Mandavit Helisæus Giesi, cum introisset ad
 Sunamitin, dicere, ei, Pax viro tuo, pax fi-
 lio. tuo. 439
 18. Accinge lumbos tuos, & sume bacillum meum
 in manum, & vade: quemcumque conveneris
 in via, ne benedixeris cum; & quæ te benedi-
 xerit, ne responderis ei. 439
 33. 34. Die Sabbati Helisæus Prophetis Sunamitidis
 35. 36. filium mortuum restituit in viam. 364. 439
 42. Viginti hordeaceos panes quum populo distribui
 & seq. jussisset, & minister ejus respondisset; Quid
 ego hoc dem in conspectum centum millibus ho-
 minum? Da, inquit, & manducabunt, quo-
 niam hæc dicit Dominus; Manducaverunt, &
 reliquerunt reliquias secundum dictum Domini.
 335
 4. Reg. 5. 14. Naaman Syrus mundatur. 419
 4. Reg. 6. 4. Quum filii Prophetarum super flumen Jordanem
 & seq. lignum securibus caderent, exiliit ferrum &
 mersum est in flumine; atque ita Helisco Pro-
 pheta superveniente, petunt ab eo filii Prophetarum,
 ut ferrum flumini quod mersum fuerat,
 erueret. Atque ita Helisæus accepto ligno, &
 misso in eum locum ubi submersum fuerat fer-
 rum, statim supernatavit, & lignum mersum
 est, quod receperunt filii Prophetarum. 190
 4. Reg. 13. 2. 3. Israel a Deo exorbitans per idololatriam, a Deo
 punitur bellis Gentium. 399
 4. Reg. 18. 28. 30. Mina & blasphemiæ Sennacherib regis Assy-
 riorum. & seq. 547

1. Humiliatio regis Ezechia avertit propositum Sen-
 nacherib. 4. Reg. 19
 1. Hæc dicit Dominus Deus: Precipe domui tuæ; 4. Reg. 20.
 morieris enim, & non vives. *ibid.*
 67. Dominus Ezechia fletibus flectitur. 445
 17. Israel punitus, quia sacrificavit deis alienis 390. 474
 4. Reg. 22.

EX I. PARALIPOMENON.

- v. 10. Domine, non est similis tui. 367 1. Paral. 17.

EX II. PARALIPOMENON.

- v. 21. Zacharias trucidatur inter altare & adem. 2. Paral. 24.
 & 22. 494.

EX I. ESDRÆ.

- vers. 1. Populus reversus ad Babylone. 106. 1. Esdr. 2. 3.
 13. & seq. Secunda restitutio templi. *ibid.* 1. Esdr. 5.
 12. Cum Allophylis non commiscendum. 469 1. Esdr. 9.
 1. & seq. Allophylorum nuptiæ prohibita. *ibid.* 1. Esdr. 10.

EX IV. ESDRÆ.

- v. 20. Oculi Domini alti. 203 4. Esdr. 8.
 1. Loquere in aures audientium. 428 4. Esdr. 15.

EX JUDITH.

- vers. 1. Judith filia Merari monogoma vidua. 535 Judith. 8.

EX JOB.

- vers. 12. Ecce omnia quæ sunt ei, in manu tua, do in Job. 1.
 ipsum autem ne extenderis manum. 537.
 21. Dominus dedit, Dominus abstulit, sit nomen
 Domini benedictum. 148
 6. & Dedit Deus potestatem Satanae in corpus Job. Job. 2.
 seq. 537.
 Ecce trado tibi illum; tamen animam ejus
 custodi. *ibid.*
 10. Quasi una de stultis mulieribus locutus es. 148 Job. 5.
 13. Deprehendens sapientes in nequitia eorum. 465 Job. 17.
 14. Putredini dixi, Pater meus es, mater mea, &
 soror mea vermibus. 148
 25. In novissimo die de terra surrecturus sum. 338. Job. 19.
 477.
 1. Respondens Dominus Job, de turbine dixit. 402 Job. 38.
 12. 13. Quæ Job amiserat, reduplicata possedit. 148 Job. ult.

EX PSALMIS.

- vers. 1. Felix vir qui non abiit in concilio impio- Psalm. 1.
 rum, & in via peccatorum non stetit, &
 in cathedra pestium non sedit. 74. 83. 391. 459
 2. In lege Domini voluntas ejus, & in lege Do-
 mini meditabitur die ac nocte. 391. 558
 3. Et erit tamquam lignum, quod plantatum est
 juxta exitus aquarum, quod fructum sum
 dabit in tempore suo. 95. 125. 391
 Et folium ejus non decidet; & omnia quæ-
 cumque faciet, prosperabuntur illi. 391
 1. Quare tumultuatae sunt gentes, & populi me- Psalm. 2.
 ditati sunt inania? 337. 460
 2. Astiterunt reges terræ, & magistratus conve-
 nernunt, sive congregati sunt in unum ad-
 versus Dominum, & adversus Christum
 ipsius. 240. 406. 435. 468. 478. 479
 3. Disrumpamus vincula eorum a nobis, & abjicia-
 mus a nobis jugum ipsorum. 375. 410. 364. 466
 7. Filius meus es tu, ego hodie genui te. 201.
 409. 437. 503.
 8. Pete a me, & dabo tibi gentes hereditatem
 tuam, & possessionem tuam terminos terræ.
 409. 429. 441. 481. 482
 1. Domine, quid multiplicati sunt qui comprimunt me? Psalm. 5.
 506

4. Voce mea ad Dominum exclamavi, & exaudivit me de monte sancto suo. 425
- Psal. 4.* 5. Irascimini, & nolite peccare, vel delinquere. 351. 391. 483.
7. Significatum est super nos lumen personae tuae Domine. 475
- Psal. 7.* 10. Scrutans corda & renes Deus. 237 274
12. Deus iudex justus. 556
- Psal. 8.* 3. Ex ore infantium & lactentium. 278
6. Minorasti eum modico citra angelos. 110. 200. 201. 317. 395. 400. 436. 504. 509. 514.
- Gloria & honore coronasti eum. 119. 100
7. Omnia subiecisti sub pedibus ejus. 385. 386 481. 482
- Psal. 9.* 18. Avertantur peccatores in inferos, omnes nationes quae Dei obliviscuntur. 429
19. Quoniam non in finem oblivioni habebitur mendicus, tolerantia pauperum, sive iustorum, non peribit in finem. 425. 456
- Psal. 17.* 28. Cum sancto sanctificatus eris, & cum viro innocente innocens eris, & cum perverso perverte- ris, & cum electo electus eris. 483. 523. 570
48. Populus quem non noveram, servivit mihi, in auditu, auris obedivit mihi. 186
- Psal. 18.* 4. In universam terram exiit sonus eorum, & usque ad terminos terrae verba eorum. 188. 189 460. 484. 539.
5. Ipse tamquam sponsus egrediens de thalamo suo. 422
6. A summo caeli progressio ejus. *ibid.*
7. Et deversio ejus usque ad summum ejus. *ibid.*
8. Lex invituperabilis convertens animas. 417
9. Jura Domini directa, praeceptum Domini longe lucens, illuminans oculos.
11. Eloquia Domini dulciora super mel & favos. 430 486
- Psal. 19.* 1. Exaudiet te Dominus in die pressurae. 479
8. Isti in curribus & isti in equis, nos autem in nomine Dei nostri invocabimus. 109
- Psal. 21.* 2. Deus meus, clamabo per diem, & exaudies, & nocte, & non in vanitatem mihi. 424. 425
6. Ego vermis & non homo, ignominia hominum, & abjectio plebis. 319. 400. 401. 407. 436
7. Omnes qui spectabant me, naso irridebant me; locuti sunt labiis, & capita moverunt.
8. Speravit in eum, liberet eum. 195
8. Quia tu es qui avulsisti me ex utero matris meae, & spes mea ab uberibus matris meae, super te projectus sum ex vulva. 322
14. Sicut aqua effusus sum.
16. Lingua mea adglutiat a est gutturi meo. 459
17. Circumdederunt me canes, synagoga maleficorum circumvallavit me. 459
18. Exterminaverunt manus meas & pedes, & dinumeraverunt ossa mea.
- Ipsi autem contemplati sunt & viderunt me.
91. Super vestem meam miserunt sortem. 191. 295 196. 198. 199. 337. 408. 459.
22. Salva me ex ore leonis, & de cornibus unicornum humilitatem meam. 196. 408
23. Enarrabo nomen tuum fratribus meis, in medio Ecclesiae hymnum tibi dicam. 410
- Psal. 23.* 1. Domini est terra & plenitudo ejus, orbis terrae, & omnes qui habitant in illa.
2. Ipse super maria fundavit eam, & super flumina preparavit eam. *ibid.*
4. Innocens & purus corde, qui non accepit in vanum nomen Dei, & non juravit ad proximum suum in dolo. *ibid.*
5. Iste accipiet benedictionem a Domino, & misericordiam a Deo salutificatore suo. *ibid.*
7. Auserte portas principes vestras, & subleventur portae aeternae, & intrabit rex gloriae. 496. 541
6. Aqua de petra defluxit. 227
10. Agmen agit Jesus Nave, & bellat populus. 97
11. Moses extensis manibus orabat usque in occasum, quum Jesus adversus Amalech praeliaretur. 196. 408
2. Lex promulgata in solitudine Sina. 184 Exod. 19.
16. Apparuit Dominus in igne & nube, & monte & voce de caelo. 418. 429. 437
1. Dominus initiator veteris Testamenti. 437 Exod. 20.
- Lex Dei data est. 184. 292. 293
2. Ego sum Dominus Deus tuus, qui te eduxi de terra Aegypti. 380. 489.
3. Non erunt tibi dei alij prater me. 489
4. Non facies tibi simulacrum (sive idolum) eorum quae in caelo, & quae in terra deorsum, & quae in mari infra terram. 81. 184. 492. 437. 489.
5. Non adorabis ea, neque servies eis. Ego enim sum Dominus Deus zelotes. 380. 392. 411. 440. 444. 556.
- Ipsi vidistis quod locutus de caelo ad vos sum. Non facietis vobis deos argenteos, deos aureos. Non facietis vobis secundum haec. Deus tuus. 82. 86. 87. 87. 184. 489. 559.
- Patrum delicta a filiis exiecit Deus. 388
7. Non sumes nomen Domini Dei tui in vano. 98. 504.
8. Memento diei Sabbatorum sanctificare eum. 186. 392
9. Sex diebus operaberis, & facies omnia opera tua. 392
10. Septima autem die Sabbatum Domini est. Non facies in ea omne opus tuum. 186. 392. 424.
12. Honora patrem tuum & matrem. 107. 183. 390 484. 529.
- Ut sis longaeus super terram. 441
13. Non occides. 73. 80. 81. 184. 360. 429
14. Non adulterabis sive mechaberis. 184. 380. 390 429. 557.
15. Non fraudaberis seu furaberis. 184. 390. 420. 477
16. Non falsum testimonium dices. 83. 184. 390. 429
17. Uxorem proximi tui non concupisces. 184. 380 390
2. Septimo anno servitia libertate solvuntur. 390 Exod. 21.
22. De abortu. 292
- De pena talionis. 428. 467
24. Dentem pro dente, oculum pro oculo. 243. 428. Exod. 23. 521. 522.
4. Si occurreris bovi inimici tui, aut asino erranti, reduc ad eum. 451
13. Nomen deorum non memorabitur. 97. 400
15. Azymorum solemnitas. 447
2. Ecce ego mitto angelum meum ante faciem tuam, qui custodiat in itinere, & introducat te in terram quam preparavi tibi.
21. Intende illi, & audi eum, ne inobaudiens fueris ei, non enim celavit te, quoniam nomen meum super illum est. 194. 406.
15. Vidit Moses gloriam Domini. 546 Exod. 24.
16. Per uibem congressus Domini cum Mose. 402 475.
18. Quadraginta dies jejuniis Moses functus. 364 Exod. 25.
18. Cherubim & Seraphim aurea. 392 Exod. 26.
1. Tabernaculum erigere populo permittitur.
6. Facies quinquaginta circulos aureos.
13. Conspectus ceterorum velo oppasso interdicebatur. 16.
14. Fibulam portavit Aaron. 97 Exod. 28.
17. 18. Duodecim gemmae in tunica sacerdotali Aaronis. 426
1. Fac nobis deos, qui nos antecedant, seu praecant nobis. 184. 186. 446.
2. & Urgetur Aaron, & jubet in aures seminarum seq. suarum in ignem conferri.
- Quum ex monilibus seminarum & anulis virorum aurum fuisset igne conflatum, & processisset eis bubulum caput huic figmento universus Israel, abrelicto Deo, honorem dederunt, dicentes: Hi sunt dei qui nos eiecerunt de terra Aegypti. 160. 189
- Et sedit populus manducare & bibere, & surrexerunt ludere. 106. 391. 547
10. Sine me, & indignatus ira disperdam illos, & faciam te in nationem magnam. 395
32. Non

32. Non facies istud, aut & me cum iis impende. 86.87. 541.
 34. Ecce ego mitto angelum meum ante faciem tuam, qui te custodiat in via, & introducat in terram quam paravi tibi, ne inobaudieris eum: non enim celavit te, quoniam nomen meum super illum est. 406
 Exod. 33. 6. Lex Dei in monte Choreb. 184. 490
 11. Os ad os stabat Moses, & facie ad faciem cum Deo, sicut quis loquitur ad amicum suum. 437. 508.
 13. Si inveni gratiam coram te, manifesta te mihi, ut cognoscenter videam te. 437. 507
 17. Et hunc sermonem quem dixisti, faciam tibi. 437
 18. & Et dixit Moses, Ostende mihi gloriam tuam.
 19. Et Dominus, Ego praece dam in gloria mea. 436. 507. 508.
 20. Non potes videre faciem meam.
 Nemo hominum Deum videbit, & vivet. 194. 395. 437. 484. 507. 508.
 23. Et tunc videbis posteriora mea. 437
 Exod. 34. 12. Idololatria, moechia nomine intellecta. 490
 16. Vetus lex adimit conjugium allophytorum. 529
 17. Azymorum solemnitas. 447
 30. Splendore faciei suae Moses oculos percutiebat filiorum Israelis. 39. 437. 475
 Exod. 37. 7. Cherubin & Seraphin. 392

EX LEVITICO.

- Levit. 1. vers. 1. Locutus est Mosi Dominus. 194
 Levit. 2. 4. Sacrificiorum & operationum ac oblationum scrupulositates. 391
 5. 6. & 7.
 Levit. 8. 12. Aaron a Moyse unctus est. 227
 Levit. 10. 9. Vinum & siceram non bibetis tu & filii tui post te, si quando ingrediemini tabernaculum, vel ascendetis ad altare, & non moriemini. 549
 44. Sancti eritis, quia Deus sanctus. 523. 526. 527
 Levit. 12. 2. 4. Solemnis partialis sanguinis fluxus de lege & 5. taxatur, & modus temporis praescribitur. 434
 2. & seq. Lex leprosum. 451
 Levit. 13. 12. Si autem varietas effloruerit in cutem, & totam cutem texerit a capite usque ad pedes per omnem conspectum. 573
 13. Et sacerdos cum viderit, emundabit eum, quoniam convertit in album, mundus est. 573
 14. Qua vero die visus fuerit, ejusmodi color virvus inquinatus est. 573
 Levit. 14. 2. & seq. Lex de Lepra. 451. 573
 19. Ordinarius menstrui sanguinis fluxus in legetatur, & modus temporis praescribitur. 434
 24. Fluxus sanguinis ex vitio valetudinis modum temporis praescriptum non habet. 434
 30. Lex a contactu feminae sanguinantis submovit. 434
 Levit. 16. 7. De hircis duobus in sacrificio. 201. 401
 Levit. 19. 4. Non sequemini idola, & deos fusiles non facietis vobis. Ego Dominus vester. 489
 17. Non odies fratrem tuum in animo tuo, traditione traduces proximum tuum, & non sumes propter illum delictum. 451
 18. Fratris malitiae memor non sis. 451
 Diliges proximum tibi tamquam te. 107. 184
 20. De famulae concubitu.
 Levit. 20. 15. Qui cum jumento & pecore cojerit, morte moriatur; pecus quoque occidite. 380. 381
 2. Donec ponam inimicos meos scabellum, pedum tuorum. 338. 472. 482. 506. 507
 4. Ante luciferum genui te, sive generavi te. 472. 503. 506
 Psal. 112. 5. Tu es sacerdos in aeternum, seu aevum, secundum ordinem Melchisedech. 201. 223. 451. 471. 472
 5. Quis sicut Deus noster qui habitat in excelsis, & humilia prospectat in celo & in terra? 425
 6. Qui suscitavit mendicem de terra, & de stercore exaltat pauperem. 195. 196. 444. 445
 7. Uti sedere cum faciat cum principibus populi. 425. 445. 451
 Psal. 113. 1. In exitu Israel de Aegypto facta est Judaea.

4. Idola nationum argentum & aurum. 97. 98. 489
 5. Os habent, & non loquentur, 489
 Oculos habent, nec vident, ibid.
 6. Aures habent, & non audiunt. ibid.
 Naves habent, nec odorantur. 106. 489
 7. Manus, nec contrectabunt. 97. 98. 106. 489
 Pedes, nec ingrediuntur. 489
 8. Similes illis fiant qui faciunt ea, & qui fiunt in illis. 489
 1. Credidi propter quod locutus sum. Psal. 115.
 5. Honorabilis mors in conspectu Domini sanctorum ejus. 392. 456. 493
 8. Bonum est fidere in Dominum, quam fidere in hominem. Psal. 117.
 9. Bonum est sperare in Dominum, quam sperare in principes. 391. 428. 443. 469
 21. Lapis quem repronaverunt adificantes, iste factus est in caput anguli. 428. 443. 479
 22. A Domino factum est hoc. 200. 201. 452
 2. & seq. In viis ejus ambulaverunt. ibid.
 6. Qui seminant in lacrymis, in exultatione, sive gaudio metent. 153 Psal. 118.
 11. Ex fructu ventris tui collocabo super thronum tuum. 426 Psal. 131.
 18. Paravi lucernam Christo meo. 409. 410
 1. Vide quam bonum & quam jucundum habitare fratres in unum. 194 Psal. 132.
 22. Proba me Deus, & scito cor meum. 220 Psal. 138.
 6. Oleum autem peccatoris non impinguet caput meum. Psal. 140.
 5. Dixit, & facta sunt; omnia praecepit, & proceperunt universa. Psal. 148.

EX PROVERBIIS.

- vers. 7. Initium sapientiae, metus in Deum. Prov. 1.
 20. 21. Sophia in exitibus canitur hymnis. 493
 26. 27. Sophia jugulavit filios suos. ibid. Prov. 6.
 32. 33. Machus per indigentiam sensuum perditionem animae suae acquirit, dolores & dehonestationes sustinet. Ignominia autem ejus non aboletur in aevum.
 21. Quasi taurus ad victimam. 570 Prov. 7.
 22. Dominus condidit me initium viarum suarum in opera sua. 239 Prov. 8.
 23. Ante secula fundavit me, priusquam faceret terram. 239. 245. 249. 503. 510. 511
 24. Prior autem abyssus genita sum. 239. 245
 25. Priusquam montes collocarentur, ante omnes colles generavi me. 139. 245. 503
 27. Quum pararet caelum, aderam illi simul. 239. 311. 239. 510. 511
 28. Et quum sortia faciebat quae sursum nubila, & quum firmos ponebat fontes ejus quae sub celo est. 239. 245
 29. Quando suspendebat fundamenta terrae. 225
 30. Cum eo eram coram pingens, sive modulans cum ipso. Ego eram ad quam gaudebat, quotidie autem oblectabar in persona ejus. 239
 31. Quando oblectabatur quum perfecisset orbem, & inoblectabatur in filiis hominum. ibid.
 1. Cor regis in manu Dei. 131. 442 Prov. 21.
 12. Qui inspector est cordis. 274 Prov. 24.

EX ECCLESIASTE.

- v. 17. Tempus omni rei. 173. 466. 526 Eccl. 3.

EX CANTICIS.

- v. 8. Veni sponsa de Libano. 422 Cant. 4.

EX SAPIENTIA.

- v. 1. Deminum in simplicitate cordis quaerite. 205. 251 Sap. 1.
 Quoniam in malevolam animam non introibit sapientia, nec habitabit in corpore subdito peccatis.

- Sap. 2. 6. Scrutator cordis Deus. 274
 12. Venite auferamus iustum, quia inutilis est nobis. 410.
 Sap. 3. 15. Gravis est nobis etiam ad videndum, 143. 144
 Sap. 8. 8. Judicabunt nationes. 137
 21. Et ut scivi quoniam aliter non possum esse continens nisi Deus det. 181

EX ECCLESIASTICO.

- Eccl. 11. v. 14. Vita & mors a Deo sunt. 373
 Eccl. 15. 18. Ecce posui ante te bonum & malum, vitam & mortem. 384. 519
 Eccl. 18. 30. & Si concupiscentia in cor hominis ascenderit, pro facto teneris. 31.
 Eccl. 33. 16. Contra malum bonum est, & contra mortem vita. 83.
 Eccl. 46. 1. Jesus Nave secundus Moses.

EX ISAIA.

- Isa. 1. v. 2. Audicelum. & in aures percipe terra. 444. 445
 Filios generavi & exaltavi, ipsi autem spreverunt me (alias illi me rejecerunt.) 130. 185. 400. 404. 472.
 3. Agnovit bos possessorem suum, & asinus praesepe Domini sui. Israel me non cognovit, & populus me non intellexit; sed dereliquit, & in indignationem provocavit sanctum Israelis. 400 441. 479.
 4. Vae gens peccatrix, populus plenus peccatis, filii scelerati, dereliquistis Deum, & in indignationem misistis sanctum Israel. 286. 399. 400
 7. Terra vestra deserta, civitates vestrae exuste igni, regionem vestram in conspectu vestro alieni comedent, & deserta & subversa a populis extraneis. 185. 198. 200. 410. 411.
 8. Derelicta Sion tamquam specula (sive causa) in vinea, & in cucumerario casula, & quasi civitas quae expugnatur. 185. 411. 448
 11. Quo mihi multitudinem sacrificiorum vestrorum, dicit Dominus. 180
 13. Quoniam etsi adtuleritis mihi similitudinem, vanum est; incensum abominatio est mihi. 188
 14. Neomenias vestras, & Sabbata, & diem magnum non sustineo: serias, & jejunium, & festivitates vestras odit anima mea. 94. 186. 187. 375. 393. 424. 465
 15. Etsi extenderitis manus, avertam faciem meam a vobis; & si multiplicaveritis preces, non exaudiam vos: manus enim vestrae sanguine plene sunt. 185. 186
 16. Auferte nequitias de anima. 391
 17. Discite benefacere, exquirite iudicium, exquirite quaestiones. ibid.
 Juste facite viduae & pupillo. 391. 426. 430
 18. Et venite, disputemus, dicit Dominus. 426
 Et si fuerint delicta vestra tamquam roseum, velut nivem exalbabo; & si velut coccinum, sicut lanam exalbabo. 420. 511
 19. Bona terrae edetis. 341
 20. Si nolueritis, nec obaudieritis, gladius devorabit vos. 400
 22. Vinum tuum mistum est aqua. 266
 23. Archontes Sodomorum, populus Gomorrae. 193. 240. 404. 443.
 Clamantes populum, amantes munera, sectantes retributionem. 443. 560
 Isa. 2. 1. In novissimis diebus manifestus futurus est mons Domini, & domus Dei super vertices montium, & exaltabitur super colles, & venient super illum omnes gentes. 186. 409. 464
 3. Et ambulabunt multi, & dicent, Venite, ascendamus in montem Domini, & in aedem (sive domum) Dei Jacob, & annuntiabit nobis viam suam, & incedemus in ea. Ex Sion enim exibit lex, & sermo Domini ex Jerusalem. 186. 265. 266. 407. 413. 465

4. Et judicabit inter gentes, & revincet, (sive traducet) populum amplum (sive plurimum) Et concident macheras suas in aratra, & sibynas (sive lanceas) in falces; & non accipiet gens super gentem macheram, & jam non discent praeliari. 186. 409
 12. Dies enim Domini Sabbaoth in omnem contumeliosum & superbum, & in omnem sublimem & elatum, & humiliabuntur. 449
 19. Quum surrexerit confringere, seu comminere terram. 249. 338. 447
 20. Projecit homo aspernamenta, seu abominamenta sua aurea & argentea, quae fecerunt adorandis vanis & noctuis. 200
 1. Tulit enim Dominus Sabbaoth a Judea & ab Isa. 3. Jerusalem. ibid.
 2. Et Prophetam, & Consiliarium, & sapientem Architectum. 200. 479
 3. Qui vos postulant, dominantur vestri, 444
 11. Populus meus qui vos beatos dicunt, seducunt vos, & vias pedum vestrorum disturbant. 428
 12. Constitutus est Dominus in iudicium, & statuit in iudicio populum suum. 459
 13. Ipse Dominus in iudicium veniet, cum presbyteris & archontibus populi. 337
 Vos autem ad quid incenditis vineam meam, & rapina mendici in domibus vestris? 425
 14. Cur vos leditis populum, & faciem mendicorum confunditis? ibid. & 426
 15. 16. In filias Sion invahitur, cultu & divitiarum abundantia inflatas. 158. 159. 427
 & seq. rum abundantia inflatas. 158. 159. 427
 2. Et mandatum est nubibus, ne pluerent imbrem Isa. 5. & 6. super vineam Sorech. 200. 410
 7. Vineam Sorech imputat, quod non iudicium fecisset, sed clamorem. 200 446
 12. Cum tympanis & psalteriis & tibiis bibunt vinum, iungentes domum ad domum. 106
 14. Dilatavit orcus animam suam, & aperuit os suum; & descendent incliti, & magni, & divites; & humiliabitur homo, & inonorabitur vir. 424
 20. Vae qui faciunt dulce amarum, & tenebras lucem. 462. 488
 23. Quae proximi sunt auferentes, amantes munera. 443. 444
 26. Ecce velociter & leviter advenient. 426
 3. Sanctus, Sanctus, Sanctus. 130 Isa. 6.
 10. Incrassatum est cor populi huius, & auribus graviter audierunt, & oculos concluserunt, ne quando auribus audiant, & oculis videant, & corde concipiant, & convertantur, & sanentur. 399. 547
 At aure audietis & non audietis, & oculis videbitis & non videbitis. 432. 447. 475. 547
 3. Apparuit Dominus Isaie. 307. 509. 510 Isa. 7.
 9. Nisi credideritis, non intelligetis. 101. 227. 228. 434. 440. 444. 475
 13. Audite domus David, Non pusillum vobis certamen cum hominibus, quoniam Deus praestat certamen. 191
 14. Propterea dabit vobis Dominus ipse signum. 191. 324.
 Ecce virgo concipiet in utero, & pariet filium. 191 320. 323. 324. 337. 401. 402.
 Et vocabitis nomen eius Emmanuel. 337. 401. 402. 191. 192
 15. Butyrum & mel manducabit. 191. 192
 4. Priusquam cognoscat infans vocare patrem & matrem, accipiet virtutem Damasci, & spolia Samariae ad regem Assyriorum. 192. 337. 404. 483.
 14. Positus in lapidem offendiculi, & in petram scandali. 200. 400. 452 Isa. 9.
 1. Regio Zabulon & Nephtalim, & ceteri qui migravit ad Jordanem Galileam nationum. 417
 2. Populus qui sedetis in tenebris, videte lumen magnum, qui habitatis terram, sedentes in umbra mortis, lumen ortum est super vos. ibid.
 6. Quo-

6. Quoniam puer natus est nobis, & datus est nobis filius. 196. 408
Cujus imperium factum est super humerum ipsius. 196
Et vocabitur nomen ejus, Magni consilii angelus. 319
- Isa. 10.
1. Vae qui scribunt nequitiam. 426. 427
2. Scribentes enim scribunt nequam, vitantes iudicia mendicorum, & diripientes iudicata pauperum populi mei, 426. 444
14. Qui totum orbem comprehendit manu velut nudum. 394. 510
23. Decisum sermonem faciet Dominus in terra. 413. 429
33. Ecce Dominus virtutum conturbabit gloriosos cum valentia, & elati comminuentur, & ruent gladio sublimes. 427. 428
- Isa. 11.
1. Prodebit virga de radice Jesse, & flos de radice ascendet. 108. 109. 194. 323. 407. 413. 453
2. Et requiescet super eum spiritus sapientiae & intellectus, spiritus consilii & virtutis (sive vigoris) spiritus agnitionis & pietatis. 154. 407. 471
3. Et spiritus timoris Dei replebit illum.
6. & 7. Pecora condicent bestiis. 237
8. Conjicere manum in cavernam aspidum, & in cubile natorum aspidum, nec ledi, parvulis pueris repromisit Dominus. 440
10. Et erit in illa die radix Jesse, & qui surget imperare gentibus, in eum gentes sperabunt, & erit requies ejus honor. 453
- Isa. 13.
1. & seq. Exitia Babylonis predicuntur. 337
10. Obtebratus est sol in ortu suo, & luna non splendebit in lumine suo. ibid.
- Isa. 14.
14. Ponam in nubibus thronum meum, ero similis Altissimi. 475. 482
- Isa. 15.
1. & seq. Plaga Moab ob incredulitatem. 106
- Isa. 16.
4. Ecce profelyti per me accedent ad te. 187. 409
- Isa. 18.
1. & seq. Aegyptus totus orbis intelligitur superstitionis & maledictionis elogio. 74. 193. 337. 404
- Isa. 21.
1. & seq. Exitia Idumaeae. 337
- Isa. 23.
1. & seq. Exitia Tyri, & navium Carthagenensium. ibid.
- Isa. 24.
1. & seq. Plaga Israelis. ibid.
- Isa. 26.
19. Vivent mortui, & exsurgent de sepulcris; ros enim qui a te est, medela est ossibus eorum. 344
20. Populus meus introite in cellas promas quantum, donec ira mea praeceat. 342
1. Illa die superducat Dominus Deus macheram sanctam, & magnam & sortem in draconem illum, colubrum magnum & tortuosum, & interficiet illum illa die. 440
- Isa. 27.
11. Mulieres venientes a visione venite. 460
1. & seq. Plaga Ephraim. 444
14. Vae qui valent in Jerusalem. 444
15. Ecce ego in iudicio in fundamenta Sionis lapidem pretiosum, honorabilem; & qui in eum crediderit, non confundetur. 200. 201. 467. 468
- Isa. 29.
13. Populus labiis Deum diligens, corde autem longe absistentes ab eo. 399. 424. 431. 443. 460
Docente praecepta doctrinas hominum. 443. 475. 479
14. Auferam sive perdam sapientiam sapientium, & prudentiam prudentium celabo. 399. 439
18. Audient in die illa surdi verba libri. 442
21. Odio habentes traducentem in portis, & aspernamento sermonem sanctum. 446
27. Ignis exarsit ex indignatione mea. 412
- Isa. 30.
5. Volant velut qui sunt milui, ut nubes volant, & velut pulli columbarum ad me. 528. 529
- Isa. 31.
9. Spadones & steriles ignominiosi. 432
- Isa. 32.
9. Mulieres divites exsurgite, & audite vocem meam, filiae in spe audite sermones meos. 432
10. Dies anni mementote cum labore in spe. ibid.
- Isa. 33.
14. Adnuntians locum aeternum. 451
17. Regem cum claritate videbitis, & oculi vestri videbunt terram de longinquo. 198
18. Anima vestra meditabitur timorem. ibid.
- Isa. 34.
4. Et celum convolvetur ut liber. 245
11. Corvus & milvus. 99
1. Jucunditatem capiet solitudo. 419
3. Invalescite, sive convalescite manus dimissae, & genua resoluta sive disoluta. 337. 420. 424. 440
4. Consolamini pusillanimes sensu, convalescite, nolite timere. Ecce Deus noster iudicium retribuit, ipse veniet, & salvos faciet nos. 195
5. Tunc infirmi curabuntur, & oculi caecorum videbunt, & aures surdorum audient. 440
6. Tunc saliet claudus velut cervus, & multorum lingua solventur. 195. 337. 440
8. Via munda & via sancta vocabitur, & non transibit illic immundum, nec erit illic via immunda. Qui autem dispersi erunt, vadent in ea, & non errabunt. 440
9. Et non erit iam illic leo, nec ex bestiis pessimis quidquam ascendet in eam, nec invenietur illic. ibid.
10. Jucunditas aeterna super caput eorum. 362
16. Corripies me, & vivificabis me. 342
21. Isaias Ezechiae languenti aliquid medicinale mandavit. 105
- Isa. 35.
2. 3. Ezechiam regem thesauris inflatum, & de eis gloriatum apud illos qui ex Perside adveniant, infiliit per Isaiam. 427. 445
6. Ecce dies veniunt, & auferentur omnia quae in domo tua sunt; & quae patres tui congesserunt in Babylonem, transferentur. ibid.
- Isa. 38.
3. Ego sum vociferator in deserto, & preparator viarum Domini. 422. 431. 432. 449. 463. 464
5. Et videbit omnis caro salutare Domini. 331. 363
- Isa. 39.
7. Omnis caro fenum. 262. 331. 363
8. Verbum enim Domini manet in aevum. 457. 516
9. In montem excelsum ascende qui evangelizas Sion; extolle cum vigore vocem tuam, qui evangelizas Jerusalem. 422. 462
- Isa. 40.
12. Quis manu mensus est celum, & palma terram? 249
13. Quis enim cognovit sensum Domini, aut quis consiliarius ejus fuit? 239. 382. 468. 479. 483. 511
14. Aut quem consultatus est, aut viam intelligentiae & scientiae quis demonstravit illi? 239. 382
15. Nationes velut stillicidium situlae, aut pulvis ex area. 123. 183. 205. 441. 495
17. Et quasi saliva reputabuntur. 362. 363. 495
18. Cui me similabitis? 367
22. Qui continet gyrum terrae, & eos qui habitant in ipso quasi locusta. 16
23. Qui terram quasi nihil fecit, in ornamentum & 26. majestatis suae. 16
28. Deus aeternus, Deus qui creavit terminos terrae. 16. 71. 206
- Isa. 41.
4. Ego primus & novissimus, & praeter me non est Deus. 235. 511
17. Quarent aquas, & non erunt. 246
18. Ponam flumina in regione sitiendi. 307
19. Et in solitudine cedrum & buxum. ibid.
- Isa. 42.
1. Ecce filius meus quem elegi, dilectus meus in quem bene sensi. 506
2. Non contendit, neque clamavit, neque audita est foris vox ejus. 141. 407. 505. 506
3. Arundinem contusam non comminuit, linum ardens non extinxit. 141. 194. 407. 438
4. In nomine ejus nationes sperabunt. 409. 462
5. Qui dedit flatum populo super terram, & spiritum calcantibus eam. 271. 272
6. Ecce dedi te in dispositionem generis mei, posui te in lucem nationum. 198. 409. 418. 419. 422. 441. 476. 506
7. Aperire oculos caecorum, exolvere de vinculis vinctos, & de cella carceris sedentes in tenebris. 198. 498. 409
- Isa. 43.
14. Tacui, numquid non semper tacebo, & sustinebo; 556
19. Quis cecus nisi pueri mihi? & qui surdi nisi qui dominantur eorum? 400. 530
- E e e e 2 18. Ne

- Isa. 43. 18. Ne memineritis priorum, & antiqua ne recogitaveritis, 375. 413
 19. Ecce nova quæ ego nunc facio. 275. 413. 464. 465. 486. 558.
 20. Benedicent me bestie agri. 399
 Ponam in terram inaquosa flumina. 399. 425
- Isa. 44. 5. Hic dicet, Ego Dei sum; & clamabit in nomine Jacob, & alius inscribet in nomine Israelis. 456. 493
 6. Rex Israelis. 456. 510
 Ego primus & ego novissimus, & absque me non est Deus. 235
 8. Testes vos estis.
 9. Si est Deus absque me, & erunt tunc qui fingunt, & exsculpunt, omnes vani qui faciunt libita sibi, quæ illis non proderunt. 87. 437
 20. Cognoscite quod cinis sit cor illorum, & errent, & nemo animam suam liberare possit.
 24. Ego sum Dominus omnium auctor, extendens celos solus. 235. 511
 15. Quis alius? disjiciet signa ventriloquorum, & divinationes ex corde. Avertens in posteriora sapientes, & cogitationes eorum insatuans. 440. 511
- Isa. 45. 1. Sic dicit Dominus Deus Christo Domino meo, cujus tenui dextram, ut exaudiant illum gentes, Fortitudines regnum dirumpam, aperiam ante illum portas, & civitates non clauduntur illi. 188. 405. 406. 506. 517.
 3. Et dabo illis thesauros occultos, invisibiles aperiam eis. 440. 467. 479
 5. Ego sum Deus, & non est alius præter me justus & salvans. 235. 325. 510. 511
 7. Ego sum Dominus qui struxi lucem, & fecit tenebras; faciens pacem, & condens malum. 245. 366. 373. 293. 413. 414. 537. 556.
 9. Numquid argilla dicit figulo? 325
 14. Sabain viri elati ad te transibunt, & post te sequentur vincti manibus, & te adorabunt, quia in te Deus est. 507
 15. Tu enim es Deus noster, & nesciebamus. Deus Israelis. ibid.
 18. Hæc dicit Dominus qui fecit cælum, iste Deus qui demonstravit terram, & fecit illam. Non in vacuum fecit illam, sed inhabitari. 244
 23. Juravit per semetipsum Deus, quod alius non sit qualis ipse. 235. 396
- Isa. 46. 9. Ante me Deus non fuit.
 12. Qui longe erant a me, appropinquaverunt iustitiæ meæ. 419
- Isa. 48. 13. Manus mea fundavit terram, & dextera mea firmavit cælum, 249
- Isa. 49. 6. Posui te in lucem nationum, ut sis salus in extremum terræ. 440. 506
 10. Non esurient neque sitient. 422. 425
 12. Ecce isti venient de longinquo, isti autem venient ab Aquilone, & mari, alii autem de terra Persarum. 425
 18. Attolle per circuitum oculos tuos & vide, omnes congregati sunt. ibid.
 Et circumdabis enim illos tibi tamquam ornamentum sponse. 412. 420
 21. Vides ignotos & extraneos, & dices cordi tuo: Quis istos genuit mihi? Porro, hos quis mihi educavit? At hi mihi ubi fuerunt? 425
- Isa. 50. 3. Cælum vestiam tenebris. 459
 4. Dominus dat mihi linguam discipline, quando debeam proferre sermonem. 456. 457. 513. 514
 5. Apposuit mihi mane aurem ad audiendum.
 6. Dorsum meum posui in flagella, maxillas autem meas in palmas, faciem meam vero non averti a seditate sputaminum. 537. 399
 10. Quis in vobis qui metuit Dominum, exaudiat vocem filii ejus? 407. 437
 11. Propter me hæc facta sunt vobis, in anxietate dormietis. 200. 411
- Isa. 51. 4. Audite me, audite me, populus meus; & reges auribus intendite in me, quoniam lex prodibit a me, & iudicium meum in lumen nationum. 413. 451
 7. Ne metueritis ignominiam ab hominibus, & nullificatione eorum ne minuamini. 426
 9. Exsurge, exsurge Jerusalem, induere fortitudine brachii tui. 341
 5. Propter vos blasphematur nomen meum in nationibus. 200. 411. 426. 477
 6. Propterea cognoscet populus nomen meum in illa die, quod ego sum ipse qui loquebar. 424
 7. Quam tempestivi super montes pedes evangelizantis Sion pacem, evangelizantis bona. 424. 462. 466
 10. Revelavit Dominus brachio suo sanctum coram nationibus, ut viderint universæ nationes, & & summa terre salutem. 406
 11. Divertite, divertite, excedite illinc, & immundum ne adtigeritis. Excedite de medio ejus, separemini qui causam Domini portatis.
 14. Quemadmodum expavescent multi super te, sic sine gloria erit forma tua. 407
 1. Domine, quis credidit auditui nostro, & brachium Domini cui revelatum est? 362. 506. 507
 2. Adnuntiavimus coram ipso velut puerulus, velut radix in terra sitienti; & non est species ejus neque gloria; & vidimus eum, & non habebat speciem neque decorem, sed species ejus inhonorata, deficiens citra filios hominum. 200. 400. 407
 3. Homo in plaga positus, & sciens ferre imbecillitatem. 194. 200. 400. 407. 418. 420
 Et quasi absconditus vultus ejus & despectus. 97. 316. 317
 4. Morbos & valetudines nostras ipse suscepit. 418
 Imbecillitates nostras abstulit, & labores portavit. 406. 408. 419
 5. Livore ejus sanati sumus. 436
 7. Oblatus est quia voluit. 451. 452
 Tamquam ovis ad victimam ductus est, & tamquam agnus coram tondente se sine voce, sicut non aperuit os suum. 141. 194. 199. 400. 406. 459. 541
 8. In humilitate enim iudicium ejus sublatum est. 199
 Nativitatem ejus quis enarrabit? 199. 401
 Et quia tolletur a terra vita ejus. 199
 A facinoribus populi mei perductus ad mortem. 196
 9. Et dabo pessimos pro sepultura ejus, & divites pro morte ejus, quia scelus non fecit, nec dolus in ore ejus inventus est. 196. 411
 10. Et Deus voluit eximere a morte animam ejus. 196
 12. Ipse multos in hereditatem habebit, & multorum dividet spolia. 196. 408
 Cum iniquis deputatus est. 337. 459
 Delicta nostra ipse aufert. 420. 521
- Isa. 55. 3. Audite me & vivetis, & disponam vobis dispositionem æternam, religiosa & fidelia David. 490. 413
 4. Ecce testimonium cum nationibus desposui, principem & imperantem nationibus. 409
 5. Nationes quæ te non sciunt, invocabunt te, & populi confugient ad te. 202
- Isa. 56. 2. Custodientes Sabbata mea, ut non prophaneent ea. 423. 424
 4. Spadones invitati ad regna cælorum.
- Isa. 57. 1. Videte quomodo perit justus, & nemo excipit corde, & viri justi auferuntur, nec quisquam animadvertit, seu & nemo considerat. 410. 435. 444. 493
 A persona seu facie enim iustitiæ sublatus est, perit justus. 444. 493
 2. Et sepultura ejus sublata est de medio. 408 450. 460. 493
- Isa. 58. 16. Spiritus ex me prodivit, & omnem statum ego feci. 245. 772
 1. Exclamavi in vigore, & ne peperceris; exalta ut tuba vocem tuam; adnuntia plebi meæ facinoræ

- cinora ipsorum, & domui Jacob delicta eorum. 194. 195
2. Me de die in diem quarunt, & cognoscere vias meas cupiunt, quasi populus qui iustitiam fecerit, & iudicium Dei non dereliquerit. 528. 529
5. Non tale jejuniū ego elegi. 545. 553
6. Fugito improborum contractum, dissolve violentiorum contractuum obnexos, dimitte conflictatos in laxamentum, & omnem conscriptionem iniquam dissipa. 391. 392
7. Infringito panem tuum mendicis, & qui sine tecto sunt, in domum tuam inducito; & nudum, si videris, tegito. 391. 429. 447. 454
8. Tunc lumen tuum temporaneum erumpet, & vestimenta tua citius orientur. 342
- Isa. 60. 13. Sabbata dedicati sancta Deo tuo. 424
3. Et ambulabunt nationes in lumine tuo. 361. 362
8. Quinam huc velut nubes volant, tanquam columbe cum pullis ad me? 412. 415. 416
11. Aperiam ante illum portas, & civitates non claudentur illi. 188
- Isa. 61. 1. Spiritus Domini super me, propter quod unxit me ad evangelizandum hominibus, seu pauperibus. 422. 423. 505. 506
2. Misit me curare obtritatos corde, advocare languentes, dare lugentibus Sionis gloriam. 426
3. Et pro cinere unguenti iucunditatem, & glorie habitum pro spiritu tedi. 426
10. Exultet anima mea in Domino. Induit enim me indumentum salutaris, & tunicam iucunditatis velut sponso, circumposuit mihi mitram, & velut sponsam ornavit me ornatu. 422
- Isa. 63. 1. Quis, qui advenit ex Edom? rubor vestimentorum ejus ex Bozor. Sic decorus in stola violenta cum fortitudine. 458
- Isa. 65. 2. Quare rubra vestimenta tua & idumenta, sicut de foro torcularis pleno conculcato? ibid.
5. De nationibus mecum nemo. ibid.
9. Non angelus, neque legatus, sed Dominus salvos fecit eos. 329. 437
2. Expandi manus meas tota die ad populum contumacem & contradicentem mihi. Qui ambulat viam non bonam, sed post peccata sua. 198
12. Ecce qui serviunt mihi, manducabunt; vos autem esurietis: servientes mihi potabuntur, vos autem sitietis. 426
13. Ecce qui serviunt mihi oblectabuntur: vos autem confundemini. 426. 428
14. Ecce qui serviunt mihi, exaltabunt in iucunditate: vos autem clamabitis pro dolore cordis. 426
15. Remittetis enim nomen vestrum in satietatem electis meis, vos autem interficiet Dominus. Eis autem qui serviunt mihi, nomen nominabitur novum, quod benedicetur in terris. 199
- Isa. 66. 1. Caelum mihi thronus, & terra scabellum pedum meorum. Qualem mihi edificabitis domum, aut quis locus requiei mea? 343. 344. 394. 395
2. Super quem requiescet spiritus meus, nisi super humilem & quietum & timentem verba mea? 343. 344
5. Dicite, fratres nostri estis, eis qui vos oderunt. ibid.
14. Et gaudebit cor vestrum, & ossa vestra velut herba orientur. 344
23. Et erit mensis ex mense, & dies de die, & sabbatum ex sabbato, & veniet omnis caro adorare in Jerusalem, dicit Dominus. ibid.
24. Et exhibunt de sepulchris, & videbunt artus eorum qui impie egerunt, quoniam vermis illorum non decidet, & ignis eorum non extinguetur, & erunt conspectus omni carni. ibid.
11. Si mutabunt gentes deos suos, & isti non sunt dii. Populus autem meus mutavit gloriam suam, ex quo nihil proderit eis. ibid.
12. Expavit celum super isto. ibid.
13. Quoniam haec mala fecit populus meus. Me dereliquerunt fontem aquae vitae, & foderunt sibi lacus contritos, qui non poterant aquam continere. ibid.
31. Numquid solitudo factus sum domui Israelis; aut terra in incultum derelicta? Quoniam dixit populus meus. Non venimus ad te? 446. 447
4. Innovate vobis novitatem, seu, Novate vobis novamen novum, & nolite seminare in spinis. Circumcidimini Deo, & circumcidite praputium cordis vestri. 186. 375. 413. 423. 485
15. Tu ne adoraveris pro populo isto, & ne postuleris misericordiam consequi eos, & ne accesseris pro his ad me, quoniam non exaudiam. 556
14. Et misit ad vos omnes famulos meos Prophetas. 447
25. Et non audiit populus meus, & non intendit auribus suis, & obduravit collum suum. ibid. & 448
4. Non qui ceciderit, resurget; & qui aversatus fuerit, convertetur? 126
22. Ne gloriatur dives in divitiis suis. 427
8. Audite vocem meam, & ero vobis in Dominum, & vos mihi in populum, & ibitis in omnibus viis meis quascunque mandavero vobis. Et non audierunt, & non adverterunt aurem suam, sed abierunt in iis quae concupierunt in corde suo malo. 447
19. Adversum me cogitaverunt cogitatum, dicentes: Venite, mittamus in panem ejus lignum, & conteramus eum a terra vivorum, & nomen ejus non memorabitur amplius. 196. 408
20. Tu autem, Domine, Sabbaoth, qui iudicas iuste, & probas renes & corda. 449
8. Spes Judaeorum Salvator. 399
11. Quod si jejunaverint, non exaudiam obsecrationem eorum. 556
16. Ecce ego mittam piscatores multos, & piscabuntur illos. 417
5. Maledictus homo qui credit in hominem solitarium & nudum. 418. 443. 449
9. Et homo est, & quis agnoscat illum? 201. 319. 401
10. Ego Dominus scrutans corda, & probans renes. 449
11. Ecce ego mitto contra vos mala. 394
11. Tamquam vasculum figuli. 123
3. Facite iudicium & iustitiam. 446
5. Per memetipsum iuravi. 395
29. Acidam uvam patres manducaverunt, & filiorum dentes obstupuerunt. 389. 529
31. Ecce dies veniunt, dicit Dominus. Et disponam domui Juda & domui Jacob testamentum novum. 375. 413
32. Non tale quale dedi patribus eorum in die quo eos eduxi de terra Aegypti. ibid.
25. Eme agrum argento. 337. 457
13. Per memetipsum iuravi. 395
18. Subverti vos sicut subvertit Deus Sodomam. 499
15. Deus faciens terram in valentia sua, parans orbem in intelligentia sua, & suo sensu extendit celos. 249

EX JEREMIA.

- Jerem. 1. 5. Priusquam te in utero fingerem, novi te; & antequam exires de vulva, sanctificavi te. 284
- Jerem. 2. 10. Mittite, & interrogate nimis si facta sunt talia. 199

EX THRENIS.

7. Nazaraei exalbati sunt super nivem. 418
20. Spiritus personae ejus Christus Dominus. 400.
405. 406. 434. 435. 475. 508

EX BARUCH.

38. Deus in terris cum hominibus conversatus. 509
3. Et nunc videbitis deos Babyloniorum & aureos & argenteos & ligneos portari super humeros, ostentantes nationibus timorem. 493
4. Cave-

4. Cavete igitur ne & vos confimiles sitis Allophylis, & timore capiamini. *ibid.*
 5. Dum aspiciatis turbas adorantes retro eos & ante; sed dicite in animo vestro, Te, Domine, adorare debemus. *ibid.*
 9. Coronas aureas habent super capita sua die illorum. 107

EX EZECHIELE.

- Ezech. 1. vers. 1. Apparuit Dominus Ezechieli. 507
 15. Rota una super terram.
 Ezech. 8. 12. Et dixit Dominus ad me, Fili hominis, vidi-
 sti quæ seniores filiorum Israel faciunt unusquis-
 que eorum in tenebris, unusquisque in cubiculo
 abscondit? Quoniam dixerunt, Non videt nos
 Dominus, dereliquit Dominus terram. 197
 13. Et dixit ad me, Adhuc conversus videbis fa-
 cinora majora quæ isti faciunt. *ibid.*
 14. Et introduxit me ad limina janua domus Do-
 mini quæ aspicit ad Aquilonem; & ecce illic
 mulieres sedentes, & plangentes Thammus. *ibid.*
 15. Et dixit Dominus ad me, Fili hominis, vi-
 disti? Numquid modicha domus Juda, ut fa-
 ciant facinora quæ fecerunt? Et adhuc visu-
 rus es adfectiones majores eorum. *ibid.*
 16. Et introduxit me in eadem domus Domini inte-
 riorem; & ecce in liminibus templi Domini, in-
 ter medium clam, & inter medium altaris,
 quasi viginti quinque viri posteriora sua dede-
 runt ad templum Domini, & facies suas con-
 tra Orientem; hi adorabant solem. *ibid.*
 17. Et dixit ad me, Vides, fili hominis? Numquid
 pusilla domus Juda, ut faciant facinora quæ
 fecerunt hic? Quoniam impleverunt impietates
 suas, & ecce ipsi quasi subsannantes. *ibid.*
 18. Ego faciam cum indignatione mea, non par-
 cet oculus meus, nec miserebor. *ibid.*
 Ezech. 9. 1. Et clamavit in aures meas voce magna, di-
 cens: Appropinquavit vindicta civitatis hu-
 jus, & unusquisque habuit vasa exterminii
 in manu sua. *ibid.*
 2. Et ecce sex viri veniebant a via porte altæ,
 quæ respiciebat ad Aquilonem, & uniuscuius-
 que bipennis dispersionis erat in manu ejus;
 & unus vir in medio eorum indutus podere,
 & zona saphiri in lumbis ejus; & introie-
 runt in proximis altaris arci. 196. 201
 3. Et claritas Dei Israel ascendit a Cherubin, quæ
 fuit super eam in subduali domus. Et voca-
 vit hominem qui indutus erat podere, qui ha-
 buit super lumbos suos zonam. 147
 4. Et dixit ad eum Dominus, Transi mediam Je-
 rusalem, & scribe signum Tau in frontibus vi-
 rorum, qui gemunt & dolent super omnia faci-
 nora quæ fiunt in medio eorum. 197. 410
 5. Et in his dixit ad audientem, Ite post eum in
 civitatem, & concidite, & nolite parcere ocu-
 lis vestris, & ne misereamini. 197
 6. Senioris aut juvenis aut virginis: & parvulos
 & mulieres interficite omnes, ut perdeantur.
 Omnes autem super quos est Tau signum, ne
 accesseritis. Et a sanctis meis incipite. 197
 Ezech. 16. 3. Pater tuus Amorrhæus, & mater tua Chetæa.
 193. 404
 Ezech. 18. 7. Pignus reddet. 430
 Panem suum dabit esurienti, & nudum conte-
 get. 429
 8. Pecuniam suam fenori non dedit, & quod a-
 bundaverit non sumet. 430
 21. Penitere, & salvum faciam te. 122
 22. Filius non portabit iniquitatem patris, neque
 pater iniquitatem filii. 389
 23. Mavult salutem peccatoris magis quam mor-
 tem. 122. 331. 385
 Ezech. 22. 8. Sabbata mea prophanaastis. 187
 Ezech. 23. 17. & seq. Stuprum pro idololatria. 86
 Ezech. 28. 11. Et factus est sermo Domini ad me dicens. 387
 12. Fili hominis, sume plantum super principem
 Sor, & dices: Hæc dicit Dominus. Tu es re-
 signaculum similitudinis, plenus sapientia, co-
 rona decoris. *ibid.*
 13. In delitiis paradisi Dei tui natus es, lapidem
 optimum indutus es, Sardium, Topazium,
 Smaragdum, Carbunculum, Saphirum, Ja-
 spim, Ligurium, Achatem, Amethystum,
 Chrysolithum, Berillum, Onychium; & au-
 ro replesti horrea tua, & thesauros tuos. Ex
 qua die conditus es. *ibid.*
 14. Cum Cherub posui te in monte sancto Dei, sui-
 sti in medio lapidum igneorum. *ibid.*
 15. Fuiisti invituperabilis in diebus tuis ex qua die
 conditus es, donec inventa sunt lesura tue. *ibid.*
 16. De multitudine negotiationis tue promas replesti,
 & deliquisti. *ibid.*
 7. Solem nubetegam, & luna non dabit lumen suum. Ezech. 32.
 338 Ezech. 33.
 11. Virgo ego, dicit Dominus: Nolo mortem peccato-
 ris, sed penitentiam. 122. 331. 385. 388. 390
 421. 556. 562
 2. De pastoribus pascentibus semetipsos. 541 Ezech. 34.
 3. Pastores ecce lac devoratis, & lanis vestimi-
 ni, quod forte est occidistis. 541. 560
 4. Quod infirmum est non curastis, quod comminu-
 tum est non colligastis, quod expulsum est non
 convertistis, quod periit non requisistis. *ibid.*
 16. Quod periit salvum faciam, quod mortuum est
 vivificabo, quod percussum est sanabo, quod
 languit medicabo, quod ereptum est redimam,
 quod famulatum est liberabo, quod seductum est
 revocabo, & quod elisum est suscitabo. 354. 560
 12. Propter vos nomen Dei blasphematur. 477 Ezech. 36.
 1. Et facta est super me manus Domini, & extu-
 lit me in spiritu Domini, & posuit me in me-
 dio campi; is erat ossibus refertus. 342. 343 Ezech. 37.
 2. Et circumduxit me super ea per circuitum, &
 ecce multa super faciem campi, & ecce arida
 satis. Et ait de me. 343
 3. Fili hominis, si vivent ossa ista? Et dixi, Ado-
 nai Domine, tu scis. Et ait ad me, Propheta
 in ossa hæc, & dices. *ibid.*
 4. Ossa arida, audite sermonem Domini. 343
 5. Hæc dicit Dominus Adonai ossibus istis, Ecce
 ego adfero in vos spiritum, & vivetis,
ibid.
 6. Et dabo in vos spiritum, & reducam in vos
 carnes; circumdabo vobis cutem, & dabo in vos
 spiritum, & vivetis, & cognoscetis quod ego
 Dominus. *ibid.*
 7. Et prophetavi secundum præceptum, & ecce
 vox dum propheto, & ecce motus, & acce-
 debant ossa ad ossa. *ibid.*
 8. Et vidit, & ecce super ossa nervi & caro a-
 scendit. & circumpositæ sunt eis cutos, & spi-
 ritus in eis non erat. *ibid.*
 9. Et ait ad me, Propheta ad spiritum, fili homi-
 nis, propheta, & dices ad spiritum; Hæc dicit Do-
 minus Adonai, A quatuor ventis veni spiritus,
 & spira in istis interemptis, & vivant. 343
 10. Et prophetavi ad spiritum sicut præcepit mihi,
 & introivit in ea spiritus, & vixerunt & con-
 stiterunt super pedes suos valentia magna sa-
 tis. *ibid.*
 11. Et ait ad me, Fili hominis, ossa ista omnis
 domus Israel est, Ipsi dicunt, Exaruerunt ossa
 nostra, & periit spes nostra, avulsi sumus in
 eis. 343
 12. Propterea propheta ad eos. Ecce ego patefa-
 cio sepulcra vestra, & eveham vos de sepul-
 cris vestris populus meus, & inducam vos in
 terram Israelis. *ibid.*
 13. Et cognoscetis quod ego Dominus aperuerim se-
 pulcra vestra, & eduxerim vos de sepulcris
 vestris populus meus. 343
 14. Et dabo in vos spiritum, & vivetis, & requiesce-
 tis in terra vestra, & cognoscetis, quod ego Do-
 minus

minus locutus sim, & fecerim, dicit Domi-
nus. *ibid.*

Ezech. 46. 1. & seq. Domus Dei. 11

Ezech. 48. 15 Visa civitas. 4

EX DANIELE.

Dan. 1. vers. 6. Trina illa fraternitas, legumine solo contenti,
ne regis ferculis contaminarentur, præter sapien-
tiam reliquam, somniorum gratiam a Deo re-
demerunt, & impetrandorum & differendorum.
300. 548

Dan. 2. 1 Nabuchodonosor divinitus somniat. 299. 548

16. Daniel spiritum tridui postulat, cum sua frater-
& seq. nitate jejunit, atque ita per omnia signifi-
cationem & ordinem somni exponit. 548

35. Tunc contrita sunt pariter ferrum, testa, æs, ar-
gentum & aurum, redacta quasi in favillam
æstivæ aræ. 123

Lapis qui percusserat statuas, factus est mons
magnus. 452

45. Petra de monte præcisa. 185. 186. 201. 400. 452

Dan. 3. 16. Non habemus necessitatem respondendi huic tuo
imperio. 493

17. Est enim Deus noster quem colimus, potens eruire
nos de fornace ignis, & ex manibus tuis. *ibid.*

18. Et tunc manifestum fiet tibi, quod neque idolo
tuo famulabimur, nec imaginem tuam auream
quam statuisti, adorabimus. 95. 493. 494

21. Et confestim viri illi vincti cum braccis suis &
tiaris & calceamentis & vestibus, missi sunt
in medium fornacis ignis. 134. 362

57. In animalia, & incorporalia laudes canunt.
& seq. 249

92. In fornace videtur filius hominis. 421. 510

94. Babylonii ignes trium fratrum nec tiaras nec sa-
rabaras laeserunt. 362

Dan. 4. 30. Rex Babylonis exomologesin operatus, unguum
aquilinum in morem efferatione, capilli incuria
horrorem leoninum præferente. 128. 129

33. Cum offenso Domino, cum squalore & pedore
septenni ab humana forma exulasset, regnum
recuperat. 147. 390

Dan. 5. 29. Daniel in purpura. 96

Dan. 6. 10. Daniel tribus temporibus in die orabat. 549

13. A Chaldaeis delatus ac adpostulatus. 494

16. Leones regios non timuit. 95

Dan. 7. 10. Millies centies centena millia adfistebant ei. 502

13. Ecce cum cæli nubibus tamquam filius homi-
nis adveniens, venit usque ad veterem dierum,
& aderat in conspectu ejus; & qui adfistebant,
adduxerunt illum. 319. 400. 412. 421. 458

14. Et data est ei potestas regia, & omnes nationes
terre secundum genus, & omnis gloria servient
illi, & potestas illius æterna, quæ non auferetur,
& regnum ejus quod non corrumpetur. 95. 96.
189. 201. 319. 320. 400. 412. 421. 456. 457.

Dan. 9. 1. In primo anno sub Dario filio Assueri ex femi-
ne Medorum, qui regnavit super regnum Chal-
deorum. 189. 550

2. Ego Daniel intellexi in libris numerum annorum.
ibid.

3. Et posui faciem meam ad Dominum Deum
meum rogare & deprecari in jejuniis, sacco,
& cinere. 548. 550

21. Et adhuc me loquente in oratione, Ecce vir
Gabriel quem vidi in visione in principio, vo-
lans, & tetigit me, quasi hora sacrificii ves-
pertini. 189. 197. 198

22. Et intelligere me fecit, & locutus est mecum, &
dixit: Daniel, nunc exivi imbuiere te intelli-
gentia. 189

23. In principio obsecrationis tuæ exivit sermo, &
ego veni ut adnuntiam tibi, quia vir deside-
riorum tu es, & cogita in verbo, & intelli-
ge in visione. *ibid.*

24. Septuaginta hebdomadæ breviatæ sunt super ple-
bem tuam, & super civitatem sanctam, quo-

adusque inveteretur delictum, & signentur pec-
cata, & exorentur iniustitiæ, & inducatur ju-
stitia æterna, & ut signetur visio, & Pro-
phetes, & ut unguatur Sanctus Sanctorum.
189. 190. 405. 406

25. Et scies, & perspicies, & intelliges a profectio-
ne sermonis, integrando & reedificando Jerusa-
lem usque ad Christum ducem, hebdomadas
septem & dimidiam, & sexaginta duas &
dimidiam, & convertet, & edificabitur in la-
titiam & convallationem, & innovabuntur
tempora. 190. 405. 406. 434. 448.

26. Et post hebdomadas has septuaginta duas, &
exterminabitur unctio, & non erit, & civita-
tem & sanctum exterminabit cum duce adve-
niente, & concidentur quomodo in cataclysmo
usque ad finem belli, quod concidetur usque
ad interitum. 190. 405. 406. 434

27. Et confirmabit testamentum multis. Hebdoma-
da una, & dimidia hebdomadis auferetur meum
sacrificium & libatio, & in sancto execratio va-
stationis, & usque ad finem temporis consum-
matio dabitur super hac vastatione. 190. 198

2. In illis diebus ego Daniel eram lugens, pertres Dan. 10.

3. hebdomadas panem suavem non edi, caro &
vinum non introierunt in os meum, oleo unctus
non sum, donec consummarentur tres hebdo-
mandes. 548

48. & seq. Susanna in judicio revelata. 102 Dan. 13.

2. & seq. De Bele & dracone. 96 Dan. 14.

35. Septem diebus jejunanti in lacu leonam.

36. Angelus Domini Danieli prandium procuravit.

548

EX OSEE.

vers. 2. Turpes nuptiæ Osee de prostitutione. 558 Osee 1.

6. Et non misericordiam consecuta, misericordiam
consecuta. 429

9. Non populus meus, populus meus. 429

1. Dicite fratribus vestris, Populus meus, & so-
rori vestrae misericordiam consecuta. 429 Osee 2.

11. Et avertam omnes jucunditates ejus, & cere-
monias ejus, & Sabbata, & Neomenias ejus,
& omnes frequentias ejus. 375. 465

1. Ante lucem surgent ad me, dicentes: Eamus, Osee 6.
& convertamur ad Dominum Deum, quoniam
ipse eripiet, & liberabit nos; percutiet, & mi-
sererebitur nostri. 199. 459

2. Sanabit eos post biduum, in die tertia resurge-
mus. 199. 459

6. Misericordiam malui quam sacrificium. 126. 388.
430. 432. 434. 474. 553. 556.

14. Ignem immittam in civitates Judæ. Osee 8.

6. Et vinctum cum ducent xenium regni. 459 Osee 10.

4. In templo meo me invenerunt, & illic disputa-
tum est ad eos. 457 Osee 12.

14. Ero mors tua, o mors, morsus tuus ero, inferne. Osee 13.
474

EX JOELE.

v. 10. A cujus conspectu terra contremiscit. 510 Joel. 2.

13. Misericors & miserator & misericordie pluri-
mus. 556

15. Sanctificate jejunium & orationem. 553

22. Lignum attulit fructum suum. 199

28. In novissimis diebus effundam de spiritu meo su-
per omnem carnem. 331. 465. 471. 475. 481

30. Et dabo prodigia in cælo, & in terra sangui-
nem & ignem, & vaporem fumi. 338. 456

31. Sol convertetur in tenebras, & in sanguinem
luna, priusquam adveniat dies magnus & il-
lustris Domini. 456

18. Montes distillarunt dulcorem. 399 Joel. 3.

EX AMOS.

vers. 6. Pro eo quod venundedere justum. 457 Amos 2.

12. Et potum dabatis sanctis meis vinum.

13. Qui

- Amos 4. 13. Qui solidat tonitrum, & condit spiritum, & ad-
nuntiat in homines Christum suum. 245. 399. 517
- Amos 5. 21. Odi, rejeci ceremonias vestras, & non odorabor
in frequentis vestris. 465
- Amos 6. 1. Vae eis qui confident in monte Samaria. 452
4. Vae qui dormiunt in lectis eburneis, & delitiis
fluunt in thoris suis: qui edunt haedos de gre-
gibus caprarum, & vitulos de gregibus boum
lactantes. 428
5. Complaudentes ad sonum organorum, tanquam
perseverantia deputaverunt, & non tamquam
fugientia. ibid.
6. Qui bibunt vinum liquatum, & unguentis pri-
mariis unguuntur. ibid.
9. Et erit in die illa, dicit Dominus, occidet sol
media die, tenebrescet super terram dies lumi-
nis. 196. 197. 199. 459
- Amos 8. 10. Et convertam dies festos vestros in luctum, & om-
ne canticum vestrum in lamentationem, & im-
ponam super lumbos vestros saccum, & super
omne caput calvitium, & ponam eum quasi
luctum delicti; & eos qui cum illo, quasi diem
maioris. 197. 459
- Amos 9. 6. Qui aedificat in celum ascensum suum, & profu-
sionem suam fundat in terras. 412. 451. 480. 496
517

EX JONA.

- Jon. 1. vers. 3. Jonas fugit a Domino in Tharsum. 105. 540
- Jon. 2. 1. Devoratus a bellua maris. 362. 562
2. Oratio Jonae de ventre ceti, per tantae bestiae visce-
ra ab ipsis abyssis per tantam aequoris molem ad
celum evasit. 134
11. Et evomit eum in aridam. ibid.
- Jon. 3. 4. Adhuc quadraginta dies, & Ninive subverte-
tur. 394. 553. 562.
10. Et penituit Dominum de malitia, quam di-
xerat se facturum illis. 393. 420. 474
- Jon. 4. 2. Propterea preveni profugere in Tharsos, quia co-
gnoveram te esse misericordem & miserecentem,
patientem & plurimum misericordiae, peniten-
tiam malitiarum. 393

EX MICHAEL.

- Mich. 5. vers. 2. Et tu Bethlehem non minima es in ducibus
Juda. Ex te enim exiet dux, qui pascat popu-
lum meum Israel. 198
- Mich. 6. 8. Si adiuvasti tibi homo quid bonum? aut quid
a te Dominus exquirat, quam facere iudicium,
diligere misericordiam, & paratum esse sequi
Dominum Deum tuum? 453
- Mich. 7. 6. Filius contumeliam facit patri, filia surgit adver-
sus matrem, & nurus contra socrum suam. 446
18. Qui Deus quomodo tu? eximens iniquitatem,
& praeteriens injustitias residuis hereditatis tuae?
non tenuit in testimonium iram suam, quia vo-
luit misericordiam. 420
19. Avertet & miserebitur nostri, demerget delicta
nostra, & demerget in profunda maris peccata
nostra. ibid.

EX NAHUM.

- Nah. 1. vers. 4. Comminans mari, & aresciens illud. 433
15. Quoniam ecce veloces pedes in mente evangeli-
zantis pacem. 424

EX HABACUC.

- Habac. 2. vers. 4. Justus ex fide vivet. 432. 464
- Habac. 3. 2. Domine, audivi auditum tuum, & extimui;
consideravi opera tua, & excidi mente; in me-
dio duorum animalium cognosceris. 437
3. Deus ab Africo veniet, & sanctus e monte opa-
co & condenso. Operuit celos virtus, & splendor
ejus ut lux erit. ibid.
8. Fluminibus disrumpetur terra. 338. 456
9. Videbunt, & parturient populi; disperges aquas
gressu. 433. 456

10. Dedit abyssus sonum suum, sublimitas timoris
ejus elata est. ibid.
11. Sol & luna constitit in ordine suo, in lucem
coruscationes tuae, ibunt in fulgorem, fulgur
scutum tuum. 338
12. In comminatione tua diminues terram, & in
indignatione tua depones nationes. ibid.
13. Existi in salutem populi tui, ad salvos faciendos
Christos tuos. 456

EX SOPHONIA.

- vers. 14. Quia juxta est dies Domini magnus. 473 Sophon. 1.

EX ZACHARIA.

- v. 14. Et ait mihi angelus qui in me loquebatur. 319 Zachar. 1.
8. Qui tetigerit vos, ac si pupillam oculi mei tan-
gat. 451 Zachar. 2.
3. Sordibus indutus est. 201. 401 Zachar. 3.
5. Christus exornatus podere & mitra & cidari mun-
da. ibid.
8. Ecce ego adducam servum meum orientem. 246 Zachar. 4.
3. Duae olive, & duo ramuli oleae. 437
14. Illi duo filii opimitatis adsistunt Domino uni-
verse terrae. ibid.
12. Oriens nomen ejus. 246 Zachar. 6.
14. Corona autem erit eis qui toleraverint. 456
10. Ne unusquisque malitiae fratris sui meminerit. Zachar. 7.
428
16. Justum iudicium & pacatorium iudicate. 446 Zachar. 8.
17. Malitiam proximi sui unusquisque ne recogitet.
428
15. Dominus omnipotens proteget eos, & confument
illos, & lapidabunt lapidibus fundae, & bibent
sanguinem illorum velut vinum, & replebunt
quasi pateras altare. 95. 96. 456
16. Et salvos eos faciet Dominus illo die velut oves
populum suum, quia lapides sancti volutant. 456
12. Et acceperunt triginta argenteos. 457 Zachar. 11.
13. Pretium adpretiati (vel honorati) & dederunt
eos in agrum figuli. ibid.
10. Tunc cognoscent eum quem pupugerunt, 201. Zachar. 12.
338. 401
7. Exsurge romphaea in pastores, & evelle oves, Zachar. 13.
& superducam agnum meum in pastores. 541
9. Uram illos sicuti uritur argentum; & probabo il-
los, sicuti probatur aurum. 493. 537
4. Et stabunt pedes ejus in monte Elaeone. 458 Zachar. 14.
14. Et Judas pertendet Jerusalem, & congregabit
omnem valentiam populorum per circuitum au-
rum & argentum. 192. 404

EX MALACHIA.

- v. 10. Non est voluntas mea, dicit Dominus, non re-
cipiam sacrificium de manibus vestris. 187. 408.
413 Malach. 1.
11. Quoniam ab oriente sole usque ad occidentem no-
men meum clarificatum est in nationibus, & in
omni loco offeruntur sacrificia munda nomini
meo. 187. 188. 408. 413
15. Uxorem iuventutis tuae non dimittes. 450 Malac. 2.
1. Ecce ego mitto angelum meum ante faciem tuam,
qui prepararet viam tuam ante te. 194. 449 Malac. 3.
2. Exhibitis de sepulcris veluti vituli de vinculis so-
luti, & conculcabit inimicos. 344 Malac. 4.
5. Et ecce mittam vobis Heliam Thesbytem, 291. 338

EX I. MACHABEORUM.

- v. 41. Temporibus Machabeorum sabbatis pugnando Mach. 2.
fortiter fecerunt, & hostes Allophylos expugna-
verunt, legemque paternam ad pristinum vitae
statum pugnando sabbatis revocaverunt. 187

EX II. MACHABEORUM.

- v. 28. Ex nihilo produxit illa Deus. 206. 207 Mach. 7.
E X

EX MATTHÆO.

- Matth. 1.** vers. 1. Liber genitura Jesu Christi filii David, filii Abraham. 324
 16. Jacob generavit Joseph virum Mariæ, ex qua nascitur Jesus, qui dicitur Christus. 322
 20. Quod in ea natum est, de Spiritu sancto est. 322
 21. Vocabis nomen ejus Jesum. 206. 406. 517
 23. Ecce virgo concipiet in utero. 323
 Et vocabitur nomen ejus Emmanuel, quod interpretatur, Nobiscum Deus. 191. 405. 516
 25. Peperit filium suum primogenitum.
- Matth. 2.** 1. De Magis. 192. 193
 2. Primi stellarum interpretes natum Christum annuntiaverunt. 89. 90
 5. Sciebant Judei Christum esse venturum. 19. 20
 6. Et tu Bethlehem terra Juda, non minima es in ducibus Juda; ex te enim exiet dux qui pascet populum meum Israel. 198
 14. Christus refugit vim. 539. 540
 16. Infantes testimonium Christo sanguine litaverunt.
 23. Christus apud Nazareth descendit. 418
 Quoniam Nazareus vocabitur. *ibid.*
- Matth. 3.** 2. Pœnitentiam innotet; jam enim salus nationibus adpropinquabit. 122. 422. 563
 3. Parate vias Domini. 226. 422
 4. Cingitur lœvo Joannes. 97
 6. Tinguetur confitentes peccata sua. 232
 7. & 8. Genimina viperarum, facit fructum pœnitentiae. 237. 279. 563
 9. De lapidibus filios Abrahæ suscitare potens est Deus. 237. 247. 279.
 10. Securis ad radicem arboris posita. 109
 12. Palam in manu sua portat ad purgandam aream. 203. 536
 15. Decet nos implere omnem justitiam.
 16. Christus in aqua tingitur a Joanne. 227. 529
 Et ecce aperti sunt cœli, & vidit spiritum Dei descendentem sicut columbam, & venientem super se. 226. 246
 17. Et vox de celis dicens, Hic est filius meus dilectus, in quo mihi complacui, ipsum audite. 276. 511
- Matth. 4.** 1. Diabolus post baptismum tentator. 200. 201. 401
 2. Quadraginta diebus jejuna Christus. 232. 317
 548
 Postea esurit. 517
 3. Si tu es filius Dei. 172
 4. Non in solo pane vivit homo. 341. 364. 545. 546
 6. Si tu es filius Dei, dejice te dehinc. Scriptum est enim, Quod mandavit angelis suis super te, ut te manibus suis tollant, necubi ad lapidem pedem tuum offendas. 500
 10. Recede, Satana, scandalum mihi es. Scriptum est enim, Dominum Deum tuum adorabis, & illi soli servies. 500
 17. Cœpit Jesus predicare. 207
 19. Faciam vos piscatores hominum. 266
 21. Jacobus & Joannes vocati a Domino, patrem natumque derelinquunt. 92. 229. 230
 23. Et sanans omnem languorem. 20. 21
- Matth. 5.** 3. Beati mendici (pauperes spiritu) quoniam illorum est regnum Dei. 92. 229. 230
 4. Beati mites. 146
 5. Beati lugentes atque flentes. 109. 146
 6. Beati pacifici, quia filii Dei nuncupabuntur. 146. 558
 10. Beati qui persecutionem patiuntur ob justitiam, quoniam illorum est regnum cœlorum. 349. 494
 11. Beati eritis quum vos dedecoraverint, & persecuti fuerint, & dixerint adversus vos omnia mala propter me. 144. 494
 12. Gaudete & exultate, quoniam merces vestra plurima in cœlo. *ibid.*
 14. Vos estis lumen terræ. 94. 95
 Non potest civitas abscondi supra montem constituta.
15. Lucerna non sub modio abstrudi solet, sed in candelabrum constitui, ut luceat omnibus qui in domo sunt. 210. 211
 16. Luceant opera vestra. 94. 95. 160. 161
 17. Non veni legem dissolvere, sed adimplere. 417. 420. 424. 453. 529
 20. Nisi redundaverit justitia vestra super Scribarum & Phariseorum. 86. 377. 528
 22. Ne fratri irascaris. 133. 319. 320
 Nec verbo laceffere, nec fatue quidem dicere, sine judicii periculo licet. 143. 379
 Gehenna ignis. 37
 23. Si offers munus tuum ad altare, & ibi recordatus fueris quod frater tuus habeat aliquid adversum te, relinque ibi munus tuum, & vade reconciliari fratri tuo. 145
 25. Habeto benevolentiam cum adversario. *ibid.*
 Et judex te tradat angelo executionis, & ille te in carcerem mandet, unde non dimittaris. 291
 26. Donec exsolvat novissimum quadrantem. 132
 28. Qui conspexerit seu viderit feminam seu mulierem ad concupiscendum, jam adulteravit in corde. 86. 98. 99. 122. 144. 155. 179. 295. 307. 333. 523
 32. Qui dimiserit uxorem suam præter causam adulterii, facit eam adulterari; æque adulter censetur, & ille qui dimissam a viro duxerit. 122. 449. 482. 568
 34. Non jurabis.
 36. Quis vestrum potest capillum atrum ex albo facere, aut album ex atro?
 37. Sit sermo vester, Est, est, Non, non. Quod amplius est, a malo est. 34. 35. 211. 505
 39. Verberanti te in faciem, etiam alteram genam obverte. 34. 35. 144. 145
 40. Auferenti pallium, offer & tunicam. 144
 44. Diligite inimicos vestros, & maledicentibus benedicite. 30. 80. 291. 377. 572
 Orate pro inimicis, & persecutoribus vestris bona precamini. 27. 130
 45. Qui solem suum oriri facit super justos & injustos. 218. 341. 390. 430. 453
 47. Nonne ethnici hoc faciunt? 429
 48. Estote perfecti sicut pater vester qui in cœlis est.
- Matth. 6.** 1. Attendite ne justitiam vestram faciatis coram hominibus. 168. 169
 2. Quum facis eleemosynam, noli buccinare. 180
 6. Tu autem quum oraveris, intra in cubiculum tuum, & clauso ostio tuo, ora patrem tuum in abscondito. 129
 9. Pater noster qui es in cœlis. 130. 514
 Sanctificetur nomen tuum. *ibid.*
 10. Veniat regnum tuum. 131
 Fiat voluntas tua in cœlis & in terra. *ibid.*
 11. Panem nostrum quotidianum da nobis hodie. *ibid.*
 12. Dimitte nobis debita nostra. 132
 Sicut & nos dimittimus debitoribus nostris. 556
 13. Ne nos inducas in tentationem. 132. 133. 537
 Sed evehe nos a malo. 133
 16. 17. Lex jejunii sine tristitia transigenda. 547. 548
 21. Ubi erit cor tuum, illic erit & thesaurus tuus. 138. 306.
 24. Nemo potest duobus dominis servire. 83. 92. 168. 169. 275
 Non potestis Deo servire & mammonæ. 108. 542
 25. Ideo dico vobis, Nolite cogitare de crastino quid edatis, neque quid induamini. 92. 164. 534. 535
 27. Nemo potest adjicere cubitum unum (alias mensuram) ad staturam suam. 82. 157. 534. 535
 50. Qui lilia agrestia vestit. 92. 164. 534. 535
 52. Cetera enim nationes requirunt. 132
 53. Querite prius regnum, & tunc vobis etiam hæc adjicientur. 131
- Matth. 7.** 1. Nolite judicare, ne judicemini. 146. 556
 Dimitte, & dimittetur tibi. 556
 2. Quo judicio judicaveritis, judicabitur de vobis. *ibid.*
 6. Nolite sanctum canibus, & margaritas porcis jacere,

- Etare, ne conculcent ea, & conversi vos quoque evertant. 169. 217
7. Petite, & accipietis. 205. 217. 232.
- Quarite, & invenietis. 205. 232.
9. Numquid filio patrem poscenti panem, lapidem tradet? 132
12. Quomodo vultis faciant vobis homines, & vos ita facite illis. 495
13. Lata porta & spatiosa via quæ ducit ad perditionem, & multi sunt qui intrant per eam. 388
15. Attendite vobis a Pseudoprophetis, qui venient ad vos in pellibus ovium, lupi rapaces. 203. 217. 218.
16. De operibus suis revincentur. 212. 213.
17. Omnis mala arbor fructus malos fert, nec bona
18. arbor fructus malos edit, nec mala bonos. 291. 293. 294. 316. 366. 383. 393
21. Quid vocas Domine, Domine?
- Matt. 8. 3. Tetigit eum Jesus, & mandata est lepra. 20. 401
5. Accessit ad eum Centurio. 97. 107. 260
10. Ne in Israel quidem tantum fidei reperi.
11. Recumbent cum Abraham, Isaac & Jacob. 347
12. In tenebras exteriores, ibi erit fletus & stridor dentium. 346. 380
15. Christus tetigit socrum Petri. 276. 401. 529
17. Ipse imbecillitates nostras abstulit, & linguas portavit. 407
21. Et sepeliâ patrem meum. 92. 209. 259
24. Navicula operiebatur fluctibus, & compescuit procellas. 20. 229
- Matt. 9. 2. Fides tua te salvum fecit.
4. Quid cogitatis in cordibus vestris nequam? 274. 333. 575
5. Quid enim facilius est dicere paralytico, Dimit-
tuntur tibi peccata, aut, Surge, & ambula? 20. 401. 575
6. Igitur ut sciatis filium hominis habere dimittendo-
rum peccatorum in terris potestatem, tibi dico,
paralytice: Surge, & ambula. 575
9. Matthæus de telonio suscitatur. 92. 229
- Sequere me. ibid.
10. Christus non aspernatur peccatores.
13. Misericordiam volo, & non sacrificium. 126. 421
15. Venient dies, quum auferetur ab eis sponsus,
& tunc jejunabunt. 544. 551
16. Nova plagula non assuitur vestimento veteri. 129. 406
17. Nec vinum novum veteribus utribus creditur,
ibid.
20. 21. Tangendo Christum, sanata est mulier. 401
25. Christus mortuam verbo reddidit vitæ. 344. 348
29. Protensa manu tetigit illum. 401
35. Christum virtutes fecisse. 206. 207
- Matt. 10. 2. Apostolos duodecim Dominus adlegit. 208
5. In viam gentium ne ieritis, & in civitatem
Samaritanorum ne introieritis. 538
6. Sed ite potius ad oves perditas domus Israel. ibid.
7. Dicite illis, quod appropinquaverit regnum Dei. 345
16. Ecce ego mitto vos tamquam oves in medio lupo-
rum. Estote prudentes ut serpentes, & simpli-
ces sicut columbæ. 208. 227. 250. 492. 493. 530
17. Cavete ab hominibus; tradent enim vos in con-
fessus, & in synagogis suis flagellabunt vos. 494. 538. 539
18. Et ad reges & principes perducemini mei causa
in testimonium illis & nationibus. 494
19. Nolite cogitare, &c.
21. Tradet autem frater fratrem, & pater filium in
mortem, & insurgent filii in parentes, & mor-
tificabunt eos. ibid. & seq.
22. Et eritis odio omnibus propter nomen meum. Qui
autem perseveraverit usque in finem, hic salvus
erit. 203. 494. 539
23. Fugite de civitate in civitatem. 494. 538
24. Non est super magistrum discipulus, & ser-
vus super dominum. 304. 372. 416. 494
26. Nihil occultum quod non revelabitur. 181
27. Quod in tenebris & in abscondito audistis, in
luce & in testis predicare. 208
28. Nolite timere eos qui occidunt corpus, animam
non possunt occidere. Timete eum qui potest
corpus & animam perdere in gehennam. 345. 346. 495. 496. 539. 556
29. Sine cuius voluntate nec passerum alter in ter-
ram cadit. 494. 519. 530
30. Vestri autem & capilli capitis omnes numera-
ti sunt. 537
31. Nolite metuere, multis passeribus antistatis. 494
32. Omnis qui in me confessus fuerit coram homi-
nibus, & ego confitebor in illo coram Patre
meo qui in celis est. 494. 516. 539
33. Et omnis qui confusus super me fuerit penes ho-
mines, & ego confundar super illo penes Pa-
trem meum qui in celis est. 93
34. Ne putaveritis venisse me uti pacem mittam in
terram; non veni, sed ut macherem.
35. Veni dividere hominem adversus patrem suum,
& filiam adversus matrem suam, & socram
adversus nurum suam. 496
36. Et inimici hominis domestici ejus. ibid.
37. Qui pluris fecerit animam suam quam me,
non est me dignus. 497
- Qui patrem aut matrem mihi prætulit, non est
me dignus. 229. 315. 433
38. Qui non tollit crucem suam, & sequitur me,
non est me dignus. 394
39. Qui lucri habuerit animam suam, perdet il-
lam; & qui amiserit animam pro nomine meo,
salvam faciet. 107. 497. & seq.
42. Quicumque potum dederit uni ex minimis cali-
cem aquæ frigidæ, non perdet mercedem suam. 227
2. Mittit Joannes discipulos suos ad Christum. Matt. 11. 228
3. Tu es qui venturus es, an alium expectamus? 204. 205. 228. 315
5. Cæci vident, claudi ambulant, leprosi mundan-
tur. 309. 315. 337
8. Ecce qui teneris vestiuntur, in domibus regum
sunt. 97
10. Ecce ego mitto angelum meum ante faciem
tuam, & preparabit viam tuam ante te. 194
11. Inter natos seminarum non surrexit major Jo-
anne baptizatore. 229
13. Lex & Prophetæ usque ad Joannem baptizatorem. 191. 200. 411. 518. 544. 550. 558
14. Et si vultis audire, hic est Elias qui ven-
turus est. 291. 530
16. Et dicunt, Ecce potator & vorator, homo pran-
diorum & cenarum cum publicanis & peccato-
ribus frequentator. 530. 545. 548
21. Si in Tyro & Sidone factæ essent virtutes quæ
factæ sunt in vobis, olim in cilicio & cine-
re penitentiam egissent. 562
24. Tolerabilius erit Tyro & Sydoni in die judicii. 345. 562
25. Confiteor tibi, Pater, quod absconderis hæc a sa-
pientibus, & revelasti ea parvulis. 130. 131. 516
27. Omnia mihi tradidit Pater. Nemo cognovit Pa-
trem nisi filius. 395. 515. 516
8. Dominus est Subbati filius hominis. 329 Matt. 12.
20. Qui arundinem contusam non comminuit. 194
37. Ex ore tuo justificaberis, & ex ore tuo damna-
beris. 97. 394
40. Erit Christus triduum in corde terræ. 303. 353
48. Quæ mihi mater, & qui fratres mei? 312
- 3 & seq. Parabola seminis post cespitem arefacti. 213 Matt. 13.
9. Qui habet aures, audiat. 432
10. Quare in parabolis loqueris? 209. 345
11. Vobis datum est cognoscere arcana. 209
25. Quum vero dormirent homines, venit inimicus
ejus,

- ejus, & superseminavit zizania. 275. 501. 606
 27. Unde igitur habet zizania?
 30. Alligate ea in fasciculos ad cremandum igni. 346. 347
 34. Hec omnia locutus est Jesus in parabolis, & sine parabolis non loquebatur ad illos. 345. 500. 501
 54. Unde huic doctrina & signa ista? 316
 55. Jesus creditus Joseph fabri filius. 312
 Matt. 14. 4. Dicebat illi Joannes, Non licet tibi habere eam.
 13. Infidiatoribus cessit Christus.
 25. Super aquas incedit. 227
 29. Petrus per mare ingreditur. 229
 36. Et quicumque eum tetigerunt, salvi facti sunt. 401.
 Matt. 15. 13. Plantam quam non plantavit pater, eradicat. 203
 14. Cæci & duces cæcorum. 327
 18. Inquinamentis eorum quæ ex corde promuntur, hominem communicari. 444. 445. 467
 24. Non sum missus nisi ad oves perditas domus Israelis. 205. 417. 538
 26. Non est bonum auferre panem filiis, & dare eum canibus. 132. 205. 417. 538. 539
 28. 30. 31. Sanitatis signa. 337. 338
 Matt. 16. 13. Quem ajunt esse homines filium hominis? 205. 422. 495
 16. Tu es Christus filius Dei vivi. 405. 512. & seq.
 17. Beatus es, Simon Bariona, quoniam hoc tibi non revelavit caro & sanguis, sed Pater meus qui in celis est. 130. 131. 422. 512. 534
 18. Tu es Petrus, & super hanc petram edificabo Ecclesiam meam. 529. 574
 19. Tibi dabo claves regni celestis. 209. 574
 Et quæcumque solveris vel alligaveris in terra, erunt alligata vel soluta in celis. 574
 24. Siquis vult Domini discipulus esse, tollat crucem suam, & sequatur me. 92
 Matt. 17. 2. Gloriam discipulis demonstrat. 137. 209. 497. 508. 509. 547
 3. In transfiguratione Moysen & Heliam sumpsit secum. 360. 547
 4. Tibi unum, Moysi unum & Heliae unum. 436
 5. Nube lucida obumbravit eos. 148. 149. 436
 Hic est filius meus dilectus, in quo bene sensi, audite illum. 513
 6. Et audientes ceciderunt in faciem suam, & timuerunt.
 7. Et accessit Jesus, & tetigit eos. 401
 12. Helias jam venit, & non cognoverunt eum. 291
 13. Hoc autem genus non ejicitur nisi per orationem & jejunium. 547. 548
 Matt. 18. 3. Puerorum dicit esse regnum celorum. 481. 482
 9. De gehenna ignis. 379
 15. Semel & iterum, & sub duobus aut tribus te & seq. stibus frater castigandus.
 20. Ubi duo vel tres in nomine meo sunt congregati. 521. 522
 22. Non dicam septies, sed septuagies septies. 146
 27. Servo dominus debitum remisit. 132
 34. Et iratus dominus tradidit eos tortoribus. ibid.
 Matt. 19. 3. Et accesserunt ad eum Pharisei tentantes. 312
 6. Quod Deus conjunxit, homo ne separet. 422. 530. 531
 8. Quoniam Moses propter duritiam cordis vestri præcepit libellum repudii dare. 449. 527. 534
 Ab initio autem non fuit sic. 449. 527. 529. 530
 9. Qui dimiserit uxorem suam præterquam ex causa adulterii, facit eam adulterari; & qui dimissam a viro duxerit, adulterat utique. 450. 630
 12. Sunt spadones qui seipsos castraverunt propter regnum celorum, &c. Qui capit, capiat. 147. 158. 342. 525. 534. 543
 14. Nolite parvulos prohibere venire ad me. 231. 529. 530
 17. Quid me interrogas de bono? Unus Deus bonus. 556
 19. Diliges proximum tuum sicut teipsum. 155
 21. Vende omnia, & egenis divide. 534
 23. Drues difficile intrabit in regnum celorum.
 26. Difficilia apud homines, facilia apud Deum. 223. 224. 505
 28. Sedebitis & vos super sedes duodecim. 346. 347
 2. Conventione autem facta ex denario diurnocum operariis, misit eos in vineam suam.
 10. De uno denario ejusdem mercedis.
 16. Erant primi novissimi, & novissimi primi. 202. 203
 21. Assistere ad dextram vel ad sinistram. 347
 34. Misertus eorum Jesus, tetigit oculos eorum. 401
 7. Christus Jerusalem ingressus super asina. 109
 9. Benedictus qui venit in nomine Domini. 508. 509
 13. Spelunca latronum. 555
 2. Fides montes transferre potest. 543
 25. Baptismus Joannis unde erat; a cælo, an ex hominibus? 227
 35. Alios lapidaverunt, alios sugaverunt, plures vero ad mortis necem tradiderunt. 199. 515
 37. Filius a Domino mittitur ad cultores vineæ. 319. 516
 Matt. 22. 12. 13. Amice, quomodo huc intrasti non habens vestem nuptialem? At ille obmutuit. Tunc rex dixit ministris, Ligatis manibus & pedibus ejus ejicite eum in tenebras exteriores. 342. 346. 347. 394
 14. Multi vocati, pauci electi. 543
 21. Reddite quæ sunt Cæsaris, Cæsari. 94. 97. 338. 339. 499. 542
 24. Callida questio Sadducæorum, cujus erit uxor de septem viris in resurrectione? 219. 326. 347
 30. In resurrectione neque nubent neque nubentur, sed erunt sicut angeli in cælis. 150. 151. 161. 162. 163. 164. 202. 292. 293. 347. 364. 402. 474. 531
 Deus vivorum, non mortuorum. 284
 35. Surrexit legis doctor tentans eum. 312
 37. Deum dilige ex toto corde tuo, & in tota anima tua, & in tota mente tua, & ex totis viribus tuis. 364. 492. 493. 545
 39. Et proximum tuum sicut teipsum. 321. 479. 545
 43. Quomodo David vocat eum Dominum?
 9. Et patrem vobis nolite vocare super terram. 130
 Matt. 23. 10. Magister vester unus est Christus. 528
 25. Cura vasculorum reprobat. 443
 27. Comparantur Pharisei sepulcris dealbatis. 336. 343. 344. 530.
 37. Jerusalem quæ occidis Prophetas, & lapidas eos qui ad te missi sunt. 341
 Matt. 24. 1. Non relinquetur lapis super lapidem.
 3. De ultimo seculi exitu. 18. 19. 237
 5. Multi venient in nomine meo. 218. 398
 6. Audituri estis prelia, & opiniones preliorum. 18. 19. 203. 338.
 7. Regna regnis compulsabunt. 18
 Et erunt lues & fames & terra motus. ibid.
 19. Væ pregnantibus & nutricantibus. 523
 23. Multi venient qui dicent, Ecce hic est Christus.
 24. Et signa edent fallacia magistri & pseudopropheta ad evertendos, si fieri potest, etiam electos. 203. 212. 218. 232. 233. 265. 306. 398
 30. Venturus Christus cum claritate. 207
 35. Cælum & terra præteribunt. 245
 36. Diem illum solus Pater novit. 338
 38. Nubentes & nupturi tradentes. 164. 165. 623. 535
 1. & seq. Parabola de decem virginibus. 270. 271
 Matt. 25. 31. Quum venerit filius hominis in majestate sua. 319. 320. 338.
 46. Et ibunt hi in supplicium æternum præparatum diabolo & angelis ejus, justi autem in vitam æternam. 17. 37. 38. 207. 237. 319
 Accessit ad eum mulier habens alabastrum unguenti pretiosi, & effudit super caput ipsius recumbentis. 276. 563
 14. Traditor Christi de Apostolis fuit. 141. 203. 204
 15. Judas argenteis Christum vendit. 108
 17. Primo autem die azymorum. 191. 197
 18. Hic est enim sanguis meus novi Testamenti. 270
 38. Tristis est anima mea. 318. 319. 335. 336. 515. 516. 517
 39. Pater mi, transeat a me calix passionis. 540
 Ffff 2 41. Vi-

41. *Vigilate & orate, ne incidatis in tentationem.* 132. 133. 232
Caro infirma, spiritus autem promptus. 317. 534
 539
 52. *Reconde gladium tuum in vaginam.* 100. 101. 359
Qui gladio usus fuerit, gladio peribit 141. 192. 193
 53. *Christo, si voluisset, legiones angelorum uno dicto adfuerunt.* 141. 516
 54. *Quomodo ergo implebuntur scriptura, quia sic oportet fieri.* 195
 63. *Jesus autem tacebat.* 14
 Matt. 27. 2. *Christum in tribunal Pilati imponunt.* 191
 3. *Tetulit triginta argenteos proditor.* 208. 337. 457
 10. *Et dederunt eos in agrum figuli.* *ibid.*
 22. *Jesus Rex Judæorum proscriptus in crucem violentia suffragiorum, Pontio Pilato Sīriam tunc ex parte Romana procurante.* 20. 111. 141. 206. 207
 24. *Aqua lavat Pilatus manus.* 227
 25. *Omnis synagoga filiorum Israel dixit ad Pilatum, quum vellet eum dimittere, Sanguis ejus super nos, & super filios nostros.* 191
 26. *Christus ut homo sententiam patitur.*
Corona Christi spinea. 106. 200. 410
 29. *Contumeliis adfectus Jesus.* 316. 317
 35. *Christus crucifigitur.* 108. 109
 45. *Eodem momento dies, medium orbem signante sole subducta est.* 20
 46. *Deus meus, ad quid me dereliquisti?* 516. 518
 50. *Christus spiritum cum verba sponte dimisit.* 20
 51. *Et terra tremuit, & velum templi scissum est, & monumenta disrupta sunt.* 199
 9. *Joseph postulat corpus, & condidit.* 60. 549
 64. *Tunc Judæi detractum & sepulcro conditum, magna etiam militari manu custodia diligentia circum sederunt; ne quia prædixerat tertia die resurrecturum se a morte, discipuli subito amoliti cadaver fallerent suspectos.* 20. 200
 Matt. 28. 2. *Ecce die tertia concussa repente terra.* 20. 199. 206
Et mole revoluta quæ obstruxerat sepulcrum. *ibid.*
 4. *Et custodia pavore disiecta.* *ibid.*
& seq. Nullis apparentibus discipulis, nihil in sepulcro repertum est, præterquam exuvie sepulti. 20
 12. *Pecuniam dederunt discipulis ad falsum testimonium cadaveris subrepti.*
 18. *Data est mihi omnis potestas a Patre in cælis & in terra.* 510. 515. 537
 19. *Ite ad docendas & tinguendas nationes in Patrem & Filium & Spiritum sanctum.* 205. 206. 218. 226. 229. 413. 414. 460. 461. 516
- E X M A R C O.
- Marc. 1. *vers. 2. Ecce ego mitto angelum meum ante faciem tuam, qui preparabit viam tuam ante te.* 194
 24. *Seimus quia sis filius Dei.* 514. 515. 516
 27. *Unde huic doctrina & signa ista?*
 34. *Dominus in secessu orabat.* 137
 Marc. 2. 7. *Quis potest peccata dimittere, nisi solus Deus?* 228. 573
 Marc. 3. 29. *Qui autem blasphemaverit in Spiritum sanctum, non habebit remissionem in æternum.*
 Marc. 5. 1. & 9. *Gerasenus demon legionarii numeri.* 364
 12. *In porcorum gregem diaboli legio non habuit potestatem.* 537
 Marc. 6. 22. *Joannes Baptista contumeliosa cade truncatur in & seq. puella psalticæ lucar.* 493
 3. *Israel Judæus quotidie lavat.* 229. 230
 Marc. 7. 19. *Deus etiam cum caussa maledicere non sinit.* 80
 15. *Quæ ex ore prodeunt, coinquinant hominem, non quæ in os inseruntur.* 545
 18. 19. *Inquinamentis eorum quæ ex ore promuntur, hominem communicari.* 145
 Marc. 8. 38. *Qui me confusus fuerit coram hominibus, & ego confundar eum coram Patre meo qui in cælis est.*
 Marc. 9. 2. *Transfiguratio Domini, in qua gloria ejus de & seq. monstratur.* 137. 360
27. *Quæ difficulta penes homines, facilia penes Deum.* 224
 29. *Relinquet homo patrem & matrem, conjuges, liberos, propter Deum.* 92
 52. *Fides tua te salvum fecit.* 229
 30. *Baptismus Joannis an a Deo sit.* 228 Marc. 11.
 25. *Erunt tamquam angeli.* Marc. 12.
 8. *Prævenit ungere corpus meum in sepulturam.* Marc. 14.
 12. *De prima azymorum.* 191
 13. *Invenietis hominem aquam haurientem.* 232
 21. *Væ homini illi per quem filius hominis tradetur.* 212. 213
 19. *Christus despuitur.* 141 Marc. 15.
 9. *Magdalene septenarii spiritus ejectio.* 238 Marc. 16.
 15. *Ordinavit discipulos ad officium prædicandi per orbem.* 212. 213
 16. *Qui crediderit & baptizatus fuerit, salvus erit.*
 17. *Signa eos qui crediderint sequentur.* *ibid.*
 19. *Ereptus est in celum, & sedet a dextris Dei.* 207. 357. 411. 518
 20. *Discipuli diffusi per orbem.* 20. 21
- E X L U C A.
- vers. 1. Monogamia in Zacharia sacerdote.* 529 Luc. 7.
 17. *Et ipse præcedet coram populo in virtute & spiritu Helie.* 291
 26. *Nativitas Christi a Gabriele annuntiatur.* 199
 27. *Christus filius David.* 514
 28. *Et ingressus angelus ad eam dixit.* 134
Benedicta tu inter mulieres. 158. 159
 31. *Concipies in utero, & paries filium, & vocabis nomen ejus Jesum.* 406. 480. 481
 35. *Spiritus Dei superveniet in te, & virtus Altissimi obumbrabit te.* 515
Quod in te nascetur sanctum, vocabitur filius Dei. 417. 418. 515.
 36. *Elizabeth sterilis exultat.* 284
 38. *Ecce ancilla Domini, fiat mihi secundum verbum tuum.* 321
 42. *Benedictus fructus ventris tui.* 323
 43. *Et unde mihi ut mater Domini mei ad me veniat?* *ibid.*
 46. *Glorificat Maria Dominum.* 284
 63. *Zacharias stylo in cera scribit.* 99. 527
 70. *Locutus est per os Prophetarum.* 187. 188
 78. *Fulgente nobis lumine ex alto.* *ibid.*
 79. *Qui sedebamus in tenebris, & in umbra mortis detinebamur.* 188
 1. 2. *Cæsaris census.* 308. 432. 447 Luc. 2.
 7. *Et peperit filium suum primogenitum.* 199.
472. 527
Et pannis eum involvit, & reclinavit eum in præsepio, quia non erat ei locus in diversorio. 307. 308
 7. *Pastores.* *ibid.*
 9. 10. *Angeli nativitatem Christi annuntiant.* 308.
323. 324
 14. *Gloria in excelsis Deo.* 137
 21. *Circumcisus est Christus.* 308
 22. *Ad templum delatus.* 308. 527
 23. *Omne masculinum adaperiens vulvam, sanctum Domino vocabitur.* 323. 324
 34. *Ecce hic positus est in ruinam & suscitationem multorum in Israel, & in signum cui contradicetur.* 323. 324. 527
 37. *Anna Prophetes filia Phanuelis juniorum testimonio augetur.* 547. 548
 49. *Non scitis quod in Patris mei me esse oportet?* 516
 1. *Anno decimoquinto principatus Tiberiani.* 18. Luc. 3.
 200. 416
 2. *Joannes præcursor.* 227
 4. *Vox clamantis in eremo, Parate vias Domini.* 464. 562
 14. *Milites Joannes admisit ad lavacrum.* 97. 107.
 562
 16. *Ego vos sola penitentia tinguo, venturus qui vos tinguet in spiritu.* 228
 17. *Pa-*

17. Palam in manu sua portat ad purgandam arcam. *ibid.*
 22. Carni nostre emergenti de lavacro columbasan-
 ti Spiritus advolat. *ibid.*
 23. Gradus generis Christi ab ultimo ad principa-
 lem recensetur. 323. 324
 Luc. 4. 16. Apud Nazareth Christus notatur prædicasse,
 & seq. dum alio merito unius proverbii ejectus re-
 fertur. 418
 27. Helizæus Prophetas unicum leprosum Naaman
 Syrum ex tot leprosis Israelitis emundavit. 419
 29. Et manibus ei injectis, ad præcipitum usque
 protractus Christus. *ibid.*
 30. Per medios evasit. *ibid.*
 31. Et descendit in civitatem Galilææ Capharnaum,
 & in Synagoga docebat illos. 416. 418
 32. Stupebant autem omnes ad doctrinam ejus, quo-
 niam in potestate semper erat ejus. 418. 424
 33. Et exclamavit spiritus demonis. 418
 34. Quid nobis & tibi est, Jesu? Venisti perdere nos?
 Scio qui sis sanctus Dei. 418. 468
 35. Et increpuit illum Jesus. 418
 40. Et manus imponens, beneficia medicinarum
 conferebat. 419. 439. 440
 41. Itaque spiritus nequam excedebant vociferan-
 tes, Tu es filius Dei. Sed increpabantur, &
 jubebantur tacere. 418. 419
 42. Inde in solitudinem procedit. Et detentus a
 turbis. *ibid.*
 43. Oportet me, inquit, & aliis civitatibus ad-
 nuntiare regnum Dei. 418. 639. 540
 Luc. 5. 9. Dixit Christus Petro trepidanti de copiosa in-
 dagine piscium. 418
 10. Ne time; abhinc enim eris homines capiens. *ibid.*
 11. Et Petrus & filii Zebedæi, Jacobus & Joa-
 nnes, relictis naviculis secuti sunt eum. *ibid.*
 13. Et tetigit leprosum Jesus, & mundavit. 419.
 439. 440. 451. 452
 14. Et vetuit divulgare, sed jussit: Vade, osten-
 de te sacerdoti, & offer munus quod præce-
 pit Moses, ut sit vobis in testimonium. 420
 17. Curatur & paralyticus, & quidem in cetu
 & seq. spectante populo. 420. 439. 440
 22. Quis dimittet peccata, nisi solus Deus? 420
 24. Ut sciatis quia filius hominis habet potestatem
 dimittendi peccata, ait paralytico: Exsurge,
 & tolle grabatum tuum. 420. 421
 27. 28. Publicanus adlectus a Domino. 421
 31. Medico non opus habent sani, sed male ha-
 bentes. 330. 331. 422
 33. At illi dixerunt ad eum: Quare discipuli Joa-
 nis assidue jejunant & orant, tui autem man-
 ducant & bibunt? 422
 34. Quibus ipse ait, Non possunt jejunare filii
 sponsi, quamdiu cum eis est sponsus. 422
 35. Postea vero jejunabunt, quum ablatus fuerit
 ab eis sponsus. *ibid.*
 36. Nemo novum additamentum injicit veteri ve-
 stimento. 423
 37. Nemo committit vinum novum in utres vete-
 res. *ibid.*
 Luc. 6. 1. In Sabbato discipuli spicas decerptas manibus
 effligerant. 423
 2. Eos Sabbati læsi accusant Pharisei. *ibid.*
 3. Excusat illos Christus, exemplo David. 424
 4. Introgressi Sabbatis templum, & operati cibum,
 audenter fractis panibus propositionis. 423. 424
 5. Et dicebat illis, quia Dominus Sabbatis est
 filius hominis. 424. 425
 7. Exinde observant Pharisei, si medicinas Sab-
 batis ageret, ut accusarent eum. 424
 9. Interrogat autem illos, Licet ne Sabbati be-
 nefacere, an non; animam liberare, an per-
 dere? 424
 10. Et curata est manus arida. *ibid.*
 12. Et ascendit in montem, & illic pernoctat in
 oratione. 424
 13. Et elegit duodecim Apostolos. 424. 425
 14. Mutat & Petro nomen de Simone. 424
 17. Et conveniunt a Tyro & ex aliis regionibus
 multitudo etiam transmarina. 424. 425
 20. Beati mendici, quoniam illorum est regnum
 celorum. 425. 426
 21. Beati esurientes, quoniam ipsi saturabuntur.
ibid.
 Beati plorantes, quoniam ridebunt. 146. 426
 22. Beati eritis, cum vos odio habebunt homines,
 & exprobrabunt, & ejicient nomen vestrum
 velut malum propter filium hominis. 426
 23. Secundum hæc enim faciebant Prophetis patres
 eorum. 426. 494
 24. Væ vobis divitibus, quoniam accepistis advo-
 cationem vestram. 427
 25. Væ etiam saturatis, quia esurient; etiam viden-
 tibus nunc, quia lugebunt. 428
 26. Væ quum vobis benedixerint homines, secun-
 dum hæc faciebant, & pseudoprophetae patres
 illorum. *ibid.*
 27. Sed vobis dico qui auditis, Diligite inimicos
 vestros, & benedicite eos qui vos oderunt. 291. 428
 28. Et orate pro eis qui vos calumniantur. *ibid.*
 29. Et qui te percutit in maxillam, præbe illi al-
 teram amplius; & qui aufert tibi tunicam,
 pallio quoque cede. 428
 30. Omni petenti te, dato. 231. 428
 31. Et sicut vobis fieri vultis ab hominibus, ita
 & vos facite illis. 429
 34. Et, si sœneraveritis a quibus speratis vos re-
 cepturos, quæ gratia est vobis? 430
 35. Et eritis filii Dei, quia ipse suavis est ad-
 versus ingratos & malos. *ibid.*
 36. Estote misericordes, sicut Pater vester misertus
 est vestri. *ibid.*
 37. Nolite judicare, ne judicemini; nolite condem-
 nare, ne condemnemini; dimittite, & dimit-
 temini. 146. 430
 38. Date, & dabitur vobis; mensuram bonam, pres-
 sam ac fluentem dabunt in sinum vestrum;
 eadem qua mensi eritis mensura, remetietur
 vobis. 430
 39. Cecum cecus ducit in foveam. 430. 460
 40. Non est discipulus super magistrum. 263. 430
 42. Exime de oculo tuo trabem, & tunc revincas
 stipulam in oculo Christiani. 430
 43. Arbor bona non profert malum fructum, nec ma-
 la bonum. 279. 480. 430
 45. Malus homo, de malo thesauro profert malum.
 431
 15. Resuscitavit & mortuum filium viduæ. 431. 548
 9. De Centurione dixit Christus, Talem fidem Luc. 7.
 nec in Israel inveni. *ibid.*
 15. Resuscitavit & mortuum filium viduæ. 331.
 548
 16. Et gloriam retulerunt Deo, dicentes: Magnus
 Prophetes prodiit in nobis, & respexit Deus
 populum suum. 431. 433
 19. Et auditis virtutibus Christi, misit Joannes ad
 Jesum, dicens, Tu es qui venis, an alium ex-
 pectamus? 203. 204. 431
 21. 22. Per operationes suas Dominus agnoscendum
 se nuntiavit Joanni. *ibid.*
 23. Beatus qui non fuerit scandalizatus in me.
ibid.
 24. Et testimonium Joanni perhibuit. 432
 27. Propheten eum confirmans, immo & supra
 Propheten. *ibid.*
 27. Hic est super quo scriptum est, Ecce ego mitto
 angelum meum ante faciem tuam, qui prepa-
 raret viam tuam ante te. 194. 432
 28. Major quidem Joannes omnibus natis mulie-
 rum; sed qui minor fuerit in regno Dei, ma-
 jor erit illo. 432
 37. 38. Peccatrix femina pedes Domini osculis fi-
 gebat, lacrymis inundabat, crinibus deterge-
 bat, unguento perducebat. 432. 563
 50. Ab eo audit, Fides tua te salvam fecit. 432
 2. Di-

Luc. 8.

2. Divites Christo mulieres adhaerebant, quæ & de facultatibus suis ministrabant ei. *ibid.*
3. Inter quas & uxor procuratoris regis. *ibid.*
8. Qui habet aures, audiat. 204
10. Videte quomodo audiat, & non audiat. *ibid.*
11. Semen est verbum Dei. 213
16. Nemo lucernam abscondit. 214
17. Nihil occultum quod non revelabitur. 125
18. Et qui habet, dabitur; ab eo autem qui non habet, etiam quod habere se putat, auferetur ei. 204
20. Et adnuntiaturum est illi, Mater tua & fratres tui stant foris querentes videre te. 315. 403. 432
21. Qui respondens dixit ad eos, Quæ mihi mater, qui mihi fratres, nisi qui audiunt verba mea, & faciunt ea? 312. 433
22. Navigarunt Apostoli. 105
25. Quis est iste, qui & ventis & mari imperat, & obaudiunt ei? 433
28. Quid mihi & tibi est, Jesu fili Dei? *ibid.*
30. In uno homine multitudo demonum, Legionem se professa est. *ibid.*
- Dei filium verum, Legio testata est. *ibid.* & 434
31. Et depetunt ab eo veniam abyssi. 434
43. 44. Tangitur a semina quæ sanguine fluitabat. 434
45. Et ait Jesus, Quis est qui me tetigit? Excusantibus autem discipulis, dixit Jesus. *ibid.*
46. Tetigit me aliquis; sensi enim virtutem ex me profectam. *ibid.*
47. Videns autem mulier quia non latuit, tremens venit, & indicavit quemadmodum confestim sanata sit. *ibid.*
48. At ipse dixit ei, Fides tua te salvam fecit. *ibid.*

Luc. 9.

1. 2. Dimittit discipulos ad prædicandum Dei regnum. *ibid.*
3. Et prohibet eos victui ac vestitui quid in viam ferre. *ibid.*
5. Et jubet pulverem excutere de pedibus in eos, a quibus excepti non fuissent in testimonium. *ibid.*
7. 8. Christum Jesum alii Joannem, alii Heliam, alii unum aliquem e veteribus Prophetis Herodi adseverabant. *ibid.* & 435
10. Secessit in solitudinem. 435
14. Erant autem circiter quinque millia hominum. *ibid.*
17. Et pasti sunt omnes, & etiam exuberavit. *ibid.* 440
18. Interroganti Domino quisnam discipulis videretur. 435
20. Respondit Petrus, Tu es Christus. *ibid.* & 451
21. At ille præcepit, ne cui hoc dicerent. 435
22. Quia oportet filium hominis multa pati, & reprobari a Presbyteris, & Scribis, & Sacerdotibus, & interfici, & post tertium diem resurgere. 435
24. Qui voluerit animam suam salvam facere, perdet illam; & qui perdiderit illam propter me, salvam faciet eam. 317. 435
26. Qui confusus me fuerit, & ego confundar eum. 310. 435. 436. 495
28. Et adsumpsit tres de discipulis arbitros future visionis & vocis, & in montem secedit. 436. 508. 509
29. Et vultus & vestitus ejus resulsit. 436
30. 31. Et ecce loquebantur cum illo Moses & Helias, conspecti in consortio claritatis. 360. 361. 432. 508. 509
33. Et ait Petrus, Bonum est nos hic esse; faciamus hic tria tabernacula, unum tibi, & Moysi, & Heliae unum, nesciens quid diceret. 436
34. Et nubes ambivit eos. 437. 451
35. Et vox facta est de cælo dicens, Hic est filius meus dilectus; hunc audite.

41. O genitura incredula, quousque ero apud vos? quousque sustinebo vos? 437
47. Et ecce apprehendit Jesus puerum, tales esse docens debere, qui semper majores velint esse. 438
52. 54. Increpavit Christus discipulos destinantes ignem super viculum Samaritanorum. 141
55. Nescitis cujus spiritus sitis. 446
56. Filius hominis venit non animas perdere, sed salvas facere. 318
57. Recusavit Dominus eum qui dixerat, Sequar te quocumque jeris. 438
58. Filius hominis non habet ubi caput suum collocet. 97
59. 60. Alteri causato patris sepulturam respondet, Sine mortui sepeliant mortuos suos; tu autem vade, & adnuntia regnum Dei. 438
61. Alterum prius suis valedicere petentem prohibet retro respectare. *ibid.*
62. Nemo aratro manum imponens, & retro spectans aptus est. 92
1. Adlegit Deus & alios septuaginta Apostolos. 438
4. Nolite in viam ferre neque peram, neque calceamenta, & neminem per viam salutaveritis. 439
5. In quam autem introjeritis domum, pacem ei dicite. *ibid.*
7. Dignus est autem operarius mercede sua. *ibid.*
9. Adpropinquavit in vos regnum Dei. *ibid.*
10. Eis qui vos non receperint, dicite. *ibid.*
11. Etiam pulverem terræ vestre excutimus in vos. Scitote tamen in vos adpropinquasse regnum Dei. 434. 439
16. Qui vos spernit, me spernit. 439
18. Videbam Satanam sicut fulgur de cælo cadentem. 276. 387
19. Ecce dedi vobis potestatem calcandi super colubros & scorpiones. 439. 440. 487
21. Gratias ago, & confiteor, Domine celi, quod ea quæ erant abscondita sapientibus & prudentibus, revelaveris parvulis. 440
22. Omnia mihi tradita sunt a patre, & nemo scit qui sit pater nisi filius, & qui sit filius nisi pater, & cuicumque filius revelaverit. 209. 440
23. Beati oculi qui vident quæ videtis. 441
24. Dico enim vobis, quia Propheta non viderunt quæ vos videtis.
25. Et ecce legis doctor Dominum adgressus, Quid faciens (inquit) vitam æternam consequar? 432. 441
27. Diliges Dominum Deum tuum ex toto corde tuo, & ex tota anima tua, & ex totis viribus tuis. 441
28. Mulier quædam, Martha nomine, excepit illum in domum suam. 315
1. Et quum quodam loco orasset, adgressus eum ex discipulis quidam: Domine, inquit, doce nos orare, sicut Joannes discipulos suos docuit. 441. 442. 452. 453
2. Pater, sanctificetur nomen tuum; adveniat regnum tuum. 130. 442
3. Panem nostrum quotidianum da nobis. 442
4. Et dimitte nobis delicta nostra, siquidem & nos dimittimus; Et ne nos finas induci in tentationem. *ibid.*
5. Amice, da mihi mutuo tres panes. Et ille de intus dicat. *ibid.*
7. Noli mihi molestus esse, jam janua clausa est, & infantes mecum cubant. *ibid.*
8. Et si ille perseveraverit pulsans, dabit illi quotquot habet necessarios. 132. 206
9. Petite, & dabitur vobis; querite, & invenietis; pulsate, & aperietur vobis. 206. 443
11. Quis autem ex vobis patrem petit panem, aut piscem, numquid pro pisce serpentem dabit illi. 442
12. Aut si petierit ovum, numquid porriget ei scorpionem? *ibid.*
13. Si ergo vos quam sitis mali, nostis bona data dare,

Luc. 10.

Luc. 11.

cinora ipsorum, & domui Jacob delicta eorum. 194. 195

2. Me de die in diem quarunt, & cognoscere vias meas cupiunt, quasi populus qui iustitiam fecerit, & iudicium Dei non dereliquerit. 528. 529

5. Non tale jejuniū ego elegi. 545. 553

6. Fugito improborum contractum, dissolve violentiorum contractum obnoxos, dimitte conflictatos in laxamentum, & omnem conscriptionem iniquam dissipa. 391. 392

7. Infringito panem tuum mendicis, & qui sine tecto sunt, in domum tuam inducito; & nudum, si videris, tegito. 391. 429. 447. 454

8. Tunc lumen tuum temporaneum erumpet, & vestimenta tua citius orientur. 342

13. Sabbata dedicato sancta Deo tuo. 424

Isa. 60. 3. Et ambulabunt nationes in lumine tuo. 361. 362

8. Quinam huc velut nubes volant, tanquam columbe cum pullis ad me? 412. 415. 416

11. Aperiam ante illum portas, & civitates non claudentur illi. 188

Isa. 61. 1. Spiritus Domini super me, propter quod unxit me ad evangelizandum hominibus, seu pauperibus. 422. 423. 505. 506

2. Misit me curare obritos corde, advocare languentes, dare lugentibus Sionis gloriam. 426

3. Et pro cinere unguenti iucunditatem, & glorie habitum pro spiritu tedi. 426

10. Exultet anima mea in Domino. Induit enim me indumentum salutaris, & tunicam iucunditatis velut sponso, circumposuit mihi mitram, & velut sponsam ornavit me ornatu. 422

Isa. 63. 1. Quis, qui advenit ex Edom? rubor vestimentorum ejus ex Bozor. Sic decorus in stola violenta cum fortitudine. 458

Isa. 65. 2. Quare rubra vestimenta tua & idumenta, sicut de foro torcularis pleno conculcato? ibid.

5. De nationibus mecum nemo. ibid.

9. Non angelus, neque legatus, sed Dominus salvos fecit eos. 329. 437

2. Expandi manus meas tota die ad populum contumacem & contradicentem mihi. Qui ambulat viam non bonam, sed post peccata sua. 198

12. Ecce qui serviunt mihi, manducabunt; vos autem esurietis: servientes mihi potabuntur, vos autem sitietis. 426

13. Ecce qui serviunt mihi oblectabuntur: vos autem confundemini. 426. 428

14. Ecce qui serviunt mihi, exaltabunt in iucunditate: vos autem clamabitis pro dolore cordis. 426

15. Remittetis enim nomen vestrum in satietatem electis meis, vos autem interficiet Dominus. Eis autem qui serviunt mihi, nomen nominabitur novum, quod benedicetur in terris. 199

Isa. 66. 1. Cælum mihi thronus, & terra scabellum pedum meorum. Qualem mihi edificabitis domum, aut quis locus requiei meae? 343. 344. 394. 395

2. Super quem requiescet spiritus meus, nisi super humilem & quietum & tremmentem verba mea? 343. 344

5. Dicite, fratres nostri estis, eis qui vos oderunt. ibid.

14. Et gaudebit cor vestrum, & ossa vestra velut herba orientur. 344

23. Et erit mensis ex mense, & dies de die, & sabbatum ex sabbato, & veniet omnis caro adorare in Jerusalem, dicit Dominus. ibid.

24. Et exibunt de sepulchris, & videbunt artus eorum qui impie egerunt, quoniam vermis illorum non decedet, & ignis eorum non exstinguetur, & erunt conspectus omni carni. ibid.

EX JEREMIA.

Jerem. 1. 5. Priusquam te in utero fingerem, novi te; & antequam exires de vulva, sanctificavi te. 284

Jerem. 2. 10. Mittite, & interrogate nimis si facta sunt talia. 199

11. Si mutabunt gentes deos suos, & isti non sunt dii. Populus autem meus mutavit gloriam suam, ex quo nihil proderit eis. ibid.

12. Expavit cælum super isto. ibid.

13. Quoniam hæc mala fecit populus meus. Me dereliquerunt fontem aquæ vitæ, & foderunt sibi lacus contritos, qui non poterant aquam continere. ibid.

31. Numquid solitudo factus sum domui Israelis; aut terra in incultum derelicta? Quoniam dixit populus meus. Non venimus ad te? 446. 447

4. Innovate vobis novitatem, seu, Novate vobis novamen novum, & nolite seminare in spinis. Circumcidimini Deo, & circumcidite praputium cordis vestri. 186. 375. 413. 423. 485

15. Tu ne adoraveris pro populo isto, & ne postuleris misericordiam consequi eos, & ne accesseris pro his ad me, quoniam non exaudiam. 556

14. Et misit ad vos omnes famulos meos Prophetas. 447

25. Et non audiit populus meus, & non intendit auribus suis, & obduravit collum suum. ibid. & 448

4. Non qui ceciderit, resurget; & qui aversatus fuerit, convertetur? 126

22. Ne gloriatur dives in divitiis suis. 427 Jerem. 9.

8. Audite vocem meam, & ero vobis in Dominum, & vos mihi in populum, & ibitis in omnibus viis meis quascumque mandavero vobis. Et non audierunt, & non adverterunt aurem suam, sed abierunt in iis quæ concupierunt in corde suo malo. 447

19. Adversum me cogitaverunt cogitatum, dicentes: Venite, mittamus in panem ejus lignum, & conteramus eum a terra vivorum, & nomen ejus non memorabitur amplius. 196. 408

20. Tu autem, Domine, Sabbath, qui iudicas iuste, & probas renes & corda. 449

8. Spes Judæorum Salvator. 399 Jerem. 14.

11. Quod si jejunaverint, non exaudiam obsecrationem eorum. 556

16. Ecce ego mittam pisces multos, & piscantur illos. 419

5. Maledictus homo qui credit in hominem solitarium & nudum. 418. 443. 449

9. Et homo est, & quis agnoscat illum? 201. 319. 401

10. Ego Dominus scrutans corda, & probans renes. 449

11. Ecce ego mitto contra vos mala. 394 Jerem. 18.

11. Tamquam vasculum figuli. 123 Jerem. 19.

3. Facite iudicium & iustitiam. 446 Jerem. 22.

5. Per memetipsum iuravi. 395

29. Acidam uvam patres manducaverunt, & filiorum dentes obstupuerunt. 389. 529

31. Ecce dies veniunt, dicit Dominus. Et disponam domui Juda & domui Jacob testamentum novum. 375. 413

32. Non tale quale dedi patribus eorum in die quo eos eduxi de terra Egypti. ibid.

25. Eme agrum argento. 337. 457 Jerem. 32.

13. Per memetipsum iuravi. 395 Jerem. 49.

18. Subverti vos sicut subvertit Deus Sodomam.

15. Deus faciens terram in valentia sua, parans orbem in intelligentia sua, & suo sensu extendit cælos. 249

EX THRENIS.

7. Nazaræi exalbati sunt super nivem. 418 Thren. 4.

20. Spiritus personæ ejus Christus Dominus. 400. 405. 406. 434. 435. 475. 508

EX BARUCH.

38. Deus in terris cum hominibus conversatus. 509 Bar. 3.

3. Et nunc videbitis deos Babyloniorum & aureos & argenteos & ligneos portari super humeros, ostentantes nationibus timorem. 493

4. Cave-

4. Cavete igitur ne & vos confimiles sitis Allo-
phylis, & timore capiamini. *ibid.*
5. Dum aspiciatis turbas adorantes retro eos &
ante; sed dicite in animo vestro, Te, Domi-
ne, adorare debemus. *ibid.*
9. Coronas aureas habent super capita sua die il-
lorum. 107

EX EZECHIELE.

- Ezech. 1. vers. 1. Apparuit Dominus Ezechieli. 507
15. Rota una super terram.
Ezech. 8. 12. Et dixit Dominus ad me, Fili hominis, vidi-
sti quæ seniores filiorum Israel faciunt unusquis-
que eorum in tenebris, unusquisque in cubiculo
abscondit? Quoniam dixerunt, Non videt nos
Dominus, dereliquit Dominus terram. 197
13. Et dixit ad me, Adhuc conversus videbis fa-
cinora majora quæ isti faciunt. *ibid.*
14. Et introduxit me ad limina januae domus Do-
mini quæ aspiciat ad Aquilonem; & ecce illic
mulieres sedentes, & plangentes Thammus. *ibid.*
15. Et dixit Dominus ad me, Fili hominis, vi-
disti? Numquid modicha domus Juda, ut fa-
ciant facinora quæ fecerunt? Et adhuc visu-
rus es adfectiones majores eorum. *ibid.*
16. Et introduxit me in adem domus Domini inte-
riorem; & ecce in liminibus templi Domini, in-
ter medium clam, & inter medium altaris,
quasi viginti quinque viri posteriora sua dede-
runt ad templum Domini, & facies suas con-
tra Orientem; hi adorabant solem. *ibid.*
17. Et dixit ad me, Vides, fili hominis? Numquid
pusilla domus Juda, ut faciant facinora quæ
fecerunt hic? Quoniam impleverunt impietates
suas, & ecce ipsi quasi subsannantes. *ibid.*
18. Ego faciam cum indignatione mea, non par-
cet oculus meus, nec miserebor. *ibid.*
Ezech. 9. 1. Et clamavit in aures meas voce magna, di-
cens: Appropinquavit vindicta civitatis hu-
jus, & unusquisque habuit vasa exterminii
in manu sua. *ibid.*
2. Et ecce sex viri veniebant a via portæ altæ,
quæ respiciebat ad Aquilonem, & unusquisque
que bipennis dispersionis erat in manu ejus;
& unus vir in medio eorum indutus podere,
& zona saphiri in lumbis ejus; & introie-
runt in proximis altaris arci. 196. 201
3. Et claritas Dei Israel ascendit a Cherubin, quæ
fuit super eam in subdivali domus. Et voca-
vit hominem qui indutus erat podere, qui ha-
buit super lumbos suos zonam. 147
4. Et dixit ad eum Dominus, Transi mediam Je-
rusalem, & scribe signum Tau in frontibus vi-
rorum, qui gemunt & dolent super omnia faci-
nora quæ fiunt in medio eorum. 197. 410
5. Et in his dixit ad audientem, Ite post eum in
civitatem, & concidite, & nolite parcere ocu-
lis vestris, & ne misereamini. 197
6. Senioris aut juvenis aut virginis: & parvulos
& mulieres interficite omnes, ut perdeantur.
Omnes autem super quos est Tau signum, ne
acceseritis. Et a sanctis meis incipite. 197
Ezech. 16. 3. Pater tuus Amorrhæus, & mater tua Chetæa.
193. 404
Ezech. 18. 7. Plagus reddet. 430
Panem suum dabit esurienti, & nudum conte-
get. 429
8. Pecuniam suam fenori non dedit, & quod a-
bundaverit non sumet. 430
21. Penitere, & salvum faciam te. 122
22. Filius non portabit iniquitatem patris, neque
pater iniquitatem filii. 389
23. Mavult salutem peccatoris magis quam mor-
tem. 122. 331. 385
Ezech. 22. 8. Sabbata mea prophanaastis. 187
Ezech. 23. 17. & seq. Stuprum pro idololatria. 86
Ezech. 28. 11. Et factus est sermo Domini ad me dicens, 387
12. Fili hominis, sume planctum super principem
Sor, & dices: Hec dicit Dominus. Tu es re-
signaculum similitudinis, plenus sapientia, co-
rona decoris. *ibid.*
13. In delitiis paradisi Dei tui natus es, lapidem
optimum indutus es, Sardium, Topazium,
Smaragdum, Carbunculum, Saphirum, Ja-
spim, Ligurium, Achatem, Amethystum,
Chrysolithum, Berillum, Onychium; & au-
ro replesti horrea tua, & thesauros tuos. Ex
qua die conditus es. *ibid.*
14. Cum Cherub posui te in monte sancto Dei, fui-
sti in medio lapidum igneorum. *ibid.*
15. Fuiisti invituperabilis in diebus tuis ex qua die
conditus es, donec inventa sunt lesura tua. *ibid.*
16. De multitudine negotiationis tue promas replesti,
& deliquisti. *ibid.*
7. Solem nube tegam, & luna non dabit lumen suum. Ezech. 32.
338 Ezech. 33.
11. Virgo ego, dicit Dominus: Nolo mortem peccato-
ris, sed penitentiam. 122. 331. 385. 388. 390
421. 556. 562
2. De pastoribus pascentibus semetipsos. 541 Ezech. 34.
3. Pastores ecce lac devoratis, & lanis vestimi-
ni, quod forte est occidistis. 541. 560
4. Quod infirmum est non curastis, quod comminu-
tum est non colligastis, quod expulsus est non
convertistis, quod periit non requisistis. *ibid.*
16. Quod periit salvum faciam, quod mortuum est
vivificabo, quod percussus est sanabo, quod
languit medicabo, quod ereptum est redimam,
quod famulatum est liberabo, quod seductum est
revocabo, & quod elisum est suscitabo. 354. 560
12. Propter vos nomen Dei blasphematur. 477 Ezech. 36.
1. Et facta est super me manus Domini, & extu-
lit me in spiritu Dominus, & posuit me in me-
dio campi; is erat ossibus refertus. 342. 343
2. Et circumduxit me super ea per circuitum, &
ecce multa super faciem campi, & ecce arida
satis. Et ait de me. 343
3. Fili hominis, si vivent ossa ista? Et dixi, Ado-
nai Domine, tu scis. Et ait ad me, Propheta
in ossa hæc, & dices. *ibid.*
4. Ossa arida, audite sermonem Domini. 343
5. Hæc dicit Dominus Adonai ossibus istis, Ecce
ego adfero in vos spiritum, & vivetis,
ibid.
6. Et dabo in vos spiritum, & reducam in vos
carnes; circumdabo vobis cutem, & dabo in vos
spiritum, & vivetis, & cognoscetis quod ego
Dominus. *ibid.*
7. Et prophetavi secundum præceptum, & ecce
vox dum propheto, & ecce motus, & accre-
debant ossa ad ossa. *ibid.*
8. Et vidit, & ecce super ossa nervi & caro a-
scendit. & circumpositæ sunt eis cutis, & spi-
ritus in eis non erat. *ibid.*
9. Et ait ad me, Propheta ad spiritum, fili homi-
nis, propheta, & dices ad spiritum; Hæc dicit Do-
minus Adonai, A quatuor ventis veni spiritus,
& spira in istis interemptis, & vivant. 343
10. Et prophetavi ad spiritum sicut præcepit mihi,
& introivit in ea spiritus, & vixerunt & con-
sisterunt super pedes suos valentia magna sa-
tis. *ibid.*
11. Et ait ad me, Fili hominis, ossa ista omnis
domus Israel est, Ipsi dicunt, Exaruerunt ossa
nostra, & periit spes nostra, avulsi sumus in
eis. 343
12. Propterea propheta ad eos. Ecce ego patefa-
cio sepulcra vestra, & eveham vos de sepul-
cris vestris populus meus, & inducam vos in
terram Israel. *ibid.*
13. Et cognoscetis quod ego Dominus aperuerim se-
pulcra vestra, & eduxerim vos de sepulcris
vestris populus meus. 343
14. Et dabo in vos spiritum, & vivetis, & requiesce-
tis in terra vestra, & cognoscetis, quod ego Do-
minus

minus locutus sim, & fecerim, dicit Dominus.

ibid.

Ezech. 46. 1. & seq. Domus Dei.

11

Ezech. 48. 15 Visa civitas.

4

EX DANIELE.

Dan. 1. vers. 6. Trina illa fraternitas, legumine solo contenti, ne regis ferculis contaminarentur, præter sapientiam reliquam, somniorum gratiam a Deo redemerunt, & impetrandorum & differendorum.

300. 548

Dan. 2. 1 Nabuchodonosor divinitus somniat.

299. 548

16. Daniel spiritum tridui postulat, cum sua fraternitate & seq. nitate jejunit, atque ita per omnia significationem & ordinem somnii exponit.

548

35. Tunc contrita sunt pariter ferrum, testa, æs, argentum & aurum, redacta quasi in favillam æstivæ areæ.

123

Lapis qui percusserat statuam, factus est mons magnus.

452

45. Petra de monte præcisa.

185. 186. 201. 400. 452

Dan. 3. 16. Non habemus necessitatem respondendi huic tuo imperio.

493

17. Est enim Deus noster quem colimus, potens eruiere nos de fornace ignis, & ex manibus tuis.

ibid.

18. Et tunc manifestum fiet tibi, quod neque idolo tuo famulabimur, nec imaginem tuam auream quam statuisti, adorabimus.

95. 493. 494

21. Et confestim viri illi vincti cum braccis suis & tiaræ & calceamentis & vestibus, missi sunt in medium fornacis ignis.

134. 362

57. Inanimalia, & incorporalia laudes canunt.

& seq. 249

92. In fornace videtur filius hominis.

421. 510

94. Babylonii ignes trium fratrum nec tiaras nec sabaras læserunt.

362

Dan. 4. 30. Rex Babylonis exomologesin operatus, unguum aquilinum in morem efferatione, capilli incuria horrorem leoninum præferente.

128. 129

33. Cum offenso Domino, cum squalore & pedore septenni ab humana forma exulasset, regnum recuperat.

147. 390

Dan. 5. 29. Daniel in purpura.

96

Dan. 6. 10. Daniel tribus temporibus in die orabat.

549

13. A Chaldaïs delatus ac adpostulatus.

494

16. Leones regios non timuit.

95

Dan. 7. 10. Millies centies centena millia adsistebant ei.

502

13. Ecce cum cœli nubibus tamquam filius hominis adveniens, venit usque ad veterem dierum, & aderat in conspectu ejus; & qui adsistebant, adduxerunt illum.

319. 400. 412. 421. 458

14. Et data est ei potestas regia, & omnes nationes terre secundum genus, & omnis gloria servient illi, & potestas illius æterna, quæ non auferetur, & regnum ejus quod non corrumpetur.

95. 96.

189. 201. 319. 320. 400. 412. 421. 456. 457.

Dan. 9. 1. In primo anno sub Dario filio Assueri ex semine Medorum, qui regnavit super regnum Chaldaeorum.

189. 550

2. Ego Daniel intellexi in libris numerum annorum.

ibid.

3. Et posui faciem meam ad Dominum Deum meum rogare & deprecari in jejuniis, sacco, & cinere.

548. 550

21. Et adhuc me loquente in oratione, Ecce vir Gabriel quem vidi in visione in principio, volans, & tetigit me, quasi hora sacrificii vespertini.

189. 197. 198

22. Et intelligere me fecit, & locutus est mecum, & dixit: Daniel, nunc exivi imbuiere te intelligentia.

189

23. In principio obsecrationis tuæ exivit sermo, & ego veni ut adnuntiarem tibi, quia vir desideriorum tu es, & cogita in verbo, & intellige in visione.

ibid.

24. Septuaginta hebdomadæ breviatæ sunt super plebem tuam, & super civitatem sanctam, quo-

adusque inveteretur delictum, & signentur peccata, & exorentur iniustitiæ, & inducatur justitia æterna, & ut signetur visio, & Prophetes, & ut unguatur Sanctus Sanctorum.

189. 190. 405. 406

25. Et scies, & perspicies, & intelliges a profectio-
ne sermonis, integrando & readificando Jerusa-
lem usque ad Christum ducem, hebdomadas
septem & dimidiam, & sexaginta duas &
dimidiam, & convertet, & edificabitur in la-
titiam & corvallationem, & innovabuntur
tempora.

190. 405. 406. 434. 448.

26. Et post hebdomadas has septuaginta duas, &
exterminabitur unctio, & non erit, & civita-
tem & sanctum exterminabit cum duce adve-
niente, & concidentur quomodo in cataclysmo
usque ad finem belli, quod concidetur usque
ad interitum.

190. 405. 406. 434

27. Et confirmabit testamentum multis. Hebdoma-
da una, & dimidia hebdomadis auferetur meum
sacrificium & libatio, & in sancto execratio va-
stationis, & usque ad finem temporis consum-
matio dabitur super hac vastatione.

190. 198

2. In illis diebus ego Daniel eram lugens, per tres
& 3. hebdomadas panem suavem non edi, caro &
vinum non introierunt in os meum, oleo unctus
non sum, donec consummarentur tres hebdo-
mandes.

Dan. 10.

548

48. & seq. Susanna in judicio revelata.

102 Dan. 13.

2. & seq. De Bele & dracone.

96 Dan. 14.

35. Septem diebus jejunanti in lacu leonum.

& 36. Angelus Domini Danieli prandium procuravit.

548

EX OSEE.

vers. 2. Turpes nuptiæ Osee de prostitutione.

558 Osee 1.

6. Et non misericordiam consecuta, misericordiam
consecuta.

429

9. Non populus meus, populus meus.

429

1. Dicite fratribus vestris, Populus meus, & so-
rori vestrae misericordiam consecuta.

Osee 2.

429

11. Et avertam omnes jucunditates ejus, & cere-
monias ejus, & Sabbata, & Neomenias ejus,
& omnes frequentias ejus.

375. 465

1. Ante lucem surgent ad me, dicentes: Eamus,
& convertamur ad Dominum Deum, quoniam
ipse eripiet, & liberabit nos; percutiet, & mi-
sererebitur nostri.

199. 459

2. Sanabit eos post biduum, in die tertia resurge-
mus.

199. 459

6. Misericordiam malui quam sacrificium.

126. 388.

430. 432. 434. 474. 553. 556.

14. Ignem immittam in civitates Judæ.

Osee 8.

6. Et vinctum cum ducent xenium regni.

459 Osee 10.

4. In templo meo me invenerunt, & illic disputa-
tum est ad eos.

Osee 12.

457

14. Ero mors tua, o mors, morsus tuus ero, inferne.

Osee 13.

474

EX JOELE.

v. 10. A cujus conspectu terra contremiscit.

510 Joel. 2.

13. Misericors & miserator & misericordie pluri-
mus.

556

15. Sanctificate jejunium & orationem.

553

22. Lignum attulit fructum suum.

199

28. In novissimis diebus effundam de spiritu meo su-
per omnem carnem.

331. 465. 471. 475. 481

30. Et dabo prodigia in cœlo, & in terra sangui-
nem & ignem, & vaporem fumi.

338. 456

31. Sol convertetur in tenebras, & in sanguinem
luna, priusquam adveniat dies magnus & il-
lustris Domini.

456

18. Montes distillarunt dulcorem.

399 Joel. 3.

EX AMOS.

vers. 6. Pro eo quod venundedere justum.

457 Amos 2.

12. Et potum dabatis sanctis meis vinum.

13. Qui

- Amos 4. 13. Qui solidat tonitrum, & condit spiritum, & annuntiat in homines Christum suum. 245. 399. 517
- Amos 5. 21. Odi, rejeci ceremonias vestras, & non odorabor in frequentis vestris. 465
- Amos 6. 1. Vae eis qui confident in monte Samaria. 452
4. Vae qui dormiunt in lectis eburneis, & delitiis fluunt in thoris suis: qui edunt haedos de gregibus caprarum, & vitulos de gregibus bouum lactantes. 428
5. Complaudentes ad sonum organorum, tanquam perseverantia deputaverunt, & non tanquam fugientia. ibid.
6. Qui bibunt vinum liquatum, & unguentis primariis unguuntur. ibid.
9. Et erit in die illa, dicit Dominus, occidet sol media die, tenebrescet super terram dies luminis. 196. 197. 199. 459
- Amos 8. 10. Et convertam dies festos vestros in luctum, & omne canticum vestrum in lamentationem, & imponam super lumbos vestros saccum, & super omne caput calvitium, & ponam eum quasi luctum delicti; & eos qui cum illo, quasi diem meroris. 197. 459
- Amos 9. 6. Qui edificat in celum ascensum suum, & profusionem suam fundat in terras. 412. 451. 480. 496 517

EX JONA.

- Jon. 1. vers. 3. Jonas fugit a Domino in Tharsum. 105. 540
- Jon. 2. 1. Devoratus a bellua maris. 362. 562
2. Oratio Jone de ventre ceti, per tantæ bestiae viscera ab ipsis abyssis per tantam æquoris molem ad celum evasit. 134
11. Et evomuit eum in avidam. ibid.
- Jon. 3. 4. Adhuc quadraginta dies, & Ninive subvertetur. 394. 553. 562.
10. Et penituit Dominum de malitia, quam dixerat se facturum illis. 393. 420. 474
- Jon. 4. 2. Propterea præveni profugere in Tharsos, quia cognoveram te esse misericordem & miserecentem, patientem & plurimum misericordiae, penitentem malitiarum. 393

EX MICHAËA.

- Mich. 5. vers. 2. Et tu Bethlehem non minima es in ducibus Juda. Ex te enim exiet dux, qui pascat populum meum Israel. 198
- Mich. 6. 8. Si adiuvasti tibi homo quid bonum? aut quid a te Dominus exquirat, quam facere iudicium, diligere misericordiam, & paratum esse sequi Dominum Deum tuum? 453
- Mich. 7. 6. Filius contumeliam facit patri, filia surgit adversus matrem, & nurus contra socrum suam. 446
18. Qui Deus quomodo tu? eximens iniquitatem, & præteriens injustitias residuis hereditatis tuæ? non tenuit in testimonium iram suam, quia voluit misericordiam. 420
19. Avertet & miserebitur nostri, demerget delicta nostra, & demerget in profunda maris peccata nostra. ibid.

EX NAHUM.

- Nah. 1. vers. 4. Comminans mari, & aresciens illud. 433
15. Quoniam ecce veloces pedes in mente evangelizantis pacem. 424

EX HABACUC.

- Habac. 2. vers. 4. Justus ex fide vivet. 432. 464
- Habac. 3. 2. Domine, audi vi auditum tuum, & extimui; consideravi opera tua, & excidi mente; in medio duorum animalium cognosceris. 437
3. Deus ab Africo veniet, & sanctus e monte opaco & condenso. Operuit celos virtus, & splendor ejus ut lux erit. ibid.
8. Fluminibus disrumpetur terra. 338. 456
9. Videbunt, & parturient populi; disperges aquas gressu. 433. 456

10. Dedit abyssus sonum suum, sublimitas timoris ejus elata est. ibid.
11. Sol & luna constitit in ordine suo, in lucem coruscationes tuæ, ibunt in fulgorem, fulgur scutum tuum. 338
12. In comminatione tua diminues terram, & in indignatione tua depones nationes. ibid.
13. Existi in salutem populi tui, ad salvos faciendos Christos tuos. 456

EX SOPHONIA.

- vers. 14. Quia juxta est dies Domini magnus. 473 Sophon. 1.

EX ZACHARIA.

- v. 14. Et ait mihi angelus qui in me loquebatur. 319 Zachar. 1.
8. Qui tetigerit vos, ac si pupillam oculi mei tangat. 451
3. Sordibus indutus est. 201. 401 Zachar. 3.
5. Christus exornatus podere & mitra & cidari munda. ibid.
8. Ecce ego adducam servum meum orientem. 246 Zachar. 4.
3. Duæ olive, & duo ramuli oleæ. 437
14. Illi duo filii opimitatis adstant Domino univarse terre. ibid.
12. Oriens nomen ejus. 246 Zachar. 6.
14. Corona autem erit eis qui toleraverint. 456
10. Ne unusquisque malitiæ fratris sui meminerit. Zachar. 7. 428
16. Justum iudicium & pacatorium iudicate. 446 Zachar. 8.
17. Malitiam proximi sui unusquisque ne recogitet. 428
15. Dominus omnipotens proteget eos, & consumet illos, & lapidabunt lapidibus funda, & bibent sanguinem illorum velut vinum, & replebunt quasi pateras altare. 95. 96. 456
16. Et salvos eos faciet Dominus illo die velut oves populum suum, quia lapides sancti volunt. 456
12. Et acceperunt triginta argenteos. 457 Zachar. 11.
13. Pretium adpretiati (vel honorati) & dederunt eos in agrum figuli. ibid.
10. Tunc cognoscent eum quem pupugerunt, 201. Zachar. 12. 338. 401
7. Exsurge romphæa in pastores, & evelle oves, & superducam agnum meum in pastores. 541
9. Uram illos sicuti uritur argentum; & probabo illos, sicuti probatur aurum. 493. 537
4. Et stabunt pedes ejus in monte Elæone. 458 Zachar. 14.
14. Et Judas pertendet Jerusalem, & congregabit omnem valentiam populorum per circuitum aurum & argentum. 191. 404

EX MALACHIA.

- v. 10. Non est voluntas mea, dicit Dominus, non accipiam sacrificium de manibus vestris. 187. 408. 413
11. Quoniam ab oriente sole usque ad occidentem nomen meum clarificatum est in nationibus, & in omni loco offeruntur sacrificia munda nomini meo. 187. 188. 408. 413
15. Uxorem iuventutis tuæ non dimittes. 450
1. Ecce ego mitto angelum meum ante faciem tuam, qui prepararet viam tuam ante te. 194. 449
2. Exhibitis de sepulcris veluti vituli de vinculis soluti, & conculcabit inimicos. 344
5. Et ecce mittam vobis Heliam Thesbytem, 291. 338

EX I. MACHABÆORUM.

- v. 41. Temporibus Machabæorum sabbatis pugnando fortiter fecerunt, & hostes Allophylos expugnaverunt, legemque paternam ad pristinum virtutis statum pugnando sabbatis revocaverunt. 187

EX II. MACHABÆORUM.

- v. 28. Ex nihilo produxit illa Deus. 206. 207 Mach. 7. EX

EX MATTHÆO.

- Matth. 1.** vers. 1. Liber genitura Jesu Christi filii David, filii Abraham. 324
 16. Jacob generavit Joseph virum Mariæ, ex qua nascitur Jesus, qui dicitur Christus. 322
 20. Quod in ea natum est, de Spiritu sancto est.
 21. Vocabis nomen ejus Jesum. 206. 406. 517
 23. Ecce virgo concipiet in utero. 323
 Et vocabitur nomen ejus Emmanuel, quod interpretatur, Nobiscum Deus. 191. 405. 516
 25. Peperit filium suum primogenitum.
- Matth. 2.** 1. De Magis. 192. 193
 2. Primi stellarum interpretes natum Christum annuntiaverunt. 89. 90
 5. Sciebant Judæi Christum esse venturum. 19. 20
 6. Et tu Bethleem terra Juda, non minima es in ducibus Juda; ex te enim exiet dux qui pascet populum meum Israel. 198
 14. Christus refugit vim. 539. 540
 16. Infantes testimonium Christo sanguine litaverunt.
 23. Christus apud Nazareth descendit. 418
 Quoniam Nazareus vocabitur. *ibid.*
- Matth. 3.** 2. Pœnitentiam innotet; jam enim salus nationibus adpropinquabit. 122. 422. 563
 3. Parate vias Domini. 226. 422
 4. Cingitur loro Joannes. 97
 6. Tinguebatur confitentes peccata sua. 232
 7. & 8. Genimina viperarum, facit fructum pœnitentia. 237. 279. 563
 9. De lapidibus filios Abraham suscitare potens est Deus. 237. 247. 279.
 10. Securis ad radicem arboris posita. 109
 12. Palam in manu sua portat ad purgandam aream. 203. 536
 15. Decet nos implere omnem justitiam.
 16. Christus in aqua tingitur a Joanne. 227. 529
 Et ecce aperti sunt cœli, & vidit spiritum Dei descendentem sicut columbam, & venientem super se. 226. 246
 17. Et vox de celis dicens, Hic est filius meus dilectus, in quo mihi complacui, ipsum audite. 276. 511
- Matth. 4.** 1. Diabolus post baptismum tentator. 200. 201. 401
 2. Quadraginta diebus jejunat Christus. 232. 317
 548
 Postea esuriit. 517
 3. Si tu es filius Dei. 172
 4. Non in solo pane vivit homo. 341. 364. 545. 546
 6. Si tu es filius Dei, deice te dehinc. Scriptum est enim, Quod mandavit angelis suis super te, ut te manibus suis tollant, necubi ad lapidem pedem tuum offendas. 500
 10. Recede, Satana, scandalum mihi es. Scriptum est enim, Dominum Deum tuum adorabis, & illi soli servies. 500
 17. Cœpit Jesus predicare. 207
 19. Faciam vos piscatores hominum. 266
 21. Jacobus & Joannes vocati a Domino, patrem suum & 22. venque derelinquunt. 92. 229. 230
 23. Et sanans omnem languorem. 20. 21
- Matth. 5.** 3. Beati mendici (pauperes spiritu) quoniam illorum est regnum Dei. 92. 229. 230
 4. Beati mites. 146
 5. Beati lugentes atque flentes. 109. 146
 6. Beati pacifici, quia filii Dei nuncupabuntur. 146. 558
 10. Beati qui persecutionem patiuntur ob justitiam, quoniam illorum est regnum celorum. 349. 494
 11. Beati eritis quum vos dedecoraverint, & persecuti fuerint, & dixerint adversus vos omnia mala propter me. 144. 494
 12. Gaudete & exultate, quoniam merces vestra plurima in celo. *ibid.*
 14. Vos estis lumen terre. 94. 95
 Non potest civitas abscondi supra montem constituta.

15. Lucerna non sub modio abstrudi solet, sed in candelabrum constitui, ut luceat omnibus qui in domo sunt. 210. 211
 16. Luceant opera vestra. 94. 95. 160. 161
 17. Non veni legem dissolvere, sed adimplere. 417. 420. 424. 453. 529
 20. Nisi redundaverit justitia vestra super Scribarum & Phariseorum. 86. 377. 528
 22. Ne fratri irascaris. 133. 319. 320
 Nec verbo laceffere, nec satne quidem dicere, sine judicii periculo licet. 143. 379
 Gehenna ignis. 37
 23. Si offers munus tuum ad altare, & ibi recordatus fueris quod frater tuus habeat aliquid adversum te, relinque ibi munus tuum, & vade reconciliari fratri tuo. 145
 25. Habeto benevolentiam cum adversario. *ibid.*
 Et iudex te tradat angelo executionis, & ille te in carcerem mandet, unde non dimittaris. 291
 26. Donec exsolvat novissimum quadrantem. 132
 28. Qui conspexerit seu viderit feminam seu mulierem ad concupiscendum, jam adulteravit in corde. 86. 98. 99. 122. 144. 155. 179. 295. 307. 333. 523
 32. Qui dimiserit uxorem suam præter causam adulterii, facit eam adulterari; æque adulter censetur, & ille qui dimissam a viro duxerit. 122. 449. 482. 568
 34. Non jurabis.
 36. Quis vestrum potest capillum atrum ex albo facere, aut album ex atro?
 37. Sit sermo vester, Est, est, Non, non. Quod amplius est, a malo est. 34. 35. 211. 505
 39. Verberanti te in faciem, etiam alteram genam obverte. 34. 35. 144. 145
 40. Auferenti pallium, offer & tunicam. 144
 44. Diligite inimicos vestros, & maledicentibus benedicite. 30. 80. 291. 377. 572
 Orate pro inimicis, & persecutoribus vestris bona precamini. 27. 130
 45. Qui solem suum oriri facit super iustos & iniustos. 218. 341. 390. 430. 453
 47. Nonne ethnici hoc faciunt? 429
 48. Estote perfecti sicut pater vester qui in celis est.
- Matth. 6.** 1. Attendite ne justitiam vestram faciatis coram hominibus. 168. 169
 2. Quum facis eleemosynam, noli buccinare. 180
 6. Tu autem quum oraveris, intra in cubiculum tuum, & clauso ostio tuo, ora patrem tuum in abscondito. 129
 9. Pater noster qui es in celis. 130. 514
 Sanctificetur nomen tuum. *ibid.*
 10. Veniat regnum tuum. 131
 Fiat voluntas tua in celis & in terra. *ibid.*
 11. Panem nostrum quotidianum da nobis hodie. *ibid.*
 12. Dimitte nobis debita nostra. 132
 Sicut & nos dimittimus debitoribus nostris. 556
 13. Ne nos inducas in tentationem. 132. 133. 537
 Sed evehe nos a malo. 133
 16. 17. Lex jejunii sine tristitia transigenda. 547. 548
 21. Ubi erit cor tuum, illic erit & thesaurus tuus. 138. 306.
 24. Nemo potest duobus dominis servire. 83. 92. 168. 169. 275
 Non potestis Deo servire & mammonæ. 108. 542
 25. Ideo dico vobis, Nolite cogitare de crastino quid edatis, neque quid induamini. 92. 164. 534. 535
 27. Nemo potest adiacere cubitum unum (alias mensuram) ad staturam suam. 82. 157. 534. 535
 50. Qui lilia agrestia vestit. 92. 164. 534. 535
 52. Cetera enim nationes requirunt. 132
 53. Quarite prius regnum, & tunc vobis etiam hæc adjicientur. 131
 1. Nolite judicare, ne judicemini. 146. 556 **Matth. 7.**
 Dimitte, & dimittetur tibi. 556
 2. Quo judicio judicaveritis, judicabitur de vobis. *ibid.*
 6. Nolite sanctum canibus, & margaritas porcis jacere,
 F f f f stare,

- stare, ne conculcent ea, & conversi vos quoque evertant. 169. 217
 7. Petite, & accipietis. 205. 217. 232.
 Quarite, & invenietis. 205. 232.
 9. Numquid filio patrem poscenti panem, lapidem tradet? 132
 12. Quomodo vultis faciant vobis homines, & vos ita facite illis. 495
 13. Lata porta & spatiosa via quæ ducit ad perditionem, & multi sunt qui intrant per eam. 388
 15. Attendite vobis a Pseudoprophetis, qui venient ad vos in pellibus ovium, lupi rapaces. 203. 217. 218.
 16. De operibus suis revincentur. 212. 213.
 17. Omnis mala arbor fructus malos fert, nec bona & 18. arbor fructus malos edit, nec mala bonos. 291. 293. 294. 316. 366. 383. 393
 21. Quid vocas Domine, Domine?
 Matt. 8. 3. Tetigit eum Jesus, & mandata est lepra. 20. 401
 5. Accessit ad eum Centurio. 97. 107. 260
 10. Ne in Israel quidem tantum fidei reperi.
 11. Recumbent cum Abraham, Isaac & Jacob. 347
 12. In tenebras exteriores, ibi erit fletus & stridor dentium. 346. 380
 15. Christus tetigit socrum Petri. 276. 401. 529
 17. Ipse imbecillitates nostras abstulit, & languores portavit. 407
 21. Et sepeliâ patrem meum. 92. 209. 259
 24. Navicula operiebatur fluctibus, & compescuit procellas. 20. 229
 Mast. 9. 2. Fides tua te salvum fecit.
 4. Quid cogitatis in cordibus vestris nequam? 274. 333. 575
 5. Quid enim facilius est dicere paralytico, Dimit-
 tuntur tibi peccata, aut, Surge, & ambula? 20. 401. 575
 6. Igitur ut sciatis filium hominis habere dimittendo-
 rum peccatorum in terris potestatem, tibi dico,
 paralytice: Surge, & ambula. 575
 9. Matthæus de telonio suscitatur. 92. 229
 Sequere me. ibid.
 10. Christus non aspernatur peccatores.
 13. Misericordiam volo, & non sacrificium. 126. 421
 15. Venient dies, quum auferetur ab eis sponsus,
 & tunc jejunabunt. 544. 551
 16. Nova plagula non assuitur vestimento veteri. 129. 406
 17. Nec vinum novum veteribus utribus creditur. ibid.
 20. 21. Tangendo Christum, sanata est mulier. 401
 25. Christus mortuam verbo reddidit vitæ. 344. 348
 29. Protensa manu tetigit illum. 401
 35. Christum virtutes fecisse. 206. 207
 Matt. 10. 2. Apostolos duodecim Dominus adlegit. 208
 5. In viam gentium ne ieritis, & in civitatem Samaritanorum ne introieritis. 538
 6. Sed ite potius ad oves perditas domus Israel. ibid.
 7. Dicite illis, quod appropinquaverit regnum Dei. 345
 16. Ecce ego mitto vos tamquam oves in medio lupo-
 rum. Estote prudentes ut serpentes, & simplices sicut columbæ. 208. 227. 250. 492. 493. 530
 17. Cavete ab hominibus; tradent enim vos in con-
 fessus, & in synagogis suis flagellabunt vos. 494. 538. 539
 18. Et ad reges & præfides perducemini mei causa in testimonium illis & nationibus. 494
 19. Nolite cogitare, &c.
 21. Tradet autem frater fratrem, & pater filium in mortem, & insurgent filii in parentes, & mortificabunt eos. ibid. & seq.
 22. Et eritis odio omnibus propter nomen meum. Qui autem perseveraverit usque in finem, hic salvus erit. 203. 494. 539
 23. Fugite de civitate in civitatem. 494. 538
 24. Non est super magistrum discipulus, & ser-
 vus super dominum. 304. 372. 416. 494
 26. Nihil occultum quod non revelabitur. 181
 27. Quod in tenebris & in abscondito audistis, in luce & in testis prædicate. 208
 28. Nolite timere eos qui occidunt corpus, animam non possunt occidere. Timete eum qui potest corpus & animam perdere in gehennam. 345. 346. 495. 496. 539. 556
 29. Sine cuius voluntate nec passerum alter in ter-
 ram cadit. 494. 519. 530
 30. Vestri autem & capilli capitis omnes numera-
 ti sunt. 537
 31. Nolite metuere, multis passeribus antistatis. 494
 32. Omnis qui in me confessus fuerit coram homi-
 nibus, & ego confitebor in illo coram Patre meo qui in celis est. 494. 516. 539
 33. Et omnis qui confusus super me fuerit penes ho-
 mines, & ego confundar super illo penes Pa-
 trem meum qui in celis est. 93
 34. Ne putaveritis venisse me uti pacem mittam in terram; non veni, sed ut macherem.
 35. Veni dividere hominem adversus patrem suum, & filiam adversus matrem suam, & socram adversus nurum suam. 496
 36. Et inimici hominis domestici ejus. ibid.
 37. Qui pluris fecerit animam suam quam me, non est me dignus. 497
 Qui patrem aut matrem mihi prætulit, non est me dignus. 229. 315. 433
 38. Qui non tollit crucem suam, & sequitur me, non est me dignus. 304
 39. Qui lucrum habuerit animam suam, perdet il-
 lam; & qui amiserit animam pro nomine meo, salvam faciet. 107. 497. & seq.
 42. Quicumque potum dederit uni ex minimis cali-
 cem aquæ frigide, non perdet mercedem suam. 227
 2. Mittit Joannes discipulos suos ad Christum. Mat. 11. 228
 3. Tu es qui venturus es, an alium expectamus? 204. 205. 228. 315
 5. Cæci vident, claudi ambulant, leprosi mundan-
 tur. 309. 315. 337
 8. Ecce qui teneris vestiuntur, in domibus regum sunt. 97
 10. Ecce ego mitto angelum meum ante faciem tuam, & præparabit viam tuam ante te. 104
 11. Inter natos seminarum non surrexit major Jo-
 anne baptizatore. 229
 13. Lex & Prophetæ usque ad Joannem baptizatorem. 191. 200. 411. 518. 544. 550. 558
 14. Et si vultis audire, hic est Helias qui ven-
 turus est. 291. 530
 16. Et dicunt, Ecce potator & vorator, homo pran-
 diorum & cenarum cum publicanis & peccato-
 ribus frequentator. 530. 545. 548
 21. Si in Tyro & Sidone factæ essent virtutes quæ factæ sunt in vobis, olim in cilicio & cinere penitentiam egissent. 562
 24. Tolerabilius erit Tyro & Sydoni in die judicii. 345. 562
 25. Confiteor tibi, Pater, quod absconderis hæc a sapientibus, & revelasti ea parvulis. 130. 131. 516
 27. Omnia mihi tradidit Pater. Nemo cognovit Pa-
 trem nisi filius. 395. 515. 516
 8. Dominus est Subbati filius hominis. 329
 20. Qui arundinem contusam non comminuit. 194
 37. Ex ore tuo justificaberis, & ex ore tuo damna-
 beris. 97. 394
 40. Erit Christus triduum in corde terre. 303. 353
 48. Quæ mihi mater, & qui fratres mei? 312
 3 & seq. Parabola seminis post cespitem arefacti. 213
 9. Qui habet aures, audiat. 432
 10. Quare in parabolis loqueris? 209. 345
 11. Vobis datum est cognoscere arcana. 209
 25. Quum vero dormirent homines, venit inimicus ejus,

- ejus, & superfeminavit zizania. 275. 501. 606
 27. Unde igitur habet zizania?
 30. Alligate ea in fasciculos ad cremandum igni. 346. 347
 34. Hec omnia locutus est Jesus in parabolis, & sine parabolis non loquebatur ad illos. 345. 500. 501
 54. Unde huic doctrina & signa ista? 316
 55. Jesus creditus Joseph fabri filius. 312
 Matt. 14. 4. Dicebat illi Joannes, Non licet tibi habere eam.
 13. Insidiatoribus cessit Christus. 227
 25. Super aquas incedit. 229
 29. Petrus per mare ingreditur.
 36. Et quicumque eum tetigerunt, salvi facti sunt. 401.
 Matt. 15. 13. Plantam quam non plantavit pater, eradicat. 203
 14. Cæci & duces cæcorum. 327
 18. Inquinamenti eorum quæ ex corde promuntur, hominem communicari. 444. 445. 467
 24. Non sum missus nisi ad oves perditas domus Israelis. 205. 417. 538
 26. Non est bonum auferre panem filiis, & dare eum canibus. 132. 205. 417. 538. 539
 28. 30. 31. Sanitatis signa. 337. 338
 Matt. 16. 13. Quem ajunt esse homines filium hominis? 205. 422. 495
 16. Tu es Christus filius Dei vivi. 405. 512. & seq.
 17. Beatus es, Simon Bariona, quoniam hoc tibi non revelavit caro & sanguis, sed Pater meus qui in cælis est. 130. 131. 422. 512. 534
 18. Tu es Petrus, & super hanc petram ædificabo Ecclesiam meam. 529. 574
 19. Tibi dabo claves regni cælestis. 209. 574
 Et quæcumque solveris vel alligaveris in terra, erunt alligata vel soluta in cælis. 574
 24. Siquis vult Domini discipulus esse, tollat crucem suam, & sequatur me. 92
 Matt. 17. 2. Gloriam discipulis demonstrat. 137. 209. 497 508. 509. 547
 3. In transfiguratione Moysen & Heliam sumpsit secum. 360. 547
 4. Tibi unum, Moysi unum & Helie unum. 436
 5. Nube lucida obumbravit eos. 148. 149. 436
 Hic est filius meus dilectus, in quo bene sensi, audite illum. 513
 6. Et audientes ceciderunt in faciem suam, & timuerunt.
 7. Et accessit Jesus, & tetigit eos. 401
 12. Helias jam venit, & non cognoverunt eum. 291
 13. Hoc autem genus non ejicitur nisi per orationem & jejunium. 547. 548
 Matt. 18. 3. Puerorum dicit esse regnum cælorum. 481. 482
 9. De gehenna ignis. 379
 15. Semel & iterum, & sub duobus aut tribus te & seq. stibus frater castigandus.
 20. Ubi duo vel tres in nomine meo sunt congregati. 521. 522
 22. Non dicam septies, sed septuagies septies. 146
 27. Servo dominus debitum remisit. 132
 34. Et iratus dominus tradidit eos tortoribus. ibid.
 Matt. 19. 3. Et accesserunt ad eum Pharisei tentantes. 312
 6. Quod Deus conjunxit, homo ne separet. 422. 530. 531
 8. Quoniam Moses propter duritiam cordis vestri præcepit libellum repudii dare. 449. 527. 534
 Ab initio autem non fuit sic. 449. 527. 529. 530
 9. Qui dimiserit uxorem suam præterquam ex causa adulterii, facit eam adulteratam; & qui dimissam a viro duxerit, adulterat utique. 450. 630
 12. Sunt spadones qui seipsos castraverunt propter regnum cælorum, &c. Qui capit, capiat. 147. 158. 342. 525. 534. 543
 14. Nolite parvulos prohibere venire ad me. 231. 529 530
 17. Quid me interrogas de bono? Unus Deus bonus. 556
 19. Diliges proximum tuum sicut teipsum. 155
 21. Vende omnia, & egenis divide. 534
 23. Divites difficile intrabit in regnum cælorum.
 26. Difficilia apud homines, facilia apud Deum. 223. 224. 505
 28. Sedebitis & vos super sedes duodecim. 346. 347
 2. Conventionem autem facta ex denario diurno cum operariis, misit eos in vineam suam. Matt. 20.
 10. De uno denario ejusdem mercedis.
 16. Erant primi novissimi, & novissimi primi. 202. 203
 21. Adstare ad dextram vel ad sinistram. 347
 34. Misertus eorum Jesus, tetigit oculos eorum. 401
 7. Christus Jerusalem ingressus super asina. 109 Matt. 21.
 9. Benedictus qui venit in nomine Domini. 508. 509
 13. Spelunca latronum. 555
 2. Fides montes transferre potest. 543
 25. Baptismus Joannis unde erat; a cælo, an ex hominibus? 227
 35. Alios lapidaverunt, alios fugaverunt, plures vero ad mortis necem tradiderunt. 199. 515
 37. Filius a Domino mittitur ad cultores vineæ. 319. 516
 Matt. 22. 12. 13. Amice, quomodo huc intrasti non habens vestem nuptialem? At ille obmutuit. Tunc rex dixit ministris, Ligatis manibus & pedibus ejus ejicite eum in tenebras exteriores. 342. 346. 347. 394
 14. Multi vocati, pauci electi. 543
 21. Reddite quæ sunt Cæsaris, Cæsari. 94. 97. 338 339. 499. 542
 24. Callida quæstio Sadducæorum, cujus erit uxor de septem viris in resurrectione? 219. 326. 347
 30. In resurrectione neque nubent neque nubentur, sed erunt sicut angeli in cælis. 150. 151. 161. 162 163. 164. 202. 292. 293. 347. 364. 402. 474. 531
 Deus vivorum, non mortuorum. 284
 35. Surrexit legis doctor tentans eum. 312
 37. Deum dilige ex toto corde tuo, & in tota anima tua, & in tota mente tua, & ex totis viribus tuis. 364. 492. 493. 545
 39. Et proximum tuum sicut teipsum. 321. 479. 545
 43. Quomodo David vocat eum Dominum?
 9. Et patrem vobis nolite vocare super terram. 130 Matt. 23.
 10. Magister vester unus est Christus. 528
 25. Cura vasculorum reprobat. 443
 27. Comparantur Pharisei sepulcris dealbatis. 336. 343. 344. 530.
 37. Jerusalem quæ occidis Prophetas, & lapidas eos qui ad te missi sunt. 341
 Matt. 24. 1. Non relinquetur lapis super lapidem.
 3. De ultimo seculi exitu. 18. 19. 237
 5. Multi venient in nomine meo. 218. 398
 6. Audituri estis prelia, & opiniones praliorum. 18. 19. 203. 338.
 7. Regna regnis compulsabunt. 18
 Et erunt lues & fames & terra motus. ibid.
 19. Væ pregnantibus & nutricantibus. 523
 23. Multi venient qui dicent, Ecce hic est Christus.
 24. Et signa edent fallacia magistri & pseudoprophetae ad evertendos, si fieri potest, etiam electos. 203. 212. 218. 232. 233. 265. 306. 398
 30. Venturus Christus cum claritate. 207
 35. Cælum & terra præteribunt. 245
 36. Diem illum solus Pater novit. 338
 38. Nubentes & nupturi tradentes. 164. 165. 623. 535
 1. & seq. Parabola de decem virginibus. 270. 271 Matt. 25.
 31. Quum venerit filius hominis in majestate sua. 319. 320. 338.
 46. Et ibunt hi in supplicium æternum præparatum diabolo & angelis ejus, justi autem in vitam æternam. 17. 37. 38. 207. 237. 319
 Accessit ad eum mulier habens alabastrum unguenti pretiosi, & effudit super caput ipsius recumbentis. 276. 563
 14. Traditor Christi de Apostolis fuit. 141. 203. 204
 15. Judas argenteis Christum vendit. 108
 17. Primo autem die azymorum. 191. 197
 18. Hic est enim sanguis meus novi Testamenti. 270
 38. Tristis est anima mea. 318. 319. 335. 336. 515. 516 517
 39. Pater mi, transeat a me calix passionis. 540
 Ffff 2 41. Vi-

41. *Vigilate & orate, ne incidatis in tentationem.* 132. 133. 232
Caro infirma, spiritus autem promptus. 317. 534
 539
 52. *Reconde gladium tuum in vaginam.* 100. 101. 359
Qui gladio usus fuerit, gladio peribit 141. 192. 193
 53. *Christo, si voluisset, legiones angelorum uno dicto adsuissent.* 141. 516
 54. *Quomodo ergo implebuntur scripturae, quia sic oportet fieri.* 195
 63. *Jesus autem tacebat.* 14
 Matt. 27. 2. *Christum in tribunal Pilati imponunt.* 191
 3. *Tetulit triginta argenteos proditor.* 208. 337. 457
 10. *Et dederunt eos in agrum figuli.* *ibid.*
 22. *Jesus Rex Judaeorum proscriptus in crucem violentia suffragiorum, Pontio Pilato Sariam tunc ex parte Romana procurante.* 20. 111. 141. 206. 207
 24. *Aqua lavat Pilatus manus.* 227
 25. *Omnis synagoga filiorum Israel dixit ad Pilatum, quum vellet eum dimittere, Sanguis ejus super nos, & super filios nostros.* 191
 26. *Christus ut homo sententiam patitur.*
Corona Christi spinea. 106. 200. 410
 29. *Contumeliis adfectus Jesus.* 316. 317
 35. *Christus crucifigitur.* 108. 109
 45. *Eodem momento dies, medium orbem signante sole subducta est.* 20
 46. *Deus meus, ad quid me dereliquisti?* 516. 518
 50. *Christus spiritum cum verba sponte dimisit.* 20
 51. *Et terra tremuit, & velum templi scissum est, & monumenta disrupta sunt.* 199
 9. *Joseph postulat corpus, & condidit.*
 60. 549
 64. *Tunc Judaei detractum & sepulcro conditum, magna etiam militati manu custodiae diligentia circum sederunt; ne quia praedixerat tertia die resurrecturum se a morte, discipuli furto amoliti cadaver fallerent suspectos.* 20. 200
 Matt. 28. 2. *Ecce die tertia concussa repente terra.* 20. 199. 206
Et mole revoluta quae obstruxerat sepulcrum. *ibid.*
 4. *Et custodia pavore disjecta.* *ibid.*
& seq. Nullis apparentibus discipulis, nihil in sepulcro repertum est, praeterquam exuviae sepulti. 20
 12. *Pecuniam dederunt discipulis ad falsum testimonium cadaveris subrepti.*
 18. *Data est mihi omnis potestas a Patre in caelis & in terra.* 510. 515. 537
 19. *Ite ad docendas & tinguendas nationes in Patrem & Filium & Spiritum sanctum.* 205. 206. 218. 226. 229. 413. 414. 460. 461. 516
 EX MARCO.
 Marc. 1. vers. 2. *Ecce ego mitto angelum meum ante faciem tuam, qui preparabit viam tuam antete.* 194
 24. *Seimus quia sis filius Dei.* 514. 515. 516
 27. *Unde huic doctrina & signa ista?*
 34. *Dominus in secessu orabat.* 137
 Marc. 2. 7. *Quis potest peccata dimittere, nisi solus Deus?* 228. 573
 Marc. 3. 29. *Qui autem blasphemaverit in Spiritum sanctum, non habebit remissionem in aeternum.*
 Marc. 5. 1. & 9. *Gerasenus demon legionarii numeri.* 364
 12. *In porcorum gregem diaboli legio non habuit potestatem.* 537
 Marc. 6. 22. *Joannes Baptista contumeliosa cade truncatur in & seq. puella psaltica lucar.* 493
 3. *Israel Judaeus quotidie lavat.* 229. 230
 Marc. 7. 19. *Deus etiam cum caussa maledicere non sinit.* 80
 15. *Quae ex ore prodeunt, coinquinant hominem, non quae in os inseruntur.* 545
 18. 19. *Inquinamentis eorum quae ex ore promuntur, hominem communicari.* 145
 Marc. 8. 38. *Qui me confusus fuerit coram hominibus, & ego confundar eum coram Patre meo qui in caelis est.*
 Marc. 9. 2. *Transfiguratio Domini, in qua gloria ejus de & seq. monstratur.* 137. 360
 27. *Quae difficulta penes homines, facilia penes Deum.* 224
 29. *Relinquet homo patrem & matrem, conjuges, liberos, propter Deum.* 92
 52. *Fides tua te salvum fecit.* 229
 30. *Baptismus Joannis an a Deo sit.* 228 Marc. 11.
 25. *Erunt tamquam angeli.* Marc. 12.
 8. *Prævenit ungere corpus meum in sepulturam.* Marc. 14.
 12. *De prima azymorum.* 191
 13. *Invenietis hominem aquam bajulantem.* 232
 21. *Vae homini illi per quem filius hominis tradetur.* 212. 213
 19. *Christus despuitur.* 141 Marc. 15.
 9. *Magdalena septenarii spiritus ejectio.* 238 Marc. 16.
 15. *Ordinavit discipulos ad officium prædicandi per orbem.* 212. 213
 16. *Qui crediderit & baptizatus fuerit, salvus erit.*
 17. *Signa eos qui crediderint sequentur.* *ibid.*
 19. *Ereptus est in celum, & sedet a dextris Dei.* 207. 357. 411. 518
 20. *Discipuli diffusi per orbem.* 20. 21
 EX LUC A.
 vers. 1. *Monogamia in Zacharia sacerdote.* 529 Luc. 7.
 17. *Et ipse præcedet coram populo in virtute & spiritu Heliae.* 231
 26. *Nativitas Christi a Gabriele adnuntiatur.* 199
 27. *Christus filius David.* 514
 28. *Et ingressus angelus ad eam dixit.* 134
Benedicta tu inter mulieres. 158. 159
 31. *Concipies in utero, & paries filium, & vocabis nomen ejus Jesum.* 406. 480. 481
 35. *Spiritus Dei superveniet in te, & virtus Altissimi obumbrabit te.* 515
Quod in te nascetur sanctum, vocabitur filius Dei. 417. 418. 515.
 36. *Elizabeth sterilis exultat.* 284
 38. *Ecce ancilla Domini, fiat mihi secundum verbum tuum.* 321
 42. *Benedictus fructus ventris tui.* 323
 43. *Et unde mihi ut mater Domini mei ad me veniat?* *ibid.*
 46. *Glorificat Maria Dominum.* 284
 63. *Zacharias stylo in cera scribit.* 99. 527
 70. *Locutus est per os Prophetarum.* 187. 188
 78. *Fulgente nobis lumine ex alto.* *ibid.*
 79. *Qui sedebamus in tenebris, & in umbra mortis detinebamur.* 188
 1. 2. *Cæsaris census.* 308. 432. 447 Luc. 2.
 7. *Et peperit filium suum primogenitum.* 199.
472. 527
Et pannis eum involvit, & reclinavit eum in praesepe, quia non erat ei locus in divasorio. 307. 308
 7. *Pastores.* *ibid.*
 9. 10. *Angeli nativitatem Christi adnuntiant.* 308.
323. 324
 14. *Gloria in excelsis Deo.* 137
 21. *Circumcisis est Christus.* 308
 22. *Ad templum delatus.* 308. 527
 23. *Omne masculinum adaperiens vulvam, sanctum Domino vocabitur.* 323. 324
 34. *Ecce hic positus est in ruinam & suscitationem multorum in Israel, & in signum cui contradicetur.* 323. 324. 527
 37. *Anna Prophetes filia Phanuelis juniorum testimonio augetur.* 547. 548
 49. *Non scitis quod in Patris mei me esse oportet?* 516
 1. *Anno decimoquinto principatus Tiberiani.* 18. Luc. 3.
200. 416
 2. *Joannes præcursor.* 227
 4. *Vox clamantis in eremo, Parate vias Domini.* 464. 562
 14. *Milites Joannes admisit ad lavacrum.* 97. 107.
562
 16. *Ego vos sola penitentia tinguo, venturus qui vos tinguet in spiritu.* 228
17. Pa-

17. Palam in manu sua portat ad purgandam arcam. *ibid.*

22. Carni nostrae emergenti de lavacro columbae sancti Spiritus advolat. *ibid.*

23. Gradus generis Christi ab ultimo ad principalem recensetur. 323. 324

Luc. 4. 16. Apud Nazareth Christus notatur praedicasse, & seq. dum alio merito unius proverbii ejectus refertur. 418

27. Helizaeus Prophetas unicum leprosum Naaman Syrum ex tot leprosis Israelitis mundavit. 419

29. Et manibus ei injectis, ad praecipitium usque protractus Christus. *ibid.*

30. Per medios evasit. *ibid.*

31. Et descendit in civitatem Galilaeae Capharnaum, & in Synagoga docebat illos. 416. 418

32. Stupebant autem omnes ad doctrinam ejus, quoniam in potestate semper erat ejus. 418. 424

33. Et exclamavit spiritus demonis. 418

34. Quid nobis & tibi est, Jesu? Venisti perdere nos? Scio qui sis sanctus Dei. 418. 468

35. Et increpuit illum Jesus. 418

40. Et manus imponens, beneficia medicinarum conferebat. 419. 439. 440

41. Itaque spiritus nequam excedebant vociferantes, Tu es filius Dei. Sed increpabantur, & jubebantur tacere. 418. 419

42. Indo iu solitudinem procedit. Et detentus a turbis. *ibid.*

43. Oportet me, inquit, & aliis civitatibus annuntiare regnum Dei. 418. 639. 540

Luc. 5. 9. Dixit Christus Petro trepidanti de copiosa indagine piscium. 418

10. Ne time; abhinc enim eris homines capiens. *ibid.*

11. Et Petrus & filii Zebedaei, Jacobus & Joannes, relictis naviculis secuti sunt eum. *ibid.*

13. Et tetigit leprosum Jesus, & mundavit. 419. 439. 440. 451. 452

14. Et vetuit divulgare, sed iussit: Vade, ostende te sacerdoti, & offer munus quod praecipit Moses, ut sit vobis in testimonium. 420

17. Curatur & paralyticus, & quidem in cœtu & seq. spectante populo. 420. 439. 440

22. Quis dimittet peccata, nisi solus Deus? 420

24. Ut sciatis quia filius hominis habet potestatem dimittendi peccata, ait paralytico: Exsurge, & tolle grabatum tuum. 420. 421

27. 28. Publicanus adlectus a Domino. 421

31. Medico non opus habent sani, sed male habentes. 330. 331. 422

33. At illi dixerunt ad eum: Quare discipuli Joannis assidue jejunant & orant, tui autem manducant & bibunt? 422

34. Quibus ipse ait, Non possunt jejunare filii sponsi, quamdiu cum eis est sponsus. 422

35. Postea vero jejunabunt, quum ablatus fuerit ab eis sponsus. *ibid.*

36. Nemo novum additamentum injicit veteri vestimento. 423

37. Nemo committit vinum novum in utres veteres. *ibid.*

Luc. 6. 1. In Sabbato discipuli spicas decerptas manibus effligerant. 423

2. Eos Sabbati lesi accusant Pharisei. *ibid.*

3. Excusat illos Christus, exemplo David. 424

4. Introgressi Sabbatis templum, & operati cibum, audenter fractis panibus propositionis. 423. 424

5. Et dicebat illis, quia Dominus Sabbatis est filius hominis. 424. 425

7. Exinde observant Pharisei, si medicinas Sabbatis ageret, ut accusarent eum. 424

9. Interrogat autem illos, Licet ne Sabbati benefacere, an non; animam liberare, an perdere? 424

10. Et curata est manus arida. *ibid.*

12. Et ascendit in montem, & illic pernoctat in oratione. 424

13. Et elegit duodecim Apostolos. 424. 425

14. Mutat & Petro nomen de Simone. 424

17. Et conveniunt a Tyro & ex aliis regionibus multitudo etiam transmarina. 424. 425

20. Beati mendici, quoniam illorum est regnum celorum. 425. 426

21. Beati esurientes, quoniam ipsi saturabuntur. *ibid.*

Beati plorantes, quoniam ridebunt. 146. 426

22. Beati eritis, cum vos odio habebunt homines, & exprobrabunt, & ejicient nomen vestrum velut malum propter filium hominis. 426

23. Secundum hæc enim faciebant Prophetis patres eorum. 426. 494

24. Vae vobis divitibus, quoniam accepistis advectionem vestram. 427

25. Vae etiam saturatis, quia esurient; etiam videntibus nunc, quia lugebunt. 428

26. Vae quum vobis benedixerint homines, secundum hæc faciebant, & pseudoprophetae patres illorum. *ibid.*

27. Sed vobis dico qui auditis, Diligite inimicos vestros, & benedicite eos qui vos oderunt. 291. 428

28. Et orate pro eis qui vos calumniantur. *ibid.*

29. Et qui te percutit in maxillam, præbe illi alteram amplius; & qui aufert tibi tunicam, pallio quoque cede. 428

30. Omni petenti te, dato. 231. 428

31. Et sicut vobis fieri vultis ab hominibus, ita & vos facite illis. 429

34. Et, si seneraveritis a quibus speratis vos recepturos, quæ gratia est vobis? 430

35. Et eritis filii Dei, quia ipse suavis est adversus ingratos & malos. *ibid.*

36. Estote misericordes, sicut Pater vester misertus est vestri. *ibid.*

37. Nolite judicare, ne judicemini; nolite condemnare, ne condemnemini; dimittite, & dimittimini. 146. 430

38. Date, & dabitur vobis; mensuram bonam, pressam ac fluentem dabunt in sinum vestrum; eadem qua mensi eritis mensura, remetietur vobis. 430

39. Cecum cecus ducit in foveam. 430. 460

40. Non est discipulus super magistrum. 263. 430

42. Exime de oculo tuo trabem, & tunc revincas stipulam in oculo Christiani. 430

43. Arbor bona non profert malum fructum, nec mala bonum. 279. 480. 430

45. Malus homo, de malo thesauro profert malum. 431

15. Resuscitavit & mortuum filium viduae. 431. 548

9. De Centurione dixit Christus, Talem fidem nec in Israel inveni. *ibid.*

15. Resuscitavit & mortuum filium viduae. 331. 548

16. Et gloriam retulerunt Deo, dicentes: Magnus Prophetes prodit in nobis, & respexit Deus populum suum. 431. 433

19. Et auditis virtutibus Christi, misit Joannes ad Jesum, dicens, Tu es qui venis, an alium expectamus? 203. 204. 431

21. 22. Per operationes suas Dominus agnoscendum se nuntiavit Joanni. *ibid.*

23. Beatus qui non fuerit scandalizatus in me. *ibid.*

24. Et testimonium Joanni perhibuit. 432

27. Propheten eum confirmans, immo & supra Propheten. *ibid.*

27. Hic est super quo scriptum est, Ecce ego mitto angelum meum ante faciem tuam, qui præpararet viam tuam ante te. 194. 432

28. Major quidem Joannes omnibus natis mulierum; sed qui minor fuerit in regno Dei, major erit illo. 432

37. 38. Peccatrix femina pedes Domini osculis fagebat, lacrymis inundabat, crinibus detergebat, unguento perducebat. 432. 563

30. Ab eo audiit, Fides tua te salvam fecit. 432

2. Di-

Luc. 8.

2. Divites Christo mulieres adhaerebant, quae & de facultatibus suis ministrabant ei. *ibid.*
3. Inter quas & uxor procuratoris regis. *ibid.*
8. Qui habet aures, audiat. 204
10. Videte quomodo audiat, & non audiat. *ibid.*
11. Semen est verbum Dei. 213
16. Nemo lucernam abscondit. 214
17. Nihil occultum quod non revelabitur. 125
18. Et qui habet, dabitur; ab eo autem qui non habet, etiam quod habere se putat, auferetur ei. 204
20. Et adnuntiatur est illi, Mater tua & fratres tui stant foris querentes videre te. 315. 403. 432
21. Qui respondens dixit ad eos, Quia mihi mater, qui mihi fratres, nisi qui audiunt verba mea, & faciunt ea? 312. 433
22. Navigarunt Apostoli. 105
25. Quis est iste, qui & ventis & mari imperat, & obaudiunt ei? 433
28. Quid mihi & tibi est, Jesu fili Dei? *ibid.*
30. In uno homine multitudo demonum, Legionem se professam est. *ibid.*
- Dei filium verum, Legio testata est, *ibid.* & 434
31. Et depetunt ab eo penam abyssi. 434
43. 44. Tangitur a semina quae sanguine fluitabat. 434
45. Et ait Jesus, Quis est qui me tetigit? Excusantibus autem discipulis, dixit Jesus. *ibid.*
46. Tetigit me aliquis; sensi enim virtutem ex me profectam. *ibid.*
47. Videns autem mulier quia non latuit, tremens venit, & indicavit quemadmodum confestim sanata sit. *ibid.*
48. At ipse dixit ei, Fides tua te salvam fecit, *ibid.*

Luc. 9.

1. 2. Dimittit discipulos ad praedicandum Dei regnum. *ibid.*
3. Et prohibet eos victui ac vestitui quid in viam ferre. *ibid.*
5. Et jubet pulverem excutere de pedibus in eos, a quibus excepti non fuissent in testimonium. *ibid.*
7. 8. Christum Jesum alii Joannem, alii Heliam, alii unum aliquem e veteribus Prophetis Herodi adseverabant. *ibid.* & 435
10. Secessit in solitudinem. 435
14. Erant autem circiter quinque millia hominum. *ibid.*
17. Et pasti sunt omnes, & etiam exuberavit. *ibid.* 440
18. Interroganti Domino quisnam discipulis videretur. 435
20. Respondit Petrus, Tu es Christus. *ibid.* & 451
21. At ille praecepit, ne cui hoc dicerent. 435
22. Quia oportet filium hominis multa pati, & reprobari a Presbyteris, & Scribis, & Sacerdotibus, & interfici, & post tertium diem resurgere. 435
24. Qui voluerit animam suam salvam facere, perdet illam; & qui perdiderit illam propter me, salvam faciet eam. 317. 435
26. Qui confusus me fuerit, & ego confundar eum. 310. 435. 436. 495
28. Et adsumpsit tres de discipulis arbitros futurae visionis & vocis, & in montem secedit. 436. 508. 509
29. Et vultus & vestitus ejus refulsit. 436
30. 31. Et ecce loquebantur cum illo Moses & Helias, conspecti in consortio claritatis. 360. 361. 432. 508. 509
33. Et ait Petrus, Bonum est nos hic esse; faciamus hic tria tabernacula, unum tibi, & Moysi unum, & Helia unum, nesciens quid diceret. 436
34. Et nubes ambivit eos. 437. 451
35. Et vox facta est de caelo dicens, Hic est filius meus dilectus; hunc audite.

41. O genitura incredula, quousque ero apud vos? quousque sustinebo vos? 437
47. Et ecce apprehendit Jesus puerum, tales esse docens debere, qui semper majores velint esse. 438
52. 54. Increpavit Christus discipulos destinantes ignem super viculum Samaritanorum. 141
55. Nescitis cujus spiritus sitis. 446
56. Filius hominis venit non animas perdere, sed salvas facere. 318
57. Recusavit Dominus cum qui dixerat, Sequar te quocumque jesis. 438
58. Filius hominis non habet ubi caput suum collocet. 97
59. 60. Alteri causato patris sepulturam responderet, Sine mortui sepeliant mortuos suos; tu autem vade, & adnuntia regnum Dei. 438
61. Alterum prius suis valedicere petentem prohibet retro respectare. *ibid.*
62. Nemo aratro manum imponens, & retro spectans aptus est. 92
1. Adlegit Deus & alios septuaginta Apostolos. 438 Luc. 10.
4. Nolite in viam ferre neque peram, neque calceamenta, & neminem per viam salutaveritis. 439
5. In quam autem introjeritis domum, pacem ei dicite. *ibid.*
7. Dignus est autem operarius mercede sua. *ibid.*
9. Adpropinquavit in vos regnum Dei. *ibid.*
10. Eis qui vos non receperint, dicite. *ibid.*
11. Etiam pulverem terrae vestrae excutimus in vos. Scitote tamen in vos adpropinquasse regnum Dei. 434. 439
16. Qui vos spernit, me spernit. 439
18. Videbam Satanam sicut fulgur de caelo cadentem. 276. 387
19. Ecce dedi vobis potestatem calcandi super colubros & scorpiones. 439. 440. 487
21. Gratias ago, & confiteor, Domine celi, quod ea quae erant abscondita sapientibus & prudentibus, revelaveris parvulis. 440
22. Omnia mihi tradita sunt a patre, & nemo scit qui sit pater nisi filius, & qui sit filius nisi pater, & cuicumque filius revelaverit. 209. 440
23. Beati oculi qui vident quae videtis. 441
24. Dico enim vobis, quia Propheta non viderunt quae vos videtis.
25. Et ecce legis doctor Dominum adgressus, Quid faciens (inquit) vitam aeternam consequatur? 432. 441
27. Diliges Dominum Deum tuum ex toto corde tuo, & ex tota anima tua, & ex totis viribus tuis. 441
28. Mulier quaedam, Martha nomine, excepit illum in domum suam. 315
1. Et quum quodam loco orasset, adgressus eum Luc. 11. ex discipulis quidam: Domine, inquit, doce nos orare, sicut Joannes discipulos suos docuit. 441. 442. 452. 453
2. Pater, sanctificetur nomen tuum; adveniat regnum tuum. 130. 442
3. Panem nostrum quotidianum da nobis. 442
4. Et dimitte nobis delicta nostra, siquidem & nos dimittimus; Et ne nos finas induci in temptationem. *ibid.*
5. Amice, da mihi mutuo tres panes. Et ille de intus dicat. *ibid.*
7. Noli mihi molestus esse, jam janua clausa est, & infantes mecum cubant. *ibid.*
8. Et si ille perseveraverit pulsans, dabit illi quotquot habet necessarios. 132. 206
9. Petite, & dabitur vobis; quaevis, & invenietis; pulsate, & aperietur vobis. 206. 443
11. Quis autem ex vobis patrem petit panem, aut piscem, numquid pro pisce serpentem dabit illi. 442
12. Aut si petierit ovum, numquid porriget ei scorpionem? *ibid.*
13. Si ergo vos quam sitis mali, nostis bona dare,

- dare, quanto magis Pater vester dabit Spiritum sanctum? 442
14. Et erat expellens demonium, & illud erat surdum. ibid.
15. Quidam autem dixerunt, In Beelzebule ejicit demonia. ibid.
18. Non potest Satanias dividi adversus semetipsum: quomodo enim adhuc staret regnum ejus? ibid.
19. Si ego in Beelzebule ejicio demonia, filii vestri in quo ejiciunt? ibid.
20. Quod si ego in digito Dei expello demonia, ergone adpropinquavit in vos regnum Dei? ibid. & 468
21. 22. Parabola fortis armati, quem validior alius oppressit. 443
27. Exclamavit mulier de turba, Beatus uterus qui te portavit, & ubera quae te educaverunt. 315. 403. 443
28. Et Dominus: Immo beati qui sermonem Dei audiunt, & faciunt. 315. 443
29. Signum non dabitur ei. 443
33. Nemo lucernam abstruit, sed super candelabrum proponit ut omnibus luceat. ibid.
37. 38. Phariseus qui Dominus vocarat ad prandium, retractabat penes se, cur non prius tinctus esset quam recubisset. ibid.
39. Et ait Dominus, Vos calicis & catinis exteriora emundatis, interiora autem vestra plena sunt rapina, & iniquitate. 443
40. Nonne qui exteriora fecit, & interiora fecit? ibid.
41. Date quae habetis eleemosynam, & omnia munda erunt vobis. ibid.
24. Va vobis Phariseis, qui decimatis mentam, & rutam, & oluscula; vocationem autem & dilectionem Dei praeferitis. ibid.
43. Va vobis Phariseis, qui captatis primatum locorum, & honorem salutationum. ibid.
46. Et vobis Doctoribus Legis va, quod oneratis alios, importabilibus oneribus, quae ipsi ne digito quidem adgredi audetis. ibid.
47. Va vobis qui edificatis Prophetis monumenta interemptis a patribus vestris. 444
50. Ut inquiratur sanguis omnium Prophetarum qui effusus est a constitutione mundi. it. a.
52. Va vobis legis Doctoribus, qui habuistis clavem Legis, ipsi non introistis, nec aliis auditum prestastis. ibid.
- Luc. 12.**
1. Inquit Dominus discipulis, Cavete a fermento Phariseorum, quod est hypocrisis. ibid.
2. Nihil autem opertum quod non patefiet, & nihil absconditum quod non dignoscetur. ibid.
4. Dico autem vobis amicis, Nolite terri ab eis qui vos solummodo occidere possunt, nec post hoc ullam in vobis potestatem habent. ibid.
5. Demonstrabo autem vobis quem timeatis, time-te eum qui postquam occiderit, potestatem habet mittendi in gehennam. Itaque dico vobis, hunc time. 310. 444
8. Dico enim vobis, Omnis qui confitebitur in me coram hominibus, confitebor in illo coram Deo. 444
9. Et omnis qui negaverit me coram hominibus, denegabitur coram Deo. 310. 444
10. Qui dixerit in filium hominis, remittetur; illi autem qui dixerit in Spiritum sanctum, non remittetur ei. 444
11. Quum vos perducent ad potestates ad interrogationem, nolite cogitare de responsione. ibid.
12. Spiritus enim sanctus docebit vos ipsa hora, quid eloqui debeatis. ibid.
13. Postulatus a quodam Christus, ut inter illum & fratrem ipsius de dividenda hereditate componeret, operam suam. 445
14. Quis, inquit, iudicem constituit super vos? ibid.
16. Dixit autem parabolam divitis blandientis sibi de proventu agrorum suorum. ibid.
20. Cui dixit Deus, Stulte, hac nocte animam tuam reposcent; quae autem parastis, cujus erunt? 132. 445
22. Nolite curam animae agere de victu, & corpori de vestimento. ibid.
23. Anima potior esca, & corpus potius tunica. 445
24. Corvi non serunt nec metunt, nec in apothecas condunt, & tamen aluntur a Deo. 434. 445
25. Nemo potest adjicere cubitum unum ad staturam suam. 82
27. Lilia & scænum non texunt nec nent, & tamen vestiuntur ab ipso. Nec Salomon gloriosissimus ullo flosculo cultior. 435. 445
28. Quanto magis vos modicae fidei? 445
30. Hæc enim nationes mundi quarunt, Scit autem pater opus esse hæc vobis. ibid.
31. Quærite, inquit, primum regnum Dei, & hæc vobis adicientur. 412. 445
35. Sint lumbi vestri succincti, & lucernæ ardentes. 445
36. Et vos similes servis expectantibus dominum. suum redeuntem a nuptiis. ibid.
39. Si sciret pater familie horam qua fur veniret, non sineret suffodi domum suam. 446
40. Et vos estote parati, quia qua non putatis hora, filius hominis adveniet. ibid.
41. Interrogat autem Petrus, Domine, in nos dixisti hanc parabolam, an & in omnes? ibid.
24. Proponit autem Dominus actorum similitudinem: Quorum qui bene tractaverit conservos absentia domini, reverso eo omnibus bonis præponetur. Qui vero secus egerit reverso domino qua die non putaverit, hora qua non scierit segregabitur, & pars ejus cum infidelibus ponetur. ibid.
47. Servus qui cognovit voluntatem domini sui, & non fecit, cadetur plagis multis. ibid.
48. Qui autem non cognovit, & fecit digna plagis, cadetur paucis. ibid.
- Et prout commisit illis, ita & exigit ab eis. ibid.
49. Ignem veni mittere in terram. ibid.
50. Habeo baptismo tingui, & quomodo coarctor? 230
51. Putatis venisse me pacem mittere in terram? non, dico vobis, sed separationem. 446
53. Dividetur pater in filium, & filius in patrem, & mater in filiam, & filia in matrem, & nurus in socrum, & jocus in nigrum. 446
56. Hypocrite cæli & terræ faciem probantes, tempus istud non dignoscitis. ibid.
57. Quid autem u vobismetipsis non judicatis quod justum est? 103. 446
58. Ne forte tradat te in iudicem, qui mittit in gehennam. 446
59. Nec ducit inde, nisi soluto etiam novissimo quadrante. ibid.
14. De curatione in Sabbato facta. 446. 447 **Luc. 13.**
15. unusquisque vestrum Sabbatis non solvit asinum aut bovem suum a præsepi, & ducit ad potum? ibid.
19. Simile est regnum Dei grano sinapis, quod accepit homo, & seminavit in horto suo. 447
21. Simile est regnum celorum fermento. ibid.
25. Quum surrexerit pater familie, & cluserit ostium, quibus pulsantibus respondebit: Nescio unde sitis. ibid.
26. Tunc incipietis dicere, Edimus coram te & bibimus, & in plateis nostris docuisti. ibid.
27. Et adjiciet, Recedite a me omnes operarii iniquitatis. ibid.
28. Ibi erit fletus & stridor dentium: Quum videritis justos introeuntes in regnum Dei, vos vero detineri foris. ibid.
34. Jerusalem, Jerusalem quæ occidis Prophetas, & lapidas eos qui ad te missi sunt. 337. 338 **Luc. 14.**
13. Ad prandium vel ad cenam vocari jubet pauperes, debiles, claudos & cæcos. 447
14. Et

14. Et beatus eris, quia non habent retribuere tibi. 554. Retribuetur tibi in resurrectione iustorum. 345. 447
16. Homo quidam fecit cenam, & vocavit multos. 447
18. 29. Et ceperunt simul omnes excusare. Primus, & 20. dixit, Agrum emi, & boves mercatus sum, & uxorem duxi. ibid.
21. Hoc ut patri familie renuntiandum est, motus, tunc mandat de plateis & vicis civitatis facere sublecionem. 448
22. 23. Dehinc loco abundante, praecepit etiam de viis & sepibus colligi. ibid.
24. Nemo virorum illorum qui vocati sunt, gustabit cenam meam. ibid.
26. Qui pluris fecerit animam suam quam me, non est me dignus. 497. 499. 539
- Luc. 15. 2. Pharisei indignati mussitabant quod Dominus publicanos & peccatores ethnicos admitteret, de victu cum illis communicans. 559. 561
4. Quis ex vobis homo habens centum oves, & si perdiderit unam ex illis, nonne dimittit novaginta novem in deserto, & vadit ad illam quae perierat, donec inveniat eam? 147. 315. 316. 346. 561. 565
5. Et quum invenerit, imponit in humeros suos gaudens. 290. 448. 559
8. Aut quae mulier habens didrachmas decem, & si perdiderit drachmam unam; nonne accendit lucernam, & everrit domum, & quaerit diligenter, donec inveniat eam? 206. 448. 559 560. 461
9. Ita dico vobis, gaudium erit coram angelis Dei super uno peccatore penitentiam agente. 306. 448
20. Prodigum filium pater recipit. 147. 460. 461
29. Ecce quot annis tibi servia, & mandatum tuum nunquam praeivi. 147. 560
- Luc. 16. 31. Tu semper mecum es, & omnia mea tua sunt. ibid.
3. & seq. Servus ab actu summotus, Dominicos debitorum dimittit, cautionibus relevat, in subsidium sibi. 448
9. Et ego dico vobis, Facite vobis amicos de mammona injustitiae. 144. 448. 443
11. Si in mammona injusto fideles non exististis, quod verum est, quis vobis credet? 449
12. Et si in alieno fideles inventi non estis, quod meum est, quis dabit vobis? ibid.
13. Nemo potest duobus dominis servire, quia alterum offendi sit necesse, alterum defendi, Deum proponens & Mammonam. 448
14. Irridebant Pharisei pecuniae cupidi. ibid.
15. Vos estis qui iudicati vos coram hominibus. 449
- Scit autem Deus corda vestra, quod elatum est apud homines, perosum est Deo. ibid.
16. Lex & Propheta usque ad Joannem, ex quo regnum Dei adnuntiatur. ibid. & 470
17. Transeat celum & terra citius quam unus apex verborum Domini. 449
18. Qui dimiserit uxorem suam, & aliam duxerit, adulterium commisit; qui dimissam a viro duxerit, aequae adulter est. ibid.
20. Lazarus fame & ulceribus. 443
22. Factum est ut moreretur mendicus, & portaretur ab angelis in sinum Abraha; mortuus est & dives, & sepultus est in inferno. 93. 411. 412. 450
23. Elevans oculos de longinquo quum esset in tormentis, vidit Abraham a longe & Lazarum in sinu ejus. 443
24. Pater Abraham, miserere mei, & mitte Lazarum ut intingat extremum digiti sui in aquam, ut refrigeret linguam meam, quia crucior in hac flamma. 268. 411. 412. 450
26. Magnum intercidit regiones istas profundum, & transitum utrumque prohibens. 450
29. Habent Moysen & Prophetas, illos audiant. 205. 450. 453
- Luc. 17. 1. Vae auctori scandalorum. 451
2. Expedisset ei si natus non fuisset, aut si molino saxo ad collum deligato praecipitatus esset in profundum, quam unum ex illis modicis scandalizasset. ibid.
3. Si peccaverit in te frater tuus, corripe illum. ibid.
4. Et si frater in te deliquerit, veniam des illi etiam septies. ibid.
14. Quos ut vidit, dixit: Ite, ostendite vos sacerdotibus. Et factum est, dum irent, mundati sunt. 451. 452
15. Unus autem ex illis ut vidit quia mundatus est, gloriam Deo reddens. 452
16. Et hic erat Samaritanus. ibid.
19. Fides tua te salvum fecit, audiit. ibid.
20. Interrogatus a Phariseis, quando regnum Dei venturum sit. ibid.
- Non venit regnum Dei cum observatione, nec dicunt. ibid.
21. Ecce hic, ecce illic, Ecce enim regnum Dei intra vos est. ibid.
25. Oportet filium hominis ante multa pati & reprobari, ante adventum suum. ibid.
16. Et sicut factum est in diebus Noe, ita erit & in diebus filii hominis. ibid.
28. Sicut factum est in diebus Loth. ibid. Luc. 18.
32. Memores estote uxoris Loth. ibid.
2. Parabola de iudice superbo. ibid.
3. Et vidua instante. 345. 452
5. Vidua a iudice petebat audiri. 206
7. Deus autem non facit vindictam electorum suorum clamantium ad se die ac nocte. 452
9. Dicebat autem & parabolam ad eos. 345
10. Duo homines ascendebant in templum ut orarent, unus Phariseus, alter Publicanus. 452. 453
14. Dico vobis, descendit hic justificatus, alter reprobatus; quia qui se humiliat, allevabitur; & qui se exaltat, destruetur. 174. 453
18. Interrogatus ab illo quodam, Praeceptor optime, quid faciens vitam aeternam possidebo? 453
10. Quis optimus, nisi unus Deus? 331. 453
20. Praecepta scis? Non occides, non adulterabis, non furaberis, non falsum testaberis, & diliges patrem & matrem. 453
21. Quumque illi principaliora quaeque observasse adfirmasset se ab adolescentia. ibid.
22. Unum, inquit, tibi deest. Omnia quaecumque habes, vende, & da pauperibus, & habebis thesaurum in celo, & veni, sequere me. ibid.
27. Quae penes homines difficilia, penes Deum facilia. 224
37. Quum praeirentem illum cecus audisset. 453
38. Exclamavit, Jesu fili David, miserere mei. ibid.
39. Sed antecedentes increpabant eum uti taceret. ibid.
42. Fides tua te salvum fecit. 224. 453
43. Et omnis populus laudes referebat Deo. 454
5. Domus Zachari. ibid. Luc. 19.
6. Exceptum domo sua pascit Dominum. ibid.
8. Dicendo, Dimidium substantiae offero pauperibus; & si cui quid per calumniam eripui, quadruplum reddo. ibid.
9. Itaque Dominus, Hodie, inquit, salus huic domui. ibid.
10. Venit enim filius hominis salvum facere quod perierat. 331. 345. 454
13. De servorum parabola, qui secundum rationem senerata pecuniae Dominica dijudicantur. 454
21. Timui enim quia austerus es, tollis, quod non posuisti, & metis quod non sevisisti. ibid.
23. Et quare non dedisti pecuniam meam ad mensam, & ego veniens cum fenore utique exegissem? 211. 454
4. Interrogat Christus: Baptisma Joannis unde est? Luc. 20. 454
5. At illi cogitabant: Si dixerimus, de celo fuit baptis-

- baptisma Iordanis, dicit: Quare non credidistis ei? *ibid.*
6. Si dixerimus humanum baptisma Joannis, statim plebs nos lapidibus elidet. *ibid.*
7. Et ego non dico vobis, in qua virtute hæc facio. *ibid.*
25. Reddite quæ Cæsaris Cæsari, & quæ sunt Dei Deo. 94. 454
37. Sadducei resurrectionis negatores, interrogationem proposuerunt Domino. 454
27. Ex lege materiam mulieris quæ septem fratribus ex ordine defunctis secundum præceptum legale nupsisset, cuius viri deputanda esset in resurrectione. *ibid.* 455
34. Respondit Jesus: Hujus quidem ævi filios nubere. 455
35. Quos vero dignatus sit Deus, illius ævi possessione & resurrectione a mortuis, neque nubere, neque nubi. 347. 455
36. Quia nec morituri jam sint, quum similes angelorum fiant, Dei & resurrectionis filii facti. 455
39. Magister, bene dixisti. *ibid.*
44. David cum Dominum appellat. *ibid.*
- Luc. 21. 7. Præceptor, quando hæc erunt? 338. 455
8. Multi venient dicentes, Ego sum Christus. 455
9. Quum audieritis bella, &c. oportet primum hæc fieri. 338. 455
10. Surget gens super gentem, regnum super regnum. 338
11. Et pestis, & fames, terræque motus, & formidines, & prodigia de cælo. 338. 455
12. Ante hæc autem persequentur vos, & manus vobis iniicient. 456
14. Vetat quid responderi oporteat apud tribunalia. *ibid.*
15. Ego dabo sapientiam ipsam, cui nemo resistet. *ibid.*
16. Trademini a proximis in persecutione. *ibid.*
17. Et eritis in blasphemiam ex odio nominis mei. *ibid.*
19. Sed per tolerantiam, salvos facietis vosmetipsos. *ibid.*
20. Quum videritis tempore excidii vallari exercitibus Jerusalem. 338. 456
25. Ultimi finis signa, ut solis & lune, siderumque prodigia, & in terra angustia nationum obstupescantium veluti a sonitu maris fluctuantis. *ibid.*
26. Pro expectatione imminentium orbi malorum, quod & ipsæ vires cælorum concuti habeant. *ibid.*
27. Et tunc videbunt filium hominis venientem cum plurima virtute. 338. 456
28. Quum autem hæc fient, erigetis vos, & levabitis capita, quoniam adpropinquavit redemptio vestra. *ibid.*
30. 31. Aspicite ficum & arbores omnes, quum fructum protulerint, intelligunt homines æstatem adpropinquasse. Sic & vos, quum videritis hæc fieri, scitote in proximo esse regnum Dei. 457
32. Cælum & terra non transibunt, donec omnia peragantur. *ibid.*
34. Attendite vobis nequando graventur corda vestra crapula & ebrietate, & secularibus curis, & instat repentinus dies ille. *ibid.*
35. Velut laqueus. *ibid.*
37. Per diem in templo docebat; Ad noctem vero in eleonem secedebat. *ibid.*
- Luc. 22. 1. Dominus diem Paschæ elegit. *ibid.*
3. Intravit autem Satanas in Judam. 468
15. Concupiscentia concupivi Pascha edere vobiscum antequam patiar. 457
19. Acceptum panem & distributum discipulis, corpus suum illum fecit, Hoc est corpus meum dicendo, quod pro vobis tradetur. *ibid.*
20. Sic & in calicis mentione testamentum consti-
- ruit, sanguine suo obsignatum. 458. 470
22. Væ per quem traditur filius hominis. 458
28. Vos estis qui permansistis mecum in tentationibus meis. 232
29. Et ego dispono vobis, sicut disposuit mihi Pater regnum. 316
31. Ecce postulavit Satanas ut cerneret vos velut frumentum. 537
32. Verum ego rogavi pro te, ne desiceret fides tua. *ibid.*
35. Petrus presumptione elocutus. *ibid.*
42. Pater, inquit, transfer poculum istud; verumtamen non mea, sed tua voluntas fiat. 131
48. Debuit etiam osculo tradi. 458
66. Perductus in confessum. *ibid.*
67. An ipse esset Christus interrogatur. *ibid.*
- Si dixero vobis, non credetis. *ibid.*
69. Abhinc erit filius hominis sedens ad dexteram virtutis Dei. *ibid.*
70. Ergo, inquit, tu Dei filius es? Et respondit: Vos dicitis quia ego sum. *ibid.* 459
3. Perductum illum ad Pilatum, onerare cœperunt quod se regem diceret. 459 Luc. 23.
4. Pilato interroganti, Tu es Christus, proinde, Tu dicis, respondit. 337
7. Missus ad Herodem a Pilato. 337. 459
8. Delectatus est Herodes viso Jesu. *ibid.*
9. Nec vocem ullam ab eo audivit. *ibid.*
23. Deridetur, sædis vestitur. 141
35. Barrabas nocentissimus vita donatur, Christus vero morti expostulatur. 459
32. Sed & duo scelesti circumfiguntur illi, ut inter iniquos deputeretur. *ibid.*
34. Milites vestitum ejus dividerunt, sortes concedentes. *ibid.*
44. Erat autem fere hora sexta. *ibid.*
- Occidit sol meridie. *ibid.*
45. Ecce autem & elementa concutiuntur. *ibid.*
- Scissum est templi velum. *ibid.*
46. Vociferatur ad Patrem, ut Prophetas adimpleret; hoc dicto, expiravit. 459. 515
51. Joseph qui non consenserat in scelere Judæis. 459
- 460
52. Postulavit a Pilato corpus Jesu. *ibid.*
53. Detrahitur de patibulo, sindone involvit, & in sepulcro novo condidit. 459.
1. Mulieres ante lucem convenerunt ad sepulcrum cum odorum paratura. 460 Luc. 24.
2. Et invenerunt lapidem revolutum a sepulcro, & ingressæ non invenerunt corpus Domini. *ibid.*
4. Et ecce duo angeli apparuerunt. *ibid.*
6. Rememoramini quæ locutus sit vobis in Galilea, dicens: Quod oportet tradi filium hominis, & crucifigi, & tertia die resurgere. *ibid.*
8. Et recordata sunt verborum ejus. *ibid.*
9. Et regressæ a sepulcro. *ibid.*
11. Et visa sunt ante illos sicut deliramenta verba ista. *ibid.*
13. Quum duo iter agerent. *ibid.*
15. Et Dominus eis adhesisset. *ibid.*
16. Non comparens quod ipse esset, etiam dissimulans & seq. de conscientia rei gestæ. *ibid.*
21. Nos autem putabamus ipsum esse redemptorem Israelis. *ibid.*
25. Et ipse invehit in illos. dixit: O insensati & tardi corde in non credendo omnibus quæ locutus est ad vos. 209. 460
37. Hesitantibus eis ne phantasma esset, immo phantasma credentibus. 460
38. Quid turbati estis, inquit, & quid cogitationes subeunt in corda vestra? *ibid.*
39. Videte manus meas & pedes, quia ego sum, quia spiritus ossa non habet, sicut me videtis habere. 311. 460.
41. Adhuc eis non credentibus, propterea cibum desideravit. 406
47. Apostolos misit ad prædicandum universis nationibus. 460. 516
51. Et ferebatur in cælum. 20

EX JOANNE.

- Joan. 1. vers. 1. In primordio (sive principio) erat sermo, & sermo apud Deum, & Deus erat sermo. 19. 20. 207. 239. 241. 318. 503. 508. 509. 510. 511
3. Omnia per ipsum facta sunt, sine quo factum est nihil. 241. 249. 328. 484. 504. 507. 511
4. Vita manifesta est. 318
9. Erat lux vera quæ illuminat hominem venientem in hunc mundum. 506
12. Qui in eum crediderint, dedit eis potestatem ut filii Dei vocentur. 130
13. Non ex sanguine, neque ex voluntate carnis, neque ex voluntate viri, sed ex Deo natus est. 321. 325
14. Verbum caro factum est, & habitavit in nobis, & vidimus gloriam ejus tamquam unigeniti a Patre. 321. 395. 509. 510. 516. 559. 568
18. Deum nemo vidit umquam; unigenitus filius qui est in sinu Patris, ipse disseruit. 508. 511
21. Tu es Elias? 291
29. Joannes agnum Dei demonstrat. 194. 228. 511
32. Vidi spiritum descendentem quasi columbam de cælo, & mansit super eum. 309
48. Quia dixi, Vidi te sub ficu. 512
49. Respondit Nathanael, & ait, Rabbi, tu es filius Dei. 512. 513.
- Joan. 2. 2. Jesus apud nuptias cœnat. 276. 530
8. Rudimenta potestatis suæ vocatus ad nuptias in aqua auspicatur. 227. 276
16. Templum ædem Patris sui appellat. 512
19. Diruite templum istud, & ego illud triduo resuscitabo. 336. 508
- Joan. 3. 5. Nisi quis nascatur ex aqua & spiritu, non introibit in regnum Dei; seu, Nisi natus ex aqua quis erit, non habet vitam. 229. 299
6. Quod in carne natum est, caro est; & quod de spiritu, spiritus est. 321. 507
11. Quia quod scimus loquimur, & quod vidimus testamur. 338. 339
13. Et nemo ascendit in cælum, nisi qui descendit de cælo. 518
14. Sicut Moses exaltavit serpentem in deserto, ita exaltari oportet filium hominis. 220
16. Ita dilexit Deus mundum, ut filium suum unicum dederit, in quem omnis qui crediderit, non pereat, sed habeat vitam æternam. 512
30. Illum augeri oportet, se vero diminui. 130. 131
31. Qui de terra est, de terra loquitur; qui de supernis venit, super omnes est. 228
35. Pater diligit filium, & omnia tradidit in manu ejus. 509. 510
36. Qui credit in filium, habet vitam æternam; qui non crediderit in filio Dei, non videbit Deum, sed ira Dei manebit super eum.
- Joan. 4. 2. Is tamen non tinguebat, sed discipuli ejus. 228
6. Apud puteum vires resumit. ibid.
7. Jesus sedit sub Samaritide. 317. 517
12. Ne tu major sis. 452
17. 18. Samaritana maritum negat, ut adulterum ostendat numerosum maritum. 530. 563
20. Patres nostri in isto monte adoraverunt, & vos dicitis quia Jerosolymis oportet adorare. 452
24. Deus spiritus est. 386. 517
25. Messias qui dicitur Christus.
34. Meus cibus est ut faciam voluntatem ejus qui misit me. 512
2. De piscina Bethsaida. 200. 249
- Joan. 5. 17. Pater meus usque modo operatur, & ego operor. 514
19. Amen, amen dico vobis: Non potest filius a se facere quidquam, nisi quod viderit Patrem facientem. 209. 210. 502. 501. 512
- Quæ enim ille facit, eadem & filius facit. 512
20. Pater enim diligit filium, & omnia demonstravit illi quæ ille fecit, & majora istis opera demonstravit illi, ut vos miremini. ibid.
21. Quomodo enim suscitavit mortuos & vivificat, ita & filius quos vult vivificat. ibid.
22. Pater non judicat quemquam, sed omne iudicium dedit filio. 509. 512
- Ut omnes honorificent filium, sicut honorificant Patrem. 512
23. Qui non honorat filium, non honorat Patrem, qui filium misit. ibid.
24. Qui audit sermones meos, & credit in eum qui me misit, habet vitam æternam, & in iudicium non veniet, sed transit de morte in vitam. 346. 347. 512
25. Veniet hora quum mortui audient vocem filii Dei, & qui audierint, vivent. ibid.
26. Sicut Pater habet vitam in semetipso. 512
27. Sic dedit & filio habere vitam in semetipso. ibid.
28. Ne miremini quod veniet hora, in qua omnes qui in monumentis sunt, audient vocem filii Dei. 347
29. Et procedent qui bona fecerunt, in resurrectionem iudicii. 122. 207. 347. 357. 358
31. Ipse Dominus de se testimonium non dixit. 230
35. Ille erat lucerna ardens & lucens. 210
36. Ego autem habeo maius quam Joannis testimonium. Opera quæ Pater mihi dedit consummare, illa ipsa de me testimonium perhibent, quod me Pater miserit. 512
37. Et qui me misit Pater, ipse testimonium dixit ad me. Neque vocem eius audistis umquam, neque formam ejus vidistis. 508. 509. 512.
30. Scrutamini scripturas. 205
43. Ego veni in Patris mei nomine, & non merecepistis. 512
15. Regem fieri conscius sui regni refugit. 97 Joan. 6.
28. Quid faciemus ut operemur opera Dei? 512
29. Respondit. Ut credatis in eum quem Deus misit. 208. 512
35. Omnis qui videt & credit in me, non morietur in æternum. 512
38. Quia descendi de cælo, non ut faciam voluntatem meam, sed ejus qui misit me. 131. 346. 512
37. Omne quod Pater mihi dedit, non perdam ex eo quidquam. 346
40. Hæc est voluntas Patris, ut omnis qui videt filium, & credit in eum, habeat vitam æternam, & suscitetur illum in novissima die. 346. 479. 512
44. Nemo ad me venit, nisi quem Pater adducit. 512
46. Patrem Deum nemo vidit umquam, nisi qui est a Deo; hic vidit Deum. ibid.
48. Ego sum panis vita, qui de cælo descendi. 131. 512
51. Panis quem ego dedero pro salute mundi, caro mea est. 318
60. Durus est hic sermo, & quis potest eum audire? 347
62. Quid si videritis filium hominis ascendentem illuc ubi ante erat? 512. 513
63. Spiritus est qui vivificat. Caro nihil prodest. Verba quæ locutus sum vobis, spiritus & vita sunt. 347
66. Et hoc, multi discipulorum abierunt retro. 203
- 512
67. Dixit ergo Jesus; Numquid & vos vultis abire? 203. 512
68. Respondit ei Simon Petrus, Domine, ad quem ibimus? verba vitæ æternæ habes? ibid.
5. Fratres Domini non crediderunt in illum. 315 Joan. 7.
24. Quod justum est iudicate.
28. Neque me scitis unde sim, & non veni a me ipso, sed est verus qui me misit, quem vos non nostis. 512
29. Ego novi illum, quia ab illo sum, & ille me misit. ibid.
33. Modicum adhuc temporis vobiscum sum, & vado ad eum qui me misit. ibid.
37. Si quis sitiit, veniat ad me, & bibat. 227
14. Etsi ego de me testificor, verum est testimonium meum. Quia sciunde venerim, & quo eam. 512
- Vos ignoratis unde veniam, & quo eam. ibid.
15. Vos

15. Vos secundum carnem iudicatis. *ibid.*
 16. Quia solus non sum, sed ego, & qui me misit Pater. *ibid.*
 17. Duorum hominum testimonium verum est. 512
 18. Ego testimonium dico de me, & testimonium dicit de me qui me misit Pater. *ibid.*
 19. Dixerunt ergo ei, Ubi est pater tuus? Respondit Jesus. Neque me scitis, neque patrem meum. Si me sciretis, forsitan & Patrem meum sciretis. 208 513
 23. Vos ex inferioribus estis, ego de sursum sum; vos de hoc mundo estis, ego non sum de hoc mundo. 513
 26. Qui me misit, verax est, & ego quæ de eo audivi, ea & loquar in mundum. *ibid.*
 27. Non cognoverunt quod de Patre dixisset. *ibid.*
 28. Tunc cognoscetis quod ego sum, & a memetipso nihil loquar; sed sicut me docuit, ita & loquor. *ibid.*
 29. Quia & qui misit me, mecum est. *ibid.*
 38. Ego quæ vidi penes Patrem meum loquor, & vos quæ audistis penes patrem vestrum, id facitis. *ibid.*
 40. Et nunc vultis occidere hominem veritatem ad vos locutum, quam audivi a Patre. 319
 42. Etsi Deus esset pater vester, dilexissetis me: ego enim a Deo exivi, & veni. 513
 44. Vos ex patre diabolo estis. 275
 49. Ego demonium non habeo, sed honoro patrem meum. 513
 51. Si quis verbum meum servaverit, mortem non videbit in æternum.
 54. Etsi ego meipsum glorificem, nihil est gloria mea. Est qui me glorificet Pater, quem vos dicitis Deum esse vestrum. 513
 55. Nec nostis eum, quia ego novi eum. Et si dicam, non novi, ero similis vestri mendax. Sed novi illum, & sermonem ejus servo. *ibid.*
 56. Abraham diem meum vidit, & latatus est. *ibid.*
 58. Ante Abraham ego sum. *ibid.*
 Joani. 9. 4. Me oportet operari opera Patris mei. *ibid.*
 35. Tu credis in filium Dei? 208. 513
 36. Respondit ille, & dixit. Quis est, Domine, ut credam in eum? *ibid.*
 37. Et dixit ei Jesus: Et vidisti eum; & qui loquitur tecum, ipse est. *ibid.*
 Joani. 10. 3. De ove & pastore. 513
 11. Christus etiam bonus dictus est. 513. 540. 541
 12. Malus pastor viso lupo fugit. 513. 541
 15. Sicut novit me Pater, & ego agnosco Patrem. 513
 17. Propterea me diligit Pater, quia ego pono animam meam. 313
 18. Potestatem habeo animam meam ponendi, & rursus recipere eam. *ibid.*
 24. Si tu es Christus, dic nobis palam. *ibid.*
 25. Respondit eis Jesus: Loquor vobis, & non creditis; opera quæ ego facio in nomine Patris mei, ipsa de me testimonium dicunt. 513
 28. Non rapiet eas quisquam de manu mea. *ibid.*
 29. Pater enim quod mihi dedit, majus est omnibus. *ibid.*
 30. Ego & Pater unum sumus. 130. 504. 513
 32. Multa bona opera ostendi vobis ex Patre meo, propter quod eorum opus me lapidatis? 513
 33. Propter opera Judæi dicebant se Christum non lapidare. 195. sed propter blasphemiam, & quia tu quum homo sis, facis te Deum. 513
 34. Ego dixi, Dei estis. *ibid.*
 35. Et non potest solvi scriptura. *ibid.*
 36. Quem Pater sanctificavit, & misit in mundum, vos dicitis, quia blasphemias, quia dixi, Filius Dei sum? 513
 37. Si non facio opera Patris mei, nolite credere. 583. 513
 38. Si vero facio, & mihi credere non vultis, vel propter opera credite; & scitote quod ego in Patre sum, & Pater in me. *ibid.*
 Joani. 11. 11. De Lazaro suscitato. 318. 348. 359
 33. Jesus lacrymatus super Lazarum. 317. 517
 41. Pater, gratias ago tibi, quod me semper exaudias. 513
 42. Propter turbas istas circumstantes dixi, ut credant quod tu me miseris. *ibid.*
 27. Et quid dicam? Pater, salvum me fac ex ista hora. Atquin propter hoc veni in istam horam. *ibid.*
 28. Verum, Pater, clarifica nomen tuum. Venit ergo vox de cælo dicens, Et glorificavi, & glorificabo. *ibid.* 514
 30. Non propter me ista vox venit, sed propter vos. 514
 44. Qui credit in me, non in me credit, sed in eum credit qui me misit. *ibid.*
 49. A meipso non sum locutus, sed qui me misit Pater, ipse mihi mandatum dedit quid dicam, & quid loquar. *ibid.*
 50. Sicut mihi Pater dixit, ita & loquor. *ibid.*
 1. Ante solemnitatem Paschæ. *ibid.* Joan. 13.
 2. Quum diabolus jam immisisset in cor Judæ. 201. 401. 514
 3. Sciens Jesus omnia sibi tradita esse a Patre, & se ex Deo esse, ad Deum vadere. 514
 4. Discipulorum lavandis pedibus ministravit. 97. 141. 227. 259
 5. Pelum discipulorum pedibus offert. 105
 6. Qui semel lavit, non habet necesse rursus. 229
 31. Nunc glorificatus est filius hominis, & Deus glorificatus est in illo. 514
 2. In domo Patris mei multe mansiones sunt. Joan. 14. 350. 492
 5. Dicit ei Thomas, Non scimus quo eas, & quomodo viam novimus? 514
 6. Et Jesus: Ego sum via, veritas, & vita. Nemo venit ad Patrem nisi per me. 172. 514
 7. Si cognovissetis me, cognovissetis & Patrem; sed abhinc nostis illum, & vidistis illum. 212. 514
 8. Domine, ostende nobis Patrem, & sufficit nobis. 514
 9. Et Dominus: Philippe, tanto tempore vobiscum sum, & non cognovistis me? Qui videt me, videt & Patrem. 511. 514
 10. Non creditis quia ego in Patre, & Pater in me est? Verba quæ ego loquor vobis, non sunt mea, utique quia Patris. Pater autem manens in me, facit opera. 504. 511. 515
 11. Non creditis quia ego in Patre & Pater in me, si quomodo nunc vel propter opera credite. 515
 12. Qui credit in me, opera quæ ego facio & ipse faciet, & majora his faciet, quia ego ad Patrem vado. *ibid.*
 15. Si diligitis me, præcepta mea servate. *ibid.*
 16. Rogabo enim Patrem meum, & alium advocatum dabit vobis. 211. 212. 504. 515
 17. Spiritum veritatis. 504. 515
 23. Si quis me diligit, sermonem meum custodiet, & Pater meus diliget illum, & ad eum veniemus, & mansionem apud eum faciemus. 349. 350
 28. Si diligeritis me, gauderetis quia eo ad Patrem, quia Pater maior me est. 504. 508
 1. Ego sum vitis vera, & Pater meus agricola. 515. Joan. 15.
 6. Mittetur foras sicut palme, & arefcet. *ibid.*
 7. Si enim non abiero, Paracletus non veniet ad vos. 228
 12. Adhuc multa habeo loqui vobis, sed nondum potestis ea basulare (sive sustinere.) 173. 209. 525
 13. Cum venerit ille Spiritus veritatis, deducet vos in omnem veritatem. Non enim a se loquetur; sed quæ mandantur a Christo. 112. 113. 173. 205. 211. 212. 501. 526. 527. 534
 14. Et de meo accipiet. *ibid.*
 15. Omnia Patris mea sunt. 510
 20. Seculum gaudebit, vos tristes eritis. 84. 92. 93
 23. Petite, & accipietis. 133
 4. Ego te honorificavi super terram, opus perfecti quod dedisti mihi. Joan. 17.
 5. Et nunc, Pater, honorifica me gloria, quam habebam apud te, priusquam mundus esset. 515
 G g g g 2 6. No-

6. Nomen tuum manifestavi hominibus. 130. 510
 9. Christus discipulos suos Patri tradidit. 515
 Joann. 18. 11. Dixit ergo Jesus, Mitte gladium tuum in vaginam. 141
 Joann. 19. 2. Christus foedioribus coronatur, ibid.
 9. Jesus, Pilato interrogante, nihil locutus est. 199
 12. Si hunc dimiseris, non es amicus Caesaris. 192
 17. Christus lignum humeris suis portavit. 199
 26. Christus loco suo filium Joannem Mariæ demandavit. 209
 34. Sed unus militum lancea latus ejus aperuit, & continuo sanguis & aqua exivit. 107. 228. 230
 37. Et videbunt, & agnoscent qui eum confixerunt. 258. 325. 357
 Joann. 20. 17. Ne contigeris me, nondum ascendi ad Patrem meum; vade autem ad fratres meos, & dices eis, Ascendo ad Patrem meum & Patrem vestrum, Deum meum & Deum vestrum. 515. 517
 24. Ipse auditus & visus, & ne phantasma crederet. & seq. tur, etiam contrectatus. 176. 504
 31. Propter quid hæc scripta, nisi ut credatis Jesum Christum filium Dei? 515
 Joann. 21. 20. Joannes dilectissimus Domino, qui pectori ejus incubabat. 209
 23. De morte Joannis. 301

EX ACTIS APOSTOLORUM.

- Act. 1. vers. 3. Cum discipulis apud Galilaam Judææ ad quadraginta dies egit, docens eos quæ docerent. 20
 10. Ecce duo viri astiterunt illis in vestibus albis.
 11. Angeli dixerunt sic venturum, quemadmodum in cælos conscendit. 231. 232. 357. 518
 22. Jesum Nazarenum virum vobis a Deo destinatum. 319
 26. Et cecidit sors super Matthiam. 219
 Act. 2. 2. Christum misisse vicariam vim Spiritus sancti. 207. 209
 4. Et repleti sunt omnes Spiritu sancto. 518
 9. 10. Parthi, Medi, Elamitæ, & qui habitant Me. & 11. Sopotamiam, Armeniam, Phrygiam, Cappadociam, & incolentes Pontum, & Asiam, & Pamphyliam, immorantes Ægyptum, & regionem Africæ quæ est trans Cyrenen inhabitantes, Romani & incolæ: tunc & in Jerusalem Judæi, & ceteræ gentes. 189
 13. Resurrectio Domini inter discipulos frequentata, & gratia sancti Spiritus dedicata. 232
 15. Non enim sicut vos aestimatis, hi ebrii sunt, quum sit hora diei tertia.
 17. Effundam de spiritu meo in omnem carnem, in servos, ancillas.
 22. Viri Israelitæ, auribus mandate quæ dico, Jesum Nazarenum virum vobis a Deo destinatum. 319. 574
 30. Christus ex fructu lumborum David destinatur. 453. 454
 36. Certissime sciat omnis domus Israel, quia & Dominum eum & Christum fecit Deus hunc Jesum quem vos crucifixistis. 405. 406. 510
 Act. 3. 1. Petrus & Joannes ascendebant in templum ad horam orationis nonam. 549
 19. Pœniteat vos, & resipiscite ad abolenda delicta vestra. 339
 Act. 4. 2. Apostoli neminem verebantur. 211
 19. Si justum est in conspectu Dei vos potius audire quam Deum, judicate. 410
 26. Collecti sunt universi adversum sanctum filium tuum quem unxisti. 226. 406. 507
 34. 35. Adferebant pretia eorum quæ vendebant, & ponebant ante pedes discipulorum.
 2. Prædiorum pretia ad pedes Apostolorum deposita. 542
 5. Percussus Ananias morte. 573
 18. Et posuerunt eos in custodia publica.
 40. Apostoli flagella perpeffi. 496. 499. 542
 Act. 6. 1. Stephanus Apostolis Domini in persecutione succurrit. 542

3. Septem Diaconi electi sunt. 220
 12. Et concurrentes rapuerunt eum, & adduxerunt in Concilium. 542
 15. Et viderunt faciem ejus tamquam faciem angeli. 360
 55. Stephanus vidit gloriam Dei, & Jesum stantem ad dexteram Dei. 518
 59. Et lapidabant Stephanum. 148. 499
 60. Positis autem genibus, veniam hostibus suis postulat. 148. 360
 10. Simon ausus est se dicere summam virtutem. 219 Act. 8.
 18. Simon pecuniam Apostolis obtulit pro spiritu Christi. 541. 542
 20. Pecunia tua sit tecum in perditionem. 90
 21. Non est tibi pars neque sors. ibid.
 38. De Eunuchio baptizato. 231
 1. & seq. Paulus persecutor. 210. 461. 482 Act. 9.
 5. Ego sum Jesus quem tu persequeris. 405. 406
 6. Exsurge, & introi Damasum; illie tibi demonstretur quid debeas agere. 229
 8. Cum periculo luminis visus est Dominus Paulo. 508. 509
 15. Omnia sacramenta cognoverat Vas electionis, Doctor Nationum.
 18. Paulus tinctus est. 229. 230. 231. 232
 25. Per murum demiserunt eum. 539
 4. Jesunia Cornelii Centurionis exaudita. 548 Act. 10.
 34. Petrus Centurionem catechizat, & admittit ad lavacrum. 107
 38. Quomodo unxit eum Dominus Spiritu sancto & virtute. 406
 1. Elymas restitit Apostolis. 306 Act. 13.
 11. Elymas cæcitate percussus. 306. 573
 13. Navigarunt Apostoli. 105. 106
 28. Omnis synagoga filiorum Israel Christum interfecit, dicentes ad Pilatum, quum eum vellet dimittere: Sanguis hujus. 191
 46. Vobis oportet in primis sermonem Dei tradi; sed quoniam repulistis eum, nec dignos vos æterna vita existimastis, ecce convertimus nos ad Nationes. 410. 539
 5. Circumcidi non oportere. 463 Act. 15.
 18. Nunc ergo quid tentatis Deum, ut imponatur jugum super cervices discipulorum, quod nec patres sustinere valuerunt? 463. 527. 574
 28. Visum est Spiritui & nobis nullum amplius vobis adicere pondus, quam eorum a quibus necessum est abstinere, a sacrificiis (sive idolothytis) & sanguine, & suffocatis, & fornicationibus. 78. 79. 99. 463. 327. 545. 563.
 3. Et adsummeum Timotheum circumcidit. 210. 534. Act. 16. 570
 16. Paulus fuerat Athenis. 205 Act. 17.
 23. Invenio plane ignotis Deis aras prostitutas. 369
 24. Qui non habitat in manufactis. 510
 32. Deridebant Athenienses Paulum, quum audirent eum de resurrectione. 509. 510
 2. Aquila succurrit Apostolis in persecutione. 542 Act. 18.
 4. Qui Joannis baptismum habebant, non acceperunt Spiritum Sanctum. 228 Act. 19.
 11. De Agabo vincula Paulo injiciente. 500. 539 Act. 21.
 13. Quid facitis lacrymantes & conturbantes (sive fletis & conturbatis) cor meum? At ego non modo vincula Jerosolymis pati optaverim, verum etiam mori pro nomine Domini nostri Jesu Christi. 500. 539
 14. Atque ita cesserunt dicendo: Fiat voluntas Domini. 500. 539. 542
 26. Tunc Paulus adsumtis viris postera die purificatus cum illis, & rasis, intravit in templum. 534
 40. Apostolus factus prædicator. 210
 6. Viri fratres, ego I Phariseus sum, filius Phariseorum, de spe nunc & de resurrectione judicor apud vos. 509
 27. Felix præses sperabat se pecunias accepturum a Paulo. 542
 22. Apud Agrippam nihil ait se proferre citra quam Prophetæ adnuntiassent. 509
 3. Fides scorpios patitur. 487 Act. 28.
 EX

EX EPISTOLA AD ROMANOS.

- Rom. 1.* vers. 1. Paulus Apostolus. 567
 3. Qui factus est ex semine David. 323. 324. 516
 4. Jesus Christus Dominus nominatur. 507
 8. Gratias ago Deo per Dominum nostrum Jesum Christum, quia fides vestra adnuntiatur in universo mundo. 212. 517
 16. Non me pudet Evangelii. Virtus enim Dei est in salutem omni credenti, Judæo & Græco. 477
 17. Quia justitia Dei in eo revelatur ex fide in fidem. ibid.
 18. Ira Dei revelatur de cælo super impietatem & injustitiam hominum, qui veritatem in injustitia detinent. ibid.
 20. Invisibilia Dei per ea quæ facta sunt, intellecta conspiciuntur. 249. 277. 278. 440
Rom. 2. 25. Servierunt creatura potius quam Creatori. 430
 2. Scimus judicium Dei secundum veritatem esse. 477
 11. Non est personarum acceptio apud Deum. Quicumque sine lege peccaverunt, sine lege peribunt, 477. 522.
 12. Et quicumque in lege peccaverunt, per legem judicabuntur. ibid.
 13. Non auditores legis justificabuntur a Deo, sed factores. ibid.
 14. Legem ignorant, & natura faciunt quæ sunt legis. 113. 477
 16. In die judicabit Dominus occulta hominum secundum Evangelium per Christum. 477
 21. Doces non furari & furaris. ibid.
 24. Nomen Dei blasphematur per vos inter gentes. 477
 28. Non enim qui in manifesto Judæus, sed in occulto. 341. 477
 29. Circumcisio cordis, non carnis; spiritus, non litteræ. 477
Rom. 3. 20. Tunc lex. ibid.
 21. Nunc justitia Dei per fidem Christi. ibid.
 29. Non Judæorum Deus tantum, sed & Gentium. 183. 184.
Rom. 4. 3. Credidit Abraham Deo, & deputatum est ei justitiæ. 464
Rom. 5. 1. Justificati fide pacem habemus, pacem habeamus ad Deum. 478
 3. Non solum autem, verum etiam in pressuris, certi quod pressura tolerantiam perficit. 498
 Tolerantia vero probationem, probatio autem spem. 498
 5. Spes vero non confundit. 360
 12. In omnes homines mors pertransiit. 294
 14. Mors regnavit ab Adam usque ad Christum. 294
 20. Lex superintrevit ut abundaret delictum; ubi delictum abundaverit, illic gratiam superabundasse. 345. 353. 354. 478
 21. Ut sicut regnavit in morte delictum, ita & gratia regnet in justitia in vitam sempiternam per Jesum Christum Dominum nostrum. 354. 478
Rom. 6. 1. Quid ergo dicemus? perseverabimus in delinquentia, ut superet gratia? Absit. 353. 354. 569
 2. Qui mortui sumus delinquentiæ, quomodo vivemus in ea adhuc?
 3. An ignoratis quod qui tincti sumus in Christo Jesu in mortem ejus sumus tincti? 228. 229. 336. 354. 569
 4. Consepulti ergo illi sumus per baptismum in mortem, ut sicut Christus resurrexit a mortuis, ita & nos in novitate vitæ incedamus. 354. 478. 569
 5. Si enim consati sumus simulacro mortis ejus, sed & resurrectionis erimus. 354. 569
 6. Hoc scientes, quia vetus homo noster simul confixus est illi. ibid.
 7. Si autem mortui sumus cum Christo, credimus quod & convivemus cum illo. 569
 9. Scientes quod Christus suscitans a mortuis, tam non moriatur, mors jam non dominetur ejus. ibid.
 10. Quod enim mortuus est delinquentiæ, mortuus est semel, quod autem vivit, vivit Deo. ibid.
 11. Ita & reputate vosmetipsos mortuos quidem delinquentiæ, viventes autem Deo per Christum Jesum. 358. 569
 12. Ne ergo regnaverit in corpore vestro mortali delinquentia ad obaudiendum illi. ibid.
 13. Et ad exhibendum membra vestra arma iniustitiæ delinquentiæ; sed exhibete vosmetipsos Deo velut ex mortuis vivos, non velut vivos, sed velut ex mortuis vivos, & membra vestra arma justitiæ. 35. 569.
 19. Sicut exhibuistis membra vestra famula immunditiæ & iniquitati ad iniquitatem, ita & nunc exhibete membra vestra famula justitiæ in sacrificium. ibid.
 20. Quum enim servi essetis delinquentiæ, liberi eratis justitiæ. 353
 21. Quem ego fructum habebatis super his, de quibus nunc confundimini; finis enim illorum mors. ibid.
 22. Nunc vero liberi facti a delinquentia, famula ti autem Deo, habetis fructum vestrum in sanctificatione, finem autem vitam æternam. ibid.
 23. Stipendia enim delinquentiæ mors, donativum autem Dei, vita æterna in Christo Jesu Domino nostro. ibid.
 2. Quæ autem sub viro est mulier, vivente viro *Rom. 7.* vincata est; si autem obierit, evacuata est a lege viri. 533
 3. Nempe ergo vivente viro adulterare putabitur, si juncta fuerit alteri viro. Si vero obierit vir, liberata est a lege, quod non sit adultera facta alii viro. ibid.
 4. Itaque. fratres mortificamini & vos legi per corpus Christi, ut efficiamini alteri, ei scilicet qui a mortuis resurrexit. uti fructum feramus Deo. ibid.
 5. Quum enim eramus in carne, passionibus delictorum quæ per legem efficiebantur in membris nostris ad fructum ferendum morti. 353. 354
 6. Nunc autem evacuati sumus a lege mortis in qua tenebamur ad serviendum Deo in novitate spiritus, & non in vetustate litteræ. 357
 7. Quid ergo dicemus? quia lex peccatum? Absit. Sed ego delictum non scio, nisi per legem. 478
 Legem ergo evacuamus per fidem? Absit. 478. 558
 11. Non ergo lex seduxit, sed peccatum, per peccati occasionem. 478
 12. Lex sancta, & præceptum ejus justum & bonum. 478. 558
 14. Scimus autem quod lex spiritualis est. 478
 18. Scio enim quod non habitat in me, hoc est, in carne mea bonum. ibid.
 20. Sed quod habitat in me peccatum. 353. 354
 23. Video aliam legem in membris meis repugnantem legi mentis meæ. ibid. & 357
 2. Lex enim spiritus vitæ in Christo Jesu manumisit me a lege delinquentiæ & mortis. 353. 569
 3. Quod enim invlidum erat legis in quo infirmabatur per carnem, misso Deus filio suo in simulacro carnis delinquentiæ, & per delinquentiam damnatio delinquentiam in carne. 320. 353. 478. 479. 569.
 4. Ut jus legis impleteretur in nobis, qui non secundum carnem, sed secundum spiritum incedimus. 569
 5. Qui enim secundum carnem incedunt, ea quæ carnis sunt sapiunt; & qui secundum spiritum, ea quæ sunt spiritus. ibid.
 6. Nam sapere secundum carnem, mors est; secundum spiritum vero sapere, vita æterna, 353
 8. Qui in carne sunt, Deo placere non possunt. 331. 352. 474. 554
 9. Vos autem in carne non estis, sed in spiritu. Qui spiritum Christi non habet, hic non est ejus 352. 357. 358. 478. 479
 10. Cor-

10. Corpus mortuum propter delinquentiam, spiritus autem vivit propter iustitiam. 352.478
11. Quod si spiritus ejus qui suscitavit, seu excitavit Jesum a mortuis, habitat in vobis qui suscitavit Jesum a mortuis, vivificabit & mortalia corpora vestra, propter inhabitantem spiritum ejus in vobis. 353.478.517
13. Si enim secundum carnem vixeritis, futurum est ut moriamini; si vero spiritu actus carnis mortificaveritis, vivetis. 353
17. Quod si filii, & heredes; heredes quidem Dei, coheredes vero Christi. Siquidem compatimur, uti & cum illo conglorificemur. 349.350.498
18. Reputo enim passiones hujus temporis non esse dignas ad gloriam, quæ in nos habeat revelari. ibid.
19. Quum revelatio filiorum Dei redemerit conditionem a malo utique vanitati subjectam. 237
20. Invita creatura succidit vanis plurimum usus. 104.105
32. Si Deus filio suo non pepercit, sed pro nobis tradidit illum, quomodo non & cum illi omnia condonavit nobis? 518.541
35. Quis separabit nos a dilectione Christi? presura? an angustia? an fames? an nuditas? an periculum? an machera? secundum quod scriptum est. 92.498
36. Tui causa mortificamur tota die, deputati sumus ut pecora ingulationis. 498
37. Sed in omnibus istis supervincimus pro eo qui nos dilexit. ibid.
38. Persuasum enim habemus, quod neque mors, neque vita, neque virtus. ibid.
39. Neque sublimitas, neque profunditas, neque alia conditio poterit nos a Dilectione Dei separare, quæ est in Christo Jesu Domino nostro. 498.523
- Rom. 9. 4. Judæus prior in adoptione. 560
5. Quorum patres, ex quibus est Christus, secundum carnem, qui est super omnia benedictus in ævum omne. 92.507.508.509.525
20. Numquid dicet figmentum ei qui se finxit. 326
23. Ut ostenderet divitias gloriæ in vasa misericordiæ. 105
- Rom. 10. 2. Zelum Dei habent, non tamen perscientiam. 478.479
3. Deum enim ignorantes, & suam iustitiam sistere quærentes, non subjecerunt se iustitiæ Dei. 479
4. Finis legis Christus in iustitia omni credenti. ibid.
- Rom. 11. 10. Corde creditur ad iustitiam. 274
5. Sic ergo & hoc tempore, reliquiæ secundum electionem gratiæ Dei salvæ factæ sunt. 472
17. Judæi in quorum oleastro insiti sumus. 67
33. O profundum divitiarum & sapiæ Dei, ut inventibilia judicia ejus. & ininvestigabiles viæ ejus. 249.382.479
34. Quis cognovit sensum Dei, aut quis consiliarius ejus fuit? 239.249.382.479.483.493
35. Quis porrexit (sive tradidit) & retribuetur illi? 239.479
36. Quoniam ex ipso, & per ipsum, & in ipso sunt omnia. 239
- Rom. 12. 1. Ex hibete corpora vestra hostiam vivam, sanctam, placabilem Deo. 354
9. Odio habentes malum, & bono adherentes. 479
10. Amore fraternitatis invicem adfectuosi. ibid.
12. Pressuram sustinentes, spe gaudentes. ibid.
14. Benedicite, & nolite maledicere. 79.479
15. Gaudete cum gaudentibus, & lugete cum lugentibus. 93.551.552
16. Non altum sapientes, sed humilibus adsistentes, ne sitis apud vos sapientes. 204.479
17. Malum pro malo non rependentes. 145.146.479.521
18. Pacem cum hominibus habentes. 479
19. Nec vosmetipsos ulciscetes. Mibi vindictam; & ego vindicabo. ibid.
20. Carbones acervabis super caput ipsius.
- Rom. 13. 1. Omnibus potestatibus subjici, quia non sit potestas nisi a Deo. 95.499
3. Principes enim non sunt timori bono operi, sed malo. 499
4. Quia non sine causa gladium gestet, & quia ministra sit Dei, sed & ultrix in iram ei, qui malum fecerit. 289.499
9. Diligas proximum tuum tamquam teipsum. 79.80.479
13. Sic ut in die honeste ambulemus, non in comestationibus & ebrietatibus, nec in cubilibus & libidinibus. 549.554.569.570
2. Quidam credit omnia manducanda esse, quidam autem infirmus olere vescitur. 539.540.553
3. Qui manducat, ne nullificet non manducantem. 553
4. Tu quis es qui alienum servum judicas? Domino suo stat vel cadit. 553.556
6. Et qui manducat, & qui non manducat, Deo agit gratias. 554
10. Omnes enim stabimus ante tribunal Christi. 479
17. Non enim est esca & pñtus regnum Dei, sed iustitia, pax, & gaudium. 554
20. Ne propter pabulum solveritis opus Dei.
4. Omnia dicta Domini omnibus posita sunt. 205
- Rom. 15. 14. Quoniam & ipsi estis pleni dilectione, repleti omni scientia. 211.212

EX EPISTOLA AD CORINTHIOS.

- vers. 3. Gratia vobis & pax a Deo patre nostro, & Domino Jesu. 466
10. Obsecro ut idipsum & unum loquantur omnes, & non sint schismata. 211.212.229.230
14. Gratias ago Deo, quod neminem vestrum tinxerim, nisi Christum & Gaium. 229.566
15. Ne quis dicat quod in nomine meo tinxerim. 566
16. Tinxerim & Stephane domum. 229
17. Non enim ad tinguendum Christus me misit. ibid.
18. Verbum enim crucis stultitia est perituris, virtus autem & sapientia Dei salutem consecuturis. 466
19. Scriptum est enim, Perdam sapientiam sapientum, & prudentiam prudentium irritam faciam. ibid.
20. Ubi sapiens, ibi litterator, ubi conquistator hujus ævi. Nonne insatuavit Deus sapientiam hujus seculi? 90.467
21. Quoniam in Dei sapientia non intellexit mundus per sapientiam Deum: boni duxit Deus, per stultitiam predicationis salvos facere credentes. 382.467
22. Quoniam Judæi signa desiderant, & Græci sapientiam quærent. 467
23. Nos autem predicamus Christum crucifixum, Judæis quidem scandalum, Gentibus autem stultitiam. 195.466.467
24. Ipsi autem vocatis Judæis atque Græcis Christum Dei virtutem & Dei sapientiam. 561.562
25. Stultum Dei sapientius hominibus, & invalidum Deo validius hominibus. 382. seu, infirmum Dei, fortius homine. 467
27. 28. Infirma (sive stulta) mundi elegit Deus, ut confundat sapientiam, seu fortia, & inhonestia, & minima, & contemptibilia quæ non sunt, ut confundat quæ sunt. 204.310.467.485.537
29. Ne gloriatur omnis caro. 467
31. Ut quemadmodum scriptum est; Qui gloriatur, in Domino gloriatur. ibid.
2. Non enim judicavi me scire aliquid in vobis, quam Jesum Christum, & hunc crucifixum. 566.
6. Sapientiam loquimur inter perfectos. 467
7. Loquimur Dei sapientiam in occulto. ibid.
- Propo-

Proposita veto in proposito Dei ante secula, proposuit gloriam nostram. 467

8. Ceterum, si scissent, nunquam Dominum gloria crucifixissent. 399. 465

9. Quae nec oculus vidit, nec auris audivit, nec in cor hominis ascenderunt. 334. 335

11. Quis scit quae sunt in Deo (sive Dei) nisi spiritus qui in ipso est? 239. 382. 504. 511

14. Homo animalis non recipit quae sunt spiritus. 382

16. Quis cognovit censum Dei, aut quis illi consiliarius fuit, qui eum instruat, aut omnia intelligentiae quis demonstravit illi? 239. 382. 463. 483. 493

I. Cor. 3. 2. Lac vobis dedi, non escam. 211

11. Fundamentum enim aliud nemo potest ponere praeter id quod positum est, quod est Christus Iesus. 468. 469

12. Si quis autem superaedificat super fundamentum hoc, aurum, argentum, lapides pretiosos, ligna, fenum, stipulam. ibid.

13. Uniuscuiusque opus manifestum erit. Dies enim Domini declarabit, quia in igne revelabitur, & uniuscuiusque opus quale sit ignis probabit. ibid.

16. Nescitis quia templum Dei sitis, & in vobis inhabitet spiritus Dei. 105. 106. 154. 331. 567

17. Si quis templum Dei vitiauerit, a Deo vitabitur. 168. 468. 567. 570

Templum enim Dei sanctum est, quod estis vos. 468. 469. 567

18. Nemo seducat semetipsum. Stulti estote, ut sitis sapientes. 309. 310. 468. 568.

19. Sapientia mundi, stultitia est penes Deum, 204. 309. 310. 382. 567

Scriptum est: Deprehendens sapientes in nequitia eorum. 468.

20. Et rursum: Dominus scit cogitationes sapientium quod sint supervacua. ibid. & 469

21. Nemo gloriatur in homine. 469

22. Omnia vestra sunt, sive Paulus. sive Apollo, sive Cephas, sive mundus est sive vita, sive mors, sive praesentia sive futura. 392. 469

I. Cor. 4. 3. Mihi in modico est ut a vobis interroger, aut ab humano die. 566

4. Neque enim mihi conscius sum. ibid.

5. Occulta tenebrarum illuminabit Christus. 469

6. Christum descendisse causa peccatorum liberandorum. 87

7. Quis enim te discernit? quid gloriaris, quasi non acceperis? Si vero non accepisti, quid habes quod datum tibi non est? 180. 566

8. Jam ditati estis, jam saturati estis, jam regnatis. 566

9. Puto nos Apostolos novissimos Deus elegit velut bestiariorum, quoniam spectaculum facti sumus huic mundo, & angelis, & hominibus. 468. 469. 566

14. Et purgamenta huius mundi facti sumus omnium peripsoma. 566

15. Nam in Christo Iesu per Evangelium ego vos genui. 469. 471. 528

18. Quasi non sim venturus ad vos, inflati sunt quidam. 566

19. Veniam autem citius si permiserit Dominus, & cognoscam non sermonem eorum qui inflati sunt, sed virtutem. 566

20. Non enim in sermone est regnum Dei, sed in virtute. ibid.

21. Et quid vultis veniam ad vos, in virga, an in spiritu lenitatis? ibid.

I. Cor. 5. 1. Omnino auditur inter vos fornicatio, & talis fornicatio, qualis nec in gentibus, ut uxorem patris sui quis habeat. 566

2. Et vos inflati estis, & non luxistis potius, ut tollatur de medio vestrum qui hoc opus fecit. 468. 469. 556. 566.

3. 4. Damnat huiusmodi hominem dedendum Satanam. 469. 556. 565. 566

5. In interitum carnis ut spiritus saluus fiat in die Domini. 469. 565. 566

6. Nescitis quia modicum fermentum totam desipit consersionem. 566

7. Expurgate vetus fermentum, ut sitis nova consersio, sicut estis azymi. Etenim Pascha nostrum immolatus est Christus. 469

9. Scripsi vobis non commisceri fornicatoribus. 469. 570

10. Non utique fornicatoribus huius mundi, ceterum oportebunt nos exire de mundo. 94. 338. 570

11. Nunc autem scribo vobis, si quis frater nominabitur in vobis fornicator, aut idololatri, aut fraudator, cum talibus ne quidem cibum sumere. 168. 169. 570. 571

12. Ut quid mihi eos qui foris sunt, iudicare, aut ab humano die: neque enim conscius mihi sum. 570

13. Auferte malum ex vobis ipsis. 237

I. Cor. 6. 1. Increpat quod fratres non apud sanctos iudicarentur. 556

2. An nescitis quoniam & sancti de hoc mundo iudicabunt. 150. 151

3. Nescitis quoniam angelos iudicabimus? 150. 151. 386. 540. 566

6. Sed frater cum fratre iudicio contendit. 106

8. Dico autem nuptis & viduis ut nubant, si continere non possunt. 531. 532

10. Neque mœchi, neque fornicatores neque molles, neque masculorum concubitores, regnum Dei consequuntur. 568

11. Sed hæc quidem fuistis, sed abluti estis, sed sanctificati estis in nomine Domini nostri Iesu Christi, & in spiritu Dei nostri. 279. 540. 568

12. Omnia mihi licent, sed non omnia conducunt (sive expediunt). 363. 522

13. Cibi ventri, & venter cibis, Deus & hunc & illos conficit (sive evacuabit:) corpus autem non fornicatori, sed Domino, & Dominus corpori. 568

14. Quem Dominas suscitavit, & nos suscitabit per virtutem suam. 568

15. Nescitis corpora vestra membra esse Christi? Auferens membra Christi, faciam membra fornicaria. 449. 450. 558. 559. 568

16. Non scitis quod qui adglutinator fornicariae, unum corpus efficitur. Erunt enim duo in carnem unam. 568

17. Qui autem adglutinator Domino, unus spiritus est. ibid.

18. Fugite fornicationem. Omne enim delictum quod amiserit homo, extra corpus est; qui autem adulteratur, in corpus suum delinquit. 168. 530. 568

19. Vos estis templum Dei vivi, & jam non estis vestri. 559. 568

30. Empti enim estis pretio magno. Glorificate, & tollite Deum in corpore vestro. 168. 309. 469. 541. 542

1. De quibus autem scribitis, bonum est homini mulierem non contingere. 469. 523. 525. 532. 568

2. Propter fornicationem autem unusquisque uxorem suam habeat. 523. 532. 568

3. Vir uxori, & uxor viro debitum reddat. 568

6. Hoc autem dico secundum indulgentiam, non secundum imperium. 520. 532

7. Volo autem vos omnes esse sicut meipsum 163. 568

8. Dico autem innuptis & viduis, bonum esse illis, si sic permanserint sicut ego. 562. 568

9. Si vero deficient, nubant; quia praest nubere quam uri. 162. 526. 555. 568

10. Nuptis autem donutio, non ego, sed Dominus, mulierem a viro non discedere. 469. 568

11. Aut si discesserit, manere innuptam, aut reconciliari viro. 469. 568. 569

12. Si

12. Si quis frater infidelem habet uxorem, & illa matrimonio consentit, ne dimittat eam. 532
13. Similiter mulier fidelis, infidelinupta, si consentaneum maritum experitur, ne dimiserit eam. ibid.
14. Sanctificatur enim infidelis vir a fidele uxore, & infidelis uxor a fidele marito: ceterum immundi essent filii vestri. 267. 532
15. In pace autem vocavit vos Deus.
20. Ut quisque fuerit inventus ita & perseveret. 84
21. Qui in Domino vocatus est servus, libertus est Domini. 109. 532
22. Tunc liber homini eras redemptus a Christo, & nunc servus es Christi, licet manumissus ab homine. 109
25. Preceptum Dei non habeo, sed consilium do, quasi misericordiam consecutus fidelis esse. 532
27. Junctus es uxori, noli querere solutionem. Solutus es ab uxore, ne quaeraris uxorem. 165. 520. 532. 568
28. Quod si duxeris uxorem, & si nupserit virgo, non peccat. Verumtamen pressuram carnis habebunt hujusmodi, parco autem vobis. 162. 163. 532. 568
29. Tempus in collecto est. 164. 380. 529. 568
Supereſt, ut qui habent uxores, sic sint quasi non habeant. 164. 380. 529. 568
31. Et qui utuntur hoc mundo, tamquam non utantur; praeterit enim habitus hujus mundi. 158. 328. 568
32. Ostendit quid nos velit esse. 534
33. Maritus hoc in solitudinem habet, quo modo sibi placeat. 174. 522
34. Divisa est mulier, & virgo innupta de Dominicis cogitat, uti corpore & spiritu sancta sit. Nupta vero sollicita est quomodo conjugii suo placeat. 163. 174. 516. 532
38. Qui matrimonio jungit virginem, bene facit; & qui non jungit, melius facit. 163. 174. 532. 568
39. Mulier vineta est, in quantum temporis vivit vir ejus; si autem mortuus fuerit, libera est, cui vult nubat, tantum in Domino. 469. 521. 522. 532
40. Puto autem quod & ego spiritum Dei habeam. 521
1. Cor. 8.
2. Si quis se putat scire, nondum scit quemadmodum eum oporteat scire. 211. 566
4. De escis quae idolis immolantur, scimus quod idolum nihil sit. 23. 24. 106. 469
5. Nam etsi sunt qui dicuntur Dei, sive in caelo, sive in terra. 234. 469
6. Nobis tamen unus Deus Pater, ex quo omnia, & nos in illo. 234. 465
10. Quidam in conscientia usque nunc idolothytum edunt. 553. 556
12. Sic autem delinquentes, percutiendo conscientias fratrum infirmas, in Christum delinquent. 552. 553
1. Cor. 9.
1. Non sum liber, non sum Apostolus, non Christum Jesum Dominum nostrum vidi? 509. 566
4. Non enim potestatem habemus manducandi & bibendi? 529
5. Et mulieres circumducendi, sicut & ceteri Apostoli? 522. 529. 566
6. Aut ego solus & Barnabas non habemus hoc operandi potestatem? 572
8. Militum, rusticorum, & pastorum exemplo unumquemque docet vivere. 536
9. De bubus terentibus ore libero. 390. 399
Numquid de bubus pertinet ad Dominum? 536
10. Propter nos enim scriptum est.
12. Et si alii de potestate vestra consequuntur, non magis nos? 566
14. Dominus de Evangelio viventibus patrocinator.
15. Paulus noluit uti legis potestate. 536
Gloriam meam nemo inaniet. 536. 566
20. Factus Judaeis Judeus, ut Judeos lucrificaret. 210. 375. 463.
22. Omnibus omnia factus sum, ut omnes lucrarer. 414. 463
25. Et illi quidem ut corruptibilem coronam consequantur, nos aeternam consecuturi. 138
4. Bibebant autem de consequente eos potra, petra autem erat Christus. 194. 399. 406. 452. 536
6. Haec autem exempla nobis sunt facta. 88. 106. 536
7. Manducaverat enim populus, & biberat & surrexit ludere. 536
8. Neque fornicemur, sicut quidam ex ipsis fornicati sunt, & ceciderunt una die viginti tria millia. 536. 489. 490
11. Haec autem quemadmodum eveniunt illis, scripta sunt ad nos commonendos, in quos fines eorum decurrerunt. 536. 509
12. Qui se putat stare, videat ne cadat. 566
14. Fugite idololatriam.
19. Non quasi aliquid sit idolum. 79. 105
21. Non possumus Dei coenam edere, & coenam demoniorum. 79
23. Omnia mihi licent, sed non omnia aedificant. 159. 230. 231.
25. Omne quod in macello venit, manducate.
28. Si quis autem dixerit, hoc est idolothytum, non contigeris. 106
33. Ego per omnia omnibus placeo. 93 1. Cor. 11.
3. Viricaput Christus est. 109. 536
Caput mulieris vir. 297. Caput Christi Deus. 508.
4. Omnis vir orans aut prophanans velato capite, deturpat caput suum. 177. 470
5. Omnis mulier orans, aut prophanans non velato capite, deturpat caput suum. 102. 134. 174. 176.
6. Turpe est mulieri radi. 177
7. Gloria viri est mulier. ibid.
8. Non enim vir ex muliere est, sed mulier ex viro. 177. 470
10. Mulier debet potestatem habere in capite. 177. 182. 470
Nec nudo capite debet videri propter angelos. 109. 177. 470
14. Nec natura vos docet. 105
15. Mulier si comam nutriat, gloria est illi. 177
16. Si quis contentiosus videtur, nos talem consuetudinem non habemus, neque Ecclesia Dei. 566
19. Oportet haereseſ esse, ut electi manifestentur, & reprobi detegantur. 202. 212. 216. 233. 253. 470
29. Qui enim manducat & bibit indigne, iudicium sibi manducat & bibit. 470
1. Nunc de spiritalibus dico. ibid. 1. Cor. 12.
8. Alii datur per spiritum sermo sapientiae, alii sermo scientiae. 471
9. Alii fides in eodem spiritu, alii donum curationum. ibid.
10. Alii virtutum, alii prophetia, alii generalium, alii interpretatio linguarum. 471
12. Sicut enim corpus unum est, & membra habet multa, omnia autem membra corporis cum sint multa, unum tantum corpus sunt, ita & Christus. ibid.
23. In honestioribus majorem circumdamus honorem. 330. 331
27. Vos autem estis corpus Christi, & membra de membro. 558. 559
31. Meliorum donationum succatores simus. 163
1. Omnibus charismatibus dilectionem praeponi. 1. Cor. 13.
& seq. 202. 471
3. Si tradidero corpus ad urendum, charitatem autem non habeam, nihil mihi prodest.
4. Dilectio benefica est, non inflatur, magnanimis est. 147
5. Non emulatur, non proteruum sapit, non inflatur, nec sua requirit. ibid.
7. Suffert sua, omnia sustinet, omnia tolerat. 147.
8. Numquam excidet, sive prophetiae evacuabuntur,

- tur, siue scientia consummabuntur, siue lingua ex haurientur. *ibid.*
11. Quum parvulus essem, tanquam parvulus loquebar. At ubi vir sum factus, quæ parvuli fuerant evacuavi. 353
12. Nunc videmus tamquam per speculum in anigmate, tunc autem facie ad faciem. 508
13. Permanent fides, spes, dilectio. 147
1. Cor. 14. 20. Mulieres in Ecclesiis taceant; non enim permittitur eis loqui, sed viros suos confusant. 179. 231
20. Repuerascere nos iubet secundum Deum, ut malitia infames per simplicitatem, ita demum sapientes sensibus simus. 251
21. In lege enim scriptum est: Quoniam in aliis linguis & labiis aliis loquar populo huic. 471
26. Edat aliquem psalmum, aliquam visionem, aliquam orationem in ecstasi, si qua lingua interpretatio accessit. 471
22. Et spiritus Prophetarum Prophetis subditi sunt. 415
1. Cor. 15. 3. Tradidi enim vobis imprimis, quod Christus mortuus sit pro peccatis nostris secundum scripturas. 401. 508. 509. 517
11. Siue ego, siue illi, sic predicamus. 415. 571
12. Si autem Christus predicatur quod a mortuis resurrexit, quomodo quidam dicunt in vobis, resurrectionem mortuorum non esse? 355. 356 471
13. Quæ si non est, nec Christus resurrexit. 355. 356
14. Si autem Christus non resurrexit, inanis est predicatio nostra, vacua est & fides vestra. 213. 214. 401
15. Invenimur autem falsi testes Dei, qui testimonium diximus adversus Deum, quod resuscitavit Christum, quem non resuscitavit. 354. 401. 402
16. Nam si mortui non resurgunt, nec Christus resurrexit. 354
17. Si Christus non resurrexit, vana est fides vestra, quia adhuc in delictis vestris estis. *ibid.*
18. Et qui in Christo dormierunt, perierunt. *ibid.*
19. Si in hac vita tantum in Christo sperantes sumus miserabiles sumus omnibus hominibus. 339
21. Quia per hominem mors, & per hominem resurrectio. 355. 471. 472
22. Et sicut in Adam omnes moriuntur, ita & in Christo omnes vivificabuntur. 355
23. Unusquisque autem in suo ordine. *ibid.*
24. Quum tradiderit regnum Deo & Patri. 502
25. Oportet enim regnare, donec ponat inimicos ejus sub pedes ejus. 471. 502
28. Tunc & ipse filius subiectus erit ei, quum subjecit sibi omnia. 383. 502. 510
29. Quid facient ii qui pro mortuis baptizantur, si non quæ baptizantur, corpora resurgunt. 355. 473
30. Quid & nos omni hora periclitamur? 355
31. Quotidie morior. *ibid.*
32. Ad bestias pugnavi Ephesi. 355
- Manducemus & bibamus, cras enim moriemur 355. 356. 535. 554
33. Bonos corrumpunt mores congressus mali (alias confabulationes male.) 166. 169. 170
35. Sed dicunt quidam, Quomodo resurgunt mortui? quali autem corpore venient? 355. 473
36. Stulte, quod seminas non vivificabitur, nisi mortuum fuerit. 473
37. Et quid seminas? non corpus quod futurum est, seminas, sed nudum granum, si forte frumenti, aut alicujus ejusmodi. 473
38. Deus autem dat illi corpus sicut vult. *ibid.*
39. Non omnis caro eadem caro, sed alia caro hominum, alia pecudum & volucrum, alia piscium. 358. 473
40. Et corpora celestia atque terrena. *ibid.*
41. Et alia gloria solis, & alia luna, & stellarum alia. *ibid.*
42. Stella a stella differt in gloria. *ibid.* & 486
43. Seminatur seu feritur in corruptela, resurgit in incorruptela. Seminatur in de se coratione, resurgit in gloria. Seminatur in infirmitate, resurgit in virtute. 358. 359. 473
44. Seminatur corpus animale, resurgit spiritale. Si est corpus animale, est & spiritale, sicut scriptum est. *ibid.*
45. Factus est homo primus in animam vivam, novissimus Adam in spiritum vivificantem. 321. 356. 359. 473
46. Non prius quod spiritale. 473
47. Primus homo de terra limo seu terra choicus, secundus homo de cælo. 316. 321. 356. 473
48. Qualis choicus, tales & choici, qualis celestis, tales & celestes. 354. 474
49. Portemus & imaginem supercaelestis, portavimus enim imaginem choici. 356. 474
50. Caro & sanguis regnum Dei consequi non possunt. 354. 355. 474. 478.
- Ita nec corruptela incorruptelam hereditati habebit. *ib.*
51. Omnes quidem resurgemus, sed non omnes demutabimur. 350. 473. 474
52. In atomo, in oculi momentaneo motu, in novissima tuba mortui resurgent incorrupti. 350. 358. 359. 361. 411. 412. 474. 475
35. Oportet autem corruptinum siue corruptibile hoc induere incorruptelam seu incorruptionem, & mortale illud induere immortalitatem. 347. 350. 358. 359. 360. 474
54. 55. Quum autem mortale hoc induerit immortalitatem, tunc fiet verbum quod scriptum est, Ubi est mors victoria (vel contentio) tua? ubi est mors aculeus tuus? 354. 355. 359. 360
56. Virtus autem delinquentiæ lex. 355. 356
57. Deo autem gratias, qui præstare dignatus est nobis victoriam per Jesum Christum. 474
22. Si quis non amat Dominum Jesum, sit Ana- 1. Cor. 16. thema Maranatha. 319

EX II. EPIST. AD CORINTHIOS.

- vers. 3. Benedictus Deus Domini nostri Jesu Christi, pater misericordiarum. 474
8. Nolumus vos ignorare, fratres, de pressura nostra apud Asiam, quod super quam gravati sumus supra vires, uti de vita hæsitaremus. 355
5. Si quis autem contristavit, non me contristavit sed ex parte, ne vos onerem omnes. 564
6. Sufficit ejusmodi homini increpatio ista, quæ a multis fit. 564. 565
7. Ne forte abundantiori tristitia absorbeat, qui ejusmodi est. 564
8. Propter quod rogo vos, ut constituatis in eum dilectionem. 564. 565
9. In hoc enim & scripsi, uti cognoscam probationem vestram, quod in omnibus obauditis mihi. 564
10. 11. Si cui autem donaveritis, & ego. Nam & ego si quid donavi, donavi in persona Christi; ne fraudemur a Satana, quoniam non ignoramus injectiones ejus. 564. 565
3. Etsi non littera, at spiritu ejus. 475. 567
6. Littera occidit, spiritus vero vivificat. 475
7. De velamine Moysi, quo faciem tegebat incon- & seq. templabilem filiis Israel, ut claritatem majorem defenderet novi Testamenti, quod manet in gloria, quam veteris, quod evacuari habebat. 359. 350. 475
14. Sed obtusi sunt sensus mundi Ad hodiernum velamen idipsum in corde eorum. 475
16. Quum vero converterit ad Deum, auferetur velamen. *ibid.*
10. Nos jam aperta facie contemplantes Christum, eadem imagine transfiguramur a gloria in gloriam, tamquam a Domino spirituum. 475
1. Propterea habentes ministrationem istam, secundum quod misericordiam consecuti sumus, non deficimus. 475. 568
2. Sed abdicamus occulta dedecoris. *ibid.*
- Hhhh 4. In
2. Cor. 1.
2. Cor. 2.
2. Cor. 3.
2. Cor. 4.

4. In quibus Deus avi hujus excæcavit mentes infidelium. 475
 Qui est imago Dei. ibid.
6. Quoniam Deus est, qui iussit et tenebris lucem illucescere, reluxit in cordibus nostris ad illuminationem agnitionis suæ in persona Christi. 351. 475
7. Habemus thesaurum hunc in testaceis vasculis, cuius vasa eminentiam virtutis Dei sapiunt. 325. 351. 476
8. In omnibus tribulamur, sed non coangustamur; indigemus, sed non superindigemus. 351. 352. 498
9. Persecutionibus agitamur, sed non derelinquimur; deicimus, & non perimus. 498
10. Semper mortificationem Christi in corpore nostro circumferentes. 351. 476. 498
11. Semper enim nos qui vivimus, in mortem tradimur propter Jesum, ut & vita Jesu manifestetur in corpore nostro mortali. 352
14. Scientes quod qui suscitavit Jesum, & nos suscitabit cum ipso, qui jam resurrexit a mortuis. 352
 Sed etsi exterior homo noster vitiatur vi persecutionum, sed interior renovatur de die & die. 349. 746. 498.
17. Quod ad præsens est temporale & leve pressuræ nostræ, per supergressum æternum gloriæ pondus perficiet in nobis. 349. 498
18. Non intuentibus quæ videntur, sed quæ non videntur. 349. 498
2. Cor. 5. 1. Scimus enim quoniam etsi terrena domus nostra hujus tabernaculi dissolvatur, habemus domum non manufactam æternam in cælis. 349. 476
2. Ingemiscimus qui sumus in tabernaculo corporis terreni, quod de cælo est superindui cupientes. 262. 350. 476
3. Siquidem & despoliati non inveniemur nudi (seu exuti, non nudi inveniemur.) 351. 476
4. Et enim qui sumus in isto tabernaculo corporis, ingemimus quod gravemur, nolentes mortem experiri, sed vita præveniri, uti devoretur mortale hoc a vita. 349. 350. 360. 476
5. Qui autem efficit in hoc ipsum, Deus qui dedit nobis arrabonem spiritus. 476
6. Audientes igitur semper, & scientes quoniam dum sumus in hoc corpore, peregrinamur a Domino. 351. 476
7. Per fidem enim incedimus, non per speciem. 351
8. Fidentes & bonum ducentes, audientes autem & bonam voluntatem, habemus magis peregrinari a corpore, & immorari, seu præsentem esse ad Dominum. 551. 476
9. Et ideo gestimus sive peregrinantes, sive immorantes, placabiles illi esse. 351
10. Omnes enim nos manifestari oportet pro tribunali (sive ante tribunal) Christi, uti unusquisque reportet per corpus secundum quæ gessit, bonum sive malum. 351. 362. 363. 476
17. Vetera transierunt, nova oriuntur. 422. 448. 449. 476
2. Cor. 6. 5. In plagis, in carceribus, in seditionibus, in laboribus, in vigiliis, in jejuniis. 567
6. In castitate. ibid.
14. Nolite jugum ducere cum infidelibus. 83. 171. 172. 483
15. Nihil communionis est lumini & tenebris, vitæ & mortis: quæ communio Christi & Belie? 83. 93. 106. 150. 401
16. Aut quis consensus Dei & idolis? 567
 Vos estis templum Dei vivi. 528. 529. 567. dicit enim: Inhabitabo in vobis, & inambulabo, & ero Deus illorum, & illi erunt mihi populus. 567
17. Propter quod discedite de medio eorum, & separamini, & immundum ne attigeritis. 483. 567. 569. 570
2. Cor. 7. 1. Habentes igitur promissionem istam, emundemus nos ab omni inquinamento carnis & spiritus, perficientes castimoniam in Dei timore. 476. 567
5. Quum venissemus Macedoniam, nullam remissionem habuit caro nostra: in omnibus compressi, extrinsecus pugna, intrinsecus timor. 349. 401
7. Non ex tristitia, aut ex necessitate.
2. Despondi enim vos uni viro virginem castam 2. Cor. 9. exhibere Christo. 476 2. Cor. 11.
13. Pseudoapostoli operarii dolosi, transfiguratores sui. 203. 477
14. Ipse enim Satanas transfigurat se in angelum lucis. 203. 306. 361. 477
23. In laboribus abundantius, in carceribus plurimum, in mortibus sæpius. 498
24. A Judeis quinquies quadragenas circa unam accepi. ibid.
25. Ter virgis cæsus, semel lapidatus. ibid.
27. In labore, in ærumna, in vigiliis multis, in fame & siti, in jejuniis multis. 549
2. Paulum ereptum in tertium usque cælum. 210. 2. Cor. 14. 477.
4. Et delatum in paradysum audisse arcana. 477. 497
7. Datus est mihi sudes carnis meæ angelus Satana, qui me colaphizet. 477. 537. 564
8. Propter quod ter Dominum rogavi ut discederet a me. 477. 537
9. Et dixit mihi. Sufficit tibi gratia mea, nam virtus in infirmitate perficitur. 330. 331. 354. 371. 372. 381. 477. 637
10. Propter quod boni duco in infirmitatibus, in injuriis, in necessitatibus, in persecutionibus, in angustiis pro Christo. 498. 548
21. Ne rursus cum venero, humiliet me Deus, & lugeam multos eorum qui ante deliquerunt, & penitentiam non egerunt super immunditia quam admiserunt, fornicatione, & vilitate. 567
1. In tribus testibus stabit omne verbum. 270. 477 2. Cor. 15.
2. Prædixi enim & prædico, ut præsens vobis & non absens iis, qui ante peccaverunt, & ceteris omnibus, quoniam si venero, iterum non parcam. 477
10. Durius agendi in præsentia potestatem a Domino datam adfirmat. Non in destructionem, sed in adificationem. 101. 102. 477

EXEPISTOLA AD GALATAS.

- vers. 1. Non ab hominibus, neque per hominem, sed Gal. 1. per Jesum Christum, Apostolum constitutum. 210. 211. 461. 517
6. Miror vos tam cito transferri ab eo qui vos vocavit in gratiam ad aliud Evangelium. 212. 213. 375. 462
7. Sunt aliqui qui vos conturbant, & volunt pervertere Evangelium Christi. 415
8. Etiam si angelus ex cælo aliter evangelizaverit quam nos, seu prædicaverit vobis Evangelium præter id quod prædicavimus vobis, anathema sit. 204. 212. 213. 415. 416. 462
10. Si hominibus vellem placere, Christi servus non essem. 93
13. Paulus de persecutore factus Apostolus. 210. 463
4. Æmulator existens paternarum traditionum. 357. 554
16. Statim non retuli ad carnem & sanguinem. 537
1. Post annos quatuordecim ascendi Hierosolymam Gal. 2. & seq. ut conferrem cum illis de Evangelii regula; ne in vacuum tot annis currerem aut cucurrissem. 210. 414. 463
3. Nec Titus qui mecum erat, quum esset Græcus, coactus est circumcidi. 463
4. Propter falsos superinductitios fratres, qui subintraverant ad speculandam libertatem nostram quam habemus in Christo Jesu, ut nos subigerent servituti. ibid.
5. Nec ad hanc cessimus subiectioni. ibid.
6. Dextras Paulo junxerunt sive dederunt Petrus & Jacobus & Joannes. 210. 375
- Et de officii distributione pepigerunt, uti nos in Nationes, illi in circumcisionem. 463
10. Tantum ut meminissemus egenorum. ibid.
11. Paulus reprehendit Petrum non recto pede incedentem

tem ad Evangelii veritatem. 210.463

12. Priusquam venirent quidam a Jacobo cum gentibus edebat; quum autem venissent, subtrahabat se, timentes eos qui erant ex circumcisione.

14. Sed quum viderem quod non recto pede incederent ad veritatem Evangelii. 414.463

Gal. 3.

1. O insensati Galatæ, quis vos fascinavit? 211

6. Abraham Deo credidit, & deputatum est ei iustitiæ. 143.144.464.528

7. Cognoscite ergo quia qui ex fide sunt, filii sunt Abraham. 464.528

8. Quia ex fide iustificat gentes Deus, prænuntiavit Abraham, quia in semine tuo benedicentur omnes Nationes. 314.464

6. Igitur qui ex fide sunt, benedicentur cum fidei Abraham. 464

10. Quicumque enim ex operibus legis sunt, sub maledicto sunt. 150.151.183.464

11. Iustus ex fide vivet. 464

13. Maledictus omnis qui pependerit in ligno. 144

15. Secundum hominem dico: tamen testamentum huius nemo spernit, aut superordinat. 464

16. Abraham dictæ sunt promissiones & semini ejus. Non dixit, seminibus, quasi pluribus; sed semini, tamquam uni, quod Christus est. 314.464

17. Post quadringentos & triginta annos data est lex. 184

20. Mediator autem unius non est, Deus autem unus est. 464.465

22. Sed concluderat omnia lex Creatoris sub delictum & totum mundum deduxerat in reatum, & omne os obstruxerat, ne quis gloriaretur per illam. 464.465.478

26. Omnes enim filii estis fidei. 464.465

27. Quotquot enim in Christo tincti estis, Christum induistis. 341.403.558.559

28. Non est servus, neque liber.

Gal. 4.

3. Adhuc secundum hominem dico dum essemus parvuli, sub elementis mundi eramus positi ad deservendum eis. 214.464.465

4. Quum autem evenit impleri tempus, misit Deus filium suum factum ex muliere, factum sub lege. 176.464.471

5. Ut eos qui sub lege erant, redimeret, ut adoptionem filiorum reciperemus. 464

6. Ut certum esset nos filios Dei esse, misit spiritum suum in corda nostra clamantem Abba pater. 105

8. Si ergo his, qui non natura sunt Dei, servitis. *ibid.*

9. Post has itaque divitias non erat revertendum ad infirma & mendica elementa. 214.465

10. Dies observatis, & menses, & tempora, & annos. 214.465.545.552.553

19. Filii mei, quos parturio rursus, donec formetur Christus in vobis. 470.534

20. Vos autem non sic didicistis Christum. 470

22. Abraham duos liberos habuit, unum ex ancilla, & unum ex libera. 463

23. Sed qui de ancilla, carnaliter natus est, qui vero ex libera, per repromissionem: quæ duo argu menta allegorice cucurrisse constat. 399

24. Hæc enim sunt duo testamenta, unum a Syna monte generans in servitutem. 399.465

26. Aliud generans, seu Jerusalem, quæ sursum est, quæ est mater nostra. 411.465.479.480

31. Propter quod fratres non sumus ancilla filii, sed libera, qualibetate Christus non manumisit. 463

Gal. 5.

1. State, & nolite iterum iugo servitutis contineri. 465

2. Inuclitur in observatores circumcisionis. 214.375.465.466.555.

5. Nos enim spiritu ex fide spem iustitiæ expectamus. 339

6. Nam in Christo Jesu neque circumcisio aliquid valet, neque præputium; sed fides per dilectionem perficitur. 465.466

7. Currebatis bene; quis vos impedivit veritatem non obedire? 211

10. Qui autem turbat vos, iudicium feret. 466

12. Utinam absceindantur seu præcidantur qui vos conturbant, sive subvertunt. 275

14. Tota enim lex in vobis adimpleta est: Diliges proximum tuum tamquam te. 466

17. Caro adversus spiritum concupiscit, & spiritus adversus carnem. 331.525

19. Manifesta sunt opera carnis, fornicatio, immunditia, lascivia. 204.474

21. Quæ prædico vobis; quoniam qui talia agunt, regnum Dei non sunt consequuturi hereditate. 356.569

2. Onera vestra invicem sustinete, & sic adimplebitis legem Christi. Gal. 6. 466

7. Erratis, Deus non deridetur; quæ enim seminauerit homo, hæc & metet. 361.466

9. Bonum enim facientes non fatigemur, seu bene facientes ne tædeat. Tempore enim suometemur. 245.246

10. Dum habemus tempus, operemur bonum. *ibid.*

12. Quicumque enim volunt placere in carne, hi cogunt vos circumcidi. 150.151.210

14. Mihi mundus crucifixus est, & ego mundo. 245

16. Et quicumque hanc regulam secuti fuerint, pax super illos & misericordia. 415.416

17. Ego enim stigmata Domini Jesu in corpore meo gesto. 245.246.331

EX EPISTOLA AD EPHESIOS.

vers. 9. Deum proposuisse in semetipso in sacramento voluntatis suæ. Ephes. 1. 481.527

10. Ad dispensationem adimpletionis temporum recapitulare omnia in Christum, quæ in coelis, & quæ in terris. *ibid.*

12. Ut simus in laudem gloriæ illius nos qui prosperavimus in Christum, in quo & vos cum audissetis sermonem veritatis Evangelium. 481

13. In quo credidistis, & signati estis spiritu promissionis ejus sancto. *ibid.*

15. Et ego audiens fidem vestram, quæ est in Christo Jesu, & dilectionem in omnes sanctos. 211.112

16. Non cesso gratias agere. *ibid.*

17. Pater gloriæ det vobis spiritum sapientiæ & agnitionis. 481.482.517

18. Illuminatos cordis oculos, ut sciatis quæ sit spes vocationis ejus, & quæ divitiæ. 481

20. Qui inoperatus est in Christum valentiam suam, suscitando eum a mortuis, & collocando eum ad dexteram suam, & subjiciendo omnia. 481.482

1. Quum essetis mortui delictis. 482 Ephes. 2.

2. In quibus ingressi eratis secundum aium mundi huius, secundum principem potestatis aeris, qui operatur in filiis incredulitatis. *ibid.*

3. In quibus & nos omnes conversati sumus, facientes concupiscentias & voluptates carnis, & fulmus natura filii iracundiæ. 275. sicut & ceteri. 482.569

10. Ipsius sumus futura conditi in Christo. 482

11. Memores estote vos aliquando Nationes in carne fuisse, qui appellamini præputium ab ea quæ dicitur circumcisio in carne manufacta. *ibid.*

12. Quod essetis in illo tempore sine Christo alienati a conversatione Israelis, & peregrini testamentorum & promissionis eorum spem non habentes, & sine Deo in mundo. 482

13. At nunc in Christo vos, qui eratis longe, facti estis prope in sanguine ejus. *ibid.*

4. Ipse est pax nostra, qui fecit duo unum, soluto medio pariete inimicitia in carne sua. *ibid.*

15. Legem præceptorum sententiis vacuam faciens, ut duos conderet in semetipso. *ibid.*

16. Ut reconciliet ambos Deo in uno corpore, interficiens inimicitiam in eo per crucem. *ibid.*

17. Annuntiavit pacem eis qui prope. 483

Hhhh 2

18. Et

18. Et eis qui longe accessum consecuti simul ad patrem. *ibid.*
19. Jam non estis peregrini nec advena, sed cives sanctorum & domestici Dei.
2. Superædificati super fundamentum Apostolorum & Prophetarum ipso summo angulari lapide Christo Jesu. 456.483
- Ephes. 3. 8. Data est mihi gratia novissimo omnium. 483
9. Illuminandi omnes, quæ dispensatio sacramenti occulti ab ævis in Deo qui omnia condidit. *ibid.*
10. Ut nota fiat principatibus & potestatibus in supercælestibus per Ecclesiam multifaria sapientia Dei. *ibid.*
- Ephes. 4. 17. Per fidem & in cordibus vestris. 349
5. Unus Dominus, unus baptismus, una Ecclesia in cælis. 250.473
8. Ascendens in sublimitatem, captivam duxit captivitatem, dedit dona filiis hominum. 483
9. Nec ante ascendit in sublimiora cælorum, quam descendit in inferiora terrarum. 304
15. Caput nostrum Christus est. 483.542
22. Deponere veterem hominem qui corrumpitur per concupiscentiam seductionis. 352
23. Renovamini autem spiritu sensus. *ibid.*
24. Et induite novum hominem, qui secundum Deum conditus est, in sua iustitia, & religione veritatis. *ibid.*
25. Deponentes mendacium loquimini veritatem unusquisque ad proximum suum, quoniam membra alterutrum sumus. 352.483
26. Irascimini & nolite delinquere, sol non ree piat super iracundiam vestram. 147.133. 352.483.571.572
27. Nolite locum dare malo. 540
30. Nolite contristare Spiritum sanctum. 79.136
32. Donantes invicem, sicut & Christus donavit nobis. 556
- Ephes. 5. 3. Fornicatio autem, immunditia omnis ne nominetur quidem inter vos, sicut decet sanctos. 569
5. Hoc scientes quod omnis fornicator aut immundus non habeat Dei regnum. *ibid.*
6. Nemo vos seducat inanibus verbis. Propter hoc venit ora Dei in filios incredulitatis. 570
7. Nolite participes esse eorum. *ibid.*
8. Eratis & vos aliquando tenebræ. 279.570
11. Nolite communicare operibus infructuosis tenebrarum, immo & revincite ea. 483.506.540.570
12. Quæ enim in occulto ubi eis fiunt, turpe est edificare. 570
16. Redimentes tempus, quia dies nequam sunt. 540
18. Nolite inebriari vino in quo est luxuria. 483.569
19. Loquentes vobismetipsis in psalmis & hymnis. 583
22. Mulieres viris subdite sint. 483
23. Christus caput est Ecclesiæ. *ibid.*
25. Carnem suam diligit, qui uxorem diligit; sicut & Christus Ecclesiam, & seipsum tradidit pro ea. 483
29. Nemo carnem suam odio habet, sed & nutrit & fovet eam, sicut & Christus Ecclesiam. *ibid.*
31. Propter hoc relinquet homo patrem & matrem, & erunt duo in carnem unam. Magnum sacramentum in Ecclesiam & Christum. 262.272. 279.399.484.521.527
- Ephes. 6. 1. Obaudiant parentibus filii. 484
2. Hoc est primum in promissione præceptum: Honora patrem & matrem. *ibid.*
4. Parentes enutrite filios in disciplina & correptione Domini. *ibid.*
11. Induite armaturam; in qua stetis ad machinationes diaboli. 484.540
12. Non est nobis luctatio adversus carnem & sanguinem, sed adversus potestates & munditonen-tes tenebrarum harum, adversus hostes spirituales nequitiæ in cælis. 100.101.216.338.339.439. 440.479.484.536.554
24. State lumbis accincti. 484.540
15. Et calceati pedes in præparationem Evangelii pacis. 101.540
16. Ignea jacula diaboli. 484.537
17. Ensis ille, id est Dei sermo divinus. 193.479
19. Qui in catenis jam constitutus ob libertatem prædicationis, constantiam manifestandi sacramenti in aperitione oris, expostulare a Deo mandabat. 484
- EX EPIST. AD PHILIPPENSES.
- vers. 3. Gratias ago Deo meo in omni memoria vestri & 5. super communicatione vestra in Evangelio Christi. 211.212
14. Quod alij ex fiducia vinculorum ejus audentius sermoem enuntiarent.
15. Nonnulli per invidiam & contentionem, quidem vero & per sermonis existimationem, *ibid.*
16. Plerique ex dilectione. 485
17. Nonnulli ex emulatione, jam aliqui & similitate Christum prædicant. *ibid.* & 486
18. Nihil mea sive causatione, sive veritate Christus adnuntiatur. 486
20. Et nunc magnificabitur Christus in corpore meo. 159
23. Cupio recipi, & esse cum Christo. 84.145.164
29. Beati quibus donatum est non tantum credere in Christum, sed etiam pati pro ipso. 499
30. Eundem agonem habentes quem in me vidistis, & nunc auditis. *ibid.*
6. Qui quum in effigie Dei esset constitutus, non rapinam existimavit, seu arbitratus est æqualem se Deo esse, sive parari Deo. 484.504
7. Sed exhaustit semetipsum accepta effigie servi, in veritate & similitudine hominum factus, & figura inventus ut homo. 389.295.484
8. Humiliavit se obediens factus usque ad mortem, mortem autem crucis. 309.485.541
15. In quo lucetis sicut luminaria in mundo.
17. Nam & si labor super sacrificium, gaudio & congaudeo omnibus vobis. 499
18. Perinde & vos gaudete, & congaudeo mihi. *ibid.*
2. Videte canes, videte malos operarios. 99 Philip. 3.
3. Nos sumus circumcisio. 158
7. Quæ autem retro luci duxeram, hæc modo detrimento mihi deputo. 485
8. Hæc ac si stercora existimo præ comparatione agnitionis Christi. *ibid.*
9. Habens justitiam non meam jam quæ ex lege, sed quæ per ipsum. 485
11. Si qua concurrem in resurrectionem quæ est a mortuis. 339
11. Non quia jam accepi aut consummatus sum. *ibid.*
13. Unum autem (quæ quidem retro sunt oblivisci, ad ea vero quæ sunt priora, extendens meipsum) 163.339.558
14. Ad destinatum persequor, ad bravium supernæ vocationis Dei in Christo Jesu. 339
15. Si quid ignoratis, Deus vobis revelabit. 103.549
20. Municipatus noster in cælis est. 109.411. unde & saluatorem nostrum expectamus Jesum Christum. 354
21. Qui transfigurabit corpus nostræ humilitatis conformare corpori claritatis seu gloriæ suæ. 354.361.485.486
3. Quorum nomina sunt in libro vite. 108 Philip. 4.
5. Probum vestrum coram hominibus appareat. 160
- EX EPIST. AD COLOSSENSES.
- vers. 5. De spe reposita in cælis, quam audistis in sermone veritatis Evangelii. 484
6. Quod pervenit ad vos, sicut & per totum mundum. *ibid.*
15. Qui est imago Dei invisibilis, primogenitus conditionis omnis creaturæ. 484.486.505
16. Quoniam in ipso condita sunt universa in cælis & in terris, visibilia & invisibilia, sive throni, sive dominationes, sive principatus, sive potestates, cuncta per illa & in illo sunt condita. 373.484
19. Quia

19. Quia boni duxit omnem plenitudinem in semetipso habitare. 485
20. In semetipsum reconciliari omnia pacem faciens per crucis suae sanguinem conditis in Christo in caelis & in terris. ibid.
21. 22. Ita & nos quondam alienatos & inimicos sensu in malis operibus Creatori redigit in gratiam. 485
24. Adimplet reliqua pressurarum Christi in carne pro corpore eius quod est Ecclesia. ibid.
- Coloss. 2. 2. Damnat eos qui non putarent Jesum esse filium Dei. 214
8. Videte ne quis vos circumveniat per philosophiam & inanem seductionem, quae fit secundum elementa mundi (sive traditionem hominum.) 204. 205. 265. 266. 485
11. In quo & circumcisi estis, circumcisione non manufacta in expoliatione corporis carnis. 325
12. Consepulti ei in baptismo, & conresuscitati in eo per fidem efficaciae Dei, qui illum suscitavit a mortuis.
13. Et vos quum mortui essetis in delictis & praeputiatione carnis vestrae, vivificavit cum eo donatis vobis omnibus delictis. 337. 485
14. Liberans hominem per lavacrum, donato ei chirographo mortis. 572
16. Nemo vos iudicet in cibo & potu, & in parte diei festi, & neomeniae, & sabbati. 485
17. Quae est umbra futurorum, corpus autem Christi. 485
18. Taxat eos qui ex visionibus angelicis dicebant, cibis abstinentium, ne adtigeritis, ne gustaveritis, volentes in humilitate sensus incedere. ibid.
19. Non tenentes caput, ex quo omne corpus per nexum concatenatum, & fibula caritatis membrorum mutuis innexum atque concretum crescit in Deum. ibid.
20. Si cum Christo mortui estis ab elementis mundi, quomodo quasi quidam viventes in mundo sententiam fertis. 338. 353. 354
22. Secundum praecepta & doctrinam hominum. 485
- Coloss. 3. 1. Si resurrexistis cum Christo, ea quae sursum sunt querite, ubi est Christus in dextera Dei residens. 338. 339
2. Ea quae sursum sunt sapite, non quae deorsum. ibid.
3. Mortui enim estis, & vita vestra abscondita est cum Christo in Deo. 339
5. Mortificate membra vestra quae sunt super terram, fornicationem, immunditiam, libidinem, concupiscentiam malam, & turpilium. 569

EX I. AD THESSALONICENSES.

1. Thess. 1. vers. 6. Qualiter conversi sitis ab idolis ad servendum vivo & vero Deo. 339
10. Et expectandum e caelis filium ejus, quem suscitavit ex mortuis Jesum. ibid.
1. Thess. 2. 3. Advocatio nostra non ex seductione, nec in immunditiam. 569
15. Dominum interfecerunt & Prophetas suos Judaei. 479
19. Quae spes nostra vel gaudium vel exultationis corona, quam & vos coram Domino nostro Jesu Christo in adventu ipsius? 339
1. Thess. 3. 5. Propterea & ego amplius non sustinens nisi ad cognoscendam fidem vestram, ne forte tentaverit vos is qui tentat. 132. 133
13. Coram Deo & Patre nostro, in adventu Domini nostri Jesu Christi cum universis sanctis ejus. 339
1. Thess. 4. 3. Et haec est voluntas Dei, sanctimonia vestra, ut abstinatis a stupro. 489. 519. 569
4. Ut sciat unusquisque vestrum vas suum tractare in sanctificatione & honore. 334. 480. 569

5. Non in libidine concupiscentiae, sicut gentes quae Deum ignorant. 569
11. Et operemini manibus vestris. 88
13. Ceterum, nolo vos ignorare de his qui obdormierunt, ne contristemini dormitione cujusquam, sicut nationes quae spe carent. 145. 339. 480
14. Si enim credimus quod Jesus mortuus sit, & resurrexit, sic & Deus eos qui dormierunt per Jesum, adducet cum ipso. 339. 480
15. Hoc enim dicimus vobis in sermone Domini, quod nos qui vivimus, qui remanemus in adventum Domini nostri, non praeveniemus eos qui dormierunt. 339. 350. 480
16. Quoniam ipse Dominus in jussu & in voce archangeli & tuba Dei descendet de caelo, & mortui in Christo primi resurgent. 339. 410
17. Deinde nos qui vivimus, simul cum illis tollemur in nubibus, obviam Domino in aerem, & ita semper cum Domino erimus. 157. 339. 350. 412. 480
1. De temporibus autem & temporum spatiis non est necessitas scribendi vobis. 339
2. Ipsi enim certissime scitis quod dies Domini, quasi fur nocte ita adveniet. ibid.
3. Quum dicent, pax & tuta sunt omnia, tunc illis repentinus insistet interitus. ibid.
14. Sustinete infirmos, consolamini pusillanimes. 540
19. Spiritum ne extinguatis. 480
20. Prophetas nolite nihil haberi. ibid.
21. Omnia examinate, quod bonum est tenete. 203
23. Ipse autem Deus pacis sanctificet vos totos, & integrum corpus vestrum, & anima, & spiritus sine querela conserventur in praesentia Domini. 354. 480

EX II. AD THESSALONICENSES.

- vers. 4. Uti gloriemur in vobis in Ecclesiis Dei pro tolerantia vestra in fide, in omnibus persecutionibus & pressuris, quibus sustinetis ostentamentum iudicii Dei. 498
5. Ut digni habeamini regno ejus, pro quo & patimini. ibid.
6. Justum est afflictatoribus nostris rependi afflictationem. 480
7. Et nobis qui afflictemur, requietem, & in revelatione Domini Jesu venientis a caelo cum angelis virtutis suae. ibid.
8. Et in flammam ignis dantis ultionem ad exigentiam de eis qui Deum ignorent, & qui non obaudiunt Evangelio. 480
9. Qui poenam luent exitialem aeternam a facie Domini, & a gloria valentiae ejus. ibid.
1. Obsecro autem vos, fratres, per adventum Domini nostri Jesu Christi, & congregationem nostram ad illum. 339
2. Ne cito commoveamini animo, neque turbemini, neque per spiritum, neque per sermonem, neque per epistolam, ac si per nostram, quasi instat dies Domini. 209. 339
3. Ne quis vos seducat ullo modo, quoniam nisi veniat abscessio primo & reveletur delinquentiae homo filius perditionis. 69. 70. 339. 340. 481
4. Quia adversatur & superextollitur in omne quod Deus dicitur, vel religio, uti sedeat in templo Dei, adfirmans Deum se. 306. 340. 480
5. Nonne meministis quod cum apud vos essem, haec dicebam vobis? 340
6. Et nunc quid detineat scitis, ad revelandum eum in suo tempore. 340. 480. 481
7. Jam enim arcanum iniquitatis agatur, tantum qui nunc tenet teneat, donec de medio fiat. 340
8. Et tunc revelabitur iniquus, quem Dominus Jesus interficiet spiritu oris sui, & evacuabit apparentia adventus sui. 540. 481
9. Cujus est adventus secundum operationem Satanae in omni virtute & signis atque portentis mendacii. 340. 480. 481
10. Et

1. Thess. 5.

2. Thess. 1.

2. Thess. 2.

10. Et in omni seductione iniustitie eis qui pereunt. *ibid.*
 2. Thess. 3. 14. Qui autem non obaudit sermoni nostro, per Epistolam hunc notate; ne commisceamini illi, uti revereatur, 481. 564. 570
 15. Non quasi inimicum deputantes, sed quasi fratrem objurantes. *ibid.*

EX I. EPIST. AD TIMOTH.

- vers. 4. Neque intenderent fabulis & genealogiis indeterminatis. 204. 246. 266. 370
 1. Timot. 1. 15. Christus venit in hunc mundum, ut peccatores salvos faceret, quorum primus sum ego, 570
 16. Sed misericordiam sum consecutus, quoniam ignorans feci, in incredulitate. *ibid.*
 17. Regi autem seculorum immortalis, invisibili, soli Deo. 509
 18. Hanc denuntiationem commendo apud te filiule Timothee. 210
 20. Hymenæum & Alexandrum Satane tradidi, ut emendarentur non blasphemare. 537. 565
 1. Timot. 2. 3. Nos pro salute imperatorum Deum invocamus æternum. 27. 69
 5. Mediator Dei & hominum homo Christus Jesus. 319. 358. 359. 517
 7. Paulus Apostolus, doctor nationum. 567
 9. Similiter & mulieres in habitu ornato cum reverentia & sobrietate. 109. 178
 12. Docere autem mulierem non permitto. 178
 15. Salva tamen fiet per generationem liberorum.
 1. Timot. 3. 1. Si quis episcopatum concupiscit, bonum opus concupiscit. 275
 3. Oportet episcopum esse unius uxoris virum, sobrium, bene moratum, ornatum, hospitalem, docibilem. 521. 522. 529. 531. 533
 4. Non vino deditum, non manu promptum, non cadentem, non pugnacem, non pecunie amantem. 533
 5. Sed domum regentem, & filiorum curantem disciplinam, & ab extraneis bonam famam sectantem. *ibid.*
 1. Timot. 4. 1. Spiritus manifeste dicit, quod in novissimis diebus recedent quidam a fide, adtendentes spiritibus seductoribus, doctrinis demoniorum. 204
 2. In hypocrisi mendaciloquorum, cauteriatam habentium conscientiam suam. *ibid.*
 3. Prohibentium nubere, & abstinere a cibis, quos Deus creavit, ad perficiendum cum gratiarum actione fidelibus, & his qui cognoverant Deum. 534
 4. Omnis creatura, bona Dei, & nihil reiiciendum quod cum gratiarum actione percipitur. 534. 535
 5. Sanctificatur enim per verbum Dei & orationem. *ibid.*
 10. Salutificatur omnium hominum, & maxime fidelium. 534. 535. 556
 22. Nuptiarum interdictores sugillat. 214
 1. Timot. 5. 9. Vidua eligatur non minus sexaginta annorum, quæ fuerit unius viri uxor. 165
 14. Volo invenculas nubere, filios suscipere, matres familie agere. 213. 214. 533
 17. Presbyteri qui bene præsent, duplici honore digni habeantur. 545
 22. Manus nemini cito imponas, neque communices (sive participes aliena delicta) delictis alienis. 231. 570
 23. Modico vino utere propter stomachum & frequentes infirmitates. 105. 549
 1. Timot. 6. 8. Habentes victum & vestitum, his contenti sumus.
 10. Radix omnium malorum avaritia.
 13. Denuntio tibi ante Deum qui vivificat omnia, & Jesum Christum, qui testificatus est sub Pontio Pilato bonam confessionem. 211
 14. Ut custodias præceptum, *ibid.* immaculatum,

irreprehensibile, in apparentiam Domini Jesu Christi. 339

15. Quam suis temporibus ostendet beatus & solus potentator, & rex regnantium, & dominus dominantium. 207. 336
 16. Qui solus habet immortalitatem, & lucem inhabitat inaccessibilem, quem nemo vidit hominum, nec videre potest. 598. 509

EX II. EPIST. AD TIMOTH.

- vers. 7. Non enim dedit nobis Dominus spiritum 2. Tim. 1. timiditatis, seu virtutis & dilectionis, & sanæ mentis.
 12. Depositum custodi. 210
 14. Bonum depositum custodi. *ibid.*
 15. Phigellus & Hermogenes averfi a Domino. 203. 339
 16. Onesiphorus in persecutione Paulo succurrit. 542
 18. 19. Det illi Dominus invenire misericordiam, quia catenam meam non erubuit. 339
 2. De non alia admittenda doctrina præter eam, quam audierat coram multis testibus. 210. 211 2. Tim. 2.
 4. Qui vult omnes filios salvos fieri. 213. 214
 11. Si enim commortui sumus Christo, & convivemus. 499
 12. Si sufferimus, & conregnabimus; si negaverimus, & ille nos negabit. *ibid.*
 13. Si non credimus, ille fidelis est, negare se non potest. *ibid.*
 17. Sermo eorum ut cancer serpit. 204. ex quibus est Hymenæus & Philetus. 204. 205. 339
 19. Conoscit Dominus qui sunt ejus. 204 2. Tim. 4.
 4. Coacervabunt sibi magistros prurientes auribus. *ibid.*
 6. Ego jam liber, & tempus diversionis insistit. 499
 7. Agonem bonum certavi, cursum consummavi, fidem custodivi. 111. 499
 8. Superest corona, quam mihi Dominus illa die reddet. *ibid.*
 13. Penulam quam reliqui Troade apud Carpum, veniens adfer tecum. 105. 138

EX EPISTOLA AD TITUM.

- vers. 6. Unius uxoris vir. 529. 531
 12. Mendaces Cretas semper.
 15. Omnia munda mundis. 105
 9. Stultas autem questionibus & genealogiis & contentiones legis evita. 204. 213 Tit. 3.
 10. Hæreticum hominem post unam & secundam correptionem evita, sciens quod perversus sit ejusmodi, & delinquat, & a semetipso damnatus. 204. 207. 208

EX EPIST. AD HÆBREOS.

- vers. 1. Verbum Dei in Prophetis semper auditum. Hebr. 1. 206
 3. Sedet ad dexteram majestatis in excelsis.
 4. Tanto melior angelis effectus, quanto differentius præ illis nomen hereditavit. 385. 386
 7. Qui facit spiritus angelos, & apparitores flammam ignis. 386
 14. Nonne omnes sunt administratorii spiritus? 386. 387
 4. Impossibile est eos qui semel illuminati sunt, & Hebr. 6. donum cæleste gustaverunt, & participaverunt Spiritum sanctum. 572
 5. Et verbum Dei dulce gustaverunt, occidente jam ævo cum exciderint. *ibid.*
 6. Rursus renovari in poenitentiam, refrigerantes cruci in semetipsos filium Dei, & dedecorantes. *ibid.*
 7. Terra enim quæ bibit sapius devenientem in se humorem, & peperit herbam, apertam his propter quos & colitur, benedictionem Dei consequitur. 573
 8. Pre-

8. Proferens autem spinas, reproba, & maledictioni proxima, cuius finis in exustionem. *ibid.*
 Hebr. 7. 1. Melchisedech sacerdos Dei summi. 184. 201.
 472
 Hebr. 9. 6. Solis sacerdotibus sacrarium adire licitum.
 Hebr. 11. 37. Lapidati sunt, secti sunt, tentati sunt. 493
 Hebr. 13. 12. Extra civitatem crucifixus est. 201

EX EPISTOLA D. JACOBI.

- Jac. 1. vers. 13. Nemo quum tentatur, dicat quoniam a Deo tentatur.; Deus enim intentator malorum est. 132
 Jac. 2. 23. Abraham amicus Dei deputatus est. 184

EX EPIST. PRIORI D. PETRI AD PONTICOS.

1. Petr. 1. vers. 11. Demonstratur gloria Christi. 137
 1. Petr. 2. 4. & seq. Petra & lapis Christus.
 8. Positum in lapidem offendiculi, & in Petram scandali. 400. 425
 13. Regem honorandum. 499
 20. Quanta enim gloria, si non ut delinquentes puniamini, sustinetis. 497
 22. Qui dolum de ore suo locutus non est. 195
 1. Petr. 4. 8. Dilectio operit multitudinem delictorum. 492
 12. Dilecti ne expavescatis ustionem que agitur in vobis in tentationem, quasi novum accadat vobis. 497
 13. Etenim secundum quod communicatis passionibus Christi, gaudete, uti & in revelatione gloriae ejus gaudeatis exultantes. *ibid.*
 14. Si decoramini nomine Christi, beati estis, quoniam gloria & Dei spiritus requiescit in vobis. *ibid.*
 15. Dum ne quis vestrum patiat ut homicida, aut fur, aut maleficus, aut alieni speculator. *ibid.*
 16. Si autem ut Christianus, ne erubescat; glorificet autem Dominum in nomine isto. *ibid.*

EX I. EPIST. D. JOANNIS.

1. Joan. 1. vers. 1. Quod vidimus, quod audivimus, oculis nostris vidimus, & manus nostra contrectaverunt de sermone vita. 276. 308. 509
 5. Quoniam Deus lux est, & tenebrae in eo non sunt. 571
 6. Et mentimur, si dicamus nos communicationem habere cum eo, in tenebris incedamus. 571
 7. Communionem cum eo habebimus, & sanguis Jesu Christi Domini nostri emundat nos ab omni delicto. *ibid.*
 8. Si dicamus nos delictum non habere, seducimus nosmetipsos, & veritas non est in nobis. *ibid.*
 9. Si confiteamur delicta nostra, fidelis & justus est, ut dimittat ea nobis, & emundet nos ab omni injustitia. *ibid.*
 10. Si dicamus nos non deliquisse, mendacem facimus illum, & sermo ejus non est in nobis. *ibid.*
 1. Joan. 2. 1. Filioli mei, haec scripsi vobis ne delinquatis, & si deliqueritis, advocatum habemus apud Deum Patrem, Jesum Christum justum. *ibid.*
 2. Et ipse placatio est pro delictis nostris. *ibid.*
 6. Qui dicit se in Christo manere, debet sicut ille ambulavit, & ipse ambulare. 526
 16. Omne quod est in mundo, aut concupiscentia carnis est, & concupiscentia oculorum, & superbia vite. 79
 18. Sunt multi Antichristi, qui negant Christum in carne venisse. 663
 19. Ex nobis prodierunt, sed non fuerunt ex nobis. 203. 215
 22. Mendax est is, qui negat quoniam Jesus non est Christus; Hic est Antichristus, qui negat Patrem & Filium. 517. 550

2. Et nondum manifestum est quid futuri simus. 1. Joan. 3. 339
 3. Omnis qui spem in isto habet, castigat se, sicut ipse castus est. 520
 4. Omnis qui facit delictum, & iniquitatem facit, & delictum est iniquitas. 572
 5. Et scitis quod ille manifestatus sit; ut auferat delicta. *ibid.*
 6. Omnis qui manet in illo, non delinquit. Omnis qui delinquit, neque vidit, neque cognovit eum. *ibid.*
 7. Filioli mei, nemo vos seducat. Omnis qui facit justitiam, justus est, sicut & ille justus est. *ibid.*
 8. Qui facit delictum, ex diabolo est, quod diabolus a primordio delinquit. In hoc enim manifestatus est filius Dei, ut solvat opera diaboli. *ibid.*
 9. Omnis qui ex Deo nascitur, non facit delictum, quia semen Dei in eo manet, & non potest delinquere, quia ex Deo natus est. *ibid.*
 10. In hoc manifesti sunt filii Dei, & filii diaboli. *ibid.*
 Qui non est justus, ex Deo non est. *ibid.*
 15. Omnis qui oderit fratrem suum, homicida est.
 16. Animas nostras pro fratribus nostris ponere oportet. 401. 542
 21. Si cor nostrum non reprehenderit nos. 274
 1. Multi jam Antichristi processerunt in mundum. 1. Joan. 4.
 2. Praecursores Antichristi spiritus, negantes Christum in carne venisse. 325. 401
 3. Et solventes Jesum. *ibid.*
 8. Deus caritas est.
 12. Quem nemo vidit hominum, nec videre potest.
 15. Qui confessus fuerit Christum filium Dei, Deus in illo manet, & ipse in Deo. 518
 18. Perfecta enim dilectio foras abjicit timorem, quoniam timor poenam habet; & qui timet, non est perfectus in dilectione. 401. 497. 542. 1. Joan. 5.
 1. Omnis qui credit quoniam Jesus est Christus, ex Deo natus est. 517
 8. Sanguis & aqua. 230
 11. Nos credimus testimonium Dei, quoniam vitam aeternam dedit nobis. 207. 518
 12. Qui filium non habet, nec vitam habet. 518
 13. Haec scribo vobis, ut sciatis quoniam vitam habetis aeternam, qui creditis in nomine filii Dei. 527
 16. Si quis scit fratrem suum delinquere delictum non ad mortem, dabitur vita ei, quia non ad mortem deliquit. Est delictum ad mortem, non pro illo dico ut quis postulet. 556. 572
 21. Filioli, custodite vos ab idolis. 106

EX II. EPIST. S. JOANNIS.

- vers. 7. Antichristos vocat, qui Christum negant in 1. Joan. 1. carne venisse. 214
 10. Nec ave ei dixeritis. 206

EX EPISTOLA S. JUDÆ.

- vers. 14. Enoch in testimonium. 151 Jud. 1.

EX APOCALYPSI D. JOANNIS.

- vers. 6. Fecit nos reges & sacerdotes Deo. 111. 522. Apoc. 1. 529. 533
 8. Ego Dominus qui est, & qui fuit, & venit, omnipotens. 510
 10. Fui in spiritu in Dominica Die. 269. 270
 19. Ensis ex ore Dei prodit bis acutus. 193. 405
 1. 8. 12. 18. Ecclesie alumne. 415 Apoc. 2.
 3. Laodiceos fidentes divitiis objurgat. 126.
 4. Desertam dilectionem Ephesius imputat. *ibid.*
 6. Quia hoc tenes, odisti doctrinam Nicolaitarum. 220
 7. Vincenti dabo edere de ligno vite. 547
 9. Sacer-

9. Sacerdos non plenarum operum incusat. 126
10. Ecce diabolus ex numero tuo conjiciet in carcerem, ut tentemini diebus decem. Esto fidelis ad mortem usque, & dabo tibi vitam coronam. 169. 110. 498. 536
12. 13. Ad Pergamenorum de Antipa fidelissimo interfecto in habitatione Satane. 498
14. Docentes perversa Pergameno reprehendit. 126
17. Latens manna, cum calculo candido. 498
20. Sed habeo adversus te pauca, quia permittis mulierem Jezabel, quae se dicit Propheten, docere & seducere servos meos ad fornicandum & edendum de idolothytis. 571
21. Et largitus sum illi temporis spatium, ut poenitentiam iniret, nec vult eam inire nomine fornicationis. ibid.
22. Ecce dabo eam in lectum, & moechos ejus cum ipsa in maximam pressuram, nisi poenitentiam egerint operum ejus. 126. 127. 216
- Apoc. 3. 1. 7. 14. Ecclesiae alumnae. 415
4. Hi sunt qui vestimenta sua non coinquinaverunt cum mulieribus. 341. 342
5. 12. Albam vestri, nec deleri de libro vitae, & columnam fieri in Dei templo in nomine Dei & Domini & Jerusalem caelestis inscriptum. 342. 498. 536
10. A tentatione ultima liberabitur, qui nomen Domini non negaverit. 498
- Apoc. 4. 4. Et super thronos viginti quatuor seniores. 111
6. Et in conspectu sedis tamquam mare vitreum simile crystallo, & in medio sedis, & in circuitu sedis quatuor animalia plena oculis ante & retro.
8. Sanctus, Sanctus, Sanctus. 130
- Apoc. 5. 13. Agno sit honor, gloria, claritas, dignitas, potestas, nunc, & in secula seculorum. 161
- Apoc. 6. 2. Accipit angelus coronam procedens in albo equo.
9. Sub altari martyrum animae placidum quiescunt, & fiducia ultionis candidam claritatis usurpant, donec & alii consortium illarum gloria impleant. 270. 340. 498
- Vidi subtus altare animas intersectorum. 270. 348
10. Et clamant, Quoniam usque non ulcisceris Domine, sanguinem nostrum in incolis terrae? 132. 133. 340
11. Et datae sunt illis singulae stolae albae. 161
2. Et vidi mortuos magnos, & pusillos stantes in conspectu throni. 270. 271
- Apoc. 7. 13. Et stellae de caelo ruent sicuti fici arbor, quum valido commota vento acerba sua amittit. 246
14. Et omnis mons & insula de locis suis motae sunt. ibid.
13. Agno sit honor, gloria, claritas, dignitas, potestas, nunc, & in secula seculorum. 162
14. Hi sunt qui veniunt ex illa pressura magna, & laverunt vestimenta sua, & candidaverunt ipsa in sanguine agni. 498
18. Et delebit Deus omnem lacrymam ab oculis eorum. 462
1. Et quintus angelus tuba cecinit. Apoc. 9.
1. Et Iris in capite ejus. 111 Apoc. 10.
3. Epoch & Helias morituri reservantur. 201 Apoc. 11.
10. Hic est accusator fratrum nostrorum. 291 Apoc. 12.
8. Quorum non sunt scripta nomina in libro vitae agni. 161. 162
4. Hi sunt qui cum muliebribus non sunt coinquinati. 341. 342 Apoc. 14.
14. Filius hominis supra nubem micat. 111
7. Et unum de quatuor animalibus dedit septem angelis septem phialas aureas, plenas trucidiae Dei. 340. 341
1. & seq. De pateris angelorum. 340 Apoc. 16.
5. Babylon. 404 Apoc. 17.
6. Babylon ebria sanctorum cruore. 698
9. 18. Illa civitas valida, quae super septem montes. 160. 340
4. Exite ab illa populus meus, ut ne participes sitis delictorum ejus. 161. 162. 340. 341 Apoc. 18.
15. Et de ore ejus procedit gladius ex vitaeque parte acutus. 403 Apoc. 19.
19. Bestia Antichristus cum suo pseudopropheta certamen Ecclesiae Dei inserit. 340
21. Et ceteri occisi sunt gladio, sedentes super equum.
3. Et misit eum in abyssum, in puteum abyssi. Apoc. 20.
237. 340
4. Et regnaverunt cum Christo mille annis. 411.
- 412
13. Et dedit mare mortuos qui in eo erant. 344
1. Caelum primum & terra prima abierunt, & locus non est inventus illis. 245
2. Vidi Jerusalem novam descendentem de caelo. 411.
4. Deus delebit omnem lacrymam ab oculis eorum. 362
5. Timidis dehinc ceteris, particula in stagno ignis & sulfuris, quod est mors secunda. 498. 539
- 571
13. Ego sum Alpha & Omega. 527 Apoc. 22.
14. Beati qui ex praeceptis agunt, ut in lignum vitae habeant potestatem, & in portas ad introitum in sanctam civitatem. 571
15. Canes venefici fornicatoris, homicidae foras. 383
- 571
18. Si quis apposuerit ad haec, apponet super illum Dominus plagas scriptas in libro isto.
19. Et si quis diminuerit de verbis libri prophetiae, auferet Deus partem ejus de libro vitae. 241



DVERSUS Marcionem poemata quæ sequuntur, omitti placuerat: non tantum quod parum digna Tertulliano videantur; sed præsertim quod ea minime esse Tertulliani Septimius ipse testetur. Plane, indigna esse tam excellentis ingenii viro, satis indicat stilius, toties violatæ prosodiæ reus, toties rebus tractandis impar, toties telis in hostem stringendis hebes & inficetus. Denique ipse Tertullianus principio suarum adversus Marcionem disputationum, unde adserendis versibus istis argumenta video peti, manifeste præfatur, iterum ac tertio curatum abs se opus. earum vero curatum poeticam fuisse ullam non tradit: immo nullam fuisse poeticam significat, qui primum se opusculum quasi properatum pleniore postea compositione rescidisse ait. Nam si quid versibus in Marcionem præluserat, id properatum quidem dici potuit & prælusum; sed quod pleniore postea compositione rescidit, si poesis fuit, poesi pleniore rescindi debuit; non rhetorica dissertatione, non disputatione dialectica. Etenim diverso scribendi genere diversa manserit ejusdem argumenti tractatio. partes egerit suas poeta, suas dialecticus, suas rhetor. Quæ de Virginibus velandis, quæ de Corona, quæ de Spectaculis Græco stilo vulgaverat, edidit postea Latino. Latinis autem Græca non rescidit, sed Græcis addidit Latina. Quod si Græca rescindere voluisset, sane posterioribus quoque Græcis priora illa retractando reformasset. Ita quicquid scriptionis adversus Marcionem suæ rescidit, Disputatio fuit, non Poema. Disputationem properatam, nec satis absolutam, pleniore postea disputatione rescidit, & prioris exilitatem posterioris abundantia meruit. Hæc de primo ac secundo fetu dixisse sufficiat. nisi hoc etiam adjecisse profuerit; quod in editione Tertii Septimius necessario de Tribus illis præfandum sibi esse duxit, ne quem varietas operis in disperso reperta confunderet. Quæ verba fidem sane faciunt iis quæ supra diximus; Trium scilicet adversus Marcionem curarum nullam fuisse poeticam. Nam si ulla fuisset, ea utique de reliquarum conditione excipienda fuerat, quam stili diversitas ab omni confusione vindicabat. Illud etiam observandum, quod primam illam feturam se rescidisse ait Septimius, nec in vulgus exisse eam queritur. Ut jam credibile non sit, ejus superfuisse quicquam præter ea quæ ipse in secundam pleniorē transfudit. Transfudisse autem poetica si credimus; hoc etiam fateamur necesse est, sic disiectum fuisse poetam, ut jam membra ejus inveniri nequeant ulla; Immo si quid poeticum in præclaris istis disputationibus notabitur, qualis ea sorte Ponti, quæ præfationem sequitur, descriptio, ejus vestigium in totis quinque Carminum libris non apparet. Postremo, quod omnem adimat dubitationem, si prima fetura versus in Marcionem fudit Septimius, eam cum rescidit, versus ipse suos pessum dedit: & frustra quærimus. Secundam vero non fuisse poeticam Tertia declarat, quam de secundæ emendatione & amplificatione compositam Septimius profiteretur. Sic igitur absolvimus: Versus istos, qualescumque, Tertulliani nomine fuisse a Fabricio, sola manuscripti codicis nescio cujus auctoritate adducto, inscriptos. Quodquam leve ac frivolum haberi debeat, præsertim cum neminem codicis illius notorem satis idoneum Fabricius dederit, sciunt hujusmodi rerum periti, quorum manibus versata quæsitissimi Auctoris exemplaria vetera nihil poeticum renuntiavere. Sed nec veterum Scriptorum quisquam inter Poetas Christianos Tertullianum connumeravit. Ceterum, hæc poematia, quamvis inæquali versificatore male depexa, non adeo spernimus, ut in iis esse boni aliquid negemus: immo plerisque locis utiliter cum Septimianis Marcionibus committi & componi affirmamus. Itaque & hic conspici patimur tamquam appendices. At quia certum nescimus auctorem, damus nomen Incerti.

INCERTI AUCTORIS
ADVERSUS
MARCIONEM
LIBRI QUINQUE.

LIBER PRIMUS.

IMPIETAS profunda mali, mens invida vita,
Seductos homines spe postquam cepit inani,
Nudavit, suadendo nefas sibi credere falsum.
Non impune quidem; facti nam protinus ille
Ut reus, & tanti sceleris temerarius auctor
Accepit maledicta merens. Sic postea demens
Amplius aggressus, desperatissimus hostis,
Infudit mentes hominum caligine mersas;
Oblitos Dominum, docuit spem relinquere certam,
Idola vana sequi, turbam sibi fingere divum;
Sortes, auguria, stellarum nomina falsa;
Nascentum geneses constringere; posse videre
Extorum inspicis, resque expectare futuras;
Terribilis magica refugarum audacia ductos;
Constitam molem mirantes, spernere vitam,
Impulit in præceps, scelerata insania mersos,
Sanguine gaudentes, homicidia sæva minari;
Corpore in alterius tunc carnis vulnus amare,
Ardentes etiam, calida dulcedine captos,
Fœdera naturæ transcendere, corpora munda
Complexu infando sexum maculare virilem;
Femineos usus vulgi contaminate mixtos
Illicitos; castosque sinus, generique dicatos,
In coitum obscœnum pro luxu suavitati haberi.
Talia, præterito grassatus tempore, gessit
Per latebras animæ, sepius manante veneno.
Non quia culpærent homines, nam sponte secuti,
Ille dolo suavitati, homo libertate peregit.

Hæc dum continuo per secula perfidus balat,
Consiliumque suum seductis cordibus infert;
Sperans (heu scelerisque viam, se stultus habere,
Ignarus qualis maneat sententia facti.
Turba Prophetarum testis sapientia verbis
Spiritu deque Dei præfata voce loquentum
Publice non audens Dominum maledicere nude,
Secreto ingenio sperans se posse latere;
Tandem lux animæ carnis captiva tenetur,
Desperatorum certat spes fortior hoste.
Ipse figurator, renovator corporis ipse;
Gloria vera Patris, Dei filius, unicus auctor,
Iudex & Dominus venit, rex inclitus orbis,
Oppressis veniam dare promptus, solvere victos,
Cujus amicitia auxilio, patientia pœnæ,
Et Deus & renovatus homo miscetur in unum.
Virgo sancta parit, patuit nova janua vite;
Dicta prophetarum factis impleta probantur;
Templa sacerdotes relinquunt; stellæ quoque ductu
Mirantur Dominum, tantum se cernere partum.
In vinum vertuntur aquæ, memorabile visu;
Lumina redduntur cæcis, jussuque tremantes
Dæmones expulsi clamant, Christumque fatentur.
Omnia sanantur verbo jam tabida membra,
Jam graditur claudus, surdus spem protinus audit,
Dat dexteram mancus, loquitur magnalia mutus;
Fit mare tranquillum jussu, ventique quiescunt.
Omnia cognoscunt Dominum; confunditur hostis,
Jamque triumphatus, ferus armis paret iniquis.

Omnia quum revocata videt, quæ ceperat ipse
Cladis in interitum, mersam jam surgere carnem,
In cælos hominem devicta morte levare,
Signari populos, effuso pignore sancto,
Miranda virtutis opus, invisæque facta;

Audit extremas flammæ in gurgite panas
A Domino sibi perpetuas, tenebrasque paratas,
(Irrevocata Dei sententia) nudus, inermis,
Damnatus, victus, periturus morte perenni,
Jam reus, & nullam veniam se certus habere;
Protinus extremum nefas ausus, spargere passim
Auribus horrendum verbum, neque voce loquendum
Abiectos a plebe Dei, sine luce vagantes,
Inventos sine mente viros, terrena sequentes,
Aggressus pravi pravos docet esse magistros.
Prædicat his duos esse patres, divisæque regna.
Esse mali causam Dominum, qui condidit orbem,
Quique figuravit carnem spiramine vivam,
Quique dedit legem, & vatum qui voce locutus;
Hunc negat esse bonum, justum tamen esse fatetur,
Crudelem, durum, belli cui sæva voluptas,
Judicio horrendum, precibus mansuescere nullis.
Esse alium suadens, nulli qui cognitus umquam,
Qui non est usquam, falsum sine nomine numen,
Constituens nihil, & nulla præcepta locutus;
Hunc ait esse bonum, nullum qui judicat, æque
Sed spargit cunctis vitam, non invidet ulli.
Judicium negat esse reis, dulcique cruentum
Circumsert miseris mixtum cum melle venenum.
Surgere posse negat carnem, cui causa ruine
Ipse fuit; quam contemptam spoliavit inique,
Propterea maledictus habet sine fine dolorem;
Hostis huic semper, vario quia vulnere vitam
Nititur excutere, & de qua ruit ipse, salutem.
Inque hoc & Christum terris venisse repente,
Sed nulla socium carnis compagine factum,
Spiritus at forma, & fictum sub imagine corpus,
Fallere vult homines, quod non est, esse videri.

Hoc docet ergo Deum, caligine ludere suos,
Mentiri (nefas) aut hominem se dicere falso?
Portatur, graditur, vestitur, rite quiescit,
Tractatur, patitur, suspenditur, & sepelitur;
Omnia sunt hominis, quæ sancto in corpore versant
A Patre vero Deo missus, qui cuncta creavit,
Perfecit proprie, sua, non aliena requirens.
Cognitus ipso opere, populis sperantibus olim,
Perque Prophetarum vocem notissimus orbi;
Et nunc errantem manifesto in limine mortis
Ignotum Dominum querunt, notumque relinquunt:
(Quorum falsa fides, falsus Deus, irrita merces,
Falsa resurrectio, mortis devictio falsa,
Martyria & vacua, & Christi quoque nomen inane.)
Quem magica nebula similem venisse docentes,
Mendacem facti dementes esse fatentur;
Ne quidquam passum, populum sine crimine fictum.
Sic verax Deus, hi Domino referuntur honores?
Heu miseri, gratis ingrata morte perempti,
Qui cæco duce præcipites in fossa ruiistis;
Et velut in somnis thesauri munere dives
Exultat, manibusque tenet, spe lusus inani,
Decepti, vacuam speratis muneris umbram.

Ah tabidi, victus, funestave præda draconis,
Speratis pro pace truces homicidia blanda:
Audetis culpæ Deum, qui tanta creavit;
In cujus terris, nimia pietate profusa,
Immemores, large laudatis dona ruentes,
Ipsam factorem reprobatis, facta probantes,

Artificem mundi, cuiusve opus estis & ipsi?
 Qui vobis magnos parvis donavit honores,
 Prosevit fruges, animalia cuncta subegit,
 Tempora qui certis fecundat mensibus anni,
 Dulcores, potus varios, pingues & odores,
 Jucundos flores, nemorumque umbracula grata,
 Mirificos tribuit succos pubentibus herbis,
 Fontes & fluvios diffundit dulcibus undis,
 Sideribus cælum, totumque illuminat orbem,
 Immensus solus Dominus, iustusque, bonusque,
 Cognitus ex opere, aspectu non cognitus ulli.
 Quem stultæ, quamvis gentes errore copertæ,
 Florentes opibus, alieno nomine laudent,
 Factoremque tamen gnari culpæ verentur.
 Nec quisquam tantum, nisi vos nova porta gehennæ
 Ingrati eligitis Dominum maledicere vestrum.
 Hæc vobis per Marcionem, Cerdone magistro,
 Terribilis refuga adtribuit fera munera mortis.
 Nec venit in mentem, quod vos a nomine Christi
 Seductos, ad Marcionis tulit infima nomen.
 Dicite, de multis quid vobis displicet unum?
 Quidve Deus fecit; quod non sit laude vehendum?
 Aut illud: quod vos nimium patientia largo
 Indignos, dulcem permittit cernere lucem?
 Qui legitis vera, & concisa ea falsa docetis.
 Quæ sunt postque futura, prius hæc facta probatis
 Aut incredibile quid differt credere vestrum?
 Nec mirum si vos versutus cepit incermes,
 Persuadens duos esse Patres, damnatus ab uno,
 Esse Deos; qui principio seduxerat omnes.
 Post ea multiplici manantem vulnere pestem
 Distribuit multis, & inemendabile crimen.
 Infandos omni magica dementia plenos
 Persuasit, sese virtutem dicere summam.
 Fingere cum meretrice, nefas peragrarè, volare,
 Namque Valentino Deus est insanus, & ævo
 Triginta tribuit cælos, patremque Profundum;
 Bis docuit tingui, transducto corpore flamma.
 Tantos esse Deos Basilidem credere iussit,
 Quantos & dies annus habet; tot denique mundat.
 Marcus per numeros argumentatus acuta,
 Tradidit in magica formam violare pudicam,
 Offerri calicem, precibusque in sanguine verti.
 Hebioni Christum suasit de semine natum,
 Et circumcidi docuit, legique vacare,
 Frontibus amissis elementa resumere legis.
 Extremum facinus verbis extendere nolo,
 Aut omnes causas, aut nomina dicere cuncta.
 Est per pauca satis crudelia multa notare,
 Infandosque homines atque organa sæva draconis,
 Per quos nunc tantum sceleris sine teste locuti,
 Semper factorum mundi culpæ laborant.
 Sed revocate pedem sævi latronis ab antro,
 Dum spatium datur, & patiens pietate perennis
 Facta per errorem miseris Deus omnia dona.
 Credite vero Patri vero, qui condidit orbem,
 Verum qui Dominum misit renovare ruinam
 Imparibus legi, peccati in gurgite mersis.
 Per vates olim promissam afferre salutem.
 Qui mandata dedit, hic & peccata remittit.
 Exigit hic aliquid merito, quia credidit ante,
 Aut donat large Dominus, quasi debita servus.
 Denique conclusos populos pœnamque merentes
 Deleto elogio cunctos jubet ipse lavari.
 Ergo totus homo credit, totusque lavatur.
 Abstinet aut patitur pro nomine vulnera vere,
 Verus surgit homo, vere mors victa silebit,
 Sed non pars hominis anima, sua parte relicta.
 Percipiet palmam, socia quam carne laborans
 In stadio luctata, simul conjuncta meretur.
 Grande nefas, portare duos per vincula pondus,
 Quorum sit locuples unus, atque alter egenus,
 Et miserum sperni, sælici premia reddi.
 Non facit hoc iustus, mercedis redditor æquus,

Et bonus, & dives, quem credimus omnia posse,
 Suavis in ingratos, miserendi plena voluntas,
 Quin potius, cui major inest mortalis egestas,
 Possit ut æquari, socio prelatus, id ultro
 Quicquid eget, tribuet locuples, sic credere iussum.
 Nec velle illicite Dominum culpæ docendo
 Suscitet, aut quem animam tanquam sit passa ruinam
 Liberet a morte, & viventi facta maneret
 Copia de solo merito, quia fortiter egit.
 Et caro, communem semper sortita laborem,
 Linguatur terra, mortis sit præda perennis.
 Ergo hominis anima placuit Deo, fortibus actis?
 Nullo sola modo potuit sine carne placere.
 Vincula tulit, pœnas, caro membris vincula gessit.
 Contempsit mortem, sed carnem morte reliquit.
 Illa dolens genuit, hæc vita a vulnere cæsa est.
 Illa petit requiem, hæc ferro in pulvere fusa,
 Piscibus, alitibus, tabo, cinerique relicta est.
 Frangitur infœlix laniata, sparsa liquescit,
 Surgere non meruit? quid enim committere sola
 Exanimis potuit? quæ sic caussa invida vitæ
 Impedit, aut prohibet Dei dona capeßere carnem?
 Cumque sua socia conjunctam vivere semper?
 Cernere quid fuerit conversa in pulvere quondam,
 Post meritos renovata ferat Deo laudis honores,
 Non ignara sui, fragilis, mortalis, & ægra,
 Certatis, magni possit quid vivida virtus,
 Qui bonus atque potens vitam non invidet ulli.
 Hæc captiva fuit mortis, hæc vincula peribit,
 Quam Dominus mira sapientia fecit & arte?
 Hanc virtute sua miranda suscitavit ipse,
 Hanc revocat dux ipse, & hanc sua gloria vestit.
 Ergo Dei aptavit ars & sapientia corpus,
 Quod cupit, his fieri; deest hoc virtute reduci?
 Caussa potest pietati nulla resistere sanctæ,
 Ne major sit causa mali, quam summa potestas,
 Ut cognoscat homo jam nunc Dei munere salvus,
 Mortalis quondam, nunc inviolabile & ingens
 Vestitus lumen, virum cum corpore totus,
 Immensum virtute Deum, pietate perennem,
 Per Christum regem, per quem via lucis aperta est,
 Et jam luce nova, jam dono plenus utroque,
 Fructibus & vivæ paradisi latus amœnis.
 Laudet in æternum cœlesti dives in aula.

INCERTI AUCTORIS
 adversus Marcionem Liber II.

De concordia veteris & novæ Legis.

POSTQUAM fracta fides refugis spirantibus hostis,
 Et glomerata dolis emerfit pestis operata
 Sponte sua; mendax contempto numine sensus
 Confixit plagas, fallaci tramite pallens
 Sanctorum dictis sua miscuit impia verba,
 Inque bonum semen lolium miserabile servit.
 Inde volens omnem causam constare ruinæ,
 Scilicet ut sua facta Deo subsignet iniqua
 Ocius, & possit suos infingere pœnis;
 Veris falsa tegens, & lenibus aspera vertens:
 Et roseis fertis hasta mucrone coperto,
 Improvise necans incautos morte suprema.
 Supremum nefas, in tantum dementia mersos
 Abruptos homines, numen sine fine tremendum
 Dividere in partes; Christi sublimia facta,
 Falsa laude sequi, culpæque gesta priora,
 Innumerata Dei miracula, visa nec unquam,
 Ante nec audita, contentaque corde nec ullo.
 Tam temere scelus illicitum componere verbis,
 Adversum sese duo Testamenta sonare,
 Contra Prophetarum Domini committere verba,
 Dissimili longe sententia velle probare,

Omnem, Legis & insamem deducere causam;
Sanctorumque Patrum vitam reprobare priorem,
Quos in amicitiam adlexit Deus, ad sua dona.
Accipitur sine principio pro parte minori,
Quattuor ex uno quum sint ex quattuor unum;
His tamen una placet, reprobat tres denique partes,
Auctoremque sui Paulum per multa capeffunt;
Necnon ex ipso furiebat in extima verba,
Omnia quæ veteri de fœdere cumque locutus
Dura videntur eis, merito quia corde gravatis
Pondus Apostolicum, fulgentis gratia verbi,
Lumina præducit menti, neque cernere possunt;
Spiritu lata putant hebetes, animalia digna.

Sed vos, qui nondum penitus, duce numine falsa
Mente ipsa reprobi, penetrastis ad intima mortis;
Discite de fonte fluvium manare perennem,
Qui nutrit lignum, bisseos gratia fructus,
Exit & in terram, ventosque in quattuor orbis,
Tot fluit in partes fontis color & sapor unus.
Sic & Apostolico decurrit Ecclesia verbo,
Ex utero Christi, Patris omnis gloria plena,
Sordes diluere, & fata mortua vivificare.
Quattuor in numero diffusum in gentibus unum,
Electaque fide susceptum, doctor optimus
Tradit Evangelium Paulus sine crimine mundum;
Abque hoc & Galatas vetuit discedere sanctos,
Quos falsi fratres se circumcidere suasos,
Atque elementa sequi, nova libertate relicta,
Vmbra futurorum veteri servire docebant.
Has habuit Galatis causas conscribere Paulus;
Non vi Evangelii partem pro corpore toto
Exciperent modicam, majori parte relicta.
Atque adeo non verba libri, sed missus in orbem
Ipse Christus, Evangelium est, si cernere vultis,
A patre qui venit, solus bona nuntia portans
Testificata prius; cuius ingens gloria complet,
Ostendens opere, quantus sit conditor orbis.
Cujus facta, simul dictis conjuncta, fideles
Illi Matthæus, Marcus, Lucasque, Joannes,
Conscripsere, mera, non extera verba locuti,
Spiritu sancta Dei, tanto præsentis magistro.

Hic agnus Paschæ suspenditur hostia ligno;
Hunc Paulus phase, conscribens decreta Corintho,
Occisum tradit, vitamque, Deumque futurum
Promissum Patribus, quos illectaverat ante.
Cernite quid virtus, quid Paschæ possit imago,
Sic verum quid sit poteritis Pascha videre.
Ne fidus pater, & vates, cui pignus & heres
Carus erat, quem forte Deus donaverat illi;
Hunc Deo mactaret, merito tentatus amore;
Supplicium magnum, sanctus pro sanguine sanguis
Connexus capite spinis ostenditur agnus,
Hostia sancta Deo. Cujus de morte piati
Esset ut in signum & vastata pignora gentis,
Sanguine signantur postes, & limina multa,
Immane auxilium, caro testis creditur esca.
Jesus transgressus Iordan, terraque potitus,
Lege dedit Pascham, gaudens atque immolat agnum
Et reliqui magni reges, sanctique Propheta,
Non ignorantes certa promissa salutis,
Ingentemque, metu pleni transcendere legem,
Venturam summæ virtutis imagine molem.
Inspectam e speculo celebrarunt ordine Pascham.
Denique si celeri primordia mente recurras,
Invenies funesta nimis, post impia verba.
Credulus, heu, facile nudatus tegmine vite,
Pellibus ut tegetetur homo, suspenditur agnus,
Aut peccata necat, aut sanguine funera delet,
Aut coperit nudos, sovet aut suo vellere vulnus,
Non pecoris sanguis humano sanguine pluri?
Ut pro peccatis oblatum dirimat iram,
Aut multæ plebis; veluti si carior agnus.
Auxilium immane, tantæ tutela salutis,
Oblatus potuit pretium satis esse salutis?
At Deus omnipotens, cæli terræque creator

Immensus, virus, perfectus, luce perennis,
His non placatur, pecudum neque sanguine gaudet.
Omnia mactentur pecora, grex omnis in aras
Decremet, ut veniam vel peccati expiet unus;
Nequaquam Domini sapiens maculata figura,
Tam vili pretio, caro fœda paravit honores;
Sed spes & promissa fides mortalibus olim,
Hæc operata tulit, magnæ rationis imago,
Præmeditata Patris, nimia pietate parata
Venturum Christum terris, hominemque futurum.
Quem visum Ioannes baptismi primus apertor,
Et vatum socius, necnon & Apostolus ingens.
Præcursor missus certus, testisque fidelis,
Augustus vita, sublimi laude notatus,
Olim Pascha Dei, verum querentibus agnum,
Ostendit tandem venisse, piacula facti
Qui delicta suo multorum sanguine solvat,
Pro reprobis probus, & carus, pro vilibus unus
Corpore homo, vitæque Deus, mactatus ut agnus,
Acciperet nos, & nobis se effunderet ipsum
Sic placuit Domino, mortem spoliare superbam;
Sic poterit miserandus homo sperare salutem.
Hunc Pascham Paulus mactatum prædicat agnum;
Nec species Domini pecoris sublimis inertis
Consimilis patitur, quapropter dicitur agnus;
Sed quia lanities renovata hæc corpora vestit,
Dat tegmen multis, unquam nec deficit ipse.

Sic Dominus virtute Patris, quos morte redemit,
Exutos sua luce tegit, quæ semper in illo est.
Ergo Pastor ovem qui perdidit, ipse requirit.
Is robur spinasque viæ calcare paratus,
Aut rabiem superare lupi, pecudumque potiri,
Eripere fortis, contemptis dentibus ultro
Obiectat sese leo pelle obtectus ovili.
Decipiens habitu, rapturus sanguine fauces,
Adam vi captum sic querit Christus ubique,
Ipse viam gradiens, qua mors operata ruinam est,
Omnia perlustrans veterum monumenta virorum,
Singula perspicuens, exemplis omnibus unus,
Ex vero incipiens inimicam expellere mortem,
Concepta simul in gremio cum semine carnis
Ætates omnes tacita sapientia lustrans,
Debita suscipiens, cunctos mundare paratus,
Reddere factori multos, quos sparserat unus.
Et quia terribilis puteo demersus iniquo
Vir cecidit, suasit virgo subducta dracone;
Consilio placuit, tegmen cæleste reliquit;
Arguit hos lignum nudos, mors atra coegit.
Ex eadem massa simili ratione resecta
Jam renovata, redit flos carnis, & hospita pacis
Virgine desponsata caro, non ex semine nato
Artifici conjuncta suo, sine debito mortis
Angelus hæc mandata Patris, per sidera desere
Lucida, ut angelica credantur nuntia fama
Virginis ut virgo, carnis caro debita solvat
Talibus ingressus sequitur vestigia mortis
Parvulus immanis, senior puer, & juvenis vir.
Post ubi iusta viri completa est roboris ætas,
Paulatim solitus socia deperdere vita;
In fœdas etiam rugas, & inertia membra
Mutari specie vacuatis sanguine venis
Constitit, haud habitum passus veterascere carnis,
Quare manum extendit temere contingere lignum.
Qua die, quove loco cecidit clarissimus Adam,
Hæc eadem redeunte die volventibus annis
In stadio ligni, fortis congressus athleta;
Extenditque manus; pœnam & pro laude secutus
Devicit mortem, quia mortem sponte reliquit,
Exiit exuvias carnis, & debita mortis,
Serpentis spoliū, devicto principe mundi
Adfixit ligno, refugarum immane tropæum.
In cuius signum Moses suspenderat anguem,
Et quotquot fuerant multis serpentibus icti,
Aspicerent ipsum fictum fixumque draconem,
Post ubi secretas inferni venit ad undas;

Atque suum victor captivum luce retexit,
 Astanti iussuque Patris virtute peregit,
 Sponte suum corpus quod liquerat, ipse recepit.
 Causa hac mortis erat, eadem via facta salutis;
 Nuntius ille doli, sed pacis nuntius iste;
 Sponsa virum necuit, genuit sed sponsa leonem.
 Virgo viro nocuit, sed vir de virgine vicit.
 Cujus in exemplum sopito corpore somno,
 Sumitur ex latere mulier, quae costa mariti;
 Quam carnem de carne sua, deque ossibus ossa,
 Evigilans dixit, praesaga mente locutus.
 Mira fides, merito Paulus certissimus auctor,
 Christum de caelis Adam docet esse secundum.
 Veritas ipsa suis exemplis usa resurget.
 Nec cupit ex alieno acres ostendere gressus;
 Pauperis hoc opus est, propriae virtutis egeni;
 Hec Paulus docuit magnus mysteria docta,
 Scilicet in Christo esse decus, tuum Ecclesia cernens
 Hujus de latere, ligno pendentis in alto
 Corporis exanimi sanguis manavit & humor.
 Foemina sanguis erat, aquae erant nova dona lavacri,
 Hec populi vera est viventis Ecclesia mater,
 De Christi nova carne caro, deque ossibus ossa.
 Golgotha locus est, capitis calvaria quondam;
 Lingua paterna prior sic illum nomine dixit;
 Hic medium terrae est, hic est victoria signum.
 Os magnum hic veteres nostri docuere repertum,
 Hic hominem primum suscepimus esse sepultum,
 Hic patitur Christus, pio sanguine terra madescit,
 Pulvis Adae ut possit veteris cum sanguine Christi
 Commixtus, stillantis aquae virtute levare.
 Hec ovis est una, quam se per Sabbathath vivam
 Inferni e puteo statuit subducere pastor.
 Propterea cunctae carnis praemortua membra
 Curabat Sabbathath; aut exei a germine nati
 Lumina, quae nondum dederat, cernendo peregit;
 Aut hominem totum exanimem, per Sabbathath vivum
 Deque sepultura praesenti plebe vocavit;
 Ipse novi factor, veteris bonus ipse resector,
 Aut quae defuerunt supplens, aut perditam reddens.
 Hec ineunte die sancto, sperantibus in se
 Facturus plene pro pacto, posse docebat.
 Quid? Caro si moritur, nec spes datur ulla salutis,
 Quas habuit causas, hominem se fingere Christus,
 Et medicare homines, aut curam carnis habere?
 Corruptela potens liquefactum solvere corpus;
 Non poterit virtus Domini revocare solutum?
 Credunt interitu qui non sua corpora solvi,
 Non credunt Domino, sua qui vult mersa levare,
 Aut nolle prestare bonum, neque posse potentem
 Dicunt, ignari quanto de crimine lactent,
 Infirmas ausi causas praeponebunt morti.
 In grano latet arbor, & hoc nisi terra sepultum
 Putrescat, non dat decoratos arbores fructus.
 Jam liquida stringentur aqua; stridente rigore
 Saxa fient, & semper erunt, nisi magna potestas
 Solverit inducto molli spirante tepore.
 Viticula in gracili latet ingens corpore botrus;
 Si queras, non est; quum vult Deus, esse videtur
 Arboribus folia, spinis rosa, germina campis
 Mortua deficiunt, & rursus viva resurgunt.
 Hec homini Deus ante oculos revocata reformat,
 Propter quem locuples, primus large omnia fecit.
 Omnia nuda cadunt, suo corpore singula vestit.
 Cur hominem solum, cui tantos fudit honores,
 Non tantum revocat sibi, quem super omnia fecit?
 Ergo caro & sanguis Dei regno digna negatur,
 Tamquam sit Paulus proprie de carne locutus.
 Ille quidem magna docuit, sed inania corda
 Carnali sermone putent; nam pristina facta
 Sanguinis & carnis voluit sub nomine dicta,
 Coelestis magni memoratus verba magistri,
 Qui per aquam de se genitis sui nomen honoris
 Donavit, pignusque suo de spiritu fudit,
 Ut cujus fuerant homines virtute redempti,

Hujus & accipere renovati nomen honoris.
 Ergo quia populis nondum suo fonte renatis,
 Sordibus antiquis tectis, & debito mortis
 Ex veteri causa regnum caeleste negavit,
 Dicens, humanum rursus debere renasci:
 Quod natum est de carne, caro est, de spiritu, vita.
 Radicis veteris nova germina gloria mutans
 Ablutum corpus iam non de carne vocari,
 Hoc sequitur Paulus, sic est de carne locutus,
 Denique dixit: Oportere superindui vestem,
 Hunc habitum fragilem, mortalem contegi formam.
 Non aliud corpus dari, sed prius illud inermem
 Undique regno Dei lato circumdari totum,
 Momento aspectus oculi mutabitur, inquit.
 Ut ruse cere facies dispanditur herba,
 Et mutat proprium candenti sole colorem:
 Sic eadem caro fulgenti de gloria sumens,
 Gaudebit, semper gaudens, & morte carebit,
 Devictum clamans crudelem corporis hostem,
 Glutitam mortem, fortis victoria Christus,
 Ingentes Deo summa ferens ad sidera laudes.

INCERTI AUCTORIS

adversus Marcionem Liber III.

De concordia Patrum veteris & novi Testamenti.

I AM genuit, quondam sterilis cognomine, mater,
 Iamque novus gaudet populus de libera natus,
 Expulsa famula, merito cum prole superba;
 Viventis quoque fontis aquas ingrata reliquit,
 Et tepidis errans ardenti fidere potat.
 Jam possunt gentes Abraham clamare parentem,
 Quae vocem Domini simili ratione secuta,
 Omnia liquerunt peregre se sistere vita.
 Latere, o sterilis, promissam concipe plebem;
 Erumpe & clama, qua nulla prole beata,
 De qua dicebat per vates Spiritus olim:
 Hec genuit gentem multis ex gentibus unam,
 Cujus principio semper pia membra laborant:
 Hujus Abel justus, pastor pecudumque magister,
 Fraterne occidit quem olim violentia dextra.
 Hujus Enoch, insigne decus, de corpore membrum
 A Deo digressos populos, facinusque sequentes,
 Deum furit in terris refugarum turba latronum;
 Sacrilegum genus ut sugeret crudele gigantum,
 Consilio revocabat, in omnibus ipse fidelis.
 Ingenti gemitu placuit, meritoque labore
 Translatum magno pignus servatur honore.
 Perfectus laude, & sine culpa Noe repertus
 Testificante Deo justus in adultera plebe,
 Bis quinquagenis arcam qui texuit annis,
 Venturum excidium factis & voce ferebat;
 Promovit tantis ereptus mortis ab undis,
 Et cum prole sua servatus. Gente sequente
 Est Abraham, cujus gnatos vos esse negatis,
 Qui primus genere & patria & genitore relicto,
 Voce Dei suavis secessit in extera regna,
 Tanto Dei meruit sublimis dignus honore,
 Gentibus ut pater & populis credentibus esset.
 Cum patribus Jacob, quorum pater ipse, per omne
 Vitae suae spatium latissima tempora Christi
 Praececit verbis, actu, virtute, labore,
 Hunc sequitur Joseph, fœdæ sine sorte iuventutis,
 Carceris & duræ conficta calumnia poenae.
 Gloria post gemitus, regnique secunda corona,
 Inque fame panis tribuendi larga potestas.
 Tam propria Christi, tam lucida lucis imago
 Omnibus est manifesta, quibus sunt lumina menti,
 Ut speculo vultus firmam spem cernere possint.
 Judas ipse pater, regalis sortis origo,

Unde duces geniti, cuius de semine reges
Nunquam defuerunt, donec ventura potestas
Gentibus expectata diu, promissa veniret.

Dux populi Moses, qui limina regia liquit,
Spernens divitias florentes tempore parvo,
Maluit adflictus populi portare labores
Subnixa cervice, minis non territus ullis,
Quam sibi delicias multasque remittere poenas,
Pro magnae fide, pro tanto mirus amore,
Armatus virtute Dei, magnalia gessit.
Percussit gentem plagis, terramque reliquit,
Confundit regem, durum populumque reducit,
Calcavit fluctus, hostes demersit in undis,
Fecit aquam dulcem per lignum, semper amaram,
Cum Christi populo manifeste multa locutus,
Cujus de facie lux, & nitor ore refulsit,
Acceptam legem per paucos fudit in orbem,
Exempla implicita priorum certa laborum,
Percussit Petram, iussus quoque flumina fudit.
Extenditque manus, ut signo vinceret hostem.
Omnia de Christo, per Christum cuncta loquuntur.
Hic probus & magnus cum laudis pace quievit.
At Jesus Nave filius, Ausus ante vocatus,
(Spiritus hunc sanctus socium sibi nomine junxit.)
Hinc fluvium scidit, & populum transire coegit,
Distribuit terram gratis, promissa paterna,
Solem cum luna statuit, dum vinceret hostem,
Expulit externas gentes, prolemque gigantum,
Exeidit lucos, aras & templa subegit,
Omnia legitima sollemnia mente peregit,
Nominis exemplum Christi, virtutis imago.

Quid de iudicibus populi per singula dicam?
Quorum virtutes, si conscribantur in unum,
Verborum spatio numerosa volumina complent.
Attamen ex multis paucorum dicere vitam,
Corporis explendi verborum postulat ordo.
Ex quibus ut Gedeon dux agminis, acer in hostem
Non virtute sua tutelam acquirere genti,
Firmatusque fide signum petit excita menti,
Quo vel non posset vel posset vincere bellum,
Vellus ut in noctem positum de rore maderet,
Et tellus omnis circum siccata jaceret,
Hoc inimicorum palmam coalescere mundo,
Atque iterum solo remanenti vellere fuco,
Hoc eadem tellus roraret nocte liquore,
Hoc etenim signo praedonum stravit acervos.
Congressus populo Christi, sine milite multo,
Tercenteno equite, (numerus Tau littera Graeca)
Armatis facibusque & cornibus oro canentum.
Vellus erat populus ovium de semine sancto.
Nam tellus variae gentes, fusaeque per orbem,
Verbum quod nutrit, sed nox est mortis imago,
Tau signum crucis, & cornu preconia vitae,
Lucensque faoes in lychno, spiritus ardens.
Scilicet hoc testamen erat virtutis imago,
Non prius angelica mortis fera praelia vinci,
Quam populo indocili merito sua culpa relicto,
Florentesque fide gentes in laude receptae.
Debbora qui mulier super omnem maxima formam,
Pro patria quae belligero subnixa labori,
Stipite sub palmae populum vicisse canebat,
Quapropter victi simul hostes terga dedere,
Sisara dux fugit, cui non vir, nec manus ulla
Restitit. Hic Baal Christi victoria signo
Exemplo refuga, devicit femina ligno.
Iephtha fide firma, qui duro vulnere votum
Ausus, mercedem belli Deo dicere grandem,
Hic quia, quae non vult Dominus, promiserat amens
Occurrit primo, carum sibi pectore pignus.
Nulli sperata cecidit quod sorte repente,
Promissum ut staret, solvit pia iura parentis,
Peccati votum, violenta mente copervit
Immanis timor, orbata solatia vita
Pro scelere obtinuit famam, pro crimine laudem,

Necnon Sansonis super omnia corpora vires,
Spiritus hoc donum capiti concessa potestas,
Pro populo solus nullo mucrone, nec armis,
Os retinens asini prostravit corpora mille.
Vincula nulla virum vinctum potuerunt tenere,
Gloria sed postquam captivi mota recessit,
Oecidit, atque hostes victus sua morte redemit.

Mirificus Samuel, cui reges ungere primum
Præceptum, dare chrisma, viros ostendere christos,
Talibus in vitae spatio laudabilis egit,
Ut quaque post requiem prophetica iura teneret.
Psalmographus David, magnus rex atque Propheta
Passurum Christum submissa voce canebat,
Sponte quod ingratus populus sine lege peregit,
Cui Deus ex utero fructum promiserat olim,
Prolem, sublimi solio suo ponere sanctam.
Fixa fides Domini quae sponderat, omnia fecit.
Æmulus Ezechias, populi corrector inertis,
Ablatis legem qui restauravit iniquis,
Hæc olim mandata Dei prior omnia iussit,
Qui precibus bellum, non ferri cuspe solvit.
Hic moriens, lacrymis annos ac tempora vite
Accepit, merito talem tulit actus honorem.
Ingenti zelo Josias, rector & ipse,
Tantum nemo supra, nec postea taliter egit.
Idola destituit, destruxit rempla nefanda,
Atque sacerdotes super aras igne cremavit,
Ossa prophetarum falsorum cuncta refodit,
Incenditque aras adolenda cadavera lignis.
Insignis fidei in laudem (memorabile) tactus
Nobilis Helias, qui nondum debita mortis
Gustavit, quoniam rursus venturus in orbem est.
Ergo infracta fides, populum regemque furem,
Militiam Domini qui deservere beatam,
Verberibus, flammis castigans hostes amaris,
Sidera conclusit, tenuitque in nubibus imbrem.
Esse Deum ostendit cunctis, apparuit error.
Nam madide partes hostie, fluvio, super aras
De caelo precibus, veniens vi, flamma comedit;
Et quotiens voluit, toties ruit ignis ab alto.
Divisit fluvium, transgressus & avia fecit;
Sublatus curru paradisi vectus in aulam est,
Hujus discipulus, sortis successor Heliseus,
Qui duplicem Heliae petiit sibi sumere sortem,
Ad castigandam violento verberare plebem,
Tantum pro Domino & talem spiravit amorem.
Jordane percusso, pedibus via facta regressus,
Demersam fluvio relevavit virga securim;
Mortificumque cibum in vitalem transtulit escam;
Detinuit pluvias iterato tempore duplo;
Mundavitque lepras; hostes caligine cepit.
Cujus post obitum jam condita membra sepulcro,
Abiectus quidam, mactatus cade latronum,
Mortuus, ut tetigit, revocata luce revixit.
Isajas, locuples vates, cui fontis aperti
Tam manifesta fides, verbum Dei ore profudit,
Largaque per Christum Patris est promissa voluntas,
Præstata viam vitae atque probata per ipsum est.
Quem populus sectum ligno sine labe repertum;
Immeritum, demens crudeli morte peremit.
Sanctus Hieremias, quem gentibus esse Prophetam
Æterni virtus iussit, dixitque futurum;
Qui quoniam plebis facta illaudanda revolvit,
Et fore captivam, nisi pœnituisset iniquos,
In famulos fieri præsaga voce locutus;
Vincula dura tulit, squalenti carcere clusus,
Inque luto putei fames hausit tabida membra.
Sed postquam quæ noluerant audire, probavit;
Atque hostes vinctam populum duxere triumphis,
Horrida vix tandem caruit sua dextra catenis;
Nulla morte virum constat, neque cade peremptum
Ezechiel fidus, dives cui gratia verbi
Concessa est: peccatorum secreta videre,
Afflictus lugere suos, veniamque precari,

Cernere vindictam sanctorum cæde futuram,
 Sanctorumque locum regni, carnisque salutem
 Spiritu implicitus, gressus, aditusque videre,
 Osea, Amos, & Micheas, Ioel, Abdia, Ionas,
 Atque Naum, Abacuc, Sophonias, Aggeusque,
 Zacharias vim passus, & angelus ipse Malachim;
 His vates Domini, quorum chorus usque canentum,
 Ac pariter laudis propriam meruere coronam.
 Quam magnus Daniel, qualis vir, quanta potestas;
 Qui falsos testes ipsorum prodidit ore,
 Servavitque animam damnatam crimine ficto,
 Somnia secreta, & regis prior ore resolvit,
 Prævidit Christum regnorum solvere membra;
 Pro Domino reus est, factus quoque præda leonum,
 Servatisque palam cunctis in pace quievit.
 Hujus tres socii vix digna laude canendi,
 Ex numero tanto decretum regis iniquum
 Contempsere pii, quorum data corpora flammis,
 Tradere se pœnis potius, pro nomine magno,
 Quam genibus nixi simulacro pandere palmas.
 Jam præclara fides, jam spes super omnia fulgens
 Extinxit rabidos ignes, & vicit iniquos.
 Esdras vates, legis doctor, & ipse sacerdos,
 Qui populum captum post tempora plena reduxit,
 Ignibus & multa consumpta volumina vatum
 Spiritu completus, memori omnia reddidit ore.
 Grandis Joannes super omnes semine natos;
 Cujus difficile poterimus dicere laudes,
 Ablutor carnis, Domini præcursor apertus,
 Ablutor Christi, prior ipse renatus ab illo,
 Fœderis ille novi primus, veterisque supremus,
 Proque via vera prior hostia casus obivit.
 Ecce Deus Christus; pariter bisseña juvenis,
 Omnibus una fides, amor unus, & una potestas,
 Flos hominum, mundo lucentes lumine Christi,
 Et comites & Apostolici, qui vera locuti,
 Auribus audivere, oculis videre salutem,
 Tractavere manu corpus de morte receptum,
 Convixere cibo assidue, testantur ut ipsi.
 Hunc Paulus, prædictus Apostolus in vice missus,
 In cælos raptus vidit quoque; missus ab illo,
 Barnaba cum comite, sociisque prioribus, uno
 Fœdere junctis, per gentes, tradit ubique,
 Esse caput Christum, sunt cujus Ecclesia membra
 Corporis ipse salus, membrorum vita perennis;
 Ipse caro factus, pro cunctis ipse peremptus,
 Ipse resurrexit primus, spes una salutis;
 Discipulisque suis formam dedit: hi simul omnes
 Indignas varie pœnas pro nomine passi.
 Talia membra gerit specioso corpore mater
 Libera, quod nunquam Domini præcepta reliquit,
 Inque domo senuit Domino lectissima semper,
 Invidiam, pœnas, ejus pro nomine passa.
 Nam sterilis quoniam, nondum secuta futuri,
 Ediderit pupulum cœlesti semine natum,
 Atque suæ famulæ portavit spreta dolorem,
 Hanc sterilem quondam, nunc tempus cernere matrem
 Heredem natum suæ libertatis habere,
 Non similem famulæ, quamquam de semine cœli
 Conceptum genuit, sibi conditione jugatum.
 Absit ut illicitis verbis, temeraria voce
 Egregios homines, ardentia sidera cœli,
 Semine junctos tantum, vel sanguine plebi,
 In solidum passim famulum dicatis atrocem,
 Aut populum Domini legis mandata secutum,
 Servili specie quisquam putet esse loquendum.
 Sed peccatorum vacuum sine mente catervam,
 Qui promissa Dei, dubia spe, corde locarunt,
 Præsentis vitæ misera dulcedine victos,
 Debita servitio capitis sua culpa subisset,
 Si legem plebi peccati causa jugabit.
 Nam servire Deo, totoque incumbere corde
 Intemerata fides, libertas sponte paratur.
 Ergo patres justî, sancti, sine labe Propheta,

Adventum Domini, multi cecinere futurum;
 Testanturque fide cœlestia jussa prophanis,
 Cum quibus immanes satiati gloria Christi,
 Consortes virtutis, verba sacrata replentes
 Firmavere fidem, factis prædicta probando.
 Quorum discipuli, qui succedere per orbem,
 Conflati virtute viri, nostrique magistri,
 Conjunctos operis nobis tribuere honores.
 Ex quibus electum magnum, plebique probatum
 Hac cathedra, Petrus qua sederat ipse, locatum
 Maxima Roma Linum, primum considerare jussit.
 Post quem Cletus & ipse gregem suscepit ovilis.
 Hujus Anacletus successor sorte locatus.
 Quem sequitur Clemens; is Apostolicis bene notus.
 Evaristus ab hoc rexit sine crimine legem.
 Sextus Alexander Sexto commendat ovile.
 Post expleta sui qui lustrî tempora tradit
 Telephoro; excellens hic erat, martyrique fidelis;
 Post illum socius legis, certusque magister;
 Quum vestri sceleris socius præcursor & auctor
 Advenit Romam Cerdo, nova vulnera gestans.
 Detectus, quoniam voces & verba veneni
 Spargebat furim; quapropter ab agmine pulsus,
 Sacilegum genus hoc genuit spirante dracone.
 Constabat pietate vicens Ecclesia Roma
 Composita a Petro, cujus successor & ipse
 Jamque loco novo cathedram suscepit Higinus.
 Post hunc deinde Pius, Hermas cui germine frater
 Angelicus pastor, quia tradita verba locutus,
 Atque pio suscepit Anicetus ordine sortem.
 Sub quo Marcion hic veniens, nova Pontica pestis
 Nondum secretum facinus suo corde reclusum,
 Passim vulgo loquens latebrosa perfidus arte.
 Sed postquam cepit mortis præferre sagittas,
 Abiectus merito tam sævi criminis auctor,
 A sanctis reprobis; patuit mirabile monstrum.

INCERTI AUCTORIS adversus Marcionem Liber IV.

De Marcionis Antithesibus.

Hæc populo juveni, qui dives, liber, & heres
 Possidet æternam spem laudis jure dicatam,
 Non ut doctores (solus daret omnia Christus)
 Sed famulos Christi, jubet inviolata potestas
 Ingenti zelo flagrantibus, pacis amore
 Armatos, molem belli deducere terræ
 Excelsas turres, & mœnia sæva malorum,
 Surgentesque minas, populi contra agmina sancti
 Detrahere, vacuas voces dissolvere vento.
 Quapropter merito nos amulamenta locuti
 Ipsius ex verbis, etiam monumenta salutis
 Nitimur exprimere, quæ gratia larga profudit,
 Prædonisque plagam sanctis aperire copertam,
 Ex improvîso ne quis rudis, inscius, audax
 Incidat, & captus cœlestia dona relinquat.
 Ergo Deus cunctis mortalibus unus ubique est,
 Æternum regnum, profunda lucis origo,
 Fons vitæ, potus sapientia conditus omni.
 Protulit ipse orbem, cujus sinus omnia cingit.
 Nulla illum regio, nullus locus ambitu claudit;
 Materies nulla est facta, ut sit sponte perennis,
 Quæ fuerit semper, nullo facto recreata;
 Cœlorum, terræ, maris, infernique locator.
 Spiritus, aeris est divisor, conditor auctor,
 Solus perpetuus Deus est, immensa potestas.
 Hunc lex esse Deum populo monstraverat unum,
 Cujus vox Mosi pellens in monte locuta est.
 Illius hæc virtus, sapientia, gloria, verbum,
 Filius, immenso genitum de lumine lumen,
 Per vatum voces hunc unum clamitat esse.

Ordine suscipiens Paulus, sic tradit & ipse
Unum hunc esse Patrem, per quem sunt omnia facta,
Atque unum Christum, per quem Deus omnia fecit,
Ad quem se curvare genu plane omne fatetur,
Ex quo omnis patria in cælo terraque vocatur,
Qui zelat populum summo pietatis amore
Ut pater, & sancte vult omnem vivere carnem,
Apparere sibi mundam sine crimine plebem.
Hoc zelo nostram custodit lege salutem,
Legitimos monet esse, jubet, castigat, & instat.
Corripuens Galatas fratres & Apostolus idem
Talem se Paulus zelum se scripsit habere.

Reddidit ergo Deus gratis peccata paterna,
In cataclysmo enecans pariter cum prole parentes;
Genteque jam quarta genitos de stirpe nepotes,
Quum fere nongentos hos tunc adjuverit annos,
Judicium durum, sententia sæva videtur,
Parvulus & Sodomis adhuc insons, mollis, inermis,
Ut careat vita, quid enim peccaverat infans?
Quod crudele putes, hoc est pietatis honestum.
Auctores sceleris (facinus ne cresceret ultra)
Exstinxit, sobolemque patrum peccata sequentum.
Sed non cum patribus pœnas innoxius infans
Perpetuas luit; ignarus, neque criminis auctus;
Ne feret sceleris, confors atatis adultæ,
Sponte futura mala, mors immatura resolvit.

Cur Deus ergo jubet pecorum sibi sanguine fundi?
Legeque constringit, ne quis transcederet errans
In populo, lapidum præsentis morte minatus.
Atque iterum hæc reprobatur, negat hæc sibi munera grata,
Corripuens plebem peccati examine pressam.
Ipse jubet verax, justus simul ipse repellit?
Si quæris causas, errans desiste moveri;
Causa etenim fidei, rationis imagine major.
Aspice per speculum fulgentis luminis umbram,
Quid vitulis sanguis, vitula cinis, hircus uterque;
Hic dimissus abii, cadit alter at hostia templo.
Sanguine nam vituli populum, simul omnia vasa,
Atque sacerdotes, & scripta volumina legis,
Sparsit aque mixto, vates sic jussus ab alto;
Non propriam spem, nec speciem virtute vacantem,
Exemplo vituli passurum in corpore Christum;
Qui juga dura ferens humeris, temonis aratro
Fortiter abruptit sua pectora vomere ferri,
Insundens sulcis anime sui sanguinis undam.
Nam templi vasa hæc designant corpora nostra.
Ipse Dei templum verum, non ante dicatum,
Namque suo socios homines sibi sanguine fecit,
Atque sacerdotes voluit sui corporis esse,
Ipse patris summi perfectus jure sacerdos.
Auditum, visum, gressum mandavit inertem,
Aspersitque libro testes præfaga locutus,
Demonstrans legem suo vinctam sanguine sancto.
Hanc & per vitulam manifestat victima causam;
Sanguine de cuius pro plebe piacula sumens
Intra velamen primus Levita ferebat,
Castrosum extra fores corpus jussuque cremavit,
Cujus de cinere mundabat corpora lapsa.
Hoc Dominus noster, qui nos sua morte redemit
Extra castra, volens, populi vim passus iniqui,
Implevit legem factis prædicta probando,
Qui vere mundat plebem contamine plenam,
Omnia concedens, quasi dives corporis auctor,
Intra velamen cæli cum sanguine gressus,
Effundit quem pro multorum mortibus uuus.
Ergo sacerdotem magnum decet hostia sancta,
Quam digne perfectus habens, offerre probetur:
Corpus habet, hæc est mortalibus hostia viva,
Hanc dignam magnis, pro cunctis obtulit unam.
Hircorum species homines dicat esse, repulsos
Ex duobus populis steriles, sine fructibus ambos,
Quo in Evangelio Dominus quoque dixit, & hædos
Abs ovibus cerni stantes in parte sinistra,
Esse quidem quosdam Domini pro nomine passos.

Sic actum sterilem, fructum velasse, supremo
Hos merito dignos ara, decet esse Prophetas;
Abiectos alios, Lazaro ut dives iniquus,
In sua duritie qui permansere repulsi.

Nam velum in medio pendens cernebat utroque,
Inque duas partes ædem dividerat unam.
Interiora quidem sanctorum sancta vocata.
Isthic ara sita effulgebat nobilis auro,
Testamenta simul, tabularum legis & arca,
Pellibus agnotum cæli contexta colore,
Interiorius vestita auro, media omnia ligno.
Hic tabula legis, hic manna est urna repleta,
Hic Aaron est virga, crucis qua germina profert,
Ipsi dissimilis, styracis tamen arbore nata.
Atque super Cherubim per formam quatuor unam
Pandeant pennas, & sagmina jussa tegebant.
Exteriorius velum, pars ædis aperta patebat.
In faciem, lato gravis æris stabat abeno,
Et candelabrum bis ternis undique ramis
Connexis medio calamo, totidemque lucerna.
Aurea materies complebat lumine templum.

Ergo prior templi facies communis, aperta,
Declarat ritum populi sub Lege morantis,
In cujus tenebris septemplex spiritus, unus.
Lucebat sanctus semper plebemque tegebat,
Hoc candelabrum verum, vivæque lucerne.
Per legem & vates perlucens corde subactis.
Inde typum terræ facta ara creditur esse,
Hic operæ populi, quas non sine sanguine semper
Obtulit, effuso vitam sine lege, cruore,
In patulo passim comparuit omnibus olim,
Isthic & Dominus pro cunctis hostia factus
Totam designat terram, specialiter aram.
Fœderis hinc etiam novi inenarrabilis auctor,
Discipulus Joannes animas pro nomine passas,
Testatur tali sese vidisse sub ara,
Clamantes Dei vindictam pro cæde potentis,
Isthic interdum requies, sub corpore terra
In parte ignota quidam locus exstat apertus,
Luce sua fretus, Abrahæ sinus iste vocatur,
Altior a tenebris, longe semotus ab igne
Sub terra tamen. Hæc ara vocatur abena,
In qua velamen pullum memoravimus esse.
Dividit hæc partes ambas, unaque recludit.
Dissitam ab æterna, cultura & temporis usque.
Non inimica sibi quamvis distantis amoris,
Tempore divisa & spatio, & ratione ligata,
Una domus, quamvis velo partita videtur,
Atque adeo passo Domino velamine rupto,
Cælestes patuere plagæ, calataque sancta,
Atque duplex quondam, facta est domus una perennis.

Interiorius templum, populum de nomine Christi
Cælesti cultu, ipsa Dei mandata sequentem.
(Personæ hic propriæ vere non umbra ligatur)
Perfectis rebus completum tradidit ordo.
Arca sub exemplo, corpus venerabile Christi
Ostendit, sacro per lignum spiritu junctum.
Aeriæ pelles, caro, non ex semine nata,
Extensa in ligno, simul intus spiritus ardens
Aurigera specie constatus, jungitur illi,
Ut caro pace data, cum spiritu mixta vigeret.
Carnis, & urna typum Domini fert, aurea plena,
Fœderis ipsa novi Dominum declarat aperte,
Manna, quod est panis cælestis, verus, in illum
Traditus a Patre, quem tribuit pro pignore sanctis,
Perfekte dabit hunc illis, qui vincula pacis
Semper amatores operum tenuere bonorum.
Et tabula duplices conscriptæ legis, in arca,
Significant simul hæc in Christo condita semper,
Qui vetus atque novum mandatam pertulit ipse.
Arca Patris summi, per quem dedit omnia divos,
Et virga styracis fructus nucis adtulit ipsa,
(Virginis hæc species, genuit quæ sanguine corpus)
Coniuncta in ligno, sedabit mortis amarum

Interius fructum dulcem, de Spiritu sancto,
Sicut Isaias virgam de semine Iesse
Predixit Mariam, de qua flos exit in orbem.
Ara nitens auro cælum declarat in alto,
Quo sanctæ subiere preces, sine crimine missæ.
Hanc aram Dominus dixit, qua munera si quis
Offert, ut primum pacem cum fratre retractet,
Sic demum flagrare preces ad sidera possunt.
Hoc Christus victor solus, primusque sacerdos,
Obtulit incensum, precibus non arbore natum.
Nam Cherubim quum sit bis binis vultibus unum,
Est unum verbum, per quatuor ordine ductum,
De Patre quæ Christus plenissima pertulit ipse
Mandata sperata novi, solatia vita.
Ast quater ala sex, veteris præconia verbi,
Testificantis ea quæ postea facta docemur,
His alis volitant cælestia verba per orbem,
His etiam Christi sanguis contextus habetur,
Obscuræ vatum præfago dictus ab ore.
Alarum numerus antiqua volumina signat,
Esse satis certa viginti quatuor ista,
Quæ Domini cecinere vias, & tempora pacis.
Hæc coherere novo cum fœdere cuncta videmus.
Sic quoque Joannes, sic pandit spiritus illi
Tot numero solio sentoribus insuper albis,
Atque coronatis cohibentibus omnia mitra,
Ad solium Domini, vitreum & mare, stare sub igne,
Quattuor aligera atque oculis animalia plena
Intus & exterius, quæ sunt arcana patere,
Significat verbo simul omnia clausa videri,
Nam vitreum flammæ mixtum mare, dona lavacri
Spiritu conflato credentibus esse tributa.
Quæ pietas Domini? quis tantum dicere possit,
Ante tribunale, ante pavimentumque paravit,
Ut fora iudiciumque sibi anticipare volentes,
Et suggerent, esset properanti copia lata.
Sic igitur Lex, & miri cecinere Prophetae,
Omnia sic conjuncta vigent, veterisque novique
vderis, illa sacra & verborum immania dicta.
ic & Apostolica voces testantur ubique,
Nec quidquam veteris non est novo denique junctum
ic errant, & dictorum sic facta retorquent,
ui falsas finxere vias; Dominumque Deumque
ternum regem, qui tantum protulit orbem,
etrectant, aliud quærunt sub nomine ficto;
tentibus orbat, quas amiserunt furentes,
xternum legi Christum affirmare volentes,
Nec mundi Dominum, carnis neque velle salutem,
Nec virtute Patris, factorem corporis ipsum;
uos obturatis fugiendum est auribus ultro,
e sermone suo maculent innoxia corda.
os igitur, quos tanta Dei persudit honestas,
eraque doctoris cælestia verba magistri
stituere bonis, recta & monumenta dedere;
emper honoremus Dominum, sine fine canamus,
audentes puraque fide, certaque salute
Nati vero Deo nutrimur pane perenni)
ternam toto sperantes pectore vitam.

INCERTI AUCTORIS adversus Marcionem Liber V.

De variis ejus Hæresibus.

PRIMUS erat referens inimici ex ordine verba,
Quæ refuga illicite molitus protulit amens,
inc etiam carnis spes & victoria Christi,
species breviter falsarum dicta viarum.
de sequens conjuncta docet mysteria Legis,
que novo Deus quæ fœdere tradidit unus.
ertius ingemma gentem de matre creatam,
tribus & Patribus sacros esse ministros,

Quos numero bis sex de cunctis Christe legebas;
Majorum natu cum nomine tempora, lustris
Tempora servati, sceleris cul parvit auctor
Ignotus, sine lege, vagus, cum prole relictus,
Quartus & ipse refert obscura piacula Legis
Esse typum veteris, quæ parvit hostia vere,
Jamdudum expectata piis cum semine sancto.
Hic quintus multos nexus nodosque resolvit,
In planum mala convolvit quascumque latebant.
Argumenta trahens, sed non sine teste Propheta.
Et quamvis hostes muniti fortibus armis,
Vincamus; tamen illicita, polluta, nefanda,
Commaculata simul, sic miscuit omnia serpens,
Cæcorum sine luce viam, contaminate vocem;
Ut dum factorem mundi contendimus ipsum
Esse Deum solum, vatum quoque voce locutum,
Ignotumque alium quemquam non esse probamus;
Vix mundum linguam sermonis culpa reservet,
Complexu vario notum dum laude sequentes
Culpamusque alias ignoti tempora sera;
Sed cogunt nos multa doli calata venena,
Ancipiti quamquam cum crimine, pandere verba.
Quisnam ergo Deus? quem verum dicitis esse
Ignotum populis, alienum denique mundo?
Hunc quem nemo prius norat, hic venit ab alto?
Si sua, cur tam sera petit? si non sua, quare
Ut prædo rapit, & populum sub lege morantem
Ignotis toties per legem vocibus opplet?
Si misereri etiam venit, & succurrere cunctis,
Et relevare gravi devictos funere mortis,
Carnis & obsceno spiramen solvere vincolo,
Qui cohibetur homo interior, concisus inique;
Cur tam sero prius vigilans, semperque benignus?
Qui nunquam prius omnino se præbuit ulli?
Transmissis numero alienos ore requirens,
Nunquam expectatus, non notus, missus in orbem.
Pastor ovem quærens, quam non amiserat ante,
Debit exutus carnem, quasi victor & ipse
Spiritus, ut fuerat semper, talesque volebat,
Omnes expulsas animas sine corpore passim
Eripere, & carnem spoliata linguaere terræ;
Una die pariter complere cadavere mundum,
Evacuare orbem, atque animas ad tollere cælo?
Progenies hominum nasci cessasset in unum,
Et nulla posthac generis prosapia vestri
Nata foret, postemque novam fudisset in orbem.
Vel quia tunc nihil ex his factum ostenditur esse,
Debuerat finem generi statuisse futuro.
Connubii solido complexus corde repleisset.
Fecisset corpore viros, sine germine fructus,
Feminei sexus cubitus tædere dedisset,
Clausisset penitus carnis genitalia membra,
Nulla voluntas nostro animo, neque posse facultas.
Posthac posset & interior homo sanguine junctis
Hæere infusus carni, semperque periret.
Semper ovis perit, ergo nec est servare potestas?
Quum semper nascatur homo, sub crimine mortis
Quod pastoris opus, si sic inventa docentur?
Inquisita ergo, sed non erepta probatur.
Nunc vero delectus adest connubia adire.
Ut semper fuit, quem junxit certa propago,
Nascuntur gentes, & vix numerabile vulgus,
Accipiunt animas nascentum corpora virva;
Nec Paulum decuit, quamvis pro tempore; quosvis
Hortari, velut ipse fuit; pari sorte monere,
Temporis angusti cernens instantia multa;
Nam teneras alias ætates nubere jussit,
Nec se fraudari, sed debita reddere pacto.
Vos autem astuta quis suasit fraude manere,
Divisio prolis securos degere amore,
Crimen adulterii committere, perdere vitam?
Et quamquam perit, id falsare agnomine verbi?
Quapropter vocis tam dulcia cuncta profundit
Imparidi quicquid placet, ut faciatis oportet,

In faciem casti, maculati crimine furtim,
 Hac caussa vos connubio privavit honesto.
 Sed quid plura? bene est disjunctos, scilicet, esse
 Expedi & mundo, ne vestri germinis ullus
 Nascat, tandem cessabunt organa mortis.
 Partem hominis, dum speratis retinere salutem,
 Totus homo vester deperdit mente prophana,
 Interior, simul & veterem quem dicitis hostem;
 Sed & homo solum spiramen dicitur esse;
 Nec vetus est homo dicta caro, nec sunt inimica
 Spiritus & caro, verus homo sociatus in uno;
 Nec sibi privatos sensus cernuntur habere.
 Hæc regitur, regit ille; gemit, gaudetque doletque;
 Diligit, ipse suæ carni carissimus idem,
 Per quam paret homo, cum qua commixtus habetur;
 Vulneribus curas adhibet, lacrymasque profundit,
 Nutrimenta cibi cupide per membra resumit,
 Hanc optat secum immortalem semper habere,
 Quam frangi gemit, & dolet evacuare per artus;
 Illi mors misera dominatur tempore certo,
 Quo renovata levi de pulvere mors inimica
 Describat tandem, caro quum resoluta resurgit.
 Hæc erit expectata diu victoria summa,
 Quam fecit virtute Patris, venerandus in ævum
 Factus verus homo, hominis qui membra redempta
 In cælos tulit, atque aditus spe dives aperuit
 Principio gentis in linguis omnibus, inde
 Hic ubi semper opus, patria pietate minister,
 Visus ab inciso, missus patiendo peregit.

Quid nunc insana voces? quid perditur turba?
 Si non ipse dedit leges, Deus ipse creator,
 Egypti de calle viam qui stravit in undis,
 Et sedes gratis dedit has, quas dixerat olim;
 Ipsa cur in gente venit, terraque dicata?
 Non alios populos, aut altera regna petivit?
 Cur jam per vates, prædicto nomine toto,
 Non proprio suo, se vocitatum tradidit esse?
 Unde etiam potuit baptismi dona benigna
 Promissa abs alio tamquam sua promere facta?
 Hæc mandata Dei transgressi, sorde reperti
 Optabant, veniamque fera de morte petebant;
 Expectata diu merito venere, sed illis
 Qui prius audita, at nunc agnovere reperta,
 Hoc det vera manus Christi, Pater ipse creator
 Semper ab æterno manet, & pia voce requirit,
 Quodque figuravit, sovet atque figurat, & armat,
 Et iam despectum victor sua luce revestit,
 Ut maneat virtutis opus cum laude perenni.

Quid præstare Deus, quid possit homo pati, ut omnes
 Agnoscant, vivant, quod fecit viva potestas;
 Sed quia nec prædicta prius, nec facta suprema
 Dementes homines possunt suadere furentes;
 Esse hominem factum Deum, passumque, sepultum,
 Surrexisse, ut eis tantis clamantibus olim
 Cælesti verbo complexis testibus, ambo
 Terrestri saltem rationi credere discant.
 Quum Dominus Christus caro nasci, venit in orbem
 Augusti regis Romani tempore, primam
 Decreto gentes censu numerantur ubique;
 Idem hoc rex forte tulit, quia summa voluntas
 In cujus manu, regnantis cor, legibus esset,
 Fecit primus, & in numerum scriptura redacta est,
 Tunc etiam Joseph, Maria cum conjugæ sœta,
 Cælesti pariter gnato numerantur, & ipsi.
 Hinc instrumentis humana astutia nisa
 Qui testes sancti verbi, præbere probantes
 Inquirant, vel sic invento postea victi
 Pœniteant, veniamque rogent, dum tempus habetur.
 Judæi grave qui scelus admisisse fatentur,
 Dum detractantes ardent, nobisque resistunt,
 Nec genus ignotum dicunt, neque dicere possunt,
 Suspendisse hominem se ligno, vera locutum
 Ignari Domino carnem sine semine victam.
 Sed pro parte quidem reticent, pro parte triumphant,

Namque Deum populis hominem vulgare laborant.
 Aspicite errorem qui vos expugnat utrosque;
 Pro nobis hic erit, dum vobis certa probamus.
 Illi Deum, vos falso hominem sine corpore corpus
 Dicitis, & varia heu mentis vesania mergit.
 Quod qui præsumpsit, mergentes spargitis ambo;
 Namque hominem pariterque Deum, tunc facta probabunt
 Commixtum, nec pauca dabit signacula mundus.

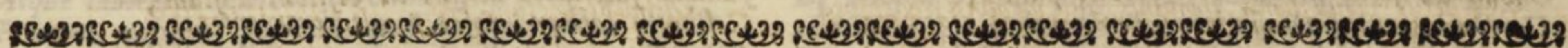
Filius ipse Dei dum carnis membra requirit,
 Jam prætextatus palmarum sustinet ictus;
 Conspuitur vultus; spinis innexa corona
 Compungit caput; & ligno suffigitur ipse;
 Portatur scriblita, & fel miscetur aceto,
 Dividitur vestis, sortes mittuntur in illa,
 Quod rapuit sibi quisque tenet; caligine multa,
 Exspirante Deo tacite de corpore carnis,
 In tenebris tremefacta dies cum sole refugit;
 Bis fuit una dies, mediam nox atra coperuit.
 A fundamentis montes agitantur in orbem,
 Commota est tellus, patuere sepulcra piorum,
 Cunctaque quem norunt, passum timuere videre.
 Exanimum telo miles latus haurit aperto.
 Profluit & sanguis, nec aqua minus inde secuta.
 Hæc illi pacto celant, noluntque fateri
 Admissi factum, nefas occultare volentes.
 Spiritus ergo potest gerere sine corpore vestem,
 Aut pœnam capit, aut fert violentia vulnus?
 Aut moritur, surgitque, & sanguis funditur inde
 De qua carne, quia illum vos habuisse negatis?
 Aut finxit potius, si vos dicere tutum est?
 Quamquam præcipites dicatis, plura tacendo.
 Non ergo manifesta fides, non omnia fixa?
 Ante diem, quam quum pateretur Pascha celebrans,
 Discipulisque suis tradens memorabile factum;
 Acceptum panem pariter vitisque liquorem
 Corpus ait, sanguisque meus, qui funditur, hic est
 Pro vobis; fieri semper quod postea jussit,
 Quare creatura panem vinumque putatis
 Esse suum corpus cum sanguine? quæque fatenda?
 Non se factorem mundi per facta probavit,
 Et portare simul de carne & sanguine corpus?
 Hic Deus, hic & homo verus, verumque locutus,
 De Patre principium, genitum de lumine lumen,
 Spiritus & Verbum, Patris imagine virtus;
 Cum Patre semper erat, unitus gloria & ævo;
 Omnitentis enim solus quia verba ministrat,
 Quem capit in terris, & per quem cuncta creavit.
 Filius ipse Dei, carissimus ipse minister.
 Hinc genus, hinc & nomen habet, hinc denique regnum,
 De Domino Dominus, fluvius de fonte perenni.
 Hic patribus sanctis parens ab origine mundi,
 Teste Deo, quicumque Deum vidisse fatetur.
 Promissa & memoranda Patris patefecit ab alto;
 Eduxit populum, gentem percussit iniquam;
 Ipse columna fuit lucis, nubisque rigoris;
 Siccavitque mare, & populos jubet ire per undas
 Hostibus implicitis, fluctuque fretoque copertis;
 Per deserta viam fecit sua jussa secutis;
 De cælo populo panem dimisit in umbris;
 Erupitque petram, sitientes unda rigavit.
 A Deo mandatum Legis Mosique locutus
 Cum tonitru cantuque tubæ, flammæque columna
 Terribili visu, tremebundo corde virorum,
 Post bis vicanos completis mensibus annos,
 Jordane diviso, patuit via, constitit unda;
 Partirique tribus terram promissa paterna.
 Ipse Prophetarum Verbum Patris ore locutus,
 Essequie venturum terris, hominemque futurum
 Prædixit, Christum terris manifeste profatus.
 Expectatus in auxilium, spes unica vitæ,
 Mundatur carnis fera, mortisque fugator:
 Tandem venit ab imperio Patris omnipotentis,
 Humanis sese vestivit & artibus ille.
 Adam, virgo, draco, lignum, quæ caussa ruina,

Et via qua nos mors temeraria vicerat omnes,
Hac eadem gradiens pastor, pecudemque requiens,
Angelo virgine, carne sua, lignique medela.
Ex quo victus homo, victos periturus obibat;
Hinc interpositus pro captis omnibus unus,
Sustinuit patiens inimicam in corpore poenam;
Morte sua spolians mortem, fit causa salutis,
Nec non in terris suo postquam corpore sancto
Omnia perpeffus, persolvit debita nostra;
Infernum petit; hic animas pro crimine victas,
Quæ sine præsidio, conclusæ pondere legis,
Olim promissa, & sperata, & tarda rogabant,

Sanctorum in requiem dedit, & cum luce revexit.
Tertia namque die subiens cum corpore victor,
Immani virtute Patris, via facta salutis;
Inque creatura portans hominemque Deumque,
Conscendit coelos, captivas ille reducens
Primitias, munus Domino caramque figuram;
Conseditque Patri lucis virtute recepta,
Gloria qua munitus erat, dum vinceret hostem,
Spiritu conjunctus, de nobis carne ligatus.
Hunc Pater & Dominum & Christum Regemque Deum-
que.
Judicio regnoque dato missurus in orbem est.



Sequentia quoque Poemata sub Tertulliani nomine vulgo traduntur. Nos tantum virum tam iratas unquam habuisse Musas non credimus. Ea tamen qualiacumque sunt, hic subjici patimur; quia lucis etiam nonnihil Tertulliano conferunt; nec procul ab illius ævo Carthagine condita videntur. Et miratores habeat etiam cum sæcibus suis amphoræ Punicæ senectus.



INCERTI AUCTORIS

De Judicio Domini.

QUIS mihi ruricolæ aptabit carmine Musas?
Et verni roseas titulabit floribus auras?
Æstivæque graves maturas messis aristas?
Quis dabit & tumidas autumnî vitibus uvæ?
Quisve hiemi placidas semper laudabit olivæ?
Recludetque ipsis renovatas fontibus undas?
Frondeſcentes vago cædet de gramine flores?
Protinus ætherei modulabor luminis auras.
Jam mihi luciferas liceat contingere Musas,
Pandere secretas fluviali vertice lymphas;
Et lætas alio positas sub fidere sylvas,
Æternasque simul modulabor carmine flammæ,
Unde mare tumidum, immensa fluctuet unda,
Quæ virtus solidas moveatque tremiscere terras,
Et lux unde novo præfulserit aurea mundo,
Quisve hominem læto potuisset fingere limo,
Unde genus vacuo potuisset crescere sæclo;
Et quæ vivendi populo sit multa cupido,
Quæve creata malo, moriendi quæve propago,
Unde bonus roseis sit odorque ruborque coronis.
Quid faciat lætis ut vitis abæstuet uvæ,
Et plena e teneris tendantur ut horrea culmis,
Arbor ut in glacie nigris pubescat olivis.
Germinibus quis det variis incrementa vigoris,
Mollibus & matrem pullorum protegat umbris.
Omnia nosse bonum quæ sint miracula rerum,
Ut Dominum liceat per cuncta agnoscere verum,
Qui lucem, mariæ, & cælum, terramque paravit,
Ornavitque novum variato fidere mundum;
Et pecudes primum & volucres procedere jussit,
Et dedit aquoreas compleri piscibus undas,
Et fecundatas animabus cogit arenas.
Talia compositis deducam carmina Musis,
Atque salutare exponam fontibus undas,
Et lætum placidis venientem nubibus imbrem,
Inque animas hominum penitus, ultroque fluentem,
Excipiat plenis in nœstra novalia rivis.
Nunc age, securam vivamque adtingere lympham,
Et celeres vitam amissam reparare per undas
Si velit, æternæ & pœnas evadere flammæ,
Ignarusque, Dei venturique inscius ævi,
Et potius venturæ adipisci præmia vitæ;

Hunc unum meminisse Deum, solumque precandum,
Qui totum in libra posuit sub limine mundum,
Æternumque manens, semperque futurus in ævum
Sæcula cuncta tenens, ante omnia sæcula solus
Ingenitus, sine fine Deus, sedemque supernam
Solut habens, solus coelos supereminet altos,
Omnipotens solus, cui parent omnia rerum;
Qui sibi complacitum hominem formavit in ævum,
Pastorem pecudum, & dominum dedit esse ferarum;
Qui sermone tenuis potuit protendere cælum,
Et solidam verbo potuit suspendere terram,
Et dicto citius disjuncterat aquoris undam,
Ac manibus caram dilexit fingere formam,
Atque suam voluit faciem quoque inesse decoram,
Spirituque adflavit vivendi vultibus auram.
Immemor ille Dei, temere committere tale
Non ultra monitum quidquam contingeret unum
Unde malum sciret, pariter dignosceret æquum,
Protinus illicitum vetuit contingere pomum.
Quanta Deus homini permisit munera mundi?
Et prædulce sui signavit pignus amoris?
Jusque dedit volucrum, pontumque solumque domandum,
Vtilia & cara tribuit mandata salutis.
Sub ditione, terras dedit animasque volantum,
Pennatumque genus, pecudum genus omne ferarum
Et genus aquoreum, & deformia monstra natantum.
Sed quoniam primo transgressus crimine legem,
Jamjam primus homo Domini mandata reliquit,
Conjuge quæ mala cuncta suasit, morte peribat.
Peccatique malum commisit semina primum,
Transgressaque suum decepit lege maritum,
Eva inducta dolo patefecit limina læto,
Et sibi cum genere procreavit funera toto,
Hinc nefas incautum, mors hinc quasi semen in ævum
Spargitur, inde magis facinus percubuit atrox,
Atque labor corruptum agitavit sævior orbem.
Callidus hoc zelo serpens illexit in ipso,
Inde magis populi accersunt commissa malorum.
Atque nefanda malis pepererunt semina factis.
Idcirco Dominus solus, cui summa potestas,
Et super alta tenens summi fastigia cœli,
Altum in præcelsis habitans in sæcula lumen,
K k k k 2

Præsentisque memor, quoque præscius ante futuri,
 Progeniem meriti decretum servat in ævum,
 Et cunctas animas, tum corpora tarda gubernans,
 Quæ ratione morient hominem per multa vagantem
 Ut primum positi membrorum pondera cedunt,
 Terrenisque leves resolutis nexibus ibunt,
 Ac proprias capient diversis partibus oras.
 Ast alias latis revocari protinus auris,
 Servari penitus decreta ad præmia legis,
 Dum motis iterum revirescant corpora membris,
 Illic occultis clauduntur prava tenebris,
 Tunc homines primæ pensare præmia vitæ
 Incipient, crimenque suum culpasque putare,
 Et pœnis retinere, procul de morte futuris,
 Judicisque Dei memores astare piorum,
 Expectare suam suorumque ex crimine pœnam?
 Funditus aut pecorum sine nomine vivere vitam,
 Incassumque Deo jam surdo fundere fletum.

An Deus omnipotens, cuius sub lege reguntur
 Omnia, non valeat post mortem reddere vitam?
 Aut aliquid Dominus rerum non posse videtur?
 Si potuit tenebris pulsus extendere lucem,
 Atque omnem verbo subito componere molem,
 Omnia de nihilo quoque voce potente parare,
 Cur non ex aliquo possit componere, potam,
 Quæ fuerat quondam, quam finxerat ante, figaram?
 Assimilemque sibi jubeat resurgere formam?
 Quum sint cuncta Dei, reddit magis omnia tellus,
 Jussa retexit enim quidquid contexerat olim.
 Si quem forte rogis aboluit flamma sepultum,
 Aut aliquem cœcis disiecerit æquor in undis,
 Si cuiusque fame satiarunt viscera pisces,
 Aut fixere fera crudelia funera membris,
 Alitibus jacuit raptato corpore sanguis,
 Ultima non Domino rapient sua munera magno.
 Apparere Deo vivos de morte necesse est,
 Resumptisque suis homines adstare figuris.
 Arida sic vacuis redduntur semina terris,
 Et penitus fixis putrescunt mortua sulcis,
 Nonne animatur & hinc reparatis culmen aristas,
 Atque iterum vivis flavescent fortia granis,
 Consurguntque novæ vario cum senore messes?
 Sidera cuncta cadunt, iterumque reuata nitescunt.
 Et dies in densa movitur cum lumine nocte,
 Occidit & jam nox rebus mox luce repletis,
 Jamque suis alia atque alia dies surgit ab astris,
 Solque cadit, splendorifero qui lumine clarus,
 Lux perit umbrato venienti vespere mundo,
 Et renovata sua vivit fuligine phoenix.
 Et sua mox volucris (mirum) post busta resurgit,
 Tempore nuda suis foliis quoque fruticat arbor,
 Pomorumque iterum curvantur germine rami.

Ad vocem ergo Dei mundo per cuncta tremante,
 Et motis penitus virtutibus aeris alti,
 Tunc fragor insolitus, tunc maxima murmura cœli,
 Adveniente Deo, totius iudice mundi,
 Protinus innumeri concurrunt ire ministri,
 Convallantque Deum cum maiestate superna;
 Angelica in terras descendunt agmina cœlo;
 Omnes, turba Dei, quibus est divina facultas,
 Vultibus & forma virtutis spiritus omnes.
 Igneus his virgo est, rutilantia corpora, cœli
 Vis divina micat, hinc totus murmurat orbis,
 Hinc trepidans penitus, vel quanta est, terra remugit,
 Parturiens homines, quos reddere jussa docebit.
 Omnes mirantur, turbantur denique nimbi,
 Astraque mota pavent, subitæ virtutis ab alto.
 Sic veniente Deo, sonitus cum voce potentis;
 Omnia continuo ruptis per regna sepulcris,
 Omnis humus latis effundit hiatis ossa,
 Urventesque patens populos eructat arena,
 Herent membra comis, nectunturque ossa medullis,
 Consertique regunt spirantia corpora nervi,
 Et simul infuso motantur sanguine venæ,

Dimissisque cavis, animæ redduntur apertis,
 Organa quæque sua repetunt surgentia parte.
 Proh, miranda fides; hinc omnis pullulat atas;
 Pallulat antiquo mortuorum pulvere turba;
 Matres atque patres repetita luce resurgunt,
 Magnanimi juvenes, pueri, innuptæque puellæ,
 Desunctique senes animis viventibus adstant,
 Infantumque gemens resonat vagitibus orbis.
 Tam variæ gentes venient de sedibus imis,
 Eoumque manus, & quas videt ultima tellus,
 Quæque colunt medii devexo in climate mundi,
 Riphæasque tenent algæntis sideris arces.
 Omnis adest, pavidus finis cuiusque; colonus,
 Rusticus, Atrides posito diademate regni,
 Pauperibus mixtus coequalis in agmine dives.
 Altus ubique tremor, precibus tunc ingemit orbis,
 Tendentesque manus populi clamore stupefunt.

Ipse sedens Dominus, sublimi lumine clarus,
 Atque potens cunctis micat in virtutibus ignis,
 Excelsoque throno cœlesti sede coruscat;
 Martyribus septus, numero candente virorum.
 Delectisque suis comitatus vatibus exstat,
 Clara quibus niveis effulgent corpora stolis.
 Jamque sacerdotes nitidis in vestibus adstant,
 Gestantes rutilas insigni fronte coronas;
 Submissique omnes genibus veneranter adorant.
 Hagie, hagie, sancte Deus; vox omnibus una est
 Hic Dominus geminam mandabit sistere plebem;
 Imperat & juxta numerum discernere pravos,
 Appellans placidis verbis sua jussa sequutos,
 Indutosque jubet, devicta morte, vigorem,
 Semper inextinctas habitare ad luminis auras;
 Ire per antiquum semper florentia regna,
 Promissas per opes, per semper amœna vireta,
 Degete perpetuam præclaro in corpore vitam.

Est locus Eois Domino dilectus in oris,
 Lux ubi clara, nitens, spiratque salubrior aura,
 Eternusque dies, atque immutabile tempus;
 Est secreta Deo regio, ditissima campis,
 Atque beata nimis, sudæque in cardine sedis.
 Aer letus tibi, semperque in luce futurus,
 Lenis & apspirans vitalia flamina ventus.
 Omnia fert sæcunda, solo prædivite, tellus;
 Flores in pratis fragrant, & purpura campis
 Omnia prærutila miscet non invida luce.
 Flos alium letus suo lumine vestit amictus,
 Roscidaque hic multo variantur semine rura,
 Et roseis nivea crispantur floribus arva,
 Nescitur quibus usque locis felicior aura,
 Quæ melior specie, vel plus præcellat honore.
 Talia florigeris nunquam nascuntur in hortis
 Lilia, nec nostris efflorent talia campis,
 Nec sic nata rubent, mox ut rosa panditur aura;
 Purpura nec Tyrio sic est intincta rubore.
 Gemma coloratis fulget speciosa lapillis;
 Inde nitet prasinus, illinc carbunculus ardet,
 Herbosaque viret prægrandis luce smaragdus;
 Hic & odoriferis nascuntur cinnama virgis,
 Et spisso latum folio conflagrât amomum.
 Hic jacet ingenitum radiantis luminis aurum,
 Et nemora alta tenent florenti tempore cœlum,
 Virentesque gravant uberrima germina ramos.
 Porrexit similes non illis India lucos,
 Non ita densa levat in monte cacumina pinus,
 Nec sic alticoma est umbra crispata cupressus;
 Nec vernus melius floret cum tempore ramus.
 Hic abietes celso florent in vertice nigra.
 Eternumque solæ sine grandine silvæ.
 Nulla cadunt folia, & nullo flos tempore deficit.
 Flos quoque floret ibi rubeus, ceu purpura Tarsi,
 Flos hic credo, rosa est, rubor atque odor acer in ipso,
 Sic foliis speciem præfert, sic spirat odorem.
 Arbos stat cum flore nouo, pulcherrima pomis,
 Vitalem & frugem felicia robora densant.

Mella vividanti conflagrante pinguis canna,
 Lac etiam plenis manat potabile rivis;
 Vitam aspirat ibi quicquid pia terra virefcit,
 Et pulcre redolet munus medicabile Creta.
 Fons illic placidis levi fluit agmine campis;
 Quattuor inde rigant partitas flumina terras.
 Ver puto semper agit vestitus floribus hortus,
 Non frigus variat hiberni sideris auram,
 Et reficit setam, meliori flamine terram.
 Nox ibi nulla, suas descendunt astra tenebras;
 Ireque insidiaeque absunt, & dira cupido,
 Exclususque metus, pulsa de limine cura.
 Hic malus extorris, dignas exivit in oras.
 Nec vetitos unquam datur huic contingere lucos,
 Illic prisca fides electa in sede quiescit,
 Insistit gaudens aeterno in sedere vita,
 Et secunda sulus placidis latatur in arvis,
 Semper victura, semperque in luce futura.
 Hic quicumque pius, aequique bonique colonus,
 Quique Deum metuit sincera mente tonantem,
 Atque suos coluit sacra pietate parentes,
 Et degit reliquam semper sine crimine vitam,
 Aut inopem fidis opibus solatus amicum est,
 Atque laboranti nimium subvenit egeno,
 Pauperis adjutor, pupillorumque patronus,
 Eruit innocuos, subvenit crimine pressis,
 Hospitibus largae tribuit sua pignora mense,
 Omnia divinae gessit, pia numera iussit,
 Non alicui nocuit, non unquam aliena cupivit,
 Illi exultantes divinis laudibus omnes,
 Hortantesque simul referunt ad sidera voces,
 Psallentes Domino celebrant per gaudia grates,
 Innocuamque viam nuntiis comitantibus ibunt.
 Hac postquam Dominus felicia dona peregit,
 Et pariter iustos aeterna in regna remisit;
 Tum miserranda venit, lugens sua crimina turba,
 Effundit gemitus lacrymis arentibus omnes,
 Et sua testatur crebris ululatibus acta,
 Flammas pro meritis, stagnantia tela tremiscunt.
 Corripit angelicus cœtus, prohibetque precari,
 Et prohibet seras clamando fundere voces;
 Sublata venia fundum jaciuntur in imum.
 O miseri, quoties majestas cognita vobis;
 Audistis sonitus, vidistis fulgura cœli,
 Assiduas pluvias, ventorum & grandinis iras
 Experti? quoties noctesque diesque sereni
 Tempora secundant pulchris Dei munera donis,
 Vernabantque rosae, frugum nec defuit aestas,
 Autumnus varie fundebat mollia poma,
 Aspera hiems quamvis glaciales fregit olivas;
 Cuncta Deus tribuit, bonitas nec defuit ejus,
 Terra Deum tremuit, pontus de voce pependit,
 Et fluvius siccas trepidus refugit arenas;
 Et genitura Deum quœvis per cuncta fatetur;
 Vos miseri, Dominum cœli terraeque negastis,
 Praeconesque Dei (horrendum) saepe fugastis,
 Et iustos potius crudeli caede necastis,
 Et fraus in vobis post crimen semper inhaesit.
 Ergo sementis fructum capietis iniqua:
 Noscitis esse, Deumque tamen ridere soletis;
 Ibitis in tenebras ignis & sulphuris altas,
 Passuri ardentes iustas cruciatibus iras,
 Aeterna Deus ossa iubet descendere poena,
 Ire sub ardorem rabida sine fine gehennae,
 Urgeri molem per stagna rotantia flammæ,
 In flammamque iubet converti elementa minantem,
 Atque omnem cœli descendere nubibus ignem.
 Tunc avidus rapido est inclusus tartarus igne,
 Atque procellosis flamma intus fluctuat undis,
 Totaque vertentes confundit terra favillas.
 Flammeus est sulcus, dentes vertuntur acuti,
 Omnibus & torrens armabitur igneus armis.
 Impetu tartareo frendent incendia mundo,
 Illic precipiti cursu torrentur in aestu,

Hinc fugiunt, illinc cursu referuntur acuto;
 Obvia fit saeva flammæ fugientibus ira,
 Agnoscuntque suam jam tum de crimine poenam
 Jamque vaga a nullo tellus possessa colono
 Aequoris extremo pressa & sub fine profundo,
 Qua sol emenso radio determinat orbem,
 Et qua transacto conduntur sidera mundo;
 Aether gliscit, atris obstrusa luce tenebris,
 Ultima secretis stagnant flammantia rivis.
 Et natura loci signatis ignea poenis,
 Infernisque palus candens ardoribus atrox.
 Intonat horrificis facinus poenale caminis,
 Aestuat, & rapitur lato de vortice flammæ,
 In tormenta ruens, fluctuque & gurgite saevo,
 Turbida cœnoso fundo miscetur arena.
 Huc captiva gemens mittetur turba malorum,
 Arsurumque nefas, scelerali corporis agmen,
 Magnus plangor ibi, luctus sociante boatu,
 Et stridor rabidus, ululatus & inde dolentum.
 Exurgent flammæque procul, artusque sonori,
 Ignis inardescet, gemitusque feretur ad auras.
 Tunc humana mali pendet commissa propago,
 Incipietque suas ad cœlum tendere palmas,
 Et Dominum tunc nosse volet, quem nosse volebat
 Antea non, quum nosse illis foret utile tempus;
 Illic quisque suae profitebitur effera vitæ,
 Injustasque manus, & saeva crimina mentis,
 Horrescetque suae quæ moverit impia vitæ.
 Jam primum quicumque Deum male senserit ante,
 Et vaga mentito coluisset numine saxa,
 Atque cruentiferis signis sacraverit aras,
 Et picturatas timuit sine voce figuras,
 Ac falsi tennes veneratus numinis umbras,
 Et quoscumque malus seduxit protinus error.
 Si quis adulter erat, si natos ense necarat,
 Si raptor grassatus erat, si fraude clientes
 Distulerat, si mente parum versatus amica;
 Sive suas hominum macularat sanguine palmas,
 Miscueratve latebrosa si morte venenum;
 Aut si vestitus scelerato pectora fuco,
 Sive malo alterius, lucro & gaudebat iniquo;
 Admisit quicumque nefas quodcumque malorum;
 Ingens ardor eum, atque ignis torquet amarum.
 Suppliciumque dabunt peracerbo funere cuncti.
 Plurima sic hominum moerentium turba jacebit.
 Hoc quoties olim sancti cecinere Prophetae,
 Flatu & saepe Dei moniti dixere futura;
 Nemo suas (miserum) nemo heu praeiit aures.
 Sed Deus omnipotens voluit sua premia nosci,
 Atque minas posita per plurima talia legis.
 Mittendo statuit plures, & verba sonantes
 Divina; excitosque iubet prodire sepulcris
 Secum, quum fracto surrexerat ipse sepulcro.
 Obstipuerunt quidam plures, patuisse sepulcra,
 Et cerni in clara praeiit corpora luce;
 Miratique pios sermones, dulcia dicta,
 Ipsa voce suas tendunt ad sidera palmas,
 Gratanturque Deo, & victori talia Christo,
 Illos non tumulos certum est repetisse silentes,
 Amplius aut terræ retineri viscere clausos;
 Reliqua sed recubat nunc turba cubilibus imis;
 Ille dies donec, completo tempore, magnus
 Adveniat. Cuncti Dominum jam agnoscite verum,
 Qui solus facit hanc animam sua cernere luce,
 Eandemque potest in tartara subdere poenis,
 Et cui cuncta patet vitæ mortisque potestas,
 Posse Deum, nam velle sat est, factumque loquendo
 Implet, & obstando plane nihil impedit illum.
 Ille meus solus, cui credo sensibus imis.
 At quoniam leto cursus concluditur omnis,
 Quicumque est hodie, secum putet omnia mente,
 Atque ideo dum vita manet, dum cernere lucem,
 Dum vitam mutare licet; quam terminus ævi
 Obruat incautos, & nescia lumina solvat

Ultimus ille dies, mortis quia lege tenetur;
 Quod pretium superest, caræ invigilate salutis;
 Et faciles certique bonum decurrite cursum.
 Abstergite piis commissa piacula sacris,
 Atque vagas nimium mundi vitæ procellas;
 Tum rectas & adite vias, & sancta tenete.
 Hinc letis animis prævum depellite crimen;
 Et concreta diu proluatur pectore culpa,
 Commissasque mali labe abolete nefandas.
 Æternisque Deum precibus placate tremendum.
 Pessima cuncta bonis cedant mortalia viris,
 Et servate novam jam jam sine crimine vitam,
 Incipiantque bonis verisque assuescere mentes,
 Laudibus & faciles divinis reddite voces.
 Sic meliora piis flagrabunt omnia vobis,
 Sic quoque cœlestis capietis munera vitæ,
 Cumque Deo longum semper vivetis in ævum,
 Aurea siderei cernentes gaudia regni.

INCERTI AUCTORIS

Genesis.

PRINCIPO Dominus cœlum terramque creavit
 Namque erat informis, fluctuque abscondita tellus,
 Immensusque Deus super aquora vasta meabat,
 Dum chaos & nigra fuscabant cuncta tenebræ.
 Has dum disjungi iussit de cardine, satur:
 Lux fiat, & claro nituerunt omnia mundo.
 Quum Dominus primi compleisset facta diei,
 Condidit albertem nebulis nascentibus axem,
 Accipit immensus verrentia littora pontus,
 Multiplices rapiens validis cum tractibus amnes.
 Tertia lux faciem terrarum fulva retexit,
 Arida mox posito narratur nomine terre,
 Florea ventosis consurgunt germina campis,
 Pomiferique simul procurvant brachia rami.
 Quarta dies generat solis cum lampade lunam,
 Et stellas tremulo radiantes lumine fingit,
 Hæc elementa dedit subjecto insignia mundo,
 Tempora quæ doceant varios mutanda per ortus.
 At quinta accipiunt liquentia flumina pisces,
 Et volucres varias suspendunt aere pennas.
 Sexta prægelidos in spiras lubricat angues,
 Quadrupedumque greges totos diffundit in agros,
 Cunctaque multiplici mandavit crescere passim
 Germine, & immensis errare & pascere terris.
 Hæc ubi constituit divina potentia iussu,
 Rectorem inspicens mundanis de fore rebus,
 Hæc memorat; Nostris hominem faciamus ad unguem
 Vultibus adsimilem, toto qui regnet in orbe.
 Et licet hunc uno posset componere verbo,
 Ipse tamen sancta dignatus ducere dextra,
 Inspirat brutum divino a pectore pectus,
 Quem postquam effigie formatum ceu sua, vidit,
 Metitur solum mordaces solvere curas.
 Illicet irriguo persuadit lumina somno,
 Mollius ut vulsa formetur semina costa,
 Atque artus mixtu gemino substantia firmet.
 Inditur & nomen vitæ, quod dicitur Eva.
 Quapropter nati linguunt de morte parentes.
 Conjugibusque suis positis cum sedibus hærent,
 Septima, quando Deus factorum sine quievit,
 Sacrata statuens venturi gaudia sæcli;
 Illicet exhibitis animantum ex ordine turbis,
 Viritim a Domino donata prudentia solers.
 Quem Deus alloquio, junctam dignatur & Evam:
 Crescite multimodo ventura in tempora partu.
 Vt polus & plenæ vestro sint germine terræ,
 Heredesque mei, varios decerpite fructus.

Quos nemora & pingui reddunt de cespite campi.
 Hæc ubi disseruit, læta paradisi in aula
 Instruitur, primique aspectat lumina solis.
 Gignitur hæc inter, pomis letalibus arbos,
 Conjunctum generans vitæ mortisque saporem.
 Edibus in mediis puro fluit agmine flumen,
 Quod rigat insignes liquidis de fluctibus ortus,
 Quadrifidesque secatur undante ex fonte meatus.
 Phison auriferis prædites fluctuat undis,
 Conspiciasque terit rauco de gurgite gemmas;
 Præsinus huic nomen, illi est carbunculus ardens,
 Perspicuusque vadis terram prælambit Evilar.
 Post hunc Æthiops Gæon adlapsus opimat.
 Tercius est Tigris, Euphrati adjunctus amæno,
 Assyriam celeri discretim flumine sulcans.
 Hic positus custos Adamus cum conjugis fida,
 Atque opifex, tali formatur voce Tonantis:
 Ne trepidate simul licitos præciperet fructus,
 Quos nemus intonsum ramo frondente creavit;
 Solliciti ne forte malum noxale legatis,
 Quod viret ex gemino disoreto ad munia succo.
 Nec minus interea cæcos nox alta tenebat,
 Ac modo formatos nec vestis texerat artus.
 Has inter sedes, & baccis mitibus ortus,
 Spumeus astuto vincens animalia sensu,
 Serpebat tacite spiris frigentibus anguis;
 Livida mordaci volvens mendacia sensu,
 Fœmineo tentat sub pectore mollia corda.
 Dic mihi cur metuas felicia germina mali?
 Numquid poma Deus non omnia nota sacravit?
 E queis si studeas mellitos carpere victus,
 Aureus asfrigero remeabit cardine mundus.
 Illa negat, vetitosque timet contingere ramos;
 Sed tamen infirmo vincuntur pectora sensu.
 Illicet ut niveo jam mitia dente momordit,
 Adulsit nulla maculatum nube serenum.
 Tum sapor illecebram mellitis faucibus indens,
 Compulit insueto munus deferre marito.
 Quod simul ac sumpsit, deterfa nocte nitentes
 Emicuerunt oculi, mundo splendente, sereni.
 Ergo ubi nudatum prospexit corpus uterque,
 Quumque pudenda videns, ficulis frondibus umbrant.
 Forte sub occiduo Domini jam lumine solis
 Agnoscunt sonitum, trepidique ad devia tendunt.
 Tum Dominus cœli mœstum compellat Adamum:
 Dic ubi nunc degas? Respondit talia supplex:
 O Domine, adsatus pavido sub corde tremisco
 Magne tuos: nudusque metu frigente fatigor.
 Tum Dominus; Quis poma dedit nox alia vobis?
 Tradidit hæc mulier, dum dicit lumina promptim
 Candenti persufa dies liquidumque serenum
 Adulsisse sibi, solemque & sidera cœli.
 Protinus ira Dei turbatam territat Evam,
 Auctorem vetiti dum querit maximus acti.
 Illa sub hæc pandit: Serpentis suasa loquentis
 Accepi, fallente dolo, blandoque rogatu;
 Nam sua vipereis intexens verba venenis,
 Hæc mihi præ cunctis narravit dulcia pomis.
 Illicet omnipotens condemnat gesta draconis,
 Præcipiens cunctis invisum visere monstrum,
 Pectore mox fuso prorepere, tum sola morsu
 Mandere, mansura quæcunque in tempora bello,
 Humanos inter sensus, ipsumque labantem;
 Vertice ut abjecto pronus post crura virorum
 Serperet, ut calcet dum labens cominus instat.
 Fœmina fraudigeris misere decepta loquelis,
 Præcipitur duro discrimine ponere partum,
 Servitiumque sui studio perferre marito.
 Tu vero cui visa fuit sententia verax
 Conjugis, immiti cessit quæ victa draconi,
 Deslebis miserum per tempora longa laborem,
 Nam tibi triticea surget pro germine messis
 Carduus, & spinis multum paliurus acutis:
 Vt cum visceribus lassis & pectore mœsto,

Plurima sollicitos præstent suspiria victus:
 Donec in occiduo venientis tempore mortis,
 Unde geris corpus terræ reddare jacenti.
 His actis, Dominus trepidis dat tædia vitæ,
 Dejectosque procul sacratis dimovet hortis,
 Obversosque locat, medioque eliminat igni,
 In quo perceleri Cherubin evolvitur æstu,
 Dum calidus deservet apex, flammæque volutat.
 Queis Dominus, pigro ne frigore membra rigerent
 Consuit evulsas pecudum de viscere pelles,
 Operiens nudos calidis de vestibus artus.

Ergo ubi conjugio sese jam fidus Adamus
 Esse virum sensit, nomen genitricis amatæ
 Exhibet uxori. Bino qui germine factus
 Continuo genitor, diversis nuncupat orsis:
 Atque Cain hic nomen habet, cui junctus Abelus.
 Innocuas hujus servabat cura bidentes,
 Ast alius curvo terram vertebat aratro.
 Hi quum perpetuo ferrent dona sua Tonanti,
 Dissimiles fructus sensu suadente dedere.
 Nam prior uberibus fuerant quæ profata glebis,
 Obtulit; ast alius miti se devovet agno,
 Extæ manu sincera gerens, adipemque nivalem;
 Confestimque placet Domino pia vota tuenti.
 Quod propter gelida Cain incanduit ira.
 Quem Deus adloquio dignatus, talibus infit:
 Dic mihi, si rectum vivas, & noxia cernas,
 Degere non possis contracto a crimine purus?
 Desine mordaci fratrem disperdere sensu;
 Qui tibi ceu Domino subjectus colla daturus.
 Nec tamen his fractus, fratrem deducit ad arva,
 Atque ubi deprehensum deserto in gramine vidit,
 Elidit geminis frangens pia guttura palmis.
 Quod factum Dominus cælo speculatus ab alto,
 Disquirat, quonam terrarum degat Abelus?
 Ille negat positum custodem se fore fratris.
 Cui Deus effatur: Numnam vox sanguinis ejus
 Ad me missa sonat, celsumque ascendit ad axem?
 Nosse igitur mansura tibi pro crimine tanto;
 Nam modo quæ maduit germani sanguine terra,
 Inviso maledicta tibi commissa negabit
 Semina, & adsumptis fructum non proferet herbis,
 Torpidus ut multo collidens membra tremore.

~~~~~

## INCERTI AUCTORIS

Sodoma.

IAM Deus omnipotens primævi tempora secli,  
 Vindice diluvio, cunctis aboleverat undis,  
 Quas cælum sparsit terræ maris exspuit æquor;  
 Hactenus, haud liquido pœnas decernere pactus  
 Excidio, quoties hiemes induceret aer;  
 Fræmandis varium pluvii mandaverat arcum,  
 Purpureo & viridi signantem nubila limbo.  
 Sed recidiva hominum pariter cum gente secunda  
 Impietas, iterumque mali nova pullulat atas,  
 Excidio jam non imbres sortita, sed ignes.  
 Sic Sodomum meruit tellus ardentibus uri  
 Flammis, & finis portendere signa futuri.  
 Effera luxuries illic, inimica pudoris,  
 Instar legis erat, sugeret quam præsciis hospes;  
 Ante vel ad Scythicas, vel apud Busiridis aras  
 Exoptans per sacra necem, casusque cruorem  
 Fundere Bebrycium, & Libycas satiare palæstras;  
 Antequæ vel Circæa novas per pocula formas  
 Sumere, quam læsum Sodomis amittere sexum.  
 Pulsabant cælum invidia, connubia mixta  
 Incestu parili, generis natura rebellis

In sese, læsumque viri cum corpore nomen,  
 Tempore sed certo Deus omnia perspeculatus,  
 Judicat injustos patiens, ubi criminis ætas  
 Cessandi spatium vis nulla coegerit ira.  
 Iamque dies ultrix aderat, duo de grege missi  
 Angelico, forma juvenes, qui spiritus ambo  
 Diva ministerio Domini mandata ferebant,  
 Succedunt Sodomis; illic de stirpe piorum  
 Transvena Loth aderat, sapiens, iustique colonus,  
 Unus erat, meminisse Deum; solet utilis arbor  
 In silvis latitare feris velut hospita fructu.  
 Is tunc pro porta residens (vix mœnia adibant  
 Cælicolæ) quamquam divinos nescius, ultro  
 Advocat, appellat, patrio veneratur honore,  
 Hospitioque vocat, longe stabulare parantes;  
 Ensisus longis precibus, pia pignora mensa  
 Officiisque probis studio dispungit amicos.  
 Nox requiem dederat, lux solverat altera noctem,  
 Et Sodoma in foribus strepitat conquesta redendum.  
 Loth contra supplex: Ne vos nunc pacta libido  
 Incendat, juvenes, ipsam fœdare inventam;  
 Quo luxus genitura vocat? quo semina frustra?  
 Quo nulla nuptant animæ; non lustra colentes;  
 Non stabulis reduces, non undis subter hiantes,  
 Nec quæ pennarum modulis prope nubila pendent,  
 Nec quæ terram protracto corpore manant.  
 Omne gens, luxu genus est; nisi sœmina conjux  
 Omnibus, & nunquam cuiquam nisi sœmina mater  
 Nunc si fas juvenilis habet vastare pudorem,  
 Sunt intus natæ bijuges mihi, nubilis ætas,  
 Virginitas in flore tumet, jam dedita messi,  
 Digna cupido utris, tulerit quam vestra voluptas;  
 Cedo pater, proque hospitibus pensabo dolorem.  
 Vulgus ad hæc demens: Quis nam tu, quantus, & unde?  
 Qui nobis domineris, ait, legesque recondas,  
 Transvena corrector Sodomorum? duplicat iras:  
 Nunc igitur tute ipse lues, quod nostra cupido est  
 Pro natis, proque hospitibus; satis unus in omnes  
 Dicta & facta simul, vulgi mora nulla furentis.  
 Turbidus hiberno ut dum volvitur impete torrens,  
 Rivorum numeros uno pede fertur in omnes,  
 Si qua illic arbor rapidis offenditur undis,  
 Haud mansura diu; quantum radice licebit  
 Crinitas durare moras, ubi subter adesam  
 Perdit humum circumfosso cum caudice pendens,  
 Huc illuc certam differt incerta ruinam:  
 Haud aliter Loth in media vertigine vulgi,  
 Nutabat vincti prope jam, sed diva potestas  
 Subvenit, angelici juvenes de lumine raptum  
 Restituunt rectis, demens sed vulgus ibidem  
 Pœnarum auspiciis multatur lumine divo.  
 Tunc decreta Dei referant, dignam adfore pœnam  
 De cælo Sodomis, ipsum meruisse salutem  
 Justitiæ titulo. Quin ergo accingeris isthinc  
 Festinare fugam, pariterque educere si quid  
 Gentis habes? nos exitium jam inducimus urbi.  
 Loth generos citus adloquitur, sed dura hominum mens,  
 Credere despexit monitum, risitque timorem.  
 Tempore mox quo lux tenebras conscendere tentat,  
 Et bicolor cæli facies de nocte dieque est,  
 Instabant juvenes Chaldaeam educere gentem  
 Ex Sodomis, justamque domum donare saluti:  
 Eja age Loth, exsurge, tuamque adsume jugalem,  
 Et natas duplices, atque hinc exterminus ito.  
 Præveniens Sodomum pœnas (manibus quoque amicis  
 Producent trepidos) atque hæc tibi cetera mando;  
 Serva Loth animam, ne visum in terga retrorsum  
 Vertere forte velis, caput vel sistere gressum,  
 In montem propera. Timuit Soth ardua tardo  
 Ereptare gradu, cælestes ne prius ira  
 Opprimerent, alios igitur deposcere portus  
 Adgreditur, parvam quam contra aspexerat urbem  
 Huc, inquit, contendo fugas, vix mœnibus exstat  
 Nec longe, nec magna. Illi favere petenti,



Urbis & ipsius pariter gessere salutem.  
 Inde Segor pico nomen vox barbara novit.  
 Tunc Loth ingreditur Segor; simul exoritur sol,  
 Ultimus ille quidem, in Sodomamque incendia servens  
 Insert, nam totos radios armaverat igni,  
 Æmula subsequitur caligo includere lucem  
 Cæptans, atque globos confuso intexere cælo;  
 Fumantes coeunt nubes, novus irruit imber,  
 Sulphura cum flammis flagrantibus æstuat æther,  
 Exustus crepitat liquidis ardoribus æther,  
 Hinc habet in falso de vero fabula famam,  
 Solis progeniem currus optasse paternos,  
 Nec valuisse levem puerum frenare superbos  
 Ignis equos, arsisse orbem; tunc fulmine raptum  
 Aurigam; illicitum planctum mutasse sorores.  
 Viderit Eridanus, si qua illic populus albet,  
 Aut si quis plumat senio modulatio ales.  
 Hic aliter versa mœrent miracula formæ.  
 Namque comes conjux, heu me, male tum quoque legis  
 Femina non patiens, divina ad murmura cæli  
 Audaces oculos nequicquam sola retorfit,  
 Nec habitura loqui quod viderit; & simul illic  
 In fragilem mutata salem stetit ipsa sepulcrum,  
 Ipsaque imago sibi formam sine corpore servans.  
 Durat abhuc etenim nuda statione sub æthram,  
 Nec pluviis dilapsa situ, nec diruta ventis,  
 Quin etiam si quis mutilaverit advena formam,  
 Protinus ex sese suggestu vulnera complet.  
 Dicitur & vivens alio jam corpore, sexus  
 Munificos solito dispungere sanguine menses.  
 Nusquam sunt Sodoni, nusquam illorum impia lucens  
 Mœnia; cum dominis domus omnis inops ita nusquam  
 Tota rogos regio est, hinc atro horrore favilla,  
 Hincque situ cano cineres incendia signant,  
 Occidit illa prior feritas, quam prospiciens Loth,

Nullus arat frustra piceas fuligine glebas.  
 Semiperempta etiam si qua illic jugera latas  
 Autumni conantur opes, facile optima sese  
 Promittunt oculis, pira, persica, & omnia mala,  
 Donec carpuntur; nam protinus indice tactum  
 Solvitur in cinerem, fit vana favillaque pomum.  
 Sic igitur cælo pariter terraque sepultis,  
 Nec mare vivit ibi, mors est maris illa quieti,  
 Quod nullus animal per anhela volumina fluctus;  
 Quodquod etiam patrio nunquam suspirat ab austro,  
 Quodque nequit proferre aliquam de gurgite gentem  
 Squamigeram, levive cuti vel cortice septam,  
 Vel crispam concham, aut duplici compagine clausam.  
 Solum illic proprio mentitur fruge bitumen,  
 Exusti fuligo maris; quod vividus ardor  
 Subter stagna coquens, de sulphuris & salis æstu  
 Temperat inque picem dat terræ hævere marinam.  
 Invehitur proprio cum tempore pingne cremata  
 Virus aquæ, spumisque cutis super æquora nigra  
 Texitur; appellunt queis est ea captio mercis.  
 Adclinant leves laterum libramine lembos,  
 Ut semel impositam doceant conscendere venam.  
 Nam se sponte levans adnabit mercis ad ora  
 Navigii, pretiumque dabit pro munere largo,  
 Ni plaga contigerit, quam mensis femina vestit.  
 Ecce aliud monstrum pelagi de clade natatur;  
 Cuncta illic immissa natant; natura recessit  
 Mergendis data corporibus; si denique testa  
 Luciferam marem insistens, qua spiritus igni est,  
 Velificavit apex, flammæ si flamma perempta est,  
 Ibit subter aquas destructio naufraga lucis,  
 Hæ Sodomum & Gomorum signata in secula pœna,  
 Gentibus injustis, queis pectora dura timorem  
 Deservere Dei, de cælo jura tueri,  
 Inque unum rerum Dominum spectare docebunt.





## I N D E X

## RERUM MEMORABILIVM.

## A



- ARON principalis sacerdos, 528 d  
 Aaron & filii ejus cum adirent ad sanctum, prohibiti sunt potare vinum, 483 d  
 Aaron urgetur, & jubet in aures sceminarum suarum in ignem conferri, 690 a  
 Abelis sacrificia, quæ offerebat in simplicitate cordis, Deus accepit, 185 b  
 Abijcere nihil aliud, nisi amittere id quod erat consecutus si non abijceretur, id est, salutem, 380 a  
 Abluitur caro, ut anima emaculetur, 330 b  
 Abraham pedes angelorum lavit, 309 a  
 Abraham quidam priorem constituunt, quam mundum, 370 c  
 Abrahamus filium jussus immolare, 143 c. d  
 Abraham Deo ante placuit, quam circumcideretur, 185 b  
 Abraham fidei pater, & divinæ familiaritatis vir, 336 b  
 Abraham nullius aquæ nisi fidei sacramento Deo placuit, 229 c. d  
 Abraham digamus, 528 b  
 Abraham pater fidei in uxoris suæ specie pertinuit decorem, & sororem mentitus Saram, salutem contumelia redemit, 155 b. c  
 Abraham amicus Dei unde justus deputatus, si non de æquitate & justitia legis naturalis? 184 d  
 Abraham pater nationum repromissus, 464 c  
 Abrahæ semen Christus, 143 d  
 Abrahæ semen benedictum in omnes gentes, 183 a  
 Abrahæ Dominus apparuit inter ipsos angelos, 311 d  
 in Abraham typica fidei contestatio, 143 c  
 Abraxan Basilides dixit esse summum Deum, 219 d  
 Absolutio mortis si est, quomodo absolveret a morte, qui non devinxit ad mortem? 380 b  
 Abstinentia nubendi in facultate dignoscitur, 381 a  
 Abstinentiæ testimonium vacat, cum licentia eripitur, ibid.  
 Acci Patina, 256 a  
 Accidens & accidentia, 474 d  
 Achab sanguinem Nabothæ deprecatione delevit, 558 c. d  
 Achab rex veniam meruit poenitentia nomine, 420 d  
 Achamotes, 222 a  
 Actorum instrumentum & Apost. acta, 463 a  
 Adam an in paradiso sit factus, 387 a  
 Adam de ficulneis foliis pruriginem retinuit, 558 d  
 Adam perit per impatientiam alterius, 142 c. d  
 Adam incircumciscus in paradiso habitavit, 185 a  
 Adam confessus seductionem, & non occultata seductrice, rudis admodum fuit hæretic. 382 c  
 Adam ante lapsum innocens erat, & Deo de proximo amicus, & paradisi colonus, 142 d  
 Adam in ergastulum terræ laborandæ relegatus, in ipso opere prono & devexo ad terram, usurpatum ex illa spiritum mundi universo generi suo tradidit, 582 b  
 Adam ante nomina animalibus enuntiavit, quam de arbore decerpit, ante etiam prophetavit, quam voravit, 363 c  
 Adam omnibus animalibus nomina imposuit, 173 d  
 Adam novissimus Christus, 359  
 Adam paradisi colonus, 185 a  
 Adam propter statum legis, deditus mortis est, sed spes ei salva est, 394 d  
 Adam propter statum legis, deditus mortis est, sed spes ei salva est, 394 d  
 Adam damnatur in mortem ob unius arbusculæ delibationem, & exinde profiliunt delicta cum poenis, & pereunt jam omnes, qui paradisi nullum cespitem norunt, 376 c  
 Adam liber, & sui arbitrii & suæ potestatis a Deo institutus, 384 a  
 Adam an coactus sit peccare, ibid. d  
 Adam & Evam Deus non maledixit, 394 d  
 Adam & Eva quamdiu intellectu carebant, nudi agebant, 179 b  
 Adam nudus certe & investis figulo suo constitit, post demum sapientiam haud dum licitam, præceptum potitur, 114 c  
 Adam unus Evæ maritus, & Eva una uxor illius, una mulier, una costa, 162 a  
 Adam ante nuptiarum congressum vir cognominatus est, 177 d  
 Adam & Eva ex agnitione boni & mali pudenda tegere senserunt, ex quo idipsum sentiamus, agnitionem boni & mali profiteamur, 393 b. c  
 Adam fons generis, ante ebibat soporem, quam sinit quietem, ante dormit quam laboravit, quam edit, immo quam & & profatus est, 39 b. c  
 Adam non ex semine viri factus, ibid.  
 Adam princeps generis & delicti voluit, quod deliquit, 517 d  
 Adam statim prophetavit, 272 b  
 Adam homo animalis non recepit quæ sunt spiritus, 387 b. c  
 Adæ quid acciderit post lapsum, 382 b  
 Adæ delictum, 382 b  
 Adæ Deus ostendit exitum transgressionis. ne ignorantia periculi, negligentiam juvaret obsequii, 385 c  
 Adæ quod evenit, non Deo, sed ipsi debet exprobrari, 384 b  
 Adæ & Evæ lex data, in qua omnia præcepta condita recognoscimus, 184 c  
 Adæ adempta paradisi gratia & Dei familiaritas, 382 b  
 Adæ & Evæ restitutio promissa, 341 d  
 Adæ poenitentia, 121 a. 129 a  
 Adam salutem non posse consequi Tatianus dixit, 223 b  
 in Adam redire vel in priorem, si non in novissimum, 535 c  
 Adflatus Dei quid aliud, quam vapor spiritus? 284 d  
 Adumeticus Mavilus ad bestias damnatus, cujus mortem divina ultio subsecuta est, 70 c  
 adulter qui apud Deum, 122 c  
 adulterium nihil aliud, quam matrimonium illicitum, 534 d  
 adulterium est nubere, manente matrimonio, 449 d  
 adulterium sine libidinis impatientia nemo subit, 143 b  
 adulterium est cum quoquo modo disjunctis duobus alia caro, immo aliena miscetur, 530 c  
 Ægyptus nonnumquam totus orbis intelligitur, superstitionis & maledictionis elogio, 193 b. 404 d  
 Ægyptus foedissima decemplici castigatione percussa, 389 b  
 Ægyptus & Æthiopia omnis gens vocatur a specie ad genus, 74 c  
 Ægyptus auro & argento spoliata ab Iud. 439 b  
 Ægyptiorum regnum, 553 b  
 Ægyptiorum dii Ibis & Crocodilus, 389 d  
 Ægyptiorum Hierophantæ, 371 d  
 Ægrii fratres visitandi, 159 b. c  
 Æmulatio, schismatum mater est, 231 a  
 Æmulationem sequi furorem, bilem, iram, & dolorem, 79 c  
 Ænesidemus animæ unitatem tueretur, 273 c  
 Ænesid. opinio de substantia animæ, 270 b  
 Æquanimittatis mira fides, 141 b  
 Æquitatis caninæ stupor, 140 b  
 Aeri & ferro totius vitæ necessitates sunt innixæ, 152 a  
 Æschines hæreticus, 223 c  
 Æsculap. medicinarum demonstrator, æscul. primus medelas exploravit, 105 b  
 æsopus histrio ex avibus pretiosis convivium instituit, 119 b  
 æsopi graculus, 1254 a  
 ætatis auctoritas, 179 d  
 ætatis procacitas, verecundiam debentis viadicanda, 389 c  
 ætates per corpora operantur, 303 b  
 æternitas non habet tempus. Omne enim tempus ipsa est. Quod facit, pati non potest. Caret ætate, quod non licet nasci, 369 c  
 æternitatis candidatus Enoch, 185 b  
 æternitatis candidari, 362 c  
 æternitatis status quis alius, quam semper fuisse, & futurum esse, ex prærogativa nullius initii & nullius finis, 235 d  
 æternum non posse diminutionem & subjectionem capere, 237 d  
 Afflatum nominat Græca scriptura animam, non spiritum, 386 a  
 Afflatum minorem esse spiritum, & si de spiri. u. accidit, ut aurulam ejus, non tamen spiritum, ibid. b  
 Agape fratrum, 137 c  
 Agnitio Dei satis intelligit quid sibi incumbar, 141 d. 142 a  
 Agnus Paschæ, 151 a  
 Agones mortuarii, 75 a  
 Agonothetes noster Deus vivus est, 138 b  
 Ahori, 305 c  
 Ajax Ulysses in armento vidit, 275 d  
 Albinus vir Patricius, & Britannia Proconsul.  
 Albi sententia de animabus, 286 a  
 Alburnus Deus, 119 b  
 Alea Curii, 292 b  
 Alemona dea, 292 b  
 Alexander Macedo duodecimannis regnavit, 190 c  
 alexander Macedo numquam Asiam universam & cæteras regiones posteaquam devicerat tenuit, 189 b  
 alexandri argumentandi libido ex forma ingenii hæretici, 151 b  
 alexandri sublimitas, 12 d  
 allegoria, 465 b  
 allegorica forma non est in omnibus prophetis eloquiis, 337 b  
 altaria bustuaria, 116 b  
 altinæ oves, 115 a  
 alvi gurges, 363 a  
 amara quibus omnia sint, 275 d. 276 a  
 amazona audacior, 366 a  
 ambitionis repudiatio nulla in egestate, 381 a  
 amicos diligere omnium est, inimicos autem solorum Christianorum, 69 a  
 L 111



- Ammon ovium dives, 115 a  
 Amphilochoi apud Mallum oraculum, 299 a  
 Amphiarai apud Horopum oraculum, *ibid.*  
 amphitheatri scævitia & feritas, 81 a  
 anacharsis cum regno Scythiæ philosophiam non mutavit, 18 a  
 anacharsis philosophus ignorantes musicam deridebat, 2 b  
 anaxagoras cum Xenophane defetiscientiam somnum vocant, 295 d  
 anaxagoras depositum hostibus denegavit, 36 b  
 anaxag. turbata sententia de animo, 272 c  
 anaxarchus cum in exitum prifanæ pilo contunderetur: Tunde, tunde, inquit, anaxarchi follem, Anaxarchum enim non rundis, 39 d  
 anaximander plures mundos putat, 112 c  
 anax. universa cœlestia Deum dixit, 71 d  
 anaximenes aerem Deum dixit, *ibid.*  
 anax. opinio de animæ substantia, 270 b  
 ancæria Æsculanorum deus, 24 b  
 andreas medicus, 273 d  
 ad Andromacham nihil, proverb. 561 a  
 angelificata caro, 341 c  
 angelicæ potestatis proprium ex nulla materia corpus sibi sumere, 312 a  
 angelus seductionis in virgine Philumene, 204 b  
 angelus magni consilii, 319 a  
 angelus malitiæ satanas, 66 a  
 angelus seduxit hominem, 385 d  
 angelus perditionis malus an impatiens, 142 c  
 angeli qui ad Abraham & Loth venerunt, qualis substantia suorum, 402 a  
 angeli apostatæ, 166 a  
 angeli desertores metallorum opera nudarunt, herbarum ingenia traduxerunt, & incantationum vires provulgarunt, & omnem curiositatem usque ad stellarum interpretationem designarunt, 150 d  
 angeli post libidinum vaporata momenta cœlum suspirabant, *ibid.* c b  
 angeli mali certi omnem & gloriam & ambitionem, & affectionem per carthem placendi, Deo displicere, *ibid.* d  
 angeli tamquam homines aliquando fuerunt, 364 b  
 angeli conversi in corpulentiam humanam, 369 a  
 angelum quemdam inclytum mundum instituisse, 315 c  
 angelorum corporandorum quæ causa, 310 d 311 a  
 de Angelorum salute nullum mandatum  
 Christus a Patre suscepit, 319 a  
 angelorum pedes lavit Abraham, 309 a  
 angelis in baptismo renuntiamus, 150 d  
 angelos carnem non propriam gestasse, ut pura natura substantiæ spiritualis, 312 a  
 angelos inferiores hominem fecisse, 220 c  
 angelos desertores Dei, amatores feminarum, proditores curiositatis, 89 c d  
 angelos Plato non negavit, 21 c  
 angelos omnes prospicere de cœlo, & singulos denotare, 84 a  
 angelos appellare eos, quos ministros suæ virtutis Deus præfecit, 557 b c  
 angelis perditis restitutio nulla repromissa est, 565 b  
 anima per semetipsam non homo, 349 a  
 anima dicitur subst. suæ nomine, 267 c  
 anima ante, quam prophetia, 370 c  
 anima in homine an deliquerit, & an possit ad originalem summam referri corruptio portiois, 386 a  
 anima Christi fieri, non nasci solet, 65 b  
 anima in nobis ut depositum habitat, 508 a  
 anima nulla sine crimine, 295 b  
 anima apud inferos dolet, & punitur in flamma, 418 d  
 anima omnes fumus pares, non disciplina, 94 a  
 anima frigidum est nomen, quare corpus exempta ea frigescet, 284 c d  
 anima memor somniorum quomodo, 297  
 anima omnis eousque in Adam censetur, donec in Christo recensatur, tamdiu immunda, quamdiu recensatur, 294 b  
 anima si minoratur, perit, 296 a  
 anima habet suum vocabulum proprium, non egens communi vocabulo corporis, 480 c  
 Anima prior quam litera, & prior sermo quam liber, & prior sensus quam stilus, & prior homo ipse quam philosophus & poeta, 67 c  
 anima corporalis, habens proprium genus substantiæ, soliditatis, per quam quid & sentire, & pari possit, 335 a  
 animam Plato dicit innatam & infectam, 266 d  
 anima nata & facta ex initii constitutione, *ibid.*  
 anima movet corpus, & conatus ejus extrinsecus foris patet, 267 c  
 anima dividitur in partes, nunc in duas a Platone, nunc in tres a Zenone, nunc in quinque & in sex a Panetio, & in septem a Serano, etiam in octo penes Chrysippum, etiam in novem penes Apolloniam, sed & in decem apud quosdam Stoicorum, & in duas amplius apud Possidonium, 273 b  
 anima ipsa est spiritus, sicut ipsa dies lux, 271 d  
 anima & spiritus an duo sint, *ibid.* c  
 anima habet de suo solummodo cogitare, velle, cupere, disponere; ad perficiendam autem operam carnis expectat, 335 b  
 anima prior degustat judicium, sicut prior induxit admissum, *ibid.* c  
 anima ruinam corpori infert, cum efflata est, 336 a  
 anima somnum non capit cum corpore, *ibid.* b  
 anima nec vocabulo cadit, quia nec habitu ruit, *ibid.*  
 anima an prior sit condita quam corpus, 352 b  
 anima non didicit effigiem suam a Christo, sed salutem, 218 b  
 anima non lavatione, sed purgatione sanctitur, 355 b  
 anima inquilina carnis, 353 c  
 anima non potest animalè corpus dici, 267 b c  
 anima an carnalis, 317 b c  
 anima animæ sensus, 318 a  
 anima passibilis adversus Arist. 272 d  
 anima nunquam sine carne est, quamdiu in carne est, 333 d  
 anima, quæ agit & impellit in omnia, carnis obsequium est, *ibid.* & seq.  
 anima omnis immortalis, pronuntiatum Platonis, 327 a b  
 de Animæ statu Tertullianicæ scriptis librum, 327 a  
 Animæ a primordio conscientia Dei dos est, 387 a  
 animæ color aerius & lucidus, 270 a  
 animæ instrumentum esse animum, non patrociniū, 273 a  
 animæ thesaurus an aeris sit rigor, 283 a  
 animæ conflictationes, jejunia & aridas escas, 330 b  
 de Animæ statu in carcere Socratis velatum est, 264 a  
 animæ vocabulum penes Græcos de refrigeratione respondet, 283 a  
 animæ effigiem dare Platone negante, 269 c  
 animæ divinationem multa documenta probaverunt, 281 d  
 animæ conscientia an a Deo formata sit, an literis Dei, non multum refert, 67 d  
 animæ ornamenta, quando caro suscepit, 329 c  
 animæ omnia naturalia ut substantiva ejus ipsi inesse, & cum ipsa proficere, 278 d  
 animæ totum vivere carnis est, ut non vivere animæ nihil aliud sit, quam a carne divertere, 330 a  
 de Animæ sede variaz opiniones philosophorum, 274 a b  
 de Animæ conceptu, adversus eos qui post partum corporis eam inducunt, 282 b  
 animæ sensualis natura, 318 a  
 de Animæ testimonio libellus Tert. 64 a  
 animæ nostræ solius causa, an Christus venerit, 266 d  
 Animæ scelestæ an inferis exulent, 305 c  
 animæ apud inferos an aliquid patientur, 306 d  
 de Animæ receptu variaz philosophorum opiniones, 303 c  
 de Animæ similitudine in parentibus, 283 b c  
 animæ & carnis ex Adam tradux in forma, 292 b  
 de Animæ & carnis sexu, quod simul in utero formentur, *ibid.* a  
 an Animæ duæ in unum convenient, 283 b  
 Animæ domus caro, & inquilinus carnis anima, 293 d  
 Animæ qualitas interpretanda, 386 a b  
 Animæ naturalis timor in Deum unde, 65 d  
 Animæ sensus delictorum etiam sine effectibus imputari solent, 294 c  
 Animæ quædam an post mortem adherent corporibus, 301 b  
 Animæ & spiritus connubium, 440 c  
 de Animæ malo & bono, *ibid.* a  
 Animæ semper intellectum inesse, 278 a  
 Animæ mutæ & irrationales medicinas sibi divinitus attributas in tempore agnoscunt, 128 c  
 Animam oblivionis capacem esse dicit Plato, 281 c  
 Animam separavit Deus a conditione factoris, 386 b  
 Animam incorporealem esse constat, cujus qualitates non corporalibus, sed intellectualibus sensibus comprehenduntur, 267 d  
 Animam ut incorporealem incorporealibus, sapientiæ scilicet studiis ali, *ibid.*  
 Animam immortalem esse tradit Plato, 326 a  
 Animam Hicæsus jam natis superdedit ex aeris frigidi pulsu, 283 a  
 Animam in persecutionibus statim oblata acerra negatione lucrari, 302 b  
 Animam manere post vitæ disputationem, & expectare diem judicii, proque meritis aut cruciatui destinari, aut refrigerio utique sempiterno, 66 a b  
 Animam non modicis jactationibus negotiosam, & exercitam semper ex perpetuitate motationis, quod divinitatis est ratio, 297 b  
 Animam substantia non crescere, 293 a  
 Animam humanam nullo modo in bestias posse transferri, etiam si secundum philosophos ex elementariis substantiis censeretur, 287 b c  
 Animam solam in confiscato habere, 542 a  
 Animam & corpus ipsum in seculo isto expositum omnibus ad injuriam gerimus, 144 a  
 Animam Deus semper alloquitur, animam compellat, atque advocat, ut animum sibi advertat, 273 a  
 Animam Plato bifariam partitur, per rationalem & irrationalem, 274 c  
 Animam utrumne caro, an carnem animam circumferat, 325 b  
 Animam carni, ut magis Deo proximam, dominari, *ibid.*  
 Animam Plato dicit perinde extraneam, alias & extorem uteri prima adspirationem nascentis infantis adduci, sicut expiratione novissime duci, 267 a  
 in Anima an sit aliquis summus gradus vitalis & sapientialis, quod *hyemæ* appellatur, 273 d  
 de Anima libellus Tertulliani, 264 a  
 de Anima philosophorum opiniones diversas, 166 b  
 pro Anima defuncti orare, 531 a  
 Animarum tota redundantia ex uno homine, 283 a  
 de Animarum excessu, 302 d  
 de Animarum reciproco discursu Platonis sententia, 260 d 261 a  
 Animas duplici proprietate discernunt Valentiniani, 260 d 261 a  
 Animas torqueri, foverique penes inferos, licet nudas, licet adhuc exules carnis, probat Lazari exemplum, 335 a  
 Animas defunctorum olim humano sanguine propitiari creditum est, 78 b



- Animas reverti in sua corpora, 290 a  
Animalia non omnia vivere & spirare. 270 c  
Animalia terrigena & aquigena, 388 a  
Animalia minutiora maximus artifex de industria ingenii aut viribus ampliavit, 372 a  
de Animabus infantium qui sub uberum fontibus moriuntur, 305 a  
Animus totum hominem circumfert, & quo velit transfert, 137 d  
Animus audit, animus cernit, reliqua surda & cæca sunt, 270 c  
Animi pro prioratu exciti, præsumptione ultionis accendi solent, 246 d  
Animi omne bonum aut nascitur, aut eruditur, aut cogitur, 96 a  
Animi divini & humani sub eisdem licet vocabulis sensuum, magna diversitas, 90 a  
Anna mater Samuelis, spiritu gloriam Deo reddidit, 425 d  
Anni pubertas apud Ethnicos, 179 d  
Antelii dæmones, 109 d  
Antichristus Marcion fuit, 401 c  
Antichristus delinquentis homo, filius perditionis, 340 a  
Antichristi, qui negant Christum in carne venisse, & qui non putant Jesum esse filium Dei, 214 b  
Antichristi sunt, Christi rebelles, 203 i  
post Antichristi eradicationem agitur resurrectio, 342 b  
Antinous pro deo habitus, 344 a  
Antiphon auctor, 299 z  
Antitheses Marcionis, 413 a  
in Antemna, quæ crucis pars est, extremitates cornua vocantur, 407 c. d  
Antoninus Caracalla lacte Christiano educatus, 71 a  
Antonini principatus, 212 c  
Antonii violentia, 119 b  
Apaturia sacra Liberi patris, 32 a  
Apelles sollicitas refert animas terrenis escis de supercælestibus sedibus ab igneo angelo deo Israelis & nostro, qui exinde illis peccatricem circumfixerit carnem, 280 c  
Apelles, Marcionis de discipulo emendator, 430 d  
Apelles discipulus Marcionis, qui postquam in carnem suam lapsus est, a Marcione segregatus est, 223 a  
Apelles creatorem angelum gloriosum superioris dei adfirmat, & facit deum Legis & Israelis, illum igneum, 114 a  
Apelles resurrectionem carnis infringit, *ibid.*  
Apelles quibus signis & præstigiis inditus, ut novam hæresim induceret, 204 b  
Apelles discipulus Marcionis, sed postea ipse desertor, 307 b  
Apellis hæresis, 326 b  
Apellis lapsus in feminam desertor continentis Marcionensis, 212 c  
Apellis error de corpore humano, 328 a  
Apis ædificia, 371 b  
Apitii delicati, 119 b  
Apocalypsim Ioannis Marcion respuit, 415 d  
Apollinares ludi, 75 c 226 a  
Apollinem apud Græcos *Ἰουλίον*, & antelios dæmonas ostiorum præfides legimus, 74 d  
Apostolatus columnæ, 375 a  
Apostolici Ecclesiæ deputantur, ut soboles Apostolicarum ecclesiarum, 208 d  
Apostolici contraria Apostolis tradiderunt, 213 b c  
Apostolus publice prædicare debet, 308 a  
Apostolus ad omnes, dum ad quosdam scripsit, 481 d  
Apostolus solitus consilium subministrare, cum præceptum Domini non habebat; & quædam edicere a semetipso, sed & ipse spiritum Dei habens, deductorem omnis veritatis, 103 a b  
Apostoli quid, 208 d  
Apostoli a Paulo cur reprehensi, 414 d  
Apostoli non alterius Christum annuntiarunt quam ejus Dei quem Christus prædicavit, 397 a  
Apostoli septuaginta super duodecim adlecti, 438 d  
Apostoli proprie Spiritum sanctum habent, qui plane habent in operibus prophetiæ efficaciam virtutum, atque documentorum linguam, non quasi ex parte quod ceteri, 521 b  
Apostoli an omnia sciverint, & an omnia omnibus tradiderint, 210 a  
Apostoli figuras Veteris Testamenti explicarunt, 208 d 209 a  
Apostoli Ecclesias condiderunt prædicando, tam viva voce, quam per epistolas, 209 b  
Apostolorum traditio non alia agnoscenda erit, quam quæ hodie apud ipsorum ecclesias editur, 375 d  
Apostolis nullum aliud negotium fuit, dumtaxat apud Israelitas, quam Veteris Testamenti resignandi, & Novi consignandi, & potius jam Dei in Christo concionandi, 348 b  
Apostolos Domini habemus auctores, qui nec ipsi quicquam e suo arbitrio, quod inducerent, elegerunt; sed acceptam a Christo disciplinam fideliter actionibus adsignaverunt, 204 b  
Apostolos duodecim solos cur Christus elegerit, 425 a  
Apostolos in perversum æmulari, 123 c  
Apostolos quidam negant tinctos esse, 228 b c  
ab Apostolis quod non damnatur, imo defenditur, hoc erit indicium proprietatis, 215 a  
in Apostolis quidam dicunt Spiritum fuisse, Paracletum vero non fuisse, 223 c  
ab Apostolis id traditum esse constat, quod apud Ecclesias Apostolorum fuit semper sacrosanctum, 415 d  
Appion historicus, 18 b  
Aqua & sanguis de vulnere perforesi lateris exivit, 230 b  
Aqua ablui, 372 b  
Aqua signare, 215 b  
Aqua purgatrice se expiare, 226 a  
Aque laudes, 224 d 225 a  
Aque asperginem unam commodare, 124 c 125 a  
Aquam sanctorum pedibus offerre, 169 a  
Aquam adituri, *ibid.* sed & aliquanto prius in ecclesia sub antistitis manu contestamur nos renuntiare diabolo, & pompæ, & angelis ejus, 102 a  
Aquam baptismatis portare, 199 a  
Aquam ingressi, Christianam fidem in legis suæ verba dum profiteamur, renuntiassent nos diabolo, & pompæ, & angelis ejus ore nostro contestamur, 74 c  
post Aquam manulem de scripturis aliquid legere, 32 a  
Aqua in aliena, alii Deo tingi, 377 c  
Aque omnes de pristina originis prærogativa sacramentum sanctificationis consequuntur invocato Deo, 225 c  
Aquarum natura omnis a Deo constituta, 226 a  
Aquarum quædam genera miranda, 300 d  
Aque Christus in suo baptismo sanctificavit, 191 a  
Aquilæ solem ita sustinent, ut natorum suorum generositatem de pupillarum audacia judicent, alioqui non educabunt, ut degenerem, quem solis radius averterit, 269 d  
Arabia aliquid incendere, 106 c  
Arabica mulieres non caput, sed faciem quoque ita totam tegunt, ut uno oculo liberato, contentæ sint dimidiam frui lucem, quam totam faciem prostituere, 182 c  
Arachne officina, 115 a  
Araneæ retia, 372 b  
Aratus varia monstra inter sidera delineavit, 495 c  
Arbitrii infantis, 529 c  
Arbitrium liberum in Adam, 384 a  
Arbitrium liberum in Cain, 394 d  
Arbitrii libera potestas, 279 d  
Arbitrii libertas homini in utramque partem concessa est, 384 d 385 a  
Arbitrio nostro eligendum nihil in Ecclesia, 210 a  
in Arbitrio nostro quod positum est, non debemus in Dei referre voluntatem, 519 d  
Arbores vivere, nec tamen sapere secundum Aristotelem, 278 a  
apxi vocabulum, non tantum ordinativum, sed & potestativum capit principatum. 240 b  
Archimedis portentosissima munificentia, 273 c  
apxortes sunt principes magistri 240 c  
Argumentationes expugnare, 259 a  
Argus anno uno regnavit, 190 c  
Ariadne sertum ex auro & Indicis gemmis, 104 c  
aries in nos temperatur, proverb. 528 a  
aristides, 12 d  
aristippus in purpura sub magna gravitatis superficie nepotatur, 36. c  
aristodemus auctor, 298 b  
aristophon auctor, *ibid.*  
aristoteles turpiter Alex. adulatur, 36 b  
aristoteles familiarem suum Hermiam turpiter loco excedere fecit, *ibid.*  
aristoteles marcorem circumcordialis calor somnium vocat, 296 a  
aristoteles amicus Platonis, 266 d 267 a  
aristoteles de somniis, 298 a  
aristoteles miser, qui dialecticam instituit, artificem struendi, & destruendi veris pellem, in sententiis coactam, in conjecturis duram, in argumentis operariam contentionum, molestam etiam sibi ipsi, omnia retractantem, ne quid omnino tractaverit, 204 c  
aristotelis tenor, 266 b  
armatura Christi, & militia spiritalis, 483 c  
arrius Antoninus in Asia Christianorum crudelis persecutor, 71 c  
artaxerxes regnavit quadraginta annis, 190 c  
artemon scriptor, 299 a  
artium omnium & ætatum semina nobis insita sunt, 278 d 279 a  
asclepiades medicus de vi principali in anima, 273 d  
asdrubalis uxor, quæ jam ardente Carthagine maritum suum supplicem Scipionis videret, cum filiis suis in incendium patriæ devolvit, 138 d  
asinus de Æsopi puteo, 438 a  
asinus Celer nulli obsonium paravit, 119 b  
asinus Gallus pro mensa quantas pecunias dedit, *ibid.* d  
aspis a vipera venenum mutuatur, proverb. 401 b  
asper præfectus modice vexatum Christianum hominem, & statim dejectum, nec sacrificium compulsi facere ante professus inter advocatos & adfessores, dolere se incidisse in hanc causam, 70 c d  
astarte Syriæ dea, 24 b  
astrologi taxantur, 89 c  
astrologi verteres cur genituram hominis ab initio conceptus digerunt, 283 c  
astyages Medorum regnator somnia vidit Mandanæ filia adhuc virginis velicam in diluvionem Asiæ fluere, 298 b  
athamas & Agave in filiis bestias viderunt, 275 d  
athenæ, linguata civitas, 266 b  
athenis sapiendi & dicendi acutissimos nasci, ubi penes Colytum pueri mense citius eloquuntur præcoce lingua, 279 a  
athenienses intellexerunt Paulum loqui de resurrectione carnis, 348 d  
atlantico mari majorem partem Asiæ & africæ terram ereptam, 32 d  
atomi Epicuri, 288 a  
attis castratus, 156 c  
attica idololatria, 369 c  
audientes optare intinctionem, non præsumere oportet, 125 c  
aufidius Lurco primus sagina corpora vitavit, 119 b  
augustus post natum Christum vixit quindecim annis, 190 c  
augustus post Cleopatram aliis annis quadraginta octo regnavit, *ibid.*  
augustus imperii formator ne dominum quidem dici se volebat, 28 b  
aures cordis requirit Deus ab suis auditoribus, 432 b c  
aurum, quia vernaculum est, & copiosum apud barbaros, quosdam auro viuctos in ergastulis habent, & divitiis malos onerant, tanto locupletiores, quanto nocentiores, 151 c  
aurum & argentum unde. *ibid.*  
auses filius Nave successor Moyssi, 406 b  
axionicus hæret. Valentinianus, 252 a

B

Babylon Romanæ urbis figuram portat, proinde & magnæ & regno superbæ & L 111 2



- sanctorum debellatrix. 193 b. 404 d.  
405 a  
Babylonis turris superbissima, 509 c  
Bacchi Orgia olim exterminata, 7 c  
Balaam propheta accersitus a rege Balach  
ad maledicendum Israel, 445 a  
Balæ, quod non cogitaverat, Dominus  
suggerit, 456 b  
Balaridem Illyricum a Molossis usque Ma-  
cedoniam ex somnio dominatum, 298 c  
in Balneis locum occupare, proverb. 398 a  
Baptizari quosdam pro mortuis, 355 b  
Baptizari quosdam pro mortuis, 355 b  
Baptizare debet Episcopus & Presbyteri,  
230 c  
Baptisma regenerare, 354 a  
Baptisma vicarium carni quidam profutu-  
rum existimarunt ad spem resurrectionis,  
355 b  
Baptisma in remissionem delictorum, 380 b  
post Baptisma, Eucharistia exhibebatur ba-  
ptizatis in primitiva Ecclesia, 450 a  
Baptisma servat Marcion morti aut repu-  
dio, 422 d  
post Baptisma maculas carnis resperse pœ-  
nitentia dilui posse, 563 c  
in Baptismate per simulacrum morimur, sed  
per veritatem resurgimus in carne, 354 a  
Baptismate sordes abluuntur, maculae ve-  
re martyrio candidantur, 562 b  
Baptismus Joannis ex Deo, 454 d  
Baptismus an sit necessarius, quibus fides  
latis est, 229 d  
Baptismus obsecratio est fidei, quæ fides  
a pœnitentiæ fide incipitur, & com-  
mendatur, 125 b  
Baptismus olim celebratus in die Paschæ  
& Pentecostes, 232 b  
Baptismi ratio in quibus recognoscatur,  
225 b  
Baptismi aqua felix sacramentum, quia  
adlatis delictis pristinae cœcitatæ, in vi-  
tam æternam liberamur, 224 a  
ad Baptismi necessitatem fidem adstrinxit,  
226  
Baptismum diabolus in suis exercet, 226 a  
Baptismum ingressuri orationibus crebris,  
jejuniis, & geniculationibus uti sunt  
olim, 232 b  
post Baptismum susceptum lavacro quoti-  
diano per totam hebdomadam abstinere,  
102 a  
e Baptismo egressi peruncti sunt olim,  
450 a  
in Baptismo caro spiritualiter mundatur,  
225 d  
sine Baptismo nemini competere salutem,  
228 d  
Baptismo omne tempus habile, 232 b  
Basilidis hæresis, 326 b  
Basilidis hæresis multa absurda docuit,  
Baxa Tyria calciare, 117 a  
Beatum hominem quid faciat, 468  
219 d  
Beli progenies a Nilo, 113 c  
Bellica machina nomen a scorpio habet,  
Benedictio divina, 170 b  
Benedictio inter vias nihil aliud quam ex  
occursu mutua salutatio, 439 a  
Benedictionem spiritalem accipere per fi-  
dem, 464 b  
Benedict. a Domino qui accipiant, 390 a  
Benedictionis sacramento exauctorati,  
566 b  
Benignitatis paternæ legem Christus in  
omnes extendit, 429 c  
Berosus Chaldeus, 18 b  
Beryllis non ideo aquosa materia est, quod  
fluctuat colato nitore, 270 b  
Bethsaida piscina usque ad adventum Chri-  
sti curando invaletudines Israel, deliit  
post Christum, 200 b  
Bizothanati, 305 d  
Biblia in linguam Græcam transfusa,  
17 c. d  
Bibliothecæ apud Serapium Ptolemæi cum  
ipsis Hebraicis litteris exhibentur, 17 c  
Blasphemia quæ omnino vitanda, 93 c  
Blasphemix formidandæ admon. 444 d  
Blastus hæreticus latenter voluit Judaif-  
mum inducere, 223 c  
Bombycis stamina, 372 b  
Bonus Deus natura solus, 384 c  
Bonum quod est vitare non oportere, quia  
delictum sit quod bonum est recusare,  
538 b  
Bonum omne ad Deum pertinet, 142 a  
Bonum Deus dispensat, ut cuique digna-  
tur, 140 a  
Boni nullius homo, Tertullianus, 139 a  
Bonum & malum natura est notum, 429 d  
Bonorum quorundam sicuti & malorum,  
intolerabilis est magnitudo, 139 a 140 a  
Bonitas Creatoris æterna, 382 c  
Bonitatis perfectæ totum hominem redi-  
re in salutem, 376 b c  
Bonitatis gradus secundus est in extraneos,  
qui in proximos primus est, 429 b  
Britanniæ intra Oceani ambitum conclusæ  
sunt, 189 b  
Britannicum mare conchæ genus profert,  
152 b  
Bucellas dare, 531 c  
Butyro stipendiati, 403 d  
Bythos, 221 d 212 a
- C
- Cæcilius Capella in exitu Byzantino,  
Christiani gaudere, exclamavit, 70 b  
Cæsares cur multi olim observaverint,  
28 d  
Cadaver a cadendo, 336 a  
Cadere dicimus corpus in terram per mor-  
tem, sicut res ipsa testatur, 471 d  
472 a  
Cajana hæresis, 214 b  
Cainæorum hæresis, 445 c  
Cain primus homicida & primus fratri-  
da, 143 a  
Cain sacrificium Deus reprobavit, quod  
non recte divisisset, 185 b  
Cain Deus maledixit, 395 a  
Cain semen in arca fuisse, quo semen ma-  
litia non periret, 221 b c  
in Cain terrena præstenta sacrificia,  
550 d  
Cajus Sejus, 4 c  
Cajus Cæsar, qui & Caligula, annis tri-  
bus, mensibus octo, & diebus tredecim  
regnavit, 191 b  
Calicis aut panis etiam nostri, aliquid de-  
cuti in terram anxie pati, 102 a  
Callimachus Junoni vitæ induxit, 104 c  
Callisthenes auctor, 298 c  
Camenas in aquas transfigurant, 372 a  
Candida salutis, 428 a  
Candidati diaboli, 105 a  
Candidati restitutionis, 594 d  
Capitolium omnium dæmonum templum,  
78 d  
Capitolini ludi, 75 b  
Carcer habet tenebras, sed lumen sunt  
pii, 137 a  
Carcer pro palæstra, 138 b  
Carcer Christiano hoc præstat, quod ere-  
mus prophetis, 137 c  
in Carcerem ad osculanda vincula marty-  
ris reptarunt mulieres, 168 d 169 a  
Cardea dea, 94 c  
Cardo salutis, 325 b  
Carnalia spiritalia significant in lege,  
419 b  
Carnaliter eos vivere, qui carnis negant  
resurrectionem, 331 c  
Caro non tingitur apud Marcionitas, nisi  
virgo, nisi divortio baptisma mercata,  
quali non etiam spadonibus ex nuptiis  
nata, 380 c  
Caro Christi sancta, 526 d  
Caro terrena materia est, spiritus coele-  
stis, 163 b  
Caro jungitur, & caro de nuptiis tolli-  
tur, 78 a  
Caro quomodo peccatrix dicatur, 294 b  
Caro increpatur in scripturis, quia nihil  
anima sine carne in operatione libidi-  
nis, gulæ, vinolentiæ, sævitia, idolo-  
latriæ, cæterisque carnalibus non sensi-  
bus, sed effectibus, *ibid.* c  
Caro Christi sola erat ex hominis carne  
sumenda, sine viri semine, 321 b c  
Caro Christi ex semine David, 323 c d  
Caro est sponsa, quæ in Christo Jesu spon-  
sum per sanguinem pacta est, 364 c
- Caro suos sinus habet, in aquis, in igni-  
bus, in alitibus, in bestiis, cum in  
hæc dissolvi videtur, velut in vasa  
transfunditur, *ibid.*  
Caro ministra & famula animæ deputa-  
tur, 325 b  
Caro salutis est cardo, *ibid.*  
Caro signatur, ut & anima muniatur,  
330 b  
Caro qualis resurrectura sit, 327 d  
Caro & sanguis omnis resurgunt ex æquo  
in qualitate sua, 357 a  
caro feminatur in corruptela, dum dissol-  
vitur in terram, 473 c  
caro ab exordio constata, conformata,  
congenita animæ, etiam in omni ope-  
ratione miscetur illi, 470 a  
caro spirat quando spiritum habet, expi-  
rat autem cum illum amittit, 459 d  
caro nostra cur non statim resurgat, 320 a  
caro sine anima, non homo, 349 a  
caro suscitabitur, ut sanguis vindicetur,  
342 c  
caro quid aliud quam terra conversa in  
figuras suas, 316 b  
carnis vocabulum, 480 c  
carnis afflictatio, hostia Domino placaca-  
toria per humiliationis sacrificium,  
147 d  
carnis opera ita Apostolus damnat, ut  
carnem damnare videatur, 352 d  
carnis terrenæ testimonia, 557 d  
carnis nomen, 474 b  
carnis humanæ & ex homine sumptæ te-  
stimonia, 319 e  
carnis salutem quidam hæretici negant,  
454 c  
carnis virtutes etiam judicandæ, 334 a  
carnis tunica, 325 a b  
carnis species, arx animæ, 333 d  
carnis concupiscentia, ætatis officia de-  
fendit, decoris messem requirit, gaudet  
de contumelia sua, 163 b  
carnis proprium passionibus corrupti,  
349 b  
de Carnis & animæ ætate, 121 a  
carnis restitutio faciliior quam institutio,  
332 a  
carnis despoliationem Apostolus vocat cir-  
cumcisionem, 325 a  
carnis sensus & carnis vita quid, 599 c  
carnis restitutionis causa, 333 a  
carnis redemptor Christus, 326 c  
carnis recuperandæ vota, 245 a  
carnis ipsum mori est, cujus & vivere  
325 a b  
carni nihil proprie exprobari, nisi in ani-  
mæ fugillationem, quod carnem mini-  
sterio sibi subigit, *ibid.*  
carnem Christi quæstionibus distrahere,  
307  
carnem Christi quidam animalem adfir-  
mant, 317 c  
carnem omni modo resurrecturam, atque  
illa ex demutatione superventura, ha-  
bitum angelicum suscepturam, Paulum  
ostendere, 350 a  
in Carnem dirigitur, quicquid in sangui-  
nem prædicatur, sine qua non erit san-  
guis, 342 c  
carnem nihil agere per semetipsam, quod  
non animæ deputetur, 334 a b  
carnem quæ insulcant non solum tenen-  
da, sed etiam ea quæ illustant, obser-  
vanda, 331 a  
carnem Christi in cœlis vacuum sensu qui-  
dam adfirmant, ut vaginam exempto  
Christo, federe, 325 b  
carnem animam cur subeundo Christus,  
animam carnalem videatur habuisse,  
317 a  
carnem suam solus Marcion odit, 483 d  
carnem saginari, & spiritum esurire non  
prodest, 136 a  
carnem Christi non fuisse peccatricem,  
320 b  
carnem ab omni vexatione Christus resti-  
tuit, 309 d  
carnem & sanguinem quidam pro Judaif-  
mo accipiunt, 357 a  
carnem Christus de sideribus, & de sub-  
stantiis superioris mundi an mutuave-  
rit, 311 b  
in carne, & cum carne, & per carnem  
agitur ab anima, quod agitur in corde,  
333 d



- de Carne Christi volumen Tertull. 326 b  
 Carpocrates magnus & fornicarius, 291 a  
 Carpocrates dixit, Christum non ex virgine Maria natum, sed ex femine Joseph; hominem tantummodo genitum, sane præ cæteris iustitiæ cultu, vitæ integritate meliorem: hunc apud Judæos passum, solam animam ipsius in cælo receptam, eo quod & firmior & robustior ceteris fuerit: ex quo colligeret, tentata animarum sola salute, nullas corporis resurrectiones, 221 c  
 Carpocrates tantumdem sibi de superioribus vindicat, ut discipuli ejus animas suas jam & Christo, nedum Apostolis & peræquent, & cum volunt præferant: quas proinde de sublimi virtute conceperint, despectrice mundi potentium principatum, 280 c  
 Carthago decimanda, 71 c  
 Carthaginis conditrix se rogo dedit, 39 c  
 Carthaginensium agones, 492 a  
 in Casco ex coagulo vis est substantiæ, 322 b  
 Cassidem aut personam alicui inducere, 317 d  
 Cassius Severus, 11 b  
 Castigationis diviniæ dignatione gratulari nos decet, 146 c  
 Castitatis exactor omnis maritus, 156 a  
 Castra tenebrarum, paganismus, 107 c  
 Castra lucis, Ecclesia, *ibid.*  
 Cataclysmus omnium rerum abolitor, 151 a  
 Catechumeni prima intinctio est, metus integer, 214 c  
 Catechumeni hæreticorum ante sunt perfecti, quam educati, 217 b  
 Catechumeni opus est divinis sermonibus aures rigare, quique infantia adhuc recentis, nec perfectis luminibus incerta reptant, 124 a  
 Cato gravis & sapiens, 12 d  
 cato Græcas litteras senex didicit, 115 b  
 catuli Laureolus, 256 b  
 caucaso abruptior, 306 a  
 Cebetis tabula, 216 c  
 cecinna Sevarus, 117 b  
 cedere de gradu, proverb. 205 d  
 cellæ promæ, 342 a  
 celtas apud virorum fortium busta pernoctare, 306 c  
 censores divinitatis, 382 a  
 centurionis fides, 431 b  
 cerasa Lucullus ex Ponto primus Italiæ promulgavit, 12 b  
 cerdon de Christi nativitate & resurrectione carnis varie sensit, 222 d  
 cerdon introduxit duo initia, id est, duos deos, unum bonum, & alterum sævum, *ibid.*  
 cereales ludi, 75 c  
 ceres Pharia, 16 a  
 cereri tenebricosæ vestes placent, 117 c  
 cereri sacrificant Aediles & Flaminicæ, 91 a  
 cerinthus Christum ex femine Joseph natum proponit, hominem illum tantummodo sine divinitate contendens, ipsam quoque legem ab Angelis datam perhibens, Judæorum Deum non Dominum, sed Angelum promens, 221 d  
 cervus sagitta transfixus, & ut ferrum & irrevocabiles moras ejus de vulnere expellat, scit sibi dictamo medendum, 128 c  
 cervus ætatis suæ arbiter, serpente passus, veneno languescit in juventutem, 116 b  
 chaldaum semen in Ægyptum educatur, 116 a  
 chamæleontis natura, 114 c  
 charismata expugnare, 501 a  
 charon Lampfacenus historiographus, 298 b  
 cherubim & Seraphim simplex ornamentum, 392 d  
 chilon Spartanus dum victorem Olympiæ filium amplectitur, præ gaudio spiritum exhalat, 502 c  
 christianæ sanctitatis antistites duæ, 529 c  
 christianam sectam mentiti sunt olim, 71 b  
 christianarum litterarum nullum jus capiunt non Christiani, 215 c  
 Christianismus ædificatur, quum affligitur, 72 a  
 Christianum nomen non omnes Imperatores persecuti sunt, 6 b. c  
 christianus nullius est hostis, nedum Imperatoris: quem sciens a Deo constitui, necesse est ut & ipsum diligat, & revereatur, honoret, & salvum velit cum toto Romano Imperio, quousque seculum stabit, tamdiu enim stabit, 69 c  
 christianus nusquam aliud est, 107 d  
 Christianus animo adversus libidinem cæcus est, 36 b  
 christianus in dæmonas accepit potestatem, 540 d  
 christianus non intelligendus, qui ab Ecclesiæ grege erraverit, 559 b  
 christianus qui non est, mortuus est, 308 b  
 christianus credet quid traditum est, *ibid.*  
 christianus extra carcerem seculo renuntiavit, in carcere etiam carceri, 137 b  
 christianus nemo, nisi qui ad finem usque perseveraverit, 203 a  
 christiani veri describuntur, 68 b  
 christiani magis damnati quam absoluti gaudent, 68 a  
 christiani spiritualium sectatores, 155 d  
 christiani ad bestias, olim clamatum, 142 b  
 christiani nominis propria forma, christiani numquam inventi sunt seditiosi, aut contrarii magistratibus, 69 a  
 christiani institutio est de porticu Salomonis, 205 a  
 christiani ad leones, 32 c  
 christiani de solo nomine olim condemnati, 4 a  
 christiano cælum ante patet quam via, 563 c  
 christianorum nomen a Christo deductum, 426 d  
 christianorum quod est, non omnium est credere, 268 a  
 christianorum ea est lex, quæ omnibus benefacit, & nulli est detrimento, 32 c  
 christianorum vita inculcata, 70 c. d. 71 a  
 christianorum est etiam mortuorum Deum credere, & tamen viventem in ævo ævorum, 388 b  
 christianorum causa, 1 a  
 christianis multi præsulum gentilium benevoluerunt, 70 c  
 christianos ad leonem, 338 c  
 erga Christianum nomen, iniquitatis odium, 2 a  
 christianos oportet lucere in mundo ut filios lucis, 507 c  
 a christianis converti ad philosophos, de Ecclesiam in academiam & porticum, 233 b  
 christus bellipotens & armiger accipiet spolia, non solius Samariæ, verum & omnium gentium, 193 d  
 christum signaculum omnium prophetarum, 191 a  
 christus est signaculum omnium prophetarum, adimplens omnia quæ retro erant de eo nuntiata, 197 d  
 christianus duodecimo Tiberii Cæsaris anno revelatus, 199 d  
 christus lignum humeris suis portavit, inherens cornibus crucis corona spinea in capite ejus circumdata, 199 d  
 christus fabri aut quæstuariæ an sit filius, 85 b  
 christus nullius poenitiæ debitor tinctus est, 232 a  
 christus quomodo baptizavit, 228 c  
 christus dicitur a chrismate, quo est unctio, quæ Domino nomen accommodavit, 226 d  
 christus ex Deo natus & ex carne hominis, 311 d  
 christus, secundus Adam, 324 d  
 christus ex Mariæ carne est, dum ex femine est David, 306 c  
 christus sordidatus & ornatus, 400 d  
 christus fundamentum credentium, 468 c  
 christus in secessu montis etiam vestimenta luce mutaverat, sed liniamenta Petro agnoscibilia servaverat, 279 d  
 christus sequester Dei & hominum, 517 a  
 christus piscatores elegit ad præconium Evangelii, non sophistas, 226 c  
 Christus verus disceptator & eliminator humanarum macularum, 451 d  
 Christus proprius & legitimus Dei antistes, 337 b  
 christus ex virgine Maria natus, 421 a. b  
 christus cur dictus magni consilii Angelus, 319. b  
 christus Herodi a Pilato velut munus missus, 459 a  
 christus ab hominibus, non a spiritibus immundis volebat se filium Dei agnosci, 418 d  
 christus respuit immundi spiritus præconium, cui sancti abundabant, 418 d  
 christus a primordio egit in Patris nomine, 428 d  
 christus accepit a Patre hominem, carnis & animæ texturam, 346 a  
 christus non glorificatus ante passionem, 553 b  
 christus per trophæum crucis triumphavit, 433 d  
 christus homo, quia caro, non quia anima, 359 c  
 christus Jesus catholicus Patris sacerdos, 420 a  
 christus qui venturus est, an jam venerit, 188 d  
 christus non poterat inter homines nisi homo videri, 317 d  
 christus cur homo, & filius hominis, si nihil hominis, & nihil ex homine habet, 310 c  
 christus quid a Patre acceperit, 346 a  
 christus etsi in hominis figura proposuerat latere, nihil tamen, de impatientia hominis miratus est, 140 c. 141 a  
 christus natus ex virgine, 309 b. c  
 christus quo anno passus, 191 c. d  
 christus nocte natus, lux veritatis futuris ignorantia tenebris, 472 b  
 christus verum Dei templum, 199 c  
 christus Jesus in ipso nominis sacramento, verus & summus sacerdos Patris est, 401 a  
 christus cogitabatur homo futurus, quando limus exprimebatur, 528 d  
 christus filius Dei visibilis pro modulo derivationis, 507  
 christus agnus Dei ab Joanne appellatur, 511 d  
 christus ab Adam usque ad Patriarchas & prophetas, in visione, in somno, in speculo, in ænigmate, ordinem suum præstans ab initio semper, 509 c  
 christus an nomen sit, & non appellatio potius, 517 b  
 christus panis, quem Pater præstitit de cælo, 512 c  
 christus vicarium se Patris ostenderat, per quem Pater & videretur in factis, & audiretur in verbis, & cognosceretur in filio, facta & verba Patris administrante, 514 d  
 christus exivit a Patre, ut radius ex sole, ut rivus ex fonte, ut frutex ex semine, 513 b  
 christus filius fuit in Dei & Regis & Domini omnipotentis & altissimi nomine, 512 c  
 christus humanæ naturæ vocabulum, 517 d  
 christus repræsentator Patris, 515 a  
 christus fons aquæ vivæ, 199 b  
 christus quo anno datus, 104 b  
 christi patientia describitur, 140 c  
 141 a  
 christi originalia instrumenta delere Marcion ausus est, 308 a  
 christi regnum & nomen ubique porrigitur, 189 a  
 christi duo habitus a prophetis demonstrantur, & totidem adventus ejus prænotantur, 200 d  
 Christi nomen non ex natura veniens, sed ex dispositione, proprium ejus efficitur, a quo dispositum invenitur, 405 d  
 christi duos habitus a prophetis demonstratos, 400 c  
 christi institutio quærenda, & custodienda, 205. 206 a  
 christi regnum in omnes nationes, 474 c  
 de christi nomine multa in medium producantur, 272 c  
 christi amor erga homines, 317 b  
 christi venturi ducis tempora sunt requi-



- renda in Daniele, 317 b  
Christum confitemur semper egisse in Dei  
Patris nomine, ipsum ab initio conver-  
satum, ipsum congressum cum Pa-  
triarchis & prophetis, filium Crea-  
toris, Sermonem ejus, quem ex seme-  
tispro proferendo filium fecit, 395  
d  
Christum in lege figurate prædicatum,  
quo nec a Judæis omnibus potuerit ag-  
nosci, 478 b  
christum contrefcit, Christum exorat,  
qui ad fratrum genua se protendit,  
127 c  
christum nasci ex semine humano non com-  
petebat, 321 b  
christum semper in prophetis locutum,  
160 c  
christum Judæi planum in signis, & æ-  
mulum in doctrinis, existimabant,  
400 c  
christum in hodiernum diem Judæi ne-  
gant venisse, quia non in sublimitate  
venit, 401 b  
christum phantasma fuisse Marcionitæ di-  
cunt, *ibid.* c  
christum varie olim ethnici in dedecus  
christianorum depinxerunt, 6 b. c  
christum in similitudinem carnis peccati  
fuisse, 320 b  
christum mendacio Marcion dimidiat,  
310 a  
christum alium esse constituit Marcion,  
qui Tiberianis temporibus a Deo quon-  
dam ignoto, revelatus sit in salutem  
omnium gentium. Alium qui a Deo  
Creatore in restitutionem Judaici sta-  
tus sit destinatus, quandoque venturus,  
16 c  
per Christum Pater plenius manifestatus,  
507. i  
christum Dei & veteres & novæ Filium  
Dei, scripturæ omnes præfinit, 514 d  
post Christum Jesum nobis curiositate non  
est opus, nec inquisitione post Evange-  
lium, 205 a  
christum bellatorem Judæi fore dicunt,  
19 b  
christum venturum Judæos refutare, 188 d  
christum ipsum esse Filium & Patrem,  
quidam dixerunt, 223 c  
christo filio Dei soli servatur sine delicto  
manere, 203 a  
de Christo multi varie sentiunt, dicunt,  
& scribunt, 291 a  
in Christo Jesu duæ substantiæ, divina &  
humana, 517 d  
chrysippus ad elleborum, 268 d  
chrysippi assentator, 66 a  
cibum Christus desideravit, ut ostende-  
ret discipulis se etiam dentes habere, 459 b  
de Cibis si lex aliquid detrahit, & im-  
munda pronuntiat animalia, quæ ali-  
quando benedicta sunt, consilium exer-  
cendæ continentia intellige, & fræ-  
nos impositos illi gulæ agnosce, quæ  
cum panem Angelorum ederet, cucu-  
meres & pepones Ægyptiorum desidera-  
bat, 301 a  
ciceronianæ mensæ, 289 a  
cincius Severus Christi dedit remedium,  
quomodo responderent Christiani, ut  
dimitti possent, 70 c  
circensium ludorum pompa, 75 d  
circulatorius coetus, 311 a  
circumcidenda præputia cordis, 186 a  
circumcisio an purget hominem, *ibid.*  
circumcisio nota servitutis, 563 c  
circumcisio populo in signum data, non  
in salutem, 185 c. 186 b  
circumcisio octavi diei propter mortis com-  
minationem observata, 185 c  
circumcisio carnalis & spiritualis, 186 a  
circumcisionem acceperat Abraham, quæ  
esset in signum temporis illius, non in  
salutis prærogativam, 185 b  
circus soli principaliter consecratur, 76 b  
circus a Circe dictus, *ibid.*  
circi furentis voluptates, 379 d  
civitatis purulentias elicere, 115 b  
colarbas hæresis negat veritatem posse in-  
veniri, nisi in Græcorum alphabeto,  
221 c  
colere humani juris & naturalis potesta-  
tem est unicuique quod putaverit, 68 a  
colit error humanus omnia, præter ipsum  
omnium conditorem, 87 b  
Colloquium familiaritatis indicium,  
436 b  
Colophonis scaturigo dæmonica lymphat-  
icos efficit, 300. 301 a  
Columba avis non solum innocua, sed &  
pudica, 530 a  
columba a primordio divinæ pacis præco,  
217 c  
columba felle caret, 226 a  
columbæ corpus ubi sit, resumpto spiritu  
in cælum, 309 b  
columnæ salsæ a sementationibus, 76  
b  
claudius Herminianus in Cappadocia cum  
indigne ferens uxorem suam ad Chri-  
stianos transisse, Christianos crudeliter  
tractasset, solusque in prætorio suo va-  
stus peste cum vivis vermibus ebullis-  
set: Nemo sciat, aiebat, ne gaudeant  
Christiani Postea cognito errore suo quod  
tormentis quosdam a proposito suo ex-  
cidere fecisset, pene Christianus deces-  
sit, 70 b  
claudius Saturnius commentator, 105  
a  
clavis est interpretatio legis, 444 a  
clavis resurrectionis Christus, 487 a  
claves regni cælorum, 496 a  
clazomenii Hermetimum consolantur,  
297 a  
cleanthis opinio de anima, 267 a  
cleanthis testimonium de anima, 283 c  
Clemens Romanorum Ecclesiæ Episcopus  
a Petro ordinatus, 213 c  
clementiæ cœlestis abundantia, libidi-  
nem ne faciat humanæ temeritatis,  
125 d  
cleonymus Pythes ab Achille curatur in  
somnia, 297 d. 209 a  
cleopatraz conregnavit sub Augusto xiiij.  
annis, 190 c  
Cleopatraz mors, 138 d  
clidemus Atheniensis dum ab histrionibus  
ob præstantiam auro coronatur, præ  
gaudio moritur, 302 c  
clypeo alieno uti, proverb. 327 b  
coagula fœda sanguinis, 248 b  
cœcitatibus duæ species, 10 d  
cogitatus an per carnem administratur,  
qui per carnem dinoscuntur extrinsecus,  
470 a  
Cogitatus sine opere & sine effectu, car-  
nis est actus, *ibid.*  
de cœlo in cœnum, proverb. 83 c  
cœlos trecentos sexaginta quinque ab An-  
gelis institutos, 219 d  
cœna Christianorum qualis, 32 a  
cœnæ paratura, vitæ æternæ saturitatem  
figurat, 447 c  
coma mulieri pro operimento est, 177 b  
commeatus delinquendi, 124 b  
cominus accedere ad congressum, 323 b  
communicare ejus pacis, & nomen frater-  
nitatis, 173 d  
communicatio pacis, 209 a  
compertus est, pro comperit, 63  
concernari, 323 a  
conceptum stabula, 363 a. b  
concionatores non pretio eligantur, sed  
testimonio tum vitæ, tum doctrinæ,  
78 a. b  
conchæ maris poma, 152 b  
concoctio caloris non frigoris operatio est,  
298 a  
concoctum libido, non conditio fœdavit,  
84 c  
Concupiscentia naturalis proprie unica est  
alimentorum, quam Deus in primordio  
condidit, 293 c  
concupiscentia oculis arbitris quando uta-  
tur, *ibid.*  
concupiscentiam nobis dat Apostolus,  
275 a  
confiteri peccata & turpitudines non pu-  
blice, 232 b  
confitendorum potius delictorum exempla,  
quam negandorum nobis proponuntur in  
Cain & Adam, 394 d  
confessio simplex & exerta in martyris no-  
mine, 456 b  
confessio satisfactionis consilium est, dif-  
simulatio contumaciæ, 126 d  
confessio tantum revelat delictum, quan-  
tum dissimulatio exaggerat, *ibid.*  
confessionem amat Christus, 444 c  
a compressione sexum subducere, 362  
c. d  
Conjugium in terris filiorum non sine con-  
sensu patrum rite & jure contrahitur,  
172 a  
conjugii unio in auctoribus generis huma-  
ni, 603 c  
connubium Marcion aufert, 428 b. c  
connubium averfatur Deus Marcionis,  
458 b  
connubii fructus, *ibid.*  
constituere & concipere licet omni fide-  
li, dumtaxat quod Deo congruat, quod  
disciplinæ conducat, quod saluti profi-  
ciat, 103 a  
consualia, 75 a  
consuetudo sit tantisper, ut consuetudi-  
ni etiam consuetudinem opponamus,  
74 d  
consuetudo etiam in civilibus rebus pro  
lege suscipitur, cum deficit lex, 103 a  
consuetudo fere initium ab aliqua igno-  
rantia, vel simplicitate sortita, in usum  
per successionem corroboratur, & ita  
adversus veritatem vindicatur, 172 a  
consuetudinis vis, 102 b  
consuetudinem nemo respuit, quam da-  
mnare non potest, 103 d  
confus apud metas sub terra delitescit,  
76 c  
contendendi vi amitti veritatem, 344 c  
contentum ponere, pro eo quod continet,  
467 a  
continentiæ bonum præfert Apostolus, ta-  
men conjugium & contrahi permittit;  
usui esse, & magis retineri, quam dis-  
jungi suadet, 469 c  
continentiæ consilia, 518 c  
per continentiam qui negotiabitur, ma-  
gnam substantiam necessitatis parsimo-  
niæ carnis servientis acquireret, 523 b  
contumacia timorem subvertit, 123 c  
contumeliæ natura, 232 a  
conversatio, 451 b. c  
conviscerati, 323 a  
convivium Dominicum, 168 d  
convivium Christianorum quale, 32 a  
convivarum admonitor Spiritus sanctus,  
447 c. d  
convocationes nocturnæ, 168 d  
corinthium mare terremotus ebibit, 28 c  
de Corio suo ludere, 114 c  
cornelius Nepos, 111 b  
cornelius Tacitus mendaciorum loquacis-  
simus, 15 c. & d  
corona Christi spinea, 109 d  
corona magna, 104 d  
corona Christianorum militum, 108 c  
corona in capite femina nihil aliud quam  
formæ lena, quam summa lasciviæ no-  
ta, extrema negatio verecundiæ, con-  
flatio illecebræ, 190 d  
coronæ origo de mendacio erubescenda  
est, 104 c  
coronam redimere sub gladio, 217 a  
coronem gestavit Christus, 106 a  
corporalis dispositionis fidelissima indicia,  
345 b. c  
corpus omne anima necesse est compleri,  
& animam omnem corpore obducere,  
228 b  
corpus cum evigilaverit redditum officiis  
suis resurrectionem mortuorum tibi ad-  
firmat, 297 a  
corpus Domini accipere, 135 a  
corpus Christi in pane censetur, 131 d  
corpus carens anima, carebit & sensu,  
275 d  
corpus hominis an operatio Angelorum  
sit, 328 a  
corpus istud, Platonis sententia, est car-  
cer, 203 b  
Corpus vice sepulcri conclusam animam,  
in secularis vitæ morte an detineat,  
336 d  
corpus nostrum figulatum de limo, 336  
b  
corpus, Apostolica sententia Dei est tem-  
plum, cum in Christo est, *ibid.*  
corpus hominis non aliud intelligitur,  
quam omnis ista struens carnis quoque  
genere materiarum concinnatur atque  
variatur, quod videtur, quod tenetur,  
quod denique ab hominibus occiditur,  
316 b  
corpus est quod amittit animam, & mit-  
tendo fit mortuorum, 471 d  
corpus est sui generis, omne quod est,  
317 c



- Corpus Christi panis, 196 c. 131 a  
 Corpus animale quomodo dicatur semina-  
 ri, 359 b  
 Corporis Dominici opimitate vesci, 562 b  
 Corporis sui figuram panis dedisse Chri-  
 stum, 408 c  
 Corporis eadem habitudo, etiam in glo-  
 ria permanet, 360 d  
 Corporis divini & humani magna diversita-  
 tas, 389 d. 390 a  
 Corporis neglectus, 331 a  
 Corporis nullius sanguis potest esse, nisi  
 carnis, 458 b  
 Corpori omni coloris proprietas adheret,  
 270 a  
 Corpore & sanguine Christi vescitur caro,  
 ut & anima de Deo saginetur, 325 a  
 Corpora medicata condimentis sepulturæ,  
 cur mausoleis & monumentis sequestran-  
 tur, 342 a. b  
 Corporum vitatio accidens res est, inte-  
 gritas propria est, 361 c  
 Corporum contemptum ad martyriorum  
 præstantiam refert, 351 b  
 Corporibus salutem esse promissam negat  
 Basilides, 130 b  
 Corpulentia putativa, 403 b  
 Corruptivum aliud, & aliud corruptela,  
 65 a  
 Crassi copia, 12 d  
 Cratetis vestiendi mos, 118 b. c  
 Cratippus scriptor, 299 a  
 Cretes mendaces, 279 b  
 Credendum nihil temere, 461 a  
 Credentium major pars simplices, impru-  
 dentes, & idiotæ, 435 b  
 Crepidæ græcatæ, 112 c  
 Crepitaculum, 404 a  
 Critæ pro censoribus, 558 a  
 Critias ex sanguine animam constare di-  
 xit, 267 a  
 Critolai opinio de anima, *ibid.*  
 Cræsus testudinem cum agnina carne clan-  
 culum coxit, 22 b  
 Crucis habitus necessarius dimicaturis ad-  
 versus diabolum, 408 a  
 Crucis signaculo frontem terere ad om-  
 nem aditum, & exitum, ad vestitum,  
 & calceatum, ad lavacra, ad men-  
 sas, ad lumina, ad cubicula, ad se-  
 dilia quacunq; nos conversatio exer-  
 cet, 102 a  
 Crucis propria atrocitas, 196 c  
 Cruce signare lectulum & corpusculum,  
 169 a  
 Cultum nullum a Deo maledictum, nisi  
 muliebrem in viro, 95 c  
 Cultum feminæ habitum dicimus, quem  
 mundum muliebrem vocant, 151 c  
 Cuneum congressionis primam armare,  
 246 d  
 Cuneo occurrere, proverb. 326 d  
 Cupiditas non in concupiscentia alieni tan-  
 tum est constituta, 144 a  
 Cupiditatem omnium malorum esse radi-  
 cem, *ibid.*  
 Cupiditatem carnis quibus excusationibus  
 coloremus, 524 a  
 Curis pater Faliscorum in honore est,  
 24 c  
 Curiositas Christianis vitanda in rebus di-  
 vinis, 205 a  
 Curiositatis libidinem effundere, 207 a  
 Curiositatem exercent hæretici in negotio  
 salutis, 214 c. d  
 Curiositates multæ suspectæ in expositione  
 parabolarum, 561 b  
 Custodiaris, 137 b  
 Cygnus de sinu Socr. demulsit homines,  
 298 d  
 Cyrus Asiam & merisit & pressit, 298 b  
 Cyrus regnavit xxiv. annis, 195 c
- D
- Dæmon se cum anima conferere solet  
 ex societate substantiæ, & ex diver-  
 sitate naturæ, 283 b  
 Dæmonum pabula, 69 c  
 Dæmonum libidines in somniores,  
 300 a. b  
 Dæmonio pene nullum hominum carere,  
 305 d  
 Dæmones respuere, revincere, quotidie  
 traducere, & de hominibus expellere,  
 69 c  
 Dæmones nullum nomen habent singulare,  
 sed ibi nomen inveniunt ubi & pignus,  
 95 d  
 Dæmonia magistratus sunt seculi hujus,  
 96 d  
 a Dæmoniis liberare, curatio est valetudi-  
 nis, 418 d  
 Dalmatæ feroces, 279 b  
 Damascus in Arabia olim, 305 c  
 Damigeron, 305 c  
 Damnationis tradux unde venerit, 66  
 a. b  
 Daniel Dario subnixus tandem fuit in offi-  
 cio, quamdiu a periculo disciplinæ va-  
 carer, 190 b. c  
 cum Daniele trina fraternitas legumine  
 solo contenti, ne regis ferculis conta-  
 minaretur, 300 a  
 Dardanas, 305 c  
 Darius regnavit Babyl. & Parthis,  
 189 b  
 Darius qui & Melas nominatus est, vigin-  
 tiduobus annis regnavit, 190 c  
 Darius quot annis regnaverit, *ibid.*  
 David delicta in domum Uriæ confessus,  
 veniam assecutus est, 390 c  
 David uni genti Judaicæ præfuit, 425 d  
 David vir bonus secundum cor Domini,  
 postea cædis & stupri reus est, 205 a  
 David Uriæ cædem cum causa ejus mœ-  
 chia confessione purgavit, 558 c. d  
 Debitores quomodo olim puniti, 5 d.  
 b. a  
 Debitum in scripturis, delicti figura est,  
 132 b  
 Decima dea, 285 a  
 Decor libidinem invitatus, 154 c  
 Decor non est accusandus ut felicitas cor-  
 poris, ut divinæ plasticæ accessio, ut  
 animæ aliqua vestis urbana; timendum  
 tamen est vel propter injuriam & vio-  
 lentiam spectatorum, 155 b  
 Dedecus voluptuosum refumi, 162 a  
 Defuncta oratione sacerdotis facta, exci-  
 tatur, 301 d. 302 a  
 Defuncti a Scythiis comeduntur, 9 d  
 Defunctos cur vulgus colat, 471 d  
 Defunctis parentare, 325 a  
 pro Defunctis offerre annuis diebus,  
 531 a  
 Dejeratio quid, 98 d  
 Eelatores Christianorum damnantur, 6 b  
 Delictum defusum in varias criminum ven-  
 nas de suo fonte, 143 a  
 Delictum omne aut agitur, aut cogitatur,  
 121 b  
 Delicti sui reum unumquemque futurum,  
 389 c  
 Delicti remissio & retentio judicem Deum  
 sapiunt, 153 a. b  
 Delicti cessatio, radix est veniæ, 563 b  
 Delicta voluntatis interdicta, 122 b  
 Delicta non in carne apparent, qui nemo  
 super cutem portat maculam idolola-  
 triæ, aut stupri, aut fraudis, 225 d  
 Delictorum capitalium septem maculæ,  
 419 d  
 Delictorum quædam esse carnalia, id est,  
 corporalia quædam vero spiritualia,  
 122 a  
 Delinquendi nulla est necessitas, quibus  
 una est necessitas non delinquendi, 108 a  
 Delictæ discutiendæ, quarum mollitia &  
 fluxus fidei virtus effeminari potest,  
 160 c  
 Delocus, vir justus, 289 d  
 Delphinos Neptuno vovere, 76 b  
 Democritus indigentiam spiritus somnum  
 vocat, 296 a  
 Democritus excæcat seipsum quod mulie-  
 res sine concupiscentia aspicere non pos-  
 set, 36 b  
 Demosthenis eloquentia, 12 d  
 Demutatio ab omni argumento perditio-  
 nis discernenda, 260 c  
 Demetrius Phalereus, grammaticus pro-  
 batissimus, 17 c  
 Dentes incorruptos permanere, qui ut se-  
 mina retinentur fructificaturi corporis  
 in resurrectione, 350 d  
 Dentes dati ad pulsus linguæ temperandos,  
 ad vocis articulos offensione signandos,  
 363 d  
 Dentium statio, 363 a  
 Depalans, 243 d
- Deversurus pro deversurus, 351 b  
 Deversurus pro deversurus in paradiso,  
*ibid.*  
 Devorare bilem, 360 a  
 Deus composite, materia incondite mo-  
 ventur, 248 d  
 Deus an crucifixus sit, 310 b  
 Deus quod proposuit & revelavit, me-  
 dio spatio seculorum in figuris & ænig-  
 matibus & allegoriis præministravit,  
 468 a  
 Deus, commune vocabulum factum est vi-  
 tio erroris humani, 474 c  
 Deus quadraginta annis in deserto pavit  
 Judaicam populum, 435 a  
 Deum non vocis, sed cordis auditor est,  
 134 c  
 Deus ignotus esse non debuit, & Christus  
 agnosci debuit, 398 b  
 Deus pusillus inventus est, ut homo maxi-  
 mus fieret, 376 a  
 Deus universalitatis conditor, mundi totius  
 gubernator, hominis plasmator, univer-  
 sarum gentium sator, 184 b  
 Deus visus secundum hominum capacita-  
 tes, non secundum plenitudinem divini-  
 tatis, 507 d  
 Deus solus erat ante omnia, ipse sibi &  
 mundus, & locus, & omnia. 502 c. d  
 Deus pater invisibilis pro plenitudine ma-  
 jestatis, 507 d  
 Deus est sermo, sed apud Deum, quia ex  
 Deo Deus, quia cum Patre apud Pa-  
 trem, 509 a  
 Deus solus sine peccato, & solus homo sine  
 peccato Christus, quia & Deus Christus,  
 295 b  
 Deus solus sine origine, 461 a  
 Deus alius personæ, non substantiæ nomi-  
 ne, ad distinctionem, non ad divisio-  
 nem, 506 d  
 Deus exactor innocentie, malitiam exco-  
 gitatam odit, 73 d  
 Deus quod damnat, nusquam & numquam  
 excusatur, 81 c  
 Deus sicut homini vitæ spatium induxit,  
 ita homo sibi mortis statum attraxit,  
 385 d  
 Deus aliud, & aliud quæ Dei, 367 a. b  
 Deus si non unus est, non est, *ibid.*  
 Deus semper novus numquam latuit, quia  
 semper illuxit, 381 b  
 Deus summum est magnum, & forma, &  
 ratio, & vi, & potestate, 367 a  
 Deus unicus est, & non aliter Deus, nisi  
 summum magnum, *ibid.*  
 Deus non est contentiosus, 69 b  
 Deus versipellis Monarchianorum, 514  
 b  
 Deus nec natus omnino, nec factus est,  
 235 d  
 Deus puniturus est in justitia, 319 d  
 Deus solus perfectus, 390 b  
 Deus de incorruptibilitatis proprietate so-  
 lus felix, *ibid.*  
 Deus ubi, ibidem & alumna ejus patientia,  
 149 a  
 Deus in quantum est Deus, nec malum ad-  
 mittit, nec bonum damnat, & in tan-  
 tum nec penitentia boni aut mali apud  
 eum locus est, 394 b  
 Deus quando magis creditur, nisi cum ma-  
 gis timeretur, 536 c  
 Deus omnium conditor, nihil non ratione  
 providit, disposuit, ordinavit: nihil  
 non ratione tractari intelligique voluit,  
 120 a  
 Deus de nostro justus, de suo optimus  
 333 a. b  
 Deus non alia lege credendus est, quam ut  
 omnia posse credatur, 332 a  
 Deus, etsi natura bonus, tamen & justus,  
 556 b  
 Deus in omnia sufficit, nihil a conspectu  
 ejus remorum, 122 b  
 Deus de Epicuri schola, 378 a  
 Dei hoc principaliter proprium est, nul-  
 lius exempli capere comparisonem,  
 367 c  
 Dei omnia, & nihil nostrum, 144 a  
 Dei nomen quasi naturale divinitatis, po-  
 test in omnes communicari quibus divi-  
 nitas vindicatur, 405 d  
 Dei bonitatem semper cum ratione conspi-  
 rare, 381 a  
 Dei opus est quod nascitur, diaboli nego-  
 tium est quod fingitur, 156 c



- Dei habemus aliquid, sed ab ipso, non a nobis, 234 d  
 Dei patientia in quibus rebus appareat, 130 b  
 dei notitiam Mosis stylus a primordio mundi, a paradiso & Adam, & non ab Egypto & Mose recenset, 370 b. c  
 dei filius de virgine nasci debuit, 320 d  
 dei res nulla constat pretio, 31 a  
 dei posse velle est, & non posse nolle: quod autem voluit, & potuit, & ostendit, 505 d  
 dei bonitas a primordio operum perspecta, persuadebit nihil a Deo mali evenire potuisse, & libertas hominis recogitata se potius ream ostendit, quod ipsa commisit, 56 b  
 deo non competit infirmitas aut mendacium, 317 d  
 deo scriptura oculos, dexteram & pedes tribuit, nec ideo tamen humanis comparabuntur, quia de appellatione sociantur, 389 d. 390 a  
 deo quidam denegant proprietates suas, simplicitatem & potestatem, 224 b  
 deo nihil est par, & natura ejus ab omnium rerum conditione distat, 308 d  
 deo status sui periculum nullum est, 224 a  
 deo, indigna, maxime optimo, quæ, 374 a  
 Deo non placet, quod non ipse produxit, 152 d  
 deo neque peruersitas, neque fallacia congruit, 506 a  
 deo an aliquid sit difficile, 505 c  
 deum non potuisse humanos congressus inire, nisi humanos & sensus & affectus suscepisset, per quos vim majestatis suæ intolerabilem utique humanæ mediocritati humilitate temperaret, sibi quidem indigna, homini autem necessaria, & ita jam Deo digna: quia nihil tam dignum Deo quam salus hominis, 396 b  
 deum summum, magnum, unicum credi oportere, 368 b  
 deum judicare de nostro sensu plane stultum, 410 a  
 deum nos a Prophetis & a Christo, non a philosophis erudimur, 389 d  
 deum nemo umquam vidit, 398 b  
 deum in hominem vere conversum negat Marcion, 308 b. c  
 deum sufficit dici, ut necesse sit bonum credi, 540 d  
 deum probant opera & beneficia, 373 d  
 deum definimus primo natura cognoscendum, deinde doctrina recognoscendum: natura ex operibus, doctrina ex prædicationibus, *ibid.*  
 deum ignorantes, rem quoque ejus ignorent necesse est: quia nullus thesaurus omnino extraneis patet, 120 a  
 deum numquam latuisse, sed a primordio mundi conditi cum ipsius statim rebus in hominum devenisse cognitionem, 201 d  
 deum summum esse magnum, in æternitate constitutum, innatum, infectum, sine initio, sine fine, 367 a  
 deum corpus esse, etsi Deus spiritus est, 504 a  
 deum discunt major pene vis hominum ex visionibus, 348 a  
 deum manuum suarum operam non destituere, 385 c  
 deum immutabilem & informabilem credi necesse est, ut æternum, 516 c  
 deum intra abyssos esse, & ubique consistere, sed vi & potestate, 514 a  
 deum judicem admittere, eos vero motus & sensus per quos judicat, destruere, 379 d  
 de Deo nemo tempore Pauli disceptavit, 375 c. d  
 deo nihil subitum, quia nihil a Deo non dispositum, 397 b  
 in Deo omne divinum, 590 a  
 de Deo quæcumque Moyses scripsit, falsa esse Apelles probare conatur, 513 b  
 de Deo multæ philosophorum absurdæ sententiarum, 306 a  
 a Deo omnia condita esse, 10 c  
 dii dicuntur homines per fidem filii Dei facti, 557 b  
 dii erimus, si meruimus illi esse, de quibus prædicavit; sed ex gratia ipsius, non ex nostra proprietate, 235 b  
 Deorum totum artificium est contumeliosum & impium, 13 a  
 Deos duos Marcion assert, tanquam duas symplegadas naufragii, 366 b  
 deos fingere humana mediocritas novit facilius, quam verum Deum sectari, 374 b  
 deis ignotis aræ prostituta, 369 c  
 diabolus in exorcismo cum oneraretur, quod ausus esset fidelem mulierem aggredi, Constante & iustissime quidem, inquit, fecit, in meo eam inveni, 83 a  
 diabolus recuperata præda adversus dominum gaudet, 123 d  
 diabolus mendacem divinitatis operatur, 105 a  
 diabolus an a Deo sit factus, 386 d  
 diabolus quotidie adjicit aliquid ad iniquitatis ingenia, 173 a  
 diabolus interpolator naturæ, 153 a  
 diabolus auctor delicti, 396 c  
 diabolus morositatem Judaicæ legis imitatus est, 217 a  
 diabolus primis parentibus non imposuit delinquendi voluptatem, sed materiam voluntatis subministravit, 517 d  
 diabolus pessimus, & Deus optimus, 142 b  
 diabolus primos homines elusit, 81 a  
 diabolus se regnare putat, si sanctos a religione Dei deturbat, 193 b  
 diabolus docet verberandam maxillam patienter offerre, 82 c  
 diaboli pompa, adversus quam in signaculo fidei ejeramus, 83 a  
 diaboli ingenia agnoscenda, 111 b  
 diaboli vocabulum, ex qua delatura competat Creatori, 484 b  
 diaboli ignea jacula, per quæ fidei uestio & consilio administratur, ex Dei tamen voluntate, 537 d  
 diaboli unum opus est, tentare quod in te est, an velis; at ubi voluisti, sequitur ut te sibi subigat, non operatus in te voluntatem, sed nactus possessionem voluntatis, 520 a  
 diabolus Valentiniani munditenentem appellat, 259 a  
 a diabolo omnia esse mutata, 104 a  
 diaconus hodie, qui cras lector, 217 c  
 dialecticus Christianismus, 205 a  
 diastigmatosus apud Lacedæmonas solemnitas maxima est, 193 a  
 diana Scytharum, 439 b  
 diafares Abraham Deus, 24 b  
 dicta Domini, omnibus posita omnia, 205 c  
 dictata suggesta profunt, 136 a  
 dici capiat, pro dici liceat, 341 d  
 dido cum post virum diiectissimum nubere cogeretur, seipsam combussit, 524 d  
 dies expectationis, dies ult. judicii, 164 b  
 dies Domini magnus, dies iræ & retributionis, 338 b  
 diem mori in noctem, 332 a  
 digami dejecti ab officio sacerdotali, 512 b  
 digami non sinit Apost. præsidere, 165 c  
 digitus Dei, 442 d  
 dilectio perfecta est fugatrix timoris, & animatrix confessionis, 497 d  
 dilectio summum fidei sacramentum, Christiani nominis thesaurus, 147 b  
 diodorus post devictos Titanas, Jupiter coronatus, 104 c  
 diogenes lutulentis pedibus superbos Platonis thoros, alia superbia deculcat, 36 b  
 diogenes meridie lucernam accendit, & hominem quasi vivit, 366 a  
 dionysius Rhodius, 299 a  
 discipuli passivi, 252 a  
 discipuli existere non possunt sine doctrina magistrorum, 416 a  
 discipuli crediderunt Moyse & Prophetis antequam audissent & credidissent Christo, 451 b  
 discipuli Christum audientes, Ecclesiam declinant, 315 c  
 disciplina castrensis, 107 c  
 disciplina vana seculi ad laudem & gloriam Dei promovent, 140 b  
 disciplinæ testimonio ad probationem veritatis accedunt, a qua divertere nemini expedit, qui meminerit futuri judicii, 218 b  
 Disciplinam despiciunt, qui negant penam, 331 c  
 Discordia rerum eadem quæ & authorum, 142 b  
 Disposita a Deo omnia ordine, 467 c  
 Disputare nemo debet cum hæreticis, 206 c  
 dives stultus sibi blandiens de proventu agrorum, 432 b  
 divitias præstare Deo non incongruens, per quas & divites solatio juvantur, & multa inde opera justitiæ dilectionis administrantur, 427 c  
 divitiarum contemptus, 144 a  
 divina qui de humanis præjudicant, stultissimi sunt, 339 d  
 divina vox nulla ita dissoluta est & diffusa, ut verba tantum defendantur, & ratio verborum constituatur, 205 d  
 divinitas una & germana, nec de novitate, nec de vetustate, sed de sua virtute censerur, 369 c  
 divinitas gradum non habet, utpote unica, 235 d  
 divinitati competit quæcumque decreverit ut perfecta reputare, 399 a  
 dividi dissoluti est, & dissolvi mori, 273 b  
 ad Docendum apud Hierusalem fuerunt alia loca, non solum templum, 457. c. d  
 doctrina Christi, 310 a. b  
 doctrina est disciplinæ index, 218 b  
 doctrina omnis de mendacio præjudicanda, quæ sapiat contra veritatem Ecclesiarum, & Apostolorum, & Christi, & Dei, 209 b  
 doctrinarum adulterinarum genera quæ sub Apostolis fuerunt, 214 c  
 domestici Dei Christiani, 477 c  
 dominatio iusta & ordinaria timenda & diligenda, 379 d  
 dominus in simplicitate cordis est quarendus, 205 a  
 domini nomen potestatis est etiam timeunda, 379 d  
 domini nomen quando scriptura adiungat, 236 b  
 dominico die jejunium nefas ducere, vel de geniculis adorare, 102 a  
 domitian. Christianos relegatos revocavit, b. c  
 donativum vitæ æternæ, 354 b  
 donat. Christi in carcere expectare, 101 a  
 dormitio nostra in æthere cum pueris Platonis, aut in aere cum Ario, aut circa lunam cum Endymionibus Stoicorum, 304 b  
 dositheus Samaritanus primus ausus est Prophetas, quasi non in Spiritu sancto locutos repudiare, 219 b  
 draconum de fontibus gemmas erui, 152 c  
 drusiliavus Rotundus.  
 duritia vincenda est, non suadenda, 488 c  
 489 a  
 E  
 Ebrietatis & libidinis dæmonia duointer se conspirata & conjurata, 77 c  
 Ecclesia ab Apostolis, Apostoli a Christo, Christus a Deo Patre institutus est, 209 b  
 Ecclesia ubi tres, licet laici, 522 a  
 Eccles. curam habet incarcerationum, 137 b  
 Ecclesia inattonita est tempore persecutionis, 536 c  
 Ecclesiæ Apostolicæ, 415 d  
 Eccles. quæ quotidie instituuntur in doctrina Christi, non minus Apostolicæ deputantur pro consanguinitate doctrinæ, quam illæ quæ ab Apostolis vel Apostolicis viris institutæ sunt, 213 b. c  
 Ecclesiæ Apostolicæ, matrices & originales fidei Christianæ, 209 a b  
 Ecclesiæ Apostolicæ quomodo census suos deferant, 213 c  
 Ecclesiæ primitivæ institutio, 89 d  
 Ecclesiæ autoritas inter ordinem & plebem constituit differentiam, 522 a  
 Ecclesiæ caput Christus, 484 a  
 Ecclesiæ præpositis non licet fugere in persecutione, 537 b  
 Ecclesiæ quas Apostoli vel Apostolici viri condiderunt, non contemnendæ, 174 c  
 Ecclesiæ Christianæ nullam aliam regulam veritatis admittere, quam quæ a Christo nobis est per suos discipulos tradita,



- in Ecclesia nihil tradendum nisi a Christo demandatum, 204 b  
 de Eccles. Dei in diaboli Eccles. tendere, 82 d 83 a  
 Ecclesiarum origines, 573 d  
 Ecclesiarum Apostolicarum autoritas eadem cæteris quoque patrocinabitur Evangeliiis, quæ proinde per illas, & secundum illas habemus, 416 a  
 Ecclesias apud unamquamque civitatem Apostoli condiderunt, a quibus tradicem fidei & semina doctrinæ cæteræ exinde Ecclesiæ mutuata sunt, & quotidie mutantur ut Ecclesiæ fiant, 208 d  
 Ecclesiastica bona quibus danda, 31 a  
 Eccles. disciplinæ præscripta de muliere in virginem spectant, 178 a  
 Eidolon unde deductum, 415 d 416 a  
 Estrum ex auro & argento, 516 d  
 Eleemosynam qui dare recusat, 144 b  
 Elementa apud Romanos primæ literæ solent dici, 465 a  
 Eleusinia sacra, 250 b  
 Eleutherius Episcopus Romanus, 212 c  
 Elisi campi, 37 c  
 Emmanuel est, nobiscum Deus, 192 a  
 Emendatio culpam non antecedit, 415 c  
 Empedocl. in crepidis ætatis incescit, 117 a  
 Empedo causam argutæ indolis & obtusæ in sanguinis qualitate constituit, 279 b  
 Empedocles animam ex sanguine constare dixit, 267 a  
 Empedocles & Parmenides refrigerationem somnum vocant, 275 d 276 a  
 Empedocles Deum se deliravit, 287 c  
 Empedocl. in ignes Ærnei montis dissilivit, 39 c  
 Empedoclis furor, 266 b  
 Enniana cœnacula, 252 d  
 Enoch liber, 159 a  
 Enoch apud Judam Apostolum testimonium possidet, 151 b  
 Enoch de hoc mundo translatus, qui necdum mortem gustavit, ut æternitatis candidatus, 185 b  
 Enoch antiquissimus Propheta, 95 a  
 Enoch scriptura, qua ordinem angelorum dedit, non recipitur a quibusdam, quia nec in armarium Judaicum admittitur, 151 a  
 Enoch & Helias translati sunt, nec mors eorum reperta est, dilata scilicet, 301 a  
 Enoch ostendit nobis quod sine legis Moy-si onere Deo possumus placere, 185 b  
 Enoch expectatur, 362 b c  
 Entelechiæ Aristotelis, 288 a  
 Euphorbus Deum Marcionis, 296 a  
 Ephalidas fabam in pabulis communibus inruit, 288 d  
 ad Ephesios epistolam vocant hæretici ad Laodiceos, 476 a  
 Ephorus author, 298 b  
 Epicharmus Comicus, 270 c  
 Epicurus dixit animam esse in tota lorica pectoris, 274 b  
 Epicurus omnem cruciatum & dolorem deprecatur, 35 b  
 Epicurus animam ex atomis dixit esse, 267 a  
 Epicurus animam interire tradit, 210 c  
 Epicurus vulgari satæ opinione negavit mortem ad nos pertinere, 295 b  
 Epicuri Deus, 427 a  
 Epicuri stupor, 267 a  
 Epic. schola nihil esse post mortem docet, 325 a  
 Epicuro soli videtur animam non divinam, sed mortalem esse, 65 a  
 Epicurei diminutionem spiritus animalis somnum vocant, 295 d  
 Epicuri sensum non mentiri dicunt, sed opinionem, 423 d  
 Epimenides L. pene annis somniculosus, 297 a b  
 Epiphanes regnavit xxiv. annis, 190 c  
 Episcopus alius hodie, cras alius, 217 d  
 Episcopi munus virgines Ecclesiæ commendare, 178 b  
 Episcoporum ordo, 213 b  
 Epistolæ ad Timotheum & Titum de Ecclesiastico statu compositæ, 486 b  
 Epularum luxuria in sacris, 32 a  
 Equiria, 75 a  
 Erastriatus animam dixit esse in membranis, 274 b  
 Erichthonius Minervæ & Vulcani filius, 174 b c  
 Erubescencia sua quasdam perire, 122 d  
 123 a  
 Esaias secatur patientiæ viribus, 148 a  
 per Esdram omne instrumentum Judaicæ literaturæ constat restauratum, 151 b  
 ab Ethnico nemo discat carnis resurrect. 327 b  
 Ethnici Deum Christianorum in tempore tribulationis invocaverunt, 71 a b  
 Etruscæ coronæ, 108 d  
 Eva, mater viventium, 321 a b  
 Eva serpenti quasi filio Dei credidit, 220 c  
 de Eva trahunt mulieres ignominiam primi delicti, & invidiam perditionis, 109 d  
 Eva enixa diabolum fratricidam, 321 b  
 Eva quomodo a Satana seducta, 142 c  
 Evam sceminam principem facilius pudenda foliis, quam tempora floribus incinctam, Moyses describit, 104 c  
 in Evam virginem adhuc irrepsit verbum ædificatorium mortis, 321 a  
 Evangelium Christi a lege evocat ad gratiam, non a Creatore ad alium Deum, 462 d  
 Evangelii promulgand. munus Apostolis ab ipso Domino impositum, 414 b  
 in Evangelio eadem divinitas prædicata, quæ semper nota fuerat in lege, disciplina vero non eadem, 462 c  
 Evangelia corripit Marcion, 366 a  
 Evangeliorum autoritas, 414 b  
 Evangelica gratia evacuat, si ad legem Christus redigitur, 223 d  
 Evangelicus sermo, tuba Dei, 339 d  
 Evangelicum instrumentum Apostolos habere autores, 414 b  
 Eucharistia, 319 d  
 Eucharistiæ usus olim apud veteres, 325 a  
 Eucharistiæ sacramentum, & in tempore victus, & omnibus mandatum a Domino, etiam antelucanis cœtibus, nec de aliorum manu quam præsentium sumere, 102 a  
 ad Eucharistica sua Ophitæ benedicenda introducunt serpentem, 220 a b  
 Evergetes xxv. regnavit annis, 190 c  
 Evergetes alius annis viginti septem regnavit, *ibid.*  
 Euphorbus in Pythagoram mutatus, 326 a  
 Euphorbi clypeum olim Delphis consecratum recognovit, 287 a  
 Euphorus author, 298 c  
 Excerebratus novo vino, 412 d 423 a  
 Exemplum nullum majus eo, cujus exemplum est, 248 b  
 Exomologesis a Domino instituta, 128 c  
 Exomologesis prosterndi & humilificandi hominis disciplina est, conversationem injungens misericordiæ illicem, 227 a  
 Exomologesis mysterium poenitentiae, 129 a  
 Exomologesis gehennam exstinguit, *ibid.*  
 Exomologesis est, qua delictum Domino nostrum confitemur, non quidem ut ignaro, sed quatenus satisfactio confessione disponitur, confessione poenitentia nascitur, poenitentia Deus mitigatur, 127 a  
 Exorcizare alumnos suos, 91 a  
 Exorcismi dæmonum, 306 a b  
 Exorcismis fugare, 107 c  
 Extasis animæ accessit adversus quietem, 298 a  
 Extasis excessum esse sensus, & amentiae instar, *ibid.*  
 Ezechias Rex inflatus propter divites thesauros, 427 d  
 Ezechiae regis humiliatio, 547 d  
 Ezechiae lachrymis Deus largitus est spatium vitæ, 590 c  
 Ezechiae fletum Deus exaudivit, 416 c d  
 Ezechiae languenti aliquid medicinale Esaias dedit, 106 b
- F**  
 Abam Pythagorici respuunt, onerosum & inflatum pabulum, 300 a  
 Faces extinguere ad martyria timidiore, quibus evadendi quaque patet occasio jurantibus statim per deos, 507 d  
 Fama mendacio gaudet, 8 a b  
 Famæ cupido omnibus fere ingenta post mortem, 67 a  
 Famæ non esse credendum, 8 b  
 Famem fides scit non minus sibi contemnendam propter Deum, quam omne mortis genus, 92 c  
 Febrem habere mortiferos exitus, 202 a  
 Felicula insula, 252 d  
 Fenestella annalium commentator, 262 d  
 Ferarum morsus ornamenta sunt juventutis, ut in Cyro uris cicatrix, 307 a  
 Feretrio Jovi Romulus ludos instituit, 75 b  
 Ferrum & æs majori in usu sunt apud homines quam aurum & argentum, 152 a  
 Fides laudanda, quæ ante credit observandam esse quam didicit, 101 c  
 Fides semper in Creatore & Christo stetit, sed conversatio & disciplina mutavit, 375 d  
 Fides ætatis, 180 a  
 Fides quando sollicitior & disciplinatio in jejuniis, 536 d  
 Fides plane frivola & frigida deprehendit eos qui conveniunt in Ecclesiam timide, 537 d  
 Fides viam demonstrat per quam ad Deum pervenimus, 440 a b  
 Fides saluum facit, non exercitatio scripturarum, 207 b  
 Fides per dilectionem perficitur, 466 a  
 Fides famem non timet, 96 c  
 Fides nimirum felix, si ea consecutura est, quibus hostes & Dei & Christi non modo utuntur, verumetiam abutuntur, 341 c  
 Fides ubi fuerit, ibi nec ipsæ bestiae nocere possunt, 440 a  
 Fides integra secuta est de salute, 232 a  
 Fides nominum, salus proprietatum, 318 c  
 Fides habet tentationem & probationem, 202 a  
 Fidei bonæ & solidæ non est omnia ad voluntatem Dei referre, 517 c  
 Fidei status non admittit allegationem necessitatis, 108 a  
 Fidei regula una omnino est, sola immobilis, & irreformabilis, 173 a  
 Fidei fomenta de scripturarum interlectione, 170 a b  
 Fidei regula simul & merces discenda, 453 d  
 Fidei necessarium decus, 310 b  
 Fidei regula, 206 d  
 Fidei qualitas de genere conversationis æstimari potest, 218 a  
 Fidei Christianæ confessio, 501 b  
 Fidei ipsius in primis reddenda ratio apud Christi tribunal, 218 b  
 Fidem an ex personis probemus, an ex personis fidem, 205 a  
 Fidem ejus Dei esse, cujus & forma gratiæ fidei, 469 a  
 Fidem Abraham patientia probavit, 143 c  
 Fide non pecunia tuti sunt Christiani, 543 b  
 a Fide alienum est in idolo recumbere, 106 d  
 Fideles sunt & templa Dei, & altaria, & luminaria, & vasa, 106 a  
 Figere gradum, 414 c  
 Figuræ ex rebus consistentibus fiant necessarie est, quia nihil potest ad similitudinem de suo præstare, nisi sit ipsum quod tali similitudine præstet, 247 c  
 Figuræ uti translatione nominum Creatori non novum, ex comparatione criminum, 405 c  
 Filius Dei an sit, & qui sit, & quomodo sit, 502 b 503 a  
 Filii Christi, qui in ipsum renascuntur, 472 b  
 Filii, in quibus fides non est, genitura perversa est, 448 a  
 Fiores ludi, 75 c  
 Florem capite sectari tam contra naturam



- Florem capite sectari tam contra naturam  
 est, quam cibum aure, quam sonnum  
 nare, 103 b c  
 Fœmina naturale est vocabulum, 175 a  
 Fœmina mas, 154 b  
 Fœminæ habitus duplicem speciem circum-  
 fert, 151 c  
 Fœminæ multæ Christo adhæserunt, & a  
 præfectis gentilibus defensæ contra fu-  
 rentem populum, 71 b c  
 Fœminam salvis oculis Christianus intue-  
 tur, 36 b  
 Fœminarum modestiam concidisse, 7 b c  
 Fœminarum sanctissimarum viventes utero  
 aspicere debent fideles, non modo  
 spirantes jam illic infantes, verumetiam  
 prophetantes, 283 c  
 Fœnoris abundantia est usura, 430 a  
 Forculus Deus a foribus, 94 d  
 Formæ lande sola frui, & de bono cor-  
 poris gloriari licet, 155 c d  
 Formam fidelis non expostulat, 156 a  
 a Fornicatione avertens non Paulus, ma-  
 nifestat carnis resurrectionem, 469 b  
 Formicis, culicibus & tineis deesse pul-  
 mones & arterias, 271 a  
 Fortunæ muliebri coronam non imponit,  
 nisi univira, 521 d  
 Frater peregre adveniens hospitio sulce-  
 ptus, 169 a  
 Fraternitatis appellatio, 209 a  
 in Frontibus signare, 216 d  
 Frugalitas seculum spernit, 166 b  
 Fulcrum etiam apud Ethnicos metuen-  
 dum, 181 d  
 Fugæ præceptum suam habuisse rationem,  
 539 c  
 Fugæ præceptum temporale, *ibid.*  
 Fugiendum in persecutione non esse,  
 172 a  
 Fur significat diabolum, 445 d 446 a  
 Furem neminem rei suæ esse, 446 a
- G**
- Gajana hæresis contra baptismi doctri-  
 nam, 224 a  
 ad Galatas epistola nihil aliud docet,  
 quam legis discessionem venientem de  
 Creatoris dispositione, 473 a  
 ad Galatas epistola Judaismi expugnatrice,  
 462 a b  
 Galba mensibus septem & diebus sex re-  
 gnavit, 191 b  
 Gallina sortita est de suo parere, 254 c  
 Gallici muli, 164 a  
 Gehenna est ignis arcani subterraneus ad  
 poenam thesaurus, 37 c  
 Celu fragilior, 366 a  
 Gemmæ unde, 152 b  
 Gemmis cerauneis non ideo substantia igni-  
 ta est, quod coruscant rutilato rubore,  
 270 b  
 Genitale virus ex afflatu Dei animatur,  
 284  
 Genius, dæmonum nomen, 294 a  
 Gentes posse admitti ad Dei legem,  
 184 a  
 Gentiles cultores plurimæ divinitatis,  
 507 c  
 Gentilium querelæ adversus Christianos,  
 2 a  
 Generis humani quodammodo fontes Cain,  
 Abel, Seth, 261 a  
 Germani limites transgredi sinuntur, 189 b  
 Germanici Bajuli, 164 a  
 Gerulorum gens non excedit suas regio-  
 nes, 189 b  
 Gigantum antiquissima cadavera devora-  
 ta non sunt, quorum crates adhuc vi-  
 vunt, 350 b  
 Gnostici quando erumpant, 487 b  
 Gnosticorum hæretica femina, 271 b  
 Gloria omnis vana & stuporata, 155 d  
 Gloriæ piis nullum studium, quia gloria  
 exaltationis ingenium est, *ibid.* c  
 Gracchi obscena omnia, 112 a  
 Gradus definitionis excludere, 267 d  
 Gradum colligere in nostras lineas, 283 c  
 Græca mulier quinionem enixa filiorum,  
 268 b  
 Græci suam sapientiam, non Dei quæ-  
 runt, 467 b  
 Græcatos aurum minime decere, 117 a  
 Grammaticis Paulus silentium imponit,  
 322 c
- Grani incrementa, 152 b  
 Grano Deus dat corpus prout vult, 358 b  
 Grex Domini, Ecclesiæ populus, 559 b  
 Gratia non fit nisi offensæ, 466 d  
 Gula vendidit Adam salutem, 546 a b  
 Gulæ lapsus, 363 a  
 Gulæ comites, libido & luxuria, 391 a  
 Gulæ temperantia nulla in fauce, 381 a  
 Gymnosophystæ Indorum, 371 d
- H**
- H Abendi quis modus, 153 b  
 Hadrianus curiositatum omnium ex-  
 plorator, 416 b  
 Hæresis humanæ temeritatis, non divinæ  
 autoritatis negotium, quæ sic semper  
 emendat, evangelia dum vitiat, 416 b c  
 Hæresis omnis a sapientiæ professoribus,  
 371 d  
 Hæresis erit quodcumque adversus verita-  
 tem sapit, etiam vetus consuetudo,  
 172 a 173 a  
 Hæreses ab idololatria non distare, cum  
 & authoris & operis ejusdem sint, cu-  
 jus & idololatria, 217 a  
 Hæreses cur oporteat esse, 203 d  
 Hæreses a philosophia subornantur, 204 c  
 Hæreses non minus ab unitate divellunt  
 quam schismata & dissensiones, *ibid.*  
 Hæreses damnatitæ, 114 d  
 Hæreses dictæ Græca voce ex interpreta-  
 tione electionis, qua quis sive ad insti-  
 tuendas, sive ad suscipiendas eas uti-  
 tur, 204 a b  
 Hæreses Paulus inter carnalia crimina  
 enumerat, *ibid.*  
 Hæreses omnes inspectæ in multis cum  
 authoribus suis dissentientes penitus de-  
 prehendantur, 217 b  
 Hæreses sine scripturis esse non possunt,  
 216 c  
 Hæreses quantum valeant, & apud quos,  
 202 a b  
 Hæreses omnes ex subtiloquentiæ viribus  
 & philosophiæ regulis constant, 485 c  
 Hæretica licentia, 307 b  
 Hæreticus cur sibi damnatus, 204 b  
 Hæretici plerique nec Ecclesias habent,  
 sine matre, sine sede, orba fide, extor-  
 res sibi late vagantur, 218 a  
 Hæretici ex conscientia infirmitatis num-  
 quam ordinate sua proponunt, 156 b c  
 Hæretici omnes timent, omnes scientiam  
 pollicentur, 217 b  
 Hæretici semper nudas aut simplices voces  
 conjecturis quo volunt rapiunt, aut rur-  
 sus conditionales & rationales simplici-  
 tatis conditione dissolvunt, 432 d  
 Hæretici credendo non credunt, 320 a  
 Hæretici pios, provocant ad rhetorican-  
 dum & philosophandum, 328 a  
 Hæretici Judaismi, 219 b  
 Hæreticorum commercia cum magis quam  
 plurimis, cum circulatoribus, cum astro-  
 logis, cum philosophis, curiositati sci-  
 licet deditis, 218 a  
 Hæreticorum omnium proprium, 511 d  
 Hæreticorum arguiæ & subtilitates sim-  
 plicitatem communium verborum tor-  
 quentes in quæstionem, 243 b  
 Hæreticos ad officium compelli, non in-  
 duci dignum est, 488 c  
 apud Hæreticos, & philosophos eadem ma-  
 teria volutatur, 204 c  
 apud Hæreticos schismata fere non esse,  
 quia cum sint non patent, schisma est  
 enim unitas ipsis, 217 d  
 Hæreticos non esse admittendos ad ineun-  
 dam de scripturis provocationem, quos  
 sine scripturis probamus ad scripturas  
 non pertinere, 215 c  
 Hæreticos non syllabas tantum, sed pagi-  
 nas totas delere, 483 a  
 Hæreticis mos est simplicia quæque tor-  
 quere, 240 a  
 cum Hæreticis quomodo ineunda disce-  
 ptatio, 326 c  
 Hamaxobio instabilior, 366 a  
 Hebion Christum nudum hominem, &  
 tantum ex femine David constituit,  
 319 c  
 Hebionis hæresis, 214 a  
 Hebion non in omni parte consentit Ce-  
 rintho præceptori suo, 221 c  
 Hæderæ natura cerebrum ab heluco de-
- fenfare, 104 c  
 Hegemonicon quid philosophis appelletur,  
 273 d  
 Helenem suam Simon hæreticus de lupa-  
 nari eruit, 290 b  
 Helias non ex decessione vitæ, sed ex  
 translatione venturus est, nec corpori  
 restituendus, de quo non est exemptus;  
 sed mundo reddendus, de quo est tran-  
 slatus; non ex postliminio vitæ, sed  
 ex supplemento prophetiæ, idem &  
 ipse & sui nominis, & sui hominis,  
 291 d  
 Helias nondum resurrectione dispunctus,  
 362 c  
 Helia spiritus in Helisæo representatus  
 Heliam excipere, 192 b  
 in Helia exemplum est, hominem tollere  
 ad cœlum Creatoris, 477 a  
 Hercules in feminam mutatus, 116 b  
 Hercules nunc populum capite præfert,  
 nunc oleastrum, nunc apium, 104 c  
 Herculeæ posteritas, 114 a  
 Heracleon hæreticus paria sensit cum Va-  
 lentino, 222 c  
 Heracleon hæreticus, 255 b  
 Heraclius ignem pro Deo habet, 371 d  
 Heraclitus unitatem tuetur animæ, 275 c  
 Heraclitus se bubulo stercore oblitum exul-  
 sit, 138 d  
 Heracliti moeror, 266 b  
 Heracliti sententia de Deo igneo, 204 c  
 Heraclides scriptor, 306 c  
 Hermas author, 234 a  
 Hermateles author, 76 b c  
 Hermionæ in Macedonia oraculum,  
 299 a  
 Hermippus author, *ibid.*  
 Hermippo Clazomenii mortuo templum  
 contulerunt, 415 c d  
 Hermippus Beritensis, 299 a  
 Hermogenes solitus plures ducere uxores,  
 quam pingere, 535 a  
 Hermogenes materiam non natam intro-  
 ducit, deo nato eam comparat, & ita  
 matrem elementorum deum faciens, po-  
 test ei servire, quam deo comparat,  
 214 b  
 Hermotimi anima profecta de corpore,  
 297 a  
 Herodem esse regem Assyriorum, 405 a  
 Herodes delectatus viso Jesu, 459 b  
 Herodes cur Joannem occiderit, 450 b  
 Herodiani Christum Herodem esse dixe-  
 runt, 219 c  
 Herodotus historicus, 306 c  
 Herophilus medicus, aut lanus, sexcen-  
 tos exsecuit, ut naturam scrutaretur,  
 270 d  
 Herophilus circa cerebri fundamentum ef-  
 se animam dixit, 274 a  
 Hesiodi Pandora, 256 a  
 Hicetus medicus, & naturæ & artis suæ  
 prævicator, 282 c  
 Hieremias lapidatur, 493 c  
 Hiericho sabbato expugnata, 392 c  
 Hiericho quomodo capta, 187 b  
 Hieroboam vaccas aureas instituit,  
 184 d  
 Hieronymus Phoenix, Tyri rex,  
 18 b  
 Hilarianus præfectus, 70 a  
 Himerea quædam somniavit Dionysii Si-  
 culi tyrannidem, 298 b  
 Hipparchus animam ex igne constare di-  
 xit, 267 a  
 Hippas dum civitati infidias disponit,  
 occiditur, 36 c  
 Hippocrates animam in cerebro cubare  
 dixit, 274 b  
 Hippon animam ex aqua constare dixit,  
 267 a  
 Hirsi duo quid significarint, 201 c  
 Histro fallacior, 366 a  
 Homocentonas vocare solent, qui de  
 carminibus Homeri propria opera mo-  
 re centonario, ex multis hinc inde  
 compositis in unum sarciant corpus,  
 216 c  
 Homerus in pavum mutatus, 326 a  
 Homicidium omne extra silvam latroci-  
 nium est, 557 b  
 Homicidii species omnis uno verbo pro-  
 hibita, 73 c  
 Homicidii vindicta quanta apud homi-  
 nes, 289 b



- Homicidarum crudelis poena, 82 a  
 Homo totus a Deo iudicabitur in extremo die, 331 c  
 Homo dignior prædicator Christi, quam Satan, 418 d  
 Homo a solo & singulari serpente dejectus, 319 b  
 Homo totus salvus fiet, qui totus periit, 565 a  
 Homo multifariam in hac vita demutatur, 360 c  
 Homo quomodo a Deo figuratus, 103 b  
 Homo ex duplici substantia confectus, 122 a  
 Homo factura est Creatoris, 482 c  
 Homo figmentum primo, deinde totus, 328 c  
 Homo si non deliquisset, optimum solummodo Deum nosset, 333 b  
 Homo animal rationale, a rationali scilicet artifice non tantum factus, sed etiam ex substantia ipsius animatus, 503 a b  
 Homo cur terræ datus, & ab oculis Dei eiectionis, 142 d  
 Homo dignus ut Deum cognosceret, 384 c  
 Homo quid aliud quam caro, 378 a  
 Homo interior apud Paulum, quis, 349 b  
 per Hominis exterioris ministeria, interiori homini ministrantia, fructus munerum divinarum ad animam deducuntur a sensibus, 103 c  
 Hominis figurandi opus sociantibus aquis absolutum est de terræ materia, 225 a  
 Hominis omnis substantia saluti destinata, 354 c  
 Inter Hominis vetustatem & novitatem, moralis tantum differentia, 392 d  
 Hominis creatio secundum Demiurgum, 259 c  
 Homini Deum omnia sua opera subiecisse, 142 b  
 Homini nihil magis necessarium, quam cura in Deum verum, 381 a  
 Hominem proprie carnem dici, 328 c  
 Hominem ipsum diversitas temperavit, tam in corpore, quam in sensu, 373 c  
 Hominem non in mortem institutum a Deo, qui illum cupit in vitam restituere, malens peccatoris poenitentiam quam mortem, 385 d  
 Honorem exigit Deus majori ætati, & utique magis a minore, 438 b  
 Horon, 122 a  
 Hortensius orator primus pavum cibi gratia potuit occidere, 119 d  
 Hospitalitatis contesseratio, 209 a  
 Hostia Dei, cor contribulatum, 188 a  
 Hostem destinare, 122 a  
 Hostiliis pavorem Deum invenit, 374 b  
 Humanæ conditionis contemplatio, 139 d  
 Humilis nullus nisi patiens, 146 c  
 Humilitate animæ in victus quoque castigatione quidam Deo immolant, 158 c  
 Humilitatem profitentur Christiani, *ibid.* & d  
 Humilitate Deo nihil carius, nihil acceptius modestia, nihil perosius gloria, & studio hominibus placendi, 189 b  
 Hydrophobi, 226 c  
 Hyeme frigidior, 366 a  
 Hyænz sexus annalis est: marem & feminam alternat, 114 b  
 Hypocritis benevolentiam parit, 35 c d  
 Hypocritin Deum omnem damnat, 82 c
- I
- Iacob posterioris & præterioris populi figura est, 412 b  
 Iacob conluctatur cum Angelo tota corporis mole, 309 a  
 Iacob Christum Dominum vidit, 412 c  
 Ialdabaoth æona summarium fuisse, 220 b c  
 Ianus a janua, 109 d  
 Ianus deus a janua, 94 d  
 Idem Platonis, 106 d  
 Idololatria secunda, 153 a  
 Idololatria ex rebus Dei constat, 86 d  
 Idololatria fit etiam sine idolo, 86 d  
 Idololatria, principale crimen generis humani, summus seculi reatus, tota causa iudicii, 85 d  
 Idololatria mœchiz soror, 490 b  
 Idololatriæ substantiam cohibuit Deus, 392 d  
 Idololatriæ crimine Judæi perpetuo fuerunt dediti, 184 a b  
 Idololatriæ solemnitas nulla sine ambitione cultus & ornatus, 86 a  
 Idololatriam nec impune faciet Christianus, quia Dei conditio est, & thus, & merum, & ignis, & animalia quæ victimæ fiunt, cum & ipsa materia quæ adoratur, Dei sit, 153 b  
 in Idolis mortuorum dæmonia consistunt, 78 c  
 Idolis totum seculum Satanas & angeli ejus repleverunt, 76 a  
 Idolis nihil immundius, 106 a  
 Iesus, nomen proprium filii Dei, quod ab Angelo impositum est, Christus autem accedens, quod ab unctione convenit, 517 d  
 Iesus constitit ex carne homo, ex spiritu Deus, quem tunc Angelus ex ea parte qua spiritus erat, Dei filium pronuntiavit, servans carni filium hominis, 55 b  
 Iesum qui vult videre, David filium credat per virginis censum, 453 d  
 ad Ieiunandum ut homo facilius Deo formaretur, paucis & nongulosis escis adsuasus, 391 a  
 Ieiunantium Deo vires, 547 c  
 Ieiunium quale Dominus elegerit, 342 a  
 de Ieiunio Montanistarum, 544 b c  
 Ieiunius preces alere, 127 a  
 Iezabel propter Achab orationem exaudita, 474 d  
 Ignis æterni testimonium, 38 d 39 a  
 Ignis illius erit similitudo, cuius & veritas, 446 c  
 Ignes super mœnia Carthaginis pependisse per noctem, 70 a  
 Ignium summa poena, 138 c  
 Ignobilitatis elogium, 328 c  
 Ignorantium colores habere, 252 a  
 Imago choici, 357 d  
 Imago & similitudo Dei, liberi arbitrii, & suæ potestatis instituta, 384 d  
 Imago Dei vivi, ut imago idoli & mortui fiat, indigna res, 107 c  
 Imbres continuos omnia perdidisse, 70 a  
 Immortale nihil, finem operis sui admittit, 296 b  
 Impatienciæ stimulus summus, ultionis libido, 145 a  
 Impatienciæ species in amissione nostri non excusatur, *ibid.* b  
 Impatienciæ venena amputanda, 146 c  
 Impatentiam adhibere est gentilium in omnibus detrimentis, 144 c  
 Impatentiam & malitiam inter se conspirasse, 142 c  
 Impatientes solius Dei qui vivant, 149 b  
 Impedimenta, 150 b  
 Imperator quomodo a Christianis colendus, 67 c  
 Imperatores cogitent se homines esse, 28 b  
 pro Imperatoris salute orare, & ab eam postulare, qui præstare potest, 69 c d  
 Impossibile Deo nihil, nisi quod non vult, 308 c  
 Impressus dicere, 318 a  
 Impudicitia omnis execranda, 78 c d  
 Impudicus est excessus, non status, 284 c  
 Inaugurari restitutioni, 354 a  
 Incommoda minora præmiis suis, 349 c  
 Incredulitas miratur simplicia Dei mandata, 224 c  
 Indignatio rationalis est, quæ ex affectu disciplinæ est, 275 a  
 Inedia semper mœroris sequela, 547 d  
 Infantis impedimenta, 309 c  
 Infantes testimonium Christi sanguine litare, 250 a  
 Infantis adhuc in utero matris existentis, animæ motus describuntur, 282 a  
 Infantes a matribus debellati, 181 b  
 Infantes an somnient, 300 b  
 Infantes mortui quomodo edantur, 282 d  
 283 a  
 Infantes penes Africam Saturno immolati palam usque ad proconsulatam Tiberrim, 9 d  
 Inferi aliud, & aliud Abraham sinus, 304 d  
 Inferorum æneæ feræ, 351 d 352 a  
 de Inferis, & an illuc omnes animæ compellantur, 303 d 304 a  
 Infidelium status, damnatio, 446 c  
 Inhumanior Massageta, 366 a  
 Inire alium gradum, 416 b c  
 Iniquitas non a Deo, sed a diabolo, 536 c  
 Iniquitas ita adhibetur, ut iustitia probeatur confundens iniquitatem, 537 a  
 Initiandi modus in Eleusiniis sacris, 250 b  
 Injuriam vindicari, disciplinæ interest, 428 d  
 Injustitiæ caput, idololatria, 86 c  
 Innocentia Christianorum, 34 d  
 Innocentes liberare, divinæ competit benignitati, 334 b  
 Innocentes de supplicio alterius latari non oportet, cum magis competat innocentem dolere, quod homo par ejus tam nocens factus est, ut tam crudeliter impendatur, 177 d  
 Infanos alios in aliis videre, 275 d  
 Insepultos creditum est non ante ad inferos redigi, quam iusta perceiverint, secundum Homericum Patroclum, funus in somnis de Achille flagitantem, quod non alias adire portas inferum posset, arcentibus eum longe animabus sepulcorum, 304 c  
 Institutio omnis rei non reprobanda, sed exorbitatio, 380 d  
 in Interpretatione non est levior transgressio, quam in conversatione, 199 c  
 Invidia iniquitatis, 2 a  
 Invisibilis Deus Pater, 484 c d  
 Invisibilia apud Deum habent, & suum corpus, & suam formam, per quæ soli Deo visibilia sunt, 504 a  
 Ioannes antecursor & præparator viarum Domini, 449 b  
 Ioannes non minus militantibus & publicanis, quam filiis Abraham poenitentia erat præco, 562 d  
 Ioannes in oleum igneum demersus, nihil est passus, in insulam postea relegatus, 215 a  
 Ioannes veluti limes constitutus inter vetera & nova, ad quem desineret Judaismus, & a quo inciperet Christianismus, 449 b  
 Ioannes Baptista novum aliquem ordinem orationis induxit, 442 a  
 Ioannes scandalizatur auditis virtutibus Christi, 431 d  
 Ioannes communis homo, & unus de turba, *ibid.*  
 Ioannes & Matthæus ex Apostolis fuerunt, 414 a  
 Ioannes Christi discipulus, spado, 469 b  
 Ioannes obiit, quem in adventum Domini remansurum frustra, fuerat spes, 301 b  
 Ioannis Baptistæ mors, 493 c d  
 Ioannis Ecclesiæ, 415 d  
 Ioannis in spiritu paradisi regio revelata, 304 b  
 Iobo patientia & laus, 148 a b  
 Iobo diabolus nullam potuit incutere tentationem, nisi a Deo accepisset potestatem, ne in substantiam quidem ejus, 537 a  
 Ionas devoratus a bellua maris, triduo post incolumis expuitur, 362 b  
 Ionas exemplum Dominicæ passionis, 562 d  
 Ionas incorruptus utraque substantia, carne atque anima, de alvo piscis evolvitur, 344 c  
 Ionathas filius Saulis resignati jejunii culpam deprecatione delevit, 420 d 421 a  
 Iones Nilei comites Asiam novis urbibus instruunt, 114 a  
 Iordanis amnis finium arbiter, 113 b  
 Ioseph fuisse unigenum, & patre meliorem, 496 a  
 Ira ex impatientia, 143 a
- M m m m 2



- Irenæus omnium doctrinarum curiosissimus explorator, 252 b  
 Isaac monogamus, 355 b  
 Isaac lignum portans, Christi exitum denotavit, 195 e  
 Isaac cum ligno reservatus est, ariete oblato in vepre cornibus hærente, 199 d  
 Isis prima repertas spicas capite circumtulit, 104 d  
 Israel per impatientiam semper in Deum deliquisse, 143 b  
 Isthmia sacra Neptuni instituta, 78 a  
 Iuba rex, 8 b  
 Iuvat concordia, 112 b  
 Iudæ quidam propter traditionem, gratiarum actionem reddendam putant, 221 a  
 Iudam proditorem quidam defendunt, admirabilem illum & magnum esse memorantes, propter utilitates quas humano generi contulisse jactatur, *ibid.*  
 Iudæa gens tam distincta fuit a primordio, per tribus & populos, & familias, & domos, ut nemo facile ignorari de genere potuisset,  
 Iudæus quotidie lavat, quia quotidie inquinatur, 229 d  
 Iudæi cur Christum respuerint, 400 a b  
 Iudæi, Dei sui sacramenta non intelligunt, 475 b  
 Iudæi terrena solummodo sperando, cælestia amittunt, 341 c  
 Iudæi a Tiberio usque ad Vespasiani tempus locum poenitentiae habuerunt, 411 a  
 Iudæi ob delicta ejecti, extra Deum esse coeperunt, 205 b  
 Iudæorum populus, derelicto Deo, idolis servivit, 184 a  
 Iudæorum salutatio, 466 c  
 Iudæorum conversio ad Christum, 472 b  
 Iudæis omnis vis intellectus adempta, 399 d  
 de Iudæis nullus derelictus in hodiernum diem, ex Israel, cujus ex stirpe possit nasci Christus, 198 c d  
 Iudicabit Dominus occulta hominum, tam eorum qui in lege deliquerunt, quam eorum qui sine lege: quia & hi legem ignorant, & natura faciunt quæ sunt legis, 477 c  
 Iudex omnis remunerator est causæ, 121 b  
 Iudex Deus & vindex, 452 d  
 Iudex Deus non iniustus, 333 a b  
 Iudicium mare conchas profert, 152 b  
 Iudicium Dei in suos, non in compede, aut pileo vertitur, sed in æternitate aut poenæ, aut salutis, 141 c  
 Iudicium Deus constituit æternum de gratis & ingratis, 67 c  
 Iudicii extremi dies describitur, 84 d  
 Iudicii prima origo hinc, unde delicti, 142 d  
 Iugo eodem urgere, 375 a  
 Iulius Octavius prævisus Imper., 298 c  
 Iunoni per totam hebdomadam mensa proponitur, 294 a  
 Iunonem in aeream substantiam figurant, 372 a  
 Iupiter conversus in taurum & cygnum, 310 a  
 Iovis sepulcrum & crepundia ostenduntur in Creta, 11 c  
 Iovem in substantiam fervidam figurant veteres, 372 a  
 Iurat Deus per semetipsum, ut vel iuranti Deo credas alium deum omnino non esse, 395 b  
 Iurare per Herculem, 98 b  
 Iurare per Genios Cæsarum, 69 b  
 Iustitia Dei iudicis, 121 c  
 Iustitia violentiæ vindex, 306 a b  
 Iustitiæ debitum, severitas, 388 c  
 Iustificata mulier per poenitentiam ex fide, 432 b  
 Iustificandos jam ex fide sine legis ordine, 452 b  
 Iustum iudicium iudicandum, 446 d
- L
- Laberii dictum de sententia Pythagoræ, 37 c  
 Labia ad orientem, solem precando vibra, 16 b  
 ex Labore suo unumquemque vivere oportere, 469 d  
 Lacedæmonii primi penulam ludis exco-gitarunt, 7 a  
 Laconum flagella quid profuerint, 40 a  
 Lacus Iudææ medicus ante Christum, 301 a  
 Lædenti fructus est in dolore læsi, 145 b  
 Læsuræ divitiarum, 144 a  
 Lætitia publicæ omnis est luxuria captatrix, 109 a  
 Lamech primus duabus maritatus, tres in unam carnem effecit, 521 c  
 per Lamech, vim passa est institutio Dei, 527 b  
 Lamæ turres, 246 d  
 Lanceatores antequam lancinatores, 404 a  
 Languoribus & vitiis medendis operatus est Christus, 315 a  
 Lapilli cum auro superbiam jungunt, 152 b  
 Laodice mater Seleucho regnum Asiæ nondum enixa prævidit, 298 c  
 ad Laodiceos epistola, 474 c d  
 Larentia meretrix, 24 c  
 Larissæus heros naturam concussit in virginem mutando, 116 a  
 Latere quoquo velis, proverb. 450 a b  
 Laterales qui, 460 a  
 Latiæ ludi, 75 c  
 a Lavacro carnem suam obsignare, 164 d  
 Lavationibus gentes deos suos efferunt, 226 a  
 Laurea Apollini vel Libero sacrata est, 108 b  
 Lazarus, præcipuum exemplum resurrectionis, 359 a  
 in Lazaro caro non erat animalis, nec anima carnalis, 318 b  
 Lentulus Augur, 117 b  
 Lezæna meretrix noluit conjurationis confcios pretere, 138 d 139 a  
 Leo semel est pater, 126 d 127 a  
 Leonis Ægyptii scripta, 104 d  
 Lepidi violenta ludibria, 112 a  
 ante Leviticæ legis sacerdotium Levitæ fuerunt, 184 d  
 Lex Moyli est data, eo tempore posteaquam ab Ægypto excesserint, post intervallum multorum temporum & spatia, *ibid.* & 185 a  
 Lex naturalis non scripta, 184 c  
 Lex Evangelii, 186 c  
 Lex Dei ante Moysen, primum in paradiso data, 184 d 185 a  
 Lex primordialis est data Adæ & Evæ in paradiso, quasi matrix omnium præceptorum Dei, 184 b  
 Lex non ponitur ei, qui non habet obsequium debitum legi in sua potestate, 384 b  
 Lex vetus ultione gladii se vendicabat, 186 b  
 Lex post quadringentos & triginta annos Abrahæ est data, 184 d  
 Lex non seduxit, sed peccatum per præcepti occasionem, 478 b  
 Lex suspecta est, quæ probari se non vult; improba autem, si non probata dominetur, 6 b  
 Legis novæ lator an expectetur, 178 d  
 Legis contemptus in arbitrii libertatem homini deputatus, 384 b  
 Legis obrectator qui habendus, 444 a  
 Legis finis Christus in iustitiam omni credenti, 480 b  
 Legis criminationem abominatur Apostolus, 478 b  
 Legis præcepta pro temporum conditione reformavit Deus, in hominis salutem, 548 c  
 Legem & Prophetas, cum Evangelicis & Apostolicis litteris, miscuerunt sancti homines, 215 b  
 Legem habuisse arcanam significantiam, 391 b  
 Legem Dei in libidinem defendere, 233 a  
 ante Legem Moyli scriptam in tabulis lapideis, legem fuisse contendo non scriptam, quæ naturaliter intelligebatur, & a Patribus custodiebatur, 184 d  
 Legem & Prophetas Apelles repudiat, 223 a  
 Legem eandem dedit Deus omnibus gen-
- tibus, ut congruit bonitati & æquitati ipsius, 184 b  
 Leges humanæ, 3 d  
 Leges humanæ etiam apud gentes, 390 d  
 Libanus mons thuris vocabulo est penes Græcos, 429 b  
 Liberum arbitrium in Adam, 384 a  
 Liberum patrem cum mysteriis consules senatus auctoritate non modo urbe, sed universa Italia eliminaverunt, 7 c  
 liberi munus, Vulcani opus, 104 c  
 liberalia, 75 a 77 a  
 libertas in Christo non fecit innocentiam injuriam, 558 b  
 libertas, non necessitas Deo competit, 239 a  
 libertas præstabitur ab eo, apud quem fuit servitus legis, 465 c  
 libido nec apud gentes matrimonio adscribitur, sed extraordinariis, & non naturalibus & portentosis, 480 a  
 libidinis infrenatio nulla in castratione, 381 a  
 libidinis est ejusdem videri & videre, 174 a  
 libidinem in omnem ebullire, summum esse fructum vitæ omnibus qui Deum non timent, 379 d  
 libidinem & gulam unita esse vitia, 544 a  
 libidinum publicarum loca, 137 a  
 libidinum publicarum novum consistorium, 170 a  
 licentia plerumque tentatio est disciplinæ: quoniam disciplina per tentationem probatur, tentatio per licentiam operatur, 522 c  
 lignum in sacramento erat, quo Moses aquam amaram indulcavit, 199 a  
 lignum passionis Christi, *ibid.*  
 lignum in paradiso mortem dedit protoplastis, *ibid.*  
 lignatum qui sabbatis ierat, morti datus est, suum enim opus fecerat lege interdictum, 392 d  
 linguam disciplinæ Dominus dat, quando debet homo proferre sermonem, 456 b  
 limenius a limine, 94 d 109 d  
 limus imaginem induit Christi futuri in carne, 329 a  
 limus quid aliud quam liquor optimus, 284 d  
 limus oblitteratus in carnem, 329 b  
 linea extrema est Hermogenes, 234 d  
 lineæ insistere, proverb. 227 a  
 lineam extremam habere, 247 b  
 lineas aliquas præducere, 398 d  
 ad Lineas rursum & in gradum, proverb. 269 c  
 a lineis excidere, proverb. 247 d  
 lineis claudere materiam, proverb. 369 a  
 lineamenta divinarum virtutum, 332 a  
 lippientibus singularis lucerna numerosa est, 366 c  
 litare hominem Domino Deo, 121 d  
 literatura instrumentum est ad omnem vitam, 91 a  
 literatura seculi, 298 d 299 a  
 literæ negatrices, 90 b  
 literas pacis emissas revocare, 501 a  
 literis ipsis unde ordo, 67 d  
 in literis res tenentur, ut literæ in rebus legantur, 337 a  
 λόγος, 503 a  
 loquacitas in ædificatione nulla, turpis, 142 a  
 loth eripitur e Sodoma ab Angelo, 309  
 loth frater Abrahæ probatus, quod pro meritis iustitiæ, sine legis observatione, de Sodomitarum incendio sit liberatus, 185 b  
 lucaniam Italiæ vis undarum abscissam in Siciliæ nomen relegavit, 32 d  
 lucas & Marcus ex Apostolis Evangelii historiam scripserunt, 414 b  
 lucas Evangelii Paulini scriptor, *ibid.* c  
 lucæ Evangelium, nec tamen totum recipit Cerdon, 222 d  
 lucæ Evangelium emendavit Marcion, 416 a  
 lucæ Evangelii auctoritas defenditur, 415 d  
 lucanus hæreticus, Marcionis sectator atque discipulus, 223 a



- Lucani hæresis de anima & resurrectione, 327 a  
 Lucernas ardentes habere, 445 d  
 Lucifuga bestia, 246 c  
 Lucifugæ scripturarum, 362 a  
 Lucina dea, 292 b  
 Lucius sapiens vir continuo ad Christianismum venit, 4 c  
 Lucretia sanguine suo maculatam carnem abluit, 524 d  
 Lucretia vim stupri passa, cultrum sibi adigit in conspectu propinquorum, ut gloriam castitati suæ pareat, 138 c  
 Ludi a primordio bifariam censebantur, sacri & funebres, 75 c  
 Ludorum origo, *ibid.*  
 Lugendus non est qui nos antecedit, sed plane desiderandus, 142 a  
 Laicis sacerdotalia munera injungere, 217 c  
 Lumbi Davidis, 323 d  
 Lumbos succingere, 445 d  
 Lupæ popularium libidinum nundinæ, 208 a  
 Lupæ feminæ formam quotidie supparare solemne est, 252 a  
 Lupanaria maledicta apud Deum, 284 c  
 Luperco ludos appellarunt, quod ludendo discurrent, 75 a  
 Lupi rapaces qui, nisi sensus & spiritus subdoli, ad infestandum gregem Christi intrinsecus delitescere, 285 c d  
 Lurcoiana condimenta, 289 a  
 Lux mundialis, 508 c  
 Luxuria perditrix castitatis, 524 d  
 Lycurgi leges quales fuerunt, 5 d  
 Lymphati, 226 b  
 Lyncestarum vena vinosa ebrios reddit, 300 d  
 Lyncestarum defluxus ebrios reddit, 257 b
- M
- Machabæi legem paternam ad pristinum vitæ statum pugnando sabbatis revocaverunt, 187 c  
 Macharam Christum fuisse, 220 c  
 Magiæ species est Astrologia, 89 d  
 Magiam nihil esse quam fallaciam, 305 d  
 Magos reges fere habuit Oriens, 192 d  
 Magnam matrem in terram signant, 372 a  
 Magnes ferrum attrahit, 248 d  
 Magnitudo in mediocritate probatur, 372 a  
 Maleficium nullum sine formidine est, quia nec sine conscientia sua, 431 a  
 in Maleficio nulla ordinis ratio, 145 d  
 Malitia semper Domino odiosa, *ibid.* c  
 Malitiæ apud Græcos interdum pro vexationibus & læsuris, non pro malignitatibus ponuntur, 394 a  
 Malitiam proximi sui quisque ne recogitet, 428 d  
 Mali operatio lata & diffusa, 146 b  
 Malum unde, 573 c  
 Mala quomodo Deus condere dicatur, 388 d. 389 a  
 Mala dicuntur & delicta & supplicia, 389 a  
 Mala ultiora, non peccatoria, 394 a  
 Malorum improbator Deus, 230 a  
 Mandana filia Astyagis, 298 b  
 Manethon Ægyptius, 19 b  
 Manumissionis insignia, 362 a  
 Mannæ escætilis pluvia, 123 c  
 Manum Moyses emortuam profert, 342 b  
 Manus baptizatis imponitur per benedictionem, advocans & invitans spiritum sanctum, 226 d. 227 a  
 Manu injecta detinere, proverb. 368 c  
 Mappa missa, proverb. 263 a  
 Marcion bestiis barbaræ importunior, 366 a  
 Marcion Deum quem invenerat, extincto lumine fidei amisit, *ibid.*  
 Marcion tres habet deos, 373 a  
 Marcion, Ponticus genere, episcopi filius, propter stuprum cujusdam virginis ab Ecclesiæ communicatione abjectus, 304 b  
 Marcion scriptores rejecit & corripit, 309 b  
 Marcion primus qui ausus est alium deum solius bonitatis præter Creatorem inducere, 214 c  
 Marcion seipsum non amavit, quum ab Ecclesia & fide Christi recessit, 309 c  
 Marcion in totum carnis resurrectionem non admisit, & soli animæ salutem re-
- promisit, 473 a  
 Marcion carnem Christi negat, 307 b  
 Marcion Lucæ Evangelium approbat, 414 c  
 Marcion pecuniam in primo calore fidei catholicæ Ecclesiæ contulit, 415 b  
 Marcion usurpat partem doctrinæ Sadducæorum, 214 a  
 Marcion pœnitentiam confessus, 212 c  
 Marcion nihil boni de thesauro Cerdonis malo profert, 431 a  
 Marcion novum Testamentum a veteri separavit, 573 c  
 Marcion crudelior Pharaone, 381 a  
 Marcion taxatur, 331 b  
 Marcionis epistola, 308 b  
 Marcionis hæresis, 399 c  
 Marcionis deus unde venerat, 204 c  
 Marcionis proprium & principale opus Legis & Evangelij separatio, 374 c  
 Marcionem dispare deos constituere, alterum judicem ferum, bellipotentem; alterum mitem, placidum, & tantummodo bonum atque optimum, 368 b. c  
 Marcionitæ taxantur, 212 a  
 Marcionitarum deus, 490 d  
 Marcionitas notat, 162 b  
 Marcionitis licet quod Marcioni nempe de arbitrio suo fidem innouare, 128 a  
 Marcus Aurelius in Germanica expeditione Christianorum militum orationibus ad Deum factis, imbres in siti impetravit, 71 b  
 Marcus hæreticus novam ex Græcorum alphabeto hæresim composuit, qui etiam carnis resurrectionem negavit, 222 c  
 Marcus Magus hæreticus, 251 d  
 Marci Evangelium Petri affirmatur, cujus interpretes Marcus, 416 a  
 Marci hæresis de corporis humani creatione, 328 a  
 Margaritæ sunt quotidianæ conversationis insignia, 169 a  
 Maria credidit Gabrieli Archangelo, 321 a  
 Maria de Spiritu sancto concepit, & quod concepit, id peperit, 516 c  
 Maria an aliud sit quam homo, 310 d  
 Maria ex genere David, 194 c. d  
 Maria virgo quantum a viro, non virgo quantum a partu, 325 c  
 Maria virgo fuit, licet Hebion resistat, 176 c  
 Maria virgo Verbo Dei prægnans inventa, 201 c  
 Mars trigonus, 374 a  
 Martyrii sufficit propria delicta purgasse, 575 b  
 Martyres designati, 136 a  
 Martyrum animas conspicit Joannes in spiritu, 269 b  
 Martyrium propter Christi nomen pati, 330 b. c  
 Martyrium adversatur idololatriæ, 491 a  
 de Martyrii iactatione inflari, 500 a  
 Martyriorum prædicatio & remuneratio, 493 c  
 Massageta inhumanior, 336 a  
 Mathematici plurimum Marcionitæ, 123 a  
 Materia quod caret, non admittit sapientia eventum, 400 b  
 Materiæ consanguineæ, 152 b  
 Materiam parem Deo infert Hermogenes, 235 a  
 Materiarii hæretici, 242 a  
 Matrix generis feminini, 176 a  
 Matrix religionis Hierosolymis, 452 b  
 in Matre Christi est figura Synagogæ adjuncta, & Judæorum in fratribus incredulis, 315 c  
 Matrimonium disjunctum sanat patientia, 147 a  
 Matrimonium repudiata Christus illicitum facit, 449 d  
 Matrimonium est, cum Deus jungit duos in unam carnem; aut junctos deprehendens in eadem carne, conjunctionem signavit, 530 c  
 Matrimonium secundum andicendum quasi speciem stupri, 522 d  
 Matrimonium unum in fide præscribi, 222 a  
 Matrimonium defendendum cum inimice accusatur, spurcitæ nomine in destructionem Creatoris, qui proinde conjugium pro rei honestate benedixit, 380 c  
 Matrimonii numerus a maledicto viro cepit, 521 c  
 per Matrimonii nexum duo in carnem unam efficiuntur, 172 a  
 Matrimonii dissimulatio modesta in occulto, 328 c. d  
 Matrimonii necessitas causa, 162 c. 163 c. d  
 Matrimonii felicitas, quod Ecclesia conciliat, & confirmat oblatio, & obignatum Angeli renuntiant, pater rato habet, 171 c. 172 a  
 Matrimonii separationem neque in Evangelio, neque ipsius Pauli epistolis ex præcepto Dei invenias permissam, 520 d  
 matrimonii debitum consensu pari tollere, 165 b  
 matrimonia gentilium fideles subeuntes, stupri reos esse, 168 b  
 Matronarum indecens cultus, 117 b  
 matthæi laus, 416 a  
 mauri vani, 279 b  
 Maurorum gens regionum suarum fines non excedit, 189 a  
 maximilla Montano adhæsit, 544 b  
 medicina soror philosophiæ, 260 a  
 medicus sine instrumento artis esse non potest, 389 d  
 Medici de animæ ratione magis ad se pertinere dixerunt, quam ad philosophos, 416 b. c  
 de Medico tali nihil judicandum, qui nutrit morbum in mora præsidii, & periculum extendat dilatione remedii, quo pretiosius aut formosius curet, 376 d  
 megalenses ludi, 75 c  
 megareses obsonant, quasi crastina die morituri, 32 a  
 melchisedech summi Dei sacerdos incircumcisum, & non sabbatizans ad sacerdotium Dei allectus est, 184 b  
 melchisedech sacerdos Dei summi unde nuncupatus, si non ante Leviticæ legis sacerdotium Levitæ fuerunt, qui sacrificia Dei offerebant, *ibid.*  
 melchisedech panem & vinum obtulit Abraham, 185 b. c  
 mellis & lactis societate infantare, 372 b  
 mellis stillicidia de ranunculo venenato, 84 a  
 memoriam Cicero thesaurum omnium studiorum prædicat, 281 a  
 memoriam sensuum & intellectuum salutem esse, *ibid.*  
 mendesius Ptolomæus, 18 b  
 menander Ephesius, *ibid.*  
 menander Simonis discipulus, negat habere posse quemquam salutem, nisi in nomine suo baptizatus fuisset, 219 c  
 menander Samaritanus, 300 d  
 menandri de corporis creatione error, 328 a  
 menandri balneum, comicum credo esse, 301 a  
 menandri delicata vestis, 117 a  
 mendacium non ædificatur sine demolitione veritatis, 381 a  
 mendacium cupiditatis minister, 91 c  
 mendacio multa erunt necessaria, 306 c  
 menedemus philosophus, 17 d  
 mendicorum patronus Deus, 425 d  
 in mensa Christi quæ loquantur, 32 a  
 merces homini qualis apud Deum, 391 c  
 merces & periculum in resurrectionis pendet eventu, 337 c  
 merces decora est, nullius rei turpis, 149 a  
 pro mercedum differentia, operarum quoque credenda distantia est, 442 a  
 mercimoniorum quæstiosa pericula exercere, 144 c  
 mercurius primus litteras enarravit, 105 b  
 mercurius Trismegistus, magister omnium Physicorum, 257 a  
 mercurius Gallorum, 493 b  
 mercurius auctor primæ vestis, 115 a  
 mercurius Ægyptius novit animam digressam a corpore, non refundi in animam universi, sed manere determinatam, uti patri rationem reddat eorum quæ in corpore gesserit, 289 a  
 mercurius inventor litterarum, 67 d  
 mercurium Ægyptium Plato veneratus est, 265 c  
 meretrix Attica carnifice jam fatigato,



- postremo linguam suam comestam in faciem tyranni saviensis expuit, ut ex-  
pueret & vocem, ne conjurantes confi-  
teri posset, si etiam victa voluisset, 39  
d 49 a
- Meritum arbitrii liberi, 385 a
- Merita ignis Christus fidelibus indulgit,  
meritorum varietas, 492 c
- meritorum nomine, ordo resurgentium  
disponetur, 316 b
- messenius Dicaearchus, 273 d
- metellus deum Alburnum invenit, 374 b
- Μετρησὺν Χωρὸν, 291 a
- metus in Deum ubi, ubi gravitas honesta,  
& diligentia attonita, & cura sollicita,  
& adlectio explorata, & communicatio  
deliberata, &c. 218 b
- milesia oves, 115 c
- miles pulchrior est in pugna proelio amif-  
sus, quam in fuga salvus, 540 c
- miles nemo ad bellum cum deliciis ve-  
nit, nec de cubiculo ad aciem procedit,  
138 a
- milites mithrae, 111 b
- militia nec delictorum impunitatem, aut  
martyriorum immunitatem permittit,  
107 d
- militia an in totum Christianis conveniat,  
170 b
- militiam licere usque ad causam coronae,  
108 b
- milliariorum somnium, 412 a
- multiades Ecclesiarum sophista, 252 b
- minas Dei quidem horremus omnes, ni-  
hilominus tamen vix a malo avelli-  
mur, 388 c
- minerva, non solum artium, sed armo-  
rum quoque dea, 108 b
- minerva, cum urbem Athenas moliretur,  
nihil aliud quam regionis naturam pro-  
spexisse, ac optima ingenia pollicitam,  
279 b
- minerva prima molita est navem, 105 b
- minervae lanificii dispensationem, stru-  
cturamque telarum tribuunt, 115 a
- minervalia, 90 c
- minutalia, 152 b
- miseri cordiarum pater, idem qui miseri-  
cors, miserator, & misericordiae pluri-  
mus est dictus, 474 d
- miseri cordiae mater, patientia, 141 c
- mithrae leones aridae & ardentis natura sa-  
cramenta philosophantur, 572 a
- mithrae initiari, 216 d
- mithridatem ex somnio Ponti potitum,  
298 c
- modestia pudori procurat, 166 b
- modestiae laus, 517 c
- monarchiani haeretici, 505 a
- monogamia in ipsis animalibus recognos-  
citur, ne vel bestiae de machia nasceren-  
tur, 527 c
- monogamiae disciplinam, neque novam,  
neque extraneam esse, immo & anti-  
quam, & propriam Christianorum,  
ibid. a
- montani jejunia, 544 b
- in montano Paraclitum plura dixisse,  
quam Christum in Evangelio protulisse,  
nec tantum plura, sed etiam meliora at-  
que majora, quidam dixere, 223 c
- mons Christus, sine manibus conciden-  
tium praefixus, implens omnem terram,  
186 b
- montes, quomodo dulcorem distillant, 399 b
- mortale aliud, & aliud mortalitatis, 392 d
- mori non solet, nisi quod nascitur, 311 c
- morituri reservantur, ut Antichristum san-  
guine suo extinguant, 301 b
- mortuus tuba inquietabitur aeneatoris,  
107 c
- mortui vocabulum corpori competit, 471 d
- mortui coronati olim, 106 b
- mortui desiderium patientia temperandum,  
145 c
- mortuorum vocabulum cui substantiae in-  
cidat, 245 d 286 a
- mortuorum nomina nihil esse, sicut ne ipsa  
simulacra eorum, 77 d
- mortuis si carcer idem, quod discrimen  
Christianorum & Ethnicorum? 204 a
- mors maledicta eorum qui ita discesserint,  
ut escatiles non fuerint, 65 a
- Mors Christiano utilis, 491 c
- mors non aliud terminatur, quam disjun-  
ctio corporis & animae, 284 b
- mortem, quam putas, profectio est, 145 c
- mors est quae carnem & sanguinem non  
modo corrumpit, verumetiam consumit,  
357 c
- mortem homicidiis consolari, 78 c
- mors Christi pondus, & fructus Christia-  
ni nominis, 401 d
- mors aliud, & aliud mortale, 360 b
- mors non capit immortalitatem, mortal-  
autem capir, ibid.
- mors nulla non ruina membrorum est,  
471 b
- mortis regnum nihil operatur, quam car-  
nis dissolutionem, 354 c
- per mortis imaginem, fidem initiaris, ipem  
meditatis, discis mori & vivere, discis  
vigilare, dum dormis, 297 a
- in mortis articulo multi ex praesidiis  
gentilibus recordati sunt se deliquisse in  
Christianos, 70 b
- mortis portae adamantinae, 351 d
- mortis metus non tantus est, quantus tor-  
mentorum, 138 d
- mortis dolor vacare debet, cum constet  
de resurrectione mortuorum, 145 b
- mortem non ex natura secutam hominem,  
sed ex culpa, ne ipsa quidem naturali,  
302 b
- mortem quidam spiritaliter innuit esse in-  
telligendam, 336 b
- mortem timeamus, quam evadere non pos-  
sumus, 67 a
- post mortem nihil superesse vulgus existi-  
mat, 325 a
- morte sublata, neque victus fulcimento  
ad praesidia vitae, neque generis suppa-  
ratura gravis erit membris, 364 a
- mortes demoniorum opera & immaturas  
& atroces effici, quas in cursibus de-  
putant veteres, 305 d
- moschion dixit animam per totum corpus  
ventilari, 274 b
- moses quadraginta diebus jejunavit,  
364 a
- moyses antiquior Saturno, 285 b
- moyses Dei de proximo arbiter, 528 d
- moyses nec videtur primus in templo sua-  
rum litterarum Deum mundi dedicasse,  
370 b
- moyses propheticus, non poeticus pastor,  
104 c
- moyses an Deum viderit, 507 b
- moysi aetas, 18 a b
- moysi donatus est populus ad praesens, 395 c
- moysi manus mutabatur, 360 d
- moysi causato linguae tarditatem Domi-  
nus os repromisit, 456 b
- ad moysi legem non ita attendendum, quasi  
ad principalem legem, sed ad subsequen-  
tem, quam certo tempore Deus & genti-  
bus exhibuit, & repromissam per Pro-  
phetas in melius reformavit, 185 a
- moysi locutus est filius Dei, 194 a
- moysi filius, cur circumcissus, 185 c
- cum moysae illi nihil, qui Deum moysi re-  
jicit, 311 c
- mutunus deus, 24 c
- mulier non natura nomen est uxoris, sed  
uxor conditione nomen est mulieris, 175 b
- mulier quae tragedum audierat, ultra  
quintum diem non vixit, 83 b
- mulier fidelis Dominum observet necesse  
est, 168 c
- mulier est diaboli janua, arboris illius re-  
signatrix, div. legis prima desertrix, 150 a
- mulieris caput obnoxium velamento,  
109 d
- mulieris uno nomine Spiritus sanct. etiam  
virginem intelligi voluit, quam proprie  
non nominando a muliere non separa-  
vit, non separando conjunxit ei, a qua  
non separavit, 175 a
- mulieri nullum virile munus in Ecclesia  
permittitur, 178 a
- mulierem nominando, quicquid est mu-  
lieris nominas, 175 b
- mulierem etiam virginem, etiam integram  
dici, 174 d
- mulieres haereticae sunt procaces, audent  
docere, contendere, & forsitan tinguere,  
217 b
- mulieres benedictae quae agonem subeunt,  
138 b. c
- Mulieres quaedam de facultatibus suis Chri-  
sto ministrarunt, 432 b
- Mulieres desponsatae habent exemplum Re-  
becca, 179 b
- Mulieres apud Judaeos incedunt velatae,  
102 b
- Mulieres malte militare quam nubere,  
mulieris superbus ornatus describitur,  
150 b
- mulierum sexus in luxum valde propen-  
sus est, & natura φιλόκοσμος, 153 b
- mulierum Christianarum habitus, 161 a
- mulieribus prophetandi jus esse, 471 c
- muliebribus qui vestitus damnatur in le-  
ge, 82 d
- mulleolus calceus, 117 c
- mundiciae simplices, 156 b
- mundus ex bonis omnibus constitit, 382 d
- mundus cultior est de die, & instructior  
pristino, 286 c
- mundus ornamentum nomine est penes Grae-  
cos, 165 c
- mundus ex diversis substantiis officiisque  
constat, 112 c
- mundi vocabulum, 467 a
- mundus apud Graecos, ornamentum & cul-  
tus, non sordium nomen est, 371 d
- mundi totius habitus praeteribit, 341 d
- mundo nomen Graeci κόσμος accommoda-  
runt, 16 c
- munus, quando Deo offerendum, 420 a
- munus dictum est ab officio, quoniam  
officium etiam minoris nomen est, 78 b
- murtia dea marcoris, 76 c
- musaeus, Orphei discipulus, 21 b
- musaeus veneratus, 265 c
- mutius manum suam dextram in arca cre-  
mavit, ut hoc factum ejus fama habe-  
ret, 138 c
- N
- Nabuchodonosor, cum suis regulis,  
ab India usque ad Aethiopiam habuit  
regni sui terminos, 189 b
- Nabuchodonosor divinitus somniat, 299  
c
- Nabuchodonosoris poenitentia, 147 d
- Nabuchodonos. regem Babylonium con-  
fessio in regnum restituit, 128 c
- Narem contrahere, proverb. 371 c
- Nasammonas propria oracula apud paren-  
tum sepulcra mansitudo captare, 306 c
- Nascitur nemo alii, moriturus sibi, 118 d
- Nascentem non liceat necare, 524 b
- Naso agere, proverb. 394 d
- Nathan consolatur Davidem, peccatum  
suum agnoscentem, 420 a
- Nativitas septimo mense, plena est facilius  
quam octavo, 292 c
- Nativitas Christi a Gabriele annuntiatur,  
308 a
- Nativitatis Christi Romana archiva testes  
sunt, 417 c
- Nativitatis novae dedicatio, nove nasci  
debut, 320 d
- Nativitati cum mortalitate mutuum est de-  
bitum inter se, 311 c
- Natura se non potest nolle, quae se ita di-  
rigit, ut si cessaverit, non sit, 376 b
- Natura ipsa legis est instar, 477 c
- Natura veneranda est, non erubescenda,  
Natura magistra, anima discipula, 67 c
- Natura cui nulla est, naturalia instrumenta  
non suppetunt, 374 a
- Naturae corruptio, alia natura est, 295 a
- Naturae contumeliae, 310 a
- Naturae reverenda opera Marcion repre-  
hendit, 403 b
- Naturam plus est demutare, quam facere  
materiam, 312 b
- contra Naturam omne quod est, mon-  
stri meretur notam penes omnes, penes  
nos vero etiam elogium sacrilegii in  
Deum naturae, Dominum & authorem,  
103 d
- Naufragio plerique liberati, exinde repu-  
dium & navi & mari dicunt, 126 d
- Naum, unus ex duodecim Prophetis, 424 d
- Nautae ad symbolam semper exultant,  
255 d
- Nazarenos, cur Judaei Christianos vocent,  
418 b
- Necessitas, 362 b
- Nestabis, 305 c
- Negatio martyrii est recusatio, 542 a



## O

Negatio omnis idololatria est, 98 d  
 Negationem a confusione negari, 527 c  
 Negatores depellebantur olim a communione, 535 a  
 Neophytos hæretici collocant, & seculo obstrictos, 217 c  
 Neoptolemus tragicus apud Erithræum Trojæ sepulcrum Ajacis monitus in somnis, ab ipsa ruina liberatur, & cum lapidum senia deponit, dives inde auro redivit, 299 a  
 Neptunales ludi, 75 c  
 Neptunus equestris est, quem Græci ἑπταίηρος appellant, 76 d  
 Neptunum Consum vocarunt, 75 a  
 Nero Cæsar annis undecim, mensibus novem, & diebus xiii. regnavit, 191 b  
 Nero primus Romæ fidem orientem cruentavit, b c  
 Neronem ex Cæsaribus primum in Christianos distrinxisse gladium, *ibid.*  
 Neronæ, 119 b  
 Neruus umbilicaris, 322 d  
 Nestoris Cocceus, 256 a  
 Nicander, de scorpione, 487 a  
 Nicolaus, unus de septem diaconis, qui in Actis Apost. allesti sunt, 220 a  
 Nicolaitæ, 214 b  
 Nicolaitarum fœdus, & sacrilegus error, 213 a  
 Nigidius prævertit vias Dei, 213 a  
 Ninivitis scelera veniam consecuti, 420 d  
 Ninive peccatrix, de exitio liberatur; 547 d  
 a Ninivitis Deus avertit destinatum exitum, 394 b  
 Ninivitis ex actibus Deus misericordiam præstitit, 474 d  
 Ninus, quo tempore regnavit, 113 c  
 Nocentissimi qui non simplices, sicut stultissimi qui non sapientes, 251 a  
 in Nocte Deum adorare, 32 b  
 Noe incircumcissus, neque sabbatizans, de diluvio liberatus, 186 b  
 Noe holocausta Deo grata, 393 b  
 Noe, unde justus inventus, nisi ex naturali justitia legis, 184 d  
 Noe in prædicationis delegatione successit Enoch, 151 a b  
 per Nomen intelligitur professio Christianorum, 349 b  
 Nominum communio conditionibus præjudicat, 368 d  
 Nona dea, 292 b  
 Nonacris Arcadiæ venenata occidit Alexandrum, 301 a  
 Nonacris Alexandrum occidit, 257 b  
 Nortia, 24 b  
 Notarius cum a dæmone præcipitatur, a Christiano liberatur, 71 a  
 novum omne & incognitum quod est, subitum est, 439 c  
 nubere in Domino potissimum, 167 a  
 nubi ibi, ubi & mori, 455 a  
 nubendi modus ponitur apud Montanum, 380 c d  
 núbulo obscurior, 366 a  
 numæ Pompilii superstitiones, 217 a  
 numeri Pythagoræ, 287 b  
 numidæ Cæsariati, 115 c  
 nuptiale indumentum in Evangelio sanctitas carnis agnosci potest, 342 a  
 nuptiæ si non erunt, sanctitas nulla est, 381 a  
 nuptiæ nusquam prohibentur, 162 b  
 nuptiæ non sunt contrahendæ Christiano cum Ethnicis, ne eum ad idololatriam usque deducant, a qua apud illos nuptiæ incipiunt, 190 a  
 nuptiarum nulla restitutio Christianis seculo digressis, in diem resurrectionis repromittitur, 161 a  
 nuptias de Ecclesia tollere, 536 a b  
 nuptias de affectu & animo fieri, 179 c  
 nuptias Marcion abstulit, 366 a  
 nuptias Tertullianus non projicit, sed deponit, nec præscribit, sed persuadet sanctitatem, 380 d  
 nuptias secundas damnavit Montanus, 174 c d  
 Nymphodorus scriptor, 306 c

O Bedire omnia animalia homini, 141 c

Oblatio vera, 458 c  
 Oblationem panis celebrare, 216 d  
 Oblationes Cain recusat Dominus, 143 a  
 Oblationes Abel, cur Domino acceptæ, 393 a

Oblationes pro defunctis, pro natalitiis, annua die facere, 102 a  
 Oblivionis an tempus in causa sit, 324 a  
 Obsequi malo nemo patitur, 420 b  
 Obsequii exhibitio debita a nobis Domino Deo, 141 c d  
 Observatio inveterata tenenda, etsi nulla scriptura eam determinavit, certe consuetudo corroboravit, si tradita prius est, 101. b

Observationum Christianarum rationem natura defendit, quæ prima omnium disciplina est, 102 a b  
 Obstetrices carnifices, 535 b  
 Obstetricibus apud Ægyptum, cur Deus benefecerit, 438 b  
 Occidere, est carni animam eripere, 342 c

Ochus, qui & Cyrus, 190  
 Oculorum propria tormenta, 346 d  
 Oculis clausis, proverb. 357 b  
 Odiri, 15 a  
 Odium gentilium erga nomen Christianum, 2 a

Offensa comes est frustratæ voluntatis, 379 b  
 Officiales coronæ, 108 a  
 Oleo ungui, 372 b  
 per Oleum curare infirmos, 70 a  
 Olla undique ebullientis similitudo, 248 a

Olympia, sacra Jovi instituta, 78 a  
 Omne totum est, & integrum, & nulla sui parte defectum, 177 d  
 Omphale in Hercule prostituta, 106 b  
 Opus inferius artificis, 386 c  
 Opus salutis & incolumitatis non est hominis, sed Dei proprium, 424 a b  
 Opus certum, nullum est mercedis incertum, 337 c

Opera Dei incolere quis dignus, quam ipsius imago & similitudo, 383 b  
 Opera non corpus accusat Apostolus, 352 b c

Opera vere bona, & Christiana, 169 a  
 Operum juga rejecta sunt, non disciplinarum, 558 b  
 ex Operibus ineundæ probationes, 383 c  
 Operarius dignus mercede, 439 b  
 Operationis tempus in carne, 474 b  
 in omni operatione tria principalia, 240 d

Opimitas sapientiam impedit, exilitas expedit, paralytis mentem prodigit, phthisis servat, 279 b  
 Ophitæ serpentem in tantum magnificant, ut illum etiam Christo præferant, 220 a

Orare pro meritis, novo & vetere, 531 c

Orare, in quæ verba Joannes docuerit, non extat, 129 b  
 Orandi instantia & perseverantia, 450 d  
 Oratum noctu exurgere, 168 d  
 Oratio legitima, 537 b  
 Oratio convivium dirimere debet, 32 b

Orationis religio ab ipso Christo ordinata, 133 a  
 post Orationem sedere, 134 a  
 Orationem facere postis penulis, *ibid.*  
 Orationem ducit spiritus ad Deum, 457 d

Oratio, 105 b c  
 Ordinationes hæreticorum omnes temerariæ, leves, & inconstantes, 217 c  
 Ordo a principalibus deducendus, 326 c

Orestes infans matrem in sorore vidit, 275 d  
 Originis vitium, 275 a  
 Ornatus habitum dicimus, quem mundum muliebrem convenit dici, 151 b c

Orpheus veneratus, 21 b  
 Os, cur homo acceperit, 363 c

Oris spelunca, 363 a  
 Osculum filiis denegare, 165 a

Osculo debuit Christus tradi, 458 c  
 Osidis Geta, Medeam tragediam ex Vir-

gilio plenissime expressit, 216 c  
 Ostrin, quod semper sepelitur, & in vivo quæritur, & cum gaudio invenitur, reciprocarum frugum & vividorum elementorum, & recidivi anni fidem argumentantur, 272 a

Ossa quingentorum fere annorum adhuc succida, & capilli olentes visi sunt, 350 d

Ostanes, 305 c  
 Orho mensibus tribus, & diebus quinque regnavit, 191 b

Ova honori Castorum adscribunt, 176 b

Ovis proprie est Christianus, 559 b

Oves Dei, Christiani, 537 b c

Ovium pelles quænam sunt, nisi nominis Christiani extrinsecus superficies, 112 a

## P

Pacuviana testudo, 114 b

Palos terminales figere Deo, 550 d

Palæstrica diaboli negotium est, 81 a

Pallium supra tunicam, 112 a b

Pallii grande beneficium, sub cujus cogitatu improbi mores vel erubescunt, 119 c

Pandoræ caput primum coronatum est a Charitibus, cum ab omnibus munaretur, 104 b

Panis oblationem celebrare, 216 d

Panis & calicis sacramento, corporis & sanguinis Domini veritatem probavimus adversus phantasma Marcionis, 470 d

Panem Christus corpus suum appellat, 196 c

Panem acceptum & distributum discipulis, corpus suum illum fecit, 1457 d 458 a

Panem corpus suum Christus vocat, 408 b  
 super Panem alienum, alii Deo gratiarum actionibus fungi, 377 c

Pane ipsum corpus suum repræsentat, 372 b

Pannis armati, 404 a

Pannis sepulturæ involucrium pueros imitari, 436 a

Papæ leges, 5 d

Par factum, par habet meritum, 145 d

Parabolæ non obumbrant Evangelii lucem, 145 b

in Parabolis cur Christus Judæis loquutus, 345 a

Paracleti Montanici vis, 544 a b

Paracletus multa docuit, quæ in illum distulit Dominus, 526 a

Paracletus novam doctrinam Montanistis subministravit, 525 b

Paracletus Monogamiæ potius restitutor quam institutor, 527 a

Paracleti administratio quæ, 173 b

Paradisus est locus divinæ amenitatis, recipiendis sanctorum spiritibus destinatus, 37 c

Paradisi janitrix romphæa nullis cedit, nisi qui in Christo decesserunt, 304 b

Paradisi clavis tuus sanguis est, *ibid.* c  
 de Paradiso libellus Tertulliani, *ibid.*

Parentare defunctis, 325 a

Parentationis species est idololatria, 175 d

Parentes non negat indignatio, sed objurgat, 315 b

Parietis corpus, 346 c

Partiarii erroris, 406 b

Partula dea, quæ partum gubernat, 292 b

Paschæ solennibus abnoscere, 168 d

a Paschæ die in Pentecostem usque gaudere, 102 a

Paschæ diem ad patiendum Christus elegit, 457 d

Pasiphæ in Laconica oraculum, 299 a

Passionis suæ Christus omne scriptum implevit, 458 d

Pastor bonus Christus, 559 b

Pater Deus invisibilis, 395 d

Pater Deus visibilis fit in filio ex virtutibus, non ex personæ repræsentatione, 14 d

Pater ante de filio testatus, quam filius de patre, 397 b

Patri Domini nomen accedere ob potestatem, quod & filius per patrem capiat, 466 d

Patrem descendisse in virginem, ipsum natum & passum dicunt Præseani, 500 a



- Patriarchæ benedicti non modo pluribus  
 uxoribus, verum etiam concubinis con-  
 jugia miscuerunt, 521 c  
 Patriarchæ incircumcisi fuerunt, 185 c  
 Patriarchis plurariam matrimoniis uti  
 fas fuit, 162 a  
 Patriarchas & Propbetas Christus ex in-  
 ferioribus terrarum liberavit, 302 b  
 Pati pro Deo non possumus, nisi spiritus  
 Dei sit in nobis qui & loquitur de no-  
 bis quæ sunt confessionis: non ipse ta-  
 men patiens, sed pati posse præstans,  
 518 b c  
 Pati idipsum, quod aliis feceris, res ama-  
 rissima, 390 d 391 a  
 Patientia fatigetur improbitas, 144 d  
 Patientia prima inde a Deo, unde indi-  
 gnatio prima, 141 c  
 Patientia quem nobis patrem requirat,  
 144 a  
 Patientia Christi, Dei aures aperit, 147 d  
 Patientia & fidem subsequitur, & antece-  
 dit, 143 c  
 Patientia misericordiæ mater, 141 b  
 Patientia in detrimentis, exercitatio est  
 largiendi & communicandi, 144 b  
 Patientiæ divinæ species, 140 c  
 Patientiæ exemplum Deus, 140 b  
 Patientiæ voluptate Christus discessurus  
 volebat saginari, 141 b  
 Patientiæ utilitas & voluntas, 144 a b  
 Patientiæ proprium non æmulari, 147 b  
 Patientiæ laus, *ibid.* d  
 Patientiæ encomium scripsit Tertullianus  
 139 a  
 Patientiam omnes philosophi unanimiter  
 laudant, 140 a  
 Patientiam plane novam docet Christus,  
 428 c  
 Paulus an solus baptismum Christi indu-  
 erit, 228 d  
 Paulus Joannis in exitu coronatur, 215 a  
 Paulus an eandem doctrinam cum reli-  
 quis Apostolis prædicaverit, 210 a  
 Paulus noluit uti legis potestate, quia  
 gratis maluit laborare, 470 a  
 Paulus apud Agrippam nihil se ait profer-  
 re citra quam prophetæ annuntiassent,  
 348 c  
 Paulus stomacho vinum modicum prodesse  
 noverat, 105 b  
 Paulus Apostolus Christi, doctor nationum  
 in fide & veritate, vas electionis, Ec-  
 clesiarum conditor, censor disciplina-  
 rum, 567 a  
 Paulus apud summos sacerdotes sub tri-  
 buno inter Sadducæos & Phariseos fi-  
 dei suæ egregius professor, 345 d  
 346 a  
 Paulus, vas electionis, doctor nationum,  
 339 a  
 Paulus stigmata in corpore suo gestat,  
 331 b  
 Paulus aliquando in album Apostolatus  
 allestus, & a quo, 461 a  
 Paulus calefecit tamquam nutrix parvu-  
 los fidei, docendo quædam per veniam,  
 non per imperium, 534 b  
 Paulus reprehendit Apostolos, quod non  
 recto pede incederent, 375 a  
 Paulus columna immobilis disciplinarum,  
 568 a  
 Paulus Apostolus de persecutore primus  
 Ecclesiæ sanguinem fudit, 498 b  
 Paulus de tribu Benjamin ortus, 461 c  
 Pauli Apostoli epistolas, neque omnes,  
 neque totas accipit Cerdon, 223 a b  
 Pauli laus, 324 a  
 Paulum in Saule figurari, 461 c  
 Pauper spiritus nullus, nisi humilis, 147 d  
 Pauperes Dominus semper justificat, &  
 divites prædamnat, 144 a  
 Pavum se meminit Homerus Ennio som-  
 nante, 289 c  
 Pax piorum, bellum est sarana, 116 c  
 Pacem passim hæretici cum omnibus mis-  
 cent, 216 b  
 Peccator ante veniam deslere se debet,  
 quia tempus poenitentiae idem quod pe-  
 riculi & timoris, 524 c  
 Peccator traditur diabolo quasi carnifici  
 in poenam, 537 c  
 Peccatoris relictum exemplum, 126 b  
 Peccatum nisi malum factum dici non  
 meretur, 12 c  
 Peccatum omne impatientiæ adscriben-  
 dum, 142 d 143 a  
 Pecuniæ ardor ut restingeretur ex parte,  
 qua de victus necessitate causatur, præ-  
 tiosorum ciborum ambitio detracta est,  
 391 a  
 Pecuniariam rem augentes animæ antepo-  
 nant, 144 c  
 Perditio aliud, & aliud demutatio, 393  
 c d  
 Peregrinamur a Domino quamdiu vivi-  
 mus, 351 b  
 Peripatetici animam ex substantia quinta  
 esse dicunt, 267 a  
 perones effeminatissimi, 118 b  
 perpetua martyr firmissima, 304 b  
 persecutionis status animadvertendus, u-  
 trum a Deo obveniat, an a diabolo, quo  
 facilius de obitu ejus constare possit,  
 536 a  
 persecutionis ardore exuri, est probari de  
 fidei tenore, *ibid.* c & seq.  
 persecutionum fontes, synagoga Judæo-  
 rum, 496 b  
 persona Dei, Christus est Dominus, 475 d  
 in persona una videmus duplicem statum,  
 non confusum, sed conjunctum, Deum  
 & hominem Jesum, 516 d 517 a  
 petra Christus, multis modis & figuris  
 prædicatus, 194 a  
 petrina acies, *ibid.*  
 petrus reprehenditur ob inconstantiam,  
 victus a Paulo, 463 d  
 Petrus Romæ passus, & passioni Domini-  
 cæ adæquatur, 213 a  
 Petrus, charissimus discipulus, 425 b  
 Petro cur nomen mutatum, *ibid.*  
 Petrum ædificandæ Ecclesiæ petram dictum  
 an aliquid latuerit, 209 c  
 pharao perit cum suis ob impoenitentem  
 vitam, 192 a  
 pharao negavit Deum, 389 b  
 pharaonis cor cur induratum, *ibid.*  
 pharaonis duritia nascentium enecatrix,  
 381 a  
 phaneroses, Philumenes cujusdam puellæ,  
 quam quasi prophetissam sequitur Apel-  
 les, 223 b  
 phantasma inquinari non potest, 419 c  
 pharisæi additamenta quædam legis ad-  
 struendo a Judæis divisi sunt, unde etiam  
 hrc accipere ipsum quod habent nomen,  
 digni fuerunt, 219 b  
 pherecydes Saturnum ante omnes refert  
 coronatum, 104 c  
 pherecydes Pythagoræ magister, 285 d  
 pherecydem Pythagoræ magistrum fuisse,  
 265 c  
 philadelphus triginta novem annis regna-  
 vit, 190 c  
 Philippus Macedo nondum pater Olym-  
 piadi uxoris naturam obsignasse viderat  
 annulo, 298 b  
 philochorus autor, 299 a  
 philopator septemdecim annis regnavit,  
 190 c  
 philumene, quæ senferit de carne Christi,  
 403 a  
 philosophia elinguis vita contenta est,  
 ipse habitus sonat, 119 c  
 philosophia cur a quibusdam civitatibus  
 ejecta, 36 c d  
 philosophia habuit libertatem ingenii, &  
 medicina necessitatem artificii ad ex-  
 tendendos de anima retractatus, late  
 quærentur incerta, latius disputantur  
 præsumpta, 266 a  
 philosophiam ad gloriam propriæ artis  
 inflata, de certis incerta præjudicat,  
 263 b  
 philosophus gloriæ animal, 264 b  
 philosophus est discipulus Græciæ & ho-  
 minum, 36 c  
 philosophus torum se ad famam compa-  
 randam dirigit, *ibid.*  
 philosophi variis sectarum libidinibus in-  
 ter se discordant, 140 a b  
 philosophi mundum hunc innatum infe-  
 ctumque defendunt, 331 c d  
 philosophi & Christiani magna differen-  
 tia, 36 c  
 philosophi de Deo nihil certi proferre  
 sunt ausi, *ibid.* d & 37 a  
 philosophi inimice affectant veritatem, &  
 affectando corrumpunt, ut qui gloriam  
 capient, 35 d  
 philosophi schola negat carnis restitutio-  
 nem, 136 b  
 philosophorum Deus, 396 a  
 philosophorum ingenia veterum instrumen-  
 tum interverterunt, 37 a  
 philosophorum etiam Prophetas legisse,  
 265 c  
 phoenix seipsum funerans renovat, 332 c  
 phœnices in Africam eructant, 116 a  
 phosphorus frigidissimus rhetor Latine  
 phrygæ hæretici, 223 c  
 phrygas timidos comici illudunt, 279 a  
 phryne meretrix Diogenis, 36 a  
 physica superstitio, 465 a  
 physcon rex libidinosisissimus, 116 c  
 pietatis deposita, 31 b  
 in piscibus celebri lapidofitas quædam,  
 258 c  
 piscitrati studium in instruendis bibliothe-  
 cis, 17 c  
 placendi voluntas viris propter feminas,  
 & foeminis propter viros vitio naturæ  
 ingenta est, 157 c  
 placendi per decorem studium non est de  
 integra conscientia, 152 c  
 plato animam in capite includi dixit,  
 274 b  
 Plato ventris gratia Dionysio adulatur,  
 36 c  
 plato de immortalitate animæ, 326 a  
 plato per somnium moritur, 288 d  
 plato vult esse substantias quasdam invisibi-  
 les, incorporales, supermundiales,  
 divinas & æternas, quas appellat ideas,  
 278 a  
 platonis sententia de mundo, 112 c  
 platonis honor, 266 b  
 platonem omnium hæreticorum condicione  
 mentarium esse factum, 280 c  
 platonis Christianismus, 205 a  
 pleroma & Æones triginta introduxisse Va-  
 lentinum, 211 d  
 poenarum ingenia, 330 c  
 poenitentia Dei, quæ? 594 b  
 poenitentia vita est, quum præponitur  
 morti, 122 d  
 poenitentia vana necessario, ubi emenda-  
 tio nulla, 120 b  
 poenitentia confessio est delicti, 315 c  
 poenitentia frustra agitur, si caret venia,  
 556 d  
 poenitentia nomen in Græco sono, non  
 ex delicti confessione, sed ex animi de-  
 mutatione compositum est, 394 c  
 poenitentia confessio evenit etiam in bo-  
 nis ad invidiam & exprobrationem  
 ejus qui beneficii ingratus extiterit,  
 393 c  
 poenitentia instrumentum metus, 125 c d  
 poenitentia secundæ debitor, 126 b  
 poenitentia Dei mors, 394 b  
 poenitentia stimulus ex fide, 432 b  
 poenitentia causæ, 556 c  
 poenit. sapere confessionem mali operis  
 alicujus vel erroris, 393 c  
 poenitentiam, quæ per Dei gratiam offen-  
 sa & indicta nobis, in gratiam nos  
 Domino revocat, semel cognitam at-  
 que susceptam nunquam post hac itera-  
 tione delicti resignari oportere, 123 b  
 ex poenitentia maturefcit emendationis  
 fructus, 563 b  
 poetis nec vigilantibus credendum, 289 c  
 polycarpus Smyræorum Ecclesiam gu-  
 bernavit, ab Joanne ordinatus, 213 c  
 polycratis sapientia, 12 d  
 polycrati Samio filia, crucem prospicit  
 de Solis unguine & lavacro Jovis,  
 298 d  
 poma contacta cinerescere, 32 d  
 pompejus magnus solo theatro minor,  
 cum illam arcem omnium turpitudinum  
 extruxisset, veritus quandoque memo-  
 riæ suæ censoriam animadversionem,  
 Veneris ædem superposuit, & ad dedi-  
 cationem edicto populum vocans, non  
 theatrum, sed Veneris templum nun-  
 cupavit, 77 b c  
 pompeii oppidum in Campania, 32 d  
 pompeii aræ trinæ, 112 b  
 pontifex maximus & Flaminica nubunt  
 semel, 535 c  
 pontificis maximi, Episcopi Episcopo-  
 rum edictum de mæchis & fornicatori-  
 bus 555 a b  
 pontificem maximum rursus nubere nefas,  
 166 a



Pontius pilatus, Syriæ præses, 20 c  
 pontus inhospitalis, 365 a  
 in ponto, nihil tam triste ac barbarum,  
 quæ quod illic Marcion natus est,  
 366 a  
 ponticus Heraclides, 270 b  
 ponticus Naucerus, Stoicæ studiosus,  
 215 b  
 portare Græci etiam pro eo solent pone-  
 re, quod est tollere, 418 d  
 porta cæli strata a Christo, 412 c  
 portas duas Homerus divisit somniis,  
 corneam veritatis, fallaciæ eburneam,  
 298 a  
 praxeas hæreticus, 223 d  
 præceptum principale, 479 c  
 prædicare prius est, posterius tingere,  
 229 d 230 a  
 prædicatores alios non esse recipiendos  
 quam Apostolos quos Christus instituit,  
 209 a  
 prælium operabitur filius pacis, cui nec  
 litigare conveniet, 107 b  
 præliorum negotia, & dolus, & injusti-  
 tia, 193 c  
 præscript. in compendiis veritatem vin-  
 cere decet, 397 a  
 præsepia cruenta Diomedis, 116 b  
 præsidibus nec suis hæretici reverentiam  
 exhibent, 217 d  
 præsumptio impedimentum est timoris,  
 155 a  
 præsumpt. in verecundiæ portio est, in-  
 fiat petitorum, despiciat datorem,  
 125 c  
 prævaricator, qui proprie, 4 a  
 præbyter hodie, qui cras laicus,  
 217 c  
 presbyteris advoli, 127 a  
 aris Dei adgeniculari, *ibid.*  
 principatum affectatores increpantur a  
 Christo, 443 d  
 principale quid nisi quod super omnia,  
 nisi quod ante omnia, & a quo omnia,  
 234 d  
 principium sive initium inceptionis esse  
 verbum non alicujus substantiæ nomen,  
 240 a  
 primogenitus Christus, ut ante omnia  
 genitus, & unigenitus, ut solus ex Deo  
 genitus, 503 c  
 prisca prophetis, 331 c  
 priscilla Montanista, 544 b  
 pristinus, qualis martyr, 551 a  
 probole, 504 b  
 proculus nostræ virginis senectæ, & Chr.  
 eloquentiæ dignitas, 252 b  
 proculi hæresis, 223 c  
 prodesse cum possis, nolle nihil malignius,  
 376 c  
 promereri nolle, delinquere est,  
 516 d  
 promerendi artificium, obsequium est,  
 141 c  
 pronuntiatio, 222 a  
 prophetæ multa figurate per allegorias,  
 per ænigmata & parabolas scripserunt,  
 aliter intelligenda quam scripta sunt,  
 399 a b  
 prophetæ an omnia per imagines concio-  
 nati sint, 336 d  
 prophetæ an officio prophetandi nomen  
 habent, 17 c  
 prophetæ & Patriarchæ appendices Do-  
 minicæ resurrectionis migraverunt in  
 paradysum, 304 b  
 prophetarum fors in mundo, 109 c d  
 prophetæ fuerunt vox Domini, 287  
 c d  
 prophetarum eloquium manifeste resur-  
 rectionem mortuorum annuntiat,  
 336 c  
 prophetici eloqui proprietates,  
 psalmi & hymni sonant in duos conjuges,  
 & mutuo provocant, quis melius Deo  
 suo canat, 172 b  
 psalmi Valent. magna impudentia conscri-  
 pti, 320 d  
 psalmi fere omnes Christi personam susti-  
 nent, 306 b  
 pseudapostoli virtutes maximas edent ad  
 fallaciam muniendam corruptæ prædica-  
 tionis, 218 c  
 pseudapostoli, adulteri evangelizatores  
 sunt, 203 c  
 Pseudapostolos & operarios dolosos trans-

figuratores sui per hypocrisim scilicet,  
 conversationis non prædicationis adul-  
 teratæ rei, 476 d 477 a  
 pseudoprophetæ sunt falsi prædicatores,  
 203 c  
 ptolemæus Philadelphus eruditissimus,  
 & omnis litteraturæ sagacissimus,  
 17 c  
 ptolemæus annis triginta octo regnavit,  
 190 c  
 ptolemæus hæreticus cum Valentino per  
 omnia sensit, 222 b  
 ptolemæi Miscellanea, 256 a  
 publicanorum nomen cur tam execrabile,  
 561 c  
 P. Crassus per risum moritur, 302 c  
 pudens præles missum ad se Christianum  
 in elogio, concussione ejus intellecta  
 dimisit, scisso eodem elogio, sine  
 accusatore negans se auditurum homi-  
 nem secundum mandatum, 70 d  
 71 a  
 pudicitia templi Dei ædificata & antificata  
 est, quia nihil immundum, nec prophana-  
 tum inferre sinat, nec Deus ille qui  
 inhabitat, inquinatam sedem offensus  
 relinquat, 154 c  
 pudicitia ubi, ibi vacua pulchritudo,  
 155 c  
 pudicitia an in sola carnis integritate, &  
 stupri aversione consistat, nec quicquam  
 extrinsecus opus sit de cultus & orna-  
 tus dispositione, 154 a b  
 pudicitia sine instrumento ejus non serva-  
 bitur, 158 a  
 pudicitia ibi, ubi Deus est, *ibid.*  
 pudicitia est flos morum, honor corpo-  
 rum, decor sexuum, integritas sangui-  
 nis, fides generis, fundamentum fan-  
 dationis, præjudicium omnis bonæ men-  
 tis, 554 a  
 pudicitia venditio pretio in foeminis co-  
 gitur, 143 b  
 pudicitia Christianæ satis non est esse,  
 verum & videri, 160 b  
 pudicitia veræ conscientia a feminis na-  
 tionum abest, quia nihil verum in his  
 quæ Deum nesciunt præsidem & magi-  
 strum veritatis, 154 b  
 pudoris armaturam induere, 182 a b  
 pudoris verba inimica per loquacitatem  
 inrepunt, 166 a  
 pudoris quidam magis memores quam sa-  
 lutis, 127 a  
 pudorem resignare per osculum & dexte-  
 ras, 180 c  
 Pudorem esse priorem quam corporis pla-  
 gam, 495 b  
 Puerorum discibula, 258 d  
 Pueror sapere & intelligere, 278 d  
 Pueris impiis Deus non pepercit, 438 a  
 Pulchritudinis proprie usus & fructus, lu-  
 xuria, 155 c  
 Purpura regum vestis, 69 b c  
 Pyctes corona premit vulnera, 492 b  
 Pyrrhus fallendis piscibus egit, 287 b  
 Pythagoras non turpi modo, verume-  
 tiam temerario mendacio incubuit, 285  
 b  
 Pythagoras imbellis prælia Græciæ vitans,  
 Italiam maluit quietem geometriæ & as-  
 trologiæ & musicæ agere, quam bellige-  
 rari, 287 a b  
 Pythagoræ & Empedoclis opinio de me-  
 tempsychose & metempsychosi, *ibid.*  
 &c.  
 Pythii dæmonii suffragium Socratem sa-  
 pientissimum pronuntiavit, 264 c

## Q

Quærendi & pulsandi & petendi for-  
 mæ, 205 a b c & seqq.  
 Quæstionis summa certis lineis determina-  
 re, 184 b  
 in Quæstione omni iusta & digna est præ-  
 scriptio ad propositum interrogationis  
 pertinere debere sensum præscriptionis,  
 455 a  
 Quæstiones infinite Christianis cavendæ,  
 266 a  
 Quæstiones indeterminales Apostolus odit,  
 370  
 Quæstiones de vocabulorum occasione-

bus plurimum subornantur, sicut &  
 de verborum communionibus, 360  
 c  
 Quæstiones de scripturis solis dissolvendæ,  
 327 c  
 Quæstiones infructuosæ unde, 204 c  
 Qualitates cum demutantur, accipiunt vo-  
 cabulorum possessiones, 318 c  
 Quies corporibus solatium proprium est,  
 297 b  
 Quintilla monstruosissima, 224 b

## R

Ratio resta, 246 c  
 Ratio legem commendat, 193 a  
 Ratio divina in medulla, non in superfi-  
 cie, 327 c  
 Reatus animæ, 378 a  
 Reatum inter se spiritus & caro commu-  
 nicant, spiritus ob imperium, caro ob  
 ministerium, 225 d  
 Rebecca de disciplina Christi, 179 c  
 Rebecca conspecto procul sponso, vela-  
 men invasit, *ibid.*  
 Rebecca viscera inquietantur, & longe  
 adhuc partus, & aeris nullum impul-  
 sus, 283 c  
 Rebecca ex utero duo populi, & duæ gen-  
 tes prodierunt, 183 b  
 Rebellum in castris facile proficitur, 217  
 c  
 Recidivatus Judæorum status, 243 c  
 Recorporare, *ibid.* b  
 Recorporatio, 343 c  
 Redanimatio, *ibid.*  
 Regnum nobis in terra an sit repromissum,  
 411 d  
 Regnum Dei quorum est adire, induere o-  
 portebit vim incorruptibilitatis & im-  
 mortalitatis, 357 a  
 Rejiciendum a nobis nihil omnino est,  
 quod pertinet ad nos, 151 a b  
 Religio sortita est invidiam statim ut coli  
 Deus cœpit, 493 c  
 Religio alterius nec alii obest, aut pro-  
 dest, 69 a  
 Religio nulla potior quam Dei vivi, 226  
 a  
 Religionis non est cogere religionem, quæ  
 sponte suscipi debeat, non vi, cum &  
 hostiæ ab animo libenti exposculentur,  
 69 b  
 Renuntiare in baptismo diabolo & pompæ  
 ejus, 102 a  
 Repudium qui primus fecerit, 530 d  
 Repudium ab initium fuit, 530 d  
 Repudium aut discordia fieri, aut discor-  
 diam facere, *ibid.*  
 Resurgere non est, nisi ejus quod cecidit,  
 471 d  
 Resurgere nihil expectabit, nisi quod an-  
 te succiderit, 336 a  
 Resurrectio carnis a fidelibus simpliciter  
 notam jam fide recepta, sine ulla qua-  
 litatis quæstione, 348 c  
 Resurrectio tam dictis quam factis prædi-  
 catur, 342 b  
 Resurrectio rei caducæ est, 336 b  
 Resurrectio mortuorum, fiducia Christia-  
 norum, 325 a  
 Resurrectio carnis durius creditur, quam  
 una divinitas, 326 c  
 Resurrectio Christi in exemplum spei no-  
 stræ, 320 a  
 Resurrectio, janua regni cœlestis, 474  
 b  
 Resurrectio mortuorum unum apud omnes  
 edictum pendet, 335 d 336 a  
 Resurrectionis imaginem inducere, 216 d  
 217 a  
 Resurrectionis vocabulum non aliam  
 rem vindicat, quam quæ cecidit, 471  
 d  
 Resurrectionis præsumptores vocantur Chri-  
 stiani, 67 c  
 Resurrectionis mortuorum testatio, est or-  
 do revolubilis rerum, 332 b  
 Resurrectionem animæ soli idcirco destina-  
 tam quidam dicunt, in carnem quoque  
 præcucurrisse; quia non potuissent aliter  
 ostendi resurrectionem animæ invisibilis, nisi  
 per visibilis substantiæ resurrectionem,  
 348 b



Resurrectionem Apostolica instrumenta re-  
stantur, *ibid.*  
Resurrectionem Christi credentes, in no-  
stram quoque credimus, 146 d  
Resurrectione Christi infirmata, etiam no-  
stra subversa est, 401 d  
Retributio nulla non ex iudicatione con-  
sistit, 439 b  
Rex in suo folio usque ad Deum, tamen  
infra Deum, comparatus autem ad Deum  
excidet jam de summo magno transla-  
to in Deum, 367 c  
Rhodia lex & Pontica, 399 c  
Robiginis dea, 75 b  
Romæ demoniorum conventus confedit,  
76 a  
Romana superstitio incertis diis sacrifici-  
vit, 369 c  
Romana superstitio varia de janitrice po-  
restate narrat, 493 d  
Romana Ecclesia fidelis, cui totam doctri-  
nam Apostoli cum sanguine suo profu-  
derunt, 215 a  
Romane Ecclesie Evangelium Petrus &  
Paulus sanguine suo signatum relique-  
runt, 415 d  
Romanus status, 340 a  
Romani Episcopi autoritas, 501 a  
Romanorum regnum quousque dilatetur,  
189 b c  
Romanensis Ecclesia, 212 c  
Romulus ascensus sui in cælum habuit  
Proculum affirmatorem, 417 a  
Romulus Consulum Deum invenit, 324 b  
Rosa ex horto Midæ lecta, 410 a  
Rubellius Geminus Consul, *ibid.*  
Rufi convivium, 111 b  
Rupices sunt iidem qui & opici, indocti  
& amusi, 268 a  
Rutilius sanctissimus martyr, quum toties  
fugisset persecutionem de loco in locum,  
etiam periculum (ut putabat) nummis  
redemisset, post totam securitatem quam  
sibi prospexerat, ex inopinato apprehen-  
sus, & præditi oblati, tormentis dissi-  
patus, & pro fugæ castigatione, dehinc  
ignibus datus, passionem quam vitarat,  
misericordie Dei retulit, 538 d

## S

Sabbatizare nos omni opere servili sem-  
per debere, & non tantum septimo  
quoque die, sed per omne tempus,  
186 d  
sabbatum quod nos Deus vult custodire,  
*ibid.*  
sabbatum fuisse tempore præceptum, 187  
a  
sabbatum temporale, & sabbatum æter-  
num, 186 d  
sabbati diem benedictione Patris a pri-  
mordio sanctum, Christus sua benedi-  
ctione efficit sanctiorem, 424 c  
sabbatot Dominus dictus, quia sabbatum  
ut rem suam tuebatur, *ibid.* b  
circa sabbati legem Pharisei in totum er-  
rarunt, non animadvertentes conditio-  
naliter eam indistentem serias operum  
sub certa specie eorum, *ibid.* a  
sabbati an Christus sit destructor, 272 c  
sabbati observatio, quasi salutis medela,  
185 a  
sabbato pugnarunt Machabæi fortiter,  
187 c  
sacerdotes de novo nubere prohibet, 529 b  
sacerdotes non plus nubent, 522 a  
sacramentum ligni, 199 d  
sacramentum Christianorum, 718 d  
sacramentum allegorie, 465 c  
sacramenti ejusdem una traditio, 209 a  
in sacramenti verba respondere, 138 a  
sacramenta figurarum, 461 c  
sacramentorum divinarum res Satan in  
idolorum mysteriis æmulatur, 217 a  
sacrificare solummodo debebant Judæi uno  
in loco, 187 d  
sacrificium acceptabile Deo, 188 a  
sacrificium offerre, 159 c  
sacrificium Christus factus pro omnibus  
gentibus, 199 d  
sacrificii spectatores, 96 a  
sacrificii participatio, 136 a  
sacrificia ab invitis non sunt desiderata,  
69 b

sacrificia Deo grata, 330 c  
sacrificia terrenarum oblationum & spirita-  
lium sacrificiorum, 188 a b  
sacrificiorum onera, & operationum &  
oblationum negotiosas scrupulositates  
cur Deus instituerit, 391 a  
sacrificiorum rationalis institutio, 394 d  
sacrificiis spiritalibus Deo litandum, 188  
a  
sacrilegi olim existimati Christiani, qui  
tamen nec in furto unquam deprehensi,  
nec in sacrilegio, 69 b  
sadducæi resurrectionis negatores, 347 a  
sadducæi neque animæ, neque carnis ad-  
mittunt salutem, *ibid.*  
sadducæi ex samaritani erroris radice sur-  
gentes, ausi sunt resurrectionem carnis  
negare, 219 b  
sadducæorum callida quæstio de nuptiarum  
frequentia, 528 d  
sadducæorum propria opinio, 214 a  
sadducæorum partiarum, 326 a  
sadducæorum propinqui, 307 b  
sale & melle medicari pueros, 436 a  
salmacis fons, 257 b  
salomon gloriam quam habuit in Deo, a-  
misit, per mulieres in idololatriam us-  
que pertractus, 472 d  
salomon de idololatria sibi sponsavit Ec-  
clesiam, 422 d  
salomon rejicitur, sed jam a mulieribus  
alienis possessus, & idolis Moabitarum  
& sodomorum mancipatus, 393 b  
salomon omni gratia & sapientia donatus  
a Domino, ad idololatriam a mulieri-  
bus inducitur, 203 a  
salomoni ira Dei accessit post luxuriam &  
idololatriam, 499 c  
salvum omni modo constat, 358 b  
salutificator unus, 319 b  
samarita desciverat ab Israele, habens schis-  
ma illud ex novem tribubus, quas a-  
vulsas per Achiam Prophetam colloca-  
verat apud Samariam Hieroboam, 452 a  
samaritæ spolia, 192 d  
samaritæ nomine, idololatriam notari,  
samaritæ intellexit veram se Deo omni-  
potenti oblationem, gratiarum scilicet  
actionem, apud verum templum & ve-  
rum Pontificem ejus Christum facere de-  
bere, 431 b  
samaritani de montibus, & puteis patrum  
semper gloriati sunt, *ibid.*  
sameas a leonibus occiditur, 553 c  
samius sophista Platoni autor est, anima-  
rum de recidivatu revolvibili semper ex  
alterna mortuorum atque viventium sus-  
fectione, 285 b  
samuelis anima an a Pythonico spiritu evo-  
cata, 306 b  
sanctus Dei Christus, 417 d  
sanctitati designati, 294 b  
sanguis nihil aliud quam rubeus humor,  
316 b  
sanguis de omnibus bestiis requiritur,  
344 b c  
sanguinis sui salutaris figuram Christus  
concupiscebat, 457 d  
sapientie secularis materia, temeraria in-  
terpres divinæ naturæ & dispositionis,  
204 b  
sapiens nullus, nisi seculo stultus fiat,  
229 a  
sapor etiam in rebus parvis, 479 d  
sardanapalus libidinibus insignis, 116 c  
sarmatæ mente torpentes, 283 b  
sarpedonis in Troade oraculum, 299 a  
satan sanctorum est delator, & criminator,  
291 c  
satan docuit Cain ab homicidio incipere,  
143 a  
satan decidit e sublimitate cœlesti, 387 b  
satan principaliter fidei veræ adversatur,  
142 b  
satanas cum in Angelum lucis transfigu-  
ratur, an qualitatem suam amittat,  
361 a  
satanas in Angelum lucis transfiguratur,  
477 a  
satanæ in servos Dei vivi nihil licebit,  
nisi permiserit Dominus, ut aut ipsum,  
destruat per fidem electorum in tenta-  
tione victicem, aut homines ejus fuisse  
traducat, qui defecerunt ad ipsum,  
537 a  
saturninus hæreticus dixit innascibilem

virtutem, id est Deum, in summis &  
illis infinitis partibus, & in superiori-  
bus manere; longe autem distantes ab  
hoc angelos inferiores mundum fecisse,  
219 c d  
saturninus Menandri Simoniani discipu-  
lus, 280 b  
saturnus quadratus, 374 a  
saturnum pallium commendat, 117 a 118 a  
Saturnum Afrorum hominum victima pla-  
cari apud seculum licuit, 491 b  
Saul eligitur, sed nondum despector Pro-  
phetæ Sampelis, 393 b  
Saul bonus præ cæteris, postea evertitur,  
203 a  
Scalæ quas somniabat Jacob, aliis ascen-  
sum in superiora, aliis descensum ad  
inferiora demonstrant, 536 b  
Scandalum non bonæ rei, sed malæ e-  
xemplum est, ædificans ad delictum,  
174 b  
Scientia naturalium ne in bestis quidem  
deficit, 403 b c  
Scire nihil, est omnia scire, 207 b  
Scorpium magnum de modico malo terra  
suppurat, 487 a  
Scorpii remedia, *ibid.*  
Scriptura divina dividitur late semper,  
74 b  
Scripturam ubi non facit tentationis men-  
tionem, non admittit tentationis inter-  
pretationem, 432 d  
Scriptura negat quod non notat, 157  
b  
Scriptura figurate solet uti translatione  
hominum ex comparatione criminum,  
193 a  
Scriptura lege condit, natura contestatur,  
disciplina exigit, 182 a  
Scripturæ sensus certæ interpretationis ex-  
perit gubernaculum, 205 c d  
Scripturæ plenitudo adoranda, 241 d  
Scripturam omnem ædificationi habilem  
divinitus inspirari, 151 b  
Scripturæ medullas nemo magis novit quam  
ipsa Christi scola, 497 c  
Scripturarum & expositionum adulteratio  
illic deputanda est, ubi diversitas inve-  
nitur doctrinæ, *ibid.*  
Scripturarum & expositionum & omnium  
traditionum Christianarum veritas ubi  
sit, 208 b c  
Scripturarum collatio cum hæreticis non  
habenda, *ibid.*  
Scripturarum congressionibus nihil profici-  
mus apud hæreticos, 207 b c  
Scripturarum divinarum instrumentum,  
184 a  
Scripturarum omnium consonantia, 198  
a  
ex Scripturis solis quæstiones solvendæ  
327 c  
Scripturas alius manu, alius sensu expo-  
sitiones invertit, 216 b  
Scythæ tetrior, 366 a  
Scythæ exuperant Persas, 116 a  
Secessum vocat carcerem, 137 c  
Seculum est Dei, secularia autem diabo-  
li, 79 c  
in Seculo omnia imaginaria, & nihil ve-  
ri, 109 b  
Secundus hæreticus cum Valentino consen-  
sit, 222 b 246 d  
Sedulitas nugas non facit, 166 b  
Sefhora mater calculo præputium infantis  
circumcidit, qui alias fuisset ab angelo  
præfocatus, 185 c  
Selginæ oves, 116 b  
Seminare in lacrymis, & in exultatione  
metere, 426 b  
Seminationem vocat Apostolus dissolutio-  
nem corporis in terram, 474 b  
Seneca dicit omnia post mortem finire,  
etiam ipsam, 325 a  
Senecæ dictum de artibus & ætatis om-  
nium rerum, 278 d 279 a  
Sensum pati non opinari, animam enim  
opinari Stoici dicunt, 275 b c  
Sensus communes simplicitas ipsa com-  
mendat, 327 c  
Sensus ejus rei quæ sentitur intellectus,  
171 b  
de Sensibus quinque quæstio, 275 b  
Sensualitatem Plato in Timæo irratio-  
nem pronuntiat, & opinioni implicitam,  
*ibid.*



- Sentire pati est, & pati sentire, 272 d  
 Sentius Saturninus, 433 a  
 Sepiis piscibus comparantur Marcionitæ, 392 a  
 Sepultura Christi quomodo sublata e medio ejus, 196 d  
 de Sepulcro exire, quidam dicunt esse de seculo evadere, 336 d  
 Sepulcrorum ambitione nomen servare, 69 a  
 Sequester Dei atque hominum Christus, 358 b  
 Sermo quomodo caro factus sit, utrumne quasi transfiguratus in carne, an indutus carnem, 516 c  
 Sermo est vox & sonus oris, & aer offensus, intelligibilis auditu, ceterum vacuum quid, & inane, & incorporale, 503 d  
 Sermo de organo carnis est, 330 a  
 Sermo Deus, & sermo domini manet in æternum, perseverando scilicet in sua forma, 516 d  
 Sermonem apud Deum in primordio fuisse quidam per simplicitatem dicunt, cum magis rationem competat antiquiorem haberi: quia non sermonalis a principio, sed rationalis Deus etiam ante principium, 503 a  
 Serpens æneus in ligno positus, 196 b  
 Serpens a primordio divinæ imaginis prædo, 246 c  
 Serpentis simulacrum cur Moyses erexit, 88 b  
 Serpentis exuvium & senium, 114 b  
 Serpentis effigies non ad idolatriæ titulum pertinebat, sed ad remedium, 392 d  
 Serpentem æneum Moyses cur erexit secundum Ophitas, 220 b  
 Serram per lineam reciprocare, 101 d  
 Servorum vincula ex auro, 159 a  
 Servos captivos vel malo genio mercatores in exequiis immolabant, 78 b  
 Servos alienos ne Galba quidem manumiserit, facilius liberos soluturus, 463 c  
 Sethoita dicunt duos homines ab Angelis constitutos, Cain & Abel; propter hos, magnas inter Angelos contentiones & discordias extitisse, 221 a b  
 Severus Imperator, 372 c  
 in Sexuum solenni officio, quod marem & feminam miscet, in concubitu dico communi, scimus & animam & carnem simul fungi, animam concupiscentia, carnem opera; animam instinctu, carnem actu, 284 c  
 Sibynæ, genus venabulorum, 413 b  
 Siccitates depulsæ sunt geniculationibus, jejunationibus Christianorum, 71 b  
 Signaculi nostri principalis auctoritas, 9 a  
 Signatur caro, ut & anima muniatur, 330 b  
 Signorum & virtutum temeraria fides non admittenda, 108 a  
 Silenus Phrix, 295 c  
 Silenus penes aures Midæ blattit, 112 c  
 Simon Magus maledictus ad Apostolis, de fide ejectus est, 90 a b  
 Simon Samaritanus redemptor Spiritus sancti, 290 b  
 Simon Magus ausus est summam se dicere virtutem, id est, summum Deum, mundum autem ab Angelis suis institutum, 219 c  
 Simonem esse crucifixum, non Christum, unde nec in eum credendum esse, qui sit crucifixus, *ibid.*  
 Simoniana magia est disciplina Angelis serviens, 214 b  
 Simplicitas sapientiæ conjuncta, 252 b c  
 Simplicitatem volunt esse hæretici prostrationem disciplinæ, cujus penes nos curam lenocinium vocant, 217 b  
 Sirenes monstrosæ, fabulosæque cantrices, 399 b  
 Smaragdos latere in cingulis, 152 c  
 Sobolem vicariam & posthumam supparari, 529 a  
 Sobolem verisimilius est ab origine potius, quam originem a sobole vocitari, 242 b  
 Socrates consolabatur uxorem muliebriter inclamantem, 264  
 Socratis disputatio de anima, cicutis demationis exhaustis, *ibid.*  
 Socrati dæmonium a pueritia adhæsit, *ibid.* b  
 Socratis dæmonium a pueritia adhæsisse pessimum revera pædagogum, *ibid.*  
 Socratem puerum adhuc spiritus dæmonicus invenit, 294 a  
 Sodalitia, 159 a  
 Sodomorum & Gomorræ populus, 193 a  
 Sol quibus salubris non sit, 381 b  
 Sol in conventu Uticensi extincto pene lumine adeo portentum fuit, ut non potuerit ex ordinario deliquio hoc pati, 70 a b  
 Sol unicus mundum hunc temperat, 381 b  
 Sol corpus, siquidem ignis, 269 b  
 Solis ipsius radio scriptum, Ita claret, proverb. 354 c  
 Solem nocturnæ nesciunt oculi, 209 b  
 ad Solem uncti, 404 a  
 Somnia plurima, incuti a dæmonibus, 299 c  
 Somnia vana in rotum Epicurus judicavit, liberans a negotiis diunitatem, & dissolvens ordinem rerum, & in passivitate omnia spargens, ut eventui exposita & fortuita, 298 a  
 Somniorumne aliqua natura creditur immunitis, 300 c  
 Somniorum fides de effectu, non de conspectu renuntiatur, 306 c  
 Somnus non est extra naturale, ut quibusdam philosophis placet, 295 c  
 Somnus est recreator corporum, redintegrator virium, probator valetudinum, pacator operum, medicus laborum; cui legitime fruendo dies cedit, nox legem facit, auferens rerum etiam colorem, 296 c  
 Somnus tam salutaris, tam rationalis, etiam in publicæ & communis jam mortis effingitur exemplar, *ibid.* d  
 Somnus corpori provenit in quietem, 297 b  
 Somnus, finis operis, 296 b  
 Somni plurima præparatura est in esu & potu, *ibid.* d  
 Somno magis reficitur homo, quam fatigatur, *ibid.* a  
 Somnum Stoici sensualis vigoris affirmant, *ibid.* b  
 Sophocles tragicus somniando redinvenit coronam auream, quam ex arce Athenæ perdidissent, 299 a  
 Soranus medicus quatuor libros de anima scripsit, 267 d 268 a  
 Soror quædam revelationum charismata sortita, mira narravit, 419 b  
 Soter in Alexandria triginta quinque annis regnavit, 190 c  
 Spadonatus, 158 c  
 Speculum omni occasione consulere, 157 c  
 Speculum alterius est nulla res, 247 d  
 Spectaculum omne sine concussione spiritus non est, 79 c  
 Spectaculo an liceat Christianis uti, 83 a  
 Spectaculorum universam paraturam ex idololatria constare, 74 d  
 Spectaculorum voluptates an Christiano videre liceat, 78 a & seq.  
 Spectaculorum secularium prophanæ voluptates, 153 a  
 Spectaculorum circa voluptates infamata conditio est ab eis, qui natura quidem omnia sentiunt, ex quibus spectacula instruuntur, scientia autem deficiunt, 104 a  
 Spes unica totius orbis, 310 b  
 Spei est contemplatio in hoc spatio per fidem, non representatio, nec possessio, sed expectatio, 339 a  
 Spirare, est flatum ex semetipso agere, 271 b  
 Spiritus adversarius ex diversitate prædicationis apparet, primo regulam adulterans fidei, & ita ordinem adulterans disciplinæ, 526 a  
 Spiritus Dei Saulum vertit in alium virum, 272 b  
 Spiritus dominatur, caro famulatur, 225 b  
 Spiritus nequam omnibus hominibus adhæret, ab ipsa etiam janua nativitatis animas aucupabundus, 294 a  
 Spiritum columbæ corpore lapsus descendisse super Christum, 309 b  
 Spiritum Dei, hæretici delicto insulcant, 392 d  
 Spiritus sanctus, tertium nomen divinitatis, & tertius gradus majestatis, 516 d  
 Spiritus sanctus ultro agnoscitur, nec expectat sanctitatis admonitionem, quæ propria aatura est ejus, 526 d  
 Spiritus sanctus, doctor veritatis, 214 a  
 Spiritus sanctus Apostolorum animas & mentes confirmavit, & evangelica sacramenta distinxit, & in ipsis illuminator rerum divinarum fuit, 518 d  
 Spiritus sanctus per Joelem promissus, sed per Christum redditus, *ibid.*  
 Spiritus sancti vicariam viam Christum misisse, qui credentes agat, 207 a  
 Spiritus sancti natura declarata per animal simplicitatis & innocentie, 227 a  
 Sponsa Christi caret etiam aurium macula, 555 b  
 Sportulam ut furunculus caprare, 406 a  
 Spurciloquium in congressibus hæreticorum, 328 a  
 Statilius taurus, 112 d  
 Statina dea, 294 b  
 Stationes olim factæ, 168 d  
 Stationes in vesperam producere, 544 b  
 Stella a stella differt in gloria, non tamen in substantia, 356 b  
 Stephanus angelicum fastigium induit, 360 d  
 Stephanus cum lapidaretur, vidit adhuc stantem Christum ad dexteram Dei, ut exinde sessurum, donec ponat illi Pater omnes inimicos sub pedibus ejus, 518 d  
 Sterilem parere contra naturam Deo non fuit, sicut nec virginem, 505 c  
 Stephorus auctor, 76 b  
 Stigmata corporalia Christus ostendit, 456 c  
 Stoicus Christianismus, 286 a b  
 Stoici Deum volunt sic per materiam decurrere, quomodo mel per favos, 248 d  
 Stoici non omnem sensum, nec semper, de mendacio onerant, 276 a b  
 Stoici Deum malunt providentissimum humanæ institutioni inter cetera præsidia divinatricum artium & disciplinarum somnia quobus nobis indidisse, peculiare solatium naturalis oraculi, 299 b  
 Stoicorum opinio de anima, 267 a  
 Strato phisicus dixit animam esse in superciliorum medietate, 274 b  
 Strato auctor, 599 a  
 Strato cælum & terram Deum dixit, 385 b c  
 Strato segregationem causati spiritus somnum dicit esse, 196 a  
 Strato unitatem animæ tuetur, 274 a  
 Strato in membranulis esse animam dixit *ibid.* b  
 Strygiæ paludes poeta tradidit mortem diluentes, 301 a  
 Substantia aliud est, & aliud natura substantiæ, 288 c  
 Substantia nulla digna est, quam Deus induat, 402 d  
 Substantiam unam tenere in tribus coherentibus, 506 d  
 Suffectura, 365 a  
 Summum magnum necesse est sit unicum, 367 b  
 Superinducti fratres turbant primævam Ecclesiam, 463 b  
 Superstitio vulgaris communis idololatriæ, cum in simulacris de nominibus & fabulis veterum mortuorum pudet, ad interpretationem naturalium refugit, & dedecus suum obumbrat, 371 d 372 a  
 Surgere potest & quod omnino non cecidit, & quod semper retro jacuit, 471 d  
 Susanna revelata in judicio, 102 b  
 Suspiciones impudicas omni modo cavendas esse, 160 a  
 Sustinere in finem, nihil aliud quam pati in finem, 494 c  
 Sutrinx Venereæ, 77 b c  
 Syllogismi Apellis, 223 b  
 Sylvam cadere, 215 c  
 Symbolum moris indulgere necessitate, 125 a  
 Syracusas muniunt Corinthii cum Archiaui 114 a



- T**
- T**abula ludere, 315 c  
 Tabellæ naturalium sponfalium & nuptiarum, 180 a  
 Tacianus hæreticus, Iustini martyris discipulus, 233 b  
 Tacius Cloacinam invenit, 374 b  
 Tarpeij ludi, 75 b  
 Telmeffenses nulla somnia evaquant, imbecillitatem conjectationis incusant, 298 b  
 Temeritatis modus, testatio est timoris, 126 a  
 Templum Dei catholicum Christus, in quo Deus colitur, 409 d  
 Tempia Christianorum, 286 c  
 Temporum ratio unde nata, 382 d  
 Tentatio non major quam persecutio, 637 b  
 Tentationis materia in re aliqua debet subesse, 312 d  
 Tentationem præcedit quæstio orta ex dubitatione, 312 d  
 Tentationes sequi post baptismum, 232 a  
 Tentationibus via non est aperienda, 155 b  
 Terra quare maledicta, 341 d  
 Terra sequestatorium est seminibus, illic deponendis, & inde repetendis, 359 a  
 Terra vere sancta per incolatum Spiritus sancti, 341 d  
 Terra, carnis nostræ matrix, 372 b  
 Terra virgo fuit nondum opere compressa, ex qua hominem factum accipimus a Deo in animam vivam, 312 a  
 Terra repromissionis est vitæ æternæ possessio, 194 a  
 Terrenæ originis signa, 316 b  
 Terrenorum amissio quomodo ferenda, 144 a b  
 Tertullianus montanizat, 280 d  
 Tertullianus se vocat peccatorem, 232 d  
 Tertullianus in persona Christi alloquitur, hæreticos ironice, 218 c  
 Tertullianus Græce etiam scripsit, 104 a  
 Tertulliani opus de spe fidelium, 411 c  
 Tertulliani error de Patre & Filio, 504 d  
 Tertulliani libellus adversus Apellitas, 315 c  
 Testa ex argilla facta, non est amplius argilla, 241 c  
 Testamentum novum oportebat in eo suggestum consignari, in quo conscriptum vetus fuerat, 437 a  
 Testamentum novum compendiatum est, & a legis laciniosis oneribus expeditum, 413 c  
 Testamenti veteris decessio, & successio novi, 437 b  
 Thales in puteum, 268 b  
 Thales aquam deum esse dixit, 371 d  
 Thales ex aqua animam constare dixit, 267 a  
 Thamar ornata se prostituit, 160 a  
 Theatrum proprie sacrarium Veneris est, 77 b  
 Thebis heberes & brutos nasci relatum est, 279 a  
 Theodorus hæreticus Byzantius Christum hominem tantummodo dixit, Deum autem esse negavit, ex Spiritu quidem sancto natum ex virgine; sed hominem solitarium atque nudum, nullo alio præceteris, nisi sola iustitiæ auctoritate, 223 d  
 Theodosii posterioris hæresis dicit Christum hominem tantummodo, ex Spiritu sancto, ex virgine Maria conceptum pariter & natum, *ibid.*  
 Theophilus hæreticus multum circa imagines legis operatus est, 246 d 247 a  
 Thesauri divini conditorium, 351 d  
 Thrasimedem nunquam somniasse, 297 b  
 Tiberius Cæsar regnavit vincti duobus annis, mensibus septem, diebus viginti, 191 b  
 a Tiberio usque ad Antoninum sunt anni fere centum quindecim & dimidium anni, cum dimidio mensis, 374 c  
 Timor iustus nullus est periculi dubii, 337 c  
 Timor hominis, Dei honor est, 126 o  
 Timor salutis fundamentum est, 155 a  
 Titulum incidere, 369 c
- Toga plus læsere rempublicam, quam lorica, 119 a  
 a Toga ad pallium, 118 a  
 Traditio, etiam non scripta observanda, 101 d 102 a  
 Traditio Apostolica nihil passa est in tempore suo circa Dei regulam, 375 d  
 Traditio in multis disciplinis prætenditur auctrix, consuetudo confirmatrix, & fides observatrix, 102 b  
 Traditor Christi de Apostolis fuit, 285 c  
 Tragediæ & comediæ sunt scelorum & libidinum auctrices, cruentæ & lascivæ, impiæ & prodigæ, 80 d  
 Trajanus Imperator Christianos damnat & absoluit, 450 d 451 a  
 Transfiguratio, interemptio est pristini; omne enim quodcumque transfiguratur in aliud, definit esse quod fuerat, & incipit esse quod non erat, *ibid.*  
 Transgressio quæ perditionis causa est, tam animæ instinctu ex concupiscentia, quam & carnis actu ex degustatione commissæ, totum hominem elogio transgressionis inscripsit, 345 c  
 Tribunal Dei saluum hominem exigit, 363 b  
 Trinitas rationaliter expensa, veritatem constituit, 502 a  
 Trinitas per consertos & connexos gradus a Patre decurrens, & monarchiæ nihil obstreperit, & economiæ statum protegit, 504 d  
 Trinitatis distinctionem & demonstrationem scripturæ omnes ostendunt, 505 d  
 in Trinitate unitas disponitur, tres, non statu, sed gradu, nec substantia, sed forma; nec potestate, sed specie; unius autem substantiæ, & unius potestatis; quia unus Deus, ex quo & gradus isti & formæ & species in nomine Patris & Filii & Spiritus sancti deputantur, 501 c  
 Trochilus Argivus, 77 a  
 Trophonii in Boeotia oraculum, 299 a  
 Tuba Dei, Evangelicus sermo dici potest, 319 d  
 Tunicæ Carthagenensium, 112 b  
 Tutulinæ a tutelis fructuosum, 76 b  
 Thyphon, 205 c  
 Tyrrenus dux, 75 a
- V**
- Væ, quomodo Christus pronuntiavit, 427 a  
 Valentinus Episcopatum speraverat, quia & ingenio poterat & eloquio, 351 d  
 Valentinus dixit Christum in substantia corporis nostri non fuisse, sed spiritale corpus de cælo deferentem, quasi aquam per fistulam, sic per Mariam virginem transmeasse, nihil inde vel accipientem, vel mutantem, 222 b  
 Valentinus materiam ad scripturam excoGITAVIT, 216 b  
 Valentinus fuit Platonius, 322 d  
 Valentinus hæreticus multas introduxit fabulas, 221 d  
 Valentinus Platonis sectator, 122 d 123 a  
 Valentinus honestior & liberalior quam Marcion, 367 d  
 Valentinus Æonas suos spargit, & unius Æonis vitium in originem deducit Dei Creatoris, 221 d & seqq.  
 Valentinus adulter veritatis, 212 d 213 a  
 Valentinus condiscipulus Apellis, 307 b  
 Valentini hæresis, 318 d  
 Valentini Æones, 214 b  
 Valentini monstrosa nomina, 495 c  
 Valentini error de resurrectione, 214 a  
 apud Valentinum sunt Æones & formæ nescio quæ, 204 c  
 Valentinianis licet quod Valentino, 218 a  
 Valentiniani qua in re didicant errare, 363 a  
 Valentiniani taxantur, 212 b  
 Valentiniani quando proserpant, 487 b  
 Valentinianæ rationis prima quadriga descenditur, matrix & origo cunctorum, 253 b c  
 Valentinianorum semina hæretica, 271 a  
 Valentinianorum Æonum genealogiæ, 325 a
- Vas capacitatis nomine dicta est caro, 334 d  
 Vasa escaria & potoria ex ære, 132 a  
 Vasculorum omnifariam curam cur Deus distinxit, 391 b  
 Uberum fontes, 363 b  
 Venia facilis difficilium, 167 a  
 Verbum Dei administrare, 159 c  
 Verbum insultatorium & triumphatorium, 474 c  
 Verbum divinum nullum nisi Dei unius, quo Prophetæ, quo Apostoli, quo ipse Christus intonuit, 185 a  
 Verbum Dei, seminis similitudo est, 213 b  
 Verbi Dei administratio, 217 c  
 Verbo Dei præponenda sunt omnia, 433 b  
 Veritas nihil erubescit, nisi solummodo abscondi, 232 a  
 Veritas patet mendacio, 370 d  
 Veritas sempiterna & antiqua res, 173 a  
 Veritas paucis amatur, 555 b  
 Veritas ubi querenda, 214 d  
 Veritas nulli comperta sine Deo, nulli Deus cognitus sine Christo, nulli Christus cognitus sine Spiritu sancto, nulli Spiritus sanctus accommodatus sine fidei sacramento, 415 b c  
 Veritatis cuneo omnis extenditur hæresis, 376 a  
 Veritatis integritas, 75 d  
 Veritatis simplicitate hostes non curiositate in negotio Domini vincendi, 392 d  
 Veritatis testimonium ubique occupat principatum, 214 d 115 a  
 Veritatis intersector Marcion, 301 b  
 Veritatis tantum obstreperit adulter sensus, quantum & corumpit stylus, 208 a  
 Veritatem se Christus nominavit, non consuetudinem, 171 a  
 Veritatem varie diabolus æmulatur, 500 a  
 Veritatem docet rotis viribus uti suis, non ut laborantem, 397 a  
 Vermis Christus, & non homo, 200 d  
 Vespasianus anno primo imperii sui debellavit Judæos, & imperavit annis undecim, 191 c  
 vespæ faciunt favos, & Marcionitæ etiam faciunt ecclesias, 46 a  
 vespronius Candidus Christianum quasi civem vis satis acere dimisit, 70 c  
 vestalium virginitas, 167 b  
 vestem in ignem transfigurant, 372 a  
 vestificina, 115 b  
 vestimentorum in scripturis allegoria, 42 a  
 vestimenta mulierum qualia olim fuerint, 182 a b  
 vestire Spiritu sancto, 215 b  
 viam Domini præparare, quid, 229 a  
 victorinus hæreticus, 225 d  
 victuaria exhibitio, 159 b  
 viduæ non renubentes, 163 b c  
 viduas Africanæ Cereri assistere, 165 a  
 viduitas laudatur, 330 b  
 vigellius Saturninus, qui gladium in Christianos egit, lumina amisit, 529 d  
 viperæ morsum Apostolus sprevit, 487 a  
 vinolentia Antonii, 129 b  
 Virginitas Deo gratum sacrificium, 330 b c  
 virginitas gratia constat, continentia vero virtute, 174 a  
 virginitas vera & tota & pura, nihil magis timet quam semetipsam, etiam feminarum oculos pati non vult, alios ipsa oculos habet, 181 c  
 virginitas coacta & invita admittit flagitia, *ibid.*  
 virginitas ostentatitia, 174 b  
 virginitatem & continentiam nuptiis cur anteponat Tertullianus, 480 a  
 virgo poterit felicior haberi, at vidua laboriosior, 166 b  
 virginis bonæ publicatio, stupri passio est, 174 c  
 virginem traditam a Christo stupraverunt, adulterio hæretici perversi homines, 218 b  
 virginem in muliere intelligi Apostolus voluit, 177 c  
 virginem quæ celat, etiam se mulierem negat, 182 d  
 per virginem Christum natum, non ex virgine Valentiniani dicunt, 322 c  
 virgines suas Corinthii olim velasse, 178 a



- Homicidarum crudelis poena, 82 a  
 Homo totus a Deo iudicabitur in extremo die, 331 c  
 Homo dignior prædicator Christi, quam Satan, 418 d  
 Homo a solo & singulari serpente dejectus, 319 b  
 Homo totus saluus fiet, qui totus periit, 565 a  
 Homo multifariam in hac vita demutatur, 360 c  
 Homo quomodo a Deo figuratus, 103 b  
 Homo ex duplici substantia confectus, 122 a  
 Homo factura est Creatoris, 482 c  
 Homo figmentum primo, deinde totus, 328 c  
 Homo si non deliquisset, optimum solummodo Deum nosset, 333 b  
 Homo animal rationale, a rationali scilicet artifice non tantum factus, sed etiam ex substantia ipsius animatus, 503 a b  
 Homo cur terræ datus, & ab oculis Dei eiectus, 142 d  
 Homo dignus ut Deum cognosceret, 384 c  
 Homo quid aliud quam caro, 378 a  
 Homo interior apud Paulum, quis, 349 b  
 per Hominis exterioris ministeria, interiori homini ministrantia, fructus munerum divinarum ad animam deducuntur a sensibus, 103 c  
 Hominis figurandi opus sociantibus aquis absolutum est de terræ materia, 225 a  
 Hominis omnis substantia saluti destinata, 354 c  
 inter Hominis vetustatem & novitatem, moralis tantum differentia, 392 d  
 Hominis creatio secundum Demiurgum, 259 c  
 Homini Deum omnia sua opera subiecisse, 142 b  
 Homini nihil magis necessarium, quam cura in Deum verum, 381 a  
 Hominem proprie carnem dici, 328 c  
 Hominem ipsum diversitas temperavit, tam in corpore, quam in sensu, 373 c  
 Hominem non in mortem institutum a Deo, qui illum cupit in vitam restitutum, malens peccatoris poenitentiam quam mortem, 385 d  
 honorem exigit Deus majori ætati, & utique magis a minore, 438 b  
 Horon, 122 a  
 Hortensius orator primus pavum cibi gratia potuit occidere, 119 d  
 Hospitalitatis confesseratio, 209 a  
 Hostia Dei, cor contribulatum, 188 a  
 Hostem destinare, 374 b  
 Hostilius pavorem Deum invenit, 374 b  
 Humanæ conditionis contemplatio, 139 d  
 Humilis nullus nisi patiens, 146 c  
 Humilitate animæ in visus quoque castigatione quidam Deo immolant, 158 c  
 Humilitatem profitentur Christiani, *ibid.* & d  
 Humilitate Deo nihil carius, nihil acceptius modestia, nihil perosius gloria, & studio hominibus placendi, 189 b  
 Hydrophobi, 226 c  
 Hyeme frigidior, 366 a  
 Hyænz sexus annalis est: marem & feminam alternat, 114 b  
 Hypocritis benevolentiam parit, 35 c d  
 Hypocritin Deus omnem damnat, 82 c
- I
- Acob posterioris & prælationis populi figura est, 412 b  
 acob conluctatur cum Angelo tota corporis mole, 309 a  
 acob Christum Dominum vidit, 412 c  
 alabastrum æona summarium fuisse, 220 b c  
 anus a janua, 109 d  
 anus deus a janua, 94 d  
 anez Platonis, 106 d  
 lololatria secunda, 106 d  
 lololatria ex rebus Dei constat, 153 a  
 lololatria fit etiam sine idolo, 86 d  
 lololatria, principale crimen generis humani, summus seculi reatus, tota causa iudicii, 85 d  
 Idololatria mœchiæ soror, 490 b  
 Idololatriæ substantiam cohibuit Deus, 392 d  
 Idololatriæ crimine Judæi perpetuo fuerunt dediti, 184 a b  
 Idololatriæ solemnitas nulla sine ambitione cultus & ornatus, 86 a  
 Idololatriam nec impune faciet Christianus, quia Dei conditio est, & thus, & merum, & ignis, & animalia quæ victimæ fiunt, cum & ipsa materia quæ adoratur, Dei sit, 153 b  
 in Idolis mortuorum dæmonia consistunt, 78 c  
 Idolis totum seculum Satanas & angeli ejus repleverunt, 76 a  
 Idolis nihil immundius, 106 a  
 Iesus, nomen proprium filii Dei, quod ab Angelo impositum est, Christus autem accidens, quod ab unctione convenit, 517 d  
 Iesus constitit ex carne homo, ex spiritu Deus, quem tunc Angelus ex ea parte qua spiritus erat, Dei filium pronuntiavit, servans carni filium hominis, 55 b  
 Iesum qui vult videre, David filium credit per virginis censum, 453 d  
 ad Iejunandum ut homo facilius Deo formaretur, paucis & non gulosis escis adfuefactus, 391 a  
 Iejunantium Deo vires, 547 c  
 Iejunium quale Dominus elegerit, 342 a  
 de Iejunio Montanistarum, 544 b c  
 545 a  
 Iejuniis preces alere, 127 a  
 Iezabel propter Achab orationem exaudita, 474 d  
 Ignis æterni testimonium, 38 d 39 a  
 Ignis illius erit similitudo, cujus & veritas, 446 c  
 Ignes super mœnia Carthaginis pependisse per noctem, 70 a  
 Ignium summa poena, 138 c  
 Ignobilitatis elogium, 328 c  
 Ignorantiarum colores habere, 252 a  
 Imago choici, 357 d  
 Imago & similitudo Dei, liberi arbitrii, & suæ potestatis instituta, 384 d  
 Imago Dei vivi, ut imago idoli & mortui fiat, indigna res, 107 c  
 Imbres continuos omnia perdidisse, 70 a  
 Immortale nihil, finem operis sui admittit, 296 b  
 Impatientiæ stimulus summus, ultionis libido, 145 a  
 Impatientiæ species in amissione nostrorum non excusatur, *ibid.* b  
 Impatientiæ venena amputanda, 146 c  
 Impatientiam adhibere est gentilium in omnibus detrimentis, 144 c  
 Impatientiam & malitiam inter se conspirasse, 142 c  
 Impatientes solius Dei qui vivant, 149 b  
 Impedimenta, 150 b  
 Imperator quomodo a Christianis colendus, 67 c  
 Imperatores cogitent se homines esse, 28 b  
 pro Imperatoris salute orare, & ab eam postulare, qui præstare potest, 69 c d  
 Impossible Deo nihil, nisi quod non vult, 308 c  
 Impressus dicere, 318 a  
 Impudicitia omnis execranda, 78 c d  
 Impudicus est excessus, non status, 284 c  
 Inaugurari restitutioni, 354 a  
 Incommoda minora præmiis suis, 349 c  
 Incredulitas miratur simplicia Dei mandata, 224 c  
 Indignatio rationalis est, quæ ex affectu disciplinæ est, 275 a  
 Inedia semper mœroris sequela, 547 d  
 Infantis impedimenta, 309 c  
 Infantis impedimenta, 309 c  
 Infantes testimonium Christi sanguine litare, 250 a  
 Infantis adhuc in utero matris existentis, animæ motus describuntur, 282 a  
 Infantes a matribus debellati, 181 b  
 Infantes an somnient, 300 b  
 Infantes mortui quomodo edantur, 282 d  
 283 a  
 Infantes penes Africam Saturno immolati palam usque ad proconsulatum Tiberrii, 9 d  
 Inferi aliud, & aliud Abrahæ sinus, 304 d  
 Inferorum æneæ feræ, 352 d 352 a  
 de Inferis, & an illuc omnes animæ compellantur, 303 d 304 a  
 Infidelium status, damnatio, 446 c  
 Inhumanior Mastigera, 366 a  
 Inire alium gradum, 416 b c  
 Iniquitas non a Deo, sed a diabolo, 536 c  
 Iniquitas ita adhibetur, ut iustitia probeatur confundens iniquitatem, 537 a  
 Initiandi modus in Eleusiniis sacris, 250 b  
 Injuriam vindicari, disciplinæ interest, 428 d  
 Injustitiæ caput, idololatria, 86 c  
 Innocentia Christianorum, 34 d  
 Innocentes liberare, divinæ competit benignitati, 334 b  
 Innocentes de supplicio alterius lætari non oportet, cum magis competat innocenti dolere, quod homo par ejus tam nocens factus est, ut tam crudeliter impendatur, 177 d  
 Infanos alios in aliis videre, 275 d  
 Insepultos creditum est non ante ad inferos redigi, quam iusta perceperint, secundum Homericum Patroclum, funus in somnis de Achille flagitantem, quod non alias adire portas inferum posset, arcentibus eum longe animabus sepulcorum, 304 c  
 Institutio omnis rei non reprobanda, sed exorbitatio, 380 d  
 in Interpretatione non est levior transgressio, quam in conversatione, 199 c  
 Invidia iniquitatis, 2 a  
 Invisibilis Deus Pater, 484 c d  
 Invisibilia apud Deum habent, & suum corpus, & suam formam, per quæ soli Deo visibilia sunt, 504 a  
 Ioannes antecursor & præparator viarum Domini, 449 b  
 Ioannes non minus militantibus & publicanis, quam filiis Abraham poenitentia erat præco, 562 d  
 Ioannes in oleum igneum demersus, nihil est passus, in insulam postea relegatus, 215 a  
 Ioannes veluti limes constitutus inter vetera & nova, ad quem desineret Judaismus, & a quo inciperet Christianismus, 449 b  
 Ioannes Baptista novum aliquem ordinem orationis induxit, 442 a  
 Ioannes scandalizatur auditis virtutibus Christi, 431 d  
 Ioannes communis homo, & unus de turba, *ibid.*  
 Ioannes & Matthæus ex Apostolis fuerunt, 414 a  
 Ioannes Christi discipulus, spado, 469 b  
 Ioannes obiit, quem in adventum Domini remansurum frustra, fuerat spes, 301 b  
 Ioannis Baptistæ mors, 493 c d  
 Ioannis Ecclesiæ, 415 d  
 Ioannis in spiritu paradisi regio revelata, 304 b  
 Iobo patientia & laus, 148 a b  
 Iobo diabolus nullam potuit incutere tentationem, nisi a Deo accepisset potestatem, ne in substantiam quidem ejus, 537 a  
 Ionas devoratus a bellua maris, triduo post incolumis expuitur, 362 b  
 Ionas exemplum Dominicæ passionis, 562 d  
 Ionas incorruptus utraque substantia, carne atque anima, de alvo piscis evolvitur, 344 c  
 Ionathas filius Saulis resignati jejunii culpam deprecatione delevit, 420 d 421 a  
 Iones Nilei comites Asiam novis urbibus instruunt, 114 a  
 Iordanis amnis finium arbiter, 113 b  
 Ioseph fuisse unijugum, & patre meliorem, 496 a  
 Ira ex impatientia, 143 a





# INDEX

## SCRIPTORUM VETERUM,

### QUORUM MENTIO IN SCRIPTIS TERTULLIANI.

#### SACRORUM.



Mos citatur frequenter, de quo vide Indicem Scripturarum.

Arithmi, sive Numeri, 438 445 490

Barnabæ titulo citatur Epistola ad Hebræos, quam apud Ecclesias receptam pronuntiat, 572

Baruch citatur Hieremiæ nomine, 493

Basilidarum, id est Regum, libri quatuor, 409 425 qui etiam Regum Annales vocantur, 436 490

Critarum, seu Judicum Annales, 490

Danielis hebdomadæ, 96 102 103 189 190 191 249 548

Enoch libri verbatim citantur, 87 151 in armarium Judaicum non admittuntur, ibid. utrobique apud Judam Apostolum testimonium possident, ibid. utrobique, 159

Esdras omne instrumentum Judaicæ litteraturæ restauravit, 151 quedam etiam ex quarto libro Esdræ citantur, 428

Ezechiel citatur frequenter, de quo vide Indicem scripturarum.

Hermas, cujus scriptura Pastor inscribitur, 134 ab omni concilio Ecclesiarum inter apocrypha & falsa judicatur, 563 572

Hieremiæ olim adscriptum quidquid hodie libro Baruch continetur, 493

Jacobus. vide Indicem scripturarum.

Joannis Apocalypsis, & Epistola prima & secunda ejusdem Auctoris, 214 ejus Evangelium ante Marcionem editum. 315 Joanni Apostolo tribuitur Apocalypsis. 405 ut Apostolus Evangelio suo fidem nobis insinuat, 414 et si Apocalypsin ejus Marcion respuit, ordo tamen Episcoporum ad originem recens, in Joannem stabit auctorem, 415 498 539 & seq.

Job citatur frequenter, de quo vide Indicem scripturarum.

Jeel citatur frequenter, de quo vide Indicem scripturarum.

Jonas citatur frequenter, de quo vide Indicem scripturarum.

Isaias citatur frequenter, de quo vide Indicem scripturarum.

Judas. vide Indicem scripturarum.

Judith ex libro quedam citantur, 368 535

Lucæ sectatoris Apostoli Pauli ex Apostolicis Acta Apostolorum, scriptura authentica, 209 210 249 ejusdem Evangelii digestum, 414 & seq. quod & Paulo adscribere solent, 416 Auctorum Apostolicorum scripturam confirmat Paulus Epistola ad Galatas, quæ proinde male respuuntur a Marcione, 473

Machabæorum libri citantur a Tertulliano,

Malachias citatur frequenter, de quo vide Indicem scripturarum.

Marcus Apostolicus Evangelio suo fidem nobis instaurat, 414 licet & Marcus quod edidit, Petri adfirmetur, cujus interpres Marcus, 416

Matthæus fidelissimus Evangelii commentator, ut comes Domini, 323 324 ut Apostolus fidem nobis facit, 414

Michæas citatur frequenter, de quo vide Indicem scripturarum.

Moyse Auctor Judaici Instrumenti, Argivo Inacho parætatæ, quadringentis pene annis, (nam & septem minus Danaum prævenit) mille circiter cladem Priami antecedit, quingentis amplius & Homerum, 18 ejus originale instrumentum Genesis, 239 240 antiquior Saturno nongentis circiter annis, 185 Pentateuchi Auctor, 370 ante Lycurgos & Solonas omnes, 390

Nahum citatur frequenter, de quo vide Indicem scripturarum.

Osee citatur frequenter, de quo vide Indicem scripturarum.

Pauli Epistolis plurimum uti hæreticos ad quæstiones adnotavit Tertullianus, 210 ejus Apocalypsis improbat, ibid. & 211 item ejus & Teclæ actus, sive periodi, 231 ejus Epistolas de numero mutilavit Marcion, 362 utpote omissis Epistolis ad Timotheum & ad Titum, qui & alias ejus Epistolas sententiis mutilavit, ibid. quarum ea quæ ad Galatas est, principalis est adversus Judaicum Epistola, ibid. quam nos ad Ephesios præscriptam habemus, hæretici ad Laodiceos, 476 481 maxime de vinculis scripta sunt, 540

Petrus Epistola ad Ponticos, quam primam hodie vocamus, 497 & alibi frequenter.

Salomonis nomine citatur, præter Proverbia, Ecclesiasten & Cantica Canticorum, etiam Liber Sapientie, item Ecclesiasticus, 373 384

Septuaginta duo Interpretes jussu Ptolemæi Philadelphi Hebræarum litterarum Instrumentum Judaicum in Græcum stilum translulerunt, quorum sententia communionem suspexit Menedemus Philosophus, adfirmavit hæc Aristæas, 17 18 quorum translatio apud Serapæum Ptolemæi Bibliotheca cum ipsis Hebræicis literis exhibetur, ibid.

Sophonias citatur frequenter, de quo vide Indicem scripturarum.

Symmachi editionem aliquando sequitur Tertullianus, 432

Zacharias citatur frequenter, de quo vide Indicem scripturarum.

#### ECCLESIASTICORUM.

Apologeticorum adversus Gentes scriptores, 64

Irenæum ad verbum imitatur Tertullianus, lib. adv. Valent. 252 & deinceps pleraque ejus verba describit usque ad libri finem adv. Valent. 264

Justini Martyris Apologias adv. Gentes imitatur per omnia Tertullianus. Apologetico, 252 Philosophum etiam vocat, adludens ad librum ejus contra omnes Gentes, ibid.

Miltiades Ecclesiarum Sophista, 252

Proculus adhuc Catholicus adv. Valent. quem vocat Christianæ eloquentiæ dignitatem, ibid.

#### HÆRETICORUM.

Æschines, 213

Alexander Valentinianus, 335 336

Apelles, 104 205 qui Phaneroseis conscripsit, 212 213 & seq. 223 280 292 307 311 326 328 403

Apellejaci, 315

Axionicus, 252

Basilides, 219 318

Blastus, 223

Cajani, 214 224

Cainei, 220

Carpocrates, 221 280 291

Cataphrygas, 223

Cerdon, 223 419

Cerinthus, 221

Colarbasus, 222

Dositheus Samaritanus, 219

Hebion, 176 213 214 319

Heracleon, 222 246

Hermogenes Africanus, 213 214 280 282



## MEDICORUM, MATHEMATICORUM, &amp; PHYSCORUM.

|                                                                                                                                                                                                                                             |                         |
|---------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-------------------------|
| Hermogenes Apostolicus,                                                                                                                                                                                                                     | 203 233 239 537         |
| Herodiani,                                                                                                                                                                                                                                  | 219                     |
| Hymenaeus,                                                                                                                                                                                                                                  | 203                     |
| Lucanus,                                                                                                                                                                                                                                    | 223 327                 |
| Marcion, 204 206 212 214 215 216 218 222 223 307 in quadam Epistola, 308 309 & seq. 366 in Epistolis, 374 in Antithesibus, 396 in libro Apostolico, 397 399 in Evangelio, 407 in Antithesibus ex Evangelio, 413 & seq. ex libro Apostolico, | 461 & seq.              |
| Murcus, 222 Magus,                                                                                                                                                                                                                          | 246                     |
| Menander. 219 Magus Samaritanus,                                                                                                                                                                                                            | 300 328                 |
| Monarchiani,                                                                                                                                                                                                                                | 505                     |
| Montanus,                                                                                                                                                                                                                                   | 223                     |
| Nicolaus & Nicolaite,                                                                                                                                                                                                                       | 214 220 & seq.          |
| Nigidius,                                                                                                                                                                                                                                   | 213                     |
| Ophite,                                                                                                                                                                                                                                     | 220                     |
| Pharisei,                                                                                                                                                                                                                                   | 219                     |
| Philetus,                                                                                                                                                                                                                                   | 203                     |
| Phygellus,                                                                                                                                                                                                                                  | 203 339 537             |
| Praxeas,                                                                                                                                                                                                                                    | 223                     |
| Proclus, seu Proculus,                                                                                                                                                                                                                      | ibid.                   |
| Prodicus,                                                                                                                                                                                                                                   | 500 502                 |
| Ptolomeus, 223 246 253 254 in Miscellanea,                                                                                                                                                                                                  | 256                     |
| Quintilla,                                                                                                                                                                                                                                  | 254                     |
| Sadducei,                                                                                                                                                                                                                                   | 213 219 307 326 347 454 |
| Saturninus,                                                                                                                                                                                                                                 | 219 280                 |
| Secundus,                                                                                                                                                                                                                                   | 222 246 263             |
| Setthoite,                                                                                                                                                                                                                                  | 221                     |
| Simon Magus,                                                                                                                                                                                                                                | 214 219 289             |
| Tatianus,                                                                                                                                                                                                                                   | 223                     |
| Theodotus Byzantius,                                                                                                                                                                                                                        | ibid.                   |
| Theodotus Coriarius,                                                                                                                                                                                                                        | ibid.                   |
| Theotimus,                                                                                                                                                                                                                                  | 251                     |
| Valentinus, 204 206 212 213 215 216 218 221 250 &c. usque ad libri finem adv. Valentinianos, 264 Ejus libri Sophia, 222 250 Evangelium, 307 308 319 320 322 323 325 326 360 361 367 368 421 495 499 500 502 504 516                         |                         |
| Valentiniani, 250 & seq. 380 eorum Commentarii, 363                                                                                                                                                                                         |                         |
| Victorinus,                                                                                                                                                                                                                                 | 223                     |

EORUM QUI DE DEO ET DE IS  
scripserunt, eoque pertinentibus.

|                                                                                                                                     |                 |
|-------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-----------------|
| Antiphon de somniis,                                                                                                                | 299             |
| Artemon de somniis,                                                                                                                 | ibid.           |
| Callimachus de Coronis,                                                                                                             | 104             |
| Claudius Saturninus de Coronis liber, origines, causas, species & sollemnitates earum edisserens,                                   | 105 107 108 109 |
| Cratippus de somniis,                                                                                                               | 299             |
| Diodorus,                                                                                                                           | 104             |
| Dionysius Rhodius de somniis,                                                                                                       | 299             |
| Epicharmus de somniis,                                                                                                              | ibid.           |
| Harpocratio,                                                                                                                        | 104             |
| Hermateles, sive Termateles, de Circensibus ludis,                                                                                  | 76              |
| Hermippus Beritensis omnem historiam somniorum cum suis originibus, ritibus, & reatoribus quinione voluminum satiatissime exhibuit, | 299             |
| Histrionum littera,                                                                                                                 | 15              |
| Leo Aegyptius de Coronis,                                                                                                           | 104             |
| Museus,                                                                                                                             | 265             |
| Nicander de Oraculis,                                                                                                               | 306             |
| Numa Pompilius,                                                                                                                     | 217             |
| Pherecides de Saturno,                                                                                                              | 104             |
| Philochorus Atheniensis,                                                                                                            | 299             |
| Pindarus,                                                                                                                           | 14 104          |
| Piso de Ludis,                                                                                                                      | 75              |
| Serapion de somniis,                                                                                                                | 30              |
| Strato Lampsacenus,                                                                                                                 | 299             |
| Timaeus de Ludorum origine,                                                                                                         | 75              |
| Varro Romanus Cynicus,                                                                                                              | 16 75           |

## MAGORUM.

|            |       |
|------------|-------|
| Berenice,  | 305   |
| Damigeron, | ibid. |
| Dardanus,  | ibid. |
| Nestabis,  | ibid. |
| Hosthanes, | ibid. |
| Thyphon,   | ibid. |

|                                                                                                             |         |
|-------------------------------------------------------------------------------------------------------------|---------|
| Andreas,                                                                                                    | 273     |
| Apollodorus,                                                                                                | 274     |
| Apollophanes,                                                                                               | 273     |
| Archimedes,                                                                                                 | ibid.   |
| Asclepiades,                                                                                                | 271 274 |
| Chrysippus,                                                                                                 | 274     |
| Diocles,                                                                                                    | 274 275 |
| Erasistratus,                                                                                               | 274 283 |
| Harpocratio,                                                                                                | 104     |
| Herophilus, qui sexcentos exsecuit ut naturam scrutaretur,                                                  |         |
| 270 274 283                                                                                                 |         |
| Hicesius,                                                                                                   | 281 282 |
| Hippocrates,                                                                                                | 274 283 |
| Mercurius Trismegistus, magister omnium Physicorum,                                                         | 257     |
| Nicander lib. de Venenatis bestiis,                                                                         | 487     |
| Soranus Methodice medicina instructissimus auctor, plenissime super Anima commentatus, quatuor voluminibus, |         |
| 267 268 273 274 283 297                                                                                     |         |
| Stato Physicus.                                                                                             | 274     |

## PHILOSOPHORUM.

|                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                  |         |
|--------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|---------|
| Aënesidemus de Anima,                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                            | 270 273 |
| Albinus Platonius,                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                               | 285 286 |
| Anacharsis,                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                      | 2       |
| Anaxagoras de Deo,                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                               | 272 295 |
| Anaximander,                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                     | 117 120 |
| Anaximenes de Anima,                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                             | 270 371 |
| Apollophanes de Anima,                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                           | 273     |
| Aristodemus,                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                     | 298     |
| Aristophan,                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                      | ibid.   |
| Aristoteles in Dialectica, 204 de Anima, 266 272 273 274 296 298 327                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                             |         |
| Arius,                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                           | 305     |
| Callinicus in Orationibus,                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                       | 40      |
| Cebes in Pinace, 216 de Anima,                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                   | 265     |
| Chrysippus de Divinatione, 66 de Anima,                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                          | 263 273 |
| Cleantes, 19 de Anima,                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                           | 267 283 |
| Cratippus,                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                       | 299     |
| Critias de Anima,                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                | 267     |
| Critolaus Atheniensis de Anima,                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                  | ibid.   |
| Critolaus Peripateticus,                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                         | ibid.   |
| Democritus de Anima, 273 274 de Somno.                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                           | 296     |
| Dicaearchus Messenius de Anima libris tribus,                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                    | 273     |
| Diogenes Cynicus, 32 de morte,                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                   | 40      |
| Diogenes Cyrenaeus, seu Smyrnaeus,                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                               | 15      |
| Empedocles de Anima, 266 267 de Amicitia & inimicitia, 269 274 275 287 de Somno, 295 303                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                         |         |
| Epicharmus,                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                      | 299     |
| Epicurus, 303 311 8 204 de vacuo & inani, 253 de Anima, 266 267 274 in Epistola ad Menecæum, 295 de Somno, 298 325 378 427 485 531                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                               |         |
| Eubulus de Anima,                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                | 266     |
| Heraclides Ponticus de Anima,                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                    | 270     |
| Heraclitus de Igneo Deo, 204 Lib. de Natura,                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                     | 266 270 |
| 274 275 396                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                      |         |
| Hipparchus de Anima,                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                             | 267     |
| Hippon de Anima,                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                 | 267     |
| Menedemus providentia vindex de editione,                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                        | 17      |
| Mercurius Aegyptius, 265 285 288 in Asclepio,                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                    | 288     |
| Moschion,                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                        | 274     |
| Nigidius,                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                        | 213     |
| Panetius de Anima,                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                               | 273     |
| Parmenides de Somno,                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                             | 295     |
| Pherecides Pythagoræ magister,                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                   | 265     |
| Phedo,                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                           | ibid.   |
| Plato, 21 23 24 113 in Timæo, 32 in Socrate, 36 in Timæo, ibid. in Socrate, ibid. in Phedone, 326 in Phaedro, 265 in Sophista, 266 267 in Phaedro, Hipparcho, Lachete, Protagora, Symposio, Alcibiade, Gorgia, Critone, & Timæo, ibid. in Phaedro, 269 in Timæo, 270 272 in Phaedro, 273 in Timæo, ibid. de Republica, 274 & seq. in Timæo & Phedone, 275 in Phaedro, 276 in Theæteto, ibid. in Phedone, ibid. in Parmenide & Timæo de Ideis, ibid. & 277 in Timæo, 279 in Legibus, ibid. in Phedone, 280 in Timæo, ibid. in Phedone, ibid. in Philebo, 281 in Phedone, ibid. in Phaedro, 282 in |         |



- postremo linguam suam comestam in faciem tyranni savientis expuit, ut expueret & vocem, ne conjurantes confiteri posset, si etiam victa voluisset, 39 d 49 a
- Meritum arbitrii liberi, 385 a
- Merita ignis Christus fidelibus indulgit, meritorum varietas, 492 c
- meritorum nomine, ordo resurgentium disponetur, 316 b
- messianus Dicaearchus, 273 d
- metellus deum Alburnum invenit, 374 b
- Metempsychosis, 291 a
- metus in Deum ubi, ubi gravitas honesta, & diligentia attonita, & cura sollicita, & adlectio explorata, & communicatio deliberata, &c. 218 b
- milesiae oves, 115 c
- miles pulchrior est in pugna proelio amissus, quam in fuga salvus, 540 c
- miles nemo ad bellum cum deliciis venit, nec de cubiculo ad aciem procedit, 138 a
- milites mithrae, 111 b
- militia nec delictorum impunitatem, aut martyriorum immunitatem permittit, 107 d
- militia an in totum Christianis conveniat, 170 b
- militem licere usque ad causam coronae, 108 b
- milliariorum somnium, 412 a
- multiades Ecclesiarum sophista, 252 b
- minas Dei quidem horremus omnes, nihilominus tamen vix a malo avellimur, 388 c
- minerva, non solum artium, sed armorum quoque dea, 108 b
- minerva, cum urbem Athenas moliretur, nihil aliud quam regionis naturam prospexisse, ac optima ingenia pollicitam, 279 b
- minerva prima molita est navem, 105 b
- minervae lanificii dispensationem, structuramque telarum tribuunt, 115 a
- minervalia, 90 c
- minutalia, 152 b
- miseri cordiarum pater, idem qui misericors, miserator, & misericordiae plurimus est dictus, 474 d
- miseri cordiae mater, patientia, 141 c
- mithrae leones aridae & ardentis naturae sacramenta philosophantur, 572 a
- mithrae initiari, 216 d
- mithridatem ex somnio Ponti potitum, 298 c
- modestia pudori procurat, 166 b
- modestiae laus, 517 c
- monarchiani haeretici, 505 a
- monogamia in ipsis animalibus recognoscitur, ne vel bestiae de machia nascerentur, 527 c
- monogamiae disciplinam, neque novam, neque extraneam esse, immo & antiquam, & propriam Christianorum, *ibid.* a
- montani jejunia, 544 b
- in montano Paracletum plura dixisse, quam Christum in Evangelio protulisse, nec tantum plura, sed etiam meliora atque majora, quidam dixere, 223 c
- mons Christus, sine manibus concidentium praecisus, implens omnem terram, 186 b
- montes, quomodo dulcorem distillant, 399 b
- mortale aliud, & aliud mortalitatis, 392 d
- mori non solet, nisi quod nascitur, 311 c
- morituri reservantur, ut Antichristum sanguine suo extinguant, 301 b
- mortuus tuba inquietabitur aeneatoris, 107 c
- mortui vocabulum corpori competit, 471 d
- mortui coronati olim, 106 b
- mortui desiderium patientia temperandum, 145 c
- mortuorum vocabulum cui substantiae incidat, 245 d
- mortuorum nomina nihil esse, sicut ne ipsa simulacra eorum, 77 d
- mortuis si carcer idem, quod discrimen Christianorum & Ethnicorum? 204 a
- mors maledicta eorum qui ita discesserint, ut escatiles non fuerint, 65 a
- Mors Christiano utilis, 491 c
- mors non aliud terminatur, quam disjunctio corporis & animae, 284 b
- mortem, quam putas, profectio est, 145 c
- mors est quae carnem & sanguinem non modo corrumpit, verumetiam consumit, 357 c
- mortem homicidiis consolari, 78 c
- mors Christi pondus, & fructus Christiani nominis, 401 d
- mors aliud, & aliud mortale, 360 b
- mors non capit immortalitatem, mortalitatem autem capit, *ibid.*
- mors nulla non ruina membrorum est, 471 b
- mortis regnum nihil operatur, quam carnis dissolutionem, 354 c
- per mortis imaginem, fidem initiariis, ipem meditariis, discis mori & vivere, discis vigilare, dum dormis, 297 a
- in mortis articulo multi ex praesidiis gentilibus recordati sunt se deliquisse in Christianos, 70 b
- mortis portae adamantinae, 351 d
- mortis metus non tantus est, quantus tormentorum, 138 d
- mortis dolor vacare debet, cum constet de resurrectione mortuorum, 145 b
- mortem non ex natura secutam hominem, sed ex culpa, ne ipsa quidem naturali, 302 b
- mortem quidam spiritaliter innuit esse intelligendam, 336 b
- mortem timeamus, quam evadere non possumus, 67 a
- post mortem nihil superesse vulgus existimat, 325 a
- morte sublata, neque victus fulcramento ad praesidia vitae, neque generis suppuratione gravis erit membris, 364 a
- mortes daemoniorum opera & immaturas & atroces effici, quas in cursibus deputant veteres, 305 d
- moschion dixit animam per totum corpus ventilari, 274 b
- moses quadraginta diebus jejunavit, 364 a
- moyses antiquior Saturno, 285 b
- moyses Dei de proximo arbiter, 528 d
- moyses nec videtur primus in templo suarum litterarum Deum mundi dedicasse, 370 b
- moyses propheticus, non poeticus pastor, 104 c
- moyses an Deum viderit, 507 b
- moysi aetas, 18 a b
- moysi donatus est populus ad praesens, 395 c
- moysi manus mutabatur, 360 d
- moysi causato linguae tarditatem Dominus os repromisit, 456 b
- ad moysi legem non ita attendendum, quasi ad principalem legem, sed ad subsequentem, quam certo tempore Deus & gentibus exhibuit, & repromissam per Prophetas in melius reformavit, 185 a
- moysi locutus est filius Dei, 194 a
- moysi filius, cur circumcisus, 185 c
- cum moyse illi nihil, qui Deum moysi rejicit, 311 c
- mutunus deus, 24 c
- mulier non natura nomen est uxoris, sed uxor conditione nomen est mulieris, 175 b
- mulier quae tragœdum audierat, ultra quintum diem non vixit, 83 b
- mulier fidelis Dominum observet necesse est, 168 c
- mulier est diaboli janua, arboris illius resignatrix, div. legis prima desertrix, 150 a
- mulieris caput obnoxium velamento, 109 d
- mulieris uno nomine Spiritus sanct. etiam virginem intelligi voluit, quam proprie non nominando a muliere non separavit, non separando conjunxit ei, a qua non separavit, 175 a
- mulieri nullum virile munus in Ecclesia permittitur, 178 a
- mulierem nominando, quicquid est mulieris nominas, 175 b
- mulierem etiam virginem, etiam integram dici, 174 d
- mulieres haereticæ sunt procaces, audent docere, contendere, & forsitan tingere, 217 b
- mulieres benedictæ quæ agonem subeunt, 138 b. c
- Mulieres quædam de facultatibus suis Christo ministrarunt, 432 b
- Mulieres desponsatae habent exemplum Rebecca, 179 b
- Mulieres apud Judæos incedunt velatae, 102 b
- Mulieres malle militare quam nubere, mulieris superbus ornatus describitur, 150 b
- mulierum sexus in luxum valde propensus est, & natura *φαιδρικός*, 153 b
- mulierum Christianarum habitus, 161 a
- mulieribus prophetandi jus esse, 471 c
- muliebribus qui vestitus damatur in lege, 81 d
- mulleolus calceus, 117 c
- mundicie simplices, 156 b
- mundus ex bonis omnibus conficitur, 382 d
- mundus cultior est de die, & instructior pristino, 286 c
- mundus ornamentis nomine et *παις* Græcos, 165 c
- mundus ex diversis substantiis conficitur, 112 c
- mundi vocabulum, 47 a
- mundus apud Græcos, ornamentis & cultus, non sordium nomen est, 371 d
- mundi totius habitus praeredit, 341 d
- mundo nomen Græci *κόσμος* accommodarunt, 16 c
- munus, quando Deo offerendum, 410 a
- munus dictum est ab officio, quoniam officium etiam minoris nomen est, 78 b
- murtia dea marcoris, 76 c
- musæus, Orpheus discipulus, 21 b
- musæus veneratus, 165 c
- mutius manum suam dextram in arca cre-mavit, ut hoc factum ejus fama haberet, 178 c

N

**N** Abuchodonosor, cum suis regibus, ab India usque ad Æthiopiam habuit regni sui terminos, 189 b

Nabuchodonosor divinitus somniat, 399 c

Nabuchodonosoris poenitentia, 101 d

Nabuchodonosor regem Babylonium confectio in regnum restituit, 128 c

Narem contrahere, proverb. 372 c

Nasammonas propria oracula apud parentum sepulcra manitando capere, 306 c

Nascitur nemo alii, mortuus sibi, 118 d

Nascentem non liceat necare, 514 b

Naso agere, proverb. 394 d

Nathan consolatur Davidem, peccatum suum agnoscentem, 420 a

Nativitas septimo mense, plena est facilius quam octavo, 292 c

Nativitas Christi a Gabriele annuntiatur, 308 a

Nativitatis Christi Romana archiva testes sunt, 417 c

Nativitatis novæ dedicatio, nove nasci debuit, 310 d

Nativitati cum mortalitate murum est debitum inter se, 311 a

Natura se non potest nolle, quæ se ita dirigit, ut si cessaverit, non sit, 376 b

Natura ipsa legis est instar, 477 c

Natura veneranda est, non erubescenda, 67 c

Natura magistra, anima discipula, 67 c

Natura cui nulla est, naturalia instrumenta non suppetunt, 374 a

Naturæ corruptio, alia natura est, 295 a

Naturæ contumelia, 310 a

Naturæ reverenda opera Marcion reprehendit, 403 b

Naturam plus est demutare, quam facere materiam, 311 b

contra Naturam omne quod est, nostrum meretur notam penes omnes, nos vero etiam elogium sacris in Deum naturæ, Dominum & autorem, 103 d

Naufragio plerique liberati, erubescendum & navi & mari dicunt, 126 d

Naum, unus ex duodecim Prophetis, 424 d

Nautæ ad symbolam semper exultant, 255 d

Nazarenos, cur Judæi Christianos vocent, 418 b

Necessitas, 362 b

Nestabis, 305 c

Negatio martyrii est recusatio, 541 a



## O

Negatio omnis idololatria est, 98 d  
 Negationem a confusione negari, 527 c  
 Negatores depellebantur olim a communione, 535 a  
 Neophytos hæretici collocant, & seculo obstrictos, 217 c  
 Neoptolemus tragædus apud Erithræum Trojæ sepulcrum Ajacis monitus in somnis, ab ipsa ruina liberatur, & cum lapidum senia deponit, dives inde auro rediit, 299 a  
 Neptunales ludi, 75 c  
 Neptunus equestris est, quem Græci *ἑρμῆς* appellant, 76 d  
 Neptunum Consum vocarunt, 75 a  
 Nero Cæsar annis undecim, mensibus novem, & diebus xiii. regnavit, 191 b  
 Nero primus Romæ fidem orientem cruentavit, b c  
 Neronem ex Cæsaribus primum in Christianos distrinxisse gladium, *ibid.*  
 Nerones, 119 b  
 Neruus umbilicaris, 322 d  
 Nestoris Cocerus, 256 a  
 Nicander, de scorpio, 487 a  
 Nicolaus, unus de septem diaconis, qui in Actis Apost. allekti sunt, 220 a  
 Nicolaitæ, 214 b  
 Nicolaitarum sædus, & sacrilegus error, Nigidius prævertit vias Dei, 213 a  
 Ninivæ scelerum veniam consecuti, 420 d  
 Ninive peccatrix, de exitio liberatur; 547 d  
 a Ninivitis Deus avertit destinatum exitium, 394 b  
 Ninivitis ex actibus Deus misericordiam præstitit, 474 d  
 Ninus, quo tempore regnaverit, 113 c  
 Nocentissimi qui non simplices, sicut stultissimi qui non sapientes, 251 a  
 in Nocte Deum adorare, 32 b  
 Noe incircumcissus, neque sabbatizans, de diluvio liberatus, 186 b  
 Noe holocausta Deo grata, 393 b  
 Noe, unde iustus inventus, nisi ex naturali iustitia legis, 184 d  
 Noe in prædicationis delegatione successit Enoch, 151 a b  
 per Nomen intelligitur professio Christianorum, 349 b  
 Nominum communio conditionibus præjudicat, 368 d  
 Nona dea, 292 b  
 Nonacris Arcadiæ venenata occidit Alexandrum, 301 a  
 Nonacris Alexandrum occidit, 257 b  
 Nortia, 24 b  
 Notarius cum a dæmone præcipitatur, a Christiano liberatur, 71 a  
 novum omne & incognitum quod est, a subitum est, 439 c  
 nubere in Domino potissimum, 167 a  
 nubi ibi, ubi & mori, 455 a  
 nubendi modus ponitur apud Montanum, 380 c d  
 nubilo obscurior, 366 a  
 numæ Pompilii superstitiones, 217 a  
 numeri Pythagoræ, 287 b  
 numidæ Cæsariati, 115 c  
 nuptiale indumentum in Evangelio sanctitas carnis agnoscere potest, 342 a  
 nuptiæ si non erunt, sanctitas nulla est, 381 a  
 nuptiæ nusquam prohibet, 162 b  
 nuptiæ non sunt contrahendæ Christiano cum Ethnicis, ne eum ad idololatriam usque deducant, a qua apud illos nuptiæ incipiunt, 190 a  
 nuptiarum nulla restitutio Christianis seculo digressis, in diem resurrectionis repromittitur, 161 a  
 nuptias de Ecclesia tollere, 536 a b  
 nuptias de affectu & animo fieri, 179 c  
 nuptias Marcion abstulit, 366 a  
 nuptias Tertullianus non projicit, sed deponit, nec præscribit, sed persuadet sanctitatem, 380 d  
 nuptias secundas damnavit Montanus, 174 c d  
 Nymphodorus scriptor, 306 c

O Bedire omnia animalia homini, 141 c

Oblatio vera, 458 c  
 Oblationem panis celebrare, 216 d  
 Oblationes Cain recusat Dominus, 143 a  
 Oblationes Abel, cur Domino acceptæ, 393 a

Oblationes pro defunctis, pro natalitiis, annua die facere, 102 a  
 Oblivionis an tempus in causa sit, 324 a  
 Obsequi malo nemo patitur, 420 b  
 Obsequii exhibitio debita a nobis Domino Deo, 141 c d  
 Observatio inveterata tenenda, etsi nulla scriptura eam determinavit, certe consuetudo corroboravit, si tradita prius est, 101 b

Observationum Christianarum rationem natura defendit, quæ prima omnium disciplina est, 102 a b  
 Obstetrices carnifices, 535 b  
 Obstetricibus apud Ægyptum, cur Deus benefecerit, 438 b  
 Occidere, est carni animam eripere, 342 c

Ochus, qui & Cyrus, 190  
 Oculorum propria tormenta, 346 d  
 Oculis clausis, proverb. 357 b  
 Odiri, 15 a  
 Odium gentilium erga nomen Christianum, 2 a

Offensa comes est frustratæ voluntatis, 379 b  
 Officiales coronæ, 108 a  
 Oleo ungui, 372 b  
 per Oleum curare infirmos, 70 a  
 Ollæ undique ebullientis similitudo, 248 a

Olympia, sacra Jovi instituta, 78 a  
 Omne totum est, & integrum, & nulla sui parte defectum, 177 d  
 Omphale in Hercule prostituta, 106 b  
 Opus inferius artifice, 386 c  
 Opus salutis & incolumitatis non est hominis, sed Dei proprium, 424 a b  
 Opus certum, nullum est mercedis incertæ, 337 c

Opera Dei incolere quis dignus, quam ipsius imago & similitudo, 383 b  
 Opera non corpus accusat Apostolus, 352 b c

Opera vere bona, & Christiana, 169 a  
 Operum juga rejecta sunt, non disciplinarum, 558 b  
 ex Operibus ineundæ probationes, 383 c  
 Operarius dignus mercede, 439 b  
 Operationis tempus in carne, 474 b  
 in omni operatione tria principalia, 240 d

Opimitas sapientiam impedit, exilitas expedit, paralytis mentem prodigit, phrysis servat, 279 b  
 Ophitæ serpentem in tantum magnificant, ut illum etiam Christo præferant, 220 a

Orare pro meritis, novo & vetere, 531 c  
 Orare, in quæ verba Joannes docuerit, non extat, 129 b

Orandi instantia & perseverantia, 450 d  
 Oratum noctu exurgere, 168 d  
 Oratio legitima, 537 b  
 Oratio convivium dirimere debet, 32 b

Orationis religio ab ipso Christo ordinata, 133 a  
 post Orationem sedere, 134 a  
 Orationem facere positus penulis, *ibid.*

Orationem ducit spiritus ad Deum, 457 d  
 Ordinatio, 165 b c  
 Ordinationes hæreticorum omnes temerariæ, leves, & inconstantes, 217 c

Ordo a principalibus deducendus, 326 c  
 Orestes insanus matrem in sorore vidit, 275 d

Originis vitium, 275 a  
 Ornatus habitum dicimus, quem mundum muliebrem convenit dici, 151 b c

Orpheus veneratus, 21 b  
 Os, cur homo acceperit, 363 c  
 Oris spelunca, 363 a  
 Osculum filiis denegare, 165 a

Osculo debuit Christus tradi, 458 c  
 Osidis Geta, Medeam tragædiam ex Vir-

gilio plenissime expressit, 216 c  
 Ostrin, quod semper sepelitur, & in vivo quæritur, & cum gaudio invenitur, reciprocum frugum & vividorum elementorum, & recidivi anni fidem argumentantur, 272 a

Ossa quingentorum fere annorum adhuc succida, & capilli olentes visi sunt, 350 d

Ostanes, 305 c  
 Otho mensibus tribus, & diebus quinque regnavit, 191 b

Ova honori Castorum adscribunt, 176 b  
 Ovis proprie est Christianus, 559 b  
 Oves Dei, Christiani, 537 b c

Ovium pelles quænam sunt, nisi nominis Christiani extrinsecus superficies, 112 a

## P

Pacuviana testudo, 114 b  
 Palos terminales figere Deo, 550 d  
 Palæstrica diaboli negotium est, 81 a

Pallium supra tunicam, 112 a b  
 Pallii grande beneficium, sub cuius recognitione improbi mores vel erubescunt, 119 c

Pandoræ caput primum coronatum est a Charitibus, cum ab omnibus muneraretur, 104 b

Panis oblationem celebrare, 216 d  
 Panis & calicis sacramento, corporis & sanguinis Domini veritatem probavimus adversus phantasma Marcionis, 470 d

Panem Christus corpus suum appellat, 196 c  
 Panem acceptum & distributum discipulis, corpus suum illum fecit, 1457 d 458 a

Panem corpus suum Christus vocat, 408 b  
 super Panem alienem, alii Deo gratiarum actionibus fungi, 377 c

Pane ipsum corpus suum repræsentat, 372 b  
 Pannis armati, 404 a

Pannis sepulturæ involucrum pueros imitari, 436 a  
 Papiæ leges, 5 d

Par factum, par habet meritum, 145 d  
 Parabolæ non obumbrant Evangelii lucem, 145 b

in Parabolis cur Christus Judæis loquutus, 345 a  
 Paracleti Montanici vis, 544 a b

Paracletus multa docuit, quæ in illum distulit Dominus, 526 a  
 Paracletus novam doctrinam Montanistis subministravit, 525 b

Paracletus Monogamiæ potius restitutor quam institutor, 527 a  
 Paracleti administratio quæ, 173 b

Paradisus est locus divinæ amenitatis, recipiendis sanctorum spiritibus destinatus, 37 c

Paradisus janitrix romphæa nullis cedit, nisi qui in Christo decesserunt, 304 b  
 Paradisi clavis tuus sanguis est, *ibid.* c

de Paradiso libellus Tertulliani, *ibid.*  
 Parentare defunctis, 325 a

Parentationis species est idololatria, 175 d  
 Parentes non negat indignatio, sed obijurat, 315 b

Parietis corpus, 346 c  
 Partiarum erroris, 406 b

Partula dea, quæ partum gubernat, 292 b  
 Paschæ solennibus abnoscere, 168 d

a Paschæ die in Pentecostem usque gaudere, 102 a  
 Paschæ diem ad patiendum Christus elegit, 457 d

Pasiphæ in Laconica oraculum, 299 a  
 Passiois suæ Christus omne scriptum implevit, 458 d

Pastor bonus Christus, 559 b  
 Pater Deus invisibilis, 395 d  
 Pater Deus visibilis fit in filio ex virtutibus, non ex personæ representatione, 14 d

Pater ante de filio testatus, quam filius de patre, 397 b  
 Patri Domini nomen accedere ob potestatem, quod & filius per patrem capiat, 466 d

Patrem descendisse in virginem, ipsum natum & passum dicunt Praxeani, 500 a



- Patriarchæ benedicti non modo pluribus  
 uxoris, verum etiam concubinis con-  
 jugia miscuerunt, 521 c  
 Patriarchæ incircumcisi fuerunt, 185 c  
 Patriarchis plurifariam matrimoniis uti  
 fas fuit, 162 a  
 Patriarchas & Prophetas Christus ex in-  
 ferioribus terrarum liberavit, 392 b  
 Pati pro Deo non possumus, nisi spiritus  
 Dei sit in nobis qui & loquitur de no-  
 bis quæ sunt confessionis: non ipse ta-  
 men patiens, sed pati posse præstans,  
 518 b c  
 Pati idipsum, quod aliis feceris, res ama-  
 rissima, 390 d 391 a  
 Patientia fatigetur improbitas, 144 d  
 Patientia prima inde a Deo, unde indi-  
 gnatio prima, 141 c  
 Patientia quem nobis patrem requirat,  
 144 a  
 Patientia Christi, Dei aures aperit, 147 d  
 Patientia & fidem subsequitur, & antece-  
 dit, 143 c  
 Patientia misericordiæ mater, 141 b  
 Patientia in detrimentis, exercitatio est  
 largiendi & communicandi, 144 b  
 Patientiæ divinæ species, 140 c  
 Patientiæ exemplum Deus, 140 b  
 Patientiæ voluptate Christus discessurus  
 volebat faginari, 141 b  
 Patientiæ utilitas & voluntas, 144 a b  
 Patientiæ proprium non æmulari, 147 b  
 Patientiæ laus, *ibid.* d  
 Patientiæ encomium scripsit Tertullianus  
 139 a  
 Patientiam omnes philosophi unanimiter  
 laudant, 140 a  
 Patientiam plane novam docet Christus,  
 428 c  
 Paulus an solus baptismum Christi indu-  
 cit, 228 d  
 Paulus Joannis in exitu coronatur, 215 a  
 Paulus an eandem doctrinam cum reli-  
 quis Apostolis prædicaverit, 210 a  
 Paulus noluit uti legis potestate, quia  
 gratis maluit laborare, 470 a  
 Paulus apud Agrippam nihil se ait profer-  
 re citra quam prophetæ annuntiasset,  
 348 c  
 Paulus stomacho vinum modicum prodesse  
 noverat, 105 b  
 Paulus Apostolus Christi, doctor nationum  
 in fide & veritate, vas electionis, Ec-  
 clesiarum conditor, censor disciplinarum,  
 567 a  
 Paulus apud summos sacerdotes sub tri-  
 buno inter Sadducæos & Phariseos fi-  
 dei suæ egregius professor, 345 d  
 346 a  
 Paulus, vas electionis, doctor nationum,  
 339 a  
 Paulus stigmata in corpore suo gestat,  
 331 b  
 Paulus aliquando in album Apostolatus  
 allestus, & a quo, 461 a  
 Paulus calefecit tamquam nutrix parvu-  
 los fidei, docendo quædam per veniam,  
 non per imperium, 534 b  
 Paulus reprehendit Apostolos, quod non  
 recto pede incederent, 375 a  
 Paulus columna immobilis disciplinarum,  
 568 a  
 Paulus Apostolus de persecutore primus  
 Ecclesiæ sanguinem fudit, 498 b  
 Paulus de tribu Benjamin ortus, 461 c  
 Pauli Apostoli epistolæ, neque omnes,  
 neque totas accipit Cerdon, 223 a b  
 Pauli laus, 324 a  
 Paulum in Saule figurari, 461 c  
 Pauper spiritu nullus, nisi humilis, 147 d  
 Pauperes Dominus semper justificat, &  
 divites prædamnat, 144 a  
 Pavum se meminit Homerus Ennio som-  
 nante, 289 c  
 Pax piorum, bellum est sarana, 116 c  
 Pacem passim hæretici cum omnibus mis-  
 cent, 216 b  
 Peccator ante veniam deslere se debet,  
 quia tempus poenitentiae idem quod pe-  
 riculi & timoris, 524 c  
 Peccator traditur diabolo quasi carnifici  
 in poenam, 537 c  
 Peccatoris repositi exemplum, 126 b  
 Peccatum nisi malum factum dici non  
 meretur, 12 c  
 Peccatum omne impatientiæ adscriben-  
 dum, 142 d 143 a  
 Pecuniæ ardet ut restingeretur ex parte,  
 qua de victus necessitate causatur, pre-  
 tiosorum ciborum ambitio detracta est,  
 391 a  
 Pecuniariam rem augentes animæ antepo-  
 nant, 144 c  
 Perditio aliud, & aliud demutatio, 393  
 c d  
 Peregrinamur a Domino quamdiu vivi-  
 mus, 351 b  
 Peripatetici animam ex substantia quinta  
 esse dicunt, 267 a  
 perones effœminatissimi, 118 b  
 perpetua martyr firmissima, 304 b  
 persecutionis status animadvertendus, ut-  
 rum a Deo obveniat, an a diabolo, quo  
 facilius de obitu ejus constare possit,  
 536 a  
 persecutionis ardore exuri, est probari de  
 fidei tenore, *ibid.* c & seq.  
 persecutionum fontes, synagoga Judæo-  
 rum, 496 b  
 persona Dei, Christus est Dominus, 475 d  
 in persona una videmus duplicem statum,  
 non confusum, sed conjunctum, Deum  
 & hominem Jesum, 516 d 517 a  
 petra Christus, multis modis & figuris  
 prædicatus, 194 a  
 petrina acies, *ibid.*  
 petrus reprehenditur ob inconstantiam,  
 victus a Paulo, 463 d  
 Petrus Romæ passus, & passioni Domini-  
 cæ adæquatur, 213 a  
 Petrus, charissimus discipulus, 425 b  
 Petro cur nomen mutatum, *ibid.*  
 Petrum ædificandæ Ecclesiæ petram dictum  
 an aliquid latuerit, 209 c  
 pharao perit cum suis ob impœnitentem  
 vitam, 192 a  
 pharao negavit Deum, 389 b  
 pharaonis cor cur induratum, *ibid.*  
 pharaonis duritia nascentium enecatrix,  
 381 a  
 phaneroses, Philumenes cujusdam puellæ,  
 quam quasi prophetissam sequitur Apel-  
 les, 223 b  
 phantasma inquinari non potest, 419 c  
 pharisei additamenta quædam legis ad-  
 struendo a Judæis divisi sunt, unde etiam  
 huc accipere ipsum quod habent nomen,  
 digni fuerunt, 219 b  
 pherecydes Saturnum ante omnes refert  
 coronatum, 104 c  
 pherecydes Pythagoræ magister, 285 d  
 pherecydem Pythagoræ magistrum fuisse,  
 265 c  
 philadelphus triginta novem annis regna-  
 vit, 190 c  
 Philippus Macedo nondum pater Olym-  
 piadi uxoris naturam obsignasse viderat  
 annulo, 298 b  
 philochorus autor, 299 a  
 philopator septemdecim annis regnavit,  
 190 c  
 philumene, quæ senserit de carne Christi,  
 403 a  
 philosophia elinguis vita contenta est,  
 ipse habitus sonat, 119 c  
 philosophia cur a quibusdam civitatibus  
 ejecta, 36 c d  
 philosophia habuit libertatem ingenii, &  
 medicina necessitatem artificii ad ex-  
 tendendos de anima retractatus, late  
 quæruntur incerta, latius disputantur  
 præsumpta, 266 a  
 philosophiam ad gloriam propriæ artis  
 inflata, de certis incerta præjudicat,  
 263 b  
 philosophus gloriæ animal, 264 b  
 philosophus est discipulus Græciæ & ho-  
 minum, 36 c  
 philosophus torum se ad famam compa-  
 randam dirigit, *ibid.*  
 philosophi variis sectarum libidinibus in-  
 ter se discordant, 140 a b  
 philosophi mundum hunc innatum infe-  
 ctumque defendunt, 331 c d  
 philosophi & Christiani magna differen-  
 tia, 36 c  
 philosophi de Deo nihil certi proferre  
 sunt ausi, *ibid.* d & 37 a  
 philosophi inimice affectant veritatem, &  
 affectando corrumpunt, ut qui gloriam  
 capient, 35 d  
 philosophi schola negat carnis restitutio-  
 nem, 136 b  
 philosophorum Deus, 396 a  
 philosophorum ingenia veterum instrum-  
 tum interverterunt, 37 a  
 philosophorum etiam Prophetas legisse,  
 265 c  
 phoenix seipsum funerans renovat, 332 c  
 phoenixes in Africam eructant, 116 a  
 phosphorus frigidissimus rhetor Latine  
 phrygæ hæretici, 223 c  
 phrygas timidos comici illudunt, 279 a  
 phryne meretrix Diogenis, 36 a  
 physica superstitio, 465 a  
 physcon rex libidinosisissimus, 116 c  
 pietatis deposita, 31 b  
 in piscibus celebri lapiditas quædam,  
 258 c  
 pislitrati studium in instruendis bibliothe-  
 cis, 17 c  
 placendi voluntas viris propter feminas,  
 & fœminis propter viros vitio naturæ  
 ingenta est, 157 c  
 placendi per decorem studium non est de  
 integra conscientia, 152 c  
 plato animam in capite inclusit, 274 b  
 Plato ventris gratia Dionysio adulatur,  
 36 c  
 plato de immortalitate animæ, 325 a  
 plato per somnium moritur, 288 d  
 plato vult esse substantias quædam invis-  
 biles, incorporales, supernas, divinas &  
 æternas, quas appellat ideas, 278 a  
 platonis sententia de mundo, 111 c  
 platonis honor, 266 b  
 platonem omnium hæreticorum conditorem  
 mentarium esse factum, 280 c  
 platonis Christianismus, 205 a  
 pleroma & Eones triginta introducit Valen-  
 tinum, 211 d  
 poenarum ingenia, 339 c  
 poenitentia Dei, quæ? 594 b  
 poenitentia vita est, quum poenitentia  
 morti, 111 d  
 poenitentia vana necessario, ubi emenda-  
 tio nulla, 110 b  
 poenitentia confessio est delicti, 315 c  
 poenitentia frustra agitur, si caret veritate,  
 556 d  
 poenitentia nomen in Græco sono, non  
 ex delicti confessione, sed ex animi de-  
 mutatione compositum est, 394 c  
 poenitentia confessio event etiam in bo-  
 nis ad invidiam & exprobrationem  
 ejus qui beneficii ingatus extiterit,  
 393 c  
 poenitentia instrumentum metus, 125 c d  
 poenitentia secundæ debitor, 126 b  
 poenitentia Dei mors, 394 b  
 poenitentia stimulus ex fide, 432 b  
 poenitentia causa, 556 c  
 poenit. sapere confessionem mali operis  
 alicujus vel erroris, 394 c  
 poenitentiam, quæ per Dei gratiam colen-  
 sa & indita nobis, in gratiam nos-  
 træ Domini revocat, semel cognitam  
 que susceptam nunquam post hac ite-  
 ratione delicti relinqui oportere, 123 b  
 ex poenitentia maturefcit emendationis  
 fructus, 595 b  
 poetis nec vigilantibus credendum, 286 c  
 polycarpus Smyrnezorum Ecclesiæ po-  
 bernavit, ab Joanne ordinatus, 211 d  
 polycratis sapientia, 11 d  
 polycratis Samio filia, crucem præcipit  
 de Solis unguine & lavacro lota,  
 298 d  
 poma contacta cinerescere, 31 d  
 pompejus magnus solo theatro munitus,  
 cum illam arcem omnium turpitudinum  
 extruxisset, veritus quandoque memo-  
 riæ suæ censoriam animadvertentem  
 Veneris ædem superposuit, & ad dedi-  
 cationem edito populum vocat, non  
 theatrum, sed Veneris templum nun-  
 cupavit, 77 b c  
 pompeii oppidum in Campania, 112 b  
 pompeii aræ trina, 535 c  
 pontifex maximus & Flaminia nubunt  
 semel, 535 c  
 pontificis maximi, Episcopi Episcoporum  
 edictum de maribus & fornicationibus  
 555 a b  
 pontificem maximum rutilus nubere nefas,  
 166 a



Pontius pilatus, Syriæ præses, 20 c  
 Pontus inhospitalis, 365 a  
 n ponto, nihil tam triste ac barbarum,  
 quod quod illic Marcion natus est,  
 366 a  
 Ponticus Heraclides, 270 b  
 Ponticus Naucerus, Stoicæ studiosus,  
 215 b  
 ortare Græci etiam pro eo solent pone-  
 re, quod est tollere, 418 d  
 orta cæli strata a Christo, 412 c  
 ortas duas Homerus divisit somniis,  
 corneam veritatis, fallaciæ eburneam,  
 298 a  
 Paxeas hæreticus, 223 d  
 acceptum principale, 479 c  
 adicare prius est, posterius tingere,  
 229 d 230 a  
 adicatores alios non esse recipiendos  
 quam Apostolos quos Christus instituit,  
 209 a  
 alione operabitur filius pacis, cui nec  
 litigare conveniet? 107 b  
 aliorum negotia, & dolus, & injusti-  
 tia, 193 c  
 ascript. in compendiis veritatem vin-  
 cere decet, 397 a  
 asopia cruenta Diomedis, 116 b  
 asidibus nec suis hæretici reverentiam  
 exhibent, 217 d  
 asumptio impedimentum est timoris,  
 155 a  
 asumpt. inverecundiæ portio est, in-  
 fiat petitem, despiciat datorem,  
 125 c  
 asyricator, qui proprie, 4 a  
 asyter hodie, qui cras laicus, 217 c  
 asyteris aduolvi, 127 a  
 as Dei adgeniculari, ibid.  
 incipitum affectatores increpantur a  
 Christo, 443 d  
 incipale quid nisi quod super omnia,  
 nisi quod ante omnia, & a quo omnia,  
 234 d  
 incipium sive initium inceptionis esse  
 verbum non alicujus substantiæ nomen,  
 240 a  
 imogenitus Christus, ut ante omnia  
 genitus, & unigenitus, ut solus ex Deo  
 genitus, 503 c  
 sca prophetis, 331 c  
 scilla Montanista, 544 b  
 stinus, qualis martyr, 551 a  
 obole, 504 b  
 oculus nostræ virginis senectæ, & Chr.  
 eloquentiæ dignitas, 252 b  
 oculi hæretis, 223 c  
 odesse cum possis, nolle nihil malignius,  
 376 c  
 omereri nolle, delinquere est,  
 516 d  
 omerendi artificium, obsequium est,  
 141 c  
 onuntiatio, 222 a  
 ophetæ multa figurate per allegorias,  
 per ænigmata & parabolas scripserunt,  
 aliter intelligenda quam scripta sunt,  
 399 a b  
 ophetæ an omnia per imagines concio-  
 nati sint, 336 d  
 ophetæ an officio prophetandi nomen  
 habent, 17 c  
 ophetæ & Patriarchæ appendices Do-  
 minicæ resurrectionis migraverunt in  
 paradysum, 304 b  
 ophetarum fors in mundo, 199 c d  
 ophetæ fuerunt vox Domini, 287  
 c d  
 ophetarum eloquium manifeste resur-  
 rectionem mortuorum annuntiat,  
 336 c  
 opheticæ eloquii proprietas,  
 almi & hymni sonant in duos conjuges,  
 & mutuo provocant, quis melius Deo  
 suo canat, 172 b  
 almi Valent. magna impudentia conscri-  
 pti, 320 d  
 almi fere omnes Christi personam susti-  
 nent, 306 b  
 eudapostoli virtutes maximas edent ad  
 fallaciam muniendam corruptæ prædica-  
 tionis, 218 c  
 eudapostoli, adulteri evangelizatores  
 sunt, 203 c  
 eudapostolos & operarios dolosos trans-

figuratores sui per hypocrisim scilicet,  
 conversationis non prædicationis adul-  
 teratæ rei, 476 d 477 a  
 pseudoprophetæ sunt falsi prædicatores,  
 203 c  
 ptolemæus Philadelphus eruditissimus,  
 & omnis litteraturæ sagacissimus,  
 17 c  
 ptolemæus annis triginta octo regnavit,  
 190 c  
 ptolemæus hæreticus cum Valentino per  
 omnia sensit, 222 b  
 ptolemæi Miscellanea, 256 a  
 publicanorum nomen cur tam execrabile,  
 561 c  
 P. Crassus per risum moritur, 302 c  
 pudens præles missum ad se Christianum  
 in elogio, concussione ejus intellecta  
 dimisit, scisso eodem elogio, sine  
 accusatore negans se auditurum homi-  
 nem secundum mandatum, 70 d  
 71 a  
 pudicitia templi Dei ædificia & antistita  
 est, quia nihil immundum, nec prophæ-  
 tum inferre sinat, nec Deus ille qui  
 inhabitat, inquinatam sedem offensus  
 relinquat, 154 c  
 pudicitia ubi, ibi vacua pulchritudo,  
 155 c  
 pudicitia an in sola carnis integritate, &  
 stupri aversione consistat, nec quicquam  
 extrinsecus opus sit de cultus & orna-  
 tus dispositione, 154 a b  
 pudicitia sine instrumento ejus non serva-  
 bitur, 158 a  
 pudicitia ibi, ubi Deus est, ibid.  
 pudicitia est flos morum, honor corpo-  
 rum, decor sexuum, integritas sangui-  
 nis, fides generis, fundamentum san-  
 ctitatis, præjudicium omnis bonæ men-  
 tis, 554 a  
 pudicitia venditio pretio in feminis co-  
 gitur, 143 b  
 pudicitia Christianæ satis non est esse,  
 verum & videri, 160 b  
 pudicitia veræ conscientia a feminis na-  
 tionum abest, quia nihil verum in his  
 quæ Deum nesciunt præsidem & magi-  
 strum veritatis, 154 b  
 pudoris armaturam induere, 182 a b  
 pudoris verba inimica per loquacitatem  
 inrepunt, 166 a  
 pudoris quidam magis memores quam sa-  
 lutis, 127 a  
 pudorem resignare per osculum & dexte-  
 ras, 180 c  
 Pudorem esse priorem quam corporis pla-  
 gam, 495 b  
 Puerorum discibula, 258 d  
 Pueror sapere & intelligere, 278 d  
 Pueris impiis Deus non pepercit, 438 a  
 Pulchritudinis proprie usus & fructus, lu-  
 xuria, 155 c  
 Purpura regum vestis, 69 b c  
 Pyætes corona premit vulnera, 492 b  
 Pyrrhus fallendis piscibus egit, 287 b  
 Pythagoras non turpi modo, verum  
 tiam temerario mendacio incubuit, 285  
 b  
 Pythagoras imbellis prælia Græciæ vitans,  
 Italiæ maluit quietem geometriæ & as-  
 trogiæ & musicæ agere, quam bellige-  
 rari, 287 a b  
 Pythagoræ & Empedoclis opinio de me-  
 tempsychofi & metempsychosi, ibid.  
 &c.  
 Pythii dæmonii suffragium Socratem sa-  
 pientissimam pronuntiavit, 264 c

## Q

Qzrendi & pulsandi & petendi for-  
 mæ, 205 a b c & seqq.  
 Quæstionis summa certis lineis determina-  
 re, 184 b  
 in Quæstione omni justa & digna est præ-  
 scriptio ad propositum interrogationis  
 pertinere debere sensum præscriptionis,  
 455 a  
 Quæstiones infinite Christianis cavendæ,  
 266 a  
 Quæstiones indeterminales Apostolus odit,  
 370  
 Quæstiones de vocabulorum occasi-

bus plurimum subornantur, sicut &  
 de verborum communionibus, 360  
 c  
 Quæstiones de scripturis solis dissolvendæ,  
 327 c  
 Quæstiones infructuosæ unde, 204 c  
 Qualitates cum demutantur, accipiunt vo-  
 cabulorum possessiones, 318 c  
 Quies corporibus solatium proprium est,  
 297 b  
 Quintilla monstruosissima, 224 b

## R

Ratio recta, 246 c  
 Ratio legem commendat, 193 a  
 Ratio divina in medulla, non in superfi-  
 cie, 327 c  
 Reatus animæ, 378 a  
 Reatum inter se spiritus & caro commu-  
 nicant, spiritus ob imperium, caro ob  
 ministerium, 225 d  
 Rebecca de disciplina Christi, 179 c  
 Rebecca conspecto procul sponso, vela-  
 men invasit, ibid.  
 Rebeccæ viscera inquietantur, & longe  
 adhuc partus, & aeris nullum impul-  
 sus, 283 c  
 Rebeccæ ex utero duo populi, & duæ gen-  
 tes prodierunt, 183 b  
 Rebellum in castris facile proficitur, 217  
 c  
 Recidivatus Judæorum status, 243 c  
 Recorporare, ibid. b  
 Recorporatio, 343 c  
 Redanimatio, ibid.  
 Regnum nobis in terra an sit repromissum,  
 411 d  
 Regnum Dei quorum est adire, induere o-  
 portebit vim incorruptibilitatis & im-  
 mortalitatis, 357 a  
 Rejiciendum a nobis nihil omnino est,  
 quod pertinet ad nos, 151 a b  
 Religio sortita est invidiam statim ut coli  
 Deus cœpit, 493 c  
 Religio alterius nec alii obest, aut pro-  
 dest, 69 a  
 Religio nulla potior quam Dei vivi, 226  
 a  
 Religionis non est cogere religionem, quæ  
 sponte suscipi debeat, non vi, cum &  
 hostiæ ab animo libenti expostulentur,  
 69 b  
 Renuntiare in baptismo diabolo & pompæ  
 ejus, 102 a  
 Repudium qui primus fecerit,  
 Repudium ab initium fuit, 530 d  
 Repudium aut discordia fieri, aut discor-  
 diam facere, ibid.  
 Resurgere non est, nisi ejus quod cecidit,  
 471 d  
 Resurgere nihil expectabit, nisi quod an-  
 te succiderit, 336 a  
 Resurrectio carnis a fidelibus simpliciter &  
 notam jam fide recepta, sine ulla qua-  
 litatis quæstione, 348 c  
 Resurrectio tam dictis quam factis prædi-  
 catur, 342 b  
 Resurrectio rei caducæ est, 336 b  
 Resurrectio mortuorum, fiducia Christia-  
 norum, 325 a  
 Resurrectio carnis durius creditur, quam  
 una divinitas, 326 c  
 Resurrectio Christi in exemplum spei no-  
 stræ, 320 a  
 Resurrectio, janua regni cœlestis, 474  
 b  
 Resurrectio mortuorum unum apud omnes  
 edictum pendet, 335 d 336 a  
 Resurrectionis imaginem inducere, 216 d  
 217 a  
 Resurrectionis vocabulum non aliam  
 rem vindicat, quam quæ cecidit, 471  
 d  
 Resurrectionis præsumptores vocantur Chri-  
 stiani, 67 c  
 Resurrectionis mortuorum testatio, est or-  
 do revolubilis rerum, 332 b  
 Resurrectionem animæ soli idcirco destina-  
 tam quidam dicunt, in carnem quoque  
 præcucurrisse; quia non potuisset aliter  
 ostendi resurrectionem animæ invisibilis, nisi  
 per visibilis substantiæ resurrectionem,  
 348 b



- Resurrectionem Apostolica instrumenta restantur, *ibid.*  
 Resurrectionem Christi credentes, in nostram quoque credimus, 146 d  
 Resurrectione Christi infirmata, etiam nostra subversa est, 401 d  
 Retributio nulla non ex judicatione consistit, 439 b  
 Rex in suo folio usque ad Deum, tamen infra Deum, comparatus autem ad Deum excidet jam de summo magno transito in Deum, 367 c  
 Rhodia lex & Pontica, 399 c  
 Robiginis dea, 75 b  
 Romæ demoniorum conventus confedit, 76 a  
 Romana superstitio incertis diis sacrificavit, 369 c  
 Romana superstitio varia de janitrice potestate narrat, 403 d  
 Romana Ecclesia fidelis, cui totam doctrinam Apostoli cum sanguine suo profuderunt, 215 a  
 Romane Ecclesie Evangelium Petrus & Paulus sanguine suo signatum reliquerunt, 415 d  
 Romanus status, 340 a  
 Romani Episcopi auctoritas, 501 a  
 Romanorum regnum quousque dilatetur, 189 b c  
 Romanensis Ecclesia, 212 c  
 Romulus ascensus sui in cælum habuit Proculum affirmatorem, 417 a  
 Romulus Consulum Deum invenit, 324 b  
 Rosa ex horto Midæ lecta, 410 a  
 Rubellius Geminus Consul, *ibid.*  
 Rusti convivium, 111 b  
 Rupices sunt iidem qui & opici, indosti & amusi, 268 a  
 Rutilius sanctissimus martyr, quum toties fugisset persecutionem de loco in locum, etiam periculum (ut putabat) nummis redemisset, post totam securitatem quam sibi prospexerat, ex inopinato apprehensus, & præditi oblatus, tormentis dissipatus, & pro fugæ castigatione, dehinc ignibus datus, passionem quam vitarat, misericordie Dei retulit, 538 d
- S
- Sabbatizare nos omni opere servili semper debere, & non tantum septimo quoque die, sed per omne tempus, 186 d  
 sabbatum quod nos Deus vult custodire, *ibid.*  
 sabbatum fuisse tempore præceptum, 187 a  
 sabbatum temporale, & sabbatum æternum, 186 d  
 sabbati diem benedictione Patris a primordio sanctum, Christus sua benedictione efficit sanctiorem, 424 c  
 sabbator Dominus dictus, quia sabbatum ut rem suam tuebatur, *ibid.* b  
 circa sabbati legem Pharisei in totum errarunt, non animadvertentes conditionaliter eam indistentem serias operum sub cæra specie eorum, *ibid.* a  
 sabbati an Christus sit destructor, 272 c  
 sabbati observatio, quasi salutis medela, 185 a  
 sabbato pugnarunt Machabæi fortiter, 187 c  
 sacerdotes denuo nubere prohibet, 529 b  
 sacerdotes non plus nubent, 522 a  
 sacramentum ligni, 199 d  
 sacramentum Christianorum, 718 d  
 sacramentum allegoriz, 465 c  
 sacramenti ejusdem una traditio, 209 a  
 in sacramenti verba respondere, 138 a  
 sacramenta figurarum, 461 c  
 sacramentorum divinorum res Satan in idolorum mysteriis æmulatur, 217 a  
 sacrificare solummodo debebant Judæi uno in loco, 187 d  
 sacrificium acceptabile Deo, 188 a  
 sacrificium offerre, 159 c  
 sacrificium Christus factus pro omnibus gentibus, 199 d  
 sacrificii spectatores, 96 a  
 sacrificii participatio, 136 a  
 sacrificia ab invitis non sunt desiderata, 69 b  
 sacrificia Deo grata, 330 c  
 sacrificia terrenarum oblationum & spiritualium sacrificiorum, 188 a b  
 sacrificiorum onera, & operationum & oblationum negotiosas scrupulositates cur Deus instituerit, 391 a  
 sacrificiorum rationalis institutio, 394 d  
 sacrificiis spiritualibus Deo litandum, 188 a  
 sacrilegi olim existimari Christiani, qui tamen nec in furto unquam deprehensi, nec in sacrilegio, 69 b  
 sadducæi resurrectionis negatores, 347 a  
 sadducæi neque animæ, neque carnis admittunt salutem, *ibid.*  
 sadducæi ex samaritani erroris radice surgentes, ausi sunt resurrectionem carnis negare, 219 b  
 sadducæorum callida quæstio de nuptiarum frequentia, 528 d  
 sadducæorum propria opinio, 214 a  
 sadducæorum partiarum, 326 a  
 sadducæorum propinqui, 307 b  
 sale & melle medicari pueros, 436 a  
 salmæis fons, 257 b  
 salomon gloriam quam habuit in Deo, amisit, per mulieres in idololatriam usque pertractus, 472 d  
 salomon de idololatria sibi sponsavit Ecclesiam, 422 d  
 salomon rejicitur, sed jam a mulieribus alienis possessus, & idolis Moabitum & sodomorum mancipatus, 393 b  
 salomon omni gratia & sapientia donatus a Domino, ad idololatriam a mulieribus inducitur, 203 a  
 salomoni ira Dei accessit post luxuriam & idololatriam, 409 c  
 saluum omni modo constat, 358 b  
 saluator unus, 319 b  
 samaria desciverat ab Israele, habens schisma illud ex novem tribubus, quas avulsas per Achiam Prophetam collocaverat apud Samariam Hieroboam, 452 a  
 samariz spolia, 192 d  
 samariz nomine, idololatriam notari, samarites intellexit veram se Deo omnipotenti oblationem, gratiarum scilicet actionem, apud verum templum & verum Pontificem ejus Christum facere debere, 431 b  
 samaritani de montibus, & puteis patrum semper gloriati sunt, *ibid.*  
 sameas a leonibus occiditur, 553 c  
 samius sophista Platoni autor est, animarum de recidivatu revolvibili semper ex alterna mortuorum atque viventium suffusione, 285 b  
 samuelis anima an a Pythonico spiritu evocata, 306 b  
 sanctus Dei Christus, 417 d  
 sanctitati designati, 294 b  
 sanguis nihil aliud quam rubeus humor, 316 b  
 sanguis de omnibus bestiis requiritur, 344 b c  
 sanguinis sui salutaris figuram Christus concupiscebat, 457 d  
 sapientie secularis materia, temeraria interpretis divinæ naturæ & dispositionis, 204 b  
 sapiens nullus, nisi seculo stultus fiat, 229 a  
 sapor etiam in rebus parvis, 479 d  
 sardanapalus libidinibus insignis, 116 c  
 sarmatæ mente torpentes, 283 b  
 sarpedonis in Troade oraculum, 299 a  
 satan sanctorum est delator, & criminator, 291 c  
 satan docuit Cain ab homicidio incipere, 143 a  
 satan decidit e sublimitate cœlesti, 387 b  
 satan principaliter fidei veræ adversatur, 142 b  
 satanas cum in Angelum lucis transfiguratur, an qualitatem suam amittat, 361 a  
 satanas in Angelum lucis transfiguratur, 477 a  
 satanz in servos Dei vivi nihil licebit, nisi permiserit Dominus, ut aut ipsum, destruat per fidem electorum in tentatione victicem, aut homines ejus fuisse traducat, qui defecerunt ad ipsum, 537 a  
 saturninus hæreticus dixit innascibilem virtutem, id est Deum, in summis & illis infinitis partibus, & in superioribus manere; longe autem distantes ab hoc angelos inferiores mundum fecisse, 219 c d  
 saturninus Menandri Simoniani discipulus, 186 b  
 saturnus quadratus, 374 a  
 saturnum pallium commendat, 117 a 118 a  
 Saturnum Afrorum hominum victimam placari apud seculum licuit, 491 b  
 Saul eligitur, sed nondum despector Prophetæ Samuelis, 393 b  
 Saul bonus præ cæteris, postea everitur, 203 a  
 Scalæ quas somniabat Jacob, aliis alienum in superiora, aliis descensum ad inferiora demonstrant, 536 b  
 Scandalum non bonæ rei, sed malæ exemplum est, ædificans ad delictum, 174 b  
 Scientia naturalium ne in bellis quidem deficit, 493 b c  
 Scire nihil, est omnia scire, 297 b  
 Scorpion magnum de modico mala terra suppurat, 487 a  
 Scorpion remedia, *ibid.*  
 Scriptura divina dividitur late sæpe, 74 b  
 Scripturam ubi non facit remissionem, non admittit remissionis interpretationem, 431 d  
 Scriptura negat quod nos notat, 151 b  
 Scriptura figurate solet uti translatione hominum ex comparatione criminum, 193 a  
 Scriptura lege condit, natura constituit, disciplina exigit, 180 a  
 Scripturæ sensus certæ interpretationis expectat gubernaculum, 203 d  
 Scripturæ plenitudo adoranda, 241 d  
 Scripturam omnem ædificationi habili divinitus inspirari, 151 b  
 Scripturæ medullas nemo magis novit quam ipsa Christi scola, 497 c  
 Scripturarum & expositionum adulterum illic deputanda est, ubi diversus venit doctrinæ, *ibid.*  
 Scripturarum & expositionum & omnium traditionum Christianarum veritas ubi sit, 203 b c  
 Scripturarum collatio cum hæreticis non habenda, *ibid.*  
 Scripturarum congressionibus nihil proficimus apud hæreticos, 207 b c  
 Scripturarum divinarum instrumentum, 184 a  
 Scripturarum omnium consonantia, 198 a  
 ex Scripturis solis quæstiones solvenda, 327 c  
 Scripturas alius manu, alius sensu expositiones invertit, 216 b  
 Scythæ tetrior, 366 a  
 Scythæ exuperant Perlas, 126 a  
 Secesum vocat carcerem, 237 c  
 Seculum est Dei, secularia autem hominum, 71 c  
 in Seculo omnia imaginaria, & nihil veri, 197 b  
 Secundus hæreticus cum Valentino confitetur, 222 b 241 d  
 Sedulitas nugæ non facit, 186 b  
 Sefhora mater calculo præputium infans circumcidit, qui altas fuisset ab angulo præfocatus, 185 c  
 Selginæ oves, 116 b  
 Seminare in lacrymis, & in exultatione metere, 421 b  
 Seminationem vocat Apostolus diffusionem corporis in terram, 44 b  
 Seneca dicit omnia post mortem fieri, 35 a  
 etiam ipsam, 129 d 179 a  
 Senecæ dictum de artibus & animarum omnium rerum, 275 b c  
 Sensum pati non opinari, animam enim opinari Stoici dicunt, 227 c  
 Sensus communes simpliciter ipsa commendat, 171 b  
 Sensus ejus rei quæ sentitur intellectus, 275 b  
 de Sensibus quinque quæstio, 275 b  
 Sensualitatem Plato in Timæo irrationalem pronuntiat, & opinioni implicari, *ibid.*



- Sentire pati est, & pati sentire, 272 d  
 Sentius Saturninus, 433 a  
 Sepiis piscibus comparantur Marcionitæ, 392 a  
 Sepultura Christi quomodo sublata e medio ejus, 196 d  
 de Sepulcro exire, quidam dicunt esse de seculo evadere, 336 d  
 Sepulcrorum ambitione nomen servare, 69 a  
 Sequester Dei atque hominum Christus, 358 b  
 Sermo quomodo caro factus sit, utrumne quasi transfiguratus in carne, an indutus carnem, 516 c  
 Sermo est vox & sonus oris, & aer offensus, intelligibilis auditu, ceterum vacuum quid, & inane, & incorporale, 503 d  
 Sermo de organo carnis est, 330 a  
 Sermo Deus, & sermo domini manet in æternum, perseverando scilicet in sua forma, 516 d  
 Sermonem apud Deum in primordio fuisse quidam per simplicitatem dicunt, cum magis rationem competat antiquiorem haberi: quia non sermonalis a principio, sed rationalis Deus etiam ante principium, 503 a  
 Serpens æneus in ligno positus, 196 b  
 Serpens a primordio divinæ imaginis prædo, 246 c  
 Serpentis simulacrum cur Moles erexit, 88 b  
 Serpentis exuvium & senium, 114 b  
 Serpentis effigies non ad idolatriæ titulum pertinebat, sed ad remedium, 392 d  
 Serpentem æneum Moles cur erexit secundum Ophitas, 220 b  
 Serram per lineam reciprocare, 101 d  
 Servorum vincula ex auro, 159 a  
 Servos captivos vel malo genio mercatores in exequiis immolabant, 78 b  
 Servos alienos ne Galba quidem manumissit, facilius liberos soluturus, 465 c  
 Setthoitz dicunt duos homines ab Angelis constitutos, Cain & Abel; propter hos, magnas inter Angelos contentiones & discordias extitisse, 221 a b  
 Severus Imperator, 372 c  
 in Sexuum solenni officio, quod marem & feminam miscet, in concubitu dico communi, scimus & animam & carnem simul frangi, animam concupiscentia, carnem opera; animam instinctu, carnem actu, 284 c  
 Sibynæ, genus venabulorum, 413 b  
 Siccitates depulsæ sunt geniculationibus, jejunationibus Christianorum, 71 b  
 Signaculi nostri principalis auctoritas, 9 a  
 Signatur caro, ut & anima muniatur, 330 b  
 Signorum & virtutum temeraria fides non admittenda, 198 a  
 Silenus Phrix, 295 c  
 Silenus penes aures Midæ blattit, 112 c  
 Simon Magus maledictus ad Apostolis, de fide ejectus est, 90 a b  
 Simon Samaritanus redemptor Spiritus sancti, 290 b  
 Simon Magus ausus est summam se dicere virtutem, id est, summum Deum, mundum autem ab Angelis suis institutum, 219 c  
 Simonem esse crucifixum, non Christum, unde nec in eum credendum esse, qui sit crucifixus, *ibid.*  
 Simoniana magia est disciplina Angelis serviens, 214 b  
 Simplicitas sapientiæ conjuncta, 252 b c  
 Simplicitatem volunt esse hæretici prostrationem disciplinæ, cujus penes nos curam lenocinium vocant, 217 b  
 Sirenes monstrosæ, fabulosæque cantrices, 399 b  
 Smaragdos latere in cingulis, 152 c  
 Sobolem vicariam & posthumam supparari, 529 a  
 Sobolem verisimilius est ab origine potius, quam originem a sobole vocitari, 242 b  
 Socrates consolabatur uxorem muliebriter inclamantem, 264  
 Socratis disputatio de anima, cicutis damnationis exhaustis, *ibid.*  
 Socrati dæmonium a pueritia adhæsit, *ibid.* b  
 Socratis dæmonium a pueritia adhæsisse pessimum revera pædagogum, *ibid.*  
 Socratem puerum adhuc spiritus dæmonicus invenit, 294 a  
 Sodalitia, 150 a  
 Sodomorum & Gomorræ populus, 193 a  
 Sol quibus salubris non sit, 381 b  
 Sol in conventu Uticensi extincto pene lumine adeo portentum fuit, ut non potuerit ex ordinario deliquio hoc pati, 70 a b  
 Sol unicus mundum hunc temperat, 381 b  
 Sol corpus, siquidem ignis, 269 b  
 Solis ipsius radio scriptum, Ita claret, proverb. 354 c  
 Solem nocturnæ nesciunt oculi, 269 b  
 ad Solem uncti, 404 a  
 Somnia plurima, incuti a dæmonibus, 299 c  
 Somnia vana in rotum Epicurus judicavit, liberans a negotiis diunitatem, & dissolvens ordinem rerum, & in passivitate omnia spargens, ut eventui exposita & fortuita, 298 a  
 Somniorumne aliqua natura creditur immunitis, 300 c  
 Somniorum fides de effectu, non de conspectu renuntiatur, 306 c  
 Somnus non est extra naturale, ut quibusdam philosophis placet, 295 c  
 Somnus est recreator corporum, redintegrator virium, probator valetudinum, pacator operum, medicus laborum; cui legitime fruendo dies cedit, nox legem facit, auferens rerum etiam colorem, 296 c  
 Somnus tam salutaris, tam rationalis, etiam in publicæ & communis jam mortis effingitur exemplar, *ibid.* d  
 Somnus corpori provenit in quietem, 297 b  
 Somnus, finis operis, 296 b  
 Somni plurima præparatura est in esu & potu, *ibid.* d  
 Somno magis reficitur homo, quam fatigatur, *ibid.* a  
 Somnum Stoici sensualis vigoris affirmant, *ibid.* b  
 Sophocles tragicus somniando redinvenit coronam auream, quam ex arce Athenæ perdidissent, 299 a  
 Sorens medicus quatuor libros de anima scripsit, 267 d 268 a  
 Soror quædam revelationum charismata sortita, mira narravit, 419 b  
 Soter in Alexandria triginta quinque annis regnavit, 190 c  
 Spadonatus, 158 c  
 Speculum omni occasione consulere, 157 c  
 Speculum alterius est nulla res, 247 d  
 Spectaculum omne sine concussione spiritus non est, 79 c  
 Spectaculo an liceat Christianis uti, 83 a  
 Spectaculorum universam paraturam ex idololatria constare, 74 d  
 Spectaculorum voluptates an Christiano videre liceat, 78 a & seq.  
 Spectaculorum secularium prophanæ voluptates, 153 a  
 Spectaculorum circa voluptates infamata conditio est ab eis, qui natura quidem omnia sentiunt, ex quibus spectacula instruuntur, scientia autem deficiunt, 104 a  
 Spes unica totius orbis, 310 b  
 Spei est contemplatio in hoc spatio per fidem, non representatio, nec possessio, sed expectatio, 339 a  
 Spirare, est statum ex semetipso agere, 271 b  
 Spiritus adversarius ex diversitate prædicationis apparet, primo regulam adulterans fidei, & ita ordinem adulterans disciplinæ, 526 a  
 Spiritus Dei Saulum vertit in alium virum, 272 b  
 Spiritus dominatur, caro famulatur, 225 b  
 Spiritus nequam omnibus hominibus adhæret, ab ipsa etiam janua nativitatis animas aucupabundus, 294 a  
 Spiritum columbæ corpore lapsus defecisse super Christum, 309 b  
 Spiritum Dei, hæretici delicto infulant, 392 d  
 Spirilus sanctus, tertium nomen divinitatis, & tertius gradus majestatis, 516 d  
 Spiritus sanctus ultro agnoscitur, nec expectat sanctitatis admonitionem, quæ propria aatura est ejus, 526 d  
 Spiritus sanctus, doctor veritatis, 214 a  
 Spiritus sanctus Apostolorum animas & mentes confirmavit, & evangelica sacramenta distinxit, & in ipsis illuminator rerum divinarum fuit, 518 d  
 Spiritus sanctus per Joëlem promissus, sed per Christum redditus, *ibid.*  
 Spiritus sancti vicariam viam Christum misisse, qui credentes agat, 207 a  
 Spiritus sancti natura declarata per animal simplicitatis & innocentie, 227 a  
 Sponsa Christi caret etiam aurium macula, 555 b  
 Sportulam ut furunculus caprare, 406 a  
 Spurciloquium in congressibus hæreticorum, 328 a  
 Statilius taurus, 112 d  
 Statina dea, 294 b  
 Stationes olim factæ, 168 d  
 Stationes in vespem producere, 544 b  
 Stella a stella differt in gloria, non tamen in substantia, 356 b  
 Stephanus angelicum fastigium induit, 360 d  
 Stephanus cum lapidaretur, vidit adhuc stantem Christum ad dexteram Dei, ut exinde sessurum, donec ponat illi Patet omnes inimicos sub pedibus ejus, 518 d  
 Sterilem parere contra naturam Deo non fuit, sicut nec virginem, 505 c  
 Stesichorus auctor, 76 b  
 Stigmata corporalia Christus ostendit, 456 c  
 Stoicus Christianismus, 286 a b  
 Stoici Deum volunt sic per materiam decurrisse, quomodo mel per favos, 248 d  
 Stoici non omnem sensum, nec semper, de mendacio onerant, 276 a b  
 Stoici Deum malunt providentissimum humanæ institutioni inter cetera præsidia divinatricum artium & disciplinarum somnia quobus nobis indidisse, peculiare solatium naturalis oraculi, 299 b  
 Stoicorum opinio de anima, 267 a  
 Strato phisicus dixit animam esse in superciliorum meditullio, 274 b  
 Strato auctor, 599 a  
 Strato coelum & terram Deum dixit, 385 b c  
 Strato segregationem causati spiritus somnum dicit esse, 196 a  
 Strato unitatem animæ tuetur, 274 a  
 Strato in membranulis esse animam dixit *ibid.* b  
 Strygiæ paludes poeta tradidit mortem diluentes, 301 a  
 Substantia aliud est, & aliud natura substantiæ, 288 c  
 Substantia nulla digna est, quam Deus induat, 402 d  
 Substantiam unam tenere in tribus coherentibus, 506 d  
 Suffectura, 365 a  
 Summum magnum necesse est sit unicum, 367 b  
 Superinducti fratres turbarunt primævam Ecclesiam, 463 b  
 Superstitio vulgaris communis idololatriæ, cum in simulacris de nominibus & fabulis veterum mortuorum pudet, ad interpretationem naturalium refugit, & dedecus suum obumbrat, 371 d 372 a  
 Surgere potest & quod omnino non cecidit, & quod semper retro jacuit, 471 d  
 Susanna revelata in judicio, 101 b  
 Suspiciones impudicas omni modo cavendas esse, 160 a  
 Sustinere in finem, nihil aliud quam pati in finem, 494 c  
 Sutrinx Venereæ, 77 b c  
 Syllogismi Apellis, 223 b  
 Sylvam cadere, 215 c  
 Symbolum moris indulgere necessitate, 125 a  
 Syracusas muniunt Corinthii cum Archiau 114 a



- T**
- T**abula ludere, 315 c  
 Tabellæ naturalium sponsalium & nuptiarum, 180 a  
 Tacianus hæreticus, Iustini martyris discipulus, 233 b  
 Tacius Cloacinam invenit, 374 b  
 Tarpeij ludi, 75 b  
 Telmessenses nulla somnia evaquant, imbecillitatem conjectationis incusant, 298 b  
 Temeritatis modus, testatio est timoris, 126 a  
 Templum Dei catholicum Christus, in quo Deus colitur, 409 d  
 Tempia Christianorum, 286 c  
 Temporum ratio unde nata, 382 d  
 Tentatio non major quam persecutio, 637 b  
 Tentationis materia in re aliqua debet subesse, 312 d  
 Tentationem præcedit quæstio orta ex dubitatione, 312 d  
 Tentationes sequi post baptismum, 232 a  
 Tentationibus via non est aperienda, 155 b  
 Terra quare maledicta, 341 d  
 Terra sequestatorium est seminibus, illic deponendis, & inde repetendis, 359 a  
 Terra vere sancta per incolatum Spiritus sancti, 341 d  
 Terra, carnis nostræ matrix, 372 b  
 Terra virgo fuit nondum opere compressa, ex qua hominem factum accipimus a Deo in animam vivam, 312 a  
 Terra repromissionis est vitæ æternæ possessio, 194 a  
 Terrenæ originis signa, 316 b  
 Terrenorum amissio quomodo ferenda, 144 a b  
 Tertullianus montanizat, 280 d  
 Tertullianus se vocat peccatorem, 232 d  
 Tertullianus in persona Christi alloquitur, hæreticos ironice, 218 c  
 Tertullianus Græce etiam scripsit, 104 a  
 Tertulliani opus de spe fidelium, 411 c  
 Tertulliani error de Patre & Filio, 504 d  
 Tertulliani libellus adversus Apellitas, 315 c  
 Testa ex argilla facta, non est amplius argilla, 241 c  
 Testamentum novum oportebat in eo suggestum consignari, in quo conscriptum vetus fuerat, 437 a  
 Testamentum novum compendiatum est, & a legis laciniosis oneribus expeditum, 413 c  
 Testamenti veteris decessio, & successio novi, 437 b  
 Thales in puteum, 268 b  
 Thales aquam deum esse dixit, 371 d  
 Thales ex aqua animam constare dixit, 267 a  
 Thamar ornata se prostituit, 160 a  
 Theatrum proprie sacrarium Veneris est, 77 b  
 Thebis heberes & bruiros nasci relatum est, 279 a  
 Theodotus hæreticus Byzantius Christum hominem tantummodo dixit, Deum autem esse negavit, ex Spiritu quidem sancto natum ex virgine; sed hominem solitarium atque nudum, nullo alio præ ceteris, nisi sola iustitiæ auctoritate, 223 d  
 Theodosij posterioris hæresis dicit Christum hominem tantummodo, ex Spiritu sancto, ex virgine Maria conceptum pariter & natum, *ibid.*  
 Theophilus hæreticus multum circa imagines legis operatus est, 246 d 247 a  
 Thesauri divini conditorium, 351 d  
 Thrasimedem nunquam somniasse, 297 b  
 Tiberius Cæsar regnavit vincti duobus annis, mensibus septem, diebus viginti, 191 b  
 a Tiberio usque ad Antoninum sunt anni fere centum quindecim & dimidium anni, cum dimidio mensis, 374 c  
 Timor iustus nullus est periculi dubii, 337 c  
 Timor hominis, Dei honor est, 1260  
 Timor salutis fundamentum est, 155 a  
 Titulum incidere, 369 c
- Toga plus læsere rempublicam, quam lorica, 119 a  
 a Toga ad pallium, 118 a  
 Traditio, etiam non scripta observanda, 101 d 102 a  
 Traditio Apostolica nihil passa est in tempore suo circa Dei regulam, 375 d  
 Traditio in multis disciplinis prætenditur auctrix, consuetudo confirmatrix, & fides obsarvatrix, 102 b  
 Traditor Christi de Apostolis fuit, 285 c  
 Tragædiæ & comædiæ sunt scelerum & libidinum auctrices, cruentæ & lascivæ, impiæ & prodigæ, 80 d  
 Trajanus Imperator Christianos damnat & absoluit, 450 d 451 a  
 Transfiguratio, interemptio est pristini; omne enim quodcumque transfiguratur in aliud, desinit esse quod fuerat, & incipit esse quod non erat, *ibid.*  
 Transgressio quæ perditionis causa est, tam animæ instinctu ex concupiscentia, quam & carnis actu ex degustatione commissa, totum hominem elogio transgressionis inscripsit, 345 c  
 Tribunal Dei saluum hominem exigit, 363 b  
 Trinitas rationaliter expensa, veritatem constituit, 502 a  
 Trinitas per consertos & connexos gradus a Patre decurrens, & monarchiæ nihil obstreperit, & œconomix statum protegit, 504 d  
 Trinitatis distinctionem & demonstrationem scripturæ omnes ostendunt, 505 d  
 in Trinitate unitas disponitur, tres, non statu, sed gradu, nec substantia, sed forma; nec potestate, sed specie; unius autem substantiæ, & unius potestatis; quia unus Deus, ex quo & gradus isti & formæ & species in nomine Patris & Filii & Spiritus sancti deputantur, 501 c  
 Trochilus Argivus, 77 a  
 Trophonij in Bœotia oraculum, 299 a  
 Tuba Dei, Evangelicus sermo dici potest, 319 d  
 Tunicæ Carthaginensium, 112 b  
 Tutulinæ a tutelis fructuosum, 76 b  
 Thyphon, 205 c  
 Tyrrhenus dux, 75 a
- V**
- Væ, quomodo Christus pronuntiavit, 427 a  
 Valentinus Episcopatum speraverat, quia & ingenio poterat & eloquio, 351 d  
 Valentinus dixit Christum in substantia corporis nostri non fuisse, sed spiritale corpus de cœlo deferentem, quasi aquam per fistulam, sic per Mariam virginem transmeasse, nihil inde vel accipientem, vel mutantem, 222 b  
 Valentinus materiam ad scripturam exco-gitavit, 216 b  
 Valentinus fuit Platonius, 322 d  
 Valentinus hæreticus multas introduxit fabulas, 221 d  
 Valentinus Platonis sectator, 122 d 123 a  
 Valentinus honestior & liberalior quam Marcion, 367 d  
 Valentinus Æonas suos spargit, & unius Æonis vitium in originem deducit Dei Creatoris, 221 d & seqq.  
 Valentinus adulter veritatis, 212 d 213 a  
 Valentinus condiscipulus Apellis, 307 b  
 Valentini hæresis, 318 d  
 Valentini Æones, 214 b  
 Valentini monstrosa nomina, 495 c  
 Valentini error de resurrectione, 214 a  
 apud Valentinum sunt Æones & formæ nescio quæ, 204 c  
 Valentinianis licet quod Valentino, 218 a  
 Valentiniani qua in re didicarunt errare, 363 a  
 Valentiniani taxantur, 212 b  
 Valentiniani quando prosperant, 487 b  
 Valentinianæ ræctionis prima quadriga desenditur, matrix & origo cunctorum, 253 b c  
 Valentinianorum semina hæretica, 271 a  
 Valentinianorum Æonum genealogiæ, 325 a
- Vas capacitatis nomine dicta est caro, 334 d  
 Vasa escaria & potoria ex ære, 132 a  
 Vasculorum omnifariam curam cur Deum distinxit, 391 b  
 Uberum fontes, 363 b  
 Venia facilis difficilium, 167 a  
 Verbum Dei administrare, 159 c  
 Verbum insultatorium & triumphatorium, 474 c  
 Verbum divinum nullum nisi Dei unum, quo Prophetæ, quo Apostoli, quo ipse Christus intonuit, 185 a  
 Verbum Dei, seminis similitudo est, 213 b  
 Verbi Dei administratio, 217 c  
 Verbo Dei præponenda sunt omnia, 433 b  
 Veritas nihil erubescit, nisi solummodo abscondi, 232 a  
 Veritas patet mendacio, 370 d  
 Veritas sempiterna & antiqua res, 173 a  
 Veritas paucis amatur, 555 b  
 Veritas ubi quærenda, 214 d  
 Veritas nulli comperta sine Deo, nulli Deus cognitus sine Christo, nulli Christus cognitus sine Spiritu sancto, nulli Spiritus sanctus accommodatus sine dei sacramento, 415 b c  
 Veritatis cuneo omnis extenditur hæresis, 376 a  
 Veritatis integritas, 75 d  
 Veritatis simplicitate hostes non curant, tate in negotio Domini vincendi, 392 d  
 Veritatis testimonium ubique occupat principatum, 214 d 215 a  
 Veritatis intersector Marcion, 301 b  
 Veritatis tantum obstreperit adulter sceler, quantum & corumpit stylus, 208 a  
 Veritatem se Christus nominavit, non consuetudinem, 171 a  
 Veritatem varie diabolus amulatur, 500 a  
 Veritatem docet rotis viribus uti suis, non ut laborantem, 397 a  
 Vermis Christus, & non homo, 200 d  
 Vespasianus anno primo imperii sui debellavit Judæos, & imperavit annis undecim, 191 c  
 vespæ faciunt favos, & Marcionitæ ecclesias, 46 a  
 vespronius Candidus Christianum quasi civem vis satis acere dimisit, 70 c  
 vestalium virginitas, 167 b  
 vestam in ignem transfigurant, 372 a  
 vestificina, 115 b  
 vestimentorum in scripturis allegoria, 42 a  
 vestimenta mulierum qualia olim fuerint, 182 a b  
 vestire Spiritu sancto, 215 b  
 viam Domini præparare, quid, 229 a  
 victorinus hæreticus, 225 d  
 victuaria exhibitio, 159 b  
 viduæ non renubentes, 163 b c  
 viduas Africanæ Cereri affluere, 165 a  
 viduitas laudatur, 330 b  
 vigellius Saturninus, qui gladium in Christianos egit, lumina amisit, 529 d  
 viperæ morsum Apostolus sprexit, 482 a  
 vinolentia Antonii, 159 b  
 Virginitas Deo gratum sacrificium, 39 b c  
 virginitas gratia constat, continentia vero virtute, 174 a  
 virginitas vera & tota & pura, nihil minus timet quam semetipsam, etiam lo-minarum oculos pati non vult, 181 c  
 ipsa oculos habet, invita admittit flagitia, 174 b  
 virginitas ostentatitia, 174 b  
 virginitatem & continentiam nuptiæ anteponat Tertullianus, 210 a  
 virgo poterit felicior haberi, at rufior, 165 b  
 virginitas bonæ publicatio, stupri pœna est, 174 c  
 virginem traditam a Christo perverunt, adulterio hæretici perverti homines, 218 b  
 virginem in muliere intelligi Apostolus voluit, 177 c  
 virginem quæ celat, etiam se mulierem negat, 181 d  
 per virginem Christum natum, non ex virgine Valentiniani dicunt, 211 c  
 virgines suas Corinthii olim velasse, 178 a



Virgines penes Israel illicitum est ad vi-  
rum tradere, nisi post contestatam san-  
guine maturitatem, 179 c  
Virgines suas plures Ecclesie per Graciam  
abscondunt, 173 c  
Virgines oportere velari, 172 a  
Virgines apud ethnicos velatas ad viros  
ductas, 179 c  
Virgines hominum adversus virgines Dei  
ambiunt, 174 a  
de Virginibus velandis Tertullianus Græ-  
cum librum edidit, 172 a  
Virum necessarium sexui, ut auctoritatis  
& solatii causa, vel ut a rumoribus ca-  
ro tuta sit, 163 c  
Virtus duritia exstruitur, mollitia vero  
destruitur, 138 c  
Visceratio, distributio carnis, quæ fieri so-  
lebat vel in solenni sacrificio, vel in fu-  
nere excellentis alicujus, 201 c  
Visitandorum fratrum gratia vicatim alie-  
na, & quidem pauperiora quæque ru-  
guria circuire, 168 d  
Vita mortis æmula, 360 b  
Vita nihil aliud quam conjunctio corporis  
& animæ, 284 b  
Vitalia pro cujusque generis dispositione  
omnibus propria animalibus temperavit  
artifex Deus, 270 d  
Vitellii mensibus octo & diebus decem  
regnavit, 191 b c  
Vitellii commentaria, 298 c  
Vitia solent in corpore alibi connata, in

aliud membrum perniciem suam efflare,  
254 b  
si tanti Vitrum, quanti margaritum? pro-  
verb. 139 a  
Vltio penes errorem solatium videtur do-  
loris, penes veritatem certam redargui-  
tur malignitatis, 146 a b  
Vltionis metu omnis iniquitas refrenatur,  
428 d  
Vltionis modum regere non possumus per  
impatientiam doloris, 146 b  
ad Vltionem venturus est Dominus, 480 d  
Vnctio benedicta, de pristina disciplina,  
226 d  
Vnctio carnaliter currit in nobis, sed spi-  
ritualiter proficit, *ibid.*  
Vnctionem chrismatis regalis confici in  
captivitate non licere lex jubet, 198 d  
Vngitur caro, ut anima consecratur,  
329 b  
Vnctus non magis nomen est quam vesti-  
tus, quam calceatus, accidens nomini  
res. 195 c d  
Vnisoris medius stipitis palus vocatur,  
195 c d  
Vnitas irrationabiliter collecta, hæresim  
facit, 502 a  
Voluntas Dei est sanctificatio nostra,  
517 b  
Voluntas quæ sine concupiscentiæ stimu-  
lo, 378 d  
de Voluntate Dei quomodo loquendum,  
517 b

Vulva fontem suum transfundit in ubera,  
322 d 323 a  
Vulvæ adaperit nuptialem passionem agno-  
vit Apostolus in Maria virgine,  
324 d  
in Vulvam filium Dei descendisse, 322 b  
in Vulvam Deus Verbum suum detulit,  
278 d  
Vxor nulla deformis est marito suo,  
155 a

## X

**X** Enocrates animam in vertice præsi-  
dere dixit, 423 a  
Xerophagias observare, 544 b  
Xystarches noster Spiritus sanctus, 138 b

## Z

**Z** Achæus, etsi allophylus, fortasse ta-  
men aliqua notitia scripturarum ex  
commercio Judaico afflatus, 454 a b  
Zacharias inter altare & ædem trucidat-  
ur, 493 c  
Zeno consitum spiritum definiens animam,  
267 a  
Zeno aerem & ætherem deum dixit, 371 d  
Zenonis disciplina est, ubi materia Deo  
æquatur, 204 b  
Zenonis vigor, 266 c







# INDEX SCRIPTORUM VETERUM, QUORUM MENTIO IN SCRIPTIS TERTULLIANI. SACRORUM.



Mos citatur frequenter, de quo vide Indicem Scripturarum.  
 Arithmi, sive Numeri, 438 445 490  
 Barnabæ titulo citatur Epistola ad Hebræos, quam apud Ecclesias receptam pronuntiat, 572  
 Baruch citatur Hieremiæ nomine, 493  
 Basilidarum, id est Regum, libri quatuor, 409 425 qui etiam Regum Annales vocantur, 436 490  
 Critarum, seu Judicum Annales, 490  
 Danielis hebdomadæ, 96 102 103 189 190 191 249 548  
 Enoch libri verba citantur, 87 151 in armarium Judaicum non admittuntur, ibid. utrobique apud Judam Apostolum testimonium possident, ibid. utrobique, 159  
 Esdras omne instrumentum Judaicæ litteraturæ restauravit, 151 quadam etiam ex quarto libro Esdræ citantur, 428  
 Ezechiel citatur frequenter, de quo vide Indicem Scripturarum.  
 Hermas, cujus scriptura Pastor inscribitur, 134 ab omni concilio Ecclesiarum inter apocrypha & falsa judicatur, 563 572  
 Hieremiæ olim adscriptum quidquid hodie libro Baruch continetur, 493  
 Jacobus. vide Indicem Scripturarum.  
 Joannis Apocalypsis, & Epistola prima & secunda ejusdem Auctoris. 214 ejus Evangelium ante Marcionem editum. 315 Joanni Apostolo tribuitur Apocalypsis. 405 ut Apostolus Evangelio suo fidem nobis insinuat. 414 et si Apocalypsin ejus Marcion respuit, ordo tamen Episcoporum ad originem recens, in Joannem stabit auctorem, 415 498 539 & seq.  
 Job citatur frequenter, de quo vide Indicem Scripturarum.  
 Jeel citatur frequenter, de quo vide Indicem Scripturarum.  
 Jonas citatur frequenter, de quo vide Indicem Scripturarum.  
 Isaias citatur frequenter, de quo vide Indicem Scripturarum.  
 Judas. vide Indicem Scripturarum.  
 Judith ex libro quadam citantur, 368 535  
 Luca sectatoris Apostoli Pauli ex Apostolicis Acta Apostolorum, scriptura authentica, 209 210 249 ejusdem Evangelii digestum, 414 & seq. quod & Paulo adscribere solent, 416 Auctorum Apostolicorum scripturam confirmat Paulus Epistola ad Galatas, quæ proinde male respuuntur a Marcione, 473  
 Machabæorum libri citantur a Tertulliano,  
 Malachias citatur frequenter, de quo vide Indicem Scripturarum.  
 Marcus Apostolicus Evangelio suo fidem nobis instaurat, 414 licet & Marcus quod edidit, Petri adfirmetur, cujus interpres Marcus, 416  
 Matthæus fidelissimus Evangelii commentator, ut comes Domini, 323 324 ut Apostolus fidem nobis facit, 414  
 Micheas citatur frequenter, de quo vide Indicem Scripturarum.  
 Moyses Auctor Judaici Instrumenti, Argivo Inacho parætatate, quadringentis pene annis, (nam & septem minus Danaum prævenit) mille circiter cladem Priami antecedit, quingentis amplius & Homerum, 18 ejus originale instrumentum Genesis, 239 240 antiquior Saturno nongentis circiter annis, 185 Pentateuchi Auctor, 370 ante Lycurgos & Solonas omnes, 390  
 Nahum citatur frequenter, de quo vide Indicem Scripturarum.

Osee citatur frequenter, de quo vide Indicem Scripturarum.  
 Pauli Epistolis plurimum uti hæreticos ad quæstiones amavit Tertullianus, 210 ejus Apocalypsis imitatur ibid. & 211 item ejus & Teclæ actus, sive periodi, 211 ejus Epistolas de numero mutilavit Marcion, 362 apote omissis Epistolis ad Timotheum & ad Titum, qui & alias ejus Epistolas sententiis mutilavit, ibid. quarum ea quæ ad Galatas est, principalis est adversus Judaismum Epistola, ibid. quam nos ad Ephesus præscriptam habemus, hæretici ad Laodicenos, 476 481 maxime de vinculis scripta sunt, 440  
 Petrus Epistola ad Ponticos, quam primam hodie vocant, 497 & alibi frequenter.  
 Salomonis nomine citatur, præter Proverbia, Ecclesiasticum & Cantica Canticorum, etiam Liber Sapientie, 373 384  
 Septuaginta duo Interpretes jussu Ptolemæi Philadelphi Hebræarum litterarum Instrumentum Judaicum in Græcum stilum translulerunt, quorum sententia communem respexit Menedemus Philosophus, adfirmavit hæc Aristus, 17 18 quorum translatio apud Serapæum Ptolemæi Bibliotheca cum ipsis Hebræicis literis exhibetur, ibid.  
 Sophonias citatur frequenter, de quo vide Indicem Scripturarum.  
 Symmachi editionem aliquando sequitur Tertullianus, 432  
 Zacharias citatur frequenter, de quo vide Indicem Scripturarum.

## ECCLESIASTICORUM.

Apologeticorum adversus Gentes scriptores, 64  
 Irenæum ad verbum imitatur Tertull. lib. adv. Valent. 252 & deinceps pleraque ejus verba describit usque ad libri finem adv. Valent. 264  
 Justin Martyris Apologias adv. Gentes imitatur per omnia Tertullian. Apologetico, 252 Philosophum etiam vocat, adludens ad librum ejus contra omnes Gentes, 252  
 Miltiades Ecclesiarum Sophista,  
 Proculus adhuc Catholicus adv. Valent. quem vocat Christianæ eloquentiæ dignitatem.

## HÆRETICORUM.

Æschines,  
 Alexander Valentinianus, 335 336  
 Apelles, 104 205 qui Phanerotheis conscripsit, 212 213  
 seq. 223 280 292 307 311 326 328 403  
 Apellejaci,  
 Axionicus,  
 Basilides,  
 Blastus,  
 Cajani,  
 Cainei,  
 Carpocrates,  
 Cataphrygas,  
 Cerdon,  
 Cerinthus,  
 Colarbasus,  
 Dositheus Samaritanus,  
 Hebion,  
 Heracleon,  
 Hermogenes Africanus,



## MEDICORUM, MATHEMATICORUM, &amp; Physicorum.

- A** Ndreas, 273  
 Apollodorus, 274  
 Apollonides, 273  
 Archimedes, ibid.  
 Asclepiades, 271 274  
 Chrysippus, 274  
 Diocles, 274 275  
 Erasistratus, 274 283  
 Harpocratio, 104  
 Herophilus, qui sexcentos exsecuit ut naturam scrutaretur, 270 274 283  
 Hicesius, 281 282  
 Hippocrates, 274 283  
 Mercurius Trismegistus, magister omnium Physicorum, 257  
 Nicander lib. de Venenatis bestiis, 487  
 Soranus Methodice medicina instructissimus auctor, plenissime super Anima commentatus, quatuor voluminibus, 267 268 273 274 283 297  
 Stato Physicus, 274

## PHILOSOPHORUM.

- Æ** Nessidemus de Anima, 270 273  
 Albinus Platonius, 285 286  
 Anaoharsis, 2  
 Anaxagoras de Deo, 272 295  
 Anaximander, 117 120  
 Anaximenes de Anima, 270 371  
 Apollonides de Anima, 273  
 Aristodemus, 298  
 Aristophan, ibid.  
 Aristoteles in Dialectica, 204 de Anima, 266 272 273 274 296 298 327  
 Arius, 305  
 Callinicus in Orationibus, 40  
 Cebes in Pinace, 216 de Anima, 265  
 Chrysippus de Divinatione, 66 de Anima, 263 273  
 Cleantes, 19 de Anima, 267 283  
 Cratippus, 299  
 Critias de Anima, 267  
 Critolaus Atheniensis de Anima, ibid.  
 Critolaus Peripateticus, ibid.  
 Democritus de Anima, 273 274 de Somno, 296  
 Dicaarchus Messenius de Anima libris tribus, 273  
 Diogenes Cynicus, 32 de morte, 40  
 Diogenes Cyrenaeus, seu Smyrnaeus, 15  
 Empedocles de Anima, 266 267 de Amicitia & inimicitia, 269 274 275 287 de Somno, 295 303  
 Epicharmus, 299  
 Epicurus, 303 318 204 de vacuo & inani, 253 de Anima, 266 267 274 in Epistola ad Menecaeum, 295 de Somno, 298 325 378 427 485 531  
 Eubulus de Anima, 266  
 Heraclides Ponticus de Anima, 270  
 Heraclitus de Igneo Deo, 204 Lib. de Natura, 266 270 274 275 396  
 Hipparchus de Anima, 267  
 Hippon de Anima, 267  
 Menedemus providentiae vindex de editione, 17  
 Mercurius Aegyptius, 265 285 288 in Asclepio, 288  
 Moschion, 274  
 Nigidius, 213  
 Panetius de Anima, 273  
 Parmenides de Somno, 295  
 Pherecides Pythagorae magister, 265  
 Phado, ibid.  
 Plato, 21 23 24 113 in Timaeo, 32 in Socrate, 36 in Timaeo, ibid. in Socrate, ibid. in Phaedone, 326 in Phaedro, 265 in Sophista, 266 267 in Phaedro, Hipparcho, Lachete, Protagora, Symposio, Alcibiade, Gorgia, Critone, & Timaeo, ibid. in Phaedro, 269 in Timaeo, 270 272 in Phaedro, 273 in Timaeo, ibid. de Republica, 274 & seq. in Timaeo & Phaedone, 275 in Phaedro, 276 in Theateto, ibid. in Phaedone, ibid. in Parmenide & Timaeo de Ideis, ibid. & 277 in Timaeo, 279 in Legibus, ibid. in Phaedone, 280 in Timaeo, ibid. in Phaedone, ibid. in Philebo, 281 in Phaedone, ibid. in Phaedro, 282 in

- Hermogenes Apostolicus, 203 233 239 537  
 Herodiani, 219  
 Hymenaeus, 203  
 Lucanus, 223 327  
 Marcion, 204 206 212 214 215 216 218 222 223 307 in quadam Epistola, 308 309 & seq. 366 in Epistolis, 374 in Antithesibus, 396 in libro Apostolico, 397 399 in Evangelio, 407 in Antithesibus ex Evangelio, 413 & seq. ex libro Apostolico, 461 & seq.  
 Murcus, 222 Magus, 246  
 Menander, 219 Magus Samaritanus, 300 328  
 Monarchiani, 505  
 Montanus, 223  
 Nicolaus & Nicolaitae, 214 220 & seq.  
 Nigidius, 213  
 Ophite, 220  
 Pharisei, 219  
 Philetus, 203  
 Phygellus, 203 339 537  
 Praxeas, 223  
 Proclus, seu Proculus, ibid.  
 Prodicus, 500 502  
 Prolomeus, 223 246 253 254 in Miscellanea, 256  
 Quintilla, 254  
 Sadducei, 213 219 307 326 347 454  
 Saturninus, 219 280  
 Secundus, 222 246 263  
 Sethoite, 221  
 Simon Magus, 214 219 289  
 Tatianus, 223  
 Theodotus Byzantius, ibid.  
 Theodotus Coriarius, ibid.  
 Theotimus, 251  
 Valentinus, 204 206 212 213 215 216 218 221 250 & c. usque ad libri finem adv. Valentinianos, 264 Ejus libri Sophia, 222 250 Evangelium, 307 308 319 320 322 323 325 326 360 361 367 368 421 495 499 500 502 504 516  
 Valentiniani, 250 & seq. 380 eorum Commentarii, 363  
 Victorinus, 223

## EORUM QUI DE DEO ET DE IS scripserunt, eoque pertinentibus.

- A** Ntiphon de somniis, 299  
 Artemon de somniis, ibid.  
 Callimachus de Coronis, 104  
 Claudius Saturninus de Coronis liber, origines, causas, species & sollemnitates earum edisserens, 105 107 108 109  
 Cratippus de somniis, 299  
 Diodorus, 104  
 Dionysius Rhodius de somniis, 299  
 Epicharmus de somniis, ibid.  
 Harpocratio, 104  
 Hermateles, sive Termateles, de Circensibus ludis, 76  
 Hermippus Beritensis omnem historiam somniorum cum suis originibus, ritibus, & relatoribus quinione voluminum satiatissime exhibuit, 299  
 Histriionum litterae, 15  
 Leo Aegyptius de Coronis, 104  
 Museus, 265  
 Nicander de Oraculis, 306  
 Numa Pompilius, 217  
 Pherecides de Saturno, 104  
 Philochorus Atheniensis, 299  
 Pindarus, 14 104  
 Piso de Ludis, 75  
 Serapion de somniis, 30  
 Strato Lampsacenus, 299  
 Timaeus de Ludorum origine, 75  
 Varro Romanus Cynicus, 16 75

## MAGORUM.

- B** Erenice, 305  
 Damigeron, ibid.  
 Dardanus, ibid.  
 Nestabis, ibid.  
 Hothanes, ibid.  
 Thyphan, ibid.



|                                                                                                                                                                                                                                                                                          |                        |
|------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|------------------------|
| <i>Parmenide</i> , <i>ibid.</i> & 283 in <i>Legibus</i> , <i>ibid.</i> in <i>Phadone</i> & <i>de Repub.</i> 296 300. in <i>Phadone</i> & in <i>Politia</i> , 301 in <i>Phadone</i> , 303 in <i>Phadone</i> & <i>Timaeo</i> , <i>ibid.</i> in <i>Phadone</i> , <i>ibid.</i> 326 327 & 371 |                        |
| <i>Posidonius de Anima</i> ,                                                                                                                                                                                                                                                             | 273                    |
| <i>Protagoras</i> ,                                                                                                                                                                                                                                                                      | 274                    |
| <i>Pyrron</i> ,                                                                                                                                                                                                                                                                          | 40                     |
| <i>Pythagoras</i> , 37 <i>Samius Sophista</i> ,                                                                                                                                                                                                                                          | 285 303 325            |
| <i>Socrates</i> ,                                                                                                                                                                                                                                                                        | 21                     |
| <i>Strato Physicus</i> , 274 <i>de Somno</i> ,                                                                                                                                                                                                                                           | 296 300                |
| <i>Thales de Anima</i> ,                                                                                                                                                                                                                                                                 | 267 371                |
| <i>Xenocrates de Anima</i> ,                                                                                                                                                                                                                                                             | 266 274                |
| <i>Xenophanes de Somno</i> ,                                                                                                                                                                                                                                                             | 295                    |
| <i>Zenon Citticus</i> ,                                                                                                                                                                                                                                                                  | 19 204 266 173 291 371 |

## HISTORICORUM.

|                                                                                                               |              |
|---------------------------------------------------------------------------------------------------------------|--------------|
| <b>Æ</b> <i>Gyptiorum, Chaldaeorum, Phœnicum archiva</i> ,                                                    | 18           |
| <i>Alexander Polyhistor</i> ,                                                                                 | 116          |
| <i>Appion, sive Apion</i> ,                                                                                   | 18           |
| <i>Aristeas de 70 Interpretibus</i> ,                                                                         | 17 18        |
| <i>Berosus Chaldaeus</i> ,                                                                                    | 18           |
| <i>Callisthenes</i> ,                                                                                         | 296          |
| <i>Cassius Severus</i> ,                                                                                      | 11           |
| <i>Charon Lampfacenus Herodoto prior</i> ,                                                                    | 296          |
| <i>Cornelius Nepos</i> ,                                                                                      | 11           |
| <i>Cornelius Tacitus in Commentariis</i> , 6 15 in <i>historia Romana lib. 5. mendaciorum loquacissimus</i> , | <i>ibid.</i> |
| <i>Ctesias</i> ,                                                                                              | 10           |
| <i>Demetrius Phalereus Bibliotheca Ptolemæi præfectus</i> ,                                                   | 18           |
| <i>Grammaticorum probatissimus</i> ,                                                                          | <i>ibid.</i> |
| <i>Diodorus Siculus</i> ,                                                                                     | 11 104       |
| <i>Dionysius Afer</i> ,                                                                                       |              |
| <i>Ephorus</i> ,                                                                                              | 296          |
| <i>Euphorion</i> ,                                                                                            | <i>ibid.</i> |
| <i>Fenestella in Annalibus</i> ,                                                                              | 262          |
| <i>Græcorum Annales</i> ,                                                                                     | 18           |
| <i>Heracledes</i> ,                                                                                           | 298 306      |
| <i>Hermotimus</i> ,                                                                                           | 265          |
| <i>Herodotus</i> , 9 in <i>Clio</i> , in <i>historiis</i> , 298 in <i>Melpomene</i> , 300 306                 |              |
| <i>Iromus Phœnix, Tyri rex</i> ,                                                                              | 18           |
| <i>Iosephum in libris contra Apionem imitatur Tertullianus</i> ,                                              | <i>ibid.</i> |
| <i>Juba rex</i> ,                                                                                             | <i>ibid.</i> |
| <i>Manetbon Ægyptius</i> ,                                                                                    | <i>ibid.</i> |
| <i>Menander Ephesius</i> ,                                                                                    | <i>ibid.</i> |
| <i>Nestor in Coceto</i> ,                                                                                     | 256          |
| <i>Nymphodorus</i> ,                                                                                          | 306          |
| <i>P. Pilatus Epistola ad Tiberium</i> ,                                                                      | 6 20         |
| <i>Pisistratus Bibliothecarum studiosus</i> ,                                                                 | 19           |
| <i>Plinii Secundi pleraque imitatur ex libris histor. natural.</i>                                            |              |
| <i>Plutarchum de Placitis Philosophorum imitatur Tertullianus plerisque locis.</i>                            |              |
| <i>Ptolemaeus Mendesius</i> ,                                                                                 | 18           |

|                                                                                                                                                                                                              |              |
|--------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|--------------|
| <i>Ptolemaus Philadelphus eruditiss. studio Bibliothecarum Pisistratum amulatus</i> , 70 <i>Interpretibus transferenda in linguam Græcam Biblin tradidit</i> , 17 18 <i>Bibliotheca ejus apud Serapeum</i> , | <i>ibid.</i> |
| <i>Sallustius</i> ,                                                                                                                                                                                          | 279          |
| <i>Silenus Phryx</i> ,                                                                                                                                                                                       | 112 242 264  |
| <i>Strabo</i> ,                                                                                                                                                                                              | 298          |
| <i>Suetonius Tranquillus</i> , 6 <i>cum imitatur Tertullianus</i> , 75 in <i>Nerone</i> ,                                                                                                                    | 297 300      |
| <i>Thallus</i> ,                                                                                                                                                                                             | 11 18        |
| <i>Traiani rescriptum ad Plinium</i> ,                                                                                                                                                                       | 3            |
| <i>Vitellius in commentariis</i> ,                                                                                                                                                                           | 298          |
| <i>Zeno Eleates</i> ,                                                                                                                                                                                        | 40           |

ORATORUM, POETARUM,  
& Grammaticorum.

|                                                                                  |              |
|----------------------------------------------------------------------------------|--------------|
| <b>Æ</b> <i>Sopus in Fabulis</i> ,                                               | 256          |
| <i>Aratus in Phenomenis</i> ,                                                    | 495          |
| <i>Cato senior</i> ,                                                             | 115          |
| <i>Catullus Mimographus in Laureolo</i> ,                                        | 256          |
| <i>Cebetis Pinax ex Virgilio</i> ,                                               | 216          |
| <i>Cicero seu M. Tullius</i> , 119 in <i>Tusculanis</i> , 40 <i>de Oratore</i> , | 281          |
| <i>Comicus incertus</i> ,                                                        | 117 279      |
| <i>Demetrius Phalereus Grammaticorum probatissimus</i> ,                         | 18           |
| <i>Demosthenis Græcus versiculus</i> ,                                           | 340          |
| <i>Diogenes Comicus</i> ,                                                        | 15           |
| <i>Ennius</i> ,                                                                  | 252 289      |
| <i>Epichurmus Comicus</i> ,                                                      | 299          |
| <i>Hesiodus de Pandora</i> ,                                                     | 256          |
| <i>Poeticus Pastor appellatus</i> ,                                              | <i>ibid.</i> |
| <i>Homerus in Odyss.</i> 109 252 298 in <i>Iliad.</i>                            | 304          |
| <i>Homerocentones</i> ,                                                          | 214          |
| <i>Hostilius Comicus</i> ,                                                       | 15           |
| <i>Laberius Mimographus</i> ,                                                    | 37 112       |
| <i>Lentulus Mimographus in Catinensibus</i> , 15 115 116 & seq.                  |              |
| <i>Lueretius lib. 1. de rerum natura</i> ,                                       | 267          |
| <i>Macrobius in somnium Scipionis</i> ,                                          |              |
| <i>Menander Comicus in Fullonibus</i> ,                                          | 300 301      |
| <i>Neoptolemus Tragedus</i> ,                                                    | 299          |
| <i>Novius Comicus in Fullonibus</i> ,                                            | 116          |
| <i>Ovidius Geta in Medæa Tragedia ex Virgilio, in Metamorphosisibus</i> ,        | 255          |
| <i>Pacurnius</i> ,                                                               | 114          |
| <i>Phosphorus Rhetor</i> ,                                                       | 253          |
| <i>Poeta incertus. in Tragedia Cerberi</i> ,                                     | 104          |
| <i>Seneca</i> , 13 in <i>Fortuitis</i> , 40 <i>quem saepe nostrum appellat</i> , |              |
| 295 325                                                                          |              |
| <i>Sophocles Tragicus</i> ,                                                      | 299          |
| <i>Theopompus Comicus</i> ,                                                      | 242          |
| <i>Tragedia Oedipus</i> ,                                                        | 10           |
| <i>Virgilius in Æneide</i> ,                                                     | 300 301      |
| <i>Virgiliocentones</i> ,                                                        | 216          |





## I N D E X

## GLOSSARUM TERTULLIANI.

## A

A &amp; Ω,

Abacum linire,

Abascanti,

Abdicare,

Abdicare matrimonium, *abstine matrimo-*

nio,

Abefus,

Abfuit modico,

Abjicere,

Abiit de rebus,

Abluit caro,

Abominamenta,

Abolefacere,

Abortiva &amp; defectiva genitura,

Abortivus &amp; præcoquus,

Abortui deputatur,

Aborsus reum talionibus judicat,

Aborsum illud informare,

Abrelieta divinitate,

Abrupta,

Abrupte,

Abruptum,

Abruptus &amp; præceps, &amp; mori cupidus,

101 a

Abrupta propositio,

Abruptum &amp; absurdum,

Abruptum amplissimum,

Absolutum est de infirmitate &amp; medio-

critate eorum, *Apertissime probatum est**eos nullarum esse virium,*

Abstineret pro abstinerent,

7 a

Abundante loco,

Abundantia contumeliosa est in semeti-  
plam,

152 c

Abundantia idololatriæ,

86 c

ex Abundanti,

16 c 400 c

Abusus, abefus, *absumptus confectus,*

550 d 551 a

Abyssus puteus.

237 b

Academia procacissima,

276 a

Acatus, *navicula.* In acatos tuas recepi-

si merces,

461 b

Accendones,

119 c

Accessibilitas,

509 b

Acceptabilior, præsumptio,

52 d

Acceptator bonorum Deus,

161 b

Accepto facit,

517 c 568 a

Accidentia,

272 b 302 a

Accipiunt, *incipiunt,*

318 c

Accommodum,

488 c

Accuratio pascua,

22 a

Acerba sua amittit ficus vento commo-

ta valido,

246 a

ne Acerbetur fortuna,

328 b

Acerra, focolus,

10 b

Acerra oblata,

379 d

Acervus fidelium,

536 b

Acies aer,

32 a

Achæa Juno,

165 a

Acie figere,

117 a

Acies Apostolica,

569 a

Acies tibiæ,

273 c

Acineti,

495 c

Aconitum hostilitatis,

114 a

Acor pomorum,

124 a

Acore hæretico totam massam decepit,

366 c

Acquiescebat humeris pallium, *sedebat,*

112 a

Adorium animæ,

273 b

Adrices,

80 d

Actus vestros contestamur,

34 c

Actu frequentiore,

89 b

Ab actu summotus,

448 c

actus colubrosus,

251 d

acus crinibus distinguendis, 128 a acu la-

scivore comam inferere,

180 a

acutissimos dicendi sapiendique,

279 a

si pergam ad acuta tecum,

119 a

adagnitio,

adæquantia legibus naturæ,

adæquare,

adæquatio comparationis.

adam, fons generis, 196 d

neris, fons naturæ,

adauctor,

adagnoscere,

adcommunio.

addicite crimine, 26 d

sensui, 538 a

addictio omnis pudicitie

570 a

addicere turbas,

adeo,

adfectiones,

adfectiosa,

ad fines,

ad finem,

adfiducia,

adflatus idololatriæ.

adflatu Dei consummata,

adflatus, spiritus,

adflatio carnis,

adflatores Christianorum,

adgeniculari caris Dei,

adgenerantur,

adglutinaris contumaciæ, 123 e

adglutinitur mulieri,

adgregaretur gratia,

adhaeret humerum,

adimpletiones temporum,

adipibus obstructo corde,

adire ad Deum, 130 a

adeunt ad idola,

134 a

adire fecit,

adinventum palam,

adjudicare occulta manifestis,

43 a

adjuratus ab alio, 98 a

adjurdre dæmo-

nas, 28 a

signando statim &amp; adjurando,

487 a

adjuraret ad peccandum,

adlaborare patientiam,

adlæderentur lactuca,

adlectio explorata,

adleguntur Presbyteri,

adlocutiones in ecclesia,

admentationes, *tela, jacula,*

administrare stropham,

admovebant proelio,

adnumerare filium Deo,

adnotatio quæstoris,

adolentur Deo virginitas &amp; matrimonium,

330 b

adolescens numerus,

adolescentia populi,

adorare, orate, 129 a

b adoro, scripturæ

plenitudinem, 241 d

ne adorentur gra-

vitate, 252 c

ne adoraveris pro popu-

lo,

adparens,

adpingere crimina,

adplicant, *accedunt,*

adprecat sibi ejus passiones,

adprehensus a Christo, *vocatus a Christo*

ad Fidem.

adprobavimus,

adpræfatus titulus,

adprestantes humilibus, *officiis scilicet*

479 c

adprestatæ viduæ, *appetite,*

adprestantes Judicium,

70 d

adprestantur abdicato matrimonio,

524 d

adpresequi,

497 d

adpresex, *sexus conveniens sexui,*

36 a

adpretere orando,

134 a

adpretere forcipibus togam. *inferere forci-*

pibus reformandam.

118 b

adpretere virginem, *dicare Deo,*

157 d

adpretere filicibus cruoris sui maculas,

493 c

adpretere hominem potestas,

573 c

adpretere morienti, 8 d

adpretere adversus hæc,

554 c

adpretere sententiæ nostræ,

570 d

adfolant fastigia majestatis, *deprimunt,*

adlidunt solo,

adstudendum opus, *opus summo studio*

conficiendum,

adsumt esse testes,

adterendæ salutis,

adtemperare,

adtraducem illum fecit, *traducit comitem*

addidit,

adversarius spiritus,

secundum adversionem, *prout advertit.*

388 b

advenarum jure,

cum adviverent,

omnibus natis mater advivit,

adulatur finem operis quies, 296 b

adulante statu,

adulterium,

adulterium, omne quod fingitur,

adulteria scripturarum,

adulter sensus, 208

adulter veritatis, 86 c

213 a

adulter stilius, 216 b

adulteri no-

stri, *hæretici,*

37 a

adultera dominatio

379 d

adultera Scriptura Pastoris, 563 a

adultera nox, 50 d

adultera fruges, 501.

a

adulterium in specie, 156 c

Adulteria co-

lorum injutorum, 152 d

adulteria di-

sciplinæ, 37 b

adulterium avenarum.

213 b

adulterat &amp; stuprat semetipsum 557 b

adulterare ad Philosophicas sententias, 37 b

adulterandis usibus 73 c

in adulterinum

saporem,

119 b

adumbratur obscura manifestis,

570 a

advocati, 70 d

advocarorum signa, 99 c

advocator mendicorum, 417 c

advoca-

tionis voces, *consolationis, auxilii,*

341 d

advocatio &amp; risus promittitur,

146 c

advocationem suam divites receperunt,

427 c

428 a

advocatio necessitatis, *al-*legatio, *excusatio,*

108 a

advocare lau-

guentes, 426 c

advocatio mercenaria,

2 d

advocatio scripturarum,

373 b

advolvi Presbyteris,

127 a

adusque proxime,

174 a

adunamur,

557 d

adyta Clœcinarum,

117 a

ædifex,

92 b

æditua,

154 a

æditualis lex,

568 a

ædificari *propositio exemplo invitari,*

72 a

ædificant stuporem, 369 b

ædificant opi-

nionem suspendio cognitionis, 250 a

ædificatorium mortis, 321 a

ædificatio, 142

a

ædificatur fides, 91 b

ædificari in rui-

nam, 202 c

in ædificationem, 101 b

123 d

ægyptiorum vanæ superstitiones, 24 b

ægyptus

superstitiosa, 389 a

de ægypto *pro*orbe toto *superstitioso,*

193 b

ægyptus

superstitiosissimi sæculi,

489 d

æmulus, *adversarius, inimicus,*

23 a

73 d

æmula ratio, operatio, 4 b

æmula vis,

73 c

æmula veritatis, fabulæ 20 a

æmu-

lacio, 4 a

æmulatio Judæorum, 7 d

æmu-

lator, 73 d



- Aer, tenera omnium corporum vestis, 59 b  
 Aerius color, 270 a Aerinae oves, 152 c  
 Aer constupratus scelestis vocibus, 84 a  
 centum Era in cenam subscribi, 5 d  
 Aerarius, 89 b  
 Aeratus crepidam, 117 a  
 Aerario augendo, 542 c  
 Aesculapio adulari, 118 a  
 sub Aesculapio stans, 66 a 22 d 105 b  
 Aesculapius avarus, 14 c  
 Aestimatio, opinio, 269 d  
 ad Aestimationem pervenire, 2 b  
 Aestimatio humana, 34 d  
 Aestimatio communis, 23 d  
 Aestuat carcer, 34 d  
 Aestuant in gradus, certant de primatu, 492 c  
 in Aestuario suffragiorum, 84 a  
 Aetatis officia, 161 a Aetate signata vidua, 55 d Aetates scientiae 555 c Aetas frigidior, 524 b Aetatis frigus, 158 b Aetates requies, *ibid.* Aetatis transitus, 172 a  
 Aeternitatis perpetuitas immensa, 38 d  
 Aeternitatis lex, 188 b  
 Aeternitas de fama, 492 b  
 Afferenda, dea, 60 c  
 Afflictiones Aegyptiae, 143 c  
 Aforis, 160 c  
 Agape in cacabis, 554 a  
 Agere animam, 273 a  
 Agere pro diis, 23 a Agere pro sacerdote, 522 a Agere statum, 271 b vitam agebat fallendis piscibus, 287 b Agimus cum Judaeis 19 a Agi daemone, 22 d  
 Aginæ mediæ æquilibrato impetu, 248 a  
 Agitabitur resurrectio, 342 b  
 non Agmine verborum adeundum ad Deum 130 a  
 Agnoscibilia liniamenta, 360 d  
 Agonothetes Deus, 18 b Agonistica causæ 109 b Agonistica scena, 80 d  
 Agri tributo onusti, 13 d  
 Agro eluctando, 115 b  
 Agerunt, 539 b  
 Alaparum contumeliis, 82 c  
 Albarius testor, 89 b  
 Albæ vestis nitore libertus honoratur, 362 a  
 Albus color, hiemi dicatus, 77 a  
 Albida, frigida manus Moysi, 362 d  
 in Albo Apostolorum, 461 a 47 c  
 Alcinoos humanissimus, 59 d  
 Alcinoi pometum, 114 a  
 Alexandri sublimitas, 12 a  
 Alexander regebatur ab Arist. 36 b 115 a  
 Algor & ardor, 118 b  
 Altorum, 561 b subornare, 265 d  
 Allegendæ humanitatis in divinitatem, 12 b  
 Allegitur Deo anima per carnem, 330 a  
 Allegoriæ, parabolæ, ænigmata, figuræ, nebulæ, 440 c Allegoriæ nubilo, 342 c  
 Allegoriæ & figuræ Proph. 336 c Allegorica sunt & portendentia, 465 c Allegorica scripturæ subradiant resurrectionem, 342 c Allegorizare, 341 d Allegorica arma, 195 d 405 c Allegorica argumentatio, 61 a Allegorica dispositio, 250 b interpretatio, 411 c Allegorici gestus histrionum, 561 a  
 Allegorizavit Christus in homines, 431 a  
 Allevare manus puras, 133 c  
 Allevare de sterquilinio, 445 b  
 Allevator humilium, 411 a  
 Alienus salutis, 260 b  
 Alieni speculator, 497 d  
 ut Aliquem hominum, 19 a  
 in Lazaro Aliquo, 318 b Senecam aliquem 13 Aliqui Deus, *ibid.* Aliquis Epicurus, 531 a Aliquem Socratem 12 d Aliqui Liberi & Scipiones, 283 b Aliqui Lucanus, 327 a Iſidis alicujus, 226 a Aliqua Carthaginis conditrix, 39 c Aliqua Dido, 524 d  
 Aliquanto novella, 18 d  
 Aliquantum temporis, 301 b  
 Aliquo gloriosiore Prophetis, 319 c  
 Aliquo Numidæ, 115 c  
 Alis pro alia, 114 b  
 Aliunde res, 112 c  
 Allegitur, 467 b  
 Allevator, 311 c  
 Altare, 554 a Altare Dei, 133 b Altaria de cespere, 25 b  
 Alte & impresse, 520 a  
 Altercati sumus, 76 d Altercatio instat, 370 a Altercandi facultas, 183 a  
 Altegradia avis, 114 b  
 Alternat marem & feminam, 286 a  
 reformari alternant, 79 b  
 Altero respuunt, 142 c  
 pro Alterutro mori sunt parati, 636 c  
 Alterutro docentes, 556 c  
 Alterutra diligentia, 250 b  
 Alterutra oppositio, 77 d  
 Altum est, 196 d  
 Altius præscripsisse debemus, 81 a  
 Altius Joannes, 128 a  
 Altiles homines, 363 a  
 altitium enormem saginam, 31 b  
 alvi gurgis, 415 d  
 alumni confessionis suæ, 145 a  
 alumnæ Ecclesiæ Joannis, 80 c  
 amaritudinis vicem reddi, 387 c  
 quid amarius circo? 427 a  
 amarius puniretur, 535 b  
 amariore admonitio, 488 b  
 gravius & amarius, 164 a  
 verbis, 13 b non amarum potio, 146 d  
 amarissima voluptas liberorum, 4 d  
 amaritudo, 366 a  
 amasus, 251 b  
 amazona audacior, 316 b  
 ambages latebrarum, 475 c  
 ambages rivorum, 250 b  
 ambiguitas de sono pronuntiationis, 463 d  
 ambiguitas biliguus, 554 b  
 ambiguitas conversationis, 117 c  
 ambitio corporis athlet. 153 c  
 purpuræ, 177 c ambitio ventris, 282 c  
 ambitus capitis, 157 b ambitio ciborum pretiosorum, 391 a  
 ambitus crinium, 177 c ambitu farnentorum, 39 c  
 leges de ambitu, 6 d  
 ambitus obire, 128 b  
 ambitus poenitentiae, 570 c  
 ameniam Deus immisit in adam, 279 d  
 amen in sanctum, 83 e  
 amenta hæreticorum venenorum, 488 a  
 amenavit hanc sententiam, 448 d  
 amentationes, 46 d  
 amior ista vox, 547 b amicus minor, 294 c  
 amicus animæ tuæ par, 489 c  
 amacula Martis, 108 b  
 amoliri cadaver furto, 20 d  
 amphitheatrum, 78 d  
 ampliatio, confusa spe, 306 d  
 ampliatio sacramenti, 229 d  
 ampliate legem, 133 b  
 ampliata res, 100 a  
 ut ampliet, decoquit, 332 b  
 anabibazon, 374 a  
 ananias vinculus a Petro vinculo mortis, 574 b  
 ananias percussus, 573 d  
 anathema audiamus, 544 b anathema, 415 d  
 illidere anathema, 488 b  
 ancipitis capituli occasione, 569 a  
 angeli, 21 c angeli ad filias hominum ruerunt, 150 b  
 angeli desertores, 29 c angeli Dei, 155 c  
 angeli officia divina, 292 b angelo orationis adstante, 134 b  
 sub angelo præparamur, 226 d iudex te tradat angelo executionis, 291 c  
 angelus malitiæ, 66 a angelus perditionis, 142 c  
 angelus, quilibet virtutis Dei minister, 194 b angelus seductionis, 204 b  
 angelus baptismi arbiter, 226 d angelus vocator animarum, 305 b  
 angelus Ecclesiæ, 567 b angelorum candidati Christiani, 130 c angelorum circumstantia, *ibid.* angelos iudicaturus homo, 126 b  
 angela 262 c ad angelicæ plenitudinis mensuram, 305 c  
 angelificatam carnem, 341 c  
 angina mentis, 300 a  
 angulatus, 55 d  
 angusta janua salutis, 554 b  
 angustiora nostra, 79 a  
 anguii dii, 50 d  
 anhelando profani, 22 d  
 anima pecudis, 88 c quid enim saperet anima Socratis moribundi, 264 a  
 de anima disputant medici, 266 a  
 anima corporaliter visa, 270 a  
 anima flatus factus ex spiritu, 271 b  
 anima consummat in morte, 295 b  
 anima, corpus animans non animale, 350 b  
 animæ testimonia de Deo, 64 65  
 animæ bona vestis, 155 b  
 animæ filiorum similes parentibus, 267 a  
 animæ effigies, 299 c  
 2 d animæ lingua, digitus, 268 c  
 270 c animæ principalitas, 273 a  
 animæ partes, seu vires, *ibid.* b c  
 animæ ingenia, *ibid.*  
 animæ ex una redundant, 282 b  
 animæ navigatio, 302 c  
 animus, suggestus animæ, 272 c  
 suffectura spiritus anima, 380 b  
 animam commovere, 86 c  
 animus totum hominem circumfert, 137 d  
 animi tumens, 117 a  
 animare capillum sole, *insolatione colorem inducere*, 156 cd  
 animare inter se colorum comparationes, *ita comparare, ut alter alterius vigore excitetur*, 560 c  
 animalis fides, 544 a  
 animatus quod semper docuerat, 500 a  
 de ram animatis, 30 a  
 oratio animata suo privilegio, 133 a  
 animatio, *ἐκδύναμις*, 254 b  
 animatio, ira, 382 a  
 animosus Prophetes, 540 d  
 animosa infantia, 278 d 283 c  
 animadversio divina, 8 a  
 animadvertit ad hominis salutem Deus, 796 b  
 annalis sexus, 114 b  
 annotatio præsonis, 13 d  
 incipiente anno, 170 a annus xviii 83 b  
 annus xiv 293 b c annus aret, 553 d  
 annua die facimus oblationes, 102 a  
 antenna crucis, 49 c  
 antecursor frugis flos, 338 b  
 antelucani coetus, 3 b 102 a  
 apostoli antecessores Pauli, 463 c  
 antecessor Paracletus, 173 c  
 antecessorum patrocinia, 175 b  
 antecessivum, 414 c  
 antia, 116 b  
 antichristi, 205 cd  
 anticipat effectum, 352 b  
 antiquitas, 18 a antiquitas divinæ literaturæ, 36 c  
 antiquitas robustior, 52 c  
 antiquitatum canos, 61 c  
 antistites Imp. Romani, *proceres*, 1 a  
 antistites crucis, 49 b antistes pro presb. episc. 102 a  
 antistites veri Dei, 536 c  
 antistita, & æditua templi, 154 a  
 antistes latrinarum, 117 b  
 antistat virginitati continentia, 179 a  
 antistamus multis passeribus, 346 d 357 d 358 a  
 antistatus comparativus angelorum, *Apavitura, satellitium*, 256 b  
 antitheseis, 374 c  
 antitheseis Marcionis, *ibid.*  
 anxie patimur, 102 a  
 anxii victus tolerantia, 550 d  
 aori, 305 c  
 apelleiaci, 315 c  
 apelleiacæ virginis, 325 a  
 in aperto constitutum, 123 c  
 apices, 15 c  
 apices, *tituli*, 118 a  
 apices facinorum eminentissimi, 557 d  
 apices crucis, *cornua*, 196 d 407 a  
 apis ædificia, *favi*, 372 b  
 apocrypha, 265 c 563 a  
 apocryphus Pastor mœchorum, 582 c  
 apocarteresis, 36 b 372 c  
 apoplexis, *interior ruina*, 503 a  
 apopniæti, 226 b  
 apotatio, *angustia, anxietas*, 222 a  
 Apostoli, 414 b c  
 pacificus apostolus, 229 d  
 apostolus castratus, 526 b  
 apostoli lateri Christi adlesti, 208 d  
 apostoli dignitas, *fastigium*, 521 b  
 apostolos magistros fecit Christus, 414 c  
 apostolorum cathedræ, 215 a  
 apostolorum litteræ authenticæ, *ibid.*  
 apostolorum litteræ immobiles, 449 c  
 apostolus hæreticorum, 42 b  
 apostolici viri, 213 c  
 apostoli census Ecclesia, 375 d  
 apostolici, 414 b c  
 apostolicus, 573 d  
 apostolicæ Ecclesiæ, 213 c 415 d  
 apostolica ætas, 213 d  
 apostolatus columnæ, 375 a  
 apostata veritatis, 250 a  
 apostaticus census, non apostolicus, 415 d  
 apotheosis Cæs., 28 d  
 apotheca & gaze, 245 b  
 apparet mortuis aruspex, 14 a



- Apparet ignis iudicio Dei, 38 d 39 c  
 Apparere, *apparitoris ministerio fungi*, 56 d 407 a  
 caro Apparet animæ, 330 a  
 Apparent aures spiritui, 85 c  
 Apparitores, *ibid.*  
 Apparitio devota, 218 b  
 ab Apparentia Christi, 366 c  
 in Apparentiam Christi, 339 b  
 Apparet idolis monogamia & viduitas, 535 b  
 Appellare fidem naturæ, 8 z  
 Appetitio feminæ, 154 c  
 Appendices Dominicæ resurrectionis Patriarchæ, 304 b  
 Appendices jejunii sordes, 330 c  
 Appendices gulæ, lascivia atque luxuria, 554 a  
 Applicatis bestias diis, 13 a b  
 Applicuisse Angelum Satanæ colaphizando Apostolo, 477 a  
 Apponere stipem, 31 b  
 Apprehenduntur sacrilegi, 15 c  
 Apulæ, 81 c  
 Apud Deum, 521 b 530 c  
 Apud Deum discas, 296 c  
 Apud Dominum, 66 b  
 Apud ipsum, id est, Deum, 35 c  
 Apud eum regeſtus eſt numerus capillorum, 494 d  
 Aqua veſtaculum Deo, 225 a vinum spiritus Aquam animæ vigorantis ex vite Christi, 341 c Aquæ baptiſmate Chriſti ſanctificata, 191 a Aquæ antiquiſſimæ, 225 a Aquæ modularices, *ibid.*  
 Aquæ circumlatæ aſpergine expiare, 226 a  
 Aquæ ex lacrymis Achamoth, 257 b  
 Aquæ bituminosæ, ferruginantes, ſulphurantes, venenatæ, *ibid.*  
 Aquæ tormentum, 273 c  
 Aquæ non adhuc laverant, 559 a  
 Aquam ſumere ad orationem, 133 c  
 poſt Aquam, id eſt, baptiſmum, 232 c  
 Aquaticulus, 554 a  
 Aquarioli, 34 c  
 Aquatilis ſequela, 143 c  
 Aquatio, 547 c  
 Aquigena animalia, 388 a  
 Aquilicia Jovi, 33 b  
 Aquilegæ rotæ, 289 c  
 Aquilex, 399 b  
 Aquilinum in morem unguis efferati, 128 c 129 a  
 Aquilæ pupillar. audacia, 269 b  
 Ara Dei, 136 a 165 c  
 Ara Phidiæ, 24 a in Aram crocum ingerere, 147 b Ara in circo, 75 b Aras fumantes deſpuere, exſufflare, 92 a  
 Ara, *rogus*, 493 b  
 de Ara qualibet, 118 d 119 a  
 Arabia in Syrophæniciam tranſcripta, 192 d 193 a  
 Arabiæ tura, 34 b  
 Arabiæ arboris lacrymæ, 27 b  
 Arabiæ aliquid incendo, 106 c  
 Arabiæ avis, *Phœnix*, 335 c  
 Arabiæ feminæ, 182 c  
 Arachne, 115 a  
 Araneæ intelligunt, 13 b Aranei retia, 372 b Araneorum horoſcopa, 115 b  
 Arbitratrix, 388 a Arbitrum extraneum cavere, 44 d Arbitrii libertas, 429 d  
 430 a ſacro, an Arbitrio, 9 c Arbitrante cinctu ſuſpendere longiorem tunicam, 112 b  
 Arborea circa templa, 9 b ſclerum obumbratrices, *ibid.*  
 Arborum fruſtuſa, 387 d res ſuas Arbustiores præcuraverit, 396 d 397 a  
 Arca Chriſtianorum egenis ſublevandis, 31 b  
 Arca, figura Eccleſiæ, 227 b  
 Arcæ typus, *Eccleſia*, 99 d 100 a  
 Arcana, *archiva*, 20 c  
 mihi cum Archetypis erit limes, 252 a  
 Archigallus ſanctiſſimus, 24 d  
 Archiva gentium, 18 b  
 Arcuato impetu ſurgens, 487 a  
 Ardor perſecutionis, *ibid.* b 537 c d  
 Ardori impudico ſubans, 36 a  
 Areæ Chriſtianorum, 70 a  
 Areæ meſſium, *ibid.*  
 Areæ atrocitas, 30 d  
 Arenariæ vilſitatis, 62 d  
 Arenarius numerorum, 119 c  
 Archimedis organum hydraulicum, 274 c  
 Argumentum velandi, 102  
 conſtantiffimum, 432 c Argumenta & hitorix in circo ſaltabuntur, 15 b Argumenta figurata legis Moſaicæ, 420 c  
 Argumenta ſumit de meo, i. figuræ, 446 c  
 Argumentatus quæ voluit, 15 c Argumentandum ſuper iſto, 49 d Argumentorum venæ, *hitoriarum, fabularum*, 51 b  
 Argumentatio allegorica, 61 a Argumentari, *ſubtiliter agere*, 74 c Argumentantur appellationem, 76 b Argumentationibus propriis veſtiunt, *muniunt*, 265 d  
 Argumentaveris fidelius, 567 a  
 Argumentationes, *opiniones*, 54 c 55 d  
 Argumentaris de Joſeph, 96 d  
 Argumentantes non eſſe credendum, 195 a  
 Argumentatur motiunculis ejus excuſſum, id eſt, *conſicit*, 104 b 249 b  
 Argumentabor ad Deum, 292 c  
 Argumentationum oſſa quæ obroditis, 385 c d  
 Argilla, 318 c  
 Arida ſaginato athletarum, 115 c  
 Arida & exſuccida, 287 c  
 Aridæ moles, 388 a  
 Aridæ eſcæ, 544 a aridi jejuniis, 35 b  
 Aridus viſtus, 544 b arvit viſtu, 300 b  
 Aries, 112 b aries in nos temperetur, 328 a  
 calces arietant, 492 a  
 Ariſtæ munimentum, 358 b  
 Arithmi, *lib. Numeror.*, 438 d  
 Armarium compingere, 89 b  
 armarium Judaicum, 151 a  
 Armare ad teſtimonium, 281 a tantis operibus notiſſiam ſui armaverit, 371 b  
 arma allegorica, 405 d  
 armillæ, 117 b  
 arrabonem virtutis divinæ reſurrectio præſtat, 246 b  
 arrabonem ſummæ totius, 357 bc  
 non arrabonem, ſed plenitudinem, 360 a  
 arrabonem ſpiritus a Deo habemus, 476 d  
 Areſte & impreſſe recogitandam eſſe dico Dei voluntatem, 520 a  
 arteriarum fiſtulæ, 271 b  
 ne arteris ad exſolutionem, 29 30  
 artiſex motus, 55 c  
 artiſex pugnorum, *pugil.*, 82 d  
 artiſex ſpectaculi, 311 a  
 artiſices, *hiſtriones*, 75 a  
 artiſices medici manus, 491 b  
 artiſes dicam, 336 b  
 in arto negotium eſt, 126 d  
 aruit viſtu, 300 b  
 arula, 43 d  
 aruſpex, pollinſtor, 14 a  
 arundo contuſa, 194 d  
 aſilus, 563 a  
 aſinum caput, 15 c  
 aſinari, 16 a  
 aſinari Chriſtiani, 49 b  
 aſinina perſona Deus, *ibid.*  
 aſinus de Æſopi puteo, 438 a  
 aſpergitur infamia, 155 b  
 quis tibi Aſperginem unam cujus liber aquæ commodaret? 124 c 125 a  
 aſpergine circumlatæ aquæ expiare, 226 a  
 aſperitas, *injuſtitia*, 405 a  
 aſpernamento habetur, 426 d 560 c 489 d  
 aſpiciam ad vos, 426 d  
 aſpice, vel ſublimis, *tranſverſum in-*ruens, 117 d  
 aſpiciam ad vos, 21 b  
 aſpice ad Palæſtinam, 113 b  
 aſpis a vipera, 401 b  
 aſpitudine pulveris levigare genas, 157 c  
 aſtentator mali, 236 d  
 aſtutia ſuadendi, 26 a  
 aſtutia diſſimulandæ religionis, *ibid.*  
 aſylus mortis, ſepultura, 29 c  
 atellanus geſticulator, 80 b  
 athletæ, 83 b 138 b  
 athenienſium cicadæ, 178 c  
 atis caſtratus, 15 b  
 atlanticum mare eripuit terram, 32 d  
 ex atomis Deus, 37 a  
 atomorum coitus, 267 a  
 in atomo, 357 d 412 a  
 atquin, *immo*, 43 d  
 non atramento, ſed felle, 565 d  
 atria occupare ſalutationibus, 118 b  
 atrocitate diſſipatus, 36 c  
 atrocitate humaniore, 78 b  
 atrocitas crucis, 196 d 411 c  
 atrox gladiator, 82 a  
 ſi hoc Atrox videtur, 464 b  
 atrociffime exurit deſunctos, 425 a  
 attalicæ divitiæ, 553 b  
 atticæ curæ, 256 a  
 attingere vinum, 7 a b  
 atis caſtratus, 48 d  
 in attonito eſt eccleſia, 536 c  
 attonita diligentia, 218 b  
 avaritia, 144 c  
 auctorata obſervatio, 101 b  
 auctrix traditio, 102 b  
 auctores, *Epifcopi, preſbyteri*, 540 d  
 auctoratis vos ad lanitas, 52 c  
 auctorati animas noſtras, 68 a  
 auctoritatem ſtellæ demorantis ſuſpirant, 553 d  
 auctoraverunt ſe ad ignes, 139 b  
 auctoramentum ventris, 32 b  
 aucupahundus animas ſpiritus nequam, 294 a  
 audacia pupillarum aquilæ, 261 e  
 audentius ſermonem enuntiant, 485 d  
 audientes, catechumeni, 125 c  
 auditorum tirocinia. i. catechumenorum, *ibid.* b  
 in auditione cuſtodiat, 10 b  
 audiebat ſolus, 113 b  
 avenarum ſterile ſenum, 213 b  
 avenæ Præxanæ, 501 a  
 avia veri, 562 d  
 averſatio ſupri, 154 b  
 avellitur quod adhæſit, 322 d  
 auguſtiani cenſus, 453 c  
 ante aulas Dei ſtabit, 68 b  
 aulæum priſtinæ corruptionis, quo obumbratur quod a Deo eſt, 265 b  
 aulæi vice, 38 d  
 avocator vivorum, 511 a  
 avocatricem veritatis, vim dæmonum, 264 c  
 aura canicularis, 374 c  
 aura vento rarior, 386 b  
 auratior ſtatua, 88 c  
 auro vinſti in ergaſtulis, 52 c 159 a  
 aurum, argentum, 152 a  
 aurum terra, 329 a  
 aurei annuli honor, 362 a  
 aures ſibi debentem, 142 c  
 aures tradidit, 265  
 aurem foratu effeminatus, 116 a  
 auriculæ infantium pertuſæ inauribus, 158 d  
 auribus graviter audierunt, 399 d  
 auriculæ dolor Paulo, 565 a  
 auriga, 82 c 63 a  
 auriga in flammea rota, 85 a  
 auruginans redundantia fellis, 275 d  
 aurula, *adſtatur*, 386 b  
 auſpicia pœnæ, 95 b 165 a  
 auſterior inſclamatio, 427 a  
 authenticum Græcum exemplar, 532 c d  
 authenticæ litteræ Apoſtolorum, 215 a  
 authenticæ regulæ Eccleſia, 251 d  
 authentica paratura, 414 d  
 authenticus pontifex Dei Patris, 451 d  
 ſe autorare, 139 a  
 autumant, 114 c  
 autumnæ & verna, 332 b  
 in Axe incendio adſtriſto, 575 a

B

- Babyloniorum imp. 25 d  
 Babyloniz captivitas, 106 a  
 Bibylonica operoſe reſoluta, 150 b 152 d  
 Baccho jam Italico, 7 c  
 Bacchanalium furæ, 30 a  
 Bacchantibus judumentis, 117 a  
 Bajulus advehit humeris, 147 b  
 Balbutiens adhuc benignitas, 430 a  
 Balneæ lætiores, 128 a  
 Balnearum instrumenta, 180 a  
 in Balneis piſcinæ, 226 b  
 Balneum magicum, 301 a  
 locum in Balneis occupare, 398 a  
 Balnea cluduntur in nonam uſque in luſtu, 553 d  
 Balaſum, 116 b  
 Baltei in circo, 74 b  
 Baptiſma, 102 a  
 Baptiſmus mundi. *diluvium*, 227 b  
 Baptiſmum induere, 228 d Baptiſmus ſanguinis, 230 b Baptiſmi cunctatio utilior, 231 c Baptiſmo omne tempus habile, 232 b Baptiſma vicarium pro mortuis, 355 b Baptizari pro mortuis, 473 a  
 Baptiſmus non iteratur, 568 a  
 Baptiſma veritatis, 581 b  
 Barbam acrius cædere, intervellere, 157 c



Barbarum sonat, 4 b Barbarismus, 42 b  
 Barbaria Græcia, 173 c Barbarior &  
 meracior modestia, 182 c Barbaria suæ  
 pudore, 365 a  
 rupicum & Baronum animæ, 268 a  
 in Basilis, 425 d Basilium tertia,  
 435 a  
 Basilica fremuit, 460 c  
 Baali se mancipabant, 184 a  
 Bardior non est ullus, 246 d  
 Baxa deaurata, 89 b 117 a  
 Beatæ vestes, 112 b  
 Beccos, panis, 45 d  
 Belias, 150 d Belenus, 24 b Belenus, deus,  
 58 a Belem colere, 96 c  
 Bellonæ sacra, 10 a in Bellona, 117 c  
 Bellum nemo libens patitur, 39 b  
 Bene de Bello cruentus gladius, 334 c  
 Bene autem quod, 8 c 551 c  
 sed Bene, 322 c  
 Bene est a cælo, 211 c  
 Benedici Deum omni loco & tempore con-  
 decet, 130 c  
 Benedictio immunda, 98 c Benedictio non  
 mura, 172 a b  
 Benedictiorem exporrigens, 407 d  
 Benedictæ, 156 c  
 Benedicti Eleutheri, 212 c  
 Benedicti martyres, 136 a  
 Benefactione sua efficit sanctiorem, 424 c  
 jure, Beneficio, impetu. i. dominio, pre-  
 cario, vi, 236 d  
 Beneficarii, 543 b  
 Benignissime interpres, 563 a  
 Beryllis aquosa materia, 270 b  
 Bestiarii, 9. c. Bestiariis supremam cœ-  
 nantibus, 34 a Bestiæ saginantur,  
*ibid.* d  
 ad Bestias pronuntiare, 35 c 334 b  
 Bestiæ & pecora, 237 c  
 Bestiæ, aspidæ, 52 b  
 de Bestiis famosa mors, *ibid.* c  
 Bestiolas nostrates, 488 b  
 Bizothanati, 305 c  
 Bibere spiritum sanctitatis, 31 c  
 Biforme numen, 16 c  
 Bigæ Lunæ, 76 d  
 Bilem facere Deo, 538 c  
 in Bilem adversarii,  
 quem non figant in Bilem, 447 c  
 Bilinguis ambiguitas, 488 a  
 Bisulcum aliquid ferri, 250 b  
 Bis acutus sermo Dei, 128 a  
 193 c  
 Bipennis dispersionis, 197 c  
 Blandimenta ne resumant, 563 b  
 Blasphemia evitanda, 93 c Blasphemia in  
 fidem irremissibilis, 565 b  
 Blattir penes aures Midæ Silenus, 112 c  
 Bombyx, 115 b Bombycis stamina, 372 b  
 Bona dea, 59 c  
 Bona vestis, 155 b  
 doleo Bona fide, 280 c Bona fide dicturus,  
 252 a si Bona fide quæras, 250 b magna  
 Bona fide cæcitas hæreticorum, 236 d  
 omnis Bonæ mentis, 554 a  
 Bonum decoris, 150 d Bonum plene, 163 a  
 Bonum suum abstrudere, 180 b Bonum  
 comparatione mali, 520 c Bonum pes-  
 simo comparatum, 526 c Bonum ani-  
 mi, 554 a  
 Bonum factum, 555 b  
 Ros Ægyptius, 535 c  
 Bos reprobus, 27 c  
 Botronatus, 159 b  
 Botuli cruore distenti, 10 b  
 Botuli exteriores & interiores, 544 a  
 Bovi terenti libertas oris, 434 d  
 Brabium, 138 b  
 Bratream expresseris, 89 a  
 Breviarium totius Evangelii, oratio Dom.  
 130 a  
 Brevitas supplicii, 35 b  
 Britonum stigmata, 178 c  
 Brumæ, 91 a 94 a  
 Bubulum obsonare, 37 d  
 Bubulum caput, 184 a  
 Buccinæ, conchæ, 113 a  
 Buccellas dare, 531 c  
 Bulbi & tubera in terræ bonis, 341 c  
 Bulbi electi, 59 a  
 Busris, 116 b  
 Busta, 66 c 108 c  
 Bustuaria altaria, 116 b  
 Butyro stipendiatus, 192 c 404 a  
 Byssino sanctitatis, 161 a

## C

Acabacius, 248 a  
 in Cacabis servet agape, 554 a  
 Cacabulum de Saturno, 13 c  
 Cactum subdolæ familiaritatis, 114 a  
 Cadaver, 327 c Cadaver a cadendo 336 a  
 Cadaver, expallidum, edurum, 361 c  
 Cadaverina, 288 b  
 Cadere in alienum matrimonium comi-  
 nus, 122 c  
 Caduca in terram libidine, 77 a  
 Caducæ carnis in originem terram, 327 a  
 Cæca ratio, 21 d qui Cæca vivunt, 140 b  
 Cæcos reluminare, 20 b Cæcitatibus dux  
 species, 10 d ablutis delictis pristina Cæ-  
 citatis, 224 a ne in tenebris quidem au-  
 rium Cæci. i. etiam in tenebris vident  
 aures, 271 a  
 Cæcum bonum, 178 c  
 Cædere pectus orando, 408 a Cæsa quæ-  
 stiones, *profligata* 360 c & sic sæpe. Ce-  
 ciderunt orbem clades, 32 c d  
 Cæculenti pedes, 117 a  
 Cæfariati equis, 115 c  
 Cætionum caternæ, 32 b  
 Cæsus Bybeles, 553 d  
 Cajum de Cajo, 37 d  
 Cajus Sejus, 37 a  
 calcanea, 157 b  
 calcante muscæ, 378 b  
 calcare colubros & scorpiones, 439 d  
 de calcaria in carbonariam, 311 b  
 calceus mulleolus, 117 c calceum multi-  
 formem stipare, 180 a calcei, tutela pe-  
 dum, 118 b Calceati vanam gloriam,  
 369 b. calcians præparationem Evange-  
 lium, 405 b  
 calceatus de Evangelica paratura, 101 a  
 calciare galeam, 66 a  
 calciari auro Tyrium, 117 a  
 calendarium expendunt graciles aurium  
 cutes, 153 c  
 calentes offendere, 487 b  
 calentes offendere, 487 b  
 calentes concupiscentiæ, 523 a  
 in calice pastor depictus, 563 a  
 calicum picturæ, 559 b  
 caliendum, 117 b  
 caligata militia, 97 b  
 caligas fratrum volutando deterferunt,  
 570 b  
 calor fidei catholicæ, 415 b  
 calvitium, 48 d 197 a  
 calli pugnorum, 82 d  
 calliblepharum, 159 a  
 callidior timiditate Cæsarem observatis,  
 26 c  
 callositas erroris, 53 a  
 callositas usus communis, 68 a  
 campestre, 32 c  
 in campo orbis, 343 b  
 canales non odoro, 118 c  
 canæ memoriarum, 118 a  
 certe ut canes præterit, 417 b  
 a cancellis potestates, 495 d  
 canaellos adorare, 118 c  
 candelifera dea, 60 c  
 candidus amictus, 148 d  
 omnia candidatus, *candidus*, 117 c  
 candidati, 96 b  
 candidatus Dei, 170  
 candidati diaboli, 105 a  
 candidati angelor., 130 c  
 candidatus remissionis & sanctitatis ba-  
 prismus, 228 b  
 candidata dæmoniorum genimina, 294 a  
 candida martyrii, 101 a  
 candida ecclesiæ, 165 c  
 candida quædam utriusque iudicii, 451  
 candidam claritatis usurpant, 498 b  
 candidæ Pharisææ dignitas, 486 c  
 candidaverunt vestimentum suum in san-  
 guine agni, 498 b  
 candidantur maculæ, *ibid.*  
 canebat ista figura, 226 b  
 cecinit Spiritus, 167 c  
 canebant Prophetæ, 188 d  
 canit Christum psalmus, 322 a  
 psalmus canere Salomoni dicitur, 472 c  
 canes everfores luminum, 7 c  
 canina constantia, 116 b  
 caninæ æquanimittatis stupor, 140 c  
 canicula persecutionis, 488 b  
 canicula Diogenes, 366 a

canitiem decolorare, *colorem caniciei mu-  
 tare*, 157 c  
 canos antiquitatum collegerunt, 61 c  
 cantica histronum, 561 a  
 cantrices fabulosæ, 399 b  
 cantare aliquid de scripturis, 170 b  
 cantabra, 16 b 50 a  
 capacitas auctoris, 19 b  
 capillago affluit, 301 c  
 capillamentorum enormitates, 157 a  
 capillaturæ structores, *ibid.*  
 capilli incuria, 129 a  
 capilli juvenus, 157 a  
 capillos transferunt, 117 c  
 capillorum ambitio, ambitus, 176 a  
 capillum vertere, 156 c 180 c  
 non capit æstimari, 17 a capit interpre-  
 tari, 47 a mors non capit immortalita-  
 tem, 360 b capit intelligi, 400 b non  
 capit videri, 55 a capit discere, 91 a  
 non capit æstimare, 150 c capit opinari,  
 218 d nec capit numerari, 130 a ca-  
 pit origo fordiorior, 259 a capit dici,  
 266 d 167 c capit etiam dicere, 386 b  
 an capiat docuisse, 525 b non capit in-  
 dulgeri, 555 d  
 capite majora, 108 d  
 capita stipendio censa, 13 d  
 in capite sit, 99 c  
 capitis motus frequens adversus Diabo-  
 lum, 148 d  
 capitale est digamo agere pro sacerdote,  
 521 b  
 capitalia judicia christiano vetita, 97 c  
 capitalia delicta, 419 d  
 capitolia certantia cælo, 25 b  
 capitolio, id est, curia Deor., 7 b  
 capitolum, 13 d 76 c  
 capitolini ludi, 45 b  
 capitula victimarum, 14 b 48  
 capitulum, caput accusationis, 52 b  
 capitulum Scripturarum, 167 b  
 capitulum, 204 a  
 capituli ancipitis occasione, 569 a  
 capræ divinantes, 22 c  
 caprificus vana & ventosa, 216 b  
 caprigenæ dii, 50 c  
 de capro cornutus, 16 b  
 captatela, 118 b  
 captare fidem ab homine, 371 c  
 captat dæmoniacam, 309 c  
 indulgentem Paulum, 534 c  
 captante diabolo naturam, 482 c  
 captatur, *capitur*, *eligitur*, 73 c  
 captabitur, *insidiose*, 244 c  
 captare uxorem sterilem, 524 c  
 ut vestra captura est, 551 c  
 caprivi dii, 25 c  
 captiva simulacra, 63 d  
 captivos inferere catenis, 483 c  
 captivitas, *uxoris quæ domo non egredi-  
 tur*, 43 a b  
 capulo vilissimo commiserit, *vagina*, 330 a  
 capulum, sepulcrum, 344 c 348 a 566 c  
 caput vindicantis, 112 c  
 caput facti, 56 d  
 caræ cognationis solennia, 91 a  
 carbones acervare super caput ejus, 543 a  
 carcer domus diaboli, 136 b  
 carcer penuria mundi, 330 c  
 carceris incommoda, 137 a  
 carceris cella, 409 a  
 carda Dea, 109 d  
 cardines in circo, 74 b  
 cardines theatri, 81 c  
 cari, 29 c  
 carnæ fanum, 59 a  
 carnalis superficies, 259 c  
 carnaliter vivere, 331 c  
 carnalia crimina, 204 a  
 caro figuratus, *carnis effigie sumpta*,  
 20 b  
 caro & spiritus figurata interpretatione,  
 cælum & terra, 131 a  
 caro instrumentum sustinendi, 149 a  
 caro propter Christum lacerata duraverit,  
 155 d  
 caro modulo crescit, 293 a  
 caro, dotale mancipium animæ, 275 b  
 caro apparet animæ, vice vasculi, 334 b  
 caro, templum Dei, sepulcrum Christi,  
 351 d  
 caro de nuptiis tollitur, i. continet,  
 378 a  
 caro deservitur, *ibid.*  
 caro infirma, 534 b c d caro ad



- pondus, 554 b  
 Carnem suam sanctificare, 178 b quali ve-  
 re Carnem suam illis edendam determi-  
 nasset, 347 b c Carnificina bovis, 196  
 a. Carnificis ingenia, 575 d Carnister-  
 ra, 109 d Carnis & seculi vitia infi-  
 gniora, lascivia & avaritia, 164 e Car-  
 nis necessitas, 568 d Carnis sensus, car-  
 nis vitia, 569 c  
 Capræ sine corde, 573 d 274 a  
 Carthago decimanda, 71 c  
 Caseus, 321 b  
 Cassum laborantia, 115 c  
 Castificat semetipsum, 526 d 582 a  
 Castigatio victus & cultus, 128 b 158 c  
 544 b 546 d  
 Castimonia, 542 a. Castimoniæ Apis, Isi-  
 dis, 545 a. Castus Isidis, 553 d Casti-  
 tas perditrix, 324 d  
 Castorum phantasmata, 22 c  
 Castores, 63 a  
 Castor carnis castrator, 366 a  
 Castrando lacertos, 24 d  
 Castrando seculo, 158 d  
 Castra a libido, 253 d  
 Castrata licentia sæpius nubendi, 552 a  
 Castratus Apostolus, 526 b  
 Castratæ fauces, *lingua exsecta*, 46 a  
 Castra rebellium, *hereticorum*, 217 c  
 Castrensis militiæ, 108 c  
 Castus Cybeles, 551 d  
 Casula in cucumerario, 200 c  
 Catobolici spiritus, 285 d  
 Cataclista vestis, 114 a  
 Cataclysmus, 32 d 46 c 70 a  
 Catachreses, 405 a  
 Cataphractes triumphalis, 116 d  
 Catechizat de idolis, 91 b  
 Catechumeni, 101 b  
 Catechumenus, 217 b  
 Catharticum, 119 b  
 Cathedra in circo, 74 b  
 Cathedra pestilentiarum, 74 b c  
 Cathedræ Apostolorum, 215 a  
 Catholica, 211 c 212 c Catholice tradi-  
 tio, 525 b Catholicus Patris sacerdos  
 Christus, 409 d Catholicum Dei tem-  
 plum, 420 a Catholica Hierusalem,  
 401 c Catholica & summæ illius boni-  
 tatis protector Deus, 390 b Catholice  
 hæc fieri necesse est, d. generaliter, 537  
 d. Catholice in medium proferebant,  
 211 c  
 Catinenses, 116 c  
 Cato, 12 d 63 c  
 Cato palliatus, 115 b  
 Catervatim, 28 d  
 Catuli infantie recentis, 124 a  
 Caucaforum cruces, 366 a  
 Caudam de affectibus trahentes, 487 a  
 Canea, 15 a. Cavea utraque, 85 c. Ca-  
 veæ sævientis, 379 d  
 Cavere arbitris, 8 a  
 Cavillabundus, 290 d. Cavillatur promul-  
 gatio per lenocinium, 337 d Cavillatur  
 quæstio, 346 c Cavillantur fontium ve-  
 næ. 305 b. cum Cavillaretur in prædi-  
 cationis officio, 562 omnibus modis Ca-  
 villandum, 107 c  
 Cavositates in parientibus, 537 b. Cavo-  
 sitas nuda, 305 d  
 Caupones facundie, 266 b  
 Causa simplex, 35 b in Causa gloriæ, 39  
 c. tota Causa connubii, parvuli, 48 b  
 est homines Causa, 292 b sine Causa  
 i fine re, 371 c Causæ agonisticæ,  
 109 b duæ Causæ prophetici eloquii,  
 399 a Causam habet cum eo, 531. a.  
 Causam in capito portare, 108 c exem-  
 pla suas habentia Causas, 29 c 402 c  
 Causari de infirmitate carnis, 539 d  
 540 a  
 Causatio, 92 d 108 a  
 Causatione, *πρὸς αἰσιν*, 486 a  
 Causationibus colorare, 524 a  
 Causerem adigo, 119 a Causerio exuri,  
 128 a  
 Causerium, 48 d Causerium pictoris,  
 233  
 Cautionem delegasset, i. caveri voluisset,  
 384 a  
 Cebetis Pinax, 216 c  
 cum ceciderint tenebræ, 8 d  
 Cedo de graduisto, 205 d  
 Celator exsculpit, 86 d  
 Cellæ vinarie loculi, 7 a. Cellæ promæ,  
*sepulcra*, 342 a. Cella carceris, 409 a  
 Cellarium, 92 a Cellariorum refugia,  
 342 b  
 conari rustando, 22 d  
 censeat a juvenia, jam utatur prudentia  
 & iudicio, 305 b  
 censetur appellatione fratrum, 31 b cor-  
 pus ejus in pane Censetur, 131 d Cen-  
 semur utrobique, 521 c de uno matri-  
 monio censetur, *ibid.* censetur de con-  
 temptu, 15 b 49 a  
 censorium lumen Dei, 181 d  
 censoria intentio, 117 a  
 censura, 554 a  
 censuræ securis, 568 c  
 censu criminis sui, 76 a de peccatorio cen-  
 su, 316 a. de tanto Græciæ Censu,  
 287 b Censuales libri Græcorum, 18 b  
 censum naturæ suæ intrare, 179 b cen-  
 sum sui ab initio sortita, 23 d maris  
 obrinet censum, 262 d. ob censum Ma-  
 riæ virginis, 409 a b census rñius di-  
 sciplina, 7 d census totius divinitatis,  
 11 a Censuræ sectæ & nominis, 21 a.  
 census, 49 d  
 clivicola dea, 63 b  
 cloacinarum adyta, 117 a  
 cloaca corporis, 436 a  
 census deor. triplex, 54 a. Censuræ de Æ-  
 gypto, 76 c census Cæsari, 94 c cen-  
 sus Dei, 171 c census, *descriptio Aug.*  
 194 d census suos deferunt, 213 c cen-  
 sus ingenuus animæ, 298 census apo-  
 stolici Ecclesiæ, 375 d census sub Au-  
 gusto, 433 a. census Augustiani, 453 c  
 census generis humani Adam & Eva,  
 527 a census noster transfertur in Chri-  
 stum, *ibid.* d census passivus non est in  
 Abramo, 528 b  
 centenariæ cœnæ, 7 a  
 centenariæ rosæ, 110 a  
 centenarii ponderis lances, 119 a  
 centenatio more, 216 c  
 auditur in Cera, 99 b  
 cerasa Pomp. vulgavit in Italia, 63 c  
 ceraunia coruscarent, 150 a  
 ceraunæ gemmæ, 112 a  
 cereales ludi, 74 a  
 cerebro perniciem reservat, 156 c  
 ceremonias tuas non frequento, 34 a  
 ceremonias Judaicas dedocet Apostolus,  
 552 b  
 ut cerneret vos velunt frumentum, 537 b  
 si ad certum spectamus, 402 d  
 sed jam ad certum & cominus dimica-  
 turus, 398 d  
 cervices fem. velatæ, 182 c  
 cervicum messis, 305 a  
 cessat a sua femina, 523 c  
 bonitas ex majorē parte cessatrix, 307 d  
 cessatio delicti, radix veniæ, 563 b  
 cesso jam de istis, 12 d  
 comam ut cespitem, 316 b  
 cestus, 492 a  
 cestus dilaniant, 37 d  
 cestuum cicatrices, 82 d  
 cestuum viriæ, 116 c  
 cetera rumoris, 8 b  
 cetera, 28 d  
 cetera bonus, 285. ceterum, *alias*, & sic  
 ubique, 143 c  
 Ceti viscera, 134 c  
 character tituli, 461 b  
 charites, 104 b  
 charisma, ingenium, 252 a  
 charismata, 212 b  
 charismata revelationum, 269 d 501 a  
 chirographum mortis, 356 a 582 a  
 manet chirographum apud Psychicos,  
 501 a  
 choicus, 259 c  
 chrisma regale, 198 d  
 Christus illi mactabitur, 561 d  
 Christianizat, 375 d  
 Christianus minoris loci, i. laicus, diacs,  
 540 d  
 cibi Pretiosi, 391 a ciborum exceptio, b  
 cibaria fervorum, 206 d  
 cicatrices Christiano prælio insculptæ,  
 575  
 cicercula, 370 d  
 cicutæ damnationis, 264 a  
 cidaris munda, 201 b  
 cinctu suspendere tunicam, 112 b  
 cinerescunt, 32 d  
 cineri & sacco inolefcit, 147 d  
 cinere conspersi, 553 d  
 cineres pœnitentium, 570 d  
 cingulo correpta tunica, 118 a  
 circa, *erga*, 76 b  
 circenses Christianorum, 84 c  
 circulatorius cœtus, 311 a  
 circulatoria secta, 90 a  
 circulatoria præstigiæ, 22 d  
 circuli ex auro, 150 a  
 circolorum mundi conditiones, 56 b  
 circulis latent smaragdi, 152 c  
 circumcisio, in signum temporis illius,  
 non in salutis prærogativam, 385 b c  
 circumcisio spititalis, 162 b 168 a b  
 circumcolæ, 490 c  
 circumcolarum gentium, *ibid.*  
 circumcordialis sanguis, 274 b  
 circumcordialis calor, 206 a  
 circumdat in folis, 114 c  
 circumducens breviter expediam, 221 d  
 Dominus circumduxit delictum tuum,  
 420 d  
 circum figuntur illi, 459 d  
 circumgelaverint ei mortale corpus, 288  
 d  
 uno circumjectu, 118 c  
 circumlator, 374 b 376 a  
 circumlatus ab Apostolo Deus, 462 a b  
 circummeavit, 112 b  
 circumpapillæ, 316 b  
 circumscribit animam sua, 426 d  
 circumscribi facillime potest, i. *describi*,  
 517 b  
 circumscripti victus prærogativa, 547 b  
 circumscriptio, 454 b  
 circumscriptor, 385 c  
 sententiæ, 379 c  
 circumspectus, 114 b  
 circumspectus solitudinis incopiosæ, 546 d  
 circumstant lacrymæ, 575 a  
 circumstantia angelorum, 150 b  
 circumstantia, i. *vexatio*, 548 d  
 circumvenire, 3 b 311 a  
 circus, 76 b 244 d  
 circi insania, 30 d  
 circi sonat dicta in Cæs. 52 a  
 circus clamavit, 467 b  
 circulatores, 218 a  
 cirri Germanorum, 178 b  
 cisternam liare, 89 c  
 cisternæ, 257 a  
 civilis non tyrannica dominatio, 39 4 a  
 civitatem de cœlo pependisse, 412 a  
 civitatis Romanæ nativitatem consequitur  
 Paulus martyrio, 500 a  
 clamant crucem, 552 a  
 clanculus, *ibid.* clancularia, 116 a  
 ira Claret ut Solis radio scriptum, 354 c  
 clara lingua mutuum, 440 b  
 clarius adorare, proximis obstrepere, 134 c  
 clavis agnitionis, 444 a  
 claves legis, interpretatio, *ibid.*  
 clavem Ecclesiæ imbuat Petrus, 574 b c  
 claves macelli, 553 a  
 claustrorum duritia, 225 b  
 clausula seculi, 27 d  
 clausula sacificationis & gloriæ secularis,  
 90 a  
 clausula sacificationis, *ibid.*  
 clausula temporum, 341 a  
 clausula officii, 539 b  
 clausula litterarum Joannis, 582 b  
 qui sunt in clero, 533 a b  
 clibanus, vel furnus gehennæ, 447 b  
 climacterica, 90 c  
 cludam, 423 a  
 ut aliquid cludam, *ibid.*  
 cluit ovibus Tarentum, 114 a  
 cluit cœlum, 11 d  
 cluit oculos, 308 a  
 clusimus, 369 a  
 cluit, 373 d  
 clausit ostium, 747 b  
 cluit una pronuntiatione, 428 c  
 clypeus Solis, 16 b  
 coactæ figuræ patrocini, 250 b  
 multo coactius Seneca, 295 c  
 coactæ argumentationes, 530 a  
 coactæ expositiones, 561 b  
 coacti ruboris, 228 a  
 coadoleseere, 274 c  
 coactanei, 257 c  
 coactant natu, 352 b  
 coagula numeror, 253 b coagulum, me-  
 dicando constringit, 322 b  
 coagulatus, 435 d



- coangustat tempus, 469 d  
 in coccino & Tyrio, 128 a  
 coccinum roseum, 420 d  
 cocerum Nestoris, 216 a  
 cœli filii, 11 b c  
 cœli & Terræ filii, 61 d  
 cœli porta, 412 c  
 de cœlo supervenire, 10 d  
 de cœlo tangitur, 40 b  
 cœlum sterit, 12 c  
 cœlum apud Capitolium queritis, 37 b  
 cœlum tundimus, 10 d  
 cœlum, Deus, 60 d  
 cœlum coronatum, 109 c  
 cœlum floruisse luminibus, 459 c  
 cœlum quod nobis incubat, 362 d  
 cœlum stupet, 553 d  
 cœlibat, cœlibatus, 146 a  
 cœlibes, 68 d  
 cœlitem se delirare, 117 a  
 cœleste pratum, 111 a  
 cœlestis virgo, 22 d  
 cœlestis Dea, 13 b 24 b 58 a  
 cœna pura 50 a cœnacula maxima cœli, 232 d cœnæ centenariæ, 7 a cœnæ puræ, 465 a cœnam Dei edere, 79 a cœnula Christianorum, 32 a non tam cœnam cœnaverint quam disciplinam, *ibid.* b c  
 cœtus antelucani, 3 b cœtus incesti sanguinis, 10 d  
 cogere lorum vino, 28 d  
 cogitatorium, 73 d  
 cogitatorium animæ, 271 d 272 a  
 magnum cogitatum, 319 b  
 cogitatum movet, 517 a  
 cogitatus, 531 b  
 antequam cognoverint sponso, 102 b  
 ut cognoscent revideam te, 507 d  
 in cognitione Pilati, 220 c  
 cohabitamus hoc seculum, 34 a  
 coherentes vobis, 33 c  
 sic homo Cohære Deo dicitur, 330 b  
 coheres & consors animæ caro, 330 b  
 collo potentes lares, 75 b  
 coimplicitus, 275 b  
 coimus ad Deum, 31 a  
 coitio Christianorum, 32 c  
 coitus equorum, 113 b  
 coitus atomorum, 267 a  
 coitiones illicitæ, 552 a  
 colaphi, 81 a  
 colarbasus, 251 d  
 colata serenitas, 43 c certiora & colatiora somnari, 299 d si non & istum aerem mœstitia Colasset, 259 b colatur lux 303 b fluitant colato nitore, 270 b  
 colchorum amores, 366 a  
 collactanea, 364 c  
 collectiore jam tempore, 534 b collectus habitus massæ auri, 293 a  
 tempus in collecto, 158 c 164 c 471 a  
 collatio are, 256 a  
 collega juniorum suorum, 527 b collegiarum ministri, 78 a collegia laborum, 347 d collegium transgressionis, 256 b  
 collegium nominis, 53 a  
 colligere, 543 b quomodo colligemus? *ibid.*  
 colliniet interpretatio peccatori de restitutione, hoc est, *conveniat interpretatio restituendo peccatori*, 559 b  
 collocare convivas, 448 a hanc primam causam apud vos collocamus, 2 a  
 colluctatio dextræ, 179 c  
 colluctatus in prælio confessionis, 575 c  
 colluræ, 157 b  
 coloniæ genius, 98 d  
 coloniæ, 286 c  
 colonus paradisi homo, 142 d 183 a  
 color, 19 a color sententiæ, 182 a colorare causationibus, 524 a colorare argumentationibus, 61 b  
 color aeris, 270 a colorante natura, 115 a coloratus ut leno, 82 c colores ignorantiarum, 252 a colores inter se animare, 560 b c colorum iniquorum adulteria, 152 d  
 coluber, 77 a coluber exantatus, 137 a colubra, ex muliere, 37 c colubrina vis, 81 a colubrosus actus, 251 d  
 columba, præco divinæ pacis, 251 b columbæ figura, 227 a columbæ simplicitas, 530 a columbina, 260 c  
 columnæ Apostolatus, 575 a columnæ Petrus, Joannes, Jacobus, repressi, 414 d  
 coma pro operimento, 177 b comam frueri, 116 a comam ut cespitem, 116 b comant conchæ plautiores, 115 a  
 combiberint inquinamentum, 79 b  
 comefor mus, 366 a  
 comites Christi, i. *discipuli*, 37 a  
 comitali morbo medentes sanguinis humani poru, 10 a  
 comitiare, 118 c  
 commeatus Rom. imperii, 28 a commeatus deliberandi, 36 a 54 d commeatus delinquendi, 124 b commeatus huic vitæ, 186 d brevem carnis commeatum angeli non sumperunt nascendo, 402 c  
 commeatum operationibus ejus admetiendo 388 c eradicabitur si voluerit Dominus in isto commeatu, 501 a  
 commendare fidei, 280 d  
 commendare orationem jejunio, 196 a 548 a  
 commendat orationem purificatio, 523 c  
 commentarii fides, 500 a commentarios vestros consulite, 6 c commentarius Lucæ, 549 b  
 commentator antiquitatum, 11 b commentator Evangelii Matth. 323 d 324 a 345 b  
 commercia modorum, 273 c  
 commicibili anima, 272 d  
 comminisci psalmum, 83 b  
 commiseronem, *ἐκδοτικὴν*, 419 b  
 commiserones, 453 b  
 commissa tacita conscientia ingenuitas, 65 c  
 commissio injuriæ, 390 d  
 sed nec ipsum baptisma committi, si inauguraretur, 354 a  
 committimus in majestatem, 26 d  
 commisit in bonitatem, 382 d  
 committis in crimen, 23 d  
 commune vocabulum, Deus, vitio erroris humani, 474 c  
 communes sensus etiam in Dei rebus, 327 a  
 communis æstimatio, 23 d  
 communis usus, 76 d  
 communi lege, 82 a  
 in communibus, credo potiori, 208 d  
 communicabatur utrique consuetudini, 174 a  
 communicat maculas, 78 c communicare uxores, 31 d communicaretus pacis, 175 b communicari, *contaminari*, 145 a 145 b  
 communicant hominem, 89 c  
 communicatio orationis, 31 a communicatio deliberata, 218 b in communicationem recipere, 567 c communicationis ademptio, 230 a  
 communicatores, 575 a  
 communio nominum, 421 c  
 communiter, 16 d  
 communiendæ curæ, *communi cura muniente*, 524 a  
 compactitius, 261 d  
 campagines generis, 51 b  
 de comparenti dicitur, istud, 358 a  
 comparare de fide, 36 b  
 comparisonum felicitas, 561 a  
 comparativus antistatus, 26 b  
 compares, 5 b  
 comparcinus, 262 a  
 compassio sententiarum, 327 c  
 compendio præscriptionis, 142 compendio subtrinxit, 430 a compendiat sermo, 413 c 419 d compendium sermonis, 175 a  
 compensantibus pro frigore, 158 d  
 compensatio nulli invidiosa est, 492 d  
 compensatio revocabilis non est, 564 a  
 compensatione sanguinis, 40 b  
 compertus est, *comperit*, 243 c  
 compingitite oscula, 35 a  
 pacis inter fratres Componendæ, 445 a  
 componere adulteria, 15 b componere, *preparare*, 121 a dum commoneretur oratione presbyteri, 302 a ut componeret inter ipsos dividenda hæreditate, 445 a  
 compositio animi, 517 a compositivum & fructile, 269 c  
 compossessores mundi, 94 a  
 compotes ab ipsius mundi natalibus, id est, docti, 113 c si Dei compotes agerent, 120 b compos veritatis, nondum compotem Dei, 555 d 562 d  
 compressa jecoris, *compressio*, 300 a his compressi, erumpunt dicere 337 d compressati sunt valde, 490 d Compressatus Egyptiorum, 58 c  
 ex compressione matrimonium, 450 a  
 comprimere, 42 c  
 compulsatio, 20 a compulsi regna regnis, 18 c compulsionem studiorum, 22 b non computantes, *spernentes*, 315 b  
 computatione matrimonii compegit, 162 b  
 computare, 315 b 560 d  
 non computaverunt Dominum, 560 d  
 computruit in dedecorationem, 359 b  
 poma Conantur, 32 d  
 conatus animæ parent extrinsecus, 167 c  
 concalefacta, 257 d concalefecit inter amplexus & oscula, 182 c  
 concarnatio, 530 d  
 concarnatur, 323 a  
 concatenationes temporum, 18 c  
 conceperint, *putaverint*, 263 b  
 per Cententum disputationis, 183 a  
 concepit dicere, 359 a  
 conceptu intumuit, 257 d conceptum utero dissolvere non licet, 9 d dissolvere conceptum medicaminibus, 524 b conceptuum stabula, 363 b conceptus adulteri, 558 a  
 concessare debebat, 375 c concessare a proposito, 501 a concessavit, 530 c  
 concesserat se Paulus per murum expediri de persecutione, 539 a  
 concharum salivis incoquere lanas, 158 d  
 conchæ, 152 b  
 conchula, 372 a  
 omni conchilio pressior, 114 a  
 concilium Deorum, 76 c  
 concilium luminis, 112 a  
 concilium nominis, 116 a  
 concilium Prophetarum, 338 a  
 concilium Ecclesiarum, 563  
 concilia ex universis Ecclesiis, 551 a  
 concilia in spiritu celebrata, *ibid.* b  
 conciliare temperamenta colorum, 560 b  
 conciliari extraneo, reconciliari suo, 485 a  
 venite Conciliemur, dicit Dominus, 426 a  
 conciliatus, 564 c  
 concineratus, *ibid.*  
 si concipias respondere, 570 a  
 concives, 410 c  
 concludendo seculo imminet, 20 b  
 conclusio seculi, clausula, 538 a  
 concolorantibus figuris, 560 c  
 concordia lactis & mellis, 102 a  
 concorporata, 46 a  
 concorporatio Legis & Prophetarum, 415 c  
 concorporato rursus Ecclesiæ, 567 c  
 concorporavit nos Scriptura, 557 c  
 concreto vultu, 250 b  
 concreta vitia, 46 b 544 a  
 concubinæ Patriarcharum, 162 a  
 concubinis conjugia miscuerunt, 521 c  
 sanguinis sui concubinum gladium, 334 c  
 concubitus exhaustit, 487 a  
 concubitus bonedictionis, 568 d  
 conculcatus, i. conculcatio, 338 a  
 conculcus, i. cultus locus, 114 a  
 concupiscentia, 155 a  
 concurrat in memorias suas, 10 d  
 concussibiles, 378 d  
 concussio, 7 d 8 a  
 concussio militum, 70 d  
 concussiones militum, 72 a  
 concussiones & promissiones, 457 a  
 concussio spiritus, 79 c  
 concussio veritatis Philosophia, 266 b  
 concussio spei, 326 c  
 concussionis Christianæ ordo, 499 b  
 concussit naturam, 116 a  
 concussura, 542 d  
 concutere & prodere, 251 b  
 concutere retractatum, 368 d  
 concutit Spiritum, 144 b  
 concutit miles, delator, 542 d  
 condesertor, 307 b  
 condicat ad balneas, 168 d  
 condico, *simul tecum dico*, 269 a 559. d  
 condicimus, *simul dicimus*, 556 c  
 Condicare, *consentire*, 107. d condicente etiam Scriptura, 510 b condicet illi Apostolus, *consentiet*, 382 a condixerat Petrus 499 b  
 pecora condixerant bestiis, 237 c



|                                             |       |                                        |       |                         |       |                                                  |       |
|---------------------------------------------|-------|----------------------------------------|-------|-------------------------|-------|--------------------------------------------------|-------|
| Condita pace,                               | 302 a | maleficum nullum fine conicientia sui, | 431 a | Conscientia erubescens, | 523 c | contrario,                                       | 74 b  |
| Condita digentissime corpora,               | 472 a | Conscientia unius feminae in duos vi-  | 531 b | Conscientia iniusta,    | 545 a | non contristandi sabbati,                        | 424 a |
| Conditio, creatio, creatura. Conditio in-   | 104 a | Conscientiae teneritas,                | 53 a  | Conscientiae teneritas, | 53 a  | contristare,                                     | 564 b |
| famata,                                     | 106 c | Conscientiae teneritas,                | 53 a  | Conscientiae teneritas, | 53 a  | contristare Spiritum Sanct.                      | 136 a |
| Conditio polluitur,                         | 153 a | Conscientiae teneritas,                | 53 a  | Conscientiae teneritas, | 53 a  | neminem contristantes,                           | 32 a  |
| Conditio Dei est thus,                      | 212 c | Conscientiae teneritas,                | 53 a  | Conscientiae teneritas, | 53 a  | ad dissolutionis Contristationem consolanda,     | 476 b |
| Conditio poenitentiae,                      | 331 d | Conscientiae teneritas,                | 53 a  | Conscientiae teneritas, | 53 a  | ne contristetur senex moriturus,                 | 308 b |
| Conditio mundi,                             | 73 d  | Conscientiae teneritas,                | 53 a  | Conscientiae teneritas, | 53 a  | qui contristaverint Apostolum.                   | 565 c |
| Conditionis administratio,                  | 105 c | Conscientiae teneritas,                | 53 a  | Conscientiae teneritas, | 53 a  | contubernalis homini Deus,                       | 565 c |
| Conditionis corruptela,                     | 485 a | Conscientiae teneritas,                | 53 a  | Conscientiae teneritas, | 53 a  | contumeliae alaparum,                            | 82 c  |
| Conditionis primogenitus, i. rerum crea-    | 104 a | Conscientiae teneritas,                | 53 a  | Conscientiae teneritas, | 53 a  | oris contumelia,                                 | 116 b |
| tarum,                                      | 485 a | Conscientiae teneritas,                | 53 a  | Conscientiae teneritas, | 53 a  | convenientia solvet negotium, <i>concurdia</i> , | 146 d |
| Conditioni ejus fruenda,                    | 38 c  | Conscientiae teneritas,                | 53 a  | Conscientiae teneritas, | 53 a  | non convenimus spectaculis,                      | 34 b  |
| Conditionis tuae legem experieris,          | 302 b | Conscientiae teneritas,                | 53 a  | Conscientiae teneritas, | 53 a  | convenimur in crimen,                            | 27 d  |
| Condicionali cominatione suspendens,        | 92 c  | Conscientiae teneritas,                | 53 a  | Conscientiae teneritas, | 53 a  | utrumque conveneris in creatore,                 | 390 d |
| Condicionalis eram,                         | 200 c | Conscientiae teneritas,                | 53 a  | Conscientiae teneritas, | 53 a  | convenio vos & praeter Pascha jejunantes,        | 551 b |
| Condicionalis machera,                      | 411 a | Conscientiae teneritas,                | 53 a  | Conscientiae teneritas, | 53 a  | convenimus in Ecclesiam incondite,               | 537 d |
| Condicionalis persecutio,                   | 486 c | Conscientiae teneritas,                | 53 a  | Conscientiae teneritas, | 53 a  | conventabant discipulae ad magistras,            | 303 d |
| Condicionales minae,                        | 493 d | Conscientiae teneritas,                | 53 a  | Conscientiae teneritas, | 53 a  | origo convenitur in genere,                      | 49 d  |
| Condimentarius,                             | 280 c | Conscientiae teneritas,                | 53 a  | Conscientiae teneritas, | 53 a  | conventus uticensis,                             | 70 b  |
| Condimentis sepulturae,                     | 342 a | Conscientiae teneritas,                | 53 a  | Conscientiae teneritas, | 53 a  | conventicula philosophorum,                      | 5 a   |
| Conditiore sepultura,                       | 287 c | Conscientiae teneritas,                | 53 a  | Conscientiae teneritas, | 53 a  | conversari in gladio,                            | 107 b |
| Condito mero praemedicatum,                 | 550 c | Conscientiae teneritas,                | 53 a  | Conscientiae teneritas, | 53 a  | conversatio,                                     | 97 c  |
| Condita puimenta,                           | 84 a  | Conscientiae teneritas,                | 53 a  | Conscientiae teneritas, | 53 a  | conversatio Christiana admittit novitatem,       | 173 a |
| Conditorium divini thesauri caro,           | 351 d | Conscientiae teneritas,                | 53 a  | Conscientiae teneritas, | 53 a  | conversatio haeretica,                           | 217 b |
| Conditum est in Vitellii commentariis,      | 298 c | Conscientiae teneritas,                | 53 a  | Conscientiae teneritas, | 53 a  | conversari pro ingenio Dominico,                 | 141 b |
| Condolecitur anima corpori,                 | 267 b | Conscientiae teneritas,                | 53 a  | Conscientiae teneritas, | 53 a  | conversatio humanae inquinamentum,               | 133 d |
| Confederare disciplinam,                    | 3 b   | Conscientiae teneritas,                | 53 a  | Conscientiae teneritas, | 53 a  | conversatio Christianae insignia,                | 169 a |
| Conferri,                                   | 79 c  | Conscientiae teneritas,                | 53 a  | Conscientiae teneritas, | 53 a  | conversatio ambiguitas,                          | 159 a |
| Confermentari,                              | 261 d | Conscientiae teneritas,                | 53 a  | Conscientiae teneritas, | 53 a  | conversatio adulterata reos taxat,               | 477 a |
| Confertus,                                  | 360 a | Conscientiae teneritas,                | 53 a  | Conscientiae teneritas, | 53 a  | conversatio misericordiae illicem,               | 127 a |
| Confessionis suae alumni,                   | 31 b  | Conscientiae teneritas,                | 53 a  | Conscientiae teneritas, | 53 a  | conversatio vitae,                               | 120 a |
| Confessio Confessionis,                     | 575 c | Conscientiae teneritas,                | 53 a  | Conscientiae teneritas, | 53 a  | bonum plerisque Convertit,                       | 41 a  |
| Confessores,                                | 101 b | Conscientiae teneritas,                | 53 a  | Conscientiae teneritas, | 53 a  | converti in aliud,                               | 308 d |
| Confitura idoli,                            | 89 b  | Conscientiae teneritas,                | 53 a  | Conscientiae teneritas, | 53 a  | convicium falsi,                                 | 250 b |
| Configurate,                                | 562 b | Conscientiae teneritas,                | 53 a  | Conscientiae teneritas, | 53 a  | convictum varietate respectu personarum,         | 414 d |
| Confinium delictorum,                       | 557 c | Conscientiae teneritas,                | 53 a  | Conscientiae teneritas, | 53 a  | convulceratur,                                   | 323 a |
| in Confiscato animam solam habent,          | 538 a | Conscientiae teneritas,                | 53 a  | Conscientiae teneritas, | 53 a  | convivatur caritas,                              | 32 a  |
| Confiscavit patinam Aesopus,                | 119 b | Conscientiae teneritas,                | 53 a  | Conscientiae teneritas, | 53 a  | convivas collocare,                              | 448 b |
| non publice Confitemur iniquitates no-      | 232 b | Conscientiae teneritas,                | 53 a  | Conscientiae teneritas, | 53 a  | convivere cum ethnicis,                          | 94 b  |
| stras,                                      | 232 b | Conscientiae teneritas,                | 53 a  | Conscientiae teneritas, | 53 a  | convivio convorant,                              | 365 a |
| Confitendum sub potestatibus seculi,        | 261 c | Conscientiae teneritas,                | 53 a  | Conscientiae teneritas, | 53 a  | convivium exercere,                              | 168 d |
| Confitebitur de vero,                       | 22 d  | Conscientiae teneritas,                | 53 a  | Conscientiae teneritas, | 53 a  | convulnerat,                                     | 31 d  |
| Confitetur appellationem,                   | 24 b  | Conscientiae teneritas,                | 53 a  | Conscientiae teneritas, | 53 a  | convulneraverunt,                                | 357 b |
| Conflabellat scintillas,                    | 83 b  | Conscientiae teneritas,                | 53 a  | Conscientiae teneritas, | 53 a  | convulsus animum in fratrem,                     | 147 a |
| Conflata regna in Imperij Romani sum-       | 23 c  | Conscientiae teneritas,                | 53 a  | Conscientiae teneritas, | 53 a  | Condebilis,                                      | 419 b |
| ma,                                         | 23 c  | Conscientiae teneritas,                | 53 a  | Conscientiae teneritas, | 53 a  | copia feneratur exsurgit,                        | 358 b |
| Conflatio, 169 a Conflatio carnis,          | 232 b | Conscientiae teneritas,                | 53 a  | Conscientiae teneritas, | 53 a  | Cordis auditor Deus,                             | 134 e |
| 355 b Conflationes animae,                  | 330 b | Conscientiae teneritas,                | 53 a  | Conscientiae teneritas, | 53 a  | de Cordis vulva,                                 | 503 c |
| Conflatio in integram dimitte-              | 392 c | Conscientiae teneritas,                | 53 a  | Conscientiae teneritas, | 53 a  | cordis vivacioris,                               | 546 d |
| re, 392 c Conflatos dimittens in fla-       | 454 b | Conscientiae teneritas,                | 53 a  | Conscientiae teneritas, | 53 a  | corneus contra ungulas,                          | 551 a |
| xamentum,                                   | 454 b | Conscientiae teneritas,                | 53 a  | Conscientiae teneritas, | 53 a  | corneum specular.                                | 383 b |
| Conformales, 354 b Conformale gloriae       | 361 a | Conscientiae teneritas,                | 53 a  | Conscientiae teneritas, | 53 a  | cornua crucis,                                   | 199 d |
| suae corpus,                                | 133 c | Conscientiae teneritas,                | 53 a  | Conscientiae teneritas, | 53 a  | cornua antennae,                                 | 407 c |
| Confusio animi,                             | 133 c | Conscientiae teneritas,                | 53 a  | Conscientiae teneritas, | 53 a  | cornuti dii,                                     | 50 b  |
| Confusio praedicatur, <i>pudor</i> ,        | 41 c  | Conscientiae teneritas,                | 53 a  | Conscientiae teneritas, | 53 a  | cornutus amator,                                 | 19 b  |
| de homicidia Confutatur,                    | 29 a  | Conscientiae teneritas,                | 53 a  | Conscientiae teneritas, | 53 a  | corona Magna, dies Libero festi,                 | 104 c |
| Congiario dividendo,                        | 43 d  | Conscientiae teneritas,                | 53 a  | Conscientiae teneritas, | 53 a  | corona vitae,                                    | 211 a |
| non Congregant nobiscum,                    | 111 a | Conscientiae teneritas,                | 53 a  | Conscientiae teneritas, | 53 a  | coronae, 81 a corona fascis florum,              | 103 c |
| Congregatione tabulata,                     | 128 b | Conscientiae teneritas,                | 53 a  | Conscientiae teneritas, | 53 a  | Corone aureae, 96 b corona Christi,              | 69 b  |
| Congreges comestationibus,                  | 24 c  | Conscientiae teneritas,                | 53 a  | Conscientiae teneritas, | 53 a  | 106 a coronae aureae magistratum,                | 108 d |
| Congressio, <i>certamen</i> ,               | 86 c  | Conscientiae teneritas,                | 53 a  | Conscientiae teneritas, | 53 a  | coronae Hetruscae, <i>ibid.</i> coronare imagi-  | 483 d |
| Congressio catinis,                         | 90 b  | Conscientiae teneritas,                | 53 a  | Conscientiae teneritas, | 53 a  | nem. 483 d coronam naribus novimus               | 34 a  |
| Conjectores,                                | 398 d | Conscientiae teneritas,                | 53 a  | Conscientiae teneritas, | 53 a  | coronom capiti non convenire,                    | 103 b |
| corde Conjiciant,                           | 243 a | Conscientiae teneritas,                | 53 a  | Conscientiae teneritas, | 53 a  | non emo capiti coronam,                          | 34 a  |
| Conjunctivae particulae velut fibula,       | 260 c | Conscientiae teneritas,                | 53 a  | Conscientiae teneritas, | 53 a  | missio in manu. 100 a coronantur lupa-           | 104 a |
| Conjugia honoranda,                         | 450 a | Conscientiae teneritas,                | 53 a  | Conscientiae teneritas, | 53 a  | naria, latrinae, carcer, &c. 109 c coro-         | 104 a |
| Conjuraverint adversus fructum nuptia-      | 127 c | Conscientiae teneritas,                | 53 a  | Conscientiae teneritas, | 53 a  | narum causae, 197 a coronarii isti,              | 104 a |
| rum,                                        | 503 b | Conscientiae teneritas,                | 53 a  | Conscientiae teneritas, | 53 a  | cor super saliens 53 a cor Christiani,           | 99 a  |
| Conlaborare ad remedium,                    | 517 a | Conscientiae teneritas,                | 53 a  | Conscientiae teneritas, | 53 a  | cor, animae sedes, principalis,                  | 274 a |
| Conlocutorem patimur sermonem in quo        | 309 a | Conscientiae teneritas,                | 53 a  | Conscientiae teneritas, | 53 a  | Cor non habere vel cerebrium,                    | 422 a |
| est ratio,                                  | 438 b | Conscientiae teneritas,                | 53 a  | Conscientiae teneritas, | 53 a  | terram,                                          | 303 d |
| Conloqui,                                   | 546 a | Conscientiae teneritas,                | 53 a  | Conscientiae teneritas, | 53 a  | corpora diligentissime condita,                  | 471 d |
| Conluctatus,                                | 65 d  | Conscientiae teneritas,                | 53 a  | Conscientiae teneritas, | 53 a  | corporalitas animae,                             | 269 d |
| tota causa Connubij, parvuli,               | 300 a | Conscientiae teneritas,                | 53 a  | Conscientiae teneritas, | 53 a  | corporandorum angelorum causa,                   | 311 c |
| Conquassata cibi angustia anima,            | 16 a  | Conscientiae teneritas,                | 53 a  | Conscientiae teneritas, | 53 a  | corporaretur Deus carne,                         | 308 c |
| Conrecumbentibus,                           | 49 b  | Conscientiae teneritas,                | 53 a  | Conscientiae teneritas, | 53 a  | corporatio,                                      | 309 b |
| Conresupinatis internis,                    | 213 d | Conscientiae teneritas,                | 53 a  | Conscientiae teneritas, | 53 a  | corporatus,                                      | 112 c |
| Consecraneus,                               | 60 c  | Conscientiae teneritas,                | 53 a  | Conscientiae teneritas, | 53 a  | corpus Domini, 196 c 408 c 458 a corpore         | 135 b |
| Consignatus materiam auro & argento,        | 308 c | Conscientiae teneritas,                | 53 a  | Conscientiae teneritas, | 53 a  | Domini accepto statio solvenda                   | 88 d  |
| 152 b                                       | 308 c | Conscientiae teneritas,                | 53 a  | Conscientiae teneritas, | 53 a  | corpori Domini admove manu,                      | 89 a  |
| Consignatus doctrinae,                      | 60 c  | Conscientiae teneritas,                | 53 a  | Conscientiae teneritas, | 53 a  | corpus Domini quotidie laceffunt,                | 137 d |
| Consignationes concubinales.                | 308 c | Conscientiae teneritas,                | 53 a  | Conscientiae teneritas, | 53 a  | corpus Domini reservatum,                        | 44 d  |
| Consciens,                                  | 308 c | Conscientiae teneritas,                | 53 a  | Conscientiae teneritas, | 53 a  | corpus in pane censetur,                         | 196 c |
| Conscientiam sibi debet justitiae suae, 6 b | 308 c | Conscientiae teneritas,                | 53 a  | Conscientiae teneritas, | 53 a  | corpus suum figuravit in panem,                  | 408   |
| appellamus ad Conscientiam vestram,         | 308 c | Conscientiae teneritas,                | 53 a  | Conscientiae teneritas, | 53 a  | 458 panem Corpus suum fecit,                     |       |
| 11 a Conscientiam advoco, 99 a apud         | 308 c | Conscientiae teneritas,                | 53 a  | Conscientiae teneritas, | 53 a  |                                                  |       |
| Conscientias, 9 c Conscientia mortis,       | 308 c | Conscientiae teneritas,                | 53 a  | Conscientiae teneritas, | 53 a  |                                                  |       |
| 68 b in Conscientia vestra est, 26 d        | 308 c | Conscientiae teneritas,                | 53 a  | Conscientiae teneritas, | 53 a  |                                                  |       |
| Conscientia spurca, 27 c Conscientia        | 308 c | Conscientiae teneritas,                | 53 a  | Conscientiae teneritas, | 53 a  |                                                  |       |
| religionis, 31 a Conscientia vere pudic-    | 308 c | Conscientiae teneritas,                | 53 a  | Conscientiae teneritas, | 53 a  |                                                  |       |
| itiae, 154 b Conscientia fidei, 251 c       | 308 c | Conscientiae teneritas,                | 53 a  | Conscientiae teneritas, | 53 a  |                                                  |       |



- Corporis sui figuram panem dedit, 458 a  
 Corpus suum Christus appellat panem, 458 a  
 Corporis importuna societas, 307 a  
 Corporis nostri nexus cum corpore Christi, 1322 a  
 Corpulentia, 269 b c  
 Corpulentia humana, 309 b  
 Corpulentia animæ, 267 a  
 Corpulentia in Christo putativa, 403 a  
 Corpulentiam interpolare, 286 b  
 Corpulentiarum æquiparantia, 257 d  
 Corpulentum, 240 a  
 Corpus temporum, 25 d  
 Corpus Christianorum, 31 a  
 Corpus in modum crucis, 32 b  
 Corpus Christianum, 173 d  
 Corpus Ecclesiæ, 209 d  
 Corpus proprium, i. sui generis, 317 c d  
 Corpus est umbræ Christus, 485 c  
 de corio suo ludere, 114 c  
 corium leopinum, 104 b  
 corium serpentis, 114 d  
 corroborare in opinionem, 8 c  
 corruptum, 350 b  
 corruptoris conditionis passiones, 389 d  
 corybantia æra, 25 a  
 corthurnatio, 256 b  
 cothurnus tragædior, 82 c  
 crates cadaverum, 350 d  
 creatæ feriæ, 91 a  
 credite, 156 c  
 credit interim, 8 c  
 cremator Deus, 480 d  
 crematurus homines Deus, 438 c  
 cremabitur ex disciplina castrensi, 107 c  
 cremare crematis, 325 e  
 cremare non licet Christiano, i. sacrificio, 107 c  
 crementa unguium, 301 c  
 crementa unguium, capillorum, 363 b  
 crematum generis, 367 d  
 crepidæ Græcatas, 118 a  
 Crepidam æratus, 117 a  
 crepitacillum, 192 b  
 criminofus, 404 a  
 crimum culmen, 393 d  
 crines a fronte divisi, 555 d  
 crinis ordinandi operositas, 180 a  
 crinium lenonem operositatem, 157 a  
 critarum annales, 136 a  
 croco capillum vertere, 490 c  
 crocum ingerere in aram, 156 c  
 crucem tuam rollas, *ibid.*  
 cruces votivæ, 96 b  
 cruces, stipites, 13 a  
 cruciant aditum, 250 a  
 cruciarii exitus, 202 a  
 crucifixus insigniter, 96 d  
 crux, 49 b  
 vestibibus exponendis, 118 c  
 cruce antena, 29 c  
 in cruce modum corpus, 92 c  
 cruce cornua, 195 d  
 199 d  
 cruce habitus expansæ manus orantis, 196 a  
 cruce apices, *ibid.*  
 cruce aroctas, *ibid.*  
 cruce signaculo frontem terimus, 102 a  
 cruce extima, 407 c  
 cruce apices, extima, 408 c  
 cruda & ferina habitudo, 156 a  
 crudæ salutationes, 128 b  
 crudæ ac rudes mulieres angelos moverunt, 150 c  
 crudelitas erasa est, 6 a  
 Cruda adhuc fides, 431 b  
 cruditantes urforum alvei, 10 a  
 Cruditando ortygomeras usque ad choleram, 553 b  
 cruditavit in mortem, 491 d  
 cruenta ora Cyclopi, 8 a  
 cicadæ Atheniensium, 178 c  
 cubito pellere, 304 a  
 cucumerarium, 200 b  
 calicis tuba & lancea, 271 a  
 in duos Culleos dividi, 62 c  
 culmen criminum, 555 d  
 culmi superbia, 358 b  
 cultimonia, 118 a  
 cultura in homines, 94 b  
 cummaxime orientis Ecclesiæ, 532 a  
 cummaxime, 535 b  
 567 c  
 cummaxime definimus, 556 d  
 cuneus hic noster est, 557 d  
 quo cuneo occurrendum, 326 d  
 cuneo veritatis extruditur hæresis, 376 a  
 Cuneum armare congressionis, 251 d  
 annus in cura est, 33 b  
 cura profundissima, 63 d  
 cura Ecclesiæ erga captivos christianos, 137 b  
 cura sollicita, 218 a  
 curant salutem tuam, 36 a  
 curantia Deum officia, 533 c d  
 curata ac delicata fabula, 1288 b  
 curata mora finis, 289 b  
 curationem facere, 553 d  
 curia non factio, 32 c  
 curii alex, 119 b  
 curiosi, 218 a  
 543 b  
 curiositas in rebus fidei, 207 b  
 currere serviliter, 57 a  
 currere, existere, manere, 388 a  
 per quæ opus bonum Currit bonæ severitatis, 389 c  
 cucurrerunt conceptus natales, 61 d  
 curricula extima seculi, 19 a  
 currunt eidem Eeo, cui & vetera, 550 c  
 cursitare ad injurias, 28 d  
 curuca Ennianus, 263 b  
 custodia militaris, 20 c  
 custodiarum auditio, 10 b  
 custodiarium, 137 b  
 custodiis judicandis, 34 c  
 cutem fingere, 116 a  
 cylindri vagina, 152 c  
 cymatia distendere, 89 a  
 cymbalo incessit, 117 a  
 cymbalum, *ibid.*  
 cynopæ, 8 d  
 cynopesne, 45 d
- D**
- Darius, 93 b  
 Dæmones, 21 c  
 Dæmone agi, 22 d  
 Dæmonas Christiani traducunt soli, *abigunt, migrare cogunt,* 264 b  
 Dæmonem adjurare, 523 c  
 Dæmoniacæ paraturæ spiritus, 26 a  
 Dæmoniaci impetus, 362 b  
 Dæmonica ratio, 299 b  
 Dæmonicum portentum, 77 a  
 Dæmonicus spiritus, 294 a  
 Dæmonium, 66 a  
 Dæmonia excutere de hominibus, 20 b  
 34 c  
 Damnatitius, 214 d  
 dare dextras, 53 a  
 Datus extra gregem est, 560 a  
 Datus terræ, 142 d  
 Debellati a matribus infantes, 181 b  
 Debellator Christianorum, 6 c  
 Debellet cælum Imp., 27 b  
 Debens credere, 397 c  
 Debiles reformare, 218 c  
 Debiles redintegrare, 573 d  
 Debita hora & salubri lavo, 34 a  
 Debita, delicta, peccata, 132 a b  
 Debitum tollunt conjuges consensu pati, 104 d  
 Debuccinnare, 180 c  
 Decachinnamur, 37 c  
 Decachinnari, 52 d  
 decalogi ordo, 557 c  
 Decalogo inaugurari, 292 c  
 Decedere de confessione, 3 c  
 Deceffit in sarabara, *contulit se ad vestimenta peregrina,* 116 d  
 Decessio, 437 b  
 Decessio veteris, successio novi, *ibid.*  
 Decem pondo argenti, 7 a  
 Decemplici castigatione, 389 a  
 Decernit Christianis fama, *de fama pendunt Christiani,* 44 d  
 Decedam de gradu isto, 559 d  
 Deciditis fructus dorum vestrarum, *percipistis,* 158 c d  
 Decimanda Carthago, 71 c  
 Decima Herculis, 14 b  
 32 a  
 Decimi mensis ingressus, legitima natiuitas, 292 b c  
 Decem mensium in utero vita, 438 b  
 Decinerescere, 58 d  
 Decineratis omnibus, 262 b  
 Decisus sermo, i. compendiat, 413 c  
 Dejectus facile Declinatur ad alterius spei auctorem, 326 c d  
 De cælo ruisse pluvias, 12 a  
 Decolorare caaitem, 157 c  
 Decolorandis stercoribus æstuans, 546 d  
 Decoquant quotidie templorum vestigia, 34 b  
 Decorari, 288 b  
 Decrescere ad occursum personæ majoris, 128 b  
 Deculcat toros Platonis, *superbe calcat, & velut ex alto,* 36 b  
 Decubare cibos, 300 a  
 Decurialis numerus, 292 c  
 Decuria Æonum, 253 c  
 Decucurrerunt, 455 b  
 si Decurrere sine anima utrumque potuisset, 271 b  
 Decursus scientiæ, 457 a  
 de tenore Decusserit, 563 a  
 Decussio redundantioris nitoris, 158 a  
 Decussio uno ex Apostolis, 208 d  
 Decutit toto corpore, *toto jam corpore cutem amisit,* 50 b  
 Dedamnaverit manifestum sceleris, *damnatum absolverit,* 567 b  
 Dedecor, 483 d  
 Dedecoratio carnis, 467 d  
 Dedi in sapientiæ ordinem, 251 a b  
 Dedicationis solemnitas, 106 a  
 Dedicatur, 13 a  
 Dedicator damnationis, 6 c  
 Dedicavit poenitentiam, *rem novam prius instituit,* 120 a  
 de Die, *in dies,* 7 c  
 128 c  
 de Die condicat ad balneas, *eo ipso die,* 168 d  
 Dedignatione castigationis, *indignatione,* 559 d  
 Dedititius, 63 d  
 Dedocendæ Legis formam Paulus accepit ab Apostolis, 463 b  
 Dedocens studere saginæ, 547 a  
 Dedocer Apostolus cerimonias Judaicas, 552 b  
 Dedolantis fidem rudem operosis officiis, 391 b  
 de Dolio latrare, 117 a  
 inde Deducimur recensere, *inde mevemur, persuademur,* 296 d  
 Deductor generis humani, *qui genus humanum in viam salutis deduxit,* 19 b  
 De equite, *de epuitum ordine,* 29 b  
 Dehæretice, 381 b  
 Defæcatito carnis, *excrementum,* 284 d  
 Defæcare senectutem vini, 128 a  
 Defarinatum, *infarinam redactum,* 291 d  
 Defectæ alicujus traditionis, *jam obsolete, jam emortuæ,* 285 d  
 Defectio cruenta, 534 d  
 Defectiva & abortiva genitura, 216 b  
 Defectus, 92 b  
 Defendas elementis divinitatem, *asserat,* 57 a  
 Defendam de probitate, 36 b  
 Defendam ita institui debuisse, 384 b  
 aliud sibi rario Defendat, *ibid.*  
 2  
 Defende, *assevo tibi,* 84 c  
 Defendendi sibi divinam gratiam occasio, 183 a  
 Defendens sibi perseverantiam artis astrologicæ, 89 omnia sibi Defendere, 229 d  
 non minus Defenderem, 531 d  
 Defendere sibi aliqua insignia, 178 c  
 Defendi in observatione, 27 c  
 102 c  
 animam, quam statum ex proprietate Defendimus, 271 d  
 Defendimus autem, *asserimus,* 320 b  
 Defendit, 103 b  
 Defendit sibi auctoritatem, 397 b  
 Defenditur, *predicatur,* 253 b  
 secundum a Patre Defendo sermonem, 504 b  
 Defendant & prohibent, 73 c  
 Consualia Romulo Defendunt, 75 a  
 forma mulierum generi Defensa, 176 d  
 Defensa, *pro defensione,* 390 d  
 Defensare, 107 c  
 iusta & bonorum Defensoria, 389 a  
 Defetiscentia, 213 c  
 Deficiens citra filios hominum, 200 d  
 Deficiunt intelligere, *nequeunt intelligere,* 104 a  
 cacere Deficiunt, 357 a  
 Definitiones, *sententiæ, non parabole,* 355 b  
 Definiunt, *statuunt,* 6 a  
 Defixit crementa unguium, *crescere vetuit,* 362 b  
 Defloratio, 256 a  
 ex omnium Defloratione, *ibid.*  
 Defluentes boves, 58 b  
 Defluxura, 364 a  
 Deforma simulacra, 50 b  
 Deformans, *effigians,* 450 c  
 Deformare argilla, 13 a  
 Defraudatio, *opponitur enormitati,* 296 c  
 Defruta potuum colantur per inferna, 363 d



|                                                         |         |                                                  |                                                  |                                            |                                      |
|---------------------------------------------------------|---------|--------------------------------------------------|--------------------------------------------------|--------------------------------------------|--------------------------------------|
| destruto intusata lenticula,                            | 554 a   | dentium statio,                                  | ibid.                                            | deveſtæ de ſimplicitate,                   | 150 c                                |
| destrutum de rupibus,                                   | 399 b   | denuo nubere,                                    | 529 b                                            | devehe nos a malo,                         | 133 d                                |
| poſtulare pro deſunctæ ſpiritu,                         | 523 a   | de obitu ejus, i. <i>quomodo obiri debet.</i>    | 536 a                                            | devenſſe de cœlis,                         | 280 b                                |
| pro deſunctis oblationes,                               | 102 d   |                                                  |                                                  | devergente materie,                        | 248 b                                |
| pro deſuncto orare,                                     | 531 a   | de occaſionibus vocabulorum ſubornantur          | 360 a                                            | deverges in id quod Deus non vult,         | 461 c                                |
| deſunctos exurunt atrociffime,                          | 325 b   | quæſtiones,                                      | 468 d                                            | deverget ad hærefes,                       | 517 b                                |
| deſunctui ſubjaceret,                                   | 260 a   | depalans mundum, 343 d <i>ostendens palum</i>    | 11 b                                             | deverſari irrationaliter,                  | 120 a                                |
| deſunditis ſtatuas,                                     | 40 a    | depelator diſciplinæ divinæ,                     | 330 a                                            | deverſio in profeſſione,                   | 422 d                                |
| deſundit collationes auri,                              | 143 c   | depelaverat civitatem,                           | 492 c                                            | deverſus paradifo, non inferis,            | 351 b                                |
| deſungi, <i>non amplius fungi</i> , 380 d <i>deſun-</i> | 165 b   | depaſcitur ſapores anima per carnem,             | 29 c                                             | devigefcimus,                              | 284 d                                |
| gitur matrimonium, <i>jam nullus eſt ma-</i>            | 161 a   | caro & anima dependitur,                         | 434 c                                            | devinſtiones magicæ,                       | 73 c                                 |
| trimonii uſus,                                          | 61 a    | dependunt officia,                               | 393 d                                            | devolvit,                                  | 138 d                                |
| degeneratum ſaluti,                                     | 398 d   | deperunt ab alio,                                | 404 a                                            | devorandus auditu,                         | 347 e                                |
| deglutivit ſaxum,                                       | 481 b   | deplangentes delicta ſua,                        | 364 c                                            | devorare bilem <i>abſcondere</i> ,         | 360 a                                |
| de gradu primo proluferim, & quaſi de                   | 335 c   | depilari Græcatim,                               | 31 b                                             | mortale devoratur a vita,                  | ibid.                                |
| de gradu cedat Marcion,                                 | 488 a   | depoſitis genibus,                               | 36 b                                             | devoratus ex mœrore,                       | 566 d                                |
| prior Deguſtans judicium,                               | 3 b     | in depoſito eſt.                                 | 29 b                                             | devorantis naufragia,                      | 113 b                                |
| deguſtata martyria,                                     | 332 a   | depoſita pietatis,                               | 372 c                                            | devoraretur, abundantia mœroris,           | 566 a                                |
| deguſtare infanticia,                                   | 119 b   | depoſitum denegare,                              | 35 b                                             | devoratoria ſalutis,                       | 86 a                                 |
| quocumque dehauſtam carnem, quocumque                   | 540 d   | depoſulatores Chriſtianorum,                     | 115 d                                            | devoratum, <i>interceptum, abolitum</i> ,  | 350 d                                |
| <i>abſumptam</i> ,                                      | d       | deprecatores Dei,                                | 144 d                                            | delapſum & devoratum corpus,               | 331 c                                |
| dehauſit margarita,                                     | 35 b    | deprecias,                                       | 168 b                                            | oblitteratus & devoratus eſt limus in car- | 329 b                                |
| non Dehonoraria ſumma, <i>non indecora</i> ,            | 368 c   | depreciaſti Chriſtum                             | 168 b                                            | nem,                                       | 564 b                                |
| 31 b                                                    | paſſim. | d                                                | 302 c                                            | ne devoretur triſtitia abundantiore,       | 489 c                                |
| dehortatorius a bono,                                   | 117 a   | depreciat omnem cruciatum,                       | 81 a                                             | devoramenta,                               | 120 a                                |
| dejeſtus,                                               | 14 d    | de prælio ſonuerat,                              | uti dicemur, 16 b                                | devotione moriturum,                       | 390 d                                |
| dejeſtus de fide,                                       | 20 a    | de proximo in Deum peccat,                       | 28 d                                             | devo in terga tabulato, rejeſto,           | 12 c                                 |
| dejeſtare,                                              | 484 b   | de proximo lædimus,                              | putanda, putanda, 23 a                           | Deus,                                      | 16 c                                 |
| dejerabat Socrates canem,                               | 32 a    | depugnata turbinibus navigia,                    | deputanda, putanda, 23 a                         | Deus Cæſ.                                  | 28 c                                 |
| ab Apoſtolis deieratæ, <i>damnatae</i> ,                | 384 a   | depugnatio humani oris,                          | 41 d                                             | Deus non ſit, niſi cui eſſe permiferit Se- | 47 b                                 |
| delapſus in virginem,                                   | 52 d    | deputabimur ad Perſas, <i>Perſarum religione</i> | deridetur infans blanditiis,                     | natus,                                     | 52 b                                 |
| delatura diaboli, <i>delatio</i> ,                      | 251 c   | uti dicemur, 16 b                                | derogator,                                       | Deus fieri,                                |                                      |
| deleſtus coquorum indicitur,                            | 326 b   | 28 d                                             | derota corpora,                                  | Deus miſericordiæ plurimus, 556 a          | Dei                                  |
| nec cautionem ejus Delegaffet ſub meru                  | 9 d     | derogator,                                       | deſævierunt,                                     | compos, i. <i>Chriſtianus</i> , 120 b      | 555 d                                |
| mortis,                                                 | 144 c   | derogator,                                       | deſaltatſet originem carnis,                     | Dei Patris nomen, 130 b                    | Dei manus,                           |
| delere ſpongia, lingua,                                 | 27 a    | derogator,                                       | deſcribere ſignum, <i>ſtatue lineamenta for-</i> | Sophia, 449 a                              | Deo medicante æterna                 |
| delibatio tranſſectoria,                                | 276 b   | derogator,                                       | mare,                                            | de momentaneis, 490 d                      | ſi Deos dicen-                       |
| delibatio maſculi in feminam,                           | 117 a   | derogator,                                       | deſcribere Ptolomæum de Valentino, 258 c         | dum erit, 98 a                             | Deum non Proconſulem                 |
| dum adhuc ſanguis in hominem delibera-                  | 84 b    | derogator,                                       | deſcrobare gemmas auro,                          | timentes, 35 b                             | Deorum faciendorum                   |
| tur,                                                    | 143 b   | derogator,                                       | deſerit diem perſecutionis,                      | cauſæ,                                     | 11 c                                 |
| deliberatione minorum lædimur,                          | 537 c   | derogator,                                       | deſertores angeli,                               | deuſta Vulſinios Tuſcia,                   | 113 b                                |
| mediæ ſpei deliberatum,                                 | 555 d   | derogator,                                       | deſiderare, 169 a                                | dextræ colluſtatio, 179 c                  | dextram Dei                          |
| deliberatus decem menſium cruciatu,                     | 560 b   | derogator,                                       | a deſiderium deſuncti,                           | tenere, 188 d                              | dextras junxerant, 375 a             |
| deliberetur, dubitetur,                                 | 582 b   | derogator,                                       | deſignator,                                      | dextras miſcuere,                          | 414 d                                |
| delicata veſtis,                                        | 572 b   | derogator,                                       | deſignatur, <i>non amplius virgo eſt</i> ,       | diabolus præſes mali,                      | 237 b                                |
| delicatus es, Chriſtiane,                               | 573 c   | derogator,                                       | deſignatur,                                      | diabolus, dominus, pater,                  | 275 a                                |
| Delicta principalia,                                    | 754 c   | derogator,                                       | deſignatur,                                      | diaconus,                                  | 217 c                                |
| delicta modica & maxima,                                | 563 b   | derogator,                                       | deſignatur,                                      | dialeſtica Ariſt.                          | 204 c                                |
| delicta mediocria cum gaudio emendatio-                 | 181 a   | derogator,                                       | deſignatur,                                      | diana flagellata,                          | 15 a                                 |
| nis tranſiguntur,                                       | 122 a   | derogator,                                       | deſignatur,                                      | diana Schythar.                            | 493 b                                |
| delicta quotidianæ incurſionis,                         | 557 c   | derogator,                                       | deſignatur,                                      | diana Scythica,                            | 535 c                                |
| 572 b                                                   | 478 b   | derogator,                                       | deſignatur,                                      | dicipula puerilia,                         | 258 d                                |
| delicta mortalium in Deum admiſſa,                      | 556 d   | derogator,                                       | deſignatur,                                      | diſta obliqua,                             | 52 a                                 |
| delicta in Deum,                                        | 582 c   | derogator,                                       | deſignatur,                                      | diſta factis deficientibus erubefcunt,     | 139 a                                |
| delicti ceſſatio, radix veniæ,                          | 340 a   | derogator,                                       | deſignatur,                                      | diſta ſuggeſta,                            | 136 a                                |
| delictorum funis longus,                                | 20 c    | derogator,                                       | deſignatur,                                      | Dido,                                      | 59 b                                 |
| delictorum quædam carnalia, quædam ſpi-                 | 287 c   | derogator,                                       | deſignatur,                                      | de Die, <i>in dies</i> .                   | 45 a                                 |
| ritalia,                                                | 76 b    | derogator,                                       | deſignatur,                                      | die ac die,                                | 280 c                                |
| delictorum confinium,                                   | 104 c   | derogator,                                       | deſignatur,                                      | renovatur dei & die,                       | 359 b                                |
| liquit delictum latere,                                 | 399 a   | derogator,                                       | deſignatur,                                      | dierum ſeprem laterculus,                  | 498 d                                |
| delictum non ad mortem,                                 | 401 d   | derogator,                                       | deſignatur,                                      | dierum obſervatores, 545 b                 | die retribu-                         |
| delictum ad mortem,                                     | 22 d    | derogator,                                       | deſignatur,                                      | tionis, 197 b                              | omnis Dies Domini eſt,               |
| delinquentiæ homo,                                      | 277 c   | derogator,                                       | deſignatur,                                      | 232 b                                      | Dies Domini magnus, <i>Jud. ult.</i> |
| deliquium Solis,                                        | 109 d   | derogator,                                       | deſignatur,                                      | 338 a                                      | dies magni, 465 a                    |
| delirarat ſe Deum,                                      | 545 b   | derogator,                                       | deſignatur,                                      | vulgata conſecratione celebrandus, 552 c   |                                      |
| delphini in circo,                                      | 387 b   | derogator,                                       | deſignatur,                                      |                                            |                                      |
| delphyni draco,                                         | 116 a   | derogator,                                       | deſignatur,                                      |                                            |                                      |
| demandare, <i>proponeve, adſeverere, præ-</i>           | 360 d   | derogator,                                       | deſignatur,                                      |                                            |                                      |
| <i>mittere</i> ,                                        | 255 b   | derogator,                                       | deſignatur,                                      |                                            |                                      |
| dementire,                                              | 111 c   | derogator,                                       | deſignatur,                                      |                                            |                                      |
| dementit homo,                                          | 510 d   | derogator,                                       | deſignatur,                                      |                                            |                                      |
| deminorare,                                             | 2 b     | derogator,                                       | deſignatur,                                      |                                            |                                      |
| cibi demorati, diminuti, ſublatti officia,              | 160 b   | derogator,                                       | deſignatur,                                      |                                            |                                      |
| 545 b                                                   | 48 b    | derogator,                                       | deſignatur,                                      |                                            |                                      |
| demorantis ſtellæ auctoritatem ſuſpirant,               | 41 b    | derogator,                                       | deſignatur,                                      |                                            |                                      |
| 553 d                                                   | 117 a   | derogator,                                       | deſignatur,                                      |                                            |                                      |
| demoratus inter lapides igneos,                         | 138 a   | derogator,                                       | deſignatur,                                      |                                            |                                      |
| demulcere collum,                                       | 350 d   | derogator,                                       | deſignatur,                                      |                                            |                                      |
| demutari homo dicitur, ut non alius, ſed                | 128 a   | derogator,                                       | deſignatur,                                      |                                            |                                      |
| aliud factus.                                           | 271 a   | derogator,                                       | deſignatur,                                      |                                            |                                      |
| illam magis denotabo perversitatem,                     | 363 c   | derogator,                                       | deſignatur,                                      |                                            |                                      |
| denotare habitus,                                       |         | derogator,                                       | deſignatur,                                      |                                            |                                      |
| nonne denotaſſes vanitatem?                             |         | derogator,                                       | deſignatur,                                      |                                            |                                      |
| denotaſſet,                                             |         | derogator,                                       | deſignatur,                                      |                                            |                                      |
| in ipſas denotationes exultat,                          |         | derogator,                                       | deſignatur,                                      |                                            |                                      |
| denotator,                                              |         | derogator,                                       | deſignatur,                                      |                                            |                                      |
| denotatur,                                              |         | derogator,                                       | deſignatur,                                      |                                            |                                      |
| denotatui,                                              |         | derogator,                                       | deſignatur,                                      |                                            |                                      |
| denſamus diſciplinam, <i>preſſius obſervamus</i>        |         | derogator,                                       | deſignatur,                                      |                                            |                                      |
| 31 a                                                    |         | derogator,                                       | deſignatur,                                      |                                            |                                      |
| denſare teſtudinem,                                     |         | derogator,                                       | deſignatur,                                      |                                            |                                      |
| dentes incorruptos perennare,                           |         | derogator,                                       | deſignatur,                                      |                                            |                                      |
| dentibus elimandis pulvere,                             |         | derogator,                                       | deſignatur,                                      |                                            |                                      |
| denticuli,                                              |         | derogator,                                       | deſignatur,                                      |                                            |                                      |
| dentes ad riſtum coronandum,                            |         | derogator,                                       | deſignatur,                                      |                                            |                                      |



- Dii domestici, 13 c  
 Dii vestigales, *ibid.* d  
 Dii Romani, 24 b  
 Dii habuerunt Cæsarem iratum, 26 d  
 Dii gentiles, 57 d  
 Dii incerti ignoti, 58 d  
 Dii Selecti, 59 a  
 Dii Hostiles, *ibid.*  
 Dii Adventitii, *ibid.*  
 Dii nomine, 234 d  
 Dii vestris mendicantibus, 34 b  
 Dilati ab omni vitæ fruge, 33 b  
 Dilectio Christianorum, 31 b  
 Diligentia, sedulitas, 45 c Diligentia quotidiana, 172 a Diligentia adronita, 218 b Diligentia & dilectio, 536 c Diligentia, amor, *ibid.* Diligentissimæ religionis, 24 c  
 Diligentia delictorum, *cupido delinquendi*, 261 c  
 Dilui mortem lavacro, 224 b  
 Diluit, i. solvit, 67 a  
 mare Diluit, 113 c  
 Diluitur spiritus, i. abluitur, 225 d  
 Dilutior redis, 66 c  
 Dilutior auctoritas, *minor*, 329 b  
 Dilutioris divinitatis, 281 a  
 Diluvio, 298 a  
 Diluvium immensum, 187 a  
 Dimidiati homines, 361 b  
 Dimidium gulam Deo implet, 549 a  
 Dimidiatio salutis, 378 a  
 Diminoratur, 289 d  
 Diminutor, 386 c  
 Dimisisti debitorem, 523 c  
 Dimissa plebe post transacta solennia, 270 a  
 Dimissa manus, *resoluta*, 440 b  
 Diminuerant in semetipsos, 2 c  
 Diplomata somniculosa, 24 d  
 Directo dæmones nostis, 23 a  
 Directo prohibere, 81 c  
 Direximus, per singulas species, i. *disputavimus*, 550 b  
 hinc constantissime Dirigam, 370 b  
 Dirigens iudicium cum adversario, 146 d  
 Dirigimus, 59 a  
 Dirigi ad eas, 533 c  
 Dirigit nos, 569 c  
 Dirigitur ultio a seculi fine, 131 c  
 Dirigo in gradum alterius quæstionis, 454 b  
 Dirigitur pannis infans, 131 c  
 Diriora dæmonia, 548 b  
 Discantes, *discipuli*, 141 b 212 d 228 d  
 Discantia, 282 a  
 ne Discere quidem constanter permisit feminis Apostolus, 231 b  
 Disceptabo in origines, 105 b  
 Discessus de seculo, 161 a  
 Discidium maris, 129 a  
 Discidium carnis & animæ, 336 a  
 Disciplina, secta Christi, 7 d Disciplina Christiana, 27 b Disciplina Christianorum, 28 d 101 c 554 a Disciplina, plena timenda, 34 d Disciplina patientiæ, 69 d Disciplina fidei, 92 d Disciplina rationis, 206 a Disciplina custodita, 93 c Disciplina orandi, 129 d Disciplina a Christo accepta, 204 b Disciplina pressior, 218 b Disciplina non terretur, 250 a Disciplina terræ de cælo, 332 b Disciplina sanctitatis, 352 a Disciplina monogamiæ, 525 b principalis Disciplina Christiana, pudicitia, 555 c Disciplina mollissima, 558 a Disciplina Christiana a Domini passione censetur, 563 b Disciplina hominem gubernat, 573 c Disciplina phantasma, 379 c non ex Disciplina, sed ex potestate fecerunt Apostoli, &c. 573 d Disciplina demerendo Deo, 17 b Disciplina unitas, 31 a Disciplina Christianæ ordo, 32 b Disciplina adulteria, 37 b Disciplina limites, 95 a Disciplina prostratio, 217 b Disciplina munia observare, 261 b Disciplina laxissimæ campus, 554 a Disciplina enormitas, 556 a Disciplina tenor, 561 c Disciplina compendia, 564 a Disciplina confederare, 3 b Disciplina inculcamus, 31 a Disciplina effeminantia, Disciplina vigorantia, 561 a Disciplinarum tutela, 562 b Disciplinatio fides in expectatione, 536 c  
 Discipulus naturæ, 332 c
- Discipulatus Lucæ, 146 a  
 venarum ramosi Discursus, 316 b  
 Disconvenientia, 68 a  
 Discordia diversitatis, 112 c  
 agere in Discreto aliquid, 271 c  
 Discretio bonorum, 33 b  
 non percipit Discretionem, *ibid.* c  
 quod malum Describes Creatori? 286 d  
 Discriminatores Socratis, *accusatores*, 48 c  
 Discumbitur in triclinio, 30 b  
 Discursationum classes, *ibid.*  
 Dispectare, 590 b  
 Dispector, 34 d  
 Dispectores divinarum sententiarum, 171 a  
 Dispectum, 385 a  
 Dispensatio, œconomia, 501 b  
 Dispensat regna Deus, 64 a  
 Dispersit pœnam, 6 c d  
 in Dispersio, 365 a  
 Christum aliter Disponere coacti, 326 b  
 Disponitis nos aliter quam ceteros nocentes, 4 a  
 Dispositio, 19 c  
 cur ita Dispositus es ut, 524 a  
 disciplina Disposita, 23 b  
 Dispositiones Dei, 22 b 33 c  
 Disputationes, *συναγωγαι*, 528 b  
 Dispositor meritorum ordo, 355 a  
 Disponere, agere, tractare, 187 b  
 post Dispunctionem vitæ,  
 Dispuncta causa est, 41 c  
 ad Dispunctionem utriusque meriti, 17 c  
 mercede Dispungere, 361 a 517 d  
 Dispungimur sub omnium speculatore, 35 b  
 dispungunt scenam, 80 d  
 disputare cum Domino, 166 a  
 differuntur, i. dividuntur, 79 a  
 dissimulare Christiano non licet, 98 d  
 dissimulatio, 7 d  
 dissimulatio relig., 26 a  
 corpora humana feris dissipari, 78 c  
 Dissipatus atrocitate, 36 c dissipata corpora, 82 a  
 dissipatur memoria, 10 c  
 dissoluta, diffusa, 205 d  
 dissolutæ manus, dissoluta genua invalescunt, 424 d  
 distantia, differentia, 106 d  
 trifariam Distantivum, 269 c  
 distrahitur Paulus, Jacobus immolatur, 499 c  
 districtius repercutere, 87 c  
 Distingere lanuginem pigmento muliebri, 157 c  
 distulit, *sparsit*, 8 c  
 disturbare animam nascentem, 9 d  
 diventilatæ opiniones, 67 c  
 diversus habitu, 100 a  
 diverit a sententiis pristinis, 112 c  
 diversa, quæ, 112 c  
 in diversorio inferorum, 154 c  
 divertere, 29 c  
 divertere in hæreses, 29 c  
 dividere forum toris, 69 d  
 dividunda hereditate componere, 336 b  
 divine agere, 22 c  
 divinæ familiaritatis vir Abraham, 299 b  
 divinantes capræ, mensæ, 171 b  
 artes Divinatrices, 427 c  
 divites Christiani pauci, 30 b  
 divitiarum utilitas vera, 46 d  
 divortii invidia, 106 d  
 divortium ab institutis majorum, 303 b  
 divortium longum, 443 d  
 divortium animæ, 207 a  
 docentes doctrinas hominum, commodorum suorum causa, 473 a  
 doctor gratia scientiæ donatus, 213 d  
 doctores nostri, i. Apostoli, 300 c  
 doctrinæ consanguinitas, 496 a  
 documenta juris sui, 521 b  
 documenta pulchra præmittam, 548 a  
 documenta linguarum, 33 d  
 documenta nova, *Novum Testam.* 33 d  
 in dolorem Christianorum, 17 c nec domestica gens, Dei, Judæi, 216 b  
 domestica est ejus quod æmulatus, 117 b domestici ac secrete, 31 b  
 domestici, 377 b  
 domesticis judiciis operata, 1 a  
 domina mater Ecclesia, 136 a  
 Domini, 29 c
- Domini nomen non semper fuit apud Deum, 234 a  
 Dominum dici Augustus noluit, 28 c  
 dominica solennia, 269 d  
 dominici corporis opimitate, 562 b  
 Domitianus, portio Neronis, 6 e  
 domiduca, 60 c  
 in Domo sua diabolus conculcare, 136 b  
 domus nostræ sine idolis non sunt, 76 c  
 domus impudens, 553 c  
 etiam si donasset fornicationem, 569 d 570 a  
 donativa, charismata, 471 a  
 donativum Christi, 101 a  
 donativorum meliorum, 153 a  
 Donativum, 206 d  
 donativum Dei, vita æterna, 353 d  
 donato chirographo mortis, 582 a  
 donatus est populus Moyse, 395 b  
 dormitio, mors, 145 b 531 a  
 dormitio sanctorum, 339 c  
 dormiturus in mortem, 296 d  
 dormiunt cum sororibus, 554 a  
 dos seculi, 121 a  
 dotalia munera, 163 c  
 cum dote seculi, *ibid.*  
 dote venales mariti, 149 a  
 dotem corporis reddit, 66 c  
 dotes lucrari, 169 b  
 dotis nomine sequetur animam caro, 364 c  
 draco, diabolus, 165 a  
 dracontarium, 111 b  
 drachmæ parabola, 559 d  
 dropacion, 71 a  
 drusillanus, 119 a  
 duæ laurus, 29 b  
 duæ cathedræ, 255 b  
 ducere ferrum suo corpori, 144 b  
 ducator, *dux*, 198 d  
 ducatum erroris vestri discite, 200 d  
 ducatus, 56 c 400 c  
 ducatus temporum, 56 d  
 ducatus antecedentis, 557 d  
 duci iussis, 71 c  
 dulcibus saginentur, 84 b  
 dulcorem distillaturi montes, 399 b  
 dumtaxat ex causa Dei sectæ, 31 b  
 dumtaxat, i. *maxime*, 176 c 413 c  
 duobus auditis, 35 b  
 in duobus testibus, 460 a  
 duobus tam unicus, Patre & Filio, 502 b  
 duodecim præcipuos lateri suo adlegerat, 208 d  
 duodecim Apostolorum numerus, 425 a  
 duratur frons, 181 c  
 duraverit caro lacerata propter Christum, 155 d  
 quam Dure definitis, 5 c duri philosophi, 64 b duricordiam circumcidere, 465 c  
 d durissime infamantes Paracietum 556  
 a duritas 52 b duritia sæviendi, 26 a  
 duritia disciplinæ philosophicæ, 48 c  
 duritia claustrorum, 125 b duritia Pharaonis, 381 a duritia legis edomita, 389 c  
 duritia repudii, 530 d duriores quoque doctrinæ, 328 b ne quis durius credat, 226 b durius damnat, 275 b durius creditur resurrectio carnis, 326 c  
 durus & intolerabilis sermo, 347 b si tam durus es, stolidus, 506 d  
 Dufares Deus, 58 a
- E
- Bibere notitiam Apostoli, 568 c  
 Ebibit terræmotus Corinthum, 30 d  
 Ebibit soporem Adam, 296 d  
 ebriamen non bibet, 549 a  
 ebrietas, 546 d  
 Ebullis in omnem libidinem, 380 a  
 Ebullisset vermibus, 70 b  
 Ebulliunt alios fœtus, 253 c  
 Ebulliunt martyriorum refragatores, 487 b  
 priusquam Ebullissent artifices, 86 d  
 Ecclesia domus Dei, 560 b Ecclesia Christi curia, 108 d Ecclesia trium corpus est, 226 d Ecclesia in uno & altero 127 c Ecclesia mater, 130 b domina mater, 136 a una Ecclesia sumus, 173 d Ecclesia Romanensis, 212 c Ecclesia Romana, 215 a Ecclesia unita, 218 b Ecclesia authenticæ regulæ, 251 d Ecclesia mater nostra in quam repromissimus, 465 b ecclesia in tribus, 543 c 574 Ecclesia est ubi tres, etiam laici, 522 a Ecclesia







- exactor benignitatis Deus, 29 d 30 a  
 exactor innocentiae Deus, 73 d  
 exactor castitatis maritus, 156 a  
 exaggeranter, 322 b  
 exaltatio, superbia, 155 c  
 examen divinitatis, 368 a  
 exancillata falsis deis, 16 c  
 exanimat fruges, 21 d  
 examinat nutricem spiritu, 278 d  
 ex aperto, 18 a  
 exaridum & emortuum, 343 b  
 exarmata jura, 555 a  
 exarmata forma, 158 a  
 exarmatus Petrus, 97 c  
 exasperabantur, 20 c  
 exasperatio, ira, 590 b  
 exarticulatus sonus, 46 a  
 exauktorare sese, 117 b  
 excantatus coluber, 137 a  
 excaudicare silvam, 368 c  
 exceptaculum, 73 d  
 exceptiones victus, 19 a  
 excerebratus, 422 d  
 excernens, 573 c  
 excessus, 10 d  
 excessa iam unione, 368 a  
 excessus imperatoris, 24 d  
 excerta delictorum, 143 a  
 excidere a Deo, 39 b  
 Excidit sibi ipse homo, 546 d  
 excipitur, accipitur, 231 b  
 excitaturus omnem dentem, 429 a  
 excludere parabolas, 561 a  
 excludunt ubera feminae, 365 a  
 excondis preliatorem, facis, 483 c  
 excornis bestia, 119 d  
 excremari solet immundo spiritui, 156 d  
 excrematis odores, 47 d  
 excruciatu re, 170 b  
 os cibi excusamus, 364 a  
 excusant cervicem nostram a tanto iugo, 564 a  
 quarum flos humanam libidinem excusat, 177 a  
 excusat concitium, 210 b  
 excusato censu sordibus, 329 b  
 excutere daemonia, 20 c  
 executor, 380 a  
 exedurata exuvia, 116 b  
 exemplar mortis somnus, 296 d  
 exemplaria, 280 d  
 exemplaris pars, 43 c  
 nondum exemplariis suffectam compositio-  
 nem, 292 c 293 a  
 aliquibus exemplariis adnuere, 373 d  
 exemplarium, 88 a 247 c  
 exemplum, figura imago, 29 c 348 b  
 470 b  
 exempli speculum, 358 c  
 non exemplum sed veritas, 464 d  
 in exemplum ptisanæ, 39 c  
 ad exemplum prophetarum, 494 b  
 exemptus senium, 112 a  
 exequi leges, 6 c  
 exequias convivium patitur, 289 b  
 exequi delicta, 379 d  
 exercere convivium, 168 d  
 exercitissime scripturar. 208 a exercita-  
 tio scripturar. 207 b inter exercitatos  
 conversatus, *ibid.* a exercitatoria ja-  
 cula, 128 c exercitior agendi rebus, 258 a  
 exercitus deorum, 24 a  
 exercitus sententiarum, 569 a  
 exerta dignatio Domini, 231 c  
 exertæ divinitatis, 20 b  
 exerte jubet, 167 a  
 exhunxit semetipsum, 486 b  
 exhaustus in tantum humilitatis, 320 a  
 exhibere, præstare, 140  
 exhibere bonum semper, 393 c  
 exhiberi materia dissoluta potest, 38 a  
 exhibitio pudicitiae, 154 a  
 tempus exhibitionis omnium quæ locutus  
 est Deus, *τελειωσας*, 339 b  
 exhibitio nostra, 88 c exhibitionis neces-  
 sitas, 89 a exhibitionis humanæ neces-  
 sitates, 92 a exhibitionis humanæ in-  
 strumenta, 105 b exhibitionis causa, 535 a  
 exhibuit frequentia, 365 a  
 ex hortatio sanctimoniorum, 567 b  
 excerebratus novo vino, 422 b 423 a  
 auctoritas ad exigendum, 15 a exigere de  
 hominibus dam. 28 a. exigetur lapidi-  
 bus, 37 d exigimus daemonia de corpo-  
 ribus. 66  
 exilii vastitas, 258 c  
 exilium animæ, 347 a  
 exilior caro, 553 d  
 in exitu Byzantino, 70 c  
 exitus furoris, 21 d  
 exitus temporum, 17 b  
 exitus Judæorum, 19 a  
 exitus sæculi, exodium, 341 a  
 exitus opusculi, 365 a  
 exitus martyrum cantantur, 495 a  
 exitus Apostolorum, passionēs, 500 a  
 exitus singularitatis, 57 a  
 exitus persecutionis, 537 d  
 exitus Domini, passio. 59 d  
 exitus hominis, 564 c  
 in exodio sæculi, 340 b  
 exomologesis, 127 a 548 c  
 exorator Patris Christus, 572 b  
 exorbitantes, 50 a exorbitant munia, 18  
 d exorbitant a lumine vero, 560 c e-  
 xorbitare, 6 d exorbitare ad hæreses, 203 d  
 exercitatio disciplinæ, 9 c exor-  
 bitationis capacem, 281 a exorbitantes  
 ab Judaico more, 16 b exorbitator Ju-  
 daismi, 400 b exorbitator, 380 d  
 exorcismus, 83 c 107 c 305 d exorcis-  
 mos agere, 217 b exorcizabit, 92 a  
 exordia oculorum producere, 150 b  
 expallidum, 361 c  
 expandens frontem, 127 b  
 expanditur Deo, 377 c  
 expansis manibus orare, 196 a  
 expansis manibus orat Moses, 408 a  
 expansos ad Deum, 27 c  
 expaverunt ad lucem veritatis, 31 b  
 expedit sapientiam exilitas, 279 a  
 expeditio Germanica, 71 a  
 expeditio marina, 453 c  
 expeditio Rom. orientalis, 412 a  
 expeditos Egypto Judæos, 15 c  
 expedit aliqual, 89 a  
 expeditum morti genus, 79 a  
 expedit præscribitur adulteris nostris, 37  
 b  
 expectabili nomine, 406 b  
 experimentis illuminantibus tenebras, 5 d  
 expiat dæmonicam, 309 c  
 expiatam carnem sordibus antiquitatis, 320 d  
 expiata, feminae, 159 d expingamus nos, 155 b  
 expingi se curant feminae, 154 b  
 expirat triste in carcere, 137 b  
 expirasse in hæresim, 581 b quorum infir-  
 mitas fidem vel in seculum, vel in hæ-  
 resim expirat,  
 explicabilem sensum constringere, 320 c  
 explosa anima, 320 c  
 expuitur Jonas incolomis, 362 c  
 expolitiores hæreses, 214 d  
 exporrigens benedictionem, 407 d  
 exponere veterem hominem, 352 c  
 exponitur vestis, 118 c  
 exposita necessitas, 513 c  
 expositi, 10 c expositis penulis orare, 134 a  
 expositio indumenti, 118 b  
 expositiones coactæ, 561 b  
 expostulatus causas, 100 a  
 expressit exomologesin suam, 548 d  
 eximendis faucibus, 29 b  
 exprobrant in hæresim, 525 b  
 expumicat ab injuriis, 257 b  
 expunctor evangelium totius retro vetusta-  
 tis, 129 a expuncta prophetia, 217 d  
 expunctio operæ meæ, 93 c expunctio  
 inventendi, 206 a expunctus adventus, 20 a  
 expungendus debito pœnæ 4 a ad  
 expungendum quod mali meruit, 38 d  
 in sensu sonum expungens, d expunge-  
 batur liberalitas, 100 a iram expungi  
 verbo malo, 133 b temere per volun-  
 tatem expungit effemum, 122 c expun-  
 gimus gaudia Cæsaris, 28 d expun-  
 gunt titulum, 93 a hæc cum expunxe-  
 ris, 45 d expunxit suum populum ta-  
 citæ compensationis, 392 c  
 exculpit Martem de tiliæ, 89 b  
 exsecrumentum, 21 c 188 b  
 exsecutionis corporis humani artificia, 271 a  
 omnem sanguinem exsecutura judicio Dei  
 virtus, 342 b  
 expectare, *spektare*, 74 b  
 expirare, 459 d  
 explendor, 293 a  
 extasis, 436 c  
 extirpata anima, 264 a  
 exsuccior corporis substantia, 301 c  
 exsufflare, 170 a  
 exsuperantia, 146 b  
 exsuppurare, 119 b  
 exsuxit tragediam ex Virgilio, 163 a  
 extendamui in priora, 155 c  
 extendere formositatem, 147 d  
 non extendit infirmum, 217 c  
 extenditur affectione, 9 a  
 extendunt illos ad everisionem luminum. 9 a  
 extendunt diligentiam, 91 d  
 extensus agere, 62 c  
 exterminium, vastatio, 189 d 191 d 197 c  
 257 b  
 exterminans sexum pudoris, 80 b  
 extrema curricula sæculi, 19 a  
 extrema crucis, 195 d 407 d  
 extimatio temporalis, 158 d  
 extimavit contractum in manibus, 203 c  
 extorquere, 6 a extorquere veritatem, 3 d  
 extorquere spiritum in aqua, 9 c  
 extorquere animam, 27 c extorquere in  
 crucem 200 b extorquere revelationes  
 xerophagiis, 550 d extorques victui me-  
 dullas terræ, 372 b  
 extorrei inferum, 395 c  
 extra fidelis, 36 b  
 extraneus, ab, i *alienus*, 378 d  
 tam extraneus humanit. 298 a  
 extraneus mali, alienus malo, 298 b  
 extraneus legis, 422 a  
 extranea Dei nulla gens, 300 c  
 extranei a turbis, 27 d  
 extranei, 377 b  
 extraneas fidei, 159 c  
 nomen extraneum, 561 c  
 extraordinaria peccata non naturalia, por-  
 rentosa, 480 a extraordinarium, Dei  
 præceptum, 88 b extraordinarium in-  
 genium, 561 c  
 extremiffimi, 18 b  
 extremitates temporum, 48 a 413 b 521 d  
 121 a  
 extrinsecus, *foris*, 267 c  
 extrinsecus habitus, 112 a  
 extructorium vitæ verbum, ædificatorium  
 320 a  
 extructius prodire, 159 c  
 Scythæ exuberant Persas, 113 c  
 exulare ab humana forma, 147 a  
 exules vitæ, 33 d  
 exules a felicitate, 128 b  
 exules carnis animæ, 335 a  
 exunguis bestia, 119 b  
 exuvia sepulcri, 20 c  
 exuvias alieni capitis, 157 b  
 F  
 per F Abalia non transeundum, 287 b  
 Fabri filius, 85 b  
 Fabula, 23 a  
 Fabulæ æmulæ veritatis, 20 a  
 Fabulas fecit, 52 d  
 Facere alteri, i. *satisfacere, favere*, 142 b  
 Facit ad causam, 6 b 26 d ad illum Fa-  
 cit, *vadit*, 114 c  
 Facere, generare, 245 b  
 quæ Faciant cum voluntate ipsius, 520 d  
 Faciunt nuptias inter se, 60 d  
 Fecerunt hostias pro salute Imperatoris, 69 c  
 Fecisse cum sanctis, 105 b  
 panem corpus suum Fecit, 457 d 458 a  
 sibi Finxit, *ibid.* vide 405 d 406 a Fra-  
 tres eos. Fecit, 433 b imaginem ea Fe-  
 cit Israel, 343 c  
 dedit Faciem suam Deo in jejuniis, 548 a  
 Facies frugi, 158 b  
 Facies speculum intentionum, 334 a  
 Facies mea est ille, 50 d  
 Facile est ad fabulas, 250 a falli Facilis,  
 35 a Faciliras materiæ, 115 a Facilio-  
 rem gratia capillum, 156 d Facilius ju-  
 dicarentur, 6 d Facilius, *potius*, 32 a 35 b  
 47 a 104 c 106 b 430 c 431 d 537 c 372 a  
 Syro Facilius emundato, 419 c  
 Facilius, i. *potius*, 537 c  
 Facinus, 59 c  
 Facinus extrahitur, violento puerperio, 283 a  
 Factio Christiana, 30 d non Factio, sed  
 curia, 32 c eo titulo quo de Factioni-  
 bus querela est, *ibid.*  
 Factio Valentiniana, *hæresis*, 253 b



- Facilitamenta, 278 a Facilitatio hominis, 245 a Facitator, 259 a Facitatores idolorum, 510 d  
 Facititii corporis cura, 81 a  
 Faculis oleum non præparasset, 492 c  
 oleum Faculæ tuæ sufficere, 575 b  
 pauculis Faculis, 30 a  
 Falsarii manibus suis vivunt, 88 a  
 inundatione Falsariorum oblitteratum, 415 b  
 Falsum antiquitate generosum, 285 c  
 Famæ natura, 8 a 44 a Fama asseveratione constructa, 8 b in Fama fuere, 112 a  
 Fames contemnenda propter Deum, 92 c  
 Familæ dirimendæ sortes, 433 c Familia rhetoris, 253 d Familiare periculi tempus, 487 a Familiare pecus dæmonum, porci, 562 a  
 Familia Dei, orbis, 472 b  
 Familia Dei, Christiani, 140 c  
 Familiari jure Deum non norunt, 73 b  
 Familiari congressu Dei, 547 b  
 Familiari Deo vir, 179 a  
 Familiaritas Dei, 341 d 384 b  
 Familiaritas quorundam nominum inter Christianos, 557 b  
 Familiaritas opinionum, 327 c  
 Familiarissima advocatio necessitatis, 108 a  
 Famosa mors, 52 c  
 Famofitas, 82 c  
 Famofius curare, 376 d  
 Famulandæ libertatis, 32 a  
 Famulare elementa, 20 b  
 Famularis & vestigalis, *ibid.* d  
 Famulatoria mendicitas, 62 d  
 Famulatus idolorum, 92 b  
 Farmus ab effatu, 60 c  
 Farlura, 260 c  
 Farrilia nescio quæ, *ibid.*  
 Fasces diis prælati, 96 d  
 Fasces retro avertunt, 553 d  
 Fascinum, 181 d  
 Fasti Judaici, 414 d 512 a  
 Fastidiosior adolescens, 57 d  
 Fastidiosus pastor, 15 a  
 Fastidium voluptatis, 84 c  
 fastidium ultionis, 145 d  
 fastigium Romani nominis, 25 b  
 fastigium Apostoli, 521 b  
 fatua simplicitas, 250 b  
 fatue satis, 236 d  
 Fatum, 19 c 25 a  
 Fatâ advocantur, 294 a  
 fatum providentiæ, 279 b  
 Fautor sententiæ nostræ, 335 a  
 Fautum voluisse, 24 c  
 febricitanti vinum, 543 a  
 febriculæ, motiunculæ, 259 b  
 febris erogat hominem, 202 a  
 februariæ Calendæ, 473 a  
 federatum ex auro & argento electrum, 242 c  
 federavit sponsam sponsæ, 364 c  
 felicitas in erroribus, 216 c  
 felicitas comparationum, 561 a  
 felicitate cæca, 265 b  
 fellicula insula, 252 d  
 felle, non arramento, 565 d  
 fellis excessus amaris potiunculis colligit, 491 c  
 femina baptizans, femina docendi munus usurpans, 231 b  
 femina auctoritatem nosse non debet, 471 c  
 femina coronata, 109 d  
 femina fluitans sanguine, 434 a  
 femina sanguinantis, *ibid.* b  
 femina mas, 154 d  
 fenerare malum malo, 143 d  
 fenerare non exoluturo, 450 b  
 fenoris fructus, *ibid.* a  
 feræ in silvis suis, 139 b  
 feræ studiosiores, 62 d  
 feræ elapsæ caveis, 139 b  
 ferina obsonia, 10 a  
 ferales officinæ metallorum, 151 c  
 ferculum instructissimum, 548 d  
 feretrum diabolo extruxit, 148 b  
 feriz scolarum, 91 a  
 feriz creatæ, *ibid.*  
 fermentatio, 447 b  
 ferocire gladio, 6 c  
 ferramenta medici, 389 d  
 ferruginis perfectæ gladii, 330 a  
 feruor judicii, *divini per ignem*, 447 b  
 fervorem carnis despumare, 526 b  
 fervura delicti, 491 d  
 festiva mulier, 4 d  
 fibula conjunctivæ particulæ, 143 a  
 fibula durarum substantiarum vocabulum, 349 a  
 homo, 112 a  
 fibulæ morsus, 568 c  
 fibulam relaxare, 117 b  
 fistricæ, 334 c  
 fistricæ calix, 215 b  
 ficus paver, 293 c  
 ficulnea contagio, 558 d  
 de ficulneis foliis pruriginem retinens, 63 c  
 ficum Senatui Caro intulit, 34 b  
 non ex fide, *non ex bona fide*, 4 a 29 b  
 fidem naturæ appellem, 8 c  
 fides magis proxima est, 23 c  
 fide perditæ, 170 a  
 fidei sacramentum, 264 b  
 fidei catholicæ calor, 415 b  
 fidei infantia, 532 a  
 fides *sc. Christiana*, 557 a fidem pascimus sanctis vocibus, 31 a ad fidem accedat, 92 a fidem martyrii debitorum, 494 a post fidem, *i baptisum*, 556 a  
 ante fidem, 570 d fidem ingressa, 568 c post fidem, 569 b post fidem lapsi, 570 d fides quæ ante credidit quam didicit, 101 c tabulæ fides naufrago, 123 a ubi fides fuerit, 440 a fides livigilat, 488 b fides bona & solida, 517 c fides frivola & frigida, 537 d  
 five spiritali, five tantum fideli, 550 c non omnes fideles, Apostoli, 521 a b  
 fidelis & extra, 30 b fidelis, *catechumenus*, 217 b Fidelissimi Centuriones, 107 c fideliter, *i. ut Christianum decet*, 524 c fidelius argumentareris, 567 a fidelissime tueri a patribus traditum, 7 c  
 fiduciata pignora, 99 a  
 figere osculis pedes, 432 b  
 figere sententiam, 334 c  
 figitur, crucifigitur, 141 b  
 figmentum umbonis, 118 a  
 figmentum veritatis in imagine est, 343 c  
 figulandi hominis opus, 48 a Figulasset hominem, 521 b figulat hominem, 259 c figulatio carnis, 286 b figulatio hominis, 328 b figulo suo constitit, *stetit ante figulum suum*, 214 c  
 figurata interpretatio, 131 a Figura Romæ, Babylon. 193 b figura nominis Jesu, 406 c figura corporis, 458 a figura sanguinis, 458 b figura vocis divinæ, 497 c figura ista canebar, 226 b  
 figuræ, arca, tabernaculum, altare, &c. 106 a figuræ, anigmata, allegoriæ, parabolæ, 399 a b figuris obcuratus, 201 c figuris & allegoriis, 337 a in figuris præministravit, 468 a aliud figuræ, aliud formæ, 528 c expandere figuras argumentorum Creatoris, 392 d  
 Christus in figura floris, 470 d figurari in prædicationibus, 195 c figurat, *perfiguram docet*, 213 b universalitas figurat resurrectionem, 332 b figurata nominum translatio, ex comparatione criminum, 192 d figurata spolia, *allegorica*, 193 d figurata locutio Prophetarum, 336 c figurata significantia, 337 c figurata pronuntiatio, 404 a in omnibus poene argumentis, figuratæ, 391 b figurate omnia populo acciderunt, 88 b figurate pronuntiatur, 192 c figurari eloquii patrociniis, 341 a figuratio hominis, 245 d figuratus caro, 20 a figuratus in Mose Christus, 528 a figuravit Christum Joseph, 195 c figuravit hominem, 103 b figuravit corpus in panem, 196 c  
 filius repræsentator patris, 515 a  
 filiorum importunitas, 524 b  
 filia educatrix patris, 59 c  
 filios animalibus omnibus concessit Deus, 430 b  
 finis concupiscentiæ, 559 a  
 finiri sexta die huic officio possit, 549 b  
 in finem mœchiæ, 581 b fines & limites capitis, 182 b c finium arbiter Jordanis, 113 b  
 finis, *mors*, 494 a finiendus bestis, 496 b in quo inter omnia finiundo, 295 c  
 finis malignitatis, *i. suprema malignitas*, 376 c  
 firmamentum cœleste, 225 a  
 firmissime dicit, 191 a b 197 d  
 quanto firmitus est, 271 c  
 fistulæ arteriarum, *ibid.* b  
 ut per fistulam aqua, 222 b  
 fixum mare, 433 b  
 finxerit sententiam, 282 c  
 sæpe jam fiximus, 443 b  
 fixura serpentis, 488 a  
 flabellatur in adfectionem, 116 c  
 flabris mutantibus, 113 a  
 flagellant in vacuum, 488 a  
 flagra rumpentium, 7 a  
 flagrat in odium, 35 d  
 flaminica univira, 524 c 535 c  
 flammeum caput, 156 c  
 flammeum nuptiale, 262 b  
 flaturales artus, 271 b  
 flatus idololatriæ, 95 b  
 flatus Dei in faciem Hominis, 270 b  
 flatus, imago spiritus, 386 b  
 flectimur super indigentes, 43 b  
 flocculus nubilulæ, *ibid.* c  
 flora, 91 a  
 florales ludi, 75 c  
 quod optimum quisque florebat, 255 d  
 floreret purpura de humeris, 97 a  
 utor floribus, solutis liberis & vagis, 34 a  
 florum usus, 103 c  
 flores in scirpo, *ibid.*  
 flos virginis, 177 a  
 flos antecursor frugis, 338 b  
 fluctu alio insurgente, 257 a  
 fluitant colato nitore, 270 b  
 ne fluitet statio sensuum, 300 a  
 fluitantia ubera, 535 a  
 fluitans sanguine femina, 434 a  
 fluitantibus oculis, 381 b  
 de fluitris tempestatum, 113 a  
 fluvionia dea, 60 c  
 fluxit de masculo, 116 b  
 vices fœderant, 112 d  
 fœtus ignis, 128 c  
 follicans ruminat, 114 c  
 in folliculi veste granum, 338 b  
 follis Anaxarchi, 39 d  
 fomenta fidei, 170 b  
 foras nubere servire non licet, 171 a  
 foratu autem effeminatus, 116 a  
 focolus, *acerra*, 10 b  
 fontem non puteum salutis, 452 b  
 forcipes, vestium custodes, 118 a  
 forculus deus, 63 a 94 d 109 d  
 foris, intus, 29 b 180 b  
 qui foris sunt, 556 c  
 fores veritatis pulsant, 64 b  
 formæ futuræ, 86 a  
 formæ incuria, 254 c  
 velut in forma gelasse, 270 b  
 forma reorum judicandorum, 3 c  
 forma mysteriorum, 44 d  
 ex forma Dominica agere, 97 a  
 forma observationis, *ibid.* c  
 rursus in forma, 113 a  
 formas rebus imponit, *i. leges*, 265 b 267 c & quidem ex forma, *i. ex lege & usu*, 297 b  
 ex forma omnibus mysteriis silentii fides debetur, 8 a  
 ex forma ingenii hæretici, 320 a  
 ex forma Dei, *i. natura*, 370 d  
 ex forma operum bonorum, 873 a  
 ex forma Petri agere se putant, 549 c  
 scripturarum forma, & quasi natura, 398 d  
 forma loci, 436 d  
 quasi ex forma jam prioris exempli, 418 a  
 forma gratiæ fidei, 464 b  
 forma, 535 c  
 forma episcopatus, 543 a alterius formæ reges, 367 c aliud formæ, aliud figuræ, 528 c da formam qua velis agi, 93 b secundum summi magni formam, 368 b ad formam provocans creatoris, 374 a b ad formam discipulorum Joannis provocasset, 422 c in formam posteritati recensendam, 521 b  
 formati ab ipsidem spiritibus, 26 c  
 formalis negatio, 322 a  
 formicæ stabula, 372 b  
 formido aditus animæ laxavit, 555 d  
 formositas, 155 c  
 formula, *idolum*, 87 a



- fornicatio, maximum delictum, 565 c  
 fornicatio incesta, 559 b  
 fornicantis populi, 291 a  
 fornicarius, 167 b  
 fors, forte, 140 c  
 fors ut de supernis æstimetur, 138 a  
 fossam moliri, 206 a  
 hanc tibi fossam determinavit, 535 b  
 fortuna muliebris, 158 c  
 fortis voluptas, 60 c  
 fortuna barbara, 458 b  
 forum torcularis, 467 b  
 forum locutum est, 496 c  
 forum dedit confessioni, 477 c  
 quantas foveas in ista epistola Marcion fecerit, 278 a  
 foveæ genitales, 268 c  
 fovea, 31 b 127 a  
 fratres, Christiani, 31 c  
 fraternitatem penes vos dirimit substantia familiaris, 564 c  
 ad exorandam fraternitatem, 173 c  
 fraternitatis nomen communicare, 209 a  
 fraternitatis appellatio, 562 a  
 fraternas de genere species, 86 a  
 fraus, 18 c  
 fraudata insula, 34 c  
 alieno fraudando abstinemus, 113 bc  
 fraudatis castris, 544 a  
 frenos induere, 346 d  
 frendor, 534 d  
 frequentia, 85 b  
 frequentia comitantium, 286 c  
 frequentia humana, 365 a  
 frequentia exhibuit, 18 c  
 frequentia montium, 243 d  
 maria beluis frequentavit, 67 b  
 frequentandæ memoriæ post mortem, 165 c  
 frequentare memoriæ, 554 b  
 frequentior convivendi, 30 d  
 frigentibus nobis ab omni ardore gloriæ & dignitatis, 537 d  
 frigida fides, 153 b  
 frigida gloria inter domesticos, 158 b  
 frigidior ætas, 524 c  
 frigidissimus rhetor, 253 d  
 si animæ de frigusculis evenirent, 283 b  
 frivola Creatoris, 372 c  
 frivola fide, 557 d  
 frons durior, 173 d  
 frons duratur, 181 c  
 in fronte consistit mentis status, 495 b  
 fructus lædenti, in dolore læsi est, 145 b  
 fructus pulcritudinis, luxuria, 155 c  
 fructus concupiscendi, 179 a  
 ultio, fructus iræ, 376 b  
 fruendæ malignitatis, 26 b  
 fructuosi, 23 a  
 fructuosum lignum, 241 c  
 frugalitas in cœlis, 59 a  
 fruge aurium & oculorum, 20 a  
 ab omni vitæ fruge, 33 c  
 a iusta fruge naturæ, 568 c  
 frugem Christianæ spei, 340 b  
 fruges in opera majora, 258 a  
 frugi religio, 25 b 63 d  
 frugi facies, 158 a  
 frugis antecursor flos, 338 b  
 frumentandæ Ægypto, 58 c  
 frustra ager, 113 b  
 frustratio injuriæ, 264 b  
 frustratus est leges, 6 d  
 frustratus est, deceptus, 401 c  
 frustrandis bestiis, 16 a  
 frustravit, decepta est, 254 a  
 fruticare de recidivo, 168 c  
 fruticasset in gloriam, 253 c  
 fruticaverant avenæ, 501 a  
 fuga in persecutione, 162 c  
 fuga nummaria, 537 b  
 fulcimenta victus, 364 a  
 fulciri animam cibo, 268 a  
 fuligine oculos porrigunt, 156 b  
 fulgurum ignis, 54 d  
 fullones Noviani, 116 b  
 fulmina stringens, 38 d  
 fomariola ignis æterni, 128 c  
 famigandis diis, 34 b  
 funambulæ pudicitia, 562 d  
 functus hominem Christus, 105 b  
 unde sum functus, 442 b  
 functam Herculi in somnis, 60 a  
 fundamenta mœchiæ effossa, 569 d  
 de tuo, frater, fundamento fidem ædificas, 283 c
- stolam fundere, 116 a  
 fune contentioso, 183 a 345 d  
 funem contentiosum ducere, 415 b 556 c  
 funis delictorum, 181 a  
 funestatur mundi honor, 332 a  
 funerandus ignibus, 301 c  
 fungi aurum, 82 d  
 furator, 36 c  
 fures manibus suis vivunt, 88 a  
 furibus aliquid excidere solet de præda in indicium, 465 b  
 furia libidinum, 557 b  
 furias vestras immolaveritis, 7 c  
 furor circo præsidet, 79 c  
 furvæ formæ, 66 a  
 furvus & clibanus gehennæ, 447 b  
 furtivum sibi anima gaudium exquirat, 307 a  
 furunculus speculatorem non latet, 394 d  
 furunculus sportulam captavit, 406 a  
 furunculus Præses, 537 c  
 fusile & fluxile, 259 b  
 fulcianus præf. urbi, 51 b  
 futura pro transactis, 399 a
- G
- Gabinus & Piso coss., 7 b  
 Gajus Sejus, 43 a  
 Galaticus rubor, 117 c 118 a  
 Galaticamur, 552 b  
 Galba, 465 d  
 Galeri privilegium, 117 c  
 Galerius, 117 a  
 Galilæa, 20 d  
 Gallina non saginata, 7 a  
 Gallina sortita est de suo parere, 254 c  
 Gallinacium secare, 54 d  
 Garamentum pennæ, 178 c  
 Gaudia publica, 29 b  
 Gazæ & apothecæ deliciarum, 445 b  
 Gehenna, 37 b 128 c  
 Gehennæ sacerdotes, 175 a  
 Gehennæ clibanus ver furnus, 447 b  
 Gelasse velut in forma, 270 b  
 Gelascit sanguis animi, 488 b  
 Gemmæ, 251 c & seq.  
 Gemmæ XII, Apostoli, 425 a  
 Gemonii gradus, 263 a  
 Genealogiæ deorum, 90 c  
 Genealogiæ indeterminatis, 204 c  
 Genealogiæ indeterminatæ, 251 c  
 Generositas cœlestis, 317 a  
 Generosum antiquitate falsum, 285 c  
 Genuculaciones, 71 a 232 b  
 de Genuculis adorare, 102 a  
 Genitale virus, 284 d  
 Genitalis humor, 243 d  
 Genitalia infructuosa, 364 b  
 Genitalibus vulvæ locis, 253 b  
 Genitales foveæ, 278 c  
 Genitalium elementorum spurcitia, 309 b  
 Genitura abortiva, 256 b  
 Genituræ totius tributa, 140 b  
 Genituræ liber, 324 a  
 Genituram hominis dirigere, 283 c  
 Genii dæmones, 28 a Genii, dæmonum nomina, 294 a  
 Genii Imperatorum, 69 b  
 Genium dejerabant, 229 b  
 Genius coloniz, 98 d  
 Genius loci, 116 c  
 Genimina, 251 c 290 c  
 Gens Dei domestica, Judæi, 17 d  
 Gentes exeoctæ colorem, 283 a  
 Gentica devotio, 294 a  
 Gentiles dii, 57 d  
 Gentili & communi præcepto, 156 a  
 Gentilitus, 115 b  
 Gentilitas corporum, 281 d  
 Gentilitatem feneraverunt, i. gentem, 286 c  
 Genua resoluta, 440 b  
 Genua omnium detinentem, 564 c  
 Genuini, dentes, 116 b  
 Germanica sitis, 6 c  
 Germanica expeditio, 71 a  
 Germanici bajuli, 164 a  
 Germanorum cirri, 178 c  
 Germanitate conditionis, 261 a  
 Germinant litteræ, 67 d  
 Gerula, 298 d  
 de Gerulæ suæ collo, 404 a  
 Geryon ter unus, 116 b  
 Geryon quadruplus, 259 d  
 Gestatio divini Spiritus in aquis, 226 b
- Gesticulantes gladiatores, 297 b  
 Gesticulationes, 82 a  
 Gesticulator Attellanus, 80 b  
 Gesticuli supputari, 18 b  
 Gesticunt latere, 2 c  
 dejicere Gesticus, 132 c  
 Gestus nocere de cauda, 487 a  
 Gera Hosidius, 216 c  
 Getulorum varietates, 189 a  
 Gladiatorum magistri & præpositi, 136 a  
 Gladiatorius cruor, 560 a  
 Gladii opera maledixit, 141 b sub Gladio estis, 70 c Gladio tenus, 71 c Gladium abstulit Dominus, 97 c Gladius non necessarius Christi, 101 a Gladius non convenit Christiano, 107 b Gladius ebruius latrociniis, 334 c  
 Gloria vestium, 136 a  
 Gloria, ingenium exaltationis, 155 c  
 Gloria delictorum, 451 b  
 Gloriosi Aborigines, 286 b  
 Gloriosissima multitudo Psychicorum, 550 b  
 litteræ ipsæ Glutina nostra sunt, 557 d  
 Glutinum, 13 a  
 Gomorra exusta, 32 d  
 Gomphi, 13 a  
 Grabatorum purgatio, 467 d  
 Gracchi omnia, 112 a  
 de Gradu isto cædo, 205 d de Gradu isto decedam, 559 d in Gradu totus es, 563 a in Gradu isto state, 551 b Gradum in isto conferamus, 188 d ad lineas & in Gradum, 369 c Gradum conferere, 397 a Gradum figere, 414 c in Gradum alterius digito, 454 b Gradum infestimus, 493 c in quo velint Gradum figere, 550 c Gradum movere, 551 b in hunc Gradum decurram, 173 c Gradus definitionis hic stabit, 267 d Gradus, pugna, Gradum ad gradum comparare, 61 d  
 Græcatim depilari, 115 c  
 Græcatur, 117 a Græcatus crepidæ, 118 a  
 Græci coronar. auctores, 104 c Græcia Phrygiæ debellatrix, 24 d Græciæ Barbariæ quædam, 173 c ridebis Græciam nominis, 114 c Græcorum ingenia, 25 b  
 Græculus, 51 b  
 Græcum authenticum, 532 c d  
 Gramæ pituitæ, 259 c  
 Grana turis, 27 b  
 Grana rubentis maris, 329 c  
 Granum piperis, 49 d  
 Granum primordiale, 112 d  
 Grande officium, 28 d  
 Grandescit, 278 c  
 Grandines lapidando, 496 b  
 Grandiores fabulæ, 112 c  
 Gratia pomorum, 124 a  
 Gratia faciliorem capillum, 136 d  
 Gratiam illuminaturus orbi, 121 a  
 non invenit Gratiam apud virum, 44 d  
 Gratiola somnia, 299 b  
 Gratiolissima caro, 361 b  
 Gratiolositatem naturalem novitatis, 369 c  
 Gratuita sunt in somnis bona facta, 297 c  
 Gratuitas, 157 c  
 Gratulatio trepida, 172 a  
 Gravassent eum alio titulo, 459 a  
 Gravitas honesta, 218 b  
 ne Gravitate adorentur, 252 c  
 Grex Christi, 422 c  
 Grex Dei, genus humanum, 559 c  
 Gula diaboli, 80 a  
 Gula propria ipsorum temporum, 327 d  
 de diaboli Gula evulsum hominem, 492 a  
 de Gula erepta est, 561 a  
 Gula homicida, 546 a  
 Gulæ lapsus, 363 a  
 Gulæ appendices, lascivia atque luxuria, 554 a  
 Gulam dimidiam Deo imolare, 549 a  
 Gulam suam maculat idolo suo ethnicus, 554 a  
 Gulosissime nutrit, 325 a  
 Gurgis alvi, 363 a  
 Gustare secreto ante omnem cibum, 169 a b  
 Gustum mellis admiserat, 550 a  
 gymnica artes, 78 b gymnosophistæ Indor, 33 d 371 d
- H
- Habemus allegorizare, 341 d nihil  
 Habens dicere, 68 b dum ita rerum



|                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                         |       |                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                 |            |                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                           |       |
|---------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-------|-----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|------------|---------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-------|
| Habet, dum ejus res in eo sunt statu,                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                   | 256 a | homicida gula,                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                  | 546 a      | Idolothyto esse,                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                          | 90 c  |
| habens efficere,                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                        | 548 b | homicidii vindicta,                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                             | 289 b      | Idolothytum feci praeceptum Dei,                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                          | 98 d  |
| Habent sapere caelestes paraturas, habent unde sapiant,                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                 | 22 b  | homicidii festinatio prohibere nasci,                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                           | 9 d        | Idoneus reficere, 332 a Idoneus pollicitator Deus, 183 a Idoneus ablui fordes,                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                            | 559 a |
| erudiri haberent blasphemandum non esse,                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                | 565 b | homines caelestes,                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                              | 495 c      | Idoneo torrere, 369 b Idonius,                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                            | 115 a |
| habes credere,                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                          | 304 a | homines Dei,                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                    | 521 b      | Jejunium, 128 a Jejunere non possunt filii sponsi, 422 c d Jejunare uni arbusculae, 545 c Jejunare a iusta fruge naturae, i. matrimonii fructum, 578 c Jejunas pacis, i. carentes pace, 556 a Jejunantes philosophia 218 a Jejunantibus ceteris a salute, 401 b Jejunantes praeter Pascha, 551 b Jejunations Christi. 71. b Jejunantium oscula, 135 a Jejunantium unitas, 552 a Jejunia cum azymis, 50 a Jejunia transfigunt, 172 a Jejunia propria, 544 b Jejunia communia, 545 a Jejunia ex arbitrio, ibid. Jejunia mandare solent episcopi, 551 c Jejunia ex arbitrio cuiusque, ibid. Jejunia prava, improba, 553 b Jejunii signati culpa, 420 d 421 a Venia Jejunii, 423 d Jejunii votum expunctum, 550 b Jejunii aridi, 33 b Jejunii preces alere, 127 a Jejuniorum dies legitimi, 544 c Jejunium die Dom. nefas, 102 a Jejunium publicum die Paschae, 135 a Jejunium Iudaicum, 553 d Jejunia conjugit, 147 d Ignavefcit,                                            | 296 d |
| Hadrianus Imperator curiositatum explorator,                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                            | 6 d   | hominis primordium,                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                             | 521 b      | dato igne resurrectionis censura judicetur, 340 b per Ignem probabitur, 468 d Ignem genus deorum, sidera, 371 d Ignis imber, 32 d Ignis thesaurus, 37 a Ignis arcanus subterranea, ibid. Ignis arcanus publicus, 58 d Ignis mundi animus, 55 d Ignis aeterni thesaurus, 128 c Ignis qui vescitur, 153 b Ignis major, i. aeternus, 202 b Ignis coquitur in gehenna, 379 d Ignis inflabellatus, 259 b Ignis stagnum, 571 b Ignium imbres, 133 b Ignium poena Summa,                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                         | 138 c |
| haerentiam terrarum eorum excutere, 439 c haerere de ratione casus, 254 c haereticis, etiam vetus consuetudo, 173 a haereticis judicabitur divinitatis diversitate, 550 c haeretici, non Christiani, 215 c haereticus sibi damnatus, 204 b haereticus de Deo, deinde instituto, 526 a haereticus super ethnicum, 581 b haereticus de aliquo, 431 d uti de vita haereticus, 355 b hamatile spiculum, 487 a haruspex, 77 b hasta publica, 13 a hastarium, 13 d 47 c haure ordinem, 15 c Deum hebetem facit Epicurus, 485 b ajunt in Hebraico ita incipere, 502 d hederatus, 104 d hegemonicon, 333 d helena inter poetas & haereticos. ab heluco cerebrum defendere, 104 d Heracliti moeror, 266 b Heraclitus, 138 d heraclitus tenebrosus, 396 b heram jurat Socrates, 48 c herbarum ingenia, 150 b herbidum pabulum, 546 b herculem de fabula facis Christum, 421 b hercules famelici tres, 15 a herculis decima, 14 d herculanarum decimarum, 32 a herculeum polluctum, 57 d hereditate consecutus, 560 a hereditarii discipuli, 494 b heredum cura inter Christianos vana, 524 a 536 c heres Apostolorum, 113 c heremaphroditus, 262 d heroes, 57 d hesterni fumus, 30 b hesternus Praxeas, 501 b hetruscum coronarum, 108 d hiant aures, 53 a hnavit ad venenum, 491 d rotus annus Hibernum, 363 a hic erit, 257 d 430 c 434 d 452 d 471 b 505 a hieranape, 32 c 46 c hierophantae Aegyptiorum, 371 d hirci duo, 201 c 401 a his ita dispectis, 400 b histrio effeminatus, 83 b histriónica litterarum, 48 d histriónum stropharum, 15 a histriónum allegorici gestus, 561 a histriculus, 116 a hoc erit, 430 c 459 d hodiernum, 32 d in hodiernum, 198 d homericis oculis, 112 d homerocentones, 289 d homicida idololatrias, 85 d melior homicida, | 334 c |                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                 |            |                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                           |       |
|                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                         |       | homicida gula,                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                  | 546 a      | Idolothyto esse,                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                          | 90 c  |
|                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                         |       | homicidii vindicta,                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                             | 289 b      | Idolothytum feci praeceptum Dei,                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                          | 98 d  |
|                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                         |       | homicidii festinatio prohibere nasci,                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                           | 9 d        | Idoneus reficere, 332 a Idoneus pollicitator Deus, 183 a Idoneus ablui fordes,                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                            | 559 a |
|                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                         |       | homines caelestes,                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                              | 495 c      | Idoneo torrere, 369 b Idonius,                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                            | 115 a |
|                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                         |       | homines Dei,                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                    | 521 b      | Jejunium, 128 a Jejunere non possunt filii sponsi, 422 c d Jejunare uni arbusculae, 545 c Jejunare a iusta fruge naturae, i. matrimonii fructum, 578 c Jejunas pacis, i. carentes pace, 556 a Jejunantes philosophia 218 a Jejunantibus ceteris a salute, 401 b Jejunantes praeter Pascha, 551 b Jejunations Christi. 71. b Jejunantium oscula, 135 a Jejunantium unitas, 552 a Jejunia cum azymis, 50 a Jejunia transfigunt, 172 a Jejunia propria, 544 b Jejunia communia, 545 a Jejunia ex arbitrio, ibid. Jejunia mandare solent episcopi, 551 c Jejunia ex arbitrio cuiusque, ibid. Jejunia prava, improba, 553 b Jejunii signati culpa, 420 d 421 a Venia Jejunii, 423 d Jejunii votum expunctum, 550 b Jejunii aridi, 33 b Jejunii preces alere, 127 a Jejuniorum dies legitimi, 544 c Jejunium die Dom. nefas, 102 a Jejunium publicum die Paschae, 135 a Jejunium Iudaicum, 553 d Jejunia conjugit, 147 d Ignavefcit,                                            | 296 d |
|                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                         |       | hominis primordium,                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                             | 521 b      | dato igne resurrectionis censura judicetur, 340 b per Ignem probabitur, 468 d Ignem genus deorum, sidera, 371 d Ignis imber, 32 d Ignis thesaurus, 37 a Ignis arcanus subterranea, ibid. Ignis arcanus publicus, 58 d Ignis mundi animus, 55 d Ignis aeterni thesaurus, 128 c Ignis qui vescitur, 153 b Ignis major, i. aeternus, 202 b Ignis coquitur in gehenna, 379 d Ignis inflabellatus, 259 b Ignis stagnum, 571 b Ignium imbres, 133 b Ignium poena Summa,                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                         | 138 c |
|                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                         |       | homo ex mulo,                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                   | 114 e      | Igniculus,                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                | 48 d  |
|                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                         |       | homo, tantum nomen,                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                             | 37 c       | Ignobilitates vestium,                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                    | 128 b |
|                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                         |       | homo Christi,                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                   | 38 c       | Ignominia gladiatorum,                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                    | 119 c |
|                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                         |       | homo Legis,                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                     | 400 c      | Ignominia hominis,                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                        | 407 a |
|                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                         |       | honestare,                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                      | 422 a      | Ignoscentiae janua clausa,                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                | 126 c |
|                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                         |       | nec humanae honestatis corpus fuit,                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                             | 57 d       | Illato in nos Spiritu sancto,                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                             | 154 a |
|                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                         |       | honor carnis suae,                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                              | 316 c      | Ille sortitus est,                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                        | 8 b   |
|                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                         |       | honor oris,                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                     | 363 d      | Illex misericordiae,                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                      | 127 a |
|                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                         |       | honor vestium,                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                  | 152 d      | Illices incommodorum,                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                     | 33 c  |
|                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                         |       | honor non jejunandi in sabbato,                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                 | 423 d      | Illiberis,                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                | 450 b |
|                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                         |       | honor praesidendi,                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                              | 30 c       | Illud sexus resignaverit,                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                 | 324 c |
|                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                         |       | honor taciturnitatis,                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                           | 148 d      | Illud pisculentum,                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                        | 392 a |
|                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                         |       | honorare Dei beneficium memoria periculi.                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                       | 126 a      | Illuminantibus tenebras experimenti, 5 d Illuminat differentiam operum, 424 c Illuminator generis humani, 19 b Illuminator religionis, 431 b Illuminavit quid cui profit, 347 d Illuminatores, 104 c Illuminaturi sacram Ecclesiae vestem mac.                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                            | 421 a |
|                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                         |       | honoraria ludi magistrorum, 90 c 91 a honoris locus, 564 a hora nona concludit orationes, 545 a horarum tres insigniores rebus humanis, 594 c horoscopa araneorum, 115 a horrendus locus, 78 d horror blasphemiae, 258 a hospita divinitas, 366 c hostes Imperatoris, 29 30 hostia opima & major, 27 b hostia saginator, aurator, 88 c hostiae libidinis publicae, 80 c hostiam instaurant, 553 d hostias fecerant, 69 b hostias locare, 96 b hosticum spirat, 29 b hostili elogio obnoxia religio Christiana, 15 a 48 d hostis publicus, 3 a b humabris concupiscentiam, 163 d humandis egenis, 21 a universa Humanitas, homines, 306 d humanitus tractari ab hominibus, 402 c humanitus dictum, 464 d humaniori reo Ecclesiam reddere, 567 d humecta & succida, 225 a humiliatio Christiana, 180 c 233 d humiliatonis officia, 300 b humilificandi hominis disciplina, 127 a humilitas Christiana, 153 c 158 b humilitatis sarcina, 109 d humilibus adstantes, i. humiliter, humilibus officiis colentes, 470 c ex humore feminae coagulatus, 436 a hyacinthina, 152 d hydrae sanguis, 116 b hydrophobi, 226 b hypobrichium, 99 c hypocrita, 372 c hypocrysis, 82 c 295 c hypogeum, 285 c hypsoma Solis, 70 b |            |                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                           |       |
|                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                         |       | I                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                               |            | Illustri aliqua fronde,                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                   | 110 a |
|                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                         |       | Iactare stipes,                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                 | 34 b       | Imaginante spiritu,                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                       | 85 b  |
|                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                         |       | Iacula deorum,                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                  | 46 c       | Imaginaria libertas, 109 b Imaginaria caro, 403 Imaginariae infantiae, 310 b Imaginarii Christiani, 267 c Imaginarius fructus matrimonii, 551 a per Imagines concionati prophetarum, 336 d Imagines, dispositiones, 528 c Imaginum agmen, 75 d Imago, 37 c Imago Dei in homine, 94 c Imago, figura, parabola, alegoria, 343 c Imago, parabola, 501 c nemo non diligit Imaginem quoque sponse, 484 a Imbonitas, 138 a Imbres imperati a Christianis, 71 b Imbui restitutio hominis, 546 c Imbuit clavem, 374 b Immiscere sibi aliam carnem, 530 d Immisericordia, 81 c Immoderantia ventris, 232 c Immolant mollitiae, 77 c Immolare Deo in castigatione victus, 158 c Immolare orationem, 550 b Immolare poenitentiam Deo, 562 d cui populus suffragiis Immolat, 290 a Immolaveritis furias vestras, 7 c Immunda indicia, 45 a Immusici, 2 c Impatiens absentiam, 490 a Impellit illi nostrum obsequium, 430 d Impendatur crudeliter, 81 a Impende me una cum meis, 395 b |       |
|                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                         |       | Iacula missilia & exercitatoria,                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                | 128 c      |                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                           |       |
|                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                         |       | Iacula sputaminum,                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                              | 337 a      |                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                           |       |
|                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                         |       | Iaculantur incitamenta spiritus,                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                | 146 b      |                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                           |       |
|                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                         |       | Iaculantur & Esaiam pronuntiasse,                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                               | 545 b      |                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                           |       |
|                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                         |       | Iaculantur in negotia libidinis,                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                | 569 a      |                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                           |       |
|                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                         |       | Iaculata est prophetia,                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                         | 337 c      |                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                           |       |
|                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                         |       | Iaculatur Esaias,                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                               | 324 d      |                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                           |       |
|                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                         |       | Iaculatus est figuras in Herodem,                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                               | 450 b      |                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                           |       |
|                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                         |       | Ianitrices potestates,                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                          | 495 d      |                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                           |       |
|                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                         |       | Ianua coronata,                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                 | 95 a       |                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                           |       |
|                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                         |       | Ianua laureata, lucernata,                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                      | 170 a      |                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                           |       |
|                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                         |       | Ianus iratus ex qua velit fronte,                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                               | 26 c       |                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                           |       |
|                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                         |       | Ianus, sive Ianes,                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                              | 61 c       |                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                           |       |
|                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                         |       | Ianus a janua,                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                  | 94 d 109 d |                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                           |       |
|                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                         |       | Ibim & crocodilum colens,                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                       | 589 b      |                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                           |       |
|                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                         |       | Id vocatur,                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                     | 32 a       |                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                           |       |
|                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                         |       | Id solum quaestio est,                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                          | 101 b      |                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                           |       |
|                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                         |       | Idiotarum,                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                      | 36 a 569 a |                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                           |       |
|                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                         |       | Idiotarum, quae major semper credentium pars est,                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                               | 502 a      |                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                           |       |
|                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                         |       | Idiotas quisque aut perversus,                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                  | 504 d      |                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                           |       |
|                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                         |       | Idolum, quid,                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                   | 87 a       |                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                           |       |
|                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                         |       | Idola adhuc viva,                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                               | 105 a      |                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                           |       |
|                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                         |       | Idolicis rebus,                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                 | 93 a       |                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                           |       |
|                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                         |       | in Idolo recumbere,                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                             | 106 d      |                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                           |       |
|                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                         |       | Idolis comendis,                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                | 553 d      |                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                           |       |
|                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                         |       | Idololatria secunda,                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                            | 106 c      |                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                           |       |
|                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                         |       | Idololatrias homicida,                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                          | 85 d       |                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                           |       |



- Impendi poenali exitu, 301 c  
 tot iusti impendimur, 34 c  
 impendere sacrificia, 10 d  
 impensius respondebimus, 87 c  
 imperfectus bonitatis, 377 d  
 imperator quanti faciendus etiam Christiano, 69 c  
 imperatores a Deo, 27 a  
 imperia solita mandare, 24 d  
 imperiali verbo, 385 a  
 imperii nota, vestis aliqua propria, 196 z  
 Imperii instrumenta, 500 a  
 nulli imperigini parco, 119 a  
 impetu manante, 271 b  
 impetus malæ mentis, 2 c  
 impingere oculum libidinose, 86 c  
 impingunt in odium, 4 c  
 implere novam uxorem, 524 b  
 importabilia onera Legis, 443 d  
 importare concupiscentiam alteri, 155 a  
 importuna arbutula, 491 c  
 importuni rebus humanis Christiani, 33 b  
 imprecatur bene vel malè defuncto cuique, 318 b  
 impræpuciat, 532 d  
 impressæ mandat, 401 d  
 alte & impressa, 520 a  
 impressit Senatui graviter, 117 b  
 impressus, 17 b  
 ut impressus dixerim, 549 d  
 satis improrspecte, 318 a  
 impudentia, 281 c  
 improvidentia, 173 d  
 impunitas disciplinæ, 461 a  
 impurissimæ linguæ, 35 c  
 imputatur emendationis nomen, 23 c  
 inaccusatus, 4 d  
 inacrescit nausea, 39 a  
 inæquata ista, 488  
 inaffectata & simplex, 82 d  
 inalteravit tacendo, 118 a  
 inane Epicuri, 174 d  
 inanimalia, 256 b  
 inanire aliena, 246 d  
 inapprehensibilis, 273 b  
 inardescunt res matrimonii, 260 c  
 inaugurare, 380 d  
 incantationum vires, 59 c  
 incantatores, 150 b  
 incedimus in regula, 90 b  
 incendere odores, 215 b  
 incendia odorum, 106 c  
 incendialis tunica, 92 a  
 incendium Sodomitarum, 52 c  
 de incendio gloriæ, 185 b  
 incendium sinapis, 116 c  
 post incentivum, 491 b  
 incesta, 116 a  
 quem titulum incidemus, 10 c  
 inciderentur dii, 51 a  
 incincta foliis, floribus, 369 c  
 inclaruit lingua mutorum, 25 b  
 inclinare fidem, 104 c  
 includere eam negligunt, 337 b  
 incolare & custodire, 64 b  
 incolatus, 124 a  
 incolatus inferum, 341 d  
 incommiscibilis, 22 b  
 incommunes ceteris, 109 a  
 inconcessibilia peccata, 305 c  
 in condensum abstrudere, 227 d  
 incondite convenire in ecclesiis, 115 c  
 incondite agentes, 562 b  
 incongressibilis Deus, 183 a  
 inconsiderantia, 537 d  
 inconstantia victus, 565 c  
 conversationis ambiguitas, 396 a  
 in consuetudine perseverare, 357 b  
 inconsummatio, 463 d  
 incontaminabilis, 171 a  
 incontemplabilis, 255 b  
 incontemptibilis, 419 c  
 incontinenti, 360 d  
 incontinens gulæ, 34 d  
 incontradictibilis, 203 d  
 inconvertibilis, 553 b  
 incopiosa solitudo, 456 b  
 incoquere lanas, 308 d  
 incorruptibilitatis indumentum, 546 d  
 increpitu dæmonia expellens, 165 b  
 incriminatio, 418 d  
 inscribere ornamenta parietibus, 339 b  
 incubare patientiæ, 89 a  
 incubaturis apud oracula, 146 a  
 ut de incubone præsumptio est, 300 a  
 297 u  
 inculcamus disciplinam, 301 c  
 inculcare, calcare, 34 c  
 inculcaris domestica licentia, 10 d  
 incumbunt ascia, 87 c  
 incuria formæ, 377 d  
 incurfare incesta, 69 c  
 incurfare extraneum, 27 a  
 incurfare nuptam, viduam, 24 d  
 incurfari a multis, 385 a  
 incurfasset in Horon, 196 z  
 incurfationis quotidianæ delicta, 500 a  
 incurfus idololatriæ, 119 a  
 incurfus quæstionis, 271 b  
 incurfus nominis Adæ, 2 c  
 incurfus, 86 c  
 incusabiles, 4 c  
 incusari, 524 b  
 incutere infamiam, 443 d  
 de copiosa indagine piscium, 155 a  
 indefecta matrix, 491 c  
 indefectus, 33 b  
 indefensus, inauditus, 564 b  
 indemutabilis status novissimi Testamenti, 370 a  
 indeterminabiles quæstiones, 104 c  
 indicæ gemmæ, 544 b  
 indictio spiritalis, 550 c  
 indifferenter deffendo, 485 d  
 indifferentia escharum, 30 a  
 indifferens benignitas, 25 a  
 indigenæ dii Romæ, 274 d  
 indignativus, 553 d  
 indigetant precem, 201 b  
 indignitas carnis, 435 d  
 indignus risus, 252 d  
 indiscreta omnia apud nos præter uxores, 31 c  
 habentem in se individuas suas, Rationem & Sophiam, 505 c  
 individua Patientia comitatur eum, 146 a  
 induere baptismum, 228 d  
 induere baptisma, 300 d  
 induere Christum, 327 b  
 induere Dominum, 241 c  
 induere frenos gulæ, 540 d  
 induimus ordinem consultationi tuæ, 336 c  
 544 a  
 indulcavit aquam amaram, 199 a  
 indulgentia, 520 a  
 indultor Legis, 420 b  
 indumentum incorruptibilitatis, 165 b  
 indurantur in hæresin, 374 c  
 indutus operibus minus dignis, 346 d  
 147 a  
 indurus es lapidem optimum, 387 a  
 induxerunt animo, 93 c  
 in exstasi, i. amentia, 471 c  
 inedia, 5 d  
 inefligibilis, 281 a  
 inedia necare, 8 a  
 inemeribile, 335 c  
 inenarrativa, 260 b  
 inenarrabile profundum, 99 c  
 iners, 60 d  
 inexercitus, 37 a  
 inextricabile naufragium, 54 d  
 infæcat animam corpus concrezione sua, 99 c  
 303 b  
 in facili est, 158 a  
 infamant animas defunctorum, 22 c  
 infamant, 31 b  
 infamant veritatem, 43 d  
 infamant munus cultu mæroris, 553 d  
 infamamur circa maiestatem Imp. infamantes paracletum, 556 a  
 infamare coelum, 57 b  
 infamare januam laureis, 109 d  
 infamare ignavam, 118 d  
 infamare angustiore porticum in ultimo, 275 c  
 de malo informare, 366 d  
 infamata conditio, 104 a  
 infames scenici, &c., 82 b  
 infamia aspergitur, 155 a  
 infamia sensuum, 113 a  
 infamia cepit a Judæis, 8 c  
 mari fides infantis, 45 b  
 infans, 8 c  
 infans nullius inimicus, nullius reus, omnium filius, 8 c  
 infans qui nesciat mortem, 8 c  
 infantari, 41 c  
 suos infantat, 372 b  
 infantes necare, 50 c  
 infantes expositi, 381 a  
 infantes crucem clamant, 51 a  
 250 b  
 infantes malitia, 251 a  
 infantes prudentia, 440 d  
 infantes pipientes, 535 b  
 infantia fruticum, 278 b  
 infantia ligni, 254 c  
 infantia animosa, 41 d  
 infantia fidei, 45 d  
 infantis impatientiæ incunabula, 557 b  
 infanticida, 160 b  
 infanticidia, 254 c  
 infanticidio litamus, 582 b  
 infarsus crinibus, 97 d  
 infatigabiles manus in Deo, 105 b  
 infatuavit Deus sapientiam, 321 a  
 infederati reges, 305 d  
 infecta, 49 c  
 infelicitas perficiendi, 483 d  
 infercire micas, 21 a  
 inferri, premium terræ, 419 a  
 inferi, non nuda cavositas, 19 d  
 inferi, sinus Abraham, 114 c  
 inferi, 4 d  
 paradiso non inferis deversurus, 3 a  
 in inferor. diversorio, 4 d  
 apud inferos tribunal, 370 a  
 apud inferos aliud carcer, aliud diversorium, 104 c  
 apud inferos animum aliquid pensare, 544 b  
 quod & nunc animæ decerpunt apud inferos, 550 c  
 ne inferos experiatur usque novissimum quadrantem exacturos, 485 d  
 apud inferos tormenta & refrigeria, 30 a  
 inferiarum dies, 78 b  
 inferna forata in viro, & femina, 363 d  
 caro infera stercorebus, 402 d  
 infidelis erga faciem suam, 82 d  
 infingere, 156 b  
 infirmiores credere, 331 d  
 infirmitas, 46 d  
 infirmitas ista carnis impudentissima, 386 a  
 infirmus dominandi, 11 a  
 inficias jerit, 259 b  
 inflabellatus ignis, 369 b  
 instantur pueri novis calceis, 19 a  
 inflati fiducia, 266 c  
 infoderati, 548 b  
 informitas, 510  
 informabilis & immutabilis Deus, 366 c  
 informator scandalii huius, 381 a  
 infrenatio libidinis, 113 b  
 infrendite, 34 a  
 inftructuosi in negotiis, 29 a  
 infringere diem lucernis, 39 c  
 infringere panem esurienti, 312 b  
 non tamen infringi ut conditio Domini, 533 b  
 infulas deponimus, 295 a  
 infula uteri, 356 d  
 hoc infulciens Apostolus, 266 c  
 infuscant purum veritatis aerem, 386 a  
 infuscare spiritum Dei delicto, 444 a  
 ad infuscandum Creatorem, 331 a  
 infuscatur caro scripturis, 329 a  
 ad infuscandam originem carnis, 392 a  
 infuscant relucem bonitatem, 444 d  
 infuscat severitatem ejus, 490 c  
 ingeminat scorpius plagam, 23 b  
 ingenia Græcorum, 37 a  
 ingenia philosophorum, 50 c  
 ingenia tenebrarum, 77 d  
 ingenia artium, 111 b  
 ingenia diaboli, 115 b  
 ingenia vestificinæ, 124 a  
 ingenia de semine hypocritarum, 150 b  
 ingenia herbarum, 156 d  
 ingenia decoris, 273 b  
 ingenia concinnare, superducere, 440 d  
 ingenia animæ, 330 c  
 ingenia hæreticis subministrantes, 575 d  
 ingenia poenarum, 105 b  
 ingenia carnificis, 112 c  
 ingenium de musica, 138 c  
 ingenium novum, 265 a  
 ingenium carnificis in tormentis, 239 b  
 ingenium crudelitatis, 505 b  
 secundum ingenium materiæ, 8 c  
 totum ingenium diaboli, 575 c  
 ingenita mentiendi voluptate, 351 a  
 ingerere in num., 97 a  
 ingestus immortalitatis, 113 b  
 inglorius aspectu, 97 a  
 ingluviæ soli, 113 b



|                                                      |             |                                          |             |                                                    |                       |
|------------------------------------------------------|-------------|------------------------------------------|-------------|----------------------------------------------------|-----------------------|
| Inglavis foli,                                       | 113 b       | In sacco sedent,                         | 558 a       | interfecerunt substantiam propriam,                | 309 b                 |
| Ingratia hominum,                                    | 121 b       | Insanire; irasci,                        | 98 b        | interfector veritatis,                             | 301 b                 |
| in Ingratiam cecidit,                                | 120 a       | Insaniunt, vaticinantur,                 | 165 a       | interfecta lux,                                    | 38 b                  |
| Ingratis, invite duxit, 5 c 38 c 240 a               | 260 b       | caro cadaver Inscibitur,                 | 349 a       | interhiat,                                         | ibid. d               |
| Ingratis pronuntiamus,                               | 271 d       | Inscipit & filium hominis,               | 326 b       | interibile,                                        | 246 a                 |
| Ingratis luminosus carcer, male, maligne,            | 496 b       | Inscipit transgressionis elogio,         | 345 c       | interibilis caro,                                  | 345 d                 |
| Ingressi fidem,                                      | 568 d       | Inscipit mundus Inscipit est,            | 390 c       | interjectio scripturarum,                          | 170 b                 |
| Ingressi frera,                                      | 20 b        | In seculo fuisse,                        | 83 c        | sed interim longum,                                | 18 b                  |
| Inguistatur humanus sanguis Jovi Latio,              | 493 b       | Insecutores, persecutores,               | 21 a        | interim dum,                                       | 105 b                 |
| Inhabitatur vestes,                                  | 114 c       | Insequentibus Judæis,                    | 483 c       | interim,                                           | 102 b 114 d 118 a 488 |
| In hæresin expirare,                                 | 581 b       | Inserere catenis regulos,                | 116 c       | unde erat & unus interim ex leprosis.              | 452 a                 |
| Inhalantes aris,                                     | 22 b        | Insignes libidinum,                      | 7 a         | quod interlocutione suspenderit iudex.             | 567 a                 |
| Inhonestas,                                          | 201 c       | Insignia natalium,                       | ibid.       | interminabiles genealogiz,                         | 204 c                 |
| In hodiernum,                                        | 201 d 336 a | Insignior homicida,                      | 82 a        | interpellatio sanguinis,                           | 70 c                  |
| Inhonorabilis,                                       | 43 b        | Insignissima religio,                    | 18 d        | interpolator,                                      | 73 c                  |
| Inhonoras Deum,                                      | 538 d       | Insignissimum spectaculum,               | 78 b        | interpolator erroris,                              | 36 c                  |
| Inhorre,                                             | 306 d       | Insigniter crucifixus,                   | 188 d 408 c | interpolator naturæ,                               | 153 a                 |
| Inhumane, inciviliter,                               | 251 d       | Inlinuas viris suis alias uxores,        | 165 a       | interpolator segetis frumentariz,                  | 275 b                 |
| quo Injecerat angelos, condere, consilium ei fuerat. | 290 b       | Inlinuat manum Moses, in sinum condit.   | 342 b       | interpolatum a Marcione Evangelium,                | 413 a                 |
| Injectione sua nihil egit,                           | 436 d       | Inlinuata sulco & arvo,                  | 285 a       | interpositio, i. intermissio,                      | 79 b                  |
| Injectionem tuam sistere non potes ad differentiam,  | 409 c d     | In sinum plaudent,                       | 558 c       | interpretatur, deputamus, tribuimus,               | 181 d                 |
| Injectiones Satanæ,                                  | 564 b       | In sinum ingerere,                       | 339 d       | interpretatio gubernabitur,                        | 562 a                 |
| quid Injici potest,                                  | 23 a        | quasi Inistat dies Domini, instet,       | 558 b       | interpretator,                                     | 511 b                 |
| Inimicos diligere jubemur,                           | 27 c 30 a   | Inistat eis repentinus dies illic,       | 60 d        | interpres Petri Marcus,                            | 416 a                 |
| Inimicum nomen,                                      | 42 a b      | Inisolia stadii,                         | 553 b       | iterrogo, quomodo, &c.                             | 506 c                 |
| Inimicum Deo nomen,                                  | 86 b        | Inislescere vox cepit,                   | 255 a       | interrogatorio sono,                               | 394 c                 |
| Inimicas Dei dignitates,                             | 97 b        | tibi magis Insonat,                      | 451 c       | interstes, limes,                                  | 449 c                 |
| Inimice accusatur spurcitæ,                          | 380 c       | Inspeciata & informis,                   | 390 d       | intervellere barbam,                               | 157 c                 |
| despicis plane Inimice,                              | 372 b       | Inspectatio summi sacerdotis,            | 446 d       | interversio,                                       | 397 a                 |
| Injuria aut precario,                                | 236 d       | ad Inspecationem doctrinarum,            | 53 a        | interula,                                          | 118 c                 |
| Injuriarum titulo postulari,                         | 33 d        | Inspicitor, lector,                      | 105 c       | intestina tropæorum cruces, 16 a b 49 d            | 363 a                 |
| Injuriarum judicio repercuterent,                    | 392 b       | Inspirat consilium,                      | 13 b        | intestino itinere transmitteret,                   | 433 c                 |
| Injuriarum vires,                                    | 80 c        | Inspirata a Deo,                         | 550 a       | læticia prurientis sibi intimarat,                 | 257 d                 |
| Injustorum colorum adulteria,                        | 152 d       | Inspiratio divina,                       | 71 c        | intimat tabulis clavus,                            | 152 a                 |
| Injustitia puniturus, immerito.                      | 237 b       | Inspumare,                               | 81 b        | intimat virus,                                     | 495 b                 |
| Inire quæstiones,                                    | 207 d       | instantem in officio,                    | 304 d       | intincti,                                          | 125 b                 |
| ad Ineundam curiositatem,                            | 205 a       | instantem persequitur,                   | 452 d       | intinctio pœnitentiæ, i. subsignatio,              | 121 a                 |
| Inire eversorem cerebri,                             | 256 b       | instantia quæstionis,                    | 131 b       | intinctio secunda,                                 | 148 a                 |
| Ininterpretabili nomine,                             | 168 c       | instantia funeris,                       | 553 d       | intinctionis præsumptio, baptismus,                | 124 b                 |
| Initiant diutius,                                    | 449 b       | instantia orandi,                        | 185 c       | intinctionum aquæ,                                 | 225 b                 |
| Initiatio Evangelii,                                 | 8 a         | sub instantiam passionis,                | 386 b       | intonuit Evangelium,                               | 563 c                 |
| Initiationes arcent profanos,                        | 8 d         | instaurare hostiam,                      | 276 a       | in totum errabant,                                 | 424 a                 |
| Initiatus & consignatus,                             | 45 b        | instigat, urget,                         | 273 a       | in totum macellum admissus,                        | 545 a                 |
| Initiatum volentibus,                                | 260 b       | instinctor delicti,                      | 366 b       | intra cutem cæsus & ultra,                         | 116 a                 |
| Inlabilis,                                           | 334 c       | instructio, instructum,                  | 7 c 278 b   | intravit in seculum,                               | 6 b                   |
| Inludia animarum,                                    | 42 d        | instructio, instructum,                  | 33 d        | intra vos est, id est, in manu & potestate vestra, | 442 c                 |
| Inludit,                                             | 414 d       | instructio, instructum,                  | 18 b        | introgressus atque decursus,                       | 410 a                 |
| Inluminator Lucæ Paulus,                             | 260 c       | instrumenta, libri,                      | ibid. d     | intulimus partem,                                  | 18 b                  |
| Inluminatus de omnibus,                              | 238 d       | instrumenta Judæorum,                    | 477 c       | ita & intulit,                                     | 37 a                  |
| ad Inluminationem bonorum mala necessaria,           | 231 a       | instrumenti nostri integritas,           | 17 b        | intus ac foris,                                    | 372 b                 |
| In necessitatibus utaris,                            | 341 a       | instrumentum litteraturæ,                | 559 c       | inuade pœnitentiam,                                | 121 c 122 d           |
| Innuba caro,                                         | 521 c d     | instrumentum divinum,                    | 105 b       | invadere de poculo,                                | 169 a                 |
| Innumera nubere,                                     | 34 d        | instrumentum exhibitionis humanæ,        | 16 c        | invadentem omnium genua,                           | 564 a                 |
| Innupti procrastinandi baptismo,                     | 186 c       | instrumentum elementorum,                | 137 c       | invasit velamen,                                   | 102 b                 |
| Innocentiæ veritas,                                  | 234 c       | insuavitas,                              | 128 a       | invalecite manus dimissæ,                          | 440 a                 |
| In obauditu auris obandivit me,                      | 278 b       | insuavitatem medentur,                   | 260 c       | invalescunt dissoluta genua,                       | 424 d                 |
| Inoculantur frutices,                                | 33 a        | insubditivum semen,                      | 163 d       | invaletudines, infirmitates,                       | 200 b                 |
| Inofficiosa Dei gens humana,                         | 140 c       | insufficiantiam,                         | 329 a       | invalidus sustinendi,                              | 386 a                 |
| Inollescentem malignitatem,                          | 309 b       | insulsißima bestia elephantus,           | 264 b       | invaletudinis spiritalia accedere,                 | 258 d                 |
| Inollescentem uterum,                                | 263 c       | insultare injuriam, contemnere,          | 52 d        | investa dotalia,                                   | 171 c                 |
| Inollescentes doctrinæ,                              | 147 d       | insultant regum nominibus servi nequam,  | 25 c        | investa spiritus,                                  | 147 d                 |
| Inollescit cinere & sacco,                           | 33 a        | insultavit flagris,                      | 259 a       | invehere captivum triumpho,                        | 27 a                  |
| Inolevit criminibus,                                 | 349 c       | in summam Imperii Rom. conflata regna,   | 511 b       | invehi parietibus malunt hederæ,                   | 278 b                 |
| In omnibus compressi, afflicti, vexati,              | 387 d       | insuper ventura ego sum,                 | 63 c        | invehi atque dominari,                             | 330 a                 |
| Inoperata bonitas,                                   | 482 a       | insuperatus,                             | 385 d       | inventum Christiani,                               | 487 b                 |
| Inoperatus est in Christum,                          | 354 c       | nunc tibi hæc insufurra,                 | 111 a       | inverecundiam libidinum procurare,                 | 7 c                   |
| Inorabitur de coronis potatoris sui calix,           | 49 a        | intaminatus,                             | 36 c        | investis, nudus,                                   | 114 c                 |
| Inquietant,                                          | 15 b        | interrogator veritatis,                  | ibid. a     | investis,                                          | 177 d                 |
| Inquietant honorem divinitatis,                      | 282 c       | integre præstant,                        | 289 d       | investis paterfamilias,                            | 179 d                 |
| Inquietes infantis in utero,                         | 79 c        | integre feminæ, Didoni,                  | 360 b       | investis puer,                                     | 305 a                 |
| Inquietare Spiritum sanctum,                         | 30 d        | integre intelligis,                      | 275 b       | invicem adfectuosi,                                | 479 c                 |
| Inquietaret spectacula,                              | 107 c       | integritas remoram in aqua,              | 555 c       | invidia, odium,                                    | 238 a                 |
| Inquietari tuba,                                     | 82 c        | integritas carnis,                       | 170 a       | invidia cælum tundimus, 33 b clamant ad            |                       |
| Inquietator animarum,                                | 293 d       | intelligere se,                          | 81 c        | Dominum invidia animæ Martyrum,                    |                       |
| Inquilinus carnis, anima,                            | 15 c        | intendimus impudicitæ,                   | 26 a        | 131 c invidia humilitatis, 566 a ad in-            |                       |
| In quinta historiarum,                               | 3 b         | intentatio læsæ divinitatis,             | 35 b        | vidiam ingrati, 393 c invidiam Deo fa-             |                       |
| Inquire nocentes,                                    | 2 b 15 b    | intentatio criminum,                     | 567 b       | cere, 540 d invidiam supplicem obji-               |                       |
| Inquit,                                              | 120 a       | intentatio Apostoli,                     | 511 c       | ciunt idolis suis, 555 d invidiosæ apud            |                       |
| Inrationaliter,                                      | 59 a        | intentatis de sacramentis, i. accusatis, | 478 a       | Christum cicatrices, 575 d invidiosam,             |                       |
| Inreligiosi,                                         | 16 c        | legem intercalavit,                      | 519 b       | non criminofam,                                    | 393 d                 |
| Inreperculsum,                                       | 99 c        | interceptum matrimonium,                 | 277 d       | invitator libidinis decor,                         | 154 b                 |
| Inrespirabile,                                       | 127 c       | difficultas perpetrationem intercept,    | 28 b        | invitatores,                                       | 149 c                 |
| Inrisiloquium,                                       | 287 b       | interdicere de maleloquio,               | 80 c        | invitatoris parabola,                              | 447 b                 |
| Inruerat fabam in pabulis communibus,                | 22 c        | inter duas Laurus,                       |             | invituperabilis,                                   | 387 c                 |
| Inrufata barba,                                      | 554 a       | interemptibilis Christus,                |             | inundatio argumentationum,                         | 54 c                  |
| Inrufata lenticula defruto,                          |             | interest homini Deo cedere,              |             | inundatus spiritu,                                 | 17 b                  |
|                                                      |             | interemptrices pudoris sui,              |             | inundaverunt urbem ingenia Græcor.                 | 25 a                  |
|                                                      |             |                                          |             | inunitus, unitus, ἐνωθεῖς,                         | 260 d                 |
|                                                      |             |                                          |             | ex involuntate delinquenti,                        | 35 a                  |







|                                                               |                             |                                                       |                                                                                                                                                  |
|---------------------------------------------------------------|-----------------------------|-------------------------------------------------------|--------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| operositatem crinium, 136 a                                   | Lenones                     | ad lineas rursum, & in gradum, 360 c                  | lucifuga bestia, 251 b                                                                                                                           |
| philophus & censor, 32 a                                      | Lenonius ludus, 60 a        | certas præducimus lineas, 490 d                       | lucifugæ scripturarum, 354 c                                                                                                                     |
| lenticula defruto inrufata, 554 a                             |                             | secundum liniamenta Christi incedentes, 356 b         | luci, montes, aquæ, 557 d                                                                                                                        |
| lentulus Augur, 117 b                                         |                             | i. in sanctitate, iustitia, veritate, 398 d           | lucius, 4 c                                                                                                                                      |
| lentigo, 43 c                                                 |                             | lineæ præducendæ ad dimicandum, 431 a                 | lucius Titius, 43 a                                                                                                                              |
| lentuli mimus, 15 a                                           | lentulorum venustates, 48 d | liniamenta agnoscibilia, 360 d                        | lucetia, 138 c 524 d 535 c                                                                                                                       |
| lentulus mimographus, 116 c                                   |                             | linire abacum, 89 a                                   | lucris habitum, 107 d                                                                                                                            |
| leone jam concessio, 575 d                                    |                             | lingua, 84 a                                          | luctantes sponsæ, 60 d                                                                                                                           |
| leones in nos expostulantur, 382 a                            |                             | lingua Romana, 104 c                                  | luctus publici indicia, 553 d                                                                                                                    |
| leones Mithræ, 104 c                                          |                             | lingua mutorum inclauit, 145 a                        | lucullus primus cerata ex Ponto Italix promulgavit, 22 b                                                                                         |
| leoninum corium, 129 a                                        |                             | lingua negare, 145 a                                  | ludi sacri & funebres, 75 c                                                                                                                      |
| leoninus horror capilli, incuria, 104 a                       |                             | linguæ amaritudo, 363                                 | ludicra, 15 b                                                                                                                                    |
| leonis Egyptii scripta, 112 a                                 |                             | linguæ pulsus temperantur dentibus, 456 b             | ludimagistri, 90 c                                                                                                                               |
| lepidi ludibria violenta, 419 b                               |                             | linguæ tarditatem causato, 143 b                      | de patientia ludunt, 562 d                                                                                                                       |
| leprosi non contingendi, 573 a b                              |                             | linguæ venenum, 52 b                                  | ludimus de officio salutis, 26 d                                                                                                                 |
| leproforum purgatio, 26 b                                     |                             | linguam pastam expuit, 266 b                          | ludorum origo, 74 d                                                                                                                              |
| leproso purgare, 82 a                                         |                             | linguata civitas Ath. 184 d                           | lodos spectare pænulati Rom. 7 a                                                                                                                 |
| levare tunicam, 184 d                                         |                             | linguatuli, 194 d                                     | ludus meridianus, 48 d                                                                                                                           |
| lex primordialis, 489 a                                       |                             | linum ardens, 83 c                                    | a lumbis hircus, 16 b                                                                                                                            |
| lex non scripta, Lex Naturæ, 103 d                            |                             | linum in somnis ostensum, 182 b                       | post lumina, 32 b                                                                                                                                |
| lex Evangeliorum radiæ, 478 b                                 |                             | luteus, Osiridis vestis, 105 c                        | lumina lapillorum, 158 b                                                                                                                         |
| lex naturalis, 478 b                                          |                             | luteoli in capite sem. 366 c                          | luminibus expressis, 560 c                                                                                                                       |
| lex communis in publico mundi, 89 a                           |                             | lippientibus singularis lucerna numerosa est 115 a    | luminosa nox Christi, 543 c                                                                                                                      |
| lex figurata, lex prophetica, 53 b                            |                             | liquare, 85 a                                         | luminosus ingratis, 496 b                                                                                                                        |
| liare cisternam, 68 a & seq.                                  |                             | liquefcentes flammis insultantibus, 114 c             | luna, 15 a                                                                                                                                       |
| libelluli, 365 a                                              |                             | liquet, liquidus est, 492 a                           | luna magorum, 16 b 57 a                                                                                                                          |
| libellus Christianorum ad Scapulam procos, 12 b 13 b          |                             | etiam Africæ Liquit, 492 a                            | luna, solatium tenebrarum, 243 d                                                                                                                 |
| libens sol, 47 b c                                            |                             | quem autem honorem litabimus Deo? 145 d               | lunæ specula, 332 b                                                                                                                              |
| liber, 7 b                                                    |                             |                                                       | lunulæ, 159 b                                                                                                                                    |
| liberi sacrum, 34 a 75 a 77 c                                 |                             | litaverunt sanguine testimonium Christi, 251 a        | lupa prostitutissima, 25 a lupa femina, 252 a lupæ, 117 b lupanaribus operantibus, 33 b lupanaris novi habitus, 29 a lupanaris novi facies, 95 d |
| liberalia, 280 b                                              |                             | litem manu agentem, 107 b                             | luperci, 25 d 75 a                                                                                                                               |
| libera arbitrii anima, 548 d                                  |                             | litigare non convenit Christiano, 305 a               | luridati delinquentiæ maculis, 418 b c                                                                                                           |
| liberalius pascere, 315 a                                     |                             | publica jam littera est, 15 a                         | luserit ante Christum caro, 558 d                                                                                                                |
| liberatur simplicitas nuntiationis, adferitur, 378 d          |                             | litteræ histrionum, i. comædia, tragædia, 21 c        | luserit de suo spiritu, 567 b                                                                                                                    |
| in alia liberatur ea de quibus eum liberat, 265 a             |                             | litteræ sanctæ, 23 d                                  | luserit cum amitteret Christum, 575 d                                                                                                            |
| liberior negare, 465 c                                        |                             | litteræ nostræ, 27 c                                  | lusus, 4 a                                                                                                                                       |
| liberos solutus, 258 a                                        |                             | litteræ nostræ, Dei voces, 61 d                       | Lusoria scena, 80 d                                                                                                                              |
| trium Liberos auctoritas, 24 a b                              |                             | litteræ divinæ, 88 a                                  | lurea unctio, 115 c                                                                                                                              |
| libertas religionis, 177 b                                    |                             | litteræ malæ, falsæ, 99 b                             | lutulentis pedibus, 36 b                                                                                                                         |
| libertas capitis, 384 a                                       |                             | litteræ vicariæ oris nostri, 104 b                    | lycurgi leges, 5 d 36 b                                                                                                                          |
| libertas arbitrii in homine, 434 d                            |                             | litteræ seculares, 105 b                              | lydi, 74 d                                                                                                                                       |
| libertas oris bovi terenti, 463 b                             |                             | litteræ necessariæ nostris erga Deum studiis, 370 b c | lydia, 22 b 116 b                                                                                                                                |
| libertas nostra in Christo, 124 c                             |                             | litteræ Mosis, Pentateuch. 499 c                      | lymphati, 226 b                                                                                                                                  |
| postquam libertate mutatus est, 361 d                         |                             | litteræ Apostolorum non sunt mobiles, 109 b           | lyncearum fons, 257 b                                                                                                                            |
| libertate mutare famulum, 109 b                               |                             | litterarum divinarum commemoratio, 15 a               | lyris & organis, 77 c                                                                                                                            |
| liberti coronati, 10 a                                        |                             |                                                       |                                                                                                                                                  |
| libidine fera humanis membris inhiant, 15 c                   |                             | litteras pacis revocare coegit, 90 b                  |                                                                                                                                                  |
| libidinem expungi, 10 c                                       |                             | litterator, 36 c                                      |                                                                                                                                                  |
| libidinis saltus, 229 a                                       |                             | litteratura divina, 913 a                             |                                                                                                                                                  |
| libido filii, 480 a                                           |                             | litteratura, instrumentum ad omnem vitam, 50 a        |                                                                                                                                                  |
| libido adscribitur non matrimonio, sed extraordinariis, 544 a |                             | littorales orationes, 480 d                           |                                                                                                                                                  |
| libido sine gula, monstrum, 567 b                             |                             | lituræ vanitas lucet, 148 d                           |                                                                                                                                                  |
| libido parricidalis, 109 c                                    |                             | livet nubilo, 144 c                                   |                                                                                                                                                  |
| libitina, 575 a                                               |                             | locare se ludo, castris, 163 a                        |                                                                                                                                                  |
| librato capite sub gladio, 112 b                              |                             | locus primus, secundus, 564 a                         |                                                                                                                                                  |
| libratus aries, 108 d                                         |                             | locus honoris sui, 540 d                              |                                                                                                                                                  |
| libri vitæ, 384 d                                             |                             | loci minoris Christianus i. non episcopus, 282 b      |                                                                                                                                                  |
| libripens emancipati a Deo boni, 366 d                        |                             | locis muliebribus sequestratum semen, 342 a           |                                                                                                                                                  |
| licentia, poetica, pictoria, hæretica, 522 c                  |                             | locus receptorius, 7. a                               |                                                                                                                                                  |
| licentia, tentatio est disciplinæ, 100 a                      |                             | loculi cellæ vinariæ resignati, 153 c                 |                                                                                                                                                  |
| licere sibi cum ceteris, 195 c d                              |                             | de loculis brevissimis patrimonium grande, 272 b      |                                                                                                                                                  |
| signarius rex, 408 c b                                        |                             | loculorum officium Judæ, 73 b                         |                                                                                                                                                  |
| signarium aliquem regem, 392 d                                |                             | de longinquo, 81 a                                    |                                                                                                                                                  |
| signatum ierat, 110 a                                         |                             | de longinquo occidere, 92 c                           |                                                                                                                                                  |
| lilia utraque, 164 a                                          |                             | de longinquo devitare, 142 a                          |                                                                                                                                                  |
| lilia agri tanta gratia vestit, 271 b                         |                             | loquacitas in ædificatione, 15 d 49 b                 |                                                                                                                                                  |
| limaces spumante reptatu, 356 a                               |                             | loquacissimus mendacior, 436 c                        |                                                                                                                                                  |
| limacius, de limo, 491 c                                      |                             | loqui eum, pro alloqui, 214 b                         |                                                                                                                                                  |
| limantes auditum transgressionis, 73 b 94 d                   |                             | loquacitas in ædificatione, 293 d                     |                                                                                                                                                  |
| limentinus, deus, 252 a                                       |                             | loquacissimus mendacior, 551 a                        |                                                                                                                                                  |
| limes mihi cum illis erit, 449 b                              |                             | loricatus sola & arida cute, 549 b                    |                                                                                                                                                  |
| limes inter vetera & nova, 556 a                              |                             | loricandus, 414 c                                     |                                                                                                                                                  |
| litem figere, 81 c                                            |                             | Lucas commentarius, 259 c                             |                                                                                                                                                  |
| limes circi, 225 a                                            |                             | Lucas, non Apostolus, sed Apostolicus, 559 a          |                                                                                                                                                  |
| limus, 259 c                                                  |                             | Lucas Pauli sectator, 234 c                           |                                                                                                                                                  |
| limus ex pituitis & gramis, 559 a                             |                             | lucania, 32 d                                         |                                                                                                                                                  |
| limus seminis, 247 b                                          |                             | lucar, 493 d                                          |                                                                                                                                                  |
| extrema linea non intelligentium Hermones, 359 b              |                             | lucerna Christo Joannes, 194 b c                      |                                                                                                                                                  |
| linea extrema piæ, 369 a                                      |                             | lucernæ spiculi lumen, 560 b                          |                                                                                                                                                  |
| linea vincula sepulorum, 386 b                                |                             | lucernis diem infringere, 29 a                        |                                                                                                                                                  |
| lineæ dimicationis, 320 c                                     |                             | janua, 94 b                                           |                                                                                                                                                  |
| lineæ Dei, 558 b                                              |                             | lucernam meridie circumferens, 366 a                  |                                                                                                                                                  |
| ad unam Lineam congressionem dirigere, 296 d                  |                             | lucernas meridie vanas prostruere, 36 b               |                                                                                                                                                  |
| ad Lineam hanc dimicabit, 296 d                               |                             | lucernarum ritus Judaicus, 50 a                       |                                                                                                                                                  |
| agere lineas, 296 d                                           |                             | lucet vanitas lituræ, 480 d                           |                                                                                                                                                  |

M

|                                         |  |
|-----------------------------------------|--|
| Macedones, 10 c                         |  |
| Macelli claves tibi tradidit, 553 a     |  |
| ad Macellum corroendum, 363 c           |  |
| Macerare lavacro faciem morosior, 180 a |  |
| Maceratio victus, 546 a                 |  |
| Machæra conditionalis, 200 c            |  |
| machæra non filo, 218 b                 |  |
| Machæra allegorica, 405 b               |  |
| Machæra, separatio, 426 c               |  |
| Machæra dominica, 476 d                 |  |
| Machæra spiritalis, 566 a               |  |
| Machina configendi corporis, 52 c       |  |
| Machinari ultionem, 69 d                |  |
| Macies non displicet nobis, 554 b       |  |
| Maciat gulam suam idolo, 554 a          |  |
| Macetabatur illi Christus, 561 d        |  |
| Maculæ lignæ, 119 a                     |  |
| Magi Persarum, 371 d                    |  |
| Magi ab Oriente, 19 d 192 d 404 c       |  |
| Magi, 21 c 90 a 118 a                   |  |
| Magi in adulteriis, 558 a               |  |
| Magia aliquid circumligat, 487 a        |  |
| Magiæ miracula, 90 a                    |  |
| Magiæ aliquid operari, 169 b            |  |
| Magiæ devinctiones, 75 c                |  |
| Magis proxima est, 23 d                 |  |
| Magis proximum, 92 a                    |  |
| Magis prius, 332 b                      |  |
| Magis, frequentius, 554 a               |  |
| Magister innocentia Deus, 33 a          |  |
| Magister perfectus, 34 d                |  |
| Magister sacrorum, 45 b                 |  |
| Magister Deus, 279 a                    |  |
| Magisterium quietis, 118 d              |  |
| Magisterium exhibendi, 139 a            |  |
| Magistri gladiatorum, 136 a             |  |
| Magistri, 72 a                          |  |
| Magistratum coronæ aureæ, 108 d         |  |
| Magna corona, dies Libero festi, 104 d  |  |
| Magnalia sensit, 170 b                  |  |
| Magnes lapis, 248 d                     |  |
| Magni faciunt, 82 b                     |  |
| Magnificant artem, 77 c                 |  |

Q q q q



- Magni ducam, 159 d  
 Magnificatur Deus in nobis per pudicitiam, 309 c  
 &c. 309 c  
 Magno redemit, 319 b  
 Magnum cogitatum, consilium, 7 b  
 Majestas legum, 18 c  
 Majestas Scripturarum, 51 d  
 Majestas Cæsariana, 253 c  
 Majestatis census, 43 d  
 Major ætas, 202 b  
 Major portio boni, 32 c  
 Major ignis, 555 a  
 Majorem Asiæ terram, 32 c  
 Mala magis vincunt, 394 a  
 Mala judiciaria, quæ a judice infliguntur, 56 c  
 Malagmata, 278 c  
 Male est valetudine, 9 c  
 quibus de ædificio Male est, 35 c  
 Male meriti, 374 a  
 de Maleloquio interdicere, 565 a  
 Malefica stella, 315 c  
 Malefactionis opera, 557 c  
 igneus ille Mali præses, 393 396  
 Mali dignitas, 73 d  
 Malignitates & malitiæ dei, 393 d  
 Maliloquium, 411 c  
 de Malitia quam dixerat se facturum il-  
 lis, id est, de malo, 406 a  
 Malitiositas, 30 b  
 Malitiositatis consilium, 112 a  
 Malum malo dispungi, 255 a  
 Maluit Romanis deus, 21 c  
 Malum foras, 96 a 98 b 171 a  
 Malus, 144 c 448 c 542 b 543 a  
 Malus, 108 c  
 Mammonas, 271 b  
 Mammonæ manum tradere, 548 b  
 Manante impetu, 374 c  
 Manare vino Jordanem, 11 d  
 Manare Deus dignatus est de cælo, 23 d  
 Manceps divinitatis, 565 d  
 Mancipamur Deo, 86 b  
 Mancipes, 70 b c  
 Mancipes idolorum, 24 d  
 Mandata Imp., 18 b  
 Mandare imperia, 567 b  
 Manethon Ægyptius, 386 c 546 d  
 Manifestus sceleris, 143 c  
 Manna panis angelicus, 6 c  
 Mannæ escatilis pluvia, 306 c  
 Mansit in sententia, 34 c  
 Mansitando apud sepulcra, 25 c  
 Manticularius, 27 b 47 d 196 a  
 Manubia, 134 b  
 Manibus expansis orare, 227 a  
 Manibus temperate ac probe elatis, 227 a  
 Manibus desuper accommodatis, 87 d  
 Manibus transversim obliquatis, 53 a  
 Manibus intermutatis, 82 a  
 Manibus operari ad victum, 31 a 71 c  
 ingenti Manu veritas obsidetur, 32 b  
 Manu agere, 144 a  
 Manu agere, 267 b  
 Manu agere, 359 b  
 Manu agere, 567 c  
 Manu agere, 83 b  
 Manu agere, 88 d  
 Manu agere, 89 b  
 Manu agere, 121 b  
 Manu agere, 133 c  
 Manu agere, 156 b  
 Manu agere, 226 d  
 Manu agere, 249 a  
 Manu agere, 329 a  
 Manu agere, 330 b  
 Manu agere, 362 s  
 Manu agere, 465 c  
 Manu agere, 537 c  
 Manu agere, 80 a  
 Manu agere, 30 b  
 Manu agere, 76 c  
 Manu agere, 119 b  
 Manu agere, 152 b  
 Manu agere, 120 c  
 Manu agere, 118 d  
 Manu agere, 315 a  
 Manu agere, 529 c  
 Manu agere, 521 d  
 Mare inquietat de decumanis, 113 a  
 marina expeditio, 433 c  
 maris cætus, Aridæ moles, 388 a  
 mars in vinculis, 14 b 48 b  
 mariti, pro viro & uxore, 522 d  
 marmorarius, 89 b  
 marrucine, 482 d  
 martyr, qui, 575 a  
 martyres incerti, 551 a  
 martyres pacem concedunt, 137 a  
 martyres donabant delicta, 574 c  
 sufficiat martyri, propria delicta purgas-  
 se, 575 a  
 martyria coronata, 212 b  
 martyria fidei examinatória, 493 a  
 martyribus nihil jam reputari potest, 494 a  
 martyrii prærogativa, 492 d  
 in ipsa martyrii possessione, 575 a  
 martyrio donantur omnia delicta, 40 b  
 martyris vincula osculari, 168 d  
 martyrium, secunda instinctio, 169 a  
 martyrium aliud baptisma, 575 c  
 martyrum privilegia, 304 d  
 masculi admitti vis, 324 b  
 massa, 293 a  
 massa frumenti Massa substantiæ, 203 b  
 redactam in massalem suam summam, 431 d  
 massalis moles, 244 b  
 massaliter solidata, 257 d 543 b  
 mathesis de Christo, 89 d  
 mathematici expulsi, 76 c  
 mater magna, 89 b  
 mater artis alterius, 103 d  
 mater Ecclesia, 179 d  
 mater familias, 433 a 442 c  
 mater & fratres Christi, 535 c  
 mater natura, 88 d  
 matres idolorum manus, 214 b  
 materia non nata Hermog., 13 a  
 materiæ sorores, 242 b  
 materiarii hæretici, 75 a  
 marti Equiria, 165 b  
 matrimonii servitute iterata, 438 b  
 matrimonii dissimulatio modesta in occu-  
 to, 531 a  
 matrimonii fructus, liberi, 162 a  
 matrimonii fructus imaginarii, 7 b  
 matrimoniis plurifariam uti, 122 c  
 matrimoniorum felicitas, 171 c 172 a  
 in alienum Matrimonium cadere, 519 c  
 Matrimonium sanctum, 522 d  
 Matrimonium interceptum, 531 c  
 Matrimonium secundum, species est stupri, 19 d  
 Matrimonium postulare, 238 d  
 matrix materiæ, 329 a  
 matrix omnium præceptorum Dei, 452 b  
 matrix boni materia, 209 a b  
 matrix auri terra, 543 b  
 bonitas matrix virtutum, 117 b  
 matrix religionis, 171 b  
 matrices Ecclesiæ, 94 a  
 matrices beneficiariorum, 160 a  
 matrona sine stola, 66 e  
 matronæ nomine inflata, 323 d 324 a  
 matronales feriæ, 380 d  
 mattonalia decoramenta, 121 a  
 matteis & obsoniis, 179 b  
 Mattheus fidelissimus Evangelii commen-  
 tator, 70 c  
 matura defungi, 30 b  
 maturavit ad misericordiam, 71 b c  
 maturitas virginis sanguine contestata, 182 a  
 mavilus, 342 a b  
 mauri, 25 d  
 mauritaniæ præses, 491 b  
 maurorum multi fines, 407 b  
 mausolea, 322 b  
 maximillæ prophetiæ, 354 b  
 maxillam verberandam offerre, 342 a b  
 mecenius, 180 b  
 medi, 266 a  
 medica male vitare, 267 d  
 medicator, 491 b c  
 medicando constringit coagulum, 105 b  
 medicans quod languit, 91 c  
 medicata corpora condimentis sepulturæ, 267 d  
 medicamine interpolare, 266 a  
 medicina, soror philosophiæ, 491 b c  
 medicina methodica, 105 b  
 medicinæ sævitia, 91 c  
 medicinale aliquid mandare, 91 c  
 medicinalia pigmenta, 84 c  
 medicinas faciunt Christiani, 119 a  
 medicinas moribus dicere, 225 d  
 medicatis quodammodo aquis baptismi, 301 a  
 lacus Medicus, 266 a  
 ad Medicos anima pertinet, 52 c  
 medio pacis, 46 d  
 mediocritas, 122 b  
 mediocritas humana, 30 b  
 mediocrium contemplatio, 418 c  
 per medios evasit, 113 b  
 mediotenus, 316 b  
 medullæ, metalla carnis, 497 c  
 medullæ Scripturarum, 372 d  
 medullas terræ extorquere victui, 75 b  
 megaleses ludi, 30 a  
 megareses obsonant, 248 c  
 mel per favos, 287 c  
 mella facundiæ Platonis, 372 b  
 mellis & lactis societas, 334 c  
 melior homicida, 488 d  
 Ethnicus de Melioribus, 12 b  
 melioribus mustitantibus, 115 a  
 melius exercitæ provinciæ, 21 b  
 meliora nobis, id est, dociliora, sapien-  
 tiora, 21 b  
 melampus, 184 d 185 b c  
 Melchisedech, 469 c  
 membra Christi sumus, 56 c  
 meministi gratiam illi, 10 c  
 memoria dissipatur, 281 a  
 memoria sentium salus, 282 a  
 memoria recidiva, 64 a  
 memoriæ tenor, 18 a  
 memoriæ, 75 c  
 memoriæ privatorum, 184 a  
 memoriæ Scripturarum, 546 d  
 memoriæ locis occupatis, 252 a  
 memoriæ Valentini consolatur, 117 a  
 menandrico fluxu, 104 c  
 de mendacio erubescenda, 91 c  
 mendacium, perjurium in negotiationibus, 105 a  
 mendacium divinitatis, 67 d  
 mendicabat sermo, 14 a  
 mendicans religio, 34 b  
 mendicantibus diis vestris non sufficimus, 62 a  
 mendicitas famulatoria, 441 a  
 mendicissimus, 119 b  
 mendicius cœnare, 17 a  
 menedemus Philosophus Stoicus, 17 a  
 mensæ Mauritanæ, 22 a  
 mensæ divinantes, 170 a  
 incipiente Mense, 323 a  
 menses sanguinum, 117 c  
 mentes fugantur, 524 a  
 bona mentis opera, 28 b bonæ mentis  
 voluntates, 524 a  
 mentientes honores, 28 c. mentior, 51, 47  
 c mentior, 224 b mentior, si non &  
 278 c mentior, si, &c. 547 a mentiri  
 de sua religione non licet, 21 a men-  
 tiri Christiano non audentes, 22 d men-  
 tiri vota 27 c mentiri nescio, 28 d  
 mentitur, imperson., 44 d  
 mentitus est molliora, 285 c  
 in meo sunt, 136 b  
 meretrices a matronis distinctæ habitu, 159 d  
 meracior & barbarior modestia, 182 c  
 meram & veram, 555 c  
 Mercurio profecabatur major ætas, 9 b  
 Mercurius Gallicus, 156  
 mercurius mortuos examinans cauterio, 89 b  
 mercurius, 105 b  
 mercurius litterarum enarrator, 157 a  
 mercurius Trismegistus, 495 b  
 mercurius Gallorum, 526 b  
 non mere bonum, 86 a  
 mergitur stupro, id est, continetur sub no-  
 mine stupri, 102 a  
 ter mergitur, in bapt., 15 b  
 meridiani, 48 d  
 meridianus ludus, 27 b  
 duas meri guttas, 450 c  
 meritatus, meritis, 59 b  
 meritorium, scortum, 252 d  
 meritorium, 112 c  
 meropes, 301 b  
 merfit in Stygem suam, 261 d  
 messiem premere, condere, 76 b  
 messis a messibus, 163 c  
 messis decoris, 75 b  
 metæ in Circo,



|                                                 |                 |                                              |             |                                         |                   |
|-------------------------------------------------|-----------------|----------------------------------------------|-------------|-----------------------------------------|-------------------|
| Metæ Murciæ,                                    | 79 b            | Modorum commercia,                           | 273 c       | Morsus offensæ,                         | 66 d              |
| Metas consummationis expecta,                   | 84 b            | Modulans cum ipso,                           | 245 c       | Morsus ferarum,                         | 307 a             |
| Metalla argentaria in laques,                   | 7 a             | Modulari Jovis elogia,                       | 48 d        | Mortalitas,                             | 57 b              |
| metalla Cæsarum,                                | 26 d            | modulari sublimitatem spiritalem,            | 226 d       | mortalitas in cœlum adigta,             | 62 a              |
| de vestris Metalla suspirant,                   | 34 c            | modulata, operata,                           | 388 a       | morte mutante quæ vixerant,             | 270 d             |
| metalla carnis, mudullæ,                        | 316 b           | modulata a cursu,                            | 55 d        | in mortem datus,                        | 66 b              |
| ad Metalla confugiunt,                          | 575 a           | modulata occulta inspiratione mentes,        | 26 b        | mortem vivit,                           | 113 c             |
| metallorum officinæ,                            | 151 c           | modulationes menstruæ, lunæ,                 | 113 a       | in omnis jam vocabuli mortem,           | 327 d             |
| littera Metens carneni, <i>lex circumcisio-</i> | 477 d           | modulatus,                                   | 46 a        | ad mortis necem,                        | 199 b             |
| metatio nostra, 112 d quibus in corpore         |                 | modulatrix aquæ,                             | 225         | mortis postremitas,                     | 303 c             |
| Metationibus sequestrantur, 273 c arbi-         |                 | modulatur suo arbitrio,                      | 218 a       | mortui orbis stupor,                    | 30 c              |
| ter & Metator initii & finis,                   | 369 c           | modulatus labellorum,                        | 46 a        | mortui veteris horror,                  | 285 d             |
| metatur medietatem,                             | 259 a           | modulatus e Dominica passione,               | 133 d       | mortui spiritualiter                    | 338 b             |
| metamur ab idololatria,                         | 557 d           | de materia Modulatus est alia,               | 332 a       | mortuorum coronæ,                       | 106 d             |
| metus, instrumentum poenitentia,                | 125 c           | moduli plumbei,                              | 49 d        | mortuorum habitaculum, seculum,         | 339 d             |
| metus in Deum,                                  | 218 b           | moduli lineæ,                                | 293 a       | mortuos etiam hæretici suscitant,       | 218 b b           |
| metus illi consecrandus,                        | 494 d           | ex forma prophetici Moduli,                  | 431 c       | mortuum meum humabo,                    | 336 a             |
| micas de minutiloquio Aristotelis,              | 268 a           | moduli corpororum,                           | 298 b       | mortuarii agones,                       | 78 b              |
| midæ hortus,                                    | 110 a           | modulo alterum,                              | 20 a        | mors erroris,                           | 193 d             |
| midæ aures,                                     | 112 c 265 c     | modulo alius ab alio,                        | 504 d       | mos poenitentia divina                  | 394 b c           |
| midæ rosetum,                                   | 114 a           | modulo delicti, 567 a pro Modulo deri-       |             | moses,                                  | 21 b              |
| miles est omnis homo in reos majestatis,        | 3 d             | vationis, visibilis filius,                  | 507 d 508 a | moses antiquissimus,                    | 18 a b            |
| milesiæ oves,                                   | 115 a 150 a     | modulus drachmæ,                             | 560 b       | moses propheticus, non poeticus pastor, | 104 c             |
| militamus vobiscum,                             | 34 a            | mœchia, maximum crimen,                      | 557 b       | mosis stilus, i. <i>Mosis libri</i> ,   | 370 c             |
| militarior,                                     | 12 d            | mœchia, lepra,                               | 573 b       | mosis velamen,                          | 475               |
| militat frangere,                               | 112 b           | mœchiæ pompa & suggestus,                    | 547 c       | motationis perpetuitas,                 | 297 b             |
| militēs absque uxoribus,                        | 524 a           | mœchiæ fundamenta effossa,                   | 569 d       | motator universitatis animus,           | 272 c             |
| militia caligata,                               | 97 c            | mœniunt Syracusas,                           | 114 a       | motator                                 | 55 c              |
| militia familiarum regiarum,                    | 108 c           | ad molas delatus,                            | 261 d       | motiuncula, <i>febricula</i> ,          | 259 b             |
| militia Dei,                                    | 138 a           | molino saxo ad collum,                       | 451 b       | motorium animæ,                         | 273 b             |
| an fidelis ad Militiam converti possit,         | 97 b            | moliri inlecebras,                           | 522 d       | movit terra,                            | 46 b              |
| mille annorum regnum Fidelibus,                 | 411 d           | molitio, creatio,                            | 371 b       | movit me Deus de suo halitu,            | 430 b             |
| milliario tempore,                              | 286 d           | tota molitio ejus,                           | 118 c       | mugire ad Dominum,                      | 127 a             |
| milliarium ævum,                                | 283 a           | molitio mundi,                               | 249 a       | muliebria pati,                         | 179 d             |
| de tantis Millibus hominum,                     | 71 c            | molitionis suæ reginam,                      | 330 d       | mulieribus curari,                      | 82 d              |
| mimi,                                           | 83 b            | molliora mentitus est,                       | 285 c       | mulieribus vestri,                      | <i>ibid.</i>      |
| mimus,                                          | 8 b             | molles masculi,                              | 257 b       | mulier prophetans,                      | 471 b c           |
| mimus martyrii,                                 | 111 b           | momentaneo motu oculi,                       | 350 b       | mulier quæ in gremio tuo est,           | 389 c             |
| minator,                                        | 55 b            | momento ubique sunt,                         | 22 a        | mulieres audent docere, tingere,        | 217 b             |
| minæ conditionales,                             | 493 d           | monarchia,                                   | 502 a       | mulieres vino abstinentes,              | 7 a b             |
| minerva,                                        | 12 a 80 d 115 a | monarchia, <i>Deus</i> ,                     | 157 a       | mulieres nostras dicimus uxores,        | 175 d             |
| minerva Athenas a Xerxe non defendit,           | 63 d            | monarchiam tenemus,                          | 502 a       | mulieres discipulæ, operariæ, ministræ, | 432 b             |
| minervæ maluistis,                              |                 | monela,                                      | 451 a       | mulieris nomine virgo,                  | 174 d             |
| minervæ virgines,                               | 524 d           | moneta Dominica,                             | 144 a       | mulieris nomen, virginem continet,      | 175 c             |
| minerval,                                       | 90 c            | moneta Dei, homo                             | 94 c 454 d  | mulieris petulantia,                    | 231 b             |
| minister orationis,                             | 523 c           | moneræ imago,                                | 94 b        | mulieris petulantia,                    | 181 b             |
| ministrare aquam lavandis pedibus,              | 141 a           | monetam repercutere,                         | 57 c        | mulieritatem professæ,                  | 180 a b           |
| ministrationem istam habentes,                  | 565 b           | monilia crucum,                              | 50 a        | mulleolum inducit calceum,              | 117 c             |
| minoratur anima,                                | 296 a           | sine monitore orare,                         | 27 b        | mulli unius obsonium,                   | 119 b             |
| minoratus,                                      | 111 a           | monstra,                                     | 18 d        | mulsam aquam de eloquio Platonis infun- | 268 a             |
| minorem voluntatem majore delevit,              | 520 b           | monstra delictorum,                          | 557 b       | dere,                                   | 20 a              |
| minos,                                          | 23 c 52 d       | monstri meretur notam, quod est contra       | 103 d       | multati sapientia,                      | 116 c             |
| minotaurus bicornis,                            | 195 c 407 c     | naturam,                                     | 544 a       | multicia synthetis,                     | 483 b             |
| minutalia terræ,                                | 152 a           | monstrum, libido sine gula,                  | 501 a       | multifaria sapientia Dei,               | 367 d             |
| minutalia, tineæ, culices,                      | 287 d           | montani prophetæ,                            | 39 a        | multifarum,                             | 427 d             |
| minutalia regna,                                | 367 c           | montes uruntur,                              | 128 c       | multificatus,                           | 302 b             |
| minutiloquium Aristotelis,                      | 268 a           | montes superbissimi,                         | 57 b        | multimoda conditio causarum,            | 555 d             |
| miscellanea Ptolomæi,                           | 256 a           | monumenta, cadaverum stabula,                | 26 b        | multinubia,                             | 174 b             |
| miscemus mercatus, artes nostras,               | 34 a            | mopsus,                                      | 31 a        | multinubi,                              | 205 a             |
| miscentes aquas vino,                           | 266 b           | mora poenæ,                                  | 291 c       | multipartitus,                          | 281 c             |
| miscere se cum peccatore,                       | 419 c           | mora finis,                                  | 307 b       | multitudo temporis,                     | 247 d             |
| misellus,                                       | 66 d            | mora resurrectionis expenso modico quo-      | 141 c       | multoque institutorum & multo magis in- | 247 d             |
| misellus Archemorus,                            | 119 b           | que delictorum,                              | 140 c       | stitutorum,                             | 258 c             |
| miserabilior poenitentia,                       | 575 c           | moratam sine controversia fidem,             | 289 c       | mulum pro homine,                       | 24 a              |
| miserabilis,                                    | 548 a & d       | moratos secundum Dominum,                    | 427 a       | mulum de asino pingere,                 | 224 d             |
| miserabiles poenitentias reliquisti,            | 558 a           | morati integre,                              | 128 a       | mundi suggestus,                        | 338 a             |
| miserescens,                                    | 393 d           | aliquid & cum Creatore Moratus,              | 218 a       | mundi transitus,                        | 137 a             |
| miserescens,                                    | 393 d           | mordacitate pulveris, cauterii,              | 144 c       | mundum carcerem esse,                   | 16 c 371 d        |
| miserordia Christianorum plus infumit           |                 | morem originis suæ,                          | 332 b       | mundus, <i>κόσμος</i> ,                 | 151 c             |
| vicatim,                                        | 34 a b          | in mores bestiarum, <i>mores bestiarum</i> , | 332 b       | mundus muliebris,                       | 258 c             |
| miserum est,                                    | 540 b           | mores veris & autumnii,                      | 332 b       | mundus, provincia,                      | 559 d             |
| missi, Apostoli,                                | 208 d           | morientis Socratis anima quid saperet,       | 294 a       | mundus inscriptus est,                  | 390 c             |
| missilia cum imbris,                            | 113 a           | dies moritur in noctem,                      | 332 a       | mundalia elementa,                      | 77 b 465 b        |
| missilia & exercitatoria jacula,                | 128 c           | mori cum voluptate,                          | 84 b        | mundialis materia,                      | 55 d 56 d         |
| missionis suæ mercedes derinebuntur illi,       | 537 a           | mori cupidus,                                | 101 a       | mundialis spiritus,                     | 442 a             |
| misit, <i>prætoris verbum in circo</i> ,        | 80 a            | mori adfert cum jucundius est vivere,        | 302 c       | mundialiter vivere,                     | 353 c             |
| mithra,                                         | 216 d           | morosior facies,                             | 189 a       | munditenens,                            | 259 a 484 a 537 c |
| mithras, deus,                                  | 111 b           | morosissima speculatoria,                    | 100 a       | munerantes,                             | 192 d             |
| mithræ miles, spelæum,                          | <i>ibid.</i>    | morositas Judaicæ Legis,                     | 217 a       | munerarii noxiorum greges pascent,      | 34 d              |
| mithræ leones,                                  | 372 a b         | morositas Legis,                             | 451 d       | muneraverunt Deum,                      | 89 d              |
| mithræ & lanæ,                                  | 182 b           | morositatis affectata otium                  | 56 a        | munerum dies,                           | 93 a              |
| Mixtura,                                        | 516 d           | pallium morosius ordinatum,                  | 118 a       | munia elementorum,                      | 18 d              |
| moderantius,                                    | 275 c           | mors vacationis, & inanitas,                 | 38 b        | municipales solennitates,               | 109 a             |
| modestia & pudicitia Christianorum,             | 32 b            | mors in aquis longior,                       | 50 c        | municipatus, politeuma,                 | 411 d             |
| modestia fidei Christianæ,                      | 130 a           | mors simplex, vis est,                       | 302 b c     | munus gladiatorum,                      | 78 b              |
| modestia,                                       | 519 c 523 b     | mors longa,                                  | 303 a       | munus, jejunium,                        | 550 a             |
| modico abfuit,                                  | 754 b           | mors immatura, intempestiva,                 | 305 a       | murænis, objectati servi,               | 119 a             |
| modicæ memoriæ homo,                            | 87 c            | mors aliqua ructavit in calicem,             | 334 b       | murcia marcoris dea,                    | 76 c              |
| nec magnus nec Modicus,                         | 396 a           | mors, ruina membrorum,                       | 336 a       | murciæ metæ,                            | <i>ibid.</i>      |
| modi histrionis,                                | 83 b            | mors secunda in stagno sulphuris,            | 539 d       | mures inrepentes,                       | 43 a              |
| modi corporum,                                  | 305 b           | mors secunda,                                | 571 b       | muscæ sine capite,                      | 274 b             |
|                                                 |                 | morsus potiores docti,                       | 45 c        | muscæ te calcant,                       | 378 b             |



- Mustrosa lanositas, 113 a  
 Musæus, 21 b  
 Musicam pulsat, 119 c  
 Mustabant indignati, 101 a 343 d 444 c  
 559 b  
 Mustantibus, 12 d  
 Mustavit in Moysen, 546 d  
 Mustatio Pharisæorum, 359 b 561 c  
 Mutare totus valer, 114 c  
 Mutare servum libertate, 361 d  
 Mutatio nominis, 195 d  
 Mutatio sententiæ, 555 c  
 Mutando in virginem, 116 a  
 Mutatu, *mutatione*, *ibid.* c  
 Mutatus est libertate, 124 c  
 Mutire, 68 b  
 Mutire Paulo non licuit, 210 d  
 Mutius, 39 c  
 Mutius Scævola, 138 c  
 Mutari sub pignoribus, 98 d  
 Mutunus, deus, 24 c 60 c  
 Myrto milites redimiti, 108 b  
 Mysteria Liberi, 7 b  
 Mysteria Attica, 32 a  
 Mysteriorum silentia, 8 a  
 Mystice factum, 471 a  
 Mystica theologia, 54 b
- N
- Nabuchodonosor, 95 a 128 c 147 d  
 Nabuthæ cædes, 547 d  
 nāvum peccati redemit Christus, 120 c  
 nāvum effructet, 43 c  
 narniensium Visidianus, 24 b  
 narrandi ordo, 242 d  
 nascibilis Cæritus, 408 d  
 naso agis, 394 d  
 naso non deridetur, 556 b  
 natale idoli, 90 c  
 natales agnitionis, 370 c  
 pro natalitiis oblationes, 102 a  
 nativatem interpretari, 90 a  
 nativitas Christi, 455 d  
 nativitas secunda, a lavacro, 519 a  
 nativus proprium, 272 b  
 ex Valentini natione, 319 d  
 natos. sibi liberos enecent, 9 c  
 natura, 554 a  
 natura uxoris obsignata annulo, 298 b  
 naturam quære, *instinctum naturalem quæ-*  
*rendi*, 42 a  
 natura & forma judicandi, 3 d  
 natura ita ordinavit, 8 c  
 natura sic est, 57 a  
 natura mater, 31 b  
 cum illas observationes natura defendit, 103 b  
 natura legalis, *ibid.* d  
 natura Deum metuens, 173 c  
 natura Deum jam nobis commisit, 251 c  
 naturam advoco, 99 a  
 naturæ fides, 8 c  
 naturæ præjudicium, 177 b  
 naturæ discipulus, 332 c  
 naturæ venerandum nomen, 250 b  
 ultra naturæ jura, 557 b  
 naturalia mali, 2 c  
 in naturalibus tabulis, 103 d  
 naturalis Lex, non scripta, 184 d  
 naturalitas, 274 c  
 naturificatus, 261 a  
 narem contrahere, 371 c  
 naufraga & exarmata forma, 158 a  
 naufragia vitæ, 302 c  
 naufragia digerebantur in alvo ceti, 362 c  
 naufragorum petra, 56 d naufragium circa  
 fidem, 91 c naufragii juxta fidem, 565 b  
 navem eandem titulo restitutionis gloriantem, 363 c  
 navicula Petri, figura Ecclesiæ, 229 b  
 naviculariorum collegium, 419 b  
 navigamus & nos vobiscum, 34 a  
 navigatio animæ, 302 c  
 navigia depugnata turbinibus, *ibid.*  
 navigium sacrum, 264 a  
 navis, Minervæ inventum, 105 b  
 navis procella dissipata, 363 b  
 navis Ecclesiæ, 558 a  
 nausea inarescit, 488 b  
 nauseantes uteri, 535 b  
 nauticorum lasciviæ gaudiorum, 255 c  
 nazaræ, Christiani, 418 b  
 nebulabant vestibula lucernis, 29 c  
 nec suis præsidibus reverentiam noverunt, 217 d
- necessarius, 146 b  
 necessarius sententia, 66 b  
 necessarios opera, 152 a  
 necessarius aliquid, 315 b  
 necessitas, 19 c  
 necessitas domestica sanctior Deus, 13 d  
 necessitas ad excusationem deputatur, 91  
 b  
 necessitas nulla est delinquendi, 108 a  
 necessitas carnis, i. *matrimonii*, 568 d  
 ex necessitate delinquenti, 35 a b  
 necessitatem opponit quasi deprecatricem, 424 a  
 necessitates non admittit status Fidei, 108 a  
 negare parentes, 315 c  
 negatio veredundia, 109 d  
 negator, *fidem deferens*, 206 b  
 negotia factionis Christianæ, 30 d 31 a  
 negotia libidinis, 569 a  
 negotium carnis gessit, 329 b  
 negotium impudicum, 449 d  
 negotia prætorum, dolus, asperitas, in-  
 justitia, 193 c  
 negotiaberis magnam substantiam sanctita-  
 tis, 523 b  
 negotiata compassionem, 557 a  
 ut negotietur luxuria, 159 a  
 negotiatio, 137 b  
 negotiationes an licite Christianis, 91 c  
 negotiatio mundialis, 56 d  
 negotiosa omnia, 286 c  
 negotiosa scrupulositates oblationum, 391  
 a  
 ut negotium mortui fuit, 14 a  
 negotium divinum, non philosophiæ, 35  
 b  
 negotium patitur, 71 b  
 negotium fecerit nomini, 101 a  
 negotium navans socio suo, ex negotio  
 curiositatis, *ibid.*  
 negotium passus suæ opinionis, 172 a  
 negotium facit medico, 489 c  
 nemea, 116 b  
 quem tantis retro seculis neminem, 169  
 b  
 neminem humanis rebus, 37 a  
 atque ita neminem, i. *otiosum*, *inexerci-*  
*tum*, 54 b 580 b  
 nemo alius præter unus Deus, 507 c  
 neophytus, 375 a  
 neophyti, 217 c  
 nepotatur, 36 c  
 neptunus, 14 c 54 d  
 neptunus, Confus, 75 a  
 neptunus Hippios, 76 d  
 neptunales ludi, 75 c  
 nequam remunerans, 145 d  
 nero, 6 c  
 nerones, 119 b  
 neronianum institutum, 446  
 neronis sævitia, 21 a  
 crus in nervo, 137 c  
 in nervum artari, 160 c  
 nervos in sonum strinxit, 105 b  
 nervi ad libidinem, 8 d  
 nicander, 487 a  
 nidor, 22 a nidor exilis, 25 b  
 nidor Spiritus sancti, 554 a  
 de nidore concipere numen, 22 d  
 nidore thuris agitabitur, 170 a  
 nidoribus spurcis verberari, 137 c  
 de nidoribus philosophiæ, 266 c  
 nidoris vilissimi spiritus, 880 e  
 nidorosa sacrificia, 213 a  
 nigridius hæret, 418 c  
 nigrati iguorantiæ tenebris, 69 b  
 nigriani, 29 b  
 nigri, 12 a  
 nihil expectabat, i. *non*, 33 c  
 nihil nostra refert, 72 a  
 nihil obstrepere religioni, 390 d  
 nihil amarius, 419 c  
 nihil faciens præceptum legis, 32 c  
 nilus non ascendit in arva, 46 b  
 nilus non redundavit, 198 c  
 nimis plurimum, 547 d  
 ninive, 553 d  
 niniviticum justitium, 115 a  
 nivescunt lavacro, 109 c  
 nulla nobiscum est, 32 a  
 nocentiæ judex & exactor, 524 b  
 nocere nascentem, i. *nocere nascenti*, 32 b  
 per noctem etiam adorandum Deum sibi  
 esse, 168 d  
 nocturnæ convocationes, 168 d
- & quid ego nodosus, cum Apostolus ab-  
 solutus, 353 a  
 nolentia, 378 d  
 nomen Christianum laceffit, 93 c  
 nomina interdici & esse, 41 d  
 nomina servorum, Alexander, Darius,  
 Holofernes, 368 d  
 nomina ex comparatione criminum, 404  
 d  
 nominalium solemnitas, 95 c  
 nominatiora pericula aut vota, 277 a  
 confessio nominis, i. *Christiani*, 3 c 101 a  
 nominis subjectione, 170 a  
 nominis odium, 496 b  
 nominis causa, 349 b  
 per nominis proprietatem possidebat veri-  
 ritatem ejus, 455 d  
 nominis mutatio, 193 d  
 nominum divinorum numerus, 226 d  
 nominum fides, 318 c  
 nomen extraneum publicanorum, 561 c  
 nondum compotem Dei, 555 d  
 nona dirimendis stationibus, 549 b  
 non ultra nonam jejunandum, *ibid.*  
 fama nonnunquam in barbaros calumnio-  
 sa, id est, *semper*, 300 b c  
 ad nostra turbantur, 550 b  
 notæ militum, 124 c  
 notæ tenebræ, 575 a  
 notarius, 71 a  
 usque in notationem, 545 b  
 novacula mutare vultum, 82 e  
 novamen novum, 551 b  
 novationis illicitum, 18 d  
 novella secta, 285 c  
 novellitas, 501 b  
 novellitas Præxæ  
 novercam insultantem de exuviis privi-  
 gni, 7 c  
 nove vivitis, 29 b  
 novi ac novi, 116 d  
 noviani fullones, 173 a  
 novitates admittit disciplina, 117 c  
 novitati suæ stare religionem mentiuntur,  
 novitatis nomine incusant, 549 b  
 novitiola paratura, 73 a  
 novitioli catechumeni, 124 a  
 novum vitii, 113 b  
 novus explicat, 30 a  
 vel una nox, 50 d  
 nox adultera, nox vera, 2 d  
 noxietas, 531 d  
 nubat cui volet, 529 a  
 nubere in Domino, 109 a  
 non nubendum ethnicis, 24 a  
 nubes numeret orans, 33 b  
 nubila expectatis, 149 a  
 nubilo livet, 113 a & b  
 nubilum, 258 d  
 nuceta in cœlestibus, 49 d  
 nucleus olivæ, 553 d  
 nudipedalia, 118 b  
 nudipedem rigere, 400 d  
 nullificamen populi, 426 d  
 nullificatio, 553 a  
 nullificet non manducantem, 21 b 25 b  
 numa, 217 a  
 numæ superstitiones, 58 a  
 numentinus, deus, 37 a  
 ex numeris Deus, 30 b  
 numerorum vis, 506 c  
 numerose loqui, 522 a  
 numerus incipit post unum, *ibid.*  
 numerus est, quod non unum est, 537 b  
 nummaria fuga est, redemptio, 114 b  
 nummum examinare, 114 b  
 nummus ne scalptus, ne rasus, ne adul-  
 ter, *ibid.*  
 nummus, injustitiæ auctor, dominator se-  
 culi, 448 d  
 nuncupantur titulis, 273 d  
 nundinatio capita, 174 b  
 nundinæ libidinum, 117 b  
 nundinare abusui, 62 c  
 nuntiatio esset in expedito, 53 a  
 nuptiæ de aspectu & animo fiunt, 179 c  
 nuptiæ, *matrimonium*, 262 b 519 c  
 nuptialium solennitas, 95 b  
 nuptiarum passio, 179 c  
 nuptias necessarias quæ faciant, 163 b  
 in nuptias incidistis, 182 b  
 nuptias sublatas restaurare, 519 c  
 bonas nuptias feceris, 524 a  
 nuptias deducimus, 545 a  
 nuptias semel plures, 558 d



de secundis Nuptiis provocandis retracta-  
vit, 523 b  
Nuptiæ impares, 171 b  
Nuptum venientes, 102 b  
Nutricare, 391 d  
Nuru tradere, 117 a  
Nux perfici, 49 d

**O**Bba, 14 a  
Obamulabor, 448 a  
obaudientia, 519 d  
obduci animam corpore, 288 b  
obduceris, 247 c  
obducimur, 39 c  
obducitur de bono sectæ hujus, 31 a  
obducitur altercatio diversæ partis, 550 b  
ex his manifestissime obducitur, 473 b  
obducti, revincentur, 326 c  
exhibe, & obduxeris, 375 d  
obduxero adulteros ejus capituli, 231 d  
obduxero diversæ partis præsumptionem, 559 d  
obduratur in callositatem, 53 a  
obdurat hominum mentes, 224 b  
obelisci enormitas, 76 b  
obeliscus in circo, 244 d  
obex præscriptionis, 496 c  
nullum illi venabulum obfirmabit, *resiste-  
re poterit*, 281 c  
obfusio, *rubor*, 523 d  
fluminum viz obhumando, 113 a  
objectare violentiæ, 492 a  
objectantur nobis exempla, 107 b  
obire sacramenta, 522 b  
oblaqueare argento gemmas, 329 c  
oblatio confirmat matrimonium, 171 c  
oblatio panis, *Mitaræ*, 217 b  
oblationem Deo offerre, 180 c  
oblationes pro defunctis, 102 a  
oblectator hominis sui Deus, 105 c  
obligamenta & onera legis, 410 b  
obligamentum, 94 d  
obligamentum capitis, 109 d  
obligare, 81 a  
obligare sacrificio, 294 a  
obligari sacerdotiis, 86 b  
obliqua dicta, 52 a  
obliquatus infans in exitu uteri, 282 d  
oblitterare debeat quod habeat, 164 c  
oblitteraram licentiam, 526 d  
oblitteraverunt solitudines fundi amœni, 286 c  
oblitterari fidem, 168 c  
obliti agitis, 60 d  
oblitos agitis, 11 b  
oblocutus aliquid pro tempore, 536 a  
obmuffant Poetæ, 276 c  
obmuffant de Cæf. 115 c  
obmutuisset Paracletus, 550 d  
obnexus violentiorum contractum, 454 b  
obodas Deus, 58 a  
obopunt baptismo, 125 a  
obroditis, 383 d  
obscurat, 44 b  
obscurat cetra, 8 b  
obscurat sanguinem palma, 492 b  
obscuratus figuris, 201 c  
obscurius miseretur quam indignatur, 564 c  
obsecutor, 388 d  
obsecutor legis, 420 b  
observatio, 101 c  
obsignat carnem, 164 d  
obsignare se spadonatui, 158 c  
obsignat deos, 91 b  
obsignata fides, 92 b  
obsignatio fidei, 125 b  
obstitus aquis, 113 a  
obsolefacta vox, 179 c  
vestitum obsolefactent nuptialem, 492 c  
obsonare bubulam, 37 d  
omnes idololatria oblectrice nascuntur, 31 a  
oblectrices carnifices, 535 b  
oblectrices trucidando conceptui adultero, 558 a  
obstinatio non sacrificandi, 3 a  
obstrepente gratia voluptatis, 82 b  
obstrepere religioni, 72 a  
obstrepi usui, 103 d  
obstrepiunt pudicitie, 158 a  
obstrepiacula, 374 d  
obstructi, a custodibus, *prohibiti*, 125 c  
obstrepiunt defensionem, 1 a

obstruimus gradum, 26 a  
obstruitur legum auctoritas, 5 c  
obtrundam fidem tuam, 461 c  
obtriti corde, 426 c  
obtrundebat errorem Scribarum, 455 c  
obtrusio salutarium sensuum, 399 d  
de obvenientia, 261 a  
obventitiæ bonitatis, 382 c  
obumbrans corruptelam, 105 c  
obumbrare laureis postes, 29 a  
obumbrare nos Deus potest in medio po-  
pulo conversantes, 638 c  
obumbrata Judæis, 36 d  
obumbratur sapere nostrum in somnis, 298 a  
occasio luxuriæ, 28 d  
occasio sanctæ feminæ, 156 a  
usus non est in occasionem, 522 d  
occasiones Scripturarum, 365 a  
occidi magis licet quam occidere, 30 b  
occiditur homo quum inquinatur, 558 a  
occisæ in publico castitati, 117 b  
occisoria, 288 d  
occultæ conjunctiones, 557 b  
occupare principatum, 215 a  
occupatur oculis, 16 d  
occupavit vocabulum, 328 c  
occurrere patitur dignis simul & indignis, 140 b  
occurri poenitentiae conditioni, 212 c  
ociofo coronamento, 100 a  
octavus quisque dies festus, 94 b  
in agnitionem veritatis ocularet, 21 b  
oculare purpura vestes, 560 b  
oculare suos pullos hirundo, 128 c  
oculator Deus, 394 d  
oculi ad libidinem, 174 a  
oculis tenus, 32 d  
oculis percutitur, 181 c  
clausis oculis, 357 b  
uno oculo liberato, 182 c  
oculos fuligine porrigunt, 156 b  
odeum, 350 d  
odientes, 428 c  
non odies fratrem, 451 c  
odit hominem ut nosset, 270 d  
oditur secta, 5 a  
odor nutritis, 25 a  
odorare canales, 118 a  
odorum incendia, 92 a  
oconomia, dispensatio, 501 b  
oecomia sacramentum, *ibid.* c  
oedipus, Tragedia, 10 c  
oedipus trucidatus oculos, 50 d  
oenotria, 61 d  
ocriculanorum Valentia, 24 b  
offarcinaram oneribus, 439 a  
offensa, 120 b  
offensione signandi vocis articuli, 36 d  
offerentia causarum, 439 a  
offerentes afflictationem suam Deo, 556 b  
offerimus Deo xerophagiarum hebdomadas  
duas, 552 c  
offerre aquæ calicem pauperi, 553 a  
offerre reum, 227 d  
offerre oscula proquinquis, 3 c  
offerre aquam sanctorum pedibus, 7 b  
offerre panem doctrinæ, 169 a  
offerre orationem & actionem gratiarum  
apud Ecclesiam, 417 b  
offerre annuis diebus, 420 c  
offers & tinguis, 531 a  
offert pelum discipulorum pedibus, 522 a  
officia ætatis, 105 c  
officia sexus, 163 c  
cum officia pulsantur, gravior invidia est  
in præsidem, 168 c  
officia divina angelos credimus, 295 a  
officia militaria redimere, 292 b  
officia cibi demorari, 543 b  
officia Ecclesiæ Christi, 545 b  
officia stationum, 559  
officina divina, munia, 550 d  
officia curantia Deum, 553 c  
officiales, 46 a  
officiales Principis, 502 b  
officii detractatores, 55 a  
de officio suggeri, 71 a  
in officio sexuum solemnem, 284 c  
officiorum divinarum remedia, 552 a  
officium reddere, 96 a  
officium, 118 c  
officium pabuli retardati, 550 a  
officium facere Domino, 551 c

officina promulsi exstructa, 119 a  
officina hominis producendi, uterus, 403 b  
offocant fluctus, 99 e  
offulæ, 9 a  
offulit, 45 b  
offundit haustus pestilentes, 363 b  
offunderetur unguentis, 21 d  
offuscare justitiam de mali causa, 116 a  
offuscatio deorum, 388 b  
pertinet ad offuscationem carnis, i. *inju-  
riam*, 28 a  
ob ea quis offuscetur, 351 b  
olea signum pacis, 82 b  
oleaster de olivæ nucleo, 227 b  
oleastro Hercules coronatur, 215 b  
oler incendio terra, 104 c  
olentia soavis, 32 d  
in oleum igneum demersus, 393 a  
oleum divinæ unctionis, 215 a  
olitorium forum, 343 c  
oluscula decimantes, 13 d  
olympii, 44 d  
olympici pyætæ, 54 a  
omnem mundi censum, 554 c  
omnia sacramenta cognoverat Paulus, 87 a  
omnia homo non est, 339 a  
omnia potius interpretandus quam adver-  
sus omnia, 441 a  
omnia sanctus Christus, 515 c  
omnibus omnia factus sum, 575 a  
omnibus gentibus nemo regnavit, 93 d  
189  
omni, *omnibus*, 115 b  
omni continentia expressi, 33 b  
omni capitolio præposuisset, 25 a  
omnifariam, 391 b  
omnis mulier, 489 b  
omnis sermo turpis non procedat de ore,  
i. *nullus*, 177 d  
352 c  
omphale, 569 d  
62 d  
onera matrimonii, 116 b  
cum oneraretur immundus spiritus, 164 b  
onochoetes, 83 c  
obnubilanda, 16 c  
ops, dea, 50 b  
61 b  
opere structoræ, 61 b  
operabitur prælio, 107 b  
operabitur ense, 193 c  
operantior, 383 b  
operaria ergastula, 288 d  
operarii dolosi, 477 a  
operas nostras publicamus, 34 a  
operata domesticis judiciis, 1 a  
operata, modulata, 388 a  
operatio dilectionis, 31 b  
operatio elemosynæ, 108 b  
balneis operantibus, 33 b  
non alia operatior vis est, 306 a  
operantior bonitas, 383 b  
operantur ætates per corpora, 305 b  
operari æmulationem, 37 b  
ratio operatrix mortis, 502 c  
operationes non necessarias, 261 a  
operosis officiis rudem fidem dedolantis,  
391 b  
operositas crinium, 136 a  
operositas ordinandi crinis, 157 a  
operositas, 159 a  
operosius ornari, 109 d  
operosissimis superstitionibus, 21 b  
operosissimo descrobes auro, 329 c  
operum juga rejecta sunt, non disciplina-  
rum, 558 b  
opifex quilibet Christianus, 36 a  
opimior anima, 268 a  
opimitate Dominici corporis vescitur, 562 b  
opimissimi bovis, 58 b  
opimosus, 452 a  
oppanfa est, 38 c  
oppanso velo, 16 a  
de oppanfo corporis, 305 b  
opici, 502 a  
opifices, *ibid.*  
de mediocribus oppido, 114 b  
oppignerasset pronubo annulo, 7 b  
ut opportunitatem tibi ferves, 568 d  
opprimimur in congregationibus nostris,  
8 a  
opus Dei etiam sabbato, 424 b  
oracula, 22 b  
orandi instantia, 452 d  
orantis Christiani habitus, 27 c  
orare apice nudo manibus expansis, *ibid.* b



- orare de pectore, *ibid.*  
orare pro Imp. *ibid.* d  
orare manibus expansis, cadentibus pe-  
tus, genibus positus, 196 a  
orare manibus expansis, 408 a  
orare pro mortuo, 531 a  
oratum convivium dirimit, 32 a  
oratio prægustatur, *ibid.*  
oratio Dominica, 129 130 131  
oratio de conscientia procedit, 523 c  
oratio pinguior cum jejuniis ad vesperam,  
550 a b  
oratio ordinaria, 553 b  
spiritus orationem deducit ad Deum, 523  
d 523 c  
orationem commendare, 548 a  
orationem immolare, 550 b  
orationes littorales, 50 a  
ad primum alitum orationis, 302 a  
orationis minister spiritus, 623 d  
orator, 453 a  
oratum per noctem exurgere, 169 a b  
orbana, dea, 63 a  
orbem totum velut nidum manu adpre-  
hendit, 510 a  
orbi, 535 a  
orbis clades ante Christi adventum, 32 c d  
ex quo orbis accepit Christianos, 33 a b  
orbis citri Cic. 119 a  
orbis alius Sileni, 242 a  
orbitates aucupare, 149 b  
ordinamus tabulas, 161 a ordinare secu-  
lum, 17 b ordinaria oratio, 133 a nun-  
quam ordinarie tractant, 326 c ordina-  
ria oratio, i. Dominica, 553 b ordina-  
rius usus, 103 c ordinas potestates,  
495 d ordinandi crinis operositas, 157  
a ordinatur saluti, 362 d ordinato mun-  
do per elementa, 225 a ordinationes  
hæreticorum temerariæ, 217 c ordina-  
tis quæ ad officium prædicandi, 20 d  
ordinavit Deum sensus, 103 b  
ordines publici, 108 d  
ordinis ratio in maleficio nulla est, 145 d  
ordinis ratio, 377 b  
ordo dispositio meritorum, 355 b  
ordines Ecclesiastici, 525 a 533 b  
ordinis confessus, 522 a  
ordo ecclesiasticus, 89 a  
ordo sacramenti, 15 c  
ordo sacerdotalis, 522 a  
ordo & Plebs, *ibid.*  
ordo Ecclesiæ, 552 a  
ordo temporum sternitur, 340 a  
ordo capitulum Decalogi, 557 c  
organum temporum, aer, 259 b  
organa membrorum, 103 b  
organis & liris, 77 c  
oriens Christi figura, 251 b  
ad orientem præcari, 16 b  
orientis ales, 332 c  
orientis virtus, aurum & odores, 404 c  
originales auctores, 19 a  
originales Ecclesiæ, 209 a b  
originales personæ, 528 d  
origines rerum, 461 a  
orionis armati manus, 496 b  
oris spectaculum, 82 a  
oris spelunca, 363 a  
oris onor, *ibid.* d  
oro te, 441 d  
orpheus, 21 b  
ortygometra, 442 c  
oscillum penduli impetus, 112 b  
oscillum de axe suspendens, 272 c  
oscitans vespitur, 114 c  
oscula offerre propinquis, 7 b  
oscula sancta, 195 a osculari vincula mar-  
tyris, 168 d osculis figere pedes, 432 a  
osculum, signaculum orationis, 135 a  
osculum sanctum, 169 a ad osculum  
convenire, *ibid.*  
osiris, Liber, 104 c  
osiris in vivo quæritur, 373 a  
osiridis vestis, linteus, 105 c  
osiridis mater, 115 a  
ossa quæ obroditis, 383 c d  
ostensiones duæ, duo testamenta, 405 b  
ostentamen iudicii, 498 b  
ostentatoria virginitas, 174 b  
ostia in balneis adorari, 95 a  
otiosum est, 11 b  
otiosum videri potest, 121 b  
otiosum est nobis, 164 a b  
uva in circo, 76 b  
avantur æcurrit, 260 b
- ibid.*  
*ibid.* d  
196 a  
408 a  
531 a  
32 a  
*ibid.*  
129 130 131  
523 c  
550 a b  
553 b  
523  
548 a  
550 b  
50 a  
302 a  
623 d  
453 a  
169 a b  
63 a  
510 a  
535 a  
32 c d  
33 a b  
119 a  
242 a  
149 b  
161 a  
133 a  
326 c  
553 b  
103 c  
495 d  
362 d  
225 a  
217 c  
20 d  
103 b  
108 d  
145 d  
377 b  
355 b  
525 a  
533 b  
522 a  
89 a  
15 c  
522 a  
*ibid.*  
552 a  
340 a  
557 c  
259 b  
103 b  
77 c  
251 b  
16 b  
332 c  
404 c  
19 a  
209 a b  
528 d  
461 a  
496 b  
82 a  
363 a  
*ibid.* d  
441 d  
21 b  
442 c  
112 b  
272 c  
114 c  
7 b  
432 a  
135 a  
169 a  
*ibid.*  
104 c  
373 a  
105 c  
115 a  
383 c d  
405 b  
498 b  
174 b  
95 a  
11 b  
121 b  
164 a b  
76 b  
260 b
- ovidii metamorphosis, 55 c
- P
- Pabuli recusati, recisi, retardati offi-  
cia, 550 b  
pabulum infanticidii, 7 c  
pacator operum somnus, 298 c  
pace condita, 302 a pacem in Ecclesia  
non habentes, a martyribus impetrant,  
137 a pace studiorum suorum, 138 c pa-  
cem recepturus, 212 b pacem miscere,  
217 b pacem Ecclesiis Asiæ & Phry-  
giæ inferentem, 401 a pacem humanam  
consequitur, 557 a pacem a martyri-  
bus quærent mœchi, 575 a pacem Ec-  
clesiasticam reddidit, *ibid.* c ius pacis  
communicate, 173 d salutatio in pacis  
nomine appellant Judæi, *ibid.* pacis Ec-  
clesiasticæ postliminium, 567 b pax Dei,  
153 b pax conferenda cum fratribus,  
134 c pax & gratia, 466 d nec sangui-  
ni, nec idololatriæ pax redditur ab Ec-  
clesiis, 564 b  
pacatorium iudicium, 446 d  
de utilitatibus suis cum odio paciscuntur,  
4 d  
pactus ignoscere, 121 a  
pactus est nobiscum Spiritus sanctus, 564  
d  
pacuviana testudo, 114 b  
pædagogia aulica, 14 b  
pædagogium, 253 d  
pædagogus pessimus Socratis dæmon, 264  
b  
pædagogatus, 256 b  
pænula Pauli Ap. 105 c  
pænulæ odium, 7 a  
pænulas gravissimas, 200 a  
pagana fides, 107 d  
pala quæ Dominicam aream purgar, 470  
b  
palabundi, 19 a  
paleæ levis fidei, 203 b  
palæstina, 6 b 32 d  
palæstra Christiano carcer, 138 b  
palæstræ studia, 115 c  
palæstræ opinionum, 265 d  
palæstrica, 81 a  
palæstricam exercent, 29 b  
pallas Attica, 16 a  
fermo palliatus, 119 b  
palii quatuor anguli, *ibid.* c  
pallium duplex Crætetis, 118 b  
palmaræ, 69 b  
palmaræ togæ, 108 d  
palpantes ad tribunal Christo, 85 a  
palos terminales figitis Deo, 550 d  
oarvuli pueri, 438 a  
pancarpos, 256 a  
pandora, 104 b c  
pangit gratiam, 35 d  
panem corpus suum app. 196 c 408 b pa-  
nem de cœlesti repromissum, 325 b pa-  
nem quo ipsum corpus suum repræsen-  
tat, 372 b super panem gratiarum actio-  
nibus fungi, 377 c doctrinæ suæ panem  
offert, 417 b panem velut cinerem, pa-  
nem solum, 548 d panem mandat po-  
stulandum, 553 b panis nostri aliquid  
in terram decuri, 102 a Panis solus ne-  
cessarius Christianis, 132 a panis qui  
dicitur, 169 b panis oblatio in sacris  
Mithræ, 216 d panis quotidianus, 442  
a panis pro mundi satute, 318 d 457  
d panis corpus Christi, 418 a panis,  
vetus figura corporis Christi, 458 a  
panis & calicis sacramento probavimus  
Dominici corporis veritatem, 470 d  
panis angelicus manna, 546 d  
panis, prædicatio, 539 a  
pannum hæreticæ novitatis adfuit, 423  
a  
pangere filios, 10 c  
pantomimus, 80 c  
Papa benedictus, 564 c  
papaver ficus, 215 b  
papias leges vanissimas, 5 d  
papilionem militum, 138 a  
papiliunculi, 287 c  
par ejus, 80 c  
par magnitudinis, 149 a  
par turpissimum duorum masculorum, 255  
a  
parem homini necessariam prospexit Deus,  
521 b
- 55 c  
550 b  
7 c  
298 c  
302 a  
137 a  
138 c  
212 b  
401 a  
557 a  
575 a  
*ibid.* c  
173 d  
*ibid.* c  
567 b  
153 b  
134 c  
564 b  
446 d  
4 d  
121 a  
564  
114 b  
14 b  
253 d  
264  
256 b  
105 c  
7 a  
200 a  
107 d  
470  
19 a  
203 b  
6 b 32 d  
138 b  
115 c  
265 d  
81 a  
29 b  
16 a  
119 b  
*ibid.* c  
118 b  
69 b  
108 d  
85 a  
550 d  
438 a  
256 a  
104 b c  
35 d  
196 c  
408 b  
325 b  
372 b  
377 c  
417 b  
548 d  
553 b  
102 a  
132 a  
169 b  
216 d  
442 a  
318 d  
457 d  
418 a  
458 a  
470 d  
546 d  
539 a  
423  
10 c  
80 c  
564 c  
215 b  
5 d  
138 a  
287 c  
80 c  
149 a  
255  
521 b
- parabolæ Christi, 421 b  
parabolæ, figura, 440 b c  
parabolarum ad interpretationem quid ob-  
servandum, 560 b  
paracleti agnitio, 501 a  
paracletus, 173 b c 543 c  
paracletus vicarius, 257 c  
paracletus advocatus, 505 a  
paracletus, pro auctore citatur, 527 a  
574 a  
paradigmate Platonico, 299 d  
paradisi colonus, 142 d  
paradisi compos etiam ante martyrium Pau-  
lus, 497 d  
paradiso, non inferis deversurus, 351 b  
in paradiso sequestrari omnem animam in  
die Domini, 306 a  
paradisus, 37 c 517 a 525 a  
paræ tunica, 112 a  
paralyticos restringere, 20 a  
parafiti, 32 b  
paratura angelica, dæmoniaca, 26 a  
paratura novitiola, 37 a  
paratura spectaculorum, 74 d  
paratura Evangelii, 101 a  
paratura materiarum, 115 b  
paratura mundi, 260 a  
paratura ad ædificium, 381 a  
paratura authentica, 414 d  
paratura pabuli pridiana, 423 d  
paraturæ cœlestes, 22 b  
pathedri spiritus, 285 d  
parentant memoriis, 75 c  
parentant impensissimo officio, 325 a  
parentare marito abstinentiam nubendi,  
168 d  
parentaræ mortuos, 524 b  
de parentatæ non edimus, 74 a  
parentatio, 78 c  
parentes negare, 315 c  
in parentes secunda a Deo religio, 557  
b  
paventina, dea, 60 c  
parere debito tanto, 330 c  
pares nostri, 4 a  
paria gladiatorum, 14 b  
paria gladiatoria, 48 c  
pariari Deo *parem esse* 329 a pariari Deo,  
486 b pariasset comæatus hic vita,  
286 d  
cui per omnia pariaverint parabolæ, 445 d  
paricidialis libido, 560 b  
paracidium homicidio differt, 9 c  
paries medius, 482 d  
parietina forma, 373 b  
pariter ætate est Inacho, 18 a  
parsimonia carnis, 523 b  
in partes non devenire, 233 c  
ex parte Romana, 20 b  
parthenii, 29 b  
parthi, 30 b  
parthorum perones bullati, 159 a  
partiaria exitii, 379 a  
partiarii errores, 393 c  
partiarios sententiæ illorum, 326 a  
participare idolothya, 93 b  
participare depoculo, 170 a  
in Partu expirat, 533 b  
partialis sanguis, 434 c  
partus, 435 d 436 a  
partus tormenta, 403 b  
nisi parum idololatriam admisit, 86 c  
Pascha & Pentecoste baptismi duo, 232 b  
pascha, figura Christi, 469 b  
pascha celebramus annuo circulo in men-  
se primo, 552 b  
pascitur luce, 304 a  
Pasqua acurior, 22 a  
pascunt patientiam, 498 a  
passibiliter, 297 c  
passio spiritus, 79 c  
passio nuptiarum, 179 d passio prægnantis,  
282 passio genitalis, vulvæ, 323 a pas-  
sio nuptialis adaperit vulvæ, 324 d pas-  
sio resurrectionis, 345 b passionalis ca-  
ro, 66 b passiva adoptatio, 54 a Passi-  
va concessio, 556 c passive currunt, 545  
a passivitas luxuriæ 10 c passivitas fal-  
lit, 105 c passivitas, 117 a passivitas &  
turbulentia, 248 a passivitas vitæ, 261 c  
passivitatem sententiæ meæ permisit, 429 d  
passivus utiliter, 429 & passivus, *ignobi-*  
*lis*, 325 a Passivus convictus, 374 c  
passivus census, 528 b  
passus negotiorum meæ opinionis, 172 a  
passus hujus præsumptionis instinctum, 336 b



|                                                                                    |                                                                             |                                                             |
|------------------------------------------------------------------------------------|-----------------------------------------------------------------------------|-------------------------------------------------------------|
| Passus exemplum dominicæ passionis, 562 d                                          | Penes Deum fuerant, 205 b                                                   | personæ originalis, 528 d                                   |
| passa porticibus Atticis, 65 a                                                     | pennatulos, 48 d                                                            | personæ acceptatio, 558 d                                   |
| passinatio, 521 d                                                                  | penetrabilis dæmonis, 83 c                                                  | personam aut cassidem inducere, 318 a                       |
| pastores in pace leones, 101 a                                                     | pensare pretium, 62 c                                                       | personarum exceptio, 29 d                                   |
| pastores mali, improbe vescuntur de pecoribus, 537 a                               | penitatur, 6 b                                                              | perspicax ejusmodi sensuum, 339 a                           |
| pastores pravi, 56 a                                                               | pentecoste, 94 b                                                            | pertinenti ad Deum feminæ, 162 e                            |
| una pastoris ovicula, 126 d                                                        | penula Pauli, 134 a                                                         | pertinentius, 419 c                                         |
| pastoris scriptura, 563 a                                                          | penulatos audit Deus, 148 a                                                 | petitiones delegantur in Ecclesia, 270 a                    |
| patagio inaurator, 114 a                                                           | penuria mundi, 324 c                                                        | petra Christus, 227 c                                       |
| patefacti corporis lege, 324 c                                                     | peperit & non peperit, 39 c                                                 | petri & Joannis prærogativæ, 209 c                          |
| pater retro patiens, 4 d                                                           | Peplus, 118 a                                                               | petri nomen, 425 b                                          |
| pater sacrorum, 9 a                                                                | peragenor, deus, 60 c                                                       | petro potestas data a Christo, 574 a                        |
| paterfamilias, non dominus, 28 c                                                   | peræquare debet fides, 286 a                                                | petrus a paulo reprehensus, 210 a                           |
| paterfamilias investis, 179 d                                                      | peræquare gratiam, 558 b                                                    | petrus exarmatus a Domino, 97 c                             |
| pater & filius, 502 a                                                              | nunc peræquat, nunc privat, 265 b                                           | petrus carissimus discipulorum, 425 b                       |
| pater de Deo, 22 d                                                                 | peræquatio exemplorum, 561 a                                                | petrina acie circumcisi, 194 a                              |
| patibulum, 13 a                                                                    | percuti nos ajunt cum Galatis, 545 a                                        | pertunda, dea, 60 c                                         |
| patiens maritus, 169 a                                                             | percutitur dissidentia, 487 a                                               | perversissimum, 318 c                                       |
| patientia canina, 140 b                                                            | perdeleantur, 197 d                                                         | in perversum transfugæ, 2 c                                 |
| patientia Christianorum, 428 d                                                     | perdere penitentiam, ut perdere operam, 567 d                               | in perversum æmulari, 213 a                                 |
| patientiam pascunt fiducia ultionis, 31 c                                          | perditio, & desperatio, 39 c                                                | in perverus quisque, 504 d                                  |
| patientissime subministrant uxores, 92 c                                           | perditissimus Judæus, 50 b                                                  | pervigilia Christianorum, 232 b                             |
| patrem sepelire, 389 b                                                             | tam perditus, 228 d                                                         | pervixissent, 305 b                                         |
| patres in filiis puniri, 61 a                                                      | perditrix castitas, 524 d                                                   | pervolat turres, 22 d                                       |
| patriarcha deorum, 236 b                                                           | perducere unguento, 432 b                                                   | vaga & pervolativa, 299 b                                   |
| patriarchæ Hereticorum philosophi, 266 b                                           | perductores, 34 c                                                           | pestum abiisse, 32 d                                        |
| de patruitis, 256 a                                                                | pereger, 169 a                                                              | petere de apro, de cervo, 10 d                              |
| paucæ adversus plura defendunt, 511 d                                              | peregrinitas, 153 b                                                         | petulantia manus, 81 a                                      |
| paucis amat veritas, 396 c                                                         | peregrinus, 138 d                                                           | phanerotes Apellis, 22 c                                    |
| pauli penula, 134 a                                                                | peremptorium dictum, 555 a                                                  | phantasmata Castorum, 87 b                                  |
| pauli Apostoli virtutes, 567 d                                                     | dentes incorruptos Perennare, 350 d                                         | phantasmatibus servire, 58 c                                |
| paulo perperam adscripta, 231 d                                                    | perennare jejunium quadraginta diebus, 547 b                                | pharaonis somnium, 365 a                                    |
| paulo adscribere solent Lucæ digestum, 416 a                                       | perennat foliis, 123 a                                                      | pharetris de jugo suspensis, 58 c                           |
| paulus magister, 405 b                                                             | perfecte, 34 d                                                              | pharia, 104 c                                               |
| paulus inluminator Lucæ, 414 c                                                     | perfectæ ferruginis gladii, 330 a                                           | pheu! 253 d                                                 |
| paulus, tantæ constantiæ vir, ne dicam Spiritus Sanctus, 469 a                     | malitia perfectior, 377 d                                                   | phidiz ara, 23 d                                            |
| pavoninus ornatus, 25 b                                                            | perfectissimus gladiator, 136 a                                             | philomela, 46 a                                             |
| pauperes ritus, 25 b                                                               | perfectus, 35 a                                                             | philosophus gloriæ animal, 36 37 38 48 c                    |
| pauperius incedit, 159 d                                                           | perfectus magister innocentie Deus, 34 d                                    | philosophi sapientie mancipis, 54 b                         |
| paupertas, Deo grata, 144 a                                                        | perficiendi infelicitas, 122 c                                              | philosophi alicujus sapientie animalia, 140 a               |
| paupertas lucis, 147 d                                                             | perficiet munus ad altare, 147 a                                            | philosophi patientiam laudant, <i>ibidem</i> & b            |
| paupertina superstitio, 63 d                                                       | performantur ad malum, 2 c                                                  | philosophi patriarchæ hæreticorum, 236 b                    |
| paupertinæ elementa, 372 b                                                         | perfidit pudore, <i>ibid.</i>                                               | philosophi de quorum ingeniis omnis hæresis animatur, 371 d |
| pantomimus, 82 d                                                                   | perfidit Vulsinius ignis de cælo, 32 d                                      | philosophia eliquis, 119 c                                  |
| pavus in cibis, 119 b                                                              | perfidit, in baptismo, 301 b                                                | philosophia secularis, 204 b                                |
| peccantia, 196 b                                                                   | periclitatur subui, 545 c                                                   | philosophia jejunantes, 268 a                               |
| peccata extraordinaria, non naturalia, portentosa, 480 a                           | periclitantur judicari, 557 b                                               | philosophie intentio enormis, <i>ibid.</i> b                |
| peccata remissibilia & irremissibilia, 536 c                                       | periclitantur circumstantia, 231 a                                          | philosophorum impunitas, 35 c                               |
| peccata remissibilia, 359 d                                                        | perinde nunc & a nativitate defendimus societatem carnis atque animæ, 293 a | philosophorum licentia, 42 b                                |
| peccata inconcessibilia, 562 c                                                     | perindigere, 498 d                                                          | per philosophatas doctrinas, 266 b                          |
| peccata naturalia, peccata voluntaria, <i>ibid.</i> d                              | crus pericellio lætatum, 160 c                                              | philosophorum diversitates, 265 d                           |
| peccata non remissibilia, 564 a b                                                  | perjuria, 48 a                                                              | philosophus in purpura, 117 c                               |
| peccata leviora, & majora, 571 a                                                   | perluminat cæcam, 309 d                                                     | philumene virgo, 212 a                                      |
| peccatela, peccantia, 294 b                                                        | permeator universitatis, 19 c                                               | philyræ tenus, 115 d                                        |
| peccator omnium notarum, 129 a                                                     | permissionis causa suspecta, 163 a                                          | phoenix, 332 e                                              |
| mala, non peccatoria, sed ultoria, 394 a                                           | permittitur, quod an bonum sit in dubio est, 522 c                          | phosphorus rhetor Carthaginensis, 253 c                     |
| peccatrix femina, 563 b                                                            | perones effeminati, 118 b                                                   | phryges primi genus, 45 d                                   |
| peccatum dimittet Deus solus, 228 a                                                | perones parthorum bullati, 159 a                                            | phrigo detexit, 86 d                                        |
| pecora & bestie, 237 c                                                             | perora, age jam, 309 b                                                      | phrigiones, 150 d                                           |
| peccines Solis, 251 c                                                              | perora in illa opera, 403 a                                                 | phryne, 14 a                                                |
| peculia naturalia animæ, 251 c                                                     | perorant exitum urbium Prophetæ, 337 b                                      | physica theologia, 54 d                                     |
| peculiariter negaverunt, <i>peculio in libidinem inconcessam abutentes</i> , 256 c | perorare amarioribus, 13 b                                                  | physcone impurius, 116 c                                    |
| peculium sequestraverat, 259 d                                                     | perorabimus, 82 d                                                           | pietoris cauterium, umbra, lumen, 233 c                     |
| peculium servi, 337 d                                                              | perorabit zelus fidei, 88 c                                                 | pictura pastoralis in calice, 563 a                         |
| pecunia Marcionis, projecta cum Marcione, 415 b c                                  | peroraverint Prophetæ ad Judæos, 17 c                                       | pigmenta medicinalia, 91 a                                  |
| pecus totum, caro & anima, 345 c                                                   | perorem de horrendo loco, 78 d                                              | pigmenta, 488 c                                             |
| pecus post figuram in utero, 435 d                                                 | ne singulis perorandis immoremur, 288 b                                     | pigmentata, 161 a                                           |
| pedalis orbis Solis, 56 a                                                          | perorem necesse est, 140 a                                                  | pigmentum muliebre, 157 c                                   |
| pellicatus, 558 a                                                                  | perosior veritas, 265 a                                                     | pignoratos in eamdem spem superinducendi, 476 d             |
| pellicea tunica, <i>superficies carnalis</i> , 259 d                               | perosius nihil Deo gloria & studio hominibus placendi, 182 a                | pilatus, 20 d                                               |
| pelliceæ tunica, 150 a                                                             | perosus Deo, 123 d                                                          | in cognitionis pilati, 262 b                                |
| pellicia tunica, cutes, 329 b                                                      | perpastinantes usum divitiarum, 158 b                                       | pileum petere, 81 c                                         |
| pellicis dolor, 108 b                                                              | perpetrabile, <i>factu facile</i> , 167 a                                   | pilo contunderetur, 37 d                                    |
| pellucido textu, 116 d                                                             | perperam philosophantes, 440 c                                              | super pilum requiescens, 107 c                              |
| penates, 47 c                                                                      | in ignem perpetem & jugem, 17 c                                             | pinax Cebetis, 216 c                                        |
| pendente vestigio ingrederis, 592 d                                                | perrogare fidei conscientiam, 92 a                                          | pindarus, 14 c                                              |
| pendet edictum Dei, 335 d                                                          | perseæ cum matribus miscentur, 10 c                                         | pinnula tetraonis, 372 a                                    |
| adhuc pendentibus Augustianis censibus, 144 b                                      | persecutiones a Tiberio ad Vespasianum, 200 b                               | pipiantes infantes, 535 b                                   |
| pendula expectatio, 290 a                                                          | perservanda carnis integritas, 162 a                                        | pipiavit imbres, 257 b                                      |
| pendulus impetus, 112 b                                                            | perservare patientiam, 142 c                                                | piscatores citius quam sophistas, 266 c                     |
| penelopa, 59 c                                                                     | perseveratur facinus, 9 b                                                   | piscatura, 419 a                                            |
| penes Africam, 9 b                                                                 | perseus, 63 a                                                               | piscina Bethsaida, 226 b                                    |
| penes aures blattit, 112 c                                                         | perfici nux, 56 d                                                           | piscinæ in balneis, <i>ibid.</i>                            |
| penes aquas feritur, 123 a                                                         | persona, 100 a                                                              | piscinarum submersio strangulabilis, 288 a                  |
|                                                                                    | personæ comicæ, <i>ibid.</i>                                                |                                                             |
|                                                                                    | personæ majoris occursum, 122 b                                             |                                                             |



- Pituitæ & gramæ, 239 c  
 Pius Imper. non asper adversus Christ. 6 d  
 Placatio est pro delictis, 571 d  
 Placentæ & famiæ, 399 b  
 Placibilis Deo, 354 b  
 placidum quiescunt, 498 a  
 plagæ seculi, 33 c  
 plagarii diliguntur, non etiam timentur, 379 d  
 plagiator, 377 c  
 nova Plagula novo vestimento, 129 a  
 plana res est, 374 c  
 quo Planius adeantur, 117 d  
 planum aliquem, 406 a  
 planum in signis existimabant, 400 b  
 plasmare, 82 d  
 plastæ, 86 d  
 plastæ effingit, 81 a  
 plastica Dei, 155 b  
 plastica divina, 156 b  
 plastica Dei, 49 c  
 plasticæ manus, 12 a 21 c 24 a 32 d  
 plato, 36 b  
 plato venditur Dionysio, 112 c  
 plato de mundo, 36 b  
 platonis tori superbi, 166 b  
 platonis honor, 304 b  
 platonis puerarii, 117 a  
 thori platonici, 129 a  
 planæ duæ humanæ salutis, 262 b  
 plaudent Sabinas raptas, 558 c  
 plaudent in sinum, 29 b  
 plausores, 115 a  
 plautiores conchæ, 163 a  
 plene bonum, 35 b  
 plenitudo scientiæ, 81 d  
 plenitudo veritatis, 549 a  
 plenitudo, satietas, 393 b  
 plenus sum, 35 a  
 plenius, 19 b  
 plumatus amator, 26 d  
 plumbatæ manus, 108 a b  
 plura non faciam, 511 d  
 ex Pluribus in pauciora præscribit, 162 a 367 c  
 plurifariam, 507 e  
 unius & plurimæ divinitatis, 84 a  
 plurimum dulcibus, 531 d  
 plurimi matrimonii licentia, 199 b  
 plurimum nimis, 474 d  
 plurimus misericordiæ, 107 b  
 solo Christo Pluris non faciens, 119 a  
 plus læsere, 127 b  
 plus acquiro, 238 d  
 plus floruisse, 522 a  
 non plus nubunt, 498 b  
 pocula martyriorum, 197 d  
 podere indutus, 201 b  
 podere & mitra exornatus, 151 c  
 poenæ opus metalli, 112 c  
 poenicum, 557 d  
 poenitentes pro foribus Ecclesiæ, 315 c  
 poenitentia, 393 394  
 poenitentia Dei, 125 c 126 b  
 poenitentia secunda, 212 c  
 poenitentia propositus Joannes, 228 a  
 poenitentia debitor, 229 a  
 poenitentia ambitus, 570 c  
 poenitentiam immolare Deo, 562 d  
 poenitentis habitus, 564 c  
 poenituit Deum, 393 c  
 poeniter fidei, amoris, simplicitatis, &c. 120 a  
 poetica initiatrix litteraturæ, 57 d  
 poeticum cælum, 109 d  
 poeticus pastor, 104 c  
 politeuma nostrum in cælis, 411 c  
 politia angelicæ substantiæ, 138 d  
 pollentioris mentis, 546 d  
 pollicitator idoneus, 183 a  
 pollicitatrix pluviarum, 22 d  
 pollinctor sacerdos, 493 b  
 pollucere, 86 c  
 pollucibilior obsonandi, 554 b  
 polluctores Herculis, 32 a  
 polluctum Herculeum, 57 d  
 poma in acorem vel amaritudinem fenscentia, 124 a  
 poma uvidiora, 544 b  
 pometum Alcinoi, 114 a  
 a Pomo matrimonii jejunare, 568 c  
 poma diaboli, 83 a 91 a 109 c  
 pompam diaboli ejurare, 97 b  
 pompa & suggestus mœchiæ, 557 d  
 pomparum ineptiæ laciniosæ, 158 a  
 pompaticæ femina, *ibid.*  
 pompaticus adventus, 257 c  
 pompator suggestus, 75 d  
 pompeji theatrum, 77 b  
 pompeji aræ, 112 a  
 pompejus, 12 d 62 d  
 pompejos perfudit ignis de coelo, 32 d  
 pompilius Numa, 21 b  
 ponderatis de persona, 44 c  
 pone pavum nominandus, 114 b  
 pone tunc notum, 440 c  
 ponere cervicem, 13 a  
 in esse poni, 266 d  
 Pontif. Maximus unis nuptiis statuitur, 217 a  
 pontifex Max. monogamus, 254 c  
 pontifex salutis, 321 a  
 pontifex Max. 535 c 555 a  
 pontificali auctoritate, 263 b  
 pontifices Rom. 25 d  
 pontificis potestas, 574 a  
 Pontius Pilatus, 20 b  
 popularis incommodi causa, 32 c  
 major popularitas generis humani, id est, *populi aures*; 370 c  
 popularitates, 109 c  
 popularitatis exonerandæ, id est, *populi*, 286 c  
 popularium libidinum nundinæ, 117 b  
 populo Hercules coronatus, 104 c  
 porci, familiare dæmonum pecus, 562 a  
 porrigat manum Jupiter & accipiat, 34 b  
 porrigitur ex Sole radius, 19 c  
 porrigunt oculos fuligine, 156 b  
 porro Quirites, 256 d  
 porro Quirites, 412 c  
 porta cæli, 351 d  
 porta adamantinæ mortis, 224 a  
 portant fidem, 538 a  
 ut portenderet bonum esse, 273 c  
 munificentia portentosissima Archimedis, 328 b  
 portio adæquata universitati, 175 b  
 portionale, 548 c  
 portionale jejunium, *excepto quorundam edulorum usu*, 205 a  
 porticus Salomonis, 560 a  
 in portis traducem, 532 a  
 positi in matrimonio, 45 d  
 a vestra positione discerni, 45 d  
 in ipsa possessione martyrii, 393 b  
 possessus a mulieribus, 489 b  
 possidebitis hereditate, 384 c  
 totius mundi possidens, possessor, 215 c  
 olim possideo, prior possideo, 354 c  
 possidere hereditati, 356 c d  
 hæreditate possidere, 139 a 557 b  
 possum dicere, 549 d  
 possum figere, 107 b  
 post Deum diligi, 291 d  
 postliminio vitæ, 567 b  
 postliminium Ecclesiasticæ pacis, 229 d  
 posteriora concludunt, 251 d  
 posteriora decreta pristinis prævalere, 213 a  
 posteritas mendacitatis, *quod posterius est*, 214 d 397 a  
 posteritas, *quod postea fuit*, 484 c  
 posteritas hæreticorum, 501 b  
 de posteritate præscribere, 233 a  
 postes obumbrare laureis, 29 a  
 postremissimus, 154 a  
 prostremitas mortis, 303 b  
 postulatur titulo injuriarum, 34 b  
 postulare matrimonium, 531 c  
 de postumo corporis, *de cauda*, 487 a  
 postuma veritatis sententia, 276 b  
 postuma vita, 205 c  
 postuma eruditio, 303 d  
 ordine postumat, 352 d  
 postumatis principatus, 262 a  
 postumæ cladis illius, 32 d  
 postulant Moyse, 18 b  
 potacula, 51 b 327 d  
 potestates quæ præsumt quibusque hominibus, 279 b  
 potestates dominatrices, 281 b 293 b  
 potestatis insigne, 408 b  
 porina, deæ, 60 b  
 potitur sanitatem, 17 a  
 præ auro, præ vino, 7 b  
 præcanebantur futura, 198 a  
 præcanere, 90 b  
 præcavendo vanissime quibus parcunt, 555 d  
 præcinit, 94 d 95 c  
 præcellentia, 22 c  
 soli præceperant, 14 b  
 preceps, abruptus, 101 a  
 sciens præceps ituros homines, 454  
 præceptive, imperative, 474 d  
 præceptivo modo, 356 b  
 præceptorum inculcationis, 31 a  
 præseffio, 533 b  
 præcipit, 21 d  
 præcipitatus a dæmone, 71 a  
 præclusores legis, 444 a  
 præcoce lingua, 279 a  
 præcoquum infantem exhaustis, 50 c  
 præcoqua Romanum, 112 a  
 præcoqua dilectio, 443 d  
 præcoquus & abortivus, 401 c  
 præcogitatio, 456 b  
 præcordia insculpta scenam, 29 b  
 præcordia a diabolo obfessa, 189 a  
 de totis præcordiis credere, 545 b  
 prædammare, 96 b  
 præculcandum est, 539 d  
 prædamnet Deus res suas arbutiores, 396 d  
 prædamnant, 4 c 5 b  
 prædes, 63 b  
 prædicatio, *pœnis*, 539 a  
 prædicantium quorundam fides nimis docta, 486 a  
 prædicare, prædicere, 186 b  
 prædicatores, propheta, 17 c  
 præest nubere quam uri, 568 c  
 præfari, 17 c  
 præfari futura, 18 d  
 præest ratio, 37 d  
 præfati mil. 100 a  
 præfocatus, 185 c  
 præformator, 212 c  
 præfortis, 310 d  
 prægnantis passiones, 282 c  
 prægustetur oratio, 32 b  
 præjudicant suæ parti, 101 c  
 præjudicare, 4 c  
 præjudicare congruit judicii, 492 b  
 præjudicat in omnem gentem, 483 b  
 sine laqueo alicujus præjudicii, 265 d  
 præjudicium futuri judicii, 31 a  
 præjudicium naturæ, 1213 47 b  
 prælatio alterius, 369 d  
 prælator, 412 b  
 prælator populus, 412 b  
 prælator misericordiæ quam sacrificii, 556 b  
 prælegare legatum, 161 a  
 præloqui, 201 d  
 præluminata parabola, 345 b  
 præmeditatorium latrinarum, 546 d  
 præ manu esset, 26 c  
 præ manu occurrit, 67 b  
 præminari, 495 c  
 præministrans, 5 a  
 præministrare fabulas, 20 a  
 præmissi, *defuncti*, 163 c  
 præmissa uxor, 519 a  
 præmissa uxor in pace, *ibid.*  
 præmittere optamus, 164 a  
 præmonitorium dictum, 266 b  
 præ multitudine Christianorum, 30 c  
 prænuntius Domini Joannes, 291 c  
 prænominati, 480 b  
 præopimus vitulus, 126 d  
 præparatura rei, 425 d  
 præparatura viarum Domini, 431 d 432 a  
 præpositionum quæstiones, 260 b  
 præpositi Ecclesiæ, 537 b  
 præpositus baptismo, 124 d  
 prærogativa suffragii, 6 b  
 præpotentia, 385 c  
 præscientia Dei, *ibid.* & seq.  
 præscribit ex pluribus in pauciora, 511 d  
 præscribitur vobis de vestra dissimulatione 7 d  
 præscriptive occurrere, 413 a  
 præscriptio novitatis, 366 b  
 præscriptio facienda inter nos, 406 d  
 præscriptionis compendio, 142 a  
 præscriptionis memores, 224 c  
 præscriptionum compendia, 247 a  
 præsentaneus, 26 d  
 præsentia rerum, 488 b  
 præses mali diabolus, 237 c  
 præses igneus mali, diabolus, 315 c  
 præseffio, 533 b



|                                                                             |         |                                                  |       |                                                       |       |
|-----------------------------------------------------------------------------|---------|--------------------------------------------------|-------|-------------------------------------------------------|-------|
| præsident probati seniores, Præsident episcopi non imperio, sed ministerio, | 574 a   | præcipi tæniæ,                                   | 104 c | evanescente mœniorum habitu de Profectu dici,         | 412 a |
| præsidentes,                                                                | 102 a   | in primo vitæ comœatu,                           | 291 u | professionum vestrarum mendacio,                      | 34 b  |
| erat in præsidentis officio,                                                | 566 b c | a prima massa,                                   | 13 b  | profetare sacramentum,                                | 545 c |
| præsidentium honor duplex,                                                  | 554 b   | primaria unguenta,                               | 428 a |                                                       |       |
| apud præsidentem tribunalia,                                                | 261 b   | primatus, secundatus,                            | 284 a | profligatur opusculum, i. finitur,                    | 477   |
| præspersasse in Christum, dum prædicaretur,                                 | 481 c   | primatus loccorum, & honores salutantium,        | 443 d | profligantur merces Sabæorum Christianis sepeliendis, | 34 b  |
| præstantia in delictis,                                                     | 122 d   | primatus tuos vendes,                            | 554 a | profundissima cura,                                   | 63 d  |
| de præstantia humana, i. de viribus humanis,                                | 548 a   | primigenus,                                      | 45 d  | tam Proiecte ignovisset,                              | 564 d |
| præstantia Dei propter merentes,                                            | 590 b   | primordiale,                                     | 20 b  | proinde ut mundus,                                    | 112 c |
| præstantiam ingenitæ proprietatis,                                          | 141 a   | primordiale delictum,                            | 545 c | proinde & obducimus,                                  | 326 b |
| præstare fratri malitiam, i. repræsentare,                                  | 451 c   | in primore, in prima parte,                      | 213 b | proinde, quatenus fecit,                              | 283 b |
| præstigia magnæ promissionis,                                               | 412 e   | in primore epistola.                             | 105 c | prolata inquisitio,                                   | 51 c  |
| præstigiæ circulatoriæ,                                                     | 22 b    | primores,                                        | 18 b  | prolatio quærendi,                                    | 206 a |
| præstitia dea,                                                              | 60 a    | primores Judæorum,                               | 20 b  | prolatu facillimo,                                    | 262 c |
| præstringere,                                                               | 520 b   | primum illud os,                                 | 8 b   | prolevare merfium,                                    | 123 a |
| præstruam compendium,                                                       | 61 d    | primus regnare,                                  | 113 c | proludere,                                            | 383 d |
| præstructa antiquitas,                                                      | 36 c    | princeps mundi,                                  | 24 a  | prolixam vitam,                                       | 27 b  |
| præstructum,                                                                | 114 c   | principale in anima,                             | 273 d | proluserim quasi de gradu primo,                      | 398 d |
| præstruebantur dispositioni arcanæ,                                         | 88 a    | principales prosperitates,                       | 109 a | proluunt humano sanguine,                             | 9 c   |
| præstruebant postes laureis,                                                | 29 b c  | principalia penes Deum delicta,                  | 143 d | proma præclusa,                                       | 169 a |
| præstruamus,                                                                | 55 a    | principalior,                                    | 296 a | promereri,                                            | 520 b |
| præstruens adversus conjecturas hæreticorum,                                | 108 a   | principalitas veritatis, quod prius est,         | 213 a | promereri Deum,                                       | 545 c |
| præstruxerim,                                                               | 511 a   | principalitas, quod qui præest,                  | 272 b | prometheus verus,                                     | 17 b  |
| præsumere intinctionem,                                                     | 125 c   | principatus postumatus,                          | 262 d | promota navis cingulo.                                | 22 d  |
| præsumperant,                                                               | 20 b    | culpa Principatus,                               | 378 b | promotio emerita,                                     | 218 b |
| præsumptum inde opinor.                                                     | 15 d    | principia,                                       | 108 d | promptam mederi theriacam,                            | 488 b |
| præsumptio propria,                                                         | 18 d    | principium testæ argilla,                        | 140 d | promulgare se nomen debet,                            | 98 d  |
| præsumptio,                                                                 | 24 c    | principium indulgentia plena,                    | 345 d | promulgare,                                           | 115 b |
| præsumptio perditæ,                                                         | 40 a    | pro Prioratu exciti animi,                       | 25 c  | promullis,                                            | 119 a |
| præsumptio acceptabilior,                                                   | 52 d    | priscæ prophetiæ,                                | 501 c | pronata, prognata,                                    | 265 c |
| præsumptio intinctionis, baptismi,                                          | 123 b   | pristina belli,                                  | 186 a | pronuba univira,                                      | 524 c |
| præsumptionem diversæ partis obduxere,                                      | 559 d   | de Pristino perire, demutari,                    | 360 d | pronubi canes,                                        | 41 d  |
| præsumptiones,                                                              | 38 d    | pristinum ut rancidum,                           | 47 a  | pronubo annulo oppignerasset,                         | 7 a   |
| præsumptor resurrectionis,                                                  | 67 b    | pristinum nomen,                                 | 193 d | pronuntiantur ad bestias,                             | 35 c  |
| præsumptorie aliquid elocutum,                                              | 458 c   | pristinæ iræ,                                    | 129 a | prope Christianum pronuntiare,                        | 64 b  |
| præsumimus adhuc,                                                           | 36 b    | pristini finis est, converti in aliud,           | 308 d | propage nominis,                                      | 494 b |
| præstendunt pro castitate,                                                  | 569 a   | pristinom doctor,                                | 501 b | culpæ prope est,                                      | 115 c |
| præter, unico digito,                                                       | 7 a     | pristinum vestet, non Christianus martyr,        | 551 a | properare sibi mortem,                                | 352 c |
| nulli Præter Patri notum,                                                   | 338 a   | privat, privum & proprium facit,                 | 265 b | prope eandem negare,                                  | 113 a |
| præter sacerdotibus,                                                        | 49 b    | privatum, res propria,                           | 121 c | ptoperabilis,                                         | 296 a |
| præter ex causa adulterii,                                                  | 150 a   | privatum loci,                                   | 298 c | prophanatus idolo,                                    | 90 c  |
| nullius præter Dei,                                                         | 494 a   | probabilem fidem per imperitiam portant,         | 224 a | prophanus Judaismi,                                   | 422 a |
| præter unus Deus,                                                           | 507 c   | temperate ac probe elatis manibus,               | 134 b | prophetæ prædicatores,                                | 17 c  |
| prætereunt, non curant,                                                     | 307 a   | probum vestrum appareat,                         | 160 b | prophetæ exclamaciones,                               | 83 b  |
| prætereuntes Deum, contemnentes,                                            | 224 c   | probata,                                         | 504 b | prophetæ canabant,                                    | 288 d |
| præteritis vobis,                                                           | 30 a    | procacissimus Christianus,                       | 22 d  | ipsi nobis prophetæ extirpsemus,                      | 550 d |
| præterito eo,                                                               | 27 a    | procacissimus Phariseus,                         | 134 c | prophetantia in futurum facta,                        | 455 b |
| præterquam,                                                                 | 32 a    | procedendi causæ Christianis nullæ non tetricæ,  | 159 c | de prophetarum fonte,                                 | 36 c  |
| præter solitudinem degere,                                                  | 568 b   | si procedendum erit,                             | 168 d | prophetia expuncta,                                   | 192 d |
| præter urbem, extra urbem,                                                  | 115 b   | processio modesta,                               | 218 d | prophetia, ructus,                                    | 554 a |
| prætexta puerilis,                                                          | 96 c    | precessit eis bubulum caput, precessit,          | 184 a | supplemento prophetiæ,                                | 291 d |
| prætexta,                                                                   | ibid.   | processus varii seminum,                         | 279 a | prophetiale patrociniū,                               | 260 c |
| prætextio dilectionis,                                                      | 254 b   | pro certo,                                       | 23 d  | prophetici eloquii causæ, formæ, naturæ,              | 399 a |
| prætimenda humanæ occisio divina,                                           | 346 d   | proclinare,                                      | 248 a | propheta, Moses,                                      | 241 c |
| prætorium,                                                                  | 70 b    | proclivum,                                       | 74 b  | propositum edictum,                                   | 555 a |
| prævaricari voluntatem suam,                                                | 539 c   | proclivium,                                      | 166 a | propria jejunia,                                      | 544 b |
| prævaricatio vernalis medicinæ,                                             | 62 d    | proculi,                                         | 20 d  | proprietas habitus,                                   | 207 a |
| prævaricatio gestus,                                                        | 276 a   | proculus contemplator,                           | 48 a  | proprietas doctrinæ,                                  | 215 a |
| prævaricator naturæ & artis,                                                | 282 b   | proculus affirmator Romuli ascendentis in cælum, | 417 a | ex proprietate possidere,                             | 537 c |
| prævaricatur fidem,                                                         | 145 c   | proculus Torpacion,                              | 71 c  | proprietates Dei, simplicitas & potestas,             | 224 b |
| prævaricaris in leges,                                                      | 4 a     | filio procurabat pater,                          | 510 d | propudiosi Cæsares,                                   | 116 c |
| prævellit idololatriæ martyria,                                             | 499 b   | procurans affectioni,                            | 154 a | prorigæ,                                              | 525 a |
| præventa carnificis officio,                                                | 20 c    | procurant Evangelio,                             | 413 a | pro sacerdote agere,                                  | 522 a |
| præveris dea,                                                               | 58 a    | procurantes, procuratores,                       | 24 a  | irrationalis proscribatur,                            | 379 a |
| prævertit philosophiam regno,                                               | 118 a   | procaratio sanguinis,                            | 92 a  | quid amplius proscriberet animam,                     | 281 a |
| prævulsa letarum, plumarum,                                                 | 48 b    | cui procuratur exemplum,                         | 561 b | proscriptis, Non occides,                             | 390 d |
| prænum,                                                                     | 77 a    | procurat sanctitati,                             | 147 d | quonam titulo spes proscripta fit,                    | 335 d |
| in tanto sapientium Prato,                                                  | 282 a   | procurat liberando homini,                       | 378 d |                                                       |       |
| pratum cœlestis, Iris,                                                      | 111 a   | procurator Evodiæ,                               | 71 c  | proscriptio bonorum,                                  | 6 a   |
| precario, aut injuria,                                                      | 236 d   | procurator idolorum,                             | 91 a  | proscriptio picturæ,                                  | 50 b  |
| preces sternant Deo,                                                        | 34 c    | procuravit prandium,                             | 548 b | prosa Carmentis,                                      | 60 c  |
| premere messem,                                                             | 261 d   | prodacta substantia,                             | 561 a | prosector Herophilus,                                 | 283 a |
| presbyter,                                                                  | 217 c   | prodacta salutis,                                | 127 b | proselytus Judæus,                                    | 183 a |
| presbyteri, laici,                                                          | 522     | prodactis seculis,                               | 468 a | proseminatores,                                       | 62 c  |
| presbyteri de laicis adleguntur,                                            | ibid. b | prodacto sopore,                                 | 299 d | proscias substantiarum induisse,                      | 260 a |
| presbyteris advolvi,                                                        | 127 a   | prodere petitiones suas,                         | 134 c | prosiluit inquirere,                                  | 256 c |
| pressior disciplina,                                                        | 218 b   | prodici, hæretici,                               | 502 c | prosperata felicitas,                                 | ibid. |
| presse,                                                                     | 462 b   | prodicia,                                        | 44 c  | prosperos temporum,                                   | 111 c |
| & adhuc pressus,                                                            | 570 c   | prodiga vestis,                                  | 112 a | prospex,                                              | 67 c  |
| pressura,                                                                   | 169 a   | prodigit mentem paralytis,                       | 279 b | prostibula,                                           | 80 c  |
| pressura Asiatica Pauli,                                                    | 355 b   | prodigit ethice vivens,                          | 561 d | prostibulum,                                          | 212 b |
| pressura pabuli,                                                            | 549 a   | et si prodegeris acceptum,                       | 126 d | prostitisse sub titulo,                               | 290 c |
| pretio nulla res Dei constat,                                               | 31 a    | prodigium subornastis,                           | 44 c  | prostituire lucernas,                                 | 35 c  |
| pretiositas avium,                                                          | 119 b   | prodigium filius,                                | 561 d | prostituta, statuta,                                  | 76 b  |
| pretiositas,                                                                | 159 a   | produit, ut tradux,                              | 323 a | prostituta civitas Babylon,                           | 160 a |
| pretiosius curare,                                                          | 376 d   | negotia Præcliorum,                              | 405 a | prostituta,                                           | 364 c |
| pretium, merx,                                                              | 124 b   | pro face & flammeo,                              | 262 b | prostitutissima lupa,                                 | 25 a  |
| premia dea,                                                                 | 60 c    | profanitas superiorum,                           | 113 c | prostratio disciplinæ,                                | 217 b |
| præmi clades,                                                               | 18 b    |                                                  |       | pro stupro erat pœna,                                 | 117 b |
|                                                                             |         |                                                  |       | protelabit in portum,                                 | 123 a |



- protelare in occasionem, 72 a  
 sexcenties millia hominum protelavit, 435 d  
 protervum sapit, 147 a  
 protoplasti, 519 c  
 protoplastos istos, *ibid.*  
 protrahere seculo postulare, 131 c  
 proverbialia, sententia, 8 c  
 providenter scripta sunt, 18 d  
 providentia vindex, i. *fati*, 17 c d  
 providentissimum institutioni humanæ, 299 b  
 provincia, mundus, 258 c  
 provincia animæ, 295 c  
 provincialium sacerdoti coronæ, 108 d 109 a  
 provocamur de pudicitia, 36 a  
 provocare de corona, 108 b  
 provocati ad sacrificandum, 26 a  
 provocatitia animationis, 382 c  
 provocatur Deo canere, 32 b  
 provocavit, 89 c  
 provulgare in Ecclesia, 180 b  
 provulgari, 435 b  
 proxime factum est, 100 a  
 proxime accidit, 183 a  
 de Proximo, 26 b  
 de proximo colentes Deum, 104 a  
 de proximo amicus Deo, 142 d  
 prurientis intentionis lætitia imbibere, 257 d  
 pruriginem de ficulneis foliis, 559 a  
 psallere, psalmum canere, 552 b  
 psalmi canuntur, 270 u  
 psalmum cecinisse in Ezechiam, 472 a  
 psalmum comminisci, 83 b  
 psalmum canere, 523 c  
 psaltica puellæ lucar, 495 d  
 psammotichus, 45 d  
 pseudapostoli, 476 d 477 a  
 psychici, 501 a 525 a  
 Ptolemæus Philad., 17 c  
 Ptolemæus Valentin., 251 d  
 pubertas, 21 d  
 pubertas, 179 d  
 publicabatur serpens diabolus, 196 b  
 operas nostras Publicamus ufui vestro, 34 a  
 publicani, ethnici, 361 c  
 publicari, traduci, 540 c  
 publicatio sui, 127 b  
 publicatio virginis, 174 b  
 publicatio dedecoris, 536 a  
 publicatione sui periclitatur, 181 c  
 in publico mundi, 103 d  
 in publico orare, 134 c  
 in publicum agnitionis extraxerit, 544 a  
 pudenda ventri adherent, 327 d  
 pudendis non pudendum, 70 d  
 pudens, 558 b  
 pudicitia trucidatur, 127 b  
 pudor, 495 b  
 pudoris plaga prior quam corporis, 116 a  
 puellam perseverasset, 303 c 304 b  
 puerarii Platonis, 116 a  
 in Puero puer, 10 d  
 pueri senes, 438 b  
 pueri, parvuli, 403 b  
 puerperii spurcos, anxios, lodicros exitus, 158 d  
 puerilia dicibula, 58 d  
 pueritas vitii, 202 b  
 pugilum pugna, 491 a  
 pugni quassant, 82 a  
 pugnis gravioribus suffragium ferre, *ibid.*  
 pugnorum artifex, *ibid.*  
 pugnorum calli, 496 a  
 pulcra documenta præmittam, 536 c  
 pulcior miles amissus in prælio, 180 a  
 pallium extrinsecus jactare, 84 a  
 pulmenta condita, *ibid.*  
 culicum & formicarum pulmones, arteria, *ibid.*  
 pulmonum folles, 327 b  
 pulmonibus natandum, 119 b  
 palpamentum, 206 b  
 pulsabit me hac pronuntiatione, 9 c  
 pulsare apud conscientias, 81 d  
 pulsat spiritus, 119 c  
 qui musicam Pulsat, 326 a  
 pulsata veritate, foribus tantum pulsatis, 455 d  
 pulsate, & aperietur, 205 b  
 pulsator ille nocturnus, 132 a  
 pulsus linguæ temperantur denti bus, 363 c  
 pulvis niger ad oculorum exordia, 150 b  
 pumice speculi, 69 c  
 pura prece, 127 a  
 pura nosse, pastum & potum, 20 b  
 purgare leprosos, 386 d  
 purgatur de mali exprobratione, 523 c  
 purificatio, *ibid.*  
 purificatio ad orationem, *ibid.*  
 purificatio commendandæ orationi, *ibid.*  
 purificationes, castimonie, 545 a  
 purpura, 96 c latior purpura, 117 c  
 pura pudicitia, 161 a  
 vestes, 560 b  
 purpuræ in sacrificiis, 15 c  
 purpuræ Christianorum, 108 d 109 a  
 purpuræ oves, 158 d  
 purpuras ponunt magistratus in lectu publico, 553 d  
 purpurati regum, 96 b  
 purulentia civitatis, 119 c  
 pusillitates Dei, 396 a  
 pustulat concha intrinsecus, 152 b  
 putativa caro Christi, 307 b  
 putativa caro, 402 a  
 putativa in Christo corpulentia, *ibid.*  
 putativus habitus, actus, 401 d  
 putei qui rapere dicuntur, 226 a  
 putuit in corruptionem, 359 b  
 pythæ olympici, 554 b  
 pythæ Cleonymus, 298 d  
 pythæ, 492 b  
 pyra Herculis, 62 d  
 pyrrhi, 22 b  
 pyrrhon, 40 b  
 pyriphlegeton, 37 c 52 d  
 pythagoras, 12 a 37 c  
 pythagoras tyrannidem adfectat, 36 b  
 pythagoras, etsi bonus cetera, 285 b  
 pythia, 38 c  
 pythicus agôn Carthagini, 492 a  
 pythius, 22 b 42 d  
 pythionici spiritus, 285 d
- Q**
- QUAE Epicurus, 37 a  
 si qua illic arborum, 32 d  
 quæqua, 213 d  
 quæqua ex parte, 544 b  
 quadraginta anni ad instar æternitatis populo Israeli, 186 c  
 ad novissimum Quadrantem, 132 b  
 quadrata iustitia vestis, 112 a  
 quadriga prima, 523 b  
 quadrigæ Solis, 76 d 77 u  
 quadrigæ Romuli, 77 a  
 quadrigarii, 82 b  
 quadrigarius furor, 560 a  
 querula de factionibus, 32 c  
 quærentes capita majora, 108 d  
 quæstio mihi est cum doctrina, 233 b  
 ventum est ad carnem & sanguinem Quæstionis, 356 a  
 quæstuaria majestas, 14 a  
 Quæstuaria, 160 a  
 quæstuariorum filius, 85 b  
 quæstui sedere, 160 a  
 quale est, 377 b  
 quale est enim, 379 a  
 quale est, 538 c  
 Quale est autem, 551 b  
 qualis bonitas, quæ &c., 377 b  
 quadruplum Gerionem, 259 d  
 qualitas muneris infuscabit regem, 393 a  
 quam ipse, quam ii, 48 a  
 quam eorum, qui ejusmodi faciunt, 49 a  
 quam eorum qui ita suscipiunt, 97 a  
 quam dignitatis, quam potestatis, 462 a  
 quam, i. *potius quam*, 167 a 238 b  
 quam adfecte, quam anxie, 197 c  
 quanta bella seculum digessit, 46 b c  
 quanti, quot, 2 b 299 a  
 quanti habetis, 34 c  
 quantis gladiis opus erit, 71 c  
 quantos enim licebit inveniri? *quot?* 350 c  
 quantula fide sumus, 228 a  
 quantulum donat, i. *tantulum*, 342 a  
 quantum interpretatio est, 4 d  
 quantum vestigialibus pereat, 34 b  
 quantum sibi licet, 241 242  
 quantum negotiantur vibices, livores, 49 b  
 quantum denotatui, 117 a  
 quantum es indulgere, 574 a  
 quassant pugni, 492 a  
 quassata decumanis, 302 c  
 quassatur conditio carnis, 328 a  
 qui sapit, 374 c  
 quid sit liquido in causa Christianorum, 123 b  
 quid illa nobis volunt, 126 d  
 quid mihi judicare, 571 b  
 quindecim viri, 25 d  
 quingenaria promulsis, 119 c  
 quinq. voluminum, 299 b  
 quinquatria, 90 c  
 quintilla, 224 a  
 quirinalis flamen, 75 b  
 quirinus, 77 a  
 quirites, 29 a  
 quis, quibus, 115 d  
 quo dirigam nescio, 425 d  
 Quominus currant, i. *sui munere funguntur*, 376 b  
 quod Gentilibus adæquent, 135 d  
 quod sciam, 25 a 45 a 46 b 65 b 168 b 378 a 379 d 575 a  
 quod est traditum ab Apostolis, 415 d  
 quotidianæ incurfionis delicta, 572 b
- R**
- RACEMATIO, 29 b  
 radiant de suo, 43 b  
 ramulos quæstionis excutere, 373 d  
 de ranunculo venenato, 84 a  
 rapax a culo resina, 115 c  
 putei qui Rapere dicuntur, 226 a  
 rapina Sabinarum, 75 b  
 rapaces, 547 c  
 rarefcit iustitia, 18 c  
 rasi, 554 a  
 ratio, res Dei, 121 a  
 ratio Dei, *ratio*, Sermo, 505 a  
 rationale officium, 134 a  
 rationalis bonitas, 377 a b  
 ratione tormenti stringit, 487 a *in modum in exemplum tormenti*, 322 c  
 rationis dispositio, 102 c  
 rationis interpretatio, 5 b  
 reatus sectæ, 389 c  
 reatus patrum in filios destinabatur, 31 b  
 re ac parentibus desituti, 26 b  
 rebellantia ergastula, 466 d  
 quæ pax a non rebellato, 52 c  
 rebelles lingua, 481 c  
 recapitulare, 53 a  
 receptorum auctoritates, 133 b  
 receptus Solis, 441 d  
 recidiva vita, *mortalis*, 282 a  
 recidiva memoria, 372 a  
 recidiva anni fides, 332 b  
 recidiva est universa conditio, 568 c  
 de recidivo fructicare, 185 a  
 recidivatus animarum, 326 a  
 recidivatus animæ, 335 c  
 recidivatus carnis, 343 c  
 recidivatus Judaici status, 359 a  
 recidivatus, 372 a  
 reciproca fruges, 37 d  
 reciprocandarum animarum in corpora, 359 d  
 reciprocans di spiritus spatium ar, 101 d  
 reciprocare ferram, 527 d  
 reciprocatio animarum, 53 a  
 reciprocatorum memoria, 56 d  
 reciproco impetu, 145 a  
 reciprocicornis, 550 b  
 recisi pabuli officium, 543 c  
 sed Recita Deum dixisse, 4 b  
 recitare de rebella, 119 c  
 recogitatus, 218 b  
 recognito umbone, 31 a  
 recognoscere, 30 a  
 recognoscite, 531 d  
 recolliguntur in Christo omnia ad initium, 343 b  
 recompingi & recolligi, 58 d  
 recordans regibus suis, 257 b  
 recordans Christi, 327 c d  
 recordatui tuo ereptam, 329 c  
 recorporare in materiam robustiorem, 289 c  
 recorporabantur in asinos, 291 a  
 recorporati animas, 343 c  
 recorporati, 415 d  
 recorrecti ad regulam, 573 c  
 recuperatio, i. *sanatio*, 375 a  
 recurrere, 363 c  
 recuratis omnibus membris, 375 c  
 recusata vetustas, 375 c



|                                          |                   |                                            |             |                                         |             |
|------------------------------------------|-------------------|--------------------------------------------|-------------|-----------------------------------------|-------------|
| Recusantur anni,                         | 114 b             | relevare nos a debitis,                    | 543 a       | res spiraculi,                          | 103 e       |
| redaccendere salutem inedia,             | 546 b             | relevari, resuscitari,                     | 336 a       | rescidiſti quod credidiſti,             | 308 b       |
| redaccenduntur & stellarum radii,        | 332 a             | relevari auspiciatus,                      | 100 a       | rescilio mortis,                        | 361 d       |
| redanimandarum reliquiarum,              | 344 a             | relevar,                                   | 126 d       | rescissa sententia irarum pristinorum,  | 121         |
| redanimari,                              | 332 c             | religio frugi,                             | 25 b 63 d   |                                         |             |
| redanimatus,                             | 336 c             | religio non cogitur,                       | 26 b c 69 b | rescribetur elogium,                    | 376 c       |
| reddere Ecclesiam humaniori reo,         | 567 d             | religio venalis,                           | 47 d        | resculperat crimen primi hominis,       | 546         |
| redde illis suos sensus,                 | 327 b             | invidiam religio sortita est,              | 495 c       |                                         |             |
| redemptor victimarum,                    | 92 a              | religionis libertas,                       | 24 a        | reservamus Deo de venia,                | 571 b       |
| Redemptor Spiritus Sancti Simon Samari-  |                   | religiosi crucis,                          | 16 a        | reservat perniciem cerebro,             | 156 c       |
| tes.                                     | 290 a             | religiosi Dei, i. sancti,                  | 493 c       | reservatus ligno Isaac,                 | 199 d       |
| redhibitio carnis,                       | 344 c             | donec reliquatio compleatur ætatum,        | 305         | residuum axilium,                       | 125 d       |
| redhibitus materiæ suæ,                  | 382 b             |                                            |             | residem & imbellem,                     | 287 a       |
| redimere persecutionem,                  | 537 b             | reliquatricem delictorum,                  | 291 a       | resignaculum,                           | 387 a       |
| redindutus,                              | 351 a             | reliquias humanæ libidinis,                | 177 a       | resignare poenitentiam, violare,        | 123 c       |
| redintegrat paralyticam,                 | 309 d             | relucebat,                                 | 100 a       | resignare virginitatem,                 | 175 c       |
| redintegraverunt debiles,                | 573 d             | reducunt sequentia,                        | 358 a       | resignati loculi,                       | 7 a         |
| redinvenit somniando,                    | 299 a             | reducet falsum,                            | 473 c       | resignati jejunii culpa,                | 420 d       |
| redoptanda mors,                         | 328 a             | reluminare cæcos,                          | 20 b        | resipiscit, ex crapula,                 | 17 a        |
| redornantur specula lunæ,                | 332 a             | reluminare,                                | 297 c       | resipuit ad patrem reverti,             | 561 d       |
| redundamus,                              | 45 a              | remalecens,                                | 98 c        | resolvere babylonica,                   | 152 d       |
| redundantia benignitatis,                | 27 c              | in remi dolorum,                           | 89 c        | resoluta genua,                         | 440 b       |
| redundantia Christianorum,               | 41 a              | in rem tuam delicturus,                    | 568 b       | resolutius decachinnari,                | 52 d        |
| redundantia animæ,                       | 285 a             | renidentia infantium in somnis,            | 306 b       | resorbetur per ambages,                 | 364 c       |
| redundantia pallii,                      | 112 b             | remediabant vitia corporis,                | 226 c       | de respectu Cæsaris,                    | 28 d        |
| redundantior nitor,                      | 158 a             | ad remediandos eos qui infestabuntur,      | 392         | resperſa est divina potestate,          | 330 a       |
| redundat ex una,                         | 280 b             |                                            |             | resperſus, oppositum conferte,          | 360 a       |
| redundaverant alimenta,                  | 435 a             | remedians naturæ venas,                    | 210 b       | respiratio, resurrectio,                | 343 c       |
| re excruciat,                            | 170 a             | remediaremus transmutatione vel adjectio-  |             | respondere,                             | 9 c         |
| refigentes cruci filium Dei,             | 573 a             | ne,                                        | 216 a       | respondere in alium Dominum,            | 107 b       |
| refingere animas in bestias,             | 290 a             | spiritus Dei carnem remediaret,            | 478 c       | responsione anima sancitur in baptismo, | 355 b       |
| reformant quotidie,                      | 416 b             | remediati sunt,                            | 71 a        | restaurare nuptias,                     | 519         |
| reformare debiles,                       | 218 c             | remediator languorum,                      | 451 d       | restituis te in delicta,                | 123 c       |
| reformari in bestiam,                    | 38 a              | remediator valetudinum,                    | 418 d       | restitui,                               | 37 d        |
| reformari voluit matrimonium Christus si |                   | remediatorum a Domino vitiatorum,          | 337         | restituit carnem ab omni vexatione,     | 309         |
| forte disjunctum,                        | 469 d             |                                            |             |                                         |             |
| reformat a morte nativitatem,            | 309 d             | remedio agere,                             | 257 c       | restitutionis gratulatio,               | 106 a       |
| reformatio, i. sanatio,                  | 573 c             | remedia censuum, vestigaliorum, ærario     |             | restitutionis candidati,                | 395 a       |
| reformatus,                              | ibid.             | augendo,                                   | 542 c       | restringere Paralyticos,                | 20 b        |
| reformatus tutelaris,                    | 256 b             | re minor,                                  | 171 b       | restruebat fidem,                       | 344 a       |
| reformavit,                              | 37 a              | remissa peccatorum,                        | 432 b       | resultavit in vos exprobratio,          | 23 d        |
| reformare sententias Creatoris, h. e. ad |                   | remisso Alex. cum suis syllogismis,        | 320         | resurgere in opera carnis,              | 534 d       |
| eamdem formam & easdem sententias        |                   |                                            |             | resurrectio corporum,                   | 38 a b      |
| dicere quas dixit Creator.               |                   | remissum illum,                            | 546 c       | resurrectio,                            | 45 c        |
| refrmosa caro Jobi,                      | 148 b             | renes conscii seminum,                     | 363 a       | resurrectio mortuorum, i. corporum,     | 471         |
| refrigerare sibi mutatione situs,        | 302 a             | reniti de veritate,                        | 35 b        |                                         |             |
| refrigerare refrigerio juvari,           | 365 a             | renuda,                                    | 182 d       | resurrectionis spes,                    | 52 d        |
| refrigerare carnem famulorum,            | 549 d             | renuntiamus spectaculis,                   | 30 d        | resurrectionis expectanda soletium,     | 304         |
| refrigeraverit apud Abraham,             | 172 a             | renuntiatum erit,                          | 102 c       |                                         |             |
| refrigeria,                              | 300 d 542 b       | repastinare vitam,                         | 301 a       | resurrectio, de memoria,                | 492 b       |
| hominum refrigeria,                      | 390 d             | repastinaretur, coaceretur,                | 390 d       | reſectæ,                                | 182 d       |
| refrigerii tempora,                      | 339 b             | repensandæ gratiæ pro injuria mortis,      | 196         | retiariorum spongiæ,                    | 83 b        |
| refrigerio isto juvamus inopes,          | 32 a              |                                            |             | retinaculis amputatis,                  | 73 a        |
| refrigerio sempiterno,                   | 66 b              | repensandæ mortis,                         | 408 d       | retinaculum infantis in utero,          | 436 a       |
| refrigerium agaparum,                    | 32 a              | repensatum pro injuria,                    | 30 a        | retinere inspectionem auctoris,         | 42 c        |
| refrigerium,                             | 170 b 178 b       | repentia animalia,                         | 241 a       | retinere delicta,                       | 380 b       |
| refrigerium adpostulat marito præmissio, | 531               | repetere gladiatorem,                      | 82 a        | retorpeſcunt sensus,                    | 490         |
| refrigescencia,                          | 296 a             | repercussis opinionibus,                   | 15 c        | nemo retractat,                         | 4 c         |
| refrigescientium præ metu,               | 338 a             | repercutere est,                           | 33 c        | retractatibus locus dandus est,         | 501 c       |
| refuga metalli,                          | 152 a             | repercutere monetam,                       | 57 a        | retractatu humaniore,                   | 5 c         |
| refutare notam,                          | 23 c              | repercutere districtius,                   | 87 c        | retractatu caret, i. questione,         | 326 d       |
| refutare,                                | 142 d             | repercutiendum non esse,                   | 83 b        | retractatus,                            | 12 c        |
| refutare, negare,                        | 188 d             | repræsentare curationem,                   | 419 d       | retractatur,                            | 34 a        |
| reges nos fecit Christus,                | 111 b             | repræsentari ignes,                        | 141 a       | retributionis dies,                     | 202         |
| regeſſiſtiſ in haſtarium,                | 47 d              | repræsentatio ignis æterni,                | 21 c        | retro oderant,                          | 2 a         |
| regeſtum ex digeſtiſ,                    | 36 c              | repræsentat ipsum corpus suum pane,        | 379         | retro non fuiſſe,                       | ibid. c     |
| regeſtus ab utroque laterum,             | 112 a             |                                            |             | retro ante hoc nomen,                   | 4 c         |
| regeſtas impatientiæ materias,           | 146 a             | repræsentatio totius hominis,              | 333 c       | retroſiores,                            | 18 b        |
| regionem inferum subterraneam,           | 304 a             | repræsentatio talionis,                    | 428 d       | revaluerunt genua dissoluta,            | 337 b       |
| regnabatur,                              | 25 b              | repræsentatio corporum,                    | 476 d       | revelabit Deus,                         | 103 a       |
| regnum episcoporum,                      | 543 b             | repræsentatio totius nominis Christiani in |             | revelata est dignioribus,               | 88 b        |
| regnatis, Psychici, ditati saturatique,  | 550 d             | conciliis,                                 | 552 a b     | revelatio,                              | 552 a       |
| semen regni, i. sermo Evangelii,         | 447 a             | reproba terra,                             | 572 c       | revelationes,                           | 182 c 269 d |
| regnatur,                                | 25 c              | reprobos bos,                              | 27 b        | revelationes extorquere jejuniis,       | 550 d       |
| regni æterni votum,                      | 535 a             | repromissionis terra,                      | 187 d       | revelitus,                              | 351 a       |
| regnum Domini,                           | 131 b             | repromitteret teneri,                      | 270 a       | revincat,                               | 430 d       |
| regnum cœleſte,                          | 412 a             | repropitiare,                              | 51 d        | revincibilis,                           | 365 a       |
| regnum Dei intra vos est,                | 452 c             | reptant incerta,                           | 124 a       | revivificationem & respirationem,       | 343 c       |
| regnum Dei,                              | 553 a             | repudiata matrimonium illicitum,           | 449         | revivificatus,                          | 336 c       |
| regnum Dei, vita,                        | 568 a             |                                            |             | rex ſeculi, Pontif. Max.                | 166 a       |
| reſgreſſu ſuo ſe erigit,                 | 123 d             | repudium ſcribere,                         | 7 b         | rhetoricari,                            | 328 a       |
| regula diſciplinæ,                       | 36 b              | repudium erroris,                          | 13 b        | rideo, ſi, &c.                          | 405 a       |
| regula fidei,                            | 173 a 207 a 501 b | repudium,                                  | 530 d       | rhinoceros,                             | 195 c 407 c |
| a regula lapſus,                         | 203 a             | repuerascere,                              | 251 a       | rhodano non lavant,                     | 52 a        |
| regula fidei, ſpei,                      | 544 b             | reputatio de priſtino,                     | 400 b       | rhodia lex,                             | 399 a       |
| regula unum Deum ſiſtens,                | 368 a             | requies nubendi,                           | 164 c       | rhodos,                                 | 32 c 46 c   |
| regula Dei,                              | 375 d             | requietas ætates,                          | 158 a       | ridere congruit veritati,               | 252 c       |
| regula Scripturarum,                     | 407 b             | requietem,                                 | 480 c       | riſum mihi incuties,                    | 409 b       |
| regulæ fidei,                            | 417 d             | requisitus reus,                           | 3 c         | ritus pauperes,                         | 25 b        |
| regulam fidei adulterans,                | 526 a             | res connubii,                              | 280 d       | rivalitates,                            | 558 a       |
| regulus victor catenis inſervit,         | 483 c             | res Dei,                                   | 31 a 106 d  | rixoſa gens Ægypt.                      | 58 d        |
| relegetur a communicatione orationis,    | 31                | res Dei ratio,                             | 120 a       | rubigo dea,                             | 75 b        |
|                                          |                   | res matrimonii inardescunt,                | 380 d       | robori ædificando vacare,               | 138 b       |
|                                          |                   | res ſanguinis,                             | 285 d       | robustior antiquitas,                   | 52 c        |
|                                          |                   | res ſenſus,                                | 546 d       |                                         |             |



- Robustus spiritus, 534 c  
 rogi, ara, 493 b  
 roma in illa religiosissima urbe Aeneada-  
 rum piorum, 9 c  
 roma silvestris, 25 d  
 roma urbs, in qua demoniorum conven-  
 tus confedit, 76 a  
 roma sanctorum debellatrix, 193 b  
 romæ figura Babylon, *ibid.*  
 romana Ecclesia, 215 a  
 romanensis Ecclesia, 212 c  
 romani dii, 24 b  
 romanitas, 115 b  
 romana dignitas major principatus hujus  
 ævi præsidebat, 468 c  
 romanum Imp. quamdiu stabit, 69 c  
 romuli, 20 d  
 romulus, 59 c  
 romulus quadrigæ auctor, 77 a  
 romphæa, 537 a  
 rosæ centenariæ, 110 a  
 rosetum Midæ, 114 a  
 roseum, coccinum, 420 d  
 radamanthus, 52 d  
 rubentis maris grana, 329 c  
 ruberatio exitus, *magis pudendus*, 282 c  
 rubori locum non facio, 127 b  
 ructando conari, 22 d  
 ructantibus decuriis, 32 a  
 ructas sapientiam, 65 a  
 ructus, prophetia, 554 a  
 rudem sanguinem excipere, 8 c  
 rudem & pileum petere, 82 a  
 rudimenta limi deposuit caro, 329 c  
 rudimentum, 243 c  
 adhuc in gratia rudis, 375 a  
 rudis adhuc fides & adhuc suspensa, 463 c  
 rufi, 119 b  
 rugas vestis ab exordio formare, 118 a  
 rugositas frontis, 148 d  
 ruina membrorum mors, 336 a  
 ruisse viginti quattuor millia una plaga, 558 d  
 ruit de cælo, 5 d  
 rumis alitum, 327 d  
 ruminandus intellectu, 347 c  
 hanc sententiam ruminans, 378 c  
 ruminat sollicans, 114 c  
 rumpentium flagra, 7 a  
 runcare, 113 c  
 runcinæ, 13 a  
 runcinia dea, 60 c  
 rupicem eruditorem, 116 a  
 rupices & feri, 21 b  
 rupices, 317 b  
 rupicum & baronum enimæ, 268 a  
 rursus ac rursus adigendam in corpus, 267 d  
 orbis, romani Imperii rus, 114 a  
 rufatus sanguinis sui spe, 101 a  
 rufæus ætati, 77 a  
 rufatis, cæditis, 5 d  
 rufare, 113 c  
 rutilius martyr, 538 d
- S  
 Abbata, 50 a  
 Sabbati honor, 292 c  
 sabbati continuatio inter Psychios, 552 c  
 sabbato pugnare, 187 c  
 sabbatum, hebdomadas, 258 c  
 sabbatorum merces Christianis sepeliendis, 34 b  
 sabinarum rapina, 75 b  
 sabinas raptas plaudent, 262 b  
 de faccis singulis ludit, 153 c  
 in facci asperitudine, 128 a  
 faccis velati in coloniis, 553 d  
 in sacco & cinere, 33 d  
 sacco & cineri incubare, 127 a  
 faccum induit, 547 a  
 faccus in jejuniis & luctu, *ibidem* & 548 a  
 sacerdos opponitur profano, 45 b  
 sacerdos coronatus, 82 c  
 sacerdos suggestus, 118 a  
 sacerdos in æternum Christus, 201 b  
 sacerdos Catholicus Patris Christus, 420 a  
 Sacerdos pollinctor, 493 b  
 sacerdos ordinatus de monogamia, aut de  
 virginitate sanctus, 523 d  
 sacerdos cocus, 554 a  
 sacerdotes vitiosissimi, 27 c  
 sacerdotes pacis, Christiani, 80 a  
 sacerdotes pudicitæ, 159 d  
 sacerdotes gehennæ, 165 a  
 sacerdotes Christiani, 201 c  
 sacerdotes templi spiritualis, 401 b  
 sacerdotes laici, 522 a  
 sacerdotes denuo non nubant, 529 b  
 sacerdotes nos fecit Deo Patri, *ibid.*  
 sacerdotale officium, 178 a  
 sacerdotalia munera laicis injungunt, 217 c  
 sacerdotalis disciplina, 533 b  
 sacerdotia viduitatis, 164 d 165 c 166 a  
 sacerdotis est officium, annuntiare regnum  
 Dei, 458 d  
 sacerdotum tabernacula, 15 c  
 sacer sanctus, 109 c  
 sacramenta nostræ religionis, 51 c d  
 sacramenta principis sui destituere, 83 a  
 sacramenta crucis, 196 a b  
 sacramenta, *figure*, 199 d  
 sacramenta Christi, 217 a  
 sacramenta videt & audit, 270 a  
 sacramenta idæarum hæreticarum, 277 a  
 sacramenta ardentis naturæ, 372 a  
 sacramenta aquæ, olei, panis, 39  
 sacramenta Ecclesiarum, 410 d  
 sacramenta figuratum, 461 c  
 sacramenta obire, 522 b  
 sacramenta Dei, Satanas adfectat, 524 b  
 sacramenta, *somnia*, 270 a 548 a  
 sacramenta, *somniorum* interpretationes, 548 c  
 sacramenti nostri ordo, 15 c  
 de ipso sacramento nostro, 88 b c  
 competentibus nostro Sacramento, 466 c  
 sacramenti testatio, 109 c  
 sacramenti fide una traditio, 209 a  
 sacramenti ampliatio, 229 d  
 sacramenti imagines, 406 c  
 Ecclesiæ quæ de societate Sacramenti con-  
 federantur, 415 e  
 de nostris sacramentis, 37 c  
 lignum in sacramento erat, 199 a  
 in sacramento voluntatis suæ, 481 b  
 sacramento nominis, 201 b  
 sacramento consignatus miles, 490 d 491 a  
 sacramento benedictionis exauctoraretur, 566 c  
 sacramentorum Dei intellectus, 406 d  
 sacramenta omnia cognoverat Paulus, 339 a  
 sacramenta edisserat, & occulta cordis re-  
 velat, 480 b  
 sacramentum infanticidii, 7 c  
 sacramentum ludaicum, 18 a b  
 sacramentum divinum & humanum, 97 c  
 107 b  
 sacramentum ligni, 199 c  
 sacramentum aquæ, 26 b 229 a  
 sacramentum disciplinæ & conversationis, 65 c  
 sacramentum nominis, 194 c 263 c  
 sacramentum passionis, 195 b c  
 sacramentum ligni, 197 d  
 sacramentum aquæ, 224 a  
 sacramentum aliquod testum, 211 b  
 sacramentum sanctificationis, 225 c  
 sacramentum fidei, 229 c d 264 b  
 sacramentum resurrectionis, 337 c  
 sacramentum humanæ salutis, 396 a  
 sacramentum nominis Christi, 401 a  
 sacramentum crucis, 406 c  
 sacramentum corporis Christi, 408 c  
 sacramentum religionis Christianæ, 414 a b  
 sacramentum Paschæ, 457 d  
 sacramentum allegoriæ, 465 c  
 sacramentum unctionis, 517 b  
 sacramentum monogamiæ, 531 c d  
 sacramentum magnum in Christum & Ec-  
 clesiam prophetaverat, 535 c  
 sacramentum, parabola, 561 d 561 a  
 pro aditu sacri, 14 a  
 Sacrificamus pura prece, 69 c  
 sacificationis clausula, 90 a  
 de sacrificio non edimus, 79 a  
 sacrificia sine scrupulo, 172 a  
 sacrificia spiritualia, 188 a  
 sacrificia, Deo grata, jejunia, &c. 330 b  
 sacrificii participatio, 136 a  
 ad sacrificii titulum, 95 c  
 sacrificiorum orationes, *ibidem* & 96 a  
 sacrificiorum æternorum antistes, 188 d  
 sacrificiorum alia officia potiora, 413 d  
 sacrificiorum carnalium defraudatrix, 553 c  
 sacrificium facere, 70 c  
 sacrificium humiliationis, 147 d  
 sacrificium offertur, 159 c  
 sacrificium nomini meo, gloriæ relatio,  
 & benedictio, laus & hymni, 410 d  
 sacrificium mundum, scilicet simplex ora-  
 tio de conscientia pura, 414 a  
 Sacrificium Christianorum, offerre oratio-  
 nem, &c. 430 a  
 sacrificium tuum ascendet libera fronte,  
 524 a  
 sacrificium, anima conflictata jejuniis,  
 553 b  
 sacrilegium pudicitæ, 572 c  
 sacrosanctum apud Ecclesias Apostolorum,  
 415 d  
 sadducæorum quæstio de uxore septem ma-  
 ritorum, 161 a 162 a  
 sæpe jam fiximus nullo modo potuisse,  
 443 b  
 sagacissimus omnis litteraturæ, 17 c  
 saginari voluptate patientiæ, 141 b  
 saginat dæmonium, 91 c  
 saginatio arida, 115 c  
 salaria philosophorum, 35 c  
 sale & melle medicatus infans in partu,  
 436 a  
 salio amplissimum abruptum, 478 d  
 salii, 25 d  
 saliorum cœnæ, 32 a  
 salivæ concharum, 158 d  
 saliva virgine, 546 d  
 salmacis fons, 257 b  
 salomonis porticus, 205 a  
 saluginem olet, 61 a  
 saltant dii vestri, 106 c  
 saltitare apud idola, 324 d  
 saltu quodam mater antequam nupta, 324 d  
 saltus libidinis, 10 c  
 salvis oculis feminas non videt, 36 b  
 salutamus formam veteris legis in Aposto-  
 los, 563 c  
 salutatio in Pacis nomine, 466 c  
 salutationes crudæ, 128 b  
 salutificator, 391 d  
 salutificator Deus, 547 a 556 a  
 samaritanæ sex mariti, 563 b  
 sameas, homo Dei, 553 c  
 samia vasa, 25 b  
 samiz, placentæ, 399 b  
 samothracæ, dii, 76 b  
 samothracia mysteria, 8 a  
 samuel, 547 c  
 sancire eum qui circumscribit animam  
 suam, 426 d  
 sancire jejunium, 553 c  
 sancitur anima responsione in baptismo,  
 355 b  
 sancta sanctorum, 417 c  
 sanctificare carnem suam, 178 b  
 sanctificium, 353 d  
 designati sanctitati, ac per hoc saluti,  
 294 b  
 apud sanctos judicentur fratres, 556 c  
 sanctum, 83 b  
 sanctus, Deus, 59 d  
 sanctus Dei, 417 d  
 sanguinantis feminæ, 434 b  
 sanguine fluitans femina, *ibid.* a  
 sanguinem Christi. feminaverunt, 21 a  
 sanguinem futurum elicitis, 50 d  
 sanguinis nomen, 31 b  
 sanguinis res, 285 d  
 sanguinis onera, menstrua, 364 a  
 sanguinis tributo inflatæ mulierculæ, 403 b



|                                                |                         |                                               |              |                                           |              |
|------------------------------------------------|-------------------------|-----------------------------------------------|--------------|-------------------------------------------|--------------|
| sanguinis partialis fluxus,                    | 434 d                   | scalpellum immergere,                         | 119 a        | seculum, corpus temporum,                 | 25 c d       |
| sanguinis figura in vino,                      | 458 b                   | scalprilia,                                   | 489 b        | seculum replevit satanas,                 | 76 c         |
| sanguinis fluxus defusa insuper venula,        | 491 c                   | scalptus nummus,                              | 124 b        | seculum, mortuorum habitaculum,           | 336 d        |
| sanguinis lavacrum,                            | 492 c d                 | scamma,                                       | 138 a        | seculum, <i>ethnici</i> , idololatry,     | 555 c        |
| sanguis,                                       | 29 c                    | angeli Scandalizati in filias hominum,        | 174 a b      | secunda idololatria,                      | 106 b        |
| sanguis Christi,                               | 84 d                    | scandalum,                                    | 533 b        | secunda consilia,                         | 166 a        |
| sanguis animi,                                 | 488 b                   | scantinia lex,                                | 113 a        | secunda solatia,                          | 492 d        |
| sanguinis nomina Christus transtulit in alios, | 433 b                   | scapulæ montium,                              | 119 b        | secundæ majestatis religio,               | 29 a         |
| sannam facimus,                                | 52 a                    | scauri impuritas,                             | 254 a        | secundæ mortis venia,                     | 498 a        |
| sapa de petris,                                | 433 b                   | scelus factum est,                            | 29 b         | secundatus,                               | 284 b        |
| sapere paraturas cœlestes,                     | 22 b                    | scena novi ac novi Cæsaris,                   | 80 d         | secundum deos deputant,                   | 35 c         |
| sapere videntur voluntatem Dei,                | 520 a                   | scena luforia,                                | <i>ibid.</i> | secundum veritatem esse,                  | 386 b        |
| sapere ad lasciviam,                           | 547 a                   | scena agonistica,                             | 258 c        | secundum Mariæ censum,                    | 413 d        |
| sapientibus non Sapiant ipsa pericula,         | 562 c                   | scena cœlorum,                                | 299 b        | secus scripturas, <i>secundum</i> ,       | 304 a        |
| sapiat hoc capitulum cum ceteris,              | 532 a                   | scena malitiæ,                                | 301 c        | securi, <i>mortui</i> ,                   | 66 c         |
| sapientia secularis,                           | 204 b                   | scena corporis,                               | 403 b        | secutor Marcionis Apelles,                | 214 a        |
| sapientia membris impeditis,                   | 547 a                   | scenam phantasmatis decurrere,                | 560 a        | sedatio Legis & Prophetarum,              | 449 b        |
| sapientialis animæ gradus,                     | 273 d                   | scenica fœditas,                              | 77 b         | sed bene quod, &c.                        | 553 d        |
| sapientiam consecutæ, i. <i>Christiane</i> ,   | 158 b                   | scenicæ res,                                  | 82 b         | sed emicat falsum,                        | 483 b        |
| sapientibus divinum humanumque,                | b c                     | scenici,                                      | 217 d        | sedes,                                    | 76 a         |
| aliis contra sapientibus,                      | 561 a                   | schismata inter hæreticos non sunt,           | 29 a         | sedile crucis,                            | 49 c         |
| sapis Esaii venatorem.                         | 554 a                   | schola bestiarum,                             | 91 a         | sedilia hostium Dei,                      | 84 a         |
| sapit dudum,                                   | 91 b                    | scholarum feriæ,                              | 8 d          | seges frumentaria,                        | 275 b        |
| sapit adversus veritatem,                      | 172 a                   | sciapodes,                                    | 137 a        | segregius, <i>segregatus</i> ,            | 276 c        |
| sapit de futuro,                               | 175 d                   | scidiis vilibus,                              | 555 c        | seligæ oves,                              | 115 a        |
| sapit ad unitatem continendam,                 | 204 a                   | scientia in Christo habet ætates suas,        | 37 b         | sellæ feminarum,                          | 117 b        |
| sapit, <i>significat</i> ,                     | 252 a                   | scindere tramites,                            | 547 d        | sellisternia,                             | 48 a         |
| sapit spiritaliter,                            | 523 b c                 | scindere vestes,                              | 93 a         | semarii,                                  | 39 c         |
| sapit ad religionem,                           | 349 d                   | scindimus quod est scriptum,                  | 12 d         | semel anno,                               | 80 c         |
| sapiunt adversus Deum,                         | 86 a                    | scipio,                                       | 116 b        | semel nuptis, sæpe jejunis,               | 548 b        |
| sententiæ Dei, non aliter Sapiunt quam sonant, | 345 b                   | sciria leonina,                               | 103 c        | semel plures,                             | 558 c        |
| verba non sono solo Sapiunt,                   | 493 b                   | in scirpo flores,                             | 19 a         | semel pueri,                              | 45 a         |
| sapiunt præter quam sonant,                    | 497 b                   | scit Christum,                                | 283 b        | semen,                                    | 9 d          |
| sapiunt remedia, prima magis quam exoleta,     | 562 d                   | scitiores,                                    | 352 b        | femen sementivum,                         | 546 b        |
| sapor substantiæ, non substantia ipsa,         | 349 b                   | scitius est,                                  | 557 c        | fementivum fenum,                         | <i>ibid.</i> |
| sapor passionis,                               | 390 d                   | sciunt luci mei,                              | 13 a         | fementationes,                            | 76 b         |
| sarabara & tiazæ,                              | 134 a                   | scobinæ,                                      | 561 c        | feminalia cœli,                           | 61 b         |
| sarcina humilitatis,                           | 109 d                   | scopæ,                                        | 440 a        | terram feminalia demessam;                | 372 a        |
| sarcina nuptiarum,                             | 164 b                   | scopii, spiritalia malitiæ,                   | 487 a        | feminarium infamiz nostræ,                | 21 a         |
| sardanapalus,                                  | 116 c                   | scorpios terra suppurat,                      | 7 b          | feminarium generis humani,                | 50 b         |
| sarmentici,                                    | 39 c                    | scribere repudium,                            | 18 a         | feminarium generis concubitus,            | 521 d        |
| sarpedon,                                      | 48 c                    | scribuntur Prophetæ,                          | 76 b         | feminaverit mendacium,                    | 8 b          |
| sarpedonis casus,                              | 14 c                    | scriptura obelisci Egypt.                     | 208 a        | femini stupida,                           | 284 a        |
| satanas,                                       | 21 c                    | scripturæ non integræ,                        | 270 b        | semina ex illis sumpsisse,                | 214 a        |
| satanas & angeli ejus,                         | 76 c                    | scripturæ leguntur,                           | 528 d        | feminis limus,                            | 559 a        |
| satellites,                                    | 256 a                   | scripturæ legales,                            | 354 c        | feminum dispersio,                        | 51 b         |
| satelles fortis angelus,                       | 319 a b                 | ipsius solis radio Scriptum,                  | 391 c        | femina tractata materia,                  | 536 a        |
| satiare panem sanguine,                        | 8 d                     | scripturam injustam dissipare,                | 18 c         | sempiterni supplicii,                     | 35 b         |
| satiata disputatione,                          | 61 d                    | scripturarum majestas,                        | 170 b        | senatorius ordo,                          | 62 a         |
| solida & satiata veritate,                     | 306 d                   | scripturarum interiectio,                     | 216 a        | Seneca aliquis,                           | 13 b         |
| satiatissime,                                  | 299                     | scripturarum adulteratio,                     | 365 a        | Seneca in Fortuitis,                      | 40 b         |
| quasi satisfaciens, non quasi agnoscens,       | 564 d                   | scripturarum regulæ,                          | 407 a        | senectæ pondetata anima,                  | 305 b        |
| satisfaciens patri,                            | 561 d                   | scripturarum medullas nosse,                  | 497 c        | senectus,                                 | 157 a        |
| omni satisfactionis habitu expiaret,           | 141 a                   | lenocinium in scripturis divinis nullum,      | 337 d        | senectus viri,                            | 128 a        |
| satisfecit ei quem non ipse vexaverat,         | <i>ibid.</i> b          | minus sapere in Scripturis malo, quam contra, | 562 c        | post tantæ auctoritatis senectutem,       | 5 d          |
| satis periculose,                              | 122 c                   | scrupæ schola,                                | 116 a        | post stadii senectutem,                   | 492 a        |
| satis Deum habere,                             | 123 d                   | scrupulis oneratum,                           | 326 c        | senes pueri,                              | 10 d         |
| satis agentes sumus,                           | 161 a                   | scrupulo percussus,                           | 71 a         | poma senescencia,                         | 124 d        |
| satis superbe,                                 | 304 a                   | scrupulosis incitamenta,                      | 211 d        | senescentis sepulturæ,                    | 343 d        |
| satis vane,                                    | 358 d                   | scrupulositas victus,                         | 545 b        | senia lapidum,                            | 299 a        |
| satis & isto consilio malitiosus,              | 376 c d                 | scrupulositas,                                | 54 c         | senio sepulturæ,                          | 343 d        |
| satis perversum est,                           | 390 a                   | ex scrupulositate procrastinatio,             | 179 c        | indutus nominum senio,                    | 406 a        |
| satis perversum,                               | 431 d                   | scrupulum,                                    | 14 a         | senium requietæ atque reconconditæ sepul- | 406 a        |
| satis præterdit, <i>demonstrat</i> ,           | 525 b                   | scrupulosa vulnera Deus auribus intulit,      | 158 d        | turæ,                                     | 344 c        |
| satis Deo facere,                              | 565 a                   | scurræ in forensibus,                         | 117 b        | senium alicujus substantiæ,               | 352 c        |
| sat refert,                                    | 115 c                   | scurrilitas,                                  | 80 c         | jam senuit,                               | 121 d        |
| solatium sui saturans,                         | 112 c                   | scutorum umbilici,                            | 157 b        | de publicolo sensu,                       | 265 b        |
| saturnalia,                                    | 34 a 90 c               | scytalosagitti pelliger,                      | 116 b        | aliud in sensu est,                       | 581 d        |
| saturnalia,                                    | 543 b                   | secare gallinacium,                           | 64 d         | sensus a Deo ordinati,                    | 103 b        |
| saturni dies otiosus,                          | 16 b                    | secreta matrimonii,                           | 168 b        | sensus sunt passionis,                    | 272 d        |
| saturni pallio coccinata,                      | 65 d                    | secrete adorare,                              | 129 b        | sensus & status rei cujusque,             | 538          |
| saturni habitus,                               | 118 a                   | secta oditur,                                 | 5 a          | in sententia mansit,                      | 6 b          |
| saturnia Italia,                               | 11 b c                  | secta Christiana,                             | 6 c          | sententiæ mutatio,                        | 555 b        |
| saturninus Vagellius,                          | 70 b                    | secta novella,                                | 18 d         | sententialiter & definitive pronuntiavit, | 321 c        |
| saturnus filiis propriis non pepercit,         | 9 c                     | secta Christiana,                             | 32 d         | sententiarum exercitus,                   | 569 a        |
| saturnus deorum Roman. antiquissimus,          | 11 b                    | secta Christi,                                | 71 b         | sententiis elogia dispungitis,            | 34 c         |
| saturnus,                                      | 57 d 60 d 61 b c d 66 a | secta stipendiaria,                           | 542 c        | sentina subdialis, inferi,                | 303 d        |
| saturnus coronatus,                            | 104 c                   | sectæ hujus infestatio,                       | 1 a          | sentina inferni sanguinis,                | 323 a        |
| saturnus Afrorum,                              | 495 b                   | sectarum libidines variæ,                     | 140 a b      | sentinus, deus,                           | 60 b         |
| saxum molinum,                                 | 451 b                   | sectatores,                                   | 155 b        | sentius saturninus,                       | 423 c        |
| scabida in ceteras culpas,                     | 293 c                   | secta,                                        | 43 a 66 b    | sepia isti,                               | 392 a        |
| scabiosa,                                      | 14 b                    | in ipsa secta Apostoli,                       | 567 a        | septem collium plebem,                    | 29 a         |
| scabra carnis,                                 | 373 c                   | secta Monogamorum,                            | 532 b        | septem idolorum tabula,                   | 90 c         |
| scalæ obfirmatæ in terra ad cœlum,             | 412                     | secti ad licentiam,                           | 171 b        | septem maculæ capitalium delictorum,      | 419 d        |
|                                                |                         | adhuc in seculo supersunt,                    | 212 d        | septimus dies sanctificatus,              | 186 d        |
|                                                |                         | seculares litteræ,                            | 104 b        | septemlicem scenam cœlorum,               | 258 c        |
|                                                |                         | secularis litteratura,                        | 80 c         | septimontium,                             | 91 a         |
|                                                |                         | seculi retia,                                 | 492 c        | septimontius,                             | 63 a         |
|                                                |                         |                                               |              | septuaginta duo Interpretes,              | 17c          |
|                                                |                         |                                               |              | sepe-                                     |              |



- sepeliendis Christianis Sabæorum merces  
 profligantur, 34 b  
 sepelitis in sidere, 63 a  
 sepulcra, stabula cadavrum, 347 d  
 sepulcri exuviz, 20 c  
 sepulcrum animæ, corpus, 336 b  
 sepulcrum Christi caro, 351 d  
 sepulcrum Domini, 459 d  
 sepulcrum Dominicæ hora, 549 d  
 sepulcrum requies, 30 a  
 sepulcrum solatia, 91 d  
 sepulcrum mora, 304 c  
 sepulcrum condimentis, 342 a  
 sepulcrum senescentis habitus, 343 d  
 sepulcrum senium, 344 c  
 sepultus non est in paternis, 553 c  
 sequela aquatilis, 143 c  
 sequela abruptæ unitatis, 323 a  
 sequester, 397 b  
 sequester Christus, 364 c  
 sequester Dei & hominum Christus, 517 a  
 sequestrandam fidem futuræ resurrectionis, 348 a  
 sequestrantur mausoleis corpora, 342 a  
 sequestraverat peculium, 259 d  
 feræ escæ, 544 a  
 ferapeum, 18 a 475 d 76 c  
 ferapiaca cæna, 30 a  
 ferapidi jam Romano, 7 c  
 ferapidis, 7 c 47 c 58 a b 89 b  
 ferculina, 451 d  
 serenitatis teneræ, 148 d  
 Sergius Paulus, 90 b  
 ferres, 150 a  
 fericatus, 117 a  
 in serico Omphales, 116 c  
 serico ventilante, 7 a  
 sericum ventilat, *ibid.*  
 serico probitatis, 161 a  
 sermo Dei administratur, 159 c  
 sermo laciniosus, 115 a  
 sermo Dei bis acutus, 193 c  
 sermo vetus, 285 a  
 sermo senior, *ibid.* & b  
 sermo venternofus, 292 a  
 sermo, 330 a  
 sermo Dei, 503 a  
 sermo, vox, aer offensus, 503 d 504 a  
 sermonalis Deus, 503 a  
 sermonis compendium, 175 a  
 sermonis nativitas, sophiæ rationis, 503 c  
 serpens, 351 d  
 de serpentibus parvuli luserint, 237 c  
 ferram reciprocare, 101 d  
 serum tempus, 442 c  
 serum militare, 108 b  
 servatur animadversio divina, 8 a  
 servi bonæ mentis, 141 c  
 desperatione & malitiæ redundantia Servi dominos occidunt, 487 d  
 serviculi, 90 c  
 servile opus, 186 d 187 c  
 serviliter currere, 57 a  
 servitia elementorum, 140 b  
 apud quem fuit Servitius legis, 465 c  
 servitute subnixus, 141 c  
 servitute matrimonii iterata, 165 b  
 servitutem ornatus a libero capite depellere, 157 b  
 servitutes & officia elementorum, 56  
 servituti vindicare, 171 a  
 servorum metus & contumacia, 26 b  
 servorum nomina Alexander, Darius, Holofernes, 368 b  
 servos mali status, 78 b  
 servum alienum quo modo manumittet? 199 b  
 servus Christi, 97 a  
 sessiæ a sementationibus, 76 b  
 sessus, *confessus*, 74 b  
 servus sub domini plagis tremens, 377 c  
 severus Cincius, 70 c  
 severus pater Antonini, 71 a  
 sexui renuntiatur, 509 b  
 adsexus, 36 a  
 sexus pudoris, 80 b  
 sexus officia, 168 c  
 sexus pigrior, 364 a  
 sexum a congressione subducimus, *ibid.*  
 si ab aquis peccare desistimus, i. a baptismo, 174 c  
 cum suo sibi sabbato, 188 c  
 sibi intimarat, 257 d  
 Sibylla, 61 d  
 sibynas in falces, 409 d  
 sibynæ, *venabula*, 413 b  
 sicarii poena, 289 b  
 sicubi alibi, 112 a  
 si forte, 16 a 30 d 33 c 34 d  
 sigerii, 29 b  
 Sigillaria ethnicorum, 134 b  
 sigillario extrinsecus ductu, 258 a  
 sigillario motu superficiem intrus agitante, 267 c  
 sigillarium, 256 a  
 signa Rom., 16 a b  
 signa, 49 a d  
 signa advocatorum, 99 c  
 signaculis squamarum, 116 d  
 signaculum corporis, 19 a  
 signaculum Christianor., 74 c  
 signaculum fidei, 83 a  
 signaculum omnium Prophetarum Christus, 191 a  
 signaculum Prophetarum, Christus, 497 d  
 signaculum frontium, 410 c d  
 signare lectulum, corpusculum, 169 a  
 signare adversus venenatos morsus, 187 a  
 signata fide, 107 c d  
 signata, id est, statuta, 191 a  
 signatio furtiva, 172 a  
 signavimus supra, 63 b  
 signi sacramentum, 197 d  
 significantiæ figuratæ suspicio, 337 c  
 significantiæ legis, 391 b  
 significantiis obumbrata, 467 d  
 signum, 192 c 157 b  
 signum, novitas monstruosa, 404 b  
 si integre sapis, 167 a  
 silentii fides, 8 c  
 silentium rerum, 30 c  
 silenius Phryx, 265 c  
 silicernium, 14 a  
 silva erroris, 58 d  
 silvam cedere, 521 d  
 silvicola, 116 a  
 simeon justus & cautus, 529 c  
 similitudinum, id est, parabolarum Dominicarum argumenta, 126 d  
 simon redemptor Sp. s., 537 a 558 a  
 simon Magus, 90 a  
 simonis magi statua, 14 a  
 simplicem non credit, 156 a  
 simplices, 250 d  
 simplices animæ, 488 a  
 simplici causa, 76 c  
 simplicis gulæ reus, 550 a  
 simplicitas veritatis, 54 a  
 simplicitas hæreticorum, 217 b  
 simplicitas, Dei proprietas, 224 b  
 simplicitas fatua, 250 b  
 non bona simplicitate, 157 a  
 simpliciter, 169 b  
 membri virilis Simulacrum, 250 b  
 per simulacrum morimur in baptismo, 354 a  
 de sinapis incendio, 491 b  
 sine retractatu doctrinarum revincendi, 366 a  
 singillatim, 94 d  
 de singularitate famosus, 332 c  
 singularitatis exitus, 519 a  
 singulatur, singulum fit, 287 a  
 sinus Abrahæ, 93 a 270 c 411 c 451 a  
 si nusquam de nativitate Christi voluntatum, *dubitatum*, 312 d  
 si obtruperimus in operibus sanctitatis, 261 c  
 siparium, 256 b  
 siphara vexillorum, 16 b  
 siphara vestes crucum, 50 a  
 si quid exorbitavit, 118 b  
 si quis Moyses, 118 a  
 si quominus, *Sin minus*, 515 b  
 sirenes, filiæ passerum, 8 a  
 firenum ora cruenta, 8 a  
 sistant quæstiones suas de scripturis, 399 b  
 sistens novi testamenti perseverantiam, 552 b  
 injectionem tuam sistere ad differentiam, 409 d  
 ut tanto magis sisteret carnis resurrectionem, 473 b  
 sistimus foris digamos, 556 a  
 sistimus legem, 558 c  
 sistunt suam non Dei sapientiam, 467 b  
 nec sistere potes deos, nec pares nec dispares, 369 a  
 siti macerantur, 15 e  
 sitiunt interpretationem, 342 o  
 si utique, 39 a  
 smaragdi in circulis, 152 o  
 smaragdi, 160 c  
 soboles Apostolicarum Ecclesiarum, 208 d  
 sobrietas, *σωφροσύνη*, 126 d  
 occus deauratus, 89 b  
 societates Ecclesiarum, 84 c  
 socordio, 22 d  
 socrates sapientissimus? 35 d  
 socrates de Deo, 64 d  
 socratis iurandum, 48 c  
 socrates dejerabat canem, 14 d  
 socratis pædagogus dæmon, 264 b  
 socrates damnatus, 14 d  
 socrates Argivus, 62 d  
 sodalium inimus gradum, 416 b  
 sodalitia, 170 a  
 sol cessit diem redemptionis nostræ, 537 a  
 solis dies lætitiæ indulgemus, 16 b 50 a b  
 sol orbe pedali, 56 a  
 sol qui diei de suo cumulet, *ibid.* b  
 sol radiis insultasset, 459 c  
 solis filius fulmine extinctus, 48 d  
 solis stationes, 56 b  
 solis deliquium, 70 a b  
 solis receptus, 133 b  
 solis pectines, 251 c  
 solis lancea, 560 b  
 de solis prima resurrectio, 340 a b  
 solamen injuriæ, 264 d  
 solatia sepulcræ, 91 d  
 solatia honesta, 105 a  
 solatii enormitas, 304 c  
 solario consecrationis, 57 b  
 solennia Cæsaris, 29 a  
 solennia Cæsariana, 108 c  
 solennia regni, 170 a  
 solennia Paschæ, 168 d  
 solenne est, *solitum*, 252 a  
 solennissimam eloquii prophetici formam, 336 c  
 solennissimus Judæorum dies, sabbatum, 423 c  
 solennitates profanæ, 92 93 95 b  
 non solet ultra, 113 c  
 Deo solidante tonitruum, 399 d  
 solus audiebat, 113 b  
 soli Domino hoc licet, 563 b  
 solida resurrectio, 347 b  
 solida fides, 519 c  
 solida & tota virginitas, 526 a  
 solidata massaliter, 257 d  
 solidum capere, 161 a  
 solidum capere ex testamento Dei, 535 a  
 solitaria concupiscentia oculorum, 35 a  
 solitarius & nudus, 223 d  
 solitas, 293 b  
 solitudo, solennis regio Creatoris, 419 a  
 solitudines amat Christus, 137 c  
 sollicitatio, 181 a  
 Roma sollicitavit Deos Græciæ, 46 b  
 in sollicitudine hoc habere, 522 c  
 sollicitudo Ecclesiastica, 551 c 552 a  
 solocem endromidis, 116 c  
 solæcismus, 42 b  
 solvendi & ligandi potestas, 574 b  
 dexteram suam ignibus solvit, 307 a  
 solum falsius, 303 b c  
 solutim operire, 118 c  
 negotia somni, somnia, 300 c  
 somnia, sacramenta, 548 a  
 somniator, *somnium somnians*, 489 c  
 somniculosa diplomata, 24 d  
 somniculosus annos quinquaginta, 297 b  
 somnis Herculi functam, 60 a b  
 somnus, speculum mortis, 295 c d 296 a



|                                          |         |                                              |            |                                            |                     |
|------------------------------------------|---------|----------------------------------------------|------------|--------------------------------------------|---------------------|
| Somnus recreator corporum,               | 296 a   | Spiritus cecinit,                            | 167 c      | Stellarum interpretes,                     | 89 d                |
| somno cæco transigere noctem,            | 300 b   | si spiritus dederit,                         | 168 a      | stellarum interpretatio,                   | 150 b               |
| sonat barbarum,                          | 4 d     | spiritus,                                    | 170 b      | stellæ demorantis auctoritatem suspirant,  | 553 d               |
| quid sonent Romani de proximo,           | 415 d   | spiritus S. Dei villicus, Christi vicarius,  | 212 a      | stemma Apellis hæretici,                   | 212 c               |
| salvo sonitu monarchiæ,                  | 511 c   | spiritus S. Ecclesiæ respexit,               | ibid.      | sterculus deus,                            | 24 c 25 a 59 c 63 d |
| sonus vocis in oratione,                 | 134 c   | spiritu S. vestit,                           | 215 b      | stercolæ & syntrophæ,                      | 253 d 254 a         |
| sonus pronuntiationis,                   | 475 c   | spiritum dimisit,                            | 20 c       | sterilem uxorem captare,                   | 524 e               |
| sonus celestis,                          | 129 b   | spiritus & anima idem,                       | 270 c      | steriles ignominiosi,                      | 528 d               |
| sophia Dei, materia ex qua cuncta crea-  | 239 c   | spiritus & animæ & status differentia,       | 386 a      | de sterilitate Christianorum queruntur le- | 34 b c              |
| vit,                                     | 548 a   | spiritus, adflatus,                          | 504 a      | sternant preces Deo,                       | ibid.               |
| sophistæ, somniorum interpretes,         | 171 b   | spiritus, corpus sui generis,                | 518 d      | sterculinorum bestiarum,                   | 288 b               |
| sordent talibus Ecclesiæ,                | 68 a    | spiritus sanctus, tertius gradus maiestatis, | 523 d      | stethichorus,                              | 76 d                |
| soror veritatis,                         | 112 a   | spiritus defunctæ,                           | 523 d      | stetit cælum,                              | 46 b                |
| soror civitas,                           | 149 a   | spiritus adversarius ex diversitate prædica- | 523 d      | stigmata Britonum,                         | 178 c               |
| sorores,                                 | 174 a   | tionis,                                      | 526 a      | stigmata delictorum,                       | 419 c               |
| sorores, conservæ,                       | 554 a   | spiritus robustus,                           | 554 c      | stigmatibus obnoxia caro servi,            | 362 a               |
| cum sororibus dormiunt,                  | 64 a    | spiritus S. indumentum,                      | 561 d      | loquitur in stilo,                         | 99 b                |
| fors temporum,                           | 22 b    | spolia figurata Christi,                     | 405 c      | stili libido,                              | 228 d               |
| fortes temporum,                         | 63 d    | spoliaria,                                   | 109 c      | stilo sacrosancto,                         | 338 a               |
| fortes ambiguae,                         | 80 a    | spoliatus pristinas sordes,                  | 201 b      | non de uno stilo noris Apostolum,          | 331 b               |
| fortes seculares,                        | 112 a   | spongia Marcionis,                           | 464 d      | theriacam stilo temperare,                 | 488 b               |
| de naturæ fortibus eximas,               | 296 d   | spongiæ retiariorum,                         | 83 b       | singulari stilo figit,                     | 566 b               |
| fortita est de suo parere gallina,       | 254 c   | sponsa Christi, Ecclesia,                    | 422 d      | stilum plenissimum habet,                  | 327 a               |
| fortita est esse invisibilis,            | 269 b   | sponsale,                                    | 261 d      | stilum vertit,                             | 594 b               |
| fortitur statio militaris,               | 3 b     | sponsale cubiculum, Irenæ,                   | 60         | stilus adulter,                            | 216 b               |
| spado Christus,                          | 526 b   | sponsalium solennitas,                       | 95 b       | stipantem copiam,                          | 84 a b              |
| spadonatus se obsignant,                 | 158 c   | sponsi coronati,                             | 109 a      | stipare calceum,                           | 113 b               |
| sparteoli,                               | 32 a    | sponsiones in circo,                         | 80 a       | stipare aerem,                             | 180 b               |
| spatha,                                  | 160 b   | sponsiores in baptismo parvulorum,           | 231        | in quibus stipare se possit,               | 309 d               |
| spatialium,                              | ibid. c | spurciloquium,                               | 328 a      | stipat in angustias,                       | 373 a               |
| specialitas,                             | 471 b   | spurca conscientia,                          | 27 c       | stipatum escis,                            | 114 b               |
| unius speciei querela, i. thuyis,        | 34 a    | sputaminum jacula,                           | 337 a      | stipatus in arcam,                         | 546 d               |
| per fidem incedimus, non per speciem,    | 351 b   | sputamentis dedecoratus,                     | 85 b       | stipatus est orbis araculis,               | 138 d               |
| species, causa,                          | 1 a     | squalentem silvam legum,                     | 5 d        | stipendiati butyro,                        | 299 a               |
| species,                                 | 76 d    | squamatus amator,                            | 19 b       | stipendiaria secta,                        | 192 c 404 a         |
| species in genere,                       | 82 b    | stabant vestes in viris,                     | 112 a      | stipem medicam,                            | 542 c               |
| specimen spei,                           | 332 c   | stabilitas in vestigio,                      | 197 d      | stipes jactare,                            | 31 b                |
| speciositas naturalis,                   | 155 b   | ordo recensensus stabit in Joannem,          | 415 b      | stipes Herculis,                           | 34 b                |
| speculu in vinea,                        | 441 b   | stabula cadaverum, monumenta,                | 347 d      | stipes meretricum,                         | 60 a                |
| specular corneum,                        | 303 b   | stabula conceptuum,                          | 373 a      | stipes novi discipuli,                     | 80 c                |
| specularis materia,                      | 29 a    | stadio circum æmulantur,                     | 78 a       | stipula de oculo,                          | 90 c                |
| speculator omnium Deus,                  | 35 b    | stadium,                                     | 81 a       | stipulam in alieno,                        | 53 b                |
| speculator alieni,                       | 497 d   | stadium mariti,                              | 102 b      | stipulatio nostra in cælis,                | 32 a                |
| speculatoria morosissima,                | 100 a   | stadii senectus,                             | 492 a      | stola,                                     | 537 c               |
| speculum,                                | 243 d   | stagnum ignis,                               | 581 b      | stola puerilis,                            | 117 b               |
| speculum consulere,                      | 157 c   | stare ad aram Dei,                           | 136 a      | stolæ crucium,                             | 96 c                |
| speculo mentiri liceret,                 | 150 a   | in terrenis stare non potui,                 | 496 a      | stolæ martyriorum,                         | 16 b                |
| speculum exempli,                        | 358 c   | stat cælum,                                  | 32 c       | stolam fundere,                            | 161 a               |
| speculum parabolæ,                       | 448 a   | state in isto gradu,                         | 551 b      | stomachi everio, aut cerebri,              | 116 a               |
| speculum, i. parabola,                   | 561 a   | staticula, statue,                           | 489 b & d  | stomachi compitum,                         | 208 a               |
| spei fœdus,                              | 31 a    | staticulum ligni,                            | 49 c       | stragulabilis submersu piscinarum,         | 363 a               |
| spei Christiæ frugem,                    | 340 b   | statio militaris latronibus vestigandis,     | 3          | strenæ,                                    | 91 a                |
| spes cecidit,                            | 344 a   | statio sensuum,                              | 300 a      | strictior disciplina,                      | 138 b               |
| spelæum Mithræ,                          | 111 b   | statio dentium,                              | 363 a      | strictura,                                 | 549 a               |
| spelunca oris,                           | 363 a   | statio secunda nuptiarum,                    | 523 b      | stringens fulmina,                         | 366 c               |
| spero, puro,                             | 116 b   | statio cœli,                                 | 550 a      | strongyla Achillis,                        | 116 a               |
| spicæ fundamentum,                       | 358 b   | secunda statio, matrimonium,                 | 523 b      | strophæ histrionum,                        | 15 a                |
| spicas effigere,                         | 423 d   | statione erecta defigitur,                   | 16 a       | strophæ,                                   | 84 c                |
| spinæ, figura delictorum in capite Chri- | 109 d   | stationes Philosophorum,                     | 5 a        | stropham commentatus,                      | 285 d               |
| sti,                                     | 103 c   | stationes in vespem protractæ,               | 544 b      | stropham administrare,                     | 402 d               |
| spiraculi res,                           | 271 b   | stationes facere,                            | 107 c      | stropholam,                                | 111 a               |
| spirare, quid,                           | 7 b     | stationes militares,                         | 136 a      | stropuli barbarorum,                       | 178 c               |
| ut spiritu judicarentur,                 | 21 b c  | stationes in serum,                          | 549 b      | struatores capillaturæ,                    | 157 b               |
| spiritalis substantiæ,                   | 550 b   | statio fera,                                 | ibid. d    | struatores operæ,                          | 14 c                |
| sive spiritali, sive tantum fideli,      | 524 a   | stationes trium hebdomadum aruit victu,      | 300 b      | struere atque destruere eruditum eloquium, | 265 b               |
| c                                        | 544 a   | stationum dies,                              | 135 a      | structura benedictionis, ordo,             | 412 b               |
| spiritalis uxor,                         | ibid. b | stationum semijeiunia interponentes,         | 551        | strues carnis,                             | 346 c               |
| spiritalis disciplina,                   | 523 b c | statilii Taurimœnia,                         | 112 b      | strues mundi,                              | 257 a               |
| spiritalis indictio,                     | 35 b    | statim admissio,                             | 560 a      | de strue animalium,                        | 258 c               |
| spiritaliter sapit,                      | 19 c    | stantia dea,                                 | 60 c 294 a | struthiocamelus,                           | 183 a               |
| spiritalium potestatum confessione,      | 17 b    | stativus titulus,                            | 51 b       | student illum,                             | 140 b               |
| spiritus permeator universitatis,        | 138 a   | festivos libellos statum sciunt,             | 52 a       | studiosiores feræ,                         | 62 d                |
| spiritu divino inundatus,                | 436 c   | artifices statuarum in Ecclesia Christiana   | 87 c       | studium,                                   | 79 c                |
| spiritu unxit,                           | 521 b   | minime recepti,                              | 88 b c     | placidæ & stupentis divinitatis,           | 253 a               |
| in spiritu homo constitutus,             | 144 b   | in statuarum artifices,                      | 96 c       | stupescere in duriciam catenæ,             | 160 c               |
| spiritum Dei habent fideles,             | 154 c   | statum vertere,                              | 559 a      | stupet cælum,                              | 553 d               |
| spiritum concurrit,                      | 156 b   | statum vertit,                               | 101 d      | cor stupet saliens,                        | 53 a                |
| spiritum permovet scandalo,              | 18 d    | statum fecit,                                | 49 d       | stupida curiositas,                        | 56 b                |
| spiritum malitia transfiguravit,         | 26 a    | statumini argilla desuper intexta,           | 538 a b    | stupida semini, sterilis,                  | 284 a               |
| spiritus pulsatur,                       | 31 c    | status nominis,                              | 43 d       | stupidissimus ergo qui non ostenditur, &c. | 379 b               |
| spiritus dæmoniæ paraturæ,               | 76 c    | mali status servos,                          | 78 b       | stupor quasi mortui orbis,                 | 30 c                |
| spiritus sanctitatis,                    | 77 d    | status & sensus rei cuiusque,                | 191 a      | stupor & quies,                            | 272 d               |
| spiritus erroris,                        | 79 c    | statuta, terminata,                          | 89 d       | stuprata gloria,                           | 155 c               |
| spiritus animator omnium,                | 127 c   | stella Christi,                              | 374 a      | stuporem mulierum ædificare noverunt gem-  | 152 b               |
| spiritus, dæmones,                       | 133 c   | stella malefica,                             | 119 d      | mæ,                                        | 369                 |
| spiritus nequam,                         | ibid.   | qui stellarem conjectat,                     | 89 c       | stuporem suum ædificant supercilio,        | 58 d                |
| spiritus sanctus tener, delicatus,       | 146 b   | stellarum arbitrium,                         |            |                                            |                     |



- a sua femina cessat,  
 suaviorum opinionum,  
 suaviorum,  
 suaviludi,  
 suaviludii cuiusdam,  
 subacta sementi,  
 subando quam dimicando,  
 subans,  
 subans ardori,  
 subavit intra se,  
 sub Catilina,  
 subcessivum,  
 subdival domus,  
 subdivo splendidus,  
 subdivalis sentina mundi,  
 sub extimis noctibus,  
 subfermentata,  
 subjacet intelligi,  
 subjacet in communicationem alii Deo,  
 405 d  
 subjeclarit ipsa parabola,  
 subjeclum domi,  
 subjeclio religiosa,  
 obsequii disciplina morigeram subjeclio est,  
 141 c  
 subjeclione nominis,  
 subjeclum filium,  
 subjeclum,  
 subigere mammam,  
 subigus, deus,  
 subigunt opera carnis,  
 subjeclitur ignorantibus,  
 subintraverant ad speculandam libertatem  
 nostram,  
 sub ipsa eruptione,  
 subiectionem facere,  
 sublimans,  
 sublimantia,  
 sublimatus,  
 sublimitas Alexandri,  
 sublimissimus currus triumph.  
 subministrant sua matrimonia,  
 submissu erroris, fallacia inducti,  
 submersu piscinarum strangulabilis,  
 b  
 subnero,  
 subnervaverunt taurum,  
 subnixus servitute,  
 sub noctem,  
 subnubila adhuc,  
 suboles arborum,  
 subornat necessitatem nubendi,  
 subornantur quaestiones,  
 subornans aliorum,  
 subostendas,  
 subradiant resurrectionem,  
 subremanet,  
 subrefedi,  
 occulte subruui,  
 subscribere centum aera in coenam,  
 subscribimus timiditati nostrae,  
 subscriptum Ptolomaeo a Judaeis,  
 subsericam,  
 subseriva vacant,  
 subsignatae apud Deum viduitati,  
 subsignatio poenitentiae,  
 substantia familiaris,  
 totam fidei substantiam,  
 magna substantia sanctitatis,  
 substantia quaestionis,  
 substantia laterum,  
 substantiae titulo,  
 substantiae massa,  
 magnam substantiam sanctitatis negotiabe-  
 ris,  
 substantiva,  
 substillum,  
 subtruendus,  
 subsultando matrem turbasset,  
 sub tali conscientia vivere,  
 subteminis studium,  
 subter ignis,  
 subterraneo latitat,  
 subterraneum & subaquaneum viventia,  
 287 d 288 a  
 subtilitas & tenuitas,  
 subtililoquentia,  
 subtilinniret,  
 sub tunica & sinu,  
 sub uberum fontibus,  
 subvenit nemini,  
 sub verbustos,  
 subversus a diabolo,  
 subvertit servos Dei,  
 523 b c  
 304 c  
 545 b  
 104 a  
 81 c  
 321 a  
 575 e  
 534 d  
 36 a  
 257 d  
 9 d  
 175 b  
 197 d  
 113 a  
 303 d  
 299 d  
 257 d  
 15 c  
 456 d  
 53 b  
 218 b  
 169 b  
 4 d  
 53 b 4 d  
 192 c  
 60 c  
 272 a  
 9 a  
 463 c  
 29 b  
 448 a b  
 388 d  
 258 c  
 200 d  
 12 d  
 28 b  
 31 c  
 481 a  
 288 b  
 116 c  
 196 a  
 141 c  
 34 a  
 36 d  
 49 d  
 163 d  
 360 a  
 265 d  
 250 b  
 342 c  
 277 b  
 167 a  
 545 c  
 6 d  
 92 d  
 17 c  
 341 d  
 372 d  
 164 a  
 121 e  
 31 c  
 164 a  
 523 c  
 515 b  
 554 d  
 271 d  
 272 d  
 523 b  
 515 d  
 113 a  
 293 d  
 283 c  
 9 a  
 112 a  
 149 b  
 285 b  
 21 c  
 485 b  
 117 a  
 537 c  
 305 a  
 43 a  
 117 b  
 519 d  
 86 b  
 Subvertunt fidem quorundam,  
 succedere, contingere,  
 succensio matutina,  
 succida adhuc ossa,  
 succiderant genua lapidationi,  
 succidere quieti,  
 succidendo necessitati,  
 in preces succidit,  
 succidisse vanitati,  
 succidunt, subiguntur,  
 succussus infantium in somnis,  
 succutitis subieclis vobis,  
 sudat fons,  
 datum sibi Sudem angelum Satanæ,  
 c  
 sudem sibi datum ait Paulus,  
 sudum,  
 suere coronam,  
 suffectura spiritus anima,  
 sufferentia, patientia,  
 sufferentia,  
 sufficiens vita,  
 non sufficimus mendicantibus Diis vestris,  
 34 b  
 suffixus,  
 suffocatorum interdictio,  
 suffragii prerogativa,  
 suffragio elementorum,  
 suffragiorum violentia,  
 suffragiorum æstuarium,  
 suffudisset dominationem vestram,  
 suffugi,  
 suffundendæ resurrectionis,  
 suffundens, pudorem imponens,  
 d  
 suffundere sanguinem,  
 suffusio,  
 suggerere volumus de artibus,  
 quod ita suggererim,  
 ut suggerimus,  
 suggestus,  
 suggestus imaginum,  
 suggestus pompator,  
 suggestus honorum,  
 suggestus Babylonis,  
 suggestus sacerdos,  
 suggestus elaboratae pulcritudinis,  
 a  
 suggestus substantiae,  
 suggestus elaboratae pulcritudinis,  
 suggestus coeli & terræ,  
 suggestus fructifer,  
 suggestus materiae,  
 suggestus animæ animus,  
 suggestus jubarum leonis,  
 suggestus sensuum,  
 suggestus & ornatus,  
 suggestus & pompa mæchiae,  
 ad Suggillandam iniquitatem,  
 suggillatio,  
 sui, id est, propinqui,  
 sui generis corpus,  
 sulphuratio gehenna,  
 ad summam, in summa,  
 summa regnorum penes Romanos,  
 a  
 summa massalis,  
 redacta summa in unum,  
 summale, oppositum portionali,  
 summaliter,  
 sumministrator vitæ,  
 summum, quod unicum,  
 summum magnum,  
 summum victoria sua constat solitudine,  
 excellentia,  
 summus sacerdos Christus,  
 sumptuarie leges,  
 sumptuosius esurire,  
 superacervabitur,  
 super Alcinoi pomerum,  
 superargumentans,  
 superbiberit potionem,  
 superbia gemmarum,  
 superbia culmi,  
 superbia elimarentur,  
 superbit in pauperem,  
 supercilium altius tollens,  
 supercilio suspensio,  
 supercilio stuporem ædificant,  
 de quali supercilio,  
 supercælestes & superterreni,  
 superdicis,  
 superductæ superstitiones,  
 superest aquis,  
 202 a  
 250 b  
 332 a  
 350 d  
 360 d  
 266 b  
 364 b  
 253 c  
 104 a  
 26 b  
 309 b  
 553 b  
 257 b  
 537  
 565 a  
 113 a  
 116 b  
 380 b  
 131 b  
 427 a  
 84 c  
 20 c  
 546 b c  
 6 b  
 56 b  
 20 c  
 84 a  
 30 b  
 441 d  
 364 a  
 382  
 6 a  
 524 d  
 77 d  
 37 b  
 25 c  
 96 b c  
 16 b 49 d  
 75 d  
 78 c  
 109 a  
 118 a  
 155  
 329 a  
 239 a  
 244 d  
 257 c  
 263 a  
 272 b  
 281 b  
 293 b  
 358 c  
 557 b  
 5 b  
 12 c  
 7 a  
 312 a 317 c  
 380 a  
 418 a b  
 64  
 431 c  
 466 a  
 244 d  
 55 a  
 22 d  
 235 a  
 367 b  
 573 b  
 6 d 7 a  
 119 b  
 50 c  
 114 a  
 246 d  
 500 b  
 152 b  
 358 b  
 566 a  
 36 b  
 243 a  
 250 b  
 369 b  
 566 a  
 356 b  
 567 c  
 49 a  
 225 c  
 superferuntur,  
 superficialia officia,  
 superficie gravitatis,  
 superficiem bestiae consecrasse,  
 superficies vocabuli,  
 superficies, pro cultu & ornatu,  
 60 c  
 superficies, pro vestitu,  
 superficies nominis Christiani,  
 superficies carnalis,  
 superficies scripturae,  
 superfructant,  
 superinducti fratres,  
 superinduti,  
 superindumentum coeleste,  
 superinduere,  
 supermundialis,  
 supernitates supernitatum,  
 supernominant,  
 superordinat testamentum hominis nemo,  
 464 d  
 superponit iram homicidio,  
 supersapere,  
 superseendit omnem admirationem,  
 a  
 non supergrediendum ultra,  
 superstitio,  
 superstitio puerperii,  
 superstitio, abundantia officii;  
 superstitiones Rom.  
 superstitiones in oratione,  
 superstruere extrinsecus petitiones,  
 b  
 amplius superstruimus,  
 superterreni & supercælestes,  
 supertextus,  
 supervacue,  
 supervestabatur aquis,  
 supervenientia renuntiabit vobis,  
 supervincimus,  
 supparare,  
 supparare formam quotidie,  
 supparare labem animæ,  
 supparatur quod erogatur,  
 suppararetur potiorum desiderio,  
 supparetur semen illi,  
 supparatura generis,  
 supparum,  
 supplaudere videtur diversæ parti,  
 supplementa disciplinae,  
 supplementum, complementum,  
 supplex habitus,  
 supplicamentum vanum,  
 supplicamentum stagni ignis,  
 supplicii temporalis brevis,  
 supplicii sempiterni atrocitas,  
 terra sappurat,  
 supputarii gesticuli,  
 supremam coenantiis,  
 furculus ex sua fronde,  
 susanna,  
 suscepit prædicare,  
 suspectus, suspicax,  
 suspendendæ veritatis,  
 suspendere votum,  
 vix a terra suspendit,  
 suspendunt ab imbribus æstiva hiberna,  
 b  
 suspendium cognitionis,  
 suspensa enuntiatio,  
 suspensio supercilii,  
 suspicionem significantiæ figuratæ,  
 c  
 suspirant metalla,  
 suspiria adolescentium post se trahere,  
 d  
 sustentata fervura delicti,  
 sustinere veniam delictorum, i. sperare,  
 expectare,  
 sustineant Evangelia paulisper, expectant,  
 489 a  
 sustinentur, expectantur,  
 sustinendus, expectandus,  
 sustinent adorari,  
 sustinent prodi,  
 sustinet nostra,  
 sustinetis ostentamen iusti iudicii Dei, i.  
 expectatis,  
 sutrinæ Venetiæ,  
 sutrinorum Norria,  
 sylla,  
 ad symbolam exultant,  
 synodi deus,  
 synthesis multicia,  
 108 d  
 444 b  
 36 b c  
 15 c d  
 43 d  
 154 b  
 159 d  
 203 c  
 259 c  
 450 c  
 263 c d  
 463 a b 554 a  
 38 d  
 351 a  
 476 c  
 276 d  
 252 c  
 17 c  
 45  
 156 b  
 134 a  
 294 a  
 368 b  
 63 c  
 134 a  
 133  
 408 d  
 356 b  
 259 a  
 136 c  
 225 d  
 173 b  
 498 a  
 157 b  
 252  
 283 c  
 286 d  
 256 c  
 450 b  
 564 a  
 117 b  
 571 a  
 428 c  
 291 b  
 302 a  
 188 b  
 540 b  
 35 a  
 18 b  
 34 a  
 76 a  
 102 b  
 311 b  
 156 a 162 a  
 311 b  
 499 b c  
 114 c  
 32  
 250 a  
 130 c  
 250 b  
 337  
 34 d  
 155  
 491 d  
 124 b  
 161 a  
 188 d  
 25 c  
 45 b  
 169 a  
 498 c  
 118 b  
 24 b  
 12 d  
 255 d  
 14 b  
 116 c



|                                                      |             |                                                                |                 |                                                      |          |
|------------------------------------------------------|-------------|----------------------------------------------------------------|-----------------|------------------------------------------------------|----------|
| Syntrophī & stercolæ,                                | 253 d 254 a | Temporaliter observata Lex, id est, ad tempus,                 | 185 a           | Thesauri naturalium proprietatum,                    | 376 b    |
| Syria, Palæstina,                                    | 6 c         | Temporati vestiri amantem,                                     | 113 a           | Thesaurus ignis,                                     | 37 c     |
| Syriarum distinctio,                                 | 404 c       | Temporati nominatimque,                                        | 285 d           | Thesaurus ignis æterni,                              | 128 c    |
| Syrmate solutio,                                     | 114 a       | Tempore omnia dirimuntur,                                      | 61 b            | Theriaca,                                            | 488 b    |
| T                                                    |             | Temporis ratio præscribens auctoritatem ei quod est antiquius, | 415 b           | Theseus,                                             | 62 d     |
| de Tabella recitare,                                 | 4 6         | Temporius effingitur,                                          | 292 a b         | Thurii,                                              | 36 d     |
| Tabernacula ædituorum & sacerdotum,                  | 15 b        | Temporum extremitates,                                         | 464 d           | Thurarius,                                           | 92 a     |
| Tabernacula cluduntur in luctu publico,              | 553 d       | quod ultimorum Temporum ratio est,                             | 554 a           | Thuris nidior,                                       | 170 a    |
| Tabernæ habitus,                                     | 28 c        | Tempus in collecto,                                            | 526 d           | Thuris grana unius assis,                            | 27 b     |
| Tabidosa,                                            | 14 b        | Tempus omni rei,                                               | 172 b           | Tyreus Apollo,                                       | 109 d    |
| Tabiofus,                                            | 566 c       | Tempus a Tiberio ad Vespasianum,                               | 200 b           | Thysdri,                                             | 70 c     |
| Tabula naufragii,                                    | 122 d 123 a | Tenax sui,                                                     | 514 b           | Tyberius Cæsar,                                      | 6 b      |
| Tabula ludens,                                       | 315 b       | si Tenderentur sola luxuria,                                   | 544 u           | Tiberiana tempora,                                   | 416 c    |
| Tabulæ nuptiales,                                    | 168 b       | Tene hanc fidem,                                               | 105 b           | Tiberiani temporis,                                  | 18 d     |
| Tabulæ sponsalium naturalium,                        | 180 a       | Tene,                                                          | 237 d           | Tiberianus principatus,                              | 416 d    |
| Tabulas ordinamus,                                   | 161 a       | monarchiam Tenemus, hoc est, Deum unicum asserimus,            | 502 a           | Tiberii proconsulatus,                               | 9 b      |
| Tabularii supputandis sumptibus,                     | 32 a        | Tenens carnem suam dicebat,                                    | 474 c           | Tiberis testis est,                                  | 29 a     |
| Togæ tabularum fides,                                | 118 a       | Tenebræ caninæ,                                                | 8 d             | Tiberis ascendit ad mœnia,                           | 32 c     |
| Tabulata congregatione,                              | 112 b       | Tenebrica vestis,                                              | 117 c           | Tiberis redundavit,                                  | 46 b     |
| Tabulata cœlorum,                                    | 495 b       | Tenebricavit sol media die,                                    | 199 b           | tibiarum acies,                                      | 273 c    |
| Tabulato in terga devoto,                            | 118 b       | Teneo meum Christum,                                           | 422 d           | tibicinandus,                                        | 293 d    |
| Taciturnitatis honor,                                | 148 d       | Teneræ serenitatis,                                            | 148 d           | timens placere,                                      | 102 b    |
| Tacitus,                                             | 49 a        | Tenerescences arbores in caulem floris,                        | 338 b           | timiditatis vitio,                                   | 98 b     |
| Tædians cor,                                         | 197 d       | Teneritas florum,                                              | 103 d           | timor Dei,                                           | 126 a    |
| Tæniz Priapi,                                        | 104 c       | Teneritas conscientiæ,                                         | 53 a            | timor, fundamentum salutis,                          | 155 a    |
| Talia initiatus,                                     | 8 c         | Tenor memoriæ,                                                 | 64 a            | timore candidatus est,                               | 170 b    |
| in Tallas deducere,                                  | 118 a b     | Tenor abstinentiæ,                                             | 572 d           | tingitur vellerum,                                   | 159 a    |
| Talio legalis,                                       | 479 c       | gladio Tenus,                                                  | 71 b            | tingit sumus in mortem Christi,                      | 354 a    |
| Talionibus iudicat,                                  | 292 b       | natura Tenus norunt,                                           | 120 a           | tingit, lotus ad recubitus,                          | 443 b    |
| Talionis injuria secunda,                            | 428 d       | Tenus philyræ,                                                 | 115 a           | tingitur Deo,                                        | 377 c    |
| Talionis repræsentatio,                              | ibid.       | Tentator valetudinum autumnus,                                 | 299 d           | aliud tingui, aliud adspersi,                        | 229 b    |
| Talionis lex,                                        | 390 d       | Tentatus de sacramento,                                        | 111 b           | tingimur ter ad singula nomina in singulas personas, | 516 b    |
| Talionis indictio,                                   | 467 d       | Tenuitas, subtilitas,                                          | 21 c            | tinguit diabolus,                                    | 216 d    |
| Tam impresse mandat,                                 | 401 d       | Tentamenta Christianorum,                                      | 10 b            | titillata caro,                                      | 575 d    |
| Tam opiniosus,                                       | 452 a       | Tentationes,                                                   | 132 c           | titillatur digitis demonstrantium,                   | 181 c    |
| Tam presse docendi,                                  | 462 c       | Tepidior vis,                                                  | 116 c           | titillatus unguis,                                   | 551 b    |
| Tam magno comparatam,                                | 437 c       | Tergiversatio,                                                 | 2 d             | Christi nomine titolare,                             | 378 c    |
| Tanta vis hominum abruptissimus,                     | 30 b        | bovi Terentius non obligabis,                                  | 470 a           | titulavit appellatione,                              | 405 a    |
| Tantæ, quantæ, tot quot,                             | 286 e       | in suis Terminis stabit,                                       | 556 c           | titulavit appellatione Samaritanorum,                | 193 b    |
| Tantos, quantos,                                     | 88 c 348 a  | Terminus Domini, sententia, decretum,                          | 565 b           | cujus nomine totius hominis mentio titulata est,     | 272 d    |
| Tantos ad unum?                                      | 32 c        | Terminum in Joanne statuens, vide, limes,                      | 462 b 492 b     | tituli tres, quod est, per quod est, a quo est,      | 556 d    |
| Tanto abest,                                         | 64 b        | Terra movit,                                                   | 32 c            | in talibus titulis firmandis,                        | 557 c    |
| Tantum quod Christianus,                             | 4 c         | fit tibi Terra gravis,                                         | 66 d            | tituli, appellationis,                               | 85 b     |
| Tantum in Domino, 167 d 469 d 529 a 532 c            |             | Terra carnis,                                                  | 109 d           | tituli damnationis erasi,                            | 126 a    |
| Tantum ut meminissent egenorum,                      | 463 d       | Terra cassa majorem ambitum,                                   | 113 c           | tituli character,                                    | 461 b    |
| Tardum fidei fuit,                                   | 92 c        | Terra virgo,                                                   | 199 a           | tituli libidinum,                                    | 555 b    |
| Tardabilis,                                          | 296 a       | Terra virgo, nondum opere compressa,                           | 321 a           | titulis nuncupantur,                                 | 373 c    |
| Tarentum,                                            | 115 a       | Terræ filii,                                                   | 11 c 61 d       | nihil interest de titulis Epistolarum Pauli,         | 481 b    |
| Tarpeji,                                             | 46 c        | Terræ motus exhibet Corinthum,                                 | 32 d            | pro magno titulo ambitionis,                         | 7 a      |
| Tarpeji ludi,                                        | 75 b        | Terræ datus homo,                                              | 143 a           | alio injuriarum titulo postulamus,                   | 33 d     |
| Tartarum, carcer pœnarum infernarum,                 | 12 b c      | Terræ cor,                                                     | 303 d           | nullo titulo damnari licet,                          | 39 a     |
| apud Tatianum hæreticum,                             | 552 c       | sub Terraneo,                                                  | 285 b           | idem titulus & onerat & revincit,                    | 2 a      |
| Tauræ venatorum,                                     | 139 b       | Terræna officia, dignitates,                                   | 492 c           | titulo hominis incisus est,                          | 334 c    |
| Tauri Ægyptii antistites,                            | 524 d       | Tertium genus,                                                 | 45 d 58 a 496 b | per eosdem titulos agnoscere,                        | 382 c    |
| Taurica sacrificia,                                  | 366 a       | Tertium quid efficitur,                                        | 516 d           | per singulos titulos,                                | 419 d    |
| Tauricæ fabulæ,                                      | 9 c         | Testa,                                                         | 318 c 329 c     | habet suos titulos abstinentia vini,                 | 549 a    |
| Tector albarius,                                     | 89 b        | Testamenti novissimi indemutabilis status,                     | 564 a           | titulum honoris,                                     | 93 a     |
| Tectoria inducere,                                   | 89 b        | Testamentum hominis nemo spernit aut superordinat,             | 464 d           | suum habet titulum,                                  | 231 b    |
| Tegendo nudavit,                                     | 116 d       | in tribus Testibus,                                            | 226 d 436 d     | titulus secundus,                                    | 51 b     |
| Telinum,                                             | 116 b       | tribus Testibus sensibus objecit,                              | 402 b           | titulus stativus, ambulatorius,                      | 226 c d  |
| Temeraria altaria de cespite,                        | 25 b 63 d   | Testimonialis comparatio,                                      | 554 a           | titulus idololatriæ,                                 | 92 d     |
| ne Temere qui intercedat,                            | 365 a       | Testimonium duorum,                                            | 513 a           | titulus, nuncupatio,                                 | 121 b    |
| Temperant inducunt,                                  | 326 c       | Testitrahus,                                                   | 112 b           | titulus officii,                                     | 393 a    |
| Temperamus,                                          | 33 d        | Testitudinem densare,                                          | 138 a           | titulus viduitatis univiræ,                          | 548 b    |
| Temperans majestatem Cæsaris infra Deum,             | 28 b        | Testudo decocta,                                               | 22 b            | togæ puræ solennitas,                                | 95 c     |
| Temperare tormenta quæstioni,                        | 4 a         | Testudo Pacuviana,                                             | 114 b           | tonitrua mugisse,                                    | 12 a     |
| Temperare ambiguitates,                              | 22 b        | Tetraonis pinnula,                                             | 372 a           | tonfor juxta cutem,                                  | 115 c    |
| Temperare onus voluminis,                            | 36 c        | Tetricum vellus,                                               | 117 c           | tonforis speculum,                                   | 247 d    |
| Temperare ceteros ad delinquentiam,                  | 547 a       | Tetrior damnatione,                                            | 6 d             | tonfura inolefcentis generis hum.                    | 288 d    |
| ne aliorum Temperetur,                               | 561 a       | Tetrum Deum magnifica,                                         | 491 c           | torcularis forum,                                    | 458 b    |
| Temperatus veneno calix,                             | 334 b       | Textura carnis & animæ homo,                                   | 346 a           | tormenta cruciandæ simplicitatis,                    | 277 b    |
| Temperatum sub terra granum,                         | 49 d        | Thales,                                                        | 36 a 54 d 56 a  | tormenti ratione, instar,                            | 487 a    |
| Temperatur in nos aries,                             | 328 a       | Thallus,                                                       | 11 b 18 a       | tormentum aquæ,                                      | 273 c    |
| Tempestivus decore,                                  | 193 b       | Thanatio,                                                      | 22 d            | torpacion,                                           | 71 a     |
| Tempestivi pedes,                                    | 462 d       | Theatra stuprandis moribus,                                    | 7 a             | torpescit curiositas,                                | 12 b     |
| Templa sola vobis relinquimus,                       | 30 b        | Theatra destructa a Censoribus,                                | 77 b c          | tortuose procedere,                                  | 251 b    |
| Templatim,                                           | 34 b        | Theatri impudicitia,                                           | 30 d            | tortuositas vestra,                                  | 322 c    |
| pro solo Templi,                                     | 14 a        | Theatrum Veneris sacrarium,                                    | 77 b            | quæ ratio tortuositatis istius,                      | 460 c    |
| Templorum vestigalia,                                | 96 b        | Themistocles;                                                  | 12 d            | tortuosus ad obligandum,                             | 81 a     |
| Templorum clades quæ & mœnium,                       | 33 a        | Thensa,                                                        | 76 a            | tot sacrilegia Romanorum, quot tropæa,               | 25 c     |
| Templa Dei fumus,                                    | 106 a       | Thensa Jovis plaustrum,                                        | ibid.           | connubii tota causa, parvuli,                        | 438 b    |
| apud verum Templum & verum ejus pontificem Christum, | 452 b c     | Thensas deducere,                                              | 108 d           | rota terra,                                          | 550 a    |
| Tempora novissima,                                   | 550 d       | Theologia physica,                                             | 54 d            | totam condixerunt confusionem,                       | 179 d    |
| Temporalis ætas,                                     | 38 c        | Theologia mythica,                                             | ibid.           | totos cantherios,                                    | 16 a     |
| Temporalis oratio vocis,                             | 99 b        | Theopompus,                                                    | 242 d           | totos es in gradu,                                   | 563 a    |
| Temporalitas, tempestas anni,                        | 112 b       |                                                                |                 | trabes,                                              | 96 b & d |
|                                                      |             |                                                                |                 | nunquam ordinarie tractant hæretici,                 | 316 c    |
|                                                      |             |                                                                |                 | tractatio carnalis,                                  | 364 b    |
|                                                      |             |                                                                |                 | tractatione tristi mutare,                           | 127 a    |



- Traditio non scripta, 101 d  
 Traditio, 102 b  
 de Traditione manavit, 101 d  
 Traditiones confirmandæ sunt ratione, 549 c  
 Traditiones non paternæ, sed Christianæ, 555 c  
 defectu alicujus Traditionis aurulas, 285 d  
 Traditionibus perverfis, doctrinis, 126 b  
 Traditor, 103 b  
 Traducere, 440 d  
 Traducere cogitatus, 575 c  
 Traducat homines ejus fuisse, id est, ostendat, 537 a  
 Traducem in portis, 560 c  
 Traducere dæmonas, 264 b  
 Traducimus dæmonas, 69 c  
 Traduci habebas, 542 a  
 Traducitur disciplina, 43 b  
 Traducta diversitas errorem evomet, 560 b c  
 Traductione traducens proximum tuum, 451 c  
 ut Traductionem sui sentiunt, 392 a  
 Traductiones cordis, 405 c 451 c  
 Traductiones, refutationes, 210 a  
 Traductus, convictus, 416 b  
 Traductus de delicto, 550 a  
 Traducem fidei & semina doctrinæ, 208 d  
 in Traduces linguarum & aurium serpat, 8 b  
 Traduces qualitatam, 19 d 20 a  
 Traduces linguarum, 44 b  
 Traduces Apostolici seminis, 213 c  
 Tradux proficiet incesti, 10 c  
 Tradux mali nominis, 41 d  
 Tradux, 49 d  
 Tradux damnationis, 66 b  
 Tradux animæ, 259 d  
 Tradux graduum gignitur, 324 a  
 Tragædi vocales, 85 a  
 Tragædo vociferante, 83 b  
 Tragica fercula, 9 d  
 Transmittit Evangelii veritatem, 416 b  
 Transducere parabolas, 562 c  
 Transducta, 546 a  
 Transferre habitum, 115 c  
 Transferrere de pristino nomine, 193 d  
 Transfertur de pristino nomine, 406 b  
 Transferunt de modestia, 117 a  
 Transfigurare, 13 a  
 Transfiguratio, 179 c  
 Transfiguratio est interemptio pristini, 516 c  
 Transfiguratoris sui, 477 a  
 Transfiguravit spiritum malicia, 156 b  
 Transfigunt eam in alterius rei argumentum, 344 d  
 Transfretani, 24 c  
 Transfretantes sine gubernaculo rationis, 120 a  
 Transfunctoria delibatio, 252 c  
 Transgredi ad hoc nomen, id est, Christianum, 117 a  
 Transcripseris ab homine in diabolum elo-gium mali, 386 d  
 Transcripta in Syrophœnicem Arabia, 193 a  
 Transactio mundi, 304 b  
 Transiet, 347 c  
 Transferere fratri de sua pace, 135 a  
 de quibus Transiguntur, 30 d  
 Transiguntur intestinis, 79 a  
 Transire ætatis facere, 172 a  
 Transitus mundi, 338 a  
 Transitus maris, cœli & terræ vendere, 561 c  
 Transmeatorio potius quam generatorio more, 260 b  
 Transnominaret, 455 d  
 Transvenæ, 74 d  
 e cœlo huc Transvenire, 280 d  
 Transversum obliquatis manibus, 227 a  
 Transvertere fontes, 215 c  
 Transvolare cetera, 63 a  
 Transvolare examina, 113 c  
 Tribunal apud inferos, 37 c  
 apud Tribunalia præsidium, 261 c  
 Tribunus mil. 100 a  
 sub Tribus arbitris, 325 a  
 Tributa genituræ totius, 140 b  
 Tributo onusti agri, 13 d 47 d  
 Tributum ex fide dependunt Christiani, 34 b  
 in Trica multiplici, 256 d  
 Triclinium Christianorum, 32 a  
 Trinitas, pro tribus rebus, 258 a 274 d  
 Trinitas, 502 a  
 Triste illic expirat, 137 b  
 Triumphus laurea, 108 c  
 Tropæum crucis, 433 d  
 Trochilus Argivus, 77 a  
 Trophonius, 21 b  
 Trucidatur pudicitia, 557 b  
 Trulla de Minerva, 13 c  
 Tuba culicis, 271 a  
 Tuguria circuire, 168 d  
 Tumet victoria, 492 b  
 Tumultu soluto, vel etiam irrupto, non tamen per caliginem eluso, 418 c  
 Tumultuosum, 70 c  
 Tumultus inermis, lapidatio, 456 a  
 Tunc locorum, 117 a  
 Tunica incendialis, 52 c  
 in Tunica ardente, 139 b  
 Tunicam levare, 82 a  
 Tu quis es? 26 c  
 Turbæ fidelium, 543 c  
 Turbata sententia Anaxagoræ, 272 c  
 Turbate, per hyperbaton, 351 c  
 Turbulentia, 248 a  
 Turbulentus Hermogenes, 233 a b  
 Turpes, 6 d  
 Turpiores blanditiæ, 169 a  
 Turrim superbissimam elidens, 509 c  
 Tuscia, 32 d  
 Tuscorum ingenia fingendis simulacris, 25 b  
 Tutela pedum calcei, 118 b  
 Tutela legis, 420 a  
 Tutelinæ columnæ in circo, 76 b  
 Tutores legum, 5 c  
 Tutunus deus, 60 c  
 Tutuli, apices, 118 b  
 Typi, sacramenta futuri alicujus, 521 d  
 Typica contestatio fidei, 14 c  
 Typus arcæ, 99 d  
 Tyria, 152 d  
 in Tyrio & coccino, 120 a  
 Tyrius, purpuratus, 117 a  
 Tyrocinium ecclesiæ, 532 a
- V
- Vacabat enim viri semen, 321 b  
 Vacabant tormenta, si confessione præveniantur, 14 a  
 Vacat totum, 106 d  
 vacans hominum, 113 c  
 vacante notitia, 2 a  
 vacantem locum complevit, 557 d  
 vaccula, 62 d  
 vacua observatio, 133 d  
 vacua ludibria, 310 b  
 vacuerat ab uberum gustu, 116 a  
 ne mihi vacet, sit inutile, 321 a  
 vacuisset tentationis ingenium, 315 a  
 vacuisset omnis vis benefica Dei, 331 a  
 vacuit exitus nullus, 254 c  
 vada incurfant, 51 a  
 væ nobis, 261 c  
 væ non tam admonitionis quam maledictionis, 427 a  
 væ, austerior inclamatio, 117 c  
 væ, imprecationis & comminationis, 458 b  
 vaga vita, 73 d  
 vagos, viles, improbos, 4 c  
 vagina adflatus Divini caro, 330 d  
 vaginalium dignitas, 330 a  
 vagitibus infantium proditæ, 181 b  
 vagitu vitam salutavit, 278 d  
 vagetur, vagiat, 45 b  
 bene valens, i. robustus, 202 b  
 valere adversus Deum non possunt, 27 a  
 valentia, 24 b  
 valentia magna, 343 b  
 valentia populorum, aurum, 192 d 404 c  
 extolle vocem in valentia tua, 462 d  
 valentia, robur, 279 b  
 valentini, 502 c  
 valentinus, 212 d  
 valetudo gustus, 276 a  
 vane, 39 b  
 vanus es, 68 a  
 vani erunt homines, 12 a  
 vani erimus, 522 d  
 vanissime, 555 d  
 vanitas, falsum, 32 c  
 vanitas oris de jejuniis, 128 a  
 vanitas extranea est nobis, 176 d  
 vanitates ciborum in prægnantibus, 282 c  
 in vano collocare nomen Dei, 91 b  
 in vano, i. idolo, 98 a  
 vanum jam antiquitas, 114 a  
 vapor, ignis, 329 b  
 vaporata libidinum momenta, 150 c  
 variant, 254 d  
 varietas effloruit in cutem, vitiligo, 573 a  
 varius, de pristino & novo adpersus, 117 d  
 varro Cynicus Rom. 15 a  
 varro Diogenes Romani filii, 48 d  
 varro, 55 b  
 varronis opera de Diis, 54 a  
 malim nullum bonum quam vanum, 555 a  
 varfutina dea, 58 a  
 vasa exterminii, 197 c  
 vastatrix salutis & scientiæ magia, 305 d  
 vastitas exilii, 258 c  
 Ubera lapilifcunt, 60 d  
 Ubera manant, 323 a  
 Ubera fluitantia, 535 b  
 Uberum fontes, 363 b  
 Ubi tres, Ecclesia est, 522 a  
 Ubiubi, 540 d  
 per Ubique orbis, 113 c  
 vastaculum deficiens, 1303 a  
 vastaculum Deo, aqua, 225 a  
 vastante vos Spiritu sancto, 1056 d  
 vastatur illa argumentatione, 273 d  
 vestigales Dii, 13 d  
 vestigales Christiani, 543 b  
 vestigalia cœlo imponat, 27 a b  
 vestigalia templorum decoquunt, 34 b  
 vestigalia templorum, 96 b  
 vestigalia, 542 c  
 vestigialis libertas, 18 a  
 vedius Pollio, 119 a  
 vehitur in transgressores, 477 d  
 vela religia operose resoluta, 152 d  
 velamen capitis fem., 102 b  
 velamen Moysi, 475 a  
 velamentum sibi obduxit, 257 c  
 ad velamentum timiditatis, 538 a  
 sævitia velificat, 487 a  
 vina vinosa Lyncestarum, 300 d  
 venæ argumentorum fluunt comcedis, 51 b  
 venæ artium, 89 b  
 vena filii, 117 d  
 venas crinum defundens de suo fonte, 18 a 143 a  
 in venalicio refertur, 51 b  
 venaliciarius, 117 d  
 venalis medicina, 62 d  
 venatorum taureæ, 139 b  
 venenarii, 558 a  
 venenarius calix, 334 b  
 venenum in conditis pulmentis, 84 a  
 venenum linguæ, 143 d  
 venenum temperare, 474 b  
 venenum accipit, nec bibit, 91 b  
 veneris templum, Pompeij theatrum, 77 c  
 veneris furtinæ, 118 b  
 veneris color, 77 b  
 venia mortis secundæ, 498 a  
 venia ad Dominum remissa, 557 a  
 ad veniam pabuli, 434 b  
 venilia dea, 60 c  
 venus lauciata, 14 b 48 c  
 ventilat fericum, 117 b  
 Ventilans Deum homicidam, 492 d 493 a  
 Ventilare per fidem, per iudicium, 407 d  
 Ventilari per totum corpus, 274 b  
 Ventilante serico, 117 a  
 Ventilavit in naribus odoratum, 103 b c  
 in Ventum alicujus ininterpretationis, 46 a  
 in Ventum Christianos, 481 d 488 a  
 Venter Davidis, 409 b  
 Ventrem jejuni implere filio, 547 d  
 548 a  
 Ventres tegere coguntur, 181 a  
 Ventris auctoramentum inter contumelias saginandi, 32 a b  
 Ventris gratia, 36 b  
 Ventris operarii, parasiti, 149 a  
 Ventris ambitio, 282 c  
 Ventriloquorum signa, 511 b  
 Veram & meram, 555 c  
 Verba non solo sono sapiunt, sed & sensu, 493 b  
 Verbi administratio, 217 c  
 Verbo & facto, 188 c  
 Verbo tenus, 90 b



|                                           |         |                                           |              |                                           |         |
|-------------------------------------------|---------|-------------------------------------------|--------------|-------------------------------------------|---------|
| Verbum malum,                             | 133 b   | vicem captari vetat Christus,             | 447 c        | aliquam visionem fidelem sentire,         | 298 b   |
| Verecundiores partes corporis,            | 127 b   | vicem reddere Christo,                    | 330 c        | visiones,                                 | 270 a   |
| Veritas peregrinatur in terris,           | 1 a     | vicem prohibet Deus,                      | 396 c        | visitandorum fratrum gratia,              | 168 d   |
| cum odio sui cepit Veritas,               | 7 d     | metu vicis occutit, i. talionis,          | 390 d        | visitatur aliquis ex fratribus,           | 159 c   |
| Veritas sempiterna res est,               | 172 a   | victimarum,                               | 153 b        | visitatur æger,                           | 172 a   |
| Veritas nihil erubescit, nisi abscondi,   | 251 b   | victimarum publicarum libidinum,          | 159 d        | visum, visio,                             | 190 d   |
| Vermibus ebullisset,                      | 70 b    | victimarum præcordia,                     | 27 c         | visum est Spiritui sancto & nobis,        | 563 c   |
| Verna & autumnæ,                          | 332 b   | victoriæ,                                 | 50 a         | vita æterna Christianorum,                | 45 c    |
| Vernacula septem collium plebs,           | 29 a    | victorias adoratis,                       | 16 a b       | vita omnis,                               | 91 a    |
| Vernacula gens,                           | 52 a    | victoriatu, ad eleemosynam,               | 180 c        | vita ubique,                              | 286 c   |
| Vernacula suæ philosophiæ præsumptio-     | 348 d   | victus inconstantia, conversationis ambi- | 463 d        | vita legalis,                             | 441 c   |
| nem,                                      | 301 d   | guitas,                                   | 19 a         | vita minorum,                             | 531 b   |
| Vernaculam Ecclesiæ feminam,              | 152 c   | victus exceptiones,                       | 158          | viam vitæ doceret Christus,               | 315 u   |
| Vernaculum aurum,                         | 77 b    | in victus castigatione Deo immolare,      | 158          | vita nostra a fide censetur,              | 532 b   |
| Verno, veri,                              | 331 d   | victibus eadem,                           | 287 b        | vita exules,                              | 33 d    |
| ita in Vero haberetur,                    | 336 c   | vicus Isis,                               | 98 a         | vita naufragia,                           | 302 c   |
| esse in Vero,                             | 551 d   | viderint qui per capillum odorantur,      | 34           | vitta,                                    | 117 c   |
| Vero pane, mero,                          | 457 d   | viderit habitus,                          | 16 a passim. | vitta,                                    | 15 c    |
| Veruccina Judaica,                        | 152 c   | videndi impatientia, invidia,             | 143 c        | vitæ inducta Junoni,                      | 104 c   |
| Verruca, concha,                          | 43 c    | vidui,                                    | 520 d        | vitium melius, levius,                    | 251 a   |
| Verrucula exurgat,                        | 112 d   | vidua,                                    | 533 d        | vitiant, vitio tribuunt,                  | 43 a    |
| Versiforme,                               | 426 d   | vidua adlecta in ordinem,                 | 165 c        | tanti vitrum, quanti margaritum?          | 139 a   |
| Versipellis in sententiis,                | 514 b   | in vidua, i. in ordine viduatus,          | 178 b        | vivacioris cordis,                        | 546 d   |
| Versipellis Deus,                         | 115 c   | viduæ favor & dignitas apud Deum,         | 166          | ad suæ vivacitatis imaginem Deus struxit, | 330 c   |
| Vertex immunis cultri,                    | 114 c   | viduæ aquæ Nationum,                      | 226 a        | viventes de Evangelio,                    | 470 a   |
| Vertiginant,                              | 113 a   | viduant animam intellectu,                | 278 a        | vividam manum explicat,                   | 342 b   |
| Vertunt, mutant,                          | 559 a   | vigorantis animæ,                         | 341 c        | vivicomburium,                            | 265 a   |
| Vertit statum,                            | 180 a   | vigorantia disciplinam,                   | 556 a        | vivicomburia,                             | 289 c   |
| Vertunt capillum,                         | 452 b   | viles, vagos, improbos,                   | 4 c          | vivit mortem,                             | 113 b   |
| Veram oblationem omnipotenti Deo, gra-    | 6 d     | vilas, impudicitia,                       | 567 d        | vivunt adhuc crates cadaverum,            | 350 d   |
| tiarum actionem,                          | 452 b   | vilas, impudicitia,                       | 567 d        | Uliſſes,                                  | 59 d    |
| Verus Imperator non asper adversus Chri-  | 452 b c | vilitatis probrum,                        | 570 c        | Ultimant tempora,                         | 112 c   |
| stianos,                                  | 452 b c | Dei villicus, Spiritus sanctus,           | 212 a        | Ultimo,                                   | 26 a    |
| Verus pontifex Christus,                  | 330 d   | vim orbi imminemtem,                      | 27 d         | cum Ultimo venerit,                       | 472 b   |
| quis nos Vescet carne?                    | 330 d   | vincipedem in calceo rigere,              | 118 b        | Ultimo seculi spatio,                     | 184 a   |
| Vescitur corpore & sanguine Christi,      | 330 c   | vinctula ex auro,                         | 159 a        | Ultio,                                    | 145 d   |
| Vesica,                                   | 298 b   | vinctula induit adhuc mollia,             | 574 d        | Ultionis præsumptio,                      | 251 d   |
| Vesicæ necessitate,                       | 82 a    | vindicare idolis,                         | 107 b        | Ultoria mala,                             | 394 a   |
| Vespasianus Judæorum debellator,          | 416 a   | vindemia parricidarum,                    | 29 c         | Ultra supremam diei,                      | 545 a   |
| faciunt favos & Vespæ,                    | 288 a   | vinariæ cellæ, loculi,                    | 7 a          | Umbilicaris nervus,                       | 322 d   |
| Vesperugines,                             | 70 c    | vinis senectutem desecare,                | 128 b        | Umbilici scutorum,                        | 157 b   |
| Vespronus Candidus,                       | 26 a    | vinis inundatus,                          | 546 d        | Umbone recognito,                         | 118 a   |
| Vestales,                                 | 524 d   | vino miscentes aquas,                     | 266 b        | Umbonis figmentum,                        | ibid. b |
| Vestæ virgines,                           | 524 d   | vino modico utere propter stomachum,      | 549 a b      | Umbraculum,                               | 18 d    |
| Vestigia immunda in uxoribus deprehen-    | 8 a     | ne quid vinofiratis,                      | 544 b        | Umbra futurorum, corpus autem Christi,    | 484     |
| dit,                                      | 564 c   | vinofiratis,                              | 544 b        | Una respublica, mundus,                   | 30 d    |
| Vestigia lambentem,                       | 547 d   | vinofiratis succi poma,                   | 299 d        | Unare potius quam dividere,               | 516 b   |
| Vestem scidit,                            | 305 a   | vinum spiritus,                           | 341 c        | Unctæ & accurata esca,                    | 553 a   |
| Vesticeps,                                | 115 b   | vinum liquatum,                           | 428 a        | Uncti Spiritu sancto,                     | 138 b   |
| Vestis cinæ ingenia,                      | 112 a   | vinum febricitanti,                       | 543 a        | Unctio lutea,                             | 115 c   |
| Vestire, pro vestri,                      | 117 a   | violencia suffragiorum,                   | 20 b         | Unctio benedicta,                         | 226 d   |
| Vestis inflator,                          | 358 a   | violentiæ gestus,                         | 487 a        | Unctio exterminata post passionem Chri-   | 191 c   |
| Vestis folliculi in grano,                | 215 c   | viraginis scapulae,                       | 116 b        | sti,                                      | 198 d   |
| Vestit Spiritu sancto,                    | 211 c   | virgiliocentones,                         | 216 c        | Unctio regalis,                           | 198 d   |
| Vestitior sexus est,                      | 158 b   | virgilius,                                | 62 c         | Unctionis sacramentum,                    | 517 b   |
| Vestitus leones,                          | 406 a   | virginari capitis nuditate,               | 180 b        | Unctus,                                   | ibid.   |
| Vestitus tora lege,                       | 265 d   | virgine continentia,                      | 10 d         | Unctionibus formatur,                     | 309 c   |
| Vestunt propriis argumentationibus,       | 229 d   | in virgine saliva,                        | 546 d        | Unde unde,                                | 236 d   |
| Vestimentum fidei, baptisumus,            | 330 d   | in virginem quamdam,                      | 20 a         | Unde unde habent,                         | 243 b   |
| Vestivit sacramentis suis disciplinisque, | 551 a   | virgines quæ aliquid a vitis petere pos-  | 174 a        | Ungue solis,                              | 298 c   |
| vestrum est,                              | 18 a    | sunt,                                     | 174 a        | Unguenta primaria,                        | 428 a   |
| Veteranus stilus,                         | 119 a   | virgines ethnice sacerdot.                | 524 c d      | Unguento perducere,                       | 432 b   |
| nullis Veteranis parco,                   | 491 d   | virginis maturitas,                       | 179 b        | Ungue summo perfringere,                  | 316 c   |
| Veternum mortis excludit,                 | 37 a    | virginis erogator,                        | 568 d        | Ungues, exordia nervorum,                 | 301 c   |
| Verus testamentum ingenia philosophorum   | 285 a   | virginitas a nativitate,                  | 519 b        | Ungulæ victimarum,                        | 14 b    |
| intervertunt,                             | 540 d   | virgo mulieris nomine,                    | 174 d        | Ungulatus altero pede,                    | 16 b    |
| Verus sermo,                              | 544 b   | virgo inter viros, masculus investis,     | 178 d        | Ungulæ fodiant,                           | 27 c    |
| Vetustates, Vetus Testamentum,            | 50 a    | virgo vidua,                              | 178 b        | contra ungulas corneus,                   | 551 a   |
| Vexabitur animas vestras,                 | 16 b    | virgo peperit,                            | 192 b c      | Ungulis deradere latera,                  | 13 a    |
| Vexilla,                                  | 90 a    | virgo terra,                              | 199 a        | Ungulis titillatus,                       | 551 b   |
| Vexillum siphara,                         | 133 b   | viræ cestuum,                             | 116 c        | Unicornis,                                | 195 c   |
| Via disciplina,                           | 543 c   | viridicantes cavositates,                 | 573 b        | Uniforme,                                 | 244 c   |
| Via,                                      | 74 b    | viridis color in leprosis, mortis nota,   | ibid.        | Unitas jejunationum,                      | 552 a   |
| Via lata,                                 | 90 a    | virile munus,                             | 178 a        | Unijugus Joseph,                          | 528 d   |
| Via in circo,                             | 16 b    | viriosa usu,                              | 257 d        | Unio conjugii, i. monogamia,              | 527 b   |
| per aliam Viam,                           | 50 a    | viriosus, fortius,                        | 278 c        | Univerſum conditionis, univerſa conditio, | 380 d   |
| Vibrare labia ad Solis ortum,             | 16 b    | viro salvo,                               | 116 c        | creatura,                                 | 165 c   |
| vibratis labra ad Solis initium,          | 50 a    | virum alicui functus,                     | ibid. a      | Univira,                                  | 535 b   |
| vicaria vis Spiritus Sancti,              | 207 a   | virtus Damasci, vires,                    | 192 c        | Univira pronuba,                          | 524 c   |
| vicaria demutatio,                        | 350 c   | virtus orientis, aurum & odores,          | 404 c        | Univiræ,                                  | 524 a   |
| vicariz oris nostri litteræ,              | 99 b    | virtus Altissimi, Altissimus est,         | 515 d        | Univiræ viduitatis titulus,               | 548 b   |
| vicarii Dei, Prophetiæ,                   | 451 d   | virtus libidinis,                         | 558 d        | Univiratus bonum,                         | 166 c   |
| vicarium baptisma,                        | 355 b   | vis erroris,                              | 10 d         | Univiratus,                               | ibid. a |
| vicarium se Patris ostenderat,            | 514 d   | vis magnitudinis,                         | 17 a         | Uniones in peronibus,                     | 152 c   |
| vicarius Domini, Spiritus sanctus,        | 173 b   | vis fanaticorum,                          | 22 c         | Uno dicto,                                | 141 b   |
| vicarius Paracletus,                      | 257 c   | vis numerorum & copiarum,                 | 30 b         | vocabula Christianis usitata,             | 557 a   |
| vicarius Patris Christus,                 | 400 a   | vis Deo grata,                            | 31 a         | vocaliter exprimunt sonum,                | 502 a   |
| vicatim epulari,                          | 28 c    | vis animæ solida propellere,              | 267 d        | vocales tragædi,                          | 85 a    |
| vicatim,                                  | 34 b    | vis masculi admissi,                      | 324 c        | vociferante tragædo,                      | 83 b    |
| vicem injuriæ non sinere,                 | 35 a    | vim orbi imminemtem,                      | 27 c         | vocatio Christiani prima,                 | 562 b   |
| vicem injuriæ cohibens,                   | 35 a    | visceratio Dominicæ gratiæ,               | 201 c        | vocatus, vocatio,                         | 170 b   |
|                                           |         | visio stupri,                             | 297 d        | vocatus, appellatio,                      | 242 d   |
|                                           |         |                                           |              | vocis articuli,                           | 363 c d |
|                                           |         |                                           |              | volatica desideria,                       | 103 c d |



|                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                       |                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                   |                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                          |                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                   |                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                              |                                                                                                                                                                                |
|---------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|---------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|--------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| Volaticum gaudium unius anni,<br>qui volaticam spectat,<br>voleta dea,<br>furax a menio volsella,<br>volfiniensium Nursia,<br>volumus,<br>liber & voluntarius,<br>voluntarius peccator,<br>voluntas non pura,<br>minor voluntas maiore deletur,<br>voluntates bonæ mentis,<br>volupia dea,<br>voluptas,<br>tam fortis voluptas, i. <i>conjugii</i> ,<br>voluptates idolothyæ,<br>voluptates necrothyæ,<br>voluptatis veritas,<br>voluptatis fastidium,<br>voluptuosum dedecus,<br>volutant se poenitentes,<br>volutante humi facie,<br>volutantes in sacco & cinere,<br>volutare,<br>volutari, lugere,<br>volutantur simul,<br>volutata in recogitatu,<br>volutet aliquid anima,<br>talita ethnici volutabunt, i. <i>cogitabunt</i> ,<br>320 a<br>vomere errorem,<br>vorago erroris,<br>voratæ urbes,<br>voratrinæ,<br>vortex desorbet ad inferos,<br>vota nostra suspirant in huius seculi occa-<br>sum,<br>votivæ cruces,<br>votorum nuncupatio annus,<br>votum,<br>votum suspendere,<br>votum jejuniis,<br>votum acceptatum legem constituit, <i>ibid.</i><br>voverat se jejuniis, | 128 b<br>119 c<br>60 c<br>115 c<br>24 b<br>60 c<br>384 b<br>575 d<br>520 a<br><i>ibid.</i><br>524 a<br>60 c<br>73 a<br>158 c<br>79 a<br><i>ibid.</i><br>30 d<br>84 c<br>162 a<br>570 d<br>408 a<br>35 b<br>64 a<br>562 c<br>172 a<br>459 b<br>333 d<br>560 b c<br>198 a 408 d<br>18 c<br>31 b<br>99 b<br>338 a<br>9 b<br>108 b<br>60 d<br>492 c<br>550 b<br><i>ibid.</i><br>547 b | vovere Deo animam suam,<br>novimus esse futurum,<br>vox inolefcit,<br>vox obsolefacta,<br>vox, aer offensus,<br>Urbs in qua dæmoniorum conventus con-<br>fedit,<br>Urgentior causa,<br>Urgent cutem medicaminibus,<br>Urgere oculis,<br>Urgere in genas aliquid coacti ruboris,<br>128 a<br>Urgere agrum,<br>Urgere calcem bestiarum,<br>Urna, sortes,<br>Urforum alvei appetuntur,<br>Urforum morsus,<br>Urfus Lucanus,<br>Usitatissimi in Ecclesia,<br>ad usque proxime,<br>Usura, fenoris redundantia,<br>Usurpabilis malo futurus esset, 384 d 381<br>a<br>Usurpant matrimonia amicorum,<br>Usurpant candidam claritatis,<br>Usurpata jam quæstio est,<br>Usurpata Pompeii manu Judæa,<br>in usurpatione & candida iudicii,<br>Usurpatis cælum in Christo,<br>Usus ordinarius,<br>Ut quid mihi iudicare qui foris sunt? 556<br>c<br>Utensilitas,<br>Uteri nauseantes,<br>Uteris substantiam,<br>vexamur in utero,<br>Uterus, cloaca,<br>Uterus,<br>Uteri fornax,<br>Uti aliquid,<br>Utitur Græco,<br>de cuius utitur,<br>Utres novi, | 24 a<br>108 c<br>60 d<br>179 c<br>503 d 504 a<br>76 a<br>326 c<br>156 b<br>118 a<br>272 d<br>487 a<br>80 a<br>10 a<br>83 b<br>327 a<br>203 a<br>174 a<br>430 a<br>384 d 381<br>31 c<br>498 b<br>386 b<br>561 c<br>306 d<br>357 c<br>103 c<br>556<br>152 a<br>535 b<br>372 c<br>361 c<br>403 b<br>436 a<br>282 b<br>67 b<br>51 b<br>236 a<br>129 a | Utrubique,<br>Uvidiora poma,<br>vulgæ gulæ,<br>vulgus ut vulgus,<br>vulneratur spiritus per aures,<br>in vulvam Mariæ,<br>de vulva cordis,<br>vulvæ locis genitalibus,<br>Uxor septem maritorum,<br>Uxor, mulier,<br>Uxor spiritalis,<br>Uxor fratris sine liberis defuncti,<br>Uxor post fidem prima,<br>Uxorem implere,<br>Uxores,<br>duas quis uxores singulas habuerit, an pa-<br>riter singulæ duas fecerint,<br>Uxores an circum duxerint Apostoli,<br>uxorum numerus, | 88 b 521 c<br>544 b<br>48 b<br>29 b<br>160 b<br>510 a<br>503 c<br>253 b<br>161 a 162 a<br>175 d 176 a<br>524 a<br>528 d<br>532 b<br>524 b<br>31 c<br>527 b<br>529 d<br>521 c d |
|---------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|---------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|--------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|

## X

|                                                                                                                                                                                                                                                                                                  |
|--------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| Xerophagiæ, 44 b 545 a 546 d 548<br>c 550 d<br>Xerophagiarum hebdomades duæ, 552 c<br>553 a<br>Xerophagiis invalescunt athletæ, 554 c<br>Xerxes Athenas cepit, 63 d<br>Xystarches Sp. S. 138 b<br>Xysti vanitas, 30 d<br>Xystica vanitas, 560 a<br>Xystica munditiæ, 115 c<br>Xystici, 82 b 85 a |
|--------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|

## Z

|                                                                                                                                                                  |
|------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| Zacharias mutus, 99 b<br>Zeno, 190 54 d 55 d<br>Zeno Eleates, 90 a<br>Zenones, Epicuri, 118 d<br>Zenonius vigor, 266 b<br>Zonæ tormentum, 118 c<br>Ω, & A. 527 d |
|------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|



NOVATIANI  
TRACTATUS,  
DE TRINITATE ET CIBIS JUDAICIS  
Cum notis, ut in editione Pamelij.







## NOVATIANI ROMANÆ URBIS

Presbyteri de Trinitate Liber.

## A R G U M E N T U M.



**D**E TRINITATE disputaturus NOVATIANUS Presbyter Romanus sub I.  
 Sancto Fabiano Papa, quantum adparet, adhuc Catholicus; Imprimis  
 ex regula fidei ( quod Symbolum vocamus ) proponit, ut primo cre-  
 damus IN DEUM PATREM ET DOMINUM OMNIPOTENTEM,  
 RERUM OMNIUM PERFECTISSIMUM CONDITOREM.

Super quæ omnia, ipse continens omnia, immensus, æternus, im- II.  
 mortalis, mente hominis major, ut ipse est sermone inexplicabilis, sublimitate omni  
 sublimior.

Deinde Deum esse conditorem omnium, dominum, & parentem, scripturis probat, III.

Bonum quoque, semper sui similem, immutabilem, unum & solum, infinitum; IV.  
 cujus nec nomen proprium possit edici, & incorruptibilem,

Cujus si iracundias legitimas & indignationes quasdam, & odia descripta tenea- V.  
 mus; non tamen hæc intelligi ad humanorum exempla vitiorum,

Et licet scriptura ad humanam formam faciem divinam sæpe convertat, non ta- VI.  
 men intra hæc nostri corporis lineamenta modum divinæ Majestatis includi.

Spiritus quoque quum Deus dicitur, claritas & lux, non satis Deum illis ap- VII.  
 pellationibus explicari.

Hunc ergo Deum novisse & venerari Ecclesiam, cui testimonium reddit tam invisi- VIII.  
 bilium, quam etiam visibilium, & semper, & tota natura, quem scripturæ celebrant,

Porro eandem Regulam veritatis docere nos, credere post Patrem etiam IN FI- IX.  
 LIUM DEI JESUM CHRISTUM DOMINUM DEUM NOSTRUM, eundem in  
 veteri Testamento repromissum, & in novo exhibitum.

Neque commentitium & fictum Christum hæreticorum, Testamenti veteris auctori- X.  
 tatem respicientium, qui & nuptiarum conjunctionem oderunt ( nempe Marcionita-  
 rum ) neque in phantasmate, sed in veritate; neque illum qui ætheream carnem,  
 ut alii volunt hæretici ( nempe Appelletiani ) adsumpserit: sed veram carnis soliditatem.

Et vero non hominem tantum Christum; sed & Deum, sicuti hominis filium, XI.  
 ita & Dei filium.

Deum enim, veteris Testamenti scripturarum auctoritate probari. XII.

Tum etiam novi Testamenti scripturis. XIII. XIV.

Immo etiam illis, quibus Christus angelus appellatur, XV.

Eandem divinam Majestatem in Christo aliis iterum scripturis confirmari. XVI. XVII.

Atqui quum firmum sit genus probationis, quod etiam ab adversariis veritatis sumi- XVIII.  
 tur, vel ab iis Christum Deum adfirmari ( quos supra cap. 12. Sabellianos nuncupat )  
 qui Christum Deum Patrem faciebant, Sicuti & illos, qui ita Christi manifestam  
 amplexati sunt divinitatem, ut illum sine carne fuisse dixerint,

Illos autem errorem suum inde sumpsisse, quod nihil arbitrarentur interesse in- XIX.  
 ter filium Dei, & filium hominis ob scripturam male intellectam,

Neque inde sequi, quia Christus Mortuus, etiam Deum Mortuum accipi, quia XX.  
 non tantummodo Deum, sed & hominem Christum scriptura proponit.

Adversus autem Sabellianos scripturis probat alium esse Filium, alium Patrem. XXI.

Pulchre respondens ad illud: Ego & Pater unum sumus, quod illi pro se intendebant. XXII.

Rursum ex verbis Christi sequentibus Deum illum comprobans. XXIII. XXIV.

Item ex Moyse in principio sacrarum litterarum.

Inde etiam, quod Abrabæ visus legatur Deus, quod de Patre nequeat intelligi, XXV.  
 quem nemo vidit umquam, sed de filio in angeli imagine.

Quod etiam Jacob apparuerit Deus angelus, Dei filius nempe. XXVI.

Pro Sabellianis etiam nihil facere illud: Qui videt me, videt & Patrem. XXVII.

Deinceps fidei auctoritatem admonere nos, Post patrem & filium, credere etiam XXVIII.  
 IN SPIRITUM SANCTUM quod etiam scripturis confirmat.

Denique quantum dicti hæretici erroris sui originem inde rapuerint, quod animad- XXIX.  
 verterent scriptum: unus Deus; etsi Christum Deum & Patrem Deum dicamus, non  
 magis tamen duos deos scripturam proponere, quam duos dominos, aut duos Magistros.



XXX. Sed Dei filium Deum, ex Deo Patre ab æterno natum, qui semper in Patre fuerit, secundam personam esse a Patre, qui nihil agat sine Patris arbitrio; eundem & Dominum, & angelum magni Dei consilii; in quem Patris divinitas per substantia communionem sit tradita.

Ceterum quum scripisset Rufinus Apolog. pro Origene, hæreticos quosdam qui in Spiritum sanctum blasphemant, TERTULLIANI LIBELLUM DE TRINITATE, reprehensibiliter quantum ad veritatem fidei nostræ pertinet scriptum in S. CYPRIANI Epistolarum corpus inseruisse; quamplurimos codices de talibus conscribentes, per totam Constantinopolim distrabi pretio viliori fecisse, ut exiguitate pretii homines adlecti, ignotos & latentes dolos facilius compararent, quo per hoc commentum hæretici, perfidiæ suæ fidem tanti viri auctoritate conquirerent: Beatus Hieronymus Apologia adversus Rufinum, nec TERTULLIANI librum esse adserit, nec CYPRIANI, sed NOVATIANI, cuius & inscribitur titulo, & auctoris styli proprietates demonstrat. Quod confirmatur ab eodem his verbis Catal. Script. Eccles. Scripsit NOVATIANUS DE TRINITATE GRANDE VOLUMEN, quasi ἐπιτολὴν ὀπισθεν TERTULLIANI, quod plerique nescientes, CYPRIANI existimant. Eodem pertinet etiam illud superiori loco B. Hieron. CYPRIANI Ἀδελφικὸν ἡρεσεως librum. Hunc autem eundem esse illum, cuius Rufinus & B. Hieron. meminerunt, tum ex illo patet infra c. 7. Omnis enim spiritus creatura est, & quod c. 24. juxta editionem Gelenii ex ms. Britannico codice, cui & Anglicus codex Joannis Clementis consentit, vocetur Paracletus minor Christo, tum quod c. 29. ubi de Spiritu Sancto agit, eundem neutiquam Deum aut nuncupet aut probet, sicuti Patrem & Filium jam antea late Deum comprobaverat: quod denique c. 30. ubi deducit unum Deum esse Patrem & Filium, nullam Spiritus Sancti faciat mentionem. Quo factum, ut & a B. Hieron. hæreseos liber appelletur, & a Rufino scribatur; τὸν ἡρεσεως ἡρεσεως Macedoniæ partis hæreticos, hunc B. Cypriano adscripsisse, uti perfidiæ suæ fidem tanti viri auctoritate conquirerent. Non propterea tamen in hoc opere illum pretermisimus, quod hæretici sit, & quedam in illo hæresin sapiant; quia ( præterquam quod scriptus sit ante schisma ejus & hæresin, sicuti Adnotat. nostris num. 1. latius ) reliqua magnopere faciunt ad confirmandam personarum Trinitatem in una Deitate contra hodiernos Trinitarios. Et ( vel ipso hujus libri Auctore teste infra c. 18. ) firmum est probationis genus, quod etiam ab adversario fumitur; ut veritas etiam ab ipsis inimicis veritatis probetur. Ut ut sit, TERTULLIANI non esse patet: tum ex eo quod c. 6. Auctor neget in Deo corporea lineamenta, quem Tertullianus non semel corporeum agnoscere videtur, tum quod c. 12. Sabellianorum meminit, quum multo post Tertullianum exortus sit Sabellius. Atqui librum hunc, quem Tritheimius vidisse non videtur: & ms. habuit Politianus, & primus in lucem edidit Joan. Gagnæus, deinde castigavit ex Britannico ms. cod. Gelenius: nos denique multis in locis recognovimus ad Anglicum ms. exemplar Dn. Joann. Clementis, & quibusdam ex conjecturis Dn. Latinii, novo quoque Argumento & Adnotationibus aliquot illustravimus.



NOVATIANI<sup>a</sup> ROMANÆ URBIS PRESBYTERI

## b DE TRINITATE LIBER.

A **R**EGULA<sup>c</sup> exigit veritatis, ut primo omnium credamus in Deum patrem & CAP. I.  
Gen. 1.  
Dominum omnipotentem, id est rerum omnium perfectissimum conditorem

<sup>d</sup> qui cœlum alta sublimitate suspenderit, terram dejecta mole solidaverit, maria soluto liquore diffuderit, & hæc omnia propriis & condignis instrumentis & ornata & plena digesserit. Nam & in solidamento cœli luciferos solis ortus excitavit, lunæ cadentem globum ad solatium noctis<sup>e</sup> mensuris incrementis orbis implevit, astrorum etiam radios variis fulgoribus micantis lucis accendit: & hæc omnia legitimis meatibus circumire totum mundi ambitum voluit, humano generi dies, menses, annos, signa, tempora, utilitatesque factura. In terris quoque altissimos montes in verticem sustulit, valles in ima deiecit, campos æqualiter stravit, animalium greges ad varias hominum servitutes utiliter instituit. Sylvarum quoque robora humanis usibus profutura solidavit, fruges

B in cibum elicuit, fontium ora reſeravit, & lapsuris fluminibus infudit. Post quæ<sup>f</sup> ne non etiam ipsis quoque deliciis procurasset oculorum variis florum coloribus ad voluptatem spectantium cuncta vestivit. In ipso quoque mari, quamvis esset & magnitudine & utilitate mirabile, multimoda animalia, nunc mediocris, nunc vasti corporis finxit, ingenium artificis de institutionis varietate testantia. Quibus non contentus, ne forte fremitus & cursus aquarum cum dispendio possessoris humani alienum occuparet elementum, fines littoribus includit: quo cum fremens fluctus & ex alto sinu spumans unda venisset, rursus in se redi-

Tunc 2 ret,

<sup>a</sup> Novatiani Romanæ urbis Presbyter. ) Quod non Tertulliani, sed Novatiani sit hic liber, ex Beato Hieronymo & Rufino ad calcem Argumenti comprobavimus. Hic vero addimus: Romanæ urbis Presbyteri, ex Beato Hieronymo in Catal. Script. Eccles. quod videatur ab illo conscriptus hic liber, priusquam in schisma & hæresim incideret. Etsi enim (uti ibi diximus, & infra latius cap. 29.) de Spiritu sancto male scripsisse constat (fortassis Deo id permittente, quod Sacramentum Chrismatis, cui Spiritus sanctus peculiariter suam infundit benedictionem, non acceperit, uti mox latius] nemo tamen unquam, aut illi aut Novatiani ejus affectis, inter hæreses eorumdem, errorem de Spiritu sancto adtribuit. Et vero, quod etiam in Spiritu sancti nomine baptizantur, constat, tum ex eo quod infra cap. 29. fidem in Spiritum sanctum disertis verbis profiteatur; tum quod aliqui in Niceno Concilio 1. æque atque Paulianistæ jussi fuissent rebaptizari. Maxime si consideres causarum differentiam, quam reddit Beatus Innocentius Papa 1. Epist. 23. cap. 5. Paulianistæ [inquit] in nomine Patris & Filii & Spiritus sancti minime baptizant; Novatiani iisdem nominibus tremendis utuntur; nec apud istos de unitate potestatis divinæ, hoc est, Patris, Filii, & Spiritus sancti, quæstio aliquando commota. Quod ipsum etiam fatetur Beati Cyprian. Epist. 76. num. 25. Quare, quod antequam quidquam certi definitum esset, non satis caute ab eo scriptum fuit, πρὸς τὴν ἀπορίαν pro se rapuerunt. Scripsisse præterea videtur ante hæresim sequentem librum de Cribis Judaicis, & qui ibidem citantur de Sabbato ac de Circumcisione fortassis & eos quos Beatus Hieronymus in Catal. recenset, de Pascha, & de Oratione. Verum post hæresim scripti videntur, quos idem ille recenset. de Sacerdote, de Instantia & de Attalo. An autem ejusdem sit liber: de Spectaculis T. 3. operum B. Cypriani editus, lib. sequenti latius. Quamquam interim postea & in schisma & in hæresim lapsum fuisse non negemus, immo vero satis late, deduxerimus quidquid eo pertinet in Vita nostra B. Cypriani, & Adnotationibus nostris in eundem. Nempe, quod in lecto baptizatus fuerit, neque postea Sacramentum Chrismatis acceperit, quam causam adlegat Eusebius, quod in hæresim lapsus sit, ad Epist. 72. num. 4. Quod, quum primum cum aliis Romanæ Ecclesiæ Presbyteris subsignasset veniam Lapsis dandam, postea eandem pertinaciter negaverit, ad Epist. 52. ad Antonianum 17. & 83. idque a Novato B. Cypriani presbytero schismatico, postea & hæretico seductus. Quod ejusdem factione adulterum & contrarium caput contra sanctum Cornelium legitimum Pontificem Romanum sese constituerit, ut consecratus a tribus Episcopis, Epist. 42. num. 2. & 6. Quod deinceps suam hæresim & Romæ & alibi disseminaverit, qua ad poenitentiam quidem admittebat, sed a solo Deo, non vero ab Ecclesia tribui posse contendebat, Epist. 52. num. 82. Quod proinde, etiam si verum esset (quod quidam scribunt] occisum illum fuisse sub Valeriano, quum extra Ecclesiam fuerit, nihil prodesse potuisse Martyrium, Epist. 52. num. 50. Quod Novatiani sectatores ad exemplum ejus Chrismate non ungerentur, atque adeo redeuntibus in Ecclesiam Chrismatis sacramentum adderetur, Epist. 72. num. 4. Quod etiam secundas damnarint nuptias Novatiani, in vita B. Cypriani. Quod denique se κατὰ πρὸς nuncuparint, quia immundis, id est Lapsis, non communicabant, Epist. 76. num. 5. Porro (uti ne quid hic omittamus) scripserunt contra Novatiani schisma, P. Cornelius Epistolam ad Fa-

bium apud Eusebium, & Epistolas tertiam & quartam ad B. Cyprianum; ipse B. Cyprianus Epistolas 41. 42. 43. 44. 47. 49. 51. ac libros de Unitate Ecclesiæ, & de Oratione Dominica, ac Dionysius Alexandrinus Epistolas ad ipsum Novatianum, ad Confessores ab illo seductos, & ad B. Cornelium; Adversus ejusdem hæresim, idem B. Cyprianus Epist. 52. & lib. ad Novatian. & idem Dionysius Epist. ad eundem. Celebrata quoque fuerunt Concilia adversus ejus & schisma & hæresim, Romanum, Africana aliquot, Antiochenum, & per Italiam & alias provincias, Eusebio teste locis in vita B. Cypriani citatis. Quum vero perduraret adhuc ea hæresis, scripserunt adversus Novatianos idem B. Dionysius Epistolas ad Fabium Antiochenum, ad Laodicenses, ad Cononem, & ad Armenios, titulo de Poenitentia; Rhazitius item Augustinensis Episcopus, Beatus Eusebius Emisenus, B. Pacianus Barcelonensis Episcopus Epist. 2. ad Sempronianum, & Tractatum alium, qui priori loco inter ejus opuscula commemoratur B. Ambrosius lib. 2. de Poenitentia; denique B. Epiphanius, Philaster, B. Augustinus, Theodoretus, Damascenus, Euthimius, Honorius, B. Isidorus, Rhabanus, alique recentiores in Catalogis hæreticorum.

b De Trinitate. Præter Novatianum, de Trinitate scripserunt Tertullianus supra Tom. 5. lib. adversus Praxean, & lib. quem iste imitatur, quem desiderari putamus, Dionysius Alexandrinus adversus Sabellium, B. Athanasius adversus eundem, Oratione de æterna substantia Filii & Spiritus Sancti in Deo Patre, Beatus Hilarius Pictav. libros 12. B. Gregorius Nyssenus Orat. 4. B. Chrysostomus homilias 5. de Visione Isaie, B. Augustinus libros 15. Rufinus Tract. in Symbolum fidei, qui existat 3. Tomo Operum Beati Cypriani, B. Fulgentius denique librum unum. Multa etiam eodem pertinent in Panoplia Orthodoxæ fidei B. Euthymii. Ad quos compendii gratia lectorem remittimus, nihil aliud pene toto hoc libro adnotaturi, quam discrepantias, si quæ inveniuntur in scripturarum sacrarum citatione, subinde remittentes ad librum supradictum Tertulliani adversus Praxean.

c Regule exigit veritatis, &c.) Caput hoc inscriptum, De verbis Symboli fidei, Credo in Deum Patrem omnipotentem, conditorem Cæli & Terræ, quippe quum elegantissime id explicetur ex Genes. Atqui de Symbolo Apostolorum, quod Regulam fidei seu veritatis nuncupat Auctor & hic, & infra cap. 9. ac 29. fidei auctoritatem, vide supra Adnot. nostras Tom. 3. l. de Præscript. adversus hæret. cap. 13.

d Qui cœlum alta sublimitate suspenderit, &c.] Hæc desumpta sunt ex c. 1. Genes.

e Mensuris incrementis, &c.] Sic legimus ex ms. cod. Angl. pro mensuris, quod ea vox B. Cypriano etiam Afro usitata sit Epist. 28. num. 11. & 34. num. 23. ubi vide Adnot. nost. Certe etiam sic legebat antea Gagnæus.

f Ne non etiam ipsis quoque deliciis procurasset oculorum, &c.] Est quidem hæc phrasit Tertullianica, quales supra frequenter adnotavimus, & infra aliæ quoque, ut exempli gratia, denotatur, edici, ac, viritior, cap. 2. qua pater, cap. 3. qua minor, cap. 4. Item voces Tertullianicæ, exerens confabularet, cap. 18. ac confabulatione, cap. 19. Verum inde non sequi hunc librum Tertulliani esse, vel ex eo patet, quod Afri scriptores omnes etiam hoc posteriores, utpote Beatus Cyprianus, Minutius Felix, Beatus Pacianus, & Arnobius, similibus uti soleant. Quod semel adnotatum sufficiat.



ret, nec terminos concessos excederet, servans jura præscripta: ut divinas leges tanto magis homo custodiret, quanto illas etiam elementa servassent. Post quæ hominem quoque mundo præposuit, & quidem ad imaginem Dei factum: cui mentem & rationem indidit, & prudentiam, ut Deum posset imitari: cujus etsi corporis terrena primordia, coelestis tamen & divini halitus inspirata substantia: <sup>a</sup> Quæ cum omnia in servitutem illi dedisset, solum liberum esse voluit. Et ne in periculum caderet rursus soluta libertas, Gen. 2. mandatum posuit, quo tamen non inesse malum in fructu arboris diceretur, sed futurum, si forte ex voluntate hominis de contemptu datæ legis præmoneretur. Nam & liber esse debuerat, ne incongruenter Dei imago serviret: & lex addenda, ne usque ad contemptum dantis libertas effrenata prorumperet: ut & præmia condigna & merita poenarum consequenter exciperet, suum jam habens illud, quod motu mentis in alterutram partem agitare voluisset. <sup>b</sup> Ex quo mortalitas, invidia utique in ipsum redit; qui cum illam de obedientia posset evadere, in eandem incurrit, dum ex consilio perverso, Deus esse festinat. cujus tamen poenam, nihilominus indulgenter temperavit, dum non tam ipse quam labores ejus maledicunt super terra. Nam & quod requiritur, non ex ignorantia venit, sed spem hominis futuræ in Christo, & inventionis & salutis ostendit: & quod ne de ligno arboris vitæ contingat arcetur, non de invidiæ maligno livore descendit, sed ne vivens in æternum, nisi peccata Christus ante donasset, circumferret secum in poenam sui semper immortale delictum. <sup>c</sup> Quamquam etiam superioribus, id est, super ipsum quoque solidamentum partibus, quæ non sunt hodie nostris contemplabiles oculis, angelos prius instituerit, spirituales virtutes digesserit, thronos, potestatesque præfecerit, & alia multa coelorum immensa spatia & sacramentorum infinita opera condiderit, ut immensus hic licet mundus pene novissimum magis Dei corporalium rerum appareat opus esse, quam solum. <sup>d</sup> Namque quæ infra terram jacent, neque ipsa sunt digestis & ordinatis potestatibus vacua. <sup>e</sup> Locum enim est, quo piorum animæ impiorumque ducuntur, futuri judicii præjudicia sentientes: ut operum ipsius in omnibus partibus redundantes magnitudines non intra mundi hujus, capacissimos licet, ut diximus, sinus conclusas videremus, sed etiam intra ipsius mundi & profunda & altitudines cogitare possemus, & sic considerata operum magnitudine, tantæ molis digne mirari possemus artificem. <sup>f</sup> Super quæ omnia ipse continens cuncta, nihil extra se vacuum deferens, <sup>g</sup> nulli Deo superiori (ut quidam putant) locum reliquit: quandoquidem ipse universa sinu perfectæ magnitudinis & potestatis incluserit, intentus semper operi suo, & vadens per omnia, & movens cuncta, & vivificans universa, & conspiciens tota, & in concordiam elementorum omnium discordantes materias sic connectens, ut ex disparibus elementis ita sit unus mundus ista coagmentata <sup>d</sup> conspiratione solidatus, ut nulla vi dissolvi possit, nisi quum illum solus ipse qui fecit, ad majora alia præstanda nobis solvi jufferit. Hunc enim legimus omnia continere: & ideo nihil extra ipsum esse potuisse; quippe quum originem omnino non habeat, consequenter nec exitum sentiat: nisi forte, quod absit, aliquando esse coeperit nec super omnia sit, sed dum post aliquid esse coeperit, intra id sit quod ante ipsum fuerit, minor inventus potestate, dum posterior denotatur etiam ipso tempore. Ob hanc ergo causam semper immensus, quia nihil illo majus est: semper æternus, quia nihil illo antiquius. Id enim quod sine origine est, præcedi a nullo potest, dum non habet tempus. Ideo immortalis, non deficiens in consummationis exitu. Et quoniam sine lege est quicquid sine origine est, modum temporis excludit, dum se debitorem nemini sentit. <sup>h</sup> De hoc ergo ac de eis quæ sunt ipsius, & in eo sunt, nec mens hominis quæ sint, quanta sint, & qualia sint, digne concipere potest, nec eloquentia sermonis

1. Cor. 5.

<sup>a</sup> Quæ quum omnia in servitutem illi dedisset, solum liberum esse voluit, &c.] Hæc ex cap. Genes. 2. desumpta sunt. Est autem hic etiam elegans locus tum de Libertate arbitrii in alterutram partem [de qua supra latius Tom. 3. lib. 2. adversus Marcionem cap. 5. 6. 7. 8. & 10.] tum de præmiis condignis, de quibus Tom. 2. lib. de Patientia, cap. 13. num. 82.

<sup>b</sup> Ex quo mortalitas, invidia utique in ipsum redit, qui quum illum, &c.] Sic prorsus legimus partim ex Gagno. Et vero hæc ex cap. Genes. descripta sunt. Sive autem legas, super terram cum Gagno, sive cum Gelenio, terra, non refert.

<sup>c</sup> Quamquam etiam, &c. angelos prius instituerit, &c.] Fuit non modo Novatiani hæc sententia, sed etiam B. Hieronymi in cap. 1. Epist. ad Titum, tunc Græcorum omnium, quod angeli prius [id est, ante omnem creaturam] instituti fuerint. Quum etiam B. Augustinus recenset lib. 11. de Civitate Dei, cap. 5. 6. & 7. magis amplectendam censet eam sententiam, quod juxta Ecclesiastici cap. 18. creaverit omnia simul Deus, quam etiam sequitur lib. 12. de Civitate Dei cap. 15. & lib. 1. de Genesi ad litteram cap. 1. Quam etiam sequitur Magister Sententiarum, & post eum Doctores Scholastici, quæ etiam postremum definita est in Concil. Lateran. sub Innocentio 3. in Decretales recepta, cap. Firmiter credimus. Tom. de summa Trinitate & fide Cathol. Legimus autem

paulo post ex conjectura Latinii, Namque quæ infra terram, &c.

<sup>d</sup> Locum enim est, &c.] De hoc & Novatiani & Tertulliani, aliorumque patrum quorundam paradoxo, vide nostra Prolegomena.

<sup>e</sup> Super quæ omnia, &c.] Titulum huic capiti imposuimus: Quod Deus sit continens omnia, immensus, æternus, immortalis, mente hominis major, & sicuti ipse est sermone inexplicabilis, sublimitate omni sublimior.

<sup>f</sup> Nulli Deo superiori [ut quidam putant] locum reliquit, &c.] Adludit ad errorem Valentianorum, qui supra Demiurgum, id est, Opificem Deum, constituebant Deum superiorem Bython, cum tricenaria æonum numero, sicuti videre est supra Tom. 3. & in Prolegomenis nostris ad libr. adversus Valentianos, & ejusdem libri cap. 18. 19. ac 20.

<sup>g</sup> De hoc ergo ac de eis quæ sunt ipsius, & in eo sunt, nec mens hominis, &c.] Adludit ad illud 1. Cor. 3. ex Ista 64. cap. nec in cor hominis ascendit, &c. Castigavimus autem ex conjectura Latinii, nec edici possit, pro dici, & ex Anglico ms. codice si potuerit cogitari, pro poterit, & multo post cum Gagno & Latinio, bebescit pro beherescit. Legit quidem deinceps Angl. cod. ms. omni bonitate bonior, pro melior, sed alibi hætenus eam vocem non reperiri apud Afros; Leæori interim relinquens liberum, quod vult eligat.



**A** monis humani æquabilem majestatis ejus virtutem sermonis expromit. Ad cogitandam enim & ad eloquendam illius majestatem, & eloquentia omnis merito muta est, & mens omnis exigua est: major est enim mente ipsa, nec cogitari possit quantus sit: ne si potueris cogitari, mente humana minor sit, qua concipi possit. Major est quoque omni sermone, nec edici possit: ne si potuerit edici, humano sermone minor sit, quo quum edicitur, & circumiri & colligi possit. Quidquid enim de illo cogitatum fuerit, minus ipso erit: & quidquid enuntiatum fuerit, minus illo comparatum circum ipsum erit. Sentire enim illum taciti aliquatenus possumus, ut autem ipse est, sermone explicare non possumus. Si ve enim illum dixeris lucem, creaturam ipsius magis quam ipsum dixeris, ipsum non expresseris: si ve illum dixeris virtutem, potentiam ipsius magis quam ipsum dixeris, & deprompseris: si ve dixeris majestatem, honorem ipsius magis quam illum ipsum describeris.

**B** Et quid per singula quæque percurrere longum facio? semel totum explicabo. Quidquid omnino de illo retuleris, rem aliquam ipsius magis & virtutem quam ipsum explicaveris. Quid enim de eo condigne aut dicas, aut sentias, qui omnibus & sermonibus & sensibus major est? Nisi quod uno modo, & hoc ipsum quomodo possumus, quomodo capimus, quomodo intelligere licet, quid sit Deus, mente capiemus: si cogitaverimus id illum esse, quod, quale, & quantum sit non possit intelligi, ne in ipsam quidem cogitationem possit venire. Nam si ad solis aspectum oculorum nostrorum acies hebescit, ne orbem ipsum obtusus inspiciat obviorem sibi superatus fulgore radiorum; hoc idem mentis acies patitur in cogitatione omni de Deo, & quanto ad considerandum Deum plus intenditur, tanto magis ipsa cogitationis suæ luce cæcatur. Quid enim de eo [ut iterum repetam] condigne dicas, qui est sublimitate omni sublimior, & altitudine omni altior, & profundo omni profundior, & omni luce lucidior, & omni claritate clarior, omni splendore splendior, omni robore robustior, omni virtute viritior, omni pulchritudine pulchrior, veritate omni verior, & fortitudine omni fortior, & majestate omni major, & omni potentia potentior, & omnibus divitiis ditior, omni prudentia prudentior, & omni benignitate benignior, omni bonitate melior, omni justitia justior, omni clementia clementior. Minora enim sint necesse est omnium genera virtutum eo ipso, qui virtutum omnium & Deus & parens est: ut vere dici possit, id Deus esse, quod ejusmodi est cui comparari nihil potest. Super omne est enim quod dici potest. Mens est enim quædam gignens & complens omnia, quæ sine ullo, aut initio, aut termino temporis causas rerum naturaliter nexas ad utilitatem omnium summa & perfecta ratione moderetur. <sup>a</sup> Hunc igitur agnoscimus & CAP. III. scimus Deum conditorem rerum omnium Dominum, propter potestatem: & parentem, propter institutionem, hunc inquam <sup>b</sup> qui dixit, & facta sunt omnia: præcepit, & processerunt universa. De quo scriptum est, Omnia in sapientia fecisti, De quo Moyses: Deus in coelo solum & in terra deorsum, <sup>c</sup> qui secundum Esaiam mensus est cælum palmo, terram pugillo, qui aspicit terram, & facit eam tremere; qui continet gyrum terræ, & eos qui habitant in ipso quasi locustæ; qui expendit montes in pondere, & nemora in statera, id est, certo divinæ dispositionis examine: ac ne facile in ruinam procumberet magnitudo inæqualiter jacens, si non paribus fuisset librata ponderibus, onus hoc moderanter terrenæ molis æquavit. Qui dicit per Prophetam: Ego Deus, & non est præter me. Qui per eundem Prophetam refert: Quoniam majestatem meam non dabo alteri, ut omnes cum suis figmentis Ethnicos excludat & hæreticos, probans Deum non esse qui manu artificis factus sit, <sup>d</sup> nec eum qui ingenio hæretici fictus sit. Non est enim Deus, cui ut sit, quærendus est artifex. Quique adhuc adjecit per Prophetam, Cælum mihi thronus est, terra autem scabellum pedum meorum: qualem mihi ædificabitis domum; aut quis locus requiei meæ? ut ostendat quoniam multo magis illum templum non capit, quum mundus non capit: hæc non ad sui jactantiam, sed ad nostri scientiam refert. Neque enim ipse a nobis desiderat magnitudinis gloriam, sed nobis vult religiosam, qua pater, conferre sapientiam. Quique præterea ferinos nostros animos, & de agresti immanitate tumidos, & abruptos ad lenitatem trahere volens, dicit: <sup>e</sup> Et super quem requiescet spiritus meus, nisi super humilem & quietum, & trementem verba mea? ut Deum aliquatenus quantus sit possit agnoscere, dum illum per spiritum collatum discit timere. Qui similiter adhuc magis in notitiam nostri volens perennire, ad culturam sui nostros excitans animos, ajebat: Ego

*Psal. 148.  
Psal. 103.  
Deut. 4.  
Isai. 40.  
Psal. 103.  
Isai. 40.  
Isai. 45.*

*Isai. 48.*

*Isai. 66.*

*Ibidem.*

*Isai. 45.*

<sup>a</sup> Hunc igitur agnoscimus, &c. ] Inscriptionem huic capiti fecimus, Quod Deus sit conditor omnium, Dominus & pater, ex scripturis.

<sup>b</sup> Qui dixit, & facta sunt omnia, &c. ] Istud Psal. 148. paraphrasticos citati.

<sup>c</sup> Qui secundum Esaiam, &c. ] Hic intermiscet verbis Isai. 40. verba Psal. 103. etiam illa inverso citans ordine; per omnia conformis editioni 70.

<sup>d</sup> Nec eum qui ingenio hæretici fictus sit, &c. ] Adludit ad

varias hæreses, quarum supra facta est mentio, Tom. 3. lib. de Præscriptionibus adversus hæreses in Catalogo hæreticorum, qui alium Deum sibi hæretico fingeant ingenio, de quibus vide ibidem Adnotationes nostras ac hæreses 25. post Evangelium, sicut etiam lib. adversus Hermogenem, de materia Deo, lib. adversus Valent. de Deorum turbis, & lib. 1. adversus Marc. de duobus Diis.

<sup>e</sup> Et super quem requiescet spiritus meus, &c. ] Hic variat Isai. 66. ab aliis editionibus omnibus quæ habent: Super quem respiciam.



sum Dominus qui feci lucem & creavi tenebras, ut vicissitudinem istarum, quibus noctes A  
diesque moderantur, non naturam nescio quam putemus artificem; sed Deum agnoscere-  
mus potius (quod erat verius) conditorem. Quem quoniam obtutu oculorum videre non  
possumus, de operum magnitudine, & virtute, & maiestate condiscimus. Invisibilia enim  
Rom. II. ipsius (inquit Apostolus Paulus) <sup>a</sup> a creatura mundi per ea quæ facta sunt intellecta conspi-  
ciuntur: sempiterna quoque ejus virtus & divinitas, ut animus humanus ex manifestis oc-  
cultis condiscens, de operum magnitudine quæ videret mentis oculis, artificis magnitudi-  
nem cogitaret: de quo idem Apostolus: Regi autem seculorum immortalis, invisibili, soli  
1. Tim. I. Deo honor & gloria. Evasisit enim oculorum contemplationem, qui cogitationis vicit ma-  
gnitudinem. Quoniam, inquit, ex ipso, & per ipsum, in ipso sunt omnia. Nam & im-  
perio ejus omnia, ut ex ipso sint, & verbo ejus digesta, ut per ipsum sint: & in iudicium  
Rom. II. ejus recidunt universa, ut dum in ipso expectant libertatem, corruptione deposita in ipsum  
videantur esse revocata. <sup>b</sup> Quem solum merito bonum pronuntiat Dominus; cuius boni-  
tatis totus testis est mundus: quem non instituisset, nisi bonus fuisset. Nam si omnia bona  
CAP. IV. valde, consequenter ac merito & quæ instituta sunt bona, bonum institutorem probave-  
Gen. I. runt: & quæ a bono institutore sunt, aliud quam bona esse non possunt, ex quo omne ma-  
lum faceat a Deo: Nec enim potest fieri ut sit initiator, aut artifex ullius mali operis, qui  
Gen. 3. nomen sibi perfecti vindicat, & parentis & iudicis: maxime cum omnis mali operis vindex  
sit & iudex, quoniam & non aliunde occurrit homini malum, nisi a bono Deo recessisset.  
Hoc autem ipsum in homine denotatur: non quia necesse fuit, sed quia ipse sic voluit,  
unde manifeste & quid malum esset apparuit, & ne invidia in Deo esse videretur, a quo ma-  
lum ortum esset, eluxit. Hic ergo semper sui est similis, nec se unquam in aliquas formas  
vertit aut mutat: ne per immutationem etiam mortalis esse videatur. Immutatio enim con-  
versionis, portio cujusdam comprehenditur mortis. Ideo nec adjectio in illo unquam ullius  
aut partis, aut honoris accedit: ne quid unquam perfecto defuisse videatur: nec detrimen-  
tum in eo aliquod agitur, ne gradus mortalitatis receptus esse videatur: sed quod est, id sem-  
per est, & qui est, semper ipse est, & qualis est, semper talis est. Nam & incrementa origi-  
nem monstrant, & detrimenta mortem atque interitum probant: Et ideo ego (ait) sum  
Malach. 3. Deus, & non sum mutatus: statum suum tenens semper, dum id quod natum non est, con-  
verti non potest. Hoc enim in ipso quidquid illud potest quod est, Deus semper sit necesse  
Exod. 3. est, ut semper sit Deus, servans sese virtutibus suis: Et ideo dicit, Ego sum qui sum. Quod  
enim est, ideo hoc habet nomen, quoniam eandem semper sui obtinet qualitatem. Immu-  
tatio enim tollit illud nomen quod est: quidquid enim aliquando vertitur, mortale ostendi-  
tur hoc ipso quod convertitur. Definit enim esse, quod fuerat; & incipit consequenter esse  
quod non erat: idcirco & merito in Deo manet semper status suus, dum sine detrimento  
commutationis semper sui & similis & æqualis est. Quod enim non natum est, nec mutari po-  
test: ea enim sola in conversionem veniunt quæcumque fiant vel quæcumque gignuntur, dum  
quæ aliquando non fuerant, discunt esse nascendo, atque ideo nascendo converti. At enim  
illa quæ nec nativitatem habent, nec artificem, excluderunt a se demutationem, dum in qua  
conversionis causa est, non habent originem: ideo & unus pronuntiatus est, dum parem  
non habet. Deus enim, quidquid esse potest quod Deus est, summum sit necesse est. Sum-  
mum autem quidquid est, ita demum summum esse oportet, dum extra comparem est. Et  
ideo solum & unum sit necesse est, cui conferri nihil potest, dum parem non habet. Quo-  
niam nec duo infinita esse possunt, ut rerum dicat ipsa natura. Infinitum est autem, quic-  
quid nec originem habet omnino nec finem. Excludit enim alterius initium, quidquid oc-  
cupaverit totum. Quoniam si non omne id quod est, quicquid est continent, dum intra id  
invenitur, quo continetur minus inventum eo quo continetur. Deus esse desierit, in alterius  
potestatem reductus, cuius magnitudine qua minor fuerit inclusus: & ideo quod continuit  
Deus potius esse jam coeperit. Ex quo effectum est, ut nec nomen Dei proprium pos-  
sit edici, quoniam non possit, nec concipi. Id enim nomine continetur, quidquid etiam  
ex naturæ suæ conditione comprehenditur. Nomen enim significantia est ejus rei quæ compre-  
hendi potuit ex nomine. At quando id de quo agitur, tale est, ut condigne nec ipsis intelle-  
ctibus colligatur: quomodo appellationis digne vocabulo pronuntiabitur? Quod dum extra in-  
tellectum est, etiam supra appellationis significantiam sit necesse est: ut merito quando nomen  
suum Deus ex quibusdam rationibus & occasionibus adjicit, & præfert, non tam legitimam  
proprietaem appellationis sciamus esse depromptam, quam significantiam quamdam con-  
stitutam,

<sup>a</sup> A creatura mundi, &c. ] Tum hic, tum in illo, sempi-  
terna quoque, consentit per omnia vulgata Latino Interpre-  
ti, quod illius auctoritatem confirmat, & sic etiam in aliis  
hic scripturis Novi Testamenti.

<sup>b</sup> Quem solum merito bonum, &c. ] Caput hoc inscripsi-  
mus, Bonum esse Deum, semper sui similem, immutabi-

lem, unum & solum, infinitum; cuius nec nomen proprium  
possit edici, & incorruptibilem. Legimus autem, qui nomen  
sibi perfecti vindicat, ex ms. Angl. cod. pro vindicat, & ali-  
quanto post juxta Gagnæum reposuimus, idcirco & merito in  
Deo manet semper status suus, pro maneat, & ex conjectura  
Latinii, dum parem non habet, pro habeat.



**A** situtam, ad quam dum homines decurrunt, Dei misericordiam per ipsam impetrare posse videantur. Est ergo & immortalis & incorruptibilis, nec detrimenta sentiens omnino, nec finem. Nam & quia incorruptibilis, ideo & immortalis: & quia immortalis, utique & incorruptibilis: ut merito utroque invicem sibi & in se connexione mutua perplexa, & ad statum æternitatis vicaria concatenatione producta: & immortalitate de incorruptione descendente, & incorruptione de immortalitate veniente. <sup>a</sup> Cujus etiam si <sup>b</sup> iracundias legitimas <sup>c</sup> & indignationes quasdam descriptas tenemus, <sup>d</sup> & odia relata cognoscimus: non tamen hæc intelligimus ad humanorum relata esse exempla vitiorum. Hæc enim omnia etsi hominem possunt corrumpere, divinam vim non possunt omnino vitiare. Passiones enim istæ in hominibus merito esse dicuntur, in Deo non merito judicabuntur. Corrupti enim per hæc homo potest, quia corrupti potest. Corrupti per hæc Deus non potest, quia nec corrupti potest. Habent igitur ista vim suam quam exerceant, sed ubi præcedit passibilis materia, non ubi præcedit impassibilis substantia. Nam & quod irascitur, Deus non ex vitio ejus venit, sed ad remedium nostri illud facit. Indulgens est enim, etiam tunc cum minatur: dum per hæc homines ad recta revocantur: nam quibus ad honestam vitam deest ratio, metus est necessarius, ut qui rationem reliquerunt, vel terrore moveantur. Et ideo omnes istæ vel iracundiæ Dei vel odia, vel quæcumque sunt hujusmodi, dum ad medicinam nostram proferuntur (ut res docet) ex consilio, non ex vitio venerunt. Nec ex fragilitate descendunt, propter quod etiam ad corrumpendum Deum valere non possunt. Materialium enim in nobis ex quibus sumus, diversitas, ad iracundiæ consuevit corrumpentem nos excitare discordiam, quæ in Deo vel ex natura, vel ex vitio non potest esse: dum non utique ex coagmentis corporalibus intelligitur esse constructus. Est enim simplex & sine ulla corporea concretione, quidquid illud est totus, quod se solus scit esse, quandoquidem spiritus sit dictus. Et ideo hæc quæ in hominibus vitiosa sunt & corruptentia, dum ex corporis ipsius & materiæ corruptibilitate nascuntur, in Deo corruptibilitatis vim exercere non possunt: quandoquidem, ut diximus, non ex vitio; sed ratione venerunt. <sup>e</sup> Et licet scriptura coelestis ad humanam formam faciem divinam sæpe convertat, dum dicit, Oculi Domini super justos: <sup>f</sup> aut dum odoratus est Dominus Deus odorem bonæ fragrantiae: Aut dum traduntur Moyse tabulæ scriptæ digito Dei: Aut dum populus filiorum Israel de terra Ægypti manu valida & brachio excelso liberatur: Aut dum dicit, Inclina aurem tuam & audi: sed nos qui dicimus, quia lex spiritalis est, non intra hæc nostri corporis lineamenta modum, aut figuram divinæ majestatis includimus, sed suis illam interminatæ magnitudinis (uta ita dixerim) campis sine ullo fine defendimus. Scriptum est enim: Si ascendero in cœlum, tu ibi es: si descendero ad inferos, ades: & si assumpsero alas meas, & abiero trans mare, ibi manus tua apprehendet me, & dextera tua detinebit me. Rationem enim divinæ scripturæ de temperamento dispositionis cognoscimus. Parabolis enim adhuc secundum fidei tempus de Deo Prophetes tunc loquebatur, non quomodo Deus erat; sed quomodo populus capere poterat. Ut igitur hæc sic de Deo dicantur, non Deo, sed populo potius imputetur. Sic & tabernaculum erigere populo permittitur, nec tamen Deus intra tabernaculum clusus continetur; sic & templum extruitur, nec tamen Deus intra templi angustias omnino sepitur. Non igitur mediocris est Deus, sed populi mediocris est sensus: nec angustus Deus, sed rationis populi angustus est intellectus habitus. Denique in Evangelio: Veniet hora, Dominus ajebat, quum neque in monte isto, neque in Jerusalem adorabitis patrem. Et causas reddidit, dicens: Spiritus est Deus, & eos ergo qui adorant in spiritu & veritate adorare oportet. Efficaciæ igitur ibi divinæ per membra monstrantur: non habitus Dei, nec corporalia lineamenta ponuntur. Nam & cum oculi describuntur, quod omnia videat, exprimitur. <sup>h</sup> Et quando auris, quod omnia audiat, proponitur. Et cum digitus, significantia quædam voluntatis aperitur. Et cum nares, precum quasi odorum perceptio ostenditur. Et cum manus, quod

CAP. V.  
Gen. 18.  
Deut. 29.  
Eccles. 9.

Psal. 33.  
Gen. 8.  
Exod. 31.  
Deut. 5.  
Isai. 1.  
Isai. 66.  
4. Reg.  
29.  
Rom. 7.

Psal. 138.

Exod. 28.  
3. Reg.  
30.  
Joan. 4.  
21.

Psal. 33.  
4. Reg. 6  
Exod. 31  
Gen. 8.

creatu-

<sup>a</sup> Cujus etiam si, &c.] Titulum huic capiti imposuimus, De iracundiis & indignationibus & odiis Dei, quod non sint intelligendæ ad humanorum exempla vitiorum. Et vero etiam hinc patet, Tertulliani hunc librum non esse; videtur enim potius diversum sentire lib. de Testim. Animæ, cap. 2. quemadmodum ibi diximus, & inter Paradoxa ejus latius in nostris Prolegomenis.

<sup>b</sup> iracundias legitimas, &c.] Iracundiarum Dei, sive iræ Dei, Græce ὀργῆς, juxta editiones omnes, in Veteri Testamento apud Matthæum & Lucam, item in Epist. ad Rom. Coloss. Thess. 1. & Apocalypsi.

<sup>c</sup> & indignationes, &c.] Indignationes Dei etiam juxta lxx. referuntur Deuter. 29. aliisque locis, ubi Græce est ὀργῆς, & multo pluribus juxta editionem B. Hieronymi ex Hebræo, ubi Interpres Latinus lxx. Græcam vocem ὀργῆς, furem vertere maluit.

<sup>d</sup> & odia, &c.] Odia Dei relata cognoscuntur Ecclesiastic. 9. Sap. 14. Ecclesiastici 12. Isai. 9. & Malach. 1. Eodem pertinent scripturæ, quibus odisse Deus dicitur. Sive autem in

calce hujus capitis legas, quandoquidem cum excussis sive quoniam quidem cum mss. Angl. cod. perinde est.

<sup>e</sup> Et licet scriptura, &c.] Inscriptionem huic capiti fecimus, De Dei oculis, navibus, digito, manu, ore, aure, pedibus, brachio, & lingua, ad humanam formam non intelligendis.

<sup>f</sup> Aut dum odoratus est Dominus Deus odorem bonæ fragrantiae &c.] Postremam hoc vertit, pro eo quod Græce est, ὁσμήνιον pro eo quod aliis: suavitatis. De Proverbio vero quod paulo post habet Auctor, suis campis diffundere, vide nostra Prolegomena.

<sup>g</sup> & si assumpsero alas meas, & abiero trans mare, &c.] Hic dissentit Auctor ab omnibus Psalmorum editionibus, quæ legunt: si sumptero pennas [pro quo ipse, alas] meas diluculo, & habitavero in extremis maris. Reposui autem mox quod habeat Gagnæus, sed populo potius imputetur, pro eo quod Gelenius, imputentur.

<sup>h</sup> Et quando auris, quod omnia audiat, &c.] Sic prorsus legimus, pro omnes, eo quod præcedat, quod omnia videat. Sive autem legas cum Gagnæo, robor, sive cum exc. robor, non refert



Deut. 5.  
Ibidem.  
Isai. 66.  
Isai. 30.  
Joan. 4.

creaturæ sit omnis auctor probatur. Et quando brachium, quod nulla natura contra robur ipsius repugnare possit, edicitur. Et quando pedes, quod impleat omnia nec sit quicquam ubi non sit Deus, explicatur. Neque enim sunt ei aut membra, aut membrorum officia necessaria, ad cujus solum etiam tacitum arbitrium & serviunt & adsunt omnia. Cur enim requirat oculos, qui lux est? Aut cur quærat pedes qui ubique est? cur ingredi velit, cum non sit quo extra se progredi possit? Aut cur manus expetat, cujus mens ad omnia instituenda artifex est, & silens voluntas? Nec auribus eget, qui etiam tacitas novit voluntates. <sup>a</sup> Aut propter quam causam linguam quærat, cui cogitare jussisse est? Necessaria enim hæc membra hominibus fuerunt, non Deo, quia inefficax hominis consilium fuisset nisi cogitamen corpus impleisset: Deo autem non necessaria, cujus voluntatem non tantum sine aliqua molitione opera subsequuntur, sed ipsa statim opera cum voluntate procedunt. Ceterum ipse totus oculus, quia totus videt: & totus auris, quia totus audit: & totus manus, quia totus operatur: & totus pes, quia totus ubique est. Idem enim quicquid illud est totus æqualis est, & totus ubique est. Non enim habet in se diversitatem sui quicquid est simplex. Ea enim demum in diversitatem membrorum recidunt, quæ veniunt ex nativitate in dissolutionem. Sed hæc quæ concreta non sunt, sentire non possunt. Quod enim mortale est, quicquid est, illud ipsum unum & simplex & semper est. Et ideo quia unum est, dissolvi non potest, quoniam quicquid est illud ipsum

CAP. VII.

Joan. 4.

1. Joan. 4.

1. Joan. 1.

extra jus dissolutionis positum legibus est mortis solutum. <sup>b</sup> Sed illud quod dicit Dominus Spiritum Deum, puto ego sic locutum Christum de patre, ut adhuc aliquid plus intelligi velit quam spiritum Deum. Hominibus enim licet in Evangelio suo intelligendi incrementa facientibus disputet, sed tamen & ipse sic adhuc de Deo loquitur hominibus, quomodo possunt adhuc audire vel capere: licet ut diximus in agnitionem Dei religiosa jam facere incrementa nitatur: invenimus enim scriptum esse quod Deus caritas dictus sit, <sup>c</sup> nec ex hoc tamen Dei substantia caritas expressa est: Et quod lux dictus est, nec tamen in hoc substantia Dei est, sed totum hoc de Deo dictum est quantum dici potest, ut merito & quando spiritus dictus est, non omne id quod est dictus sit, sed ut dum mens hominum intelligendo usque ad ipsum proficit spiritum, conversa jam ipsa in spiritu aliud quid amplius per spiritum, conjicere Deum esse possit. Id enim quod est, secundum id quod est, nec humano sermone edici, nec humanis auribus percipi, nec humanis sensibus colligi potest. Nam si, quæ præparavit Deus his qui diligunt illum, nec oculus vidit, nec auris audivit, <sup>d</sup> nec cor hominis, aut mens ipsa percepit qualis & quantus est ille ipse qui hæc repromittit, ad quæ intelligenda & mens hominis & natura defecit. Denique si acceperis spiritum substantiam Dei, creaturam feceris Deum. <sup>e</sup> Omnis spiritus creatura est. Erit ergo jam factus Deus. Quomodo & si secundum Moysen ignem acceperis Deum, creaturam illum esse dicendo institutum expresseris, non institutorem docueris. Sed hæc figurantur potius, quam ita sunt. Nam & in veteri Testamento ideo Deus ignis dicitur, ut peccatori populo metus incutiatur, dum iudex ostenditur: Et in novo Testamento spiritus esse profertur, ut resector & creator in delictis suis mortuorum per hanc bonitatem conlatæ credentibus indulgentiæ comprobetur. <sup>f</sup> Hunc ergo,

Deut. 4.

Joan. 4.

CAP. VIII.

omissis hæreticorum fabulis atque figmentis, Deum novit & veneratur Ecclesia, cui testimonium reddit tam invisibilem quam etiam visibilem, & semper, & tota natura. Quem angeli adorant, astra mirantur, maria benedicunt, terræ verentur, inferna quæque suscipiunt. Quem mens omnis humana sentit, etiamsi non exprimit, cujus imperio omnia commoventur, fontes scaturiunt, amnes labuntur, fluctus adsurgunt, foetus suos cuncta parturiunt, venti spirare coguntur, imbres veniunt, maria commoventur, fecunditates suas cuncta ubique diffundunt: peculiarem protoplastis æternæ vitæ mundum quemdam paradisum in Oriente constituit, arborem vitæ plantavit, scientiæ boni & mali similiter alteram arborem conlocavit. Mandatum dedit, sententiam contra delictum statuit. Noe justissimum de diluvii periculis

Gen. 3.

Gen. 9.

Gen. 6.

Gen. 17.

Gen. 22.

<sup>a</sup> Aut propter quam causam linguam quærat, &c. Unicum reperire licuit locum scripturæ, ubi lingua Dei commemoratur, nempe Isai. 30. Lingua ejus quasi ignis devorans, ubi LXX. paraphrasticos transtulerunt, ὀπὴ τῆς θύμης αὐτοῦ, id est, ira furoris ejus. Hic vero paulo aliter linguam Dei interpretatur jussu Dei.

<sup>b</sup> Sed illud quod dicit, &c. Caput hoc inscripsimus, Quod Deus nullis propriis appellationibus explicari possit. Sive autem legas, puto ego cum excus. live putem, ex Angl. ms. codice perinde est.

<sup>c</sup> Nec ex hoc tamen Dei substantia caritas expressa est, &c. Dissentit ab Auctore B. Augustinus lib. 15. de Trinitate c. 17. eundem locum 1. Joan. 4. explicans, quum in illa summa simplicique natura substantiam ipsam scribat esse charitatem, & charitatem ipsam substantiam. Verum primi illi Auctores non tam exacte scripserunt in materia Trinitatis.

<sup>d</sup> Nec cor hominis, aut mens ipsa percepit, &c. Istud Paraphrasticos transtulit Auctor, pro eo quod est 1. Corinth. 2. nec in cor hominis ascendit.

<sup>e</sup> Omnis enim spiritus creatura est, &c. Sicuti supra ad

calcem argumenti adnotavimus, quia istud facere videbatur pro illis ἡδυστατοῦμαι hunc librum Beati Cypriani nomine in lucem ediderunt. Verum non mirum est errasse in hoc Novatianum, qui [sicuti supra adnotavimus num. 1.] Spiritum Sanctum cum plenitudine sacramenti Chrismatis seu Confirmationis non acceperat, & proinde facilius in hæresim lapsus sit, neque vero aliquid adhuc de trinitate in Ecclesia definitum fuerat. Atqui sub calcem hujus capitis castigamus ex conjectura Dn. Latini effectus & Creator; pro resector.

<sup>f</sup> Hunc ergo, ommissis hæreticorum fabulis, &c. Titulum huic capiti imposuimus, Quod hunc Deum, de quo prius egit, novit & veneratur Ecclesia, quem scriptura celebrant. Atqui quum addit, ommissis hæreticorum fabulis atque figmentis, alludit ad omnes illos hæreticos, qui Deum alium faciebant quam Catholica novit Ecclesia, quorum diversas hæreses habes supra Tom. 3. in Catalogo hæreticorum sub finem libri de Præscript. adversus hæret. Nominatim etiam similes hæreses refutatas habes supra libris adversus Hermogenem, Valentianum, Marcionem, & Praxean.



A culis pro merito innocentiae fideique servavit, Enoch transfudit, in amicitiae societatem Abraham adlegit, <sup>a</sup> Isaac protexit, Jacob auxit, Moysen ducem populo praefecit, ingemiscientes filios Israel e iugo servitutis eripuit, legem scripsit: patrum sobolem in terram repromissionis induxit, Prophetas spiritu instruxit, & per hos omnes filium suum Christum repromisit, & quando daturum se sponderat, misit. Per quem nobis in notitiam venire voluit: & in nos indulgentiae suae sinus largos profudit, egenis & abjectis locupletem spiritum conferendo. Et quia ultro & largus & bonus est: ne totus hic orbis adversus gratiae ejus fluminibus aresceret, Apostolos institutores generis nostri in totum orbem mitti per filium suum voluit: ut conditio generis humani agnosceret institutorem: & si sequi maluisset, haberet quem pro Deo in suis jam postulationibus patrem diceret. Cujus providentia non tantummodo singillatim per homines cucurrit aut currit, sed etiam per ipsas urbes & civitates, quarum exitus Prophetarum vocibus cecinit, immo etiam per ipsum totum orbem. Cujus propter incredulitatem exitus, plagas, deminutiones poenaeque descripsit: & ne quis non etiam ad minima quaeque Dei putaret istam infatigabilem providentiam pervenire. Ex duobus, inquit Dominus, passeribus unus non cadet sine patris voluntate, sed & capilli capitis vestri omnes numerati sunt. Cujus etiam cura & providentia Israelitarum non sivit nec vestes consumi, nec vilissima in pedibus calceamenta deteri, sed nec ipsorum postremum adolescentium captiva sarabara comburi, nec immerito: nam si hic omnia complexus est omnia continens, omnia autem & totum ex singulis constant, pertinet consequenter ejus ad usque singula quaeque cura, cujus ad totum quicquid est, pervenit providentia. <sup>b</sup> Hinc est quod & desuper Cherubim sedet, id est, praest super operum suorum veritatem; subjectis throno ejus animalibus praeter ceteris principatum tenentibus; cuncta desuper crystallo contingente, id est, caelo omnia operiente. <sup>c</sup> Quod in firmamentum de aquarum fluente materia fuerat Deo jubente solidatum, ut glacies robusta aquarum terram pridem contegentium dividens medietatem; dorso quodam pondera aquae superioris corroboratis de gelu viribus sustineret. <sup>d</sup> Nam & rotae subjacent, tempora scilicet, quibus omnia semper mundi membra volvuntur, talibus pedibus adjectis, quibus non in perpetuum stant ista, sed transeunt, Sed & per omnes ortus stellata sunt oculis. Dei enim opera pervigili obtutu contemplanda sunt, in quorum sinu carbonum medius est ignis, sive quoniam <sup>e</sup> ad igneum diem judicii mundus iste festinat: sive quoniam omnia opera Dei ignea, nec sunt tenebrosa, sed vigent: sive etiam ne, quia ex terrenis ista fuerant orta principiis, naturaliter de originis suae rigore torperent, addita est omnibus interioris spiritus calida natura, quae frigidis concreta corporibus ad usuram vitae qualia aequalia omnibus libramenta monstraret. Hinc est igitur currus secundum David Dei. <sup>f</sup> Currus enim, inquit, Dei decies millies multiplicatus, id est innumerus, infinitus, immensus. Sub iugo enim naturalis legis omnibus datae, alia quasi frenis revocata retrahuntur, alia quasi effusis habenis excitata impelluntur. Mundum enim istum, currum Dei, cum omnibus & ipsi angeli ducunt & astra, quorum varios licet meatus, certis tamen legibus vinctos inspicimus ad metas definiti sibi temporis ducere: ut merito nobis quoque cum Apostolo, & artificem & opera mirantibus exclamare jam libeat: O altitudo divitiarum sapientiae & scientiae Dei! quam inscrutabilia judicia ejus, & investigabiles viae ejus! & reliqua. <sup>g</sup> Eadem regula veritatis docet nos, credere post patrem etiam in filium Dei Christum Jesum Dominum Deum nostrum, sed Dei filium, hujus Dei qui & unus & solus est, conditor scilicet rerum omnium, ut jam & superius expressum est. Hunc enim Jesum Christum iterum dicam hujus Dei filium, & in veteri Testamento legimus esse repromissum, & in novo Testamento animadvertimus exhibitum, omnium sacramentorum umbras & figuras de praesentia corporatae veritatis implentem.

V u u u

<sup>a</sup> Hunc

<sup>a</sup> Isaac protexit, Jacob auxit. &c.] Adludit tum ad protectionem, qua liberatus est ab immolatione per Angelum Isaac. Genes. 22. tum ad benedictionem, qua Jacob auxit, tum multitudine liberorum, tum divitiis, Genes. 29. & 30. Reliqua satis sunt perspicua praeter illud & quando daturum se sponderat, misit, ac si dicat: quo tempore daturum se sponderat. Accipitur autem etiam ab hoc Auctore paulo post conditio, pro creatura, & non multo post bis exitus, pro exitio. Atqui legimus in intermediis lineis cum ms. Anglic. cod. singulatim pro sigillatim, more Veterum. Item, Israelitarum non sivit nec vestes consumi, pro finit. Et supplemus, omnia continens.

<sup>b</sup> Hinc est quod & desuper Cherubim sedet, &c.] Sic omnino legendum, pro Cherubin. Adludit autem partim ad illud Psalm. 98. qui sedet super Cherubim, cui similes sunt loci 4. Reg. 19. Psalm. 79. Isai. 37. & Dan. 3. partim etiam ad illud Apoc. 4. ubi recensentur, sub throno animalia quatuor praeter ceteris principatum tenentia, cuncta desuper crystallo contegente, utpote quum viderit ibi Apostolus mare vitreum simile crystallo.

<sup>c</sup> Quod in firmamentum, &c.] Sic explicat illud Genes. 1.

Et fecit Deus firmamentum, & divisit Deus inter aquam quae erat sub firmamento, & inter aquam quae super firmamentum.

<sup>d</sup> Nam & rotae subjacent, tempora scilicet, &c.] Hic adludit ad rotas, quarum fit mentio Ezech. 1. & deinceps usque ad caput 7. sed aliter rotas explicat, nempe, tempora, quam vulgo solet.

<sup>e</sup> Ad igneum diem judicii mundus iste festinat &c.] Igneum diem judicii extremi, quo mundus igne conflagrabit, etiam iste Auctor instare existimabat, adludens ad illud 2. Petri 3. igni reservato in diem judicii.

<sup>f</sup> Currus enim, inquit, Dei decies millies multiplicatus, &c.] Praetermisimus vocem tanto intermediam, utpote quae non est Psalm. 67. ubi alii vertunt: decem millibus multiplex.

<sup>g</sup> Eadem regula veritatis, &c.] Inscriptionem fecimus huic capiti, Deside in Filium Dei Christum Jesum Dominum Deum nostrum in Veteri Testamento repromissum, & in Novo exhibitum, ex scripturis. Addit autem, hujus Dei filium, adversus Marcionitas, qui Christum faciebant alterius Dei quam creatoris filium; contra quos agit Tertullianus integro lib. 3. adv. Marc. supra Tom. 3.

29. & 30.  
Exod. 3.  
12. & 20.  
Jof. 3. &  
seq.  
1. Pet. 2.  
Marc. 16.

Matth. 6.  
Isai. 13. 15.  
17. 18. 19.  
21. 22. 23.  
24. 28. 29.  
Matth. 10.  
Deut. 29.

Dan. 3.

Psal. 98.  
Apoc. 41.

Gen. 1.

Ezech. 10.  
2. Pet. 3.

Palm. 67

Rom. 11.

CAP. IX.  
Gen. 22. &  
Matth. 1.  
Isai. 9.  
Luc. 1.  
Gen. 15. &  
17.  
Gen. 32.



Gen. 49.  
Exod. 4.  
Deut. 18.  
Ibidem.  
Isai. 11.  
Isai. 7.  
Isai. 35.  
Isai. 42.

Isai. 55.  
Ibidem.

Isai. 53.  
Ibidem.  
Ibidem.  
Isai. 65.  
Isai. 11.

Osee 6.  
Psalm. 109.

Psalm. 2.  
Psalm. 71.  
CAP. X.

<sup>a</sup> Hunc enim Abraham filium, <sup>b</sup> hunc David, hunc non minus & vetera prædicta & A Evangelia testantur, Hunc ipsa Genesis, quum dicit, Tibi dabo & semini tuo. Hunc, quando luctatum ostendit hominem cum Jacob. Hunc, quando dicit, Non deficiet princeps de Juda, neque dux de femoribus ejus, <sup>c</sup> donec veniat is cui repromissum est, & ipse erit expectatio gentium. Hunc Moyses, quum dicit, <sup>d</sup> Provide alium quem mittas. Hunc idem, quando testatur, Propheten vobis, dicendo, suscitabit Deus ex fratribus vestris: eum quasi me audite. Hunc, quando dicit, Videbitis vitam vestram pendentem nocte ac die, & non credetis ei. Hunc Esaias, Prodiit virga de radice Jesse, & flos de radice ascendet. Hunc eundem, quando dicit, Ecce virgo concipiet & pariet filium. Hunc, quando sanitates ab eo futuras collocat, dicens, Tunc aperientur oculi cæcorum, & aures surdorum audient, tunc saliet claudus ut cervus, & diserta erit lingua mutorum. Hunc, quando patientiæ virtutes expromit, dicens, Non audietur B in plateis vox ejus, arundinem quassatam non conteret, & linum fumigans non extinguet. Hunc, quando ejus Evangelia descripsit, Et disponam vobis testamentum æternum sancta David fidelia. Hunc, quando gentes in ipsum credituras prophetat, Ecce posui eum in principem & præcipientem gentibus. Gentes quæ te non noverunt, invocabunt te, & populi qui te nesciunt, ad te confugient. Hunc eundem, quando ad passionem ejus exclamat dicens, Sicut ovis ad occisionem ductus est: sicut agnus coram tondente se sine voce, <sup>e</sup> sic non aperuit os suum in humilitate. Hunc, quando flagrorum ejus ictus plagasque descripsit, Livore ejus nos sanati sumus: aut humilitatem, & vidimus eum, & non erat ei species, neque honor, homo in plaga & sciens ferre infirmitatem. Aut quod populus non erat crediturus, Tota die expandi manus meas ad populum non credentem. Aut quod resurrexurus a mortuis, Et erit in illa die radix Jesse, C & qui surget imperare gentibus, in eum gentes sperabunt, & erit requies ejus honor. Aut cum tempus resurrectionis, quasi diluculo paratum inveniemus eum. Aut quod sessurus ad dexteram patris, Dixit Dominus Domino meo, Sede ad dexteram meam, donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum. Aut quum possessor omnium collocatur, Postula a me, & dabo tibi gentes hæreditatem tuam, & possessionem tuam terminos terræ. Aut quod judex omnium ostenditur, Deus judicium tuum regi da, & justitiam tuam filio regis. Nec hoc in loco plura persequar, quæ adnuntiata de Christo omnibus hæreticis, sed & ipsis veritatem tenentibus magis nota sunt. <sup>f</sup> Sed illud admoneo, non alterum in Evangelio Christum expectandum fuisse, quam hunc a creatore veteris Testamenti litteris ante promissum, maxime quum & quæ de ipso prædicta sunt, impleta sint, & quæ impleta sunt, ante prædicta sint. Ut merito hæreticorum istorum Testamenti veteris auctoritatem respuentium nescio qui commentitio & ex fabulis anilibus ficto Christo atque fucato possim vere & constanter dicere: Quis es? unde es? quare nunc venire voluisti? quare talis? vel qua venire potuisti? vel quare non ad tuos abiisti? nisi quod probasti tuos non habere, dum ad alienos venis. Quid tibi cum mundo creatoris? quid tibi cum homine conditoris? quid tibi cum figmento corporis, cui eripis spem resurrectionis? quid ad alienum venis famulum; alienum sollicitare desideras filium? quid me a Domino eripere conaris? quid me in patrem blasphemare atque impium esse compellis? aut quid sum a te in resurrectione consecuturus, qui me ipsum non recipio, dum corpus amitto? Si salvare vis, fecisses hominem cui salutem dares. Si a delicto eripere cupis, ante mihi ne delinquerem contulisses. Quod autem tecum suffragium circumfers Legis? Quod habes testimonium Propheticæ vocis? aut quid mihi possum de te solidum repromittere, quum te videam in phantasmate, & non in soliditate venisse? Quid ergo tibi cum figura corporis si corpus odisti? immo revinceris corporis quod odisti, circumferre substantiam, cujus suscipere voluisti etiam figuram, Odisse enim debueras corporis imitationem; si oderas veritatem. Quoniam si alteres, aliter venire debueras, ne

<sup>a</sup> Hunc enim Abraham filium, &c. Vetera prædicta, nominatum filium Abraham non testantur Christum, sed eo accedunt, dum Genes. 22. & alibi frequenter, Christus semen Abraham nuncupatur, nam & explicationis gratia subjungit illud Genes. 15. & 17. Tibi dabo & semini tuo Evangelia vero quum addit, adludit ad librum Generationis Christi, ubi dicitur filii Abraham.

<sup>b</sup> Hunc David, &c. Adludit ad illud Isai. 9. Super solium David sedebit; quod sic interpretatur angelus Luc. 1. Et dabit illi Dominus Deus sedem David patris sui.

<sup>c</sup> Donec veniat is cui repromissum est, &c. Hic variat etiam a 70. qui legunt, *ἕως ἃν ἔλθῃ τὸ ἀποκριθὲν αὐτῷ*, quod vertit Latinus Interpres: donec veniant reposita ei.

<sup>d</sup> Provide alium quem mittas, &c. Hinc videtur olim non fuisse lectum apud 70. *διωξάμενος*, id est porentem, quod hodie his verbis interjicitur, neque etiam est in He-

bræo. Variat etiam Auctor, dum vertit Deuteron. 28. *Videbitis vitam vestram pendentem nocte ac die, & non credetis ei*. Omittens etiam quod Isai. 7. interseritur, *inutero*. Sive autem legas in scriptura Isai. 35. *claudus cum exculis*, sive *clodus* vocem jam antiquatam, cum ms. Angl. cod. non refert.

<sup>e</sup> Sic non aperuit os suum in humilitate, &c. Hic conjungitur versui præcedenti Isai. 53. *in humilitate*, nisi quis malit adici debere, &c. Illud autem paulopost, *Quasi diluculo paratum inveniemus eum*, reperitur Osee 6. juxta 70. Legimus vero, *Dixit Dominus Domino meo, pro Dicit*, juxta editiones Psalmorum omnes, Psalm. 107.

<sup>f</sup> Sed illud admoneo, &c. Caput hoc inscripsimus, *Non esse commentitium Christum juxta hæreticorum fabulas*, Qui autem hæretici auctoritatem Veteris Testamenti respuerint, vide supra dictum Catalogum hæreticorum sub finem libri de Præsc. adv. hæret.



**A** ne dicereris filius creatoris, si vel imaginem habuisses carnis & corporis. Certe si oderas nativitatem, <sup>a</sup> quia creatoris oderas nuptiarum conjunctionem, recusare debueras etiam imitationem hominis, qui per nuptias nascitur creatoris. Neque igitur eum hæreticorum agnoscimus Christum, <sup>b</sup> qui in imagine (ut dicitur) fuit, & non in veritate, nihil verum eorum quæ gessit, fecerit, si ipse phantasma & non veritas fuit, <sup>c</sup> neque eum qui nihil in se nostri corporis gessit, dum ex Maria nihil accepit, ne non nobis venerit, dum non in nostra substantia visus apparuit. <sup>d</sup> Neque illum qui ætheream sive fideream, ut alii voluerunt hæretici, voluit carnem, ne nullam in illo nostro intelligamus salutem, si non etiam nostri corporis cognoscamus soliditatem; <sup>e</sup> nec ullum omnino alterum, quodvis aliud ex figmento hæreticorum gesserit corpus fabularum. Omnes enim istos & nativitas Domini, & mors ipsa confutat. Nam & verbum (inquit Joannes) caro factum est, & habitavit in nobis. **B** Ut merito corpus nostrum in illo fuerit, quoniam quidem nostram carnem sermo suscepit. Et sanguis idcirco de manibus ac pedibus, atque ipso latere demanavit, ut nostri consors corporis probaretur, dum occasus nostri legibus moritur. Qui dum in eadem substantia corporis in qua moritur, resuscitatus, ipsius corporis vulneribus comprobatur, etiam resurrectionis nostræ leges in sua carne monstravit, qui corpus quod ex nobis habuit, in sua resurrectione restituit, Lex enim resurrectionis ponitur, dum Christus ad exemplum ceterorum in substantia corporis suscitatur. <sup>f</sup> Quoniam cum caro & sanguis non obtinere regnum Dei scribitur, non carnis substantia damnata est, quæ divinis manibus ne periret, extructa est, sed sola carnis culpa merito reprehensa est, quæ voluntaria hominis temeritate contra legis divinæ jura grassata est. Quia in baptismo & in mortis dissolutione sublata caro ad salutem revertitur: dum ad statum innocentiae deposita criminis mortalitate **C** revocatur. <sup>g</sup> Verum ne ex hoc quod Dominum nostrum Jesum Christum Dei Creatoris filium in substantia veri corporis exhibitum adserimus <sup>h</sup> aliis hæreticis hoc in loco hominem tantum & solum defendentibus, atque ideo hominem illum nudum & solitarium probare cupientibus, aut manus dedisse, aut loquendi materiam commodasse videamur, non sic de substantia corporis ipsius exprimimus, ut solum tantum hominem illum esse dicamus: sed ut <sup>i</sup> divinitate sermonis in ipsa concretione permixta, etiam Deus illum secundum scripturas esse teneamus. Est enim periculum grande salvatorem generis humani, totius Dominum & principem mundi; cui a suo patre omnia tradita sunt, & cuncta concessa; per quem instituta sunt universa, creata sunt tota, digesta sunt cuncta, ævorum omnium & temporum regem, angelorum omnium principem, ante quem nihil præter patrem, hominem tantummodo dicere, & auctoritatem illi divinam in his abnegare. Hæc enim contumelia hæreticorum ad ipsum quoque Deum patrem redundabit, si Deus pater filium Deum generare non potuit. Sed enim veritati cæcitas hæreticorum nulla præscribet. Nec quoniam in Christo aliquid tenent: aliquid non tenent: alterum vident, alterum non vident, eripietur nobis illud quod non vident, per illud quod vident. Quasi hominis enim in illo fragilitates considerant, quasi Dei virtutes non computant, infirmitates carnis recolunt, potestates divinitatis excludunt, Quando si probatio hæc ex infirmitatibus Christi illuc proficit, ut homo ex infirmitatibus comprobetur; probatio divinitatis in illo collecta ex virtutibus illuc proficiet, ut etiam Deus ex operibus adseratur. Si enim passiones ostendunt in illo humanam fragilitatem, cur opera non adferant in illo divinam potestatem? ne si hoc non profecerit, ut Deus ex virtutibus adseratur, nec passiones proficiant, ut etiam homo ex ipsis esse monstretur. Quæcumque enim lex in altetutro fuerit posita, in altero inveniatur esse suspecta. Periculum enim erit nec hominem illum ex passionibus ostendi, si non potuerit etiam Deus

Luc. 2.  
Matth. 27.  
Joan. 1.  
Psalm. 21.  
Joan. 19.  
Matth. 28.  
Joan. 20.

1. Cor. 15.  
Ibidem.

Vuuu 2 ex

<sup>a</sup> Quia creatoris oderas nuptiarum conjunctionem, &c.] Hic proprie agit adversus Marcionem, quippe quum ejus hanc hæresim oppugnet Tertullianus non semel, & maxime supra sub finem l. 1. adv. Marcionem.

<sup>b</sup> Qui in imagine fuit, non in veritate, &c.] Istud pertinet ad hæresim Saturnini, Basilidis, & Gnosticoꝝ, quæ [uti legitur supra apud Tertullian. Tom. 3. lib. de Carne Christi c. 1.] putativam carnem Christi introduxit.

<sup>c</sup> Neque eum qui nihil in se nostri corporis gessit, &c.] Istud ad Marcionis, qui (uti ibidem legitur) ut carnem Christi negaret, negavit etiam nativitatem, & contrario.

<sup>d</sup> Neque illum qui ætheream sive syderam, &c.] Istud ad Apellis, sicuti patet ejusdem lib. cap. 6.

<sup>e</sup> Nec ullum omnino alterum, &c.] Istud denique ad Valentinianorum figmenta, de quibus ibidem c. 1. ac 16. ac sequentibus.

<sup>f</sup> Quoniam quum caro & sanguis, &c.] Latissime eandem hanc scripturam, sicut hic Auctor explicat Tertullianus supra Tom. 3. lib. de Resurrect. carnis cap. 49. 50. & 51.

<sup>g</sup> Verum ne ex hoc, &c.] Caput hoc inscripsimus, Quod non tantum homo, sed & Deus sit Christus; ex scripturis Novi Testamenti.

<sup>h</sup> Aliis hæreticis, &c.] Carpocratem intelligit, de quo

supra Tom. 3. lib. de Præscriptionibus adversus hæreticos cap. 48. hæres. 9. num. 311. ac Cerinthum, de quo ibi hæres. 10. num. 312. & Hebionem, de quo ibidem hæres. 11. num. 313. Atqui de Proverbio manus dedisse, vide nostra Prolegomena.

<sup>i</sup> Divinitate sermonis in ipsa concretione permixta, &c.] Recte adnotavit Latinius debere istud intelligi de permixtione unionis, quam Beatus Leo Papa, serm. 3. de Nativitate pulchre explicat. Nam infra Auctoris capite 14. vocatur conjunctio verbi & carnis, cap. 16. adsumptio hominis, ac Dei & hominis confederatio, connexio, & sociatio, item cap. 9. Dei & filii hominis adnexio. Quo pertinent ibidem similes phrasæ, dum dicit, filium Dei hominis in se suscepisse ipsa permixtione fœderatum, & Jesum Christum ex utroque connexum, contextum, concretum, concordia & cohabitatione sociatum. Qui omnes loci similiter de unitate personæ, non substantiæ, commode debent intelligi. Eodem etiam modo intelligendi similes Tertulliani loci supra Tomo 3. lib. adversus Praxean, quemadmodum inter Paradoxa ejus & inter Prolegomena nostra latius. Sicuti etiam de illo quod subditur, ante quem nihil præter patrem; nam Catholica fides credit, filium patri coeternum. Atqui post aliquot lineas legimus ex Angl. cod. ms. ex ipsis, pro ab, eo quod præcedat, ex virtutibus.



XXX. Sed Dei filium Deum, ex Deo Patre ab æterno natum, qui semper in Patre fuerit, secundam personam esse a Patre, qui nihil agat sine Patris arbitrio; eundem & Dominum, & angelum magni Dei consilii; in quem Patris divinitas per substantia communionem sit tradita.

Ceterum quum scripsisset Rufinus Apolog. pro Origene, hæreticos quosdam qui in Spiritum sanctum blasphemant, TERTULLIANI LIBELLUM DE TRINITATE, reprehensibiliter quantum ad veritatem fidei nostra pertinet scriptum in S. CYPRIANI Epistolarum corpus inseruisse; quamplurimos codices de talibus conscribentes, per totam Constantinopolim distrabi pretio viliori fecisse, ut exiguitate pretii homines adlecti, ignotos & latentes dolos facilius compararent, quo per hoc commentum hæretici, perfidiæ suæ fidem tanti viri auctoritate conquirerent: Beatus Hieronymus Apologia adversus Rufinum, nec TERTULLIANI librum esse adserit, nec CYPRIANI, sed NOVATIANI, cujus & inscribitur titulo, & auctoris styli proprietat demonstrat. Quod confirmatur ab eodem his verbis Catal. Script. Eccles. Scripsit NOVATIANUS DE TRINITATE GRANDE VOLUMEN, quasi ἐπιτομὴν ὀπισθεν ΤΕΡΤΥΛΛΙΑΝΟΥ, quod plerique nescientes, CYPRIANI existimant. Eodem pertinet etiam illud superiori loco B. Hieron. CYPRIANI Ἀδελφὸς καὶ ἀδελφὸς ἡρεσεως librum. Hunc autem eundem esse illum, cujus Rufinus & B. Hieron. meminerunt, tum ex illo patet infra c. 7. Omnis enim spiritus creatura est, & quod c. 24. juxta editionem Gelenii ex ms. Britannico codice, cui & Anglicus codex Joannis Clementis consentit, vocetur Paracletus minor Christo, tum quod c. 29. ubi de Spiritu Sancto agit, eundem neutiquam Deum aut nuncupet aut probet, sicuti Patrem & Filium jam antea late Deum comprobaverat: quod denique c. 30. ubi deducit unum Deum esse Patrem & Filium, nullam Spiritus Sancti faciat mentionem. Quo factum, ut & a B. Hieron. hæreseos liber appelletur, & a Rufino scribatur; πρὸς τὴν ἀποστασίαν τῶν Μακεδονίων partis hæreticos, hunc B. Cypriano adscripsisse, uti perfidiæ suæ fidem tanti viri auctoritate conquirerent. Non propterea tamen in hoc opere illum prætermisimus, quod hæretici sit, & quædam in illo hæresin sapiant; quia præterquam quod scriptus sit ante schisma ejus & hæresin, sicuti Adnotat. nostris num. 1. latius) reliqua magnopere faciunt ad confirmandam personarum Trinitatem in una Deitate contra hodiernos Trinitarios. Et (vel ipso hujus libri Auctore teste infra c. 18.) firmum est probationis genus, quod etiam ab adversario fumitur; ut veritas etiam ab ipsis inimicis veritatis probetur. Ut ut sit, TERTULLIANI non esse patet: tum ex eo quod c. 6. Auctor neget in Deo corporea lineamenta, quem Tertullianus non semel corporeum agnoscere videtur, tum quod c. 12. Sabellianorum meminit, quum multo post Tertullianum exortus sit Sabellius. Atqui librum hunc, quem Tritheimius vidisse non videtur: & ms. habuit Politianus, & primus in lucem edidit Joan. Gagneus, deinde castigavit ex Britannico ms. cod. Gelenius: nos denique multis in locis recognovimus ad Anglicum ms. exemplar Dn. Joann. Clementis, & quibusdam ex conjecturis Dn. Lartius, novo quoque Argumento & Adnotationibus aliquot illustravimus.



NOVATIANI<sup>a</sup> ROMANÆ URBIS PRESBYTERI

## b DE TRINITATE LIBER.

A **R**EGULA<sup>c</sup> exigit veritatis, ut primo omnium credamus in Deum patrem & CAP. I.  
 Dominum omnipotentem, id est rerum omnium perfectissimum conditorem <sup>Gen. 1.</sup>

<sup>d</sup> qui cœlum alta sublimitate suspenderit, terram dejecta mole solidaverit, maria soluto liquore diffuderit, & hæc omnia propriis & condignis instrumentis & ornata & plena digesserit. Nam & in solidamento cœli luciferos solis ortus excitavit, lunæ cadentem globum ad solatium noctis<sup>e</sup> mensuris incrementis orbis implevit, astrorum etiam radios variis fulgoribus micantis lucis accendit: & hæc omnia legitimis meatibus circumire totum mundi ambitum voluit, humano generi dies, menses, annos, signa, tempora, utilitatesque factura. In terris quoque altissimos montes in verticem sustulit, vales in ima deiecit, campos æqualiter stravit, animalium greges ad varias hominum servitutes utiliter instituit. Sylvarum quoque robora humanis usibus profutura solidavit, fruges in cibum elicuit, fontium ora reſeravit, & lapsuris fluminibus infudit. Post quæ<sup>f</sup> ne non etiam ipsis quoque deliciis procurasset oculorum variis florum coloribus ad voluptatem spectantium cuncta vestivit. In ipso quoque mari, quamvis esset & magnitudine & utilitate mirabile, multimoda animalia, nunc mediocris, nunc vasti corporis finxit, ingenium artificis de institutionis varietate testantia. Quibus non contentus, ne forte fremitus & cursus aquarum cum dispendio possessoris humani alienum occuparet elementum, fines littoribus inclusit: quo cum fremens fluctus & ex alto sinu spumans unda venisset, rursus in se rediret,

Tert 2 ret,

<sup>a</sup> Novatiani Romane urbis Presbyter. ) Quod non Tertulliani, sed Novatiani sit hic liber, ex Beato Hieronymo & Rufino ad calcem Argumenti comprobavimus. Hic vero addimus: *Romane urbis Presbyteri*, ex Beato Hieronymo in Catal. Script. Eccles. quod videatur ab illo conscriptus hic liber, priusquam in schisma & hæresim incideret. Etsi enim (uti ibi diximus, & infra latius cap. 29.) de Spiritu sancto male scripsisse constat (fortassis Deo id permittente, quod Sacramentum Chrismatis, cui Spiritus sanctus peculiariter suam infundit benedictionem, non acceperit, uti mox latius] nemo tamen unquam, aut illi aut Novatianis ejus assecclis, inter hæreses eorumdem, errorem de Spiritu sancto attribuit. Et vero, quod etiam in Spiritu sancti nomine baptizant, constat, tum ex eo quod infra cap. 29. *fidem in Spiritum sanctum* disertis verbis profiteatur; tum quod alioqui in Niceno Concilio 1. æque atque Paulianistæ jussi fuissent rebaptizari. Maxime si consideres causarum differentiam, quam reddit Beatus Innocentius Papa 1. Epist. 23. cap. 5. Paulianistæ [inquit] in nomine Patris & Filii & Spiritus sancti minime baptizant; Novatiani iisdem nominibus tremendis utuntur; nec apud istos de unitate potestatis divinæ, hoc est, Patris, Filii, & Spiritus sancti, quæstio aliquando commota. Quod ipsum etiam fatetur Beati Cyprian. Epist. 76. num. 25. Quare, quod antequam quidquam certi definitum esset, non satis caute ab eo scriptum fuit, *καὶ οὐκ ἔστιν ἄλλος* pro se rapuerunt. Scripsisse præterea videtur ante hæresim sequentem librum de *Cibis Judaicis*, & qui ibidem citantur de *Sabbato* ac de *Circumcisione* fortassis & eos quos Beatus Hieronymus in Catal. recenset, de *Pascha*, & de *Oratione*. Verum post hæresim scripti videntur, quos idem ille recenset. de *Sacerdote*, de *Instantia* & de *Attalo*. An autem ejusdem sit liber: de *Speâculis* T. 3. operum B. Cypriani editus, lib. sequenti latius. Quamquam interim postea & in schisma & in hæresim lapsum fuisse non negemus, immo vero satis late, deduxerimus quidquid eo pertinet in Vita nostra B. Cypriani, & Adnotationibus nostris in eundem. Nempe, quod in lecto baptizatus fuerit, neque postea Sacramentum Chrismatis acceperit, quam causam adlegat Eusebius, quod in hæresim lapsus sit, ad Epist. 72. num. 4. Quod, quum primum cum aliis Romanæ Ecclesiæ Presbyteris subſignasset veniam Lapsis dandam, postea eamdem pertinaciter negaverit, ad Epist. 52. ad Antonianum 17. & 83. idque a Novato B. Cypriani presbytero schismatico, postea & hæretico seductus. Quod ejusdem factione adulterum & contrarium caput contra sanctum Cornelium legitimum Pontificem Romanum sese constituerit, ut consecratus a tribus Episcopis, Epist. 42. num. 2. & 6. Quod deinceps suam hæresim & Romæ & alibi disseminaverit, qua ad poenitentiam quidem admittebat, sed a solo Deo, non vero ab Ecclesia tribui posse contendebat, Epist. 52. num. 83. Quod proinde, etiamsi verum esset (quod quidam scribunt] occisum illum fuisse sub Valeriano, quum extra Ecclesiam fuerit, nihil prodesse potuisse Martyrium, Epist. 52. num. 50. Quod Novatiani sectatores ad exemplum ejus Chrismate non ungerentur, atque adeo redeuntibus in Ecclesiam Chrismatis sacramentum adderetur, Epist. 72. num. 4. Quod etiam secundas damnarint nuptias Novatiani, in vita B. Cypriani. Quod denique se *καὶ ἀπὸ* nuncuparint, quia immundis, id est Lapsis, non communicabant, Epist. 76. num. 5. Porro (uti ne quid hic omittamus) scripserunt contra Novatiani schisma, & P. Cornelius Epistolam ad Fa-

bium apud Eusebium, & Epistolas tertiam & quartam ad B. Cyprianum; ipse B. Cyprianus Epistolas 41. 42. 43. 44. 47. 49. 51. ac libros de Unitate Ecclesiæ, & de Oratione Dominica, ac Dionysius Alexandrinus Epistolas ad ipsum Novatianum, ad Confessores ab illo seductos, & ad B. Cornelium; Adversus ejusdem hæresim, idem B. Cyprianus Epist. 52. & lib. ad Novatian. & idem Dionysius Epist. ad eundem. Celebrata quoque fuerunt Concilia adversus ejus & schisma & hæresim, Romanum, Africana aliquot, Antiochenum, & per Italiam & alias provincias, Eusebio teste locis in vita B. Cypriani citatis. Quum vero perduraret adhuc ea hæresis, scripserunt adversus Novatianos idem B. Dionysius Epistolas ad Fabium Antiochenum, ad Laodicensis, ad Cononem, & ad Armenios, titulo de Poenitentia; Rhætitius item Augustidunensis Episcopus, Beatus Eusebius Emisenus, B. Pacianus Barcilonensis Episcopus Epist. 2. ad Sempronianum, & Tractatum alium, qui priori loco inter ejus opuscula commemoratur B. Ambrosius lib. 2. de Poenitentia; denique B. Epiphanius, Philaster, B. Augustinus, Theodoretus, Damascenus, Euthymius, Honorius, B. Isidorus, Rhabanus, alique recentiores in Catalogis hæreticorum.

b De Trinitate. Præter Novatianum, de Trinitate scripserunt Tertullianus supra Tom. 5. lib. adversus Praxean, & lib. quem iste imitatur, quem desiderari putamus, Dionysius Alexandrinus adversus Sabellium, B. Athanasius adversus eundem, Oratione de æterna substantia Filii & Spiritus Sancti in Deo Patre, Beatus Hilarius Pictav. libros 12. B. Gregorius Nyssenus Orat. 4. B. Chrysostomus homilias 5. de Visione Isaïæ, B. Augustinus libros 15. Rufinus Tract. in Symbolum fidei, qui exstat 3. Tomo Operum Beati Cypriani, B. Fulgentius denique librum unum. Multa etiam eodem pertinent in Panoplia Orthodoxæ fidei B. Euthymii. Ad quos compendii gratia lectorem remittimus, nihil aliud pene toto hoc libro adnotaturi, quam discrepantias, si quæ inveniantur in scripturarum sacrarum citatione, subinde remittentes ad librum supradictum Tertulliani adversus Praxean.

c Regula exigit veritatis, &c.) Caput hoc inscripsimus, De verbis Symboli fidei, Credo in Deum Patrem omnipotentem, conditorem Cœli & Terræ, quippe quum elegantissime id explicetur ex Genes. Atqui de Symbolo Apostolorum, quod Regulam fidei seu veritatis nuncupat Auctor & hic, & infra cap. 9. ac 29. fidei auctoritatem, vide supra Adnot. nostras Tom. 3. l. de Præscript. adversus hæret. cap. 13.

d Qui cœlum alta sublimitate suspenderit, &c.] Hæc desumpta sunt ex c. 1. Genes.

e Mensuris incrementis, &c.] Sic legimus ex ms. cod. Angl. pro mensuris, quod ea vox B. Cypriano etiam Afro usitata sit Epist. 28. num. 11. & 34. num. 23. ubi vide Adnot. nost. Certe etiam sic legebat antea Gagnæus.

f Ne non etiam ipsis quoque deliciis procurasset oculorum, &c.] Est quidem hæc phrasia Tertullianica, quales supra frequenter adnotavimus, & infra aliæ quoque, ut exempli gratia, denotatur, edici, ac, viritior, cap. 2. qua patet, cap. 3. qua minor, cap. 4. Item voces Tertullianicæ, exerens confabularet, cap. 18. ac confabulatione, cap. 19. Verum inde non sequi hunc librum Tertulliani esse, vel ex eo patet, quod Afri scriptores omnes etiam hoc posteriores, utpote Beatus Cyprianus, Minutius Felix, Beatus Pacianus, & Arnobius, similibus uti soleant. Quod semel adnotatum sufficiat.



ret, nec terminos concessos excederet, servans jura præscripta: ut divinas leges tanto magis homo custodiret, quanto illas etiam elementa servassent. Post quæ hominem quoque mundo præposuit, & quidem ad imaginem Dei factum: cui mentem & rationem indidit, & prudentiam, ut Deum posset imitari: cujus etsi corporis terrena primordia, cœlestis tamen & divini halitus inspirata substantia: <sup>a</sup> Quæ cum omnia in servitutem illi dedisset, solum liberum esse voluit. Et ne in periculum caderet rursus soluta libertas, mandatum posuit, quo tamen non inesse malum in fructu arboris diceretur, sed futurum, si forte ex voluntate hominis de contemptu datæ legis præmoneretur. Nam & liber esse debuerat, ne incongruenter Dei imago serviret: & lex addenda, ne usque ad contemptum dantis libertas effrenata prorumperet: ut & præmia condigna & merita poenarum consequenter exciperet, suum jam habens illud, quod motu mentis in alterutram partem agitare voluisset. <sup>b</sup> Ex quo mortalitas, invidia utique in ipsum redit; qui cum illam de obedientia posset evadere, in eandem incurrit, dum ex consilio perverso, Deus esse festinat. cujus tamen poenam, nihilominus indulgenter temperavit, dum non tam ipse quam labores ejus maledicunt super terra. Nam & quod requiritur, non ex ignorantia venit, sed spem hominis futuræ in Christo, & inventionis & salutis ostendit: & quod ne de ligno arboris vitæ contingat arcetur, non de invidiæ maligno livore descendit, sed ne vivens in æternum, nisi peccata Christus ante donasset, circumferret secum in poenam sui semper immortale delictum. <sup>c</sup> Quamquam etiam superioribus, id est, super ipsum quoque solidamentum partibus, quæ non sunt hodie nostris contemplabiles oculis, angelos prius instituerit, spirituales virtutes digesserit, thronos, potestatesque præfecerit, & alia multa cœlorum immensa spatia & sacramentorum infinita opera condiderit, ut immensus hic licet mundus pene novissimum magis Dei corporalium rerum appareat opus esse, quam solum. Namque quæ infra terram jacent, neque ipsa sunt digestis & ordinatis potestatibus vacua. <sup>d</sup> Locus enim est, quo piorum animæ impiorumque ducuntur, futuri iudicii præjudicia sentientes: ut operum ipsius in omnibus partibus redundantes magnitudines non intra mundi hujus, capacissimos licet, ut diximus, sinus conclusas videremus, sed etiam intra ipsius mundi & profunda & altitudines cogitare possemus, & sic considerata operum magnitudine, tantæ molis digne mirari possemus artificem. <sup>e</sup> Super quæ omnia ipse continens cuncta, nihil extra se vacuum deferens, <sup>f</sup> nulli Deo superiori (ut quidam putant) locum reliquit: quandoquidem ipse universa sinu perfectæ magnitudinis & potestatis incluserit, intentus semper operi suo, & vadens per omnia, & movens cuncta, & vivificans universa, & conspiciens tota, & in concordiam elementorum omnium discordantes materias sic connectens, ut ex disparibus elementis ita sit unus mundus ista coagmentata conspiratione solidatus, ut nulla vi dissolvi possit, nisi quum illum solus ipse qui fecit, ad majora alia præstanda nobis solvi jusserit. Hunc enim legimus omnia continere: & ideo nihil extra ipsum esse potuisse; quippe quum originem omnino non habeat, consequenter nec exitum sentiat: nisi forte, quod absit, aliquando esse cœperit nec super omnia sit, sed dum post aliquid esse cœperit, intra id sit quod ante ipsum fuerit, minor inventus potestate, dum posterior denotatur etiam ipso tempore. Ob hanc ergo causam semper immensus, quia nihil illo majus est: semper æternus, quia nihil illo antiquius. Id enim quod sine origine est, præcedi a nullo potest, dum non habet tempus. Ideo immortalis, non deficiens in consummationis exitu. Et quoniam sine lege est quicquid sine origine est, modum temporis excludit, dum se debitorem nemini sentit. <sup>g</sup> De hoc ergo ac de eis quæ sunt ipsius, & in eo sunt, nec mens hominis quæ sint, quanta sint, & qualia sint, digne concipere potest, nec eloquentia ser-

CAP. II.

1. Cor. 5.

<sup>a</sup> Quæ quum omnia in servitutem illi dedisset, solum liberum esse voluit, &c.] Hæc ex cap. Genes. 2. desumpta sunt. Est autem hic etiam elegans locus tum de Libertate arbitrii in alterutram partem [de qua supra latius Tom. 3. lib. 2. adversus Marcionem cap. 5. 6. 7. 8. & 10.] tum de præmiis condignis, de quibus Tom. 2. lib. de Patientia, cap. 13. num. 82.

<sup>b</sup> Ex qua mortalitas, invidia utique in ipsum redit, qui quum illum, &c.] Sic prorsus legimus partim ex Gagno. Et vero hæc ex cap. Genes. descripta sunt. Sive autem legas, super terram cum Gagno, sive cum Gelenio, terra, non refert.

<sup>c</sup> Quamquam etiam, &c. angelos prius instituerit, &c.] Fuit non modo Novatiani hæc sententia, sed etiam B. Hieronymi in cap. 1. Epist. ad Titum, tunc Græcorum omnium, quod angeli prius [id est, ante omnem creaturam] instituti fuerint. Quum etiam B. Augustinus recenseret lib. 11. de Civitate Dei, cap. 5. 6. & 7. magis amplectendam censet eam sententiam, quod juxta Ecclesiastici cap. 18. creaverit omnia simul Deus, quam etiam sequitur lib. 12. de Civitate Dei cap. 15. & lib. 1. de Genesi ad litteram cap. 1. Quam etiam sequitur Magister Sententiarum, & post eum Doctores Scholastici, quæ etiam postremum definita est in Concil. Lateran. sub Innocentio 3. in Decretales recepta, cap. Firmiter credimus. Tom. de summa Trinitate & fide Cathol. Legimus autem

paulo post ex conjectura Latinii, Namque quæ infra terram, &c.

<sup>d</sup> Locus enim est, &c.] De hoc & Novatiani & Tertulliani, aliorumque patrum quorundam paradoxo, vide nostra Prolegomena.

<sup>e</sup> Super quæ omnia, &c.] Titulum huic capiti imposuimus: Quod Deus sit continens omnia, immensus, æternus, immortalis, mente hominis major, & sicuti ipse est sermo inexplicabilis, sublimitate omni sublimior.

<sup>f</sup> Nulli Deo superiori [ut quidam putant] locum reliquit, &c.] Adludit ad errorem Valentianorum, qui supra Deum, id est, Opificem Deum, constituebant Deum superiorem Bython, cum tricenario Æonum numero, sicuti videre est supra Tom. 3. & in Prolegomenis nostris ad lib. adversus Valentianos, & ejusdem libri cap. 18. 19. ac 20.

<sup>g</sup> De hoc ergo ac de eis quæ sunt ipsius, & in eo sunt, nec mens hominis, &c.] Adludit ad illud 1. Cor. 3. ex Isaia 64. cap. nec in cor hominis ascendit, &c. Castigamus autem ex conjectura Latinii, nec edici possit, pro dici, & ex Anglico ms. codice si potuerit cogitari, pro poterit, & multo post cum Gagno & Latinio, bebescit pro beberecit. Legit quidem deinceps Angl. cod. ms. omni bonitate bonior, pro melior, sed alibi hætenus eam vocem non reperiri apud Afros; Lectori interim relinquens liberum, quod vult eligat.



- A** monis humani æquabilem majestatis ejus virtutem sermonis expromit. Ad cogitandam enim & ad eloquendam illius majestatem, & eloquentia omnis merito muta est, & mens omnis exigua est: major est enim mente ipsa, nec cogitari possit quantus sit: ne si potueris cogitari, mente humana minor sit, qua concipi possit. Major est quoque omni sermone, nec edici possit: ne si potuerit edici, humano sermone minor sit, quo quum edicatur, & circumiri & colligi possit. Quidquid enim de illo cogitatum fuerit, minus ipso erit: & quidquid enuntiatum fuerit, minus illo comparatum circum ipsum erit. Sentire enim illum taciti aliquatenus possumus, ut autem ipse est, sermone explicare non possumus. Sive enim illum dixeris lucem, creaturam ipsius magis quam ipsum dixeris, ipsum non expresseris: sive illum dixeris virtutem, potentiam ipsius magis quam ipsum dixeris, & deprompseris: sive dixeris majestatem, honorem ipsius magis quam illum ipsum describeris.
- B** Et quid per singula quæque percurrere longum facio? semel totum explicabo. Quidquid omnino de illo retuleris, rem aliquam ipsius magis & virtutem quam ipsum explicaveris. Quid enim de eo condigne aut dicas, aut sentias, qui omnibus & sermonibus & sensibus major est? Nisi quod uno modo, & hoc ipsum quomodo possumus, quomodo capimus, quomodo intelligere licet, quid sit Deus, mente capiemus: si cogitaverimus id illum esse, quod, quale, & quantum sit non possit intelligi, ne in ipsam quidem cogitationem possit venire. Nam si ad solis aspectum oculorum nostrorum acies hebescit, ne orbem ipsum obtusus inspiciat obviorem sibi superatus fulgore radiorum; hoc idem mentis acies patitur in cogitatione omni de Deo, & quanto ad considerandum Deum plus intenditur, tanto magis ipsa cogitationis suæ luce cæcatur. Quid enim de eo [ut iterum repetam] condigne dicas, qui est sublimitate omni sublimior, & altitudine omni altior, & profundo omni profundior, & omni luce lucidior, & omni claritate clarior, omni splendore splendior, omni robore robustior, omni virtute viritior, omni pulchritudine pulchrior, veritate omni verior, & fortitudine omni fortior, & majestate omni major, & omni potentia potentior, & omnibus divitiis ditior, omni prudentia prudentior, & omni benignitate benignior, omni bonitate melior, omni justitia justior, omni clementia clementior. Minora enim sint necesse est omnium genera virtutum eo ipso, qui virtutum omnium & Deus & parens est: ut vere dici possit, id Deus esse, quod ejusmodi est cui comparari nihil potest. Super omne est enim quod dici potest. Mens est enim quædam gignens & complens omnia, quæ sine ullo, aut initio, aut termino temporis causas rerum naturaliter nexas ad utilitatem omnium summa & perfecta ratione moderetur. <sup>a</sup> Hunc igitur agnoscimus & CAP. III. scimus Deum conditorem rerum omnium Dominum, propter potestatem: & parentem, propter institutionem, hunc inquam <sup>b</sup> qui dixit, & facta sunt omnia: præcepit, & pro-
- D** cesserunt universa. De quo scriptum est, Omnia in sapientia fecisti, De quo Moyses: Deus in cælo sursum & in terra deorsum, <sup>c</sup> qui secundum Esaiam mensus est cælum palmo, terram pugillo, qui aspicit terram, & facit eam tremere; qui continet gyrum terræ, & eos qui habitant in ipso quasi locustæ; qui expendit montes in pondere, & nemora in statera, id est, certo divinæ dispositionis examine: ac ne facile in ruinam procumberet magnitudo inæqualiter jacens, si non paribus fuisset librata ponderibus, onus hoc moderanter terræ molis æquavit. Qui dicit per Prophetam: Ego Deus, & non est præter me. Qui per eundem Prophetam refert: Quoniam majestatem meam non dabo alteri, ut omnes cum suis figmentis Ethnicos excludat & hæreticos, probans Deum non esse qui manu artificis factus sit, <sup>d</sup> nec eum qui ingenio hæretici fictus sit. Non est enim Deus, cui ut sit, querendus est artifex. Quique adhuc adjecit per Prophetam, Cælum mihi thronus est, terra autem scabellum pedum meorum: qualem mihi ædificabitis domum; aut quis locus requiei meæ? ut ostendat quoniam multo magis illum templum non capit, quum mundus non capit: hæc non ad sui jactantiam, sed ad nostri scientiam refert. Neque enim ipse a nobis desiderat magnitudinis gloriam, sed nobis vult religiosam, qua pater, conferre sapientiam. Quique præterea ferinos nostros animos, & de agresti immanitate tumidos, & abruptos ad lenitatem trahere volens, dicit: <sup>e</sup> Et super quem requiescet spiritus meus, nisi super humilem & quietum, & trementem verba mea? ut Deum aliquatenus quantus sit possit agnoscere, dum illum per spiritum collatum discit timere. Qui similiter adhuc magis in notitiam nostri volens perennire, ad culturam sui nostros excitans animos, ajebat: Ego sum

*Psal. 148.  
Psal. 103.  
Deut. 4.  
Isai. 40.  
Psal. 103.  
Isai. 40.  
Isai. 45.*

*Isai. 48.*

*Isai. 66.*

*Ibidem.*

*Isai. 45.*

<sup>a</sup> Hunc igitur agnoscimus, &c.] Inscriptionem huic capiti fecimus, Quod Deus sit conditor omnium, Dominus & pater, ex scripturis.

<sup>b</sup> Qui dixit, & facta sunt omnia, &c.] Istud Psal. 148. paraphrasticos citati.

<sup>c</sup> Qui secundum Esaiam, &c.] Hic intermiscet verbis Isai. 40. verba Psal. 103. etiam illa inverso citans ordine; per omnia conformis editioni 70.

<sup>d</sup> Nec eum qui ingenio hæretici fictus sit, &c.] Adludit ad

varias hæreses, quarum supra facta est mentio, Tom. 3. lib. de Præscriptionibus adversus hæreses in Catalogo hæreticorum, qui alium Deum sibi hæretico fingeant ingenio, de quibus vide ibidem Adnotationes nostras ac hæreses 25. post Evangelium, sicut etiam lib. adversus Hermogenem, de materia Deo, lib. adversus Valent. de Deorum turbis, & lib. 1. adversus Marc. de duobus Diis.

<sup>e</sup> Et super quem requiescet spiritus meus, &c.] Hic variat Isai. 66. ab aliis editionibus omnibus quæ habent: Super quem respiciam.



sum Dominus qui feci lucem & creavi tenebras, ut vicissitudinem istarum, quibus noctes A  
diesque moderantur, non naturam nescio quam putemus artificem; sed Deum agnoscere-  
mus potius (quod erat verius) conditorem. Quem quoniam obtutu oculorum videre non  
possumus, de operum magnitudine, & virtute, & maiestate condiscimus. Invisibilia enim  
Rom. 11. ipsius (inquit Apostolus Paulus) <sup>a</sup> a creatura mundi per ea quæ facta sunt intellecta conspi-  
ciuntur: sempiterna quoque ejus virtus & divinitas, ut animus humanus ex manifestis oc-  
cultis condiscens, de operum magnitudine quæ videret mentis oculis, artificis magnitudi-  
nem cogitaret: de quo idem Apostolus: Regi autem seculorum immortalis, invisibili, soli  
1. Tim. 1. Deo honor & gloria. Evasit enim oculorum contemplationem, qui cogitationis vicit ma-  
gnitudinem. Quoniam, inquit, ex ipso, & per ipsum, in ipso sunt omnia. Nam & im-  
perio ejus omnia, ut ex ipso sint, & verbo ejus digesta, ut per ipsum sint: & in iudicium  
Rom. 11. ejus recidunt universa, ut dum in ipso expectant libertatem, corruptione deposita in ipsum  
videantur esse revocata. <sup>b</sup> Quem solum merito bonum pronuntiat Dominus; cuius boni-  
CAP. IV. tatis totus testis est mundus: quem non instituisse, nisi bonus fuisset. Nam si omnia bona  
Gen. 1. valde, consequenter ac merito & quæ instituta sunt bona, bonum institutorem probave-  
runt: & quæ a bono institutore sunt, aliud quam bona esse non possunt, ex quo omne ma-  
lum facebat a Deo: Nec enim potest fieri ut sit initiator, aut artifex ullius mali operis, qui  
Gen. 3. nomen sibi perfecti vindicat, & parentis & iudicis: maxime cum omnis mali operis vindex  
sit & iudex, quoniam & non aliunde occurrit homini malum, nisi a bono Deo recessisset.  
Hoc autem ipsum in homine denotatur: non quia necesse fuit, sed quia ipse sic voluit,  
unde manifeste & quid malum esset apparuit, & ne invidia in Deo esse videretur, a quo ma-  
lum ortum esset, eluxit. Hic ergo semper sui est similis, nec se unquam in aliquas formas  
vertit aut mutat: ne per immutationem etiam mortalis esse videatur. Immutatio enim con-  
versionis, portio cuiusdam comprehenditur mortis. Ideo nec adjectio in illo unquam ullius  
aut partis, aut honoris accedit: ne quid unquam perfecto defuisse videatur: nec detrimen-  
tum in eo aliquod agitur, ne gradus mortalitatis receptus esse videatur: sed quod est, id sem-  
per est, & qui est, semper ipse est, & qualis est, semper talis est. Nam & incrementa origi-  
nem monstrant, & detrimenta mortem atque interitum probant: Et ideo ego (ait) sum  
Malach. 3. Deus, & non sum mutatus: statum suum tenens semper, dum id quod natum non est, con-  
verti non potest. Hoc enim in ipso quidquid illud potest quod est, Deus semper sit necesse  
Exod. 3. est, ut semper sit Deus, servans sese virtutibus suis: Et ideo dicit, Ego sum qui sum. Quod  
enim est, ideo hoc habet nomen, quoniam eandem semper sui obtinet qualitatem. Immu-  
tatio enim tollit illud nomen quod est: quidquid enim aliquando vertitur, mortale ostendi-  
tur hoc ipso quod convertitur. Desinit enim esse, quod fuerat; & incipit consequenter esse  
quod non erat: idcirco & merito in Deo manet semper status suus, dum sine detrimento  
commutationis semper sui & similis & æqualis est. Quod enim non natum est, nec mutari po-  
test: ea enim sola in conversionem veniunt quæcumque sunt vel quæcumque gignuntur, dum  
quæ aliquando non fuerant, discunt esse nascendo, atque ideo nascendo converti. At enim  
illa quæ nec nativitatem habent, nec artificem, excluderunt a se demutationem, dum in qua  
conversionis causa est, non habent originem: ideo & unus pronuntiatus est, dum parem  
non habet. Deus enim, quidquid esse potest quod Deus est, summum sit necesse est. Sum-  
mum autem quidquid est, ita demum summum esse oportet, dum extra comparem est. Et  
ideo solum & unum sit necesse est, cui conferri nihil potest, dum parem non habet. Quo-  
niam nec duo infinita esse possunt, ut rerum dicat ipsa natura. Infinitum est autem, quic-  
quid nec originem habet omnino nec finem. Excludit enim alterius initium, quidquid oc-  
cupaverit totum. Quoniam si non omne id quod est, quicquid est continent, dum intra id  
invenitur, quo continetur minus inventum eo quo continetur. Deus esse desierit, in alterius  
potestatem reductus, cuius magnitudine qua minor fuerit inclusus: & ideo quod continuit  
Deus potius esse jam coeperit. Ex quo effectum est, ut nec nomen Dei proprium pos-  
sit edici, quoniam non possit, nec concipi. Id enim nomine continetur, quidquid etiam  
ex naturæ suæ conditione comprehenditur. Nomen enim significantia est ejus rei quæ compre-  
hendi potuit ex nomine. At quando id de quo agitur, tale est, ut condigne nec ipsis intelle-  
ctibus colligatur: quomodo appellationis digne vocabulo pronuntiabitur? Quod dum extra in-  
tellectum est, etiam supra appellationis significantiam sit necesse est: ut merito quando nomen  
suum Deus ex quibusdam rationibus & occasionibus adjicit, & præfert, non tam legitimam  
propriam appellationis sciamus esse depromptam, quam significantiam quamdam con-  
stitutam,

<sup>a</sup> A creatura mundi, &c.] Tum hic, tum in illo, sempiterna quoque, consentit per omnia vulgata Latino Interpreti, quod illius auctoritatem confirmat, & sic etiam in aliis hic scripturis Novi Testamenti.

<sup>b</sup> Quem solum merito bonum, &c.] Caput hoc inscripsimus, Bonum esse Deum, semper sui similem, immutabi-

lem, unum & solum, infinitum; cuius nec nomen proprium possit edici, & incorruptibilem. Legimus autem, qui nomen sibi perfecti vindicat, ex ms. Angl. cod. pro vindicat, & aliquando post juxta Gagnæum reposuimus, idcirco & merito in Deo manet semper status suus, pro maneat, & ex conjectura Latini, dum parem non habet, pro habeat.



Astitutam, ad quam dum homines decurrunt, Dei misericordiam per ipsam impetrare posse videantur. Est ergo & immortalis & incorruptibilis, nec detrimenta sentiens omnino, nec finem. Nam & quia incorruptibilis, ideo & immortalis: & quia immortalis, utique & incorruptibilis: ut merito utroque invicem sibi & in se connexionem mutua perplexa, & ad statum æternitatis vicaria concatenatione producta: & immortalitate de incorruptione descendente, & incorruptione de immortalitate veniente. <sup>a</sup> Cujus etiam <sup>b</sup> iracundias legitimas <sup>c</sup> & indignationes quasdam descriptas tenemus, <sup>d</sup> & odia relata cognoscimus: non tamen hæc intelligimus ad humanorum relata esse exempla vitiorum. Hæc enim omnia etsi hominem possunt corrumpere, divinam vim non possunt omnino vitare. Passiones enim istæ in hominibus merito esse dicuntur, in Deo non merito judicabuntur. Corrupti enim per hæc homo potest, quia corrupti potest. Corrupti per hæc Deus non potest, quia nec corrupti potest. Habent igitur ista vim suam quam exercent, sed ubi præcedit passibilis materia, non ubi præcedit impassibilis substantia. Nam & quod irascitur, Deus non ex vitio ejus venit, sed ad remedium nostri illud facit. Indulgens est enim, etiam tunc cum minatur: dum per hæc homines ad recta revocantur: nam quibus ad honestam vitam deest ratio, metus est necessarius, ut qui rationem reliquerunt, vel terrore moveantur. Et ideo omnes istæ vel iracundiæ Dei vel odia, vel quæcumque sunt hujusmodi, dum ad medicinam nostram proferuntur (ut res docet) ex consilio, non ex vitio venerunt. Nec ex fragilitate descendunt, propter quod etiam ad corrumpendum Deum valere non possunt. Materialium enim in nobis ex quibus sumus, diversitas, ad iracundiæ consuevit corrumpentem nos excitare discordiam, quæ in Deo vel ex natura, vel ex vitio non potest esse: dum non utique ex coagmentis corporalibus intelligitur esse constructus. Est enim simplex & sine ulla corporea concretione, quidquid illud est totus, quod se solus scit esse, quandoquidem spiritus sit dictus. Et ideo hæc quæ in hominibus vitiosa sunt & corruptentia, dum ex corporis ipsius & materiæ corruptibilitate nascuntur, in Deo corruptibilitatis vim exercere non possunt: quandoquidem, ut diximus, non ex vitio; sed ratione venerunt. <sup>e</sup> Et licet scriptura cœlestis ad humanam formam faciem divinam sæpe convertat, dum dicit, Oculi Domini super justos: <sup>f</sup> aut dum odoratus est Dominus Deus odorem bonæ fragrantiae: Aut dum traduntur Moyse tabulæ scriptæ digito Dei: Aut dum populus filiorum Israel de terra Ægypti manu valida & brachio excelso liberatur: Aut dum dicit, Inclina aurem tuam & audi: sed nos qui dicimus, quia lex spiritalis est, non intra hæc nostri corporis lineamenta modum, aut figuram divinæ majestatis includimus, sed suis illam interminatæ magnitudinis (uta ita dixerim) campis sine ullo fine defendimus. Scriptum est enim: Si ascendero in cœlum, tu ibi es: si descendero ad inferos, ades: & si assumpsero alas meas, & abiero trans mare, ibi manus tua apprehendet me, & dextera tua detinebit me. Rationem enim divinæ scripturæ de temperamento dispositionis cognoscimus. Parabolis enim adhuc secundum fidei tempus de Deo Prophetes tunc loquebatur, non quomodo Deus erat; sed quomodo populus capere poterat. Ut igitur hæc sic de Deo dicantur, non Deo, sed populo potius imputetur. Sic & tabernaculum erigere populo permittitur, nec tamen Deus intra tabernaculum clusus continetur: sic & templum extruitur, nec tamen Deus intra templi angustias omnino sepitur. Non igitur mediocris est Deus, sed populi mediocris est sensus: nec angustus Deus, sed rationis populi angustus est intellectus habitus. Denique in Evangelio: Veniet hora, Dominus ajebat, quum neque in monte isto, neque in Jerusalem adorabitis patrem. Et causas reddidit, dicens: Spiritus est Deus, & eos ergo qui adorant in spiritu & veritate adorare oportet. Efficaciæ igitur ibi divinæ per membra monstrantur: non habitus Dei, nec corporalia lineamenta ponuntur. Nam & cum oculi describuntur, quod omnia videat, exprimitur. <sup>h</sup> Et quando auris, quod omnia audiat, proponitur. Et cum digitus, significantia quædam voluntatis aperitur. Et cum nares, precum quasi odorum perceptio ostenditur. Et cum manus, quod

creatu-

<sup>a</sup> Cujus etiam, &c. ] Titulum huic capiti imposuimus, De iracundiis & indignationibus & odiis Dei, quod non sint intelligenda ad humanorum exempla vitiorum. Et vero etiam hinc patet, Tertulliani hunc librum non esse; videtur enim potius diversum sentire lib. de Testim. Animæ, cap. 2. quemadmodum ibi diximus, & inter Paradoxa ejus latius in nostris Prolegomenis.

<sup>b</sup> iracundias legitimas, &c. ] Iracundiæ Dei, sive iræ Dei, Græce ὀργῆς, juxta editiones omnes, in Veteri Testamento apud Matthæum & Lucam, item in Epist. ad Rom. Coloss. Thess. 1. & Apocalypsi.

<sup>c</sup> & indignationes, &c. ] Indignationes Dei etiam juxta lxx. referuntur Deuter. 29. aliisque locis, ubi Græce est ὀργῆς, & multo pluribus juxta editionem B. Hieronymi ex Hebræo, ubi Interpres Latinus lxx. Græcam vocem ὀργῆς, furorē vertere maluit.

<sup>d</sup> & odia, &c. ] Odia Dei relata cognoscuntur Ecclesiastic. 9. Sap. 14. Ecclesiastici 12. Isai. 9. & Malach. 1. Eodem pertinent scripturæ, quibus odiss. Deus dicitur. Sive autem in

calce hujus capitis legas, quandoquidem cum excussis sive quoniam quidem cum mss. Angl. cod. perinde est.

<sup>e</sup> Et licet scriptura, &c. ] Inscriptionem huic capiti fecimus, De Dei oculis, navibus, digito, manu, ore, aure, pedibus, brachio, & lingua, ad humanam formam non intelligendis.

<sup>f</sup> Aut dum odoratus est Dominus Deus odorem bonæ fragrantie &c. ] Postremum hoc vertit, pro eo quod Græce est, ὁσμήν, pro eo quod aliis: suavitatis. De Proverbio vero quod paulo post habet Auctor, suis campis diffundere, vide nostra Prolegomena.

<sup>g</sup> & si assumpsero alas meas, & abiero trans mare, &c. ] Hic dissentit Auctor ab omnibus Psalmorum editionibus, quæ legunt: si sumpsero pennas [pro quo ipse, alas] meas diluculo, & habitavero in extremis maris. Reposuimus autem mox quod habet Gagnæus, sed populo potius imputetur, pro eo quod Gelenius, imputentur.

<sup>h</sup> Et quando auris, quod omnia audiat, &c. ] Sic prorsus legimus, pro omnes, eo quod præcedat, quod omnia videat: Sive autem legas cum Gagnæo, robor, sive cum exc. robur, non relect



Deut. 5.  
Ibidem.  
Isai. 66.  
Isai. 30.  
Joan. 4.

creaturæ sit omnis auctor probatur. Et quando brachium, quod nulla natura contra robur ipsius repugnare possit, edicitur. Et quando pedes, quod impleat omnia nec sit quicquam ubi non sit Deus, explicatur. Neque enim sunt ei aut membra, aut membrorum officia necessaria, ad cuius solum etiam tacitum arbitrium & serviunt & adsunt omnia. Cur enim requirat oculos, qui lux est? Aut cur quærat pedes qui ubique est? cur ingredi velit, cum non sit quo extra se progredi possit? Aut cur manus expetat, cuius mens ad omnia instituenda artifex est, & silens voluntas? Nec auribus eget, qui etiam tacitas novit voluntates. <sup>a</sup> Aut propter quam causam linguam quærat, cui cogitare iussisse est? Necessaria enim hæc membra hominibus fuerunt, non Deo, quia inefficax hominis consilium fuisset nisi cogitamen corpus impleisset: Deo autem non necessaria, cuius voluntatem non tantum sine aliqua molitione opera subsequuntur, sed ipsa statim opera cum voluntate procedunt. Ceterum ipse totus oculus, quia totus videt: & totus auris, quia totus audit: & totus manus, quia totus operatur: & totus pes, quia totus B ubique est. Idem enim quicquid illud est totus æqualis est, & totus ubique est. Non enim habet in se diversitatem sui quicquid est simplex. Ea enim demum in diversitatem membrorum recidunt, quæ veniunt ex nativitate in dissolutionem. Sed hæc quæ concreta non sunt, sentire non possunt. Quod enim mortale est, quicquid est, illud ipsum unum & simplex & semper est. Et ideo quia unum est, dissolvi non potest, quoniam quicquid est illud ipsum

CAP. VII.  
Joan. 4.  
1. Joan. 4.  
1. Joan. 1.

extra jus dissolutionis positum legibus est mortis solutum. <sup>b</sup> Sed illud quod dicit Dominus Spiritum Deum, puto ego sic locutum Christum de patre, ut adhuc aliquid plus intelligi vellet quam spiritum Deum. Hominibus enim licet in Evangelio suo intelligendi incrementa facientibus disputet, sed tamen & ipse sic adhuc de Deo loquitur hominibus, quomodo possunt adhuc audire vel capere: licet ut diximus in agnitionem Dei religiosa jam facere incrementa nitatur: invenimus enim scriptum esse quod Deus caritas dictus sit, <sup>c</sup> nec ex hoc tamen C Dei substantia caritas expressa est: Et quod lux dictus est, nec tamen in hoc substantia Dei est, sed totum hoc de Deo dictum est quantum dici potest, ut merito & quando spiritus dictus est, non omne id quod est dictus sit, sed ut dum mens hominum intelligendo usque ad ipsum proficit spiritum, conversa jam ipsa in spiritu aliud quid amplius per spiritum, conjicere Deum esse possit. Id enim quod est, secundum id quod est, nec humano sermone edici, nec humanis auribus percipi, nec humanis sensibus colligi potest. Nam si, quæ præparavit Deus his qui diligunt illum, nec oculus vidit, nec auris audivit, <sup>d</sup> nec cor hominis, aut mens ipsa percepit qualis & quantus est ille ipse qui hæc repromittit, ad quæ intelligenda & mens hominis & natura defecit. Denique si acceperis spiritum substantiam Dei, creaturam feceris Deum. <sup>e</sup> Omnis spiritus creatura est. Erit ergo jam factus Deus. Quomodo & si secundum Moysen ignem acceperis Deum, creaturam illum esse dicendo institutum expresseris, D non institutorem docueris. Sed hæc figurantur potius, quam ita sunt. Nam & in veteri Testamento ideo Deus ignis dicitur, ut peccatori populo metus incutiat, dum iudex ostenditur: Et in novo Testamento spiritus esse profertur, ut resector & creator in delictis suis mortuorum per hanc bonitatem conlatæ credentibus indulgentiæ comprobetur. <sup>f</sup> Hunc ergo,

Deut. 4.

Joan. 4.

CAP. VIII.

omissis hæreticorum fabulis atque figmentis, Deum novit & veneratur Ecclesia, cui testimonium reddit tam invisibilem quam etiam visibilem, & semper, & tota natura. Quem angeli adorant, astra mirantur, maria benedicunt, terræ verentur, inferna quæque suscipiunt. Quem mens omnis humana sentit, etiamsi non exprimit, cuius imperio omnia commoventur, fontes scaturiunt, amnes labuntur, fluctus adsurgunt, scetus suos cuncta parturiunt, venti spirare coguntur, imbres veniunt, maria commoventur, foecunditates suas cuncta ubique diffundunt: peculiarem protoplastis æternæ vitæ mundum quemdam paradisum in Oriente constituit, arborem vitæ plantavit, scientiæ boni & mali similiter alteram arborem conlocavit. Mandatum dedit, sententiam contra delictum statuit. Noe iustissimum de diluvii periculis

Gen. 3.  
Gen. 9.  
Gen. 6.  
Gen. 17.  
Gen. 22.

<sup>a</sup> Aut propter quam causam linguam quærat, &c. Unicum reperire licuit locum scripturæ, ubi *lingua Dei* commemoratur, nempe Isai. 30. Lingua ejus quasi ignis devorans, ubi LXX. paraphrasticos transtulerunt, *ὁ πυρ τῆς φωνῆς αὐτοῦ*, id est, ira furoris ejus. Hic vero paulo aliter *linguam Dei* interpretatur iussu Dei.

<sup>b</sup> Sed illud quod dicit, &c. Caput hoc inscripsimus, *Quod Deus nullis propriis appellationibus explicari possit*. Sive autem legas, puto ego cum excus. sive putem, ex Angl. ms. codice perinde est.

<sup>c</sup> Nec ex hoc tamen Dei substantia caritas expressa est, &c. Dissentit ab Auctore B. Augustinus lib. 15. de Trinitate c. 17. eundem locum 1. Joan. 4. explicans, quum in illa summa simplici natura substantiam ipsam scribat esse charitatem, & charitatem ipsam substantiam. Verum primi illi Auctores non tam exacte scripserunt in materia Trinitatis.

<sup>d</sup> Nec cor hominis, aut mens ipsa percepit, &c. Istud Paraphrasticos transtulit Auctor, pro eo quod est 1. Corinth. 2. nec in cor hominis ascendit.

<sup>e</sup> Omnis enim spiritus creatura est, &c. Sicuti supra ad

calcem argumenti adnotavimus, quia istud facere videbatur pro illis *παραφραστικῶς*: hunc librum Beati Cypriani nomine in lucem ediderunt. Verum non mirum est errasse in hoc Novatianum, qui [sicuti supra adnotavimus num. 1.] Spiritum Sanctum cum plenitudine sacramenti Chrismatism seu Confirmationis non acceperat, & proinde facilius in hæresim lapsus sit, neque vero aliquid adhuc de trinitate in Ecclesia definitum fuerat. Atqui sub calcem hujus capitis calcamus ex conjectura Dn. Latini effectus & Creator; prorefertor.

<sup>f</sup> Hunc ergo, ommissis hæreticorum fabulis, &c. Titulum huic capiti imposuimus, *Quod hunc Deum, de quo prius egit, novit & veneratur Ecclesia, quem scripturæ celebrant*. Atqui quum addit, *omissis hæreticorum fabulis atque figmentis*, alludit ad omnes illos hæreticos, qui Deum alium faciebant quam Catholica novit Ecclesia, quorum diversas hæreses habet supra Tom. 3. in Catalogo hæreticorum sub finem libri de Præscript. adversus hæret. Nominatim etiam similes hæreses refutatas habes supra libris adversus Hermogenem, Valentianum, Marcionem, & Praxean.



A culis pro merito innocentiae fideique servavit, Enoch transtulit, in amicitiae societatem Abraham adlegit, <sup>a</sup> Isaac protexit, Jacob auxit, Moysen ducem populo praefecit, ingemiscientes filios Israel e iugo servitutis eripuit, legem scripsit: patrum sobolem in terram repromissionis induxit, Prophetas spiritu instruxit, & per hos omnes filium suum Christum repromisit, & quando daturum se sponponderat, misit. Per quem nobis in notitiam venire voluit: & in nos indulgentiae suae sinus largos profudit, egenis & abjectis locupletem spiritum conferendo. Et quia ultro & largus & bonus est: ne totus hic orbis adversus gratiae ejus fluminibus arefceret, Apostolos institutores generis nostri in totum orbem mitti per filium suum voluit: ut conditio generis humani agnosceret institutorem: & si sequi maluisset, haberet quem pro Deo in suis jam postulationibus patrem diceret. Cujus providentia non tantummodo singillatim per homines cucurrit aut currit, sed <sup>Matth. 6. Isai. 13. 15. 17. 18. 19. 21. 22. 23. 24. 28. 29. Matth. 10. Deut. 29.</sup> etiam per ipsas urbes & civitates, quarum exitus Prophetarum vocibus cecinit, immo etiam per ipsum totum orbem. Cujus propter incredulitatem exitus, plagas, deminationes poenaeque descripsit: & ne quis non etiam ad minima quaeque Dei putaret istam insatigabilem providentiam pervenire. Ex duobus, inquit Dominus, passeribus unus non cadet sine patris voluntate, sed & capilli capitis vestri omnes numerati sunt. Cujus etiam cura & providentia Israelitarum non sivit nec vestes consumi, nec vilissima in pedibus calceamenta deteri, sed nec ipsorum postremum adolescentium captiva sarabara comburi, nec immerito: nam si hic omnia complexus est omnia continens, omnia autem & totum ex singulis constant, pertinet consequenter ejus ad usque singula quaeque cura, cujus ad totum quicquid est, pervenit providentia. <sup>b</sup> Hinc est quod & desuper Cherubim sedet, id est, praest super operum suorum veritatem; subjectis throno ejus animalibus praeter ceteris principatum tenentibus; cuncta desuper crystallo contingente, id est, coelo omnia operiente. <sup>c</sup> Quod in firmamentum de aquarum fluente materia fuerat Deo jubente solidatum, ut glacies robusta aquarum terram pridem contegentium dividens medietatem; dorso quodam pondera aquae superioris corroboratis de gelu viribus sustineret. <sup>d</sup> Nam & rotae subjacent, tempora scilicet, quibus omnia semper mundi membra volvuntur, talibus pedibus adjectis, quibus non in perpetuum stant ista, sed transeunt, Sed & per omnes ortus stellata sunt oculis. Dei enim opera pervigili obtutu contemplanda sunt, in quorum sinu carbonum medius est ignis, sive quoniam <sup>e</sup> ad igneum diem judicii mundus iste festinat: sive quoniam omnia opera Dei ignea, nec sunt tenebrosa, sed vigent: sive etiam ne, quia ex terrenis ista fuerant orta principiis, naturaliter de originis suae rigore torperent, addita est omnibus interioris spiritus calida natura, quae frigidis concreta corporibus ad usuram vitae qualia aequalia omnibus libramenta monstraret. Hinc est igitur currus secundum David Dei. <sup>f</sup> Currus enim, inquit, Dei decies millies multiplicatus, id est innumerus, infinitus, immensus. Sub iugo enim naturalis legis omnibus datae, alia quasi frenis revocata retrahuntur, alia quasi effusis habenis excitata impelluntur. Mundum enim istum, currum Dei, cum omnibus & ipsi angeli ducunt & astra, quorum varios licet meatus, certis tamen legibus vinctos inspicimus ad metas definiti sibi temporis ducere: ut merito nobis quoque cum Apostolo, & artificem & opera mirantibus exclamare jam libeat: O altitudo divitiarum sapientiae & scientiae Dei! quam inscrutabilia judicia ejus, & investigabiles viae ejus! & reliqua. <sup>g</sup> Eadem regula veritatis docet nos, credere post patrem etiam in filium Dei Christum Jesum Dominum Deum nostrum, sed Dei filium, hujus Dei qui & unus & solus est, conditor scilicet rerum omnium, ut jam & superius expressum est. Hunc enim Jesum Christum iterum dicam hujus Dei filium, & in veteri Testamento legimus esse repromissum, & in novo Testamento animadvertimus exhibitum, omnium sacramentorum umbras & figuras de praesentia corporatae veritatis implentem.

Vuuu

<sup>a</sup> Hunc

<sup>a</sup> Isaac protexit, Jacob auxit. &c.] Adludit tum ad protectionem, qua liberatus est ab immolatione per Angelum Isaac. Genes. 22. tum ad benedictionem, qua Jacob auxit, tum multitudine liberorum, tum divitiis, Genes. 29. & 30. Reliqua satis sunt perspicua praeter illud & quando daturum se sponponderat, misit, ac si dicat: quo tempore daturum se sponponderat. Accipitur autem etiam ab hoc Auctore paulo post conditio, pro creatura, & non multo post bis exitus, pro exitio. Atqui legimus in intermediis lineis cum ms. Anglic. cod. singillatim pro sigillatim, more Veterum. Item, Israelitarum non sivit nec vestes consumi, pro sinit. Et supplemus, omnia continens.

<sup>b</sup> Hinc est quod & desuper Cherubim sedet, &c.] Sic omnino legendum, pro Cherubin. Adludit autem partim ad illud Psalm. 98. qui sedet super Cherubim, cui similes sunt loci 4. Reg. 19. Psalm. 79. Isai. 37. & Dan. 3. partim etiam ad illud Apoc. 4. ubi recensentur, sub throno animalia quatuor praeter ceteris principatum tenentia, cuncta desuper crystallo contegente, utpote quum viderit ibi Apostolus mare vitreum simile crystallo.

<sup>c</sup> Quod in firmamentum, &c.] Sic explicat illud Genes. 1.

Et fecit Deus firmamentum, & divisit Deus inter aquam quae erat sub firmamento, & inter aquam quae super firmamentum.

<sup>d</sup> Nam & rotae subjacent, tempora scilicet, &c.] Hic adludit ad rotas, quarum fit mentio Ezech. 1. & deinceps usque ad caput 7. sed aliter rotas explicat, nempe, tempora, quam vulgo solet.

<sup>e</sup> Ad igneum diem judicii mundus iste festinat &c.] Igneum diem judicii extremi, quo mundus igne conflagrabit, etiam iste Auctor instare existimabat, adludens ad illud 2. Petri 3. igni reservato in diem judicii.

<sup>f</sup> Currus enim, inquit, Dei decies millies multiplicatus, &c.] Praetermissimus vocem tanto intermediam, utpote quae non est Psal. 67. ubi alii vertunt: decem millibus multiplex.

<sup>g</sup> Eadem regula veritatis, &c.] Inscriptionem fecimus huic capiti, De fide in Filium Dei Christum Jesum Dominum Deum nostrum in Veteri Testamento repromissum, & in Novo exhibitum, ex scripturis. Addit autem, hujus Dei filium, adversus Marcionitas, qui Christum faciebant alterius Dei quam creatoris filium; contra quos agit Tertullianus integro lib. 3. adv. Marc. supra Tom. 3.



Gen. 49. <sup>a</sup> Hunc enim Abraham filium, <sup>b</sup> hunc David, hunc non minus & vetera prædicta & A  
 Exod. 4. Evangelia testantur, Hunc ipsa Genesis, quum dicit, Tibi dabo & semini tuo. Hunc,  
 Deut. 18. quando luctatum ostendit hominem cum Jacob. Hunc, quando dicit, Non deficiet prin-  
 Ibidem. ceps de Juda, neque dux de femoribus ejus, <sup>c</sup> donec veniat is cui repromissum est,  
 Isai. 11. & ipse erit expectatio gentium. Hunc Moyses, quum dicit, <sup>d</sup> Provide alium quem  
 Isai. 7. mittas. Hunc idem, quando testatur, Propheten vobis, dicendo, suscitabit Deus ex fra-  
 Isai. 35. tribus vestris: eum quasi me audite. Hunc, quando dicit, Videbitis vitam vestram pen-  
 Isai. 42. dentem nocte ac die, & non crederis ei. Hunc Esaias, Prodiit virga de radice Jesse,  
 & flos de radice ascendet. Hunc eundem, quando dicit, Ecce virgo concipiet & pa-  
 riet filium. Hunc, quando sanitates ab eo futuras collocat, dicens, Tunc aperiuntur  
 oculi cæcorum, & aures surdorum audient, tunc saliet claudus ut cervus, & diserta  
 erit lingua mutorum. Hunc, quando patientiæ virtutes expromit, dicens, Non audietur B  
 in plateis vox ejus, arundinem quassatam non conteret, & linum fumigans non extin-  
 guet. Hunc, quando ejus Evangelia descripsit, Et disponam vobis testamentum æter-  
 num sancta David fidelia. Hunc, quando gentes in ipsum credituras prophetat, Ecce  
 Isai. 55. posui eum in principem & præcipientem gentibus. Gentes quæ te non noverunt, in-  
 Ibidem. vocabunt te, & populi qui te nesciunt, ad te confugient. Hunc eundem, quando ad  
 passionem ejus exclamat dicens, Sicut ovis ad occisionem ductus est: sicut agnus co-  
 ram tondente se sine voce, <sup>e</sup> sic non aperuit os suum in humilitate. Hunc, quando fla-  
 Isai. 53. grorum ejus ictus plagasque descripsit, Livore ejus nos sanati sumus: aut humilitatem,  
 Ibidem. & vidimus eum, & non erat ei species, neque honor, homo in plaga & sciens ferre in-  
 Isai. 65. firmitatem. Aut quod populus non erat crediturus, Tota die expandi manus meas ad po-  
 Isai. 11. pulum non credentem. Aut quod resurrexurus a mortuis, Et erit in illa die radix Jesse, C  
 & qui surget imperare gentibus, in eum gentes sperabunt, & erit requies ejus honor.  
 Aut cum tempus resurrectionis, quasi diluculo paratum inveniemus eum. Aut quod ses-  
 Osee 6. surus ad dexteram patris, Dixit Dominus Domino meo, Sede ad dexteram meam, donec  
 Psal. 109. ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum. Aut quum possessor omnium collocatur,  
 Postula a me, & dabo tibi gentes hæreditatem tuam, & possessionem tuam terminos ter-  
 Psal. 2. ræ. Aut quod judex omnium ostenditur, Deus judicium tuum regi da, & justitiam tuam  
 Psal. 71. filio regis. Nec hoc in loco plura persequar, quæ adnuntiata de Christo omnibus hære-  
 CAP. X. ticiis, sed & ipsis veritatem tenentibus magis nota sunt. <sup>f</sup> Sed illud admoneo, non alte-  
 rum in Evangelio Christum expectandum fuisse, quam hunc a creatore veteris Te-  
 stamenti litteris ante promissum, maxime quum & quæ de ipso prædicta sunt, imple-  
 ta sint, & quæ impleta sunt, ante prædicta sint. Ut merito hæreticorum istorum Te-  
 stamenti veteris auctoritatem respicientium nescio qui commentitio & ex fabulis anilibus  
 ficto Christo atque fucato possim vere & constanter dicere: Quis es? unde es? quare  
 nunc venire voluisti? quare talis? vel qua venire potuisti? vel quare non ad tuos abisti?  
 nisi quod probasti tuos non habere, dum ad alienos venis. Quid tibi cum mundo creato-  
 ris? quid tibi cum homine conditoris? quid tibi cum figmento corporis, cui eripis  
 spem resurrectionis? quid ad alienum venis famulum; alienum sollicitare desideras fi-  
 lium? quid me a Domino eripere conaris? quid me in patrem blasphemare atque impium  
 esse compellis? aut quid sum a te in resurrectione consecuturus, qui me ipsum non reci-  
 pio, dum corpus amitto? Si salvare vis, fecisses hominem cui salutem dares. Si a deli-  
 cto eripere cupis, ante mihi ne delinquerem contulisses. Quod autem tecum suffragium  
 circumfers Legis? Quod habes testimonium Propheticæ vocis? aut quid mihi possum de  
 te solidum repromittere, quum te videam in phantasmate, & non in soliditate venisse?  
 Quid ergo tibi cum figura corporis si corpus odisti? immo revinceris corporis quod odi-  
 sti, circumferre substantiam, cujus suscipere voluisti etiam figuram, Odisse enim debue-  
 ras corporis imitationem; si oderas veritatem. Quoniam si alteres, aliter venire debueras,

<sup>a</sup> Hunc enim Abraham filium, &c.) Vetera prædicta, nomi-  
 natim filium Abraham non testantur Christum, sed eo accedunt,  
 dum Genes. 22. & alibi frequenter, Christus semen Abraham  
 nuncupatur, nam & explicationis gratia subjungit illud Ge-  
 nes. 15. & 17. Tibi dabo & semini tuo Evangelia vero quum  
 addit, adludit ad librum Generationis Christi, ubi dicitur  
 filii Abraham.

<sup>b</sup> Hunc David, &c.] Adludit ad illud Isai. 9. Super so-  
 lium David sedebit; quod sic interpretatur angelus Luc. 1.  
 Et dabit illi Dominus Deus sedem David patris sui.

<sup>c</sup> Donec veniat is cui repromissum est, &c.] Hic va-  
 riat etiam a 70. qui legunt, *ἕως ἃν ἔλθῃ τὸ ἀποκριθὲν αὐτῷ*,  
 quod vertit Latinus Interpres: donec veniant reposita  
 ei.

<sup>d</sup> Provide alium quem mittas, &c.] Hinc videtur olim  
 non fuisse lectum apud 70. *διωκεῖσθαι*, id est potentem,  
 quod hodie his verbis interjicitur, neque etiam est in He-

bræo. Variat etiam Auctor, dum vertit Deuter. 28. *ἢ*  
*debitis vitam vestram pendente nocte ac die, & non cre-*  
*deris ei.* Omittens etiam quod Isai. 7. interseritur, *in te-*  
*ro.* Sive autem legas in scriptura Isai. 35. *claudus cum*  
*excussis, sive clodus* vocem jam antiquatam, cum m. An-  
 gl. cod. non refert.

<sup>e</sup> Sic non aperuit os suum in humilitate, &c.) Hic con-  
 gitur versui præcedenti Isai. 53. *in humilitate*, nisi quis ma-  
 lit adici debere, &c. Illud autem paulopost, *Quasi diluculo*  
*paratum inveniemus eum*, reperitur Osee 6. juxta 70. Legi-  
 mus vero, *Dixit Dominus Domino meo, pro Dicit*, juxta  
 editiones Psalmorum omnes, Psalm. 109.

<sup>f</sup> Sed illud admoneo, &c.] Caput hoc inscripsimus, Non  
 esse commentitium Christum juxta hæreticorum fabulas. Qui  
 autem hæretici auctoritatem Veteris Testamenti respiciunt,  
 vide supra dictum Catalogum hæreticorum sub finem libri de  
 Præsc. adv. hæret.



**A** ne dicereris filius creatoris, si vel imaginem habuisses carnis & corporis. Certe si oderas nativitatem, <sup>a</sup> quia creatoris oderas nuptiarum conjunctionem, recusare debueras etiam imitationem hominis, qui per nuptias nascitur creatoris. Neque igitur eum hæreticorum agnoscimus Christum, <sup>b</sup> qui in imagine (ut dicitur) fuit, & non in veritate, nihil verum eorum quæ gessit, fecerit, si ipse phantasma & non veritas fuit, <sup>c</sup> neque eum qui nihil in se nostri corporis gessit, dum ex Maria nihil accepit, ne non nobis venerit, dum non in nostra substantia visus apparuit. <sup>d</sup> Neque illum qui ætheream sive fidream, ut alii voluerunt hæretici, voluit carnem, ne nullam in illo nostro intelligamus salutem, si non etiam nostri corporis cognoscamus soliditatem; <sup>e</sup> nec ullum omnino alterum, quodvis aliud ex figmento hæreticorum gesserit corpus fabularum. Omnes enim istos & nativitas Domini, & mors ipsa confutat. Nam & verbum (inquit Joannes) caro factum est, & habitavit in nobis. <sup>f</sup> Ut merito corpus nostrum in illo fuerit, quoniam quidem nostram carnem sermo suscepit. Et sanguis idcirco de manibus ac pedibus, atque ipso latere demanavit, ut nostri consors corporis probaretur, dum occasus nostri legibus moritur. Qui dum in eadem substantia corporis in qua moritur, resuscitatus, ipsius corporis vulneribus comprobatur, etiam resurrectionis nostræ leges in sua carne monstravit, qui corpus quod ex nobis habuit, in sua resurrectione restituit, Lex enim resurrectionis ponitur, dum Christus ad exemplum ceterorum in substantia corporis suscitatur. <sup>g</sup> Quoniam cum caro & sanguis non obtinere regnum Dei scribitur, non carnis substantia damnata est, quæ divinis manibus ne periret, extructa est, sed sola carnis culpa merito reprehensa est, quæ voluntaria hominis temeritate contra legis divinæ jura grassata est. Quia in baptismo & in mortis dissolutione sublata caro ad salutem revertitur: dum ad statum innocentiae deposita criminis mortalitate revocatur. <sup>h</sup> Verum ne ex hoc quod Dominum nostrum Jesum Christum Dei Creatoris filium in substantia veri corporis exhibitum adserimus <sup>i</sup> aliis hæreticis hoc in loco hominem tantum & solum defendentibus, atque ideo hominem illum nudum & solitarium probare cupientibus, aut manus dedisse, aut loquendi materiam commodasse videamur, non sic de substantia corporis ipsius exprimimus, ut solum tantum hominem illum esse dicamus: sed ut <sup>j</sup> divinitate sermonis in ipsa concretionem permixta, etiam Deus illum secundum scripturas esse teneamus. Est enim periculum grande salvatorem generis humani, totius Dominum & principem mundi; cui a suo patre omnia tradita sunt, & cuncta concessa; per quem instituta sunt universa, creata sunt tota, digesta sunt cuncta, ævorum omnium & temporum regem, angelorum omnium principem, ante quem nihil præter patrem, hominem tantummodo dicere, & auctoritatem illi divinam in his abnegare. Hæc enim contumelia hæreticorum ad ipsum quoque Deum patrem redundabit, si Deus pater filium Deum generare non potuit. Sed enim veritati cæcitas hæreticorum nulla præscribet. Nec quoniam in Christo aliquid tenent: aliquid non tenent: alterum vident, alterum non vident, eripietur nobis illud quod non vident, per illud quod vident. Quasi hominis enim in illo fragilitates considerant, quasi Dei virtutes non computant, infirmitates carnis recolunt, potestates divinitatis excludunt, Quando si probatio hæc ex infirmitatibus Christi illuc proficit, ut homo ex infirmitatibus comprobetur; probatio divinitatis in illo collecta ex virtutibus illuc proficiet, ut etiam Deus ex operibus adseratur. Si enim passiones ostendunt in illo humanam fragilitatem, cur opera non adserant in illo divinam potestatem? ne si hoc non profecerit, ut Deus ex virtutibus adseratur, nec passiones proficiant, ut etiam homo ex ipsis esse monstretur. Quæcumque enim lex in altetutro fuerit posita, in altero inveniatur esse suspecta. Periculum enim erit nec hominem illum ex passionibus ostendi, si non potuerit etiam Deus

Vuuu 2 ex

<sup>a</sup> Quia creatoris oderas nuptiarum conjunctionem, &c.] Hic proprie agit adversus Marcionem, quippe quum ejus hanc hæresim oppugnet Tertullianus non semel, & maxime supra sub finem l. 1. adv. Marcionem.

<sup>b</sup> Qui in imagine fuit, non in veritate, &c.] Istud pertinet ad hæresim Saturnini, Basilidis, & Gnosticorum, quæ [uti legitur supra apud Tertullianum Tom. 3. lib. de Carne Christi c. 1.] putativam carnem Christi introduxit.

<sup>c</sup> Neque eum qui nihil in se nostri corporis gessit, &c.] Istud ad Marcionem, qui (uti ibidem legitur) ut carnem Christi negaret, negavit etiam nativitatem, & contrario.

<sup>d</sup> Neque illum qui ætheream sive syderam, &c.] Istud ad Apellis, sicuti patet ejusdem lib. cap. 6.

<sup>e</sup> Nec ullum omnino alterum, &c.] Istud denique ad Valentianorum figmenta, de quibus ibidem c. 1. ac 16. ac sequentibus.

<sup>f</sup> Quoniam quum caro & sanguis, &c.] Latissime eandem hanc scripturam, sicut hic Auctor explicat Tertullianus supra Tom. 3. lib. de Resurrect. carnis cap. 49. 50. & 51.

<sup>g</sup> Verum ne ex hoc, &c.] Caput hoc inscripsimus, Quod non tantum homo, sed & Deus sit Christus, ex scripturis Novi Testamenti.

<sup>h</sup> Aliis hæreticis, &c.] Carpocratem intelligit, de quo

supra Tom. 3. lib. de Præscriptionibus adversus hæreticos cap. 48. hæres. 9. num. 311. ac Cerinthum, de quo ibi hæres. 10. num. 312. & Hebionem, de quo ibidem hæres. 11. num. 313. Atqui de Proverbio manus dedisse, vide nostra Prolegomena.

<sup>i</sup> Divinitate sermonis in ipsa concretionem permixta, &c.] Recte adnotavit Latinus debere istud intelligi de permixtione unionis, quam Beatus Leo Papa, serm. 3. de Nativitate pulchre explicat. Nam infra Auctoris capite 14. vocatur con-junctio verbi & carnis, cap. 16. adsumptio hominis, ac Dei & hominis confederatio, connexio, & sociatio, item cap. 9. Dei & filii hominis adnexio. Quo pertinent ibidem similes phrasæ, dum dicit, filium Dei hominis in se suscepisse ipsa permixtione fœderatum, & Jesum Christum ex utroque connexum, contextum, concretum, concordia & cohabitatione sociatum. Qui omnes loci similiter de unitate personæ, non substantiæ, commode debent intelligi. Eodem etiam modo intelligendi similes Tertulliani loci supra Tomo 3. lib. adversus Praxean, quemadmodum inter Paradoxa ejus & inter Prolegomena nostra latius. Sicuti etiam de illo quod subditur, ante quem nihil præter patrem; nam Catholica fides credit, filium patri coeternum. Atqui post aliquot lineas legimus ex Angl. cod. ms. ex ipsis, pro ab, eo quod præcedat, ex virtutibus.

Luc. 2.  
Matth. 27.  
Joan. 1.  
Psalm. 21.  
Joan. 19.  
Matth. 28.  
Joan. 20.

1. Cor. 15.  
Ibidem.



ex virtutibus adprobari. Non est ergo in unam partem inclinandum, & ab alia parte fugiendum, <sup>a</sup> quoniam nec tenebit perfectam veritatem, quisquis aliquam veritatis exclusit portionem. Tam enim scriptura etiam Deum adnuntiat Christum, quam etiam ipsum hominem adnuntiat Deum: tam hominem descripsit Jesum Christum, quam etiam Deum quoque descripsit Christum Dominum. Quoniam nec Dei tantum illum filium esse proponit sed & hominis: nec hominis tantum dicit, sed & Dei referre consuevit: ut dum ex utroque est, utrumque sit, ne si alterum tantum sit, alterum esse non possit. Ut enim præscripsit ipsa natura hominem credendum esse qui ex homine sit, ita eadem natura præscribit & Deum credendum esse qui ex Deo sit: ne si non & Deus fuerit: cum ex Deo sit jam nec homo sit, licet ex homine fuerit, & in alterutro utrumque periclitetur, dum alterum altero fidem perdidisse convincitur. Qui legunt ergo hominis filium hominem Christum Jesum, legant hunc eundem & Deum & Dei filium nuncupatum. Nam quomodo qua homo, ex Abraham, sic est etiam qua Deus, ante ipsum Abraham. Et quomodo qua homo, filius David, ita Dominus David qua Deus nuncupatus est. Et quomodo qua homo, sub lege factus est, ita qua Deus, Sabbati Dominus expressus est. Et quomodo qua homo sententiam patitur, sic omne, qua Deus, de vivis & mortuis iudicium habere reperitur. Et quomodo post mundum qua homo nascitur, sic ante mundum qua Deus, fuisse perhibetur. Et quomodo ex semine David qua homo genitus est, sic ita per ipsum qua Deum mundus dicitur institutus. Et quomodo qua homo post multos, sic qua Deus ante omnes. Et quomodo ceteris qua homo inferior, sic omnibus qua Deus major. Et quomodo in coelum qua homo ascendit, sic inde qua Deus ante descendit. Et quomodo ad patrem qua homo vadit, sic obediens patri qua filius inde descensurus est. Ita si mediocritates in illo adprobant humanam fragilitatem, majestates in illo adfirmant divinam potentiam. Periculum est enim, cum utrumque legis, non utrumque, sed alterum credidisse. Ex quo quoniam utrumque in Christo legitur, utrumque credatur: ut fides ita demum vera sit, si & perfecta fuerit. Nam si ex duobus altero in fide cessante, unum & quidem id quod est minus, ad credendum fuerit assumptum, perturbata regula veritatis, temeritas ista non salutem contulerit, sed in vicem salutis, de iactura fidei periculum mortis grande conflaverit. <sup>b</sup> Cur ego dubitemus dicere, quod scriptura non dubitat exprimere? cur hæsitabit fidei veritas, in quo scripturæ numquam hæsitavit auctoritas? Ecce enim Osee Prophetes ait ex persona patris: <sup>c</sup> Jam non salvabo eos in arcu, neque in equis, neque in equitibus, sed salvabo eos in Domino Deo ipsorum. Si Deus salvare se dicit in Deo, non autem salvat nisi in Christo Deus: cur ergo homo dubitet Christum Deum dicere, quem Deum a patre animadvertit positum per scripturas esse? immo si non salvat nisi in Deo pater Deus, salvari non potuerit a Deo patre quisquam nisi confessus fuerit Christum Deum, in quo se & per quem se repromittit pater salutem daturum: ut merito quisquis illum agnoscit esse Deum, salutem inveniat in Deo Christo: quisquis non recognoscit esse Deum, salutem perdidit, quam alibi nisi in Christo Deo invenire non poterit. Quomodo enim Esaias, Ecce virgo concipiet, & pariet filium, & vocabitis nomen ejus Emmanuel: quod interpretatum est, Nobiscum Deus: sic Christus ipse dicit: Ecce ego vobiscum sum usque ad consummationem sæculi: est ergo nobiscum Deus, immo multo magis etiam in nobis est. Nobiscum est Christus, est ergo cujus nomen est, Nobiscum Deus quia & nobiscum est. Aut numquid non est nobiscum? quomodo ergo dicit se nobiscum esse? est ergo nobiscum. Sed quoniam nobiscum est, Emmanuel, id est nobiscum Deus dictus est. Deus ergo quia nobiscum est, nobiscum Deus dictus est. Idem Prophetes: Convalescite manus dissolutæ, <sup>d</sup> & genua debilia consolamini, pusillanimes sensu convalescite, nolite timere, Ecce Deus noster iudicium retribuet, ipse veniet & salvabit nos: tunc aperientur oculi cæcorum, & aures surdorum audient: tunc saliet claudus sicut cervus, & diserta erit lingua mutorum. Si in adventu Dei dicit Prophetes hæc futura signa quæ facta sunt, aut Dei filium agnoscant Christi-

Rom. 1.  
Joan. 1.  
Marc. 16.  
Joan. 3.  
Joan. 14.  
Act. 1.

CAP. XII.  
Osee 1.

Isai. 7. &  
Matth. 1.  
Matth. 28.

Isai. 35.

<sup>a</sup> Quoniam non tenebit perfectam veritatem, quisquis aliquam veritatis exclusit portionem, &c. Pulchra sententia, contra eos, qui dum aliquot Articulis fidei Catholicæ credere nolint, tamen Catholicæ adhuc se veritatis adsertores conantur dicere. Atqui scripturas complures, ad quas paulo post adludit, recens ad marginem, sicuti ubique alibi adnotavimus.

<sup>b</sup> Cur ergo dubitemus dicere, &c. Titulum huic capiti imposuimus, Quod Deus Christus, ex scripturis veteris Testamenti, etiam id agnoscite Sabellianica hæresi.

<sup>c</sup> Jam non salvabo, &c. Verba Osee 1. transponit ad institutum suum magis accommode; omittens etiam intermedia illa juxta editiones omnes: neque in gladio, neque in bello. Iterum autem legimus cum Gagnæo, quisquis illum agnoscit esse Deum, &c., recognoscit esse Deum, pro eo quod erat utrobique, & Deum, ac, quam alibi nisi in Christo Deo inveniri, pro quoniam, &c. eam inven-

te. Rursum etiam Isaiæ 7. omittit in utero.

<sup>d</sup> Et genua debilia consolamini, pusillanimes sensu convalescite. Sic istud juxta editiones omnes Isai. 36. distinximus. Et vero vel hinc patet librum hunc non esse Terrentium, qui vertit supra Tom. 3. lib. 4. adversus Marcionem c. 10. Convalescite manus dimissæ & genua dissoluta, quod semel de plerisque scripturis insinuassee sufficiat. Ille autem in hoc hic differt, quod legat Tomo primo libro adversus Judæos & mutorum lingua solvetur, pro eo quod hic Auctor, & supra cap. 9. & diserta erit lingua mutorum, pro quo longe aliter hodie ex Græco apud 70. & expedita erit lingua mutorum aperta, ubi alterum adjectivum superfluum esse videtur, nec olim lectum etiam Græce, usque adeo ut superflua sit vox ἀνομιαν, & quod vertitur: aperta. Ex vero rectius ab aliis transfertur, lingua blætorum, nam Græce est, ἀλάων. Castigamus vero ex ms. Angl. cod. Si in adventu Dei, pro Sin.



**A** Christum; in cuius adventu & a quo hæc sanitatum signa facta sunt, aut divinitatis Christi veritate superati, <sup>a</sup> in alteram hæresim ruentes, Christum dum filium Dei & Deum <sup>Matth. 15.</sup> confiteri nolunt, patrem illum esse, confitebuntur. Vocibus enim Prophetarum inclusi, jam Christum Deum negare non possunt. Quid ergo respondent, cum in adventu Dei hæc signa futura dicuntur quæ in adventu Christi gesta sunt, Christum qualiter accipiunt Deum (Deum enim jam negare non possunt) qua patrem? aut qua filium? Si qua filium, cur Dei filium Deum negant? Si qua patrem, cur eos non sequuntur qui ejusmodi blasphemias tenere videntur? Nisi quoniam nobis in hoc adversus illos de veritate certamine hoc interim sufficit, ut quocumque genere convicti Christum confiteantur & Deum, quem etiam Deum negare voluerunt. Per Abacuc Prophetam ait; <sup>b</sup> Deus ab Africo veniet, & sanctus de monte opaco & condenso. Quem volunt isti ab Africo venire? si venisse ajunt.

**B** omnipotentem Deum patrem, ergo de loco Deus pater venit, ex quo etiam loco cluditur, & intra sedis alicujus angustias continetur; & jam per istos, ut diximus, <sup>c</sup> Sabelliana hæresis sacrilega corporatur. Siquidem Christus non filius, sed pater creditur, & novo more dum ab istis destitute homo nudus adseritur, per eos rursum Christus pater Deus omnipotens comprobatur. Ac si in <sup>d</sup> Bethlehem, cujus metaturæ regio ad meridianam respicit plagam cœli, Christus nascitur, qui per scripturas & Deus dicitur: merito Deus hic ab Africo venire describitur, quia a Bethlehem venturus esse prævidebatur. Eligant ergo ex duobus quid velint, hunc qui ab Africo venit, filium esse an patrem: Deus enim dicitur ab Africo venturus. Si filium, quid dubitant Christum & Deum dicere; Deum enim scriptura dicit esse venturum. Si patrem, quid dubitant cum Sabellii temeritate misceri, qui Christum patrem dicit; nisi quoniam sive illum patrem, sive filium dixerint, ab hæresi sua inviti licet, desciscant necesse est, qui Christum hominem tantummodo solent dicere, dum illum rebus ipsis coacti Deum incipiunt promere, sive dum illum patrem, sive dum illum filium voluerint nuncupare. <sup>e</sup> Ac si & Joannes nativitatem Christi describens, <sup>Joan. 3.</sup> CAP. XIII. Verbum, inquit, caro factum est, & habitavit in nobis, & vidimus claritatem ejus, claritatem tamquam unigeniti a patre, plenus gratia & veritate. Nam & vocatur nomen ejus Verbum Dei, nec immerito. Eructavit, inquit, cor meum verbum bonum, quod verbum <sup>Psal. 44.</sup> regis nomine consequenter appellat inferendo, Dico ego opera mea regi. Per ipsum enim <sup>Joan. 1.</sup> omnia facta sunt opera, & sine ipso factum est nihil. <sup>Coloss. 1.</sup> Sive enim, inquit Apostolus, throni <sup>Joan. 1.</sup> sive dominationes, sive virtutes, sive potestates, visibilia & invisibilia, omnia per ipsum <sup>Ibidem.</sup> constant. Verbum autem hoc illud est, quod in sua venit, & fui eum non receperunt. Mundus enim per ipsum factus est, & mundus eum non cognovit. Verbum autem hoc erat

**D** in principio apud Deum, & Deus erat verbum. Quis igitur dubitet, cum in extrema parte dicitur, Verbum caro factum est, & habitavit in nobis, Christum cujus est nativitas, & quia caro factus est, esse hominem, & quia verbum Dei, Deum incunctanter edicere esse: præsertim cum animadvertat scripturam Evangelicam, utramque istam substantiam in unam nativitatis Christi foederasse concordiam? Hic est enim qui sicut sponsus egreditur <sup>Psal. 18.</sup> de thalamo suo, exultavit ut gigas ad currendam viam, a summo cœlo egressio ejus, & <sup>Ibidem.</sup> usque ad summum regressio ejus. Quoniam usque ad summum, nec quisquam in cœlum <sup>Joan. 3.</sup> ascendit, nisi qui de cœlo descendit, filius hominis qui est in cœlis. Repetens hoc ipsum dicit: Pater clarifica me eo honore, quo fui apud te antequam mundus esset. Ac si de cœlo

<sup>a</sup> In alteram hæresim ruentes, &c. patrem illum esse confitebuntur, &c. Vocat mox hanc Sabellianam hæresim, de qua cap. 18. latius eandem autem confutat Auctor infra cap. 21. & 22. Castigamus autem necessariò, & supplemus ex ms. Angl. cod. Christum qualiter accipiunt Deum, pro Dominum [Deum enim jam negare non possunt] qua patrem: aut qua filium? Si qua filium, cur Dei filium Deum negant? Si qua patrem cur &c. Nisi, &c. Consentit autem mecum Latinus legendo quater, qua, pro quasi.

<sup>b</sup> Deus ab Africo veniet, & sanctus de monte opaco & condenso, &c. Quum haud absimiliter vertat Beatus Hieronymus Comment. in Abacuc cap. 3. [addens a solo Theodotio ne verum: ab Austro] pro quo Auctor ab Africo, quod venturus ille spiret ab Austro (quod Græce legitur ἀπὸ τοῦ ἀνατολῆς) videtur a 70. positum, & ὁ πῶς καὶ οὐρανὸς καὶ γῆ, id est; de monte umbroso & condenso, pro eo quod eo alii etiam hodie non recte 70. & ὁ πῶς καὶ οὐρανὸς καὶ γῆ.

<sup>c</sup> Sabelliana hæresis, &c. Vel hinc, & ex eo quod mox iterum fit mentio Sabellii [unde non potest verisimiliter dici, quod ex margine in textum istud irrepperit] patet non esse librum Tertulliani, utpote qui sub Antonino Caracalla [uti in vita ejus latius] extremum diem clausit, sed Novatiani potius, cujus temporibus sub Decio Imperatore Sabellius hæresim suam cœpisse traditur, vel Eusebio teste hist. Eccl. 1. 7. cap. 5. qui temporibus Dionysii Alexandrini Sabellianus in lucem prodidit Prolemaidi Pentapolis, atque adeo in Africa, contra quem idem Dionysius librum scripserit; in quo illi consentiunt Theodoret. hæret. fab. 1. 2. sub finem, & B. Hie-

ronymus Catalogo Script. Eccles. Qui omnes [quomodo etiam Epiphanius, Augustinus, Philastrius, Damascenus, Isidorus, Rhabanus & Honorius in Catalogis hæreticorum] hæresim illi impingunt eandem quam hic Novatianus, quod eundem facerent patrem & filium, immo & Spiritum sanctum, quem omissum hic miror, adversus quam hæresim infra late disputatur, uti etiam paulo ante diximus num. 61. capite 21. 22. & 28.

<sup>d</sup> Bethlehem, cujus metaturæ regio ad meridianam respicit plagam cœli, &c. Istud sic expressit. Vener. Beda Tom. 3. l. de Locis sanctis cap. 16. Bethlehem sex millibus in Austrum ab Jerusalem.

<sup>e</sup> Ac si & Joannes, &c. Inscriptionem fecimus huic capiti, Christum Deum esse, rursum ex Novi Testamenti scripturis.

<sup>f</sup> Sive enim, inquit Apostolus, throni, &c. Neque ordinem verborum Apostoli, Coloss. 1. Auctor sequitur, & quod mirum est, legit, virtutes [quarum Ephes. 1. solummodo fit mentio] pro eo quod editiones omnes & Tertullianus quoque supra Tom. 3. lib. adversus Marcionem capite 19. principatus, idque non hic modo, sed etiam capite sequenti.

<sup>g</sup> Et usque ad summum regressio ejus, &c. Paraphrasticos sic vertit, pro eo quod alii omnes Psal. 18. Et occursum ejus usque ad summum ejus; nec tamen aliena est vox Græca ἀνατολή, sicuti nec ab eo quod vertit alibi supra Tertull. de versio, & B. Cyprian. lib. 2. Testimon. advers. Jud. cap. 19. decursio.



lo descendit verbum hoc tanquam sponsus ad carnem, ut per carnis adsumptionem filius A  
 hominis illuc posset adscendere, unde Dei filius verbum descenderat: merito dum per  
 connexionem mutuam & caro verbum Dei gerit, & filius Dei fragilitatem carnis adsumit,  
 cum sponsa carne conscendens, illuc unde sine carne descenderat, recipit jam claritatem  
 illam, quam dum ante mundi institutionem habuisse ostenditur, Deus manifestissime com-  
 probatur. Et nihilominus dum mundus ipse post illum institutus refertur, per ipsum crea-  
 tus esse reperitur, quo ipso divinitatis in ipso per quem factus est mundus, & claritas &  
 auctoritas comproberetur. Quod si, cum nullius sit nisi Dei, cordis nosse secreta, Christus  
 secreta conspiciat cordis: quod si, cum nullius sit nisi Dei, peccata dimittere, idem Chri-  
 stus peccata dimittit: quod si, cum nullius sit hominis de coelo venire, de coelo venien-  
 do descendit: quod si, cum nullius hominis hæc vox esse possit, Ego & pater unum su-  
 mus, hanc vocem de conscientia divinitatis Christus solus edicit: quod si postremo, om- B  
 nibus divinitatis Christi probationibus & rebus instructus Apostolus Thomas, respondens  
 Christo, Dominus meus & Deus meus dicit: quod si & Apostolus Paulus, Quorum, inquit,  
 patres & ex quibus Christus secundum carnem, qui est super omnia Deus benedictus in se-  
 cula, in suis litteris scribit: quod si, idem se<sup>a</sup> Apostolum non ab hominibus, aut per  
 hominem, sed per Jesum Christum, constitutum esse depromit: quod si idem Evengelium  
 non se ab hominibus didicisse, aut per hominem, sed per Jesum Christum accepisse con-  
 tendit, merito Deus est Christus. Itaque hoc in loco ex duobus alterum constare debet.  
 Cum enim manifestum sit omnia esse facta per Christum: aut ante omnia est, quoniam  
 omnia per ipsum, & merito & Deus est: aut quia homo est, post omnia est, & merito  
 per ipsum nihil factum est. Sed nihil per ipsum factum esse non possumus dicere, cum ani-  
 madvertamus omnia per ipsum facta esse, scriptum; non ergo post omnia est, id est, non C  
 homo tantum est, qui post omnia est, sed & Deus, quoniam Deus ante omnia est. An-  
 te omnia est enim, quia per ipsum omnia, ne si homo tantum, nihil per ipsum: aut si  
 omnia per ipsum, non homo tantum: quoniam si homo tantum, non omnia per ipsum, im-  
 mo nihil per ipsum. Quid ergo respondent, nihil per ipsum, ut homo sit tantum? quo-  
 modo ergo omnia per ipsum? ergo non homo tantummodo est, sed & Deus. Siquidem  
 omnia sunt per ipsum: ut merito intelligere debeamus nec hominem esse Christum tantum-  
 modo, qui est post omnia, sed & Deum, cum per ipsum facta sint omnia. Quomodo  
 enim aut hominem tantummodo dicas, cum illum etiam in carne conspicias, nisi quoniam  
 si utrumque animadvertitur, utrumque merito credatur? Et tamen adhuc dubitat hære-  
 ticus Christum dicere esse Deum, quem Deum tot & rebus animadvertit & vocibus adpro-  
 batum. Si homo tantummodo Christus; quomodo veniens in hunc mundum in sua venit, D  
 cum homo nullum fecerit mundum? Si homo tantummodo Christus; quomodo mundus  
 per ipsum factus esse refertur, cum non per hominem mundus, sed post mundum homo  
 institutus referatur? Si homo tantummodo Christus; quomodo non ex semine tantum Da-  
 vid Christus, sed verbum caro factum est, & habitavit in nobis? Nam etsi protoplastus  
 non ex semine, sed tamen protoplastus non est ex verbi & carnis conjunctione concretus.  
 Non est enim verbum caro factum, & habitavit in nobis. Si homo tantummodo Christus;  
 quomodo qui de coelo venit, quæ vidit & audit testificatur, cum constet hominem de coe-  
 lo, quia ibi nasci non possit, venire non posse? Si homo tantummodo Christus; quomo-  
 do visibilia & invisibilia, throni, virtutes & dominationes per ipsum, & in ipso creata  
 esse referuntur, cum virtutes cœlestes per hominem fieri non potuerint, quæ ante homi-  
 nem ipsum esse debuerint? Si homo tantummodo Christus, d quomodo adest ubique in-  
 vocatus, cum hæc hominis natura non sit, sed Dei, ut adeste omni loco possit? Si homo  
 tantummodo Christus; cur homo in orationibus mediator invocatur, cum invocatio ho-  
 minis ad præstandam salutem inefficax judicetur? Si homo tantummodo Christus; cur spes  
 in illum ponitur, cum spes in homine maledicta referatur? Si homo tantummodo Chri-  
 stus; cur non licet Christum sine exitio animæ negari, cum in hominem commissum de-  
 lictum referatur posse dimittere? Si homo tantummodo Christus; quomodo Joannes Bapti-  
 sta testatur, & dicit, e qui post me venit, ante me factus est, quia prior me fuit? cum  
 si homo tantummodo Christus post Joannem natus, ante Joannem esse non possit, nisi quo-  
 niam illum qua Deus est, ante præcessit. Si homo tantummodo Christus; quomodo quæ  
 pater

a Apostolus non ab hominibus, aut per hominem, &c.] Sic ex ms. Angl. cod. iterum supplemus, juxta quod legebat Gagnæus, quia sic etiam Apostolus Gal. 1. In eo vero quod sequitur ex eodem c. & hic ab alijs differt, quod verat iterum, ab hominibus, ubi alii, secundum hominem.

b Quoniam Deus ante omnia est, &c.] Hic magis respondet Græcis exemplaribus, quam vulgato Interpreti Latino [cum quo alibi fere consentit] aut Tertull. loco jam citato, qui vertit, ante omnes. Illud etiam infra legitur cap. 17.

c Et tamen adhuc dubitat hæreticus, &c.] Caput hoc inscripsimus. Ex alijs etiam novi Testamenti scripturis Christum Deum probavi. Sive autem legas, animadvertit cum ex c. cod. sive, animadverterit juxta Gagnæum, perinde est.

d Quomodo adest ubique invocatus, &c.] Videtur adludere ad illud Rom. 10. Dives in omnes qui invocant istum.

e Qui post me venit, ante me factus est, &c.] Vox Græca ἀρχαῖος anceps est, tum ad hanc versionem, tum ad illam vulgati interpretis: qui post me venturus est.



**A** pater facit, & filius facit similiter, quum homo cœlestibus operibus Dei similia opera facere non possit? Si homo tantummodo Christus; quomodo sicut pater in se vitam habet, ita dedit filio vitam habere in semetipso, cum exemplo patris Dei, homo in se vitam habere non possit, cum non in æternitate sit gloriosus, sed in materia mortalitatis effectus? Si homo tantummodo Christus; quomodo refert, <sup>a</sup> Ego sum panis vitæ æternæ qui de cœlo descendi: cum neque panis vitæ homo esse possit ipse mortalis, nec de cœlo descendit nulla in cœlo constituta materia fragilitatis? Si homo tantummodo Christus; quomodo dicit, quia patrem Deum nemo vidit unquam: nisi qui est a Deo, hic vidit Deum? Quoniam si homo tantummodo Christus, Deum videre non potuit, quia Deum nemo hominum vidit. Si autem dum ex Deo est, Deum vidit, plus se quam hominem, dum Deum vidit, intelligi voluit. Si homo tantummodo Christus; cur dicit, Quid si videritis filium hominis ascendentem illuc ubi ante erat: ascendit autem in cœlum? ibi ergo fuit, dum illuc redit ubi prius fuit. <sup>b</sup> Ex quo manus ponere figuram & formam futuram passionis ostendens. Nemo igitur Christum sicut angelum non dubitat dicere; ita etiam Deum hæsitet pronuntiare, cum hunc eundem & puerorum horum benedictionem per sacramentum passionis digestum in figura manuum, & <sup>c</sup> Deum & angelum intelligat invocatum fuisse. <sup>d</sup> Ac si aliquis hæreticus pertinaciter obliuiscens adversus veritatem, voluerit in his omnibus exemplis proprie angelum aut intelligere, aut intelligendum esse contenderit, in hoc quoque viribus veritatis frangatur necesse est. <sup>e</sup> Nam si omnibus cœlestibus, terrenis & infernis Christo subditis, etiam ipsi angeli cum omnibus ceteris quæcumque subjecta sunt Christo, dicuntur Dii, jure & Deus Christus. Et si quivis angelus subditus Christo Deus potest dici, & hoc si dicitur, & sine blasphemia proferetur, multo magis utique & hoc ipsi Dei filio Christo competere potest, ut Deus pronuntietur. Si enim qui subditus Christo angelus, Deus promitur, multo magis & constantius Christus, <sup>f</sup> cui sunt omnes angeli subditi, Deus esse dicetur. Nec enim naturæ congruit, ut quæ minoribus concessa sunt, majoribus denegetur. Ita si angelus Christo minor est, angelus autem Deus dicitur, magis consequenter Christus Deus esse dicitur, qui non uno, sed omnibus angelis, & major & melior invenitur. <sup>g</sup> Ac si stetit Deus in synagoga Deorum, in medio autem Deus Deos discernit: in synagoga autem aliquotiens Christus stetit, Christus ergo in synagoga Deus stetit, dijudicans scilicet Deos, quibus dicit: Usquequo personas hominum accipitis: accusans scilicet consequenter homines synagogæ, non exercentes iusta iudicia. Porro si illi qui reprehenduntur atque culpantur, propter aliquam tamen causam hoc nomen adipisci sine blasphemia videntur ut Dii nuncupentur: multo magis utique hic Deus habebitur, qui non tantum Deus Deorum stetisse dicitur, sed etiam Deos discernens & dijudicans ex eadem lectionis auctoritate aperitur. Ac si illi, qui tamquam unus de principibus cadunt, Dii tamen nuncupantur, multo magis Deus esse dicetur, qui non tantum tamquam unus ex principibus non cadit, sed ipsum quoque malitiæ & auctorem & principem vincit. Quæ autem malum ratio est, ut cum legant hoc etiam Moyse nomen datum, dum dicitur: <sup>h</sup> Deum te posui Pharaoni. Christo negetur, qui non Pharaoni Deus, sed universæ creaturæ & Dominus Deus constitutus esse reperitur. & in illo quidem hoc nomen temperate datum, in hoc profuse: in illo ad mensuram, in hoc supra omnem omnino mensuram. Non enim ad mensuram, inquit, dat filio pater: pater enim, inquit, diligit filium. In illo ad tempus, in hoc sine tempore. divini enim nominis potestatem & super omnia & in omne tempus accepit. Quod si quis unius hominis accepit potestatem in hac exiguitate hujus datæ potestatis, nomen tamen istud Dei incunctanter consequitur, quanto

Joan. 6.

Ibidem.

Ibidem.

CAP. XV.

Gen. 48.

Philip. 2.

Psalm. 81.

Heb. 2.

Heb. 1.

Psalm. 81.

Ibidem.

Exod. 7.

Joan. 3.

Ibidem.

Ibidem.

Ibidem.

Ibidem.

Ibidem.

<sup>a</sup> Ego sum panis vitæ æternæ, &c. Paraphrasticos sic vertit, pro eo quod editiones Græcæ, Latinæ, & Syriacæ, Ego sum panis vivus, & B. Cypr. lib. de Orat. Dominica, Ego sum panis vitæ, dumtaxat. Sicut etiam illud, quia patrem Deum nemo vidit unquam, pro quo alii dumtaxat, Patrem.

<sup>b</sup> Ex quo manus ponere, figuram & formam futuram passionis ostendens, &c. Titulum huic capiti imposuimus, Quod Christus, quum angelus licet improprie vocatur in scripturis, etiam Deus appelletur. Est autem mutilum illud capitis initium, quo tamen sequentia referri, ex eo patet quod sequitur, per sacramentum passionis digestum in figura manuum.

<sup>c</sup> Et Deum & angelum, &c. Adludit, sicuti verbis jam adductis ad illud Genes. 48. Extendens autem manum, & commutans manus; ita hic ad illud ibidem, Deus, cui placuerunt Patres mei, &c. Angelus qui liberavit me ab omnibus malis, benedicat pueris istos.

<sup>d</sup> Ac si aliquis hæreticus, &c. Sic legimus ex ms. Angl. cod. pro At si; quia & antea & postea illud hoc libro Auctori usitatum est. Intelligit autem hæreticos, tum Simonem Magum & Menandrum, qui seipso & summam virtutem [id est archangelum] diceret: & apud Judæos quasi passos esse; uti supra pater Tom. 3. lib. de Præscriptionib. advers. hæret.

capit. 46. hæz. i. numer. 301. ac hæz. 2. numer. 302. tunc maxime Apellem, de quo ibidem capit. 51. hæz. 19. numer. 324.

<sup>e</sup> Nam si, omnibus cœlestibus, &c. etiam ipsi angeli, &c. dicuntur Dii, jure & Christus, Et si quivis, &c. Sic profus legimus & supplemus, partim ex editione Gagnæi prior. Quum autem alii non occurrant loci scripturæ, quibus angeli dicuntur Dii; adnotavimus ad marginem Psalm. 81. quod videatur illud paulo post citatum de angelis interpretari.

<sup>f</sup> Cui sunt omnes angeli subditi, &c. Hic adludit ad illud Hebr. 2. In eo enim quod omnia ei subjecit, nihil dimisit non subiectum ei, sicut mox ad illud Hebr. 1. Tanto melior angelis effectus.

<sup>g</sup> Ac si stetit Deus in synagoga Deorum, &c. In citatione verborum Psalm. 81. differt in eo, quod legat, in medio autem Deus Deos discernit, ubi alii non habent, Deus, & ordine transposito, usquequo personas [Græce ἀνθρώπων] hominum accipitis, non exercentes iusta iudicia, pro eo quod illi: Usquequo iudicatis inquietatem, & facies peccatorum sumitis.

<sup>h</sup> Deum te posui Pharaoni, &c. Sic rectius vertit vocem Græcam φαραώ, quam Latinus hodie 70. Interpret, Pharaonis.



CAP. XVI.

Joan. 2.  
Ibid. 10.Joan. 1.  
Joan. 5.  
Coloss. 1.  
Joan. 3.  
Joan. 6.  
Isai. 9.  
Joan. 1.  
Coloss. 1.

Joan. 1.

1. Tim. 1.  
Coloss. 2.Gen. 49.  
Gen. 49.

quanto magis in qui ipsum quoque Moysen habet potestatem, nominis istius auctoritatem A  
consecutus esse credetur? <sup>a</sup> Et poteram quidem omnium scripturarum coelestium eventilare tractatus, & ingentem circa istam speciem Christi divinitatis, ut ita dixerim, sylvam commovere: nisi quoniam non tam mihi contra hanc haeresim propositum est dicere, quam breviter circa personam Christi, regulam veritatis aperire. Quamvis tamen ad alia festinem, illud non arbitror praetermittendum, quod in Evangelio Dominus ad significantiam suae majestatis expressit dicendo: Solvite templum hoc, & ego in triduo suscitabo illud. Aut quando alio in loco & alia parte pronuntiat: Potestatem habeo animam meam ponendi, & rursus recipere eam: hoc enim mandatum accepi a patre. Quis est enim qui dicit, animam suam se posse ponere, aut animam suam posse se rursus recuperare, quia hoc mandatum acceperit a patre? Aut quis dicit, destructum corporis sui templum resuscitare rursus & reaedificare se posse; nisi quoniam sermo ille, qui ex patre, qui apud patrem B  
per quem facta sunt omnia, & sine quo factum est nihil; imitator paternorum operum atque virtutum; imago invisibilis Dei; qui descendit de coelo, qui quae vidit & audivit testificatus est; qui non venit ut faceret suam voluntatem, sed potius ut faciat patris voluntatem, a quo missus ad hoc ipsum fuerat, ut magni consilii angelus factus, arcanorum coelestium nobis jura referaret; quique verbum caro factus habitavit in nobis, ex nobis hic Christus non homo tantum, quia hominis filius: sed etiam Deus, quia Dei filius comprobatur. Quod si & primogenitus omnis creaturae ab Apostolo dictus sit Christus, quomodo omnis creaturae primogenitus esse potuit, nisi quoniam secundum divinitatem ante omnem creaturam ex patre Deo sermo processit? Quod nisi ita haeretici acceperint, Christum hominem primogenitum omnis creaturae monstrare cogentur, quod facere non poterunt. Aut igitur ante omnem est creaturam, ut primogenitus sit omni creaturae, & non C  
homo est tantum, quia homo post omnem creaturam est. Aut homo tantum est, & est post omnem creaturam: Et quomodo primogenitus est omnis creaturae, nisi quoniam dum verbum illud quod est ante omnem creaturam; & ideo primogenitus omnis creaturae, caro fit & habitat in nobis, hoc est, adsumit hunc hominem qui est post omnem creaturam, & sic cum illo & in illo habitat in nobis, hoc est, adsumit hunc hominem qui est post omnem creaturam, & sic cum illo & in illo habitat in nobis, ut neque homo Christo subtrahatur, neque divinitas negetur. Nam si tantummodo ante omnem creaturam est, homo in illo subtractus est. Si autem tantummodo homo est, divinitas quae ante omnem creaturam est, intercepta est: utrumque ergo in Christo confederatum est, & utrumque conjunctum est, utrumque connexum est. Et merito dum est in illo aliquid quod superat creaturam; pignerata in illo divinitatis & humilitatis videtur esse concordia. Propter quam causam, qui mediator Dei D  
& hominum effectus exprimitur, in se Deum & hominem sociasse reperitur. Ac si idem Apostolus de Christo refert, <sup>b</sup> ut exutus carnem potestates dehonestavit, palam triumphatis illis in semetipso: non utique otiose exutum carne proposuit, nisi quoniam & resurrectionem rursus indutum voluit intelligi. Quis est ergo iste exutus & rursus indutus? requirant haeretici, nos enim sermonem Dei scimus indutum carnis substantiam, eundemque rursus exutum eadem corporis materia, quam rursus in resurrectione suscepit & quasi indumentum resumpsit. Sed enim neque exutus, neque indutus hominem Christus fuisset, si homo tantum fuisset. Nemo enim unquam seipso aut spoliatur, aut induitur. Sit enim necesse est aliud, quicquid aliunde aut spoliatur aut induitur. Ex quo merito sermo Dei fuit, qui exutus est carnem, & in resurrectionem rursus indutus. Exutus autem, quoniam & in nativitate fuerat indutus. itaque in Christo Deus est qui induitur, atque etiam exutus sit oportet; propterea is qui induitur, pariter & exuatur necesse est. Induitur autem & exuitur homo quasi quadam contenti corporis tunica. Ac propterea consequenter sermo fuit, ut diximus, Dei, qui modo indutus, modo exutus esse reperitur: hoc enim etiam in benedictionibus ante praedixit: Lavabit stolam suam in vino, <sup>c</sup> & in sanguine uvae amictum suum. Si stola in Christo caro est, & amictum ipsum corpus est; requiratur quisquis est ille cujus corpus amictum est, & stola caro. Nobis enim manifestum est carnem stolam & corpus amictum verbi fuisse, quique sanguine, id est vino, lavit

<sup>a</sup> Et poteram quidem, &c.] Inscriptionem fecimus huic capiti, Divinam majestatem in Christo aliis item scripturis probari. De Proverbio autem ingentem sylvam commovere. vide nostra Prolegomena. Sive autem paulopost legatur, quia Dei filius comprobatur, cum exc. sive comprobetur, non refert. Africana voce pignerata etiam alicubi supra usus est Tertullianus.

<sup>b</sup> Ut exutus carnem potestates dehonestavit, &c.] Haud aliter B. Hilarius lib. 9. de Trinitat. & B. August. lib. 16. advers. Faustum cap. 29. & legunt hunc locum Coloss. 2. & explicant, quos adeo oportuit illud ἀνεδείχθη accepisse reciprocè, pro: exuens seipsum [ubi alii vertunt: exspoliatus] & adjecisse carnem paraphrasticos. Quod vero idem

judicium transulit dehonestavit, eodem sensu Interpres Latinus traduxit, ac B. Hilarius: ostentari esse fecit; B. August. exemplavit, ac si dicat Apostolus spectandum proposuit; utpote (sicuti sequitur) palam triumphatis illis [ad verbum ex Græco] in semetipso.

<sup>c</sup> Et in sanguine uvæ, &c.] Sic supplemus ex ms. Angl. cod. locum Gen. 49. Legentes mox cum eodem, amictum ipsum corpus est, pro amictus ipse; & paulopost, amicti susceptor, pro amictus, quia etiam secundum exc. cod. legitur, cujus corpus amictum est, & amictum quod lavatur, neutro genere, ac si dicas cum Varrone, amictum, id est circumjectum. Est autem locus ille obscurus, & quantum apparet mutilus, aut corruptus, quique sanguine, id est, vino, &c.



**A** lavit substantiam corporis & materiam carnis abluens, ex parte suscepti hominis passione. Ex quo siquidem lavatur, homo est: quia amictum quod lavatur, caro est. Qui autem lavat, verbum Dei est, qui ut lavaret amictum, amicti susceptor effectus est. Merito ex ea substantia, quæ recepta est, ut lavaretur, homo exprimitur: sicut ex verbi auctoritate qui lavit, Deus esse monstratur. <sup>a</sup> Cur autem licet ad aliam partem disputandi festinare videamur, illum prætereamus apud Apostolum locum: qui cum in forma Dei esset, non rapinam arbitratus est æqualem se Deo esse, sed semetipsum exinanivit formam servi accipiens, in similitudinem hominum factus, & habitu inventus ut homo: humiliavit se obediens factus usque ad mortem, mortem autem Crucis: propterea & Deus illum superexaltavit, & dedit illi nomen quod est super omne nomen, ut in nomine Jesu omne genuflectatur, cœlestium, terrestrium & infernorum, & omnis lingua confiteatur, quoniam Dominus Jesus in gloria est Dei Patris. Qui cum in forma Dei esset, inquit. Si homo tantummodo Christus in imagine Dei, non in forma Dei relatus fuisset. hominem enim scimus ad imaginem, non ad formam Dei factum. Quis ergo est iste, qui in forma Dei, ut diximus, factus est angelus? sed nec in angelis formam Dei legimus, nisi quoniam hic præcipuus atque generosus præ omnibus Dei filius verbum Dei; imitator omnium paternorum operum, dum & ipse operatur sicut & pater ejus, forma (ut expressimus) est Dei patris. Et merito in forma pronuntiatus est Dei; dum & ipse super omnia, & omnis creaturæ divinam obtinens potestatem, & Deus est exemplo patris: hoc ipsum tamen a patre proprio consecutus, ut omnium & Deus esset, & Dominus esset, & Deus ad formam Dei patris ex ipso genitus atque prolatus. Hic ergo quamvis esset in forma Dei, non est rapinam arbitratus æqualem se Deo esse. Quamvis enim se ex Deo patre Deum esse meminisset, numquam se Deo patri aut comparavit aut contulit, memor se esse ex suo patre, & hoc ipsum quod est, habere se, quia pater dedisset. Inde denique & ante carnis assumptionem, sed & post assumptionem corporis, <sup>b</sup> post ipsam præterea resurrectionem, omnem patri in omnibus rebus obedientiam præstitit pariter ac præstat. Ex quo probatur, numquam arbitratum illum esse rapinam quamdam divinitatem, ut æquaret se patri Deo: quinimo contra, omni ipsius imperio & voluntati obediens atque subiectus, ut formam servi susceperet contentus fuit, hoc est, hominem illum fieri & substantiam carnis & corporis, quam ex paternorum & secundum hominem delictorum servitute venientem nascendo suscepit. Quo tempore se etiam exinanivit, dum humanam conditionis fragilitatem suscipere non recusavit. Quoniam si homo tantummodo natus fuisset, per hoc exinanitus non esset: homo enim nascens augetur, non exinanitur. Nam dum incipit esse quod cum non esset, habere non potuit, ut diximus, non exinanitur, sed potius augetur atque dicatur. Ac si Christus exinanitur in eo quod nascitur, formam servi accipiendo, quomodo homo tantummodo est? de quo verius dictum fuisset locupletatum illum esse tunc quum nasceretur, non exinanitum, nisi quoniam auctoritas divini verbi ad suscipiendum hominem interim conquiescens, nec se suis viribus exercens, dejecit se ad tempus atque deponit, dum hominem fert quem suscepit. Exinanivit se, dum ad injurias contumeliasque descendit, dum audit infanda, experitur indigna cujus tamen humilitatis adest statim egregius fructus. Accepit enim nomen quod est super omne nomen, quod utique non aliud intelligimus esse quam nomen Dei. Nam quum Dei sit solus esse super omnia, consequens est, ut nomen illud sit super omne, quod est ejus qui super omnia est Dei. Est ergo nomen illud quod super omne nomen est, quod nomen est ejus utique consequenter, qui quum in forma Dei fuisset, non rapinam arbitratus est æqualem se Deo esse. Neque enim si non & Deus esset Christus, omne se in nomine ejus genuflecteret, cœlestium, terrestrium, & infernorum, nec visibilia aut invisibilia, aut rerum omnium omnis creatura homini esset subiecta sive substrata, quæ se ante hominem esse meminisset. Ex quo dum in forma Dei esse Christus dicitur, & dum in nativitatem secundum carnem se exinanisse monstratur, & dum id accepisse nomen a patre quod sit super omne nomen exprimitur, & dum in nomine ejus omne genu cœlestium, terrenorum, & infernorum se flectere & curvare monstratur: & hoc ipsum in gloriam Dei patris succurrere afferitur, consequenter non ex illo tantum homo est, quia obediens patri factus est usque ad mortem, mortem autem crucis: sed ex his etiam rebus superioribus divinitatem Christi sonantibus, Dominus Christus Jesus & Deus, quod hæretici nolunt esse, monstratur.

X x x x

<sup>a</sup> Hoc

<sup>a</sup> Cur autem licet ad aliam partem, &c. ] Caput hoc inscripsimus, Id ipsum comprobari ex loco Apostoli Philip. 2. Atqui in scriptura, Qui quum in forma Dei esset, &c. quam late & pulchre explicat! non differt a vulgato Interprete, nisi in eo quod vertit, superexaltavit, ex Græco ὑπερῴκησεν. Quod vero hic, ut in nomine Jesu omne genuflectatur, secundum lectionem Latinorum, infra ex Græco sub finem cap. hujus transtulit, ut omne se in nomine ejus genuflecteret. Secundum omnes autem editiones Apostoli supplemus ex Anglic. ms. cod. & dedit illi

nomen. Ex quo etiam paulopost castigamus, Si homo, pro Sin.

<sup>b</sup> Post ipsam præterea resurrectionem, &c. ) Obedientia Christi erga Patrem, post resurrectionem, innotescit tum ex verbis illis Matth. 28. Data est mihi omnis potestas in cœlo & in terra, tum ex illis Joan. 20. Ascendo ad patrem meum & patrem vestrum, Deum meum, & Deum vestrum; ac: Sicut misit me pater, & ego mitto vos. Legimus autem paulopost rursus phrasi Auctoris, Ac si, pro At si, ex Angl. ms. cod.

Cap. xvii.  
Philip. 2.Ibidem.  
Gen. 1.

Joan. 5.

Coloss. 1.

Philip. 2.

Matth. 28.  
& Joan. 20.

Philip. 2.

Ibidem.

Coloss. 1.  
Philip. 2.

Coloss. 1.

Philip. 2.



Cap. XVIII. <sup>a</sup> Hoc in loco licebit mihi argumenta etiam ex aliorum hæreticorum parte conquirere. A  
Firmum est genus probationis, quod etiam ab adversario sumitur, ut veritas etiam ab ip-  
sis inimicis veritatis probetur. Nam usque adeo hunc manifestum est in scripturis esse Deum  
tradi, <sup>b</sup> ut plerique hæreticorum divinitatis ipsius magnitudine & veritate commoti, ul-  
tra modum extendentes honores ejus, ausissent non filium, sed ipsum Deum patrem pro-  
mere vel putare. Quod etsi contra scripturarum veritatem est, tamen divinitatis Christi  
argumentum grande atque præcipuum est: qui usque adeo Deus, sed qua filius Dei natus  
ex Deo, ut plerique illum (ut diximus) hæretici ita Deum acceperint, ut non filium,  
sed patrem pronuntiandum putarent. Æstiment ergo an hic sit Deus, cujus auctoritas tan-  
tum movit quosdam, ut putarent illum (ut diximus superius) jam ipsum patrem Deum;  
effrenatius & effusius in Christo divinitatem confiteri, ad hoc illos manifesta Christi divi-  
nitate cogente, ut quem filium legerent, quia Deumanimadverterent, patrem putarent. B  
<sup>c</sup> Alii quoque hæretici usque adeo Christi manifestam amplexati sunt divinitatem, ut dixe-  
runt illum fuisse sine carne, & totum illi susceptum detraxerint hominem, ne decoquerent  
in illo divini nominis potestatem, si humanam illi sociassent, ut arbitrabantur, nativitatem  
quod tamen nos non probamus, sed argumentum afferimus usque adeo Christum esse Deum,  
ut quidam illum subtrahendo homine tantummodo putarint Deum, quidam autem ipsum  
crediderint patrem Deum, quum ratio, & temperamentum scripturarum cœlestium, Chri-  
stum ostendant Deum, sed qua filium Dei, & assumpto a Deo etiam filio hominis cre-  
dendum & hominem. Quoniam si ad hominem veniebat, ut mediator Dei & hominum ef-  
se deberet, oportuit illum cum eo esse, & verbum carnem fieri; <sup>d</sup> ut in semetipso concor-  
diam confabularet terrenorum pariter atque cœlestium, dum utriusque partis in se conne-  
ctens pignora, & Deum homini, & hominem Deo copularet: ut merito filius Dei per as-  
sumptionem carnis filius hominis, & filius hominis per receptionem Dei verbi filius Dei  
effici possit. Hoc altissimum atque reconditum sacramentum ad salutem generis humani an-  
te secula destinatum, in Domino Jesu Christo Deo & homine invenitur impleri, quo con-  
ditio generis humani ad fructum æternæ salutis posset adduci. <sup>e</sup> Sed erroris istius hæreti-  
corum inde, ut opinor, nata materia est, quia inter filium Dei & filium hominis nihil  
arbitrantur interesse, ne facta distinctione, & homo & Deus Jesus Christus facile compro-  
betur. Eundem enim atque ipsum, id est hominem filium hominis, etiam filium Dei vo-  
lunt videri, ut homo & caro & fragilis illa substantia eadem atque ipsa filius Dei esse dica-  
tur. Ex quo dum distinctio filii hominis & filii Dei nulla secernitur, sed ipse filius hominis  
Dei filius vindicatur, homo tantummodo Christus idem atque filius Dei asseratur. Per quod  
nituntur excludere; Verbum caro factum est; Et: Habitavit in nobis, & vocabitis nomen D  
ejus Emmanuel, quod est interpretatum, nobiscum Deus. Proponunt enim atque illa præ-  
tendunt, quæ in Evangelio Lucæ relata sunt, ex quibus asserere conantur non quod est,  
sed tantum illud quod volunt esse: Spiritus sanctus veniet in te, & virtus altissimi obum-  
brabit tibi, propterea & quod ex te nascetur sanctum, vocabitur filius Dei. Si ergo, inquit,  
angelus Dei dicit ad Mariam, quod ex te nascetur sanctum, ex Maria est substantia  
carnis

1. Tim. 2.  
Joan. 1.  
Ephes. 2.

Joan. 1.  
Matt. 1.

Luc. 1.

<sup>a</sup> Hoc in loco licebit mihi, &c. ] Capiti huic titulum im-  
posuimus, Christum Deum etiam ab hæreticis agnosci. Ad  
quod pulchram profert sententiam, Firmum est genus proba-  
tionis, quod etiam ab adversario sumitur, &c. Quo perti-  
net imprimis, quod B. Paulus ex ipsis eorum Poetis Athe-  
nienfes ad fidem convertit, Act. 17. quem in hoc imitati sunt  
B. Justinus martyr, B. Anaxagoras, Theophilus Antioche-  
nus, Tatianus, Clemens Alexandrinus, Tertullianus,  
Minutius Felix, B. Cyprianus, Arnobius, & Lactantius  
libris suis adversus Gentes, denique etiam Origenes adver-  
sus Celsum, Eusebius lib. de Præpar. Evang. & B. August.  
1. de Civitate Dei. Et vero de hæreticorum quoque Testi-  
monis veritatem probari posse, his verbis indicat Diony-  
sius Alexandrinus apud Euseb. hist. Eccl. lib. 7. cap. 6. jux-  
ta versionem Rufini: Ego, inquit, & tractatus hæretico-  
rum lego, & traditiones eorum perscrutor, etiam si vi-  
dear ad horam verbis eorum pollui. Sed multum mihi  
confert hoc ipsum, quod ex ipsorum verbis arguere eos pos-  
sum. Denique quum aliquis ex fratribus & compresbyteris  
prohiberet me, ne hæretica lectione tamquam cœni ali-  
cujus fœtore polluerer, visio mihi quædam a Deo offen-  
ditur, quæ me confirmaret, Et sermo ad me factus est,  
hæc mihi evidenter proloquens: Lege omnia quæcumque  
in manus tuas venerint quia probare singula quæque &  
discernere potes, quandoquidem ab initio hæc tibi causa  
credendi fuit. Amplexus sum visionem; quia & Apostolica  
sententiæ concordabat dicenti: Omnia legite, quæ bona  
sunt tenere. Quibus verbis habes tum occasionem qua  
permitteri possit alicui hæreticorum libros legere, & proinde  
etiam ad fidei confirmationem citare; tum, quod solis illis  
id permittendum, qui norint singula quæque probare &  
discernere, juxta illud Apostoli 2. Thess. 4. jam citatum.  
Quum autem nemo sapiat in propria causa, recte a Pio  
Papa IV. statutum est Catalogo librorum interdictorum

juxta Concilium Tridentinum, non cuius id permitten-  
dum, sed illis quibuscum Sedes Apostolica, ad quam per-  
tinet de prudentia & discretionem etiam Doctiss. virorum  
judicium ferre, id speciali prærogativa indulerit. Eodem  
vero pertinet illud B. Cyrilli Alexandr. Epist. 30. Illud di-  
cendum est, non omnia quæ hæretici dicunt, fingenda esse  
& recusanda; nam multi ex illis ea confitentur, quæ & nos  
confitemur. Similes etiam sunt loci apud Origenem ho-  
mil. 9. in Numeros [ qui etiam homil. 16. in Lucam ad-  
legat innumerabiles hæreticos pro auctoritate Evangelii  
Lucæ advers. Marcionem ] & B. Hieron. Epist. 75. adv.  
Vigilant. & Epist. 152. ad Miner. & Alexandr. sub finem.  
Legimus autem iterum cum Gagnæo, in scripturis esse Deum  
tradi, & supplemus paulopost, Æstiment ergo an hic sit Deus,  
ex Angl. cod. ms.

<sup>b</sup> Ut plerique hæreticorum, &c. ] Ad Strabellianos ad-  
ludit, contra quos infra cap. 21. 22. & 28. quum vero  
dicit, ut diximus superius, ad cap. 12. supra.

<sup>c</sup> Alii quoque hæretici, &c. ] Eos omnes intelligit,  
qui Christi nativitatem negabant, ne divini nominis po-  
testati derogarent, quales recensentur quatuor hæreses ini-  
tio libri Tertullian. de Carne Christi, supra Tom. 3. ubi  
de iis latius.

<sup>d</sup> Ut in semetipso concordiam confabularet, &c. ] Ad-  
ludit ad illud Ephes. 2. qui fecit utraque unum; Ut duos  
condat in semetipso in uno novo homine faciens pacem.  
Et vero simili voce confabulationis utitur etiam infra cap.  
seq. sub finem.

<sup>e</sup> Sed erroris istius hæreticorum, &c. ] Inscriptionem  
huic capiti fecimus; Quod erroris sui materiam sumpse-  
runt, quia inter filium Dei & filium hominis nihil inte-  
resse putabant, ob scripturam Luc. 1. male intellectam.  
Supplemus autem mox, filium Dei esse proposuit, ex An-  
glic. cod. ms.



**A** carnis & corporis. Hanc autem substantiam, id est sanctum hoc quod ex illa ingenitum est, filium Dei esse proposuit. Homo, inquiunt, ipse, & illa caro corporis, illud quod sanctum est dictum, ipsum est filius Dei. Ut & cum dicit scriptura sanctum, Christum filium hominis hominem intelligamus, & cum filium Dei proponit, non hominem, sed Deum percipere debeamus. Sed enim scriptura divina, hæreticorum & fraudes & furta facile convincit & detegit. Si enim sic esset tantummodo, Spiritus veniet in te, & virtus altissimi obumbrabit tibi, propterea quod nascetur ex te sanctum, vocabitur filius Dei, fortasse alio esset nobis genere adversus illos reluctandum, & alia nobis essent argumenta quærenda, & arma sumenda, quibus illorum & insidias & præstigias vinceremus. Cum autem ipsa scriptura coelesti abundans plenitudine, sese hæreticorum istorum calumniis exuat, facile ipso quod scriptum est, nitimur, & errores istos sine ulla dubitatione superamus. Non enim

**B** dixit, ut jam expressimus, propterea quod ex te nascetur sanctum, <sup>a</sup> sed adjecit Conjunctionem. Ait enim: propterea & quod ex te nascetur sanctum: ut illud ostenderet, non principaliter hoc sanctum quod ex illa nascitur, id est, istam carnis corporisque substantiam, filium Dei esse, sed consequenter, & in secundo loco; principaliter autem filium Dei esse, verbum Dei incarnatum per illum spiritum de quo angelus refert: Spiritus veniet in te, & virtus Altissimi obumbrabit tibi. Hic est enim legitimus Dei filius qui ex ipso Deo est, qui dum sanctum istud assumit, sibi filium hominis annectit, & illum ad se rapit atque transducit, connexionem suam & permixtionem sociata præstat, & filium illum Dei facit, quod ille naturaliter non fuit: ut principalitas nominis istius filius Dei in spiritu sit Domini qui descendit & venit, ut sequela nominis istius in filio Dei & hominis sit, & merito consequenter hic filius Dei factus sit, dum non principaliter filius Dei est: atque ideo dispositionem istam angelus videns, & ordinem istum sacramenti expediens, non sic cuncta confundens, ut nulum vestigium distinctionis collocarit, distinctionem posuit dicendo, propterea & quod nascetur ex te sanctum, vocabitur filius Dei. Ne si distributionem istam cum libramentis suis non dispensasset, sed in confuso permixtam reliquisset, vere occasionem hæreticis contulisset, ut hominis filium qua homo est, eundem & Dei & hominis filium pronuntiare deberent. Nunc autem particulatim exponens tam magni sacramenti ordinem atque rationem, evidenter expressit, ut diceret, & quod ex te nascetur sanctum, vocabitur filius Dei: probans quoniam filius Dei descendit. Qui dum filium hominis in se suscepit, consequenter illum filium Dei fecit; quoniam illum filius sibi Dei sociavit, & junxit. Ut dum filius hominis adhæret in nativitate filio Dei, ipsa permixtione sceneratum & mutatum teneret, quod ex natura propria possidere non posset. Ac sic facta est angeli voce, quod nolunt hæretici, inter filium Dei hominisque cum sua tamen sociatione distinctio, urgendo illos, uti Christum hominis filium hominem, intelligant quoque Dei filium, & hominem Dei filium, id est Dei verbum (sicut scriptum est) Deum accipiant: atque ideo Christum Jesum Dominum ex utroque connexum (ut ita dixerim) ex utroque contextum atque concretum, & in eadem utriusque substantiæ concordia mutui ad invicem federis consubulatione sociatum, hominem & Deum, scripturæ hoc ipsum dicentis veritate cognoscant. <sup>b</sup> Ergo, inquiunt, si Christus non homo est tantum, sed & Deus, Christum autem refert scriptura mortuum pro nobis & resuscitatum, jam docet nos scriptura credere Deum mortuum. Aut si Deus non moritur, Christus autem mortuus refertur, non erit Christus Deus, quoniam Deus non potest accipi mortuus, Si unquam intelligerent aut intellexissent quod legunt, numquam tam periculose omnino loquerentur. <sup>c</sup> Sed erroris semper est abrupta dementia, & non est novum si usque ad periculosa descendunt, qui fidem legitimam reliquerunt. Si enim scriptura proponeret Christum tantummodo Deum, & nulla in illo fragilitatis humanæ sociatio esset permixta, merito illorum hic aliquid valuisset sermo contortus. Si Christus Deus, Christus autem mortuus, ergo mortuus est Deus. Sed cum non tantummodo illum ut ostendimus jam frequenter, Deum, sed & hominem scriptura constituat, consequens est, quod immortale est, incorruptum mansisse teneatur. Quis enim non intelligat, quod impassibilis sit divinitas, passibilis vero sit humana fragilitas? Cum ergo tam ex eo quod Deus est, quam etiam ex illo quod homo est Christus, intelligatur esse permixtus & esse sociatus, Verbum enim caro factum est, <sup>Joan. i.</sup> & ha-

X x x x 2

<sup>a</sup> Sed adjecit Conjunctionem. Ait enim: Propterea & quod ex te nascetur sanctum, &c. ] Quandoquidem contra istos hæreticos urget Conjunctionem, & quam habent omnia exemplaria Luc. i. ( quæ adeo addi debet ubique supra quando hæc scriptura a Tertulliano citatur ) ut respondeat ad illud quod urgebant, ex te, patet ( quantumvis omitti malit Erasmus ) illud jam olim ab ea ætate semper dictum fuisse. Supplemus vero ex Angl. cod. ms. non principaliter, &c. filium Dei esse, sed consequenter & in secundo loco; principaliter autem, & non multo post, ut hominis filium, qua homo est, eundem

& Dei & hominis filium, denique, id est, Dei verbum. <sup>b</sup> Ergo, inquiunt, si Christus, &c. ] Caput hoc inscripsimus, Non tamen propterea Deum mortuum dicit. Quod ipsum tractavit etiam Tertullianus supra Tom. 3. lib. adversus Praxean cap. 29.

<sup>c</sup> Sed erroris semper est abrupta dementia, &c. ) Pulchra sententia, quod qui fidem legitimam reliquerunt, usque ad periculosa [ de minori nempe errore in alterum majorem ] descendunt. Supplemus autem paulo post ex Angl. cod. quando & in cæteris hominibus, qui non sunt caro tantummodo, sed caro & anima, caro quidem sola, &c.



& habitavit in nobis, qui non sine ullo magistro, atque interprete ex sese facile cognoscatur, non illud in Christo mortuum esse quod Deus est, sed illud in illo mortuum esse quod homo est? Quid enim si divinitas in Christo non moritur, sed carnis solius substantia extinguitur? quando & in ceteris hominibus, qui non sunt caro tantummodo, sed caro & anima; caro quidem sola incursum interitus mortisque patitur, extra leges autem interitus & mortis anima incorrupta cernatur? hoc enim & ipse Dominus hortans nos ad martyrrium & ad contemptum omnis humanæ potestatis, agebat: Ne timueritis eos qui corpus occidunt, animam autem occidere non possunt. Quod si anima immortalis occidi aut interfici non potest in quovis alio, licet corpus & caro sola possit interfici, quanto magis utique verbum Dei & Deus in Christo interfici omnino non potuit, cum caro sola & corpus occisum sit? Si enim hanc habet generositatem immortalitatis anima in quovis homine, ut non possit interfici, multo magis hanc habet potestatem generositatis verbi Dei, ut non possit occidi. Nam si potestas hominum ad interficiendam sacram Dei potestatem, & si crudelitas humana ad interficiendam animam deficit, multo magis ad Dei verbum interficiendum deficere debebit. Nam cum ipsa anima, quæ per Dei verbum facta est, ab hominibus non occiditur, multo magis utique verbum Dei perimi non posse credetur. Et si plus non potest hominum cruenta sævitia adversus homines, quam ut tantummodo corpus occidat, quanto magis utique in Christo non valebit, quam ut idem tantummodo corpus occidat: ut dum per hæc colligitur, non nisi hominem in Christo interfectum, appareat ad mortalitatem sermonem in loco non esse deductum. Nam si Abraham & Isaac & Jacob, quos homines tantummodo constat fuisse, manifestum est vivere (omnes enim, inquit, illi vivunt Deo, nec mors in illis animam perimit, quæ corpora ipsa dissolvit; jus enim suum exercere potuit in corpora, in animas exercere non valuit: aliud enim in illis mortale, & ideo mortuum, aliud in illis immortale, & ideo intelligitur non extinctum: ob quam causam vivere Deo, pronuntiati, & dicti sunt) multo magis utique mors in Christo adversus solam materiam corporis potuit valere, adversus divinitatem sermonis non potuit se exercere. Frangitur enim potestas mortis, ubi intercedit auctoritas immortalitatis. <sup>a</sup> Sed ex hac occasione, quia Christus non homo tantum, sed & Deus, divinarum litterarum sacris auctoritatibus adprobatur, alii hæretici erumpentes statum in Christo religionis concutere machinantur, hoc ipso patrem Deum volentes ostendere Christum esse, dum non homo tantum asseritur, sed & Deus promitur. Sic enim inquirunt, si unus esse Deus promitur, Christus autem Deus, ergo, inquirunt, si pater, & Christus est unus Deus: Christus Pater dicetur. In quo errare probantur Christum non noscentes, sed sonum nominis approbantes: nolunt enim illum secundam esse personam post patrem, sed ipsum patrem. Quibus quia facile respondetur, pauca dicentur. Quis enim non secundam filii post patrem agnoscat esse personam, cum legat dictum a patre consequenter ad filium, Faciamus hominem ad imaginem & similitudinem nostram, & post hæc relatum, Et fecit Deus hominem, ad imaginem Dei fecit illum. <sup>b</sup> Aut cum inter manus teneat: Pluit Dominus super Sodomam & Gomorrhæam ignem, & sulphur a Domino de cælo. Aut cum ad Christum, Filius meus es tu, ego hodie genui te: postula a me, & dabo tibi gentes hæreditatem tuam, & possessionem tuam terminos terræ. Aut cum etiam ille desideratus scriba ait: Dixit Dominus Domino meo, sede a dextris meis, donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum. Aut cum Esaia prophetias explicans, invenit positum sic: Hæc dicit Dominus Christo meo Domino. Aut cum legit, Non descendi de cælo ut faciam voluntatem meam, sed voluntatem ejus qui misit me. Aut dum invenit positum: Quoniam qui me misit, major me est. Aut cum considerat scriptum, <sup>c</sup> Eo ad patrem meum & patrem vestrum, Deum meum & Deum vestrum. Aut quando habet cum ceteris conlocutum, Sed in lege vestra scriptum est, quia duorum testimonium verum est, ego de me testificor, & testificatus est de me qui me misit pater. Aut quando vox de cælo redditur, Et honorificavi, & honorificabo. Aut quando a Petro respondetur & dicitur, Tu es filius Dei vivi. Aut quando ab ipso Domino sacramentum hujus revelationis approbatur, & dicitur, Beatus es Simon Barjona, quoniam hoc tibi non revelavit

Gen. 1.  
Gen. 19.  
Psalm. 2.

Psal. 109.  
Isai. 45.  
Joan. 9.  
Ibid. 14.  
Ibid. 20.  
Ibid. 8.  
Ibid. 12.  
Matt. 17.  
Ibidem.  
Joan. 17.

Ibid. 11.  
Ibid. 17.

<sup>a</sup> Sed ex hac occasione, &c.] Titulum capiti huic imposuimus, Adversus Sabellianos, quod alius sit Pater, alius filius, ex scripturis. Quod ipsum tractatur a Tertulliano, sæpe citato libro adv. Praxean [a quo virus suum hauserunt Sabelliani] potissimum cap. 4. 11. 12. & 21. ac sequentibus, ex iisdem quæ hic citantur & aliis compluribus scripturis.

<sup>b</sup> Aut quum inter manus teneat: Pluit Dominus super Sodomam, &c.] Sic prorsus legimus ex ms. Angl. cod. pro Deus, cum 70. Gen. 19. & Tertulliano. De Proverbio vero inter manus tenere, vide nostra Prolegomena. Supplemus vero in eodem ms. cod. filius meus es tu, quia sic Psalm. 2. legitur ab omnibus. Item mox, Aut quum etiam ille deside-

ratus scriba ait: Dixit Dominus Domino meo, ubi iterum legimus, Dixit, pro Dicit, quia Psalm. 109. omnes etiam Tertul. illud legunt. Iterum, invenit positum, sic: Hæc dicit Dominus Christo meo Domino, tum quod sic legatur Isa. 45. etiam juxta Tertul. tum quod, nisi sic legatur, ad institutum nihil faceret. Denique, Aut dum invenit positum: Quoniam qui me misit, major me est.

<sup>c</sup> Eo ad Patrem meum & Patrem vestrum, &c.] Hic ab aliis omnibus & Tertulliano differt, [ex quo etiam convincitur illius hunc librum non esse] quod legat, Eo, pro eo quod illi Ascendo sicuti etiam in eo quod vertit, Et honorificavi & honorificabo. Denique quod legat, quoniam hoc tibi non revelavit caro & sanguis.



A vit caro & sanguis, sed pater meus qui in coelis est. Aut quando ab ipso Christo exprimitur, Pater clarifica me eo honore quo fui apud te antequam mundus fieret. Aut cum ab eodem dicitur, Pater sciebam quia semper me audis, verum propter circumstantes dixi, ut credant quia tu me misisti. Aut cum definitio regulæ ab ipso Christo collocatur, & dicitur, Hæc est autem vita æterna, ut sciant te unum & verum Deum, & quem misisti Jesum Christum. ego te honorificavi super terram, opus perfeci quod dedisti mihi. Aut cum item ab eodem asseritur, & dicitur, Omnia mihi tradita sunt a patre meo. Aut cum sedere ad dextram patris, & a Prophetis & Apostolis approbatur, Et satis longum facio, si enisus fuero omnes omnino ad hanc partem voces congregare, quandoquidem non tam veteris quam etiam novi Testamenti scriptura divina ubique ostendat, illum ex patre natum, per quem facta sunt omnia, & sine quo factum est nihil, qui obedierit semper patri, & obediat, semper habentem rerum omnium potestatem, sed qua traditam, sed qua concessam, sed qua a patre proprio sibi indultam. Quid enim tam evidens potest esse, hunc non patrem esse, sed filium, quam quod obediens Patri Deo proponitur, ne si pater esse credatur, alteri jam Deo patri Christus subiectus esse dicatur. <sup>a</sup> Sed quia frequenter intendunt illum nobis locum quo dictum sit, Ego & pater unum sumus, & in hoc illos æque facile vincemus. Si enim erat, ut hæretici putant pater Christus, oportuit dicere, ego & pater unus sum. At cum ego dicit, deinde patrem infert dicendo, ego & pater, proprietatem personæ suæ, id est filii, a paterna auctoritate discernit atque distinguit, non tantummodo de sono nominis, sed etiam de ordine dispositæ potestatis. Qui potuisset dicere ego pater, si patrem se esse meminisset. Et quia dixit unum, intelligant hæretici quia non dixit unus. <sup>b</sup> Unum enim neutraliter positum, societatis concordiam, non unitatem personæ sonat. Unum enim non unus esse dicitur, quoniam nec ad numerum refertur, sed ad societatem alterius expromitur. Denique adjicit dicens, sumus, non sum, ut ostenderet per hoc quod dixit, sumus, & pater, duas esse personas. Unum autem quod ait, ad concordiam, & eandem sententiam, & ad ipsam charitatis societatem pertinet, ut merito unum si pater & filius per concordiam, & per amorem, & per dilectionem. Et quoniam ex patre est, quicquid illud est, filius est, manente tamen distinctione, ut non sit pater ille qui filius, quia nec filius ille qui pater est. Nec enim, sumus, addidisset, si unum se & solitarium patrem, filium factum esse meminisset. Denique novit hanc concordiam unitatem & Apostolus Paulus, cum personarum tamen distinctione. Nam cum ad Corinthios scriberet, Ego, inquit, plantavi, Apollo rigavit, sed Deus incrementum dedit. Itaque neque qui plantat, est quicquam, neque qui rigat, sed qui incrementum dat Deus, Qui autem plantat, & qui rigat, unum sunt. Quis autem non intelligat alterum esse Apollo: alterum Paulum, non eundem atque ipsum Apollo pariter & Paulum. Denique & diversa uniuscujusque sunt officia prolata: alter enim qui plantat, & alter qui rigat: hos tamen duos, non quod unus sit, sed quod unum sint, proposuit Apostolus Paulus, ut alter quidem sit Apollo, alter vero Paulus, quantum ad personarum distinctionem pertinet, unum ambo sint. Nam quando duorum una sententia est, veritas una est, fides una est, una atque eadem religio est, unus etiam Dei timor est, unum sunt etiam si duo sint, ipsum sunt dum ipsum sapiunt. Etenim quos personæ ratio invicem dividit, eosdem rursus invicem religionis ratio conducit. Et quamvis idem atque ipsi non sint, dum idem sentiunt, ipsum sunt, & quum duo sint, unum sunt: habentes in fide societatem, etiam si generant in personis diversitatem. Denique: quum ad has voces Domini imperitia fuisset Judaica commota, & temere adusque saxa succensa, ita ut discurrerent, & dicerent, Non te lapidamus propter bonum opus, sed propter blasphemiam, & quia tu cum hominibus, facis te Deum: distinctionem posuit Dominus in ratione reddenda, quomodo se Deum dixisset, Quem pater sanctificavit, inquit, & misit in hunc mundum, vos dicitis quia blasphemat, quia dixi, filius Dei sum: etiam hic patrem habere se dixit. Filius est, ergo non pater: patrem enim confessus se fuisset, si patrem se esse meminisset: & sanctificationem se a suo patre esse proponit. <sup>c</sup> Dum ergo accipit sanctificationem a patre, minor patre est: minor autem patre consequenter est, sed filius. pater enim si fuisset, sanctificationem dedisset, non accepisset, & nunc autem profitendo se accepisse sanctificationem a patre;

Luc. 10.  
Psalm. 109.  
& Mat. 16.  
& Hebr. 1.

CAP. XXII.  
Joan. 10.

1. Cor. 3.

Joan. 10.

Ibidem.

<sup>a</sup> Sed quia frequenter, &c.] Inscriptionem huic capiti fecimus, Nihil pro illis facere: Ego & Pater unus sumus. Quod ipsum tractatur a Tertullian. dicto lib. advers. Præxæan. cap. 24. Sive autem legas cum exc. At, & discernit atque distinguit, non refert.

<sup>b</sup> Unum enim neutraliter positum, &c.] In hoc non satis circumspicte scribit, quod nullam essentiam Patris & filii communionem adferat; vel in hoc Tertullian. imitatus præterquam quod asserat etiam exemplum ex Apostolo 1. Corint. 3. unitati essentiam veluti contrarium; in quo certe hallucinatum fuisse Auctorem non vereor dicere, quum postea Ec-

clesia in diversis Conciliis diversum definiverit. Legimus autem cum Dn. Latinio, Unum autem quod ait, ad concordiam, &c. pertinet, pro pertinere. Castigamus etiam post aliquot lineas, dum idem sentiunt, ipsum sunt, pro ipsi, ex ms. Angl. cod.

<sup>c</sup> Dum ergo accipit sanctificationem a Patre, minor Patre est, &c.] Debet etiam commode iste intelligi locus ut illud, minor Patre, ad humanam referatur naturam. Supplemus vero mox, Et nunc autem profitendo se accepisse sanctificationem a Patre, hoc ipso, quo patre se minorem, accipiendo ab ipso sanctificationem, probat, filium se esse, ex cod. Angl. ms.



patre; hoc ipso, quo patre se minorem, accipiendo ab ipso sanctificationem probat filium A  
se esse, non patrem monstravit. Missum præterea se esse dicit, ut per hanc obedientiam  
qua venit Dominus Christus missus, non pater, sed filius probetur, qui misisset uti-  
que si pater fuisset. Missus autem non fuit pater, ne pater subditus alteri Deo dum mit-  
tatur: probaretur. Et tamen post hæc adjicit, quod omnem omnino ambiguitatem dissol-  
veret, & totam controversiam erroris extingueret, ait enim in ultima parte sermonis:  
Vos dicitis quia blasphematis, quia dixi, filius Dei sum. Ergo si evidenter filium Domi-  
nus se non patrem esse testatur, magnæ temeritatis & ingentis est furoris exemplum, con-  
tra ipsius Christi Domini testimonium controversiam divinitatis & religionis agitare, &  
Christum Jesum Patrem esse dicere, quum animadvertat illum non patrem se, sed filium  
comprobasse. <sup>a</sup> Quod si de cælo missus a patre est, non utique homo tantum est: homo  
enim, ut diximus, de cælo venire non potuit. Non igitur ibi ante homo fuit, sed illucascen- B  
dit ubi non fuit. Descendit autem Dei verbum quod ibi fuit. Verbum inquam Dei, & Deus  
per quem facta sunt omnia, & sine quo factum est nihil. Non igitur homo inde sic de cælis venit,  
sed Dei sermo, id est Deus, inde descendit. Si homo tantummodo Christus, quomodo ait: <sup>b</sup> Etsi  
ego de me testificor, verum est testimonium meum: quia scio unde venerim & quo eam;  
vos ignoratis unde venerim, aut quo eam; vos secundum carnem judicatis? Ecce & hic  
illuc se dicit rediturum unde se testificatur ante venisse, missum scilicet de cælo. Descen-  
dit ergo unde venit, quo modo illuc vadit unde descendit? Ex quo si homo tantummodo  
Christus esset, non inde venisset: atque ideo nec illuc abiret, quoniam non inde venisset.  
Veniendo autem inde unde homo venire non potest, Deus se ostendit venisse. Sed enim  
hujus ipsius descensionis ignari, & imperiti Judæi, hæredes sibi hæreticos istos reddiderunt,  
quibus dicitur: Vos ignoratis unde veniam, & quo eam; vos secundum carnem judicatis. C  
Tam ista quam Judæi carnalem solam esse Christi nativitatem tenentes, nihil aliud Chri-  
stum esse quam hominem crediderunt, non considerantes illud, quoniam cum de cælo ho-  
mo non potuerit venire, ut merito illuc posset redire, Deum esse qui inde descenderit,  
unde homo venire non potuerit. Si homo tantummodo Christus, quomodo dicit: Vos ex  
inferioribus estis, ego de sursum sum: vos de hoc mundo estis, ego non sum de hoc mun-  
do. Ideo autem si omnis homo ex hoc mundo est, & ideo in hoc mundo est Christus, an  
homo tantummodo est? Absit. Sed considera quod ait, Ego non sum de hoc mundo.  
Numquid ergo mentitur, cum ex hoc mundo sit, si homo tantummodo sit? Aut si non  
mentitur, non est ex hoc mundo. Non ergo homo tantummodo est, quia ex hoc mundo  
non est. Sed ne lateret quis esset, expressit unde esset: Ego, inquit, de sursum sum, hoc  
est de cælo, unde homo venire non potest; non enim in cælo factus est. Deus est ergo D  
qui de sursum est, & idcirco de hoc mundo non est: quamquam etiam quodammodo ex  
hoc mundo est, unde non Deus tantum est Christus, sed & homo. Ut merito quomodo  
non est ex hoc mundo, secundum verbi divinitatem, ita ex hoc mundo sit secundum su-  
scepti corporis fragilitatem homo est enim cum Deo junctus, & Deus cum homine copu-  
latus. <sup>c</sup> Sed idcirco nunc hic Christus in unam partem solius divinitatis incubuit, quo-  
niam cæcitas Judaica solam in Christo partem carnis aspexit, & inde in præsentī loco si-  
lento præterita corporis fragilitate quæ de mundo est, de sua sola divinitate locutus est,  
quæ de mundo non est: ut in quantum illi inclinaverant, ut hominem illum tantummo-  
do crederent, in tantum illos Christus posset ad divinitatem suam considerandam trahere,  
ut se Deum crederent, volens illorum incredulitatem circa divinitatem suam omīssa inte-  
rim commemoratione fortis humanæ solius divinitatis oppositione superare. Si homo tan-  
tummodo Christus, quomodo dicit, <sup>d</sup> Ego ex Deo prodii, & veni, cum constet homi-  
nem a Deo factum esse, non ex Deo processisse: ex Deo autem homo quomodo non pro-  
cessit, sic Dei verbum processit, de quo dictum est: Eructavit cor meum verbum bonum?  
Quod quoniam ex Deo est, merito & apud Deum est. Quodque quia non otiose prola-  
tum est, merito omnia facit. Omnia enim per ipsum facta sunt, & sine ipso factum est  
nihil. Sed enim hoc verbum, per quod facta sunt omnia. Et Deus, inquit, erat ver-  
bum. Deus ergo processit ex Deo, dum qui processit sermo Deus est, qui processit ex  
Deo. Si homo tantummodo Christus, quomodo ait: Si quis verbum meum servaverit,  
mortem non videbit in æternum? Mortem in æternum non videre, quid aliud quam im-

morta-

<sup>a</sup> Quod si de cælo missus est, &c. ] Caput hoc inscripsimus, Verbis aliis Christi, Deum ipsum probari. Atqui etiam ibi: ut diximus, adludit ad cap. 14. supra, ubi latius citavit locum Joan. 3.

<sup>b</sup> Etsi ego de me testificor, &c. ] Sic castigamus ex cod. ms. Angl. pro Si, quia illud legitur secundum editiones omnes Joan. 8. In qua scriptura variat ab aliis, legens, Unde venerim & quo eam, ubi supplemus, vos ignoratis unde venerim, aut quo eam, vos secundum carnem judicatis, quum mox idipsum explicatur. Item in illo, vos ex inferioribus

estis, ego de sursum sum, differt a vulgato Latino Interprete. Sive autem legas post aliquot lineas, unde non Deus tantum est Christus, cum exc. sive cum ms. Angl. sit Christus, perinde est.

<sup>c</sup> Sed idcirco nunc hic Christus in unam partem, &c. incubuit, &c. ] De hoc proverbio vide nostra Prolegomena.

<sup>d</sup> Ego ex Deo prodii & veni, &c. ] Truncatim citat, retinens quod pro instituto faciebat, illud Joan. 16. Ego a Deo exivi, exivi a patre, & veni in mundum. Supplemus autem Quodque quia non otiose prolatum est.



- A mortalitas est? Immortalitas autem divinitati socia est, quia & divinitas immortalis est & immortalitas divinitatis fructus est. Sed enim omnis homo mortalis est, immortalis autem ex mortali non potest esse. Ergo ex Christo homine mortali immortalitas non potest nasci. Sed qui verbum custodierit, inquit, meum, mortem non videbit in æternum. Ergo verbum Christi præstat immortalitatem, & per immortalitatem præstat divinitatem. Quod si non potest exhibere ut immortalem alterum faciat ipse mortalis, hoc autem Christi verbum exhibet, pariter & præstat immortalitatem: non utique homo tantum est, qui præstat immortalitatem, quam, si tantummodo homo esset, præstare non posset: præstando autem divinitatem per immortalitatem, Deum se probat, divinitatem porrigendo, quam nisi Deus esset, præstare non posset. Si homo tantummodo Christus, quomodo, inquit, <sup>Ibidem.</sup> a Ante Abraham ego sum? Nemo enim hominum ante eum potest esse, ex quo ipse est, <sup>Ibidem.</sup>
- B nec potest fieri ut quicquam prius fuerit ante illum ex quo ipsam originem sumpsit? Sed enim Christus cum ex Abraham sit, ante Abraham esse se dicit. Aut mentitur igitur, & fallit, si ante Abraham non fuit, qui ex Abraham fuit. Aut non fallit, si etiam Deus, est, dum ante Abraham fuit. Quod nisi fuisset, consequenter cum ex Abraham fuisset, <sup>Joan. 10.</sup> ante Abraham esse non posset. Si homo tantummodo Christus, quomodo ait: Et ego agnoscam eas, & sequuntur me meæ, & ego vitam æternam do illis, & numquam peribunt in perpetuum. Sed enim cum omnis homo mortalitatis sit legibus alligatus, & idcirco in perpetuum se ipse servare non posset, multo magis in perpetuum alterum servare non poterit. At in perpetuum se Christus repromittit salutem daturum. Quam si non dat, mendax est: si dat, Deus est. Sed non fallit, dat enim quod repromittit. Deus est ergo, qui salutem perpetuam porrigit, quam homo qui seipsum servare non potest, alteri præstare non poterit. <sup>Ibidem.</sup> b Si homo tantummodo Christus, quid est quod ait. Ego & pater unum sumus? Quomodo enim ego & pater unum sumus, si non & Deus est, & filius, qui idcirco unum potest dici, dum ex ipso est, & dum filius ejus est, & dum ex ipso nascitur, dum ex ipso processisse reperitur, per quod & Deus est? Quod cum invidiosum Judæi putassent, & blasphemum credidissent, eo quod se ostenderat his sermonibus Christum esse Deum, ac propterea ad lapides concurrissent, & saxorum ictibus injicere gestissent, exemplo & testimonio scripturarum adversarios suos fortiter refutavit. Si illos, inquit, dixit Deos ad quos verba facta sunt, & non potest solvi scriptura, Quem pater sanctificavit, & misit in hunc mundum, vos dicitis quia blasphemus, quia dixi: filius Dei sum ego? quibus vocibus neque se negavit Deum, quinimmo Deum se esse firmavit. Nam quia sine dubitatione Dei esse dicuntur ad quos verba facta sunt, multo magis hic <sup>Ibidem.</sup>
- D Deus qui melior illis omnibus invenitur. Et nihilominus calumniosam blasphemiam dispositione legitima congruenter refutavit: Deum enim se sic intelligi vult, ut filium Dei: & non ipsum patrem vellet intelligi. Missum enim se esse dixit, & multa opera se ex patre ostendisse monstravit, ex quo non patrem se, sed filium esse intelligi voluit: & in ultima parte defensionis, filii non patris fecit mentionem dicendo: Vos dicitis quia blasphemus, quia dixi filius Dei sum. Ita quod ad crimen blasphemiae pertinet, filium se non patrem dicit, quod autem ad divinitatem spectet ipsius, ego & pater unum sumus dicendo, filium se esse & Deum probavit. Deus est ergo: Deus autem sic, ut filius sit non pater. [ Si homo tantummodo Christus, quomodo ipse dicit: Et omnis qui videt & credit in me, non morietur in æternum? Sed enim qui in hominem solitarium credit & nudum, maledictus dicitur: Hic autem qui credit in Christum, non maledictus, sed in æternum non moriturus refertur. Ex quo si aut homo est tantum, ut hæretici volunt, quomodo quisquis in eum credit, non morietur in æternum, quum maledictus esse teneatur qui confidit in homine? aut si non maledictus, sed potius ad æternæ vitæ consecutionem, ut legitur, destinatus, non homo tantummodo Christus, sed & Deus in quem qui credit, & maledictionis periculum deponit, & ad fructum justitiæ accedit. Si homo tantummodo Christus; quomodo Paracletum dicit de suo esse sumpturum quæ nuntiaturus sit? neque enim Paracletus ab homine quicquam accipit, sed homini scientiam Paracletus porrigit: nec futura ab homine Paracletus discit, sed de futuris hominem Paracletus instruit. Ergo aut non accepit Paracletus a Christo homine quod nuntiet, quoniam Paracleto homo nihil poterit dare a quo ipse homo debet accipere, & fallit in præsentis loco Christus, & decipit: quum Paracletum a se homine accepturum quæ nuntiet dicit, aut non nos fallit, sicut nec fallit, & accepit Paracletus a Christo quæ nuntiet. <sup>Cap. xxiv. Joan. 6.</sup> <sup>Joan. 16.</sup>

a Ante Abraham ego sum, &c. ] Hic etiam non integre citat ex cap. 8. Joan. sicut etiam illud Joan. 10. nulla ovium mentione facta, de quibus loquitur Christus, & ego agnosco eas, &c. Differt vero ab alijs in illo Joan. 10. ad quod verba facta sunt. quum illi legant: ad quos sermo Dei factus est.

b Si homo tantummodo Christus; &c. ] Titulum novum

non addimus, quia ejusdem est argumenti caput istud. At qui neque etiam ad verbum erat in illud Christi Joan. 6. Et omnis qui videt & credit in me, non morietur in æternum, quia ibi legitur: ut omnis qui videt filium, & credit in eum, habeat vitam æternam. Et postea: Si quis manducaverit ex hoc pane, vivet in æternum.



*Lege causi.* **tiet.** <sup>a</sup> Sed si a Christo accepit quæ nuntiet: major ergo jam Paracleta Christus est: quoniam nec Paracletus a Christo acciperet, nisi minor Christo esset. minor autem Christo Paracletus, Christum etiam Deum esse hoc ipso probat, a quo accepit quæ nuntiat, ut testimonium Christi divinitatis grande sit, dum minor Christo Paracletus repertus, ab illo sumit quæ ceteris tradit. Quandoquidem si homo tantummodo Christus, a Paracleta Christus acciperet quæ diceret, non a Christo Paracletus acciperet quæ nuntiaret. Si homo tantummodo Christus, quare credendi nobis talem regulam posuit, quo diceret, Hæc est autem vita æterna: ut sciant te unum & verum Deum, & quem misisti Jesum Christum. Si nolisset se etiam Deum intelligi, cur addidit, & quem misisti Jesum Christum, nisi quoniam & Deum accipi voluit: quoniam si se Deum noller intelligi, addidisset, & quem misisti hominem Jesum Christum: nunc autem neque addidit, nec se hominem nobis tantummodo Christus tradidit, sed Deo junxit, ut & Deum per hanc conjunctionem, sicut est, intelligi vellet. Est ergo credendum secundum præscriptam, in Dominum unum verum Deum, & in eum quem misit, Jesum Christum consequenter, qui se nequaquam patri, ut diximus, junxisset, nisi Deum quoque intelligi vellet; separasset enim ab eo, si Deum intelligi se nolisset: inter homines enim tantummodo se collocasset, si hominem se esse tantummodo sciret, nec cum Deo junxisset, si se non & Deum nosset: nunc & de homine tacet, quoniam hominem illum nemo dubitat, & Deo se jungit merito, ut credituris divinitatis suæ formulam poneret. Si homo tantummodo Christus, quomodo dicit: Et nunc honorifica me gloria quam habebam apud te priusquam mundus esset. Si antequam mundus esset, gloriam habuit apud Deum, & claritatem tenuit apud patrem, ante mundum fuit: nec enim habuisset gloriam, nisi ipse prius fuisset, qui gloriam posset tenere. Nemo enim habere aliquid poterit, nisi ante ipse fuerit qui aliquid tenet. Sed enim Christus habet gloriam ante mundi institutionem, ergo ante institutionem mundi fuit. Nisi enim ante institutionem mundi esset, ante mundi institutionem gloriam habere non posset, quum ipse non esset. Sed enim homo gloriam ante mundi institutionem habere non potuit, qui post mundum fuit: Christus autem habuit, ante mundum igitur fuit: non igitur homo tantummodo fuit, qui ante mundum fuit. Deus est igitur, quoniam ante mundum fuit, & gloriam ante mundum tenuit. <sup>b</sup> Nec prædestinatio ista dicatur, quoniam nec posita est. aut addant hoc qui hoc putant: sed vix est adjicientibus, quomodo & detrahentibus positum. non potest ergo dici quod non potest adjici. Sublata ergo prædestinatione quæ non est posita, in substantia fuit Christus ante mundi institutionem. Verbum est enim per quod facta sunt omnia, & sine quo factum est nihil. Quoniam & si in prædestinatione dicitur gloriosus, & ante mundi institutionem fuisse prædestinationem, ordo serveretur, & ante hunc erit multus numerus hominum in gloriam destinatus. Minor enim per istam destinationem Christus ceteris intelligetur, quibus posterior denotatur. nam si hæc gloria in prædestinatione fuit, prædestinationem istam in gloriam novissimus Christus accepit: ante enim prædestinatus Adam esset cerneretur, & Abel, & Enoch, & Noe, & Abraham, & reliqui ceteri. Nam cum apud Deum, & personarum & rerum omnium ordo digestus sit, ante hanc prædestinationem Christi in gloria multi prædestinati fuisse dicentur. Et hoc pacto minor ceteris hominibus Christus esse deprehenditur; qui melior & major, & antiquior ipsis quoque angelis invenitur. Aut hæc igitur omnia tollantur, ut Christo divinitas non auferatur: aut si hæc tolli non possunt, Christo ab hæreticis divinitas propria reddatur. [<sup>c</sup> Quid si Moyses hanc eandem regulam veritatis exsequitur, & hoc in principio suarum nobis tradidit litterarum, quo discamus omnia creata & condita esse per Dei filium, hoc est, per Dei verbum: id enim dicit quod Joannes, quod ceteri, immo & Joannes & ceteri ab hoc intelliguntur accepisse quod dicant. Si enim Joannes dicit, Omnia per ipsum facta sunt, & sine ipso factum est nihil, Prophetes autem refert: Dico ego opera mea regi: Moyses autem introducit præcipientem Deum ut lux fiat, in primis cælum firmetur, aquæ congregentur, arida ostendatur, fructus secundum semina provocetur, animalia producantur, luminaria in cælo atque astra ponantur: non alium ostendit tunc adfuisse Deo, cui præciperentur hæc opera ut fierent, nisi eum

*Joan. 1.**Heb. 1.  
CAP. XXV.**Joan. 1.  
Psalm. 44.  
Gen. 1.*

<sup>a</sup> Sed si a Christo accepit quæ nuntiet, &c.) Gagnæus substituerat, ut ab hæretici Pneumatomachon Auctorem adferret, Sed si a Christo accepit quæ nuntiet, non est homo tantummodo Christus, a quo accepit Paracletus Deus non minor, quoniam nec Paracletus a Christo acciperet, nisi Deus esset Christus, Christus ergo se Deum esse hoc ipso probat, quod ab eo accepit Paracletus quæ nuntiat; ut testimonium Christi divinitatis, grande sit, tum ab illo Paracletus sumit quæ ceteris tradit. verum lectionem excusorum codicum, quam edidit Gelenius, habet etiam Anglicus codex; & nominatim propter hunc locum [uti in Argumento adnotavimus] hæreticus vocatur hic liber a B. Hieronymo.

<sup>b</sup> Nec prædestinatio ista dicatur, &c.) Non negat Christi prædestinationem, quum legatur Roman. 1. Qui prædestinatus est filius Dei, sed dumtaxat vult Joan. 17. illud. Et nunc bono-

rifica me gloria quam habebam apud te antequam mundus fieret, ad prædestinationem Christi proprie non referri; & ut de illa intelligatur, tamen æque ex eo loco probari Christum Deum esse, non hominem tantum; quod ejus prædestinatio præcedat prædestinationem Adam, Abel, Enoch, Noe, & Abraham, qui tamen ante hominem Christum censentur. Proinde rectius Anglicus ms. cod. minor enim per istam destinationem [seu potius prædestinationem] Christus ceteris intelligitur, quam exc. intelligitur. Ex eodem legimus, aut si hæc tolli non possunt. pro eo quod exc. aut si hæc in prædestinatione tantum dici non possunt.

<sup>c</sup> Quid si Moyses hanc eandem regulam, &c.) Huic capiti inscriptionem fecimus, Christum Deum probari, etiam ex initio Geneseos Moysi, & Evangelii Joannis. Castigamus autem ex Anglic. ms. cod. quo discamus, pro dicamus.



A cum per quem facta sunt omnia, & sine quo factum est nihil. Ac si hic verbum Dei est, nam cruciavit cor meum verbum bonum, ostendit in principio verbum fuisse, & verbum hoc apud patrem fuisse, Deum præterea verbum fuisse. Omnia per ipsum facta esse: sed enim hoc verbum caro factum est, & habitavit in nobis, Christus scilicet filius Dei, quem dum & postmodum secundum carnem hominem accipimus & ante mundi institutionem Dei verbum & Deum videmus, merito secundum institutionem veteris & novi testamenti, & Deum & hominem Christum Jesum, & credimus & tenemus. Quid si idem Moyses introducit dicentem Deum: Faciamus hominem ad imaginem & similitudinem nostram? Et infra: Et fecit Deus hominem, ad imaginem Dei fecit illum, masculum & foeminam fecit eos? Si ut jam docuimus Dei filius est, per quem facta sunt omnia; utique Dei filius est, per quem etiam homo institutus est, propter quem facta sunt omnia. Sed enim Deo præcipiente ut homo fiat, Deus refertur esse qui hominem facit: facit autem hominem Dei filius, verbum scilicet Dei per quem facta sunt omnia, & sine quo factum est nihil. Hoc autem verbum caro factum est, & habitavit in nobis, ergo Christus est Deus. Per Christum igitur homo factus est, ut per Dei filium. Sed Deus hominem ad imaginem Dei fecit, Deus est ergo qui fecit hominem ad imaginem Dei, Deus ergo Christus est: ut merito nec veteris Testamenti circa personam Christi vacillet auctoritas, dum novi Testamenti manifestatione fulcitur: nec novi Testamenti intercepta sit potestas, dum radicibus Testamenti ejusdem nititur veritas. Ex quo, qui Christum Dei filium & hominis, tantummodo præsumunt hominem, non & Deum, contra Testamentum & verus & novum faciunt, dum & veteris & novi Testamenti auctoritatem veritatemque corrumpunt. <sup>a</sup> Quid si idem Moyses ubique introducit Deum patrem immensum atque sine fine, non qui loco cludatur, sed qui omnem locum cludat: nec eum qui in loco sit, sed potius in quo omnis locus sit: omnia continentem & cuncta complexum, ut merito nec descendat, nec ascendat, quoniam ipse omnia & continet & implet: & tamen nihilominus introducit Deum descendentem ad turrem quam ædificabant filii hominum considerare quærentem, & dicentem: Venite, & mox, descendamus & confundamus illic ipsorum linguas, ut non audiat unusquisque vocem proximi sui. Quem volunt hic Deum descendisse ad turrem illam, & homines tunc illos visitare quærentem? Deum patrem? Ergo jam loco clauditur. Et quomodo ipse omnia complectitur? Aut numquid angelum cum angelis dicit descendentem: & dicentem: <sup>b</sup> Venite, & mox, descendamus & confundamus illic ipsorum linguas? Sed enim in Deuteronomio advertimus retulisse Deum hæc, Deumque dixisse ubi ponitur; Cum disseminaret filios Adam, statuit fines gentium juxta numerum angelorum Dei. Neque ergo pater descendit ut res indicat, neque angelus ista præcepit ut res probat. Superest ergo, ut ille descenderit, de quo Apostolus Paulus: Qui descendit, ipse est qui ascendit super omnes cælos, ut impleret omnia, hoc est, Dei filius, Dei verbum. Verbum autem Dei caro factum est & habitavit in nobis, hic erit Christus: Deus ergo pronuntiabitur Christus. <sup>c</sup> Ecce idem Moyses refert alio in loco; quod Abraham visus sit Deus. Atquin idem Moyses audit a Deo, quod nemo hominum Deum videat, & vivat. Si videri non potest Deus, quomodo visus est Deus? Aut si visus est, quomodo videri non potest. Nam & Joannes: Deum nemo (inquit) vidit unquam. Et Apostolus Paulus: Quem vidit hominum nemo, nec videre potest. Sed non utique scriptura mentitur: Ergo vere visus est Deus. Ex quo intelligi potest, quod non pater visus sit, qui nunquam visus est, sed filius, qui & descendere solitus est, & videri quia descenderit. Imago est enim invisibilis Dei, ut mediocritas & fragilitas conditionis humanæ, Deum patrem videre aliquando jam tunc adsuesceret in imagine Dei, hoc est in filio Dei. Gradatim enim & per incrementa fragilitas humana nutrir debuit, per imaginem ad istam gloriam, ut Deum patrem videre posset aliquando. Periculosa sunt enim quæ magna sunt, si repentina sunt. Nam etiam lux Solis subita post tenebras, splendore nimio infueris oculis non ostendet diem, sed potius faciet cæcitatem. Quod ne in damnum humanorum contingat oculorum, paulatim disruptis & dissipatis tenebris, ortus luminaris istius mediocribus incrementis fallenter adfurgens oculos hominum sensim adsuefacit ad totum orbem suum ferendum per incrementa radiorum. Sic ergo & Christus, id est imago Dei, & filius Dei ab hominibus inspicitur, qua poterat videri. Et ideo fragilitas & mediocritas sortis humanæ per ipsum alitur, producit, educatur, ut aliquando Deum quoque ipsum patrem adsueta filium conspicer, possit ut est videre, ne majestatis ipsius repentino & intolerabili fulgore percussa intercipi possit, ut Deum patrem, quem semper optavit, vide-

Yyy re non

<sup>a</sup> Quid si idem Moyses ubique introducit, &c.] Quum nulum peculiarem locum Pentateuchi citet, quærat Lector curiosus, unde potissimum omnia hæc desumpta sint.

<sup>b</sup> Venite & mox descendamus, &c.] Hic iterum variat ab editione 70. Gen. 11. apud quem non repetitur, mox neque illic. Sicuti etiam in illo Deut. 32. Quum disseminaret.

<sup>c</sup> Ecce idem Moyses, &c.] Caput hoc inscripsimus, Chri-

stum Deum etiam inde probari, quod Abraham & Agar Deus visus legatur, nempe Gen. 18. juxta 70. ubi legitur apparuisse Deum Abraham ad quercum Mambre; de quo hic sub medio cap. latius, & de Agar, Gen. 16. & 21. cujus unam partem non multo post, & alteram sub finem cap. tractat. Supplemus autem post aliquot lineas ex Angl. ms. cod. qui tot modis Deus intelligitur adprobare.



Joan. 1.  
Gen. 16.

Esai. 9.

Gen. 18.

Gen. 19.  
Amos 4.

Gen. 19.  
Gen. 18.

Gen. 19.  
Joan. 1.

Joan. 8.  
Gen. 21.

re non possit. Ex quo filius est hic qui videtur, Dei autem filius Dei verbum est: Dei autem A  
verbum caro factum est, & habitavit in nobis, hic autem Christus est. Quæ malum ratio  
est ut dubitetur Deus dici, qui tot modis Deus intelligitur adprobari. <sup>a</sup> Ac, si & Agar ancil-  
lam Sarre de domo ejectam pariter & fugatam angelum convenit apud fontem aquæ in via Sur,  
fugæ causas interrogat atque accipit, & post hæc humilitatis consilia porrigit, spem præterea  
illi materni nominis facit, quodque ex utero ejus multum semen esset futurum spondet atque  
promittit, quod Hismael ex illa nasci haberet, & cum ceteris aperit locum habitationis ipsius  
actumque describit. Hunc autem angelum, & Dominum scriptura proponit & Deum: nam  
nec benedictionem seminis promississet, nisi angelus & Deus fuisset. Quærant quid in præsentī  
loco hæretici tractent, Pater fuit iste qui ab Agar visus est an non? quia Deus positus est. sed  
absit Deum patrem angelum dicere ne alteri subditus sit; cujus angelus fuerit. sed angelum  
dicent fuisse, Quomodo ergo Deus erit, si angelus fuit: quum non sit hoc nomen angelis un- B  
quam concessum? nisi quoniam ex utroque latere nos veritas in istam concludit sententiam,  
quia intelligere debeamus Dei filium fuisse, qui quoniam ex Deo est merito Deus, quia Dei fi-  
lius dictus sit: quoniam patri subditus & adnuntiator paternæ voluntatis est; magni consilii an-  
gelus pronuntiatus est. Ergo si hic locus neque personæ patris congruit, ne angelus dictus  
sit neque personæ angeli, ne Deus pronuntiatus sit: personæ autem Christi convenit ut & Deus  
sit, quia Dei filius est & angelus sit; quoniam paternæ dispositionis adnuntiator est, intelligen-  
re debent contra scripturas se agere hæretici, qui Christum quum dicant se & angelum credere,  
nolint etiam illud Deum pronuntiare, quem in veteri Testamento ad visitationem generis  
humani legunt sæpe venisse. Adhuc adjecit Moyses, <sup>b</sup> Abrahæ visum Deum apud quercum  
Mambre, sedente ipso ad ostium tabernaculi sui meridie: Et nihilominus cum tres conspexis- C  
set viros, unum ex illis Dominum nuncupasse: quorum cum pedes lavisset, cineritios panes  
cum butyro, & ipsius copia lactis offert, & ut hospites retenti vescerentur, hortatur. Post  
quæ & quod pater futurus esset, audit: & quod Sara uxor ejus paritura ex ipso filium esset, edi-  
fcit: & de exitu Sodomitarum, quæ merebantur pati, recognoscit: quod propter clamorem  
Sodomorum Deus descendisset, addiscit. Quo in loco si patrem volunt videri tunc fuisse cum  
angelis duobus hospitio receptum, patrem visibilem hæretici crediderunt. Si autem angelum,  
cum ex angelis tribus unus Dominus nuncupatur, cur quod non solet, angelus Deus dicitur,  
nisi quoniam ut Deo patri invisibilitas propria reddatur, & angelo propria mediocritas remit-  
tatur, non nisi Dei filius, qui & Deus est Abrahæ visus, & hospitio receptus esse credetur.  
Quod enim erat futurus, meditabatur in sacramento Abrahæ factus hospes apud Abrahæ filios  
futurus: cujus filiorum pedes ad probationem quod ipse esset, abluit: reddens in filiis jus ho-  
spitalitatis, quod aliquando illi sceneraverat pater. Unde & ne qua esset dubitatio quin iste D  
Abrahæ hospes fuisset in Sodomitarum exitu ponitur: <sup>c</sup> quoniam pluit Dominus super Sodo-  
mam, & Gomorrhæ, ignem: & sulphur a Domino de cælo. Sic enim & Prophetes ex per-  
sona Dei: <sup>d</sup> Subverti vos [inquit] sicut subvertit Dominus Sodomam, & Gomorrhæ. Do-  
minus ergo Sodomam subvertit, id est, Deus Sodomam subvertit; sed in subversione Sodo-  
morum Dominus pluit ignem a Domino. Hic autem Dominus visus est Abrahæ Deus: Deus  
autem hic hospes est Abrahæ, visus utique quia tactus: sed cum pater qua invisibilis, nec  
tunc utique visus sit, visus est, & hospitibus receptus, & acceptus est, qui solitus est tan-  
gi, & videri hic autem filius Dei, Dominus a Domino pluit super Sodomam & Gomorrhæ  
sulphur atque ignem. Hic autem Dei verbum est: verbum autem Dei caro factum est, &  
habitavit in nobis. Hic autem Christus est, non pater: igitur apud Abraham hospes, sed  
Christus fuit, nec tunc pater visus est: sed filius, visus autem est Christus. Merito igitur Chri-  
stus, & Dominus & Deus est, qui non aliter Abrahæ visus est, nisi quia ante ipsum Abraham  
ex patre Deo sermo generatus est. <sup>e</sup> Adhuc, inquit, idem angelus & Deus eandem Agar  
fugatam de domo Abrahæ cum puero consolatur, & visitat. Nam cum illa in solitudine ex-  
posuisset infantem, quia aqua defecisset ex utre, cumque puer ille clamasset, fletum, & plan-  
ctum levasset, & audivit (inquit scriptura) Deus vocem pueri de loco ubi erat. Cum Deum  
esse qui vocem infantis audivit retulisset, adjecit; Et vocavit angelus Domini ipsam

Agar

<sup>a</sup> Ac si & Agar, &c.] Quum legat Genes. 16, in via Sur. quod hodie non habetur in edit. 70. patet illum plus olim legisse. De Proverbiali vero formula, ex utroque latere nos veritatis in istam concludit sententiam, vide nostra Prolegomena, Supplemus mox; quoniam Patri subditus & denuntiator paternæ voluntatis est, ac, Ergo si hic locus.

<sup>b</sup> Abrahæ visum Deum apud quercum Mambre, &c.] In hac scriptura Gen. 18. prætermittit mentionem vituli quem fecit Abraham, & illis etiam vescendum apposuit.

<sup>c</sup> Quoniam pluit Dominus, &c.] Sicuti supra cap. 21. & hic castigamus, Dominus, & paulopost, Dominus a Domino. pro Deus, quod erat utrobique, tum quod illud ab omnibus legatur Gen. 19. tum quod mox subjungat, sed in subversione Sodomorum Dominus pluit ignem a Domino. Hic autem

Dominus visus est Abrahæ Deus, nempe uti præmissum est Genes. 18.

<sup>d</sup> Subverti vos, inquit, sicut subvertit Dominus Sodomam & Gomorrhæ, &c.] Posterior quidem hujus scripturæ pars invenitur Isai. 13. & Hier. 50. apud quos legitur, Deus, sed integra hæc scriptura legitur Amos 4. Ubi quum juxta 70. legatur *אֱלֹהִים*, id est, Dominus, id etiam hic legimus, pro Deus, eo quod addat Auditor, Dominus ergo Sodomam subvertit, id est, Deus. Interim Hebraice vox est Tetragrammaton.

<sup>e</sup> Adhuc inquit (nempe Moyses) idem angelus & Deus &c.] In hac scriptura variat etiam a 70. quod legat ipsam, Agar, &, exaudivi enim vocem pueri, pro eo quod illi, Exaudivit enim Deus, & quod omittat: manum ejus. Item in illo, & implevit utrem de puteo, & dedit puero.



- A Agar de cœlo, angelum referens esse quem Deum dixerat, & Dominum pronuntians esse, quem angelum conlocarat, quique angelus & Deus adhuc ipsi Agar promittit majora solatia, dicendo: Ne timueris, exaudivi enim vocem pueri de loco ubi erat. Surge, sume puerum, & tene: in gentem enim magnam faciam eum. Hic angelus, si angelus tantum est, cur hoc sibi vendicat, ut dicat: In gentem enim magnam faciam eum: cum hoc utique genus potentia Dei sit, angeli esse non possit. Ex quo etiam Deus confirmatur Deus esse qui hoc potest facere: quoniam ut hoc ipsum comprobetur, adjicitur per scripturam statim: Et aperuit Deus oculos ejus, & vidit puteum aquæ vivæ, & abiit, & implevit utrem de puteo, & dedit puero, & erat Deus cum puero. Si ergo hic Deus erat cum puero qui aperuit oculos Agar, ut videret puteum aquæ vivæ, & hauriret aquam propter urgentem sitis necessitatem: hic autem Deus e cœlo illam vocat angelus dictus: cum
- B superius vocem audiens clamantis pueri Deus esset potius, non alius intelligitur quam angelus esse pariter & Deus: quod cum patri competens & conveniens esse non possit, qui tantummodo Deus est: competens autem esse possit Christo, qui non tantummodo Deus, sed & angelus pronuntiatus est, manifeste apparet, non patrem ibi tunc loquutum fuisse ad Agar, sed Christum potius cum Deus sit, cui etiam angeli competit nomen: quippe cum magni consilii angelus factus sit, angelus autem sit, <sup>a</sup> dum exponit sinum patris, sicut Joannes edicit. Si enim ipse Joannes hunc eundem, qui sinum exponit patris, verbum dicit carnem factum esse, ut sinum patris posset exponere: merito Christus non solum homo est, sed & angelus; nec angelus tantum, sed & Deus per scripturas ostenditur, & a nobis hoc esse creditur, ne si non Christum tunc locutum ad Agar voluerimus accipere, aut angelum Deum faciamus, aut Deum Patrem omnipotentem inter angelos computemus. <sup>b</sup> Quid si & alio
- C in loco similiter legimus Deum angelum positum? <sup>c</sup> Nam cum apud uxores suas Liam atque Rachel Jacob de Patris illarum iniquitate quereretur, & cum referret quod jam in terram propriam remeare & reverti cuperet, somnii quoque sui interponebat auctoritatem, quo tempore refert sibi angelum Dei per somnium dixisse, Jacob, Jacob. Et ego, inquit, dixi: Quid est? Aspice, inquit, oculis tuis, & vide hircos & arietes ascendentes super oves & capras variatos & cineritios & aspersos. Vidi enim quæcunque tibi Laban fecit. Ego sum Deus qui visus sum tibi in loco Dei, ubi unxisti mihi illic stantem lapidem, & vovisti mihi illic votum: nunc ergo surge, & proficiscere de terra hac, & vade in terram nativitatis tuæ, & ero tecum. Si angelus Dei loquitur hæc ad Jacob, atque ipse angelus infert, dicens: Ego sum Deus qui visus sum tibi in loco Dei: non tantummodo hunc angelum, sed & Deum positum sine ulla hæsitazione conspiciamus, quique sibi votum refert ab Jacob destinatum esse in loco Dei, & non dicit in loco meo. Est ergo locus Dei, est & hic Deus: sed enim ibi simpliciter est in loco Dei positum, neque enim dictum est in loco angeli & Dei, sed tantummodo Dei: hic autem qui ista promittit, Deus atque angelus esse perhibetur: ut merito distinctio sit inter eum qui tantummodo Deus dicitur, & inter eum qui non Deus simpliciter, sed & angelus pronuntiatur. Ex quo si nullius alterius angeli potest hic accipi tanta auctoritas, ut Deum quoque se esse fateatur, & votum sibi factum esse testetur, nisi tantummodo Christi, cui non quia angelo tantum, sed quia Deo votum voveri potest, manifestum est non patrem accipi posse, sed filium Deum & angelum. Hic autem si Christus est, sicuti est, vehementer periclitatur, qui aut hominem Christum, aut angelum tantummodo dicit, subtracta illi divini nominis potestate, quam ex scripturarum cœlestium fide frequenter accepit, quæ illum & angelum frequenter & Deum dicunt. His omnibus etiam illud accedit, ut quomodo illum & angelum frequenter & Deum posuit scriptura divina, sic illum & hominem ponat & Deum, exprimens eadem scriptura divina quod erat futurus, & depingens jam tum in imagine quod habebat esse in substantiæ veritate. <sup>d</sup> Remansit enim, inquit, Jacob, solus, & luctabatur homo cum eo usque in mane; & vidit quoniam non potest adversus eum, & tetigit latitudinem femoris Jacob, cum in eum luctaretur & ipse cum eo, & dixit ei; Dimitte me, ascendit enim lucifer. Et ille dixit; Non te dimittam, nisi me benedixeris. Et dixit; Quod est nomen tuum? Et ille dixit, Jacob; dixitque ei: Non vocabitur jam nunc nomen tuum Jacob, sed Israel erit nomen tuum; quia invaluisti cum Deo, & cum hominibus potens es. Et adhuc adjicit; Et vocavit Jacob nomen loci illius, visio Dei. Vidi enim Deum facie ad faciem, & salva facta est anima mea. Ortusque est ei sol, mox transivit visionem

Yyy 2

Dei,

<sup>a</sup> Dum exponit sinum patris, sicut Joannes edicit, &c. Hic bis variat ab Evangelista Joanne, utpote quum legatur Joan. i. qui est in sinu patris, ipse enarravit. Legimus autem prorsus, ut sensus constet, Si enim ipse Joannes, &c. pro Sed, & supplimus, sed & angelus, ex ms. Angl. cod.

<sup>b</sup> Quid si & alio in loco, &c. Titulum huic capiti imposuimus, Quod etiam Jacob apparuerit Deus Dei filius.

<sup>c</sup> Nam quum apud uxores suas, &c. Hujus scripturæ verba melius distinxit & vertit ex Græco, Vide hircos &

arietes ascendentes super oves & capras variatos albos, & varios, & cineritios & adpersos, quam hodie vertit Latinus 70. Interpres, super oves & capras subalbas, & variatas, & cineratas sparsas. Castigamus vero, unxisti, ex ms. Angl. cod. pro erexisti

<sup>d</sup> Remansit enim, inquit, Jacob solus, &c. In hac scriptura Gen. 32. omittitur hic illud: & emarcuit latitudo femoris ejus; & vertitur, & i, jam nunc, pro eo quod Latinus 70. Interpres, ultra, & ei dos Dei, visio Dei, pro quo secundum illum: facies Dei; minus apte.



Dei, ipse vero claudicabat femore suo. Homo, inquit, luctabatur cum Jacob. Si homo solitarius, quis est iste? unde est quare cum Jacob contendit atque luctatur? quid intercesserat, quid factum fuerat: quæ ratio contentionis istius tantæ, tantique certaminis? quare præterea *Matt. 26, & 27.* Jacob, qui ad tenendum hominem cum quo luctabatur, fortior invenitur, & benedictionem ab eo quem detinebat postulat, quia jam lucifer oritur, ideo postulasse reperitur, nisi quoniam præfigurabatur contentio hæc inter Christum, & filios Jacob futura, quæ in Evangelio dicitur perfecta? Contra hunc enim hominem conluctatus est populus Jacob, in qua conluctatione potentior populus est Jacob repertus, quippe cum adversus Christum iniquitatis suæ victoriam sit consecutus, quo in tempore propter facinus quod admisit incessu fidei propriæ & salutis claudicare gravissime incertus & lubricus cœpit: qui quamvis superior *Gen. 32.* damnando Christum repertus, eget tamen ipsius misericordiæ, egens tamen benedictione. Sed enim hic homo qui cum Jacob luctatus est, Non, inquit, vocabitur etiam nunc nomen tuum Jacob, sed Israel erit nomen tuum, <sup>a</sup> Ac si Israel est homo videns Deum, eleganter ostendebat Dominus, quod non tantum homo esset qui conluctabatur tunc cum Jacob, sed & Deus. Videbat utique Deum Jacob cum quo conluctabatur, quamvis hominem ipsius in conluctatione retineret. Et ut nulla adhuc posset esse dubitatio, interpretationem ipse posuit dicendo: Quia invaluisti cum Deo, & cum hominibus potens es. Ob quam causam hic idem Jacob intelligens jam vim sacramenti & pervidens auctoritatem ejus cum quo luctatus fuisset, nomen loci illius in quo conluctatus est, vocavit visionem Dei. Superstruxit præterea causas ad interpretationem Dei porrigendam. Vidi enim, inquit Deum facie ad faciem, & salva facta est anima mea, Vidit autem Deum cum quo conluctatus est quasi cum homine, sed & hominem quidem quasi victor tenuit, benedictionem autem quasi a Deo ut inferior postulavit, ita cum Deo & cum homine conluctatus fuit, ac si conluctatio hæc ibi quidem præfigurata *Gen.* est. In Evangelio autem inter Christum, & populum Jacob perfecta est: in qua quamvis populus superior inventus sit, minor repertus est, dum nocens comprobatus est. Quis dubitabit Christum in quo hæc conluctationis figura completa est, non hominem tantum, sed & Deum agnoscere, quandoquidem hominem illum & Deum etiam figura ipsa conluctationis videatur comprobasse? Et tamen etiam post hæc æque non cessat eadem scriptura divina, angelum Deum dicere, Deum angelum pronuntiare. Nam cum Manassen atque Ephrem filios Joseph benedicturus esset, hic ipse Jacob, transversis super capita puerorum manibus conlocatis, <sup>b</sup> Deus, inquit, qui pascit me a juventute mea usque in hunc diem, angelus qui liberavit me ex omnibus malis, benedicat pueros hos. Usque adeo autem eundem angelum ponit quem Deum dixerat, ut singulariter in exitu sermonis sui posuerit personam de qua loquebatur dicendo, Benedicat pueros hos. Si enim alterum angelum voluisset intelligi, *D* plurali numero duas personas complexus fuisset: nunc unius personæ singularem numerum in benedictione deposuit, ex quo eundem Deum atque angelum intelligi voluit. Sed enim Deus pater accipi non potest: Deus autem, & angelus Christus accipi potest. Quem ut hujus benedictionis auctorem etiam transversas super pueros manus Jacob ponendo significavit, *Cap. xxviii.* quasi pater illorum esset Christus. <sup>c</sup> adhuc adjiciam illam quoque partem, in qua dum hæreticus quasi oculo quodam gaudet propriæ veritatis & luminis amisso, totam cæcitatem sui agnoscat erroris. Identidem enim & frequenter opponit, quia dictum sit: Tanto tempore vobiscum sum, & non agnoscitis me: <sup>d</sup> Philippe, qui vidit me, vidit & patrem. Sed quod non intelligit discat. Culpatur Philippus, & jure quidem meritoque, quia dixerit; Domine, ostende nobis patrem, & sufficit nobis. Quando enim ex Christo aut audierat istud, aut didicerat quasi esset pater Christus, cum contra magis quod filius esset, non quia pater frequenter audisset, & sæpe didicisset. Quod enim dixit Dominus: Si me cognovistis, & patrem meum cognovistis, & amodo nostis illum, non sic dixerat ut se patrem vellet intelligi, sed quoniam qui penitus, & plene, & cum tota fide, & tota religione accessit ad Dei filium, omnibus modis per ipsum filium, in quem sic credit, ad patrem perventurus sit, eundemque visurus. Nemo enim, inquit, potest venire ad patrem nisi per me. Et ideo ad patrem Deum non tantum venturus est, & cogniturus ipsum patrem, sed etiam sic tenere debet, atque ita animo ac mente præsumere, quasi jam noverit patrem pariter & viderit. Sæpe enim scriptura divina quæ nondum facta sunt, pro factis adnuntiat, quia sic futura sint: & quæ

<sup>a</sup> Ac, si Israel est homo videns Deum, &c. ] De hac interpretatione nominis Israel, vide alicubi supra Adnotationes nostras.

<sup>b</sup> Deus, inquit, qui pascit me, &c. ) Supra hanc scripturam, quomodo idem Deus & angelus Christus, tractavit latius Auctor cap. 15. Supplemus autem, benedicat pueros hos, quod non modo Gen. 48. sed etiam hic paulopost sic legitur.

<sup>c</sup> Adhuc adjiciam illam quoque partem, &c. Inscriptio-nem huic capiti fecimus, Pro Sabellianis nihil facere illud: Philippe, qui videt me, videt & Patrem, &c. Quod probat,

partim ex eo quod scriptura divina, quæ nondum facta sunt, pro factis adnuntiat, partim ex verbis sequentibus Joan. 14. ubi aperta est distinctio Patris & Filii. Quod postremum etiam urget Tertull. disto lib. advers. Praxean cap. 24. & 25.

<sup>d</sup> Philippe, qui vidit me, vidit & Patrem, &c. ] Etiam hinc colligitur Librum hunc non esse Tertull. utpote qui supradicto lib. advers. Praxean cap. 20. 24. & 25. legerit, & det, utrobique, illud interim etiam hodie habent Græci codices. vide ibid. Adnot. nostras n. 143. Uterque tamen consentit in illo, Si me cognovistis, & Patrem meum cognovistis, pro eo quod alii, cognovissetis utrobique.



A quæ omnibus modis fieri habent non quasi futura sint prædicat, sed quasi facta sint narrat. Denique cum nondum temporibus Esaïæ Prophetæ Christus natus fuisset; <sup>a</sup> quia puer, aje-  
bat, natus est vobis, & cum nondum accessum esset ad Mariam; Et accessit ad Prophetam, <sup>Esaï. 9.</sup>  
dicebat, & concepit & peperit filium. Et cum nondum sinum patris Christus exposuisset, <sup>Ibid. 8.</sup>  
referebat: Et vocabitur nomen ejus magni consilii angelus. Et cum nondum fuisset passus: <sup>Ibid. 9.</sup>  
Quasi ovis, pronuntiabat, ad jugulationem adductus est. Et cum adhuc crux nusquam es-  
set, ajebat: Tota die expandi manus meas ad populum non credentem. Et cum nondum <sup>Ibid. 53.</sup>  
injuriöse potatus fuisset: In siti, ait, mea potaverunt me aceto. Et cum spoliatus adhuc non <sup>Ibid. 65.</sup>  
fuisset: dicebat: Super vestem meam miserunt sortem, & dinumeraverunt ossa mea: effode-  
runt manus meas, & pedes. Providens enim scriptura divina, pro factis dicit quæ futura scit,  
& pro perfectis dicit quæ futura habet, quæ sine dubitatione ventura sunt. Et ideo Dominus  
B præsentī loco dicebat: Amodo nostis illum, & vidistis. Dicebat enim visum iri ab eo patrem,  
quisquis filium secutus fuisset, non quasi filius ipse esset pater visus, sed quod præmium con-  
secuturus esset, quisquis illum sequi & discipulus ejus esse voluisset, ut videre patrem pos-  
set; nam & imago est Dei patris: ut his etiam illud accedat: <sup>Coloss. 1.</sup> Quoniam sicut pater ope-  
ratur, ita operatur & filius, & imitator est filius omnium operum paternorum, ut perinde <sup>Joan. 5.</sup>  
habeat unusquisque quasi jam viderit patrem, dum eum videt qui invisibilem patrem in om-  
nibus operibus semper imitatur. Ceterum, si ipse pater est Christus, quomodo confestim  
adjicit & dicit, Qui credit in me, opera quæ ego facio & ipse faciet: & majora his faciet,  
quia ego ad patrem vado. Et adhuc subnectit: Si diligitis me, præcepta mea servate: & ego <sup>Joan. 14.</sup>  
rogabo patrem, & alium advocatum dabit vobis. Post quæ etiam illud subnectit: Si quis <sup>Ibidem.</sup>  
me diligit, sermonem meum custodiet: & pater meus diliget illum, & ad eum veniemus, &  
C mansionem apud illum faciemus. Nec non etiam subdidit illud quoque, Advocatus autem  
ille Spiritus sanctus quem missurus est pater, ille vos docebit, & commemorabit omnia  
quæcunque dixerō. Præmittit adhuc istum locum, quo ostendat se esse filium, & merito sub- <sup>Ibidem.</sup>  
didit & dicit: Si me diligeretis, gauderetis quia eo ad patrem: quia pater major est. Quid <sup>Joan. 15.</sup>  
autem cum etiam illa subnectit: <sup>a</sup> Ego sum vitis vera, & pater meus agricola, omne fermen-  
tum in me non adferens fructum tollit illud, & omne fructiferum purgat, ut fructum amplio-  
rem ferat. Instat adhuc & adjicit, Sicut dilexit me pater, & ego dilexi vos, manete in mea <sup>Ibidem.</sup>  
charitate. Si mandata mea servaveritis, manebitis in mea charitate; sicut ego patris manda-  
ta servavi, & maneo in ejus charitate. Adhuc ingerit, & dicit: Dixi autem vos amicos, quia  
omnia quæ audivi a patre meo, nota vobis feci. Adgregat etiam hoc: Sed hæc omnia facient  
vobis propter nomen meum, quia ignorant eum qui me misit. Hæc ergo numquam post  
D illa evidenter illum non patrem, sed filium esse testantia Dominus subdidisset, si aut pa-  
trem se esse meminisset, aut patrem se vellet intelligi: nisi quoniam ut illud exprimeret,  
perinde unumquemque jam habere debere, dum imaginem Dei patris per filium vider, atque  
si viderit patrem: quandoquidem unusquisque credens in filium exerceatur in imaginis con-  
templatione, ut adsuæfactus ad divinitatem videndam in imaginem, proficere possit, & cre-  
scere usque ad Dei patris omnipotentis perfectam contemplationem. Et quoniam qui hoc  
animo ac mente combiberit, & de omnibus sic futurum esse crediderit patrem quem visu-  
rus sit quasi jam quodammodo viderit, & hic jam sic habeat, quasi teneat quod habitu-  
rum se pro certo sciat. Ceterum si ipse pater fuisset, quid quasi futurum præmium repromit-  
tebat quod jam præstiterat & dederat? Nam quoniam dicit: Beati mundo corde, quia ipsi <sup>Matth. 5.</sup>  
Deum videbunt, polliceri deprehenditur contemplationem & aspectum patris, ergo non-  
dum dederat: cur enim repromitteret, si jam dedisset? dederat enim si pater esset, videba-  
tur enim, & contingebatur. Quando autem dum contingitur ipse Christus, & videtur,  
repromittit tamen, & dicit: quoniam qui mundo fuerit corde, Deum videbit: hoc ipso  
probat patrem se non esse, qui tunc præsens cum videretur, repromittebat quod patrem  
visurus esset quisquis mundo corde fuisset. Erat ergo repromittens hæc, non pater sed fi-  
lius: quia qui filius erat, quod videri habebat, repromittebat, cujus repromissio super-  
vacua fuisset, nisi filius fuisset. cur enim repromittebat mundis corde ut viderent patrem, si  
jam tunc qui præsentēs erant, patrem Christum videbant? sed quia filius erat, non pater,

meri-

<sup>a</sup> Quia puer, ajebat, natus est vobis, &c. In hoc dif-  
fert Esaï. 9. ab omnibus aliis, quod legat, vobis, pro vo-  
bis, & quod Esaï. 9. Et accessit, ut alii accessi, omittens  
etiam in utero.

<sup>b</sup> Quoniam sicut pater operatur, ita operatur & filius,  
&c. ) Adludit, partim ad illud Joan. 6. Pater meus us-  
que modo operatur, & ego operor, partim ad illud Joan.  
14. Pater autem manens in me, ipse facit opera, quo ma-  
xime respexisse, inde patet, quod paulo post habetur, con-  
festim adjicit & dicit: Qui credit in me, opera &c. quod  
invenitur Joan. 14. sicut etiam quæ deinceps citat, ubi  
legit solus, diligit, pro eo quod alii, diligit. Vertens

bis, Advocatum, Latine, quod ex Græco alii transferunt,  
Paracletum; sicut etiam non semel cap. seq.

<sup>c</sup> Ego sum vitis vera, &c. ] In hac scriptura Joan.  
15. magis Græca sequitur quam Latina exemplaria, le-  
gens tollit, purgat, ac fructum ampliorem. Consequen-  
ter, juxta Evangelistam ibidem ex ms. Anglic. cod. sic  
supplemus: manete in mea charitate. Si mandata mea  
servaveritis, manebitis in mea charitate; sicut ego, &c.  
& rursum paulo post: proficere possit & crescere. Atqui  
de proverbialibus formulis: Campus latus & fusus ape-  
rietur, ac effossis luminibus orbatus, vide nostra Prolego-  
mena.



merito & filius, quia imago Dei, tunc videbatur: & pater quia invisibilis, mundis corde A  
ut videretur repromittitur, & notatur. Hæc igitur satis sit etiam adversus istum hæreticum  
dictasse pauca de multis. Campus enim, & quidem latus ac fusus aperietur plenius, hære-  
ticum istum si agitare voluerimus, quandoquidem duobus istis locis quibusdam effosis lu-  
minibus orbatus totus sit in doctrinæ suæ cæcitate superatus. <sup>a</sup> Sed enim ordo rationis, &  
fidei auctoritas, digestis vocibus & litteris Domini admonet nos post hæc credere etiam  
in Spiritum sanctum olim Ecclesiæ repromissum, sed statutis temporum opportunitatibus  
redditum. Est enim per Joëlem Prophetam repromissus, sed per Christum redditus. In no-  
vissimis, inquit, diebus effundam de Spiritu meo super servos, & ancillas meas. Dominus  
autem: Accipite Spiritum sanctum, quorum remiseritis peccata, <sup>b</sup> erunt remissa: & quo-  
rum retinueritis, erunt retenta. Hunc autem Spiritum sanctum, Dominus Christus modo  
Paracletum appellat, modo spiritum veritatis esse pronuntiat qui non est Evangelio no- B  
vus, sed nec nove datus: nam hic ipse & in Prophetis populum accusavit, & in Apostolis  
advocationem gentibus præstitit. Nam illi ut accusarentur merebantur, quia contempserant  
legem: & qui ex gentibus credunt ut patrocínio spiritus adjuventur, merentur, quia ad  
Evangelicam pervenire gestiunt legem. Differentia sane in illo genera officiorum, quoniam  
in temporibus differens ratio causarum. nec ex hoc tamen ipse diversus qui hæc sit gerit,  
nec alter est dum sic agit; sed unus atque ipse est dividens officia sua per tempora, & re-  
rum occasiones atque momenta. Denique Apostolus Paulus: Habentes, inquit, eundem  
spiritum sicut scriptum est, Credidi propter quod locutus sum, & nos credimus, ideo lo-  
quimur. Unus ergo & idem spiritus qui in Prophetis & Apostolis, nisi quoniam ibi ad mo-  
mentum, hic semper. Ceterum ibi, non ut semper in illis inesset: hic, ut in illis semper ma-  
nerent: & ibi mediocriter distributus, hic totus effusus: ibi parce datus, hic large com- C  
modatus, nec tamen ante resurrectionem Domini exhibitus, sed per resurrectionem Chri-  
sti contributus. Rogabo enim, ajebat, patrem: & alium advocatum dabit vobis, ut vobi-  
scum sit in æternum, <sup>c</sup> spiritum veritatis. Et: cum venerit advocatus ille quem ego mis-  
surus sum vobis a patre meo, spiritum veritatis, qui de patre meo procedit. Et: si non abiero  
ego, advocatus ille non veniet ad vos: si autem ego abiero, remittam illum ad vos. Et:  
cum venerit spiritus veritatis, ille vos diriget in omnem veritatem. Et quoniam Dominus  
in cœlos esset abiturus, Paracletum discipulis necessario dabat, ne illos quodammodo pupil-  
los, quod minime decebat, relinqueret, & sine advocato & quodam tutore defereret. Hic  
est enim qui ipsorum animos mentesque firmavit, qui Evangelica sacramenta distinxit,  
qui in ipsis inluminator rerum divinarum fuit, quo confirmati pro nomine Domini nec  
carceres nec vincula timuerunt, quinimo ipsas sæculi potestates, & tormenta calcaverunt, D  
armati jam scilicet per ipsum atque firmati, habentes in se dona quæ hic idem spiritus  
Ecclesiæ Christi sponsæ quasi quædam ornamenta distribuit, & dirigit. Hic est enim qui  
Prophetas in Ecclesia constituit, magistros erudit, linguas dirigit, virtutes & sanitates fa-  
cit, opera mirabilia gerit, discretionem spirituum porrigit, gubernationes contribuit, con-  
silia suggerit, quæque alia sunt charismatum dona componit, & digerit, & ideo Ecclesiam  
Domini undique & in omnibus perfectam, & consummatam facit. Hic est qui in modum  
columbæ, posteaquam Dominus baptizatus est, super eum venit, & mansit; <sup>d</sup> habitans  
in solo Christo plenus & totus, nec in aliqua mensura aut portione mutilatus, sed cum to-  
ta sua redundantia cumulate distributus & missus, ut ex illo delibationem quamdam gratia-  
rum ceteri consequi possint totius sancti spiritus in Christo fonte remanente, ut ex illo do-  
norum atque operum venæ ducerentur, Spiritu sancto in Christo affluenter habitante. Hoc  
etenim jam Prophetans Esaias ajebat: <sup>e</sup> Et requiescit, inquit, super eum spiritus sapientiæ  
& intellectus, spiritus consilii & virtutis, spiritus scientiæ & pietatis, & implevit eum spi-  
ritus

<sup>a</sup> Sed enim ordo rationis, &c. Caput hoc inscripsimus, De fide in Spiritum Sanctum, quamquam interim non satis exacte, utpote nondum re per concilia satis definita, hanc materiam tractat, uti latius admonuimus in calce Argumenti.

<sup>b</sup> Erunt remissa: Et quorum retinueritis, erunt retenta, &c. Haud aliter B. Cyprianus ubique vertit: remittentur, & tenebuntur, de qua lectione vide Adnotationes nostras in Epist. ejus 73. ad lubaian. Legimus vero paulo post ex ms. Angl. cod. nec ex hoc tamen ipse diversus, pro dividitur, quia sequitur. nec alter est, & unus atque ipse est dividens officia, ubi adludit ad 1. Cor. 12. unus atque idem spiritus dividens singulis prout vult. Item non multo post. ibi parce datus, hic large commodatus, pro dat ac commodat, quia præcedit, effusus, & sequitur, exhibitus.

<sup>c</sup> Spiritus veritatis, &c. Sic prorsus castigamus, pro spiritus, ex Angl. ms. cod. illud enim legitur Joan. 14. Legit autem per emphasim: Quum venerit advocatus ille, tum hic, tum in sequenti scriptura, Joan. 14. & bis, meo, quod tam Græce quam Latine desideratur. Ibi autem, vos diriget in omnem veritatem, Græca potius quam Latina sequitur exempla-

ria; sicuti etiam quum iterum adludit ad Apostolum 1. Cor. 12. legens, virtutes & sanitates, ac discretionem spirituum, plurali numero.

<sup>d</sup> Habitans in solo Christo plenus & totus, &c. Videtur sic interpretari (atque adeo tacite insinuare divinitatem Spiritus sancti) illud Coloss. 2. Quia in ipso inhabitat plenitudo divinitatis corporaliter. Et estis in illo repleti. Legimus autem & supplemus ex Angl. ms. cod. cumulate distributus & missus, pro eo quod erat dumtaxat, cumulate admissus. De Proverbiali vero formula, ut ex illo venæ ducerentur, vide nostra Prolegomena.

<sup>e</sup> Et requiescit; inquit, super eum, &c. & implevit eum, &c. Peculiaris est etiam hæc Auctori lectio, pro eo quod editiones omnes Isai. 11. & Tertull. sic B. Cyp. requiescit, ac implebit; nisi forte mendum subsit. Placet autem distinctio Auctoris in scriptura Isai. 61. Evangelizare pauperibus misit me, pro eo quod perperam hodie apud 70. Græce & Latine, misit me, sequentibus adnectitur, maxime quum illud Christus citaverit Luc. 4. Auctori etiam propria est versio Psal. 44. a consortibus tuis, pro eo quod alii omnes: præ vertunt, sed ad utrumque anceps est vocula *παρά*.



A ritus timoris Dei. Hoc idem atque ipsum & alio in loco ex persona ipsius Domini: Spiritus Domini super me, propter quod unxit me, evangelizare pauperibus misit me. Similiter David: Propterea unxit te Deus tuus oleo lætitiæ a consortibus tuis. De hoc Apostolus Paulus: Qui enim spiritum Christi non habet, hic non est ejus; Et: Ubi spiritus Domini, ibi libertas. Hic est qui operatur ex aquis secundam nativitatem semen quoddam divi generis, & consecrator cœlestis nativitatis; pignus promissæ hæreditatis, & quasi chirographum quoddam æternæ salutis, qui nos Dei faciat templum, & nos ejus efficiat domum; qui interpellat divinas aures pro nobis gemitibus ineloquacibus, advocacy implens officia, & defensionis exhibens munera, inhabitator corporibus nostris datus, & sanctitatis effector: qui id agens in nobis ad æternitatem, & ad resurrectionem immortalitatis corpora nostra producat, dum illa in se adsuefacit cum cœlesti virtute misceri, & cum spiritus sancti divina

B æternitate sociari. Erudiuntur enim in illo, & per ipsum corpora nostra ad immortalitatem proficere, dum ad decreta ipsius discunt se moderanter temperare. <sup>a</sup> Hic est enim qui contra carnem desiderat, quia caro contra ipsum repugnat. Hic est qui inexplēbiles cupiditates coercet, immoderatas libidines frangit, illicitos ardores extinguit, flagrantē impetus vincit, ebrietates rejicit, avaritias repellit, luxuriosas comestationes fugit, charitates necit, affectiones constringit, sectas repellit, regulam veritatis expedit, hæreticos revincit, improbos foras expuit, Evangelia custodit. De hoc idem Apostolus: Non enim spiritum mundi accepimus, sed spiritum qui ex Deo est. De hoc exultat, & dicit: Puto autem quia & ego spiritum Dei habeo. De hoc dicit, Et spiritus Prophetarum Prophetis subjectus est, De hoc refert: Spiritus autem manifeste dicit, quia in novissimis temporibus recedent quidam a fide adtendentes spiritibus seductoribus, doctrinis dæmoniorum, in hypocrisis mendacia loquentium, cauteriatam habentium conscientiam suam. In hoc spiritu positus nemo unquam dicit anathema Jesum, nemo negavit Christum Dei filium, aut repudiavit creatorem Deum: nemo contra scripturas ulla sua verba depromit, nemo alia & sacrilega decreta constituit, nemo diversa jura conscribit. <sup>b</sup> In hunc quisquis blasphemaverit, remissionem non habet, non tantum in isto seculo, verum etiam nec in futuro. Hic in Apostolis Christo testimonium reddit, in martyribus constantem fidem religionis ostendit, in virginibus admirabilem continentiam signatæ charitatis includit, in ceteris incorrupta & incontaminata doctrinæ Dominicæ jura custodit, hæreticos destruit, perversos corrigit, infideles arguit, simulatores ostendit, improbos quoque corrigit, Ecclesiam incorruptam & inviolatam perpetuæ virginitatis & veritatis sanctitate custodit. <sup>c</sup> Et hæc quidem de Patre & de Filio & de Spiritu sancto breviter sint nobis dicta, & strictim posita, & non longa disputatione porrecta.

D Latius enim potuerunt porrigi & propensiore disputatione produci, quandoquidem ad testimonium, & quod ita se habeat fides vera, totum & verus & novum Testamentum possit adduci. Sed quia obluctantes adversus veritatem semper hæretici sinceræ traditionis, & catholicæ fidei controversiam solent trahere, scandalizati in Christum quod etiam Deus & per scripturas asseratur, & a nobis hoc esse credatur: merito a nobis, ut omnis a fide nostra auferri possit hæretica calumnia, de eo quod & Deus sit Christus, sic est disputandum, ut non impediatur scripturæ veritas, sed nec nostram fidem, qua unus Deus & per scripturas promittitur & a nobis tenetur & creditur. <sup>d</sup> Tamen illi qui Jesum Christum ipsum Deum patrem dicunt, quam etiam illi qui hominem illum tantummodo esse voluerunt, erroris sui & perversitatis origines & causas inde rapuerunt: quia cum animadverterent, scriptum esse; quod unus sit Deus, non aliter putaverunt istam tenere posse sententiam, nisi aut hominem tantum Christum, aut certe Deum patrem putarent esse credendum. Sic enim calumnias suas colligere consueverunt, ut errorem proprium approbare nitantur. Et quidem illi qui Jesum Christum patrem dicunt, ista prætendunt. Si unus Deus, Christus autem Deus pater est Christus, quia unus Deus: si non pater sit Christus, dum & Deus filius Christus, duo Dii contra scripturas introducti esse videantur. Qui autem hominem tantummodo Christum esse contendunt, ex diverso sic colligunt: Si alter pater, alter est filius: pater autem Deus, & Christus Deus: non ergo unus Deus, sed duo Dii introducuntur pariter, pater & filius;

Isai. 61.  
Psalm. 44.  
Rom. 8.  
2. Cor. 3.  
Tit. 3.  
2. Cor. 3.  
6.  
Rom. 8.

Gal. 5.

1. Cor. 2.  
1. Cor. 7.  
1. Cor. 14.  
1. Tim. 4.

1. Cor. 12.

Matt. 12.  
& Marc. 3.

CAP. XXX.

Deut. 6.

Malach. 2.

Rom. 3.

1. Cor. 5.  
& 8.

<sup>a</sup> Hic est enim qui contra carnem desiderat, &c.] Mira est interpretatio illius: Spiritus concupiscit adversus carnem, de Spiritu sancto hominem inhabitante; quum alii malint referre ad spiritum hominis. Atqui consentit cum vulgato Latino interprete, legens 1. Cor. 4. Et spiritus Prophetarum Prophetis subjectus est, quantumvis hodie Græce plurali legitur numero. Et e contrario Græcis exemplaribus correspondet magis, 1. Tim. 4. vertens spiritibus seductoribus, idque non hic modo; sed etiam infra epist. de Cibis Judaicis cap. 5. Item & in eo quod vertat 1. Cor. 12. In hoc spiritu positus [quod illi peculiare est, pro loquens] nemo unquam dicit anathema Jesum, pro Jesu, quamquam illud legant etiam quidam Latini codices.

<sup>b</sup> In hunc quisquis blasphemaverit, &c.] Partim istud reperitur Marc. 3. nempe illud blasphemaverit, partim Mat-

th. 12. illud nempe, non tamen in isto seculo, verum etiam nec in futuro.

<sup>c</sup> Et hæc quidem de Patre & Filio & Spiritu sancto, &c.] Titulum huic capiti imposuimus: Nihil prædictis obviare fidem unius Dei. Atqui quum non semel hic urgeat duo, Deos non dici, etiam si Pater Deus, & filius Deus dicatur, nulla repetita mentione Spiritus sancti; etiam hac de causa hunc librum pro se tamquam B. Cypriani citare solebant Pneumatomachi; verum non tam caute scribebant. Veteres. Et vero quum id ipsum argumentum tractetur supra Tom. 3. a Tertulliano lib. adversus Praxean cap. 13. & 18. etiam de Spiritu sancto; & hinc patet, non esse hunc librum Tertulliani. Legimus autem mox ex ms. cod. Ang. qua unus Deus & per scripturas promittitur, pro eo quod corrupte legebatur, unum Deus.



Matth. 27. lius; ac si unus Deus, consequenter homo Christus, ut merito pater sit Deus unus. Re- A  
 ra quasi inter duos latrones crucifigitur Dominus, quomodo fixus aliquando est, & ita ex-  
 cipiunt hæreticorum istorum ex utroque latere sacrilega convitia. Sed neque scripturæ san-  
 ctæ, neque nos causas illis perditionis & cæcitatibus afferimus, si qua in medio divinarum littera-  
 rum evidenter posita, aut videre nolunt, aut videre non possunt. nos enim & scimus & le-  
 gimus & credimus & tenemus, unum esse Deum, qui fecit cælum pariter ac terram, quo-  
 niam nec alterum novimus, aut nosse (cum nullus sit) aliquando poterimus. <sup>a</sup> Ego sum, in-  
 quit Deus, & non est præter me justus & salvans. Et alio in loco, Ego primus & novissimus,  
 & præter me non est Deus. Quis sicut ego, & qui mensus est palmo cælum & terram pugil-  
 lo? quis suspendit montes in pondere, & nemora in statera? Et Ezechias: Ut sciant om-  
 nes quia tu es Deus solus. Ipse præterea Dominus: Quid me interrogas de bono? unus Deus  
 bonus. Apostolus quoque Paulus, Qui solus, inquit, habet immortalitatem, & lucem habitat B  
 inaccessiblem: quem vidit hominum nemo, nec videri potest. Et alio in loco: Mediator  
 autem unius non est, Deus autem unus est. Sed quomodo hoc tenemus & legimus & cre-  
 dimus, sic scripturarum cœlestium nullam partem præterire debemus: quippe cum etiam  
 illa quæ in scripturis sunt posita Christi divinitatis insignia, nullo modo debemus recusare,  
 nec scripturarum auctoritatem corrumpendo, integritatem fidei sanctæ corrupisse teneamur.  
 Et hoc ergo credamus siquidem fidelissimum, Dei filium Jesum Christum Dominum & Deum  
 nostrum: quoniam in principio erat verbum, & verbum erat Deus & Deus erat verbum.  
 Hoc erat in principio apud Deum: & verbum caro factum est, & habitavit in nobis. Et:  
 Dominus meus & Deus meus. Et: Quorum patres, & ex quibus Christus secundum car-  
 nem, qui est super omnia benedictus Deus in secula. Quid ergo dicemus? Numquid duos C  
 Deos Scriptura proponit? Quomodo ergo dicit: Quia Deus unus est? Aut numquid non  
 & Christus Deus est? Quomodo ergo: Dominus meus, & Deus meus, Christo dictum  
 est? Totum igitur hoc nisi cum propria veneratione, & legitima disputatione teneamus:  
 merito scandalum hæreticis præbuisse credemur: non utique ex scripturarum cœlestium  
 vitio, quæ numquam fallunt, <sup>b</sup> sed humani erroris præsumptione, qua hæretici esse vo-  
 luerunt. Et in primis illud retorquendum in istos, qui duorum nobis Deorum controver-  
 siam facere præsumunt, Scriptum est quod negare non possunt. Quoniam unus est Domi-  
 nus. De Christo ergo quid sentiunt? Dominum esse, aut illum omnino non esse? sed Domi-  
 num illum omnino non dubitant. Ergo si vera est illorum ratiocinatio, jam duo sunt Domini.  
 Quomodo igitur jam secundum scripturas, unus est Dominus, & magister unus Christus  
 dictus? At enim legimus; quod magister sit etiam Apostolus Paulus. Non ergo jam unus  
 magister: duos enim magistros secundum ista colligimus. Quomodo igitur secundum scri- D  
 pturas; unus magister Christus, unus in scripturis bonus dictus est Deus, sed idem in scri-  
 pturis bonus etiam Christus positus est? Non igitur se recte colligunt, unus bonus, sed etiam  
 duo boni. Quomodo igitur secundum scripturarum fidem, unus bonus esse refertur? Ac si  
 non putant aliqua ratione officii posse ei quod unus Dominus est, per illud quod est Domi-  
 nus & Christus: neque ei quod unus est magister, per illud quod est magister & Paulus:  
 aut illi quod unus est bonus, per illud quod bonus sit nuncupatus & Christus: eadem ra-  
 tione intelligant, officii non posse ab illo quod unus est Deus, ei quod Deus pronuntiatus  
 est & Christus. <sup>c</sup> Est ergo Deus pater omnium institutor & creator, solus originem ne-  
 sciens, invisibilis, immensus, immortalis, æternus, unus Deus, cujus neque magnitudi-  
 ni, neque majestati, neque virtuti quicquam non dixerim preferri, sed nec comparari po-  
 test. Ex quo quando ipse voluit, sermo filius natus est, qui non in sono percussu aeris,  
 aut tono coactæ de visceribus vocis accipitur, sed in substantia prolata a Deo virtutis agno-  
 scitur: <sup>d</sup> cujus sacræ & divinæ nativitatis arcana nec Apostolus didicit, nec Prophetes com-  
 perit, nec angelus scivit, nec creatura cognovit, filio soli nota sunt, qui patris secreta  
 cognovit. Hic ergo cum sit genitus a patre, semper est in patre. Semper autem sic di-  
 co, ut non innatum, sed natum probem. Sed qui ante omne tempus est, semper in pa-  
 tre fuisse dicendus est. Nec enim tempus illi assignari potest, qui ante tempus est. Sem-  
 per

<sup>d</sup> Tam enim illi, &c.] De duobus his generibus hæretico-  
 rum, cap. 18. Paulopost autem legimus: Si unus Deus, Chri-  
 stus autem Deus, omnia superflua voce Christus. Supplemus  
 etiam ex Angl. ms. cod. Christum esse contendunt.

<sup>a</sup> Ego sum inquit Deus, &c.] Hic dicitur quod verat, &  
 non est præter me justus & salvans, pro eo quod Latinus in-  
 terpres 70. Isai. 45. justus & salvator. Deinde, & nemora in  
 statera, quum legatur Græce τὰ ὄρη, quod vertit ille Isai.  
 40. rupes: sed utrumque vox Græca significat, & magis pro-  
 prie quod habet auctor. Item, ut sciant omnes, pro ut  
 sciant omnia regna terræ, juxta editiones omnes 4. Reg. 18.  
 ex Isai. 77.

<sup>b</sup> Sed humani erroris præsumptione, qua hæretici esse vo-  
 luerunt, &c.] Sic ex ms. cod. Angl. pro quia. Adludit au-  
 tem Auctor ad significationem vocis, hæresis, quæ ab electio-

ne derivatur, atque adeo non nisi voluntate suspicitur, si-  
 cuti supra latius Tom. 3. lib. de Præscript. adv. hæret. cap. 6.  
 Supplemus vero ex ms. Angl. cod. paulopost, unus in scri-  
 pturis bonus dictus est Deus, & deinde legimus: Ac, si non  
 putant, &c. pro At, si.

<sup>c</sup> Est ergo Deus pater &c. Inscriptionem huic capiti feci-  
 mus, Epilogus libri: De Deo Patre & Filio. Ubi iterum nul-  
 lam Spiritus sancti mentionem facit, quod pro se rapiebant  
 Pneumatomachi. Supplemus autem ex Gagnæo, qui non in  
 sono percussu aeris.

<sup>d</sup> Cujus sacræ & divinæ nativitatis, &c.] Adludit ad illud  
 Isai. 3. Generationem ejus quis enarrabit? Quod de æterna  
 nativitate eodem prorsus modo, interpretantur B. Ambro-  
 lib. 1. de Fide ad Gratia. cap. 5. B. Cyrillus in Isaiam, &  
 B. Aug. epist. 150. ad Elpidium.



A per enim in patre, ne pater non semper fit pater: <sup>a</sup> quia & pater illum etiam quadam ratione præcedit, quod necesse est quodammodo prior sit qua pater fit. Quoniam aliquo pacto antecedit necesse est eum qui habet originem, ille qui originem nescit. Simul ut hic minor sit, dum in illo esse se scit, habens originem quia nescitur, & per Patrem quodammodo, quamvis originem habet qua nascitur, vicinus in nativitate, dum ex eo patre qui originem solus non habet, nascitur. <sup>b</sup> Hic ergo quando pater voluit, processit ex patre: & qui in patre fuit, processit ex patre: & qui in patre fuit, quia ex patre fuit, cum patre postmodum fuit, quia ex patre processit: substantia scilicet illa divina, cujus nomen est Verbum, per quod facta sunt omnia, & sine quo factum est nihil. Omnia enim post ipsum sunt, quia per ipsum sunt. & merito ipse est ante omnia, <sup>Joan. 1. Coloss. 1.</sup> quando per illum facta sunt omnia, qui processit ex eo ex cujus voluntate facta sunt omnia. Deus utique procedens ex Deo secundam personam efficiens, sed non eripiens illud patri quod unus est Deus. Si enim natus non fuisset innatus; comparatus cum eo qui esset innatus, æquatione in utroque ostensa duos facerent innatos. & ideo duos faceret Deos, si non genitus esset, collatus cum eo qui genitus non esset, & æquales inventi, duos Deos merito reddidissent non geniti, atque ideo duos Christus reddidisset Deos, si sine origine esset, ut pater inventus, & ipse principium omnium ut pater, duo faciens principia, duos ostendisset nobis consequenter & Deos. Aut si & ipse filius non esset, sed pater generans de se alterum filium, merito collatus cum patre, & tantus denotatus duos patres effecisset, & ideo duos approbasset etiam Deos. Si invisibilis fuisset cum invisibili collatus par expressus, & duos invisibiles ostendisset; & ideo duos comprobasset & Deos. Si incomprehensibilis, si & cetera quæcumque sunt patris; merito, dicimus, <sup>c</sup> duorum Deorum quam isti confingunt, controversiam suscitasset. Nunc autem quidquid est, non ex se est, quia nec innatus est; sed ex patre est, quia genitus est: <sup>e</sup> sive dum verbum est, sive dum virtus est, sive dum sapientia est, sive dum lux est, sive dum filius est, & quicquid horum est dum non aliunde est, quam sicut diximus jam superius, ex patre, patri suo originem suam debens, discordiam divinitatis de numero duorum Deorum facere non potuit, qui ex illo qui est unus Deus, originem nascendo contraxit. Quo genere dum & unigenitus est, & primogenitus ex illo est qui originem non habet; unus est omnium rerum & principium & caput. Idcirco unum Deum asseruit, quem non sub ullo principio aut initio; sed initium potius & principium rerum omnium comprobavit. Filius autem nihil ex arbitrio suo gerit, nec ex consilio suo facit, nec a se venit, sed imperiis paternis omnibus & præceptis obedit, ut quamvis probet illum nativitas filium, tamen morigera obedientia asserat illum paternæ voluntatis ex quo est ministrum: ita dum se patri in omnibus obtemperantem reddit, quamvis sit & Deus, unum tamen Deum patrem de obedientia sua ostendit, ex quo, & originem traxit. & ideo duos facere non potuit, quia, nec duas origines fecit, qui ex eo qui originem non habet, principium nativitatis ante omne tempus accepit. Nam cum id sit principium ceteris quod innatum est, [quod Deus solus pater est qui extra originem est, ex quo hic est qui natus est] dum qui ex illo nascitur, merito ex eo venit, qui originem non habet, principium probans illud esse ex quo ipse est etiam si Deus est qui natus est: unum tamen Deum ostendit, quem hic qui natus est, esse sine origine comprobavit. Est ergo Deus, sed in hoc ipsum genitus, ut esset Deus. Est & Dominus, sed in hoc ipsum <sup>Joan. 20. Ibidem.</sup>

Z z z z

ex patre,

<sup>a</sup> Quia & pater illum etiam quadam ratione præcedit, &c.] Sic legimus ex ms. Angl. cod. pro *quin*, qui etiam omittit illa, quæ explicationis causa, ne Arrianis videatur favere, addidit Gagnæus, nempe, *quadam ratione, quodammodo, & aliquo pacto*, verum malimus in contextu relinquere, ut nemo hinc errandi ansamumat. Quamquam interini contra illos sufficiat illud quod præmittitur: *Semper enim in patre, ne pater non semper fit pater*, & quod haud procul a fine huius cap. habet: *principium nativitatis ante omnem tempus accepit*. Ex quo constat, quum dicit, *patrem præcedere, priorem esse, & antecedere*, id solum se intelligere, uti subiungit, *qua pater fit*. Eodem modo itaque intelligendum quod iterum dicit, *cum patre postmodum fuit*, & quæ habet ms. cod. Angl. eadem de causa etiam a nobis prætermissa: & *merito ipse est ante omnia, sed post patrem*; ac secundam personam efficiens post patrem, qua filius. Atqui non potuimus non supplere ex ms. Angl. intermediam periodum antea desideratam post illud, *ille qui originem nescit*, nempe, *Simul ut hic minor sit* [quod etiam caute legendum] *dum in illo esse se scit, habens, originem habet qua nascitur, vicinis* [vox corrupta] *in nativitate, dum ex eo patre qui originem solus non habet, nascitur*.

<sup>b</sup> Hic ergo quando pater voluit, processit ex Patre, &c.] Improperie hic processionem filio Dei tribuit, quam Patres posteriores ad distinctionem personarum soli Spiritui sancto. Legimus vero, & distinguimus paulopost ex eodem ms. Angl. cod. *Si enim natus non fuisset innatus comparatus cum eo qui esset innatus, æquatione in utroque ostensa, &c. pro ostensi*, quod corruptissime legebatur. Supplentes

paulopost ex eodem codice duas periodos & dimiliam, quæ desiderabantur post illud: *& ideo duos approbasset etiam deos, omittens illud, Christus autem non innatus est*. Idque in hæc verba, *Si invisibilis fuisset, cum invisibili collatus par expressus duos invisibiles ostendisset, & ideo duos comprobasset & deos. Si incomprehensibilis, si & cetera quæcumque sunt Patris; merito, dicimus, duorum deorum quam isti confingunt controversiam suscitasset. Nunc autem quidquid est, non ex se est, quia nec innatus est, cui addendum ex exculis, sed ex patre est, qui genitus est*.

<sup>c</sup> Sive dum verbum est, &c.] Scripturas antiquiores; quibus dicitur Christus, *verbum, virtus, sapientia, filius Dei, unigenitus, & primogenitus*, ad marginem adnotavimus. Castrigamus autem & distinguimus ex Angl. cod. ms. Quo genere dum, &c. ex illo est qui [pro quia] originem non habet, unus est; & cum Gagnæo supplemus: *Idcirco unum Deum asseruit* [nempe scriptura] & ex ms. cod. Angl. *initium potius & principium*. Legens iterum cum Gagnæo: *Filius autem nihil ex arbitrio suo gerit*, pro eo quod substituerat Gelenius: *Idem est denique quod nihil*, &c. Est autem etiam hoc caute legendum, quod *paternæ voluntatis ministrum* vocet, quod solummodo verum est de Christo secundum humanam, non vero divinam naturam. Atqui ex ms. cod. Angl. iterum supplemus parentheses interjecta: *Nam quum id sit principium ceteris quod innatum est, [quod Deus solus pater est qui extra originem est, ex quo hic est qui natus est] dum qui ex illo nascitur, &c.* Item paulopost, *Cujus sit divinitas traditur, ut non aut dissonantia aut inequalitate divinitatis*.



Isai. 9.

ex patre, ut esset Dominus. Est & angelus, sed ad annuntiandum magnum Dei con- A  
 filium, ex patre suo angelus destinatus. Cujus sic divinitas traditur, ut non aut dis-  
 sonantia aut inæqualitate divinitatis duos Deos reddidisse videatur, <sup>a</sup> Subjectis enim  
 ei quasi filio omnibus rebus a patre, dum ipse cum his, qua illi subjecta sunt, pa-  
 tri suo subicitur, patris quidem sui filius probatur, ceterorum autem & Dominus  
 & Deus esse reperitur. Ex quo dum huic qui est Deus, omnia substrata traduntur,  
 & cuncta sibi subjecta filius accepta refert patri, totam divinitatis auctoritatem rur-  
 sus patri remittit; unus Deus ostenditur verus & æternus pater, a quo solo hæc vis  
 divinitatis emissa, etiam in filium tradita & directa rursus per substantiæ communi-  
 onem ad patrem revolvitur. Deus quidem ostenditur filius, cui divinitas tradita & por-  
 recta conspicitur, & tamen nihilominus unus Deus pater probatur, dum gradatim re-  
 ciproco meatu illa majestas atque divinitas ad patrem, qui dederat eam, rursus ab B  
 illo ipso filio missa revertitur, & retorquetur: ut merito Deus pater omnium Deus  
 sit, & principium ipsius quoque filii sui quem Dominum genuit: filius autem cete-  
 rorum omnium Deus sit, quoniam omnibus illum Deus pater præposuit quem ge-  
 nuit: ita mediator Dei & hominum Christus Jesus omnis creaturæ subjectam sibi ha-  
 bens a patre proprio potestatem, qua Deus est, cum tota creatura subdita sibi con-  
 cors patri suo Deo inventus, unum & solum & verum Deum patrem suum, manen-  
 te in illo quod etiam auditus est, breviter approbavit.

<sup>a</sup> Subjectis enim ei quasi filio omnibus rebus a patre, &c.)  
 Adludit ad illud Apostoli Rom. 8. qui subiecit ei omnia. Et  
 vero hic iterum supplemus post hæc verba ex ms. Anglic. cod.  
 dum ipse cum his qua illi subjecta sunt, Patri suo subicitur;  
 Legentes mox, dum, &c. rursus patri [pro illi] remittit  
 [omittens vocem, unde, intermediam] unus Deus ostendi-

tur, verus & æternus pater. Supplentes paulopost, & prin-  
 cipium ipsius quoque filii sui. Ceterum valde obscurum est,  
 & quantum apparet, corruptum aut mutilum, manente in il-  
 lo quod etiam auditus est, sicut etiam quod antea legebat Ga-  
 gnæus, manentem in se quod auditus ab illo. Sed sicuti alia  
 multa, ita & hoc alijs castigandum relinquimus.





# ARGUMENTUM EPISTOLÆ DE CIBIS JUDAICIS.

**N**OVATIANUS Presbyter Romanus [ seu quisquis alius hujus Epistolæ Au- I.  
tor ] in secessu suo, tempore persecutionis Decianæ, variis fratrum lit-  
teris provocatus, adversus Judæos post superiores duas Epistolas DE CIR-  
CUNCISIONE ET SABBATO, etiam hanc DE CIBIS JUDAICIS edidit.

Imprimis autem legem spiritalem esse tradidit; & proinde quum cibus primus ho- II.  
minibus solus arborum fructus fuerit, & usus carnis accesserit; legem postmodum sub-  
secutam, quæ cibos discernens, quadam quasi munda concessit animalia, quadam in-  
terdixit quasi non munda, spiritualiter esse intelligendum. Præsertim quum pronun-  
tiata sint omnia valde bona, & etiam immunda animalia ad sobolem in Arca Noe  
reservata sunt, quæ alioqui possent auferri, si propter inquinamentum suum debuif-  
sent aboleri.

Non culpanda itaque immunda animalia, ne in auctorem culpa revocetur; sed III.  
quando irrationale animal ob aliquid rejicitur magis illud ipsum in eo qui rationa-  
lis est, homine damnari; in animalibus proinde mores humanos & actus & volun-  
tates depingi.

His accessisse & aliam causam, cur multa a Judæis ciborum genera tollerentur, IV.  
ad coercendam intemperantiam populi uni Deo servituri.

Et vero fuerit tempus aliquod, quo istæ umbræ vel figuræ exercenda, postquam V.  
finis legis Christus supervenit, omnia jam dici ab Apostolo munda mundis, & ci-  
bum verum & sanctum esse, fidem rectam ac immaculatam conscientiam,

Sed non ex hoc, quia libertas ciborum concessa, luxuriam permissam esse, nec con- VI.  
tinentiam sublatam aut jejunia. Hac enim vel maxime decere fideles, oraturos scili-  
cet Deum, acturos & gratias non diebus tantum, sed & noctibus.

Cavendum etiam esse, ne quis licentiam istam in tantum probet profusam, ut ad VII.  
immolata idolis possit accedere.

Ceterum hujus Epistolæ quædam verba cap. 3. descripta sunt a Rhabano nostro [ de VIII.  
quibus latius ] Comment. in Leviticum; verum neque ms. cod. Leodiensis neque excusi,  
ad marginem pro more illius adnotatum habent Auctoris, ex quo desumpsit, nomen.  
TERTULLIANI autem hanc Epistolam ( quantumvis ei adscribatur in Catalogo Bi-  
bliothecæ Corbeiensis ) non esse, tum ex stylo & scripturis aliter translatis, satis con-  
stat; tum etiam quod secessus sui persecutionis tempore meminerit, qualem Tertul-  
lianus ubique impugnat, & maxime Libro de Fuga in persecutione, B. CYPRIANO  
adscribendam aliquando existimavimus ad similem inscriptionem & initium cum li-  
bro illius de Spectaculis; sed in reliquis stylo illius non convenire animadvertimus.  
NOVATIANO itaque adscribere maluimus: tum quod B. Hieron. Epist. 123. ad Da-  
masum de 5. quæst. scribat, Latino sermone a Novatiano editas quæstiunculas, De  
animalibus mundis & immundis; tum quod idem Catal. Script. Eccles. & ejus Inter-  
pres Sopbronius, & post eos Honorius Augustodunensis ac Tritheimius, inter ejus scri-  
pta unum DE CIBIS JUDAICIS recenseant. Quod etiam titulo EPISTOLÆ insi-  
gnitum fuisse colligitur ex Epist. ejusdem B. Hieron. 21. ad Paulum Concordiensem,  
ubi Opuscula illius Epistolas nuncupat. Atqui hanc primus edidit Gagneus Theolo-  
gus in editione sua Parisiensi, castigavit deinde Gelenius ad Britannicum codicem  
ms. Nos denique ex conjecturis quibusdam Dn. Latinii & nostris iterum recognovi-  
mus, & Argumentum ac Adnotationes recens adjecimus.



## NOVATIANI ROMANÆ ECCLESIAE

PRESBYTERI, DE CIBIS JUDAICIS EPISTOLA.

## a NOVATIANUS PLEBI IN EVANGELIO

PERSTANTI SALUTEM.

CAP. I.



Tſi <sup>b</sup> mihi, fratres sanctissimi, exoptatissimus dies ille, & inter præcipuos bea-  
tosque referendus est, quo litteras vestras & scripta suspicio [ quid enim me  
aliud nunc faciat liberiores? ] tamen non minus egregium diem & inter exi-  
mios arbitror computandum quo similes vobis adfectu debitæ caritatis remit-

tens, & ego ad vos compari voto litteras scribo. Nihil enim me, fratres sanctissimi, tan-  
tis constrictum vinculis tenet, nihil tantis curarum ac solitudinum stimulis excitat &  
exagitat; quam ne jacturam vobis quamdam <sup>c</sup> per absentiam meam putetis illatam, cui  
remedium conitor dare, dum elaboro vobis me præsentem frequentibus litteris exhibere.

Quamquam ergo, & officium debitum, & cura suscepta, & ipsa ministerii imposita per-  
sona hanc a me litterarum scribendarum exposcant necessitatem; tamen vos illam plus  
exaggeratis, dum me ad scribendum frequentioribus litteris provocatis, & pronum me  
licet, ad ista caritatis sollemnia magis impellitis, dum sine cessatione in Evangelio vos <sup>B</sup>

perstare monstratis; ex quo efficitur, ut & ego vos litteris meis non tam instruum jam  
eruditos, quam incitem paratos. Nam qui sincerum Evangelium & excretum ab omni per-  
versæ labe doctrinæ non tantum tenetis; verum etiam animose docetis, magistrum homi-  
nem non quæritis, qui rebus ipsis vos doctores esse monstratis. Currentes igitur vos ex-

hortor, & vigilantes excito, & adversus spiritalia nequitia dimicantes, alloquor, & ad  
bravium cursu vocationis in Christo tendentes impello: ut tam hæreticorum sacrilegis ca-  
lumniis, etiam Judæorum otiosis fabulis calcatis & rejectis, traditionem solam Christi do-  
ctrinamque teneatis, ut condigne auctoritatem vobis ejus nominis vindicare possitis. Quam

vero sint perversi Judæi, & ab intellectu suæ legis alieni, <sup>d</sup> duabus epistolis superioribus,  
ut arbitror, plene ostendi, in quibus probatum est, prorsus ignorare illos, quæ sit vera  
circumcisio, & quid verum sabbatum, quorum adhuc magis ac magis cæcitas revincitur in <sup>C</sup>

hac epistola, in qua aliquid de cibis ipsorum breviter differitur: hinc etenim se solos san-  
ctos, & ceteros omnes æstimant inquinatos. <sup>e</sup> Itaque in primis illud collocandum est, le-  
gem spiritalem esse: quam si spiritalem negant, utique blasphemant: si devitantes blas-  
phemiam, spiritalem, consentunt, spiritualiter legant. Divina enim divine sunt recipien-  
da, & sancta sancte utique asserenda. Ceterum culpa gravis inuritur, si terrestris & huma-  
na sacris & spiritualibus litteris doctrina præstatur, quod ut ne fiat cavendum est. Caveri

autem potest, si quæ a Deo præcepta sunt sic tractentur, ne auctoritatem ejus imminuant  
assumpta, ne dum quædam impura, & non munda dicuntur, institutio illorum infamem  
reddiderit institutorem. Videbitur enim reprobando quæ fecit opera propria damnasse, quæ

quasi bona probaverat: & in utroque inconstans, quod hæretici quidem volunt videri, de-  
notabitur: dum aut quæ non erant munda benedixit, aut quæ benedixerat, quia & munda <sup>D</sup>  
& bona postea reprobavit quasi non bona quippe quia non munda: cujus consequenter  
enormitas perpetua manebit & controversia, si perseverat ista Judaica doctrina quæ omni-  
bus viribus amputanda est, ut dum quid enormiter ab ipsis traditur, a nobis tollatur: &  
operum suorum competens dispositio & divinæ legis congruens, & spiritualis illatio remit-

tatur.

CAP. II.  
Rom. 7.

Gen. I. 29.

<sup>a</sup> Novatianus, &c. Quum Auctorem hujus libri Tertullia-  
num negemus, omnino oportuit illud substituere, pro eo  
quod erat, *Tertullianus*, maxime quum ultimæ syllabæ in  
idem recidant; unde factum conjicio, ut cum præ verusta-  
te ms. codicis priores dictionis litteræ le si non possent ex  
conjectura hoc scriptum fuerit. Est autem, sicut jam dixi-  
mus satis, similis inscriptio libri B. Cypriani de Spectacu-  
lis: *Cyprianus plebi in Evangelio stanti salutem*, sed quum  
eadem ætate uterque scripserit non mirandum, maxime in  
persecutione Deciana jam dicta, in qua quum multi ipsi in-  
venirentur, si hoc titulo ad Stan es uli videntur ex propo-  
sito; quos adeo hic Auct. cap. i. in Evangelio perstare con-  
gratular.

<sup>b</sup> Et si mihi, fratres sanctissimi, &c. ] Caput hoc inscri-  
psimus: *Epistolæ argumentum*, sicuti latius ex ipsis ejus ver-  
bis in argumento nostro videre est. Et vero quædam etiam  
similia sunt initio dicti libri de Spectac. ad sentum quod ad-  
tinet, sed stylo diverso.

<sup>c</sup> Per absentiam meam, &c. ) Hinc patet, sicuti ibidem  
adrigimus, in secessu conscri tam hanc Epistolam; fortas-  
sis siquid divinare licet, quum [ uti scribit Cornelius PP.  
Epistola ad Fab. Antioch. apud Eusebium l. 5. hist. Eccl.  
c. 35. ] in domo se conclusum occuleret metu persecutionis.  
Quod quum in illo tandem reprehenderetur a D. conis Ro-  
manis, & rogaretur, ut egressus, quantum presbytero li-

ceret, quantumque situm esset in ejus potestate, fratres in  
periculo constitutos juvaret; tantum abest ut illis obtem-  
peraret, ut etiam non sine stomacho discederet, se nolle  
amplius esse presbyterum adserens. Quo factum, ut Moy-  
ses Beatus Martyr & illi & quinque aliis presbyteris, qui  
una cum illo sese ab Ecclesia segregavissent, fidelium com-  
munionem interdixit. Atque hoc ipsum est quod Beatus  
Pacianus de eo scribit epist. 2. ad Sympron. Nam & ideo ab  
Ecclesia Christi recesserant, ne illum labor confessionis ur-  
geret. Hanc itaque primam occasionem illi fuisse schisma-  
tis, deinde & hæreseos, admonuisse sufficiat, sed quantum  
apparet, post scriptam hanc & similes epistolas.

<sup>d</sup> Duabus epistolis superioribus, &c. ] De his latius post  
Adnotationes hujus libri.

<sup>e</sup> Itaque imprimis illud collocandum est, &c. ] Titu-  
lum huic capiti imposuimus, *Legem spiritalem esse*; &  
proinde spiritualiter eam intelligendam, quæ discernit in-  
ter munda & immunda animalia. Pertinet autem ad phra-  
sin Africanam libri præcedentis illud, *denotabitur*, Sup-  
plemus autem cum Latino: *Nam a pomis usum postea  
ad fruges*. Atqui mutila est illa periphrasis: *Nam & tene-  
ros & rudes homines alere debebat mollioribus cibis*, ut desi-  
deretur aliquid tale, ac si dicat: *At provectiores non sine  
labore confectus*. Legentes iterum cum Gagnæo, quo refertur  
ad opera marcescerent pro eo quod Lugd. editio, refertur.



A tatur. Sed ut ab exordio rerum & unde oportet incipiam, cibus primis hominibus solus <sup>Gen. 1.</sup> arborum fuit foetus & fructus. Nam a pomis usum postea ad fruges contulit culpa, con- <sup>Gen. 3.</sup> ditionem conscientiae ipso situ corporis approbante. Nam & innocentia decepturos alimen- ta ex arboribus, adhuc sibi bene conscios homines ad superna subrexit, & commissum de- <sup>Gen. 9.</sup> lictum ad conquirenda frumenta homines terrae soloque dejecit. Postea etiam usus carnis accessit, divina gratia humanis necessitatibus competentia ciborum genera prorsus oppor- tunis temporibus porrigente. nam & teneros & rudes homines alere debebat mollior ci- bus, & non sine labore confectus, ad emendationem scilicet, ne iterum liberet delinque- re, si innocentiam impositus labor non admoneret. Et quia jam non paradisos custodien- dus, sed mundus totus fuerat excolendus, robustior cibus carnis offertur, ut ad emolumen- ta culturae plus aliquid humanorum corporum viribus adderetur. Haec omnia gratia [ ut di- <sup>Lev. 11. &</sup> <sup>Deut. 14.</sup> xi ] & dispositione divina, ne aut minus redderetur robustior cibus, quo referti ad opera marcescerent, aut amplius tenerior, quo pro modo virium oppressi ferre non possent. Lex autem postmodum subsecuta cibos carnis cum discretione disposuit: quaedam enim ad usum, quasi munda contribuit & concessit animalia, quaedam interdixit quasi non munda, & ip- sos edentes inquinatura. Et mundorum quidem hanc formam dedit, <sup>a</sup> ut quae ruminatio- ne ruminent, & ungulas findant munda: immunda quae neutrum horum vel alterum fa- ciant: sic in piscibus quoque eadem munda essent, quae cooperta squamis & armata remi- <sup>Ibidem.</sup> giis, at quae contra, haec esse non munda. Alium quoque discrimen induxit, quidque aut reprobum judicaretur; aut mundum. Ita lex solertiam maximam faciendae animalium se- parationis instituit, quae in unam benedictionis formam constitutio antiqua contraxit. Quid igitur dicemus? immundane ergo animalia? quid est enim aliud, non munda, quam quae

C lex a ciborum usibus separavit? Quid enim & illud quod jam diximus, ergo institutor non mundorum Deus, & culpa factorum in artificem redundabit, qui non munda produxit: quod utique dicere extremae summæque dementiae est, Deum accusare quasi instituerit im- munda, & divinae majestati crimen inferre, quasi fecerit reprobæ; praesertim cum & pro- nuntiata sint valde bona, & quae bona ut crescerent & multiplicarentur, benedictionem ab ipso Deo sint consecuta, insuper etiam in arca Noe praecepto creatoris ipsorum ad so- <sup>Gen. 1.</sup> <sup>Gen. 7.</sup> bolem reservata, ut & necessaria probarentur dum custodiuntur, & bona dum necessaria probarentur, <sup>b</sup> licet ibi quoque crimen sit adjectum. Sed tamen vel tunc institutio istorum non mundorum funditus potuisset auferri, si propter inquinamentum suum debuisset abo- <sup>CAP. III.</sup> <sup>Rom. 7.</sup> leri. <sup>c</sup> Quatenus ergo ( ut Apostolo auctore monstravimus ) spiritualis lex ista spiritualiter recipienda est, ut legis ratio divina & certa praestetur: Primo credendum est, quicquid

D est a Deo institutum, mundum esse, & ipsa institutionis auctoritate purgatum: neque cul- pandum, ne in auctorem culpa revocetur. Deinde legem ad hoc filius Israel datam, ut <sup>Gen. 1.</sup> <sup>Exod. 20.</sup> per illam proficerent & redirent ad mores bonos, quos cum a patribus acceperant in Aegy- pto, propter consuetudinem barbarae gentis corruperant. Denique & decem sermones illi in tabulis nihil novum docent, sed quod oblitteratum fuerat, admonent: ut justitia in illis ignium more, quasi adflatu quodam legis sopita recalesceret: proficere autem poterant intellecto plus in hominibus vitia fugienda, quae lex damnasset etiam in pecoribus. Nam quando irrationale animal ob aliquid rejicitur, magis illud ipsum in eo qui rationalis est homine damnatur. Et si in eo quod ex natura aliquid habet quasi inquinamentum nota- tur, plus culpabile, cum illud contra naturam in hominem conqueritur. Ergo ut homi- nes mundarentur, pecora culpata sunt, scilicet ut & homines, qui eadem vitia haberent, æquales pecoribus aestimarentur. Quo pacto factum est, ut nec animalia damnarentur, ab institutore sui culpa, & homines in pecoribus eruditi ad immaculatam institutionis suae possent redire naturam. Considerandum enim quomodo lex munda & non munda discer- nit: Munda, inquit, & ruminant & ungulam findunt, immunda neutrum faciunt, aut ex duobus unum aliquid. Omnia ista unus artifex fecit, & qui fecit ipse benedixit. In- stitutionem igitur mundam, utriusque conspicio, quia & qui instituit sanctus est, & quae in- stituta sunt, culpam non habent, dum hoc sunt quod facta sunt. crimen enim numquam

natu-

<sup>a</sup> Ut quae ruminatione ruminent, &c. ) Sic transtulit tum hic, tum cap. seq. quod Graece est apud 70. Levit. 11. & Deu- ter. 14. & ἀνὴρ ὁ ἁγίος, quod vertit Latinus illorum in- terpres, & reducens ruminationem. Quum autem addit, immunda quae neutrum horum vel alterum faciant, intelli- git de ruminantibus, sed ungulas non findentibus. Etiam pa- raphrasticos transtulit ordine transposito illud, quae cooperta squamis & armata remigiis, pro eo quod dumtaxat est Grae- ce Hebraice & Latine, quibus sunt alae [ quas remigia vo- cat, eo quod illis tamquam remis utantur ad volandum ] & squamæ, quod postremum dumtaxat legit cap. seq. Atqui supplemus cum Latinio: Quid est enim aliud, non munda, quam quae lex a ciborum usibus separavit?

<sup>b</sup> Licet ibi quoque sit crimen adjectum &c. ) Nove accipit

crimen, ac si dicat, licet etiam ibi quaedam animalia crimi- nata sint, tamquam immunda, utpote quum Gen. 7. inter munda & immunda distinguat animalia.

<sup>c</sup> Quatenus ergo, &c. ) Inscriptionem huic capiti fecimus: Quod ut homines mundarentur, pecora culpata sint, & in animalibus mores depingantur humani, & actus, & volun- tates. Multa autem hujus capitis transcriptit Rhabanus no- ster in 13. cap. Deuter. ex quo proinde patet, jam olim in ma- nibus Doctorum versatam fuisse hanc epistolam. Imprimis ve- ro illud: Primo credendum est, quicquid est a Deo institu- tum, mundum esse, & ipsa institutionis auctoritate purga- tum. Legimus ante & supplemus cum Latinio, omissa voce, quos, secundo loco superflua, quos quum a Patribus accepi- sent in Aegypto, propter consuetudinem, &c.



natura, sed voluntas perversa excipere consuevit. <sup>a</sup> Quid ergo est? in animalibus mores A depinguntur humani & actus & voluntates. mundi si ruminant, id est, in ore semper habeant quasi cibum præcepta divina, ungulam findunt, si firmo gradu innocentiae, iustitiae, omnisque virtutis vitae itinera conficiant. Eorum enim quæ in duas ungulas pedem dividunt, robustus semper incessus: dum lubricum partis alterius ungulae firmamento fulcitur, & in vestigii soliditate retinetur. Sic qui neutrum faciunt, immundi sunt: quorum nec in virtutibus firmus, ingressus est, nec divinorum præceptorum in ore ullius ruminationis teritur cibus. nam & qui alterum faciunt, nec ipsi mundi, dum sunt ex altero debiles, nec in utroque perfecti. Hi autem sunt aut utrumque facientes, ut fideles qui mundi: aut alterum, ut Judæi & hæretici qui sunt inquinati: aut neutrum, ut ethnici qui sunt consequenter immundi. ita in animalibus per legem, quasi quoddam humanæ vitæ speculum constitutum est, in quo imagines sanctionum considerent, ut plus vitiosa quæque homini- B bus contra naturam commissa damnentur, dum etiam naturaliter in pecoribus constituta culpantur. Nam quod in piscibus squamis aspera pro mundis habentur: asperi, & hispidi, & hirti, & firmi, & graves mores hominum probantur. Quæ autem sine his sunt, immunda: quia leves, & lubrici, & infidi, & effœminati mores improbantur. Quid enim vult sibi lex cum dicit, <sup>b</sup> Camelum non manducabitis, nisi quoniam de exemplo animalis vitam damnat enervem & criminibus tortuosam? Aut cum suem cibo prohibet assumi, reprehendit utique cœnosam & luteam & gaudentem vitiorum sordibus vitam, bonum suum non in animi generositate, sed in sola carne ponentem: aut cum leporem, accusat reformatos in scœminam viros. <sup>c</sup> Quis autem mustelæ corpus cibum faciat? sed furta reprehendit. Quis lacertam? sed odit vitæ incertam varietatem. Quis stellionem? sed maculas execratur prædam de aliena morte quærentes. <sup>d</sup> Aut quis corvum sed versutas execratur vo- C luntates. Passerem quoque cum interdicit, intemperantiam coarguit: quando noctuam, odit lucifugas veritatis: quando cygnum, cervicis altæ superbos: <sup>e</sup> quando charadrium, garrulam nimis linguæ intemperantiam: & quando vespertilionem, quærentes tenebras noctis simul & erroris. Hæc ergo & his paria lex in animalibus execratur, quæ in illis quidem non criminosa, quia in hoc nata sunt, in homine culpata, quia contra naturam non ex institutione, sed ex errore quæsitæ sunt. <sup>f</sup> His igitur ita se habentibus accesserunt & aliæ causæ; quibus multa a Judæis ciborum genera tollerentur: quod ut fieret, immunda multa sunt dicta: non ut illa damnarentur, sed ut isti coacerentur servituri uni Deo, quia ad hoc assumptos frugalitas decebat; & gulæ temperantia, quæ semper religioni deprenditur esse vicina, immo [ ut ita dixerim ] consanguinea potius atque cognata: sanctitati enim inimica luxuria est. Quomodo enim per illam parceretur pudori; non recipit luxuria Dei D timorem, dum præcipitantibus illam voluptatibus in solam fertur cupiditatem temeritatem: effusis enim habenis sine more admotis sumptibus quasi pabulis crescit exedens patrimonium cum pudore, aut ut torrens aliquis e montium jugis cadens non tantum opposita transcendit, sed illa ipsa in aliorum ruinam secum rapit. Ad coercendam ergo intemperantiam populi, remedia sunt ista quæsitæ, ut quantum luxuriæ demeretur, tantum bonis moribus adderetur. Nam quid aliud merebantur: quam ut ne omnibus escarum voluptatibus uterentur, qui divinis mannæ epulis vilissimos Ægyptiorum cibos præferre ausi sunt, carnes jurulentas inimicorum atque dominorum ante libertatem ponentes, digni sane quos optata servitus saginaret, quibus male displicuerit & melior & liber cibus. <sup>g</sup> Fuerit ergo tempus aliquod antiquum quo istæ umbræ vel figuræ exercendæ, ut abstinendum esset a cibis, quos institutio quidem commendaverat, sed lex interdixerat. Verum jam finis legis Christus supervenit, cuncta legis obscura referans, omnia quæ sacramentorum nebulis

Ibid. utro-  
bique.

Ibidem.  
Ibidem.

Ibidem.  
Levit. 11.

Ibidem &  
Deut. 14.

CAP. IV.  
Ibidem.

Exod. 15.

CAP. V.

Rom. 10.

<sup>a</sup> Quid ergo est? &c.] Etiam istud cum illo quod præcedit: Ergo ut homines mundarentur, &c. transcripsit Rhabanus, verbis tamen transpositis, ex quo tam exc. quam ms. castigamus, & voluntates, pro voluptates, omissa voce, quedam non satis apta. Ubi plus habet quam Auctor de ungulam dividendibus, quia duo Testamenta legis & Evangeliorum credentes, se firmo gressu innocentiae iustitiaeque statuunt.

<sup>b</sup> Camelum non manducabitis, &c.] Sic prorsus restitui-  
mus, pro manducabis, quia illud legitur plurali numero Levit. 11. & Deut. 14. Atqui etiam longe diversam expositionem adfert ubi supra, ordine verborum Moyse probe servato, Rhabanus, cameli, suis, & leporis.

<sup>c</sup> Quis autem mustelæ, &c. De mustela, lacerta, & talpa, quæ immunda declarantur ex reptilibus, Levit. 11. nihil adnotavit Rhabanus, quod mirum.

<sup>d</sup> Aut quis corvum, &c.] De corvo, noctua, cygno, charadrio, & vespertione, utrobique legitur, quod immunda iudicata sint inter avium genera; at passeris nulla ibi mentio, neque etiam apud Rhabanum. Verumtamen in eo hallucinatus videtur Auctor, quod species passerem verterit, quem alii omnes, struthionem, eo quod utrumque vox Græca significet, sed autem mundam fuisse existimatum passerem, vel inde pa-

ter, quod in sacrificiis offerri præcipiantur passeris duo in emundatione leprosi, Levit. 13.

<sup>e</sup> Quando charadrium &c.] pro charadrium, hodie Græce est apud 70. χαράδριον, non recte, nam χαράδριον avicula est, de qua proverbium legitur, charadrium imitans, ex numero voracium. Maxime quum idem Rhabanus lib. 7. cap. 6. de Rerum & verborum signif. de Universo, etiam charadrium appellet, sit scribens: Ibis & porphyrio, & quem 70. nominat pellicanus, & cygnus, & herodius, & charadrius, longo esse collo, trahereque cibum ex altitudine terræ atque aquarum, dicuntur.

<sup>f</sup> His igitur ita se habentibus, &c.] Caput hoc inscripsimus, multa a Judæis ciborum genera sublata, ad coercendam populi intemperantiam. De proverbio autem, effusis habenis, vide nostra Prolegomena. Legimus vero prorsus cum Latiniis, ante libertatem ponentes, pro post, quia præcedit, præferre, &, saginaret, pro signaret.

<sup>g</sup> Fuerit ergo tempus aliquod, &c.] Titulum huic capiti imposuimus: In nova lege omnia esse munda mundi juxta Apostolum, & cibum sanctum esse fidem rectam ac immaculatam conscientiam. Castigamus autem cum Latiniis, quæ sacramentorum nebulis antiquitas texerat, pro nobilibus.



A bulis antiquitas texerat. Magister enim venit insignis, & doctor cœlestis, & institutor consummatae veritatis, sub quo, merito jam dicitur: Omnia munda mundis: inquinatis autem Tit. 1. & infidelibus nihil mundum: sed polluta sunt eorum & mens & conscientia. Item alio loco: Quia omnis creatura Dei bona, & nihil rejiciendum quod cum gratiarum actione percipitur: sanctificatur enim per verbum Dei & orationem. Rursum alibi: Spiritus manifeste dicit, quod in novissimis diebus recedent quidam a fide, <sup>a</sup> attendentes spiritibus seductoribus, doctrinis dæmoniorum, in hypocrisi mendaciloquorum cauteriatam habentium conscientiam suam, prohibentium nubere & abstinere a cibis quos Deus creavit, ad percipiendum cum gratiarum actione fidelibus, & his qui cognoverunt Deum, Adhuc in altera parte: <sup>b</sup> Omne quod in macello venit, manducate, nihil requirentes. Ex quibus constat, omnia ista suis esse benedictionibus reddita jam lege finita: nec ad solemnitates ciborum esse 1. Cor. 10. Gal. 4. Rom. 14. 1. Cor. 6.

B redeundum quas & certa imperaverat causa, & jam sustulit libertas Evangelica manumissione revocata. Clamat Apostolus, Non est regnum Dei potus & cibus, sed justitia & pax & gaudium. Item alio loco: Esca ventri & venter escis, Deus autem & hunc & hanc evacuat: corpus autem non fornicationi, sed Domino & Dominus corpori. Deus ventre non colitur, nec cibus; quos Dominus dicit perire, & in secessu naturali lege purgari. Nam qui Matth. 15. per escas Dominum colit, prope est ut Dominum habeat ventrem suum. Cibus inquam verus & sanctus & mundus est, fides recta, immaculata conscientia, & innocens anima: quisquis sic pascitur, Christo convalescit, talis epulator conviva est Dei, istæ sunt epulæ quæ angelos pascunt, istæ sunt mensæ quæ martyres faciunt. Hinc est vox illa legis, <sup>c</sup> Non in pane tantum vivit homo, sed in omni verbo quod proficitur ex ore Dei. Hinc illa Christi, Mea esca est, ut faciam voluntatem ejus qui me misit, & ut consummem opus ejus.

C Hinc: Quæritis me, non quia signa vidistis, sed quia manducastis de panibus meis, & saturati estis. Operamini autem non eam escam quæ perit, sed escam permanentem in vitam æternam, quam filius hominis vobis dabit, hunc enim pater signavit Deus. Justitia, inquam, & continentia & reliquis Deus virtutibus colitur. Nam & Zacharias refert, Si manducetis, inquit, aut bibatis, nonne vos manducatis aut bibitis: exprimens cibos aut potus, non ad Deum pervenire; sed ad hominem, nec enim carneus est Deus, ut carne placetur: nec in has voluptates attonitus, ut nostris gaudeat cibus. Deus sola gaudet fide nostra, sola innocentia, sola veritate, solis virtutibus nostris, quæ habitant non in ventre, sed in animo, quasque nobis acquirit divinus timor & cœlestis metus, non terrenus cibus. <sup>d</sup> Ex quibus Coloss. 2. congruenter infectatus est Apostolus superstitionibus angelorum servientes, inflatos a sensu carnis suæ, caput Christum non tenentes: ex quo omne corpus per nexum concatenatum & fibula charitatis membris mutuis innexum atque concretum crescit in Deum. Sed illa servantes, ne tetigeritis, neque contrectaveritis, quæ imaginem quidem videantur habere religionis, dum corpori non parcitur: nullum tamen emolumentum omnino justitiæ, dum ad elementa quibus per baptismum mortui sumus, voluntaria servitute revocamur. <sup>e</sup> Sed non CAP. VI. ex hoc statim, quia libertas ciborum concessa, luxuria permixta est: nec quia liberalius nobiscum Evangelium gessit, continentiam sustulit. Non inquam ex hoc ventri procuratum est, sed ciborum forma monstrata est; ostensum est quid juris esset, non quo in gurgitem cupiditatis iretur, sed quo legis ratio redderetur. Ceterum nihil ita temperantiam coercuit quam Evangelium: nec ita constrictas quisquam gulæ leges, quam Christus; qui beatos legitur pronuntiasse; sed egenos, & felices esurientes atque sitientes, miseros divites, quibus ad imperium ventris & gulæ servientibus, voluptatum nunquam posset mater deficere, ne desinere servitus posset; argumentum felicitatis putantes, concupiscere quantum possint, nisi quod & sic minus possint quam concupiscunt. <sup>f</sup> Nam & Lazarus in ipsa fame Luc. 16. 1. Tim. 6. ipsisque ulceribus & a canibus divitis perferens, carnifices salutis ventrem & gulam coercerat exemplis. Apostolus quoque: Habentes, dicendo, victum & vestitum, his contenti

sumus;

<sup>a</sup> *Attendentes spiritibus seductoribus, doctrinis dæmoniorum, &c.* ] vel hinc confirmatur ejusdem Auctoris esse epistolam cum 1. de Trinitate præced. cap. 29. quia etiam ibi sic legitur juxta Græcæ exemplaria 1. Tim. 4. præterquam quod hic legitur ad institutum plura quam ibi, vertens, quod mirum est, *Et his qui cognoverunt Deum*, ubi alii omnes habent veritatem.

<sup>b</sup> *Omne quod in macello venit, &c.* ] differt a vulgato Latino Interprete, quod transferat 1. Cor. 10. *nihil requirentes*, & B. Ambrosii. *disquirentes*, pro eo quod ille, interrogantes. Cum quo e contrario legit 1. Cor. 6. *Esca ventri & venter escis, Deus autem & hunc & hanc*, &c. Atqui iterum legimus cum Gagnæo *quisquis sic pascitur*, pro *paciscitur*.

<sup>c</sup> *Non in pane tantum vivit homo, &c.* ] Quam Græcæ sit Matth. 4. & Hebraice Deut. 8. *vivet*, in illo iterum cum vulgato Interprete convenit, differens ab omnibus, quod legat Joan. 6. *sed quia manducastis de panibus meis*.

<sup>d</sup> *Ex quibus congruenter infectatus est Apostolus superstitionibus angelorum servientes, &c.* ] Etiam hinc constat neque Tertulliani esse hanc epistolam, qui longe aliter vertit hæc verba Apostoli, Coloss. 2. supra tom. 3. lib. de Resurr.

carn. cap. 23. & lib. 5. advers. Marcion. cap. 19. neque Beati Cypriani, qui pro eo quod hic legitur, *sed illa servantes*, legat: Vana festamini, idque lib. 3. Testim. ad Quirin. cap. 11. Quamquam interim hic Auctor magis sensum exprimens quam verba, neque cum vulgato Interprete Latino, neque cum Græcis exemplaribus aliisque consentiat.

<sup>e</sup> *Sed non ex hoc statim, &c.* ] Inscriptionem huic capiti fecimus: Ex eo quod ciborum luxuria permixta est, non tolli eorum continentiam, aut jejunia. Locus autem est insignis adversus hodiernos hæreticos, qui ex scripturis cap. præced. citatis nituntur convellere jejunia, & in iis quorundam ciborum abstinentiam.

<sup>f</sup> *Nam & Lazarus, &c.* ] Locus corruptus, cui sine ope ms. cod. mederi non licet, idque sive cum Gelenio legas: in ipsa fame, ipsisque ulceribus & canibus divitis perferens; sive cum Gagnæo, & canibus divitis præferens. Legimus autem iterum cum Gagnæo, *quidquid hæc* [nempe luxuria] *consumpserit*, pro *contempserit*, & cum Latinio, *jejunii matutino tempore*, pro *jejunii matutini*; denique cum eodem, *si inter vina cibi permisceantur*, pro *si intestina cum cibis permisceantur*.



sumus; frugalitatis & continentiae legem dabat: parum existimans profuturum esse quod A  
 scripserat, etiam exemplum se scriptorum suorum dabat, subiciens non immerito  
 esse omnium malorum avaritiam radicem. Sequitur enim praecurrentem luxuriam; quid-  
 quid haec per vitia consumpserit, illa per scelera restituit, orbe criminum recuso, ut  
 rursum luxuria eximat, quidquid avaritia congegnerat. Nec tamen desunt inter ista, qui  
 quum sibi nominis Christiani vocem induerint, exempla praebent intemperantiae & magi-  
 steria; quorum usque eo vitia venerunt, ut & jejuni matutino tempore bibant, non pu-  
 tantes Christianum esse potare post cibum, nisi in vacuas & inanes adhuc venas infusa sta-  
 tim per somnum vina descenderint, minus enim qui bibunt, sapere videntur, si inter vi-  
 na cibi permisceantur. Videas ergo tales, novo genere adhuc jejunos, & jam ebrios, non  
 ad popinam currentes, sed popinam secum circumferentes, quorum quisque salutat, non  
 osculum dat, sed propinat. Qui isti post cibum faciant, quos ebrius invenit cibus? aut qua-  
 les istos sol in occasu relinquit, quos jam marcidos vino oriens aspicit? sed quae detestan-  
 da sunt, non sunt nobis exempla ducenda. Sumenda sunt enim ea sola, quibus animus no-  
 ster melior reddatur. Et licet in Evangelio per omnia ciborum redditus nobis usus sit, ta-  
 men intelligitur redditus, sed cum lege frugalitatis & continentiae. Haec enim vel maxi-  
 me decent fideles, oraturos scilicet Deum, & acturos ei quidem gratias, <sup>a</sup> non diebus tan-  
 tum, sed & ipsis noctibus, quod fieri non poterit, si somnum gravem, & molem pectori  
 impositam mens cibo vinoque sopita non valuerit excutere. <sup>b</sup> Sed quod in usum ciborum  
 vel maxime custodiendum sit, cavendum est, ne quis licentiam istam putet in tantum pro-  
 fusam, ut & ad immolata simulacris possit accedere. Quantum enim ad creaturam Dei per-  
 tineat, omnis munda est, sed cum daemoniis immolata fuerit, inquinata est tamdiu, quam-  
 diu simulacris offeratur, quod mox atque factum est, non est jam Dei, sed idoli, quae C  
 dum in cibum sumitur, sumentem daemonio nutrit, non Deo, convivam illum simulacro  
 reddendo, non Christo, ut merito faciunt & Judaei, quorum ciborum ratione perspecta,  
 & consilio legis considerato, & Evangelicae gratiae beneficio cognito, & temperantiae rigo-  
 re servato, & simulacris immolatorum inquinamento repulso, regulam veritatis per omnia  
 custodientes, Deo gratias agere debemus, per Jesum Christum filium ejus Dominum no-  
 strum, cui laus & honor & claritas in secula seculorum, Amen.

Matt. 15.

CAP. VII.

1. Tim. 4.

<sup>a</sup> Non diebus tantum, sed & ipsis noctibus, &c.) Pertinet hoc ad ritum Ecclesiae antiquiss. de antelucanis cætib; de quibus supra latius tom. 1. Aolog. cap. 39.

<sup>b</sup> Sed, quod in usum ciborum, &c.] Caput hoc inscripsi-  
 mus: Quod cavendum ne quis licentiam ciborum etiam ad im-

molata idolis transferat. Adhuc autem ad illud 1. Cor. 8. Quidam autem cum conscientia usque nunc idoli, quasi idolo-  
 thytum manducant, & conscientia ipsorum quum sint infirma,  
 inquinatur; & illud 1. Cor. 10. Sed quæ immolant gentes, da-  
 moniis immolant, nolo vos terros fieri demoniorum.

## NOVATIANI ROMANÆ ECCLESIAE

### PRESBYTERI EPISTOLARUM DE VERA

#### CIRCUMCISIONE ET VERO SABBATO NOTULÆ.

QUAM vero sint (inquit Novatianus Epistola præcedenti) perversi Judaei, & ab intellectu suæ Legis alieni; duabus EPISTOLIS superioribus, ut arbitror, ple-  
 ne ostendi; in quibus probatum est, prorsus ignorare illos quæ sit VERA CIR-  
 CUMCISIO, & quid VERUM SABBATUM.

#### ADNOTATIUNCULA.

Inter scripta Novatiani a B. Hieron. & Sophronio ejus Interprete Græco, Honorio item & Trithemio in Catalo-  
 gis Scriptorum Ecclesiasticorum, recensentur de Circumci-  
 sione & de Sabbato. Meminit & idem Hieron. epist. 1. ad  
 Damasum, Quæstionum Novatiani de Circumcisione. At  
 titulum harum epistolarum fuisse: de vera Circumcisione,

& de vero Sabbato, ex verbis ipsius Novatiani jam præ-  
 missis plus satis constat. Et tamen librum illum, qui in-  
 ter Opera exstat Beati Hieronymi de vera Circumcisione,  
 neque Tertulliani esse neque Novatiani, supra ostendi-  
 mus tom. 4. ad Notulas Quæst. Tertull. de Circumcisi-  
 one.

F I N I S.



Q. SEPTIMII FLORENTIS  
**TERTULLIANI**

CARTHAGINENSIS PRESBYTERI,  
**APOLOGETICUS,**

Ad Codices MStos & Editiones Veteres summa cura recogni-  
tus, castigatus, emendatus ut &

**PERPETUO COMMENTARIO,**

*In quo non modo Variorum AUCTORUM, sed & plura S. SCRIPTURÆ loca strictius  
vel uberius explicantur, elucidantur, & illustrantur,  
studio & industria*

**SIGEBERTI HAVERCAMPI**

A' MENDIS QUIBUSDAM EXPURGATI

Qui, præter Argumenta Caputum, Indices etiam locuple-  
tissimos tres adjecit.

CUM FIGURIS ET NUMMORUM TYPIS.



*Tullius Ausoniæ columenque, decusque, Superba  
Tertulliano est Africa.  
Illi verborum fœlicia flumina manant,  
Et melle sermo purior.  
Hic gravis, & rerum divino pondere major,  
Minor licet facundia.  
Hic Christum sonat, ille Deos, & nomina cassa*

*Divinitatis indigna.  
Res potior verbis, præcellunt sacra profanis,  
Quantum favillis sidera.  
Ergo Sidonio cedat, licet aureus ore,  
Tertulliano Tullius,  
Tullius ille fiet Romanis, dummodo nobis  
Legatur hic ter Tullius.*

**VENETIIS, MDCCXLIV.**

TYPIS GASPARIS GIRARDI.

SUPERIORUM PERMISSU, AC PRIVILEGIO.



TERTULLIANI

OPUSCULORUM

PERPETUO COMMENTARIO,

SIGEBERTI HAVERCAMPI



VENETIS, MDCCLIV.



CLARISSIMO VIRO

ANTIQUITATISQUE OMNIS CURIOSIORIS

STUDIOSISSIMO

GUALTHERO BLOKIO.

I. V. D.

NEGOTIATIONUMQUE EXTERARUM

DIRECTORI,

SIGEBERTUS HAVERCAMPUS.

S. P. D.



Audatur suo merito in quarta Verrinarum eloquentissimi Oratoris C. Hejus, Siculus, civis Mamertinus: vir, cujus honestati probitatique egregium decus antiquitatis studium addiderat. Erat enim visenda domus ejus Messanæ, antiquissimi operis statuis nobilis, signis admirabiliter elaboratis decora, omni elegantiore suppellectile splendida. Ornatam domum ornabat magis ipse Dominus, non ille quidem brutus lapis inhumanumve saxum, sed homo sane ingeniosus, intelligens, sua cuivis miratori habens aperra, maximeque hospitalis. Adeo ipse domui suæ ornameto, domus Messanæ civitati erat. Itaque non facile curiosior quis Romanus Messanam navigabat, quin in ejus sese ædibus oblectaret, omnibus ad visenda, egregia illa monumenta quotidie patentibus.

Hujus mihi viri memoriam cum refricaret nupera Ciceronis lectio, non potuit non animo meo obversari singularis tua, elegantissime BLOKI, humanitas & rara illa, quibus inter tot animi fortunæque dotes, clarissimum Tuum splendet Nomen, festivæ antiquitatis copia. Quotiescunque enim mihi contingit, superatis Mosæ fluentis, relictisque ad tempus mutis meis magistris, Hagam adire, non me in admirationem sui rapiunt splendidæ servitutis negotiosa turba, non privata Capitolia certantia cœlo, non superba spoliis hostilibus antiquisque majorum decoris Curia: Tuæ, Tuæ animum perstringunt divitiæ, Tui Thesauri splendore obfuscantur oculi. Non ego cæcum Plutum loquor, conditasque intus gazas, quæ possidenti intelligentiæ nihil, anxietatis, multum tribuere possunt: argentum illud & æs innuo, in quo spirant adhuc alta veterum Heroum ora: suspiciuntur æterna victricium Orbis gentium decora: lux & anima veteri accenditur historiæ.



Ut enim omnes artes, quæ formandæ humanitati inserviunt, commune quoddam habent vinculum, & quasi nexu quodam cognationis inter se continentur, ita nemo cordatus vitio mihi vertet, opinor, si quantum alii forte ludicris impendant negotiis, otio molli desides, tantum ego mihi insumam temporis, quo severiora altioris indaginis studia hoc oculorum animique oblectamento temperem.

Quoties itaque ornatissimum Tuum Gazophylacium mihi inspicere licet, licuit autem sæpius, peregrinari mihi in vetusto illo Græcorum Romanorumque orbe videor. Nam quidem debitum naturæ persolverunt domitores gentium, Ptolemæi, Antiochi, Seleuci, Lyfimachi, & ipsum illum prædonem Asiæ, Alexandrum Magnum, quem Regem, non mortuos, inspicere avidus Cæsar, mors prædata est: at visendæ in nummis supersunt facies, diademata, cornuta, Nemeæi etiam leonis rictu terribiles. Tot Orbis Triumphatores Dominosque gentium, Imperatores Romanos, cum ipso illo Imperii formatore Augusto Orcus detriumphavit, ubi Deos fieri coegit: at etiamnum intermoritura numquam victrici lauro in metallis inumbrantur ora, etiamnum Divinitatis symbolis radiata fulgent tempora. Horum omnium longam perpetuamque seriem sæpius apud te sum non sine admiratione contemplatus. Quid ego Græcas enumerem civitates? quarum egregia artificiosissimæ fabricæ moneta Tuis in loculis asservatur. Quid statum Reipublicæ Romanæ collaudem? sed liberum illum, nondum unius dominationi & libidini subiectum. Ultimi Romanorum, prout cum Bruto Cassium suo malo appellaverat Cremutius Cordus, Gentis suæ decora una cum primis libertatis vindicibus, Romanæque potentiae principibus, perpetuarunt. Hic flos ille delibatus populi, Prætores, Consules, Dictatores, progenies Julii, Romuli, Numæ, Tulli, Anci, imo Herculis & Ulyssis: qui Reges legatis Regum, Dii autem Regibus olim videbantur. Diis Patriis, Penatibus, templis, aris, tropæis, rebusque magnifice domi forisque gestis superbit adhuc argentum, ut non tantum prisca liceat agnoscere Romanorum stemmata, sacra, bella, sed & ipsam cernere veteris Reipublicæ imaginem.

Si descendere libet, tangunt animum medii ævi numismata, selectaque serioris temporis monumenta. Juvat tamen potius retrogredi, atque immorari Tyrannis, qui Gallieni, Theodosii, aliorumque temporibus, Imperium toto orbe potentissimum misere dilaniarunt. Cognita illorum infrequentia raros illos facit, raritas pretium adauget. Ergo multos illorum non sine voluptate apud Te versavi, delectum in omnibus sæpe mecum reputans, quem Te adhibuisse in isto Thesauro colligendo cuncti illi, qui vel a longinquis oris quotidie Musæi tui deliciis fruuntur, collaudare debent. Quo enim splendori iste auri argentique, ærisve rubigo? si non simul & nota genuina adsit, & singulare suspiciatur venerandæ antiquitatis aliquod vestigium impressum.

Hæc quidem omnia & animosum licitorem, & curiosum contemplatorem testificari possent, verum enimvero hisce minime contentus, tam præclaris antiquitatis spoliis, politissimi marmoris urnæ, cui superbum CN. POLLIONIS SABINIANI nomen insculptum, superstructis, mirandæ cœlaturæ gemmas adjecisti, non ut in digitis tuis luceant, sed ut Musei tui ornamenta illustrent. Vidimus illic spectabilia Ptolemæi Apionis, augustiorisque Augusti ora, vidimus non semper probatæ Romanis verecundiæ vultum Domitiani, terrificos Medusæ crines, singularia plane Plotinæ, Crispinæ, & Juliæ Domnæ capita, pluraque, quorum memoriam oblivio oblitteravit. Vidimus, & memini, ingentem variorum mirandorum apparatus; Conchas Marinas variæ delectationis, pictas delineatasque docta manu chartas; selectos, Patriæ nostræ exterarumque Nationum res gestas complectentes, majoris moduli Nummos, Mineralia, Gemmas Lapillosque varii generis, splendoris, coctionisque: in aliis enim incrementum fulgoris erat observare, in aliis progressum, in aliis summum naturæ conatum, coloremque exquisitissimum. Variiegatum pulchre opus, magnitudine, colore, viribus, pretio delectabat. Non ita tamen eorum luce niſtabant oculi, quin & alia mirabilia sensum meum afficerent; quo enim nomine vocanda, ad quod ævum releganda Ligneæ Saxa, an Saxeæ Ligna, aliaque materia, Conchæ & Animalia, quorum natura in metalla & crystallum degeneravit. Non illa certe Naturæ ludicra, tam perfecta, tam mirabilia, Mirandæ forsan diluvii universalis reliquiæ, quo concussa terra dissolutaque, quæ subsiderunt, vicinis metallis agglutinata eorum naturam attraxerint. Illustrat hæc omnia, lucemque vicissim ab illis capit instructa exquisitum in usum Bibliotheca.

In quam tam opulentam omnium bonarum rerum suppellectilem hicce meus libellus introire si gestiât, repulsam quæso ne patiat. Tuis usibus non tantum vult inservire, sed  
& Tuum



& Tuum patrociniū exoptat, Tuo nomine superbit. Memini paternis in ædibus cum puer adhuc versarer, Te Monitore sæpe animum ad studia liberalia inflammatum. Ille digitos tuos, Chironia arte, Orphei & Lini sacris (nam & Musices & Poetices studiosissimus eras) instruebat, Tu pectora nostra eloquentiæ stimulis, omnisque eruditionis choragio excitabas. Itaque eodem artis traditore, Isocrate & Roscio temporis sui, Petro Francio, jam olim, longo licet intervallo, profecimus. Nec incognita Tibi Sanctioris Studii penetralia, qui antequam ad illa Juris animum applicares, haud sane translatitiam operam Theologiæ arcanis, quæ vera Pansophia est, cognoscendis impendisti: pressus etiamnum tanta publicorum negotiorum mole, illis animum tuum excultum Deo Tibique reddis.

Talem ego Tertulliano meo Patronum si elegero, non ille, ut puto, tutorem Te refugiet. Literatissimus Auctor illiterato offerri non debuit. In cujus nobilissimo Scripto emaculando illustrandoque, Tu nobis, si quid humanitus passi sumus, defensor adesto. Sciebamus placere Tibi, & merito, illam commentandi rationem, qua prisca illi Viri, literarum vindices, æterna sæculi sui ornamenta, scriptionem suam varia eruditione fecerunt delectabilem. Eorum vestigia nos longe secuti, præter varietatem lectionum, earumque rejectionem aut approbationem, conati etiam sumus non tantum Auctoris nostri verum indagare sensum, sed & illum ex omnigena lectione illustrare: itaque nec Gemmas, Nummos, Inscriptionesque Veteres negleximus, sed auxiliares undique copias collegimus, in quantum modus decori, & conatus noster, tener adhuc, permittebat. Inter quas egregia Gazophylacii Tui Monumenta, alio tamen tempore a nobis celebranda, literatoque Orbi exponenda, sibi locum, capta occasione, non infimum occupare potuissent, si ea in libro Tuo Nomini dedicato celebrari Modestia Tua permisisset, quæ nuda contenta simplicitate, omnem longe refugit ambitionem.

Dabam ex Museo meo in pago Stad aun' e  
Haringuliet, in Insula Overflakkè, ipsis  
Calendis Junii, Anno MDCCXVIII.



## LECTORI CANDIDO

S. P. D.

SIGEBERTUS HAVERCAMPUS.



*Emper Africa novi aliquid. Illa, solitudine horrida, ferarum altrix, scolas bestiarum, Romanorumque olim munera, mille diversa horroris specie roborisque amplitudine, ditavit animalibus. Illa in sanctissima Martyrum corpora, spectante lata Romuli plebe, spectatoribus non dissimilia Lybica immisit monstra. Fuit eadem Africa, quæ non vulpes solum, doli plenum genus, triste malum uvis, protuberantibus primum in Ecclesia Christiana vitibus, procreavit; sed & metuendos dentibus apros, vineta ipsa effodientes, horrendum rugientes leones, immitesque ursos subministravit. At vero sicut ad temperandam Urbis Æternæ, quo falso nomine sibi blandiebatur Roma, lætitiæ, Afri præsertim efflagitabantur venatores, qui viribus valentes, frustrandisque bestiarum morsibus artifices, impetum earum eluderent, ipsasque conficerent; sic etiam satis magnum Æternæ vere Dei veri Civitas contra Valentinianos, Gnosticos, Arianos, similiaque Natura portenta, genitum ex eadem sibi Africa vidit præsidium. Quid enim Augustini ego subtilitatem & eruditionem laudem? mellifluam Lactantii eloquentiam probem? Arnobii doctam curiositatem persequar? Undique in Cypriani scriptis relucens pietatem, quam ipse sanguine suo signavit, suspiciam? Quid denique, qui uno etiam libello multum veræ gloriæ meruit, Minucii admirer rotundum & lenefluens eloquium! Unus instar omnium est TERTULLIANUS, in quo multum sibi placet Augustinus; Omnis generis literarum peritiam agnoscit Lactantius; Quem sequendum sibi proponit Arnobius; Magistrum, quoties libros ejus poscit, vocat Cyprianus; in suo denique Dialogo, qui velut contractum ex vasto Apologetici hujus pelago sinus est curvamen, tantum non transcribit Minucius. De quo quidem TERTULLIANO, quid Veteres & Recentes Auctores non sine laudum cumulo senserint, quamvis hic exscribere mihi non sit propositum, tamen non possum, quin pauca delibem. Et Veterum quidem perhonorifica testimonia hisce contraxit Vincentius Lirinensis, quinti seculi, cui illum Cangius assignat, non infacundus scriptor. Hic, inquit, apud Latinos nostrorum omnium facile princeps judicandus. Quid enim hoc viro doctius? Quid in Divinis atque Humanis Rebus exercitatus? Nempe omnem Philosophiam & cunctas Philosophorum Sectas, auctores adsertoresque Sectarum, omnesque eorum disciplinas, omnem Historiarum & Studiorum varietatem mira quadam mentis capacitate complexus est. Ingenio vero nonne tam gravi & vehementi excelluit, uti nihil sibi pene ad expugnandum proposuerit, quod non aut acumine irruerit, aut pondere illiserit? Jam porro orationis suæ laudes quis exsequi valeat? Quæ tanta, nescio qua, rationum densitate conferta est, ut ad consensum sui, quos suadere non potuerit, impellat: cujus quot pene verba, tot sententiæ sunt, quot sensus, tot victoriæ. Ex Recentioribus quidem, Illustris Nobilitatis Josepho Scaligero sublimius & perfectius in omni genere doctrinæ & Scientiarum non novit Orbis eruditus. Vide itaque quantum sit a laudato laudari. Verba ejus sunt in Primis Scaligeranis pag. 96.*

„ TERTULLIANUS semper in manibus habendus accurateque legendus est, tum pro-  
 „ pter Linguae Romana proprietatem, tum propter disciplinarum ac literarum omnium  
 „ cognitionem; Fuit enim doctor omniscius & argutus, qui illotis manibus tractandus  
 „ non est, nec obiter legendus, ubique enim remoratur lectorem. TERTULLIANUS certe  
 „ excellentissimus Auctor est in omnibus. Exstant etiam doctissimi & accuratissimi Lipsii  
 „ literæ lib. IV. Ep. IX. ad Jacobum Pamelium, in hunc sensum. „ Audio te, clarissime  
 „ Pameli, in emendando TERTULLIANO esse. Major, an utilior a te res susce-  
 „ pta, nescio. Scriptorem plenum antiquæ & reconditæ doctrinæ corrigere arduum:

„ eun-



„ eundem correctum dari, non solum vestra Theologorum interest, sed nostra om-  
 „ nium, qui literas Græcas Romanasque tractamus. Merito itaque Nobili literato,  
 „ & diffusæ eruditionis Barthio audit PATER ERUDITIONUM, lib. Adversar. XIII.  
 „ Cap. XVI. Apud quem lib. XIX. Cap. I. hæc etiam legi possunt. „ Scriptorum, quan-  
 „ tum ad nos venit, eruditior nemo est, exque quo plura condiscere possis, quam  
 „ TERTULLIANUS. Nullus in eo apex est non cum cura positus, ut, quo pa-  
 „ tito alii inopia, hic abundantia literarum peccare nonnunquam videatur. Quibus  
 „ merito adjungendum Thomæ Campanellæ testimonium, viri, cujus ingenii vebemen-  
 „ tiam & judicii acrimoniam sæpe sum admiratus. Ille in Libello de Libris Propriis  
 „ & Recta Ratione Studendi Cap. IX. Edit. Creniana pag. 216. ubi virtutes & vitia  
 „ Scriptorum quorundam, qui Theologica tractarunt, enumeravit, ita in hoc Nostro  
 „ Auctore finit. „ TERTULLIANUS denique ut Theologorum Magister, plus pro-  
 „ bat duobus verbis, quam cæteri mille argumentis: gravis, arduus, acer, efficax,  
 „ brevis, concinnus: Philosophicæ Grammaticæ, non autem civilis cultor, & suo  
 „ Africanismo homines velut ad peregrinas merces alliciens.

Quid igitur mirum, si tantus Auctor non tantum tam insignes laudatores, sed  
 & omnium Gentium invenerit Commentatores. Cum TERTULLIANI enim nomi-  
 ne consecrata Æternitati, ex omni statu & disciplina, manebunt nomina RHE-  
 NANORUM, PAMELIORUM, JUNIORUM, DE LA CERDARUM, HERALDO-  
 RUM, GOTHOFREDORUM, SALMASIORUM, RIGALTIORUM. Ut jam ta-  
 ceam ZEPHYROS, BARRÆOS, GAGNEOS, LATINIOS, GELENIOS, MER-  
 CERIOS, WOUWERIOS, aliamque satis numerosam eruditorum turbam, qui bu-  
 jus Auctoris studium publicis ingenii sui monumentis testatum posteris valuerunt.  
 Et ex his quidem plurimi cuncta nobis TERTULLIANI Opera elucidationibus suis  
 exornata dederunt. Inter quos primus RHENANUS, (cui & hunc & plurimos  
 alios Auctores in lucem protrahere grata debet posteritas) his terve repetitis edi-  
 tionibus, GELENIUM BARRÆUMQUE habuit secutores, PAMELIUM dehinc  
 JUNIUMQUE, & egregia doctrinæ LUDOVICUM DE LA CERDA. Post quos,  
 ut & quemdam GEORGIUM AMBINATEM, qui operosi sui Omniloquii trium  
 voluminum biatu nihil dignum præstitit, tantum non ex mortuis redivivum retra-  
 xit notæ doctrinæ vir NICOLAUS RIGALTIVS. Cujus editiones sæpissime Pari-  
 sienses sub prælo revocarunt, PHILIPPI PRIORII auspiciis, sed ipse Rigal-  
 tii inquinatiores multo, ut sæpius a Nobis in hoc uno libello est ostensum. Per  
 partes vero iverunt reliqui, vel Emendationes Notulasque ab Auctoris opere sepa-  
 ratim editas reliquerunt. Quos inter eminet industria DESIDERII HERALDI,  
 qui in hunc APOLOGETICUM, cui & Nobis animum & cogitationes primum  
 applicare libuit, Commentarium variæ eruditionis plenum, Digressionumque libros  
 sane doctos condidit; sed & Scriptum hoc jam olim FRANCISCUS ZEPHYRUS  
 Paraphrasi quadam utcunque illustraverat, & ALDUS Baptiste Egnatii secutus  
 curam, ediderat separatim ad calcem Lactantii Anno MDXV. & MDXXXV. Quem  
 tamen præoccupaverat Joannes Tacuinus, qui itidem Lactantio annexerat illum  
 Venetiis, anno MDIX.

Et tamen post tot tantosque viros in publicum prodire sum ausus, non ut stu-  
 dium meum diligentiamque vindicaret, aut ex reprehensione florilegiisque aliorum,  
 quod detestor & odi, mihi laudis corollam texerem, sed ut Theologus Theologo  
 TERTULLIANO, Theologisque nostris meam qualemcunque navarem operam; Ut  
 ad Auctoris, omnium elogio, Græcarum Romanarumque antiquitatum & disciplina-  
 rum peritissimi, intellectum subministrarem, si quid se mihi, dum illum forte sub  
 manibus tero, in utriusque Linguae Scriptoribus, quod ad hoc ejus Scriptum face-  
 ret, obtulit; quorum quidem lectione & versatione non inficior me a teneris val-  
 de fuisse delectatum raptumque; Denique, ut illi, si quis alius, post tot medi-  
 cos, corruptissimo adhuc & pessime affecto, medicinam aliquam facerem. Quod ul-  
 timum, cum haud ignotum mihi esset, quam sit difficile, in hoc præsertim Au-  
 ctore, vel ex his Magni Scaligeri verbis in Scaligeranis pag. 47. „ Beza aliquid  
 „ fecerat in Tertullianum, sed bene fecit, quod non edidit, difficile est aliquid  
 „ in illum Auctorem edere sine MSS. cepi circumspicere subsidii illud genus, quo  
 „ certe eruditi carere non possunt, nec arceri debent. Nec tamen mihi excurren-  
 dum putabam Augustam Taurinorum usque, ubi sexcentorum annorum ætatem re-  
 feren-



ferentem hujus APOLOGETICI Codicem offendisse se testatur Mabillonius in *Itinerario Italico*, pag. 8. Consulant Membranas istas, quibus licet esse tam beatis. Nobis vero sese obtulit insignis Codex Membranaceus, in quo præter hunc libellum plurima TERTULLIANI scripta continentur. Occupat ille secundum inter MSS. instructissima Bibliotheca Lugduno-Batava locum, ibique pag. 324. recensetur. Quem sicut valde veterem asserere non audemus, tamen ex optimo & verustissimo esse derivatum, nobis conferentibus liquido constituisse, & cum Fuldensi aliisque optimis in multis convenire, asseveramus.

Non enim puto usquam terrarum aliquos exstare Codices hujus APOLOGETICI, qui cum illo, qui quondam in Bibliotheca Fuldensi fuit, singularitate & præstantia comparari possit. Hujus Codicis Lectiones Variantes ad exemplar quod Michael Julianus (non vero ut JUNIUS, qui illam editionem, quæ hinc a nobis etiam accurate est recensita, non inspexit, scribit, RENATUS LAURENTIUS) Lutetiae Parisiorum Anno MDLXXX. RENATO LAURENTIO BARRÆO auctore edidit, adscripserat Franciscus Modius Brugensis, vir diligentissimus doctissimusque; quæ cum postea in Gasparis Scioppii manus pervenissent, ab illo ad JUNIUM sunt transmissæ. Sed quum tota jam adornata esset ejus editio, ab illo ad calcem TERTULLIANARUM suarum Notarum fuit rejecta. Quod vero mihi maxime semper mirum est visum, nec DE LA CERDA, nec ipse HERALDUS oculos in hanc tam nobilem Collationem conjecerunt, latuitque post illas JUNII Notas, nulli fere nisi GOTHOFREDO cognita. Donec acris vir doctrinæ NICOLAUS RIGALTIIUS illis in emendatione sua prioribus editione usus est, sed ita, ut quæ ipsi placuerint, inde desumpserit, neque ullam reliquarum, quæ satis multæ erant, in Notis suis mentionem fecerit. Itaque & nobis satis fecundum ex illa ipsa Collatione reliquit Spicilegium, cujus Lectiones ubique fideliter, prout fide dignissimus excerpserat Modius, in Notis nostris representavimus. Accessit insuper accurata Codicis Agobardini Collatio, non quidem illius, ex quo tantum non ex Inferis excitata jam leguntur reliqua TERTULLIANI scripta, & in quo solo & unico, depravatissimi hinc hætenus duo Ad Nationes libri inveniuntur; sed tamen notæ satis bonæ, nullisque hætenus, quod & de Codice Lugduno-Batavo dictum sit, editoribus TERTULLIANI inspecto. Diversos esse duos istos Codices Agobardinos tribus mihi argumentis persuadeo. Primo, quod RIGALTIIUS, qui quamplurimos Tertulliani libros ex MS. antiquissimo Agobardino ante octingentos, & quod excurret, annos scripto, emendavit, singulisque libris prænotavit, ex quo libro & quot locis emendaverit, ante APOLOGETICI libellum hujus Codicis non meminere. Secundo, quod in accuratissima Agobardini istius antiquissimi MS. Collatione, quam juxta Pamelianam Editionem sua manu instituit, Agobardi, ut ipse adscripsit, Anno 1625. JOSIAS MERCERUS, non vero JOANNES MERCERIUS, ut impressum in Bibliotheca pag. 71. nisi plane fallat me memoria, qui illo libro sæpiissime sum usus, APOLOGETICI oræ nullis notis conspersæ sint. Visitur autem hodieque is liber in Bibliotheca Lugduno-Batava p. 71. Tertio præcipue, quod JACOBUS GOTHOFREDUS, Librorum Ad Nationes editor, qui ipse insignis hujus Thesauri, antequam Regis Gallorum Bibliotheca inferretur, fuit possessor, ubi in Præfatione librorum Ad Nationes diligenter catalogum contexuit illorum Librorum, qui Codice isto comprehendantur, APOLOGETICUM illis non annumeret. Hæc vero Collatio alterius Agobardini Codicis, quam Nos jam damus itidem a JOSIÆ MERCERI, quia JOHANNES MERCERIO, qui Antecessor Bituricensis fuit, & Notas in Tertulliani librum de Pallio conscripsit, & multum ante vixit, distinguitur, diligentia profecta est. Testatur id manus PAULI COLOMESII, qui hæc oræ Rigaltianæ editionis alleverat. „ In margine hujus voluminis habes JOSIÆ MERCERI Notas & Varias Lectiones e Codice Agobardini, „ no ab eodem erutas. Descripsit Soudleja, prope VVindsoram in Ædibus Vossianis, „ PAULUS COLOMESIUS, Anno MDCLXXXII. Hujus libri mentionem iniecerat mihi FRANCISCUS FABRICIUS, SS. Theologiæ in Academia Lugduno-Batava Doctor & Professor celeberrimus, seque eum possidere dixerat, petenti dein proferri jussit, & pro singulari sua humanitate copiam ejus fecit. Sed jam operæ ad finem usque Cap. XI. erant progressæ, quare postulare mihi res visa fuit, ut priorum undecim Capitulorum Collatio Addendis insereretur. Par ratio habenda fuit alte.



alterius MS. Membranacei, qui recensetur in Bibliotheca Lugd. Bat. pag. 376. cum Cypriani aliorumque scriptis colligatus. Fugerat is liber primo diligentiam Nostram, sed tamen nuperrime a Nobis diligentissime collatus est, iisdemque Addendis Variæ ejus Lectiones insertæ sunt. Codex erat sane præstans, & licet scriptio- nis ratione prioribus Lugd. Bat. Membranis minus nitidus, vetustate tamen & ac- curatione superans. Usus sum præterea JUNII Editione, cui JOSEPHUS SCALI- GER conjecturas nonnullas adscripserat, quæ debito honore Nomini tanti viri ubi- que sunt redditæ; ut & ejusdem editionis exemplari, cui PETRUS SCRIVERIUS emendationes nonnullas ex Codicibus vetustis adjecerat, quod mihi audum ex Bi- bliotheca Almeloventiana in ejus distractione comparaveram. Refertur forsitan debent ad Codices Jesuitæ docti & amici Scriverii, Heriberti Rosvveidi. Ad illum certe pertinent hæc, quæ libro suo olim præfixit doctissimus SCRIVERIUS: „ Heriber- „ tus Rosvvey epistola anno MDCIII. sexto Maji ad me scripta: Nactus sum „ nuper duo exemplaria MScripta APOLOGETICI TERTULLIANEI, quæ mire „ conspirant, & veteres lectiones tuentur contra Criticorum acumen. Sane miratus „ sum magnum Scaligerum, quod Gomphosin nobis in TERTULLIANO excogita- „ rit, plausibili quidem conjectura, sed minime necessaria, &c. Nec plus apparet „ ibidem. Præter hanc MStorum Codicum accessionem, quotquot hætenus exierunt TERTULLIANI Operum, vel APOLOGETICI hujus editiones, diligenter con- quisivi, contuli, & in quo variarent annotavi; ut nemo imparatum me ad tan- tum Auctorem, & tam nobile ejus Scriptum, quale in primis hic APOLOGETI- CUS, accessisse dicturus sit. Quid vero præstiterim aequi lectoris erit judicare, qui sicubi lapsus fuero, quod & maximis ante me Viris in hoc ipso opusculo sæpissi- me accidit, & in isto scribendi genere evitari non potest, facile ut puto condo- nabit.

Supersunt adhuc quedam dicenda mihi, quæ pertineant ad vitam TERTUL- LIANI, mores, opiniones, non omnes in omnibus cum orthodoxa Ecclesia consen- tientes, tempus quo APOLOGETICUM hunc scripserit, quibus tunc partibus, & an Montani fuerit addictus, & cur huic APOLOGETICO quasi antebulones fece- rit duos Ad Nationes Libros, Justinii Martyris scilicet, ut mihi observatum est, exemplo; Sed hæc partim ubertius ab aliis pertractata sunt, partim in ipso hoc Commentario perstringuntur, partim etiam proferuntur a nobis in Prolegomenis ad reliquos, quos adversus Gentes variis titulis composuit libros, quos brevi jam si Deo humanarum rerum arbitro placuerit, Notulis Nostri aliorumque illustratos, edere est animus. Et sane non mediocrem in illis diligentiam a Nobis positam es- se, vel inde patet, quod ex duobus parvis Ad Nationes Libellis, non quæsitæ sed uliro oblata occasione, in hoc Nostro Commentario plus viginti mendas sustuleri- mus, in quibus, quoniam nullum a MSS. unico tantum superstite, superest subsi- dium, ingenio fuit indulgendum.

Id tamen sciri velim, magnam non modo curam in hoc APOLOGETICO a TERTULLIANO adhibitam, sed & his idem hoc Scriptum, hic illic paullum in verbis & oratione immutatum, ab illo in publicum emissum esse, quod Lectori evidenter, ut putamus, apparebit, si conferat, quæ a nobis adferuntur paginis 292. b. 313. a. 409. b. & præsertim 439. a. b. Nec id mirum videri debet, etiamsi nullus ante nos observaverit, cum idem & Lucretio & Lucano accidisse in prom- ptu sit ostendere; adeoque non immerito Hugo ille Grotius idem judicium de Lu- cano ferat lib. VI. versu 187. agnoscatque in multis Auctoribus id observari posse Conradus Rittersbusius, in Commentario ad Oppianum, cujus verba inde excerpta exhibentur a Gaspare Scioppio De Arte Critica pag. 87. invictis denique argumen- tis evicerit magnus Salmasius in Notis ad Achillem Tatium.

Et hæc quidem hætenus, quæ si tibi placuerint, benigne Lector, spondemus, indefinenter operam nostram usui tuo profuturam, nam & multa habemus incho- ta, semiperfecta, absoluta etiam, quæ non parco excutiemus sinu, dum animus, & otium suppetit, & dum

integer ævi

Sanguis inest, solidæque suo stant robore vires.

ADDEN-

Nam-



*Namque ut sobire præcipit Syracusani dulcis Musa Theocriti, Idyll. xlv. ver. su ultimo.*

*Dabam ex Museo meo, in pago  
Stad aan 't Haringvliet, in  
Insula Overflakke, ipsis Ca-  
lendis Junii, Anno MDCCXVIII.*





# ADDENDA.

Quoniam aliquantum jam processerant operæ, antequam Collatio Codicis Agobardini a Doctissimo Clarissimoque Viro, FRANCISCO FABRICIO, mihi fuit subministrata, diversitatem ejus a Nostra Editione in prioribus undecim Capitibus hoc loco poni jussi; ut & integram MS. Membranacei secundi Bibl. Lugd. Bat. Collationem diligentissime a me institutam, verum opusculo jam ad extremum progressu. Erat vero Codex Vetus & bonitate præstans.

## C A P. I.

- Pag. 1. lin. 1. in ipso. Codd. L.B. & Agob. tantum habent ipso.  
 2. post dispicere addunt describere, sed in MS. L.B. clare est despicere. Vide Notas.  
 4. auctoritas vestra Agob. a. vestri.  
 6. Lugd. Bat. ita transponit infestatio sectæ bujus.  
 7. Idem nihil de causa, deleta voce illa.  
 Pag. 2. lin. 1. Idem, scit peregrinam, pro scit se peregrinam, & addit, vitam in terris agere.  
 3. Id. Quid hic pro hinc.  
 5. in L.B. supra earum, ut glossam superscribit Manus Secunda legum. in eodem & deletur nota interrogationis post veritatem.  
 8. apud vos Codd. nos.  
 ibid. Christianum L.B. Christianorum.  
 11. cognoscitur Codd. cum agnoscitur.  
 Pag. 3. lin. 1. quale sit quod oderint, uterque Cod. pro oderunt. L.B. addit homines ante quia.  
 5. quia ignorabant, abest a Codice utroque.  
 ibid. ex his. L.B. ex is.  
 Pag. 4. lin. 1. & jam & seqq. L.B. ita legit & distinguit, etiam dignitatem transgredi. Ad hoc n. &c.  
 2. modo abest a L.B. ad æstimationem. Cod. Uterque ad existimationem.  
 4. ignorare. L.B. ignorantia, sed superscriptum Manu Rec. am.  
 7. nesciunt. Cod. Uterque nesciant.  
 Pag. 5. lin. 3. Sed non ideo. Cod. Ut. Sed ideo, inquit, &c.  
 Pag. 6. lin. 3. condemnati. L.B. dampnati.  
 ibid. dinumerant in semetipsos. L. Bat. Cod. dinumerant. in &c. Agob. sequi. ita legit in semet ipso, ut & L. Bat.  
 Pag. 7. lin. 1. quod. Cod. Ut. quia.  
 4. naturalia. Cod. Agob. L.B. natura alia. L. Bat. etiam post mali punctum ponit, & post habet distinctionem delet.  
 5. Quid hoc mali. Cod. Ut. quod hoc malum.  
 6. dementiam. L.B. clementiam, sed subducta linea, a Manu Rec. ut vitiosum.  
 7. quod. Cod. Ut. qui.

## C A P. II.

2. ejusdem L.B. eidem.  
 ibid. noxietatis. Cod. Uterque noxæ.  
 Pag. 8. lin. 1. alii. L.B. aliis.  
 3. nec liceat. Cod. Ut. ne liceat.  
 7. cognoscitis. Cod. Ut. cognoscatis.  
 ibid. confesso. L.B. confessio.  
 8. sacrilegi. L.B. sacrilegii.  
 ibid. vel publici b. primam delet L.B.  
 ibid. elogiis. L.B. eulogiis, & sic semper.  
 9. & consequentia. Cod. Ut. ad consequentia.  
 10. numerum, locum modum. Cod. Ut. postremam vocem delet.  
 ibid. confocios, socios. ita plane Cod. Agob. sed L.B. confcios, qui in posterioribus tamen emendationem nostram liquido agnoscit.  
 Pag. 9. lin. 1. quodcumque. Cod. Ut. quod cum.  
 2. quot. L.B. quod.  
 4. Atque. L.B. Ad quam.  
 6. ipsa tamen. V. Cod. Agob. ita, in L.B. est tanta.  
 ibid. perturbatus. L.B. proturbatus.  
 9. ut Deo. L.B. & Domino.  
 12. puniri. L.B. puniendos.  
 Pag. 10. lin. 1. dissimulat, & L.B. d. Sic &c.  
 2. quid temetipsum. L.B. quod temetipsam.  
 3. si non inq. Cod. Agob. & L.B. si non & i.  
 ibid. vestigandis. Cod. Uterque investigandis.  
 5. confocios. id Uterque Cod. agnoscit clare,

seq. transponit L. B. usque inquisitio. ut & Agob. & Rig.

7. ergo. Cod. Ut. itaque.  
 8. L.B. comma delet post requirendus.  
 10. L.B. transponit tormenta adhibetis.  
 11. vos vero. L.B. nos ergo.  
 14. ordinem. L.B. hominem.  
 15. nostris. Cod. Ut. vestris.  
 19. circa nos. Cod. Ut. c vos.  
 Pag. 11. lin. 1. non justitia. Cod. Ut. in justitia.  
 8. Nisi enim f. L.B. transponit n. fallor enim.  
 10. senatusconsultum. L.B. senatusconsultum, sed superscript. M. R. littera a.  
 ibid. mandata. L.B. mandatum.  
 12. apud vos. Cod. Ut. a. nos.  
 ibid. adhibentur. Cod. Ut. adhibeantur, sed in L.B. littera ista, ut spuria, erat subducta.  
 ibid. temperantur. Cod. Ut. temperatur.  
 13. confessionem. Et jam. Cod. Ut. necessariam. Etiam.  
 ibid. confessione. L.B. confessionem, sed ult. littera subducta.  
 Pag. 12. lin. 2. eximendus. addit est Cod. Agob.  
 4. morum. L.B. meorum, sed subducta littera secunda.  
 Pag. 13. lin. 1. id unum. L.B. ad unum.  
 2. facimus. Cod. Ut. faciamus.  
 6. probentur. L.B. probantur.  
 ibid. credi esse. Cod. Ut. credidisse.  
 10. Cur non & homicidam? Si homicida Christianus, &c. Josias Mercerus legebat ex ingenio, in ora Codicis sui, Cur non & homicidam, si homicida Christianus? Vidit itaque locum esse corruptum, qui præter medicinam, quam nos in Notis, luxatis ejus membris attulimus, etiam aliqua adhuc particula addita, ita forsitan constitui debet. Cur non & homicidam? Cur non & incestum? si homicida Christianus, si incestus, vel quodcumque aliud esse nos creditis.  
 12. pudet. Addit adhuc L. Bat. aut pudet.  
 13. nomen est. Cod. Ut. nomine reus est.  
 ibid. ineptum incestus. L.B. & Agob.  
 14. valde infestum. delet L. Bat.

## C A P. III.

- Pag. 14. lin. 3. Cajus. Cod. Ut. Gajus, ut & mox rursus.  
 3. ego miror. secundam delent Agob. & L.B.  
 7. corrumpunt. Agob. irrumpunt. L.B. inrumpunt.  
 8. Alii. L.B. aliis. superscriptum Rec. M. alios.  
 Pag. 15. lin. 1. qui juvenis, quam Lucius. Cod. Ut. quis j. q. Lutiur.  
 4. ejecit. Abest ab utroque Codice, ut & vox sequens filium, a L.B. ibi tamen a R. M. superscripta.  
 6. quanti est, in Utrouque Cod. deest vox secunda.  
 Pag. 16. lin. 3. in nomine. ut Cod. Ut. apud Rigalt. tamen homine, nescio ejus an typorum culpa.  
 6. Neque. omnes Codd. Neque, sed hic typi peccarunt. vide Errata.  
 8. transmissa. Rigalt. transmissi, quod non pejus est.  
 9. probet malum &c. Ita legit Cod. Lugd. Bat. probavit malam sectam, & ita malum & a.  
 ibid. probabit. Cod. Uterque probabitur, deleta quod sequitur &.  
 11. de secta. delet L. B. & illa vel a. de punctis subducta erant.  
 12. expugnatur. L. B. expurgatur.  
 14. revincuntur. Cod. Uterque revincitur.

## C A P. IV.

- Pag. 17. lin. 1. suggillandam. L.B. suggillandum.  
 4. omnes. L.B. homines, ut & Agob.  
 b 2 4. in



# A D D E N D A.

4. *in se non.* Agob. *in se.* deleto *non.*
5. *optimos.* L.B. *optimatos.*
7. *que palam &c.* Cod. Ut. *que illos palam ad-*  
*mittentes invenimus.*
9. *postremo.* Cod. *Uterque postremum.*  
*ibid. ut aut.* L.B. *ut ad.*
10. *post leges.* L.B. *pus leges.* sed Manus Rec.  
*legit opus.*
- Pag.18. lin.1. *excurrem.* Rig. *consistam,* L.B. *concurrant.*  
*ibid. ut cum.* L.B. *sic cum.*
2. *jure.* L.B. *dure.*
3. *humaniore.* Cod. Ut. *humano more,* sed in  
L.B. Manus Rec. *no in humano* erat additum.
7. *prejudico.* L.Bat. *præjudicio.*
- ibid. eam non posse.* L.B. *me non potest.*
10. *resipuisse.* L.B. *resipisse.*
11. *tantum &c.* L.Bat. *tantum actori s.d. incusse-*  
*re, ut in confesso medio,* sed postrema vox a  
M.R. erat superscripta.
- Pag.19. lin.2. *ruscatis.* Cod. *Uterque truncatis.*
- Pag.20. lin.1. *retro in partes secavi.* Primam vocem de-  
let Cod. *Uterque,* dein L.B. ita legi. *in par-*  
*tes secarie.* superscripfit Manus Rec. *i. e. occi-*  
*sionis.*
2. *& in &c.* L.B. *in p.n. captis.*
3. *est.* deletur a Rig. non vero a Codd. MSS.  
Agob. & L.B. secundo.
4. *repurgandæ.* L.B. *repugnandæ.*
5. *æquitas.* L.B. *equalitas.*
8. *in nobis.* Abest ab utroque.
9. *probanda.* Cod. Ut. *probata.*
10. *qui habeo quo purger.* L.B. *qui.* Agob. *si*  
*qui habeo viro purget.* ut & L.B. sed ibi su-  
perscriptum *unde purger.* M. R.
12. *civis fideliter.* L.B. *cujus fidelitatem,* sed a  
priori manu fuerat *cujusquam.*
- Pag.21. lin.1. *ulciscitur.* Cod. Ut. *addit lex.*  
*ibid. soli.* Ut. *sola.*
3. *si p.* L.B. *quæ p.*

## C A P. V.

- Pag.21. lin.3. *Scit M.Æmilius &c.* Cod. Ut. *probatus sit.*  
*M.Æmulus d.D.S. Aburno.*
- Pag.22. lin.1. *annuntiata.* L.B. *annunciatum.*
2. *ipsius.* Ut. *ipsius.* & mox *revelaverat.*
4. *sententia.* L. Bat. *sententiam.*
- Pag.23. lin.1. *qua.* Ut. *quia.*
2. *relegaverat.* L.Bat. *legaverat.*
7. *illam.* Ut. *jam.*
- Pag.24. lin.1. *qui sicut.* delet priorem L.B.
3. *exsequuntur.* Cod. *Uterque exercent.*
4. *post turpes.* L.B. non male *interferit truces.*
5. *quanquam.* L.B. *perquam.*

## C A P. VI.

- Pag.25. lin.1. *cultores.* Cod. Ut. *ultores.*
8. *titulo &c.* L. Bat. *ambitionis titulo Senatus s.*  
*delet dein quæ sequuntur usque ad quæ digni-*  
*tum.*
- Pag.26. lin.6. *odium penule.* Uterque *penulam.*
7. *video &.* posteriorem delet Agob. ut mox *at-*  
*que* L.B.
8. *relictum.* L. Bat. *derelictum.*
9. *modestia.* L.B. *molestia.* sed superscripta li-  
*tera d.*
10. *unico digito.* L.B. & Agob. *unicum digitum.*
- Pag.27. lin.1. *abstinerentur.* L.B. *abstinerent.*
2. *Mecenio.* Cod. *Uterque Metannio m.t. sit.*
3. *offerre.* addit L.B. *etiam.*
5. *qua.* L.B. *quæ.*
6. *nunc.* Uterque. *At nunc.*
- Pag.28. lin.4. *prohibitos inferri.* ita MSS. sed ultimum  
apud Rigalt. deest.
6. *bis vos restitutis.* Cod. *Uterque bis vero de-*  
*structis.* sed in L.B. M. Rec. *correxerat in re-*  
*stitutis.*
8. *censo.* L.B. *sensu.*
- ibid. antiquos.* *antiquitatem.* Uterque.
9. *bonis* delet Cod. Agob. ita vero legit L.B. *dum*  
*vos a majorum &c.* sed a M.R. *deletis prioribus.*
11. *custoditis.* Uterque *custodistis.*
- ibid. ipsum* delet L.B.
12. *destinatis.* Uterque *destinastis.*
13. *de quo.* ita clare Codd. MSS. in Rigaltii ta-  
men Edit. prima vox non apparer.
14. *immolaveritis.* L.B. *immolaretis.*
- Pag.29. lin.1. *ad* delet L.B.
2. *manifestiora.* ita L.B. sed R. Manus supercri-  
*pfit rem.*

## C A P. VII.

- Pag.29. lin.2. *convivium incesto.* L.B. *convivii ceflo.* su-  
*perfer. um.*
2. *tenebras.* Uterque *tenebrarum,* deleto quod  
*sequitur tum &.*
4. *ergo aut usque ad eruisitis* ab utroque Codice  
*abunt.*
6. *Christianos.* Ut. *Christianis.*
7. *sunt.* Agob. *sint.*
- ibid. Censur.* Ut. *Sensus.*
8. *cæpit &c.* Ut. Cod. *cæpit simul veritas at-*  
*que a. i. est.* postrema vox in L.Bat. erat pun-  
*ctata a R.M.*
- Pag.30. lin.5. *Sirenarum.* Uterque Codex *Sirenum.*
- ibid. judici.* Uterque Cod. *judicium.*
8. *ab ipsis enim reis.* Non utique. ita interpun-  
git M. Rec. in L.B.
9. *omnium mysteriorum.* Cod. L. B. *omnibus*  
*mysteriis.*
13. *piæ.* L.B. *impiæ.*
- ibid. ab* delet L.B. & pro *nisi si* cum Agob. *nisi.*  
*alibi tamen rectius utrumque agnoscit.*
- Pag.31. lin.3. *quo.* Uterque *qua.*
4. *ne.* L.B. *nec.*
5. *desert.* L.B. *ad.*
6. *quid quod.* L.B. *quicquid.*
8. *functæ.* L.B. *functam.*
10. *sortitam,* sed *s.c. i.p.* defunt in Codd. Ag.  
& L.B.
12. *incerto.* in L.B. Manus Rec. additum *in.*
15. *serpat.* L. B. *serpit.* sed alia manu lectio  
vulgata superscribitur.
- ibid. cætera rumoris.* L. B. *ceterarum oris.* sed  
superscript. est *ceterorum os.*
22. *temporis.* abest a L.B.

## C A P. VIII.

- Pag.32. lin.6. *homini.* abest a L.B.
7. *rudem,* deletum in L. Bat. a R. M.
- ibid. vespere.* L. B. *vespere,* sed vulgata super-  
*scribitur.*
13. *Cynopæne.* Uterque Codex *Cynopenne.*
- Pag.33. lin.3. *& quod.* Vox prima in L.B. a M. R. *erasa.*
- ibid. Sed.* L.B. *si.*
8. *jurulentiam.* Agob. *virulentiam.*
10. *quid.* L.B. *quod.*
14. *qui si.* delet uterque primam.
- ibid. defendi.* repetit Agob. in L.B. est *qui de-*  
*fendi.*

## C A P. IX.

- Pag.34. lin.1. *quo.* L.B. *quoque.*
2. *& partim.* primam delet L.B. & Agob.
4. *ipso.* Cod. *Uterque eosdem.*
- ibid. templi sui obumbratricibus.* Uterque Cod.  
*templum suum obumbrantibus.* in L.B. *obum-*  
*brantibus,* sed *ci* subductum erat.
5. *vivos.* abest a L.B.
- ag.35. lin.2. *aliqui Deus.* L.B. *aliquid ejus.*
4. *& libentes r.* & *i. b.* abest ab utroque Codice.
6. *prosecabatur.* L. B. *prosequatur,* superscript.  
*batur.*
7. *tauricas fabulas,* transponit L. B.
8. *est.* post punctum majuscula litera *Est* &c. L.  
B. sed a M. Rec.
- ibid. proluunt sanguine* transponit L.B.
9. *bestiarum.* L.B. *bestiarum.*
- Pag.36. lin.1. *de parricidio.* Agob. *homicidium parrici-*  
*dio.* L.B. *homicidio p.*
- ibid. convertat.* L. B. *convertatur.*
4. *siquid.* L.B. *siquidem.* L. B. qui & distinctio-  
nem post *necis* tollit.
6. *homicidio semel,* transponit L. B.
8. *delibatur.* L. B. per literam *b.* transversam  
habet lineam, ut lectio ejus sit dubia.
- Pag.37. lin.2. *sit.* Uterque Cod. *est.*
3. *defusum.* Uterque *diffusum.*
4. *sub Catilina.* L.B. *subcata linea.* mox uter-  
que delet *tale.*
6. *hodie & hic &c.* Uterque. *hodie istic Bellona*  
*sacratus s.d.f.p. in palmulam exceptus.*
7. *esu candidatos.* Agob. *esui datus,* L.B. & *sui*  
*datus,* sed litera *t.* subducta est.
9. *aufferunt,* ubi sunt? L.Bat. *auferunt ubi de-*  
*leto sunt.* a M. R. vero *bauserunt.*
- Pag.38. lin.3. *cruditantes.* Uterque *cruditantibus.*
9. *quoque suff.* transponit L. B.
- ibid. ne quo.* Agob. *ne quomodo.* L.B. *ne quom.*  
*superscripto o.* literæ *m.* & a M. R. *quo.*



# A D D E N D A.

- Pag. 39. lin. 2. *certissimi*. addit L. B. *scilicet*.  
 3. *sanguinem p. horvere*. Agob. *sanguine p. abstinere*. ut & L. B. sed ibi pro ultima voce *erata*, a M. R. substitutum *abstines*.  
 4. *suaviorem eum experti*. Agob. & L. B. *suavior est cum experiri*.  
 5. *ut foc. &c.* ita transponit L. B. *oportebat ut f. u. a.*  
 9. *sanguis humanus*. Uterque *sanguinis humani*.  
 ibid. *quos*. L. B. *quod si*.  
 11. *Oedipum*. Uterque *Euripidis*.  
 12. *ἡλαυσε δ. τὴν μητέρα*. Agob. & L. B. *elline eis tena ligeia*.  
 13. *materias*. L. B. R. M. *materia*.  
 Pag. 40. lin. 2. *parentibus*. a L. B. *abest*.  
 3. *semel*. L. B. *simul*. alibi tamen in illo libro *recta scriptura est*.  
 ibid. *incesti*. Uterque *in incestum*.  
 6. *velut*. Uterque *vel*.  
 ibid. *sparsione*; ut ita *sparsum*. Uterque, *portione*, ut *aspersum*.  
 7. *cæcus*. Agob. *cecus*. L. B. *cecum*, sed ibid. M. R. *cocus*, unde mea ibidem conjectura & explicatio firmatur, quæ eadem manet, servata etiam horum MSS. lectione.  
 8. *sepsi*. L. B. *serpit*.  
 9. *post*. *abest* ab Agob. & L. B.  
 ibid. *matrimonium*. L. B. & Agob. *matrimoniorum*. sed vulgata lectio in priori a M. R. *reposita*, *post* tantum *aberat*.  
 ibid. *incesti*. L. Bat. *in cælesti*. sed quæ *redundant* subducta sunt.  
 ibid. *casu*. fuit in L. B. sed a R. M. *deletum* est.  
 11. *Si hæc &c.* L. B. *Hæc i. v. e. si c.*  
 12. *iidem*. L. B. *idem*.  
 13. *& videre*. priorem *delet* L. B.  
 14. *manifestis*, *manifestatoribus*. Agob. L. B. *de manifestatoribus dicam*.

## C A P. X.

- Pag. 41. lin. 1. *pro* *abest* ab utroque.  
 ibid. *impenditis*. Ut *penditis*.  
 3. *convenimur*. Uterque *conveniemur*.  
 7. *quia*. L. B. *qui*.  
 10. *n vobis ipsis*. Ut. *vos*. sed in MS. L. B. *prior manus erata erat*.  
 11. *illa nos iudicet*. *abest* a L. B. & *max* ibi *damnet*.  
 12. *inficias ierit*. Uterque *infantia erit*. sed in L. Bat. olim fuisse videtur *si erit*, sed *si* a M. R. *eratum*.  
 15. *reliquerunt*. L. B. *relinquerunt*.  
 ibid. *Nec ego*. Ut. *nunc ergo*.  
 Pag. 42. lin. 5. *census*. ut. *sensus*.  
 6. *vel p. vel n.* L. B. *ut p. & n.*  
 ibid. *constiterit*. uterque *constitueris*.  
 7. *quantum*. L. B. *si q.*  
 8. *Diodorus*. L. Bat. & Agob. *Theodorus*.  
 11. *in qua*. ut. *in quam*.  
 12. *Attica*. L. B. *activa*.  
 ibid. *ab L. B. a.*  
 ibid. *vel Jane*. *Deletum* in MS. L. B. & a M. Rec. *depravatum in Lisania*. i. e. *inquit civitas*.  
 13. *usque*. L. B. *quousque*.  
 14. *Italia*. *abest*. a L. B.  
 15. *imagine*. L. Bat. sed M. R. *imagines*.  
 ibid. *erario*. L. B. *erracio*, sed a R. M. *vulgata reposita*.  
 18. *quis*. in L. B. *quid*, sed vulgata a R. M. *reposita*.  
 Pag. 43. lin. 3. *contigit*. L. B. *contingit*.  
 4. *quorum*. *Præcedit* in L. Bat. *qui & genus*, sed a R. M. *subducta sunt*.  
 8. *ipsius*. *abest* a L. B.  
 ibid. *mortale*. L. B. *mortalem*.  
 9. *feminis sui par*. L. B. *feminis suum parces*, sed a M. R. *correctum in semen s. patet*.

## C A P. XI.

1. *Et*, *abest* a L. B.  
 ibid. *sicut homines*. *interferit illos* Rig. sed ab Agob. & L. Bat. *abest*.  
 2. *quæ boc*. *interferit* L. B. *ex*.  
 3. *esse*. L. B. *esse aliquem*.  
 ibid. *quemdam*. Uterque *quidem*.  
 Pag. 44. lin. 1. *alius*. Uterque *aliis*.  
 3. *quidem*. L. B. *habet* a M. R. *subductum*.

4. *apud se*. *abest* a L. Bat. qui voces duas sequentes transponit.  
 10. *& factum*. Uterque *factumve*.  
 11. *semel & utique*, ita olim in L. B. sed M. R. *depravatum in sive n.*  
 ibid. *ipsa conceptione*. L. B. *ista constructione*.  
 13. *nihil*. ita L. B. sed mutavit M. R. in *non*.  
 16. *ponitis*. Uterque *imponitis*.  
 ibid. *fulmina*. L. B. *flumina*.  
 20. *non inst.* Ut. & i. *qui*.  
 21. *qui instituit*. Uterque *institutoris*. sed in L. Bat. a M. R. *antea qui tantum aberat*.  
 22. *Deus*. *abest* ab Agob. L. B. *ejus*, sed a M. R. *subductum*.  
 23. *cerasa*. L. B. *cerasia*.  
 24. *novæ frugis*. L. B. *frugis novæ*.  
 ibid. *inventor & Abest* ab Utroque.  
 Pag. 45. lin. 1. *allegandæ*. in L. B. R. M. *suprascript. allegandæ*.  
 2. *illis*. L. B. *illas*.  
 5. *concedetis*. L. Bat. *conceditis*.  
 6. *nec temere*. Uterque *non temere*.  
 8. *multis*. L. Bat. *vultis & delet comma post impii*, ponens *post parentes*.  
 9. *in s. i.* transponit L. B. *incesti in s.*  
 14. *potestis*. L. B. *possitis*.  
 15. *talibus vos*. transponit L. B.  
 16. *respuitis*. L. B. *respuestis*.  
 17. *pares*. L. B. *paries*, sed linea a M. R. *subducta*. quæ adscripsit *maliciam*. MS. Agob. *vero partes*. quod sane satis est elegans, prout sensus natus erui potest ex illis quæ Pag. 60. diximus ad illud Cap. v. *portio Meronis*; non tamen ita, ut parem, si non superiorem elegantiam in vulgato nostro, de quo & ad Cap. x. Pag. 114. Notæ nostræ videri possunt, abdicare abducatur.  
 18. *Deus*. *Abest* ab Utroque.  
 19. *cælum*. L. B. *cælo*.  
 Pag. 46. lin. 1. *ut v. 6. indignitatis*. Uterque *omittam b. dignitatis*.  
 2. *fuertint*. Uterque *fuerunt*.  
 ibid. *quor.* L. B. *quod Correxist* M. R. *miror quod*.  
 3. *aliquem*, *subductum* a M. R. in L. B.  
 8. *Deos ille*. in L. B. *superfscr. M. R. Magnus Deus*.  
 ibid. *præscius*. L. B. *pressius*.  
 ibid. *potiorum*. L. B. *potioris*. & a M. R. *potiores*.  
 10. *musitantibus*. L. B. *musitantibus*. Et *buc usque Collatio* MS. AGOBARDINI, *reliquas Variantes ejus Lectiones* Notis inseruimus, quæ itaque sequuntur, ex solo sunt MS. LUGD. BAT. *Secundo, & Vetustiore, quem finito jam demum opere, paucis abhinc diebus, contulimus*.

## C A P. XII.

- Pag. 47. lin. 1. *istis*. LUGD. BAT. *isto*.  
 ibid. *quid. quod*.  
 5. *matres*. *materias*.  
 8. *Deos ipsos*. *ipsos Deos*.  
 Pag. 48. lin. 5. *aliqui*. *aliquis*.  
 Pag. 49. lin. 1. *Si per. super.*  
 5. *amavioribus*. a *majoribus*.  
 ibid. *probatris*. *reprehenditis*.  
 9. *ab eo p. qui est*. *ab ullo patitur, quia non est*.

## C A P. XIII.

2. *istos. vestros*.  
 ibid. *ut. qui*.  
 Pag. 50. lin. 1. *negligatis. negligitis*.  
 ibid. *illudatis. illuditis*.  
 2. *mentiar. mentior*.  
 ibid. *quia. qui*.  
 8. *caccabulum. caccabulo*.  
 10. *Deum. Dominus*.  
 12. *Olitorium. olitorum*.  
 Pag. 51. lin. 2. *magis sancti. tributarii*. *Abest*.  
 4. *aditu s. auditu s.*  
 ibid. *Deos nosse gratis*. D. *gratis n.*  
 5. *ad honorandos. adorandos*.  
 12. *Pbrynem. pbridem*.  
 ibid. *ac D. adoratis. & D. adoratis*.  
 ibid. *Simonem. Simeonem*.  
 13. *de pedagogis. pedagogis*.  
 Pag. 52. lin. 1. *Sinodi Deum. Sinodi Deum*.  
 2. *soli ab a. p. solis antiquitas contulit*.



# A D D E N D A.

## C A P. XIV.

- lin. 1. Nolo & ritus. Volo territus;  
 Pag. 51. lin. 1. ejus. ei superlcr. ejus.  
 ibid. laudo. laudabo.  
 2. ad Abeſt.  
 3. ludibria. ludibrioſa.  
 5. interfectum. inter factum.  
 7. experiretur. eriperetur.  
 Pag. 52. lin. 1. qua. quia.  
 5. & non. ut non.  
 5. præſantur. præfertur.  
 8. id eſt. idem.  
 8. reddidit. reddit.  
 Pag. 53. lin. 3. Jupiteres dicendum. Jupitros dicendos.

## C A P. XV.

- Pag. 54. lin. 2. Diſpicite. deſpicite. recte.  
 3. in jocis. inſcio ſis.  
 7. jactatum d. e. de celo j.  
 Pag. 55. lin. 2. quid. ipſum.  
 3. ignominioſiſſimum. ignominioſum.  
 5. plaudentibus. laudantibus.  
 Pag. 56. lin. 1. Peſſinunte. Peſſinunta.  
 5. adſolant. obſoletant.  
 6. utique. Abeſt.  
 11. querantur. querant.  
 Pag. 57. lin. 5. ceſſaverint. ceſſaverunt.

## C A P. XVI.

4. religione. religioſe.  
 5. exterminatos. extorres.  
 6. & Abeſt.  
 7. fontis. fontibus.  
 Pag. 58. lin. 5. utique. itaque.  
 7. vana. varia.  
 9. ſua Epona coli. ſueponacſi.  
 12. dum. cum.  
 Pag. 59. lin. 1. Pbaria. Fariam. M. Rec. delet m. &  
 addit, i. e. frumentarium.  
 3. deſigitur. deſingitur.  
 5. Religio R. R. tota R.  
 6. in ſignis. inſignes.  
 Pag. 60. lin. 2. nudas & incultas. i. & n.  
 Pag. 61. lin. 2. adorandi. adoriendi.  
 4. quam de. qua.  
 ibid. ab eis. eis. M. R. Ebreis.  
 5. victus. victu.  
 Pag. 62. lin. 2. noxius. noxiis.  
 3. Onokoitis. Is e. Onocbotasſis erat.  
 4. pede. epede.  
 Pag. 63. lin. 1. debuerant. debebant.  
 ibid. biforme. informe.  
 3. a planta. planta.

## C A P. XVII.

7. minus. illo minus.  
 Pag. 64. lin. 2. Deum. Dominum.  
 5. ipſus. iſtius.  
 5. ac. &.  
 10. patitur. paſcitur.  
 11. nomine. abeſt.  
 ibid. proprio. prope (M. R. propie) verſus.

## C A P. XVIII.

- pag. 65. lin. 1. quo. quod.  
 2. i. a. adjecit inſtrumentum.  
 ibid. ſi qui. ſi quid.  
 4. juſtitia & i. juſtitia & innocentia.  
 7. ordinaverit. ordinavit.  
 ibid. qui. quæ.  
 8. qui d. ſ. diſciplinas. quæ d. ſ. diſciplina.  
 9. quas i. aut d. quæ i. & d.  
 10. prodaſto. produſto.  
 11. reſtitutionem. retributionem.  
 pag. 66. lin. 4. nunc. abeſt.  
 6. Piſſtratum. Piſſtratarum.  
 ibid. æmularetur. æmulatur.  
 pag. 67. lin. 5. Pt. a Judæis. a Jud. Ptol.

- lin. 7. vindex. judex.  
 8. Ariſteas. Ariſteus.  
 9. monimenta. monumenta.  
 ibid. cum ipſis. delctum a M. R. & lectis, pro  
 literis.

## C A P. XIX.

1. igitur. abeſt.  
 pag. 68. lin. 1. canas. & canas memor.  
 2. indices. judices.  
 5. etiam noſtri. & jam n.  
 ibid. ſi quem. ſiquidem.  
 8. Priami. primi a M. R. & ſuperſcript. diluvii.  
 9. quos. ita & MS. fed a R. M. ſuperſc. quem.  
 10. deprehenduntur. reprehenduntur.  
 ibid. veſtris. ſuis.  
 pag. 69. lin. 1. reſeranda. reſervanda.  
 2. aliquis. alioquin.  
 3. Iromus. Jeronymus.  
 4. eorum Mendefius. ipſorum Medefimus.  
 5. Phalerus. Phalerius.  
 ibid. Appion. Apion.  
 ibid. qui i. aut p. aut r. ſiqui i. adprobat & r.  
 7. ut. aut.  
 9. partem. patrem.  
 10. poſſint. poſſumus.  
 ibid. ne vel. vel ne.

## C A P. XX.

1. offerimus. offeremus.  
 6. regnis. abeſt.  
 pag. 70. lin. 1. pleraque montium. plerumque mortium.  
 2. bonarum. & bonarum.  
 4. providentia. providenter.  
 pag. 71. lin. 1. prædicebantur. prædicabantur.  
 3. debinc. dum hinc.  
 4. quid. qui.  
 ibid. futura. futura.

## C A P. XXI.

8. vulgus jam ſcit Chriſtum, hominem &c. vul-  
 go jam ſit C. ut b.  
 pag. 72. lin. 1. quo. quos.  
 2. ut quos. cum.  
 4. tantum. totum.  
 ibid. ob inſignem j. & f. Ubi & inſignis juſtitia  
 & fides.  
 6. ut. unde.  
 7. deliquerint. derelinquerint.  
 8. delirandum. declinandum.  
 ibid. derivantes. dirivantes.  
 9. & c. & f. & ſoli & cæli.  
 10. ſine homine, ſine Deo Rege. ſine honore, ſi-  
 ne Deo, ſine Rege. Vide Notas.  
 11. ſalutare. ſalutaris.  
 pag. 73. lin. 1. eadem. eadem.  
 3. auctoris. auctioris.  
 ult. quæ hic a Nobis delentur, exſtabant in MS.  
 hoc.  
 5. Filius Dei. abeſt.  
 6. de filii. in filii.  
 7. inceſto. inceſtu.  
 8. in aurum converſum. In auro c. Danaidis.  
 pag. 74. lin. 1. veſtri. veſtra.  
 ibid. de pudicitia. de impudicitia.  
 6. faſtitatorem. faſtorem.  
 ibid. in a M. R. deletur.  
 9. etiam. autem.  
 12. ex Deo prolatum &c. ex Deo circo, deletis  
 reliquis.  
 pag. 75. lin. 3. materia. materia.  
 ibid. qualitatatum mutueris. qualitatatis intueris.  
 5. non numero. munerum.  
 7. quandam &. quando &.  
 ibid. ejus. ei a pr. M. ſed Rec. ejus.  
 8. figuratus. figuratur.  
 10. ſciebant &c. ibi lectio eſt vulgata, quam in  
 Notis rejecimus.  
 14. jam. abeſt.  
 17. intelligendo. intelligendum.  
 pag. 76. lin. 1. ne. nec.  
 2. intellexerent. intellexerunt.  
 3. multatos ſe. ſuperſcript. M. R. multati.  
 4. ſolummodo b. tranſponitur.  
 7. famularer. famularent.  
 8. λόγος D. i. e. Verbum. Verbum D. i. e. logon.  
 9. ful-



# A D D E N D A.

9. fultum. suffultum.  
11. qua revincebantur. quia vincebantur.  
12. ad e. i. ingens ad eum.  
14. dedi. Jesum dedi.  
15. retro. & tamen. vulgata olim lectio, sed quæ in Notis refutatur, est in MS.  
17. media. medium.  
ibid. signante. signans. sed M. R. sup. tem.  
Pag. 77. lin. 1. id. a M. R. deletum.  
2. ratione. n. d. negaverunt. abest.  
4. militaris. militari manu.  
ibid. circumfederunt. circumsepserunt.  
5. suspectos. susceptos.  
6. die tertia. tertia die.  
7. custodia. custodum.  
9. & scelus. abest.  
10. a fide. ita M. R. pro ad fidem. quod fuit.  
ibid. jactitaverunt. jactaverunt.  
11. ut & ut.  
14. ereptus. receptus.  
Pag. 78. lin. 2. seculo necessarii. necessarij seculo.  
2. Dei paruerunt adscriptis M. R. prædicaverunt.  
6. monstrabimus vobis. monstravimus nobis.  
7. Christiani. Christianis.  
8. edimus. edidimus.  
11. culturam c. & honorem.  
ibid. transfert. transferet.  
13. cruentati. cruenti.  
14. Deus & coli. & coli Deus.  
15. respondeam. respondeamus.  
ibid. Deum. Dominum hominem.  
19. & Christo. de Christo.  
ibid. rem. superscr. M. R. sibi.  
ibid. qui. qua.  
20. nominum. hominum.  
Pag. 79. lin. 1. ocularet. occultaret.  
2. qua. quia.  
3. quævis alia contraria. absunt.

## C A P. XXII.

1. nomen novum. novum nomen.  
ult. delet puncta post & ante plane.  
4. Poeta. & jam. pene etiam.  
5. frequentat Satanam. frequentant, nam & S.  
6. execramenti. exsacramenti.  
7. testes. testes esse.  
Pag. 80. lin. 9. appareant. apparent.  
11. ac. at.  
13. ac. aut.  
16. illis. illi.  
ibid. hominem recogitatu. quam hominem a cogitatu.  
Pag. 81. lin. 1. falsæ divinationis. falsis. postrema abest.  
4. enuntiant. adnuntiant.  
7. exceperunt. & nunc. excerpunt & tunc.  
9. quo. quod.  
10. in M. R. delevit aliquid.  
ibid. testitudinem. ita vitiose impressum pro testitudinem.  
12. habent. habens.  
Pag. 82. lin. 1. venefici. benefici.  
2. sive. seu.  
3. desinunt. finiunt.  
5. & abest.

## C A P. XXIII.

1. si & et si.  
ibid. & jam. etiam.  
2. si pueros. si pueros. sed Rec. M. superscriptis pueros. Nec forsan vana hæc est lectio, potest enim utrumque scripsisse Auctor, hoc modo, pueros pueros, tanto magis, quoniam sæpius Justinum Martyrem secutus est; atque ita vertere potuerit ejus ἀδικησάντων παιδῶν ἐποπτεύσεις. Nimis enim similis uterque locus est, ut non ante oculos, cum hæc scriberet Tertullianus, Justinus ipsi fuerit, cujus hæc sunt verba Apologia 1. pro Christ. pag. 34. Edit. Oxon. Νεκυομαρτυρεῖ μὲν γὰρ, καὶ αἱ ἀδικησάντων παιδῶν ἐποπτεύσεις, καὶ ψυχῶν ἀνθρώπων κλήσεις, καὶ οἱ λεγόμενοι παρὰ τοῖς Μάγεις ὀνειροποροῦντες, καὶ Παρεδροὶ, καὶ τὰ γινόμενα ὑπὸ τῶν ταῦτα εἰδόντων, πεσάτωσαν ὑμᾶς, ὅτι καὶ μετὰ θανάτου ἐν αἰσθητοῖς εἰσὶν αἱ ψυχαί. i. e. Vel ipse mortuorum vaticinationes, & incorruptorum puerorum inspectiones, & animarum humanarum evocationes, & qui a Magis vocantur somniorum injectores & Assessores, & quæ a rerum istarum peritis

- aguntur, animas sensum etiam post mortem retinere vobis fidem faciant.  
3. semel. ita satis clare Prima manus, Recentior superscriptis secum.  
Pag. 83. lin. 4. omni potestate. omnipotente, superscr. tiam.  
9. lacertos, laceratos.  
10. prosecat. prosectam.  
ibid. exitus. a exteris.  
12. aliquis sub. aliqui ibidem sub.  
13. loqui. loqui se, vide Notas.  
14. æque. Abest.  
16. curvantur. curantur.  
Pag. 84. lin. 1. iste ipse. ipse iste.  
2. die morituris. demorituris.  
ibid. Thanatio. Denatio.  
ibid. Asclepiadoto. Asclepiodoto.  
ibid. vitæ. Abest.  
3. nisi se. tantum ni.  
5. assistit. asistit.  
6. Magia. Magica.  
ibid. fieri dicetis. fieri dicitis non dicetis, quasi vellet, dicitis? Non dicetis si &c. vulgatum magis probo.  
7. inniti. incipi.  
10. utique. Abest.  
12. nam sicut — nolissent. Abest.  
13. ne de m. se. ne se de m. d.  
15. enim. autem.  
16. superiorum. superiorem.  
17. affectaretur. Addit in confessione.  
Pag. 85. lin. 1. confessionem. confessione.  
ibid. negans. negans esse.  
5. qui. quid.  
7. disposita est. Abest.  
8. crucem. mortem.  
9. ocus. potius.  
10. horrore orbis. orbis horrore.  
11. sed si.  
13. omnem ab ævo. habeo.  
16. renuant. renunciant. superscript. ent.  
18. judicii. Abest.  
19. operatoribus. operationibus.  
20. Atqui. Atquin.  
Pag. 86. lin. 9. quod sciam. R. M. deletis prioribus quos satisfatis.  
11. quandoque an Christi. quando acbristianis.

## C A P. XXIV.

1. negant esse. negantes se.  
2. est. Abest.  
3. publicæ &. Abest.  
5. exprobratio re ista resultabis. exprobatiores exsultant.  
7. irreligiositatis. religiositatis.  
Pag. 87. lin. 1. & perfectæ, sed subductum M. R.  
2. plerique. plerumque.  
3. dominationis. divinitatis, sed talis est subductum M. R.  
5. suspici. suscipi.  
6. facinus. facimus.  
8. dicere. discere.  
9. supplices manus. transponitur.  
10. Fidei. fide manus.  
15. ideo. M. Pr. adeo.  
Pag. 88. lin. 1. occiderint. occiderit.  
2. Atargatis. Astartes.  
3. Dufares. Disares.  
ibid. Noricis. Norici.  
6. Casiniensium. Castanentium.  
ibid. Narniensium. Narnensium.  
Pag. 89. lin. 1. Nortia. Norsia.  
2. Hostia. Norsia.  
ibid. honorem p. Curis. honore p. curris.  
4. quia. qui.  
5. aut n. omnes. ac n. omnis, & mox rursus omnis.

## C A P. XXV.

- Pag. 90. lin. 1. falsa & vera. v. e. f. transpositum.  
3. jam. Abest.  
5. mentio occurrit. menti occurrit.  
6. dicentium. licentium.  
Pag. 91. lin. 1. Diis. de his.  
2. Sterculius. Sterculus.  
3. fautum. fatum.  
4. patrum. patrum.  
5. dedisse. Diis non dedisse.  
6. ad ultores. adulteros.  
7. debellatricem. ita R. M. sed Ver. tore.  
9. die



# A D D E N D A.

9. die xvi. transpositum,  
Pag. 92. lin. 1. lacertos. laceratos.  
2. O. quo.  
3. somniculosa. somniculosa.  
5. fascibus illam. facibus, postrema abest,  
Pag. 93. lin. 2. terra. terre.  
3. vellet & vellet.  
10. R. d. f. fatis d. R.  
Pag. 94. lin. 1. prostratissima. prostituta.  
3. gratiam? quem coluerat. gratiam quam vo-  
luerat.  
4. sed Romae postea cum indigenis. Sed postea  
Romanam sup. ni cum indignis suis,  
5. regnavunt. regnaverunt,  
6. Dii. Abest.  
7. fastigium. fastidium.  
8. post. ante.  
9. auctis jam rebus. Abest.  
ibid. profecerit. proficerit, & sequitur. Age jam  
rebus religio profecerit. Vide Notas.  
12. caelo. ad caelum.  
Pag. 95. lin. 2. inundaverant. mundaverant. sed superlex,  
inun.  
3. atqui. atquin.  
8. divitiarum. divinarum,  
9. Diis. bis.  
10. simulacra. simulacrorum.  
14. excrevisse v. q. n. suggestimus. excrucuisse [sed  
sup. lectio vulgata] v. q. n. gessimus.

## C A P. XXVI.

- Pag. 96. lin. 1. omne. omnia nec.  
ibid. qui. &  
2. aliquando sine civitatibus. transponit sine c. a.  
3. genus. gens. ibid. est Abest.  
4. regnavit. regnabat.  
ibid. extrueretur, ita fuit in V. C. sed a R. M.  
erafum & mutatum in extrueret.  
5. regnaverunt. regnaverant.  
10. si non ultimo d. i. C. si Deo non deliquisset,  
ultimo in Christum.

## C A P. XXVII.

1. religionis ac. Abest.  
2. ostendimus. quam ostendimus.  
3. pro fide. perfidia. Vide-Notas.  
4. nomen. R. M. nomen.  
7. talia. alia.  
8. suadendi. suadenti.  
11. praeliatur. praelia.  
Pag. 97. lin. 2. servienti. servienti.  
3. tamen s. metui n. contumaciam. tam & s. me-  
tu n. contumacia.  
4. quos. quod.  
5. inspirat. spirat.  
ibid. quod. &.  
7. conditioni. conditionis.  
8. dum v. repugnantium & reb. cum v. rebellantium.

## C A P. XXVIII.

- Pag. 98. lin. 1. videretur. videtur.  
2. faciendae. faciundae.  
4. deberet. debet.  
7. ut nos. ut in hos.  
9. calidiore. callidiori.  
11. quid. qui. deleta nota interrogationis.  
ibid. non omni. abest, sed a R. M. adscribitur.  
Pag. 99. lin. 1. vos. vobis.  
2. qui. cum.

## C A P. XXIX.

1. imperatoribus. imperatori.  
2. addicite. majestatis addiscite.  
4. quod. quod in.  
Pag. 100. lin. 1. jam. nam.  
ibid. & haec. ea &.  
5. aut abest.  
Pag. 101. lin. 2. eorum. ipsorum.  
ibid. qui. quia. sed R. M. qui.  
3. religiosi. irreligiosi.  
4. est. abest.  
5. qui etiam possint impetrare, dum sciunt pe-  
tere, abest.

## C A P. XXX.

2. praeter ceteros. M. R. praeter ceteris.  
4. cum Deum. Deum cum.  
5. quidni. abest.  
ibid. super omnes. abest.  
Pag. 102. lin. 4. Inde est. M. R. idem.  
5. sursum. abest.  
7. omnes. abest.  
11. quoniam. M. R. a quo.  
ibid. qui. ita M. R. prius fuerat quum.  
ibid. & abest.  
12. debetur. M. R. debet.  
Pag. 103. lin. 1. pro disciplina. propter disciplinam.  
3. non grana. non de g.  
ibid. Arabica. Nec Arab. M. R.  
Pag. 104. lin. 3. cur praecordia. cum quibus p.  
5. fodiant. effodiant.  
7. agite. boni. te boni agi.

## C A P. XXXI.

2. enim nos. nos enim.  
5. scito. scitote.  
Pag. 105. lin. 3. vobis. Cum. vobiscum.  
5. a turbis. a turbis astimemus.

## C A P. XXXII.

- ibid. sed. abest.  
9. ideoque & ——— voluit abest.

## C A P. XXXIII.

- Pag. 106. lin. 2. & ut.  
4. non solum quod eam. siquidem non solum eam.  
10. habet. abeta.  
Pag. 107. lin. 2. memento te. te memento.

## C A P. XXXIV.

2. imperatorum. vitium est typographi pro im-  
peratorem.  
4. Deus Omnipotens. transponitur, & deletur &.  
5. ipsius. ipsi.  
ibid. gratius nomen est. gratis est nomen.  
6. patres. abest.  
Pag. 108. lin. 1. sed. abest.  
ibid. perniciofa. perniciosissima.  
2. quem. quam.  
7. nuncupare. nuncupari.

## C A P. XXXV.

1. publici. publice.  
Pag. 109. lin. 1. toros. coros.  
2. vino lutum. vinolutum.  
3. impudentias. impudicitias.  
4. principum. in MS. videtur quondam fuisse  
principium. Vide Notas.  
Pag. 110. lin. 5. sed hostes. sed ut b.  
ibid. ipsamque. ipsam.  
8. obduxisset. M. R. adduxisset.  
Pag. 111. lin. 4. Haec. haec &.  
7. ipsis spirat. ipsi spirant.  
10. omnibus Sigeriis. omnibus tot Sigeris. Vide  
Notas.  
Pag. 112. lin. 2. dejerabant. degerebant.  
4. quam elatissimis ——— nubilabant. Ab-  
sunt.  
Pag. 113. lin. 1. & Augures. abest.  
2. ab. ut ab.  
5. de charis. de Caesaris.

## C A P. XXXVI.

2. Romani esse & hostes non esse, cum d. r. Ro-  
mani non esse & hostes reperiantur.  
4. debita. dedita.  
6. civitas in Imperatorem. Divinitas imperat.  
10. lidem.



# A D D E N D A.

10. *lidem. idem.*  
13. *eo forsitan. & forsitan.*

## C A P. XXXVII.

- Pag. 114. lin. 2. *idem. abest.*  
3. *ipsi. abest.*  
5. *suo jure nos i. v. i. sui jure i. v. invasit.*  
6. *quin. qui in.*  
9. *repensatum. repensatis.*  
Pag. 115. lin. 1. *dispungi ut aut. Absunt.*  
2. *divinitas sectæ. divina secta.*  
3. *si enim. si enim &.*  
6. *Hesterni s. e. vestra. Ex terra s. & extra &c.*  
8. *reliquimus. reliquamus.*  
*ibid. Possumus erunt. Absunt.*  
Pag. 116. lin. 4. *suffudisset pudore utique. diffudisset utique.*  
5. *Amissio civium. Civium amissio.*  
7. *orbis. urbis.*  
9. *civitatum. civium.*  
*ibid. habendo. habendos. sed M. R. habetis.*  
*ibid. sed. &.*  
*ibid. humani. Addit generis potius quam erroris humani.*  
11. *vaperet. repparet. M. R. reparet.*  
13. *pateretis. pateret.*  
14. *recogitantes. cogitantes.*

## C A P. XXXVIII.

- Pag. 117. lin. 3. *factionum. abest.*  
Pag. 118. lin. 3. *vanitate xysti. xysti vanitate. superscript. veritate.*  
*ibid. licuit &c. vulgatam lectionem, quam in Notis rejecimus amplectitur MS. & in fine addit Christiano.*  
Pag. 119. *reprobamus. probamus.*

## C A P. XXXIX.

2. *si e. v. revelaverim. Absunt.*  
3. *divinitate. unitate.*  
4. *facimus. Abest.*  
5. *ambiamus. Addit orantes.*  
6. *ministeriis. ministris.*  
7. *ac. &.*  
10. *compulsionibus. conculcationibus.*  
Pag. 120. lin. 5. *pretio. palatio.*  
7. *possit. vel possit.*  
9. *quippe. Nam inde.*  
*ibid. inde. abest.*  
10. *re, fuit, sed a R. M. deletum est.*  
11. *jam otiosis. Abest.*  
Pag. 121. lin. 4. *paratiores. p. erunt.*  
*ibid. quod f. a. c. n. a. o. infamant. quod fratres nos vocamus, n. a. o. insaniunt.*  
7. *at. Abest.*  
10. *expaverunt. pervenerint.*  
11. *exclamat. exclamant. M. R. exclamat.*  
12. *ferre. facere.*  
Pag. 122. lin. 2. *qui. quia.*  
8. *lenones. leno est.*  
9. *convivatur. est violatur.*  
*ibid. cænulas. cænaculas.*  
10. *prodigas. p. quoque.*  
11. *edificant v. q. n. m. Absunt. Vide Notas.*  
Pag. 123. lin. 2. *Saliis. si aliis.*  
*ibid. decimarum & polluctorum. decimarum & pollinctorum.*  
3. *tabularii. stabularii.*  
4. *indicentur. indicitur.*  
6. *est. abest.*  
Pag. 124. lin. 3. *estimate. de causa a.*  
*ibid. qui. quid.*  
4. *immodestia. immodeste.*  
5. *cupiunt. capiunt.*  
9. *Deo. Deum.*  
Pag. 125. lin. 4. *si non d. d. Absunt.*  
5. *in cujus. Abest.*

## C A P. XL.

- Pag. 126. lin. 5. *causa. causam.*  
6. *ad leonem. ad l. adclamant.*  
Pag. 127. lin. 1. *Hieran, Anapben. Hierant napeam, sed R. M. connexuit.*  
2. *Co. Cho.*

3. *& Africa. vel A.*  
4. *Italia. Abest.*  
Pag. 128. lin. 1. *alias. ita a Pr. M. fuisse videtur, sed R. mutavit in illorum, & supersc. civitates.*  
Pag. 129. lin. 1. *cinerefcunt. cineres sunt.*  
2. *Vulfinios. ita fuit a Pr. M. sed R. mutavit in ultio.*

3. *Romanos. per Romanos.*  
4. *ab omnibus. omnibus.*  
7. *a Deis. ab eis.*  
8. *ejus. Abest.*  
9. *non solum. Abest.*  
*ibid. timendum. Abest.*  
10. *sibi citius commenta est. insuper sibi commentata est.*

- Pag. 130. lin. 2. *sequebatur. Abest.*  
*ibid. recognosceret. cognosceret.*  
4. *ergo. igitur.*  
6. *eo. quo.*  
11. *statimque. Abest.*  
12. *operati aquilicia. operantibus aquilicia.*  
*ibid. apud. Abest.*  
14. *& utrumque deletur a M. R.*  
Pag. 131. lin. 1. *fruge dilati. ita fuit a Pr. M. sed R. cor- rexit in frugalitate.*  
2. *misericiordiam. pluviam. videtur ea glossa a R. M. & primitus vulgata obtinuisse lectio.*

## C A P. XLJ.

2. *vos malorum. Abest.*  
*ibid. quos. quod.*  
Pag. 132. lin. 1. *suos. Abest.*  
4. *cultores suos. suos e.*  
*ibid. prius. prius ad.*  
*ibid. ejus. Abest.*  
8. *lenitatem. lenitates.*  
13. *eo quam. eis que.*  
*ibid. si. fin.*  
ag. 133. lin. 3. *ingratos. ingratis.*  
*ibid. dolorem. dolore.*  
4. *debuerant. Addit, quos separare &c. Vide Notas.*

## C A P. XLII.

6. *ne. nec.*  
Pag. 134. lin. 1. *nundinis. mundanis.*  
2. *hoc seculum. in hoc seculo.*  
3. *mercatus. a M. R. mercamur.*  
4. *operas nostras. opera nostra.*  
*ibid. videamur. videmur.*  
6. *lavo. lavor, & delet sub noctem.*  
7. *larvo & debita. lavor honesta.*  
Pag. 135. lin. 6. *scient. sciant.*  
7. *quam Diis. quod eis.*  
10. *impertiendum. impercipiendum.*  
Pag. 136. lin. 1. *sed. sed &.*  
3. *publico. veltigalibus.*

## C A P. XLIII.

1. *de sterilitate. Abest.*  
2. *possunt. possint.*  
*ibid. sicarii. sequarii.*  
3. *venenarii. venerarii. Vide Notas.*  
*ibid. arioli, aruspices. transponitur.*  
4. *fructus est. est fructus.*  
5. *utique. Abest.*  
Pag. 137. lin. 1. *jam qui. qui jam.*  
*ibid. pro. de.*

## C A P. XLIV.

4. *qui. abest.*  
6. *lavantium. laniantium.*  
*ibid. idem. quis ex illis etiam.*  
Pag. 138. lin. 3. *bestia. Abest.*  
4. *nisi hoc. ni plane.*

## C A P. XLV.

- Pag. 139. lin. 1. *quid. quid si.*  
2. *edocti. & edocti.*  
6. *quanta. tanta.*

*ibid.*



# A D D E N D A.

- ibid. quid vere. abest.  
 7. ad exigendum. exigendum.  
 ibid. facilis. fallacilis.  
 8. dictum est. dicere.  
 ibid. vero. docere.  
 10. an de. an & de.  
 11. an nec. ac ne.  
 12. quoque leges. leges quoque.  
 13. antiquiore formam. antiquiora forma.  
 15. plerumque. & p.  
 ibid. delitescenti. delitescendi.  
 ibid. involuntate. voluntate.  
 Pag. 140. lin. 1. delinquenti. delinquendi.  
 4. non. M. R. delevit.  
 5. soli. cæci.  
 6. pro scientia. prospicientia.

## C A P. XLVI.

- Pag. 141. lin. 1. constitimus. constituimus.  
 ibid. intentionem. intentionem.  
 3. & antiquitate. antiquitatem.  
 4. existat qui. quis M. R.  
 6. debet reniti. abest.  
 ibid. unicuique. addit forma.  
 ibid. manifestatur. manifestetur.  
 9. monent & m. ante.  
 11. proinde illis non. n. p. i.  
 12. ut paves. ut partes. Vide ex Indice quæ alibi notavimus.  
 14. prostituere. proferre.  
 Pag. 142. lin. 1. facilius. facilibus. sup. M. R. fallacibus.  
 ibid. statuis. Abest.  
 Pag. 143. lin. 1. ob. ad.  
 2. O Apollinem. Apollo.  
 6. qua & illufiores & contemptores. quam inclufiores & corruptores.  
 ibid. Philosophi. Philosophia.  
 Pag. 145. lin. 1. scientia. conscientia.  
 2. æquamus. ita male impressum pro æquamur.  
 4. deliberandi. deliberandis.  
 5. Deo. Deum.  
 6. factitorem. factitorem.  
 ibid. inveniri. invenire.  
 Pag. 146. lin. 1. corruptor a. pronuntiatur. corruptorem a. pronuntiatum.  
 2. C. ad sexum nec f. m. sexum nec f. mutat C.  
 7. non. subducitur in MS. & animo deletur.  
 Pag. 147. lin. 2. alia. alta.  
 ibid. modestia. domestica.  
 4. affectant. affectat.  
 ibid. animi æquitate. æquanimitate.  
 6. etiam. vero.  
 ibid. gratias. M. R. addit.  
 7. hospitibus. hostibus.  
 ibid. etiam. &.  
 9. indecore. turpiter.  
 Pag. 148. lin. 1. regendo. M. R. correxit in regi.  
 2. & Hippas. Jetbicyas. Vide Notas.  
 3. hoc pro suis omni. pro sui omnibus.  
 5. tum. tamen.  
 8. salutis. vitæ.  
 Pag. 149. lin. 1. interpolator erroris & integrator veritatis.  
 Amicus & inimicus erroris, veritatis interpolator & integrator, f. e. e. c.

## C A P. XLVII.

1. Adbuc enim. Antiquior omnibus veritas nisi fallor & hoc m. p.  
 ibid. literatura, quo. literæ, quod.  
 2. cuique. posteriori cuique.  
 3. etiam. Abest.  
 ibid. hanc q. probationem. hac q. probatione.  
 4. qui non. add. omnino.  
 5. &. abest.  
 ibid. Nam quia &c. lectio MS. eadem, quæ in Notis relictur.  
 6. & a. a.  
 7. legibus. Abest.  
 ibid. Argæis. Argivis.  
 Pag. 150. lin. 2. in sanctis. In Scripturis S.  
 ibid. exinde regestum pro i. ex instituto.  
 3. propria. p. opera.  
 6. nutabat. mutabat.  
 7. in. Abest.  
 8. Deum. abest.  
 10. qua. ut tam.  
 Pag. 151. lin. 3. illud. id.  
 4. decessurus. discessurus.  
 6. reformavit. reformaverit.  
 11. iudicet. vindicet, bis, sed posterius a M. R. erasum.

- Pag. 152. lin. 2. veniat. M. R. mutavit in vera est.  
 4. iis. bis.  
 6. de similitudine. desimilitudine.  
 7. nec P. &. nec P. nec.  
 9. D. præd. præd. D.  
 10. si Gebennam comminemur. & Gebennam si comminantur.  
 12. ad. apud. ib. abest. si.  
 16. si d. n. f. Absunt.  
 17. magisque. magis.  
 ibid. imagines — nostra. Absunt.

## C A P. XLVIII.

- Pag. 153. lin. 1. qui. quid.  
 2. colubram. colubrum.  
 3. consensum. concessu.  
 4. infiget. infinger.  
 ibid. propterea. propterea.  
 6. statim i. v. q. Absunt.  
 7. cæstibus. ceodibus.  
 ibid. quasi non &c. Si quæcunque ratio &c. vide lectionem istam, sed pravam, in Notis.  
 8. in c. r. reciproc. i. c.  
 Pag. 154. lin. 5. jo cis ex otio. locis exotio quod forsam pro exodio. Vide Notas.  
 6. in quam. inquam.  
 10. exhibebitur. exhibetur.  
 Pag. 155. lin. 1. quicquam. Abest.  
 4. o. abest.  
 6. esse rursus. rursus esse.  
 7. de n. ex n.  
 13. composuit. imposuit. M. R. adscripsit que.  
 Pag. 156. lin. 1. & per. M. R. mutat. in ac.  
 3. reviviscunt. vivescunt.  
 ibid. consumuntur. consumantur.  
 6. discens. dicens.  
 Pag. 157. lin. 4. experieris. experiens. M. R. experieris.  
 6. ex æmulis. æmulis.  
 9. ac. abest.  
 10. temporalis ætate. temporalitate.  
 11. infinitam æternitatem. infinitatem, æternitatemque M. R.  
 14. expungendum. expugnandum. sed M. R. expurgandum.  
 15. exin dep. exinde pendendum.  
 Pag. 158. lin. 3. ad. ita in MS. Vetustiore manu. R. delere volebat.  
 ibid. habentis. habentes.  
 4. divina. divinam.

## C A P. XLIX.

- Pag. 159. lin. 1. hæc. hæ.  
 2. & Poetis. & in P.  
 4. tuemur. tuentur.  
 ibid. præsumptiones. præsumptio.  
 7. profunt. MS. ita distinguit, que profunt in vobis. Itaque p.  
 11. si utique invisu. enim si u. intisui.  
 13. & insultat. Abest.  
 14. captatur. Abest.

## C A P. L.

3. bellum. bellum miles.  
 5. qui. quia.  
 Pag. 161. lin. 1. certe addit. qui M. V. sed delet R.  
 8. Catanensium Ætnæis. Atheniensium Athenæis.  
 9. secundum. se secundum.  
 10. hostibus. Abest.  
 11. &. Abest.  
 12. exemplum prissanæ. exitum risanæ.  
 ibid. tuende. Abest.  
 Pag. 162. lin. 2. suo exitu. e. f.  
 ibid. etiam. Abest.  
 ibid. gladio. gaudio.  
 3. aliove. vel alio.  
 5. expuit. expellit.  
 8. contemptum. &c. MS. contemptum mortis impassibilis. (M. R. inflexibilis) fieri.  
 ibid. subiectus. obiectus.  
 9. suam. Abest.  
 10. honoris t. domi. honorem t. domui.  
 Pag. 163. lin. 2. deputatur. reputatur.  
 8. multo. multum.  
 Pag. 164. lin. 2. effimur. effimur.  
 5. Christiani. nis.  
 11. abs. solvitur.



# A D D E N D A.

Sed & his quædam quæ mutari in Notis meis velim breviter atrexam. Longe enim semper absumus, & de reliquis Errata Corrigenda inspicere possunt.

Ita pag. 1. columna a, reponi debet ostentarat, vel potius quondam ostentaverat. Nota enim est Roma & Carthaginis æmulatio. Jus vero ibidem in Foro videtur dictam fuisse, certe in nova Carthagine, Colonia Juliana, licet sæpe Antiqua respectu urbis in Hispania cognominis audiat. Quod satis amplum, celsum, & spectabile fuisse ædificium, vel ex Capitolino erui potest. Avsit enim tempore Antonini Pii, & a Capitolino, in Vita ejus, restituitio ejusdem Fori inter amplissimas boni Principis munificentias recensetur: Et Narbonensis civitas, inquit, & Antiochense oppidum, & Carthaginense Forum arsit: quæ omnia mirifice instauravit. Pag. 70. b. n. 18. Opere non animadvertunt deleta esse in Autographo meo, quæ ad emendationem spectant, illa scilicet. Lego jam usque ad ferri. Vulgata enim proba est. Pag. 98. b. oblitus fuit typotheta spatium debitum Gemmarum typis, licet maxime huc spectantibus, relinquere, qui itaque apud Gorleum & Augustinum curiosi requirendi erunt. Pag. 122. quod ibi de Clypeo figurato annotavi, pertinet ad Capitolii a Gallis occupationem, quæ narratur pag. 377. Hanc vero Scipionis historiam pulchre antiquo in Clypeo expressam videre est apud Sponium in libro Gallico Recherche &c. & Jac. Gronovium Thes. Gr. Tom. III. Num. 14. Pag. 126. b. Cervices ponimus. Licet is habitus etiam decollandorum fuerit, tamen ob sequens plumbum, videtur mihi jam Tertullianus potius ad id pœnarum genus in Martyres frequens respexisse, quod vocatur plumbatis cædib. Pag. 132. ad N. 8. adde. Alii præstruximus. Vide Indices. Pag. 212. Punctum quod in Tertulliani verbis post torquentibus est, melius forsitan vel in comma mutari, vel tolli possit. Capite XLV. non longe a fine in Tertull. verbis scribo, recogitatu etiam brevitatis supplicii &c. ita enim loqui amat. Adde Indices. Pag. 356. lin. 5. Cap. LIII. scribendum, infructuosi negotiis, non in negotiis. Ita enim ipse mox repetit in sequentibus, ubi omnes consentiunt MSS. Quomodo infructuosi videamur negotiis vestris &c. Denique pag. 405. lin. 2. videtur potius scripsisse Auctor ab iis, non ab his, ut ad spiritus erroris pertineat, non ad Poetas vel Philosophos. Sed heus! manum de tabulis. Ad alia properamus.



# A R G U M E N T A C A P I T U M,

prout in MSS. concipiuntur, nam copiosiora & accuratiora Nos singulis capitibus prefiximus.

- CAPUT I. De iniquitate iudicandi.
- CAPUT II. Contra Inquisitionem.
- CAPUT III. De Nominis exprobratione.
- CAPUT IV. De Legibus.
- CAPUT V. Contra Idola.
- CAPUT VI. De Legibus neglectis.
- CAPUT VII. De Infanticidio & Fama Incestus.
- CAPUT VIII. De Fama Incerti.
- CAPUT IX. De Sceleribus Gentilium.
- CAPUT X. De non colendo Idolo.
- CAPUT XI. De hominibus post mortem in Divinitatem allectis.
- CAPUT XII. Contra Deorum Simulacra.
- CAPUT XIII. De irreverentia erga Deos.
- CAPUT XIV. De Sacrificando.
- CAPUT XV. De Fabulis & Mimis Deorumque fœditatibus.
- CAPUT XVI. De Capite Asinino & cæteris insignibus, quæ Christiani dicebantur calere.
- CAPUT XVII. De Deo.
- CAPUT XVIII. De Prophetis & Scripturis Dominicis.
- CAPUT XIX. De Moyse Propheta.
- CAPUT XX. De Statu Temporum.
- CAPUT XXI. De Christianis & Judæis, Christo & Omnipotente.
- CAPUT XXII. De Demonum natura.
- CAPUT XXIII. De Phantasmatibus magicis & Demoniacis.
- CAPUT XXIV. De Varietate Deorum.
- CAPUT XXV. De Religiositate Romanorum.
- CAPUT XXVI. De Regno Dei.
- CAPUT XXVII. De Spiritu Demoniaco.
- CAPUT XXVIII. De Regno Imperatorum.
- CAPUT XXIX. An possint prodesse Idola.
- CAPUT XXX. De Precibus Christianorum.
- CAPUT XXXI. De Oratione pro inimicis, pro Imperio & potestate Imperatorum.
- CAPUT XXXII. De non jurando per Genium Caesaris.
- CAPUT XXXIII. Pro Imperatore.
- CAPUT XXXIV. Pro Augusto Imperatore.
- CAPUT XXXV. De Solennibus Caesarum.
- CAPUT XXXVI. De Æqualitate omnium personarum.
- CAPUT XXXVII. Ne malum contra malum.
- CAPUT XXXVIII. De Cætu.
- CAPUT XXXIX. De disciplina Christianorum.
- CAPUT XL. Contra Ethnicam rationem.
- CAPUT XLI. Quod Deus spernitur & statuae aderantur.
- CAPUT XLII. Quod Infructuosos dicunt.
- CAPUT XLIII. De Lenocinio.
- CAPUT XLIV. De Custodiis Ethnicorum.
- CAPUT XLV. De Innocentia Christianorum.
- CAPUT XLVI. De Christianis & Philosophis.
- CAPUT XLVII. Quod Philosophi & Poetæ sua ex Lege Dei desumpserint.
- CAPUT XLVIII. De Resurrectione Corporis.
- CAPUT XLIX. De Tolerandis Christianis.
- CAPUT L. Præstantia doctrinæ Christianæ.



# QU. SEPTIMII FLORENTIS TERTULLIANI APOLOGETICUS.

## C A P. I.

Quum sub Severo negatum esset Christianis, in iudicio se defendere, scriptum hoc Præsidibus Rom. Imp. obtulit Auctor, ostendens hoc capite iniquam istam iudicandi formulam, per quam defensio negatur infontibus, & veritas absconditur; quum interim tor tantique, qui quotidie ad hanc sectam transeant, illam aliqua consideratione dignam faciant, qui sane omnes, remoti ab aliqua perversitatis culpa, ostendant sese longe alium affectum induisse, quam istum, qui in maleficis semper deprehenditur.



**S**I non licet vobis, Romani Imperii Antistites, <sup>a</sup> in aperto & edito, in ipso fere vertice civitatis præsentibus ad iudicandum, palam <sup>b</sup> dispicere, & coram examinare, quid sit liquido in causa Christianorum. Si ad hanc solam speciem auctoritas vestra de iustitiæ diligentia in publico aut timer, aut erubescit inquirere; Si denique, <sup>c</sup> quod proxime accidit, <sup>d</sup> domesticis iudiciis nimis operata sectæ hujus infestatio <sup>e</sup> obstruit defensioni: liceat veritati vel <sup>f</sup> occulta via tacitarum literarum ad aures vestras pervenire. <sup>g</sup> Nihil illa <sup>h</sup> de causa sua de-

<sup>a</sup> **I**N aperto & edito, in ipso fere vertice civitatis) Ita ex MS. Fuldano Rigalt. Alii in aperto & edito ipso. Rhenanus in aperto & in ipso, deleto edito. Horat. Carm. lib. 111. Ode xxix.

*Fastidiosam desere copiam, &  
Molem propinquam nubibus arduis.*

Non tamen hic Roma sed Carthago potius intelligitur, quæ Capitolio suam etiam arcem, Byrsam, ostentabat.

<sup>b</sup> *Displicere*) Barræus & MS. Lugd. Bat. describere. Melius forsan *despicere*, ut prima Rhen. editio. Lucretius lib. 11. 9.

*Despicere unde queas alios, passimque videre*

*Errantes, atque viam palantes quævere vite.*

Quem imitatus Ovidius *despectare* dixit lib. xv. Metam. versu 151.

*Validique bumeris insistere Atlantis  
Palantesque homines passim, ac rationis egentes  
Despectare procul.*

Lucanus quoque lib. v. 638.

*Quantum Leucadio placidus de vertice pontus  
Despiscitur.*

Unde prospectus e loco superiori in inferiorem vocatus *despectus*. Lucretius rursus lib. 1v. 418.

*Despectum præbet sub terras impete tanto,  
A terris quantum cæli patet altus hiatus.*

Idem versu 423.

*Et in rapidas amnis despeximus undas.*

<sup>c</sup> *Quod proxime accidit.*) Id. est, modo contigit. In lib. Adv. Judæos cap. 1. Proxime accidit, disputatio habita est Christiano & profelytæ Judæo. Et hoc lib. cap. xvi. in ista proxime civitate.

<sup>d</sup> *Domesticis iudiciis*) Veteres editi & MS. Fuld. *iudiciis*, quasi infideles fidei domesticum innuuntur, quorum fraudulentam vim sæpe experti sunt Christiani. Intra cap. vii. Tot hostes ejus quot extranei, & quidem proprii ex emulatione Judæi, ex concussione milites, ex natura ipsi etiam domestici nostri. Quotidie obsidemur, quotidie prodimur, in ipsis plurimum cæribus & congregationibus nostris opprimimur. Hicque sunt illi, quos Paulus Apostolus vocat *ἰουδαῖοι*, a quibus testatur sæpe se in discrimen vitæ fuisse adductum 11. Corinth. xi. 26. Sed melius & huic loco convenientius videtur *iudiciis*, ut est in MS. Lugd. Bat. & ex suis laudavit Heraldus, recepit etiam La Cerdæ & Rigaltius. Ut innuat ita iudices ipsos, cum forte proxime domi in suos propter sectæ hujus odium sævierint, multo minus causam aliorum dijudicare palam vellet, ne forte, nullo reperto crimine, se ipsos erubescerent iudiciumque domesticum, damnent. Patet hoc ex cap. 111. Uxorem jam-pudicam maritus jam non zelotypus eiecit. filium subiectum pater retro-patens abdicavit. servum jam-fidelem dominus olim-mitis ab oculis relegavit. Ut & illo, cujus crudelem exitum describit in libro ad Scap.

cap. 111. Claudius Herminianus in Cappadocia, cum indigne ferens, uxorem ad hanc sectam transisse, Christianos crudeliter tractasset, solusque in prætorio suo vastatus pestis, conviviis vermibus ebullisset: Nemo sciat, aiebat, ne spe gaudeant Christiani.

*Nimis operata sectæ hujus infestatio*) Male Rhenanus *onerata*. Fuld. etiam *animis*.

<sup>e</sup> *Obstruit defensioni*) Pameliæ, La Cerdæ & Rhenanus *obstruit viam defensioni*. MS. Fulden. *os defensioni*. quæ quidem locutio Paulo familiaris est Rom. 111. 19. *ὡς πᾶς ὁ κόσμος φωνῇ*, quod uno verbo dicit *ἐπιστομίζει* Tit. 1. 11. conf. Matth. xxi 1. 34. 1. Petr. 11. 15. ut in contrarium aperitio oris occurrit Ephel. vi. 19. 11. Corinth. vi. 11. & alibi; sed tamen videtur ex Juriscons. usu magis adhibuisse *obstruit defensioni*, ut defendunt Junius & Heraldus, agnoscuntque Rigalt. & MS. Lugd. Bat. Estque locutio desumpta ab ædificiis altioribus, quæ vicinioribus modicis lumen eripiunt. Cicero Oratione Pro Sextio c. xxi. Etenim animus ejus vuln. flagitia parietibus tegebantur: sed hæc obstrutio nec diuturna est, nec obducta ita, ut curiosis oculis perspicere non possit.

<sup>f</sup> *Occulta via tacitarum literarum*) Similiter de eadem hic re loquitur in lib. Ad Scapulam cap. 1. Neesse est vel hoc modo erumpere ad proponenda vobis ea, quæ palam non vultis audire. Et huic affine illud Martialis in Præfatione lib. 11. Epigr. Video quare tragædi epistolam accipiunt, quibus pro se loqui non licet.

<sup>g</sup> *Nihil illa*) Scilicet veritas, nam vocem illa non inutiliter augeat MS. Fuld. quam plerique non agnoscunt.

<sup>h</sup> *De causa sua deprecatur*,) Quamvis ut ait Publius non-  
Rer versu 632.

*Qui pro innocente dicit satis est eloquens.*

Unde in insigni illa sua apologia Philotas apud Cærtium vi. 10. Verba innocenti reperire facile est; modum verborum misero tenere difficile. Non tamen vel verbis ad deprecandum uti vult, quoniam nihil miratur de conditione, quam exponit his verbis, scit se peregrinam &c. Emendabat Meursius *miseratur*. i. e. illi non parcitur, non condoletur. Sed melius *miratur*, quod dicit assuetum Christianismum malis Ecclesiæ affligentibus, quia scit non aliam sibi in hac militia terrena esse conditionem. Dixit autem *deprecatur*, ut apud Lucanum lib. vii. 380. Pompejus

*ultima fata*

*Deprecor, ac turpes extremi cardinis annos,*

*Ne discam servare senex.*

Sciendum vero solenne olim fuisse oratoribus & patronis in exordio præcipue & sine benevolentiam iudicum captare, & affectus movere. Quod illicitum fuisse in Areopagitarum iudicio Athenis colligo ex Apulejo lib. x. Asini Aurei. Et exemplo Atticæ Martique iudicii, causæ patronis denunciat præco, neque principia dicere, neque miserationem commovere. Ne scilicet verborum lenociniis a veritate deflecteret iudex. Rhenanus legit *deprecatur*, mendose.



precatur, quia nec de conditione miratur: <sup>a</sup> scit se peregrinam in terris agere; <sup>b</sup> inter extraneos facile inimicos invenire; cæterum genus, <sup>c</sup> sedem, <sup>d</sup> spem, gratiam, dignitatem in coelis habere, <sup>e</sup> Unum gestit interdum, ne ignorata damnetur. <sup>f</sup> Quid hinc & deperit legibus <sup>h</sup> in suo regno dominantibus, si audiat? An hoc magis gloriabitur potestas earum, <sup>i</sup> quo etiam auditam damnabunt veritatem? Cæterum inauditam si damnent, <sup>k</sup> præter invidiam iniquitatis, etiam <sup>l</sup> suspicionem merebuntur alicujus conscientia, <sup>m</sup> nolentes audire, quod auditum damnare non possint. <sup>n</sup> Hanc itaque primam causam apud vos collocamus <sup>o</sup> iniquitatis odii erga <sup>p</sup> nomen Christianum. <sup>q</sup> Quam iniquitatem idem titulus & onerat, & revincit, qui videtur excusare, ignorantia scilicet. Quid enim iniquius, quam ut oderint homines quod ignorant, <sup>r</sup> etiam si res meretur odium? <sup>s</sup> Tunc etenim meretur, cum cognoscitur an mereatur. Vacante autem meriti notitia, unde odii iustitia defenditur, <sup>t</sup> quæ non de eventu, sed de conscientia probanda est?

<sup>a</sup> Scit se peregrinam in terris) Prosper Aquitanus in libro Epigramm. ubi exprimit illud Augustini: Omnis, qui ad supernam pertinet civitatem, peregrinus est mundi: & dum temporali utitur vita, in patria vivit aliena; ita canit:

Cœlestem ad patriam Christo redimente vocatus,  
Vitam labentis temporis hospes agit:  
Dumque ad promissam requiem non per sua tendit,  
Mundana patitur multa pericla via:  
Quæ nunc obsessa adversis, nunc plena secundis,  
Aut frangit trepidos, obligat aut dubios:  
Inter quos laqueos currentem ad gaudia vite  
Non capiet mundus cui via Christus erit,

<sup>b</sup> Inter extraneos) Juxta effectum Servatoris Matth. x. 16. Mitto vos ut oves in medium luporum. Infra cap. vii. tot hostes ejus quot extranei.

<sup>c</sup> Sedem,) Id est patriam. Quam quærit, quam curat, exoptat. Anaxagoras philosophus summus, cum rei publicæ & privatae valde esset negligens, compellatus a quodam hoc modo: Nullane tibi patriæ cura est? respondit, *εμοί γάρ ἐσθδρα μέλει τῆς πατρίδος*. *δείξας τὸν δρανόν*, i. e. Mibi vero patriæ cura, & quidem summa est; digitum in cælum intendens. Narrat Diogenes in vita ejus. Chrysost. Hom. de SS. Bernice & Prosdice. At mulieres alta tranquillitate fruebantur: siquidem undique illas spes futurorum munebat, quoniam & peregre cum degerent, peregre non degebant: veram enim patriam fidem habebant; civitatem propriam habebant confessionem, & cum optima spe alerentur, nullis rebus presentibus afficiebantur: futuras namque solum spectabant. Adeo cum Græcorum omnium liberrimo Diogene gloriari poterant, *ἔχειν πατρίδα ἀδοξίαν καὶ περίαν ἀνάστα τῇ τύχῃ* i. e. Habere se patriam, contemptum gloriae & paupertatem, quæ in potestate fortune nunquam sint cessura.

<sup>d</sup> Spem,) Male speciem emendabat Junius. Est enim spes illa virtus quæ Christianos a Gentilibus discernit 1. Theff. xv. 13. Illud itaque Philonis Judæi intueri possunt. Is in lib. cui titulus. Quod Deterius Posteriori insidietur, malorum poenas enumerans ita pergit: *Ἀλλ' ὅ γε μετῴν ἀρετῇ ἐν εὐπαθείαις ἀναλογισαίς ἐξετάζεται, ἢ γὰρ περὶ πεποιθὲς τὰ γὰρ ὁδὸν, ἢ περὶ τοῦ σέτου. τὸ μὲν γὰρ ἔχειν, ἀποτέλει χάριν, κτημάτων τὸ κάλλος, καὶ τὸ δὲ οὐκ ἔχειν ἀποδοτικὴν τῇ τρεφῇ φιλαρτίαν ψυχῶν, ἐλπίδα*. i. e. Sed qui virtutem sectatur, deliciis huic convenientibus fruitur. Aut enim acquirit bonum, aut acquirit postea. Et habere quidem affert gaudium, pretiosissimam rem: expectatio vero habendi; spem, quæ est alimentum animarum virtutem amantium. Recte itaque Chilo ille sapiens apud Diog. Laert. rogatus quo periti ab imperitis differant, *Ἐλπίσις ἀγαθῶν*, respondebat.

<sup>e</sup> Unum gestit interdum, Id est cupit, desiderat, dam interim cœlestia illa expectat. In fine capitis latera gestunt. Subindicat itaque id quod expressit Publius Syrus.

Reus innocens fortunam, non testem timet.

Verfu 677. totumque loquendi genus est ut apud Virg. v. 193. Non jam prima peto Mnesteus neque vincere certo (quamquam d) sed superent quibus hoc Neptune dedisti. Extremos pudeat rediisse: Hoc vincite cives Et prohibete nefas.

<sup>f</sup> Quid hinc) Ita MS. Fuld. & ed. Barr. & Zephyrini & Rhen. quod sequor. alii hic.

<sup>g</sup> Deperit legibus) Rarum verbum, & quod vix apud alios invenias. Est tamen apud Lucretium, quem studiose legit noster Septimius. Is lib. 11, 296.

Nam neque adaugeat quidquam neque deperit inde.

Quod si quædam testimonia collegerit Festus, ea perierunt, truncatumque hoc solum nobis reliquit epitomator ejus Paulus, deperire significat valde perire.

<sup>h</sup> In suo regno dominantibus,) Leges dici possunt in suo regno dominari, ubi recte exsequuntur. cognoscendi & judicandi locus datur, reus etiam auditur, nec indefensus quis in alius gratiam condemnatur, quomodo vis legis tollitur fitque tyrannis. Gloriabatur de hac juris in regno suo dominatione apud Romanos Festus in Aët. Apost. xxv. 16. potuitque Tertull. per illa in suo regno etiam mire illud Romanum imperium intellexisse, quod ideo in sequentibus civilem vocat non tyrannicam dominationem. Adeoque recte fecisse Athenienses notat Tacitus legi obtemperantes, quamvis inde Pisonis sibi odiam contraxerint, quia Theophilum quemdam

Areo judicio falsi damnatum, precibus suis non concederent. Annal. 11. 55. Nihil certe tunc deperit legibus, quia illo modo & coluntur & observantur, nec leges tantum sed & salus civitatis & Reip. in tuto est. Cicero pro Cluentio: Hoc vinculum est hujus dignitatis, qua fruimur in Rep. Hoc fundamentum libertatis. Hic fons æquitatis. Mens & animus & consilium & sententia civitatis posita est in legibus. Unde Publ. ver. 705. Sibi primum auxilium eripere est, leges tollere. Namque ut idem versu 276.

Ibi pote valere populus ubi leges valent.

At vero cum violenta hic sit tota Tertulliani oratio, aculeus ejus etiam in to dominantibus apparet. Agnoscit itaque tyrannidem quandam legum & dominationis vim, quam in suo quasi regno exercent, quod ex illo quod mox sequitur, latius patet.

<sup>i</sup> Quo etiam auditam damnabunt veritatem? Pam. La Cerda & Rhen. legunt quo etiam inauditam damnabunt veritatem? MS. Fuld. & Barr. quod inauditam. ut Publius Syrus ver. 650.

Quod nescias damnare, summa est temeritas.

At Herald. & Rigalt. quo etiam auditam damnabunt veritatem? Sed non vane suspicor totum hunc locum absque interrogationis nota concipi & hoc modo legi debere: At hoc magis gloriabitur potestas earum, quod etiam auditam damnabunt veritatem. Nam vocula an abest a Fuld. & abesse potest, inque MS. Lugd. Bat. interrogationis nota non comparet, ubi scriptum quo & jam auditam damnabunt veritatem. Ut adeo sit insignis ironia, quasi dicat si velitis insolenter & superbe agere, audite nos & auditos æque condemnate. Præter locum Philota apud Curtium ab Herald. allatum, est alter hic Apuleii, non minus appositus, apud quem lib. vii. fides ille Hemus Thracius latronibus supplicium immane de virgine fugitiva exenterato asino insuenda dissuadens, ita verba facit: cum præsertim vobis, si sententia hæc mea displicuerit, liceat rursus ad asinum redire. Qui idem auctor luculentius verbis audiendæ veritatis causam sustentat lib. x. in causa juvenis fallo beneficii accusati. Magistratus interim metu periculi proprii, ne de pravis indignationis elementis ad exitium disciplina civitatisque seditio procederet, partim de cutiones deprecari, partim populariter compescere, ut rite & more majorum, judicio reddido, & utrinque secus allegationibus examinatis, civiliter sententia promeretur: nec ad instar barbarice feritatis, vel tyrannice impotentia, damnaretur aliquis inauditus, & in pace placida tam divum seculo proderetur exemplum.

<sup>k</sup> Præter invidiam iniquitatis,) Curtius vi. 11. Magno non modo salutis, sed & invidiæ periculo liberatus erat Alexander: quippe Parmenio & Philotas, principes amicorum, nisi palam fontes, sine indignatione totius exercitus non potuissent damnari.

<sup>l</sup> Suspicionem merebuntur) Cassiodorus lib. xii. epist. 13. Inæqualis est arbiter, qui sententiam mittit in casum: & mali sibi probatur conscius, qui est indeliberata dicturus.

<sup>m</sup> Nolentes audire,) Philotas apud Curtium vi. 10. de Alexandro: Abest quidem optimus causæ meæ iudex: qui cur me ipse audire noluerit, non mehercule excogito; quum illi utrimque cognita causa tam damnare me liceat quam absolvere; non cognita vero, liberari ab absente non possum, qui a præsentem damnatus sum. Et mox ipse Auditor, malunt nescire quia jam oderunt &c. Minucius Felix p. 31. sic occupant animos & quæ sequuntur. ibi. MS. Fuld. poterant pro possint.

<sup>n</sup> Hanc itaque) MS. Fuld. hanc igitur.

<sup>o</sup> Iniquitatis odii) Pamelius & Barr. & Fuld. odium. Sed omnes alii MSS. etiam quos inspexit Herald. & Lugd. Bat. odii. sunt enim duo genitivi. Hæc igitur, inquit, prima causa, qua iniquitatem odii erga nomen Christianum convincimus, ut recte explicat Heraldus.

<sup>p</sup> Nomen Christianum.) MS. Fuld. & Puteanor. nomen Christianorum.

<sup>q</sup> Quam iniquitatem) Qui corrigit Illustris Scaliger in ora libri, ut referatur ad titulum, non ad iniquitatem. Mox editiones Rigaltianæ. Priori male quid videtur pro qui.

<sup>r</sup> Etiam si) Male coarctat in edit. Junii etiam si.

<sup>s</sup> Tunc etiam meretur,) Pamel. mereretur.

<sup>t</sup> Quæ non de eventu,) Ovidius,

Caveat successibus opto,

Quisquis ab eventu facta probanda putat.

a Quum



est? <sup>a</sup> Cum ergo propterea oderunt quia ignorant quale sit quod oderunt, cur non liceat ejusmodi illud esse, quod non debeant odisse? Ita utrumque ex alterutro redarguimus, & ignorare illos dum oderunt, & injuste odisse dum ignorant. <sup>b</sup> Testimonium ignorantiae est, quæ iniquitatem dum excusat, condemnat, cum omnes qui <sup>c</sup> retro oderant, <sup>d</sup> quia ignorabant, simul definunt ignorare, cessant & odisse. <sup>e</sup> Ex his fiunt Christiani, <sup>f</sup> utique de comperto, & incipiunt odisse, quod fuerant, & profiteri quod oderant, & sunt <sup>g</sup> tanti, quanti <sup>h</sup> & denotamur. <sup>i</sup> Obsessam vociferantur civitatem; in agris, in castellis, in insu-

<sup>a</sup> Quum ergo propterea oderunt, quia) Sic MS. Fuld. approbante Scioppio. Aliæ edit. MSS. inferiunt homines & legunt oderint homines. pro quo tolerabilius legas omnes In Putean. MS. est oderant homines.

<sup>b</sup> Testimonium ignorantiae est,) Ita quidem omnes MSS. & edit, quod tamen nemo facile explicabit. Lege, Testimonium ignorantiae est. Nullum alium, inquit, testem contra nos proferunt. quam ignorantiam, quæ sane nobis est ridicula, illis infaustra. vel, illa ipsa ignorantia nobis pro testimonio inservit. Quod vero statim dicit, dum excusat, condemnat, ita supra extulit, idem titulus & onerat & revincit, qui videtur excusare.

<sup>c</sup> Retro oderant,) Familiare nostro verbum, quod millies apud illum occurrit, ut significet idem quod antea, & olim, & quod Apost. Paulus dicit Tit. 111. 3. Ἡμεῖς γὰρ ποτὲ καὶ ἡμεῖς ἀνόητοι, ἀπειθεῖς &c. Infra c. 111. Alii quos retro hoc Nomen, vagos, viles, improbos noverant. Ita enim ibi legendum, & in fine hujus etiam capitis, nisi plane retro non fuisse. & cap. xxvi. nunquam retro Judea regnasset. Capitolinus quoque de Pertinace: stipendia plurimis retro debita exsolvit. Nec non Inscriptio vetus apud Gruterum p. 311. FLAVIÆ PEBLICÆ V. V. MAX. SANCTISSIMÆ ET PISSIMÆ AC SUPER OMNES RETRO RELIGIOSISSIMÆ. Quia autem retro se vertere mutationem status corporis & circumactionem significat, unde ad præteriti temporis denotationem transmutum est, elegantissime Apostolus Paulus eo respectu utitur voce ἀναστροφῇ Ephes. iv. 22. Ἀποθέσθαι ὑμᾶς κατὰ τὴν προτέραν ἀναστροφὴν τὸν παλαιὸν ἀνθρώπον. Cujus quidem loci longe alius mihi videtur sensus, quam qui vulgo hætenus ita exprimitur, nempe deponere, quod ad pristinam conversationem attinet, veterem hominem. Cum enim ἀναστροφή & ἀναστροφή retrovertere & retroverti passim significet, quod exemplis, quia notum est, confirmare nihil attinet, & ἀναστροφή πρὸς θεὸν dicantur a grammaticis propositiones, quæ ordine in verso proponuntur, quidni etiam ἀναστροφῇ hic significet conversionem in contrariam partem. Xenophon certe in Hipparcho: εἰς δὲ τὸ μὴ πίπτειν τῆς ἰσχυρῆς, ὑπολαβὰς περὶ ἐν ταῖς ἀναστροφῇ. τὰ μὲν τοι ὁρᾷ ταχὺ ἐλαύνειν χρὴ. i. e. ne autem ipsi cadant equi, in circumactione frenum attrahendum est, in recto autem cursu laxis habenis semper celeriter decurrendum. loquitur de certamine ludicre. κατὰ τὴν προτέραν ἀναστροφὴν itaque verto, secundum priorem conversationem, zo als' zu voorgaande bekeringe past. Ita enim ostenderent audivisse Christum & edoctos esse ab illo versu 21. adeoque respicit & confirmat id quod ut scopum hoc capite sibi proposuit, digne ambulare in vocatione qua vocati sumus, versu primo, ἀλλὰ περιπατεῖτε τῆς κλήσεως ὡς ἐκλήθετε, quod facerent si deponerent veterem hominem, idque κατὰ τὰς προτέρας ἀναστροφῆς. hic simplicissimus est sensus, nec ulla, ut insignis putabat Grotius, traiectione opus est. Latine optime expressit ipse Virgilius Æneid. x. in initio.

quoniam sententia vobis versa retro.

Et Suetonius Tranquillus quoque hanc ἀναστροφὴν elegantissime circumactionem & flexionem vocavit in Julio cap. lxx. Decumanos autem Romæ cum ingentibus minis, summoque etiam urbis periculo &c. una voce qua Quirites eos pro militibus appellavit, tam facile circumegit & flexit ut &c. Certe verbum στροφή citra ullum dubium ita usurpavit Matthæus cap. xviii. 3. εἰ μὴ στραφῇτε, καὶ γένησθε ὡς τὰ παιδιά, & μὴ ἐισέλθετε εἰς τὴν βασιλείαν τῆς οὐρανῶν. & compositum ἀποστροφή eodem sensu adhibuerunt lxx. Interpretes in illis Hoxæ Prophetæ cap. vii. 16. reddendis, vertunt se, non vero ad Altissimum, ἀποστροφή εἰς ὁδὸν. Ita enim hoc verbum a gestu corporis ad mentis motum transferunt.

<sup>d</sup> Quia ignorabant, simul definunt ignorare, cessant & odisse.) Ita hunc locum constituit Rigalt. ex scriptura Codicis Fuld. Nam Pamelii & Rhenani hæc est lectio, quia ignorabant quale esset quod oderant, simul ut definunt [Barræus definant] ignorare, cessant & odisse. Herald. & MS. L. B. quale sit & cessant. Fuldensem lectionem confirmat liber. Ad Nat. i. cap. i. ubi at definunt odiisse, qui definunt ignorare.

<sup>e</sup> Ex his fiunt Christiani,) Delet in ora codicis sui τὸ fiunt Scaliger, nec male. ex his, iis scilicet qui retro oderant quia ignorabant, at nunc de comperto scilicet istius sanctitatem amplectuntur.

<sup>f</sup> Utique de comperto,) Suggillat iniquitatem judicum, qui non de conscientia, sed de eventu judicabant.

<sup>g</sup> Tanti quanti) Id est tot quot. ποσῶτοι. Infra, quanti i. e. quot ad malum reformantur? Et De Anima cap. xxx. tanta urbes jam, quante non casæ quondam. & de Idololatria cap. vi. Potes unum Deum prædicare, qui tantos efficit? Et ita passim. Etiam Manilius lib. 111. p. 70.

Et quantis in utrumque modis tollentur ad ortus,

Diversam in sortem tantis mergentur ad umbras.

<sup>h</sup> Et denotamur.) Ita MSS. Fuld. & Lugd. Bat. Pamelius etiam & Rigalt. At Barr. Rhen. Herald. & La Cerda & denotantur.

<sup>i</sup> Obsessam vociferantur civitatem; &c.) Barr. Civitatem obsessam vocif. Ex multitudine hominum undique ad veritatem confluentium probare conatur Septimius non tam iniquam Christianorum esse religionem ac illi suspicarentur, ac quam ubique & ab omni sexu & conditione tantus fieret concursus, adeoque non vulgus tantum instabile, sed & viri claritate natalium & existimatione insignes ad illam sectam transirent. Infra cap. 111. Conus vir Cajus Seius, tantum quod Christianus. & ibidem: Ego Lucium sapientem virum repente factum Christianum demiror. Illud pari non poterant tenebris Gentilium additi, unde vel Taciti illa indignatio lib. xv. Annal. cap. xlv. Repressaque in præsens (supplicio scilicet Christi a Pontio Pilato necati) exitiabilis superstitio rursus erumpebat, non modo per Judeam originem ejus mali, sed per urbem etiam; quo cuncta undique atrocitas aut pudenda perfluunt celebranturque. loquitur de tempore Neronis. Plinius lib. x. epist. 97. Multi enim omnis ætatis, omnis ordinis, utriusque sexus etiam, vocantur in periculum, & vocabuntur. Neque enim civitates tantum, sed vicos etiam, atque agros superstitionis istius contagio pervagata est. Hinc Rutilli, qui Honorii temporibus floruit in Itinerario versu 395. amarulentum illud:

Atque utinam nunquam Judea subacta fuisset  
Pompeji bellis imperioque Titi.

Latius excise gentis contagia serpunt,  
Victoresque suos natio victa premit.

Illi enim utriusque religionis ignari Judæos & Christianos confundebant. Unde Dion in Domitiano dicit ipsum Clementem & Domitillam, necessarios suos, illum capitis supplicio, hanc deportatione in insulam Pandatariam punisse, ἐπὶ τῶν Ἰουδαίων καὶ ἐξοκλῶντων, i. e. prolapso in ritus Judæorum erant vero Christiani. Idem de Nerva successore tyranni refert veruisse illum quemquam ἢ ἀσεβείας, ἢ Ἰουδαϊκῆς καταιγισθῆναι i. e. neque contemptus Deorum, neque Judaici ritus crimine in posterum accusare. Salpiti Severus lib. 11. Hist. Sacra: Quia tempestate Hadrianus existimans se Christianam fidem loci injuria peremturum, in templo ac loco Dominice passionis simulacra constituit. Et quia Christiani ex Judæis potissimum putabantur (namque tum Hierosolymæ non nisi ex circumcissione habebat Ecclesia sacerdotem) militum cohortem custodias in perpetuum agitare jussit, quæ Judæos omnes Hierosolymæ aditu arceret. Quod quidem Christianæ fidei proficiebat, quia tum pene omnes Christum Deum sub legis observatione credebant. Nimirum id Domino ordinante dispensum, ut legis servitus a libertate fidei atque Ecclesiæ tolleretur. Unde forsitan nec Arianus illos discernit Dissert. Epist. 11. 9. ubi taxat illos qui philosophi personam sumunt: cum revera non sint. Τὸ δὲ, inquit, Στοικόν; λέγεις σεαυτὸν; τί ἐξαπατᾷς τὸς πολλοὺς; τί ὁ ποικίλῃ, Ἰουδαῖος ὢν, Ἑλληνας; καὶ οὐκ εἰς ἑκάστος λέγεται Ἰουδαῖος; πῶς Σύ; πῶς Αἰγύπτιος; καὶ οὐκ ἔστιν ἐπαμφοτερίζοντα ἴδωμεν, εἰς βάμεν λέγειν, ἢ ἐστὶν Ἰουδαῖος, ἀλλ' ὁ ποικίλῃται ὅταν δὲ ἀναλάβῃ τὸ πάθος, τὸ τὸ βεζυμμένον, τότε καὶ ἐστὶ τῷ ὄντι, καὶ καλεῖται Ἰουδαῖος. i. e. Quid appellas te Stoicum? quare decipis & fallis tam multo? quam ob causam vis haberi inter Græcos, cum sit Judæus? an nescis quam ob causam quis habeatur pro Judæo, pro Syro, pro Ægyptio? At quando conspexerimus aliquem incertarum partium, atque ancipite fide, dicere solemus: Judæus non est, sed simulat. Quum autem affectum induit baptizati & inter sectatores adsciti, tum revera & est & appellatur Judæus. Quamvis etiam Judæorum proselyti non incogniti illi fuerint ex furore illo quem Phariseis adscribit Christus Matth. xxii. 15. Elegans vero verbum usurpat ἐπαμφοτερίζω, quod notat ita ad utramque partem propendere, ut quo pertineat nescias. Aristoteles de Anima lib. 11. 8. Ἐὰν δὲ τῶν ζώων ἐπαμφοτερίζω τὴν φύσιν, τὸ τε ἀνθρώπου καὶ τοῖς τετραπόδοις, οἷον πῖθηκος. i. e. Sunt quæ natura ancipite, partim hominem partim quadrupedem imitentur, ut simia. & rursus iv. 10. Ὅ δὲ πῖθηκος, διὰ τὸ τὴν μορφήν ἐπαμφοτερίζω, καὶ μικρότερον, ἢ εἶναι καὶ ἀμφοτέρων, διὰ τὸ ὅτι ἔχει ὡς ἰσχυρὰ. i. e. Simia vero, quod controversa sit inter bipedes & quadrupedes, quod quidem ad formam attinet, ideo nec caudam habet, nec nates videlicet, ut bipes cauda vacat: ut quadrupes natibus. Et in pulcro puero venuste expressit Ausonius epigr. c. v.

Dum dubitat Natura marem faceretne puellam:

Factus es eo pulcher pæne puella puer.

Et in simili argumento de Gyge Cnidio Horat. Carm. 11. v. 21

Quem si puellarum inserere choro,

Mire sagaces falleret hospites,

Diferimen obscurum, solutis



in insulis Christianos; omnem sexum, ætatem, conditionem<sup>a</sup> & jam dignitatem transgredi ad hoc nomen<sup>b</sup> quasi detrimento mœrent: <sup>c</sup> Nec tamen hoc ipso modo ad æstimationem alicujus latentis boni promovent animos. Non licet rectius suspicari, non<sup>d</sup> libet propius experiri: <sup>e</sup> hic tantum curiositas humana torpescit: amant ignorare, cum alii gaudeant cognovisse. Quanto magis hos Anacharsis<sup>f</sup> denotasset imprudentes de prudentibus judicantes, quam immuscos de muscis! <sup>g</sup> Malunt nescire, quia jam oderunt: adeo quod nesciunt, <sup>h</sup> præjudicant id esse, <sup>i</sup> quod si sciant, odisse non poterant: quando

*Crinibus, ambiguoque vultu.*

Sed ut unde digressus sum redeam, proculdubio de Christianis loquitur fragmentum illud Senecæ, quod nobis servavit Augustinus in lib. de Civitate Dei vi. 11. *De illis sane Judæis cum loqueretur, ait: Cum interim usque eo sceleratissima gentis consuetudo convuluit, ut per omnes jam terras recepta sit. Victi victoribus leges dederunt.* En cui commercium literarum cum Paulo fabulantur! Quem locum eo libentius adduxi, ut quæ ibi sequuntur emendem. Illi tamen, inquit verbis Senecæ Augustinus, *causas ritus sui noverunt, major pars populi facit, quod cur faciat ignoret.* Ita habent libri optimi literis Longobardicis exarati, quorum collationem servo. non *& major pars*, ut passim legitur. quamvis enim in illo suo qualicunque scripto, quod jam deperditum est, superstitionem istam odiosam sibi damnet Seneca, fatetur tamen illos ritus sui causam nosse, cum major pars populi, Romani nempe, cujus vecordiam & ignaviam ibidem taxabat, ignoret cur faciat id quod facit. Et sane præter. MSS. auctoritatem evincunt id præcedentia apud auctorem verba: *Subjecit plane sententiam, qua significaret, quid de illorum sacramentorum ratione sentiret.* Ait enim, *illi tamen &c.* Facit huc etiam Svetonii locus in Domitiano cap. xii. *Præter ceteros Judaicas fuscas acerbissime actus est, ad quem deferiebantur, qui velut professi Judaicam intra urbem viverent vitam, vel dissimulata origine imposita genti tributa non pependissent.* Interfuisse me adolescentulum memini, quum a procuratore, frequentissimoque concilio inspiceretur nonagenarius senex an circumcisis esset. Vides circumcisionis discrimine opus fuisse ut dignoscerentur. Imo adeo nullum discrimen inter has sectas facit Ælius Spartianus; ut in principio vitæ Caracallæ de eo scribat: *Septennis puer, quum collusorem suum puerum. ob Judaicam religionem gravius verberatum audisset, neque patrem suum, neque patrem pueri, vel auctores verberum diu respexit.* Unde & Lampridius de Alexandro Severo Imperatore. *Clamabatque sepius quod a quibusdam sive Judæis sive Christianis audiverat, & tenebat; idque per præconem, quum aliquem emendaret, dici jubebat: Quod tibi fieri non vis, alteri ne feceris.* Quem eundem Imperatorem Christum inter Deos referre & templum illi exstruere voluisse narrat, sed prohibitum ab iis, qui consulentes sacra, repperant omnes Christianos futuros, si id optato evenisset & templa reliqua deferenda: De multitudine Christianorum ad etiam infra apud Auctorem nostrum cap. xxxvii. & quæ ibi notantur.

<sup>a</sup> Et jam dignitatem) Recte ita Rigalt. & MS. Lugd. Bat. Alii etiam. quomodo MS. Fuld. Xiphilinus in epitome Dionis de crudelitate Domitiani. *Καὶ τὸ αὐτὸ ἐπεὶ ἄλλοι τε πολλοὶ καὶ τὸν Φάβιον Κλημέντα, ὑπατεύοντα, καὶ περ ἀνέψιον ὄντα καὶ γυναῖκα καὶ αὐτὴν συγγενή αὐτοῦ Φλαβίαν Δομιτίαν ἔχοντα, κατέσφαζεν ὁ Δομιτιανὸς ἐπὶ τῇ πόλει καὶ ἀμφὶ τὴν ἑκκλησίαν ἀδελφότητος. ὅφ' ἦ καὶ ἄλλοι ἐς τὰ τῶν Ἰουδαίων ἡθελῶν κέλαντος πολλοὶ κατεδικάζθησαν. ἡ δὲ Δομιτίαν ὑπερωρίσθη μὲν εἰς Παρθάστραν. i. e. Eodem anno Domitianus cum alios multos, tum vero Fabium Clementem Consulem [et si patruelis ejus erat, & Flaviam Domitillam Domitiani consanguineam uxorem habet] morte affecit, illato ambobus crimine atheismi [ita enim Christiana religio vocabatur quæ Deos irridebat] Cujus rei causa multi, qui in mores Judæorum transierant, damnati sunt: quorum pars occisa est, pars spoliata facultatibus: Domitilla tantummodo in Pandatariam relegata est. Nota etiam hic Judæos & Christianos confundi, & repone pro Φάβιον Φλαβίον, ut expresse dicitur a Svetonio in Domit. c. xv. nec alias patruelis principis esse potuit nisi ex gente Flavia non Fabia. Uxor ejus videtur hoc nomen adepta in honorem matris Domitiani, quæ ita vocabatur & cum cognomine filia mature periit. Addit ibidem Xiphilin. virum clarissimum Glabronem ob idem crimen periisse. Τὸν δὲ δὴ Γλαβρίωνα τὸν μετὰ τῷ Τραιανῷ ἀρχόντα, κατηγορηθέντα τὰ τε ἄλλα καὶ ὁμοίᾳ πολλοῖς, καὶ ὅτι καὶ θηρίοις ἐμύχετο ὑπέκτεινεν. i. e. Glabronem quoque, qui cum Trajano magistratum gesserat, accusatum præter cetera superioris criminis, etiam cum bestis quando pugnasset, interfici iussit. objectus enim fuerat ab illo leoni ferocissimo, quem ope Dei & virtute sua confecerat. Singularis quoque est inscriptio quæ reperitur in cœmiterio D. Agnetis via Nomentana, referente Aringio Romæ Subterri. lib. iii. cap. 22. p. 340.*

SIC PREMIA SERVAS VESPASIANE DIRE  
CIVITAS VBI GLORIE TUE AUTORI  
PREMIATUS ES MORTE GAUDENTI LETARE  
PROMISIT ISTE DAT KRISTUS OMNIA TIBI  
QUI ALIUM PARAVIT THEATRUM IN CELO.

Refert Aringius ad Domitianum qui Gaudentio architecto theatri ædificandi curam commiserat, eique, cum alia, tum civitatem dono daturum promiserat; hunc autem re perfecta, cum velut Christianus delatus esset ad principem, martyrium putat pro mercede sortitum esse. Quam conjecturam impugnat Reinesius in Inscript. p. 955. legens VE. PASIANI. DIRE. CIVILITAS. UBI. ut sit interjectio minantis & detestantis, & refert ad Antoninum Bassianum Caracallam, qui sextæ persecutionis auctor fuit. negatque Vespasiani nomine insignitum unquam Domitianum. quod tamen probant, quæcirat Hermolaus Barbarus ad Plinii Præfat. monumenta prisca æris, in quibus ita scriptum est, IMP. CÆS. DOMITIANUS VESP. AUG. GERM. JOVI VICTORI. Unde dubium ad quem referri debeat illud nomen in rarissimo magni æris nummo apud Patinum in Thef. p. 148. ubi ab una parte superbissimi amphitheatri structura, ab altera figura spoliis inuadens, cum ramo olivæ, & hac inscriptione DIVO AUG. DIVI VESP. F. VESPASIAN. Etenim ad Titum referri potest, ut sit *Vespasiano*, & ad Domitianum quid id memoriæ fratris tribuerit; quamvis ad priorem potius pertinere arbitretur; cum aliter nomen Imperatoris non exprimitur. Cuicumque Imperatori tribuenda sint verba, sitis obscure certe theatri structura intelligitur per illa GLORIE TUE AUTORI ex oppositione theatri in celo. Quod si ad Domitianum referas, malim secundo versu legere CIVILITAS UBI GLORIE TUE AUTORIS.

ita enim de illo Svetonius cap. xviii. *Commendari se recundia oris adeo sentiebat, ut apud Senatum sic quendam jactaverit, Usque adhuc certe animum meum probis & vultum.* Vox ALIUM quoque offendit me in ultimo versu male forsan descripta pro AGION i. e. Senatorum.

<sup>b</sup> Quasi detrimento dolent) Suspectam lectionem posuit facere MS. Lugd. Bat. in quo est *quasi de tormento dolent.* tanquam id cum dolore maximo in equaleo, torti velut confiterentur, ut ita vis veritatis vel invidiæ erumperet. Sed in lib. Ad Nat. i. est quoque verus lectio, *omnem denique dignitatem transgredi a vobis quasi detrimento doletis.* i. e. quasi inde magnum aliquod accideret Reip. incommodum.

<sup>c</sup> Nec tamen hoc &c.) Acer ad inquirendum stimulus, tot ac tales homines ad lectam illam transire. quare augetur ignorantia crimen, quod non hisce exemplis ad penitius inquirendum moveatur, non enim ut vulgus, cujus aures & oculi sæpe testes mali sunt, ut ait Publius, ita & qui sapere existimantur & in bonis quod perdant habent, tam repente transirent, nisi occultum & ignotum quoddam antea bonum sese ipsis obrulisset. Infra cap. ult. *Illam ipsam obstinatio quam exprobratis magistra est.* Quis enim non contemplatione ejus concutitur ad inquirendum quid intus in re sit? quis non ubi requisivit accedit? ubi accessit, pati exoptat? MS. Fuld. legit, nec tamen ex hoc ipso modo. Vitiose mox Rhenan. *labentis boni.*

<sup>d</sup> Libet proprius experiri) Male Pam. licet. Vitiose etiam Barræus non libet proprius expedire.

<sup>e</sup> Hic tantum curiositas humana torpescit) Ipsi natura hominis appetitum addit, utpote semper curiosius ea in quæ incidit scrutandi, demonstrans ita eos a natura hominis in eo etiam recessisse. Barr. male urbana curiositas, ut & Rhen. Hinc tantum urbana c. t.

<sup>f</sup> Denotasset imprudentes de prudentibus) MS. Fuld. denotasset. Imprudenter de prudentibus judicantes malunt qui jam oderunt: Adeo præjudicant id esse quod non poterant odisse si sciant, quando si nullum odii meritum deprehendatur &c. turbata omnia & quæ docent ex uno codice, vetustissimo licet, veteres auctores satis purgari non posse. Pro immuscos Rhenan. non muscos. Quintilianus vero bene judicavit felices futuras artes, si soli artifices de iis judicarent.

<sup>g</sup> Malunt nescire) Causam ostendit cur in illis exemplum aliorum & curiositas humana non ultra progrediantur, quia malunt nescire &c. Minucius p. 31. ut ante incipiant homines odisse quam nosse: ne cognitor aut imitavi possint, aut damnare non possint. Quo facit & illud Senecæ Epist. xxix. de quodam Marcellino: *Raro ad nos venit, non alia ex causa, quam quia verum audire timet. a quo periculo jam abest: nulli enim nisi audituro dicendum est.* Rhenan. scribit malint.

<sup>h</sup> Præjudicant id esse) Licet nescire velint, tamen ex illa vi, quam sibi ipsis inferunt, ut in ignorantia illa permancant, posita est aliqua cognitio, præjudicium scilicet odiri illa non posse, si sciant ulterius.

<sup>i</sup> Quod si sciant odisse non poterant) Fuld. quod non pote-



do si nullum odii debitum deprehendatur, optimum utique sit desinere injuste odisse; si vero de merito constet, non modo nihil<sup>a</sup> odii detrahatur, sed amplius acquiratur ad perseverantiam, <sup>b</sup> etiam justitiæ ipsius auctoritate. <sup>c</sup> Sed non ideo, inquit, bonum, <sup>d</sup> quia multos convertit: <sup>e</sup> quanti enim <sup>f</sup> ad malum performantur? quanti transfugæ in perversum? Quis negat? tamen quod vere malum est, <sup>g</sup> ne ipsi quidem, quos rapit, defendere pro bono audent. <sup>h</sup> Omne malum aut timore, <sup>i</sup> aut pudore

poterant odisse si sciant. Supra: nolentes audire, quod auditum damnare non possint.

<sup>a</sup> Odii detrahatur ] MS. Fuld. legit odio detrahatur. Non dissimile valde est argumentum, quo utitur Prometheus ad Jovem, apud Lucianum, vinculis solvi & a Caucasio liberari cupiens. Οὐ γὰρ ἀγνοήσεις αὐτίς ὅτι καὶ αὐτὸς ἐστὶν. ὅδ' ἀπορήσεις δεσμῶν ἢ τι τεχνάσαις ἀλίσκομαι. i. e. Non enim ignoras rursus ubi Caucasus est? neque indigebis vinculis, si quo modo versutias agens deprehendar. Fictusque ille latro apud Apulejum in Asino lib. vii. præsertim vobis, si sententia hæc mea displicuerit, liceat rursus ad asinum redire. Sensus est, cognosci utique debere causam Christianorum, quæ si infons, illi tamen eam odisse si velint possunt, quamvis bene meritis non insidiari debere ille apud Curtium ait lib. vi. 10. sin secus accidat in criminis examinatione, iusta odii causa est, ut quæ etiam ipsius justitiæ auctoritate nitatur. Idem Curtius vi. 11. in fine: Itaque anceps questio fuit: dum inficiatus est facinus, crudeliter torqueri videbatur, post confessionem, Philotas ne amicorum quidem misericordiam meruit.

<sup>b</sup> Etiam justitiæ ipsius auctoritate ] Addit Barræi editio abutantur. male. Fuld. Cod. justitiæ ipsius gloriæ, quasi legendum esset gloria. Vulgatam lectionem retineo.

<sup>c</sup> Sed non ideo, inquit, bonum ] Fuld. scribit, bonum præjudicatur. quomodo certe ipse Auctor scripsit in lib. Ad Nation. i. 1. Non utique eo bonum præjudicari, quia plerisque convertat. Junius qui emendat inquit, licet ita & Edit. Barræi & MS. Fuld. habeant, veterem tamen hanc loquendi formulam non intellexit, quam recte hic tuetur Herald. & in Notis ad Arnob. p. 12.

<sup>d</sup> Quia multos convertit ] Hanc superius causam in prærogativam suam traxerat Auctor, tot omnis generis, sexus, locorum, ad Christianos transire, sed quia juxta Publici illud vers. 148.

Est turba semper argumentum pessimi. ideo diluit hanc objectionem egregie in sequentibus ex virtute Christianorum. Dixerat ante quoque, non tantum omnem sexum, sed & dignitatem ad hoc nomen transgredi, facilem inde quoque viam defensionis monstrante eodem Publico versu 489.

Non quam multis placeas, sed qualibus, stude.

<sup>e</sup> Quanti ] id est quot, quam multi. Vocabulum Tertullianum. Ad Scapulam c. iv. Et quanti honesti viri. De Resurr. Carnis c. XLII. Quantos enim licebit vel pridianos inveniri. Sextus Aur. Victor etiam in Annibaliano: conspirare aliquanti militares in ejus necem. i. e. aliquot. Sic supra, tanti quanti denotamur: & cap. ult. Nec tamen tantos invenimus verbis discipulos, quantos Christiani factis docendo.

<sup>f</sup> Ad malum performantur ] Ita Rhen. Herald. & Rigalt. etiam MS. Lugd. Bat. Editio vero Barræi & Pamellii præformantur. quasi illos respiciat quos Cebes ex poculo Erroris & Ignorantiæ ab Impostura propinatæ largius haurire dicit, atque ita ad malum præformari. quum ii quos Tertullianus vocat transfugas, sint qui ibidem ab Opinionibus, Voluptatibus &c. in transversum a recta via rapiuntur. Sed ipse Cebes dignus est cujus verba adscribantur. Οἷός, inquit ibi monstrator tabulæ, παρὰ τὴν πύλιν θρόνον τῶν, καὶ ὅν εἰσπορεύεται ὁ ὄχλος, ἐφ' ᾧ καθήκει γυνὴ πεπλάσμενη τῷ ἥθει, καὶ πικρὰν φαινομένην, καὶ ἐν τῇ χειρὶ ἔχουσα ποτήριον τι; Οἷός. Ἀλλὰ τίς ἐστὶν αὕτη, ἔφη. Ἀπάτη καλεῖται φησὶν, ἡ πάσης αἰνὸς ἀνθρώπων πλάνησα. Εἴτα τί πρᾶτται αὕτη; Τὰς εἰσπορευομένας εἰς τὸν βίον ποτίζει τῇ ἐαυτῆς δυνάμει. Τὸ δὲ τί ἐστὶ τὸ ποτόν; Πλῆξη, ἔφη, καὶ Ἀγνοία. Εἴτα τί; Πίστις τῷ ποτῷ, πορεύονται εἰς τὸν βίον. Πότερον ἂν πάντες πίνοι τὸν πᾶν, ἢ ὅ; Πάντες πίνοισι ἔφη. Ἀλλ' οἱ μὲν πλείον, οἱ δὲ ἥττον. ἐπὶ δὲ ὅς ὁρᾷς ἐν τῇ πύλιν πλῆθος τι γυναικῶν; ἑταίρων παντοδαπῶν μόρφων ἔχουσιν; Οἷός. Αὐταὶ τοῖς, Δόξαι καὶ Ἐπιθυμίαι, καὶ Ἡδοναὶ καλοῦνται. Ὅταν ἂν εἰσπορεύεται ὁ ὄχλος, ἀναπαύονται αὐταί, καὶ πλέκονται πρὸς ἑαυτὰς, εἴτε ἀπὸ γυναικῶν. Πᾶς δὲ ἀπάγει αὐτὰς; Αἱ μὲν εἰς τὸ σώζεσθαι, ἔφη. αἱ δὲ εἰς τὸ ἀπολλύεσθαι διὰ τὴν Ἀπάτην, i. e. Videtur, inquit, juxta portam solum positum, qua turba ingreditur, cui mulier infidet, ficto vultu, argutaque specie, & manu poculum quoddam tenens? Video, inquam, sed quæ illa est? Impostura, inquit, quæ omnes homines deducit. Et quid agit illa? iis qui in vitam ingrediuntur, facultatem suam propinat. Quæ vero est illa potio? Error, inquit, & ignorantia. Quid tum? Hac pota veniunt in vitam. Num ergo omnes Errorum bibunt? Omnes bibunt, inquit; sed alii plus, alii minus. Nonne præterea intra portam vides turbam quandam mulierum præditarum va-

riis meretricum formis? Video. Hæ ergo Opinionibus, Cupiditatibus & Voluptatibus appellantur, turbaque ingrediente exilientes, amplectuntur singulos, atque abducunt. Quo vero abducunt eos? Aliæ ad salutem, inquit, aliæ ad interitum ob Imposturam. Sequitur ibidem: Οἱ δὲ διὰ τὴν ἀγνοίαν, καὶ τὸν πλάνον, ὃν πεπλάσκει παρὰ τῆς Ἀπάτης, ὅς ἐστιν αἰσθητός, ποτίζει ἡ ἀληθὴς ὁδὸς ἢ ἐν τῷ βίῳ ἀλλὰ πλανάται. i. e. Illi vero propter ignorantiam & errorem, quem apud Imposturam hauserunt, veram degendæ vitæ viam non inveniunt: sed temere oberrant. Et hanc quidem tabulam veteres sapientes sæpe respiciunt, ita ut Paulo Apostolo haud incognitam fuisse appareat cum aliis in locis, tum Ephes. iv. 22. Τὸν πλάνον ἀνθρώπων τὸν φειρόμενον δὲ τὰς Ἐπιθυμίας τῆς Ἀπάτης. Hinc illud Lucretii lib. ii, 9.

Despicere unde queas alios, passimque videre

Errare, atque viam palantes quæere vitæ.

Quomodo lectio hæc præformantur auget sensum apud Tertull. nostrum, cum non tantum multi a bona via quam ingressi sunt avocentur ab Opinionibus &c. sed etiam plerique nimis poti de Imposturæ poculo tota via vel a principio aberrent. Aliter tamen scripsisse Tertullianum colligitur ex libro Ad Nat. i. 1. Quot desertores bonæ vitæ? quot transfugæ in perversum? Quæ quidem prævulgata performantur, magis comprobare videntur illud quod est in MS. Fuld. reformatantur. quod verbum cum passim Tertulliano tum Adv. Marcion. lib. iv, 5. usurpatur: nam & quotidie reformatant illud, prout a nobis quotidie revincuntur. & cap. xxi. quæ cognita ad bonum quis reformatur. & hic quoque restituendum puto.

<sup>g</sup> Ne ipsi quidem quos rapit ] Wouvvierius: Quis negat tamen? quod vere m. e. n. i. q. q. capit &c. Sed verus lectio quæ in lib. Ad Nat. etiam comprobatur, est significantior, majorem enim vim indicat, ut ἀπατᾷ apud Græcos. Sententiæ huic similis illa est Vopisci in judicio quod de Probo duce habuit pessimus Imperator Gallienus. quod ubi recensuit Vopiscus in vita Probi, addit: Non magnum fortassis judicium Gallieni esse videatur, principis mollioris, sed quod negari non potest, ne dissolutus quidem quispiam se, nisi in ejus fidem tradit, cujus sibi virtutes existimat profuturas.

<sup>h</sup> Omne malum aut timore, aut pudore Natura perfudit ] Prout illi sunt quos malum natum est, si perversi natura & degeneres, timere facit; si ingenuitatis aliquid restat, pudere. De timore præclare Seneca Epist. cvi. Confusam vitam & perturbatam impotentes agunt. Tantum metuunt, quantum nocent, nec ullo tempore vacant; trepidant enim, cum fecerunt, hærent. Conscientia aliud agere non patitur, ac subinde ad se respicere cogit. Dat pœnas quisquis expectat: quisquis autem meruit expectat. Tutum aliqua res in mala conscientia præstat, nulla securum. Putat enim se, etiamsi non deprehenditur, posse deprehendi, & inter somnos movetur, & quoties alicujus scelus loquitur, de suo cogitat, non satis illi oblitteratum videtur, non satis tectum. Nocens habuit aliquando latendi fortunam, nunquam fiduciam. Ad Lucil. Epist. XLIII. Quid autem prodest recondere se, & oculos hominum auresque vitare? bona conscientia turbam advocat, mala etiam in solitudine anxia atque sollicita est. Si honesta sunt quæ facis, omnes sciant: si turpia, quid refert, neminem scire, cum tu scias? O te miserum, si contemnitis hunc testem. Et in Hippolyto versu 161.

Quid pœna præsens, conscius & mentis pavor,

Animusque culpa plenus & semet timens;

Scelus aliqua tutum nulla securum tulit.

Et huc spectant illa Philonis Judæi in lib. Quod Det. Pot. Insid. soleat: τοῖστος δὲ ὁ φῶλος κακοδαίμονος βίος, τοῦ τερσάμεν παρὰ τὴν οὐκ ἀνυπόθετον ἀπεκλεισμένον, φόβον τὴν καὶ λύπην τὴν μὲν τῷ εἶναι, τὸν δὲ τῷ πρὸς τὸν συναντικόν. ἀνάγκη γὰρ ἢ παρῆναι, ἢ κακῶν ἢ μέλλειν γὰρ τῷ ποτῷ. τὸ μὲν ἐν μέλλουσιν ἢ προσδοκίᾳ φόβον, τὸ δὲ παρῶν: ἢ χρεῖς λύπην ἐγέννησεν. i. e. Talis est infelicitas vita, cui e quatuor affectibus contigerunt qui molestiores sunt, timor & dolor, quorum synonyma sunt tremor & gemitus. Hujusmodi enim homini necesse est aut adesse aut imminere mali aliquid. Itaque futuri expectatio timorem gignit, presentis usus mæstitiam.

<sup>i</sup> Aut pudore ] Martial. ad Lesbiam publice formosam, publice vilem lib. i. ep. 35.

At meretrix abigit testem veloque severaque:

Raraque; si memini, fornice rima patet.

A Chione saltem vel ab Helide disce pudorem:

Abcondunt spurcas & monumenta lupas.

Sic enim melius legunt. ver. Codd. quam hæc monumenta, cum intelligat mœchas bustuarias. Seneca Nat. Quæst. lib. i. c. 17. est aliqua etiam prostituta mediocritas: & illa corpora, publico objecta ludibrio, aliquid, quo infelix



dore natura <sup>a</sup> perfudit. Denique malefici <sup>b</sup> gestiunt latere, <sup>c</sup> devitant apparere, <sup>d</sup> trepidant <sup>e</sup> deprehensi, negant accusati, <sup>f</sup> ne torti quidem facile aut semper confitentur; certe condemnati moerent; <sup>g</sup> dinumerant in semetipsos: <sup>h</sup> mentis malæ impetus <sup>i</sup> vel fato, <sup>k</sup> vel astris imputant: nolunt enim suum esse,

*patientia lateat, obtundunt: adeo quodam modo lupanar quoque verecundum est. Ibidem de monstro hominis Hostio: Ut ipse flagitiorum suorum spectator esset: & que secreta quoque conscientia premuntur, & que accusatus quisque fecisse se negat, non in os tantum sed in oculos suos ingereret. At hercules scelera conspectum suum reformidant. In perditis quoque & ad omne dedecus expositis, teneberrima est oculorum verecundia.*

<sup>a</sup> *Natura perfudit* ] MS. Lugd. Bat. *perfundit*. Elegans est huius verbi usus, translatus a rebus liquidis, in quo, ut sæpe, secutus est Latinissimum auctorem Lucretium. Ille lib. xv. 80.

*— — — — — tam magis hæc intus perfusa lepore*

*Omnia conident, conrepta luce diei.*

Iidem describens vim mortis lib. eodem versu 921.

*— — — — — namque jaceret*

*Eterno corpus perfusum frigore letbi.*

Quia vero turbatur ita mens affectibus, non raro foras ostendit monstri quid intus alat. Sallustius de Boccho Mauritaniz rege, dubitante an Sullam Jugurthæ, Jugurthamne Sullæ traderet, cap. cxiii. *Maurus adhibitis amicis, ac statim immutata voluntate, remoris ceteris, dicitur secum ipse multa agitavisse, vultu corporis pariter atque animo variis: quæ scilicet tacente ipso occulta oris patefecisse.* lege pectoris ex MS. magistri quondam mei Petri Francii.

<sup>b</sup> *Gestiunt latere* ] Prout pulcre preces illorum describit Horatius lib. Epist. i. xvi. 60.

*— — — — — Pulcra Laverna*

*Da mihi fallere; da iusto sanctoque videri:*

*Noctem peccatis, & fraudibus objice nubem.*

Impii poetæ Lucretii pii versus sunt v. 1153. in improbos:

*Nec facile est placidam, ac pacatam degere vitam,*

*Qui violat factis communia fœdera pacis.*

*Etsi fallit enim Divum genus humanumque:*

*Perpetuo tamen id fore clam diffidere debet.*

Quare salubre illud Ciceronis consilium: *Satis persuasum esse debet, si omnes Deos hominesque celare possimus, nihil tamen avare, nihil injuste, nihil libidinoſe, nihil incontinententer esse faciendum.*

<sup>c</sup> *Devitant apparere* ] Nota Dymni historia apud Curtium vi. 7. conspirantis in caput Alexandri: *Inter hæc Dymnus, baud ignarus quam ob causam accerſeretur a tege; gladio quo forte erat cinctus, graviter se vulnerat. cuius mors grave præjudicium contra Philotam excitavit.* Idem Curtius cap. ix. *Tum rex, qualis, inquit, ergo animi vobis videtur, qui huius rei delatum indicium ad ipsum suppressit? quod non fuisse vanum, Dymni exitus declarat.* Apud Tacitum xv. Annal. 35. *Junius Torquatus cum damnatio instaret, brachiorum venas interſcidit, secutaque Neronis oratio ex more: Quamvis fontem & defensionem merito diffusum, victurum tamen fuisse, siclementiam iudicis expectasset.*

<sup>d</sup> *Trepidant deprehensi* ] Curtius vii. 1. de Alexandro Lyncestarum fratre: *Igitur Alexander ex custodia educitur, iussusque dicere, quam toto triennio meditatus erat defensionem, besitans & trepidus pauca ex iis quæ composuerat protulit: ad ultimam non memoria solum, sed etiam mens eum destituit. Nulli erat dubium, quin trepidatio conscientie indicium esset, non memorie vitium. Itaque ex iis, qui proxime adstiterant, obliſtantem adhuc oblivioni lanceis confoderunt. Qualem trepidantis conscientie vim graphice descripsit lepidus ille Apulejus in Af. Aureo lib. x. sub persona venefici servi a medico in iudicio publico denotati: *Ingens exinde verberonem corripere trepidatio, & invicem humani coloris succedit pallor infernus, perque universa membra frigidus sudor emanabat. Tunc pedis incertis alternationibus commovere, modo hanc modo illam partem scalpere capitis, & ore semiclauso balbutiens, nescio quas affanias effutire, ut eum nemo prorsus a culpa vacuum merito crederet.* Sic Fenius quoque Rufus inter participes Pisonianæ conjurationis nominatus incostantia sua testimonio fidem fecit, apud Tacit. xv. Annal. c. LXVI. *Non vox adversum ea Fenio, non silentium. Sed verba sua præpediens, & pavoris manifestus.* Imo Homerus jam olim in pusillanimitatem talem notavit affectum Iliad. iv. versu 279.*

*Τὸ μὲν γὰρ τὸ καὶ τρέπεται χροὺς ἄλλοις ἄλλῃ.*

*Οὐδὲ οἱ ἀτρέμας ἥσθαι ἐρύττει, & φρεσὶ θυμὸς;*

*Ἀλλὰ μεταλλάξει, & ἐπ' ἀμφοτέρους πόδας ἵξει.*

*Εἷς δὲ τὸ οἱ κραδίη μεγάλα σέπτοισι πάτῃσσι.*

*Κηρὸς οἰομένη. πάταγος δὲ τὸ γινώσκει ὁδόντων.*

<sup>i, e.</sup> Nam improbi mutatur color diversimode, neque ei quiete ut sedeat continetur in mentibus animi, sed mutat sedes, & in utrumque pedem fidit, intusque ei cor val-

*de in pectoribus pulsat, mortem suspicanti, fit autem stridor dentium.*

<sup>e</sup> *Deprehensi* ] MS. Fuld. *adprehenſi.* & mox Barr. Rhen. & Herald. *condemnati.*

<sup>f</sup> *Ne torti quidem* ] Idem scelus ibidem apud Apulejum revalescente prorsus astutia, constantissime negare & accerſere mendacii medicum non desit. & paulo post, evidentius etiam convicto nec rota vel equuleus, more Græcorum tormentis ejus apparatus jam decrant: sed obfirmatus mira præſumptione, nullis verberibus ac ne ipso quidem succubuit igni. Cicero Partit. Orat. c. l. ubi torturam dissuadet. *Alii autem, inquit, aut natura corporis, aut consuetudine dolendi, aut metu supplicii, aut mortis, vim tormentorum pertulerunt.*

<sup>g</sup> *Dinumerant in semetipso* ] Ita loquitur Tertull. cum vult indicare illos se ipsos execrari, secum expostulare &c. ut recte observavit Gothofredus in Notis ad lib. i. Ad Nat. cap. i. ubi similiter dicitur *exprobrant in semetipſos.* Unde & illam locutionem illustrat, quæ invenitur in Evangelio Lucæ vii. 30. *τῶν βελῶν τῶ Θεοῦ ἡδέτησαν εἰς εαυτοὺς.* Abrogant in semetipſos consilium Dei. Certe in Barr. edit. & MS. Fuld. recte per duo puncta distinguitur post *semetipſos*: quod in multis neglectum.

<sup>h</sup> *Mentis malæ impetus* ] Codex Fuld. *mentis malæ ignaviam.* Ipse Ad Nat. *malæ mentis ab innocentia transiitum.* Ludolphus de Saxonia in Vita Christi, seu de Passione Domini lib. ii. cap. LXI. *Sicut mali Christiani, qui retorquent peccata sua in Deum, dicentes: Deus hoc voluit, vel stelle me fecerunt peccare. Falsè imponis peccatum tuum Deo. Verum quidem est, quod Deus fecit & te & stellas & hæc omnia bona: sed quod Deus creavit, non te cogit ad peccandum: sed malicia voluntatis tuæ.*

<sup>i</sup> *Vel fato* ] Primum objectum, in quod homo culpam a se removens conjicit. Zeno Stoicus olim servum, in furto deprehensum, cum castigaret, atque ille se purgans reclamaret, *fatale mihi erat furari*, tangens doctrinam magistri, ille non inscite, & cædi & dampnari inquit. Illa enim natura hominis, objugamus quotidie fatum, dicit Seneca in præstantissima illa epist. xciii. Idem de Provid. c. v. ex illorum mente: *Quare tamen Deus tam iniquus in distributione Fati fuit, ut bonis viris paupertatem, vulnera, & acerba funera adscriberet? Idque ex disciplina Aristotelis, ut docet nos Theodoretus in pulcherrimo libello, qui inscribitur, Græcarum affectionum curatio, vel, Evangelicæ veritatis ex Græca Philosophia cognitio.* p. edit. Sylburg. 86. Adde Lucianum Dialog. xxv. cuius oratio cum minus sit religiosa, succedat illi Prosper Aquitanus, cuius verba sunt: *Fati enim opinio vana est, & de falsitate concepta, prædestinationis autem fides multa Sanctorum auctoritate scripturarum munita est: cui nullo modo fas est ea, quæ ab hominibus male aguntur, adscribi: qui in proclivitate cadendi non ex conditione Dei, sed ex primi patris prævaricatione venerunt.* in responsionib. ad capitula Gallorum e. 1. & ibid. *Prædestinationem Dei nullus Catholicus negat: fatalem aut necessitatem, multi, etiam non Christiani, refutant.* Ipse en Tertullianus de Anima c. xx. *Super hæc si & alia quæ præſunt potestates: enimvero præſunt. Secundum nos quidem Dominus Deus, & Diabolus æmulus, secundum communem autem opinionem & Providentia & Fatum & Necessitas & arbitrii Libertas.* Nam hæc & Philosophi distinguunt, & nos secundum fidem differenda suo jam novimus titulo. sapienter itaque ad Auctoris nostri mentem magnus ille Homerus Odyſſ. A. versu 22. apud quem Jupiter.

*Ω πάποι, οἷον δῖος Θεὸς βροτοὶ αἰτιάσονται.*

*Εἴ μὲν γὰρ φασὶ καὶ ἑμμενα. οἱ δὲ & αὐτοὶ*

*Σφῆσιν ἀτασθαλίῃσιν ὑπὲρ μέρον ἄλγος ἔχουσιν.*

*Va Prob, quam nunc homines injuste Numine culpant!*

*Ex nobis namque esse mala ajunt: at sibi ipsi*

*Nequitia propria, præter Fatum, mala gignunt.*

Codex Lugd. Bat. transponit, *vel astris vel fato imputant.*

<sup>k</sup> *Vel astris* ] Significat vanam eorum opinionem, qui vitæ suæ casus prosperos & adversos ab astris dependere credebant, quæ ars Genethliaca dicebatur vulgo, de qua etiamnum exstat vetustissimum carmen Manethonis Egyptii, cuius Apotelesmatica primus luce donavit & ab interitu vindicavit præceptor meus, vir summus, Jacobus Gronovius multa quoque apud Manilium Fulgentium & alios in hanc rem passim legas. Merito autem pro ridiculo habitum hoc a Christianis, melius edoctis, quorum passim scripta perstringunt vanissimam hanc opinionem. Noster de Idololatria c. ix. *De Astrologis ne loquendum quidem est. Sed quoniam quidam istis diebus provocavit, defendens sibi perseverantiam professionis istius, paucis utar. Non allego, quod idola bonoret, quorum nomina*



se, <sup>a</sup> quod malum agnoscunt. <sup>b</sup> Christianus vero quid simile? <sup>c</sup> neminem pudet, neminem poenitet, <sup>d</sup> nisi plane retro non fuisse. Si denotatur, gloriatur; si accusatur, non defendit; <sup>e</sup> interrogatus, vel ultro confitetur; damnatus, gratias agit. Quid hoc mali est, quod <sup>f</sup> naturalia mali non habet, timorem, pudorem, tergiversationem, poenitentiam, deplorationem? Quid hoc mali est, cujus reus gaudet, cujus accusatio votum est, & <sup>g</sup> poena felicitas? Non potes dementiam dicere, <sup>h</sup> quod revinceris ignorare.

mina caelo inscripsit, quibus omnem Dei potestatem addidit: quod propterea homines non putant Deum requirendum, praesumentes stellarum nos immutabili arbitrio agi. &c. quos ibidem ex Suetonio Urbe & Italia expulso quondam narrat. Valerius Maximus lib. 1. c. 4. G. Cornelius Hispallus praetor peregrinus M. Popillio Lenate, Cn. Calpurnio consulibus edito Chaldaeos intra decimum diem abire ex urbe, atque Italia jussit: levibus & ineptis ingeniis fallaci siderum interpretatione, quaestuosum mendacis suis caliginem inficientes. Eximii ex veteribus Theologi, Prosperi Aquitani, versus ad hanc vanitatem pertinentes adscribendos duxi, sunt autem ex aureo poemate de Providentia Dei.

Sed quo te praecipit rapit orbita? vis bonus esse.  
Absque labore tuo? credis hoc cedere posse,  
Si tibi mutantur natalia sidera, quorum  
Te praeveni decursus agit. quid vana vetusti  
Perfugia erroris Chaldaei quaeris in astris?  
Quamvis sollicitis adeas caelestia curis,  
Et penitus causas rerum scruteris apertas,  
Non venit magis nosse Deum, quam cuique elemento  
Naturam dederit: qua pontum lege moveri  
Jusserit: aut teneris quam vim conseruit auris:  
Siderisque ignes in qua momenta creavit.  
Qui cum sincerus sit fons aequique bonique,  
Immittem jussis legem praescripsit iniquis,  
Si prius ipse hominum mores constrinxerat astris.  
Namque adversa sibi sunt haec, nimiumque repugnant,  
Exigere infantes actus: delictaque poenis.  
Afficere, & cunctos eadem ad promissa vocare:  
Contra autem natis violentum affigere sydus,  
Quod nec velle homini cedat, nec posse. sed omnes  
Desuper ignarus & virtus ducat & error.  
Ergo aut aethereis nullum est jus ignibus in nos.  
Aut si quid nostri retinent, amittere possunt.

ubi versu septimo scribendum puto, exigente sensu, operas. Gregorius Nazianzenus Orat. xxxix. in sancta Lumina. Οὐδὲ μὲν οὖν οὐρανοῦ &c. id est: magorum sacrificandi facultas, atque ex fibrarum incisione praescientia: nec Chaldaeorum Astrologia & nativitatem observatio res nostras eodem cum sideribus motu volvens, cum tamen nec quid ipsimet sint, aut futuri sint cognoscere queant. ubi consulendus Scoliaſtes Nicetas p. 601.

<sup>a</sup> Quod malum agnoscunt? Recte ita MS. Fuld. quod vidit etiam Junius, & Rigaltius. ante quia, Arrianus de Alexandro Magno, postquam Clitum interfecerat, iram Bacchi ob neglectum sacrificium praetextente: edit. Gron. p. 165. Εἰς τοὺς αὐτοὺς ἀποκτείνων τὸν θεὸν καὶ τὴν τῶν κακῶν ἀναρρέμεναι τὴν συμφορὰν. i. e. Si-

quidem non ingratum ei erat, casum illum ad iram Numinis potius quam ad suum maleficium referri.

<sup>b</sup> Christianus vero? Ita Pamelius. Ex 1. edit. Rhenan. & Barræi reponit Junius Christianis. neutrum probo. ut nec illud MS. L. Bat. Christianorum. aridet enim MS. Fuld. lectio, Christianos vero nihil simile. non quid simile? sed post vero comma est ponendum. Quod ad sensum, is est; Christianos vero si attendas, nihil apud eos videas fieri, quod ad maleficorum naturam accedit. est enim enallage ut apud Plautum Asin. act. 1. sc. 1.

<sup>c</sup> Neminem pudet n. p.] Plinius in celebratissima ista epist. Interrogavi ipsos, an essent Christiani; confitentes, iterum ac tertio interrogavi, supplicium minatus: perseverantes duci jussi. Neque enim dubitabam, quaecumque esset quod faterentur: pervicaciam certe, & inflexibilem obstinationem debere puniri. quam potius animi constantiam prae se fert noster etiam Tertullian. in libro ad Scapulam c. 1. Nos quidem neque expavescimus, neque pertimescimus ea, quae ab ignorantibus patimur: cum ad hanc sectam utique suscepta conditione ejus pacti venerimus, ut etiam animas nostras auctoritati in has pugnas accedamus, ea quae Deus repromittit, consequi optante, & ea quae diversae vitae comminatur, pati timentes. Denique cum omni saevitia vestra concertamus, etiam ultra erumpentes: magisque damnati, quam absoluti gaudeamus.

<sup>d</sup> Nisi plane retro non fuisse? Tantum abest, ut omnino mereant non ante & olim tales factos esse. Ita Lucretius dixit de plano pro certe vel omnino, 1. 412.

Hoc tibi de plano possum promittere, Memmi.

<sup>e</sup> Interrogatus? Rhen. interrogatur.

<sup>f</sup> Naturalia mali? Ita MS. Fuld. & Pamelius, quem sequitur Junius, & Rigaltius. alii MSS. Barr. & Rhen. habent naturam mali, quam lectionem malit Scriberius, non ego. Noster enim ita singulare naturale usurpavit, C. XLI. de anima. Malum igitur animae, praeter quod ex obvintu spiritus nequam superstruitur, ex originis vitio antecedit, naturale quodammodo. Nam, ut diximus, naturae corruptio alia natura est, habens suum Deum & patrem, ipsum scilicet corruptionis auctorem: ut tamen insit & bonum animae, illud principale, illud divinum atque germanum, & proprie naturale. MS. L. B. natura alia mali n. b.

Quid hoc mali? MS. L. Bat. quod hoc malum.

<sup>g</sup> Poena felicitas? p. victoria MS. Fuld. recte eleganter.

<sup>h</sup> Quod revinceris? Magis id ad palatum, quod habet MS. Fuld. ut & Rigaltius, quam aliorum qui.

C A P. II.

Jam vero, si ut maleficos tractare velint Christianos, oportuit saltem eodem modo in Jure cum utrisque agi, nec facultas quocumque modo se defendendi, illis abnegari, cum crimen ex circumstantiis vel dilui, vel probari soleat. Imo ostendit vel inde Sectae hujus innocentiam, quod olim Trajanus inquiri eos prohibuerit, licet oblatos damnari voluerit; cujus ridet censuram sibi ipsi contrariam, pergitque, cum in illa explodenda, tum in reprehendendis perversis judicium, in emendandis Christianis, actibus, simul in causam hujus mali inquirens, quod illos cum nudo Nomine Christianorum facit preliari.

SI certum est denique nos nocentissimos esse, cur a vobis ipsis aliter tractamur, quam pares nostri, id est ceteri nocentes, cum ejusdem <sup>a</sup> noxietatis eadem tra-

C A P. II.

<sup>a</sup> Eiusdem noxietatis? Restitue sic ex MS. approbante Rigaltio & Scaligero. est enim hoc significantius. non ut alii noxae. nec enim noxa tantum dicitur, sed & noxia, quod postremum majus quid dicit, ut docet Nonius Marcellus cap. v. Noxa & noxia hanc habent diversitatem: quod est noxa peccatum leve, Virg. Aen. lib. 1.

Unius ob noxam & furias Ajacis Oilei. Noxia, nocentia. Virg. lib. viii.

Itaque & crimina noxia cordi. hinc, ut puto, noxietas, nam & noxietudo invenitur. idem Nonius c. ii. noxietudo pro noxia. Acc. Arm. Jud. Oculi noxietudo obliteretur pelopidarum, ac per nos sanescat genus. in edit. Barr. scriptum fuit, ejusdem noxae eadem debet tractatio provenire.



tractatio deberet intervenire? quodcunque dicimur, <sup>a</sup> cum alii dicuntur, & proprio ore, <sup>b</sup> & mercenaria advocacione utuntur ad innocentiae suae commendationem: <sup>c</sup> respondendi, altercandi facultas patet; <sup>d</sup> quando nec liceat indefensos & inauditos omnino damnari. Sed Christianis solis mihi permittitur loqui, quod causam purget, quod veritatem defendat, quod <sup>e</sup> iudicem non faciat injustum; sed illud solum <sup>f</sup> expectatur, quod odio publico necessarium est, confessio nominis, <sup>g</sup> non examinatio criminis: quando si de aliquo nocente cognoscitis, non statim confesso eo <sup>h</sup> nomen homicidae, vel sacrilegi, vel incesti, vel publici hostis (ut de <sup>i</sup> nostris elogiis loquar] contenti sitis ad pronuntiandum, nisi & <sup>k</sup> consequentia exigatis, <sup>l</sup> qualitatem facti, numerum, locum, modum, tempus, <sup>m</sup> consocios, socios,

<sup>a</sup> Cum alii dicuntur] Sensus est, cum alii rei accusantur ejus criminis, quod nobis imponitur, quaecunque id sit, datur illis proprio ore &c.

<sup>b</sup> Et mercenaria advocacione utuntur] Barr. mercenarii. Cic. lib. vii. Ep. 11. hoc consilii dederim, ut a singulis interregibus binas advocaciones postulent. vide Senecam in Controv. in proximo & in lusu de morte Claudii. MS. Fuld. & proprio & mercenario ore, & advocacione utuntur. est enim advocatio id quod jam consultatio dicitur. Cic. ad Trebat. lib. vii. Ep. 13. In re militari multo est cautior, quam in advocacionibus. & 111. Verr. c. 12p. Quo saepenumero senatus convocatur, quo maximarum rerum quotidie advocaciones fiunt. Triplex itaque praesidium reis, vel in eloquentia sua, nam ut Publius 71.

<sup>c</sup> Qui pro innocente dicit, satis est eloquens. Suetonius de censura Claudii c. xvi. Nec quemquam nisi sua voce, utcunque quis posset, ac sine patrono, rationem vitae passus est reddere. Diogenes Laertius de Aristippo narrat objurgatum illum, quod in causa propria rhetoricam conduxisset, respondisse, & coquum conducere soledum coenam faceret. vel in lingua advocati conducta, cujus

maestros

Defensura reos vocem facundia mittit.

ut de Pisone Auctor panegyrici ad eum, qui nec Ovidius nec Lucanus, sed alius quispiam non ineptus poeta, ut alias ostendam. vel denique in advocacione, quum instruitur reus argumentis, quibus causam suam defendat. Talis mercenarius Tertullus Aet. xxiv, 1. cum Paulus proprio ore se defenderet.

<sup>c</sup> Respondendi, altercandi] Quod semper fere in judiciis Romanorum obtinebat, eratque [ut veteres testantur] in istis altercationibus mordacis joci mirus artifex Tullius Cicero. Apulejus haec quoque ita conjunxit lib. x. Aurei Alini: Quibus autem verbis accusator invenerit, quibus rebus diluerit reus, ac prorsus orationes altercationesque, neque absens ipse apud praesepium scire, neque ad vos, quae ignoravi, possum enunciare. Nemo vero melius describit quam ipse Quintilianus, qui ex professo de hac arte agit Inst. Orat. vi, 5. Neque alia dicuntur in altercatione, quam sc. in oratione ipsa, sed aliter, aut interrogando, aut respondendo. & paulo post: Ita in iis causis [quae sunt frequentissima] quae vel solis extra artem probationibus, vel mistis continentur, asperrima in hac parte dimicatio est, nec alibi dixeris magis mucrone pugnari. Nam & firmissima quaeque memoriae iudicis inculcanda sunt, & praestandum quicquid in actione promissum, & repellenda mendacia. Nusquam est denique qui cognoscit intentior. Nec immerito quidam, quamquam in dicendo mediocres, hac tamen altercandi praestantia meruerunt nomen patronorum. ostenditque ibidem non cuiusvis esse, ibi: Opus est igitur in primis ingenio veloxi ac mobili, animo praesenti & acuti. Non enim cogitandum, sed dicendum statim est, & prope sub conatu adversarii, manus erigenda. Rodolphus Agricola, omnis literaturae secularis accuratus vindex, iactavit olim lib. 111. de Invent. Dialect. c. xv. & 11. c. xii habere se M. Fabii Altercationum librum unum, cujus fidem in hoc suspectam habuit Petrus Pithaeus, si tamen vera, fuit ejusmodi opus [hodie enim nusquam, quod scio, invenire est] quale controversiae Senecae, & forte eadem; vel declamationum hodie etiam Quintiliano inscriptarum libellus, eo titulo insignitus fuit.

<sup>d</sup> Quando nec liceat &c.] Apud Livium Titus Quintius clamat, reum capitis indemnatum indicta causa non debere violari. Ita tamen cum Christianis actum. Vide c. xxxi. Admittitis enim probare, quodcunque defendimus. Ironice.

<sup>e</sup> Iudicem non faciat injustum] Eleganter dictum, sic supra c. 1. Ceterum inauditam si damnent, praeter invidiam iniquitatis, etiam suspicionem merebuntur alienius conscientiae, nolentes audire quod auditum damnare non possint. Alexander apud Curtium vii. 2. Nisi quae delata essent excussissem; valde dissimulatio mea suspecta esse potuisset. Ipse Ipse quoque

Se damnat iudex, innocentem qui opprimit.] Publius vers. 692.

<sup>f</sup> Expectatur] Meliori sensu, ut puto, legas spectatur. simile mendum obsedit codices Augustini de Civitate Dei lib. vi. c. 10. Doctus Archimimus, senex jam, decrepitus, quotidie in Capitolio Mimum agebat, quasi Dii libenter expectarent, quem illi homines deriserant. ubi ita lego: quasi Dii libenter spectarent, quem illi forte olim, homines &c. sed neque sic sanus locus: lege itaque ultima ex collatione optimi codicis MS. literis Longobardicis exarati, Bibliothecae Fuldenfis, quae penes me est, quem illi homines deriserant, se. spectare, erat enim jam decrepitus. haec verissima est lectio. Apud Virgil. lib. 11, 102. Sinon:

si omnes uno ordine habetis Achivos.

Idque audire sat est.

Illud vult dicere Tertullianus, non curam gerere legum iudices, ut illae observentur, sed vulgiamentis & vecordis, ne illud irriteretur, hinc in principio Apolog. hujus, si non licet vobis, Antistites. odium enim contra Christianos erat publicum. Sane Pontii Pilati similes iudices hic mihi contemplari videor, & fateberis, si conferas Joh. xix. 12.

<sup>g</sup> Non examinatio criminis] Delent voculam & quae in antiq. Edit. & non duo MSS. quos consulit Heraldus ad Arnob. p. 8. Rigaltius, & Barr. ut & ille Codex MS. quem consulit Scriberius. recte. qui omnes mox legunt, quando si de aliquo non alio nocente cognoscatis, n. i. quod praefendum est.

<sup>h</sup> Nomen homicidae] MS. Lugd. Bat. legit nomen homicidii, vel sacrilegii. Fuld. vero nomine homicidae &c. ut referatur ad contenti sitis.

<sup>i</sup> Nostris elogiis] Recte iidem non vestris, haec enim elogia erant Christianorum, ut satis ex sequentibus apparebit. Gaudet autem saepius Tertull. hanc vocem repetere eo significato, quem in re judiciaria obtinebat; moris enim erat, ut nominibus damnatorum adjiceretur brevis quaedam scriptura, seu titulus demonstrans, cujus potissimum criminis rei essent, quod clarissime apparet ex Suetonio in Calig. c. 27. custodiarum seriem recognoscens, nullius inspecto elogio, stans, tantummodo intra porticum mediam, a calvo ad calvum duci imperavit. & insigni loco apud Vulcatium Gallicanum in vita Avidii Cassii: Vides multis opus esse gladiis, multis elogiis, ut in antiquum statum publica forma reddatur. & optime Spartianus de Severo: In qua legatione, quum quidam municipum suorum Leptitanus, praecedentibus fascibus, ut antiquum contubernalem ipse plebejus complexus esset, fustibus eum sub elogio ejusdem praconis cecidit, Legatum P. R. homo plebejus temere amplecti noli. Hinc Notster intelligendus, cum scribit ad Scapulam c. iv. Pudens etiam missum ad se Christianum, in elogio concussionis ejus intellecta, dimisit, scisso eodem elogio, sine excusatore negans se auditurum hominem. & de Corona militis c. v. Omne autem quod contra naturam est, monstri meretur notam penes omnes, penes nos vero etiam elogium sacrilegii, in Deum naturae dominum & auctorem. de Anima c. xvii. Immo jam ne ipsis quidem causis adscribendum est fallaciae elogium.

<sup>k</sup> Consequentia exigatis] Curtius vi, 11. in quaestione de Philota habita. Exigentibus deinde, Cratero, & aliis, ut ordinem cogitati sceleris exponeret, quum diu &c.

<sup>l</sup> Qualitatem facti] Postrema vox ab Edit. Barræi & MS. Fuld. abest & abesse potest.

<sup>m</sup> Consocios, socios] Apud Sallustium in bello Jugurth. c. xxxiii. Cujus Memmius producto Romae jugurtha, Romae, Numidiaque facinora ejus memorat; scelera in patrem fratresque ostendit: quibus juvantibus, quibusque ministris ea egerit, quamquam intelligat Populus Romanus; tamen velle manifesta magis ex illo habere. & ipse Septimius infra: qui hodie de confesso homicida scientes homicidium quid sit, nihilominus ordinem extorquetis admissi. Scripsi vero consocios pro consocios quos hoc nomine appellare videtur Auctor, cum auctoritate MSS. Fuld. Lugd. Bat. tum lib. Ad Nat. 1. 2. ibi expresse: porrigenda quaestio in socios, consocios. Male quoque illa quae praecedunt vulgantur. Scribe ex MSS. Fuld. & Lugd. Bat. numerum, locum, modum, tempus. Editionis Rig. Herald. & Rhen. modum omittunt, numerum in lib. Ad Nat. 1, 2. dicit quotiens eadem egerit. Junius, consocios socios.

2 Aequae



cios. De nobis nihil tale, cum <sup>a</sup> æque extorquere oporteret quodcunque falso jactatur; quot quisque jam <sup>b</sup> infanticidia degustasset; quot <sup>c</sup> incesta contenebrasset; qui coci; qui canes affuissent. O quanta illius Præsidis gloria, si <sup>d</sup> eruiisset aliquem, qui centum jam infantes comedisset. Atque invenimus <sup>e</sup> inquisitionem quoque in nos prohibitam. <sup>f</sup> Plinius enim Secundus, cum provinciam regeret damnatis quibusdam Christianis, & quibusdam gradu pulsus, ipsa tamen multitudine perturbatus, quid de cætero ageret, <sup>h</sup> consuluit tunc Trajanum Imperatorem, allegans præter obstinationem non sacrificandi, nihil aliud se de <sup>i</sup> sacramentis eorum comperisse, quam <sup>k</sup> cœtus antelucanos <sup>l</sup> ad canendum Christo <sup>m</sup> ut Deo, & ad confœderandam disciplinam; homicidium, adulterium, fraudem, perfidiam, & cætera scelera prohibentes. <sup>n</sup> Tunc Trajanus rescripsit, hoc genus inquirendos quidem non esse, oblatos vero puniri oportere. O sententiam <sup>o</sup> necessitate confusam! negat inquiren-

dos

<sup>a</sup> *Æque extorquere* ] Cum ita, inquit, in nocentibus agat lex vestra, eodem modo circa nos quantumvis innocentem versari debet, ut appareat auctoritate ipsius iustitiæ falso crimina nobis objectari. egregie enim Alexander apud Curtium VII, 2. cum Amyntas ejusque frater, tanquam conjurationis Philotæ conscii, infantes in judicium fuissent vocati, Cogitate, neminem absolvi posse, nisi qui dixerit causam. Quod sequitur quodcunque falso jactantur [ *parenthesi* ] non absurde includit Barræus.

<sup>b</sup> *Infanticidia &c.* ] Hæc vulgo crimina objiciebantur Christianis, non probantur. quæ singularia acerrime in sequentibus ab illis remouet Tertullianus. præcedentia ita mallet Junius, quum falso jactatur, tu cave probes.

<sup>c</sup> *Incesta contenebrasset* ] Optime, putidum vero illud concelebrasset, quod in Gelenii & prima Rhenani edit. Infra c. VIII. Præterea candelabra, & lucernæ, & canes aliqui, & offulæ, quæ illos ad everfionem luminum extendant. unde dicuntur infra everfores luminum canes. Ad Nat. quoties in tenebris incurfasset incesta.

<sup>d</sup> *Si eruiisset aliquem* ] Languidum illud Rhenani si invenisset aliquem. Mox Fuld. Barr. & Rhen. atqui pro atquin.

<sup>e</sup> *Inquisitionem quoque &c.* Negatur jam nobis defensio, quæ reliquis nocentibus datur, atque ita legum præsidium eripitur nobis; sed quondam inquiri nos fuit prohibitum; iniquum itaque & indefensos damnare, & damnabiles non inquirere.

<sup>f</sup> *Plinius enim secundus* ) Magni istius Naturæ indigatoris ex sorore nepos, omnibus jam satis notus. cujus etiamnum exstant terfæ & elegantes epistolarum libri x. quorum ultimam rescripta quoque Trajani Cæsaris continet, in quibus & divinus, ut vocabat Scaliger, ad Imperatorem Trajanum Panegyricus. Hujus epist. 97. lib. x. & Trajani responsum ep. 91. dignissimæ sunt legi & tantum non ad hanc veteres Christianismi notitiam memoriter tenendæ. non legisse suo tempore Hieronymum notat Scaliger in laboribus Eusebianis. Orosius lib. VII. Histor. c. 8. de hoc Trajano: In persequendis Christianis errore deceptus tertius a Nerone cum passim repositos cogi ad sacrificandum idolis, ac detrectantes interfici percepisset, plurimique interficerentur: Plinii Secundi, qui inter cæteros judices persecutor datus erat, relatu admonitus eos homines præter confessionem Christi honestaque conventicula nihil contrarium Romanis legibus facere, fiducia sane innocentis confessionis nemini mortem gravem ac formidolosam videri, rescriptis illico levioribus temperavit editum. Hieronymi verba ex Eusebio & Tertulliano conflata sunt in Chronico suo Eusebiano ad annum mundi xxxxi. Plinius Secundus, cum quandam provinciam regeret, & in magistratu suo plurimos Christianorum interfecisset, multitudine eorum perterritus, quesivit de Trajano, quid factum opus esset. nunciavit ei præter obstinationem non sacrificandi, & antelucanos cœtus ad canendum cuidam Christo ut Deo, nihil apud eos reperiri. præterea ad confœderandam disciplinam vetari ab his homicidia, furta, adulteria, latrocinia, & his similia. Ad quæ commotus Trajanus rescripsit: hoc genus quidem inquirendos non esse, oblatos vero puniri oportere. Tertullianus refert in Apologetico.

<sup>g</sup> *Quibusdam gradu pulsus* ] Ex iis sc. qui ex honestiore ordine ad istam sectam inclinabant, nam ad hoc nomen omnes conditio, etiam dignitas transgrediebatur, ut supra dixit. Quod cum Severi etiam temporibus accideret, principis ejus clementiam & iustitiam prædicat Tertull. noster ad Scapulam c. iv. Sed & clarissimas feminas & clarissimos viros Severus sciens hujus sectæ esse, non modo non læsit, verum & testimonio exornavit, & populo fuventi in os palam restitit. MS. Fuld. quibusdam de gradu pulsus. mox idem MS. legit, de ceteris ageret.

<sup>h</sup> *Consuluit tunc Trajanum i.* ) Ita transponit Meursius consuluit Trajanum tuum Imperatorem. Sed abesse tunc & postmodum additum malim. abest certe in edit. Rhen.

<sup>i</sup> *Sacramentis eorum* ) Ita recte ex MS. Fuldenfi Plinioque restituerunt Viri docti pro sacris. Plinius: seque

sacramento non in scelus aliquod obstringere, sed ne furta, ne latrocinia, ne adulteria committerent, ne fidem fallerent, ne depositum appellati abnegarent. nam ut Varro de L. L. libro IV, in fine, Sacramentum a sacro. cujus vestigia legens Isidorus Orig. VI. c. 19. unde & a secretis virtutibus vel sacris sacramenta dicuntur. sacramentum vero hic notat illud in quod Christiani conspirabant & ad quod religione sese obstringebant, sumpta metaphora a sacramento militum, quod describens idem Isidorus IX. 3. dicit tria militiæ esse genera Evocationem, Sacramentum, Conjurationem. Sacramentum autem, inquit, in quod (sic lege non prout meum exemplar habet in quo) post electionem jurat unusquisque miles, se non recedere a militia nisi post completa stipendia, i. e. militiæ tempora, & hi sunt qui habent plenam militiam. Noster quoque eo sensu de Corona Militis c. XI. Credimusne humanum sacramentum divino superduci licere, & in alium Dominum respondere post Christum? Alias sacramentum apud Tertull. etiam sacram doctrinam & professionem ipsam denotat ut infra c. XIX. in quo videtur thesaurus collocatus totius Judaici sacramenti, & inde etiam nostri.

<sup>k</sup> *Cœtus antelucanos* ] Auctor noster ad Uxorem libro II. c. 4. Quis enim sinat conjugem suam visitandorum fratrum gratia, vicatim aliena & quidem pauperiora queque tuguria circuire? Quis nocturnis convocationibus, si ita oportuit, a latere suo eximi libenter fere? &c. 4. Latebisne tu, cum lectulum, cum corpusculum tuum signas, cum aliquid immundum flatu expuis, cum etiam per noctem exurgis oratum & non Magiæ aliquid videberis operari? Minutius Felix nocturnas congregationes vocat p. 8. edit. Ouzel. ubi multa ex veteribus testimonia coacervant Elmenhorstius & Wouverius. Quam ego consuetudinem deduco non tam ex loco Matth. XXIV. γρηγορεῖτε ὅτι οὐκ οἴδατε τὴν ὥραν ἣ ἡ Κύριος ἔρχεται. quam ex periculi ratione, quod de die maxime imminabat. pari ratione ut jam tempore Apostolorum, præ metu Judæorum noctu conventu agebant Christiani, ut patet ex Act. Apost. c. XII. vers. 12. Συνιδὸν τε ἡλθεν εἰς τὴν οἰκίαν Μαρίας τῆς μητρὸς Γαβριέλλης, τῆς ἐπικαλεσάμενης Μαρίας, ἣ ἦσαν ἰκανοὶ συνηθροσμένοι καὶ προσευχόμενοι. Κρίσαντος δὲ τοῦ Πέτρου τῶν θυρῶν τῶν πύλων &c. imo tempore Christi recens passus non alia Ecclesiæ ratio erat. clare apud Jo. XX, 19. Οὐκ οἶδ' ὅτι ὁ ὥρας τῆς ἡμέρας ἐκείνη τῇ νύκτι τοῦ Σαββάτου, ἣ τοῦ θυρῶν κεκλεισμένων, ὅπου ἦσαν οἱ μαθηταὶ συνηθροσμένοι διὰ τὸν φόβον τοῦ Ἰουδαίου. qua occasione quoque Paulum concionem suam in mediam usque noctem extendisse in Troade arbitror Act. XX. 7.

<sup>l</sup> *Ad canendum* ] Pium exercitium, de quo & ad Uxorem lib. II. c. 9. Non furtiva signatio, non trepida gratulatio, non muta benedictio: sonant inter duos Psalmi & Hymni, & mutuo provocant, quis melius Deo suo canet. scribe cantet vel canat. & exortat ad Castitat. c. x. Si orationem facit ad Dominum, imprope est cœlo. Si Scripturæ incumbit, totus illic est. Si Psalmum canit, placet sibi.

<sup>m</sup> *Ut Deo* ) Recte. confirmat MS. Fuld. Plinius Scaliger, alii. male ante & Deo quod miror Rigaltium & Parisienses præterisse. Gellius de cerva Sertoriana xv, 22. universi, tanquam si Deo, libentes parebant. Addatur etiam huic Sallustius inter fragmenta Histor. lib. II. Venientitute, quasi Deo supplicabatur vide pag. 75. not. 43. De superbia Metelli. Rhenan. & Christo & Deo. Idem mox ad conferendam disciplinam. In sequentibus, si post disciplinam colon tollas; & substituas comma, alius sensus, nec ineptus ille, emergit.

<sup>n</sup> *Tunc Trajanus* ) Vel hic vel supra tunc Trajanum &c. illud tunc exfulare jubeo; videtur enim mihi ex alterutro loco alienam sedem occupasse, vel potius & hic & supra delendum.

<sup>o</sup> *Necessitate confusam* ] i. e. quæ necessario aliqua ex parte contra iustitiam peccat, quæ, ut mox ait, se ipsam circumvenit. Vel potius, qua occurrere volens Tra-



dos ut innocentes, & mandat puniri ut nocentes. <sup>a</sup> Parcit, & sævit; dissimulat, & animadvertit. Quid <sup>b</sup> temetipsum censura circumvenis? <sup>c</sup> Si damnas, cur non & inquiris? Si non inquiris, <sup>d</sup> cur non & absolvis? <sup>e</sup> Latronibus vestigandis per universas provincias militaris statio fortitur. In reos Majestatis, & publicos hostes omnis homo miles est: ad socios, ad consocios inquisitio usque extenditur. Solum Christianum inquiri non licet; offerri licet, quasi aliud esset actura inquisitio, <sup>f</sup> quam oblationem. <sup>g</sup> Damnatis ergo oblatum, quem nemo voluit requisitum; qui puto jam <sup>h</sup> non ideo meruit pœnam, quia nocens est, sed quia non requirendus, inventus est. <sup>i</sup> Itaque nec in illo ex forma malorum judicandorum agitis erga nos, quod cæteris negantibus adhibetis tormenta ad confitendum, solis Christianis <sup>k</sup> ad negandum: cum, si malum esset, nos quidem negaremus, vos vero confiteri tormentis compelleretis. <sup>l</sup> Neque enim ideo non putaretis requirenda quæstionibus scelera: quia certi essetis admitti ea ex nominis confessione, qui hodie de confesso homicida, scientes homicidium <sup>m</sup> quid sit, nihilominus ordinem <sup>n</sup> extorquetis admissi: Quo perversius, cum præsumatis de sceleribus nostris ex nominis confessione, cogitis tormentis <sup>o</sup> de confessione decedere, ut negantes nomen, pariter utique negemus & scelera, de quibus ex confessione nominis præsumpseratis. Sed, opinor, non vultis nos perire, quos pessimos creditis. Sic enim soletis dicere homicidæ. Nega; <sup>p</sup> laniari jubere sacrilegum, si <sup>q</sup> confiteri perseveraverit. Si non ita agitis circa nos nocentes, ergo nos innocentissimos judicatis, cum quasi innocentissimos non vultis in

ea

janus & odio in Christianos, & justæ eorum causæ parcere, neutri bene satisfacit. Mox Cod. Lugd. Bat. & Fuld. mandat puniendos, ut & Rig. Pam. Barr. At Herald. & Rhenan. puniri.

<sup>a</sup> Parcit & sævit ] Simili modo eleganter Prosper Aquitanus de uxore Potipharis, in lib. 1. de Promiss. & Prædict. Dei. Amat & persequitur. Concupiscit & sævit. Et quia ei ad stuprum non consentit, trucidandum eum statuit, queritque perire quem diligit.

<sup>b</sup> Temetipsum ] Ita recte ex Codd. MSS. restituerunt. V. DD. ante: temetipsum.

<sup>c</sup> Si damnas cur non & inquiris ] Alexander apud Curtium lib. vii, c. 2. ad reos immerito accusatos: Nisi que delata essent, excussissem; valde dissimulatio mea suspecta esse potuisset. Sed satius est purgatos esse quam suspectos. Cogitate neminem absolvi posse, nisi qui dixerit causam. Pamel. cur non inquiris.

<sup>d</sup> Cur non & absolvis ] Eumenes in vita sua c. xi. apud Corn. Nepotem cum diutius in vinculis esset, mirari se ait, quare jam tertium diem sic teneretur. non enim hoc convenire Antagoni prudentiæ, ut sic se teneretur visio. quin aut interfici, aut missum fieri juberet. Rhen. legit, cur non & absolvis, si non & inquiris.

<sup>e</sup> Latronibus vestigandis ] Rhen. investigandis. Apulejus l. vii. Aurei Alini, Denique noluit esse Caesar Hemi latronis collegium, & confestim interit: tantum potest nutus etiam magni principis. Tota denique factione militarium vexillationum indagatu confecta atque concisa, ipse me furatus ægre, solus mediis orci faucibus ad hunc evasi modum. In sequentibus consocios scripsimus rursus cum MS. Lugd. Bat. non consocios. Legitur quoque ibi usque ad inquisitionem extenditur, pro inquisitio usque extenditur. Barr. & Fuld. inq. usque.

<sup>f</sup> Quam oblationem ] Ita MSS. Fuld. & Lib. Her. Rhen. Rig. Pam. & Barræus oblatio. minus recte.

<sup>g</sup> Damnatis ergo ] MS. L. B. itaque. ut etiam Fuld.

<sup>h</sup> Non ideo meruit pœnam ] Barr. & Herald. meruit ideo pœnam.

<sup>i</sup> Itaque nec ille ] Sic apud Tacitum Annal. lib. xv. cap. 67. damnatus inter conspiratos in Neronem tribunus Subrius Flavius ad percussorem suum. Verba Taciti sunt: Pœna Flavii Vespasiani Nigro tribuno mandatur. Is proximo in agro scrobem effodi jussit, quam Flavius ut humilem & angustum increpant, circumstantibus militibus, Ne hoc quidem, inquit, ex disciplina.

<sup>k</sup> Ad negandum ] Infra c. vii. Carnifici longe aliud munus in Christianos imperatis, non ut dicant, que faciunt, sed ut negent quod sunt. Ad Scapulam c. iv. Quid amplius tibi mandatur, quam nocentes confessos damnare, negantes ad tormenta revocare. Videtis ergo quomodo ipsi contra mandata faciatis, ut confessos negare cogatis.

<sup>l</sup> Ideo non putaretis ] La Cerda sic legit: Neque enim ideo non putatis requirenda quæstionibus scelera, quia certi essetis admitti ea ex nominis confessione. Qui hodie, de confesso homicida, scientes homicidium quod sit, n. o. q. admissi? addita nota interrogationis & explicans qui per quomodo. Affinis huic valde est locus in lib. ad Nat. i. cap. 13. quem in gratiam Jctorum illustrabo, & emendabo. Scriptura male per injuriam temporis habita hæc est. Quomodo . . . . . de fugitivo palam factum solemus & operam ejus percontando . . . . . abusu nundinare: Summi viri

Rig. & Gorthofredus attingere non sunt auli. Supple meo periculo & scribe: Quomodo, quando de fugitivo palam factum, solemus & operam ejus percontando abusu nundinare. Nullus dubitabit, qui locum inspexerit. Ut enim nos Jcti, inquit, male nimis inquirendo agimus, modum patranda fugæ docentes, ita & Poetæ fabulis suis de Diis. Dixit supra hoc eodem capite: Quando si de aliquo nocente cognoscitis, non statim confesso eo nomen homicidæ, vel sacrilegi; vel incesti &c. contenti sitis ad pronuntiandum, nisi & consequentia exigatis, qualiter facti, locum, modum &c. Alii legunt neque e. i. putaretis non &c. sed ideo non etiam Barr. & Fuld.

<sup>m</sup> Quid sit ] La Cerda. Pam. & Rhen. quod sit. MS. Lugd. Bat. quo cito quod scit. forte pro quæsitum quid sit. Utrumque stare potest.

<sup>n</sup> Extorquetis ] Colb. Fuld. exquiretis admissi, quod perversus est, cum &c.

<sup>o</sup> De confessione ] Rhen. de confesso. MS. Lugd. Bat. de confessis.

<sup>p</sup> Laniari ] Tormentis nempe, qualibus Philotas apud Curtium vi, 11. Sed postquam intumescent corpus ulceribus, flagellorum ictus nudis ossibus incussos fere non poterat. qui pro eo quod Noster laniari, dixit lacerari. Per ultimos deinde cruciatus, utpote damnatus, & inimicis in gratiam regis torquentibus laceratur. Proprium hoc verbum in gladiatoribus, unde acclamatio Senatus de cadavere commodi apud Lampridium: Hostis patriæ, parricida gladiator, in spoliario lanietur. Sensum Tertulliani unice tetigit Heraldus qui hic est: Vos scilicet in quæstione habenda admonetis homicidam, ut neget homicidium, ita si confitetur, cujus rei gratia quæstionem habetis, tamen, quasi confessum nondum, torquetis. Id certe leges prohibent, nec vos facitis; nobiscum itaque si nocentes sumus, agite ut cum nocentibus, Loqui per ironiam pater. Fuld. legit laniari debere. In cæteris MS. Lugd. Bat. Barræi edit. & Her. & Rig. consentit, quomodo etiam Junius legit, sed male interpretatur. Pam. la Cerda & Rhenan. pessime legunt, quos pessimos creditis (sic enim soletis dicere) homicidas. Negatis laniari jubere sacrilegum &c. quasi ita medium suggererent quo evaderent, & tale quid hic innuere vellet Tertullianus, quale respicit in libro ad Scapulam c. iv. Quanti autem [i. e. quot] præsidēs & constantiores & crudeliores, dissimulaverunt ab hujusmodi causis? ut Cincius Severus, qui Thistri ipse dedit remedium quomodo responderent Christiani, ut dimitti possent. ubi non placet illud crudeliores, corrigo: & iidem meliores. qui lapsus ex literarum ductu facile liquere potest. Talem ipsum Augustum, sed ex misericordia injustum, descripsit nobis Suetonius in vita ejus xxxiii. Dixit autem jus non diligentia modo summa sed & lenitate; siquidem manifeste parricidii reum, ne culeo insueretur, quod non nisi confessi afficiuntur hac pœna, ita fertur interrogasse: certe patrem tuum non occidisti? Sed & hic loci acetum Septimii adverte, & vocem tyrannorum propriam, ut Galieni in vindicanda seditione vel ad senum & infantum inter necem: lacerare, occide, concide. apud Trebellium Pollionem.

<sup>q</sup> Confiteri perseveraverit ] Ibidem Philotas: si tormentis adhibetur modum essent, disturum se, qua scire expeterent, pollicetur. sed finem quæstioni fore, jurare eos per Alexandri salutem volebat, removerique tortores.

<sup>a</sup> Necessi-



ea confessione perseverare, quam <sup>a</sup> necessitate, non iustitia damnandum a vobis sciat. Vociferatur homo, Christianus sum. Quod est, dicit: tu vis audire quod non est. Veritatis extorquendæ præfides, de nobis solis mendacium elaboratis audire. Hoc sum, inquit, quod quæris, an sim. Quid me torques in perversum? <sup>b</sup> confiteor, & torques: <sup>c</sup> quid faceres, si negarem? Plane aliis negantibus non facile fidem accomodatis: nobis, si negaverimus, statim creditis. <sup>d</sup> Suspecta sit vobis ista perversitas, <sup>e</sup> ne qua vis lateat in occulto, <sup>f</sup> quæ vos adversus formam, adversus naturam judicandi, contra ipsas quoque leges ministret. Nisi enim fallor leges malos <sup>g</sup> erui jubent, non abscondi: <sup>h</sup> confessos damnari præscribunt, non absolvi. Hoc senatusconsulta, hoc principium mandata definiunt; hoc imperium, cuius ministri estis. Civilis, non tyrannica <sup>i</sup> dominatio est. Apud tyrannos enim <sup>k</sup> tormenta etiam pro poena adhibentur: <sup>l</sup> apud vos soli quæstioni temperantur; <sup>m</sup> vestram illis servate legem <sup>n</sup> usque ad confessionem. Et jam si confessione prævenian-

tur,

<sup>a</sup> Necessitate non iustitia ] Curtius de militibus Sati-barzanis transfugæ: & barbari duce amisso, quem magis necessitate, quam sponte secuti erant, tunc &c. vii. 4.

<sup>b</sup> Confiteor, & torques ] Itaque ut quæstioni se eriperet Philotas, ita apud Curtium vi. 11. inquit: Quid cessatis regis inimicum, interfectorem, confitentem occidere? quid quæstione opus est? cogitavi, volui. MS. Lugd. Bat. pro veritatis scripserat veritati extorquendæ præfides.

<sup>c</sup> Quid faceres, si negarem? Non dissimile illud Catonis apud Sallust. Catil. c. LII. Apud majores nostros Aulus Manlius Torquatus bello Gallico filium suum, quod is contra imperium in hostem pugnaverit, necari iussit. Atque ita egregius ille adolescens immoderatæ fortitudinis morte poenas dedit. Vos de crudelissimis parricidis quid statuatis cunctamini?

<sup>d</sup> Suspecta sit vobis ista perversitas ] Ita MSS. Fuld. & Lugd. Bat. edit. Rig. Heraldus Rhen. etiam Scaliger. At Barræus sit nobis. Pam. sit nobis. Vult ut latens aliquid suspicentur, quia insolita suspicionem fere gignunt. Lucianus in Jove Tragedo: Ἀπολόκεας ὁ Ζεὺς πάντα. οἱ δὲ, ὑποπτεύουσι τὴν σιωπὴν, & τὴν ὑπερμεγέλην ἀνιστοῦνται προσδοκῶντες, ἐφ' ὅτῳ οὐ διαμείδεις. i. e. Perdidisti omnia Jupiter. His suspectum est tuum silentium, & prægrande aliquod malum sese audituros expectant, quia tu cunctaris.

<sup>e</sup> Ne qua vis lateat in occulto ] Satanam intelligit. Pariter Lactantius Instit. Divin. ii. 1. Quanam istud ex causa fieri putemus? nisi esse aliquam perversam potestatem, quæ veritatis sit super inimica &c. Noster infra vocat rationem æmulæ operationis.

<sup>f</sup> Quæ vos — ministret ] Recte ita, non vero quæ nos — infestet. Dicit Satanam illis ministris abuti. Ita cap. xxvii. Ille scilicet Spiritus Demoniacæ & angelicæ paraturæ, qui noster ob divortium æmulus, & ob Dei gratiam invidus, de mentibus vestris adversus nos præliatur, occulta inspiratione modolatis, & subornatis ad omnem, quam in primordio exorsus sumus & judicandi perversitatem, & seviendi iniquitatem. Ipse Tertullian. Ad Nat. i. 3. Nomen in causa est, quod quedam occulta vis per vestram ignorantiam oppugnat.

<sup>g</sup> Erui jubent ] Amat hoc verbum Tertullianus in disquisitione judiciaria de maleficis. Supra: o quanta illius præsidis gloria, si eruisset aliquem qui centum jam infantes comedisset. & infra c. vii. dicimur tamen semper, nec vos, quod tam diu dicimur eruiere curatis. Ergo aut eruite, si creditis, aut nolite credere, qui non eruisistis.

<sup>h</sup> Confessos damnari ] Ex vetustissima lege. Sallust. Catil. LII. de confessis, sicuti de manifestis rerum capitalium, more majorum supplicium sumendum. Curtius supra. adde Suetonii locum mox adductum. inde illud Marth. xxvi. 65. οἱ ἐβλασφημοῦσιν· τί ἐπὶ χρεῖαν ἐχόμεν μαρτύριον. nam ut recte Publius vers. 473.

<sup>i</sup> Nisi vindictæ delicta, improbitatem adjuvas. & eodem vers. 642.

<sup>j</sup> Qui culpæ ignoscit uni, suadet pluribus. imo vers. 99.

<sup>k</sup> Bonis nocet quisquis pepercit malis. denique vers. 215.

<sup>l</sup> Felix improbitas, optimorum est calamitas. Tertull. Ad Scap. cap. iv. Quid enim amplius tibi mandatur, quam nocentes confessos damnare, negantes autem ad tormenta revocare? Nam ut idem De Spectac. cap. xix. Bonum est cum puniuntur nocentes.

<sup>m</sup> Dominatio est ] Ita scribunt MSS. Fuld. & Lugd. Bat. ut edit. Heraldus & Rig. At Barr. Rhen. & Pam. interserunt vestra, quod recte deleas.

<sup>n</sup> Tormenta etiam pro poena ] Manifestum exemplum apud Sallustium Jugurtha c. xxvi. ubi crudelitatem ejus in fratrem regno etiam exutum describit. Jugurtha in primis Adherbalem excruciatum necat, ubi in primis est inter primos. Hinc Philotas apud Curtium inimicis in gratiam regis torquentibus, hinc ignis, illinc verbera,

jam non ad quæstionem, sed ad poenam ingerebantur. loco supra memorato Polybius in Afris hanc crudelitatem passim notat. Apud Petronium timens ille. Rogo, inquit domine, si quid tristius paras, celerius confice, neque enim tam magnum facinus admisimus, ut debeamus torti perire. Livius lib. xxix. dixit laceratos interfecit. Certe quum mors quasi medicina malorum affertur illi, qui nulla castigatione emendari amplius vel potest vel meruit, illa ipsa poena est satis magna. Insigne est illud veteris philosophi fragmentum quod exstat apud Stobæum Serm. XLIV. Ἀνὴρ ἀνὴρ τοῖς &c. i. e. Quisquis intolerabilis, crudelis, & immoderatas poenas exquirat, legitimus non contentus, ac belluine iracundiæ locum dans, instarque mulierum exacerbatus, non intelligit se præter fas in ejusdem naturæ genus contumeliosum esse. Ignorat etiam, quod maximum est, & quod omnem hominem recte judicaturum scire oportebat, nempe quod mors ipsa, ab iis qui primum constituerunt, non ceu malum aliquod fontibus impositum sit: sed tanquam extremam præsentiam, & loco medicamenti pro illis, qui malitia absolvi nequeunt, ut hoc saltem modo, quoniam aliter fieri non potest, in præsentia liberati, malitiæ vinculum effugiant. Curtius rursus lib. ix. cap. vii. Ceterum Bozum protinus placuit interfici: Biconem etiam per cruciatum necari. Quare Sinonem ita introducit Virgil. querulum Æneid. ii. 61.

insuper ipsi Dardanidæ infensi poenas cum sanguine poscunt.

Ubi bene notat Servius; id est, tormenta & mortem. Potest enim aliud esse sine alio. Aufonius Odiss. Perioch. xxii. Melanthium famulorum Ulixidis unum, qui procorum proterviam semper armaverat, cruciabiliter occidit. Itaque crudele illud & invidiosum Alexandri facinus, quod narrat Curtius viii. 8. Callisthenes quoque tortus interit; initi consilii in caput regis innoxius; sed baudquaquam aule & adstantium accommodatus ingenio. Itaque nullius cedis majorem apud Græcos Alexandro excitavit invidiam, quod præditum optimis moribus artibusque, a quo revocatus ad vitam erat, quum interfecto Clito mori perseveraret, non tantum occiderit, sed etiam torserit in dicta quidem causa. MS. L. B. & etiam p. p.

<sup>l</sup> Apud vos soli quæstioni temperantur ] Ita Barr. & Rigalt. & videtur hæc melior scriptura. MS. Fuld. apud vos solos quæstioni temperatur. Lugd. Bat. apud vos solos quæstiones temperantur. Herald. & Pam. apud vos soli quæstioni temperatur. Zephyrus & Rhen. a. v. styli quæstiones temperantur. Ultra confessionem itaque quæstio non procedit. Cicero Orat. pro Milone cap. LVII. Quid opus est tortore? quid quæris? occiderint? occidit. Jure, an injuria? nihil ad tortorem. Furti enim in equuleo quæstio est, juris in judicio. Commendatur interim hic nobis consuetudo mitis & humana imperii Romani, quam laudans Livius lib. i. cap. 18. ubi crudele Metri Fuffeti proditoris supplicium describit, addit: Primum ultimumque illud supplicium apud Romanos exempli parum memoris legum humanarum fuit. In aliis gloriari licet, nulli gentium mitiores; placuisse poenas. Ut vero Noster dixit quæstioni temperare, ita Sallustius etiam videtur locutus esse, dum dicit victoriæ temperare, neque enim illud, ut fit vulgo, explicare aulim, quasi esset scriptum obtemperare, prout pejoris notæ codices nonnulli exhibent. Locus est in Catil. cap. xi. Igitur ii milites, postquam victoriam adepti sunt, nihil reliqui viciis fecere. Quippe secundæ res sapientium animos fatigant. Ne illi, corruptis moribus, victoriæ temperarent. i. e. tantum abest, ut nequissimi illi & perditii moderentur victoriæ, non ut victores, sed ut latrones grassatoresque se gerentes.

<sup>m</sup> Vestram illis servate legem ] Pam. servare quasi foret scribendum, vestrum illis servare legem. Junius infelicit lectionem sollicitat.

<sup>n</sup> Usque ad confessionem ] Addunt Barr. Rhen. Pam. necessarium. pro quo Heraldus edit. necessariam. quasi necessaria confessio illa intelligatur, quæ sufficit iudicis quæstioni.



tur, <sup>a</sup> vacabunt, sententia opus est: debito poenae nocens <sup>b</sup> expungendus est, <sup>c</sup> non eximendus. <sup>d</sup> denique nemo illum gestit absolvere, <sup>e</sup> non licet hoc velle. Ideo nec cogitur quisquam negare. Christianum, hominem <sup>f</sup> omnium scelerum reum, deorum, imperatorum, legum, morum, naturae totius inimicum existimas, & <sup>g</sup> cogis negare, ut absolves, quem non poteris absolvere, nisi negaverit. <sup>h</sup> Prævaricaris in leges. Vis ergo neget se nocentem, ut eum facias innocentem; & quidem invitum jam, nec de præterito reum. Unde ista perversitas? ut etiam illud non <sup>i</sup> recogitetis, sponte confesso magis credendum esse, quam per vim neganti; vel ne compulsus negare, <sup>k</sup> non ex fide negarit; & absolutus, ibidem post tribunal de vestra rideat <sup>l</sup> æmulatione <sup>m</sup> iterum-Christianus. Cum igitur in omnibus non aliter

dispo-

tionem. In MS. Fuld. est *necessarius etiam si confessione præveniantur*. quasi Cratere exigente in inimico, ut *qua confiteretur, in tormentis quoque diceret*, in casu Philotæ apud Curt. vi, 11. sequentia Herald. legit. *& jam si confessione præveniantur*. Pam. & reliqui, *& si c. p.* Rigaltius recte delevit illud *necessarium* quod hic haud necessarium est; quomodo clare deletum inveni in MS. Lugd. Bar. ubi ita locus concipitur. *usque ad confessionem. præveniantur, vacabant*. quæ lectio satis bona est. Expressi tamen Rigaltianam.

<sup>a</sup> *Vacabunt*] Ita editi omnes & MSS. ut sit *vacare*, nullius esse usus, ut apud Arnob. lib. vii. *Quod si certum est & fixum, vacant omnia Deorum auxilia, vacant edia, vacant benignitates*. quid enim tormentis opus in confesso reo? MS. tamen Fuld. ita exhibet, *vacabunt sententiae: coditur debito poenae nocens &c.* forsan in legendus locus, *vacabunt*. *sententia opus est. oditur nocens. debito poenae expungendus est non eximendus*. Certe valde deletatus est auctor ob solito odire & odiri. cap. 111. *Oditur ergo in hominibus innocuis etiam nomen innocuum. At enim secta oditur in nomine sui auctoris. & de Anim. c. x. Herophilus ille medicus, aut Ianius, qui sexcentos exsecuit ut naturam scrutaretur, qui hominem odiit ut nosset. i. e. pro odio habuit. Odiur autem nocens & maleficus, in quem ut dixit omnis homo miles est, non vero suggeritur quomodo possit evadere.*

<sup>b</sup> *Expungendus est*] Hoc verbum & Tertulliano proprium. Adv. Judæos c. 14. *Sequitur itaque, ut quatenus circumcisionis carnalis, & legis veteris abolitio expuncta suis temporibus demonstratur, ita sabbati quoque observatio temporalis fuisse demonstretur*. Significat apud illum passim explere, perficere. hic vero eandem significationem habet, quam apud Persium Sat. 11, vers. 12.

*Pupillumve utinam, quem proxime heres  
Impello, expungam! Namque est scabiosus & acris  
Bile tumet.*

ubi vetus Scholiastes notat tractum a militibus, qui expuncti dicuntur, dum foras a militia emittuntur. Item metaphora a bello, in quo, cadente qui primus est, succenturiatur alius. itaque expungi est deleri, de medio conferri. Adde notam Rigaltii, qui recte docet a rationibus desumptum.

<sup>c</sup> *Non eximendus*] Alexander Severus, referente Lampidio in Vita ejus, *præfatis suis semper detulit, asserens eum, qui meretur injuriam pati, ab Imperatore damnandum esse non dimittendum*. Graviter quoque Pythagoras, seu quis alius apud Stob. Serm. XLIV. *Καὶ οἱ φονεῖς ἀγνοεῖ &c.* i. e. *Damnandi, non absolventi sunt, qui aliquid dignum exilio, aut vinculis, aliave poena committunt. Si quis vero temere absolverit, lucris aut voluptatis gratia, injuste facit: & injustitiam ei corde esse necessarium est. Ulus est verbo eximere Tertull. perinde ut & Livius, apud quem Papyrius, de Quinto Fabio, Maximo postea, ita infit: non noxae eximitur Q. Fabius; sed noxae damnatus donatur Populo Romano. Horat. 11. Carm. 11, 21.*

*Redditum Cyri solio Phraaten  
Diffidens plebi, numero beatorum  
Rum eximit Virtus.*

Rhenani edit. *debito poenae expugnandus*.

<sup>d</sup> *Denique illum &c.*] Istum, inquit, nocentem, noxietatis convictum, & confessum crimen, nemo cupit absolvere nisi forte unus Augustus nefandam memoriam Principatus sui abominatus, ad parricidam dicat, ut absolvat negantem, tu certe patrem tuum non occidisti. Sueton. c. xxxiii. ] nec per leges licet; Christianos omnium criminum reos, contra quos præjudicium regnat, cogitis negare, ut absolvatis, peccantes ita in legem quam in aliis nocentibus factam testam vultis.

<sup>e</sup> *Non licet*] Collatio Scriberiana & editio Barræi nobis non licet, vobis mavult Wouvierius, delet MS. Fuld. & nihil ad sensum aut elegantiam facit, abist itaque, ut ab aliis omnibus etiam MSS. & editis abest.

<sup>f</sup> *Omnium scelerum reum*] De quibus omnibus insigniter eos purgat Tertull. in hoc Apolog. *naturæ inimicos* vocat, quia infanticidæ, incesti, infructuosi negotiis et putabant. Ita de Dolabella, quondam amico sibi,

Cicero ait Philipp. xi. cap. 10. se neque nunc fortasse alienum ab eo fore, nisi super alia multa scelera denique naturæ & humanitati inventus esset inimicus. Imperatorum, quoniam crimen perduellionis & læsæ majestatis iis intentabatur. Genus hominum superstitionis novæ ac maleficæ appellat Sueton. cap. xvi. Ut tales persecuti fuere principes impii. Vetus inscriptio ex Diocletiani & Maximiani ævo apud Gruter. p. 280. SUPERSTITIONE CHRIST. UBIQ. DELETA. Unde & eorundem apud Baronium in Annal. & Spanhem. in lib. De Usu & Præst. Num. Diocletiani & Maximiani Imp. inscriptio, NOMINE CHRISTIANORUM DELETO, QUI REMP. EVERTERANT. legum & morum, quia festivitatis publicas & idolorum cultum negligebant. Tacitus xv. Annal. 44. *Igitur primi correpti qui fitebantur, haud perinde in crimine incendiarii, quam odio humani generis convicti sunt*. Hoc odium unde illis ut crimen fuerit obiectum, quare hostes publici dicebantur, discas ex Tertull. Cap. xxxv. *Pone comma post Christianum*.

<sup>g</sup> *Cogis negare ut absolves*] Barræi editio solvas, non eundem male.

<sup>h</sup> *Prævaricaris in leges*] Ita leges V. C. quem consultuit Scriberius, non male. Festus, *Prævaricatores a prætergrediendo sunt vocati. itaque prævaricari leges est prætergredi*. Asconius Pedianus in libello, qui est inter veteres Grammaticos, *Rejiciens malos & retinens bonos, verus accusator intelligitur. Qui vero contra facit, ut sit impedimento ceteris, astutem tegat, de hoc intelligitur, quod prævaricator*. quæ sententia Tertull. optime illustrant. Pro vis ergo Cod. Fuld. *mox vis ut neget*. Barræi editio delet jam.

<sup>i</sup> *Recogitetis*] De Anima c. xxv. *Possimus illos quoque recogitare, qui ex seculo matris utero vivi aerem hauerunt. Liberi aliqui & Scipiones*. Ab hoc verbo substantivum suum *recogitatus* formavit Auctor in lib. de Anima c. vi. *alienata a prospectu & recogitatu prægnantem*, & c. xv. *si Deus ipse recogitatus cordis in populo prævenit*. & de Pallio c. ult. *grande pallii beneficium est, sub cujus recogitatu improbi mores vel erubescunt*.

<sup>k</sup> *Non ex fide negarit*] Falso simulavit se non Christianum, supplicando diis, quos corde abneget. Trajanus Imperator ad Plinium epist. xcviii. *Ita tamen, ut qui negaverit se Christianum esse, idque re ipsa manifestum fecerit, id est supplicando diis nostris, quamvis suspectus in præteritum fuerit, veniam ex poenitentia impetret*. Nec Gentiles tantum ita Christianos Deum suum abnegare persuadere conati sunt, ut latius apparebit, sed & inventa est perversa Offensorum hæresis, quam ob hoc crimen in jus vocat Epiphanius lib. 1, hæres. 19. *ὁποῦτος δὲ διδάσκει &c.* Hypocritas autem docet, dicens non esse peccatum, etiam si simulacra ipsos adorare contingat, persecutionis tempore instante, si solum in conscientia non adorent: & si tantum confiteantur in ore, non autem in corde. Talis Hippolytus apud Euripidem, cujus execranda vox:

*Ὡς γὰρ τὸ ἐμὸν μῦθος, ἢ δὲ φησὶ ἀκαίματος.*  
quod vertit Grotius in Excerpt. p. 214.

*Jurata lingua est, mente juravi nihil*. sed improbum hoc consilium. Vere Tertull. & ex meliori mente De Idol. cap. xiii. *Cur enim lateas, cum ignorantia alterius tuam conscientiam contamines. Non si ignoraris quod sis Christianus [ita scribe] tentaris? & contra conscientiam alterius agis, tanquam non-Christianus? Enimvero etsi simulaveris, tentatus additus es*. In MS. Lugd. Bar. ita concipitur locus, *vel compulsus negare, ut ex fide negarit*.

<sup>l</sup> *Æmulatione*] i. e. invidia, odio, & ita passim usurpat Auctor statim, *quod quedam ratio æmula operationis insequitur*. & cap. vii. *quod sepe fit aut ingenio æmulationis, aut arbitrio suspicionis*. Contra Marcion. cap. xx. *o Deum non natura beneficium sed æmulatione*. & paulo post: *quis es, ut æmulationem legis interpretes in isto facto?*

<sup>m</sup> *Iterum-Christianus*] Ita Rig. Pam. Rhen. & Herald. nisi quod per hyphen nos conjunximus ut mox non-Christiani. Ratio alibi aperitur. Barræus frigide nimis inter Christianos & tamen ita exhibent MSS. Fuld. & Lugd. Bar.



disponitis, quam cæteros nocentes, id unum contendendo, ut de eo <sup>a</sup> nomine excludamur, <sup>b</sup> [excludimur enim, si facimus, quæ faciunt Non-Christiani] intelligere potestis, non scelus aliquod in causa esse, sed nomen, quod quædam ratio æmulæ operationis insequitur, <sup>c</sup> hoc primum agens, ut homines nolint scire pro certo, quod se nescire certo sciunt. Ideo & credunt de nobis, quæ non probantur; & <sup>d</sup> nolunt inquiri, <sup>e</sup> ne probentur non esse, quæ malunt <sup>f</sup> credi esse, ut nomen <sup>g</sup> illius æmulæ rationis inimicum, præsumptis non probatis criminibus <sup>h</sup> de sua sola confessione damnetur. Ideo torquemur confitentes, & <sup>i</sup> punimur perseverantes, & absolvimur negantes, quia <sup>k</sup> nominis prælium est. Denique <sup>l</sup> quid de tabella recitatis illum Christianum, cur non & homicidam? <sup>m</sup> Si homicida Christianus, cur non & incestus? vel quodcunque aliud esse nos creditis? In nobis solis pudet, aut piget <sup>n</sup> ipsis nominibus scelerum pronuntiare. Christianus, <sup>o</sup> si nullius criminis nomen est, valde ineptum, si solius nominis crimen est, valde infestum.

CAP.

<sup>a</sup> *Nomine*) Passim Tertullianus nomen absolute usurpat pro nomine Christiano. In lib. de Patientia c. 11. *Nomen cum familia ipsius persequentes*. De Resurr. c. viii. *Age jam, quid de easentis, quum pro nominis fide in medium extracta, & odio publico exposita decertat.* & Adversus Gnosticos c. 1. *statim omnes pristini sensus retorpescent, sanguis animi gelascit, carne spiritus exolefcit, nausea Nominis inactescit.* sæpissime autem in Apologetico. Pro nos Pamelius legit in nos. Barr. & Rhen. disponatis pro disponitis. Mox pro contendendo Barr. contenditis. Ac MS. Lugd. Bat. ad unum contendunt. Fuld. vero, in omnibus aliter nos disponitis, quam c. n. ad unum contendendo.

<sup>b</sup> *Excludimur enim*] Ridet Gentiles Auctor, quasi jam plane Christo renunciaissent per vim ad thus & acerram compulsi, post iterum-Christiani.

<sup>c</sup> *Hoc primum agens*. Referatur ad rationem æmulæ operationis. Hæc enim est vis illa, quam in occulto latere dixit, paulum supra. ubi vide quæ ex Lactantio adduximus. Id vult Satanas, ut homines oculati non cernant, auribus & corde præditi non audiant nec sentiant. Dicitur ille æmulus Dei lib. de Pœnit. cap. v. *eritque tanto magis prorsus Deo, quanto æmulo ejus acceptus.* Nescio unde Pamelio in editione sua potuerit probari illud. *Hoc primum agentes contra MSS. & edit. fidem.*

<sup>d</sup> *Nolunt inquiri*] Supra c. 1. *Malunt nescire quia jam oderunt &c.* Lactantius lib. v. *Timent enim, ne a nobis revicti, manus dare aliquando, clamante ipsa veritate, cogantur.* Obstreperunt igitur & intercedunt, ne audiant: & oculos suos opprimunt, ne lumen videant quod offerimus. Quo plane ipsi dissidentiam suæ perdita rationis ostendunt, cum neque cognoscere, neque congrædi audeant, quia sciunt se facile superari.

<sup>e</sup> *Ne probentur non esse*] Hinc corripo illud in lib. 1. Ad Nationes cap. 3. quod transit Rigalt. nec sanat Gothofredus, & ne probentur facile, non vultis inquirere. *Lego falsæ i. e. quod falsæ sint.*

<sup>f</sup> *Credi esse*] Recte ita Rig. Alii credidisse.

<sup>g</sup> *Illius æmulæ rationis inimicum*] Ita Herald. & Rigald. At Pam. Rhen. & Barr. *emulationis*. ita & MS. Lugd. Bat. Sed. Fuld. *illius æmulæ operationis*. Mox MS. L. B. *presumptum & probatum.*

<sup>h</sup> *De sua sola confessione*] Supra: *Sed illud solum expectatur, quod odio publico necessarium est, confessio Nominis non examinatio criminis.*

<sup>i</sup> *Punimur perseverantes*] Plinius ad Trajanum: *Interrogavi ipsos an essent Christiani: consistentes, iterum ac tertio interrogavi, supplicium minatus: perseverantes, duci jussi. Neque enim dubitabam, qualecunque esset quod faterentur: pervicaciam certe, & inflexibilem obstinationem debere puniri.* Trajanus in rescripto: *Conquirendi non sunt: si deferantur & arguantur, puniendi sunt: ita ta-*

*men ut qui negaverit se Christianum esse &c.* vide quæ sequuntur ibi.

<sup>k</sup> *Nominis prælium est*] Passim Tertullianus in hac pugna de fide militaribus utitur verbis, ut legenti Apologeticum satis apparebit. unde c. 111. *Nomen detinetur, Nomen expugnatur.* imitatur Lucret. 1. 639.

*Heracitus init quorum dux prælia primus.* vide nos ad Cap. iv. ibi, *de legibus prius concurrat vobiscum.*

<sup>l</sup> *Quid de tabella &c.*] V. C. quem consuluit Clariss. Scriberius, *Denique quod de t. r. i. Christianum, c. n. & homicidam? si & homicida &c.* MS. L. B. *Denique quod de tabella recitatur, illum &c.* Non male.

<sup>m</sup> *Si homicida*] Laxatum est orationis hoc membrum, quod ita restitui debet, *cur non & homicidam? cur non & incestum? si homicida Christianus, vel quodcunque aliud esse nos creditis.*

<sup>n</sup> *Ipsis nominibus scelerum*] Cicero de Legibus 11. *Legum leges voce proponam.* Cum autem reliqui nocentes suum in tabella habent elogium, sacrilegi, homicidæ &c. cur Christiani, inquit, quos & istorum & omnium criminum reos habetis, soli isto tantum nomine nullo addito crimine proponuntur? hinc istud Nomen ut peculiaris illius titulus noxæ occurrit in elegantissimo Auctoris loco c. XLIV. *Vestros enim contestamur actus, qui quotidie judicandis custodiis præsidetis, qui sententiis elogia dispungitis: tot a vobis, nocentes variis criminum elogiis recensentur. quis illic sicarius? quis manticularius? quis sacrilegus, aut corruptor aut lavantium prædo? quis ex illi etiam Christianus adscribitur? aut cum Christiani suo titulo offeruntur, quis ex illis etiam talis, quales tot nocentes? Post pronuntiare notam interrogationis ponunt Pam. & Rhenan. Rigalt. vero Barr. Fuld. & Herald. punctum. Utrumque rectum, sed posteriori modo cum ironia proferri debet. quasi scripsisset, in nobis solis scilicet.*

<sup>o</sup> *Si nullius criminis &c.*] Pulcherrima hæc est lectio MS. Fuld. *si nullius criminis nomen est, valde ineptum, si solius nominis crimen est.* i. e. cum vox Christianus nullum sit crimen, valde ineptum crimen est, si in voce nuda quæritur. adeoque non ut nocentes puniuntur Christiani. Hanc lectionem recepit Rigaltius, & comprobatur ipse Ad Nat. 1. 3. *Porro sententiæ vestre nihil nisi CHRISTIANUM CONFESSUM notant, nullum criminis nomen exstat, nisi nominis crimen est.* id est nisi nomen etiam crimen esse possit. Sed olim adjecerat [quod restitutum illi ivimus] Tertullianus, *si solius nominis crimen est, valde infestum.* Quid enim ineptius quam condemnare eum, qui nullius criminis nomine reus est, quid atrocius, quam ob nudum & nihil mali meritum nomen, infontem punire? Antequam legebatur: *si nullius criminis reus est; Nomen valde infestum, si solius nominis crimen est.* MS. Lugd. Bat. & ed. Rhen. *si nullus criminis nomine reus est.*



Odii eorum cæcitatem ostendit, qui quos vituperant eo ipso elogio laudare coguntur, sed qui tam sunt efferrati, ut malint uxorem familiamque probis onustam pati, quam Christianam, id est emendatam. Cum itaque nudum illud Nomen tantas concitet rixas, inquit in illud, quod nusquam spernendum, vel perperam ab illis pronunciatum, amabile quid continet, & id commune habet cum reliquis Sectis, quod Nomen ab Auctore mutuetur, cum tamen nunquam Secta quadam ob Nomen solum persequatur. At Christiani, & quoad Sectam, & quoad Nomen probi, iusti, ob Nominis tantum odium, inauditi, incogniti condemnantur.

**Q**uid? quod ita plerique clausis oculis in odium ejus<sup>a</sup> impingunt, ut bonum alicui testimonium ferentes, admisceant nominis exprobrationem. Bonus vir<sup>b</sup> Cajus Sejus, <sup>c</sup> tantum quod Christianus. Item alius. <sup>d</sup> Ego miror Lucium Titium sapientem virum, repente factum Christianum! nemo retractat, <sup>e</sup> ne ideo bonus Cajus, & prudens Lucius, quia Christianus: aut ideo Christianus, quia prudens, & bonus. Laudant, quæ sciunt; vituperant, quæ ignorant: & id, quod sciunt, eo quod ignorant, corrumpunt, cum sit <sup>f</sup> justius occulta de manifestis præjudicare, quam manifesta de occultis prædamnare. Alii, <sup>g</sup> quos retro ante hoc nomen <sup>h</sup> vagos, viles, improbos noverant, <sup>i</sup> ex ipso denotant, quo laudant: <sup>k</sup> cæcitate odii in suffragium impingunt. <sup>l</sup> Quæ mulier, quam lasci-

va,

## C A P. III.

<sup>a</sup> [Impingunt] Velut cæci in lapidem.

<sup>b</sup> [Cajus Sejus] Familiare hoc nomen Romanis cum incertum quendam denotare vellent. Infra c. XLVIII. ipsumque de Cajo Cajum reducere reprobant. ubi vide quæ notavimus.

<sup>c</sup> [Tantum quod] Familiaris Auctori nostro locutio. Suetonius quoque in Nerone c. vi. de tempore nativitatibus ejus: tantum quod exoriente sole, pæne ut radiis priusquam terra contingeretur. sensus est Neronem intercepisse radios solares, qui prius ipsum quam terram luce sua perfuderant. sumpsit, ut plura, ab Lucretio. ille lib. II. 220.

<sup>d</sup> [Tantum quod nomen mutatum dicere possis.] Veteres excusi habent hic sed malus tantum quod, quod puridum nulli meliores libri MSS. agnoscunt, & Salmasius, Rigalt. la Cerda & Scaliger delent. Tantum quod idem quod græcis πλήν σου vel πλήν οτι. Synesius, citante Stephano πλήν σου ηὐξάνει, Sic quoque Aristophanes Nubibus dixit πλήν οτι.

<sup>e</sup> [Ego miror Lucium Titium &c.] Hæc potuit esse Tertulliani manus, quam MS. Fuld. repræsentat & edit. Rigaltii. Ante legebatur, Ego Lucium sapientem virum &c. defero, quasi & privatum in sermone & publicum in judicio actum respiceret Auctor. Quod cum incongruum adverteret Herald. expunxit το defero, prout in MS. L. B. abest etiam. Gothofredus vero ita legi etiam posse arbitrabatur, Ergo Lucium sapientem virum repente factum Christianum! nisi ipse in lib. Ad Nat. invenisset scriptum, Ego miror Cajum Sejum, gravem virum, factum Christianum. Ibi quoque conjungitur Lucius Titius, ut hic in MS. Fuld. & edit. Rig. in MS. Lugd. Bat. scribebatur, Ego Titium &c. Forte scripsit Tertull. Ego Lucium Titium sapientem &c. demiror. ex quo & miror illud & defero sit natum. demirari, autem, valde mirari. Plinius xxxi, 6. Homerum calidiorum fontium mentionem non fecisse demiror. & Terentius plus semel.

<sup>f</sup> [Ne ideo bonus] MS. Fuld. & edit. Barr. non ideo bonus.

<sup>g</sup> [Justius occulta de m.] Illustrant hæc, ut opinor, illud Publii Syri vers. 562.

Probi delicta iudex legens, deterit.

Quem vers. 166.

Difficilem habere oportet aurem ad crimina.

Dum vers. 569.

Prope est, libens ut damnat, qui damnat cito.

Imo vers. 242.

Grave iudicium est, quod præjudicium non habet.

<sup>h</sup> [Quos vero ante hoc Nomen] Id est, olim antequam fierent Christiani. Sic Ad Nat. i. 4. aliquos retro ante hoc nomen &c. Utitur passim Auctor, & ante illum adhibuit Horatius Carm. lib. 511. Od. 29.

non tamen irritum

Quodcumque retro est, efficit.

<sup>i</sup> [Vagos, viles, improbos] Vagos ob libidinem, viles

ob copiam sui vili factam, improbos ob mores malos. vagos istos per ambulare expressit Adrianus Cæsar in illo ad Florum epigr. apud Spartian.

Ego nolo Florus esse,

Ambulare, per tabernas.

Lapitare per popinas,

Calices pati rotundos.

<sup>j</sup> [Ex ipso denotant &c.] Pamellius & Rig. legunt: ex ipso denotant, quo laudant, cæcitate odii in suffragium impingunt. Quæ mulier? quam lasciva! quam festiva! Qui juvenes! qui Lucius! Rigalt. quam lusus! quam amasius, facti sunt Christiani. MS. Fuld. ex hoc ipso denotant, quo laudant, cæcitate odii, in suffragium enarrantes, quæ mulier, quam lasciva, quam festiva! qui juvenes, quam Lusus, quam amasius &c. Rhenan. ex ipso denotant, collaudant c. o. MS. quem consuluit Scriverius, ex ipso quo denotant, laudant, al. collaudant, & mox, quod mulier, quod lasciva, quod festiva, quod juvenis, quod lascivus, quod amasius &c. approbante illo. Scaliger demique ex ingenio corripbat rotundius, eo ipso quo denotant, laudant. Diogenes Laertius pariter de Aristophane & Comicis dicit illos, dum Socratem traducere & vituperare conantur, eo ipso laudare. Verba ejus sunt in Socratis vita: οἱ λυσιπαιστὲς εἰσὶν οἱ δὲ ὡς σκώπτειν ἐπαίοντες αὐτὸν, & de Zenone: Οἱ γὰρ μετὰ κομικὰ ἐλάτουν, ἐπαίνοντες αὐτὸν διὰ τὸν εὐχρηματισμὸν. I. e. Comici tamen imprudentes, hunc dum vituperant, laudant. Spectant ad sequentia illa Nostri ad Scap. cap. 11. nec aliunde noscibiles quam de emendatione vitiorum pristinorum.

<sup>k</sup> [Cæcitate odii in suffragium impingunt] Id est pro stultitie cæcitate laudant, ut loquitur Ad Nat. i. 4. dum emendatos repente mirantur. & tamen mirari quam assequi norunt.

<sup>l</sup> [Quæ mulier, quam lasciva] MS. Scriv. quod mulier, quod l. quod f. quod j. quod lascivus, quod amasius. Barr. etiam passim quod. quasi indicaretur, nihil oportere mirari mulieres & tales, juvenes, eosque molles transire ad hanc sectam: quare? quia mulier, varium & mutabile semper, quia lasciva, quia festiva, adeoque in istis conventiculis Christianorum, ubi post convivium eversores luminum canes, lenones scilicet, tenebras & libidinum impiarum inverecundiam procurant. ut emendamus c. vii. ardorem suum & pruriginem extinguere possunt. hic, quia juvenis, ætas lubrica & cerea in vitium flexa, quia lascivus, jam vero, ut diserte Publii vers. 342.

Lascivia & laus nunquam habent concordiam. quia amasius, fratres vocant se invicem, ita enim infamabant Christianos c. xxxix. Ita vero judicabant Gentiles, pravos & inertes ad hanc sectam transire, ut impuritatem suam tanto melius exercere possent. Cum itaque retro i. e. olim eos tales noverant, ob id ipsum ad Christianos defecisse dicunt, atque ita & hos & nomen Christianorum atro carbone notant, revera autem secus, ac ipsi velint, laudant, & per os Cajaphæ Joh. xi, 50. loquatur, cum falsi contra suam sententiam sint testes, si vita istorum conversorum, ut facit, nullo modo antea



va, <sup>a</sup> quam festiva! qui juvenis, <sup>b</sup> quam Lufius, <sup>c</sup> quam amafius! facti sunt Christiani. Ita nomen emendationi imputatur. Nonnulli etiam de utilitatibus suis cum odio isto paciscuntur, <sup>d</sup> contenti injuria, dum ne domi habeant quod oderunt. Uxorem <sup>e</sup> jam pudicam maritus <sup>f</sup> jam-non-zelotypus ejecit; filium subjectum pater retropatiens abdicavit; servum jam-fidelem dominus olim-mitis ab oculis relegavit. Ut quisque hoc nomine emendatur, offendit. <sup>g</sup> Tanti non est bonum, quanti est odium Christianorum. Nunc igitur, si <sup>h</sup> nominis odium est, quis nominum reatus? quæ accusatio vocabulorum? <sup>i</sup> nisi si aut <sup>k</sup> barbarum sonat aliqua vox nominis, <sup>l</sup> aut infaustum, aut <sup>m</sup> maledicum, aut <sup>n</sup> impudicum. Christianus vero, quantum interpretatio est, de unctione deducitur. Sed & cum perperam <sup>o</sup> Chrestianus pro-

nun-

anteactæ respondeat. Sed veterem retinemus lectionem, quæ simpliciter ira explicanda: admirari illos quos parum honeste & sobrie vixisse ante satis constabat, jam Catones & Curios referre, quum sint facti Christiani.

<sup>a</sup> *Quam festiva*) In probro hoc ponitur hoc loco. Plane ut de Sempronio loquitur Sallustius Catil. xxv. *Psallere & saltare elegantius, quam necesse est probæ: & paulo post, ingenium ejus haud absurdum, posse versus facere, jocum movere, sermone uti vel modesto, vel molli, vel procaci: prorsus multæ facetiæ, multusque lepos inerat.*

<sup>b</sup> *Quam Lufius* ] Ram. qui Lucius. Barr. quod Lufius Quintus &c. Codex Ursini & Scriverii habent lascivus, quod non placet, inapte enim repeteret, quod mox dixit. Optimus MS. Fuld. & ex illo Rigaltius, nec tamen explicans lufius ridiculam interpretationem inde concinnat Junius. Ego affirmare ausim Tertullianum scripsisse *pusus* vel forte *pufus* unde *pufio* sit formatus. *pusus* autem & *pufio* quid sit, nemo ignorat, qui Juvenalem Sat. vi. legerit. Varro certe de L. Lat. lib. vi. p. 90. ed. Scalig. ubi docet *casum* prisca temporibus *vetus* significasse, hoc Pomponii refert epigramma,

*Ridiculum est cum te Cascam tua dicis amica,*

*Casca Philotoni, ipsa senex puerum.*

*Dic tu illam pusam: sic fiet mutua muli*

*Nam vere pusus tu, tua amica senex'st.*

Invenitur tamen Lufius, ut nomen proprium viri, apud Tacit. xi, 31. *Lufium Getam* & Spartian. in vita Adriani: *Lufium Quietum*, *sublati gentibus Mauris* &c. & mox ibidem: *conscio sibi Lufio*. hic vero locum habere non potest.

<sup>c</sup> *Quam amafius*) Dixere veteres *amafius* & *amafiones*. Prudent. Peristoph. x. 181.

*Nubunt puellæ: saepe luduntur dolis,*

*Amafionum comprimuntur fraudibus.*

<sup>d</sup> *Contenti injuria*] Quam supponitur pati maritus ab uxore adultera, pater a filio contumaci, herus a servo perfido.

<sup>e</sup> *Jam pudicam*) Rhen. & MS. Lugd. Bat. uxorem pudicam. Ita lib. Ad Scap. cap. 111. Claudius Hermianus indigne fert uxorem suam ad hanc sectam transisse. Fiebat id prava presumptione, quæ patere potest ex sacrilegis Apuleji verbis Af. Aur. lib. ix. *Tunc spretis atque calcatis Divinis numinibus, in vicem certæ religionis, mentita sacrilega presumptione Dei, quem predicaret unicum, confictis observationibus vacuis, fallens omnes homines, & miserum maritum decipiens, matutino vero & conzino stupro corpus manciparat.* Loquitur ibi de matutinis Christianorum conventibus, sacris illis & innocuis, sed a Gentilibus mendaciis & calumniis oneratis. Omnia vero hæc per hyphen juxta antiquitatis morem sunt scribenda *jam-pudicam, retro-patiens, jam-fidelis, olim-mitis.* ut apud Virgil. Eccl. i.

*Namque erit ille mihi semper-Deus.*

& Georg. 111, 92. de nobili equo, qui ut Ennius *senio confectus* quiescit.

*Hunc quoque ubi aut morbo gravis, aut jam segnior annis Deficit, abde domo, nec-turpi ignosce senectæ.*

in cujus interpretatione turpiter se dat Gifanius in indice Lucretiano, qui ipse quoque i. 125.

*Unde sibi exortam semper-floris Homeri.*

*Commemorat speciem.*

nec alio modo Publius vers. 731.

*Suum sequitur lumen semper innocentia.*

Quomodo acclamatio Senatus apud Vopiscum, probro Imperatori facta, accipi etiam debet: *Probe Auguste dii re ferveat. Olim-dignus, & fortis, & justus* &c. Denique ille dominus olim-mitis est Terentio Afro *beri semper-lenitas*. Quod non observatum & infra, ut suo loco dicitur, elegantiam Auctori nostro abstulit, & nitorem Luciano magifico Poetæ, qui lib. ix. 158. ita legendus.

*Evolvam busto jam-nomen gentibus Iffm.*

<sup>f</sup> *Ejecit*] Optime inseruit codex Fuld. Hoc enim proprium in jure vocabulum matrimonii soluti, ut *abdicatio* liberorum improborum. La Cerda, etiam doctæ aliquid suspicatus, inseruerat *repudiavit*. Sed & superius ex Tertull. nostro excidisse aliquid alia omnia testantur, scribendumque *filium jam-subjectum*.

<sup>g</sup> *Tanti non est bonum*] Non tam gaudent uxorem ex adultera pudicam, filium ex immorigero subjectum, servum ex improbo fidelem, quantum quasi detrimento marent transgressos ad hoc Nomen, quod non factum, vel damno suo pacisci velint. Editio Barr. habet *tanti non est bonum esse, quanti odium Chr.* MS. Fuld. *tanti non est bonum, quam odium Chr.* L. B. *tanti non est bonum, quam, quanti o. C.*

<sup>h</sup> *Nominis*] Nomen etiam ipsum hic detinetur, expugnatur: nominis, ut supra dixit, est prælium. quid igitur Nomen commertit, quis vocabuli reatus? Vocem nunc delet MS. Fuld.

<sup>i</sup> *Nisi si aut barbarum*] Ita optime legit Codex MS. L. B. ita olim legit Rig. Barr. Rhen. Pamelius, & exemplis ex Ovidio & Plinio petitis defendit La Cerda. Perperam itaque illud *si*, quod nullæ editiones rejiciunt, suo auctori est ereptum, cum etiam sic rursus loquatur infra cap. vii. *nisi si impii minus metuunt.*

<sup>k</sup> *Barbarum sonat aliqua* &c.) Ita edidimus, licet collatio Scriveriana minus recte contra alios MSS. habeat *sonat aliquid* &c. Est enim Maronis imitatio Eclog. 111, 15.

*Et si non aliqua nocuisses, mortuus esses.*

<sup>i. e.</sup> aliquo modo, aliqua ratione. Idem de Marcello lib. vi.

*si qua fata aspera rumpas.*

Nec aliter cepit olim La Cerda. Ipse Tertull. De Pœnit. cap. vii. *si qua possit aut oculos concupiscentia carnali ferire, aut animum illecebris secularibus irretire.* Quatuor vero modos proponit, quibus vox ista Christus nempe, vel ut illi, Chrestus, improbari poterat. *barbarum*, si ad risum & contumeliam excitare poterat. Curtius lib. vi, 2. *luxum Alexandri bello invidi, voluptatibus fracti in Perlide describens: Igitur quum intempestivis conviviis dies pariter noctesque consumeret; satietatem epularum ludis interpolabat: non contentus artificum, quos e Græcia excitaverat, turba. quippe captivæ feminarum jubebantur suo ritu canere, inconditum & abhorrens peregrinis aurbus carmen.* Hospes quoque ille in Syracusis Theocriti vers. 87. non ferens inconditum sermonis genus & muliebrem loquacitatem, ita inquit:

*Πάρος δ' ὁ δούρειος ἀνδρὴς κατ' ἰλλοισι.*

*Τρυφῆς ἐκκαυσὼντι, πλετυκόδοισι ἄπαντι.*

Desinite, o misere, inutiliter garrientes: ut turtures odio se stridunt, ore diducto omnia pronuntiantes. Ita Dacorum linguam non barbaris modo, sed feris vocabulis refertam, Plinius lib. vii. ep. 14. ad Caninium dixit. Et cui non notum est lepidissimum illud Catulli epigramma de Arrio. *Chommoda dicebat* &c.

<sup>l</sup> *Aut infaustum*] Quod auditum abominabantur & hostibus imprecabantur. Memorabile exemplum infaustæ & ominosæ vocis invenire est apud Ciceronem ii. de Divin. *Quum M. Crassus exercitum Brundisii imponeret, quidam in portu caricas Cauneas advectas vendens, Cauneas clamitabat. Dicamus, si placet, monitum ab eo Crassum, caveret ne iret.* De quo & Plinius lib. xvi. c. 19. *Ex hoc genere sunt, ut diximus, cothana & carica, quæque descendenti navim adversus Partbos omen fecere M. Crasso, venales prædicantis voce Cauneæ.* Inter varia saturæ cladis ostenta, Crasso oblata, & hoc fuit, valde ridiculum. quod ut intelligas, fuisse, hinc tibi clamantes per vicos urbis mulieres, quæ fruges vel similia esculenta portant, ut ore diducto longum trahentes spiritum extendant verba. sic ille, qui ficus Cauneas vendebat, sonum edidit, quasi diceret *cave ne eas*. Inde & Consul Collatinus, Roma exulare jussus, ob infaustum Reip. Tarquinii nomen. Livius lib. i. c. 2. *Nescire Tarquinius privator vivere. non placere nomen. periculosum libertati esse.*

<sup>m</sup> *Maledicum*) i. e. scurtile, ut solebat vulgus ad Tiberim habitans.

<sup>n</sup> *Impudicum*] Quale illud triumphantium militum in Cæsarem, apud Sueton. c. XLIX. Mimi in August. c. LXIX. & Tiber. c. XLV.

<sup>o</sup> *Chrestianus*] Ita viri Docti docuerunt jam olim hanc appellationem fuisse immutatam, & novissime elegantem doctumque de hac immutatione libellum edidit Groningæ Michael Rosal. Nota sunt, quæ protulerunt



nunciatur a vobis, <sup>a</sup> nam nec nominis certa est notitia penes vos, vel benignitate compositum est. Oditur itaque in hominibus innocuis etiam <sup>b</sup> nomen innocuum. <sup>c</sup> At enim secta oditur in nomine utique sui auctoris. Quid novi, si aliqua disciplina <sup>d</sup> de magistro cognomentum sectatoribus suis inducit? Nonne Philosophi de auctoribus suis nuncupantur Platonici, Epicurei, Pythagorici, etiam a locis <sup>e</sup> conventiculorum, & stationum suarum Stoici, Academici? Æque Medici ab Erasistrato, & Grammatici ab Aristarcho, Coci etiam ab <sup>f</sup> Apicio? nec tamen quemquam offendit professio nominis cum institutione transmissa ab institutore. Plane si qui <sup>h</sup> probet malum auctorem & malam sectam, is probabit & nomen malum dignum odio de reatu sectæ & auctoris. Ideoque ante odium nominis competeat prius de auctore sectam recognoscere, vel auctorem de secta. At nunc utriusque inquisitione, & agnitione neglecta, <sup>i</sup> nomen detinetur, <sup>k</sup> nomen expugnatur; & ignotam sectam, ignotum & auctorem vox sola <sup>l</sup> prædamnat, <sup>m</sup> quia nominantur, non quia revincuntur.

## CAP.

lerunt Suetonius & Tacitus. Ille in Claudio c. xxv. *Judeos, impulsore Chresto assidue tumultuantes, Roma expulit.* Dubitat Orosius an & Christiani sint expulsi. *Me magis inquit lib. vii. cap. 4. Suetonius movet, qui utrum contra Christum tumultuantes Judeos coerceri & comprimijasserit, an etiam Christianos simul, velut cognatæ religionis homines voluerit expelli, nequaquam discernitur.* Causa tumultus (ut vocat Suetonius) fuit compulsatio inter hos & illos, dum venisse Christum negant Judæi, affirmant Christiani. Sed Orosius frustra dubitat, huc est enim referendum editum Claudii Aët. xviii. 2. *διὰ τὸ διαταχέναι Κλαυδίον χωρίζεσθαι πάντας τὰς Ἰουδαίας ἐκ τῆς πόλεως.* Tacitus iterum Annal. xv. 44. *quos per flagitia invisos vulgus Christianos appellabat. Auctor nominis Chrestus &c.* Lucianus denique in Philopatriæ aperte *Χρῆστὸς* appellat. Imo idem Lucianus ita blasphemio ore latrat in Philopatr. p. 1003. *εἰ τίχῃ γὰρ Χρῆστὸς ὃς ἐν ἑδμοῖ. si quidem & inter gentes Chrestus fuerit.* Nec mirum hanc potius appellationem apud Gentiles invaluisse, cum plurimos Chrestos apud illos sit invenire, nullos vero Christianos. Liber etiam aliquos apponere. Apud Appianum in Mithridaticis non longe a principio memoratur Socrates quidam cognomine Chrestus, quem Bithyniæ regno imposuit Mithridates Ponti rex, expulsio Nicomede. Imo & Chrestus quidam memoratur Aurelio Victori in Annibaliano: *conspiravere aliquanti militares in ejus necem, auctoribus Chresto & Marcellino, simulque Magnentio.* Exstantque Martialis epigrammata in Chrestum quendam lib. vii. 54. & ix. 28. ut & in Chrestillum, lib. xi. 91. Fit & Chrestæ mentio in Iscript. antiqua, quæ est in vineis Vall.

*Hoc, virtus, fatique decus, & amabile nomen,*

*Dote pudicitia, celebrata laboribus actis*

*Vita Chrestæ jacet condita nunc tumulto.*

Fulgentius quoque in libello, quem composuit de Sermone Prisco, in voce *injuges boves* meminit cujusdam Manilii Chresti, quem librum de Deorum hymnis scripsisse ait, ibidemque fragmentum inde adducit. Aufonius denique eleganter in significatione vocabuli ludit epigr. xxxix.

*Χρῆστος, Ἀκύνδυνος, εἰ σὶν ἀδελφοί. οἰκτὰ δὲ τέσσα.*

*Moribus ambo malis nomina falsa gerunt.*

*Οὐδ' ἔστω Χρῆστος, ἂν δὲ, ἔστω Ἀκύνδυνος ἔστιν.*

*Una potest ambos littera corrigere.*

*Αἰνεῖν Χρῆστον ἔλῃ, καὶ Ἀκύνδυνος ἀλφ' ἀπολίσσῃ,*

*Κύνδυνος hic fiet, frater Ἀχρῆστος erit.*

& epigr. XL.

*Germani fratres sunt, Chrestos, Acindynos alter.*

*Falsum nomen utrique, sed ut verum sit utrique,*

*Alpha suum Christo det Acindynos ipse sine alpha*

*Permaneant. verum nomen uterque geret.*

Male in edit. Rig. est aut Christianus. quamvis & MS. L. B. perperam Christianus. In eodem MS. quantum interpretatione pro interpretatio est Rhen. sed cum perperam Christianus.

<sup>a</sup> Nam nec nominis ] Quod tanto magis facit ad illos convincendos, quoniam illos, quos oderunt tam impense, ne de nomine quidem recte nossent, vehemens exprobratio. Barr. est certa, in Rh. vero & Herald. defunt duo illa verba. mox pro compositum MS. L. B. impositum.

<sup>b</sup> Nomen innocuum ] Quod nec quoad originem & sonum barbarum, quoad utilitatem infaustum, probitatem maledicum, honestatem impudicum, imo vel male pronunciatum etiam blandiens: itaque immerito exosum.

<sup>c</sup> At enim secta oditur &c. ] Et hic & passim apud Auct. nostrum secta ut Græcorum αἵρεσις in bonam accipiunt partem, quod semel monuisse sufficiat. pari modo in Aët. xxvi. 5. Apostolus Paulus ὅτι κατὰ τὴν ἀρετὴν αἵρεσιν τῆς ἰουδαίας θρησκείας ἔχοντα φαρισαῖς. Hunc vero locum paulo amplificat noster c. XLVI. Cur ergo, quibus comparatur de disciplina, proinde illis non adequatur ad licentiam impunitatemque disciplina? vel cur & illi ut

paves nostri non urgentur ad officia, quæ nos non obeunt, periclitamur? &c. Itaque Donatus proprium locutum esse Terentium in Phormione i. 11.

Sectari, in ludum ducere & reducere.

docet, adnotans: Bene cavillatus est & joculariter in adolescentem, cui ætas ad sectandos philosophos apta erat.

<sup>d</sup> De magistro cognomentum ] Hinc lepidum illud Terentii in Eunuch. Aët. 11. Sc. 11. vers. 29. ubi insignis ille parasitus Gnato, ita inducitur.

*Ille ubi miset famelicus videt me tanto honore,*

*Et tam facile victum quæere, ibi homo caput me obsecrare,*

*Ut sibi liceret discere id de me. Sectare jussi,*

*Si poti est, tanquam Philosophorum habent discipline ex ipsis*

Vocabula, parasiti item ut Gnatomici vocentur.

ubi Donatus sectari jussi. Proprie, inquit, num & sectæ Philosophorum ab eo dicta sunt, quomodo de Marco Antonino Capitolinus: Peripatetica vero studiosus audit Claudium Severum, & precipue Junium Rusticum, quem & revertus est & sectatum.

<sup>e</sup> Conventiculorum ] In bonam partem etiam hæc adhibita vox. porricum innuit & locos, ubi docebant & ambulabant Philosophi.

<sup>f</sup> Apicio ] Notissimo helluone. extant etiamnum de Re Culinaria libri Apici, non hujus [ita etiam falsum habemus Macrum de herbis alioque] sed qui, quod facit ad confirmationem sententiæ Auctoris nostri ad istius palatum & ex ipsius sententia sunt conscripi. Hujus vero non tantum meminit in libro de Pallio c. v. Tacito Nerones, & Apicios, & Rufos. Sed & Adv. Psychios c. xxi. Quid ergo cessatis Paracletum, quem in Montano negatis, in Apicio credere? unde condimenta Apiciania in lib. de Anima c. xxxiii. Nonne illa anima plus solatii quam supplicii relatura est? quod sumus inter coquos pretiosissimos invenit, quod condimentis Apicianis & Luculentis humatur, quod mensis Ciceronianis infertur, quod lancibus splendidissimis Syllanis effertur; &c. Pro æque modici Barr. & L. B. & Rh. atque, Herald. neque, sed melius MS. Fuld. Rig. & Pam. æque.

<sup>g</sup> Si qui ] Amat hoc Tertullianus pro siquis. nam sic rursus c. xviii. si qui velit de Deo inquirere. ne putes itaque typorum esse eratum.

<sup>h</sup> Probet malum auctorem & malam sectam, is &c. ] Ita scribi debet. dixit enim supra: at enim secta oditur in nomine utique sui auctoris. Suppediat lectionem hanc Codex Fuld. nam Pam. probat malam sectam, & ita malum etiam auctorem, is probabit &c. Rhen. si qui probavit &c. Herald. etiam ita & MS. L. B. At Barr. si qui probavit m. s. & ita m. auctorem, is probabit &c.

<sup>i</sup> Nomen detinetur ] Non assentior de la Cerdz Junioque legentibus denotatur. Nomen enim solum in ius rapi ostendit, & quasi maleficum & parricidam collo inferta catena trahi, ut depinxit nobis Bessum interfectorum Darii a Spitamene adductum Curtius vii. 5.

<sup>k</sup> Nomen expugnatur ] Quia nominis prælium est, dixit supra c. 11. Et hinc c. vii. Quotidie obsidemur, quotidie prodimur, in ipsis plurimum cætibz & congregationibus nostris opprimimur.

<sup>l</sup> Prædamnat ] De Patientia c. vii. Ipse Dominus in nullis divitiis invenitur. Semper pauperes justificat, divites prædamnat. Hinc prædamnatio in Apol. c. xxvi. Præterquam quod desperata conditio eorum ex prædammatione solum reputat, fruendæ interim malignitatis de pœne mora. & de Habitu Muliebri c. 14. Nulla nunc muliebri pompe nota iniusta sit prædammationis de exitu auctorum. ex quorum collatione patet & damnare & prædamnare indifferenter ab Auctore nostro usurpari.

<sup>m</sup> Quia nominantur non quia revincuntur ] Secta illa auctorque istius. MSS. Fuld. & Lugd. Bar. editioque Barræi habent nominatur & revincitur, quasi ad nomen referendum.



C A P. I V.

Præparat jam se ad defensionem criminum, quibus Christiani onerabantur. Sed; cum vel post justissimam defensionem tamen violentia legis obsequium exigat, artificiose & valide ostendit, leges, ut condi, ita reprobari & mutari posse, imo debere nonnunquam, nec id sine exemplo; cum scilicet vel crudeles, vel injuste sint deprehensa. Lex enim justa esse colligitur, postquam in valorem ejus inquisitio facta est; improba vero, non jam lex, sed tyrannis invenitur.

**A**Tque ideo quasi <sup>a</sup> præfatus hæc <sup>b</sup> ad suggillandam odii erga nos publici iniquitatem, jam de causa innocentia <sup>c</sup> consistam, nec tantum refutabo quæ nobis obijciuntur, sed etiam <sup>d</sup> in ipsos retorquebo, <sup>e</sup> qui obijciunt; ut <sup>f</sup> ex hoc quoque sciant omnes in Christianis non esse, quæ <sup>g</sup> in se non nesciunt esse; simul uti erubescant accusantes; non dico pessimi optimos; sed jam, ut volunt, <sup>h</sup> compares suos. Respondebimus ad singula, quæ in occulto admittere dicimur, <sup>i</sup> & quæ palam adinveniuntur, in quibus scelesti, in quibus vani, in quibus damnandi, in quibus irridendi <sup>k</sup> deputamur. Sed quoniam, cum ad omnia occurrit <sup>l</sup> veritas nostra, postremo <sup>m</sup> legum obstruitur auctoritas adversus eam, ut aut <sup>n</sup> nihil dicatur retractandum esse post leges, aut ingratis <sup>o</sup> necessitas obsequii præferatur veritati, de legibus

C A P. I V.

**a** **P**ræfatus hæc] Valerius Max. de Antonio lib. v. cap. i. hac ante præfatione usus. Pro ideo nonnulli habent adeo ut Rhen. & MS. L. B. qui ultimus etiam legit hic pro hæc ut ad consistam mox referatur. *Eis πρὸς τὴν τὴν διακρίσιν* inquit Eunapius in Proæresio.

**b** **Ad suggillandam**] Id est convincendam non tantum, sed turpitudinem livorem & vibicem inurendam, ut publice ostentui sit. Ita suggillationem dicit cap. xi. suggillatio est in cælo vestra justitia. Minus recte MS. I. B. & conjectura Junii item ex MSS. sigillandam. Eodem modo licet invenias in Fabulis Ælopicis Anonymi apud Neveletum Fab. xvi. de Leone jam fene,

*Sævit asellus iners & frontem calce sigillat.* id est notat.

**c** **Consistam**] Amat ita loqui Tertullianus. sic de Idol. c. xiii. De hoc quidem primo consistam. & in Apol. c. XLVI. Constitimus ut opinor adversus omnium criminum intentionem, quæ Christianorum sanguinem flagitat. Est autem genus loquendi tractum ab athletis & gladiatoribus, qui pedem in arena figunt, ne facile supplantari vel dejici possint. In re quoque militari, cum jam ad manus est veniendum, subsistere, vel consistere agmen, dicitur. Lucretius eodem modo lib. vi. 454. ubi rationem reddit, quomodo nubes condensentur & cælum obscuretur.

*Hæc faciunt primum parvas consistere nubes.* & paulo post:

*Propterea quia cum consistent nubila primum. vel denique a judiciis translaturum. Psalmo i. vers. ult. ideo peccator non consistet in judicio, neque improbus in cæta justorum.*

**d** **In ipsos retorquebo**] Arnobius in princip. l. i. Efficietur cum profecto rationum consequentium copulatu, ut non impii nos, magis sed illi ipsi reperiantur criminis istius rei, qui se Numinum profitentur esse cultores, atque inveteratis religionibus deditos.

**e** **Qui obijciunt**] Melius hoc, quam quæ ut Rhen. & MS. L. B.

**f** **Sciant omnes**] Ita Editio Barreana & Rigaltiana, & Herald. & Rhen. quod probo, magis quam homines, prout Pamelius habet & corrupta lectio MS. L. B. & Fuld. longe enim est significantius.

**g** **In se non nesciunt esse**] Ut sciant adversarii nostri nos non tantum immunes esse istorum scelerum, sed illos ipsos illa palam perpetrare, si verum inspicere velint. Ita vero ex Coll. Mod. Rigalt. alii, in se nesciunt esse.

**h** **Compares**] Ideo compares i. e. similes, qui Christianis illa obijciunt. falso quamvis, quæ ipsi revera faciunt. acer autem Tertull. est in perstringendis falso scommate Gentilibus. Ita quod cum hoc loco valde congruit c. xvi. Sed & qui crucis nos religiosos putat, consecrans erit noster. Utitur rursus Auctor hac voce compar pro pari lib. de Orat. c. x. Nemo adversarium recipit, nemo nisi comparem suum admittit. & adv. Marcionem l. i. c. xvi. Alia membra fortia, alia infirma: alia honesta, alia inhonesti: alia gemina, alia unica: alia comparia, alia disparia.

**i** **Quæ palam adinveniuntur**] In omnibus MSS. & vulgatis. Quæ illos palam admittentes invenimus, sed hoc

ex lectione MS. Fuld. ita reformat Rigalt. quæ palam adinveniuntur, quod satis est obscurum, ipse enim nihil explicat. Ego non dubito, quin ita scripserit Septimius: & quæ palam adinveniuntur. Duo enim criminum genera in hoc scripto diluit, & quæ falso, ut in occulto perpetrata, & quæ vere, in aperto facta, Christianis obijciuntur, quod Deos, quod Cæsares non colerent, & similia. hinc refutatis falsis de occulto criminibus, ita pergit c. x. Nunc de manifestis Deos, inquit, non colitis &c. ita hæc non ad Romanos Gentiles sed Christianos pertinebunt.

**k** **Deputamur**] Id est valde putamur, ducimur, illud enim de in compositione auget. alias deputari Auctori nostro est detruncare. sic exhort. ad Castit. c. vi. Erat *Vetus dispositio*, quæ in Evangelio Novo deputatur; in quo &c. securis ad radicem arboris posita est.

**l** **Veritas nostra**] Cui occulta via tacitarum literarum ad aures judicum pervenire licere petiit c. i. Pro occurrit MS. L. B. haud male occurrerit.

**m** **Legum obstruitur auctoritas**] Pam. & Rhen. adstruatur, quod minus elegans. MS. L. B. obstruatur, quod necesse non est. Dicit autem eleganter obstrui leges defensionis, ut molem invictam, quam fas non sit veritati perempere, est enim inde desumpta similitudo, ita apud Lucanum lib. ii. versu 495.

*Obstruitis campos fluviiisque arcere paratis:* & 661.

*sed molibus undas.*

**n** **Obstruit, & latum dejectis rupibus equor.** & planius etiam Noster c. i. obstruit defensionis, simili locutione. Ut hunc locum imitatus sit Lactantius Instit. Div. ii. 20. Nunc vero major nobis ac difficilior cum philosophis proposita luctatio est, quorum summa doctrina & eloquentia, quasi moles aliqua mihi opponitur.

**o** **Nihil dicatur retractandum**] Quasi dicat, vana defensio; aut enim respondebit iudex, nihil contra leges fieri debere, illasque reformari non licere, ideoque inauditum, ut lex jubet, ablegabit, aut si defensionem audiat pronus etiam, facilis, imo convictus, velit nolit, sibi tamen dicet legibus obtemperandum. vocibus retractare & ingratis vel ingratis, Gr. ἀντίτοις, sæpe utitur Auctor. adv. Hermogenem c. xvi. Igitur in præstructione hujus articuli, & alibi forsitan retractandi, equidem definitio &c. statim, hoc sine ullo retractatu humaniore præscribitur. Infra in Apolog. c. xxvi. ingratis resistimus. Adde Plautum, Terentium, Lucretium denique, qui tñm alibi, tum lib. i. vers. 1082. quasi hunc nostrum iudicem describat.

*Effugere haud potis est, ingratis hæret & angit.*

**o** **Necessitas obsequii &c.**] Quod legi præstare vult, utpote cum apud Gentes juxta illud Verus

*Obsequium amicos, veritas odium parit.*

ad quod respiciens Auctor dicit c. xiv. Plane olim i. e. semper veritas odio est. quæ, in quantum odio flagrat, in tantum, qui eam ex fide præstat, offendit. Qui autem adulterat, & affectat, hoc maxime nomine gratiam pangit apud insectatores veritatis, quo illusores & corruptores. ut pulchre idem c. XLVI. & hinc illud Publii vers. 752.

*Verum cur non audimus? quia non dicimus.*

Atqui magis eos decuit, Platonicæ illius sententiæ memisse, amicus vir, amica veritas, ambobus amicis, amica



legibus prius <sup>a</sup> excurram vobiscum ut cum <sup>b</sup> tutoribus legum. Jam primum, <sup>c</sup> cum jure definitis dicendo, <sup>d</sup> Non licet esse vos, & hoc sine ullo retractatu humaniore præscribitis; vim profitemini, & iniquam <sup>e</sup> ex arce dominationem: si ideo negatis licere, quia vultis, non <sup>f</sup> quia debuit non licere. Quod, si quia non <sup>g</sup> debet, ideo non vultis licere, sine dubio id non debet licere quod male fit, & utique hoc ipso præjudicatur licere quod bene fit. Si bonum invenero esse, quod lex tua prohibuit, nonne ex illo <sup>h</sup> præjudicio prohibere eam non posse, quod si malum esset, jure prohiberet? Si lex tua erravit, puto ab homine concepta est: neque enim <sup>i</sup> de cælo ruit. Miramini hominem aut errare potuisse in lege condenda, aut <sup>k</sup> resipuisse in reprobanda. Non enim & <sup>l</sup> ipsius Lycurgi leges a Lacedæmoniis emendatæ tantum auctori suo doloris incusserunt, <sup>m</sup> ut in secessu inedia de semetipso judicaret? <sup>n</sup> Nonne & vos quotidie experimentis illuminantibus <sup>o</sup> tenebras

magis veritas: uti constanter Theodoret. Gr. aff. cur. p. 131.

<sup>a</sup> Excurram vobiscum ] Hæc lectio MS. L. B. quam prætulī reliquorum concurrem. Est enim revera excursio, quam hic de legibus orditur Auctor, nec ad justum prælium, quod Apologeticum conficit, pertinens. Desumit a re militari, ut paulo ante de causa innocentia consistam, ut infra cap. xxv. non omittam congressionem. etiam hic imitatus Lucretium. Ille lib. 1, 639.

Heracitus inquit quorum dux prælia primus.

& 11, 747.

Quod quoniam vinco fieri, nunc esse docebo. rursus v, 734.

Difficile est ratione docere & vincere verbis.

& vi, 497.

— primum jam semina aquarū

Multa simul vincam consurgere nubibus ipsis. denique ad contradicentem, ut hostem 11, 1041.

— & si tibi vera videtur

Dede manus: aut, si falsa est, accingere contra.

Pro legibus Rhen. habet de quibus.

<sup>b</sup> Tutoribus legum ] An qui defendunt tantum, an qui etiam ferant, retractent & abrogent?

<sup>c</sup> Cum jure definitis ] Ita restitui ex lectione Fuld. At Barr. Rhen. Jun. quam dure definitis. Reliqui, cum dure definitis. Agit enim de jure & legibus quas vult ostendere iniquas, adeoque non civiles sed tyrannicas, nec leges sed voluntatem & vim appellandas, ita Lucanus, fere dixit lib. 1, 191.

— Si jure venitis

Si civis, hic usque licet.

& hoc jure definire supra est nihil retractandum esse post leges &c. 1. Si non licet vobis &c. palam dispicere & coram examinare, quid sit liquido in causa Christianorum.

<sup>d</sup> Non licet esse vos ] Ut leges & jura denegabant Christianis religionis cultum, ita pariter clamabant iudices & vulgus aīpe apō tēs xūs tēs poīstus Aët. Ap. xxii. 22. Itaque notanda locutio Lampridii de Alexandro Severo, laudatissimo Imperatore: Christianos esse passus est. Arnobius huc respiciens, dicit in princip. lib. 1. Exterminandi sumus, si per nos examina tanta mærorum mortalium importata sunt seculis.

<sup>e</sup> Ex arce ] Junius & Rigalt. & veteres editiones omnes si legunt, nec aliter in MS. L. B. MS. Fuld. qui est optimus: adscripserat doctiss. Scriverius mendose. volens cum Pam. exercetis, cur? elegans videtur locutio ex arce dominatio pro injusta & tyrannica & iniqua. arcem enim tyranni occupabant, & ex ea dominabantur. præter loca a Rigaltio adducta, elegans est apud Tacitum xv. Ann. 69. ubi Nero Consuli Vestino infensus Gerellianum Tribunum cum cohorte militum immittit: jubetque, prævenire conatus Consulis, occupare velut arcem ejus, opprimere delectam juventutem, quia Vestinus imminentes foro ædes, decoraque servitia, & pari etate habebat. Sed quid si ita distinguas: & hoc sine ullo retractatu humaniore, præscribitis vim, profitemini iniquam & ex arce dominationem. Est & Quintiliani locus qui huc facit in tit. declam. CCLXXII. Tyrannus cum in arce duci jussisset cuiusdam sororem: frater habitu sororis ascendit, & occidit tyrannum. Sed apposite Sallust. in oratione Lepidi fragm. 515. Itaque omnes concessere jam in paucorum dominationem, qui per militare nomen, ærarium, exercitus, regna, provincias occupavere, & arcem habent ex spoliis vestris. Nec minus historiæ pater Titus Livius lib. 11. c. 7. de P. Valerio Poplicola. Regnum cum affectare fama ferebat: quia nec collegam subrogaverat in locum Bruti, & edificabat in summa Velia. ibi alto atque munito loco arcem inexpugnabilem fore. Tacitus rursus Annal. lib. 111. cap. 9. de calamitate Pisoniana. Fuit inter irritamenta invidiæ domus foro imminens. Aufonius quoque in Monosichio.

Primus regalem præfexit Iulius aulam

Cæsar, & Augusto nomen transcripsit & arcem.

Et Valerianus Cæsar Prudentio in Pass. Laurent. dicitur versu 119 Augustus arcem possident.

Ad quem, sed alibi, ut explicat vocem arcem, notat Glossa Vetus, arx, imperiosa dignitatis tutela. Itaque pulcre distinguit inter vim & legem Chrysost. ad cap. x. Matth. Hom. xxxix. non longe a fine: Hæc omnia, inquit, eorum tyrannorum sunt, qui arcem, occuparunt & civitatem vi premunt: quæ vero nos facimus, legibus approbatæ sunt. Quare ex intimis mundanæ politiæ penetralibus est, quod de structura templi Hierosolymitani cogitat Strabo lib. xvi. ubi de Judæis agit: Ἡ δὲ ὁμοῦς, inquit, ἐν πρῆπείᾳ τῆς περὶ τῆς ἀκρόπολιν αὐτῶν, ὥς ὡς τυραννίδος βδελυττομένην, ἀλλ' ὡς ἱερὸν σεμνυντῶν τὴν καὶ σεβασμένην. i. e. Honor nihilominus arci eorum habebatur: quam non ut sedem tyrannorum aversarentur homines, sed venerarentur ut templum.

<sup>f</sup> Quia vultis ] MS. Fuld. quia non vultis.

<sup>g</sup> Debet, ideo ] Ibidem: non debet licere, ideo nolui-  
stis licere. Rhen. id, quod non debet licere fit. Mox etiam in lex tua postremam vocem delet MS. F.

<sup>h</sup> Præjudicio prohibere eam non posse ] Ita edidit Rigalt. perspicue & recte. Editio prima Rhenani, & Lacerda aliiq., minime ex illo præjudicio prohibere me non potest. In illis quas Gelenius curavit, nomen, ex illo prohibere me non potest. Herald. nonne ex illo &c. intricate omnes & male.

<sup>i</sup> De cælo ruit ] Διοκρῆς ut notant Interpr. Evidenter vero tangit & irridet ancilia Romanorum, & Troiæ originis Æneadarum Palladium; ex quorum imitatione illud, quod legimus in Aët. Ap. xix. 35. de urbe Epheso ædificata τῆς μεγάλης θεᾶς Ἀρτέμιδος, καὶ τῆς Διοκρῆς. Nymphæ quoque Egeriæ cum Numa Pompilio colloquium fugillare pariter videtur.

<sup>k</sup> Resipuisse in reprobanda ] Recepisse MS. L. B. recepisse, Rhen. quod ferri satis potest, quid enim est aliud resipere, quam se & mentem recipere.

<sup>l</sup> Ipsius Lycurgi ] Quem potissimum nominat, quia & ipse, ut refert Herodotus, divinis honoribus cultus, & leges suas ex oraculi sententia scripsisse credebatur, quæ quamvis præstantissimæ, multæ tamen ex illis non immerito a Christianis fuerunt exagitatæ. Instat omnium Theodoret. p. 124. si quis vero desiderio cognoscendi instituta Lacedæmon. teneatur, & quatenus illa uxorum communicatio se porrexerit, legat elegantissimum libellum Cragii de Repub. Lacedæm. qui de eorum legibus agit lib. 111. Rigaltius legit: Nonne enim & ipsius.

<sup>m</sup> Ut in secessu &c. ] Quod verum Plutarchus affirmat, sed propter aliam causam, cum nempe, quasi dehuo ad Oraculum profecturus, Lacedæmonios obstrinxisset iurejurando leges suas incorruptas ad reditum servaturos, quæ ut semper immotæ manerent, nunquam rediit, sed in Crissa inedia mortem sibi conscivit. Post vero multas alias leges legibus Lycurgi adjectas fuisse demonstrat idem Cragius 111, 1.

<sup>n</sup> Nonne & vos &c. ] Ab exteris ad ipsos Rom. transitionem facit, quos quotidie docet veteres abrogare, corrigere, novas superinducere & sancire leges. Huc faciunt quæ legas apud Auctorem nostrum exhort. ad Castitatem c. vi. Puto autem humanam constitutionem atque decretum postea pristinis prævalere. Notum etiam est S. C. Orfitianum, factum Orfito & Vetto Coss. de quo intelligendus Hieronymus ad a. CLXXIX. Imperatores multis multa largiti sunt: & pecuniam, quæ fisco debebatur, provinciis concedentes tabulas debitorum in medio Romanæ urbis foro incendi fecerunt: ac ne quid [ita lege] bonitati deesset, duras quasque leges novis constitutionibus temperarunt.

<sup>o</sup> Tenebras ] Notat La Cerda, Tertullianum ingentem sylvam ad explicandam congeriem legum adducturum & notaturum, præmisisse densas tenebras, quæ perpetuæ comites sunt sylvarum. Insignis mihi locus occurrit apud Lucianum lib. 111, 399.

Lucus erat longo nunquam violatus ab ævo,

Obscurum cingens connexis æra ramis,

Et gelidas alte summoris folibus umbras.

& quæ ibi sequuntur.

a Ruf.



nebras antiquitatis, totam illam veterem & squalentem sylvam legum, novis principalium rescriptorum & edictorum securibus <sup>a</sup> ruscatis & cæditis? <sup>b</sup> Nonne vanissimas Papias leges, quæ ante <sup>c</sup> liberos suscipi cogunt, quam <sup>d</sup> Juliæ matrimonium contrahi, post <sup>e</sup> tantæ auctoritatis senectutem <sup>f</sup> heri Severus constantissimus & Principum

<sup>a</sup> *Ruscatis* ] Heraldus *truncatis* & Pamelius & Barr. *runcatis* vero emendarunt Scaliger & Scriverius ad oras codicum suorum, ex quo facilis lapsus in *truncatis*. *Runcare*. vero est frutices & herbas & quodcunque inutiliter radices egit, evellere. Isidorus xvi, 2. *runcatio est a terra herbas evellere*. Nam rus terra est, sic *runcare* spinas apud Catonem de Re Rust. c. 11. & *segetem* apud Plinium xviii, 21. unde *runcator* & *runcatio* Columellæ 11, 9. & 11, 3. instrumenta quoque ad hunc laborem aptata, quæ alias *falcastri*, a similitudine falcium, *runcones* dicti. Isidorus xx, 14. *runcones dicti*, quibus vepres secantur; a *runcando* dicti. hinc verbum *averruncare* avertere & inhibere & extirpare malum, unde Dii *averrunci*, ἀλκι-  
βατον. lib. de Pallio c. 11. intelligens alibi stipantem copiam, alibi deserentem, *runcare* atque *ruspare* consuluit, ut inde velut ex *sursculis* & *propaginis* populi de populis, urbes de urbibus, per ubique orbis pangerentur. Papiæ vocabulatum, *Runcare*, a terra herbas diu immatas vel arbores evellere. Ibidem: *Eruncare*, eradicare, radicibus evertere. Notandum quoque quod MS. Fuld. habeat *ruspatis* & *cæditis*. unde conjicio Tertullianum & hic & in lib. de Pallio scripsisse *ruscatis* & *ruscare*, *ruspare* enim non invenias, & *ruspari* Festo est crebro querere, quod hic non convenit. at idem: *Ruscum* est, ut ait Verrius, amplius paullo herba, & exilius virgultis fruticibusque, non dissimile juncus. quare inde commode verbum *ruscare* eodem quo *runcare* sensu teponi potest. imo ex *ruscare* factum est *runcare*, ut mox adductus Isidori locus clare demonstrat. estque forte idem cum *rustare* quod in libro de Pallio mavult Salmasius, & hoc loco reposuit Rigaltius. Virgil. Eclog. vii.

nec non etiam aspera

rusci

Vimina per sylvam.

Cæterum ad hujus loci sensum faciunt? quæ legimus apud Nostrum Exhort. ad Cast. c. vi. Nunc vero cum extremitatibus temporum compressis, quod emiserat, & revocavit quod indulserrat, non sine ratione propagationis in primordio, & repastinationis in ultimo. Semper initia laxantur, fines contrahuntur. Propterea sylvam quis i. e. qui instituit, & crescere sint ut tempore suo cædat sylvam. Erat vetus dispositio, quæ in Evangelio novo deputatur; in quo & securis ad radicem arboris posita est. sic & oculum pro oculo, & dentem pro dente, jam senuit; ex quo juvenuit, malum pro malo nemoreddat.

<sup>b</sup> *Vanissimas Papias Leges* ] Ad quas in deorum etiam generatione lepide alludit, lib. 11. cap. 12. Erant unde cælibes diu & orbi, antequam mariti & parentes? Quum vero Clarissimus & doctiss. Gothofredus in Notis suis ad finem cap. 6. lib. 11. Ad Nat. scribat in hunc modum, Severum Imp. legibus Papiis, derogasse, non etiam eas abrogasse, quod, inquit, falso plerisque traditum alibi jam refutare memini, gratam posicurum me operam putavi, si maximi Viri notam ex Commentariis ad Legem Juliam de Maritandis Ordinibus hic insererem. Ita scribit ad Cap. xxii. Legis Juliæ & Papiæ. „Orbitaris „pœnis conjuges non tenebantur, si vir nondum annorum viginti quinque, uxor nondum viginti essent: „Aliquando (ait Ulpianus de L. Papiæ fragm. tit. xvi. in princip. agens) vir & uxor inter se solidum capere „possunt, veluti si uterque vel alteruter eorum nondum „ejus ætatis sit, quæ liberos exigit, id est, si vir minor „annorum viginti quinque sit, aut uxor annorum viginti. „Ac ne quis dubitare deinceps possit ætatem certe lege „Papia suscipiendis liberis definitam, Tertullianus cum „Ulpiano collatus Apologetici iv. faciet: Nonne vanissimas &c. Suscipiendis igitur liberis ea, quam dixi, „ætas Lege Papiæ præfixa fuit. Verum laxior a Severo constituta, nempe illa, quam Ulpianus ait. Et ad „nuptiarum contrahendarum ætatem tamen id Sozomenus de L. Julia & Papiæ agens lib. 1. cap. 9. errore transtulit. Νόμος, inquit, ἢ Ρωμαίων παλαιός, ἢ ἀπὸ εἰκοτὶ καὶ πέντε ἐτῶν, τοῦ ἵσαν ἀξίωσθαι κολῶν τὴν ἀγάμους καὶ τοῖς τοῖς. dicere debuit Sozomenus ἀτεκνὸς seu ἀπαίδας, non ἀγάμους. Definita itaque Lege Papiæ suscipiendis liberis ætas fuit, nempe vigesimus quintus annus in masculo, vigesimus in femina: intra quam ætatem leges Juliæ antea ne quidem matrimonium contrahi cogeant, ut superiori loco Tertullianus docet. „A qua autem ætate matrimonium Leges Juliæ contrahi, vel Papiæ liberos suscipere coegerint, dici liquido non potest. Proinde tertium quod in Tertulliani verbis dubium hæret, euidnam videlicet sit illud, quod Severum Leges Papias, quæ præmaturo liberos suscipi cogeant, exclusisse scribit, sensum hunc habet perspicuum [qui tamen vel sagacissimos hætenus fugit] Severum videlicet laxiorem ad suscipiendos liberos æta-

tem, quam Lex Papiæ fecerat, indulsisse, definivisse, reducto (ut puto) Legum Juliarum jure. Et ita quidem tria, quæ superiore Tertulliani loco non cæteris tantum, sed & Apologetici Scoliastris doctissimis, incomperta fuerunt hætenus, accipienda censeo.

<sup>c</sup> *Liberos suscipi cogunt* ] Huc respicit etiam in exhort. ad Castit. c. xii. sufficiat ad consilium viduitatis vel ista præcipua causa, importunitas liberorum. Ad quos suscipiendos legibus compelluntur homines; quia sapiens quique nunquam liberos desiderasset. & ad Uxorem lib. 1. Querenda nobis onera sunt, quæ etiam a Gentiliis profanis vitantur, quæ legibus coguntur. ubi Rhenanus, locantur ut veteri scriptura, & rectius ut puto; locabantur hæc onera respectu mercedis, quam reportabant maritaturi, & postea jure trium liberorum potiri. Ubi autem de conjugio disputat Noster, non est audiendus, & longe optimarum civitatum instituta de necessitate procreandæ sobolis præferenda. qua laude celebris inprimis Sparta, ubi juvenis quidam, cum Dercyllidæ, celeberrimo duci sed sine prole accedenti de sede sua cedere noller, acre hoc objecit: neque tu mihi eum, qui cessurus sit, sustulisti. Platonis quidem de ætate procreando idonea hoc fuit judicium, ut refert Theodoret. Mulieri congruere, inquam ego, ut a vigesimo ætatis anno civitati incipiat civis parere; viro autem, cum primum transierit summum illum apicem procurventis augmenti, ab eo ætatis articulo civitati filios procreare, ad usque quintum supra quinquagesimum annum. At non parum melior institutio majorum nostrorum, de quibus Tacitus c. xx. de morib. Germ. Sera juvenum Venus, eoque inexhausta pubertas, nec virgines festinantur. eadem juvenia, similis proceritas. pares validdique miscuntur. ac robora parentum liberi referunt, Vox autem maxime propria suscipere liberos a veteri tollenda ritu Lucret. vi. 1246.

unde puellus

Suscipere, & partu possent ditescere dulci.

<sup>d</sup> *Juliæ matrimonium contrahi* ] Lacerda & Scriver. ex Wouvv. Coll. addi volunt permittunt. perperam. sensus enim est, Legem Papiam coegisse liberos suscipere ante illud tempus, quo matrimonium & congressus nuptialis jam ante desponsatis indicabatur per Legem Juliam, adeoque illam rogasse orbitaris pœnas τῶν ἀτεκνῶν ante illud tempus, quo hæc pœnas cælibatus irrogabat τῶν ἀγάμων. quas Leges Papias ideo vanissima potuit appellare, cum præsertim Christiani jam tum finem seculi expectarent. Scilicet cum mature sponsalia fierent inter Romanos, annos aliquot indulserrat Lex Julia, antequam necessario nuptiæ & congressus fierent, cum interim desponsati fruerentur jure maritorum. At per Legem Papiam coacti fuerunt maturius dare operam liberis, cujus rei longior vacatio dabatur per Legem Juliam. Quod bene est tenendum, cum huc rursus respiciat in lib. de Monogamia c. xci. Aliud est si & apud Christum legibus Juliis agi credunt. & existimant cælibes & orbes ex testamento Dei solidum non posse capere. adde de hisce legibus Lipsium ad Tacitum Annal. 111. 25.

<sup>e</sup> *Tantæ auctoritatis senectutem* ] Cicero de Legibus l. 21. Sunt certa legum verba, Quinte, neque ita prisca, ut in veteribus ex iis sacratisque legibus: & tamen, quod plus auctoritatis habeant, paulo antiquiora, quam hic sermo est. Arnobius similiter inveteratas religiones dixit in princip. libri primi.

<sup>f</sup> *Heri* ] i. e. nuper adeo, inquit Scriverius; unde colligit Illustriss. Scaliger Septimium Tertullianum nostrum hunc suum Apologeticum post mortem Severi scripsisse. ita enim princeps ille eruditorum in notis ad Eusebii Chronicon p. 129. Apologeticum dubito an sub Severo scripserit, quum dicat: Papias leges &c. Videtur de mortuo loqui. quod verum forsitan. quamvis τὸ heri de tempore etiam non longe elapso, vivo etiamnum principe, usurpare potuit.

<sup>g</sup> *Constantissimus principum* ] Quem hoc elogio, ut arbitror, ornavit quia ille ipse est, in quo laudat in lib. ad Scapulam c. 14. hanc animi virtutem, quam Horatius in constanti sibi requirit, cum dicit

Justum & tenacem propositi virum

Non civium ardor prava jubentium ....

Mente quatit Solida.

Et elegantissimus locus est apud Ælium Lampridium, quo nullus melius hoc auctoris dictum illustrare potest. Ille de Alexandro Imperatore Mammææ filio, cui Severo cognomen fuit, ita differit: ob ingentem vigorem animi & mirandam singularemque constantiam contra militum insolentiam, Severi nomen a militibus eidem inditum est, quod illi ingentem in præsentia reverentiam, magnam apud posteros gloriam peperit, quum eo accessisset, ut de animi virtute nomen acceperit. De nostro Severo



cupum exclusit? Sed & judicatos <sup>a</sup> retro in partes secari a creditoribus leges erant: consensu tamen publico crudelitas postea <sup>b</sup> erasa est, <sup>c</sup> & in pudoris notam capitis poena conversa est. bonorum adhibita <sup>d</sup> proscriptio suffundere maluit hominis sanguinem, quam effundere. <sup>e</sup> Quot adhuc vobis repurgandæ latent leges, quas neque annorum numerus, neque conditorum dignitas commendat, sed æquitas sola? & ideo, cum iniquæ recognoscuntur, merito damnantur, <sup>f</sup> licet damnent. Quomodo iniquas dicimus? immo si nomen puniunt, etiam stultas? Si vero facta, cur <sup>g</sup> in nobis de solo nomine puniunt facta, quæ in aliis de admissio, non de nomine probanda <sup>h</sup> defendunt? <sup>i</sup> Incestus sum, cur non requirunt? infanticida; cur non extorquent? In Deos, in Cæsares aliquid committo; cur non audior, <sup>k</sup> qui habeo quo purger? Nulla Lex vetat discuti, quod prohibet admitti: quia neque iudex iuste ulciscitur, nisi cognoscat admissum esse quod non licet: neque civis fideliter

legi

Victor: Acer ingenio, ad omnia quæ intendisset in finem perseverans. Benevolentia quo inclinasset mirabili ac perpetua. ad querendum diligens, ad largiendum liberalis: in amicos inimicosque pariter vehemens. Quod vero ex Spartiano adducit Rigalt. id non tam ad laudem quam infamiam & crudelitatem Severi pertinet. ita enim locus integer: damnabantur autem plerique, cur iocati essent, alii cur tacuissent, alii cur pleraque figurate dixissent, ut esset Imperator vere nominis sui, vere Pertinax, vere Severus. Capitolinus quoque de Macrino: Nam & Severum se & Pertinacem voluerat nuncupari: quæ duo illi asperitatis nomina videbantur. At nomen, in quo alii asperitatem notarunt, ab aliis virtuti animi dari potuit.

<sup>a</sup> Retro in partes secari) Vocem retro i. e. ante, olim, ex MS. Fuld. inseruit Rigaltius. Extra crepidam nostram est, definire, an olim revera tam crudele exemplum fuerit exhibitum, an vero ipse homo venundatus & quod ex illo redibat, inter creditores fuerit dissectum. Præter nobilem JCrut, qui singulari capite de hac lege agit, videri etiam potest Salmasius de Usuris p. 544. Noster natura austerus severiori adhæsit sententiæ. Itaque hinc rursus eundem illustro & explico, cum scribit in lib. De Patientia cap. vii. Jam qui minutum sibi aliquid aut furto, aut vi, aut etiam ignavia, non constanter sustinere constituit: nescio an facile, vel ex animo, ipse rei suæ manum inferre posset in causa eleemosynæ. Quis enim ab alio secari omnino non sustinens, ipse ferrum in corpore suo ducit? Admonet me nobilis hic locus, ut ex eo illustrem id quod legitur apud Mattheum c. xxiv. 51. & Luc. xii. 46. & διχοτέμετε αὐτὸν, & τὸ μέρος αὐτοῦ μετα τοῦ ὑποκριτῶν θύσει. Ubi omnino ad corporis ex hac lege supplicium respici puto, quamvis inde ad spirituales sensum transferri posse non negem, adeoque ad hanc legem alludi; quod supplicium certe gravius, quam vel dimensum ejus diurnum minuere, ut vult Beza, eumque a reliquis separare, aut etiam flagellis cedere & dilacerare, quod habet Casaubonus ad Suetonii Aug. c. xiii. qui ibidem legem ipsam (quod & hic facit Junius) ex notissimo Gellii loco affert, sed tantum ut doceat dissectari homines jam olim fuisse in usu, non ut inde locum S. S. illustret, quem alter, ut puto, ita nondum explicuit. Servus hic perfidus apud Evangelistas quis alius, quam bonorum domini sui, quibus illum absente se præfecerat, decoctor? parer, quia absente illo ἀφ᾽ ἡμεῶν ἐσθλῶν τε & πονηρῶν μετα τοῦ μεθυστοῦ. & ex vinolentia in violentiam versus, confervos suos, qui recta monebant τῶν τε, quid inde nisi grande æs alienum domino suo contrahere potuit? Jam vero, regresso domino, vel rigidissimæ legis poenam mereri potuit ille famæ bonorumque domini sui prodigus. Si quoque hæc ad mentem solam transferri debent, cur non elegantissimo verbo διχοτέμω (ita vero scripsisse dicere non aui) usi sunt? quod formare poterant ἀδύνατον, quod notum est apud Lexicographos. Denique si quo modo ab antiquitate adjuvari possem, lubens ea quæ sequuntur ita explicarem: & τὸ μέρος αὐτοῦ μετα τοῦ ὑποκριτῶν θύσει. i. e. dissectas ejus partes [ut hodieque fit in Anglia] in illo loco suspendet, ubi facinorosorum & ex lege dissectorum hypocritarum,

<sup>h</sup> Qui Curios simulant & Bacchanalia vivunt. adeoque creditores suos ære emungunt, corpora sepeliuntur. prout servus ille apud Plautum de cruce consueto fervorum supplicio, in quo pater, avus, abavus, tritavus sepulti erant, iocabatur. certe pro rostris cæsa cervix dextraque Ciceronis pependit, ibidemque capita proscriptorum, ut & aliis in locis, proponebantur, mos ex Appiano præcipue satis notus. Scio hoc postremum tamen aliter posse accipi, sed nec hæc contemnenda videntur. ita enim de ipso Severo Noster: Sed & clarissimas fæminas & clarissimos viros Severus sciens hujus sectæ esse, non modo non læsit, verum & testimonio exornavit, & populo fuenti in os palam restitit.

<sup>b</sup> Erasa est] Quod facile poterat fieri in illis quæ ceræ

inscripta erant, ad quod genus scribendi, licet incisæ in ære aliave materia leges eradi quoque possint, allusie Auctor. Suetonius in Claudio c. xvi. Cum orantibus familiaribus dempsisset cuidam appositam notam, liturata men, inquit, exstet. ubi ridet Tranquillus stultitiam Claudii, quasi litura quoque demi possit, & non quomodo-cunque inducta sit scriptura tamen ultro litura aliqua exstet.

<sup>c</sup> Et in pudoris notam capitis poena conversa est] Totum hoc abest a MS. Lugd. Bar. nec vacat suspitione. Redolet enim nescio quid alienæ manus, in alieno opere male sedulæ.

<sup>d</sup> Proscriptio suffundere maluit b. s.] Ita MS. Fuld. & ex illo Rigalt. quam lectionem optimam sane confirmat Lugd. Bar. Legebatur antea apud Rhenan. & in pudoris notam capitis poena conversa, bonorum adhibita proscriptio-ne, suffundere maluit b. s. Pejus apud reliquos: & in pudoris notam capitis poena conversa est, bonorum adhibita proscriptio. Suffundere maluit &c. Nec illa bene apud Rigalt. distinguuntur, erasa; est in pudoris notam capitis poena conversa. Potuit melius & voluit forsitan ita: erasa est; in pudoris notam capitis poena conversa. Quoad sensum loci, Noster se ipsum explicat infra c. xxxvii. Si enim tanta vis hominum in aliquem orbis remoti sinum abruptissemus a vobis, suffundisset utique dominationem vestram tot qualiumcunque amissio civium. imo etiam & ipsa destituitur punisset. Sicut igitur in pudore vultus sanguine suffunditur, ita Plinius eleganter homines perditum pudoris vocat exsangues in præclaro suo Panegyrico. verba ejus sunt delatoribus exsanguem illam & ferream frontem.

<sup>e</sup> Quot adhuc vobis repurgandæ latent leges) Ita transposuit Rigalt. cum quo fere consentit MS. L. B. in quo repurgandæ latent leges vobis. Alii MSS. & editi, vobis repurgandæ leges latent. Herald. vos repurgandæ leges latent. Vult dicere quot adhuc sunt leges, quarum iniquitatem nondum cognoscitis, qua cognita mutabitis forsitan, nihil enim aliud legem nisi æquitas commendat. Mox vocem numerus non agnoscit MS. Fuld.

<sup>f</sup> Licet damnent. Quomodo iniquas dicimus? imo) Obscurus hujus loci sensus est, ideoque varie legi & interpretari potest. Barzæus legit licet non damnentur, cum iniquas dicimus. Rhenan. licet damnentur cum iniquas dicimus Junius licet damnent, quum modo i. d. Pam. Herald. licet damnent, cum iniquas dicimus, quasi sit sensus, licet vos damnetis sententiam nostram, cum vocamus iniquas. Sed tum scribi oportuerat damnetis, dixit enim vobis. Sed omnino ita videtur scribendum, licet, & damnemur, cum iniquas &c. qui mihi aptissimus videtur sensus. Rigalt. vero ex MSS. Put. de Bongars. edidit licet damnent. Quomodo &c. cum nota interrogandi. quam lectionem agnoscit etiam MS. Lugd. Bar. & cui proxime accedit Fuld. ubi est licet & damnentur. Quomodo &c. Sed uterque sine nota interrogationis.

<sup>g</sup> In nobis] Has voces aliz editiones non agnoscunt, probatissimas tamen imo necessarias suppeditat nobis Rigalt. & Collatio Wouvvèriana, ex quibus in sequentibus probanda etiam pro quod in vulgatis est probata edidimus.

<sup>h</sup> Defendunt] Hac voce passim utitur ultionem & poenam innuens, hoc tamen loco aliter accipiendum, defendunt in aliis probanda de admissio, non de nomine, i. e. iuste censent in accusatione illorum, qui non sunt Christiani, rapi in jus non esse satis, sed vel maxime de facto constare debere, cum vel innocentissimus criminis accusari possit. Wouvvèrius Rigalt. legunt probanda definiunt.

<sup>i</sup> Incestus sum &c.] Recte. & ita omnes fere editi & MSS. etiam Fuldenis, nisi quod describentium incuria habeat, infanticidia. Barzæus: incestum cur non requirunt? infanticidia &c. male.

<sup>k</sup> Qui habeo] Ita omnino est scribendum & expressum in MSS. L. B. & Fuld. & edit. Pameliana & La Cerda & Herald. Licet enim siquid habeo sit in Codice Vaticana.



legi obsequitur, <sup>a</sup> ignorans quale sit quod ulciscitur. Nulla lex sibi soli conscientiam justitiæ suæ debet, sed eis, a quibus <sup>b</sup> obsequium expectat. Cæterum suspecta lex est, <sup>c</sup> si probari se non vult: improba autem, si non probata <sup>d</sup> dominetur.

ticano, & adstipulatur Collatio Wouvvveriana & Rigaltius ipse & nonnullæ editiones, ineptum tamen glossema esse pluribus ostendit Gronovius Pater ad Livii lib. xxxv. c. 8. Seneca eodem modo ad Marciam c. xx. Habeo quo appellam, ibi MS. Liplii. quod appellem. quomodo hic MS. L.B. quod purger Rhen. quod purgem. non placet. Huc facit illud Alexandri apud Curtium vi. 9. dicendi prius causam debere fieri potestatem reo, nec aliter judicari passurum se. <sup>a</sup> Ignorans quale sit ] Ad Nat. i. cap. 6. Quomodo enim legem observabis, cavendo quod lege prohibetur, adempta

diligentia cavendi, per defectum agnoscendi quid observas? Pro civis edit. Barr. quis male. Mox in his, ulciscitur lex, ultimum delent Rigalt. & MS. Fuld. me approbante.

<sup>b</sup> Obsequium expectat ] Citantur hæc a Vincentio Belvacensi in Speculo Doctrinali lib. ii. cap. 61. ubi legitur obsequium præstatur.

<sup>c</sup> Si probari ] Ita Cod. Fuld. & ipse ad Nat. i. 6. Frustra itaque alii quæ probari si non vult ipsa inquiri ad justitiæ commendationem.

<sup>d</sup> Dominetur ] Tyrannice, & quasi ex arce.

C A P. V.

Inquiri in ejusmodi legum originem, & occasione Alburni, quem Æmilius in Deorum numerum referri volebat, ostendit, per illas Divinitatem hominum placito subjectam. Inde Tiberii de Christo sententiam pronunciat, senatusque refractionem: ostendit nullos, nisi Neronem, illique simillimos, Nomen Christianum afflixisse, cum contra M. Aurelius, miraculo etiam monitus, cum illo Verus, & ante illos Vespasianus, Trajanus, Hadrianus, Pius, Christianos esse passus sint. Concludit denique, illos, ut a bonis probatos, a malis afflictos, bonos non malos, ex similitudine morum, putari debere.

<sup>a</sup> UT de origine aliquid retractemus ejusmodi legum, <sup>b</sup> vetus erat decretum, ne <sup>c</sup> qui Deus <sup>d</sup> ab Imperatore consecraretur, <sup>e</sup> nisi a Senatu probatus. <sup>f</sup> Scit M. Æmilius de Deo suo Alburno. Facit & hoc ad causam nostram, quod apud vos de humano arbitratu divinitas pensatur. <sup>g</sup> Nisi homini Deus placuerit, Deus non erit, homo jam <sup>h</sup> Deo propitius esse debet. <sup>i</sup> Tiberius, ergo,

<sup>a</sup> cu-

C A P. V.

<sup>a</sup> UT de origine ] Rhen. at.

<sup>b</sup> Vetus erat decretum ] Habes legem ipsam apud Ciceronem ii. de Legib. SEPARATIM NEMO HABESSIT DEOS, NEVE NOVOS: SED NE ADVENAS, NISI PUBLICE ADSCITOS, PRIVATIM COLUNTO.

<sup>c</sup> Qui Deus ] Ita amat noster illud qui pro quis Lib. ii. ad Uxorem c. 2. ne qui fidem consecutus, putaret sibi divertendum esse ab aliena jam & extranea quodammodo fœmina. & contra quis pro qui, exhort. ad Castitat. c. vi. Propterea sylvam quis instituit & crescere sinit, ut tempore suo cœdat sylvam. Rhen. male omittit qui.

<sup>d</sup> Ab Imperatore ] Infra exemplum ponit in Tiberio, ipsum Christum in deorum numerum inferre conato.

<sup>e</sup> Nisi a Senatu probatus ] Et hanc illorum stultitiam eleganter taxat Prudentius lib. i. in Symmachum versu 223.

Vera ratus, quæcunque fiant auctore Senatu, Consulit ad simulacra fidem, dominosque putavit Ætheris. horrifico qui stant ex ordine vultu.

Illic Alcides &c. Rhen. probaretur. De auctoritate Senatus & Imperatorum postea consensu in recipiendo aliquo inter Deos consule Petrum Fabrum lib. iii. Semestrium cap. 1. Existat apud Dionem Cassium elegans locus de fanis Serapidis demolitio, quia privato consilio extructa erant. Protulimus illum ad finem cap. vi.

<sup>f</sup> Scit M. Æmilius de Deo suo Alburno ] Alioquin si sic homo huc alludens Noster i. ad Marcionem c. xviii. Deum commentabitur, quomodo Romulus Consum, & Tatiush Cloacinam, & Hostilius Pavorem, & Metellus Alburnum, & quidam ante hoc tempus Antinuum, hoc aliis licebit. Nos Marcionem nauclerum novimus, non Regem, nec Imperatorem. Eleganter vero dicit, scit, quod nos, hy vveet vvel hoe hy' er mede staat. quomodo sæpe locutum Tertullianum docuit Heraldus. Male Pam. ut M. Æmilius de suo Alburno, Junius fecit M. Æm. D. D. S. A. & Rhen. ut M. Æmilius de Deo suo Alburno fecit. Veram lectionem reliqui editi & meliores MSS. agnoscunt, vult etiam MS. L. B. in quo lego sit.

<sup>g</sup> Nisi homini Deus &c. ] Elegans illud, cui par quod habet c. xiii. Nam ut supra perstrinximus, status Dei cujusque in Senatus æstimatione pendebat. Deus non erat, quem homo consultus noluisse, & nolendo damnaisset. Copiose Laëtantius Insit. Div. i. 15. Quis enim tam demens, qui consensu, & placito innumerabilium stultorum, aperiri cælum mortuis arbitretur? aut aliquid quod ipse non habeat, dare alteri posse? apud Romanos Deus Julius, quia

hoc scelerato homini placuit Antonio: Deus Quirinus, quia hoc pastoribus visum est: cum alter germani fratris exstiterit, alter patriæ parricida: quod si Consul non fuisset Antonius. C. Cæsar pro suis in Rempublicam meritis, etiam defuncti hominis honore caruisset.

<sup>h</sup> Deo ] Delet MS. Fuld. five Collatio Modiana.

<sup>i</sup> Tiberius ] Totum hoc descripsit Eusebius & Historiæ suæ Ecclesiasticæ ii. 2. inferuit, cujus verba Græca citat Junius, prout ex Tertulliano se vertisse testatur Eusebius, qui hæc ante illa est præfatus. Interea cum per omnem jam locum &c. Inprimis vero memorabile illud, quod legimus apud Ælium Lampridium in vita Alexandri Severi, ita de illo: Christo templum facere voluit, eumque inter Deos recipere. Quod & Adrianus cogitasse fertur, qui templa in omnibus civitatibus sine simulacris jussu fieri: quæ hodie idcirco quia non habent numina, dicuntur Adriani, quæ ille ad hoc parasse dicebatur: sed prohibitus est ab iis, qui consulentes sacra, repperant omnes Christianos futuros, si id optato evenisset, & templa reliqua deferenda. Imo idem Severus, quum Christiani quendam locum, qui publicus fuerat, occupassent, contra popinarii dicerent, sibi eum deberi, rescripsit, melius esse ut quancumque illic Deus colatur, quam popinarii dedatur. Narrat idem Lampridius. Sed de Tiberio nostro operæ pretium est conferre Tanaquillum Fabrum tomo ii. Epist. xii. qui multis evincere conatur deceptum esse Tertullianum, veritatemque hujus rei elevat. Argumentis quatuor utitur, quod historia ex libro supposito sit hausta, Actis Pilati scilicet. Quod religionis curam nullam gesserit Tiberius, unde Suetonio dicitur circa Deos ac religiones negligentior: Quod Senatus Romanus sub Tiberio ad vilissimam adulationem prolapsus, ne hircere quidem contra Principem ausus fuisset. Quod ex chronologia pateat, Christianum nomen eo tempore vix notum Romæ fuisse. Quibus addo infensum potius Tiberium ut Judæo, ita & Christiano nomini fuisse, ut clare patet ex Sueton. cap. xxxvi. Externas caerimonias, Ægyptios, Judaicosque ritus compefcuit. Judæorum juventutem per speciem sacramenti in provincias gravioris cæli distribuit, reliquos gentis ejusdem, vel similia sectantes Urbe submovit, sub pana perpetuæ servitutis, nisi obtemperassent. Hic per similia sectantes nulli nisi Christiani intelligi possunt. Si vero aliquando curiosior Tiberius, privatus adhuc Rhodi agens, Diogenem, Grammaticum, disputare Sabbatis solitum, ut narrat Sueton. cap. xxxii. audire fuit avidus, huic de Christo opinioni nihil [ut quidem putabat Torrentius] conferre potest. Contrarium enim docet Suetonius. Et sane creduli nimis fuerunt & simplices principes illi Patres, qui oblata quæcunque avidè arripientes plumbeis sæpe gladiis pugnarunt.

F

a Cu-



<sup>a</sup> cuius tempore nomen Christianum in sæculum <sup>b</sup> introivit, <sup>c</sup> annuntiata sibi ex Syria palæstina, quæ illic veritatem istius divini revelarant, detulit ad Senatum <sup>d</sup> cum prærogativa suffragii sui. Senatus, quia <sup>e</sup> non in se probaverat, respuit: Cæsar <sup>f</sup> in sententia mansit, comminatus periculum accusatoribus Christianorum. Consulite commentarios vestros, illic reperietis <sup>g</sup> primum Neronem in hanc sectam <sup>h</sup> cum maxime Romæ orientem <sup>i</sup> Cæsariano gladio ferocisse. Sed <sup>k</sup> tali dedicatore damnationis nostræ etiam gloriamur. Qui enim <sup>l</sup> scit illum, intelligere potest <sup>m</sup> non nisi grande aliquod bonum a Nerone damnatum. Tentaverat & Domitianus <sup>n</sup> portio Neronis

<sup>a</sup> Cuius tempore ] Theodoret. Gr. Aff. Cur. Serm. vi. p. 96. de Apostolis ἐκείνοι μὲν γὰρ, ἐπὶ Τιβέριος Καίσαρ τοῦ σωτηρίου ἡρώου κηρυγμάτων. i. e. Illi enim Tiberio regnante salutarem prædicationem egressi sunt.

<sup>b</sup> Introivit ] Rigaltius intravit. Sueton. in Vespas. cap. iv. Vetus & constans opinio, esse in fatis, ut eo tempore Judæa profecti rerum potirentur.

<sup>c</sup> Annuntiata sibi ex Syria Palæstina, quæ veritatem illic divinitatis revelarant. ] Ita edidit Rigaltius satis concinne, partim ex ingenio partim ex MSS. quibusdam, in quibus est, annuntiata sibi ex Syria Palæstina, quæ illic veritatem istius divini revelarant. quam lectionem potius debuerat sequi, ut firmam magis & concinnam, nos certe ut tutiorem amplectimur. Dixit hoc divinum, ne quis putet voluisse istius divini sc. viri. Sensus est, Tiberius detulit, ipse suum suffragium addens, ad Senatum quæ ex Syria Palæstina sibi allata essent, ibique veritatem Numinis istius clare ostendissent. Fluctuant alii varie, dum legunt annunciatum sibi [ Scaliger annunciatum ex S. P. quod illic veritatem divinitatis revelarat. vel, annunciatum sibi ex S. P. quæ veritatem illius divinitatis revelarat. Nec deest MS. L. B. novæ operæ, dum legit annunciatum sibi ex Syria Palæstinaque, veritatem illius divinitatis revelarat. quasi velit Tiberium divinitatem Christi revelasse, adeoque honores divinos decernere ut Deo voluisse.

<sup>d</sup> Cum prærogativa suffragii sui ] Sane quam mirandum [ si verum ] in hoc principe, qui omnia ex Senatus auctoritate facere velle videretur, simulandi mirus artifex, ut passim describit Tacitus iii. & iv. Annal. cuiusque sententia in simili casu de libris Sibyllinis prævaluit. Relatum inde ad Patres a Quintiliano Tribuno plebi de libro Sibyllæ, quem Caninius Gallus Quindecimvir recipi inter ceteros ejusdem vatis, & ea de re Senatusconsultum postularat. quo per discessionem facto, misit litteras Cæsar modice Tribunum increpans, ignarum antiqui moris ob juventam. Gallo exprobrabat, quod scientiæ, cærimoniarumque vetus, incerto auctore, ante sententiam collegii, non ut assolet, lecto per magistrum estimatoque carmine, apud infrequentem Senatum egisset. vi. Annal. 12. Tertulliano adhæret. Christoph. Cellarius Dissert. xiv.

<sup>e</sup> Non in se probaverat. ] i. e. quia sententiam Senatus non expectaverat, sed ad Senatum cum prærogativa suffragii sui detulerat. Gregorius Turonensis i. Hist. xxiv. quod Senatus cum ira respuit, pro eo quod non ad eum primitus advenisset. locum integrum vide in Notis La Cerdæ. Frustra itaque ipse legunt Rhenan. in edit. i. & Scaliger & Junius & Herald. & ipse Rigaltius. moti Eusebii loco, qui ita interpretatus est, dum Tertullianum non intelligit. Omnes MSS. etiam L. B. & editiones posteriores Rhenani in se. recte.

<sup>f</sup> In sententia mansit ] Itaque nulla sub illo persecutio, sed pax ecclesiæ Aët. Ap. ix. 31.

<sup>g</sup> Primum Neronem ] Et hæc quoque ad verbum descripsit Eusebius & in Commentarios suos de Hist. Eccles. contulit, ut notavit Junius, addito insigni de Auctore nostro testimonio, qui postquam omnibus flagitiis infamem Neronem ostendit, ita orditur: His igitur omnibus deerat, ut ipse primus ex Imperatoribus Romanis etiam in ipsum Deum impietatis arma converteret, sicut Tertullianus vir scriptorum nobilissimus, refert, dicens: Consulite &c. Hieronymus in Chronico Eusebiano: Primus Nero super omnia scelera sua etiam persecutionem inter Christianos facit. Noster quoque iterum c. xv. adv. Gnosticos: Vitas Cæsarem legimus; orientem fidem Romæ primus Nero cruciavit. Inde intellige istud Orosii, qui ubi lib. vii. cap. 8. de persecutione sub Traiano facta verba fecit, addit: Veruntamen continuo Romæ aurea domus a Nerone tot privatis publicisque rebus impensis condita, repentino conflagravit incendio: ut intelligeret missa etiam ab alio persecutio in ipsis potissime monumentis, a quo primum exorta esset, atque in ipso auctore puniri. fecit vero amolendi invidiæ causa quam incensa Roma conflagrare sibi videbat.

<sup>h</sup> Cum maxime Romæ ] MS. Fuld. maxime Romæ. Rhen. & Pam. tum maxime Romæ. id est tempore Neronis. Non placet. Sensus est, non alibi magis, quam Romæ hanc sectam suos sectatores invenisse quod innuere videtur Tacitus xv. Annal. 44. Repressaque in præsens exitiabilis superstitio rursus erumpēbat, non modo per Judæam originem

ejus mali; sed per urbem etiam: quæ cuncta undique atrocitas atque pudenda confluent, celebranturque.

<sup>i</sup> Cæsariano gladio ferocisse ] Ad Scap. cap. iii. Vigilius Saturninus, qui primus hic gladium in nos egit. Sed alia lectio est in MS. L. B. scil. Cæsariano Graccho surrexisse. fuit sine dubio in antiquiore exemplari brachio. nec improbare possum.

<sup>k</sup> Tali dedicatore damnationis nostræ ] Dixit dedicatorem auctorem, institutorem primum. Ita pœnitentiam dedicavit, i. e. primus instituit lib. De Pœnit. cap. 11. & in hoc Apolog. cap. xii. in patibulo primum corpus Dei vestri dedicatur. i. e. inchoatur. Ad Septimii nostri verba respexit Sulpitius Severus, cum scribit in Historia Sacra lib. ii. Pauli deductionem Romani factam Nerone imperante: qui non dicam Regum, sed omnium hominum, & vel immanium bestiarum sordidissimus, dignus existit, qui persecutionem in Christianos primus inciperet. Et mox: Hic primus Christianum nomen tollere aggressus est: quippe semper inimica virtutibus vitia sunt, & optimi quique ab improbis quasi exprobrantes aspicuntur. Namque eo tempore divina apud Urbem religio invaluerat.

<sup>l</sup> Scit illum ] Scit i. e. novit, nemo autem illum neficire poterat tot, tantis, talibus vitiis abominabilem.

<sup>m</sup> Non nisi grande ] Qui nihil laudabat, nisi grande malum. Suetonius de eo c. xxix. Ex nonnullis comperi, persuasissimum habuisse eum, neminem pudicum, aut ultra corporis parte purum esse: verum plerumque dissimulare vitium: & calliditate obtegere: ideoque professis apud se obscenitatem, cætera quoque concessisse delicta. Imo de quo portento recens nato, ominosa vox Domitii patris excepta est, inter gratulationes amicorum negantis, quicquam ex se & Agrippina, nisi detestabile, & malo publico nasci potuisse. ut narrat ibid. cap. vi.

<sup>n</sup> Portio Neronis ] Notavit Scriberius ad oram codicis mei hæc: Vet. Edit. prænomen, hinc coniecit Fr. Junius prænomen Neronis, jocularium profecto, vide apud eum non minus joculariam expositionem V. C. Vaticanus: Tentaverat Domitianus pro nomine Neronis eandem crudelitatem. Sed quid? Homo facile cœptum repressit. Talis semper &c. Legit Wouverius aut certe mavult legere. Tentaverat Domitianus præmonitu Neronis. Ego a veteri codice non temere discedendum arbitror. Domitianus etiam Nero dictus.

— Calvo serviret Roma Neroni.

Haftenus doctiss. Scriberius, qui addit ad Notas Junii, non prænomen in Glossario, quod citat, & unde suam istam conjecturam hausit, sed prælum esse legendum. Quam sententiam de Nerone Domitiano pluribus firmat illustriss. Scaliger in doctiss. ad Eusebium notis p. 149. & 204. ex quo hæc pauca delibare placuit. Tentaverat &c. Ita, inquit, præferunt editiones vetustiores, & libri scripti. Tentavit, inquit (Tertull. sc.) persequutionem secundam & Domitianus quoque, cui cognomentum Neroni fuit a crudelitate. Nam propter crudelitatem vulgo passim vocabatur Nero Calvus, & Nero Domitianus. Juvenal.

— & Calvo serviret Roma Neroni.

Ausonius

Cæsar, quem Calvum dixit sua Roma Neronem.

Qui ante paucos annos lectionem Tertulliani mutare ausi sunt. quæ in vetustioribus editionibus exstat, & confirmatur auctoritate Scriptorum Codicum, næ ipsi manifesto ostendunt, se nihil eorum, quæ Tertullianus sentiebat, affectos fuisse. Causam adferunt, quod Eusebius verterit Διοκλητιανὸς μὲν ὡς τῆς τῆς Νέρονος ἀμνηστίας, non autem Διοκλητιανὸς ὁ ἐπὶ τὴν Νέρον. Quasi vero Tertulliani locus depravandus fuerit, quia eum non intellexit Eusebius. Hæc Dictator ille omnis litteraturæ, cujus sententiam haud probamus, licet ultima nostram opinionem, cum supra in se pro ipse retinemus, tueantur. Si cui Vaticanus Codicis vero lectio magis blanditur pro nomine N. tantum est ac si dixisset, ut fratris satis ostenderet, non male Neronis nomen, quod vulgus ipsi dabat, mereri. Ad hunc enim transit revera nomen, quod in Tito verebatur populus. Sueton. in Tito c. vii. Denique propalam alium Neronem & opinabantur & predicabant. Editio Pameliana Rigalt. La Cerda & MS. Lugd. Bat. ut Herald. præfert portio Neronis, quæ certe vox Tertulliano non est indigna nec insueta, adv. Praxean. Pater, inquit, tota substantia, Filius derivatio rotius & portio.



l' ex  
 m d  
 Co.  
 Jon-  
 m h  
 da  
 non  
 rito  
 S  
 tro-  
 rei-  
 it .  
 cob  
 no.  
 rem  
 me-  
 a inc  
 uign  
 rege-  
 lina  
 : qu  
 l in-  
 i per  
 He  
 tem-  
 im-  
 tem-  
 n se-  
 em .  
 grand  
 apert  
 et u-  
 nisme  
 pui s  
 ne de  
 panti  
 que-  
 sation  
 odus  
 r. Je  
 apud  
 nrici-  
 wdem  
 ressit.  
 r le-  
 o a  
 imi:

nū;  
flam  
uam  
illa-  
dot.  
Ita,  
vi.  
con-  
ren-  
raf-  
ja







Neronis <sup>a</sup> de crudelitate; sed <sup>b</sup> qua & homo facile <sup>c</sup> cœptum repressit, <sup>d</sup> restituit etiam quos relegaverat. Tales semper nobis <sup>e</sup> infecutores, injusti, impii, turpes, quos & ipsi damnare consuevistis, a quibus damnatos restituere soliti estis. Cæterum de tot <sup>f</sup> exinde Principibus ad hodiernum, <sup>g</sup> divinum humanumque sapientibus edite aliquem <sup>h</sup> debellatorem Christianorum. At nos <sup>e</sup> contrario edimus <sup>i</sup> protectorem, si <sup>k</sup> literæ Marci Aurelii gravissimi Imperatoris requirantur, quibus illam <sup>l</sup> Germanicam sitim, Christianorum forte militum precationibus impetrato imbri,

portio. Sic in lege v. D. de iis qui deiecerunt vel effuderunt. Petrus Danielis notæ doctrinæ, Edicti portionem pro simili edicto, eodem modo usurpatum arbitrat, nec alio modo capit illud Petronii, timuique, ne in contubernium recepissim Asculiti partem i. e. similem, quamvis ibi alii legant parem vel par. male. Itaque retinendum hic puto portio Neronis, qui quomodo id dicatur de crudelitate mox vide. De hac persecutione Sulpitius Severus lib. 11. Interjecto deinde tempore, Domitianus, Vespasiani filius, persecutus est Christianos. Orosius lib. vii. cap. vii. Idemque efferatus superbia: quæ se Deum coli vellet, persecutionem in Christianos agi secundus a Nerone imperavit. Hic enim Neroni, aut Caligulæ, aut Tiberio similior fuit, quam parenti aut fratri. ait Eutropius vii, 15. Hieronymus in Chron. Euseb. ad ann. MMCX. Secundus post Neronem Domitianus Christianos persequitur: & sub eo Apostolus Joannes in Patrum insulam relegatus Apocalypsin vidit, quam Irenæus interpretatur. Adde Inscriptionem, quæ huc forsitan pertinet, & quam confideravimus in fine capitis primi.

a De crudelitate ] Hæc vera est & germana lectio, quam confidit Noster c. xi. Quot tamen potiores viros apud inferos reliquistis: aliquem de sapientia Socratem, de justitia Aristidem, de militia Themistoclem, de sublimitate Alexandrum, de felicitate Polycratem, de eloquentia Demosthenem, & aliis locis. Haud vero frustra addidit de crudelitate, in illa enim se ostendit portionem Neronis, in reliquis viriis magis homo, ut mox subjecit. Naturam hanc eius evidenter docet in illo muscarum captandorum horario Suetonius cap. 111. qui etiam cap. x. ita de eo loquitur. Sed neque inclementiæ, neque in abstinentiæ tenore permansit: & tamen aliquanto celerius ad sævitiam descendit quam ad cupiditatem. Et cap. xi. Erat autem non solum magnæ sed & valide inopinatæque sævitie, &c.

b Qua & homo ] Hæc est optima lectio quam editi & MSS. meliores agnoscunt, etiam L. B. cum in Fuld. sit quia homo & apud Rhen. quia & homo minus sincere. Hanc enim scripturam confirmat ipse infra cap. xxx. Sciunt quis illis dedit imperium, sciunt qua homines. Petron. nam & homo sum. Vult dicere Tertullianus Domitianum, qui non infar Neronis omnem plane humanitatem exuerat, tandem mutasse sententiam.

c Cœptum ] Rhen. receptum vulgatum melius.

d Restitutis etiam quos relegaverat ] Ex Egesippo [ex quo Noster] pariter & Tertullianus repetit hæc Eusebius Hist. Eccl. 111. 20. Ad hæc Domitianus, cum neque in eis quicquam criminis inveniret, & utilitatem eorum quam maxime contemneret, abire eos libere jubet. Sed & persecutionem, quam adversum Ecclesias agitari jussit, datis rursum compescuit edictis: Hæc quidem Egesippus. Cujus verba recoquunt post Eusebium Zonaras atque Nicephorus, scribentes Domitianum καταπαύσαι διὰ προσταγμάτων τοῦ κατὰ τῆς Ἐκκλησίας διαγμῶν. i. e. edicto edito Ecclesiæ persecutionem repressisse. Inter hos relegatos quoque Eusebius & ex illo Hieronymus narrant Flaviam Domitillam Flavii Clementis Consulis ex sorore neptem in insulam Pontiam relegatam, quia se Christianam testata sit. ad annum MMCX. de quo Flavio Clemente & ipso a Christi sacris haud alieno, patrueli vero Imperatores nos plura ad c. XL. 11. At Nervæ rectius tribuit Orosius lib. vii. cap. 7. Hic primo edicto suo cunctos exules revocavit. Unde & Johannes Apostolus hac generali indulgentia liberatus Ephesum rediit. Et Xiphilinus in Nervæ δὲ Νερῶος τοῦτε κρινόμενος ἐπὶ ἀσεβείᾳ ἀπῆκε, & τὸς πενήτους κατήγαγε. i. e. Nervæ eos, qui rei facti erant impietatis (intelligit Christianos, ut supra ex Dione alicubi notamus] absoluit, exulesque restituit. Cum itaque constet non Domitianum, sævum illum & sanguinarium, sed mitissimum senem Nervam Coccejum revocasse relegatas, non immerito summus Scaliger in N. ad Euseb. p. 205. Tertulliani hoc σφετέρῃ μνημονικῶν notat, aut illorum quos sequitur. a qua culpa doctissimum Patrem liberabis, si cum Codice Vaticano totum hoc expungas. Si vero mihi aliquid deferendum, scripsit potius auctor restituitis non restitutis, quod sequentia confirmant a quibus damnatos restituere soliti estis. Ut ita dicat Domitianum non ad finem usque æque acriter Christianos esse persequentum, imo Pop. Rom. postea reditum exulibus indulgisse. Res certe clara esset, si ita in MSS. extaret, sed Nervæ bonus facile cœptum repressit, restitutis etiam quos relegaverat. Ille certe laudatissimus princeps fuit, qui cuncta

in melius mutavit, placidus & mitissimus appellatus a Martiale lib. viii. ep. 70.

Quanta quies placidi, tanta est facundia Nervæ, & xii, 6.

Contigit Ausoniæ procerum mitissimus aula Nervæ, licet toto nunc Helicone frui.

Expresse bonus Nervæ dicitur Symmacho x, 13. Ad quæ felicia tempora aspirat mente idem poeta, dum in casu columbæ quæ delapsa erat in sinum Aretullæ inter alia hæc ludit lib. viii, 32.

Si meliora piæ fas est sperare sorori, Et dominum mundi flectere vota valent.

Hæc a Sardois tibi forsitan exsulis oris, Fratre reversuro, nuntia venit avis.

e Infecutores ] V. C. Vatican. persecutores. mox pro consuectis alii consuevistis.

f Exinde ] Qui Domitiano successerunt in imperio. mox Pamel. Edit. usque ad hodiernum.

g Divinum humanumque sapientibus ] Summa laus. quam Josepho quoque Jacobi Patriarchæ filio ausus est tribuere Trogius Pompejus, nobilissimus scriptor, si ejus sunt verba, quæ leguntur apud Justinum, xxxvi. 2. Nam & prodigiorum sagacissimus erat, & somniorum primus intelligentiam condidit, nihilque divini juris humanique ei incognitum videbatur.

h Debellatorem ] Ex opposito protectorem ostendit quid per debellatorem intelligi velit, non scil. extinctorem, sed aggressorem, persecutorem. Eodem vero ordine hos a Tertulliano nominatos Imperatores collocat Theodoretus, nisi quod contrario sensu hos omnes persecutores Ecclesiæ vocet, quam tamen debellare & extinguere nequiverint. Convenient autem, si dicas id, quod res est, teste quidem omnes, non vero aperta vi, ut Nero, ut Domitianus, fuisse grassatos. is itaque p. 126. Τῶν δὲ ἀνείων τε & τῆλων &c. i. e. At leges quas nostri pisces & publicani, quasque sutor tentoriorum tulerunt ac promulgarunt, non Cæsar, non Claudius dissolvere potuerunt, nec qui eis successit Nero. hic enim tametsi duos optimos leges suas immanitate prostraverit; Petrum namque ac Paulum interfici jussit; at certe, quas illi promulgarunt leges, minime sustulit. Non denique Vespasianus, non Titus, non Domitianus; quamquam multis ac variis machinationibus eas oppugnare contenderit, multos enim de medio sustulit, qui se legibus illis addixerant, omne tormentorum genus contra eos intendens. Trajanus insuper atque Hadrianus, magno se apparatu contra eas leges instruxerunt. Ac Trajanus quidem Persarum potentatum dissolvit. Armeniosque Romanorum freno subjecit; Scythicas præterea nationes compulsi sceptris suis parere: piscatorum tamen nostrique sutoris leges abolere non potuit. Adrianus vero, urbem Judæorum, a quibus crucifixus est Christus, totam diruit & evertit: at eos, qui in Christum crediderunt, abducere a Christi servitute non potuit.

i Protectorem ] Hic punctum ponit Edit. Barræi & forsitan MS. Fuld. idoneo etiam sensu.

k Litteræ M. Aurelii ] Hieronymus ad ann. Christianæ æræ CLXXIV. Imperator Antoninus multis adversum se nascentibus bellis sæpe ipse intererat, sæpe duces nobilissimos destinebat, in quibus semel Pertinaci, & exercitui, qui cum eo in Quadorum regione pugnabat, siti oppresso, pluvia divinitus missa est: quum e contrario Germanos & Sarmatas fulmina persequerentur, & plurimos eorum interficerent. Extant litteræ M. Aurelii gravissimi Imperatoris, quibus illam Germanicam sitim Christianorum forte militum precationibus impetrato imbri discussam testatur. Ad quem locum omnino videndus Scaliger, & judicium ejus de suppositis quæ hujus Imperatoris nomine ad finem Apologetici Justinii circumferuntur. p. 222. & 223. qui & hunc Orosii locum adducit: Extare etiam nunc apud plerosque litteræ Imperatoris Antonini, ubi invocatione nominis Christi, per milites Christianos & sitim illam depulsam, & collatam fatetur fuisse victoriam.

l Germanicam sitim ] Inimicum exercitui malum, quod tamen sæpe contingit, Curtius non uno loco, Lucanus lib. ix. de exercitu Catonis in desertis Libiæ, apud quem Afranius & Petrejus in Hispania ob idem infortunium castra tradere victori Cæsari coacti sunt, ut latius poeta exequitur lib. iv. Germanicæ hujus sitis, cum Marcus adversus Marcomannos copias duceret: meminit rursus Auctor in lib. ad Scapulam c. iv. Marcus quoque

Aure-



bri, discussam contestatur. Qui sicut <sup>a</sup> non palam ab ejusmodi hominibus poenam dimovit, ita alio modo palam <sup>b</sup> dispersit, <sup>c</sup> adjecta etiam accusatoribus damnatione, & quidem tetriore. Quales ergo leges istæ, quas adversus nos soli <sup>d</sup> exsequuntur impii, injusti, turpes, vani, dementes: quas <sup>e</sup> Trajanus ex parte frustratus est, <sup>f</sup> vetando inquiri Christianos: quas <sup>g</sup> nullus Hadrianus, quanquam <sup>h</sup> curiosum omnium explorator; nullus Vespasianus, quamquam <sup>i</sup> Judæorum debellator; nullus Pius, <sup>k</sup> nullus Verus <sup>l</sup> impressit. <sup>m</sup> Facilius utique <sup>n</sup> pessimi ob optimis quibusque ut ab æmulis, <sup>o</sup> quam a suis sociis eradicandi judicarentur.

CAP.

*Aurelius in Germanica expeditione Christianorum militum orationibus ad Deum factis, imbres in siti illa impetravit. Quomodo non geniculationibus & jejunationibus nostris etiam siccitates sunt depulse; Tunc & populus adclamant Deo Deorum, & qui solus potens, in Jovis nomine Deo nostro testimonium reddidit. Invidentes tamen gloriæ Christianorum Gentiles, ab illis hoc decus amolari conati sunt. Itaque moribus sanctis Aurelii ipsius tribuit in vita ejus Capitolinus: Fulmen de cælo precibus suis contra hostium machinamentum extorsit, suis pluvia impetrata, quum siti laborarent. Huc pertinet Jupiter ille Pluvius, cujus iconem ex Columna Antoniana dedimus & de quo propediem singularem Dissertationem prælo subjiciemus, quam confer, si placet.*

<sup>a</sup> Non palam) Marcus Aurelius & conscientie suæ satisfacere & legibus nihil detrahare voluit. Itaque ne accusarentur facile, crucem delatoribus constituit, cum tamen accusatos & convictos, fidemque abnuere recusantes per leges mors certa maneret. Pessime itaque <sup>o</sup> non sustulerunt nonnulli, ut Rhen. Huic rei valde affine est, quod occurrit in libro Esther. cap. viii. 8. ii. in perditissimo Judæorum statu & felici exitu periculi, ut & Daniel. 111, 29.

<sup>b</sup> Dispersit) Id est frustratus est, annihilavit, in ventos disiecit.

<sup>c</sup> Adjecta etiam) Extat hujus Imperatoris, rescriptum ad Asianos apud Euseb. in lib. iv. Hist. Eccl. cap. 13. quod quoniam longiusculum, inde petant studiosi, in fine hæc habentur: *Quod si quis persistit hujusmodi hominibus absque ullo crimine movere negotia, ille quidem qui delatus pro hoc nomine fuerit, absolvatur, etiamsi probeatur id esse quod ei obicitur, Christianus. Is autem qui crimen obtendit, reus poenæ ipsius, quam objecit, existat.* adde epistolam Adriani, quæ mox representabitur. In illo Rescripto vero Aurelii falso ponitur absolutio Christiani. Ille enim non absolvebatur, si constanter fidem defendere, sed necabatur, ut patet exemplo Apollonii apud eundem Eusebium Hist. Eccl. v. 21. & videre est apud Heraldum, at non facile accusabatur, metuente delatore certissimam poenam. Sed in istis Rescriptis multa fraus dominatur. Itaque, ut Plinii utar verbis ex insigni illo Panegyrico Trajano dicto: *At tu, Cesar, quam pulchrum spectaculum nobis exhibuisti, cum contigit desuper intueri delatorum supina ora retortasque cervices. Agnoscebamus & fruebamur, cum velut piacularis publicæ sollicitudinis victimæ, supra sanguinem noxiorum ad lenta supplicia gravioresque poenas ducerentur &c.* Verius hic princeps quam apud Sueton. in Cal. cap. xvi. perditus ille negavit se delatoribus aures habere. Nam ut pulcre apud eundem Domitianus, sed nondum efferatus cap. ix. Princeps, qui delatore non castigat, irritat. De quibus verè affirmat Tacitus esse genus hominum publico exitio reperiunt, & poenis quidem nunquam satis coercitum. Anthol. iv. 30.

<sup>d</sup> Exsequuntur impii, injusti) Ita Rig. ex Fuld. seu optima Collatione Modiana, alii habent exercent. Bartræus truces L. B. vani non agnoscit. pro vani. Rh. varii.

<sup>e</sup> Trajanus ex parte) Nam in principio acris sub eo principe fuit persecutio, in qua Simonem filium Clæopæ & Ignatium Antiochenæ Ecclesiæ episcopum periisse narrat Hieronymus ad ann. cvii. Dicit etiam ex parte, quia non palam ab ejusmodi hominibus poenam dimovit. ut in hoc de Aurelio dixit.

<sup>f</sup> Vetando inquiri) Respicit rescriptum ad Plinium: *conquirendi non sunt, & ipse supra c. 11. negat inquirendos, ut innocentes.*

<sup>g</sup> Nullus Hadrianus) Hunc post Vespasianum collocat Modiana Collatio, approbante Junio. Non vero sunt disvellendi, qui ab antiquitate, ut insigne bonorum par, semper fuerunt conjuncti. Gregorius Nazianzenus invidia secunda in Julianum ait, illum Trajanos illos & Hadrianos sibi proposuisse, quorum pariter & cautio in periculis vitandis & animi magnitudo in contemnendis admirationi esse solebat. *πρὸς τὴν, inquit, βλάβην ἐκείνης, & τὴν Ἀδριανῶν. ὡς ἂν ἦτον τῆς ἀνδρείας, τὸ ἀσφαλὲς ἐλευσέσθαι.* Et ita passim junguntur. Metius Falconius Nicomachus in oratione ad Tacitum, Imperatorem electum: *Imitare Nervas, Trajanos, Adrianos,* apud Flavium Vopiscum in vita Tacit. de quo & in Floriani vita de Probo: *vir Aureliano, Trajano, Adriano, Anto-*

*ninis, Alexandro, Claudioque preferendus.* Imo si Lampidius fides a sacris Christi non omnino abhorretur Adrianus; ut alibi in hoc Commentario ostendimus, qui & idem cum optimis principibus, ut Noster, conjungitur in Helio-gabalo: *compensationem sibi lector diligenter faciet, quæ legere Augustum, Vespasianum, Titum, Trajanum, Adrianum, Pium, Marcum, contra hos prodigiosos tyrannos, rursusque Flavius Vopiscus inter acclamationes a Senatu Tacito datas & hanc numerat: Et Trajanus ad imperium senex venit: & Adrianus ad imperium senex venit: & Antoninus ad imperium senex venit.* Senus Aurelius Victor denique in Coccejo Nerva: *Quid enim Nerva prudentius aut moderatius? quid Trajano devotius? quid præstantius Adriano?* Quod quidem & famæ litterarissimi principis vellicata a nonnullis, & lectiori Tertulliani veræ fuit dandum.

<sup>h</sup> Curiosum omnium explorator) Quale scilicet in Bruto quoque laudat Appianus in extremo l. vi. O. *Καὶ οὗτος &c. Cassius quidem in unum bellum intentus, sicut gladiator in adversarium, nihil spectabat: Brutus vero, ubicunque erat, visendum remum & vulnere di fuit cupidus, quippe qui & Philosophum liberaliter attigerat.* Quæ certe curiositas Adriani observatur ad Epiphanius, in libello de Mensuris & Ponderibus, qui ubi de itineribus ejus in Syriam, Phœnicem & Palæstinam agit, illum *ἀνδρὰ Φιλοσόφου* vocat. Hac voce utitur Auctor rursus lib. de Testim. Animæ. cap. 1. Nonnulli, quibus de pristina litteratura & curiositatis labor & memorie tenuis perseveravit. Glossæ MSS. quibus usus Bartholæus Adreli. xix. 1. Curiosus, Facilis, dicens, faciens, docilis, notus. quæ cuncta Adrianus. Si vero talis Adrianus, exploratam quoque habuit Christianorum religionem, quam non persequendo tacitus collaudavit. Imo si fides Oratio, aliisque lib. vii, 13. per Quadratum discipulum Apostolorum & Aristidem Atheniensem, virum fide sapientiaque plenum; & per Granium legatum (de quo supra) libris de Christiana religione compositis instructus atque eruditus, præcepit per epistolam, ad Minucium Fundanum Procuratorem Asiæ datam, ut nemini liceret Christianos sine obsequio criminis aut probatione damnare.

<sup>i</sup> Judæorum debellator) Unde origo & incrementum sectæ hujus infra ad Judæos c. viii. Vespasianus anno primo imperii sui debellavit Judæos. Res nota. Addit, quia cum Judæis confundebantur Christiani.

<sup>k</sup> Nullus vero) Ita MSS. plures. Rig. Herald. Rhen. Jun. Pessime Severus apud Pam. Nero in MS. L. B. Ille enim est, qui ut auctuarium his principibus jungitur, sub Marco, ut Teucer sub scuto Ajacis latens. Hunc ita superioribus etiam Theodoret. connectit: *Καὶ Ἀντωνίνος &c. i. e. Antoninus quoque, qui Hadriano successit, quique ex eo genitus est Verus, quamplurima tropæa devotis barbaris excitarunt, libertatemque adamantibus populis, jugum Romanæ ditionis imposuerunt: neque tamen eos, qui lubentes Christi jugum ferebant, aut viâ successione impulerunt missum facere, quem tantopere diligebant; cum tamen illos & minitendo terrent, & irrogatis suppliciis cruciarent.* Quibus apud eundem pariter jungitur pag. 96. Extat vero hujus Lucii Veri apothecis spectabilis in insigni farda, Daelyiothezæ Gorlæanz tom. 11. num. 464.

<sup>l</sup> Impressit) A re militari desumptum. ubi impressum facere dicuntur cohortes, cum in hostium aciem procurant, eamque turbant. loci apud historicos, & præcipue Cæsarem, sunt obvii.

<sup>m</sup> Facilius utique) Rectius ita Rigalt. & Herald. quam, ut alii substituunt, itaque.

<sup>n</sup> Pessimi ab optimis) Recte. Si enim mali Christiani, eradicassent eos optimi illi principes juxta illud sapientissimi regis Proverb. xx. 26. Impii, truces &c. ut sui similes conservassent. At contra factum videmus, unde facilis conclusio. Recte Epicurus apud Laertium lib. x. *Εὐδὲν αἱ μέγιστα βλάβαι &c. i. e. Hinc detrimenta maxima pessimis quibusque a Diis inferuntur, & commoda item probis.* Nam virtutibus per omnia delectati similes amplectuntur, ac omne quod hujusmodi non est, alienum existimantes.

<sup>o</sup> Quam a suis sociis) Quippe semper inimica virtutibus vitia sunt, & optimi quique ab improbis, quasi exprobrantes aspiciuntur. ut ait Sulpit. Sev. Hist. Eccl. lib. 1.

CAP.



Quin ipsos illos legum & antiqui crepatores quam longissime a paternis institutis describisse, ostendit. Utpote prodigos, sumtuosos, voluptuarios, immodestos, superbos, vinosos, conjugii otores factos: qui nec in ipsis religionibus veterum decreta servarint, sed peregrinas religiones Romam advexerint, damnatasque restituerint: qui in omnibus novitati studentes, magis quam ipse Christiani, Deos suos neglexerint; quod ultimum cum latius alibi sit exsequutus, in fine se parat ad diluendas occultorum facinorum objectiones falsas.

**N**unc religiosissimi legum & paternorum institutorum <sup>b</sup> protectores & cultores respondeant velim de sua fide, & honore, & obsequio erga majorum consulta, si a nullo desciverunt? si in nullo <sup>c</sup> exorbitaverunt? si non necessaria, & aptissima quæque disciplinæ oblitteraverunt? <sup>d</sup> quonam illæ leges abierunt, sumptum & ambitionem comprimentes? Quæ centum æra non amplius in cœnam subscribi jubebant, nec amplius quam <sup>e</sup> unam inferri gallinam, & eam <sup>f</sup> non saginatam; quæ Patricium, quod decem pondo argenti habuisset, pro magno titulo ambitioni Senatu <sup>g</sup> summovebant; quæ <sup>h</sup> theatra stuprandis moribus orientia

C A P. VI.

**N**unc religiosissimi ] Postquam leges ipsas ostendit pro utilitate & commodo publico corrigi, mutari, deleri, pergit, ut doceat, eas ipsas, quæ laudandæ sint, male passim observari, adeoque illos ipsos contra illas leges, quas tantopere crepent, peccare. Illud religiosissimi ironice pronunciandum est, quomodo cap. ix. religiosissimam urbem Encadarum vocat Romam.

<sup>b</sup> Protectores, & cultores ] Non tantum tutores legum, ut vocavit cap. iv. sed & gloriantes se illis legibus, quas aliis imperant, obsequi. Nonnulli ut MS. Fuld. legunt ultores, & in MS. L. B. est ut ultores. quod dicit exsecutores poenarum quas lex minatur. Ita ipsa lex ulcisci dicitur, id est punire. nesciens quid sit quod ulciscitur lex, atque ita videre maleficum & ultore oculo observare. Publius Syrus versu 348.

Lex videt iratum, iratus legem non videt.

<sup>c</sup> Exorbitaverunt ] Commodum occurrit mihi, quod est in Plauti Trinummo iv. 3. 30.

Mores leges perduxerunt jam in potestatem suam, Magis qui sunt obnoxiofi quam parentes liberis.

Eæ misere etiam ad parietem sunt fixæ clavibus ferreis, Ubi males mores affigi nimio fuerat æquius.

Qui idem nimis lepide calidæ comparat, mox frigidæ, Curcul. iv. 11. 25.

Quasi aquam ferventem frigidam esse, ita vos putatis leges.

Sensus est, leges cum primum feruntur, ut ferventem aquam timeri, post ut eandem aquam frigere, & absque noxa transgredi. Exorbitaverunt vero, id est a recta via deflexerunt. Ita rursus cap. ix. per quod exorbitare eos vultis. & cap. xvi. exorbitantes & ipsi Judaico more. & libro de Pallio cap. v. si quid exorbitavit, reformato. & passim. Fuit scilicet tempus, quo Florus diceret lib. 11. cap. 19. Hactenus Populus Romanus pulcher, egregius, pius, sanctus, atque magnificus, Rhen. exorbitavit.

<sup>d</sup> Quonam ] MS. L. B. quoniam. male.

<sup>e</sup> Unam inferri gallinam ] Cum postea nec phœnicopteris sua raritas, nec psittacis imitatrix ars verba nostra conariter, nec pavoni sua pulchritudo quidquam profuerit. Quid mirum itaque, si veteribus & sanctis viris indigna Romano imperio visa est Metelli luxuria? quam taxat Sallust. apud Macrob. 11. Sermon. 9. epula vero exquisitissima; neque per omnem modo provinciam, sed trans maria ex Mauritania volucrum. & ferarum incognita antea plura genera. Ubi & pontificis vetus cœna vituperatur, recenseturque inter multa gulæ irritamenta gallina altilis. Videndus Suetonius de ingluvie Cæsarum quorundam. Martialis etiam lib. xiii. Epigr. 70.

Miravis quoties gemmantes explicat alas.

Et potes hunc sævo traderet dure coquo.

Et Publius Syrus in magnificis illis apud Petronium verbis:

Tuo palato clausus pavo pascitur,

Plumato amictus auro Babylonico.

Gallina tibi Numidica, tibi gallus spado.

Ciconia etiam grata, peregrina, hospita,

Pietati cultrix, gracilipes, crotalis tria,

Avis exul biemis ritulus tepidi temporis,

Nequitie nidum in cacabo fecit tuo.

<sup>f</sup> Non saginatam ] Cujus gulæ primus artifex Aufidius

Lurco. Noster de Pallio cap. v. qua Aufidius Lurco primus sagina corpora vitavit, & coactis alimentis in adulterinum provexit saporem. Itaque Martialis lib. xiii. ep. 62.

Pascitur & dulci facilis gallina farina, Pascitur & tenebris. Ingeniosa gula est.

Docent rem Varro & Collumella. Joannes etiam Sarisberiensis in Policratico, sive de Nugis Curialium, Varonis ista considerans, de temporum suorum incontinentia addit: Nihil autem eorum luxus jam habet notam, sed est civilitatis insigne, quicquid incentivum est gulæ. Dicitur vero Cajus Annius Fannius Romæ lege prohibuisse. Temporibus vero Cæsarum pro munere habitum est. unde Vetus Inscriptio Romæ in Via Appia, quam produxit Reinesius p. 554.

CINNAMVS

TI. CÆSARIS

AVIVM FARTOR

C. SVLPICIO NYMPHALI

FILIO FECIT.

Et apud Gruterum DLXXX. 15. cognoscitur Antigonus Drusi Cæsaris AVIVM FARTOR. Imo ad privatos hunc luxum transiisse docemur ibidem apud Reinesium xxxiii. 11. ubi L. Vavi Ambibuli memoratur AVIARIVS ALTI-LIARIVS.

<sup>g</sup> Summovebant ] Fuld. MS. submoverunt.

<sup>h</sup> Theatra stuprandis moribus orientia ] Unde consistorium impudiciæ vocat lib. de Spectac. cap. xvi. & cap. x. sacrarium Veneris. In quæ spurca, sæva, vilia voluptatis genera acriter declamarunt scriptores Christiani. Salvianus: In theatris nihil bonum reatu vacat, quia & concupiscentiis animus & auditu aures, & aspectu oculi polluntur. Cyprianus Ep. 11. Ad Donatum: Deinde morum quanta labes? quæ probrorum fomenta? quæ alimenta vitiorum? histriionis gestibus inquinari. Joannes Chrysostomus in Cap. Matthæi x. Hom. xxxix. Malefici autem nonne a theatralibus ludis multi constituuntur? Nam ut universum populum ad hæc possint inflammare, ut tripudiantes suas consequantur voluptates, ut modestas mulieres meretricibus commixtas corrumpant, ad tantum maleficii genus perveniunt, ut nec ab ossibus quidem mortuorum abstineant. Quid dicam, quod ad diabolicas has sodalitates innumeras multi consumunt pecunias? quid de lascivia; quid de aliis malis? Animadvertis te illum esse, qui universam vitam hominum evertis, cum ad hæc cæteros trabis, non me qui hujuscemodi omnes ludos omitte-  
tendos censeo. Revera enim pestis hæc & interius bene moratæ Reipublicæ. ut bene notat Zosimus in Theodosio: tantum, inquit, complures in urbe mimi ridiculorum, & quidquid ad obscenitatem & flagitiosam dissolutamque muscam pertinet, ac tantum ad corruptelam præcipitavit, ideo in Repub. quod essent, qui horum demeritiam imitarentur. Facinus enim illos, quos inquinat, æquat. & parem noxam contrahunt aures & lingue secundum Lactantium. scilicet ut definit Apulejus lib. ult. Miles. Quod facere vetitum est, idem & adspicere vetitum est. Peccare videlicet & peccato favere perinde est. Ideo Noster Tertull. qui in lib. de Spect. eodem facinore obstrictum spectatorem cum actore dicit, ita de carcere loquitur in lib. Ad Martyr. cap. 11. Non vider alienos Deos, non imaginibus eorum incurris, non solennes Nationum diei ipsa commixtione participas, non nidoribus spurcis verberaris, non clamoribus spectaculorum, atrocitate,



tia<sup>a</sup> statim destruebant; quæ<sup>b</sup> dignitatum, & honestorum natalium insignia non temere nec impune usurpari sinebant? Video enim &<sup>c</sup> centenarias cœnas a centenis jam festeriis dicendas, &<sup>d</sup> in lances (parum est si Senatorum, & non<sup>e</sup> Libertinorum<sup>f</sup> vel adhuc flagra rumpentium) argentaria<sup>g</sup> metalla producta. Video & theatra, nec<sup>h</sup> singula satis esse, <sup>i</sup> nec nuda. <sup>k</sup> Nam ne vel hyeme voluptas impudica frigeret, primi Lacedæmonii<sup>l</sup> odium penulæ ludis excogitaverunt. Video & inter matronas atque prostibulas nullum de habitu discrimen relictum. Circa fœminas quidem etiam illa majorum instituta ceciderunt, quæ modestiæ, quæ sobrietati patrocinebantur, cum<sup>m</sup> aurum nulla norat præter unico digito, quem sponsus oppignerasset pronubo annulo; cum mulieres usque adeo

tate; vel furore, vel impudicitia celebrantium caderis: non in loca libidinum publicarum oculi tui impingunt: vacas a scandalis, a tentationibus, a recordationibus malis. Quæ ipsa ante oculos habuit Chrysost. cum dixit Hom. LXII. ad Pop. Antioch. In theatro autem omnia contraria, risus, ineptitudo, diabolicus fastus, effusio temporis impendium, & superflua dierum consumptio, male cupiditatis inductio, adulterii meditatio, fornicationis gymnasium, intemperantiæ scola, turpitudinis exhortatio, risus materia, inonestatis exempla.

<sup>a</sup> Statim destruebant ) Tertull. de Spect. cap. x. Hoc denique modo id genus operis in seculo evasit. Nam sæpe censores renaissance cum maxime theatra destruebant, moribus consulentes, quorum scilicet periculum ingens de lascivia providebant; ut jam hinc Ethnicis in testimonium cedat sententia ipsorum nobiscum faciens, & nobis in exaggerationem disciplinæ etiam humanæ prerogativa. Itaque Pompejus Magnus, solo theatro suo minor, cum illam arcem omnium turpitudinum exstruxisset, veritus quandoque memoriæ suæ censoriam animadversionem, Veneris ædem superposuit, & ad dedicationem edicto populum vocans, non theatrum, sed Veneris templum nuncupavit, cui subjecimus, inquit, gradus spectaculorum: ita damnatum & damnandum opus templi titulo prætexuit, & disciplinam superstitione delusit. Et Augustinus de Civ. Dei 11, 13. laudans veterem Romam, addit: Illas theatrales artes diu virtus Romana non noverat, quæ etsi ad oblectamentum voluptatis humanæ quærentur, & vitio morum irreperant humanorum, dii sibi eas exhiberi petiverunt. Quid igitur fecerunt Christiani? Audi Joannem Chrysostomum in cap. Matth. x. Hom. 39. Diruemus igitur omnium loca ludorum? inquit Utinam jam diruta essent, quamvis, quantum ad nos attinet, jam pridem desolata jacent. Nihil tamen facere horum vos jubeo, quippe cum ædificiorum magnificentia permanere possit, & ludi & tripudia omnino cessare: quod majori vobis laudi erit, quam si cuncta funditus everteretis.

<sup>b</sup> Dignitatum & honestorum natalium insignia ) Quælia erant variz Recenset quædam Suetonius in Calig. cap. xxxv. Vetera familiarum insignia nobilissimo cuique ademit, Torquato torquem, Cincinnato crinem, Cn. Pompejo, stirpis antiquæ, Magni cognomen. Addamus locum Lampridii, qui hoc illustrat. Is de Alexandro Severo ita scribit: In animo habuit omnibus officiis genus vestium proprium dare, & omnibus dignitatibus, ut a vestitu dignoscerentur: & omnibus servis, ut in populo possent agnosci, nequis seditiosus esset, simul ne servi ingenuis miscerentur. Sed hoc Ulpiano Pauloque displicuit, dicentibus, plurimum rixarum fore.

<sup>c</sup> Centenarias cœnas ] Sumtuosissimas, ut in quibus tot festertia quam olim æra consumebantur. Ita vero in lib. De Corona Militis rosas centum folia habentes vocat centenarias cap. xiv. centenariis quoque rosis ex hortu Mide lectis. ita in lib. de Pallio centenarium pondus. Adde Salm. de Fœn. Trapez. p. 641.

<sup>d</sup> In lances ) Cujus luxuriæ meminit cap. v. de Pallio, item quas lances centenarii ponderis nulla molitur! & de Anima cap. xxxiii. quod lancibus splendidissimis Sullanis offertur. Imo Maximini Imperatoris temporibus celebratissimam istiusmodi lancem adhuc superfluisse docet Trebellius Pollio in familia Censorinorum vel Pisonum, ubi de Calphurnia Titi tyranni uxore agit: Hæc uniones Cleopatranas habuisse perhibetur: hæc lancem centum librarum argenti, cujus plerique poetæ meminerunt, in qua majorum ejus expressa ostenditur historia. Sed maxime tangit animum juvenalis acre ingenium, graphice describentis lancem vel patinam potius Domitiani, ingentis rhombi capacem. Is Sat. iv. 130.

Quidnam igitur censes? conciditur? Absit ab illo Dedecus hoc, Montanus ait. Teste alta paretur, Quæ tenui muro spatiosum colligat orbem. Debetur magnus patinæ subitusque Prometheus. Argillam atque rotam citius properate: sed ex hoc Tempore jam, Cæsar, figuli tuæ castra sequantur. Hic est rhombus ille, ad quem alludit Martialis lib. xiii, ep. 81.

Quamvis lata gerat patella rhombum

Rhombus latior est tamen patella.

<sup>e</sup> Libertinorum ) Inter quos excelluerunt Pompeiani & Claudiani. De Pallio cap. v. Vereor sane ne parva sit iste trutina, cum Drusillanus, equidem servus Claudii, quinquenariam promulsidem edificat, supra scriptis fortasse mensis necessariam, cui si officina extructa est, debuit & triclinium. Rhen. legit parum est enim. addito enim.

<sup>f</sup> Vel adhuc flagra rumpentium ] Nuperam admodum servitutem significat, in quorum tergis vestigia recentia essent disruptorum in cædendo flagellorum. Quos lepide besternos Quirites vocat Persius Sat. 111, 106.

At illum

Hesterni capite induto subiere Quirites.

Ubi vetus Scoliastes: Hesterni: a defuncto pridie manumissi, liberti & cives Romani facti. Quia vero hic cibus fere atque potus erat miserrimæ conditionis hominibus, inde servi dicti plagipatide & flagitribe Plauto Mostell. 11, 9. & Pseud. 1, 11, 5. Idem apud Juvenalem Sat. vi. versu 378.

hic frangit ferulas, rubet ille flagello.

De mulieribus quoque servorum amore captis Chrysis ancilla Circes ad Eumolpum apud Perronium: Viderint matrone, quæ flagellorum vestigia osculantur. Sed imprimis luculentus est locus apud Eunapium in vita Edepii, ubi irridet anxiam illam veterum Christianorum curam in Sanctorum mortuorum reliquiis sibi conquirendis pag. 65. Ii namque, inquit, condita & salita eorum capita, qui ob scelorum multitudinem a iudicibus extremo supplicio fuerant affecti, pro Divis ostendebant: iis genua submittebant, eos in Deorum numerum receptabant, ad illorum sepulcra pulvere sordibusque conspurcati: in his nonnulli martyres, diaconi alii, & legati arbitrique precum apud Deos nominabantur, ἀνδράποδα δεδουλευότα κακῶς, & καὶ ἐκ τῆς καταδεδωκυμένης καὶ τῆς τῶν μοχθηρίας ἀπειθείας ἐν τοῖς εἰδώλοις φέρονται. ἀλλ' ὅμως ἡ γὰρ φέρει τῶν τῶν Θεῶν. i. e. cum fuerint servitia infida & flagris pessime subacta, & quæ cicatrices scelorum ac nequitie vestigia corporibus circumferrent: ejusmodi tamen Deos fert tellus.

<sup>g</sup> Metalla producta ] Eleganter dictum. Vult significare ingentem argenti massam, non fusili arte, sed tundendo malleis in tantam magnitudinem & latitudinem extensis qualis illa Drusillani, cui ædificandæ omnes argenti fabrorum officinæ angustæ cum essent nimis, nova officina monstrosæ luxuriæ fuit extruenda. Utitur vero verbo maxime proprio in metallis producere. Virg. vi. Æneid. vers. 847. dicit excudere.

Excudent alii spirantia mollius æra.

<sup>h</sup> Singula ] Quoniam post Pompejum stupratis moribus, plures liberalitatem suam in extruendis illis molibus ostensam voluerunt.

<sup>i</sup> Nec nuda ) Velorum usum ad solem arcendum respicit, ut notat Lacerda & res ex Suetonio nota est.

<sup>k</sup> Nam ne vel hieme ] Lego jam ne vel hieme. non potest enim copula nam hic ferri, vult enim illud ostendere in ludis addictam gentem togatam, ut nec æstatis calor, nec hiemis frigus a theatris arcere possit. MS. Fuld. qui tamen delet, satis ostendit vulgatam lectionem olim approbatam non fuisse.

<sup>l</sup> Odium penulæ ] Cum ironia pronuncianda hæc omnia, habent enim cuncta suam emphasim. Hanc vero lectionem primus ex præstantissimo MS. Fuld. revocavit Rigalt. reliqui enim omnes & editi penulam, nonnulli etiam penulam nudis ut MS. L. B. & Rhen. ridicule. Eleganter odium penulæ etiam dicit pro penula odiosa, & quia gravis materia crassa & pondere, & quia nova Romanis moribus. Tempore Augusti nondum invaluisse ostendit Suetonius, ubi de Claudio cap. 11. Ob banc eandem valetudinem & gladiatorio munere, quod simul cum fratre memoriæ patris edebat, palliolatus novo more præsedet. De usu penulæ hoc Martialis xiv, 137.

Amphiteatrales nos commendamus ad usus

Cum tegit argentes nostra laterna togas.

<sup>m</sup> Aurum nulla norat ] Atqui pronubus ille annulus ex ferro erat, ut docet Plinius xxx. 1. hocine ignoravit Tertullianus, an pro ævi sui more locutus est? ut putat Kippingius Antiq. Rom. iv. 2. an potius male intellexit.



adeo <sup>a</sup> a vino abstinenterentur, ut matronam ob <sup>b</sup> resignatos cellæ vinariæ loculos sui inedia necarint. Sub Romulo vero quæ vinum attigerat, impune a <sup>c</sup> Mecenio marito <sup>d</sup> trucidata est. Idcirco & oscula propinquis <sup>e</sup> offerre necessitas erat, ut spiritu <sup>f</sup> judicarentur. Ubi est illa felicitas matrimoniorum de moribus utique prosperata, qua <sup>g</sup> per annos ferme sexcentos ab Urbe condita <sup>h</sup> nulla repudium domus scripsit? Nunc in foeminis <sup>i</sup> præ auro nullum leve est membrum: <sup>k</sup> præ vino nullum liberum est osculum. <sup>l</sup> Repudium vero jam & votum est, quasi matrimonii fructus. Etiam circa ipsos Deos vestros quæ <sup>m</sup> prospere decreverant patres vestri,

iidem

lexerunt Plinium, qui non de annulo pronubo est locutus, sed de symbolo frugalitatis & modestiæ, qua ad veteres illas horridasque Sabinas sponsa seu nova nupta revocaretur. Rhenani editiones ita legunt, cum aurum nulla membra norant præter unicum digitum, quem &c. <sup>a</sup> A vino abstinenterentur ] Ita reposui ex MS. Fuld. cui lectioni succinit MS. L. B. in quo ut & apud Herald. vino abstinenterentur. Quomodo etiam Rigalt. sed non in omnibus editionibus memini enim me in aliqua Prioriana invenisse vino abstinenterent, quomodo passim reliquæ editiones. Sed optime Fuldanus, ita enim Theodorus Priscianus medicus & archiater lib. 11. cap. 40. ab omnibus carnis sibi & multum nutrientibus abstinendi sunt, ab odoribus bonis vel thymiamatibus, ab aspectu vel commotione pulcrarum penitus figurarum, ut neque tangendi neque visendi eis copia præbentur. Amavit novitatem hanc passivorum Tertullianus, ut clare in lib. Ad Nat. 1. 12. in marmor, in lutum, vel æs, vel quodcumque placuit Deum fieri, transmigratur. Hoc etiam libro cap. 1x. sed & nunc in occulto perseveratur hoc sacrum facinus. Ita & abstinere aliquos dixerunt. Martial. lib. 1x. ep. 87.

Languidior noster si quando Paulus. Atini, est,

Non se convivas abstinet ille suos

<sup>b</sup> Resignatos ] Id est apertos, effratos. fera enim non tantum, sed & sigillo munebant cellas in quibus vina atque esculeata condiebant. quo de more elegantem lulum legere est alicubi de Pyrrhonio philosopho, qui cum obsignata janua clavem & anulum per foramen intus jacere solitus esset, servus ejus hoc more observato, semper inde quantum libebat rapiebat, rejecto intus annulo, mira interim arte deludens herum, qui secundum suæ sectæ opinionem nihil pro certo credere tenebatur. Utitur hoc verbo Adv. Marcion. cap. xxviii. signat igitur boninem nunquam apud se resignatum.

<sup>c</sup> Mecenio marito ] Egnatio Metello adscribit & fuste necasse narrat Valerius Maximus vi, 111. 9. Sed Mecenio constanter Plinius lib. xiv. cap. 13. & quidem Egnatio, vindicat, quem fuste etiam uxorem interfecisse narrat, ut, quum de uno eodemque homine hisce tribus sermo sit, videatur Plinio magis & Tertulliano adherendum, vitiatosque esse MSS. Valerii, prout hic in MS. L. B. in Tertull. legitur Metenino, pariter mendose. At quid si illud Clodii succurrisset, in ipsam Deam Fatuam, five Bonam Deam, quod notavit nobis Lactantius Inst. Div. 1. 22. Sextus Clodius in eo libro, quem Græce scripsit, refert Fauni hanc uxorem fuisse; quæ quia contra morem decusque regium clam vini ollam ebiberat, & ebria facta erat, virgis myrteis a viro usque ad mortem cæsa: postea vero cum eum facti sui pœniteret, & desiderium ejus ferre non posset, divinum illi honorem detulisse, idcirco in sacris ejus obvolutam vini amphoram pont. MS. L. B. a Metenino marito Barr. Mecennio. Attingit exemplum hoc Varro in lib. de Vita Pop. Rom. ut hoc docet fragmentum: Quantopere abstemias mulieres voluerint esse, vel ex uno exemplo potest videri.

<sup>d</sup> Trucidata est ] Alii sit.

<sup>e</sup> Offerre ] MS. L. B. & Fuld. etiam addunt, sed illo opus non est.

<sup>f</sup> Judicarentur ] MS. Fuld. dijudicarentur Rhen. indicarentur.

<sup>g</sup> Per annos ferme sexcentos ] In quo numero non consentiunt omnes. Vide Hieron. Magium Miscell. 11. 15.

<sup>h</sup> Nulla repudium domus scripsit ] Postea ita corruptis moribus, ut repudium fieret votum, quasi fructus matrimonii adeo ut Augustus debuerit legibus coercere. Sueton. in vita ejus cap. xxxiv. divortii modum imposuit. Intelligit auctor Sp. Carvilius, notum satis ex Plinio, Plutarcho, Valerio Maximo, qui uxorem sterilitatis causa repudiavit. de quo intelligendum cenfeo fragmentum illud Varronis, quod producit Nonius in betere, id est ire, sed corrupte. assanos multos, quod parere ea non poterat, mulierem foras betere jussit, alii aliter conati sunt. scribo, a se anos i. e. annos, sæpe enim literam n non geminabant, ut in anulo pro annulo nota res est.

<sup>i</sup> Præ auro nullum leve est membrum ] Ut appareat quasi triumphata aliqua Zenobia, quæ in pompam Romanæ producebatur ita ut ornamentorum onere laboraret. prout de illa scribit Trebellius Pollio, utique sæpe totum patrimonium majorum, minimis corporis partibus gesserat.

Splendide Tertullianus describit de Hab. Muliebri cap. 1x. Saltus & insulas tenera cervix fert. Graciles aurium cutes Kalendarium expendunt, & sinistra per singulos digitos de saccis singulis ludit. Hæ sunt vires ambitionis, tantarum usurarum substantiam uno & muliebri corpusculo bajulare. Hisce itaque rebus cum obnoxius sit mulierum animus, ita in illas invehitur Cato apud Livium lib. xxxiv. Quid honestum dictu saltem seditioni præstenditur muliebri? ut auro & purpura fulgeamus inquit, & mox: ne ullus modus sumtibus nec luxuriæ sit. In quibus idem ferendum censet ibidem L. Valerius: Mundiciæ, & ornatus, & cultus, hæc foeminarum insignia sunt: his gaudent & gloriantur, hunc mundum muliebrem appellarunt majores nostri. Irridet nimias Gregorius Nazianz. Adv. Mulieres, nihil venustatis accedere affirmans, quod manus ac pedes aureo vinculo constringant, servilique gloria fruantur. Docente Paulo 1. ad Timoth. 11. 9. cultum foeminarum spectabilem esse & καταβολή κοσμήσας, μετα' αὐτῆς ἡ σωφροσύνη κοσμεῖται αὐτὰς, μή ἐν πλέγμασιν, ἢ χρυσῷ, ἢ μαργαρίταις. Unde, ut Christianis præsertim indecora, execratur illa ornamenta Zeno Martyr, Serm. 11. de Avar. Ancilla Christi falsum idolum respuit? mibi crede, in te colis, cujus ornatum, cujus imaginem non deponit. Ad Ecclesiam Dei opere vario totum inaurata corpus, execrabili metallo procedis onusta, ubique delicata, sub molibus fortis [ ita corrigo pro eo quod in meo est molibus, id enim sequentia satis evincunt ] deque ipso cultus rigore in oratione non flecteris: non manus tendis: tumidum molibus pectus prosternere designaris: Sæpe cervicem curvas non religione, sed pondere quando ἐξουλόγησιν, facies, quæ plus pro ornatu es, quam pro salute sollicita? Et tamen vecordia hæc viros quoque incescit, prout Miccyllus de se apud Lucianum in Galio p. 245. ἐγὼ δὲ, τὴν ἐσθλὴν τὴν ἐκείνην ἔχων, ἢ δακτυλὶς βαρεῖς, ὅσον, ἐκ κούδεκα ἐξήμισυ, τῶν δακτύλων. i. e. Me interim illius veste amictum, annulosque graves, circiter sexdecim digitis insertos, gerentem. Imo annuli cuderentur leviores & graviore, æstivi & hyemales.

<sup>k</sup> Præ vino nullum liberum est osculum ] Quod quam turpe in muliere eloquentissime exequitur Chrysostomus Hom. xxvii. ad cap. xiiii. Ad. Apostol. Nihil foetius, muliere quæ in deliciis agit, nihil turpius ea quæ ebria est, obscuratur illi flos visus, turbatur serenitas & puritas oculorum, quasi nube quadam radiis solaribus succedente. Opus illiberale ac servile, & omni ignobilitate plenum. Quam insuavis est mulier vinum spirans, quod olet ac corruptum est, dum eructat carniū corruptarum humorem, gravata & excitari non valens, rubicunda quam opus, plena oscitatione & magna nebula. Quæ totidem verbis invenias in excerpta inde homilia LIV. ad Pop. Antioch. Vere certe Valerius Maximus vi, 111. 9. Et sane quæ unque foemina vini usum immoderate appetit, omnibus & virtutibus januam claudit, & delictis aperit. Nam Luciano etiam auctore de Dea Syria p. 892. Ἀμα δὲ οἷον &c. i. e. Pariter cum vino ingrediente & loquendi fiducia accedit: nec admodum turpe est non impetrasse, sed eorum quæ aguntur singula oblivioni traduntur.

<sup>l</sup> Repudium vero jam ] Mirum ni ad illa Senecæ aspiraverit lib. 111. De Benefic. c. 16. Nunquid jam ullarepudio erubescit, postquam illustres quædam ac nobiles foemine, non Consulum numero, sed maritorum annos suos computant, & exeunt matrimonii causa, nubunt repudii?

Sic fiunt octo mariti,

Quinque per autumnos.

inquit Juvenalis vi, 20. Imo iudicio Martialis vi. 7.

Toties quæ nubit, adultera lege est.

Offendor mæcha simplicitate minus.

Sed ira apud Gentes olim

Lusus erat sacre connubia fallere tædæ.

ut est apud Martial. vi, 2. At ut vere aureas noster Publius versu 425.

Mulier, quæ multis nubit, multis non placet.

<sup>m</sup> Prospere ] Gregorius Boeticus in Collectaneis, quæ de illo feruntur [ scripsit autem de Fide ad Placidiam Augustam: ] & quam prospere omnia edita sunt! Sic prospex apud Nostrium de Test. Animæ cap. v. in eventibus prospicem. Rhen. hic legit perspete. MS. vero Fuld. speite, quomodo antiqui etiam avem specere in auspican-do dicebant, ut testis est Varro de LL. vi, 8. unde Festus: Spectio in auguralibus ponitur pro aspectione. Idem: Spectu,



iidem vos <sup>a</sup> obsequentissimi rescidistis. <sup>b</sup> Liberum Patrem <sup>c</sup> cum mysteriis suis Consules Senatus auctoritate non modo urbe, sed universa Italia <sup>d</sup> eliminaverunt. <sup>e</sup> Serapidem, & Isidem, & Harpocratem cum suo <sup>f</sup> Cynocephalo, <sup>g</sup> Capitolio prohibitos inferri, id est, curia Deorum pulsos, Piso & Gabinius Coss. non utique Christiani, <sup>h</sup> everfis etiam aris eorum abdicaverunt, turpium & otiosarum superstitionum vitia cohibentes. <sup>i</sup> His vos restitutis summam majestatem contulistis. Ubi religio? ubi veneratio majoribus debita a vobis? Habitu, victu, <sup>k</sup> instructu, <sup>l</sup> censu, <sup>m</sup> ipso denique sermone proavis renuntiastis. Laudatis semper <sup>n</sup> antiquos, sed nove de die vivitis. Per quod ostenditur, dum a bonis majorum institutis deceditis, ea vos retinere & custodire quæ non debuistis, cum quæ debuistis, <sup>o</sup> non custoditis. <sup>p</sup> Ipsum adhuc quod videmini fidelissime tueri a patribus traditum, in quo principaliter reos transgressionis Christianos destinatis, studium dico Deorum colemdorum, de quo maxime <sup>q</sup> erravit antiquitas, licet <sup>r</sup> Serapidi jam-Romano aras restruxeritis: licet Baccho jam-Italico <sup>s</sup> furias vestras immolaveritis, <sup>t</sup> suo loco ostendam, <sup>u</sup> proinde despici, & negligi, & destrui a vobis adversus majorum aucto-

*Specu, sine præpositione Pacuvius in Duloreste usus est, cum ait Amplus, rubicundo colore, & specu protervo ferox. Et cum antiqua sæpe rimetur, hoc verbo uti potuit Tertullianus.*

<sup>a</sup> Obsequentissimi ) Per ironiam.

<sup>b</sup> Liberum Patrem ) Vide Val. Max. 1, 111. 1. Kippingium Rom. Antiqu. 1. x, 11. aliosque.

<sup>c</sup> Cum mysteriis suis ) Postrema vox deest in Rhen. & Herald. Fuld. scriptura exhibet cum my. suis quasi mysterii aliquid in pronunciando lateat.

<sup>d</sup> Eliminaverunt ] Id est, ejecerunt. De Resurr. Carnis cap. XLIX. eliminandam carnem & sanguinem a Dei regno.

<sup>e</sup> Serapidem & Isidem & Harpocratem ] Prius illud & delent MS. Fuld. & editio Barræi. Hæc peregrina Numina conjuncta hoc modo apparent in gemmis apud Goriæum tom. 11. num. 468, & 470. Et duo priora ibidem num. 466.

<sup>f</sup> Cynocephalo ] Qui passim in gemmis, marmoribus & nummis adjungitur Isidi.

<sup>g</sup> Capitolio prohibitos inferri ] Templis extra pomeria politis Dio Cassius lib. XL. & ὅτι γε &c. i. e. Ubicæ sententia obtinuit, ut publice jam coli inciperent, extra pomerium eos Deos collocaverunt. Unde de Serapide Avenius apud Macrobius lib. 1. cap. 7. agre a vobis admissum audio, Inferri vero deest in lib. Ad Nat. 1, 10. ut & hic in MS. Fuld. & abesse potest. Omnino vide hic Gothofredi notam ad lib. Ad Nationes.

<sup>h</sup> Everfis etiam aris eorum ] Quod plus semel accidit. Dio Cassius loco memorato: τὸς γὰρ αὐτῶν &c. i. e. Eorum divorum fana, quæ privatim nonnulli extruxerant, senatus demoliri jussit, quod eos non magnopere inter Numina numerabat. Idem lib. XLII. ἑδοξε γὰρ αὐτοῖς &c. i. e. Itaque aruspices omnia templa Isidis Serapidisque demoliri jusserunt. Valerius Max. 1. 111, 3. L. Æmilius Paulus Consul, cum Senatus Isidis & Serapidis fana diruenda censuisset, eaque nemo opificum attingere auderet: posita prætexta securim arripuit, templique ejus foribus affixit.

<sup>i</sup> His vos restitutis ] Meminit Augustin. de Civ. Dei 11, 14. Certe vel Priapo vel alicui Cynocephalo: postremo vel Febri, quæ Romani numina partim peregrina receperunt partim sua propria sacraverunt. Factum id temporibus Cæsaris, ut notat Dio lib. XLVII. & τῶν τῶν τε Σεραπίδος, & τῆς Ἰσίδος ἐν Ἀλεξάνδρῳ. i. e. templum Serapidi Isidique decreverunt. Multa ibi nefaria Ovid. de Arte 1. 77.

*Neu fuge Niliacæ Memphitica sacræ juvencæ,  
Multas illa facit, quod fuit ipsa Jovi.*

Et 111, 635.

*Cum sedeat Phariæ sistris operata Juvencæ,  
Quoque sui comites ire vetentur, eat.*

Indignabundus itaque Lucanus vii, 83. ad Ægyptum:

*Nos in templa tuam Romana recepimus Isim:*

*Semideosque canes, & sistræ jubentia luctus:*

*Et quem tu plangens hominem testaris Osirim.*

ubi secundo versu potius legerim, semicanesque Deos. Nescio an Ovidius de Pane,

*Semideosque caper, semicaperque D. us.*

De Minotauro certe 11. de Arte Amandi 24.

*Dædalus ut clausit conceptum crimine matris*

*Semibovemque virum, semivirumque bovem.*

<sup>k</sup> Instructu ) Intelligit splendidum apparatus & instrumentum domesticum invidiosum. Isidorus Orig. v. 25. Instructum, quod per instrumentum efficitur: ut baculus codex, tabula. Barræus & Rhen. & instructu.

<sup>l</sup> Censu ] Ita correxit Rigalt. recte, respicit ad id quod supra dixit de legibus. quæ patricium, quod decem pon-

do argenti habuisset, pro magno titulo ambitionis senatu summovebant. Visne corruptelam morum jam Reip. tempore? Sallustius, acer in censendis moribus aliorum, non ut ipse inde emendatior evaderet, de Metello inter fragmenta lib. 11. Historiarum, quæ & auctiora, emendatio- raque omniumque verborum indice instructa, in promptu habemus, ita infit: Cum Quæstor C. Urbinus, alique, cognita voluntate eum ad cænam invitaverant; ultra Romanorum, & mortalium etiam morem curabant, exornatis ædibus per aulæ & insignia, scenisque ad ostentationem histrionum fabricatis; simul croco sparsa humus, & alia, in modum templi celeberrimi, præterea cum sedenti transenna demissum Victoriæ simulacrum cum machinato strepitu tonitruum coronam capiti imponebat, tum venienti ture, quasi Deo supplicabatur. toga picta ple- rumque amiculo erat ei accumbenti: epule quæstissimæ; neque pro omnem modo provinciam, sed trans maria, ex Mauritania volucrum, & ferarum incognita antea plu- ra genera, quibus rebus, aliquantam partem gloriæ dem- pserat, maxime apud Veteres & sanctos viros, superba il- la, gravia, indigna Romano Imperio existimantes. Alii hic legunt sensu.

<sup>m</sup> Ipso denique sermone ) Qui in tantum a prisca di- gnitate deflexit & in molliem fracta est, vix ut Ennius & Attius cognoscatis, quod recte cum moribus jungit. Pariter invidiosa oratio ista Alexandri apud Curt. vi, 9. negante Philota alia se lingua, quam qua rex egerat, usurum: Ecquid videtis, inquit, odio etiam sermonis pa- trii Philotam teneri? solus quippe fastidit eam dicere. Sed dicat sane utcumque cordi est; dum memineritis, e- que illum a nostro more, atque sermone abhorrevit.

<sup>n</sup> Antiquos, sed nove ) Ita ex Fuld. Rig. Alii, anti- quitatem, & nove &c.

<sup>o</sup> Non custoditis ] Barr. MS. Fuld. & L. B. non custodistis.

<sup>p</sup> Ipsum adhuc quod videmini ] Primam vocem: quæ in aliis non est, egregie adjicit Cod. Fuld. nec in edi- tionibus Rigalt. omitti debuerat.

<sup>q</sup> Erravit antiquitas ] Necessè habuit adjicere hoc, ne in hoc ut in cæteris antiquitatem laudare videretur. Itaque non probo illud Junii: de quo maxime curavit antiquitas.

<sup>r</sup> Serapidi jam-Romano ) Ita restituendus est nativus antiquitatis splendor Auctori nostro, quod & supra docui. lege mox, ut editum, jam-Italico. Eleganter Lucanus lib. 1. 63. ad Neronem:

*Sed mihi jam-Numen.*

& lib. 1x. 158. ferox Pompejus patrios ulturus cineres, minatur in hæc verba:

*Evolvam busto Numen jam Gentibus Isim.*

ita enim hi loci sunt corrigendi & passim multi alii eo- dem modo apud omnes veteres scriptores. Seneca quoque Tragicus in Hercule furente versu 2. semper-alienum Jo- vem. Huc spectat, quod de Adriano refert in vita ejus Spartianus: sacra Romana diligentissime curavit: pere- grina contempsit. contra ac idem de Bassiano Caracalla, in vita ejus: Sacra Isidis Romam deportavit, & templa ubique magnifica eidem Deæ fecit. Sacra etiam majore re- verentia celebravit, quam ante celebrabantur. In quo qui- dem mihi mirum videtur, quemadmodum sacra Isidis pri- mum per hunc Romam venisse dicantur, quum Antoninus Commodus ita ea celebraverit, ut & Anubin portaret, & pausa cederet: nisi forte iste addidit celebritati, non eam primus invexit. & Lampridius item de Alexandro Severo: Isim & Serapim decenter ornavit additis signis & delia- cis, & omnibus mysticis.

<sup>s</sup> Furias vestras immolaveritis ] Immoletis. Cod. Mod. Furias dicit, Bacchantium furorem innuens.

<sup>t</sup> Suo loco ] Infra c. xiii. & seqq.

<sup>u</sup> Proinde ) MS. Fuld. & Barr. perinde.



toritatem. Nunc enim ad illam occultorum facinorum infamiam respondebo, <sup>a</sup> ut viam mihi ad manifestiora purgem.

<sup>a</sup> *Ut viam mihi ad m. p.* ] Ita omnino reponendum ex optima Coll. Mod. adstipulante MS. Puteani, probante etiam Rig. & La Cerda & Heraldo & Junio, quem vide. ante ut jam inde ad manifestiora pergam. inepto glos-

semate. Et hoc Laſtantiuſ, ut multa noſtri, eſt imita- tuſ, Inſtit. Div. 111.2. Ordiamur itaque a communi phi- loſophiæ nomine, ut ipſo capite deſtructo, facilitior nobis adituſ pateat ad exſcindendum omne corpus.

C A P. VII.

Itaque provocat illos, ut quos gravissimorum criminum reos putant, infanticidas, puerorum voratores, incestos denique, prebent, neque famæ, cujus origo sæpe mendax, & rumor incertus, amplius inconsiderate credant.

**D**icimur sceleratissimi de sacramento <sup>a</sup> infanticidii, & pabulo inde, & post convivium incesto: quod <sup>b</sup> everfores luminum canes <sup>c</sup> lenones scilicet, tenebras, tum & libidinum impiarum <sup>d</sup> inverecundiam procurent Dicimur tamen semper, nec vos, quod tamdiu dicimur, eruere curatis. Ergo aut eruite, si creditis, aut nolite credere, qui non <sup>e</sup> erulistis. De vestra <sup>f</sup> vobis dissimulatione præscribitur non esse, quod nec ipsi audetis eruere. Longe aliud munus <sup>g</sup> carnifici in Christianos imperatis, non ut dicant quæ faciunt, sed <sup>h</sup> ut negent quod sunt. <sup>i</sup> Census istius disciplinæ, ut jam edidimus, a Tiberio est: <sup>k</sup> cum odio sui cœpit veritas, simul atque appa-

C A P. VII.

<sup>a</sup> **I**n infanticidii, & pabulo inde; & post convivium incesto] Ita Pamellius Rig. & plerique MSS. Edit. Rhen. & Barræi pabulo crude. ergo Tertullianum scripsisse arbitror: & pabulo crude; inde & post c. i. Connectuntur hæc apte. Ipse Adv. Psychicos cap. xvii. Sed major his est agape, quia per hanc adolescentes tui cum sororibus dormiunt, appendices scilicet gulæ lascivia atque luxuria. Merentur Minucii verba ut apponantur, ille p. ix. edit. Ouz. docet, Gentiles putasse hunc ritum initiandis tironibus observari solitum. Jam de initiandis tironibus fabula tam detestanda quam nota est. infans fave conlectus, ut decipiat incautos, apponitur ei qui sacris imbuitur. is infans a triunculo farris superficie, quasi ad innoxios idus provocato, cæcis occultisque vulneribus occiditur: hujus, prob nefas! sitienter sanguinem lambunt, hujus certatim membra disperciunt, hæc fœderantur hostia, hæc conscientia sceleris ad silentium mutuum pignerantur. hæc sacra sacrilegiis omnibus tetriora. ubi Elmenhorstius hæc & sequentia innumeris Patrum locis illustrat. Frustra itaque Rigalt. ex coquorum mentione veterem lectionem convellit. Forſan immanis hæc calumnia originem auſpicata eſt a fractione & diſiſione panis eucharistiſti, ubi quam Chriſtiani manducare ſe Jeſum, divinum ex Maria puerum, dicerent, abominabile hoc Gentiles Architeſtati ſunt. Inſignem fabulam huc pertinentem audi ex Auſtore continuationis Bedæ, Eccleſ. Hiſt. 1. 27. Quale refertur, inquit, de penſione Judeo, qui in Eccleſiam cum aquævo Chriſtiano ſorte & ludibunde ingreſſuſ, vidit puerum in ara membratim diſcerpi, & viri- tim populo dividi; id cum innocentia puerili parentibus pro vero aſſereret, in rogum detrufum, ubi occluſo oſtío æſtuabat incendium; multis poſt horis ſine jactura corporis, exuviarumque & crinium a Chriſtianis extraſtum; interroga- tuſque quomodo voraces ignium globos evaſerit, reſpondit? illa pulchra fœmina, quam vidi ſedere in cathedra, ejus filiuſ populo dividebatur, ſemper mihi in cammino ad dextram adſtitit, flammæax minus & fumæa volumina pepio ſuo ſubmovens.

<sup>b</sup> Everfores luminum canes ) Quibus putabant annexa candelabra, quæ, ſaltu illis & objecta oſſa ſe proripien- tibus, evertebantur. Vide cap. ſequens. Apud poſterioris ævi Chriſtianos legimus candelas projectas & extin- ctas in excommunicationibus, prout multis illuſtrat Dom. Du Cange in Gloſſ. mediæ & inf. Latinitatis. Sed hunc morem Tertulliani ævo non puto fuiſſe in uſu.

<sup>c</sup> Lenones ſcilicet tenebras &c. ) Hanc emendationem debemus Rigaltio, & Veteri Codici, quem citat Cl. Scri- verius. paſſim invenies tenebrarum & libidinum impia- rum inverecundia, ut Pamellius. inverecundia ut Junius verecundiam Coll. Mod. licet male, juvat tamen Bar- ræuſ denique & MS. L. B. inverecundiam: paulo ante in libidinum Coll. Mod. in ibi ex voce verecundiam ubi eſt inculcato. Idem Minuciuſ ibid. Illic poſt multas epulas, ubi convivium caluit & inceſta libidinis fervor ebrietate exarſit, canis qui candelabro nexus eſt, jactu offuſe ul- tra ſpatium lineæ, qua vincluſ eſt, ad impetum & ſalu- tum provocatur. ſic everſo & extincto conſcio lumine,

impudentibus tenebris nexus infande cupiditatis invol- vunt per incertum ſortis. Cujus calumniæ cauſam dede- runt varii hæretici, quos commemorat Epiphaniuſ, & in primis Gnoſtici, de quibus ille Hæreſ. xxvi. Ταῦτα τοὶ καὶ τοιαῦτα εἰσέρχονται &c. i. e. Hæc itaque & talia in- troducentes Gnoſtici Nicolai hæreſi copulati, a veritate excidunt; non ſolum mentem eorum, qui ipſis fidem ha- bent, everteſcentes, ſed etiam corpora & animas per ſcorta- tiones ac multiplicem coitum in ſervitutem adigentes. Ipſam enim ſuam Synaxin ac communionem turpitudine multipli- cis coitus polluant, comedentes ac contingentes tum humanas carnes, tum immundicias, ut ne audeam quidem totum eloqui, niſi ſanc cogere, propter excellentem animi mei dolore, ab hiſ, quæ vane ab ipſi ſunt, ſtupore percul- ſuſ: & quæ deinde nefanda abominandaque ſequuntur. Noſter ruruſ c. viii. Præterea candelabra, & lucernæ, & canes aliqui, & offula, quæ illos ad everſionem luminum extendant. Comma etiam cum Barræo poſuimus poſt le- nones ſcilicet.

<sup>d</sup> Inverecundiam procurent ) Lucianuſ in Lapithiſ: ἀλλὰ πολλὰ ἀπράχῃ, & δὲν ἐν τῷ σκότῳ &c. i. e. & multa ac gravia in tenebris commiſſa ſunt. Et cum tandem ali- quiſ lucernam afferret, deprebenſuſ eſt Alcidas ( erat vero ille philoſophoſ Cynicuſ ) quidam tibi- cine veſtem attollens, & per vim cum ea congredi pro- pterans.

<sup>e</sup> Erulistis ) Erulistis Coll. Mod. Sic & ſupra eſt lecu- tuſ in fine c. 1. Non poteſ dementiam dicere, qui revinceris ignorare.

<sup>f</sup> Vobis ) Nobis male Edit. Barræana. dicit autem il- los ipſoſ ſeſe tacite damnare & conviciuſ ſuum, quo- niam, quod in promptu, ſi verum, non probarent. atque adeo circumvenire ſeipſoſ, ut dixit c. 11.

<sup>g</sup> Carnifici ) Barræi editio & MS. Fuld. ut videtur, carnifici. quaſi id poſuiſſet Auſtor pro carnificina. quo- modo ſere in Gloſſario Arabico Lat. citante du Freſne. Car- nificiuſ, macelluſ. Sed vulgata lectio tutior vide- tur.

<sup>h</sup> Ut negent quod ſunt ) Atqui, inquit, Tertullianuſ, ne obſciariſ, conſeſſoſ turpitudinem ſuam damnari Chri- ſtianoſ; adeo illud falſum eſt, ut cogatiſ tormentiſ ne- gare hoc nomen, quod ſi ſcleriſ particiſ, omnibuſ modiſ extorquenda erat ejus conſeſſio. Cyprianuſ Sep- timii magiſtri ſui veſtigiiſ inſiſtentiſ ad Demetriuſ p. 256. Torquentur rei, qui ſe negant crimine, quo accuſantur, teneri, ut facinoriſ veritaſ, quæ indice voce non promi- tur, dolore corporiſ exprimitur. Nunc vero, cum ſpo- nte profitear ac clamem, & crebriſ ac repetitiſ identidem vo- cibuſ Chriſtianuſ me eſſe conſeſter, quid tormenta adhibeſ conſtentiſ. Torqueri debui, ſi negarem.

<sup>i</sup> Census istius d. ) Origo, æſtimatio, proſeſſo, & ſic ſæpe Noſter. lege c. v.

<sup>k</sup> Cum odio fui &c. ) Senſuſ eſt: veritaſ, ſimul atque apparuit, cœpit cum odio fui & inimica fui. Odio itaque non tantum habent, ſed ut noſteſ etiam perfe- quuntur. Juniuſ ita diſtinguit, a Tiberio eſt cum odio fui; Coll. Mod. cum odio fui cœpit ſimul veritaſ atque ini- mica eſt. Barræuſ, cepit veritaſ: ſimul atque apparuit i. eſſe. Membranæ Lugd. Bat. a Tiberio. deletto eſt. Cum odio fui cœpit ſimul veritaſ, atque apparuit inimica eſt. Lego Cum



ruit inimica esse. Tot hostes ejus, quot extranei; & quidem <sup>a</sup> proprie, ex æmulatione Judæi; <sup>b</sup> ex concussione milites; <sup>c</sup> ex natura ipsi etiam domestici nostri. Quotidie obsidemur, quotidie prodimur: <sup>d</sup> in ipsis plurimum cœtibus & congregationibus nostris opprimimur. <sup>e</sup> Quis unquam taliter vagienti infanti supervenit? Quis cruenta, ut invenerat, Cyclopum & Sirenarum, ora judici <sup>f</sup> reservavit? <sup>g</sup> Quis vel in uxoribus <sup>h</sup> aliqua immunda vestigia deprehendit? Quis talia facinora, cum invenisset, celavit, <sup>i</sup> aut vendidit, ipsos trahens homines? <sup>k</sup> Si semper latemus, quando proditum est quod admittimus? Immo à quibus prodi potuit? ab ipsis enim reis non utique, <sup>l</sup> cum vel ex forma <sup>m</sup> omnium mysteriorum silentii fides debeatur. Samothracia, & <sup>n</sup> Eleusinia reticentur: quanto magis talia, quæ <sup>o</sup> prodita interim etiam humanam animadversionem provocabunt, dum <sup>p</sup> divina servatur? Si ergo non <sup>q</sup> ipsi proditores sui, sequitur, ut extranei. Et unde extraneis notitia, cum semper etiam <sup>r</sup> piæ initiationes <sup>f</sup> arceant profanos, & ab arbitris caveant,

*odio suo cepit veritas: simul atque apparuit, inimica est. i. e. quamprimum apparuit. Potest & sic distingui eum odio sui cepit sc. disciplina veritas simul atque apparuit, inimica est.*

<sup>a</sup> *Proprie*) Ita MS. L. B. Rig. & Rhen. *proprie*. Heraldus & alii dicunt *proprie* i. e. ut accurate & summam dicam.

<sup>b</sup> *Ex concussione milites*] Qui gratum se facere arbitrati Imperatoribus suis commilitones suos tradunt, produnt, & deserunt. Ita rursus *concussoris* vocabulo utitur de Fuga in persequ. c. xii. *Quid enim dicit ille concussor? Da mihi pecuniam. Certe ne eum tradat.* & ibid. c. xiii. *dum scias verisimile non esse, ut Concussores nostri in amicitiam redacti per Mammonam, recipiant tunc nos in tabernacula eterna.* Item ut hic *concussionis*, ad Scapulam c. iv. *Pudens etiam missum ad se Christianum, in elogio concussione ejus intellecta, dimisit, scisso eodem elogio.* Florus quoque lib. i. in epitome belli Jugurthini: *Atqui non leviter se Numidia concussit.* & Flavius Vopiscus in Tacito Imp. *Hac oratione & Tacitus ipse vehementer est motus, & totus Senatorius ordo concussus.* imo ipse Sallustius Catil. c. xxi. *quod factum primo populares conjurationis concusserat.* Ita æmulatione pro odio est usus, ut supra declaratum. Pro quot extranei, Mod. Coll. habet tot extr. manifesto vitio.

<sup>c</sup> *Ex natura*] Naturali similitudine, quæ illis nobiscum est, ut ait Zephyrus. Nam certe servus erepta libertate iratus domino passim & malevolo in illum animo concipitur. *Naturale est enim & odisse, quem timeas, & quem metueris, infestare, si possit,* inquit Minucius Felix p. 31. edit. Ouzelianæ. Quod ante illum olim dixerat Seneca iv. De Benef. 19. *Nec quisquam amat quos timet.* Videri potest respexisse ad illud Servatoris nostri effatum, quo sortem Evangelii ostendit, Matth. x. 36. *Kai êxepet tû andrapotû ei ôdikoumî aut tû.* Pertinent huc etiam verba Chrysostomi, Homilia de SS. Bernice & Prosdocæ, quas ipse pater una cum uxore sua illarum matre Domina prodidit. Verba ejus sunt: *Duplex enim erat hoc bellum (loquitur de statu Ecclesiæ) unum quidem intus, alterum vero foris exortum: hoc a domesticis, illud ab hostibus; unum ab alienis, a familiaribus illatum alterum.* Etc. &c.

<sup>d</sup> *In ipsis plurimum c.]* In ipsis etiam p. c. Coll. Mod. ubi etiam clare ex superiori regula influxit.

<sup>e</sup> *Quis unquam*] Cum itaque maxime, ab illis, qui se nostros simulant, proditi, in conventiculis nostris opprimamur, quomodo, si vera calumniatio, non in ipso actu maleficii sumus deprehensi?

<sup>f</sup> *Reservavit*] Ita MS. Putean. & Coll. Mod. quam veram esse lectionem docent illa præcedentia *cruenta ut invenerat.* quamvis & *reſervavit*, quod Barreus & Pamelius & La Cerda habent, omnino non damnum; significare enim potest ferinum illum hominis belluæ similis ritum, dentium ordine quasi fera clausum, vi diffractum & apertum, quomodo nondum ad stomachum missæ particulæ carnis humanæ in ore deprehendantur. Cyclopibus Sirenas junxit, quoniam & mares & foeminas hoc scelere confoderari inter Christianos putabat. Mendose apud Rhen. indicium pro judici.

<sup>g</sup> *Quis vel in uxoribus*] Transit de pabulo crudæ ad incestum. Quis, inquit, *vel in uxoribus* &c. non mirum si in aliis lateat, si pater filiam, frater sororem compressam non advertat, sed in maritali familiaritate id obscurari non potest, nisi quis alter Claudius fumum lupanariæ lucernæ in Messalina sua percipere non possit.

<sup>h</sup> *Aliqua immunda vestigia*] Unquam immunda v. Coll. Mod. Forte scripsit, *aliqua unquam* &c. sunt enim multa & diversa quæ femori femur supposuisse prodant, ut notat Ovidius.

<sup>i</sup> *Aut vendidit, ipsos trahens homines*] Interpretes silent, vel præter Rigalt. turbant varie & æſtuant, ut Heraldus, cujus notam, ut sæpe, suam fecit La Cerda. Sensus tamen est simplicissimus. Dicit Tertullianus, *quis talia facinora, cum invenisset, celavis aut vendidit sci-*

*licet non homines. ut absurde in Explicatione, quam Notis suis præire fecit, La Cerda, sed ita facinora, illa accepto pretio celans, ipsos trahens homines?* i. e. cum tamen reos ipsos eorum in judicium raperet? Pro *invenerat* alii habent *invenisset*. Minucius huc respiciens p. 31. *Nec intelligebamus ab his fabulas istas semper ventilari, & nunquam vel investigari vel probari, nec tanto tempore aliquem existere, qui proderet, non tantum facti veniam, verum etiam judicii gratiam consecuturum.* Rhen. *ipsos vendens homines.*

<sup>k</sup> *Si semper latemus*] Aliæ objectioni respondet, quasi hæc tam occulte fierent, ut licet summa adhiberetur diligentia, tamen in perpetratione sceleris deprehendi non possent. MS. L. B. *si semper tibi latemus.*

<sup>l</sup> *Cum vel ex forma*] MS. L. Bat. exhibet, *cum vetus ex forma*, ut referatur ad id quod sequitur *fides*. Julius Firmicus Astron. lib. vii. in Præf. *Cum ignotis hominibus Orpheus sacrum cœremontias aperiret, nihil aliud ab iis quos initiabat, in primo vestibulo, nisi jusjurandi necessitatem, & cum terribili quædam auctoritate religionis exegit, ne profanis auribus inventæ ac compositæ religionis secretæ proderentur.* Sed & Plato Timæum perpetuo apud frequenter continuit, ne secretarum disputationum venerandæ commenta imperitis aliquando intimaret, patiuntur enim hæc omnia jacturam, cum perditis & desperatis animis ingeruntur. Apud Pythagoreos noster Porphyrius religiosè epulantem animum nostrum silentium consecravit.

<sup>m</sup> *Omnium mysteriorum*] Ita MS. Fuld. reliqui & edito omnibus mysterii. sed quum eodem modo in libro Ad Nat. lagatur, certior illa Tertulliani manus videtur. Barreus mox adhibeatur.

<sup>n</sup> *Eleusinia reticentur*] Nihil notum magis, præsertim postquam Meurfii Eleusina notiora facta sunt, qui de hoc silentio pluribus c. xx. quo de fonte omnes potant. Hinc tritum illud Horatii i. Od. 2.

*vetabo qui Cerevis sacrum*

*Vulgarit arcane, sub iisdem*

*Sit trabibus fragilem mecum*

*Solvat phaselum.*

Noster vero pudori adscribit, detegens eorum nuditatem ad Valentin. c. i. Nam & illa Eleusinia, hæres & ipsa Atticæ superstitionis, quod tacent, pudor est. Rhen. Eleusina. <sup>o</sup> *Prodita interim etiam*) interim, non agnoscebat Coll. Mod.

<sup>p</sup> *Divina servatur*] Ita restituit Latinus, Junio adſentiente, & Rigalt. edidit, cum vulgatum *divina servantur* manifesto sit corruptum, ex Coll. Mod. quæ habet *divinitas servatur*, nullus senius elici possit, servatur autem vindicta divina, interim dum humana exerceatur justitia. pro *provocabunt male alii provocabant.* & MS. L. B. Rhen. *ridicule, quæ prodita interim jam &c.*

<sup>q</sup> *Ipsi proditores sui*] Mod. Coll. *ipsi sunt proditores s. Miror, cur hæc induxerit Priorius in editione sua, quæ ex postremis est.*

<sup>r</sup> *Piæ initiationes*] Ita Rigalt. ex MS. Fuld. & ante illum Heraldus & La Cerda, ipseque Tertull. Ad Nat. i. 7. & eos sit ferreum, cor plumbeum, cui non probetur. legebatur *impia i.* Cum vero, inquit, piæ imitationes, i. e. quæ piæ & sacrosanctæ habentur apud vox, extraneos arceant, an non multo magis impiis id facere convenit, metu legis etiam territis? in extremo Coll. Mod. legit *nisi impii deleto* & si non recte, nam & sic supra eleganter est locutus cap. i. *nisi si aut barbarum sonat aliqua nos nominis, aut infaustum.* ubi etiam & si redundat, quemadmodum in loco quem ex Ovidii Metam. lib. v. 20. adduxit ibi La Cerda,

*nisi si crudelis idipsum*

*Exigis, ut peveat.*

item alio ex Plinio, qui ibidem videri potest. Mox in MS. Fuld. *nisi si inconsideratus.*

<sup>f</sup> *Arceant profanos, & ab arbitris caveant*) Male Rhen. *arbitros* Delent quoque alii & ab. quod MS. Fuld. agnoscit.



veant, nisi si impii minus metunt? <sup>a</sup> Natura famæ omnibus nota est. Vestrum est,

*Fama malum, <sup>b</sup> quo non aliud velotius ullum.*

Cur malum fama; <sup>c</sup> quia velox; quia index? an quia plurimum mendax; quæ ne tunc quidem, cum aliquid <sup>d</sup> veri desert, sine mendacii vitio est, detrahens, <sup>e</sup> adiciens demutans de veritate. <sup>f</sup> Quid; quod ea illi conditio est, ut non, nisi cum mentitur, perseveret: Et tamdiu vivit, quandiu non probat. Siquidem ubi probavit, cessat esse; & quasi officio nuntiandi functa, rem tradit, <sup>g</sup> & exinde res tenetur, res nominatur, nec quisquam dicit, verbi gratia, <sup>h</sup> Hoc Romæ ajunt factum: aut, Fama est illum provinciam sortitum: sed, Sortitus est ille provinciam? & <sup>i</sup> Hoc factum Romæ. Fama nomen incerti locum non habet ubi certum est. <sup>k</sup> An vero famæ credat, nisi inconsideratus; quia sapiens non credit incerto. <sup>l</sup> Omnium est æstimare quantacumque illa ambitione diffusa sit, quantacumque asseveratione constructa. Quod ab uno aliquando principe exorta sit, <sup>m</sup> necesse est? exinde in <sup>n</sup> traduces linguarum & aurium serpat. Et ita modici seminis vitium cætera rumoris obscurat, ut nemo recogitet ne primum illud os mendacium seminaverit: quod sæpe fit aut ingenio æmulationis, aut arbitrio suspicionis, aut non nova, sed ingenta quibusdam mentiendi voluptate. Bene autem, quod omnia tempus revelat, testibus etiam vestris proverbiiis atque sententiis, ex dispositione <sup>o</sup> naturæ, quæ ita ordinavit, ut nihil diu lateat, etiam quod fama non distulit. Merito igitur fama tundi <sup>p</sup> conscia sola est scelerum <sup>q</sup> Christianorum. Hanc indicem adversus nos profertis, quæ, quod aliquando jactavit, tantoque <sup>r</sup> temporis spatio in opinionem corroboravit, usque adhuc probare non valuit.

C A P.

<sup>a</sup> *Natura famæ*) Cum itaque facti veritas non appareat, sola fama & incertus rumor est reliquus, quem jam sub examen revocabit.

<sup>b</sup> *Quo non*) Coll. Mod. *qua non*, quasi ad Famam sit referendum. Mox Barr. & Fuld. *malum Fama?*

<sup>c</sup> *Quia velox*) MS. Fuld. *an quia velox?* sed quid si sine nota interrogationis legas? ut adeo sit responsio Gentilis, cur Fama malum dicatur. cui subiiciat Tertull. *an quia* &c. i. e. imo potius quia &c. Ad Nat. i. cap. 7. *Cur malum, si vera semper sit, non mendacior plurimum.*

<sup>d</sup> *Vera desert*) Ita MS. Fuld. & ipse ad Nat. lococitato Auctor, quasi ex sublimibus auris, ubi caput ejus collocat porta Virgilius, quem respicit, aliquid faciens descendere. Apud alios omnes est *affert*.

<sup>e</sup> *Adiicies*) Ad Nat. *adiiciens, detrahens, varietate confundens*. Illa enim Famæ natura, demutat de veritate, idque facit tripliciter, alium sensum dictis affingendo, item aliquid detrahendo & adiciendo.

<sup>f</sup> *Quid quod*) Delet illa MS. L. B.

*Officio nuntiandi functa*) Non jam rumor amplius, sed certa afferens ut fidus nuncius.

<sup>g</sup> *Et exinde*) Pam. *exinde*.

<sup>h</sup> *Hoc Romæ ajunt factum*) Ita Herald. Pam. & MS. L. B. at Rhen. Barr. & MS. Fuld. *fama est hoc Romæ factum*.

<sup>i</sup> *Hoc factum Romæ*) Rig. alique *b. f. est Romæ*. Sed Barr. & E. Delent *to est*.

<sup>k</sup> *An vero Famæ*) Totum hunc locum sit legit Coll. Mod. *an Fama credat, nisi si inconsideratus? qui sapiens est, non credit*. In certo omnium est æstimare, quantacumque illa ambitione diffusa est, quantacumque &c. Unde illa satis bona lectio emergit, *an famæ credat, nisi inconsideratus? qui sapiens est, non credit incerto*. quomodo etiam scripsisse Auctorem arbitror. Barr. *Fama incerti est, locum non habet*.

<sup>l</sup> *Omnium est æstimare* &c.) Id teneri vult, quantumvis magno apparatu dispersa sit fama, quantumvis adseveretur palam, unum tamen tantum habere auctorem, nec omnes illos magis curandos, quam si unus loquatur, imo dilatando, immutando, abiiciendo, addendo, veritas amittitur. Pro est reposuit Rig. *erit*.

<sup>m</sup> *Necesse est; exinde*) Ita distinguit Rhen. *quod ab*

*uno aliquando principe exorta sit*: sc. omnium est æstimare, necesse est exinde intra duces (sic & male MS. L. B. pro *traduces*) &c. *serpit* MS. L. B. Sed lectio vulgata corroboratur ab ipso Tertulliano, qui ita in lib. Ad Nat. 1. 7. *Famæ, quantacumque ambitione diffusa est, ab uno aliquando ore exorta sit, necesse est, exinde in traduces quodammodo linguarum & aurium serpit*.

<sup>n</sup> *Traduces linguarum*) Ita eleganter illam appellat, quam Hebræi vocabant *alteram linguam*, hinc *tradux incesti* c. 1x & de Præscript adv. Hæret. c. xxxii. discipuli & successores Apostolorum *traduces* vocantur eorum. quos ab Apostolis in Episcopatum constitutos, *Apostolici seminis traduces* habent.

<sup>o</sup> *Naturæ*) MS. Fuld. *Divinæ naturæ*. & adscripsit, qui illam collationem dedit, seu Modius, seu Scioppius, dictum profecto gravius, & verbis Christi conveniens. Per me licet. Pro *ne primum* Rhen. Pam. *num primum*.

<sup>p</sup> *Conscia sola est*) Transponit Rhen. Pam. *sola conscia est*. MS. L. B. *conscientia*, quod etsi interpretatione juvare possim, tamen non probō.

<sup>q</sup> *Christianorum*) Sequuntur loco hæc: *Quid dicitur semper est, quia quod est, definit dici*. suppeditat vero solum MS. Fuld. adscripsit Scioppius, argute dictum & ungue Tertulliani dignum. Rigalt. præterit, La Cerda improbat, & fateretur sensum se non capere, qui hic potest esse, illud esse semper quod dicitur, i. e. Christianos semper pro impiis haberi, quia dicuntur, quod vero est, non dici, sed esse. Sed est insigne sophisma. Ut apud Aristophanem in Ranis Act. v. sc. i. ubi Euripidem capta *Æscylus*.

ET. Εἰτ' ἐγὼν αὖτις ἀδελώτατ' ὦ βροτῶν.

AI. Μὰ τοῦ Δι' ὅδῃτ', ἔπαυσάτο.

EU. Postea hominum repente fuit miserimus.

ÆS. Non per Jovem: nam baud unquam miser esse desit.

loquuntur de Oedipo. Præterquam quod sensus hic sit nimis contortus. Itaque. post aliquam cogitationis moram, intrepide pronuncio pertinere hæc ad illa, quæ superius hoc cap. reperiuntur: Et tam diu vivit, quam diu non probat.

<sup>r</sup> *Temporis spatio*) Prima vox ex eodem MS. est, quam Rigalt. & alii minus recte negligunt.



*Nec falsa tantum, sed, ut contra naturæ fidem, haud credenda ostendit, idque oratione vehementi. Tollit dein objectiones, quasi recentes Christiani per ignorantiam & imposturam seducantur, nec postea metu pœnæ proclamare ausint; cum e contrario tales sint, qui mortem pudendis anteferant.*

**U**T fidem naturæ ipsius appellem adversus eos, qui talia credenda esse præsumunt, ecce proponimus horum facinorum mercedem; vitam æternam <sup>b</sup> repromittunt. Credite interim. De hoc enim quæro, an & qui <sup>c</sup> credideris, tanti habeas ad eam <sup>b</sup> tali conscientia pervenire? <sup>e</sup> Veni, demerge ferrum <sup>f</sup> in infantem nullius inimicum, nullius reum, <sup>g</sup> omnium filium: vel si alterius officium est, tu modo assiste <sup>h</sup> morienti homini antequam vixit; fugientem <sup>i</sup> animam novam expecta; excipe rudem sanguinem, <sup>k</sup> eo panem tuum satia: vescere libenter. Interea discumbens dinumera loca, ubi mater, ubi soror; nota diligenter, ut, cum tenebræ ceciderint caninæ, <sup>l</sup> non erres. <sup>m</sup> Piaculum enim admiseris, nisi incestum feceris. talia initiatus & consignatus vivis in ævum. Cupio respondeas, <sup>n</sup> si tanti æternitas, aut si non, ideo nec credenda. Etiam si credideris, nego te velle: etiam si volueris, nego te posse. Cur ergo alii possint, si vos non potestis? cur non possiris, si alii possunt? <sup>o</sup> Alia nos, opinor, natura; <sup>p</sup> Cynopœne, aut <sup>q</sup> Sciapodes? <sup>r</sup> alii ordi-

## C A P. VIII.

**U**T fidem naturæ ipsius appellem) Postquam rumori vano & sapissime falso non esse credendum demonstravit, conatur ex ipsa hominis natura docere id quod illis ut crimen imponitur in nullum hominem cadere posse.

<sup>b</sup> Repromittunt) Scaliger in ora Codicis suis repromittimus. Vulgatum tutari se satis potest, nec muto.

<sup>c</sup> Credideris, tanti habeas) Coll. Mod. crediderit, tantj habeat. non male.

<sup>d</sup> Tali conscientia pervenire) Etiam si credas, inquit, vitam æternam talibus facinoribus pro mercede promitti, an tanti illa potest esse, ut omnibus sceleribus implicitus, naturam hominis abjures. Theodorus Priscianus ad Victoriam lib. III. Abortivum dare nulli unquam fas est: ut enim Hippocratis testatur oratio, tam duri reatus conscientia medicorum innoxens officium non debet maculari.

<sup>e</sup> Veni demerge ferrum) Hanc quasi legem Christianismi proponit, qua initiandus ejus sacris præformetur. demergere ferrum dixit respectu vulnerum, quæ acubus fieri arbitrabantur in infantem per farris superficiem impressis. Vide supra Minucii locum.

<sup>f</sup> In infantem nullius inimicum) Quia in istam innocentissimam ætatem nocens nihil cadere potest. Hinc Lucanus II. 108.

*Crimine quo parvi cædem potuere mereri?*

<sup>g</sup> Omnium filium) Ex communi incerto natum. discit ex Epiphano de Gnosticis hæresi xxvi. εὐνὴ δὲ καὶ προλαβὴ τῆς αὐτοῦ &c. Si vero etiam quis præoccupatus fuerit, ut immittat defectionem defluxus naturalis, & prægnans facta fuerit mulier, quid gravius ac horribilius designent tales, audi. detractum enim fœtum, quocunque tandem tempore id aggressi fuerint, accipiunt, & in mortario quodam pistido tundunt, & admixto melle, & pipere, & aliis quibusdam aromatis & unguentis, ad avertendam nauseam, sic congregati omnes, porcorum ac canum horum sodales, participes fiunt contusi pueri. atque sic humane carnis esu peractio, deinceps preces fundunt ad Deum. Quod non illusum est nobis (inquiunt) a principe concupiscentia, sed collegimus delictum fratris.

<sup>h</sup> Morienti homini antequam vixit) Crebra tela, acuta. instar, urget. Lucanus quoque II. 109.

*Crimine quo parvi cædem potuere mereri?*

*Sed satis est, jam posse mori.*

In marmore antiquo, ubi anus & pueruli defletur funus, hæc est clausula:

*Vix lucem vidisse satis, qui vivere posset.*

*Vivere quæ nolle, vix potuisse mori.*

Nec longe abit dira Jobi imprecatio x, 18. & 19. Ex utero cur me protulisti? utinam animam efflasssem, nec oculus me vidisset! essem quasi non fuisset, ex utero matris migrassem ad sepulcrum.

<sup>i</sup> Animam novam expecta) Rhen. & MS. Lugd. Bat. specta.

<sup>k</sup> Excipe) Quasi bestia quædam mactetur, sanguisque ad botulos farciendos excipiat fartagine.

<sup>l</sup> Non erres) Prudenter in contrarium mater illa apud Apulejum lib. x. educata filiola, quam maritus si nasceretur necari jussisset, tacitum secretum filio suo aperuit, nam & oppido verebatur, ne quo casu calor juvenilis impetu lapsus, nesciam sororem incurreret.

<sup>m</sup> Piaculum enim admiseris) Ita Pamellius & Edit. Barræana. & Rig. alique. At Coll. Mod. piaculum enim feceris nisi incestus admiseris. ego neutrum probō. puto vero Tertullianum ita scripsisse abrupte: piaculum enim, nisi incestum feceris vel admiseris, vel ut in lib. Ad Nat. I, 7. piaculum feceris nisi incestum. addito hic enim.

<sup>n</sup> Si tanti æternitas) Rhen. sit tanti æternitas. & mox, ideo credenda?

<sup>o</sup> Alia nos opinor n.) Vetus Codex Scriberli: alia vos o. n. forte scripsit Auctor, alia vos opinor natura nos, Cynopœne &c. opinor, δὲ δὲ. Theodoretus de natura hominis in libello sapientie memorato p. 78. αἱ αὖ δὲ καὶ τῆς &c. Ne quis opinetur, alio quidem pacto Græcos enatos esse, alio autem Romanos, aliove Ægyptios, Persasque ac Massagetar, Scythas Sauvomatæque aliam sortitos esse substantiam. In superioribus possunt habere alii pro quo Herald. & Rig. possint.

<sup>p</sup> Cynopœne aut Sciapodes?) Ita emendavit ex Fuld. Rigalt. ubi Cynopœne ut & apud Herald. in MS. L. B. Cynopœne. Addidit, quam alii non animadvertenter, interrogationis notam Rigalt. ut & periculis sequentibus, quæ tamen ibi rectius absunt. Sensus, qui igitur sumus Cynopœ an Sciapodes &c. Nec debuit huic lectioni præferre Junius Cynophanes Pamellii. Ita enim rursus Auctor noster c. VIII. ad Nationes: plane tertium genus dicimus. Cynopœne aliqui, vel Sciapodes, vel aliqui de subterranea Antipodes.

<sup>q</sup> Sciapodes) Ridiculum vide interpretationem apud Junium. Plinius lib. VII, cap. 2. eosdem Sciapodes vocati, quod in majore æstu humi jacentes supini umbra se pedum protegant. Hesychius Σκιῶδες οἱ ἐν δὲ δὲ τῆς τοῦ ποδὸς τῆς πρὸς τὸν οὐρανὸν αὐτοῦ ἐν τῷ κρηναίῳ. Sciapodes populi in Libia, habentes lutas pedum plantas, & iis umbram sibi in calore facientes. de iisdem Stephanus Byzantinus: Σκιῶδες, ἔθνη Ἀφρικῆς, αἱ ἔκταται ἐν περιγῆσει Αἰγύπτῳ. Sciapodes, gens Ethiopica, ut Hæteus in periegesi Ægypti.

<sup>r</sup> Alii ordines dentium) Quasi draconas Cadmæi. Ovid. Metam. lib. III. in princip.

*triplici stant ordine dentes.*  
Idem vero dicit quod Solinus c. LII. de capite canino præditis: Megasthenes per diversos Indie montes esse scribit nationes capitebus caninis, armatas unguibus, amictus vestitu tergorum, ad sermonem humanum nulla voce, sed latratibus tantum sonantes, asperis viciibus. Ita enim Solinus scripsisse contendo, non ut emendat Salmasius, viciibus. sunt enim alia catellæ Melitenisibus, alia Molossæ ora. Clarissime Lucretius v, 1062.

*Inritata canum quom primum magna Molossum*  
*Mollia ricta fremunt, duos nudantia dentes:*

*Longe alio sonitu rabie distracta minantur:*

*Et quom jam latrant, & vocibus omnia complent.*  
mollia ricta Lucretio dicuntur respectu cutis & carnis, quæ ora molossorum regunt, si tangas sunt molossæ,



ordines dentium; alii ad incestam libidinem nervi. <sup>a</sup> Qui ista credis de homine, potes & facere: <sup>b</sup> homo es & ipse, quod & Christianus. Qui non potes facere, non debes credere. Homo est enim & Christianus, <sup>c</sup> & quod & tu. Sed ignorantibus subjicitur & imponitur. Nihil enim tale de Christianis adseverari sciebant, <sup>d</sup> observandum utique sibi, & omni vigilantia investigandum. <sup>e</sup> Atquin volentibus initiari moris est, opinor, prius <sup>f</sup> patrem illum sacrorum adire; quæ præparanda sint & describere. Tum ille: Infans tibi necessarius adhuc tener, qui nesciat mortem, qui sub cultro rideat. Item panis, quo sanguinis <sup>h</sup> jurulentiam colligas; præterea candelabra, & lucernæ, & canes aliqui & offulæ, quæ illos <sup>i</sup> ad everfionem luminum <sup>k</sup> extendant. Ante omnia cum matre, & sorore tua venire debebis. Quid <sup>l</sup> si noluerint, vel nullæ fuerint? quid denique <sup>m</sup> singulares Christiani? non erit, opinor, legitimus Christianus, nisi frater, aut filius. Quid nunc & si ista omnia ignaris præparantur? Certe postea cognoscunt, & sustinent, & ignoscunt. <sup>n</sup> Timent plecti, qui si proclament, defendi merebuntur; <sup>o</sup> qui etiam ultro perire malint, quam <sup>p</sup> sub tali conscientia vivere. Age nunc timeant, cur etiam perseverant? Sequitur enim ne ultra velis id te esse, quod si prius scisses, non fuisses.

CAP.

ma, at at asperis ritibus Solinus respectu dentium. In eodem loco apud Solinum, ubi vir maximus valde anxie versatur, non dubito, quin sit legendum: amictus vestitus tigrum vel pantherarum, id est enim, quod Plinius dicit ferrarum pelles,

a Qui ista credis? Vestigia nostri premens Minucius: nemo hoc potest credere, nisi qui possit audere. p. 34. Simile his aliquomodo est illud Getæ dictum ad fratrem Caracallam. Spartianus in Geta, His accedebat Bassiani fratris nimia crudelitas: qui quum contenderet & diceret quasi joco quasi serio, omnes cum liberis occidendos partium diversarum, Geta ei dixisse fertur, Tu qui nulli parcis, potes etiam fratrem occidere.

b Homo es & ipse, quod & Christianus? Sensus est, Christianus æque est homo ut tu. Rhen. scribit Tu homo es & ipse quod & Christianus. Puto elegantius homo es & ipse, & quod & Christianus. id est omne id quod Christianus est. Et huic lectioni respondent magis illa, quæ mox sequuntur. homo est enim Christianus & quod & tu.

c Et quod & tu? Tolli vult primum & Junius, contra Auctoris sensum. dicit enim Christianum & hominem esse, & talem qualis illi ipsi, non enim nos inquit Cynopenæ aut Sciapodes. Rhen. quod & tu. male.

d Observandum utique sibi? Cruentum, inquit & inhumanum incestumque convivium, at imponitur edentibus, cum cibus quasi ex farre, pipere, melle confectus subjicitur; caninæ istæ tenebræ imprudentes cum matribus, sororibusque misceri faciunt. tandem si illud sibi cognoscant metu conscientia & poenæ aperire non audent. Denique nunquam hoc de Christianis audiverant. At inquit, fuerat hoc inquirendum & observandum neque temere ad illos se conferendum. Hæc objecta jam refutare aggreditur.

e Atquin? Ita amat loqui. c. 11. Atquin invenimus inquisitionem quoque in nos prohibitam. & XLI. Atquin nos nullo modo ledimur. & passim. & ita Rig. Alii atque.

f Patrem illum sacrorum? Qui ἱεροπατρις dicebatur; de quo multa scitu digna vide in aureolo Meursii libello Eleus. c. XIII. In libro ad Nat. 1. 7. ad Magistrum sacrorum vel Patrem adire.

g Describere? Ex libris nempe ritualibus, qui continentur lapidibus duobus quam aptissime coagmentatis, quod πέτρας appellabant, ut discere est itidem ex Eleusiniis Meursii c. x. Pausanias Arcadicis p. m. Ed. Wech. 249. ubi agit de Pheneatis, quibus omnia cum Atheniensibus communia: Φαιεάται δὲ καὶ Διμήτρος ἐστὶν ἱερὸν Ἐλευσίναις, &c. i. e. Est apud Pheneatas etiam Cereis cognomento Eleusiniæ fanum; cui initia eodem ritu,

quo apud Eleusinem peraguntur, cum ipsi tamen ea sacra apud se primum instituta autument. & statim: Prope fanum Eleusiniæ, lapides eminent prægrandes duo, alter apte alteri impositus: Petroma vocant eos lapides, ubi anniversarii sacri, quæ majora nominant initia, dies appropinquant, disjungunt, atque inde literas educunt. quibus pompæ ritus, & quæ fieri oportet omnia consignata sunt. Eum commentarium cum sacrificulis audientibus recitandum curant, ea ipsa nocte in pristinam sedem reponunt.

h Jurulentiam? Virulentiam Rhen. & Barræus.

i Ad everfionem luminum? Vocat 1. ad Nat. 7. strages lucernarum. Verbum quod sequitur extendant aut restituendum est ibidem Ad Nat. aut subintelligendum, in illis, præterea candelabra quæ canes annexi deturbent, & offulæ quæ eosdem canes.

k Extendebant? Cogitabam primo incendant. sed omnino ita scripsit Tertullianus. extendi enim dicit canes, quum in pedes se conjicientes, spe prædæ internodia corporis laxant & spiras extendant. significat enim mensuram corporis canini, quæ in motu dilatur. Clarissime Ovidius Metamorph. lib. XII. vers. 476. de Latreo Centauro a Cæneo interfecto:

— jactanti talia Cæneus

Extentum cursu missa larus eruit hasta.

Qua vir equo commissus erat.

l Si noluerint? Coll. Mod. si venire noluerint. & pronunc & si alii habent tum? & si.

m Singulares Christiani? Soli, quibus nec mater, nec soror vel in vivis vel ad manum. Utitur ita hac voce etiam Lactantius Inst. div. 1. 3. Nec enim quanta potestasque sit divine majestatis intelligit, si existimat singularem Deum, qui facere mundum potuit, eundem regere non posse quem fecit. hic singularem Deum vocat, quem alias unum, unicum, solum. Addi MS. Fuld. sine pignore, i. e. quibus nullius ex familia superest, sed id glossam redolet.

n Timent plecti, qui si proclament? Obiectio hæc est Gentilium. cui respondet, illos Christianos publica defensione dignos, ut qui non malitia peccassent, sed fraude decepti. Imo qui tales sunt, ut cum Lucretia, etsi peccato se absolvere possent, supplicio tamen non liberarent, ut loquitur illa apud Livium lib. 1. cap. 58. præter Rigalt. ita omnes disponunt, si proclament. qui &c.

o Qui etiam ultro? Coll. Mod. qui & ultro perire malunt. Pam. & Junius quin e. u.

p Sub tali conscientia vivere? Supra: tanti babeas ad eam tali conscientia pervenire?



## C A P. IX.

*At vero cuncta illa crimina, quæ falso Christianis obijciuntur, vera in Gentibus accusatoribus deprehendi. Apud illos sacrificia humana, & olim in aperto, & nunc in occulto committi: Homicidia latis in theatro oculis spectari: Infanticidia quotidie abjecto, necato etiam partu, vel abortu coacto perpetrari: sanguinem quoque gladiatorum recens necatorum striri: Humanum pabulum de ferinis quæri: Imo in seipsos invicem descendi. Christianos contra, ab omni cruore, animalium etiam, abhorre. Apud illos incestum quotidie committi, cum, per scortationem vagam, & gnatorum abjectionem, liberi etiam a parentibus ignorentur. Quæ cuncta a Christianis, utpote castis, continentibus, veneris etiam licita (prout nonnulli apud illos) expertibus, longissime abesse. Neque hæc de Christianis ab ullis credi posse, nisi qui credant, & ipsi illa faciant, & ex se de aliis judicent.*

**H**Æc quo magis refutaverim, <sup>a</sup> a vobis fieri ostendam partim in aperto, & partim <sup>b</sup> in occulto, per quod forsitan & <sup>c</sup> de nobis credidistis. <sup>d</sup> Infantes penes Africam Saturno immolabantur palam usque ad <sup>e</sup> proconsulatum Tiberii, qui <sup>f</sup> ipsos Sacerdotes in eisdem <sup>g</sup> arboribus templi sui obumbratricibus scelerum, <sup>h</sup> votivis crucibus vivos exposuit, teste <sup>i</sup> militia patriæ nostræ, quæ id ipsum munus illi Proconsuli functa est. Sed & nunc <sup>k</sup> in occulto perseveratur <sup>a</sup> per-

## C A P. IX.

<sup>a</sup> **A**vobis fieri ostendam) Porphyrius apud Theodoret. p. 108. & 109. Græc. Aff. cur Eðero γὰρ, *quæris, in Pōdō &c. Mañabatur enim, inquit, xvi. Calend. Novembris homo apud Rhodios in honorem Saturni: quod, cum per diu servatum fuisset, in consuetudinem abiit. quendam enim ex iis, qui publica sententia damnati essent ad capitale supplicium, adusque Saturnalia vivum asservabant, addit ibidem alios populos, qui in infandum hunc ritum consenserint. Imo notat Lactantius Inst. div. 1. 13. in Historia Sacra Ennii olim fuisse scriptum, Saturnum & Opem, ceterosque tunc homines, humanam carnem solitos esitare; verum primum Jovem leges hominibus moresque condentem edicto prohibuisse, ne liceret eo cibo vesci. Itaque cujus est pudoris, quin imo inverecundiæ, cujus quod agere te videas, in eo alterum reprehendere? maledicti & criminis loco dare ea, quæ in te possint reciprocata vicissitudine retorqueri? ut loquitur Arnobius lib. 11.*

<sup>b</sup> *In occulto*] In fœdis scil. libidinibus, in aperto vero in hostiis & ludis.

<sup>c</sup> *De nobis credidistis*] Secundum illud quod dixit: qui ista credis de homine potes & facere. *ad & delent Rhen. & MS. L. B. non recte.*

<sup>d</sup> *Infantes penes Africam*] Testimonia Veterum si quis desideret, adeat Elmenhorstium & alios ad illud Minucii p. 34. Merito in nonnullis Africæ partibus infantes immolabantur, blanditiis & osculo comprimente vagitum, ne flebilis hostia immoletur. Et Plutarchus in Apophthegmat narrat Gelonem tyrannum victis Carthaginien-sibus ad Himeram coegisse inscribere fœderibus, quod cessarent immolare filios Saturno.

<sup>e</sup> *Proconsulatum Tiberii*] Nodum, qui eruditos multum torserat, solvisse vel scidisse potius Scaligerum, testatur Heraldus in Notis. Et sane digna legi est Epistola ejus ad Casaub. LXVI. ubi disputat a Proprætore vel Proconsule Tiberii [qui & sacrificia cruenta Gallorum, teste Plinio, sustulerat] & hæc sublatæ esse. Quod ut verum puto, tamen non possum illustr. viri emendationem probare, usque ad Proconsulem Tiberii. ita enim legit, licet operæ expresse-rint Proconsulatum, contra sententiam ejus. Peccavit enim in Genium Tertulliani, qui omnino Proconsulatum voluit, sed ita, ut illo Proconsulem exprimeret, quemadmodum in hoc libro sæpe locutus est, ut cum dixit naufragiis pro ipsis naufragis, cap. 39. & ministeriis alibi pro ministris.

<sup>f</sup> *Ipsos sacerdotes*] Ita Cod. Fuld. & ex illo Rigalt. Alii eosdem sacerdotes.

<sup>g</sup> *Arboribus templi sui obumbratricibus scelerum*] Arbores dicit tenebris suis obscurasse scelera templi & sacrorum, quæ ita ut cap. vii. de canibus dixit fuerint lenonens tenebrarum. Unde apparet vetustissimus mos templa arboribus obumbrare, & propter horrorem religionis, & ad ventorum vim arcendam, ut fit hodie. Prout vero

sua cuique Deo dicata erat arbor, ita illa Dei sui templum obumbrabat. Virgil. 11. Æneid. 713. Æneas ait ad suos:

*Est urbe egressis tumulus templumque vetustum  
Desertæ Cæreris, juxtaque antiqua cupressus.*

ubi doctè notat Servius poetam funebrem arborem bene ante templum Deæ lugentis induxisse. Cujus antiquitatis nobile monumentum exhibet sculptura gemmæ, quæ spectanda proponitur Daçtyl. Gorl. tom. 11. num. 321. ubi sacra, & ad latus arbor, statimque a nobis ad Notam decimam repræsentabitur. Ut vero noster dicit *isidæ arboribus*, ita de obsœna cujusdam libidine Seneca verba faciens Nat. Quæst. lib. 1. cap. 17. de monstro illo dicit, ad speculum suum immolandum fuit. Et Nazianzenus de illis, qui Christianas exenteratas & hordeo fartas porcis obiciebant, dignos qui ipsi Dæmones suos pascere. Locum ipsum vide infra ad illa *cruditantes ad-buc*, hoc cap. Pam. comma post *scelerum* neglexit.

<sup>h</sup> *Votivis crucibus vivos exposuit*] Vocem *vivos* ex Cod. Fuld. apposuimus, quam sane non debuerat ita negligere Rigaltius. *Votivas cruces* cum eodem Rigaltio ita explico, Tiberium istum ex votivis arboribus votivas fecisse cruces, in quibus scelerati isti sacerdotes pulcre pendebant, tanquam anathemata ex voto. Narrat Lucianus sacrificii quendam ritum, qui hinc non longe abit in Dea Syria p. 910. *Δεὸν περὶ μυστράν ἐκείνην &c.* Magnas arbores excisas in atrio collocant: postea adductas capras, ovas, aliasque vivas pecudes, ex arboribus sc. illis suspendunt: inter quæ sunt etiam aves, vestes, & aurea argenteaque opera. Ac postquam omnia perfecte composuerunt, & simulacra Deorum circa arbores tulerunt, pyram accendant, & omnia repente cremantur.

<sup>i</sup> *Militia patriæ nostræ*] Quoniam Tertullian. patre Centurione proconsulari fuit prognatus, suspicari quis possit reponi debere patris nostri, quomodo certe præ se ferre dicitur Cod. Fuld. Sed cum ille Tiberii Imperatoris tempora attingere non potuerit, diversus ab isto Proconsul quidem Tiberius foret statuendus, de quo hic loqueretur, quod non puto, Mox idem Cod. *quæ ad ipsum manus*. id est apud ipsum, vide Indicem, cum vero mox sequatur *illi* hic locum non potest habere. Solebant vero Proconsules majoresque magistratus per centuriones vel tribunos talia exsequi. In simili fere casu luculentum extat testimonium apud Prosperum Aquitanicum De Promiss. & Prædict. Dei parte 111. cap. 38. Sub Constantio & Augusta Placidia, quorum nunc filius Valentinus pius & Christianus imperat, Urso insistente tribuno, omnia illa ad solum usque perducta, agrum reliquit in sepulcrum scilicet mortuorum: ipsamque viam sine memoria sui nunc Vandatica manus evertit.

<sup>k</sup> *In occulto perseveratur*] Pueruli ejusmodi oblatio super pateram, quam Pythia sacerdos tenet, ante oculos ponitur in sculptura gemmæ hujus, quam produxit olim Leonard. Augustinus, tom. 1. num. 107. ubi simile Apollini sacrificium apud Cretenses, exhibitum fuisse docetur.



<sup>a</sup> perseveratur hoc sacrum facinus. <sup>b</sup> Non soli vos contemnunt Christiani, nec ullum scelus in perpetuum eradicatur, aut mores suos <sup>c</sup> aliqui Deus mutat. Cum propriis filiis <sup>d</sup> Saturnus non pepercit, extraneis utique non parcendo <sup>e</sup> perseverabat, <sup>f</sup> quos quidem ipsi parentes sui offerebant, & <sup>g</sup> libentes respondebant, & infantibus blandiebantur, <sup>h</sup> ne lacrymantes immolarentur. Et tamen multum homicidio parricidium differt. Major ætas apud Gallos <sup>i</sup> Mercurio profecabatur. Remitto <sup>k</sup> Tauricas fabulas theatri suis, <sup>l</sup> Ecce in illa religiosissima urbe <sup>m</sup> Æneadarum piorum est <sup>n</sup> Jupiter quidam, quem ludis suis humano proluunt sanguine. <sup>o</sup> Sed bestiarum, inquit. Hoc opinor minus quam hominis. <sup>p</sup> An hoc turpius, quod mali hominis? certe tamen de homicidio funditur. O Jovem Christianum, & solum <sup>q</sup> patris filium de crudelitate. Sed quoniam de infanticidio nihil interest,

<sup>a</sup> fa-



<sup>a</sup> Perseveratur hoc sacrum facinus) In occulto adhuc inquit durat apud aliquos scelestum hoc sacrificium, Prout sacrum apud Virgilium aliosque nonnunquam pro scelestato sumitur. Perseveratur autem in omnibus melioribus MSS. & editis est, pro quo alii minus ad genium Tertulliani perseverat. Ita enim amat passiva hæc, ut abstinere cap. vi. transmigrari Ad Nat. 1. 12.

<sup>b</sup> Non soli vos c. C. ] Sensus est, non solos Christianos religioni suæ, spretis idolis adhærere, cum etiam occulta illa Saturni sacrificia licet eradicata publice & prohibita, apud quosdam durent.

<sup>c</sup> Aliqui Deus mutat ] Itaque semper humanas carnes appetit Saturnus, vel publice vel privatim & occulte. Aliqui pro aliquis ut passim. Pro scelus Cod. Fuld. facinus.

<sup>d</sup> Saturnus ) De quo, quantum huc pertinet, vide Kippingium novæ edit. p. 45. 66. & alios.

<sup>e</sup> Perseverabat ] Cod. Fuld. perseverasset. Ita dicit, aut mores suos aliqui Deus mutat.

<sup>f</sup> Quos quidem ipsi parentes ) In Fuld. est, sed quod quidem ipsi parentes &c. Suspicio legendum, sed vos quidem: ipsi parentes sui &c. ut dicat, at vero vos mihi ingeritis infantes libenter ab ipsis suis parentibus fuisse oblatos &c. Eodem modo mox loquitur, sed bestiarum, inquit. Pro sui MS. L. B. suos non probo.

<sup>g</sup> Libentes respondebant ) Vox nota in sacris, quæque in optimis MSS. Herald. Fuld. L. B. invenitur male Barr. & Rhen. & Pam. exponebant significat votum missellorum istorum parentum. Plutarchus in lib. de Superstitione, in fine, ibi taxat hunc Cartaginienstem morem, Empedoclis hoc profert versus.

Μυρὴν δ' ἀλλὰ χεῖρα πατὴρ φίλον υἱόν, αἰείρας  
Σπάρτα, ἐπευχόμενος μέγα νίκης. ἀλλ' εἰδότες addit &  
γινώσκοντες αὐτοὶ τὰ αὐτῶν τέκνα μαρτυροῦν.

<sup>h</sup> Ne lacrymantes immolarentur ) Notum est id in sacrificiis maxime quæsitum, ne reluctantes immolarentur. Generosa itaque ad tyrannum vox Romani martyris, quam refert Chrysost. Hom. de S. Romano in fine: Cervices meas incide, nec aram commacula: habes victimam voluntariam, cur captivum taurum colligas reluctantem! Et ipse Tertullianus ad Scap. cap. 11. Ita etsi nos compuleritis ad sacrificandum, nihil præstabitis Diis vestris; ab invitis enim sacrificia non desiderabant, nisi si contentiosi sunt. Adde infra cap. xxviii.

<sup>i</sup> Mercurio profecabatur ] Et de hoc satis interpretes ad Minucium. Ita vero edidit Rig. ex Coll. Mod. Profecta in sacrificando dicebatur exta, quæ aris dabantur ex fibris pecudum dissecta. teste Nonio. prociciem extorum Varro dixit apud eundem, & hinc profecare pro sacrificando Deo offerre apud Nostrum passim, ita enim c. XLVI. de Socrate: Æsculapio tamen gallinaceum profecari jam in fine jubebat. quomodo & c. xxiii. alia vis pronuncietur in eo, qui genitalia vel lacertos, alia qui sibi gulam profecat. Firmant lectionem Modianam illa Suetonii in Claudio c. xxv. Druidarum religionem apud Gallos divæ immanitatis, & tantum civibus sub Augusto interdictam, penitus aboluit. Nam certe desisse testatur etiam Pomponius Mela lib. iii. c. 2. Aliquando adeo immanes Galli, ut hominem gratissimam Diis victimam crederent: manent vestigia feritatis jam abolitæ, atque ut ab ultimis cædibus temperant, ita nihilominus ubi devotas

altaribus admove, delibant. unde etiam Gallogræci ab his orti, & ritus cum nomine retinentes, apud Justinum xxvi. 2. in auspiciis pugnae hostias cadunt: quarum exitis cum magna cædes, interitusque omnium prædicetur, non in timorem, sed in furorem versi, sperantesque Deorum minas expiari cæde suorum posse, conjuges & liberos suos trucidant. Ante legebatur, profecant.

<sup>k</sup> Tauricas fabulas ] Huc pertinet ille scriptus & in tergo, necdum finitus Orestes De his sat multa ad Minucium. Nec carpere cessat Lucian. in Dial. Junonis & Latonæ & Apoll. & Bacchi.

<sup>l</sup> Ecce in illa ] Sed & in illa Coll. Mod.

<sup>m</sup> Æneadarum piorum ] Ita eos vocat ratione Auctoris generis & originis (qui nullibi non hac commendatione apud Poetam introducit) sed ut simul impietatem illorum sub tali nomine flagellet. Imitatur autem Lucret. qui ita lib. vi. 1277. Atheniensium populum pium vocat, sed absque ironia.

Nec mos ille sepulture remanebat in urbe,  
Ut pius hic populus semper consuevit humari.

<sup>n</sup> Jupiter quidam ] Postremam vocem non agnoscit MS. L. B. Intelligit vero Latiam, de quo satis multa alii. Insignem vero Cypriani locum producit in Notis suis doctissimus vir Desiderius Heraldus. vide sis plura apud Minucianos interpretes. & revera id olim in more fuisse docet pluribus Scaliger ad Eusebium p. 56. qui & ex Plinio docet, quando ab hac crudelitate sit temperatum. in cuius sacrificii locum sanguis deinde bestiarum successit effusus. Prudentius vers. 379. lib. i. Contra Symm.

Respice terrifici scelerata sacraria Ditis,  
Cui cadit infesta fusus gladiator arena,  
Heu male lustrata Phlegætontia victima Romæ!

Quidni igitur usurpemus illa Senecæ in extremo Octaviæ vers. 978.

Urbe est nostra mitior Aulis,  
Et Taurorum barbara tellus.  
Hospitis illic cæde litatur  
Numen superum: civis gaudet  
Romæ cruore.

<sup>o</sup> Sed Bestiarum ) Bestiarum, Ed. Barræi. Hi sunt qui cum bestiis congregiebantur in arena, sive nocentes, sive inopia illorum, alii cum immanibus feris comparati. Hisce ultimum cœnantibus liberaliter apponebatur mensa. Apol. c. XLII. Non in publico liberalibus discumbo, quod bestiis suprema cœnantibus mos est.

<sup>p</sup> An hoc turpius ) Forte leg. ut hoc &c. Turpe vero sacrificium malus homo, quia nihil Deo nisi perfectum in suo genere immolari debet. infra c. xiii. Non dico quales sitis sacrificando, cum enecta & tabidiosa & scabiosa quæque mactatis?

<sup>q</sup> Patris filium ] Insigne scomma. O quam, inquit, Jupiter vester Christiana religione gaudet, fustus humano cruore a vobis coli; quam non a patre suo degenerat! quam illi Saturnum assignatis, illum ipsum, qui humanis passim hostiis placatur vorator filiorum suorum, ut in hoc a patre differens, quod crudelitatem solam approbat, non vero aureum seculum, Saturni regnum, secum adducat. Nisi potius innuat, ita ut nos Christum unigenitum Patris filium celebremus, etiam Jovem illum solum patris sui Saturni superstitem, reliquis devoratis,



<sup>a</sup> sacro an arbitrio perpetretur [ licet de parricidio intersit ] convertat ad populum. Quot vultis ex his circumstantibus, & in Christianorum sanguinem <sup>b</sup> hiantibus, ex ipsis etiam vobis iustissimis & severissimis in nos Præsidibus <sup>c</sup> apud conscientias pulsem, qui <sup>d</sup> natos sibi liberos enecent? <sup>e</sup> Siquid & de genere necis? Differt. Uti- que crudelius in aqua spiritum extorquetis, aut <sup>f</sup> frigori, & fami, & canibus exponitis. <sup>g</sup> Ferro enim mori ætas quoque major optaverit. Nobis vero homicidio <sup>h</sup> semel interdicto, etiam <sup>i</sup> conceptum utero, dum adhuc sanguis in hominem <sup>k</sup> delibatur, <sup>l</sup> dissolvere non licet. <sup>m</sup> Homicidii festinatio est prohibere nasci; nec refert natam quis eripiat animam, an nascentem disturbet. <sup>n</sup> Homo est & qui est

futu-

tis, nec patrem mentiri nec sacrificium illud humanum, quod Christianis in cultu Numinis imputabatur, abnue- re, quomodo interpretatur Rigaltius. A Rhenano abest de crudelitate.

<sup>a</sup> *Sacro an arbitrio*) Vel in honorem Deorum, vel propria voluntate. nam quia iussa Deum crepare pote- rant, jam ostendit nullo iubente, flagitante, non ho- micidium, sed & parricidium patrari. patretur Coll. Mod. pro perpetretur. & statim: *licet de parricidio in- terfit*. alii: *parricidium homicidio i.*

<sup>b</sup> *Hiantibus*] Fuld. seu Coll. Modiana, *inhiantibus*.

<sup>c</sup> *Apud conscientias pulsem*] Ut ita fores quasi huma- nitatis aperiatis. Ita in lib. de Testim. Animæ cap. 1. tunc philosophi duri, eum veritatis fores pulsant.

<sup>d</sup> *Natos sibi liberos enecent*] O crudele, o inhumanum facinus, in infantes ferum stringere, nullius inimicos, nullius reos, qui vel ad hostes sub cultro rideant. & ta- men nihil magis tritum apud illos. Unde admiratio simul & locus Germanorum apud Tacitum c. xix. Numerum liberorum finire, aut quemquam ex agnatis necare, fla- gitium habetur. Graviterque impietatem istam taxat La- ctant. lib. vi, 20. Ergo ne illud quidem concedi aliquis existimet, ut recentes natos liceat oblidere, quæ vel maxi- ma est impietas. Ad vitam enim Deus inspirat animas, non ad mortem. Verum homines, ne quod sit facinus, quo manus suas non polluant, rudibus adhuc, & simplici- bus animi abnegant lucem non a se datam. Clare vero Barr. & hinc MS. Fuld. præferunt *enecent*.

<sup>e</sup> *Siquid & de genere necis &c.*) Ita Coll. Modiana. omnino melius quam alii, *siquidem & de genere necis differt, utique &c.* Cum utique quocunque modo pepe- ratum sit parricidium & homicidium, tamen si & necis genus consideres, aliud alio est crudelius; ferrum quod cito absumit hominem, quodque ideo majores natu, oc- cidentes se eligunt, lenius mortis genus est quam longa in aquis jactatio, aut frigore fameve consumptio, aut denique viva vivo sepeliri corpora busto, ut loquitur Lu- cretius. In sequentibus nonnullæ editiones legunt: *Spiri- tum extorquetis, aut frigori & f. & c. e. ferro enim mori ætas q. m. optavit*. Ita vero distinguo: & *siquid & de genere necis? differt*. Uti- que crudelius in aqua &c.

<sup>f</sup> *Frigori & fami & canibus exponitis*) Lactant. l. v. Qui natos ex se pueros aut strangulant, aut si nimium pii fuerint, exponunt. iterum vi, 20. Quid illi, quos falsa pietas cogit exponere? non possunt innocentes existimari, qui viscera sua in prædam canibus obiciunt: & quantum in ipsis est, crudelius necant, quam si strangulassent. Ita- que merito de Saturno lib. 11. Ad Nat. cap. 12. Itaque filios virili seu devorabat: melius ipse, quam lupi, si exponeret. Notatu vero dignum est, quod observavi in lectione Isidori, apud quem hæc Tertullianæ inveniu- tur, sed more suo auctores, unde profecerit, nomine abscon- dito, & verbis paulum inversis. Is itaque de pœnis in le- gibus constitutis. lib. v. c. 27. In ipso quoque genere necis differt. Crudelius est enim in aqua spiritum torquenti extin- gui: ignibus uri, frigore & fame necari, canibus & bestiis exponi. Nam ferro mori, ætas quoque major optavit. addit- que aliunde, gladius enim sine graviore cruciatu compen- diosa morte vitam finire novit. Pertinet huc fragmentum illud Sallustii ex lib. Histor. Sin vis obsistat, ferro quam fame æquius perituros. quam Pompejus ibidem mortem vocat omnium miserrimam lib. 111.

<sup>g</sup> *Ferro enim mori*] Unde Æneæ illa indignatio apud Virgilium lib. 1, 130.

O Danaum fortissime gentis

Tyde, mene Iliacis occumbere campis

Non potuisse! tuæque animam banc effundere dextra!

Mortem hanc ferro inventam, Romanam appellatam, quasi fortem & virilem collige ex istis Martialis lib. 1, 79. de Ferro, qui laborabat faucium morbo.

<sup>h</sup> *Semel interdicto*] Elegans hujus vocis, sed non ita passim notus, multa loca apud bonos auctores corrupti. ita hic ante meliores MSS. semper legebatur; & apud Lu- cretium in simul hodieque est mutatum, apud quem a bene multis illum aliquando mendis, quæ adhuc resident, vindicatori ex MSS. Vossianis Biblioth. Lugd. B. reponi- mus ita:

admistum quoniam semel est in rebus.

& ego ante jam ita correxeram, adductus loco Lucani viii. 707. ubi de Pompejo:

semul impulit illum

Dilata Fortuna manu, pulsatur arenis,

Carpitur in scopulis, hausto per vulnera fluæu

Ludibrium pelagi.

Noster denique rursus c. x. Sequetur ut eadem ratione pro aliis non sacrificemus, quia nec pro nobismetipsis, semel Deos non colendo.

<sup>i</sup> *Conceptum utero*) Accepta potatione ad abortum. Ju- venalis Sat. vi. 594. quem vide. Ovidius idem abomi- natur lib. 11. &c. ut & versu 29. Fit itaque in formæ leno- cinium & scortis est familiare. Hinc Prosper Aquitan. De Prom. & Prædict. lib. 11. cap. 15. ut sit jam uxor, quæ paulo ante fuerat, meretrix, habeatque filios, quæ studebat filios non habere, nec jam libidini, sed suscipiendæ ser- viat proli. At vero nulla mulier, ut bene Augustinus po- tationes ad abortum accipiat. nec conceptos aut natos occi- dat. Quæ mortiferas potiones accipit, ut non concipiat, quanto scun- que parere potuisset, tantorum homicidiorum est rea est vero tantorum, tot, tam multorum, ut sæpe apud Nostrum etiam. Res sane medicis prohibita. Theodorus Priscianus in Victoriam libro 111. Abortum dare nulli un- quam fas est: ut enim Hippocratis testatur oratio, tam duri reatus conscientia medicorum innocens officium non debet maculare. Imo lege prohibita, Paulus l. Si quis aliquid §. Qui abortionis. §. ne pœnis. Qui abortionis aut amatorum poculum dant, etsi dolo non faciant, tamen quia mali exem- plares est, humiliores in metallum, honestiores in insulam, amissa bonorum parte, relegantur. Quod si eo mulier aut ho- mo perierit, summo supplicio afficiuntur. Similis lex Moïsi Exodi xxi, 22. Codex Fuld. legit *conceptum uterum*. notatque Scioppius ex jure phrasin esse.

<sup>k</sup> *In hominem delibatur*) Deliberatur Jun. male. aliæ editiones melius *delibatur*. *delibari* in hominem dicitur sanguis, dum ex præstantissimo hominis succo embryo nu- tritur. Lucretius.

Floriferis ut apes in saltibus omnia libeant.

Estque id ipsum quod Jobus c. x. vers. 13. Nonne sicut lac multisti me, & caseum me cogulasti? Theodoret. p. 78. quo alludit rex David Ps. cxxxix, 15. nonne occultatum est os meum in abdito. & artificiose acupiscus sum in imis par- tibus terre? Rigaltius tamen ex MS. Puteano edidit *deli- beratur*, quod & ego feci ex L. B. & non est improban- dum. Lucem haud parvam accipit ex notissimo Ausonii disticho.

Dum dubitat Natura marem faceretne puellam,

Factus es o pulcher, pœne puella, puer.

Sed omnium instar elegantissimus ille Varronis locus sit de Origine Humana apud Censorinum de Die Natali cap. ix. ex sententia Pythagoræ. Quæ quidem fragmenta, re- conditæ antiquitatis plena, emendata auctaque & notis illustrata, adjecto omnium verborum vocabulario, ad edi- tionem habemus parata. Sed ipse Varro: *numeros, qui in unoquoque partu aliquid adferunt mutationis, dum aut se- men in sanguinem, aut sanguis in carnem, aut caro in homi- nis figuram convertitur*. Denique ipse rursus Tertullianus lib. iv. Adv. Marcionem cap. 21. non decem mensium cru- ciatu deliberatus. Ita & ibi enim meliores MSS. pro quo alii *delibatus*. sensus est, dum deliberat Natura in utero, velitne conceptum semen commixtumque in hominem for- mare, an sinere ut effluat, naturalemque patiat abortum.

<sup>l</sup> *Dissolvere non licet*) Quid ergo facies, si nolis, si ux- orem de concupiscentia tua impleveris, dissoluturus es medi- camine conceptum? Puto nobis non licere tum nascentem ne- care, quum & natum. Exhort. ad Cast. c. xii. Ipse Pli- nius alibi. In hominum genere maribus diverticula veneris excogitata, omnia scelera nature, fœminis vero abortus: quantum in hac parte nocentiores quam fœæ sumus?

<sup>m</sup> *Homicidii festinatio est*] Minucius: *parricidium fa- ciant antequam pariant*.

<sup>n</sup> *Homo est & qui est futurus*] Martialis lib. ix. ep. 42. Ipsam crede tibi naturam dicere verum.

Istud quod digitis, Pontice perdis, homo est.

Licet enim Jctis partus nondum editus nondum homo di- catur, recte tamen Paulus §. de statu hominum testatur, qui in utero est, perinde ac si in rebus humanis esset, cu- stodiendi. quomodo enim prius a Jctis dicatur, patet ex collatione verborum Papiniani ad Legem Falcidiam Dig.



futurus. <sup>a</sup> Etiam fructus omnis jam in semine est. <sup>b</sup> De sanguinis pabulo & ejusmodi tragicis <sup>c</sup> ferculis legite necubi relatum sit [ <sup>d</sup> est apud Herodotum, opinor ] <sup>e</sup> defusum brachiis sanguinem ex alterutro degustatum nationes quasdam foederi comparasse. <sup>f</sup> Nescio quid & sub Catilina tale degustatum est. Ajunt & apud quosdam gentiles Scytharum defunctum quemque <sup>g</sup> a suis comedi. Longe excurre. <sup>h</sup> Hodie & hic Bellonæ secatur sanguis de femore proscisso. <sup>i</sup> parmula exceptus esu candidatos signat. <sup>k</sup> Item illi, qui munere in arena noxiorum <sup>l</sup> jugulatorum sanguinem recentem de jugulo decurrentem exceptum avida firi <sup>m</sup> comitali morbo mēdentes <sup>n</sup> auferunt, ubi sunt? Item illi qui de arena <sup>o</sup> ferinis obsoniis cœnant? qui de

xxxv. tir. 2. §. 9. In Falcida placuit, ut fructus postea percepti, qui maturi mortis tempore fuerunt, augeant hereditatis æstimationem fundi nomine, qui videtur illo in tempore fuisse pretiosior. Circa ventrem ancilla nulla tempore admessa distinctio est. nec immerito, quia partus nondum editus, homo non recte fuisse dicitur. sermo est de legato & hæreditatibus. Pecus appellat informē illud nondum hominem Tertull. lib. de Anima cap. 25. & membrana foetum involvens <sup>quoniam</sup>, quasi pellem agnelli dicas, veteribus nuncupata fuit. Itaque nec audiendus est Aristoteles, qui nimiam civium multitudinem in una civitate diffusurum, semen vult corrumpi & abortivum reddi, antequam homo possit nominari. Verba ejus sunt lib. vii. Politicorum cap. 16.

<sup>a</sup> Etiam fructus omnis, jam in semine est. ] De Zenone Stoico Theodoret. p. 73. τὸν γὰρ τοὶ ἀνθρώπων σπόρον, ὅταν ᾖ ὄντα καὶ μετέχοντα σπέρματος, τὴν ψυχὴν ἐκφύειν εἶναι μέγιστον τε καὶ ἀποσταύμα. Genitale siquidem hominis semen, quod humore ac spiritu præditum esse cernitur, partem esse animæ, quandamque veluti abscissionem putavit. Impiæ itaque Platonis leges apud eundem p. 131. Ὁ τὰς δὲ αἱ γυναικες &c. Ubi autem viri & mulieres gignendi tempus excesserint, liberos eos sinemus conversari ut velint; hoc solum præmonentes, ne quem amplius conceptum foetum in lucem edant: si quis autem institutum hoc ita violavit, ut foetum ad partum perducatur, ita cum denique exponat, ut omni prorsus alimonia careat. Alii, & fructus o. jam in s. e. Rhen. & fructus hominis.

<sup>b</sup> De sanguinis pabulo ] Retorquet in adversarios crimen de pabulo crudæ & sanguinis haustu; de quo more multa congeſſerunt Interpretes Minuciani.

<sup>c</sup> Ferculis ] Coll. Mod. fabulis. sed ferculis magis placet. Atrei cœna nota est, & apud Virgilium Dido iv. 600.

Non potui abreptum divellere corpus, & nudis  
Spargere? non socios, non ipsum absumere ferro

Ascanium, patriisque epulandam apponere mensis?  
& mox pro neubi Coll. Scriveriana habet nuncubi.

<sup>d</sup> Est apud Herodotum, opinor ) Delent hæc editiones Rhenani, nec sine causa, est enim glossa lectoris hujus operis, cujus notam descriptores in ipsum opus receperunt. Si tamen retineri placet, accedet magis ad Tertullianum phraſis, si cum MS. Fuld. inducatur tō est.

<sup>e</sup> Defusum brachiis sanguinem ] Vide Lydii Syntagma sacrum de Re Mil. p. 203. & notas ad Minutium. Athenæus Carmanorum mortem narrat lib. 11. solitos illos mutuum sanguinem in computationibus propinare firmandæ amicitiae. In Cod. Fuld. est alterutro. MS. L. B. & Pam. diffusum.

<sup>f</sup> Nescio quid & ] Addit hoc tale Coll. Mod. & recte dubitantis more expressit Auctor, quoniam nec ipse Salustius asseverat, sed ut rumorem ponit. Fuere ea tempeſtate, qui dicerent, Catilinam &c. ubi videndus doctissimus Putschius. Simile contigisse fertur sub tyranno Magnentio.

<sup>g</sup> A suis comedi ] Adv. Marcionem lib. 1. Parentum cadavera cum pecudibus caſa convivio convorant. Qui non ita decesserint, ut escatiles fuerint, maledicta mors est. Similis Maſſagetarum ingluviēs. Hieron. adversus Jovian. 11. Maſſageta miserrimos putant, qui agrotatione moriantur, & parentes cognatos, propinquos, cum ad senectam venerint, jugulatos devorant. tō & non agnoscebat Edit. Barræana.

<sup>h</sup> Hodie isthic Bellonæ &c. ] V. C. quem repræſentat Collatio Scriveriana. Hodie & hic Bellonæ sacratur sanguis, de femore proscisso & in palmulam exceptus suis datus signatis. Editio Barræi habet succatus sanguis, quod forsitan non temere scriptum, potuitque eo uti Auctor in imitationem Lucretii, qui sic quoque latium saccatum humorem. vocat iv. 1022.

Totius humorem saccatum ut corpori fundant. sanguis saccatus est per totum corpus, quasi per saccum percolatus. Ita scripserit: hodie isthic vel & hic Bellonæ, saccatus sanguis, de femore proscisso in palmulam exceptus, esui datur signatis. Tutius videtur tamen MSS. ad hæreſe lectioni. In quibus Lugd. Bat. legit: Hodie isthic Bellonæ sacratur sanguis de femore proscisso in palmulam exceptus & sui datus signat. Et Fuld. Hodie isthic Bellonæ secatur sanguis de femore proscisso palmula exceptus & usui datus signat. Unde conjecit Scioppius, Vide isthic Bellonæ secatur: sanguis de femore proscisso palmula exceptus usui datur signatis. Edidit Rigalt. Hodie isthic Bellonæ sacratos sanguis

de femore proscisso in palmulam exceptus esui datus signat. ad quod proxime accedit scriptura Cod. L. B. & quo modo plane emendat, nisi quod addat & esui, simplicius Verinus, id est Claud. Salmaf. de Transubst. p. 42. Sed ego vetus ulcus credo, obductum quidem, sed exstante nimis alte cicatrice. Corrigo itaque in hunc modum: Hodie & hic Bellonæ secatur sanguis de femore proscisso. palmula exceptus esu candidatos signat. Id est, illi qui Bellonarii fieri volunt hoc modo initiantur. Pam. & Heraldus: Hodie isthic Bellonæ sacratur sanguis de femore proscisso in palmulam exceptus suis datur signatis. & sic passim alii. Videndus Tibullus 1. 7. Hæc ubi bellonæ &c. Notandumque, rem plerumque fallacia fuisse peractam, quod docemur ex crudelitate Commodi apud Lampridium, de quo ait, Bellonæ servientes vere exsecrare brachium præcepit, studio crudelitatis.

<sup>i</sup> Parmula exceptus ] Ita Rhenan. editio, & recte, quid enim illud quod omnes alii substituunt palmula? an vola manus, an palmæ arboris lignum? Rem ipsam, ipsum sacrum, in ipso actu Bellonarium vide ad aram Deæ in sculptura gemmæ hujus insignis, in Daſtyl. Gorlæana tom. 11. num 664. & hic pag. 91. ubi velim notes clypeolum vel parmulam aræ innixam & ad sanguinis exceptionem destinatam. Sed & palmulam adhibitam in his sacris patet ex notabili hac gemmæ sculptura, quam produxit doctiff. Leon. Augustin. 1. 171. ubi nudus talis Bellonarius conspicitur, qui latus ferro sibi, quod sinistra gerit, fodit, cruore qui de femore proscisso labitur, dextram plenam ante Bellonæ signum sublevans. Sed accuratius intuenti diversus hujus sacri ritus apparet, & ut sanguinis esus in prima, ita devotio in secundæ gemmæ sculptura.

<sup>k</sup> Item illi ] Ante Rigalt. distinctio illa erat, ut post auferunt punctum poneretur, reliqua usque ad petunt sine nota interrogationis pergerent. Sed melius ille interpunxit, quem sumus securi,

<sup>l</sup> Jugulatorum ] Rigulatorum Cod. Fuld. pro in omnibus aliis est jugulatorum. Probat Scioppius & de fascia explicat, qua obvolvebant vulnus sanguinemque sistebant. Itaque Nonium in partes adducit in voce rica. posset & Festum. is: rica & ricala vocantur parva vicinia, ut palliola ad usum capitis facta. Granius quidem ait esse muliebres cingulum capitis, quo pro vitta Flaminica redimatur. & Iudorum xix. 31. Orig. Rigula est mitra virginilis capitis. non enim placet repetitio illa jugulatorum & mox jugulo. Quid si ex vestigiis MS. lectionis facias rigidulorum, ut innuat gladiatores noxiosve jam ex disciplina jugulum præbere fortiter iustos, ex vulnere pallere & rigere, qui status corporis animæ fugam comitatur. Adrianus Cæsar moribundus apud Spartianum in vita ejus, hos versus effundit:

Animula vagula, blandula,  
Hospes, comesque corporis,  
Quæ nunc abibis in loca  
Pallidula, rigida, nudula,  
Nec ut soles dabis jocos.

Ipse denique Tertullian. Rigore & pallere post lavacrum mortuus possum. infra c. XLII. Frustra enim obligatur jugulum in arena, ubi vulnus est, mortiferum, & quem, ut notum est, victi præbere debebant. Eadem Collatio mox delet exceptum, quod & abesse potest. Sed quod Rigaltius quoque inducat in Edit. sua hæc, de jugulo decurrentem, ferre non possum, nempe concursus iste repetiti vocabuli non placuit, nec inventa est medicina, nisi atrox urendo, secando.

<sup>m</sup> Comitiali morbo ) Minucius: Ipsum credo Jovem Saturni filium comitalem morbum hominis sanguine, id est, morbo graviore, sanare. ubi Wouvierius ex Scribonio Largo medico notat c. xii. ex jecinore gladiatoris jugulati particulam aliquam novies datam consumant. Nota quoque historia Faustina Antonini Philosophi Imperatoris uxoris, cui gladiatorem amanti in remedium amoris sanguis ipsius occisi oblatus est, ut narrat Julius Capitolinus.

<sup>n</sup> Auferunt ] MS. L. B. Herald. & alii auferunt. Rhen. Rigalt. auferunt. melius, significat enim illos istum sanguinem ita auferre, ut alter alterum præveniat.

<sup>o</sup> Ferinis obsoniis cœnant ) Totum locum adumbravit Minucius p. 34. Non dissimiles & qui de arena devorant illitas



de apro? qui de cervo petunt? Aper ille quem cruentavit, <sup>a</sup> colluctando detestatur: cervus ille in gladiatoris sanguine <sup>b</sup> jacuit. <sup>c</sup> Ipsorum urforum alvei appetuntur <sup>d</sup> cruditantes adhuc de visceribus humanis, <sup>e</sup> Ruatur proinde ab homine caro <sup>f</sup> pasta de homine. Hæc qui editis, quantum abestis a <sup>g</sup> conviviis Christianorum; <sup>h</sup> Minus autem & illi faciunt, qui libidine fera humanis membris inhiant, quia <sup>i</sup> vivos vorant? minus humano sanguine <sup>k</sup> ad spurcitiam consecrantur, quia <sup>l</sup> futurum sanguinem lambunt? non edunt infantes plane, sed magis puberes. Erubescat error vester <sup>m</sup> Christianis, qui ne animalium quidem <sup>n</sup> sanguinem in epulis esculentis habemus. Qui propterea <sup>o</sup> quoque suffocatis & morticinis abstinemus, <sup>p</sup> ne quo san-

illitas cruore, vel membris hominis & viscere saginatas. Quos quomodo notabit Ovidius, apud quem brutorum etiam esum diffuadentis Pythagoræ oratio est Metam. lib. xv. vers. 88.

Heu! quantum scelus est, in viscera viscera condi,  
Congestoque avidum pinguescere corpore corpus,  
Alteriusque animantem animantis vivere letbo!

a Colluctando ] MS. Fuld. colluctando. Barr. luctando. At vero Rhenan. & MS. Lugd. Bat. legunt conculcando, quod magis rectum puto, ut magis proprium apris. Itaque ex natura illorum loquitur Christus Matth. vii. 6. μήποτε καταπατήσωσιν αὐτοὺς ἐν τοῖς ποσὶν αὐτῶν.

b In gladiatoris sanguine jacuit ) Ita MS. L. B. & editiones Rhen. & Rigaltii. At vero Barr. & Herald. Pameliusque iactavit, quomodo fere MS. Fuld. seu Coll. Mod. sanguinem iactavit. Puto reponi debere: cervus ille se gladiatore sanguine lactavit. Cæcil. apud Nonium in lactare: Quid proluviū, quæ voluptas; quæ te lactat largitas? i. e. mulcet, delectat, afficit, vel in g. s. lactavit. Cicero ibid. Malevolentia lactans malo alieno. & hoc verissimum. Si enim iactavit vel jacuit tantum, detracta pelle cruenta nihil sceleris remanet, nec humani sanguinis vestigium, sed si hauserit cruorem, jam alia res est. Non ingratum fore iudico hic inferere, quare Ægyptii a quibusdam dicantur suilla abstinentisse. Ælianus in libro de Animalib. x. c. 16. ingluviem suam vel ab esu humanæ carnis non abstinentium notat. Ἡ δὲ καὶ τῶν ἰδίων τρώων &c. i. e. suillum pecus tantopere explendo abdomini deditum est, ut ne propriis quidem suis fecibus parcat, neque belluationem suam ab humano corpore abstergeat. Quæ causa est, cur huiusmodi animal, ut impurum, detestabile & voracissimum, apud Ægyptios in summo odio habeatur. Oratio Septimii nostri ita intelligi debet. Animalia ista, quorum carnes vos avidè devoratis, priusquam in arena a bestiariis strata sunt, multos ante adversarios occiderunt, ita aper cruorem, quem e vulnere dentibus elicit, dum conculcat semimortuum hominem, detestatur & hausit; cervus potum defessus sitiens avidè ingurgitavit, urfus hominem ipsum intra viscera sua etiam sepelivit. Martialis i. ep. 44.

Ponatur tibi nullus aper post talia facta;

Sed tu ponaris, cui Charidemus, apro.

Tertull. de Spectac. cap. xii. nisi & feris humana corpora dissiparentur. Et cap. xxi. idem in amphitheatro derosa & dissipata, & in suo sanguine squalentia corpora patientissimis oculis desuper incubat.

c Ipsorum urforum ] Vox prima deest in Barr. & Rhenano.

d Cruditantes adhuc de ] Ita Coll. Mod. & Pamelius. Rigalt. &c. vult dicere nondum digestas esse carnes humanas, quæ in ferinis sepulcris sunt conditæ, quum ipsæ feræ ad comestationem aperuntur. Utitur noster rursus hoc verbo adv. Psychicos c. xvi. de Israelitis: Manent adhuc monumenta concupiscentiæ, ubi sepultus est populus carnis avidissimus usque ad cholera ortygetra cruditando. Sed ut verum dicam, non satis placet mihi lectio hæc, cum ex MSS. meliorem exculpi posse videam. MS. cerce Lugd. Bat. & quibus usus Herald. habent cruditantibus. Barræi vero editio etiam magis, trucidantibus adhuc se. Unde repono trucidantibus vel trucidantibus adhuc se visceribus humanis. Ita dixit tam avidè ferina ista viscera appeti, ut non tantum nondum digestæ sint carnes humanæ, sed etiamnum palpitent, & præ vitalis spiritus reliquiis pulpitando se invicem tuant. Talis enim significatio vocis trucidare pro tundere videri potest apud Festum in illa voce. Ibi itaque adhuc in visceribus gladiatorum bestiarumque secundum illa Virgiliū lib. x. Æneid. 693.

Semianimesque micant digiti ferrumque retrahant.

Lactantius Instit. Divin. i. 2. Si tamen potest corpus vocari, cuius partes ac membra discordent, nec ulla compage inter se cohereant, sed quasi disiecta & dissipata palpitare potius quam vivere videantur. Horrendum illud est quod perpetratum in Christianos legimus ab Archhufis. refertque inter Alexandrinorum crudelitates Gregorius Nazianzenus. Cujus in Orat. i. in Julianum verba inspicere operæ pretium est, ut cerni possit, quantum ab homine degenerare potest homo,

e Ruatur proinde ab homine ] Cod. Fuld. etiam Junio probante delet proinde. Rhen. scribit deinde. Auger vero ingluviem verbum ruatur, quo innuit non tantum avidè illos tales expetere cibos, sed ita sese iis ingurgitare & implere, ut, non ferente stomacho nimietatem, ruatur & vomere sit necesse. Martialis. ix. 49.

Ruatur adhuc aprum callida Roma meum.

f Justa de homine ) Utitur & hac locutione Prudentius contra Symm. i. vers. 383. increpans voluptatem oculorum in cædibus gladiatorum:

quid sanguine pasta voluptas.

Intellige ex illis Senecæ Nat. Quæst. i. 3. Pars est nostri, manus, ossa, nervi, oculi: materia, succus retenti cibi, iturus in partes.

g Conviviis Christianorum ) Quæ illis scilicet affingitis, pabulum crude, ut supra dixit.

h Minus autem ) Insignis ironia, progreditur enim jam ad illud, quo detestabilius excogitari nihil potest, & a quo omnes Christianorum mentes longe abhorreere debent.

i Vivos vorant ] Abominabilem hanc spurcitiam nunquam in scripta sua retulissent puræ religionis vindices, nisi in immensum hac fœditate laborassent homines divinitatis obliti & a Deo idcirco derelicti, suisque concupiscentiis traditi.

k Ad spurcitiam ) MS. L. B. ad spurcitiam Rhen. a spurcitia.

l Futurum sanguinem lambunt ) Epiphanius de Gnosticis, Hæresi xxvi. Οἱ δὲ τάλαντες μέγαντες ἀλλήλους, καὶ ὡς ἐπὶ οὐρανῶν αἰχνοῦμαι εἰπεῖν, τὰ παρὰ τοῖς αὐτοῖς αἰχνοῦσιν ἀλλήλους κατὰ τὸν ἅγιον Ἀπόστολον, καὶ τὰ παρὰ αὐτοῖς γινόμενα αἰχνοῦσιν εἰς καὶ λέγειν. ὁμοῦ δὲ αἰχνοῦσαι λέγειν, ἢ αὐτοὶ ποιεῖν ἢ αἰχνοῦσιν, ἢ κατὰ πάντα πρόπον φρεσὶν ἐργάζεσθαι τοῖς ἀλλήλοις τὰ παρὰ αὐτῶν γινόμενα αἰχνοῦσιν, μετὰ γὰρ τὸ μέγαναι παρὰ πορείας προσεπιτίστοις ἀντείνοντες τὴν αὐτῶν βλασφημίαν εἰς ἑαυτὸν, δέχεται μὲν τὸ γινόμενον καὶ ἡ αὐτῶν βύσιν τὴν ἀπὸ τῆς ἀρετῆς εἰς ἰδίαν αὐτῶν χεῖρας &c. καὶ ὅπως αὐτὸ ἐσθίσιν, μεταλαμβάνοντες τὴν αὐτῶν ἀκαθαρσίαν. καὶ φασὶ, τὸ ἐστὶν τὸ σῶμα τῆς Χρῆστος. Supra: homo est, & qui est futurus, & fructus omnis jam in semine est.

m Christianis ] Recte vide Junium. Christianos, non nulli.

n Sanguinem in epulis esculentis ] Multis hæc illustravit, Elmenhorstius ad Minucii locum, hinc explicans illud Aët. xv. 27. quod nos superius aliter esposuimus. ibidem docet sequiores Christianos in totum nonnunquam carnibus abstinentisse ex hoc Prudentiano Cathemer.

Abstine enim procul illa fames, &c.

Cædibus ut pecudum libeat

Sanguineas lacerare dapes.

Sint fera gentibus indomitæ

Prandia de nece quadrupedum,

Nos oleris coma, nos siliqua

Fæta legumine multimodo

Paverit innocuis epulis.

unde Blandina apud Euseb. Hist. Eccl. v. 1. Ruffini verbis Multum erratis, o viri, quod putatis infantum visceribus vesci eos, qui ne mutorum quidem animalium carnibus utuntur. Nota vero illud, epulis esculentis, Minucius edulium dicit, quæ significant lautiores epulas, quibus nonnunquam pro temporis ratione Christiani se invitabant, qui itaque ne in deliciis quidem suis sanguine vel bestiarum vescerentur, quomodo humanum ingurgitarent? Clementiæ hinc quoque laudem apud Romanos sibi peperit Domitianus, sed initio imperii, proferens Virgilii versum:

Impia quam cæsis gens est epulata juvenis.

adeo ut edicere destinaverit, ne boves immolarentur. prout in vita ejus c. ix. narrat Suetonius. scripsit libellum de hac re Evanthius Abbas, scriptor pius & verustus.

o Quoque suffocatis ] MS. L. Bat. suffocatis quoque.

p Ne quo sanguine ) MS. L. Bat. quoque elegantius. Alii quidam ne quo modo sanguine &c. Hæc vero omnia a primis Christianis damnata, ne scandalizarentur qui ex Judæis ad illos transierant, ut recte docet magnus Salmasius de Trapez, Fœnore p. 450.



sanguine contaminemur vel intra viscera sepulto. Denique inter tentamenta Christianorum, <sup>b</sup> botulos etiam cruore distentos admovetis, <sup>c</sup> certissimi illicitum esse penes illos, per quod exorbitare eos vultis. Porro quale est, ut quos sanguinem pecoris horrere confiditis, <sup>d</sup> humano inhiare credatis? nisi forte <sup>e</sup> suaviorem eum experti; quem quidem & ipsum proinde examinatore Christianorum adhiberi ut <sup>f</sup> foculum, ut acerram oportebat. Proinde enim probaretur sanguinem humanum appetendo, <sup>g</sup> quemadmodum sacrificium respuendo: alioquin necandi si gustassent, quemadmodum si non immolassent. Et utique <sup>h</sup> non deesset vobis in auditione custodiarum & damnatione sanguis humanus. Proinde <sup>i</sup> incesti qui magis, quam quos <sup>k</sup> ipse Jupiter docuit? <sup>l</sup> Persas cum suis matribus misceri Ctesias refert. Sed & Macedones suspecti, quia cum primum Oedipum tragediam audissent ridentes incesti dolorem <sup>m</sup> *ἡλανε* dicebant, <sup>n</sup> *τῇ μητρίᾳ*. Jam nunc recogitate quantum liceat <sup>o</sup> erroribus ad incesta miscenda, <sup>p</sup> suppeditante materias <sup>q</sup> passivitate luxuriæ. In primis filios

expo-

<sup>a</sup> *Viscera sepulto*] Quod necessario locum habet in suffocatis, in quibus sanguis in modum carnis condensatur, atque ita imprudenter comedi potest.

<sup>b</sup> *Botulos etiam cruore distentos*] De his omnino videndus Leo Imperator in Constitutione LVIII. quæ botulorum & omnino sanguinis esum vetat. Jamque Homeri tempore hoc genus edulii notum fuit, ut patet ex Odyss. Σ. vers. 44. & 117. Ut vero Græci *σπίγγες* & *γασπιδόγυες* appellarent helluones, quod loco citato latius exsequitur Eustathius, ita etiam Noster tales botulos vocat adversus Psychicos c. 1. exteriores & interiores *botuli Psychicorum*. Lego vero hic ex Modiana collatione efficacius: in tormenta Christianorum botulos etiam cruore &c. quo enim vexarent miseros, botulos in os infarciebant, habentes exploratum, sanguine omnino abstinere.

<sup>c</sup> *Certissimi scilicet*] Hæc usque ad eos *vultis* desunt in edit. Gelenii.

<sup>d</sup> *Humano inhiare*] Wouvvverius ad Minucium p. 39. legit: *humano initiare*, quia nempe sermo paulo ante fuit de sacramento infanticidii & pabulo crudæ. Sed ego nihil muto. Addit & aliud argumentum Noster in lib. de Spect. cap. xviii. *eamus in amphitheatrum. Si tales sumus, quales dicimur, delectemur sanguine humano pro pecoris quoque Coll. Mod. pecudis*, quod magis rectum puto.

<sup>e</sup> *Suaviorem eum experti*] Insignis aculeus. Dixerat ante c. viii. *qui ista credis de homine potes & facere*. Collatio Mod. ita legit, *expertis estis: Quem quid & ipsum* &c. quasi diceret Tertull. quem quidem sanguinem, imo illud ipsum tentamentum, non aliud &c. MS. L. Bar. *quem quidem ipsum* & Rhen. qui rursus *perinde*. & mox iterum.

<sup>f</sup> *Ut foculum ut acerram*] Quibus nonnunquam vitam suam redimebant, qui eam anima cariorem habebant. adv. Marc. 1, 27. *Quid, non & in persecutionibus statim oblata acerra animam negatione lucraris?* MS. L. B. transponit, *adhiberi oportebat ut foculum, ut acerram*. Pietatem meram spirant illa, quæ Ausonii carmina inter leguntur. Sunt in Parcebas:

*Nec tus cremandum posulo,  
Nec liba crusti meliei:  
Foculumque viri cespitis  
Vanis relinquo altaribus.*

<sup>g</sup> *Quemadmodum sacrificium r.*] Prætulim lectionem MS. Fuld. *appetendo Christiani, qui sacrificium respuendo*. sensus est, iis qui recusatione sacrificii probantur Christiani, magis illius festæ probarentur esu sanguinis, quod illis solenne. sed hanc & multas alias ejus Codicis lectiones prætermisit Rigaltius.

<sup>h</sup> *Necandi si gustassent*] Hanc lectionem præferunt Herald. Wouvvverius & Rigalt. ad quam aspirat MS. Fuld. in quo *necandi si non gustassent*. Sed & altera non infirmo tibi nixa est, *negandi si non gustassent, quemadmodum si immolassent*. quam receperunt Pam. & La Cerda & Junius, & ante illos Baræus & Gelenius, tutatur etiam MS. Lugd. Bar. Negandi scilicet Christiani, qui sanguinem non appetent, æque ut nunc qui sacrificent. Priorem lectionem ita explico, tum deum morte puniri debere ut patratores infanticidii & humani sanguinis appetentes, si degustando fidem fecerint, quemadmodum, sacrificare negantes, interficiuntur.

<sup>i</sup> *Non deesset vobis*] Tacitam diluit objectionem, unde iste sanguis petatur; quasi homicidium vel ob id, vel venarum incisio necessaria essent, cum semper apud illos æstuarer noxiis carcer, & quotidie hominum, vel Christianorum, sanguis funderetur.

<sup>k</sup> *Incesti qui magis*] Itaque Prometheus ad Jovem apud Lucianum in Prometheo: *Ἀλλὰ δαῖτυροι τῶνς θεῖς εἶναι ἐν ἀνθρώποις*, &c. i. e. Sed *ais flagitiosi sunt quidam inter homines, puta mæchi, bellatores, sororum mariti,*

& parentum acervimi hostes: tanquam apud Deos non æque liceat reperire hanc scelerum multitudinem.

<sup>l</sup> *Ipse Jupiter docuit*] Seneca in Apocolynt. de Claudio: *Ilum Deum ab Jove? quem quantum quidem in illo fuit, damnavit incesti*. L. Silanum enim generum suum occidit. Oro per quod? Sororem festivissimam omnium puellarum, quam omnes Venerem vocarent, maluit Junonem vocare. Ita interpungo: & explico, potestne ille fieri Deus Jovialis, ut ita dicam (locutio est ut apud Lucetium Ceres ab Jaccho, id est Jacchi mater, & apud Tertullianum sapius de prudentia, de justitia &c.) qui Jovem incesti damnavit in Silano, quem occidit, quoniam sororem suam Juniam Calvinam, ut Jupiter Junonem, id est, pro uxore habere dicebatur. Et quemadmodum Noster non Persarum adjungit exemplum, ita lepide Lucianus Jovem dicit uxores quidem complures duxisse alias, sed postremo loco Junonem germanam suam, idque juxta Persarum & Assyriorum institutum. Verba ejus sunt in Dialogo de Sacrificiis, *Ὁ γὰρ δὲ πολλὰς μὲν ἄλλας, ὑπάτην δὲ, τὴν Ἡραν τὴν ἀδελφὴν, κατὰ τὰς Περσῶν τὴν, καὶ Ἀσσυρίων ἱέρειας*.

<sup>m</sup> *Persas cum suis matribus*] De quo vide Brissonium in libro eruditissimo de Regno Persarum lib. 11. p. 229.

<sup>n</sup> *ἡλανε dicebant τῇ μητρίᾳ*] Cum locus hic in MSS. hujus Apologetici varie sit conceptus, ridiculos multos fœtus eruditi commentatores inde extraxerunt, prout in illorum notis videri potest. Scriptura codicum quidem illa est Baræus *ἡλανε dicebant* &c. Aldus & MS. Bongars. *ἔφατε*. Rhen. alique *ἔφατε* vel *ἔφατε dicebant* *eis τὴν μητρίαν*, alii aliter. Tandem Rigalt. finxit suum *ἡλανε dicebant* *eis τὴν μητρίαν*. quasi ad Oedipum ut ducem & regem clamassent, *age duc in matrem*, ut urbem vel castellum expugnaturus. eandemque lectionem contra MS. Agobardini fidem in lib. Ad Nar. 1. cap. 16. intrulit. Priorius denique, cum de suo etiam afferre aliquid vellet, nihilque haberet, suffuratus est conjecturam Heraldii, omnium pessimam, *ἔλινε* i. e. *incestavit*, tam oscitabundus, ut velut MSS. lectionem nobis obtruderet, quorum ille ne uno quidem unquam usus videtur. Illa sola vera lectio est, quam suppeditat liber Ad Nationes, quamque ibi probavit Gothofredus. Atque exinde alter ad alterum, *elaune ten matrem dicebaris*. Id est si veritas, *agitavit matrem* prout verbum illud passim de equorum agitatione & incitatione sumitur. Confirmaturque MS. Fuld. in quo *τὸ εἰς* non invenias, nam Lugd. Bar. hic nihil fani, *dolorem, dicebant epala*. Nec potuisse aliter dicere Macedones patet inde, quia conversi alter ad alterum ita locuti sunt, non ad tragediam sive Oedipum ipsum conversi, ut putavit Rigaltius. Scilicet illi, qui tanto cachinno spectaculum trucidati oculis Oedipi exceperant, improbam hanc causam derisus sui, assessoribus suis in eodem theatro dederunt. Huc spectare possit illud Minucii, *Memorie & tragediæ vestre incestus gloriantur, quas vos libenter & legitis & auditis*. In Fuld. MS. erat *ἐλάττας* *αἰεβαν* *μητρίαν*.

<sup>o</sup> *Erroribus ad incesta miscenda*] Hanc etiam causam egregie perorat Minucius p. 35. Merito igitur incestum penes vos saepe deprehenditur, semper admittitur, etiam nescientes miseri potestis in illicita proruere. dum Venerem promiscue spargitis, dum passim liberos seritis, dum etiam dominatos alienæ misericordiæ frequenter exponitis, necesse est in vestros recurrere, in filios inerrare. Sic incesti fabulam nescitis, etiam cum conscientiam non habetis.

<sup>p</sup> *Suppeditante materias*] Cod. Fuld. *suppeditante materia*. ut sit *suppeditante* verbum *ἀντιδιδόναι*. inquit Scioppius.

<sup>q</sup> *Passivitate luxuriæ*] Ita appellat Venerem istam erroneam & passim per licita & illicita vagam. Quomodo cum saepe, tum etiam vox illa occurrit lib. Adv. Hermodenem cap. XLI. Hæc inquit non est, hæc turbulentia & passivitas non est, sed moderatio & modestia.

Male



exponitis suscipiendos ab aliqua prætereunte <sup>a</sup> misericordia extranea, vel <sup>b</sup> adoptandos melioribus parentibus emancipatis. Alienari generis necesse est quandoque memoriam <sup>c</sup> dissipari. Et semel error impgerit, exinde jam <sup>d</sup> tradux proficiet incesti serpente genere cum scelere. Tunc deinde quocunque in loco, <sup>e</sup> domi, peregre, trans freta comes est libido. Cujus ubique <sup>f</sup> saltus facile possunt alicubi ignaris filios pangere, <sup>g</sup> velut ex aliqua seminis sparsione; <sup>h</sup> ut ita sparsum genus per commercia humana concurrat in <sup>i</sup> memorias suas, <sup>k</sup> neque eas coetus incesti sanguinis agnoscat. <sup>l</sup> Nos ab isto eventu diligentissima, & fidelissima castitas sepsit: quantumque ab stupris & ab omni post matrimonium excessu, tantum & ab incestu casu tuti sumus. Quidam multo securiores totam vim hujus erroris <sup>m</sup> virgine continentia depellunt, <sup>n</sup> senes pueri. <sup>o</sup> Si hæc in vobis esse consideraretis, proinde in Christianis non esse perspiceretis. <sup>p</sup> Iidem oculi renuntiassent utrumque. Sed cæcitatibus duæ species facile concurrunt, ut qui non vident quæ sunt, <sup>q</sup> & videre videantur quæ non sunt. <sup>r</sup> Sic per omnia ostendam. Nunc de manifestis.

CAP.

Male itaque Rhen. *suppeditare materias passim invitante luxuria*. Græcis *ἐκκαίοντες*. unde *ἐκκαίοντες* *προβατα*, *passales oves*. vide Scaligerum ad Manilium p. 68.

<sup>a</sup> *Misericordia extranea*) Ita passim libri MSS. longe melius quam editi quidam *miseri cordiæ extraneæ*. aut Rhenani *matre extranea*. quomodo etiam Barræus. Eleganter Paulus JCrus, citante Wouw. ad Minuc. *Necare videtur non tantum is, qui partum præfocat, sed & is, qui publicis locis misericordiæ causa exponit, quam ipse non habet*. Non possum quin Laetantii locum adducam, sed ita ut emendatior legatur. Is vi, 20. ut vulgati libri habent. *Quis dubitet, quin impius sit, qui alienæ misericordiæ locum non tribuit? quin etiam si contingat ei quod voluit, ut alatur, addixit certe sanguinem suum, vel ad servitutem, vel ad lupanar. nihil minus dicit, quam quod videtur velle. in meo certe exemplari. Repone, qui alienæ misericordiæ locum, non suæ tribuunt. id exigunt quæ ibi sequuntur. Extraneam talem misericordiam videre licet Charicleæ evenisse apud Heliodorum Æthiop. lib. 11. p. 118. edit. Commel. Sed nos de crudelitate hac plura in initio hujus capituli, quibus addi potest Kippingius lib. 1. cap. 1. p. 13. novæ editionis.*

<sup>b</sup> *Adoptandos melioribus parentibus*] Qui alienos liberos amore paterno complectantur, quos parentes ipsi ablegando a se odisse professi sunt. Interim tamen laudibus apud Scriptores hic adoptandi mos non caruit. Notabilis locus est apud Philonem Judæum in initio libelli de Agricultura, quem vide.

<sup>c</sup> *Dissipari & semel error*) Et hic quoque ineptum illud simul locum occupavit extruso vero & genuino *semel*, quod quam sæpe factum sit, supra hoc capite ostendimus; bene vero quod servant nobis membranæ Fuldenfes; quæ diserte ita legunt; quod non approbatum vel animadversum a Rigaltio miror. ego vero a Lucretio monitus, hanc lectionem in Tertulliano meo restituere. Sed eadem membranæ pro *dissipati* legunt *disperci*, quod damnare plane non ausim, nec tamen huc liquet.

<sup>d</sup> *Tradux proficiet*] Amat hanc vocem Tertull. repetit enim de Præscript. c. xx. *a quibus traducem fidei & seminæ doctrinæ, ceteræ exinde Ecclesiæ mutuata sunt*. & alibi passim. sed forsitan ita distinguendum: *& semel error impgerit, exinde jam tradux proficiet, incesti serpente genere cum scelere*. *serpere* vero dixit pro *latius serpere*, quod de Christianis habes integrum apud Rutilium lib. 1. vers. 397.

<sup>e</sup> *Domi peregre*) Lucianus de patre Alexandri Pseudomantis, Οὐτος ἀρα ὁ Ποδαλείριος μάχλος, ὃς γυναικομανὴς τὴν φῶσιν, ὡς ἀπὸ Τρίκκης ἄχρι Παφλαγονίας εὐσεθεῖται ἐπὶ τὴν Ἀλεξάνδρου μητέρα. i. e. Hic nimirum Podalirius libidinosus erat, ac natura mulierosus, adeo ut a Tricca ad Paphlagoniam usque in Alexandri matrem sit incitatus intellectusque.

<sup>f</sup> *Saltus*] Frustra legunt nonnulli *satus* vel *satu*. Rhenanus etiam minus bene, *cujus ubique saltu facile possunt alicubi ignavi*. quod & MS. L. B. nisi quod ibi vitiose *saltum*. Confirmatur hæc lectio ex lib. Ad Nat. 1. 16. ubi etiam nostrum *domi peregre* ita explicatur sive *stativo*, sive *ambulatorio titulo*. Dicit passivatem & incontinentiam libidinis, quæ omnia septa transilit, facile alicubi illis liberos ipsis nescientibus procreare posse. At quanto magis nos decet, quod legitur apud Suidam: Θεραπειὰ δὲ ἐν τῷ ἐκαστῷ &c. id est, *Cultus vero singuli nostrorum Spiritus, est illum purum servare ab omni affectu, temeritate, & quod displicere possit, circa illa quæ adeo & hominibus fiant*. Pro *cujus* MS. Fuld. *cujusque*.

<sup>g</sup> *Velut ex aliqua semini sparsione*) *Sparsio seminis* hoc sensus Græcis *καταβολὴ σπέρματος*. Unde explico locum Epist. Pauli ad Hebræos c. xi. vers. 11. qui negotium interpretibus facessit. Πίστις ἡ αὐτὴ Σάρρα δύναμιν εἰς καταβολὴν ἔλαβε. i. e. per fidem quoque ipsa Sara potestatem

ad sparsionem seminis accepit. Edidit ita Rigalt. nam alii omnes, vel ex aliqua seminis portione.

<sup>h</sup> *Ut ita sparsum*] Ita ex MS. Fuld. edidit Rig. nisi quod illud habet *spersum*. Vulgati: *uti aspersum*.

<sup>i</sup> *Memorias suas*] Nove hoc usurpavit pro genere suo & affinitate sanguinis.

<sup>k</sup> *Neque eas coetus*] Coll. Wouwerii *coitus*, quod idem est, quo & inclinatur Junius. MS. L. B. *coctum*. Sed non displicet mihi lectio MS. Fuld. *ne quis eas coctus &c.* ita enim reponendum cum ibi sit *nequis*. sensus est, hoc ritu ita memorias parentum tenebrari, ut jam cæci, genealogiam suam nescientes, non agnoscant nuptias istas, vel coetus incesti esse sanguinis & exempli nefandi.

<sup>l</sup> *Nos ab isto*) Pulcherrimum Christianæ continentie encomium. Minucius p. 85. *At nos pudorem non facio, sed mente præstamus, unius matrimonii vinculo libenter inbæremus. cupiditatem procreandi aut unam scimus, aut nullam. & mox ibid. Tantum denique abest incesti cupido, ut nonnullis rubori sit etiam pudica conjunctio*. Sed maxime huc facit locus Origenis contra Celsum lib. 1. quem quum me docuerit Elmenhorstius, religio est nomen ejus reticere. Οὐδ' ὅτι αὐτὰρ ἐπὶ ἰδιωτικῇ ἐξουθενήμενοι &c. id est: Ceterum, homines idiotæ ab illis pro nibilo habitis, ut stulti & iliberales, si modo committant se in fidem Dei, & doctrinam Jesu recipiant, tantum absunt ab omni lascivia, spurcitia, turpitudine libidinum, ut in morem perfectorum sacerdotum ab omni coitu abhorrentium, multi eorum in totum caste pureque vivant, alieni a congressu mulierum etiam legitimo. Mox a Rhen. *abest & fidelissima*.

<sup>m</sup> *Virgine continentia*] Continentia virgo est, per quam semper manent virgines. Male Rhen. *virginea*. Terra virgo ita fere. Nostro est *nondum pluvius rigata, nec imbris fecundata*. ut explicat Adv. Judæos cap. xiiii.

<sup>n</sup> *Senes pueri*] Ita distinguendum, ex MS. Fuldenfi, sive Coll. Modiana, & edit. Rhenani, atque Rigalt. non ut in plerisque vulgatis, *senes, pueri*. quasi innueret Auctor & in adolescentia & senectute, vel virili ætate, non contaminatos, vel utramque ætatem inter Christianos & juvenilem & virilem hac labe carere: cum potius dicat, illos licet annosos jam factos tam rudes esse omnis veneris. quam puer investis & prætextatus. Ita puellam conjugii usum aspernantem anum vocat Ausonius Epigr. xii.

*Dicebam tibi: Galla, senescimus. effugit ætas.*

*Utere rene tua, casta puella anus est.*

Interpretes Galli & Belgæ nihil hic intelligentes, suaviter nugantur.

<sup>o</sup> *Si hæc in vobis*) Ed. Jun. *Hæc si in vobis &c.* Rhen. *Hæc [MS. L. B. hoc] in vobis esse si consideraretis*. Vult dicere istos omnibus sceleribus infames integrum judicium de probis ferre non posse, quod si ipsi recte viverent, innoxios quoque Christianos pronunciarent. estque clausula confutationis calumniæ de homicidio & incesto.

<sup>p</sup> *Iidem oculi*) Non opus forsitan cum Rigaltio & Heraldio aliisque *idem* mutare in *iidem*, cum ita contractum amet Auctor. rursus c. xiiii. *eades proinde. idem habitus & insignia in statutis*. & c. xxxvi. *Idem sumus Imperatoribus, qui & vicinis nostris*. Itaque non aliter MS. L. B. & Rhen. qui tamen male scribit *renuntiasset delecto oculi*. supra MS. L. B. *prospicietis pro perspiceretis*.

<sup>q</sup> *Et videre*) τὸ & quædam editiones non agnoscunt, prout facile delet Barr. sed minus eleganter. pro *species* Coll. Mod. habet *spe* vitio calami.

<sup>r</sup> *Sic per omnia ostendam. Nunc de manifestis*] Hæc est scriptura Cod. Fuld. quam probavit Rigalt. & veram esse res docet inconstantia reliquorum. Nam Barr. & L. B. *Sic per omnia. Nunc de manifestioribus dicam*. tres priores voces delet Rhen. At Herald. aliique *Sic per omnia nunc est. nunc de manifestioribus dicam*.

CAP.



C A P. X.

*Progreditur jam ad crimen irreligiositatis, atque Christianos Deorum cultum recusare, quia Dii non sunt, colendi, si Divinitas eorum demonstrari possit. Provocat itaque ad conscientiam Gentilium, quæ negare non potest omnes illos Deos homines olim fuisse, quod jam unius Saturni exemplo liquido demonstrat.*

**D**Eos, inquit, non colitis, & pro Imperatoribus sacrificia non impenditis. Sequitur, ut eadem ratione pro aliis non sacrificemus, quia nec pro nobis ipsis, & semel Deos non colendo. Itaque sacrilegii & majestatis rei convenimur. Summa hæc causa, imo tota est, & utique digna cognosci; si non præsumptio, aut iniquitas judicet, altera, quæ desperat; altera, quæ recusat veritatem. Deos vestros colere desinimus, ex quo illos non esse cognoscimus. Hoc igitur exigere debetis, uti probemus non esse illos Deos, & iccirco non colendos, quia tunc demum coli debuissent, si Dii fuissent. Tunc & Christiani puniendi, si quos non colerent, quia putarent non esse, constaret illos Deos esse. Sed nobis, inquit, Dii sunt. Appellamus & provocamus a vobis ipsis ad conscientiam vestram. Illa nos judicet, illa nos condemnet, si poterit negare omnes istos Deos vestros homines fuisse. Si & ipsa inficias ierit, de suis antiquitatum instrumentis revinctur, de quibus eos didicit, testimonium perhibentibus ad hodiernum, & civitatibus in quibus nati sunt, & regionibus in quibus aliquid operati, vestigia reliquerunt, in quibus etiam sepulti demonstrantur. Nec ego per singulos de-

curram,

C A P. X.

**D**Eos, inquit, non colitis. Passim apud Arnob. ut lib. i. Ergone impie religionis sumus apud vos rei, & quod caput rerum & columnæ venerabilibus adimus obsequiis (ut convitio utamur vestro) infausi & athei nuncupamur. lib. v. Audere vos dicere ex his atheum, irreligiosum, sacrilegum, qui Deos esse, omnino aut negant, aut dubitent. & lib. vi. In hac enim consuetis parte invidias nobis tumultuosissimas concitare, appellare nos atheos, & quod minimum tribuamus Diis. vide plura apud Interpretes Arnobianos. In MS. L. B. imperatoribus sacrificia &c. deleto pro.

b Nobis ipsis. Ed. Aldina, vobis ipsis, male.

c Semel Deos. Satis de voce semel supra dictum, quæ vide. Apud Aldum & Barræum in scimus erat depravatum, ut apud postremum colendos, pro colendo positum male.

d Sacrilegii. Convitium quod confestim Christianis ingerebatur. supra c. 11. quando de aliquo nocente cognoscitis, &c. & ibid. laniari jubere sacrilegum, si confiteri perseveraverit. & ad Scapulam c. 11. Tamen nos, quo sacrilegos existimatis, nec in furto unquam deprehendistis, nedum in sacrilegio. Imo solita populi erat acclamatio in deposcendis innocentum suppliciis, Tolle sacrilegos. Rufinus ex Eusebio Eccl. Hist. iv. Judex ad Polycarpum: habeto etatis tue reverentiam, & parce ultimæ senectutis, jura fortunam Casaris, gerens de prioribus pœnitentiam, & conclama etiam tu: Tolle sacrilegos. Ibidem: de morte Polycarpi: Cum ex hujus tam insignis mortem stuporem cepisset astantis populi multitudo & totius Christianorum gentis mirari virtutem de contemnenda morte cepissent: conclamant omnes: Tolle sacrilegos. Ex quorum comparatione lucem capere possunt, quæ de Judæorum in Servatorem clamore legimus apud Lucam xxi. 18. Αἰνέουσαν δὲ πᾶν πλῆθος, λέγοντες Αἰρε τόν. Quod idem in Paulo accidit Act. xxi, 36. Ἡ κοινὴ γὰρ τῶ πλῆθος τῆ λαοῦ κραζόν αἶρε αὐτόν, & multo magis xxi, 22. Αἶρε αὐτόν γὰρ τὸν τοιοῦτον ὃ γὰρ κατέκον αὐτόν ζῆν.

e Imo tota est. Male Ed. Ald. immota est. MS. L. B. Summa hæc est causa, imo tota est. Mox Rhen. desperet & recuset.

f Colere desinimus. Egregia oratio resipiscentiæ, cui par audas libertas Subrii Flavii Tribuni, conspirationis in Neronem convicti, apud Tacit. xv. Ann. 67. qui interrogatus a Nerone, quibus causis ad oblivionem sacramenti processisset: Oderam te, inquit, nec quisquam tibi fideliorem militum fuit, dum amari meruisti. odisse cæpi, postquam parricida matris & uxoris, auriga, bistrio & incendiarius exististi. Rhen. desinimus.

g Non esse cognoscimus. Paulus Apost. i. Ad Cor. vii, 4. Οὐδὲ μὲν οἱ, ὃ δὲν εἰδόμενοι ὅτι κλέπτει. Sequitur in MS. Fuld. & statim cognovimus, quod hic non potest habere locum,

ansam tamen dat suspicandi scriptum in antiquiore exemplari fuisse, ex quo illos non exstare cognovimus.

h Si Dii fuissent. Hæc verba omissa sunt in Ed. Barræi. minus recte.

i Si quos. Torum hunc locum aliter nobis repræsentat Coll. Mod. nempe: si eos non colerent, qui putarent non esse, quos constaret esse. Sed apud vos, inquit, constat Deos esse illos. Appellamus &c. Quæ etiam lectio haud spernenda est, modo vos in nos mutato, quamvis & vulgata ferri possit.

k A vobis ipsis. Ita expresse Coll. Mod. reliqui tō ipsis non agnoscunt, ut nec Rigaltius. Ita ferre ille Græculus, provocho ajebat, ad Philippum, sed sobrium.

l Condemnet. Et ita ibidem. quod prætuli vulgato damnet.

m Homines fuisse. Quod Theodoret. ad Græcos sermone viii. Lactantius, ipse Tertullianus, & alii copiose exsequuntur.

n Si & ipsa. Ita MSS. Fuld. & L. B. Herald. Rig. Legebatur ante: sed & ipsa inficias si ierit.

o De quibus eos didicit. Post hæc verba distinctio, ut feci, est ponenda, cum alias obscurus sit sensus. illa antiquitatum instrumenta, ex quibus notitiam deorum suorum ad illos pervenisse ait, hodieque testantur, quæ civitates, quæ regiones sint, in quibus Dii illi sint nati, vixerint, & denati sint. Pro eos didicit, mendose Aldus dicit.

p In quibus nati sunt. Non tantum Apollo, Diana, Bacchus, Hercules, aliis, sed Jupiter ipse Divum pater atque hominum, æternus rex. de cujus ipse noster natali solo c. xxv. solita irrisione. Sed non statim & Jupiter Cretam suam Romanis fascibus concuti sineret, oblitus antrum illud Idæum & ara Corybantia, & jucundissimum illic nutricis suæ odorem.

q Vestigia reliquerunt. Ut tropæa de devictis gentibus, artium culturam & similia.

r Sepulti demonstrantur. Hinc illud infra c. xii. In insulas relegamur? Solet & insulis aliqui Deus vester aut nasci, aut mori. Jovis certe incunabula quis nescit & illum

Vagatum, in Creta quondam occultasse feruntur.

quem olim Curetes, quum

Armati in numerum pulsarent æribus æra,

Ne Saturnus eum malis mandaret adeptus,

Æternumque daret matri sub pectore volnus.

ut cecinit Lucret. lib. 11. vers. 633. Epiphanius adde in lib. Ancoratus aliquanto ante finem: Οὐ τὸ μῦθος δὲ δὲ λέγεις ἐστὶ δῆλον, ὅτι Κρήτη γὰρ τῇ ἡσὶ ἐν τῇ ὅρη τῇ γεγραμμένῃ Δασίῳ, ὅς ἐστι δακτυλοδείκνυται. id est: Cujus monumentum non paucis notum est, in Creta enim insula, in monte Lasso appellato, usque huc digito ostenditur. Quod indignatus Callimachus, veterem tamen famam confirmat hymno i. vers. viii.

f Nec ego. Aldus: Nunc ego, alii nunc ergo, neutrum probō.



curram, <sup>a</sup> tot ac tantos, <sup>b</sup> novos, veteres, <sup>c</sup> barbaros, Græcos, Romanos, peregrinos, <sup>d</sup> captivos, adoptivos, proprios, communes, <sup>e</sup> masculos, foeminas, rusticos, urbanos, nauticos, militares, (<sup>f</sup> otiosum est etiam titulos persequi,) ut colligam in compendium, & hoc non quo cognoscatis, sed recognoscatis: certe enim oblitos agitis. <sup>g</sup> Ante Saturnum Deus penes vos <sup>h</sup> nemo est: ab illo census totius, vel potioris, vel notioris divinitatis. Itaque quod de origine constiterit, <sup>i</sup> id & de posteritate conveniet. Saturnum itaque, quantum literæ <sup>k</sup> docent, neque <sup>l</sup> Diodorus Græcus, aut <sup>m</sup> Thallus, neque <sup>n</sup> Cassius Severus, aut Cornelius Nepos, neque ullus Commentator <sup>o</sup> ejusmodi antiquitatum, aliud quam hominem promulgaverunt. Si <sup>p</sup> quantum rerum argumenta, nusquam invenio fideliora, quam apud ipsam Italiam, <sup>q</sup> in qua Saturnus post multa expeditiones, <sup>r</sup> postque Attica hospitia confedit, exceptus ab Jano, vel Jane, ut <sup>s</sup> Salii volunt. Mons quem <sup>t</sup> incoluerat, Saturnius dictus: civitas quam <sup>u</sup> depalaverat, Saturnia usque nunc est. Tota denique Italia, post Oeno triam, Saturnia cognominabatur. Ab ipso primum <sup>x</sup> tabulæ, & <sup>y</sup> imagine signatus nummus, & inde <sup>z</sup> ærario præsidet. Tamen si homo Saturnus utique ex homine, & quia ab homine, non utique <sup>aa</sup> de cælo & terra. Sed cujus parentes ignoti erant, facile fuit eorum filium dici, <sup>bb</sup> quorum & omnes possumus videri. Quis enim non <sup>cc</sup> cælum, & terram matrem, ac pa-

trem

<sup>a</sup> Tot ac tantos &c.) De his ex professo agit Augustinus de Civ. Dei lib. 111. c. 12. Sub hoc tot Deorum presidio, quos numerare quis potest? indigenas & alienigenas, cælestes, terrestres, infernos, marinos, fontanos, fluviales, & ut Varro dicit, certos atque incertos, in omnibusque generibus Deorum, sicut in animalibus, mares & foeminas. ubi etiam forte melius legas, tot ac tanto, quomodo ex Cod. MS. ad exemplar Augustini mei, ab ipso Vive, ut puto, est adscriptum. Minucius Felix quoque p. 6. Dum undique hospites Deos querunt, & suos faciunt: dum aras extruunt etiam ignotis numinibus.

<sup>b</sup> Novos, veteres] Addit Ed. Barr., servos, quæ si proba lectio & liberos adjungi debet, sed opinor glossema esse verbi captivos.

<sup>c</sup> Barbaros, Græcos] Antisthenes Thracia matre & inde irrisus a Græcis, dixisse fertur, καὶ ἡ μήτηρ τοῦ Θεοῦ, φρυγία ἐστίν. i. e. Et Deorum mater Phrygia est. Laertius in vita ejus.

<sup>d</sup> Captivos] Quod ut turpe quum amovere a se vellet miseri, prius evocare conabantur, obsessaque urbe aliqua transferre in se favorem Deorum tutelarium. Notat Servius ad illud Virgil. 11. Æneid. 351.

Excessere omnes, adytis arisque relictis

Dii, quibus imperium hoc steterat.

Quia, inquit, ante expugnationem evocabantur ab hostibus numina, propter vitanda sacrilegia. Et ex illo Macrobius 111, 9. ut cum obsiderent urbem hostium eamque jam capi posse cõsiderent, certo carmine evocarent tutelares Deos: quod aut aliter urbem capi posse non crederent, aut si posset, nefas estimarent Deos habere captivos. Quo referro consilium forsan Balaci & Bileami, Numeron. xxiii. 3. 23. Notabile illud est Livii lib. v. cap. 22. quod vide. At quid confidere poterant cæci Gentiles istis Diis, qui impotentes erant sua defendere, ut infra ostendet Auctor. quare etiam paruit consilio Philotæ Alexander apud Curtium v, 2. cum jam in eo esset, ut sacram Diis mensam, qua vesci solitus Darius, & e re nata pro scabello sibi in regia sede altiore substratam, subduci juberet, monitus his verbis: Minime vero hæc fecerit rex, sed omen quoque accipe; mensam, ex qua libavit hostis epulas, tuis pedibus esse subjectam. Quare in dubio est, utrum Philistæi ut tropæum de hoste victo, an vero divinæ existimationis ergo & opis, arcam fœderis in templo Dagonis Dei sui collocarint, de quo 1. Sam. c. v. Certe non leviam de Israelitarum Deo sensisse, constat ex vers. 7. c. iv. & 6. cap. vi. Gravissime vero tulit Deus, quos vicerant, & populorum quos eradicarant, in numina sua reciperent, ut patet ex 11. Reg. xvi, 3. & xvii. 7. 8.

<sup>e</sup> Masculos] Ed. Ald. masculinos. male.

<sup>f</sup> Otiosum est] Ita dictum ut infra cap. XLVIII. Multis etiam joci ex otio opus erit, si velimus ad hanc partem lascivire. Sed fortassis legendum otiosorum est.

<sup>g</sup> Ante Saturnum] Hæc quæ sequuntur, eodem fere modo exsequitur Minucius p. 24. Saturnum enim principem hujus generis & examinis, omnes scriptores veterustatis, Græci Romanique hominem prodiderunt. Scit hoc Nepos & Cassius in historia: & Thallus ac Diodorus hoc loquuntur. & quæ sequuntur. ubi adhibe Commentatores, qui non pauca Tertulliani hujus loci illustrant.

<sup>h</sup> Nemo est] Id est nullus est. Vide quæ notamus ad cap. xi. ad illa, quem neminem integrum a crimine.

<sup>i</sup> Id & de posteritate] Ita Herald. Rigalt. MS. L. B. & editio Aldina cum alii <sup>ra</sup> & non cognoscant.

<sup>k</sup> Docent] Abest a Coll. Mod. nec scripsit forte Auctor.

<sup>l</sup> Diodorus Græcus] In lib. Ad Nat. scribitur Diodorus) Rhen. & MS. L. B. Theodorus.

<sup>m</sup> Thallus] Ita recte repositum ex Coll. Mod. Edit. Barr. Aldi, &c. Tallus.

<sup>n</sup> Cassius Severus] Cognomen Severi ex glossa irrepsisse putat Vossius 1. de Hist. Lat. c. 21. cum fuerit dictus Cassius Hemina.

<sup>o</sup> Ejusmodi] Aldus & Rhen. hujusmodi. Mox Rhen. promulgaverunt.

<sup>p</sup> Quantum] Ita ex Coll. Mod. restituit Rig. & ante illum Herald. nam relique omnes, quæras, sed melior lectio MS. L. B. testimonio quoque probatur.

<sup>q</sup> In quo Saturnus] Prudentius in Symmachum lib. 1. vers. 42. hic inspiciendus, ubi incipit.

Num melius Saturnus avos rexisse Latinos

Creditur? editis qui talibus informavit

Agrestes animos, & barbara corda virorum.

<sup>r</sup> Postque] Vitiose postquam Herald. & Aldus.

<sup>s</sup> Salii volunt] Male MSS. nonnulli ut alii volunt] habebant enim Salii in sacris peculiaria vocabula. sic infra xiv. Joves sive Jupiteres dicendum.

<sup>t</sup> Incoluerat] Ed. Ald. & Rhen. coluerat, ut & Baræus. male.

<sup>u</sup> Depalaverat] Ita recte MSS. & Edit. meliores. Ald. Rhen. & Barr. debellaverat. Cod. Fuld. & civitas, quam depalaverat. Pro usque nunc est Rhen. cognominabatur.

<sup>x</sup> Tabulæ] Ald. tabula.

<sup>y</sup> Imaginatione signatus nummus] Isidorus Orig. lib. xvi. c. 17. Postea a Saturno æreus nummus inventus est. Ipse enim signari nummos & scribi constituit. Propterea & ærarium Saturno a gentilibus consecratum est. vide plura apud Elmenhorst. in N. ad Min. ut & apud Lipsii excerpta, quæ novæ editioni Kippingianæ adjecta sunt p. 597. & grande literarum decus, suæque Germaniæ verum hodie splendorem Jo. Alb. Fabricium in Bibliographia Antiquaria p. 525. Non est vero reticendum, quod ita exhibeat Collatio MSS. Fuld. & imagine & signatus nummus. unde conjecturam, scriptum forte, & imagines, & signatus nummus. Minucius certe, qui gnauiter nostrum descripsit, tantum habet nummos signare, ut & reliqui. Quum vero alii de putatione arborum, de coronis, de navigiis addant, potuit Noster inventum statuarum & sculpturarum artis Saturno adscribere, quum ante simulacra rudi & informi palo constaret.

<sup>z</sup> Ærario præsidet] Quem itaque sordidi & avari sibi Deum eligebant. vide Epiphani locum ad medium capituli sequentis.

<sup>aa</sup> De cælo & terra] Coll. Mod. e cælo & terra.

<sup>bb</sup> Quorum & omnes possumus videri] Hinc patet quomodo locus, qui luxatus est in lib. 11. Ad Nat. cap. 12. sit restituendus, ibi: sed cui parentes... quibusdam facile fuit illum Deorum filium dici, quorum poss... videri. supplerunt per ignoti. & possunt vel possumus omnes. recte. Sed & <sup>ra</sup> Deorum prima litera minui oportebat. Sequitur & ibi enim, quis enim Cælum & Terram &c.

<sup>cc</sup> Cælum & Terram m. & p.] Coll. Mod. Cælum aut Terram patrem aut matrem, Intellexit inde oraculum Brutus matrem Terram osculatus. & nos recte emendavimus Lucret. lib. 1. vers. 169.

Qui



trem venerationis & honoris gratia appellet, vel ex consuetudine humana, qua ignoti, vel ex inopinato apparentes, <sup>a</sup> de cœlo supervenisse dicuntur? Proinde Saturno <sup>b</sup> repentino ubique cœlitem contigit dici. Nam & <sup>c</sup> terræ filios vulgus vocat, quorum <sup>d</sup> genus in incerto est. Taceo quod ita rudes <sup>e</sup> adhuc homines agebant, ut cujuslibet novi viri aspectu, <sup>f</sup> quasi divino commoverentur; cum hodie jam politi, quos ante paucos dies <sup>g</sup> luctu publico mortuos sint confessi, in Deos consecrent. Satis jam de Saturno, licet paucis. Etiam Jovem ostendemus <sup>h</sup> tam hominem quam ex homine, & deinceps totum generis <sup>i</sup> ipsius examen tam mortale, quam seminis sui <sup>k</sup> par.

Qui posset mater rebus consistere Terra? pro certa. cum in MS. Lugd. Bat. sit, *consisteret erta*.

<sup>a</sup> De cœlo ] Minucius: Terra enim & Cœlifilius, quod apud Italos esset ignotis parentibus proditus: ut in hodiernum inopinato visos, cœlo missos; ignobiles & ignotos Terræ filios nominamus.

<sup>b</sup> Repentino ubique ] Ita MS. L. B. Herald. & Rigalt. Intruserunt alii minus recte vocem *adventu*. Itaque nec illud Wouvierianum probandum de repentino adventu utique. Dicit enim de Saturno Tertull. id quod de subornato falsoque Agrippa Tacitus 11. Annal. 39. *relinquebat famam, aut præveniebat*. Norat similiter Laertius in Empedoclis vita, a Selinuntiis illum repentina sua apparitione divinos honores impetrasse. Sed & qui pro desperato ab aliis relictus est locus lib. 11. Ad Nat. cap. 13. una opera sanabo. Ibi de eodem Summo: Proinde . . . . . *semper eg. . . . . repentino, ubique inolevit Cœlitem dici*. Scripserat Tertullianus, Proinde Saturno *semper egeno & repentino*. Ille enim pulsus regno a Jove filio, dicitur ibidem plurimas terras peragisse; quare illum mendico, qui nusquam diu manet, assimilat.

<sup>c</sup> Terræ filios ] Vid. Lactant. l. 1. Inst. Div. c. 11. *progenies terræ* Persio Sat. vi. vers. 57. *fraterculus gigantum* Juvenal. Sat. 14.

<sup>d</sup> Genus in incerto est ] Ita ex MS. Fuld. reposuimus, quod cur neglexerit Rig. nescio ante minori lepore, genus incertum est.

<sup>e</sup> Adhuc ] Coll. Mod. tunc.

<sup>f</sup> Quasi divino ] Apud Justinum v. 4. Athenienses Alcibiadem cum victore exercitu subito sibi redditum mirantur; in hunc oculos civitas universa, in hunc suspensa ora convertit: hunc quasi de cœlo missum, & ut ipsam victoriam contuentur. Lactantius loco supra memorato: Minutius Felix in eo libro, qui Octavius inscribitur, sic argumentatus est: Saturnum, cum fugatus esset a filio in Italiamque venisset, Cœli filium dictum: quod soleamus eos; quorum virtutem miremur, aut eos, qui repentine advenerint, de cœlo cecidisse dicere. Hinc illud vulgatum:

*Tertius e cœlo cecidit Cato.*

Nec jam mirum amplius, cur Paulum & Barnabam, Mer-

curium esse Jovemque, & cœlites descendisse putaverint Lystrenses Act. Apost. xiv. 12. quomodo ibidem xxviii. 6. Paulum nihil a vipera læsum Deum crediderunt Melitenenses, & barbari & insulani.

<sup>g</sup> Luctu publico mortuos ] Codex Fuld. postrema ita concipit *humatos mortuos*, quod referri possit ad morem descriptorum qui ita variam lectionem inveniunt utramque connectentes reponerant; nisi malis ita scribere *mortuos & humatos*. Videre facile licet, quod acti aceto Cæsarem consecratio & adoratio hic a Tertulliano perfunditur, non enim mortui tantum, sed & clamati, sed & sepulti. Possis etiam legere *humane mortuos*, i. e. more hominum, quibus opposuerit *in deos consecrent*. similis irrisio peregrinorum numinum, quorum cultus Romæ invaluerat, apud Lucanum lib. viii. versu 833.

*Et quem tu plangens hominem testaris Osyrim.*

Male mox Rhen. ostendimus.

<sup>h</sup> Tam hominem &c. ] Sanchoniathon, vetustissimus scriptor, apud Theodoret. Sermon. 111. p. 42. Saturnum fuisse hominem, Ream mulierem, Saturni conjugem tradit, qui Jovem & Junonem filios procreavit; quique omnes, ob beneficia collata, postea ab Phœnicibus pro diis sunt habiti. Totam quoque Jovis genealogiam cum ex sacris libris Ennii retulisset Lactantius, ita concludit lib. 1. c. 14. *Hæc [ut scripta sunt] Jovis fratrumque ejus stirps, atque cognatio, in hunc modum ex sacra scriptione tradita est.*

<sup>i</sup> Ipsius examen ] Quasi apum. De Pallio c. 11. *Transvolare redundantium gentium examina*. <sup>ad</sup> ipsius ex Coll. Mod. addidi. De voce *examen* vide quæ notamus infra ad cap. XL. Frustra enim clarissimus Barthius accipit ut exordium sonet, in libro Adv. xxxiii. 14.

<sup>k</sup> Par ] Ita MSS. & editiones optimæ. Barr. & Ald. par est. alii pater, cur non parens? sed minus recte. amat enim ita loqui Noster. vide Junium & Judices. & clare Lucanus lib. x. vers. 382. ubi de Cæsare, ut Pompejum occidendo Pothinus ad Achillam:

*Quem metuis par bujus erat.*

Mox cap. xi. *horum autem pares Deus ille majestatis suæ consortio adscivit.*

C A P. XI.

At cum post mortem homines ob meritorum præstantiam in Deos allekti dicantur, inquit hoc capite in causas, quæ hoc exegerint: quæ quidem respectu summi, Dei inveniri nequeunt, cum ille aliorum ope non indigeat: respectu ipsorum, vel vanæ sunt, vel tales, ut mereantur potius ob illas cum, maleficis in inum tartarum detrudi, ubi collocarunt eos viros, qui & inventis, & meritis illos longe superarunt.

<sup>a</sup> ET quoniam sicut homines fuisse non audetis negare, ita <sup>b</sup> post mortem Deos factos institutis asseverare, causas quæ hoc exegerint, retractemus. In primis quidem necesse est concedatis esse <sup>c</sup> sublimiorem Deum, & <sup>d</sup> mancipem <sup>e</sup> quemdam divinitatis, qui ex hominibus Deos fecerit. Nam neque sibi illi potuissent <sup>f</sup> sumere divi-

C A P. XI.

<sup>a</sup> ET quoniam ] Coll. Mod. sed alii delent.

<sup>b</sup> Post mortem ] Vid. Theodoretum p. 115. & alios. At quam vere Pausanias lib. vii. p. 459. neminem ex mortali in Deorum numerum translatus, ita ut ejus naturæ particeps sit factus, pronunciat, nisi mendacio & adulatione. Οὐτε θεὸς ἐγένετο οὐδὲς ἐξ ἀνθρώπων πλὴν ὅπου λόγῳ λόγῳ καὶ καλῶς.

<sup>c</sup> Sublimiorem Deum ] Qui non tantum sit Ἀρχαῖος, ut de Jano Herodianus lib. 1. Cap. 16. sed & Ἀντοκρατωρ, ut in nummo, quem ad cap. xxxiv. proferemus, vocatur Cajus respectu scilicet ad Solem & Lunam, qui θεὸς καὶ τοκρατωρ vocantur apud Philonem de Monarch. lib. 1. p. 812. adeoque Deorum Deus, ut Macrobio rursus Janus

vocatur, Lib. 1. cap. 9. Δημιουργὸς καὶ θεὸς θεῶν, quomodo Hierocles in Aur. Carm. describit summum Deum, Creatorem solum Deum, quem Deum Deorum dixerit aliquis, & Deum summum & optimum. τὸν δημιουργὸν μόνον ὃν θεῶν θεῶν ἂν εἴποι τις, καὶ θεῶν ὑπαρτὸν καὶ ἀριστον.

<sup>d</sup> Mancipem ] Qualem intelligere dat Lactantius vel Lactantius Statii Scoliaſtes ad lib. iv. Thebaid. cum scribit: *Inſanti autem Philoſophorum, Magorum, Perſæ item confirmant, revera eſſe præter hos Deos cognitos qui coluntur in templis, alium principem, & maxime Deum, cæterorum Numinum ordinatorem*. Tertull. rursus lib. De Spectac. c. x. *Quæ vero voce & modis & organis & lyriæ tranſiguntur, Apollines & Muſas & Minervas & Mercurios mancipes habent.*

<sup>e</sup> Quendam ] Ed. Barr. quidem. ut & MS. L. B.

<sup>f</sup> Sumere divinitatem ] Infra c. xxii. *emulantur divini*.



divinitatem quam non <sup>a</sup> habebant, nec <sup>b</sup> alius præstare eam non habentibus, nisi qui proprie possidebat. Cæterum si <sup>c</sup> nemo esset qui Deos faceret, frustra præsumitis Deos factos auferendo factorem. Certe quidem si ipsi se facere potuissent, nunquam homines fuissent, possidentes scilicet <sup>d</sup> apud se melioris conditionis potestatem. Igitur si est qui faciat Deos, revertor ad causas examinandas faciendorum ex hominibus Deorum: <sup>e</sup> nec ullas invenio, nisi si <sup>f</sup> ministeria & auxilia officiiis divinis desideravit ille magnus Deus. Primo indignum est, ut alicujus opera indigeret, & quidem mortui; cum dignius ab initio <sup>g</sup> Deum aliquem fecisset, qui mortui erat operam desideraturus. Sed nec operæ locum video, Totum enim hoc mundi corpus sive innatum & <sup>h</sup> infectum secundum Pythagoram, sive natum & factum secundum Platonem, semel utique <sup>i</sup> in ipsa conceptione dispositum, & instructum, & ordinatum, cum <sup>k</sup> omnis rationis gubernaculo inventum est. <sup>l</sup> Imperfectum non potuit esse, quod <sup>m</sup> perfecit omnia. Nihil Saturnum, & Saturniam gentem expectabat, Vani erunt homines, <sup>n</sup> nisi certi sint, a primordio & pluvias de cælo ruisse, & sidera radiasse, & <sup>o</sup> lumina floruisse, & tonitrua mugisse, & ipsum Jovem, quæ in manu ejus <sup>p</sup> ponitis fulmina, timuisse. Item omnem frugem ante Liberum, & Cererem, & Minervam, imo ante illum aliquem principem <sup>q</sup> hominem de terra exuberasse, quia nihil <sup>r</sup> continendo & sustinendo homini prospectum post hominem potuit inferri. Denique invenisse dicuntur necessaria ista vitæ, <sup>s</sup> non instituisse: quod autem invenitur, fuit; & quod fuit, non ejus deputabitur, qui invenit, sed <sup>t</sup> ejus qui instituit, erat enim antequam inveniretur. Cæterum si propterea Liber Deus, quod <sup>u</sup> vitem demonstravit; male cum Lucullo actum est, <sup>x</sup> qui primus cerasa ex Ponto Italiæ <sup>y</sup> promulgavit, quod non est propterea consecratus, ut novæ frugis auctor, quia inventor & ostensor. Quamobrem si ab initio & instructa, & certis exercendorum officiorum suorum rationibus dispensata univer-

fitas

divinitatem, dum furantur divinationem, ubi vide quæ notamus.

<sup>a</sup> Habebant ] Ita Rig. & Herald. Rhen. & Aldus. aliz Ed. habeant.

<sup>b</sup> Alius ] Ed. Aldina legit, ut & Rhen. alii & mox possidebant.

<sup>c</sup> Nemo esset ] Coll. Mod. nemo est. Ita infra: Igitur si est qui faciat Deos.

<sup>d</sup> Apud se ] Nullæ Edit. hoc agnoscunt, quod tamen cum afferat MS. Fuld. seu Coll. Mod. non ausus sum rejicere. Apud se id est domi.

<sup>e</sup> Nec ullas invenio ] MS. L. Bat. nec ullus invenio.

<sup>f</sup> Ministeria & auxilia ] Vere itaque Prosper lib. Epigr. ad illud Augustini: Ideo vero est Dominus, qui servo non indiget, & quo servus indiget.

Non ideo quicquam mandat Deus, ut sibi prosit.

Nec servi officio verus eget Dominus.

<sup>g</sup> Deum aliquem ] Ald. Deus. male. sensus est, melius utique fecisset, si ab initio sibi Deum aliquem adscivisset, siquidem solus impar oneri, rerum moli succumberet, quam quod postea, pudendo exemplo, aliquem sibi adjungeret, & quidem mortuum.

<sup>h</sup> Infectum ] Ald. infatum, quod nescio quid Tertull. sapit.

<sup>i</sup> In ipsa conceptione dispositum ] Hæc membran. Fuld. elegantissima est lectio, nec placet in hac constructione, ut passim, vel in ista c. ut Herald. & Rig. dicit hanc mundi machinam cum toto rerum ordine, semel i. e. omnino, eens voor al, in ipsa conceptione esse dispositum &c.

<sup>k</sup> Omnis rationis ] Ita quoque MS. Fuld. seu Coll. Mod. non omni.

<sup>l</sup> Imperfectum non potuit esse ] Docet La Cerda hæc non de Deo isto mancipio, sed mundo esse accipienda, quo facto seu creato omnia erant consummata; id itaque imperfectum censei non potest, quod perfecit omnia, i. e. quod finem omni creaturæ de novo faciendæ dedit, neque ullæ ejus pars Saturnum aut alios expectabat, a quibus ut diis crearetur, jam in initio sui perfecta, cui explicationi & ego assentior, nam istam abunde exigunt illa quæ præcedunt, sed nec operæ locum video. & quæ mox sequuntur jam, a primordio & pluvias de cælo ruisse &c.

<sup>m</sup> Perfecit ] Ita membranæ L. Bat. Alii, ut Ald. perficit. quomodo & Herald. & passim, etiam Rig. sed non semper, sunt enim edit. quæ præferunt fecit.

<sup>n</sup> Nisi certi sint, a primordio &c. ] Manilius lib. 1. cap. 5.

Jam tum cum Grajæ verterunt Pergamæ gentes,  
Arctos & Orion adversis frontibus ibant,  
Hæc contenta suos in vertice flectere gyros,  
Ille ex diverso vertentem surgere contra  
Obvius, & toto semper decurrere mundo.

Semel scilicet posuit Deus ordinem rerum, qui cum mundo constitutus & observari cœptus, durabit cum illo, Hippodamus Pythagor in fragmento, quod superest nobis, de Felicitate: Αἴτε γὰρ μὴ ἡ ὁ κόσμος, ἂν ὁ ἥλιος ἦν, ἂν ὁ σελήνη, ἂν οἱ πλανήτες ἀστέρες, ἂν οἱ ἀπλανῆες. Οὗτος δὲ γε τῷ κόσμῳ, & πῶς ἐκαστὸν ἐντὶ. i. e. Si enim mundus non esset, nec sol, nec luna, nec vel fixæ vel errantes exstarent stellæ: Postquam vero mundus est, horum quoque singula cernuntur. In edit. Rhen. τὸ σὺν negligitur.

<sup>o</sup> Lumina floruisse ] Lucretium, ut sæpe alias, est imitatus. is lib. IV. vers. 451.

<sup>p</sup> Ponitis ] MS. L. B. impositis. In Rhen. deest. Ante Jovem, inquit, fuere fulmina, quæ & ipse homo timuit.

<sup>q</sup> Hominem ] Coll. Mod. hominum. non probo; sed breviter locum explicabo. Omne etiam frugum genus, inquit, debuit ex terra provenire, ante Bacchum, Cererem, Minervam. imo etiam ante primum hominem, quicumque ille feurit, quia nihil, quo homini, ut in vita perduraret, prospiceretur, postquam jam fuit homo, creari potuit vel debuit.

<sup>r</sup> Continendo ] Coll. Mod. condendo. & mox pro inferri, eadem inveniri. Non prob.

<sup>s</sup> Non instituisse ] Pariter Lactant. lib. 1. c. 18. Nomen Deorum Cereri ac libero traditio munerum fecit. Possum divinis docere literis, vinum atque fruges ante progeniem Cæli atque Saturni fuisse in usu hominum.

<sup>t</sup> Ejus qui instituit ] Sequitur ibidem: sed ab his sane inventa esse fingamus. Num potest, plus, aut minus videri collegisse fruges, hisque factis panem facere docuisse, aut uvas de vitibus lectas expressisse, vinumque fecisse, quam fruges ipsas, aut vites generasse, aut protulisse de terra? u Vitem demonstravit ] De Spectac. c. V. Libero enim a rusticis primo fiebant ob beneficium, quod ei ascribunt præ demonstrata gratia vini.

<sup>x</sup> Qui primus cerasa ex Ponto ] MS. Fuld. legit, qui primus Romanis c. e. P. quod cum non poterat tolerari, ob id quod mox sequitur, Italiæ, plausum non invenit. Forsitan scripsit, qui primus Romanus cerasa &c. quomodo Lucretius, quem exprimit sæpe, locutus est quondam de magnifico poeta Ennio, qui primus Romanorum laurum meruit lib. 1. versu 118.

Ennius ut noster cecinit qui primus amœno

Detulit ex Helicone perenni fronde coronam.

i. e. primus nostrum. sic primus Romanus est primus Romanorum. Idem Lucretius lib. V. vers. 37.

Quo neque noster adit quisquam, neque barbarus audet. Pompejo tribuitur hoc ipsum ab ipso nostro Tertulliano in lib. Ad Nat. II. 16. Cerasium Cn. Pompejus de Ponto primus Italiæ prævolgavit.

<sup>y</sup> Promulgavit ] Non tantum vult dicere notitiam quam Lucullus poni hujus dedit, ut de Idololatr. c. XXIII. Nemo



fitas constitit, a vacat ex hac parte causa b allegendæ humanitatis in divinitatem, quia quas illis stationes & potestates distribuistis, tam fuerunt ab initio, quam & fuissent, etiam si Deos istos non creassetis. Sed convertimini ad c causam aliam, respondentes collationem divinitatis meritorum remunerandorum fuisse rationem, d & hinc concedetis opinor illum Deum deificum iustitia præcellere, e qui nec temere, nec indigne, nec prodige tantum præmium dispensavit. Volo igitur merita recensere, an ejusmodi sint, ut illos in cælum extulerint, & non potius in imum Tartarum f demerferint, quem carcerem poenarum infernarum g cum multis affirmatis. Illuc enim h abstrudi solent impii, quique in parentes & in sorores incesti, & maritarum adulteri, & virginum raptores, & puerorum contaminatores, & qui sæviunt, & qui occidunt, & qui furantur, & qui decipiunt, & quicunque i similes sunt alicujus Dei vestri, k quem neminem integrum a crimine aut vitio probare poteritis, nisi hominem negaveritis. Atquin ut illos homines fuisse non l potestis negare, etiam istæ m notæ accedunt, quæ nec Deos postea factos credi permittuntur. Si enim talibus vos puniendis præsidetis; si n commercium, colloquium, convictum malorum & turpium o probi quique respuitis, p horum autem pares Deus ille majestatis suæ consortio q ascivit, quid ergo damnatis quorum r collegas adoratis? f Suggillatio est in cælum vestra iustitia. t Deos facite u criminiosissimos quosque, ut placeatis Diis vestris. Illorum est honor

Nemo se debere promulgare. sed & porro plantationem propaginemque, quomodo & utitur lib. De Pallio c. 111. varias indumentorum formas promulgavere. De stirpe etiam hominum usurpatum posterioribus, diffusæ eruditionis Barthius docet Advers. lib. ix. cap. 9. ex illis Herici Monachi:

Filius huic primis impense gratus in annis

Jam promulgandæ spem posteritatis alebat.

Id dixi, ne quis promulgavit cogitet, quomodo Auctor in lib. Ad Nationes scribere maluit.

a Vacat ex hac parte) Ita passim loquitur Noster. ut de Cultu Fœm. c. 111. Ita quod ex omni parte in vobis vacat. & alibi.

b Alligendæ] i. e. assumendæ, adoptandæ. humanitatem i. e. hominem vel hominis naturam. Male Ald. allegandæ. est enim frequens formula, allegere in Senatum. unde M. Antoninus apud Julium Capitolinum dicitur multos ex amicis in senatum allegisse. & passim ita loquebantur. mox creare Deos vocat.

c Causam aliam] MS. L. B. illam.

d Et hic conceditis] Ed. Juniana, & Herald. & hinc conceditis. Rhen. & huic concedetis. Vulgatam tumentur. Rig. & MS. L. Bat.

e Qui nec temere] Coll. Mod. quod.

f Demerferint] Ita malo cum Coll. Mod. quam cum omnibus aliis, merferint.

g Cum multis] Ita opinor scribendum, quomodo exhibet quoque Ed. Aldina & Rhen. Præfert Rigaltius vulgari, quod est in aliis. Quamvis ergo Epicurei manes & tartara negarent, plerique tamen Romanorum cum multis Græcæ Philosophi illa horrescebant.

h Abstrudi solent impii &c.) Enumerat ibi pariter hos Lucianus in Necromantia: Εἰς πῶς δὲ, inquit, προσήγορο &c. i. e. Ex altera vero parte adducebantur ordine multi longa catena vincti, qui dicebantur adulteri, lenones, publicani, adulatores, sycophantæ, atque istiusmodi turba quidvis in vita turbantium. Respicit noster Tertullianus satis evidenter majestatem Virgilianam, quæ in describendo poenarum infernalium loco, inter alia. hæc edificavit: lib. vi. vers. 608. 614. & 621. 24. 4. Vide.

i Similis alicujus Dei vestri] Incesti scilicet in suos, impudici in extraneos, impii, injusti, ut vocantur Diis isti in lib. Ad Nat. 11. 13.

k Quem neminem] Non debuit hanc lectionem sollicitate Latinius, nec depravatam alii laudare. Latiniſſime enim locutus est Afer noster, & plane ut Suetonius de Nerone c. xxix. in vita ejus: Ex nonnullis comperi, persuasissimum habuisse eum, neminem hominem pudicum, aut ulla corporis parte purum esse: verum plerisque dissimulare vitium, & calliditate obtegere, Eodem modo supra dixit cap. x. Ante Saturnum Deus penes vos nemo est. Quod vero Ed. Aldina habet & Rhen. hominem, quasi novum hic Tertulliani argumentum incipiat, probare non possum, nec enim cum interrogandi signo, ut facit Barræus, est scribendus locus, apud quem frustra quæras illa verba: atquin ut homines illos fuisse non potestis negare.

l Potestis negare] Et hæc emendatio Coll. Modianæ si ve MS. Fuldano debetur, cum passim aliæ editiones, etiam ipsa Rigaltii, præferant possitis. illepide prorsus. Sensus est: quemadmodum non potestis negare, illos

fuisse homines, insuper tam flagitiosa illorum vita describitur, ut &c. Eædem editiones verba priora ita transponunt, illos homines; pro quo idem Fuld. homines illos.

m Notæ accedunt] Cap. xiii. Nam hæ sunt notæ captivitatis, stigmata, & pessimorum quasi servorum fugitivorumque inscriptiones.

n commercium, colloquium, convictum m.) Tria illa quæ perinde bono cuique vitanda censet regius vates Ps. i. vers. 1. & xxvi. 4. 5.

o Probi quique) Quicunque esse probis & videri vultis.

p Horum a. pares] Supra cap. x. quam feminis sui par.

q Adscivit] Ald. abstruit. Barr. adstruit Rhen. accivit.

r Collegas] Ut infra: nihil aliud deprehendo, quam materias sorores esse vasculorum, instrumentorumque communium. Psellus ad Nazianz. p. 1084. Quoniam pacto derideam tales cultus? idolorum sc. & simulacrorum, & subsannabo eos qui talia colunt? & qui attribuunt cultus & honores creaturæ & materiei: si ipse adorem, conservos, & quæ nihil vel parum distant ab his, qui apud illos habentur Diis. Loquitur de figmento circa Filium Dei, ut creaturarum primum.

t Suggillatio est in c. j. v.) Ita Coll. Mod. quam probissimam expertam passim sequor. alii omnes, pari fere sensu, in cælo. Non abludit hinc illud ex lib. 11. Ad Nat. cap. 7. sepulcris Regum vestrorum cælum infamatis. Cæterum elegans est locus, & plenus acri scommate. Cum enim maleficos, adulteros, homicidas, fures, iuste in terris puniant, non vident eodem judicio se Deos suos, quos in cælis collocarunt, damnare, quorum certe nullum esse probat, quod & passim constabat apud omnes, quin sit incestus, adulter, fur, homicida, virginum & puerorum raptor atque corruptor. quare quum pares Deorum suorum atque in sceleribus collegas puniant, hoc certe contumeliam ab illis deputabunt Diis sui, ut loquitur in fine c. xiii.

u Deos facite &c.) Ut unda undam, sic telum telum apud Nostrom excipit. Quasi jam patronus impietati factus, defendet eam, quo certe auxilio vel defensore non gaudeat. Par sarcasmus, quem invenies c. xiii. Sed digne Imperatoribus defunctis honorem divinitatis dicatis, quibus & viventibus eum addicatis. accepto ferent Diis vestri, imo gratulabuntur, quod pares eis fiant domini sui. Pessime vero editio Pamelii exhibet Deos facitis. Diis enim, cur non ex vinculis pessimis nocentes Deos facitis, hoc facto rem gratam Diis vestris præstabit, par enim pari gaudet. Recte itaque scribunt facite Membr. L. B. Herald. La Cerda, Rigal. Rhenan. & reliqui.

v Criminosissimos quosque] Arnobius lib. v. Si contempro aliquis Numinum, & sacrilegi pectoris immanitate furiosus, intendisset animum maledicere Diis vestris: aude-ret in eos quidquam gravius dicere, quam ista prodit historia, quam, velut quiddam mirabile, commentarii contulisti in formulam? ac ne illam vis temporis, & vetustatis obsolesceret longitudo, perpetuitatis honore mactasti. Quid est enim de Diis in ea positum, quidve conscriptum, quod non, si in hominem dixeris pudibundis moribus, & disciplinis horridioribus educatum, & contumeliæ reus sis, & in-



honor consecratio coequalium. Sed, ut omittam hujus indignitatis retractatum; probi & integri, & boni<sup>b</sup> fuerint. Quot tamen<sup>c</sup> potiores viros apud inferos reliquistis? aliquem de sapientia<sup>d</sup> Socratem, de justitia<sup>e</sup> Aristidem, de militia<sup>f</sup> Themistoclem, de sublimitate<sup>g</sup> Alexandrum, de felicitate<sup>h</sup> Polycratem, de copia<sup>i</sup> Cræsum, de eloquentia<sup>k</sup> Demosthenem? Quis ex illis Diis vestris gravior & sapientior<sup>l</sup> Catone, justior & militatior<sup>m</sup> Scipione? Quis sublimior<sup>n</sup> Pompejo, felicior<sup>o</sup> Sylla, copiosior<sup>p</sup> Crasso, eloquentior<sup>q</sup> Tullio? Quanto dignius istos Deos ille assumendos expectasset, præscius utique potiorum? properavit, opinor, & cælum semel<sup>r</sup> clusit, & nunc<sup>s</sup> utique melioribus apud inferos<sup>t</sup> mustitantibus erubescit.

CAP.

juris, & offensionis odium simultatibus subeas inexpiabilibus comparatum?

a *Retractatum*) Hoc, & verbo *retractare*, quod diligentiam in opere innuit, passim utitur Noster. male itaque Ed. Barræi *tractatum*.

b *Fuerint*] Ed. Aldina, *fuerunt*.

c *Potiores viros apud inferos reliquistis*) Libera pariter vox Diogenis, qui rogantibus Atheniensibus ut initiaretur, atque dicentibus, quod apud Inferos ii, qui initiati sunt, præsent, Γελῶν, ἔφη, εἰ Ἀγχιλάος μὲν καὶ Ἐπαμεινώνδας ἐν τῷ βορβόρῳ διέλκυσιν, εὐπελεῖς δὲ τίνες μεμνημένοι ἐν ταῖς μακάρεσσιν ἵσονται. i. e. *Perridiculum*, respondit, siquidem Agesiplus & Epaminondas in cæno degent, viles autem quique initiati in beatorum insulis erunt.

d *Socratem*] Cui recte inter sapientes primas partes assignat, ab ipso Apolline sapientissimus mortalium dicto.

e *Aristidem*] Cujus tanta in tolerandis adversis patientia, ut cum suffragia comportarentur, quibus ille in exilium mitteretur, ignoto cuidam ignotus ipse perenti, ut nomen Aristidis illiterato sibi in calculo scriberet, paruerit, nihil aliud causanti, quam non placere sibi nimis justum audire Aristidem. Cujus tanta integritas, ut post reditum ab exilio, quum semper maximis in Rep. muneribus functus esset. in re tenui defunctus, publice sit elatus & filiabus de publico dos sit data. Laudatus hoc nomine cum ab aliis, tum a Nazianzeno in carm. Cygneis. o seculi felicitatem.

f *Themistoclem*] De cujus virtute tanta opinio, ut non alium subjugare Græciam posse sibi persuaserit Perfarum rex Xerxes.

g *Alexandrum*) Cujus μεγαλοψυχία omnem paginam apud Arrianum & Curtium implet.

h *Polycratem*] Non is pari passu ambulat, in fine vitæ ab omni fortuna deturbatus, & misere in cruce necatus. felicitis tamen nomen vindicavit illi nimia Fortunæ indulgentia, & a pisce reportatus abjectus in mare annulus.

i *De copia Cræsum*) Miror hæc in Ed. Juniana non comparere, cum etiam Aldus agnoscat, ubi perperam *Crassum* ponitur. Delabra vero Deum Lydi hujus auro ditata opulentiam ejus ostenderunt. Omisit quoque Rheanus.

k *Demosthenem*) Cujus volubilis linguæ fulmina attonita stupuit Græcia.

l *Catone*) Illo, qui de Cælo cecidisse dicebatur, qui bonus esse quam videri malebat.

m *Scipione*] In quo duas istas virtutes conjungit, quemque Aristidi & Themistocli opponit. quantis viris! & certe in laude militiæ omnibus ab Luciano anteponitur, uno Alexandro excepto, in jucunda ista altercatione Annibalis & Alexandri, inter Dialogos Mortuorum. qui etiam in recensione imperatorum Romanorum primas obtinet apud Theodoret. Ad Græcos p. 121. Οὐχ οἱ Ῥωμαίων περιφανέστατοι στρατηγοί, ὁ Σκιπίων ὁ πρῶτος &c. i. e. *Non Romanorum præclarissimi imperatores, Scipionum major &c.* Etiam justum elogium meruit Scipionis nomen insigni isto facto, quo de præda virginem omnium formosissimam intactam sponso suo restituit. Historiam narrant Livius lib. xxvi. in fine, & Valerius Maximus lib. iv. cap. 111. Factum hoc (nam Tertullianus Scipiones,

omnes sui simillimos, confundit, ut & Catones duos] etiamnum loquitur insignis raritate clypeus antiquus, cujus ectypon nunc passim est notum, & ut alibi sic in Bibl. Lugd. Bat. pendet.

n *Pompejo*] Magno illo, factorum omnium disformis Alexandri æmulo. Testis Sallustius in fragm. quæ de 111. Hist. libro supersunt. Sed Pompejus a prima adolescentia, sermone fautorum, similem fore se credens Alexandro regi, facta, consultaque ejus quidem amulus erat.

o *Syllæ*) Inde cognomine Felix appellatus, & quod raro sanguinariis contingit, placida morte ablatas, nam.

— — — — — sine cæde & vulnere pauci

Descendunt reges, & sicca morte tyranni.

Lucanus de illo lib. 11. vers. 221.

Hinc salus rerum: Felix his Sulla vocari?

His meruit tumulum medio sibi tollere campo?

p *Crasso*] Omnium Romanorum potentissimo & ditissimo, qui negabat divitem vocari posse, quemquam qui annuis suis redditibus justis exercitus numerum militum alere non posset.

q *Tullio*] Juvenal. Sat. x. vers. 114.

Eloquium ac famam Demosthenis aut Ciceronis Incipit optare &c.

r *Clusit*] Ita amat Noster pro clausit vel conclusit. lib. 111. adv. Marc. c. 3. hoc fidem cluderet. & lib. iv. c. 12. Ut aliquid cludam cum mei Domini veritate. & ibid. c. 16. Hæc creator una pronuntiatione clusit per Esatam.

s *Utique melioribus*) Ita per hyphen scribi debere jodico, ut semper-floris Homeri apud Lucr. & similia.

t *Mustitantibus*) Scribendum forte *mustitantibus*, quod propius accedit ad scripturam MS. L. B. & Aldinum, quæ est *mustitantibus*. Ut vero docet Isidorus Orig. lib. xii. c. 1. *musino* est animal natum ex capra & asiete. unde hoc verbum formari potuit, atque ita Satyrice dicit fortes illas animas, apud inferos consistere, & quasi arietes, cornibus ob illatam injuriam minitari, concursuras, si copia detur, cum inferioribus sibi Diis celestibus. Respexit puto, ut sæpe illa Luciani in Bis Accus. p. 309. ubi Mercurius ad Patrem Jovem: Πῶς ὁργανοῦσιν, ὦ πάτερ, καὶ χερμαῖζουσιν, καὶ ἐς τὸ παῖδά μιν ἐτολμάσι λεγέιν, ὑποδορυλάσι δὲ συγκυροῦσιν. i. e. *Valde indignantur, pater, & animo iniquo ferunt, nec palam profiteri audent, sed apud se subarmantur inclinati.* Vel certe illud Senecæ in lepidissimo illo de Claudii Apotheosi lusu: Nunciatur Jovi venisse quendam bonæ stature, bene canum, nescio quid illum minari: assidue enim caput movere. Si vero rutilior cui vetus videatur lectio, sciat pari modo *mustitare* suam fabricasse Tertullianum, quo μύζειν Homerus Iliad. d.

— — — — — αὐτὸν δ' ἐτέρωθεν Ἀδριακῇ τε καὶ Ἠπείρῃ.

& *mustare* hinc Lucræti lib. 11. ver. 658.

Sed quia multa sibi vident contraria *mustant*.

& lib. vi. vers. 1177.

— — — — — mustabat tacito medicina dolore.

nec Virg. imitari puduit. is Æn. xii.

— — — — — mustat rex ipse Latinus.

*mustare* itaque valet hic non audere hircere, ne quidem proferre audere, ut ex Varrone recte vir Græce Latineque doctissimus Dionysius Lambinus.

CAP.



C A P. XII.

Jam porro ostendit, Numina illa nihil esse, nisi inania mortuorum nomina, quorum simulacra, respectu materiae fabricaeque, maxime contemni mereantur, ut adeo in solatium sint ipsis Christianis, qui propter illa puniuntur. Ut enim Dii fiant, crucibus, velut Christiani, finguntur, ascis edolantur, truncantur denique. Leonibus etiam cinguntur, & in lapicidinis habitant, atque ex insulis proveniunt. Quae sicut ipsi non sentiunt, ita nec honores, qui ipsis fiunt. Non itaque magis damnandi Christiani, qui illos respuunt, quam ipse olim Seneca, qui similiter inanes superstitiones improbavit: Ridiculos enim esse Deos, qui injuriae velissimarum etiam bestiolarum pateant, imo qui, cum non sint, nec illis, qui sunt, benefacere, nec ab illis laedi possunt.

Cesso jam de istis, ut qui sciam me ex ipsa veritate demonstraturum quid non sint, cum ostendero quid sint. Quantum igitur <sup>a</sup> de Diis vestris, <sup>b</sup> nomina solummodo video <sup>c</sup> quorundam <sup>d</sup> veterum mortuorum, & fabulas audio, & sacra <sup>e</sup> de fabulis recognosco. Quantum autem de simulacris ipsis, <sup>f</sup> nihil amplius deprehendo, quam <sup>g</sup> matres sorores esse vasculorum, instrumentorumque communium, vel ex iisdem vasculis & instrumentis quasi fatum consecratione mutantis licentia artis transfigurante, & quidem <sup>h</sup> contumeliosissime, & <sup>i</sup> in ipso opere sacrilege, <sup>k</sup> ut revera nobis, maxime qui propter Deos <sup>l</sup> ipsos plectimur, solatium poenarum esse possit, quod eadem & ipsi patiuntur, <sup>m</sup> ut fiant. Crucibus & stipitibus impositis <sup>n</sup> Christianos? Quod simulacrum non prius argilla deformat <sup>o</sup> cruci & stipiti superstructa? In patibulo primum corpus Dei vestri <sup>p</sup> dedicatur. <sup>q</sup> Ungulis eraditis latera Christianorum? At in Deos vestros per omnia membra validius

C A P. XII.

<sup>a</sup> DE Diis vestris ] MS. Fuld. legit istis.

<sup>b</sup> Nomina solummodo video ] MS. Fuld. aliud suppeditat, quod considerati dignum est. Ibi, nomina solummodo video statuas quorundam &c. qui sensus satis bonus est, siue distinguas post video, siue ante. Conjunxit rursus ita in lib. de Spectac. cap. x. Scimus nihil esse nomina mortuorum, sicut nec ipsa simulacra eorum. Mutavi tamen nihil, quoniam mox sequitur, Quantum autem de simulacris.

<sup>c</sup> Quorundam ] Aldus, quorum veterum mortuorum, quasi dicat, quorum? jam olim mortuorum &c. sed placet magis, prout editum est.

<sup>d</sup> Veterum mortuorum ] Similiter Lactantius Inst. div. lib. ii, c. 2. & ideo simulacra constituunt, quae quia mortuorum sunt imagines, similia mortuis sunt, omni enim sensu carent. Et apud eundem versus Sibyllini i, c. 11.

Δαίμονας ἀφ' ὧν, πρὸς εἰδὼς καὶ πόρτων,

ὧν κ' ἔστι καὶ χυμὸς τοῦτος ἡδὺς καὶ πρὸς τοῦτον.

<sup>e</sup> De fabulis ] Quod sane ridiculum. Sequitur ibidem apud Prudentium:

Et tot templa Deum Romae, quot in orbe sepulcra Heroum numerare licet.

<sup>f</sup> De fabulis ] Quod sane ridiculum. Sequitur ibidem apud Prudentium:

quos fabula inanis

Nobilitat, noster populus veneratus adorat.

<sup>g</sup> Nihil amplius ] Ita Cod. Fuld. alii, nihil aliud. Pessime editio Herald. reprehendo.

<sup>h</sup> Matres, sorores ] Hae elegantissima lectio soli codici Aldino debetur, reliqui illepidie materias sorores. tria dicit Tertullianus, simulacra vasculorum instrumentorumque communium (quando ex detritis ipsis, concussisque, ut loquitur c. xiii. alia ut cacubulum. trulla &c. conficiuntur) matres esse, quia hae quasi peperunt, sorores, quum pars ligni ejusdem sit Deus, pars aliud quid. qua de re insignis est locus apud Prophetam Esaiam c. XLIV. vers. 11. & 12. partem ejus exussit ligni, ad partem ejus carnes comedit, assat assum & satiatur; etiam calefit, dicitque, euge concalui, vidi ignem: residuum autem ejus in Deum aptat, exsculpendo illud; procumbit coram eo, incurvatque se, & deprecatur ipsum, dicens, serva me, tu enim Deus meus es. Quid mirum, cum tales Dii se ipsos rideant. Priapus certe ipse apud Hor. i. Sat. viii.

Olim truncus eram ficulnus, inutile lignum

Cum faber incertus scamnum facereve Priapum,

Maluit esse Deum. Deus inde ego, furum aviumque

Maxima formido.

Ad quem eundem Priapum Martialis lib. viii. epigr. XL.

Sed vari nemoris, Priape, custos,

Ex quo natus es & potes renasci.

Quomodo de homine loquitur Jobus significantissime cap. xvii, 15. Clamo ad scrobem, Pater meus es, ad vermes mater mihi & soror. Filias denique, ex iisdem vasculis & instrumentis licentia artis transfigurata. Ed. Barr. materias esse vasculorum &c.

<sup>i</sup> Contumeliosissime ] De quo latius ad cap. xiii. Minucius p. 26. Deus aureus vel argenteus de immundo vasculo. Aldus paulo ante factum male substituit pro fatum.

<sup>j</sup> In ipso opere ] Cum funduntur, tunduntur, scalpuntur, atque ita laeduntur, vulnerantur.

<sup>k</sup> Ut revera ] Aldus & Coll. Mod. & male. Ed. Ald. Herald. & Rig. ita distinguit sed Rhenan. ita revera nobis maxime, qui propter. Nobis, inquit, illud solatio est, maxime, siqui ex nobis propter negligentiam in cultu eorum puniuntur, ad istos pertinet quoque ista poena, sine qua fieri non possunt.

<sup>l</sup> Ipsos ] Lege potius istos.

<sup>m</sup> Ut fiant ] Vel in genere loquitur, vel dicit, ut fiant Dei.

<sup>n</sup> Christianos ] Hae & sequentia per notam interrogationis effertur possunt, vel etiam, ut fit, per duo puncta tantum distingui.

<sup>o</sup> Cruci & stipiti ] Plasta enim cum simulacrum aliquod deformare velint, necesse habent erectum ponere stipitem, cui corpus circumstruatur, & lignum transversum, ut brachia formentur. Totum hoc argumentum Minucius quoque similiter exsequitur p. 26. Quod si in animum quis inducat, tormentis quibus, & quibus machinis simulacrum omne formetur, erubescet timere se materiem, ab artifice, ut Deum faceret, illam. Deus enim ligneus, rogi fortasse, vel infelicis stipitis portio, suspenditur, ceditur, dolatur, runcinatur, & Deus aureus vel argenteus, de immundo vasculo, ut saepius factum Egyptio regi, conflatur, tunditur malleis, & incudibus figuratur: & lapideus ceditur, scalpitur, & ab impurato homine levigatur. ubi vide Elmenhorst. Arnobius lib. vi. Fornacibus incocta figulinis, ex incudibus & malleis nata, tormis rasi, descobinata limis; ferris, perforaculis. ascis, secta, dolata, effossa; terebrarum excavata vertigine, runcinarum levigata de planis.

<sup>p</sup> Dedicatur ] Frustra est Junius, cum legi vult religatur. amat enim noster verbum hoc tali sensu. de Penitentia c. 11. Jam inde in semetipso poenitentiam dedicavit, rescissa sententia irarum pristinarum. de Animi c. xix. Omnes ibidem simul dedicans sensus. & passim. Cum enim de initio & principio rei alicujus loquitur, eleganter hoc verbum adhibet. Pro vestri. Ald. nostri, male.

<sup>q</sup> Ungulis eraditis ] Ita malim cum MS. Fuld. quam deraditis. Chrysostomus Hom. de S. Romano martyre, Tan.



dus incumbunt ascia, & <sup>a</sup> runcinae & <sup>b</sup> scobinae. <sup>c</sup> Cervices ponimus? ante plum-  
bum, & glutinum, & <sup>d</sup> gomphos, <sup>e</sup> sine capite sunt Dii vestri. Ad bestias impel-  
limur? Certe quas <sup>f</sup> Libero & Cybele, & Coelesti applicatis. Ignibus urimur?  
Hoc & illi <sup>g</sup> a prima quidem massa. In <sup>h</sup> metalla damnamur? Inde censentur <sup>i</sup> Dii  
vestri. <sup>k</sup> In insulas relegamur? Solet & in insula aliqui Deus vester <sup>l</sup> aut nasci,

aut

Tanquam enim belluae quaedam immanes corpus ejus cir-  
cumfidentes carnifices latera effodiebant, carnem devade-  
bant, ossa denudabant, viscera ipsa interiora pervadebant.  
Hæc vero pœnarum genera recenset etiam Theodoret. adv.  
Græcos Serm. viii. p. 112. Καὶ ἔχ' ἀπλῶς ἐπεισεν &c. id est:  
Neque vero tenuem ut superinnatantem fidem fecerunt,  
sed adeo profundis nixam radicibus, ut magna hominum  
multitudo pro hisce retinendis doctrinis mortem libentissime  
sustinuerit, eaque insitiari volentibus, non linguas ad de-  
fensionem objecerit, sed flagris humeros, sed lampadibus  
latera ferreisque ungulis, & cervices gladiis supposuerit,  
tympanis ac fidiculis extenta fuerit, palis infixa consti-  
terit, ab immanibus se feris laniari conspexerit, vivique  
sunt inflammati. Unde patet, stipitibus imponere, hic  
esse crudelissimum illud supplicii genus, quo inferiora ho-  
minis acuto palo in terra erecto imponuntur, ita ut fe-  
re per humeros & ad cervicem emineat. hoc Græcis erat  
ἀνασκηδύλλεσθαι, quod Hesychius exponit ἀνασκηδύλλεσθαι  
ἐν festucā tolli. Idem, σκινδύλλαι & vel σκινδύλλαι, σκινδύλλαι.  
i. e. festuca. Seneca quoque inter terribilem suppliciorum  
apparatum recenset Ep. xiv. Ingens alterius mali pompa  
est, ferrum circa se & ignes habet, & catenas, & tur-  
bam ferarum, quam in viscera immittat humana. Cogi-  
ta hoc loco carcerem, & cruces, & equleos, & uncum,  
& adactum per medium hominem, qui per os emergat sti-  
pitum, & distracta in diversum actis curvibus membra;  
illam tunicam alimentis ignium & illitam & intentam.  
& Confol. ad Marciam c. xx. Video istic cruces non unius  
quidem generis, sed aliter ab aliis fabricatas. alii capite  
conversos in terram suspendere, alii per obscœna stipitem  
egerunt, alii brachia patibulo explicuerunt. & referro  
mollissimos effœminati Mæcenatis versus apud eundem  
Ep. ci.

Vita dum superest, bene est.

Hanc mihi vel acuta.

Si sedeam cruce, sustine.

Græci recentiores παταλῆσιν dixerunt. Hujus etiam sup-  
plicii meminit Procopius lib. iii. Belli Gothici.

<sup>a</sup> Runcinae ] Unde runcinare, quomodo opus polieba-  
tur, notæ voces apud Minucium & Arnobium.

<sup>b</sup> Scobine ] Et hæc instrumenta erant ad politiorem or-  
natum Glossarium Κοσμητήριον. scoba dicebant enim ita  
pro scopa, & hinc scobina. & verbum scobere. Guido  
II. Prior Cartusienfis, qui obiit a. 1188. & editus est a  
Chiffetio in statuis ejusdem ordinis c. xx. §. 2. Habeat  
itaque Mariba laudabile quidem, sed tamen non sine sol-  
licitudine & perturbatione ministerium: nec sorem sol-  
licite Christi vestigiis inherentem, & quoniam ipse est  
Deus, vacando videntem spiritum suum scobentem, suam-  
que orationem in sinum suum convortentem.

<sup>c</sup> Cervices ponimus ] Respicit morem veterum cum, ut  
hodieque in anglia, securi percutiebantur decollandi,  
nam apud antiquissimos, ut Lucanus lib. viii.

nondum artis erat caput ense rotare,

Quæ mortis conditio honoratior visa est postea, ut patet  
ex indignatione Bassiani apud Spartianum in Vita Getæ:  
Ut & Papinianus ipse securi percussus sit, improbante  
Bassiano, quod non gladio res peracta sit.

<sup>d</sup> Gomphos ] Scaliger ad oram libri sui emendavit ita:  
Cervices ponimus ante plumbum: Glutinum & gomphosis  
capiti sunt Diis vestris. hancque proponit in notis ad Ma-  
nilium p. 509. adeo sibi placens, ut cum encomio repetat in  
notis ad Euseb. p. 226. Sed fallitur vir Illustriss. Ita enim,  
ut editi Rhen. Jun. La Cerdæ & Rig. & omnes, scriben-  
dum est, sensus est simplex & elegans. Quod & in ora-  
tione mei notavit P. Scriberius, scribens: „ Scaliger ad  
„ Manilium, Cervices &c. Improbatur Epistola ad me sua  
„ Heribertus Roswey a. 1602. & in libello edito a. 1607.  
„ Cervices &c. Ita distinguendum videtur. quæ minima  
„ mutatio est. Rogo, utique cum sic optimo sensu lega-  
„ tur, quid fluctus in simpulo excitamus? Hactenus ille.  
Tria verò, quæ circa capita Deorum, quæ statuis impo-  
nebantur, fiebant, recenset Tertullianus, plumbum,  
foudeerzel vel soldarzel nobis, quod & a solidare. quod  
in aureis, argenteis, stanneis, plumbeis fiebat si mu-  
lacris. glutinum, quod in ligneis & ex argilla confe-  
ctis. gomphos, quod in colossis, ubi caput cervicibus,  
quod quidem ob longitudinem prospectus non ita incurre-  
ret in oculos, clavis ferreis affigebatur, vel plumbeis binis  
aut ternis, ut hodieque est videre Romæ in antiquissimis  
statuis, teste Scaligero ad Euseb. vers. 226. Quo respicit  
Jeremias propheta, cum de illis dicit x. 4. affigunt gom-  
phis & malleis, ne fatiscant. confer Jesaiam cap. xli.  
7. Modum vero conjungendi per glutinum & plumbum,  
plus uno in loco docet insignis artifex Pomponius Gauri-

cus, in eleganti libello de sculptura seu statuaria, qui,  
post repetitam bis terve editionem, novissime accessit Vi-  
truvio. Glossarium Gr. Lat. H. Steph. Γόμπος, ἐπ' αὐτοῖς.  
Compages, Sudis. Insignis locus est in Actis S. Thyrsi n.  
21. de simulacris: Quia ipsa magis teguntur gomphis fer-  
reis, & plumbo & saxo. Coll. Mod. Glutini & coreptos  
nescio quid sibi velit. Aldus & Herald. ita, sed male  
distinguit, c. p. a. plumbum, & glutinum &c.

<sup>e</sup> Sine capite ] Demere enim solebant caput alicujus  
Dei, ut aliud imponerent, ita Vespasianus caput Nero-  
nis colosso ejus ademit & caput Solis habens septem ra-  
dios imposuit, quo rursus dempto sacrilege suum caput  
imposuit Commodus, ut narrat Spartianus in vita ejus.  
Apud Suetonium in Tiberio cap. LVIII. Statue quidem  
Augusti caput dempserat, ut alterius imponeret. ubi sum-  
mus Casaubonus notat frequens illud apud Rhodios fuisse,  
de quorum statuis urbani homines dicere sint soliti,  
eas esse histriionibus similes. adducitque hunc Dionis Chry-  
sostomi in Rhodiaca oratione locum: Ὅσπερ γὰρ ἐμὴν  
ἐκαστον ἄλλοτε ἄλλον εἰσεῖναι, καὶ πρὸς ἀδριάντου αὐτοῖς ἄλλοτε  
καμβάμεν πρόσωπα, καὶ μικρὸν δὲ ὑποκρινομένους εἶναι. Et ap-  
posite ad hunc locum citat Scaliger loco supra notato  
illum Hieronymi in cap. iii. Habacuci, Si quando ty-  
rannus detruncatur, imagines quoque ejus deponuntur,  
& statua: & vultu tantummodo commutato, ablatoque  
capite ejus, qui vicerit, facies superponitur; ut manente  
corpore, capitibus præcis, caput aliud commutetur.  
Quamdiu igitur caput Dei commutetur, est sine capite.  
imo a prima fabrica, antequam vel plumbo, vel gluti-  
no, vel gomphis, caput humeris & cervicibus aptetur.

<sup>f</sup> Libero & Cybele ] Bacchi enim currum tigrides &  
lynxes trahunt, de Cybele vero Lucret. lib. ii. vers.  
600.

Hanc veteres Grajūm docti cecinere poetæ  
Sedibus in curru bigugos agitare leones.

Apparet res ex Boissardi tabula Antiq. iii. 47. Grut.  
Thes. i. 27. & nummis præclaris, quos olim in Thesau-  
ro suo vulgavit Patinus p. 82. & 158. sed nota quod ibi  
quadrijugi appareant leones nomen Coelesti apud Asios,  
tutelare Carthaginis numen: & hodieque in nummis Se-  
veri & Caracallæ, qui ex Africa oriundi, visitur cur-  
renti Insidens leoni, dextra fulmen, læva sceptrum te-  
nens, caput cincta diademate. prout etiam representatur  
in gemma cornal. Dactyliothece Golæo-Gronov. n. 566.  
quæ sculptura notari debet, quoniam in nummis proful-  
mine crotalum suspicabatur Antonius Augustinus. Hujus  
Deæ etiam duobus lenionibus cinctæ statua valde memo-  
rabilis occurrit apud Boissard. Antiq. iv. pag. 95. quæ ea-  
dem conspicienda præbetur in Thesauro Gruteri, novæ edi-  
tionis tom. i. p. 86. Plura de hac Dea ad cap. xxiv. Male  
aliæ Edit. Cereri.

<sup>g</sup> A prima ] Certe dum rudis adhuc materia de monte  
effossa igni colliquatur, non tantum quum formis infun-  
ditur.

<sup>h</sup> Metalla ] Ærifodinas & lapicidinas. Isidor. Orig.  
A. 27. Metallum est ubi exules deputatur [ f. deportan-  
tur ] ad eruendam venam, marmoraque secanda in cru-  
stis.

<sup>i</sup> Dii vestri ] Sunt enim vel ex metallo quædam, vel  
saxo, vel marmore. Lucianus de Sacrificiis: Ὅμοι δ' εἰ-  
σὶ παρ' ἡμῶν &c. i. e. Attamen qui templa ingrediuntur,  
non jam arbitrantur, se videre, vel ebur ab Indis adve-  
ctum, vel e Thracum venis effossum aurum: verum ipsum  
Saturni Rheæque filium a Pœidia in terram hospitem ad-  
ductum. Noster infra cap. xxix. de statuis Deorum:  
Puto autem & hæc ipsæ materiæ de metallis Cesarum ve-  
niunt.

<sup>k</sup> In insulas ] Ita Fuld. & Rig. sed Ald. in insula  
Herald. in insulis. Alii mox aliquis, non pro more  
Nostris. Solebant olim damnatis quibusdam igni & aqua  
interdicere, quomodo nemine necessaria hæc vita præbe-  
re aucto, peribant misere, Successit in hujus crudelitatis  
locum relegatio in insulam, sive, ut loquuntur JCrī,  
deportatio, sterilem plerumque, utpote ibidem necessariis  
ad vitam rebus deficientibus plerisque, non dissimilis val-  
de pœna. Lege xi. Digest. de Pœnis: deportatio in lo-  
cum aque & ignis interdictionis successit. Lege i. Cod. de  
Repudiis Matrimonium quidem deportatione, vel aqua  
& ignis interdictione non solvitur. Tacitus de Cassio Se-  
vero iv. Annal. 21. bonis exutus, interdicto igni atque  
aqua, saxo Seriphio consenuit.

<sup>l</sup> Aut nasci aut mori ] In Delo Apollo & Diana. in  
Samo, ad Imbracum fluvium Juno, sub vitice planta,  
prout patet ex singularissimo apud Seguin. nummo p. 171.  
in Creta ipse Jupiter supra c. x. & infra c. xxv. Sed non  
statim



aut mori. Si per hæc constat divinitas aliqua, <sup>a</sup> ergo qui puniuntur, consecrantur, & numina erunt dicenda supplicia. Sed plane <sup>b</sup> non sentiunt has injurias & contumelias suæ fabricationis Dii vestri, sicut nec <sup>c</sup> obsequia. <sup>d</sup> O impiæ voces! o sacrilega convitia! infrendite, <sup>e</sup> inspumate, iidem estis, qui <sup>f</sup> Senecam aliquem pluribus & amarioribus de vestra superstitione perorantem probatis. Igitur si statuas & imagines & frigidas mortuorum suorum <sup>h</sup> simillimas non adoramus, quas <sup>i</sup> milvi, & mures, & araneæ intelligunt, nonne laudem magis, quam poenam merebatur repudium agniti erroris? Possumus enim videri lædere eos, <sup>k</sup> quos certi sumus omnino non esse? <sup>l</sup> Quod non est, nihil ab <sup>m</sup> eo patitur, qui est.

statim Jupiter Cretam suam Romanis fascibus &c. Lactantius quoque Inst. Div. lib. 1. c. 11. Etate pessumata, in Creta vitam commutavit, & ad Deum abiit. Eumque Curetes filii sui curaverunt, decoraveruntque eum. Et sepulcrum ejus est in Creta in oppido Gnosio: & dicitur Vestiam hanc urbem creavisse. In qua sepulcro ejus est inscriptum, & Ζεύς τῇ Κρήνῃ, id est Latine, Jupiter Saturni. Quamobrem etiam Cretæ urbs Ierapyrna in signum nati atque educati Jovis, aquilæ typum in nummis signavit, ut videre est apud Patin. in Thes. p. 22. & Spanh. de Usu & Pr. N. p. 475. qui etiam inde ex Tristano Jovis ΚΡΗΤΑΓΕΝΟΥΣ meminit.

<sup>a</sup> Ergo qui) Aldus, ergo cum qui. scribe: ergo quicumque. Supplicia, id est, scelerati illi qui supplicia patiuntur, Dii sunt vocandi, & in Deos consecrantur tunc cum puniuntur.

<sup>b</sup> Non sentiunt] Jeremias in libro Barachi cap. vi. 23. neque sentiebant cum funderentur. Ridicule æque sed alio sensu de Baccho vapulante Æacus apud Aristophanem in Ranis Act. 11. sc. vi.

Εἴτεπ Θεὸς γὰρ ἐστὶν, ἢ αἰσθητός. i. e. Si enim Deus est, nihil plagarum sentiet.

<sup>c</sup> Obsequia) Qualium minimum ea vere natura, quam falso veri Deitati attribuit Epicureus Lucretius lib. 1. versu 62.

Nec bene promeritis capitur, nec tangitur ira.

Sed quid si ita legas: Sed plane non sentiunt has injurias & contumelias suæ fabricationis Dii, vestra sicut nec obsequia ut quasi inducat sibi respondentem Gentilem, eique vicissim scommata ingerat, ut infra, sed nobis Dii sunt. Vulgata tamen sana mihi videtur. Sic rursus lib. 1. Ad Nat. cap. 10. Nos enim contemptores Deorum haberi nulla ratio est, quia nemo contemnit, quod sciat omnino non esse: Quod omnino est, contemni potest: quod nihil est, nihil patitur.

<sup>d</sup> O Impiæ voces) Ita sibi irascentes inducit adversarios, quibus non respondet.

<sup>e</sup> Inspumat] Barræus, insputate. In lib. Ad Nat. 1. 10. Effundit jam omnia venena.

<sup>f</sup> Senecam aliquem] Ita meliores MSS. & editi, & Rig. quomodo etiam Tertullianum scripsisse credo. Alii: f. a. p. & majoribus (Ald. & MS. L. B. a majoribus) de vestra superstitione perorantem reprehendistis. Pithæi liber verus: quampluribus & amarioribus de vestra religione perorantem non reprehendistis. quam negationem quoque addendam monet Wouvvorius ex MS. Fulvii Ursini. Sed videtur id ex inepti glossatoris emendatione insertum esse. majus enim est probare, quam non reprehendere. MS. Fuld. probetis. Recte observavit La Cærdæ vocem aliquem hic in laude poni, sed emendatio ejus aliquampluribus vel aliquando nihil valet, infelix plerumque est criticus, ubi aliquid emendare conatur.

<sup>g</sup> Frigidas] In hoc etiam nihil a mortuis distantes, a quibus calor vitalis abest. Lepide, ut omnia Lucianus in Tyranno: Εἶ γὰρ δὲ ἐνεπιμαρμυρ μέν, ἢ εἴχον δὲ θυμὸν δ', τὶ δὲ φράσαι αὐτὸν, αὐτὸς ἢ δὲ ψυχρὸς ὢν. id est, ut frustra que-

ritur, Ibi ego quanquam ira succendebam, tamen, quia jam frigidus & exanguis eram, hominem ulcisci non poteram.

<sup>h</sup> Mortuorum suorum simillimas) Supra: nomina solummodo & statuas video quorundam mortuorum Imo absolute mortui appellantur in SS. Pl. cvi. vers. 28. Conjunxerunt se Baal-Peor, & mortuorum sacrificia comederunt. Similes mortuis, quia nec edunt, nec bibunt, nec incedunt, nec vivunt denique, Pl. cxv. 7. Apud Lucianum in Philop. p. 483. Αὐτὸς δὲ Εὐκράτης ἦν δ' ἐγὼ &c. i. e. At, o Eucrates, inquam ego, quamdiu es erit es, operisque plastes Demetrius Alopecensis fuerit, non Deorum sed hominum fitor, Pelicci statuam nunquam timebo, quem neque si viveret, mihi minantem timerem. Unde noluit ex materia mortui animalis idola confici Plato: Εἰς τὰς δὲ ἀπολεσασσά τοις θύουσιν οὐκ ἐμὰς ἀνδρῶν. i. e. ebur vero, quod exemptum est exanimato corpori, oblatio minime sancta est. MS. Fuld. mortuorum vestrorum. Si cui placet, eligat.

<sup>i</sup> Milvi & mures] Egregie describuntur in libro Baruchi cap. vi. 19. in epist. Jeremiæ: cordaque eorum a vermibus exedi dicuntur, neque sentiunt cum & ipsos & vestimenta eorum absumunt, nigri sunt facie præ fumo, qui ex domo venit. Supra corpus & caput eorum volant ulule, hirundines aliæque volucres, pariter & feles. Hinc Deos non esse cognoscere: itaque ne timere: Priapus ille Horatians 1. Sat. vii.

merdis caput inquiner albis Corvorum.

Et insigni loco Lucianus in Gallo p. 260. cujus partem etiam citat Heraldus ad superiora: Ἦν δὲ ὑποκρύπτει τὰ ἰνδοὶ &c. i. e. At si immisso capite, quæ sunt intus inspicias, videbis vestes, paxillos & clavos per universum infixos, stipitesque & cuneos, picemque sublitam: item aliam id genus deformitatem intus inhabitantem Omitto dicere muscarum muscellarumque vim, quæ nonnunquam in iis mansuant. Lucem hinc scenerari potest, quod alio sensu dicit exilli impatiens David Pl. LXXXIV. 4. Vel passer domum invenit, & hirundo sibi nidum, in quo pullos ponat, ad altaria tua, Domine Exercituum, mi Rex & Deus mi. Adde præter ea quæ nos notamus, illa, quæ promunt Elmenhorst. & Wouvvor. ad illud Minucii p. 26. Quanto verius de Diis vestris animalia muta naturaliter judicant, mures, hirundines, milvi non sentire eos sciunt, rodunt, intulcant, insident, ac nisi abigatis, ipso Dei vestri ore nidificant. Araneæ vero faciem ejus intexunt, & de ipso capite sua fila suspendunt. Coll. Mod. scribit, intellegunt.

<sup>k</sup> Quos certi sumus] MS. L. B. qui

<sup>l</sup> Quod non est] 1. Cor. 8. 4. Οὐδὲν ἔστιν ἵδεν εἰδωλὸν ἢ κρέμα. m Ab eo p. q. e. Ita Restituimus ex MS. Fuld. approbante Scioppio. Pro eo scripserim illo. Alii vero etiam sed minus efficaciter, ab ullo patitur, quia non est. in quo posteriora abundant. At hinc ostendit, illud quod est, præstare illo quod non est. In lib. Ad Nat. 1. 10. Quod omnino est, id contemni potest: quod mihi est, nihil patitur.

### C A P. XIII.

Si tamen hac Numina censeret velint, colere utique oportebant, non spernere, quod tamen passim facere illos ostendit, cum singuli plures colant, cum divinitas ab humano pendeat arbitrio, cum simulacra eorum, ut domestica instrumenta pignerentur, venditentur, nec privata tantum, sed & publica, ut adeo majestas quaestuarie efficiatur: mortuis quoque id honoris quod Diis habeatur, qui tanto dignius scilicet Imperatoribus etiamnum viventibus tribuitur, quoniam & ipsi Deos faciunt; at certe meretricibus, cinædis, similibusque publicæ libidinis victimis, non sine insigni Deorum contumelia, licet ii ipsi nibilo nobiliores sint, addici potest.

Sed nobis Dii sunt, inquis. Et quomodo vos e contrario impii, & sacrilegi, & <sup>a</sup> irreligiosi erga Deos <sup>b</sup> istos deprehendimini, ut quos præsumitis esse, negligite.

### C A P. XIII.

<sup>a</sup> Irreligiosi) Infra c. xxxviii. Adeo & in isto irreligiosi erga Deos vestros deprehendimini.

<sup>b</sup> Istos) Male Aldus, nostros. Tota vero hæc lectio est ex MS. Fuld. venustior & melior, quam quæ in omnibus aliis ambulat, erga Deos vestros deprehendimini? qui quos præsumitis esse, negligitis: quos timetis, destruitis, ut re-



gligatis; quos timetis, destruatis; quos etiam vindicatis, illudatis? Recognoscite si <sup>a</sup> mentiar. Primo, <sup>b</sup> quia cum alii alios colitis, utique quos <sup>c</sup> non colitis, offenditis: Prælatio alterius sine alterius contumelia non potest procedere, quia nec electio sine reprobatione. Jam <sup>d</sup> ergo contemnitis, <sup>e</sup> quos reprobatis, quos reprobando offendere non timetis. Nam, ut supra <sup>f</sup> perstrinximus, status Dei cuiusque in Senatus æstimatione pendebat. Deus non erat, quem homo consultus nolisset, & nolendo damnasset. <sup>g</sup> Domesticos Deos, quos Lares dicitis, domestica potestate tractatis, pignerando, venditando, <sup>h</sup> demutando, aliquando in <sup>i</sup> caccabulum de Saturno, aliquando in trullam de Minerva, ut quisque contritus atque <sup>k</sup> contusus est, dum diu colitur, <sup>l</sup> ut quisque Deum sanctiorem expertus est domesticam necessitatem. Publicos æque publico jure fœdatis, quos in <sup>m</sup> hastario vegetigales habetis. Sic Capitolium, <sup>n</sup> sic Olitorium forum petitur, sub eadem voce præconis, <sup>o</sup> sub eadem hasta, sub eadem <sup>p</sup> annotatione Quæstoris divinitas addita conducitur. Sed enim agri tributo onusti viliores. Hominum capita <sup>q</sup> stipendio

censa

ut recte iudicavit Scioppius. Fuld. vero ut supra negligatis per e scribit.

<sup>a</sup> Mentiar ] Eadem membranæ, mentior. & Ad Nat. 1, 10. Mentior, si nunquam censuerant.

<sup>b</sup> Quia ] Eadem, quidem, MS. L. B. qui.

<sup>c</sup> Non colitis, offenditis ] Quorum itaque iram miseri & vindictam expectare habebant. Curtius de Alexandro in nece Cliti lib. VIII. c. 2. Scrutantemque num ira deorum ad tantum nefas actus esset? subit, anniversarium sacrum libero patri non esse redditum statuto tempore. Itaque inter vinum & epulas cæde commissa, iram Dei fuisse manifestam. Quæ eadem cum narrasset Arrianus lib. IV. p. 163. edit. Gronov. prudenter, ut Philosophus, addit. Επει δὲ αὐτὸς ἀκούει ἢ ἐς μὴν τὸ θεῖον μᾶλλον ἢ τὴν αὐτὴ κακότητα ἀεὶ περιμένει τὴν συμφορὰν. Siquidem non ingratum ei erat, casum illum ad iram Numinis potius quam ad suum malefictum referri. Ingens itaque admiratio virtutis C. Fabii Dorsonis apud Livium lib. V. c. 46. qui Capitolio a Gallis obfesso sacrificium genti suæ in collæ Quirinali solenne, per medias hostium stationes vadens peregit. Sed vanos hos metus non immerito ridet Lactantius lib. XI. c. 17. Quoties autem pericula impendent, ob aliquam ineptam & levem causam se prostentur iratos: sicut Juno Varroni, quod formosum puerum in templo Jovis ad exuvias tenendas collocarat: & ob banc causam Romanum nomen apud Cannas pene deletum est. Cum etiam satis ridicule apud Lucianum in Philospende æreus aliquis Hippocrates neglecto soleum sacrificio omnes pixides & cuncta medicamenta perturbet, ut narratur ibi pag. 483. Pro procedere MS. Fuld. mox habet esse.

<sup>d</sup> Ergo ] Hæc vox abest in Coll. Mod.

<sup>e</sup> Quos reprobatis ] Hæc quidem delenda iudico. ut irreptitia, ut aliena, vel scribendum quosque reprobando, in sequentibus.

<sup>f</sup> Perstrinximus ] Ita Rigalt. & Ald. & Heraldus. At MS. L. B. & Rhen. præstrinximus. Vide supra cap. v.

<sup>g</sup> Domesticos Deos ] Quomodo Lares etiam appellat Hieronymus in Esaie cap. LVIII. Nullus fuerit locus, qui non idololatriæ sordibus inquinatur, sed in tantum, ut post fores domorum idola ponerent, quos Domesticos appellant Lares, & tam publice quam privatim animalium suorum sanguinem funderent. Vide Ill. Cuperum in Inscrip. & Marmorib. Antiq. Homeri Apotheosi subnexis p. 279. ubi de Sylvano, Phœbo, & Jove ipso Domestico erudite differit, & hoc Auctoris in partes vocat.

<sup>h</sup> Demutando ] De iisdem supra c. XII. quasi fatum consecratione mutantes.

<sup>i</sup> Caccabulum ] Ita manifeste Membr. Fuld. & Lugd. Bat. non caccabulum. Quæ vox etiam si notione spurca passim non occurrat, ultro tamen patet adhibita esse cum altera voce trulla, ut instrumenta, quibus ventris & vesicæ onus excipiatur, notet, ut vero Deos in vasa immundis usibus destinata commutari dicit noster, ita & Minucius inde illos ipsos derivat p. 26. Deus æreus vel argenteus de immundo vasculo, ut sæpius factum Ægyptio regi, constat. Horum certe sorores esse elegans doceat locus ab Elmenhorstio adductus Philonis de Vita Contemplat. p. 610. αὐτὰ ἀδεῖα μέρη καὶ συγγενὴ λειτουργοὶ γεγόνασι καὶ ποδονίκτρα, καὶ ἄλλα ἅτλα τῶν ἀτιμωτέων, ἃ πρὸς τὰς ἐν σκότῳ χρεῖας ὑπηρετεῖ μᾶλλον, ἢ τὰς ἐν φωτί. i. e. quorum [sc. simulacrorum] cognate partes versæ sunt in serias & pelluvia, cæteraque vasa sordida, adhibenda secretis usibus. Desunt hæc in Rhenana.

<sup>k</sup> Contusus est ] Ita Membr. Fuld. & omnes rere editiones. Barræus tamen & Aldus, vetustissimæ, concussus est, quod non est spernendum, ut verbum Nostro familiare. Dubito num ita explicandus Suetonii locus, quem aliter etiam capi posse video, in Augusto cap. LXXI. & mox vasa aurea assiduissimi usus conflaverit omnia.

<sup>l</sup> Ut quisque Deum ] Ita ex MS. Fuld. Rigaltius. At

Latinius, Rhen. Aldus, Pamelius unius malunt, ut vel & (prout Aldus) quisque dominum sanctiorem expertus est domesticam necessitatem. Quod quamvis bonum & aptum faciat sensum, longe tamen Fuldeasem scripturam præfero. Viderat & Scalig. qui Dominum emendat. Ait enim revera illos cognoscere nihil sibi boni a Diis istis accedere, qui majori vi subiecti sunt, necessitati nempe domesticæ. Itaque Martialis ad Priapum suum VIII. 40.

Non horti neque palmitis beati,

Sed rari nemoris, Priape, custos,

Ex quo natus es, & pores renasci,

Furaces moneo manus repellas,

Et silvam domini focus reserves.

Si defecerit hoc, & ipse lignum es.

Huc facit & Diagoræ illud scomma apud Epiphanium in libro Ancoratus, qui in penuria ligni Herculem suum ligneum excussit, & per ludibrium ad ipsum dixit: Age Hercules, decimum tertium laborem subiturus adesto, obsonium nobis cocturus. Et sane, inquit Epiph. acceptum ipsum in scandulas fidit, peridens proprium Deum, velut qui nullus esset, & apposito illi prandio, illudens pascabatur. In Græca ed. mihi p. 512. Οὐκ ἀνέσται γὰρ Διὸς γὰρ &c. Aldus habet, & quisque dominum. Pamelius, Herald. & La Cerda. ut quisque dominus sanctiorem e. d. n. Sed forsitan olim ita scriptum, ut quisque Dominum Deum &c.

<sup>m</sup> Hastario ] Ita appellatum, quia bona sub hasta vendebantur, innuitque schedam, in qua digerebantur vendenda & vendita.

<sup>n</sup> Sic Olitorium ] Ita recte Rigaltius, cui adscribitur MS. L. B. & lib. ad Nat. & edit. Aldina, alii, si Capitolium, si Olitorium. Totum hunc locum male perceptum ab Interpretibus, qui multis insudant, ut sensum idoneum eliciant, solus recte explicavit Nicolaus Rigaltius. quem vide. Atqui Tertullianus hic non de venditione Deorum vel statuarum ex præda & manubiis hostium partarum agit, ut somniat La Cerda, sed de conductio- ne seu locatione, unde vegetigal fisci publici augebatur. Scilicet non attenderunt Viri Docti eximiam antiquitatis notitiam nobis hic indagari. Nam ut ubique omnia Romæ statuarum erant plena, ita ut quasi alter populus esset, adeoque non immerito ille apud Petronium dicat: utique nostra regio tam præsentibus plena est Numinibus, ut facilius possis Deum quam hominem invenire. Totque Deorum ædes, ut & hic potuisset exclamare Græculus ille, Audite templa, ita Capitolium illius maxime ornatum erat, quod a publicanis conducebatur, ut pro aditu sacri, pro solo templi & similibus, unde gratis Deos non licere nosse ait, ædituis & custodibus ingens proveniret emolumentum. Eodem itaque modo ut olitorium forum, ubi olera vendebant, petebatur, etiam Capitolium & templa sacra maxime licitabantur ab aliis in commodum suum & publicum.

<sup>o</sup> Sub eadem hasta ] De hastarum & auctionum origine ac ritu videri possunt Alexander Ab Alexandro III. 16. & Junius Rabirius, cujus liber ex editione Parisiensis A. 1554. 4. insertus est tomo V. Thes. Græviani. Conferri cum his debent verba ex lib. Ad Nat. I. 10. quæ totum hoc unice illustant. Jam primum quos in astarium regressis, publicanis subditatis, omni quinquennio inter vegetigalia vestra proscriptos addicitis: Sic Serapeum, sic Capitolium petitur, addicatur, conducitur Divinitas sub eadem voce præconis, eadem exactio quæstoris. Ubi egregie etiam ante Rigaltium, quæcunque huc pertinent docuit doctissimus Jctus Gotofredus, ostenditque in quinquennium a publicanis fuisse conductum.

<sup>p</sup> Annotatione ] Id est cura, ut care locetur. patet inde quia exactio dicitur I. Ad Nat. 10.

<sup>q</sup> Stipendio censa ] Qui facti tributarii, & provinciales, nec municipali vel coloniæ prærogativa gaudent. Mox Barr. & Ald. Hæc sunt.

a Re



cenſa ignobiliora : nam hæ ſunt notæ captivitatis . Dii vero , qui magis tributarii , magis ſancti : imo qui magis ſancti , magis tributarii . Maieſtas quaſtuaria efficitur . Circuit cauponas <sup>a</sup> religio mendicans . <sup>b</sup> Exigitis mercedem pro ſolo templi , <sup>c</sup> pro aditu ſacri . Non licet Deos noſſe gratis ; venales ſunt . Quid omnino ad honorandos eos , facitis , quod non etiam <sup>d</sup> mortuis veſtris conferatis ? ædes proinde , aras proinde . Idem habitus & inſignia in ſtatuis . Ut ætas , ut ars , ut negotium mortui fuit , <sup>e</sup> ita Deus eſt . Quo differt ab epulo Jovis ſilicernium , <sup>f</sup> a ſimpulo obba , ab aruſpice pollinctor ? nam & <sup>g</sup> aruſpex mortuis <sup>h</sup> apparet . Sed digne <sup>i</sup> Imperatoribus deſunctis honorem divinitatis dicatis , quibus & <sup>k</sup> viventibus eum addicitis . Accepto ferent Dii veſtri , imo gratulabuntur , quod pares eis ſiant <sup>l</sup> domini ſui . Sed cum <sup>m</sup> Larentinam publicum ſcortum ( velim ſaltem <sup>n</sup> Laidem , aut Phrynen ) inter Junones , & Cereres , <sup>o</sup> ac Dianæ <sup>p</sup> adoratis : cum Simonem magum <sup>q</sup> ſtatua & inſcriptione ſancti Dei inauguratis ; cum <sup>r</sup> de pædagogis aulicis

nescio

<sup>a</sup> Religio mendicans ] Coll. Mod. religio m. Lucretius non ſine aculeo lib. 11. verſ. 624.

Ergo cum primum magnas inveſta per urbes

Munificat tacita mortales muta ſalute :

Ere atque argento ſternunt iter omne viarum ,

Laſifica ſiſte ditantes .

Noſter rurfus c. XLII. non enim ſufficimus & hominibus & Diis veſtri mendicantibus opem ferre . Minucius p. 26. mendicantes viciatim Deos ducunt . ubi vide Interpretes . Hunc tamen locum intelligi debere non de circumforaneis ſacerdotibus & oſtiatim mendicante religione , ſed de invitatione publica ad locationem , abunde oſtenditur in lib. Ad Nat. 1. 10. Negotiatio religione proſcribitur , ſanctitas locationem mendicat . Fallitur itaque Pameſius .

<sup>b</sup> Exigitis mercedem ] Quam publicanis pendere neceſſe erat , nam de locatione ut apparet ex lib. Ad Nat. 1. 10. Maieſtus conſtituitur in queſtum : negotiatio religione proſcribitur , ſanctitas locationem mendicat : exigitis mercedem pro ſolo templi , pro aditu ſacri , pro ſtipibus , pro hoſtiis , venditis totam divinitatem , non licet eam gratis coli : plus denique publicanis reſigitur , quam ſacerdotibus . Pro ſacri Cod. Fuld. legit ſacrarii & pro honorandos eadem in honorandos .

<sup>c</sup> Pro aditu ſacri ] Quid itaque mirum , ſi & Judæi annuam penſionem dare coacti fuerint pro loco , in quo ſacra ſua tranſigebant . vide infra cap. XVII. ad illud : vœtigalis liber ſcilicet , ut Juvenal. Sat. 11. 15.

Omni enim populo mercedem pendere juſſa eſt .

Arbor , & eſeſis mendicat ſylva camænis .

Mendicat Poeta dicit , ut Noſter ſupra , circuit cauponas religio mendicans .

<sup>d</sup> Mortuis veſtris ) Unde pater nihil plus ab diis iſtis utilitatis quam a mortuis expectandum . Ipſi illi Gentiles bene circa cultum martyrum divinum , apud Theodoret. p. 1. dialogi 1. & τὸ γεγαυρὲν δὲ τῶν μάρτυρας &c. id eſt , quin & pro ridiculo ſe habere dixerunt , quod honore ullo martyres proſequamur . inſignis enim ſtultitiæ genus eſſe , ſi qui viventes homines ab iis qui jam vita deſuncti ſunt , ullum ſibi commodum comparare contendunt . Mox in Rhen. ædes perinde & aras .

<sup>e</sup> Ita Deus eſt ] La Cerda teſtatur in MS. ſuo legi , ita Dei eſt .

<sup>f</sup> A ſimpulo obba ] Diligenter de hiſce egerunt Interpretes . Nihil differre ait epulum Jovis jam natu grandis a funebri ſenum convivio , nec vaſa & utenſilia in utroque , nec miniſteria , quæ cuncta ſuo nomine appellat . Dicebant vero ſimpulum & ſimpurium , quomodo eſt apud Rhenanum . Inde forſan diverſa , quod hoc ex ligno eſſet , illud fictile . Nonius ſimpurium eſt vaſ ligneum . Feſtus : ſimpulum vaſ parvum non diſſimile cyatho , quo vinum in ſacrificiis libabatur . Apulejus : In bodiurnum Populus Romanus Diis immortalibus ſimpulo & catino fictili ſacrificat . Plurima congeſſit Kippingius Antiq. Rom. p. 209. novæ editionis . De ſilicernio vide Donatum ad Terent. Adelph. p. 299.

<sup>g</sup> Aruſpex mortuis apparet ] Lib. De Spectaculis cap. x. Apparatus etiam ex ea parte conſortes , qua ad ſcenam ſpectat : nam a templi & aris , & illa infelicitate thuris & ſanguinis inter tibias & tubas itur , duobus iniquiſſimis arbitris , funerum & ſacrorum designatore & aruſpice .

<sup>h</sup> Apparet ) Hinc patet quomodo hoc verbum debeat accipi in lib. 11. Ad Nat. c. 5. quem locum una opera emendabo : cui ( Deo ) apparere videatur univerſa negotiatio mundalis perveniens ad humani generis utilitatem & .... onem . ſupplet Gotofredus ſeu acceſſionem ? ego vero & leſionem ? Docent id quæ præcedunt , quæ ſequuntur .

<sup>i</sup> Imperatoribus ] Quem morem ex Græcia manare notat Theodoret. p. 43. increpans , quod etiam Neronem , Domitianos , Commodos conſecrarint .

<sup>k</sup> Viventibus ] Dum per genium ejus jurant , dum Dominum & Deum dicunt , dum capita illorum ſimulacris Deum imponunt , dum iis ſacrificia & tura impendunt . Pro addicitis Rhen. adjicitis .

<sup>l</sup> Domini ſui ] Admirabiliter ! Ipſi enim jam in Numinum ordinem rediguntur , qui ante & Diis imperabant , & faciebant Deos . Manilius lib. 14. de Auguſto .

Jam facit ipſe Deos , mittitque ad ſidera numen

Majus , & Auguſto creſcit ſub principe cælum .

ob conſecrationem divi Julii . quem hinc formatorem puparum ridens appellat Imperator idem & Philoſophus . Julianus in Cæſaribus , quod quemadmodum plaſtæ nymphas , ita ille Deos formaret . Impia quoque ſed Diis talibus digna Neronis vox apud Senecam in Octavia verſ. 450.

Stulte verebor , ipſe cum faciam Deos .

Claudii boletum innuens . Ald. pro ferent . habet ferrent .

<sup>m</sup> Larentinam ] Aldus & Scaliger Larentiam Minuc. Acca Larentia & Flora , meretrices propendioſæ . Adde Laſant. lib. 1. c. 20. Sed in lib. Ad Nat. 11. 10. vulgata eſt leſtio , & tota rei geſtæ ſeries .

<sup>n</sup> Laidem ] Nobiliſſimas Græciæ meretrices , quarum pœnitere grandi ſumma conſtabat . Notus verſiculus .

Non cuius homini contingit adire Corinthum .

ibi lais habitabat . Sed nec has Græciæ conſecravit , quamvis Helenam , ut ex Euripide notat Theodoret. p. 43. & Venerem & ipſam meretricem p. 42. Numinibus inferre dignati ſint .

<sup>o</sup> Ac Dianæ ) Abſeſt a Coll. Mod. utpote moroſa virgo . Sed tamen nec pudicam Eudymionis ſomnus facit .

<sup>p</sup> Adoratis ] Ald. adoretis .

<sup>q</sup> Statua &c. ] Parum caute Juſtinum Martyrem ſequitur in Apolog. 11. pro Chriſtiano . & ipſum nominis ſimilitudine deceptum . Nunquam enim Simoni mago ſtatua & inſcriptio eſt ereſta ut Deo , quamvis de ſtatua affirmet Irenæus l. 1. cap. 20. prudentior paulo , id enim facile viris aliqua claritate inſignibus , dabatur . Sed omnis error ( quem Eufebius , Auguſtinus , alii certatim receperunt ) natus eſt ex non intellecta inſcriptione Herculis , qui appellatione Sabina ita Romanis & vocabatur & colebatur . Inſcriptio ipſa , reperta ante centum annos Romæ in inſula Tiberina , rem abunde docet , inſpecta Lipſio , & Grætero notata v. 96. SEMONI SANCO DEO FIDIO . Notus hinc hoc nomine Ovidio , Propertio , Silio Italico , Varroni , aliſque , & de quo inter alios videri meretur Hercules Gioſanus ad Ovidii Faſtor. lib. vi. p. 48. & 49.

<sup>r</sup> De pædagogis aulicis ] MSS. Fuld. & L. B. pædagogis aulicis . Barr. Ald. & Rhen. pædagogis aut aulicis , Antinuum illud Hadriani intelligit , de quo acerbe ſatis in lib. Ad Nat. 11. 10. Quis denique Antinoo centro verſiam Divinitatis agitavit , quod decorior Ganymedes , aut carior ſuo amatori .... ? Apud vos mortuis cælum viam ab inferis ad aſtra ſubigitis : Paſ .... ita aſcendunt : ne multum putetis vos præſtare Regibus veſtris . Supplet Gotofredus amatori fuerit ? & Paſſim alii ita aſcendunt . Sed , quod pace tanti viri dixerim , de omni literatura bene meriti , non eſt naſum Tertulliani , nec quiſquam interpretum , odoratus . Meo periculo ſupple & emenda hoc modo : aut carior ſuo amatori ? Patet apud vos mortuis cælum : viam ab inferis ad aſtra ſubigitis . Paſſim ita catamiti aſcendunt : ne multum &c. Præter locos ab Junio & aliis adductos , eſt Theodoret. pag. 115. & Epiphani. in lib. Ancoratus , & ipſius Tertulliani de Corona Militis c. xii. Hoc enim ſupereſt , ut Olympius Jupiter , & Nemeus Hercules , & miſellus Archemorus , & Antinous inſelix in Chriſtiano coronentur . & Adv. Marc. lib. 1. c. 28. Alioquin , ſi ſic homo Deum commentabitur , quomodo Romulus Conſurn , & Tatiſ Cloacinam , & Hoſtilius Pavorem , & Metellus Alburnum , & quidam ante hoc tempus Antinuum , hoc aliis licebit . Hujus Antinoi Apotheoſis elegantiffimis declaratur nummis , in quibus ab altera parte ipſius caput , ab al-



nescio quem <sup>a</sup> Sinodi Deum facitis: licet non nobiliores <sup>b</sup> Diis veteres, tamen contumeliam a vobis deputabunt, hoc & aliis licuisse, quod soli ab antiquitate <sup>c</sup> præceperant.

ab altera, modo os seu Apis, modo aries, aquila, equus, tripus, Deus Lunus, Mercurius, superbissima etiam templa conspiciuntur. In quibus ipse non HPQC tantum vel ΘΡΩOC, sed sæpissime ΘEOC inscribitur.

<sup>a</sup> Sinodi Deum ] Vel hinc præstantia MS. L. B. apparet, qui sicut antiquus non est, tamen ex optimo exemplari derivatus apparet. In eo plane erat *sinodi*, ut in Fuld. antiquiore scriptura *Cinbothi*. Male omnes præter Rigalt. edunt *cinædum*. Alludit non ad Romanorum Consentes Deos seu *συμβουλευόντας* & Græcorum Παρόντας. Sed ad illos superioris ordinis & dignationis, qui *συνήγοροι* dicebantur. Inscriptio vetus satis superque rem docet & lectionem confirmat.

ANTINOΩ  
CYNOPONΩΤΩΝ  
ΕΝ ΑΙΓΥΠΤΩ ΘΕΩΝ  
Μ. ΟΥΑΙΗΟC ΑΝΟΛΛΟΝΙΟC  
ΠΡΟΪΗΤΗC

<sup>b</sup> Diis veteres ] Addit Fuld. *vestri*. quod pro auctoritate MS. ejus recipi potest.

<sup>c</sup> Præceperant ] Ita expresse Cod. Fuld. Rigaltius tamen edidit *perceperant*. minus efficaciter. Illi jam vacuum sedem occupant, nec pluribus umbris locum esse passuros facile indicat Auctor, cum jam manceps ille divinitatis semel cælum cluisset, ut loquitur c. xi. Alii, quod solis antiquitas contulit.

## C A P. XIV.

Obiter inde avaritia in victimis probis offerendis taxata, Homerum reliquosque vates aggreditur, docetque quam turpia doctores hi de Diis loquantur, qui tamen ut exemplar lingue & morum juventuti proponuntur: Tragicos item & Comicos, imo & Philosophos, quorum princeps Socrates, cum Diogene & Varrone, Deos irrisit, destruxit.

<sup>a</sup> Nolo & ritus vestros recensere, non dico quales sitis in sacrificando, cum <sup>b</sup> enecta, & tabidosa, & <sup>c</sup> scabiosa quæque mactatis; cum de opimis & integris <sup>d</sup> supervacua quæque truncatis capitula & ungulas, quæ domi quoque pueris vel canibus destinassetis; cum de <sup>e</sup> decima Herculis nec tertiam partem in aram ejus

## C A P. XIV.

<sup>a</sup> Nolo ) Omnes MSS. & editi volo. Hanc tamen unam emendationem suppeditat MS. L. B. & veram & necessariam, cui illud laudo infra & sed conversus respondit, ego dudum etiam ita reposueram.

<sup>b</sup> Enecta ] Tantum Deorum contemptum notat, ut vel pessimas Diis victimas offerrent, vel pessimas & spernendas partes, cum ex lege & ritu antiquo optima quæque Diis donari conveniret. qua de re multa collegit Hieron. Magius Miscell. lib. iv. cap. 4. & alii. Debebat enim esse.

*Victima labe carens & præstantissima forma.*

ut indignatur Pythagoras apud Ovid. Metam. xv. 130. Diligenter itaque inquirebant popæ & sacrificuli, victimam a capite ad calcem perscrutantes. Lucianus in Sacrific. Καὶ πολὺ γὰρ πρότερον ὁρτοῦσαντες εἰς ἐκείνης εἴης ἵνα μὴ δὲ τῶν ἀχρηστῶν τι κατασφάττωσι. i. e. Multoque ante explorant, num legitima sit, & sacris idonea: ne quid forte mactent ex his, quæ religio repudiat. Unde in Passione S. Victoris Massil. quam MS. exstare docet Du Cange in Bib. Vaticana, ubi in Glossario tom. iiii. explicat verbum Occare. ita martyrem alloquitur Gentilis:

*Surge Deosque voca, sumensque per occiput occa*

*De grege quidquid ames.*

Quæ victima ita lecta & iusta appellabatur *mystica*. Tibullus lib. i. Eleg. ii.

*At nobis arata Laves depellite tela.*

*Hostia erit plena mystica porcus bara.*

Indignatur itaque Pan apud Lucianum in Bis Accus. p. 315. vetulum hircum sibi offerri. Verba ejus sunt: Οἷός τις δὲ δὲς, ἢ πρὶς τῷ εἶναι ἀνόντες, ἐπιτελέμενοι τρέχον, ἐνδοχόν, θυσιάζοντες, πολλὰς τῆς κινάβρας ἀποδόντα. i. e. Sed tamen bis terve quotannis ascendentes, segregato ad hoc hircu aliquo coleato, multum grave olenti, mibi sacrificant. Et magis ipse Jupiter frustratus hecatombis quas promiserat Mnesticus Diis, si navem suam Capharci scopulis eriperent, at ille ἐκκαίδεκα Θεῶς ἐσιών, ἀλεκτρούνα μόνον κατέβαλε, γέροντα κἀκείνῃ, ἥδη καὶ κορυζόντα. i. e. sedecim Diis epulum præbens, gallum unicum immolavit, eumque senem, & gravedine jam laborantem. Infra cap. xxx. Nec sanguinem reprobi bovis mori optantis. Imo vero Deo apud Israelitas nihil nisi omnibus partibus absolutum offerri decebat: unde iusta indignatio Malach. i. 8. cum cæcum quid ad sacrificandum adducitis, non videtur vobis malum, cumque claudum quid morbidumve adfertis, nec illud vobis malum videtur. Quo spectat illud quod dicit in eos Chrysostomus, qui eleemosynas ex rapto tribuunt, in cap. xxvi. Matth. Hom. Lxxxvi. Si enim accusabantur, qui claudicantes offerebant hostias, cum in

pejora facias, quomodo veniam impetrabis? Quod obtinuisse etiam temporibus Paganismi, apud avaros certe, est colligere, cum supra, tum ex simili loco Atheni lib. xii. cap. 13. p. 551. ubi Hermippus ita Bacchum alloquitur:

οὐκ οἱ γὰρ πενόμενοι

Ἀνὰ πηγάς σοι δύνουσιν ἢ δὴ βοῖδι

Λεωτρεφίδος λεπτότερα καὶ Θυμαντίδος.

i. e. Nemo vero pauper tibi mutilas sacrificant buculas, Leotrophide ac Thaumantide exiliores. Scribunt quoque fabulatores inde infandum Pasiphaes amorem in taurum esse natum, quod Minos maritus, quum pulcherrimum taurum Jovi patri vovisset, ipso armentis præfecto, alium immolaverit.

<sup>c</sup> Scabiosa ] Vide Levit. xxxii. 22. Aldus legit *scariofa*. MS. Fuld. delet, & ex illo Rigaltius.

<sup>d</sup> Supervacua quæque ] Huc spectat fabella elegans Æsopica inter veras illas, quas Neveletus vulgavit, non Planudeas, num. XLVII. ubi viator Mercurio dimidium rei inveniundæ vovet, inventaque pera cariotarum & amygdalarum plena, comedit eas, τὰ δὲ τὴν φρούκων ὄσπρ, καὶ τὰ τὸν ἀμυγδαλῶν κελύφη ἐπὶ τῇ ἀνέκτικῃ βίμῃ, φάσκει, ἀπέχεσθαι ὧς ἔρμαι, τὴν ἐνδοχὴν. τὴν γὰρ εὐρηθέντος τὰ ἐκτὸς καὶ ἐκτὸς πρὸς σὲ κινεμένης i. e. sed cariotarum ossa & amygdalarum cortices super altari quodam imposuit, inquiens, Habes, ὦ Mercuri, votum. Nam rei inventæ exteriora & interiora tecum parciō. Notatque Adfabulatio diſum in avaros καὶ τὴν Οὐρανὸν διὰ πλεονεξίαν κατασφιδόμεναι. i. e. qui ipsos Deos ob cupiditatem fallunt.

<sup>e</sup> Decima Herculis ] Infra c. xxxix. Herculanarum decimarum sumptus tabularii supputabunt, ubi vide Junium Patet vero hinc decimam lucri partem Herculi vovisse, ut & festivo ex joco servi Plautini Getz in Truculento Act. ii. sc. vii. vers. 10. qui ex illa sportula, quam ad meretricem ferri jusserat dominus, sibi quoque benefaciebat.

*Nam jam de hoc obsonio, de mina una deminui*

*Modo quinque nummos: mibi detraxi partem Herculanæ.*

Sed & ad hunc pertinet inscriptio Reatina apud Gruterum p. xcvi. num. 7. sub Semonis Sanci nomine, quæ talis est. SANCO. FIDIO. SEMOPATRI. DE. DECUMA. VICTOR. TIBEL. LVCIVS. MVMIVS. DONVM. MORIBVS. ANTIQVEIS. PRO. VSVRA. HOC. DARE. SEMPER. VISVM ANIMO. SVO. PERFECIT. TVA. OPE. ROGANS. TE. COGENDEI. DISSOLVENDEI. TV. VT. FACILIA. FAXEIS. PERFICIASQ. DECVMAM. VT. FACIAT. VERÆ. RATIONIS. PROQVE. HOC. ADQVE. ALIEIS. DONIS. DES. DIGNA. MERENTI.

Sumptuosus certe Deus, qui tam grandi dispendio coli necesse



ejus imponitis. <sup>a</sup> Laudo magis sapientiam, quod <sup>b</sup> de perduto aliquid eripitis. Sed conversus ad literas vestras, quibus informamini ad prudentiam & ad liberalia officia, quanta invenio <sup>c</sup> ludibria? Deos inter se propter Trojanos & Achivos, ut gladiatorum paria congressos depugnasse. Venerem humana sagitta sauciatam, <sup>d</sup> quod filium suum Æneam pene interfectum ab eodem Diomede rapere vellet. Martem tredecim mensibus in vinculis pene <sup>e</sup> consumptum. <sup>f</sup> Jovem, ne eandem vim a cæteris cœlitibus experiretur, <sup>g</sup> opera cujusdam monstri liberatum: & nunc <sup>h</sup> flentem Sarpedonis casum, nunc fœde <sup>i</sup> subantem in sororem sub commemoratione <sup>k</sup> non ita dilectarum jam pridem amicarum. Exinde quis non Poeta ex auctoritate Principis sui dedecorator invenitur Deorum? Hic Apollinem Admeto Regi pascendis pecoribus <sup>l</sup> addicit. Ille <sup>m</sup> Neptuni structorias operas Laomedonti locat. Est & ille de Lyricis,

neesse habebat. Quam in rem elegantissimi simul & veracissimi versus sunt Antipatri Anthologiz libro 1.

Εὐχολὸν ἔμμεναις ὡς πειραμένους· ἐὰν δὲ γὰρ ἀλκιῶν

καίρων, καὶ δρῶν σπενδόμενοι μελέτι.

Ἀλλ' ὅχι Ἡρακλῆος· ἐνὰ δὲ κτίλιν, ἣ παχὺν ἄρου.

Ἀλλ' οὐκ ἔστιν ἡ δὴ δὴ πλεον, εἰ τὸ φυλάχθαι

ὀφθαλμοῖς, εἰς τὸν ὅτι τὸν φῶτα.

Versus Græcos hoc modo eleganter Josephus Scaliger Latinos fecit:

Mercurius, pueri, minime placabili, illo

Lacte, vel agreste melle litatus erit.

Non sic Alcides, aries aut agnus opimus

Poscitur: aut aliquo de grege lecta pecus.

Dicis, at ille lupos arcet, quasi referat, utrum

Custos, anne rapax perdat ovile lupo.

<sup>a</sup> Laudo ) Sic Rig. Herald. & Ald. & Jun. male Pamælius, laudabo. Ita fere Martialis de libro suo 1. 118.

Denariis tibi quinque Martialem.

Tanti non es ais? Sapis Luperce.

<sup>b</sup> De perduto ) Idem ille Plautinus servus istis versibus

qui præcedunt, increpans heri stultitiam:

Domi quicquid habet, verritur ex eo, quandoquidem

ipsius perditum se it,

Secreto bercle equidem illum adjutabo, neque mea

quidem

Opera nunquam nihilominus propere, quam potest pe-

ribit.

& qui pone sequuntur.

Nam hoc assimile est, quasi de fluvio qui aquam de-

rivat sibi,

Nisi deriveretur, tamen omnis ea aqua abeat in ma-

re.

Nam hoc in mare abit, misereque perit sine omni

bona gratia.

Huc quoque spectant Laetantii verba in lib. 11. cap. 4. His aurum & argentum consecrant, que tam non habent, qui accipiunt, quam qui illa donarunt. ubi & Dionisii sacrilegi verba adverte. Hi Dii scilicet sunt ex illis mortuis, de quibus sapiens ille Mimus, Publium dico, versu 608.

Mortuo munus qui mittit, nil dat illi, adimit sibi.

Non injucunda igitur altercatio Carionis cum Mercurio apud Aristoph. in Plaut. A&T. v. sc. 1.

EP. Καὶ μὴν ὅτι τὴν σκηνάν σου τὴν δεσποῦν

Γόφας, ἐγὼ σε λαμβάνειν ἐπὶ τὴν αἰ.

KA. Εἴ ποτε μετέχων αὐτοῦ, ὡς τοῦ αὐτοῦ

Ἡκεν γὰρ αἰ σοὶ παρὸς εὐ πεπεμμέναι.

ER. Εἴ ποτε τὸν γὰρ αὐτοῦ ἀν κτήσας

KA. Οὐ γὰρ μετέχων τὸν ἴσας πληγὰς ἐμοί,

ὅπως τὴν ἀρβύρην παύρην αἰ γὰρ.

MER. At tu cum vasculum aliquod surriperes hero,

Faciebam ego, nequis te in furto deprehenderet.

CA. Hoc ideo faciebas, perfossor parietum.

Quod sperares te furti participem fore.

Nam panis mellitus eo cedebat tibi.

MER. Sed eum panem tute ipse edebas postea.

CA. Recte. neque enim tu eorundem mecum verbe-

rum.

Fiebas particeps, sicubi deprehenderet

Aliquod committens flagitium.

Et eandem ob causam Diogenes ἀγασθαι τὴν ὀδὸν, οἱ δὲ βροχάζοντες ὁρῶντες αὐτὸν δεσποῦν, μὴ δὲ ἀρπάζειν τὴν ἐσθίαν.

<sup>c</sup> Ludibria ] Vide quæ notavimus ex Arnobio supra c. xi. ad verba, criminiosissimos quosque.

<sup>d</sup> Quod filium ] Fuldanus Cod. ita: cum filium suum Æneam, ne interimeretur, rapere voluisset. Unde totum hoc delevit Rigalt. nihil tamen in notis indicans debeat per me licet.

<sup>e</sup> Consumptum ] Lucanus de Mario lib. 11. ver. 72.

Excedere senem, longusque in carcere pædor.

Argue magis Ad Nat. 1. 19. Martem tredecim mensibus

in vinculis detinet fortasse periturum. si scilicet longior ibi moram traxisset.

<sup>f</sup> Jovem ) Epiphanius in libro Ancorat. p. 512. Κρονίος δὲ ἐκ ἀρῶνται τὸν ἴδιον αὐτῶν θεὸν ἐγκλείσθαι ἀλίσσεται ἰδὲραῖς. i. e. Saturnini autem non negant proprium suum Deum ferreis catenis vinctum fuisse.

<sup>g</sup> Opera cujusdam monstri ] Quod non reticuit Lucianus. Apud quem in dialogo Martis, & Mercurii, postremus ille Jovis minas ridens, ita ait: Μένειναι γὰρ &c. i. e. Etenim memineram, quum non ita pridem Neptunus, Juno ac Pallas, mota adversus eum seditione, machinarentur comprehensum illum in vincula conjicere, quantopere formidavit, utque in omnem speciem sese verterit, idque cumitres duntaxat essent Dii. Quod ni Thetis misericordia commota, Briareum Centimanum illi auxilium accessivisset, ipse pariter cum tonitu & fulmine vinctus erat. Et rursus in Jove Tragedo p. 220. Ἀπὸ οἱς περὶ τῷ Διὶ λέγει &c. i. e. Num iis quæ dicit (Homerus) de Jove, ut per insidias ipsum vincere voluerint filia, & frater, & uxor ejus? Ac nisi Briareum accessivisset Thetis, facinus miserata, nobis correptus ille Jupiter optimus fuisset vinculis obstrictus.

<sup>h</sup> Flentem Sarpedoni casum ) MS. Fuld. sarpedonis causa. Tangit hoc Martialis lib. 11. Epigr. 88.

Adspice Tarpejum, Palatinumque Tonantem,

Ausa nefas Lachesis læsit utrumque Jovem.

Numina cum videas duris obnoxia fatis,

Invidia possis exonerare Deos.

<sup>i</sup> Subantem ] Infra c. XLXI. Novi & Phrynem meretricem Diogenis supra recubantis ardorem subantem. Quod mox addit, in sororem, ita effert Minucius p. 24. & Ioro Veneris illektum, flagrantius quam in adulteras solet, cum Junone uxore concumbere. ubi Ouzelius ex hoc Tertuliano loco sorore reponendum suspicabatur frustra: nam ut Publius Syrus noster: versu 8.

Adulter est uxoris amator acrior.

ubi vides notas Gruteri.

<sup>k</sup> Non ita dilectarum amicarum ) Ita malim cum optimo Fuldano codice, quam cum aliis omnibus: non ita dilectarum jampridem amicarum. Siquidem istum in veritum nifum & negatum in natura situm ipsa abunde Juno norat, quapropter nonnunquam se Jovi sub pellicis specie substituisse narrat Philostrat. p. 911. ἰδὲν αὐτοῦ ποτε ἡδῆας, ὅτι αὐτῇ συνίκεν ἁδῆρα πρὸς γὰρ ἀνδρῶν τέλειεν εἰς κλοπῇ μοιχεύας. Et satis bella excusatio amorum Æliæ suæ Vero videbatur apud Spartian. c. v. cum diceret ad uxorem: Patere me per alias exercere cupiditates meas; uxor enim dignitatis nomen est, voluptatis. Sed locus, quem respexit Auctor cum illo Minucius, est apud Homerum Iliad. 2. vers. 314. ubi Jupiter Trojano bello intentus, revocatus vero inde blanditiis uxoris, acrem stimulum veneris prodit, longamque amicarum seriem pertexit, non unquam erga illas ita, ut tunc erga Janonem affectus Unde expressius etiam ad Homerum & lectionem nostram in lib. Ad Nat. 1. 10. aut luxuriantem cum Junone fœdissime inducit, commendato libidinis desiderio per commemorationem & enumerationem amicarum. De Marte suo Venus apud Martialem in epithalamio Hiantidis & Stellæ lib. vi. 21.

Sed postquam meus est, nulla me pellice læsit:

Tam frugi Juno vellet habere Jovem.

Possis hunc locum ita etiam reformare, non ita dilectarum quidem amicarum. Vel, non ita dilectarum baud pridem amicarum. Quod stultitiam illius Jovis magis arguit, ut qui Junonis suæ recentia foderet vulnera.

<sup>l</sup> Addicit ] Propria prætoris vox in peculium alicujus servitutemque quemquam detrudentis, quod in obzatis & mancipiis fieri solebat. Livius de provocatione Appii Claudii post scelus intentatum in Virginiam: rapique in vincula egentem jure libertatis, qui liberum corpus in servitutem addidisset. lib. 11. c. 56. supra: Divinitas addita conducitur; de venditionibus & locationibus. Vocem regi delet Cod. Fuld.

<sup>m</sup> Neptuni structorias ] MS. L. B. structoris minus recte. In Fuld. erat Nuptuni. Sic enim Latini præci, ait Scioptius qui nubendo dictum volunt, ut conjugavit Varro.



cis, <sup>a</sup> (Pindarum dico) qui Æsculapium canit avaritiæ merito, qua Medicinam <sup>b</sup> nocenter exercebat, <sup>c</sup> fulmine judicatum. Malus Jupiter, <sup>d</sup> si fulmen illius est, impius in nepotem, invidius in <sup>e</sup> artificem. Hæc neque <sup>f</sup> vera prodi, neque <sup>g</sup> falsa confingi apud religiosissimos oportebat. Nec Tragici quidem aut Comici parcunt, <sup>h</sup> & non ærumnas, vel errores domus alicujus Dei præstantur. Taceo de Philosophis. Socrate contentus, qui in contumeliam Deorum, <sup>i</sup> quercum, & hircum, & canem dejerabat. Sed propterea damnatus est Socrates, quia <sup>k</sup> Deos destruebat. Plane olim, id est, semper, <sup>l</sup> veritas odio est. Tamen cum

<sup>a</sup> Pindarum ] Cujus testimonium adducit Rig. h. l. & Ouzelius ad Minucium p. 128. estque in Pyth. Od. 111. ἀντίστρ. καὶ λ. 17. Barr. τὸ ἰλλε negligit.

<sup>b</sup> Nocenter ] Quia ne secundum Platonem ex Pindaro avarum senem sanitati restituit, & secundum alios Deorum jura violavit, mortuos ad vitam revocando? Innuit certe malam famam Theodoret. Serm. viii. p. 114. scribens: Καὶ ὁ κεραυνὸς δὲ, ὃς ὁ γενομένου ἐμπροσθεν, δηλοῖ τῆς φύσεως τὸ ἐπικερρὸν. i. e. Illud vero incussum fulmen, illaque insequuta combustio, haud penitus sincere vitæ impollutique ingenii argumenta sunt. An potius, secundum lepidam istam Nostrum in lib. 11. Ad Nat. cap. 14. notam! quæ quidem ille vivos ad mortem, non mortuos ad vitam, prævaricatione venalis medicinæ agebat. quod casu matris Epidaurii illustrat, quam dicit eodem casu obiisse. merito jure, quæ tam malam bestiam ediderat.

<sup>c</sup> Fulmine judicatum ] Ita Rig. ex Fuld. & aliis MSS. ut & nonnullis ver. edit. i. e. punitum. Barr. Ald. Pam. vindicatum.

<sup>d</sup> Si fulmen illius est ] Egregie. Nam non tantum ante Jovem fuere fulmina, quæ ipse homo timuit, sed & alii Dii gestabant, vel saltem a pictoribus & poetis illis tribuuntur. Ita passim Juno Cælestis Africæ præses occurrit in nummis & sculpturis dextra fulmen tenens, ut supra observabamus, & clypeus Alcibiadis notatur cælatura Cupidinis fulmen vibrantis. Athenæus lib. xii. c. 1. p. 534. Ἀσπίδα γὰρ εἶχεν δὲ χρυσὴν ἃ ἐλέφαντος πεποικίμενην, ἐφ' ἧς ἦν ἐπίσημον ἔργον κεραυνὸν ἡγευόμενος. i. e. Itaque scutum ex ebore & auro confectum ille habuit, & pro eo in insigni, Cupidinem, qui fulmen vibraret cubito etato. ita enim explicandus locus, quem male vertit interpres, qui ulnis fulmen amplecteretur. Inde de nece Ajacis minoris Valerius Flaccus Argon. lib. 1. vers. 372.

<sup>e</sup> Tortum non a Jovem fulmen

<sup>f</sup> Oileus ] Qui gemet, Euboicæ nato stridente per undas. Pallade enim fuit interfectus, ut ostendit indignabundæ Junonis oratio apud Virgil. lib. 1. vers. 43.

<sup>g</sup> Pallasne exurere classem Argivum, atque ipsos potuit submergere ponto, Unius ob noxam, & furias Ajacis Oilei? Ipsa Jovis rapidum jaculata e nubibus ignem.

<sup>h</sup> Quæ sequuntur, ubi omnino videndus Servius, qui ex Varrone quatuor Deos fulmina sua vibrasse docet, quum ostendat etiam, cur nonnunquam non suum sed Jovis fulmen adhibuerint. Quare etiam fulmen vibrans occurrit Pallas in nummo Antigonis Tutoris, quem exhibet Spanheimus de Us. & Præst. Num. p. 376. illaque clarius Patin. in Thes. p. 26. & Noctua illi idem officium, quod aquila Jovi præstat, unguibus fulmen tenens, ut in aliis nummis videri potest. Exhibetur ab eodem Hercules fulmine armatus, in nummo Herenni p. 593. Et apud me in veteris gemmæ ectypo olere vesta fulmen quatit Ceres sinistra, dextra spicas gerens. Atque ex illa Thuscorum disciplina Lucretius lib. vi. vers. 386.

<sup>i</sup> Quod si Jupiter, atque alii fulgentia Divi Terrifico quatunt sonitu cælestia templa, Et jaciunt ignes, quo quoque est cunctæ voluntas. Quæ quidem fulmina colore distare ex Acrone ad Horatium docet Nanmus Almar. Miscell. 111. 3. Minatur certe Juno quoque magnum malum Argonautis apud Val. Flaccum lib. 1. versu 114.

<sup>j</sup> Imbrem ego, & tenebras, sævumque tridentem

<sup>k</sup> Jamjam ego, & inviti torissem conjugis ignem.

Seneca Nat. Qu. lib. 11. cap. 43. Quare ergo id fulmen quod solus Jupiter mittit [MS. Lugd. Bat. antiquissimus legit, quare id solum fulmen, quod Jupiter mittit] placabile est: perniciosum id de quo deliberavit, & quod aliis quoque Diis auctoribus misit? Quia Jovem, id est, Regem prodesse etiam solum oportet [Recte itaque apud Nostrum malus Jupiter, si fulmen illius est] nocere non, nisi cum pluribus visum est. Denique Arnobius lib. 111. ex Plinio docet Novensiles, secundum Manilium Deos novem esse, quibus solis Jupiter potestatem jaciendi sui permiserit fulminis. Ibid. Quod sibi sunt, quos Cincius prædicat, Manilius dicere reperietur falsum, qui alieni fulminis jaculatores sub istius vocaminis appellatione concludit. Malum hunc Jovem, nihiloque Saturno patre meliorem, porro dicit impium in nepotem, Jovis enim fi-

lius Apollo, Apollinis Æsculapius. Oraculum infanti datum apud Ovidium Metam. l. 11. versu 646.

<sup>l</sup> Animas tibi reddere ademptas

Fas erit; idque semel Diis indignantibus ausus,

Posse dare hoc iterum flamma prohibere avita.

Eque Deo corpus fies exsangue, Deusque,

Qui modo corpus eras, & bis tua fata novabis.

<sup>e</sup> Artificem ] Quibus certe honos apud inferos tantus constabat, ut cum heroibus & varibus Elysiis in campis collocavit lib. vi. Æn. vers. 663.

<sup>f</sup> Inventas aut qui vitam excoluere per artes.

<sup>g</sup> Vera prodi ] Coll. Mod. vero proinde. Graviter Æschylus apud Aristophanem in Ranis Æt. iv. sc. 11. in altercatione cum Euripide. ibi Euripides

Πότερον δ' ἂν ὄντα λόγον τοῖσιν περὶ τῆς Φαίδρας ζυγέσκα; Αἰ. Μὰ Δί', ἀλλ' ἔντ'. ἀλλ' ἀποκριπτεῖν χρὴ τὸ πρῶτον γέ ποιντῆν.

Καὶ μὴ παραγεῖν, μὴ δὲ διδάσκειν. τοῖς μὲν γὰρ παιδαγωγῶσιν.

Ἐστὶ δὲ διδάσκαλος, ὅστις φράζει, τοῖ δ' ἄβωσι ποινταί,

Quid? egone primus de Phædra scripsi hæc quasi nova, o Æschyle? dic dum.

ÆS. Imortita: sed hæc quæ sunt mala, decet occultare poetam,

Non producere, non condocescere: nam pueris solet æqua

Dictare magister: adultis instillant præcepta poeta.

<sup>g</sup> Confingi ] Lactant. lib. 1. cap. 19. Sed homines ingeniosi hanc secum habebunt fortasse rationem, quia Deus fulminari non potest, apparet non esse factum. Imo vero quia factum est, apparet hominem fuisse. Notatur Chrylippus apud Laertium, ut qui in Physiologicis fœda de Junone & Jove finxerit. Αἰχρότατον γὰρ (φασι) ταῦτα ἀναπλάττει ἱστορίαν, εἰ δ' ἐπαίνει ὡς φυσικὴν, χαμαὶ τῶν μύθων πρέπεται ἢ ὁ Θεός. i. e. Turpissimam enim (ajunt) hanc fingit historiam, etsi ut naturalem laudat: lustris tamen magis convenientem quam Diis.

<sup>h</sup> Et non &c. præstantur ] Ita legit Rig. apte hoc loco, quamvis præferantur & ut est in lib. Ad Nat. quod hic etiam volebat MS. Fuld. in quo præferantur. puto, inquit Scioppius præferantur. ut non præferantur Herald. & Pam. præferant vel præ se ferant Barr. Ald. & Rhen. MS. L. B. profertur. sed ibi legas mihi parcunt. Quid vero sic præfari alibi hic ostendimus, & docet etiam Liv. 1. 45. Appius decreto præfatus. In Tragicis vero & Comicis capio pro argumento vel prologo fabulæ alicujus, ut videre est in Ampithruone Plauti, materia seria ad ridiculum mirabiliter inflexa. Et ipsa fabularum argumenta omnia turpi lascivia plena sunt. Hom. xxxviii. in cap. x. Matthæi.

<sup>i</sup> Quercum & hircum & canem ] Hujus exemplo Zeno per capparim jurabat, ait Laertius. De hisce juramentis agit Lydius de Juram. cap. 111. §. 23. 21. Quoniam vero in MS. Fuld. media vox abest, suspicatur Rigalt. ex sono præcedentis querquum vitiatas auribus irrepsisse. Sed docte notavit Heraldus ex Scoliastræ Aristophanis etiam per hircum dejerasse, imo per anserem & alia quæcumque, ut fuscus idem observat. Faciebat vero id docere volens per Deos non esse jurandum. Nos quoniam nihil habemus, quod addamus diligentæ Heraldinæ, nostra enim proferre volumus, non aliena, symbolam damus ex gemmis Gortzanis tom. 11. num. 305. 306. 307. 313. 316. 317. 322. 323. ubi conspici possunt capita anseris, aquilæ, canis galli, arietis sive hirci, equi, & solium querquus, sunt ibidem, ubi proboscis elephantina occurrit.

<sup>k</sup> Deos destruebat: ] Ita de Platone judicat Theodoretus Serm. p. 111. p. 50. eum non ausum totam idolorum fabricam tollere, metu populi Atheniensis, sed jussisse ne ex alia materia quam ligno vel saxo fierent, quam putaret contemptui obnoxiam facile vilitatem sui populo persuasuram. Latantius quoque de omnibus poetis lib. 1. c. 12. Metuebant enim malum, si contra publicam persuasionem faterentur, quod erat verum. Et de Cicerone in primis lib. 11. c. 3. Intellegebat Cicero falsa esse, quæ homines adorarent. Nam cum multa dixisset, quæ ad everisionem religionum valerent, ait tamen non esse ea vulgo disputanda, ne susceptas publice religionis disputatio talis extinguat. Ubi egregie de Christianis ille Cicero in Marcum Tullium invehitur plenis eloquentiæ velis, dicens inter alia: Sed nimirum Socratis carcerem times: idoque patrociniū veritatis suscipere non audes. At mortem, ut sapiens, contemnere debuisti. & quæ sequuntur: <sup>l</sup> Veritas odio ] Prosper Aquitan. de Promiss. & Prædict. Dei.



<sup>a</sup> poenitentia sententiæ Athenienses, & criminatores Socratis postea <sup>b</sup> affixerint, & imaginem ejus auream <sup>c</sup> in templo collocarint, rescissa damnatio testimonium Socrati reddidit. Sed & <sup>d</sup> Diogenes nescio quid in Herculem ludit: & <sup>e</sup> Romanus Cynicus Varro trecentos Joves, sive <sup>f</sup> Jupiteres dicendum, sine <sup>g</sup> capitibus introducit.

CAP.

Dei. parte 11. c. 35. Sed quoniam, ut ait quidam, veritas odium parit (unde & Paulus noster dicit: Inimicus factus sum vobis verum prædicans) pro munere veræ religionis ostensa, in lacum Babylonii devorandum miserunt prophetam. Hinc Bias apud Ausonium:

Bias Prieneus dixi, οὐκ αἰσίοι δακνοί

Latine dictum suspicor, Plures mali.

Dixisse nollem, Veritas odium parit.

Infra Noster c. XLVI. In quantum odio flagrat veritas, in tantum, qui eam ex fide præstat, offendit. Adde notas Lindenbrogii ad illud Terentii: Obsequium amicos, Andr. 1, 1.

<sup>a</sup> Poenitentia sententiæ] Diogenes Laertius in vita ejus: Αἰσχρολογία δ' οὐδὲς μετέγνωσε, ὥστε κλέσαι καὶ παλαιῶν καὶ νεωτέρων. i. e. Atheniensibus statim tanta ejus facti poenitentia incescit, ut palæstras & gymnasia clauderent.

<sup>b</sup> Affixerint] Laertius ibid. καὶ τὸς μετ' ἐφυλάσσον, Μελέτιον δὲ θάνατον κατέγνωσαν. Αὐτὸν τε ἐπιδεικνύσαντα αὐθιγερὸν ἐξέκηρυξαν Ἡρακλεῶται. i. e. ut alios quidem exilio, Melitum vero morte damnarent. Anytum ipsa die, dum peregre esset, Heracleotæ exterminarunt. Ad hanc opinionem de mortuo Socrate apud judices ipsos alludit Phædrus, nominis & famæ ambitiosus lib. 111. fab. 9.

Cujus non fugio mortem, si famam adsequar,

Et cedo invidiæ, dummodo absolvar cinis.

In MS. Fuld. ita scribebatur: poenitet sententiæ Athenienses, ut criminatores Socratis postea affixerint, & imaginem ejus auream in templo collocarint, rescissa damnatione testimonium Socrati reddiderunt. & sic usurpatur effigendi verbum lib. 14. Adv. Marc. c. 12. addit Scioppius. Criminatores hi Socratis rursus apud Gorlæum eodem tomo occurrunt nobis, modo dependentes a vultu Socratis & Palladis, num. 301. modo aliter num. 330. fueruntque Anytus, Melitus & Lycon. de statua aurea quæ sequuntur, alias copiosius. Locus hic ob angustiam non patitur.

<sup>c</sup> In templo] Suspecta quodammodo lectio. Narrat quidem Flavius Vopiscus Tacitum imperatorem statuat argenteam divo Aureliano in templo Solis dedicare voluisse. itemque divorum templum fieri iussisse, in quo essent statuarum principum bonorum. Sed ista erant numina Romanorum quibus & hostiæ & vota fiebant. Laertius dicit fuisse statuat ἐν Πομπείῳ erectam, publico ædificio ut notat Casaubonus ex Polluce, in quo ut putat, τὰ πομπεία i. e. pompæum choragiam afferebantur. Unde etiam forsitan pretiosiores imagines conditas ibi festis diebus proferri potuerunt ad solennitatem amplificandam. Scripsit itaque extemplo Tertullianus, quod probo ex Laertio, qui dicit poenitentia correptos Athenienses οὐδὲς, mox atque inde publicum luctum indixisse, accusatores perdidisse, Socratem statua honorasse. Sed & in templis Deorum statuas illustrium virorum esse erectas docet Leontino Gorgiæ honos iste in templo Apollinis Pythii habitus. prout sane statuarum illustrium mulierum etiam in loco aliquo numini cuidam dedicato excitabantur. Ita testamento suo non tantum voluit Theophrastus ut Aristotelis imago in simili sacrario reponeretur. In vita ejus Diogenes Laert. ἐπειτα τὴν Ἀριστοτέλους εἰκόνα τεθεῖναι εἰς τὸ ἱερόν Sed idem ipse Aristoteles de matris suæ statua fieri voluit, ut in vita ejus eidem scriptor: καὶ τὴν τῆς μητρὸς τῆς ἡμετέρας τῇ Διμητρὶ ἀναθεῖναι εἰς Νεμέαν. i. e. matris quoque nostræ sc. statuat Ceteri quæ in Nemea est dicari volo. Adde quæ de Calphurnia modo diximus.

<sup>d</sup> Diogenes nescio quid] Respicit Laertii illud in vita ejus, quo gloriabatur Diogenes Herculis vitam vivere, μηδὲν ἐλευθερίας προκρίναν, πάντα τῶν σεφῶν εἶναι λόγον. i. e. nihil libertate ducere præstantius, & omnia sapientium esse prædicans. Dicit autem nescio quid, quia ultima illa subobscuræ vim & injurias Herculis innuebant, quas imitabantur illi Cynici, vi capientes si quis perentibus negaret, nec baculo aliter quam Hercules clava utentes, ut passim videri potest apud Lucianum. Quomodo apud illum in Vitarum Aneione interrogatus a mercatore Diogenes, quem imitaretur? Herculem respondit. Sic de Hercule legimus apud Laetantium loco quem non longe hinc producemus, Hercules, solita violentia usus, quia unum accipere non potuit, utrumque sustulit. Imo hunc conditorem festæ suæ gloriabantur. Lepidissima est confabulatio Diogenis & Herculis inter Dialogos Mortuorum Samosatensis Luciani. Ubi Herculi illudit Cynicus: q. vide. & quæ sequuntur facta sane. Itaque nihil mi-

rum si inter tot Herculis effigies, juvenis, senis, barbari, imberbis, etiam Cynici locum habeat, cujus nudum, squalidum, barba capilloque hirsutum caput ex veteri gemma profert nobilissimus antiquarius Leon. Augustia. in Gemm. Antiq. parte 1. N. 6.

<sup>e</sup> Romanus Cynicus] Ita dictus ob Satyras Menippeas, quas conscripsit, quarum fragmenta collegit & notis illustravit Ausonius Popma. Aulus Gellius Noct. Att. lib. 11. c. 18. Ex quibus ille Menippus fuit, cujus libros M. Varro in Satiris æmulatus est: quas alii Cynicas, ipse appellat Menippeas. Ipse inde Menippeus dictus a Symmacho in epistola quam primus edidit & correxit Lud. Carrio Emendat. l. 11. c. 14. Studium quidem Menippes Varronis imitatus, sed vincis ingenium. & ab Arnobio lib. vi. Varro ut dicit Menippus, non ut dicit Menippeis, ex ejusdem emendatione cap. 17.

<sup>f</sup> Jupiteres] Vide Priscianum. Nam Jovis non est genitivus τῷ Jupiter, sed antiqui nominativi Jovis. ut passim videre est ex exemplis poetarum apud Grammaticos. Unde Varro disertè lib. vii. de L. L. Nunc in consuetudine aliter dicere, pro Jovis, Jupiter: pro bovis & bus, bos: pro struis, strues. Jupiter vero est quasi juvenis pater, ut Marspiter & rector modo casus habet secundum eundem. De quo videri potest Ger. Joh. Vossius ille pansophus in addendis ad lib. 11. c. 8. de Analogia. MS. Lugd. Bat. legit Jupiteros dicendos. Fuld. Jupiteros.

<sup>g</sup> Capitibus] Locus difficilis, tanto magis, quia nec vola nec vestigium ejus apud Varronem, cujus pleraque & longe optima interciderunt, quorum naufragas tabulas collegerunt Riccobonus, Stephanus, Popma. nos etiam in iis operam aliquam posuimus. Junius ex Festo aliquid affert, sed in quo acquiescere non possum. Qui non immerito inde deridetur a La Cerda, cujus La Cerda Nota est, sine capitibus, id est, minuti capite, quorum nec conditionem nec familiam, nec civitatem commemorat, quibus triplex diminutio capitis exprimitur. Hæc ille. Oblique vero etiam Varro taxavit, ut ego quidem puto, Deum Stoicum, mundum, rotundum, globosum, Seneca Epist. xcvi. si rotundam illis, qualem Deo dederint formam. Idem in ridicula illa Apocolocyntosi, quam sine cachinno lego nunquam, de Claudio: Qualem Deum istum fieri velis? Stoicum. Quomodo potest rotundus esse [ut ait Varro] sine capite sine præputio? Est aliquid in eo Stoici Dei: jam video, nec cor, nec caput habet. Prout autem nonnulli innumerabiles dixere mundos, ita Varro trecentos Deos sive Jupiteres introduxit, in illo scripto quod ambo, & Seneca & Tertullianus, respexisse videntur. Est adhuc quæ morari nos potest lectio Cod. Ad Nat. 1. 10. ubi est inducit, quo, nisi usurparit pro introducit, videtur notari expunctio horum Deorum, qui ut La Cerda ait deminuti sunt capite, quasi ibi examinarit Varro soliditatem & valorem Divinitatis cujusque Jupiteris, inveneritque trecentos, quos ab illo nomine exclusit, quod si placet & hic scribi debuerat inducit. Favet huic conjecturæ, quod in eodem libro legitur cap. xxi. de multitudine Deorum. Tot enim familie, tot nationes census bona fide querunt, ut dispici & distingui describique non possint. Imo ita clare hoc loco etiam MS. Fuld. ut vix dubitationi locus sit. Aldinus præfert capidibus. At vero Capis ut notat Festus Pompejus, erat poculi genus, dictum a capiendo. Nonius Marcellus jungit cum armillo. apud quem Varro de Vita P. R. lib. 1. Etiam nunc pocula, quæ vocant capulas, ac capides, quod est poculi genus. item armillum, quod est urceoli genus vinarii. Ut vero armillum inde dictum. quod armo, id est, humero portetur, ut Festus, ita capis vasculum minoris formæ, quod manu capi tollique posset. Varro de L. L. lib. 14. Et minores, capides, a capiendo; quod ansate, ut præbendi possint, id est capi. Harum figuras in vaseis sacreis ligneas & fictiles antiquas etiam nunc videmus. Cum lituis conjungit etiam Livius lib. x. c. 7. de habitu Pontificio loquens, si conspiciatur cum capide ac lituo, capite velato victimam cedat, auguriumve ex arce capiat. Apparet itaque fuisse instrumentum ad sacra pertinet, nam & armillum, teste Festo, vas vinarium in sacris. Quasi alicubi in Satyris Menippeis ingentem hanc Jupiterem phalangem introduxisset irrisam quia nullus sacer ornatus circa illos apparebat. Sed ego lectioni MS. Fuld. & libri Ad Nat. potius acquiesco. Adde quod hic de abolitione divinitatis agatur, quæ non magis apte potest exprimi, quam per verbum inauici.

CAP.



*Demonstrat porro, quam indecore Deorum facta & nomina, ad oculorum & aurium voluptatem, ab ipsis in scenicis voluptatibus inflectantur, ut divinitas plaudente populo constupratur; ut & quam crudeliter in cavea & ludis theatralibus adhibeantur, ubi vilissime majestas illa tractatur; Denique quam irreverenter Dii ab ipsis habeantur, dum coram illis libidinem suam explent. Quales quidem religio cultores suos stultos, insanos, osores vero cordatos & sapientes ostendit.*

**C**ætera lasciviæ ingenia etiam voluptatibus vestris per Deorum dedecus operantur. <sup>a</sup> Dispicite <sup>b</sup> Lentulorum & <sup>c</sup> Hostiliorum <sup>d</sup> venustates, utrum <sup>e</sup> mimos an Deos vestros in jocis & <sup>f</sup> strophis rideatis: MOECHUM ANUBIUM, & <sup>g</sup> MASCULUM LUNAM, & <sup>h</sup> DIANAM FLAGELLATAM, & JOVIS MORTUI TESTAMENTUM recitatum, & TRES <sup>i</sup> HERCULES FAMELICOS irrisos. Sed & <sup>k</sup> histrionum literæ omnem <sup>l</sup> foeditatem eorum designant. Luget Sol filium <sup>m</sup> jactatum de cælo lætantibus vobis. Et <sup>n</sup> Cybele

## C A P. XV.

<sup>a</sup> **Dispicite** ] Ald. *despicite*. Ita & MS. L. B. & lib. Ad Nat. 1. 10. ita cap. in princ. recte.

<sup>b</sup> **Lentulorum** ] De Pallio c. 14. meritoque Mimographo Lentulo in Catinensibus commemoratus. Hujus etiam Hieronymus meminit non semel.

<sup>c</sup> **Hostiliorum** ] Nobilissima inter Romanos familia, & quorum nomina nonnulla nobis reliqua fecit antiquitas. Primus est Hostius Hostilius, qui cum Romulo contra Sabinos pugnavit, memoratus Livio lib. 1. Meminit & Hostilianarum actionum Cicero lib. 1. de Oratore c. 245. & C. Hostilii Mancini ibid. c. 238. Apud Reinesium quoque occurrunt C. Hostilius, qui cum C. Popilio Lenate legatus in Syriam est missus ad Syriæ & Egypti regum bellum componendum. Inscript. 14. 8. & L. Hostilius Fortunatus, cum filia Hostilia Januariaria xii. 45. Apud eundem xvi. 24.

C. HOSTILIO. C. F. FRUGIONI

C. HOSTILIO. C. F. NEPOTI.

Et rursus xvii. 154. HOSTILIE. ATTHIDI. Quis vero hic Hostilius mihi non liquet & Mimi una cum ipsis inscriptionibus dudum perierunt. Hostius vocatur in lib. Ad Nationes. De Hostii cuiusdam libidine Seneca N. 2. 1. 16.

<sup>d</sup> **Venustates** ] Aldus, *vetustate*. Imo & Codex Fuld. qui insuper ita legit, *Dispicite Lentulos, & Hostiliorum vetustates*. quasi ita antiquum & clarum mimorum istorum & poetarum genus indicaretur, unde sane Cicero *Lentulitatem* pro insigni nobilitate dixit lib. 111. Ep. Ullam *Appietatem*, aut *Lentulitatem* valere apud me plus, quam ornamenta virtutis existimas? Sed venustius illud venustates, quod Pamelius, Junius, reliqui, etiam MS. L. B. agnoscunt, ut & liber Ad Nationes ubi ita effertur, *Dispicite apud vos Lentulorum & Hostiorum sacrilegas venustates*.

<sup>e</sup> **Mimos an Deos vestros** ] Lactant. lib. v. cap. xxi. Num pejus? quam iidem ipsi, qui, cum Deos se colere dicant, tamen eos publice turpiterque derident: de quibus etiam per mimos agi, cum risu & voluptate patiuntur? qualis hæc religio, aut quanta majestas putanda est, que adoratur in templis, illuditur in theatris. Tertull. de Spectac. cap. xxvii. Illic nomen Dei blasphematur.

<sup>f</sup> **Strophis** ] Patet quid per hanc vocem intelligat Auditor, conjungens illam cum jocis. Dicit enim proprie callidam in fallendo versutiam, Martialis de mœcha xi. 8.

*Jam strophæ talis abit.*

<sup>a</sup> **verbo spēq̄**, cui affine est nostrum proverbium de re calide surrepta, *ytz donker groen vervuëm*. Nam certe quod de strophis & antistrophis in carmine lyrico notat La Cæda, hic in mimo innui vix quidem puto. Cum potius a subiecta materia genus ludi tam strophæ quam mimus appellatum fuisse videatur. Hieronymus Apol. 11. Adv. Rufin. Et quasi mimum Philistionis vel Lentuli ac Marulli stropham eleganti sermone confictam. Fuit enim ille Marullus insignis Mimographus, cujus exstat dictum hoc ad parasitum gulosum: *Tu Hæctorem imitaris, ab illo nunquam recedis*. Iudentis in duplici significatione *Ilui*, qua & urbem & intestinum denotat. Refert Servius ad Virgil. Eclog. vii. 26. & Æneid. vii. 499. Notat passim id quod vulgo dicitur *rallerie*, *een loopje*. Utitur hac voce rursus in lib. de Anima c. xxvii. deridens Panthoidem Pythagoram: *Nam qui talem commentus est stropham* &c. ut adv. Marcion. lib. 111. c. 10. Quanto dignus ne-

cessitas fidem, quam stropham administrasset? Hieronymus quoque contra Ruf. *Vis scire totas argutarum tuarum strophas, vel specularum insidias?* Et hinc voces illæ apud Papiam: *Strophus, tortus, fraudator, Strophæ, nequitia, fraus. Stropharius, impostor, fraudator. Cod. Agobard. initio strophis.*

<sup>g</sup> **Masculum Lunam** ] Ita omnes MSS. & editi. Meursius Lunum mavult, quo non opus est. Quæ vero de notitia hujus Numinis & cultu dici possunt, ex lapidibus, nummis, aliisque veteribus monumentis collecta, dabimus in Dissertatione peculiari, de Deo Luno & Diis Hermaphroditis.

<sup>h</sup> **Dianam flagellatam** ] Istud agnomen, inquit La Cæda invenit poeta in contumeliam Dianæ. Ego potius puto titulum seu inscriptionem mimi fuisse, ideoque ut reliquis litteras majusculis efferendos.

<sup>i</sup> **Hercules famelicos** ] Quidquid fuerit, jam ignotum, non absimile tamen illud videtur, quod legere est apud Lactantium lib. 1. c. 21. ubi sacrorum Herculis, quæ apud Lindum, oppidum Rhodi, maledictis & execrationibus celebrabantur, hanc ex Gentium scriptis rationem narrat. *Hercules, quum eo delatus esset, famemque patiretur, aratorem quandam aspexit operantem: ab eoque petere cœpit, ut sibi unum bovem venderet. Enimvero ille negavit fieri posse: quia spes sua omnis colenda terra, duobus illis jumentis niteretur. Hercules, solita violentia usus, quia unum accipere non potuit, utrumque sustulit. At ille infelix, cum boves suos mactari videret, inquam suam maledictis ultus est: quod homini eleganti & urbano gratissimum fuit. Nam dum comitibus suis epulas apparat, dumque alienos boves devorat, illum sibi amarissime conviciantem cum risu & caccinnis audiebat. Sed postquam Herculi divinos honores ad admirationem virtutis deferri placuit, a civibus ei ara posita est, quam de facto sibi, id est, bovis jugum nominavit. Ad quam duo juncti boves immolarentur, sicut illi, quos abstulerat aratori, eumque ipsum sibi constituit sacerdotem, ac præcepit ut iidem maledictis semper in celebrandis sacrificiis iteretur, quod negaret se, quum epulatum esse jucundius. Hæc vero Mimorum inscriptiones de Jove & Hercule a Codice MS. Fuldano aberant.*

<sup>k</sup> **Histrionum litteræ** ] Adumbravit omnia hæc Arnobius in fine libri v. Sed poetis tantummodo licere voluisse indignas de Diis fabulas. & flagitiosa ludibria committere. Quid pantomimi vestri, quid histriones, quid illa mimorum atque exoleti generis multitudo? Nonne ad usum quæstus sui abutuntur Diis vestris, & lenocinia voluptatum ex injuriis attrahunt contumeliasque divini? Notanda est lectio Rhenani latera, ut ad effeminationem productum corpus & famosam laterum inflexionem respiciat; in lib. tamen ad Nat. 1. 10. leges, ut hic, *histrionicas literas*.

<sup>l</sup> **Fœditatem eorum** ] Amores, adulteria, rixas, & similia. Huc pertinet, quod ibidem apud Arnobium sequitur: *Quod nefarium esset auditu, gentes illa genetrix Martia, regnatrix & populi procreatrix amantissimæ Venus, & per affectus omnes meretriciæ vilitatis imprudens exprimitur imitatione bacchari.*

<sup>m</sup> **Jactatum** ] Cod. Fuld. habet *detrahitum* de cælo, quasi rideret Septimius modum etiam quo fulminatio Phæthontis figurabatur, qui machina aliqua ut in curru sublimis sursum erat evehctus, ita rursus alia detraheretur & sic in terram præcipitaretur. Reliqui vero, ut & Agobard. *jactatum*.

<sup>n</sup> **Cybele** ] Eodem tenore Arnobius ibidem: *Salutem & magna sacris compta cum insulis Mater: & contra decus ætatis illa Pessinunti a Dindymene, in bubulci unius amplexu flagitiosa fingitur appetitione gestire. Quibus ridendi materiam*



<sup>a</sup> pastorem suspirat <sup>b</sup> fastidiosum non erubescit vobis. Et sustinetis <sup>c</sup> Jovis elogia cantari, & <sup>d</sup> Junonem, Venerem, Minervam a pastore judicari. Quid, quod imago Dei vestri <sup>e</sup> ignominiosissimum caput, & famosum <sup>f</sup> vestit? quod corpus impurum, & ad istam <sup>g</sup> artem effeminatione productum, Minervam aliquam vel Herculem repræsentat? Nonne violatur majestas, & divinitas constupratur <sup>h</sup> plaudentibus vobis? Plane religiosiores estis in cavea, ubi super sanguinem humanum, super inquinamenta pœnarum proinde <sup>i</sup> saltant Dii vestri, argumenta & historias noxiis ministrantes, nisi quod & ipsos Deos, vestros sæpe <sup>k</sup> noxii induunt. Vidi-

mus

teriam præbuit Deorum ille subsannator Lucianus, & quo & hoc & complura alia mutuatum esse Septimium nostrum agnosco. Is ita loquentem inducit Venerem ad Cupidinem suum in Deorum dialogis: Ἀλλὰ σὺ, ὦ πολυπράγμων &c. i. e. Verum etiam, tu audacissime, ipsam Rheam, jam anum, totque Deorum matrem, ad pusionis amorem compulisti, & ad Phrygii illius adolescentis desiderium. Eaque jam a te acta est in insaniam, junctisque leonibus, & assumptis Corybantibus, quippe qui ipsi quoque furore quodam afflati sunt, sursum ac deorsum per Idam oberrant: Hec quidem propter Attidem ejulans &c.

<sup>a</sup> Pastorem suspirat] Quod nobis eleganter ante oculos ponitur in gemma pulcherrima, quæ notanda venit habitu Endymionis pastoralis, tomo Daët. Gori. 11. 498. Describit vero in insigni impostore Alexandro Lucianus in Pseudomante. Καὶ δὲ μὲν καὶ οὐδὲν δίδειν &c. i. e. Cum hic dormiens scilicet in medio jaceret: descenderet autem in eum e tecti fastigio, tanquam e cælo, Luna vicem agens, Rutilia quædam formosissima cujusdam e Cæsareæ domus præfectis uxor, quæ nimirum ut amabat Alexandrum, ita vicissim ab illo amabatur. Ac sub oculis perditissimi illius mariti tum complexus agebantur, tum oscula, idque in propatulo. Quod nisi complures fuissent tede, forsan nonnihil & eorum, quæ fieri solent infra sinum, patratum fuisset. Ita vero dictum est hoc pastorem suspirat, id est desiderat, ut suspirat amorem in Diris, quæ Valerio Catoni assignantur. ibi:

Invideo vobis agri, formosæque prata:  
Hoc formosa magis, mea quod formosa puella  
Est vobis. Tacite vestrum suspirat amorem.  
ut recte ibi observavit Lindenbrogius. nisi quod malim ex Manutii editione,

— Tacite & vestrum suspirat amorem.

Longe vero aliud Lucani vi, 370.

— Nec tenues ventos suspirat Anauros.

<sup>b</sup> Fastidiosum] Spernentem amores suos. Virgil. in fine Eclogæ 11.

Invenies alium, si te hic fastidit, Alexin.

Ita enim non Alexis legi debere, nota quoque Servii indicat. Alium Alexim, alium puerum formosissimum, qui te minime spernat.

<sup>c</sup> Jovis elogia] Quæ vox supra a me explicata est. Arnobius loco sæpius memorato: Quin & ille in fabulis maximus ipse regnator poli, sine ulla numinis majestatisque formidine, adulterorum agere introducit partes; atque ut fallere castitatem alienarum possit familias matrum, ora immutare pellacia, & in species conjugum subditivi corporis simulatione succedere. Jovis itaque elogia sunt hi tituli. Jupiter Amphitruo, aurum vel imber aureus. pulma vel cygnus. taurus. & quæ sunt plures furtorum amorum ejus species. Imo recenset elogia hæc Arnobius iterum lib. vii. Ponit animos Jupiter, si Amphitryo fuerit actus pronuntiatusque Plautinus? aut si Europa, si Leda, Ganymedes fuerit saltatus. aut Danae, motum compescet irarum? quodque ad suspirantem Attin Cybelem attrinet, ibidem ait: Tranquillior, lenior, Mater magna efficitur, si Atydis conspexerit priscam reficari ab histrionibus fabulam?

<sup>d</sup> Junonem] Vide hoc judicium inter Samosatensis Luciani Dialogos. Ipsa Venus hinc occurrit ut victrix aureum ostentans malum, idque gaudenti similis inspicies Daët. Gori. tom. 11. num. 24. 77. 79. 166. 272. & in nummis Plautillæ & Faustinae. Verum ipsa judicii scena clarissime apparet ex cætypo hoc veteris gemmæ & nummo quem olim protulit Morellius.



<sup>e</sup> Ignominiosissimum caput, & famosum vestit] Respicit scenicum apparatus & inprimis larvas quibus caput suum inferebant histriones. Ille enim non tantum Socratem aliosque repræsentabant, ut videri potest in gemmis Gori. t. 11. n. 205. 311. 539. sed & ipsorum Deorum facies. Ita larva Panos. spectabilis est ibidem n. 506. Ad hunc ritum etiam respicit eloquens ille Gregorius Nazianzenus Orat. Adv. Mulieres: ubi docet indignum esse honestis mulieribus fūco faciem tingere. Ignominiosum legit Cod. Agobard. & pro quid, ipsum.

<sup>f</sup> Vestit] Ita statim: ipsos Deos vestros sæpe noxii induunt, & qui vivus ardebat, Herculem induerat.

<sup>g</sup> Artem effeminatione prod.] Pariter Hieronymus ad Marcellam tom. 1. ep. 8. In theatralibus scenis idem histrio nunc Herculem robustus ostendit, nunc mollis in Venerem frangitur. Quem locum ut & alios Cypriani, Laëtantii, Augustini adducit Elmenhorstius ad illud Arnobii lib. vii. in fœmineas molli tudines enervantes se viros. Coll. Mod. arcem vitiose. Scriptura in MS. L. B. compendiosa videbatur velle scenicam artem.

<sup>h</sup> Plaudentibus vobis] Ita edidit Rig. ex MS. Fuld. ita & Cod. Agobard. antea legebatur laudentibus vobis. Exprimit hoc ita Arnob. l. iv. Sedent & in spectaculis publicis sacerdotum omnia magistratuumque collegia, Pontifices Maximi, & Maximi curiones: sedent Quindecimviri laureati, & quæ sequuntur. Cyprianus etiam: Homo fractus omnibus membris, & vir ultra muliebrem molliem dissolutus, cui ars sit verba manibus expedire, & propter unum nescio quem, nec virum nec fœminam, commoveatur civitas tota, ut desaltentur fabulose antiquitatum libidines.

<sup>i</sup> Saltant Dii vestri] In MS. L. B. ut passim in Fuld. Dei scribitur. Cum vero natura humana a cæde & cruore abhorreat, minus efferatam naturam Deorum haud decet gaudere sanguine; & tamen illi histriones Deos induti saltabant in arena gladiatorum & noxiorum sanguine foedata. Non dissimile est fascinus quod impii Ecclesiæ hostes Alexandriae perpetrarunt. lugetque Nazianzenus Orat. Adv. Arianos. Ubi notat interpret ejus vetus Elias Cretensis, ista propterea dici, quod Palladii satellites puerum quendam effematum meretricio indutum amictu in avam ejus templi deduxissent. Ille vero saltans in ea rebus sacris illudebat. Omnia ibi cæde & rapinis impleverant, & in majus dedecus puerum aliquem cynædum, qui ut ego puto, Cupidinem vel Atyn repræsentaret, induxerant, prout narrant Veneris statuam in monte Calvaria a Gentilibus suscitatum in contumeliam Servatoris & crucis ejus, qua re commotus Constantinus Magnus Romæ templo Veneris & Cupidinis everso ecclesiam Sanctæ Crucis superstruxerit.

<sup>k</sup> Noxii induunt] Vult dicere noxios illos ex more Romanorum non tantum personas Deorum sustinere, sed sæpe etiam in pœnam ad vivum repræsentare id quod de Diis istis fingitur, castrari, comburi. Huc facit illud Martialis [quem vide lib. 1. 5. 7. xi. x. 25.]

Non falsa pendens in cruce Laureolus.

Ausonius etiam alludit illuc Epist. xxxiii.

Deceptæ felix casus se miscuit arti.

Histrion saltavit qui Capanæ ruit.

Idem qui Nioben saltavit saxeus, ut tum

Spectator veram crediderit Nioben.

P

In Ca-



mus aliquando castratum Atyn<sup>a</sup> illum Deum ex Pessinunte : & qui vivus ardebat,  
<sup>b</sup> Herculem induerat . Risimus & inter ludieras<sup>c</sup> meridianorum crudelitates Mer-  
 curium mortuos<sup>d</sup> cauterio examinantem . Vidimus & <sup>e</sup> Jovis fratrem gladiatorum  
 cadavera cum malleo deducentem . Singula ista quæque adhuc<sup>f</sup> investigare quis pos-  
 set , si honorem<sup>g</sup> inquietant divinitatis ; si majestatis<sup>h</sup> fastigium adsolant , de  
<sup>i</sup> contemptu utique desentur tam eorum qui ejusmodi facitiant , quam eorum qui-  
 bus facitiant .<sup>k</sup> Sed ludicra ista sint . Cæterum si adjiciam , quæ non minus con-  
 scientiæ omnium recognoscent ,<sup>l</sup> in templis adulteria componi , inter aras lenoci-  
 nia tractari , in ipsis plerumque ædituorum & sacerdotum tabernaculis , sub iisdem  
 vittis , & apicibus , & purpuris , thure flagrante<sup>m</sup> libidinem expungi , nescio  
<sup>n</sup> ne plus de vobis Dii vestri , quam de Christianis<sup>o</sup> querantur . Certe sacrilegi

<sup>a</sup> de

In Canace visus multo felicior ipsa :

Quod non hic gladio viscera dissecuit .

<sup>a</sup> Illum Deum ex Pessinunte ] Ubi primo divinitatem adeptus est , & corpus ejus est consecratum . Historiam vel fabulam vide apud Arnob. lib. v. Cod. Fuld. Deum vestrum e Pessinunte . Rhen. Atten.

<sup>b</sup> Herculem ] Arnob. lib. iv. Nec non & illa proles Jo- vis a Sophocle in Trachiniis Hercules pestiferi tegminis circumventus indagine miserabiliter edere inducitur ejulatus , violentia doloris frangi , atque in ultimam tabem disten- tum viscerum maceratione consumi . Idem lib. vii. In- dignatio relanguescet Alcide , si tragædia Sophoclis , cui Trachiniae nomen est , Euxipidis aut Hercules actitetur ? Merito itaque irrisus a Lactantio lib. i. c. 9. Hanc homines Deum putant . Sed Philoctetes ejus hæres non putavit , qui facem supposuit arsuero , qui artus suos & nervos cremari ac dissolvi vidit , qui ossa ejus ac cineres in Oe- ta monte sepelivit . Itaque false irridetur ab Æsculapio in Dialogis apud Lucian. & frustratur priori loco , ut serius mortuus . Lucianus ipse ita Æsculapium inducit : Εὐ λέγεις &c. i. e. Recte dicis , quoniam & inustiones tuas curavi , quando paulo ante ascendisti ad nos seminuclatus , cor- pore utrimque corrupto ac perduto , & a tunica ista , & post etiam a flamma . Litem dirimit Jupiter jubens priori loco accumbere Æsculapium non ut prius Deum factum , sed ut πρὸ τῆς ἀπαγωγῆς .

<sup>c</sup> Meridianorum crudelitates ) Non erat hi legitimi gladiatores , sed fere ii qui ex spectaculo matutino & be- stiariis reliqui facti erant , quibus , quamvis bestias eva- sissent , tamen missio non dabatur , inter se enim commit- tebantur post prandium ad internecionem nudi ad mortem concursuri , nefandum humanis oculis spectaculum , meri- toque a Seneca exagitatum . De his vide Lipsium in egre- gio illo opusculo , quod inscripsit Serm. Saturnal. l. ii. c. 15. & Leonard. Augustin. in Gemm. Antiq. tom. i. N. 167. & 168. ubi tales exhibere putat . Ex hoc vero unico Tertulliani loco possumus colligere , quod , si vel nulli vel pauci ex matutinis depugnatoribus superfuissent , talia in cadaveribus etiam fuisse perpetrata .

<sup>d</sup> Cauterio examinantem ) Quæ partes Mercurio da- bantur , quia illius erat defunctorum animas ad tristitia tartara mittere , quod dogma ut Pythagoricum etiam , sed restrictius , recenset Laertius in vita ejus : Τὸν δὲ Ἐρμῆν , ταμίαν εἶναι τὸν ψυχῶν . & διὰ τὸτο Πομπέα λέγεσθαι , & Πυ- λαίον , & Χρόνιον , ἐπειδὴ περ ὅτος εἰσπέρπει &c. i. e. Mercu- rium porro animarum quæstorem esse , atque ideo victorem dici , janitorem & Texrenum , quod is ex corporibus , & ex terra , & mari animas immittebat , & puras quidem at- que purgatas in excelsum ducit , impuras vero illis ne appropinquare quidem , neque invicem sibi ipsis , ceterum vinciri a Furis insolubilibus noxiis . Plurimi vero om- nium animarum curam Mercurio dicantur . Lepidum ex- stat Epigramma lib. ii. Anthol. Nicarchi in Zopyrum me- dicum , enumerat enim animas aliquot quas ille sub tri- stia tartara misit , nihilque mirum dicit . quoniam ut Mer- curius caduceo & talaribus instructus , eos quos curandos suscepit , ad inferos deducit :

ἴνι Κηρύκειον γὰρ ἔχων ἔχοντα , & πλάσσει πένθιμα , καὶ τὰν Ὀΐον Ἐρμῆν κατὰ γαίης τὰς ἀπαγενομένας .

At vero quoniam . Corpora viva nefas Stygia vectare cavina . Mercurius prius cauterio an recte essent mortui examina- re introducebatur . Aldus canterio .

<sup>e</sup> Jovis fratrem ) Illustrat hunc locum lib. Ad. Nat. i. 10. ubi ita concipitur . Quod Dis Pater , Jovis frater gla- diatorum exequias cum malleo deducit , quod Mercurius , in calvitio pennatulus , in caduceo ignitulus , corpora ex- animata jam mortemve simulantia e cauterio probat . Un- de patet extremitatem caducei ignitum & eandem hunc crudelitati inservisse : ut & recte deducere esse retinen- dum contra Junium qui vult diducero , quod & probabat Scaliger . Et hinc intelligi potest clausula illa mimi & gestus histrionis , demonstrato senatu , illud pronunciantis apud Sueton. in Nerone cap. xxxix. Orecus vobis ducit pedes . Licet enim diduceret forsan illa cadavera Pluto contundendo virga sua malleata , tamen prius pedibus ar-

repta deducebat . Credo scenam ideo representatam , quia fingeant nihil nostri nisi tenues umbras quasdam & simu- lacra .

modis pallentia miris .

permanere ad orcum . Jam vero Pluto cum malleo fuit introductus , qui tam diu nitida & saginata ista gladiato- rum corpora , præsertim si animæ quid a cauterio Mer- curii fuisset excitatum & latentis spiritus appareret , tunde- ret , atque , ut aurifabri metalla , diduceret , donec nihil nisi trama figuræ , ut cum Persio loquar , reliquum esset , quod expedite Plutonium suum regnum subire posset . Vir Doctus qui locum hunc corrigere vult in operosissimo An- tiq. Rom. Lexico , infelicem adhibet medicinam , quoniam non contulit Tertulliani librum ad Nationes , nec constan- ti MSS. lectioni attendit .

<sup>f</sup> Investigare quis posset ) Herald. qui pro quis . Ald. possit . Transponunt Rhen. & Pam. quis possit vel posset investigare .

<sup>g</sup> Inquietant ] Id est turbant . Sic Nostro in lib. de Spectac. cap. xxiii. auriga vocatur animarum inquieta- tor .

<sup>h</sup> Fastigium adsolant ] Ita pulcherrime exprimit de- structionem Divinitatis , estque hæc lectio MS. Fuld. quam recepit etiam Rigalt. & confirmat liber Ad Nat. in quo plane ita scribitur . Ut hinc valor Fuld. antiquissimi exem- plaris conjici possit . Nolo vero interpretari cum Scioppio , quem notulas illas Coll. Mod. addidisse puto , desiciunt eo , ut a cultoribus reddantur solitarii , nec in adstant depravandum cum eadem est , sed simpliciter significat so- lo æquare . Non enim a solitudine sed a solo formatum est . Ita rursus Ad Nat. i. 10. de fanis Serapidis . Se- pe Censores inconsulto populo adsolaverunt . Ut itaque di- vinitatis honorem turbant , ita majestatis fastigium solo adæquant . Ante legebatur vestigia obsoletant . quo verbo quamvis utatur Auctor adv. Gnosticos c. vi. qui vesti- tum obsoletassent nuptialem , hic tamen locum habere non debet , invito MS. optimo & ipso Tertull. Ad Nationes i. 10.

<sup>i</sup> Contemptu ) i. e. contemptum inducunt & ignomi- niam tam Diis quam hominibus . Vocem utique delet MS. Agobard.

<sup>k</sup> Sed ludicra ista sint ] Rhenan. ita amplificat , sed ludicra ista sunt . Sed ludicra ista sint . Unde non male legas , sed ludicra ista . Sint . Cæterum &c. ut ita obji- cienti & excusanti respondeat , quod sæpius facit in hoc scripto , nec aliter Tertullianum scripsisse puto .

<sup>l</sup> In templis ] Expressit hoc quoque Minucius p. 28. Ubi autem magis a sacerdotibus , quam inter aras & de- lubra conducuntur supra , tractantur lenocinia , adulteria meditantur ? frequentius denique in ædituorum cellulis , quam in ipsis lupanaribus flagrans libido defungitur . Vi- de ibi Elmenhorstium , & notis ejus adde hoc Ovidii lib. i. de Arte Amandi versu 77. Nonne magis in templis quam in lupanaribus defungitur libido .

Nec fuge Niliace Memphis sacra Juvence .

Multas ista facit , quod fuit ipsa Jovi .

Scilicet ut idem ait lib. iii. 635. Jovis ista facit .

Cum sedent Phariæ fistris operata Juvence ?

Quoque sui comites ire vetentur , eat ?

Cum fuget a templis oculos Bona Diva virorum ?

Præterquam si quos illa venire jubet .

Nota vero orationis gradationem a templis ad aras , ab aris ad tabernacula ædituorum , inde ad ipsum sacrum ha- bitum sacrique administrationem , dum data puris quasi manibus thura ardent in foculo . Nota est historia Clodii , qui uxorem Caesaris in sacris Bonæ Deæ vitiavit , nec dissimile factum , propter quod Dei ira contra familiam Eli accensa est , narratur i. Samuelis ii. 22.

<sup>m</sup> Libidem expungi ] i. e. perfici , consummari . De Tiberio Suetonius in vita ejus c. XLIV. Fertur etiam in sacrificando quondam captus facie ministri , acerram præ- ferentis , nequissime abstinere , quin pæne vixdum re divina peracta , ibidem statim seductum conspueretur , simulque fratrem ejus tibicinem .

<sup>n</sup> Ne plus ] Ita Rig. Herald. & Aldus . Alii , plus ne .  
<sup>o</sup> Querantur ) Quia colendo a vobis dehonestantur ma- gis , quam a nobis non colendo .

<sup>a</sup> De



<sup>a</sup> de vestris semper apprehenduntur. Christiani <sup>b</sup> enim templa nec interdum norunt: <sup>c</sup> spoliarent forsitan ea & ipsi, si & ipsi ea adorarent. Quid ergo colunt, qui talia non colunt? Jam quidem intelligi <sup>d</sup> subjacet veritatis esse cultores, qui mendacii non sint: nec errare amplius in eo, in quo errasse se recognoscendo <sup>e</sup> cessaverint. <sup>f</sup> Hoc prius capite & omnem <sup>g</sup> hinc sacramenti nostri ordinem haurite, percussis ante tamen opinionibus falsis.

<sup>a</sup> De vestris ] Infra c. XLIV. De vestris semper aestuat carcer, de vestris semper metalla suspirant; de vestris semper bestiae saginantur, de vestris semper munerarii noxiorum greges pascunt. Nemo illic Christianus.

<sup>b</sup> Enim ] Deest in eod. Barr. & Ald.

<sup>c</sup> Spoliarent forsitan ) Tam ridiculum illorum aut religionem, ut vel sacrilegos fieri cogat eos, qui nihil aliud quam tales Deos agnoscant, tamque nefandum cultum.

<sup>d</sup> Subjacet ) In promptu est. Ad Nat. 1. 10. palam subjacet.

<sup>e</sup> Cessaverint ] Ita Rig. Herald. & Ald. Alii, cessaverunt. c. 1. Ex his Christiani, utique de comperto,

& incipiunt odisse quod fuerant, & profiteri quod oderant. Pro jam quidem MS. L. B. jam quod.

<sup>f</sup> Hoc prius ] Advertite hoc ante omnia, & sit apud vos quasi alexipharmacum. Deinde jam progredimini, calumniis tamen ante discussis, ad notitiam religionis nostrae, id enim passim vox sacramentum apud Nostrum denotat.

<sup>g</sup> Hinc ] Deletur hæc vox in pessima ista Ed. Paris. ultima Priorii, ubi & mox inepte videas haurire, quomodo & in illa A. 1664. nihil melius hic & haurire. cum tamen recte exprimat editio, quam ipse curavit Rigaltius. Voculam ante delet MS. L. B.

## C A P. XVI.

Ostensus jam, quem Deum, & quomodo illum colant Christiani, antea accingit se ad convellendas opiniones de isto cultu falsas: de capite scilicet asinino, de cruce, de sole, de ficto isto Numine biforini, quod inscribebatur ONOKOITIS. Hæc omnia non sine risu morsuque diluit, inque illos ipsos accusatores magis quadrare ostendit. quo pacto sibi viam ad demonstrationem religionis nostræ purgat.

<sup>a</sup> Nam, ut quidam somniasitis, <sup>b</sup> caput asinum esse Deum nostrum, hanc Cornelius Tacitus suspicionem ejusmodi inferuit. Is enim <sup>c</sup> in quinta historiæ suarum <sup>d</sup> bellum Judaicum exorsus ab origine gentis, etiam de ipsa tam origine quam de nomine & religione gentis, quæ voluit, argumentatus, Judæos refert Ægypto <sup>e</sup> expeditos, sive, ut putavit, <sup>f</sup> exterminatos, <sup>g</sup> vastis Arabiæ in locis & aquarum <sup>h</sup> egentissimis, cum siti macerarentur, onagris, qui forte de pastu potum petitori <sup>i</sup> æstimabantur, indicibus <sup>k</sup> fontis usos, ob eam gratiam <sup>l</sup> consimilis bestię superficiem consecrasse. Atque ita inde præsumptum, opinor, nos quoque,

## C A P. XVI.

<sup>a</sup> Nam, ut quidam somniasitis ] Male hæc vulgo & leguntur & distinguuntur. Rhen. Jam, ut quidam somniasitis caput &c. Barr. & Ald. Nam quidam somniasitis. Jun. & La Cerda, Nam, ut quidam s. Pam. nam & quidam s. Herald. Nam & quidam somniasitis &c. nihil distinguens. cum tamen omnes MSS. ut quidam. Rigaltius denique novam lectionem commentus est sine MSS. auctoritate, Nam & quidam somniasitis. si novissimæ editioni credendum; at inspecta illa anni 1634. cum Herald. consentire videtur. Fons erroris quia librum Ad Nat. 1. 11. non consuluerunt, nec adverterunt, non punctum ut omnes faciunt post nostrum, ita Deum nostrum. Hanc &c. Sed comma tantum poni debere. Ita enim expresse in lib. Ad Nat. Nam, ut quidam somniasitis, caput asinum esse Deum nostrum hanc Cornelius Tacitus suspicionem fecit. Ibi enim ut & hic intelligi vult somnium illud de capite asinino, quod Damodocus Plutarchus Apollonius & alii, quos apud Interpretes Minucianos vide, amplexi sunt, a Tacito promanasse.

<sup>b</sup> Caput asinum ] Præclara & docte congesta videri hoc loco apud interpretes possunt, quibus addendus Lydyus de Re Milit. lib. 11. in fine capituli secundi. Pro ejusmodi Cod. Fuld. bujusmodi.

<sup>c</sup> In quinta ] Ita quidem omnes fere MSS. hodieque ibi in Tacito legitur. Sed tamen ipse Tertull. in lib. Ad Nat. 1. 11. venerandæ verustatis, nec mangonum manus passio, in quarta. cui adstipulatur Fuld. idem vetus, ubi in quarto. Fefellit itaque memoria, vel aliter olim distinguebatur Tacitus, vel erratum in posteriori editione correxit. Rhen. in quinto.

<sup>d</sup> Bellum Judaicum ] Cod. Fuld. seu Coll. Mod. de Bello Judaico. Non damno. Imo sic scribo, & inde distinguo ita: Is enim in quinta Historiarum suarum, de bello Judaico, exorsus. ab origine gentis &c. de bello Judaico i. e. ubi agit de bello Judaico, ibi enim historiam ab incunabulis Judaicæ gentis, prout illi erat cognita ordinatur. In lib. Ad Nat. dixit, ubi de bello Judaico digerit, ab origine gentis exorsus.

<sup>e</sup> Expeditos ] Ita recte & suo nomine vocat Tertullianus professionem Judæorum ex Ægypto, expederunt enim sese tunc oneribus & injuriis intolerabilibus. Estque id ipsum quod rex idem & poeta David celebrat Ps. LXXXI. 7. ubi de beneficiis a Deo Israeli præstitis: humerum ejus oneri subdixi, & manus ejus ollis sese expederunt, adeoque optime nostrates Belgæ: zijne handen zijn van de potten ontslagen. Quod itaque Noster in lib. Ad Gentes dixerat in expeditione, hinc maluit exprimere per expeditos, apte magis & continue. Cum enim ab Ægyptiis liberasset eos Deus, pedibus iter confecerunt, pedibus Mare Rubrum transierunt. Pro Judæos refert Rh. legit Judæos infert.

<sup>f</sup> Exterminatos ] Extores alii. Sed Fuld. seu Coll. Mod. legit exterminatos. Utrumque notat in exilium ejectiones, id enim Gentes putabant. Sed postremum magis placet: nam diserte ita Trogius, sive abbreviator ejus Justinus lib. xxxvi. 2. Sed Ægyptii cum scabiem & vitiliginem paterentur, responso moniti, eum [Mosen scilicet] cum ægris, ne pestis ad plures serperet, terminis Ægypti pellunt. Unde patet suum locum hic obtinere exterminatos, & recte exterminasse me ad extores.

<sup>g</sup> Vastis Arabiæ ] Ita meliores; alii in vastis A locis. Copulam & ex Fuld. addidi.

<sup>h</sup> Egentissimis ] Editio Herald. Rhen. Barræi & Aldi habet egentissimos, ut & MS. L. B. quasi ad Judæos spectet. male. id enim explet, quod sequitur, cum siti macerarentur. Recte itaque alii qui conspirant cum MS. Fuld. & Agobard. qui habent elegantissimis.

<sup>i</sup> Æstimabantur ] Coll. Mod. æstimarentur.

<sup>k</sup> Fontis usos ] Recte ita Rigaltius ex Cod. Fuld. pro rancido quod ubique erat indicibus fontibus usos. Et tamen illud pariter vitiatum in lib. Ad Nat. 1. 11. nec notavit idem nec mutavit.

<sup>l</sup> Consimilis bestię superficiem ] Aldus effigiem legit, cum tamen vera lectio agnoscat ab aliis omnibus & lib. Ad Nat. ad quam accedit scriptura vetus Fuldana, quæ habet: consimilis bestię super faciem. Nota vero, quod hic nove usurpet superficiem pro capite asini, quum proprie denotet exteriorum cuiusque rei partem, quæ in oculos incurrit, quaque occultantur interiora.



que, ut Judaicæ religionis <sup>a</sup> propinquos, <sup>b</sup> eidem simulachro initiari. At enim idem Cornelius Tacitus, sane ille <sup>c</sup> mendaciorum loquacissimus, in eadem historia refert Cn. Pompejum, cum Hierusalem cepisset, <sup>d</sup> proptereaque templum adisset, speculandis Judaicæ religionis arcanis, <sup>e</sup> nullum illic reperisse simulachrum. Et utique si id colebatur, quod aliqua effigie repræsentabatur, nusquam magis quam in sacrario suo exhiberetur, eo magis, <sup>f</sup> quia nec verebatur <sup>g</sup> extraneos arbitros quanquam vana cultura: <sup>h</sup> solis enim Sacerdotibus adire licitum; <sup>i</sup> etiam conspectus cæterorum velo oppanso interdicebatur. Vos tamen non negabitis, & jumenta omnia, & <sup>k</sup> totos cantherios cum sua <sup>l</sup> Epona coli a vobis. Hoc forsitan <sup>m</sup> improbamur, quod inter cultores <sup>n</sup> omnium pecudum, bestiarumque, asinarii tantum sumus. Sed & qui crucis non religiosos putat, <sup>o</sup> consecraneus erit noster. <sup>p</sup> Cum lignum aliquod propitiatur, viderit habitus, <sup>q</sup> dum materiæ qualitas eadem sit; viderit forma, dum id ipsum Dei corpus sit. Et tamen quanto distinguitur

<sup>a</sup> Propinquos ] Quos inde cum Judæis passim confundi supra docuimus. religionis abest a Rhen.

<sup>b</sup> Eidem simulacro ] Coll. Mod. eodem simulacro. Sed lib. Ad Nat. eidem.

<sup>c</sup> Mendaciorum loquacissimus ] Quod non mirum ubi de Judæis agit, cum omnes, quotquot sunt, in ista historia cœcutiverint, & eadem erroris chorda oberraverint, lege Tacitum & Justinum, & ridebis. In causa erat mos Judæorum, de quibus ipse Tacitus v. Histor. c. 5. Sed adversus omnes alios hostile odium. Separati epulis, discreti cubilibus. Liberius Juvenalis Sat. xiv. versu 101.

Romanas autem soliti contemnere leges,  
Judaicum ediscunt, & servant, ac metuunt jus,  
Tradidit arcano quodcumque volumine Moses.

Non monstrare vias, eadem nisi sacra colenti:

Quæsitum ad fontem solos deducere verpos.

Quare ridiculum & intolerabile illud quod La Cerda Tacito affinxit, quasi in multiloquium ejus dixerit. Sidenius:

Qua pompa Tacitus, nunquam sine fine loquendus.

ubi quum Varroni, Sallustio, Plauto jungatur, vel cæco appareat laudes ejus contineri, & legendum: sine laude loquendus. Quamquam de omnibus scriptoribus ita pronuntiat Vopiscus in Aureliano. Nemo scriptorum, quantum ad historiam pertinet, non est aliquid mentitus, in quo Livius, in quo Sallustius, in quo Cornelius Tacitus, in quo denique Trogus, manifestis erroribus vincuntur. Inter quos Tacitum quidem ab utriusque Vopisci & Tertulliani calumnia acriter, large, & ex professo defendit eloquentissimus Muretus Oper. tom. 1. Orat. xiv. Recte vero idem Cerda observat argutiam nostri cum Tacitum illum ut loquacissimum & linguæ minimæ continentis denotet, secus ac ipsum nomen præ se fert.

<sup>d</sup> Propterea quod ] Ald. propterea quod. Tacitus is lib. v. c. 9. Romanorum primus Cn. Pompejus domuit: templumque jure victoriæ ingressus est. Inde vulgatum, nulla intus Deum effigie, vacuum sedem, & inania sacra. Est itaque propterea quod Tacitus dicit jure victoriæ, quoniam alias capitale erat, intrare.

<sup>e</sup> Nullum illic reperisse simulachrum ] Quod verum est vel ipsa cæcitate teste. Unquamne quis Gentilium majus de Mose & Judaica religione, primisque illorum institutoribus ausus est proferre testimonium quam hoc est? *καὶ οὐκ ἔστιν ὅστις ἀλλοτρίως ὄντες. ἵσχυι & ὁμοῦ ἡλικίᾳ.* Verba sunt Strabonis, ex libro ejus xvi. Cujus testimonium de Mose & cultu Numinis ibidem præcedit, in hunc modum: Μωσὴς γὰρ &c. i. e. Nam Moses unus ex Ægyptiis sacerdotibus, cum partem quandam regionis haberet, ac moleste ferret præsentem statum, inde hic commigravit, multis eum comitantibus, quibus divina cordi erant. Affirmabat enim docebatque, Ægyptios non recte sentire, qui bestiarum ac pecorum imagines deo tribuerent, itemque Afros, nec Græcos, qui Diis hominum naturam affingerent. Id vero solum esse Deum, quod nos & terram & mare continet, quod cælum & mundum & rerum omnium naturam appellamus, cujus profecto imaginem nemo sanæ mentis alicujus earum rerum quæ penes nos sunt similem audeat effingere. Proinde omni simulacrorum effigione repudiata, dignum ei templum ac delubrum statuendum, ac sine aliqua figura colendum.

<sup>f</sup> Quia nec verebatur ] Hunc locum ita legerunt Rigaltius & alii. MSS. pluribus & Aldo adstipulantibus. Junius, quia veretur extraneos arbitros vana cultura. Nec recte Aldus verebatur. Rhen. eo magis, quia verebatur extraneos vana cultura. Sed frustra. Nihil enim mutandum docent hæc ex lib. Ad Nat. quo non vereretur extraneum. ubi præjudicio hujus loci lego vereretur, de Deo loci enim sermo est, non de sacerdotibus.

<sup>g</sup> Extraneos arbitros ] Vide quæ notavimus ad illa cap. vii. arceant profanos & arbitris caveant.

<sup>h</sup> Solis enim sacerdotibus ] Notanda sunt quæ de simili Orientali templo & sacrorum ritu scribit Lucianus in Dialogo de Syria Dea p. 901. in quo cum sanctius conclave atque interiori thalamum esse narravit, hæc addit: Εἰς μὲν δὲ τὸν μέγαν νῆον, πάντες εἰσέρχονται. εἰ δὲ τοῦ θάλαμου οἱ ἱερεῖς μόνον. ὁ μὲν τοὶ πάντες ἱερεῖς, ἀλλὰ τοὶ μέγιστα ἀρχιερεῖς τί εἰσι, & τοῖσι πᾶσι εἰς τὸ ἱερὸν μυσταγωγούμενοι. i. e. Itaque in magnam eadem ingrediuntur omnes: in thalamum soli sacerdotes, nec tamen omnes, sed qui ad Deum proxime accedunt, & quibus omnis in templum cura impenditur.

<sup>i</sup> Etiam conspectus ] Rhen. Pam. & alii minus venuste & conspectus. Sed etiam amant MS. L. B. Rig. & Herald. quamvis mihi magis probatur lectio Fuld. etiam conspectui cæterorum. Mox Pam. oppasso pro oppanso.

<sup>k</sup> Totos cantherios ] Non caret emphasi illud totos, cum enim Christiani caput asini tantum pro Numine, ut illi aiebant, habeant, miseri illi ipsi totos asinos in Deos consecrabant. De cantherio Festus: Cantherius hoc distat ab equo, quod majalis a verve, capus a gallo, verve ab ariete, est enim cantherius equus, cui testiculi amputantur. nobis een ruin. Monstrum lectionis est apud Aldum: cætos canthericos.

<sup>l</sup> Cum sua Epona ] Multa hic Interpretes, quibus pro Hippona Epona præstare legi docent, ut & Scaliger in ora notavit. prout etiam hic habent MSS. meliores & L. B. illaque vox a libris MSS. passim apud Auctores, ut & in inscriptionibus agnoscitur. Cum vero dicit Eponam ab iis coli, demonstrat vel brutis pecudibus esse abjectiores. cum illud quod animalium curæ præferebant, ipsi homines colerent. Ipse in lib. Ad Nat. i. xi. Sane vos totos asinos colitis & cum sua Epona & omnia jumenta & pecora & bestias quæ proinde cum suis præsepibus consecratis. Tamen & Hipponam vel Hipponem fuisse dictam patet ex inscriptione rarissimi nummi, quem inter Selecta sua Num. vulgavit Seguinus p. 12. ubi singularis ejus habitus occurrit. Ipsa plerumque in stabulis erigebatur, roseisque corollis ornabatur, ut patet ex Apuleji loco in fine lib. 111. Miletiac. quem adduxit La Cerda, ad quem Beroaldus, Apuleji commentator, notat verba Tertulliani nostri, ita legens: & equos cantherios, quod sane minime est probandum.

<sup>m</sup> Improbantur ] Recte ita Rigalt. ex Coll. Mod. male alii improbandum. Nisi, inquit, hoc forsitan improbat in nobis. Et ita in lib. Ad Nat. & hoc forsitan crimini datis.

<sup>n</sup> Omnium pecudum ] Respicit Ægyptiorum cultum, quorum sacra etiam Roma receperat, Psellus in Orationem quandam Nazianzeni p. 1084. edit. Sylburg. Hinc idola ere fundebant, atque etiam fortassis erigebant alia hominibus similia, alia jumentis.

<sup>o</sup> Consecraneus ] Non male emendat Junius, consecraneus. Ita enim clare scriptum fuit in lib. Ad Nat. ita aliquot inscriptiones apud Gruterum, ut 18. 6. 867. 5. SACRANEA DEÆ CERERIS. Ita quoque Capitolini locus est legendus consecranei, non consecranei, ubi Maximini verba ad milites refert. Denique ut recte emendat vir illustris Car. du Fresne, Anonymus Barenfis in Chron. an. 1048. Rebella vit Tornikei cum Makedonis, & Botazzi consecranei suo perrexit Constantinopolim, ut faceret se Imperatorem. pro consecranei. Ed. Ald. noster erit. Rhen. consecraneus.

<sup>p</sup> Cum lignum ] Ita recte distinxit Junius. Inapte alii omnes, quos La Cerda, & ipse Rigalt. secuti erit noster, cum lignum aliquod propitiatur. Viderit habitus &c.

<sup>q</sup> Dum materiæ ] Barr. & Ald. & MS. Agobard. cum. Coll. Mod. quando materia qualitas eadem est.



tur a crucis stipite <sup>a</sup> Pallas Attica, & <sup>b</sup> Ceres Pharia, quæ sine effigie rudi palo & <sup>c</sup> informi ligno prostat? Pars crucis est omne robur, quod <sup>d</sup> erecta statione defigitur: nos si forte, integrum & totum Deum colimus. Diximus originem Deorum vestrorum <sup>e</sup> a plastis de cruce induci. <sup>f</sup> Sed & Victorias adoratis, <sup>g</sup> cum in tropæis cruces intestina sint tropæorum. <sup>h</sup> Religio tota castrensis <sup>i</sup> Signa veneratur, Signa jurat, Signa <sup>k</sup> omnibus Diis præponit. Omnes illi imaginum suggestus <sup>l</sup> in signis <sup>m</sup> monilia crucum

<sup>a</sup> Pallas Attica ] Quæ Græcis Αἰθραία. Sed quam hac forma profuisse nemo hactenus docere potuit. certe interpretes Septimii nostri ignorare se profitentur. Puto autem innui illam, quæ a Græcis Εργάνη dicta est. cuius simulacrum ex lapide quadrato (quales fere lapides, ut in Atheniensium Mercuriis videre est, rudiores in longitudinem aliquam desinebant) memorat solus Pausanias, insignis Græcanicarum antiquitatum vindex, in Arcadicis, hisce verbis: Εἰσὶ δὲ ὑποκαταβάντι δῶλον θεοὶ παρέχονται δὲ καὶ ὑποκαταβάντι Εργάνη δὲ ἔστι αὐτοῖς ἐπικλησίς, Αἰθρα τε Εργάνη, καὶ Αἰθραίων Αἰθραίων. i. e. Pausillum descenditibus Diis se ostendunt e quadratis lapidibus, cognominantur vero Ergane, seu Operarii: Minerva Ergane, & Agycus Apollo. Illa ipsa, cuius meminit Plutarchus περὶ Τύχης, ubi nescio cuius jambi:

Βάτ' εἰς ὁδὸν δὴ παῖς ὁ χερσὶν αὐτῆς  
Οἱ τὴν Διὸς γοργώνην Εργάνην σαυῖς  
Δικαιοῖσι προστρίψεθε.

i. e. Procedit vos turba operaria qui manibus victum queritis qui Deam Gorgoniam Erganen canistris colitis. & subiungit: τὴν γὰρ Εργάνην καὶ τὴν Αἰθραν αἱ τέχναι πᾶσαι ἔχουσιν. Erganen enim, quæ & Minerva est, artes patronam sortite sunt.

<sup>b</sup> Ceres Pharia ] Quamvis contemnenda sunt, quæ nonnulli afferunt ex Eliano & nummis pro Cerere Farra, quibuscumque facit Meursius, tamen altera lectio melior longe, vel inde quod confirmetur ab optimo MS. Fuld. nec Minucius aliam agnoscat, nec ipse denique Tertullianus in libro ad Nationes 1. Quod si de hoc differentia interfedit, quanto distinguitur a crucis stipite Pallas Attica, & Ceres Pharia, qua sine forma, rudi palo, & solo statulo ligni informis dedicatur, quæ postrema ita lege cum magno Salmasio ad Solin. p. 94. MS. L. B. Farina, ut dubium sit an voluerit Fariam dicere an Farinaceam.

<sup>c</sup> Informi ligno prostat ] Coll. Mod. infirmo male. prostat vero, quasi meretrix, ubique, & nuda. prostant, Fuld. male. Pallas enim e lapide. itaque & ad Nat. est representatur.

<sup>d</sup> Erecta statione defigitur ] Adv. Judæos cap. x. vel xi. Nam & in antenna navis, quæ crucis pars est, extermitates cornua vocantur. unicornis autem medio stipata palus.

<sup>e</sup> A plastis de cruce ] Lectio Mod. Coll. in cruce, potest etiam comma poni post vestrorum. Diximus Deorum vestrorum origine supra, inquit; & quam habent originem? a plastis de cruce induci, ibi: quod simulacrum non prius argilla deformat cruce & stipiti superstructa? in patibulo primum corpus Dei vestri dedicatur. c. xii. ubi vide quæ noravimus. Sed vulgata is bona quæ dicit, Deos vestros diximus, cum formantur a plastis, de cruce incipere. Ad Nat. 1. 12. plastia autem lignum crucis in

primo statuit, quoniam ipsi quoque corpori nostro tacita & secreta linea crucis situs est. Ibidem: Si igitur in genere Deorum crucem originem colitis. Ald. a plaustris. pessime. Scaliger emendat didicimus.

<sup>f</sup> Sed & Victorias adoratis ] Quod certe ridiculum, cum ita venerarentur arma victorum hostium. Et tamen ut rem indubiam ponit in lib. Ad Nat. 1. 12. Ad manifesta jam. ita lege, non at. Victorias, ut numina, & quidem angustiora quanto letiora, veneramini: Contignatione quid melius extollant, cruces erunt intestina, quodammodo tropæum. Victoriarum ipsius signum una cum tropæis aliquando in nummis conspiciamus, ut in nummis Hostilii & Aurelii, aliorumque.

<sup>g</sup> Cum in tropæis ] Quod ostendunt cum passim numismata & arcus triumphales, tum & gemmæ nonnullæ, apud Choulum & Goriæum tom. 1. 20. 30. 57. 102. 11. 126. & præsertim 662. & insignis apud Leon. August. 1. 178. Misere vero adhuc affectus est pulcherrimus hic Apologeticus, cum tamen tot ac tanti viri medentur partes præsterint. Itane disertissimus scripserit Tertullianus? tale acumen in Afro isto? in tropæis cruces intestina sint tropæorum. Apage. Clare Codex Fuld. delet voculam in, ego etiam vocem tropæorum. Jam tibi non glossator aliquis, sed ipse Septimius loquetur. Possis etiam legere, cum in eis cruces intestina sint tropæorum.

<sup>h</sup> Religio tota ] Et hic supervacuam vocem Romanorum intruferant scioli, quam ex Coll. Mod. recte sustulit Rigalt. suffragante Aldo.

<sup>i</sup> Signa veneratur ] Sequitur in Coll. Mod. signa adorant. Vocat ideo Tacitus propria legionum Numina. lib. 1. Annalium c. 19. Quin non ornabant tantum, de quo mox Aufor, sed ut Deorum imagines inungebant etiam. Quod ut barbarum & molle detestatur Plinius Hist. Nat. lib. xiii. c. 3. Maxime tamen mirum est, hanc gratiam penetrasse & in castra. Aquila certe ac signa, pulverulenta illa & custodiis horrida: inunguntur festis diebus: utinamque dicere possemus, quis primus instituisse. Ita est, nimirum hac mercede corruptæ terrarum orbem devicere aquila. Hunc ritum, ut notum sane, cum multis demonstrant Interpretes, tum docet insignis locus Sozomeni Eccl. Hist. 1. 1. c. 4. ubi de Labaro. Σημεῖον δὲ τὸ τοῦ τιμωτάτου, καλὸν αὖτε τὸ βασιλέως ἡγεῖσθαι, καὶ προσκυνοῦσθαι νεώτατο παρὰ ὑπατιῶν. i. e. Hoc signum venerabile maxime, quia & principem antecedere, & adorari etiam a militibus solebat. Videndus Lipsius ad Tacitum qui de cultu, religione & forma eorum agit lib. iv. de Re Mil. Rom. cap. 3. 5. 9. & Causeum Tom. x. A. R. p. 1528. Unde aquila insistent aræ vel fulmini occurrit inter duo signa apud Goriæum 11. 44. & 1. 161. & 122. & notabili cultu apud Seguin. p. 109. de quo mox.



<sup>k</sup> Omnibus Diis ] Nihil aliud innuit Aufor, quam milites facilius sacra omnia & profana polluere, quam militare sacramentum fallere. Eodem modo infra c. xxvii. Citius denique apud vos per omnes Deos, quam per unum Genium Caesaris pejeratur. Lælius ad Scipionem apud Livium lib. xxxvi. in certamine de corona murali inter Q. Trebellium & Sex. Digitium: Stare hinc Legionarios milites, hinc classici, per omnes Deos paratos jurare magis quæ velint, quam quæ sciant vera esse, & obstringere perjurio non se solum suumque caput, sed signa militaria & aquilas sacramentique religionem. Vocem signa hic neglexit Rhenanus.

<sup>l</sup> In signis ] Palmaria hæc est emendatio Lipsii Epist. Quæst. l. v. ep. 15. quam omnino inspicias velim. Antea

inepte legebatur insignes. Sed insignis illa Coll. Mod. quoque in signis, quod tamen editiones Rigaltii neglexerunt.

<sup>m</sup> Monilia crucum ] Pulcherrimus est locus Greg. Nazianzeni Orat. 1. In Julianum: Τοῦ μὲν δὲ ἡδὴ κατὰ τὸ μέγαλιν σὺνδῆματος &c. i. e. Quin eo quoque audaciæ prorupit, ut adversus magnum illud vexillum præceps ferretur. Loquitur de labro, cruce insignito, de quo Prudentius contra Symmachum 1. 487.

Christus purpureum gemmato textus in auro  
Signabat labarum: clypeorum insignia Christus  
Scripserat.

Quod simul cum cruce magnifico & cum insigni pompa exercitum ducit, in sublime evectum, quod laborum solvendo-



crucum sunt. Siphara illa vexillorum & <sup>a</sup> cantabrorum, <sup>b</sup> stolæ crucum sunt. <sup>c</sup> Lau-  
do diligentiam, noluitis nudas & incultas cruces consecrare. Alii plane humanius  
& verisimilius Solem credunt <sup>d</sup> Deum nostrum. Ad Persas <sup>e</sup> si forte deputabimur,  
licet Solem non <sup>f</sup> in linteo depictum adoremus, habentes ipsum <sup>g</sup> ubique in suo  
clypeo.

vum vim habet, ab eoque apud Latinos nomen trahit, principatuque, ut ita dicam, in reliqua omnia vexilla tenet, tam quæ Imperatorum imaginibus, atque expansis texturis in variis tinctionibus literarumque picturis illustrantur quasque gestiunt, quam quæ horrendis draconum biatibus super summas bastas elatis involantia, ac per tractus contextis squammis distinctos ventilata, jucundissimum simul & formidolosum spectaculum oculis præbent. Hinc venuste intelligas quare pulcritudini Sponsæ horrorem signorum militarium addat Salomon Cant. vi. 10. Imo quod Tertullianus hic ait, monilia crucum, est sane dictum pulchre, & quod Sacras Literas etiam juvare potest. Suggestus imaginum vocat Noster parmulas sive clypeolos qui in orbem signis appendebantur, ita ut multæ essent gradationes, altiores depressiores, velut tabulata & circuitus in turribus visuntur, in illis depictæ erant imagines imperatorum qui consecrati & inter divos relati erant, vel etiamnum ad huc imperabant, ut ex Lipsiano loco de Vitellii imagine liquet, nam hoc etiam incunculis aureis & argenteis fiebat, ut passim adhuc ex marmoribus & picturis & gemmis &c. videre est. Adeoque magnifica & regia est illa computatio, quæ in elaboratissimo Salomonis Epithalamio occurrit cap. iv. 4. Sicut turris Davidis collum tuum, ædificata ad propugnandum, mille clypei protenduntur ab ea, omnes parma heroum. Ita enim locus iste verti debet, ubi mire errant interpretes. Non enim teretem tantum rotundamque altitudinem in collo amatæ suæ laudat, sed in hac comparatione ab ornatu etiam describit & commendat, quod nempe sicut turris Davidis, cum stant undique validi protectores in transiris, per orbem fulgentibus clypeis cincta nitet, ita pretiosa monilia ingens decus nativæ pulcritudini addant. Qualis apud Lucanum formam fucata nocentem lib. x. versu 140.

Plena Maris Rubri spoliis, colloque comisque  
Divitias Cleopatra gerit, cultusque laborat.

Non itidem Catonis Marcia, cujus

Balsheus baud fluxos gemmis adstrinxit amictus,  
Colla monile decens.

apud eund. lib. 11. 362. Eadem opera, dum aliud ago, explicabo superioris Cantic. c. vii. 5. Caput tuum super te, ut, mons Carmelus, lemniscus comæ tue purpureus, rex ligatus est in ejus suggestis. ita Latine dicas. Græci vocant, *πλοκάμους*. Helychius exponit, *κορδαύς τῶν τριχῶν πεπλεγμένων*, i. e. cincinnos capillorum, qui digitis crispantur. Quomodo Juno sese ornat Jovem illectura in amorem sui apud Homerum Iliad. 8. versu 176.

ἰδὲ χαίτας.

Πεζαμέν, χερσὶ πλοκάμους ἐπλεψε φαεινὸς.

i. e. & pectens crines, manibus cincinnos disposuit pulchros. Ita Noster imaginum suggestus. Hisce locos Statii & Juvenalis possis addere, notos omnibus. Non perinde ille Nazianzeni, qui Invektivam suam in mulieres ita orditur: Cavete, o mulieres, ne caput vestrum notis & adulterinis crinibus, tanquam turribus quibusdam muniat, mollia colla & scopulis delicate ostentantes. scripsimus vero crucum non crucium. Secuti MSS. Fuld. & L.B. & lib. Ad Nationes. Suggestus vero illi imaginum ut monialia crucum egregie apparent, in nummo Tiberii quem vulgavit clariss. Seguinus inter Sele&. Num. p. 109. quemque modo, ubi de aquila sermo erat exhibuimus. Cui simillimi duo, quorum alter Germanici Cesaris est, occurrunt apud Illustr. Spanh. de Usu & Pr. Num. p. 120. Imo ab his diversus apud eundem p. 558. in denario Gentis Valeriæ.

<sup>a</sup> Cantabrorum ] Ita & Minucius, & Noster rursus ad Nationes, quare frustra litigant Viri docti, mutando vel in candelaborum, ut Scaliger, vel cantabrorum, vel candelaborum, vel labarorum, ut alii & Barr. & Aldus, cum fuerit vexilli genus ejus nominis origo ignota est, quæ forsitan ad Persas, Romanos vel Hispanos non magis referri potest, quam ad ipsos Afros, qui quoniam multa cum Hebræis communia vocabula habuerunt, vocem habuerunt forsitan similem Persico *Kanath* vel Hebr. *Kendes*, quæque magis hisce cantabris appropinquaverit. Inveni quoque apud posteriores inter vexilliferos recenseri cantabrarior, ut docet me Dom. du Cange ex l. 2. C. Th. de Collegiat. *Sypara* passim editiones, sed recte Rig. *Sypara* ut Cod. Fuld. & Agobard. quod & vult L. B. ubi *sifara*.

<sup>b</sup> Stolæ crucum sunt ] Quod belle oculis sese exhibet in nummis quibusdam, qui passim inveniri inter Arschoranos possunt, Augusti aureus, ubi egregie crucis apparet figura. Argenteus Maxentii, ubi aquilæ figura stolæ in-texta conspicitur. Constantis item argenteus ipsam labari sed Christiani & sacro nomine insignitam ostendit formam.

<sup>c</sup> Laudo diligentiam ] Supra c. xiiii. Laudo magis sapientiam, quod de perduto aliquid eripitis.

<sup>d</sup> Deum nostrum ] Juvenal. de Judæis, quos cum Christianis confundebant.

Nihil præter nubes & cæli numen adorant. Unde noster infra cap. xxiv. Colat alius Deum, alius Jovem, alius ad cælum supplices manus tendat: alius ad aram fideli, alius, si hoc putatis, nubes numeret orant, alius lacunaria.

<sup>e</sup> Si forte ] Supra non longe hinc, Nos, si forte, integrum & totum Deum colimus. & passim.

<sup>f</sup> In linteo depictum ] De cultu Solis apud Persas multa Interpretes, quibus digna addi sunt, quæ collegit ampliss. Brissonius in libello de Regno Persarum lib. 11. c. 1. Pro diverso vero cultu diversus habitus depicti Solis erat, quod disco ex memorabili loco Flavii Vopisci in vita Aureliani, cui inter alia & hoc prodigium futuri imperii obvenisse observat: Datus est ei præterea, quum Legatus ad Persas isset, qualis soles Imperatoribus dari a Rege Persarum, in qua insculptus erat Sol eo habitu quo colebatur in templo in quo mater ejus fuerat sacerdos. Itaque verba in linteo depictum, non tantum de vexillis Persarum accipio, sed de quibuscunque tabulis & lino in quibus Numen illud depictum intra templi sui mœnia ab illis colebatur. Apud Ægyptios certe varia forma sol pingebatur, infans puer, juvenis, vir, senex, ut notat Macrobius lib. 1. Sat. xviii. Cujus verba sunt: He autem ætatum diversitates ad Solem referuntur, ut parvulus videatur hiemali solstitio qualem Ægyptii proferunt ex ægypto die certa: quod tunc brevissimo die veluti parvus & infans videatur: exinde autem procedentibus augmentis æquinoctio vernali similiter atque adolescentis adipsam vires, figuraque juvenis ornatur. Postea statuitur ejus etas plenissima effigie barbæ solstitio æstivo, quo tempore summum sui consequitur augmentum. Exinde per deminutiones dixerunt veluti senescenti quarta forma Deus figuratur. Sed & Pæones Solem colere Maximus Tyrillus scribit Orat. xxxviii. Solisque simulacrum apud illos esse discum brevem perticæ supra longissimæ affixum. Quod ipsum in Trajani Decii aureo nummo exhiberi suspicatus est Hemelarius, illo scilicet cui inscribitur PANNONIA.

<sup>g</sup> Ubique in suo clypeo ] Locus notabilis, quemque cum priores Interpretes non intellexerint La Cerdæ primus recte non ad Persas, sed ad ipsos Christianos pertinere demonstravit. Sed & a nobis lucem accipere non dedignabitur. Nam in illo assentiri doctissimis viris La Cerdæ & Rigaltio non possum, quod per voces in clypeo suo ipsum solis orbem, quasi clypeum Dei, ut vocat Ovid. Metam. xv. 192. intelligit, nam cælum hic intelligi debet, in cuius orbe præter lunam stellasque minores, insignis Sol eminet. Quot ipsum cælum, quasi dimidia sua parte clypei imaginem referens poetico artificio clypeo Achillis insculptus Homerus, solem etiam in eo non neglexit. Versus ejus sunt ll. 8. versu 487.

Εἶν μὲν γὰρ αὖτ' ἔτε' ὅς δ' ἔμμεν, ὅς δ' ἔλασσαν,  
Ἡλίου τ' ἀκμάσαντα, σελήνης τε πρὸς ἄστρα.

Εἶν δὲ τὰ τεῖρεα πάντα τοῖ τ' ἔμμεν ἐσφαιρούμενα.

i. e. In eo quidem (scuto Vulcanus) terram effinxit, & cælum, & mare, solemque indefessum, lunamque plenam, syderaque omnia, quibus cælum coronatum est, & quæ sequuntur, in compendium collecta ab Ovidio Metam. xiii. versu 110.

Nec clypeus vasti cælatus imagine mundi.

Jam tibi clypei vocabulo cælum occurrit in antiquissimis illis Ennii versibus ex Iphigenia Euripidis, quos reliquit nobis latinissimus Varro in medio fere lib. vi. de L. L.

Quid nocti videtur! In altifono

Cæli clypeo temo superat

Stellas, cogens sublime etiam

Atque etiam noctis iter.

Hic multam noctem ostendere vult a temonis motu, inquit Varro. Quare suspiciendi veniunt hi duo nummi Trajani & Alexandri Imperatorum, in quibus Sol & luna cum duodecim zodiaci signis in clypeo quasi cæli insculpti apparent. Denique hinc patet, non utique, quod vult Wouvvérius, \* sequiturque in editione sua Rigaltius, sed ubique quomodo cum alii MSS. tum etiam Agobard. exhibet, legendum esse. Quia inquit Septimius, non illum Solem in tabella aliqua suspicimus manu hominis depictum, sed ipsum Dei digitum, in suo loco, & ubique terrarum, quoniam ubique lucet. Imo ubique, inquam, legendum est, quod ipsa Luciani verba docere possunt; quem quidem ego deprehendi mirabiliter Septimio nostro in multis placuisse, impietatem & blasphemias excludo. Ille itaque de Dea Syria p. 904. hanc rationem



clypeo. Denique inde suspicio, quod innotuerit nos<sup>a</sup> ad Orientis regionem precari. Sed & plerique vestrum<sup>b</sup> affectatione aliquando & cœlestia adorandi, ad Solis ortum<sup>c</sup> labia vibratis. Æque si<sup>d</sup> diem Solis lætitiæ indulgemus, alia longe ratione quam<sup>e</sup> de religione Solis, <sup>f</sup> secundo loco ab eis sumus, qui diem Saturni<sup>g</sup> otio & victui decernunt, <sup>h</sup> exorbitantes & ipsi<sup>i</sup> a Judaico more, <sup>a</sup> quem



tionem reddit, cur ibi aliis Diis effigiatis Solis & Lunæ imagines non reperiantur: Δέγνοι, inquit, τοῖσι μὲν ἀλλοῖσι, ὅσων ἐμμεταί ἔσαν ποιέειν· ὃ γὰρ σφέων ἐμμεταί πῶτος τὰ εἶδε· ἡλίου δὲ, καὶ σελήνης παμπαν ὀκαργέας, καὶ σφέας πῶτος δρέουσι. καὶ ὡς αὐτῶν ἐκατέρωθεν, τοῖσι ἐν τῷ ἡμῶν φαινομένοι, i. e. Cæteris quidem Diis fas esse ajunt simulacra facere, quorum species non sunt omnibus conspicue. Sol autem & Luna plane sunt manifesti, illosque nemo non videt. Quorsum igitur eorum cum in aere appareant effigiem effinxissim? De cælatura clypeorum præter ea quæ in digressionibus ad hunc auctorem Heraldus habet, videri potest promuscondus antiquitatis & omnis literaturæ elegantioris liber Jo. Alberti Fabricii, qui inscribitur Bibliographia Antiquaria p. 362.

a Ad Orientis regionem ) Extat de hoc ritu singularis disputatio Jac. Thomassii Lipsiæ edita 1670. Viderique possunt Cosmas Indopleustes v. p. 202. Menardus & alii, quos citat Jo. Alb. Fabricius Bibliogr. Antiqu. pag. 361. Quod vero Gentiles etiam ad cælum suspexerint, & orientem versus precati fuerint, cum alii multi, tum docere potest Kippingius pag. 178. & 180.

b Affectatione aliquando & cœlestia adorandi ) Ita Philosophiam affectatricem veritatis appellat lib. de Præscript. Adv. Hæreticos cap. viii. Fuerat Athenis & illam sapientiam humanam, affectatricem & imploratricem veritatis de congressibus cognoverat. Fuld. vult & certa cœlestia. Pam. & Rhenanus legebat in affectatione aliquando ut cœlestia, quod merito meliores repudiaverunt. Affectatione Cod. Agob. Testatur Pithæus Subseciv. r. c. 7. in antiquo libro se invenisse, affectatione aliquando & cœlestia adorandi. Ego etiam sic comperi in MS. L. B. Sed adorandi habet ipse ad Nat.

c Labia vibratis ) Tacito murmure. Horat. Epist. i. 16. 60.

Jane pater, clare, clare cum dixit, Apollo,  
Labra movet, metuens audiri, pulchra Laverna,  
Da mihi fallere &c.

Sed satis multa La Cerdæ, ut & de Persis Brouerius de Adorat. Vet. P. 195. & 199. diligens vir & eruditus.

d Diem solis ] Huic substitutum in ultima Rigalt. die solis, nam in aliis bene multis diem. ut omnes MSS. & editi habent.

e De religione solis ) Ita restitue, non religione S. idque auctoritate optimi Fuldensis, de religione ut supra de justitia, de sapientia & sapissime apud Nostrum pro propter sapientiam, vel ob justitiam. Non vero gravati sunt Christiani hoc nomen mutuatum licet ab Ethnicis, in istius diei appellatione retinere, quoniam, ut Ambrosius scribit Sermon. LXI. in ea die Salvator veluti Sol oriens, discussis infernorum tenebris, luce resurrectionis emicuit. Pro quam Cod. Agobard. habet qua.

f Secundo loco ] Ubi judicium La Cerdæ cum in paraphrasi sua hæc etiam ad Persas refert? Dicit enim Septimius nos Solem, ut Persæ faciunt, colere evinci non posse inde, quod status precantis Christiani ad orientem sit conversus (quod obtinebat in prima Ecclesia, quia Soli orienti comparatur Christus Malach. iv. 2. inde etiam suprema die appariturus in judicio, ut putabant) Nec inde, quod is dies qui festus est nobis, soli sit sacratum apud Gentem. Quod forsitan stulte suspicarentur, quomodo in jocularium erratum Tacitus incidit de Saturno cogitans Hist. v. c. 4. Alii bonorem etiam Saturno haberi; seu principia religionis tradentibus Idæis, quos cum Saturno pullos, & conditores gentis accepimus; seu quod e septem sideribus, quis mortales reguntur, altissimo orbe & præcipua potentia stella Saturni feratur: ac pleraque cœlestium,

vim suam & cursum septimos per numeros conficiant. Quod vero, jam sequitur, secundo loco ab eis sumus, qui diem Saturni &c. Id etiam egregie sale satyrico aspersum est. Tangit enim, non Judæos, ut passim sibi persuaserunt Interpretes, sed ipsos hic Gentiles, qui ita a majorum institutis degeneraverant, ut nulla gens esset, quorum ritus non decerpta aliqua portione suos fecissent, ut pulcre demonstrat Gothofredus in Notis suis pereruditus ad Tertulliani librum Ad Nat. quem virum sane doctum non pluris passim fieri indignor. Operæ prætium erit apponere hic locum ex lib. Ad Nat. quia inde hic Notæ intelligit debet. Ibi lib. i. cap. xiii. Vos certe estis quis etiam in laterculum septem dierum Solem recepistis, ex diebus ipsorum prælegistis, quo die lavacrum subtrahatis, aut in vesperam differatis, aut otium & prandium curetis: Quod quidem facitis exorbitantes & ipsi a vestris ad alienas religiones: Judæi enim festi, Sabbata & cœna pura, & Judaici ritus lucernarum, & jejunia cum azimis, & orationes lituales que utique aliena sunt a Diis vestris. Quare, ut ab excessu revertar, qui Solem & diem ejus nobis exprobratis, agnoscite vicinitatem: non longe a Saturno & Sabbatis vestris sumus. Quod itaque ibi dicit agnoscite vicinitatem &c. id hoc loco ita exprimi secundo loco ab eis sumus. Nam quod ad lectionem MS. Agobardini attinet, in quo Ebreis legitur, illam probare non possum, nec ulli, speciosa licet primo intuitu, ut puto, placebit.

g Otio & victui ] Hoc quidem vitio Judæis dabatur a Gentibus, quomodo certe violasse sua sacra tanquam sibi non Deo vacarent, sæpe ille summus eorum Legislator per Prophetas suos est questus. Juvenalis Sat. v. versu 106.

Sed pater in causa: cui septima quæque fuit lux  
Ignava, & partem vitæ non attingit ullam.

Ex eodem forte Tacitus Hist. v. 4. Septimo die otium placuisse ferunt; quia is finem laborum tulerit, dein blandiente inertia septimum quoque annum ignavie datum. Sed hic ad Gentem ipsos pertinet ad quos referenda & illa Persii Sat. v. versu 18.

At cum

Herodis venere dies, unctaque fenestra  
Dispositæ pinguem nebulam vomuere lucernæ,  
Portantes violas, rubrumque amplexa catinum  
Cauda natat thynni, tumet alba fidelia vino.

Nam certe ipsi Gentiles aliquot dies, quasi ex Judaico ritu otio transigebant, nihil nisi victum curantes, Id in lib. Ad Nat. dixit, quo die lavacrum subtrahatis, aut in vesperam differatis, aut otium & prandium curetis. Seneca, Josephus contra Appionem, & Clemens Alexandrinus idem tradunt.

h Exorbitantes & ipsi ) Ita supra dixit provocans ut responderent sibi religiosi illi cultores legum, si in nullo exorbitaverint. cap. vi. Responder huic in lib. Ad Nat. Quod quidem facitis exorbitantes & ipsi a vestris ad alienas religiones.

i A Judaico more ) Depravatum censet locum Gothofredus, vultque illud a deleri. Non assentior. Hic enim sensus est. Quid cavillari nos gaudetis, quasi diem solis hilari & voluptate diffuentes transigamus, pedem vestrum premimus, non longe absumus a vobis, vos enim ipsi diem Saturni qui nostrum precedit, a Judæis, quos non intelligitis, recepto more, laxiori gulæ & inertie dicatis, ita a majorum moribus & institutis, peregrinos ritus invehni noluerunt, non tantum discedentes, sed & exorbitantes a vero Judæorum scopo, qui quietem illa die, non inertiam exigit. Nam, ut est in lib. Ad Nat.

Judæi



<sup>a</sup> quem ignorant. Sed nova jam Dei nostri <sup>b</sup> in ista proxime civitate editio publicata, est ex quo <sup>c</sup> quidam <sup>d</sup> frustrandis bestiis <sup>e</sup> mercenarius noxius picturam proposuit cum ejusmodi inscriptione. **DEUS CHRISTIANORUM ONOKOITIS.** Is erat <sup>f</sup> auribus asininis, <sup>g</sup> altero pede ungulatus, <sup>h</sup> librum gestans, & togatus.

Judei isti dies sunt festi, sabbata & cœna pura, & Judaici ritus lucernarum, & jejunia cum azimis, & orationes litorales, quæ utique aliena sunt a Diis vestris.

<sup>a</sup> Quem ignorant ] Nihil mirum, quid enim Gentiles scirent de requie Divina, de vero Sabbati cultu. Quem ideo depravarunt, mutantes requiem illam in inertiam, ventri & gulæ dediti.

<sup>b</sup> In ista proxime civitate. Ita MSS. Agobard. Lugd. Bat. alique, quod lenius auribus meis accedit, quam quod nonnullæ editiones habent. In ista civitate proxime. Quod hic proxime in lib. Ad Nat. effert per adeo nuper, itaque ut besternum, & autoritate temporis destitutum, ut ibidem ait, contemni & irrideri meretur. Quia vero & hic in lib. Ad Nat. sic exprimitur in ista civitate, recte concludit Gothofredus in eadem urbe proximo tempore hos duos libros exaratos esse, Carthagine scilicet, ubi & Ad Scapulam alium librum scripsit. Ista civitas itaque Roma esse videtur, de qua etiam eo modo cap. ix. Ecce in illa religiosissima Urbe Eneadarum piorum. quam hic per excellentiam istam vocat, prout simili modo vox ille apud Virgilium aliosque in magnifica aliqua notione ponitur.

<sup>c</sup> Quidam ] Quem discimus ex lib. Ad Nat. i. 14. recutitum fuisse Judæum, religionis etiam suæ desertorem. Singularia sunt, quæ profert ibi Tertull. Quidam perditissimus in ista civitate, etiam suæ religionis desertor, solo detrimento cutis Judæus [uti barum magis potest bestiarum morsus, & ad quas se locando quotidie toto jam corpore decutit] eum [ita lego non & cum] incedit pistoria in nos prolata sub ista proscriptione, **ONOKOITES** legi ibidem prolata, quod magis ex vestigiis literæ quam proposuit aut præfert, quod alii commenti sunt, sequitur: Conjeceram etiam, utique magis post bestiarum morsus, quod postea a Rigaltio præceptum vidi, sane aculeatum.

<sup>d</sup> Frustrandis bestiis ] Ita Rigalt. reposuit ex Fuld. Confirmat MS. L. B. Alii In frustrandis bestiis. La Cerdæ conjecerat infustrandus, dignus qui diceretur a bestiis. Sic fere locutus est Seneca Nat. Quæst. i. 16. portentum illud lacerandum ore suo. MSS. tamen omnes frustrandis, quod & innuit liber Ad Gentes.

<sup>e</sup> Mercenarius noxius ] Nec Gothofredi placet interpretatio, nec Rigaltii, multo minus aliorum. Primus noxium pro obnoxio capit. Secundus non bona fide ait versatum, quia toties dentes bestiarum eluserat, ideoque noxium. At quid simplicius quam intelligere talem, qui cum nullam habuisset necessitatem pugnandi cum bestiis, inter noxios illis non additus, tamen lucelli cupiditate, mercede pacta, ipse se lanistæ tradiderat. Pugnam cum bestiis vero eleganter frustrationem dicit, quoniam audacis illius artis maximâ pars erat impetum bestiarum eludere. Noxius Cod. Agobard. quasi ad Gentes pertineat. quos noxios vocet, quod non puto.

**DEUS CHRISTIANORUM ONOKOITHS ]** Monstrum hoc varie deformarunt monstra lectionum. Nonnullæ editiones *onocobistis*, quod Baptista Pius emendat, in *ononichites* reformans, placuitque id Barræo, Pamelio aliisque. Hariolatur tamen adhuc *ononichotitis*, ab asino, ungue & aure sic dictum, vel *ononichotitis* Annot. Post c. xix. Junius ex MS. Vatic. mavult *Onocorsites*. Denique Rigaltius edidit *Deus Christianorum Onocobetes*. Is erat &c. Qui quoque in notis *onocobitis* explicat quasi ex asino & homine conceptum, optime. Itaque in textum recepimus. Vult enim illam lectionem clare MS. Lugd. Bat. in quo legi *Onocobitissis* erat. & Aldin in quo *Onocobitis* erat. ut & ipse præstans Codex Agobard. in quo clare *Onocobitis*. Is erat &c. denique MS. Fuld. qui male tamen ita distinguit: **DEUS CHRISTIANORUM Onocobites is erat.** Unde putaret forsan quis vocem *Onocobites* non pertinere ad inscriptionem ipsam a scurra inditam, sed esse explicationem quam ipse Tertullianus adjungat, eam quoniam Græce uno vocabulo apte expresserat, ob Latini sermonis egestatem pluribus circumscribere coactus, nisi mox adderet, *Risimus & nomen & formam*. Verbum tamen *ονοκοίτης* quod Latinis literis, ut mos olim descriptoribus, repræsentabatur, nusquam illo sensu apud Græcos scriptores invenias ut sortum ex asino & alio animali conceptum notet, sed quidem concumbentem asino, ut *παρικοίτης* dicitur qui uxori suæ concumbit, & *αικοίτης* vel *αιουίτης* quæ marito latus regit, sed invenitur tamen simile apud Lxx. Interpretes, qui voce *κοίτης* pro prole, sæpius usi sunt, unde explicat Grotius locum. Pauli ad Romanos c. ix. versu 10. *Αλλὰ ἡ Πρεβερὰ ἐξ ἑνὸς κοίτην ἔχουσα* *Ἰσαὰκ τὸ πατρὸς ἡμῶν*. Qui ipse locus nondum satis perspectus mihi videtur, illud enim *ἐξ ἑνὸς* non refero ad Isaacum, ut sit passim, absurdum

enim in tam casta conjuge Rebecca peregrinam opem cogitare, sed ad congressum maritalem, ipsum concubitus, & certe inde augetur vis argumentationis Apostolicæ qui de sterili hætenus Rebecca agens, notat illam uno congressu gemellos in utero concepisse, ut omnem superfæ rationem excludat, de qua agit Hippocrates in libro de Dietæ & quam Medicorum filii norunt. Imo multo magis ut ostendat Jacobum & Esavum uno utero progressos, uno eodemque tempore conceptos & editos, dissimillimam tamen fortunam apud Deum invenisse. Adeo verissimum illud Persii est sano sensu receptum Sat. vi. versu 18.

*Producis genio.*

Præterea vox *Ἰσαὰκ* non referenda est ad *ἐξ ἑνὸς*, sed ad *Πρεβερὰ*, ut ita comma ponatur ante & *Ἰσαὰκ*, quasi esset scriptum *Πρεβερὰ Ἰσαὰκ τὸ πατρὸς ἡμῶν ἐξ ἑνὸς κοίτης ἔχουσα*. i. e. Rebecca, uxor patris nostri Isaac ex una congressione prolem [quam binam laudat in sequentibus] quum suscepisset. Hunc itaque Deum fictum ex habitu corporis quasi *ονοκοίτην* denotavit scurra Judæus, turpi quasi mæcha progenerum, qualis ferina libido apud Juvenalem Sat. vi. versu 330.

*Si nihil est, servis incurritur, abstuleris spem*

*Servorum, veniet conductus aquarius. hic si*

*Queritur, & desunt homines: mora nulla per ipsam,*

*Quo minus impositio clunem submittat asello.*

Tale quid in Paliphaes fabula ad vivum repræsentata spectasse aulos Romanorum oculos, sub impurissimis belluis Nerone & Domitiano, auctores Sueton. cap. xii. Martialis. i. 5.

<sup>g</sup> Auribus asininis ] Unde Petronius in epigrammate:

*Judæus licet & porcinum numen adoret,*

*Et cilli summas advocet auriculas.*

ita emendavit Pithæus pro *cali*. *καλλοὶ ὄντι* apud Hesychium. Hominem fere talem describit Martialis Epigr. vi. 39.

*Hunc vero acuto capite, & auribus longis,*

*Quæ sic moventur, ut solent asellorum,*

*Quis morionis filium neget Gurtæ?*

Sunt insignes duo loci apud Epiphanium contra Gnosticos l. i. hæresi 26. *ὅτι δὲ τὸν Σαβωθ οἱ μὲν, ὅντι μυστὴν ἔχον· οἱ δὲ χεῖρς*. i. e. Deum Sabaoth alii asini formam, alii porci habere dicunt. Et paulo post: *Ἐκ τῆς γὰρ παρασκευῆς τοῦ Ζαχαρίας &c.* i. e. Ex hac enim causa inquit Zachariam occisum in templo, quoniam visionem vidit, & ex timore volens narrare visionem, oris obturationem per tulit. Vidit enim, inquit, in hora suffitus faceret, hominem quandam stantem, asini formam habentem, & quum egressus esset, ac dicere vellet: *va vobis! quem adoratis! obturavit ipsius os ille qui visus est ab ipso in templo, ut loqui non posset. Quum vero aperiret os suum ut loqueretur, tunc revelavit ipsis, & occiderunt ipsum.*

<sup>h</sup> Altero pede ungulatus ] Cur non utroque, prout in auriculis? mixturam hominis enim reliquum corpus docere potuit. An respexit Empusam? Fuit enim spectrum Hecates meridianæ hoc nomine, altero pede ut homo incedens, altero ut asinus. Docent Philostratus lib. ii. & iv. De Vita Apollonii Tyanæi. Scholiastes Apollonii Rhodii ad lib. iii. Argonaut. Etiam Aristophanes in Ranis ubi Xanthus & Bacchus ad Inferos descendunt. Aët. i. Sc. vi. *ἡ Βελιδίον Ἰάπερον*. i. e. alterum crus asininum. ubi doctus Scholiastes spectrum illud explicans inde vocari dicit *ὀνοκόλον*. i. e. altero pede asinum. Idem Scholiastes appellat *ὀνοκοίτην* *crure asinino* ad Concionatr. non longe a fine. Ipsam illam Empusam conspicio ex Aristophanis descriptione inter Gemmas Gorl. Daët. tom. ii. n. 41. quam, ut puto, hætenus Viri Docti ibi denotari non intellexerunt.



<sup>i</sup> Librum gestans & togatus ] Doctoris specie. Ita Elias Cretensis narrat in Comment. ad Nazianzenum p. 316. edit.



tus. Risimus & nomen, & formam. Sed illi<sup>a</sup> debuerant adorare statim biforme numen, quia & canino, & leonino capite<sup>b</sup> commissos, & de capro &<sup>c</sup> de ariete cornutos, & a lumbis hircos, &<sup>d</sup> a cruribus serpentes, &<sup>e</sup> a planta vel<sup>f</sup> tergo alites Deos receperunt. Hæc<sup>g</sup> ex abundanti, ne quid rumoris inrepercutsum quasi<sup>h</sup> de conscientia præterissemus. Quæ omnia converſi jam ad demonstrationem religionis nostræ<sup>i</sup> repurgavimus.

CAP.

edit. Leunclav. impurissimos nebulones Alexandriæ, ut veram religionem subfannarent, inter alia ludibria, *Ethnicum quendam hominem insigniter impudicum veste detracta, pudendis nudatis, in antistitis solio collocasse, tanquam si antistes aliquis foret. Ille vero, inquit, doctoris larvam præ se ferens, in religionem Christianam invehebatur, comico eam risu exhibilans, & contrariam ei doctrinam proponens.*

a *Debuerant*] Ita restitui ex MS. Fuld. pro quo hætenus legebatur minus convenienter debebant. Biforme Numen est<sup>a</sup> vixit ille, pro quo MS. Agobard. informe.

b *Commixtos*] Quod captavit olim jam Porphyrius in subtilissimo scripto suo de Abst. ab Animai. lib. iv. docens quodlibet animal cum homine olim assumtum ad simulacrorum compositionem, veluti cum humano corpori facies avis cuspisiam, aut leonis jungeretur, atque inde nefas tale quid edere, aut manducare.

c *Ariete cornutos*] Lucan. lib. ix. de Jove Lybico

stat certior illic

Jupiter, ut memorant, sed non aut fulmina vibrans Aut similis nostro, sed tortis cornibus Ammon.

ita lege ex optimi MS. emendatione. Reliqui sunt Pannes, Saryri, Cynocephali, Mithræ. Adde Spanhemium de Usu & Præst. Num. p. 349.

d *A cruribus serpentes*] An innuit Palladis crimen Vulcani filium Erichthonium? de quo multa Lactantius l. i. c. 17. cuique appropinquatum draconem affingit Ovid. Met. 11. 563. Quem per serpentem ad pedes Minervæ Phidias innui putat Pausanias. Cui ob originis sublimitatem & factorum claritatem templa & aræ signaque erecta fuerint, quamvis de illo nihil legisse memini, ut Deo culto. Tamen id fieri potuit, cum etiam Euripides notet in ejus honorem mansisse morem Atheniensibus mulierculis, ubi regnavit, ut parvulos aureis serpentibus ornent. Verba ejus sunt in Ione.

ὅθεν Ἐριχθωνίου καὶ

Νόμῳ τῆς ἐστίν, ὁφείοντο χρυσόλατοις

Τρέφειν τέκνα.

Hunc sculpture quadam innui apud Gori. Daft. tom. ii. n. 489. putant nonnulli. sed magister meus Gronovius, vir summus, rectius ad gigantem serpentipedem pertinere

docuit. An potius innuit Serapin? cujus caput est in postico Antonini Pii, corpore serpentino cum multis spiris, quibus spicam involvit. recensente Montfauconio in Diario Italico p. 443. An vero draconem illum cum humano capite? qualem depictum in nummo quodam Amphipolitæ, vidisse se memorat Ill. Spanhem. de Usu & Præst. N. p. 174. quemque ibidem p. 181. in Nicomediæ nummo sub Caracalla signato a Tristano vulgatum docet: eundem scilicet quem describit Lucianus in Pseudomanti, & cujus jam a tempore Antoninorum magna sub Glauconis nomine, divinitatis, apud imperitum vulgus, fama erat. Cui fere cuncta applicari possint, nullum aliud Numen video quam Mithræ, de quo Deo egit singulari opere Ph. a Turre. Etiam apud Goriæum in Abraxeis semper fere anguibus comitatur, capite etiam leonino ut videre est. Eminent vero icones, quas publicavit & contemplarus est antiquitatis studiosissimus Bernh. de Montfaucon in Diario Ital. p. 198.

e *A planta*] Mercurium innuit Cyllenium illum, qui pedibus talavia nectit

Aurea, quæ sublimem aliis, sive æquora supra, Seu terram rapido pariter cum flamine portant.

apud Virg. iv. Æn. versu 244. A planta Coll. Mod.

f *Tergo alites*] Cupidinem intelligit & agmen Amorum, ipse τέρπειν ὅσον ὅπως sicut pennipotens avis circumvolat, describente matre apud Moschum Eidyl. i. Horum omnium plenior notitiam dabit spectatæ eruditionis vir Matth. Brouerius qui de Diis Alatis syntagma promittit in præfatione ad libellum de Adorationibus Veterum.

g *Ex abundanti*] Ita sæpe Noster. ut de Spectac. c. xiv. Alia jam ratione tractemus ex abundanti. De Corona c. vii. atque ita velut ex abundanti. & sæpius.

h *De conscientia*] Taciti, præ metu. Marius apud Sallust. in Jugurtha cap. Lxxxv. non placuit reticere, ne quis modestiam in conscientiam duceret.

i *Repurgavimus*] Recte. supra dixit in fine cap. xv. repercutsum tamen ante opinionibus falsis. Ald. & Rhen. repurgabimus, quasi ostendendo quid colant, inde pateat quid non colant. Minus placet.

C A P.

XVII.

Deum verum, qui omnia fecit, cujus, & naturam describit, Christianos colere asserit: Hujus notitiam & agnitionem naturaliter homini insitam docet, ita ut magnitudinem ejus, bonitatem, benignitatem, auxilium & justitiam non ignoret, inque cælis agere, non in terra, credat.

Quod colimus, a Deus unus est, qui totam molem istam cum omni b instrumento elementorum, corporum, spirituum, verbo, quo jussit, ratione, qua disposuit, virtute, qua potuit, de nihilo expressit c in ornamentum majestatis suæ, unde & Græci nomen mundo<sup>d</sup> accommodaverunt. d Invisibilis est, etsi videatur; incomprehensibilis, etsi per gratiam representetur; inæstimabilis, etsi e humanis sensibus æstimetur. f Ideo verus, & tantus est. Caterum quod videri g communiter, quod comprehendi, quod æstimari potest, h minus est & oculis

C A P.

XVII.

a *Deus unus est*] Ad Scap. cap. 11. Nos unum Deum colimus, quem omnes naturaliter nostis: ad cujus fulgura & tonitrua contremiscitis, ad cujus beneficia gaudetis. Nonnullæ editiones addunt nos, ita, Quod colimus nos, Deus &c. Aldus scribit nos &, pro quo forsan scriptum fuit nosmet. Sed abesse satis tuto potest.

b *Instrumento*] Apparatu. Sequenribus admirabili brevitate includit cælum, terras & quæcunque sunt creata in iis. Atticismum & eloquentiam egregie ostentat.

c *In ornamentum*] Id ipsum quod Salomo ait Prov. xvi. 4. quodque R. Salomo exponit. Deus operatus est omnia in laudem suam. Quæ cuncta Dominum suum laudibus ornare Ifai filius vult. Ps. xix. & alii Scriptores sacri.

d *Invisibilis*] Theodoret. Serm. 11. p. 35. Ἡμῶν δὲ, τῶν μὲν ὁρμημένων θεολογῶμεν εὐδὲν. Nos autem nihil eorum

qui- quæ oculis cerni possunt, Deum esse asserimus. Adde 1. Tim. vi. 16.

e *Humanis sensibus*] Tacitus v. Hist. Judæi mente sola, unumque Numen intelligunt. Profanos, qui Deum imagines, mortalibus materiis, in species hominum effingant. Facit huc locus Pauli ad Ephesios c. v. versu 17. Διὰ τὸ τοῦ μὴ γινέσθαι ἁπλοῦς, ἀλλὰ συνιέντες τὸ τὸ θεῶν τῆς Κυρίας. i. e. Propterea ne estote imprudentes, sed æstimantes qua sit voluntas Domini.

f *Ideo verus*] Vera lectio, quam Rig. Ald. Scal. & Fuld. seu Coll. Mod. agnoscunt, pessime alii adeo verus, MS. L. B. tutus. male τὸ est delet Fuld. MS.

g *Communiter*] Hanc vocem, nec injuria, delet Fuld. Cod. Si tamen retinere placet, dicit communi modo, oculis, manibus, sensibus. At nos videmus, comprehendamus, æstimamus Deum, qui Spiritus est, mente & animo.

h *Minus est*] Pulcherrima oratio, qua docemur nolle



quibus<sup>a</sup> occupatur, & manibus quibus contaminatur, & sensibus quibus invenitur, Quod vero immensum est, soli sibi notum est. Hoc<sup>b</sup> est quod, Deum aestimari facit, dum aestimari non<sup>c</sup> capit. <sup>d</sup> Ita eum vis magnitudinis & notum hominibus<sup>e</sup> obijcit, & ignotum. Et hac est<sup>f</sup> summa delicti noleantium recognoscere, a quem ignorare non possunt. <sup>h</sup> Vultis ex operibus ipsius tot ac talibus, quibus continemur, quibus sustinemur, quibus oblectamur, etiam quibus exterremur? Vultis ex animæ ipsius testimonio comprobemus? quæ licet carcere corporis pressa, licet<sup>i</sup> institutionibus pravis circumscripta, licet libidinibus ac concupiscentiis evigorata, licet falsis Diis exanellata, cum tamen resipiscit, ut<sup>k</sup> ex crapula, ut<sup>l</sup> ex somno, ut ex aliqua valetudine, <sup>m</sup> & sanitatem suam patitur, <sup>n</sup> Deum nominat, hoc solo nomine, quia proprio Dei veri DEUS MAGNUS, DEUS BONUS, & quod DEUS DEDERIT, omnium vox est. <sup>o</sup> Judicem quoque contestatur illum, DEUS VIDET, & <sup>p</sup> DEO COMMENDO, & DEUS MIHI REDDET. O testimonium animæ<sup>q</sup> naturaliter Christianæ! Denique pronuntians hæc, non ad Capitolium, sed ad coelum respicit. Novit enim sedem Dei vivi, <sup>r</sup> ab illo, & inde descendit.

CAP.

hymis altum sapere, cum sibi arcanorum suorum solus conscius sit Deus, nobis ex iis quæ revelavit & secundum ea (Taciti verbis utar) gloria obsequii sola relicta sit. Imo inde gloriam futuri ævi præstantiamque perfectioris naturæ nostræ deducit Apostolorum coryphæus, quod plenior & perspicacior Dei notitia nobis sit seposita. Ita enim ille 1. ad Corinth. xiii. 12. Βλέπομεν γὰρ ὡς ἐν ὁμίᾳ, καὶ ὡς ἐν ὁμίᾳ, τότε δὲ πρόσωπον πρὸς πρόσωπον ὡς ἐν ὁμίᾳ, καὶ ὡς ἐν ὁμίᾳ, τότε δὲ ἐπὶ τὴν ἀκρίβειαν καὶ ὡς ἐπὶ τὴν ἀκρίβειαν.

a Occupatur.] Reponit Scaliger. *auspiciatur*. Non moveor, occupat enim homo visu suo quicquid oculis obijcit.

b Est quod.] Ita recte Rig. ex MS. Fuld. probante Scioppio, qui adscribit evidentiis dictum, ut & Aldus ante expresserat, reliqui, quod est. MS. Bar. Quod verum i. e. paulo ante.

c Capit.] Ita græcissat Noster sæpe. De Spect. c. 111. Generaliter dictum intelligamus, cum quid etiam specialiter interpretari capit. Adv. Marc. l. v. c. 10. animale disi capit. capit est ἐνδεχεται ut recte La Cerda.

d Ita eum.] Aldus & Barr. & Rhen. ita enim, Wouw. ex v. c. tanta enim. Sed ut edidit Rig. Cod. Fuld. Agobard. L. B. Herald.

e Obijcit.] Recte Rig. Alii *objecit*. Sed MS. L. Bar. etiam *objicit*, ut & Agobard.

f Summa delicti.] Αὐτοκαταλαύσις, redactio in summam, breve compendium, ita potius explico, quam ut alii, summum delictum.

g Quem ignorare non possent.] Adeo verum est id quod dicit Paulus in Epist. Ad Rom. i. 19. 20. 21. 28.

h Vultis ex operibus.] Nonnulli, *vultis* &, sed illud & delent Ald. & Rigalt. & Herald. & MS. L. B. Mox delet Fuld. comprobemus.

i Institutionibus pravis.] Multa bona doctæ Interpretes congesseunt ad hanc capitis partem; sed omnino animadvertendum est nihil tam ab Nostro spectari, quam pulcherrimam illam Ceberis tabellam, ubi hæc pravæ Institutiones, quibus homo circumscribitur, i. e. fallitur, sunt Δόξαι, Opiniones, & Ψευδοπαράδοξα, falsi nominis eruditio, Poetæ, Oratores, Dialectici, Musici & quicunque ibi recensentur. Libidines & concupiscentiæ ibi Εὐπιδουμίας & Ηδοναί, Cupiditates & Voluptates appellantur. Tandem ex crapula resipiunt ii, quibus in afflictis rebus forte Μετάνοια, Pœnitentia fit obviam, quæ illis comites dans alias Opiniones & Cupiditates εἰς τὴν Ἀληθείαν Παράδοξον, ad Veram eruditionem perducit. Quem libellum cum hisce conferre, si quis dignetur, operæ non pœnitebit. Statim Aldus & concup. non vero ac. sed non est tanti.

k Ex crapula.] Non placet explicatio La Cerda. Tria enim Auctor distincte nominat, quibus statum animæ resipiscientis comparat, crapulam vel ebrietatem, somnum, morbum. De prima curtius l. v. c. 7. de Alexandro loquens: Ut primum gravatam ebrietate mentem quies redidit, pœnituisse constat. Et de eodem in eadē Cliti

lib. viii. cap. 2. Quippe rix, postquam ira mente decesserat, etiam ebrietate discussa, magnitudinem facinoris sera aestimatione perspexit. Laberius:

Homo ebriatus somno sanari solet.

Lucianus apposite in Pseudomanti: Εἰπὶ δὲ ἡδὴ πολλοὶ τῶν τοῦ ἵστοῦ, ἀποπνέοντες ἐκ μέθης βαδίζοντες ἀνὰ δρόμους, οὐκ ἔχοντες ἑαυτοὺς, ἰ. e. Verum ubi jam pleneque, quibus mentis plusculum inerat, non secus atque ex alia ebrietate resipiscentes, conspirassent in illum.

l Ex somno.] Prosper Sentent. lib. ex Augustino c. ccxv. Sic sunt, qui colunt idola, quomodo qui in somnis vident vana. Si autem evigilet anima ipsorum, intelligit a quo facta sit, & non colit quod ipsa fecit. Idem Lucianus in Bis Accus. p. 323. Καὶ ὥστε ἐκ τοῦ βαδίζοντος ἀνὰ δρόμους &c. i. e. Ac velut e profundo somno expectatus, cum se aspiciebat quo pacto esset affectus, cum vitam anteaquam damnabat, & rubor ille ex remissione coortus deflorescebat, evanescerebatque: ipse autem præ pudore eorum quæ fecerat, erubescerebat.

m Eu sanitatem suam patitur.] Mirabar potitur Rigaltio in editionibus placuisse, sed postea vidi Priorii esse, quod forsan habet a Latino, sed patitur etiam Codex L. Bar. & editi omnes. Pro & mavult dum Latinus, Fuld. MS. delet. Pati vero & de re lata & adversa dicitur, ut Græcum, quod imitari voluit, πασχει. Suam hic emphasi non caret, sed est ut contrario & tristiori sensu in notissimo illo dictum,

Quisque suos patimur manes.

apud Virgil. lib. vi. In Codice Agobard. est *pascitur*, quod probare non possum.

n DEUM nominat.] Hæc lectio est Fuld. Codicis, quam amplectitur Rigalt. & Scioppius. etiam ego, sed quædam Romanis literis extuli & distinxī. Aldus & Barr. Et Deum nominat solum. Pamelius & alii: Deum nominat, hoc solo, quia proprie verus hic unus Deus, bonus & magnus. Rhen. & Deum &c. Codex vero Agobard. ita habet, hoc solo, quia proprie versus (pro verus) Hic unus Deus bonus & verus.

o Judicem quoque.] Editio Veneta Aldi, Judicem quæque cum testatur, illum Deus videt &c. Non placet.

p Deo commendo.) Martialis Domitiano supplicans:

Hoc satis est; ipsi cetera manda Deo.

Quem locum recte adducit Douza, ut probet affinem lectionem in fragmentis Hist. Sallustii Crispi fragment. cccxxxviii. ubi pro Ad Jovis mandem nostra corrigit, Id Jovi mandem nostro.

q Naturaliter Christianæ.] De Testim. Animæ c. 1. Sed non eam te advoco (animam) quæ scholis formata, bibliothecis exercitata, academiis & porticibus Atticis partem sapientiam rufas. Te simplicem & rudem & impolitam, & idioticam compello, qualem habent, qui te solum habent &c.

r Ab illo.] Deo, inde, e coelo. hinc origo animæ nostræ.

CAP.



C A P. XVIII.

*Istum Deum, non contentum insita sui hominibus notitia, aberrantes verbo & scriptura docere voluisse ostendit: itaque Prophetas misisse Spiritu Divino inundatos, qui populum suum de se suoque cultu & potentia edocerent. Hac, quoniam prerogativa erat Judaeorum, Hebraicam requirebant linguam; sed quoniam jussu Ptolemai in Graecam linguam monumenta ista versa erant, facile adiri posse, tanta quidem veritatis vi coruscantia, ut qui legerit vel audierit, etiam credere cogatur.*

**S**ed quo <sup>a</sup> plenius & impressius tam ipsum, quam dispositiones ejus & voluntates <sup>b</sup> adiremus, <sup>c</sup> instrumentum adjecit literaturae, <sup>d</sup> si qui velit de Deo inquirere, & <sup>e</sup> inquisito invenire, & invento credere, & credito deservire. <sup>f</sup> Viros enim justitia & innocentia dignos Deum nosse & ostendere a primordio in saeculum emisit spiritu divino & inundatos, quo praedicarent Deum unicum esse, qui universa condiderit; qui hominem <sup>h</sup> de humo struxerit: [hic enim est <sup>i</sup> verus Prometheus] qui saeculum certis <sup>k</sup> temporum dispositionibus & exitibus ordinaverit: <sup>l</sup> exinde qui signa majestatis suae judicantis ediderit <sup>m</sup> per imbres, per ignes; <sup>n</sup> qui demerendo sibi disciplinas determinaverit, <sup>o</sup> quas ignoratis, aut deseritis; <sup>p</sup> sed observantibus his praemia destinarit, ut qui <sup>q</sup> prodaeto aeo isto judicaturus sit suos cultores in vitae aeternae <sup>r</sup> restitutionem, profanos in ignem <sup>s</sup> aequae perpetem & jugem, suscitatis omnibus ab initio defunctis, & reformatis & <sup>t</sup> recensitis ad utriusque meriti dif-

C A P. XVIII.

<sup>a</sup> **Plenius & impressius**) Perfekte magis & clare. Ita de Carne Christi c. xii. Et ut impressius dixerim, anima anima sensus est. Pro quo Agob. habet quod.

<sup>b</sup> **Adiremus**] MS. L. B. adoremus: non muto.

<sup>c</sup> **Instrumentum literaturae**] Sacras literas intelligit, respiciens Pl. cxlvii. 19. Jacobo verba sua nota fecit, Israel instituta sua & jura.

<sup>d</sup> **Si qui**) passim apud Tertull. Barr. & Ald. si quis. ut & Rhen. imo & Cod. Agobard. quasi ad animam sit referendum.

<sup>e</sup> **Inquisito**) Ita recte pertendit Heraldus legi debere, quomodo ex MSS. etiam edidit Rigaltius, confirmatque codex L. Bat. & Aldinus. Male alii inquisitum.

<sup>f</sup> **Viros enim**] Mendose Barr. & Ald. Et viros enim. Sequentia ita intellige: jam inde ab aevi incunabulis emisit viros <sup>g</sup> *θεοπρόδρομους*, quorum justitia & innocentia dignata fuit a Deo cognitione sui, quosque voluit illam aliis etiam aperire. MS. L. B. *justitiae innocentia*.

<sup>g</sup> **Inundatos**) *Mundatos* Barr. & Ald. utraque phrasid scripturaria est. sed priorem meliores approbant MSS. & est significatio, quomodo plurimis locis effusio Spiritus S. largo aquarum flumini comparatur.

<sup>h</sup> **De humo struxerit**] Barr. Her. & Ald. humo instruxerit, minus recte. Sequentia parenthesi includebantur in Juniana edit. usque ad ordinavit. ridicule. nos in ordinem redeimus MSS. Fuld. L. B. & Rhen. recte struxerit.

<sup>i</sup> **Verus Prometheus**] Adv. Marc. l. i. c. i. de isto haeretico: *Caucaſo abruptior: quidni? penes quem verus Prometheus, Deus omnipotens, blasphemis lancinatur.* Alludit M. A. Muretus Orat. i. Tu ignis ille caelestis es, quam verus ille Prometheus, id est, Christus in terras attulit. loquitur de praestantissimo studiorum Theologico.

<sup>k</sup> **Temporum dispositionibus**] Per quas omnia certum suum *χρόνον* non tantum sed & *καιρόν* habent. Est enim tempus supra omne cogitatum, & supra omne opus. Eccl. l. 11. 17. Plato apud Diogenem Laertium: *Καὶ γὰρ νύκτα καὶ ἡμέραν, καὶ μέλαινα, καὶ τὰ τοιαῦτα πάντα, χρόνος μὲν εἶναι. Διότι περ. αὐταὶ τῆς τοῦ κόσμου φύσεως, καὶ χρόνον αἶμα γὰρ ὑπάρχειν αὐτῷ καὶ χρόνον εἶναι.* i. e. Noctem enim & diem & mensem & hujusmodi caetera esse temporaria partes. Idcirco absque mundi natura non constare tempus: simul enim atque conditus fuerit, & tempus illi affuisse. Pro ordinavit omnino puto legendum ordinaverit vel ordinavit.

<sup>l</sup> **Exinde qui signa**] Locus varie ab doctis interpretibus sollicitatus, prout apud Wouwerium, Lacerdam, aliosque videre est. Pamelius, MS. Lugd. Bat. Agob. Herald. & denique Rhenanum, *Exinde quae signa majestatis suae judicantis ediderit p. i. &c.* quomodo etiam Ald. nisi quod is habet indicantis, Rigalt. melius, *Exinde qui s. m. s. judicantis ediderit.* Barr. majestati suae vindicande, quod sequitur Wouwerius. Optimus Fuldanus: majestatis suae ediderit, judicando ediderit. Unde apparet lectionem eam voluisse: Exinde qui signa majestatis

suae ediderit, judicando per imbres &c. Forsitan legendum, Exinde qui signa majestati suae vindicande ediderit, judicando per imbres, &c. Dicit hic exinde &c. quod cap. xix. & mox ulticem iniquitatis illius aevi vim cataclysmi.

<sup>m</sup> **Per imbres**) Respicit judicium primi mundi, & penam Sodomae; quae duo plane ita conjunguntur etiam a Petro, Epist. ii. 2. 5. *ὁ καὶ ἀρχαῖς κόσμου καὶ ἐφελσάντο, ἀλλ' ὁ γὰρ Νῶε δικαιοσύνης κήρυκα ἐφύλαξε, κατακλύσας, κόσμος ἀσεβῶν ἐπαύσατο. Καὶ πόλις Σοδόμων καὶ Γομόρρας τεφρώσας κατασφύη, κατεκρίθη, ὑποδείγμα μέλλοντων ἀσεβῶν τεθῆναι.*

<sup>n</sup> **Qui demerendo**] Ita recte Rig. qui sc. certas praescripsit leges & regulas, demerendo sibi, i. e. quibus observatis favor ejus exprimi potest. Alii quas. unde non potuit verum exprimere.

<sup>o</sup> **Quas ignoratis aut**] Rectissime ita Rigalt. Perperam alii, quae ignoratis & deseritis, vel quibus ignoratis aut deseritis. Aut enim ignorarunt Gentes disciplinas has, ut verbum Dei Judaeis suis traditum, aut deseruerunt; illas scilicet non tantum, quas ex mundi opificio & mirabili rerum omnium ordine colligere debuerant, prout hinc argumentatur Apostolus Paulus Act. xvii. 27. collato c. xiv. 16. 17. quod Moyses Israeli inculcat l. v. c. 17. 19. docens prerogativam ipsorum, quos sibi per se ipsum docendos assumpserat Deus, reliquis populis caelum, solem, lunam, stellas distribuens, ut ita per longas demum ambages ruditer tantum notitiam Deitatis cujusdam haberent; sed & quod hic praecipue respicit, jam sibi etiam per Novi Testamenti indulgentiam oblatas.

<sup>p</sup> **Sed observantibus**) Barr. & desertis & observandis. Cod. Fuld. ipse hic corruptus, & desertis & observatis. Wouw. aut desertis & observatis his quae p. d. Ald. Herald. & MS. L. B. Sed observantibus his praemia destinarit qui &c. Pamelius & alii: Sed & observantibus quae praemia destinarit, ut qui prodaeto &c. Cod. Agob. quae demerendo sibi disciplina d. quae ignoratis & deseritis. Rhenan. denique: sed & observationibus his quae praemia d. Motus itaque Rig. deletis his ita legit, sed observantibus praemia d. Malo tamen observantibus qui. vel quod ad MSS. magis accedit obs. has. cum etiam parva distinctione sanus sit sensus, ita, sed observantibus, his p. d.

<sup>q</sup> **Prodaeto**] Hae est emendatio Heraldii, quam confirmat MS. Fuld. in quo peractio. alii prodaeto & pro ut Barr. prodaeto. i. e. consumpto. vide Heraldum. Rigalt. ut at non videtur agnoscere.

<sup>r</sup> **Restitutionem**] Ita Cod. Fuld. reliqui retributionem.

<sup>s</sup> **Aequae perpetem**] Vita sc. aeterna, quae bonis restituitur. Voces & jugem frustra Barr. & Ald. delect, cum optimus Fuld. L. B. & alii agnoscant. Intra c. xlv. pro magnitudine cruciatus non diuturni, verum sempiterni.

<sup>t</sup> **Recensitis**] Cod. Fuld. recensitis. Quod sequitur dispungere a re nummaria est sumpsum, tabulisque acceptis & expensis. Unde & illa locutio Apoc. xii. 5. *καὶ ἡ θύρα τοῦ θανάτου αὐτῆς ἐκ τῆς Βίβλου τῆς ζώης.*



dispunctionem. Hæc & nos <sup>a</sup> risimus aliquando. <sup>b</sup> De vestris fuimus. <sup>c</sup> Fiunt, non nascuntur Christiani. Quos diximus Prædicatores, Prophetæ de officio <sup>d</sup> præfandi vocantur. Voces eorum, itemque <sup>e</sup> virtutes, quas ad fidem divinitatis edebant; in thesauris Literarum manent, nec iste <sup>f</sup> nunc latent. <sup>g</sup> Ptolemæorum eruditissimus, quem Philadelphum supernominant, & omnis literaturæ <sup>h</sup> sagacissimus, cum <sup>i</sup> studio bibliothecarum Pisistratum [opinor] æmularetur, inter cætera memoriarum, quibus aut vetustas, aut curiositas aliqua ad famam patrocinebatur, ex <sup>k</sup> suggestu <sup>l</sup> Demetrii

<sup>a</sup> *Risimus aliquando* ] Supra c. 1. Ex his Christiani, utique de comperto, & incipiunt odisse quod fuerant, & profiteri quod oderant. De Pœnitentia c. 1. Hoc genus hominum, quod & ipsi retro fuimus. & Adv. Jud. cap. 111. Quis autem populus, qui Deum ignorabat, nisi noster, qui retro Deum nesciebamus.

<sup>b</sup> *De vestris fuimus* ] Diogenes Laërtius de Diogene Cynico. Ille exprobranti sibi, quod aliquando falso pecuniam signasset, H'ν δὲ, inquit, χρὸν ἐνέειν δὲ τὴν ψυλὴν ἐγὼ τοῖστος ὁ πρῶτος οὐ μὴν ὁ πρῶτος δ' ἐγὼ μὴν, οὐ δ' ἐπέπρε. i. e. tempus fuit quum talis eram, qualis tu modo: qualis autem ego modo sum, nunquam tu eris.

<sup>c</sup> *Fiunt, non nascuntur* ] De anima c. 1. Fieri enim, non nasci soles Christiana. Nam Christianos non facit generatio, sed regeneratio, secundum Augustin. 1. 111. de Peccat. mer. & rem. c. 9. scilicet aliter ac poetæ, qui nascuntur non fiunt. Exstat ad dictum hoc Tertulliani commentariolus Matth. Zimmermanni Lipsiæ 1662. 4.

<sup>d</sup> *Præfandi* ] Ald. & Rhén. prophetandi. Sed alterum Latinum magis est, apud quos vates fantur passim & profantur, dum præfantur.

<sup>e</sup> *Virtutes* ] De moribus intelligunt interpretes, cum potius miracula per illos edita, quæ passim virtutes in S.S. audiunt, innuantur. Mox pro ad fidem ed. Ald. Herald. & Rhén. ad finem. male.

<sup>f</sup> *Nunc latent* ] Priorem vocem delet Aldus, delet & MS. Agobard.

<sup>g</sup> *Ptolemæorum eruditissimus* ] Hæc si vera scriptura est, quomodo hætenus omnes editiones præ se ferunt, innuere vult totam Ptolemæorum gentem studiis valde fuisse deditam: quomodo omnis etiam Cæsarum stirps a Julio descendens satis literata fuisse traditur. Et certe non tantum imperii formator Ptolemæus Lagi, etiam Regis & Imperatoris sui Alexandri res gestas literis consignavit, unde profecisse se Arrianus testatur, sed in qua nomen regium defecit vel foemina Cleopatra cognitione lingua-

rum strenue fuit imbuta. Aliam tamen lectionem suppeditat codex Fuld. Ptolemæus [quem Philadelphum supernominant] eruditissimus rex & omnis &c. ita Scioppius corrigit quod ibi vitiosum rexit omni. Hujus fuit præceptor Strato philosophus, donatus ab eo Lxxx. talentis. Diogenes Laërtius in vita Stratonis.

<sup>h</sup> *Sagacissimus* ] Hoc epiphonemate ex vero illum ornat, innuens quasi canem venaticum omnes angulos bibliothecarum, quæ in Græcia & alibi exstabant, perscrutasse, ingentemque inde prædam asportasse. Athenæus quoque de illo lib. xiii. p. 536. πρῶτος ἐστὶν ἀπὸ τῶν ἐπιστηµόνων, i. e. literaturæ, si quis alius studiosissimus. Qui eundem summo elogio πρῶτον ἀπὸ πάντων i. e. undique optimum, lib. v. cap. 5. & lib. xii. πρῶτον ἐκ πάντων γινώσκων τῶν δυναστικῶν i. e. omnium principum gravissimum appellat. Eundem, virtutibus regis supra omnes ætatis suæ, superiorumque sæculorum principes, nobilem prædicat Philo Judæus lib. 11. de vita Mosi.

<sup>i</sup> *Studio bibliothecarum* ] Quas pater ejus Lagides comportare Alexandriam cœperat. persuasus ab Aristotele vel instituto ejus motus Strabo lib. xiii. Οἱ Ἀριστοτέλης, πρῶτος δὲ ὁ ἀνὴρ τῶν ἐπιστηµόνων, ἀπὸ τῶν βασιλέων Βιβλιοθήκας οὐκ ἀπέλειπε. i. e. Aristoteles primus omnium, qui nobis sunt noti, Bibliothecam composuit, idque Egypti reges facere docuit. Egyptiorum vero studium, ut omnis sapientiarum avidum, ita etiam Bibliothecarum, commendat lib. 11. cap. 49. Diodorus Siculus, ubi narrat Olymandua antiquissimum Egyptiorum Regem, præter monumenta alia condidisse Bibliothecam, super cujus limen præscribi jussit ΠΥΡΡΗΣ ΙΑΤΡΕΙΟΝ. i. e. ut Lipsius vertit, ANIMI OFFICINA MEDICÆ. Ptolemæorum vero uterque Lagides & Philadelphus, ille cum Berenice, hic cum Arsinoe sorore eadem & conjuge, merentur ut ex veteribus nummis aureis, quos Spanhemius publicavit, hic se conspiciendos præbeant.



Exhibet hos in lib. præstantissimo de Usu & Præst. Num. p. 406. & p. 404. & ante illum tertium item Seguin. in Sel. Num. p. 47. sed quod Illud Spanh. male verti putat Deorum Fratrum, in eo fallitur, ita enim distincte nobili loco Tertull. lib. 11. ad Nat. cap. 13. Incesto jam junctos Opem & Saturnum fratres recepistis. Mox Cod. Agobard. emulatur.

<sup>k</sup> *Suggestu* ] Hortatu & opera Virg. Suggere tela mihi. Æneas ad Achatem.

<sup>l</sup> *Demetrii Phalerei* ] De insigni hoc viro omnino inspicere merentur notæ Eusebianæ maximi eruditorum Josephi Scaligeri p. 133. qui ibidem putat jejune nimis hoc

nomine de illo locutum Tertull. cum tamen tempore illius in summa laude vocabulum illud poneretur, ut nobilem illam criticam significaret, qua de scriptis veterum judicamus. Itaque maxime proprie locutus est. unde Donatus lib. 11. literatum explicat. Melius Scaliger, falsam docet esse hanc opinionem, quoniam ab hoc Philadelpho statim ut regnare incepit relegatus est, quippe Patri ejus auctor fuerat transferendi jus regium in filium alia Matre natum. Itaque in exilio morsu aspidis periit. Sed studium suum Patri Lagidæ, præstare potuit. & in nomine fuisse erratum. De hoc viro elegantissimi Mureti testimonium nobis sit instar omnium. Ille Orat. xxiii. ait



trii Phalerei Grammaticorum <sup>a</sup> tunc probatissimi, cui præfecturam mandaverat, libros a Judæis quoque postulavit, <sup>b</sup> proprias atque vernaculas literas, quas soli habebant: ex ipsis enim & ad ipsos semper Prophetæ peroraverant, scilicet ad domesticam Dei gentem ex patrum gratia. Hebræi retro, qui nunc Judæi. Igitur & literæ Hebrææ, & eloquium. Sed ne <sup>c</sup> notitia vacaret, hoc quoque Ptolemæo a Judæis <sup>d</sup> subscriptum est, septuaginta <sup>e</sup> & duobus interpretibus indultis; quos <sup>f</sup> Menedemus quoque Philosophus Providentiæ vindex <sup>g</sup> de sententiæ communione suspexit. Affirmavit hæc vobis etiam Aristæas. Ita in Græcum stylum <sup>h</sup> exaperto monumenta reliquit. Hodie apud <sup>i</sup> Serapeum Ptolemæi bibliothecæ cum <sup>k</sup> ipsis Hebraicis literis exhibentur. <sup>l</sup> Sed & Judæi palam læstitant. <sup>m</sup> Vectigalis libertas, vulgo aditur sabbatis omnibus; <sup>n</sup> qui audierit, inveniet Deum: qui etiam studuerit intelligere, <sup>o</sup> cogetur & credere.

CAP.

ait: „Trecenas sexaginta Demetrio Phalereo statuas æreas, populus Atheniensis anno uno eoque non toto posuerat: quibus omnibus ipse Demetrius superstes fuit. At quæ ipse sibi monumenta ingenii ac doctrinæ magnitudine extruxerat, ea & multis post ipsum seculis viguerunt; & cum postea densa quædam & opaca nox omnem prope disciplinarum lucem exstinxisset, ex oculis erepta, incredibile desiderium sui in omnium eruditorum animis reliquerunt.

<sup>a</sup> Tunc probatissimi] Vocem tunc non agnoscit Cod. Fuld. nec ex eo Rigalt. Alii tamen omnes, ut & Cod. Agobard. & ita locutus est supra c. 11. consuluit Trajanum tunc Imperatorem. Fuit ipse Demetrius ingentis Bibliothecæ possessor, ut de illo refert Laertius.

<sup>b</sup> Proprias atque vern.] In nonnullis ita scribitur, proprias scilicet atque v. Sed hæc vox in Fuld. Agobard. & aliis nonnullis abest, & accessisse videtur ex sequenti versu, notante Scioppio, ut ita fuerit, quas scilicet solibabebant. vernaculas, ut seq. cap. vernaculus vindex. de Josepho.

<sup>c</sup> Notitia vacaret] Quod fuisset factum si idiomate Hebræo tantum scripta ad regem fuissent transmissa sacra volumina, quæ in gratiam ejus, ut & ipse & alii intelligerent Græce sunt versa, & una cum ipso Hebraico textu in illustri ista collectione reposita, ut patet ex istis: Hodie apud Serapeum Ptolemæi bibliothecæ cum ipsis Hebraicis literis exhibentur.

<sup>d</sup> Subscriptum est] i. e. concessum. Male Cod. Fuld. rescriptum est.

<sup>e</sup> Et duobus] Ita Rig. & Ald. alique septuaginta duobus, Pamellius.

<sup>f</sup> Menedemus quoque] Codex Aldinus, memorabili sane discrepantia legit, Menedemus quoque Philosophus provincie Judæe de sententiæ c. s. sed illud provincie videtur ex providentiæ natum.

<sup>g</sup> De sententiæ communione suspexit] Ad tabellam illam plerique referunt, quam creduli nimis primi Christiani [licet infusor Hieronymus merito explodat] ex Aristæo quodam receperunt, quasi omnes interpretes in versionibus suis vel in verba ipsa conspirassent. Sed melius Junius & Heraldus referunt ad opinionem de Providentiæ Divina, quam Menedemus, una cum illis assererat, contra alios philosophos. In MS. L. B. est tantum de sententiæ suspexit. In Agobard. de sententiæ communione suscepit. Hæc si quis penitus velit cognoscere, præter celebres qui calumiam in ea materia exercuerunt viros, adeat Christoph. Cellarium in Dissertationibus Academicis.

C A P. XIX.

XIX.

Hujus Dei veram cognitionem, scriptis proditam, antiquiorem omni literatura seculari ostendit, imo omnibus illorum Diis ipsis, utpote qui postea in Deorum numerum sint relati. Cum enim Moses ipso Inacho ætate fere par sit, Danaum igitur, Bellum Trojanum, Homerum, & siquid antiquum audit, longe post se relinquit: quod si velit, ex Chronologis confirmare posse, satis superque ostendit.

<sup>a</sup> Primam igitur instrumentis istis auctoritatem summa antiquitas vindicat: apud vos quoque religionis est instar, <sup>b</sup> fidem <sup>c</sup> de temporibus asserere. <sup>d</sup> Omnes itaque substantias, omnesque materias, origines, ordines, <sup>e</sup> venas veterani cujusque styli

C A P. XIX.

<sup>a</sup> Primam agitur] Vocem igitur ex Cod. Fuld. addimus. Rhen. vendicat mox omisso istis.

<sup>b</sup> Fidem] Ita Ald. & Rig. & Scaliger. Alii finem, quod quomodo explicet La Cerda, videri potest.

<sup>c</sup> De temporibus asserere] Cod. Fuld. de tempore asserere. Jam vero hic in MS. Fuldano sequitur nobile Frag-

cis, quæ post mortem celeberrimi viri prodierunt ante tres annos Lipsiæ, Diss. xiiii. de Lxx. Interpretibus. Suscepit, quod habet auctor, valde proprium est verbum. Sueton. in Claudio cap. xxviii. Libertorum præcipue suscepit Posidem spadonem.

<sup>h</sup> Exaperto] Cod. Fuld. ex aperta monumenta hodie. unde conjicit Scioppius exaperta, quasi aperta valde. Ex Livio veterem lectionem adstruit Junius. Aldus legit monumento. Distrahunt nonnulli ex aperto.

<sup>i</sup> Serapeum] De Spectac. c. viii. Proinde si Capitolium, si Serapeum sacrificator & adorator intravero, a Deo excidam. Puto templum illud notissimum, ipsum innui, ita supra cap. ix. penes Africam.

<sup>k</sup> Ipsi Hebraicis] Unde patet biglosson fuisse hoc monumentum, quamvis fere sola Græca interpretatione Judæi Alexandrini postea ut & alii fuerint contenti. Adde Scaligeri notam Eusebianam p. 134. edit. optimæ. Cod. Fuld. delet vocem literis, cui facile accedo. Delet & MS. L. Batav. imo & Agobard. qui insuper inducit cum ipsis.

<sup>l</sup> Sed & Judæi palam] Quoniam longa via erat ad Serapidis templum in Egypto, docet propiore, publicam, cuique opportunam. Unde patet Carthagine etiam & alibi, perfoluta annua pensione, libere Synagogas suas frequentasse Judæos. Romæ certe & in Italia mansionem suam redimere debuisse puto, cum singuli etiam ex imperio Titi diduxerunt. Jovi Capitolino inferrent, gravius etiam & durius a Domitiano habiti, lenius a Nerva, ut docet ejus nummus inscriptus Fisci. IVDAICI. CALVMNIA. SVBLATA. apud Clariss. Parin. in Thesaur. p. 155.

<sup>m</sup> Vectigalis libertas] Ita recte distinguunt Aldus & Rigalt. Alii: vectigalis libertas vulgo [La Cerda vulgi] aditur, sabbatis omnibus. Vide quæ notat Is. Casaub. ad Sueton. Domitian. c. xxi. Nos addimus Juvenalem Sat. iiii. 13.

<sup>n</sup> Nunc sacri fontis nemus & delubra locantur Judæis.

Ut verè in simili fere conquestus fuerit Jeremias in Thren. v. 4. aquam nostram mercede bibimus: & lignum nostrum pretio nobis venit.

<sup>o</sup> Qui audierit] Ita Rigaltius alique, sed in Priorianis edit. adierit est, si bene memini. male. Supra in princ. hujus cap. Instrumentum adiecit literaturæ, si qui velit de Deo inquirere, & inquisito invenire, & invento credere, & credito deservire.

<sup>p</sup> Cogetur & credere] Cap. i. Nolentes audire, quod auditum damnare non possint.

CAP.

mentum & satis longum, de quo judicium nostrum, & an hic sit inferendum, ad finem Apologetici hujus vide.

<sup>d</sup> Omnes itaque] MS. Fuld. Omnes itaque substantiæ, omnesque materiæ, origines, ordines, venas veterani cujusque styli nostri. Aldus etiam nostri. Quomodo male possum in hoc scripto permutantur vester & noster.

<sup>e</sup> Venas] Ad metalla & eorum fodinas alludit. in Rhen. hoc deest vocabulum.



styli vestri, gentes etiam plerasque, & urbes insignes, <sup>a</sup> historiarum canas & memoriarum, ipsas denique <sup>b</sup> effigies literarum indices, custodesque rerum, & (puto adhuc minus dicimus) ipsos inquam <sup>c</sup> Deos vestros, ipsa templa, & oracula, & sacra, unius interim Prophetæ <sup>d</sup> scrinium sæculis vincit, in quo <sup>e</sup> videtur thesaurus collocatus totius Judaici sacramenti, & inde <sup>f</sup> etiam nostri. <sup>g</sup> Si quem audistis interim Moysen, Argivo Inacho <sup>h</sup> pariter ætate est: <sup>i</sup> quadringentis pene annis, nam & septem minus, Danaum & ipsum apud vos vetustissimum prævenit; <sup>k</sup> mille circiter cladem Priami antecedit. <sup>l</sup> Possem etiam dicere quingentis amplius & Homerum, habens quos sequar. Cæteri quoque Prophetæ, etsi Moyse postulant, extremissimi tamen eorum <sup>m</sup> non retroioresprehenduntur primioribus vestris Sapientibus, <sup>n</sup> & Legiferis, & Historicis. Hæc quibus ordinibus probari possint, non tam difficile est nobis exponere, quam enorme; <sup>o</sup> nec arduum, sed interim <sup>p</sup> longum. Multis instrumentis, cum digitorum supputariis gesticulis <sup>q</sup> adfidendum est.

Refe-

<sup>a</sup> *Historiarum canas & memoriarum* ] Ita hunc locum concipi debere puto. Cum enim passim editi exhibeant *historiarum causas & memoriarum*, Aldinus habet *historiarum & causas canas ipsas & m.* ut pateat inde alterum fuisse superscriptum ut variam lectionem, a descriptore vero, ut passim apparet in vetustis libris utrumque expressum esse. Nam certe in MS. L. B. clare est *b. & canas m.* ut in Put. & Bongars. teste Herald. Hinc Fuld. *historiarum & arcana memoriarum*. Quoniam scilicet non intellecta fuit phrasis illa *canas historiarum & memoriarum*, pro historiis & memoriis canis usurpata, ut superius *milia annorum*, & sexcenta similia apud auctores. Recte itaque Rigalt. illustravit ex simili loco Ad Nat. 11. *antiquitatum canas collegerunt*. Sed quod idem, deletis *historiarum &*, ediderit tantum *canis memoriarum*, quomodo & MS. Agobard. probare vix possum. Differunt in eo enim *historia & memoria*, quod hæc significant *archiva* ut mox loquitur, & cap. xxi. *eum mundi casum relatum in archivis vestris habetis*, & ut vocat. cap. v. *commentarios*. Illæ vero congestam in rerum gestarum libros historiam. Ita vox *memoria*, apud nostrates etiam eo sensu recepta, passim apud Minucium, Arnobium, Tertullianum & alios occurrit. Adv. Judæos c. 1. *Secundum memoriam*, *populus Judæorum, derelicto Deo, idolis servavit*. Est etiam memorie lapsus in Rig. cum Fuld. exemplar nominat pro Puteano.

<sup>b</sup> *Effigies literarum indices* ] Non inventiorem literarum tantum innuit, quam vetustus ille Cadmus ex Phœnicia in Græciam attulit, cui populo hanc famam constans vindicat opinio, unde apud Lucanum lib. 111. 220.

*Phœnices primi, fama si creditur, ausi*  
*Marsuram rudibus vocem signare figuræ*

Qualesve in Alcumenæ sepulcro inventas tradit Plutarchus in lib. de Socratis Genio, vetustissimas, quas vocat *τὰς τύπας* seu formas illius grammaticæ, quam Proteo regnante didicit Hercules. Sed & literarum usum sculptis & effigatis animalibus sensum animi efferebant. Porphyrius, qui & Malchus, in vita Pythagoræ p. 15. novæ edit. refert illum linguam Egyptiorum perdidicisse, triplexque literarum genus, epistolicum scilicet, hieroglyphicum & symbolicum. *τὰς μετὰ χρονολογίας κατὰ ἡμετέρας, τὰς δὲ ἀπὸ τῶν ἀντικειμένων κατὰ τὴν αἰνότητα*. i. e. Quorum illud propriam & communem loquendi consuetudinem imitatur; reliqua per allegorias sub quibusdam enigmatum in volucris, sensum exprimunt. Rursum Lucanus

*Nondum flumineas Memphis contexere biblos*

*Noverat: & saxis tantum, volucresque feræque,*

*Sculptaque servabant magicas animalia linguas.*

Servabant, Nostro custodes rerum inde dictæ. Vocabantur hieroglyphica, de quibus singularem composuit libellum Orus, illustratus a Jo. Mercero & aliis. Quo in studio inter omnes emicat industria Laurentii Pignorii.

<sup>c</sup> *Deos vestros* ] Quemadmodum supra ipso Saturno, Deorum patrē & mancipē, antiquiorem ostendit literaturam Moysis.

<sup>d</sup> *Scrinium* ] Quomodo Prudentium etiam locutum ostendit La Cerda. Inepta scriptio & infusa apud Persium Sat. 1. versu 106.

*Nec pluteum cedit, nec demorsos sapit ungues.*  
Ipse Horatius ut Noster pro descriptione 1. lib. Sat. 1. 120.

*Ne me Crispini scriinia lippī*  
*Compilasse putes, verbum non amplius addam.*

Cod. Agob. ita legit, *intus interim propheta scrinium secula vincit.*

<sup>e</sup> *Videtur* ] i. e. Cernitur, conspicitur: ne quis interpretetur, putatur.

<sup>f</sup> *Etiam nostri* ] Cod. Fuld. *inde jam & nostri*. quomodo etiam MS. Agobard. & Lugd. Bat. & i. j. & n. Forte exinde *jam & nostri*.

<sup>g</sup> *Si quem* ] Barr. Rhen. & Ald. & Cod. Agobard. male *siquidem*. Imitatur Virg. lib. 11. vers. 81.

*Fando aliquod si forte tuas pervenit ad aures*  
*Belide nomen Palamedis.*

<sup>h</sup> *Pariter ætate est* ] Ita recte Junius Herald. & Rig. ex Codd. Put. & Fuld. emendarunt & auctoris nostri helenisimum notarunt. Reliqui, *par est ætate*, ut Pam. *par ætate*, ut Ald. *parem ætate*, ut Barræus & Rhen. Sed cum optimis facit MS. Lugd. Bat. & Agobard.

<sup>i</sup> *Quadringentis* ] Ita etiam Cod. Fuld. per literas exprimens, ut passim, cccc. & hæc sine distinctione superioribus connectens, Aldus legit, *octingentis pene annis ante Urbem conditam, centum septuaginta Danaum, ipsum apud vos vetustissimum, prævenit*. Quæ profecto haud absurda sunt. Quocunque enim modo computum inieris, Moses & Danaus per quadringentos annos a se invicem discedere non possunt. Et apte Urbis Romæ mentionem facit tam antiquæ. Quare cum nec ipse Moses Inachi ætate vixerit, sed aliquanto post, ut constat, ita ex Cod. Fuld. distinguo: *Argivo Inacho pariter est ætate quadringentis pene annis*. Jam cum Aldina editione, *Octingentis ante Urbem Conditam. Centum septuaginta Danaum &c.* Condidit enim Inachus regnum Argivum circa annum 2093. natus Moses anno 2373. Israellem ex Egypto eduxit anno 2450.

<sup>k</sup> *Mille circiter* ] Ald. *trecentos circiter*. quod melius cum Chronologis convenit, utpote factum anno 2767.

<sup>l</sup> *Possem etiam dicere quingentis* ] Cod. Fuld. *dicere etiam*. Vocem amplius delet Aldus. Eodem vero modo, cum alii, tum etiam Theodoretus argumentatur. Is Græc. Aff. Cur. Serm. 11. p. 29. *Εἰ τοῦτοι τῶν μετὰ Μωϋσέως &c.* i. e. Cum ergo, ut Porphyrius inquit, *Moses bisce poetis (Orpheo, Lino, Musæo, Thamyri, Philammonē) sit mille annis antiquior; hi vera poetarum sint antiquissimi (post eos enim & Homerus & Hesiodus nati sunt; qui & Thaletem & alios philosophos multis annorum spatii præcesserunt) cumque sit Thales, auditorisque Thaletis, vetustior insequentis philosophis: cur non quæso, his omnibus relictis, ad Moysen, oceanum theologie transimus, a quo, ut poetice dicam, fluvius omnes & maria omnia derivantur?* Vides eandem de Thalete, quæ supra in fragmento, mentionem.

<sup>m</sup> *Non retroiores* ] Meursius *retroiores*. Nam veteres dicebant *retro* *q. um.* unde in usu permansit substantivum neutrum, ut vocant grammatici adverbialiter usurpatum, *retro* *q. um.* Sicut *ἀπὸ τῆς προῦς α. um.* *prosum*. Hæc ille. Sed & *prosum* *ἀπὸ τῆς προῦς* dicebant. Sic posset & *retro* *q. um.* pro *retro* *q. um.* dici. Sane Varro *pro* *q. um.* dixit. Ita ad oram libri mei Scriberius. Sed tamen cum Junio & La Cerda malim deducere a *retro* quod passim apud Nostros occurrit, ut inde etiam deduxerit suum *retro*, qui magis *retro*, i. e. *vetustior*, antiquior est. Hinc considerandum relinquo, an non potius *q. um.* non cum Junio. La Cerda, & Rhenano, sit delendum; ut ita non dicat extremissimos Prophetarum non esse posteriores Sapientibus eorum & Legiferis, sed vero vetustiores. Supra in fragmento, in princip. hujus cap. *Deinceps multa & alii propheta, vetustiores litteris vestris*. Nam & qui ultimo cecinit &c. ibi qui *vetustiores* hic dicuntur *retroiores*.

<sup>n</sup> *Et legiferis* ] Voculam & non agnoscunt. Barr. Ald. nec Rhen. Mox pro *possint* MS. L. B. *possent*.

<sup>o</sup> *Nec arduum* ] Ita Cod. Fuld. & optimi editi. Barr. & Ald. male & *arduum*.

<sup>p</sup> *Longum* ] Cod. Fuld. addit *dinumere*, quod respondeat illi quod præcessit exponere.

<sup>q</sup> *Adfidendum est* ] Cod. Fuld. *asserendum est*. hoc enim longe melius, inquit Scioppius. Ibidem pro *supputariis* est *subputariis*. quod & probat Scaliger. *Adfidendum* tamen non muto, requirit enim supputatio animi & corporis quietum statum. Nos diceremus, *μεν ζῶν ἐν ῥῆσιν* *moeten gaan zitten*.

a Ar-



Referenda antiquissimarum etiam gentium<sup>a</sup> archiva, Ægyptiorum, Chaldæorum, Phœnicum; <sup>b</sup> advocandi municipes eorum, per quos notitia subministrata est; <sup>c</sup> aliqui <sup>d</sup> Manethon Ægyptius, & Berosus Chaldæus; sed & <sup>e</sup> Iromus Phœnix Tyri Rex, sectatores quoque eorum Mendæus Ptolemæus, & Menander Ephesus, & Demetrius Phalereus, & Rex Juba, & Appion, & Thallus, & qui istos aut probat, aut revincit, Judæus Josephus Antiquitatum Judaicarum <sup>f</sup> vernaculus vindex. Græcorum etiam <sup>g</sup> censuales conferendi & quæ quando sint gesta, ut concatenationes temporum aperiantur; per quæ luceant annalium numeri. <sup>h</sup> Peregrinandum est in historias, & literas orbis. Et tamen quasi <sup>i</sup> partem jam probationis intulimus, cum per quæ probari possint, <sup>k</sup> aspersimus. Verum differre præstat, ne vel minus persequamur festinando, vel diutius evagemur persequendo.

CAP.

<sup>a</sup> Archiva] Amat hanc vocem Noster. Itaque rursus c. xxi. Et tamen cum mundi casum relatum in archivis vestris habetis, & alibi.

<sup>b</sup> Advocandi municipes] Pam. & alii, advocandi etiam municipes. Sed Cod. Fuld. municipes eorum non agnoscit, nec Rhen. eorum. quasi a manu glossatoris sint. Sed per me locum suum teneant, nam ut Josephum mox vocat vernaculum antiquitatum Judaicarum vindicem, ita Manethonem & reliquos fidem mereri dicit, quia illius municipes fuerunt regionis, cujus historiam scripserunt. Transponunt nonnulli eorum municipes.

<sup>c</sup> Aliqui] Ita omnino scribendum. Ita passim amat Septimius. Ita Cod. Fuld. & optimæ editiones.

<sup>d</sup> Manethon] Monstra lectionum in Cod. Fuld. Manethos Ægyptius, & Hebræus, & Chaldæus, & Proemis Phœnix Tyriorum rex. ex quibus tamen jam facile vera lectio patet.

<sup>e</sup> Iromus] Quomodo, sive Hieronymus legendum esse docuit princeps omnis literaturæ Joseph. Scaliger in prolegomenis ad lib. de Emend. Temp. p. 38. & in Fragmentis eidem operi annexis p. 26. Estque is ipse Hiram, memoratus in historia Sacra (nam & E. veteri cuidam Scriptori appellatus est) 11. Chron. 11. 3. dignissimus amicitia Davidis & Salomonis, quibus non minus ob divitias quam sapientiam studium amabili fuisse videtur, posteritati etiam scriptis eruditionem suam testatus.

<sup>f</sup> Vernaculus vindex] Cave Gorioidem cogites. Vernaculus vindex Josephus, sive ut Scaliger & Cod. Fuld. Josephus a Tertulliano dicitur, quoniam ipse Judæus Judæorum suorum origines & bella cum Romanis, Græce licet, descripsit. Quod imitatum Hieronymum docet Scaliger ad Euseb. p. 186. Josephus autem vernaculus scri-

ptor. & apud eundem Paulam & Eustochium ad Marcelum: Denique etiam Josephum, qui vernaculus est scriptor Judæorum. De Judæorum instrumento supra cap. xviii. proprias scilicet atque vernaculas. Ita genus Trojanum vernaculum Deæ Cybeles appellatur cap. xxv. Græci dixerunt οἰκείον. De Proæresio Sophista celebri Eupapius Sardinianus p. 109. Προæρεσίῳ δὲ ὁ Πόντος ὅλος ἔτα ἐκείνῃ προσέταται τὰς οὐλῆτας ἀνέπεμψεν, ὥσπερ οἰκείον ἀγαθόν τὸν ἀνδρὶ δαυμάζοντες. i. e. Proæresio vero Pontus universus ac finitima gentes discipulos submisere, virum illum tanquam vernaculum bonum admirantes. ubi recte in interpretatione addit Junius & apud se natum. Noster etiam rursus cap. xxxv. Romanos appellat vernaculam septem collium plebem. Codex Agob. ita locum effert, & siquis istos approbat &c. sed postea correctum & scriptum, reprobatur.

<sup>g</sup> Censuales] Videtur innuere illos qui diaria & annales & acta publica confecerunt, quos vocabulo sui ævi appellat, ut notant interpretes.

<sup>h</sup> Peregrinandum] Aptissime exprimit moram istam & tempus quod in aliarum gentium perscrutandis originibus teritur, dum mente non corpore peregrinamur. Cod. Agob. scribit, p. est & ad historias.

<sup>i</sup> Partem] Ita legendum contra opinionem Junii cum La Cerda, ita meliores codices & ipsa res manifeste docet.

<sup>k</sup> Aspersimus] Et hoc probum, leviter enim in precedentibus tetigit hanc partem, quam si probandam ex professo sumeret, magnam copiam lectionis & demonstrationis affundere debuerat. Pro possint Agob. possumus, quasi scribi veller probare possumus.

C A P. XX.

Sed omissa antiquitate, quæ errare potest, Divinitatem Sacre Scripturæ ostendit, exitu rerum comprobata: quæcunque enim sunt, jam in illa prædicta inveniuntur, ut adeo necesse sit credere quæ adhuc restant futura, quoniam & in illa comprehensa & prædicta sunt.

<sup>a</sup> Plus jam offerimus pro ista dilatione, majestatem Scripturarum, si non <sup>b</sup> veritatem, divinas probamus, si dubitatur antiquas. Nec hoc tardius, aut aliunde discendum: coram sunt quæ docebunt, Mundus, & Sæculum, <sup>c</sup> & Exitus. Quicquid agitur, prænunciabatur. Quicquid videtur, audiebatur. Quod terræ <sup>d</sup> vorant urbes; quod insulas maria fraudant; quod externa atque interna bella dilaniant; quod regnis regna <sup>e</sup> compulsi, quod fames, & lues, & <sup>f</sup> locales quæque clades, &

C A P. XX.

<sup>a</sup> Plus jam] Antiquissimas cum jam ostenderit, & declaravit etiam, quo pacto ultra possit, divinitus inspiratas esse hinc jam ostendet. Vocula plus in edit. La Cerda non apparet, & in Agob. Cod. est offeremus.

<sup>b</sup> Veritatem] Cod. Fuld. veritate Divinas probamus, si dubitatur antiquitas. & plane ita Rhen. & Aldus. Sed vulgatam lectionem (quam vitiose interpungit Junius) probat Batræus. Et ita quoque MS. L. B. & Agobard. Rig. & Herald. qui notavit audacius pro more dictum, pro an sine antiquæ. Pamelii lectio est, veritatem Divinas probamus, si dubitatur antiquitas, quam & La Cerda & Scaliger comprobavit. Mox Ald. & Rhen. ne hoc tardius. La Cerda, neque tardius. Pro aut MS. L. Bat. an.

<sup>c</sup> Et exitus] Rerum addit Cod. Fuldens. Pulchre hisce alludunt quæ ex fragmento prioris cap. protulimus. Multis adhuc de vetustate modis consisterem Divinarum literarum, si non major auctoritas illis ad fidem de veritatis sue videtur, quam de ætatis annalibus suppetisset. Quid

<sup>a</sup> fre- enim potentias patrocinabitur testimonio earum, nisi dis- punctio cotidiana seculi totius, cum dispositiones regnorum, cum casus urbium, cum exitus gentium, cum status temporum ita omnibus respondent, quemadmodum ante millia annorum prænunciabantur?

<sup>d</sup> Vorant urbes] Cod. Fuld. vorant (pro vorarent) urbes, quod insulas maria fraudarent, quod interna & externa bella dilaniarent. quasi novus sensus incipiat ab illo, Quod regnis &c.

<sup>e</sup> Compulsi] Infra c. xxi. Nec alia magis inter nos & illos compulsatio est. & xxxviii. Spectacula etiam æmulis studiorum compulsationibus inquietaret. Ita & pulsare, alibi. Cod. Agob. delet to regnis.

<sup>f</sup> Locales quæque clades] Tales ut puro regiones intelligit quæ aeris & paludum inclementia infames, multos mortalium, præsertim illis terris non assuetos, tollunt.

Quod locus mundi, nebule, malusque Jupiter urget, verbis Horatii lib. 1. Carm. Od. xxii. Martialis medio in Tibure Sardinia est, demonstrans vel in saluberrimis locis mortem inveniri posse, nam



<sup>a</sup> frequentia pleraque montium vastant; quod <sup>b</sup> humiles sublimitate, sublimes humilitate mutantur; quod iustitia rarefcit, <sup>c</sup> iniquitas increbescit, <sup>d</sup> bonarum omnium disciplinarum cura torpescit; quod etiam <sup>e</sup> officia temporum & elementorum munia <sup>f</sup> exorbitant; quod & <sup>g</sup> monstris & portentis naturalium forma turbatur, <sup>h</sup> providentia scripta sunt. Dum patimur, <sup>i</sup> leguntur; dum recognoscimus, probantur. Idoneum, opinor, testimonium divinitatis, <sup>k</sup> veritas divinationis. Hinc igitur apud nos futurorum quoque fides tuta est, <sup>l</sup> jam scilicet probatorum, quia cum illis, quæ

*A morte homines semper tantundem absumus.*

secundum Publium versu i. Neque neglexit hoc disertissimus naturæ indagator Lucretius, qui ubi demonstravit locos pestilente Spiritu avibus & quadrupedibus infestos, docet idem in hominibus obtinere lib. v. versu 769.

*Principio hoc dico, quod dixi sæpe quoque ante,*

*In terra quousque modi rerum esse figuras:*

*Multa, homini quæ sunt vitalia: multaque morbos incutere, & mortem quæ possunt ac celerare.*

Intelligi possunt etiam terræ motus, montium eructationes, fluminum inundationes & similia.

<sup>a</sup> *Frequentia pleraque montium*] Intelligit feras bestias frequentes in montibus illorumque incolas, ut leones, ursos &c. ut recte Wouw. & Rigalt. Nam cum semper Africa feris abundaverit, ita ut Numidas dicat Strabo lib. 11. *ἡ δὲ ἀφρική γενομένη, διὰ τὸ πλεονάζειν τῶν θηρίων τὸ πάλαιον.* antiquitus agrum colere non potuisse propter ferarum multitudinem. Ita magis adhuc desertæ factæ sunt regiones illæ assiduis bellorum compulsionibus, feræque inde multiplicata late stragem dederunt. Aliæ editiones, *Gelenia frequentia pleraque montium*. Aldina *frequentium plerumque montium*. Barr. *efferventium plerumque montium*. quomodo Rhenan. in edit. secunda, nam in prima *frequentium* edidit. Quæ lectio si plausibilis alicui videtur, ita correctam malim, & *efferventia plerumque montium*. Certe c. xl. ubi latius omnia hæc exsequitur: Sed nec Tuscia jam tunc atque Campania de Christianis querebatur, quum Volsinios de celo, Pompejos de suo monte perfudit ignis. Quare & ipse non valde repugno, sed ut aliam præferam in causa est, quod in conclusione dicat *providentia scripta sunt*. Innuens ita omnia ista quæ hodie contingant, quæque enumerat jam, in sacris literis ante prædicta esse. At ubi ardentis montes ultricem Dei flammam eructantes inquiramus: non certe in Apocalypsi vii. 8. ubi magnus ille mons ardens igne in mare dejectus. Nec Ps. lxxxiii. 15. *Velut ignis desertum urit, & velut flamma montes accendit.* Ibi enim de arboribus locus est, quæ vento in montibus agitata, aliquando ignem concipiunt. Testis Lucretius lib. i. 896.

*At sæpe in magnis fit montibus, inquis, ut altis*

*Arboribus vicina cacumina summa terantur*

*Inter se. validis facere id cogentibus austris.*

*Donec fulserunt flammae flore coorte.*

Idem lib. v. 1095.

*Et ramosa tamen cum ventis pulsa vacillans,*

*Æstuat in ramos incumbens arboris arbor.*

*Exprimitur validis exitibus viribus ignis,*

*Et micat interdum flammae fervidus ardor.*

Et antiquior illo Thucydides. is lib. 11. *Ἡ δὲ γὰρ ἐν ὀρεσὶν ὅλη τριπόρεσσιν ὡς ἀνέμων πρὸς αὐτῶν ὁπὸ ταπνομένη πῦρ ἐφλόγα ὡς αὐτῶν ἀνέμῳ. i. e. Jam enim in montibus sylva a ventis invicem contrita, sponte sua ex se ignem & flammam sursum extulit.* Quem locum & Lamb. ibidem & Calaub. adducit ad Sueton. Tiberium c. vi. ubi Tiberius itinere nocturno, discrimen vitæ adit: flamma repente e silvis undique exorta, adeoque omnem comitatum circumplexa, ut Livie paps vestis & capilli amburerentur. Locus est & Jes. xxxiv. 9. sed ad terram Cananis pertinens, terra eorum in picem ardentem conversa erit. Ut & Deut. xxxii. 22. *Ignis accensus est in ira mea, & ardebit in infima inferni, terramque cum relictibus suis vorabit, & fundamenta montium inflammabit.* Sed hic quidem locutiones ab ardentibus montibus sumuntur, sed ad terram Cananis pertinent, quam velut ambustam hodie sterilitate Strabo & alii scriptores docent. Euseb. in Demonstr. Evang. lib. vi. c. 7. ad verba Ps. cvii. 34. hæc notat: *Ἡ γὰρ ἀνδρομῶν &c. i. e. Quæ quidem plane cognita habebis, si percurreris illam Judaicæ gentis antiquitus celebratam Hierusalem, ejusque gloriam, ac Divine frugis proventum: eorum utique sanctorum hominum, Deique amicorum, qui in ea vixerint, quam utique in præsentibus his rebus privatam spoliatamque invenies. Nam post Christi adventum facta est vere infructuosa, & sine aqua, & omnino deserta: & ut ait Propheta, in falsuginem, a malitia inhabitantium eam. Nisi forte respiciat Auctor ad illa quæ Babeli minatur Jeremias c. Li. 25. *ponam te in montem ignis, i. e. convertam te in montem ardentem.* At mihi dubium non est, quin respexerit Auctor ad locum Ezech. v. 17. ita omnia hæc illic enumerantur, & ipsa quidem ad Judæos spectantia, sed illustrior locus nullus ad manum erat, quo multiplex Dei vindicta per plagas suas in hostes nominis sui quoscunque*

exprimeretur. *Frequentia plerumque montium præferunt* MS. Fuld. & Agob. editiones Heraldii & Pamelii, sed frustra, cum hic singularia recensentur, ut sunt fames, lues, bestia &c.

<sup>b</sup> *Humiles sublimitate*] Ezech. xxi. 26. *Amove cidarim istam, & tolle coronam; hæc futura non est, depressum exaltabo, & altatum deprimam & similibus locis.*

<sup>c</sup> *Iniquitas*] Voculam &, quam præcedere faciunt aliæ editiones delet Cod. Fuld. L. B. & ego. Vid. Amos 111. 10. & quæ huic paria sunt.

<sup>d</sup> *Bonarum omnium*] Sallust. Cat. c. 11. *Verum, ubi pro labore desidia, pro continentia & equitate libido atque superbia invasere; fortuna simul cum moribus immutatur.* & c. x. *Namque avaritia fidem, probitatem, ceterasque artes bonas subvertit; pro his superbiam, crudelitatem, Deos negligere, omnia venalia habere, edocuit.*

<sup>e</sup> *Officia temporum*] Cum nec ver nec æstas nec autumnus officio suo satis fungantur in producendis frugibus, quæ lætiores olim evenire solitæ sunt, istæque vel nimii imbres, vel solis æstus noceant. De Deo Tertull. in lib. De Patientia cap. 11. *qui temporum officia, elementorum servitia, totius gentium tributa dignis simul & indignis patitur occurrere.* Insignis locus est apud Flavium Vegetium lib. 1. de Re Militari. Differit ibi de mundi interitu, & inter alia ita scribit: *Urque de Italia loquar, plurimæ in ea partes sunt, quæ olim a frequentissimis populis habitabantur, nunc autem ferme deserte videntur. Plurimæ item quas veterum Romanorum temporibus pauci admodum incolebant, ita sunt immutata, ut nihil superat. Quod & alijs omnibus orbis partibus fieri non est ambigendum. Proinde si aerem plerumque, qui olim saluberrimus erat, nostris temporibus pestilentem videmus, cur non multas regiones, quæ diu bellica gloria celebratae sunt, immutata aeris, qui a cæli statu qualitatem sumit, conditione, in hominum virtute degenerasse affirmabimus?* Hujus rei causam ruenti seculo adscribit Lucretius dum terram quasi effoetam parentem considerari vult. Versus ejus sunt lib. 11. 1149.

*Jamque adeo affecta est ætas, effoetæque tellus*

*Vix Animalia parva creat, quæ cuncta creavit*

*Sæcla, deditque ferarum ingentia corpora partu.*

Ita lege cum MSS. Voss. Bib. L. B. Quomodo plane etiam Sallustius Cat. c. LIII. de Rep. Rom. *ne veluti effoeta parentium, multis tempestatibus baud sane quisquam Rome virtute magnus fuit.* Idem Lucret. cum agricolæ querelas induxisset versu 1170. ita concludit,

*Nec tener, omnia paulatim rabeſcere: & ire*

*Ad scopulum, spatio ætati defessa veruſto.*

Et hic scribe ex elegantia istorum MSS. correctione ad capulum i. e. ad sepulturam.

<sup>f</sup> *Exorbitant*] Barr. & Ald. *exorbitantur*. Adumbravit hæc omnia pulcre Prosper Aquitanus libro Epigramm.

*Non idem status est agris, non urbibus ullis,*

*Omniaque in finem præcipitata ruunt.*

*Ferò, peste, fame, vinclis, algore, calore,*

*Mille modis miseros mors capit una homines.*

*Undique bella fremunt, hominis furor excitar, armis*

*Incumbunt reges regibus innumeris.*

*Impia confuso sedit discordia mundo.*

*Pax abiit terris, ultima quæque vides.*

<sup>g</sup> *Monstris & portentis*] Lucan. lib. 1. 562.

*Monstrosique hominum partus numeroque modoque*

*Membrorum, matremque suos conterruit infans.*

inter prodigia belli civilis. Sed in hisce omnibus videtur mihi Septimius respexisse præsertim ad xxiv. cap. vers. 6. & seqq. Evang. Matthæi.

<sup>h</sup> *Providentia scripta sunt*] Ita reponendum puto ex Cod. Fuld. pro quo editiones vulgatæ providenter scripta sunt. Dicta hæc, inquit, ipsius providentia Divinæ i. e. pravitatis & omniscii Dei sunt. Ita enim loqui amant.

<sup>i</sup> *Leguntur*] Obscurum hoc, quid enim sibi vult *leguntur*? At vult dicere, Fiunt illa omnia interim dum ista in transcurso legimus, sed dum accurate legimus, i. e. recognoscimus, videmus illa prædicta ante jam exitu probari.

<sup>k</sup> *Veritas divinationis*] Perverſe Rhen. Barr. & Ald. *veritatem divinationis*, deleta distinctionem quæ antecedit. Sensus est, inde concludi posse Divinitatem Scripturæ, quod divinatio i. e. prophetia quotidie impleatur.

<sup>l</sup> *Jam scilicet probatorum*] Cap. xix. Ita omnia quæ supersunt, jam probata sunt nobis, quia cum illis quæ probata sunt, tunc futuris prædicantur. Itaque pro



quotidie probantur prædicebantur. <sup>a</sup> Eadem voces sonant, eadem literæ notant, idem <sup>b</sup> spiritus pulsant, <sup>c</sup> unum tempus est divinationi, futura præfandi apud homines, <sup>d</sup> si forte distinguitur, dum expungitur, dum ex futuro præfens, dehinc ex præfenti præteritum deputatur. Quid delinquimus (oro vos) <sup>e</sup> futuro quoque credentes, qui jam didicimus illis per <sup>f</sup> duos gradus credere?

CAP.

prædicebantur etiam hic Cod. Fuld. & L. B. prædicebantur.

<sup>a</sup> Eadem voces sonant] Ita MSS. Fuld. & Agob. Ald. & Herald. Idem voce prophetasse, scriptis consignasse, instinctu & agitatione Spiritus cognovisse ait. ut supra cap. xix. in Fragm. eadem voces prædicaverunt, utramque partem, eadem literæ notaverunt. Pro prædicebantur. Cod. Agobard. habet prædicabantur.

<sup>b</sup> Spiritus pulsant] Mentis Prophetarum veridicis implevit, futura dicere impulit, & ut Lucanus loquitur lib. vi. 167.

mentemque priorem  
Expulit, atque hominem toto sibi cedere jussit  
Pectore.

<sup>c</sup> Unum tempus] Ita distinxit & legit ex Codd. suis Herald. & ex Fuld. Rigaltius. Pamelius & Rhen. male distinguunt, unum tempus est divinationi futura præfandi.

ti apud homines. Jun. & La Cerda. futura præfanti: apud homines &c. Ald. & Barr. futura præfanti a. b. Supra c. xix. Unum esse tempus apud illas, quod apud nos separari videtur &c. Sensus est non esse apud Deum tempus nisi unum, qui magis erit perspicuus si legas pro futura præfandi, futurum, præfens.

<sup>d</sup> Si forte] Hanc locutionem supra exposuimus. Quasi dicat, distinguatur licet apud homines dum impletur. Statim pro dehinc in Agob. sequitur dum hinc.

<sup>e</sup> Futuro quoque] Nescio cur hanc lectionem quam præfert Pam. & agnoscit Cod. Fuld. mutaverit Rigalt. in futura quoque, quod malunt Barr. Ald. Herald. Rhen. & La Cerda. mihi non probatur. Mox etiam mendose Ald. pro didicimus, dicimus.

<sup>f</sup> Duos gradus] Præteritum & præfens. Supra c. xix. de præterito exorsus est, per vaticinationem usque ad suam ætatem, & deinceps verissimas futurorum imagines edidit.

C A P. XXI.

Hoc insigni capite plenissima propinatur Christi, Dei Filii, historia, qui, prout ad salutem animarum debet cognosci, late & nervose describitur. Ostenditur interim, quid Judæis evenerit, dum in illo verbi Divini implementum agnoscere noluerint: cujus sane Divinitate percepta, falsæ religioni renunciare decet, cum etiam ab ipsis malignis Spiritibus, quibus imperat, testimonium aliquando potentia sue exigit.

Sed quoniam edidimus antiquissimis Judæorum instrumentis sectam istam esse <sup>a</sup> suffultam, quam <sup>b</sup> aliquanto novellam, ut <sup>c</sup> Tiberiani temporis, plerique sciunt, profitentibus <sup>d</sup> nobis quoque; <sup>e</sup> fortasse an hoc nomine de statu ejus <sup>f</sup> retractetur, quasi sub umbraculo <sup>g</sup> insignissimæ religionis, <sup>h</sup> certe licitæ, aliquid propriæ præsumptionis abscondat, <sup>i</sup> vel quia præter ætatem neque de victus exceptionibus, neque de <sup>k</sup> solemnitatibus dierum, neque de ipso signaculo corporis, neque de consortio nominis cum Judæis agimus, quod utique oportet, si eidem Deo manciparemur. Sed & <sup>l</sup> vulgus jam scit Christum, hominem utique aliquem, <sup>m</sup> qualem Judæi

C A P. XXI.

<sup>a</sup> Suffultam] Cap. xix. in quo videtur thesaurus collocatus totius Judaici sacramenti, & inde etiam nostri.

<sup>b</sup> Aliquanto novellam] Per aliam lectionem, quæ in Cod. Fuld. est, alius sensus huic loco datur; ibi legitur, quam scient aliquando, ut ad Judæos referatur. Puto verius ex sequenti sciunt hic illam vocem duplicatam esse. Secundum Fuld. MS. sensus, qui sese hic alius aperire videtur, ille est. Ipsi illi Judæi scient aliquando hanc sectam, i. e. intelligent & approbarent, in nostra castra fete conjicientes, secundum dictum Hoseæ iii. 5. tum quum scient & cognoscant ipsum, Jerem. xxxi. 34. clamantes Deus mi, nos Israel tuus novimus te. Hof. viii. 2. Alii legunt, Barræus quidem & Ald. & Herald. & Rhen. quam aliquando novellam. La Cerda quam aliquanto novellam, ut & MS. L. B. & Agobard. & Pamelius & Rigalt.

<sup>c</sup> Tiberiani temporis] Ita clare MSS. Agobard. & L. B. ita Pam. & Rig. & Rhen. qui cum non distinguant post temporis, videntur intelligere de scriptoribus Tiberiani temporis, quod hic falsum est. Dicit enim plerisque introgressum novæ hujus sectæ in orbem scire factum tempore Tiberii, fortassis itaque putaturos novam hanc præsumptionem sub illa vetustate sua roborata Judæorum religione, ut post Ajaxis alijus clypeum, latere velle. Alii legebant, ut Tiberii temporibus, quod cum sine sensu, additum fuit in Fuld. ortam, ita: ut Tiberianis temporibus ortam. In editione Prioriana Rig. ex postremis vitiose legitur Tiberini. Supra cap. v. Tiberius ergo, cujus tempore nomen Christianum in seculum introivit.

<sup>d</sup> Nobis quoque] Ita Rig. Ald. Jun. Alij vobis ut Pam. quod vitiosum est, id enim Judæis & Gentibus facile concedimus, novam esse sectam, sed tamen antiquissimis vel ipsorum Judæorum instrumentis suffultam, quæ disciplinam Deo gratam non tollit, sed illuminat, sed reformat. La Cerda, nostris.

<sup>e</sup> Fortasse an] Ita Latinius & Jun. Et sic edidit Rig.

& La Cerda recte, nisi quod ultimus separat voces. Alii ediderant fortasse: an.

<sup>f</sup> Retractetur] Cum vero de statu ejus retractari dicit, puto innui malignitatem & invidiam qua judicabant de religione. Retractare enim apud Nostros quidem passim significat diligenter tractare & recognoscere, sed quoniam ille qui lippus ipse recta aliorum aspicere non vult, obrectationis ergo diligenter inquit, sicubi faculam invidiæ & maledicentiæ accendere possit, ideo hic pro carpere accipio. Quomodo fere utitur in libro de Jeuniis c. xv. certe in malam partem: Atquin ad Romanos scribens, vos nunc compungit retractatores hujus officii. i. e. detractatores, inobedientes, irrisores.

<sup>g</sup> Insignissima] Ita c. xix. extremissimus & multa similia passim.

<sup>h</sup> Certe licitæ] Ita Herald. ita MSS. Agobard. & L. B. & denique Rig. ex Cod. Fuld. cui præit Puteani codex ita, certe, licite &c. & frustra La Cerda defendit vulgatam lectionem certæ licentiæ aliquid, & propriæ p. Dicit licitæ, quoniam tolerabatur Judaica religio. Etiam sacra sua palam læsant. Vestigalis libertas. Vulgo aditur sabbatis omnibus. cap. xviii. Non ita Christiana, cui audienda erat lex horridi carminis, non licet esse vos. cap. iv.

<sup>i</sup> Vel quia præter ætatem] Referendum ad novitatem ortus sectæ. Vel quia, id est, quod nec in ipsa ætate, victu &c. concordent.

<sup>k</sup> Solemnitatibus dierum] Nec sabbatis exclusis de quibus prolixè in libello Adv. Judæos. Itaque recte exponit Zephius in Paraphrasi, nulla sabbata colamus, non circumsecemur &c.

<sup>l</sup> Vulgus jam scit Christum b. u. a.] Liceat & hic mihi præferre elegantiam Membr. Fuld. Nec placet enim præ illis vulgatum, vulgus scit Christum, ut aliquem hominum. Ibi etiam sciunt, ut turba ruunt, & sexcenta ejus generis.

<sup>m</sup> Qualem] Nudum ut putabant, tantum hominem. 1. Cor. ii. 8. H'ν υδεις τὴν ἀρχαίαν τὴν διάνοιαν τοῦ ἐργαζομένου. αἱ γὰρ ἐργαζομαι, ἢ αὐτὸν Κύριον τῆς δόξης ἐσταύρωσαν.



Judæi judicaverunt, quo facilius <sup>a</sup> quis nos hominis cultores existimaverit. Verum neque de Christo erubescimus, <sup>b</sup> ut quos sub nomine ejus deputari & damnari juvat, neque de Deo aliter <sup>c</sup> præsumimus. Necesse est igitur pauca <sup>d</sup> de Christo, <sup>e</sup> ut Deo. Tantum Judæis erat apud Deum gratia, <sup>f</sup> ob insignem justitiam, & fidem originalium auctorum, unde illis & generis magnitudo, & <sup>g</sup> regni sublimitas floruit, & tanta felicitas, <sup>h</sup> ut Dei vocibus quibus edocebantur, de promerendo Deo, & non offendendo præmonerentur. Sed quanta <sup>i</sup> deliquerint <sup>k</sup> fiducia patrum inflati <sup>l</sup> ad delirandum, <sup>m</sup> derivantes a disciplina in profanum modum; etsi ipsi non confiterentur, <sup>n</sup> probaret exitus hodiernus ipsorum. Dispersi, palabundi, <sup>o</sup> & cœli & soli sui extorres vagantur per orbem <sup>p</sup> sine homine, sine Deo Rege, quibus nec advenarum jure terram patriam saltem <sup>q</sup> vestigio salutare conceditur. Cum hæc illis sanctæ voces <sup>r</sup> præmi-

a. *Quis nos*] Aldinum exemplar qui nos b. c. existimaverint. Verus sensus est, vel inde humano ingenio tantum rationis debuisse indulgeri, ut si congruum & simile alicujus veri fingere & mentiri illi voluissent, humanam saltem speciem Dei Christianorum finxissent, non ferinam, monstrosam, ut tegerant in Onochoire, de quo paulo superius egit, quasi ex gente Centaurorum, Chimærarum, Sphingum hybrida quis a nobis coleretur. In quo certe egissent ut Judæi olim, qui Deum ipsum, Jesum nostrum, nihil nisi nudum hominem putaverunt. Prout certe egerunt etiam illi inter Gentes, qui Christianos accusarunt ut cultores hominis suspensi.

b. *Ut quos sub n. e.*] Et hoc ex Cod. Fuld. Reliqui, quum sub n. e. Cap. 1. *Quid hoc mali est: cuius reus gaudet? cuius accusatio votum est, & pœna victoria?*

c. *Præsumimus*] Fuld. MS. legit neque de Deo aliter sumus. Hoc scilicet Christianismi proposuit Servator mundi in Evang. Joannis c. xv. 19. *ὅτι ἐκ τῆς κόσμου ἐκ ἑσέ, ἀλλ' ἐγὼ ἐκ τοῦ κόσμου οὐκ ἐκ τῆς κόσμου, διὰ τὸ τοῦ κόσμου οὐκ ἐκ τῆς κόσμου.* Evangelista ex disciplina magistri sui Ep. 1. c. iv. 6. *Ἡμεῖς ἐκ τῆς Θεοῦ ἐσμεν. ὁ γινώσκων τὸν Θεόν, ἀκούει ἡμῶν. ὁ δὲ οὐκ ἐστὶν ἐκ τῆς Θεοῦ, οὐκ ἀκούει ἡμῶν.* Barr. & Rhen. De Deo aliquid præsumimus aliter. Ald. eodem modo, approbante Junio. Rigaltius & reliqui MSS. & editi, neque de Deo aliter præsumimus. Et hæc lectio retineri debet, dicit enim nos non aliter de Deo vero sentire, quam ipsos Judæos.

d. *De Christo*] Cod. Fuld. præfigit dicamus.

e. *Ut Deo*] Ita ex Cod. vet. emendavit Wouwerius in no. is, ut & ad Minucium p. 43. Et secutus est Rigalt. Imo plane ita inveni in MS. L. B. unde præstantia ejus cognosci potest. Putide ante legebatur *ut de Deo totum Judæis &c.* Quod tamen potuerunt concoquere interpretes.

f. *Ob insignem justitiam & fidem*] Ita Rig. ita Cod. Fuld. Alii, *ubi & insignis justitia & fides originalium auctorum.* Cap. xviii. *Viros enim justitia & innocentia dignos Deum nosse & ostendere, a primordio in seculum emisit Spiritu Divino inundatos.* Hi sunt patriarchæ, quos aucupio novitatis appellat originales auctores. Confer Hebr. xi. 2. 11. & seqq.

g. *Regni sublimitas floruit*] Similia Justinii historici illa, licet ab errante profecta: Semperque exinde hic mos apud Judæos fuit, ut eosdem, reges & sacerdotes haberent: quorum justitia religione permixta, incredibile quantum coaluere. Ut & Strabonis libro xvi. *Οἱ δὲ διαδεξάμενοι, καὶ οὐκ ἐκ τῆς αὐτῆς ἀπορίας διέμενον δικαιοπραγῶντες, & θεοσεβεῖς ὡς ἀλλοδαῖς ὄντες.* i. e. Successores (Mosis) aliquamdiu in hisdem institutis permansere, justis & vere religiosi. Illa itaque vere fuit Judæorum gloria, quam falso sibi assignabant Romani pro merito religiositatis diligentissime in tantam sublimitatis elatos. infra cap. xxv.

h. *Ut Dei vocibus*] Cod. Agob. Unde Dei vocibus. Sed Fuld. totum ita reformat, & tanta felicitas de Dei vocibus affuit, quibus docebantur, & p. d. e. n. o. præmonerentur. Barr. Rhen. & Ald. ut de Dei &c. Rigaltianæ vero editiones delent illa quibus edocebantur, contra fidem MSS.

i. *Deliquerint*] Omnes libri, quos ego & Pamelius vidimus, habent dereliquerunt vel dereliquerint. Rigaltius tamen & Scaliger, & vetustæ editiones, ut & Rhen. & Aldi dereliquerint. Nec temere. Est enim a delinquere, unde seniores formarunt delinquentiam pro delicto, Paschasius Radbertus in Epitaph. Walæ l. 1. c. 28. Et in glossario Papiæ Deliquio exponitur oblitio.

k. *Fiducia*] Cod. Fuld. ex fiducia.

l. *Ad delirandum*] Et ita reposui auctoritate Coll. Mod. seu MS. Fuld. Aliæ editiones ad declinandum. Rig. in edit. ut ineptum delet. Nollem factum. Visne videre delirantes ex superbia? Inspice Ps. Lxxv. versu 5. ibi nolentibus Judæis regem Christum, adeoque rebellantibus contra Deum & Messiam ejus, fit admonitio: Dixi ad insanos nolite insanire: & contra impios: cornu ne exaltetis, Zephyrus & Rhen. inflati, declinantes a disciplina.

m. *Derivantes*] Ita MS. L. B. Pam. & Ald. Sed Zephyrus & Rhen. declinantes. MS. liber Ursini & Junius

deviantes. Quod assensu suo excipit Scaliger & Rigalt. Sed expressisse mihi videtur, certe respexisse verba Jeremias 11. 13. de ipsis illis delirantibus Judæis: *Me scaturiginem vivæ aquæ dereliquerunt, ut sibi effoderent (Nostro derivarent) cisternas, cisternas fractas, quæ non capiunt aquas.* Cod. Fuld. ad delirandum disciplinam in profanum modis. nullo sano sensu, sed tamen quasi vellet legi ad delirandum in profanum modum. quomodo sæpe loquitur.

n. *Probaret exitus*] Codex Agobard. probavit e. o. Et cœli & soli sui] Transponit MS. L. B. & soli & cœli sui. Recte & cœlum & solum memorat, nam hoc ut fertilissimum, illud ut clementissimum ab omnibus scriptoribus memoratur.

p. *Sine homine*] Acute Scaliger, qui in libro suo ad marginem emendavit sine nomine, sine Deo rege. Puto illum ita interpretari voluisse Hoseæ illa 111. 4. *Nam diebus multis desidebunt Israelitæ sine rege, sine principe.* Etsi enim rex non sit, potest tamen nomen imperii esse, quale Judicum post Moysen, & Principum temporibus Ezræ: Imperatorum, quum Maccabæi insurrexissent in oppressores Judæorum. Tamen a vulgata non discedo, quæ vehementior est, nec enim jam Deum regem habent, quem olim jam spreverunt ad exemplum Gentium hominem sibi regem quærentes, & visibile regnum, in quo eorum Tupæ oculis blandiretur i. Sam. viii. 5. Nec hominem ipsum, cujus aspectu contra fortuita casuum corroborarentur, quomodo Tacitum fere alicubi loquimur. Scaligeranam tamen conjecturam adjuvat, sensumque adauger MS. L. B. in quo sine homine, sine Deo, sine Rege. Quæ lectio si placet, ita corrigenda est, sine Nomine, sine Rege, sine Deo. id est, nec jam Resp. nec Regnum, nec Theocratia.

q. *Vestigio salutare*] Legem horrendi carminis præscripsit Adrianus victor. Hieronymus in Chron. Euseb. MMCL. ex quo tempore etiam introeundi eis Jerosolymam licentia ablata. Eusebius ex Aristone Pellæo. *Τὸ πᾶν ἔθνος ἐξ ἐκείνης &c.* i. e. Omnis hæc natio jam ex illo ab omni regione finitima Hierosolymorum penitus arcebat, cum junctione divine legis, tum maxime constitutionibus & decretis Adriani, ita ut ne de excelsiore quidem prospectu eminens eis saltem paternum solum profanis obtutibus liceret inspicere. l. iv. Hist. Eccl. c. 6. Plura ex Justiniano Martyre, Hilario, Hieronymo & aliis profert summus Scaliger in Animadv. Euseb. p. 216. edit. opt.

r. *Præminarentur*] Deuteron. xxxii. 26. Ps. LIX. 12. *Circumerrare fac per potentiam tuam.* Et præsertim versu 15. *gaudiant ut canis & circumerrent civitatem.* Quod certe ex hoc loco quomodo implementum acceperit, jam nemini dubium esse potest. Quandoquidem præsertim ad præfiguratum Davidis regno & casibus Messie regnum veri theologi oculus respicere debet. Inspice & Es. i. 7. *Ezech. vi. 10. Hoseæ 111. 10. & x. 3. Amos ix. 9.* Theodoretus Gr. Aff. Cur. p. 163. *Καὶ ὡς ἐπὶ ἀπαύρων τὸ οὐρανὸν &c.* i. e. Fore etiam ut Judæi, qui se crucis ligno affixuri erant, patrio solo extorres, per universum terre orbem dispergerentur. Agedum itaque videamus, an hæc prædictio ad eventum pervenerit. Ac de Judæis quidem vos dubitavimus non puto. Patria enim urbe expulsi jam sunt, alioque terrarum commigrarunt. & quæ sequuntur. Ipse Tertullianus in egregio. Ad Judæos libro cap. xi. Nam & pro istis meritis vestris cladem vestram futuram Ezechiel nunciat: & non solum in isto seculo quæ jam evenit, sed in die tribulationis quæ subsequetur. Et clarissime cap. xiiii. Et alio loco sic per Prophetam dicitur (est Jes. xxxiiii. 17.) *Regem cum claritate videbitis, id est; Christum facientem virtutes in gloria Dei Patris, & oculi vestri videbunt terram de longinquo: quod vobis pro meritis vestris post expugnationem Hierusalem, prohibitis, ingredi in terram vestram, de longinquo eam oculis tantum videre permissum est.* Ibidem: *Quæ cum ita commississent, nec intellexissent Christum in tempore suæ visitationis invenientem, facta est terra eorum deserta, & civitates eorum igni exustæ.* Hieronymus loco supra allato, primum Dei nutu, sicut propheta vaticina-



narentur, <sup>a</sup> eadem semper omnes ingerebant fore, uti sub extimis curriculis sæculi, ex omni jam gente, & populo, & loco cultores sibi allegaret Deus multo fideliores, in quos gratiam transferret pleniorē quidem ob <sup>b</sup> disciplinæ auctoris capacitatem. <sup>c</sup> Hujus igitur gratiæ disciplinæque arbiter & magister, <sup>d</sup> illuminator, atque <sup>e</sup> deductor generis humani Filius Dei annuntiabatur, non quidem ita genitus, ut erubescat <sup>f</sup> de filii nomine, aut <sup>g</sup> de patris semine: non de <sup>h</sup> sororis incesto, nec de stupro filia, aut <sup>i</sup> conjugis alienæ, Deum patrem passus est, squamatum, aut <sup>k</sup> cornutum, <sup>l</sup> aut plumatum, amatorem <sup>m</sup> in aurum conversum.

<sup>a</sup> Jo-

ti sunt, deinde Romanis interdictionibus. Et ibi inspicere Scaligerum.

<sup>a</sup> Eadem semper] Ita Rig. edidit. Pam. & Jun. eadem fere semper. Ald. eadem semper omnes. & ita Herald. Barr. & Rhen. & MSS. Lugd. Bat. Agob. & Fuld. supra etiam illa lectio cap. xix. & xx. Si magis placet, ante fore & non post est distinguendum.

<sup>b</sup> Disciplinæ auctoris] Ita Codd. Agob. & Fuld. ita edidit Pam. Herald. & Rigalt. Barr. vero & Rhenan. pleniorē quidem ob disciplinæ altioris. MS. Puteani Junio & La Cerda consentientibus pleniorē quidem ob disciplinæ auctoris. quomodo ego etiam in L. B. inveni & posteriores Rhenani editiones exhibent. quod respicere possit Jerem. xxxiv. 31. Sed, quum mox ipse Christus gratiæ disciplinæque arbiter &c. non opus est a vulgata recedere. Mox Fuld. delet <sup>to</sup> quidem, quod se tamen satis tueri potest.

<sup>c</sup> Hujus igitur gratiæ] In omnibus editionibus antecedeant hæc verba: Venit igitur qui ad reformandam & illuminandam eam venturus a Deo prænuntiabatur Christus illa Filius Dei. Hujus &c. Quæ in suis delevit Rigaltius. merito licet in Agob. L. B. aliisque extant. Sunt enim nescio cujus glossatoris marginales notæ, nec unquam nasutus iste Afer tam putide eadem repeteret. Mox hoc eodem capite simile facinus extabit.

<sup>d</sup> Illuminator] De prodromo ejus Joanne Baptista Adv. Jud. cap. ix. illuminabat mentes hominum præconio suo.

<sup>e</sup> Deductor] Quem Græci hoc sensu δαδύχον, Litteræ Sacræ ἀρχὸν vocarent. Dicebatur enim ita proprie in sacris Eleusiniis ille qui faciem manu tenens alios præibat atque viam illuminans deducebat, ut docet Eustath. ad Hom. Il. A. versum 279. Apud Arianum ad Epictetum lib. iii. c. 21. aliquis Deorum contemptor: Οὐκ ἔμελλε εἶναι ἐν Ἐλευσίνι, ἰδὼν καὶ ἐνδεδόξαι. ἐκεῖ ἱεροφάντης, καὶ ἐγὼ ποιῶσα ἱεροφάντην. ἐκεῖ κήρυξ, καὶ ἐγὼ κήρυκα καταστήσω. ἐκεῖ δαδύχος, καὶ ἐγὼ δαδύχος. i. e. Aedes est, & quidem in Eleusiniis, etiam apud nos est: illic antistes est sacrorum, & ego efficiam ut hic sit: illic præco, & ego constituam hic præconem: illic faciem ferens, & ego daduchus. Ἀρχὸν τῆς ζωῆς Jesum appellat Petrus Adv. iii. 15. Quæ sequuntur Filius Dei delet MS. L. B. ut & Agobard.

<sup>f</sup> De filii nomine] Ita repone cum Cod. Fuld. Vulgati in filii nomine. Quantumvis enim gloriarentur apud poetas veteres illi heroes Deos patres & proavos iactantes, debebant tamen post caudæ explicationem cum pavone pedes lutulentos & scabros aspicientes, revera de origine sua, quæ non alia quam stuprum vel adulterium esse posset, confundi. Neque decorum hic neglexit ut mirabilis doctrinæ sic summi artificii poeta Virgilius. Qui quam de origine Æneæ sui merito erubesceret, adulterium specioso nomine conjugii velat, apud quem Helenus lib. iii. versu 475. ita senem Trojanum affatur:

Conjugio Anchisa Veneris dignate superbo. Atque ita suis ipse verbis sub persona Didonis in Æneæ peccantis lib. iv. 172.

Conjugium vocat, hoc prætexit nomine culpam.

<sup>g</sup> De patris semine] Videtur idem dicere, cum tamen minime fit idem. De modo enim progenerationis jam loquitur, quæ monstrosa & pudenda in illis erat: amplexu draconis, insultu tauri, hirci, arietis, crissatione oloris, & quæ sunt similia. Unde patet lectionem, quæ est in Cod. Fuldano ex glossa marginali esse, de patris semine, sicut de concubitu tauri. ex apta tamen ita docta interpretatione. Respexisse simul videri potest ad Cæli & Saturni historiam, sed quasi per transfennam.

<sup>h</sup> Sororis incesto] Junonis, cum & filia Veneri se miscuerit; Proserpinæ item vocatus apud inferos Pluto, cui Jovi nomen apud superos. Imo nec matre Rheæ abstinuisse creditur. Theodoret. Gr. Aff. Cur p. 43. Οὐ γὰρ δὴ μόνον τῷ ἀδελφῷ &c. i. e. Neque enim tantum sororem, sed matrem quoque ac filias sibi uxores adjunxit: præterque has ipsas, innumeras prope & mulieres & Deas stupri commercio vitavit. Unde isti iusta indignatio in hanc ferinam cogitationum rabiem, p. 53. Οἱ δὲ τῷδε τῷ πύθει &c. i. e. Si qui vero in adulteria inciderunt, necessarii tamen ac consanguineis fœminis pepercerunt. Quod si quis inventus est qui sororis amoribus captus fuerit, at in matrem debacchatus non est, neque in filiam insanivit: sed humanæ naturæ ac dignitatis eam rationem habuit quam debebat, neque induit brutorum animalium faui-

tatem. Et mox, Οὗτος δὲ, ὃν θεῶν &c. i. e. Iste vero, quem Homerus hominum patrem Deorumque appellavit, Junonem quidem germanam sororem sibi uxorem fecit. Ipsi etiam Rheæ, quam & Deonam & Demetram (id est Cererem) vocant, quanquam ea sibi mater esset, actus furore libidinis, admixtus est: Phersephattamque (i. e. Proserpinam) ex eo genitam stupro, uxorem duxit; fa-ctus filia sue vir. Merito itaque Noster c. ix. Proinde incesti qui magis, quam quos ipse Jupiter docuit?

<sup>i</sup> Conjugis] Cod. Fuld. de conjugis. mendose. Ille enim omnium mulierum vir. Epiphani. πασῶν γυναικῶν ἀνὴρ. ut de Cæsare Suetonius.

<sup>k</sup> Cornutum] Idem ibidem in lib. Ancoratus: Πηνελόπειν μὲν γὰρ φθέρει, δὲ καὶ τὴν τράγος γετόμενος. τράγος μὲν οἶμαι ἐγένετο, διὰ τὸ ἀκμαῖον τῆς τῆ γενεῆς παραπλοῦς. i. e. Penelopen enim corruptis, propter ipsam hircus factus. Hircus autem ut puto factus est ob similitudinem acuminatæ implexæque barbæ. Ita enim locus iste verti & intelligi debet. Præsertim taurus. Ibidem: Καὶ πρὸς Πηνελόπειν δὲ ταῦρος ἐγένετο, ὡσαύτως καὶ πρὸς Ἑδρώπειν. Et erga Pasiphaen taurus factus est, similiter erga Europam. Unde etiam huc referri meretur Nummus Gortynæ in insula Creta urbis, quem produxit & illustravit Clariss. Patinus in Thesaurο suo p. 21. Sedet ab una parte Europa virginittis florem raptum lugens in platano vel sub umbra ejus, ab altera Jupiter raptor lascivientis forma tauri conspicitur. Plinius lib. 12. cap. 10. Est Gortiniæ in insula Creta juxta fontem platanus una insignis utriusque lingue monumentis, nunquam folia dimittens, statimque ei Græciæ fabulositas superfuit, Jovem sub ea cum Europa concubuisse, Vestam tauro puellam, & eleganter depictam exhibet etiam in gemma Leon. Augustinus tom. 1. tab. 185. & in Geiz Nummo a Byzantiis percusso rursum Patinus in suo vere Thesaurο p. 192. Sidoniorum pariter Nummus apud Spanh. de U. & Pr. N. p. 780. Suavissimum est epigramma Moschi huc respiciens, & cur non addam? Inscriptio, εἰς Ἑρῶτα ἀποτρίωντα.

Δαμαπῶδα θεῖς καὶ τόξα, βοηλάτιν εἶλετο γάβδον  
Οὐλὸς Ἑρῶς, πῆλιν δ' εἶχε κατομαδῖλιν.  
Καὶ ζῶδης ταλαεργὸν ὑπὸ ζυγῶν ἀνέχετο ταύρων,  
Ἐσπείρεν Διὸς αὐλάκι πυρφόρον.  
Εἶπε δ' ἀνὰ βλεφάρ' αὐτῷ Διὶ. Πρῶτον ἀκέραι,  
Μῆσε τὸν Ἑρῶτης βῆν' ὑπ' ἄρτρα βάλω.

<sup>i</sup> e. Face deposita & arcu, boum-agitatricem accepit virgam perniciosus Amor. Pendebat autem illi pera ab humeris: & juncto laborum patienti sub jugum collo taurorum seminavit Cereris sulcum frugiferum: Dixit autem sursum aspiciens ipsi Jovi: Combure arva, ne te Europæ bovem aratro subdam. Ita vulgo vertunt. Sed elegantior usus est dictionis μή σε. significat enim ne ego te sc. rursum a. f. cum diphthongo. Perperam quoque in edit. Ald. & Brod. legitur βοηλάτιν & πλῆσον.

<sup>l</sup> Aut plumatum] Quum cygnus esset factus ob Ledam. De Spectac. cap. viii. De cygno Jove non erubescunt. Furta illa Jovis passim nobis exhibent Gemmæ antiquæ. Ledæ quidem concubitus, Gortæus 1. 26. & Leon. Augustinus 11. 19. marmorque Musei Justinianæi.

<sup>m</sup> In aurum conversum] Ald. Pam. & alia Edit. in auro c. Sed ita Rig. & La Cerda. Vocem quæ sequebatur Danaidis expunxi cum Rig. & Rhen. est enim a glossa, quales plures hoc cap. Et cur ipsam Danaen potius auro conjungat, quam plumæ Ledam, cornibus Penelopen, Pasiphaen, aut Europam. Ald. legit, aut in auro conversum Danaes Jovis, & ista sunt numina vestra. Epiphanius eodem loco: Πρὸς Δανάω δὲ χρυσὸς ἐγένετο &c. i. e. Erga Danaen vero aurum fiebat, ut virginem castam thalamo inclusam corrumpere. At ille aurum fieri nunquam potuit, sed præstigiator fuit, & per auri largitionem virginem decepit. Et apud Ledam rursus cygnus factus est, inflammationem fervoris voluptatis sue significans. ἀναπτερισθαι enim est accendi cupiditate rei alicujus. Theodoret. p. 51. Καὶ τῇ Ληδᾷ ἐν εἰδει κυκνὸς μετατρέμενον, καὶ μέντοι καὶ εἰς τὸν Δανάως κόλπον χρυσὸν δίδλω φερόμενον. Ledæ vero confertum in cygni specie, Danaesque in sinum adinstitit auri illapsam. Parmenio epigrammatarius lib. vii. Anthol.

Εἰς Δανάω ἐρῶσας Ολύμπιε χρυσός, ἐν ᾧ παῖς  
Ὡς δῶρον πεισθῆναι, μὴ τρέσθαι, ὡς Κρονίδην.

Id est ex versione Petreji Tiaræ, In Danaen aurum fluxisti Jupiter, ut ne



<sup>a</sup> Jovis enim ista sunt numina vestri. Cæterum Dei Filius nullam <sup>b</sup> de pudicitia habet matrem : etiam quam videtur habere , <sup>c</sup> non nupserat . Sed prius substantiam edisseram , <sup>d</sup> & ita nativitatis qualitas intelligetur . Jam <sup>e</sup> ediximus Deum universitatem hanc mundi Verbo , & Ratione , & Virtute molitum . Apud vestros quoque <sup>f</sup> Sapientes λόγον , id est , Sermonem , atque Rationem , constat artificem videri Universitatis . Hunc enim <sup>g</sup> Zeno determinat <sup>h</sup> factitorem , qui cuncta in dispositione formaverit : eundem & Fatum vocari , & Deum , & Animum Jovis , & Necessitatem omnium rerum . Hæc Cleanthes in Spiritum congerit , quem permeatorem Universitatis affirmat . Et nos etiam <sup>i</sup> Sermoni , atque Rationi , itemque Virtuti , per quæ omnia molitum Deum ediximus , propriam substantiam Spiritum inscribimus , cui & sermo insit <sup>k</sup> prænuntianti , & ratio adsit disponenti , & virtus præsit perficienti . Hunc ex Deo prolatum <sup>l</sup> didicimus , & prolatione generatum , & iccirco <sup>m</sup> filium Dei , & Deum dictum ex unitate substantiæ . Nam & Deus spiritus . <sup>n</sup> Et cum radius ex Sole porrigitur , portio ex summa : sed Sol erit in radio ,

*Fulmine terreret , sed caperet pretio .*

Quare idem poeta sibi eandem viam quærendam putat in versiculis , qui proxime sequuntur , quosque ego superioribus connectendos puto . Sunt autem hi :

Ο Ζῆς τῷ Δανάῳ χρυσῷ , καὶ γὰρ δὲ σὲ , χρυσῷ .  
Πλείονα γὰρ δῶναι τῷ Διὶ δὲ δυνάμει .

*Auro te placem , olim sic Jupiter ipse  
[Et tibi quid possum reddere plus] Danaen .*

Jam scilicet olim , vel Horatio in ipsa hac fabula teste l. iii. Carm. Od. xvi. 12.

*Aurum per medios ire satellites,  
Et pervumpere amat saxa , potentius  
Ictu fulmineo .*

<sup>a</sup> Jovis enim ista sunt numina vestri ] Hæc quidem lectio verissima mihi videtur , quam representavi ex Cod. MS. Lugd. Bat. Scriberius in MSS. non longe hinc abeuntem invenit Jovis enim ista sunt nomina vestri . Ita cap. viii. de Spect. animadvertit Christiane , quot nomina immunda possederint circum . Quam lectionem si quis præferre velit , nolim repugnare , est enim acerbo sale plena . Sed alteri & vehementia , varia & MSS. & editorum lectio magis blanditur ; Barr. Jovis , & ista sunt numina vestra . Quomodo etiam Aldus . Pam. & Herald. & Rhen. & Cod. Agob. Jovis ista sunt , & numina vestra . satis concinne Cod. Fuld. ista sunt humana vestri . Rigal. denique edidit quidem Jovis enim ista sunt numina vestri . Sed tamen in Notis legendum putat , Jovis enim ista sunt omnia vestri . Minus valide .

<sup>b</sup> De pudicitia ] Recte adducit in Notis hanc lectionem Rigalt. præter enim rationes ab eo allatas , confirmatus Rhenani editione . Vult itaque dicere non tantum ex impuro & illicito concubitu non esse natum Jesum nostrum , sed ne quidem ex puro licitoque matrimonio susceptum , Spiritus scilicet sui vi & divinæ naturæ capacitate , quæ sibi domicilium inter homines extruxit , & humanæ originationis fermentum in utero virginali concitavit . Qui non intellexerunt substituerunt de impudicitia . Judæi tamen pudicitiam ejus ausi sunt oppugnare , ut patet ex lib. De Spectac. cap. ult. Hic est ille (dicam) fabri aut quæstuarie filius . quomodo eniendavit Rigaltius , quem tamen reprehendere audent Priorius , cum La Cerda eligens vulgatum quæstuarii . quod quid est aliud , quam post inventas fruges glandibus velci ? Non Rigaltius enim ita tantum in Agobardino exemplari invenit , sed & Josias Mercerus adnotavit ad librum suum quem cum isto Codice diligentissime contulit , qui liber in Bibl. Lugd. Bat. hodie asservatur .

<sup>c</sup> Non nupserat ] Pessime Barr. & Ald. nupserat . Licet enim Matth. 1. 19. Josephus dicatur ἀνὴρ αὐτῆς sciendum est id per prolepsin fieri , quomodo Choræbus apud Virg. l. 11. Æneid. 344.

*Gener auxilium Priamo Phrygibusque ferebat .*

*Infelix , qui non sponsæ præcepta furentis  
Audierat .*

Vocatur jam jener , cum desponsata illi tantum esset Cassandra . Idem ut Silanus Claudii gener vocatur , cum desponsata ipsi esset Octavia apud Sueton. in Claud. c. x. xvii. Mariam ipsam acerbam adhuc & nondum nubilem plenius annis fuisse vel inde colligi potest , quod cum potuisset respondere angelo & ἔχω ἀνδρα , quomodo Christo respondebatur a Samaritana ista muliere Joh. 1v. 7. maluit dicere ἀνδρα & γινώσκω , vel ipsa ætate partum abnudente . Judæi enim non tantum conjugii vinculo , ut omnibus notum impuberes destinabantur , sed vel apud Romanos exemplum dare potuit Cæsar , quæ dimissa Cossutia , quæ , familia equestri , sed admodum dives , pretextato

desponsata fuerat , Corneliam Cinæ 1v. Cos. filiam , duxit uxorem , teste Sueton. c. 1.

<sup>d</sup> Et ita nativitatis ] Ita Cod. L. B. Fuld. Pam. & Rig. & Herald. At La Cerda & Rhen. Ita nativitatis . Barr. & Ald. & jam n. q. intelligitur . Male etiam Herald. intelligitur .

<sup>e</sup> Ediximus ] Dixit c. xvii. Quod colimus nos , Deus unus est , qui totam molem istam cum omni instrumento elementorum , corporum , spirituum , verbo , quo jussit ; ratione , qua disposuit ; quod ab ea prodiit , omne hoc expressit . Fuld. diximus . Sed Tertull. mox repetit ediximus .

<sup>f</sup> Sapientes λόγον ] Præter , quos nominat , Plutarchus & Numenius , Plotinus & ipse Plato . Theodoret. Gr. Aff. Cur. p. 96. Plotini verbis : Οὗτω δὲ ἔξ ἐνός τῷ & τῷ ἀπ' αὐτοῦ λόγῳ , ἀνίστη τὸ δὲ πᾶν & διίστη . i. e. Ita igitur ex una Mente , atque ex Verbo , quod ab ea prodiit , omne hoc emerfit secretumque est . Et rursus p. 39. ubi Trinitatis S. S. veritatem ex libris Veteris Testam. vindicavit prorsus egregie , hæc etiam profert : Ἀδίκῃ τῷ τῷ Πλάτωνι &c. i. e. Plotinus itaque ac Numenius , explicantes Platonis mentem , tria inquit a Platone posita fuisse , quæ sint super temporalia & æterna ; ipsum videlicet bonum , mentemque , & hujus universi animam . Vocat enim BONUM , quem nos dicimus PATREM ; MENTEM vero seu Intellectum , quem nos FILIUM VERBUMQUE appellamus : POTENTIAM vero quæ animet omnia & vivificet . ANIMAM vocat ; eam ipsam videlicet , quam SPIRITUM SANCTUM Literæ Sacre appellant . Sed & Numenii de Platone dictum exstat apud Hesychium Illustrium Milesium , qui hac nota illum perstrinxit & ἐκ τῶν Μωσαϊκῶν βιβλίων τὰ περὶ Θεοῦ & κόσμου ἀποσπλήσας . i. e. quod veluti plagio subripuerit e Mosais libris quæ de Deo & mundo prodidit . quare ab eodem vocatus fuit Moses Atticissans . Τί γὰρ ἐστὶ Πλάτων , ἢ Μωσῆς ἀττικιστὴς ; quid enim aliud est Plato , quam Moses Atticissans ? Vide Illustrium in vita philosophi Pythagorici Numenii . Plura ibidem profert testimonia .

<sup>g</sup> Zeno ] Ald. & Barr. & Herald. Zenon . La Cerda nunc Zeno . Cod. Fuld. non agnoscit vocem Zeno . MS. L. B. Zono .

<sup>h</sup> Factitorem ] Infra c. xlvii. Licet Plato affirmet factitorem universitatis , neque inveniri facilem , & inventum enarrari in omnes difficilem . Et contra Valentian. c. xxi. Ergo & factum intelligebat , & factitorem facti esse quemcunque . Quomodo ergo solus sibi videbatur , etsi non certus , saltem suspectus de aliquo factitatore ? Mox Aldus in spiritu . Cod. Agob. factorem .

<sup>i</sup> Sermoni atque Rationi ] Hæc ita concipiuntur . In Cod. Fuld. Sermonem atque Rationem , itemque Virtutem , per quæ omnia molitum Deum ediximus propriam substantiam asseribimus , cui & sermo insit pron. Quæ lectio ferri etiam potest , si ita emaculetur , propriam substantiam spiritum inscribimus i. e. affirmamus proprie & spiritualiter consistere . Quod spirituale verbum postea caro factum est Joh. 1. 2. quum Dei radius delapsus est in virginem quandam . Aldus , substantiam Spiritus inscribimus , quomodo & Rhenanus . Cod. Agob. nos autem Sermoni .

<sup>k</sup> Prænuntianti ] Ita Rig. & Ald. Pamel. & Rhen. & Herald. & Cod. Agob. pronuntianti . Et ita de Spiritu simul & Filio Dei intelligi debent verba Davidis 11. Sam. xxiii. 2. Spiritus Dei per me locutus est : & Sermo ejus fuit super linguam meam .

<sup>l</sup> Didicimus ] Rhen. & MS. Fuld. dicimus . sed prius magis rectum , nihil enim hic valet ratiocinatio naturalis , omniaque a Deo docente discere debemus . Cod. Agob. delet illa prolatum d. & p. g. & .

<sup>m</sup> Filium Dei & Deum ] Ald. Rhen. & Herald. delent τὸ Dei . immerito .

<sup>n</sup> Et cum radius ] Ita MS. L. B. & Rig. Alii etiam .



dio, quia Solis est radius, nec separatur substantia, sed <sup>a</sup> extenditur. <sup>b</sup> Ita de spiritu spiritus, & de Deo Deus. ut lumen <sup>c</sup> de lumine accensum. Manet integra & <sup>d</sup> indefecta materia matrix, etsi plures inde traduces <sup>e</sup> qualitatum mutueris. Ita & quod de Deo <sup>f</sup> profectum est, Deus est, & Dei filius, & unus ambo. Ita <sup>g</sup> & de spiritu spiritus, & de Deo Deus <sup>h</sup> modulo alterum, non numero; gradu non statu fecit. & a matrice non recessit, sed <sup>i</sup> excessit. Iste igitur <sup>k</sup> Dei radius, ut retro semper <sup>l</sup> prædicabatur, delapsus in Virginem quandam, & in utero ejus caro <sup>m</sup> figuratus nascitur homo <sup>n</sup> Deo mistus. <sup>o</sup> Caro spiritu instructa nutritur, adolescit, affatur, docet, operatur, & Christus est. Recipite interim hanc fabulam; <sup>p</sup> similis est vestris, dum ostendimus quomodo Christus probetur. <sup>q</sup> Sciebant & qui penes vos ejusmodi fabulas æmulas ad destructionem veritatis istiusmodi præministraverunt. Sciebant & Judæi venturum esse Christum, scilicet quibus Prophetæ loquebantur. Nam <sup>r</sup> & nunc adventum ejus expectant, nec alia magis inter nos & illos compulsatio est, quam quod jam venisse non credunt. <sup>s</sup> Duobus enim adventibus ejus significatis, primo, qui jam expunctus est in humilitate conditionis humanæ; secundo, qui concludendo sæculo imminet in sublimitate divinitatis exertæ, primum non intelligendo, secundum, quem manifestius prædicatum <sup>t</sup> sperant,

<sup>a</sup> unum

<sup>a</sup> Extenditur ) Cod. Fuld. expanditur. recte etiam. Jam quæ sequebantur in omnibus.

<sup>b</sup> Ita de Spiritu Spiritus, & de Deo Deus ] Expungit ut ex glossa & sequentibus orta Cod. Fuld. adscripseratque suæ collationi seu Modius seu Scoppius: Hæc omnia ab sunt, & incommodè videntur dissecare sententiam auctoris sed ex tertio post versu imprudens librarius intulerit. Sed melius servantur mutata distinctione, ut fecimus cum MSS. reliquis & Rigaltio. Erat enim antea, & de Deo Deus. Ut lumen de lumine accensum, manet integra &c.

<sup>c</sup> De lumine ] Ovidius:

Quis vetas accenso lumen de lumine sumi?

Prosper Aquitanus, alio tamen sensu, de lumine lumen

Prodeat.

Et scite Prometheus in defensione sua apud Lucian. in Dialogo qui inscribitur Caucasus: Καὶ πρὸς Θεῶν τὸ τοῦ μοι &c. i. e. Per Deos autem imprimis te oraverim, ne cuncleris, sed mox mihi respondeas, numquid ex igne Dei quippiam perdidit, ex quo ille fuit apud homines? quod quidem vix unquam dixeris: quando sic natura comparatum est, ut ignis nibilo sit minor, siquis etiam cum alio communicet: denique non extinguitur ideo, quia alias inde flammam transfulerit. Cod. Fuld. Et lumen.

<sup>d</sup> Indefecta materia matrix ] Matrix & tradux hic proprie opponuntur, quæ dissectæ sapius occurrunt apud Nostrum. Nam si prima deliquit, consequens est, ut quia prima, idcirco & sola sit matrix in omne delictum, defendens de suo fonte varias criminum venas. De Poenitentia cap. v. Possis [ sed mutatione nil opus ] etiam legere indefessa vel ineffata. Contrarium cujus in mundi vetustate observat Lucretius l. ii. versu 1148.

Nequicquam, quoniam nec venæ perpetiuntur, Quod satis est: neque, quantum opus est, natura ministrat

Jamque adeo fracta est ætas, effætaque tellus.

Optime vero in Cod. Fuld. exstat materia matrix, quod representavi, non ut passim materia matrix. Volebat eandem lectionem MS. Lugd. Bat. in quomateria matrix.

<sup>e</sup> Qualitatum ) Ita Rig. Barr. & Ald. Cod. Fuld. & Pam. qualitatis. Pro inde Rhen. habet in. MS. L. B. traductis qualitates.

<sup>f</sup> Profectum ] Mendose. Ald. perfectum.

<sup>g</sup> Et de Sp. ] Ita Rig. alii de spiritu.

<sup>h</sup> Modulo alterum ] Egregie ita ex V. C. emendavit Wouwerius, probante Scriverio & recipiente Rigaltio. Pessime antea omnes editi modulo alternum numerum. Viciosum locum patebat ex Cod. Fuld. scribente modulo alter numerum. & L. B. in quo ineptissime, alternum numerum non gradu sed statu fecit. Locus erat difficilior, eoque depravationi obnoxius. Dicit Patrem & Filium distare modulo i. e. dispositione, distributione, distinctione, non vero diversitate vel numero; gradu, ut Filius sit secunda persona in Deitate, non vero statu quasi alter Deus. Facilis hinc cavillatio impuro homini Luciano, qui alicubi mysterio huic sanctissimo illudens, unum, duo, tria, numerare, inquit, me jubet.

<sup>i</sup> Excessit ) Quomodo Filii Dei æterna vocatur etiam generatio apud Micham v. 1. cujus excessus sunt ab antiquo, a diebus æternitatis.

<sup>k</sup> Dei radius ) Quem hinc denominat Paulus ad Hebr. 1. 3. ἀπαύλας τοῦ δόξης τοῦ Θεοῦ. sub cujus radiis olim tanatio foret expectanda Malach. 1v. 2.

<sup>l</sup> Prædicabatur ) Scriverius ex C. Vet. prædicebatur. non muro.

<sup>m</sup> Figuratus ) Ita Vet. Edit. Ald. & similes. Pamelius figurata. ut & Rhen. Sed Cod. Fuld. ita exhibet, quando & in utero ejus caro figuratur.

<sup>n</sup> Deo mistus ) Id est unitus. Ita enim temere magis sed sano sensu loquebantur veteres. Vide interpretes.

<sup>o</sup> Caro spiritu instructa ] Id est anima rationali prædita, prout Jesus debebat esse verus homo. MS. Fuld. stru-cta, quasi respiciat templi i. e. corporis sui structuram, quam sibi ipse Divino Spiritu suo excitavit. Sed illud hic non innuitur.

<sup>p</sup> Similis est vestris ) Non tantum iis quas de heroibus & Semideis poetæ confinxerant, sed præsertim insigni isti mendacio, quod largiter persecutus est Philostratus de Apollonio Tyaneo, ex cujus scriptis excerpterat Hierocles multa, peculiarem inde libellum conficiens, in quo magum istum cum Jesu Christo contulit. Quare Eusebius Cæsariensis necessarium judicavit monstrum hoc refellere, edito, quod etiamnum exstat, scripto, Contra Hieroclem. De hoc philosopho seu Mago Eunapius, scriptor vaniloquus: de quo enucleate perscripsit Philostratus Lemnius, editis libris, quibus titulum fecit, vitam Apollonii; cum debuerit inscripsisse verius ἐνδίκην ἐς ἀνθρώπους Θεῶν, i. e. Dei ad homines accessum. Hoc est quod dicit Noster, Sciebant & qui penes vos ejusmodi fabulas ad destructionem veritatis istiusmodi æmulas præministraverunt.

<sup>q</sup> Sciebant & qui p. v. ] Ita optime V. Cod. quem inspexit Scriverius. Ita Cod. Agob. quomodo etiam vide edidisse Rigaltium, nisi quod legat. Sciebant qui &c. Inepte antea & nullo sensu legebatur, & qui penes vos (Ald. nos) MS. L. B. suos ejusmodi fabulas æmulas ad destructionem veritatis istiusmodi [ Ald. ejus ] præministraverint. Voces ad destructionem veritatis istiusmodi in Barr. & Coll. Scriver. deesse videntur. Sed Cod. Fuldensis agnoscit, in reliquo ipse mendosus. Ut appareat pluribus MSS. licet optimis singulis ad Autorem gaaviter emendandum esse opus. Ita est in Fuld. & qui p. v. istiusmodi fabulas ad destructionem veritatis istius æmulas præministraverint.

<sup>r</sup> Et nunc adventum ejus expostant ) Adv. Judæos cap. vii. Venturum enim Christum nec Judæos refutare scimus, utpote qui in adventum ejus spem suam porrigant. Pro jam venisse mox Agob. Cod. tantum venisse.

<sup>s</sup> Duobus enim adventibus ) Adv. Judæos c. xiv. Duos dicimus Christi habitus a prophetis demonstratos, totidem adventus ejus prænotasse. Unum in humilitate, utique primum, cum tanquam ovis &c. & deinde in fine sere cap. Igitur quoniam primus adventus & plurimis figuris obscuratus, & omni inhonestate prostratus caneabatur, secundus vero & manifestus & Deo condignus: idcirco quem facile & intelligere & credere potuerunt, eum solum intuentes, id est, secundum, qui est in honore & gloria, non immerito decepti sunt circa indigniorem, certe obscuriorem, id est, primum. Atque ita in hodiernum negant venisse Christum suum, quia non in sublimitate venerit, cum ignorant in humilitate primo fuisse venturum. Mox hoc loco sequitur in MS. Fuld. post in sublimitate illud Paternæ potestatis acceptæ. Frustra enim alibi quæres. Respicit Ps. 11. 8. ex. 1. 2. & similes locos. Conf. Joh. v. 22. & Act. xvii. 31. Sed ego non recepi utpote a manu glossatoris.

<sup>t</sup> Sperant ) MS. Fuld. sperabant.

V

a Unum



<sup>a</sup> unum existimaverunt. <sup>b</sup> Ne enim intelligerent pristinum, credituri, si intellexissent, & consecuturi salutem, si credidissent, <sup>c</sup> meritum fuit delictum eorum. Ipsi legunt <sup>d</sup> ita scriptum, multatos se sapientia, & intelligentia, & oculorum & aurium fruge. Quem igitur <sup>e</sup> solummodo hominem præsumpserant de humilitate, <sup>f</sup> sequebatur uti magum & æstimarent de potestate, cum ille <sup>h</sup> verbo dæmonia de hominibus excuteret, cæcos reluminaret, leprosos purgaret, paralyticos <sup>i</sup> restringeret, <sup>k</sup> mortuos denique verbo redderet vitæ, elementa ipsa <sup>l</sup> famularet, compefcens procellas, & freta ingrediens, ostendens se esse <sup>m</sup> ΔΟΘΩΝ Dei, id est Verbum illud primordiale, primogenitum; virtute & ratione comitatum, & <sup>n</sup> spiritu fultum, <sup>o</sup> eundem, qui verbo omnia & faceret, & fecisset. Ad doctrinam vero ejus <sup>p</sup> qua revincebantur magistri, primoresque Judæorum, ita exasperabantur, maxime quod ad eum ingens multitudo <sup>q</sup> defleceret, ut postremo oblatum Pontio Pilato Syriam tunc <sup>r</sup> ex parte Romana <sup>s</sup> procuranti, violentia suffragiorum in crucem <sup>t</sup> dedi sibi extorserint. Prædixerat & ipse ita facturos. Parum hoc, si non & <sup>u</sup> Prophetæ retro. <sup>x</sup> Et tamen suffixus, spiritum cum verbo sponte dimisit, <sup>y</sup> prævento carnificis officio. Eodem momento <sup>z</sup> dies media orbem signante Sole subducta est.

<sup>a</sup> De-

<sup>a</sup> Unum existimaverunt ] Id est solum. ut ipse Adv. Jud. explicat loco mox allato. Rhen. & secundum.

<sup>b</sup> Ne enim intelligerent ] Barr. Ald. nec, ut & MS. L. B. male. nec illud recte quod in Fuld. erat nec intellexerunt. quomodo & Cod. Agob. qui insuper enim interserit. Respicit locum Jesaie vi. 9. 10. Confer Matth. xiii. 14. 15. Marc. iv. 12. Luc. viii. 10. Jo. xii. 40. Act. xxviii. 26. Rom. xi. 8.

<sup>c</sup> Meritum fuit ] Id est meruit. Sed Barræus, Pam. Ald. Rhen. in prima editione & olim Cyprianus legerunt delictorum. Quæ lectio haud absurda est. Minucius Felix eandem causam tractat p. 37. Jam scies nequitia sua hanc eos meruisse fortunam: nec quidquam accidisse, quod non sit his, si in contumacia perseverarent, ante prædictum. Ubi magnam auctorum sylvam laudat Elmenhorstius noster Ad Jud. cap. xi. Nam & pro istis meritis vestris &c.

<sup>d</sup> Ita scriptum ] Nota, quod hic & alibi Tertull. & Cyprianus vulgata versione non fuerint usi, sed sibi ipsis, & elegantius, Scripturam verterint. In sequentibus sapientia deleta se legit Cod. Agobard.

<sup>e</sup> Solummodo hominem ] Ita Rig. Alii solum hominem modo.

<sup>f</sup> Sequebatur ] Cod. Fuld. insequabantur. Male.

<sup>g</sup> Æstimarent ] Cod. Fuld. existimarent. pro magum, ut etiam MS. L. B. substituunt magnum Junius & La Cerda, & Aldus. Non probò. Nam cap. xxi. rursus, si magus.

<sup>h</sup> Verbo dæmonia ] Fuld. dæmonia de hominibus excuteret verbo cæcos. Aldus mox male illuminaret.

<sup>i</sup> Restringeret ] Observavit verbum maxime oppositum illi debilitati, quo laxantur & infirmantur nervi corporis. Hinc juncturas in homine internodia vocavit elegans suo seculo bucolicus Calpurnius Ecloga i.

Nam tibi longa satis pater internodia largus,  
Procerumque dedit mater non invida corpus.

<sup>k</sup> Mortuos denique verbo ] Verum illud, sed & id quod præfert MS. L. B. mortuos denique redderet vitæ, verbo elementa i. f.

<sup>l</sup> Famularet ] Cum usum verbi non intelligerent, substituerunt in Cod. Aldino & Agobard. famularent. Voluit Noster exprimere græcum δαλῶν, quod est in servitutem redigere. & ita alios etiam locutos notant Interpretes.

<sup>m</sup> Δόζω Dei ] Ita Rigalt. Wouw. Δόζω, id est verbum Dei. V. Cod. Scriverii Δόζω, verbum Dei, id primordiale. Pam. & Cod. Agob. verbum Dei id est Δόζω. quomodo & Ald. Barr. quoque, sed legit esse verbum Dei &c. A quibus omnibus longe abest scriptura Cod. Fuld. qui multa addit, ita concipiens, ostendens se esse Filium, & illum olim a Deo prædicatum, & ad omnium salutem natum, verbum Dei illud primordiale &c. Et cur non ejus fidem in aliis experti recipimus? Tamen puto illud olim corruptum, inde quia Latinis literis Græca plerumque concipiebantur, & scribendum pro eo Δόζω. id primordiale deest apud Rhenanum.

<sup>n</sup> Spiritu fultum ] Ita ex Cod. Fuld. emendavit Rig. Alii sp. instructum. In MS. L. B. amplius quid suffultum. imò & in Agob. ubi etiam primum & mox deletur.

<sup>o</sup> Eundem qui verbo ] Totam hanc pericopen delet in edit. sua Rig. ut ex superioribus male coagmentatam, adstipulante etiam Cod. Fuld. Sed cum in aliis omnibus inveniat, videtur potius corrupta, atque ita reformanda, eundem, qui omnia & faceret & fecisset. Respicit Ps. xxxiii. 6. Joh. i. 3.

<sup>p</sup> Qua revincebantur ] Ita Pam. La Cerda, Cod. Fuld. L. B. Malunt quia Rig. Barr. Ald.

<sup>q</sup> Defleceret ] Cod. Fuld. confueret.

<sup>r</sup> Ex parte Romana ] MS. L. B. ex plebe Romana. Quasi innuat plebejam Pontiorum fuisse gentem. Fuld. vero ex parte Romanam, quasi nollet Romanorum provinciis annumerari in Syria Comagenen & Judæam, utpote suis dynastis & regulis subiectas. Erat vero illud solitum Romanis istis temporibus, ut sese turbidis rebus populorum & regum dissidiis immiscerent, quo potentiores qui nutu suo Remp. regabant & pedum pulsu exercitus colligerent, ex rapinis discescerent & regna ac potestates, quibus vellent, donarent. Quomodo illi obnoxii patronis suis ne hircere quidem contra audebant.

<sup>s</sup> Procuranti ] Tacitus de nece Christi Annal. xv. 44. Qui Tiberio imperitante, per Procuratorem Pontium Pilatum supplicio affectus erat. Hieron. in Chron. Euseb. num. MMXLII. Pilatus procurator Judææ a Tiberio mittitur. Quæ quum mirum in modum passim turbentur a quibusdam, sciendum, Vitellium, virum consularem fuisse tum temporis præsidem totius Syriæ, sed habuisse suos procuratores, qui fere erant equites Rom. quos vel in minores provincias, vel in regna sociorum mittebat, ut ibi administrarent res Pop. Rom. sive in exigendis tributis, & pactis cum Rom. foederibus servandis, sive in universum inspicendis ne quid detrimenti Resp. caperet. Sic inter illos Judæam sortitus est partem Syriæ Pontius Pilatus ut eam procuraret.

<sup>t</sup> Dedi sibi extorserint ] Ita Rig. ex Cod. Fuld. reliquæ editiones inepte vocem Jesum intruserunt. Lactant. Instit. iv. 8. Tum Pontius & Judæorum clamoribus, & Herodis Tetrarchæ instigatione, metuentis ne regno perderetur victus est. Nota violentiam verbi dedi, qua Sallustius imprimis usus est.

<sup>u</sup> Prophetæ ] Quorum vaticinia hac in parte expendit & aperit in lib. Ad Judæos cap. viii. & x. MS. L. B. delet id hoc, ita, parum, si non &c. prout etiam Cod. Agob. qui ejus vice interserit &c.

<sup>x</sup> Et tamen suffixus ] Ita edidit Rig. ex fide Cod. Fuld. deletis quæ ibidem non apparebant. Ipse in Notis ita emendans & tandem. Reliqui editi & MSS. omnes. quos vidi retro etiam. Tamen suffixus multa mortis illius propria ostendit insignia. Nam spiritum &c. Quæ quidem lectio constare non potest, quot enim mortis insignia ostendit? quot a Tertuliano recitantur?

<sup>y</sup> Prævento carnificis officio ] Duo loca apponere liber hæc maxime illustrantia, Suetonii unum, Senecæ alterum. In vita Tiberii c. Lxi. Mori volentibus vis adbibita vendi. Nam mortem adeo leve supplicium putabat, ut cum audisset unum ereis, Carnalium nomine, anticipasse eam, exclamaverit, Carnulis me evasit. Seneca ad Marciam c. xxi. de patre ejus Cremutio Cordo, sub eodem principe inedia mori certo, ne reus periret. Accusatores, Sejano auctore, adeunt Consulum tribunalia: queruntur mori Cordum, interpellantes quod coegerant. Adeo illis Cordus videbatur effugere. Magna res erat in questione, an morte rei prohiberentur. Dum deliberatur, dum accusatores iterum adeunt, ille se absolverat.

<sup>z</sup> Dies media ] Ita reposui, fretus auctoritate Cod. Fuld. Mihi que illa lectio melior visa est, quam quæ hæcenus obtinuit. Eodem momento dies, medium orbem signante Sole, s. e. Confirmat ipse Tertullianus Adv. Judæos cap. x. Nam quod in passione ejus accidit, ut media dies tenebresceret, Amos propheta annunciat, dicens: Et erit, inquit, in die illa, dicit Dominus, occidet sol media die, tenebrescet super terram dies luminis. Ibidem: ut prophetie adimplerentur, properavit dies vespæram facere. Idem hinc explicat Hierem. ii. 12. Expavit cælum super isto. Et quomodo & quando expavit? Indubitate, quando passus est Christus. Et borruit, inquit,



<sup>a</sup> Deliquium utique putaverunt, qui id quoque super Christo prædicatum non scierunt; <sup>b</sup> ratione non deprehensa, negaverunt: & tamen eum mundi casum relatum <sup>c</sup> in arcanis vestris habetis. <sup>d</sup> Tunc Judæi detractum, & sepulchro conditum, magna etiam <sup>e</sup> militaris custodiæ diligentia <sup>f</sup> circumfoderunt, ne, quia prædixerat tertia die resurrecturum se a morte, discipuli furto amoliti cadaver fallerent <sup>g</sup> suspectos. Sed <sup>h</sup> ecce die tertia concussa repente terra, & mole revoluta, quæ obstruxerat sepulchrum, & custodia pavore disjecta, nullis apparentibus discipulis, nihil in sepulchro repertum est, <sup>i</sup> præterquam exuvie sepulti. Nihilominus tamen <sup>k</sup> Primores, quorum intererat & scelus divulgare, & populum vectigalem & <sup>l</sup> famulam sibi <sup>m</sup> a fide revocare, <sup>n</sup> surreptum a discipulis jactitaverunt. <sup>o</sup> Nam nec ille se in vulgus eduxit, ne impii errore liberarentur, ut & fides non mediocri præmio destinata, difficultate constaret. Cum discipulis autem quibusdam apud Galilæam <sup>p</sup> Judææ regionem ad quadraginta dies egit, docens eos quæ docerent. Dehinc ordinatis eis ad officium prædicandi per orbem, circumfusa nube <sup>q</sup> in cælum est ereptus, <sup>r</sup> multo verius quam apud vos asseverare <sup>s</sup> de Romulis Proculi solent. Ea omnia super Christo Pilatus, & ipse jam pro sua <sup>t</sup> conscientia Christianus,

quit, plurimum nimis, & sol media die tenebravit. Et quando borruit nimis, nisi in passione Christi? Simile miraculum adnotat in lib. Ad Scapulam cap. 111. Nam & sol ille in conventu Uticensi extincto pene lumine, adeo portentum fuit, ut non potuerit ex ordinario deliquio hoc pati, positus in suo hypsomate & domicilio. Dixit orbem signante sole, i. e. occultante lumen suum & obsignante. Nam signare antiqui dixerunt pro obsignare & occultare. Nonius, signatam integram virginem vetustas voluit dicere. Unde illud Cantic. iv. 12. scaturigio clausa es, fons obsignatus. Imo de ipsa luce cælestium globorum, exstat hæc locutio apud Jobum ix. 7. de Deo qui Soli dat jussa sua, nec oritur, signatque stellas. Cujus ego loci hic respici puto locutionem.

<sup>a</sup> Deliquium utique putaverunt ] Phlegon nempe & Thallus, insignes chronologi, quorum prioris nomine & studio Adrianus Cæsar, vir multiscius, usus creditur in suis publicandis. Testimonia nota sunt, & digna quæ legantur apud Eusebium Chron. p. 202. De quibus testimonii & hujus rei miraculo omnino videri debet, ibidem plures locos adducens, illustris Scaliger p. 186. & De Emend. Temporum p. 361. Cui addi potest Bynæus lib. 111. c. 8. de Morte I. C.

<sup>b</sup> Ratione non depr. ] Utiliter imo necessarie his augeri debebat Tertull. ut fecit Rig. ex præclaro Cod. Fuld. Legebatur antea, non scierunt. Et tamen &c. Fuere inquit, qui quandoquidem cum rerum natura conciliari non possent eclipsin plenilunii tempore factam, negaverunt accidisse, qui satis ex ipsis archivis Pop. Rom. i. e. diariis & annalibus, qui confici solebant & in Bibl. publ. postea in illa Trajani asservari, convinci possunt.

<sup>c</sup> In arcanis ] Ita Cod. Fuld. L. B. Herald. & Rig. qui in Notis explicat archivis, quod Pam. Bar. Ald. & alii hic præferunt. Sic. ad Marc. 111. 7. archiva Romana memorat.

<sup>d</sup> Tunc Judæi ] V. Cod. Scriverii Hunc Judæi.

<sup>e</sup> Militaris custodiæ ] Ita Rig. ex Cod. Fuld. Alii minus recte militari manu c. d.

<sup>f</sup> Circumfoderunt ] Factum, ut obsidere. Alii ut & MS. Agob. circumseperunt, mirum quod non circumdederunt. MS. L. B. circumseverunt.

<sup>g</sup> Suspectos ] Passim pro suspicaces vel suspicientes ut loquitur Sallustius in Jugurtha cap. Lxx. usurpari apud Nostrum docuerunt interpretes. Timentes sc. ne discipuli &c. In Agobard. est amoliri cadavere, quasi vellet amolito cadavere, quod non placet.

<sup>h</sup> Ecce die tertia ] Cod. Fuld. sed ad tertiam diem. Forte melius.

<sup>i</sup> Præterquam exuvie sepulti ] Ita MSS. Lugd. Bat. Agob. Ald. Barr. Pam. Rhen. Lectio Cod. Fuld. præter exuvias sepultura, quam recipiendam duxerit aliquis. La Cerda & Rig. repræsentarunt in textu præterquam exuvie sepulcri. quod nullo MSS. testimonio, quod sciam, nititur, etiam ingrato sono repetitur. Sepulcri tamen si quis malit, dictum ut naufragia pro naufragis, & metalla pro damnatis ad metalla, apud Nostrum.

<sup>k</sup> Primores ] Judæorum addit Cod. Fuld. quod sequitur & scelus delent Membr. Agob.

<sup>l</sup> Familiarem ] Cod. Fuld. familiarem. mendose.

<sup>m</sup> A fide ] Ita Cod. L. B. Fuld. Ald. Jun. Herald. Rig. At MS. L. B. Barr. & Pam. ad fidem. male. Vide Jo. vii. 49.

<sup>n</sup> Surreptum a discipulis ] Infra cap. xxxiii. si post mortem de sepulchro a discipulis surreptus.

<sup>o</sup> Nam nec ] Forte Jam nec. Mox in Fuld. sed ut pro ut &c.

<sup>p</sup> Judææ regionem ] Quom discrepent MSS. ita ut in Fuld. sit regionis, dubito an non potius omitti debeat,

quomodo Matthæus ex Prophetia Jes. ix. 1. superiorem Galilæam Γαλιλαίαν τῶν ἑθνῶν, non vero regionem Gentium, iv. 18. appellat.

<sup>q</sup> In cælum est ereptus ] Ita Cod. Fuld. & Rig. Ut ita respexerit locum Jes. Liii. 8. Ex angore & judicio ereptus est. Alii ut & Cod. Agob. legunt receptus. Ast. 111. 21. quem cæli debent recipere usque ad reformationem rerum omnium. Prius magis probo.

<sup>r</sup> Multo verius ] Ita MSS. L. B. & Agob. Rhen. & Pam. At Ald. Herald. & Rig. melius, quod non est melius. dicit enim hoc respectu asseverare de Romuli falsa ereptione. Conf. c. xxiii. si nunc denique penes inferos, si non in cælis potius.

<sup>s</sup> De Romulis proculis ] Ita Rig. ex Cod. Fuld. nota locutio. Alii de Romulo Proculi. Augustin. de Civ. Dei l. 111. c. 15. ostendit ex Cicerone illam inter Deos Romuli receptionem creditam esse magis quam factam. Nec mirum cum etiam sepulcrum ejus existerit, si Varroni fides. Porphy. ad Horat. Epod. lib. ad Carmen, quod incipit Altera jam teritur. hoc notat, nam Varro post rostra fuisse sepulcrum Romuli dicit. Itaque vere Augustin. Viderint quidam scriptores etiam, qui cum propter ferocitatem a Senatu discriptum esse dixerunt, subornatumque nescio quem Julium Proculum, qui cum sibi apparuisse diceret, eumque per se populo mandasse Romano, ut inter numina coleretur, eoque modo populum, qui contra Senatum intumescere cæperat repressum atque sedatum. Nam certe precario satis divinitatem obtinuisse docet Aurel. Victor in Epir. in Marco Anton. Et quod de Romulo ægre creditum est, omnes pari sensu præsumpserunt, Marcum cælo receptum esse. Et huc forsan referri potest seminudus ille juvenis, qui apud Bellorium in Adm. Rom. Anriq. Vestigiis tab. 36. Faustinae Marci, habitu Dianæ Luciferæ, cælo inferri, intentis oculis admiratur, nisi potius ex habitu & diademate, quo caput ornatur, Deus Genius sit æstimandus. Tanta scilicet gloriæ vccordia homines iacesserat. Suetonius de Augusti anima cap. c. Nec defuit vir prætorius, qui se effigiem cremati euntem in cælum vidisse jurasset. Sed audi Tertull. de Spectac. cap. ult. de pœna inferni: spectans tot ac tantos Reges, qui in cælum recepti nunciabantur, cum ipso Jove & istis suis testibus in imis tenebris congemiscentes. Verius de triumphatore mortis Jesu nostro illud usurpamus, quod non nisi adulatorie Valerius Maximus de Julio Cæsare dicere potuit iv. 5. In hunc modum non homines expirant, sed Dii immortales sedes suas repetunt. Alludere puto Tertullianum cum dicit Ad Nat. i. 10. coram populo non pejeraret contemplator cælitis in cælum recepti. Sed hic locus monet me medicinæ qua summe indiget illo capite libellus iste. Legitur ibi: Quis istam contumeliam excuset, quæ ut aut mortuos cum Deis deputet, quem locum minus sanum pronunciat recte Gothofredus, medicinam non adhibet. Rigaltius nihil notat, nihil mutat. unam dele literulam, verissima emerget lectio, scribendo utut mortuos. i. e. quocunque more tandem mortui fuerint, ut scil. scævus iste Romulus, qui dissipatis membris ne integer quidem tumulum invenit. Vide plura apud interpretes & Elmenhorst. ad Minuc. p. 56.

<sup>t</sup> Conscientia Christianus ] Cui cum conscientia distaret injuste accusatum Christum, nullam vel minimam noxam in illo inveniri posse, coactum non voluntarium se ad puniendum accessisse, ubi nullum erat delictum, necesse habuit, ut ipsi vivo, ita memoriæ ejus favere. Christianus itaque Pilatus dicitur nostro, plane ut per jocum Livium Augustus Pompejanum appellare solebat, quod exstat in præclara defensione Cremutii Cordi apud Tacitum iv. Annal. 34. Titus Livius, eloquentie ac fidei præclarus



<sup>a</sup> Casati tunc Tiberio nuntiavit. Sed & Cæsares credidissent super Christo, <sup>b</sup> si aut Cæsares non essent sæculo necessarii, aut si & Christiani potuissent esse Cæsares. <sup>c</sup> Discipuli quoque diffusi per orbem ex præcepto magistri <sup>d</sup> Dei paruerunt, qui & ipsi a Judæis insequentibus multa perpeffi, utique pro fiducia veritatis <sup>e</sup> libenter, <sup>f</sup> Romæ postremo per Neronis sævitiam sanguinem Christianum seminaverunt. Sed <sup>g</sup> monstrabimus vobis idoneos testes Christi, ipsos illos, quos adoratis. Multum est, si eos adhibeam, <sup>h</sup> ut credatis Christiani, propter quos non creditis Christianis. Interim hic est ordo nostræ institutionis. <sup>i</sup> Hunc edimus & sectæ & nominis censum cum suo auctore. Nemo <sup>k</sup> jam infamiam incutiat, nemo aliud existimet, quia nec fas est ulli de sua religione mentiri. <sup>l</sup> Ex eo enim, quod aliud a se coli dicit quam colit, negat quod colit, <sup>m</sup> & culturam in alterum transfert, & transferendo jam non colit quod negavit. Dicimus, & palam dicimus, & vobis tormentibus. <sup>n</sup> Lacerati & cruentati vociferamur, Deum colimus per Christum. Illum hominem putate: per eum, & in eo se cognosci <sup>o</sup> vult Deus, & coli. <sup>p</sup> Ut Judæis respondeam, & ipsi Deum <sup>q</sup> per Moysen colere didicerunt. Ut Græcis occurram, Orpheus Pieriæ, Musæus Athenis, Melampus Argis, <sup>r</sup> Trophonius Bœotiae initiationibus homines obligaverunt. Ut ad vos quoque dominatores gentium <sup>s</sup> aspiciam, homo fuit Pompilius Numa, qui Romanos operosissimis superstitionibus oneravit. <sup>t</sup> Licuerit & Christo commentari divinitatem <sup>u</sup> rem propriam, <sup>x</sup> non qui rupices, & adhuc feros homines <sup>y</sup> multitudini tot nominum demerendorum attonitos efficiendo ad humanitatem temperaret, <sup>z</sup> quod Numa: sed qui jam expolitos, &

ipsa

elatus imprimis, Gn. Pompejum tantis laudibus tulit, ut Pompejanum eum Augustus appellaret: neque id amicitie eorum officit. Libet itaque exclamare ad Pontium, ut Noster ad Trajanum c. 11. O sententiam necessitate confusam! & Quid temetipsam censura circumvenis! si damnas cur inquiris, si inquiris, cur non & absolvis? ut paulum inflectam.

<sup>a</sup> Casari tunc Tiberio ] Supra c. 11. Consuluit Trajanum tunc imperatorem. & alibi. Huc pertinet illa ex c. v. Tiberius ergo, cujus tempore nomen Christianum in seculum introiit, annunciat sibi ex Syria Palestina, quæ illic veritatem illius divinitatis revelaverant, detulit ad Senatum cum prærogativa suffragii sui. & c. vii. Censuræ istius discipline ut jam edidimus, a Tiberio est. Extant hodieque epistolæ Pontii Pilati ad Tiberium, sed suppositæ.

<sup>b</sup> Si aut Cæsares ] Adumbratum ex pervulgato isto, tum demum felicem fore rempublicam, si aut imperatores philosopharentur, aut philosophi imperarent. Cod. Fuld. aut & Chr. Necessarii vero mundo fuerunt Cæsares ut visio illa Nebucadnezaris impleretur.

<sup>c</sup> Discipuli quoque ] Fuld. d. vero.

<sup>d</sup> Dei paruerunt ] An legendum? Deo paruerunt. Exemplum Act. v. 29. & 1v. 19. Præceptum Matth. x. c. 27. 28. Non ausim tamen mutare. Mox Fuld. persequentibus.

<sup>e</sup> Libenter ] Specimen exstat Act. v. 41. Supra c. 1. Quid hoc mali est, cujus reus gaudet? cujus accusatio votum est, & pœna victoria? c. l. pati vultis.

<sup>f</sup> Romæ postremo ] Supra c. v. Illic reperietis primum Neronem in hanc sectam tum maxime Romæ orientem, Cæsariano gladio ferocisse. De Præscript. Adv. Hæret. c. xxxvi. Si autem Italiæ adjaces, habes Romam, unde nobis quoque auctoritas præsto est. Statu felix ecclesia, cui totam doctrinam Apostoli cum sanguine suo profuderunt. Lege ibidem Satru felix &c. i.e. constitutione, quam sanguine suo ibidem fecerunt Apostoli. Et Petrum enim & Paulum ibi interfectum scribit.

<sup>g</sup> Monstrabimus ] Rig. & Ald. monstravimus. Nescio quid sibi velint. Ald. mox narratis.

<sup>h</sup> Ut credatis Christiani ] Ita cum Heraldio puto legendum. Dictum eleganter! ut jam facti Christiani credatis, persuasi vel illorum testimonio qui omnem ipsi lapidem movent ne credatis, dæmonum sc. de quibus cap. seq. MS. Pat. 1. Edit. Rhen. Cod. Ald. & Rig. & alii omnes ut credatis Christianis, propter quos &c. quem postremum miror veram lectionem non percepisse, & multo magis La Cerdam inventis frugibus glande contentum, dum Pamelaianum exprimit ut credatis Christianis. Interim &c.

<sup>i</sup> Hunc edimus ] Ita malo cum Cod. Fuld. quam cum aliis b. edidimus.

<sup>k</sup> Jam infamiam ] Vocem jam delet Cod. Fuld.

<sup>l</sup> Ex eo enim ] Fuld. MS. eo enim ut & prima Edit. Rigaltii. dixit mox Cog. Agobard.

<sup>m</sup> Et culturam in alt. ] Ita edidit Rig. Alii & culturam & honorem i.e. Cod. Fuld. vero delet & culturam. Agob. honorem & legit transferet.

<sup>n</sup> Lacerati & cruentati ] Ita idem Cod. pro quo alii cruenti. Supra c. 11. Vociferatur homo Christianus sum.

<sup>o</sup> Vult Deus & coli ] Cold. Fuld. per eum se cognosci & coli Deus voluit.

<sup>p</sup> Ut Judæi respondeam ] Alii: ut autem Judæis respondeamus. Sed autem Ald. & Rig. delent, & cum Cod. Fuld. prætuli respondeam. id enim exigunt sequentia.

<sup>q</sup> Per Moysen ] Ita Cod. Fuld. Quod interferunt hominem, non agnosco. glossam enim puto.

<sup>r</sup> Trophonius ] Vitiose Cod. Fuld. Tryphonius.

<sup>s</sup> Aspiciam ] Mavult Scoppius convertat, quod est in Fuld. Non ego. Ita enim alloquitur c. 1. Si non licet vobis Rom. imp. antistites in aperto & edito, in ipso fere vertice civitatis presidentibus &c. Elevat itaque cum vultu orationem ad orbis dominam in sublimi a Fortuna & situ & honore collocatam.

<sup>t</sup> Licuerit & Christo ] Ad Jud. c. 1x. Licuit ergo & Christo Dei. Cod. Agob. de Christo.

<sup>u</sup> Rem propriam ] Non agnoscit MS. Fuld. quasi ab eadem manu, a qua illud supra mortis illius propria. Sed ferri debere arbitror paulum immutatum scilicet, re propriam, i. e. liceat, quod Numæ quod aliis licuit, etiam Christo divinitatem fingere, quam tamen revera habuit. Si retineas rem p. idemerit, sed minus efficaciter dictum.

<sup>x</sup> Non qui rupices ] Rig. & Pam. & Barr. alique ita, sed MS. L. B. nos quæ. Agob. non quæ. Ald. non quia. Cod. Fuld. non quæ rudes jam. quod interpretationem arbitror vocis minus notæ, sed Nostro familiaris. Rupices vocat homines rusticos & incultos a Græco ῥυπαὶ & ῥυπαῖ. De Pallio c. 1v. Ille apud rupicem & sylvicolam & monstrum eruditorem scrupula schola eruditus. Ibid. rupices in urbanis, scurras in forensibus, paganos in militaribus: Et de Anima c. vi. Quid autem facient tot ac tantæ animæ rupicum & varronum, quibus alimenta sapientia desunt? Ita locum lege, non barbarorum. Repexit enim versum Lucilii,

Varronum ac rupicum squarrosa incondita rostra.

<sup>y</sup> Multitudini tot nominum demerendorum ] Expressi scripturam Cod. MSS. L. B. & Fuld. in illis enim, multitudini tot nominum. d. Cum quibus hætenus concordat Cod. Agob. ut scribat multitudini tot nominum &c. Pam. & alii passim, multitudine tot Nominum d. Ald. multitudinem tot nominum demerendorum. longe alia sententia, quam probare minime possum. Livius enim nimis clare l. 1. c. 19. Omnium primum rem ad multitudinem imperitam & illis seculis rudem, efficacissimam, Deorum metum injiciendum ratus est. Malo multitudini, quomodo constanter in duobus illis MSS. & passim hic dandi casus a Tertulliano adhibetur. Supra hoc cap. concludendo sæculo & alibi. Quod vero nominum præ numinum eligam ex iisdem MSS. inde est, quod illi, quos quodcumque ob beneficium in Deos intulerunt homines, aliquo modo sui memoriam sacram & venerandam reliquerint, non ita qui fabulose ficti sunt, qualia illa Numæ numina sola nomina. scilicet Dea Egeria, Jupiter Elicius, ipsi Dii manes, ibid. & c. 20. De quibus omnibus non potuit aliter judicare Septimius, qui nomina solummodo esse & fabulas ait c. xii.

<sup>z</sup> Quod Numa: sed qui ] Cod. Fuld. quo Numa. Par fere testimonium in emolliendis moribus exstat de Evandro apud Liv. l. 1. c. 7. Venerabilis vis miraculo literarum, rei novæ inter rudes artium homines; venerabilior divinitate credita Carmentis matris. Sequitur in Fuld. sed quod jam. pro sed qui. non recipio.

a Ur.



ipsa <sup>a</sup> urbanitate deceptos, in agnitionem veritatis <sup>b</sup> ocularet. Quærit ergo, <sup>c</sup> si vera est ista divinitas Christi. Si ea est, qua cognita <sup>d</sup> ad bonum quis reformatur, sequitur ut <sup>e</sup> falsa renunciatur quævis alia contraria comperta: inprimis illa <sup>f</sup> omni ratione, quæ <sup>g</sup> delitescens sub nominibus & imaginibus mortuorum, quibusdam signis, & miraculis, & oraculis fidem divinitatis operatur.

CAP.

<sup>a</sup> Urbanitates deceptos ] Quos vocavit institutionibus pravis circumscriptos c. xvii. Scholis formatam, bibliothecis exercitiam, academiis & porticibus partem sapientiam rufantem animam. De Animæ Testim. c. i.

<sup>b</sup> Ocularet ] Εξομαρτύνει inquit Scaliger, quem omnino vide ad Manilium p. 118. Videtur Noster vocem oculare usurpare, quasi significaret visum reddere, quomodo apud Nostri de Pœnit. c. xii. Hirundo, si excæcaverit pullos, novit illos oculare rursus de sua chelidonia. Quod transcripsit Pacianus in Parænesi ad Pœnitent. Excæcatos hirundo pullos novit oculare de sua chelidonia. Adeoque accepisse ita videtur Cyprianus ille Nostri lector & admirator assiduus. Is de Idolorum & vanitate: Ut homines ab errore tenebrarum ad viam lucis adducerent, cæcos & ignavos ad agnitionem veritatis ocularent. Differt enim ab inoculare quod est petium a cultura arborum, quæ sub ipsa voce hac oculereen cuius nota est. Oculus enim illis est tuberculus ille, ex quo ramuli germinare debent. Cato de Re Rust. c. vi. Ibi oculos arundinis pedes ternos, alium ab alio serunt. Ipse Tertullian. lib. de Anima c. xix. Aut unde mox illis & frutices inoculantur, & folia formantur, & germina inflantur.

<sup>c</sup> Si vera est ] Cod. Fuld. si vera sit. Barr. si vera.

<sup>d</sup> Ad bonum quis ] Ald. quis reformatur ad bonum. Supra cap. i. quanti enim ad malum reformatur?

<sup>e</sup> Falsa renunciatur q. a. ] Ita optime edidit. Rig. adjutus a Wouwerio, cujus Cod. egregie locum mancum supplevit, in quo tamen erat renunciatur, confirmante Barr. & Rh. editione, quod etiam ferri potest, ut dicatur ita ipsa religio illa falsa renunciare i. e. discedere de isto loco, quem indigne occupaverat. Pam. & alia edit. Sequitur ut falsa renunciatur; comperta inprimis &c. Cod. Fuld. deleis intermediis, qua cognita, sequitur ut falsa renunciatur. Cum vulgatis consentiunt Membr. Agobard.

<sup>f</sup> Omni ratione ] Delevit hoc Rig. qua auctoritate nescio. Immisericorditer visum mihi. Ipse locum meliorem fore puto, si ita totum legas. Sequitur ut falsa renunciatur quævis alia, contraria comperta omni rationi. Inprimis illa, quæ &c.

<sup>g</sup> Delitescens sub n. ] MS. L. B. pro imaginibus legit in manibus. Minucius pariter p. 30. imaginibus. Sub statuis & imaginibus consecrati delitescunt, & afflatu suo auctoritatem quasi præsentis numinis consequuntur, dum inspirantur interim vatibus, dum fanis immorantur, dum nonnunquam extorum fibras animant, avium volatus gubernant &c.

C A P. XXII.

Explicat jam Daemonum naturam, quorum notitiam a Philosophis & Poetis etiam instillatam docet, inde illorum spirituales substantiam edisserit, atque inde elicit modum agendi in homines, ut noceant, ostenditurque illud fallaciis suis solum agere, ut relicto Deo vero falsæ religioni creduli mortales mancipentur.

**A**Tque adeo dicimus esse substantias quasdam spirituales: <sup>a</sup> nec nomen novum est. <sup>b</sup> Sciunt dæmonas Philosophi, Socrate ipso <sup>c</sup> ad dæmonii arbitrium expectante. Quidni? <sup>d</sup> cum & ipsi dæmonium adhæsisse a pueritia dicatur, <sup>e</sup> dehortatorium. Plane. a bono. <sup>f</sup> Omnes sciunt Poetæ. <sup>g</sup> Et jam vulgus indoctum in usum <sup>h</sup> maledicti frequentat Satanam, principem hujus mali generis; proinde de propria conscientia <sup>i</sup> animæ eadem execramenti voce pronuntiat. Angelos quoque etiam Plato non negavit; utriusque nominis testes <sup>k</sup> vel magi adsunt. Sed quomodo

C A P. XXII.

<sup>a</sup> Nec nomen n. e. ] Ald. nec novum est nomen MS. L. B. nec novum nomen est.

<sup>b</sup> Sciunt dæmonas p. ] Barr. L. B. & alii demones. Coll. Scriv. Sciunt demones, sciunt philosophi. Confer Fabric. Bibliogr. Antiq. p. 276.

<sup>c</sup> Ad dæmonii ] Barr. a demonio. & mox ut & Ald. dehortando a bono.

<sup>d</sup> Cum & ipsi ] Delet & Cod. Fuld. MS. L. B. transponit sequentia hoc modo, a pueritia adhæsisse.

<sup>e</sup> Dehortatorium. Plane a bono ] Ubique antea sic legebatur & distinguebatur, dicatur. Dehortarium plane a bono omnes sciunt poetæ. Sed recte emendavit Rig. posuitque post dicatur comma, nos etiam post dehortatorium punctum. Iste enim genius seu dæmon Socratis celebrabatur ut dehortatorius liquid mali ipsi instaret vel occurreret, imo ridens inquit Tertullianus a bono sc. ipsum averrens. Itaque sic distinguo, dicatur dehortatorium. Plane, a bono i. e. imo habuit dæmonium sed quod illum a bono dehortaretur. Ita & plane passim, & lib. Ad Nat. r. 10. Plane, quoniam illis cælum patet. i. e. imo, recte. Itaque ut bene Lactant. l. i. c. 14. Sed ipsi cum sint perditores hominum, custodes tamen se videri volunt, ut ipsi colantur & Deus non colatur. Possis ita etiam interpungere locum, dicatur dehortatorium. Plane a bono. Sed quomodocumque fiat distinctio, nullus alius potest esse sensus, quam ille quem nos dedimus. Mala certe distinctione deceptus a vero aberrat Casp. Barthius, qui contemplatus est hæc verba in libro Adv. Lv. cap. 5. vulque legi, dehortatorium a bono Orfei sciunt poetæ. ut ita innuantur illa carmina & hymni, qui hodieque existant istius nominis inscripti, & satis sunt verusti. De Dæmonio vero Socratis locuti sapientiores Ethnici, nihil aliud intellexerunt nisi providum ejus animum & perspicacem in futuris rebus. Hinc δαίμων ἐκείνου ἢ ψυχῇ cuique animus dæmon dicitur Xenocrate Philosopho apud Ari-

stotelem ii. Topicorum, qui ibidem δαίμωνα appellat cum cui bona mens contigisset. Socratica etiam sapientia imbutus Euripides apud Theonem p. 60. Progymn. τοῦ δαίμονος ἐκείνου δέον dixit, mentem suam dæmonem cuique.

<sup>f</sup> Omnes sciunt poetæ ] Dæmonas substituit Rigalt. pro omnes. si ex MS. assentior.

<sup>g</sup> Et jam ] Ita Rig. Barr. & alii etiam, Coll. Fuld. & Scriv. &c.

<sup>h</sup> Maledicti frequentat Satanam ] Ita optime Rig. præeunte Cod. Ald. qui habet maledictis frequentant Satanam. Barr. frequentat. At maledicti Cod. Fuld. Pam. & alii inepte maledicti frequentat. Nam & Satanam &c. Frequentant quoque Cod. Agob. & Rhen. ut turba ruunt.

<sup>i</sup> Animæ eadem execramenti voce ] Pulcherrima lectio, quam repræsentavit Rig. ex MSS. varie olim turbata, & misere a Junio aliisque accepta. Legebatur enim, anima eadem ex sacramento voce. Sed animæ recte Cod. Ald. & MSS. Scriv. & L. B. ubi in MS. Scriv. etiam & sacramentum male. Vocem execramenti unicus servavit Cod. opt. Fuld. formatam ex execrare. notante Scioppio quod est verissimum, & recipiente La Cerda, qui docuit eadem non eadem legi debere. Sensus verborum mihi hic videtur: Vulgus quoque jam indoctum pro maledicto frequentat Satanam auctorem hujus generis, dæmoniorum scilicet unde post generis distinctionem cum optimis posui. Cum vero conscientiam animæ hic advocet, latius persequi necesse habuit in libello de Testimonio Animæ. cap. i. i. quæ quidem ejus verba ex hoc loco lucem capiunt. Sunt vero ista: Dæmonium vocas hominem aut immunditiam, aut malitiam, aut insolentiam, aut quacunque maculam, quam nos dæmoniis deputamus, aut ad necessitatem odii importunum. Satanam denique in omni aversatione, & aspernatione, & detestatione pronuncias, quem nos dicimus malitiæ angelum &c. Ut enim absolute malus Christianis pro Dæmone & Satana, ita hic Tertulliano Sannas & Dæmonium pro malo.

<sup>k</sup> Vel magi adsunt ] Ita Rig. & recte. quam lectio-







recogitatu veræ divinitatis avertat præstigiis falsæ divinationis : quas & ipsas quomodo operentur, expediam. Omnis spiritus ales est. <sup>a</sup> Hoc Angeli & Dæmones. Igitur <sup>b</sup> momento ubique sunt. Totus orbis illis locus unus est; <sup>c</sup> quid, ubi geratur, <sup>d</sup> tam facile sciunt quam enuntiant. Velocitas, divinitas creditur, quia substantia ignoratur. Sic & auctores interdum videri volunt eorum, quæ annuntiant. Et sunt plane malorum nonnunquam, bonorum tamen nunquam. Dispositiones etiam Dei, <sup>e</sup> & tunc Prophetis concionantibus exceperunt & nunc <sup>f</sup> lectionibus resonantibus carpunt. Ita & hinc fumentes quasdam temporum sortes, æmulantur divinitatem, dum & furantur divinationem. In oraculis autem quo ingenio <sup>h</sup> ambiguitates temperent in eventus, sciunt Cræsi, sciunt Pyrrhi. Cæterum testitudinem decoqui cum <sup>i</sup> carnibus pecudis Pythius eo modo renuntiavit, quo supra diximus; momento apud Lydiam fuerat. <sup>k</sup> Habent <sup>l</sup> de incolatu aeris, & de vicina syderum, & de commercio nubium cœlestes sapere paraturas, ut & pluvias, quas jam sentiunt,

<sup>a</sup> re-

nem a recogitatu veræ Divinitatis avertant præstigiis falsæ divinationis quas & ipsas quomodo operentur, expediam. cui lectioni adscripserat Sciopp. optime sane. Sed alii vulgati, pascua est, hominem a cogitatu (licet Herald. exhibeat quam ut hominem e cog. MS. L. B. & Agob. quam hominem e cogitatu) veræ Divinitatis avertat præstigiis falsis, quas & ipsas quomodo operentur, expediam. Ald. qua hominem. At ego puto illam veram esse lectionem, quam ex vulgata partim, partim ex Fuld. expressi. Scilicet non adverterunt viri docti hic pulcherrimum istum sensum aperiri, quo dicatur Dæmones istos non tam nido gaudere quem aerem [secundum Nostrium] incolentes facile hauriunt, quam pretiosa hominis anima, cui fallaciis suis retia tendunt. Id vero per notam interrogationis, & additionem illorum quam ut, vel nisi ut, non satis apte exprimitur ut ex æquo cum prioribus cohæreat, ideoque facit orationem minus concinnam. Pro Divinitatis in aliqua Prioriana male est dignitatis.

<sup>a</sup> Hoc est angeli ] Ita Rig. & Cod. Fuld. alii tō & non agnoscunt.

<sup>b</sup> Momento ubique sunt ] De bonis angelis Nazianz. in Orat. de Theologia; ubique & prompte adsunt, quum expedito ministerio studio, tum agilitate nature. Ubi Elias Cretensis notat p. 77. quum propter nature subtilitatem, tum ob promptissimum in obsequendo studium.

<sup>c</sup> Quid, ubi ] Ita clare MSS. Fuld. & L. B. editi Rig. & Herald. Nam Rhen. quod ubique & alii omnes quid ubique, minus eleganter. quid ubi, i. e. quidnam geratur & ubi locorum id accidat.

<sup>d</sup> Tam facile sciunt, quam enuntiant ] Cod. Fuld. & Lugd. Bat. annunciant, sed id mox dicit. Pertinet huc elegans jocus Luciani qui inscribitur Navigium. ubi inter stultos istos optatores postremus Gygis optat annulum, quo induto a nullo possit conspici, atque ita inter alia inquit: Et quod omnium suavissimum fuerit, uno eodemque die annuntiare Babylonem possem, quisnam in Olympiis vicisset: & si forte in Syria prænans essem, cœnare in Italia. Et quorsum hæc? addit paulo post, Ac Deus videret cæteris. & Oed. ἐδοκίμησεν τοῖς ἀνθρώποις.

<sup>e</sup> Et tunc prophetis c. e. ] Ita ex Fuld. rursus Rig. probante Scioppio. Alii illepide nunc & excerpunt.

<sup>f</sup> Lectionibus resonantibus ] Ex eorum scriptis quæ adhuc quotidie loquuntur. Prosper de Promiss. & Prædict. lib. cap. 26. quorum gesta lex divina dum resonat. & c. 27. in cuius nomine multa divina promissa dum resonant.

<sup>g</sup> Furantur divinationem ] Rapiunt. Satis apposite ad vim verbi huius Vincentius Belvacensis, scriptor ætate sua non contemnendus: Homo cum in honore esset non intellexit: quia contra veritatem semetipsum illuminantem intumuit: Nam pingui cervice armatus adversus Deum erecto collo cucurrit: & dum ipsam Divinitatem rapere voluit: impetu suo frustratus & elusus, iniquitatis sue pondere quodam ad semetipsum proruit. Ita ille in vastis illis voluminibus, quæ inscripserat Speculum Quadrupartitum, in Spec. Doctr. lib. 11. cap. 1. Quomodo eleganter etiam de Servatore nostro sed contrario & vero sensu locutus est Paulus in Epist. ad Philipp. c. 11. 6. Οὐκ ἐν μορφῇ Θεοῦ ὑπάρχων, ὃν ἁρπαγμὸν ἠψάσατο τὸ εἶναι ἰσα Θεῷ, negans illum æmulari divinitatem, quia quidquid vellet ex suo posset sumere. Ita tyranni vel imperatores vitio creati rapere imperium dicebantur apud Romanos. Et pulchre quadrat locus Ælii Lampridii in Alexandro Severo: Non enim aut gravitati senatus congruebat omnia simul deferre, aut bono principi raptum ire tot simul dignitates. Quo refero & illud Vopiscii in Taciti vita: Tunc odio presentium, exercitus, qui creare imperatorem raptum solebat, ad senatum literas misit, petens, ut ex ordine suo principem legeret. Pulchreque obteggit Severi

Afri ambitionem specioso titulo Aufonius in Cæsarib. ep. xx.

Dii bene, quod spoliis Didius non gaudet opimis:

Et cito perijuxo premia adempta seni.

Tuque Severe pater, titulum ne horresce novantis,

Non rapit imperium vis tua, sed recipit.

Sic quoque Christum cælos, cælosque illum recepisse non rapuisse possumus dicere. Petrus certe Act. 11. 21. Οὐδεὶς ἐραρῶν μὲν δεῖσθαι αὐτοῦ χρόνον ἀποκαταστάσεως πάντων. Pro dum MS. L. B. mavult Dei male.

<sup>h</sup> Ambiguitates temperent in eventus ] Lactant. 11. 15. Et ideo solem responsa in ambiguos exitus temperare. ex Nostro Quare eventum. quod habet Cod. Fuld. non probō, quamvis ita etiam in MS. L. B. invenerim. Theodorer. p. 193. Lucian. in Dialogo Junonis & Latonæ Οὐδὲ Ἀπόλλων προσωπίται &c. i. e. Apollo autem simulat quidem omnia scire sese, & jaculari & cythara canere, & medicum esse, & vaticinari. Et erectis vaticinandi tabernis hic in Delphis, illic in Claro & Didymis, decipit consulentes se, obliqua & in utramque partem questionis propositæ inflexa respondendo, ne videlicet erroris possit convinci. Et in Aug. Vitarum ad Heraclitum mercator. Αἰνίγματα λέγει &c. i. e. Heus tu enigmata loqueris, an griphos componis? plane enim tanquam Apollo, nihil explicas. Et ad Apollinem ipsum scite Momus in Jove Tragædo, Τὴν τοῦ μὲν ὀρθῶς ἔλεγε &c. i. e. Equidem hoc recte dixisti Apollo, collaudatis iis qui in orationibus perspicuitate utuntur, quanquam tu hoc ipsum in promendis atque reddendis oraculis non admodum usurpare soleas, ancipitia & ambiguitate intricata multa in medium secure proticiens, adeo ut audientes alio ad interpretandum oracula opus habeant Pythio. Sunt apud Arnobium, Minucium, alios, multa similia. Nec ipse Lucian. in Pseudomanti neglexit.

<sup>i</sup> Carnibus pecudis ] Cod. Fuld. carnibus pecoris, & mox pro fuerat idem fuerant. Mox MS. L. Bat. pro renuntiavit, denunciavit. Nec hoc irridere neglexit Lucianus, apud quem rursus Momus ad Apollinem in Jove Tragædo p. 212. λέγει, μόνον σαφὴ δὲ &c. i. e. Dic, sed perspicua tantum oratione, Apollo, quæ neque patrono neque interprete indigeat. Etenim non ovilla carnes, aut testudo coquitur in Lydia, sed probe scis qua de re sit consultatio.

<sup>k</sup> Habent de incolatu aeris ] Notarunt alii phrasin habent sapere. Possunt, inquit, incolentes & mansionem habentes in aere, sideribus vicini, & nubibus assueri, scire constitutionem aeris, adeoque pluvias, siccitatem, pestilentiam, famem prædicere. Ita enim dæmonas istos quasi araneas in aere pendentibus concipiebant. Lactant. 11. 15. Qui autem sunt ex his procreati, quia neque angeli, neque homines fuerunt, sed mediam quandam naturam gerentes, non sunt ad inferos recepti, sicut nec in cælum parentes eorum. Ita duo genera dæmonum facta sunt, unum cœleste, alterum terrenum. Hi sunt immundi spiritus, malorum quæ gerantur auctores, quorum idem Diabolus est princeps, De Pythagoræ opinione Diog. Laert. in vita ejus. Εἶναι τὰ πάντα τῶν αἰέρι ψυχῶν ἐμπλησίων. & τὰς δαίμονας τε & ἡρώας νομίζουσαι. i. e. quia totum aera plenum esse animis, eosque & dæmones & heros existimari. Quod ille quidem ex Chaldaeorum disciplina hausit, de quibus idem Diogenes in Proæmio. Αἰσερεῖν enim αἰτ εἰδῶσαν πλήρη εἶναι τὸν αἶρα, καὶ ἀπὸ ῥοιῶν ὑπὸ ἀναδυστασίας εἰσκαταρμέναν τοῖς ὄψεσι τῶν ὑψιτέρων. i. e. plenum esse Dæmonibus aera, qui tenuiter, ac veluti ex evaporatione cernentium oculis influant.

<sup>l</sup> De incolatu ] Sic sæpe, nam Varronem multum imitatur, in cuius fragmento, quod servavit Noster lib. 11. Ad Nat. 5. eadem vox exstat, pluraque exempla adducit Gothofredus. Oblitus fere etiam monere in MS. Fuld. esse habentes [MS. L. B. habens] de incolatu a. Legendum puto habent & de incolatu a.



<sup>a</sup> repromittant. <sup>b</sup> Venefici plane & circa curas valetudinum: <sup>c</sup> lædunt enim primo, dehinc remedia præcipiunt, ad miraculum nova, sive contraria, <sup>d</sup> post quæ desinunt lædere, & curasse creduntur. <sup>e</sup> Quid ergo de cæteris ingeniis, vel etiam viribus fallaciæ spiritualis edisseram? <sup>f</sup> Phantasmata Castorum, & aquam cribro gestatam, & navem cingulo promotam, & <sup>g</sup> barbam tactu irrufatam; <sup>h</sup> ut & numina lapides crederentur, & Deus verus non quæreretur.

CAP.

<sup>a</sup> Repromittant ] MS. L. B. repromittunt. deletio ut. An disjungenda & leg. re promittant? revera enim illi sentiunt, utpote in aere commorantes, longe antequam in terram cadit pluvia. Sic c. xxiv. in vos exprobratio re ista resultabit.

<sup>b</sup> Venefici plane ] Hæc lectio est Cod. Fuld. quæ melior mihi visa vulgata beneficii plane & circa curas valetudinum quid enim est si hoc non est veneficium? Ibi dem legas medicinas pro curas.

<sup>c</sup> Lædunt enim primo ] Supra: Corporibus & valetudines insigunt &c. Atque ipse Pythagoras non negat. Ἰπὸ τῶν αὐτῶν, inquit, πέμπουσιν ἀνδράποιν τὰς τε οὐρίας, & τὰ σπύγας, νόστιμα & ὀνείας, & ἂ μόνον ἀδράποιν, ἀλλὰ & ἀποβάτοις, & τοῖς ἄλλοις κτλ. i. e. Ab his immitti hominibus somnia, signaque, morbos etiam & sanitates: nec solum hominibus, sed pecudibus & jumentis. in vita ejus apud Diog. Laertium. MS. L. B. primum.

<sup>d</sup> Post quæ desinunt lædere ] Adhibitis scil. illis remediis novis & inusitatis. Sed Rhen. & Aldus legunt, sive contraria: Postquam desinunt &c. id est quando jam non amplius lædunt videri volunt beneficii & sospitatores. Hunc locum respexit seculo suo egregie doctus Jo. Saresberienfis, Episcopus, qui ita scriptum reliquit de ævi sui presbyteris & purpuratis in libro quem inscripsit Policriticum, lib. vi. cap. 24. Nocent sæpius, & in eo Demones imitantur, quod tunc prodesse putantur cum nocere desistant. Vixit is scriptor seculo undecimo.

<sup>e</sup> Quid ergo ] Legendum existimo, quid ego.

<sup>f</sup> Phantasmata Castorum ] Vide Interpretes ad Nostrum & ad Minucium, ut & Lactant. l. ii. c. 8. & 17. & Lucianum in Dialogo Apollinis & Mercurii. Verba autem dum oracula proficitur, dum miracula exercet quæ Cod. Fuld. addit, ipsius Tertulliani non videntur, sed glossatoris, jam enim id supra satis significavit. Addit illa post edisseram.

<sup>g</sup> Barbam tactu irrufatam ] Nota hæc sunt omnia ex historicis & commentatoribus, de nunciis victoriæ Macedonicæ, virginibus Vestalibus, Tucia & Claudia, & Domitio Enobarbo, quem respiciens Martialis scribit lib. viii. Ep. 52.

Tonsorem puerum, sed arte talem,  
Qualis nec Tbalamus fuit Neronis,  
Drusorum cui contingere barba.

Fuit enim Nero ex gente Domitia & familia Enobarborum vide Suetonium in vita ejus cap. 1. & seq. per matrem vero Agrippinam Drusos attigit.

<sup>h</sup> Ut & numina ] Ira 1. Edit. Rhen. & Barr. alii ut numina. Et mox pro non quæreretur Cod. Fuld. habet non qua effecerint. Forte non temere. An legendum? ut & numina lapides crederentur, & Deus verus non quæreretur, effecerunt.

## C A P. XXIII.

Quantumvis vero magna sit Dæmonum potentia, majori, Christi nempe, subiici docet; quare etiam de illa ipsi Christiani triumphant, quum scilicet immundos spiritus virtute ejus, vel invitos eiciunt. Qui dum imperio Christi obsequium præstant, suam ipsi Divinitatem abnuunt, ejusque solam agnoscunt.

Porro si & <sup>a</sup> magi phantasmata edunt, & jam <sup>b</sup> defunctorum infamant animas; si pueros <sup>c</sup> in eloquium oraculi elidunt; si multa miracula circulatoriis præstigiis ludunt; si & somnia immittunt, habentes semel invitorum Angelorum & Dæmonum <sup>d</sup> assistentem sibi potestatem, per quos & <sup>e</sup> capræ & mensæ divinare con-

## C A P. XXIII.

<sup>a</sup> Magi phantasmata edunt ] Quidquid illi faciunt id faciunt potestate dæmonum sibi ministrantium, quanto itaque facilius simile perpetrare ipsis dæmonibus in propria causa operantibus? Apulejus de illis: Horum de numero curant singuli, ut est cuique tributa provincia, vel somniis confirmandis, vel extis fissiculandis, vel præceptibus gubernandis, vel vatibus inspirandis, vel fulminibus jaculandis, ceterisque adeo, per quæ futura prænosceamus.

<sup>b</sup> Defunctorum infamant animas ] Pulcherrima lectio quam ex Cod. Fuld. repræsentavit Rig. laudante etiam Junio. Ego cum ipsam in MS. L. B. quoque deprehendi, ut & Herald. in suis. Ipse Ad Nation. 1. 5. qui superficie vocabuli infamant veritatem. & 11. 7. sepulcris Regum vestrorum cælum infamatis. Nec cum Pam. aliisque inclamant malle. Illud enim est infamare animas defunctorum, quando fortium & præstantium virorum umbræ ad libitum impurissimæ benehæ excitantur, vel excitari simulantur nam nihil sunt nisi meræ nugæ & fallaciæ Hinc justa fingitur indignatio Samuelis Saulum increpantis, cur commovisti me, excitari me faciens? 1. Sam. xxviii. 15. Apud Eunapium Sardonium legas in vita Ædesii, Jamblichum, Apollinem exciente quodam Ægyptio, eoque apparente, attonitis viso præsentibus, dixisse: Desidero sodalis mei, mirari. est enim gladiatoris, qui singulari certamine interit, spectrum. Nec plausibilior merces a maga Thessala proponitur excitato cadavere in gratiam Sexti Pompeii, quam nulli unquam simili infamationi obnoxium fore, apud Lucan. l. vi. 762.

<sup>c</sup> Dic inquit Thessala, magna  
Quod jubeo mercede mihi: nam vera locutum  
Immunem toto mundi præstabis ævo  
Artibus Hemonis: tali tua membra sepulcro,  
Talibus exuram Stygio cum carmine sylvis,

Ut nullo cantata magos exaudiet umbra.

Sit tanti vixisse iterum: nec vera, nec herba

Audebunt longæ somnum tibi solvere letbes

A me morte data.

<sup>c</sup> In eloquium oraculi elidunt ] Et hæc Junii Cod. Fuld. MSS. Herald. L. B. & Rig. lectio est. verissima. alii eliciunt. Junius de sacrificiis puerorum, quæ divinatio prædomantia dicebatur. vide Elmenhorst. ad Gennad. p. 195. & 210. & Bonifacium lib. viii. Hist. Ludicæ cap. 21. La Cerda Herald. & Rig. ad vaticinantis morem ut corrueret referunt. Utrumque verum. Lucan. ibid. versu 554. in magiæ cultu agnoscit.

Nec refugit cedes, vivum si sacra cruorem,

Extaque funerea poscunt trepidantia mensæ.

Efficax itaque oratio qua Deos Inferos debitum suum agnoscere vult maga versu 707.

Si nunquam hæc carmina fibris

Humanis jejuna cano, si pectora plena

Sæpe dedi, & lavi calido profecta cerebro:

Si quis, qui vestris caput, extaque lancibus infans

Imposuit, victurus erat, parate precanti.

Posterius ramen hoc loco magis convenire puto quomodo apud eundem poetam lib. 1. 695. matrona Romana vaticinari desinens

lasso jacuit defecta furore.

lege ex MSS. deserta furore. Elidere vero est spiritum suffocare. Lactantius seu Lactatius Placidus in Epitoma Metam. Ovid. lib. vii. cap. 2. ut Æsonem senectute elisum in adolescentiam reduceret. Flavius Vopiscus tensis membris fieri dicit in Floriano: Fanaticus quidam in templo Sylvani tensis membris exclamavit.

<sup>d</sup> Assistentem s. p. ] De Chaldaïs Diog. Laert. in Proemio: Ἀσκήν τε & μαγικὴν & προφητικὴν & αὐτοῖς Θεοῖς ἐμφανίζουσαι λέγοντας. i. e. Divinationem præterea prædictionemque exercere, sibi Deos apparere asserentes.

<sup>e</sup> Capræ & mensæ ] De cunctis his & multis aliis divinis.



consueverunt : quanto magis ea potestas de suo arbitrio, & pro suo negotio studeat totis viribus operari, quod alienæ præstat a negotiationi? Aut si eadem & Angeli & Dæmones operantur, quæ & Dii vestri, ubi est ergo <sup>b</sup> præcellentia divinitatis, <sup>c</sup> quam utique superiorem omni potestate credendum est? Non ergo dignius præsumetur <sup>d</sup> ipsos esse, qui se Deos faciant, cum eadem edant, quæ faciant Deos credi, quam pares Angelis & Dæmonibus, Deos esse? Locorum differentia <sup>e</sup> distinguit opinor : ut a templis Deos existimetis, quos alibi Deos non dicitis : ut aliter <sup>f</sup> dementire videatur, & qui sacras turres pervolat, aliter qui recta vicinæ transfilit; & alia vis pronuntietur in eo qui genitalia vel lacertos, <sup>h</sup> alia in eo qui sibi gulam profecat. <sup>i</sup> Compar exitus furoris, & una ratio est instigationis. Sed hætenus verba, jam hinc demonstratio rei ipsius, qua ostendemus unam esse utriusque nominis qualitatem. <sup>k</sup> Edatur hic aliquis sub tribunalibus vestris, quem <sup>l</sup> Dæmone agi constet. Jussus a quolibet Christiano loqui <sup>m</sup> spiritus ille, tam se Dæmonem <sup>n</sup> confitebitur de vero, quam alibi Deum de falso. Æque producat, aliquis ex iis, <sup>o</sup> qui de Deo pati existimantur; <sup>p</sup> qui aris inhalantes numen de nidore concipiunt : qui <sup>q</sup> ructando curvantur; qui <sup>r</sup> anhelando profantur. Ista ipsa

vinationum generibus vide Fabricium Bibliogr. Ant. p. 410. Pro ea potestas nonnulli illa.

a Negotiationi) Recte. lucri enim causa hæc omnia fiebant, ut in Pseudom. docet abunde Lucianus.

b Præcellentia divinitatis] Apud Laertium Pythagoras docet lib. viii. *Θεὸς μὲν δαιμόνων προτιμῶν ἡρώων δὲ ἀδριπῶν ἀνδρῶν δὲ μάλιστα γυναικῶν*. Deos quidem in honore præferendos dæmonibus, hominibus autem heroas, parentes vero hominibus ceteris. <sup>i</sup> est delet MS. L. B.

c Quam utique) Non displicet lectio Cod. Fuld. quæ utique superior omni potestate credenda est. Cod. Agob. vulgatam retinet, sed legit potente.

d Ipsos esse qui se] Sensus est, cur angelos & dæmones, cum ea faciant, quæ vos nes non ipsos creditis esse Deos existere credere impellunt, atque ita se Deitate donant; potius quam ut illos Deos esse credatis, qui nihil adeo plus facere possunt, quam angeli isti & dæmones, illisque nihil præcellunt? Cod. Fuld. mox angeli & dæmones. male.

e Distinguit opinor: ut a templis] Ita præclare ex MS. Wouwerius, probante La Cerda. ita etiam MS. Fuldanum. nisi quod ibi in templis. Rig. non secutum miror. Collatio Scriveriana non multum abit, distinguit [ut opinor] a templis. quomodo reponendum esset. <sup>f</sup> d. distinguit ut opinor, a templis Deos existimatis &c. Possis etiam legere distingui opinor. Sed Wouwerianam ob sequentia magis proba. Vulgati distinguitur (opinor) ut a t. Minucii p. 30. locus est, quem huic conferunt: *Hic sunt & furentes, quos in publicum videtis excurrere, vates & ipsi absque templo, sic insaniunt &c.* Quem locum Heraldus non intellexit. quod dum fatetur, depravat, legens: *vates & ipsi ipso in templo*. Error inde quod male distinxerit. Sed procul dubio respexit Tertullianus (quem passim sequitur Minucius) facerem Luciani sui jocum, apud quem in Jove Tragedo miser Apollo provocatus a Momo, ut quoniam summus haberetur vates, jam tum in concilio Deorum prædiceret, quisnam ex Sophistis de Diis & Deorum cultu disputantibus victor foret, nihil habet quod respondeat, quam ridiculum illud: *Πῶς, ὦ Μόμη, δυνάτορ πείπει πάντα, μήτε τέλειδος ἡμῶν παρρησίᾳ, μήτε Σουμμάτορ, ἢ πρὸς μαντικῆς, οἷα ἡ Κἀσάλια εἶσι;* i. e. *Qui hoc ullo pacto fieri possit, Mome, neque presente nobis tripode, neque thymiamatis, nec fonte augurali, qualis est Castalia.*

f Dementire] Ita ex Cod. Fuld. Rig. quod & Pam. & alii amplexi sunt. ita ego in MS. L. inveni. Barr. & Ald. Rh. dementare, Gloss. Lat. Gr. dementat εἰς τὴν ἰδιότητα. Unde apud posteriores Latinos dementatus & dementator pro mente alienato, & illo qui mentem alicujus pervertit. Videtur enim magis significare vim alteri illatam. Dementire est insanire. De Anima c. xviii. *Nam cum & dementit homo, dementit anima.* Imo ipse Lucetius iii. 464.

Quin etiam morbis in corporis avius errat  
Sepe animus, dementit enim deliræque fatur.  
Ita omnes fere MSS. etiam Voss. Lugd. Bat. nec debuit tentare Lambinus substituendo dementat.

g Qui sacras turres &c.] Huc refero saltum e saxo Leucadis prope delubrum Apollinis, quo ab amore delirari crediti sunt amatores, quasi non idem quodvis saxum præstaret mortem pro vita retribuens. Ovidius in Sapphus epist.

Hanc legem locus ille tenet: pete protinus altam  
Leucada, nec saxo desiliisse time.

Nec multum differt Iulipia Heliogabali. de quo Lampridius: *Paraverat igitur funes blatta & serico & cocco intortos, quibus si necesse esset, laqueo vitam finiret. Paraverat & gladios aureos, quibus se occideret, si aliquando*

vis urgeret. Paraverat & in cerauneis & hyacinthis & in smaragdis venena, quibus se interimeret si quid gravius immineret. Fecerat & altissimam turrim, substratis aureis gemmatisque ante tabulis, ex qua se precipitaret, dicens, etiam mortem suam pretiosam esse debere & ad speciem luxurie, ut diceretur nemo sic perisse.

h Alia in eo qui] Ita supplet Cod. Fuld. bene. Editiones tamen omnes, alia qui.

i Compar exitus furoris] Ita Pam. & alii recte. nam Barr. cum per e. f. veram innuebat lectionem Cod. Fuld. compaa exitus f. Mox male Ald. in vestigationis. MS. L. B. ratione instigationis.

k Edatur hic aliquis] Jun. ex MSS. Pith. legit, Edatur hic aliqui ibidem sub tr. & ita quoque MS. Agobard. Cod. Fuld. Edatur hic ibidem sub tribunali vestro. Unde patet legendum: Edatur hic aliquis (vel aliqui nam ita loquitur Tertullianus) & quidem sub tribunalibus vestris, seu malis sub tribunali vestro.

l Dæmone agi] Cod. Ald. d. angi.

m Loqui] Loqui se clare exhibet MS. L. B. In ejicientis enim illis & corripiendis non loquela eorum tam exigebatur, quam confessio, qui, unde, quo jure &c. Ipse Jesus Luc. viii. 30. in simili negotio loqui se Dæmonem vult: *Τί σοι ἐστὶν ἐγώ;* *Ὁ δὲ εἰπε λέγων.* Omnes vero editiones habent loqui tantum. Lactantius mox, nomina sua edunt &c.

n Confitebitur de vero q. a. d. d. f.] Cod. Fuld. confitebitur in vero est, quam alibi Deum quod in falso est. Quæ si placent, lege confitebitur, quod in vero &c. Lactantius l. ii. c. 16. *Iustos autem, id est cultores Dei metumunt: cujus nomine adjurati. de corporibus excedunt: quorum verbis, tanquam flagris verberati, non modo dæmonas se esse confitentur, sed etiam nomina sua edunt: illa quæ in templis adorantur, & quod plerumque coram cultoribus suis faciunt: non utique in opprobrium religionis, sed honoris sui; quia nec Deo, per quem adjurantur, nec iustis, quorum voce torquentur, mentiri possunt. Itaque maximis saepe ululatibus editis, verberari se, & arere, & jam jamque exire proclamant.* Locus hic in Codice Agobard. ita concipitur, *tum se d. c. d. v. qui alius Deum se falso confitebitur.* Non placet.

o Qui de Deo pati e.] La Cerda qui de celo p. e. nescio unde. male certe. De Deo pati, est agitari, ut Phemonoe describitur ab Luciano l. v. 166.

p Qui aris inhalantes numen] Ita recte Pam. & Rig. aliique ut & Cod. Fuld. In Barr. Aldinoque erat qui aris maleficum numen. Tale vaticinationis exemplum Sacra Hist. præbent in Bileamo Numer. xxi. 1. 2. 3. Quin ipse Apollo negat vaticinari se posse absque thymiamatibus, vide Luciani locum paulo superius.

q Ructando curvantur] Omnes MSS. & editi ructando curantur. Cod. Fuld. etiam ructuando curantur. L. B. ruptando curantur. Quod dum recte explicare nesciunt interpr. Rigaltius ex ingenio in ejus locum substituit ructando conantur. Ego proprius ad MSS. lectionem me accessisse & veram invenisse puto. Tria certe ponit noster, primo apparatus qui fit ab aliis & circumstantias, sacrificium & incensionem holocaustorum, tum vates illos numen concipere dicit. Jam secundo loco sunt in partus doloribus & edibus, incurvantur itaque dum conceptus spiritus per fauces erumpere cupit. Tercio pariunt vaticinium & responsa proloquuntur.

r Anhelando profantur] Cod. Agob. Fuld. ut & MS. L. B. præfantur, quomodo & Pam. Aldus vero & Rig. malunt profantur. ut & Her. & Rhen. præfantur potest referri ad ptaloquium quod præcedere vaticinium suum faciebant. Ita ipse Bileam Numer. xxiv. 3. *Oraculum*



<sup>a</sup> Virgo cœlestis pluviarum pollicitatrix, iste ipse Æsculapius <sup>b</sup> medicinarum demonstrator, <sup>c</sup> alia die morituris <sup>d</sup> Socordio, & Thanatio, & Asclepiadoto vitæ sumministrator, nisi se Dæmones confessi fuerint, Christiano mentiri non audentes, ibidem illius Christiani procacissimi sanguinem fundite. Quid isto opere manifestius? quid hac probatione fidelius? Simplicitas veritatis in medio est: virtus illi sua assistit. Nihil suspicari licebit. <sup>e</sup> Magia, aut aliqua ejusmodi fallacia fieri dicetis? si oculi vestri & aures permiserint vobis. Quid autem <sup>f</sup> inniti potest adversus id quod ostenditur nuda sinceritate? Si altera parte <sup>g</sup> vere Dei sunt, cur sese <sup>h</sup> dæmonia mentiuntur? an ut nobis obsequantur? Jam ergo <sup>i</sup> subjecta est Christianis divinitas vestra. <sup>k</sup> Nec utique divinitas deputanda est, quæ subdita est homini, & si quid <sup>l</sup> ad dedecus facit, æmulis suis. Si altera parte Dæmones sunt, vel Angeli, cur se alibi pro Diis agere respondent? Nam sicut illi qui Dii habentur, Dæmones se dicere noluisent, si vere Dii essent, scilicet <sup>m</sup> ne de majestate se deponerent: ita & isti, quos <sup>n</sup> directo Dæmonas nostis, non auderent alibi pro Diis agere, si aliqui omnino Dii essent, quorum nominibus utuntur: vererentur enim abuti <sup>o</sup> majestate superiorum sine dubio & timendorum. <sup>p</sup> Adeo nulla est divinitas ista, quam tenetis; quia si esset, neque <sup>q</sup> a Dæmoniis affectaretur, <sup>r</sup> neque a Diis negaretur. Cum ergo

<sup>B</sup> *ilami, filii Beoris, vir cui aperti sunt oculi loquitur &c. sed & ad oraculum ipsum. Id non fiebat sine confusione vocis & valentissimo anhelitu. Lucan. v. 148.*

*sub pectore fissa quieto*

*Verba refert, nullo confusa murmure vocis*

*Instinctam sacro mentem testata furore.*

Et mox:

*Non rupta trementi*

*Verba sono, non vox antri complere capax*

*Sufficiens spatium. &c.*

Adde versum 170. & sequentes. Sed non possunt hæc melius dici quam ex Donati nota ad Terentii Phormionem rv. scena iv. ad illa *Interdixit ariolus*. Ibi vetustissimus ille & optimus Interpres: *Hariolus est, qui divina mente vaticinatur. Dicitur hariolus, quasi fariolus, a fari & a fando, quum F pro H, & item H pro F in multis locutionibus ponatur. An quod imitantur aspirationem in exhalando? nam balitu solent excludere velut mortalem animam, ut divinam recipiant. unde & vocem ejusmodi dabant, quæ est O E. quod OE sonus exhalandi vim præstat.*

<sup>a</sup> *Virgo Cœlestis*) Intelligit Junonem Carthagenensium Numen primum, de quo nos supra ad cap. xii. & præclare etiam disputat La Cerda ap. cap. sequens, docens virginem illam appellari, & non absurde pluviarum hic mentionem conjungi, quæ ex aere descendunt. Hinc certe Orpheus in hymno ad illam:

*Ὀμβρῶν μὲν διερῶν, ἀνέμων τροφὴ, παντογενέδης.*

*Nimborum mater, ventorumque omnigenitrix.*

At Junonem Virginem fabulosa antiquitas haud contigit, testis mihi Pausanias in Corinthiacis in fine. *Καὶ πηγὴ Κόινδος καλεῖται ἐνταῦθα τῇ Ἡρᾷ φασὶν Ἀργεῖοι κατὰ ἔτος λυμένω παρθέρῳ γίνεσθαι. ἔτος μὲν δὲ σφίσι ἐκ τελευτῆς τοῦ ἄρσους τῇ Ἡρᾷ, λόγος τῶν ἀπορρήτων ἐστίν. i. e. Et fons cui nomen Canathus. In eo fonte vulgo apud Argivos proditum, Junonem, ubi quotannis larverit, denuo virginem fieri. Manavit hic sermo ab arcanis initiorum, quæ Junoni solenni ritu fiunt. Cod. Ald. vox cœlestis pessime. ut & Rhen. vis cœlestis.*

<sup>b</sup> *Medicinarum demonstrator*] Virg. viii. Georg.

*Ipsæ repertorem medicinarum talis & artis.*

Voces has duas non agnoscit edit. Rig. Prioriana ultima, & Cod. Fuld. tantum habet *medicinarum*.

<sup>c</sup> *Alia die morituris*] Ita præclare restituit Rig. ex MS. Fuld. qui habet *alia die moriturus*. ut & MSS. Herald. in quibus *morituris*. Ridet enim istam vitæ largitionem, quæ tamen paulo post cum morte foret commutanda. Vulg. *alias demorituris*. Aldus tamen *alia demorituris*. ut & L. B. & Agob. ut pateat tō die excidisse. Sallustius Sullam in periculis imperterritum hoc modo argumentari ad Volocem facit in Bello Jug. cap. cvi. *Etiamsi certa pestis adesset, mansurum potius, quam proditis quos ducebat, turpi fuga incerta, ac forsitan paulo post morbo interitura vitæ parceret.*

<sup>d</sup> *Socordio & Thanatio & Asclepiodoto vitæ sumministrator*] Et merito hanc lectionem exosculemur, quam Cod. Fuld. Rigaltio sumministravit, in quo legitur *Socordio & Tanatio* (proba leſio, inquit Scoppius, sed legendum *Thanatio*) & *Asclepiodoto vitæ* s. Imo vel apud Aldum & in Cod. Agobard. legitur *Socordio & Denatio & Asclepiodoto sumministratur*. Nec abeunt membranæ Herald. in quibus eadem fuit leſio, nisi quod pro *Asclepiodoto* habuerint *Asclepiadoto*. MS. vero L. B. *Socordio, & Thanatio, & Asclepiodoto subministratur*. Ut adeo de veritate nemo dubitare queat, aut glandibus cum La Cer-

da inventis frugibus vesci, aut cum aliis ridicula excogitare. Summus Scaliger malebat in ora codicis sui *Scordio & Athanatio &c.* Vulgati *scordii & denatii & asclepiadoti sumministratur*. Nec ideodubitandum quoniam nomina hæc apud eos auctores quos nunc habemus non recensentur, cum tot sint perditis, & ab aliis Hippolytus, alii ab aliis hac lucis usura rursus ab illo donati referantur. Propertius Androgeonis meminit Eleg. l. ii.

*Et Deus extinctum Cressis Epidaurius herbis, Resituit patriis Androgeona focis.*

Apud Epiphanius in lib. Ancoratus, Euclees quidam ab illo etiam resuscitatus dicitur. Pro *Æsculapius* in MS. Fuld. est *Æscopius*. & sic apud Ildorū aliosque in MSS. semper inveniri testatur Schoppius. Mox in *nisi se*, ultimam vocem delet Codex Agob.

<sup>e</sup> *Magia aut aliqua e.f.f.d.*) Recte ita Cod. Fuld. ediditque Rig. Et hanc eandem lectionem voluit MS. L. B. & cum illo Agob. cum pro depravato illo *dictis non stetit*, exhibet *dictis non dicetis*. In iisdem ut & Rhen. invenias *magica pro magia*. Vulgati: *licebit, magia aut aliqua ejusmodi fallacia fieri. Dictis non stetit, si o. v. & a. permiserint vobis. Absurde. Ald. premiserint vobis. MS. Put. apud Jun. addit non dicetis, non probo. Si oculi i. e. si tamen oculi.*

<sup>f</sup> *Inniti potest*] Haber ex Cod. Puteano *injici potest* Rig. & ante illum probavit Junius, ut & id quod mox notavimus. In MS. L. B. est, ut & in Agobard. *incipi potest. & pro sinceritate, simplicitate.*

<sup>g</sup> *Vere*) MS. L. B. *naturæ. An? natura. vel vere natura.*

<sup>h</sup> *Dæmonia mentiuntur*] Cod. Fuld. *dæmonas mentiuntur*.

<sup>i</sup> *Subjecta est*] Postremam vocem non agnoscunt Barr. & Aldus. ut nec Herald. nec Rhen. Cum tamen alii, tum & MSS. Fuld. & L. B. & Agobard.

<sup>k</sup> *Nec utique divinitas*) Vulgati non agnoscunt tō utique. Addo tamen ex Cod. Fuld.

<sup>l</sup> *Ad dedecus facit*] Ald. & Rhen. *decus* utrumque ferri potest. Mox Fuld. *emulo suo*.

<sup>m</sup> *Ne de majestate se deponerent*] MS. L. B. *ne sedem majestatis deponerent*. Non probo. Quæ præcedunt a nam sicut illi, usque ad noluisent, desunt in Cod. Agob.

<sup>n</sup> *Directo dæmonas nostis*] De Resurr. Carnis c. l. *Non enim resurrectio carni & sanguini directo denegatur*. Et Adv. Marcion. l. i. c. 26. Imo & permisisse directo debuit. MS. L. B. *directe*.

<sup>o</sup> *Majestate superiorum*) Ita Cod. L. B. & Fuld. & Rig. Potest forsan melius distingui *m. superiorum*, sine dubio & timendorum. Barr. Ald. & Herald. *majestate superiore. Jun. majestatem superiorum. Pam. & La Cerda majestatem superiorem*. Qui vero illis superiores sunt, necessario ab illis timeri debent.

<sup>p</sup> *Adeo nulla est*] Ald. & Herald. *ideo &c.* non probo.

<sup>q</sup> *A Dæmoniis affectaretur*] Subjungitur his passim in confessione, pro quo Cod. Fuld. *neque in confessione*. Sed merito delevit Rig. est enim, ut sæpe in hoc libello, ex glossa natum.

<sup>r</sup> *Neque a Diis negaretur*] Dicit enim Divinitatem illam quam colerent & sibi haberent, affectarentque & Dæmones & Dii, veram non esse, quia si esset vera, jam Dæmones non affectarent illam, neque iidem Dii negarent. nulli enim Divinitas subjecta est, neque affectatur ab aliquo id quod illi proprium est.

a Utra.



ergo <sup>a</sup> utraque pars concurrat in confessionem, <sup>b</sup> Deos esse negans, agnoscite unum <sup>m</sup> genus esse, id est Dæmonas: <sup>c</sup> verum, utrobique. Jam Deos quærite: <sup>d</sup> quos enim præsumpseratis, Dæmonas esse cognoscitis. Eadem vero opera nostra ab eisdem Diis vestris non tantum hoc detegentibus, quod neque ipsi <sup>e</sup> Dii sint, neque ulli alii, <sup>f</sup> etiam illud in continenti cognoscitis, qui sit vere Deus, & an ille, & an unus, quem Christiani profiteamur, & an ita credendus, colendusque, <sup>g</sup> ut fides, ut disciplina disposita est Christianorum. <sup>h</sup> Dicent ibidem: Et quis ille Christus cum sua fabula? <sup>i</sup> Si homo communis conditionis; si magus; si <sup>k</sup> post crucem de sepulchro a discipulis surreptus; <sup>l</sup> si nunc denique penes inferos; si non <sup>m</sup> in cælis, ocius & inde venturus cum totius mundi motu, cum horrore orbis, cum planctu omnium, <sup>n</sup> sed non Christianorum, <sup>o</sup> ut Dei virtus, & Dei spiritus, & sermo, & sapientia, & ratio, & Dei filius. <sup>p</sup> Quodcumque ridetis, rideant & illi vobiscum: negent Christum omnem ab ævo animam restituto corpore judicaturum <sup>q</sup> dicant hoc, pro tribunali, si forte <sup>r</sup> Minoen & Radamanthum secundum <sup>s</sup> consensum Platonis & Poetarum esse sortitos, suæ saltem ignominie & damnationis <sup>t</sup> notam refutent. <sup>u</sup> Renuant se immundos spiritus esse, quod vel ex pabulis eorum, <sup>x</sup> sanguine, & fumo, & putidis rogis pecorum, & <sup>y</sup> impurissimis linguis ipsorum Vatum <sup>z</sup> intelligi debuit. Renuant ob malitiam prædamnatos se in eundem iudicii diem cum omnibus cultoribus & <sup>aa</sup> operatoribus suis. Atqui omnis hæc nostra in illos dominatio & potestas de <sup>bb</sup> nominatione Christi valet, & <sup>cc</sup> de commemoratione eorum, quæ sibi a Deo per arbitrum Christum imminetia expectant. Christum timentes

in

<sup>a</sup> Utraque pars concurrat ] Dæmonum scilicet & Deorum. neque vere Dei vestri sunt Dei, inquit, nec enim pro Dæmonibus se gerent Christianis subiectis, cunctis operibus æquales illis Dæmonibus factis; neque si ii quos ut Deos colitis Dei sunt, ipsi Dæmones, quos minorum gentium appellatis Deos, furari audent summa Divinitatis vestræ opera, & ipsi majorum se Deorum vindictam metuentes. Cod. Agob. in confessione.

<sup>b</sup> Deos esse negans ] Atticismus, quem qui non intellexerant, mutarunt in Deos esse se negans. ut in Cod. Fuld. in Agob. D. esse negans esse. ut forte perierit ex se.

<sup>c</sup> Verum, utrobique. Jam Deos ] Laudo ingenium Junii, qui hæc optime correxit, quamvis sequi noluerint, qui postea in eodem spatio decurrerunt. Ita enim passim distinguitur: id est Dæmonas: Verum utrobique jam Deos quærite. Cod. Fuld. debebat etiam verum. Vocat genus verum, quia de duobus positis soli remanebant, dicit esse utrobique, apud vos sc. & nos. Vide supra c. xxii. Atque adeo dicimus, esse substantias quasdam spirituales &c. Mallem tamen ita disponi, agnoscite unum genus esse, verum, utrobique, id est Dæmonas.

<sup>d</sup> Quos enim præsumpseratis ] Aldus, quos cum præsumpseratis. Rig. quos enim sumpseratis. Sequentia Cod. Fuld. legit, Deos esse, jam dæmonas e. c.

<sup>e</sup> Dii sint ] Rhen. sunt.

<sup>f</sup> Etiam illud in continenti cognoscitis. Alii interponunt, ulli alii. Etiam illud &c. Rhen. Sed etiam illud. Ald. agnoscitis. Adv. Hæretic. c. v. & in continenti hæreses subjungit. i. e. simul, uno obtutu.

<sup>g</sup> Ut fides, ut disciplina ] Cod. Fuld. & disciplina.

<sup>h</sup> Dicent ibidem ] Corruptum hoc in Cod. Fuld. in dicentibus nobis idem, & quis. Sed in illo consensit Cod. Agob. ut exhibeat etiam: Et quis certe non in vanum, quod editores advertere debuerant, cum eadem emphasis sit in notissimis illis Virg.

Et quæ tanta fuit Romam tibi causa videndi? similibusque. edunt enim dicent (vel ut Rig. dicant] ibidem, equis &c.

<sup>i</sup> Si homo communis ] Ita loqui amat Septimius. Supra c. xxii. Si poma, si fruges, nescio quod aure latens vitium &c. Veluti si sit homo &c.

<sup>k</sup> Post crucem de sepulchro ] Ita malo cum Cod. Fuld. quam post mortem. est enim magis ignominiosum, quod hic captabant. De Spectac. cap. ult. Hic est quem clam discentes subripuerunt, ut surrexisse dicatur.

<sup>l</sup> Si nunc denique ] Ubi cum Ixione torquetur, Sisypho saxum volvit, Tantalo sitit, Tityo tondetur jecur. Cod. Fuld. Sine hunc d. male.

<sup>m</sup> In cælis, ocius & inde ] Ita lege & distingue cum Cod. Fuld. Vulgati, in cælis potius, & inde. Idem Cod. mox orbis horrore. Pro & inde forsan scribi debet exinde. Confer cap. ultimum lib. De Spectaculis.

<sup>n</sup> Sed non Christianorum ] Ita Rig. Rhen. & Jun. ex Pur. & Fuld. Alii si non Christianorum. quomodo & MS. L. Bat. quod etiam magis placet. Aldus omnium non Christianorum. Non Christianorum per hyphen scribi debet.

<sup>o</sup> Ut Dei virtus ] Supra cap. xxi. Jam ediximus Deum universitatem hanc mundi Verbo, & Ratione, & Virtute

molitum. & mox ibidem: & nos etiam Sermoni atque Rationi, itemque Virtuti, per quæ omnia molitum Deum ediximus propriam substantiam spiritum inscribimus. De Oratore cap. i. Dei Spiritus, & Dei Sermo, & Dei Ratio, Sermo Rationis, & Ratio Sermonis & Spiritus, utrumque Jesus Christus. Ibidem: in quo & Dei Spiritus, & Dei Sermo, & Dei Ratio approbatus est Dominus noster Jesus Christus. Cod. Fuld. legit, ut Dei virtus & Dei Spiritus, ut ratio, ut Dei filius, & Dei omnia. quasi respiceret ad Johann. Ev. c. xvi. 15. Πνεῦμα ὁ Πατήρ, ἐμὲ ἐστίν. & xvii. 10. Καὶ τὸ ἐμὲ πνεῦμα ὁ ἐστίν, & τὰ ὅσα ἐμὲ.

<sup>p</sup> Quodcumque ridetis ] Aldus, quod cum r. mox illi sc. Dæmones & Dii vestri & ipsi aliquando judicandi.

<sup>q</sup> Dicant hoc, pro tribunali ] Id est dicant Minoen & Radamanthum hoc sortitos esse ut iudicium exerceant in vita functos, secundum illud tribunal quod illis a Platone & poetis assignatur. Id, inquit, persuadeant vobis dæmones, imo ipsi suam potius causam agant, & ignominia se quum ejiciuntur, & damnatione, quæ inde patet & cuius vis major ingruit cum iudicio illo ultimo, absolvant. τὸ προ δεστ in Fuld. quasi foret legendum tribunal. sed non muto.

<sup>r</sup> Minoen & Radamanthum ] De Spectac. c. xxx. Etiam poetas non ad Radamantibi. nec ad Minois, sed ad inopinati Christi tribunal palpitantes.

<sup>s</sup> Consensum Platonis ] Cujus verba fusc adducuntur a Theodoro Gr. Aff. Cur p. 156. nimis copiosa, quam ut hic adscribantur. ibi vide. hoc esse sortitos mox reliquæ editiones præter Rigalt. qui ut superfluum ex Cod. Fuld. expunxit τὸ hoc.

<sup>t</sup> Notam refutent ] Vitiose Cod. Fuld. notant. Refutent.

<sup>u</sup> Renuant ] Ita Cod. Fuld. [ubi præponitur refutent] & Rig. Alii renunciant. Ald. & Cod. Agob. renunciant.

<sup>x</sup> Sanguine & fumo ] Supra cap. præced. pabula propria nidoris & sanguinis procurat.

<sup>y</sup> Impurissimis linguis ipsorum vatum ] Qui ad omnem libidinem proni etiam oris & linguæ infamia laborabant, quos cum reliquis perstrinxit cap. ix. digniores itaque secari & inspicere quam ipsa victimarum exta. Rhen. impurissimis. minus bene.

<sup>z</sup> Intelligi debuit ] Ita Rig. Jun. Herald. Ald. & meliores MSS. Alii debuerit.

<sup>aa</sup> Et operatoribus suis ] Hoc cum MS. L. B. Herald. Rigalt. malo, quam operationibus cum Put. Jun. & Aldo & Rhenano intelligit, ut puto magos. Mox Rig. Her. L. B. & Ald. atqui ex more Nostri, pro quo alii atquin. MS. L. B. delet iudicii, prout facit etiam Agobard.

<sup>bb</sup> Nominatione Christi ] Barr. de nomine. Cod. Fuld. de nominatione Christi. Utrumque verum. nam adjurati per illud nomen fugiebant dæmones, & non hominis sed ejus potestate fugabantur.

<sup>cc</sup> De commemoratione eorum ] Ald. & Edit. i. Rhen. comminatione. Utrumque verum rursus, & prioris exemplum non quidem in ipso dæmone sed in homine improbo exstat Act. xxiv. 25. ubi cum Paulus commemoraret justitiam, sobrietatem & futurum iudicium ἡμῶν factus est Felix.



in Deo, & Deum in Christo, subiiciuntur servis Dei, & Christi. Ita<sup>a</sup> de contactu, deque afflatu nostro, contemplatione & representatione ignis illius<sup>b</sup> correpti, etiam<sup>c</sup> de corporibus nostro imperio excedunt inviti, & dolentes, & vobis presentibus erubescences. Credite illis, cum<sup>d</sup> verum de se loquuntur, qui mentientibus creditis. Nemo ad suum dedecus mentitur,<sup>e</sup> quin potius ad honorem: magis fides<sup>f</sup> proxima est adversus semetipsos confitentes, quam pro semetipsis negantes. Hæc denique<sup>g</sup> testimonia Deorum vestrorum Christianos facere consueverunt, quia plurimum illis credendo,<sup>h</sup> in Christo Domino credimus. Ipsi Literarum nostrarum fidem accendunt: ipsi spei nostræ<sup>i</sup> fidenciam ædificant. Colitis illos,<sup>k</sup> quod sciam, etiam<sup>l</sup> de sanguine Christianorum:<sup>m</sup> nollent itaque vos tam fructuosos, tam officiosos sibi amittere, vel ne a vobis quandoque<sup>n</sup> an Christianis fugentur,<sup>o</sup> si illis sub Christiano volente vobis veritatem probare, mentiri liceret.

CAP.

<sup>a</sup> De contactu, deque afflatu nostro] Veri itaque Psylli contra antiquum serpentem Satanam Christiani, de quibus possis usurpare illud Lucani ix. 897.

<sup>b</sup> Correpti] MS. L. B. correcti. eadem significatione. Forlan non temere.

<sup>c</sup> De corporibus.] Ad Scap. cap. 11. Demonas autem non tantum respuimus, verum & revincimus, & quotidie traducimus, & de hominibus expellimus, sicuti plurimis notum est. & cap. 14. Nam & cuiusdam notarius cum a Demone præcipitaretur, liberatus est: & quorundam propinquus & puerulus.

<sup>d</sup> Verum de se] <sup>o</sup> Verum non est in Aldino nec Rhen. prave. Simile c. 11. Plane alios negantibus non facile fidem accommodatis: nobis, si negaverimus, statim creditis.

<sup>e</sup> Quin potius] Cod. Fuld. sed p. ad.

<sup>f</sup> Proxima est in] Ita Jun. ita ego in MS. L. B. vidi, ita Rig. alii prona est in. minus eleganter. Her. & Ald. prona est adversus. La Cerda plena. Vide supra c. 11.

<sup>g</sup> Testimonia Deorum vestrorum] Supra: Eadem vero opera nostra ab iisdem Diis vestris &c.

<sup>h</sup> In Christo Domino] Wouwer. in Christum Dominum. Cod. Fuld. per Christum & in Deum. Supra, Christum timentes in Deo, & Deum in Christo. La Cer-

da in Deo Domino. Puto legendum in Christum, & per Christum in Deum credimus. Rhen. legit Christo Domino.

<sup>i</sup> Fidenciam] Aldus & alii malunt fiduciam. Utitur tamen priori in bonam partem Cicero plus semel.

<sup>k</sup> Quod sciam] Lib. 11. ad Uxor c. 3. Quod sciam non sumus nostri, sed pretio empti. passim, ut & apud Plautum, Apulejum & alios. Absurda Aldi lectio: Colitis illos quos scitis esse de s. Nata forsan ex hac quæ in Cod. Agob. invenitur; quos satiatis.

<sup>l</sup> De sanguinem Christianorum] Non tantum cum in gratiam illorum eos mactatis, sed ad aras ipsorum trucidatis nonnunquam. Pro colitis. Rhen. at colitis.

<sup>m</sup> Nollent itaque vos] Cod. Fuld. nollent ubique vos. Barr. n. itaque nos, Mox Ald. admittere. male.

<sup>n</sup> An Christianis fugentur] Ita Rigalt. recte. Ita supra Tertullianus. Volebat hanc etiam lectionem MS. L. B. in quo a Christianis. & Agob. in quo quando a Chr. Est an Christianis, forte factis Christianis. Pam. & alii quandoque Christianis fugentur. Wouwer. ex V. C. fugarentur.

<sup>o</sup> Si illis] Sensus obscurior, sed tamen hic est, credite illis, cum adjurati a nobis verum dicunt, si enim liceret illis mentiri, quando homo Christianus veritatem vobis probare vult, facerent certe; ne vos tam fructuosos sibi amitterent, imo ne a vobis ipsis, olim forte Christianis, ab aliqua possessione sua deturbarentur.

## C A P. XXIV.

Falsum itaque esse crimen irreligiositatis, & ad Romanos potius quam Christianos pertinere, quos vel ex hac subjectione Demonum pateat, majorem illis & subliorem Deum colere; adeoque vel libertatem saltem religionis illis esse relinquendam, quæ cum aliis detur, tum nec ipsis Aegyptiis negetur. Sed apud illos quidvis coli licere præter Deum verum.

**O**mnis ista confessio illorum, qua se Deos negant esse, quaque non alium Deum respondent præter unum, cui nos mancipamur, satis idonea est ad depellendum crimen<sup>a</sup> læsæ publicæ & maxime Romanæ religionis. Si enim non sunt Dei pro certo, nec religio<sup>b</sup> pro certo est. Si religio non est, <sup>c</sup> quia nec Dei pro certo nec nos pro certo rei sumus læsæ religionis. At e contrario in vos exprobratio<sup>d</sup> re ista resultabit, qui mendacium colentes, veram religionem veri Dei non modo negligendo, quin insuper expugnando, <sup>e</sup> in verum committitis crimen veræ<sup>f</sup> irreligiositatis. <sup>g</sup> Nunc ut constaret illos Deos esse, nonne<sup>h</sup> conceditis de æstimatione communi

## C A P. XXIV.

<sup>a</sup> Læsæ publicæ & maxime Rom. r.] Mirum non advertisse hanc lectionem Rigaltium aliosve, sed edidisse læsæ maxime Rom. r. Tria enim diluit, crimen primo læsæ religionis, quam Gentes passim observant, tum imprimis Romanæ, quæ certe distabat a cynocephalis & inquinamentis Aegyptiorum, licet nonnunquam etiam Romanæ receptis. Tertio titulum læsæ augustioris majestatis Cæsaris sc. de quo c. xxviii. cui & Gentium & Romanorum Dii subiecti. Debemus hanc & plurimas lectiones Cod. Fuld. in quo læsæ publicæ & maxime R. r. Sed notum in MSS. compluribus diphthongos non ita accurate notari.

<sup>b</sup> Pro certo est] MS. L. B. delet <sup>o</sup> est.

<sup>c</sup> Quia nec Dei pro certo, nec nos] Ita ex Fuld. edidit Rig. laudante eandem lectionem Junio in Puteanis. etiam Scoppius scribit, optime. Nec nos aliam in MS. L.

B. invenimus, vitiatam licet hoc modo, pro certo. Quia nec Dei pro certo rei sumus &c. La Cerda tamen ut Rh. Pam. & Barr. quia nec Dii, nec pro certo rei sumus. Ald. ita: si religio non est, nec pro certo rei sumus l. r. ita etiam Heraldus.

<sup>d</sup> Re ista resultabit] Non dubito quin sic legi debeat, ita certe Cod. Fuld. pro quo vulgati exprobratio resultavit. Sed ipse Tertullianus supra alicubi ita est locutus, & Barræi quoque editio recte resultabit. in Agob. Cod. est res exsultant.

<sup>e</sup> In verum committitis] Ita Fuld. & ex illo Rigalt. MS. L. B. in vero. Nam reliqui. expugnando Deum verum, committitis &c.

<sup>f</sup> Irreligiositatis] MSS. Fuld. & L. B. & Agob. religiositatis, quasi subintelligi vellent læsæ.

<sup>g</sup> Nunc ut constaret] Ald. & Rh. & Herald. & Rigalt. nam. sed reliqui ut & MS. L. B. & Agob. melius nunc.

<sup>h</sup> Conceditis] Fuld. concederetis.

a per-



muni aliquem esse sublimiorem & potentiorum, veluti principem mundi a perfectæ potentia & majestatis? Nam & sic plerique disponunt divinitatem, ut imperium summæ dominationis esse penes unum, b officia ejus penes multos velint; ut c Plato Jovem magnum in cælo comitatum exercitu describit Deorum pariter & Dæmonum. Itaque oportere & Procurantes, & Præfectos, & Præsides d pariter suspici. Et tamen quod facinus admittit, qui magis ad Cæsarem promerendum & operam & spem suam transfert, nec appellationem Dei, ita ut Imperatoris, e in alio quam principe confiteretur? cum capitale esse judicetur alium præter Cæsarem & dicere & audire? Colat alius Deum, alius Jovem; alius f ad cælum supplices manus tendat, alius ad g aram Fidei, alius, si hoc putatis, nubes numeret orans, h alius lacunaria; i alius suam animam Deo suo voveat; k alius hirci. Videte enim, ne & hoc ad irreligiositatis elogium concurrat, adimere libertatem religionis, & interdicerel pro concurrat optionem divinitatis, ut non liceat mihi colere quem velim, sed cogar colere quem nolim. Nemo se ab invito m coli volet, ne homo quidem; n atque ideo & Ægyptiis permessa est tam vanæ superstitionis potestas, avibus & be-

stis

a Perfectæ potentia & majestatis] Ita ex MSS. Rigaltius. Pam. Cod. Agob. & alii p. peritæ & m. Fulden-  
sis perfectæ majestatis, & illa verba peritæ & abesse  
melius putabat Scioppius. in MS. certe L. B. nō & de-  
lebatur, quasi illud peritæ ex perfectæ esset propagatum.  
Pro plerique MS. L. B. mox plerumque, ut & Agob. qui  
& mox divinitatis.

b Officia ejus] Rursus auget Fuld. ita officia vero &  
probam lectionem vocat Scioppius. Alii omnes vocem ve-  
ro non agnoscunt. Agob. officium.

c Pluto) Quem respicere puto Lucianum in Icarome-  
nippo p. 277. Οἱ δὲ ἑκατὼν ἐπιδωσάμενοι, πολλὰς τε δι-  
πλὰς ἀπέφαινον, καὶ διελόμενοι, τὸν μὲν τινὰ, πρῶτον Θεὸν ἐπεκά-  
λυν, τοὺς δὲ, τὰ ὀνόματα, καὶ τὰ ἐκείνου τῆς Θεότητος. i. e.  
E diverso alii liberaliores, multos Deos faciebant: qui-  
bus divinis, hunc quidem primum Deum nuncupabant:  
illis secundas aut tertias Divinitatis partes tribuebant.  
Quos ad triginta millia multiplicavit Hesiodus:

Τεῖς γὰρ μύρια εἰσὶν ἐπὶ χθονὶ πολυβοτῆρη  
Ἀΐδατος Ζηνὸς Φύλακος Ἥρας τὴν ἀνδρῶν ἄρσιν.  
Ut non immerito certos atque incertos prodiderit Varro,  
& ex illo Prosper Aquin. Prom. & Prædict. 111. 38. At  
quorsum illi? cum jam Socrates pronuntiaverit non indi-  
gere Deum illis nec eorum οἰκείας λειτουργίας, propriis  
cujusque officiis, ut ex ipso Platone notavit Theodoretus  
Gr. Aff. Cur. p. 110.

d Pariter suspici] Hoc rectius, quam vel suscipi quod  
Barr. & Aldus, vel suspicari, quod Cod. Fuld. Agobard.  
oportet.

e In alio quam principe] Optime ita Rigalt. præ quo  
nugas hic agunt reliqui. Ita accipio, appellationem Dei  
honoremque debitum nulli alii convenire quam ipsi Deo  
principi, qui solus Deus est, & a quo omnia dependent  
& existentiam suam mutuuntur, quemadmodum nomen  
Imperatoris nulli nisi vere Principi datur, & is qui id  
præter Cæsarem ipsum vel sibi usurpare audeat, vel alteri  
tribuit, sit reus majestatis imperatoris læsæ. Ald. & He-  
rard. & Cod. Agob. in aliquem principem. MS. L. B.  
& Pam. in aliquo principe. Rhen. in aliquo principum.  
Jun. & La Cerda illa Dei ita ut libenter deleant. Fru-  
stra. Mox Cod. Fuld. cum capitalis.

f Ad cælum] Demonax apud Lucianum, invitatus ab  
amico adesset illi ad fanum Æsculapii pro filii salute ora-  
turo, πᾶν ἔφη κατὰ ἡγῆσιν τὸν Ἀσκληπιῶνα, εἰ μὴ διώται καὶ  
ταῦτα ἔμῳ ἀρχομένῳ αἰέτω. Valde surdum Deum narras,  
inquit, si etiam hic nos non audiat.

g Aram Fidei] Addit manus Ald. male MS. Agobar.  
L. B. & nonnulli alii Phidie. itidem non recte.

h Alius lacunaria] Pertinet ad Gentiles, apud quos  
deaurata erant templorum laquearia. vide Lips. lib. 111.  
de Magn. Rom. cap. 5. Meurs. de Luxu cap. xii. &  
Rycq. de Capitolio p. 200. & in quos repercutit id quod  
Christianis & Judæis objiciebant nubes numerare. Ipsi  
enim illi sacrificantes in Capitolio manibus non tantum  
sursum levatis, sed & pedum digitis insistentes arrecti  
stabant, quasi lacunaria numerarent. Martialis de Æthon-  
te l. xii. ep. 78.

Multis dum precibus Jovem salutat,  
Stans summos resupinus usque in unguis,  
Æthan in Capitolio pepedit.

i Alius suam animam] Prosper in lib. Epigr.  
Quid voveat Domino, quisque bene corde volutat.

Ipsam se totum præparet & voveat,  
Major enim offerri nequit hostia mentis in ara.  
Nec Christi ex templo suavior exit odor.

Expressit illud Augustini: Quisquis bene cogitat, quid Deo  
voveat, & quæ vota persolvat, se ipsum voveat & red-  
dat. Hoc exigitur, hoc jubetur: imago Cæsaris reddatur  
Cæsari: imago Dei reddatur Deo. At vero, ut pul-  
chre Philo Judæus ait in libello, Quod Deret. Pbt. In-  
fidi &c. Περὶ τῆς εἰκόνος τοῦ βασιλέως, &c. i. e.  
Aberravit ille a via pietatis, in ceremoniis sanctitatem  
collocans, & dona dans ei, qui his non capitur, nec un-  
quam talia accipit, & adulans ei, cui palpari non po-  
test, quia cultu vero delectatur, cum anima solum & uni-  
cum sacrificium offert, nempe veritatem: adulterinum au-  
tem aversatur, quales sunt ostentationes opum externa-  
rum.

k Alius hirci) Fuld. alius hircum. Respicit sacrificia.  
De Idolol. c. vi. sed alio sensu: Colis autem non spiri-  
tu vilissimi nidoris alicujus, sed tuo proprio: nec anima  
pecudis impensa, sed anima tua. Solebat autem hircus  
vel caper cum Pani. tum Baccho immolari. Notu in va-  
stantem vineas Domitianum versiculus apud Suetonium  
cap. xiv.

Kῆρ μὲ φάγῃς ἐπὶ πίζαν, ὅμως ἔτι καρποφορῶ,  
Ὅσον ἐπὶ σπείραις καίσας θυμῶν,  
Quasi dicas Latine:

Rode caper vitem, tamen hinc, cum stabis ad aram,  
In tua quod fundi cornua possit, erit.  
Gemmæ appositæ rem declarant, quarum una ex Chou-  
lio, altera ex Gorlzo mutuata. Daft. 1. 21.



i Pro concurrat] MS. L. B. excurrat.  
m Coli volet] Ita MS. Fuld. & Rig. editio. Super scriptum  
idem in MS. L. B. sed in MS. ipso velit. Vide de victimis

quæ reluctari non debebant cap. ix.  
n Atque ideo) Rhen. Pam. La Cerda, atque adeo, quod  
etiam satis bonum est.



fiis consecrandis, <sup>a</sup> & capite damnandis, qui aliquem hujusmodi Deum <sup>b</sup> occiderint. Unicuique etiam provinciae & civitati suus Deus est, ut <sup>c</sup> Syriae Atargatis, ut Arabiae <sup>d</sup> Dufares, ut <sup>e</sup> Noricis Belenus, ut <sup>f</sup> Africae Coelestis, ut <sup>g</sup> Mauritaniae Reguli sui, Romanas (ut opinor) provincias edidi, nec tamen <sup>h</sup> Romanos Deos earum, quia Romae non magis coluntur, quam <sup>i</sup> qui per ipsam quoque Italiam municipali consecratione censentur, <sup>k</sup> Casiniensium <sup>l</sup> Delventinus, <sup>m</sup> Narniensium

<sup>a</sup> Et capite damnandis) Barr. Ald. Jun. & i. edit. Rhen. capite damnandi. In posterioribus Rhen. Gelenianis est *pice damnandis*, ut & in MS. L. B.

<sup>b</sup> Occiderint) Recte & hoc Jun. & Rig. & Wouw. ad Minuc. Pam. Herald. Ald. alii *occiderit*.

<sup>c</sup> Syriae Atargatis] Ita restitui ex Cod. Fuld. optimo, qui habet *Atargatis*. Cui lectioni accedit testimonium ex lib. 11. ad Nation. c. 8. *Quanti sunt qui norunt visum vel auditum & Argatim* [leg. *Atargatim*] Syrorum: Coelestem Asrorum, ut recte ibidem, & ex illo hunc locum emendat Gothofredus. Varia enim nomina sortita erat haec Dea. Strabo in fine lib. xvi. *Αἱ δὲ τῶν ὀμμάτων μεταπτώσεις, καὶ μάλιστα τῶν βαρβαρικῶν πολλαί· καὶ ὡς περ τῶν Δαρδανίων Δαρσίον ἐκάλεσαν, τὴν δὲ Φαίριον Παρυσάτιν, Ἀργατὴν δὲ τὴν Ἀθάραν.* [ *Αθάραν* corrigit Casaub. ad Athenaei lib. viii. c. 8. ] *Δερκετὸ δὲ αὐτῆς Κτησίαι καλεῖται.* i. e. Nominum enim mutationes permixtae sunt, praesertim Barbarorum, quemadmodum Dariacem Darium, Phazirum vero Parysatim, Atargatam Atharam dixerunt: quam Ctesias Derceto vocavit. Vocatur & Derceto, seu Dercetis ab Ovid. Metam. iv. 45. & Plinio Nat. Hist. v. 13. & apud Hyginum mater Semiramidis nomine hoc vocatur Fab. cxxxi. *quem fecit Semiramis Dercetis filia.* Illa vero Deo Atargatis isto nomine praecipue colebatur in urbe Syriae Bambyca. Strabo lib. xvi. *Ἦ περὶ ταῦτα δὲ τὸ ποταμὸς, οὗτος τετραπλὴ διεχέσθαι ἢ Βαμβύνην, ἢ ἢ Ἐδεσσαν ἢ Ἰερὰν πόλιν καλεῖται.* *ἢ ἢ αὐτῶν τῶν Συρίων θεῶν τὴν Ἀργατὴν.* i. e. Quatuor sobænarum spatio trans flumen est Bambyca, quam Edessam & Hierapolim quoque, id est sacram urbem vocant. In ea Atargatim Syriam Deam colunt. Quae lepidam fabellam esurientibus Graeculis prae-buit apud Athenaeum l. viii. c. 8. *Ὅτι Γάτις ἡ τῶν Συρίων βασίλισσα ἔσται ἡ Ὀφθαλμός, ὥς κηρύσσει ἀπὸ Γάτιδος περὶ τὰ ἰχθυῶν ἐνδείων, ὡς ἀγνοίας δὲ τὰς πολλὰς αὐτῆς πρὸς Ἀργατὴν ὀνομασίαν, ἰχθυῶν δὲ ἀπὸ γάτιος.* i. e. Gatin reginam Syrorum in tantum obsoniorum avidam fuisse, ut editio per precorem vetuerit, piscibus, ἀπὸ Γάτιδος i. e. praeter Gatidem quæquam vestigiis: verumque ignoratione multos & illam Atargatim vocavisse, & a piscibus abstinuisse. Adde Lucianum de Dea Syria p. 884. De Astarte vero & illis numinibus quæ sequuntur consule hoc loco Junium & La Cerdam, ex quo pleraque interpretes Minuciani, & Pithæum i. Subliv. c. 3. & 4. Floridum Sabinus Subliv. 11. 7. Scaligerum de Emendatione Temporum in Fragmentis p. 27. Kippingium in Antiqu. Rom. l. i. c. 6. & in primis Seldenum de Diis Syris. Vulgaræ editiones sic habent *Syriae Astartes*. Ald. *Astartis*.

<sup>d</sup> Dufares) Ita scribe cum Fuld. qui *Dufares*. nam duo numina Arabes in primis coluisse videntur *Obodan* & *Dassarem*, ut recte observat Gothofredus ita emendans *Obodan edussirem*, quod in lib. ad Nationes occurrit. pariterque ostendens ex Hesychio *Dufarem* esse *Bacchum*. Barr. & Rhen. *Dufares*. Vulg. *Dufares*.

<sup>e</sup> Noricis Belenus] Male Ald. *Norico Tibilenus* & *Pamel*. *Norici Belenus*. Sed scribendum forte *Norico Belenus*, ut conveniat cum reliquis. Hujus Dei mentio saepe in inscriptionibus occurrit apud Gruterum & Reinesium, qui postrems ad inscriptionem 51. lib. i. notat Noricis tribui a Tertulliano, quod in confinio Norici & Illyrici essent in agro Carnorum, Venetorum pars & ætuli quondam, hodie subditi, Aquilejenses. Erat enim hoc tutelare numen Aquilejæ urbis, quod cum clarissime pateat ex Capitolini loco in Maximinis, quem adducunt interpretes, tum etiam ex inscriptionibus ibidem repertis, quas cum Deo suo Beleno examinat & explicat ibidem doctissimus Reinesius. Cui suo merito addi debet Jac. Nicol. Loensis, qui ex ruinis Aquilejensibus plurimas inscriptiones congeffit & de Beleno, Noricis & Aquilejensibus differit copiose Miscell. Epiphillid. l. v. c. 15. quemque Lampasi suæ Criticæ inseruit laboriosissimus antiquitatis vindex Janus Gruterus in supplemento romi quinti. Præterea Scaliger Lætion. Aufon. lib. i. cap. 10. Le Moyne Notis ad Varia Sacra p. 622. & denique Philippus a Turre in Monumentis veteris Antii.

<sup>f</sup> Africae Coelestis) Nec hujus Deæ silentium est apud scriptores. Erat vero Juno, Carthagini tutelare numen. Vidæ quæ supra notavimus ad c. xii. & xxiii. De qua variæ etiam inscriptiones occurrunt apud Gruterum & Reinesium, etiam Loensis ille modo laudatus pulcherrimum caput cogit, compilatus a posterioribus scriptoribus, lib. vii. c. 13. Exstantque in Gemmis Gorl. 11. 566. & nummis monumenta. Hujus meminit etiam Prosper Aquitanus de Promissionib. & Prædictionib. l. 111. c. 38. memorabile ejus templum describens, & mirandam rem quam ipse oculis suis usurpavit. Locum integrum, utpote legi

dignissimum nec ab Interpretibus Tertulliani animadvertum adscribere haud gravabor. Apud Africanam, Carthagini Coelestis inesse ferebant templum, nimis amplum, omnium Deorum suorum ædibus vallatum. Cujus platea litrostrata, pavimento ac pretiosis columnis & manibus decorata, prope in duobus fere millibus passuum protendebatur. Cum diutius clausum incuria, spinosa virgulta circumseptum obruerent, velletque populus Christianus usui veræ religionis vindicare, dracones aspidesque illic esse ob custodiam templi, Gentilis populus clamitabat. Quo magis Christiani fervore succensi, ea facile omnia amoverunt illæsi, quo templum suo vero Coelesti Regi & Domino consecrarent. Nam cum sancta Pasche solennis ageretur festivitas, collecta illic, & undique omni curiositate etiam adveniens multitudo sacerdotum multorum, pater & dignæ memorie nominandus antistes Aurelius, Coelestis jam patriæ civis, cathedram illic loco Coelestis & habuit & sedit. Ipse tunc aderam cum sociis & amicis, atque [ut se adolescentium ætas impatiens circumquaque verteret] domo curiosi singula, quæque pro magnitudine inspicimus, mirum quoddam & incredibile nostro se ingessit aspectui, titulus æneis grandioribusque literis in frontispicii templi conscriptus: Aurelius pontifex dedicavit. Hunc legentes populi mirabantur. Præfago tunc spiritu alta, quæ præfatus Dei ordo certo isto fine concluderet. Camque a quodam pagano falsum vaticinium, velut ejusdem Coelestis proficeretur, quo rursus & via & templa prisco sacrorum ritui redderentur, ille, ille, inquam, verus Deus, cujus prophecia vaticinia nesciunt omnino mentiri nec fallere, sub Constantio & Augusta Placidia, quorum nunc Filii Valentinas pius & Christianus imperat, Urso insistente tribuno, omnia illa ad solum usque perducta, agrum reliquit in sepulturam scilicet mortuorum: ipsamque viam, sine memoria sui, nunc Vandolica manus evertit. eandem, Deam peplo ornari solitam docet Trebellius Pollio in Celfo, qui inter tyrannos numeratur xxviii. Celsus Imperatorem appellaverunt, peplo Deæ Coelestis ornatum. Etiam apud Ammianum Asclepiades philosophus Deæ Coelestis imaginem secum ubique tulisse dicitur, adeo ut inde cognosceretur. Nec dubium sane unde hujus cultus Carthagine invaluerit, cum nota sit omnibus Phœnicia Dido, atque ita diserte scribat Pausanias in Articis. *Πρωτος δὲ ἀπὸ τῶν Ἀφροδισίων &c.* i. e. Primi omnium mortalium *Affryi* Coelestem coluerunt: a quibus Paphii in Cypro acceptum sacrorum ritum, cum Phœnicibus, qui in Palestina Ascalonem urbem incolunt: Phœnices cum Cyberitis communitarunt. in Articis p. 14. ed Wech. 1583. Quæ licet ibi ut Venus celebraretur, tamen nihil obstat, quo minus Junoni etiam sive Afri applicaverint, nam ita Coelestis & Juno & Luna & Venus vocantur. Lucianus in Dialogis Meretric. Dial. vii. *Ἀφρὶ τὸν κοῖτον ἐπὶ τῷ ὄρει &c.* i. e. Ergo si talem amatorem posthac inveniamus, Musarium, qualis hic Chærea est, immolare oportebit nos. Publice quidem Veneri capram candidam, Coelesti autem & ei quæ in Hortis est, juveneam utique.

<sup>g</sup> Mauritanie reguli sui) Lactantius i. 15. *Hæc scilicet ratione Romani Casares suos consecraverunt, & Mauri reges suos, & paulo post, Mauri Juba. Cypriani similis locus est, sed utroque rotundior Minucius: & Juba, volentibus Mauris. Deus est. Huc refero Spartiani locum, ubi crudelitatem Imperatoris Severi notat: Horum igitur tantorum ac tam illustrium virorum interfector, ab Afri ut Deus habetur. Erat enim genere Afer, unde de illo Aufonius:*

*Punica origo illi, sed qui virtute probaret  
Non obflare locum, cum valet ingenium.*

<sup>h</sup> Romanos Deos earum) Ald. & Rhen. *Dominos*. Cod. Fuld. *Romani Dei earum*. Sensus est, non tamen Dei Romani & illis Dei sunt. Pro quia Rh. qui.

<sup>i</sup> Qui per ipsam] Non provinciales illi Dei, inquit, Romæ coluntur, non etiam qui proximi magis Urbis sunt, municipales. *τὸ per abest in Fuld.*

<sup>k</sup> Casiniensium) Ita MS. Fuld. ita Rigalt. & ipse Tertull. Ad Nat. 11. 8. quos Varro prodit *Casiniensium*. Male itaque qui *Crustuminiensium* supponunt, In MS. L. B. erat *Casianiensium*. in Agob. *Casianiensium*.

<sup>l</sup> Delventinus] Ita iidem. Herald. etiam & Aldus. Male alii *Belventinus*.

<sup>m</sup> Narniensium Visidianus] MS. L. B. *Narnensium*, quomodo etiam ipse in lib. Ad Nationes. Rhen. *Viridianus* & nonnulli alii. sed male.



fium Visidianus, <sup>a</sup> Æsculanorum <sup>b</sup> Ancharia, <sup>c</sup> Volturniensium Nortia, <sup>d</sup> Ocriculano-  
rum Valentia, <sup>e</sup> Sutrinorum Hostia, Faliscorum <sup>f</sup> in honorem patris Curis, & ac-  
cepit cognomen Juno. Sed nos soli arcemur a religionis proprietate. Lædimus Ro-  
manos, nec Romani habemur, & quia non Romanorum Deum colimus. Bene quod  
omniam Deus est, cujus velimus aut nolimus omnes sumus. Sed apud vos quodvis  
colere, jus est, præter <sup>h</sup> Deum verum; quasi non hic <sup>i</sup> magis omnium sit Deus,  
cujus omnes sumus.

CAP.

<sup>a</sup> Æsculanorum) Nonnulli ut Rigalt. legunt Æsculano-  
rum. Sed aliter lib. Ad Nat. Ald. Herald. Rhen. & MS.  
L. B. Repone Æsculanorum, ex emend. Reinesii. Fuit  
enim Ancharia seu Ancaria locale Etrusci hujus populi  
Numen, qui imaginem seu signum ejus colebat. Quod  
clarissime patet ex inscriptione inventa Fæstis antiquo  
Etrusci oppido, quæ collapsam vetustate seu alio casu  
imaginem Deæ civis nobilis privato sumtu restitutam di-  
cit:

L. MAGILIUS L. F. PAVLLI  
NVS VARISCUS. III. VIR  
SIGNVM ANCHARIÆ  
SVA PEC. RESTITV.  
L. D. D. D.

publicavit Reines. in Inscript. l. 11. Inscr. 23. Hujus Deæ  
numine afflatus, ejusve ministros fuisse appellatos Ancarios  
putat Turnebus Advers. l. xvii. c. 24.

<sup>b</sup> Ancharia] Ita scribendum, non ut edunt Ancaria,  
cum ipsa modo allata inscriptio, tum & lib. Ad Nat. &  
MS. L. B. docent.

<sup>c</sup> Volturniensium Nortia] Ita malui scribere cum Cod.  
L. B. ut & Fuld. ad stipulante MSS. Agob. Norsia. Put.  
Nortia, & clarius ipso Tertull. ad Nation. Volturniensium  
Nortia. quam ut Barr. Ald. Her. & Rig. Nursia. ut Pat.  
Rhen. Jun. & La Cerda Norsia. MSS. codices apud Li-  
vium & Juvénalem variant in Nursia Nortia & Nurscia,  
sed clare inscriptio vetus Florentiæ reperta quam protu-  
lit Reinesius l. 131. Nortiam appellat:

MAGNÆ DEÆ  
NORTIÆ.

Hoc certe peculiare numen Volturniensium fuisse docet Li-  
vius, apud quem Cincius memorat in ejus templo clavos  
indices numeri annorum fixos. Et Juvénalis Sat. x.

Idem populus, si Nortia Tusco  
Favisset, si oppressa foret secunda fenestris  
Principis, hac ipsa Sejanum diceret hora  
Augustum.

ut observavit Lipsius ad iv. Annal. Taciti, qui Sejanum  
genitum Volturni tradit.

<sup>d</sup> Ocriculano] Ald. Ocriculano. minus recte. MS.  
L. B. Cericulano.

<sup>e</sup> Sutrinorum Hostia] Expressi scripturam Cod. Fulda-  
ni. Sent enim nomina quædam tutelarium Dearum Deo-  
rumque satis ignota nobis, quale hoc. Quomodo ipsa Ju-  
no Lucina forsan appellata fuit. Nam quidam secundum  
Isidorum lib. viii. c. xi. Junonem dicunt quasi jandnem  
i. e. januam, pro purgationibus foeminarum, eo quod

quasi portas matrum natorum pandat, i. e. nubentiam  
maritis. Corrige naturæ vel natis pandat, & nubentiam  
maritis. Sic Hostiaria vel Hostia vel simili vocabulo ap-  
pellari potuit, quamvis id affirmare non aulam. Vulgati  
Sutrinorum Nortia. Sed ego non puto Volturniensium Nur-  
sciam, Sutrinorum Nortiam fuisse Deam, cum variæ apud  
omnes auctores MSS. lectiones ostendant satis eandem  
Deam, nominis vero variam fuisse pronunciationem.

<sup>f</sup> In honorem Patris Curis & a. c. j.] Ita & hæc ipsa  
antiquitate fere obruta ex MSS. restituerunt Jun. & Rig.  
ita etiam Cod. Agob. Junius ex Put. legit, in honore pa-  
tris Curis, & a. c. j. Sed melius adhuc forsitan MS. Lugd.  
Bat. qui in his nominibus eximiam bonitatem suam osten-  
dit. In eo ita scriptum inveni, Faliscorum in honore Pa-  
tris Curis & accepit cognomen Juno. Passim enim in hoc  
scripto confundunt librarii in honorem & in honore. Apud  
illos quoque Curis pronunciatum credo, quomodo & in  
textu scripsit Rigalt. licet in Notis edatur Curis. Nisi  
velis ita explicare cum Junio, apud Faliscos Juno hono-  
rem habet Patris Curis, imo & cognomen inde accepit.  
Rig. etiam Cod. Fuld. adjutus est, qui habet, in honorem  
patris Chumis, & a. c. j. Vulgati omnes: in honore est  
pater Curis, unde a. c. j. Sed satis patet Tertullianum  
innuere Junonem Faliscorum in honorem successisse Pa-  
tris Curis [quo Jupiter nomine dictus putatur ut Cure-  
tum princeps] & simile nomen adeptam. Puto ego vo-  
catam fuisse Curitum. quod clare docet Festus, quamvis  
aliam denominationis rationem addat carnifex ejus Pau-  
lus Diaconus. Is in lit. C. Curitum Junonem appellabant,  
quia eandem ferre hastam putabant. De Diis tutelariis  
& topicis consule etiam Jo. Alb. Fabric. Sciagr. p. 256.

<sup>g</sup> Quia non Romanorum] Cod. Fuld. quia nec MS.  
L. B. qui non. quod videtur melius. Sensus est, an Ro-  
manos lædimus? sed neque habemur Romani, qui alium  
ab illorum Diis Deum colimus. quo etiam sensu sine in-  
terrogationis nota ut hætenus vulgati, effertur potest. Sed  
quid si transponas: Lædimus Romanos, quia non-Roma-  
norum Deum colimus? nec Romani habemur. i. e. quo-  
modo non colendo Deos vestros vobis injuriam facere pos-  
simus, quum de vestris non sumus. Sed illa opus non est  
transpositione, si MS. L. B. adhæreamus, cujus lectio pro-  
ba videtur. Idem sensus videtur esse in illis cap. xxxvi.  
Cur nos, qui hostes existimamur, & Romani negamur,  
non possumus & Romani esse, & hostes non esse?

<sup>h</sup> Deum verum] Transponunt aliqui. MS. L. B. tō ve-  
rum non habet.

<sup>i</sup> Magis omnium sit Deus] Barr. magnus. male. Vo-  
cem Deus delet Fuld. & ex eo Rigalt. & abesse potest.





Immerito itaque magnitudinem Imperii Romanorum in tam immensum auctam pro merito religiositatis illorum in Deos censerī, qui id illis conferre potuerint, adeoque soli Dii sint. Cum tamen illi & ridiculi, & pudendi, vel etiam peregrini sint, qui (quod multo cum sale prosequitur) sua potius contra Romanos turbari fuissent, si qua illis vis inesset. Nonnullos quoque eorum Deos Reges fuisse dicit, quo tempore tamen homines, & illi ipsi Reges, sine Diis non fuerint: olim etiam paupere cultu Dii haberentur; ut adeo non Romani ob religiositatem magni, sed ob magnitudinem religiosi facti appareant. Quinimo non religiosos habendos, qui religiones lādendo facti sint magni, quandoquidem cum populis etiam Deos eorum devicerint, illorumque templa vastarint, statuas dejecerint, sacra aboleverint; quum etiam illi populi non minus religiosi in Deos suos fuerint, qui tamen a Romanis devicti, in illorum imperiis summam conflati sunt.

Satis mihi quidem videor probasse<sup>a</sup> de falsa & vera divinitate, cum demonstravi, quemadmodum probatio consistat, non modo disputationibus, nec argumentationibus, sed ipsorum etiam<sup>b</sup> testimoniis, quos Deos creditis, ut nihil jam ad hanc causam sit retractandum. Quoniam tamen Romani nominis proprie<sup>c</sup> mentio occurrit, non omitam congressionem, quam provocat illa præsumptio dicentium, Romanos pro merito<sup>d</sup> religiositatis diligentissimæ in tantum sublimitatis<sup>e</sup> elatos, <sup>f</sup> ut orbem occuparint, & <sup>g</sup> adeo Deos esse, ut præter cæteros florent, qui

## C A P. XXV.

<sup>a</sup> **D**E falsa & vera] MS. L. B. de vera & falsa. Apud Rhen. mox deest probatio. in MS. L. B. nec argumentationibus.

<sup>b</sup> Testimoniis] Addit Cod. Fuld. de Romanis. Nec inutile videtur augmentum. Magis enim stringit de Romanis Dii i. e. Dii Romanorum, quos sibi Roma elegit, Christo testimonium dare cogantur, quam vel provinciales Dii vel municipales. Vide c. xxiii. *Æque producat aliquis ex iis, qui de Deo Pati existimantur* &c. Et huic respondet, quod mox subjungit Romanis nominis proprie mentio occurrit. <sup>c</sup> Jam, quod sequitur, delet Cod. Agob. <sup>c</sup> Mentio occurrit] Cod. Fuld. intercedit auctoritas, non omitto. Non video cur sperni debeat.

<sup>d</sup> Religiositatis diligentissime] Ita recte Rig. & alii ex MSS. etiam L. B. sic. Nonnulli ut & editi quidam r. diligentissime. Fuld. etiam religionis. quasi ita ad Deos potius referri debeat, qui in primis Reip. Rom. curam gesserint. In lib. Ad Nat. ii. cap. xvii. qui cum Augustino de Civitate Dei lib. iv. & Cypriano de Idololorum Vanitate conferri cum hoc capite debet, est quod officii religionum meruerint dominatum orbis. Ipse hic mox repetit religiositatis meritis deputare. De religiositate Romanorum hac & ob hanc favorem, ut putabant Deorum, exstat luculentum Ciceronis testimonium Orat. xxx. de Haruspicio Resp. cap. 19. Etenim quis est tam vecors, qui aut, cum suspexerit in cælum, Deos esse non sentiat, & ea, quæ tanta mente fiunt, ut vix quisquam arte ulla ordinem rerum ac vicissitudinem persequi possit, casu fieri putet? aut, cum Deos esse intellexerit, non intelligat, eorum numine hoc tantum imperium esse natum, & auctum & retentum? Quam volumus licet, P. C. ipsi nos amemus: tamen nec numero Hispanos, nec robore Gallos, nec calliditate Pœnos, nec artibus Græcos, nec denique hoc ipso hujus gentis ac terræ domestico nativoque sensu, Italos ipsos ac Latinos, sed pietate, ac religione, atque hac una sapientia, quod Deorum immortalium numine omnia regi gubernarique perspeximus, omnes gentes nationesque superavimus. Hæc ut orator Cicero: Polybius vero superstitionem magis, ut erat, appellavit, addita politica hac excursionem, lib. vi. cap. 54. quam Latinam dedisse sufficiat. Sed, inquit, nulla re æque præstare cæteris populis Romanos arbitror, ac opinione illa quam de Diis habent. Atque adeo, quares apud reliquos mortales vitio vertitur, ea ipsa continere Rom. Remp. mihi videtur: superstitionem dico. Nam, quod merito multi mirentur, usque eo apud hos superstitio in majus est exaggerata, & cum in privatam hominum vitam, tum in publica consilia est induta, ut non queat magis. quod equidem multitudinis causa factum ab illis existimo. Enimvero si ex solis sapientibus constituta possit Respublica, esset fortasse totum illud genus non necessarium: nunc quum omnis multitudo sit levis, plena illicitarum cupiditatum, ira æstuet præcipiti, & ad vim iracundia impellatur; hoc restat, ut terroribus nec manifestis, &

ejusmodi terribilibus figmentis vulgus cobibeatur. Aliter vera constat religio, quæ non metu pœnæ tam quam amore boni Deum colens ultro Numen habet propitium. Hinc Moses Deuter. iv. 6. 7. 8. vel hostes prædicare facit Israeli felicitatem, ut dicant. *Hic ipse populus sapiens vere & magnus est.* Scilicet, ut ipse addit, *Quis magnus adeo populus, cui tam propinqui Dii sunt,* &c. Disputant itaque licet de successu rerum ex religiositate Judæi, R. Lipman in lib. N. 122. p. 158. & R. Albo cap. xxv. Orat. 111. Sepher Ikkar. p. 14. ex vers. Genes. vere magnus est populus Dei dominator orbis, quoniam subjiciantur necesse est omnia regna Domino, cujus sceptrum ex Sione missum Moabiturum populatur limites filiosque Sethi debellat. Hic tanta Deorum illa turba certorum atque incertorum, quos Varro prodit, illi etiam proceres & electi Dii cum ipso rege suo Jove fulmina vibrante, consilio potentiaque, ut eorum cultores ferunt, metuendi, armisque terribiles, hic hic aliquid, si non pro mundo, saltem pro se oportebat agere, ne scilicet unus eos perderet crucifixus. Perisse vero & nos novimus, & David propheta confirmat, dicens: *perit memoria eorum cum strepitu, & Dominus in æternum manet.* Verba sunt Prosperi Aquitanici de Prom. & Præd. lib. 111. cap. 38. Itaque de Romanis recte Noster infra h. c. Sed quam vanum est, fastigium Romani nominis religiositatis meritis deputare. Refutat idem in fine cap. Certe non potest fidei convenire, ut religionis meritis excrevisse videantur, qui ut suggestimus, religionem aut lādendo creverunt, aut crescendo læserunt.

<sup>e</sup> Elatos] Addit Fuld. & inpositos. pro quo legendum fortean dispositos judicat Scioppius. Utrumque ferri potest. Cap. i. in princ. & edito ipso fere vertice civitatis præsidentibus.

<sup>f</sup> Ut orbem occuparint] Propter istam suam scilicet religiositatem. Huc refero elegantem sculpturam cujus eclypon possideo, & hic publico, ubi Æneadum genetrix inter victricia Romanorum suorum signa conspicitur comitata Diis, Jove, Neptuno, Vulcano & Mercurio, qui illi imperium orbis terrarum confirmare videntur.



Notanda quoque venit antiqua hæc inscriptio, quam memorant Gruterus p. 83. numen 15. & Boissardus part. 111. Antiq.



qui illis officium præter cæteros faciant. <sup>a</sup> Scilicet ista merces a Romanis Diis pro gratia expensa est. Sterculius, & Mutunus, & Larentina provexit imperium. Peregrinos enim Deos non putem extraneæ genti <sup>b</sup> magis faustum voluisse, quam suæ, & patrium solum, in quo nati, adulti, nobilitati, sepultique sunt, transfretanis dedisse. <sup>c</sup> Viderit Cybele, si urbem <sup>d</sup> Romanam, ut memoriam Trojani generis adamavit, <sup>e</sup> vernaculi sui scilicet adversus Achivorum arma protecti, si <sup>f</sup> ad ultores transire prospexit, quos sciebat Græciam Phrygiæ debellatricem subacturos. Itaque majestatis suæ in Urbem collatæ grande documentum & nostra etiam ætate proposuit, cum M. Aurelio apud <sup>h</sup> Syrmium <sup>i</sup> Reipublicæ exemplo <sup>k</sup> die xvi. Calend. Aprilium, <sup>l</sup> Archigallus ille sanctissimus die ix. Calend. earundem, quo

<sup>a</sup> fan-

Antiq. Rom. tab. 120. SEculo. FELICI. PHISIAS. SACERDOS. ISIDI. SALVTARIS. CONSECRATIO. PONTIFICIS. VOTIS. ANNUANT. DII. ROMANÆ. REIP. ARCANAEQUE. VRBIS. PRESIDIA. ANNUNT. QVORVM. NVTV. ROMANO. IMPERIO. REGNA. CESSERE. Et hinc est, quod in operosa illa epistola quam pro Ara Viætoriz dedicanda ad Imperatores Valent. Theod. & Arcad. scripsit Symmachus, ita loquens introducat Roma: *Hic cultus in leges meas orbem redegit.* At vero haud ita credulus Plutarchus vicissitudini rerum adscribit & Fortunæ imputat. Itaque lib. 1. cap. 4. *Quod enim operis nostri proprium est, nostroque tempore mirandum accidit, hoc illud est: quod sicut prope universas totius quæ habitatur orbis, in unam partem inclinavit, atque omnia ad unum eundemque scopum vergere coegit: ita & nos scriptione hac sub unum quasi conspectum lectoribus ponimus, quoniam se modo ad operis hujus universi consummationem ipsa se Fortuna gesserit.* Cum potius studia belli & pacis illos in tam alto fastigio locarint, morumque integritas, ut disputat Augustinus lib. v. de Civ. Dei cap. 1. Imo Sanctius & verius judicat Prudentius Deum barbaros per illos emoluisse, omnesque populos uno illo Romanæ ditionis vinculo inligasse, ut simul Christo Domino, lapidi sine manuum opera abscisso, subicerentur, fastusque illorum ab illo contereretur. Notandi sunt versus ejus in S. Laurentii Passione a versu 419. & deinceps, ut & hi contra Symmachum lib. 11. 582.

*Vis dicam, quæ causa tuos, Romane, labores*

*In tantum extulerit? quæ gloria fontibus aucta*

*Sic cluat, impositis ut mundum frænet habenis?*

*Discordes linguis populos, & dissona cultu*

*Regna volens sociare Deus, subjungier uni.*

*Imperio, quidquid tractabile moribus esset,*

*Concordique jugo retinacula mollia ferro*

*Constituit, quo corda hominum conjuncta teneret*

*Religionis amor, nec enim fit copula Christo*

*Digna, nisi implicitas societ mens unica gentes.*

*g Adeo Deos esse] Supra c. xxiv. Atque adeo & Egy-*

*ptiis permessa est tam vane superstitionis potestas. Pulcherrime illustrant hæc Rabacis impiam orationem ad ob-*

*sessos Hierosolymæ cives 11. Reg. 19. 33. 34. 35. Potue-*

*runtne Dii Gentium suam quique terram aliquo modo eri-*

*pere ex manu regis Assyriorum? ubi Dii Hamathi & Ar-*

*padi? Ubi Dii Zeparvaimorum, Hena & Ivva? Sama-*

*riam ne sui ex manu mea eripuerunt? Quinam inter cun-*

*ctos terrarum Deos, qui terram suam ex manu mea eri-*

*puerunt? Confer 11. Chron. 32. 13. 14. & Esaiam xxxvi. 19. 20.*

*a Scilicet ista merces] Hæc Rigalt. correctura est satis*

*plausibilis. Cui prævit Junius ex Put. MS. legens: sci-*

*licet ista a Romanis Deis pro gratia exp. Herald. ex suis:*

*scilicet ista merces Romanis a Diis e. e. uterque minus*

*concinne. Pam. & Vulg. si ista merces R. a. d. Senfus*

*est, gratos itaque Romanos Deos cultoribus suis fuisse,*

*quorum numero pudenda nomina, Sterculium, Mutunum,*

*Larentinam inferuerint, adeoque suggillationem esse po-*

*tius in cælo religionem illorum, prout Noster loqueretur.*

*Cod. Fuld. scilicet i. m. Romano nomini a Deis præro-*

*gativa expensa est. Sterculus, & Mutunus &c. quod ele-*

*gantissimum vocat Scioppius. Quæ si cui placent, dicunt*

*hanc prærogativam esse Pop. Rom. ut tales Dii, quales*

*Sterculius &c. imperium amplificarint. In utroque suus*

*est aculeus. Priorem lectionem postulant magis sequentia.*

*Opponit enim Deos Romanorum proprios & vernaculos*

*Diis illis quos ipsi non finxerint sed acceperint ab aliis,*

*ut Cybelen, Junonem &c. cum ipsi Sterculum, Mutu-*

*num, Pertundam & similes sibi fabricarint, qui itaque*

*foli Romani dici merentur. Varie vero scribitur nunc*

*Sterculius, nunc Stercutius, nunc Sterculus ut Aldus &*

*Fuld. Mutinus etiam Pam. & la Cerda. Mucunius Rhen.*

*& Zephirus. & Larentia. de qua vide supra.*

*b Magis faustum] Emendat Meursius magis factum.*

*Non opus est. Symmachus l. v. ep. 47. Tu mihi es fau-*

*tor rumoris secundi. Item vii. 113. Huic si fautor accef-*

*seris. Cod. Fuld. variat aliquantum, potius, quam sue*

*maluisse, nec patrium solum &c. transfretaneis dedisse.*

*Digna adscribi sunt, quæ Pomponius Lætus ex veteribus*

*obseruavit in Rom. Hist. Compendio cap. de Magn. Imp.*

*Rom. in fine. „ Bello Punico secundo M. Marcellus,*

*„ devisis Syraculis, ostendit opes, & signa intulit &*  
*„ Deorum simulacra: in quo reprehensus est a Q. Fabio*  
*„ Maximo, quod relinquere debuisset Deos suis iratos,*  
*„ ut ipse prius fecerat de Tarentinis. Verum invaluit*  
*„ consuetudo Marcelli. Nam longe antea captis Vejis,*  
*„ M. Furius Camillus Vejentanam Junonem intulit urbi.*  
*Et ad id certa interrogationis formula utebantur, ut ex*  
*„ Livio patet, qui l. v. c. 22. Quum jam humane opes*  
*„ egestæ ex Vejis essent, amoliri tum Deum dona ipsosque*  
*„ Deos, sed colentium magis quam rapientium modo, cæ-*  
*„ pere; namque delecti ex omni exercitu juvenes, pure lo-*  
*„ tis corporibus, candida veste, quibus deportanda Romam*  
*„ Regina Juno assignata erat, venerabundi templum inire,*  
*„ primo religiose admoventes manus. deinde cum quidam*  
*„ seu spiritu divino tactus, seu juvenili joco, Visne Ro-*  
*„ manam ire Juno? annuisse ceteri Deam conclamaverunt: in-*  
*„ de fabula adjectum est, vocem quoque dicentis, Velle,*  
*„ auditum. Quod quamvis hic joco vel divinitus factum*  
*„ putet, tamen ex lib. 1. colligi potest pro ritu etiam ob-*  
*„ rinuisse, quod enim c. Lv. ubi agitur de Deo Termino*  
*„ qui ipsi Jovi cedere noluit, dicit aves in Termini sano*  
*„ non addixere, id in Epitome simplicius. Terminus & Ju-*  
*„ ventas non addixere. Unde colligere quis possit ipsas Nu-*  
*„ minum effigies rogatas fuisse an cedere vellent, ex augu-*  
*„ riis vero de responsis ariolarum.*

*c Viderit Cybele] Ita sæpius supra locutus est. Ald. Unde Cybele. Hujus Deæ ex Pessinunte translationem præ-*

*ter alios describit Arnobius.*

*d Romanam ut m.] Romanam Ald. & nonnulli alii. Fuld.*

*Romanam ob memoriam. quod præfert Scioppius.*

*e Vernaculi sui] Josephus antiquitatum Judaicarum ver-*

*naculus vindex dicitur supra cap. xix. Hic genus Troja-*

*num Cybeles vernaculum vocatur.*

*f Ad ultores] Ita Jun. ex MS. Put. Herald. ex suis.*

*Rig. ex Fuld. qui Cod. mox transferre pro transire. Pam.*

*ad eos ultra. ut & la Cerda. Barr. ultro ad eos. Ald. Rh.*

*MS. L. B. & Agob. adulteros. Sensus est, recte fecisse Cy-*

*belen cum cultu suo ad Romanos transiens, quod sciverit*

*forte inde ultores Illi prodituros. At quomodo tam feram*

*prospicere temporis fortunam potuit, quæ paucos dies in*

*fato Aurelii discernere non potuit. Hic loci sensus est.*

*Subjugando vero Græciam ultii sunt Romani excidium Illi;*

*semperque hæc incunabula gentis suæ in summo habue-*

*runt honore. Id patet ex Taciti Ann. l. xii. c. 59. & do-*

*ctis ibidem animadversionibus Justi Lipsii. Late etiam in*

*hoc campo exspatiatur Lucanus sub persona Cæsaris in fi-*

*ne lib. ix. Impiumque Fimbriæ factum notat Appianus,*

*quo reliquias miserandi nominis ullo Agamemnone crude-*

*lius vastavit vir cognatus, cum a Sylla ipso in gratiam*

*urbs accepta esset. Verba ejus sunt de Bellis Mithridati-*

*cis: Γένος δὲ πολυορκυμένους &c. i. e. lienses autem oppu-*

*gnati ab eo (Fimbria) confugerunt ad Syllam: qui cum*

*se venturum promississet, denunciaissetque Fimbriæ abste-*

*neret a suis dedititiis, laudavit ille jam reversos in Pop.*

*Rom. amicitiam, nihilominus petebat ut se quoque homi-*

*nem Romanum reciperent: cavillatus nescio quid in co-*

*gnationem iactatam ab liensibus: tandem irrumpens in-*

*terfecit omnes obvios. & concremavit omnia.*

*g Nostra etiam ætate] Ita Cod. Fuld. & plurimi edito-*

*res Barr. Ald. Rhen. Pam. nostræ ætati.*

*h Syrmium] Ita Rig. & Herald. Nonnulli scribunt Sir-*

*mium; urbem Pannoniæ.*

*i Reipublicæ exemplo] Cod. Fuld. subito interempto.*

*quod non ita, ostendit enim Julius Capitolinus cibo po-*

*tuque in morbo abstinuisse, quo maturaret mortem, &*

*tamen per sex dies decubuisse. Sed placidum obitum no-*

*tat viri haud tyrannici, cum Reip. Rom. detrimento.*

*k Die decimo sexto] Cod. Fuld. die 18. Kal. April.*

*Utrumque una die a Dionis supputatione discrepat.*

*l Archigallus] De Refurr. c. xvi. vel Archigalli, vel*

*gladiatoris aut carnificis spiritu infestum. Inscriptio ve-*

*rus apud Grut. p. 308. C. CAMERIUS. CRESCENS. AR-*

*CHIGALLVS. MATRIS. DEVM. MAGNÆ. IDÆÆ. ET.*

*ATTIS. POPVLI. ROMANI. Ita dicitur Cybeles cynz-*

*dorum princeps. Mox impurissimus legit Cod. Fuld. ex*

*glossa, quæ τὸ sanctissimus voluit interpretari. Virgil.*

*Quid non mortalia pectora cogis*

*Auri sacra fames.*



<sup>a</sup> sanguinem impurum lacertos quoque castrando libabat, pro salute <sup>b</sup> Imperatoris Marci <sup>c</sup> jam intercepti <sup>d</sup> solita æque imperia mandavit. O nuntios tardos! <sup>e</sup> o somniculosa diplomata, quorum vitio excessum Imperatoris non ante Cybele cognovit, ne Deam talem riderent Christiani! Sed non statim & Jupiter Cretam suam <sup>f</sup> Romanis fascibus illam <sup>g</sup> concuti sineret, oblitus antrum illud Idæum, & <sup>h</sup> æra Coryban-

<sup>a</sup> Sanguinem impurum] Vide qui Casaub. in partes adducit Jos. Scaligerum ad Euseb. p. 225.

<sup>b</sup> Imperatoris Marci] Prior vox a Cod. Fuld. abest. Antonium vero hunc Marci solo nomine sæpius designari, docet Spanh. de U. & Pr. N. p. 517.

<sup>c</sup> Jam intercepti] Quem, antequam sciret Cybele mortem ejus, interceperat fatum. Et ita MSS. meliores ut & L. B. editi Rig. Herald. At Pam. Rhen. *interemti*. Aldus vero *interpreti*, quasi ad interpretem quendam sacrorum iussa Archigalli referri velit.

<sup>d</sup> Solita æque imperia mandavit] An Archigallus iste solito more Deam rogavit seu iussit tueri Marci valetudinem? Puto nondum satis indagatam antiquitatem in hisce latere, ut quemadmodum in Eleusiniis fuit ἀρχων, qui rex erat seu præfatus mysteriis, Hesychio Βασίλειος, ἀρχων τῆς Ἀθήναι μυστηρίων προῶν, cui, ut subiecti imperio ejus, adjungebantur οἱ Ἐπιμηδαῖ & Ἰερόποιοι. de quibus Pollux viii. 8.3. & 26. & præclare Meursius in Eleusiniis c.xv. Ita etiam hic in Cybeles ministerio talis Gallorum Rex seu Archigallus innuitur qui suos habeat sacrificulos & minores Gallos, quibus itidem imperaverit vota facere & lacertos secare pro Aurelii salute.

<sup>e</sup> O somniculosa diplomata] Miror quid Pamelium impulerit ut ad magica metaphorice Demonum diplomata confugerit. Simpliciter enim intelliguntur nuntii publici & diplomata publica, quibus irascitur quasi Tertullianus quod non citius ad Cybelam & Archigallum ejus perrexerint. Multo minus huc faciunt oracula, quæ idem somniat & locus Macrobii quem non intellexit lib. 1. Saturnal. Consulant hunc Deum & absentes missis diplomatibus consignatis, rescribitque ordine ad ea, quæ consultatione abdita continentur. Id enim vult Macrobius quod fuse in Pseudomanti narrat Lucianus? Solebant enim codicillos obsignatos mittere ad oracula, quos integros ut putabant, una cum responso Dei ad interrogata in scripto isto recipiebant. Sed fraus erat mera. arte enim cera avellebatur rursusque imponebatur sine læsione impressi signi, quomodo facile ad interrogata responderi poterat. Id observans Lucianus missaque obsignatione accuratiore, quæ sine evidenti fractura dissolvi non poterat, ridicula semper & aliena ad interrogata responsa accepit.

<sup>f</sup> Romanis fascibus illam] Ita recte Heraldus in Notis, declaratque ex Afro Hebræos imitante sermone. adducitque similem Apuleii locum. Sed ipse Virgilius majestatem quandam in hac voce cognovit, elegantiae causa adhibens ubi superflua aliis videretur. Itaque is Æneid. lib. x. versu 707.

*Ac velut ille canum morsu de montibus altis*

*Athus aper.*

& lib. xi.

*Ac velut ille, prius quam tela inimica sequantur,  
Continuo in montes sese avius abdidit altos  
Occiso pastore lupus.*

& lib. xii.

*Saucius ille gravi venantum vulnere pectus  
Tum demum movet arma leo.*

Quod etiam posteriores poetas Statium, Valerium Flac- cum, Claudianum imitatos abunde docet elegantissimus Guilh. Canterus Nov. Lectio. 111.26. Quid multa? ecce tibi Tertulliani locum omni exceptione majorem ex lib. Ad Nat. 11. 4. *Quod si nomen istud proprium Divinitatis & simplex, nec interpretatorium in illo Deo. Nec audiendus hic Aldus aut Jun. aut Scaliger, aut Rig. qui, Romanis fascibus concuti. aut Pam. qui, Romanis facibus illum concuti. Creta a Metello fuit domita Lucan. lib. 111. versu 163. de Cæsare rapiente fiscum P. Rom.*

*Victorique dedit Minōia Creta Metello.*

Causa belli satis impia, ipso fatente Floro 111.7. *Creticum bellum, si vera volumus noscere, nos fecimus; sola vincendi nobilem insulam cupiditate. Favisse Mithridati videbatur. hoc placuit armis vindicare.* Unde satis vere, ipse Mithridates in Epist. ad Arcacem, quæ integra servata est nobis inter fragmenta Sallustii 14. Histor. *Nam quid ego me appellem, & mox: Cretenses solos omnium liberos ea tempestate, & regem Ptolemaum?* MS. L.B. *fascibus concuti.*

<sup>g</sup> Concuti] Hoc verbo sæpius utitur Noster, ut & *concussione*. Plane ita est locutus etiam Eunapius Sardinus in Procem. p. 10. ὅτι αὐτὸν κατασειόμενα καὶ μεταβάλλουσα, i. e. *concussa a tempore atque everja.*

<sup>h</sup> Æra Corybantia] Nota satis ex Lucretio & aliis. Ovidius apud Laëtant. 1. 21.

*Pars clypeos sudibus, galeas pars tundit inanes,  
Hoc Curetes habent, hoc Corybantes opus.*

Ubi quæ plura videri possunt egregie ex duobus his nummis illustrantur, quorum alter Trajani, alter Maximini est, quos vulgavit præstantissimus Seguin. in S. N. p. 116. 186. Ibi Curetes seu Corybantes pulsant clypeos ne incurvatæ parturientisque Rheæ gemitus vel nati Jovis vagitus a Saturno exaudiri possint. Præclare vero ibi non gladii tantum, sed & fudes apparent. Tertium item Maximini exhibet Patinus in Thesaurō p. 123.



rybantia, & <sup>a</sup> jucundissimum illic nutricis suæ odorem. Nonne omni Capitolio tumulum <sup>b</sup> illum suum præposuisset, ut ea potius <sup>c</sup> orbi terra præcelleret, quæ cineres Jovis textit? <sup>d</sup> Vellet & Juno Punicam urbem posthabita Samo dilectam, ab Æneadarum utique gente deleri? <sup>e</sup> quod sciam,

— Hic illius arma,

Hic currus fuit; hoc regnum <sup>f</sup> Dea gentibus esse,

Si qua fata sinant, jam tum tenditque fovetque.

Misera illa conjux Jovis & soror adversus fata non valuit, plane

<sup>g</sup> Fato stat Jupiter ipse.

Nec tantum tamen honoris Romani dicaverunt <sup>h</sup> fatis dedentibus sibi Carthaginem adver-



<sup>a</sup> Jucundissimum illic n. s. o.] Apud eundem Germanicus in Aratzis:

— Illa putatur  
Nutrix esse Jovis, si vere Jupiter infans  
Ubera Creteæ mulsit fidissima capræ.

Fuit enim aliquando quum mundus esset sub Jove nondum barbato, & ipse caprino lacte educaretur. Hinc illum in nummis & gemmis puerum & juvenem aliquando conspicimus & capella sua comitatur, eoque refero sculpturas ex Goriæ tom. 11. num. 495. ubi pro meritis illis cælo nutricem infert. & n. 103. ubi capella est tantum ut in Philippi nummo argenteo, & tom. 1. num. 189. ubi ludibundus insidet plane ut in Valeriani nummo argenteo. Jupiter Juvenis occurrit inter nummos Commodi, & Inerbis simulacrum recenit Pausanias Eliacorum lib. v. Εἰς δὲ τῆς ἀλλοῦ Ζεὺς ἂν ἔχων πωρῆται. est & ibidem alius Jupiter sed inerbis. Juvat hic una defendere vulgatam lib. Ad Nat. 1. 10. lectionem, quam frustra omnes sollicitant, substituendo, quam per illum Jovem, quum legatur recte in MS. quod unicum superest parvulum Jovem, non tantum præjudicio parvuli Jovis qui omni antiquitati notus est & hic in Apol. etiam sapius a Septimio subfannatur, sed & ipsius loci in lib. Ad Nat. ubi parvulus Jupiter Cæsari opponitur. Atque juramentum solenne erat per Genium Cæsaris jurare, ut constat ex Apologetico, qui quidem Genii passim ut pueruli expressi etiam nunc in marmoribus visuntur, unde patet collatio Jovis parvuli & Genii Cæsaris. Si tamen ibi Numen augustum Cæsaris seu mortui seu vivi intelligitur, æque sibi constat lectio, quid enim parvulus Jupiter ad magnum Cæsarem? Multa adhuc in isto libello mihi notanda & emendanda sunt. Ita ibidem paulum supra, quamquam perjuria apud vos, quod unusquisque purus est. qui fluctus in simpulo excitari amat, consulat interpretes Gothofredum & Rigaltium, cum unica literula immutata integram auctoris manum repræsentet. Legimus itaque, tanquam &c. Quid igitur de tali Deo sperandum, qui ætatis rudimenta inter caprarios posuit? Pulchre Jesus ille Siracides xxxviii. 26. 27. Quam ab illo expectes sapientiam qui strivam tenet, qui gloriatur in stimulo quo boves impellit, & educatur in operibus illorum loquiturque de juvenis? cor suum componet sulcos ut faciat, & vigilabit armentis pascendis, Noster more suo pungit, respiciens forte Theocriti versus Idyll. viii. 76. ubi bubulcus Daphnis virulorum suorum basis dignus:

Αἰεὶ δὲ φωνὴ τῆς κίρκης, ἀδὲ τὸ πνεῦμα

Αἰεὶ δὲ χαῖ μὲν γὰρ γαυρεται, ἀδὲ δὲ χαῖ βάς.

i. e. Dulcis vox est vitula, dulcis spiritus: suaviter mugit & vitulus, & vacca suaviter.

b Illum suum) Ita bene Rig. priorem vocem alii non agnoscunt.

c Orbi terra) Ita Barr. Pam. Rhen. & Rigaltius, magis commode, quam orbi terræ, quomodo Aldus Herald. MSS. Fuld. & L. B. Certe apud Seguinum in elegantissimo Select. Num. libro p. 114. superbissimo titulo Creta ΓΗ ΓΩΝ appellatur, id est terra terrarum, ut vocem illam dividit & explicat nobilis Antiquarius. Signatus vero iste nummus ab una parte Tiberium, ab altera Augustum exhibens, sub Stratego Cornelio Lupo.

d Vellet Juno] Cod. Fuld. vellet & Juno. recte. ita supra, Sed non statim & Jupiter. Lactant. lib. 11. c. 17. Nam Juno audere non poterat, aut Carthaginem defendere, ubi arma ejus & currus fuit, aut Romanis nocere: quia progeniem Trojanam a sanguine duci.

Audierat, Tyrias olim quæ verteret arces.

Pro gento, quod MS. Fuld. Rig. Her. alii genere.

e Quod sciam] Ita edidit ex Fuld. Rig. ita ante eum Heraldus, cui frustra obloquitur La Cerda. Ita Tertullianus & supra est locutus & hic loqui voluit. Ita denique MS. L. B. Alii quod si.

f Dea gentibus] Rigalt. in editione Priorii de gentibus. sed posteriori. Aliæ enim etiam Dea gentibus.

g Fato stat Jupiter ipse) Theodoret. Græc. Aff. Cur. p. 85. de Jove & Homero: Καὶ γὰρ τίς τῶν ὁ κορυφαῖος τῶν Θεῶν κορυφαῖον ὁλοφύρομεν δεικνύσιν, ὡς ἐπαμύναται τῇ πατρὶδι μὴ δυνάμενον &c. i. e. Quando & princeps, poetarum, Deorum principem flebiliter introducit conquerentem, quod filium ulcisci non possit; eo quod Clotbona filis inferior sit, eaque dissolvere quidem velit, sed ab Atropo & Lachesi prohibetur: eamque obire, lamentis, stetibus, ululatuque permulto verba commisceat. Idem & Neptunum inquit velle quidem ultionem sumere de Cephaleniarum Duce, qui Polyphemo oculum eruit; baud tamen potuisse Fatum superare: quandoquidem Fato jam decretum erat, Ulysses Laerte filium ad Ithacam patriam rediturum esse. In illam sententiam infinita dicax Lucianus. Herald. Fato S. l. esse.

h Fatis Romani dicaverunt] Ita transposuit Rig. Alii R. de fatis. Respicit vero Spanhemius hunc locum, cum concludit ex verbis Procopii quæ adducit, fuisse erectum his Deabus Romæ templum, sed post Tertulliani tempora, forte a Diocletiano, cujus nummum singularem explicat,



adversus destinatum votumque Junonis, quantum <sup>a</sup> prostratissimæ lupæ Larentinæ. <sup>b</sup> Plures Deos vestros regnasse certum est. Igitur si conferendi Imperii tenent potestatem, cum ipsi regnarent, a quibus acceperant eam gratiam? Quem coluerat Saturnus, & Jupiter? aliquem, opinor, <sup>c</sup> Sterculum, <sup>d</sup> sed Romæ postea cum indigenis. Etiam si qui non regnarunt, tamen <sup>e</sup> regnabatur ab aliis nondum cultoribus suis, ut qui nondum Dii habebantur. Ergo aliorum est regnum dare, quia regnabatur multo ante, quam isti Dii <sup>f</sup> inciderentur. Sed quam vanum est fastigium Romani nominis religiositatis meritis deputare, cum post imperium, sive adhuc regnum <sup>g</sup> auctis jam rebus religio profecerit. Nam etsi <sup>h</sup> a Numa concepta est curiositas superstitiosa, nondum tamen <sup>i</sup> aut simulacris, aut templis res divina apud Romanos constabat: <sup>k</sup> frugi religio, & pauperes ritus, & nulla Capitolia certantia cœlo, sed <sup>l</sup> temeraria de cespite altaria, & <sup>m</sup> vasa adhuc Samia, &

<sup>a</sup> ni-

plicat, cum singulari item inscriptione. Exhibentur ibi tres mulieres vestitæ facibus armatæ, cum inscriptione FATIS VICTRICIBVS. Viستا scilicet & debellata extinctaque Christianorum gente. Conspici potest in nunquam laudando satis opere de Usu & Pr. Num. p. 838.

<sup>a</sup> Prostratissimæ] Cum ita expresse habeat Cod. Fuld. miror cum reliquis prostratissimæ retinuisse Rigalt. Notum quid sit mulier prostratæ pudicitie. Tertull. ut exaggeret, huic dat epitheton prostratissimæ. Mox Ald. & nonnulli alii Larentie.

<sup>b</sup> Plures Deos vestros] Illustrant hæc quæ supra posita sunt c. xi. Et quoniam sicut homines fuisse non audetis negare, ita post mortem Deos factos institutis asseverare, causas quæ hoc exegerint retractemus. Inprimis quidem necesse est concedatis esse aliquem sublimiorem Deum, & mancipem quandam divinitatis, qui ex hominibus Deos fecerit. Jovem & similes intelligit.

<sup>c</sup> Sterculum] Ita Cod. L. B. Fuld. & Rig. Nonnulli ut & supra Sterculium. In re ridicula ridiculum potissimum numen cui agrorum stercoreatio & nomen & divinitatem dederat, usurpat. Etiam Aldus pro quem habet quam, quasi respiceretur ad gratiam, pariter MS. L. B.

<sup>d</sup> Sed Romæ postea cum indigenis] Mira perturbatio & varietas in editis & MSS. Lugd. Bat. & Agob. sed postea Romanam cum indignis suis. Fuld. sed postea apud Romam cum inditamentis suis. Heraldus & Rigalt. silent, & aliud agit La Cerda cum in Paraphrasi sua, quam editioni subjunxit, nescio quid de Aboriginibus, quorum nonnulli regnaverint, nonnulli non, profert, legens: sed Romæ postea cum indigenis suis etiam si qui non regnarunt, tamen &c. Aldus habet, sed Romani postea cum indigenis cultoribus suis Pam. & Rhen. sed Romæ postea cum indigenis suis. Herald. & Rig. sed Romæ postea cum indigenis. MS. God. Fuld. lectioni adscripserat Scioppius, inditamentis. lego indigitamentis, id est libris Pontificalibus suis qui Sterculo serviant: fâlse dictum. Glossarium Indigitamenta. Βιβλία ἱερῶν. Ita libri & interpretes, quorum tanta varietas abunde docet jam olim locum fuisse corruptum. Quid igitur sentiam quæris? Delenda illa sed Romæ postea & in morboniam releganda. Quis enim non videt ex glossa irrepsisse? Scilicet ita legendum judico aliquem opinor Sterculum cum indigenis suis. vel potius, si non frustra inditamentis suppeditat MS. Fuld. quod vanum haud reor, hoc modo: aliquem opinor Sterculum cum indigenis & inditamentis suis. In eo falsi fuerunt Interpretes, quod <sup>to</sup> indigenis ad Romanos, non vero, ut debet, ad Sterculum retulerint. Sunt enim indigenæ illi qui una cum Sterculo vernaculi & proprii Romanorum Dii, ut Mutunus, Tutunus & similes. Hos indigenas appellare voluit, ea forma qua Ovid. vi. Met. 330.

Najadum Faunisque foret tamen ara rogabam  
Indigenave Dei.

Jam vero glossator aliquis observans hos Romæ demum cultos longe postquam Jupiter a suis in Deorum numerum relatus sit adnotavit cultum illum Sterculo Romæ postea præstitum, ineptiores alii ut a Tertulliano profectum receperunt in contextum.

<sup>e</sup> Regnabatur] Cod. L. B. Fuld. & Scaliger regnabantur. Utrumque ferri potest. Ego vulgatum retineo. Vocem Dii in seq. delet Agob.

<sup>f</sup> Inciderentur] Recte explicat La Cerda incisi insculptique fuerant. Ab inscriptione Dii noscebantur. Mavult tamen legere cum Junio indicenterentur. Non ego.

<sup>g</sup> Auctis age jam rebus] Mavult Scioppius hæc verba secundum optimi Fuldenis lectionem supra post inciderentur collocare, Rigalt. convenientius hoc loco posuit, & inepta ista delevit quæ ante illum post profecerit omnes editiones occupant, age jam rebus religio profecerit. Pro adhuc regnum Cod. Fuld. habet hoc regnum. Frustra hæc transponit Junius, sive regnum, adhuc &c. adhuc-regnum enim est illud regnum quod cum summo imperio apud Romanos adhuc durat, ideoque per hyphen, ut fecimus, est connectendum. Vide quæ alibi in hoc libello

disputavimus. Minime enim ut superfluum censeat quis delendum.

<sup>h</sup> A Numa] Addit Cod. Fuld. Popilio. scribe Pompilio, sed abesse facile patior.

<sup>i</sup> Aut simulacris] Quæ apud ipsos Gentiles serius introducta sunt, quamvis Isidorus tradat ex Judæorum traditione Ismaelem primo simulacrum luto finxisse. Orig. l. viii. c. 11. ibidem docens simulacrorum ortum, quorum ait, usus exortus est, cum ex desiderio mortuorum constituerentur imagines vel effigies, tanquam in cælum receptæ, pro quibus se terris demones colendi supposuerunt, & sibi sacrificari a deceptis & perditis persuaserunt. lege receptorum & in terris. Erillo longe copiosius & ornatus liber apocryphus sed pulcherrimus, qui Sapientia inscribitur c. xiv. versu 12. ad 21. qui omnino videndus est. Aureum etiam os illud, Chrysostomum dico, Hom. Lxxxvii. in cap. Matth. xxvii. de perverso isto cultu: Hoc pacto etiam idolorum cultus aditum invenit, quum ultra quam oportet, vivi ac defuncti nonnulli honorarentur, hoc pacto simulacra & statuæ adorata sunt.

<sup>k</sup> Frugi religio] Cum nondum Saliis cœnaturis creditor necessarius esset, nec Herculanarum decimarum & poluclorum sumtus tabulari supputarent. Apaturis, Dionisiis, mysteriis Atticis, coquorum delectus indiceretur, nec ad fumum cœnæ Serapicæ sparteoli excitarentur, ut loquitur infra c. xxxix.

<sup>l</sup> Temeraria] i. e. ex obvia ubicunque materia. Quod clarissime in cultu veri Dei ex libris Veteris Testamenti liquet. Cod. Fuld. temporariae quasi durabili saxo & auro ærique firmo opposita. Confer Genes. xxi. 9. Exod. xx. 24.

<sup>m</sup> Vasa adhuc Samia] Cicero lib. iii. de Nat. Deorum: Docebo melioræ me didicisse de colendis Diis immortalibus, jure pontificio & more majorum, capedunculis quas Numa nobis reliquit, de quibus in illa aureola orationumcula dicit Lælius, quam rationibus Stoicorum. Cujus Lælianæ orationis mentio etiam occurrit inter Fragmenta Ciceronis de Rep. l. vi. Exstat oratio Lælii, quam omnes habemus in manibus, quam sympina pontificum Diis immortalibus grata sint, Samiæque, ut is scribit capedines. ut emendavit Hadr. Junius. Vasa Samia sunt testæ fictiles. Imo usque ad devictam Asiam, quæ opes simul & luxum intulit, ipsa etiam Deorum simulacra lignea tantum Romanis vel fictilia fuisse diserte testatur Plinius Nat. Hist. xxxiv. 7. Mirumque mihi videtur, cum statuarum origo tam vetus in Italia sit, lignea potius aut fictilia Deorum simulacra in delubris dicata usque ad devictam Asiam, unde luxuria. De vasis Samiis Tibullus lib. i. Eleg. 1.

Adsitis Divi, nec vos e paupere mensa

Dona, nec e parvis spernite fictilibus.

Illustrat hoc Nostri vetus ille nec vetus minus proverbialis vericulus:

Doen de kelken vvaeren van bout,

Doen vvaeren de priesters van goud.

Maar nu de kelken zyn van goud

Nu zo zyn de priesters van bout.

Postquam scilicet munda balnea inventa sunt, spurciores sunt, qui lavant. ut jam olim Seneca Epist. xxv. Sed proverbiale illud desumptum observavi ex dicto Bonifacii, quod exstat Decret. part. iii. de Consecrat. distinct. 1. can. 44. Cum, inquit, ligneis uteremur calicibus, aureos sacerdotes habebamus. Nunc aureos habemus calices, ligneos sacerdotes. Johannes Saresberienensis, in Polycratico lib. vi. cap. 24. acerrime seculum suum increpat. Ibi de sacerdotibus & presbyteris & alia & hæc: Sedent in ea Scribæ & Pharisei, ponentes onera importabilia in humeris hominum, quæ digito non contingunt. Dominantur in clero, res forma sunt gregi, qui recto calle pergit ad vitam (forte pergit & que) pretiosam suppellectilem congerunt, auro & argento onerant mensas, sibi etiam ab avaritia nimis parci. Nam pauper aut nullus aut rarus admittitur, quem interdum non tam Christus, quam vana gloria introducit. Concuriunt Ecclesias, lites excitant,



<sup>a</sup> nidor ex illis, & Deus ipse nusquam. Nondum enim tunc ingenia Græcorum atque <sup>b</sup> Tuscorum fingendis simulachris <sup>c</sup> urbem inundaverant. Ergo non ante religiosi Romani, quam magni: ideoque non <sup>d</sup> ob hoc magni, quia religiosi. <sup>e</sup> Atqui quomodo ob religionem magni, quibus magnitudo <sup>f</sup> de irreligiositate provenit? Ni fallor enim, omne regnum vel imperium bellis quæritur, & victoriis propagatur. Porro bella & victoriæ captis & everfus plurimum urbibus constant. Id negotium sine <sup>g</sup> Deorum injuria non est. <sup>h</sup> Eadem strages mœnium & templorum, pares credes civium & sacerdotum, nec dissimiles rapinæ sacrarum divitiarum & profanarum. Tot igitur <sup>i</sup> sacrilegia Romanorum, quot trophæa: tot de Diis, quot de gentibus triumpho: tot manubiæ, quot manent adhuc simulachra captivorum Deorum. Et <sup>k</sup> ab hostibus ergo suis sustinent adorari, & illis imperium sine fine decernunt, quorum magis injurias, quam <sup>l</sup> adulationes remunerasse debuerant. Sed qui nihil sentiunt, tam impune læduntur, quam frustra coluntur. Certe non potest <sup>m</sup> fidei convenire, ut religionis meritis excrevisse videantur, qui, ut suggestimus, religionem aut lædendo creverunt, aut crescendo læserunt. Etiam illi, quorum regna conflata sunt in Imperii Romani summam, cum ea amitterent, sine religionibus non fuerunt.

tant, collidunt clevum & populum, laboribus & miseriis afflictorum nequaquam compatiuntur, Ecclesiarum letantur spoliis, & quæsum omnem reputant pietatem. &c. Ibidem paulo post: Sed & ipse Pontifex Romanus omnibus gravis, & fere intolerabilis est: præterea omnes arguunt, quod vuentibus & collabentibus ecclesiis, quas parum construxit devotio, altaribus quoque incultis, palatia exstruit, & ipse non modo purpuratus, sed & deauratus incedit. Palatia splendent sacerdotum, & in manibus eorum Christi sordidatur Ecclesia. Hæc ille, & quod mireris magis, ipsi dixit Pontifici Adriano IV. libere ab illo, cui intima familiaritate junctus erat, provocatus.

<sup>a</sup> Nidor ex illis] Ita editiones veteres & MSS. etiam L. B. excepto Fuld. ex quo reposuit exilis Rigalt. non scil. pinguis multorum boum sacrificio. Sed vulgatam lectionem defendit quoque liber Tertulliani Ad Nat. II. cap. ult. Frugi religio & paupertine supersticio, are temerarie, & vasa sordida, & nidor ex illis. In MS. est hiatus, ita ..... ex illis. supplet Gothofredus parvus, vel gratus. ego potius Samius. ibidem in MS. .... eraria. ubi forte præstat legere altaria temeraria, quam are.

<sup>b</sup> Tuscorum] A quibus in sacris multa mutuati sunt Romani. Noster de Spectac. c. v. Igitur in Hetruria inter ceteros ritus superstitionum suarum spectacula quoque religionis nomine instituunt. Inde Romani arcessitos artifices mutantur, tempus, enunciationem. Plinius etiam de simulacris Hist. Nat. lib. xxxiv. 7. Signa quoque Tuscanica per terras dispersa, quæ in Hetruria facitata non est dubium.

<sup>c</sup> Urbem inundaverant] Idem Plinius ibidem: Deorum tantum ea putarem fuisse, ni Metrodorus Scepsius, cui cognomen a Romani nominis odio inditum est, propter duo millia statuarum Vulsionis expugnatos objeceret. Quare parem populum urbi dedisse, quam natura procreavit norat Cassiod. Var. III. 15. ubi de statuis loquitur.

<sup>d</sup> Ob hoc] Cod. Fuld. propterea.

<sup>e</sup> Atqui] Ita ex more Tertulliani Ald. & Rig. & He-

rald. Alii atquin.

<sup>f</sup> De irreligiositate] Ita MS. L. B. Rig. Ald. Herald. La Cerdæ ita omnino scribendum. Alii de religiositate. Cod. Pur. etiam de vera irreligiositate, pro quo forte melius substituas revera de irr. Mithridates in epistola ad Arsacen lib. IV. Hist. Sallustii Romanos negat quicquam a principio, nisi raptum habere, domum, conjuges, agros, imperium: quibus non humana ulla, neque divina obstant, quin socios, amicos, procul juxtaque sitos, inopes potentesque trahant excidantque; omniaque non serva, & maxime regna hostilia ducant.

<sup>g</sup> Deorum injuria] Livius de Marcello Syracusæ debellatore & destructore lib. xxv. c. 40. Ornamenta urbis, signa tabulasque, quibus abundabant Syracusæ, Romam devexit. Hostium quidem illa spolia, & parta belli juve: ceterum inde primum initium mirandi Græcarum artium opera, licentiæque huic sacra profanaque omnia vulgo spoliandi, factum est. Quæ postremo in Romanos Deos, templum ipsum primum, quod a Marcello eximie ornatum est, vertit. Visebantur enim ab externis ad portam Capenam dedicata a Marcello templa: propter excellentiam ejus generis ornamenta, quorum perexigua pars comparet. ita enim videtur legendum, non videtur enim &c. Vide de eodem Marcello Plutarchum.

<sup>h</sup> Eadem strages] Scioppius Collationem Modianam Cod. Fuld. describens, notat eum habere eadem strages & mœnium & t. judicium tamen suum de hac lectione non addit, quo magis miror La Cerdam potuisse scribere, male Scioppius, eadem &c. Adverti autem citare nonnunquam lectionem Scioppi, quæ non ejus sed nuda Cod. Fuld. est. Pariter tamen in lib. Ad Nat. II. cap. ult. eadem. quasi a Tertulliani manu, quod inficiari non aulim.

<sup>i</sup> Sacrilegia Romanorum] Eadem fere apud Minutium, ubi vide Elmenhorstium.

<sup>k</sup> Ab hostibus ergo] Postrema vox deest in Cod. Fuld.

<sup>l</sup> Adulationes] Ald. adulationes, pro quo veteres scripsisse adulationes testatur Heraldus.

<sup>m</sup> Fidei] Cod. Fuld. fidei.

## C A P. XXVI.

Deum potius solum regnare, de imperiis, urbibus, hominibus, temporibus ipsis, ut de suo, disponere; qui etiam, ante cognitam Romam, Babylonis, Ægyptiis, Assyriis dominationem dederit: Judæis ipsis etiam incolume diu regnum præstiterit, destruentibus etiam omnes illos Deos, quos Romani Gentesque ut datores Regnorum suspiciunt.

**V** Idete igitur ne <sup>a</sup> ille <sup>b</sup> regna dispenset, cujus est & orbis, qui regnatur, & homo ipse, qui regnat: ne ille vices dominationum <sup>c</sup> ipsis temporibus in sæcu-

## C A P. XXVI.

<sup>a</sup> Ille] Rhen. & MSS. Agob. & Lug. Bat. illa minus recte.

<sup>b</sup> Regna dispenset] Quod & ipsi Imperatores intellexisse se agnoverunt in tot nummis inscriptis PROVI-

DENTIA DEORVM. ut patet ex illis Pertinacis, Severi, Balbini Pupieni, Aureliani etiam & Antonini Pii. Ut inde etiam in nummo Severi, quem vulgavit Tristanus, legatur Jupiter Imperator, quasi illi solli hoc nomen competere.

<sup>c</sup> Ipsi temporibus] Ipsius MS. Lugd. Bat. delet Fuld. Uterque male.



sæculo<sup>a</sup> ordinaverit, qui<sup>b</sup> ante omne tempus fuit, <sup>c</sup> qui sæculum corpus tempo-  
rum fecit: ne ille civitates extollat, aut deprimat, sub quo fuit aliquando sine  
civitatibus<sup>d</sup> genus hominum. Quid erratis? Prior est quibusdam<sup>e</sup> Diis suis syl-  
vestris Roma: ante regnavit, quam tantum ambitum Capitolii<sup>f</sup> extrueretur. Re-  
gnaverunt & Babylonii ante Pontifices, & Medi ante Quindecim viros, & Ægyptii  
ante Salios & Assyrii ante Lupercos, & Amazones ante Virgines & Vestales. Po-  
stremo si Romanæ religiones regna præstant, nunquam retro Judæa regnasset<sup>h</sup> de-  
spectrix communium istarum divinitatum, cuius & Deum victimis, & templum do-  
nis, & gentem foederibus aliquandiu<sup>i</sup> Romani honorastis, nunquam dominaturi  
ejus, si<sup>k</sup> non ultimo deliquisset in Christum.

CAP.

<sup>a</sup> *Ordinaverit*] Cod. L. B. *ordinavit*, ut & Rh.  
<sup>b</sup> *Ante omnes tempus*] Nescio quid sibi velit scriptura  
Cod. L. B. & Agob. *ante omnia nec t. f.* An legendum?  
*qui ante omnia & tempus fuit, & seculum &c.* ut ita  
Deum ipsum ut sibi omnia quasi, *tempus*, æternitatem.  
Dei innuens, consideret. Præfero tamen lectionem vul-  
garam.

<sup>c</sup> *Qui seculum*] Ita malo cum Fuld. Cod. quam cum  
aliis & *seculum*. Zephyrus intelligit de ætate illa incer-  
ta, in qua nec prius nec posterius dignoscebatur, in or-  
dinem vicesque redacta. De mundo tamen mavult Heral-  
dus, ille enim est corpus temporum, a cuius creatione  
ævum, annos, menses, dies numuramus; ultra quem vi-  
ces temporum distinguere non possumus, sed ipsa est æter-  
nitas, ipse Deus sibi & tempus & omnia invenitur. Po-  
test etiam simpliciter seculum pro corpore centum anno-  
rum capi.

<sup>d</sup> *Genus hominum*] Cod. L. B. *gens hominum*, quod  
etiam alibi inventum Junius non improbat, qui idem  
Cod. ita transponit verba *sine c. a. g. b.* Editio Rhena-  
ni præfert *genus humanum*.

<sup>e</sup> *Diis sui sylvestris Roma*] Mira hic varietas lectio-  
nis. Rhen. enim & Cod. L. B. exhibent *Discipulis suis*,

quod ego natum puto ex voce *Diis*, quam nonnulli ab-  
breviatam putantes corruerunt. Fuldenis vero *sylye-*  
*stris* non agnoscit, ut nec MS. quem inspexit Rykius te-  
ste La Cerda. Ita sæpe accidit in MSS. cum vocem ve-  
tustate corrosam & fugacem assequi non possunt descripto-  
res, ut transant vacuo aliquo spatio, vel etiam nullo  
relicto.

<sup>f</sup> *Extrueretur*] Ita constanter omnes libri. MSS. & im-  
pressi, ausus tamen reponere Rigalt. *extrueret*. Cum re-  
cte notaverit Junius dictum *extruere* ut gelum geli præ-  
textum prætexti, ita ambitum ambitu, commutato decli-  
nationis ordine. Mox MS. L. B. *regnauerant*.

<sup>g</sup> *Vestales*] Fuld. *Vestæ*.  
<sup>h</sup> *Despectrix*] Ita libro de Anima c. xxiii. *quas provin-*  
*de de sublimi virtute conceperint, despectrice mundipo-*  
*tentium principatum.*

<sup>i</sup> *Romani*] Cod. L. B. *Romanis*. Rig. delet, qua fide,  
ipse viderit. suum certe sensum habet. De hisce omnibus  
Junius & alii videri possunt.

<sup>k</sup> *Non ultimo deliquisset*] Ita Rig. ex Cod. Fuld. edi-  
dit. Legebatur antea: *si Deo non deliquisset, ultimo in*  
*Christum*. Ita in omnibus aliis MSS. & editis excepto  
Agob. qui cum Fuld. consentit.

C A P.

XXVII.

*Satis itaque confutasse se putat crimen læsæ Divinitatis, quæ, quia non est, ni-*  
*hil pati potest. Illam sibi demereri nolle Christianos ait, thure vitam redimen-*  
*tes, quod sciant Diaboli hoc esse consilium, æmuli sui & invidi, qui licet de*  
*Christi potentia illis subjectus sit, pro odio tamen & perfidia, pœnalis servitu-*  
*tis more venitur, & nunquam magis ab illis, quam cruenta pro Fide morte*  
*detriumphatur.*

**S**atis hæc adversus intentionem læsæ<sup>a</sup> religionis ac Divinitatis, <sup>b</sup> quo non vi-  
deamur lædere eam, <sup>c</sup> ostendimus non esse. Igitur provocati ad sacrificandum  
obstruimus gradum<sup>d</sup> pro fide conscientia nostræ, qua certi sumus ad quos ista per-  
veniant officia, sub imaginum prostitutione, & humanorum nominum consecratio-  
ne. Sed quidam dementiam existimant, <sup>e</sup> quod cum possimus & sacrificare in præ-  
senti, & illæsi abire<sup>f</sup> manente apud animum proposito, obstinationem saluti præ-  
feramus. Datis scilicet consilium, quo vobis abutamur: sed agnoscimus unde talia  
suggerantur, <sup>g</sup> quis totum hoc agitet, & quomodo nunc astutia suadendi, nunc du-  
ritia sæviendi ad constantiam nostram dejiciendam operetur. Ille scilicet spiritus dæ-  
moniacæ & angelicæ paraturæ, qui noster ob divortium æmulus, & ob Dei gratiam  
invidus<sup>h</sup> de mentibus vestris adversus nos præliatur, <sup>i</sup> occulta inspiratione, modu-  
latis

C A P. XXVII.

<sup>a</sup> *Religionis ac*] Hæc duo verba cum addat opt. Fuld.  
recipere sum ausus, quidni? Differunt enim ipsi Dii  
& cultus eorum, in utramque partem peccare Christiani pu-  
tabantur & atheismi rei & violatæ religionis, seu sacrorum.

<sup>b</sup> *Quo non*] Ita constanter optimi Cod. Fuld. L. B. &  
edidit Rig. Alii *quod non* &c.

<sup>c</sup> *Ostendimus non esse*] Sic quoque eleganter Fuld. ut  
absolute dictum, deletio *quam* quod apud alios, Ri-  
galtium etiam. præcedebat, ita: *quam ostendimus n. e.*  
<sup>d</sup> *Pro Fide*] Non contemnenda est lectio. Cod. L. B.  
*perfidia* cui assentitur editio Rhehani & MS. Agob. ut  
ita innuat Tertullianus nolle Christianos illud querere  
effugium, ut hostias tantum mactent, carnes sacrificiorum  
comedant, thura accendant, absque inquirendo qua illud  
occasione fiat, quia perfidiam ita redderet conscientiam  
suam, cui perfidia i. e. persuasioni malæ obviare ire &  
omnes introitus in corda sua occludere debent. Tunc il-

lud *qua*, quod sequitur & nunc ad fidem refertur, habet  
relationem ad ipsam conscientiam, quasi scripsisset, per  
quam certi sumus. Conferri possunt, quæ disputat Pau-  
lus de esu *ἐδάδαυτο* 1. Cor. viii. 1. 8. 10.

<sup>e</sup> *Quod cum p.*] Cod. Lugd. Bar. *qui cum possumus*  
&c. quomodo reponendum *dementes*.

<sup>f</sup> *Manente apud animum p.*] Ridentes post tribunal de  
vestra æmulatione iterum Christiani, ut loquitur supra c. 11.

<sup>g</sup> *Quis t. b. agitet*] Ald. *qui totum hoc agitent*.

<sup>h</sup> *De mentibus vestris*] Eodem fere modo loquitur No-  
ster in lib. de Idololatria c. xxi. *Cur non agnoscamus*  
*versutias Satanae, qui quod ore nostro perficere non potest,*  
*id agit ut suorum ore perficiat, per aures inferens nobis*  
*idololatriam.* Hoc enim est in quod inquirere voluit Gen-  
tiles c. 11. *Suspecta sit vobis ista perversitas, ne qua vis*  
*lateat in occulto, quæ vos adversus formam, adversus na-*  
*turam judicandi, contra ipsas quoque leges ministrat.* Mox  
pro *adversus* Cod. L. B. *versus*. La Cerda apud.

<sup>i</sup> *Occulta inspiratione*] Idem liber: *occultam inspira-*  
*tionem*



latis & subornatis ad omnem, quam in primordio exorsi sumus, & judicandi per-  
versitatem, & saviendi iniquitatem. Nam licet subjecta sit nobis tota vis dæmonum  
& ejusmodi a spirituum, b ut nequam tamen servi c metui nonnunquam contuma-  
ciam miscent, & d lādere gestiunt, quos alias verentur: odium enim etiam timor  
e inspirat. f Præterquam quod desperata conditio eorum g ex prædamnatione, sola-  
tium reputat fruendæ interim malignitatis de pœnæ mora. Et tamen apprehensi  
h subiguntur, & conditioni suæ succidunt; & quos de longinquo oppugnant, de  
proximo obsecrant. Itaque i dum vice repugnantium & rebellantium ergastulorum,  
sive carcerum, vel metallorum, vel hoc genus k pœnalis servitutis erumpunt l ad-  
versus nos, in quorum potestate sunt, certi m & impares se esse, & hoc magis  
n proditos; ingratis resistimus ut æquales, & repugnamus perseverantes in eo, quod  
oppugnant; & illos o nunquam magis detriumphamus, quam cum pro fidei obli-  
natione damnamur.

## CAP.

tionem modulatis & subornamentis, nullo sensu, dicit  
enim Septimius mentes illorum a diabolo incantatas &  
subornatas tacito afflatu esse ad omne nefas.

a Spirituum] Ita recte Codd. Fuld. & Agob. & Lugd.  
Bat. Ald. vero & Rig. Barr. & Rhen. Spiritus.

b Ut nequam] Cod. L. B. ut & Agob. ut nequam ta-  
men & servi, quod & in MS. Putean. inventum laudat  
Junius, distinguens contumaciam hominum nequam &  
metum qui servis naturalis est. Frustra, ut servi enim  
tantum hic considerantur, qui plerique sunt nequam,  
quoniam metus odium parit.

c Metui] Cod. Fuld. metum nonnunquam contumacie  
miscent? quomodo fere Lugd. Bat. metu n. contumacia.  
neglectis lineis, qua vice m literis ultimis superinduci  
solent. metu quoque Agob. Magis tamen quadrat vetus  
lectio.

d Lādere gestiunt] Prosper in Epigr.

Impia pars mundi parti est infesta piorum,  
Nec tolerare potest dissimiles animos.

e Timor inspirat] Ita reposui ex Fuld. non enim spi-  
rat ut alii i. e. auder præ se ferre odium apertum obno-  
xia servitus, sed inspirat illi odium, quia quem metuit,  
non diligit. Ennius apud Cic. rr. Off. quem metuunt  
oderunt: quem quisque odit perisse expedit. Huc pertinet  
tyrannicum illud:

Oderint dum metuant.  
Quod exagitant Seneca i. Clem. 12. scribit: Nam &  
invisus est, quia timetur, & timeri vult quia invisus  
est. Scilicet.

Necesse est multos timeat, quem multi timent,  
pronunciant Publio Syro vers 435.

f Præterquam quod] Ita ex V. C. Wouwerius, adsti-  
pulante Latinio. Ita Cod. Agob. sed Rig. præterque &  
desperata c. Alii, præterquam &. Forsan melius, præ-  
terquam quod &.

g Ex prædamnatione, solatium] Adv. Marcionem lib.  
rr. c. 10. Quem tamen & prædamnando testatus est, ab  
institutionis forma libidine propria concepta ultro mali-  
tie exorbitasse. Sensus est, immundos spiritus scientes  
reservari se ad pœnam in diem Judicii, solatium quærunt  
pœnarum in ipsa illa mora temporis, ut interim sese ex-  
pleant omnigena bonorum afflictione & fruuntur maligni-  
tate sua. Nam

Solamen miseris socios habuisse malorum.  
Et hinc invidiosa illa oratio Possini ad Ptolemæum de  
Pompejo profugo apud Lucanum viii. 504.

quærit

Cum qua gente cadat.  
Apud Lucianum in Dial. De Syria Dea p. 897. dicunt  
nonnulli δὲ ἡ Ἡρὴ φιλεῖσαι Κορυβαῖον, πολλοὶ δὲ τὴν τομὴν  
ἐπὶ τοῦ ἑβανδίου, ὅπως καὶ μῦθος ἐπὶ τῇ ἀναδραμῇ λυπεύοντο. i. e.  
Junonem cum amaret Combabum, multos ad se castran-  
dum impulsisse, ne solus ille lugeret, quod eviratus esset.  
Castraverat enim sese. Ita multa sane per diversas terras  
agit ille qui suæ perditionis socios quærit. inquit Prosper  
Aquitanus de Promiss. & Prædict. Dei dimid. Temp.  
cap. vi.

h Subiguntur] Apprehensi subiciuntur, & conditioni  
suæ parent & succedunt. Cod. Fuld. probante etiam  
Scioppio, qui notat nervosius illud dictum & accuratius.  
Vulgati omnes habent apprehensi subiguntur & conditioni  
suæ succidunt. nisi quod Rhen. præ se fert succinunt.  
Cod. L. B. apprehendi & conditionis. Est vero succedunt  
tantundem ac accedunt, recte usurpatum de servis fugiti-  
vis, qui retracti a Dominis tremantes ad genua eorum  
advolvuntur.

i Dum vice repugnantium a rebellantium] Hic quoque  
non inutiliter augeat Cod. Fuld. & repugnantium. nam  
aliud est repugnare, aliud rebellare, quorum prius indi-  
cat inobedientiam servorum in mandatis exequendis, fla-  
gris castigandam, posterius conatum libertatis adipiscendæ,  
gladio coercendam. Pro dum alii cum.

k Pœnalis servitutis] Quibus servi affici solent. Unde  
inter nefaria Caji Caligulæ facinora numerat Sueton. c.  
xxvii. Multos honesti ordinis, deformatos prius stigma-  
tum notis, ad metalla, aut ad viarum munitiones, aut  
ad bestias condemnavit. erant enim servorum passim ta-  
lia. Unde ille apud Plaut. Pœn. iv. 11. 5.

Ita me Dii ament, vel in lautumiis, vel in pistri-  
no mavelim.

Agere etatem, præpeditus latera forti ferro mea.  
Et minax Hegio Capt. 111. v. 64.

Ducite  
Ubi ponderosas crassas capiat compedes,  
Inde ibis porro in latomias lapidarias  
Ibi quom alii octonos effodint,  
Nisi coridianus sesquiopus confeceris  
Sexcentoplago nomen indetur tibi.

ex quo loco pulchre etiam pensum diurnum lapidicidarum  
colligi potest. Molestissimum ibidem laborem expertus te-  
statur Tyndarus v. iv. 1.

Vidi ego multa sæpe picla, quæ Achærenti fierent  
Cruciamenta; verum enimvero nulla adeque est Achæ-  
rentis.

Atque ubi ego fui in lapidicinis.

Hæc pœnarum genera recensentur ab Nostro etiam infra  
c. xlv. De vestris semper æstuat carcer: de vestris sem-  
per metalla suspirant: de vestris semper bestia saginan-  
tur: de vestris semper munerarii noxiorum greges pascut.  
At vero, etiam qui damnantur in ludum, quale est, ut  
de leviori delicto in homicidas emendatione proficiant,  
inquit lib. de Spectac. Nota vero metalla etiam signifi-  
care venas lapidum. Lucanus iv. 303.

Tunc exhausta super multo sudore juventus  
Extrahitur duris silicem lassata metallis.

& vi. 34.

Ingentes cantes avulsæque saxa metallis.

l Adversus nos] Ita Codd. Fuld. & L. B. alii adver-  
sum nos. Sed nec viri Docti attenderunt satis ad lectio-  
nem Cod. Fuld. qui præfert erumpunt adversus nos præ-  
liantur, in qu. quam certe haud temere in tam bonæ no-  
tæ libro, qui unus instar omnium est, poni, credere de-  
beamus; itaque vix dubito quin scripserit Tertull. preliantur.

m Et impares] Ita Pam. Fuld. La Cerda, & L. B.  
& Agob. Codd. Alii omnes voculam & non agnoscunt,  
sed improbe. Hæc usque ad perditos parenthesi include-  
bat Rhenanus:

n Proditos] Cum antea legeretur perditos, varie illa  
vox interpretes exercuit. Nos veram lectionem exhibemus  
ex Cod. Lugd. Bat. ubi habetur proditos. Cum enim  
sciunt impares se esse viribus, simul intelligunt personam  
sibi detrahi, imposturam suam cognosci, & pro Lachete  
Chærilos rursus inveniri, ut de veteratore apud Sueton-  
ium festive Vespasianus. Quæ sequuntur recte exposuit  
Heraldus.

o Nunquam magis detriumphamus] Prosper Epigr.  
Quod plerumque mali in Sanctos servire sinuntur.

Quodque bonis pravi sæpe nocere queunt.

Hosque Dei nutu non fit, qui corda suorum

His etiam bellis glorificanda probat.

Crescunt virtutum palmæ, crescuntque coronæ,

Mutantur mundi prælia pace Dei.



## C A P. XXVIII.

Hinc, postquam paucis ostendit iniquitatem coactæ religionis, qualis vis Numini pro-  
bari non potest, cui (vel ex illorum sententia) libens animus addici debet, per-  
git ad secundum titulum læsæ, & quidem majoris, Divinitatis: siquidem illi Nu-  
men viventium Imperatorum præ omnibus Diis suis, mortuis scilicet venerari sint  
soliti; deprehendunturque ita irreligiosi erga Deos suos, quos præ Caesaribus suis  
contemnere & perjuriis polluere non desistant.

**Q**Uoniam autem facile iniquum <sup>a</sup> videretur liberos homines <sup>b</sup> invitos urgeri ad  
sacrificandum; [nam & alias divinæ rei faciendæ libens animus <sup>c</sup> indicitur,]  
certe <sup>d</sup> ineptum existimaretur, si quis ab alio cogeretur ad honorem Deo-  
rum, quos ultro sui causa placare deberet, ne præ manu esset jure libertatis dice-  
re, <sup>e</sup> Nolo mihi Jovem propitium. Tu <sup>f</sup> qui es? Me conveniat Janus iratus <sup>g</sup> ex  
qua velit fronte. Quid tibi mecum est? <sup>h</sup> Formati estis ab iisdem utique spiriti-  
bus, ut nos pro salute Imperatoris sacrificare cogatis. Et imposita est tam vobis  
necessitas cogendi, quam <sup>i</sup> nobis obligatio periclitandi. Ventum est igitur ad secun-  
dum titulum læsæ augustioris Majestatis. Siquidem majori formidine, & <sup>k</sup> calidior  
timiditate Cæsarem observatis, quam ipsum <sup>l</sup> de Olympo Jovem, <sup>m</sup> & merito, <sup>n</sup> si  
sciatis, <sup>o</sup> Quid enim? ex viventibus <sup>p</sup> quilibet non omni mortuo potior? Sed nec

hoc

## C A P. XXVIII.

<sup>a</sup> **V**ideretur] Ita MSS. Fuld. Bat. Put. & Editi me-  
liores. Alii videtur.

<sup>b</sup> **Invitos urgeri]** Neque enim victima reluctari debe-  
bat, neque qui offerebat sacrificium, id facere invitus. Supra cap. ix. Quos quidem ipsi parentes sui offerebant,  
& libentes respondebant, & infantibus blandiebantur, ne  
lacrymantes immolarentur.

<sup>c</sup> **Indicitur]** Cum populus favere linguis jubetur. Rhen.  
inducitur. male.

<sup>d</sup> **Ineptum]** Cod. Bat. inepte.

<sup>e</sup> **Nolo mihi Jovem p.]** Itaque non curo iratum habeam  
an benevolum, quia non est. Noster De Idololatria, c.  
xxi. Scio quendam, cui Dominus ignoscat, quum illi in  
publico per litem dictum esset, Jupiter tibi sit iratus,  
respondisse, imo tibi. Quid aliter fecisset ethnicus, qui  
Jovem Deum credidit? etiamsi non per eundem retorsisset  
maledictum, nec per ullum Jovis similem, confirmaverat  
Jovem Deum, per quem se maledictum, indigne tulisse  
demonstraverat re maledicens.

<sup>f</sup> **Quis es)** Cod. Wouw. & L. B. quis es, qui idem  
mox mecum veniat.

<sup>g</sup> **Ex qua velit fronte)** Quem itaque tuto subsannabo,  
nec videbit me.

**O Jane a tergo quem nulla ciconia pinxit,  
Nec manus auriculas imitata est mobilis albas.**

**Nec lingua, quantum siliat canis Appula, tante.**

apud Persium Sat. i. 5. Qui Janus in ridicula illa Clau-  
dii Apocolocyntosi, quam Iulius Seneca vocatur Homo quan-  
tumvis vaser, qui semper videt quæ postea & opus. Quem  
itaque bilinguem inducit Statius Sylv. iv. 2. 15. Consul-  
lar. Domitiani:

Levat ecce supinas.

Hinc atque inde manus, geminaque hac voce profatur.  
Hoc loco <sup>o</sup> ex expungit Fuld. unde fortasse vera conje-  
ctura Junii & qua velit fronte.

<sup>h</sup> **Formati est]** Rhenan. & Cod. Fuld. informati. Su-  
pra dixit modulator & subornatos.

<sup>i</sup> **Nobis obligatio periclitandi]** ex præcepto Domini ver-  
gente Septimio de Ido. cap. xiii. Qui autem confusus  
super me fuerit penes homines, & ego confundar super  
illo, penes Patrem meum qui est in cælis. De Corona  
Militis c. xii. Sed & tu proinde miles ac servus alterius  
es: & si duorum, Dei & Caesaris, certe tunc non Cæ-  
saris cum te Deo debes, etiam in communibus credo po-  
tiori.

<sup>k</sup> **Calidior timiditate]** Ita expresse legitur in Cod.  
Fuld. adstipulante etiam Aldino, cum in aliis legatur lo-  
cumque passim occupavit vox calidior. Quæ hic minus  
apta videtur; vult enim exprimere auctor fervorem &  
zelum religionis quem prætendebant Gentiles, quemque  
ostendit ardentiorum multo circa Imperatores, qui homi-  
nestantum, quam Deos ipsos quos credebant immortales.  
Et sicut calidam timiditatem appellat Tertull. assentatio-  
nem illam quæ sub religionis & honoris specie multis ine-  
pris verbis fit Cæsari, ita Lucretius quoque amicam cu-  
jus lingua nunquam silet sed verbosas nugæ semper &  
ubique profundit, aptissimo verbo vocat flagrantem. lib.  
iv. 1159.

**At flagrans, odiosa, loquacula,** λυμπήδης fit.

Facile itaque Diis suis superinduxit Asia Romam & Cæ-  
sarem, quibus templa erexit adhuc in nummis con-  
spicua, titulo ROM. ET AVG. COM. ASI. Consule pro-  
ferentem illos Patinum in Thef. p. 48. & 52. Cod. L. B.  
majori & callidiori.

<sup>l</sup> **De Olympo Jovem)** Ita eleganter loquitur, cum po-  
tuit dicere Jovem Olympium. Sed voluit imitari Lu-  
cretium suum, qui ita mammosam Cererem appellavit ab  
Iaccho. pro Iacchi vel Bacchi amicam, vel, ut notat  
Salmas. ad dedicat. statuae Regillæ p. 36. Iacchi matrem  
qui frater fuerit Proserpinæ. Locus poetæ est iv. 1162.

**At gemina, & mammosa, Ceres est ipsa ab Iaccho.**  
Quo respiciens Arnob. lib. iii. Avert animus, atque ar-  
det in Chalcidicis illis magnis, atque in palatiis cæli  
deoque deasque conspiciere intectis corporibus atque nudis:  
Ab Iaccho Cererem [musa ut prædicat Lucretii] mam-  
mosam. &c.

<sup>m</sup> **Et merito]** Voculam & delet L. B. Ald. Barr. &  
Rhen. ed. prima: etiam legunt, Scilicet ut Juvenalis Sat.  
v. 132. ille Deus erat, qui prodesse.

**Quadringenta tibi si quis Deus, aut similis Dis.**

**Et melior fatis donaret bonumcio.**

Ille επιφανεστάτος cujus præsens erat auxilium. Hinc Va-  
lerii Maximi adulatorium, illud in Prologo ad Tiberium,  
quem Diis præponit, quod, inquit, cetera Divinitus opi-  
nione colligitur, tua præsentis fide, paterno avitoque sy-  
deri par videtur. quid miremur itaque Ovidii votum,  
ubi loquitur de Augusto?

**Ut mihi Di faveant, est manifestior ipsis.**

<sup>n</sup> **Si sciatis)** Absolute positum pro sapitis, quomodo  
infra c. xxxi. etiam lego: Scito ex illis: præceptum est  
nobis &c. Atque eodem modo explico. cap. xxv. quod  
sciam. i. e. si quid sapio in vestris, si bene memini.

<sup>o</sup> **Quid enim? ex)** Rigaltii hoc est, omnes enim MSS.  
& editi habent, quis enim ex &c. quibus tamen conje-  
cturam illius præfero.

<sup>p</sup> **Quilibet non omni m. p.]** Expressi Cod. Fuld. le-  
ctionem, pro qua Rig. mavult quilibet non mortuo potior?  
quomodo & repræsentant Membranæ L. B. Herald. non  
quilibet. Wouw. ex MS. & Scaliger præferunt non quo-  
libet mortuo p. Pam. denique & alii, non cuilibet m. p.  
Puto tamen scripsisse Nostrium, nonne omni mortuo po-  
rior? Est vero dictum proverbialiter, pulchreque extulit  
sapientissimus rex Salomo in libro cui titulus Eccles. ix. 4.  
Canis vivus mortuo Leone potior. Cum enim mortuus  
nihil sentiat, lepide non sepulcro sed sibi vivo videnti  
sentientique dona exhiberi vult iste in Anthologia lib. ii.  
c. xlvii. ep. 3.

Μη μύρα, μη σεφάνης λείψανος σήλαισι χάριζα.

Μηδὲ τὸ πῦρ φλέγῃς· εἰς κενὸν ἢ δαπάνη.

Ζῶντί μοι, ἅτε φέλει, χάριζαι· τέφρῳ δὲ μεθύσκων.

Πῶλον ποίησεν, καὶ ὁ θάνατος τίεται.

Quod præter alios venuste ita transulit Buchananus.

Nemo meas cumulet violis fragrantibus umbras,

Nec mihi pyramidum mole sepulcra locet.

Si quis amat vivo largum se præstet amico,

Talibus officiis dum locus esse potest.

Verum ubi consumptos Lachesis mihi finiet annos,

Vel fracta incultis horreat urna rubis.

Et



hoc vos ratione facitis potius quam respectu <sup>a</sup> repræsentantæ potestatis. Adeo & in isto irreligiosi erga Deos vestros <sup>b</sup> deprehendimini, <sup>c</sup> qui plus timoris <sup>d</sup> humano dominio dicatis. Citius denique apud vos per omnes Deos, quam per unum genium Cæsaris <sup>e</sup> pejeratur.

CAP.

Et pressus paulo Opopœus:

Marmoreas statuas noli redimere coronis,  
Grata nec in flammis fundere vana velis.  
Viventi, siquid placitum est, largire sodali,  
Perfundens cinerem, reddis amice lutum.  
Qua tibi re saltem sumptus perduntur inanes,  
Et mihi defuncto nullus habetur bonus.

Quod argumentum Anaxarchus Sophista etiam non neglexit apud Arrianum de Exped. Alex. p. 165. lib. iv. cum contenderet vivo Alexandro divinum honorem esse præstandum. Καὶ γὰρ ἄγεbat εἰς ἐκεῖνο εἶναι ἀμφιλογεῖν, ὅτι ἀπελθόντα γε εἰς ἀνθρώπων, ὡς θεὸν τιμῶσιν, πόσῳ δὲ δικαιοτέρῳ ζῶντα γεραίρειν ἢ περὶ τελευτήσαντα, ἐς ἃ δὲ ὄφελ' ἔτι τιμῶμεν. i. e. Neque enim dubium esse, quin postquam e vivis excessisset, ut deum culturi essent: multo igitur satius esse, vivo illi honores divinos conferre quam mortuo, quum nulla ad eum cultus utilitas esset perventura. Verissime itaque Publius Syrus Mimus versu 808.

Mortuo munus qui mittit, nil dat illi, adimit sibi. Imo omnium mortuorum parva ratio habetur, unde Mnesilochus ille Plautinus iussus a Pistoclero Bacch. iv. 111. 16. bonum habere animum, respondit:

Unde babeam? mortuus pluris pretii est, quam ego sum.

Itaque ut mortuo leoni insultant lepores, non aliter Megapenthes ille a servulo suo, jam mortuus, impune contemnitur, cæditur, conspurcatur. Vide Lucianum in Tyranno. Pro vos. in sequentibus vobis habet Cod. Agob.

a Repræsentantæ potestatis] Aldus & Rhen. præferunt præsentantæ, quasi alterum illud vel minus sit Latinum vel hoc loco sit inconveniens, quomodo in MSS. suis extare etiam testatur Heraldus, qui tamen recte veterem & optimorum codicum lectionem adstruit. Est enim repræsentantæ potestas hic illa, quæ Divinam repræsentat & sustinet in terris vicem, quam non ratione illa quod Dei vicem præstet, sed sui ipsius respectu, quasi in se Divina sit, illos colere ait Tertullianus, utpote quæ etiam potis erat repræsentare pœnas, id est, confestim exigere, essetque ideo timenda magis quam illa miserorum Deorum, qui fato obnoxii inultos dolores cum Junone sæpe flere coguntur, vel si fulmen emittant tandem & fero, nonnunquam aberrantes a scopo alienos a culpa transverberare putabantur, quum viderent, quomodo ex Epicurea Lucretii mente 11. 1102. telum Jovis ipsius sæpe nocentes

Præterit, exanimatque indignos inque merentes. Quem locum imitatus est Lucianus cum in Jove Confu-

tato Cynicum ita loquentem facit, altercantem cum Jove: Τὶ δὴ ποτε τοῖς ἱεροῦλοις &c. i. e. Qui sit tandem, ut omissis tot sacrilegis, latronibus, flagitiosis, violentis, perjuris, quercum aliquam plerumque, aut lapidem, aut navis insontis velum fulmine petatis, interdum etiam frugi ac sanctum viatorem? Nec in Nat. Quæst. neglexit Seneca. Ibi cap. xlii. Utrum enim, inquit, cum emisit ignes, quibus innoxia capita percuteret, scelerata transiret, aut noluit justius mittere, aut non successit? Quare ita quoque interpretatur fax eruditionis Is. Casaubonus illud Suetonii in Claudic. xxxiv. pœnasque parricidarum repræsentabat. i. e. sine dilatione exigebat. Quo nomine Claudium vituperat Suetonius, quod & seculo suo talem inustam notam vellet & sustineret præsens avidè spectare, aliter ac Augustus imperii formator, de quo idem c. xxi. in vita ejus: Dixit autem jus non diligentia modo summa, sed & lenitate: siquidem manifesti parricidii reum, ne culeo insueretur, quod non nisi confessi afficiuntur hac pœna, ita fertur interrogasse: Certe tu patrem tuum non occidisti. Qui Casaub. quoque Valerii Maximi vi. 5. locum adducit de Charonda Thurio, qui cum tulisset legem ne quis ferro accinctus in concione adesset, ipse improvidus peccans suæ legis ultor se interfecit. Cumque liceret culpam vel dissimulare, vel errore defendere: pœnam tamen repræsentare maluit, ne qua fraus justitiæ fieret. De Augusto Sueton. cap. ult. Quam summam repræsentari jussit. nam & confiscatam semper repositamque habuerat. loquitur de testamento ejus. Idemque de Nerone cap. v. Sed & in Prætura mercede palmarum aurigarios fraudaverit. Notatus ob hæc & sororis joco, querentibus dominis factionum, repræsentanda præmia in posterum sanxit.

b Deprehendimini] Junii editio deprehendimini.

c Qui plus] Ita melius Cod. Fuld. quam cum plus, ut alii.

d Humano dominio] Fuld. cui Rhenanus & Cod. L. B. assentitur b. domino. Mox ridicule Ald. in civitatibus pro citius.

e Pejeratur] Cod. Lugd. Bat. per.... quasi in exemplari scriptum fuisset perjuratur. Noster de Albinianis & similibus ad Scap. c. 11. idem ipsi qui per Genios eorum in pridie usque juraverant. Infra c. xxii. Sed juramus, sicut non per Genios Cæsarium, ita per salutem illorum, Consuli præter alios potest Michael Piccartus Observ. Hist. Polit. Decade. 1. cap. 2. & qui multos recenset de hac materia auctores Jo. Alb. Fabricius Bibliogr. Antiq. cap. xii. §. 9.

C A P. XXIX.

Neque mirari id oportere, quum ipsi illi Dii Cæsarem Dominum agnoscant, qui illos excubiis suis salvos præstet, non quem ipsi Numine suo incolumen servent, experti illum & iratum & benevolum. Non itaque irreligiosos haberi debere Christianos Cæsarique inimicos, qui illum rebus suis non subjiciant, sed magis illos, qui salutem Cæsaris suamque non solum a Diis talibus expectent, qui dare non possunt, sed & illos persequantur, qui a vero Numine illam & petere sciant & impetrare.

Constet igitur prius, <sup>a</sup> si isti quibus sacrificatur, salutem <sup>b</sup> imperatori, vel cui libet homini <sup>c</sup> impertiri possunt, & ita nos <sup>d</sup> crimini addicite. Si Angeli, aut Dæmones substantia pessimi spiritus, beneficium aliquod operantur; si perditii conservant; si damnati liberant, si denique, <sup>e</sup> quod conscientia vestra est, <sup>f</sup> mortui

C A P. XXIX.

a Isti] i. e. an vero isti. quomodo rursus loquitur Tertull. Ad Martyres c. 11. Ipsam interim conversationem seculi & carceris comparemus, si non plus in carcere spiritus acquirit, quam cævo amittit. Et supra c. vi. Si a nullo desciverunt, si in nullo exorbitaverunt, si non necessaria &c.

b Imperatori] Ita Fuld. Alij Imperatoribus. Melius ille, quia sequitur cuilibet homini.

c Impertiri] Ex MSS. Put. mavult Junius impertire. cum quibus faciunt membranz Lugd. Bat. quæ legunt impartire.

d Crimini addicite] Ita Rig. & meliores MSS. & editi,

Cod. L. B. & Agob. & Pam. crimini majestatis, quo nihil opus.

e Quod conscientia v. e.] Ita Ald. Rhen. & L. B. a quibus abeunt Rigalt. Pam. Herald. & La Cerda habentes quod in c. v. e. delente etiam Barrao r. quod. pro quo quos legitur in Cod. Fuld. Opinor reponendum quæ conscientia v. e. i. e. quod vos probe scitis, quod vestrum est crimen. Sic supra cap. viii. tanti babeas, ad eam tali conscientia pervenire?

f Mortui vivos] Insignis sarcasmus Lucretiano par, qui de matre Deum Cybele simile pronunciare non dubitat lib. 11. 625.

Ergo cum primum magnas inuenta per urbes Munificat tacita mortales muta salute.

Cc

quid



tui vivos tuerentur, jam utique suas primo statuas, & <sup>a</sup> imagines, & ædes tuerentur, <sup>b</sup> quæ ( ut opinor ) Cæsarum milites <sup>c</sup> excubiis suis salva præstant. Puto autem <sup>d</sup> & hæ ipsæ materiæ <sup>e</sup> de metallis Cæsarum veniunt, & <sup>f</sup> tota templa de nutu Cæsaris constant. Multi denique Dii habuerunt Cæsarem <sup>g</sup> iratum. Facit ad causam, <sup>h</sup> si & propitium; cum illis aliquid <sup>i</sup> aut liberalitatis aut privilegii confert. <sup>k</sup> Ita qui sunt in Cæsaris potestate, cujus <sup>l</sup> & tori sunt, quomodo habebunt salutem Cæsaris in potestate, ut eam præstare posse videantur, quam facilius ipsi a Cæ-

quid enim lapis informis, mutus homini præstare potest? <sup>a</sup> Imagines & ædes tuerentur] Fuld. Cod. legit *vindicarent*, quasi nolit cum aliis repetere tuerentur, ubi modo dixit *tuerentur*. Tantum vero abest, illas ut tuerantur miseri Dii isti, ut potius illis ipsis non parcant nec a fulmine vel suo vindicare possint, cum semel ex manibus sit elapsum: testis Lucretius lib. vi. 416.

*Postremo cur sancta Deum delubra suasque  
Discutit infesto præclarus fulmine sedes?  
Et benefacta Deum frangit simulacra? suisque  
Demit imaginibus violenta vulnere bonorem?*

Idem lib. ii. 1100.

— Tum fulmina mittat: & ædes Sæpe suas disturbet.

De quo queritur ille apud Aristophanem ἐν Νεφέλ. quod cum perjuros petere deberet Jupiter, illos negligeret,

Ἀλλὰ τὸν αὐτὸν περὶ βούλει, καὶ Σωκράτης ἄλλοι Ἀδελφοί.

Sed templum potius suum & promontorium Athenarum Sunium peteret. Quem quoque Romanæ religioni non magis fuisse testis est M. Tullius libro de Consulatu:

*Nam pater altitonans stellanti nixus Olympo  
Ipse suas arces atque incluta templa petivit,  
Et Capitolinis iniecit sedibus ignem.*

Quod cum sæpissime accidisse veterum testimonia declarant, tum Apollini etiam accidisse & quidem pœnarum vice, quando Babylæ martyris cineres loco moveri vellet auctor est Theodoret. Aff. Græc. Cur. p. 142. Καὶ ὁ Δαφνυαῖος Ἀπολλων τὸν ἡμέτερον παρασκήσιας μετατεθῆναι νεκρὸν, δεικνύων ἰδέσθαι τὸν σκήπτρον. Quin hominibus etiam obnoxii sunt, non tantum, quando capta urbe ab hostibus eadem strages muros & templa, eadem rapina sacra & profana involvit, sed cum perfossor aliquis, fur vel prædo ipsa simulacra & deorum ornamenta aufert. Notat Digenes Laertius Demetrium quendam philosophum Ixionem cognominatum, quoniam injuria affecerat Junonem, quæ qualis fuerit docet Hesychius Milesius. Δημήτριος τις ἑταῖρος Ἰξίων ἐπεκλήθη, διότι λεπίδας χρυσεὺς κλέπτων τῇ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ τῆς Ἡρᾶς ἀγάλματι ἐφωράθη. i. e. Demetrius alter, cognomento Ixion dictus, quod deprehensus fuerit furto subduxisse bracteas aureas ab Alexandrinæ Junonis simulacro. Rogatque Menippum Jupiter an comprehensu essent qui Dodonæum templum sacrilegio spoliassent. apud Lucianum p. 294. in Icaromenippo. Scilicet ut vere Baruchus cap. vi. 56. Neque contra fures, neque prædones tutari seipsos possunt lignei, argentei, aureique Dii. Quomodo ipsi sacerdotes Deæ Syriæ in furto deprehenduntur apud Lucianum in Asino p. 154. occultantes phialam auream, ex delubro raptum donarium, in sinu Deæ suæ. Irriderque Solon apud Lucianum Cræsum, aureos lateres Apollini destinantem, in Charonte, aliis scilicet paratam & opimam prædam. Lepide Cyniscus ad Jovem apud Lucian. in Dial. cui nomen Jup. Confutatus: Ἐὼ γὰρ λέγειν &c. i. e. Omitto vos perinde atque nos latronibus & sacrilegiis compitari a sacrilegis, & ex ditissimis pauperrimos momento temporis evadere, multienim vestrum ex auro argentove constati sunt. Expertus Apollo: quem idem Lucian. misere denudatum profuit in Jove Tragædo, ubi ita Mercurius: Καὶ γὰρ καὶ τὸν Ἀπὸλλωνα ὁ αὐτὸς πολὺ χρυσὸν &c. i. e. Sed enim ille ipse Homerus sc. auri multi & opum possessorem Apollinem dixit: quem tamen in extremis sedentem videbis, direpta ipsi a latronibus corona, & surreptis citharæ verticillis. Quæ quidem indubie ex Varrone desumpta sunt, cujus fragmentum ex Satyris Menippeis huc spectans exhibet nobis Arnob. lib. vi. Ubi denique Apollo divinus, cum a piratis maritimisque prædonibus & spoliatus ita est, & incensus, ut ex tot auri ponderibus, quæ infinita congerant secula, ne unum quidem habuerit scrupulum, quod birundinibus hospitis ostenderet. Sed illud superest, ut miseri verbis etiam contumeliosis rideantur, prout affatim in Dionysio Siculo latrone illo Deorum ostendit Lactantius lib. ii. c. 4. concludens: In eo igitur quia homines sacrilegia vindicare non poterant, oportuit Deos ipsos sui vindices esse. Id vero factum non est, nec in Dionysio illo nec in aliis, secure ideo Jovem allatrante Cynisco apud Lucianum rursus, sibi nihil ab ipso metueret prædicans: Ἐπεὶ δὲ αὐτὸς &c. i. e. quoniam neque illos ipsos sacrilegos puniri video: Sed plurimi manus vestras effugiunt. Quæ omnia pulchre exsequitur Prosper Aquitanicus De Promiss. & Prædict. lib. i. c. 38. ostendens nullam vim cunctis Gentium Diis inesse ut auctoritatem suam contra unum filium hominis Christum crucifixum

tueantur. Verba ejus sunt. Hic tanta Deorum illa turba Certorum atque Incertorum, quos Varro prodit, illi etiam Proceres & Electi Dii, cum ipso rege suo Jove fulmina vibrantes consilio potentiaque, ut eorum cultores ferunt, metuendi, armisque terribiles, hic hic aliquid, si non pro mundo, saltem pro se oportebat agere, ne scilicet unus eos perderet crucifixus. Perisse vero & nos novimus. & David propheta confirmat, dicens: perit memoria eorum, cum strepitu, & Dominus in æternum manet.

<sup>b</sup> Quæ ut opinor] Prima vox deest in Cod. Fuld.

<sup>c</sup> Excubiis suis salva præstant] Vocem suis non agnoscunt Ald. & Rhenanus. Hinc interim discas licet, pretiosiora simulacra manu militum fuisse custodita, quod & pulcherrime discas ex loco Justini Martyris a La Cerdà allato: sed est alter Lactantii; is lib. ii. c. 4. de hisce statuis ita differit: Adorant ergo mortalia, ut a mortalibus facta: frangi enim, cremari possunt ac perire. Nam & testis vetustate labentibus sæpe comminui solent, & consumpta incendio dilabuntur in cinerem: & plerumque [nisi sua illis magnitudo subveniret, aut custodia diligens sepe] in prædam furibus cedunt. quod certe accidit Priapo isti marmoreo apud Martialis. vi. 72. Adeoque de omnibus istis nugis exclamare libet istud Firmici de Palladio in libello de Errore profan. Gentium. Incensa est Troja a Græcis, a Gallis Roma, & ex utroque incendio Palladium reservatum est. Sed reservatum non propriis virtutibus, sed humano præsidio: ab utroque enim loco homines liberant, & translatum est, ne humano flagraret incendio.

<sup>d</sup> Et hæ ipsæ] Ita Fuld. & alii non agnoscunt. Veniunt autem de metallis Cæsarum, quia sunt marmoreæ, argenteæ, aureæ.

<sup>e</sup> De metallis Cæsarum] Cap. xii. In metalla damnamur? Inde censentur Dii vestri. qui si de metallis Cæsarum, merito in Cæsarum potestate, & illorum tori sunt. Sed & ipsis Diis major est, dum & ipsi in potestate sunt ejus, inquit Ad Scap. cap. ii.

<sup>f</sup> Tota templa de nutu C.] De Caligula Sueton. c. xxi. Datoque negotio, ut simulacra numinum, religione & arte præclara, inter quæ Olympici Jovis, apportarentur & Græcia, quibus capite demto suum imponent, partem palatii ad forum usque promovit, atque eadē Castoris & Pollucis in vestibulum transfigurata, consistens sæpe inter fratres Deos medium se adorandum adeuntibus exhibebat.

<sup>g</sup> Iratum] Unde vox comminantis ejusdem monstri eodem cap. desumpta ex Ajacis ad Ulysses sermone apud Homerum Iliad. ψ. versu 724. quam, in Jovem Capitolinum torquebat: Ἡ μὲν δὲ αἶψα ἦ ἐγώ σε. i. e. vel ego te totam, vel tu me. Donec inquit Sueton. exoratus, ut referrebat, & in contubernio ultro invitatus, super templum Divi Augusti ponte transmissa, palatium Capitoliumque conjunxit.

<sup>h</sup> Si & propitium; cum] Ita MSS. Codd. etiam Bat. & optimi editi. Aldus tamen, Rhen. & Heraldus edunt, si & propitius illis &c. minus venuste.

<sup>i</sup> Aut liberalitatis] Ita auger Cod. Fuld. reliqui aut non agnoscunt. Cod. Fuld. libertatis.

<sup>k</sup> Ita qui] Ald. & Fuld. itaque, quasi in sequentibus vox ergo vel igitur vel similis excideret, quæ nec ipsa valde necessaria.

<sup>l</sup> Et tori sunt] Non tacenda lectio Cod. Fuld. (nam in Lugd. Bat. transmissa sunt sex septem verba) præferens: cujus & nunc & tori sumus, quasi hæc ad Christianos pertinerent, qui tamen tori non sunt Cæsaris, in corpus tantum imperium, & quidem si Deus permittat, habentis. Itaque locus hic corruptus videtur, nam quod Cod. L. B. non expresse, inde forte est, quod descriptor vel illius vel vetustiori exemplaris fugientes vel nimis corruptas literas assequi non potuerit; nec video cur Septimius Deos illos totos Cæsari rursus subiciat, quos semel & utique totos in potestate ejus collocavit. Arbitror itaque legendum, cujus & nos & tori sumus, dominium ejus vel male mulctati agnoscetes. Ita fere supra est locutus cap. xxi. Dicimus & palam dicimus & vobis tormentibus. Quomodo etiam c. xii. habitum cruciati Christiani cum Deorum ut fiant pœnis contulit. Sensus itaque est, si quis lectionem illam eligit, cum ipsi Dii sint in potestate Cæsaris æque ac nos miseri homines, eosque pariter ac nos ille pro voluntate sua bene vel male tractet, quomodo illi Cæsarem ut Numina servabunt a quo ipsi dependent & Numen suum consequuntur? Sed vulgata sese satis tueri potest.



Cæsare <sup>a</sup> consequantur? <sup>b</sup> Ideo enim committimus in majestatem Imperatorum, quia illos non subijcimus <sup>c</sup> rebus suis, quia non ludimus de officio salutis eorum, qui eam non putamus in manibus esse <sup>d</sup> plumbatis. Sed <sup>e</sup> vos religiosi, qui eam quaeritis ubi non est; petitis a quibus dari non potest, præterito eo, in cuius est potestate. Insuper <sup>f</sup> eos debellatis, qui eam sciunt petere, qui etiam <sup>g</sup> possint impetrare, dum sciunt petere.

## CAP.

<sup>a</sup> Consequantur ] Ita Cod. L. B. & edidit Rig. Alii, consequuntur, quod etiam potest tolerari.

<sup>b</sup> Ideo enim ] Sic Cod. Fuld. sine interrogationis nota, quomodo sæpe amat Noster. Alii illam agnoscunt & legunt Ideo ergo. quod non prætulerim, nam solito suo cachinnu hic agere Tertullianum ex sequentibus constare potest.

<sup>c</sup> Rebus suis ] Diis, qui ex metallo Cæsarum confecti illorum sunt peculium. Legendumne reis suis, qui ab ipso iudice pendebant? Nolo tamen vulgatam immutari. Pro eorum mox ipsorum Ald. & MS. L. B.

<sup>d</sup> Plumbatis ] Plumbata manus sunt fulcro quodam plumbi ferruminatae, ne facile delaberentur vel dehiscerent, ut recte Interpretes. Id in incurvatione brachiorum & manuum extensione præcipue requirebatur.

<sup>e</sup> Vos religiosi ] Ita omnino legendum, sic Ald. Rhen. & optimus Fuld. mutaruntque in irreligiosi illi qui, male distinguentes sensum auctori non perceperunt. Res clara est, irridet Gentiles illosque subiannat, pariter ut supra facit c. vi. Nunc religiosissimi legum & paternorum institutorum protectores &c. Mox Fuld. præteritis cum. & Pam. & Rhen. potestate est.

<sup>f</sup> Eos ] Delet Fuldensis.

<sup>g</sup> Possint ] Rig. Heraldus Fuld. & Ald. Alii possunt, Mox Fuld. cum pro dum. Totam hanc pericopen delet Cod. Agob.

## C A P. XXX.

Solos enim Christianos pro Imperatore Deum verum, Deum vivum invocare, illum Deum, quem naturaliter, & se majorem novit ipse Imperator, cui cuncta debet, a quo omnia expectat. Ab hoc illos, quæ Imperatori, orbi, sibi tuta sint, pie, vere, recte petere & impetrare, aliter ac Gentium vota sunt, gravissima oratione ostendit. Tales in ipso supplicationis gestu mactent, inquit, animam Deum pro Imperatore ambientem extorqueant, veritatem & Dei devotionem, irreligiositatem, si possint, deputent.

Nos enim <sup>a</sup> pro salute Imperatorum Deum invocamus æternum, Deum verum, <sup>b</sup> Deum vivum, quem & ipsi Imperatores propitium sibi <sup>c</sup> præter cæteros malunt. Sciunt quis illis <sup>d</sup> dederit imperium. Sciunt, <sup>e</sup> qua homines, quis & animam. Sentiunt eum Deum esse solum, in cuius solius potestate sunt, a quo <sup>f</sup> sunt secundi, post quem primi, ante omnes, & super omnes Deos. <sup>g</sup> Quidni? cum super omnes homines, qui <sup>h</sup> utique viventes mortuis antestant. <sup>i</sup> Recogitant quousque vires <sup>k</sup> imperii sui valeant, & ita Deum intelligunt. <sup>l</sup> Adversus quem valere

non

## C A P. XXX.

<sup>a</sup> Pro salute Imperatorum ] Ad Scapulam c. 11. Ita nos magis oramus pro salute Imperatoris, ab eodem postulantes, qui præstare potest. Et sane memorabilis huic rei confirmandæ est sculptura gemmæ, cujus ectypon in Ludovici Chaluci Dactyliotheca MS. quæ est S. Genovefæ Parisiensis extare testatur Dom. Du Cange in Dissertat. de inferioris ævi numismatibus p. 20. Huic gemmæ insculptum est Christi monogramma cum A. & O. ad latera, & hisce in circuitu characteribus, SAL. DO. N. ALEX. FIL. LVCE. i. e. ut explicant, Salus Domini nostri Alexandri filii Mammææ lucet. qualis monogrammatibus inscriptio in nummis Constantii & Decentii etiam invenitur. Dubitat tamen illustriss. Du Cange an tempore Alexandri istius sculpta fuerit, quoniam fucum facit illi vox Domini nostri, quæ tamen sensu communi non vice Dei dicta, ut loquitur Noster c. xxxiv. sumi potest. Sed ego gemmam istam potius referendam puro ad aliquem Alexium ex Imperatoribus Constantinopolitanis, ut sit Salus Domini nostri Alexii filii Manuelis lucet. Quin pro salute Cæsaris non alium quam ipsum Jovem summum sibi deum invocabant gentiles. Martialis vii. 59. adulatorie admodum:

Tarpeje venerande rector aula,  
Quem salvo duce credimus tonantem,  
Cum votis sibi quisque te fatiget,  
Et poscat dare, quæ Dei potestis:  
Nil pro me tibi Iuppiter potenti,  
Ne succensueris, velut superbo.  
Te pro Cæsare debeo rogare:  
Pro me debeo Cæsarem rogare.

Itaque gemma vel ad Alexium referri debet, vel possessor ejus fuit homo Christianus jam sub Alexandro Severo.

<sup>b</sup> Deum vivum ] Præponant voculam & Barr. Rhen. Ald. qui etiam habet vocamus pro invocamus. male.

<sup>c</sup> Præter cæteros malunt ] Fuld. mallent. L. B. præ. quasi vellet præ cæteris.

<sup>d</sup> Dedit imperium ] Quod nequeunt Dii falsi, qui ut

ait Jeremias in libro Baruchi cap. vi. 33. Regem throno imponere vel deicere nequeunt. Plinius quoque significanter in Panegyrico ad Trajanum: Ac, si adhuc dubium fuisset, forte casuque rectores terris, an aliquo Numine darentur, Principem tamen nostrum liqueret divinitus constitutum. Non enim occulta potestate factorum, sed ab Jove ipso coram ac palam repertur, electus est.

<sup>e</sup> Qua homines ] i. e. Quia vel in quantum homines sunt, sciunt etiam a quo animam acceperint. Ita supra c. v. de Domitiano: Sed qua & homo facile ceptum repressit. Vel ita, sciunt quis illis dederit animam, quæ scilicet anima homines sunt & differunt a brutis. quod evangelio. Neque enim Rex ullus aliam nascendi præter communem, sortem habuit. ait Scriptor libri Sapient. viii. 5. Varie vero hæc passim sunt turbata. Rhen. & Cod. L. B. Bat. quis homines quis & animas. Barr. qui b. qui & animas, ut Rhenanus etiam Ald. qui distinguit post sentiunt. Rhen. etiam delet quod sequitur eum. & L. B. rransponit Deum eum.

<sup>f</sup> Sunt secundi ] Sint L. B. Ante Deos suos, quia illi non existunt. Super, qui in illorum manu Dii sui.

<sup>g</sup> Quidni? ] Totum hoc usque ad homines non agnoscit. Cod. Fuld. ut nec Rhenan. vitio exemplaris, cum etiam Aldus pro quidni habeat qui diu & sine interrogationis nota.

<sup>h</sup> Utique viventes ] Ita Cod. Fuld. quod magis arridet, quam quod alii utique vivunt & m. a. Verbo antestare pro præstare, potiores esse, cum ali auctores, tum passim Noster utitur. Quis enim ex viventibus non quilibet mortuo potior, ut dixit c. xxviii.

<sup>i</sup> Recogitant ] Fuld. recogitent, quod damare non auiam, quoniam sequitur, Cælum denique debellet Imperator. At si hic loci hæc lectio placet, etiam sequentia legas intelligent, cognoscent, vel intelligant & cognoscant.

<sup>k</sup> Imperii sui ] Postremam vocem delent Ald. & Rhenanus.

<sup>l</sup> Adversus quem ] Hoc cum superioribus per comma, ut fecerunt, non est connectendum, sed quoniam ad id quod sequitur pertinet, majori distinctione separandum.

a Cæ.



non possunt, per eum valere se cognoscunt. <sup>a</sup> Coelum denique debellet Imperator, Coelum captivum <sup>b</sup> triumpho suo invehat, Coelo mittat excubias, Coelo vestigalia imponat. Non potest: ideo magnus est, quia Coelo minor est. Illius enim est ipse, cujus <sup>c</sup> & Coelum est, & omnis creatura. Inde est Imperator, <sup>d</sup> unde & homo antequam Imperator, inde potestas illi, unde & spiritus. <sup>e</sup> Illuc sursum suspicientes Christiani <sup>f</sup> manibus expansis, <sup>g</sup> quia innocuis; capite <sup>h</sup> nudo, quia non erubescimus denique sine <sup>i</sup> monitore, quia <sup>k</sup> de pectore, oramus. <sup>l</sup> Precantes sumus omnes semper pro omnibus Imperatoribus, vitam illis prolixam, imperium securum, domum tutam, exercitus fortes, senatum fidelem, populum probum, orbem quietum, <sup>m</sup> & quaecunque hominis & Caesaris vota sunt. Hæc ab alio orare non possum, quam a quo <sup>n</sup> me scio consecuturum, quoniam & ipse est, qui solus præstat; & ego sum, cui <sup>o</sup> impetrare debetur, famulus ejus, qui eum <sup>p</sup> solus observo.

<sup>a</sup> qui

<sup>a</sup> *Coelum debellet Imperator*] Pari modo Callisthenis procedit argumentatio apud Curtium lib. viii. c. 5. ubi scdam Cleonis adulationem de Alexandro vivo ut Deo colendo refutat: *Potentiam tuam experiri libet? Fac aliquem Regem, si Deum potes facere: facilius est imperium dare quam cælum.* Pro valere se Rhen. se valere.

<sup>b</sup> *Triumpho suo invehat*] Notus mos antiquus, captarum urbium picturas, memorabiles etiam pugnas & victorias depictas in thesibus circumferri a triumphantibus solitas Huc alludit Tertullianus. Rhen. Codex sex sequentes voces non agnoscebat.

<sup>c</sup> *Et cælum est*] Rhen. est cælum.

<sup>d</sup> *Unde & homo*] Voculam est interponunt Pam. & alii, sed MSS. & editi optimi melius delent. Dei voluntate, qua factus homo, constitutus etiam est Imperator; potestatem dedit illi qui dedit vitam.

<sup>e</sup> *Illuc sursum suspicientes*] Cod. Lugd. Bat. *suspicientes* orationem sc. vel vota. Non probō: dixit supra c. xxiv. *Alius, si hoc putatis, nubes numeret orans, alius lacunaria.* Addidi vero vocem *sursum* ex Cod. Fuld. quam mihi a Tertulliani esse manu persuadeo, cum alias ad cæli globum, in linteo depictum, ut in religione Solis de Persis Noster c. xvi. refert, manus superstitionis etiam extendi possint. Qui ipse habitus in cælum erectus mundi contemptum indicat. Pulchre Clemens Alexandrinus l. vii. Strom. p. 231. E. *In cælum erigimur, una cum verbo corpus a terra abducere conantes, erectam & elevatam animam desiderio meliorum cogimus in Sancta progredi magno animo carnis vinculum despicientes.* Mauricius Senonensis, de Missa. quem Bibliographiæ suæ annexuit sæpius laudatus Jo. Alb. Fabricius versu 60. de turba in Sacro stante &c.

*Ut sis attentus, patiens, erectus in hostem,*

*Et caput, & baculus, & status ipse docet.*

*Quippe caput reagens attente audire moneris.*

*Parcere, cum baculum rejicis, instrueris.*

*Stans, discis, quoniam stantes pugnare solemus,*

*Quod te pugna gravis sub vigili hoste manet.*

Joh. Chrysostomus in Pl. cxxix. de Elia: *Si vis autem eum etiam rectum videre stantem in oratione, vide eum rursus extensum in cælum, & ita extensum ut etiam ignem e cælo deiceret.* Scilicet erecto corpore Spiritus incurvatur, nec palhi sed cordis scissionem postulat Deus. Hinc Hieronymus lib. 11. in ep. ad Eph. c. 3. *Sicut externa genuflexio edificat simplices, sic veram geniculacionem esse docemus in animo, quia multi corporale flectentes genu, animæ nequaquam poplitem curvaverunt: Et contra alii erecto Deum corpore deprecantes, magis se animo curvaverunt.*

<sup>f</sup> *Manibus expansis*] Quod cum in omni vitæ discrimine homini proprium notet Apulejus in versione Aristotelis De Mundo, tum præsertim Dei servus, qui ab illo & vitam & salutem expectat, manus ad cælum Deumque simul cum corde tollere jubetur a Jeremia Threnor. 111. 41. De hoc ritu videri merentur Joh. Philoponus ad Hexaemeron p. 43. Joach. Hildebrandus qui tres operosos libros de precibus Christianorum veterum edidit lib. 11. cap. 9. Joh. Pricæus, Claud. Espenceus ad 1. Timoth. 2. Barth. Advers. 111. 2. Hoornebeck Miscell. p. 297. Adam Rechenberg. in N. T. & Hist. Eccles. pag. 145. Brouerius de Niedek eleganti libello de Adorationibus cap. xxi. Et tandem, cujus de hoc argumento existat singularis differtatio Adamus iterum Rechenbergius Lipsiæ A. 1688. edita.

<sup>g</sup> *Innocuis*] Non itaque suppressimus digitos grana thuris idolis incensuri, ut scelus mente conceptum secudent, sed planas Deo ostendimus beneficia quæ ille porrigit præhensuri, non vero illi aliquid, qui nulla re indiget, daturi. *Innocuis* xero manibus, quia in illis sanguis non invenitur, prout Judæis a Deo exprobratur Ezech. xxi. 37. Jes. Lix. 3. possumusque nos cum Hiobo dicere xvi. 17. *Propterea quod non est violentia in manibus meis, ideo oratio mea pura est.* At vero idololatrarum facta cum sint iniqua, *Opus violentia est in manibus eorum.*

Jes. Lix. 6. qui cum raptum offerant & claudum & egrotum (*sanguinem reprobi bovis meri optantis*, ut statim dicet) *na munus acceptum illud habebunt e manu illorum Dii sui?* ut accomodem illud Malach. 1. 13. Deo vero placere soli possunt, qui puras habent manus & cor integrum Pl. xxiv. 4. & nemo, nisi Christi sanguine purus factus, dicere potest, *in innocentia larvo manus meas & altare tuum circumeo Domine.* Psal. xxvi. 6.

<sup>h</sup> *Nudo*] Non ut Gentiles velato. Consule Interpretes, Heraldum & La Cerdam. Fuld. Cod. nudato. Consule & hic laudatum Brouerium p. 144. & Calvoerium Tom. 11. Ritualis Ecclesiastici p. 555.

<sup>i</sup> *Monitore*] Addi potest notis Interpretum Plautus in Mostell.

*Ad legionem cum stant adminiculum*

*Ei dabunt aliquem cognatum suum.*

tales enim monitores Romanis adolescentibus anno stipendii primo additos docet Servius, & apud Val. Flaccum Iphiclus adest Argonautis lib. 1. 475. non ut pugnet.

*monitus sed tradat ut acres,*

*Magnorumque viros qui laudibus urat ævorum.*

qui *perijures* Græcis dicebantur ut docuit Meursius ad Casandram Lycophronis p. 158. Ita in Sacris Monitores erant qui formulam precum infusurrabant, quique præbant formulam precum, five meditatam carmen. Aristander apud Curtium lib. 14. cap. xiii. *in candida veste, verbenas manu præferens, capite velato præibat præces regi.* Plinius hujus religiosi ritus multa persequitur lib. xxviii. cap. 2. cui adde Alexandrum ab Alex. Genial. Dier. 11. 14. & 1v. 17. meliorique fato dignissimum Barnabam Brissonium lib. de Formulis 1. p. 61. Formula talis necessaria certe, in tot notis ignotisque nominibus, quorum appellatione Deos suos delectari arbitrabantur, quam *Βαρταρυϊαν* appellat Servator noster, monitor melioris formulæ, Matth. vi. 7. 9. cujus S. Spiritus nobiscum & pro nobis ineffabilibus orat gemitibus.

<sup>k</sup> *De pectore*] Itaque non vibramus labia affectatione cœlestia adorandi, ut de Paganis dixit Tertull. c. xvi. Sed certi quem precemur, de ipsis verbis solititi non sumus, quæ in hora illa Spiritus nobis dat eloqui. Sancte Plinius Panegyrico ad Sanctissimum Imperatorum [in quantum illa virtus apud Paganos umbram sui possedit] Trajanum, non longe ab initio: *Ac ne illud quidem vereor, ne gratus ingratusve videar, prout satis aut parum dixerō.* Animadverto enim etiam Deos ipsos non tam accuratis adorantium precibus quam innocentia & sanctitate letari: gratioremque existimari, qui delubris eorum puram castamque mentem, quam qui meditatam carmen intulerit.

<sup>l</sup> *Precantes sumus*] Addunt omnes editiones Barrai, Aldi & Heraldii, non tamen agnoscunt MSS. Agob. Fuld. & L. B. ut nec Rhen. editio. Imo totum delet Rigalt. legens: *quia de pectore, oramus pro omnibus Imp.* quasi ex glossa irrepsisset. Vulgata tamen lectio ferri potest, ita ut fecimus, ante & post *oramus* distincta. Nam Barr. & alii *quia de pectore oramus, precantes &c.*

<sup>m</sup> *Et quaecunque*] Sic Fuld. & Ald. & Her. *oramus* & delent Pam. & alii. Pro *hec* L. B. *hoc*. Alludit hic ad vota populi, quæ sæpiissime in nummis visuntur.

<sup>n</sup> *Me scio*] *Sciam me*, Rhen. *me sciam*, L. B. *Scio me*, Heraldus.

<sup>o</sup> *Impetrare debetur*] L. B. *debet* neglecto signo quod postremæ literæ addi solet ut *legatur debetur*. *oramus* impetrare inquit soli mihi debetur. i. e. ego solus impetrare debeo. Supra cap. præced. *qui etiam possint impetrare cum sciunt petere.* & infra c. xxxiii. *quod talis postulō, qui merear impetrare.*

<sup>p</sup> *Solus observo*] Ita recte emendavit ex Cod. suis Herald. & assensum præbet Rig. etiam, Aldinus & Lugd. Baravus. Alii *solum*. ut ad Deum referatur. Applicari huc possunt admirabiles Manilii versus lib. 1v. pag. 94. licet alio sensu prolati.

*Quid cælo dabimus? Quantum est quo veneat omne? Impendendus homo est, Deus esse ut possit in ipso.*

<sup>a</sup> Qui



<sup>a</sup> qui pro disciplina ejus occidit. <sup>b</sup> qui ei offero <sup>c</sup> opimam & majorem hostiam, <sup>d</sup> quam ipse mandavit, <sup>e</sup> orationem de carne pudica, de anima innocenti, de spiritu sancto profectam: non <sup>f</sup> grana thuris <sup>g</sup> unius assis, <sup>h</sup> Arabicae arboris lacrymas, nec <sup>i</sup> duas meri

<sup>a</sup> Qui pro disciplina ejus occidit ] Sic Fuld. At Rig. Pam. & Barr. propter disciplinam. Ab Aldi vero, Rhen. Herald. & L. B. codd. abest.

<sup>b</sup> Animam & majorem hostiam ] Ita loquitur etiam Noster ad Christianum idolorum faciliatorem. lib. De Idololat. cap. vi. Negas te quod facis colere? Sed illi non negant, quibus hanc saginatorem, & auratiorem, & majorem hostiam cedis, salutem tuam. Philo Judaeus, mirabilis auctor. ut appellabat Scaliger, copiose demonstrat verum Deum cultum in externis non consistere. Ita ille in lib. Quod Deter. Potiori Inf. Aut si quis abundans divitiis exstruit templum sumtu magnifico, & indefinenter becatombas immolat, eademque a se dedicatam ornat pretiosis donariis, non parcens auro argenteoque, nec artibus has materias superantibus, ne is quidem piorum adscribitur numero: aberravit enim a via pietatis, in ceremoniis sanctitatem collocans, & dona dans ei, qui his non capitur, nec unquam talia accipit, & adulans ei cui palpari non potest: quia cultu vero delectatur, cum anima solum & unicum sacrificium offert, nempe veritatem: adulterinum autem aversatur, quales sunt ostentationes opum externarum. Animosa itaque & pia vox Romani martyris ad tyrannum, quam laudat Chrysost. Orat. II. de S. Romano. Dominus meus, vel universi potius Dominus Christus incolit caelum, ac mundum gubernat, & sacrificium illi est anima, quae ad ipsum oculos sursum refertur. Imo & corpora sanctorum gratissimae Deo hostiae sunt. Vide Epist. Pauli ad Rom. xii. 1. Ad quem locum recte notat idem Chrysost. Quomodo corpus, inquit, hostia fiet, nihil mali respiciat oculus, & ἡ γέγονε θυσία, & facta est hostia. Nihil turpe loquatur lingua, & ἡ γέγονε προσφορά, & facta est oblatio. Nihil iniqui committat manus & ἡ γέγονε ὁλοκαύτωμα, & factum est holocaustoma.

<sup>c</sup> Quam ipse mandavit ] 1. Sam. xv. 22. Psalm. L. 12. Hoc sacrificium est καλλίηρμα, talis Sacerdos citat Suidas in ista voce: Καὶ Χερσίου μὲν τῶτε Θεῷ καλλίηρμα, ὅταν εὐαὐτὸς τῷ Θεῷ προσάγῃ, πνεῦμα γεγεννημένον σωτηριεμένον, & καρδία τεταπεινωμένη. Ἐλλοίως δὲ τότε καλλίηρμα νομίζουσιν, ὅταν δαίμονι τινὶ θύσαντες αἰσίων ἐπιτόχους σημαίνον, ἐν τῷ ἥσυχαι τῷ ἱερῷ, & τῷ καλῷ καλλίηρμα, ὅταν τῷ δαίμονι τὸ θῦμα ἢ φίλον διὰ τῶν ἐπιφανομένων ἀπαρτλήσιν σημαίνον. id est: Et Christiani quidem tunc Deo litant, quum sese Deo sistunt, facti Spiritus contritus & cor summissum. Gentiles vero tunc se litare putant, quum facto Sacrificio alicui Dæmoni, fausta signa in victimae jecinore nanciscuntur. Et hoc vocant καλλίηρμα, cum Dæmoni est gratum Sacrificium, per fallacia quæ apparent signa.

<sup>d</sup> Orationem de carne ] Deus verus sup. lib. i. cap. 1. mentes habitare & pectora gaudet.

quod de Clementia Atheniensium Dea Statur scribit lib. xii. Thebaid. 494. Deus mente sola intelligitur, ut de Judæis Tacitus lib. v. Histor. Illa & Indorum Sapientia victimas tollere, apud Heliodor. in Æthiop. x. 27. f. μὲν καὶ ταῖς δι' ὅχλῳ καὶ ἀρωμάτων καὶ ἡμέτερον ὡς ἀρκυμένον. i. e. cum sola, quæ precibus & suffitibus fiunt, nostro (ajunt) judicio sufficiant. scilicet, ut optime Martialis. viii. 24.

Qui fingit sacros auro vel marmore vultus, Non facit ille Deos. Qui rogat, ille facit.

<sup>e</sup> Grana thuris ] Aufonius in Ephemer.

Nec thus cremandum postulo,  
Nec liba crusti mellei:

Foculumque vivi cespitis  
Vanis relinquo altaribus.

Arnob. l. ii. Ut requiramus ex vobis, quæ sit causa, quæ ratio, ut ante ipsa Numinum signa, thura injiciantur altaribus, & ex eorum incendio familiaria fieri existimentur & mitia: quid ex hujusmodi facto acquiritur his rei, aut eorum ad animos quid accedit, ut merito judicemus recte ista dependi, & non frustra atque inaniter concremari? Irridet hunc morem recte etiam Plinius, ubi usum ejus in re medica damnat N. H. lib. xxii. c. 24. Odorum causa unguentorumque & deliciarum, si placeat, etiam superstitionis gratia emantur, quoniam thure supplicamus & costo. Notatque lib. xiii. c. i. antiquissimis temporibus in usu non fuisse, ubi de unguentis ait: Quis primus invenerit non traditur: Iliacis temporibus non erant, nec thure supplicabatur: ceder tantum & citri suorum fruticum in sacris fumo convolutum nidorem verius quam odorem nominant. quod, improbante Turnebo, defendit H. Vossius ad Catullum p. 269.

<sup>f</sup> Unius assis ] Videlicet exigui pretii. Dabatur enim vix tantum, quantum duo treleve digiti comprehendere possent. Laëtant. v. 19. ex mente Gentilium. Nam cruciari atque interfici malle, quam thura tribus digitis comprehensa in focum jactare; tam ineptum videtur, quam in periculo vite alterius animam magis quam suam curare. Hieronymus quoque in Epist. ad Heliodorum: Non est

in eo tantum servitus idoli, si quis duobus digitulis thura compressa in bustum aræ faciat. &c. Lactant. rursus 1. 20. Golum enim thure, ac summis digitis, quæ sensibus intimis colore debuerunt. Quos itaque digitos liberus a fasciis in sacrificando voluit esse Numa Rex apud Liv. 1. 21. Manuque ad digitos usque involuta rem divinam facere. Pertinet & huc locus Curtii lib. viii. c. 5. ubi Cleo adulator Alexandro divinum honorem vivo etiamnum haberi vult: quibus uno modo referri gratia posset, si quem intelligerent Deum esse, confiterentur, exigua thuris impensa tanta beneficia pensaturi. Irridet & more suo Lucianus, non tantum in Alino p. 122. ubi magis ἡ δὲ λαβὴν, τὸν μὲν λαβόντων, τὸν πρὸς τὴν αὐτῆς ἐπιδόξου. i. e. acceptis duobus granis thuris igni lucernæ imposuit. Sed præsertim in Jove Tragedo p. 200. ubi de sordibus Menesthei queritur Jupiter, qui vetulum gallum immolaverat. Præterea quatuor thuris grana, carie obsita, ita ut prunis extinguerentur, neque summis tantillum naris odorem præberet fumus. Porphyrii quoque & Ovidii locos adducit Doctissimus Brodæus Miscell. lib. v. cap. 8. quæ Lampadis sui romo 11. inseruit Janus Gruterus. Alexander Magnus ille, inprimis ab ineunte ætate magnifice Deos coluisse dicitur. Itaque Sacro quodam libera manu thura injiciens flammis, a Leonida, patre & severo viro, ita fuit correptus: Sic adolebis, quum regiones subgeris, ubi bæ nascuntur. Cujus vocis memor? quum postea victor Arabia esset poritus, grandem odorum vim Leonidæ misisse dicitur, cum hoc elogio: ne posthac in Deorum honoribus restrictior esse vellet, quos intelligeret dona hilariter oblata tam larga manu rependere. Narrant historiam Plutarchus in Alex. c. xli. & Apophth. xxxvii. Plin. xii. 14. 17. Denique marmora & nummi rem ante oculos ponunt, ut apud Choulium videre licet in marmore Romano antiquo, quod adducit & exhibet in libro de Religione Veterum Rom. eo in loco ubi de vestibus Sacerdotum xylinis agit, & in nummo Lucillæ Augustæ, ubi illa habitu Pietatis lava acerram tenet, dextra thus mittit, trinis digitis flore capto, ut apud Plinium lib. xxiv. c. 10. emendat Scaliger Epist. xviii. illum Ovidii locum adducens,

Et digitis tria thura tribus sub limine ponit. Eadem Pietatis facies, idem habitus in L. Elii nummo cernitur, nisi quod ibi lava etiam pateram tenet.

<sup>g</sup> Arabicae arboris lacrymas ] Barr. Rhen. Herald. & ipse Rigalt. scribunt non Arabica a. l. quomodo & L. B. Sed minus recte, delet enim Fuld. & Pam. Grana ista thuris dicit Arabicae arboris lacrymas, namque ut Plinius copiose differt N. Hist. xii. 14. De arbore Arabum thurifera: Miti semel anno solebat, minore occasione vendendi. Jam quæstus alteram vindemiam affert. Prior atque naturalis vindemia circa canis ortum, flagrantissimo aestu, incidentibus qua maxime videatur esse prægnans, tenuissimisque tendi cortex. Laxatur hic plaga non admittitur. Inde profilit spuma pinguis. Hæc concreta densatur, ubi loci natura poscat tegete palmea excipiente, aliubi aræa circumpavita. Purius illo modo, sed hoc ponderosius. Quod in arbore hæsit, ferro depectitur. Ideo corticosum. Arnobius quoque lib. vii. Sed tamen, o pietas! quantus iste est honor, aut qualis, qui ex ignis odore conficitur, & resina ex arboribus comparatur? Vide & quæ sequuntur ibidem. Sic omnis humor ab arboribus distillans lacryma vocatur, præsertim qui ex vite. Idem Plin. lib. xxxiii. in procemio: Lacryma vitium, quæ veluti grumi est, lepras & lichenas & psoras nitro ante preparatas sanat. Aldina editio legit non a radice arboris lacrymas. quæsi vero succus ille a radicibus deflueret. Usum vero quem thura Christianis præstabant videt infra ad cap. xlii.

<sup>h</sup> Duas meri guttas ] Præter morem illum, quem ex Arnobio notavit Herald. referri etiam potest ad illum, quo poculum vini haurientes, id quod erat residuum in fundo Diis libantes, pavimento allidebant. Quod illustrari potest ex Tacito lib. xvi. Annal. cap. ult. ubi Thrasea moriturus porrectis utriusque brachii venis, postquam cruorem effudit, humum super spargens, propius vocato quæstore, Libemus, inquit, Jovi Liberatori. Id Græci dicebant κοτταβίζειν & ipsum plausum κοτταβισμός. Xenophon de Theramene uno ex triginta Tyrannis, qui Critiæ jussu interfectus est, Hist. Gr. lib. ii. Καὶ ἐπείγε ἀποθνήσκων ἀνακαλόμενος τὸ κώνειον ἐπὶ τῆς τοῦ λειπόμενον ἑφάρσας ἀποκοτταβίσαντα εἶπερ αὐτὸν, Κριτία τὸν ἑστὸς τὸ καλὸν. i. e. Tandem quum mortem obire cogeretur, ac cicutam biberet: proditum est id, quod reliquum erat in poculo, sic ipsum eiecisse, ut resonaret, simulque dixisse: Hoc sibi pulcher ille Critias habeat. Apud Plautum in Curcul. Act. i. Scena 11.

Venus de paulo paululum hoc tibi dabo, inquit amator. Quoniam vero hic cum thure jungitur, magis id innui videtur quod ait Virg. lib. iv. Georg. 384.



meri guttas, nec sanguinem a reprobi bovis mori optantis; & post omnia inquinamenta, etiam conscientiam spurcam, ut mirer, cum <sup>b</sup> hostiæ probantur penes vos a vitiosissimis sacerdotibus, <sup>c</sup> cur præcordia potius victimarum, quam ipsorum sacrificantium <sup>d</sup> examinantur. <sup>e</sup> Sic itaque nos ad Deum <sup>f</sup> expansos ungula fodiant, cruces suspendant, <sup>g</sup> ignes lambant, gladii <sup>h</sup> guttura detrucent, <sup>i</sup> bestiae infiliant, paratus est ad omne supplicium <sup>k</sup> ipse habitus orantis Christiani. <sup>l</sup> Hoc agite, boni Præsides: extorque <sup>m</sup> animam Deo supplicantem pro Imperatore. <sup>n</sup> Hic erit crimen, ubi veritas & Dei devotio est.

## CAP.

<sup>Ter liquido ardentem perfudit nectare Vestum</sup> Suetonius lib. vii. c. 18. Nihil invenit præter repidam in ara favillam, atratumque juxta senem in catino vitreo thub tenentem, & in calice fœtuli merum. Hic ritus quam fuerit antiquus patet ex Jothami illo judic. ix. 13. ubi vitis regnum oblatum repudiat, dicens: Num derelinquam mustum meum, quod letificat Deum & homines?

<sup>a Reprobi bovis</sup> Sic locus hic omnino est legendus optimis MSS. & editis consentientibus, nam quod Fuld. bonis habet manifeste ex bovis, quomodo expresse etiam Lugd. Bat. est, depravatam. Innuit enim Sacrificia illa avarorum hominum, qui morbida & scabiosa pecora Diis destinabant, de quibus fusius c. xiii. Rhenan. & Pamelius itaque & eum secuti gaudeant suo hominis, inque boias abeat ad boijs Junii commentum.

<sup>b Hostiæ probantur</sup> Rhen. probentur. <sup>c Cur præcordia</sup> Cod. L. B. ut & Agob. cum quibus &c. Nescio quid sibi velit, in suis MSS. tamen invenit quoque Heraldus.

<sup>d Examinantur</sup> Malo cum aliis examinentur. Cod. L. B. exanimantur.

<sup>e Sic itaque</sup> Non probo lectionem Latinii, si itaque. Rigaltii editio Sic ita nos.

<sup>f Expansos</sup> Cod. Lugd. Bat. Spanfos. Mox Cod. Agob. effodiant.

<sup>g Ignem lambant</sup> Corpus circumvoluti adurant. Virg. 11. Æneid. 684. de Iulo: Lambere flamma comas & circum tempora pasci.

Unde transtulit Persius in Prologo: quorum imagines lambunt.

<sup>Hedere sequaces.</sup> Quomodo ignis edax etiam dicitur Virgilio eodem lib. versu 758.

<sup>Ilicet ignis edax summa ad fastigia vento</sup> Volvitur.

Apud Lucretium lib. 11.

<sup>substant ignes ad tecta domorum,</sup>

<sup>Et celeri flamma degustant tigna trabesque</sup>

<sup>h Guttura detrucent</sup> Debuerat dixisse potius cervices, ut Prosper Aquir. in Epigr.

<sup>Si mucrone paret cervicem abscondere listor,</sup>

<sup>Impavidum inveniet mors cita, pœna brevis.</sup>

## C A P.

## XXXI.

Id agi a Christianis si in dubium vocent, in promptu esse ostendit Sacras Scripturas, quæ nec Gentibus variis ex casibus ignotæ sint: ex quibus patere possit, ibidem Christianis injungi, pro Regibus, Principibus, Potestatibus, & publica tranquillitate orare. Quod & naturæ consentaneum, quia turbata Republica ipsi etiam Christiani inquietantur.

**A** Dulati nunc sumus Imperatori, & mentiti vota, quæ diximus, ad <sup>a</sup> evadendam scilicet vim. <sup>b</sup> Plane proficit ista fallacia: Admittitis enim nos probare quodcunque defendimus. Qui ergo <sup>c</sup> putaveris nihil nos de salute Cæsarum curare, inspicere Dei voces, literas nostras, quas neque ipsi supprimimus, & plerique casus ad <sup>d</sup> extraneos transferunt. <sup>e</sup> Scito ex illis: Præceptum est nobis, ad <sup>f</sup> redundantiam benignitatis, etiam <sup>g</sup> pro inimicis Deum orare, & persecutoribus nostris bona precari.

## C A P. XXXI.

<sup>a Evadendam sc. vim</sup> Rhen. ad evadendum scilicet minus apte.

<sup>b Plane proficit</sup> Fuld. Tamen proficit. & forte legendum: Plane tamen proficit. Est ironia, respicit enim ad id quod in principio hujus Apologetici sæpius est questus inauditos & indefensos damnari Christianos.

<sup>c Putaveris</sup> Ita Rig. & Cod. L. B. alique MSS. At Rhen. Herald. Pam. putas.

<sup>d Extraneos</sup> Qui nobiscum in religione non consentiunt. Supra cap. xvi. quia nec verebatur extraneos arbitros, quanquam vana cultura.

Sed finem actus voluit exprimere, quia non ante caput ense rotatur, ut inquit Lucanus, nisi & guttur penetrante altius gladio fuerit dissectum.

<sup>i Bestiæ infilant</sup> Erecti enim ad palum alligabantur noxii. De monstrosa Neronis libidine, Sueton. cap. xxx. Ut novissime quasi genus luxus excogitaret, quatenus fœta pelle contactus emitteretur e cavea, virorumque ac foeminarum ad stipitem deligatorum inguina invaderet.

<sup>k Ipse habitus orantis</sup> Omnis enim status hominis in tormentis istis erectus esse debet, ungulae fortius ut laceant, cruces altius extollant, ignes totos occupent vel stantibus pendentibusve subiciantur, gladii mento erecto & jugulo præbito capita facilius amputent, immobiles denique a bestiis discerpantur. Nec valde hinc abludivit liberrima vox Democriti Philosophi, qui accusatus ab Atheniensibus, quod Diis nunquam sacrificasset mysteriis initiari recusaret, narratur a Luciano, ubi cultus & coronatus in concionem processisset hoc usus esse exordio: *Ἀνέμει Αἰθωλοῖ, ἐμὲ μὲν ὀφείτετε ἐσθλαίνεσθαι, ὅπως ᾗδὲ καὶ καταδύλατε, τὸ γὰρ πρότερον, ἢ ἐκκαθαρθεῖτε. ἰ. e. Viri Athenienses, cum me jam videatis coronatum, jam & me immolate. Antebac enim non litastis.* Ubi recte Palmerius Socratis eadem innui putat, qua non litatum fuit, quia mox pœnitentia cepit Athenienses, factumque ut dirum agerent.

<sup>l Hoc agite boni præsides</sup> Nota verus formula hoc agite. quam respicit Noster. Mire Cod. L. B. Hoc te agri boni agite præsides. & Agob. Hoc te boni agri p. quasi vellent hocce &c.

<sup>m Animam Deo supplicantem</sup> Mira invidia qua istos onerat. Quoniam inquit tot mortis & cruciatus genera commenti estis, excogitare etiam illa quibus anima occidatur, & quidem ut desinat Deum pro Imperatore precari. At bene quod docuerit Jesus tyrannos corpus solum occidere posse, non vero animam, Matt. x. 28.

<sup>n Hic erit crimen &c.</sup> Nescio cur totam hanc pericopen deleat in edit. sua Rigaltius. est enim conclusio hujus orationis, & omnes MSS. agnoscunt, inter quos Fuld. legit: Hic erit crimen ubi V. est, Dei & Dev. i. e. devotio. quomodo etiam Cod. Agob. Hic erit crimen, ubi veritas & Dei devotio est? quam lectionem eligo. Adde locum Prudentii quem adduxit La Cerda.

habet de Christianis & de Christianis, ubi dicitur: Hic erit crimen, ubi veritas & Dei devotio est? quam lectionem eligo. Adde locum Prudentii quem adduxit La Cerda.

Id agi a Christianis si in dubium vocent, in promptu esse ostendit Sacras Scripturas, quæ nec Gentibus variis ex casibus ignotæ sint: ex quibus patere possit, ibidem Christianis injungi, pro Regibus, Principibus, Potestatibus, & publica tranquillitate orare. Quod & naturæ consentaneum, quia turbata Republica ipsi etiam Christiani inquietantur.

A Dulati nunc sumus Imperatori, & mentiti vota, quæ diximus, ad <sup>a</sup> evadendam scilicet vim. <sup>b</sup> Plane proficit ista fallacia: Admittitis enim nos probare quodcunque defendimus. Qui ergo <sup>c</sup> putaveris nihil nos de salute Cæsarum curare, inspicere Dei voces, literas nostras, quas neque ipsi supprimimus, & plerique casus ad <sup>d</sup> extraneos transferunt. <sup>e</sup> Scito ex illis: Præceptum est nobis, ad <sup>f</sup> redundantiam benignitatis, etiam <sup>g</sup> pro inimicis Deum orare, & persecutoribus nostris bona precari.

<sup>e Scito</sup> Secutus hic sum emendationem Cod. L. B. qui habet, scito ex illis: præceptum est nobis &c. Sed distinctionem ipse feci. Interpretor, discite, intelligite ex illis, inde velis sapere. Ipse Tertullianus ita rursus locutus est c. xxviii. & merito, si sciatis. Reliqui omnes libri habent scitote vel scito ex illis præceptum esse nobis.

<sup>f Redundantiam</sup> Hanc vocem descriptor Cod. L. B. assequi non potuit, ponens tantum red. cum spatio vacuo. Hoc alias exprimit Noster ex abundanti.

<sup>g Pro inimicis</sup> Absit enim, inquit Ad Scap. c. 11. ut indigne feramus ea nos pati quæ optamus, aut ultionem a nobis aliquam machinemur, quam a Deo expectamus.



cari. Qui magis inimici, & persecutores Christianorum, quam de quorum maiestate convenimur <sup>a</sup> in crimen? sed etiam nominatim atque manifeste, Orate, inquit, pro Regibus, & pro Principibus & Potestatibus, <sup>b</sup> ut omnia tranquilla <sup>c</sup> sint vobis. Cum enim concutitur imperium, concussis etiam cæteris membris ejus: utique & nos (licet <sup>d</sup> extranei a turbis) in aliquo loco casus invenimur.

## CAP.

mus. Et, ut rursus de Patientia c. vi. Hoc principali precepto universa patientia disciplina succincta est, quando ne lingua quidem malefacere concessum est. Sic lego vel ut alii digne non lingue. Conf. Matth. v. 44. Rom. xii. 14. 20. 1. Cor. iv. 12. Cod. L. B. mox exorare.

<sup>a</sup> In crimen) Cod. L. B. ut crimen. innuuntur Cæsares.

<sup>b</sup> Ut omnia) Idem & omnia. Respicit vero locos Pauli ad Rom. xiii. 1. Tit. iii. 1. Petri i. ii. 13. & præsertim Pauli i. Tim. ii. 2. Magistratus scilicet Parentes nostri sunt, amandi si boni, ferendi si mali. Prosper Aquitan.

Reddendum est, quicquid mundi bene postulat ordo,

Propositumque pie non violat fidei.

Mitibus & sanctis nulla est spernenda potestas:

Æquum servire est Regibus & Dominis:

Ut Christi famulis ad verum profit bonorem,

Dilexisse bonos, & tolerasse malos.

<sup>c</sup> Sint vobis. Cum enim] Ita omnino reponendum est ex Cod. Fuld. nullo enim sensu reliqui omnes: tranquilla sint. Vobiscum enim &c. excepto Rigaltio.

<sup>d</sup> Extranei a turbis) In fine addebant editi æstimate, quod recte ex Fuld. delevit Rigaltius. Licet, inquit, nullis turbidis rebus nos immisceamus, tamen cum concutitur imperium, nos quoque concutimur, & aliquis casus nos ferire potest, itaque patimur vobiscum.

## C A P. XXXII.

Adbuc ostendit salutem Imperatoris & Imperii Christianis cordi esse, scientibus horrenda Orbi imminere, ubi Romanum Imperium esse desierit, ipsamque adeo clausuram seculi duratione ejus retardari. Sed & qui per salutem Cæsaris jurent omnibus Geniis augustiorem, non esse cogendos, ut per ejus Genium jurent, defendit, utpote qui Genios, id est, Dæmonas adjurando ledere, non dejerando honorare consueverint.

Est & alia major necessitas <sup>a</sup> nobis orandi pro Imperatoribus. <sup>b</sup> etiam pro omni statu Imperii, rebusque Romanis, <sup>c</sup> qui vim maximam universo orbi imminentem, ipsamque <sup>d</sup> clausulam sæculi acerbitates horrendas comminantem, Romani Imperii <sup>e</sup> commeatu <sup>f</sup> scimus retardari. <sup>g</sup> Itaque nolumus experiri; & dum precamur differri, Romanæ diuturnitati favemus. <sup>h</sup> Sed & juramus, sicut non per <sup>i</sup> Genios Cæsaris, ita <sup>k</sup> per salutem eorum, quæ est augustior omnibus Geniis. Nescitis Genios <sup>l</sup> Dæmonas dici, & inde diminutiva voce Dæmonia? Nos judicium Dei suspicimus in Imperatoribus, qui gentibus illos præfecit. Id in eis scimus esse, quod Deus voluit; <sup>m</sup> ideoque & salvum volumus, quod Deus voluit. & pro magno

## C A P. XXXII.

<sup>a</sup> Nobis] Delet L. B. hanc vocem. Similis exclamatio lib. vii. c. Theod. i. 20. Auguste, Dii te nobis servant, vestra salus nostra salus, vere dicimus, jure dicimus. & apud Suet. in Calig. cap. vi. Salva Roma, salva Patria, salvus est Germanicus.

<sup>b</sup> Etiam pro omni statu] Cod. Fuld. & ita universo orbe & statu. Sed vel glossema est, vel ex sequentibus irrepit. Confer cum hîce Jeremiam xxix. 7.

<sup>c</sup> Qui vim] Sic ex Fuld. restituit Rig. & ante ex suis Herald. Alii quod.

<sup>d</sup> Clausulam seculi) Rhen. clausuram. L. B. cladem seculi, & nude in Agob. clavam. Sed voce clausula pro fine passum utitur Tertullianus.

<sup>e</sup> Commeatu) i. e. prorogatione. Quo rursus utitur lib. De Anima cap. xxx. quia nec pariaisset commeatus hic vite, militari tempore scilicet brevior. & Adv. Marcionem ii. 10. & commeatum operationibus ejus admetiendo, rationem bonitatis sue egit. Denique De fuga in Persecutione: Et si redimendum tempus dicit, quia dies nequam sunt, non per fugam, sed per sapientiam conversationis, lucrari nos vult commeatum. Notaque vox est in usu militiæ & professionibus impetrandis a ducibus vel ex sævo illo Caji Cæsaris joco apud Sueton. c. xxix. Prætorium virum ex secessu Anticyræ, quam valetudinis causa petierat, propagari commeatum sibi sepius desiderantem, cum mandasset interiri, adjecit: necessarium esse sanguinis missionem cui tam diu non prodesset elleborum.

<sup>f</sup> Scimus retardari) Loquitur eodem modo lib. ad Scap. c. ii. Christianus nullius est hostis, nedum Imperatoris: quem sciens a Deo suo constitui, necesse est ut & ipsum diligat, & revereatur, & honoret, & salvum velit cum toto Romano Imperio, quousque seculum stabit: tam diu enim stabit. Huc & pertinet illud ex lib. De Oratione c. v. Itaque si ad Dei voluntatem & ad nostram suspensionem pertinet regni Dominici representatio, quomodo quidam protratum quandam seculo postulant? quum re-

gnum Dei, quod ut adveniat oramus, ad consummationem seculi tendat, optamus maturius regnare & non diutius servire. Putabant enim jam tum Christiani finem rerum omnium non longe abesse.

<sup>g</sup> Itaque nolumus] Laudo cum Junio conjecturam Latini legentis, Ita quæ nolumus experiri, ea dum &c.

<sup>h</sup> Sed & juramus] Fuld. Sed & sic juramus, non per G. C. primam vocem delet Agob.

<sup>i</sup> Genios Cæsaris) Unde conjicio Christianos illos fuisse, quos levi de causa, judice Suetonio, quod nunquam per Genium suum dejerassent occidi jussit Caligula. ut in vita ejus exstat c. xxvii. Jurabant & per Genium seu Junonem amicæ Tibull. lib. iv.

re per duleissima furta

Perque tuos oculos, per Geniumque rogo.

<sup>k</sup> Per salutem eorum] Elegans est locus apud Epicteti narratorem Arrianum lib. i. c. 14. τὰς Θεῶν εἰς τὴν ὁμολογίαν, οἷον οἱ στρατῶται τῷ Καίσαρι. Ἀλλ' ἐκείνοι μὲν τῷ μισθῷ δουλεύοντες, οὐκ οὐκ πάντων προτιμῶσιν τὸν τοῦ Καίσαρος σωτηρίαν. i. e. Etenim par erat vos etiam Deo obstrictos esse jurejurando, quemadmodum milites sunt Cæsari. At vero illi stipendium capientes jurant, Cæsaris salutem omnibus rebus anteferre. Formulam ipsam exhibet Sueton. in Calig. c. xv. de sororibus auctor fuit, ut omnibus Sacramentis adjiceretur: NEQUE. ME. LIBEROSQUE. MEOS. CARIORES. HABEBO. QUAM. CAIVM. ET. SORORES. EIVS. Unde patet militare fuisse Sacramentum adeoque etiam Christianis licitum.

<sup>l</sup> Dæmonas dici] Hi spiritus sibi Geniorum nomen adsumunt: Sic enim Latino sermone Dæmones interpretantur apud Laetantium. Noster quoque De Anima c. xxxix. Sic & omnibus Genii deputantur, quod Dæmonum nomen est.

<sup>m</sup> Ideoque & salvum volumus, quod Deus voluit] Hæc a plerisque MSS. absunt, ut illis quibus usi Aldus Rhen. Barr. Herald. etiam Agob. & L. B. recte tamen repositi ex suis Pamelius & ex Fuld. Rigaltius. Pam. & Rig. post volumus addunt esse. sed abesse potest, nec agnoscit Fuld. Fucum descriptoribus fecit τὸ voluit, quod repetitum oculos eorum fefellit.



gno<sup>a</sup> id juramento habemus. Cæterum Dæmonas, id est Genios, adjurare consuevimus, ut<sup>b</sup> illos de hominibus exigamus; non dejerare, <sup>c</sup> ut illis honorem divinitatis conferamus.

CAP.

<sup>a</sup> Id juramento] Hæc vera lectio est, quam repræsentant expresse Cod. Lugd. Bat. & Agob. Reposuerant etiam Pam. & Barr. & Rhen. Apud Aldum & Herald. depravata est in *adjumento*. unde patet scriptum ante

fuisse *adjuramentum*, quomodo expresse Cod. Fuldanus.

<sup>b</sup> Illos de] Cod. L. B. ut ex hominibus illis. Agob. quoque ex Fuld. pro *exigamus*, habet *expellamus*.

<sup>c</sup> Ut illis] Cod. L. B. *cis*.

## C A P. XXXIII.

Imo necessario illos Imperatorem suspicere, utpote quem a Deo suo sibi datum sciunt, adeoque vere suum ducant. Quem si Deum non vocent, quia mentiri illumve deridere nolunt, id faciant, quia ipse Deo subjectus, sub illo imperat, cujus etiam inter sit Deo cedere, quique ut id faciat in triumpho invidioso honore admoneatur, tanta coruscans gloria, ut revocari, ne falso se Deum existimet. necesse habeat.

Sed quid ego amplius de religione atque pietate Christiana in Imperatorem? <sup>a</sup> quem necesse est suspiciamus, ut eum, quem Dominus noster <sup>b</sup> elegit, <sup>c</sup> & merito dixerim, noster est magis Cæsar, <sup>d</sup> a nostro Deo constitutus. Itaque <sup>e</sup> & in eo plus ego illi operor in salutem: <sup>f</sup> non solum quod eam ab eo postulo, qui potest præstare, aut quod talis postulo, qui <sup>g</sup> merear impetrare, sed etiam quod temperans majestatem Cæsar's infra Deum, magis illum commendo Deo, cui <sup>h</sup> soli subicio. Subjicio autem cui non adæquo. Non enim Deum Imperatorem dicam, vel quia <sup>i</sup> mentiri nescio, vel quia illum <sup>k</sup> deridere non audeo, vel quia <sup>l</sup> nec ipse se Deum volet <sup>m</sup> dici. Si homo sit, <sup>n</sup> interest homini Deo cedere: <sup>o</sup> satis habet appellari Imperator. <sup>p</sup> Grande & hoc nomen est, quod a Deo traditur. Negat illum Imperatorem, <sup>q</sup> qui Deum dicit. Nisi homo sit, non est

## C A P. XXXIII.

<sup>a</sup> Quem necesse est] Ald. & Barr. quam distinctione ponenda post est. Lugd. Bat. quæ, quasi foret scribendum *quia*. Sed nihil muto.

<sup>b</sup> Elegit] Ald. & Rhen. *elegerit*.

<sup>c</sup> Et merito] Ita edidit Rig. MSS. tamen omnes & editi ut.

<sup>d</sup> A nostro] Recte idem Rig. delevit voculam *ut* quam aliz editiones hic præfigunt, id enim jam dixit, consentiuntque MSS. Herald. & L. B.

<sup>e</sup> Et in eo] Sic ex V. C. legit Wouwerius sequiturque in edit. sua Rigalt. quod non possum non approbare, est enim consueta Tertulliano phrasis. Supra cap. 11. Itaque nec in illo ex forma malorum judicandorum agitis erga nos. Alii omnes *ut* meo, præter Aldum, qui lectionis hujus vestigia clare ostendit legens, *ut* in eo.

<sup>f</sup> Non solum, quod eam ab eo postulo qui p. p.] Hæc Cod. Fuld. lectio est, quam omnibus aliis prætuli, & ob auctoritatem libri, & quia visa Tertulliani genuina. Pam. Cod. Agob. & alii: *Siquidem non solum ab eo postulo eam qui potest* (Barr. qui e. p. Rhen. edit. hæc non agnoscite) *præstare*. Wouw. & Rigalt. *quod non solum ab eo postulo eam qui potest præstare*. deleto etiam *siquidem*.

<sup>g</sup> Merear impetrare] Supra cap. xxx. Et ego sum cui impetrare debetur. Sano sensu accipe, quo passim apud Patres & Nostrum occurrit pro consequi, ita enim ipse interpretatur supra c. xxix. Insuper debellatis, qui etiam possint impetrare, cum sciunt petere.

<sup>h</sup> Soti subjicio] Interferit vocem cum Cod. Fuld.

<sup>i</sup> Mentiri nescio] Prour Christianus sibi Terentianum illud usurpare potest, *mentiri non est meum*, & Septimius indicare vult ad assentationem se non esse natum, neque posse ridiculus esse, neque plagas perpeti. ut apud eundem ille Eunuch. 11. 2. Juvenalis Sat. 111. versu 41.

*Quid Romæ faciam? mentiri nescio, librum*

*Si malus est, nequeo laudare.*

Splendidum certe Ovidii mendacium nihil tamen Domino suo profuturum tale exstat. lib. xv. de Ponto Eleg. 1x.

*Nec pietas ignota mea est, videt hospita terra*

*In nostra sacrum Cæsaris esse domo.*

*Stant pariter natusque pius conjuxque sacerdos,*

*Numina jam facto non leviora Deo.*

Innuat Augustum & Liviam sibi vivo Numina viva, nec minore honore quam ipse Divus Julius culta.

<sup>k</sup> Deridere non audeo] Tam enim hoc absurdum, ut ipse hoc pacto fiam ridiculus & illum simul & palam & intus deridere videar. Iusta itaque addubitatio Apellis tragædi quid Caligulæ responderet, de quo Sueton. cap. xxxiii. *Inter varios jocos, cum assistens simulacro Jovis*

*Apellem Tragædum consulisset, uter illi major videretur, cunctantem flagellis discidit.* Quod sibi simili ter ne occideret arguto responso avertit Vitellius, apud Dionem Cassium lib. Lix. *Kai πρὸς τῷ Παύλῳ συγγενέσθαι τε τῷ Σελεύῳ* &c. id est, *Aliquando Cajus rem sibi esse cum Luna dixit, percontatusque est Vitellium, vidissetne se cum Dea congressi: tum Vitellius, oculis in terram dimissis, tremens, exiguumque quid sonans: Solis, inquit, Domine, vobis Diis licet invicem videre.* Quam locutionem inveni expressam esse vel potius transumptam a Martiale lib. vii. 60. ubi Domitianum cum Jove comparat his verbis:

*Cum votis sibi quisque te fatiget,*

*Et pascat dare, qua Dei potestas.*

Sic enim recte Paris. editio Colingæ & aliz, pro quo Hædrianus Junius potestas. Sed & idem Caligula præ metu crudelitatis ejus, heres a quibusdam testamento appellatus, derisores vocabat quod: post nuncupationem vivere perseverarent, & multis venenatas mactæas misit. Sueton. in vita ejus c. xxxviii.

<sup>l</sup> Nec ipse se Deum] Ad quam dementia cum aspirasset stultus Caligula merito a futuro derisus est. Namque ut narrat idem Dio eodem lib. (nec locum adscribere piget) *Kai πρὸς τῷ Σελεύῳ καὶ τῷ Παύλῳ* &c. i. e. Forte quadam accidit, ut Gallus quidam eum pro excelso tribunali sub specie Jovis jus dantem videret, inque cæbinnum solveretur: cum Cajus vocatum percontatus est, quidnam ipse videretur? respondit ille [verba enim ipsa ponam] *magnum stultus*. Idque impune tulit, quod esset tutor: nam in hujusmodi hominibus vulgavibus quam in iis qui dignitate aliqua præstant, libertas dicendi facilius toleratur. Vocula se tollit L. B. quasi foret legendum *Deus*.

<sup>m</sup> Dicit. Si homo sit] Rectius interpungas ita, ut vidi fecisse & Rigaltium, nam alii distinguunt *dici*, si homo sit. Interest homini Deo cedere.

<sup>n</sup> Interest homini] Ita Fuld. & Rig. & alii. hominis Rhen. Lucianus in Dea Syria p. 606. memorat Semiramidis simulacrum ad ædem Junonis positum manumque fores demonstrans. Addit rationem, quod quum illa quondam posthabita Junone ut Dea coli voluisset, perpeffa divinitus inflicta mala sit, ideoque antiquum Deæ cultum restauravit. Stat itaque, inquit, tali specie *τοῖς ἀπικρομένοις* *σε τῷ Ἡρῶν ἱερίῳ* *δείκνυσθαι*, *ἢ* *Θεὸν* *ἢ* *τῇ εἰσὶν*, *ἀλλ' ἐκείνη ὁμολογέσθαι*. i. e. *advenientibus indicans Junonem colendam esse, nec se amplius, sed illam esse Deam confitens.*

<sup>o</sup> Satis habet] Ita Rig. ex Fuld. Reliqui habeat.

<sup>p</sup> Grande & hoc] Puto interpungendum, grande & hoc. nomen est, quod &c.

<sup>q</sup> Qui Deum dicit] Quia docet esse mortuum. Festive Vespasianus moribundus apud Sueton. c. xxi. prima quoque



est Imperator Hominem se esse etiam triumphans in illo sublimissimo curru admone-  
tur: <sup>a</sup> suggeritur enim ei a tergo, <sup>b</sup> Respice post te, Hominem <sup>c</sup> memento te.  
<sup>d</sup> Et utique hoc magis gaudet tanta se gloria coruscare, ut illi admonitio conditio-  
nis suæ sit necessaria. Minor erat, si tunc Deus diceretur, <sup>e</sup> quia non vere dicere-  
tur. Major est qui revocatur, ne se Deum existimet.

CAP.

quoque morbi accessione, Ut inquit puto, Deus fio. Ad  
quod dictum alludit, non minus eleganter Minucius p.  
25. Inuitis his denique hoc nomen adscribitur; optant in  
homine perseverare, fieri se Deos metuunt. Mox cap. seq.  
Maledictum est ante apothéosin Deum Cæsarem nuncupare.

<sup>a</sup> Suggestitur enim) Præter La Cerdam & alios, vide  
quæ habet magnus Casaubonus ad Sueton. August. c. xci.

<sup>b</sup> Respice post te) Barr. legit Respice te. L. B. vero  
Respice post, quæ forsitan vera lectio, brevitatis enim ta-  
libus monitis amatur. Duo vero memorantur monita.  
Hominem memento te: & Respice post te. Quo ultimo  
non id innui puto quod Zonaras existimat tom. ii. Annal.  
retro videre iubens: quo monebat, ut reliqua vite cur-  
sum provideret, nec eo honore elatus superbi-  
ret. Sed po-  
tius forsitan oblique intueri rotarum mobilitatem juberi,  
quomodo ut rotam fors omnia verteret, ut quondam Seso-  
strim felicissimum Ægypti regem docuisse traditur unus ex  
captis regibus, qui curru ejus aureum trahebant. Vel  
magis ut incuiti servi, qui eodem vehebatur curru post  
illum, discerent & se re male gesta ab hostibus sub jugum  
mitti posse adeoque agnoscere illud Publici versu 792.

Heu quam miserum est, discere servire ubi dominari  
doctus est!

Servus enim publicus eodem cum triumphatore vehebat ur  
curru, qui ne otiosus videretur auream ejus coronam,  
fatis magni ponderis, manu sustinebat, ut docet Plinius  
lib. xxxiii. cap. 1. Et cum corona ex auro Hetrusca su-

stineretur a tergo, anulus tamen in digito ferreus erat,  
æque triumphantis & servi fortasse coronam sustentis.  
Quem carnificem nimis comice appellat Isidorus Orig. lib.  
xvii. cap. 3. Quod vero a carnifice contingebatur, id erat  
indicio, ut ad tantum fastigium evecti mediocritatis hu-  
manæ commoverentur. Factum etiam hoc ad invidiam de-  
precandam, quam nimis felicitatis vindicem credebant  
antiqui, recte docuerunt V. D. & nobilis in primis lo-  
cus est apud Livium lib. v. c. 2. ubi captis Vejīs preca-  
tor Camillus, ut si cui Deorum hominumque nimia sua  
fortuna Pop. Rom. videretur, ut eam invidiam lenire suo  
privato incommodo, quam minimo publico Romani Pop.  
liceret. Appositæque Callisthenes prohibens decretum de  
Alexandro Deo faciendo apud Curt. viii. 5. inquit,  
Neu rebus felicissime gestis invidiam tali adulatione con-  
traheres. & mox ibidem: Dii propitii sine invidia, quæ  
Cleo dixit, audierint, eodemque cursu, quo fluxere res,  
ire patiantur. Apud Sueton. hinc Augustus stipem petisse  
narratur.

<sup>c</sup> Memento te) Fuld. te esse memento esse. L. B. te  
memento.

<sup>d</sup> Et utique) Ald. & Rhen. reponunt etiam hoc magis.  
Mox pro admonitio Fuld. monitio.

<sup>e</sup> Quia non vere diceretur) Valde suspecta sunt mihi  
hæc verba, nec dubito quin sit glossæma, quod ex ora  
libri alicujus irrepsit. Certe Aldina editio non agnoscit.  
Vocem Deus delet, L. B.

C A P. XXXIV.

Quin & Augustum ipsum Domini tyrannicum nomen abhorruisse, quod &, vice  
Dei dictum, Divinæ Dominationis suggillario sit, communi more & a Christia-  
nis, dici possit. Pater Patria vero qui vocetur, Dominum appellari non debere,  
multo minus Deum, quod rebellio est in Deum, maledictum in Cæsarem, qui  
apud Romanos post mortem, demum Deus soleat fieri.

**A**ugustus <sup>a</sup> Imperii formator, <sup>b</sup> ne Dominum quidem dici se volebat. Et hoc  
enim Dei est cognomen. Dicam plane Imperatorum Dominum, <sup>c</sup> sed more  
communi: sed quando non cogor, ut Dominum Dei vice dicam. Cæterum <sup>d</sup> liber  
sum illi: Dominus enim meus unus est, <sup>e</sup> Deus Omnipotens & æternus, <sup>f</sup> idem qui  
& ipse. <sup>g</sup> Qui Pater patriæ est, quomodo Dominus est? Sed & gratius <sup>h</sup> nomen  
est pietatis quam potestatis; <sup>i</sup> etiam familiæ magis patres, quam domini vocan-  
tur. <sup>k</sup> Tanto abest, ut Imperator <sup>l</sup> Deus debeat dici; <sup>m</sup> quod non potest credi

C A P. XXXIV.

<sup>a</sup> Imperii formator) Julius enim subito interceptus fun-  
damenta jecit, Augustus longa vitæ & imperii mo-  
ra ad statum ut Florus diceret 1. 1. redegit. Ita de Par-  
thorum maximo Rege Arsace, & imperii maximi forma-  
tore Justinus lib. xli. cap. 5. regnum Particum format.

<sup>b</sup> Ne Dominum quidem) Nomen tyranni vitans, re  
ipsa oppressor libertatis. Sed Noster proposito suo inter-  
vire facit vocabulum, ad Dei notionem inflectens. Nam  
alias hanc appellationem ipsi tributam videas apud Dio-  
nem lib. li. & liv. a Cleopatra & Licinnio, illa ta-  
men barbara, hoc in summo posito discrimine. De Tra-  
jano Plinius ille Secundus in Panegy. ad illum: Discer-  
natur orationibus nostris diversitas temporum, & ex ipso  
genere gratiarum agendarum intelligatur, cui, quando  
sint hæc ut Deo, nunc nusquam, ut Numini blan-  
diamur. Non enim de tyranno, sed de cive: non de Do-  
mino, sed de parente loquimur. Et de Nerva Martialis  
lib. x. ep. 72.

Dicturus Dominum Deumque non sum.

& mox ibidem:

Non est hic Dominus, sed Imperator.

<sup>c</sup> Sed more communi) Absunt a MS. Fuld. & delet  
Rigalt. nec ego ab auctore profecta arbitror.

<sup>d</sup> Liber sum illi) Non pertinet ad illum quem ego  
Deum colam. Similis oratio in re domestica, quam in  
Salvio Liberali notat Sueton. in Vespas. cap. xiii. Sal-  
vium Liberalem in defensione divitis rei ausum dicere.  
Quid ad Cæsarem, si Hipparchus H. S. millies habet? &  
ipse laudavit. scil. Vespasianus.

<sup>e</sup> Deus Omnipotens & æternus) Sic Herald. & Rigalt.  
aliique. Pam. tamen & Rhen. Omnipotens Deus æternus,  
& certe lectionem hanc confirmat L. B. Distingue itaque  
Omnipotens, Deus æternus. δ παντοκράτωρ.

Jussum est Cæsaris ore Gallieni,

<sup>f</sup> Idem qui & ipse) Cod. Agob. ipsi. Fructuosus Mar-  
tyr apud Prudentium Hymno vi.

Quod Princeps colit, ut colamus omnes.

Æternum colo Principem, diem

Factorem, Dominumque Gallieni.

<sup>g</sup> Qui pater) Fuld. transponit, Quomodo qui &c. Hunc  
vero morem posteriori ævo non obtinuisse tantum, sed &  
severe exactum fuisse docet Spanh. de U. & Pr. N. p. 731.

<sup>h</sup> Nomen est) Editio Ald. & Cod. L. B. est nomen.  
Rhen. nomen pietatis, deleto est.

<sup>i</sup> Etiam) L. B. & ideo. Mox vel patres post familiæ  
inferas vel subintelligas.

<sup>k</sup> Tanto abest) Ita cum L. B. Rigalt. Rhen. Herald.  
lege. Pam. & alii intruderant autem.

<sup>l</sup> Deus debeat dici) Quod nomen vivos sibi usurpasse  
Aurelium & Carum docet Spanhemius de Us. & Præst.  
Num. p. 418. 419. productis etiam ipsis nummis, in qui-  
bus legitur: DEO ET DOMINO NATO AVRELIANO  
AVG. ET DEO ET DOMINO CARO AVG. Imo præ-  
ter Domitianum & Cajus id affectavit, ut pater ex sin-  
gulari ejus nummo. quem profert Spanh. p. 417. Cum  
ipsa Ægyptiorum gens adulationi & servituti nata, reges  
adhuc superstites Deorum quidem honoribus coluerit, sed  
sine Dei appellatione, quod honoris soli Dario Xerxis  
patri concessum narrat Diodorus lib. 2.

<sup>m</sup> Quod non potest credi) Rejicit hæc ad sequentia Cod.

H. e. Fuld.



<sup>a</sup> non modo turpissima, sed & pernicioſa adulatione: tanquam ſi habens Imperatorem, alterum appelles: Nonne maximam & <sup>b</sup> inexorabilem offenſam contrahes ejus, quem habuiſti, etiam <sup>c</sup> ipſi timendam, quem appellaviſti? Eſto religioſus in Deum, qui vis illum propitium Imperatori. <sup>d</sup> Deſine alium Deum credere, atque ita & hunc Deum dicere, cui <sup>e</sup> Deo opus eſt. Si non de mendacio <sup>f</sup> erubeſcit adulatio ejusmodi, hominem Deum appellans, timeat ſaltem de inſauſto. <sup>g</sup> Maledictum eſt, ante apotheoſin Deum Caeſarem <sup>h</sup> nuncupare.

CAP.

Fuld. & collocat poſt adulatione. Suſtulit Rigaltius, ſatis imperioſe. Omnes enim agnoſcunt MSS. Suſpicor itaque ſcribendum, *Quod non poteſt*, ſcilicet dici, *nifi non modo turpiſſima &c.*

<sup>a</sup> Non modo turpiſſima ſed &c.) Ita recte ex MSS. reſtituerunt V.D. Pamelius, *nifi turpiſſima & pernicioſiſſima*. pro quo Rhen. & Ald. *pernicioſa*.

<sup>b</sup> Inexorabilem) MSS. L. B. & Agob. *inexplicabilem*, unde haud facile expedire ſe reus poſſit.

<sup>c</sup> Ipſi timendam] Quomodo multi perierunt Imperatores, qui inviti a militibus ſumere imperium coacti ſunt, ut patet ex Trebellio Pollione in xxx. Tyrannis, aliſſique.

<sup>d</sup> Quem] L. B. qui quaſi excidiſſet tibi. Non probo.

<sup>e</sup> Deſine alium Deum credere] Poeta, nescio quis,

*Hoc tibi conjugium promittit Delius ipſe*

*Felix, atque alium deſine velle virum.*

*Colere vel quod ex nonnullis MSS. infarcit Pamelius. recte delevit Heraldus, nec MSS. meliores, editioneſve veteres Ald. Rhen. agnoſcunt. Sed hic mos erat librario- rum, de quo multa Ludov. Vives in Praefatione ad Auguſtin. De Civitate Dei.*

<sup>e</sup> Deo] Fuld. *Deis*. Elegans locus eſt apud Arrian. in Exp. Alex. M. l. iv. p. 106. ubi inter alia argumenta quibus adorationem Regis diſſuadet Calliſthenes & hoc vel maxime eſt: Οὐκ οἶμαι inquit ἂν Ἀλέξανδρον &c. i. e. Neque enim pateretur Alexander privatum aliquem, regio- nes honores electione ſuffragiſque illegitimis, uſurpare. Multo itaque juſtius Deos indignaturos, ſiquis mortalium divinos honores ſibi arroget, aut ab aliis delatos ſuſti- neat.

<sup>f</sup> Erubeſcit adulatio] Supra c. ix. Erubeſcat error ve- ſter Chriſtianiſ. Minucius p. 26. Erubeſcet timere ſe ma- ximem ab artifice, ut Deum faceret illuſam. Poſui com- ma poſt & delevi ante ejusmodi. ſecus omnes editi. Sen- ſus ita verior.

<sup>g</sup> Maledictum eſt) Omnino egregia ſunt quae hoc capi- te affert Herald. tum praefertim hic, ubi ex Tacito docet verum loci ſenſum, ubi Lipſius etiam hunc Tertul- liani locum in partes advocare non neglexit. Ego ne aliorum ſcrinia compilem, addam quae ex Arriano & Cur- tio aliſſique obſervavi. Ibi, apud Arrian. lib. iv. p. 165. edit. Praeceptoris mei (quo gloriſ) Jac. Gronovii, Ana-

xarchus adulatus Alexandro, Graecis perſuadere conatur ut Perſarum more Deum tanquam colant. Dicit itaque: καὶ γὰρ οὗτοι ἱκανοὶ εἶναι ἐμφίλογον, ὅτι ἀπελθόντα γε ἐξ ἀνθρώπων, ὡς Θεὸς τιμῶσιν: πόσῳ δὲ δίκαιοτερον ζῶντα γεραίρειν ἢ περ τελευτῶντα, ἃς οὐδὲν ὄφλῃ αὐτῷ τιμωμένῳ. i. e. Neque enim dubium eſſe, quia poſtquam e vivis exceſſiſſet, ut Deum culturi eſſent. Multo igitur ſatius eſſe, vivo illi divinos honores deferre quam mortuo, quum nulla ad eum cultus utilitas eſſet perventura. Quibus cum ſapienter reſ- pōdet ibidem Calliſthenes tum Curtius eundem in hunc modum diſſerentem facit lib. viii. c. 5. Nullum eſſe eun- dem & diuturnum & praecocem fructum; caeleſteſque bono- res non dare te Regi, ſed auferre. Intervallo enim opus eſt, ut credatur Deus, ſemperque hanc gratiam magnis viris poſteri reddunt. Ego autem ſeram immortalitatem precor Regi, ut vita diuturna ſit, & aeterna majeſtas. Hominem conſequitur aliquando, nunquam comitatur Di- vinitas. Herculem modo & Patrem Liberum conſecratae immortalitatis exempla referebas. Credisne illos unius convivii decreto Deos factos? prius ab oculis mortalium amolita natura eſt, quam in caelum fama perveberet. Caeſarum Apotheoſin ſatis aperte deridet Plinius Hiſt. Nat. lib. vii. cap. 55. ubi contra immortalitatem animae mul- ta garrit, ſcribens: Alias ſenſum inferis dando, & ma- nes colendo, Deumque faciendo, qui jam etiam homo eſſe deſerit. Quem opponas licet impie adulationi Valerii Maximi, qui ita ad Tiberium in Prolog.

Deos enim reliquos, Caeſares dedimus. Cod. Fuld. ha- bet male traditum ante vitioſe.

<sup>h</sup> Nuncupare] Ita quidem Ald. Barr. Rhen. & Cod. Fuld. etiam Herald. At Pam. & Agob. L. B. *nuncupa- ri*. Sequitur jam in Codice Fuld. & illo quidem ſolo: Scio te iſto nomine male velle, & male abominari (cor- rigo adominari,) Ut vivente adhuc Imperatore Deum ap- pelles, quod nomen illi mortuum accidit. Scribo cum Scioppio mortuo accedit. Et quovis pignore affirmare au- tem non alium quam ipſum Tertullianum hae protuliſſe, nec tamen ſuperioribus adnectenda dūco. Scilicet plus ſemel Apologeticum hoc ſuum vulgavit Tertullianus, quod & Lucanum feciſſe obſervat in carmine ſuo Grotius. Itaque ultima hae ex primis; vulgata preſſiora. cogita- tiora, acuriora, ex ſecundis ejus curis fuerunt.

## C A P. XXXV.

Non itaque recte publicos hoſtes Chriſtianos dici, quod caetera in Imperatores reli- gioſi, ſolemnia illorum conſcientia potius quam laſcivia celebrent, obſervantes illa modeſte, verecunde, pudice, pie; aliter ac ipſi Romani, inter quos non plebs tantum Caeſarem ſape convitiis diſcindat, novum atque novum indies, lu- celli cauſa, idque in ipſo congiario dividendo exoptet, ſed ipſi Senatores, Equi- tes, Primores Urbis Caſtrorumque, vitae Caeſaris immineant, & cum Caſſiis, Nigris, Albinisque conſpirent, grandi interim latitiarum apparatu ad eruptionem uſque prodicionem ſuam regentes. Nullos in his inveniri Chriſtianos, qui nec Astrologos de ſalute Caeſarum conſulant, quod fieri non poteſt, niſi rerum no- varum cupiditate, a qua illi omnino abhorrent.

Propterea igitur <sup>a</sup> publici hoſtes Chriſtiani, <sup>b</sup> quia Imperatoribus neque vanos, neque mentientes, neque temerarios honores dicant; <sup>c</sup> quia verae religionis homines etiam ſolemnia eorum, <sup>d</sup> conſcientia potius quam laſcivia celebrant. Gran-

## C A P. XXXV.

<sup>a</sup> Publici hoſtes Chriſtiani] Cod. L. Bat. *publice hoſtes Chriſtiani, qui &c.*

<sup>b</sup> Quia Imperatoribus] Fuld. *an quia &c.* & certe huic leſtioni ſenſus ſuus ſubeſt, ſi ita diſtinguas: Propterea igitur publici hoſtes Chriſtiani, ut hae eſt conſuſio ejus quod jam dixit, quemadmodum in fine cap. xxx. Hic erit crimen &c. Jam vero aliam inquirat, an potius ideo pu- blici ſint hoſtes, quod neque vanos &c. Sic, *An quia Imperatoribus &c.*

<sup>c</sup> Quia verae religioni] id eſt, cum ſint ii qui verae religioſi ſunt, & ex animo ſalutem Caeſaris curent.

<sup>d</sup> Conſcientia potius] Intimo animi cultu. τὸ κρυπτὸν αὐτῶν ἀνθρώπων vocat Paulus Rom. ii. 16. Perſius *reſcuſſus mentis ſanctos*. Cujus verſus praecclaros quidam adſcribam. Is Sat. ii. 71.

Quin damus id ſuperis, de magna quod dare lance Non poſſit magni Meſſula lippa propago: Compoſitum juſ faſque animo, ſanctosque reſcuſſus Mentis, & incoctum generoſo poſtus boneſto?

Hac



de videlicet officium <sup>a</sup> focos & toros in publicum educere, <sup>b</sup> viciatim epulari, <sup>c</sup> civitatem tabernæ habitu abolere, <sup>d</sup> vino lutum cogere, catervatim cursitare ad injurias, <sup>e</sup> ad impudentias, ad libidinis illecebras. <sup>f</sup> Siccine exprimitur publicum gaudium per <sup>g</sup> dedecus publicum? Hæc cine solemnes dies <sup>h</sup> Principum decent, quæ alios dies non decent? Qui observant disciplinam de Cæsaris respectu, <sup>i</sup> hi eam propter Cæsarem deserent? & <sup>k</sup> malorum morum licentia pietas erit, <sup>l</sup> occasio luxuriæ religio deputabitur? O nos merito damnandos! Cur enim vota & gaudia Cæsarium casti, & sobrii, & probi expungimus? Cur die læto non <sup>m</sup> laureis postes obumbramus, nec <sup>n</sup> lucernis diem infringimus? Honestæ res est solemnitate publica exigente <sup>o</sup> induere domui tuæ habitum alicujus novi lupanaris. Velim tamen in hac quoque religione <sup>p</sup> secundæ majestatis, de qua in secundum sacrilegium convenimur

Chri-

Hæc cedo ut admoveam templis & farris litabo. Nam ut æque bene Ovidius Epist. xviii.

Non bove mactato cælestia Numina gaudent,

Sed quæ præstanda est, & sine teste, fide.

Pari ratione Apostolus obedientiam Magistratui præstari vult, ob conscientiam scilicet, quum scribit ad Rom. xiii. 5. id decere & maiori dei timore & reverentia, & maiori & dei timore & reverentia.

a Focos & toros ] Male choros Ald. & Barr. Ceterum multa præclara quæ hoc capite doceri possunt, notarunt Heraldus & La Cerda. Mox Fuld. deducere.

b Vicatim epulari ] Ita dicit vicatim circuire in lib. xi. Ad uxorem.

c Civitatem tabernæ h. a. ] Fuld. legit Civitatem in tabernæ habitum demutare, quod glossam & explicationem huius Nostri puto, itaque non recipio. Corrigit Scalliger (ut & Rhenani præfati editio) abolere, & male. Nec male. Ego etiam balit.

d Vino lutum cogere ] Nec hoc intellexerunt librarii. Demutarunt itaque in vinulentum cogere, ut est in Cod. L. B. vel in vinulentiam facere, prout exhibet Cod. Fuld. Est vero vinum lutum cogere, humum multo vino confpergere & inebriare, protervix luxurque signum. Tangitque Horatius avarum notans, de quo Publius Syrus ait versu 59.

Avarus, nisi cum moritur, nil recte facit.

Ita enim Flaccus ii. Odar. xiv.

Absumet heres cæcuba dignior

Servata centum clavisibus: & mero

Tinget pavimento superbum

Pontificum potiore cænis.

Cicero quoque Philipp. ii. Personabant omnia vocibus ebriorum, natabant pavimenta vino, mædebant parietes. Et is quidem mihi loci huius sensus videtur, quod enim La Cerda refert ad novitium morem vini fontes ficiendi, vereor ut antiquis etiam in usu fuisse, possit probare. Fuit etiam Veneris festum, in quo ad templum Deæ multum vini effundebatur; cuius instituti Eneam auctorem laudat Plutarchus Quæst. Rom. xlv. additque effusionis rationem: Η δὲ τὸ τοῦ σὺμβολοῦ ἐστὶ τὴν γῆν ἐκφορᾶν ἐστὶν, ἀλλὰ μὴ μεθύοντες, ὥς τῶν θεῶν μᾶλλον τοῖς ἐκχέουσιν χαίροντας τὸν πᾶσι ἀκραιτέρω, ἢ τοῖς πίνουσιν. Illo enim significatur sobrie, non vero temulente festa celebranda esse. Effusione vini multo magis gaudentibus Diis, quam hominum vinolentia. Quod & huic mori forsan ortum dedit. Id Græci dicerent πρὸς τοῖς, ut ille, qui vivo sibi tribui optabat id, quod mortuis sit frustra, in Anthol. lib. ii. c. xl. ep. 3.

Ζῶντι μοι εἰτε θελεῖς, χρεῖταις τὰ φάρμακα μεθύσαν,

Πλὴν πίνεις, καὶ ὁ θάνατος τίται.

i. e. Viventi mihi, siquid volis exhibe, cinerem vero inebrians, lutum coges, mortuus vero non honoratur.

e Ad impudentias ] Cod. Fuld. ad impudicitias, ad libidinum ludibria, Ponit quoque comma post cursitare.

MS. Agob. quoque legit impudicitias.

f Siccine ] Fuld. Sic enim absque interrogationis nota.

g Dedecus publicum ] Transposuit ita Fuld. & L. B.

Reliqui publicum dedecus.

h Principum decent ] Mire hic in MSS. turbatur, nam ubi Pam. & alii: Hæcine solennes dies principum decent, quæ alios dies non decent? Fuldanus mirifice: Hæc in solennes dixi principum decernuntque alios dies non decet. Quæ manifesto vitiosa. Novum sensum præbet MS. L. B. Hæcine solennes dies principum dicent, quæ alios non dicent, pro quo ultimo legendum decent. Principium dicere est omen de reliquis subministrare, fiebant enim hæc vota præcipue Calendis Januariis, ut sic ad totum annum extenderentur. Tacitus lib. iv. Annal. Cæsar solennia incipientis anni Calendas Januarias epistola precatur. cui loco geminum ex Cajo Icto citat La Cerda. Legiturque apud Dionem lib. lxx. pag. 742. ed. Steph. in principatu Caji Caligulæ prima anni die Machaonem quendam servum ad pulvinar Jovis Capitolini adscendisse, ibique multa & dira vaticinatum, catellum quem secum attulerat, ac post se ipsum occidisse. Quod profe-

sto futuri temporis dirum erat principium & præfagium, quando Cæsar, qui ut bonus medicus vulnera Rom. Reip. a Tiberio inflata debuerat sanare, significabatur & Rempubl. perditurus, & ipse cruenta nece periturus. Eratque ita illæ dies titulus anni, ut cum Perronio loquar, apud quem avis ciconia est titulus repidi temporis. Dicebaturque Imperator aperire annum. Statius xv. Sylv. Carm. i. 2. de Domitiano

insignemque aperit Germanicus annum.

& ibidem versu 20.

Sic annos intrare decet.

De quo ritu consuli potest eruditus Joh. Petri Bellorii Commentariolus De Novi Anni Auspiciis ad singularem Antonini Pii Nummum, inscriptum S. P. Q. R. A. N. F. F. OPTIMO PRINCIPI PIO. i. e. annum novum, faustum, felicem. Editus est primum Romæ, inde ad calcem Select. Numism. Car. Carpegnæ, Amst. apud Westenium. Lectionem tamen mutare non sum ausus. MS. Agob. q. alios non d. delecto dies.

i Hi eam p. c. deserent ] Ita Rig. Sed Pam. & alii, ii & deserunt. Cod. L. B. ut & Heraldus bi V. C. Wouwerii deserent.

k Malorum morum ] Rhenani editio postremam vocem non agnoscit.

l Occasio luxuriæ ] Non cape quasi occasio luxuriæ habeatur pro religione, sed an fas sit religionis prætextu operam dare.

m Laureis postes obumbramus ] Rhenan. adumbramus. minus recte. Tacitus conjuratione in caput Neronis delecta scribit lib. xv. Annal. c. 17. Sed compleri interim urbs funeribus, Capitolium victimis: alius filio, fratre alius, aut propinquo, aut amico interfecit, agere gratias Deis, ornare lauru domum, genua ipsius advolvi, & dextram osculis fatigare. Noster de Idol. c. xv. Si autem eorum sunt quæ in ostiis adorentur, ad eos & lucernæ & laureæ pertinebunt. Idolo feceris, quidquid ostio feceris. Commendat hoc nomine laurum Plinius Hist. Nat. xvi. 30. Laurus triumphis proprie dicatur, vel gratissima domibus janitrix Cæsarium Pontificumque: quæ sola & domos exornat, & ante limina excubat. In votis quoque Deos placandi gratia incantationibus operam dantes, laurum postibus applicabant, ut pater ex Diogenis Laërtii in Bionem Borysthemem epigrammate, qui in morbo

Παύσαντες καὶ κλάδων δάφνης

ἵπερ ἐύρη ἤσκηεν.

i. e. rhamnūque & lauri ramum januæ imposuit.

n Lucernis diem infringimus ] Fuld. effringimus. De quo more videri potest H. Casaubonus ad Persii Sat. V.

undique fenestra

Dispositæ pinguem nebulam vomuere lucernæ.

& Lipsius Eleæ. lib. i. cap. 3. Quare in Satyrico suo non neglexit Petronius: sub eodem titulo etiam lucerna bilychnis de camera pendebat, & duæ tabulæ in utroque posite defixæ &c. Noster rursus de Idolol. c. xv. Insignis præceteris locus est in Oratione ii. Nazianzeni in Julianum prope finem. Ibi utramque festivitatem respiciens, ait, Μηδὲ κλέροις ἐξωμεν ἀγῶνι &c. i. e. Nec floribus plateas coronemus, nec unguentorum turpitudine mensas, nec vestibula ornemus, nec visibili lumine splendent domus, nec tibicinum concentu plausibusque personent: hic enim Gentilitiæ festorum celebrationis mos est. Vide ibidem quæ sequuntur. At vero recte huc applices illud Senecæ ex ep. xcv. si ita immutaveris: Accendere aliquem lucernam de meridie prohibeamus, quoni in nec lumine dies eget, & ne homines quidem delectantur fuligine. Vereque Noster De Idol. c. xv. Accendant igitur quotidie lucernas, quibus lux nulla est, adfigant postibus lauros postmodum arsuras, quibus ignes imminet.

o Induere domui tuæ ] Aldus & Rhen. inducere, male, rursus enim Noster lib. de Idol. c. xv. Si templis renuncia- sti, ne feceris templum januam tuam. Mianus dixi: si lupanaribus renuncia- sti, ne indueris domui tuæ faciem novi lupanaris. ubi male Pamel. domi, velut etiam hic Barzæus.

p Secundæ Majestatis ] Cap. xxviii. vocat secundum titu-



Christiani, non celebrando vobiscum solemnia <sup>a</sup> Cæsarum, quo more celebrari, nec modestia, nec verecundia, nec pudicitia permittunt, <sup>b</sup> sed occasio voluptatis magis, quam digna ratio persuasit, fidem & veritatem vestram demonstrare, <sup>c</sup> ne forte & istic deteriores Christianis deprehendantur, qui nos nolunt Romanos haberi, <sup>d</sup> sed hostes Principum Romanorum. Ipsos Quirites, <sup>e</sup> ipsamque vernaculam septem collium plebem convenio, an alicui Cæsari suo <sup>f</sup> parcat illa lingua Romana? <sup>g</sup> Testis est Tyberis, & <sup>h</sup> scholæ bestiarum. <sup>i</sup> Jam si pectoribus ad translucendum quandam specularem materiam natura obduxisset, <sup>k</sup> cujus non præcordia insculpta appa-

*titulum lese augustioris majestatis.* Non possum non quin hoc loco alterum Auctoris Nostri similem in lib. Ad Nat. 1. 17. neglectum hactenus emendam. Legitur ibi, *Prima obstinatio est, quæ secunda ab eis religio constituitur Cæsarianæ majestatis.* Alloquitur Romanos, ut ita debuerit scribere potius *vobis*, sed lege meo periculo *a Deis*, est vero *secunda a Deis*, quæ proxime ad Deos accedit. Sequitur statim inquinatissimum illud ibidem, *quod ineligi-osi dicamur in Cæsares, neque imagines eorum repropitiando, neque Genios deferendo* : quid sibi vult illud *repropitiando*, cui tam propitii tamen fuerunt summi interpretes, ut de vitio ne cogitarint quidem. Duas hrevè literulas excidisse, legendumque *thure propitiando* ratio ipsa & omnis antiquitas clamat & evincit.

a *Cæsarum, quomodo celebrari*] *Lectio Cod. Fuld. ita sonat, quomodo celebranda occasio voluntatis (pro quo re-  
pone voluptatis)] magis, quam digna ratio persuasit, si  
nec modestia, nec verecundia, nec pudicitia permittunt  
fidem & veritatem nostram demonstrare &c.* Quod si, in-  
quit, vitæ nostræ institutum veram fidem vobis de inre-  
riore animi cultu quo Imperatores vestros Deo commen-  
damus, ipsosque honore quantum fas est prosequimur,  
facere non possit, age lubitum est demonstrare, ut supra  
in religione erga Deos cultuque fecimus, a nemine Im-  
peratores ipsos contemni magis quam a vobis. Rhenani  
etiam editio prima & Ald. *fidem & veritatem vestram*.  
Sed vulgata lectio optima est. Vult scilicet probare ipsos  
Gentiles & Romanos palam etiam hic impietatis reos es-  
se. Quod more suo per ironiam proponit.

b *Sed occasio voluptatis*] Erant hæc Rigalt. usque ad  
persuasit. Agnoscunt tamen omnes editi & MSS. in qui-  
bus Fuld. ut mox vidimus alio loco locavit. Absesse ta-  
men non inique fero, ut qui credam nata ex superiori-  
bus illis, *occasio luxuria religio deputabitur?*

c Ne forte & istic ] Id est in illi causa. Edidit de suo Rigalt. *ne fort & isti*. Scilicet qui nos nolunt &c. Rhen. edit. 1. & Jun. *istis deteriores Christiani*. Pam. & reliqui *istic & Christianis* L.B. *Christiani*. Vulgata sine MSS. mutanda non est.

d *Sed hostes.*) Editi nulli agnoscunt *sed ut*, cum tamen in Fulgentii, etiam in L. B. extare videam, damnare non auserim. ibi enim *sed ut hostes*.

e Ipsamque vernaculam. septem collium pleb.) Sic Fuld. alii ipsam. Inde Græci scriptores eam nominarunt. ἑπτακώμη. vide Plutarchum in Quæst. Rom. Rycquium de Capitolio & alios. Ad Nat. 1. 17. Vanitatis sacrilegia conveniam, & ipsius vernacula gentis irreverentiam recognosciam, & festivos libellos quos statui serunt, & illa obliqua nonnunquam dicta a concilio atque maledicta, que Circi sonant.

q̄ Parcat illa lingua Romana ) Quod cum a vulgo & face hominum, qui nec in fania quod inquant, nec in re quod amittant habent, facile sit expectandum, tum feuræ isti satis docent apud Trebellium Polliionem in Galieno, qui uniuscujusque vultum mira inhiatione rimantes, Patrem principis quære se dicebant. Is autem erat Valerianus a Persis captus, quos ridicule Gallienus neglecta vindicta genitoris in pompa traducebat. Nullus descripsit accuratius quam iste qui Cæsarum ritus pari quâ vixerunt ipsi libertate literis commisit Suetonius Tranquillus, in Nerone c. xxxix. Transeuntem eum Isidorus Cynicus in publico clara voce corripuerat, quod Nauplii mala bene cantitaret, sua bona male disponderet. Ibidem: Datis Atellanarum hisrio in canticis quodam *ὁ γλαυκὸς ἄνθρωπος*, ὁ γλαυκὸς ἄνθρωπος, ita demonstraverat, ut bibentem nantemque faceret, exitum Gaji Claudii Agrippinæque significans; & in novissima clausula, *ὁ γλαυκὸς ἄνθρωπος*.

Orcus vobis ducis pedes, *arvatummi sti il vox qd*  
 Senatum gestu notaret. *senatummi qd sibi*  
 Ubi famolissimos etiam versus in illum propositos addu-  
 cit, sicut & ante Claudius & post Domitianum passim idem  
 passi sunt. Sed & optimus Imperatorum Vespasianus ipse  
 urbanus satis dicacitatem istius linguae non evasit, qui cum  
 esset vultu adducto nitentis i. e. cacaturientis, velletque  
 ab urbano quodam facetæ linguae, *ut & in se aliquid di-*  
*geret,* audire debuit, dico cum ventrem exonerare desieris.  
 Imo vel in funere ipsius cum ex more mimi adhiberentur,  
 mortuo parci non potuit, quin ut notat Sueton. c. xix.  
*Favo archimimus personam ejus ferens, imitansque ut est*  
*mos, facta ac dicta vivi, interrogatis palam procuratori-*

bis quanti sumus & pompa constaret : ut audivit H. S. centies, exclamavit. Centum sibi sestertia darent, ac se vel in Tiberim projicerent. Ubi scutra ille videtur mihi respexisse ad illud Vespasiani dictum factumque quod idem Sueton. narrat c. xxiii. Nuntiantibus legatis, decretum ei publice non mediocris summe statuam colosseam : iussit, ut continuo ponerent, cavam manum ostentans, & paratam basin dicens.

g Testis & Tyberis) MS. Fuld. & Herald. est pro &. Vir Clariss. Gothofredus in Nori ad lib. Ad Nat. 1. 17. refert hoc ad domum Tiberianam seu palatium Cæsarum. Sed olim ut puto fluvii ripiæ vulgus adhibitabat, potentiores montes occupabant, tuti ab inundationibus. Cum itaque de plebe loquatur, nihil commodius, quam habitationis locum indigitare potuit. Gallus interpretes Giry nescio de qua Tybridis statua somniat, *le placards que l'on attache a la statue du Tybre*. Denique tertium quid innuere videtur MS. L. B. ibi, Testis & Vesta, Tyberis, & *schola bestiarum*, voluit forte & *statue*. in lib. cum Ad Nat. de statu is etiam loquitur.

h Scholæ bestiarum) Rig. Scholæ. Nonnulli ut & Scri-  
verius bestiariorum *scholæ bestiarum* videtur vocare stu-  
dium illud Romanorum, quo ad bestiarum pugnas & ve-  
nationum spectacula tanquam ad scholam conveniebant.  
ibi multa oris licentia, ut in cunctis spectaculis, vel in-  
nuit locum ubi damnati ad bestias exercebantur, ibi ma-  
ledictis locus, nihil enim atrocius morte illa metui po-  
terat. Damnat theatra hoc etiam titulo Chrysoſt. Hom.  
1. ad Ef. vi. 1. *An ex contumeliis, convitiis, scomma-  
tibusque, quibus spectatores ejusmodi rerum se mutuo con-  
spargunt?*

i Jam si pectoribus ] MS. Fuld. hoc modo lectionem  
format, jam si pect. humanis ad transducendum quod-  
dam specularem materiam n. o. Unde Scriverius in ora  
libri mei, & Meursius in Exere. Crit. ex Juvenale & aliis  
quoddam speculare emendant. Ego porius insistens vesti-  
gis lectionis MS. lego, jam si pectoribus humanis ad  
transducendum quoddam specularem materiam &c. Nam  
vox humanis ex Fuld. addenda videtur; & tñ quoddam  
significat tempus illud quo homo formam accepit, quam  
omnes posterì servavit. Illud scilicet dudum Momus re-  
prehenderat, volueratque Socratès fenestratum hominis  
pectus, ne occultiores delitescerent sensus. Ex cuius phi-  
losophia bilingues homines optabat Euripides, ita ut so-  
lus verè & falsè cuicumque pròderetur: In Hippol. enim  
vers. 925. Theseus ita loquitur: *οὐκ ἔστιν ἄλλος*

Φῶς χεῖν βροτοῖσι τῶν φίλων τεκμήριον ὡς καὶ ἐν ταῖς  
 Σαφέστε καὶ οὐδαι, καὶ διδύκωσι φρεσὶν.  
 Ὅστις τ' ἀληθὲς ἐστὶν, ἐστὶ μὴ φίλος.  
 Δίνας δὲ φωνὴ πάντας ἀνδρώπεις ἔχει,  
 Τῷ μὲν δίκαιαν, τῷ δ' ὅπως ἐτύχχανεν.  
 Ὡς ἡ φωνὴς τὰς ἐκείνην χεῖρα  
 Πρὸς τῆς δίκαιας, καὶ ἂν ἡπατώμεθα.

l. e. Heu ! oportebat hominibus notam amicorum manifestam aliquam esse, & dijudicationem mentis, quisnam verus sit amicus, & quis non; & omnes homines duplicem vocem habere: unam quidem veracem; alteram vero pro re nata obviam, ut quæ cogitaret injusta & mentiretur, manifesta essent. Jam enim ejus tempore vel Spartani tales erant: ut ait in Andromacha;

Εὐ λέγοντες, ἀλλὰ μὲν  
Γλώσση φρονῶντες, δ' ἄλλ' ἀνείρουσκαθ' αἰεὶ.  
Quod quasi interpres ita noster Publius extulit versu 265.  
Homo semper in os fert aliud, aliud cogitat.  
Dixitque more suo breviter & fortiter Sallust. Cat. c. Aliud  
lausum in pectore, aliud lingua promissum habere. Quan-  
doquidem aliquando sub hominum effigie [ Senecæ verba  
sunt ] latet ferinus animus. imo feris laevior & imma-  
nior.

*k. Cujus non praeordia ] Inscripta scenam, ut apud Virg. nomina regum flores, ut notavit Rig. Clare enim scenam MS. L. B. Minus recte Wouw. & in edit. tertia seu ultima Rhenani Gelenius, apparerent novi ac novi Caesaris scena, quo nomine Wouwerium solum praedicat La Cerda, Rhenanum enim non consuluit. Pamelius euntque secuti, apparerent novi ac novi Caesaris scenam. Aldus: insculpta apparerent? ac novi Caesaris scenam. Fuldenis: insculpta pareret novum ac novum Caesarem. Scena conceario dividendo praesidentem, etiam illa bora, quo reclamationat. Cod. MS. denique quem consuluisse vide-*



rerent novi ac novi Cæsaris scenam a congiario dividundo præfidentis? etiam illa hora qua adclamant

<sup>b</sup> De nostris annis tibi Jupiter augeat annos.

Hæc Christianus tam enuntiare <sup>c</sup> non novit, quam de novo Cæsare optare. <sup>d</sup> Sed vulgus, inquis. Ut vulgus, tamen Romani, nec <sup>e</sup> ulli magis depostulatores Christianorum, quam vulgus. Plane cæteri ordines pro auctoritate <sup>f</sup> religiosi ex fide, nihil hosticum de ipso Senatu, & de Equite, de castris, <sup>h</sup> de palatiis ipsis spirat. <sup>i</sup> Unde Cassii, & Nigri, & Albini? Unde qui <sup>k</sup> inter duas laurus obsident Cæsarem? Unde qui <sup>l</sup> faucibus ejus exprimendis palæstricam exercent? Unde qui <sup>m</sup> armati palatium irrumpunt, omnibus <sup>n</sup> Sigeriis atque Partheniis audaciores? De Romanis (nisi fallor) id est, <sup>o</sup> de non-Christiis. Atque adeo omnes illi <sup>p</sup> sub ipsa usque

tur Scriber. appareant, hac novi Cæsaris scena. Alio vero sensu dictum est illud a Sueton. in Calig. c. xv. Nec minore scena Ostiam &c. i. e. falsa pietatis ostentatione. Pro appareant in L. B. apparent est.

<sup>a</sup> Congiario dividundo] Præposuerant alii voculam in, quam recte expungunt Aldus & Herald. & Rigaltius & Cod. Fuld. & L. B. Mox Rhen. & L. B. Codex præsentis, natum ut puto ex Scripturæ compendio. Festivitatem hanc multi nummi exprimunt.

<sup>b</sup> De nostris annis] Occasionem qua verisimile est hanc acclamationem usurpatam, pulchre inquit Heraldus, quodque sæpius versu concepta fuerint ejusmodi acroamata illustrare potest id quod in Caligula c. vi. notat Sueton. Germanico pristinae sanitati restituto ut putabatur ab universo populo fuisse acclamatum:

Salva Roma, salva Patria, salvus est Germanicus. est enim integer trochaicus. Et aperte testatur Corippus in carmine quod in laudem Imperatoris Justinii scripsit lib. ii. versu 317.

Disponit cantus, modulus & vocibus addant, ubi exprimere voluit illud Suetonii in Caligula c. xvi. nobilisque pueris ac puellis, carmine modulato, laudes virtutis ejus canentibus. Qui idem princeps imperii initio ut optimi Germanici filius, tantam de se spem & amorem excitaverat, ut ubi in adversam valitudinem incidit, non defuerint, qui depugnatos se armis pro salute ævi, quique capita sua proposito titulo voverent. ibid. c. xiv. quos postea crudelis ille tyrannus votum explere coegit c. xxvii. Vehemens vero amoris iste ætus, quo pro alio mori quis cupit, ipsi ut vita prorogetur, tantoque sceleratius, vel in talibus verbis mortem ejus optare. Hoc plerumque amatoribus in ore erat, unde pulchre Horatius lib. iii. Carm. ix. 9.

Me nunc Tresse Chloë regit,  
Dulces docta modos, & cithara sciens:  
Pro qua non metuum mori,  
Si parcent animæ fata superstiti.

cui pulchrius respondet Lydia:

Me torret face mutua  
Thurini Calais filius Ornithi,  
Pro quo bis patiar mori,  
Si parcent puero fata superstiti.

Et apud Plautum Afin. iii. 3. 18. amicæ conquerenti

Cur tu obsecro immerito meo me mortis dedere optas, dat responsum amans juvenis:

Ego te? quam si intelligam deficere vita, jam ipse vitam meam tibi largiar, & de mea ad tuam addam. Quod tamen merito magis illi usurpent, inter quos non malis interruptam querimoniis haud citius extrema die copulam amor solvit, ut facit lugens iste Titi Cæsaris libertus Atimetus:

Si pensare animus sinerent crudelia fata,  
Et posset redimi morte aliena salus:

Quantulacunque meæ debentur tempora vite,  
Pensassem pro te, cara Homoneæ libens,

Extat inscriptio Romæ in Cardinalis Cœlii hortis. refertque illam Gruterus & alii in Inscript. Multi vero Codices editi, ut Ald. Rhen. MSS. ut Fuld. & L. B. habent

De nostris annis augeat tibi Jupiter annos.

<sup>c</sup> Non novit] Primam vocem delet Rhen. At L. B. enuntiare non agnoscit, vel potius spatium vacuum relinquit. Mox Ald. quam diu de. Fuld. Sed Christianus tam pronuntiare non novit, quam novum Cæsarem optare.

<sup>d</sup> Sed vulgus, inquis. Ut vulgus tamen R.) Hoc loco mire placuit mihi conjectura Scriverii, ita in ora Codicis mei emendantis. Anrea legebatur. Sed vulgus, inquis, ut vulgus. Tamen &c. putide proilus, nec satis abruptum Nostri stilum. Sit vulgus, inquit, quod hoc cogitet, tamen illud maximam Pop. Rom. turbam facit. in MS. L. B. erat tantum Sed vulgus.

<sup>e</sup> Ulli magis depostulatores] Male Ald. illi. Fuld. vero depopulatores quod ferri etiam potest. nil tamen mutō.

<sup>f</sup> Religiosi ex fide] Sic interpunxit Rig. ad stipulanti-bus Heraldus & Aldo. nam reliqui religiosi ex fide &c. ex fide i. e. fideliter. infra cap. xLvi. qui eam ex fide præstat.

<sup>g</sup> De equite] Hic Scioppius MS. Fuld. de equitate. melius de equitatu. Sed mendum est ut adjuncta docent.

<sup>h</sup> De palatiis ipsis spirat] Accedo Rig. ita emendanti, ubi alii omnes spirant. Pam. & Rhen. male istis etiam & Agob. ipsi spirant.

<sup>i</sup> Unde Cassii] Pariter in lib. i. ad Nat. c. 17. Agnoscimus sane Romanam in Cæsares fidem! Nulla unquam conjuratio erupit, nullus in Senatu vel in palatiis ipsis sanguinis (leg. sanguis Cæsaris notam fixit? Nulla in Provinciis affectata majestas? Adhuc Syriæ cadaverum odoribus spirant. Adhuc Gallie Rhodano suo non lavant! Et huc spectant illa quæ adducit in lib. Ad Martyr. c. vi. Ad hoc quidem vel præsentia nobis tempora documenta sint, quante qualesque persone inopinatos natalibus, & dignitatibus, & corporibus, & ætatibus suis, exitus referunt, hominis causa: aut ab ipso, si contra eum fecerint, aut ab adversariis ejus, si pro eo steterint.

<sup>k</sup> Inter duas laurus] Vide Heraldum. La Cerda pro duas mavult diras vel potius divas. Quid si? medias, quasi dicat commodum medias inter lauros, ubi tutus a fulmine Jovis putabatur, certe in secessu luxuriæ & curarum solutione a suis fere fuisse occupatum. Nihil tamen muro. Nam & vulgaræ idem sensus est. Prætulivo laurus cum Fuld. MS. & aliis. reliqui lauros. L. B. lauveos, qui idem sic legit: Nostri, qui inter &c.

<sup>l</sup> Faucibus] Ald. fascibus, quasi ad imperium sit referendum, non potius ad mortis genus.

<sup>m</sup> Armati palatium irrumpunt] Ad Pertinacem pertinet ut recte Her. & Gothofredus. Capitolinus: Trecen-ti de castris armati ad Imperatorias edes cuneo facto milites venerunt. & mox: sed subito globus illo in palatium pervenit. Ad quem & Julium Cæsarem respicit & illud ex lib. ad Nat. i. 17. Nullus in Senatu, vel in palatiis ipsis sanguis Cæsaris notam fixit.

<sup>n</sup> Sigeriis] M. le mul i V. D. hoc mutarunt in Stephanis, cum non tantum omnes libri MSS. consentiant in illo, sed etiam Xiphilinus inter conjuratos in Domitiani caput clare Sigerium numeret; Martialis quoque cum Parthenio conjungat lib. iv. epist. 88.

Et sacro decies repetis palatia clivo.

Sigeriosque meros Partheniosque sonas.

ut recte notavit Gothofredus ad lib. i. Ad Nat. c. 17. Hi enim intimæ admissionis erant apud Domitianum ut docet Xiphilinus, & viri magnæ auctoritatis, maximeque a Cæsare beneficiis affecti, quare illos maluit nominare Tertullianus, quam ignobilem Stephanum, qui roboris causa tantum ad interficiendum tyrannum immixtus est. Unde etiam Hadr. Junio assentior corrigenti apud Martial. in Apophoretis ep. cLxxxii. Sigillum Sigeri fide. malo ibi tamen Sigerii, pro Giberii. Ceterum cum Fr. Junio facile persuadeo mihi Sigerium hunc Germanum fuisse, cum constet, inter illos Batavis in principis custodia maxime locum fuisse. Imo vel Frisium fuisse suspicor, apud quos vel finitimos Groninganos non tantum crebra adhucdum sunt composita ista nomina. Sigefridus, Siebertus, sed etiamnum nobilissima verus est familia Sigerorum vel Sigeriorum Sigers. Cum vero in omnibus fere MSS. exstet tot Sigeriis, unde depravatum in L. B. tot Signis, si non pro omnibus ut varia lectio substituta fuit, præter nominatos istos duos etiam quoscunque alios includit, qui simili scelere majestatem principis violarunt.

<sup>o</sup> De non-Christiis] Ad Scapulam c. 11. Sic & circa majestatem Imperatoris infamamur, tamen nunquam Albiniani, nec Nigriani, vel Cassiani inveniri potuerunt Christiani: Sed iidem ipsi, qui per Genios eorum in pridie usque juraverant, qui pro salute eorum hostias & fecerant & voverant, qui Christianos sæpe damnaverant, hostes eorum sunt reperi.

<sup>p</sup> Sub ipsa usque impietatis] Clare Fuld. & edit. prima Rhen. delent usque. Forasan recte. Est enim atrocius in ipso occidendi facinore pro salute ejus quem occidis sacrificare, quam usque ad tempus illud.



usque impietatis <sup>a</sup> eruptione, & <sup>b</sup> sacra faciebant pro salute Imperatoris, & Genium ejus dejerabant; <sup>c</sup> alii foris, <sup>d</sup> alii intus, & utique publicorum hostium nomen Christianis dabant. Sed & qui nunc scelestarum partium socii aut <sup>e</sup> plausores quotidie revelantur, post vindemiam parricidarum racematio superstes, quam <sup>f</sup> recentissimis & ramosissimis laureis postes præstruebant? quam <sup>g</sup> elatissimis & clarissimis lucernis vestibula <sup>h</sup> nubilabant? quam <sup>i</sup> cultissimis & superbissimis toris forum sibi dividebant? non ut gaudia publica celebrarent, sed ut <sup>k</sup> vota propria jam edicerent in aliena solemnitate, & exemplum atque imaginem <sup>l</sup> spei suæ inaugurarent, nomen Principis <sup>m</sup> in corde mutantes. Eadem officia dependunt & qui Astrologos,

& Arul-

<sup>a</sup> Eruptione.] Ad Nat. 1. 17. Nulla unquam conjuratio erupit? est itaque eruptio cogitati facinoris executio.

<sup>b</sup> Sacra faciebant pro S. I.] Omnino huc pertinet elegans Luciani Dialogus, qui inscribitur Tyrannus. ibi Clothoni de fictis amicis suis respondet Megapenthes: Καὶ μὴν σπένδοντες ἐν τοῖς συμπότοις &c. i. e. Atque si quando in convivii ex more vinum libarent, magna voce omnia mihi bona precabantur, adeo ut si fieri posset, unusquisque eorum etiam pro me mortem subire paratus esset. In summa, per nihil aliud quam per nomen meum jurabant. Cui Clotho rursus: τοῦ γὰρ παρ' ἐνὶ αὐτοῖς &c. i. e. Propterea ex cæna, quam veri cum quodam eorum cœpisti, statim mortem appetisti. Qui idem de hæredipetis similiter in Dial. Mort. Plut. & Merc. ubi ostendit votum esse illorum ut cito senex dives moriatur. Quod tamen, inquit, omnium sceleratissimum est, interea cum talia precantur, tamen observant, & colunt manifeste utique illum. Ac que egrotante illo apud se consultant, nemo ignorat: attamen sacrificaturos sese promittunt, si convalescat denuo.

<sup>c</sup> Alii foris.] Interviat hoc illustrando & emendando libro Ad Nat. 11. cap. undec. ibi post hiatum legitur.... Parcite Dei impudentes, luctantibus sponsis nemo intervenit,.... quorum votum est foris gaudentes erubescunt, Lacunam priorem non tangit Gothofredus, posteriorem supplet per illi, & τὸ foris explicat de illis, qui foris lætitiæ nuptiali operantur. Perperam. Ita restitue. Humano pudori parcite Dei impudentes &c. ipsi, quorum votum est, &c. Dicit enim illos ipsos, qui gaudium illud nuptiale animo præsumunt & tacite gaudent, ad prætextata tamen verba lascivosque jocos foris rubore suffundi, quomodo devirginata illa apud Theocritum puella Idyll. xxvii. 68.

Μ' μὲν, ἀνεγρομένη διεσχε μάλα νομόθεν,

Ὀμῶσαι αἰδομένη, κραδίη δὲ οἱ ἔδον ἰατρῶν.

i. e. Ipsaque cum surrexisset, ibat ad oves pascendas, oculis pudore suffusis; cor autem illi intus gestiebat.

<sup>d</sup> Alii intus.] Qui itaque aliud clausum in pectore, aliud promptum in lingua habebant, ut elegantissime de corruptis Romanorum moribus Sallustius Cat. c. x. quorum animus vultu, flagitia parietibus tegebantur, ut pulchre Cicero pro Sextio. Liber itaque exclamare illud Publii nostri versu 509.

Odia alia sub vultu, alia sub osculo latent.

Hæc tamen illud tenere Iliad. viii.

Ἐχθρὸς γὰρ μοι κἄντι δ' αἰὲς αἰδῶ σὺν κλισίῃ,

Ὅς ἔπειτα μὲν καὶ δεινὸν ἐνὶ φρεσὶν, ἄλλο δὲ βάλει.

Illum vero ut mortem odi, qui aliud quidem mente occultat, aliud vero proloquitur.

Unde Ennius:

Eo ego ingenio natus sum, ut iram atque

amicitiam in fronte promptam geram.

Abominandum illud Tiberii, qui Libonem ænat prætura, quem tacite oderat, convictibus etiam adhibet, non vultu alienatus, non verbis commotior, adeo iram condiderat. lib. 11. Annal. c. 28. Nec minus calvi Neronis, Domitiani, de quo Sueton. c. xi. Aretinum Clementem Consularem virum, e familiaribus & emissariis suis, capitis condemnaturus, in eadem vel etiam in majore gratia habuit, quoad novissime simul gestanti, conspecto delatore ejus: Vis, inquit, hunc nequissimum servum cras audiamus?

<sup>e</sup> Plausores) i. e. fautores, auxiliares, vel certe idem optantes. De Pœnit. c. x. Quid consortes casuum tuorum & plausores fugis? ita lege, non ut plausores. ibi enim de amore Christianorum mutuo & sacramento quem omnes Christo diximus, agitur. Et satis crudeliter medicinam exercuisse Severum, multumque in eo naturæ periisse, quod verat Publius Syrus editionis nostræ versu 365.

Mala est medicina ubi aliquid natura perit.

Item versu 247.

Graviora quedam sunt remedia periculis.

Satis testari potest sapiens consilium Getæ filii, fratre Bassiano vita & imperio dignior. Adscribam verba Spartiani in vita ejus, digna enim sunt cognosci: Hujus illud pueri fertur insigne, quod quum vellet partium diversarum viros Severus occidere, & inter suos diceret, hostes vobis eripio: consentiretque adeousque Bassianus, ut eorum etiam liberos, si sibi consuleret, diceret occiden-

dos, Geta interrogasse fertur, quantus esset interficiendorum numerus: quumque dixisset pater, ille interrogavit: Isti habent parentes, habent propinquos? quum responsum esset, habere complures: Plures ergo in civitate tristes erunt quam læti quod vicimus. Et obtinisset addit: ibidem Spartian. ejus sententia, nisi Plautianus præfectus vel Juvenalis institissent spe proscriptionum ex quibus dictati sunt. In vocibus vero sed & qui, & expungit Ald. & mox in Fuld. pro superstes mendosa scriptura habet superest, ut & L. B. pro quam semper qui.

<sup>f</sup> Recentissimis.] Nota morem antiquum, recentes maxime lautus adhibere tantamque earum vim & magnitudinem, ut quasi aditus januarum præstrueretur.

<sup>g</sup> Elatissimis.] Intellego de serie lucernarum & suggestu, ut Noster supra locutus est, quomodo quasi tabularis aliquot in vestibulis vel postibus lucernarum istarum series edificata fuisse videtur.

<sup>h</sup> Nubilabant.] Ita cum Fuld. vel si mavis nebulabant cum Rigaltio, scribo. Respondet enim illi, quod dixit de laureis fertis, præstruebant. Fuliginem itaque eo atrio-rem attraxerunt postes, quo majores & plures faces vel lucernæ accensæ essent. Verbum vero enubilabant, quod præter Auctoris mentem exhibent omnes alii, significat lucem claram reddere, ut constat ex lib. 14. Adv. Marc. c. xxxvii. ut non prius hanc cecitatem hominis illius enubilasset, ne ultra Jesum filium David existimaret.

<sup>i</sup> Cultissimis & superbissimis toris.] Scriveris ex V. C. notat tauris, ut ad sacrificia respiciat, quod non placet, sumi enim debet ut in principio hujus cap. Grande videlicet officium focus & toros in publicum educere. ubi vide Herald. Dicit autem dividebant, captantes sc. commodissimum optimumque locum, quasi olitores quidam aut tabernarii. Superbiam vero & cultum tororum seu lædicarum nemo melius describit Martiale. Is lib. 11. epigr. 16.

Zoilus egrotat, faciunt banc stragula febrem.

Si fuerit salus, cocchina quid facient?

Quid torus a Nilo, quid sindone tinctus olenti?

Ostendit stillas quid nisi morbus opes?

Quid tibi cum medicis? dimitte Machæonas omnes.

Vis fieri sanus? stragula sume mea.

Qui idem nos docet tempus diei, quo scena ista dissolvatur torique domum reducebantur lib. 14. ep. 8.

Imperat exstructos frangere nona toros.

post illam horam enim non facile probus quis per plateas grassabatur, sed domum se ad cœnam & studia recipiebat, meretrices vero lupanar tunc aperire solite erant, inde nonaræ dictæ Persio in fine Sat. 1.

Si Cynico barbami petulans nonaræ vellat.

<sup>k</sup> Vota propria edicerent &c.] Ita edidit Rig. cum ante illum esset, ediscerent, & in aliena solemnitate exemplum &c. Accedit aliquo modo L. B. Codex, qui totum hoc ita exprimit, non ut gaudia publica celebrant, sed ut vota propria jam ediscerent, ne in aliena solemnitate & exemplum &c. Fuld. Sed ut vota publica propria jam ediscerent, quod etsi significare possit illos non sine titillatione spei & gaudii præsumere futuram dignitatem, id enim significaret vota publica propria jam, & satis commode, tamen Rigaltio assentiri malo, ut credam illud publica ex prioribus fuisse repetitum. Indicare tamen debui, ut si quis eligere velit, fruatur.

<sup>l</sup> Spei suæ.] Codd. Agob. & L. B. speciei suæ, quod contemni non debet, ut enim scimus in celebrandis solemnibus principum etiam imagines, præcipue in signis militaribus, ostentatas fuisse, de quo supra c. xvi. Sic etiam votum illorum fuerit sui ipsius imaginem in signis istis videre, adeoque imperare. Sed cum eo sensu vox species mihi non occurrat, & potius dixisset exemplum atque imaginem sui, quam speciei suæ, nihil censo mutandum, idem enim sensus est.

<sup>m</sup> In corde mutantes.] Imitantes Rhen. L. B. invitantes. neutrum placet. Illustrat vero hoc admodum calumniam Valerii Omuli qua M. Antonini matrem apud Anton. Pium onerabat. Narrat Julius Capitolinus in vita M. Antonini Philosophi: Erat autem in summis obsequiis patris Marcus, quamvis non deessent, qui aliqua adversum eum insurrarent, & præ cæteris Valerius Omulus: qui quum Lucillam matrem Marci in viridario venerantem simulacrum Apollinis vidisset, insurravit: Illa

nunc



& Aruspices, <sup>a</sup> & Augures, & Magos <sup>b</sup> de Cæsarum capite consultant; quas artes ab Angelis desertoribus proditas, & a Deo interdictas, ne suis quidem causis adhibent Christiani. Cur autem <sup>c</sup> opus est perscrutari super Cæsaris <sup>d</sup> salute, nisi a quo aliquid <sup>e</sup> adversus illam cogitatur, vel optatur? aut post illam separatur, & sustinetur? <sup>f</sup> Non enim ea mente <sup>g</sup> de charis consulitur, qua de dominis. Aliter curiosa est sollicitudo sanguinis, aliter servitutis.

CAP.

nunc rogat, ut diem tuum claudas, & filius imperet.

<sup>a</sup> Et augures] Deest in Cod. Lugd. Bat.

<sup>b</sup> De Cæsarum capite consultant] Præter ea quæ Heraldus observavit consuli potest Piccartus in observ. Historico-Politicis Decade xii. cap. 7. ubi fere eadem inveniuntur. Barr. legit consultant.

<sup>c</sup> Opus est] non est delet Cod. L. B.

<sup>d</sup> Salute] Idem scribit salutem.

<sup>e</sup> Adversum] ibidem adversum.

<sup>f</sup> Non enim] Postremam vocem non agnoscit editio Barræi.

<sup>g</sup> De charis consulitur] Cod. MS. Fuld. de Cæsaris consulitur, qua de hominis. Lugd. Bat. de Cæsare consulitur, q. d. dominis. quasi foret scribendum, de Cæsare

consulitur, qua de homine. sc. communi, ex plebe. Mutare tamen non ausim, potuit enim charis facile depravari in Cæsaris unde Cæsare. Huc vero spectat illud Ammiani Marcellini lib. xxix. de Imperatore Valente. In charis cujusdam municipis clari genitura cujusdam Valentis inventa est, repellensque calumnias is, cujus intererat, cum objectaretur ei, quamobrem constellationem principis collegisset, patrem suum fuisse Valentem dudumque obisse documentorum plena fide monstrare pollicitus, inexpectato veritatis indicio, laniatus, lacer trucidatus est. Quare Tiberius aruspices secreto ac sine testibus consuli vetuit. Sueton. cap. Lxiii. Minitatusque est crucem ICtus Paulus lib. v. Sent. dist. 22. Servis, qui de Domini salute consuluerint mathematicos.

C A P. XXXVI.

Hostes igitur haberi non posse, qui hostile nihil adversus Romanum vel Imperium vel Imperatorem spirent, imo qui quod Imperatori sunt, etiam sint aliis, quibus male velle, male cogitare non liceat de aliis, multo minus de Imperatore, qui ad tale fastigium a Deo evectus est.

**S**I hæc ita sunt, ut hostes deprehendantur, qui <sup>a</sup> Romani vocabantur, cur nos, qui hostes existimamur, Romani <sup>b</sup> negamur, non possumus <sup>c</sup> & Romani esse, & hostes non esse, cum hostes reperiantur, qui Romani <sup>d</sup> habebantur? adeo pietas, & religio, & fides Imperatoribus <sup>e</sup> debita non in hujusmodi officiis consistit, quibus & hostilitas magis ad velamentum sui <sup>f</sup> potest fungi, sed in iis moribus, <sup>g</sup> quibus civilitas in Imperatorem tam vere, quam circa omnes <sup>h</sup> necesse habet exhiberi. Neque enim hæc opera bonæ mentis solis Imperatoribus debentur a nobis. Nullum bonum sub exceptione personarum administramus, quia nobis præstamus, qui non ab homine aut laudis aut præmii expensum captamus, sed a Deo exactore & remuneratore <sup>i</sup> indifferentis benignitatis. <sup>k</sup> Idem sumus <sup>l</sup> Imperatoribus, qui & vicinis nostris. Male enim velle, male facere, male dicere, male cogitare de quoquam ex æquo veretur. Quodcunque non licet <sup>m</sup> in Imperatorem, id nec in quenquam. Quod in neminem, <sup>n</sup> eo forsitan magis, nec in ipsum, <sup>o</sup> qui per Deum tantus est.

C A P. XXXVI.

<sup>a</sup> Romani vocabantur] Fuld. Cod. & L. B. vocantur. Mox tamen sequitur habebantur: ubi Rhen. habebantur: ut & Aldus.

<sup>b</sup> Negamur] Rhen. negemur? dixit cap. xxiv. Leditur Romanos? Nec Romani habemur, qui non Romanorum Deum colimus.

<sup>c</sup> Et Rom. esse, & hostes non esse] Præclare restituit ita Rig. Sed & Barræi editio plane ita exhibet. Est enim eadem argumentatio, qua utitur c. 1. Cum ergo propterea oderint homines, quia ignorant, quale sit, quod oderunt, cur non liceat ejusmodi illud esse, quod non debeant odisse? Pam. & alii ediderant, Et Rom. non esse, & hostes esse. quomodo etiam Fuld. At Rhen. & Cod. L. B. non possumus & Rom. non esse & hostes.

<sup>d</sup> Habebantur] Ald. & Rhen. habebantur.

<sup>e</sup> Debita] Sic MS. Fuld. Rig. & Rhen. & alii, melius quam dedita, quod apud Barr. Ald. Pam. & Herald.

<sup>f</sup> Potest fungi] Ita scribe. non fingi, quomodo Ald. & Heraldus.

<sup>g</sup> Quibus civilitas tam vere in Imperatorem quam c. o. Vera hæc & optima est lectio, quam ex C. V. restituit Wouwerius, suntque securi La Cerda & Rig. etiam Scriverius in ora codicis mei probavit, nihil, inquit, hac correctione verius, nihil convenientius. Alii omnes, quibus divinitas imperat, tam vere, quam circa omnes n. b.

Malui vero transponere tam vere post Imperatorem, quia & elegantius est, & ad vulgatam omnium lectionem magis accedit.

<sup>h</sup> Necesse habet] Delet Rhen. n. habent Fuld. utrumque male.

<sup>i</sup> Indifferentis benignitatis] Quam, ut dixit. sine exceptione personarum administramus. Rhen. in differentiis. Fuld. indifferentia. quod probat Scioppius. A Deo vero gratiæ mercedem istam expectari docet Noster, tum capite primo, tum passim in omnibus Scriptis.

<sup>k</sup> Idem sumus] Passim per unum i in MSS. hoc loco apud Pam. & alibi exprimi animadverti.

<sup>l</sup> Imperatoribus qui & v. n.] In MS. Fuld. legitur Imp. ex ipso qui & v. n. quod frustra ibi poni bonitas libri vix sinit credere. Puto itaque sic corrigendum, ex ipso quia & vicinis nostris, eodem modo, inquit, erga Imperatores affecti sumus, vel inde quia & in omnes qui nobis sunt proximi ita animati sumus. Videtur enim mihi loquendi genus hoc Tertullianum. Sic certe supra c. 111. ex ipso, quod denotant, laudant. ubi V. D. repouunt eo ipso quo d.

<sup>m</sup> In Imperatorem] Cod. L. B. in principem.

<sup>n</sup> Eo forsitan] MS. L. B. & forsitan.

<sup>o</sup> Qui per Deum] Præponit his Fuld. vocem Imperatorem, quod probari potest, si cum L. B. legas in prioribus in principem.

CAP.



*A quibus Christianis nihil mali expectandum hinc patere possit, utpote apud quos malum malo compensare non liceat, quod si vellent, iniqua odia & contumelias ulturi, facillime possent, & ob ingentem eorum numerum, quo brevi tempore orbis impletus est, & ob mortis contemptum, quem etiam in tormentis pro Fide præstent: sive id agere mallerent per incendia, sive per bella, sive denique per meram discessionem vastaturi Rempublicam. At nunc etiam benefactores inimicorum factos, a Dæmonum incurfibus illos liberare, quos tamen generis, quam erroris humani hostes vocare maluerint.*

**S**I inimicos, ut supra diximus, jubemur diligere, quem <sup>a</sup> habemus odisse? Item <sup>b</sup> si iidem læsi vicem referre prohibemur, <sup>c</sup> ne de facto pares simus, quem <sup>d</sup> possumus lædere. Nam de isto <sup>e</sup> ipsi recognoscite. <sup>f</sup> Quoties enim in Christianos desævitis partim animis propriis, <sup>g</sup> partim legibus obsequentes? Quoties etiam <sup>h</sup> præteritis vobis, <sup>i</sup> suo jure nos inimicum vulgus invadit <sup>k</sup> lapidibus & incendiis? Ipsi Bacchanalium furiis <sup>l</sup> nec mortuis parant Christianis, quin illos <sup>m</sup> de requie sepulturæ, de asylo quodam mortis, jam alios, jam nec totos avellant, <sup>n</sup> dissecant, distrahant. Quid tamen de tam conspiratis unquam <sup>o</sup> denotastis, de tam animatis <sup>p</sup> ad mortem usque pro injuria <sup>q</sup> repensatum? Quando vel una nox <sup>r</sup> pauculis fa-

culis

## C. A. P. XXXVII.

<sup>a</sup> **H**abemus odisse? Sic MSS. meliores & editi. Barr. Ald. Rhen. & Herald. *habebimus*. Theodoret. Gr. Aff. p. 133. Καὶ ὁ μόνος τῶν φίλων ἀσέβηται, ἀλλὰ καὶ τῶν ἐχθρῶν ἐκδικῶν ἐν ποταμῷ. i. e. Neque amicis solum benefacere, sed & inimicis præcepit. &c. vide sup. c. xxxi. Præclara per totum cap. notarunt Herald. & La Cerda. Ita quoque Nazianz. exprobrat Arianis eadem Eusebii Semosatenis ut factiosis & injuriis. Nos vero, inquit, ipsos percussores [mibi hoc forte dictu grave est] periclitantes deprecando liberassimus. in Orat. xi. quæ est Adv. Arianos & de seipso: Ἡμεῖς δὲ καὶ τὸς ποταμῷ, καὶ ποταμῷ ἐν ποταμῷ, ἐξήγησάμεθα κινδυνολογίας.

<sup>b</sup> **S**i iidem læsi] Ita auct. Cod. Fuld. alii si læsi augmentum rejicere nolui. Lugd. Bat. MS. ita, item læsi referre prohibemur, delens etiam vicem. Respexit Noster Aeneas illud apud Virg. 11. Æn. versu 433.

*Vitavisse visses Danaum.*

<sup>c</sup> **N**e de facto pares] Ut ille qui maledictum Jupiter tibi sit iratus ita repercutit, imo tibi. de quo vide Nost. lib. de Idololat. cap. xxi.

<sup>d</sup> **P**ossumus] Male Barr. & Ald. possumus.

<sup>e</sup> **I**psi] Frustra hoc delet L.B.

<sup>f</sup> **Q**uoties] Nam. & L. B. & hic & statim rursus habent quotiens.

<sup>g</sup> **L**egibus obsequentes] Cap. i. si non licet vobis, & quæ sequuntur & c. iv. sed quoniam, cum ad omnia occurrerit veritas nostra, postremo legum obstruatur auctoritas adversus eam.

<sup>h</sup> **P**ræteritis vobis] Barr. & Rhen. edunt præteritos a vobis. quod non præfero, dicit enim præteritis vobis, ut ostendat in solos Christianos ex peculiari odio istam fabam cudi, ut tollat id quod alias responderi poterat, furias & turbulentiam vulgi, immanis illius bestiae in partes non esse advocandam, quoniam nulli solet parcere, nulloque respectu semel mota sæviat. Vel est sensus, ut de vobis principibus & iudicibus taceam, qui legem prætenditis.

<sup>i</sup> **S**uo jure] Quæ sane summa est injuria. At veto occultare non decet MS. L. B. lectionem, quæ paulo alium facit sensum. Illa sic, Quotiens etiam præteritis vobis, sui vice inimicum vulgus invadit i. Quomodo diceret, quoties etiam, ut vos jam sileam, qui istud & instigare proprio odio & legibus injustissimis obsecuti facitis, vulgus inimicum sua vice nos invadit? Cod. Agob. delet nos, & legit postea invasit.

<sup>k</sup> **L**apidibus & incendiis] Deest in Cod. Fuld. Mox Ald. ipsi. Tale supplicium vulgo familiare est, confer Joh. viii. 59. x. 31. xi. 8. Luc. xx. 6. Act. v. 26. xiv. 19. Hoc modo Eusebius Antistes Samosatenis interfectus fuit ab Ariana muliere, tegula in caput ejus coniecta. De quo factio Nazianz. Orat. xi. Adv. Ar. & de seipso: Ὁν ἐκ τῆς ὑπεροπίας ἀχθέντα, λίθοις ἐδίδαξαν, μεσομένης ἡμετέρας ἐν μέσῳ πόλεως. i. e. Quem ab exilio reductum lapidibus excepistis, ipsa in meridie, medietate in urbe. Apud Petonium Ex his qui importicibus spatiabantur, lapides in Eumolpum recitantem miserunt, Ibidem: Ita-

que non miror si te populus lapidibus prosequitur. Imo vel imagines Imperatorum Deorumque & ipsa templa a rabido vulgo lapidabantur, ut in morte Germanici docet Suetonius in Calig. cap. v. Insigne exemplum in Numidico, quem Carthaginiensibus presbyteris commendat, furiarum harum utroque genere proponit Cyprianus lib. iv. ep. 10. Qui hortatu suo capiosum martyrum numerum lapidibus & flammis necatum ante se misit. Quique uxorem adhaerentem lateri suo contrematam simul cum cæteris (vel conservatam magis aixerim) latus aspexit. Ipse semiustulatus & lapidibus obrutus, & pro mortuo derelictus, dum postmodum filia sollicito pietatis obsequio, cadaver patris inquit, semianimis inventus, & refocillatus & extractus a comitibus, quos ipsa præmiserat, remansit inuitus.

<sup>l</sup> **N**ec mortuis] Fuld. nec mortuis quidem parant Cbr.

<sup>m</sup> **D**e requie sepulture] Atqui idem mox fere dicit in de asylo quodam mortis, nam ut templa Deorum sanctos & inviolatos præstabant eos qui in illa confugerant, vitam illis servantes, ita mors & sepulcrum cadaveribus nihil nisi requiem præstare possunt. Præferri itaque postea lectio Cod. Fuld. de reliquiis sepulture, nisi idem diceret mox quoque in jam alios jam nec totos. Graviter itaque taxat Arianos Nazianz. loco adducto, quod nuda sanctorum corpora fetis objecerint, prohibuissentque mortuos sepeliri: Τίνας inquit ἐπαφῆκαμεν θύρας ἀσylan, σάμαςιν, καὶ τῶν τῶν ἀπ᾽ ἀνδρῶν φύσιν ἐμυοποιήσαντες. id est, Quasnam feras in corpora sanctorum immisimus? quod quidam fecerunt, qui naturam humanam publicarunt & prostituerunt. Et mox: Quibusnam crimini datum est a nobis, quod mortuos sepelissent, quos etiam ipsa bestie fuissent reverite? Certe ut idem in laudem Heronis Orat. xxxiii. Sepultura ne impiis quidem & facinorosis hominibus negari debet.

<sup>n</sup> **D**issecant] Fuld. dissipant. & hoc enim crudelitatem augeat, cum dissecare quod statim per distrahere exprimit ad corporis reliquias tantum pertineat, dissipare vero etiam ad pulverem, in quem tandem homo longo situ dissolvitur. Nisi ut augmentum addere malis, quomodo avellant pertinebit ad manus sacrilegas, dissecant ad ferrum, quo truncant cadavera, distrahant ad membrorum avulsionem, dissipant ad cineres. quod probat.

<sup>o</sup> **D**enotastis] Ita ex V. C. restituit Wouwerius, sequiturque Rig. Alii denotatis. Hunc locum ita legit & transponit edit. Ald. quid tamen unquam denotatis de tam conspiratis tamque animatis. id unquam Rigalt. etiam post tamen ponit.

<sup>p</sup> **A**d mortem usque] Publius noster versu 259.

*Nam quam est timendus qui mori tutum putat!*

Nam ut idem versu 427.

*Mortem ubi contemnas omnes viceris metus.*

ubi vide quæ produximus.

<sup>q</sup> **R**epensatum] Et hoc ab eodem Rig. & Wouvv. alii repensatis. Lib. de Idol. c. viii. Minor merces frequentiore actu repensatur. Vulgata lectio vult quid vos repensatis pro injuria, id est, profertis ut injuste a nobis actum?

<sup>r</sup> **P**auculis faeculis] Non placet ingrati soni repetitio.

MS. L.



culis : largiter ultionis posset operari, si malum malo dispungi penes nos liceret. Sed absit, ut aut <sup>b</sup> igni humano vindicetur : <sup>c</sup> divinitas sectæ, <sup>d</sup> aut doleat pati, in quo probatur. Si enim <sup>e</sup> hostes exertos, non tantum <sup>f</sup> vindices occultos agere vellemus, deesset nobis vis <sup>g</sup> numerorum & copiarum ? Plures nimirum <sup>h</sup> Mauri, & Marcomanni, ipsique Parthi, vel quantæcunque unius tamen loci & suorum finium gentes, <sup>i</sup> quam totius orbis. <sup>k</sup> Hesterni sumus, & vestra <sup>l</sup> vestra omnia implevimus, urbes, insulas, castella, municipia, <sup>m</sup> conciliabula, castra ipsa, tribus, decurias, palatium, senatum, forum. Sola vobis <sup>n</sup> reliquimus templa. <sup>o</sup> Possumus dinumerare exercitus vestros : unius provinciae plures erunt. Cui bello non idonei, non prompti fuisset, etiam impares copiis, qui <sup>p</sup> tam libenter trucidamur, si

MS. L. B. facidis. Lego pauculis facidulis, ut enim a fax faculum, sic enim facidulum fabricare potuit.

a Largiter ultionis] Sic manifeste opt. Cod. Fuld. ubi Sciopp. notat hellenismum esse elegantem, quare etiam probavit Rig. Alii largitatem ultionis. Sed veram lectionem dudum ex suis MSS. deprehendit etiam Heraldus.

b Igne humano] Cum sicut olim ad vindicandum Eliam 11. Reg. c. 1. descendit ignis Divinus, ita idem olim improbos absumet & vindictam Dei de Ecclesiae hostibus peraget. Infra cap. XLVIII. Noverunt & Philosophi divinitatem arcani & publici ignis.

c Divinitas sectæ] Sic Fuld. alii divina secta, quod idem, sed minus elegans. Sic c. XXXIX. disciplina divinitate.

d Aut doleat] Interferitur ibidem ut.

e Et hostes exertos] Vocem & expunxit Ald. & pro exertos Rhenan. exertos. Barr. edit. habet extraneos pessime significat enim hic publice se hostem fateri, sapientia hac notione apud Tertull. occurrit. De Spect. c. 111. Ira exerte definitur. Lib. 11. ad Uxor. c. 1. Jam non suadet, sed exerte jubet. Et Adv. Valent. c. 111. Qui talia neque facile producant, neque exerte defendunt. Eleganter hinc Sueton. de Tiberio c. XXXIII. ubi simulare desit. Paullatim principem exruit praestititque. & c. XI. Unum hoc tantummodo, neque praeterea quidquam notatum est, in quo exeruisse jus Tribunitiae potestatis visus sit. prout ibi habent MSS. melioris notæ.

f Vindices occultos] Prout nunc, vindictam Deo committentes, an fautores subdolos adversarum partium intelligit? tum alias etiam vindices occulti possint dici illi qui cum defectu virum ulcisci se in praesenti prohibentur; opportunum tempus vindictae capiant, quomodo inculcat Theognis versu 362.

g Numerorum] Bene demulce inimicum, postquam vero sub potestatem venerit, ultionem sumo de eo, nullam admittens excusationem. Et acutum illud docet Publii Syri Mimi versu 156.

h Mauri] Bene demulce inimicum, postquam vero sub potestatem venerit, ultionem sumo de eo, nullam admittens excusationem. Et acutum illud docet Publii Syri Mimi versu 156.

i Quam totius orbis] Idem Divinitatem sectæ hujus omnibus prevalere ostendit, concludens: Christi autem regnum & nomen ubique porrigitur, ubique creditur: ab omnibus gentibus supra enumeratis colitur, ubique regnat, ubique adoratur. Post orbis in cunctis fere edit. nota interrogationis ponitur, cum potius sit ironia.

k Hesterni sumus] ita MSS. Put. & Herald. etiam Aldus Rig. & La Cerda, & sane ferri potest, nam & Hebræi recentiores eodem modo vocarunt tales ab heri, ut patet ex libro Jobi c. VIII. 8. 9. Inquire in progeniem priorem, & perscrutare majores eorum, sumus enim besterni, nihilque scimus, quoniam dies nostræ umbra sunt supra terram. Sed optimi libri Fuld. & Rhen. & Pam. & Lugd. Bat. externi, cui opponat mox vestra, inter quos Fuld. ita concipit, Orbis externi sumus, & orbem jam & vestra omnia. ad quod Sciopp. legendum

id est, Quum hostis essem ita odio eram habendus: ut qui rursus amicus fieri possem.

l Vestra omnia implevimus] Rapidus Evangelii cursus & potens sceptrum fortitudinis sui quod ex Sione misit Dominus cito æternas orbis portas & fores æreas perfregit. Cujus illustre testimonium jam vel secundo post Christum natum seculo potest esse tum ex hoc loco, tum cap. primo, Obsessam vociferantur &c. Ad Scap. etiam cap. 11. Cum tanta hominum multitudo, pars pene major civitatis cujusque, in silentio & modestia agimus, singuli forte noti magis quam omnes. & cap. v. Quid facies de tantis millibus hominum, tot viris ac feminis, omnis sexus, omnis ætatis, omnis dignitatis, offerentibus se tibi? Quantis ignibus, quantis gladiis opus erit? quid ipsa Carthago passura est decimanda a te, cum propinquos, cum contubernales suos illic unusquisque cognoverit, cum viderit illic fortasse & tui ordinis viros & matronas, & principales quasque personas, & amicorum tuorum vel propinquos vel amicos? Ad Nation. 1. 8. Verum recogitate, ne quos tertium genus dicitis, principem locum obtineant, siquidem non ulla gens non Christiana: itaque quæcunque gens prima, nihilominus Christiana. Adversus Judæos quoque c. VII. ubi exposuit: illud ex Act. Apost. 11. 9. -- 11. subjungit, ut jam Getulorum varietates, & Maurorum multi fines; Hispaniarum omnes termini, & Galliarum diverse nationes, & Britannorum inaccessa Romanis loca, Christo vero subdita, & Sarmatarum, & Dacorum, & Germanorum, & Scytharum, & abditarum multarum gentium; & provinciarum & insularum multarum nobis ignotarum, & que enumerare minus possumus? In quibus omnibus locis Christi nomen, qui jam venit, regnat: utpote ante quem omnium civitatum portæ sunt apertæ, & cui nulla sunt clausæ; ante quem seræ ferreæ sunt comminutæ, & valvæ aræ sunt apertæ. Quamquam & ista spiritualiter sint intelligenda, quo præcordia singulorum variis modis a Diabolo obsessa, fide Christi sunt reserata: attamen perspicue sunt adimpleta, utpote in quibus omnibus locis populus nominis Dei inhabitet. Et ad eisdem c. XII. Aspice universas nationes de voragine erroris humani exinde emergentes ad Dominum Deum creatorem, & ad Deum Christum ejus. Et si audes, nega prophetatum, statim tibi promissio Patris occurrit in Psalmis, dicens: &c. De Corona denique militis c. XII. & apud Barbaros enim Christus. Vociferaturque impostor ille apud Lucianum in Pseudom. Impiis & Christianis impleri Pontum.

m Conciliabula] Honestum nomen, quo etiam procerum & honoratorum virorum conventus significabatur. Est enim Festo locus, ubi in concilium convenitur. Ubi plures sui juris sedent, ut Glossaria docent. Municipia etiam prius conciliabula appellata docet Frontinus. Unde Fortunatus ubi agit de Martino ad Pontificatum vocato.

n Reliquimus templa] Ita Fuld. & Put. MSS. ut & Jun. reliqui relinquimus, Christiano vero nefas templa Gentilium sacrorum causa ingredi. Unde Plinii illud ad Trajanum in notissima illa Epist. Certe satis constat, prope jam desolata templa cepisse celebrari. Proprie adeo Deorum templa dicta bene notat La Cerda.

o Possumus dinumerare exercitus vestros: unius provinciae plures erunt.] Totum hoc in solo Fuldensi invenitur, & tamen plane Tertull. sapit. Scimus, inquit, quot exercitus hodie Romani alant, quis illorum justus sit numerus; at tanta Christianorum multitudo est, ut vel una provincia majores copias de iis instruere possit. Pulchre his sequentia respondent. Præterisse alios & inprimis Rigaltium vix fero. Arbitror tamen excidisse vocem Christiani.

p Tum libenter trucidamur] Nam ut vere Publius Syrus Mimus versu 259.

orbis? Orbis jam &c. Cur non, si quid mutandum? orbis. Orbis externi sumus, & orbem jam & vestra omnia. ut ita respiciat dictum Servatoris nostri Joh. VIII. 12. & præsertim XV. 19. & alibi. Unde supra de fide nostra: scit se peregrinam in terris agere, inter extraneos facile inimicos in venire cap. 1.

l Vestra omnia implevimus] Rapidus Evangelii cursus & potens sceptrum fortitudinis sui quod ex Sione misit Dominus cito æternas orbis portas & fores æreas perfregit. Cujus illustre testimonium jam vel secundo post Christum natum seculo potest esse tum ex hoc loco, tum cap. primo, Obsessam vociferantur &c. Ad Scap. etiam cap. 11. Cum tanta hominum multitudo, pars pene major civitatis cujusque, in silentio & modestia agimus, singuli forte noti magis quam omnes. & cap. v. Quid facies de tantis millibus hominum, tot viris ac feminis, omnis sexus, omnis ætatis, omnis dignitatis, offerentibus se tibi? Quantis ignibus, quantis gladiis opus erit? quid ipsa Carthago passura est decimanda a te, cum propinquos, cum contubernales suos illic unusquisque cognoverit, cum viderit illic fortasse & tui ordinis viros & matronas, & principales quasque personas, & amicorum tuorum vel propinquos vel amicos? Ad Nation. 1. 8. Verum recogitate, ne quos tertium genus dicitis, principem locum obtineant, siquidem non ulla gens non Christiana: itaque quæcunque gens prima, nihilominus Christiana. Adversus Judæos quoque c. VII. ubi exposuit: illud ex Act. Apost. 11. 9. -- 11. subjungit, ut jam Getulorum varietates, & Maurorum multi fines; Hispaniarum omnes termini, & Galliarum diverse nationes, & Britannorum inaccessa Romanis loca, Christo vero subdita, & Sarmatarum, & Dacorum, & Germanorum, & Scytharum, & abditarum multarum gentium; & provinciarum & insularum multarum nobis ignotarum, & que enumerare minus possumus? In quibus omnibus locis Christi nomen, qui jam venit, regnat: utpote ante quem omnium civitatum portæ sunt apertæ, & cui nulla sunt clausæ; ante quem seræ ferreæ sunt comminutæ, & valvæ aræ sunt apertæ. Quamquam & ista spiritualiter sint intelligenda, quo præcordia singulorum variis modis a Diabolo obsessa, fide Christi sunt reserata: attamen perspicue sunt adimpleta, utpote in quibus omnibus locis populus nominis Dei inhabitet. Et ad eisdem c. XII. Aspice universas nationes de voragine erroris humani exinde emergentes ad Dominum Deum creatorem, & ad Deum Christum ejus. Et si audes, nega prophetatum, statim tibi promissio Patris occurrit in Psalmis, dicens: &c. De Corona denique militis c. XII. & apud Barbaros enim Christus. Vociferaturque impostor ille apud Lucianum in Pseudom. Impiis & Christianis impleri Pontum.

m Conciliabula] Honestum nomen, quo etiam procerum & honoratorum virorum conventus significabatur. Est enim Festo locus, ubi in concilium convenitur. Ubi plures sui juris sedent, ut Glossaria docent. Municipia etiam prius conciliabula appellata docet Frontinus. Unde Fortunatus ubi agit de Martino ad Pontificatum vocato.

n Reliquimus templa] Ita Fuld. & Put. MSS. ut & Jun. reliqui relinquimus, Christiano vero nefas templa Gentilium sacrorum causa ingredi. Unde Plinii illud ad Trajanum in notissima illa Epist. Certe satis constat, prope jam desolata templa cepisse celebrari. Proprie adeo Deorum templa dicta bene notat La Cerda.

o Possumus dinumerare exercitus vestros: unius provinciae plures erunt.] Totum hoc in solo Fuldensi invenitur, & tamen plane Tertull. sapit. Scimus, inquit, quot exercitus hodie Romani alant, quis illorum justus sit numerus; at tanta Christianorum multitudo est, ut vel una provincia majores copias de iis instruere possit. Pulchre his sequentia respondent. Præterisse alios & inprimis Rigaltium vix fero. Arbitror tamen excidisse vocem Christiani.

p Tum libenter trucidamur] Nam ut vere Publius Syrus Mimus versu 259.



non apud istam disciplinam magis occidi liceret, quam occidere? Potuimus & inermes, nec rebelles, sed tantummodo discordes solius divortii invidia adversus vos dimicasse. Si enim tanta vis hominum in aliquem orbis remoti sinum abrupissemus a vobis, suffudisset pudore utique dominationem vestram tot qualiumcunque amissio civium, immo etiam & ipsa destitutione punisset. Proculdubio expavissetis ad solitudinem vestram, ad silentium rerum, & stuporem quendam quasi mortui orbis, quasissetis quibus imperaretis. Plures hostes quam cives vobis remansissent. Nunc enim pauciores hostes habetis præ multitudinem Christianorum, pene omnium civitatum, pene omnes cives Christianos habendo. Sed hostes maluistis vocare generis humani. Quis autem vos ab illis occultis & usquequaque vastantibus mentes & valetudines vestras hostibus raperet? A dæmoniorum incursum dico, quæ de vobis sine præmio, sine mercede depellimus. Suffecisset hoc solum nostræ ultioni, quod vacua exinde possessio immundis spiritibus pateretis. Porro nec tanti præsidii compensationem recogitantes, non modo non molestum vobis genus, verum etiam necessarium, hostes judicare maluistis, qui sumus plane, non generis humani tamen, sed potius erroris.

## CAP.

Sullam monet apud Florum 111. 21. vivere aliquos debere, ut essent, quibus imperarent. Sallustii locum Servius considerat ad lib. vii. 1. Aeneid. versu 557.

g Cives] Qui honor late patuit, & multis datus est.

h Pene omnium civitatem pene omnes cives Chr. habendo) Ita ausus sum ex ingenio hanc lectionem reformare, quæ in omnibus MSS. & editis est putidissima. Illi ita: pene omnium civium &c. Cod. Agob. pene omnium civium: pene omnes cives Christianos habetis. Fuld. pene omnium civium, pene omnes cives Christianos hostes habendo. Unde persuasit sibi Doctissimus Rigaltius, & cum illo Meursius adulterinam esse, delevit itaque uterque. Sed immerito. nata depravatio ex compendio scribendi. Rhen. etiam illa quæ post civium sequuntur non agnoscit. Dicit itaque Auctor omnes cives Romanos, imo omnium fere civitatum cives, ad nomen Christianum transisse.

i Sed hostes maluistis vocare generis humani) Velut inepte ex sequentibus traducta Meursius ut & Rig. cuncta delenda censet. Nam crudeliter, nam ut recte ab Aldina & Rhen. editione absumpta illa quæ ex sequentibus Pam. Herald. & aliorum codd. intruserant potius quam erroris humani, quæ in Cod. Agob. ita concipiuntur, b. m. v. g. humani: generis potius quam erroris humani. ita eadem tamen & omnes libri MSS. & editi ante Rigaltium hoc nostrum agnoscunt, quin & ipse sensus posulat. Nos hostes vocatis, inquit; at nos quos ut hostes traducitis, quos in civium numerum recipere non vultis, civitatem tamen coronam abunde meremur, quia tot cives servamus, tot hostes vestros in fugam conicimus. Cod. Fuld. habet, Hostes maluissetis vocare generis humani potius, quam erroris humani. quæ quidem ultima ex fine capitis influxisse nemo non videt. Etiam si quis ita tantum malit, sed hostes maluissetis vocare, delectis reliquis, non repugnabo.

k Raperet] Rhen. eripiet.

l Pateretis] Veram lectionem ex Fuld. restituit. Vos, inquit, vacua possessio &c. pateretis. Reliqui pateret. Judicavit etiam Rigaltius, & ipse Auctor modo dixit: Si enim tanta vis hominum in aliquem orbis remoti sinum abrupissemus a vobis.

m Recogitantes) Sic Rig. alii cogitantes.

n Qui sumus) Ald. & Herald. quia sumus plane non generis humani, sed potius tamen erroris. Fuld. quam rectissimam vocat Scioppius, qui sumus plane non generis humani hostes, sed potius erroris. Pam. & Rig. melius & clarius qui sumus plane, non generis humani tamen, sed potius erroris. Supra c. xxi. de Scrate: Quidam, cum & ipsi Dæmonium adhaesisse a pueritia dicatur dehortatorium, plane a bono, prout etiam ibi restitimus.

## CAP.



C A P. XXXVIII.

*Quæ quum ita sint, tolerari, ut Sectam aliquam, quæ nihil mali operetur debere, non enim metuendum, ne tales ad illicitas factiones coeant, qui loca factionum vitent, qui dudum renunciare didicerint spectaculis, circo, theatro, arenæ, xysto, unde crudeles, insani, lascivi, vani, turbulenti, & ob id ad conspirandum apti redire soleant homines. Si igitur Christiani alias eligant voluptates, easque innoxias, turbari non debere, cum Gentibus etiam suas quieti relinquunt.*

**P**roinde, nec paulo lenius inter licitas factiones sectam istam <sup>b</sup> deputari oportebat, a qua nihil tale committitur, quale de illicitis factionibus <sup>c</sup> timeri solet. Nisi fallor enim, prohibendarum <sup>d</sup> factionum causa de providentia constat modestiæ publicæ, ne civitas in partes scinderetur, <sup>e</sup> quæ res facile comitia, concilia, curias, conciones, spectacula etiam, & æmulis studiorum compulsionibus inquietaret, cum jam & in quæstu habere cœpissent <sup>h</sup> venalem & mercenariam homines violentiæ suæ operam. At enim nobis <sup>i</sup> ab omni gloriæ & dignitatis ardore frigentibus nulla est necessitas cœtus, nec ulla magis res aliena, quam publica. <sup>k</sup> Unam omnium Rempublicam agnoscimus, mundum. <sup>l</sup> Æque spectaculis vestris in tantum renuntiamus, inquantum originibus eorum, quas sci-

mus

C A P. XXXVIII.

**P**roinde, nec paulo lenius, inter] Ita distinguendum. Itaque, inquit, & minus acerbe, tolerari nos ut reliquas Sectas oportebat &c. Ald. & Barr. lenius quod frustra amplectitur Junius. Cod. L. B. Proinde paulo lenius. Herald, vero & Scalig. mallet inter illicitas, cui faver lectio Fuld. quæ exhiet, Proinde ne paulo lenius inter illicitas factiones &c. Probo tamen vulgata magis. Lenius vero deputari. hic idem est quod rex David in filio Absalomo fieri voluit lib. 11. Sam. xviii. 5. leniter mibi agite cum adolescentulo cum Absalomo.

<sup>b</sup> Deputari] id est, æstimari. Ita apud Nostrum deputabitur religio, deputabunt contumeliam, deputatus justitiae & similia.

<sup>c</sup> Timeri solet] MS. Fuld. præcavetur, quod etiam amplecti potes.

<sup>d</sup> Factionum] Deler MS. L. B.

<sup>e</sup> Constat modestiæ publicæ] Ita recte Sciopp. Her. & Rig. ex MS. Fuld. & aliis. Pam. & reliqui ac modestia publica. Ita, inquit, quieti consuliur & providetur.

<sup>f</sup> Quæ res] In Cod. Fuld. est qua facile &c. inquieta-

<sup>g</sup> Æmulis studiorum comp.] Prout factiones illæ re-tiariorum & parmulariorum veterum & pralinorum & similes ex Suetonio præcipue & aliis Scriptoris notæ sunt, de quibus Lipsius in Saturnalibus lib. 11. c. 24. Alluditque Chrysost. Hom. ad Esai. vi. 1. ubi verat compunctiones in ecclesia. Neque prohibemus vocem laudis, sed vocem absurditatis & inconditam, ac mutuas inter vos contentiones, manus incassum temereque sublatas in aerem, pedes supplantantes, indecoros effeminatosque mores, qui sunt illorum, qui in theatris ac circensibus ludis versantur, ludicra & delicta. Illinc nobis perniciose invehuntur exempla, illinc irreligiose vulgaresque voces, illinc manuum ineptæ gesticulationes, contentiones, concertationes, mores instabiles, atque insulsi in-compositique clamores. Itaque tota civitas, ut vulgus in spectaculis scinderetur in partes. Ibidem: Ex innumeris contentionibus, ex temere factis dejectionibus male loquentibus, &c.

<sup>h</sup> Venalem & mercenariam homines] Pro venalem MS. L. B. ostendit vellent, Fuld. vero delet vocem homines. Sed legendum puto, cum jam & in quæstu habere cœpissent vilem & mercenariam omnes violentiæ suæ operam. ut dicat omnis ordinis & conditionis homines per factiones impulsos, se suæque periculo & internecioni exponere. Is enim miserrimus Reip. status est, quando avaritia fidem, probitatem, ceterasque artes bonas subvertit, pro his superbiam, crudelitatem, Deos negligere, omnia venalia habere edocuit. ut recte observat Sallustius Cat. cap. 2. Quando jam non amicitiae inimicitiaeque ex re, sed ex commodo estimantur. ut docet ibidem.

<sup>i</sup> Ab omni gloriæ & dignitatis ardore] Eleganter ardorem vocavit gloriæ cupiditatem, quæ homines quasi urit, unde verba inflammare & similia Poetis. Ita Iphiclus Argonautis additus apud Val. Flaccum lib. 1. 75. non ut laborer,

monitus sed tradat ut acres, Magnorumque viros qui laudibus urat avoru.

Quum itaque proprio vocabulo Christianos ab illo ardore frigere dicit, ex Philosophiæ penetrabilibus ostendit illos esse viros sapientes, ducentes non esse administrandam sibi corruptis moribus, Remp. Videntur vero hæc adumbrata ex Platone, cujus locum multo pulcherrimum huc pertinentem vide infra cap. xLvi. ad illa: & necessario appetunt. Sallustius etiam de se ipso in Cat. c. 111. Apie cum ab reliquorum malis moribus dissentirem, nihilo minus honoris cupido eadem, quæ ceteros, fama, atque invidia vexabat. Fuld. legit, gloria, Ald. vero delet ab.

<sup>k</sup> Unam omnium rempublicam] Et hoc ex sapientum definitione, quibus totus mundus domus est & patria ubique. Non abluunt hinc illa Joannis Chrysostomi de sancto Luciano, is quæstione per tormenta habita, interrogatus, Ποίος εἰ πατρίδα; Χριστιανός εἰμι, φησι. Τί ἐχον πατρίδα; Χριστιανός εἰμι. Τίνας πατρίδας; ὁ δὲ πρὸς ἀπαντα λέγειν, ὁ δὲ Χριστιανός εἰμι. id est, Quæ tibi patria est? Christianus sum, inquit. Quam artem prosteris? Christianus sum. Quibus majoribus? Ille vero ad omnia dicebat, audis, quod sum Christianus. Ita Aristippus αἰναι πατρίδα πῶς καὶ αὐτὸν ἀεβας, & sublimior illo Crates Thebanus in Traged.

Οὐχ εἰς πατρίδα μοι πόρις, ὅ μιν εὐχῇ, Πάσι δὲ χερσὶ καὶ πόσιμα καὶ δόρυ. Εἰμὶ οὖν ἡμῖν ἐδραϊσμένοι πάρα.

id est, Nec pro patria mibi turris una nec casa est, sed universe arces terræ & domus paratam nobis mansionem & cœnaculum præbent. Silicet ut Aristophanes in Plauto v. 1.

Πατρίς γὰρ ἵσι πᾶς ἐστὶν ἂν πράττω τίς ἐγώ.

id est, patria illic cuique sua est, ubi bene est. Scripsi locum cum Rigaltio, consentiente MS. L. B. nam Ald. & alii omnes. Barr. & Rhen. & alii cognoscimus. Cod. vero L. B. ita totum locum exhibet. Nobis &c. frigentibus nulla magis res aliena. qui publicam unam omnium rempublicam agnoscimus mundum. Ut autem hic voca mundum unam omnium rempublicam, sic cap. seq. naturam matrem unam omnium.

<sup>l</sup> Æque spectaculis] Junius vocem æque annecti voluit prioribus, & post illam punctum poni. Inique. Si enim quid mutandum, præstaret legere Æqui spectaculis vestris sc. fumus, quod cum iis quæ sequuntur conciliari potest. Sed verus lectio omnino sana est. Ut enim foro & curiæ renunciabant Christiani, quia laudis & gloriæ cupidi non erent, ita etiam spectaculis, quoniam & de idololatria nata erant & humana divinaque jura fœdabant. Membranz Fuld. legunt, Atque adeo. Nec immerito spectaculis renunciabant Christiani, qui ipsi mundo spectaculum facti cum Paulo 1. Cor. iv. 9. abunde spectaculorum in verbo Dei habent. Prosperum Aquitanicum audiamus Prom. & Prædict. Dei de gloria Sancti.



mus de superstitione <sup>a</sup> conceptas, cum & ipsis rebus, <sup>b</sup> de quibus transiguntur, prætersumus. <sup>c</sup> Nihil est nobis dictu, visu, auditu <sup>d</sup> cum insania circi, cum impudicitia <sup>e</sup> theatri, cum <sup>f</sup> atrocitate arenæ, cum <sup>g</sup> vanitate xyli. <sup>h</sup> Licuit Epicureis aliquam decernere voluptatis veritatem. Quo vos effendimus, si alias præsumimus voluptates? Si oblectari <sup>i</sup> novisse nolumus, nostra injuria est; <sup>k</sup> si for-

in Peroratione. Si spectandi voluptas est, inquit, habes hic aurigam spiritalem Christum, Heliam, qui curru igneo usque ad metas pervectus est cæli, curvusque Pharaonis demersus in profundo. In munere habes Danielem sanctum, leonem non ferro sed oratione vincentem: ursosque vexantes eos, qui Heliseum Prophetam contumeliis lacerant. Habes quoque in sancto spectaculo non mimicas turpitudines, sed Christo sacratas virgines. Habes cadalistarum loco Rebecca geminos mystice ludentes. Habes David coram arca saltantem, & nudatum in passionem Christum, coram servis & ancillis suis, illa ipsa sua historia exhibentem. Habes postremo fletus planctusque Hieremie decantatos, non arte tragica, sed prophetica. Adde Nostrum lib. de Spect. c. xxix.

<sup>a</sup> Conceptas) Cod. L. B. exceptas.

<sup>b</sup> De quibus transiguntur, prætersumus) Hæc est constans lectio omnium MSS. quam editiones veteres Barthelemi & Rhenani depravarant in exsurgunt [vel transiguntur] prætersumus. Restituerant veram Pam. & alii. Sed ubi illi posuerant cum & ipsis rebus, Ald. cum ipsis rebus, edidit. Rigalt. quin ipsis rebus &c. contra MSS. tamen. Eleganter autem dicit Tertullianus Christianos præteresse illis ipsis rebus de quibus spectacula transiguntur, id est, quæ eorum est materia, sc. furor, libido, crudelitas, quoniam hisce renunciaverunt Christiani facti. adeoque illis amplius non vivunt sed mortui sunt, ut loquitur Petrus Epist. 1. c. 11. 24. & Paulus etiam Rom. vi. 2. & Coloss. 1. 7. imo nulli sunt rebus mundanis, quomodo appositè Deum quem sibi fingunt Epicurei neminem humanis rebus vocat c. xlvii.

<sup>c</sup> Nihil est nobis, visu, auditu] Cod. Fuld. Nihil enim. Reliqui nihil est. sed Rig. & est delevit, recte forte. at in illo quod etiam exulare jubet cum Rhenano illa dictu, visu, auditu, sequi non aulam, imo nolo. omnes enim MSS. agnoscunt, editiones omnes alie, denique sensui non repugnat. dictu enim respicit clamores inconditos factiosorum, qui cum inter se de illis aurigis qui sibi placebant, certarent & tumultuarentur, tum acclamationibus suas quique factiones adhortabantur: unde famosus ille auriga Scorpis appellatur a Martiale.

<sup>d</sup> clamor gloria circi.]

Visu ad impudicos gestus & nuditates theatri & xyli auditu ad arenam pertinet, cum certe humanum non sit gemitur cadentem & a feris disceptorum ululatum cum voluptate auribus haurire.

<sup>e</sup> Insania circi] Ubi inconditos clamores jaci cum aliorum Chrysost. docuit loco supra allato. In arena etiam obtrunisse docet Tertull. ad Mart. c. 1. Vexantem & gladiatores perfectissimos non tantum magistri & præpositi sui, sed etiam idiotæ, & supervacue quique adhortantur de longinquo, ut sepe de ipso populo dictata suggesta profuerint.

<sup>f</sup> Impudicitia theatri] Quod alibi vocat suo nomine consistorum libidinis & impuditiæ. Ubi & argumenta fabularum, & personæ, & verba, & omnia obscena, turpia, indigna auditu & aspectu boni viri sunt. Itaque acriter passim in illa cum aliis invehitur Chrysost. Ita enim in Ep. ad Cor. 1. cap. iv. Hom. xiii. Theatra congregant & meretricum choros illuc inducentes, & pueros scortantes, & qui injuria ipsam afficiunt naturam, totum populum in loco superiore facient considerare. sic civitatem recreantes. Et ad Mart. cap. x. Hom. 93. Cuncta enim simpliciter quæ ibi sunt turpissima sunt, verba, vestitus, tonsura, incessus, voces, cantus, modulationes, oculorum eversiones ac motus, tibie, fistule, & ipsa fabularum argumenta, omnia, inquam, turpi lascivia plena sunt. &c. quas ob res non cachinnis diffuere sed lacrymis gemere ac dolere oportet. Graviter itaque increpat Christianos nefanda hæc spectare aulos, Hom. vii. in cap. Matth. 11. Nam & cum eum videris (Christum) ita cum relinquis, ut post illum curras ad theatra, ac mimum potius & videre & audire desideres. Christum quidem in spiritali situm præsepio derelinquis, properas vero jacentem in scena spectare meretricem. Et mox: At vero ex hac mensa spiritualium fons emanat bonorum, & hanc tu statim relinquens curris ad theatrum, ut natantes feminas & sexum illum publicis oculis intuearis expositum. Et ibidem: Tu vero relinquis hujus sanguinis fontem calicemque reverendum, & ad diabolicum istum fontem festinus accurris, ut scilicet spectes meretricem natantem, & naufragium anime patiaris. quæ quippe illa pelagus quoddam est

immane luxurie, quo non corpora submerguntur, sed naufragium infertur animabus. Nam illa quidem in mediis aquis nuda ludit natatu, tu vero de sublimi spectans gradu, in libidinis profunda demergeris. Vide & quæ ibidem longe plura in hanc sententiam sequuntur. Rursus idem Hom. de Davide & Saule: Non metuis, non expavescis, dum oculis, quibus illic lectum, qui est in orchestra aspectus, ubi detestandæ adulterii fabulæ peraguntur, iisdem hanc sacram mensam intueris, ubi tremenda peraguntur mysteria? Dum iisdem auribus audis & scortum obscène loquens, & Prophetam Apostolumque ad arcana Scripturæ introducentem? Denique Hom. Quod omnia vitia orig. ab ingnavia ducant: Quo tempore alii quidem quum nos hæc ex hoc loco differeremus, in theatris otiose Diaboli pompam spectant: & quidem meretricias canitilenas illi tum audierunt: vos vero jucundissima doctrina spiritali vocastis. Et illi quidem impurissimis Diaboli escis vesciebantur: Vos vero unguento spiritali delibuti estis. Unde recte Cyrillus Hierosol. Mystag. live Catech. 1. cap. 4. explicaturus pompam Diaboli cui in baptismo renuciavimus, ait esse Diaboli pompam & πρὸς τοὺς αἰσθητικοὺς καὶ τὴν πρὸς τὸν νοῦν μεταστροφήν.

<sup>g</sup> Atrocitate arenæ] Ubi nihil aliud agitur, quam ut deposita humanitate rabidæ feræ fiant homines. Itaque & hic prodeat Chrysost. Hom. xiii. in Epist. Ad Cor. 1. iv. Quid opus est dicere fraudes & imposturas, quæ fiunt in equorum curriculum: & quæ in pugnis ferarum. sunt enim illa omnia plena stuporis & amentie. Docent assidue habere populum immisericordem, savum, & inhumanum, & exercere ut ad videndum homines discere ac dilantari, effluere sanguinem, & ferarum, crudelitatem omnia confundere.

<sup>h</sup> Vanitate xyli] Idem Chrysost. Hom. in Ps. cxviii. Non debetis filii Ecclesiæ depravari in vanitatibus spectaculorum. De his lusus scribere Bulengerus. Panvinus. Vellereus, Faber & innumeri alii. Pertinetque ad illam, de qua modo, arenæ atrocitatem elegans Demonaë Philoſophi d. ad Athenienses, quod narrat Lucianus in Vita eju. Consultabant Athenienses de spectaculo gladiatorum instituendo ad imitationem Corinthiorum. Ibi sanam hanc vocem edidit Philoſophus Μη πρότερον ταῦτα ὡς Ἀθηναῖοι ἀφίκοιτο, ἀλλὰ μὴ τοῦ ἑλθεῖν τοῦ βασιλεὺς κατέλπει. id est, Ne prius, o Athenienses, hæc decernatis, quam subvertatis aram Misericordiæ.

<sup>i</sup> Licuit Epicureis] Mirè passim vexatus fuit hic locus a Viris Doctis. Editi omnes ad Rigaltium usque rejecerant ad finem capitis post delectant, ita exhibentes: Sed licuit Epicureis aliquam decernere voluptatis veritatem: id est animi equitatem & ampla negotia. Itaque Junius, ne nihil egisse videretur, prorsus a genio Septimii abhorrentem lectionem ipsi affinxit, ut apud illum videri potest. Mellius Heraldus, scilicet licuit Epicureis &c. in sequentibus vero una cum La Cerda lectioni Wouwerianæ adhæret, dum quid melius adluceat. Qui quidem Wouwerius hanc ex V. C. attulit, sed licuit Epicureis aliquam decernere voluptatis veritatem, ἀπαρξίαν καὶ ἀπρξίαν, id est animi equitatem & a publicis negotiis requiem. Sic enim & Græca interpretari aliquando solet. Denique Rigaltius, quem hic sequendum judico, abdicatis spuris & ex glossa irreptitiis, lectionem quam exhibemus adornavit, securus aliquatenus Cod. Fuldensem, qui solus, sed is etiam optimus & antiquissimus hoc loco reponit atque ita legit: licuit Epicureis aliam decernere voluptatis veritatem, id est anime equitatem, ubi Scaliger legit animequitatem. quæ, inquit Sciopp. alii in finem cap. trajecerunt, sed hoc melius. Cum vero in MS. Lugd. Bat. invenerim, Sed licuit de Epicureis &c. ex illis tribus Fuld. Wouvv. & Lugd. Bat. hæc posset forsan adornari lectio: sed licuit (seu cum Heraldus si malis scilicet licuit) de Epicureis aliam decernere voluptatis veritatem &c. Sic supra c. xxi. Licuit & Christo commentari Divinitatem, re propriam. De Epicureis, id est, ut Epicuri etiam sectatoribus licuit. Atque ita respondeat tacitæ objectioni, quæ ut morosi & nullius gaudii amantes traduci possunt Christiani. Sed Rigaltium sequi malo. Epicureos inquit toleratis, qui aliquam veram voluptatem [illam quæ ex glossa additur passim] invenisse se putant, at cur non & nos, si alias quam vestras præsumimus voluptates? quod illis licuit & nobis licet.

<sup>j</sup> Novisse nolumus] Rhen. nos nolumus. Fuld. oblectare novissime nolumus, lege oblectari & probare quamvis vulgata explicari satis apte potest.

<sup>k</sup> Si forte, non vestra] Sic Membr. Lugd. Bat. etiam editio



te, non vestra. Sed <sup>a</sup> reprobamus quæ placent vobis, nec vos nostra delectant.

editio La Cerdæ Heraldî & aliar. Pam. tamen, si forte nostra, non vestra. Quomodo locuta est Briseis apud Ovid. in Epist. Heroid. ad Achillem: Non ego poscenti quod sum cito tradita regi Culpa tua est, quamvis hæc quoque culpa tua est;

Sed de illo si forte alio loco plux diximus. a Reprobamus quæ placent vobis] De Spectac. c. xxviii. Non possumus cum illis discumbere, quia nec illi nobiscum.

C A P. XXXIX.

Ut itaque Gentes de præjudicio suo recedant, liberaliter illis Christianæ factionis (ut appellabant) disciplinam communicat, nobis veteris Ecclesiæ statum tantum non ante oculos ponit: quomodo scilicet soliti sint in unum coire, ad quem, pro quibus, quidve precari, monita Scripturæ & voces dirigere, censuram morum exercere, conventum ordinare, elemosynas colligere, istas distribuere in usum sepulturæ, aut ad alendos egenos, orphanos, senes emeritos, aut ad refocillandos naufragos, vel ob fidem in metella, insulas, carceres relegatos. Quam tantam affectionem omni labe carere docet, verumque amoris titulum mereri, qui apud Gentes non nisi impurus sit & simulatus: apud hos convivium esse opipara, sumtuosa, libidinosa, infamia; apud Christianos, sobria, modica, casta, pia. Talem igitur societatem non factionem vocandam, sed curiam.

**E**Dam jam nunc <sup>a</sup> ego ipse negotia Christianæ factionis, <sup>b</sup> ut qui mala refutaverim, bona ostendam. <sup>c</sup> Si etiam veritatem revelaverim. Corpus sumus de conscientia religionis, & <sup>d</sup> disciplinæ divinitate, & spei fœdere, Coimus in cœtum & <sup>e</sup> congregationem facimus, <sup>f</sup> ut ad Deum quasi manu facta, precationibus <sup>g</sup> ambiamus. Hæc vis Deo grata est. Oramus etiam pro Imperatoribus, <sup>h</sup> pro ministeriis, eorum, ac <sup>i</sup> potestatibus sæculi, pro rerum quiete, pro mora finis. <sup>k</sup> Cogimur ad literarum divinarum, commemorationem, si quid præsentium temporum qualitas aut præmonere cogit, aut recognoscere. <sup>l</sup> Certe fidem sanctis vocibus pascimus, spem erigimus, fiduciam figimus, disciplinam præceptorum nihilominus <sup>m</sup> in compulsionibus densamus. Ibidem, etiam exhortationes, castigationes, & censura divina.

C A P. XXXIX.

<sup>a</sup> **E**Go ipse) Multæ editiones ut Barræi, Aldi, Rhen. & MS. L. B. vocem ego non agnoscunt.

<sup>b</sup> Ut qui) Fuld. quo minus. Mala non est hic substantivum sed adjectivum. Sensus est, ipse jam vobis religionis nostræ ritus exponam, ut cognoscatis illos, quos defendi, ut minime malos, ita esse etiam bonos & omnino amplectendos. Caput excellens, in quod docta multa Heraldus.

<sup>c</sup> Si etiam veritatem revelaverim] Totum hoc ex MS. Fuld. adjeci, & sane merito. nisi, inquit, alias testis mendare vobis reperiar. Imitatus est Virgilium lib. ii. Eneid. versu 161. ibi Sinon.

Si vera feram; si magna rependam.

<sup>d</sup> Disciplina divinitate) Ita expresse Cod. Fuld. quod male mutarunt vel in veritate Aldini & Rhenani codd. vel in unitate ut passim alii. Sic c. xxvii. divinitas septe, pro quo editum erat divina septe.

<sup>e</sup> Congregationem facimus] Sic quoque MS. Fuld. legens etiam in cœtu. Alii, coimus in cœtum & congregationem ut ad &c. Rigalt. vero nonnullis deletis, Coimus ad Deum &c.

<sup>f</sup> Ut ad Deum quasi m. f.] Ita omnes libri MSS. editi. Ut adeo non toleranda sit audacia Rigaltii, qui ita mutavit pro suo lubitu, Coimus ad Deum, quasi manu facta prelationibus ambiamus. Rectius idem to manu facta explicuit collectis manipulatim copiis. Est elegans & antiquum dicendi genus ad Deum pro apud Deum. Ita enim non tantum Sallustius in Catil. cap. xxx. de Marcio Rege & Metello Cretico: si utrique ad urbem

Imperatores erant; impediti ne triumpharent calumnia paucorum. Sed & Publius noster de uxore bene morata versu 113.

Castæ ad virum matrona parendo imperat.

Atque ipse adeo Tertullianus infra cap. xlvii. Pyripblegeton ad mortuos amnis est. ut ibi ex optimo Fuld. restituiamus.

<sup>g</sup> Ambiamus] Sequebatur orantes, quod ex Fuld. sustulit Rigaltius.

<sup>h</sup> Pro ministeriis eorum] Sic Fuld. & videtur rectum mais, quam quod alii ministris. quod idem significat. Barr. ridicule Deorum. Dixit ita naufragia pro naufragis & similia.

<sup>i</sup> Potestatibus sæculi] Legunt alii, & potestatibus, pro statu sæculi. sed ut patet corrupte. Itaque recte delevit Rhenan. nec invenitur in MS. L. B.

<sup>k</sup> Cogimur] Sic Pam. & videtur præstare, cum jam semel dixerit coimus, quod tamen hic omnes ostendunt. MS. L. B. vero cum Pamelio facit habet enim cogimus.

<sup>l</sup> Certe] Annectere superioribus voluit Junius. pro quo possis legere. Certam fidem &c. Sed nihil muto.

<sup>m</sup> In compulsionibus] MS. Fuldensis hæc lectio longe melior est, quam aliorum inculcationibus. Et hoc enim quam maxime ad divinitatem disciplinæ Christianæ facit, etiam in persecutionibus & assultibus improborum [ita enim usurpat compulsare & compulsionem] nihil de fide, spe, fiducia, præceptis Domini discedere. Est itaque præceptorum, eorum quæ præcepit nobis Dominus. Si cui tamen magis placet inculcationibus, ita cum Salmasio de Trapez. Fœnore p. 464. explicet. Non satis habemus fidem canendo ad Deum pascere, & spem erigere, fiduciamque in illo figere; quibus omnibus nos in eum serio credere testamur: Sed & præcepta inculcamus,



na. Nam & judicatur magno cum pondere, ut apud <sup>a</sup> certos de Dei conspectu: summumque <sup>b</sup> futuri iudicii præiudicium est, si quis ita deliquerit, <sup>c</sup> ut a communicatione orationis, & conventus, & omnis sancti commercii relegatur. <sup>d</sup> Præfident probati quique seniores honorem istum <sup>e</sup> non pretio, sed <sup>f</sup> testimonio adepti: neque enim <sup>g</sup> pretio ulla res Dei constat. <sup>h</sup> Etiam si quod <sup>i</sup> arca genus est, non dehonora summa quasi redemptæ religionis <sup>k</sup> congregatur. Modicam unusquisque stipem menstrua die, vel cum velit, <sup>l</sup> & si modo velit, & si modo possit, apponit. Nam nemo compellitur, sed sponte confert. Hæc quasi deposita <sup>m</sup> pietatis sunt. <sup>n</sup> Quippe non epulis inde, nec <sup>o</sup> potaculis, nec ingratis voratrinis dispensatur, sed egenis alendis, humandisque, & pueris <sup>p</sup> ac puellis re ac parentibus destitutis, <sup>q</sup> jamque-domesticis senibus, <sup>r</sup> jam-otiosis; item <sup>s</sup> naufragiis, & si qui in metallis, & si qui in insulis, <sup>t</sup> vel in custodiis dumtaxat ex causa

Dei

mus, quæ non facienda & facienda demonstrant, de quibus supra cap. 1. Sed hæc omnia in lectione nostra includuntur.

<sup>a</sup> Certos) Ald. Ceteros.

<sup>b</sup> Futuri iudicii præiudicium] Secundum potestatem ecclesiasticam datam a Servatore Matth. xvi. 19.

<sup>c</sup> Ut a communicatione orationis] Vere gravis & rigida fuit disciplina veterum Christianorum, qua vel prorsus a communione Sanctorum graves peccatores reliciebant, vel statuebant onerosas delictorum poenas. Sic Tertulliani tempore vix, & si modo, mœchis, homicidis, idololatriis publica poenitentia concedebatur, ut patet ex lib. de Pudicitia c. v. & late exsequuntur qui de Poenitentia & poenis clericorum ex professo egerunt Jo. Morinus in doctissimo libro de Sacramento Poenitentiae, & Gabriel Albaspinæus, vir omnis antiquitatis ecclesiasticæ scientissimus, in Observationibus Ecclesiasticis. Poenitentiae vero gradus erant *Eletus*, cum a limine & omni lectu ecclesiæ summotus peccator ante fores templi stens & sordidatus fideles ingredientiens pensaret, orarent pro se, ut scandalum ab ecclesia Dei summovertetur. Secundus *Auditio*, quum inter catechumenos in aditu templi stare permittebantur. Tertius *Substratio*, quando ingredi liceret, sed ita ut retro ambonem sese prosternerent & cum catechumenis rursus abirent. Quibus peractis certo temporis spatio, quod pro magnitudine scandalum erat definitum, admittebantur ad *Σύστασιν*, sive *Confitentiam*, quando una cum fidelibus stabant orantes. Nondum vero ad sacram cenam accedere licebat, sed tum demum cum plane ecclesiæ reconciliati iudicarentur.

<sup>d</sup> Præfident probati quique] Illustre testimonium Alexandri Severi apud Spartianum, qui eodem modo præpositos provinciis eligi volebat, dicens: Grave esse, quum id Christiani & Judei facerent in prædicandis sacerdotibus qui ordinandi sunt, non fieri in provinciarum rectoribus, quibus & fortune hominum committerentur & capita.

<sup>e</sup> Non pretio] Quo nec Deusegeat, & dignissimi honore passim excludantur. De illo Lucianus in Jove Confutato p. 183. *ὅτε οὐχ ὁρῶ ἀνδ' ὅτι ἀπαίτετε τὸν μισθὸν ἐπὶ τῇ μαντικῇ*, id est, quare non video, quamobrem & mercedem exigatis propter vaticinium. De hoc Lex Theodosiani Cod. 1. de Rectorib. Provinciar. Constantiniana: Non sit venale iudicis velum, non ingressus redenti, non infame licitationibus secretarium, non visio ipsa præsidii cum pretio.

<sup>f</sup> Testimonio adepti] Et quidem publico. Post tempora enim Apostolorum clerus una cum laicis, atque adeo tota Ecclesia suffragiis suis usa est, ut docet ex veteris Ecclesiæ ritu Blondellus lib. de Episc. p. 197. & 379. Qui quidem mos in Oriente mansit usque ad Concilium Nicenum secundum A. C. 787. Can. 3. vel certe Synodum viii. A. C. 871. Can. 22. In Occidente autem viguit usque ad extremum seculi xii. ut notat Petrus de Marca vi. 2. libro de Concordia Sacerdotii & Imperii. licet Can. 13. Laodicens, & constitutione Justiniani Imp. diu jam antea vilis plebecula ab hoc negotio exclusa esset, quod sæpe juris illius occasione graviter peccasset, teste eodem Scriptore viii. 6.

<sup>g</sup> Pretio ulla res Dei constat] Conferat cum hisce indulgentias suas & Taxas Cancellariæ Apostolicæ, quæ sæpius editæ sunt, Ecclesia Romana, & cognoscat quantum ab antiquitate discesserit. Adeo, ut loquitur Nicol. de Clemangis in Operib. p. 30. *ibi nemo gratus gratis, nulli datur absque datis Gratiani gratia*. Scilicet ut olim Nazianzenus de honorario quod Apollinis dabatur vatibus Orat. 11. in Jolian. *ἀνὲρ χαλκὸς Φοῖβον μὴ μαρτυροῦναι* dixit, sic Papæ Honorii 111. celebratur dictum ad S. Franciscum, *Non esse consuetudinis Apostolicæ sedis, indulgentiam gratis facere*. Itaque

*Sacra sub extrema, si forte requiritis, hora  
Cur Leo non potuit sumere? Vendiderat.*

<sup>h</sup> Arca genus] Depravatum apud Ald. in *actis*. in Cod. L. B. *arpe*. Consideravit hunc locum maximus Salmasius de Trapez. Fœnore p. 421.

<sup>i</sup> Dehonoriaria] id est indecora, inhonesta. Ita expresse MSS. Put. & L. B. nisi quod voces disjungant. Ita Rigalt. Respexit, forsitan etiam Judæos, qui hoc pacto tributam mansionis & sacrorum collegerint, horum enim *vestigialis libertas* dicitur cap. xviii. Pam. de *ordinaria*. Ald. & Rhen. & Herald. de *oneraria*. qui postremus de honorario non male interpretatur, quod pro introitu in collegium aliquod dabatur, & vere *onus* appellabatur a Scævola. Scaliger idem voluit scribens de *honoriaria*.

<sup>k</sup> Congregatur] MS. L. B. & Rhen. editio *congregat*, ut ad arcam referatur.

<sup>l</sup> Et si modo velit] Ald. & Rhen. edit. hoc delent. Mox L. B. & si vel possit. Agob. & si modo vel possit.

<sup>m</sup> Pietatis] MS. L. B. *pietati*.

<sup>n</sup> Quippe non epulis inde] Alii, nam inde non epulis. sed ego præfero lectionem Fuld.

<sup>o</sup> Nec potaculis] De Resurr. Christi c. iv. & in primis pabula atque potacula.

<sup>p</sup> Ac puellis re] Hæc in Fuld. aberant, quemadmodum in Lugd. B. re ac.

<sup>q</sup> Jamque-domesticis senibus] Hæc est vetus lectio optimorum MSS. & edit. pro quo alii ut Aldini & Rhen. ponere maluerunt *etateque domitis*, quod non perinde probo. Scribo hæc per hyphen, ut illa apud Virgil. Georg. 111. 92. de equo generoso, jam verulo:

*Hunc quoque ubi aut morbo gravis, aut jam segnior annis.*

*Deficit, abde domo, nec turpi ignosce senectæ.*

quod optime contra Canterum & alios adstruit elegantissimus Andr. Schottus Obs. Hum. lib. 11. c. 51. Si vero malis cum Junio simpliciter intelligere de fidei domesticis ex Epist. ad Galat. vi. 10. ad manum est Justinus locus, qui sic lib. 11. c. 10. Artaphernem patrum Artamenis & Xerxis de regno Persarum contententium vocat *domesticum iudicem*, ut & Noster c. 1. *domesticis iudiciis*. Sed ego non accedo.

<sup>r</sup> Jam-otiosis] Hæc enim apte subjungit Cod. Fuld. nescio cur spreverit Rigalt. Ita enim illos qui præ senectute domum non egrediuntur nec in publicum conveniunt, etiam ab omni opere cessare decet atque ad minimum ut vetulos equos alii.

*Sicut fortis equus, spatio qui forte supremo  
Vicit Olympia, post senio confectu quiescit.*

prout vetus Poeta apud M. Tullium. Certe digni qui publice alantur, ut olim strenui agonistæ & qui de Rep. bene essent meriti apud Athenienses in Prytanæo, quomodo Socrates aiebat se meruisse, ut ei victus quotidianus in Prytanæo publice præberetur, apud Ciceronem:

<sup>s</sup> Naufragiis] Sic quoque rectius elegantiusque Fuld. pro naufragis, ut supra ministeriis eorum pro ministris.

<sup>t</sup> Vel in custodiis] Libro ad Martyras c. 11. Ipsam interim conversationem sæculi & carceris comparemus, si non plus in carcere spiritus acquirit, quam caro amittit; imo & que iusta sunt, caro non amittit per curam Ecclesiæ & agapen fratrum. Ex præcepto Christi apud Matth. xxv. 43. 44. Itaque noster rursus hoc nomine commendat opusculum suum Ad Martyras cap. 1. *Inter carnis alimenta, benedicti martyres designati, que vobis & domina mater Ecclesia de uberibus suis, & singuli fratres de opibus suis propriis in carcerem subministrant, capite*



\* Dei sectæ, alumni confessionis suæ<sup>b</sup> fiunt. Sed ejusmodi vel maxime dilectionis operatio notam<sup>c</sup> nobis inurit penes quosdam. Vide, inquiunt, ut invicem se diligant. Ipsi enim invicem oderunt: <sup>d</sup> & ut pro alterutro<sup>e</sup> mori sint parati. Ipsi enim ad occidendum alterutrum<sup>f</sup> paratiores. Sed & quod<sup>g</sup> fratrum appellatione censemur, non alias (opinor); <sup>h</sup> infamant quam quod apud ipsos omne sanguinis nomen<sup>i</sup> de affectatione simulatum est. <sup>k</sup> Fratres autem etiam vestri sumus<sup>l</sup> jure naturæ<sup>m</sup> matris unius, etsi vos parum homines, <sup>n</sup> quia mali fratres. <sup>o</sup> At quanto dignius fratres & dicuntur, & habentur, qui unum patrem Deum agnoverunt, qui unum<sup>p</sup> spiritum biberunt sanctitatis, qui de uno utero ignorantia ejusdem ad unam lucem<sup>q</sup> expaverunt veritatis. Sed eo fortasse minus legitimi existimamur, quia nulla de nostra fraternitate<sup>r</sup> tragœdia exclamat, vel quia<sup>s</sup> ex substantia familiaris fratres sumus, quæ penes vos<sup>t</sup> fere dirimit fraternitatem. Itaque<sup>u</sup> quia animo animaque miscemur, nihil de rei communicatione dubitamus. Omni in-

discre-

capite aliquid & a nobis, quod faciat ad spiritum quoque educandum.

a Dei sectæ] Adjungit Fuld. conficiatur. sed nunc qui pro quis est positum, ut sæpe apud Tertull. Cod. Bar. etiam legit si quis in metallis, ubi prius qui abest. Mutatione ramen non opus. Dicit ex causa Dei sectæ, ut maleficos disjungat. vid. cap. xlv.

b Fiunt] Sunt Aldus.

c Nobis inurit] Ald. meruit.

d Et ut pro alterutro] Alter pro altero. Sic lib. 11. Ad Uxor. c. 9. alterutro ducentes, alterutro hortantes, ut ut delent Ald. & Rhenanus.

e Mori sunt parati] Qui summus est affectus, ultra quem diligere non possumus. prout vere ille, qui pro nobis vitam suam impendit, loquitur Servator noster Jesus apud Joh. xv. 13. Μεζονα ταυτης αγαπης εδωκεν εχει, ινα τις του ψυχης αυτου θη υπερ του φιλου αυτου. Atqui Christiani sibi solis nati non sunt, dicentes cum Paulo Act. Apost. xx. 24. Ουδε εχω την ψυχην μου τιμιαν ιμαυτω. Imo illud amoris præceptum dedit nobis Dominus, unde Joannis Epist. 1. c. 111. 16. Εν τω ερωκαμεν αις αγαπην, οτι εκεινος υπερ ημων την ψυχην αυτου εθηκε. και ημεις οφειλομεν υπερ των αδελφων των ψυχας τιδεναι. Laudatque Priscillam & Aquilam inde Paulus iterum in Ep. ad Rom. c. xvi. 4. Οτινες inquit υπερ της ψυχης μου τον εαυτων τραχηλον υπεθηκαν. Nazianzenus denique in funebri oratione in laudem Basilii Magni in extremo favorem populi in eum inde colligit, quod nullus eorum qui aderant esset, qui non aliquam vite sue partem, si fieri posset, illius vite addere paratus esset. και προσειναι τι της εαυτων ζωης εκασος εκεινος ειπερ οιον τε ην, προθυμος ην. Pro sint Aldus sunt. ut & Rhen.

f Paratiores] Sequebatur erunt, quod ex Fuld. recte delevit Rigaltius.

g Fratrum appellatione censemur] Præter La Cerdæ notam satis longam videri possunt Wouvv. ad Minucium p. 42. Elmenhorstius ibid. p. 94. & Heraldus p. 3. Barthius Adversariorum p. 914. & 1164. Sic vero ex Fuld. edidit. Rig. nam alii, fratres nos vocamus.

h Infamant] Aldus. MSS. Herald. & L. B. insaniunt. Et certe sic locutus etiam est supra c. xxiii. ut aliter dementire videatur, qui sacras turres pervolat, aliter qui testæ vicinæ transilit. sed & ibidem infamant dixit, & jam defunctorum infamant animas.

i De affectatione] Male nonnulli ut & Fuld. de affectatione. In Agob. scriptum omnis sanguinis, non omne.

k Fratres autem, etiam vestri] Vocem autem expungunt Barræus, Ald. Herald. immerito. Dicit enim, fratres autem sumus jure naturæ, etiam vestri eodem jure, sed nos magis fratres sumus quia etiam per regenerationem. Sed post autem ponendum fuerat comma.

l Jure naturæ unius] Quod observasse etiam Epictetum docet Arrian. lib. 111.

m Matris unius] Id est communis. sequentia sic disponunt Ald. & Herald. etsi parum homines vos.

n Quia mali fratres] Nam ut provide Elias Episcopus Cretenensis Nazianzeni Scholiastes, quem edidit Leunclavius ad illud Gregorii p. 384. aliis alii mutuo subiecti sumus, propter amorem fraternum. Nam, inquit, si fraternus amor non servetur, injustitia magnam licentiam usurpat.

o At quanto dignius fratres] De præscript. adv. Hæret. c. xx. Communicatio pacis & appellatio fraternitatis, & contesseratio hospitalitatis, que jura non alia ratio regit, quam ejusdem sacramenti una traditio. Et ad Uxorem lib. 11. c. 9. Quale jugum fidelium duorum unius spes, unius voti, unius discipline, ejusdem servitutis? Ambo fratres, ambo conservi, nulla spiritus carnisve discretio. Hinc jam olim Christiani, ut conjunctionem illam animorum & fraternum affectum ostenderent soliti osculo se mutuo excipere. Testis præter alios

Chrysostomus in Epist. 11. ad Corinth. Homilia xxx. Οδ id enim vobis datum est osculum, ut charitatis igniculus ac fomes sit, ut affectum inflammet, ut hoc ratione nos ipsos mutuo amemus, velut fratres invicem se amant, patresque vicissim filios, imo etiam multo vehementius: illa enim natura sunt: hæc gratia. Cod. Fuld. habet quando nunc. scribendum si ista lectio placet quanto nunc.

p Spiritum biberunt] Ita statim dicit lænare disciplinam. Opponit itaque hos illis qui in Cebetis tabula Errorem & Ignorantiam bibere dicebantur ut docuimus ad cap. 1.

q Expaverunt] Pulcherrima metaphora, sicut enim illis, qui in tenebris fuerunt diutius, si subito Solem immittas, oculi nictare & quasi expavescere solent, sic illi quoque qui ex carcere tenebrarum, mortis & peccati, ad lucem veritatis & Evangelii pertrahuntur, affliguntur corde & toti tremunt, ut contigit Sergio Paulo illustri viro Act. xiv. 12. & ipsi Apostolo Paulo, ubi ad fidem est vocatus in mirabili ista visione, quæ narratur Act. 11. 6. Quare frustra Ald. legit expiraverunt. & Barr. & Rhen. cum Junio expiraverunt. Melius quoque Cod. L. B. & Rig. ex Fuld. expaverunt quam Pam. & Herald. & La Cerdæ expaverint. Cod. Agob. pervenerunt, quod ex glossa est.

r Tragœdia exclamat] Respicit Atridas & fratres Thebanos, quæ materiæ quomodo vulgo placuerint disci etiam potest ex c. 11. Unde ob frequentem tragœdiæ repetitionem poetis dicitur

Scenis agitur Orestes.

Longe alio spectat quod legitur apud Minucium p. 36. Nec fratres vos nisi sane ad parricidium recognoscitis.

s Ex substantia familiari] Quæ indiscrera fuit primis Christianis non possessione sed usu. Ita fere olim hortos suos amicis Philosophis legaverat Theophrastus, sed illa lege mure εδιδουκεναι μηδενος αλλ' ως αν ιερον κοινη κεκτημενοι, & τα προς αλληλους οικιως & φιλικως χρημενους, ως περ προσκον & δικαιον. i. e. ne quis ut propriam possessionem possideat, sed veluti sacrum quoddam communiter ab omnibus possideatur, quique se invicem amice ac familiariter utantur, ut congruum est & justum. Diogenes Laertius in vita ejus. Qui de Epicuro refert noluisse illum sectatores suos in commune opes deponere, veluti Pythagoram, qui communia omnia amicorum dicebat, Απισταν γαο ειναι τοις ατοις. εδ' απαν, εδ' ος φιλον. i. e. esse enim illud diffidentium, illum vero qui de fide amici dubitat, amicum non esse. De bonorum inter Christianos communione vide Salmasium lib. de Usuris p. 655. seq. De rege Saturno quoque Justinus lib. xliii. Tanta justitia fuisse traditur, ut neque servierit sub illo quisquam, neque quicquam privata rei habuerit: sed omnia communia & indivisa omnibus fuerit, veluti unum cunctis patrimonium esset.

t Fere dirimit fraternitatem] Id est passim. Cod. L. B. legit facile. Admirabile itaque studium amicitia inter fratres, qui de tota Persarum monarchia contendebant. Artamenem & Xerxem qui quum, ut narrat Justinus lib. 11. c. 10. alter jure primogenituræ fretus, alter quod Patre rege & matre qua Cyrum contingeret natus esset, certamen concordia animo ad Patrum suum Artapbernem, veluti ad domesticum judicem detulissent, interea ipso litis tempore munera miserunt, jucunda quoque inter se non solum, sed credula convivia habuerunt; judicium quoque ipsum sine convitio, sine arbitris fuit. Tanto moderatius, inquit ille, tum fratres inter se regna maxima dividebant, quam nunc exigua patrimonialia partiuntur.

u Qui animo] Sic rectius Ald. Rhen. Rig. quam Pam. L. B. & alii quia.

a Præ-



discreta sunt apud nos, id præter uxores. In isto loco consortium solvimus, in quo solo ceteri homines usum consortium. exercent, qui non amicorum solummodo matrimonia usurpant, sed & sua amicis patientissime subministrant; ex illa [credo] majorum & sapientissimorum disciplina, Græci Socratis, & Romani Catonis, qui uxores suas amicis communicaverunt, quas in matrimonium duxerant, liberorum causa, & alibi creandorum, nescio quidem si an invitas: quid enim de castitate curarent, quam mariti tam facile donaverant? O sapientia Attica! o Romanæ gravitatis exemplum! Lenones Philosophus, & Censor. Quid ergo mirum, si tanta charitas convivatur? Nam & coenulas nostræ præterquam sceleris infames, ut prodigas suggillatis. De nobis scilicet Diogenis dictum est: Megarense obsonant, quasi crastina die morituri; ædificant vero quasi nunquam morituri. Sed stipulam quis in alieno oculo facilius perspicit, quam in

a Præter uxores] Ridiculus error librarii in MSS. L. B. pater uxores. Catonem & Socratem aliosque suggillat, inter quos Rempublicam Platonis, quæ passim inde a Christianis vapulavit. Josephus ad Poripharis uxorem: Nemo me major est in domo hac, nihilque mihi denegavit dominus te una excepta, quia uxor ipsius es Gen. xxxix. 9.

b In isto loco] In isto loco Barr. & Ald. iusto loco MS. L. B. Rigalt. vero in isto solo, absque MSS. tamen.

c Consortium exercent] Omnium mulierum viri, ut dictum de Julio Cæsare. Quique plures una habuerunt Psyche. Quam etiam Ciceronem in Tulliola sua acerbissime laceravit Sallustius in declamatione, ubi illa legitur: Filia matris pellox, tibi jucundior atque obsequatior, quam patenti par est.

d Amicorum solummodo matrimonia] De Augusto Suetonius c. Lxix. Adulteria quidem exercuisse, ne amici quidem negant: excusantes sane, non libidine, sed ratione commissa: quo facilius consilia adversariorum per cuiusque mulieres exquireret. Apud Lactantium Quintilianus lib. vi. cap. 23. Homo neque alieni matrimonii abstinent, neque sui custos, quæ inter se connexa sunt addit Lactantius.

Sapientissimorum] Fuld. addit suorum. e Romani Catonis] Qui Hortensio tradidit Marciam suam & post fata ejusdem relumpit. Cujus Marcie insignem hanc orationem ad virum exhibet Lucanus lib. ii. 338.

Dum sanguis inerat, dum vis materna, peregi  
Jussa Cato, & geminos excepi facta maritos,  
Visceribus lassis partuque exhausta reverteror;  
Jam nulli tradenda viro

& quæ sequuntur. Totam historiam narrat in vita Catonis Plutarchus. Prius autem Hortensius Porciam Catonis filiam Bibuli uxorem sed jam duorum liberorum matrem a Catone petierat. Quædam enim hæc est hæc id est, tanquam fecundum agrum ad sobolem procreandam. De qua cum ille responderet in sua non esse potestate, quam quærebat ipsam Catonis Marciam poposcit & accepit. Simile narrat Diogenes Laërtius & Hefychius Illustris de Menedemo & Asclepiade philosophis. Menedemum duxisse matrem, Asclepiadem filiam, & quum defuncta esset uxor Asclepiadis, Menedemi cepisse conjugem illumque quod Reipub. præfesset, aliam duxisse nobilem & locupletem: nihilominus, quoniam communis erat illis domus, rei familiaris administrationem priori uxori permisisse. De Socrate vide mox ad illud, Lenones &c.

f Et alibi creandorum] Prout in Amphitruone Plautus ait uxorem usurariam præbere, idem esse ac si agrum sterilem fodiendum loces.

g An invitas] Scilicet ut Oenone de Helena ad Paridem scribit:

Vim licet appelles & culpam nomine veles:  
Quæ toties rapta est præbuit ipsa rapi.

Itaque admonet ibidem maritum:

Nec tibi, si cupias, fidam promitte Læcenam  
Quæ sit in amplexus tam cito versa tuos.

h Quid enim] Postrema vox non est apud Rhenanum. Adde Lactantium vi. 23. ibi, Servanda igitur fides ab utroque alteri est. &c.

i Tam facile donaverant] Unde Briseis ad Achillem in Epist. Heroid. apud Ovid.

Non ego poscenti quod sum cito tradita regi,  
Culpa tua est; quamvis hæc quoque culpa tua est.  
Nam simul Eurybates me Talibysque vocarunt,  
Eurybate data sum Talibysque comes.

k Lenones Philosophus & Censor] Alii leno est. Confundit Catones ut supra Scipiones. Apud Lucian. in lepidissimo illo Dialogo, qui inscribitur Lapithæ Zenonem Cleodemus obicit: Αὐτὸν ὡς μακρότερος ἐστὶν τοῦ γυναικῶς ὄντος ἢ οὐ. id est atque ego uxoris mee leno non sum ut tu. Socratem ut puto tangens cuius Xanthippe altera uxor communior fuisse perhibetur. Imo Platonicus dogmatis auctorem Socratem facit idem Lucianus in Vitarum Auctione, ubi illud mercatori ut præcipuum dogma suum proponit quodque ad uxorem spectet: Δὲ καὶ μακρότερος αὐτῶν, μακρότερος εἶναι μὲν, παρὶ δὲ μετῴναι τὸ βέλτερόν τε γὰρ. id est, Videretur mihi nullam debere cuiusquam esse propriam, verum utamquamque plerumque debere accedere ad eam, qui eam appetat. Quod Platonicus etiam philosophus satis ridicule in Lapithis proponit.

l Convivatur] Optimam hanc lectionem ex Fulgentii MS. restituit Rigaltius, & ante illum recte etiam Scalliger in ora libri & Junius docuerant ad sequentia pertinere. Illustrari potest ex Suetonio in Augusto cap. Lxx. ubi de illius incontinentia. Cæna quoque ejus secretior in fabulis fuit, quæ vulgo ὀδύνηδες vocabatur: in qua Diogenem deamque habitu discubuisse convivæ, & ipsum pro Apolline ornatum, non Antonii modo epistolæ singulorum nomina amarissime, annumerantis exprobrant, sed & sine auctore notissimi versus:

Cum primum istorum conducit mensa choragum  
Sexque aeos vidit Mallia sexque Deas.  
Impia dum Cæsar Phæbi mendacia ludit,  
Dum nova divorum cœnat adulteria  
Omnia se a teritis tunc numina declinavunt,  
Fugit & auratos Jupiter ipse thronos.

Alii conviolatur. Agob. violatur. m Præterquam sceleris infames] Lugd. MS. præter quod, quomodo videtur & posse scribi, vel præterquam quod. Dicit sceleris infames, sc. infanticidii & incesti. Ipse Adversus Psychicos c. xvii. Sed & major his est agape, quia per hanc adulescentes tui cum sororibus dormiunt, appendices scilicet gulae luxuria atque lascivia. Retinui tamen vulgatam lectionem. Agob. prodigas quoque.

n Megarense] De Agrigentinis hoc Empedoclem usurpasse in illo testator Laërtius his verbis: Αὐτὸν ἀντίον τῶν ὁσίων μὲν, ὡς αὐτὸν ἀποδανύμενοι. σικίλις δὲ κατὰ χρεὼς οὐκ ἔστιν, ὡς πάντες τὸν χρεὼν βιάσασθαι. Inter dicta vero Diogenis Cynici hoc recenset, dixisse illum ad τὸν πλουτέλιον ὁ δὲ οὐκ ἔστιν.

o Morituri] MS. L. B. moriturus est. quomodo Megarense obsonat esset scribendum.

p ædificant vero] Secunda hujus proverbii pars, quod miror non attigisse Erasmodum, abest ab Aldina Barr. & Rhen. editione, etiam a MSS. Lug. Bar. & Agob. & si verum fateri licet, nihil ad rem facit. Cod. Fuld. moriantur.

q Stipulam quis] Cur non emendem similem locum Nohri,



suo trabem. Tot tribubus, & curiis, & decuriis a ructantibus b acescit aer. Saliis coenaturis creditor erit necessarius. Herculanarum decimarum & d polluto- rum sumptus tabularii supputabunt. Apaturiis, Dionysiis f mysteriis Atticis coquo- rum dilectus f indicentur. Ad fumum coenae g Serapiacae h sparteoli i excitabuntur. De solo triclinio Christianorum retrahatur. Coena nostra de nomine k rationem sui ostendit. l Id vocatur quod dilectio penes Græcos est. Quantiscumque sumptibus constet, lucrum est pietatis nomine facere sumptum, siquidem m inopes quosque refrigerio isto juvamus, non qua penes vos n parafiti o affectant ad gloriam p fa-

Nostri, qui apud Gothofredum & Rigaltium depravati- simus est? Lege in lib. i. Ad Nat. cap. ult. *Auferite tra- bem de oculo vestro, ut stipulam &c. deletis iis quæ ine- pte præcedunt.*

a Ructantibus) Barreus & ructantibus. quasi foret scri- bendum eructantibus id est excreantibus.

b Acescit aer] Sidon. Apollinaris lib. iii. epist. 12. *Alarum specubus bircofis atque acscentibus latera capti- va circumvallatus.* Cicero in Orat. in L. Pisonem cap. xiii. *Paulisper stertimus in illo ganeayum tuarum nidore atque fumo: unde tu nos cum improbiissime respondendo, tum turpissime eructando ejecisti.* Quod præ multitudine hominum in theatris & spectaculis accidere notant scri- ptores. Ita Eunapius Sardiæ in Edesio Constantinum Magnum notat undique incolas Constantinopolim tradu- xisse præ totis in totis theatris & circumvallatis circum- vallatis. id est, ad captandos in theatro a temulentis & crapulam rejectantibus plausus. Unde & Noster de Spe- ctac. cap. xxvii. *Non ergo fugies sedilia hostium Christi, illam cathedram pestilentiarum, ipsumque aerem, qui desuper incubat, scelestis vocibus conspuratum?*

c Saliis] Qui lautissimum habebant epulum Calendis Martiis in festo Anciliorum. Vide Ovidium, Horatium & alios. Magnificas ejusmodi coenas enumerat Macrobius Saturn. ii. 9.

d Pollutorum) MS. Fuld. & polinso lucitorum, ad quod notat Junius, antiquæ. Sed de utroque, inquit, in notis diximus. MS. L. B. & Ald. & Rhen. polinso- rum. qui postremus etiam vocem & delet, quemadmo- dum & Rhen. apud quem mox stabularii quod mavult etiam Scaliger & Cod. Agobard.

e Mysteriis Atticis] Sacra Eleusinia intelligit, unde patet & ibi sumptuosas fuisse coenas quod ad Mearium, qui singularem de illis sacris libellum conscripsit, obser- vari potest.

f Indicentur] Inducitur emendavit. Rig. astipulanti- bus Aldo & MS. L. B. Alii indicentur, quod cum reli- quis magis convenire videtur.

g Serapiacae] Fuld. Serapia L. B. Serapiacae ut edidit etiam Rigalt. Jun. mavult Serapiacae.

h Sparteoli] Qui hi sunt, primus docuit Casaub. ad Augustum Suetonii c. xxx. adducens veteris Scholiastæ lo- cum ad illud Juvenalis iv. 303. *M. abbasque sine audit*

*Dispositis prædices hamis vigilare cohortem*  
*Servorum noctu Lucinus jubet.*

qui ibidem notat dictum per translationem discipline mi- litaris Sparteolorum Romæ, quorum cohortes in tutelam urbis cum hamis & cum aqua vigilas curare consueve- runt vicinis. ubi P. Pithæus legit causa ignis pro vici- nis. ego malim viciniis. Inquit ibidem Casaubonus de origine nominis, putatque ita dictos quia crebro fuses gellabant, vel a tunicis calceisve sparteis. cum possint ita potius videri dicti a valis sparteis pice illitis ad con- tinendam aquam, brantemmers, quibus fuerint instructi. Vocabantur hi etiam matricarii. Scholiastes Juliani Ante- cessoris in Const. xxiii. c. 88. ubi etiam hamorum usum docet. Matricarii dicuntur illi quos videmus ad incendia currentes, & portantes spongas cum ferramentis, & alia ferramenta per quæ possint de pariete in parietem transi- re, & ita incendium extinguere. Adde Wouwerium ad Sidon. Apollinarem lib. vi. epist. 8.

i Excitabuntur) MS. Lugd. Batav. incitabuntur, sed superscriptum alia manu excitabuntur. & mox pro de so- lo. Fuld. de loco.

k Rationem sui) Rhen. suam.

l Id vocatur quod d. p. G.] Sic edidit Rigalt. persuas- sus lectione Fuld. quæ ita, nisi quod vitio scriptoris in ea vocatum quo. Sed integra extat in MS. L. B. Depra- vata apud Aldum Vocatur ἀγάπη &c. apud alios: vocatus enim ἀγάπη, id quod dilectio penes Græcos est. Nomen enim hic non ponere sed circumscribere voluit. Frequens vero hujus mentio in libris Christianorum. Ipse Tertull. de Baptismo c. ix. *Cum de agape docet [Christus] aque calicem fratri oblatum inter opera dilectionis probat.* Et advers. Plyphicos c. xvii. *Apud te agape in caceabis ferret, fides in culinis caler, spes in ferculis jacer.* Vi- desis de his Agapis præter La Cerdam, Wouwer. ad Minuc. p. 41. & Elmenhorst. ibid. p. 91. Phorium &

Balsamonem ad Canonem xi. Concilii Gangrensis, Justel- lum & Beveregium ad Canonem Nicæn. iii. Trull. v. Ancyran. xix. Gangrens iv. Nicæni secundi xvi. & xx. Dodwellum Dissertat. Cyprianic. Valesium ad Euse- bium p. 157. Suicerum in ἀγάπῃ, ἀδελφῇ, συνείσκει. & præcipue, qui insigni elegio decoratur apud Fabricium [qui hosce recenset] in nunquam satis laudato libro, Bibliographia Antiquaria p. 587. Lud. Antonium Mura- torium in Anecdotis Græcis p. 185. 218. seq. Has Aga- pas etiam cum Philoteliis veterum singulari cura contulit Joh. Fronto Academia Parisiensis Cancellarius in Epist. Selectis, Leodii Eburonum 1674. 12. editis, epist. i. Tandem vero fuerunt abrogata, cum, ut vulgo fit, jam in luxum degenerarent, unde videtur Nazianzenus in Præ- ceptis Ad Virgines eas hortari illas similesque coenas vi- tare. Ita enim ille in isto carmine versu 166.

Πολλὰ μὲν συνάγειν ὁμοφροσύνῃ ἀλλήλοις  
Πνεύματι, καὶ φῶς ἅλδαν, ἐκασμῶν τε γὰρ σεμνῶν,  
Τὴν ἀγάπην καλέουσιν, ὅπως αὐτὰρ ἐπεὶ  
Ἐκράδῃς ἐπὶ σάρκας ἀγῶν πύθον ἔργῳ εὐσταί,  
Ἡ' πῦρ, ἢ πυρὶ σπῆμα λυγρὸν δίδωσιν.  
Εἴτοι μὲν δὲ πύρρα σπῆμα, ἀλλὰ τέχνη  
Πλῆξαι ἰσχυροῦσσι. εἰσιμαστὲρ δὲ τε πάντες.  
Εἰς κακίῃν τελέδουσι. ῥῶς οὐ ἐπὶ πρῆνι οἴδεται.

id est.

*Sape animis & mente pares collegit in unum,  
Et lucis speciem præ se tulit, atque deorum  
Cognomentum agapes subiit: mox callidus omnem  
Ex animo ad carnes vicinas flectit amorem,  
Et flammam aut flamme tristissima signa reliquit.  
Utque etiam flamma non signa impresseris ulla:  
At celer ipsa tamen letali pectus eorum  
Vulnere concuties, in te qui lumina torquent.  
Ad vitium siquidem ferimur proclivius omnes:  
Non secus ac per prona ruens rapidissimus amnis.*

Improbavit etiam Augustinus tollique optavit Epist. Lxiv.

m Inopes quosque refrigerio illo juvamus] Ad Marty- ras c. ii. de illis qui ex causa Dei sectæ sunt in vincu- lis: imo & que iusta sunt, caro non amittit, percuram Ecclesie & agapen fratrum Refrigerium ita dicit rursus in lib. de Valendis Virginib. c. ix. *Cui siquid refrigeris debuerat Episcopus.* & lib. ii. Adv. Marc. c. xvii. quo facilius in pecudibus præmeditata humanitas in hominum refrigeria erudiretur. Pro quosque Rhen. quoque.

n Parafiti affectant] Qui inde appellati jusculum, ζυ- μὸς apud Athenæum lib. vi. c. 9. apud eundem Coby- lus parafitum ἀνέστικτον appellat, nempe quod cibus præ voracitate totus esse videatur. p. 47. MS. L. B. quasi apud suos parafiti. Rhen. & nonnulli alii parafiti affe- ctant, ad gloriam &c. seil. coenas.

o Affectant ad gloriam] Ut ille Gnatho apud Teren- tium sectam volens instituere ut quemadmodum Philoso- phi Platonici &c. Sic parafiti Gnathonici appellarentur. Adde Luciani Parafitum. in quo dialogo miris artem il- lam laudibus effert. Nec minus Diodorus Sinopenis in Epielero apud Athenæum p. 239.

Βάλλειν δὲ εἰς σαρῶς  
Ὅς σεμνὸν ἐστὶ τοῦτο νεομισμένον,  
Καὶ τῶν Θεῶν εὐρυμῶν. τῆς δ' ἀλλὰ τέχνης  
Οὐδεὶς Θεῶν κατέδειξεν, ἀλλ' ἀνδρες σοφοί.  
Τὸ γὰρ παρατίπειν εἶναι ὁ Ζεὺς ὁ Φίλος,  
Ὁ τῶν Θεῶν μέγιστος ὁμολογούμενος.

id est, *Aperte probare volo venerandum, legitimum, at- que divinum hoc inventum esse: aliarum vero artium nullam a Diis repertam, sed a viris omnes sapientibus. Parafitari primus cepit Pbilius Jupiter, omnium consen- su inter cœlites maximus & quæ sequuntur. Affectant id est valde appetunt. sic dixerunt Latini. Virg. iv. Georg.*

*Viamque affectat Olympo.*

Cicero pro Roscio Amerino, quod iter aff-ctas videtis. p. Famulande libertatis] Qui liberi nati cum sint ser- villa







que in classes discursationum, nec in <sup>a</sup> eruptiones lasciviarum, sed ad eandem curam modestiæ & pudicitiae, ut qui non tam coenam coenaverint, quam disciplinam. Hæc coitio Christianorum merito sane illicita, si illicitis par; merito damnanda, <sup>b</sup> si non dissimilis damnandis, si quis de ea queritur eo titulo, quo de factionibus querela est. <sup>c</sup> In cuius perniciem aliquando convenimus? Hoc sumus congregati, quod & dispersi: hoc universi, quod & singuli, <sup>d</sup> neminem lædentes, neminem contristantes. Cum probi, cum boni coeunt, cum pii, cum casti congregantur, non est <sup>e</sup> factio dicenda, <sup>f</sup> sed curia.

C A P.

xxvi. Siquidem redeuntes a cæna verberare, ac repugnantes vulnerare cloacisque demergere assueverat. Et in Othone c. 11. Ferebatur & vagari noctibus solitus, atque invalidum quemque obviaram vel potulentum corripere; ac distento sago impositum in sublime iactare.

<sup>a</sup> Eruptiones lasciviarum ] Nazarius in Panegyrico de Crispo & Constantino juniore. eruptione virtutis tumens germen.

<sup>b</sup> Si non dissimilis damnandis ] Sic reposuit ex antiquissimo Fuldeni Rigaltius, cum in aliis omnibus recentioribus MSS. desideretur. Recte quidem ille. Sed si quid augurari licet etiam vox factio excidit, vel factiosa. Lego itaque, merita damnanda, si non dissimilis damnandis; factiosa vel factio, si quis de ea queritur eo titulo, quo de factionibus querela est. Sic singulis singula respondent.

<sup>c</sup> In cuius perniciem ] Nullus ex Christianis sicarius, venenarius, fur, vel aliquo modo improbus. prout titulos hos colligit c. xliii., & xlii. Illud enim collegium malum & factio, quod in facinus aliquod convenit. De correctione morum ab Augusto facta Sueton. cap. xxxii. Et plurima factiones, titulo collegii novi, ad nullius non facinoris societatem coibant. eas dissolvit se principem notat.

<sup>d</sup> Neminem contristantes ] Verbis scilicet procacibus, ut faciebant Cynici, qui vel in reges latabant, ut infra. Huc facit inscriptio sepulchralis apud Gruterum Menophili Poetæ. in qua inter alia hoc legitur;

Nulli tristis eram, nulli convicia dixi.

quod ad maledicos poetas & veterem comœdiam respicit.

<sup>e</sup> Factio dicenda ) Hinc confirmatur emendatio nostra, quam mox attulimus.

<sup>f</sup> Sed curia ) Elegantissime, estque imitatus Lucanum, certe paria quæ ille protulit. Sic enim apud eum in pulcherrima oratione graviter Lentulus cum in Epiro inter Pompejanos de summa rerum consuleretur lib. vi. versu 27.

Tarpeja sede perusta  
Gallorum facibus, Vejoseque habitante Camillo,  
Illic Roma fuit.

Ante jam versu 10. ipse Lucanus locum illum curiam vocaverat,

Secretaque verum  
Hospes in externis audivit curia testis.

addit,

Nam quis castra voces tot strillas iure secures?  
Tot fasces?

Non dissimile quid est apud Chrysost. xlix. in cap. xiv. Matthæi, ubi quum adhortatus esset populum non parafitos ad mensas sed pauperes potius Dei servos alere, sic infit: Ita domus tibi non spectaculum sed ecclesia fiet.



## C A P. XL.

*Factiosos potius esse illos, qui benemeritis insidiari, publica mala Christianis imputent, cum & ante Sectam hanc majora & terriora etiam Orbem quassaverint, illa vero exorta, minora levioraque esse ceperint, utpote quæ precibus suis meritis Numinis pœnas depellat, licet illi temere Deos colentes veri Dei benignitatem Idolis adscribant.*

**A**T e contrario illis nomen a factionis accommodandum est, qui in odium bonorum & proborum conspirant, qui b adversum sanguinem innocentium conclamant, prætexentes sane ad odii defensionem, c illam quoque vanitatem, quod existiment omnis publicæ cladis, d omnis popularis incommodi e Christianos esse in causa. Si Tyberis ascendit in mœnia, si f Nilus non ascendit in arva, s si cœlum fletit, si h terra movit, si fames, si lues, statim i Christianos ad leonem. k Tantos ad unum? Oro vos, ante Tiberium, id est l ante Christi adventum, m quantæ cla-

## C A P. XL.

b *Factionis* ] Rhen. & Ald. *factionum*.  
*Adversum sanguinem innocentium conclamant* ) MS. L. B. concordant. quod est glossema. De cœtibus impiorum & Ethnicorum Noster in lib. de Spect. c. xxvii. illic quotidiani in nos leones expostulantur, inde persecutiones decernuntur, inde tentationes emittuntur. Rhen. clamant.

c *Illam quoque* ) Postremam vocem delet L. B. & Agob. legit *quamque*.

d *Omnis popularis incommodi* ] Adjungit hisce Fulda- nus in primordio temporum. & scribit Christianos esse in causa. an legendum? a primordio, quomodo de Anima c. xxiv. ideoque & a primordio exorbitationis capavim. ut dicat omnia quæcunque unquam acciderunt adversa, jam ab antiquis temporibus sceleratos istos homines advexisse Christianos & Judæos, quam gentem propter superstitionem vocat teterrimam Tacitus lib. v. Historiar. diciturque hinc a Plinio Nat. Hist. l. xiii. c. 5. *Judæa gens contumelia Numinum insignis*. Illos vero confundebant, ut notum, atque ideo Christianorum criminatio- nem diluit in sequentibus Tertullianus. An est corruptum, & reponendum illud? *exorbitatione* vel in *exorbi- tatione temporum*. i. e. omnis incommodi & damni quod accipiunt cum tempora anni, ver, ætas, autumnus, hyems officium suum non faciunt. Sic verbum *exorbitare* supra c. vi. & xvi. ut & *exorbitatio* passim. & planissime hoc sensu cap. xx. quod etiam officia temporum, & ele- mentorum munia exorbitant. ibi hæc omnia quæ sequun- tur etiam enumerantur. Cum vero dicit *popularis incom- modi*, vult in publica clade distingui. ut prius illud sit quod c. xx. vocat *clades locales*, posterius vero tale quid significet quod fere cunctis terræ incolis accidat, atque ita ulterius vagetur.

e *Christianos esse in causa* ] Quum sic diserte exstet in vetust. Fuld. etiam in Lugd. satis bono, aliisque ut & Rhenani editione, nescio eur magis verisimile sit, quod alii edunt *esse causam*. Adde huc notas Elmenhorstii ad principium Arnobij.

f *Nilus non ascendit in arva* ] Fuld. *vura*. Quid mi- rum putasse a malitia Christianorum provenire posse, cum etiam crediderint vi magica inhiberi. Lucanus de saga Theffala lib. vi. 474.

*Nilum non extulit æstas.*

Pro in mœnia quod omnes, Rig. habet *ad mœnia*.

g *Si cœlum fletit* ) Stupet dixit lib. de Jejunij. quo- modo de lingua, cum illam immotam tenemus, dicitur *supere* lib. Ad Nat. l. 8. *Stupente lingua*. estque id ipsum quod æris & ferri appellatione & assimilatione exprimitur Levitic. xxvi. 19. & Deuter. xxviii. 23. Nos simi- liter dicimus? *et vocer stat 20 vast als een muur*, in diu- rno vel ardore vel gelu, cum non solvitur in imbres. Ita fere Virgilius dixit *stare cœlum*, quando aspectus fol- lis & pelluciditas fluidi æris præ pulveris multitudine adimitur. Ita enim Æneid. xii. 407.

*Jam pulvere cœlum*

*Stare vident.*

h *Terra movit* ] Quod cum Asiæ multas inclyras urbes evertit, tum etiam Italiam semper misere vexavit. Un- de in ipsa etiam Roma in monte Tarpejo inventi fuerunt putei usque ad planum urbis solum excavati, ad sedan- dos terræ motus ut putat antiquitatis omnis peritissimus Bernard. de Montfaucon, describens eos in Diario Itali- co cap. xiii.

i *Christianos ad leonem* ] Solennis formula, de qua

egit etiam Ferrarius in eruditio libro de Veterum Accl. & Plauti lib. vii. c. 18. Et quidem duo in hac imma- nitate observari possunt, vel quod ad palum alligati be- stias in miserrimæ mortis expectatione obicerentur, prout exemplis & icone ostendit Lipsius de Cruce lib. iiii. c. undec. quibus addo locum Theodoreti Gr. Aff. Cur. c. viii. p. 112. *Kai mē tois hē pēphōsin, hē dēpōi dēpōi idēi dōmōiēnē tē oīmōtē. id est Palis infixa consisterit, ab immanibus se feris laniari conspexerit. potest tamen ibi melius supplicii duplex modus indicari, de quo su- pra c. xiii. ad stipitibus imponentis Christianos. Vel quod damnarentur ad bestias, ut cum illis depugnarent. Sic Glabrio vir consularis leoni obiectus a Domitiano victor evasit. Xiphilinus: *Οτι υπαγετορτα αυτον, hē to Aλβαριν &c. id est Nam quum eum Consulem in Albanum vocas- set ad Juvenalia, coegissetque immanem leonem expugna- re, Glabrio non solum a leone latus non est, sed etiam eum egregie confecit. quem quidem Christianum fuisse ibidem indicat & nos ex illo etiam docuimus cap. i. ad illa etiam dignitatem ad hoc Nomen transgredi. Male Editio Aldina Christianus. Barr. Ald. & L. Bat. addunt acclamatur. Agob. addamnat. Fuld. inclamant. non est opus.**

k *Tantos ad unum* ) id est tot, ut passim. Decimandus scil. foret orbis. Cum admiratione & risu pronuncia- tur.

l *Ante Christi adventum* ] Similis itaque fuit querela Gentilium qualis olim Judæorum idololatriarum apud Je- rem. xlii. 18. *Ab illo enim tempore, ex quo cessavimus Regine Cœli sacrificare & thymiamata offerre, indigi fuimus omnium, ferroque & fame consumpti sumus*. Adeo- que usurpabant illud, quod alio senio dicit August. in Pl. xxxiii. *Quamdiu ista patimur quotidie pejora & pejora? Apud parentes nostros fuerunt dies lætiores, fuerunt dies meliores. Cui recte respondet. O si interrogares ipsos pa- rentes tuos, similiter tibi de parentibus murmurarent: Fuerunt beati patres nostri; nos miseri sumus, malos dies habemus. Bene Hieronymus in cap. vii. Eccles. Ne di- cas meliora tempora fuisse quam nunc sunt; virtutes viventi faciunt dies bonos, vitia malos. Id enim insu- hominibus antiqua novis, præsentibus præterita conferre docet Lucretius lib. ii. 1163.*

*Jamque caput quassant grandis suspirat arator,  
 Crebrius incessum magnum cecidisse laborem:  
 Et cum tempora temporibus præsentia confert  
 Præteritis, laudat fortunas sæpe parentis.*

ubi sequentes versus satis deplorati

*Tristis item vetula vitis sator aqua fatigat;  
 Temporis incusat nomen, seclumque fatigat.*

ita sunt restituendi:

*Tristis item vetula vitis sator atque fatiscæ  
 Temporis incusat nomen fœdumque fatigat.*

Sic membranæ Vossianæ, nunc Lugd. Bat. nisi quod ibi *fatiscit, fatigat fœdum*. id est criminatur & convitiis incessit ut fœdum. Lege ibi in postremo libri versu ex iisdem membranæ *ad capulum*. id est ad sepulturam & interitum, pro *ad scopulum*.

m *Quantæ elades* ] Quales enumerat Hipparchus Py- thagoricus in fragmento quod superest ex libro De Ani- mi Tranquillitate: *Τί δὲ ἀπὸ τῶν ἐκτὸς ἐπηρημένα, κατὰ τὰς ἐπομβρίας, ἡ ἀρχὴ, ὑπερβίαις καυμάτων, ὑπερβολὰς*



clades <sup>a</sup> orbem & urbem ceciderunt. Legimus <sup>b</sup> Hieran, Anaphen, & Delon, & Rhodon, <sup>c</sup> & Co insulas multis cum millibus hominum pessum abiisse. Memorat & Plato <sup>d</sup> majorem Asiae & Africae terram Atlantico mari ereptam. Sed & <sup>e</sup> mare Corinthium terrae motus ebibit: & vis undarum Lucaniam <sup>f</sup> Italiae abscisam, in <sup>g</sup> Siciliae nomen relegavit. Hae utique non sine injuria incolentium accidere potuerunt. Ubi vero tunc non dicam Deorum vestrorum contemptores Christiani, sed ipsi Dii vestri, cum totum orbem <sup>h</sup> Cataclysmus abolevit? vel, ut Plato putavit, campestre solummodo? posteriores enim illos clade Diluvii contestantur ipsae urbes, in

ἡ δὲ ὅς τε πολλὰς ἐκ τῶν παλαιῶν ἀνθρώπων πόλιν ἀνιχνεύσας κοίμῳ τε καὶ λιμὲν γίνεσθαι, καὶ πικρὰν παντοδαπὴν συμφορὰν, καὶ ὅλας πόλεις τρεῖς ἄνθρωποι; id est Jam quid aliunde obvenientia referam mala, diluvia, siccitates, aestus, & frigoris inclementiam, sic ut ex aeris inaequalitate nonnumquam pestis, fumes, varisque casus oriantur, ac totae desolentur urbes?

<sup>a</sup> Orbem & urbem] Rigalt. edit. urbes. non probet. Est enim contra MSS. ipsamque Romam respicit graviter ab Annibale afflictam, ex Gallis prope deletam; Quod solum Rigaltio favere possit est locus in lib. i. Ad Nat. cap. ix. Quanta clades ante id spatium supra universum orbem ad singulas urbes & provincias ceciderunt? Voluit tamen hic, ut parer, aliter loqui.

<sup>b</sup> Hieran, Anaphen] Hae sola vera vexati hujus loci scriptura videtur, vel prout etiam doctissimus vir Jacobus Gothofredus emendat ad libros Ad Nationes Hieran, Nean, Anaphen, quod enim substituunt editiones Pamelii, Rhen. & La Cerda Hierapolim, Barraci, Hieropolim aperte falsum est, cum recenset Tertull. illa quae ante non quae post natum & praedicatum Christum evenerunt. Sic enim in lib. Ad Nat. loco adducto: *Etatis nostra nondum anni trecenti, quanta clades ante id spatium supra universum orbem &c.* ubi ridicule Priorius supinitatem suam ostendit restringendo clades illas ad tempus Christianorum eorumque afflictiones, qui corrigendo sequentia in *Hiera Anaphe & Delos* Gothofredi emendationem bona fide suam facit MS. Lugd. Bat. *Hieranapeam* quomodo fere etiam nonnulli alii codices, ex quorum lectione conjecit Junius *Hierem copiam* advocato in partes Plinio lib. v. N. H. c. 31. Sed expresse, prout edit Rigaltius, codex Aldinus *Hierannapen*, quomodo quod plus est MS. unicus, in quo libri ad Nationes, ibi plane etiam exprimit. MS. Put. *Hierannapean*, Agobard. *Hierantnapeam*. Bongars. *Itherannapeam*. Ut sola vera sit lectio illa, quam expressimus. Codex Fuld. *Hienarranda penes*. ad quod in ora libri mei Scriverius ex conjectura adscripserat: *Legimus inenarranda pene, Delon & Rhodon &c.* qui ex lib. Ad Nat. satis refutatur ab ipso Tertull. is in lib. Ad Nat. cap. 9. *Ubi tunc Christiani, cum Hierennape, & Delphos &c.* lege *Hiera, Anaphe* vel *Napea*. ut facit etiam Salmasius ad Solinum p. 102. & ante illum Gothofredus.

<sup>c</sup> Et Co] Sic recte reposuit Rigalt. ut & Salmasius, quem omnino vide loco supra memorato Pam. aliiue Coon. Ald. & Rhen. Con. sed aperte etiam Lugd. Bat. Cho. Poterant & plures urbes addi, quarum interitum recenset Lucretius in luculentis istis versibus quos de origine & natura terrae motus exhibet lib. vi. ubi inter alia versu 583.

In Tyria Sidene quod accidit, & fuit Egis  
In Peloponneso, quas exitus hic animae,  
Disturbat urbes, & terrae motus obortus!  
Multaque praeterea ceciderunt moenia magnis  
Motibus in terris, & multa per mare pessum  
Subsedere suis pariter cum civibus urbes.

<sup>d</sup> Majorem Asia atque Africa partem] Id est Asia atque Africa majorem, ut recte emendat verba libri Ad Nat. i. 9. Hic vero ut bene idem notavit, Graecismum more suo Noster capiat. Mox Fuld. pro *ereptam* habet *imereptam*.

<sup>e</sup> Mare Corinthium terrae motus ebibit] Levi brachio transeunt interpretes, quasi nihil hic obscuri, ambigui, aut corrupti. Solus Junius aliquid suspicatus emendat *terre motu*. Satis infeliciter, non enim aqua terram sed terra aquam bibit, cum praeterea non addatur quid mare Corinthium ebiberit terrae motu. Et sane quidem & prima fronte innuere videtur Tertullianus non terram aliquam maris inundatione abruptam, sed mare ipsum in imo fundo per terrae motum hiatu facto absorptum, quod adhuc magis videtur innuere Ad Nationes lib. i. c. 9. his verbis, *Cum terrae motu mare Corinthium ereptum est*. prout sane in ipsa Peloponneso quod mare Corinthium seu sinus Corinthiacus alluit accidisse simile quid fluvio Inacho innuit Lucianus ille in Charonte sub extremo sub persona Mercurii: *Αποθήκευσι γὰρ αἱ πόλεις, ὥσπερ ἀνθρώπων*

ποι. καὶ τὸ παραδοξότερον, καὶ ποταμοὶ ὅλοι. Ἰνὰ καὶ ἐν ἐδῇ τὰς πόλεις ἐν Ἀργεῖ τι καταλείπεται. i. e. Urbes enim, o portitor, perinde ac homines emoriuntur. & quod longe mirabilius, solidi etiam fluvii, ita ut Inachi ipsius in Argo ne monumentum quidem reliquum appareat. quem quidem ipsum aequae ut Alpheum per immentos terrae meatus absorptum alibi emergere jam olim multi putabant, quos recenset & refellit Strabo lib. vi. fere in medio. Sed accuratius locum pensitanti videtur hic idem indicari, quod Strabo idem narrat lib. viii. sub finem: *Ἐξαρπὲν γὰρ ὑπὸ σεισμῷ τὸ πάλαιον κατέκλυσε καὶ αὐτὴν πόλιν τὴν Ἑλίκην Περσέωντος.* i. e. Terrae motu enim elatum mare & Helicen obruit, & templum Neptuni Heliconis. Ovidius Met. lib. xv.

Si queras Helicen & Buyan, Achaidas urbes  
Invenies sub aquis, & adhuc ostendere nautae  
Inclinata solent cum mœnibus oppida mersis.

Et hae Corinthio mari adjacebant, Helice quidem xii. stadiis a mari distita & biennio ante Leustringam pugnam absorpta, ut Strabo refert. Causa ruinae fuit itaque terrae motus & inundatio, & ita quidem ut in loca rupta & quassata motu terrae, quo ipso etiam vicinum mare agitabatur, irruerit aqua, ibique excavatis alveis permanserit. hinc jam intelligitur quomodo terrae motus i. e. terra mota ebiberit mare Corinthium. Magis proprie legas *inbibit*. Sed *ebibit* validius est. Lugd. Bat. prae se fert *abibit*, quasi foret legendum *sed & in mare Corinthium terrae motus abivit*. Totam hanc rerum mutationem elegantissimo carmine exprimit Ovidius loco modo memorato, quomodo urbes terraeque ab aquis, fluvii a terris absorbeantur, totumque hic reponi meretur,

Vidi ego quod quondam fuerat solidissima tellus  
Esse fretum, vidi factas ex aequore terras,  
Et procul a pelago concha jacuere marina,  
Et vetus inventa est in montibus anchora summis;  
Quodque fuit campus, vallem decursus aquarum  
Fecit, & eluvie mons est deductus in aequor,  
Equo paludosa siccis humis aere arenis,  
Quaeque firmi tulerant, stagnata paludibus hument,  
Hic fontes natura novos emisit, & illic  
Clausit, & antiquis tam multa tremoribus orbis  
Flumina profiliunt, aut exsiccata residunt.  
Sic ubi terreno Lycus est epotus diatu.  
Exsistit procul hinc, alioque renascitur ore.

vide ibidem quae sequuntur. est locus longior sed admodum venustus.

<sup>f</sup> Italiae abscisam] Vocem *Italiae* cum MSS. Heraldinis delet Fuldanus retinent L. Bat. & alii. Rhen. & Herald. *abscissam*. Meminerunt Strabo, Mela & omnes Geographi. etiam Sallustius in *Fragm. Historiarum* num. 297. *Italiam conjunctam Sicilia constat fuisse: sed medium spatium aut per humilitatem obrutum est aquis, aut propter angustiam scissum*.

<sup>g</sup> Siciliae nomen] Quae, ut notum est, alio nomine a tribus promontoriis est dicta Trinacria & Triquetra. De Empedocle Lucret. lib. i. 718.

Insula quem Triquetris terrarum gessit in ovis:  
Quam fluitans circum magnis amfractibus aequor  
Jonium glaucis adspersit virus ab undis:  
Angustoque fretu rapidum mare dividit undis  
Italiae terrae oras a finibus ejus.

<sup>h</sup> Cataclysmus] Ita passim appellat primi orbis per aquas universam ruinam. Ad Scap. c. 111. *Ceterum & imbre anni praeteriti, quid commeruerit genus humanum, apparuit, cataclysmum scilicet & retro fuisse propter incredulitates & iniquitates hominum*. Adv. Judaeos c. viii. *& concidentur quomodo in cataclysmo*. De Habitu Muliebri c. 111. *cataclysmum appellat casum orbis omnium rerum abolitorem*. Adv. Marcion. rursus lib. iv. c. 3. *Aut si ram funditus deletum est, ut cataclysmo quondam*. Ibid. lib. iv. c. 3.

In cataclysmo necans pariter cum prole parentes.



quibus nati & mortuique sunt, etiam quas condiderunt: neque enim alias hodie-  
rum manerent, nisi & ipsa postuma eladis illius. Nondum & Judæum ab Ægypto  
& examen Palestina suscepit, nec jam illic Christianæ sectæ origo confederat,  
cum & regiones adfines ejus & Sodoma & Gomorra igneus imber exussit. Olet ad-  
huc incendio terra, & si qua illic arborum poma conantur, oculis tenus, cæte-  
rum

a *Mortuique sunt* ] Fuldens. *mortuique sunt*. Sed &  
supra c. xii. Solet & in Insula aliquis Deus vester aut  
nasci aut mori. Tamen etiam in lib. Ad Nat. est *mora-*  
ti, sed additur ibidem *sepulti sunt*.

b *Alias hodie-rum manerent* ] Ita Rig. & recte. adsti-  
pulanter Cod. Lugd. Bat. Alii omnes in *hodie-rum*. Ful-  
densis pro *alias* legit ille in *hodie-rum*. sed *alias* dixit  
pro alioquin, ut De Idololatria c. i. Sed & *alias* quam  
universa delicta adversus Dominum sapient &c.

c *Judæum* ] Fuld. legit *Judeorum*.

d *Examen Palestina suscepit* ] Translatio ab apibus,  
quarum multitudo *examen* dicitur. Quomodo etiam infi-  
nitam illam Deorum & Heroum seu Semideorum multi-  
tudinem appellat in fine cap. x. Totumque generis ipsius  
*examen*, tam mortale quam seminis sui par.

e *Origo confederat* ] Et hic peristens in metaphora ma-  
ximè proprie loquitur. Solent enim novelli ferus apum  
quum ex alvearibus erumpunt in proximo arborem ejus-  
que ramum vel si desit aliud quid altum eligere, cui se  
applicent, cuique insideant, unde a perito hujus rei in  
nova alvearia verruntur constipanturque, sicque augetur  
res familiaris dominorum. Id indicare voluit summus il-  
le omnis elegantiae cultor Virgilius, si satis percepissent  
interpretes verius ejus ex lib. Georg. iv. 20.

*Palmaque vestibulum, aut ingens olivaster obumbret:  
Ut cum prima novi ducent examina reges  
Vero suo, ludetque favis emissa juvenis,  
Vicina invitet decere ripa calori,  
Obviaque hospitii teneat frudentibus arbor.*

Adde Claudianum de Raptu Proserpinæ lib. ii. 119.

*Credas examina fundi  
Hyblaum raptura thymum, cum cerea reges  
Castra movent, fagique cava demissus ab alve  
Mellifer electis exercitus obstrepit herbis.*

Et hinc illustrari potest locus in lib. iv. Mosiac. c. xxi.  
5. ubi de Israelitarum immensa multitudine quasi de exa-  
mine apum loquitur Rex Moabitum: *Ecce gens prodiit  
ex Ægypto, ecce prospectum terræ obtexit considetque mibi  
e regione. Ægypti etiam & Assyrii supra Judeam ventu-  
ri apum vel muscarum examini comparantur* Jer. vii.  
18. 19.

f *Regiones ad fines ejus* ] Sic recte Herald. & Scali-  
ger, Rigalt. Codexque L. B. & Fuldian. reliqui cum Pa-  
melio *affines ejus*.

g *Sodoma & Gomorra igneus imber exussit* ] De Pal-  
lio c. ii. ex lectione Salmatii. *Aspice ad Palestinam,  
qua Jordanes amnis finium arbiter, vastitas ingens, &  
orba regio, & frustra ager: at urbes retro, & populi  
frequentes, & solus audiebat: Dehinc ut Deus censor est,  
impietas ignium mexuit imbres. Haftenus Sodoma, &  
nulla Gomorra, & cinis omnia, & propinquitas maris  
juxta cum solo mortuum iuit. Et ex carmine quod So-  
doma inscribitur, & a nonnullis assignatur Cypriano, si-  
milis locus a La Cerda citatur, sed corruptus, itaque  
hic medicinam accipiat:*

*Tunc Lorb ingreditur Segor, simul exoritur sol,  
Ultimus ille quidem, in Sodomamque incendia fer-  
vens*

*Infert; nam totus radios armaverat igni.  
Æmula subsequitur caligo includere lucem  
Captans, atque globos confuso intexere cælo;  
Fumantes coeunt nubes, novus irruit imber,  
Sulphura cum flammis flagrantibus æstuat æther.*

Sic locus ille haftenus circumfertur. Restitue ex optima  
MS.

*Ultimus ille quidem Sodomis, jam incendia feruens.  
Iratu toto radios armaverat igni.  
Æmula subseritur caligo includere lucem  
Ludentesque globos confuso intexere cælo;  
Fumantes coeunt nubes, novus irruit imber,  
Sulphura cum flammis, flagrat cæcos, æstuat æther.*

Meminerunt Tacitus V. Histor. Strabo lib. xiv. & alii.  
Chrysostomus aureo ore ignitum imbrem non uno in lo-  
co describit. Sed hæc pluribus aliquando suo loco.

h *Olet adhuc incendio terra* ] Res verissima & Divinæ  
vindictæ vivum semper exemplum. Neque enim ipsa la-

cus Asphaltites seu mare mortuum pestilentem halitum  
efflat, sed & lapides ruinarum reliqui igni admoti ar-  
dent gravissimumque odorem exhalant. Testantur omnia  
itineraria. Martinus a Baumgarten, Peregrin. lib. ii.  
cap. 12. asserit, ibi esse odorem teterrimum, faciem  
tristem & quasi tartaream, saporem aquæ salissimum,  
& fellea amaritudine stypticum. Borchardus: Mare  
mortuum semper est fumans & tenebrosus, sicut os  
inferni. Oculis meis vidi simul cum aliis pluribus so-  
cis teterrimum & malum vaporem ex Mari mortuo  
fumentem. Saligniacus etiam & alii. De sapore aquæ  
Illustrissimus Princeps Radzivilius, ipse expertus, Ep. ii.  
p. 96. Aquam valde spissam & fetentem habet, quæ  
guttatim degustata, prout à nobis factum, linguam  
atrociter mordet, & caput gravi pestiferoque odore  
vehementer inficit. De lapidibus quod dixi, insigne  
est testimonium apud Jo. J. Ammannum Itin. P. ii.  
p. 131. qui quoniam Germanice scripsit, conversæ ejus  
verba in Latinum apposui. Interim, inquit, lapides  
comportabant Arabes, ut & nostrum nonnulli, avul-  
sos rupibus, sive hic illic temere jacentes, incende-  
bantque illos parva flammula, qui quidem ardent in-  
flammanturque ut lignum, excitato denso, fumo, sed  
ita olent sulphuræ & pice ut propius manere non diu  
possis. Quo magis vero Mare Rubrum accedas, eo a-  
crius illo modo lapides ardent, Sunt etiam rupes hæ  
lapidesque facie alba valde, quasi confectæ cineribus  
albis atque confusæ. Confracti intus cinerei luridique  
apparent. Sed neque toti igne consumuntur, at vero  
pice & sulphure consumto aliquanto quam ante mino-  
res manent, fiuntque toti nigri, & sponte sua extin-  
guuntur, neque tunc amplius ardent, ut ipse proba-  
vi, qui inde etiam modicum lapidis frustum attuli.  
Dicebantque Arabes rupes illas lapidesque circa Mare  
Rubrum, ad horæ iter, nec usquam alibi, hanc na-  
turam habere, quod non est credibile neque verissimi-  
le. Ipse id tantum expertus sum ibi, ubi arenosæ sint  
rupes olere quidem graviter lapides, non vero at-  
dere.

i *Si qua illic arborum poma conantur* ] Hæc est vera  
lectio, quam Heraldus etiam cum Pamelio, La Cerda,  
Aldo, & Rigaltio ex Cod. Fuldano, denique etiam MSS.  
Lugd. Bat. & Agob. comprobant. Ut adeo non debeat  
dicere Junius Latinum recte ex Vatic. & codd. omnibus  
repositum *poma orientur*, quod Pamelius expunxerat.  
ineptum enim est tam *orientur*, quod etiam Barzæus &  
Rhenanus, quam *conantur*, quod vult Meursius. Deni-  
que ipse Tertullianus non aliter amat. Infra c. xlvi.  
dum nostra conantur, ubi Wouwerius & Rigalt. legen-  
tes *contaminantur* locum non sanant, qui est integer sed  
contaminant, quomodo etiam aliis in locis auctor loqui-  
tur. Gronovius Pater in Observ. ad Script. Eccl. c. xxi.  
emendat *conatur* ea quasi esset si aliqua arborum cona-  
tur. Quamquam, inquit, idem sensus vulgato, modo  
pronomen accipias genere neutro, numero plurali. Hæc  
ille, nec repugno. Videtur alias tam ad poma quam ad  
arbores referri posse, ut si qua quod supra satis ostensum,  
tantundem sit ac si quo modo, ut aliqua apud Virgilium  
pro aliquo modo, quod dicit mox *confecta* huc videtur  
etiam ducere. Potest etiam distinguere, & si qua illic arbo-  
rum poma, conantur oculis tenus, vel si qua illic arbo-  
rum, poma c. &c. Denique hic quoque carmen quod in-  
scribitur Sodoma est emaculandum, ibi vulgo,

*Semiperepta etiam si qua illic jugera, letas  
Autumni conantur opes, facile optima sese  
Promittunt oculis, pira, persica, & omnia mala,  
Donec carpuntur; nam protinus indice tactum  
Solvitur in cinerem, sic vana favillaque pomum.*

lege longe elegantius hoc modo,

*Donec carpuntur, nam protinus indici tactum  
Solvitur in cinerem vacui fallacia pomum.*

ita emendamus partim ex præstantissimis membranis, par-  
tim ex ingenio, nam in illis erat *indice tactum*, pro quo  
reposuimus *indici* pro *indici* id est contactu digiti, nota  
licentia ex antiquis poetis, ex quibus Lucretium Noster  
diligentissime legit. Sed totum illud poematum, sane  
pulchrum, aliquando, si Deo placeat, quasi ex tenebris  
redivivum dabimus. Adverte interim etiam hic *conan-*  
tur inculcari, adeoque omnem alium conatum esse irri-  
tum.



rum<sup>a</sup> contacta cinerescunt. Sed nec Thascia<sup>b</sup> jam tunc, atque Campania de Christianis<sup>c</sup> querebatur, cum<sup>d</sup> Vulfinios de coelo, Tarpejos<sup>e</sup> de suo monte<sup>f</sup> perfudit ignis. Nemo adhuc Romæ Deum verum adorabat, cum Annibal apud Cannas<sup>h</sup> Romanos annulos, cædes suas, modio metiebatur. Omnes Dii vestri ab omnibus colebantur, cum ipsum Capitolium Senones<sup>i</sup> occupaverunt. Et bene, quod si quid averfi accidit urbibus, eadem clades templorum quæ & moenium fuerunt, ut jam hoc revincam non<sup>m</sup> a Deis evenire, quia & ipsis evenit. Semper humana gens male de Deo meruit, primo quidem ut<sup>p</sup> inofficiosa ejus, quem cum<sup>q</sup> intelligeret ex parte, non solum non requisivit timendum, sed & alios sibi citius commenta est quos coleret; dehinc quod non inquirendo innocentia magi-

<sup>a</sup> Contacta cinerescunt ] MSS. Agob. & Fuld. cineres sunt. sed illud melius, dicit enim in Sodoma.

Solvitur in cinerem.

Affirmant id ex veteribus Josephus, Tacitus, Solinus, Augustinus. Adde Itineraria. Mart. a Baumgarten testatur litus arundinibus putridisque arboribus plenum. Saligniacus etiam affirmat arbores circumcirca crescentes, sed quæ pestifero Maris afflatu nil esui aptum producere possint. Videas enim poma visu decora, intus plena cinere & favilla. Borchardus etiam scribit §. 39. „ Sub Engaddi juxta litus Maris mortui arbores quidem sunt pulcherrimæ, sed fructus earum, cum discerpitur, intrinsecus favilla & cinere plenus invenitur. Egelipus eo amplius lib. iv. Excid. Hierosol. memorat pulcherrimas visu arbores, quæ læta specie extendi generant spectantibus cupiditatem, si capias, fatiscunt & resolvuntur in cinerem, fumumque excitant, quasi adhuc ardeant. Sed sive ficta hæc sive temporis spatio immutata sint, nullas amplius superesse scribit Princeps Radziivilius. Digna tamen sunt Ammanni supra laudati verba quæ Latio donentur. Vistas sibi arbores & dari omnino in via Hierichunina memorat, sed diversa a priori descriptione specie. En tibi verba ejus. „ In via, inquit, nonnulla arboræ etiam offendimus sive potius frutices, late expansis copiosis ramis, aculeatas valde, ut apud nos fere spineta, pulcherrimus & lætissimus appendet fructus, aspectu ut minora poma quibus paradalis nomen est, rubicunda, valde spectabilia. Avelli nonnulla, ut comederem, erant vero prorsus illepida gustu & iniuvia, intus plena albis granis, ut sunt grana pomorum nostrorum. Quoniam vero pleni fructibus essent hi frutices, nonnulla inde poma mecum tuli: Erant vero in illis nonnulla arida & nigricantia, contractaque cinerescabant & dispergebantur ut favilla. Cum vero recentia decerpuntur, non sunt ita, verum tempore arefcunt ut alii fructus. Hæc ille, unde apparet poma illa si diutius arboribus immorentur corrumpi hoc modo, ut tactu solvantur in cineres.

<sup>b</sup> Jam tunc ] In Pamelio & aliis antiquis editis, ut & in Fuld. postrema vox, hæc aberat, sed recte ex MSS. suppleverunt V. D. & plane sic Cod. L. Bat. Locum quem notant ex lib. De Pallio c. 11. hic est: Ex hujusmodi nubilo & Thascia Vulfinios pristinos deusta. quo magis de montibus suis Campania speret, crepta Pompejos. Huc etiam spectant illa quæ leguntur in lib. De Poenitentia c. xii. Quid illum ibesaurum ignis æterni vestimamus, quem fumariola quædam ejus tales flammarum ictus suscitent, ut proxima urbes aut jam nullæ exsint, aut idem sibi de die sperent.

<sup>c</sup> Querebatur ] Aldus & Cod. Lugd. Bat. querebantur.

<sup>d</sup> Vulfinios ] Plinius Nat. Hist. 11. 52. Vulfinii oppidum Thuscorum opulentissimum totum concrematum est fulmine. Vulfinios scribunt plerimi sed Ald. & Rig. Vulfinios. L. B. Ulfineos. Super scriptum Ulfincios. Vulgata Scriptura etiam in lib. Ad Nationes.

<sup>e</sup> Tarpejos ] Scripti omnes ut & editi habent Pompejos. Cum vero jam in eo sit auctor ut clades quæ universo orbi non tantum sed Italix etiam acciderunt antequam Christianum nomen innotesceret, merito quæri potest quomodo clades quæ sub Nerone deum contigit huc referatur. Et sane in lib. MS. Ad Nationes non Pompejos sed Tarpejos exstare notavit Gothofredus, qui etiam idem nomen hoc loco reponendum monet. Tarpe enim Italix fuit Urbs testante epitomatore Stephani, quem si haberemus integrum, forsitan & hanc cladem, certe plura de urbe illa novissemus. Id malo quam cum Gataltero, theologo vere docto, memoriæ lapsus in Tertulliano agnoscere, quem virum vide ad similem Antonini philosophi & Imperatoris locum lib. xv. §. 48. ubi multa collegit, quæ ad hæc & superiora spectant, quæque exscribere non decet. Puto autem oppidum illud fuisse in Campania, deletumque tali casu, id quod ex ævo suo ex-

stantibus adhuc scriptoribus nosse potuit Tertullianus. non enim is qui Ad Nationes Tarpejos nominavit tam cito sui oblitus videtur. Constat enim libellum istum ante Apologeticum scriptum, & quasi deformationem ejus esse. In lib. de Pallio ubi etiam Pompeii nominantur alia est ratio, non explicuit enim ibi quæ ante Christi tempora contigisse erat necesse, sed quæ magis vulgo nota erant collegit. Unde perperam hoc loco idem exstare voluerunt.

<sup>f</sup> De suo monte ] Male Meursius Vesuvia monte, est enim magis emphaticum de suo, ut dicatur ipse ille locus, ex quo commodum suum speraverant, illis nocuisse. omnes sic habent MSS. & in lib. Ad Nationes eadem verba, unde in lib. De Pallio, quo magis de montibus suis Campania speret. Nam ut vere Publius versu 84.

Bis interimitur qui suis armis perit.

& referri huc meretur ejusdem id versu 595.

Quam miserum est, ubi te captant, qui defendunt!

<sup>g</sup> Perfudit ignis ] Bætzus, Ald. & Rhen. profudit. Opponit hic celestem & terrenum ignem, prout etiam cap. xlviii. arcanum & publicum.

<sup>h</sup> Romanos annulos, cædes suas ] Sequentem hanc lectionem Romanos annulos cæde sua modio metiebatur ex Fuldano approbavit Junius, ediditque Rigaltius. Antea legebatur per Romanos annulos cædes suas. Codex vero L. B. etiam non per delet, sed legit cædes suas, quæ non spernenda est lectio, quin imo verissima, ut puto. documenta clades appellat Florus lib. 11.

<sup>i</sup> Occupaverunt ] Significat hic vetrassen, non enim ceperunt, a Manlio depulsi.

<sup>k</sup> Eadem clades templorum, quæ & moenium ] Supra c. xxv. Eadem strages moenium & templorum &c. ubi vide quæ notavimus. MS. L. B. templorumque & moenium.

<sup>l</sup> Ut jam hoc revincam ] Idem liber revincat, nec deterius.

<sup>m</sup> A Deis ] Eadem membranz ab eis, quomodo in suis etiam reperit Heraldus.

<sup>n</sup> Quia & ipsis evenit ] Rursus cap. xxv. Tot de Diis quot de gentibus triumphi.

<sup>o</sup> Semper humana gens ] Aldus & Herald. semper &, sed melius invertunt alii omnes.

<sup>p</sup> Inofficiosa ejus ] Hac voce passim in scriptis suis utitur, ejus græca est locutio ut notant interpretes. Vocem ut delet L. B.

<sup>q</sup> Intelligeret ex parte ] Theologia illa naturalis, quæ duce conscientia etiam rerum creaturarum omnium contemplatione exedificare potuerant. Rom. 1. 19. 11. 14. 15. Job. xii. 7. 8. 9. 10. Actor. xvii. 27. xiv. 17. & alibi, idque eis tot circa autem doctrinæ. Rom. 1. 20. Hinc Nolter, magistra natura, anima discipula. Quicquid aut illa edocuit, aut illa perdidit, a Deo traditum est, magistro scilicet ipsius magistræ. Dicit & alibi. Præmisit Deus naturam ministræ, subjunxit prophetiam. Variose Rhen. in officia ejus quemcunque. Vox quem deest in ed. La Cerda.

<sup>r</sup> Non solum non requisivit timendum, sed & alios sibi citius commenta est quos coleret ] Hæc verissima lectio est, quam solus Fuld. suppeditat. reliqui omnes varie errant. Pam. Rhen. La Cerda, Lugd. Bat. non requisivit, sed & alios insuper sibi commentata est quos coleret. Sic & Aldus sed in postremo sibi commentaret, deletis quæ sequuntur. Herald. commenta quos coleret, deletis est ut facit etiam L. B. retinet vero Junius. Sed verus ex nostra lectione sensus est, non solum Deum illum non requisivit ut timeret, sed cum illum rectius & facilius cognoscere esset in prono, quem jam ex parte cognoscebat ex naturali theologia, citius tamen ad longissime remota a veritate deflexit. In Fuld. tamen non est non reperiri ajunt.



gistrum, & nocentia<sup>a</sup> iudicem & exactorem, <sup>b</sup> omnibus vitiis & criminibus inolevit. Cæterum si requisisset, <sup>c</sup> sequebatur ut recognosceret requisitum, & cognitum observaret, & observatum propitium magis experiretur, quam iratum. <sup>d</sup> Eundem ergo nunc quoque scire debet iratum, quem & retro semper prius quam Christiani nominarentur. <sup>e</sup> Cujus bonis utebatur ante editis quam sibi Deos fingeret, cur non ab eo etiam mala intelligat evenire, cuius bona esse non sensit? Illius rea est, <sup>f</sup> cuius & ingrata. <sup>g</sup> Et tamen si pristinas clades comparemus, leviora nunc accidunt, ex quo Christianos <sup>h</sup> a Deo orbis accepit. <sup>i</sup> Ex eo enim & innocentia sæculi iniquitates temperavit, & <sup>k</sup> deprecatores Dei esse cœperunt. Denique cum ab imbris <sup>l</sup> æstiva hyberna suspendunt, & <sup>m</sup> annus in cura est, vos quidem <sup>n</sup> quotidie pasti, statimque pransuri <sup>o</sup> balneis, & cauponis, & <sup>p</sup> lupanaribus operati <sup>q</sup> aquilicia Jovi immolatis, <sup>r</sup> nudipedalia populo denuntiatis, cœlum apud Capitolium quæritis, nubila de laquearibus expectatis, averfi ab ipso & Deo, & cœlo. Nos vero <sup>s</sup> jejuniis aridi, & <sup>t</sup> omni continentia expressi, <sup>a</sup> ab

<sup>a</sup> [Judicem] MS. Wouvv. *vindicem*. quod pro *exactorem* ponit Cod. Agob. non est necesse.

<sup>b</sup> [Omnibus vitiis & criminibus inolevit] Recte sic Pamela edidit & post illum Heraldus alique. Sic plane Cod. Fuld. & L. B. nisi quod in hoc descriptor postremam vocem non affectus omiserat. pro qua Aldus exhibet *incoluit*. Bar. & Rhenan. *omnibus se vitiis & ceremoniis involvit*.

<sup>c</sup> [Sequebatur, ut recognosceret requisitum, & cognitum observaret] Sic Agob. quod sequor. & La Cerda, & Aldus. Herald. vero sequebatur, ut cognosceret. Pam. sequeretur, ut cognosceret & recognosceret requisitum, & r. o. Rhenan. denique, si requisisset, & recognosceret requisisset, & recognosceret requisitum. cui favet L. B. qui etiam vocem sequebatur delet, sed mendose. Requisitum delet Rig. cur, nescio.

<sup>d</sup> [Eundem ergo nunc] Salvianus lib. iv. De Provid. Dei. Nihil mirum si deteriora quotidie patimur. Nam quotidie deteriores sumus, & nova quotidie mala facimus, & vetera non relinquimus: surgunt recentia crimina, nec repudiantur antiqua. Quis ergo est causationis locus? quamlibet aspera & adversa patimur, minora patimur quam meremur. Pro ergo in L. B. est igitur, prout etiam in MSS. Heraldinis.

<sup>e</sup> [Cujus bonis] Aldus quibus, male. Junii distinctio non valet.

<sup>f</sup> [Cujus & ingrata] Fuld. *cujus bonis ingrata*, est. nihil muto, prius illud rotundius. Constructio autem, ut notant, Græca est.

<sup>g</sup> [Et tamen] Barr. & Aldus etiam tamen.

<sup>h</sup> [A Deo orbis accepit] MSS. Fuld. & Lugd. Bar. etiam teste Junio alii nonnulli, legunt *a deo*, qua voce tali sensu passim utitur auctor. Aliam lectionem tamen præfero, ut Christianos, quos Gentes vocabant hostes publicos, velit considerari potius ut singulare Dei donum, quod sequentia confirmant.

<sup>i</sup> [Ex eo enim] Fuld. legit *exinde enim*.

<sup>k</sup> [Deprecatores Dei] Ex quo, inquit, vobis servis injustitiæ & omnis mali, orti sunt qui vicem peccatorum vel deprecatorum apud Deum agant. Hic verus sensus est, unde passim apud Plautum aliosque servis applicatur, etiam in hoc Terentiano Heantontium. Act. v. sc. 11.

*nec tu aram tibi,  
Nec peccatorem paravis.*

Talis deprecator Abraham Sodomæis, etiam decem illi si inventi fuissent. Genes. xviii. 32.

<sup>l</sup> [Æstiva hyberna] Recte videtur explicuisse Zephyrus, tam diu serenus aer deneger imbres, ut æstiva continuentur cum hybernis. La Cerda explicat, cum neque pluit æstivo neque hyemali tempore. quomodo comma interferri debet. Imitatus est Cyprianus De Mortalitate: Et quando imbres nubila serena longa suspendunt, omnibus siccitas una est. quem locum ut & ejusdem alium vide apud Heraldum.

<sup>m</sup> [Annus in cura est] Simillima, ut mihi videtur, locutio illi, qua utitur Apostolus Paulus in Epist. Ad Rom. 1. 22. *Ὁ δὲ αἰὼν γὰρ ὅτι πάντα ἡ κτίσις σφετέρῃς καὶ σὺ καὶ αὐτοὶ ἀχρεῖ τῷ κυν*. Zephyrus ad solitudinem hominum ejus anni applicat, sed eleganter Tertullianus non hominibus sed anno & tempori curam quasi & laborem tribuere voluit. quasi dicamus, *'t is een bekommerde, 't is een besvwaarde, een benauwde tyd*.

<sup>n</sup> [Quotidie pasti statimque pransuri] Cod. Agob. legit, *quotidie pasti, pransuri*. Frustra vero hæc quæras in editionibus Rigaltianis, sed immerito deleta sunt. Hoc enim maxime facit ad incuriam & negligentiam, ubi

ipse Deus iram suam nūciat, cibo potuque se ingurgitare, saltim ubi anni status sterilitatem & famem prædicit, nihil de consuetudine luxuriæ & prodigalitatis dimittere, sed vix impleto ventre novam escam appetere & cogitare, quod bestiarum est, imo illis pejor.

<sup>o</sup> [Balneis] Quorum usus ad molliciem inversus erat. unde Chrysostomus Hom. xvii. in Cap. 1. Joannis: *Secularia enim, hoc est balnea, cœna, que necessaria sunt; & frequenter petimus, corpus imbecillius reddunt, animæ autem doctrina quanto magis imbuimur, tanto fortior anima efficitur*.

<sup>p</sup> [Lupanaribus operantibus] Sic meliores libri MSS. & inter illos Fuld. Bar. editiones etiam Rhenani & Rigaltii. Pro quo editiones Barræi, Pamela, Aldi reposuerunt operati, quam lectionem præstare dicit Heraldus, licet sui etiam MSS. operantibus exhibeant. Quod Tertullianum quidem est, sed & alterum, ut c. 1. *operata secta hujus infestatio*, & alibi. Cum itaque constans lectio MSS. quos vel ipse vidi, vel ab interprete ibus proferuntur, hoc loco illud respuat, tutius scribitur operantibus, sensu satis claro: vos, inquit, Aquilicia Jovi immolatis, Nudipedalia populo denuntiatis, castæ & religiose sacra obire videri vultis, dum interea balnea tepent, cauponæ frequentantur, & lupanaria fervent.

<sup>q</sup> [Aquilicia Jovi immolatis] Ita dicta sacra, quia fiebant pro eliciendis aquis. Hoc erat Romanorum, nam magis proprie apud Carthaginienses Juno huic curæ præerat: supra cap. xxxiii. *Ipsa illa Virgo Cælestis pluviarum pollicitatrix*.

<sup>r</sup> [Nudipedalia] Solennis mos in quavis calamitate vel accepta vel metuenda, etiam cultui Deorum quorundam dicatus. de quo præter interpretes videri possunt, ex quibus sua derivarunt, Gyrardus Dialogo x. Casaub. ad Suetonii Augustum c. C. & Scaliger ad Eusebium p. 81.

<sup>s</sup> [Jejuniis aridi] Quibus spiritus jejuno macer, ut loquitur Circe apud Petronium ad Pollium suum. Talis servator noster nobis operatus Psalmo cx. 24. describitur. *Genua mea, inquit, labuntur, caro mea exaruit, ita ut nihil pingue adhæreat*. Tales Christianos sub Juliano describit Nazianz. in Orat. 1. in illum: *Ὁ πότος τῶν ἀβύσσων τῶν καὶ ἀνέστιος καὶ ἀσάρκους μετὰ καὶ ἀσπίδων, καὶ ὁ κατὰ τὸ τοῦ τελευτήσαντος; id est Videsne hos pauperes, videm & tello carentes, carnisque fere & sanguinis expertes, ob idque ad Deum accedentes?*

<sup>t</sup> [Omni continentia expressi] Ut qui non cum Ammone Davidico præ negata voluptate arent & macerantur 11. Sam. xiii. 4. sed quos zelus domus Dei consumit. Quod ibidem ita Nazianzenus persequitur: *Τὸς διὰ τὴν ἐκκρίσιν ἀθανάτους, τὸς διὰ λύσιν Θεῷ συνημμένους, τὸς ἐξ ὧν πᾶσι, καὶ μετὰ τῷ Θεῷ, καὶ ἀπαύστως ἔρω*. id est propter mortificationem immortales, propter salutationem Deo conjunctos, cupiditate alienos, & divino libidineque vacuo amore correptos. Idemque, candorem Deo gratum virginibus commendaturus, scribit in Orat. Adv. Mulieres ambitiosius ornatas: *Nempe ut pulchritudini tue pallorem adsciscas, Christique laboribus intabescas, atque & precibus & lacrymis, & diurnis nocturnisque pervigiis teipsam maceres*. Talis magnus Athanasius, quem, in facinore Arianorum, respiciens, idem, ita perorat in Orat. xi. Adv. Arian. & de seipso: *Quibus meretrices induxi, propemodum carne sanguineque carentibus?* Et ipse Christus loco allato veru 23. *Abeo ut umbra, cum evanescit*. Quos denique, ut nobis idem est proverbium, secundum illud Aristophanis in Pluto iv. 4.

*Διὰ δακτύλιον μὲν εἰς ἐμὴν γ' αἰὲν διελκυσσάτω.*

per medium annulum facile pertraxeris. Adeo ut secundum



<sup>a</sup> ab omni vitæ fruge dilati, in sacco & cinere volutantes, <sup>b</sup> invidia cœlum tundi-  
mus, <sup>c</sup> Deum tangimus, & <sup>d</sup> cum misericordiam extorserimus, <sup>e</sup> Jupiter honora-  
tur a vobis, Deus negligitur.

dum illud Persianum quod hinc intelligi potest Sat. vi.  
73. dici possit,

mibi trame figure

Sit reliqua, ast illi tremat omento popa venter.

Occurrunt tales sed famæ negotiatores tantum hypocritæ  
isti Pharisei apud Matthæum c. vi. 16. Ἀρραγίζετε γὰρ τὰ  
πρόσωπα αὐτῶν, inquit Servator. Aldus legit adpersi. sed  
male.

<sup>a</sup> Ab omni vitæ fruge dilati] id est, nullum vitæ fru-  
ctum capientes, abstinentes ab omni re læta, vel ipsa  
tori lætitia. Paulus i. Ad Corinth. vii. 5. Μὴ ἀποσερῆτε  
ἀλλήλους, εἰ μὴ τὴν ἐκ συμφύων πρὸς ἑαυτοὺς, ἵνα σχολάζετε  
τῇ ὑποψίᾳ καὶ τῇ προσευχῇ. Studium illud pietatis describit  
hoc modo egregie etiam Chrysostomus De Virginitate:  
Qui enim ut decet comprecetur ac jejundet, ei necesse sit,  
omne humanarum rerum studium, omnem curam quasque  
diffusum abicere, itaque cum se probe undique college-  
rit, Deum adire. Quare & jejunium bonum est: quippe  
recis animi curis, ac negligentia, quæ mentem circum-  
fluat repressa, cogitationem omnem ad se convertens. Et  
addit porro: Id quod & Paulus innuens, a congressu ar-  
cet, & verbis utitur oppido quam oppositè. non enim  
ait, Ne inquinemini: sed. Ut jejunio & precibus vace-  
tis: velut coitu cum uxore non ad fœditatem, sed ad oc-  
cupationis nos cogente. quod repetit in explicationibus  
ad locum ipsum. Sed & hoc loco paulo ante ad Joelis  
ii. 15. 16. observaverat, nam si sponsum & sponsam li-  
bidine ardentem, juvenia prurientes cupiditate infrenes,  
jejunii & precum tempore coire nefas est, quanto magis  
ceteros eam congregandi necessitatem non dabeant. Tale  
nostrum jejunium, inquit Tertull. at e vobis de balneis,  
cauponis, lupanaribus nihil intermittebantibus nemo scorta-  
tor castus, ferox mansuetus, defraudator & raptor mode-  
stus & benignus ignavus industrius factus est: ut illi  
Chrysostomi rursus verba applicem, quæ ille in contra-  
rium de Ninivitis Homil. xxi. Ad Pop. Antioch. Qui

idem, seu alius, recte pronunciat in cap. Matth. xv.  
Hom. v. Corporis quidem jejunium esse, abstinere a ci-  
bis: anime autem jejunium, abstinere ab omni re ma-  
la.

<sup>b</sup> Invidia cœlum tundimus] Recte explicat Heraldus.  
cui adde hoc Lucani lib. ii. 35.

Divisere Deos, & nullis defuit aris  
Invidiam factura parens.

<sup>c</sup> Deum tangimus] An legendum angimus? ut de se  
David ii. Sam. i. 26. Anxius animo sum propter te  
mi frater Jonathan. Et de Deo ipso Servatore Israelis  
Jesaias Lxiii. 9.angebatur in omnibus illorum angori-  
bus. An frangimus? quod etiam in sacris literis obvium  
Jerem. viii. 21. xxi. 9. Sed etiam tangimus rectum  
est, phrasi a poetis desumpta, ut exemplum in notis ad-  
ducit Junius. tangi enim dicebantur Dii, cum afficeren-  
tur votis & petita cordi haberent. Non dissimilis notifi-  
catus ille clamor theatri ad vulnus gladiatoris, Hoc ha-  
bet. Delevit Rigaltius & hoc. inique. Facit & huc il-  
lud Servatoris nostri Matth. xi. 12. ἡ βασιλεία τῶν ὁρ-  
νῶν βιάζεται, καὶ βιάσεται ἀρπάξαι αὐτήν.

<sup>d</sup> Cum misericordiam extorserimus] Precibus & jeju-  
niis. Chrysost. de Ninivitis in Hom. de Jejunio: Adbi-  
bitum est jejunium, ut revocaretur Dei sententia. Ibi-  
dem: Abstinebant a cibis, abstinebant, & a peccatis.  
exaudivit Deus. Sufficit enim jejunium ut inflectat Domi-  
num. Ita extundere gratiam dixit Seneca De Beneficiis  
lib. i. Is perdidit beneficia, qui se perdidisse cito credi-  
dit. At qui instat & onerat priora sequentibus, etiam  
ex duro & immemori pectore gratiam extundit.

<sup>e</sup> Jupiter honoratur a vobis, Deus negligitur] Verba  
hæc a vobis, Deus negligitur, addidi ex vetustissimo  
Cod. Fuldano, quæ certe negligi non debuerant, cum  
absque illis quodammodo manca oratio sit, quæ hac clau-  
sula optime finitur.

## C A P. XLI.

Imo malorum, quæ eveniunt quotidie, illos ipsos in causa esse, qui spreto Deo statuas  
adorent. Si enim Dii illorum vere Dii essent, non & cultores suos Christiano-  
rum pœnis involverent: at cum & bonis & malis, ille qui verè Deus est, mala immit-  
tat, his in pœnam, illis in admonitione esse: qui non ante æterni judicii rigorem  
inter utrosque discrimen statuet; quod si pertinaciter Diis suis illa adscribi ve-  
lint, propterea quod Christianos esse patiantur, sequitur, injustos, ingratos tales  
Deos esse, qui cultores suos una cum irrisoribus plecti velint.

**V**Os igitur <sup>a</sup> importuni rebus humanis, <sup>b</sup> vos rei publicorum incommodorum,  
<sup>c</sup> vos malorum illices semper, apud quos <sup>d</sup> Deus spernitur, statuæ adoran-  
tur. <sup>e</sup> Utrique enim credibilius haberi debet <sup>f</sup> eum irasci qui negligatur, & quam  
qui

## C A P. XLI.

<sup>a</sup> Importunis rebus humanis] Id est calamitosi, in-  
commodi, propter quos pace publica orbis caret. Vir-  
gilius xi. Æneid. 305.

Bellum importunum civis cum gentes Deorum,  
Invisitque vivis gerimus.

ubi Servius importunum explicat, ubi nullum refugium  
est, quod caret portu id est quiete, ubi nullus est por-  
tus.

<sup>b</sup> Vos rei publicorum incommodorum] MS. Fuld. vos  
publicorum incommodorum illices semper. deletis rei &  
vos malorum. minus recte.

<sup>c</sup> Vos malorum illices semper] MS. Lugd. Bat. intices.  
Lucretius v. 170.

Quidve novi potuit tanto post ante quietos  
Inlicere, ut cuperent vitam mutare priorem?

<sup>d</sup> Deus spernitur, statuæ adorantur] Ita sic legit Al-

dus illices. semper apud vos spernitur. statuæ adoran-  
tur. perverse. Dixit supra c. xxi. ut numina lapides  
crederentur & Deus verus non querebatur.

<sup>e</sup> Utrique enim] Sic Fuldenus quem sequor, alii ete-  
nim.

<sup>f</sup> Eum irasci qui negligatur] Ex ipsa Gentilium opi-  
nione, unde necem Cliti ad Deorum iras referenti Ale-  
xandro, subit, anniverfarum sacrificium Libero Patri  
non esse redditum statuto tempore. itaque inter vinum &  
epulas cæde commissa, iram Dei fuisse manifestam. quæ  
eadem narrat Arrianus iv. 9. Et satis ridicula exstat nar-  
ratio apud lepidum istum Samosatensem, Lucianum, qui  
simile de Hippocratis statuæ narrat in Dialogo qui inscri-  
bitur Philopseudes. ibi Antigonus medicus: Κάμει, ὁ  
Εὐκράτης, ἱπποκράτης ἐστὶ χαλκῆς, &c. id est. Et mihi, o  
Encrates, inquit, est Hippocrates æreus, magnitudine  
ferme cubitali, qui duntaxat exstincta lucerna, totam  
domum in orbem ambit, strepens & pyxides evertens, &  
pharmaca commiscens, & ostium subvertens, inprimis si  
sacrificium differamus, quod eis quotannis facimus.

<sup>g</sup> Quam qui coluntur] An potius legendum? quam  
qui colitur. cui favet MS. L. B. in quæ abbreviate qui  
colit.



qui coluntur. <sup>a</sup> Aut nã illi iniquissimi, si propter Christianos <sup>b</sup> etiam cultores suos lædunt, <sup>c</sup> quos separare deberent a meritis Christianorum. Hoc, inquit, & in Deum vestrum <sup>d</sup> repercutere est, <sup>e</sup> qui & ipse patitur propter profanos etiam <sup>f</sup> cultores suos lædi. Admittite prius dispositiones ejus, & non retorquebitis. <sup>g</sup> Qui enim semel æternum judicium destinavit post sæculi finem, non <sup>h</sup> præcipitat discretionem, quæ est <sup>i</sup> conditio judicii, <sup>k</sup> ante sæculi finem. Æqualis est interim super omne hominum genus, <sup>l</sup> & indulgens, & increpans; communia voluit esse <sup>m</sup> & comoda profanis, & incommoda suis, ut pari consortio omnes & lenitatem ejus, & severitatem <sup>n</sup> experiremur. <sup>o</sup> Quia hæc ita didicimus apud ipsum, diligimus lenitatem, metuimus severitatem; vos contra <sup>p</sup> utramque despiciitis: <sup>q</sup> & sequitur, ut omnes sæculi plagæ nobis <sup>r</sup> si forte, in admonitionem, vobis in castigationem a Deo obveniant. <sup>s</sup> Atquin nos nullo modo lædimur, in primis, quia nihil nostra refert in hoc ævo, <sup>t</sup> nisi de eo quam celeriter excedere. Dehinc, quia si quid adversi infligitur, <sup>u</sup> vestris id meritis deputatur. Sed & si <sup>x</sup> aliqua nos quoque perstringunt, ut vobis cohærentes, lætamur magis recognitione divinarum prædicationum

<sup>a</sup> Aut nã illi iniquissimi, qui &c. ] Sed nã habet lectio MS. Fuld, quod magis placet, quam aliorum *anne vel aut nã illi iniquissimi si &c.* si in prioribus legas solitur. Vulgata alias sensu suo non caret.

<sup>b</sup> Etiam cultores suos lædunt ] Quod est iniquissimum, cum secundum tritum illud Ictorum lib.v. Dig. de pœnis satius sit nocentem impunitum dimittere, quam innocentem damnare. Polybius etiam lib.v. Od γὰρ ἐπὶ ἀποδείκναι τοῖς ἀπονομιῇ τοῖς ἀνομιῇ καὶ τοῖς ἀνομιῇ &c. Bonorum vivorum effectum cum minus probis non internecinum bellum gerere, sed hætenus ut delicta sarciantur, atque emendentur: neque insontes cum fontibus una pœna involvere, sed insontium causa etiam fontibus parcere. Qualis ad Deum etiam est argumentatio Abrahami Genes. xxi. 23. Quanto magis igitur Dii illi ridiculi, qui cultores suos una cum hostibus perdunt, adeoque illorum vindicta secundum Lucretium 11. 1103.

<sup>c</sup> Sape nocentes  
Præterit, exanimatque indignos inque merentes.

Nam ut recte apud Publum Syrum versu 836.

Ridiculum est, odio nocentis perdere innocentiam.

ubi vide plura, quæ huc spectant.

<sup>c</sup> Quos separare deberent a. m. C. ] Recte itaque egit Rex Saulus qui Kenitas, bene de Israelitis meritis non una cum Amalecitis pœna involvit, sed dixit illis: *Abite, discedite, separate vos e medio Amalecitarum, ne & vos cum illis perdam.* 1. Sam. xv. 6. In vero Deo igitur justitiam illam agnoscit, quæ non permittit justos una cum improbis deleri, Abrahamus, ut videre est Genes. xix. 23. 25. Adeoque vox illa nobis cœlitus decedit, Εἰδέτε ἐξ αὐτῶν ὅτι καὶ οἱ κακοὶ οὐκ ἀποκρίνονται τοῖς ἀγαθοῖς αὐτῶν, καὶ ἵνα μὴ λάβητε ἐκ τῶν πλεονῶν αὐτῶν. Apocal. xviii. 4. Delet hæc Rigalt. quo jure, ipse viderit, certe contra omnes MSS.

<sup>d</sup> Repercutere est ] Adv. Hermogenem c. xii. Hæc & ego definitione merito illum repercutiam. Et De Anima c. xxi. Satis Hæreticos repercutiam, si argumentum Platonis elidam. Significat itaque contra adversarium suo uti argumento, quasi telo quod repercussum a clypeo jacentem vulnerat, inque eum resultat.

<sup>e</sup> Qui & ipse patitur ] Sic Fuldensis. pro quo Rigalt. substituit, quod & ipse patitur, quomodo fere in MS. L. B. inveni. ibi, si quod & ipse patitur. sed malo lectionem Fuld. Pamelius & reliqui siquidem & ipse patitur.

<sup>f</sup> Cultores suos ] Postremam vocem non agnoscit MS. Lugd. Bat. ut nec supra.

<sup>g</sup> Qui enim semel æternum judicium ] Sensus est, Deus, qui semel constituit in æternum judicare tunc cum sæculi finis advenit, non præoccupare ante illud tempus discretionem inter bonos & malos, in qua judicium pariter consistet, ideoque commixta post conditio judicii, non debet negligi, ut in plurimis editionibus factum est. Vocis semel elegantiam & usum supra docuimus.

<sup>h</sup> Præcipitat discretionem ] Maxime propria & elegans locutio, est enim illud quod alias præcipere & præoccupare dicunt. Lucanus 11. 106.

Non senis extremum piguit vergentibus annis  
Præcipitasse diem.

ubi præcepisse quod habet MS. magis est interpretatio quam vera lectio. Apud eundem enim Pompejus vii. 352.

Si socero dare regna meo, mundumque parent,  
Præcipitare meam fatis potuere senectam.

i. e. Dii me morte potuerunt præoccupare ante hanc canitiem,  
Rursus idem poeta ejusdem libri versu 51.

sua quisque ac publica fata  
Præcipitare cupit.

Denique lib.v. 795.

Præcipitantque suos luctus.

cum scilicet nondum esset conclamatum.

<sup>i</sup> Conditio judicii ] Matth. xxv. 32. καὶ ἀποστείλει οὐρανὸν ἀγγέλους, &c.

<sup>k</sup> Ante sæculi finem ] Atqui hoc jam dixit semel, cum usus est verbo præcipitare. Videtur itaque mihi vera lectio ex solo MS. Lugd. Bat. hic erui posse. ibi sic legitur, non præcipitat discretionem, quæ est conditio judicii [Interpunge ita, conditio judicii. Ante &c.] ante sæculi finem æqualis est. Interim super omne hominum genus &c. Sed male hæc posita erant post omne hominum, præcedentibus etiam ibi ut passim leguntur extantibus; judicio inde factum, quod alterutra lectio olim in ora adscripta incuria & more librariorum in contextum immigraverit.

<sup>l</sup> Et indulgens & increpans ] Sic MS. L. B. Aldus, Barr. & Herald. Pam. Rhen. & Rigalt. increpans, Fuld. vero incessens.

<sup>m</sup> Et commoda ] Ita quoque L. B. Fuld. Pam. Rig. de lentibus priorem vocem Barr. Aldo, Rhen. Herald.

<sup>n</sup> Experiremur ] Olim in MS. L. B. fuerat experirentur, nunc experiretur.

<sup>o</sup> Quia hæc ita didicimus apud ipsum ] Sic MSS. Pur. Herald. Aldus, Edit. prima Rhen. Junius, La Cerda & Rigaltius, bene. Fuld. qui autem ita discimus, Pam. & L. B. quia equitatem, Barr. & postrema Rhen. editio quam Gelenius procuravit, qui equitatem.

<sup>p</sup> Utramque despiciitis ] MS. L. B. & edit. Rhen. utrumque.

<sup>q</sup> Et sequitur ] Barr. & Ald. etiam f.

<sup>r</sup> Si forte ] Primam voculam neglexerunt editiones Barr. Ald. & Herald. nec in MS. L. B. apparet. Male.

<sup>s</sup> Atquin nos ] Ald. Rhen. Herald. atqui.

<sup>t</sup> Nisi de eo quam celeriter excedere ] Ex monitu Paulino Epist. ad Coloss. 111. 2. 3. Ταῦτα οὐκ ὀφείλουσιν εἶναι τῶν ὑμῶν. Ἀντὶ τούτου γὰρ, καὶ ἡ ζωὴ ὑμῶν ἀποκρίνεται εἰς τὸ Χριστὸν ἐν τῷ ὄψι.

<sup>u</sup> Vestris id meritis deputatur ] Sic MS. Fuldensis, nam alii id non agnoscunt, quod negligere nolui, suo enim loco ponitur. Frustra vero Zephyrus, Junius & La Cerda præferunt nostris id m. d. contra consensum omnium MSS. Hisce enim non commovemur, inquit, primo quia non curamus de hoc sæculo sine corpulculo nostro, male an bene. secundo, quia magnum habemus solatium quod nobis bona conscientia præstat, vos esse in causa tantæ Dei iræ, qui illum negligitis, non vero nos qui illum soli colimus & observamus, illique omnibus vestris beatorum majorem & magis optimam offerimus hostiam, illam quam mandavit ipse, orationem de carne pudica, de anima innocenti, de Spiritu Sancto profectam, quæ fere Tertulliani verba sunt supra cap. xxx. tertio quia magis in religione nostræ divinitate confirmamur, cum videmus quotidie impleri illa quæ jam olim prædicta legimus.

<sup>x</sup> Aliqua nos quoque perstringunt ] Loquitur valde proprie.



num<sup>a</sup> confirmantium scilicet fiduciam & fidem spei nostræ. <sup>b</sup> Si vero ab eis quos colitis, omnia vobis<sup>c</sup> mala eveniunt nostri causa, <sup>d</sup> quid colere perseveratis<sup>e</sup> tam ingratos, tam injustos, qui magis vos<sup>f</sup> in dolorem Christianorum juvare & <sup>g</sup> afferere debuerant?

prie. perstringere enim & stringere passim usurpant Latini de levi vulnere, non vero alte adacto. Ut & de arro- sione quoque quasi fulminis, cum non disicet aut combu- rit. Rhen. delet & quoque.

<sup>a</sup> Confirmantium scilicet] Malo lectionem Fuldensem, quæ est, confirmamur: (lege & confirmamur:] ut sci- licet fiduciam & fidem spei nostræ agnoscentes. Lugd. Bat. legit confirmantes & paulo ante recognitiones. qui nec ipse sensus ineptus est.

<sup>b</sup> Si vero ab eis quos colitis] MS. Fuld. legit hic, jam vero si ab his molitis. Adscripserat collationi, ut puto. Junius. Est autem molitis, mola est ritu divino cultis, antiquæ. Ast ego accedere non possum, nam & vulgata lectio bona & clara est, & molitis a mola derivari non potest, unde sicut est immolare, id est sacrificare a con- spersione molæ, ita efferendum esset molatis non molitis, quod ad moliri id est conari, propius derivatione sua ac-

cedit. Alii legunt, Sin [Rig. Ald. & Herald. si] vero ab eis quos colitis.

<sup>c</sup> Mala eveniunt] Fuld. male veniunt. quod nec ip- sum spreverim, ze u allos te onpas komt.

<sup>d</sup> Quid colere] Cur colere eos Fuld.

<sup>e</sup> Tam ingratos tam injustos] Ingratos, quia vobis cul- toribus suis male faciunt, injustos, quia infantes vos no- biscum fontibus, ut putatis, affligunt.

<sup>f</sup> In dolorem Christianorum] Minus recte Pam. & La Cerda in dolore.

<sup>g</sup> Afferere debuerant] Sequebatur in editionibus & MSS. quos (Rhenan. quam nos] separare deberent a meritis Christianorum, quod recte Interpretes delendum censue- rant, ut ex superioribus inepte repetitum, itaque secun- dum Codicem Fuldensem, in editione sua sustulit Rigal- tius.

C A P. XLII.

Nec minus perperam Christianos infructuosos negotiis appellari, qui cum illis & de illis vivant, qui opera sua & artes misceant, qui una navigent, militent, mercentur: qui si in ceremoniis quibusdam differant, spectaculis renuncient, thure non supplicent, stipes templis non jacent, tamen & homines & cives sint, & illam qualemcumque jacturam facile compensent, cum aliis utilitatibus, tum, non ut illi, publica vectigalia, defraudando, sed ex fide debitum depen- dendo.

<sup>a</sup> Sed alio quoque injuriarum titulo postulamus, & <sup>b</sup> infructuosi in negotiis di- cimus. <sup>c</sup> Quo pacto homines <sup>d</sup> vobiscum degentes, ejusdem victus, habi- tus, instructus, ejusdem ad vitam necessitatis? Neque enim Brachmanæ, aut Indo- rum Gymnosophistæ sumus<sup>e</sup> silvicolæ, & <sup>f</sup> exules vitæ. Meminimus gratiam <sup>g</sup> de- bere nos Deo Domino Creatori. Nullum fructum operum ejus repudiamus; plane temperamus, <sup>h</sup> ne ultra modum<sup>i</sup> aut perperam utamur. Itaque non sine foro, non

C A P. XLII.

<sup>a</sup> Sed alio quoque injuriarum titulo] Fuldensis legit, sed alio adduc.

<sup>b</sup> Infructuosi in negotiis dicimus] Itaque hinc est pro- culdubio, quod illustrem virum Flavium Clementem, Flavii Sabini, Imperatoris Vespasiani fratris, filium, contempnissimæ inertia vocet Suetonius Tranquillus, Chri- stianæ sectæ satis iniquus, ubi illum a Domitiano patrue- le occisum narrat in Domit. c. xv. quod recte monuit ibidem etiam Torrentius. Ethnico illi apud Minucium p. 8. latetrosa & lucifugax natio, in publicum mnta, in angulis garrula. Rhen. hic & Cod. L. Bat. legunt infructuosi in negotio. Fuld. vero infructuosi negotiis. quomodo fere infra cap. xlv. quod usui jam & de com- mercio innouit. Herald. Barr. Ald. Pam. La Cerda et- iam Rigalt. legunt in negotiis. Tacitus illis odiam hu- mani generis impingit xv. Annal. 44. Dicebantur vero infructuosi respectu ad nomen, quo Christiani id est fru- ctuosi esse magis conveniebat.

<sup>c</sup> Quo pacto? Rectissime hic Rigalt. interrogationis notam posuit quam neglexerant. posset etiam distingui post & ante homines, apto satis sensu.

<sup>d</sup> Vobiscum degentes &c.] Huc pertinent illa in lib. De Idololatr. c. xiv. Licet convivere cum etbincis; commori non licet. Convivamus communibus: conbetemur ex communione naturæ, non superstitionis. Paris anime sumus: non disciplina: compossessores mundi, non erro- ris. Et ibidem cap. xvi. Circa officia vera privatarum & communium solennitatum, ut toga pura, ut sponsa- lium, ut nuptialium, ut nominalium, nullum putem pe- riculum observari de statu idololatriæ quæ intervenit.

<sup>e</sup> Silvicolæ] Theodoretus Gr. Aff. Cur. p. 172. Κοι τὸν Βραχμῶνα ἰσοῦσαι ἑτέροι ἐν ταῖς ὕλαις διαίον, φῶδῳ τὸ σῶ- μα καλύπτουσι. id est Alii quoque narrant historici Brach- manas in silvis agere, corpus frondibus vestientes. Ibi

arborum pomis Plinius & Theophrastus visitasse docent, ex quorum descriptione patet, fructum fuisse illum, quem appellamus cocos nooten. Theophrasti locum adducit Sal- matus ad Solinum p. 210. ut emendet simul. Ἐστὶ δὲ καὶ ἄλλος δένδρον, καὶ τὸ μεγέθει παρὰ καὶ εὐκαρίῳ θυμῷ, καὶ μεγάλῳ καρπῳ, καὶ χρωτὶ τριπλῇ τῶν ἑσθίων ὡς σοφοὶ καὶ ἀνθρώποι. i. e. Est est alia admirabili proceritate arbor ma- gnos fructus eosque valde dulces proferens. visitant illis sapientes Indorum, qui communibus cibis abstinent. ubi corrigit vir maximus καὶ ἀνθρώποι id est non vestiti. sed illa correptione opus non est. καὶ ἀνθρώποι enim plane hoc loco illos significat, quos eodem sentu & simillimo voca- bulo nazireos dicunt Hebræi, quorum vivendi modum cum ritu Gymnosophistarum in multis conveniebat. No- ta hic cum Herald veteris Ecclesiæ puritatem, in qua nulli adhuc cucullatorum greges, monachorum claustra & similes nugæ.

<sup>f</sup> Exules vitæ] Elegantiam loci hujus corrumpit Ju- nius perversa distinctione. Vocat enim Tertullianus illos exules vitæ perinde ut Deum illum otiosum Epicureum neminem humanis rebus dixit infra cap. xlv. Ita Pu- blio nostro impatiens brumæ ciconia vocatur avis exul hyemis apud petronium. & infantes illi a Psammeticcho in secreto seorsum a commercio hominum enutriti descri- buntur ut in totum exules vocis humana. in lib. Tertull. Ad Nat. i. 8.

<sup>g</sup> Debere nos Deo, Domino, Creatori] Sic transposuit Rigaltius. & probe. Antea erat, nos debere Domino Deo creatori. Respicit monitum Paulinum i. Tim. iv. 4. Οὐ πῶς κτίσθη ὁ θεὸς καλὸς, καὶ ἀδὲ ἀπόβλητος, μεταδοχὰς χάριτος καὶ ἀγαθῶν.

<sup>h</sup> Ne ultra modum] Itaque in ipsis Agapis nostris edi- tur quantum esurientes cupiunt, bibitur quantum pudicis est utile. cap. xxxix.

<sup>i</sup> Aut perperam utamur] Ibidem: siquidem inoper qua- que refrigerio isto juvamus, non qua penes vos parasiti affectant &c. non vero ingratis voraciter dispensatur, eodem capite. Sic de cibis, sic de reliquis.



non sine macello, non sine <sup>a</sup> balneis, tabernis, officinis, <sup>b</sup> stabulis, nundinis vestris, <sup>c</sup> ceterisque commerciis <sup>d</sup> cohabitamus hoc sæculum. Navigamus & nos vobiscum, <sup>e</sup> & militamus, & rusticamur, & mercatus <sup>f</sup> proinde miscemus. Artes, <sup>g</sup> operas nostras publicamus usui vestro. Quomodo infructuosi videamur negotiis vestris, cum quibus, & de quibus vivimus <sup>h</sup> non scio. <sup>i</sup> Sed si cæremonias tuas non frequento, <sup>k</sup> attamen & illa die homo sum. <sup>l</sup> Non lavo sub noctem Saturnalibus, <sup>m</sup> ne & noctem & diem perdam: <sup>n</sup> attamen lavo & debita hora & salubri, <sup>o</sup> quæ mihi & calorem & sanguinem servet. <sup>p</sup> Rigere, & pallere post lavacrum mortuus possum. Non in publico Liberalibus discumbo, quod <sup>q</sup> bestiariis <sup>r</sup> supremam cœ-

nan-

<sup>a</sup> Balneis] Quæ non tam ipsa, quam eorum intempestivum usum damnavit capite præcedenti.

<sup>b</sup> Stabulis] Id est diversoriis, unde illud Lucæ x. 34. 35. recte vertitur duxit eum in stabulum, & duos denarios dedit stabulario. Vide Wouwerii Notas ad Petronium.

<sup>c</sup> Ceterisque commerciis] Tolerabiliores igitur Christiani vel ipsius philosophorum sectis, quorum stultitiam sapientiam non tolerabatur tantum sed & admirabantur. Lucianus notat illos in Demonacte, quem doctrina Socratem, frugalitate Diogenem referre dixit, sed humana non canina & ambitiosa, & παραχαρῆτων, inquit, τὰ ἐς τὴν διαίτην, ὡς θαυμάζοντο &c. Non tamen ambitiose adulterabat ea quæ ad vîctum pertinebant, admirationis popularis emerende gratia, utque ii quibiscum conversaretur in eum conjectos haberent oculos. Verum communi cum aliis vivendi ratione utebatur, ne tantillum quidem philosophico fastu infectus, & cum aliis junctam consuetudinem exercebat, & communibus reipublicæ legibus non gravatim parebat.

<sup>d</sup> Cohabitamus hoc sæculum] Sic edidit Rigaltius ex Cod. Fuld. sed ibi male distinguebatur post cohabitamus. Aliæ editiones habent cohabitamus in hoc sæculo.

<sup>e</sup> Et militamus] Cod. Fuld. & vobiscum militamus, Itaque nec bello, si iusta causa, subdixerunt se Christiani.

<sup>f</sup> Proinde miscemus. Arte] L. B. legit proinde miscemur, artes &c. quasi alluderet ad lectionem Cod. Puteani, quam nos sumus secuti una cum maximo Salmasio De Uluris p. 660. nam vulgati libri legunt, rusticamur & mercamur: proinde miscemus artes &c.

<sup>g</sup> Operas nostras] S. c. restituit ex Fuld. rursus Rigaltius. Aliæ editiones opera nostra, minus bene.

<sup>h</sup> Non scio] Fuld. nescio,

<sup>i</sup> Sed si cæremonias tuas non frequento] Quarum quidem illas, quæ ad Idolorum cultum pertinebant, proprius abnuebant Christiani. Ad Martyras c. 11. Non solennes Nationum dies ipsa commixtione participas. Et de Idololatria c. xiii. De hoc quidem primo consistam, an cum ipsis quoque Nationibus communicare in huiusmodi servis Dei debeat, sive habitu, sive vîctu, sive instructu, vel quo alio genere lætitiæ earum. Ibi non agit de communibus negotiis quibus infructuosi non erant Christiani, ut patet ex principio huius capituli, sed de illis quæ ad superstitiones pertinebant. nam sequitur paulo post: Sunt quidam dies numerum, quæ apud alios honoris titulum, apud alios mercedis debitum expungunt. Nunc ergo, inquis, recipiam meum, vel rependam alienum: si hunc morem sibi homines de superstitione consecraverunt, tu extraneus ab omni eorum vanitate, quid participas Idolothyta solennia, quasi tibi quoque præscriptum sit de die, quo minus id quod homini debes, vel tibi homine debetur, citra diei observationem luas vel recipias. Cod. Fuld. legit et si cæremonias. Lugd. Bar. sed sincerimonias, quasi legi debeat sincerimonias, id est illas quas alie nationes vobiscum celebrant.

<sup>k</sup> Attamen & illa die homo sum] Sic constanter MSS. Fuld. Lugd. Bar. Pam. deleverunt τὴν & Herald. Bar. ræus.

<sup>l</sup> Non lavo sub noctem Saturnalibus] Restituit hoc ex Cod. Fuld. Rigalt. Antea minus bene legebatur non labor diluculo Saturnalibus. Ironice ad dictum illud Paulinum omnibus per omnia placeo 1. Cor. x. 33. De Idol. c. xiv. Nimirum Saturnalia & Calendas Januariæ celebrans hominibus placebat.

<sup>m</sup> Ne & noctem & diem perdam] Quidquid scilicet idolis sit, perit. Simili sensu supra c. xiv. de sacrificiis illegitimis, laudo magis sapientiam, quod de perduto aliquid eripitis.

<sup>n</sup> Attamen lavo & debita hora & salubri] Et hæc Fuldenis lectio reponente Rig. alii, Attamen labor honesta h. & f. Ex hisce patet usos mundo & mundanis, non vero abusos, neque enim fictæ frugalitatis aut famæ mendici erant, quales describit & corripit Philo, mirabilis auctor, in lib. Quod deter. Potiori Insid. Εὐδὲν ἂν πρὸς δειδὸς εἶτα, καὶ ποτὰ μὴ ἐν χαρῇ προσέμενον &c. id est Ergo si videris aliquam cibos potusque serius accipientem, aut lavacrum unctionemve recusantem, aut negligentem ope-

rimenta corporis, aut humi cubantem, malove lecto utentem, & postea sibi placentem ob hanc temperantiam, miseratus ejus errorem, ostende veram viam temperantie: nam quæ hætenus exercebat, inutiles vexationes sunt, fame aliisque afflictionibus & corpus opprimente: & animam.

<sup>o</sup> Quæ mihi & calorem] MS. L. B. & edit. Rh. colorem. sed non est opus, nam a sanguine bono est etiam bonus color, ut docent sequentia. observavit etiam Junius. Erat vero insalubre sub noctem Saturnalibus calida uri, cum frigoris penetratio eo esset periculiosior, fiebant enim mense Decembri, quod quum notum sit, tum etiam Tertullianus docet de Idol. c. xiv. ubi malos mores peccatorum taxat: Nobis quidem Sabbata extraneæ sunt & neomenia & ferie a Deo aliquando dilectæ: Saturnalia & Januaria, & Brumæ, & Matronales frequentantur.

<sup>p</sup> Rigere & pallere] Cod. Fuld. frigere. Virgilius vi. Æneid. versu 218. de Misenio:

Pars calidos latice & abena undantia flammis  
Expediunt, corpusque lavant frigentis & ungunt.

Sed vulgatum rigere placet. Persius Sat. 111.

tandemque beatulus alto  
Compositus lecto crassique lutatus amomis,  
In portam rigidos calces extendit.

Sequentia recte explicat La Cerda, male Junius.

<sup>q</sup> Bestiariis] Notavit La Cerda hos Græcis hos dici παραβολὰς id est projectæ audaciæ. recte, nam & Apulejus loco quem citat Heraldus notat ut perditæ securitatis. Adde etiam apud Latinos dictos parabolarios. Julius Firmicus lib. viii. Matheseos. Nati sub sydere canicule erunt venatores, arenarii, parabolarii, & qui sub conspectu populi in caveis cum feris pugnet. Quem locum frustra sollicitat Beroaldus in Notis ad Apulejum legendo pyrobolarii. Erat vero vox παραβόλαι in usu de esca bestiis objecta, prout exemplis adductis confirmat Henr. Stephanus, & apud Athenæum παραβόλαις ζωῆς est objectus bestiis. Idem Stephanus παραβόλαις exponit, projecta audacia adire periculum. Homerus Iliad. 1.

Αἰεὶ ἐμὴν ψυχὴν παραβόλαις τοιμύζειν.

id est semper animam meam proticiens ad pugnandum. Hinc illustrari potest phrasis Hebræorum animam suam in manu sua ponere 1. Sam. xxviii. 21. ubi maga periculum vitæ suæ se adiisse præsentissimum confitetur. confer versum 9. Et bene significationis huius originem in voce παραβολῆς inde deducit Lexicographus, quod qui eminente & projecta quadam audacia facinus aliquod aggredditur, is perinde facere videatur, ac si quis ultra metas omnes jaculetur. Cujus significationis vis pariter est in παραπίπτειν apud Polybium lib. 11. c. 13. ubi de Philopœmene narratur quod viderit mercenarios suos fugere & hostem nimis avidum prælii locum superasse, adeo ut iis desertus appareret, quod certe erat temerarium maxime. Verba ejus sunt: αἶμα τὸ παραπίπτειν τῆς διακονίας καὶ τὸν πότον γενέσθαι ἔρημον. quod idem verbum quum unice in N. T. Hebr. vi. 6. occurrat, inde etiam significationem suam mutuari debet, ut significet projectam illam Judæorum audaciam, qui Jesum, Messiam, Evangelii bonitatem, & regni Dei in mundo admirabilem progressum videntes, agnoscensque, tamen ad pravitas suas & carnales opiniones relabuntur.

<sup>r</sup> Supremam cænantibus] Scilicet cænā. Ita Rigalt. ita Rhen. ita ipse in Cod. L. B. offendi. Alii suprema. Nonnulli MSS. sub primam, quod sequuntur Junius & Scaliger. Si vero inquit vestris diebus & Liberalibus vobiscum, vitans idolothyta, non publice accumbo, nolo bestiariis similis esse, qui publicis epulis palam se ingurgitant, mox perituri miserabiliter, & ab ursis & leonibus vorandi. Hoc solamen illis concessum, quale & maleficis, notante Suida in Εἰσαῖς τὰ τρίτα. Τοῖς ἐπὶ δόξαν. inquit, ἀγομαίοις, ἐξὴν οἷτα, καὶ οἷτα πληροῦσαι, τρία λόγους ἂν βάλοντο, καὶ ἂν τιμωρόντες, ἀπὸ τῆς τῆς δόξης, id est.



nantibus mos est : attamen <sup>a</sup> ubi ubi de copiis tuis coeno . Non emo <sup>b</sup> capiti coronam : quid tua interest emptis nihilominus floribus quomodo utar ? <sup>c</sup> Puto gratius liberis , & solutis , & undique vagis . Sed etsi in coronam coactis , <sup>d</sup> nos coronam naribus novimus ; viderint <sup>e</sup> qui per capillum odorantur . Spectaculis non convenimus ; quæ ramen <sup>f</sup> apud illos coetus venditantur & si desideravero , <sup>h</sup> libentius <sup>i</sup> de propriis locis sumam . <sup>k</sup> Thura non emimus : <sup>l</sup> si Arabiæ queruntur , <sup>m</sup> scient Sabæi <sup>n</sup> pluris & carioris suas merces <sup>o</sup> Christianis sepeliendis profigari , <sup>p</sup> quam Diis fumigandis . Certe , inquitis , templorum vestigalia quotidie decoquunt . <sup>q</sup> Stipes quotusquisque jam jactat ? <sup>r</sup> Non enim sufficimus & hominibus , & Diis vestris mendicantibus opem ferre ; nec putamus <sup>s</sup> aliis quam petentibus impertiendum . Denique <sup>t</sup> porrigat manum Jupiter , & accipiat , cum interim plus nostra misericordia

in-

est . Illis , qui ad capitale supplicium dicebantur , licebat cibo vinoque repletis , tria dicere , quæ volebant , quibus dictis , ore obturato ad mortem ducebantur .

<sup>a</sup> Ubi ubi de copiis tuis coeno ? ] Legunt ubi de copiis tuis coeno ? & MSS. Agob. & L.B. & ed. Rhen. ut sit sensus . Ne mihi obijciatis , quod Liberalia non celebrem & convivia vobiscum adeam , nam quæ sunt festa vestra quæ mihi vobiscum sunt communia , cum nunquam de idolothytis communicem . Editi omnes habent ubi ubi de copiis tuis coeno . i. e. ubi cunque prout legit Fuldanus . Nec mihi satis causæ videtur ut discedam ab illis .

<sup>b</sup> Capiti coronam ] Quod argumentum fuscè tractat in libello quem inscripsit De Corona Militis . Vide etiam interpretes Minucianos , & Sirmondum ad Silon. lib. 1. epist. 1. & Joach. Jo. Maderum de coronis , qui existat in Tom. viii. Ant. Rom. Grævii. Alios Christianorum flores & coronam ex iis suaviorem agnoscit Nazianz. Orat. 11. In Julian. Εἴω & ἄρην , inquit , πάντων ἐσάρων εὐαγγέλιον τὸ & μονώτερον &c. i. e. Flores quoque habeo , vernis omnibus floridiores & fragrantiores , agri illius pleni , quo Dominus sacris & suavius olentibus pastoribus & doctioribus , purisque & eximiis plebei ordinis hominibus benedixit . His coronari ac triumphare cupio , postquam bonum certamen certavero .

<sup>c</sup> Puto gratius liberis ) Sic ex Fuld. Rigalt. Alii gratius esse . Nolo itaque ingrati molem capiti imponere , inquit . Fuisse enim has corollas satis aliquando grandes & ponderosas docet Lucretius lib. 111.

& inumbrant ora coronis .

& Horat. lib. 1. Carm. 14.

Nunc decet aut viridi nitidum caput impedire myrto ,  
Aut flore , terræ quam ferunt solute .

<sup>d</sup> Nos coronam naribus novimus ) Depravate Ald. & Barr. Non c. n. admovimus . etiam Fuld. Vos enim non novimus .

<sup>e</sup> Qui per capillum odorantur ) Diogenes Laertius de Diogene Cynico . τῷ μύρῳ τὸς πόδας ἀλειψάμενος ἔσθ' ἀπὸ μὲν τῆς κεφαλῆς εἰς τὸν αἶρα ἀπέναντι τὸ μύρον , ἀπὸ δὲ τῶν ποδῶν , εἰς τὴν ὀσφρῶν . i. e. Unguento inungens pedes , dixit , & capite quidem in aerem ascendere unguentum , sed a pedibus in olfactum .

<sup>f</sup> Apud illos coetus venditantur ] Hinc patet nondinatos illos loci confluere solitos , quod maxime est proprium , quia maxima hominum turba illis captatur . Hanc occasionem negligere Christianos querebantur Gentiles , cum tamen nullum ipsis inde de rimentum , cum necessaria vitæ ex solitis officinis & tabernis peti possent .

<sup>g</sup> Si desideravero ) Fuld. quod ego si desideravero .

<sup>h</sup> Libentius ) Sic Rig. Ald. & Herald. melius quam libentius quod habent Pam. Rh. Fuld. & L.B.

<sup>i</sup> De propriis locis sumam ] Ita La Cerda & Rig. Aldus sumere . Rhen. sumo . Pam. & Herald. sumantur . Cod. Agob. libentius de propriis locis sumantur . Fuld. vero libentius de suis de propriis locis sumam . & forte recte de suis , ut de propriis sit glossa .

<sup>k</sup> Thura ] deest in Cod. Aldino & Agob. & plane in Edit. Herald.

<sup>l</sup> Si Arabiæ queruntur ) Quæ queri non poterant , nam & thure Christiani utebantur , ubi res exigeret . De Corona Militis cap. x. & si me odor alicujus loci offenderit , Arabiæ aliquid incendio , sed non eodem ritu , nec eodem habitu , nec eodem apparatu , quo agitur apud idola .

<sup>m</sup> Sicut Sabæi ] Sic Rigalt. Alii omnes scient .

<sup>n</sup> Pluris & carioris ) Fuldenis , plures & cariores .

<sup>o</sup> Christianis sepeliendis ] Hi enim quo certam suam de resurrectione spem testarentur , quæ collatione semen- ti in terram projecti ibique computrescentis illustratur a Paulo 1. Corinth. 15. noluerunt funera sua cremari : illamque funerum curam inter causas incrementi istius se- &c enumerat Julianus Imperator Epist. xli. Imo etiam aromatibus condierunt , quod hinc patere potest , de quo post La Cerdam ex illo & aliis more suo multa corrasit

Ouzelius ad Minucium p. 63. De medicato funere ex professo agunt Petrus Bellonius lib. 11. Obs. c. xlvii. & in tribus libris de Admirabili Oper. Antiq. Præstantia , qui inveniuntur tom. viii. Thesauri Gronoviani . Item Athanasius Kircherius in Oedipo . Josephus Lauzonus de Pollin- & Balsamatione apud Veteres , & alii .

<sup>p</sup> Quam Diis fumigandis ] Nec illud mirum . grana thuris minus assis dixit supra c. xxx. quæ etiam parce dabantur primoribus digitis . Quare quum Alexander Asia jam potitus recordaretur , se quondam juvenem correptum quod Deos sumptuose nimis coleret , navem thure onustam ad correctorem suum misit , præfatus , desineret jam parce Deos colere .

<sup>q</sup> Stipes quotusquisque jam jactat ] Prudentius lib. 11. in Symm. versu 909.

Ultima legati defleta dolore querela est :

Palladis quod farræ focus , vel quod stipis ipsis

Virginibus , castisque choris alimenta negentur :

Vestales solitis fraudentur sumptibus ignes .

Vide quæ supra observabamus cap. xiiii. ad illa : circumit cauponas religio mendicans . Solebant præterea & aliis Diis aliæque occasione stipes dari . Sic cum deposita prætexta virilem togam sumerent Romani , Divæ Juventæ in æde ejus pro felici incremento solvebatur nummus argenteus , ut testatur Dionysius Halicarnass. lib. 14. Magistris suis Minerval , hoc nomine quasi Deæ consecratam stipem , dabant discipuli , quod improbat Noster de Idololatria c. x. Ipsam primam novi discipuli stipem Minervæ & honori & nomini consecrat , ut etsi non propbanatus alicui idolo , verbotenus de Idolothytis esse dicatur , pro idololatra vitetur .

<sup>r</sup> Non enim sufficimus ) Vocem enim Ald. & Herald. non agnoscunt . Pronunciandum est cum indignatione .

<sup>s</sup> Aliis quam petentibus impertiendum ] Pulcherrima sunt illa Philonis in libello Quod Deter. Potior. Insidiet. Μαθ' αὐτῶν ὑπὸ περιστάσεως πῶς ἴδεται λαμπρότατον χερύκειον & δακτύλιον χρυσομένον &c. Aut si quis abundans divitiis extruat templum sumtu magnifico , & indefinenter becatombas immolet , ademque a se dedicatam ornat pretiosis donariis , non parcens auro argentoque , nec artibus has materias superantibus , ne is quidem piorum adscribitur numero . aberravit enim a via pietatis , in ceremoniis sanctitatem collocans , & dona dans ei qui his non capitur , nec unquam talia accipit .

<sup>t</sup> Porrigat manum Jupiter ] Cavam scilicet , ut mendici solent . Balsamo in Photii Nomocanonem : Τῷ αἰτῆρος & λαμβανόντος ἐγγύς ἵσταται ὁ Χριστὸς , συγκολληθεὶς τῷ τῷ χεῖρ . i. e. Petenti accipientique proxime adstat Christus , cum illo cavam manum porrigens . De quo more omnino inspicienda est doctissimi Casauboni nota ad Svetonii c. xci. ubi narratur Augustus ne Nemelin nimia fortuna irritaret , ex nocturno visu stipem quotannis die certo emendicasse a populo , cavam manum assēs porrigentibus præbens . Ubi idem vir doctus multis probat rapacitatis & avaritiæ hanc notam fuisse , cum honestiores cavato sinu pecunias exciperent . Sic extensa chlamyde vel veste donativum congiarium non manu excipientes belle repræsentant nummi Titī Vespasiani , Domitiani & aliorum . Eadem facies est nummi Hadriani cum inscriptione LOCUPLETATORI ORBIS TERRARUM . Lepidam quoque de Vespasiano historiam in vita ejus cap. xxi. narrat Svetonius : Nuntiantibus legatis , decretam ei publice non mediocris summæ statuam colosseam : jussit ut continuo ponerent , cavam manum ostentans , & paratam basim dicens . Scribit hinc Seneca ad Lucilium suum in Præfat. ad lib. vi. Nat. Quæst. Adjice nunc invictum muneribus animum , & in tanto avaritiæ certamine nunquam suppositam manum lucro . Taxatque amicæ avaritiæ Tibullus :

Illa cava pretium flagitat usque manu .

Negabantque Diogenes apud Laertium δεινὸν τὸ χεῖρ ἐκτείνειν τοῖς φίλοις & κακοῖς τοῖς δακτύλοις . i. e. manus ad

M m



insumit <sup>a</sup> vicatim, quam vestra religio templatim. Sed <sup>b</sup> cetera vectigalia gratias  
<sup>c</sup> Christianis agent ex fide dependentibus debitum, <sup>d</sup> qua alieno fraudando abstine-  
 mus, ut si ineatur <sup>e</sup> quantum publico pereat fraude & mendacio <sup>f</sup> vestrarum pro-  
 fessionum, facile ratio haberi possit, <sup>g</sup> unius speciei querela compensata pro commo-  
 do ceterarum rationum.

ad amicos digitis extendi debere incurvatis, Graphice ve-  
 ro Jovem ipsum & Deos suos ita descripsit Aristophanes,  
 ubi negat quidquam dare se velle Phidolus, aut in me-  
 dium conferre, cum accipere tantum sit consuetus. In  
 Concionatricib,

Kai γὰρ οἱ θεοί.  
 Γνώσει δ' ἀπὸ τῶν χειρῶν τε καὶ ἀνὰ μύσους,  
 ὅταν γὰρ εὐχόμεθα δδῶναι τὰ γὰρ αὐτῶν,  
 ἔσμεν ἡ κτείνοντες τὴν χεῖρ' ὑπὲρ αὐτῶν,  
 οὐχ ὡς τι δώσουσι, ἀλλ' ὅπως τι ληφείη.

i.e. Quippe ita & Dii faciunt. Quod disci potest vel ex  
 manibus simulacrum, nam cum precamur ut bona nobis  
 largiantur, sunt illa porrigentes manum supinam, non  
 quasi datura quidquam, sed ut accipiant.

<sup>a</sup> Vicatim ] Id est per vicos. Sic hoc libro vicatim  
 epulari. & 11. Ad Uxor. vicatim circuire.

<sup>b</sup> Cetera vectigalia ] Secundum illud Christi xxii. 21.  
 & Pauli Rom. xiii. 7. Locus ita in MS. Fuld. concipi-  
 tur, sed & cetera vectigalia leduntur. sufficit si cetera gra-  
 tias &c. Forte legendum, templatim. Sufficit si cetera  
 Christianis gratias agunt. prioribus deletis vel ita immu-  
 tatis, sed an cetera vectigalia leduntur? Agob. Cod. le-  
 git quoque, sed & cetera.

<sup>c</sup> Christianis agent ] Ita Rigalt. Ald. & MSS. Herald,  
 & L.B. agunt. Fuld. & reliqui.

<sup>d</sup> Qua alieno fraudando ] L. B. quia Fuld. cum. In  
 vulgatis qua respicit vocem quæ præcessit fide.

<sup>e</sup> Quantum publico pereat ] Prætulit hanc lectionem ex  
 Cod. Fuld. In vulgatis est, quantum vectigalibus pe-  
 reat.

<sup>f</sup> Vestrarum professionum ] Ἀπογραφὰν & ἀπογραφῶν  
 dicebant Græci. confer Luc. 11. 1. 2. 5. sed late patere  
 potest. Noster lib. v. Adv. Marcionem c. 1. Quamobrem  
 Pontice nauclere, si nunquam furtivas merces vel illicitas  
 in acatros tuas recepisti, si nullum omnino onus aver-  
 tisti vel adulterasti, &c.

<sup>g</sup> Unius speciei querela compensata pro commodo c. r. ]  
 Sensus est tantam esse fidem Christianorum in solvendis  
 illis quæ justa sunt & vectigalium publicorum & Reipu-  
 blicæ nomine imponuntur, ut exiguum damnum quod  
 templorum vectigalia ab illis non cultoribus suis capiunt,  
 facile contemni debeat, illis ipsis qui de hoc Christiano-  
 rum crimine conqueruntur, quotidie multo plura sacrile-  
 gia committentibus, cum omnibus modis vectigalia pu-  
 blica defraudare lucro habent. Fuld. Codex hic legit  
 unius speciei querela compensatio pro ceterarum rationum  
 securitate. Voces unius speciei in L. B. non compa-  
 rent.

## C A P. XLIII.

Qui tamen vere de illis conqueri possint, esse lenones, perductores, sicarios, ve-  
 nenarios, magos, similesque, quibus infructuosos esse magnus sit fructus. Sed  
 & hoc damnum meliori lucro permutari; cum & ab illis Dæmonia excutiant,  
 & pro illis Deum venerentur, nullisque, ut tales, rebus novis in exitium  
 Reipublicæ studeant.

<sup>a</sup> Plane confitebor, quinam, si forte, verè de sterilitate Christianorum <sup>b</sup> con-  
 queri possunt, primi erunt lenones, perductores, <sup>c</sup> aquarioli, tum sicarii,  
<sup>d</sup> venenarii, magi, item <sup>e</sup> arioli, aruspices, mathematici. His infructuosos esse,  
<sup>f</sup> magnus fructus est. Et tamen quodcumque dispendium est rei vestræ per hanc  
 sectam, <sup>g</sup> cum aliquo utique præsidio compensari potest. <sup>h</sup> Quanti habetis, <sup>i</sup> non  
 dico

## C A P. XLIII.

<sup>a</sup> Plane confitebor quinam, si forte, verè ] Sic ex MSS.  
 suis restituit Heraldus, sequiturque Rigaltius. Codd.  
 Agob. Fuldensis etiam & L. B. consentiunt, ubi vitio  
 calami est in illo quoniam in hoc quidnam, ut vera le-  
 ctio facile indicetur. Pam. La Cerda, omnesque alii:  
 Plane confitebor qui conqueruntur. nam si qui forte vere  
 &c. inepte.

<sup>b</sup> Conqueri possunt ] Sic omnes MSS. & editi, Pamel.  
 & Cod. Agob. tamen possint male, & vitiosius adhuc  
 La Cerda possent.

<sup>c</sup> Aquarioli ] Vocantur in Glossis verustis baccariones.  
 De his omnibus abunde Interpretes. Scriverius notat in  
 v. c. scriptum mæcharioli. non probo. Fuld. harioli,  
 sed illud mox occurrit. L. B. egarioli.

<sup>d</sup> Venenarii ] Baptista Pius Emendat. Post, c. cx. in  
 suo codice invenit venarii. sed ipse emendat venerarii  
 explicans de planetariis iisque qui solem & lunam co-  
 lunt. Et certe in MS. L. B. est venerari, adeoque Du  
 Cange in Glossario Med. & Inf. Latinitatis in voce ve-  
 nenarius adducit hoc ex Appendice Codicis Theodosiani  
 Constit. viii. non aliquos in astra peccantes, non vene-  
 narios aut magos. ibique male cum magis venenarios  
 confundi dicit, sed ego potius judico emendandum lo-  
 cum, & restituendum venerarios. Non tamen cum Pio  
 hic in Tertulliano. Quamvis ita etiam a maximo Salma-  
 sio locum hunc adduci video de Trapez. Fœnore p. 468.  
 Nam rursus conjungit cum magis, nisi & ibi reponi vel-  
 lis venerarii, in libro De Pudicit. c. v. sciunt hodie ve-  
 nenarii, sciunt magi. De Resurr. Carnis c. xvi. memi-  
 nit poculi venenarii. Et tamen calicem, non dico vene-  
 narium, in quem mors aliqua ructavit, sed fricticis, vel  
 archigalli, vel gladiatoris, aut carnificis spiritu infectum.

Illud fricticis pertinet etiam ad vocem aquarioli, quam  
 mox usurpavit Tertullianus. Denique respexit Pauli Apo-  
 stoli illa quæ exstant ad Galatas v. 20. Appellant vero  
 passim auctores eosdem & veneficos & venenarios. Ju-  
 lius Firmicus lib. vi. c. 19. Qui sic Martem & Mercu-  
 rium habuerint, falsi crimen incurrunt, aut omnibus fa-  
 cinoribus, male conscientie societate junguntur, aut cum  
 maleficis & venenatis, criminosæ vitæ consortium ineunt.  
 Pro sicarii Cod. Agob. effert sequarii.

<sup>e</sup> Arioli, aruspices ] Transponunt L. B. Ald. & He-  
 rald. aruspices, arioli. Significantur hic illi qui ex in-  
 spectis extis, planetarum conjunctione aliisque frivolis  
 professionibus lucrum captant. De quibus olim Accius  
 poeta: Nihil credo auguribus qui aures verbis devitant  
 alienas, suas ut aura locupletent domos.

<sup>f</sup> Magnus fructus est ] Transponit L. B. magnus est  
 fructus.

<sup>g</sup> Cum aliquo utique præsidio ] Sic Fuldens. & Rig. in  
 aliis utique non apparet. Præsidium hic significat lu-  
 crum, bona, peculium. Auctor Queroli, qui nonnullis  
 Plauti editionibus adjungi solet. Ergone manibus meis  
 præsidium paternum, ut efferrent de domo? Ibid. Fures  
 mihi ac prædones cui bono? ut si quid tibi spei aut præ-  
 sidii est totum conferant. Rursus: Præsidium abstulisti,  
 & cineres abdidisti. Et apud inferioris ævi scriptores  
 passim.

<sup>h</sup> Quanti habetis ] Ita ex suis MSS. emendavit He-  
 rald. ex Fuld. Rig. addo ego Membr. L. B. & Agob.  
 quæ comprobant. Alii omnes quantis ut significet quot,  
 prout passim apud Nostrum. Sed elegantius quanti. Illud  
 dispendium cum majori bono compensatur, inquit, quan-  
 ti enim isti æstimandi sunt, qui &c.

<sup>i</sup> Non dico jam qui ] Sic ex Fuld. Rig. Alii qui  
 jam.



dico jam qui de vobis <sup>a</sup> dæmonia excutiant; non dico jam qui pro vobis quoque vero Deo <sup>b</sup> preces sternant, <sup>c</sup> quia forte non creditis; sed a quibus nihil timere possitis?

<sup>a</sup> Dæmonia excutiant] Fuld. discutiant.

<sup>b</sup> Preces sternant] Fuld. fundant, quod ex glossa.

<sup>c</sup> Quia forte non creditis] Illa, quoniam in Codice Fuld. non exstant, deleuit Rigaltius. Ego contra assensum aliorum omnium etiam Agob. & Lugd. Bat. non

ausim. Locum enim & hic habere posse, satis ostendunt hæc ex cap. xxxi. Adulati nunc sumus Imperatori & mentiti vota quæ diximus, capite enim xxx. egerat de precibus quas pro salute Imperatoris & Reip. concipiebant Christiani.

C A P. XLIV.

Recogitandum itaque merito, quantum Respublica capiat detrimentum ex cæde tot hominum, & innocentium & bene meritorum: id patere posse ex quotidianis custodiarum actis & elogiis; neminem illic inter tot nocentes maleficum simul & Christianum inveniri.

**A**T enim illud detrimentum Reipublicæ tam grande <sup>a</sup> quam verum nemo circumspicit: illam injuriam civitatis nullus expendit, cum <sup>b</sup> tot justi impendimur, cum tot innocentes erogamur. Vestros enim jam contestamur actus, <sup>c</sup> qui quotidie judicandis custodiis præsidetis; qui sententiis elogia dispungitis. <sup>d</sup> Tot a vobis nocentes variis criminum elogiis recensentur; quis illic sicarius, quis <sup>e</sup> manticularius, quis <sup>f</sup> sacrilegus, aut <sup>g</sup> corruptor, aut <sup>h</sup> lavantium prædo, <sup>i</sup> idem etiam Chri-

C A P. XLIV.

<sup>a</sup> Quam verum] MS. Fuld. tam verum.

<sup>b</sup> Tot justi impendimur] Est metaphoræ sumpta ab expensis rei domesticæ. Loquitur sic in lib. De Spectaculis c. xix. ut tam crudeliter impendatur. Rursus de Idolol. c. vi. nec anima pecudis impensa, sed anima tua. Vitiose in editionibus Rigalt. Priorianis typographi posuerunt impendimur.

<sup>c</sup> Qui sententiis elogia dispungitis] Vincitorum singulorum nomina, ætas, forma, crimina [quæ omnia elogia vocabantur] judicibus in tabellis exarata offerebantur: quando illi pro cuiusque elogio pœnam ejus temperabant. Hinc cum aliquando Cajo Caligulæ oblata custodiarum elogia primum in ista serie ultimique calvos notassent, stultus ille Princeps in re maxime seris, ubi nulla longa nimis poterat esse deliberatio, jocatus, nullius inspecto elogio, stans, tantummodo intra porticum mediam, a calvo ad calvum duci imperavit. Suetonius in vita ejus cap. xxvii.

<sup>d</sup> Tot a vobis] MS. Fuld. quot a vobis. quod se tue-ri satis potest.

<sup>e</sup> Manticularius] Vocis significatio ex Festo nota est, ut significet furem qui bulgas scrutetur. Sed etiam Glossæ Lat. Gr. manticam exponunt πῆρυξ. unde monachi illi qui pera instructi ambulabant, appellabantur manticulari. Matthæus Paris. qui vixit anno 1248. ut peregrinaret ille monachus manticulatus.

<sup>f</sup> Sacrilegus] Qui templorum spoliat ornamenta & donaria, unde illa custodiis sepiebantur. Supra cap. xxix.

<sup>g</sup> Corruptor] Quomodo vox hæc intelligi debeat patet c. xlvii. Lego partem sententiæ Atticæ in Socratem: Corruptor adolescentium pronuntiatur.

<sup>h</sup> Lavantium prædo] Quorum sæpe mentio apud veteres. Plautus Rudente Act. ii. Scena iii. 51.

qui it lavatum

In balneas, ibi cum sedulo sua vestimenta servat, Tamen surripiuntur: quippe qui quem illorum observet falsus est:

Fur facile, quem observet, videt: custos, qui fur sit, nescit.

Apulejus Af. Aur. lib. iv. Enim vero vos bonæ frugilatriones inter furta parva atque servilia, rimidicule per balneas & aniles cellulas reptantes Scruiarium facitis. Catullus Ep. xxx.

O furum optime balneariorum,  
Vibenni pater, & cinæde fili.

Diogenes Cynicus apud Laertium ἰδὼν ἱματιοκλέπτην ἐν τῷ βαλανεῖο, Εἴ πο' ἀλεμῆτιον ἢ ἐπ' ἄλλο ἱμάτιον; id est videns vestimentorum furem in balneis, Num inquit ad unguentulum, an vero ad aliud vestimentum? Noster de Idol. c. v. Credo & fures balnearios manibus suis vivere. & De Fuga in Persec. cap. xiiii. inter tabernarios & lanios & fures balnearum & aleones & lenones. Gloss. Fur bal-

nearius. βαλανοκλέπτης. Et huc forsan illud Aristophanis spectat in Ranis Act. iv. Sc. ii.

καὶ βᾶε, τινάλω ποδότησιν.

i. e. & egressus aliquem vestitu spoliare. Quomodo apud Petronium inducitur juvenis nudus, qui vestimenta perdiderat. Pretiosioresque ornatum depretiat etiam inde Chrysostomus De Virginitate, quoniam & in balneis præsto sint & in templis mulieres, quæ illam furentur. Cogebantur itaque lautiores secum adducere servulos, qui servarent vestes, Martialis xii. 70.

Lintea ferret pro variis cum vernula nupër,  
Et supra togulam lusca sederet anus.

Ovidius lib. iii. de Arte Amandi versu 539.

Cum, custode foris tunicam servante puella,  
Cervent furtivos balnea multa jocos.

Quibus vix miseris minus sedulo si custodientibus aliquid esset ablatum. Hinc servus ille Petronianus cap. xxx. Disspoliatus procubuit ante pedes, & rogare cepit ut se pœna eriperemus: nec magnum esse peccatum suum propter quod periclitaretur. Subducta enim vestimenta sibi dispensatoris in balneo, vix fuissent X. HS. ubi adde notam Wouwerii. Deponebantur hæc vestes in apodyterio, furtumque capite puniebatur, ut constat ex libris Ictorum. Rationem dat Aristoteles, cujus locum quoniam leviter tantum indicat Junius non gravabor integrum adscribere. Is in Problem. Sectione xxix. num. 14. in hunc modum differit. Διὰ τὸ ποτὲ εἶναι μὲν τῆς ἐκ βαλανεῖος κλέψῃς &c. i. e. Cur qui ex balneis furatus est, aut ex palestra, aut ex foro, aut aliquo ejusmodi loco, morte mulctatur: qui autem ex domo privata, furti pretium duplum persolvit? Et respondet: ὅτι ἐν μὲν ταῖς οἰκίαις, φύλαξαι &c. i. e. An quia in domibus rem custodire melius possumus: nam & paries firmus & clavis est, & familiaribus res domestica cura omnibus sunt, ut tuto servantur. At in balneis, cæterisque publicis locis facilis cuique facinoris perpetratio est: nil enim ad custodiam satis, qui sua posuerit, habet præter oculos. Itaque facultas, datur furandi, etiam si aspectum paulisper devertit. Quam ob rem legislator ratus sua ipsos custodire satis non posse, legem adhibuit, minitantem acerrime, vitam futuram nemini, qui furtum publicis locis commiserit. Pergit deinde: ἐπεὶ δὲ εἰς μὲν τὴν οἰκίαν, &c. i. e. Item in domo pœnes dominum ipsum est, quem velit recipere, & cui minus credat, cavere. At ei qui in balneis quicquam posuit, prohibere neminem licet, nec ingredi, nec ingressum vestem suam ibi deponere, unde surrepturus sit, sed protulibitum est, eodem in loco surrepturi & amissuri amacula promiscue jacent. Unde recte concludit gravissimam esse pœnam debere quæ manus furaces illo in loco coerceat.

i Idem etiam] Ita Fuld. & ex illo Rigalt. Alii, aut lavantium prædo? Quis ex illis etiam Christianus &c.

a Aut



Christianus ascribitur? <sup>a</sup> aut cum Christiani <sup>b</sup> suo titulo offeruntur, quis ex illis etiam talis, <sup>c</sup> quales tot nocentes? <sup>d</sup> De vestris <sup>e</sup> semper æstuat carcer: de vestris semper <sup>f</sup> metalla suspirant: de vestris semper <sup>g</sup> bestiae saginantur: <sup>h</sup> de vestris semper munerarii noxiorum greges pascunt. <sup>i</sup> Nemo illic Christianus, <sup>k</sup> nisi hoc tantum. aut si & aliud, <sup>l</sup> jam non-Christianus.

CAP.

<sup>a</sup> Aut cum Christiani ) Idem liber MS. proinde cum Christiani, i. e. æque. quod magis Tertullianum sapit. La Cerda cum in editione, ut reliqui, habet aut cum in Notis repræsentat aut enim & corrigit at enim. Non placet, ut nec distinctio quam in prioribus fecit.

<sup>b</sup> Suo titulo offeruntur ] Quod patet ex cap. 11. Denique quid de tabella recitatis illum Christianum, cur non & homicidam &c.

<sup>c</sup> Quales tot nocentes ] In Fuld. est qualis etiam notatur nomine. i. e. damnandus, puniendus, cui elogium quasi malefico additur solum nomen Christiani. Sed vulgatam lectionem præfero, hanc corruptam esse iudico.

<sup>d</sup> De vestris ) Nam ut pulchre alicubi Augustinus, Tunc male vivitur cum male creditur.

<sup>e</sup> Semper æstuat carcer ] Ex Nostro Minucius p. 40. denique de vestro numero semper carcer exaestuât, Tertull. Ad Marr. cap. 1. Domus quidem Diaboli est & carcer, in qua familiam suam continet. Et ibidem c. 11. dicit expirat, quod hic æstuat. Triste illic expirat, sed vos odor estis suavitatis. Nota hic electa in singulis verba & summam Auctoris curam.

<sup>f</sup> Metalla suspirant ) Admodum proprie loquitur. gravis enim iste labor, & ubi præ lassitudine crebra ducuntur suspiria. Describitur poena ista a Plauto Pœn. 1. 11. 8. Captiv. 1. 11. v. 65. & præsertim v. 14. 1.

Vidi ego multa sepe picta, quæ Acerunt fierent,  
Cruciamenta; verum enimvero nulla adæque est Acerunt,

Atque ubi ego fui in lapidinis, Illic ibi demum est locus.

Ubi labore lassitudo omni 'st exigunda ex corpore.

Et sic agricolas duro labore fatigatos etiam suspirare facit Lucretius, cujus sunt versus lib. 11. 1163.

Jamque caput quassans grandis suspirat arator  
Crebrius in cassum magnum cecidisse laborem.

<sup>g</sup> Bestiæ saginantur ] Pro semper Fuld. habet etiam,

prave. Loquitur de illis qui ob delicta bestiis vel obiciebantur, vel cum illis pugnare jubebantur. Insignis crudelitas Caligulae & inhumanitas notatur a Suetonio lib. 14. c. 27. Cum ad saginam ferarum muneri preparatum cavius pecudes compararentur, ex noxiis lanandos adnotavit. Sed Christiani etiam ad metalla damnati, bestiis obiecti. Respondeo, non semper, habuerunt enim sæpius pacem sub Imperatoribus. Non eo elogio, etiam obiecti, quo ficarii, manticularii & similes.

<sup>h</sup> De vestris semper munerarii noxiorum greges pascunt ] De vestris, quos supra dixit sacrilegos &c. Hinc Quintilianus in Gladiatore: Morabar inter sacrilegos, incendiarios, & qua gladiatoribus una laus est, homicidas. Dixit greges, quoniam dementia editorum aliquando aliquot millia parium producebat. Huic loco illustrando maxime inserviunt illa Plutarchi in Craffo, ubi Spartacum gladiatorem, qui gravissimum illud bellum Romanis excitavit, cum sociis effregisse ludum Lentuli narrat. Verba ejus sunt, Δέντης τινός Βατιάτου μνημόνεος ἐν Κάρδιᾳ τριφύκτος &c. i. e. Lentulus quidam, cognomento Batiatus, magnam gladiatorum familiam Capue nutrebat, quorum maxima pars ex Galatia & Thracia erant oriundi, non ob aliquod perpetratum ab ipsis scelus, sed tantum propter emptoris impietatem necessario gladiatoriam exercere coacti.

<sup>i</sup> Nemo illic Christianus ] Ad Scap. c. 11. Omnes autem qui templa despoliant, & per Deos jurant, & eosdem colunt, & Christiani non sunt, & sacrilegi tamen deprehenduntur.

<sup>k</sup> Nisi hoc tantum ) Hæc est lectio Cod. Fuld. nam ceteri deteriores, habent nisi plane tantum Christianus. Vide Rigaltium.

<sup>l</sup> Jam non-Christianus ) Sic Ald. & Fuld. & Agobard. Rigaltiusque. Alii transponunt non jam. Infra cap. xlv. Sed dicet aliquis, etiam de nostris excedere quosdam a regula disciplinae, desinunt tum Christiani haberi penes nos. Minucius p. 40. Christianus ibi nullus, nisi aut reus suæ religionis, aut profugus. Scribi debet per hyphen, ut cap. 11. iterum-Christianus. quomodo etiam tantum-Christianus.

CAP.



C A P. XLV.

*Quorum quidem innocentia, non ex timore hominis, sed ex reverentia Dei provenire, cujus dictatione perfectissimas leges nacti, didicerint omni malo, vel a prima origine, occurrere, sanctos se & inviolatos Deo judici reservantes.*

**N**Os ergo soli innocentes. Quid mirum, si necesse est? Enimvero necesse est. Innocentiam <sup>b</sup> a Deo edocti, & perfecte eam novimus, ut a perfecto Magistro revelatam, & <sup>c</sup> fideliter custodimus, ut <sup>d</sup> ab in contemptibili dispectore mandatam. Vobis autem <sup>e</sup> humana æstimatio innocentiam tradidit, humana item <sup>f</sup> dominatio imperavit. Inde <sup>g</sup> nec plenæ, nec adeo timendæ estis disciplinæ ad innocentia veritatem. <sup>h</sup> Quanta est prudentia hominis ad demonstrandum quid vere bonum? quanta auctoritas ad exigendum? <sup>i</sup> tam illa falli facilis, quam ista contemni. Atque adeo <sup>k</sup> quid plenius <sup>l</sup> dictum est, Non occides, <sup>m</sup> an vero, Ne irascaris quidem? Quid perfectius, prohibere adulterium, an etiam <sup>n</sup> ab oculorum solitaria concupiscentia arcere? Quid eruditius, de maleficio, an de maliloquio interdiceret? Quid instructius, injuriam non permittere, an nec <sup>o</sup> vicem injuriæ sinere? Dum tamen sciatis ipsas quoque leges vestras, quæ <sup>p</sup> videntur ad innocentiam pergere, de divina lege, <sup>q</sup> ut antiquiore, formam mutuatas. Diximus jam <sup>r</sup> de Mosis ætate. Sed quanta auctoritas legum humanarum? <sup>s</sup> quum illas & evadere homini contingat, plerumque <sup>t</sup> in admissis delitescendi, & aliquando <sup>u</sup> contemnere, ex involuntate, vel

C A P. XLV.

**N**Os ergo soli innocentes) Sic omnes MSS. & editi. Junius & La Cerda per interrogationis notam distinguunt. Utraque lectio tueri se potest. Sequentia sic leguntur in Cod. Agob. *Quid si mirum &c.* quasi veller, *Quidni? mirum, si necesse est?*

<sup>b</sup> A Deo edocti) MS. Fuld. a Deo doctore, quomodo sequentia emendari deberent & perfectam novimus, sed illa mutatione non opus & malo lectionem vulgatam. Cod. Agob. & edocti. Male & Barr. & L.B. adeo.

<sup>c</sup> Fideliter custodimus] MS. L. B. custodimus fideliter.

<sup>d</sup> Ab in contemptibili dispectore mandatam] Fuld. ab in contemptibili Deo doctore præceptam. Barræus, ab in contemptibili dispensatore mandatam. Aldus, ut ab in contemptibili dispensatore mandatam. MS. L. B. Herald. & Rhen. ab in contemptibili dispensatore. quod probat La Cerda. Sed recte Pamellius, Junius & Rig. & Cod. Agob. ab in contemptibili dispectore mandatam. Sic enim plane loquitur non tantum in lib. De Testimonio Animæ, cap. 11. *Sunt, qui etsi Deum non negent, dispectorem plane & arbitrum, & judicem non putent.* Sed etiam in hujus Apol. initio c. 1. *palam dispicere & coram examinare.*

<sup>e</sup> Humana æstimatio] Fuld. humana doctrina.

<sup>f</sup> Dominatio imperavit] Ald. damnatio. male.

<sup>g</sup> Nec plenæ nec adeo timendæ estis disciplinæ,) Aldus hic etiam male delet *nec* quod sequitur post *plenæ*. Sensus est: Nihil mirum si nos magis innocentes quam vos; nam nos a divina institutione sumus edocti vos ab humana, inde est quod vestra disciplina non sufficiat nec debitam reverentiam exigat, qua vos innocentes præster, quod sola potest facere divinitas selectæ nostræ.

<sup>h</sup> Quanta est prudentia hominis ad demonstrandum quid vere bonum?] Ita locupletavit ex Cod. Fuldano Rigalt. recte. sed ibi desiderabatur *nec* est, quod abesse etiam potest. Alii omnes, *Tanta est prudentia hominis ad demonstrandum bonum.* Sed nostram lectionem confirmant, tum res ipsa, tum infra illa, *Sed quanta auctoritas legum humanarum.*

<sup>i</sup> Tam illa falli facilis, quam ista contemni] Aldus delet *nec* falli, non bene. illam falli dicit sc. prudentiam, istam contemni, scil. auctoritatem.

<sup>k</sup> Quid plenius?] Nota hic numerosam variegationem orationis, plenius, perfectius, eruditius, instructius. Ita fere Christus Matth. 11. 5. *Τὸ γὰρ ἐστὶν εὐκοπώτερον, εἰπεῖν &c.* Sequentia sunt ex Matth. v. 21. 22. 27. 28. & sequentibus.

<sup>l</sup> Dictum est, Non occides] Sic Cod. Fuld. & Rig. ut oportebat. Alii dicere, non occides.

<sup>m</sup> An vero, ne irascaris quidem) Et hoc ex eodem fonte idem Rig. Alii an docere, Aldus etiam irascaris.

<sup>n</sup> Ab oculorum solitaria concupiscentia arcere?] Sic Pamellius illumque securi, ad stipulante etiam MS. Fuld. ut & Cod. Agob. magisque placet quam altera lectio, quæ est Barræi, Rhenani & Cod. L. B. *ab oculis solitaria concupiscentiam arcere.* Sensus est adulterium etiam

arceri debere ab oculorum solitaria concupiscentia, quæ licitis modis alias licita esse potest. Pulchre Chrysostomus: *Non enim idcirco Dominus advenisse contentus est, ut solummodo corpus a malis actibus, sed ut prius animam quoque ab hujusmodi cogitationibus averteret: Quia enim Sancti Spiritus gratiam mente suscepimus, merito ipsam purificat primam.* apud quem disertissimum oratorem plura in hunc sensum videri possunt.

<sup>o</sup> Vicem injuriæ sinere] Elegantissime loquitur ita pro injuriam rependere. Virgilius 11. Æneid. versu 432.

*Testor, in occasu vestro, nec tela nec ullas Vitavisse vices Danaum.*

ubi nugatur Servius. vices enim quas se non vitavisse jurat, non sunt pugnandi vicissitudines, ut ipse explicat, sed vulnera & cædes, quas sicut ipse Danaus inflixerat ita si fata fuissent ut caderet, ipse etiam perpeti pugnando non recusaverat.

<sup>p</sup> Videntur ad innocentiam pergere) Quæ illam aliquo modo affectant. Supra c. xvi. *Sed & plerique vestrum, affectione aliquando & cælestia adorandi, ad solis ortum labia vibratis.* vocem quoque delet L. B.

<sup>q</sup> Ut antiquiore formam mutuatas] Sic edidit Rigaltius, quem cum Latinio & Junio & Scaligero, Cod. etiam Agob. sequor. Et huic lectioni proxime accedunt Membranæ Lugd. Bat. in quibus *ut antiquiores formas mutuatas.* Barr. Pamelliusque *ut antiquioris formæ.* Herald. Rhenan. & La Cerda *ut antiquiore forma,* & explicant archetypo. Cod. Fuld. inepte *antiquiorem formam mutuatas.* Aldus, *antiquiore ferme.* Scriberius etiam ex V. C. notat *antiquiores ferme* & adscribit forte *farinæ,* cui probabit hoc tam ridiculum? Vide quæ notavimus supra ad cap. xix.

<sup>r</sup> De Mosis ætate] Codices Fuld. L. Bat. Pam. La Cerda & Rigaltii edit. *Priorianæ Mosis,* sed ipse Rigalt. Cod. Agob. Barræus, Ald. Herald. & Rhenan. *Mosis.* vide cap. xix.

<sup>s</sup> Cum illas & evadere] Ita omnino legendum cum Rig. exhibet ita editio Aldina. Sic etiam Scaliger. Junius reponit *cum illas etiam evadere* c. quem sequitur La Cerda. Cod. L. B. *cum illa sed evadere,* etiam Rhen. *cum illa evadere.* nam non nauci est Pamellianum *et si,* aut lectio MSS. Herald. *cum illa? sed evadere &c.* quibuscum fere consentiunt Membr. Agob. in quibus est, *humunarum cum illa? si evadere &c.*

<sup>t</sup> In admissis delitescendi] Hæc Rigaltii emendatio est, sed præeunte Codice Fuld. cui proxime accedunt Membranæ Lugd. Bat. & Agob. in quibus est *delitescendi.* Alii, quod non probo, & plerumque in *admissis delitescere.*

<sup>u</sup> Contemnere ex involuntate vel necessitate delinquenti] Sic etiam reformavit hoc Rigaltius ex ingenio ut puto. Nam Fuld. delens postremam vocem habet *contemnere ex voluntate vel necessitate.* Quomodo etiam omnes editi, & quos novi libri MSS. qui tamen omnes postremam vocem agnoscunt. Unus Aldus & post illum ex



vel necessitate delinquenti, <sup>a</sup> recogitata etiam pro brevitare supplicii cujuslibet, non tamen ultra mortem remansuri. <sup>b</sup> Sic & Epicurus <sup>c</sup> omnem cruciatum, doloremque depretiat, modicum quidem contemptibilem pronuntiando, magnum vero non diuturnum. Enimvero nos qui sub Deo <sup>d</sup> omnium speculatore dispungimur, quique æternam ab eo pœnam providemus, merito <sup>e</sup> soli innocentiae occurrimus, & <sup>f</sup> pro scientiæ plenitudine, & pro latebrarum difficultate, & pro magnitudine cruciatus, <sup>g</sup> non diuturni, <sup>h</sup> verum sempiterni, eum timentes, quem timere debet & ipse, qui timentes judicat, <sup>i</sup> Deum, non Proconsulem timentes.

## CAP.

Latinio Junius legunt *contemere ex in voluntate vel necessitate delinquendi*. proxime ad verum accedens. sed & postea ita in Cod. Agobard. scriptum comperi, nisi quod ibi vitiose sit *voluntate*. Ego Rigaltium sequor & explico humanarum legum præ divinis nullam esse auctoritatem, quod tripliciter ostenditur; primo, quia pœnam sæpe datur evadere; secundo, quia lex sæpe illum non videt, adeoque scelus ejus in abdito est; tertio, quia contemnitur aliquando vis illarum, dum prætexitur peccatum involuntarium & ad quod vi & necessitate sunt coacti. Quod in divinis longe aliter se habet. Et hisce jam quarto addet supplicii brevitatem mortemque adeo timendam, cum in divinis se in immentum ævum pœna extendat. Adde Rigaltium, qui illustrat exemplis.

<sup>a</sup> *Recogitata etiam pro brevitare supplicii* Sic Rigalt. sic plane Cod. Agobard. cui proxime accedit MS. L. B. ibi. *recogitata etiam pro brevitare*. Aldus *recogitata etiam pro brevitare*. Reliqui, *recogitata etiam brevitare supplicii*. ubi pro *etiam* reponit enim ex v. Cod. Scriberius. supplicium post mortem non remansurum dicit sententia multorum Ethiniorum Philosophorum. Astuta hinc Cæsaris vox apud Sallust. Catil. cap. LI. *In ludu atque miseriis, mortem ærumnarum requiem, non cruciatum esse; eam cuncta mortalium mala dissolvere; ultra neque curæ, neque gaudii locum esse*. Vide ibi Interpretes.

<sup>b</sup> *Sic & Epicurus* Cujus sententiam luculentissimis versibus describens Lucretius errorem ejus magnitudine ingonii sui adauxit & multiplicavit, præsertim lib. III. qui caute & præmunito pectore est legendus, ibi

*Scire licet nobis nihil esse in morte timendum,  
Nec miserum fieri, qui non est, posse, neque hilum  
Differre, an nullo fuerit jam tempore natus,  
Mortalem vitam mors quæ immortalis ademit.*

<sup>c</sup> *Omnem cruciatum, doloremque depretiat* Detrahendo miminuit. Cum alibi, tum lib. De Spectac. cap. xxxi.

*Amant quos multant, depretiant, quos probant.* Ad Nat. 1. 10. *nisi etiam quoscunque depretietis aliqua indignitate.* de Diis sermo est. ita enim melius quam *quæcunque aut quemcunque*. & Contra Marcionem 1. 6. *si depretiari capit in Creatore*. Translatum a mercimoniorum licitatione, Patet hoc elegantissime ex verbis Salomonis. Is in lib. qui inscribitur Proverbia cap. xx. 14. *Malum est, malum est, inquit is qui emere rem vult. hoc est vere deprecari.* Codex L. B. frustra legit *depredicat*.

<sup>d</sup> *Omnium speculatore dispungimur* Id est qui judicem habemus Deum & leges illius cujus oculis nihil occultari potest. Usum vocis hujus, qua frequentissime utitur, vide ex Indicibus meis.

<sup>e</sup> *Soli innocentiae occurrimus* Illam inventam soli amplexuri illaque gavisuri, quoniam soli sumus quibus impetrari debetur, qui Deum soli observamus, ut dixit cap. xxx. Nescio quid sibi velit, nisi vitium Cod. Agob. scribens *cæli*.

<sup>f</sup> *Pro scientiæ plenitudine* Græce ἐν τῇ πληροφουσίᾳ. De Spectac. cap. xx. *Hæc est veritatis integritas, & quæ ei videtur disciplinæ plenitudo.* Et cap. xxi. *Ethnici, penes quos nulla est veritatis plenitudo.* Dixerat ante: *Utinam autem Deus nulla flagitia hominum spectaret, uti omnes judicium evaderemus. Sed spectat & latrocinia, spectat & falsa, & adulteria, & fraudes, & idolatrias, & spectacula ipsa.* &c. Cod. Agob. *prospicientiæ*.

<sup>g</sup> *Non diuturni* Cave cogites diuturni. alia enim est mens auctoris.

<sup>h</sup> *Verum sempiterni* Cod. Fuld. *Verumtamen semper ternum Deum timentes, quem timere debet ipse qui judicat.* Non placet.

<sup>i</sup> *Deum non Proconsulem timentes* Suspecta hæc mihi valde, Certe postremam vocem omnino delendam censeo. Vel ut sic epiphonema, quo, ut alias, orationem claudat, sic reponendum, *Deum non Proconsulem timentes, Vulgata lectio est inepta.*



C A P. XLVI.

Occurrit porro illis, qui non de Deo Christianos sapere, sed ut Philosophiæ genus, fidem & spem illorum astiment, paria in utrisque virtutum genera ponderantes: quibus ostendit, quantum nomen illud Philosophorum infra Christianum subsidat, dum illi inveniantur veritatis ignari & omnium scelerum rei, hi Deum intelligant, & ab omni malitia, vel ipsi stupentibus inimicis, quam longissime sint remoti.

<sup>a</sup> Constitimus (ut opinor) adversus omnium <sup>b</sup> criminum intentatione, quæ Christianorum sanguinem flagitat. Ostendimus totum statum nostrum, <sup>c</sup> & quibus modis <sup>d</sup> probare possimus ita esse, sicut ostendimus, ex fide scilicet & antiquitate divinarum Literarum: item ex confessione <sup>e</sup> spiritualium potestatum. <sup>f</sup> Existat qui nos revincere audebit; <sup>g</sup> non arte verborum, sed eadem forma, qua probationem constituimus <sup>h</sup> de veritate debet reniti. Sed <sup>i</sup> dum unicuique manifestatur veritas nostra, interim incredulitas, dum <sup>k</sup> de bono sectæ hujus obducitur, <sup>l</sup> quod usui jam & de commercio innotuit, non utique <sup>m</sup> divinum negotium existimat, <sup>n</sup> sed magis Philosophiæ genus. Eadem, inquit, & Philosophi monent & profitentur innocentiam, justitiam, patientiam, sobrietatem, pudicitiam, Cur ergo quibus comparatur de disciplina, <sup>o</sup> proinde illis non adæquamur ad licentiam impunitatemque disciplinæ? vel cur & illi, ut pares nostri, non urgentur ad officia, quæ nos <sup>p</sup> non obeuntes periclitamur? Quis enim Philosophum sacrificare, aut dejerare, aut <sup>q</sup> lucernas meridie vanas <sup>r</sup> prostituere compellit? Quin immo & <sup>s</sup> Deos vestros palam destruunt, & <sup>t</sup> superstitiones vestras <sup>u</sup> commentariis quoque accusant, laudantibus vobis. Plerique etiam

C A P. XLVI.

<sup>a</sup> Constitimus, ut opinor] A re militari deductum, ubi firmiter stantes, locum quem ceperant tuebantur. Sic supra cap. iv. notavimus Nostrum sæpius uti formulis inde desumptis, ibique hujus verbi usum docuimus. Barr. & MS. L.B. constitimus. non probo. sed cum Fuld. & reliquis scribo constitimus. Affine est illud De Spectac. cap. xiii. Satis, opinor, implevimus ordinem, quot & quibus modis &c.

<sup>b</sup> Criminum intentationem] Sic Rig. Jun. & Herald. At L.B. & alii intentionem.

<sup>c</sup> Et quibus modis] Vocem modis delet MS. Fuldensis.

<sup>d</sup> Probare possimus] MS. L.B. & Rhen. possumus. e Spiritualium potestatum] Sic Rigalt. Alii Rhen. Herald. Agob. & Lugd. Bat. Pam. vero spiritualium.

<sup>f</sup> Existat qui nos revincere audebit] Ita auxi ex Cod. Fuld. nam in aliis, L. Bat. & Rig. qui in reliquis quis nos revincere audebit. Sic locutus est etiam cap. xxi. Æque producat aliquis ex iis, qui de Deo pati existimantur.

<sup>g</sup> Non arte verborum] Qua superbientes Græculi iniquissimæ etiam rei faciem innocentæ inducebant. At Christianorum illud Pauli Apostoli est effatum 1. Cor. 11. 4. Καὶ ὁ λόγος μὴ ἐν τῷ κήρυγματι μὴ ἐν ἐν πειθοῖς ἀνθρώπων σοφίας λόγος, ἀλλ' ἐν ἀποδείξει πνεύματος καὶ δυνάμει. adde verbum 13.

<sup>h</sup> De veritate debet reniti] Optima lectio & quam Rigaltio suppeditavit Collatio Fuldana, in qua sic, de veritate debet reniti. ubi adscripsit Junius, id est renitentia & risu accipi. satis illud ridicule. est enim sensus, quod si aliquis existat qui contra Christianorum doctrinam velit insurgere, illum uti debere non verbis & lenociniis, sed tali demonstratione ex vetustate remotissima & rei veritate desumpta, qualem Christiani adhibere possunt, ut fecit Tertullianus, atque hoc modo reniti. In illo a Rigaltio discessimus, quod ex Cod. Fuld. repesimus in initio periodi existat. Antea legebatur passim, Quis nos revincere audebit non arte verborum, sed eadem forma qua probationem constituimus de veritate? Majorem etiam post audebit distinctionem posuimus.

<sup>i</sup> Dum unicuique manifestatur veritas nostra] Non apparet in editionibus Rigaltius. Quod certe contra omnes MSS. & editos. Cod. L.B. manifestetur. & in Agobard. qui etiam agnoscit, est sed dum unicuique forma manifestetur v. n.

<sup>k</sup> De bono hujus sectæ obducitur] Id est convincitur, hoc enim passim apud Tertullianum significat. Vide Junium & alios Interpretes. Est a cera & rationibus desumptum. Infra cap. ult. Sed obducimur. i.e. delemur.

<sup>l</sup> Quod usui jam & de commercio innotuit] Sic Pamelius & MS. Fuld. quos nescio cur spreverit Rigaltius scri-

bens cum reliquis Barr. Ald. Herald. Rhen. usu jam, quod si voluisset Auctor, scripsisset, quod usu jam & commercio innotuit. sed cum dicat usu jam & de commercio innotuit, ostendit revera illos de bono hujus sectæ convinci, quam etiam omnino usui quotidiano & humano nihil officere sed plurimum prodesse docuit cap. xlii. illo enim injuriæ titulo onerabantur etiam Christiani quasi infructuosi essent negotiis.

<sup>m</sup> Divinum negotium existimat] Supra, divinitas hujus sectæ. Vitiolæ Fuld. existimatis.

<sup>n</sup> Sed magis Philosophiæ genus] Unde infra cap. sequenti. Itaque & ridemur Deum prædicantes judicaturum. Sic enim & poetæ & Philosophi tribunal apud inferos ponunt. vide quæ ibidem sequuntur.

<sup>o</sup> Proinde illis non adæquamur] Totus locus ita concipitur in Fuld. MS. Non proinde adæquamur diligentia [forte de licentia adscribit Junius] & immunitate discipline? vel cur & illud pares nostri non urgentur ad officia, quæ nos non obeuntes periclitamur? Optime. itaque sic corrigo & lego, non proinde adæquamur de licentia & immunitate discipline? Sequentia nescio an ita legenda sint, vel cur & illuc pares nostri non urgentur &c. Ut ita, si sic scripserit, dicat & illuc scilicet ad templa & ad sacrificia, prout foculo, acerra & idolothytis Christianos probabant. Vult itaque inter licitas sectas hanc etiam deputari, ut dixit cap. xxxviii. In L. B. est non proinde illis. ut & in Codice Agob. sed Rigalt. delet το illis.

<sup>p</sup> Non obeuntes] Dicitio non abest ab Aldina. male.

<sup>q</sup> Lucernas meridie vanas] Respicit ad illud quod dixit cap. xxxv. nec lucernis diem infringimus, ne quis Diogenem factum innui putet, de quo Adv. Marc. lib. 1. c. 1. Nam illa canicula Diogenes hominem invenire cupiebat, lucernam meridie circumferens.

<sup>r</sup> Prostituere compellit] Sic ex Fuld. vehementius Rig. quam quod alii proferre. prostituitur enim exigua lucernarum & tædarum lux, quum lucidissimis radiis Solis meridiani opponitur. MS. L.B. ferre compellitur.

<sup>s</sup> Deus vestros palam destruunt] Quod cum in omnibus opusculis intendat Lucianus, tum præsertim in Jove Tragædo. At ille totus ex irrisione factus. Quid veteres philosophi? De Speusippo in lib. de Nat. Deorum 1. Cicero: Censuit vim quandam esse, qua omnia regantur, eamque animalem, volens evellere ex animis cognitionem Deorum. Sed quid ipse Cicero de Diis suis censuerit optime patet ex censore ejus Lactantio. is lib. 11. Div. Inst. c. 3. Intelligebat Cicero falsa esse, quæ homines adorarent. Nam cum multa dixisset, quæ ad everisionem religionum valerent, ait tamen, non esse illa vulgo disputanda, ne susceptas publice religiones disputatio talis extinguat.

<sup>t</sup> Superstitiones vestras] Cod. Fuld. publicas.

<sup>u</sup> Commentariis quoque accusant] Supra cap. xli. idem estis



etiam <sup>a</sup> in Principes latrant, sustinentibus vobis; & facilius <sup>b</sup> statuis & salariis remunerantur, quam <sup>c</sup> ad bestias pronuntiantur, sed merito. <sup>d</sup> Philosophi enim, non Christiani, cognominantur. Nomen hoc Philosophorum <sup>e</sup> dæmonia non fugat: quidni? <sup>f</sup> cum secundum Deos Philosophi dæmonas deputent. Socratis vox est, Si dæmonium remittat. <sup>g</sup> Idem & cum aliquid de veritate sapiebat, Deos negans, <sup>h</sup> Æsculapio tamen

estis qui Senecam aliquem pluribus & amarioribus de vestra superstitione perorantem probetis.

<sup>a</sup> In principes latrant ] Quod gloriosum sibi inprimis Cynici putabant. Transientem Neronem clara voce corripuit Isidorus Cynicus, Quod, ut narrat Sueton. lib. vi. Nauplii mala bene cantaret, sua bona male disponderet. Callisthenem liberæ nimis linguæ fati sui cum admonuerat Aristoteles apud Laertium:

Ὁ κύνες δὲ μοι τῶν ἑστέων, οἱ ἀγορεύεις.

i. e. Qualia mi loqueris, vereor sis nate superstes. Nec Anaxarcho impune cessit asper spiritus, qui egregio convivio ab Alexandro exceptus & de cœna interrogatus, respondisse fertur. Πάντα πολυτέλεις. ἔδει δὲ λιτὴν καὶ φεικλὴν σατράπην πρὸς παραδείξασθαι. ἀπορίστων πρὸς τὸν Νικηφόρον.

i. e. Magnifice cuncta. Verum oportere jam caput satrapæ cuiusdam apponi. Nicocreonem intuens. Horum omnium princeps facile Diogenes qui tyranno consulenti e cuiusmodi ære statuum fundi præstaret, ausus est respondere, Quo Harmodius & Aristogiton fusi sunt. Erant vero hi tyrannicidæ & ob id statuis decorati. Canicula appellatur inde a Tertull. lib. Adv. Marcionem c. i. Cuius ad Alexandrum dictum quasi liberum admirabantur nonnulli, merito autem alii derident & carpit Chrysostomus in lib. Adv. Gentes, seu de S. Babyla. Verba sunt: Dices, magnam vero philosophus orationis libertatem apud regem præ se tulit. Videamus ergo quæ sit egregia illa libertas, num etiam ea dolii præstigiis tantior sit. quænam igitur illa? Proficiscenti cum exercitu adversus Persas Macedoni, eidemque philosophus magna instantia hortanti, diceret, si qua re indigeret: nulla, ille inquit, nisi quod regem rogaret, sibi a ioke ne obstitet. acciderat enim tum jam ut philosophus a solis radiis calefieret.

Itaque sic in hanc stultitiam invehitur: Hic non vos ipsos pudore suffundetis? non oculos frontemque contegetis? non hinc facessentes terra vos obruetis, ob ea ipsa vobis placentes, ob quæ pudore suffundi oportebat? quanto enim præstiterat, veste aliqua sumpta, eaque crassiuscula ad opus aliquod se traducere, neque non a rege quidpiam, quod usui foret petere, quam lacero indutum pallio sedentem ad solis radios calefieri, parvorum latentiumque puerorum more, quos nutrices lotos, atque inunctorum ibi collocant, ubi tum philosophus idem sedebat, infelicitis anicula gratiam flagitans. Quo spectat sapiens Elihu consilium apud Jobum xxxiv. 18. Regi quis diceret, Vir Belial es, principibusque, estis impii? Scilicet, ἡ πόλις τῆς πραγµατικῆς δὲ τριβώου &c. id est haud enim magni est negotii, tritam vestem inducere, est peram collo suspendere, & baculum in manu habere, & vociferari, imo potius rudere aut latrare omnibusque maledicere. ut ait Lucianus in Fugitivis. qui ibidem aliquanto post de iisdem canibus: Οἱ τὸ μὲν χερσὶν &c. id est quod vero in canibus natura optimum est, veluti custodia, aut veri amor, aut memoria, id nequaquam imitantur: sed latratui, gulæ, rapinæ, libidinibus, adulationi blandimentis & mensis diligentem operam dant. Quibus ibidem Homericum illud παρρηΐα: Hæ enim leges in quas jurant. Idem Lucian. in Virarum auditione: Ἄνδρες μάλιστα δὲ προσέειπεν, ταῦτά ἐστιν. &c. i. e. Hæc vero ante omnia tibi adesse necesse est, impudentem te esse oportet & audacem, & omnibus sine delectu, tam regibus quam privatis maledicere, ita enim fiet ut omnes in te oculos coniciant, teque fortem esse existiment. Barbara quoque vox, & absonus sonitus tibi sit, quique canino plane similis existat. Vide quæ ibi sequuntur.

<sup>b</sup> Statuis & salariis ] Ita legunt Aldus, Rhen. Herald. Junius Cod. Agob. La Cerda & Rigaltius. Quæ quidem salaria lauta fuerunt satis, ut potest colligi ex Luciano. Is in Eunuchis: Συντέτακται μὲν ὁ Πάμφιλος, ὥς οἶσθα, ἐκ βασιλέως µισθοφορῶν τῆς &c. Quæ Latine ita sonant: Scis Pampibile salarium, idque neutiquam exiguum ab Imperatore fuisse constitutum singulis philosophorum generibus: puta Stoicis, Platoniceis, Epicureis, cumque his etiam Peripateticis: ita ut unicuique sœpe premium esset æquale, Ceterum demortuo ex hisce quopiam, alius aliquis in

eius locum subrogandus est, qui sit optimatum calculis probatus. Porro premium illud, neque leve erat quidpiam, ut ait poeta, nec ludicrum verum singulos in annos decies mille nummum, quos accipiunt uti doceant juventutem. Ibidem aliquanto post: ἡ πλείοντα τῶν µισθίων, ἢ καὶ παρὰ βασιλέως ἀποτίρεσθαι. i. e. neque indignus videatur decem illis drachmarum millibus, quæ forent ab Imperatore capiendæ. MS. vero L. Bat. solariis. quod jam olim in mentem venisse Lipsio testatur La Cerda & explicat de vestigalibus, pro ædibus in solo Reip. struatis. Quomodo reperitur apud Eunapium Sardonum ille in Proxresio Julianus Imperator doctis hominibus agros tributarios & vestigales adjudicasse, ut immunes essent onerum. Εἰς τὴν αὐτὴν, inquit, γὰρ ὁ βασιλεὺς τὴν γῆν τοῖς ἑλλήσιν εἰς τὸν φόρον, ὅπως μὴ βαρύνοντο. Sed quomodo philosophi possunt dici solariis remunerari, id est vestigalibus seu loci tributo, cum liberantur a necessitate solvendi? id enim innuere La Cerda puro. Explico itaque solaria de apricis illis locis, ubi ditiores se calefaciebant & uncti siccabant in sole, illa signis ornabant, itaque recte statuis jungit solaria. Possis etiam legere larariis. Capitolinus in Anton. Philos. Tantum autem honoris magistris suis tulit, ut imagines eorum aureas in larario haberet. Lampridius de Alexandro Severo: in larario suo, in quo & divos principes, sed optimos electos, & animas sanctiores, in quibus & Apollonium, & quantum scriptor suorum temporum dicit, Christum, Abraham, & Orpheum, & huiusmodi Deos habebat, & majorum effigies. Erat scilicet duplex lararium viris principibus, primum, in quo Divi, secundum, in quo viri docti & magni. Idem scriptor & ibidem paulo post: Virgilium autem Platonem poetarum vocabat, ejusque imaginem cum Ciceronis simulacro, in secundo larario habuit, ubi & Achillis & magnorum virorum: Alexandrum vero Magnum inter Divos & Optimos in larario majore consecravit. Vopiscus in Florianis inter omnia quæ Taciti mortem præcesserunt: In larario Divi omnes seu viri docti, seu casu aliquo conciderunt. Pamelius legit salutariis. cui adscriptus Scaliger ἀσπασίων. Noster infra cap. ult. Et tamen illis omnibus & statuas defunditis & imagines inscribitis, & titulos inciditis.

<sup>c</sup> Ad bestias ] Cod. Lugd. B. bestiis.

<sup>d</sup> Philosophi enim, non Christiani cognominantur ] Sic Fuld. & plerique. sed ita transponunt Barr. Ald. & Rhen. non enim.

<sup>e</sup> Dæmonia non fugat ] Fuld. fugiunt.

<sup>f</sup> Quum secundum Deos philosophi Dæmonas deputent ] Sic Rig. & Aldus & Rhen. & Herald. etiam L. Bat. MS. At Pam. deputant. La Cerda putent. qui sensum & acrimoniam huius loci non percepit. ut nec alii Interpretes. Secundum Deos i. e. proximo a Diis loco æstimaunt. Supra cap. xxiv. Ut Plato Jovem magnum in cælo comitatum exercitu describit Deorum pariter & Dæmonum. Jam vero nihil mirum Dæmonia a Philosophis non fugari, inquit, quoniam amici sunt illis utpote secundum Deos illa reputantes. Adeo verum est effatum Servatoris nostri a magia se purgantis Matth. xii. 25. 26. Πᾶσα βασιλεία µισθία καὶ ἐκ τῆς ἐρήµου, καὶ πᾶσα πόλις ἡ οἰκία µισθία καὶ ἐκ τῆς ἐρήµου, καὶ ἐκ τῆς πόλεως. Καὶ εἰ ὁ Σατανᾶς τὴν Σαταῶν ἐκβάλλει, ἵψ' αὐτὸν ἐµερίσθη. πῶς ἔν σείσεται ἡ βασιλεία αὐτῶν; Hinc intelligendum illud Tertulliani lib. De Anima cap. 1. Quod si idcirco sapientissimus Socrates secundum Pythii quoque Dæmonis suffragium, scilicet negotium navantis socio suo. Dixerat ibidem: Post Deos & cum Deis Dæmonia deputantur a philosophis. Cod. Lugd. Bat. legit quidni? non &c.

<sup>g</sup> Idem & cum ] Fuld. Idem & qui. Mox pro sapiebat, Ald. & Rhenan. sapiat. Videtur huc alludere Theodoret. Gr. Aff. p. 109. Sermone vii. Ὅτι γὰρ ἀνθρώποις τὸ θεῖον ἠπείστω, σαφὲς ἐν ἐτίποις δεδόκηκεν. Alibi enim Socrates sapientes ostendit scire se Deum nequaquam victimis indigere.

<sup>h</sup> Æsculapio tamen Gallinaceum prosecari jam in fine jubebat ] An docere nos hoc voluit gemma ista quam protulit magister meus Jacobus Gronovius tom. 11. Daëtyl. Gorlzanæ 229. ubi senex, ipse forsitan Socrates, nam frons calva satis est, super aram immolat gallinaceum? Adde



tamen gallinaceum profecari <sup>a</sup> jam in fine jubebat, credo ob honorem patris ejus, quia <sup>b</sup> Socratem Apollo sapientissimum omnium cecinit. O Apollinem inconsideratum! Sapientiae testimonium reddidit ei viro, qui negabat <sup>c</sup> Deos esse. <sup>d</sup> In quantum odium flagrat veritas, in tantum qui eam <sup>e</sup> ex fide præstat, offendit. Qui autem adulterat & affectat, hoc maxime nomine gratiam pangit apud insectatores veritatis, <sup>f</sup> qua & illusores & contemtores. <sup>g</sup> Mimice Philosophi affectant veritatem, &



Theſaurum Palat. 202. Etiam frequentet in Abraxis in Abraxis in Chiffletio collatis & a Gronovio Gorlæanis gemmis infertis gallinacei aliquid cum Socratica facie invenitur. Confer tom. 11. num. 316. 317. Apparet apud Choulum ſingulari ornatu Æſculapius, ubi præter ſerpentem baculo involutum, conſpiciendus venit Deus corona radiata, ut Apollinis filius; icuncula quam ſiſtra tenet, filia Hygicia eſt, ſicut gallus ad pedes mirifice cum Gorlæano ſchemate, Tertulliani noſtri locum illuſtrat.

<sup>a</sup> Jam in fine jubebat ] Narrat Plato in Phædone in fine, de Socrate, epoto jam veneno, illa: καὶ ἐκκαλυψάμενος, ἐνκεκαλυπτο γὰρ, εἶπεν. ὃ δὲ τελευταῖον ἐφθίγγετο. ὃ Κρίτων εἶπε, τῷ Ἀσκληπίῳ ὀφείλομεν ἀλεκτρυόνα. ἀλλὰ ἀπόδοτε, καὶ μὴ ἀμελήσετε. i. e. Et jam obvolutus, caput enim obvoluerat, quod quidem ultimum ejus effatum fuit. O Crito, inquit, gallum debemus Æſculapio. Vos perſolvite, neque negligite. unde Lucianus mortuum dicit ne gallo quidem Æſculapio perſoluto. ἐπὶ τῷ Ἀσκληπίῳ, καὶ δὲ τῷ ἀλεκτρυόνι τῷ Δ' ὀφείλομεν ἀποδοῦναι. ut verba ejus ſunt in Bis Acculato. Inquirat in dicti hujus rationem Theodoretus Gr. Aff. Cur. p. 109. & ſcribit: Εἰ γὰρ δὲ οἶμαι καὶ Σωκράτη &c. i. e. Ego autem puto & Socratem, Sophroniſci filium immolari gallum juſſiſſe, ut illatum crimen reſelleret; quippe quem Anytus & Melitus ut eſſe Deos abnegantem detulerant. Cum hoc, tum alia Socratis Tertullianus ridet in lib. De Anima cap. 1. Quod ſi idcirco ſapientiffimus Socrates ſecundum Pythii, quoque Demonis ſuffragium ſcilicet negotium navantis ſocio ſuo, quanto dignior atque conſtantior Chriſtiane, atque ſapientie aſſertio, cujus aſſertui tota vis Demonum cedit? Hæc ſapientia de ſchola Cæli Deos quidem ſæculi negare liberior, que nullam Æſculapio gallinaceum reddi jubens prævaricaretur, nec nova inferens Demonia, ſed vetera depellens: nec adoleſcentiam vitians, ſed omni bono pudoris informans, ideoque non unius urbis, ſed univerſi orbis iniquam ſententiam ſuſtinens pro nomine veritatis, tanto ſcilicet operoſioris, quanto plenioris, & ut mortem non de poculo per habitum jucunditatis abſorbeat, ſed de patibulo & vivicomburio per omne ingenium crudelitatis exhauriat; interea in iſto tenebroſiore carcere ſæculi inter ſuos Cebetas & ſuos Phædonas, ſi quid de anima examinandum eſt, ad Dei regulas dirigat. De gallinaceo tangit etiam in lib. De Corona Militis cap. 10. Nam & ego mihi gallinaceum maſto, non minus quam Æſculapio Socrates. Vehementer vero Theodoretus dum cauſam Socratici gallinacei Apollini immolandi ſcrutatur, errat. nam Tertullianus Noſter, qui ſcire potuit, ad cauſam ſuam derorſit. Solebant vero gallum vel gallinaceum illi qui ex morbo ſe receperant Æſculapio immolare, quod apparet ex ſculptura gemmæ Gorlæanæ. Quare illi etiam in Chouliana notabili admodum gallus adjungitur inter cætera ornamenta quæ ita deſcripſit Sextus Pompejus Feſtus in voce Inſula. In inſula Æſculapio facta edes fuit, quod egroti a medicis aqua maxime ſuſtententur. Ejusdem eſſe tutela draconem, quod vigilantiffimum ſit animal, qua res ad tuendam valetudinem egroti maxime apta eſt. Canes adhibentur ejus templo, quod is uberibus canis ſit nutritus. Bacillum habet nodosum, quod difficultatem ſignificat artis. Laureæ coronatur, quod ea arbor plurimorum ſit remedium. Huic gallinæ immolatur. Certe quare illi gallum immolari voluerit Socrates patet, utpote qui jam convaluiffet primum, ad melio-

rem vitam ex caduca hac & morbida emigraturus, inimicorum exiſtimatione punitus, ſuo judicio finitus. ut eleganter de Theramene Val. Maximus lib. 111. cap. 2.

<sup>b</sup> Socratem Apollo &c. ] Vide Theodoret. lib. citato p. 24. Elmenhorſtium ad Minucium & alios. Res nota eſt.

<sup>c</sup> Deos eſſe ] Forte, Deum eſſe, ipſum ſcil. Apollineam. Sed nihil muto. Verba Auctoris ſuper eadem re in lib. 1. Ad Nat. cap. 3. medicina egent. Vicit Apollinem veritas, ut ipſe adverſus ſe pronuntiaret: confeſſus eſt enim, Se Deum non eſſe, ſed eum quoque ſapientiffimum affirmans, qui Deos abnuebat. Quorſum ibi illud ſed eum vel primam vocem dele, vel quod magis probo ita repone ſed enim quoque &c.

<sup>d</sup> In quantum odium ] Sic habet omnes MSS. Fuld. Agob. Heraldini & Lugd. Bat. auſi tamen ſunt edere odio, excepto Rigaltio & Aldo, qui cum auctore loqui malunt.

<sup>e</sup> Ex fide ] Supra cap. xxx. religioſi ex fide. Poſt adulterat addit Cod. Agob. affectat.

<sup>f</sup> Qua & illuſores & contemtores ] Hæc eſt lectio Fuldana. Alii, qua illuſores & corruptores. Rigaltius delet ut adulterium & hoc & ſequentem vocem mimice, quæ tamen maxime Tertullianæ eſt & ante illum Senecam auctorem habet, ut Nota La Cerda docet.

<sup>g</sup> Mimice ] Vitioſe in Fuld. inimici. Agob. inimice. In Lugd. Bat. deſcriptor aſſequi non poterat, ſolam literam M. ponens, & ſpatium vacuum. Taxat tales Philo Judæus in lib. Quod Deter. Pot. inſid. his verbis. Περιφρονεῖ δὲ οἱ σοφισταὶ πολεμικῶς χρῆσθαι ταῖς ἐν αὐτοῖς διανομαῖς &c. i. e. Solent enim plerique omnes ſophiſtæ adverſarias habere ſuaſmet ipſorum facultates, dum verba eorum cogitationibus, & conſilia verbis reſiſtunt, haud ullo conſenſu intercedente. Delinunt enim aures noſtras diſſerendo; quam ſocialis res ſit juſtitia, quantum omnibus conferat temperantia, quantopere probetur fortitudo, quam ingens capiatur ex pietate utilitas, quam ſalubres virtutes reliquæ: e contra injuſtitiam eſſe rem impacatam, intemperantiam morbiferam, impietatem nefariam, reliquam malitiam pernicioſam: & tamen contraria dictis ſuis ſapere non deſinunt; ſed poſt decantatas laudes prudentiæ, temperantiæ, juſtitie, pietatiſque, tum maxime deſipiunt, laſciviunt, injuſte impieque ſe gerunt: & ut verbo dicam, deprehenduntur omne fas juſque confundere ac ſubvertere. Noſter vero appoſite dicit philoſophos minimum agere, quum alii videantur foris, alii ſint intus, adeoque aliquando detectis vitiis ridiculi ſiant. Luciani accommoda illud in Gallo: Εἴτ' ἐπειδὴ πείσωσι, ὁμοιοὶ μάλιστα φαίνονται τοῖς τραγικοῖς ὑποκριταῖς &c. i. e. Qui ubi conciderint, perſimiles eſſe videntur tragicis diſtrionibus. Nam multi, ut videre eſt, quoad Cecropes ſunt, aut Siſyphi, aut Telephi, diademata geſtant, oburneiſque capulis gladios, comamque ventilatam, & chlamydem auro intertextam. Quod ſi quis, qualia plerumque accidunt illorum impingens, media in ſcena cadat, riſum proſecto mover ſpectatoribus: videlicet perſona una cum ipſo diademate contrita, vero autem aſtoris capite cruentato, cruribusque magna ex parte renudatis, ut jam interioris amiſtus panni quam ſint miſeri fiat conſpicuum: ac cothurnorum quos pedibus induxerunt appareat deformitas, cum pedis modo non reſponderent. Qui idem cum ſæpius tum lepide irridet in Dialogis Mortuor. Charontis & Mercurii. Ibi depoſito mimo, cun-



& affectando corrumpunt, <sup>a</sup> ut qui gloriam captant, Christiani <sup>b</sup> & necessario appetunt,

Et philosophi ridicula apparent. Sed ipsum audiamus Lucianum, apud quem Mercurius ad barbarulum illum: Κατάδ' οὐ τὸ σχῆμα πρῶτον εἶτα καὶ ταυτὶ πάντα. Ὡς Ζεὺς, ὅσῃ μὲν τὴν ἀλαζονείαν κομίζει, ὅσῃ δὲ ἀμαθίαν, καὶ ἔτι καὶ κενδοθήϊαν &c. i. e. Depone tu hunc habitum primum, deinde hæc quoque omnia. O Jupiter, quantam ille arrogantiam, quantam inscitiam, & quantum contentionum, & inanis gloriæ, quantum questionum dubiarum, quantum spinosarum disputationum & cogitationum perplexarum circumfert! Imo quam multos vanos labores; & deliramenta non pauca, quantas item neqas & quantam curiositatem. Sed per Iovem aurum etiam hoc, & voluptatem, & impudentiam, iracundiam, delicias & molliciem secum habet: neque enim latent me ista, etiamsi studiose celas. Verum abiice mendacia etiam & superbiam, & opinionem illam qua existimas te omnibus reliquis præstantiorem esse. Nam si cum omnibus istis ingrediaris, quæ quinquere mis te acciperet? Post hæc amputata barba & abrado supercilium etiam adulatio adimitur: Ἐν εἴ τὸ βαρύτερον ὑπὸ μάλης ἔχει. Τί, ὦ Μένιππε; Κολακείαν ὦ Ἐμμή, πολλὰ ἐν τῷ βίῳ χρησιμεύουσιν αὐτῷ. i. e. Unum quiddam adhuc gravissimum gestat sub alis. Merc. Quid. Menippe? Men. Adulationem, Mercuri, quæ illi dum viveret multum profuit. Ubi idem paulo post pueriliter plorans, causam rogatus cum respondisset ideo plorare quod animam immortalem putaverit, irridetur a Menippo, qui dicit mentiri illum & veras doloris causas profert, scilicet Ἐτι μὲν τι δεινὸν πολεῖται δεινὰ &c. i. e. Quia non amplius tam opiparas cœnas habebit; neque noctu exiens, clam omnibus circumvoluto palliolo capiti, ordine omnia accedet scorta, nec mane, deceptis adolescentibus sua sapientia, pecuniam accipiet, hæc sunt, quæ illi dolent. Describit eorum mores etiam in Bis Accus. p. 228. Εἶρα γὰρ οἱ μοῖρα &c. i. e. Videbat enim, opinor, eos, qui de tolerandis ac preferendis laboribus multa commemorare solent, privatim autem voluptatem colunt, eo usque juveniliter se jactare. Domi autem secundum voluptatis præcepta vitam degere: erubescere quidem si deprehendantur aliquid de firmitate remittere, suamque professionem prodere. Idem in Fugitivis: Ἀ μὲν γὰρ ἐν τοῖς συμπόσις δρᾶσι &c. i. e. Quæ vero in conviviiis agunt, utque inebriantur, longum esset recensere. Et hæc faciunt, quomodo putas, dum ipsi ebrietatem, adulteria, luxuriam & avaritiam deprehendunt. Nihil igitur invenies inter se magis contrarium, quam ipsorum dicta facitque. Addit: Οἷον, καὶ αὐτοὶ μισοῦν φασὶ &c. i. e. Quale illud, Assentationem sibi odiosam esse dicunt, cum illa Gnathonidem & Struthiam superare possint; & alios vera loqui hortantur, cum ipsi ne linguam quidem movere queant, quin mentiantur. Voluptas omnibus verbote nus est invisa, hostis Epicurus: sed reipsa quidvis ob eam faciunt. Ite præterea vehementia, levissimarumque rerum perturbatione, nec non ira facilitate nuper natos infantulos superant. Nam parvum igitur risum spectatori bus movent, quum quavis de causa bilis ipsis effervescent, lividoque colore cernuntur, impudentiam & animi impotentiam aspectu præ se ferentes. Os vero spuma, vel veneno potius, est refertum. Puto esse reponendum τὸν Στρελάου utrumque fuisse, non mulierem. Pergit, nam & illa valde ridicula, hoc modo: Μὴ οὕτως ἔχεις τὸ χεῖρ, &c. i. e. Ne sis ibi, quum fœda illa illuvies effunditur: Aurum aut argentum, berce, possidere nolo: sufficit obolus, quo lupinos emam: nam potum fons seu rivus præbebit. At paulo post non obolos vel drachmas paucas, sed totas possulant divitias: adeo ut mercator quispian tanto onere impleri posset, quantum illis ad questum philosophia confert. Inde postquam ad satietatem corrasere, & viduum comparavere, abjecta illa infelici lucerna, agros nonnunquam, mollesque vestes, & crinitos pueros, totasque domos emunt, Cratetis peræ, Antisthenis lacernæ, ac Diogenis dolio longum valedicentes. Describit eodem egregie quoque in Necromantia. Theodoretus quoque Socratis vitam acriter taxat in Gr. Aff. Cur. p. 174. ubi inter alia dicit: Καὶ ὁ Σωκράτης δὲ &c. i. e. Socrates quoque suadelas omnes atque illecebras cavere nos jubet, ut esurientes non comedamus, neque sitientes bibamus: pulchriorum quoque oscula & obituus vitare penitus jubet; utpote quæ pejor & scorpionibus & phalangis venenarum infundant. Sed mera verba hæc sunt, rebus factisque carentia. Ibidem enim ostendit Socratem gymnasia assidue obivisse, ut oculos flagitioso conspectu pasceret, inter pocula defessis aliis pernoctasse, & quæ multo plura sequuntur, descripta ex vetustis auctoribus, qui jam perierunt Aristoxeno & Porphyrio. Est & alicubi apud Appianum de philosophis in hunc sensum locus perquam insignis sed qui jam non succurrit. Apud Laertium quoque Diogenes reprehendebat eos, qui justos quidem, quod pecunias contemnebant, laudabant: pecuniosos vero imitari satagebant. Nec ipse adeo optimus imperator simul & philo-  
phus Marcus evitare calumniatores potuit, quin similem

illi labem adspargerent. Julius Capitolinus: Dederunt ei virio quod & fictus fuisset, nec tam simplex quam videretur, aut quam vel Fius vel Verus fuisset. Martialis denique in cinædum philosophiæ studium simulantem, lib. ix. epigr. 77.

Democritos, Zenonas, inexplicitosque Platonas,  
Quidquid & hirsutus squallet imaginibus,  
Sic quasi Pythagoræ, loqueris successos & heres:  
Præpendet mento nec tibi barba minor.  
Sed, quod & hircosis serum est, & turpe pilosis,  
In molli rigidum clune libenter babes.  
Tu qui sectarum causas & pondera nosti,  
Dic mihi, præcidi, Pannice, dogma quod est.

Adeo verum est vetus illud, illum qui proficit in literis & deficit in moribus, plus deficere quam proficere. Apud Lucianum in Lapithis post ridiculam philosophorum pugnam recte concludit ille, qui sic loquitur: Εἴ οὐα δὲ ταῦτα ἐγίνετο &c. i. e. Dum autem hæc fiebant, Philo, varia volubans in animo: atque illud in promptu, nullum esse operæ pretium si quis disciplinas perdiscat, ni simul & vitæ rationes ad id quod optimum est, componat: cum viderem illos qui verbis alios antecellerent, quam ridiculos factis ipsis sese exhiberent. Qualis publico edicto vere philosophus Athenis pronuntiatur Zeno apud Laertium, utpote ἐπ' ἀρετῇ καὶ σωφροσύνῃ παρήμει, πρὸς τὰ βέλτιστα παραδείγματα τοῦ Ἰδίου βίου ἐκδίδει ἀπάσιν. qui quum ad ea quæ sunt optima intendat, vitam suam verbis ac doctrinæ suæ consentaneum exemplar omnibus proponens. Narratque Eunapius in Proem. Porphyrium & Sotionem undecumque collegisse historiam & vitas, eorum τῶν φιλοσόφων ἀναγὰς. qui vere philosophati essent. Damnatque merito illos philosophos Epictetus ἀνευ τῆς πράττειν, μὲν τὸ λέγειν. i. e. sine factis, dictorum tenus.

a Ut qui gloriam captant] Unde Nostro philosophus gloriæ animal. De Anima cap. i. Et De Pœnitentia cap. i. Philosophi quidem, qui alicuius sapientiæ animalia deputantur. Alii legunt, sapientiæ animalis. Verum sapientem descripsit Plato lib. ii. Reip. ἀνδρα ἀπλὸν καὶ γενναῖον, κατ' Ἀισχύλον, ὁ δὲ καὶ, ἀλλ' εἶναι ἀγαθὸν ἐθέλοντα &c. i. e. virum simplicem & generosum, qui ut ait Æschylus, esse quidem bonus appetat, minime autem videri. Illud enim videri velle, prorsus tollendum cenfeo. nam si justus hominibus videatur, bonores illum & munera insequentur. Incertum itaque erit, utrum is præmiorum & dignitatum causa, sit talis. Talis vir a Sallustio describitur Cato, qui esse, quam videri bonus maledbat: ita, quo minus gloriam petebat, eo magis illam adsequebatur. in Catil. cap. Liv. Sed negat in quemquam melius quam Christianum cadere posse Theodoretus, Is Græc. Aff. Cur. Serm. xii. p. 170. postquam adduxit illa Platonis verba, subjungit: Καὶ ταῦτα δὲ ἀσώτως &c. i. e. Hæc autem & athletic nostris maxime congruunt. neque enim quæ recte faciunt fortiterque depugnant, Antisthenis, Diogenis & Cratetis modo, inanis gloriæ causa faciunt: sed honestatis solius habita ratione.

b Et necessario appetunt] Non gloriam sed veritatem. Et edidit Rigalt. reliqui eam. Cod. L. B. delet. Dicit necessario appetere, quoniam aliter finem spei suæ, salutem animarum, consequi non possunt illi, quibus impetrare debetur, famuli Dei, qui est veritas, qui illum soli observant, ut loquitur Iere cap. xxx. Itaque non possunt non necessario appetere veritatem & appetitam præstare integre. Ut adeo illorum sit studium præstare id quod Scipioni Emilianio tribuit Vellejus Paterculus lib. ii. qui nihil in vita nisi laudandum, aut fecit, aut dixit, aut sensit. illam virtutis perfectionem ambire, quam describit in Theæteto Plato. cuius verba sunt: Λέγωμεν δὲ περὶ τῶν κορυφαίων &c. i. e. Loquamur itaque de summis philosophis, quis enim de iis loquicuret, qui aberrant a legibus institutisque philosophiæ? Hi vero qui summi sunt, neque viam norunt quæ ad forum ducit, neque ubi iudicium senatusve sit, aliisve publicis civitatis confessio. Leges præterea & decreta, seu verbis ferantur, seu scripta sint, neque audiunt hi, neque inspicunt. Studia vero populi, suffragiaque creandis magistratibus collata, cœtus alios & conventicula, & convivia lascivæque cum tibicinis comissiones, ne per somnium quidem sibi obversari velint. Neque vero etiam novit si quis malus est homo in civitate, neque si quid olim peccatum est ab antiquis vel viris vel mulieribus: imo autem magis hæc ignorat, quam quod dici solet, quot aque congiis mare conflet. Verum & hæc omnia ignorare se nescit. Neque enim his abstinere rebus ea gratia ut laudetur, atque ut hominibus placeat. Solum itaque illius corpus in civitate versatur, mens autem illius, hæc omnia parvi faciens, ac veluti sint nulla contemnens, evolat



petunt, & integre præstant, ut qui <sup>a</sup> salutis suæ curant. Adeo <sup>b</sup> neque de scientia, neque de disciplina, <sup>c</sup> ut putatis, æquamus. Quid enim <sup>d</sup> Thales ille <sup>e</sup> princeps Physicorum sciscitanti Croeso <sup>f</sup> de divinitate certum renuntiavit, & commeatus deliberandi sæpe frustratus? Deum <sup>h</sup> quilibet opifex Christianus & invenit, & ostendit. Et exinde totum, <sup>i</sup> quod in Deo quæritur, re quoque assignat: <sup>k</sup> licet Plato affirmet facilitatorem Universitatis, neque <sup>l</sup> inveniri facilem, & inventum <sup>m</sup> enarrari in omnes <sup>n</sup> difficilem. Cæterum <sup>o</sup> si de pudicitia provocemus; lego partem sen-

evolat in partes omnes, ut ait Pindarus, tum inferna terræ loca, tum & summa dimeriens, nibiloque secius ad astra cæli se tollens, omnemque naturam scrutabunda perlustrans. Talem vero philosophiam, hosque summos sapientes non nisi apud vere sapientes, Christianos, inveniri optime docet Theodoret. Gr. Aff. Cur. Serm. xii. p. 169. qui ubi hæc Platonis recitavit, illa de suo subiicit: Εἰ δὲ τούτοις ὁ Πλάτων τὴν τῶν ἡμετέρων φιλοσοφίαν ἐζωγράφησε πολιτείαν. ἡ γὰρ δὴ τις παρ' ἐκείνοις τοῖς θεοῖς ἐγένετο. i. e. His autem verbis Plato nostratum philosophorum, id est Christianorum hominum vitam effinxit. neque enim apud priscos illos Græcos philosophos talem ferme invenias vitam. quorum deinde hypocrisis describitur.

a Salutis suæ curant) De hac locutione vide Heraldum. L. B. salutis.

b Neque de scientia, neque de disciplina, ut putatis, æquamus) Ita recte restituit. ex Cod. Fuld. Rigalt. & Junius vocumodo etiam in editione Aldina exstat, nisi quod illa voculam de expungit. Pamel. Herald. & L. B. & omnes alii legunt neque de conscientia, neque de disciplina &c. at Barr. & Rhen. τὸ de non agnoscunt. Scientia respondet veritati, disciplina philosophorum corruptioni.

c Ut putatis, æquamus) MS. Lugd. Bat. adæquamus. Sic respondet ad illa quæ invenias in principio hujus cap. non utique divinum negotium existimat, sed magis philosophiæ genus. Eadem, inquit, & philosophi monent & profitentur, innocentiam, justitiam, patientiam, sobrietatem, pudicitiam. Et cap. sequ. Quod ideo suggesterim, ne cui nota varietas sectæ hujus in hoc quoque nos philosophis adæquare videatur. Ubi vides adæquare, prout hic Lugd. B. adæquamus.

d Thales ille) Quem quum vetustissimum philosophorum agnoscat Theodoret. a Mose tamen anteverti docet loco quem proferemus ad illa cap. seq. Quis poetarum &c. & Noster supra docuit.

e Princeps physicorum) Quod elogium ipsi tribuunt hi versus, quos narrat statuer ejus adscriptos Diogenes Laertius in Vita Thaletis sunt autem hi:

Τὸν δὲ Θαλῆν Μιλήτος Ἰᾶς θρεψάσθ' ἀνέδειξεν  
Ἀστρολόγῳ πάντων πρεσβυτάτῳ σοφίᾳ.

quos ita vertunt:

Hunc quæ nutrit Miletia terra Thaletem,  
Astrologum primi nominis ipsa tulit.

Dicitur autem illic antiquissimus. Et de illo multa ibi, & apud Herodotum & alios. De illo Cicero Acad. Quæst. lib. iv. cap. 118. Thales, unus e septem, cui sex reliquos concessisse primas ferunt. Sic emendat Scaliger pro consensisse primos.

f De Divinitate certum) Quousque tamen pervenire natura duce potuerit, est legere apud Laertium. ibi ejus est sententia: Πρεσβυτάτων τῶν ὄντων, Θεός. ἀγέννητον γὰρ. i. e. antiquissimum eorum omnium quæ sunt Deus: ingenitus enim. Quæ totidem verbis repetit Stobæus Eclog. Physic. lib. i. cap. 1. Θαλῆς ἐρωτᾷ τίς τῶν πρεσβυτάτων τῶν ὄντων, ἀπεκρίνατο, Θεός. ἀγέννητον γὰρ. i. e. Thales interrogatus, quid omnium esset antiquissimum, Deus respondit, nam ingenitus est. Idem apud Laert. interrogatus τί τὸ Θεόν; quid est Deus, respondit, Τὸ μῆτε ἀρχὴν ἔχει μῆτε τελευτῇ. quod principio & fine caret. Quid alii statuerint ex Melissi exemplo patet, de quo Laert. & Hesychius Ἀλλὰ καὶ περὶ Θεῶν ἐλεγχε, μὴ δὲ εἶναι ἀποφαινεσθαι. μὴ γὰρ εἶναι γινώσκον αὐτῶν. i. e. De diis nihil definiendum dicebat: neque enim illorum certam esse cognitionem.

g Commeatus deliberandi) Proprie apud Romanos commeatum petere erat postulare veniam a Principe vel imperatore, ut propter necessariam aliquam causam ab urbe vel exercitu discedere & abesse liceret. Sueton. in Caligula cap. xxix. Prætorium virum, ex secessu Anticyræ quam valetudinis causa petierat, propagari sibi commeatum sapius desiderantem, cum mandasset interimi, adjecit: Necessariam esse sanguinis missionem cui tam diu non prodesset. elaborum. Inde ad omnem moram & dilationem translatum est.

h Quilibet opifex) Ita fere de Chrysanthio suo in Vita ejus admirator Sophistarum Eunapius Sardianus. Ὡς ἔδοξε καὶ τῶν Θεῶν τὰ ἔργα περιφανῶς, ὥς καὶ ἰδιώτῃς καὶ Βασιλεῦσι διακρίνει τὰ σημεῖα. i. e. Visus est ita manifeste

cum Diis communicare, ut idiota quisvis & sedentarius artifex e plebe, judicium de prodigiis facile dare posset.

i Quod in Deo quæritur) Membranæ L. B. consentientibus Heraldinis, in Deum Pamel. & Gelenius a Deo, Rigalt. & reliqui in Deo. Itaque ex vaticinio Jeremiæ xxxi. 34. omnes Dominum norunt a minimo usque ad maximum. Quibus scilicet Gentium sapientibus præteritis se revelavit Luc. x. 21. & 1. Corint. i. 26. 27.

k Licet Plato affirmet) In Timæo: Τὸν μὲν ποιητὴν καὶ πατέρα τῶν πάντων, εὐρύν τε ἔργον, καὶ εὐρύτατον εἰς πάντας ἀδύνατον λίγαν. i. e. Chalcidius interprete, Opificem, genitoremque universitatis, tam invenire difficile, quam inventum impossibile digne profari. Vide plurima testimonia apud Elmenhorst. p. 44. ad illa Minucii p. 21. Platonem itaque in Timæo Deus est ipso suo nomine mundi parens, artifex animæ, cælestium terrenorumque fabricator: quem & invenire difficile, præ nimia & incredibili potestate, & cum inveneris, in publicum dicere impossibile præfatur. Cod. L. B. re quoque affirmat: licet Plato assignet &c.

l Inveniri facilem) Cod. Lugd. Bat. invenire. quomodo Minucius & ipse Plato quod si placet non etiam corrigi debet enarrare. Membranæ Fuld. inveniri facile, & inventum enarrari in omnes difficile.

m Enarrari in omnes) Exstat epistola Thaletis ad Phericidem apud Laertium, in qua non vult ipsum palam apud omnes hac de re differere. Sic incipit: Περὶ πάντων ὁρῶντων ἰσχυρὸν μέλλειν, &c. i. e. Audio te primum Ionum de rebus divinis apud Græcos palam differere parare. Verum justior fortasse sententia inter amicos ea quæ scripseris, leges, quam passim quibuscunque permittes nullo illis emolumento futura. Minucius etiam de Christianis, post illa Platonis adducta, Eadem & illa fere quæ nostra sunt. Nam & Deum novimus, & parentem omnium dicimus, & nunquam publice nisi interrogati prædicamus. Quod capiendum secundum illa Servatoris verba Matth. vii. 6. Μὴ δώτε τὸ ἄγιον τοῖς κυσὶ, μήτε βλάψετε τὴν μαργαρίταν τῶν ἁγίων ἐμπροσθεν τῶν γούργων. Atque inde illustrandum obstinatum ejusdem silentium & in aula Cajaphæ & in conspectu Pilati, quibus de Deitate & Regno suo non nisi adjuratus & rite interrogatus respondit, Matth. xxvi. 63. & xxvii. 11. 14.

n Difficilem) Membranæ L. B. delent. quasi foret legendum neque invenire facilem, nec inventum enarrare in omnes. scilicet facilem.

o Si de pudicitia provocemus) Quoniam in principio hujus cap. dixerat philosophos eadem & monere & profiteri, innocentiam, justitiam, patientiam, sobrietatem, pudicitiam, singula jam refellit, servata orationis suæ numerositate, dum dicit de pudicitia provocemus, & de probitate defendam, & de modestia certem, & de æquanimitate congregiar, & de fide comparem, denique de simplicitate consistam. Pamelius & alii hic legunt provocemus, sed Rhen. & Rigalt. emendant provocemur. Quod minus cum reliquis convenit. Melius legas provocem. Qualis vero philosophorum continentia? audi Lucianum in Fugitivis: Οἱ δὲ μάλα σεμνοὶ, &c. i. e. Sed hi cum admodum casti & severi extrinsecus & publice apparent, si puerum nacti fuerint formosum, aut speciosam mulierem, aut speraverint, melius est tacere quæ faciunt. Nonnulli vero suorum etiam hospitum uxores corrumpentes abducunt, ut Trojanus ille Paris, credo & ipsas philosophari cupientes. Chrysostomum etiam Orat. de S. Babyla. At temperans, inquis, fuit continentemque vitam egit Sinopensis ille, ut qui etiam legitimas nuptias non sustinuerit. Sed adde, obsecro, temperantiæ ac continentia illius modum. Tu vero nequaquam addes, quin libentius temperantiæ laudes illi detraxeris, quam temperantia ejus modum prodideris, adeo certe ille infamis, ac magno dedecore plenus. Percurrerem hoc loco & cæterorum nugæ, stultum ac vanum studium, denique turpitudinem: ubi enim, queso, utile est, seminis humani gustu non temperare? Id quod faciebat Stagiritis? Quale commodum cum matribus ac sororibus misceris? quod quidem philosophus Stoa præfatus lege sanxit. Percurrerem etiam Academia principem, illiusque discipulum: item & eos, de quibus major est admiratio, his quos nominavi obsceniores fuisse demonstrarem: obscenum quoque puerorum amorem ab illis in honestatis & philosophiæ parte annumeratum, omni reiecta allegoria denudarem, nisi tum nobis ad alia properantibus oratio lon-



sententiæ Atticæ in Socratem : <sup>a</sup> Corruptor adolescentium pronuntiatur . <sup>b</sup> Christianus ad sexum nec foeminæ mutat . Novi & Phrynen meretricem Diogenis <sup>c</sup> supra recubantis ardori subantem . Audio & quendam <sup>d</sup> Speusippum de Platonis schola <sup>e</sup> in adulterio periisse : <sup>f</sup> Christianos uxori suæ soli masculus nascitur . <sup>g</sup> Democritus excæcando semetipsum , quod mulieres sine concupiscentia aspicere non posset , <sup>h</sup> & doleret , si non esset positus , <sup>i</sup> incontinentiam emendatione proficitur . At Christianus <sup>k</sup> salvis oculis foeminas non videt , animo adversus libidinem cæcus est .

Si

*longior hac ratione fieret , tum omnium illorum ritus , uno a nobis detecto , satis superque redargueretur .*

<sup>a</sup> Corruptor adolescentium pronuntiatur ] Hæc est præstantissimi Cod. Fuld. lectio , quam recepit Rigalt. nam alii minus venuste , lego partem sententiæ Atticæ in Socratem corruptorem adolescentium pronunciatam . Lugd. B. legit. pronunciatum . De Socrate etiam Noster lib. de Anima c. 1. adolescentiam vitians , & passim veteres . Lucianus in Vitarum Auctione , & in Eunuchio . in dialogis etiam Meretricis Dial. x. Theodoretus Gr. Aff. Cur. p. 174. & 175. Non defuere tamen qui philosophum hoc crimine absoluerent , illumque dilexisse pulchros dicant , quoniam ex venusto membrorum & oris habitu virtutem animi & generosam indolem venabatur , quo etiam inclinat Nonnus in expositione ad Nazianzeni Orat. xlviii. quæ est in Julianum secunda . Huc pertinet gemma quæ est in tom. 11. Daft. Garl. n. 314. ut quibusdam placet .

<sup>b</sup> Christianus ad sexum nec foeminæ mutat ] Ita Cod. Fuld. & edidit Rigalt. Alii , sexum nec foemineum mutat Christianus . Ille scilicet uxori suæ soli masculus nascitur , ut ait alibi , Quid sibi velit , ex illis Ovidii intelligas ,

— spectetur tergo , cui sua terga placent .

Scilicet id respiciebat Publius Mimographus versu viii.

*Adulter est uxoris amator acrior .*

Christianis enim , qui mysticum Domini sui cum Ecclesia conjugium imitantur , illa Clementis Alexandrini probantur : *ἡλικὸν γὰρ ἡδονὴν καὶ ἐν γάμῳ παραληφθῆναι , παράνομός ἐστι , καὶ ἀδίκος , καὶ ἀλογος .* i. e. Sola enim voluptas in conjugio si spectetur , illicita est , injusta & irrationalis .

<sup>c</sup> Supra recubantis ardori subantem ] Sic etiam recte Rig. ex MS. Fuld. Aliæ editiones ut & Cod. Agob. ardorem subantem , Jun. & Scaliger , ardor . Lucretius lib. 1v. 1264.

*Nam mulier prohibet se concipere , atque repugnat , Clunibus ipsa viri Venerem si lata retrechet .*

Quod nobili meretrici , qualis fuit Phryne convenit , ne scilicet forma pariendo pereat . Diserte mox idem poeta versu 1269.

*Idque sua causa consuerunt scorta moveri , Ne compleverunt crebro , gravidaque jacerent .*

Est itaque ardori tentigini , & subare a suis deductum libidinosisimo & sævo animali ubi ad Venerem incitatur . Aristoteles Hist. Anim. lib. vi. cap. 18. καὶ αἱ θῆρες δὲ ἔταν ἔχουσι πρὸς τὴν ὀρεῖαν ὁρμητικῶς , ὃ καλεῖται καπρὸν ἀδύναμι καὶ πρὸς τὰς ἀνθρώπους . i. e. suæ foeminæ cum libidine excitantur , quod subare dicitur , vel homines aggrediuntur . Καπρὸν itaque est subare voce deducta ab καπρὸς quod aprum significat . Hinc libidinem coeundi in mulieribus propriis significat apud Aristophanem in Pluto Act. 1v. Scen. 1v.

*Οὐ σκαῖός ἦν ἄνθρωπος . ἀλλ' ἐπίσκατο , Γράς καπρῶσης τὰ πόδια κατεσθίεν .*  
Næ ille homo baud inscius fuit : qui anicule Subantis edere noverat viaticum .

Ubi Scholiastes γράς καπρῶσης exponit ἐρωτομανῆς . καὶ ἡλικίᾳ . ὁρμητικῶς συνίστας . Apud Tertull. quoque Exhort. Ad Castitatem cap. 1x. Et quando finis nubendi ? Credo post finem subandi . In proprio etiam significato lib. de Monogamia . cap. xv. Utique enim illam magis excusari capio , quæ in prælio occidit , quam quæ in cubiculo : quæ in equuleo succubuit , quam quæ in lectulo : quæ crudelitati cessit , quam quæ libidini : quæ gemens devicta est , quam quæ subans . Et Adv. Valentinian. cap. xvii. simulque contemplatione ipsa angelicorum luminum , ut ita dixerim , subfermentata , pudet , sed aliter exprimere non est , quadammodo subavit intra & ipsa in illos . In extremo lib. de Pudicitia : ut facilius in Ecclesiam redeant , qui subando quam qui dimicando occiderunt .

<sup>d</sup> Speusippum de Platonis schola ] Cui successit scholæ rector per octo annos . Hujus multi meminerunt & descripsit vitam Laertius . Cod. Fuld. Speusippum . mendose .

<sup>e</sup> In adulterio periisse ] Falsum hoc si scriptoribus qui adhuc extant fides : Itaque sic scribit ad Eusebium p. 125. Josephus Scaliger , hoc loco in Tertulliano aut *μυρμηκὸν σφάλμα* esse , aut , ait , impostor est qui illi hoc persuasit . Mortuus est enim valde senex καὶ ἀδύνατος . Non dissimilis tamen mors aliorum quos enumerat Plinius Hist. Nat. lib. vii. c. 13. Cornelius Gallus prætorius & T. Haterius eques Romanus in Venere obiit . Et Valerius Maximus lib. ix. cap. xii. Fortis hujus mors , illorum peridicula . Cornelius enim Gallus prætorius , & T. Haterius eques Rom. inter usum Veneris absumti sunt . Qui idem sapienter pro more suo addit hæc : *Quamquam quorsum attinet eorum cavillari fata quos non libido sua , sed fragilitatis humane ratio abstulit !* Fine namque vite nostre variis & occultis causis exposito , interdum quedam immerentia supremi fati titulum occupant : cum magis in tempus mortis incidant , quam ipsam mortem accersant . Speusippus tamen ἡδονῶν ἡττων , voluptatibus deditus , est Laertio .

<sup>f</sup> Christianus uxori suæ soli masculus nascitur . ] Qui nec sterili fulco semen mandat , nec alienum solum subigit suum relinquens incultum . Reliquis itaque homo est , uxori suæ vir . quomodo nequiori sensu Marcial. lib. 1v. Ep. xlii.

*Vir reliquis , uni sit puer ille mihi .*

In quem sensum fere Leucippe apud Achillem Tatium p. 387. Therсандri amorem aspernata : *Καλὸς ἴσθι Μελίτην , καὶ πλῆσιον τῇ πόλει , χηρὸς τε καὶ μεγαλόχρηστος εἰς μένους .* i. e. Melitæ ( uxori suæ ) sit formosus , dives patriæ , mansuetus & magnanimus sit ius , qui opæ ejus indigent . Rursusque de Marie Venus apud Martialem vi. 21.

*Sed postquam meus est , nulla me pellice læsi , Tam frugi Juno vellet habere Jovem .*

Qui in epitaphio nobilis matronæ x. 63.

*Contigit & thalami mihi gloria rara , fuitque Una pudicitie mentula nota mea .*

At inter vos dicit Tertullian.

*Difficile est vero nubere , Galla , viro .*

Idem ut loquitur poeta lib. vii. ep. 57.

<sup>g</sup> Democritus excæcando semetipsum ] Vincentius Belvacensis in Speculo Doctrinali lib. v. cap. 98. Tertullianus quoque refert Democritum philosophum excæcasse seipsum : eo quod mulieres aspicere sine concupiscentia non valebat . Et rursus cap. clxxv. Unde de Democrito philosopho refert Agellius in libro Notitium Atticarum , quod nationi Abderites fuerit & ditissimus : qui omne patrimonium suum relinquens suis civibus , Athenas profectus est . & ibi oculos sibi eruit : tanquam scilicet impedimento bonorum studiorum , ut vegetiores cogitationes haberet . Liberius tamen dicit eam oculos sibi eruisse , ne videret bene esse malis civibus . Tertullianus dicit , quod ideo excæcavit seipsum , quia mulieres sine concupiscentia aspicere non poterat . addit de suo : Porro merito sibi oculos eruit : qui magicas tenebras oculis humanis invenit .

<sup>h</sup> Et doleret si non esset positus ] Absunt a MS. Fuld. Theocritus Idyll. 1. 87.

*Ὁ πόλος ὅκ' ἐσση ταῖς μικαῖδας , οἷα βατῶται , Τάκεται ὀφθαλμῶς , ὅτι ἔ' τράγος αὐτὸς ἐγαστο .*  
Καὶ τὸ δ' , ἐπεὶ καὶ ἐσση ταῖς παρδῖδος , οἷα γελῶνται , Τάκεται ὀφθαλμῶς , ὅτι ἔ' μετὰ ταῖσι χορεύεις .

i. e. Caprarius , cum capras intuetur quando coeunt , oculis tabescit , quod non ipse hircus est . Sic tu cum aspicis virgines , quomodo rideant , tabescis oculis , quod non cum illis choreas ducis .

<sup>i</sup> Incontinentiam emendatione proficitur . ] Membranz L. B. in innocentia &c. quasi foret scribendum , in innocentia emendationem proficitur . Malo vulgatum .

<sup>k</sup> Salvis oculis foeminas non videt , animo &c. ] Sic ex Cod. Fuld. Rigalt. Sic etiam Membr. Agobard. nisi quod *τὸ* animo deleant sed aliæ editiones omnes , salvis oculis foemi-



Si de probitate defendam; ecce lutulentis pedibus <sup>a</sup> Diogenes superbos Platonis toros alia superbia deculcat: Christianus <sup>b</sup> nec in pauperem superbit. Si de modestia certem; ecce <sup>c</sup> Pythagoras apud Thuriōs, <sup>d</sup> Zenon apud <sup>e</sup> Prienenses Tyrannidem affectant: <sup>f</sup> Christianus vero nec <sup>g</sup> Edilitatem. Si de <sup>h</sup> animi æquitate congre-  
diar; Lycurgus <sup>h</sup> apocarteresin optavit, quod leges ejus Lacones <sup>i</sup> emendassent: Christianus etiam damnatus gratias agit. Si de fide comparem; <sup>k</sup> Anaxagoras depositum hospitibus denegavit: Christianus <sup>l</sup> etiam extra fidelis vocatur. Si de simplicitate consistam; Aristoteles familiarem suum <sup>m</sup> Hermiam turpiter loco excedere fecit: Christianus nec inimicum suum lædit. Idem Aristoteles <sup>n</sup> tam indecore <sup>o</sup> Ale-  
xandro

fæminam videt, animo &c. Membr. L. B. f. o. fæminas videt, adversus libidinem cæcus est. deletio animo. Sed ego ita distinguo, salvis oculis, fæminas non vides animo, adversus libidinem cæcus est. Videt ille scil. mulieres sed non concupiscit, salvis itaque oculis videt, quia non videt concupiscens, quomodo non potest, quia cæcus est adversus libidinem. Job cap. xxxi. 1. Bædus pepigi cum oculis meis: & quomodo ad virginem attendifsem? adde versum nonum.

a Diogenes superbos &c. ] Hieronymus Contra Jovinian. Plato cum dives esset, & toros ejus Diogenes lutatis pedibus conculcavit, ut posset vacare philosophiæ, elegit academiam, villam ab urbe procul, non solum desertam, sed etiam pestilentem; ut cura & assiduitate morborum libidinis impetus frangeretur. unde & plures ejus discipuli oculos sibi effoderunt. Pro deculcat Fuld. decalcat.

b Nec in pauperem superbit. ) Inferit his ante vocem nec Cod. Fuld. contumeliosus.

c Pythagoras apud Thuriōs ) Sic Rig. Herald. Rh. & Ald. nonnulli Thuriōs. De morte Pythagoræ cum variaz opiniones tum & illa fuit vi adversariorum dum dominationem affectat crematum. vide Laertium & Athenagoram. Arnobius lib. 1. Pythagoras Samius suspitione dominationis injusta vivus concrematus in fano est. Lego injusta. vel injusta.

d Zeno ] Aldi editio Zenon. minus recte.

e Prienenses ) MS. L. B. Priennenses.

f Christianus vero nec edilitatem ] Ibidem apud Aldum male Chr. vere nec civitatem. Edilitatem vero non temere nominat, ut ad quam & plebi pateret aditus, & ad quam videntur pertinuisse munera non ampla valde, ut vici magistratus & similia. Martialis de ridiculo Oracilii fastu & æmulatione, lib. x. epigr. 79.

Consul Torquatus, vici fuit ille magister,  
Nec minor in tanto visus honore sibi.

g De animi æquitate ) Ex Fuld. Rigaltius. nam alii æquanimitate.

h Apocarteresin optavis ) i.e. elegit inedia vitam finire. Legendum forte optat.

i Emendassent ] Fuld. emendarint.

k Anaxagoras depositum hospitibus denegavit. ] Re-  
ctissime ita Cod. Fuldensis, cujus collationem a Fr. Mo-  
dio factam & Scioppio descriptam notis suis subjunxerat  
Junius. Qua cum uti potuissent Heraldus & La Cerda,  
illam inspicere passim neglexerunt, edentes cum aliis ho-  
stibus, quod præ hoc nostro absurdum valde est. Rigal-  
tius, qui solus præclara illa collatione in editione sua  
uti novit, sic transposuit denegavit hospitibus. cur illud,  
nescio. Tangit Aristoteles hujus delicti iniquitatem Pro-  
blem. Sect. xxxix. qu. 2. & cur sit gravius quam negare mu-  
tuum, πρὸς γὰρ τῇ ζημίᾳ, καὶ τὴν πῶτον παραβαίνει. i.e. præ-  
ter damnum enim, fides negligitur. & ὁ μὲν ἂν ἔδωκεν, ὁ  
φίλῳ δὲ δέ, ἀπερὲρσεν ὡς ἐχθρῷ. hic enim rem suam credi-  
dit tanquam amico, ille denegat tanquam inimico. Lu-  
cianus de Hermodoro Epicureo simile narrat in Icarome-  
nippe: Καὶ γὰρ αὐτὸς καί τις ἐὼν, Ἐρμόδωρον μὲν τὸν Ἐπι-  
δωρίον, χιλίων ἑκατὰ δραχμῶν ἐπιόρεται. i.e. Nam inter eos  
quidem videbam Epicureum Hermodorum ob mille drach-  
mas pejerantem. Sed de Anaxagora nihil legitur, nec  
Interpretes quidquam afferunt. Non dubito tamen quin  
ad illum pertineant illa Luciani iidem in Lapithis, ita  
Tertulliani nostri verbis respondent ad amissim, etiam  
amplius docentes in discipulo suo scelus hoc perpetra-  
tum. Ibi Cleodemus: Οὐδὲ τῷ ξένῳ μαθητῇ λαβὼν τὸ ποδὶν  
παρακαταθήκας, ἐπειτὰ ὡμῶς κατὰ τὴν Πολιάδην μὴ εἰληφέναι.  
i.e. Neque hospitis discipuli, accepto viatico quod depo-  
suerat, postea per Palladem, a me non acceptum deje-  
ravit. Vide Ezechielem cap. xviii. 12. & Laertium in  
Pittaco & Plarone.

l Etiam extra fidelis vocatur ] Dicit extra i.e. erga  
exteros & ab extraneis a Gentibus. Unde illud Plinii  
testimonium lib. x. epist. 97. solitos sacramento se obstrin-  
gere, ne fidem fallerent, ne depositum appellati abnega-

rent. Tertullianus Ad Scapulam. c. iv. Depositum non  
abnegamus. L.B. & extra.

m Hermiam turpiter loco excedere fecit ] Adducit ex  
Laertio La Cerda Aristippi narrationem, Aristotelem ab  
Hermia concubinam ejus accepisse, sed huc vix pertine-  
re ipse fatetur. Potuisset alioquin huc respexisse Lucia-  
nus, certe alluisse, dum scribit in Lapirhis Σὺ δὲ, τὴν  
Σωφράτη γυναικὰ τῷ μαθητῇ ἐμολύχῃς, ὃ Κλειόδημος. Tu ve-  
ro Cleodeme, Socrati discipuli tui uxorem stuprasti. Hunc  
vero Hermiam intimum in Aristotelis amicitia locum ob-  
tinuisse, patet ex Athenæo in cujus lib. xv. cap. 16. phi-  
losophus ut impius accusatur, quoniam isti Hermia divi-  
num tribuisset honorem, memoriam ejus, ut Deorum,  
hymno celebrans, sed defendens Aristotelem Athenæus  
demonstrat non hymnum sed scholion esse, ipsumque car-  
men subiicit, ubi ad Virtutem sermo est, & de Hermia,  
quem Herculi, Achilli & Ajaci comparat, illa exstant:

Σὺ δ' ἔνεκ Φαίῳ μαρτῆς  
Καὶ Ἀτρεΐδῃς ἑταίρος  
Ἡλίου χήρῳσεν ἀνδρῶς.  
Τὸν γὰρ αἰδιδόμεν ἔργῳ,  
Ἀθανάτοιο τὲ μιν αὐξήσασσι Μῆσαι  
Μνημοσύνης θυγατέρες  
Διὸς ξένῳ σέβας αὐξήσασσι  
Φιλίας τε γέρας βεβαΐας.

i.e. Ob amabilem formam tuam se privavit lumine solis  
alumnus Atarneæ. Quem ætulis rebus clarum & celebrem  
sempiterna laude Musa decorabunt, Mnemosynes ac Jo-  
vis Hospitalis filia venerationem extollentes, firmæque  
amicitiæ premia. Ibidem citantur illa Aristotelis: Οὐ  
γὰρ ἂν ποτὲ Ἑρμείᾳ θύον ὡς ἀθανάτῳ προσηύμεθα, ὡς θε-  
τῷ μῆμα κατακείναι, καὶ ἀθανάτιζον τὴν φύσιν βεβήκαμεν ἐπι-  
ταφίῳ δὲ τιμῇς ἐκοσμήσατο. i.e. Hermia, ut immortalis,  
cum ego sacrificare non deliberarem, sepulcrum, ut mor-  
tali extruxi: immortalem vero famam ejus reddere cu-  
piens, funebri commendatione atque laudatione eum co-  
bonestavi. Sed est in MS. L. B. monstrum aliquod lectio-  
nis Herimantia putriculo excedere fecit. sensum assequi  
nondum potui. An potius legendum? Hermiam turpiter  
thoro excedere fecit. Quod confirmat Laertius.

n Jam indecore ) Sic Cod. Fuld. quod malo, quam quod  
alii exhibent tam turpiter, quod modo dixit.

o Alexandro regendo potius ] Idem Codex regi, sed  
male. Debuerat potius, inquit, ferocem ejus adolescen-  
tiam regere freno modestiæ, magister ejus, quam ut au-  
licus ipsi assentari & dementiam animi augere. Sed hu-  
jus in sapientibus seculi adulationis insigne nobis exem-  
plum præbet Arrianus de Exped. Alex. lib. iv. cap. 1x.  
p. 164. edit. Gron. Ibi indignante sibi irascente Alexan-  
dro ob infandam Cliti eadem dicit ille Arrianus: Εἰσι  
δὲ οἱ λέγοντες Ἀναρχῶν τὸν σοφιστὴν εἰλθεῖν &c. i.e. Sunt qui  
scribant, Anaxarchum sophistam consolandi ejus causa  
arcessitum, ad eum venisse. quumque cubantem atque  
suspirantem offendisset, ardentem dixisse, Ignorare ipsum  
cur veteres sapientes Justitiam Jovi assidentem fecerint;  
nimirum quia quidquid a Jove decernitur, id juste factum  
esse censei debeat: oportere igitur, que a magno rege  
fierent, justa existimari, primum quidem ab ipso rege,  
deinde a cæteris mortalibus. Atque hoc quidem dicto tunc  
nonnihil solatii Alexandro attulisse. Sed ipse præclare ad-  
dit: Κακὸν δὲ μέγα, ὡς ἐγὼ φημι, ἐξεργάσασθαι Ἀλεξάνδρῳ,  
&c. i.e. Ego vero majoris errati quam prioris auctorem  
Alexandro Anaxarchum fuisse censeo, si illam viri sa-  
pientis sententiam esse statuit; Non oportere nimirum  
regem summo studio delectuque habito justa arere: sed  
quidquid aut qualecunque sit quod rex faciat, justum  
censei debeat. Cui culpæ quam affinem fecerint Aristotelem,  
patet ex ista cum hoc Anaxacho collatione apud  
Lucianum in Parasito: Εὐριπίδης μὲν γὰρ ὅτι Ἀρχελάῳ  
μέχρι τῷ θανάτῳ παρῆσται, καὶ Ἀναρχῶν Ἀλεξάνδρῳ, πάντας  
ἐπιστάται. Καὶ Ἀριστοτέλης δὲ τῇ παρασιτικῇ ἤρξατο μόνον, ὡς περ  
καὶ τῶν ἄλλων τεχνῶν. i.e. Quod autem Euripides apud  
Pp Arche-



xandro regendo potius adulatur, <sup>a</sup> quam Plato Dionysio ventris gratia venditur; <sup>b</sup> Aristippus in purpura <sup>c</sup> sub magna gravitatis superficie <sup>d</sup> nepotatur; & <sup>e</sup> Hippias, dum civitati insidias disponit, occiditur. Hoc pro suis omni atrocitate diffipatis nemo unquam tentavit Christianus. Sed dicet aliquis, etiam <sup>f</sup> de nostris excedere quosdam a regula disciplinæ. <sup>g</sup> Desinunt tum Christiani haberi penes nos. Philosophi vero illi cum talibus factis in nomine & <sup>h</sup> in honore sapientiæ apud vos perseverant. Adeo <sup>i</sup> quid simile Philosophus, & Christianus: Græciæ discipulus, & cœli: <sup>k</sup> famæ negotiator, & salutis: verborum & factorum operator, & rerum adifica-

*Archelaum ad mortem usque, Anaxarchus apud Alexandrum egit parasitum, plane compertum habes. Ceterum Aristoteles parasiticam orsus est solum, ut fecit in reliquis artibus. Mordet philosophum, quod omnia scire & docere cupiens, in nullo perfecte excelluerit. Qui idem tamen aulicas callens artes cognatum suum Callisthenem frustra monuit, temperaret ferociam animi, ne sibi fatum maturaret, Alexandro congredi nesciens, ut supra docuimus.*

*a Quam Plato Dionysio &c.] Sensus est nec alius esse potest, tam turpiter gratiam Alexandri caprat Aristoteles, quam lautitias & cœnas Dionysii Plato. Itaque recte La Cerda & Rigalt. jugula verunt veterem lectionem, licet in omnibus sit MSS. & editis, Plato a Dionysio. Lucianus in Parasito: Ο δὲ Πλάτων ὁ μὲν ὁ γενναϊώτατος, &c. i. e. Vester quoque generosissimus ille Plato, in Siciliam hac de causa venit. Ubi cum paucos dies apud regem esset parasitus, quia ad eam erat inhabilis, excidit. Rursus repetitis Athenis postquam vehemens studium adhibuisset, seque adornasset. secunda navigatione Siciliam petivit: ubi paucos dies cœnatus, iterum præ imperitia excidit. Idque complures affirmasse scriptis ait. Notatque ob hanc causam Nazianz. II. in Jul. Cognitumque ex Laertio est, quid Diogeni Plato insulurraverit, Platoni-que Diogenes responderit.*

*b Aristippus in purpura &c.] Hujus luxuriæ multi meminerunt. Nazianzenus in Carm. Cygn. & alii. Vitam descripsit copiose Laertius. Sed & Lucianus, illud philosophorum flagellum, lepide denotavit. In Vitarum itaque Auctione: JUP. Alium accerse, Cyreneum illum purpura amictum & coronatum. MERCUR. Agite, animum adverte omnes. Res sumtuosa est quæque diviti-  
bus indiget. Vita hæc est jucunda, vita ter beata. Quis cupit delicias? quis emet mollissimum? MERCAT. Accede tu, & dic quid noris, emam enim te si utilis fueris. MERC. Ne obrurba o bone, neque interroga ipsum, ebrius enim est, itaque non poterit tibi respondere, lingua, ut vides, titubans. MARCATOR. Quis mentis compos emat tam corruptum & immodestum mancipium? quoque tot unguenta olet, quam vero gressu lubrico & ratione carente incedit. Sed utique Mercuri dic, quibus artibus præditus sit, aut quæ tractare soleat. MERCUR. In summa, convivator est & compotor egregius; quin ad exercendas impudicas & lascivas saltationes, una cum tibicina admodum idoneus esset amator cuidam & perditio hero. Quod ad alia attinet, parandorum bellariorum est gnarus, & in adornandis adulis exercitissimus. Brevis-  
ter, voluptatis artifex est: institutus enim est Athenis, atque Siciliæ tyrannis servivit, quibus magno in pretio fuit. Idem de eodem in Parasito: Καὶ ὅτ' ὁ μὲν κατὰ τὸν αὐτὸν χρόνον, &c. i. e. Et ille per id ætatis Syracusis versatus est, parasitando apud Dionysium, apud quem parasitorum omnium maxime probabatur, ut qui ad hanc artem præ ceteris singulari præditus esset industrie: adeo ut quotidie coquos ad eum mitteret Dionysius, ut ex ipso discerent. Hic quidem videtur digne hanc artem excoluisse. Itaque in Bis Accusato digladiantes de illo inducit Virtutem & Voluptatem seu Molliciem. Ibi Virtus: Ἐμὸς γὰρ ἐστὶν Ἀριστῖππος, ὡς δὴ λέγουσιν οἱ λόγοι καὶ τὰ ἔργα. i. e. Meus est Aristippus, quod quidem sermones ejus & opera ostendunt. Respondet Mollicies: Οὐ μέν γ' ἐμὲ τὸν τρυφῶν: Ἐμὸς γὰρ ὁ ἀνὴρ, ὡς ἐστὶν ὁρᾶν ἀπὸ τῶν σεφάδων, καὶ τῆς πορφυροῦς, καὶ τῶν. i. e. Minime, sed me [prius loqui decet] quæ sum Mollicies. Meus enim est homo ille, ut videre est ex coronis, purpura & unguentis. Ibi tum Justitia judex: Μὴ φιλονεικῆτε, &c. i. e. Ne contendite: differetur enim & hæc causa eo usque, dum Jupiter, de Dionysio sententiam feret. Hoc enim illi videtur ad simile: adeo ut si Voluptas vicerit, Aristippum quoque Mollicies habitura sit: si contra Stoa, hic Virtuti adjudicetur. Et hæc quidem animi exhilarandi causa dicta sunt; sed serio ab Epiphanio appellatur γαστήραργος καὶ φιλαδόνος. i. e. gula & voluptatibus deditus, contra Hæresin Lxxx. Unde sic Lactantius Div. Inst. lib. III. c. 8. Aristippo ne respondendum quidem duco, quem in corporis voluptatem semper intuentem, nihilque aliud, quam ventri & Veneri servientem, nemini dubium est hominem non fuisse.*

*Sic enim vixit, ut nihil inter eum pecudemque distaret, nisi unicum, quod loquebatur.*

*c Sub magna gravitatis superficie] De iisdem philosophis in lib. I. Ad Nat. cap. 5. qui superficie vocabuli infamant veritatem. Eleganter dictum, quomodo scilicet Servator Jesus Scribas & Phariseos hypocritas comparavit τῶν τοῖς κεκοσμημένοις, οἵτινες ἔξωθεν μὲν φαίνονται ἀγαθοί, ἔσωθεν καὶ γέμισιν ὁσέων περὶ καὶ πᾶσι ἀκαθάρτοις. Math. xxiii. 27. Superficies enim notat illum sublimem domus contignationem, quæ in oculos incurrit. Glossæ Lat. Gr. Superficies, ὁ ὁρατός. Ἀνὴρ ὁρατός. Quod etiam fuit appellatum Superficiū. Glossæ Gr. Lat. Ἐπιφανήματα, Superficiū. Vetus Inscriptio apud Grut. 138. & 608. 8.*

*d Nepotatur] Ridicule Junius a serpente quodam nepa deducit, quum a prodigis nepotulis sit translaturum.*

*e Hippias] Fuit tali nomine philosophus cujus ut omnium disciplinarum non tantum, sed & artium peritissimi meminit Cicero lib. III. De Oratore. Laudes etiam copiose prosequitur Xenophon Memorab. lib. IV. & Lucianus in Hippia. Sed de hoc nihil tale legitur. An igitur confudit hunc cum Hippia, qui Pisistrati fuit filius? de quo Cicero scribit ad Atticum, Nefarius Hippias, Pisistrati filius, qui in Marathonis pugna occidit, arma contra patriam ferens. Rem quoque narrat Justinus lib. II. cap. 9. Fuit tamen hoc magis apertum bellum quam dispositæ urbi insidiæ. Vel igitur Hippias ille Eleus a quibusdam scriptoribus, quos Septimo videre contigit, urbi suæ insidias struens, hoc modo periit, vel alius quispian intelligitur cujus nomen est corruptum. Et certe testantur in MS. Fuld. existisse Ἰχθυῖας, & ipse in Cod. Lugd. Bat. observavi Ἰεθιχίαν. Potuit itaque fuisse aliquis ex Pythagoræ sectatoribus, qui plerique illius criminis rei interierunt. Jamblichus sane memoratur inter illos quidam Euthicles Reginentis cap. xxxvi. quod nomen lectionibus MSS. valde est affine, poruitque ab aliis scribi Euthiclias, & hinc corrumpi in Ἰεθιχίαν.*

*f De nostri excedere quosdam a regula disciplinæ.] Cod. Fuld. excidere q. a regula. MS. L. B. excedere quosdam regulam.*

*g Desinunt tum Christiani haberi penes nos] Rigalt. edidit tamen, quod exstat etiam in Cod. Agob. & L. B. qui Codex pro nos scribit suos. Vocem haberi delet Rhenanus. Nomen vero Dei, ut jam olim scripsit divus Paulus Rom. II. 24. blasphematum fuit inter Gentes, quando aliquorum, qui Christianos se dicebant, vitam doctrinæ adversari videbant. Illi vero cogniti, inquit Tertull. fratres penes nos haberi desinunt. adeoque ἐξ ἡμῶν ἐξέλθον, ἀλλ' ἂν ἦσαν ἐξ ὑμῶν. εἰ γὰρ ἦσαν ἐξ ὑμῶν, μεμενημένοι ἂν ἦσαν. secundum effatum Joannis Epist. I. cap. II. 19. Præclare Theodoretus. Gr. Aff. Cur. Serm. XII. p. 170. Εἰ δὲ τίνας ἴδωτε τὸ μὲν προσήμιον τὸ τοῦ περικειμένου, καὶ πάντα, &c. i. e. Si quos autem Christianos forte videatis nominis quidem hujus specie circumamictos, neque penitus consentaneam figuræ vitam retinentes, illico in maledicta linguam commoveritis. Ac si quidem solos ejusmodi homines infamia peteretis, posset vestrum istud factum aliqua ratione ductum videri: quia vero & una cum illis contenditis eos maledictis aspergere passimque traducere, quos plane constat contrariam ac longe diversam ab illis vitam agere, mentis vestre iniquitatem, pessimumque consilium ita proditis. Neque enim malis insensibilis estis, sed officiosam vitam laudabilemque damnatis: non secus facientes ac si quis simiam conspicatus hominis gestus aliquos imitari, ob eam imitationem genus hominum odio persequatur.*

*h In honore sapientiæ] Addidit in editis suis ex Fuld. Cod. Rig. apud vos. Alii nulli agnoscunt. L. B. & honore, delet in.*

*i Adeo quid simile] Sic Rig. Ald. & L. B. Alii quid adeo simile. Sequentia ita in Ald. concipiuntur, philosophi & Christiani, Gratia &c. mendose.*

*k Famæ negotiator & salutis] Sic edidit Rigalt. & recte. nam in Fuld. erat, & salutis vita: qui quidem mos erat descriptoribus, si duplicem lectionem invenirent, utramque in contextu ponere. Cujus rei notitia sicut magnam utilitatem evolventibus libros MSS. affert, sic ignorantio trepidationem & errores multos.*

*a Destru-*



ædificator & a destructor : interpolator erroris, & integrator veritatis. furator ejus, & custos?

a *Destructor* ] Sequebantur in editis & MSS. hæc, *amicus & inimicus erroris? legebantur sequentia ita, veritatis interpolator & integrator? Rhen. expressor: Alii inte-*

*grator & expressor. Sed corrupta & spuria merito expunxit Rigalt. duce MS. Fuldense. reliquaque ex eodem Codice emendavit.*

C A P. XLVII.

Imo, si quid sanum vel veritati simile in scriptis Philosophorum inveniatur, id totum ab antiquiore lege Dei, quam incorruptam Christiani babeant, mutatum, sed ita ut pro captu & voluntate sua quilibet eorum id corruerit & mutaverit, quod itaque nullam parilitatem inter utrosque inferat, sed magis ostendat, diversas illorum sectas ab unica veritate, quam de antiquiore forma possident Christiani, in infinitos errores procidisse.

a Dhuc enim mihi proficit b antiquitas præstructa divinæ literaturæ, c quo facile credatur thesaurum eam fuisse cuique sapientiæ. Et si non d onus jam voluminis temperarem, e etiam excurrerem in hanc quoque probationem. Quis Poetarum, quis Sophistarum, f qui non de Prophetarum fonte potaverit? Inde igitur g & Philosophi h sitim ingenii surrigaverunt. ( i Nam quia quædam de nostris habent, eapropter nos comparant illis) k Inde [opinor] l & a quibusdam Philosophia legibus quoque ejecta est m a Thebæis dico. a Spartiatis & Argæis. n Dum ad

C A P. XLVII.

a Dhuc enim mihi proficit ) Sic præclarus itidem ille Cod. Fuld. & ex eo Rig. deletis aliorum nugis, quæ varie infarciebantur. Pameliu. furator ejus & custos? Antiquior omnibus ni fallor? & hoc mihi proficit &c. Jun. f. c. c. c. Antiquior omnibus veritas &c. & Herald. ita quoque. L. B. etiam, nisi quod ibi, nisi fallor & hic &c. La Cerda Antiquior omnibus? Ni fallor, & hoc mihi proficit &c. adjecta interpretatione & nota haud probabili. Rhenanus. furator ejus & custos antiquior omnibus ni fallor? Ex veteri Codice denique oræ allevit Scriverius. furator ejus, & custos antiquior omnibus veritas, ni fallor & hoc mihi proficit. & superscripsit, optime. Ego eandem lectionem apud Aldum inveni, & in Cod. Agobard. sed nulla proba est, nisi una Fuld.

b Antiquitas præstructa Divinæ literaturæ ) Etiam hic inquit instituto meo servit summa Divinæ Scripturæ antiquitas, cujus scriptoribus etiam vetustissimos vestros possumare aliquot seculis supra cap. xix. ostendimus. Ex illis scilicet si quid de vero sapiant philosophi vestri sua omnia hauserunt, sed dum ingenii sui modulo metiuntur multifariam deturparunt.

c Quo facile credatur ] Sic MSS. L. B. & Fuld. & Agob. Pameliu quoque, & Rigalt. Rh. La Cerda. Sed Barr. Ald. Herald. credam. quod non est præferendum.

d Onus jam ] Male Ald. onus tamen. Græcis onus voluminis esset ὄγκος. Hesychius ὄγκος, μέγεθος. Respexit itaque tritum illud Callimachi grammatici, qui, ut scribit Athenæus lib. iii. c. 1. τὸ μέγα βιβλίον ἰσὺν ἐλέγχειν εἶναι τὴν μέγαν κακίαν, magnum librum magno maloparem esse dixit.

e Etiam excurrerem in hanc quoque probationem ) Fecerunt illud cum alii multi, tum passim Theodoretus Gr. Aff. Cur. p. 6. 10. 26. 29. 41. 91. Adde Elmenhorstium ad Min. Felicis illud p. 38. Animadvertitis philosophos eadem disputare quæ dicimus, non quod simus eorum vestigia subsequuti, sed quod illi de divinis predicationibus interpolate veritatis imitati sint. ubi complures hæc de re disputantes enumerantur.

f Qui non de prophetarum f. p. ] Pameliu & aliorum omnium editiones ut & MS. Agob. exhibent qui non omnino de &c. Wouwerius ad Minucium volebat, omnium. MS. L. B. omnia. Sed glossam temere arreptam censore Cod. optimo Fuld. bene delevit Rigaltius.

g Et philosophi ) Hoc quoque Rig. ex Fuld. nam alii modo philosophi.

h Sitim ingenii sui rigaverunt ] Notum illud Poeta:

Aspice Mæonidem, a quo seu fonte perenni  
Vatum Pieriis ora rigantur aquis.

i Nam quia quædam de nostris habent ea propter nos

comparant illis? ] Vitiosissima lectio omnes libros occupaverat, ut quæ de nostris habent, ea nos comparent illis. quam quum damnaret Rig. totam expunxit. Debuerat veram lectionem repræsentasse, quam nos ex Cod. Fuld. restitimus auctori nostro. Iniquum esse ait Tertullianus philosophis nos comparari, quia paucula non valde dissimilia apud ambos reperiantur. quasi vero is cui barba sit promissa, lacerum pallium, pera & baculus, continuo sit philosophus.

k Inde opinor ] Vocem opinor ejecit quoque Rigalt. in vitis omnibus libris.

l Et a quibusdam philosophia legibus quoque ejecta est ) Et hæc Fuld. MS. lectio est, præstans longæxteris. inter quos Rigalt. & Aldus & Herald. & a quibusdam quoque ejecta philosophia. L. B. philosophia quoque ejecta. Pam. & reliqui ita etiam, sed non est omnes addunt.

m A Thebæis ) Hæc quum sit scriptio Fuld. & Lugd. Bat. MSS. pari consensu, non dubito quin voluerit sic exprimere Tertull. licet alii habeant a Thebanis. Fuld. etiam mox & ab Spartanis, & Argæis, ubi alii Spartiatis, & Argivis. Imo ipsis Athenis aliquando exfulare coacti sunt Philosophi, quum decreto Sophoclis filii Amphiclidæ omnibus schola interdicta est, nisi quos senatus & plebs probasset. Testis Diogenes Laertius in vita Theophrasti, non longe a principio. Ibi de Theophrasto: Τοῦτος δὲ ὄν, ὁ μὲν ἀπὸ τῆς ἑστῆς &c. i. e. Quum tamen esset hujusmodi, secessit ad tempus & ipse, ut philosophi reliqui. Quippe Sophocles Amphiclidæ filius legem tulerat, uti nequis philosophorum præficeret scholæ, nisi id senatus aut plebs decrevisset; qui secus faceret, capitale esset. Sed additur ibidem: Ἀλλὰ αὐτὸς ἐπαμύχανεν εἰς νεῦρα &c. i. e. Verum sequenti anno denuo reversi sunt, quum a Philone Sophocli dies dictus esset. Quo tempore Athenienses ea lege abrogata, Sophoclem talentis quinque multarunt, decreveruntque philosophis redditum. Ubi Casaubonus illa Athenæi profert Deipnosoph. lib. xiiii. Καὶ Σοφοκλῆς, ὅστις ὑπερματὶ ἐξήκατο πάντας φιλοσόφους τῆς Ἀττικῆς. i. e. Et Sophocles, cujus decreto omnes philosophi Athenis sunt ejecti. Sed in Italiam transire si velis, ipsa urbe Roma pullos videas, nam ipsa Scti verba etiamnum exstant apud Gellium Noct. Attic. lib. xv. c. xi. & Suetonium de Claris Rhetoribus in principio. Huc respicit Seneca, quum sæculi sui mores taxat in Consolat. Ad Helviam c. x. Apicius nostra memoria vixit, qui in ea urbe, ex qua aliquando philosophi, velut corruptores juventutis, abire jussi sunt, scientiam popinæ professus, disciplina sua sæculum infecit.

n Dum ad nostra conantur ] Viri docti dum hæc prioribus annectere volunt, varie turbant sensum. Putant Tertull. velle dicere philosophiam ejectam a quibusdam civitatibus, dum philosophi simile quid Christianorum dogmatibus somniant. quod jam semel dixit. Simplex itaque & verus sensus hic est. Philosophi, homines & gloriæ & eloquentiæ solius studiosi, dum aliquid ne nostro sapere volunt, Sacram Scripturam & cognitionem Dei corrumpunt. Itaque post Argæis punctum est ponendum,



ad nostra conantur<sup>a</sup> & homines gloriæ (ut diximus)<sup>b</sup> & eloquentiæ solius libidinosi, si quid<sup>c</sup> in sanctis offenderunt digestis, <sup>d</sup> exinde regeſtum<sup>e</sup> pro instituto curiositatis<sup>f</sup> ad propria verterunt, neque satis credentes divina eſſe quominus interpolarent; neque satis intelligentes, <sup>g</sup> ut adhuc tunc<sup>h</sup> subnubila, etiam ipsis Judæis obumbrata, quorum propria videbantur. Nam & si qua ſimplicitas erat veritatis, eo magis ſcrupuloſitas humana fidem aſpernata<sup>i</sup> nutabat, <sup>k</sup> per quod in incertum miſcuerunt etiam quod invenerant certum. <sup>l</sup> Inventum enim ſolummodo Deum, <sup>m</sup> non ut invenerant diſputaverunt, <sup>n</sup> ut & de qualitate, & de natura ejus, & <sup>o</sup> de ſede diſceptent. <sup>p</sup> Alii incorporealem aſſeſverant, alii corporealem, <sup>q</sup> qua Platonici qua & Stoici; alii ex atomis, alii ex numeris, <sup>r</sup> qua Epicurus & Pythagoras; alii ex igne, <sup>s</sup> qua Heraclito viſum eſt. <sup>t</sup> Et Platonici quidem curantem rerum; <sup>u</sup> contra Epicurei otioſum <sup>a</sup> & ine-

dum, & ſenſus planus eſt. Editio Aldina legebat *dum a veſtra conantur*, errore ſolito. Cog. Agob. *dum a noſtra conantur* & b. g. &c. viam ita aperiens ad rectam diſtinctionem. Wouwer. & Rhen. *dum noſtra contaminantur*. Unde Rigalt. *dum ad noſtra contaminantur*. quomodo ex v. c. laudat in ora libri mei & amplectitur Scriverius. Pam. & La Cerda *dum noſtra conantur*. Reſtius MSS. Puteani Fuld. Herald. etiam Lugd. Bat. *dum ad noſtra conantur*. Sic fere ſupra cap. xL. & ſiqua illic arborum, poma conantur oculis tenus.

a Et homines gloriæ] Lucianus in Paraſito: Περὶ ῥητορῶν δὲ, καὶ φιλοσόφους εὐροὶ τις αὖ, ὃς τινὰς, ἀλλὰ πάντας, ὑπὸ τῆς, καὶ δόξης τριβέτας. i. e. Rhetores autem & philoſophos non aliquos, ſed omnes comperiat, faſtu, & ſtudio gloriæ detritos. Quod in illis notat quoque Nazianz. & in Julianum.

b Et eloquentiæ ſolius libidinoſi] Loquitur ſic rursus in lib. de Virginib. veland. cap. xiii. utique primo illicitum, ut gloriæ libidinoſum. Hæc illorum libido ut pulchre vocat noſter, eleganter deſcribitur a Luca in Aſt. Apoſt. c. xvii. 21. Αἱ δὲ πᾶντες καὶ οἱ ἐπιδημῶντες ἔσονται εἰς αὐτὸν ἑταίροι ἐνκαίριον ἢ λέγειν τι καὶ ἀκούειν καὶ ποιεῖν.

c In ſanctis offenderunt digestis] Vocem ſcripturis quæ ſuperflua & intruſa erat ex Fuld. ſuſtulit Rig. Tertull. ICtorum vocabulum adhibet, ut ſæpiſſime. Scaliger corrigit *Scripturæ*.

d Exinde regeſtum] Sic edidit Rigalt. recte & ex eodem codice annotarat Scriverius *regeſtum* eſt recoſtum. In aliis MSS. & editis fruſtra hæc quæras. Sed ſubinducit etiam Lugd. Bat. deſſe aliquid, dum exhibet ex inproſtituto. & Aldus, qui ex inproſtituto.

e Pro inſtituto curiositatis] id eſt, ad libitum ſuum, & prout quiſque ad rem ſuam & opinionem credebat facere.

f Ad propria verterunt] interſerunt opera, Pam. La Cerda & Codd. L. B. & Agob. ſed merito omnes alii deſunt.

g Ut adhuc tunc] Vocem primam delet L. B. & abeſſe poteſt.

h Subnubila] Barr. *ſub nubilo*. Ald. *ſub nubila*. Rhen. *ſublimia*. Sed MSS. Fuld. Lugd. Bat. & reliquæ edit. recte *ſubnubila*. Exprimere voluit Græcorum ἐπὶ νεφελῶν & ἐπὶ νεφελῶν. quæ hoc ſenſu frequentia Ariſtoreli. Gloſſ. Fr. Lat. Εὔπαιφλος. Nubilum.

i Nutabat] Veteres editiones Barr. Ald. Rhen. Herald. Pam. Cod. etiam L. B. *mutabat*. quod diſcedens a Junio, diſendit etiam in notis La Cerda. Aſt Junius recte emendavit *nutabat*, nec aliter MSS. Fuld. Agob. & ipſe Rigaltius. Philoſophi illi ſolius gloriæ & eloquentiæ libidinoſi, ſicut obnubila illis atque obſecta non intellexerunt, ita illis quæ per ſe ſatis clara erant fidere non ſunt auſi, aſſueti ſophiſticis nugis & philoſophicis involucris, itaque omnia miſcuerunt. Eleganter in lib. Ad Nat. 11. 2. Nam & alias veritatis ſimplicitas per ſcrupuloſitatem plerumque fide nutat.

k Per quod in incertum] Sic ex Cod. Fuld. Rig. male antea legebatur, *per quod incertum*. Ita quoque repoſitum Ad Nat. 11. 2.

l Inventum enim ſolummodo Deum] Fuld. addit *noſtrum*.

m Non ut invenerant] Senſus ſubobſcurus hic eſt. Illi aliquam Dei cognitionem ex Sacris Scripturis haurientes, non quod debuerant ſecundum illas Deum docuerunt, nec ad illas populum relegaverunt, ſed quaſi ſua opera Divinitatem perſecruti eſſent, gloriā captaverunt, nec in ipſa Dei cognitione valde inter ſe conſentientes, dum alii &c. in quo a veritate aberrare ſe docent, quæ eſt ſimplex & unica. Neſcio qui factum ut ab Edit. Rig. qua utor, totum hoc abſit, contra omnes MSS.

n Ut & de qualitate, & de natura ejus, & de ſede diſceptent] Nonnullæ editiones primum & non agnoſcunt, ſed vitioſæ illæ. Singularis vero locus eſt apud Lucianum

in Icaromenippo: p. 277. Περὶ μὲν γὰρ τῶν Θεῶν, τί χρὴ λέγειν ὅτι &c. i. e. Nam de Diis quid jam attinet loqui cum hi Deus eſſet numerus: illi rursus per canes, anſeres, platanosque deſererent. Alii reliquis omnibus diis expulſis, uni ſoli rerum omnium imperium tribuebant: ita ut grave mihi eſſet auditu, tantum eſſe deorum inopiam. E diverſo alii liberaliores, multos Deos faciebant: quibus diviſis, bene quidem primum Deum nuncupabant: illis ſecundas aut tertias partes divinitatis tribuebant.

o De ſede diſceptent] Quem nonnulli hoc modo ubique eſſe ſtatuunt, ut ſimul omnia pars ſint Divinitatis. In qua impia opinione fuit Lucanus, Lib. ix. 582.

Eſtque Dei ſedes, ubi terra, & pontus, & aer,  
Et cælum & virtus. Superos quid quaerimus ultra?  
Juppiter eſt quodcunque vides, quocunque moveris.

De Deo Epicureorum Cic. lib. 1. De Nat. Deorum. cap. ciii. Verum ſit ſane, ut vultis, Deus, effigies hominis, & imago. Quod ejus eſt domicilium? quæ ſedes? qui locus? Deinde ubi dixit etiam cunctis animalibus ſuum eſſe locum, ubi degant, pergit cap. civ. Quæro igitur, veſter deus primum ubi habitat? Idem lib. ii. de iſdem ita pergit, Deorum quos perlucidos & perſtatiles induxit, ſedem eſſe, tanquam inter duos ludos, ſic inter duos mundos, propter metum ruinarum.

p Alii incorporealem aſſeſverant, alii corporealem] Lucianus loco adducto: Εἴ τι δὲ, οἱ μὲν, ἀσώματον τι, καὶ ἀμορφὸν ἔχοντο εἶναι τὸ Θεῶν. Οἱ δὲ, ὡς περὶ σώματος αὐτῶν εἰκάζοντο. i. e. Ad hæc alii incorporeum quiddam atque informe putabant eſſe Numen. Alii corporis eſſe imaginabantur.

q Qua Platonici quæ & Stoici] Locutio eſt hæc Tertull. quam ex Fuld. reduxit Rigalt. Reliqui, ut tam Platonici quam Stoici. Omnino videndus eſt Juſtus Lipſius, qui plurima unde hæc intelligi poſſint, congeſſit docte in Phyſiologia Stoicorum lib. 1. diſſertat. viii.

r Qua Epicurus & Pythagoras] Sic ex eodem MS. Rigalt. Legebatur antea ſicut Epicurus & Pythagoras.

s Qua Heraclito] Idem ex eodem. Sed Heraclito, eſt in MS. Fuld. & editis quibuſdam, ut Rhen. Pam. at vero in MS. L. B. & reliquis edit. Heraclito.

t Et Platonici quidem curantem rerum] Leſſio Codicis Fuldenſis, ſed vitioſa, hæc eſt. quæ Heraclito & Platoni: & quidem curantem rerum factorem, & aſtorem rerum contra Epicuri &c. quamvis illa forſan non male rerum, factorem & aſtorem. Ut & conditorem & motorem intelligas.

u Contra Epicurei otioſum] Deſcribente naturam iſtius ridiculæ Divinitatis Epicureo Lucretio lib. 1. 57. & 11. 646.

Omnis enim Divum per ſe natura neceſſe eſt.  
Immortali ævo ſumma cum pace fruatur,  
Semota a noſtris rebus, ſeſunctaque longe.  
Nam privata dolore omni, privata periculis;  
Ipſa ſuis pollens opibus, nihil indiga noſtri,  
Nec bene promeritis capitur, nec tangitur ira.

Quales Dii non potuere non riſum excutere cordaris & ſapientibus viris. Unde Cicero lib. 11. de Nat. Deorum: Nihil curare Deos, nec ſui, nec alieni, ſed menogrammos & nihil agentes. Seneca quoque in lepidiſſima illa Apocolocyntoſi de Claudio agens, Modo dic nobis, qualem Deum iſtum fieri velis: Εἴ τινα καὶ προτινὴ τῶν καὶ ὁ ἡμῶν πραγμάτων ὃ πᾶσιν ἐδόκει οἱ Θεοὶ, ἀλλ' ἡσῶν τινες, οἱ τῆς συμπιέσεως ἐπιμελείας αὐτῶν ἀφιέντες, ὥσπερ ἐμῶν εἰσώδα-  
μεν



<sup>a</sup> & inexercitum; <sup>b</sup> & ut ita dixerim, neminem humanis rebus; <sup>c</sup> positum vero extra mundum Stoici, qui figuli modo extrinsecus torqueat molem hanc: intra mundum Platonici, qui <sup>d</sup> gubernatoris exemplo intra illud maneat, quod regat. <sup>e</sup> Sic & de ipso mundo natus innatusve sit, decessurus mansurusve sit, variant; sic & <sup>f</sup> de animæ statu, quam alii divinam & æternam, alii dissolubilem contendunt: ut quis sensit, <sup>g</sup> ita & intulit, aut reformavit. Nec mirum si vetus Instrumentum ingenia Philosophorum interverterunt. Ex horum semine & nostram hanc <sup>h</sup> novitiolam paraturam <sup>i</sup> viri quidam suis opinionibus ad philosophicas sententias adulteraverunt, & <sup>k</sup> de una via obliquos multos <sup>l</sup> & inexplicabiles tramites sciderunt. Quod ideo suggesserim, <sup>m</sup> ne cui nota varietas sectæ hujus in hoc quoque nos Philosophis <sup>n</sup> adæquare videatur, <sup>o</sup> & ex varietate defensionum judicet veritatem; expe-

μεν ἀπολύει τῶν λειτουργιῶν τὰς παρηγορίας. ἔδεν γὰρ ὅτι μὴ τοῖς κοινικοῖς δορυφορίαις ἐοικῶς αὐτῶν εἰσέχεσθαι. i. e. Deinde non omnes existimabant, res mortalium curæ Diis esse: verum erant nonnulli, qui ipsos omni cura liberantes [ut nos senio confectos a ministeriis dimittere consuevimus] nihilo alijsmodi eos inducerent, quam eujusmodi satellitia in comædiis induci solent. Aptè assimilat δορυφορίαις κοινικοῖς, quoniam mutæ personæ erant, & quibus nulla oratio aut insignior actus in scena tribuebatur.

<sup>a</sup> Et inexercitum) MSS. Fuld. & L.B. & inexercitatum. Manet tales illud Hilarii Pictaviensis in Ps. LXIII. Porro qui curam humana conversationis Deo auferet, cognoscet æterni regni Deum judicem.

<sup>b</sup> Et ut ita dixerim neminem humanis rebus] Non attendit ad elegantiam Auctoris nostri Wouvierius, dum vult emendare immunem ab humanis rebus. Sed longe aliter catuli olent, aliter sues. MS. Fuld. legit neminem in rebus humanis. Sed placet magis vetus lectio. Argute vero hic vocat neminem humanis rebus, quem stupentis divinitatis dicit in lib. Adv. Valentinianos cap. vii. Sit itaque Bythos iste infinitis retro ævis, in maxima & altissima quiete, in otio plurimo, placide & (ut ita dixerim) stupentis divinitatis. Juvenalis diceret ignavum istum Deum nullam vitæ partem attingere, ut de sabba-tho Judæorum loquitur Satyr. XIV. 106.

cui septima quaque fuit lux  
Ignava & vita partem non attigit ullam.

Simplicius Ad Nat. II. 2. & ut ita dixerim, neminem.

<sup>c</sup> Positum vero extra mundum Stoici) Quæsitum quidem fuit inter philosophos, Deus sedens opus suum spectet, an trahebat? utrumne extrinsecus illi circumfusum sit, an toti inditus? immortalis sit mundus, an inter caduca, & ad tempus nata, numerandus. verba sunt Senecæ de Vita Beata cap. xxxi. quæ, ut ibidem plura, ad caput hoc spectant; sed locatio illa Dei extra mundum non Stoicorum sed Epicureorum placitis adscribi debet. Nam ex illorum quidem mente luculentam hanc Dei descriptionem dat Seneca in Præfat. ad Quæst. Natural. Solus est omnia, opus suum & extra & intra tenet. Hi vero miseri nugatores Deum extra mundum ejecerunt. Seneca lib. IV. De Beneficiis cap. 19. Tu denique Epicure Deum inermem facis. omnia illi tela, omnem detraxisti potentiam, & ne cuiquam metuendus esset, projecisti ipsum extra metam. ut ibidem pro metum recte corrigit magnus Interpres, conferens cum his locis ex lib. VII. ejusdem libri Alius Diis objicit negligentiam nostri, alius illos extra mundum suum projicit. & Epist. x. Non de ea philosophia loquor, quæ civem extra patriam posuit, extra mundum Deos. Ubi ergo? nescio in quibus intermundis, ad quos facete respicit Cicero lib. II. de Divinat. Deorum, quos perlucidos & perflatiles induxit, sedem esse, tanquam inter duos ludos, sic inter duos mundos, propter metum ruinarum. Sed operæ pretium est, ut lectorem ablegam ad Justum Lipsium Physiolog. Stoicor. lib. I. cap. ult. seu 21. ubi locum hunc Tertulliani taxat & pluribus testimoniis Stoicos defendit. Nescio an ad hanc philosophorum opinionem respexerit Lucianus, an Christianos potius notare voluerit, cum sacrilega hæc debatterat in Icaromenippo p. 276. edit. Benedi. Οὐδὲ μάλιστα ἐθαύμαζον, Θεὸν μὲν τινὰ τεχνίτην τῶν ὄλων ἐφιστάμενον, ὃν πρὸς εἰδέναι δὲ ὅτε ὁ Θεὸς ἦν, ὅτε ὅπου ἔσται, ἔκαστα ἐκτεταίνετο. i. e. Quos equidem cum primis admirabar: quod cum Deum quandam rerum omnium opificem constituissem: non etiam illud adderent, vel unde is esset profectus, neque ubi consisteret, cum singula fabricaretur.

<sup>d</sup> Gubernatoris exemplo intra illud maneat quod regat.] Boethius lib. III. metro 9. huc respiciens:

O qui perpetua mundum ratione gubernas  
Terrarum cælique sator.  
& clarius lib. IV. metro 6.

Sedet interea conditor altus,  
Rerumque regens flectit habenas.  
Rex, dominus, fons & origo,  
Lex & sapiens arbiter æqui.  
Et quæ motu concitat ire  
Sistit retrahens, ac vaga firmat.  
Nam nisi rectos revocans intus  
Flexos iterum cogat in orbes,  
Quæ nunc stabilis continet ordo,  
Dissepia suo fonte fatiscant.

<sup>e</sup> Sic & de ipso mundo, natus innatusve sit, decessurus mansurusve sit] Vide Senecam loco modo citato. Præter philosophos multos mundum æternum, sine principioque carentem putavit insignis poeta Manilius lib. I. Astron.

Hæc æterna manet, divisæque simillima forma.  
Cui neque principium est usquam, nec finis in ipso:  
Sed similis toto remanet, perque omnia par est.

Idem ibidem:

At manet incolumis mundus, suæque omnia versat,  
Quæ nec longa dies auget, minuitque senectus,  
Nec motus puncto currit, cursusque fatigat.  
Idem semper erit, quoniam semper fuit idem.  
Non aliam videre patres, aliumve nepotes  
Aspiciunt.

Sed præter Sophoclem, cujus memorabile excerptum habes in collectione Grotiana, quæ inscribitur Excerpta ex Trag. & Com. Gr. p. 145. Lucanum lib. I. versu 72. Ovidium aliosque, excellentissimis & argumentis & versibus oritur aliquando mundum & peritulum olim invictè demonstravit Lucretius lib. V. versu 94.

Horum naturam triplicem, tria corpora Memmi,  
Tres species tam dissimiles, tria talia texta.  
Una dies dubit exitio: multosque per annos  
Sustentata ruet moles, & machina mundi.

Vide quæ ibidem sequuntur. Sed hic sibi etiam non defuit Lucianus, quin risum ex hac philosophorum rixa caperet. in Icaromenippo p. 276. edit. Bened. Πρῶτα μὲν γὰρ αὐτοῖς ἡ περὶ τοῦ κόσμου &c. i. e. Primum enim varia est de mundo sententia: siquidem aliis non genitus, nec interiturus esse videtur: alii & ejus opificem, & fabricandi modum ausi sunt dicere. Prorsus impia sunt quæ ibidem sequuntur. In eodem Dialogo p. 273. Οὐ γὰρ εἶχον εὐρεῖν ἢ ὅπως ἐγένετο, ἢ τε πὸν δημιουργόν, ἢ τε ἀρχὴν, ἢ δ' ὅ, τι τὸ τέλος ἐστὶν αὐτοῦ. i. e. Neque enim invenire poteram, neque quo pacto, neque quo opifice factus fuisset, neque quod esset illius vel initium vel finis.

<sup>f</sup> De animæ statu) Cujus immortalitatem mirifice oppugnavit Lucretius lib. III. qui idcirco caute & non nisi vera sapientia firmato pectore legendus.

<sup>g</sup> Ita & intulit aut reformavit] Sic Herald. Rigalt. & MSS. L. B. & Agobard. Fuld. vero, ita aut intulit quia, aut reformavit.

<sup>h</sup> Novitiolam paraturam] Novum Testamentum cum Rhen. innui puto, non novellam Christianorum sectam cum La Cerda.

<sup>i</sup> Viri quidam] Pro eo legit Fuld. variis quibusdam. adscripsit Junius, recte. Intelligit Valentinianos, Gnosticos & alios, quorum abraxiaca singularibus libris irridet & refutat.

<sup>k</sup> De una via) Vera, simplici, quæ est cognitio Dei veri, ut Deus ipse, simplex & una.

<sup>l</sup> Et inexplicabiles tramites sciderunt] sic Rigalt. alii, multos tramites & inextricabiles sciderunt. Sed Aldus etiam legit inexplicabiles, quod magis probo. Pro sciderunt MSS. & Fuld. & L. B. habent exciderunt, quod non damno.

<sup>m</sup> Ne cui nota varietas f. b.] In Rigaltii editione Prioriana ex postremis est tota, pessimo exemplo.

<sup>n</sup> Adequare] Cod. Fuld. æquare.

<sup>o</sup> Et ex varietate defensionum judicet veritatem) Sic legi-



expedite autem præscribimus <sup>a</sup> adulteriis nostris <sup>b</sup> illam esse regulam veritatis, quæ veniat a Christo, transmissa per comites ipsius, <sup>c</sup> quibus aliquanto posteriores diversi isti commentatores probabuntur. Omnia adversus veritatem de ipsa veritate constructa sunt <sup>d</sup> operantibus æmulationem istam spiritibus erroris. <sup>e</sup> Ab iis adulteria huiusmodi salutaris disciplinæ <sup>f</sup> subornata; ab his quædam etiam fabulæ immixtæ, <sup>g</sup> quæ de similitudine fidem infirmarent veritatis, <sup>h</sup> vel eam sibi potius evincerent, ut quis ideo non putet Christianis credendum, <sup>i</sup> quia nec Poetis & Philosophis; vel ideo magis Poetis, & Philosophis existimet credendum, quia non Christianis. <sup>k</sup> Itaque & ridemur Deum prædicantes iudicaturum. Sic enim & Poetæ & Philosophi tribunal apud inferos ponunt: <sup>l</sup> Si gehennam comminemur, quæ est ignis arcani subterraneus ad pœnam thesaurus, proinde <sup>m</sup> decachinnamur. Sic enim & <sup>n</sup> Pyriphlegeton <sup>o</sup> ad mortuos amnis est. Et si Paradisum nominemus locum divinæ amœnitatis recipiendis sanctorum spiritibus destinatum, <sup>p</sup> maceria quædam igneæ illius zonæ a notitia orbis communis segregatum, elysii campi fidem occuparunt. <sup>q</sup> Unde hæc, oro vos, Philosophis aut Poetis tam consimilia? non nisi de nostris sacramentis. <sup>r</sup> Si de nostris sacramentis, <sup>s</sup> ut de prioribus, ergo fideliora sunt nostra, magisque credenda, quorum imagines quoque fidem inveniunt. <sup>t</sup> Si de suis sensibus, ergo jam sacramenta nostra <sup>u</sup> imagines posteriorum habebuntur, quod rerum forma non sustinet: nunquam enim corpus umbra, aut veritatem imago præcedit.

CAP.

legitur passim hic locus, tamen si quis alius male affectus. Quæ enim in illo vel mica sani sensus? Cum videant veritatem, exponit La Cerda, a multis diverso tramite defendi. Itane, vir doctæ, Marcionitæ, Gnostici, Valentini & similia hominum purgamenta veritatem aliquo modo defendunt. Non pote ineptius, Videamus itaque quid libri editi & MSS. suppeditent. Aldus, ut ex veritate defensionum vindicet veritatem. Rhen. ut ex veritate defensionum vindicet veritatem. Herald. Pam. La Cerda, & ex varietate defensionum iudicet veritatem. Sed La Cerda in Notis cum Wouw. legit *vanitatem*. MS. L. B. conspirat cum Herald, nisi quod præferat cum Rhenano [quod & facit Cod. Agob.] *vindicet*. Optimus denique Fuld. hanc lectionem exhibet *defectionem vindicet veritatis*, adscribit Junius. quæ lectio est rectissima. Ego huic quoque acquiesco, nam optimus est sensus, ne quis, inquit, arguat nos a veritate, quæ una est defecisse, cum tam multæ & diversæ inter nos sint sententiæ, quod abnuit Tertullianus, quia illi qui nobiscum dissentiant nostri non amplius jam sunt, sed adulteri ex schola nostra eiectioni. vide cap. XLVI. in fine.

<sup>a</sup> *Adulteriis nostris*] *Adulteris* alii, sed ita Codex MS. L. B. & sic amat loqui Tertullianus in melioris notæ libris. ut *naufrajiis*, supra cap. xxxix.

<sup>b</sup> *Illam esse regulam veritatis, quæ veniat a Christo*] Noster lib. De velandis Virginib. cap. 1. *Regula quidem fidei una omnino est, sola, immobilis & irreformabilis, credendi scilicet in unicum Deum, omnipotentem, mundi conditorem, & filium ejus Jesum Christum*. & rursus de Præscript. Adv. Hæreticos cap. xxxi. Ita ex ipso ordine manifestatur, id esse Dominicum & verum, quod sit prius traditum: id autem extraneum & falsum, quod sit posterius immixtum. Ea sententia manebit adversus posteriores quasque hæreses. quibus nulla constantia de conscientia competit ad defendendam sibi veritatem.

<sup>c</sup> *Quibus aliquanto posteriores diversi isti commentatores probabuntur.*] Cod. L. B. legit *aliquando*. quasi jam tum libros adversus hæreticos istos moliretur. Sed MS. Fuld. habet *deprehenduntur*.

<sup>d</sup> *Operantibus æmulationem istam spiritibus erroris*] Augustin. de Trinit. lib. 111. cap. 10. *Diabolus animas deceptas illusasque præcipitasse, quum polliceretur purgationem animæ, per eas quas tæxeris appellant, transfiguranda se in angelum lucis, per multiformem machinationem, in signis & prodigiis mendacii*. Quomodo vero varia Ecclesiæ Dei arcana miseris Gentilibus obtenebraverit antiquus serpens, omnino videri debet doctissima Casauboni opera in Exercit. ad Annal. Baron. Exercit. xvi. cap. 43. & ejusdem nota ad Persii Sat. v. versum 129.

<sup>e</sup> *Ab iis*] L. B. *ab his*. ut & Agobard.

<sup>f</sup> *Subornata*] Sic eleganter legitur in MSS. Fuld. Agobard. & L. B. ut & Putean. quam lectionem Junius, Latinis & Rigalt. & Wouvverius tuentur. reliqui *subornari* dicunt, ista enim pellex i. e. falsa disciplina quam pro vera diabolus objecit, fucō & lenociniis indigebat, & argumentis eloquii virtute distortis, verba sunt Tertull. cap. sequenti, ut introduceretur & amaretur.

<sup>g</sup> *Quæ de similitudine*] Sic optime quoque MSS. Heraldini, Fuld. Agobard. Wouw. & ita legunt Rig. Latinius, Junius & La Cerda. Rhen. & Pam. *dissimilitudine* L. B. *dissimilitudinem*. de similitudine i. e. propter

*similitudinem*, Nostro familiaris locutio.

<sup>h</sup> *Vel eam sibi potius evincerent*] Hæc est lectio Codd. L. B. & Agob. cum quibus conspirant editi Pam. Jun. La Cerda & Rigaltii. Aldus vero Rhenan. & Herald. nimis tenuiter etiam si possent evincerent. Sed ab his longe distat scriptura optimarum Membr. Fuld. quæ legi vult, *vel eadem sibi potius fidem raperent*. sc. similitudine. quod ab ipso Tertulliano profectum puto. Sic enim supra cap. xxxi. dixit, *furantur divinationem*. quod alias eleganter dici *raperent* ibi ostendimus.

<sup>i</sup> *Quia nec poetis nec philosophis*] Ald. Herald. & Rhenan. & pb. contra MSS. & editos meliores. Sensus est, nec Christianis credi volunt, quia nec poetis & philosophis creditur, qui eadem fere commenti sunt, vel volunt potius credi poetis & philosophis, ut ita Christianis non credatur, qui nihil nova secta dignum afferunt.

<sup>k</sup> *Itaque & videmur Deum prædicantes iudicaturum*] Cod. Fuld. *prædicantes*. Adscripsit seu Junius seu Scioppius, fortasse *præinducantes*. Cod. L. B. deletis itaque & legit, *videmur prædicantes d. j.*

<sup>l</sup> *Si gehennam comminemur*] MS. Agobard. *comminantur*. Cod. Fuld. & *gehennæ si comminemur*. quasi sit scribendum & *gehennam si comminemur*. quod vult etiam MS. L. B. ubi id ex vitiosa scriptura patet & *gehennam sic comminentur*. Mox ibidem *subterranea*. unde Herald. mavult *subterraneam*.

<sup>m</sup> *Decachinnamur*] L. B. *decachinantur*, quod non est melius.

<sup>n</sup> *Pyriphlegeton*] Notus hoc nomine, ubi pœna *εἰς πυρὸς τῶν ἐπὶ τῷ πυρὶ ὁρταίνων*. i. e. *ejulatus in igne flagrantium*, ut ait Lucianus in *Necyomantia*.

<sup>o</sup> *Ad mortuos*] Ita correxi ex Memb. Fuld. quod antiquum magis saporem tenet. Supra cap. xxxix. *ut ad Deum quasi manu factæ* &c. Alii omnes apud mortuos.

<sup>p</sup> *Maceria quadam*] i. e. *μεσότης*. vide Ephes. 11. 14. Glossarium *μεσότης* & *medius paries*. Hic, inquit Colomelius in ora Codicis Fabriciani, erat locus Purgatorii docendi, si id agnovisset. Cod. Agob. *materia*.

<sup>q</sup> *Unde hæc, oro vos philosophis aut poetis tam consimilia*] Nam in principio cap. xvi. dixerat: *Sed dum unicuique manifestatur veritas nostra* &c.

<sup>r</sup> *Si de nostris sacramentis*] Hæc quasi repetita ex prioribus delent Codd. Agobard. Lugd. Bat. Ald. Barr. Rhen. Cum Herald. & Pam. etiam Rigaltio [licet cunctæ editiones sub nomine ejus non exhibeant, puto enim in aliqua ex postremis deesse] retinet MS. Fuld. & meo iudicio rectius, opponitur enim illi quod sequitur, *si de suis sensibus*.

<sup>s</sup> *Ut de prioribus*] Cod. Fuld. *proprioribus*.

<sup>t</sup> *Si de suis sensibus*] Id est inventis, adeoque illi philosophi hæc ex se ipsis excogitaverint. In Aldina sic concipitur lectio. *quorum imagines quoque fidem inveniunt de suis sensibus*. Mox. Cod. L. B. *ergo jam pro jam ergo*.

<sup>u</sup> *Imagines posteriorum*] Sensus est: Sequetur ergo veritates nostras quas præstruximus antiquissimas, Inachumque Danaumque omnesque vestras memorias longe præcessisse, de vestris fabulis esse mutuatas, quæ illis longe postulant; quod fieri non potest quia corpus ante umbram, Veritas ante imaginem ejus necessario concipi debet. In Cod. Agob. defunt hæc a quoque fidem, usque ad imagines.

CAP.



C A P. XLVIII.

*Mirum quoque, quod Philosophis incredibilia docentibus credant, magis credibilia apud Christianos damnent; quod luculenter admodum exsequitur in resurrectione & restauratione carnis seu corporis humani, opposita brutæ Laberii Pythagoræque animarum metempsychosi.*

**A** Ge jam, <sup>a</sup> si qui Philosophus affirmet, ut ait Laberius, <sup>b</sup> de sententia Pythagoræ, hominem fieri ex mulu, <sup>c</sup> colubram ex muliere, & in eam opinionem omnia argumenta <sup>d</sup> eloquii virtute distorserit, <sup>e</sup> nonne consensum movebit, & fidem infiget <sup>f</sup> etiam ab animalibus abstinendi? <sup>g</sup> Proptereaque persuasum quis habeat, <sup>h</sup> ne forte bubulam de aliquo proavo suo obsonet. At enim Christianus, si de homine hominem, ipsumque <sup>i</sup> de Cajo Cajum <sup>k</sup> reducem repromittat <sup>l</sup> statim illic vesica queritur. lapidibus magis <sup>m</sup> nec saltem castibus a populo exigetur? Quasi non <sup>n</sup> quæcunque ratio præest animarum humanarum in corpora recipiendarum,

C A P. XLVIII.

**S** I qui) Amat ita loqui Tertull. magis quam si quis ut Ald. & Herald. vel si quid, ut Cod. Agob.

<sup>b</sup> De sententia Pythagoræ) Refertur potest & ad ipsum Laberium, quod clarius facit editio Rigalt. & Aldina, deleta distinctione, & ad quod præcessit philosophus. Nota vero omnibus dogmata Pythagoræ, quæ Noster rursus carpit lib. de Anima. c. xxxi. Cur solus Pythagoras alium atque alium se recognoscat, non & ego? & de Spectac. cap. ult. quibus animas, aut nullas, aut non in pristina corpora redituras adfirmabant. Rem notam exemplis confirmari qui desiderat adeat Elmenhorst. ad illa Arnobii lib. ii. in pecudes atque alias belluas ire animas improborum. Hanc opinionem cum sanior philosophia, tum imprimis risit Aristoteles, cujus verba sunt lib. i. de Anima cap. i. i. Oí δὲ μόνον ἐπὶ τῶν ζῴων ἔστιν ἡ ψυχή. &c. i. e. At illi dicere quidem quale quid sit ipsa anima enuntiant: de susceptivo vero corpore nihil penitus dicunt atque determinant, perinde quasi fieri possit, ut quævis anima sine ullo discrimine quodvis corpus ingrediatur: ut Pythagoricorum fabule dicunt. unumquodque enim videtur propriam speciem habere formamque. Perinde igitur dicunt, atque si quispiam artem fabrilem fistulas ingredi dicit: etenim ars quidem instrumentis, anima vero corpore utatur oportet.

<sup>c</sup> Colubram ex muliere] Recte sic Junius & Rigalt. etiam Cod. Agobard. alii colubrum. Sed veteres illi sceminiū magis amarunt, quod hic in muliere etiam aptius. Lucillius Satyrographus apud Nonium Marcellum:

*Jam disrumpetur medius jam ut Marsus colubras  
Disrumpit cantu.*

Turpilius ibidem: *Arripuit colubram mordicus. & Varro Eumenidibus:*

*Quid dubitatis, utrum nunc sitis cercopitheci,  
An colubræ, an beluæ? an de albu cibis labus Athenis?*

quo in loco forsan & ipse irridet Pythagoricum dogma, nam ut fragmenta docent, in illa satyræ parte, super cœnam de philosophis sermo fuit, quod pater evidentius si cum populari meo Ausonio Popma ultima ista manifeste corrupta ad Græcas literas retrahas, locumque sic restituas

*An colubræ, an beluæ ἐν κεφαλῇ quibus λόγος αἰνέται;*

ut de cristatis gallis sit sermo, Pythagoricis etiam apud Lucianum in Micyllo philosophis.

<sup>d</sup> Eloquii virtute distorserit] Fuld. etiam sui addit, legens eloquii sui. Recte vero idem Codex ut & L. B. & Agobard. distorserit. cum quibus faciunt Pam. & Rig. alii detorserit.

<sup>e</sup> Nonne consensum movebit?) Sic iidem MSS. & editi. Ald. vero & Rhen. & Herald. legunt sensum. Gelenius & Cod. Agob. [in quo concessu] vero concessum. quasi innueretur plenum illis fore auditorium. Sed lectionem vulgatam sequentia magis confirmant.

<sup>f</sup> Etiam ab animalibus abstinendi] Alio abit lectio Fuldensis, quæ est, ut etiam ab animalibus sit abstinendum. Meretur huic capiti conferri oratio quam Ovidius assignat Pythagoræ Metamorph. lib. xv. versib. 153. & qui sequuntur.

<sup>g</sup> Proptereaque persuasum quis hoc habeat] Sic Rigalt.

in cujus prima Edit. ut & in Cod. Agob. τὸ hoc desideratur. Alii, propterea p. q. hoc habeat. Sed Ald. & Herald. delent voculam hoc. at in L. B. est, propterea persuasum si quis habeat.

<sup>h</sup> Ne forte bubulam de aliquo proavo suo obsonet] Satis ridicule dictum potuissetque, si carmen condidisset, ita efferre:

*Cumque boum dabitis caesorum membra palato,  
Mandere vos vestros scite & sentite parentes.*

Ubi tamen melius forsan legas sentire, Ovidii sunt verus sed ad præsentem rem accommodati, cum ille scripserit non parentes sed colonos. lib. xv. Met. versu 141. Sed eccum ibidem ipse in hunc modum apposite fatur Pythagoras versu 173.

*Ergo ne pietas sit victa cupidine ventris,  
Parcite [vaticinor] cognatas cæde nefanda  
Exturbare animas, ne sanguine sanguis alatur.*

<sup>i</sup> De Cajo Cajum) Notissima nomina Cajus, Marcus, a Romanis pro quibuscumque usurpata, ut apud nos Jan, ea Piet, en Claas &c. Adv. Valentinian. cap. xxxi. ut Marcus aut Cajus in hanc carnem barbatus.

<sup>k</sup> Reducem repromittat] Sic. MSS. Herald. & Fuld. & Agob. antea edebatur reducere.

<sup>l</sup> Statim illic vesica queritur] Apparet hic, sed & passim alibi, bonitas Codicis Fuldensis, absque quo ne per somnium quidem excogitari hoc potuisset. In omnibus certe editionibus & MSS. aliis frustra quæras: Locus sic concipitur in istis membranis, reducem repromittat, statim illic vesica queritur, & lapidibus &c. adscriptis collationi, sive Modius is, sive Scioppius, sive Junius. legendum vesica queritur. id est quasi ventis distenditur cruciaturque pectus illorum vehementissime. Hactenus ille. Sed mihi proverbium hoc videtur desumptum a puerulis, qui mingendi necessitatem ultra ferre non possunt, vesica lotio impleta, adeoque sæpe virgam metuentes exclamant. Sic illi audita hac Christianorum oratione, statim egrediuntur auditorio, quasi mingendi necessitas urgeret. Rigaltius transit, nec ullo in notulis indicio relicto. Non abtimile nobis est proverbium de re ingrata: *Men zou er de koude pis van krygen.*

<sup>m</sup> Nec saltem castibus] Optime sic restituit locum Rigaltius. Nam ridiculum illud est, quod passim legitur castibus Junique ibidem non plausibilior conjectura vel saltem castibus. Juvant emendationem Rigalt. MSS. Herald. & L. B. in quibus est castibus. prout in Agobard. cetibus. Ejici vero castibus Christianum e concione dicit, quando manibus & pugnis callo obductis quasi castibus tunditur. In Fuld. est copis; in nonnullis calcibus.

<sup>n</sup> Quæcunque ratio præest] Ita explico; quasi non omnis argumentorum vis, quibus præstruitur & defenditur reciprocatio animarum humanarum & in alia corpora, transmigration, magis etiam stringit si affirmetur revocari animas ad sua quasque corpora. In hoc enim sensu verbum præesse usurpatum discimus ex lib. De Carne Christi cap. xvii. Ante omnia autem commendanda erit ratio quæ præfuit. Cum vero totus ordo dictionis a me ex Cod. Fuld. sit transumptus, æquum est ut etiam vulgata lectio apponatur. quæ ita se habet: Si quæcunque ratio præest animarum humanarum recipiendarum in corpora, cur non in eandem substantiam redeant? quum hoc sit restitui, id esse, quod fuerat? Jam non ipsa sunt quæ fuerant, quia non potuerunt esse quod non erant, nisi desinant esse quod fuerant. & omittis quæ uberiora in MS.



ipsa exigat illas in eadem corpora revocari : Quia hoc sit revocari, <sup>a</sup> esse quod fuerant. Nam si non id sunt quod fuerant, id est, <sup>b</sup> humanum & idipsum corpus induta, jam non ipsae erunt quae fuerant. Porro quae jam non erunt ipsae, quomodo redisse dicentur? <sup>c</sup> Aut aliud factae non erunt ipsae, <sup>d</sup> aut manentes ipsae, non erunt aliunde. <sup>e</sup> Multis etiam jocos ex otio opus erit, si velimus ad hanc partem lascivire. <sup>f</sup> Quis in quam bestiam reformari videretur. <sup>g</sup> Sed de nostra magis defensione (qui proponimus multo utique dignius credi, <sup>h</sup> hominem ex homine rediturum, <sup>i</sup> quemlibet pro quolibet, <sup>k</sup> dum hominem, ut eadem qualitas animae in eandem restauretur conditionem, etsi non effigiem, <sup>m</sup> certe quia ratio restitutionis destinatio iudicii est] necessario idem ipse, qui fuerat, exhibebitur, ut boni, seu contrarii meriti iudicium a Deo referat. Ideoque representabuntur & corpora, <sup>n</sup> quia neque

MS. F. exstant, sequitur *Multis &c.* ubi in Juniana editione post *erant* interseritur etiam *nisi desinant esse quod non erant*. Apparet id quod statimus verum esse, bis a Tertulliano Apologeticum suum publicatum,

<sup>a</sup> *Esse quod fuerant*) In MS. id est, *esse quod fuerant*. Legi debet *id esse &c.* aut deleri, ut feci. fuit enim natum ex illo quod sequitur.

<sup>b</sup> *Humanum & id ipsum corpus induta*] In nullas itaque bestias, nec ex Euphorbo in Pythagoram ingressae.

<sup>c</sup> *Aut aliud factae non erunt ipsae*) Si enim Euphorbi anima corpus induat Pythagorae, jam iste homo non Euphorbus est amplius sed Pythagoras. itaque non rediit totus homo, quia is anima & corpore constat. Juvat adscribere sententiam aurei oris, magni illius Chrysostomi. Is Homil. 1. de Resurc. *Ad haec, si non resurgit corpus, non resurgit homo. Homo enim non est anima sola, sed corpus & anima. Si ergo anima sola resurget, dimidium animat resurget, & ita non integrum. Sed & de anima non proprie dicitur resurrectio. Resurrectio enim ejus est quod cecidit, & quod dissolutum est. Anima autem non dissolvitur, sed corpus.*

<sup>d</sup> *Aut manentes ipsae, non erunt aliunde*] Quod si, ut debet, permaneat anima suo debita corpori, non aliunde ex alio homine vel bestia expectari debet.

<sup>e</sup> *Multis etiam jocos ex otio opus erit*) Sic Rigalt. sequutus Cujacii emendationem, quam & agnoscit Heraldus. Wouwer. ex V. C. *jocos & otio*. Pamel. & Cod. Agob. *locis ex* [Rhen. &] *otio*. Magis ridicule Aldus *locis exaptio*. ex vel & otio dixit ut supra cap. x. *otiosum est etiam titulos persequi*. Sed melius fortassis legas *exodio* una voce, ita, *multis etiam locis exodio*, quo quasi manu ducunt libri scripti, ut a scena sit repetitum loquendi genus, ubi *exodium* erat cantici & joci genus quod varietatis causa interponebatur, cum ad ipsam tragediam vel parum vel nihil pertineret. Juvenal. Sat. vi. 71.

*Urbicus exodio visum movet Atellanæ.*

Suetonius in Tiberio cap. xlv. *Unde nota in Atellanica exodio proximo ludis assensum maximo excepta, percubuit: Hircum vetulum capreis naturam ligurire.* & in Domitiano cap. x. *occidit & Helvidium filium, quod quasi scenico exodio sub persona Pavidis & Oenones divertitum suum cum uxore taxasset.*

<sup>f</sup> *Quis in quam bestiam reformari videretur.*) Editi veteres ut Aldi Barrizi, Pam. & MS. L. B. quis, inquam, bestiam reformari vidit? Rhenan. *unquam*. infulse. Sed ex Ver. Cod. correxit Wouwerius *velit*. quasi rogetur mulier, utrum gallina an vacca, vir vero, an passer, taurus, an scarabaeus esse velit. Sed praestat lectio Fuldana, quam amplexus est Scioppius & Rigalt. & ex suis MSS. probavit etiam Heraldus *videretur*. cui assensum non tantum praebent Latinus & Junius ex MSS. Put. & Urfini. Sed & Cod. Agob. Sic quaereretur vir bellicosus, avarus, timidus, voluptuarius, in quae animalia post mortem corporis animam velit migrare, prout commode Micyllus ille somnio dives & nunquam non aurei illius insomnii memor, Sciscitatus quis ipse olim fuisset, a contubernali Gallo suo docetur fuisse formicam Indicam ex illis quae aurum effodiunt, ut jocatur Lucianus in Gallo. Imo & hominem induta rursus Pythagorica illa anima, deberet simillimum priori contubernali reddere. At quantum ipse Mnesarchi filius a Panthoide aliisque abfuerit, more suo id est jocosae docet Tertull. lib. De Anima cap. xxxi. *Ecce enim Euphorbum militarem & bellicam animam satis constat vel de ipsa gloria clypeorum consecratorum: Pythagoram vero tam residem & imbellem, ut praelia tunc Graeciae vitans, Italia maluerit quietem, Geometriae & Astrologiae & Musicae devotus, alienus studio & affectu Euphorbi. Sed & Pyrrus ille fallendis piscibus agbat, Pythagoras contra, nec adendis, ut animalibus abstinens. Aethalides autem & Hermotimus fabam quoque in pubulis communibus invenerat: Py-*

*thagoras vero ne per fabalia quidem transeundum discipulis suis tradidit. Quomodo ergo eadem animae recuperantur, quae nec ingentis, nec institutis jam, nec victibus eadem probabuntur.*

<sup>g</sup> *Sed de nostra magis defensione*] Explicat Jun. facit hoc magis ad defensionem nostram. vertunt alii, maneamus potius in defensione nostri. Sed connecti debet cum illo quod sequitur, sed inferius, *necessario idem ipse &c.*

<sup>h</sup> *Hominem ex homine rediturum*) Minucius p. 38. *Ceterum quis tam stultus aut brutus est, ut audeat repugnare, hominem a Deo, ut primum potuisse fingi, ita posse denuo reformari?* ubi vide notam Elmenhorstii. Pertinet & huc Chrysostomi simillimus locus in Epist. Pauli ad Thessalon. 1. cap. iv. Homil. vii. *Si sint quidem Graeci, qui de his dubitant, iis dicemus innumerabilia. Quidnam? Sunt enim apud ipsos qui animas ad plantas deducunt, ad frutices, & canes. Dic mihi, quid est facilius, suum corpus accipere, an alienum?*

<sup>i</sup> *Quemlibet pro quolibet*] Mendose in Fuld. qui pro quolibet.

<sup>k</sup> *Dum hominem, ut eadem qualitas*] Ita quidem dum eadem qualitas animae &c. exprimunt editiones Aldi & Herald. Sed rectius augent nobiscum Rigalt. Rhen. Pamel. & MS. L. B. & Agobard.

<sup>l</sup> *In eandem restauretur conditionem etsi non effigiem*] Passim in MSS. & editis, praeterquam Rigaltianis divulgum fuit ita & si. Transtulit verba Cod. Fuld. in eadem [leg. eandem] *restauretur, & si non effigiem, certe conditionem*. quae se transpositio satis tueri potest. Respicit hic auctor ad illa Pauli verba quae exstant in Divino illo cap. xv. Epist. primae ad Corinth. versib. 36. 37. 38. ubi aureus doctor Jo: Chrysost. notat, *non enim alia quidem seminatur essentia, alia autem resurgit, sed eadem melior*. Et ibidem paulo post: *Non corpus, quod futurum est seminas. hoc est, non spicam: est enim eadem & non eadem. Eadem quidem, quoniam eadem est essentia, non eadem autem, quoniam hac est melior, eadem quidem manente essentia, majori autem facta specie & decore*. Pamelius hic nodum in scirpo quaerit, nec enim animae sed homini effigiem tribuit Auctor.

<sup>m</sup> *Certe quia ratio restitutionis destinatio iudicii est*] Sensus est, quia illud ager iudicium ut cuique pro meritis tribuatur Matth. xvi. 27. Rom. 11. 6. 7. Construit itaque, *destinatio iudicii*, seu illud ad quod destinatum est iudicium, est ratio restitutionis. Viderunt de restitutione hac aliquid philosophi, sed obscure admodum. Augustinus de Civ. Dei lib. xii. cap. 26. *Unde quoniam Porphyrius propter animae purificationem dicit omne corpus fugiendum, simulque cum suo Platone aliisque Platonice sentit, eos qui immoderate ac inboneste vixerint, propter luendas poenas ad corpora redire mortalia: Plato quidem etiam bestiarum, Porphyrius tantummodo ad hominum. Ibidem Augustin. Nam si nulla causa est vivendi in hoc corpore, nisi propter pendenda supplicia: quomodo dicit idem Plato &c. De qua Platonis peregrinatio res nota est, & inter alios videri potest Tertull. de Anima cap. xxviii. MS. Fuld. hic legit *sed quia &c.* Post *iudicii* est editio Pamelli ex illis quae sequuntur intrusit, *eo quod omnino de iudicio Dei pati debet*, idemque apud Rhenanum invenitur, ubi rursus illa inferius delentur & quod omnino de iudicio Dei pati debent. Sed editiones Aldi, Herald. & Rigaltii locum recte constituunt.*

<sup>n</sup> *Quia neque pati quicquam potest anima sola sine stabili materia id est, carne*] Inculcat hoc iterum lib. de Testimonio Animae cap. iv. *Affirmamus te manere post vitae disputationem, & expectare diem iudicii, proque meritis aut cruciatui destinari, aut refrigerio, utrique sempiterno. Quibus sustinendis necessario tibi substantiam pristinam, ejusdemque hominis materiam & memoriam reversuram, quod & nihil mali ac boni sentire possis sine carnis passionis facultate, & nulla ratio sit iudicii sine ipsius exhibitio-*



neque pati quicquam potest anima sola <sup>a</sup> sine materia stabili, id est carne :  
<sup>b</sup> & quod omnino de iudicio Dei pati debent animæ, <sup>c</sup> non sine carne meruerunt,  
 intra quam omnia egerunt. Sed quomodo, inquis, dissoluta materia exhiberi potest?  
 Considera temetipsum <sup>d</sup> o homo, & fidem rei invenies. Recogita quid fueris ante-  
 quam esses, utique nihil, <sup>e</sup> meminisses enim, si quid fuisses. Qui ergo nihil fue-  
 ras priusquam esses, <sup>f</sup> idem nihil factus cum esse desieris, cur non possis esse rur-  
 sus de nihilo & ejusdem ipsius auctoris voluntate, qui te voluit esse <sup>h</sup> de nihilo?  
<sup>i</sup> Quid novi tibi eveniet? qui non eras, factus es; <sup>k</sup> cum iterum non eris, fies.  
<sup>l</sup> Redde si potes, rationem, qua factus es, & tunc <sup>m</sup> require qua fies. Et tamen  
<sup>n</sup> facilius utique fies quod fuisti aliquando, quia æque non difficile factus es quod  
 nunquam fuisti aliquando. <sup>o</sup> Dubitabitur, credo, de Dei viribus, qui tantum cor-  
 pus hoc mundi, de eo quod non fuerat, non minus quam de morte vacationis & ina-  
 nitatis, <sup>p</sup> composuit <sup>q</sup> animatum spiritu omnium animarum animatore, signatum  
<sup>a</sup> &

ne, qui meruit iudicii passionem. Sed certe quando ob-  
 fuscatus philosophorum quorundam placitis, animam si-  
 ne corpore pati non posse iudicat, erroris notam aufu-  
 gere non potest. Non memineras o bone, quod alio in-  
 ductus errore animam ipsam corporeum quid existimasti,  
 cujus corporalitatem ex ipso Evangelio relucere conaris  
 probare lib. de Anima cap. vii. atqui esse corporale, di-  
 cis alicubi, passibile est. Sed bene quod acer aliorum  
 censor, etiam te ipsum correxeris. Ideoque verum illud  
 est de te testimonium Augustini lib. x. de Genesi. Deni-  
 que Tertullianus, quia corpus esse animam credidit, non  
 ob aliud nisi quod eam incorpoream cogitare non potuit,  
 & ideo timuit ne nihil esset, si corpus non esset: qui  
 sane, quoniam acutus est, interdum contra opinionem  
 suam visa veritate superatur. Maeste itaque saniore ista  
 doctrina, quam tradis lib. de Anima cap. lviii. Omnes  
 ergo animæ penes inferos, inquis. Velis ac nolis & sup-  
 plicia jam illic & refrigeria, habes pauperem & divi-  
 tem: Cur enim non putes animam & puniri & foveri  
 in inferis interim sub expectatione utriusque iudicii in  
 quadam usurpatione & candida ejus? Quia saluum de-  
 bet esse, inquis, in iudicio divino negotium suum sine  
 ulla prælibatione sententiæ: tum quia & carnis operien-  
 da est restitutio, ut consortis operatum atque mercedum.  
 Quid ergo fiet in tempore isto? &c. Et mox ibidem: Sem-  
 per autem expectat anima corpus, ut doleat aut gau-  
 deat? nonne & de suo sufficit sibi ad utrumque titulum  
 passionis? quotiens illeso corpore anima sola torquetur bi-  
 le, ira, tedio plerumque nec sibi noto, quotiens item  
 corpore afflictio furtivum sibi anima gaudium exquirat, &  
 a corporis importuna tunc societate secedit? Mentior si  
 non de ipsis cruciatibus corporis & gloriari & gaudere  
 sola consuevit. Paulo post: Adeo novit & apud inferos  
 anima & dolere & gaudere sine carne, quia & in carne  
 illaesa si velit dolet, & laesa si velit gaudet. Denique,  
 Ergo propter hoc congruentissimum est animam, licet non  
 expectata carne, puniri, quod non sociata carne com-  
 misit. Sic & ob cogitatus pius & benevolus, in quibus  
 carne non eguit, sine carne recreabitur. Et hinc Chry-  
 sost. Hom. iii. in cap. Matth. iii. non anima spiritus est,  
 & spirituales pœnas timet, carnales autem non timet.  
 Eoque respectu jubet nos Christus illum revereri qui po-  
 tens est & ψυχὴν & σῶμα ἀπολίσκει ἐν γένει. Matth. x. 28.

<sup>a</sup> Stabili materia] Ed. Ald. & Herald. materia stabili.

<sup>b</sup> Et quod omnino de iudicio Dei pati debent animæ] Duas rationes ponit Tertull. ut evincat in resurrectione eadem repræsentari corpora, quarum prima est, quia [ut hoc loco sentit] anima sola nil mali bonive sentire po-  
 test. secunda, quia animæ una cum carne in meritum il-  
 lius pœnæ venerunt, qua a iusto iudice Deo affligi de-  
 bent. Male itaque Aldus puniendum ponit post vocem de-  
 bent & MSS. Fuld. legit & omnino. Sed quum de Resur-  
 rectione Carnis, & de Anima, seu immortalitate inte-  
 gros libros conscripserit Auctor noster, immortalitate di-  
 gnissimos, plura ad illos ipsos de hac materia observari  
 possent.

<sup>c</sup> Non sine carne] Prosper Aquitan. De Promiss. & Prædict. cap. xviii. Patetur & Sibylla: Sic animæ cum carne aderunt, quas iudicat ipse.

<sup>d</sup> O homo & fidem r. i.] MS. Fuld. Considera temeti-  
 ipsum, homo es, fidem rei invenies. Utraque lectio ferri  
 potest.

<sup>e</sup> Meminisses enim, si quid fuisses] Imo & contempo-  
 raneos tuos itidem reduces nosces. Tertull. de Anima cap.  
 xxviii. Denique qui se Euphorbum ex argumento clypei  
 probarat, cur neminem Trojanorum commilitonum æque  
 recognovit? Nam & illi jam revixissent, si vivi ex mor-  
 tuis fierent.

<sup>f</sup> Idem nihil factus] Mendose Aldus fueris, ut & mox  
 Herald. editio cum illo posses.

<sup>g</sup> Ejusdem ipsius auctoris] Ita recte MSS. Herald. af-

sentiente L.B. & Rigaltio. Alii ipsius non agnoscunt.

<sup>h</sup> De nihilo] Ald. Rhen. & Herald. ex nihilo.

<sup>i</sup> Quid novi tibi eveniet] Collatio Fuld. Nihil ergo no-  
 vi t. e. Adscripsit Scioppius: quod germanum putem.

<sup>k</sup> Cum iterum non eris fies] Idem Codex. Et iterum,  
 cum non eris, fies.

<sup>l</sup> Redde si potes rationem] Transponunt Ald. & He-  
 rald. Redde rationem si potes.

<sup>m</sup> Require] Vitiose Baræus requires.

<sup>n</sup> Facilius utique fies quod fuisti aliquando] Verissi-  
 mum firmissimumque argumentum. Prosper Aquitanus  
 Promiss. & Prædict. cap. xviii. Ac facile esse potentie creat-  
 ris, ex ea rursus reparare quæ fuerant, qui potuit in-  
 ter cetera primum ex illa hominem formare, qui non  
 erat. Hilarius Pictaviensis in Ps. Lxiii. Qui autem re-  
 surrectionem carnis abnegabit, sciet non difficilem ejus  
 instaurationem futuram, ei cui inchoatio prima sit faci-  
 lis. Accedat his uberius eruditionis & eloquentiæ fons  
 Chrysostomus. Ille in Epist. ad Corinth. i. cap. vi. Hom.  
 xvii. ita perorat: Nemo ergo non credat resurrectioni.  
 Si quis autem non credit, cogitet quam multa ex nihilo  
 fecerit, & de illis quoque accipiat demonstrationem:  
 Nam quæ jam facta sunt, sunt multo admirabiliora, &  
 præter opinionem, & ingens habentia miraculum. Con-  
 sidera autem: acceptam terram commiscuit, & homi-  
 nem fecit, terram quæ non erat antea. Quomodo ergo  
 terra facta est homo? Quomodo autem producta est ipsa  
 quæ non erat? Quomodo autem quæ sunt ex ipsa bruto-  
 rum infinita genera, seminum & plantarum, cum nulli  
 dolores partus in illis præcesserunt. in his autem nulli  
 demissi sint imbres, nulla exstiterit agri cultura, non bo-  
 ves, non aratrum, non aliquid aliud quidquam conferret  
 ad horum generationem? Propterea enim exanima & nul-  
 lo sensu prædita tam multa ab initio edita sunt genera,  
 & plantarum, & brutorum animalium, ut te ab alto do-  
 ceret rationem resurrectionis: hoc enim est magis dubium,  
 quam resurrectio. Pergit deinde exemplis & collationibus  
 illustrare: Non sunt parva domum dirutam erigere, &  
 quæ omnino non consistit, producere. Nam hic quidem,  
 si nihil aliud, subjecta erat materia: illic autem ne ap-  
 parebat quidem essentia. Propterea id quod esse videbatur  
 difficilius prius fecit, ut ex eo admitteres id quod est fa-  
 cilius.

<sup>o</sup> Dubitabitur credo] Sic Ald. Herald. & Rigalt. Alii  
 dubitatur. Sequentia egregie illustrant illa Chrysostomi  
 modo adducta. Nam quæ de humano corpore notat Ju-  
 nius ægri sunt infomnia.

<sup>p</sup> Composuit] Ita cum Voverio emendavit Rigalt.  
 Prave antea legebatur imposuit.

<sup>q</sup> Animatum, spiritu omnium animarum animatore] Membranz Lugd. Bat. imposuit spiritu omnium anima-  
 tum animatore, deleto & animarum. quod & delet Ri-  
 galt. cum tamen Membr. Agobard. agnoscant. Rhen. ani-  
 matum animatore, signatum &c. Aldus vero, imposuit  
 animatum spiritum omnium animarum animatione signa-  
 tum. Quum vero ita loquatur Tertullianus, indicare vult  
 Deum mundum hunc vi illa vivifica instruxisse, qua cun-  
 ctis animalibus & plantis & reliquis, quæ ambitu suo  
 amplectitur vitam & perennitatem subministrat. Adeo-  
 que verbis utitur ex intimis Stoicæ philosophiæ penetra-  
 libus desumptis. Ibi enim Spiritus & Mens & Anima  
 mundi nota vocabula, sed quæ illi errore misero de mun-  
 do ut ipse Deo usurpabant. Virgil. huc allundens Æneid.  
 vi.

Spiritus intus alit: totamque infusa per artus

Mens agitat molem, & magno se corpore miscet.

Seneca lib. iii. Nat. Quæst. cap. xxix. Sive anima est  
 mundus, sive corpus. Qui idem lib. vii. cap. xxx. di-  
 fert Deum partem mundi meliorem, id est animam, pro-  
 nun-



<sup>a</sup> & per ipsum humanæ resurrectionis exemplum in testimonium nobis. <sup>b</sup> Lux quotidie interfecta resplendet, <sup>c</sup> & tenebræ pari vice decedendo succedunt; <sup>d</sup> sidera defuncta reviviscunt; tempora ubi finiuntur, incipiunt; <sup>e</sup> fructus consumuntur, & redeunt; certe semina nonnisi corrupta & dissoluta fecundius surgunt; omnia pereundo servantur, omnia de interitu reformantur. Tu homo <sup>f</sup> tantum nomen, si intelligas te, <sup>g</sup> vel de titulo Pythiæ discens, <sup>h</sup> dominus omnium morientium & resur-

nunciat? Ipse, qui ea tractat, qui condidit, qui totum hoc fundavit [ antiquissimæ Membranæ Lugd. Bat. malunt firmavit ] deditque circa se, major est pars operis sui ac melior, effugit oculos, cogitatione visendus est.

<sup>a</sup> Et per ipsum humana resurrectionis exemplum ] Sic ex Fuld. Rigalt. nec aliter exhibet Codex Agobard. nam reliqui, signatum & ipsum b. r. e. In illo MSS. Fuld. tamen perperam post signatum comma ponitur, quasi prioribus annectendum. Constructionem difficiliorem ita explicio, Deus hoc mundi corpus composuit ut sit signatum exemplum resurrectionis, rerum scilicet, & per id resurrectionis humanæ. Confer locum Chrysostomi modo allatum. Deus enim, inquit Noster, mundum ipsum cuncta alentem, ex nihilo & quasi ex morte vacationis & inanitatis, quum nullus humanis rebus esset, produxit, ut nobis vobisque sit testimonium & documentum, imo exemplum, illum Deum qui mundum de nihilo, nos ex terra fecit, multo magis posse, velle & debere olim vos & nos ex mortis suscitare & vivificare.

<sup>b</sup> Lux quotidie interfecta resplendet ] Ad hæc & sequentia videri potest industria Elmenhorstii qui ad illa Minucii a Nostro desumpta p. 39. Sol demergit & nascitur; astra labuntur & redeunt. &c. in notis p. 100. multa coacervavit. Sed & insignis est locus apud Epiphanium, qui me ἀνύμωλον esse non sinit. Is in libro Ancoratus pag. m. Gr. edit. 595. Καὶ ἡ κτίσις πᾶσα καὶ ῥῆθρ' αὐτῆς ἐλεγχῆ, ὑποφαίνουσα καὶ ἡδὲν ἡμέραν ἀναστῆναι τὸ εἶδος. &c. i. e. Et universa creatura palam ipsos redarguit, singulis diebus resurrectionis speciem ostendens. Occidit enim dies, & mortuorum modum innuimus per soporem. Exoritur dies nos expergefaciens, & resurrectionis signum demonstrans. Decerpuntur fructus, & status rerum excinditur, ita ut hinc nostri discessus facies præstatuatur. Seminatur terra & germinat, quoniam fracta post sectionem resurgunt. Locusta moritur, ubi quandam sui ipsius futuram abjectam in terram defodit, & post tempus terræ reddit ea, quæ defossa sunt, Semina fructuum seruntur, & primum moriuntur, deinde perficiuntur. Nisi enim mortua fuerint non vivificantur. Pergit deinde hoc moco: Σπρᾶγίδας ἐν ὑμῖν ὁ Θεὸς ἐποίησεν διὰ τῶν σπυρίων, δέκα καὶ δέκα, ἀναστῆναι καὶ ῥῆθρ' αὐτῆς ἐλεγχῆ, ὑποφαίνουσα καὶ ἡδὲν ἡμέραν ἀναστῆναι τὸ εἶδος. &c. i. e. Signacula in nobis fecit Deus per ungues decem & decem, qui de resurrectionis nostræ spe testimonium præbent. Sed & velut per coronam capilli resurrectionem nostram declaravit. Nam quod in nobis mortuum corpus videtur, hoc est pili, singulis vicibus reseciti rursus pullulant, resurrectionis spem indicantes. Et innumera dici possunt ad incredulorum certitudinem ab exemplis. Verum non persuasit his palumbes avicula, neque animalculam myoxus. Moritur enim hoc semestre, & palumbes in diebus quadraginta, & rursus post tempora sua reviviscunt. Scarabæi mortui vicini, in pila stercoreis se ipsos occultant, talem pilam in terram sepelientes ac defodientes, atque sic ex suo ipsorum humore rursus reviviscentes comperiuntur.

<sup>c</sup> Et tenebræ pari vice decedendo succedunt ] Non est sana lætio, quid enim est succedere decedendo pati vice? scripserat Tertullianus vel decedendo succedunt, vel de cedendo succedunt. postquam cesserunt soli.

<sup>d</sup> Sidera defuncta reviviscunt ] Reponit ex v. c. ita Wouvv. in Not. ad Minucium. cui assensum dat Rigaltius. In MSS. Agobard. & L. B. est viviscunt. Sed reliqui MSS. & editi omnes habent vivescunt. Festus Pompejus vivatus & vividus a vi magna dicuntur.

<sup>e</sup> Fructus consumuntur & redeunt ] In plerisque MSS. ut Fuld. L. B. aliisque, & editis Pam. Heraldi Rhen. legitur consummantur. Sed probabilius alii MSS. in quibus & Agob. Latinius, Jun. & Rigalt. consumuntur præferunt. & ita exprimitur diserte in editione Barræana. & fere in Aldina, ubi est consumantur loquitur de fructibus arborum. Est etiam de frugibus proprium verbum consumere, quia ab hominibus non consumantur, tamen ultro putrescunt; & tamen arbores & radices fructus novos proximo anno proferunt.

<sup>f</sup> Tantum nomen ] Ingens momentum! magna gloria! Horat. lib. iii. Ode ix.

Multi Lydia nominis.

Virgil. ii. Æneid. 89.

— & nos aliquod nomenque decusque.

De Miltiade Nepos in fine, nobile nomen. Vere Chry-

sostr. in Pl. c. lxxi. de præstantia hujus creaturæ, magna res homo. addit enim totius creaturæ præfecturam sortitum. De homine quoque Manilius lib. iv.

Exemplumque Dei quisque est in imagine parva.

& quæ ibidem sequuntur.

<sup>g</sup> Vel de titulo Pythiæ discens ] Respicit nobilem illam inscriptionem Delphis ad fores Apollinis, quæ nota satis est ΓΝΩΘΙ ΣΕΑΥΤΟΝ. Male itaque Cod. Agobard. editio Aldina dicens dominum omnium &c. & Rhen. dicens dominus &c. etiam MS. Fuld. discas Deum, dominus o. m. ubi putavit librarius solum Deum hic dici dominum (ita enim vel scripsit, vel voluit) omnium morientium, & resurgentium. Sed vide mox nostra notam. Risi etiam acumen bardi cujusdam, qui in linguam Belgicam hoc opusculum vertere, imo pervertere ausus est, qui interpretatur quasi legisset tu homo tantum nomen si intelligas tuum, vel de t. P. d. Dominum &c. Nomen inquit homo quasi humus. & titulum Pythiæ interpretatur nomen, & in notulis addit, in Græco sermone fatorem significare & putredinem. Sed bene quod ab inquinatissimis manibus nova & accurata versione Auctorem tam macrosum vindicare [ si tamen per typographos emtoresque licuerit, constituerim, ut qui absoluta jam duorum ad Nationes lib. Interpretatione, etiam in hoc Apolog. satis magnos progressus fecerim.

<sup>h</sup> Dominus omnium morientium & resurgentium ] Id est qui es Dominus &c. earum scilicet creaturarum, quas modo dixi mori & reviviscere. quæ omnes aut sunt sub iugo hominis, aut commodis ejus servantur. Chrysost. ad Gen. cap. i. 28. Hom. ix. Deus fecit hominem principem omnium quæ sunt super terram, & nihil super terram homine majus est, sed omnia sub potestate illius sunt. Idem in cap. Gen. iv. Hom. xxi. Nam sicut omnium Deus principatum habet, super omnia tam visibilia quam invisibilia, qui omnium conditor & opifex est: sic & cum formavit rationale hoc animal, voluit omnium visibilium præfectura insigne esse. Rursus in Sermone quod Adam prælatus omni creaturæ. Maxime, cum idem artifex Deus potestatem suam in omnem fabricam eidem homini fuerat traditurus: ut quem secundum præsidem post se facere disponebat, eundem faceret plenum atque perfectum, habentem in sese & dignitatem qua præcelleret, & potestatem qua cunctis animalibus imperaret: soli serviens illi, a quo ei cuncta fuerant subjugata, ut imperaret mundo, serviret Deo, creatorem suspiceret, creaturam sibi parere compelleret, tantumque ditionis sese Domino debere perspiceret, quantum ipse a creatura exigeret. Sed quandoquidem lectione Chrysostomi delector valde & incredibiliter afficior, liceat mihi alium hinc attexere locum ex Exposit. ejus in Pl. ix. ubi ille ostendit diminutum quidem dominium istud in homine post peccatum, sed tamen satis magnum pro utilitate hominis & providentia Divina relictum. Aurea ejus verba sunt: Si autem parum quid detraxit, hoc est etiam ejus providentiæ. Nam ante inobedientiam dominabatur bestiis; post inobedientiam autem de hac potestate aliquantum detractum est. Nam nunc etiam dominatur iis aliquibus artibus, sed cum timore ac tremore. Nam nec totum imperium sustulit, nec totum reliquit, sed quæcumque erant ei quidem ad alimentum & exercitationem necessarie, subjectas esse permisit: quæ autem sunt efferaiores, non itidem, ut ex sua cum illis contentione, primi parentis Adæ veteris peccati admoneretur. Unde etiam ex eo quod non valde nobis subiiciuntur, magnum lucrum accedit, quid enim nos juvaret, si leonem nostræ potestati obnoxium & mansuetum habereamus? quid nobis prodesset, si perdum haberemus cicurem? Nihil nisi ad arrogantiam tantum & superbiam: propterea hæc quidem permisit esse exemptas ab imperio; quæ sunt autem nobis utiles, effecit mansuetas, bovem arantem, & ovem amicientem nostri nuditate corporis, & jumenta apta ad ea vehenda quæ importari aut exportari possunt, aves & pisces ut esset nobis mensa lautior. Illustratque rem a simili. Quomodo enim cum quis exbaredat filium, non privat eum omnibus, sed parte aliqua, ut se corrigat, ita etiam Deus. Imo non sic sed contra potius. Homo enim, qui exbaredat, majori parte privat, minorem vero relinquit: Deus autem maiori relictæ, exigua privat portio, ita utque ad ejus utilitatem, ne alia omnia facile superarent. Editio Aldina legit dominum omnium morientium resurgentium. deleta τὸ &. Forsan itaque sic distinguendum



furgentium, <sup>a</sup> ad hoc morieris, ut pereas? Ubicumque resolutus fueris, quæcunque te materia <sup>b</sup> destruxerit, hauserit, aboleverit, in nihilum prodegerit, reddet te. Ejus est nihilum ipsum, cujus & totum. <sup>c</sup> Ergo, inquit, semper moriendum erit, & semper resurgendum. Si ita rerum Dominus destinasset, <sup>d</sup> ingratis experireris conditionis tuæ legem. At nunc non aliter destinavit, quam prædicavit. <sup>e</sup> Quæ Ratio <sup>f</sup> universitatem ex diversitate composuit, ut omnia <sup>g</sup> ex æmulis substantiis sub unitate constarent ex vacuo & solido, ex animali & inanimati, ex comprehensibili & incomprehensibili, ex luce & tenebris, ex ipsa vita & morte, <sup>h</sup> eadem ævum quoque ita destinata ac distincta conditione conseruit, ut prima hæc pars ab exordio rerum, quam insolimus, temporali ætate ad finem defluat; sequens vero, quam expectamus, in infinitam æternitatem propagetur. <sup>i</sup> Cum ergo finis, & limes medius, qui interhiat, affuerit, ut etiam mundi ipsius species transferatur æque temporalis, quæ illi dispositioni æternitatis <sup>k</sup> aulæ vice oppansa est, tunc restituetur <sup>l</sup> omne humanum genus ad expungendum, quod in isto ævo boni, seu mali meruit, <sup>m</sup> & exin deponendum in immensam æternitatis perpetuitatem. Ideoque nec

mors

dum dominus omnium, morientium, resurgentium. Zephirus vero fallitur, qui putat in Paraphrasi. hominem dominum omnium esse testimonio Apollinis. Quod putavit etiam Gallus interpres, qui ita vertit.

<sup>a</sup> Ad hoc morieris ut pereas ] Quemadmodum de fine creationis hominis bene scribit Hilarius Enarrat. in Ps. LXXII. Neque hominem idcirco tantum conditum, ut esset, quid enim esse hominem Deo utile fuit? sed ut in cognitionem Dei editus, profectum sibi ex opificis sui cognitione speraret. Ita etiam non ideo Deus mori finit hominem ut pereat, quomodo enim mortuus Deum laudare potest, Ps. cxv. 17. sed ut denuo vires Dei creatoris expertus olim cum illo perpetuum degat ævum. Nondum vero discedere a Chrysostomo possum. Is in Epist. 1. Ad Corinth. cap. vi. Hom. xvii. ita disserit: Sed quid dicit Christus? Erratis, nescientes Scripturam & virtutem Dei. Neque enim tam multa Deus esset operatus, si non esset nos suscitaturus, sed dissoluturus & in nihilum redacturus. Non cælum extendisset: non terram subtraxisset, non alia omnia pro hac solum brevi vita fecisset. Si autem hæc fecit pro presentis, quid non faciet pro futura? Si autem non erit futura, iis quæ propter nos facta sunt in hoc sumus multo viliores. Nam & cælum, & terra, & mare, & flumina sunt nobis subtiliora: & nonnulla etiam ex brutis. Nam & cornix & genus elephatorum, & multa alia, longiori tempore fruuntur hac vita quam nos, Nobis autem vita est & brevis & laboriosa, non autem illis: imò vero est & longa & ab animi aegritudine & curis magis libera. Quid ergo, dic quæso, servosne fecit meliores & præstantiores Dominis? Noli hæc, noli hæc æstimare. Neque sis o homo inops mentis: neque ignores Dei divitias, cum talem habeas dominum. Etenim ab initio deus te voluit facere immortalem, sed tu noluisti.

<sup>b</sup> Destruxit, hauserit, in nihilum prodegerit, reddet ] Fuld. legit hauserit, absorpserit. L. B. in nihilum redegerit. Vulgata lectio melior est, ut dicat Auctor, licet etiam luxuriaverint & prodigi fuerint in perdendo & dissipando corpore. Ad rem facit illud Prosperi Aquitanici de Promiss. & cap. xviii. Hic illa absolvenda sese ingerit quæstio, quæ insipientium Gentiliumque ore profertur? Quomodo resurgant ii, quorum cadavera belluæ bestiaque comederint, ipsæque ab aliis bestiis, avibus canibusque consumptæ sint: Ignorantes omnia quæ ex terra creata sunt, in eandem materiam resoluta recidere. Ac facile esse potentie creatoris, ex ea rursus reparare quæ fuerant, qui potuit inter cætera primum ex illa hominem formare qui non erat.

<sup>c</sup> Ergo inquit &c. ] Possunt hæc etiam per interrogationis notam distinguí. Sed circum non interdum.

<sup>d</sup> Ingratis experireris conditionis tuæ legem ] MS. L. B. ingratus, scribe ingratis. Velles nolles, inquit, & moriendum & resurgendum foret tibi. Sic de impiis derisoribus Epiphanius libro Ancoratus p. 304. Καὶ Ἐλπίου μὲν οἱ τελευτῶντες ἀρπάζοντες τὴν ἀνέστην, δι' ἧς μέλλουσιν αἰχμήν ὑψίστασθαι, πρὸς Θεὸν ἀγνοήσαντες, καὶ τὰς αὐτῆς ἐντολὰς. πλὴν ὅτι ἀναστήσονται, καὶ μὴ βιάσονται. i. e. Et Græci quidem sunt, qui penitus resurrectionem negant, propter impietatem multitudinis iniquitatum, quæ apud ipsos sunt. Odio enim habent resurrectionem, per quam pudore confundentur, quod Deum ignorarint & ipsius mandata. Verum tamen resurgent, etiam si nolint.

<sup>e</sup> Quæ ratio universitatem ] Per Rationem intellige summi Dei Sapientiam, eadem inquit mox, ævum &c. quod dum non attendit interpres Belga, dum nescit, vertit, quasi sit scriptum ob quam rationem. Sed pudet cum larva hominis luctari. Noster supra cap. xxi. Jam ediximus Deum universitatem hanc mundi verbo & Ratione & virtute molitum. Et ibidem dicit Christum Fi-

lium Dei ostendisse se esse Verbum Dei illud primordiale, primogenitum virtute & Ratione comitatum, & Spiritu instructum.

<sup>f</sup> Universitatem ] i. e. mundum. ex diversitate, quam definit substantias æmulas seu inimicas esse.

<sup>g</sup> Ex æmulis substantiis ] Ita reposuj ex MS. Fuld. nam alii ex non agnoscunt. cum tamen tam hic quam in sequentibus usum suum habeat. Æmulæ vero substantiæ sunt aqua & ignis, calidum & frigidum, & similia, ex quibus unitas hæc, id est, totum hoc universum constat.

<sup>h</sup> Eadem ævum quoque ita destinata ac distincta conditione conseruit ] Longe alia constructio in MS. Fuld. ibi legas & ipsa vita & morte eadem. Ævum (vitiosa scriptura pro & i. v. & morte. Eadem ævum ] quoque ita distincta conditione conseruit. Sed permutare non velim. Nam præter insolentiam constructionis, quæ est in lectione Fuld. apertissime noster dicit conseruit in vulgata, quandoquidem in eadem permanens metaphora, mox defluat usurpat & propagetur, a surculis illi & fossis quibus aquarum nimia copia deducitur arcessita. Mox pro temporali ætate, Cod. Agob. habet temporalitate.

<sup>i</sup> Cum ergo finis & limes medius, qui interhiat, affuerit ] Loci subobscuri hic est, sensus quum ergo constitutum tempus & terminus ille extremus, qui inter temporalem & perpetuam ætatem est, dictus a Paulo Apostolo ἀτομος & πρὸς ὁφθαλμὸν Epist. 1. Ad Corinth. cap. xv. 52. aderit, ut etiam ipsius mundi species, quæ æque temporalis est ac ævum & tempus ipsum, & hætenus quasi densum velum & maceria ingens prohibet æternitatis usum, transeat & immutetur, tunc restituetur omne humanum genus &c. Oratio Septimii ita distingui melius forsitan possit, quum ergo finis & limes, medius qui interhiat, affuerit.

<sup>k</sup> Aulæ vice oppansa est ] Supra cap. xvi. de velo sanctuarii, etiam conspectui ceterorum velo oppanso interdicebatur. Hic forsitan respexit ad illud Virgilii qui sic loquentem Venerem ad filium Æneam iuducit lib. 11. 604.

Aspice, namque omnem, quæ nunc obducta tuenti Mortales habet visus tibi, & humida circum Caligat, nubem eripiam.

Homerus illi præiverat, apud quem lib. Iliad. E. versu 127. ad Diomedem ita fatur Pallas:

Ἀλλ' οὐδ' αὐτοὶ ἀπ' ὀφθαλμῶν ἔλθον ἢ πρὶν ἔπειν,  
ὅφρ' εὖ γινώσκῃς ἢ μὲν Θεὸν ἦδ' ἢ ἄνδρα.

i. e. Caliginem vero tibi ab oculis abstuli, quæ prius oberat, ut bene dignoscas, tum hominem tum Deum. Quomodo fere Eunapius Sardianus in simili fabula de Jamblichî discipulis p. 25. ὡς ἐνοχλεῖ ἢ μὲν αὐτῶν πολλοὺς μικρὰν εἶναι φάσκοντες. i. e. quod forte impeditus esset ipsorum visus minus acer. Et in vera historia ad preces Elisæ aperuit Deus famuli oculos, ut videret cœlestes copias 11. Reg. vi. 17. Spectatque huc omnibus gentibus desiderabilis promissio Dei apud Esaiam xxv. 7. Et in hoc monte abolebit Dominus faciei involucrium, & tegumentum quo omnes teguntur nationes.

<sup>l</sup> Omne humanum genus ] Fuld. omnium hominum genus. Mox Rhenan. & Cod. L. B. pro expungendum habet persolvendum. Sed glossam sapit.

<sup>m</sup> Et exin deponendum in immensam æternitatis perpetuitatem ] Sic ex V. Cod. MS. & ex Membr. Fuld. restituerunt Wouw. & Rigalt. sic etiam Cod. Agobard. In editionibus varie turbatum. Pam. & exinde pendendum immensam MS. L. B. in immensam ) æternitatis perpetui-



mors jam, <sup>a</sup> nec rursus ac rursus resurrectio, sed erimus iidem <sup>b</sup> qui nunc, nec alii post: Dei quidem cultores <sup>c</sup> apud Deum semper, <sup>d</sup> superinduti substantia propria æternitatis: <sup>e</sup> profani vero, & qui non integre ad Deum, <sup>f</sup> in pœna æque jugis ignis, <sup>g</sup> habentis ex ipsa natura ejus, divina scilicet, subministrationem incorruptibilitatis. Noverunt & Philosophi diversitatem arcani, & publici ignis. <sup>h</sup> Ita longe alius est <sup>i</sup> qui usui humano, alius qui judicio Dei <sup>k</sup> apparet, <sup>l</sup> sive de cœlo fulmina stringens, <sup>m</sup> sive de terra per vertices montium eructans: <sup>n</sup> non enim absument quod exurit; sed dum erogat, reparat. Adeo manent <sup>o</sup> montes semper ardentes; & qui de cœlo tangitur salvus est, <sup>p</sup> ut nullo jam igni decinere-scat. <sup>q</sup> Et hoc erit testimonium ignis æterni. Hoc exemplum jugis judicii <sup>r</sup> pœnam nutrientis. Montes uruntur, & durant. <sup>s</sup> Quid nocentes, & Dei hostes.

CAP.

petuitatem. Herald. & exinde in immensam e. p. dele-to pendendum. Rhen. & exinde præbendum immen-sum e. p. Aldus denique & Barr. & exinde dependendum immensum e. p. quod proxime ad veram lectionem acce-dit.

<sup>a</sup> Nec rursus ac rursus] Vocula nec exciderat ex Fuld.

<sup>b</sup> Qui nunc nec alii post] Rhen. qui & nunc. Non male.

<sup>c</sup> Apud Deum semper] Abest vox semper a Fuldensi MS. cujus collationi hoc loco adscripsit Scioppius, & re-dundat. Quod est verum, ubi enim toties ævum perpe-tuum posuit, putidum est hic repetere. Deleatur itaque & semper quod ex sequenti voce natum, sedem non suam occupavit.

<sup>d</sup> Superinduti substantia propria æternitatis] Επεσδύ-μενοι, ut loquitur Paulus Epist. 11. Ad Corinth. v. 2. & γὰρ ἐν τῷ σώματι τῷ σαρκατικῷ, τὸ ὁικητήριον ἡμῶν τὸ ἐξ ἡρώων ἐπεσδύ-σασθαι ἐπιποθύνομεν. & ibid. versu 4. ἐφ' ᾧ & θέλομεν ἐκδύ-σασθαι, ἀλλ' ἐπεσδύσασθαι. Hanc itidem superjici homi-ni a Deo dixit Lactantius lib. vii. cap. 21. & tamen non erit caro illa, quam Deus homini superjecerit, huic ter-rene similis, sed insolubilis ac permanens in æternum.

<sup>e</sup> Profani vero & qui non integre ad Deum] Sic Ri-galt. & Cod. Agob. Pamelius vero & qui non integri ad Deum. Herald. apud Deum. Aldus & Rhen. & non in-tegri [Ald. integre] ad Deum, deleta vocula qui. Dixit integre ad Deum, prout etiam in membr. L. B. existat, quomodo supra cap. xlvii. ad mortuos amnis pro apud & cap. xxxix. ad Deum quasi manu facta.

<sup>f</sup> In pœna æque jugis ignis] MS. Fuld. in pœnam.

<sup>g</sup> Habentis ex ipsa natura ejus, divina scilicet, sub-ministrationem incorruptibilitatis.] Male in Ald. & He-rald. habentes. ut & in L. B. vitiose etiam in Fuld. scri-ptum subministratione. Lactantii, Cypriani & Ambrosii de hac materia loci videri possunt apud Elmenhorst. in notis p. 101. ad illud Minucii: Illic sapiens ignis membra urit & reficit. carpit & nutrit. &c. Divina, ita interpungentes, ut fecimus, habent Rig. & Cod. Fuld. Divinam vero, sublata distinctione, Codd. Agobard. L. B. & reliqui editi.

<sup>h</sup> Ita longe alius est] Addit & hic vocem ignis Fuld.

<sup>i</sup> Qui usui humano] Sic omnes MSS. & editi præter Junium apud quem reperias usu.

<sup>k</sup> Apparet] i. d. ministrat, ut notavit Junius. Supra cap. xiii. nam & aruspex mortuis apparet.

<sup>l</sup> Sive de cœlo fulmina stringens] Id est eliciens, adeo-que igneum quasi enssem ex nubibus, ut vagina, educens. Sic Ajacem Oilei filium a Minerva fulmine qua ferro transfixum pectora inducit Virgilius lib. 1. Æneid. 48.

*Illum expirantem transfixo pectore flammæ  
Turbine corripuit, scopuloque affixit acuto.*

<sup>m</sup> Sive de terra per vertices montium eructans] Con-junxit ut pœnales cap. xl. Cum Vulfinio de cœlo, Pom-pejus de suo monte perfudit ignis. Appellat vertices un-dantes flammæ quæ in montibus ignivomis magno turbi-ne adactæ eructantur & foras prorumpunt. Dixerunt ve-teres & verticem & vorticem. Lucretius lib. vi. 296.

*Quam cum perscidit, extemplo cadit igneus ille  
Vortex.*

Idem lib. 1. 294.

*interdum vertice torto  
Corripiunt, rapidoque rotantia turbine portant.*

Sic MSS. Voss. Bibl. Lugd. Bat. & id melius, quam, ut in quibusdam est, rotanti. In Fuld. pro eructans vi-tiose est eructans.

<sup>n</sup> Non enim absument, quod exurit] Male in Ald. He-rald. & Rhen. editis assumit. Vide interpretes Minucia-nos. Mox delet L. B. sed quod etiam abesse po-est.

<sup>o</sup> Montes semper ardentes] Complures. nam præter Vesuvium & Ætnam recensentur a Plinio N. H. lib. II. cap. 106. montes Chimæra in Phælide, Hephestii in Lycia. in Bætris Cophantus. aliique aliis in locis.

<sup>p</sup> Ut nullo jam igni decinere-scat] Vel ita locum hunc percepit Minucius, quasi innuat Tertullianus id quod ex-perientia docet, scilicet corpora fulminata illæsa videri, dum scribit p. 39. sicut ignes fulminum corpora tangunt, nec absument. Quomodo & Gallus interpres. Vel recef-sit ab illa opinione quam vel tueri vel respicere videtur Auctor noster. Dum enim dicit salvum, ut nullo jam igni decinere-scat, videri potest docere cadavera fulmina-ta ab igni consumi non posse. Sic negabant veteres illis qui venenum hauserant cor cremari. Plinius lib. xi. cap. 37. Cor negatur cremari posse in iis qui cordiaco morbo obierunt, aut veneno interemtis. Certe exstat oratio Vi-tellii, qua reum Pisonem ejus sceleris coarguit, hoc usus argumento: palamque testatus, non potuisse ob venenum cor Germanici Caesaris comburi. Et ex illa forsitan Hetru-scorum disciplina lex illa Namæ apud Festum in voce Occisum. SEI. HOMINEM. FULMIN. JOBIS. OCCI-SIT. EM. SUPRA. GENUA. NE. TOLLITO. & ibi-dem HOMO. SEI. FULMINE. OCCISUS. ESIT. EI. JUSTA. NULLA. FIERI. OPORTETO. Sepeliebantur enim ibi ubi erant fulminati, nec ut alia cadavera cre-mabantur, locusque is sacer erant & bidental appellaba-tur. Persius Sat. 11. 27.

*Triste jaces lucis evitandumque bidental.*

Ubi inspicere possunt doctissimi Casauboni Notæ, ut & Scaligeri ad Festum in voce, Bidental. Addique potest Jacob. Nicol. Loensis Miscell. lib. 111. cap. xvii. qui ex Euripide & Statio docet Græcis moribus illud inco-gnitum. Vel denique, ad hunc ritum respiciens hic Au-ctor, dicere voluit illum, qui fulmine adeoque igni cœ-lesti interfectus est, salvum esse a flamma rogi, quia non cremaretur sed sepeliretur, quomodo omnes Christia-ni, qui rogo imponi abnuebant, ut patet ex cap. xlii. Scient Sabæi pluvius & carioris suas merces Christianis se-peliendis profligari, quam Diis fumigandis. Sed hoc non eligo.

<sup>q</sup> Et hoc erit testimonium ignis æterni] Codex Fuld. delet & &, adscripsit Scioppius, nec vero opus. Ego quoque abesse facile patiar.

<sup>r</sup> Pœnam nutrientis] Mendose editio Aldina, pœnam nutrientes montes utuntur.

<sup>s</sup> Quid nocentes & Dei hostes] Minucius p. 39. eos au-tem merito torqueri, qui Deum nesciunt, ut impios, ut injustos, nisi profanus, nemo deliberat: cum parentem omnium & omnium dominum non minoris sceleris sit igno-rare, quam ledere.

CAP.



## C A P . XLIX.

*Ineptum itaque, laudari idem in Philosophis & admirationi esse, in Christianis odiri & persequi: quorum opinio, vel si falsa sit, cum tamen ad recte vivendum prosit, irrisui magis quam pœnis adjudicari debeat, quibus tamen exultat vulgus, inepte quidem, quum pœnæ istæ gaudium sint Christianorum, qui injuste vexari & damnari malint, quam a Deo excidere.*

**H**Æc sunt, quæ in nobis solis præsumptiones vocantur, in Philosophis & Poetis summæ scientiæ, & insignia ingenia. <sup>b</sup> Illi prudentes, nos inepti: <sup>c</sup> illi honorandi, nos irridendi, immo eo amplius & puniendi. <sup>d</sup> Falsa nunc sint quæ tuemur, & merito <sup>e</sup> præsumptiones, attamen necessaria; inepta attamen utilia: siquidem meliores fieri coguntur, qui eis credunt <sup>f</sup> meru æterni supplicii, & spe æterni refrigerii. <sup>g</sup> Itaque non expedit falsa dici, nec inepta haberi, <sup>h</sup> quæ expedit vera præsumi. <sup>i</sup> Nullo titulo damnari licet omnino quæ profunt. In vobis itaque præsumpto est hæc ipsa, quæ damnat utilia. Proinde nec inepta esse possunt: certe <sup>k</sup> & si falsa & inepta, nulli tamen noxia; nam <sup>l</sup> & multis aliis similia, quibus nullas pœnas irrogatis, vanis & fabulosis, inaccusatis & impunitis, <sup>m</sup> ut innoxiiis. <sup>n</sup> Sed in ejusmodi, si utique inrisu judicandum est, non gladiis, & ignibus, & crucibus, & bestiis; de qua iniquitate sæviræ non modo <sup>o</sup> cæcum hoc vulgus exultat & insultat, sed & quidam vestrum, quibus favor vulgi de iniquitate captatur, gloriatur, quasi non totum, quod in nos potestis, nostrum sit arbitrium. Certe, <sup>p</sup> si velim Christianus sum, tunc ergo me damnabis, si damnari velim. Cum vero quod in me potes, <sup>q</sup> nisi velim, non potes, jam meæ voluntatis est quod potes, non tuæ potestatis. <sup>r</sup> Proinde & vulgus vane de nostra vexatione gaudet: <sup>s</sup> proinde enim nostrum est gaudium, <sup>a</sup> quod

## C A P . XLIX.

**H**Æc sunt quæ in nobis ) Hæc est lectio MSS. & editorum plerorumque. Sed in Pam. & L. B. est hæc sunt.

<sup>b</sup> Illi prudentes, nos inepti ) Arnobius lib. 1. Et illi cati, sapientes, prudentissimi vobis videntur, nec reprehensionis ullius, qui Fannos, qui Fatuas, civitatumque Genios, qui Panfos reverentur atque Bellonas. Nos haberes, stolidi, fatui, obtusi pronunciamur & bruti, qui dedimus nos Deo, cujus nutu & arbitrio omne quod est, constat, & in sententiæ suæ perpetuitate defixum est. Idem lib. 11. Ita non injustissimum ducitis, inequitare, illudere, tanquam stulta nobis & bruta dicentibus. Quid est quod a vobis tanquam bruti & stolidi judicemur? Latant. lib. 14. cap. 13. Cur igitur vulgo pro stultis, & vanis, & ineptis habemur, qui sectamur magistrum, etiam ipsorum Deorum confessione sapientem?

<sup>c</sup> Illi honorandi ) Statuis & salariis, ut dixit supra cap. XLVI.

<sup>d</sup> Falsa nunc sint quæ tuemur ) Sic supra cap. XXI. de Christo: Recipite interim hanc fabulam; similis est vestris, dum ostendimus quomodo Christus probetur.

<sup>e</sup> Præsumptiones ) Male Aldina præsumtio.

<sup>f</sup> Metu æterni ) MS. L. B. metu & æterni.

<sup>g</sup> Itaque non expedit falsa dici ) Sensus est, non æquum itaque nec utile est pro fallis illa & ineptis habere, quæ vera si præsumas, utilia sunt, nec ullo prætextu recte damnatur illa quæ certissime profunt.

<sup>h</sup> quæ expedit ) Ita omnes præter Pamelium, ubi haud rectius invenias, & expedit.

<sup>i</sup> Nullo titulo damnare licet omnino quæ profunt ) Ita Cod. Agob. & ex Cod. MS. Fuld. transposuit Rigalt. Erat tamen ibi præfixum proinde ita, proinde nullo titulo &c. MS. Bat. delet tō omnino. In aliis præter Rigaltianam editionibus est, quæ profunt omnino.

<sup>k</sup> Et si falsa ) Id est etiam si falsa statuas.

<sup>l</sup> Et multis aliis similia ) Barræus & multis, & aliis similia. Supra cap. XXXVIII. Proinde nec paulo lenius inter licitas factiones sectam istam deputari oportebat. quam sectam ipsi philosophis, quos tamen patiebantur, assimilaverant cap. XLVII.

<sup>m</sup> Ut innoxiiis ) Male scriptum in Cod. Fuld. in ejusmodis accusatis & impunitis, ut noxiis. In Agob. est & innoxiiis.

<sup>n</sup> Sed in ejusmodi enim, si utique, inrisu judicandum est, non gladiis & ignibus, & crucibus, & bestiis ) Varie depravatum locum tam in editis quam in MSS. ita constituit Rigaltius. Cui lectioni prope accedit lectio MS. Fuld. ut noxiis: æque enim, si utique inrisum, judicandum est &c. etiam MSS. Heraldini, sed in ejusmodi enim si utique inrisu judicandum est. Sed in MSS. Lugd. Bat. & Agobard. expresse scribitur inrisu, quamvis in priori imperita librarii manus distraxerit, quæ & eum pro enim posuit. ita enim ibi legitur, sed in ejusmodi eum, si utique, in risu judicandum est, non gladiis &c. Crebro usurpat Noster illud si vel si utique, prout in his Notis plus semel dictum est. Dicit itaque. Non oportet nos occidi, uri. bestiis crudeliter obici, sed potius, ut agitis cum vanis & fabulosis, irrideri. si tamen in nos inrisu, pro inrisu vel irrisione, judicandum est, qui vera & sana proferimus. Voce inrisu sæpe Tacitus uritur. Editores plerique, quo minus sensum perceperunt. tanto magis & ipsi & ex corruptis membranarum lectionem depravarunt. Pamel. Sed in ejusmodi error si utique irrisioni judicandum est. Junius. Sed in ejusmodi, error si utique, inrisu vindicandum est. Herald. Sed in ejusmodi error sit. Utique inrisu judicandum est. Aldina editio, sed in ejusmodi, si utique, irrisioni adjudicandum est. Rhenan. vero, sed in ejusmodi error si utique irrisioni adjudicandum est, additque solus, sed & sua ut puto auctoritate, vindicandus post illud & bestiis. Melius scripserunt Aldus & Rhen. Sed ejusmodi error, si utique, inrisu adjudicandus est, &c.

<sup>o</sup> Cæcum hoc vulgus ) Mavult Cod. Agobard. secum, & mox delet & insultat, ut & captatur. Transponit Aldus sequentia ita, non quasi totum.

<sup>p</sup> Si velim Christianus sum ) Quia compulsus negare, post tribunal de vestra ridere possum æmulatione iterum Christianus. ut loquitur cap. 11.

<sup>q</sup> Nisi velim, non potest ) Fuld. posses. forte possis.

<sup>r</sup> Proinde & vulgus ) Particulam & delet MS. L. B.

<sup>s</sup> Proinde enim nostrum est gaudium ) Pamel. & Rhenan. proinde &.



<sup>a</sup> quod sibi vindicat, <sup>b</sup> qui malumus damnari, quam a Deo excidere. Contra illi, qui nos oderunt, dolere non gaudere debebant consecutis nobis <sup>c</sup> quod elegimus.

<sup>a</sup> Quod sibi vindicat ] Rhen. & MS. L. B. vendicant.

<sup>b</sup> Qui malumus damnari ] Male Ald. malunt. & Rhen.

maluimus.

<sup>c</sup> Quod elegimus ] Pam. eligimus L. Bat. diligimus.

## C A P. L.

At vero, dum cruciatibus sese obiciunt, dum animam lubentes proiciunt, id non facere eos more Gentilium, quibus desperatio & gloriosæ pruritibus eam contemendi doloris & mortis viam sternit, sed more fortissimi militis, qui bellum sumit, licet non amet, & de victoria gaudet, in cuius tamen consecutione trepidavit. Fatendum itaque eam veram esse constantiam, quæ factis sese, non verbis prodat, apud Deum gratiam, non apud homines laudem quærat, & contemplatione exemploque obstinationis suæ inconcussæ plures quotidie qui amplectantur ipsam gignat, quam unquam ex omnibus omnium Philosophorum scholis, capri verborum lenociniis discipuli exierint.

**E**Rgo, inquit, cur querimini, quod vos insequamur, si pati vultis, cum diligere debeatis, per quos patimini quod vultis. <sup>a</sup> Plane volumus pati, verum eo more, <sup>b</sup> quo & bellum nemo quidem libens patitur, <sup>c</sup> cum & trepidare, & periclitari sit necesse <sup>d</sup> tamen & præliatur omnibus viribus, & vincens in prælio gaudet, qui de prælio querebatur, <sup>e</sup> quia & gloriam consequitur, & prædam. Prælium est nobis, quod provocamur ad tribunalia, ut illic sub discrimine capitis pro veritate certemus. Victoria est autem pro quo certaveris, obtinere. <sup>f</sup> Ea victoria habet & gloriam placendi Deo, & prædam vivendi in æternum.

<sup>a</sup> Sed

## C A P. L.

<sup>a</sup> **P**lane volumus pati ] Postremam vocem delet MS. Fuld. & abesse potest. Huc spectant illa cap. i. Quid hoc mali est, cuius reus gaudet? cuius accusatio votum est & pœna victoria. & Ad Scap. cap. i. magisque damnati quam absoluti gaudemus. Ibid. cap. ii. Absit enim ut indigne feramus ea nos pati quæ optamus. & cap. ult. Crudelitas vestra gloria est nostra. Vide tantum, ne hoc ipso, quod talia sustinemus, ad hoc solum videamur erumpere, ut hoc ipsum probemus, nos hæc non timere sed ultra vocare. Absit enim inquit lib. de Patientia cap. viii. a servo Christi tale inquinamentum, ut patientia maioribus tentationibus præparata in frivolis excidat.

<sup>b</sup> Quo & bellum ] Hisce quidam addiderunt vocem miles. ea itaque omnes MSS. & editores occupavit, quam tamen Fuld. auctoritate deleuit Rigaltius. Edidit ille hoc modo, quo & bellum nemo quidem libens patitur, cum & trepidare &c. Ubi alii, quo & bellum miles. Nemo quippe libens patitur, cum &c. MS. Lugd. Bat. tamen agnoscit quidem, quomodo erat etiam in MS. Puteano. Si tamen miles retinendum. ita locus constitui debet quo & bellum miles nemo &c. ablata distinctione, ut nemo nullum significet. prout alibi in hoc opusculo, & ex Indice disci potest.

<sup>c</sup> Cum & trepidare & periclitari sit necesse ] Ita scilicet natura comparatum est, ut cum ad ipsum prælium & vitæ discrimen ventum sit, etiam fortissimos quosque horror quidam invadat, quandoquidem dies ille

Ὁ μὲν ἐς γὰρ χρόνόν κέλετ' ἐλθέμεν, ἀλλὰ μάχεσθαι.

i. e. non ad tripudium venire jubet, sed pugnare, ut est apud Homerum Iliad. O, versu 508. & eleganter docetur a Lucano in descriptione decretorii illius inter Cæsarem & Pompejum prælii lib. vii. 467.

tamen omnia torpor  
Pectora constrinxit, validusque in viscera sanguis  
Percussa pietate coit, totæque cohortes  
Pila parata diu tensis tenuere lacertis.

quando ut idem ibidem versu 128.

animique truces sua pectora pul-  
sant  
Istibus incertis. Multorum pallor in ore

Mortis ventura est, faciesque simillima fato.

Nam Στρατιώτης ἐν χερσὶν ἔχων μάχην, πῶς οἶδεν εἰ ζήσεται; ποσάυτῃ τῶν θανάτων εἰσὶν ὁδοί. i. e. quis enim prælium jamjam initurus, victurum se certus sit, cum tot viae mortis militi sint? ut ait Charmides, amoris impatiens, apud Achillem Tatium lib. iv. p. 233.

<sup>d</sup> Tamen & præliatur omnibus viribus ] Namque, ut Ajaci congruens est verbum, apud Homerum Iliad. O, versu 808.

Βέλτερον ἢ ἀπολείσθαι εἶνα χρίσθαι, ἢ βιώσθαι,  
ἢ δὴ δὲ σπύγασθαι ἢ αἰὲν διδόσθαι.

i. e. melius aut perire semel aut vivere, quam diu consumi in gravi pugna. Ibi quoniam

pavide fortique cadendum est,

juxta oraculum Catonis apud Lucan. lib. ix. 583. sæpe ignavi fugientes turpiter pereunt, strenui & vivunt & vincunt. Cicero pulchre lib. xi. Tusculanar. Ut sit in prælio, ut ignavus miles ac timidus simul ac videris hostem, abjecto scuto, fugiat quantum possit, ob eamque causam pereat, nonnunquam etiam integro corpore, quum ei qui steterit, nihil tale evenerit: sic qui doloris speciem ferre non possunt, abiiciunt se, atque ita afflicti & examinati jacent: qui autem restiterint, discedunt sæpiissime superiores. Laudat idem animum magnum & constantem in Trebonio. De quo in Philipp. xi. cap. vi. ait crudelitatem Dolabellæ & corporis carnificinam tulisse fortiter & patienter. Additque: Magna laus, meoque iudicio omnium maxima. Est enim sapientis, quidquid homini accidere possit, id præmeditari, ferendum modice, si advenerit, esse. Majoris omnino est consilii, providere, ne quid tale accadat: sed animi non minoris, fortiter ferre, si evenerit.

<sup>e</sup> Quia & gloriam consequitur & prædam ] Menedemus duriter nimis filium objurgans apud Terentium in Heautontim. Act. i. Scena. i. inter alia inquit:

Ego istuc ætatis, non amoris operam dabam,  
Sed in Asiam hinc abii propter pauperem: atque ibi  
Simul rem, & gloriam armis belli repperi.

Christianæ militiæ gloria placere Deo, præda vivere in æternum, prout mox sequetur, imo accusatio votum est, & pœna victoria, ut dixit cap. i. Cod. Agobi. qui & g.

<sup>f</sup> Ea victoria ] Secundam vocem non agnoscit Codex L. B.

<sup>a</sup> Sed



<sup>a</sup> Sed obducimur. Certe cum obtinuimus. <sup>b</sup> ergo vicimus, cum occidimur; denique evadimus, cum obducimur. Licet nunc <sup>c</sup> sarmenticios & semaxios appelletis, quia ad stipitem dimidii axis revincti sarmentorum ambitu exurimur. Hic est habitus victoriæ nostræ: hæc palmata vestis. Tali curru triumphamus. Merito itaque victis non placemus: <sup>d</sup> Propterea enim desperati & perditæ existimamur. Sed hæc desperatio & perditio <sup>e</sup> penes vos in causa gloriæ & famæ vexillum virtutis extollunt. <sup>f</sup> Mutius dextram suam libens in ara reliquit: <sup>g</sup> o sublimitas animi! <sup>h</sup> Empedocles torum <sup>i</sup> sese Catanensium Ætnæis <sup>k</sup> incendiis donat: o vigor mentis! <sup>l</sup> Aliqua Carthaginis conditrix <sup>m</sup> rogo secundum matrimonium dedit: o præconium <sup>n</sup> castitatis! Regulus, ne unus pro multis hostibus viveret, <sup>o</sup> toto corpore cruces patitur: <sup>p</sup> o virum fortem, & in captivitate victorem! <sup>q</sup> Anaxarchus <sup>r</sup> cum in exemplum prissanæ pilo contunderetur; <sup>s</sup> Tunde, tunde, ajebat,

<sup>a</sup> Sed obducimur. Certe cum obtinuimus) Morimur, inquit, in prælio, idque obicitis. At vero decorum mori pro patria, quæ nobis cælum est, cap. 1.

Οὐ γὰρ ἀεικὲς ἀμυνόμενα περὶ πατρίδος  
Τεθνάμεν.

Hæstoris apud Homerum generosa vox est Il. O. 496. decorum etiam victores mori adeoque τὸν ἀγῶνα τὸν καλὸν ἀγωνίζεσθαι, ut de se testatur Paulus 11. Timoth. iv. 7. Nam καλὸς ἀγωνίζεσθαι a Lacedæmoniis dicebantur illi qui fortiter & gloriose parta patriæ victoria occubuerant ut notum ex Eliani loco lib. vi. 6. Οἱ δὲ καλῶς ἀγωνισάμενοι, καὶ ἀποθανόντες θάλλοις ἀνέδυντο, καὶ κλάδοις ἐτίθει, καὶ δὲ ἐπαίνων ἤγοντο. i. e. Qui vero se strenuos præbuisse, & occubuisse, olivæ & aliis ramis redimunt, laudibus vehebantur. Egregie Chrysost. Serm. de Martyrib. imitand. Denique in certamine Christiane, aut superstes miles prostrato hoste beatus de prælio redit, aut hostem victor moriendo devincit. Feliciter enim vincit, qui post victoriam vinci non novit. Nam ut Prosper in lib. Epigramm.

non certanti nulla est speranda corona.

Palmam, qua capitur gloria, finis habet.

Recte autem a rationibus desumptum obducere æquæ scilicet ut expungere, quod dum non intellexerunt librarii locum corruerunt, unde in Fuld. sed occidimur certo. Male quoque sic, præter Rigalt. & Junium distinguunt editi. Sed obducimur certe, cum &c. Ita supra cap. xLvi. Dum de bono sectæ hujus abducitur.

<sup>b</sup> Ergo vicimus] Et hoc bene a Jun. & Rigaltio, nam reliqui vicimus. mox enim addit evadimus non evasimus.

<sup>c</sup> Sarmenticios & semaxios) Vide Notam Heraldi. Aldus legit semaffios ut & mox assis. Rhen. semissarios. ubi ex Scaligeri sententia semissis significat ἡμιποδίων semipedem. in Animadv. Titian. lib. ix. c. 21. ubi stipitem Rob. Titii notat, qui stipitem a vilitate pretii dictum hic putabat, quasi dimidii assis, cum as in mensura sit per Columellæ. Barr. semissios. MS. Fuld. sarmentarios & semaxios. L. B. sarmenticios & semarios. Ita quoque in edit. Pamelii, qui tamen in Notis recte laudat semaxios.

<sup>d</sup> Propterea enim desperati & perditæ existimamur] Placet magis lectio Fuld. merito desperati & p. e. Solita in Christianos convicia, Minucius p. 8. Quid? homines, homines inquam, deplorate, inlicitæ, ac desperatæ factionis grassari in Deos non ingemiscendum est?

<sup>e</sup> Penes vos in causa gloriæ & famæ, vexillum virtutis extollunt] Aldus Male pene vos. Mavult vero Fuld. in causam. Rursus Ad Nat. 1. 18. Sed vestris ista ad gloriam, nostris ad duritiam deputatis. Scilicet, ut pie Prosper Aquitanus Sententiar. num. ccxcv. distinguit, Fortitudinem Gentilium mundana cupiditas, fortitudinem autem Christianorum Dei charitas facit, quæ diffusa est in cordibus nostris, non per voluntatis arbitrium, quod est a nobis: sed per Spiritum Sanctum, qui datus est nobis.

<sup>f</sup> Mutius In quem pulcherrimum exstat Marcialis epigramma lib. 1. ep. 22.

<sup>g</sup> O sublimitas animi] Cuncta hæc præconia accipi debent non ex persona Tertulliani sed Gentilis vanæ gloriæ captatoris pronunciata.

<sup>h</sup> Empedocles] Quem false deridet lib. de Anima cap. xxxii. ubi de Pythag. Metemps. Sed enim Empedocles, quia se Deum deliravit, idcirco opinor dedignatus aliquem se heroum recordari, Thamnus & piscis fui, inquit. cur non magis & pepo tam insulsus, & chamæleon tam inflatus? Plane, ut piscis, ne aliqua sepultura conditio reputesceret, assum se maluit in Ætnam se præcipitando.

<sup>i</sup> Sese Catanensium] Secundam vocem delet MS. Fuld. se legit L. B.

<sup>k</sup> Incendiis donat.] Sic lege ex Fuld. in sequentibus enim est patitur & dedit, quod non ad do sed dedo referri debet. Alii donavit. Malo etiam in prioribus relinquit pro reliquit.

<sup>l</sup> Aliqua Carthaginis conditrix] Cogitabam Elissa pro aliqua. Sed sapit genium Tertull. illud postremum, ut cap. xiiii. ostenditur. Adjungit huic Asdrubalis uxorem in lib. Ad Nat. 1. 18. Ignes post Carthaginiensem feminam Asdrubale marito in extremis patriæ constantiorem docuerat invadere ipsa Dido.

<sup>m</sup> Rogo secundum matrimonium dedit] Ita post Latini & Junium restituit Rigalt. quum aliæ editiones ut & Cod. Agob. habeant se secundum, in quo erroris causa facile deprehendi potest. Lectio Fuld. non videtur ad Tertull. genium esse, licet amplectatur Gothofredus, sed glossam sapere, rogo secundum matrimonium evadit. Ineptæ quoque lectio V. C. quam adfert Wouwer. rogo se ob vitandum &c. quam rectam putabat Scriberius.

<sup>n</sup> Castitatis] Adjungit Fuld. & pudicitia; non opus. <sup>o</sup> Toto corpore cruces patitur] Lib. 1. Ad Nat. c. 18. Si crucem configendi corporis machinam nullus adhuc ex vobis Regulus pepigit. Vocem hostibus delet Cod. Agobard.

<sup>p</sup> O virum fortem & in captivitate victorem] Quod illi præconium assignatur a Cicerone lib. 111. de Officiis cap. xcix. Ibi narratur historia infelicitis fortitudinis: M. Atilius Regulus cum Consul iterum in Africa ex insidiis captus esset, duce Xanthippo Lacedæmonio, imperatore autem patre Hannibalis, Hamilcare: juratus missus est ad senatum, ut, nisi redditi essent Pœnis captivi nobiles quidam, rediret ipse Carthaginem. Is cum Romam venisset, utilitatis speciem videbat, sed eam, ut res declararet, falsam judicavit: quæ erat talis, manere in patria, esse domi suæ cum uxore, cum liberis: quam calamitatem accepisset in bello, communem fortunæ bellicæ judicantem, tenere consularis dignitatis gradum, quis hæc neget esse utilia? Quid censes? additque statim. Magnitudo animi & fortitudo negat. Pro & Fuld. legit etiam.

<sup>q</sup> Anaxarchus] De quo Chrysost. Hom. in Pl. cvi. Alii Anaxarchum novo & inusitato supplicii genere de medio sustulerunt.

<sup>r</sup> Cum in exemplum prissanæ pilo contunderetur] Hæc est scriptura Codicis Fuld. & Aldina, Cod. Agob. in exitu. Nec scio quid alios editores moverit, ut elegerint in exitum, quum illud supponi necessario debeat, & in tam atroci morte exemplum potius quam exitum spectetur. Quintilian. cclxxiv. Omnis enim pœna, non tam ad delictum pertinet, quam ad exemplum. Scribitur vero Græce utrumque & prissana & quod Barr. Ald. & Rhen. habent prissana. Πρίσσανα vero Græcis significat hordeum decorticatum; nam cum molendinæ inventæ nondum essent, nullum alium modum decorticandis granis adhibere noverant, quam ut perfusum aqua hordeum, dumque tumeret in sole expositum, mox in pile ligneo pistillo tantisper tunderent, dum corticem glutinamque exuisset. Nonnunquam vero in iisdem pistillis rursus pistatum hordeum folique rursus expositum siccatumque aspergebant polvine inter pistandum decusso, atque ita servabant. Videri de his potest Constantinus Cæsar lib. xii. de Agricultura. In exemplum prissanæ ita etiam explicari potest, cum illo Anaxarchus adinstar prissanæ pilo contunderetur. Ita Nonnus in Expositione Profanarum Hist. Greg. Nazianz. p. 808. edit. Leunclav. Πρίσσανα enim, inquit, est prissanæ instar atteri, unde & prissana dicta est.

<sup>s</sup> Tunde, tundo ajebat Anaxarchi follem] Theodoretus de Martyrib. lib. viii. p. 120. Οὐδὲ γὰρ Ἀναρχὸς ἐκείνῳ δὲ ὑπὲρ πείσους σιδηροῖς ἔλεγεν, ὡς φασί. Πρίσσε τὸν Ἀναρχὸν θύλακον, Ἀναρχὸν γὰρ ἡ πρίσσει. i. e. Sed neque Anaxarchus ille, qui cum pistillis ferreis tunderetur, Tunde inquit, Anaxarchi saccum, neque enim Ana-



<sup>a</sup> Anaxarchi follem, <sup>b</sup> Anaxarchum enim non tundis: <sup>c</sup> o Philosophi magnanimitatem, <sup>d</sup> qui de tali suo exitu etiam jocabatur! <sup>e</sup> Omitto eos, qui cum gladio proprio, aliove genere mortis mitiore de laude <sup>f</sup> pepigerunt. Ecce enim <sup>g</sup> & tormentorum certamina coronantur a vobis. <sup>h</sup> Attica meretrix <sup>i</sup> carnifice jam fatigato, postremo <sup>k</sup> linguam suam comesam in faciem tyranni scævientis expuit, <sup>l</sup> ut expueret & vocem, ne conjuratos confiteri posset, si etiam victa voluisset. Zeno Eleates <sup>m</sup> consultus a Dionysio, quidnam Philosophia præstaret, cum respondisset contemptu mortis impassibilem fieri, <sup>n</sup> flagellis tyranni <sup>o</sup> subjectus, sententiam suam ad mortem usque signabat. Certe <sup>p</sup> Laconum flagella sub oculis etiam hortantium propinquorum <sup>q</sup> acerbata, <sup>r</sup> tantum honoris tolerantia domi conferunt, quan-

*anarchum contundis. Quod desumptum ex ix. libro Laertii.*

<sup>a</sup> *Anaxarchi follem*] Eleganter dictum! Cum enim ad instar priffanz vel hordei tunderetur, pariter nihil aliud sibi contingere profiteretur quam quod hordeo contingat, scilicet ut divina illa interior particula, vigor mentis illæsa maneret, solusque caducus folliculus rumperetur, dissiparetur. Ita enim corpusculum suum appellabat. in quo illud nullo modo affligebatur quod Marco Antonino dicitur lib. x. τὸ ἐνδὸν ἐγκερμαμένον. Jamblichus δὲ αὐτῷ, Stobæo in Excerpt. Phys. τὸ ἡγεμονικὸν μέρος. Philoni Judæo denique in lib. de conventu. Ad Primas disciplinas αὐθροῦτος ἐν αὐθροῦτι, κρείττων ἐν χειρῶν, ἀθάνατος ἐν θανάτῳ, quibus videndus, incomparabilis Isaaci Casauboni Commentarius ad Persii Sat. v. 129.

*sed si intus & in jecore agra  
Nascantur domini.*

Et hinc intelligitur eruditissimus Pauli sermo, cum scribit ad Rom. vii. 24. Τίς με ῥύσεται ἐκ τῆς σάρκατος τῆ θανάτου τῆς τῆς; ut & illa quæ leguntur versu 23. Exemplo hujus Anaxarchi passim *folles & folliculus* pro corpore mortali usurpatum est, vide exempla in Notis Lindenbrogii ad Virgilii Catalecta p. 301. Elmenhorstii ad Arnob. p. 66. & Lydio de Re Mil. p. 77. Quibus addi potest illud Gregorii Nazianz. de Vitæ differ. Esto autem, non jam Imperatori ut prius contubernalis erit Gregorius, utri suo nonnihil gratificans, atque inter medios epulones tristis & tacitus accumbens, ægreque anhelitum ducens, ac servilem in modum edens.

<sup>b</sup> *Anaxarchum enim non tundis*] Idem Gregorius Cygn. Carm. de Animi Summissione, Num in mortario contusionem manuum Anaxarchi veluti non præsentis, & tamen jubentis utrem suum vehementer tundi, tanquam ipse non contusus maneret, nec quis esset cerneretur. De Zenone Diogenes Laertius, cui hoc adscribit:

Ἦδε, ὦ Ζήνων, καλὸν ἦδε ἀνδρὶ τυραννεῖ  
κτείναι, ἢ κλύσαι δολοσύνας Ἑλέαν.  
Ἀλλ' ἐδάμνη. δὴ γὰρ σε λαβὼν ὁ τυραννὸς ἐν ὄλμῳ  
κόψε. τί τὸ τοῦ λέγω, σῶμα γὰρ ἔχει δὲ σε.

<sup>i</sup> *e. Egrege voluisti, o Zeno, occiso tyranno, a servitute liberare Eleam. Sed domitus es, te namque capiens tyrannus contudit in mortario, quid dico? non te sed corpus tuum. Nonnus loco supra citato de Epicteto: Huic a Macedone tyranno crux vinculis adstrictum est. Postea autem cum eum solvere tyrannus vellet, ex eoque quæreret: Visne Epictete te solvam? Quid inquit, an sum adstrictus? quibus videlicet verbis hoc significabat, animam suam nequaquam vinciam fuisse. Itaque non corpus homo esse dicitur, sed anima.*

<sup>c</sup> *O philosophi magnanimitatem*] Quam valde deprecat Gregorius iterum Nazianz. Orat. 1. in Julian. Ὁ τὸ Σωκράτους ἐπαύων κώπειν, καὶ τὸ Ἐπικτήτου σκέλος. καὶ τὸν Ἀναρχῆς δούλον. ὢν ἀναγκαστὴ μᾶλλον, ἢ ἐκύστος ἡ φιλοσοφία. <sup>i</sup> *e. Qui Socratis cicutam laudibus vebis, & crux Epicteti, & Anaxarchi utrem, quorum coacta patius quam voluntaria erat philosophia.*

<sup>d</sup> *Qui de tali suo exitu jocabatur*] Mortem contemneri viri est, cruciatum perferre fortis, in illis joculari fatum humanum supergredi videtur. Frustra itaque Junius talia. Editi passim *tali de*. sed MS. L. B. & Rigalt. *de tali*. Huc facit illud Ovidii Trist. 1. 11. 51.

*Non letum timeo, genus est miserabile letbi:  
Demite naufragium, mors mihi munus erit.*

& immanis illa Caligulae vox: ita feri, ut se mori sentiat, apud Sveton. cap. xxx.

<sup>e</sup> *Omitto eos qui cum gladio proprio*] Secundam vocem delent Ald. & Herald. Mox L. Bat. *vel alio*. Dixerat supra cap. ix. ferro enim mori ætas quoque major optaverit. Cod. Agobard. hanc exhibet lectionem, qui cum gaudio proprio, alio genere mortis &c. Non possum probare,

respicit enim simile factum illis Martialis de Festo, 1. 79.

<sup>f</sup> *Pepigerunt*] Ad Nation. lib. 1. cap. 18. *si crucem configendi corporis machinam nullus adhuc ex vobis Regulus pepigit.*

<sup>g</sup> *Et tormentorum certamina coronantur a vobis*] Inter quæ eminet illud servilis conditionis exemplum in illo qui occiso Hadrubale ob interfectum ab illo herum suum, nullis tormentis adigi potuit, ut ex vultu lætitiæ signa deponeret, Val. Max. 111. 3. 8. nam ut Publius

*Inimicum ulcisci vitam accipere est alteram.*

<sup>h</sup> *Attica meretrix*] Fuld. *Attica quadam meretrix*. Historia Leænz hujus passim celebratur, sed diversa a diversis. Hieronymi, Athenæi, Polyæni, Pausaniæ & Laëtantii supra hac muliere locos vide apud incomparabilem virum Josephum Scaligerum in Notis ad Eusebium seu Hieron. p. 98.

<sup>i</sup> *Carnifice jam fatigato*] Cicero Orator. Partit. cap. L. *Alii autem aut natura corporis, aut consuetudine dolendi, aut metu supplicii, aut mortis, vim tormentorum pertulerunt.*

<sup>k</sup> *Linguam suam comesam*] Sic ex MS. Put. Jun. & Rig. alii omnes *comesam*. Dicit vero *comesam*, vel ut Ad Nat. *pastam*, Plinius qui Anaxarcho hoc adscribit, *dentibus prærosam*, imo & Val. Maximus *dentibus abscissam & commanducatam linguam*, eidem Anaxarcho tribuens lib. 111. cap. 10. ut vim indicet tormentorum, in quibus præ dolore depasta lingua, tandem ultra ferre nequens, ne cederet corpus & sexus, linguam suam *pastam expuit, totum eradicatæ confessionis ministerium*, ut sunt verba in lib. ad Nationes. Et hinc intelligi potest quamproprie pœnam hostium Dei expresserit Joannes in Apocal. xvi. 10. ubi infelices illi describuntur hoc modo: καὶ ἐμαρτύρητο τὰς γλώσσας αὐτῶν ἐν τῷ θανάτῳ.

<sup>l</sup> *Ut expueret & vocem*] Codd. Fuld. & Agob. *ut expelleret*. Lugd. Bat. *vero expellit, ut expueret & vocem*. Addit Val. Maximus lib. 111. 3. 4. tribuens Anaxarcho, *in os ejus [tyranni sc.] ira patens, expuit*. Mox Fuld. *etiam si pro si etiam*, Zenoni attribuit factum hoc Antistheni apud Laertium.

<sup>m</sup> *Consultus a Dionysio*] Error est vel Tertulliani vel librarii potius, debuit enim scribere a Diomedonte qui hoc tribuitur a Diogene Laertio. Idemque mendum est in Tertulliani alio quodam loco. In MS. L. B. erat a Dionio.

<sup>n</sup> *Flagellis tyranni*] Hastenus editum fuit *contemptum mortis, impassibilibus flagellis &c.* ubi Pam. & MSS. Agob. & L. B. *impassibilis*. Rhen. vero & Rigaltius sustulerunt illud *impassibilibus*. Sed quum in MS. Fuld. sit *impassibilem fieri; flagellis &c.* non dubito inde veram lectionem eruere, quæ est *contemptu mortis impassibilem fieri*. Quod bene etiam convenit cum descriptione ejus quem Laertius nobis dedit, qui mediis in tormentis liberrimam hanc ejus orationem ad adstantes refert. Θάνατῳ ὑμῶν τὴν δειλίαν, εἰ τῶν ἐνεκεν ὧν ἡμεῖς ὑπὸ τῶν δειλέτων τῶν τυραννῶν. i. e. Admiror equidem vestram ignaviam, si horam gratia quæ nunc ego tolero, tyranno servire sustinetis.

<sup>o</sup> *Subjectus*] Ita ex Fuldano Rigalt. Alii omnes *objectus*.

<sup>p</sup> *Laconum flagella*] Nota res, vide Cragium & alios. Eunapius Sardianus in Juliano. Εἴτα ἀπολαβὼν τὸν Θεμιστοκλέα καὶ τὸς Λάκωνας, τῶν ἐν Λακεδαιμονίᾳ μαρτύρων ὑπέμνησε, προσδίδας αὐτοῖς καὶ τῶν Ἀθηναίων. i. e. Tunc assumptis Themistocle & Laconibus illis, Proairelius reduxit iis in memoriam flagellationes Lacædemoniis usitatas, addens & istas Atheniensium, quod ut cum risu dictum accipi debet.

<sup>q</sup> *Acerbata*] Fuld. *acerba*. non proba, dicit enim hortantium propinquorum.

<sup>r</sup> *Tantum honoris tolerantia domi conferunt*] Ita ausus sum refingere lectionem vexatam ab omnibus. Nam Aldus quidem, *tantum honor est, tolerantia deinde conferunt q. s. f.* Rhenani editio prima *tantum bonorem toleran-*



quantum sanguinis <sup>a</sup> fuderunt. <sup>b</sup> O gloriam licitam, quia humanam! <sup>c</sup> cui nec præsumpcio perdita, nec persuasio desperata deputatur, <sup>d</sup> in contemptu mortis <sup>e</sup> & atrocitatis omnimodæ, <sup>f</sup> cui tantum <sup>g</sup> pro patria, pro agro, pro imperio, pro amicitia <sup>h</sup> pati permissum est, quantum pro Deo non licet. Et tamen illis omnibus & <sup>i</sup> statuas <sup>k</sup> defunditis, & <sup>l</sup> imagines inscribitis, <sup>m</sup> & titulos inciditis in æternitatem: <sup>n</sup> quantum de monumentis potestis scilicet, <sup>o</sup> præstatis & ipsi quodammodo mortuis resurrectionem. <sup>p</sup> Hanc qui veram a Deo sperat, si pro Deo patitur, insanus est. Sed hoc agite, boni Præsides, meliores multo apud populum, si illis Christianos immolaveritis. Cruciate, torquete, dammate, atterite nos. Probatio est enim innocentiae nostræ iniquitas vestra. Ideo nos hæc pati Deus patitur. Nam & <sup>q</sup> proxime <sup>r</sup> ad leonem damnando Christianam potius, quam ad leonem, confessi estis labem pudicitiae apud nos atrocior omnino poena & omni morte reputari:

<sup>a</sup> nec

*rantiae deinde conferunt, quod probabat Junius. Editiones vero quas procuravit Gelenius domui, prout & Pam. & Herald. MS. L. B. domini. Est vero Domi apud suos, notissimo loquendi usu, ut domi potens, domi dives & similia. in Fuld. est, tantum honoris. in Agob. r. honorem tolerantiae domum. Quin etiam illud domui commode explicari potest, scil. stirpi, familiae. Val. Max. ubi nobilis pueri patientiam narrasset, qui thuribulo accepto ministrabat Alexandro sacrificanti, ita ut nec in brachium carbone ardente delapso, gemitu sed adusti corporis odore rem proderet, addit lib. 111. cap. 111. Si huic miraculo Darius inferuisset oculos, scisset ejus stirpis milites vinci non posse, cujus infirmam ætatem tanto robore præditam animadvertisset. Ubi ut hic domus ita stirps laudatur. Certe Rigaltius delere non debuit. Amo tamen magis domi.*

<sup>a</sup> Fuderunt ] Ita recte MS. L. B. & editio Rig. Alii fuderint.

<sup>b</sup> O gloriam licitam, quia humanam ] Oratio est indignantis. Fuld. mavult quia humana scil. est.

<sup>c</sup> Cui nec præsumpcio perdita, nec persuasio desperata deputatur. ] Ita recte ex V. C. Wouvv. & Rig. Alii, reputatur. Noster Ad Nat. lib. 1. cap. 19. Hucusque opinor horrenda obstinationum Christianarum: & mox quamquam de persuasionibus omnis obstinatio nostra præstruitur.

<sup>d</sup> In contemptu mortis ) Male hinc nonnulli novi sensus initium faciunt signantes litera capitali, cum debeat referri ad illud o gloriam licitam &c.

<sup>e</sup> Et atrocitatis omnimodæ ) Fuld. & Ald. omnimodo, ut referatur ad r contemptu.

<sup>f</sup> Cui tantum ] Scil. gloriæ humanæ. Male Ald. animi pro cui.

<sup>g</sup> Pro patria, pro agro ) Cum in Fuld. utiliter nobis augmentum illud suppeditetur pro agro, non debuit illud rejicere Rigaltius, nam alios non moror, qui ne dignati quidem sunt inspicere tam præclara. Sic enim singula singulis respondent. Murius, Regulus, Zeno, patriæ. Lacones, & forsitan ipse Zeno, imperio. Amicitiae meretrix Attica. Gloriæ humanæ Empedocles & Anaxarchus. At agro regina Dido, quæ corio bovis immensam latitudinem dimensa, Afros deceperat, ipsa enim erat Tyria. Nec enim tantum connubium Hiabæ fugit, sed providenter providit Carthaginem sub illa specie peti, ut egregie patet in nuptiis Arfinoes & Ptolemæi apud Justinum lib. xxiv. cap. 3.

<sup>h</sup> Pati permissum est ] Prima vox non apparet in Fuld.

<sup>i</sup> Statuas ) Quibus sibi ad æternitatem patrocinata est antiquitas. Unde solers Phidias inventum narrat Cicero Tuscul. Quæst. 1. 34. Sed quid poetas? opifices etiam post mortem nobilitari volunt. Quid enim Phidias? Sui similem speciem inclusit in clypeo Minervæ, cum inscribere non liceret. Insignis Eusebii locus est in lib. 1. de Vita Constantini Magni c. 2. Videlicet natura hominum sortis fragilis & caducæ commenta solatium, imaginibus edendis, majorum memoriam colere se putavit honore permansuro: partim adumbratione picturæ cera delibute, partim e materia sculptum & dolatum experte motus, simulacrum machinata.

<sup>k</sup> Defunditis ] Wouvv. ex V. C. cum & statuas diffunditis. Barr. & statuas diffunditis. At in MS. Fuld. est & statuas decernitis, & imagines scribitis. Sed vulgata lectio melior, cui ars fusilis, marmoraria & lignaria includitur. De Patientia cap. v. quum in idolum auri sui collationes defundit. loquitur de Israele.

<sup>l</sup> Imagines inscribitis ) Quæ passim adhuc in marmoribus, gemmis & factis veteris ævi reliquiis apparent. Quare de Varronis opere [ mortali heu! & mortalitatis leges experto ] quo illustrium Romanorum imagines seu descriptiones amplexus fuit, ita augurabatur Plinius Nat. Hist. lib. xxxv. cap. 2. Inventionem muneris etiam Diis invidiosus, quando immortalitatem non solum dedit, verum etiam in omnes terras misit, ut præsentem esse ubi-

que & claudi possent.

<sup>m</sup> Et titulos inciditis in æternitatem ] Barræus & Aldus, & titulos inciditis. æternitatem, quantum de monumentis potestis, scilicet præstatis, &c. Quæ nec ipsa spernenda lectio est. Aliter tamen MSS. Fuld. & L. B. & Agob. Callido itaque ad nominis sui perennationem consilio usus est architectus ille, qui in superbis Egyptiorum structuris nomen suum & operis dedicationem duriori materię insculpsit, cui calce oblitæ & absconditæ Regis nomen superscripsit, facile prævidens fragiliori materia delapsa, Regis memoriam abolendam, suam permansuram fore. Eusebius ibidem: Sunt qui pilas & cippos inscriptos sempiternam commendationem virtutis eorum quos habent annotatos, conferre crediderint. Unde Pansam & Hirtium Consules pro Rep. cæsos ita celebrat Cicero Philipp. xiv. cap. 33. Erit igitur exstructa moles opere magnifico, incisaque litteræ, divinae virtutis testes sempiternæ: nunquamque de vobis, eorum, qui aut videbunt vestrum monumentum. aut audient: gratissimus sermo conicescet. Ita pro mortali conditione vita immortalitatem estis consecuti.

<sup>n</sup> Quantum de monumentis ) Operibus artificiosis & perennantibus, statuis & inscriptionibus æreis, marmoris &c. ut plus uno maneant perennia seculo. Nec id quis de sepulcris capiat, quia mox mortui memorentur.

<sup>o</sup> Præstatis & ipsi ] Vos ipsi, qui in nobis ut tereterrimam persuasionem ridetis resurrectionem mortuorum. Itaque non probo Aldinum ipsi. Deest in L. B. Cod. Agobard. mortis resurrectionem.

<sup>p</sup> Hanc qui veram ] Quomodo præclare institutam hac de re disputationem, loco quem citavimus, concludit Eusebius: Quæ nihilominus (inquit, statuar scil. & inscriptiones) ab interitu vindicare nequeunt, suntque temporæ omnia consumenda: nimirum fluxi corporis effigies, quæ speciem immortalem minime representent: Sed erant tamen illa satis iis qui secundum banc vitam nulla boni expectatione ducerentur. Vide quæ ibidem de meliori spe nostra sequuntur.

<sup>q</sup> Proxime ] Id est nuper adeo. Ita supra sapius locutus est.

<sup>r</sup> Ad leonem damnando Christianam ] Vitiose Fuld. ad leonem damnandam Christianam potius, quam ad leonem putastis, & confessi estis &c. Barr. ad leonem clamando. Erat vero & hæc ex populi furentis acclamationibus, ut docet Ferrarius de Ver. Acclam. lib. vii. cap. 18. Maxima sane pudicarum contumelia, quam mille mortibus redemptam mallet. Itaque non immerito tela orationis suæ vibrat, cum simile fere facinus inhumanum & scelestum exprobrat furentibus Arianis Nazianzenus Orat. Adv. Arian. & de se ipso. Παρθένων inquit αἰδώς & σεμνότης ὅθεν ἀνδρῶν μὲν ἐ σωφρονισμῷ φέρουσι. Σὲ δὲ τίς ἡμῶν ἤκουσε & καὶ οὐβρίσας μέχρι τῶν ἀδεύτων, & ἀσεβῶν ὅψεται πρῶτον κε θύαν ἐλεεῖν, & τῷ Σοδομιτικῷ πυρὸς ἀξίαν, εἰ γὰρ θανάτου λέγειν τῆς αἰσχρῆς ἀνεκτότερον. id est. O virginum pudor atque verecundia, quæ ne modestorum quidem virorum conspectum ferre potes, quis nostrum te affecit ignominia, etiam ad illas usque partes, quas spectari nefas est, & impiorum oculis miserabile spectaculum proposuit, igneque Sodomitico vindicandum? Mitto enim cades hoc dedecore tolerabiliores. Sarisberienensis in Polycratice lib. 111. cap. xiii. A patribus tamen pridem definitum est, quia pudicitia auferri non potest, nisi mentis corruptio antecedit. Quod enim, ut magnus asserit Augustinus, non precedente libidine violenter patitur corpus, vexatio potius dicenda est quam corruptio. Ibi ergo servari pudicitia potest, ubi nulla nisi voluntaria esse potest corruptio, in mentis scilicet integritate, ubi in æternum servari pudicitia potest. Scilicet, ut Noster alia in re, in libro De Monogamia cap. xv. Utiq; enim illam magis excusari capit, quæ in prælio cecidit, quam quæ in cubiculo: quæ in equuleo succubuit, quam quæ in lectulo: quæ crudelitati cessit, quam quæ libidini: quæ gemens devicta est quam quæ subans.

T t

a Nec



<sup>a</sup> nec quicquam tamen proficit exquisitior quæque crudelitas vestra, <sup>b</sup> illecebra est magis sectæ. <sup>c</sup> Plures efficimur quoties metimur a vobis; semen est sanguis Christianorum. Multi apud vos ad tolerantiam doloris & mortis hortantur, ut Cicero in Tusculanis, ut Seneca in fortuitis, ut Diogenes, ut Pyrrhon, ut Callinicus. Nec tamen <sup>d</sup> tantos inveniunt verba discipulos, quantos Christiani factis docendo. <sup>e</sup> Illa ipsa obstinatio, quam exprobratis, magistra est. Quis enim non contemplatione ejus concutitur <sup>f</sup> ad requirendum quid intus in re sit? Quis non ubi requisivit, accedit? ubi accessit, pati exoptat? <sup>g</sup> ut totam Dei gratiam redimat, ut omnem veniam ab eo compensatione sanguis sui expediat? <sup>h</sup> omnia enim huic operi delicta donantur. Inde est, quod ibidem sententiis vestris gratias agimus. <sup>i</sup> ut est æmulatio divinæ, rei & humanæ, cum damnamur a vobis, a Deo <sup>k</sup> absolvimur.

<sup>a</sup> Nec quicquam tamen proficit] Ald. & Barr. profuit; etiam Rhenan, qui post verbum illud punctum ponit, ita: profuit. Exquisitior quæque crudelitas vestra illecebra est magis sectæ.

<sup>b</sup> Illecebra est magis sectæ] Laëtant, lib. v. cap. 13. Ita fit, ut data divinitus pace, & qui fuerunt universi redeant; & alius propter miraculum virtutis novus populus accedat. Arnob. lib. 11. Quod cum genera pœnarum tanta sint a vobis proposita religionis hujus sequentibus leges, augeatur res magis, & contra omnes minas atque interdicta formidinum animosus populus obnitatur, & ad credendi studium prohibitionis ipsius stimulis excitetur.

<sup>c</sup> Plures efficimur quoties metimur a vobis] Fuld. MS. etiam p. e. Quid ergo mirum, si Julianum illum Apostatam Epist. xxiii. Constantium vocare audias *πολυκεφαλὸν Ἰδρα*; multorum capitum hydram? eum etiam Herculi Maximiani nummus ex ære maximo exstet in Gaza Christianæ Reginæ, in quo ille velut Hercules visitur hydræ *πολυκεφαλῆς*, cum qua decertat victor, cum inscriptione **HERCULI DEBELLATORI**. Diocletiani etiam socii ejus in imperio & odio adversus Christianus nummus aureus singularis exhibetur a Spanhemio de U. & Pr. N. p. 838. in quo æque mendaci titulo abolitio Christianæ religionis celebratur. Stant ibi tria Fata, cum inscriptione **FATIS VICTRICIBUS**. Theodoret. Serm. ix. de Legib. p. 127. *Καὶ κορυβατῶντες καὶ λυτῶντες* &c. i. e. itaque Corybantium more capita præ furore jactantes, incitari, technisque ac veteramentis uti quamplurimis, pioscatorem leges non dissolverunt quidem, sed multo validiores oppugnando eas reddiderunt; planeque illis per similes inventi sunt, qui flammam quidem restinguere concupiscunt, oleum vero fatui instillantes, ardentem illam efficiunt. Etenim hi quoque contra pietatem bello sumto, piæ veritatis robur manifestius declararunt. Ac veluti quondam rubus ille quem vidit Moses, ardore ignis non est absumptus; ita nec Christianos, impiorum bellis petitos, tela hostilia consumpserunt; quin potius sicut lignatoribus silvam cadentibus multo plures pullulantes propagines ab radicibus, quem sint rami qui inciduntur; ita tunc quoque piis compluribus interfecit; multo plures

quotidie ad doctrinam Evangelicam accedebant; cruxque ille cesorum corporum, irrigatio quedam erat novis in Ecclesia emergentibus plantis. Mox male Junii editio sanguinis.

<sup>d</sup> Tantos inveniunt verba discipulos, quantos Christiani factis docendo] Id est tot quot, ut passim apud Nostrum. Pro verba, lego verbis. Apposite Prosper Aquitanus lib. 1. de Vita Contempl. cap. xxiv. Illi elucubrata declamationis pompam totius facundie sue viribus concupiscunt: isti sobrio usitatoque sermone Christi gloriam quaerunt. Illi rebus inanibus pretiosa verborum induunt ornamenta: isti veracibus sententiis ornant & commodant verba simplicia. Illi affectant suorum sensuum deformitatem tanquam velamine quodam phalerati sermonis abscondere: isti eloquiorum suorum rusticitatem student pretiosis sensibus venustare. Illi totam laudem suam in favore vulgi; isti in virtute Dei constituunt. Illi plausibiliter dicunt, & nihil auditoribus suis declamando prospiciunt; isti usitatis sermonibus docent, & imitatores suos instituunt: quia rationem suam nulla fucata compositionis affectatione corrumpunt.

<sup>e</sup> Illa ipsa obstinatio] Fuld. ipsa illa obstinatio.

<sup>f</sup> Ad requirendum quid intus in re sit] Nec tamen deficiet hæc secta quam tunc magis edificari scias, cum cadi videtur. Quisque enim tantam tolerantiam spectans, ut aliquo scrupulo percussus, & inquirere accenditur, quid sit in causa, & ubi cognoverit veritatem, & ipse statim sequitur, inquit rursus in lib. Ad Scap. cap. ultimo.

<sup>g</sup> Ut totam Dei gratiam redimat] Improbe secunda vox abest ab Ald. edit. Tota vero Dei gratia illi est reposita qui usque ad finem perseveraverit.

<sup>h</sup> Omnia enim huic operi delicta donantur] Ut baptizate elui, sic martyrio omnia peccata tolli existimabant. Vide Notam Heraldii.

<sup>i</sup> Ut est æmulatio Divinæ rei & humane] Quemadmodum inquit longe aliter cogitat Deus, aliter homo, sic vos nos damnatis, ille absolvit.

<sup>k</sup> Absolvimur] Mavult Cod. Agob. solvuntur, quod minus numerosum est.



# TERTULLIANI FRAGMENTUM.

**P**rimus enim Prophetes Moyses, qui mundi <sup>c</sup> conditionem, & generis humani pullulationem, & mox <sup>d</sup> ulttricem iniquitatis illius ævi vim catacyfmi, <sup>e</sup> de præterito exorsus est, per vaticinationem usque ad suam ætatem & deinceps <sup>f</sup> per res suas futurorum imagines edidit, penes quem & temporum ordo digestus ab initio <sup>g</sup> supputationem seculi præstitit: superior invenitur annis circiter trecentis, quam ille antiquissimus penes vos Danaus in Argo <sup>h</sup> transvenisset, Trojano denique prælio ad mille annos ante est: unde & ipso Saturno. Secundum enim historiam <sup>i</sup> Thalli, qua relatum est bellum Assyriorum, & Saturnum Titanorum <sup>k</sup> Regem cum Jove dimicasse, ostenditur <sup>l</sup> bellum cccxx & duobus annis Iliacum <sup>m</sup> exitium antecessisse. Per hunc Moysen etiam illa lex propria Judæis a Deo missa est. Deinceps <sup>n</sup> multa & alii Prophetæ, vetustiores literis vestris. Nam & qui ultimo cecinit, aut aliquantulo præcucurrit, aut certe concurrit ætate sapientiæ auctoribus, etiam latoribus legis, Cyri enim & Darii regno fuit Zacharias, quo in tempore Thales, Physicorum princeps sciscitanti <sup>o</sup> Cræso nihil certum de Divinitate respondit: turbatus scilicet vocibus Prophetarum. Solon eidem Regi finem longæ vitæ intuendum prædicavit non aliter, <sup>p</sup> quam Prophetæ: adeo respici potest, tam jura vestra, quam <sup>q</sup> studia, de lege, deque Divina doctrina concepisse. Quod prius est, hoc <sup>r</sup> sit semen necesse est. Inde quædam nobiscum, vel prope nos habetis. De sophia, amor ejus Philosophia vocitatus est: de Pro-

**N**obile hoc fragmentum pertinet ad initium cap. xix. mox enim post illa *fidem de tempore adferere*, totum hoc, quantumcunque est in præstantissimo Codice Fuldano, illoque solo adhibetur, qui & in aliis, ut sæpe nobis notatum, multum a reliquis MSS. discedit. Primus Franciscus Modius Brugensis, vir eruditione & studio undique veteres libros MSS. conquirendi clarus, illo Codice accurate collato, & id observavit, quam collationem postea nactus Gaspar Scioppius, vir in Latinis apprimè doctus, cum Francisco Junio, hic illic emendariunculis suis adjectis, communicavit. Sed cum jam ad finem Junii labor (qui hinc multo melior in hoc Tertulliani scripto potuisset emergere) esset perductus, ad calcem libri tota Collatio illa rejecta est. Quod vero jure mireris, qui Junium securi sunt, Heraldus, La Cerda, atque adeo ipse Rigaltius, optime de nostro Auctore meriti, nullam plane hujus Fragmenti mentionem fecerunt, ut Parisienses taceam, qui toties hunc Auctorem nobis dederunt. Ego vero arbitror omnino hæc omnia ab ipsis Tertulliani manu esse, sed quæ in secunda Apologetici sui editione poliverit, mutaverit, quod & nobis alibi in hoc libello, scilicet p. 293. & 313. observatum est, Quoniam vero & hæc exstare & legi eruditorum interesset, hic repræsentare voluimus.

<sup>b</sup> *Primus enim*) Non quidem in numero eorum, qui futura prænuntiaverunt, sed qui, ut alibi loquitur, mansuræ in perpetuum veritatis famæ scriptis patrocinati sunt. Nota Græcam Prophetes vocem hic retentam.

<sup>c</sup> *Conditionem*] Hac voce passim utitur pro creatione & creatura. De Corona Militis cap. vi. *Queris, an conditioni ejus fruendæ natura nobis debeat præire, ne illa rapiamur, qua Dei æmulus universam conditionem certis usibus homini mancipatam, cum ipso homine corrumpit*, Mox in MS. pullatione vitiose pro pullulationem.

<sup>d</sup> *Ulttricem iniquitatis*) Cap. xviii. *judicando pro imbres, per ignes*.

<sup>e</sup> *De præterito*] Ea veri vatis laus, secundum Homerum, nosse & præsentia, & futura, & præterita. is de Calchante Iliad. A. 80.

*Ὅς ἦν τὸ τ' εἶναι, τὰ τ' ἐσόμενα πρὶν εἶναι.*

Quæ in se conjungit Apollo apud Ovid. lib. i. Metam. versu 17.

*Per me quod eritque, fuitque,  
Estque, patet.*

& in Proteo Virgil. iv. Georg. versu 392.

*novit namque omnia vates,  
Quæ sint, quæ fuerint, mox ventura trabantur.*

Illa quoque ratione tripodem Phœbo dedicatum notant, quia secundum tria tempora vaticinatur, præsens, præteritum, futurum. Suidas in illa voce. Τρίπους, κατὰ τὰς τρεῖς χρόνους μνησκόμενος, ἐνεστώτα, παρελθούσιν, καὶ μέλλοντι. Tria itaque hæc in Mose plenissime conjunguntur.

<sup>f</sup> *Per res suas*) Puto corrigendum esse *verissimas*.

<sup>g</sup> *Supputationem seculi*) Quum penes vetustissimos Gentilium ultra Danaum & Agamemnona ascendere non liceat, Græci Olympiadas, Romani Conditæ Urbis annos numerent. Itaque prudenter opinionem de æternitate mundi refellit Lucretius lib. v. versu 327.

*Cur supra bellum Thobanum & funera Trojæ,  
Non alias alii quoque res cecinerunt Poetæ?  
Quo tot facta virum toties occidere? neque usquam  
Æternis famæ monumentis insita florent?*

<sup>h</sup> *Transvenisset*] Legendum videtur *transvenit*, & Trojano denique. Ita modo male in MS. nos pro vos.

<sup>i</sup> *Thalli*] Celebris chronographi, quem utinam haberemus! Hujus bis adhuc mentionem facit, in medio hujus capituli xix., & supra cap. x. Cave autem putes confecisse historiam belli Assyrii, cum tantum mentio ejus necessario in ipsius Chronico debuerit fieri, & ad certum aliquod tempus restringi.

<sup>k</sup> *Regem*) Pulsus enim a Jove regno & Scepbris, ope Titanum, quorum ducem fecit Thallus, recuperare regnum conatus est, victusque profugit in Italiam. Vide Fabulatores. Male in MS. est reges.

<sup>l</sup> *Bellum*] Videtur excidisse non *istud*, vel mutandum in *illum*, ut ita ad Saturnum ipsum referatur.

<sup>m</sup> *Exitium*] Ita manifeste reponendum pro eo, quod in MS. est *exitum*.

<sup>n</sup> *Multa*) Melius forte *multi*. vel innuit, quemadmodum Moses varia prædixit futura, ita & reliquos illo posteriores Prophetas similia multa præmonstrasse.

<sup>o</sup> *Cræso*] Vitiose, quod & Scioppius notavit in MS. est Cyro.

<sup>p</sup> *Quam Prophetæ*] Davidis respicit votum Ps. xxxix. 5. *Domine fac mihi cognitum finem meum, quæque sit mensura dierum mearum, ut sciam ego quam sim caducas*. Dixit vero Prophetæ illa figura, qua cap. xxi. *Proculi solent*. quum & Prophetæ unus, & unus dixerit Proculus.

<sup>q</sup> *Studia, de lege*] Et leges, inquit, quas vobis condidit, & rationem studiorum, quibus sapiens audit, a Divinis literis mutuatus est. Harum enim aliqua saltem cognitione imbutos Thaletem & Solonem affirmare Noster videtur, dum mundana & quæ terrenorum oculos perstringunt despicientes, veram scrutari virtutem voluisse videntur.

<sup>r</sup> *Sit semen*] Theodoretus Græcar. Aff. Cur. p. 6. φησὶ δὲ



phetia, <sup>a</sup> affectatio ejus Poeticam Vaticinationem <sup>b</sup> deputavit. <sup>c</sup> Gloriæ homines, si quid invenerant, <sup>d</sup> ut proprium facerent, adulteraverunt: etiam fructibus a semine degenerare <sup>e</sup> contigit. Multis adhuc de vetustate modis <sup>f</sup> consistere Divinarum Literarum, si non major auctoritas illis ad fidem de veritatis suæ viribus, quam de ætatis annalibus suppetisset. Quid enim potentius patrociniabitur testimonio earum, nisi <sup>g</sup> dispunctio cotidiana seculi totius cum <sup>h</sup> dispositione regnorum? cum casus urbium, cum exitus gentium, cum status temporum ita omnibus respondent, quemadmodum ante <sup>i</sup> milia annorum prænuñciabantur? Unde & spes nostra, quam ridetis, animatur; & fiducia, quam <sup>k</sup> præsumptionem vocatis, corroboratur. <sup>l</sup> Idonea est enim recognitio præteritorum ad disponendam fiduciam futurorum: Eadem <sup>m</sup> voces prædicaverunt, <sup>n</sup> utramque partem, eadem literæ notaverunt. <sup>o</sup> Unum est tempus apud illas quod apud nos separari videtur. Ita omnia quæ supersunt, <sup>p</sup> improbata sunt nobis, quia cum illis, quæ probata sunt, tunc futuris prædicabantur. <sup>q</sup> Habetis, quod sciam, & nos Sibyllam, quatinus appellatio ista vera vates Dei veri passim super cæteros, qui vaticinari videbantur, usurpata est, sicut vestra Sibyllæ, nomen de veritate mentitæ, quemadmodum & Dei nostri.

<sup>a</sup> *de ætate &c.* i. e. Ajunt vero Philosophos illos in Ægypto, non ab ipsis solum Ægyptiis, sed Hebræis quoque præceptoribus, Dei veri doctrinam cognitionemque percepisse. Quod idem fere de Platone reliquisque Philosophis scribit idem p. 31. & seqq.

<sup>a</sup> *Affectatio ejus* ] Emulatio, assimilatio. Affectant veritatem, & affectando corrumpunt. De iisdem cap. XLVII.

<sup>b</sup> *Deputavit* ] Arcessivit, sed ita, ut ramum vi ab arbore avulsam, qui deficiente succo arefcit, unde mox dicit adulteraverunt. Exhort. ad Casti. cap. VI. Erat vetus dispositio, quæ in Evangelio novo deputatur.

<sup>c</sup> *Gloriæ homines* ] Philosophi præcipue, de quibus eleganter Cicero pro Archia cap. XXVI. Ipsi illi Philosophi, etiam in illis libellis, quos de contemnenda gloria scribunt, nomen suum inscribunt: in eo ipso, in quo prædicationem nobilitatemque despiciunt, prædicari se ac nominari volunt. Noster etiam infra cap. XLVII. Mimice Philosophi affectant veritatem, & affectando corrumpunt, ut qui gloriam captant. Vide ibidem in hunc sensum multo plura.

<sup>d</sup> *Ut proprium* ] Addendo, detrahendo, immutando. Moratius de Arte Poet. versu 47.

*Dixeris egregie, notum si callida verbum  
Reddiderit junctura novum.*

Sed ubi in ipsa hoc fit veritate & perfectione, naturæ ejus deperit.

<sup>e</sup> *Contigit* ] Forte contingit, sed tamen nihil muto.

<sup>f</sup> *Consistere* ] Eadem loquendi formula cap. IV. Jam de causa innocentie consistam, & alibi. Sensus idem est ac si scripisset, multis adhuc consistere modis de vetustate Divinarum literarum, si non &c.

<sup>g</sup> *Dispunctio* ] Sæpius hac voce a rationibus desumpta utitur. cap. XVIII. ad utriusque meriti dispunctionem. de Testim. Animæ cap. IV. Affirmamus te manere post vitæ dispunctionem. & de Anima. cap. XXXIII. Cum, si quod judicium animas manet, gravius debeat credi in dispunctione vitæ, quam in administratione. Adde & Indicem nostrum. Est itaque dispunctio cotidiana seculi ille mundi status & exitus rerum, qui quotidie veritatem prædictionis ipso eventu implet, ut in sequentibus ipse latius persequitur.

<sup>h</sup> *Dispositione regnorum* ] Ita reformandus est locus corruptus nisi dispunctio cotidiana seculi totius? cum dispositiones Regnorum, cum casus urbium &c. Sunt enim dispositiones Regnorum mutationes & successiones eorum, de quibus libere disponit manceps regnorum & Rex regum: Usque fateare, Altissimum dominari supra regna hominum, illaque dare cuicumque velit. minæ sunt Danielis IV. 24. ad Nebucadnezarem. Ipsi Imperatores sciunt, quis illis dederit Imperium infra cap. XXX.

<sup>i</sup> *Milia annorum* ] Nota locutionem, qualis apud Apulejum ardua montium, & infinita alia apud alios scriptores.

<sup>k</sup> *Præsumptionem* ] Dum secta quædam hominis placito innitens creditur Christianismus, de quo egit cap. XLVI.

<sup>l</sup> *Idonea est* ] Scilicet tot jam videmus impleta, quæ per Prophetias Deus prædixit, ergo & quæ restant implementum accipient.

<sup>m</sup> *Voces* ] Vivæ, illaque, addit quæ dixerunt, non effluerunt, sed & scriptis consignata sunt.

<sup>n</sup> *Utramque partem* ] Et quod jam est impletum, & quod adhuc implebitur.

<sup>o</sup> *Unum est tempus* ] Ita intellige, id quod nobis separatim & per diversos temporum tractus occurrit, id Prophetis Spiritus Sanctus uno obtutu & actu repræsentavit. Imo ut apud Deum præsentia, futura nihil in cognitione differunt, ita nec apud illos a Deo inspiratos & illuminatos.

<sup>p</sup> *Improbata sunt* ] Manifesto vitiosum, correxit itaque Scioppius jam probata sunt. Sed melius ad mentem Septimii & literarum ductum, si legas in probato sunt. id est, probantur facile. Est vero in eo. ut demonstret, futurum tempus quasi unum & præsens Prophetis apparuisse, quod quidem nobis est diversum, quia partem tantum ex eventu probare possumus, pars probanda ex futuris restat: Sic, inquit, & id, quod jam est impletum, quodque implendum superest, in ipso olim prædictionis tempore, ut futurum considerari debuit, quia nihil adhuc tunc impletum erat. Cujus parti priori quoniam respondit eventus, inde etiam futurorum certitudinem in promptu & probato habemus.

<sup>q</sup> *Habetis, quod sciam* ] Totus hic locus mirifice est corruptus, nec ullum sanum sensum admittit. imo quater medicina indiget. Restituo ita: *Habemus, quod sciam, & nos Sibyllam, quatenus appellatio ista vera vatis Dei veri, passim super cæteras, quæ vaticinari videbantur, usu probata est. Sciunt vestra Sibyllæ, nomen de veritate mentitæ, quemadmodum & Dei vestri.* Ita supra cap. V. Scit M. Æmilius de Deo suo Alburno. Intelligit vero hic Chaldaeam vel Brythrazam, quam sæpe laudat Lactantius, aliique Patres credulitate nimia decipi faciles. De Sibyllis videri possunt, præter Suidam, Jo. Alb. Fabricius Bibl. Gr. tom. I. p. 167. Petitus, van Dalen, aliique. Testatur etiam Simlerus in Bibliotheca Gesneriana, recondi Romæ in Bib. Vaticana XIV. libros Sibyllæ, diversos forte a Rhapsodia illa quam habemus. Memoratur ibidem hoc titulo volumen. *Εκ τῶν προφητικῶν, Σιβυλλῆς λόγῳ θ. μέχρι τῆς Ιε.* Extat etiam de Sibyllis oratio humanissimi doctissimique Jennis. Pergit jam Cod. Fuld. ita: *Omnes itaque substantiæ &c.* quæ cap. XIX. videri possunt.

F I N I S.

IN-



SACRÆ SCRIPTURÆ;

qui in hoc Commentario vel strictius vel uberius explicantur  
& illustrantur.

[illegible]



# INDEX LOCORUM

| CAP.           | pag.          | CAP.           | pag.          |
|----------------|---------------|----------------|---------------|
| THREN.         |               | xx. 6.         | 308. a        |
|                |               | xxiii. 18.     | 108. b        |
| III. 41.       | 174. b        | JOH.           |               |
| V. 4.          | 183. a        |                |               |
| EZECH.         |               | I. 1. 2. 3.    | 202. b 206. b |
|                |               | IV. 7.         | 201. a        |
| V. 10.         | 197. a        | VIII. 23.      | 311. a        |
| 17.            | 190. a        | 39.            | 308. a        |
| XVIII. 12.     | 392. a        | X. 31.         | 308. a        |
| XXI. 26.       | 190. b        | XI. 8.         | 308. a        |
| XXIII. 37.     | 275. a        | XII. 40.       | 205. b        |
|                |               | XV. 13.        | 325. b        |
| DAN.           |               | 19.            | 195. a 311. a |
|                |               | XVI. 15.       | 231. b        |
| III. 29.       | 63. b         | XVII. 10.      | 231. b        |
|                |               | XIX. 12.       | 22. a         |
| HOS.           |               | 35.            | 49. a         |
|                |               | XXII. 22.      | 48. a         |
| III. 4.        | 196. b        | ACTA AP.       |               |
| 5.             | 193. a        |                |               |
| 10.            | 197. a        | III. 15.       | 191. a        |
| VII. 16.       | 7. b          | 21.            | 209. b 220. b |
| VIII. 2.       | 193. a        | IV. 19.        | 202. b        |
| I. 3.          | 197. a        | V. 26.         | 308. a        |
|                |               | 29.            | 211. a        |
| AMOS.          |               | 41.            | 211. a        |
|                |               | IX. 6.         | 327. a        |
| III. 10.       | 190. b        | 31.            | 58. b         |
| IX. 9.         | 197. a        | XII. 12.       | 25. b         |
|                |               | XIV. 12.       | 113. b 327. a |
| MICHA.         |               | 16.            | 178. a        |
|                |               | 17.            | 178. a 347. a |
| V. 1.          | 204. a        | 19.            | 308. a        |
|                |               | XVII. 27.      | 178. a 347. a |
| MALACH.        |               | 21.            | 399. a        |
|                |               | XVIII. 2.      | 42. a         |
| I. 8.          | 138. a        | XX. 24.        | 325. b        |
| 13.            | 275. a        | XXI. 36.       | 108. b        |
| IV. 2.         | 167. b 204. a | XXII. 22.      | 108. a        |
|                |               | XXIV. 1.       | 21. a         |
| MATTH.         |               | 25.            | 232. b        |
|                |               | XXV. 16.       | 4. b          |
| I. 19.         | 201. a        | XXVI. 5.       | 43. a         |
| IV. 18.        | 209. b        | XXVIII. 6.     | 113. b        |
| V. 21. 22. 27. | 371. b        | 26.            | 205. b        |
| 44.            | 281. b        |                |               |
| VI. 7. 9.      | 275. b        | EP. AD ROM.    |               |
| 16.            | 350. b 387. a |                |               |
| VII. 6.        | 99. b         | I. 19. 20. 21. | 174. b 347. a |
| IX. 5.         | 371. b        | 22.            | 348. a        |
| X. 16.         | 3. b          | 28.            | 174. b        |
| 27. 28.        | 211. a        | II. 6. 7.      | 411. b        |
| 28.            | 280. b 412. b | 14. 15.        | 347. a        |
| 36.            | 79. b         | 16.            | 293. a        |
| XI. 12.        | 351. b        | 24.            | 395. b        |
| 25. 26.        | 379. b        | III. 19.       | 2. b          |
| XII. 36.       | 335. b        | VI. 2.         | 317. b        |
| XIII. 14. 55.  | 205. b        | VII. 24.       | 431. a        |
| 27.            | 394. b        | IX. 10.        | 170. a        |
| XVI. 19.       | 323. a        | XI. 8.         | 205. b        |
| 27.            | 411. b        | XII. 1.        | 276. b        |
| XVIII. 3.      | 7. b          | 14. 20.        | 281. b        |
| XXII. 21.      | 363. b        | XIII. 1.       | 282. a        |
| 34.            | 2. b          | 5.             | 293. a        |
| XXIII. 15.     | 9. a          | 12.            | 174. a        |
| XXIV. 6.       | 191. b        | 13.            | 335. a        |
| 42.            | 25. a         | 21.            | 363. b        |
| 51.            | 53. ab        | 326. a         |               |
| XXV. 32.       | 354. b        |                |               |
| 43. 44.        | 325. b        | I COR.         |               |
| XXVI. 63.      | 387. b        |                |               |
| XXVII. 11. 14. | 387. b        |                |               |
|                |               | I. 26. 27.     | 386. b        |
| MARC.          |               | II. 8.         | 194. b        |
|                |               | IV. 9.         | 317. a        |
| IV. 12.        | 205. b        | 12.            | 281. b        |
|                |               | VII. 5.        | 350. b        |
| LUC.           |               | VIII. 1.       | 259. b        |
|                |               | 4.             | 109. a 130. b |
| I. 34.         | 201. a        | 8. & 10.       | 259. b        |
| II. 1. 2. 5.   | 364. a        | X. 35.         | 359. a        |
| VIII. 10.      | 205. b        | XI. 4. 13.     | 375. b        |
| 30.            | 226. b        | XV. 36. 38.    | 411. a b      |
| X. 21.         | 386. b        | 52.            | 419. b        |
| 34. 35.        | 358. a        |                |               |
| XII. 40.       | 53. ab        | II COR.        |               |
|                |               |                |               |
|                |               | 420. b         |               |
|                |               | XI.            |               |



SACRÆ SCRIPTURÆ.

| CAP.       |          | pag.       | CAP.         |              | pag.     |
|------------|----------|------------|--------------|--------------|----------|
| VI. 26.    | GALAT.   | 2. a       |              | I TIT.       |          |
| V. 20.     |          | 365. b     |              |              |          |
| VI. 10.    |          | 325. a     | I. II.       |              | 2. b     |
|            | EPHES.   |            | III. I.      |              | 282. a   |
|            |          |            | 3.           |              | 6. b     |
| II. 14.    |          | 406. a     |              | HEB.         |          |
| IV. 22.    |          | 7. a 13. b |              |              |          |
| V. 17.     |          | 173. b     | I. 3.        |              | 204. a   |
| 18. 20.    |          | 335. b     | II. 2. & II. |              | 195. a   |
| VI. II.    |          | 2. b       | VI. 6.       |              | 360. b   |
| 12.        |          | 221. b     | XI. II.      |              | 106. a   |
|            | PHILIP.  |            |              | I EP. PETRI. |          |
| II. 6.     |          | 220. a b   |              |              |          |
|            | COLOS.   |            | I. II. 13.   |              | 282. a   |
| III. 2. 3. |          | 255. a     | II. 15.      |              | 2. b     |
| 7.         |          | 317. b     | 24.          |              | 317. b   |
|            | I THESS. |            |              | II PET.      |          |
| IV. 13.    |          | 4. a       | II. 5. 6.    |              | 177. b   |
|            | I TIM.   |            |              | I JOH.       |          |
| II. 2.     |          | 282. a     | II. 19.      |              | 395. b   |
| 9.         |          | 73. b      | III. 16.     |              | 325. b   |
| IV. 4.     |          | 357. b     | IV. 6.       |              | 195. a   |
| 4. & 5.    |          | 335. a     |              | APOC.        |          |
| VI. 16.    |          | 173. b     |              |              |          |
|            | II TIM.  |            | III. 5.      |              | 178. b   |
| IV. 7.     |          | 428. a     | VIII. 8.     |              | 189. b   |
|            |          |            | XVI. 10.     |              | 432. b   |
|            |          |            | XVIII. 4.    |              | 353. a b |



# I N D E X S C R I P T O R U M

QUI IN COMMENTARIO HOC AD TERTULLIANI  
APOLOGETICUM

*laudantur, explicantur, illustrantur, emendantur, refutantur.*

a primam, b secundam Notarum columnam indicat.

## A

**A** Ccius, 136. a  
Achilles Tatius, 146. b  
Acta S. Thyrsi, 46. a  
Elianus, 38. a 60. a 55. a  
Esopicae Fabulae, 17. a 52. b  
Albaspineus, (Gabr.) laud. 120. a  
Alexandro [Alex. ab] 50. b 102. b  
Ammannus, 128. b 126. b  
Ammianus Marcellinus, 88. a 96. a  
Anthologia, 51. b 91. a 36. a 12. a 50. a  
—— emendata, 20. a  
Appianus, 15. b 24. a 144. a  
Apuleius, 1. a 2. a 5. b 6. a 8. a 10. b 15. a 25. b 32.  
b 28. a 58. b 138. b  
Aristophanes, 31. b 49. a 51. a 52. b 70. b 80. b 100.  
a 120. b 170. a 153. a 140. a 141. b 146. a  
Aristoteles, 3. b 36. b 79. b 102. a 117. a 130. b 150. a  
Arnobius, 12. a 17. a 19. b 20. a 34. a 41. a 44. b 47.  
b 51. b 53. b 54. b 85. b 98. b 100. a  
Arrianus, 3. b 7. a 50. a 37. a 97. a 105. b 108. a  
147. b  
Asconius Pedianus, 124. a  
Athenæus, 37. a 52. a 66. a 87. b 123. b 124. a 149. a  
147. a b  
—— a mala interpretatione liberatus, 136. b  
Auctor Panegyrici ad Pisonem.  
—— Queroli, 140. a  
Augustini [Leonard.] laudatus, 34. b 39. b 20. b 66. a  
58. a 75. a  
Augustinus, 4. a 26. a 36. b 42. a 51. a 73. b 76. a 50.  
a 120. a 126. b 138. a 152. a 154. b  
—— emendat. 4. a 5. b 16. a  
Aulus Gellius, 9. b 53. b  
Aufonius, 4. a 12. a 16. a 18. a 22. b 36. b 68. b 53.  
a 54. a 81. b 88. b 103. b

## B

**B** Alfano, 135. b  
Baptista Pius, 136. b  
Barbarus [Hermol.] 4. a  
Barthius [Caspar] 24. b 45. a 102. b 43. b 79. a  
Baruchus, 40. b 101. b  
Baumgarten [Mart. a] 118. b  
Bedæ continuator, 19. a  
Bellonius (Petr.) laud. 135. b  
Bellorius (Jo: Petr.) laud. 109. b  
Beroaldus [Phitipp.] notar. 58. b 134. b  
Beza (Theod.) 20. a  
Boethius, 151. b  
Bonifacii Decretalia, 82. a  
Bonifacius [Balthas.] 122. b  
Borchardus, 92. a 76. b  
Briffonius [Barnabas] laud. 39. b 42. b 102. b  
Broverius [Matth.] a Nidek, laud. 61. a 63. a 102. b  
Buchannanus [Georgius] laud. 98. b  
Byncus laudat. 77. b  
Bynkershout laudatus, 20. a

## C

**C** Callimachus, 41. b  
Calpurnius, 76. a  
Calovius laud. 92. b  
Cbalucius [Ludov.] 101. a  
Capitolinus, 3. a 18. b 20. a 24. a 30. b 45. a 91. b  
111. b 142. b emendatus.  
Cassaubonus [Isaacus] laudatus, 48. b 53. a 67. b 69. a  
88. a 96. a 109. b 152. a b  
Cassiodorus, 2. b 45. a  
Cato, 19. a 79. a  
Cato [Valerius] 55. a  
Catullus, 15. b 137. a  
Causaeus [Ang.] laudat. 59. a  
Cebes, 5. a 64. a  
Cellarius [Christophorus] 22. a 67. a  
Censorinus, 36. b  
Cerde [Laud. de la] laudatus & notatus passim.  
Choulus [Guilh.] laudatus, 59. b 87. b 92. b 142. ab  
Cicero, 1. b 2. a 6. a 7. a 9. b 10. a 11. a 19. b 20.  
a 54. a 90. a 92. a 97. a 99. a 103. a 112. a 117.  
a 118. b 119. a 147. ab 148. a 150. a 160. a  
Claudianus, 128. a  
Clemangis [Nic. de] 120. a  
Clemens Alex. 102. a 143. a  
Ciofanus [Hercules] laud. 51. b  
Codex Theodosianus, 101. a 120. a  
—— in App. emendatur, 136. a  
Corippus, 111. a  
Columella, 19. a 25. b  
Cragius [Nicolaus] laudatus, 18. b  
Cupeus [Gisbertus] laudatus, 50. a  
Curtius, 1. b 2. b 5. a b 8. a b 9. a b 15. b 16. a 18.  
a 22. a 28. b 42. a 50. a 64. a 102. ab 103. a 107.  
a 131. b  
Cyrillus, 118. b  
Cyprianus, 25. b 29. b 55. a 79. a 90. a 114. b 130. a

## D

**D** Anielis [Petrus] laudatus, 22. b  
Diodorus Siculus, 66. b 70. b 108. a  
Dio Cassius, 4. a 21. a 28. a 106. ab 109. b  
Dio Chrysostomus, 48. b  
Dionysius Halicarnassæus, 135. b  
Donatus, 16. ab 51. a 84. a  
Du Cange laudatur, 29. a b 52. b 58. a 101. a 137. a  
136. a

## E

**E** Gefippus, 23. a 129. a  
Elias Cretensis, 55. b 61. a 81. a 100. a  
Elmenhorstius laudatus, 29. a 31. a 42. b 44. a 46. b  
47. a 49. b 55. a b 56. b 76. a 77. b 80. a 148. a  
150. a 155. a  
Ennius, 60. b 112. ab  
Epictetus, 144. b  
Epiphanius, 12. b 24. b 27. b 30. a 37. b 39. b 40. a  
50. b 51. b 52. b 62. b 64. b 73. b 84. b 150. a  
151. b  
Erasmus [Desid.] 123. a  
Evanthius Abbas, 38. b  
Eunapius Sardinianus, 17. a 26. b 69. b 74. b 82. b 123.  
a 142. b 144. ab 145. ab

Euri-



# S C R I P T O R U M.

Euripides, 12. b 60. b 62. a 92. b 110. b  
Eusebius, 9. b 21. b 22. a b 23. a b 37. a 38. a 46. b 70. b  
76. a 140. a  
----- reprehensus, 22. a 23. a  
Eustathius, 36. b 73. b  
Eutropius, 23. a

## F

**F**aber [Petrus] laudatus, 21. a  
Faber [Tanaquillus] laudatus, 29. a  
Fabricius [Jo: Alb.] laud. 22. a 43. b 61. a 79. a 80. b 81.  
b 99. b 123. b  
Ferrarius (Franc. Bern.) laud. 130. a  
Festus, 2. b 19. a 23. a 30. a 37. a 41. a 53. b 55. a  
89. b  
Firmicus, 30. b 111. b 113. a 109. a  
Florus, 25. a 27. b 112. a 107. a 116. a 129. b  
Fortunatus, 115. b  
Fronto [Jo:] laud. 123. a b  
Fulgentius, 16. a

## G

**G**aleus [Thomas] laud. 81. a b  
Gauricus [Pomponius] laudatus, 48. b  
Gemmæ antiquæ, 21. a 23. b 34. a b 35. a 47. b 31. a 32.  
a b 55. a 57. b 60. a 61. a 87. b 88. a 90. b 91. b 101. a  
134. a 145. a b  
Germanicus, 93. a  
Glossarium Arab. Lat. 29. b  
----- Gr. Lat. 48. b 94. b 142. a b 148. a b  
----- MS. 24. b  
----- Vetus emendat. 22. b  
Gorlaeus [Abrah.] 24. a 26. a 34. a b 36. a 47. a 54. a 55.  
b 59. b 63. b 87. a 90. b 92. b 142. a b  
Gothofredus (Jacobus) laud. & not. passim.  
Gregorius Boeticus, 27. a b  
Gregorius Nazianzenus, 7. b 24. b 27. a 34. a 46. a 52. a  
55. a b 57. a b 100. a 114. a b 120. b 121. b 123. b 124.  
a 140. b 141. b 150. a 163. a  
Gregorius Turonensis, 22. a b  
Gronovius [Jacob.] laud. 28. b 145. a  
Gronovius (Jo: Fred.) laud. 20. b  
Grotius (Hugo) laud. 188. a  
Grutervs [Janus]. Vide Inscript.

## H

**H**eliodorus, 40. a 103. a  
Hemellarius laud. 58. b  
Heraldus (Desiderius) laudatus, notatus, passim.  
Hericus monachus, 28. b  
Herodianus 43. a b  
Herodotus, 18. b 37. a  
Hesiodus, 83. a  
Hesychius, 32. b 48. a 60. a 62. a 147. a  
Hesychius Milesius, 52. b 74. b 122. a b 145. a b  
Hierocles, 43. a  
Hieronymus, 17. b 22. a b 23. a 30. a 48. b 41. a 53. b 69.  
a b 78. b 102. a 103. a 128. a b 147. a  
Hilarius, 151. a 153. a b 155. a b  
Hildebrandus [Joach.] 102. a  
Hipparchus Pythagoricus, 128. a  
Hippocrates, 60. a  
Hippodamus Pythagoræus, 72. a  
Homerus, 6. a b 38. b 46. a b 78. a 57. b 87. b  
Horatius, 1. a 4. b 6. b 11. a b 14. b 21. a 32. a b 48. b 53. a  
56. b 68. a 70. b 76. a 92. a 135. b 154. a b  
Hyginus, 88. a

## I

**I**amblichus, 148. b 160. a  
Iesus Siracides, 93. a  
Inscriptiones veteres, 3. a. 4. a 12. a b 14. a 22. b 23. a b  
32. a 51. b 52. a b 54. b 60. a 88. b 81. a 90. b 91. a 93.  
a 124. b 125. a  
----- emendata, 4. b  
Ioannes Chrysostomus, 1. b 18. a 25. b 26. a 14. b  
15. a b 47. b 51. a 52. b 58. a b 94. b 98. a  
100. a 114. a 116. a 119. a 122. a b 130. a b  
131. a b 136. a 141. a 146. a b 155. a b 156. a b  
157. a b 161. a b  
Ioannes Sarisberienfis, 25. a b 83. a b 88. a  
Irenæus, 51. b  
Julianus Imperator, 51. b 60. a  
Junius [Adrianus] laudatus & notatus passim.  
Isidorus, 9. a b 18. a b 36. a 42. a 43. a b 42. b 45. a 84. a  
90. a b 91. a b  
----- emendat. 89. a  
Justinus, 23. b 29. a 43. a b 52. a 47. a 100. b 102. a b 157.  
a b  
Justinus Martyr notatus, 51. b  
Juvenalis, 15. b 27. a b 28. a b 29. a b 43. a b 46. b 48. b 51.  
a 52. a 62. a 64. a 89. a 93. a 96. b 151. a b 152. a  
Juvenalis Scholiastes emendat. 123. a

## K

**K**ippingius laudatus, 27. a 28. a b 31. a 42. b 43. a b 51.  
a 59. a 88. a  
Kircherus (Athanasius) 135. a b

## L

**L**actantius, 11. a 19. a 21. b 25. b 26. a b 27. a 28. a b 30.  
a 41. a b 42. a b 44. a 46. a 48. a 50. b 51. a 52. a b  
----- emendatus, 40. a 53. a 55. a 76. a b 78. a b 79. a  
80. a 83. a b 90. a 91. a 92. a 100. a 115. a 148.  
a b 159. a b 160. a  
Laertius, 1. b 2. a 9. a 12. b 18. b 37. a 38. b 42. a  
44. a 52. a b 53. a 54. a 56. a 57. a 58. a b 80. a  
81. a b 82. a 90. a 100. b 121. b 122. a b 125. a 126.  
a 127. a b 129. a b 130. a 133. b 139. b 141. a 142.  
b 143. b  
Læus (Pompon.) 91. a b  
Lambinus (Dionysius) laudatus, 46. b 70. a  
Lampridius, 4. a 18. a 20. a 21. b 23. a 24. b 25. a 26. a  
75. a b 76. a b 80. a 142. b  
Lauronius [Iosephus] 135. a b  
Leo Imperator,  
Lindenbrogius, 162. a  
Lipsius (Iustus) laudatus, 19. b 56. a b 57. a b 87. b 88.  
b 89. b 95. a 96. b 117. a 126. a 151. a  
Livius, 9. a b 11. a b 12. a 14. b 16. a 27. a b 50. a 54. a b  
55. a 56. a 75. a b 80. b 81. b 91. a b 96. a 107. b  
----- emend. 95. b  
Loensis [Jacob. Nic.] laud. 88. a b  
Lucanus, 1. a b 15. b 2. a 16. b 17. b 20. a 23. b 28. a 46.  
b 47. a 49. b 54. a 59. a 68. b 70. a 71. a 80. a 82. a 83.  
a 84. b 86. a 88. a 90. a b 100. a b 102. a 107. a 151.  
a b 152. a 159. b  
----- emendatus, 28. a b 83. a 99. a 132. a  
Lucianus, 4. a 6. b 10. a 16. a 17. a 29. b 32. a 33. a 40. a  
41. a 44. a 45. b 46. a 47. a 50. b 52. a 53. a 54. a 55.  
b 56. a 57. a 58. a 60. b 75. a b 77. a 78. a 79. b 80.  
b 81. b 82. a 84. b 87. a 89. b 90. a 112. a 114. a 115.  
b 116. a 117. a 118. b 120. a 122. b 123. a 142. a 143. a  
144. a 145. a 147. a 148. b 149. a 150. b 151. b 152. a  
160. a  
Lucilius, 78. b 99. a b 100. a 153. a  
Lucretius, 1. a 2. a 7. a 10. b 17. a 18. a 19. b 20. a 33. a  
34. b 36. b 45. a 47. b 48. a 49. a 50. b 55. a 60. a 73.  
b 86. a 87. b 90. a 131. a b 135. b 137. a 138. b 143.  
b 151. a 152. a  
----- emendatus, 36. a b 42. a 43. b 83. a b 126. b 158. a  
Lucretius, 43. b 84. a  
Ludolphus de Saxonia.  
Lydius [Jacobus] 37. a 86. b 162. a



M

**M**acrobius, 25. a 28. a 33. b 35. a 46. b 92. a 100. b  
*Maderus* [Jo. Joach.] 135. a  
*Magius* [Hieron.] 27. a 87. b  
*Manilius*, 3. b 44. a b 49. a 98. b 151. b 159. a  
*Marca* [Petr. de] laud. 120. a  
*Marcus Antoninus*, 162. a b  
*Martialis*, 1. a 5. b 23. a b 24. a 25. a 27. b 36. a 39. b 40. b 42. a 43. a 56. a 58. b 59. a 61. b 82. a 84. a b 87. b 88. a 89. a 97. a 101. b 106. a 142. a 141. a 160. b 162. a  
*Matthæus Parisiensis*, 137. a  
*Mauritius Senonensis*, 102. a  
*Maximus Tyrius*, 60. b  
*Mela*, 35. a b  
*Mewsius* [Jo:] laudat. 30. b 31. b 87. b 89. b 122. a Notat.  
*Minucius Felix*, 2. a 4. b 9. b 29. a 30. a 31. a 32. b 33. a 34. b 36. a 37. b 38. a 40. a 45. b 47. a 51. a 52. a 53. b 55. a 57. a 74. a 78. a 81. b 85. a 122. a 128. b 131. a 134. b 140. a 154. b 155. a 157. b 159. a  
 ----- emendat. 83. a  
*Montfaucon* (Bernh. de) laud. 63. a b 126. a  
*Morellius* [Andr.] laud. 55. a  
*Morinus* [Jo:] laud. 12. a  
*Moschus* 63. b 75. a  
*Muratorius* [Laud. Ant.] laud. 123. a b  
*Muretus* [M. Ant.] laud. 57. a

N

**N**azarius, 175. a  
 Nepos, 7. a b 17. b  
*Nonius Marcellus*, 7. a b 38. b 51. a 75. a 153. a  
 ----- emendat. 23. a  
*Nonnus*, 143. a 15. a b 162. a  
*Nummi Veteres*, 7. a b 43. a 45. a 49. a 50. b 52. b 55. a 56. b 57. a 58. b 60. a 63. b 66. a 67. a 68. a 69. a 85. b 109. b 110. a 112. b 136. a b

O

**O***bfopæus* [Vincen.] 98. b  
*Origenes*, 40. b  
*Orosius*, 9. a 17. b 21. a 24. b 25. b 30. a  
*Orpheus*, 48. b 49. a  
*Ovidius*, 1. a 2. b 23. a 28. b 29. a 31. a 38. a 39. b 40. a 52. a 54. b 56. b 58. b 61. a 64. a 75. a 79. a 81. a 84. b 90. a 99. b 102. a 109. b 110. b 115. b 118. b 120. a 127. b 331. a 332. b 150. a 154. b 160. b

P

**P**Acianus, 79. a  
*Pamelius* [Iacobus] laud. notat. passim. 40. b  
*Papias*, 19. a 40. b 54. a  
*Patinus* (Carol.) laud. 40. a 49. a 65. b 90. b  
*Paulus Ictus*, 36. b 41. a 87. b 112. a b  
*Paufanias*, 33. a b 45. a 58. b 61. a 88. b 92. a b  
*Perfius*, 12. a 26. b 42. a 51. b 52. a 60. a 81. a 86. b 90. a 91. b 131. a 158. b  
*Petronius*, 11. b 22. a 23. b 24. a 60. b 62. a 109. b 110. a 132. a 167. a  
*Phædrus*, 77. a b  
*Philo Judæus*, 5. b 40. a 43. b 47. b 63. a 87. b 95. a 133. a 137. b 141. a 160. a  
*Philoponus*, 102. a  
*Philostratus*, 51. a b 169. b 74. a b  
*Piccartus* (Mich.) 99. b 85. a b  
*Pindarus*, 51. a  
*Pitheus* (Petrus) laud. 61. a 62. b 126. a  
*Piufci* [Samuelis] emendatio improbata, 56. b  
*Plato*, 49. b 54. a 143. a 144. b 145. a  
*Plautus*, 7. a b 25. a 26. b 30. a 36. a 37. b 142. b 144. b  
*Plinius*, 14. b 15. b 19. a 27. a 29. a 30. b 54. b 69. a 88. a 93. b 103. a 104. a 105. b 109. b 115. b 118. a 128. b 130. a 143. b 158. b 160. a  
*Plinius Nepos* 3. a 6. b 9. a 12. b 13. a 19. b 24. a 30. b 36. a 102. a 122. a 126. b 146. a b  
*Plutarchus*, 21. b 34. a b 35. a 63. a 72. a 106. a 119. b 122. a

*Polybius*, 90. a 132. a 140. b  
*Popma* (Aufonius) laud. 153. a  
*Porphyrius*, 34. a 61. b 68. a  
*Priceus* [Jo:] 102. a  
*Priorius* [Philipp.] notatus, 30. b 87. a b 60. b 63. a 64. a 66. b 70. a 71. b 74. a 78. b 82. a 124. a  
*Procopius*, 48. a  
*Propertius*, 84. a b  
*Prosper Aquitanus*, 1. b 6. b 10. a 35. a 44. a 52. b 67. a 75. b 80. a 84. a 87. a 88. a 89. b 90. a 91. b 94. b 96. a 117. b 154. a 155. b 158. a 160. a b 161. a  
 ----- emendat. 7. a  
*Prudentius*, 15. a 17. b 21. b 35. b 39. a 42. a 46. b 62. a 65. a 69. b 91. a 97. b 135. a  
*Pfellus*, 45. a b 58. b  
*Publius Syrus*, 1. b 2. a 4. b 8. a 9. a 12. b 13. a 14. b 15. a 17. a 18. a 25. a 27. b 53. b 52. b 64. a 97. b 98. b 100. a 102. a b 104. a 105. a b 112. a 119. b 124. a 133. a 139. a 161. a  
*Putschius* (Helias) laudatus, 36. a b

Q

**Q**uintilianus, 5. a 9. a 18. a 134. b 137. a

R

**R**abirius [Junius], 50. b  
*Radzevilius* Princeps, 128. b 129. a  
*Rechenbergius* [Adam] laud. 30. b  
*Reinesius* [Thomas] laudat. 25. a b 54. a 88. a 89. a  
*Rigaltius* (Nicolaus) laudatus, notatus passim.  
*Roserveidus* [Heribertus] laudatus, 48. a  
*Ruffinus*, 38. b 40. a  
*Rutilius*, 3. b 39. a  
*Rycquius* (Iustus) laudatus, 87. b

S

**S**abinus [Floridus] 89. a  
*Sallustius*, 8. b 9. a 10. a 18. a 25. a 28. a 29. b 36. a 37. b 39. b 46. a 50. a 52. b 77. b 79. b 84. b 89. a 102. a 112. a 114. a 115. b 117. a 122. a 126. b 140. b 144. b  
 ----- emendat. 6. a 10. b  
*Salmasius* (Claudius) laudatus, 19. b 20. a 22. b 33. a 40. b 44. a 117. b 118. a 122. b 130. a 133. a  
 ----- notatus, 32. b 133. a  
*Salvianus*, 25. b 130. a  
*Sapientia liber*, 94. b  
*Scaliger* [Joseph.] passim. 101. b  
*Schottus* (Andr.) laud. 120. b  
*Scioppius* (Gaspar) passim.  
*Scholiasies Apollonii Rhodii*, 62. b  
 ----- Aristophanis, 62. b 146. a  
 ----- Juliani Antecessoris, 123. a  
 ----- Persii, 26. b  
*Scribonius Largus*, 37. b  
*Scrivierius* (Petrus) passim.  
*Segvinus* (Petrus) laudatus, 48. b 58. b 59. a 60. a 65. b 92. b  
*Seldenus* laudatus, 126. a  
*Seneca*, 3. b 5. b 6. a 7. b 8. a 27. a 30. b 37. a b 42. a 43. b 48. b 49. a 74. b 75. a 80. a 81. b 83. b 90. b 93. a 94. b 115. a b 128. a b 132. a 140. a 150. b 151. a  
 ----- emendat. 3. b 52. a 155. a b  
*Seneca Tragicus*, 6. a 28. b 37. b 61. a  
*Servius*, 11. b 36. b 42. a 56. b 59. a 83. a b  
*Sidonius*, 58. a 122. b  
*Sirmondus* laud. 135. a  
*Solinus* emendat. 32. b  
*Sophocles*, 151. b  
*Sozomenus*, 19. a 59. a  
*Spanhemius* [Ezechiel] laudatus, 49. a 52. a 58. b 59. a 60. b 61. a 66. a 92. a 90. b 92. b 102. a b  
 ----- notatus, 66. a b  
*Spartianus*, 3. b 8. b 10. b 14. a 15. a 28. b 30. a 48. a b 50. a b 112. a b 119. b  
*Statius*, 103. a 109. b  
*Stephanus Byzant.* 32. b  
*Stobæus*, 11. a b 12. a 145. a 161. a b  
*Strabo*, 18. b 58. a 63. b 69. a 70. b 75. b 88. a 127. a b  
 Sueto-



# S C R I P T O R U M.

Suetonius, 2. b 3. b 5. b 8. a 9. b 11. a b 13. b 16. a 20. b 21.  
b 22. a 23. b 24. a 25. b 39. a 43. b 48. b 56. a b 60. b 67.  
a b 69. a 73. a 74. b 76. b 80. b 83. a 97. b 98. b 99. a  
103. a 104. b 105. a 106. b 109. a 110. b 128. b 129. a  
130. b 133. b 135. b 136. b 138. a b 139. b 154. a 162. a b  
Suidas, 40. a 103. a 134. b  
Sulpitius Severus, 3. a 22. b 30. a 32. b  
Symmachus, 22. b 53. b 91. b

## T

**T**acitus, 14. a 15. a 19. b 22. b 23. a 25. a 42. b 43. a 57.  
a b 58. b 60. a 63. b 73. b 76. b 77. b 91. b 112. a b 126.  
a 129. b  
Terentius, 106. a 130. b 160. a  
Tertullianus extra ordinem emendatus in libb. Ad Na-  
tiones, 10. b. 13. a b 33. b 42. b 51. a b 57. b 58. a 59.  
b 61. a 78. a 93. a b 94. a 102. b 103. a 111. b 112. a 140. a b  
----- Ad Scapulam, 10. b  
----- Ad Uxorem, 19. b  
----- De anima, 43. a  
----- de Idolatria, 12. b 109. a b  
----- de Pallio, 19. a  
----- de Patientia, 105. a b  
----- de Pœnitentia, 112. a  
----- de Præscript. 78. a  
----- Sodoma, 128. a b  
----- Notatus, 80. a 155. b 161. b  
Tertulliani Interpretes Gallus & Belga notati, 40.  
b 75. a b 156. b 157. a b  
----- librorum omnium quos contra gentes scripsit,  
Belgica versio promissa, 156. b  
Theocritus, 15. b 93. a b 112. a 147. a  
Theodoretus, 6. b 16. b 18. b 22. a 23. b 24. a 32. b 33. b 35.  
a 36. a 41. b 42. b 43. a 45. a 52. a 53. a 55. b 72. b 73.  
a b 74. a 80. b 81. a 84. a 85. b 93. b 95. b 114. a 23. a  
26. b 143. a 144. a 145. b 148. b 149. b 161. b  
Theodorus Priscianus, 27. b 32. a 36. a b  
Theognis, 115. a  
Theon Sophista, 117. a  
Theophrastus restitut. 141. a  
Thucydides, 70. a  
Tibullus, 37. b 52. a b 94. b 103. b 136. a b  
Trebellius Pollio, 11. a 29. a 88. b 108. a 111. a b  
Torrentius (Lævius) notatus, 22. a  
Turre [Phil. a] laudatus, 88. a

## V

**V**alerius Flaccus, 52. a b 95. b 117. a b  
Valerius Maximus, 7. a 27. a 28. b 46. b 75. a b 86.  
a 87. b 89. a 143. b 145. b 161. a  
Vatro, 9. b 15. a 25. b 28. b 29. a 31. b 32. a 53. b 59. a  
77. b 79. a 82. a 153. a  
----- emendatus, 47. a 153. b  
----- ejus Fragmenta promissa, 36. b 53. b  
Vegetius, 70. b  
Velleius Paterculus, 144. b  
Victor, 5. a 16. a 17. b 20. a 79. a  
Vincenius Bellovacensis, 51. a b 146. b  
Virgilius, 1. b 2. b 7. a 8. a 10. b 15. b 18. a 23. a 34. a b  
35. a 36. a 37. a 38. a b 40. b 42. a 52. a 54. b 59. b 66.  
b 67. b 73. a 74. a b 76. b 77. a 92. a b 104. a b 114. a  
118. b 119. a 124. b 125. b 128. a 129. b 132. a 139. a 155.  
b 156. a 158. a b  
Vives [Ludov.] laud. 108. a b  
Ulpianus, 19. a  
Vopiscus, 5. b 15. b 24. a b 29. a 53. b 57. a 59. b 81. a 82.  
b 142. b  
Vossius [Ger. Jo.] laudatus, 42. b 53. b  
Vulcatius Gallicanus, 8. b

## W

**W**ouwerius, 12. b & passim.

## X

**X**enophon, 2. b 103. b 148. b  
Xiphilinus, 5. a b 23. a 111. b 126. b  
----- emendatus, 5. b

## Z

**Z**eno Martyr. 27. a b Notatus 157. a  
Zephyrus [Franciscus] laudatus, 51. a 72. a  
Zimmermannus (Matth.) 66. a  
Zonaras, 23. a 107. a  
Zosimus, 25. b



# INDEX RERUM, PHRASIUM ET VERBOR.

MEMORABILIMUM, TAM QUÆ IN IPSO TERTULLIANI  
APOLOGETICO, QUAM QUÆ IN COMMEN-  
TARIO AD ILLUD SCRIPTUM  
CONTINENTUR.

*Illorum quæ in Notis, seu Commentariis illustrantur.*

## A

**A** Deis religio secunda n. 110.  
Ab Iacebo Ceres n. 98.  
Abortum vi facere, quantum scelus n. 36.  
Abstineri aliquem n. 27.  
Abstineri ibid.  
Abundanti [ex] n. 63.  
Accepto ferre. 51.  
Accuratio pascua n. 81.  
Acerbata flagella, id est duplicata. 162.  
Acerra in tentamentis Christianorum 45.  
Acescit aer n. 123.  
Ad pro apud, ita ad Deum n. 119.  
Ad capulum ire, i. e. ad mortem, sepulcrum n. 127.  
Ad ipsum n. 35.  
Ad mortuos n. 152.  
Ad sexum, nec foemina mutat Christianus n. 146.  
Adæquare. 151.  
Adæo Deos esse n. 91.  
Adesse testis. n. 80.  
Addicere aliquem vel aliquid n. 51.  
Adhuc regnum n. 94.  
Admeti pecus Apollo pavit. 53.  
Adulationes n. 95.  
Adominari n. 108.  
Adoptio damnatur n. 40.  
Adorantes nonnulli ad Solis ortum labia vibrabant. 61.  
Adnotatio Quaestoris. 50.  
Adsellare n. 56.  
Adsidere. n. 68.  
Adsolare quid n. 55.  
Adspargere n. 69.  
Adulteria in templis composita n. 56.  
Adulterare veritatem. 143.  
Adulteria, pro Hæreticis n. 152.  
salutaris disciplinæ.  
Advocare scriptorem n. 69.  
Advocatio n. 8.  
Edilitas, vile munus n. 47.  
Edituorum tabernacula. 36.  
Ægyptiis permixta cana religio. 88.  
regnum antiquum fuit. 96.  
Æmulatio n. 3.  
Æmuli. 13.  
Æmylius Dei Alburni cultor. 21.  
Æneadæ pii n. 35.  
Æneas a Diomede prope interfectus. 53.  
Æquanimitas. 138.  
Æquitas leges commendat. 20.  
Æsculani n. 88.  
Æsculapius avaritiæ merito fulminatus n. 54.  
gallo placabatur n. 143.  
medicinarum demonstrator n. 84.  
quos vitæ restituerit ibid.  
Æstuat, expirat tristo carcer n. 138.  
Æstare, appetere n. 125.  
Æstatio & æstatrix n. 61.  
Æstri infantes immolabant. 34.  
Severum ut Deum coluerunt n. 127.  
Africa Dea Cœlestis n. 87.  
Agapæ Christianorum n. 123.  
Agri tributo onusti viliores. 51.  
Agricola quid se habere dixerit n. 23.  
Agrigentiorum luxus n. 122.  
Æsculapius n. 18.  
Albinus. 111.  
Alburnus 21.  
Alexander Magnus Aristotelem rectorem juventutis habuit  
n. 148.

quomodo adulatione a dolore super necem Cly-  
ti revocatus. ibid.  
Alexander Severus voluit Christo templum erigere n. 5.  
effigiem ejus in Larario habuit n. 143.  
populum vestitu discerni voluit n. 26.  
testimonium insigne dat Christianis n. 120.  
Alii foris, alii intus n. 112.  
Aliquant n. 5.  
Aliqui n. 34.  
Aliquis Seneca, Socrates, aliqua Dido n. 49.  
Allegere. 73.  
Altaria temeraria de cespite n. 94.  
Altercatio n. 8.  
Alteruter n. 121.  
Amasius & Amasio n. 15.  
Amazonum regnum. 96.  
Ambiguitates in eventum temperare n. 81.  
Ambire precibus ad Deum n. 119.  
Ambitione diffundi. 31.  
Ambitum Capitolii n. 96.  
Amentie fœdæ. 80.  
Amisio n. 36.  
An Christiani n. 86.  
Anacharidis dictum. 4.  
Anaphe insula, mari absorpta. 127.  
Αναπτεσθαι n. 74.  
Ανακινδυνεύσθαι n. 57.  
Αναστροφή, ἀναστρέφειν, ἀνατρέφειν n. 3.  
Anaxagoras depositum hospitibus denegavit n. 147.  
Anaxagoræ patria cœlum n. 2.  
Anaxarchi magnanimitas ibid.  
spiritus asper n. 142.  
Ancaria, Ancharia, Ancarii n. 89.  
Androgeon n. 84.  
Angelos cum mulieribus commixtos nonnulli putarunt n.  
79.  
Anima a Deo e cœlo descendit n. 65.  
illa homo est homo n. 101.  
Anima naturaliter Christiana. 64.  
Animam corporeum quid male putavit Tertullianus, ut  
& sine carne nihil pati posse n. 155.  
Animator omnium animarum Spiritus. ibid.  
Animi immortalitatem mirifice oppugnavit Lucretius n. 151.  
Annibalis apud Cannas factum. 129.  
Annotatio quaestoris n. 51.  
Annus in curia est n. 130.  
Antelucani cœtus Christianorum n. 9.  
Anteflant mortuis vivi. 101.  
Antipodes de subterranea n. 33.  
Antistites Romani Imperii. 1.  
Antinoi honor. n. 51.  
Antiquitas fidem meretur. 67. laudatur, non imitari quis  
potest. 28.  
Antiquas si dubitatur, pro an sint antiquæ n. 69.  
Anubis mœchus. 54.  
Απάτη n. 5.  
Apaturia. 120.  
Anus puella conjugii experts n. 140.  
Aperire annum n. 109.  
Απεχόμενοι Gymnosophistæ n. 133.  
Apertus & editus vertex civitatis. 1.  
Apices sacerdotum. 56.  
Apicius n. 16.  
Απογραφή & ἀπογράφειν n. 136.  
Apollo Admeti Regis pecora pavit. 53.  
sacrificio humano cultus n. 34.  
Αποσφένειν n. 3.  
Apollonius Tyaneus Christo oppositus n. 75.  
Apostoli Hæreticis priores. 152.  
Apotheosis. 108.  
Lucii Veri n. 24.  
Apparere n. 51. 158.  
Appiatus n. 54.

Appion.



# RERUM PHRASIIUM ET VERBORUM

Appion. 69.  
*Apud se* n. 44.  
 ——— Lydiam. 81.  
 ——— Serapeum n. 84.  
 Aqua cribro gestata 82.  
 ——— manualis. 124.  
 Aquarioli. n. 136.  
 Aquila & signa Romana adorabantur & inungebantur n. 59.  
 ——— perjurio non facile polluebantur ibid.  
 Aquilicia Jovi immolata 130.  
 Ara Fidei 87.  
 Arabiz Dufares Deus n. 88.  
 Arabicæ arboris lacrymæ n. 103.  
 Arbitri in sacris n. 30.  
 Arbores circa templa n. 34.  
 Arca Christianorum ad eleemosynas 120.  
 Arcana, Archiva n. 77.  
 Arce [ ex ] Dominatio n. 18.  
 Ardor gloriæ & dignitatis 117.  
 ——— pro tentigine n. 146.  
 Areopagitarum in iudicio non licebat principia dicere n. r.  
 Archigallus n. 91.  
 Archiva n. 69. 77.  
 Arenæ atrocitas 118.  
 Argilla cruci & stipiti superstructa 47.  
 Argæi Philosophiam eiecerunt 149.  
 Avidus jejuniis 130.  
 Aris imbalare n. 83.  
 Aristæas 67.  
 Aristarchus 16.  
 Aristidis iustitia, continentia n. 46.  
 Aristippus in purpura nepotabatur n. 147. 148.  
 ——— voluptatibus & gulæ deditus ibid.  
 Aristoteles Alexandro adulabatur ibid.  
 ——— Bibliothecam primus instituit n. 66.  
 ——— Familiarem suam Mermiam turpiter loco excedere fecit n. 147.  
 ——— mordetur a Luciano, ut qui cuncta scire, & docere volens, nihil perfecte ipse noverit n. 148.  
 ——— Rector juventutis Alexandri Magni ibid.  
 Αρπαζει. rapit n. 5.  
 Artificum honos n. 54.  
 Αρρητοι. n. 73.  
 Aruspex mortuis apparebat n. 51.  
 Aruspices, Astrologos &c. vetitum consulere super caput Principis. 112. 113.  
 Asclepiades Philosophos Deæ Cœlestis imagunculam secum tulit n. 88.  
 Asclepiadotus n. 84.  
 Asinarii dicti Christiani n. 58.  
 Asini caput & superficiem dicti colere, & Christiani & Judæi. 57. & n. ibid.  
 Astartes n. 88.  
 Asylum mortis. 114.  
 Atargatis n. 88.  
 Atlantico mari quanta terræ pars merfa. 127.  
 Atrocitas arenæ. 127.  
 Atterere aliquem. 163.  
 Attica mysteria sumptuosa. 128.  
 Atticæ meretricis constantia n. 162.  
 Atquin & atqui n. 33. 86. 95.  
 Arys castratus. 56. 83.  
 Αὐτοσπεντον. ventris. 124.  
 Auctorati Christiani n. ibid.  
 Audisio, quid apud veteres Christianos fuerit n. 120.  
 Aurelianus Deum se vocavit n. 107.  
 Augustus Imperii formator. ibid.  
 ——— noluit se Dominum dici n. ibid.  
 ——— puparum formator n. 51.  
 Αὐλæ vice oppansum n. 157.

## B

Babyloniorum regnum antiquissimum n. 96.  
 Bacchus. vide Liber.  
 ——— jam-Italicus. 28.  
 Baccariones n. 136.  
 Baccanatorum furiæ. 114.  
 Balnea quomodo vituperata n. 134.  
 Balnearii fures n. 137.  
 Barba tactu irrufata. 82.  
 Belenus n. 88.  
 Belloriæ sacratus sanguis. 37. & n. ibid.  
 Bellonarii n. ibid.  
 ——— lacertos secabant. ibid. & 83.  
 Belventinus n. 88.  
 Bene quod. 31.  
 Berofus Chaldæus. 69.  
 Bestiarii n. 35.  
 ——— suprema cœnabant in publico. 134.  
 Bestiarum scholæ. 110.  
 Bibere Spiritum sanctitatis n. 121.

Botuli cruore distenti inter tormenta Christianorum. 39.  
 ——— ita dicti homines voraces n. ibid.  
 Bovis reprobi sanguis. 104.  
 Brachimanz. 133.  
 Βρομαγρεία n. 82.  
 Bubulam de proavo obsonare n. 153.  
 Byrza ars veteris Carthaginis n. 1. Adde Ind. inf.

## C

Accabulum n. 50.  
 Cæcitas odii n. 14.  
 Cæcitatibus duæ species. 40.  
 Cæsare (de) Aruspices &c. consulere non licebat. 113.  
 Cæsares credidissent super Christo, si aut Cæsares non essent seculo necessarij, aut si & Christiani potuissent esse Cæsares. 78.  
 ——— culti præ diis. 98.  
 ——— Deos faciebant n. 51.  
 ——— domini Deorum n. ibid.  
 ——— simulacra & templa exuviis suis salva præstabant n. 100.  
 Casariano gladio ferocire. 22.  
 Cæssonum catervæ n. 125.  
 Castibus eiici n. 153.  
 Canæ Historiarum & memoriarum n. 68.  
 Candelæ in excommunicatione pro iiciebantur n. 29.  
 Canes in convivio Christianorum ministri incesti, ut agebant. 9. 29. 33.  
 Cajo [ de ] Cajus. 153.  
 Cajus Sejus n. 14.  
 Calidior timiditas n. 88.  
 Callinicus. 164.  
 Calumnia de infanticidio & pabulo erudæ, unde n. 29.  
 Campania. 129.  
 Cantabra, & Cantabrarum n. 60.  
 Cantherii cum sua Hippona culti. 58.  
 Cantherius n. ibid.  
 Cantica & hymnos canebant in conviviis veteres Christiani n. 124.  
 Capis n. 53. 54.  
 Capit, ἐπεξερα n. 64.  
 Capita statuarum commutabantur nonnunquam n. 48.  
 Capite minuti n. 53.  
 Capitoli tantum ambitum n. 96.  
 Capitolium. 50.  
 ——— cœlo certans. 94.  
 ——— curia Deorum. 28.  
 ——— a Gallis occupatum. 142.  
 Capitula & ungulæ Canibus destinata. 52.  
 Capo Bacco immolatos n. 87.  
 Caprarum divinationes n. 82.  
 Caracalla puer Christianis favit n. 5.  
 Cancer pro inclusis. 97.  
 Carnificum n. 29.  
 Carthaginem Juno non valuit tueri. 92.  
 Carvilius uxorem sterilitatis causa dimisit n. 27.  
 Carus Deum se vocavit n. 107.  
 Casinenses n. 88.  
 Cassius Severus, vel potius Hemina n. 42.  
 Cassii. 111.  
 Castigationes & censura Christianorum n. 120.  
 Castorum phantasma n. 82.  
 Castrare lacertos. 92.  
 Cataclysmus n. 128.  
 Catervatim cursitare. 109.  
 Catilinæ scædes Sanguine sancitum n. 37.  
 Cato vir gravis & sapiens. 46.  
 ——— uxorem amico communicavit n. 122.  
 Cavea. 55.  
 Causa gloriæ & fama. 161.  
 Causam purgare. 8.  
 Celsus Tyrannus Deæ Cœlestis peplo ornatus n. 88.  
 Censuales n. 69.  
 Censuræ n. 30.  
 Centenariæ cœnæ n. 26.  
 ——— rosæ n. ibid.  
 Cerasa primum a Lucullo in Italiam advecta n. 44.  
 ——— ut alij a Pompejo n. ibid.  
 Ceres Dia. 51. Farrea n. 59.  
 ——— Fruges non invenit, sed demonstravit. 44.  
 ——— Pharia n. 59.  
 Certare de modestia. 147.  
 Cervices ponere n. 48.  
 Cervus in arena. 38.  
 Christi varii n. 16.  
 Chrestus pro Christo, ut Chrestianus pro Christiano n. ibid.  
 ——— de suavitate & utilitate compositum nomen. 15.  
 n. 133.  
 Christi adventus, quod de docendi munere capiendum, tempore Tiberii. 21. 22. 77. 126.  
 Christianos ad leonem n. 163.



- Christiani abstinentes a cruore & morticinis.  
 ----- appellati dementes.  
 ----- confundebantur cum Judæis 4. 126.  
 ----- Conjugii usum illicitum non notunt n. 146.  
 ----- condiebant aromatibus cadavera & sepeliebant n. 185.  
 ----- Deum quem colant. 63.  
 ----- Dicti Sarmentitii & Semaxii n. 161.  
 ----- homicidæ, sacrilegi, incesti n. 13. 29. 41.  
 ----- hostes generis humani. 116.  
 ----- Principum. 76.  
 ----- publici. 108.  
 ----- Infructuosi negotiis. 133.  
 ----- irriti. 159.  
 ----- Judæique a Tiberio Roma expulsi n. 21.  
 ----- omnis publicæ calamitatis causa. 126.  
 ----- perditæ & desperati, obstinati & dementes. 96. 161. & n. *ibid.* 163.  
 ----- prodigi & lauti. 122.  
 ----- rei factionum illicitarum. 117. 125.  
 ----- rei læsæ Divinitatis, seu religionis. 41. 86.  
 ----- rei læsæ majestatis augustioris, Cæsarium. 98. 109.  
 ----- rei omnium scelerum, Deorum, Imperatorum, legum &c. 12. & n. *ibid.*  
 ----- rei pabuli crudæ, infanticidii, incesti &c. 29.  
 ----- rei sacrilegii & majestatis. 39.  
 ----- Hæ illorum criminationes, sed revera a Deo in donum orbi dati n. 130.  
 ----- ab omni gloriæ ardore frigent. 117. 147.  
 ----- ab hominibus damnati, a Deo absoluti. 164.  
 ----- abstinebant theatro, coronis, circo &c. 118. 135.  
 ----- ad Orientis regionem precabantur. 61. & n. *ibid.*  
 ----- aridi jejuniis &c. 130.  
 ----- bestiis objecti. 142.  
 ----- Casti & pudici. 146.  
 ----- Commeatu Imperii Rom. retardari mundi fidem putabant. 105.  
 ----- Communia officia vitæ, militiæ &c. cum aliis celebrabant. 134.  
 ----- Crucibus & stipitibus impositi, alioque modo excarnificati. 47. 104. 159.  
 ----- Dæmones expellunt, patefaciunt. 83. 84. 106. 141.  
 ----- damnati ad metalla, relegati in insulas &c. 48.  
 ----- non tamen nisi velint. 159.  
 ----- Damnantibus gravis agebant & damnari gaudebant n. 7. 72. 161.  
 ----- patiuntur pro Deo. 163.  
 ----- depostulabantur & vexabantur maxime a vulgo, 114.  
 ----- dimittebantur sacrificantes, licet fidei. 96. 97.  
 ----- divisi in varias sectas. 151.  
 ----- extranei a turbis. 105.  
 ----- fratres. 121.  
 ----- eorum ingens multitudo. n. 4. 116.  
 ----- esse desinunt, qui a regula disciplinæ excedunt. 149.  
 ----- existimati colere caput asinum, crucem, &c. *χρυσον*, solem. 57. & seqq. & n. *ibid.*  
 ----- Fiunt non nascuntur n. 66.  
 ----- Genios adjurant.  
 ----- Germanicam sitim discusserunt. 23.  
 ----- Hostes Principum habiti. 113.  
 ----- hostibus benefici. 104. 114. 136. 147.  
 ----- illibenter, quoad carnem, patiuntur. 160.  
 ----- Imperatorem colunt, pro salute ejus precantur. 101. & seqq. 104. 105.  
 ----- Innocentes. 140.  
 ----- jurabant per salutem Cæsarium n. 105.  
 ----- Orantes, id quod petunt a Deo impetrant. 101. 102.  
 ----- Oratione opimam hostiam Deo offerunt. 103.  
 ----- Orbis externi n. 115.  
 ----- Personarum non sunt acceptores. 113.  
 ----- Sarmentitii & Semaxii dicti.  
 ----- Templata Deorum non ingrediuntur. 57. 116.  
 ----- Thure non supplicant. 103.  
 ----- Tormentis ad negandum adacti. 29.  
 ----- Torti, confessi licet. 11. 78.  
 ----- Vestigalia fideliter pendebant. 136.  
 ----- Vere Philosophi n. 134.  
 ----- Veritatem necessario appetunt. 106. 133.  
 ----- & colunt. 57.  
 ----- Virgine continentia nonnulli vitam agentes. 40.  
 Christianæ mulieres ad lenonem damnatæ n. 166.  
 Christianorum cœnula infamata. 122.  
 ----- crimina nunquam comperta, neque credibilia.  
 ----- nemo manticularius &c. 137.  
 ----- diversitas a Judæis in circumcissione, consortio nominis, solennitatibus dierum, victus exceptionibus. 71.  
 ----- gravis delinquentium censura n. 120.  
 ----- nomen ab utilitate & unctione deductum. 15. n. 133.  
 ----- nomen tempore Tiberii in seculum introivit. 22. 72.  
 ----- mors & excidium grande Reip. detrimentum. 117.  
 ----- multitudo tempore Tertulliani n. 4. 115. & seqq.  
 ----- negotia & disciplina. 185. & seqq.  
 ----- omnes etiam inimicos diligere, bonum pro malo rependere &c. 113.  
 ----- Persecutio ab improbis mota, & bonis Principibus moderata, prohibita. 23.  
 ----- precandi ritus. 102. & seqq.  
 ----- Religio antiquissimis Judæorum instrumentis suffulta. 71.  
 ----- a Discipulis Christi profeminata. 78.  
 ----- secta cruore Martyrum seminata n. 164.  
 ----- secta illicitis immerito adnumerata. 117. 159.  
 ----- secta Philosophiæ genus æstimata. 140. 152.  
 ----- secta Judæorum instrumentis suffulta. 71.  
 ----- sectæ divinitas 119.  
 ----- Victores & debellatores non fuerunt Diocletianus & Maximianus n. 164.  
 ----- Vulgi clamore depostulata 126. 159.  
 ----- vulgi violentia post mortem turbata sepultura &c. 114. 115. 159.  
 Christianos ad leonem n. 126.  
 Christianus pro conscientia sua Pilatus n. 77.  
 Christianus discipulus cœli. 148. 149.  
 ----- factis docet, non verbis. 164.  
 ----- veritatis cultos. 149.  
 ----- uxori suæ soli masculus nascitur n. 146.  
 Christo templa erigere voluerunt Alexander Severus & Hadrianus n. 21.  
 Christus ab impiis magnus existimatus. 76.  
 ----- ab Judæo quodam quam impie habitus n. 62.  
 ----- cum discipulis solis Judæis incredulis se non manifestum faciens, cur post Resurrectionem fuerit. 77.  
 ----- de genitura non erubescendus n. 73.  
 ----- dedit suis veritatis regulam. 151.  
 ----- deductor, atque illuminator generis humani n. 73.  
 ----- Dei Filius. 74. 85.  
 ----- Dei verbum, virtus, sapientia. 74.  
 ----- Deus verus. 72. 78.  
 ----- Deus de Deo, Dei radius, lumen de lumine. 75.  
 ----- Die tertia surrexit. 77. 85.  
 ----- divinitatem suam tempore Tiberii revelavit. 21.  
 ----- doctrina sua Judæorum magistros exasperavit. 76.  
 ----- duplex ejus adventus. 75.  
 ----- homo. 75. 78.  
 ----- in cælum ereptus est n. 77.  
 ----- ubi nunc agit. 85.  
 ----- λόγος, sermo, ratio, de quo & multa Philosophi & sapientes 75. & n. *ibid.*  
 ----- matrem de pudicitia [i. e. nuptam] non habuit n. 74.  
 ----- in illum Judæi deliquerunt, malo suo. 96.  
 ----- in virginem delapsus, caro figuratus. 75.  
 ----- judicaturus olim mundum. 85.  
 ----- miraculis Deus ostensus. 76.  
 ----- mortuus cum voluit. *ibid.*  
 ----- nutritur natus, adolescit, affatur &c. 75.  
 ----- Pontio Pilato oblatus illicque in crucem extortus a Judæis 76. & n. *ibid.*  
 ----- Prophetiæ de morte sua. *ibid.*  
 ----- Quæstuariæ & fabri filius a Judæis dictus n. 74.  
 Ciceronis Tusculanæ Quæstiones. 164.  
 Cingulo promota navis. 82.  
 Circi infania. 118.  
 Circumactio, ἀναστροφή n. 3.  
 Circumscriptio. 64.  
 Circumsidere n. 77.  
 Civitatem habitu tabernæ abolefacere. 109.  
 Civilis dominatio. 11.  
 Civilitas. 113.  
 Civitatibus caruit genus hominum aliquando.  
 Clades locales n. 73.  
 ----- publicæ.  
 ----- earum deprecatores Christiani, & illorum tempore minores.  
 Clausula vel clausura seculi. 105.  
 Cleanthes. 74.



## RERUM PHRASIUM ET VERBORUM.

Clemens & Domitilla Christiani n. 4.  
*Cludere* n. 82.  
*Clypeoli* in signis n. 59.  
*Clypeus* Alcibiadis n. 54.  
*Co*, insula, mari merfa. 127.  
 --- *Cœli* n. 61.  
 --- *Solis* n. ibid.  
*Coci* ab Apicio.  
*Cœlestis*, ita Juno dictitata n. 48. 83. 84.  
 --- ab Afris culta, arcessita ab Assyriis n. 88.  
*Cœlo* (de) ruere. 18.  
*Cænare cœnam, disciplinam*. 125.  
*Cœnulæ* Christianorum. 122.  
*Cœtus*, Coitio. 119.  
*Cœtus* Christianorum. ibid.  
 --- antelucani. 9.  
*Colubra* n. 153.  
*Comitiali* morbo ut mederentur, sanguinem recentem hominis occisi forbeant. 37.  
*Commeatus* pro spatio durationis, &c. n. 105. 134.  
*Committere in majestatem Imperatorum*. 100.  
*Commodus* a palæstrita strangulatus. 111.  
 --- inter duas laurus obsessus. ibid.  
*Communiter* n. 63.  
*Compar* n. 17.  
*Compulsare, compulsatio*. 75. n. 69. 117.  
*Conari ad aliquid* n. 150.  
*Conari poma*; dicuntur arbores n. 129.  
*Conceptus superstitionis*. 94.  
*Conciliabulum*. n. 115.  
*Conclamare adversus alicujus sanguinem*. 87.  
*Concludere seculum, pro finire*. 75.  
*Concurrere de legibus* n. 18.  
*Concutere, concuvi, concussor, concussio*. 92. 164.  
*Conditrix*.  
*Confessi rei* non torquentur ex jure. 11.  
*Confessio sola* ad damnationem non sufficit. ibid.  
*Confœderare disciplinam*. 10.  
*Congiarii divisio*. 111.  
*Congredi de animi æquitate*. 147.  
*Congressionem provocare*. 90.  
*Conjugii illicitum morem* non norunt Christiani n. 146.  
*Conscientia esse* n. 99.  
*Conscientia quid facere* n. 108.  
 --- sua Pilatus Christianus. 77.  
*Conscientia [de]* n. 63.  
*Conscientia fides & perfidia* n. 96.  
*Conscii* n. 8.  
*Consecrans, consecrans* n. 58.  
*Conserere avum* n. 157.  
*Confidere dicitur examen apum, populorum* n. 128.  
*Consistere*. 17. n. 140.  
 --- de simplicitate. 147.  
*Consignari*. 22.  
*Consistentia, quid olim* n. 120.  
*Consimilis*. 57. 152.  
*Consocii* n. 8.  
*Consistorium impudicitæ theatrum* n. 25.  
*Constantini Magni factum quoddam* n. 56.  
*Constantius quomodo a Juliano appellatus* n. 164.  
*Constantissimus Principum Severus* n. 19.  
*Contaminari manibus*. 64.  
*Contemptibilis*. 102.  
*Contenebrare incesta*. 9.  
*Continemur operibus Dei*, 64.  
*Continentia Christianorum* n. 40.  
*Continentia virgo* n. ibid.  
*Conveniri in crimen*. 41. 105. 110.  
*Conventicula in bonam partem* n. 16.  
*Convivari*. 122.  
*Corinthium mare terræ motus ebibit* n. 127.  
*Cornelius Nepos*. 42.  
 --- Tacitus. 57.  
*Coronarum usus Christianis improbat* n. 135.  
 --- pondus satis grave n. ibid.  
*Corpus* Christianorum. 119.  
 --- carcer animæ. 64.  
 --- temporum. 96.  
*Corruptor* n. 137. 146.  
*Coruscare gloria*. 107.  
*Copia*. Cræsi, Crassi.  
*Copie*. 134.  
*Corybantia æra* n. 92.  
*Crapula (ex) respiscere* n. 64.  
*Crassus copiosus*. 46.  
*Credere incredibilia qui potest, & facere ea potest*. 33.  
*Creta Jovis patria & tunulus* n. 92.

--- THRON. n. ibid.  
*Cræsus delusus ab Oraculo*. 81.  
 --- dives. 46.  
 --- Thaleti familiaris, Dei cognitionem ab illo expetit. 134.  
*Cribro gestata aqua*. 82.  
*Cruce se signabant Christiani* n. 58.  
*Cruce intestina tropæorum* n. 59.  
 --- prima Deorum fabrica ibid.  
*Cruditare* n. 38.  
*Cruustuminiensium Deus Belventinus* n. 88.  
*Cresias*. 39.  
*Cum maxime* n. 22.  
 [Cura] annus est in cura n. 130.  
*Curare de salute alicujus*. 104.  
*Curare salutem suam* n. 134.  
*Curetes* n. 92.  
*Curia non factio, bonorum conventus* n. 125.  
*Curiositas superstitiosa*. 93.  
*Curis Pater*. 89.  
*Curitis dicta Juno* n. ibid.  
*Curvari victandis* n. 83.  
*Cybele Dea ex Pessinunte, Romæ culta* n. 92.  
 --- leonibus cincta. 48.  
 --- Marci Aurelii mortem nescivit. 92.  
 --- pastorem suspirat fastidiosum. 55.  
 --- Romanorum & Ilia faulrix. 91.  
*Cyclosum & Sirenum ora*. 30.  
*Cynici Herculem imitabantur* n. 90.  
*Cynicorum sectæ conditor Hercules* n. ibid.  
*Cynocephalus*. 27.  
*Cynopennæ* 33. & n. ibid.

### D

**D** *Adæx*, deductor, in sacris Eleusiniis n. 73.  
*Dæmones Angelorum malorum profapia*. 80. 97. 113.  
 --- Angelicæ & Dæmoniacæ paraturæ spiritus. 97.  
 --- auctores malorum magis, quam bonorum. 81. 82. n. 74.  
 --- damnati a Deo. 80. 85.  
 --- de mentibus impiorum adversus pios preliantur. 96. 97.  
 --- delitescunt sub nominibus & imaginibus mortuorum. 79. & n. ibid.  
 --- Deos se faciunt. 80. 83.  
 --- detriumphantur patiendo. 97.  
 --- Dii vel secundum vel a Philosophis deputantur n. 83.  
 --- Divinitatem abnegare coguntur. 85.  
 --- Esse probantur. 79.  
 --- expulsi & adjurati a Christo & ejus virtute a Christianis. 77. 84. 106.  
 --- homines fallacia circumveniunt, a Deo avertunt. 80. 82. 96.  
 --- hostes generis humani maxime Christianorum.  
 --- humanarum sacrificiorum ut & aliorum auctores. 80.  
 --- lædunt prius, post ut profint n. 79. 82.  
 --- loqui se a Christianis coguntur n. 83.  
 --- magiam, & reliquas malas artes homines edocuerunt. 112.  
 --- magis adsunt. 83.  
 --- midore & sanguine pascuntur n. 80. 86.  
 --- noti Magis, Philosophis, Poetis. 80.  
 --- oracula ambigua edunt. 81.  
 --- phantasmata operantur. 82.  
 --- pluvias promittunt. ibid.  
 --- quid operentur. 80.  
 --- Scripturas sacras norunt. 81.  
 --- secundum Deos a Philosophis deputantur n. 143.  
 --- servi rebelles. 97.  
 --- socios malorum in solamen sui habere student. ibid.  
 --- somnia immittunt. 82.  
 --- spiritus immundi. 86. 99. n. 81.  
 --- & erroris. 152.  
 --- substantiæ spirituales. 80. 99.  
 --- subjecti Christianis. 83. 97.  
 --- Testes Christi. 78. 86.  
 --- vacuam possessionem homines, absque forent Christiani, haberent. 117.  
 --- vastant mentes & valetudines hominum. 116.  
 --- ubique momento, ideo cuncta facile sciunt. 81.  
*Dæmonia excutere*. 76.  
*Dæmoniaci de Deo pati existimabantur* n. 83.

--- eo-



- - - eorum actus & ritus. *ibid.*  
*Dæmonium Socratis.* 79. n. 142.  
*Δαίμων ἐκαστοῦ ἢ ψυχῆ* n. 79.  
*Danaidis amator Jupiter* n. 74.  
*Danaus vetustissimus.* 64.  
*De aliquo adversus aliquem præliari.* 96.  
*De Cajo Cajum* n. 153.  
*De comperto* n. 3.  
*De crudelitate, sapientia &c.* n. 23.  
*De conscientia* n. 63.  
*De Deo canere, pati* n. 83. 124.  
*De mendacio.* 108.  
*De Olympo Jupiter.* i. e. *Olympius* n. 98.  
*De plano* n. 7.  
*De perduto aliquid eripere* n. 53.  
*De providentia.* 117.  
*De pudicitia* n. 145.  
*De religione* n. 40.  
*De respectu Caesaris.* 109.  
*De scientia, disciplina.* 134.  
 - - - *similitudine* n. 152.  
*De veritate reniti.* 114.  
*De vestris* n. 138.  
*De quo.* 28.  
*Debellator* n. 23.  
*Debitorum in partes & creditoribus secati* n. 20.  
*Decachinnari.* 152.  
*Deceptus urbanitate* n. 79.  
*Decimæ Herculis* n. 52.  
*Decinerefcere* n. 158.  
*Decoquit hoc.* 135.  
*Decuris.* 123.  
*Dedi* n. 76.  
*Dedicare, dedicari* n. 47.  
*Dedicator, & dedicare* n. 22.  
*Deductor* δαδῶ in sacris *Eleufinus* n. 37.  
*Deductor generis humani Christus* n. *ibid.*  
*Defendere de probitate.* 146.  
*Defuncta sidera reviviscunt.* 156.  
*Defunctorum animas infamant magi* n. 82.  
*Dehonoraria summa* n. 120.  
*Dehortatorium Dæmonium Socratis.* 117.  
*Dejerare* 126.  
*Deficus Deus* n. 43.  
*Delicere alicujus constantiam.* 58.  
*Delibari in hominem* n. 36.  
*Deliberari in hominem* n. *ibid.*  
*Delibrari* n. 72.  
*Delibrari in hominem* n. 36.  
*Delinquere in aliquem.* 96.  
*Deliquium solis.* 77.  
*Deliquio delinquere, delinquentia* n. 72.  
*Delirare* n. *ibid.*  
*Delos insula, mari merfa.* 127.  
*Delventinus Deus* n. 88.  
*Dementare, dementator, dementatus* n. 83.  
*Demetive* n. *ibid.*  
*Demerendo sibi quid præscribere* n. 65.  
*Demetrius Phalereus curator Bibliothecæ Ptolemæi* n. 67.  
 - - - *eiusdem laus, & statua, mors.* *ibid.*  
 - - - *scriptor vetus.* 69.  
*Democritus seipsum excæcavit* n. 114.  
*Demonactis vox libera* n. 77.  
*Demonsthenis eloquentia.* 46.  
*Dei nomen Imperatori non competit* n. 107.  
 - - - *ita dicti Imperatores* n. 108.  
*Demutare.* 50.  
*Denotare.* 114.  
*Deo cedere interest hominis.* 106.  
*Deorum statua & templa manu militari custodita* n. 100.  
*Deos nisi publicos colere non licebat* n. 21.  
*Depalare civitatem* n. 42.  
*Dependere officium.* 113.  
*Deperit* n. 2.  
*Deponere se de majestate* n. 84.  
*Deportatio* n. *ibid.*  
*Depositi denegatio infamis* n. 147.  
*Deposulatores Christianorum vulgus.* 111.  
*Deprecari & Deprecator* n. 130.  
*Depretiare* n. 139.  
*Deputari & deputari* n. 17. 109. 132.  
*Deceto* n. 84.  
*Derivare* n. 72.  
*Describere, in sacris* n. 33.  
*Despectrix* n. 96.  
*Detrabi de cælo* n. 54.  
*Detriumphare aliquem.* 97.  
*Devotio Dei.* 104.  
*Deum adulator Martialis Domitianum vocat.* 64. & *Augustum Ovidius* n. 106.  
 - - - *Dues ab invitis coli non vult* 87.  
 - - - *ab invitis coli non debet.* 98.  
 - - - *ante tempus non præcipitat discretionem.* 132.  
 - - - *Imperiorum dispensator.* 96. 106.  
 - - - *ante tempus & mundum sibi tempus & omnia fuit* n. 96.  
 - - - *diligit contemplationem mediocrium.* 124.  
 - - - *ordinavit vices dominationum.* 96.  
 - - - *Judæorum a Romanis quomodo cultus.* *ibid.*  
 - - - *judicaturus in fine seculi mundum.* 132.  
 - - - *operibus ejus continemur, sustinemur, oblectamur.* 64.  
 - - - *orbem ex nihilo verbo creavit.* 63. 74.  
 - - - *Pater & Filius distant modulo, non numero, gradu, non statu* n. 75.  
 - - - *quomodo se hominibus revelaverit.* 65. & *seqq.* 129.  
 - - - *remunerator & exactor.* 113. 130. 132. 152. 154.  
 - - - *sublimior, manceps, deificus* n. 43.  
 - - - *timendus aliis.* 85. 129.  
 - - - *verus, quis, qualis, & quantus.* 64. 86.  
 - - - *verus Prometheus* n. 65.  
 - - - *videt, Deo commendo.* *ibid.*  
 - - - *quid de Deo senserit Thales & Melissus* n. 134.  
 - - - *Philosophi.* 151.  
*Diana dea.* 51.  
*Diana flagellata* 54.  
*Dicare honorem divinitatis.*  
*Dido ignes contempsit.* 161.  
*Digesta Sancta, de SS.* 150.  
*Digitum supputarii gesticuli.* 68.  
*Dignitatum & natalium insignia* n. 26.  
*Dies solis lætitiæ datus.*  
*Dii Ethnicorum non sunt Dii.* 41. 49. 95.  
 - - - *etsi illis Dii sint.* 41. 49.  
 - - - *sed magis dæmones.* 85.  
 - - - *a cultoribus suis contempti.*  
 - - - *Adulteri, incesti &c.* 45.  
 - - - *Argumenta noxiis ministrant.* 55.  
 - - - *Christianis, inimicis suis subiecti.* 85.  
 - - - *Cornuti, hircini serpentes &c.* 63. & n. *ibid.*  
 - - - *deleti & vexati cum rapina urbium.* 95. 129.  
 - - - *domestici, lares* n. 50.  
 - - - *excubiis Cæsarum salvi* n. 100.  
 - - - *gravissimi Imperatoribus factis sibi similibus.* 51.  
 - - - *homines olim fuerunt.* 41. 89.  
 - - - *& quidem pessimi.* 41. 45.  
 - - - *humano sanguine culti* n. 86.  
 - - - *homano vultu & ritu effigiati.* 51.  
 - - - *in potestate Cæsarum.* 100.  
 - - - *impune læduntur.* 49. 96.  
 - - - *inciduntur* n. 93.  
 - - - *indigenæ* n. *ibid.*  
 - - - *ingrati & iniusti in cultores suos.* 153.  
 - - - *male a Poetis habiti.* 53.  
 - - - *magni & minores.* 87.  
 - - - *mendicantes.* 135.  
 - - - *mimorum ludibria.*  
 - - - *minus quam homines culti.* 99.  
 - - - *mortui & nomina mortuorum.* 47.  
 - - - *vivos tueri non possunt.* 99.  
 - - - *necessaria vitæ invenerunt, non instituerunt.* 44.  
 - - - *non fiunt, nisi ubi hominibus placuerit.* 22. 50.  
 - - - *non secus ac mortui culti.* 51.  
 - - - *nulli Romæ nisi a Senatu probati.* 50.  
 - - - *olim fuerunt Reges.* 94.  
 - - - *omnis generis, veteres, novi, barbari, Græci, Romani &c.* 42.  
 - - - *proveniunt ex metallis* n. 48.  
 - - - *pugnant inter se.* 53.  
 - - - *Romanis imperium pro merito religiositatis non dederunt.* 94. & *seqq.*  
 - - - *Romanorum quidam Roma ipsa recentiores.* 96.  
 - - - *tributarii.* 52.  
 - - - *veteres novis nobiliores nihilo.* 52.  
 - - - *unicuique civitati & regioni proprii.* 88.  
 - - - *ut fiant eadem, quæ martyres, in simulacris perpetiuntur.* 47. 59.  
*Dinumerare in seipsum* n. 6.  
*Diodorus Græcus.* 42.  
*Diogenes canicula* n. 143.  
 - - - *hortator ad mortem & doloris tolerantiam.* 164.  
 - - - *liber-*



# RERUM PHRASIIUM ET VERBORUM

----- liberrimæ linguæ n. 143.  
 ----- lucernas meridiæ vanas protulit n. ibid.  
 ----- nescio quid in Herculem ludit. 53.  
 ----- Phryne meretrice usus luxuriose. 146.  
 ----- Platonis toros superbos alia deculcat superbia. n. 147.  
 Diogenis dictum de Megarensibus. 122.  
 Diomedes Æneam pene interfecit. 53.  
 ----- Venerem vulneravit. ibid.  
 Diomedon Tyrannus n. 162.  
 Dionysia. 123.  
 Dionysio Tyranno ventris gratia se Plato venditat. n. 148.  
 Dionysius flagellis laceravit Zenonem. 162.  
 Diplomata somniculosa. 92.  
 Discursationum classes. 125.  
 Dispector n. 138.  
 Dispicere, despectare, despectus, despicere n. 1.  
 Disperci n. 39.  
 Dispergere n. 24.  
 Disponere in aliquem. 13.  
 ----- insidias civitati. 148.  
 Distorqueere eloquii virtutem n. 153.  
 Dispungere a rationibus desumptum n. 65.  
 ----- malum malo. 115.  
 Dispungi sub Deo omnium speculatore n. 140.  
 Dissolvere medicamine conceptum n. 36.  
 Divinitas discipline n. 119.  
 ----- quæ non est, nec patitur, nec lædi potest. 49. 95.  
 Divinitatem æmulari, furari, sumere n. 43.  
 Divinum hoc, de Christo n. 21.  
 Divinum humanumque sapere n. 23.  
 Divinum negotium n. 141.  
 Divortium pro secessione.  
 ----- per annos sexcentos fere nullum Romæ.  
 Domestica Dei gens Judæi. 67.  
 Domestica necessitas deus sanctior. 50. n. ibid.  
 Domestici senes n. 121.  
 Dominari, tyrannicum n. 2.  
 Dominaturi ejus. 96.  
 Dominus Dei cognomen n. 107.  
 ----- dictum a Christianis more communi. ibid.  
 Domitianus Christianorum persecutor a Nerone secundus 23.  
 ----- eam persecutionem an repræsentit, restitueritque religatos n. ibid.  
 ----- homo magis quam Nero n. ibid.  
 ----- Nero calvus appellatus n. 22.  
 ----- occidit propinquos, quia Christiani erant n. 4.  
 ----- occisus a Stephano & Parthenio. 111.  
 ----- portio Neronis, de crudelitate n. 23.  
 Domitilla & Clemens ut Christiani puniti n. 3.  
 Domitius Anobarbus unde dictus. 82.  
 Δαίμων n. 76.  
 Dufares Deus n. 88.

## E

Edictio nova Dei. 62.  
 Educere se in vulgus. 77.  
 Efferventia montium n. 70.  
 Effigies, literarum indices n. 68.  
 Effligere n. 56.  
 Effeminatione productum corpus. 55.  
 Εἰρηαιότης. passivitas n. 39.  
 Eleusinia sacra. 30.  
 Eludere pueros in eloquium oraculi n. 82.  
 Eliminare. 28.  
 Elogium & elogia n. 8.  
 Elogia Jovis n. 55.  
 Elysi campi. 152.  
 Emancipatio liberorum n. 40.  
 Empedoclis fatum. 161.  
 Empusa n. 62.  
 Endymion Dianæ amasius. 55.  
 Enectæ sacrificia. 52.  
 Enubilare i. e. clarum reddere n. 112.  
 Επαμφοτερίζειν n. 3.  
 Epicuræi voluptatem quærebant. 118.  
 Epicurus Deum finxit ex atomis. 150.  
 ----- etiam otiosum, & quasi neminem humanis rebus n. 151.  
 ----- ex illo Epicurei. 16.  
 ----- dolorem depretiabat. 139.

----- quid de mundo senserit n. 151.  
 Εἰρηαιότης n. 5.  
 Epona, Hippona, & Hippone, ejusque effigies etiam in nummis n. 58.  
 Epulum Jovis. 51.  
 Eradere n. 20.  
 Erasistratus & Erasistratei. 16.  
 Erichthonius n. 63.  
 Εἰρηαιότης, Palladis cognomen n. 59.  
 Ergastula, pro damnatis ad illa 97.  
 Evogare & erogari. 158.  
 Erubescat Christianis. 38.  
 Erubescit adulatio. 108.  
 Eructare & ructare n. 123. 158.  
 Eruditus. 139.  
 Esse in causa n. 126.  
 Erudere n. 11.  
 Eruptio lasciviat, virtutis n. 125.  
 Eruptio impietatis n. 112.  
 Esse aliquem pati n. 18.  
 Et quæ & quis? n. 85.  
 Eucles n. 84.  
 Euthicles Reginensis n. 148.  
 Ex abundanti n. 63.  
 Ex alterutro. i. e. utrumque. 37.  
 Ex aperto, exaperto, exaperta n. 48.  
 Εξ ἐνός. ex uno coitu n. 62.  
 Ex fide præstare, religiosus n. 111. 143.  
 Ex ipso n. 113.  
 Examen generis, apum n. 43. 127.  
 Examina gentium. ibid.  
 Examinator sanguis, foculus, acerra. 39.  
 Exantillari falsis diis. 63.  
 Excedere a regula discipline.  
 Excessus a Patre Filius, non recessit n. 75.  
 Excessus animæ n. 80.  
 Exclamare dicitur tragœdia. 121.  
 Excommunicatio per Seniores facta, & quomodo n. 120.  
 Excrescere in magnitudinem. 95.  
 Excurre & excursio n. 17. 149.  
 Execramentum n. 80.  
 Exerta Divinitas. 75.  
 Exerti hostes n. 115.  
 Eximi debito pœnæ n. 12. a Reipubl. 92.  
 Exinde. n. 68.  
 Exodium quid sit n. 154.  
 Exorbitare n. 25. 70. 126.  
 Exorbitari n. 70.  
 Expaverunt Christiani ad unam veritatis lucem. n. 121.  
 Expeditus n. 57.  
 Expositio liberarum, quantum malum n. 35. 39.  
 Expavescere ad lucem veritatis n. 121.  
 Expeditus n. 57.  
 Expungere & expungi. 75. 99. n. 161.  
 Expressus continentia. 130.  
 Expuere vocem n. 158.  
 Expungere libidinem n. 56.  
 Exsequi leges pro exercere n. 24.  
 Extendi quando dicantur canes n. 33.  
 Exterminare n. 58.  
 Externus orbis n. 115.  
 Extimi curriculi seculi. 73.  
 Extorqueere ordinem admissi.  
 Extra fidelis n. 147.  
 Extraneus n. 194.  
 ----- a turbis. 105.  
 Extremissimus. 68.  
 Extundere gratiam n. 131.  
 Exul hyemis n. 133.  
 ----- vite, vocis humane. ibid.  
 Exuvie sepulti n. 77.



**F**

**F**abule æmulæ ad destructionem veritatis. 75.  
 --- sacra Gentilia complectebantur. 47.  
*Facidula paucula* n. 114.  
*Factiones* licitæ. illicitæ. 117. 119. 125.  
*Factionum* prohibendarum causa. 117.  
*Faëliator* n. 74.  
*Fæfulanorum* dea Ancharia n. 89.  
*Faliscis* in honore Juno n. ibid.  
*Fama* velox mendax, dum mentitur perseverat. 31.  
*Famulanda* libertas n. 123.  
*Famulæ* elementa n. 76.  
*Famularis* populus n. 77.  
*Farrea* Ceres n. 59.  
*Fastidiosus* n. 55.  
*Fata* Diis potentiora 93. & n. ibid.  
 ---- illis templa erecta & nummi inscripti n. ibid.  
*Fatigam carnificem*. 162.  
*Fato* male quid imputatur n. 6.  
*Ferocire* Cæsariano gladio. 22.  
*Fidei* ara. 87.  
*Fidentia* n. 86.  
*Fides* difficultate constat. 77.  
*Flagrans* dicitur ambitiose loquacula mulier n. 98.  
*Flexio*, ἀναστροφή n. 3.  
*Foci* in publico. 109.  
*Foculus*, acerra, exhibitus Christianis inter tentamen-  
 ta. 39.  
*Fletus*, quid fuerit apud veteres Christianos n. 120.  
*Follis* & folliculus n. 162.  
*Formari* ab aliquo ad aliquid. 98.  
*Formator Imperii* & formare regnum n. 107.  
*Fortassean* n. 71.  
*Forum* sibi dividere n. 112.  
 ---- olitorium n. 50.  
*Fraternitas* simulata apud Gentes. 121.  
*Fratres* Christiani, & recte n. ibid.  
*Fraudant* maria insulas. 69.  
*Fraudare* publicum non solebant Christiani. 136.  
*Frequentia mentium* n. 70.  
*Frugere* ab ardore gloriæ & dignitatis. 117.  
 ---- de mortuis n. 134.  
*Fruges* ante Liberum & Cererem, imo primum homi-  
 nem. 44.  
*Frugæ* aurium &c. mulctari. 76.  
*Frugi* religio. 94.  
*Frustrandis* bestiis mercenarius noxius n. 62.  
*Frustratio*. ibid.  
*Fulmen* aliis Diis præter Jovem etiam tributum n. 54.  
*Fulmina*, quæ ipse timuit homo, ante Jovem n. 44.  
*Fulmine* tactis, quid factum n. 158.  
*Fumigare*. 135.  
*Furari* Divinationem, Divinitatem n. 81.  
*Fures* balnearii n. 137.  
*Furiæ* Baccho immolatæ. 28.

**G**

**G**abinius Consul Iſidis fana destruxit. ibid.  
*Galli* homines Mercurio profecabant. n. 35.  
 --- id facere prohibiti. ibid.  
 --- olim Capitolium occuparunt. 142.  
*Galli* Cybeles sacerdotes secare se soliti n. 37.  
 --- in actu isto representati in Gemmis veteribus.  
 ibid.  
*Gallum* vel gallinam Æsculapio immolabant n. 143.  
*Gastres*, γαστήρες n. 39.  
*Gehenna*, quid sit. 152.  
*Gener* vocatur sponsus n. 74.  
*Genii*, Dæmones & Dæmonia. 106.  
 ---- ut pueri passim picti n. 55.  
*Genios* adjurant, non dejerant Christiani. 106.  
*Genium* Cæsaris perjurio polluere nefas. 99.  
*Gesticuli* digitorum supputarii. 68.  
*Gestire* n. 2.  
*Glabrio*, vir Consularis, periit, quia Christianus n. 4.  
*Gladiatores* Meridiani n. 55.  
*Gladio* mori, mox virilis & mitis n. 162.  
*Glaucon* serpens Æsculapius n. 63.  
*Gladiatorum* greges n. 138.  
*Gnosticorum* impuritas n. 22. 38.

*Gomorrhæ* & Sodomæ pœna n. 129.  
*Gomphi* n. 48.  
*Græcia* Phrygiæ debellatrix [a] Romanis subacta. 91.  
 --- eorum ingenia fingendis simulacris. 132.  
*Grammatici* Aristarchæ. 16.  
*Grammaticorum* probatissimus Demetrius Phalereus, &  
 nominis ejus dignitas n. 66.  
*Gymnosophistæ* Indorum Silvicolæ. 133.

**H**

**H**abent sapere n. 81.  
*Habere* odisse. 114.  
*Habet* necesse exhiberi. ibid.  
*Hadriani* Imperatoris laus n. 24.  
*Hadrianus* Christo (ut putant quidam) templa erige-  
 re voluit. n. 21.  
 ---- curiositatum omnium explorator. 24.  
 ---- Judæos a Terra Sancta arceri longe voluit n. 71.  
 --- non alienus, ut putant, a fide Christi n. 24.  
*Hæretici* Scripturæ adulteri n. 152.  
*Hæriolus* unde dictus n. 84.  
*Harpocrates* Roma ejectus. 28.  
 --- restitutus. ibid.  
*Hasta* & Hastarium n. 123.  
*Hebræi* olim, qui nunc Judæi eorum literæ Hebrææ.  
 67.  
*Heliogabali* stultitia n. 83.  
*Hecate* Empusa n. 62.  
*Heraclitus* Deum ignem credidit. 150.  
*Hercules* famelici tres. 54.  
*Hercules* a Diogene illus. 53.  
 --- Cynicus n. ibid.  
 --- vivus in scena ardens. 55.  
 --- sumptuosus Deus n. 53.  
*Herculem* imitabantur Cynici n. 54.  
*Herculis* decimæ n. 52.  
*Herculanarum* decimarum & pollucorum sumptus.  
 123.  
*Herculanea* pars n. 52.  
*Hermias* ab Aristotele turpiter tractatus n. 148.  
*Herodotus*. 37.  
*Hesterni*. 115.  
*Heri* n. 19.  
*Hiera* mari absorpta. 127.  
*Hierocles* librum scripsit, in quo Apollonium cum  
 Christo contulit n. 75.  
*Hieromus*, Hieromus, Hiram n. 69.  
*Hieroglyphica* n. 68.  
*Hierosolymitanum* templum jure victoris intravit Pom-  
 peius n. 58.  
 --- ibi nullum simulacrum n. ibid.  
 --- illi non dissimile Deæ Syriæ n. ibid.  
 --- quomodo consideraverit politice Strabo n. 18.  
*Hippias* occisus, civitati insidias disponens. 148.  
 --- ejus laus n. ibid.  
*Hippolytus* n. 84.  
*Hippona* seu Hippone, seu Epona Dea, ejusque simu-  
 lacrum, & figura in nummis n. 58.  
*Hircus* Baccho immolatus n. 87.  
*Historiarum* Cana n. 68.  
*Historici* omnes aliquid mentiti n. ibid.  
*Histrionum* literæ. 55.  
*Homerus* dedecorator Decorum. 53.  
 --- Poetarum princeps. ibid.  
*Homicidii* festinatio, prohibere nasci. 36.  
*Homicidium* est conceptum utero dissolvere. 36. & n.  
 ibid.  
 --- liberos exponere. ibid.  
 --- semen perdere. & n. ibid.  
*Hominem* memento te. 107.  
*Hominis* devoratio n. 37.  
*Homo* dominus omnium. 136.  
 --- ex quantis diversitatibus constet. 137.  
 --- immolabatur Diis variis n. 34.  
 --- nomen magnum n. 136.  
 --- nullus unquam vere deus factus n. 43.  
 --- semper male de Deo meritis. 126.  
*Hostia*, Dea Sutrinorum forte Junonis cognomen n.  
 101.  
*Hostia* maior & opima, oratio Christianorum n. 103.  
 --- Mystica n. 52.  
*Hostiæ* probatæ. 104.  
 --- reprobatæ. ibid.  
*Hosticum* spirare. 111.



# RERUM PHRASIIUM ET VERBORUM.

Hostiliorum venustates n. 58.  
 --- vetustates n. 54.  
 Humana gens rea ejus cuius & ingrata. 129.  
 Humane mortuus n. 43.

## I

**I** Actare stipes n. 135.  
 Jam-domesticus, jam-otiosus n. 120.  
 Jam tunc n. 129.  
 Januæ laureatæ & lucernatæ n. 109. 112.  
 Janus vel Janes. 43.  
 --- Deus bifrons n. 60.  
 --- Deus Deorum ἀρχαῖος n. 43.  
 --- iratus 98.  
 --- bilinguis n. ibid.  
 --- Saturni hospes. 42.  
 Idæum antrum. 54.  
 Idem pro iidem n. 51. 113.  
 Ἰσχυρὸς n. 33.  
 Ignis arcanus. 52.  
 --- duplex. 158.  
 --- lambere, pasci degustare dicitur n. 104.  
 Ignea zona. 152.  
 Ille, illa & ista in magnifica quadam notione n. 62.  
 92.  
 Illecebra sectæ crudelitas hostium n. 164.  
 Illices malorum n. 56.  
 Illuminator generis humani Christus n. 73.  
 Imagines frigidæ mortuorum suorum simillimæ. 49.  
 --- inscribere n. 163.  
 Immusci. 5.  
 Impassibilem fieri. 163.  
 Impassibilis. 162.  
 Impendi pro consumi n. 137.  
 Imperator a Deo electus & constitutus. 102. 106. 104.  
 --- a Romanis ut deus cultus. 51. 104. n. 108.  
 --- adversus Deum nihil potest. 102.  
 --- defunctus sit divus n. 107. 108.  
 --- grande nomen. 106.  
 --- in Deos imperium habet. 51. & n. ibid. 101.  
 --- non est Deus, sed Dei. ibid.  
 --- Pater Patriæ. 107.  
 --- primus post deum. 101. 107.  
 --- quomodo colendus. 106.  
 --- tantæ potentia ut in triumpho admonitione humanæ conditionis egeat. 107. vide Cæsares.  
 Imperatori maledicitur, cum Deus vocatur n. 108.  
 --- non vanos honores tribuunt Christiani. 106.  
 Imperatoris liberalitas in donativo & congiario. 111.  
 --- salutem a Deo expetunt Christiani. 101. 106.  
 Implere ordinem n. 40.  
 Importunus alicui n. 131.  
 Impressionem facere n. 24.  
 Impressus n. 65.  
 Impudentia. 109.  
 Imputatissimus n. 86.  
 Imputator nomen emendationi. 15.  
 In continenti, i. e. statim. forense. 85.  
 In exemplum n. ibid.  
 In odium flagrat veritas n. 104.  
 Inaccusatus.  
 Inachus Argivus. 68.  
 Inestimabilis Deus. 63.  
 Inaugurare exemplum sui. 113.  
 Incendiis & lapidibus invasi Christiani n. 114.  
 Incesti Ethnici a Jove docti. 39.  
 --- falso dicebantur Christiani. 21. 29.  
 --- Macedones dolorem vident. 39.  
 Incidere Deos n. 94.  
 --- titulos in eternitatem n. 163.  
 Incolatus aeris n. 81.  
 Incomprehensibilis Deus. 63.  
 Incontempnibilis. 128.  
 Incorruptibilis, incorruptibilitas.  
 Inceptare & increpare. 123.  
 Incutere infamiam. 78.  
 Inde. 29.  
 Indefectus n. 75.  
 Indicitur sacris libens animus. 98.  
 Indifferens Dei benignitas, omnibus ex æquo præstata. 132.  
 --- hominum invicem. 113.  
 Indigena Dei n. 93.  
 Indigitamenta n. ibid.

Indorum Brachmanes & Gymnosophistæ. 123.  
 Indocere aliquem n. 53.  
 Inducere domui suæ habitum lupanaris n. 109.  
 Induunt histriones Deos n. 55.  
 Inexercitus n. 151.  
 Inexplicabiles tramites n. ibid.  
 Infactum n. 44.  
 Infamare animas defunctorum, aliquem, cælum, veritatem n. 82. 121.  
 Infamiam incutere. 78.  
 Infantes ab Ethnicis enecti. 36.  
 --- Apollini immolati n. 35.  
 --- exponere homicidio proximum. 36.  
 --- Saturno immolati. 34.  
 Infanticida. Immerito dicitur Christianus. 20.  
 Infanticidium. 8.  
 Inferos (apud) pœnæ impiorum omnis generis n. 45.  
 --- ibi ignis & cruciatus perpes.  
 --- ibi Diis meliores animæ relictæ. 46.  
 Inferi Capitolio. 28.  
 Inferre quid. 151.  
 Inficias ire. 41.  
 Infructuosus negotiis. 133. & in Add.  
 Infrustrandus bestiis n. 62.  
 Ingratis, vel ingratis n. 159.  
 Ingressi freta. 76.  
 Inhalare aris n. 83.  
 Iniquitas increbrescit. 70.  
 Initiari. 58.  
 Initiationes impiæ & piæ arcebant profanos. 30.  
 Indices & indicere n. 131.  
 Innii. 84.  
 Inoculare n. 79.  
 Inofficiosa ejus n. 129.  
 Inolevit criminibus & vitiis homo. 130.  
 Inquietare, & inquietator n. 55. 117.  
 Inquisitionis extensio. 8.  
 Inquit n. 5.  
 Inrepercussam. 63.  
 Invisus n. 159.  
 Insculpta scenam n. 110.  
 Insecutores n. 23.  
 Insignia natalium & dignitatum n. 26.  
 Insignissimus n. 71.  
 Instituire n. 44.  
 Institutiones pravæ animam circumscribunt n. 64.  
 Instruendus, substant. n. 28. 133.  
 Instrumentum elementorum, i. e. apparatus n. 63.  
 Instruendus. 139.  
 Instrumentum literaturæ n. 65.  
 --- vetus. 151.  
 Insulæ patria & tumultus Deorum n. 49.  
 --- relegatis inserviebant n. ibid.  
 Integrator. 149.  
 Intelligent simulacra milvei, mures &c. 49.  
 Intentatio criminis. 140.  
 Interceptus n. 92.  
 Interfecta lux. 156.  
 Interhiat medius n. 136.  
 Interim. 68.  
 Internodia n. 76.  
 Interpolator & integrator, contraria. 110.  
 Intrare annos n. 109.  
 Invidia cælum tundere. 131.  
 --- divortii. 116.  
 Invisibilis Deus. 63.  
 Invitus cultus malus. 98.  
 Inundare de rei multitudine n. 95.  
 Inundatus spiritu Divino n. 65.  
 Involuntas delinquentis n. 139.  
 Josephus Antiq. Judaic. vernaculus vindex n. 69.  
 Josippus n. ibid.  
 Ire inficias. 41.  
 Iromus Phœnix n. 69.  
 Irreligiosi. 49.  
 Irrigiositas. 86. 95.  
 Irtus vel imisus n. 159.  
 Irrufata contactu barba. 82.  
 Isis Capitolio prohibita, restituta. 28.  
 Italia primum Oenotria, inde Saturnia appellata. 42.  
 Iterum-Christianus. 12.  
 Iuba Rex. 69.  
 --- Mauris Deus n. 88.  
 Judææ, despectricis divinitatum falsarum regnum. 96.  
 Judæi, Hebræi olim. 67.  
 --- dispersi, palabundi. 72.  
 --- Hi Dei vocibus edocti. ibid.

----- Deum



- Deum per Moysen colere didicerunt. 78.  
 domestica Dei gens. 67.  
 Et Christiani confundebantur n. 4. 71. 126.  
 & Christiani in quo diversi. 71.  
 ex Ægypto in Palæstinam profecti. 58. 120.  
 horum debellator Vespasianus.  
 horum gratia & prærogativa apud Deum n. 72.  
 hos ab onagris in deserto ad fontem deductos,  
 consimilis bestiarum superficiem consecrasse fabulatur Ta-  
 citus. 57.  
 hinc eorum religioni propinquos Christianos ei-  
 dem simulacro initiari somniabant. ibid.  
 leniter a Nerva habitum n. 67.  
 Romanorum olim amici & foederati. 96.  
 S. Scripturam palam læstabant n. 67.  
 S. S. habent, ut propriam, sed quasi sub nu-  
 bilo obumbratam. 150.  
 sed derelicto Deo idololatram faci. 72.  
 simulacrum in templo nullum habuere n. 58.  
 sine Nomine, sine Rege, sine Deo n. 72.  
 stupent suo merito. 75.  
 subiecti Romanis ob delictum in Christum. 96.  
 vastationes & gravissimas clades experti, ne  
 vestigio quidem terram patriam salutare potuerunt n.  
 72.  
 vestigali libertate religionis usi n. 67.  
 Judæi cujusdam scurræ infandum facinus n. 72.  
 Judicium extremum. 85.  
 Julæ leges n. 19.  
 Jumenta pro Diis colebantur.  
 Juno Dea adversus Fata nihil valet. 93.  
 Carthaginem defendere non valuit. 92.  
 Caritis n. 89.  
 Hostia n. ibid.  
 Jovis soror & conjux n. 73.  
 judicatur a pastore n. 55.  
 Sænia, ejus nummus, templum cum vitice planta.  
 92.  
 virgo Cælestis, Dea Carthaginensium p. 84.  
 Jupiter a capra nutritus n. 92.  
 Christianus, Patris filius de crudelitate. 35.  
 Cretensis, ut ex nativitate, obitu, & sepulcro  
 constat n. 92. 93.  
 cum Junone luxuriatur.  
 de Olympo & minus quam Cæsar cultus n. 98.  
 Fulmina ipse olim timuit. 44.  
 honoratur, Deus negligitur. 131.  
 in cælo exercitu Deorum & Dæmonum juxta  
 Platonem comitatus n. 87.  
 Incestus. 39. 73.  
 Infamis de sororis incesto, supro filia &c.  
 ibid.  
 Juvenis & parvulus n. 92.  
 Latiaris n. 35.  
 malignus, invidus. 52.  
 opera monstri liberatus. 53.  
 Patris Curis nomine a Faliscis cultus n. 89.  
 Pluvius n. 24.  
 Sarpædonis flet casum. 53.  
 Saturni filius. 43.  
 Seminis sui par, & homo olim. ibid.  
 stat Fato. 92.  
 Jupiteres trecenti n. 53.  
 Jovis epulum. 51.  
 furta. 73.  
 mortui testamentum. 54.  
 Juramentum magnum. 106.  
 Jurare per genios Cæsarum. 105.  
 per salutem Cæsarum. ibid.  
 id licite faciebant Christiani ibid.  
 Jure definire n. 18.  
 Jurulentia n. 33.  
 Justitia rarefcit. 70.

## K

- Καταβολὴ σπέρματος n. 40.  
 Κῆδος n. 63.  
 Κεῖτης n. 62.  
 Κοσμητήριον n. 48.  
 Κόσμος Mundus. 63.  
 Κρητὸς & κρητὸς n. 193.

## L

- Labarum n. 59.  
 - - - varie exornatum, ejusque dignitas. ibid.  
 Laberius. 153.  
 Lacedæmonii excogitaverunt penulam. 26.  
 - - - Lycurgi leges emendarunt. 138.  
 Lacedæmoniorum in dolore constantia. 162.  
 Lactare se. n. 38.  
 Lais scortum. 51.  
 Lambunt ignes. 104.  
 Lances centenariæ Sullæ. n. 26.  
 - - - quingenariæ Drusillani. ibid.  
 Laomedonti struitorias operas Neptunus locat. 53.  
 Lapidibus & incendiis invasi Christiani n. 114.  
 Larariis Philosophi inserti. n. 143.  
 Larentina Dea Romanorum. 91.  
 - - - lupa prostratissima. n. 93.  
 Lares privati, Dii domestici n. 56.  
 - - - pignerati, vendicati. ibid.  
 Largiter ultionis operari. n. 114.  
 Lascivire ad partem aliquam. 154.  
 Laterculus n. 61.  
 Latiaris Jupiter n. 35.  
 Latrare in principes. 143.  
 Latronibus vestigandis militaris statio fortiebatur. 10.  
 Lavantium prædones. n. 137.  
 Lavare sub noctem Sturnalibus solebant. 134.  
 Laureis postes obumbrare n. 109.  
 - - - & quidem ramosis & recentissimis. 112.  
 Leana meretricis Atticæ nobile factum.  
 Leges abrogatæ, correctæ. 19.  
 - - - an post illas nihil retractandum. 18.  
 - - - errare possunt. ibid.  
 - - - inopie contra Christianos. 114.  
 - - - calidæ & frigidæ comparat Plautus n. 25.  
 - - - Lycurgi. 18.  
 - - - humanæ ex divinis transmutæ. 101.  
 - - - impune transgredi possunt. 102.  
 - - - inauditos si damment malæ suspicionis. 2.  
 - - - male muratæ, transgressæ. 28.  
 - - - suspectæ, si probari se nolunt. 20.  
 - - - malos erui non abscondi, confessos damnari non ab-  
 solvi jubent. 11.  
 Lenius paulo. 117.  
 Lentulus. n. 54.  
 Lenones canes. 29.  
 Lenoni Christiana tradita. n. 163.  
 Lentulorum venustates n. 54.  
 Leones ad currum Cybeles n. 48.  
 - - - applicantur aliis diis n. ibid.  
 - - - Christiani ad illos damnabantur n. 126. 143.  
 Leucadium saxum n. 83.  
 Lex Calpurnia, ambitus. 25.  
 - - - Censoria, de argentea suppellectile habenda. ibid.  
 - - - Centussis. 26.  
 - - - seu instituta de annulis aureis. 26.  
 - - - de matronis vino abstinendis. 27.  
 - - - duodecim tabularum n. 20.  
 - - - Julia n. 19.  
 - - - Papia n. ibid.  
 - - - videre & ulcisci maleficium dicitur n. 25.  
 Liberalibus in publico discumbabant. 134.  
 Liber Pater cum mysteriis suis Urbe eliminatus, rece-  
 ptus. 28.  
 - - - comitatur tigris & pantheris, & leonibus. 48.  
 - - - Deus factus ob vitam demonstratam n. 45.  
 Liber sum illi n. 107.  
 Libidinosus eloquentiæ & gloriæ n. 150.  
 Lingua pasta, comesta n. 162.  
 Lingua impurissima n. 85.  
 Limes medius, qui interbiat n. 157.  
 Livium per jocum Pompejanum appellabat Augustus n.  
 77.  
 Locales clades n. 70.  
 Λόγος artifex universitatis, de quo etiam Philosophi mul-  
 ta. 74. & n. ibid.  
 - - - Christus n. 75.  
 Longum diuumerare. 68.  
 Loqui se n. 83.  
 Lucania Italiæ abscissa. 128.  
 Lucernas meridie vanas prostituere n. 127.  
 Lucernis diem infringere n. 109.  
 - - - vestibula nubilare n. 112.  
 Lucius. 14.  
 Lucullus primus, cerasa ex Ponto Italiæ promulgavit n.  
 44.  
 Ludere de officio salutis Principum. 101.  
 Lumen de lumine n. 75.  
 Lumina in convivium illata n. 124.  
 Luna & Sol ὁ αὐτὸς ἀντιπαρὸς n. 43.  
 Lunus masculus. 54.



# RERUM PHRASIUM ET VERBORUM.

Lunæ & Solis imagines cur a templo Deæ Syriæ abfuerint n. 61.  
Luperci. 96.  
Lupanaris habitum domui suæ induere. n. 109.  
Lycurgi leges emendatæ, & mors. 18. 138.

## M

**M**acedones incesti suspecti. 39.  
**M**aceria ignea zona n. 152.  
Mæcenius uxorem impune trucidavit, quia vinum attigerat n. 27.  
Magi angelos & Dæmones norunt. 79.  
phantasmata edunt, defunctorum animas infamant, pueros elidunt &c. 82. n. ibid.  
Magister Sacrorum n. 33.  
Maleficorum timor & pudor. 5.  
tormentis ad confitendum compulsio. 6.  
Malum malo dispungi non licet. 114.  
Manceps Divinitatis n. 43.  
Mancipari Deo. 71. 86.  
Manethon Egyptius n. 69.  
Manticularius n. 137.  
Manualis aqua. 124.  
Manu facta n. 119.  
Manum porrigebant Dii n. 136.  
signum rapacitatis n. ibid.  
Manus plumbatæ Deorum. 101.  
Marcomanni hostes Romanorum. 115.  
M. Aemilius 21.  
M. Aurelius apud Syrmium Reip. exemptus. 91.  
Christianorum protector. 23.  
gravissimus Imperator. ibid.  
penam a Christianis dimovit. ibid.  
Maria mater Christi quæstuaria probrosc dicta n. 74.  
forte vixidum virgo n. ibid.  
mater Christi, sed innupta n. ibid.  
Mars sedecim mensibus in vinculis. 53.  
Martyrio cuncta delicta condonati putabantur n. 164.  
Martyrum reliquiæ irritæ ab Eunapio n. 26.  
illorum cruciatus & penæ n. 47.  
Marulli Mimographi dictum n. 54.  
Masculus, vir, puer alicui n. 146.  
Mathematici Christianis inimici. 136.  
Matricarii n. 123.  
Matrimonium rogo dare n. 161.  
Matrix materia indefecta n. 75.  
Mauri Romanorum hostes. 115.  
Mauris Reguli Dii sunt n. 127.  
Mediocrium contemplatio i. e. pauperum curatio. 124.  
Medorum Regnum. 96.  
Megaresium ædificationes & convivia. 122.  
Melampus sacrorum Argis conditor. 78.  
Memoria pro genere n. 40.  
pro annalibus n. 67.  
Menander Ephesius. 69.  
Mendicus nusquam diu ibidem manet. n. 43.  
illi Saturnus assimilatur n. ibid.  
Menedemus Ptolemæus. 69.  
Menedemus Philosophus providentiæ vindex n. 67.  
Menippeus Varro n. 53.  
Mensarum divinationes n. 82.  
Mentiri ad dedecus nemo sed honorem suum solet. 86.  
Mercenaria advocatio n. 8.  
Mercenarius noxius n. 62.  
Mercurius deductor animarum n. 55.  
mortuos cauterio examinabat n. ibid.  
Mereri tantundem ac consequi n. 106.  
Meretricum, ne concipiant, scelus n. 146.  
Meridiani gladiatores n. 55.  
Metalla, illuc damnabantur Christiani. 48.  
inde Dii Gentilium. 48. 61.  
pro ipsis damnatis. 97.  
usurpatur & pro lapidinis n. 100. 138.  
Merempyschosis Pythagoræ.  
Meti. 164.  
Mæ ego te n. 73.  
Militaris statio forticabatur latronibus vestigandis. 10.  
Milites excubiis suis salvas ædes & imagines Deorum præstabant n. 100.  
quomodo bellum patientur. 160.  
Mimice Philosophi veritatem affectant n. 144.  
Mimorum impuritas & ineptiæ. 54.  
Minerva fruges non invenit sed demonstravit. 44.  
in trullam mutata. 50.  
Ministeria, pro ministris n. 119.  
Ministrare aliquem. 111.  
Minos. 86.  
Misere mercatus. 134.  
Mistus Deo n. 75.  
Mithra n. 63.  
Mimones n. 102.  
Modulatus. 96.

Mœchus Anubis. 54.  
Monitores olim qui n. 102.  
Mons Saturnius. 42.  
Monstris & portentis turbatur naturalium forma n. 70.  
Montes ardentes semper. 158.  
suo igne perfundunt & exurunt vicina loca n. 70.  
Montium efferventiæ n. ibid.  
frequentia n. ibid.  
Monumenta æternitatis affectata.  
Mori optans bos pro valde macilento. 104.  
Morientibus vis vivendi adhibita n. 76.  
Moriturus alia die n. 84.  
Mors maleficis ultimum adhibetur remedium n. 11.  
malorum requies n. 139.  
sepultis asylum. 114.  
supervenit nonnullis in usu Veneris n. 146.  
vacationis & inanitatis. 155.  
Morticinis abstinebant Christiani n. 39.  
Mortui, de Diis n. 49.  
Mortuis vivi antestant. 101.  
Mortuorum ædes. 51.  
aruspices. ibid.  
Moses & Judæi a Strabone quantum laudati n. 58.  
Mosis ætas n. 139.  
demonstratione cultum Dei didicerunt Judæi. 78.  
scrinia compilarunt Philosophi & Poetæ n. 74.  
Motus terræ Christianis adscriptus. 126.  
Mulier abstinebatur vino. 27.  
aurum, excepto annulo pronubo non norat. 26.  
quando Romæ primum repudiata sit. 27.  
Multitudini nominum n. 78.  
Mundi anima, mens & Spiritus, quid apud Stoicos n. 155.  
Mundus, novus dictus. 63.  
æternus an periturus n. 151.  
de morte vacationis & inanitatis a Deo compositus. 155.  
natus an innatus. 44. 151. & n. ibid.  
omnium patria & Resp. n. 117.  
opificium Dei & Christi. 63.  
post creationem ejusdem semper legis n. 44.  
Municipes, de scriptoribus n. 69.  
Musæus Athenis sacra docuit. 78.  
Musinare, musino n. 46.  
Mussare, mussitare, musare n. 46.  
Mutius Scævola dextram in ara reliquit. 161.  
Mutuus. 91.  
Mysteriis fides silentii debetur n. 30.  
Mystica victima n. 49.

## N

**N**aturale, naturalia mali n. 7.  
Naufragium, pro naufrago n. 120.  
Navis cingulo promota. 82.  
Narnenses n. 88.  
Nec-turpis n. 120.  
Negotatio n. 83.  
Nemo, i. e. nullus n. 42.  
Nemo humanis rebus n. 151.  
Nepotari n. 148.  
Neptunus Laomedonti muros struit. 53.  
Nero primus in Christianos sævit n. 22.  
Neronis inhumanitas, impuritas n. ibid.  
Nerva Christianos exules restituit n. 23.  
Judæos leniter habuit n. 67.  
Nervi ad libidinem. 32.  
Nidores Dæmonum pabula n. 80.  
Niger (Pescennius) & Nigri. 111.  
Nili adsecutus in arva. 126.  
Nisi si. 44. 30.  
Noctu conveniebant Christiani n. 9.  
Nomen, de nomine Christiana n. 13.  
tantum, homo n. 136.  
Nomina de Diis n. 78.  
Nominis prælium, concursio, &c. n. 13.  
Nominum reatus. n. 15.  
Non-Christiani n. 85.  
Noxiæ meretrices n. 112.  
Norici Deus Belenus n. 88.  
Nortia dea Volturnensium n. 89.  
Novitiola Paratura, de N. T. n. 155.  
Noxa, noxia, noxietas n. 7.  
Noxius mercenarius n. 62.  
Nubilare vestibula lucernis. 112.  
Nudipedalia ad impetrandos imbres. 130.  
Numa superstitiones innoxias, sacra docuit. 78. 94.  
Numidæ ob ferarum multitudinem agrum colere non potuerunt n. 70.  
Nursia n. 89.



O

**O**ba. 51.  
*Obduci*, i. e. deleri mori n. 141. 161.  
*Obodas* Deus n. 88.  
*Obolofacere habitu tabernæ* n. 109.  
*Obsoletare* n. 56.  
*Obsonare bubulam de proavo* n. 153.  
*Obstinatio*. 164.  
*Obstruere defensionem* n. 1. 17.  
*Obstrui auctoritatem legum*. ibid.  
*Obumbratrices scelerum arbores* n. 35.  
*Occare* n. 52.  
*Occupare quid dicatur visus* n. 64.  
----- *verrassen* n. 129.  
*Occurrere innocentie*. 140.  
*Ocricularum Dea* Valentia. 89.  
*Oculare*, visum dare n. 79.  
*Oculis* tenuis. 129.  
*Odium penule* n. 26.  
*Oedipus* tragœdia. 39.  
*Oenotria*, Italia, 42.  
*Οἶκός*, n. 69.  
*Olitorium forum* n. 50.  
*Onagri duces* Judæis. 57.  
*Οὐκείτις* quid significet, is fictus Christianorum Deus n. 62.  
*Onus voluminis temperare* n. 149.  
*Operari balneis, cauponis &c.* 130.  
----- *in salutem alicui*. 106.  
*Operas publicare*. 133.  
*Opifex Christianus* quilibet Deum invenit & ostendit n. 137.  
*Oppansum vel oppassum velum*. 58. 158.  
*Oracula a Dæmonibus ad divinitatis fidem adhibita*. 81.  
----- *ambiguitatibus in eventus temperata*. ibid.  
*Orare ad regionem Orientis*. 61.  
----- *Christiani solebant capite nudo, manibus expansis, suspicientes in cælum*. 102.  
----- *& quidem pro Cæsare & imperio, etiam pro inimicis*. ibid.  
----- *nocte etiam*.  
----- *sine monitore, quia de pectore*. 102.  
*Oratio, hostia opima, placens*. ibid.  
- - - *ante & post convivium a Christianis adhibita*. 124.  
- - - *etiam nonnunquam a Gentilibus* n. 132.  
- - - *sacrificium Christianorum*. 102.  
*Orcus vobis pedes ducit unde dictum* n. 56.  
*Originales auctores Patriarchæ* n. 72.  
*Orpheus sacrorum doctor*. 78.  
*Osculis offerendi necessitas apud matronas Romanas*. 27.  
- - - *usus & ratio apud veteres Christianos* n. 121.

P

**P**ædomantia n. 82.  
*Pænula Lacedæmoniorum inventum*. 26.  
*Pæones solem colunt sub figura disci perticæ impostum* n. 61.  
*Pallas Attica, Ἀθηνᾶ, Ἐργαστή* n. 59.  
*Palmata vestris triumphantium*. 161.  
*Palmulæ usus in sacris Bellonæ* n. 37.  
*Pangere gratiam*. 143.  
- - - *mitiori de laude, genere mortis* 162.  
*Papia lex* n. 19.  
*Par hujus* n. 43. 45.  
- - - *femini sui* n. ibid.  
*Parabolarii, παραβάλλεσθαι, παραβληθεὶς ζωὸς ὁ παραβάλλειν*, quid significant n. 134.  
*Paratura Novitiola de N. T.* n. 151.  
*Pariter etate est Inacho Moles* n. 68.  
*Paradisi fidem campi Elisii præoccupaverunt*. 152.  
*Παραπίπτειν* n. 134.  
*Parasiti damnati* n. 124.  
*Paratura Dæmoniæ & Angelicæ spiritus*. 96.  
*Parentes brandiebantur filiis immolandis*.  
*Paris Deas* judicat n. 55.  
*Pariter etate est* n. 68.  
*Parmula in sacris Bellonæ* n. 37.  
*Parricidium homicidio interest*. 36.  
*Pars Aseylti* n. 23.

*Parthenius Domitiani intersector*. 111.  
*Pascua accuratior* n. 81.  
*Passivitas luxurie* n. 39.  
*Pasta de homine caro*. 38.  
*Paterfamilias nomen benevolum*. 108.  
*Pater Patriæ Imperator, ergo non Dominus*. ibid.  
- - - *sacrorum* n. 33.  
*Pati de Deo* n. 83.  
- - - *in bonam & malam partem* n. 64.  
*Patria Christianorum Cælum*. 2.  
- - - *mundus* n. 117.  
*Patriarchæ, originales auctores* n. 72.  
*Πατριάρχαι* n. 48.  
*Paulus & Petrus Romæ passi* n. 78.  
*Pectora aperta translucentia* n. 110.  
*Pecus appellabatur informis in utero fœtus* n. 37.  
*Pejerabatur facilius per omnes Deos, quam per Genium Cæsaris*. 164.  
*Penes Africam*. 34.  
*Peregrinari in historias & literas orbis* n. 68.  
*Pergere ad innocentiam* n. 139.  
*Performari* n. 5.  
*Perfundi pudore, lepore* n. ibid.  
*Perfæ incesti*. 39.  
- - - *miscentur cum matribus* n. ibid.  
- - - *Solem in clypeo depictum habent, & in linteo depictum adorant*. 61. n. ibid.  
*Persecutio Christianorum a Judæis primum orta*. 78.  
- - - *domesticis indiciis & judiciis maxime procurata*. 1.  
- - - *Nerone primo Dedicator, mox tentante Domitiano*. 22.  
- - - *semen Ecclesiæ*. 78.  
- - - *victoria & triumphus*.  
----- *Persecutores Christianorum, non alii, quam mali, impii, injusti, turpes, truces, dementes*. 23.  
----- *maxime vulgus, qui eos depostulat ad pœnam, lapidibus invadit &c.* 111. 114.  
----- *inter quos*.  
----- *Domitianus vel Nerva exules restituit* n. 4.  
----- *M. Aurelius accusatoribus damnationem tetriorem adiecit*. 23.  
----- *quibus & Tiberius periculum comminatus fuerat*. 22.  
----- *Vespasianus Pius, Hadrianus, Verus, Severus non possunt numerari*. 24.  
*Perseverare in opinione sapientiæ*. 148.  
*Perseverari* n. 35.  
*Pertinax Imperator in palatio occisus* n. 111.  
----- *& Severus, in bonam etiam partem sumitur* n. 20.  
*Pervolares sacras turres* n. 83.  
*Pescennius Niger Imperium invadit, unde Nigri fautores partium eius*. 111.  
*Pessinus Phrygiæ*. 56.  
*Πέτρος* n. 33.  
*Petrus Romæ passus* n. 78.  
*Phaethontis casus*. 54.  
*Phantasmata Castrorum* n. 82.  
----- *edere* n. ibid.  
*Phidias solers inventum* n. 163.  
*Philadelphus Ptolemæorum eruditissimus* n. 63.  
*Philosophi Christianis assimilari non debent*. 152. 159.  
- - - *Dæmonas secundum Deos deputant* n. 142.  
----- *Græciæ discipuli*. 148.  
----- *Deos contemnunt, destruunt*. 141. 143.  
----- *Mutuati multa a Mose & Literis sacris* n. 74. 149.  
----- *disceptant de Deo & mundo*. 151.  
----- *famæ negotiatores*. 149.  
- - - *gloriæ captatores*. 134.  
- - - *in principes latrant*. n. 142.  
- - - *intemperantes* n. 145.  
----- *nominantur a sectæ magistro, & conventiculis*. 16.  
----- *permanent in honore, licet excedant a regulâ disciplinæ*. 148.  
----- *Prophetis postulant*. 68. 149.  
----- *Scripturæ Sacræ interpolatores*. 151.  
----- *foli Christiani* n. 134.  
----- *folius gloriæ & eloquentiæ libidinosi*. 149.  
- - - *statuis & salariis, imo solariis & larariis remunerantur* n. 142. 159.  
- - - *verborum operatores*. 164.  
- - - *veritatem affectando corrumpunt*. 134. 151.  
- - - *veritatis interpolatores*. 150.  
----- *vi ad quæ nolunt, non compelluntur*. 142.  
*Philosophia a Thebanis aliisque ejecta* n. 149.  
----- *impassibilem fieri præstat*. 162.

Phryne,



# RERUM PHRASIUM ET VERBORUM.

Phryne, scortum Diogenis. 146.  
Pindarus Æsculapium ob avaritiam, fulminatum scribit. 54.  
Pilatus ex parte Romana Syriam procurans. 76. & n. ibid.  
----- pro conscientia sua Christianus n. 77.  
----- Tiberio res Christi nuntiavit. n. ibid.  
----- illi Christus oblatum, & in Crucem a Judæis extortus. 76.  
Pisistratus bibliothecam instituit. 66.  
Piso & Gabinius Coss. sacra Egyptiorum Urbe eiecerunt. 28.  
Pius Imperator. 24.  
Pius vocatur populus Atheniensis & ironice Romanus n. 35.  
Plane n. 79.  
Plato Dionysio ventris gratia venditur n. 149.  
----- a Diogene contumeliose habetur. 147.  
----- ab illo Platonici. 16.  
----- Angelos novit. 80.  
----- dixit natum mundum. 151.  
----- ejus sententia de Cataclysmo. 127.  
----- de Deo. 145. 150.  
----- Jovem exercitur Dæmonum comitatum dicit n. 87.  
----- scripsit majorem Asiæ & Africæ terram mari Atlantico ereptam. 127.  
Plausores peritum n. 112.  
Πλάσι δόσι, πλάσι ὅτι n. 14.  
Plenitudo disciplinæ, scientia. Plena disciplina. 138.  
Plenus & impressus. 65.  
Plinii secundi de Christianis testimonium. 9.  
----- cum Trajano de his consultatio. 10.  
Plumbatæ Deorum manus. 101.  
Plumbum inter tormenta Christianorum. 48. & in Add.  
Plurale singulari copulatum, ut turba ruunt n. 71.  
Pluto gladiatorum cadavera cum malleo deducebat n. 56.  
Panalis servitus. 97.  
Poetæ Deorum dedecoratores. 53.  
----- multa a S. S. mutuati. 110. 152.  
Ποιῶν πᾶν n. 109.  
Pollinctor. 51.  
Polluctores Herculis. 123.  
Polycrates felix. 46.  
Poma Sodomæ n. 129.  
Pompeii civitas Campaniæ deusta n. 142.  
Pompeius Magnus Alexandri M. æmulus n. 46.  
----- Vir sublimis n. ibid.  
----- cerasa in Italiam attulit n. 44.  
----- post expugnationem Hierosolymarum templi secretum ingressus, simulacrum non invenit n. 158.  
Pondere cum magno judicare. 120.  
Populare inconvensum n. 126.  
Portio Neronis n. 22.  
Postumare. 68.  
Præcipere n. 52.  
Præcipitare, i. e. ante tempus occupare, delicere n. 80.  
Præconis vox. 50.  
Prædamare & dammare n. 16.  
Præest ratio n. 153.  
Præstare orationem n. 124.  
Præfari & præfatio n. 17. 52.  
Prælium Christianorum. 160.  
Prælum n. 22.  
Præmia observantibus disciplinas Dei. 132.  
Præministrare. 75.  
Prænunciare n. 74.  
Prærogativa suffragii. 22.  
Præscribere, sensu significanti. 152.  
Præsidium pro peculio n. 137.  
Præstigia circulatoriæ. 82.  
Præstruere 149. & in Add.  
Præsumere de aliquo n. 72.  
Præteresse rei alicui n. 118.  
Prævaricare leges n. 12.  
Precator n. 130.  
Preces Christianorum, quibus gestibus. 102. & seqq. 119.  
Pretio nulla res Dei constat. n. 120.  
Priami clades. 68.  
Principalia edicta & rescripta. 19.  
Principibus suis lingua Romana non parcebat. 110.  
Principium dicere n. 109.  
Principum dies. ibid.  
Principum mandata. 11.  
Pro certo. 86.

Proconsulem Christiani minus quam Deum timebant. 140.  
Proconsulatus Tiberii, pro Proconsule n. 34.  
Proculorum asseverationes n. 77.  
Proclatum ævum n. 65.  
Proditus aliquis dicitur, cum illi persona detrahatur n. 97.  
Prodigia. 126.  
Prodigere in nihilum. 157.  
Producere metalla n. 26.  
Productum ad artem effeminatione n. 55.  
----- ævum n. 65.  
Profari n. 84.  
Professio ἀποστροφή n. 136.  
Profitebantur merces pro vestigallibus n. ibid.  
Prometheus verus Deus n. 65.  
Promulgare n. 45.  
Pronunciare n. 74.  
Prophetæ de officio præfandi dicti 66.  
----- Spiritu Divino inundati. 65.  
----- quorum extremissimi gentium sapientibus & legiferis posteriores non sunt. 68.  
Propinquus religionis n. 58.  
Proscriptio bonorum. 20.  
Profecare, profecta, proficiis n. 35.  
Prospecte n. 27.  
Prostare n. 59.  
Prostituere lucernas n. 142.  
Prostratissima lupa n. 94.  
Providentiæ Scripta n. 70.  
Provocare de pudicitia. 135.  
Provelgare n. 45.  
Proverbium Vesica queritur n. 153.  
Proxime n. 1. 163.  
Ptolemæorum facies in Nummis n. 66.  
----- laus a. ibid.  
----- studium bibliothecarum n. ibid.  
Ptolemæus Mendesium. 69.  
Πτισσών n. 49.  
Pudor ob delictum n. 43.  
Pudicitia Christianis cura. 163.  
Pulsare n. 71.  
Purgare viam. 29.  
Pusio, pasus n. 15.  
Pyriphlegeton n. 152.  
Pyrrhon. 164.  
Pyrrhus. 82.  
Pythagoras apud Thurios tyrannidem affectavit. 147.  
----- ab illo Pythagorici. 16.  
----- Deum ex numeris constituit. 150.  
----- metempsychosin docuit. 153.  
----- unde irrisus ab Aristotele n. ibid.  
----- mundum infectum dixit. 44.  
Pythiæ titulus n. 156.

## Q

Qua homo n. 101.  
Qua pro aliqua, aliquo modo. 129.  
Quanti n. 5. 137.  
Qui pro quis, & contra n. 21. 71.  
Quidni i. e. zoudme niet. 101. 142.  
Quindectim viri. 96.  
Quintiliani altercationes habuisse se dicit Rod. Agricolæ n. 8.  
Quod sciam n. 93.

## R

Racematio post vindemiam superflua. 112.  
Radamanthus iudex apud inferos. 85.  
Radius Dee Filius. 75.  
----- ex sole non separatur, sed extenditur. ibid.  
Ramosi laurus n. 112.  
Rapere Divinitatum imperium, fidem n. 152.  
Rapis ἀπαγωγή n. 5.  
Re proprium n. 78.  
Re resultare n. 86.  
Re sentire. 81.  
Recipere se n. 18.  
Recipi in cælum n. 77.  
Reciprocare animas n. 153.  
Re destitutus i. e. pauper. 110.

Recogi-



*Recogitare, recogitatus* n. 57. 81. 155. & in addendis.  
*Recognoscere*. 94.  
*Redundantia benignitatis*. 104.  
*Redux*. 153.  
*Reformare*. 151.  
*Reformari* n. 5.  
*Refrigerium* n. 123.  
*Regestum* n. 150.  
*Regna prisca ante Romam*. 96.  
 ----- bellis queruntur, victoriis propagantur. 95.  
*Regnari*. 96.  
*Regnorum dispensatio a Deo dependet*. ibid.  
*Regula disciplinæ*. 148.  
 ----- fidei a Christo transmissa.  
*Regulus in captivitate victor*. 161.  
 ----- unus pro multis vivere noluit. ibid.  
*Reguli Dei Mauris* n. 88.  
*Relegavit in nomen Siciliae vis undarum Lucaniam*. 128.  
*Religio impie deputatur causa luxuriæ*. 109.  
*Religione (de) mentiri nefas*. 78.  
*Religionem cogere non est religionis*. 88.  
*Religionis vera homo* n. 108.  
*Religiositatis diligentissimæ meritum*. 90.  
*Reluminare*. 76.  
*Renumerari*. 142.  
*Reniti de veritate* n. 141.  
*Repensare*. 114.  
*Repercutere*. 57. n. 132.  
*Representantia potestas* n. 99.  
*Representare pecuniam, pœnas*. ibid.  
*Reprobi bovis sanguis*. 104.  
*Repromittere*. 153.  
*Repudium quamdiu Romæ nullum*. 27.  
 ----- votum est quasi matrimonii fructus. 28.  
*Repurgare* n. 63.  
*Resignare* n. 27.  
*Resonare* n. 81.  
*Respice post* n. 107.  
*Resplendet lux*. 156.  
*Respondere in facris* n. 35.  
 ----- publica Christian. mundus. 117.  
*Restitui*.  
*Restringere paralyticos* n. 76.  
*Resurrectio mortuorum*. 65.  
 ----- & cum eodem corpore. 154. & seqq.  
 ----- & mortuis suis quodammodo præstant Gentiles  
 n. 163.  
 ----- etiam ex quotidiana rerum resurgentium reditu  
 probatur n. 156.  
*Respicere & Respectus*.  
*Retorquere*. 132.  
*Retractare pro carpere* n. 71.  
*Retractatus & retractare* n. 46.  
*Revo ante, olim*. 75. n. 3. 14.  
*Retrostare* n. 68.  
*Reviviscunt defuncta sidera*. 156.  
*Revocari de homine, quid*. 153.  
*Rica, rigula* n. 37.  
*Rhodus insula, mari merfa*. 127.  
*Rigere & rigidulum esse, de mortuis* n. 37. 134.  
*Roma memoria Trojani generis*. 91.  
 --- quondam a Gallis capta. 129.  
 --- septem collium urbs n. 110.  
 --- Sylvestris, diis suis prior. 96.  
*Romani an magni quia religiosi* n. 90. 94. & seqq.  
 ----- Imperii antistites. 1.  
 ----- Imperii comœatu clausura seculi retardatur. 105.  
 ----- mites in pœnis n. 12.  
 --- Orbem occuparunt. 90.  
 --- prope deleti ab Hannibale. 129.  
*Romanorum imperium mite* n. 2.  
*Romuli sepulcrum* n. 77.  
 ----- divinitas ægre credita. ibid.  
*Romulus Proculi testimonio Deus factus*. ibid.  
*Ructare* n. 38. 123.  
*Ructando curvari*. 83.  
*Rudis sermo*. 32.  
*Rumpere flagra* n. 26.  
*Runcare, runcina, runcinare, runciones ruscare, rustare* n.  
 19. 48.  
*Rupices* n. 78.

S

*SAbæi*. 135.  
*Sabbatum Judæorum male intellexerunt Gentes* n.  
 61.  
 ----- non coluerunt Christiani n. 71.  
*Saccatus humor, sanguis*. 37.  
*Sacerdotes qui hostias probabant, ipsi potius inspicien-*  
*di*. 104.  
*Sacerdotibus Judæorum solis in sacrarium introire olim*  
*licuit, oppasso velo ad cæterorum conspectum*.  
*Sacra locabantur publice* n. 86.  
*Sacramentum de doctrina sacra* n. 57. 153.  
*Sacras turres pervolare* n. 83.  
*Sacrificia improba reprobata*.  
 ----- lacrymosa item n. 35.  
 --- quæ Herculi de decimis dabantur, nec tertia pars  
 in aram inponebatur n. 52.  
*Sacrilegos appellabant Christianos* n. 41.  
 ----- immerito n. 137.  
*Sacrum* n. 35.  
*Sæculum, corpus temporum* n. 96.  
*Salariis remunerati Philosophi* n. 142.  
*Salii* 96. utebantur singularibus vocibus n. 42.  
*Saliorum cœnæ* n. 122.  
*Salus libidinis* n. 40.  
*Samia vasa* n. 94.  
*Samos, insula Junoni sacra*. 92.  
*Samothracia mysteria*. 30.  
*Sancitissimus i. e. pessimus* n. 92.  
*Sanguine Christiani abstinebant* n. 38.  
 ----- initiari n. ibid.  
*Sanguinem in fœderibus nonnulli degustabant*. 37.  
*Sanguis humanus profusus Dianæ Tauricæ, Jovi La-*  
*tiari Mercurio, Saturno*. 35.  
*Sarmentitii dicti Christiani* n. 161.  
*Sarpedonis casum flet Jupiter*. 53.  
*Satanas, maledicti Vocabulum*. 79. & n. ibid.  
 ----- malitiæ angelus, erroris artifex &c. ibid.  
*Saturnalibus solenne diluculo lavari*.  
*Saturni dies otio deputatus & victui, a Gentibus etiam*  
*n. 61.*  
*Saturnia Urbs, & ipsa Italia*. 42.  
*Saturius mons*. ibid.  
*Saturnus Ætario præsidet* n. ibid.  
 --- ab illo tabulæ & signatus nummus n. ibid.  
 --- Cœli & Terræ filius, cur? 43.  
 --- Deorum vetustissimus. 42.  
 --- exceptus exul a Jano. ibid.  
 ----- homo ipse. 43.  
 ----- in caccabulum mutatus. 50.  
 ----- infantum sacrificio in Africa cultus. 34.  
 ----- Jovis pater. 43.  
 ----- mendico similis, qui nusquam diu manet n. ibid.  
*Scenam insculpta præcordia* n. 110.  
*Scire absolute pro sapere* n. 98. 104.  
*Scholæ bestiarum*.  
*Sciapodes*. 32. & n. ibid.  
*Scipiones iusti, militares*. 46.  
*Scipionis continens & nobile factum* n. ibid.  
*Scit* n. 21.  
*Scobere & Scobina* n. 48.  
*Scrinium pro scriptura condita in eo* n. 69.  
*Scriptura sacra auctoritatem summam ex antiquitate*  
*capit. 69. 139. 152.*  
 --- corrupta varie ab Hæreticis, quoad sensum. 151.  
 ----- ejus Divinitas. 70.  
 --- ejus majestas. 69.  
 --- ejus perfectio. 139.  
 --- ejus prædictiones & veritas. 70.  
 ----- illam plerique casus ad extremos transfulerunt.  
 104.  
 ----- in V. & novitiolam Paraturam distinctus n. 151.  
 --- nemo non Legislatorum, Philosophorum & Poe-  
 tarum inde potavit. 139. 149.  
 ----- sed illi adulterando & inflectendo corruerunt. ibid.  
 ----- nunquam occultata a Christianis. 104.  
 ----- vocatur nomine *Digestorum sanctorum*. 150.  
 ----- ut & fecerunt Hæretici.  
*Scythæ gentiles suos comedunt*. 37.  
*Secare debitores in partes, olim lex* n. 20.  
*Secta Christianorum in bonam partem, ut & Sectari*  
*n. 16.*  
*Secundum loco ab aliquo esse*. 61.



# RERUM PHRASIUM ET VERBORUM.

- Secundum Deos* n. 142.  
*Semaxii* cui dicti sint Christiani n. 161.  
*Semel, eens voor al* n. 39. 41. 132.  
*Semen fructus omni in semine est* n. 37.  
*Semiramidis simulacrum* n. 84.  
*Semo Sancus* n. 51.  
*Senatus Romanus Deos consecratos probabat.* 27. 50.  
*Senecæ scriptum de superstitione* n. 4.  
 ----- an illi cum Paulo fuerit commercium n. ibid.  
 ----- ejus Fortuita. 164.  
*Senes pueri* n. 40.  
*Senex jam-domesticus, jam-otiosus* n. 120.  
*Seniores Ecclesiæ.* ibid.  
*Senones Capitolium occuparunt.* 129.  
*Sensus sui* n. 152.  
*Sepulturæ requies.* 114.  
 ----- facinorosis etiam competit n. ibid.  
*Serapis corpore serpentino in nummis* n. 63.  
 ----- *jam-Romanus.* 28.  
*Serapicæ cœnæ.* 122.  
*Serapeum* n. 67.  
*Sermo, vide Δῶρ.*  
*Serpere pro latius serpere* n. 40.  
*Servi Dominos quia timent, oderunt* n. 30. 113.  
*Servitus pœnalis.* 97.  
*Servorum nequam natura.* ibid.  
*Severus constantissimus Principum* n. 19.  
 ----- ab Afris ut Deus cultus n. 88.  
 ----- defendit Christianos n. 29.  
 ----- ita ob animi constantiam Alexander dictus n. ibid.  
 ----- leges Papias sustulit. ibid.  
 ----- nomen asperitatis n. 30.  
 ----- vere nominis sui Imperator. 29.  
*Si pro siquidem.* 84. n. 119.  
*Si, pro veluti si* n. 80. 85.  
*Si forte,* n. 59.  
*Si qui, pro si quis* n. 16. 64. 153.  
*Sibi soli notum est quod immensum est.* 64.  
*Sicarius.* 136.  
*Sicilia ab Italia disrupta.* 128.  
*Sigerus vel Sigerius Domitiani cubicularius & occisor* n. 101.  
*Signa castrensia cum imaginem suggestu* n. 60.  
 ----- adorata. 59.  
 ----- juramento obstricta. ibid.  
 ----- uncta n. ibid.  
*Signare i. e. occultare.* 77.  
 ----- pro confirmare. 162.  
*Signatum testimonium.* 156.  
*Silentii fides omnibus mysteriis deletur.* 30.  
*Silicernium.* 51.  
*Silvicola.* 133.  
*Simile simili, par pari gaudet* n. 24.  
*Simo magus statua ut Deus & inscriptione [sed falsum hoc] decoratus* 51. & n. ibid.  
*Simpulum & simpurium* n. ibid.  
*Simulacra imagines frigida mortuorum.* 49.  
 ----- inter captivos & manubias hostium. 57.  
 ----- matres, sorores instrumentorum vasculorumque communium n. 47.  
 ----- nulla Romæ tempore Numæ. 94.  
 ----- iisdem, ut fiant, quibus Christiani, afficiuntur. 59.  
 ----- quanta olim multitudine. 132.  
*Singulares Christiani* n. 33.  
*Sinodi Deus* n. 52.  
*Sipara vexillorum.* 60. & n. ibid.  
*Sirenium ora.* 30.  
*Sirmium Pannoniæ.*  
*Sitim ingui rigare* n. 159.  
*Socordius* n. 84.  
*Socratis Dæmonium.* 79. & n. ibid.  
 ----- sapientia. 143.  
 ----- vel Apollini testimonio. ibid.  
*Socrates aliquid de veritate sapuit.* ibid.  
 ----- corruptor adolescentium n. 146.  
 ----- damnatus, quia Deos destruebat. 52.  
 ----- Gallum Æsculapio cur jussit profecari n. 143.  
 ----- hostia, qua litatum non fuit Atheniensibus n. 104.  
 ----- Pœnitentia mortis ejus capti Athenienses. 52. n. 104.  
 ----- post mortem statua aurea honestus. 53.  
 ----- pueros speciosos cur dilexerit n. 146.  
 ----- quercum & hircum & canem deferabat. 52.  
 ----- uxorem amicis communicavit. 122.  
*Sodomæ & Gomorrhæ pœna* n. 129.  
*Sol a Pannoniis cultus sub forma disci in summo per-  
 ticæ* n. 60.  
 ----- a Persis in clypeis figuratus. ibid.  
 ----- ab iisdem in linteo depictus. ibid.  
 ----- a Romanis labiorum vibratu cultus. ibid.  
 ----- deliquium moriente Christo passus. 77.  
 ----- & Luna *Δεῖν αὐτοκράτορος* n. 43.  
 ----- clypeo Achiliis ab Homero inclusus.  
 ----- clypeus Dei n. 60.  
 ----- Deus falso Christianorum habitus n. ibid.  
 ----- in patera, quæ Aureliano data est, figuratus n. ibid.  
 ----- in suo ubique est clypeo. ibid.  
 ----- luget Phaethontem histronice. 54.  
 ----- nummis cum luna circumfuso zodiaco insculptus. 61.  
*Solariis impositæ Philosophorum statuae* n. 142.  
*Solennia Cæsarum quomodo celebrata.* 109.  
*Solis & Lunæ imagines aberant a templo Deæ Syriæ* n. 60.  
*Solis deliquium moriente Christo.* 77.  
*Solis dies cur festus Christianis* n. 61.  
*Somno [ex] resipiscere* n. 64.  
*Sorores vasculorum communium simulacra Deorum* n. 47.  
*Sparso seminis* n. 40.  
*Sparteoli* n. 123.  
*Spartiatæ Philosophiam ejecerunt.* 149.  
*Spectacula Christianis interdicta, detestata.* 118. 135.  
 ----- origo. 117.  
*Specie* n. 27.  
*Speculator omnium Deus.* 139.  
*Sperare pro timere* n. 129.  
*Spes, quanta virtus* n. 2.  
*Speusippus in adulterio periit.* 146.  
*Spirare hosticum.* 111.  
*Spirituales potestates.* 139.  
*Spiritus animator* n. 155.  
*Stabilis materia.* ibid.  
*Stabularii* n. 123.  
*Stabulum, pro diversorio* n. 134.  
*Stare quando dicatur cælum* n. 126.  
*Statuæ illustrium virorum in templis erigebantur* n. 53.  
 ----- in larariis, solariis n. 142.  
*Statuas illustribus viris defundebant* n. 163.  
*Stephanus Domitiani intersector* n. 112.  
*Sterculius Deus.* 91.  
*Sternere preces* n. 136.  
*Stipendio censa capita* n. 50.  
*Stipes jactare* n. 135.  
*Stipitibus imponere* n. 47.  
*Stipulam videre in alieno oculo &c. Proverb.* n. 122.  
*Stoicorum sententia de Deo.* 151.  
 ----- de mundo n. 53.  
 ----- sine capite Deus n. ibid.  
*Strato Ptolemæi Philadelphi magister* n. 66.  
*Στρίψεν* n. 3.  
*Stringere fulmina de Cælo* n. 58.  
*Strophæ, stropharius strophus* n. 54.  
*Stupendis Divinitatis* n. 151.  
*Stupere dicitur cælum, lingua* n. 126.  
*Stupor orbis mortui.* 117.  
*Stuprare mores.* 25.  
 ----- sub nubilo [ita enim jam scribendum puto] 150.  
*Subare supra recubantis ardori* n. 146.  
*Subjacet intelligi* n. 57.  
*Subiici flagellis.* 162.  
*Subiicitur & imponitur.* 33.  
*Sublimissimus.* 106.  
*Subornare adulteria* n. 152.  
*Subscribere. i. e. concedere* n. 67.  
*Substantia familiaris primis Christ. communis, non  
 possessione, sed usu* n. 121.  
*Substratio, quid olim apud veteres Christianos* n. 120.  
*Succedere vel succidere conditioni suæ* n. 97.  
*Suem, quod hominem etiam appetat, non edunt Ægy-  
 ptii* n. 38.  
*Suffocatis & morticinis abstinebant Christiani* n. ibid.  
*Suffragiorum ritus in veteri Ecclesia* n. 120.  
*Suffulta Christiana secta instrumentis Judæorum* n. 71.  
*Suffundere pro pudefacere.* 115.  
*Suggestere* n. 66. 152.  
*Suggestus imaginum in signis* n. 60.  
*Suggillare & suggillatio* n. 17.  
*Sullæ lances* n. 26.  
*Summa delicti* n. 64.  
*Superficies asini, pro capite* n. 57. adde n. ad 148.  
 ----- gravitatis. ibid.  
*Superficium* n. ibid.  
*Supputarii digitorum gesticuli.* 68.  
 Bbb  
 Supre-



*Suprema cœnare*. 134.  
*Suscipere liberos* n. 19.  
*Suspectus* i. e. suspicax n. 77.  
*Suspedunt* ab imbris æstiva, hyberna. 130.  
*Susplicere aliquem* n. 87.  
*Suspirare* proprium graviter laborantibus n. 138.  
*Sustinere aliquid*. 113.  
*Sutrinorum Dea Hostia*. 89.  
*Sympuvium*. 51.  
*Synceremonia* n. 134.  
*Syneporoi Dei* n. 52.  
*Syriæ Dea Atargatis* n. 88.

T

**T***Abidosa sacrificia*. 52.  
*Tabularii*. 123.  
*Tabella*, de qua recitabatur sententia. 13.  
*Tactu* irrufata barba. 82.  
*Tangere* pro movere n. 131.  
*Tanti quanti*. i. e. tot quot n. 126. 164.  
*Tantum quod* n. 14.  
*Tarpeii* de monte suo igne perfusi n. 129.  
*Tartarus* imus, carcer pœnarum infernarum. 46.  
*Taurica sacrificia*. 35.  
*Tauricæ fabulæ*. ibid.  
*Tecta* vicinæ transilire. 83.  
*Temeraria* vel *temporaria altaria* n. 95.  
*Temperare* ambiguitatis incomitum n. 81.  
----- *majestatem alicujus*. 106.  
----- *onus voluminis* n. 149.  
*Templa Gentilium* non intrabant Christiani n. 115.  
*Templatum*. 135.  
*Templorum & mœnium eadem strages*. 135.  
----- *vestigalia*. 135.  
*Temporum corpus seculum*.  
----- *dispositiones certæ a Deo constitutæ* n. 65.  
----- *officia exorbitant* n. 70.  
*Tempus* revelat omnia. 31.  
*Tenebræ* in morte Christi in archiva relatæ. 77.  
*Tensa membra* n. 82.  
*Tentamenta Christianorum*. 39.  
*Terra mater omnium* n. 43.  
*Terra Sancta* deserta jam olim & infructuosa n. 70.  
----- *movit*. 126.  
*Terræ filii* n. 43.  
----- *mutationibus obnoxia* n. 70.  
*Tertulliani pater Centurio* n. 34.  
----- *liber hic & ad Nationes Carthagine scriptus* n. 1. 62.  
*Tertullianus & Cyprianus* sibi ipsis Sacram Scripturam verterunt n. 76.  
----- *errat ubi de Angelorum cum mulieribus commixtione loquitur* n. 79.  
----- *& alibi*. 155.  
----- *plus semel Apologeticum suum vulgavit* n. 108. 116.  
*Testimonium animæ naturalis de Deo*. 64.  
*Thales Physicorum princeps*, quid de Deitate senserit. 134.  
----- *passim apud omnes de Deo disputari noluit* n. 145.  
*Thallus*. 42.  
*Thanatius* n. 84.  
*Theatri abominationes* n. 118.  
*Thebæi Philosophiam ejecerunt*. 149.  
*Themistoclis virtus militatis*. 46.  
*Theodorus* n. 42.  
*Thus apud Sabæos*. 135.  
----- *Arabicæ arboris lacrymæ*. 103.  
----- *Christianis sepeliendis profligebatur*. 135.  
----- *haud parce ab Alexandro adolebatur* n. ibid.  
*Thuscia incendiis vastata*. 129.  
*Tiberii Proconsulatus*, vel *Proconsul in Africa* n. 34.  
----- *tempore nomen Christianum in seculum introivit* 21. 126.  
*Tiberio Divini revelationem significavit Pilatus* n. 77.  
& n. ibid.  
*Tiberius Christum Deum facere voluit*. 22.  
----- *de Christo certior factus a Pilato*. 77.  
----- *Judæos & Christianos Urbe submovit* n. 21.  
----- *persequi Christianos noluit*. 22.  
*Timor improbi* n. 5.  
*Titulus temporis* n. 109.  
*Tolorantie honor*. n. 123.  
*Tormenta ad confitendum tantum adhibentur*. 11.  
----- *apud tyrannos etiam in pœnam* n. ibid.

*Tormentorum certamina*. 162.  
*Tori cultissimi*. 112.  
----- *in publicum expositi*. 109.  
*Torpesceit cura disciplinarum*. 70.  
----- *Curiositas humana*. 6.  
*Tota Dei gratia*. 164.  
*Toto corpore cruce pati*. 161.  
*Traduces incesti* n. 31.  
----- *linguarum* n. 40.  
----- *qualitatum*. 75.  
*Tragica fercula*. 37.  
*Trajanus* inhibuit inquiri Christianos. 10.  
----- *noluit dici Deus* n. 107.  
*Trama figure* n. 131.  
*Transmigrari* n. 27.  
*Tribus*. 122.  
*Triclinium Christianorum*. ibid.  
*Triumphanti Imperatori* quid a tergo suggestum. 107.  
*Triumphantium habitus & currus* 161.  
*Trojanæ originis Roma*. 91.  
*Trojanos* propter & Achivos pugnant Dii. 53.  
*Tropæa*. 59.  
*Trophonius*. 78.  
*Trulla*. 50.  
*Tuditare* n. 38.  
*Tullius eloquens*. 46.  
*Tunc Imperator vel Cæsar*. 9. 72.  
*Tunc probatissimus* n. 67.  
*Tundere invidia cælum*. 131.  
*Turres sacræ*. 83.  
*Tuscia*. 129.  
*Tuscorum ingenia* fingendis simulacris n. 95.  
*Tutores legum judices* n. 18.  
*Tyberi vulgus* adhibitabat n. 110.  
*Tyberis inundatio* Christianis adscripta. 126.

V

**V***Acare & vacat*. 66. n. 11. 45.  
*Vacationis mors*. 155.  
*Valentia Dea Oculorum*. 90.  
*Varro Romanus Cynicus* n. 53.  
*Varrones* n. 78.  
*Vasa Samia* n. 95.  
*Vastare mentem*. 116.  
*Vatum linguæ* impurissimæ. 85.  
*Ubi ubi*, i. e. ubicunque, ubique n. 135.  
*Vestigalis libertas* n. 67.  
----- *populus primoribus*. 77.  
*Velle factum*. 91.  
*Vela in usum theatri* n. 26.  
*Velamentum*. 113.  
*Venæ* n. 67.  
*Vendere facinora* n. 30.  
*Venefici* n. 82.  
*Venerarii* n. 136.  
*Venalis & mercenaria violentiæ opera*. 117.  
*Venus a pastore* judicata. 55.  
----- *humana sagitta* sauciata. 53.  
*Venustates Hostiliorum* n. 54.  
*Veritas ignota* damnari non vult. 2.  
----- *nihil deperit legibus si auditur*. ibid.  
----- *odio est semper* n. 52. 143.  
----- *omnibus antiquior*. 149.  
----- *qui eam præstat ex fide ostendit, qui adulterat, gratiam pangit*. 143.  
----- *simplicitate sua gloriæ hominibus suspecta*. 111.  
----- *specie veritatis oppugnatur*. 152.  
----- *una*. ibid.  
*Vernacula plebs*. 110.  
*Vernacula literæ* n. 67.  
*Vernaculum genus* n. 91.  
*Vernaculus scriptor* n. 69.  
*Versio Lxx. Interpretum in exemplari biglosso servata* videtur n. p. 67.  
*Verus Imperator*. 24.  
----- *eius Apotheosis* n. ibid.  
*Vesica queritur* proverbium n. 153.  
*Vespasianus Judæos* debellavit. 24.  
----- *persecutus non fuit Christianos*. ibid.  
*Vestales virgines*. 96.  
*Vestigare latrones* n. 10.  
*Vestigia immunda* in uxoribus n. 30.  
*Vestit histriones* imago Dei alicujus n. 55.  
*Vexatio*. 159.



# RERUM PHRASIUM ET VERBORUM.

*Vexillum virtutis extollere.* 161.  
*Vibrare labia.*  
*Vicatim epulari, insumere quid n.* 136.  
*Vices n.* 139.  
*Victimæ puræ, integræ n.* 52.  
 --- in iis offerendis quanta avaritia & sordiditas olim fuerit n. 142.  
*Victimarum præcordia inspecta.* 104.  
*Victoria est, pro quo certaveris, obtinere.* 160.  
*Viderit n.* 91.  
*Vilitatis quid admittere.* 124.  
*Vindices occulti n.* 115.  
*Vino lutum cogere n.* 109.  
*Vinum interdictum olim Romæ mulieribus n.* 27.  
*Virgo Cœlestis n.* 84.  
 ---- continentia n. 40.  
*Virtute eloquii distorquere argumenta.* 153.  
*Virtutes de miraculis n.* 66.  
*Virulentia n.* 33.  
*Vis alia major.* 83.  
*Visidianus Deus n.* 89.  
*Vita a vita fruge dilatus.* 130.  
*Vivus quilibet omni mortuo potior.* 101.  
*Ultiores legis dicuntur magistratus n.* 25.  
*Umbra corpus sequitur.* 152.  
*Ungulis derafa Christianorum latera n.* 48.  
 ---- fodi. 104.  
*Universitatis n.* 157.  
*Volsinii de cœlo tacti.* 129.  
*Volsiniorum Dea Nortia n.* 89.  
*Vorant terræ urbes.* 69.

*Vorare vivos.* 38.  
*Vovatrinæ.* 123.  
*Vortex & vertex n.* 158.  
*Votivæ crucis n.* 34.  
*Votum pro optato.* 27.  
*Urbanitate deceptus n.* 79.  
*Uvere laudibus n.* 117.  
*Urforum alvei recentes appetebantur.* 38.  
*Utique melior.* 46.  
*Utut mortuus n.* 77.  
*Vulgus depostulabat Christianos.* 159.  
 ---- incendiis &c. in illos sæviebat. 114.  
 ---- maledicum in Cæsarem. 110.  
*Uxores præter omnia indiscreta apud Christianos n.* 122.  
 ---- solæ inter gentes indiscretæ. ibid.

## X

Xristi vanitas. 118.

## Z

Zacharia [de] Joannis patre & Deo sabbati fabula. 62.  
 Zeno apud Prienenses suos tyrannidem affectat. 147.  
 Zenonis de mundi artifice sententia. 74.  
 Zenonis constantia n. 161.  
 Zona ignea. 152.







V I R O .  
SIGIBERTO HAVERCAMPO.  
DE MAIORIBUS LITTERIS  
JO: LAUR. MOSHEIM  
**DISQUISITIO**  
**CRONOLOGICO-CRITICA**

DE VERA AETATE APOLOGETICI A TERTULLIANO  
CONSCRIPTI;

INITIOQUE PERSECUTIONIS SEVERI:

*Inscripta Viro Clarissimo,*

SIGIBERTO HAVERCAMPO.



IO. LAUR. MOSHEIM.  
D I S Q U I S I T I O  
C R O N O L O G I C O - C R I T I C A

DE VERA AETATE APOLOGETICI A TERTULLIANO  
CONSCRIPTI

INITIOQUE PERSECUTIONIS SEVERI:

Leipzig: Vno Clauffino,

SIGBERTO HAVERCAMPO.



V I R O.

STUDIIS. ATQUE. ERUDITIONE. VENERANDO. CELEBERRIMOQUE.

SIGIBERTO. HAVERCAMPO.

DE. MELIORIBUS. LITTERIS.

OMNIQUE. VETUSTATIS. ELEGANTIA.

PRÆCLARE. MERENTI.

DE. TERTULLIANO.

SUPRA. QUAM. DICI. POTEST.

MERITO.

NUMEROS. HOSCE.

NON. QUOD. ALICUJUS. NUMERI. SINT.

S E D.

QUO. LOCO. ALIQUO. NUMERENTUR.

NON. UT. TERTULLIANUM. NITIDISSIME.

AB. EO. EDITUM. ILLUSTRANT.

S E D.

UT. ILLUSTRANTUR.



LACINIAM. VIDELICET. TYRIÆ.

PERPURÆ. ADSUTAM.

CONSECRAT.

PERENNISQUE. AMICITIÆ.

BREVE. AC. FORSAN. PERITURUM.

MONUMENTUM. PONIT.

JO: LAUR. MOSHEIM.

UT. ILLUSTRENTUR.





# JO: LAUR. MOSHEIM,

D E

## ÆTATE APOLOGETICI TERTULLIANI, INITIOQUE PERSECUTIONIS SEVERI, DISQUISITIO.

- §. I. *Summa disquisitionum ejusmodi utilitas docetur. Occasio hujus.*
- §. II. *Diversarum de hoc argumento opinionum duplex classis constituitur.*
- §. III. *Sc. producuntur primum, qui post A. CC. Apologeticum scriptum esse volunt. Contra quos.*
- §. IV. V. VI. *Multis ostenditur, cœpisse adflictiones Christianorum sub SEVERO, antequam peculiaria is decreta eam in rem rogaret.*
- §. VII. *DODWELLI speciatim argutiæ examinantur.*
- §. VIII. *Qui post mortem SEVERI Apologeticum prodisse dicunt, refelluntur. Quo facto.*
- §. IX. *Ad alteram eorum classem acceditur, qui licet concedant ante A. CC. eum esse consignatum, de anno tamen dissident.*
- §. X. *Nostræ sententiæ proponendæ initium fit, ac primo sub SEVERO scriptum esse ostenditur. Deinde.*
- §. XI. *Post motus ALBINI. Quo vero annus recte possit constitui.*
- §. XII, XIII. *Hos motus A. CXCVI. cœpisse. A. CXCVII. compressos fuisse novis rationibus docetur, oppositæque rationes evidenter diluuntur. Quo facto.*
- §. XIV. *Pro A. CXCVIII. pronuntiatur, ac ex illustri TERTULLIANI loco hæc sententia diligenter confirmatur.*
- §. XV. *Conclusio.*

### §. I.

 I qua se utilitate commendat certa temporum, quibus libros suos prisci Doctores litteris mandavere, scientia, eo semper studio ac diligentia a Viris eruditis quæsitæ fuisset, non dubito, quin multo paucioribus hodie difficultatibus Historia sacra abundaret, concinniorique instructa esset ordine. At qui barbariei sordes primi absterferant, majores nostri, id potius agebant, ut collapsæ plane litterarum res erigerent, quam ut istis, quas putabant, minutiis sibi aliisque earum conciliarent fastidium. Alia quidem iis, qui divinos illos restauratores consecuti sunt, mens fuit, quos SCALIGERO, BARONIO, PETAVIO, CALVISIO, aliisque præeuntibus, magna in his curis stadia confecisse constat. Sed, & patrum nostrorum, nostraque ætas summos in hoc genere viros tulit, NORISIUM, PAGIUM, LLOYDIUM, DODWELLUM, TILLEMONTIUM, NOURRIUM, multosque, qui Patrum edidere scripta, Benedictinæ familiæ socios. Quorum omnium de laudibus quamquam ego nihil detraho, non tamen multa ab eis relictæ esse dissimulo, multa eruditius quam feliciter tractata, multa quod sectæ flagerent amore, aut novæ cuidam nimium faverent opinioni, implicata potius, quam evoluta. Nulla alia ejus rei testimonia si essent, ipsa, quibus mutuo se oppugnant, scripta, ipsi, quibus novas subinde rationes constituunt, libri loquerentur. In Historia præcipue calamitarum, quibus vetustissimi fratrum nostrorum defuncti sunt, magno id fuisset emolumento, si librorum, quos pro illis Imperatoribus ac præsidibus oblatos esse accepimus, ceterorum



rorumque, quæ ferventibus istis vexationibus consignata sunt, scriptorum ætas curate definita fuisset. Sic etenim de rerum gestarum serie, malorum illatorum magnitudine, confessorum numero, invicto, quo sanctissimi homines valuerunt, animi robore, certior nobis ac plenior esset notitia. Quam quidem egregiam quibuscumque utilitatem præstare posse, nulli, quibus maturius est iudicium, ignorare possunt. Certe miror, quum vir aliqui immortalis, HENR. DODWELLUS, bono fortassis consilio, totos martyrum exercitus civitate sacra eiiceret, neminem illorum, qui adversus eum prodire, in hac sese palæstre exercuisse. Unde tamen illud peti poterat, quo ad audaciam hancce infringendam nil certius, aut utilius esse potest, Patrum quamdiu verba cum aliorum pugnant locis, semper fere elabendi facultas dabitur. Nullum si aliud perfugium adsit, aut nota quædam testibus inuritur, aut novum quoddam Critices genus advocatur, quod desperatis opibus auxilium ferat. Intervalla vero temporum si curate notentur, si rerum sibi succedentium ordo diligenter explicetur, aut perfrictæ frontis infamia subeunda, aut vero error ejurandus est. Enimvero defuerunt huic causæ eruditi homines; sive quod molestiam his negotiis familiarem fugerent; sive quod eximium illius commodum non perspicue satis cernerent, sive denique quod non tam circumstantiarum, quam ipsarum rerum, rationem sibi habendam esse putarent. Fuerunt quidem, fateor, quibus partem hujus laboris suscipere placuit. Nescio vero, qui factum sit, ut aut nimis indiligenter, aut nimis infelicitè sese expediverint. Fuerit festinatio, fuerit tædium, fuerit sectæ studium, aut nescio quid præterea; fuisse aliquid, quod, ut pessime interdum rationes subducerent, effecerit, exploratum est: His ego de causis, etsi illis longe inferiorem me esse sentio, saxum hocce volutandi consilium ante aliquod tempus cœpi, ac de *nova* quadam *adfectionum Christianarum Historia*, quæ quum aliis rebus, tum præcipue diligentiori temporum notatione emereret, cogitavi. Specimen haud ita pridem nostra *de ATHENAGORÆ ætate Dissertatio*<sup>a</sup> exhibuit, qua me celeberrimi DODWELLI rationibus plurimum intulisse damni, lectio testabitur. Usus quoque ea est felicitate spinosus licet labor, ut non displiceret iis, quorum plurimum valet apud me auctoritas, quosve intelligentes harum rerum existimatores quicquid prudentiorum est agnoscit. Quapropter nunc denuo vires periclitari, ac num eadem dexteritate tempus celeberrimi APOLOGETICI, quem ingeniosissimus patrum TERTULLIANUS reliquit, eruere quæm, tentare decrevi. Excitavit me, ut citius, quam constitueram, id oneris mihi imponerem, elegantissima APOLOGETICI illius editio, quam curis viri longe eruditissimi, mihiq; in primis amici, SIGIBERTI HAVERCAMPI debemus. Tanto eam nitore quum præditam, tam varia, elegantique eruditione munitam, tam ab omni parte illustrem ac emaculatam conspicerem, id unice statim optabam, ut eodem habitu non hujus tantum, verum reliquorum etiam Patrum, potiores prodirent libri. Sic etenim statuebam, magna tædii illius parte, quod cum litteris hisce conjunctum est, hoc pacto absterfa, fore, ut non amplius relictæ fere ac orbæ a cultoribus antiquitates sacræ reperirentur. Erat tamen, quod in tam exculto opere desiderarem, de ætate nimirum ac rationibus ejus Disquisitio. Polliceri quidem intelligebam eruditissimum virum,<sup>b</sup> se in præparatione reliquis TERTULLIANI *adversus gentes* libris præmittenda, huic etiam desiderio consulturum esse. Ego vero, tantum abest, ut in his promissis adquiescerem, ut vel iis instigarer potius, quo hoc onere eum levarem. Sic enim continuo mecum: Brevior erit eorum, quæ comparat, expectatio, si laboris in alium, quamvis exigua, particula devolvetur. Pondus his adjecit cogitationibus optimi viri adhortatio, quæ, ut ea, quæ molirer, perficerem, cunctantem adhuc impulit. Quid multis? E vestigio posthabitis aliis manum labori admovi, ac, quod hic exhibeo, in chartam conjeci.

Tuum jam erit dispicere, doctissime HAVERCAMPI, num tanti sit opella nostra, ut novam condendi hujus generis Dissertationem molestia supercedere queas. Quod si minus nostra LIBI placuerint, animum, scio, qui candor est TUUS, probabis. Quis vero ille? ut commodis litterarum inservirem, Historiam malorum in Christianos SEVERO AUGUSTO congestorum explicarem. TEQUE, si id addi

pate-

<sup>a</sup> Extat in Bibliotheca Theol. Hist. Philol. quæ Bremæ prodit, Tom. II. Fascie.

<sup>b</sup> Pref. \*\* a.



pateris, ad alia perficienda expeditiorem paullo redderem. Sit in homine non nimis erudito temerarius, honestus tamen est. De litteris ac TERTULLIANO si minus bene merebor, de TE tamen nullo modo male meritis videri possum. Vulgus nimirum consilia ex eventu, boni viri ex adfectu aestimant.

### §. I I.

Circumspicienti mihi, ut fas erat, qui de eadem re ante me eruditi viri sensissent, ab his penitus relictam, ab illis parum dextre ornatam inveni. Generatim dissensiones ac sententiarum divortia etiam hic regnare videbam. Dicit quid a nonnullis audiebam: ita vero, ut rationum obliviscerentur. Diligentius alios ad calculos sedisse animadvertēbam, quorum tamen conatibus non par fortuna responderet. Plurimos magni nominis viros duces potius sequi, quam in his se macerare numeris voluisse, cernēbam. Vel hæc sententiarum varietas, quænam cum veritate congrueret, ut examinarem me commovit. Equidem tantum lucis, quantum intricati negotii natura permittit, ei conciliare conabor, ac duo propterea opinionum primum genera constituam. Sæcularis annus CC. terminus esto, qui utrumque disjungat. Alterum itaque eorum erit, qui ante hunc annum, aut eo ipso, libri nostri natales quærunt. Alterum horum, qui elapso illo ducentesimo anno eum consignatum esse censent. De ultimo, quod quum longius a veritate abest, tum facilius confutatur, priori loco dicam. Prius, cujus rationes majorem postulant industriam, ac ex ipsis Historiæ arcanis excutiendæ sunt, posteriori reservabo.

### §. I I I.

Princeps in iis, quos primum audiendos esse diximus, sententiam dicat GUIL-CAVEUS, maximæ famæ & industriæ vir. Pro anno is pugnat CCII. *Mibi*, ait, <sup>a</sup> *verisimilius videtur scriptum fuisse sub persecutione sexta, circa A. CCII., quo SEVERUS aliquos Christianos fieri sub gravi pœna vetuit.* Adiicit his quædam probationis instar, quæ, si mihi bonum virum exagitandi animus esset, repeterem. Pars eo pertinet, ut vere imperante SEVERO pacem Christianorum fuisse turbatam appareat: pars non levia fuisse mala illis injecta ostendit. Quæ omnia quum a nemine umquam in dubium vocata, tum ea sunt, ut qua ratione æram, quam defendit, confirmet, prorsus nesciam. Quocirca melius omissa fuisset, quam subjungit, conclusio: *Nulli itaque alii Epochæ hujus scripti annum natalem majori veritatis specie assignare possumus.* Fundamentum ejus non in omnibus, quæ præmiserat, sed in hoc solo positum est, non ante A. CCII. SEVERUM decretis suis Christianorum fortunis molestum fuisse. Quod quam lubricum ac infirmum sit, mox patebit. Scripsit certe TERTULLIANUS, quum jam malis undique fratres obsessi essent. Verum tamen hoc non sufficit, nisi & hoc doceatur, non antea, quam edicta promulgarentur AUGUSTI, calamo eum manus admovisse. Cujus quidem si ostendi potest contrarium, omnis hæcce computatio nullius aestimanda est. Neque etiam hoc vir doctus attendit, etiamsi rationes ejus multum valerent, ætatem tamen libri ad A. CCIII. potius differri debere. Omnia etenim cum ab aliquo jam tempore cœdibus ac suppliciis Christianorum fervissent, noster sectæ suæ defensor extitit: Quare non satis credibile est, sub ipsum calamitatum exordium, eo ipso, quo natæ erant, anno defensionem istam in litteras relatam esse. Ab hoc alienus tamen non erat HENR. DODWELLUS. Licet enim, quid de ætate APO-LOGETICI sentiat, aperte quod sciam nusquam proponat, ex illis tamen, quæ de vexationibus Christianorum sub SEVERO disputat, quid mente voluerit sine ulla controversia colligitur. Ante A. CCII. nimirum neminem tranquillitatem perturbasse cœtus sacri sibi persuadet, idque nonnullis, quæ mox discutiemus, argumentis stabilire enitur. <sup>b</sup> Decebat sic eum, cui nihil minus quam martyrum copia ferenda videbatur. Quod si ergo, ut indubitatum est, non antea, quam incrementa cepissent calamitates, præsides provinciarum TERTULLIANUS compellavit, certum quoque ex ejus sententia est post A. CCH. aut eo labente factum illud esse.

Et

<sup>a</sup> *Historia litter. Script. Eccles. Tom. I. p. 42. b. ed. Genev.*  
<sup>b</sup> *Dissert. Cyprian. XI. §. XLI. p. 68. §. ed. Brem.*



Et quid conjecturis opus? Disertiora adsunt eruditi viri verba: *Inde, inquit, a his ipsis temporibus* (de A. CCII. loquitur) *vel paullo etiam fortasse recentius, nova illa, quam appellat TERTULLIANUS, Christianorum Dei editio, cum ejusmodi inscriptione, Deus Christianorum ononychites, auribus asininis, altero pede ungulato librum gestantis & rogati.* Leguntur ea, ad quæ provocat, in APOLOGETICO, <sup>b</sup> *cujus res hic agitur.* Quid clarius itaque, cum CAVEO, aliisque, circa libri ætatem DODWELLUM consensisse? Latius hodie viri hujus de paucitate martyrum sententia serpsit, ac plurimorum inter eruditos animos occupavit. Igitur, quin multorum mentibus hæc de ætate APOLOGETICI opinio infixæ sit, non dubium est. Quorum tamen longius hic recensere, quum duces indicati sint, non necessarium esse arbitror. Ad ANTON. PAGIUM potius accedo, qui, licet omnem fere ætatem in numeris contriverit, eidem tamen se addixit sententiæ. Quum *Hypaticam* conscriberet *Dissertationem* nemo eo melius, qui pro A. CXCVIII. diserte pronuntiabat. Accipe verba: *TERTULLIANUS APOLOGETICUM conscripsit A. 198., quo SEVERUS Quinquennalia edidit, Romæ discessit, quam ob causam ad magistratus Romanos illum direxit. Nam licet nullum adhuc ab eodem Imperatore adversus Christianos edictum promulgatum fuisset, Plautianus tamen, cujus autoritate Romæ omnia fiebant, Christianos vexare incipiebat. Egre sane, quod tum legem nullam ab AUGUSTO in Christianos latam fuisse, agnoscit. Quod de PLAUTIANO addit, BARONI debet suspicioni, d quam ipse deinceps profligavit. e Probatio vaga est ac generalior, quæ & in alios annos quadrare posset, quibus SEVERUM etiam urbe abfuisse novimus. Fuit vero nimis infirma: vellem nihilominus in ea sententia vir doctus persistisset. Enimvero cum BARONIUM castigaret, repudiandam sibi eam esse duxit, ac ætatem APOLOGETICI ad A. CCV. retulit. Christianorum, audis PAGIUM, f persecutio ante A. CCII. decreta non fuit. Quare cum TERTULLIANUS Apologeticum suum, persecutione ubique jam a multo tempore flagrante, ut ex ipsomet Apologetico colligitur, scripserit, longe tardius præstantissimum illud opus promulgatum, & quidem, ut conicere licet, anno ducentesimo quinto, quo ANTONIUS imperii Cæsarei decennalia celebravit, quove persecutio magis sævit. Nemo pejoribus umquam auspiciis mentem mutavit. Dum alium levius peccantem emendare cupit, gravi sese errato contaminat. Equidem scio, sævisse tam in Christianos nationes a veri Numinis cultu alienas, cum noster sua consignaret. Qualis vero hinc conclusio? Ergo post emissæ a SEVERO decreta liber exaratus est. Quasi vero tam rerum imperitus fuerit, ut vi legum antea latarum fratres nostros sæpe numero excruciatos fuisse nesciverit. Aut, si minus hoc perspectum ipsi fuisset, hic ipse APOLOGETICUS tum temporis hoc evenisse, eum non docere potuisset. Sed de hac re jam luculentius commentabor.*

#### §. I V.

Vidimus, iis, qui post A. CCII. librum in litteras relatum esse volunt, hoc præcipue obfuisse, quod usque ad A. CCII. pacatissimas fuisse res Christianorum crediderint. Hæc vero ex eo nata est persuasio, quod hoc anno, quem dixi, decreta a SEVERO in Christianos proposita fuisse, multis ex testimoniis didicerant. Non patuit videlicet illis ratiocinationis hujus imbecillitas: Sanxit A. CCII. in Christianos SEVERUS leges. Igitur non antea vexari poterunt. Quamquam DODWELLUM hic excipi facile fero, qui ad alias simul argutias confugit, eo quod nihil in hac ratione præsidii positum esse perspiceret. Hæc quum ita sint, nulla ad hos refellendos certior via erit, quam si diu ante, quam AUGUSTI ferrentur leges, plurima mala Christianorum incubuisse cervicibus demonstretur. Totus hicce locus a THEOD. RUINARTO, qui DODWELLUM sibi castigandum sumsit, prætermisus est. Graviter is ac permoleste fert, afflictionem totam unius biennii

<sup>a</sup> Diff. cit. §. XLII. p. 69.

<sup>b</sup> C. XVI. p. 169. ed. celeb. HAVERCAMPI, quæ hic semper utor.

<sup>c</sup> Diff. Hypatica P. II. cap. III. §. XII. p. 117. Lugd. 1682. in 4.

<sup>d</sup> Annal. Eccles. Tom. II. ad A. CC. n. VII. VIII. p. 198. ed. Colon. 1624. fol.

<sup>e</sup> Critica ad Ann. Baronii Tom. II. ad A. CXCIX. n. IV. p. 92.

<sup>f</sup> Ad A. CXCIX. n. VI. p. 93.



spatio hunc complecti. <sup>a</sup> Generaliora vero tantum, quibus eum refellat, adducit, quorum alter similia, si quævisset, fortassis invenisset. Diligentiorum inquisitionem, temporumque notationem, quam negotii natura unice flagitat, frustra expectaveris. Majorem PAGIUS industriam adhibuit, ut in hisce rebus plurimum possidebat scientiæ. <sup>b</sup> Neque tamen hoc momentum adtingere potuit, quoniam in initio afflictionis designando ab adversario, ut ostendi, non dissidebat. In hoc igitur tantum occupatus est, ut ab A. CCII. ad mortem usque SEVERI pacem sancto coetui non fuisse redditam evincat. Quod illi itaque, & complures alii, intentatum dimiserunt, id ego mihi nunc perficiendum sumam. De anno, qui malis istis initium dederit, præcise nunc non agitur. Haud difficulter is ex iis, quæ de ætate APOLOGETICI extra dubium collocabimus, erui poterit. Hic id mihi tantum propositum est, ut ante A. CCII., quo SEVERI in Christianos decreta publicata esse concedo, infinitam ærumnarum vim eis exhibitam esse doceam. Primum teneat in testibus eorum ipse noster TERTULLIANUS. Testimonium ex eo ipso *Libro*, cujus ætatem hic constituimus, dicat. Prodiit, id quod nullus negat, quum jam crudelissimis suppliciis Christiani de medio tollerentur. Idem vero de edictis Imperatoris nihil prorsus tum auditum fuisse, non uno loco diserte indicat. Conjecturam nunc omitto, quam spernendam tamen esse nego: illud, quod ad præfides provinciarum directus sit, eos solos, non Imperatorem, malorum fuisse auctores, argumento esse. Evidentioribus res peragetur testimoniis. Primum hoc esto: <sup>c</sup> *Nec ulli magis de postulatōres Christianorum, quam vulgus. Plane ceteri ordines pro auctoritate religiosi ex fide, nihil hosticum de ipso Senatu, de Equite, de castis, de palatiis ipsis spirat.* Quid pro nobis evidentius facere possit, equidem nescio. Palatia ipsa, quibus AUGUSTUS cum filiis continebatur, de hostium Christianorum numero eximit. Hæc qua fronte scripsisset, si legum in vexandis Christianis jam adfuisset auctoritas? Tota, quæ cap. IV. V. VI. legitur, de legibus disceptatio idem luculenter confirmat. Christianorum adversarii leges prætexebant, quæ, ut in eos sæviretur, præciperent. Quasnam vero? Recens editas? Minime. Edicta crepabant a mortuis jam rogata Imperatoribus, quæ haud sibi violare licere dicebant. Præclare frigidis hisce ratiunculis vir acutus occurrit. Rationibus ante omnia demonstrat, tam sanctam nullam esse legem, quæ non, si quid iniquitatis contineat, continuo delenda sit. Nec exemplis id carere postea docet, quum Romani vetustissimis licet decretis, quorum injustitiam cognoverint, omnem detraxerint auctoritatem, ac SEVERUS ipse *legem Papiam* abrogaverit. Nonne & vos, inquit, <sup>d</sup> *quotidie experimentis illuminantibus tenebras antiquitatis, totam illam veterem & squalentem sylvam legum novis principalium rescriptorum & edictorum securibus rursatis & ceditis?* Vide vero, quibus de legibus sermo sit? De antiquis, ut apertum est, quibus novas opponit. Pergit ad latores legum adversus Christianos, <sup>e</sup> quos omnes turpitudinis, scelerumque infamia notatos, Neronisque simillimos fuisse contendit. Quam late hæc adseveratio pateat, non inquirō. Satis mihi est; quod ex ea SEVERUM in eorum numero, qui in Christianos decreta sanxerint, ab eo non fuisse habitum, pateat. Ratio ipsa hujus rei testis est. Ecquis enim tam amens, ut sapientem virum sibi persuadeat hoc argumento leges impugnaturum fuisse, si penes quem tum summa rerum erat eodem sese crimine adstrinxisse constitisset? Festivum profecto defensorem! qui Imperatorem, cujus animum emollire cupiebat, iis adnumeraret, qui mortalium nequissimi, nullique flagitiis secundi fuerant. Laudat <sup>e</sup> contrario aliquoties SEVERUM noster, ac *constantissimum* appellat *Principum*. <sup>f</sup> Adeo remotus erat

B

ab

<sup>a</sup> *Præf. ad Acta Martyr. sincera Sect. II. §. 12. p. XLVIII. ed. Weistien.*

<sup>b</sup> *Critica in Ann. Baronii T. III. ad A. CCI. n. VII. p. 2. & ad A. CCVII. n. III. p. 7.*

<sup>c</sup> *C. XXXV. p. 300.*

<sup>d</sup> *C. XV. p. 49.*

<sup>e</sup> *Cap. V. p. 56.*

<sup>f</sup> *Cap. V. p. 52.*



ab ea opinione, ac si gladium in fratres stringi iussisset. Sed se ipsum explicet TERTULLIANUS, qui Romanos sic alloquitur: <sup>a</sup> *Ceterum de tot exinde principibus ad hodiernum divinum humanumque sapientibus edite aliquem debellatorem Christianorum? Quis Hodiernus ille?* SEVERUS puto. Hunc vero in debellatoribus Christianorum numerandum esse negat. Quid clarius? Prætereo celebrem ex eadem dissertatione locum: <sup>b</sup> *Quales ergo leges istæ, quas adversus nos soli exsequuntur impii, quas nullus HADRIANUS, nullus VESPASIANUS, nullus PIUS, nullus VERUS impressit.* Sunt codices, qui *Severum* hic legunt. Ego vero TIBI, HAVERCAMP! doctissime, assentior, virisque egregiis, qui TEcum meliorum librorum beneficio VERUM nobis restituere. Quam lectionem etsi minus probat DODWELLUS, <sup>c</sup> diffiteri tamen non potuit, sæpius in antiquis monumentis SEVERI & VERI nomina confundi.

## §. V.

Hæc sunt, quæ pro nostra sententia ipse nobis subministrat APOLOGETICUS, quibus quid reponi possit, non video. Alius jam succedat TERTULLIANI locus, ex alio ejus libro, eo videlicet, quem *ad martyres* in carcere constitutos misit, petitus. Eos intelligi hic martyres debere, qui SEVERO imperante correpti erant, extra dubium est. Ad hos vero corroborandos ultimi argumenti loco hæc ponit: <sup>d</sup> *Nemo non etiam hominis causa pati potest, quod in causa Dei pati dubitat. Ad hoc quidem vel præsentia nobis tempora documenta sint, quantæ qualesque persone inopinatos natalibus & dignitatibus, & corporibus & ætatibus suis exitus referant, hominis causa: aut ab ipso, si contra eum fecerint, aut ab adversariis ejus, si pro eo steterint.* Statim hic monere possem, apparere satis, quod imperatorem, quem *hominem* hic dicit, malorum martyribus illis illatorum auctorem TERTULLIANUS esse noluerit. Alioqui enim scripsisset, *hominis istius, qui vos excruciat, causa.* Mitto vero hanc ratiocinationem, ac rem ipsam, ad quam verba hæc respiciunt, intueor. Coedes multorum hominum dignitate ac meritis illustrium commemorant. Expers Historiæ SEVERI sit, qui hæc alio, quam ad necem eorum, quos occasione belli Gallici ab ALBINO moti trucidabat, trahi posse putet. Hoc tempus illud erat, quo innumeri, iique præclari, homines præter omnem spem, quod ALBINO favisse putarentur, ad mortem rapiiebantur. Audi SPARTIANUM: <sup>e</sup> *Interfectis innumeris ALBINI partium viris, inter quos multi principes civitatis, multa feminae illustres fuerunt, (nonne hoc idem, quod TERTULLIANUS dicit) omnium bona publicata sunt, ærariumque auxerunt. tum Hispanorum & Suallorum procures multi occisi sunt.* Mox idem nobilissimorum virorum in istis turbis vita privatorum longum satis indicem subjungit. <sup>f</sup> CAPITOLINUS & huic & HERODIANUS <sup>h</sup> jungi potest. Ecquid vero est, quod luculentius TERTULLIANUM explicet? Neque vero dubium ex altera parte ALBINUM, quod hic subindicatur, eadem sævitia usum fuisse, præsertim posteaquam a SEVERO insidias, quas CAPITOLINUS <sup>i</sup> exponit, sibi strui senserat. Cui hoc expendenti grave non accadat, si quis nihilominus non ante A. CCII. vexatos sub SEVERO Christianos fuisse adseveret. Tumultus ALBINI, ut mox docebo, in A. CXCVI. incidit, clades in A. CXCVII. Perinde est, num de hoc, aut illo anno locus intelligatur. Semper enim, longe antequam decreta SEVERI proponerentur, illustres Christianorum sub impe-

<sup>a</sup> Cap. V. p. 62.

<sup>b</sup> Cap. V. p. 63. 65.

<sup>c</sup> Diff. Cyprian. XI. §. XLIV. p. 69.

<sup>d</sup> Libro ad martyres c. IV. p. 468. Opp.

<sup>e</sup> Vita Severi cap. XII. p. 177. 178. ed. Obrechtii.

<sup>f</sup> Cap. XIII. p. 178. 179.

<sup>g</sup> Vita Cl. Albini c. XII. p. 217.

<sup>h</sup> Historiar. Lib. III. c. VIII. p. 147. ed. Boecleri.

<sup>i</sup> Vita Albini c. VII. VIII p. 211. f.



imperio ejus martyres extitisse, probabit. *Scorpiacus* TERTULLIANI alia quædam mihi suppeditare posset. Sed alium nunc testem appellari animus est, CLEMENTEM ALEXANDRINUM. *Stromata* hunc sua, quæ hodie adhuc leguntur, SEVERO regnante composuisse, EUSEBIUS olim prodidit. <sup>a</sup> Priores speciatim libri paullo post imperii ejus initium, COMMODO haud ita pridem extincto, consignati videntur. Primo enim libro, quo temporum instituit computationem, ultra COMMODI mortem non progreditur. *ἀπο δε της πρωτης αγωνος εως την κομους τελωσιν, ετη εκατον ενδεκα. A primo autem certamine usque ad mortem COMMODI anni centum undecim.* <sup>b</sup> Hic definit; manifesto indicio, non multo ante quam hæc scriberet, fatis occubuisse COMMODUM. Mihi quidem fatis est hoc loco, indubitatum esse, ante A. CCII. hæc edidisse CLEMENTEM. Auctis per decreta Imperatoris Alexandrinorum malis exulabat vir egregius ac in Palæstina Syriaque potissimum versabatur; quod post HIERONYMUM <sup>c</sup> ex EUSEBIO <sup>d</sup> viri docti bene observarunt. Quo quidem turbulento ac calamitoso tempore tam laborioso operi eum vacare potuisse, nullus facile dixerit. Ipse celeberrimus DODWELLUS, qui sua sæpe vineta cædit, hoc agnovit, ac diu ante A. CCII. *Stromata* ista exarata fuisse, pluribus rationibus binis locis docuit. <sup>e</sup> Quod itaque præcipue nobis optandum erat, id consecuti sumus. Reum habemus confitentem. Quod si non multum provecto SEVERI imperio CLEMENS scripsit, erroris esse reos, qui ante A. CCII. vexationem coepisse Christianorum negant, exploratum est. Coedes enim ac supplicia fratrum scribenti ob oculos quotidie versabantur. En quæ dicat: *ἡμιν δε αφοδοιοι μαρτυρων περαι εκαστης ημερας, εν οφθαλμοις ημων θεωρημενοι, παροπτομενων, δρασκινδαλομενων, της κεφαλας αποτεμνομενων.* <sup>f</sup> Nobis autem sunt quotidie redundantes martyrum fontes, qui nostris spectantur oculis, qui torrentur, torquentur & capite truncantur. Respondeant hic, quibus DODWELLI præcepta sequi gloriosum ducitur, ac ante omnia virum cum se ipso concilient. Fatis, quod pueri norunt, ea norunt, ea nocte, quæ A. CXCII. & CXCIII. sejungebat, satisfecit COMMODUS. Scripserit CLEMENS primum suum librum tribus post mortem ejus annis, A. CXCIV. Interceperint iterum, id quod tamen haud verisimile est, duo prope anni inter primum & secundum *Stromatum* volumen. Nihilominus jam A. CXCVII. pulcræ Alexandriæ eorum cohortem inveniēmus, quæ hoc inspectante cruentam pro SERVATORE mortem oppetierint. Hic vero acumen BARONII mirari liceat, qui ob hæc CLEMENTIS verba libris ejus post decimum SEVERI annum conscriptos fuisse adseverat. *Ceterum*, inquit, <sup>g</sup> cum constet in ipsis *Stromatum* libris de Christianorum persecutione tunc vigente mentionem fieri, adfirmare necesse est, ipsum post annum decimum SEVERI scripsisse. Indignum Annalium scriptore judicium! Obliviscitur vir illustrissimus eorum, quæ mox ipse defensurus erat, jam A. CXCVIII. PLAUTIANO instigante Christianis injurias fuisse illatas, quo nomine duplicem committit errorem. Recentiores facit & Christianorum miseras, quam ipse putabat, & CLEMENTIS libros, quam reum permittit conditio.

## §. VI.

Nescio, an his addi mereatur, ita antiquitus jam fuisse creditum, dudum ante A. CCII. Christianos sub SEVERO exagitatos fuisse? Qui majorum traditionibus non omnem demunt fidem, hanc non penitus observationem spernent. PAULUM igitur OROSIUM, quinti sæculi scriptorem, producam, qui, antequam ALBINUS res novas moliretur, A. minimum CXCVI. gravem SEVERUM Chri-

B 2

stianis

<sup>a</sup> Hist. Eccl. Lib. VI. c. VI. p. 208.

<sup>b</sup> Stromatum Lib. I. p. 402. ed. Potteri.

<sup>c</sup> Catal. Script. Eccl. cap. XXXVIII. p. III. ed. Fabricii rec.

<sup>d</sup> Hist. Eccl. Lib. VI. c. XI. p. 212. 213.

<sup>e</sup> Diff. III. in Ireneum. §. XXVII. p. 276. f. & Diff. de Roman. Pontif. primæva successione c. XV. §. IV. p. 209.

<sup>f</sup> Stromatum Libro II. p. 494.

<sup>g</sup> Annal. Tom. II. ad A. CXCVI. n. XXII. p. 278. 279.



stianis fuisse tradit. <sup>a</sup> Verba hæc sunt, quæ TRECULPHUS LEXOVIENSIS, <sup>b</sup> Sæculi noni Historicus, nulla vocula mutata repetiit: *Quinta post Neronem persecutione Christianos excruciauit: plurimique sanctorum per diversas provincias martyrio coronati sunt. Hanc prophanam in Christianos & ecclesiam Dei presumptionem Severi, cœlestis ultio e vestigio acta subsequitur. Nam continuo rapitur, vel potius retrahitur in Galliam Severus e Syria ad tertium civile bellum. Unum jam enim Romæ adversus Julianum, aliud in Syria contra Pescennium gesserat: tertium Clodius Albinus Juliani in occidendo Pertinacem socius, qui se in Gallia Cæsarem fecerat, suscitabat. Idcirco numen voluisse, ut quietem imperii ALBINUS turbaret, ait, quod in Christianos SEVERUS fuisset injurius. Equidem non is sum, qui OROSIUM summa fide scriptorem esse putem. Neque etiam omnia, quæ hic narrat, mea facio. Testem ejus tantum esse cupio, quod suo tempore opinio, quam tucor, communiter recepta fuerit. Si qua fides narrationibus, quas a majoribus traditas accepimus, huic etiam quin aliqua esse debeat, nullus dubitabit. Abjecissem protinus hominem, cujus manifesta nimis fuisset superstitio, si omnium omnino bellorum, etiam cum JULIANO & NIGRO gestorum, causam sævitiam in Christianos dixisset. Jam non prorsus despicio, quoniam religiosius instituit, nec de suppliciis fratrum semper fomniat, quum bello orbem terrarum flagrasse intelligit.*

#### §. V I I.

Quæ hucusque disserui, tanta prædita esse arbitror perspicuitate ac evidentia, ut in se ipsum iniquus futurus sit, qui contrariis in posterum partibus se adjungeret. Si res ita postularet, longe plura potuissem proferre; quæ, quum nullo modo flagitet, mihi in aliud tempus reservo. Omnia sic cadunt, quæ non sine sudore forsitan pro rationibus suis celeb. DODWELLUS excogitavit. TERTULLIANUM primo nobis ille eripere conatur. Intellexit eum in *Apologeticum* SEVERUM eorum excludere numero, qui violentas Christianis manus intulissent; etsi, quæ nos excussimus, illustria plane loca ne tangat quidem. Quid vero exinde eum colligere existimas? Vide & mirare. Decreta Imperatoris tum quidem jam rogata, sed in eas partes, ubi TERTULLIANUS degebat, perlata non fuisse. <sup>c</sup> Magnitudinem videlicet miseriarum diminuire omnibus viribus conatur. Frigidum vero somnium! quod fortassis ne iis quidem arridebit, qui Romani imperii statum ignorant. At non minus in explodendo eo frigidus RUINARTUS est, qui, si quo loco, hic tum inter nives Gallicas versatus fuisse videtur. <sup>d</sup> Locis quibusdam tumultuarie coacervatis longe lateque extensam fuisse persecutionem docet. Quid vero hoc ad DODWELLI argutias? qui non hoc negabat, sed non tam immanes in omnibus provinciis fuisse ausus contendit, eo quod latæ ab Imperatore leges ad omnes non pervenissent. Si quid video, certius ab hac detorsione TERTULLIANUM vindicavi. Duo alia deinceps testimonia adtuli, quæ, si omnia, id quod fieri plane nequit, APOLOGETICI loca possent elidi, nihilominus ante illum, quem designat, annum Christianos excruciatos fuisse, docerent. Inanis est suspicio, cui militat vir doctus. Valeat tamen, si qui velint. Alia adhuc supersunt, quæ huic non patent artificio. His immotis ea quoque jacebunt, quæ idem, ut ad A. CCII. omnes afflictionum initium referat, in medium adduxit. <sup>e</sup> Ad duo redeunt illa capita. Otium ait & occasionem Christianos invadendi gentibus defuisse. Utriusque facile apparet imbecillitas, si cum iis quæ scripsi contenduntur. Demus tamen viro erudito loquendi veniam: *Nec otium erat antea, inquit, sive ipsi Imperatori, sive provinciarum præfectis, nec ipsis urbium plebibus magistratibusque, quos externa saltem ab hostibus pax in eam sæviendi lasciviam plerumque convertit. Vix dubito, quin alia cogitaverit, quum sic scriberet. Quod, quæso vinculum harum propositionum: Bello Romani fuerunt implicati; & Christiani nihil malorum sentire. Ant nihil ego intelligo, aut nullum. Medios inter maximi belli fragores*

VALE.

<sup>a</sup> *Historiar. Libro VII. c. XVII. p. 542. Mogunt. 1615. 8.*

<sup>b</sup> *Chronicorum Tom. II. Lib. II. c. XXIV. p. 488. ed. Genev. 1597. 8.*

<sup>c</sup> *Diff. Cyprian. XI. §. XLIV. p. 69.*

<sup>d</sup> *Pref. ad Acta Mart. Sect. II. §. 44. 45. p. XLVI. C.*

<sup>e</sup> *Loc. cit. §. XLI. p. 68.*



VALERIANUS infinitas Christianis molestias exhibebat. Clariora hæc erunt, si distinctius ejus temporis bella intueamur. In Orientis regionibus & Gallia militiæ vacabat iis annis Imperator. Fuerit illic, quod tantisper concedam, in diviniore coetu pax. Quod vero hinc provinciarum aliarum præfectis, quod plebis erat impedimentum, quo minus Christianos in jus vocarent. Quid notius, numquam majorem scelerum impunitatem esse, quam bellis omnia vastantibus? Quid vulgatius denique gentium illa consuetudine, quæ majores numquam miseras Christi creabant discipulis, quam quum orbis Romanus bellicis aliisque calamitatibus premeretur? Rogati, quid causæ esset, sacrificuli omnem in Christianis residere culpam confidenter clamabant. *Negliguntur Dii*, hanc vocem eorum ARNOBIUS refert, <sup>a</sup> *atque in templis jam raritas summa est: jacent antiquæ derisui ceremoniæ, & sacrorum quondam veterrimi ritus religionum novarum superstitionibus occiderunt*. Hinc illæ lacrymæ. Hinc novi novis orientibus turbis furores. Non erat itaque, cur hanc rationem CI. DODWELLI vir alioqui paucis in hoc genere conferendus, SEB. TILLEMONTIUS, sibi ut optimam repetendam esse duceret. <sup>b</sup> Quæ quidem, tantum abest, ut aliquid probet, ut contrariis potius partibus aliquid auxilii adferat. Sed exilior adhuc altera, occasionem male Christianis faciendi non adfuisse. Nec occurrebat saltem occasio aliqua, quæ Imperatoris iram in Christianos excitaret, cum nec Nigriniani fuissent illi, nec Albiniani, ut TERTULLIANUS ait. Verbis hic parco, eo quod inconsideratius nil dici potuisse putem. Adeone numquam Christianorum rebus Imperatores infesti erant, nisi quum aliqui eorum iis, qui civilia movebant bella, sese addixissent? Ne pueri quidem id ferrent. Neque vero de SEVERO hic potissimum quæritur, an is ante A. CCII. in Christianos sævierit. Quamquam & huic & aliis ipsum Christianorum nomen occasionis satis erat. *Ideo torquemur*, noster ait TERTULLIANUS, <sup>c</sup> *confitentes & punimur perseverantes, & absolvimur negantes, quia NOMINIS PRÆLIUM EST*.

#### §. VIII.

Plura quam cogitabam in eos dicta sunt, qui ante A. CCII. APOLOGETICUM non fuisse natum, contendunt. Nec tamen nimis, quod sic lucis aliquid Historiæ sacræ additum ac tempus vexationis Christianorum sub SEVERO curatius constitutum sit. Pergo jam ad eos, quibus longius adhuc procedere ac, SEVERO extincto, post A. CCX. librum prodiisse defendere placet. Facilius hi excusantur, quorum non tam mala Christianorum extenuare, quam ad CARACALLÆ quoque initia extendere, animus est. Longe tamen illis argumentorum cedunt præstantia, quorum vis hic prope nulla est. Familiam vir summus ducit. JOSSCALIGER, cujus auctoritatem fraudi nonnullis fuisse, equidem nil miror. *Apologeticum*, ait is, <sup>d</sup> *dubito, an sub SEVERO scripserit, quum dicat: Papias leges heri SEVERUS constantissimus principum exclusit*, videtur de mortuo loqui. Ego vero tam acutus non sum, ut, quid hæc TERTULLIANI verba de mortuo SEVERO exponere cogat, videam? Laudatur ille. At quis vivos laudibus solere decorari neget? Vox heri adhibetur. Quamobrem autem illa de præterito SEVERI imperio, quod cum die sic TERTULLIANUS contulisset, intelligi debet. TU jam recte. HAVERCAMPI doctissime, eam de tempore non longe elapso capi posse, monuisti. <sup>e</sup> Addo ego, capi ita debere, nisi patrum eruditissimum ineptiisse velimus. Ex SCALIGERI sententia hæc voluisset: SEVERUS, quum adhuc viveret, leges Papias abrogavit. Tacete profecto! Edocendi fortassis Romani erant, non apud inferos ab Imperatore hoc beneficium esse præstitum. Sit itaque heri hic nil aliud, quam *haud ita pridem*. Nihilo tamen minus vir celeberrimus, PETRUS ALLIXIUS, SCALIGERI hoc argumentum comprobavit, illique præcipue opinionem suam, minimum non ante A. CCXI. Apologe-

<sup>a</sup> Lib. I. adv. gentes p. 16. ed. Herald.

<sup>b</sup> Histoire des Emper. Tom. III. P. 1. p. 146. ed. Bruxell.

<sup>c</sup> Apologetici c. II. p. 35.

<sup>d</sup> Notis ad Chronicon Eusebii, in Thes. tempor. p. 229. ed. Alex. Mori ultime.

<sup>e</sup> Notis ad Apolog. p. 32.



logeticum litteris esse mandatum, superstruxit. <sup>a</sup> Quod quam improvide factum sit, evidens esse opinor. Adjunxit idem duas alias pro hac computatione rationes, quas, etiam si a celeb. du PINIO jam brevibus dilutæ sunt, <sup>b</sup> ut hic denuo expendam, institutum postulat. Primum post *librum de præscriptionibus* nostrum esse compositum, ex eo constare ait, quod in hoc ad illum TERTULLIANUS digitum quasi intenderit. De ætate libri *de præscriptionibus* hic commentandi locus non est. Adoptabo interea CAVEI <sup>c</sup> aliorumque sententiam circa A. CCVII. publicatum esse. Quemadmodum CI. ALLIXIUS prober, librum hunc in Apologetico commemorari, tantum videndum est. Locus, quem producit, hic est: <sup>d</sup> *Expedit autem PRÆSCRIBIMUS adulteriis nostris illam esse regulam veritatis, quæ veniat a Christo, transmissa per comites ipsius, quibus aliquando posteriores diversi isti commentatores probabuntur.* Mirabilem cernis viri docti rationationem. Usurpavit præscribendi vocabulum TERTULLIANUS. Ergo ad *librum de præscriptionibus* respexit. Tum demum aliqua ejus vis erit, si, antequam de præscriptionibus commentatur noster, vocem præscribendi Romanis inauditam fuisse, ostenderit. Pergit vero, tangi a TERTULLIANO solis defectum Uticæ A. CCX. observatum. Perii, si vera dicit. Nimis vero ingeniosum, qui ex iis, quæ spectat, verbis hæc elici posse putet. Audi illa: <sup>e</sup> *Quod etiam officia temporum & elementorum munia exorbitant: quod & monstris & portentis naturalium forma turbatur.* Ubi solis hic defectus? ubi utica? De anni temporibus frages nec mature satis, nec optime producentibus sermonem esse reor. At concedamus, quod falsum, de obfusato sole hic aliquid dici. Quo pacto eum, qui A. CCX. obtigerit, defectum hic notari demonstrabitur?

## §. I X.

Tandem aliquando sic ad eos ventum est, qui aut ante A. CC. aut eo ipso anno Apologeticum exaratum esse confitentur, quosve veritati amiciores esse supra agnovimus. Non eundem illi cursum tenent, sed in varia discedunt, sunt quibus A. CXCVI. placet. <sup>f</sup> Quorum ego quidem rationes ignoro. A. CXCVIII. PAGIUM quondam elegisse, antea docui. CÆSAR BARONIUS A. CCI., ut ipse quidem computare adsuevit, hoc est, aeræ vulgaris, quam in disquisitionibus ejusmodi obtinere notissimum est, A. CXCIX. librum produisse vult: <sup>g</sup> videlicet quum SEVERUS in Parthos, quod hoc anno factum esse sine rationibus censer, moveret, PLAUTIANUM prætorio præfectum Romæ relictum pacem violasse Christianorum coniicit. Quam ob causam TERTULLIANUM, in urbe, ut vult, tum præsentem, pericula ista hoc libro repellere voluisse putat. Suspicionem de PLAUTIANO ANT. PAGIUS jam sustulit, qui eum in Asiam cum SEVERO migrasse, evicit, <sup>h</sup> Quod, quum TERTULLIANUS scriberet, non nisi Christianos Romæ degentes excruciatos fuisse, contendit, ipse refellit Apologeticus, quem provinciarum præsidibus inscriptum esse, certum est. De tempore belli Parthici inferius diligenter agetur. Annus CC. a plurimis electus est, iisque eruditissimis viris. Est in illis JAC. PAMELIUS, <sup>i</sup> si JO. FORBESIO a CORSE, <sup>k</sup> qui se eum sequi adfirmat, credimus BARONIUS enim in sua eum castra pertrahit. Est diligentissimus TILLEMONTIUS. <sup>l</sup> quamquam is alio loco <sup>m</sup> dubius est, annon melius A. CCI. ponendus sit? Est L. E. du PIN <sup>n</sup>, alique complures, quorum nomina hic recensere, parum arbitror utile. Nonnulli ex his simpliciter sententiam dicunt, rationes omittunt. Manet enim hæc nostra id fati plerumque genus, ut con-

<sup>a</sup> *Dissert. de Tertulliani vita & scriptis, cum aliis edit. Paris. 1680. in 4.*

<sup>b</sup> *Nov. Bibl. des Auteurs eccles. Tom. I. p. 107. 108. ed. secunda.*

<sup>c</sup> *Histor. litterar. scriptor. eccles. p. 43.*

<sup>d</sup> *C. XLVII. p. 404.*

<sup>e</sup> *Apolog. c. XX. p. 190.*

<sup>f</sup> *Cave Hist. litter. Script. Eccl. p. 42.*

<sup>g</sup> *Annal. eccles. T. II. ad A. CC. n. VII. p. 198. ad A. CCI. n. XXVII. p. 307. n. XXXVII. p. 310.*

<sup>h</sup> *Crit. in Baron. T. II. ad A. CXCIX. n. IV. p. 92. 93.*

<sup>i</sup> *Vita Tertulliani Opp. ejus præfixa.*

<sup>k</sup> *Instruct. Histor. Theol. Lib. VII. c. VIII. §. XVI. p. 320. T. II. Opp. Theol.*

<sup>l</sup> *Histoire des Emper. Tom. III. P. I. p. 94.*

<sup>m</sup> *Dans sa Chronologie, ad calcem T. III. Hist. p. 1221.*

<sup>n</sup> *Bibl. des Auteurs eccl. Tom. I. p. 91.*



ut contempta jaceant ac derelicta. Qui diligentissimi sunt, ex eodem sua loco petunt, quem nos in subsidium vocabimus. Differunt in factis, de quibus quæritur, ad annos suos referendis, bello nimirum Parthico, ac Albini motibus. Quapropter nihil huic negotio perficiendo magis conducet, quam si meam & promam, & stabilitam sententiam. Quo facto, quis aliorum rationibus locus esse queat, obscurum amplius esse nequit. Ordine vero ac per gradus incedere animus est Generaliora præcedent ac eorum causa, qui post SEVERUM æratem libri collocant, eo regnante consignatum esse, demonstrabitur. Specialior sequetur disquisitio, ac impedimenta cuncta indubitatis argumentis removebuntur. Ultimo loco de ipso anno deliberabitur.

## §. X.

Imperante SEVERO opus hoc TERTULLIANUM composuisse, quum loci quidam jam supra a me indicati, tum is, quem nunc recitabo, declarat. *Ceterum*, inquit, <sup>a</sup> *de tot exinde principibus ad hodiernum, DIVINUM HUMANUMQUE SAPIENTIBUS edite aliquem debellatorem Christianorum*. Eum, qui tum res imperii administrabat, in principibus divinum humanumque sapientibus, seu utriusque juris ac litterarum peritis numerat. Excipe SEVERUM: & nullus erit Imperatorum, in quem hæc conveniant. Aut COMMODUS, aut CARACALLA, quorum ille ante, hic post, eum orbi terrarum præfuit, nominandus est. PERTINAX enim & JULIANUS, qui paucis tantum diebus defuncto COMMODO fastigium hoc tenuerunt, in hunc censum non veniunt. At quales, quæso, illi, quos dixi? Nec divinum, nec humanum sapientes, belluinis verius, quam humanis moribus præditi, flagitiorum, non litterarum scientissimi. Multum e contrario temporis in addiscendis artibus SEVERUS collocaverat. *Philosophia ac dicendi studiis satis deditum, doctrinæ quoque nimis cupidum*. SPARTIANUS <sup>b</sup> vocat: Ardorem ejus & industriam DIO commendat, licet ad ea, quæ mente conceperat, in usum deducenda non adeo aptus fuerit. Hunc nimirum verborum, quæ exscribam, sensum esse opinor: <sup>c</sup> *παλαιοὶς μὲν γὰρ ἐπετυχεῖ μάλλον ἢ ἐπετυγχάνει, καὶ διὰ τὸ τοῦ καὶ πολυγλωσσίου μάλλον, ἢ πολυλογίας*. Nec enim VALESII mihi versio ex omni parte placet. *Disciplinarum studiosus potius quam peritus & reliqua*. Talis princeps quin suo jure eruditis connumerari potuerit, quis dubitet? Sed longiori probatione haud opus est. Ipsa res extra omne collocat dubium, sub nullo, quam SEVERO, hoc scriptum in litteras relatum esse.

## §. XI.

Imperatorem habemus. Non omnes deinde imperii ejus annos, sed eos tantum, qui ab A. CXGIII. quo illud suscepit, ad A. CC. numerantur, spectandos esse ex antea dictis novimus. Octo igitur ista annorum circulus nos jam exercebit. Cui vero non exiguum statim detrahetur spatium, si post civile ALBINI bellum in Gallia commotum scriptum esse librum demonstrabimus. Fiet id ope loci hujus, quem exhibeo. Nihil umquam in principum capita molitos esse sectæ Christianæ socios dum vir ingeniosus contendit, sic inter alia exclamat: <sup>d</sup> *Unde Cassii & Nigri & ALBINI? Unde qui inter duas laurus obsident Cæsarem? De Romanis, nisi fallor, id est, de non Christianis*. Præterita imperii mala præsidibus in memoriam hoc loco revocat, periculaque, quibus Imperatores feliciter defuncti sint, recenset. In his præcipue tumultum ab ALBINO excitatum memorat. Ad certiore itaque scientiam nil amplius requiritur, quam ut, quo anno ALBINIANI hi conatus compressi sint, disquiramus.

## §. XII.

<sup>a</sup> Cap. V. p. 62.

<sup>b</sup> Vita Severi cap. XVIII. p. 154.

<sup>c</sup> Lib. XXVI. in Excerpt. Peiresc. ab Henr. Valesio edit. p. 740. Paris 1634. in 4.

<sup>d</sup> Cap. XXXV. p. 3000.



## §. XII.

Enimvero novi hic circuitus. Dissident ii, quorum magnam in his rebus auctoritatem esse, paucissimi ignorant. Unicus tamen annus tantum eos sejungit. Placet his A. CXC VII. aliis A. CXC VIII. Nos, quibus aliquid, quod ad causam omnem discutiendam pertinet, prætermittere religio est, indubitatis rationibus, quid sentire oporteat, docebimus. Quod eo quidem libentius fiet, quoniam omnis hæc disceptatio de *Apologetici* anno ex hoc negotio pendet. Pervulgata prior est opinio quam plerique fastorum conditores, <sup>a</sup> CÆSARBARONIUS, <sup>b</sup> FRANC. MEDIOBARBUS, <sup>c</sup> celeb. TILLEMONTIUS, <sup>d</sup> compluresque alii tuerentur. Hi si majori rationes suas industria munivissent, inviolatas sine dubio ac tectas conservassent. Munivissent vero, ut opinor, si quemquam tam audacem fore putassent, ut eas pervertere ac rejicere conaretur. Ego sine omni mora iis me addictum esse profiteor. Cujus consilii rationes, antequam eorum, qui secus sentiunt, apparatus disjiciam, expositurus sum. Fundamentis enim computationis nostræ indicatis, facilius judicabitur, quod pretium alteri sit statuendum. Primo omnium hoc observari volo, non diuturnum ALBINIANUM fuisse bellum, sed altero anno coeptum, altero absolutum. Magnis ac festinatis itineribus in Galliam ex Oriente SEVERUS advolabat. Aderat & statim hostis ALBINUS; Nec mora. Congrediuntur ac velitationibus quibusdam de summa rei publicæ, haud quidem ita magnis, decertant. Ancipiti initio Marte pugnabatur, ac in spem victoriæ ALBINUS jam erectus erat. Sed paullo post fatalis ac decretoria prope Lugdunum pugna die XI. Kal. Martias, SEVERO victoriam, ALBINO adferebat interitum. Omnes, quos habemus, scriptores cuncta hæc brevi tempore gesta, nec ulterius quam in alterum annum protracta esse, testantur. Nec quod excipi possit ullo modo intelligo. Jam, cur duos hosce annos A. CXC VI. & CXC VII. esse velim, accipe. Tria in aciem argumenta educam. PESCENNIUM NIGRUM, alterum SEVERI æmulum, A. CXC IV. victum vitæque privatum esse, qui in dubium vocet aut vocare possit, nullus est. Non multo vero post in Galliam SEVERUS ficarios mittebat, qui, ne quem augustæ dignitatis porro haberet socium, ALBINUM de medio tollerent. Præter HERODIANUM, <sup>e</sup> ipsa SEVERI ad ALBINUM epistola, quam percussoribus ei reddendam tradiderat, apud CAPITOLINUM <sup>f</sup> hoc confirmat. Anno minimum post NIGRI exitium hanc exaratam esse, vel levis ejus inspectio docere potest. Eventus expectationi Imperatoris quum non responderet, insidiæque comparatæ retegerentur, ALBINUS continuo arma in SEVERUM capiebat. Is nuntio hoc accepto nil quieti dandum esse putabat, sed collectis e vestigio, quæ poterant, copiis incredibili celeritate in Galliam, qua animi erat vehementia, properabat, ALBINUMque adoriebatur. Ne Byzantii quidem expectare volebat expugnationem. αὐτοῦ δὲ inquit de eo HERODIANUS <sup>g</sup> τῆς οὐδὲ εἶχετο, μεδεμὶαν ἀνοχλῶ ἀναπαυλῆς διδῶς μὴτε εὐρυταί μὴτε καμῆτοι, χρόνους καὶ θαλάπλους ὁμοίως κατὰφρονῶν. Ipse iter faciebat sine intermissione, neque festos dies, neque labores ullos magnopere curans, algoris atque æstus juxta patiens. Hanc qui festinationem considerat, non potest, quin A. CXC VI. initium, A. CXC VII. finem ALBINIANO belli factum esse constituat. Insidiatores concedam A. CXC V. ablegatos a SEVERO esse. Anno hoc pane finito eos in facinore deprehensos esse, adjungam. Denique A. CXC VI. jam exorso rei ejus certiore SEVERUM esse factum, dicam. Intra haud ita multos dies moræ impatientissimus Imperator, qui currebat potius, quam proficiscebatur, Galliam post hunc nuntium acceptum adtingere potuit. Aliud ex obsidionis Byzantinæ tempore præsidium parabimus. DIO CASSIUS trium annorum spatio, ἐπὶ ὅλον τελεσθῆναι χροῖον, oppugnatam a SEVE-

<sup>a</sup> Vid. Onuphr. Panvinius fastor. consul. p. 241. Heidelb. 1588.

<sup>b</sup> Annalium Tom. II. ad A. CXC IX. n. I. p. 293.

<sup>c</sup> In Numism. Imper. p. 271. Mediob. 1683.

<sup>d</sup> Historie des Emper. Tom. III. P. I. p. 72. & p. 404.

<sup>e</sup> Historiar. Lib. III. c. V. p. m. 133.

<sup>f</sup> Vit. Cl. Albini c. VII. p. 212.

<sup>g</sup> Histor. L. III. c. VI. p. 139.



SEVERO hanc urbem fuisse, scribit. <sup>a</sup> Omnes rei circumstantiæ, id quod TIL-  
 LEMONTIO <sup>b</sup> jam observatum esse video, non de completo annorum trium  
 circulo has voces explicandas esse jubent, sed ita tantum, ut tribus annis sibi suc-  
 cedentibus continuatam fuisse obsidionem indicent, licet fortassis primo exeunte  
 cœpta, tertio incipiente perfecta sit. Modus hic loquendi Græcis admodum fami-  
 liaris est. Non disputabo, cui anno initium ejus adsignari debeat, num A.CXCIII.  
 aut A. CXCIV? Sufficit, quod iterum DIONI debemus <sup>c</sup> NIGRO nondum  
 extincto urbem copiis fuisse cinctam. Cecidit is A. CXCIV. Sive igitur, quod  
 aliqui faciunt, finis A. CXCIII., sive exordium A. CXCIV. præferatur, semper  
 vicinus. Nec tamen nego, melius longe eos sentire, qui A. CXCIV. eligunt,  
 ac multis quidem de causis. Cadit ergo expugnatio in A. CXCVI. Nondum ve-  
 ro in potestatem Imperatoris urbs redacta erat temporis, quam ALBINO occur-  
 rebat, HERODIANO teste. <sup>d</sup> Quin in itinere Gallico jam constitutus fuisse  
 videtur, quum receptæ urbis nuntius ad eum perferretur. Quod si ergo Byzantii  
 recuperati & protectionis adversus ALBINUM annus unus idemque est, ille  
 vero necessario A. CXCVI. sit, sequitur omnino A. CXCVII. prælium Lugdu-  
 nense commissum fuisse. Si ad A. CXCVIII. progrediaris, obsidionem una Bizan-  
 tinam per quatuor durasse annos confiteberis, id quod falsissimum esse, ex DIO-  
 NE constat. Maximum est, quod postremo loco adferam, argumentum. Magna  
 apud GRUTERUM, aliosque inscriptionum, magna apud BIRAGIUM nu-  
 morum, vis est, quæ natu majorem SEVERI filium, ANTONINUM,  
 CARACALLAM deinde vocatum, A. CXCVIII. Augusti condecoratum esse  
 titulo, docet. Qua quidem commoti eruditi homines, licet de die, menseque di-  
 sceptent, <sup>e</sup> de anni veritate non dubitant, ac SPARTIANUM, qui id A.CC.,  
 decimo tertio CARACALLÆ anno, factum fuisse, ait, <sup>f</sup> deferendum esse mo-  
 nent. Quo hunc jure reprehendant, quem ego quidem non de titulo Augusti,  
 sed Imperatoris, ANTONINO a militibus imposito, intelligi forte debere,  
 conjicio, non laboro. Ipsam sententiam & amplector, & nullis expositam esse  
 dubiis agnosco. Egregie vero ea nostræ subvenit hoc loco computationi. Anno,  
 qui Lugdunense prælium secutus est, honorem hunc CARACALLÆ esse ha-  
 bitum, ex Historicis liquet. HERODIANUS paullo ante Parthicam expedi-  
 tionem Romæ, & SPARTIANUS, ut ajunt, in oriente illud contigisse docet.  
 Alias rationes prætereo. Utraque sententia in anno CXCVIII. conspirat, quo in  
 Parthos Imperator movit. Quod si igitur imminente jam Parthico bello A. CXCVIII.  
 ANTONINUS Imperator salutatus est, nullo modo A. CXCVII. occidisse AL-  
 BINUM, negari potest.

### §. XIII.

Equidem sic argumentis hisce comparatum esse arbitror, ut communem de AL-  
 BINI clade sententiam certissimam esse doceant. Si res flagitaret, de aliis adden-  
 dis essem sollicitus. Jam satius esse puto, ut, quid eos, quibus tritam relinque-  
 re viam placuit, commoverit, disquiramus. Levia sunt: nec tamen omittenda.  
 DION. PETAVIUS primas teneat. Initium is oppugnati Byzantii ad A.  
 CXCIV. refert. Quam ob rem necessarium quoque fuit, quum triennio obsidio  
 ista continuata sit, ut A. CXCVII., quo Orientem reliquerit SEVERUS, A.  
 CXCVIII. quo ALBINUM devicerit, fuisse diceret. <sup>h</sup> Perspicuus est error,  
 modo observetur, fontem ejus esse, quod male exordium oppugnationis Byzan-  
 tinæ A. CXCIV. tribuerit. Hæc vero, ut id faceret, ratio eum impulit, quod  
 NIGRO superstiti tantæ molis operi, qualis hæc obsidio, SEVERUM vacare

C non

<sup>a</sup> *Histor. Lib. LXXIV. p. 845. ed. Francof. 1606.*

<sup>b</sup> *Voy. Nor. XIV. sur Severe, T. III. Hist. des Emper. P. I. p. 401. 402.*

<sup>c</sup> *Histor. Lib. LXXIV. p. 844.*

<sup>d</sup> *Histor. L. III. c. VI. p. 139.*

<sup>e</sup> *Vid. Ant. Pagi Crit. in Baron. T. II. ad A. CXCVIII. n. VII. p. 90. Henr. Norisius de votis decennal. Impp. p. 91. S. Tillemont Histoire des Emper. T. III. P. I. Not. XIX. sur Severe p. 406.*

<sup>f</sup> *Vit. Severi c. XVI. p. 182.*

<sup>g</sup> *Histor. Lib. III. c. IX. p. 148.*

<sup>h</sup> *Doctrinæ tempor. Lib. XV. p. 693. ed. Paris. 1627.*



non potuisse, credidit. Contrarium ex DIONE vir eruditus discere potuisset, ut jam indicavi. Revocetur itaque cum DIONE Byzantinæ oppugnationis initium ad verum suum A. CXCIV. & res ipsa, ut in gratiam nobiscum redeat, PETAVIUM coget. <sup>a</sup>

HENR. NORISIUS eidem se patrocinari opinioni innuit, <sup>b</sup> at rationes non aperit, SPARTIANUM ab eo laudari video, quem nihil hujusmodi dixisse scio. Quare me confestim ad ANT. PAGIUM conféro, cui hanc aeram ex instituto stabilire propositum fuit. <sup>c</sup> Fallitur enim TILLEMONTIUS, qui PAGIUM secum facere ait. <sup>d</sup> Summa rationum ejus, quas mire disjectas in unum colligo, hæc est: Quinquennalia SEVERI sine ulla controversia A. CXCVIII. Romæ celebrata sunt, HERODIANUS vero statim post pugnam Lugdunensem ingenti cum celeritate Romam eum petiisse, ac, simulac adventaverit, Quinquennalia ista exhibuisse narrat. Quare si paullo post interitum ALBINUM, cujus cladem decima nona February die contigisse nullus inficiatur, Imperator Romam ingressus est, si inter reditum hunc ejus in urbem & Quinquennalia nulla aut exigua mora fuit interposita, eundem necis ALBINI & Quinquennalium annum esse deberi, indubitatum est. Nisi, quam facilis in his rebus lapsus esset, scirem, certe admirarer, ab homine tam erudito infirmas ejusmodi ratiunculas proficisci potuisse. Mihi quidem in illis generatim id displicet, quod sic motibus ALBINIANIS tres annos contra omnem fidem tribuit. Arma A. CXCVI. sumpta esse, profitetur. PETAVIUM alio loco reprehendit, qui ob eam, quæ ipsi cum PAGIO communis erat, sententiam, sequentem annum prætulit. <sup>e</sup> Neque tamen, se hoc pacto in longe difficiliore, quam PETAVIUM, tendiculas incidere sentit, quum in tertium annum omnibus repugnantibus bellum istud protrahat. Est & aliud, quod hanc premit sententiam. Iter SEVERI in Orientem ad expeditionem Parthicam, quod eodem anno CXCVIII. factum esse conceditur a viro docto, cum Quinquennalibus istis, redituque in urbem conjungitur. At hoc omnium scriptorum adversatur testimoniis, qui sic de his rebus exponunt, ut sine omni dubio ad alium annum reditus SEVERI in urbem e Gallia, ad alium migratio ad debellandos Parthos referenda sit. Quid de rationibus speciatim dicam, quarum nulla se sustentare vel leviter potest? Distincte quamlibet excutiam. Incertissimum est, A. CXCVIII. Quinquennalia SEVERUM exhibuisse. Ipse celeb. PAGIUS hanc inculcavit regulam: *Quinquennalia, Decennalia & id genus festa, modo anno quinto ineunte, modo exeunte indiscriminatim celebrabantur.* <sup>f</sup> Lubrico eam fundamento ab eo impositam esse, non ignoro, illi nimirum, cujus princeps auctor est, sententiæ, Imperatores in solemnitatibus ejusmodi consularem semper dignitatem suscepisse. Neque tamen alioqui suis ea nervis destituta est, ut nonnulli sibi persuadent. Extant & eorum, qui ineunte anno quinto aut decimo, & eorum, qui exeunte eo ludos hos exhibuere, exempla. In illis CONSTANTINUS M. est, cujus primum anni tricesimi diem, XXV. Julii, ceremoniis tricennalium illustrem fuisse, constat. Adplicemus hæc SEVERI annis, & videbimus, tam A. CXCVII. quam A. CXCVIII. eum spectacula ista plebi edere potuisse. Præpositus est imperio circa medium forte A. CXCIII. Diem & mensem, de quo alii litigant, scire parum refert. <sup>g</sup> Ego ipsum interea PAGIUM sequar, qui Idibus Maji id factum censet. <sup>h</sup> Quintus itaque imperii ejus A. CXCVII. mense Majo exordiendus erit Quæ jam vero ratio adferri potest, qua invictè demonstretur, non A. CXCVII., quo quintus SEVERI annus incipit, sed A. CXCVIII., quo definit, Quinquennalia eum dedisse. Utrumque enim fieri potuisse, certum est Reliquorum deterior adhuc conditio est. Falsum est, HERODIANUM dicere, Imperatorem statim post adventum in urbem plebi munera ista edi-

<sup>a</sup> Conf. Tillemont Hist. des Emper. T. III. Not. XVI. sur Severe, p. 404.

<sup>b</sup> Diff. de votis decennal. Impp. p. 93. Patavii 1686.

<sup>c</sup> Crit. in Baron. ad A. CXCVIII. n. V. p. 89.

<sup>d</sup> Hist. des Emp. T. III. p. 408. Le Pere Pagi qui met comme nous la defaite d'Albin en 197.

<sup>e</sup> Diff. Hypatica P. II. c. XII. p. 221.

<sup>f</sup> Diff. Hypatica P. II. c. II. §. V. p. 87.

<sup>g</sup> Vide Tillemont Hist. des Emper. T. III. Not. VII. sur Severii p. 393.

<sup>h</sup> Diff. Hypat. P. II. c. XII. p. 220.



disse, quæ Quinquennalia vocat. Audiamus viri verba: <sup>a</sup> ο δε εν Σεβηρος εις το τε Διος πμενος ανελθων, και τας λοιπας τελεσας ιερουργιας, επαγηλθεν εις τα βασιλεια, και τω δημω προουθηκεν επι ταις νικαις μεγαλας νομας. τοις δε στρατωσαις επεδωκε χρηματα πλειστα. αλλα τε πολλα συνεχωρησεν α μη ωποτερον ειχον. **POLITIANUS** ita vertit: *Postea vero quam in templum Jovis ingressus est, omniaque sacrificia de more peregit, reversus in palatium magnoque congiario populum Romanum, victoriae nomine, pro secutus, ac nummos militibus bargitus est, simul alia permulta indulxit, quæ numquam antea acceperant.* Quinquennialium hic mentionem quæro, sed frustra. **PAGIUM** quidem dicere audio: *Quæ novitates gratiaque Quinquennialium SEVERI indicia.* Infelicem vero divinationem! Quasi non aliis temporibus, quam Quinquennialibus, istiusmodi rebus donari populus potuerit. Et quid obfuit, doctissime **PAGI**, quod voces illas **HERODIANI** non videres, επι ταις νικαις? Ob victoriam de **ALBINO** reportatam, non Quinquennialis imperii causa, de quibus ludis postea separatim **HERODIANUS** dicit, hanc liberalitatem **SEVERUS** exercebat. Non minus in eo fallitur, quod ex **HERODIANO** patere ait, Augustum statim post **ALBINI** cladem Romam contendisse. Dicit is quidem, quum Romam peteret, πολλω ταχαι eum migrasse. At non iter illud cœdem **ALBINI** confestim excepisse, memorat. <sup>b</sup> Potius, non antea eum Romam esse reversum narrat, quam res ordinasset Britannia, composuisset Galliam ac de magna amicorum **ALBINI** copia supplicium fumsisset. Quæ tanti momenti sunt negotia, ut multum temporis in perficiendis illis consumptum sine dubio fuerit. <sup>c</sup> Nihil igitur jam certius esse adfirmamus, quam **A. CXCVII.** motus **ALBINI**, auctore ejus occiso, sedatos fuisse.

#### §. XIV.

Atque sic inoffenso pede ad reliqua pergi, annusque *Apologetici* nostri facilius constitui potest. Libere igitur **A. CXCVIII.** laborantibus fratribus eo subvenire voluisse, pronuntio. Locus, qui hanc firmat opinionem, hic est: *Sed & qui nunc scelestarum parvium socii aut plausores quotidie revelantur, post vindemiam parvicidarum racematio superstes, quam recentissimis & ramosissimis laureis postes præstruebat? quam elatissimis & clarissimis lucernis vestibula nubilabant? quam cultissimis & superbissimis toris forum sibi dividebant? non ut gaudia publica celebrarent, sed ut vota propria jam edicerent in aliena solemnitate & exemplum atque imaginem spei suæ inaugurarent, nomen principis in corde mutant. Eadem officia deperdunt & qui Astrologos & Aruspices & Augures & Magos de Cesarum capite consultant.* <sup>d</sup> Non fugit illustris hicce locus **BARONIUM**: non **TILLEMONTIUM** præterit. Sed neuter, quod absque diminutione tantorum hominum dixerim, eo recte uti potuit, eo quod in aliis rebus errarent. Vidit aliquid **BARONIUS** ac de strage reliquiarum **ALBINI** eum interpretandum esse, bene monuit. <sup>e</sup> Ætatem libri idcirco recte notare non potuit, quoniam **A. CXCVIII. SEVERUM** reducem factum fuisse Romam, ac **A. CXCVII.** Parthis signa demum illata esse, statuit. **TILLEMONTIUS** vero, cujus industriam stupendam alioqui esse fateor, de **NIGRI** eum sectatoribus improvide intellexit, quos quum Parthis jam **SEVERUS** immineret, **PLAUTIANO** suafore, eum persecutum esse, **SPARTIANUS** <sup>f</sup> prodit. <sup>g</sup> Propterea **A. CC.** aut **CCI.** *Apologeticum* exaratum esse voluit. Quamquam ne id quidem intelligo, cur hanc Nigrinianorum stragem, quam **SPARTIANUS** inter belli Parthici initia collocat, post ipsam difficillimam urbis Atræ obsidionem accidisse, vir eruditus censeat. Nos,

C 2

dili-

<sup>a</sup> *Historiar. L. III. c. VIII. p. 145.*

<sup>b</sup> *L. c. pag. 145.*

<sup>c</sup> Neque vero cum **BARRONIO** hic facio, qui, nescio quas ob causas, licet **A. CXCVII. ALBINUM** debellatum esse concedat, tamen ante **A. CXCVIII. SEVERUM** Romam redisse, negat. *Annal. T. II. ad. A. CC. n. I. p. 296.* Omnia pugnant cum hac opinione ac post medium fortassis **A. CXCVII.** Imperatorem urbi se reddidisse, confirmant. Taceo apud **ADOLPHUM OCCONEM** in *numismat. p. 849.* adventus hujus Augusti quarto tribunitæ potestatis anno facti, indicia quedam in numis occurrere.

<sup>d</sup> *Apologet. c. XXV. p. 302.*

<sup>e</sup> *Annal. ad A. CC. n. III. p. 198.*

<sup>f</sup> *Vit. Severi c. XV. p. 181.*

<sup>g</sup> *Hist. des Emper. T. III. P. I. p. 94. ad A. CC.* Une des occupations de **SEVERE** dans l'Orient fut de



diligenter excusso TERTULLIANI loco, facilem negotio exitum inveniemus. *Parricide* quinam sint in eo, apertum est: ii nempe, qui ALBINO imperium adfectanti aut ope aut consilio adfuerant. CICERO jamdudum sic senserat, <sup>a</sup> *plus etiam quam parricidas ejusmodi esse homines: siquidem, ut addit, atrocius est patriæ parentem quam suum occidere.* At horum longe plurimi, qui aut vere criminis istius rei erant, aut falso habebantur, tam in Gallia, quam Romæ deinde supplicio adfecti erant, præter eos qui aperte arma tulerant. HERODIANUS & SPARTIANUS hic possunt consuli. Atque hoc est, quod *vindemiam* TERTULLIANUS vocat. *Racematio* quædam, ut quidem Imperator putabat, adhuc supererat. Suspica scilicet & simul argenti cupidus Princeps, quum jam omnia tranquillitati restituta essent, nihilominus quosdam e latebris veluti protrahebat, quos infidias sibi fecisse ajebat, ac ad mortem ideo rapi jubebat. Ista vigente *racematione*, ut loquitur, TERTULLIANUS scribebat. Scire itaque, quo tempore reliquias seditiosorum investigaverit SEVERUS, est ipsum Apologetici annum scire. Ipse vero illud indicat post solemnia quædam Romæ facta evenisse, in quibus isti Imperatoris inimici magnum falso gaudium præ se tulerint. Quantum intercesserit intervallum non addit. Patet tamen, haud ita magnum intelligi debere. Est & alius in alio ejus libro locus, qui, quod ad hoc momentum, hinc quasi explicat: <sup>b</sup> *Numquam, ait, Albiniani, aut Nigriani, vel Cassiani inveniri potuerunt Christiani: sed iidem ipsi, qui per genios eorum in pridie usque juraverant, qui pro salute eorum hostias & voverant & fecerant.* De eadem re loquitur vir ingeniosus, de qua in nostris, quæ exponimus. Vocem itaque *pridie*, quæ breve denotat tempus, ad utrumque trahi, quid prohibet? Quænam vero erant hæc gaudia publica, ad quæ respicit? Fallor aut Quinquennalia innuit. Romam quidem quum ingrederetur SEVERUS post interfectum ALBINUM, gaudiis omnia & plausibus personabant. <sup>c</sup> Nec nobis id obesset, si quis eam hic lætitiæ publicæ indicari diceret. Longe tamen probabilius arbitror de Quinquennialibus sermonem esse, cum alias ob causas, tum quod vota pro salute Augusti tum esse facta, subindicat: *Sed ut vota propria jam edicerent in aliena solemnitate, & reliqua.* Ecquid vero notius, ludis Quinquennialibus hunc morem præcipue observatum fuisse? Ecquid his numorum inscriptionibus celebrius: VOTA DECENN. SUSCEP.? Tangit has ceremonias sine dubio HERODIANUS, qui præter munus illud, quod Romam redux Imperator populo exhibuerat, aliam ejus hujus generis liberalitatem paullo ante Parthicam expeditionem commemorat. νομας τε μεγαλοφρονως επεδιδωκεν. επετελεσε δε και επινικιον αγωνα, τας πανταχοθεν τε υποχειτας και ανδρειας μαθητας μεταπεμψαμενος. <sup>d</sup> *Sed & congiaria dedit uberrima & certamen proposuit, undique accitis ludionibus atque athletic.* Idem SPARTIANUS perhibet, <sup>e</sup> *cujus hæc sunt: Profectus deinde ad bellum Parthicum est, edito gladiatorio munere & congiario populo dato.* Vide, quam amice hi duo conspirent: quam apte uterque præcessisse aliquam magnæ munificentiae solemnitatem expeditionem Parthicam tradat. Quæ si celeberrimus attendisset TILLEMONTIUS, aliter sine dubio instituisset. De ASCENNI NIGRI sectatoribus, quas in Syria venabatur SEVERUS, sermonem hic esse censet. At eos inducit TERTULLIANUS, qui Romanis interfuerint spectaculis. Quales, qui in Syria delitescabant, NIGRI sectatores non erant. Quo anno, num A.CXCVII. aut CXCVIII. festos hosce dies Imperator indixerit, parum curo. Id mihi tantum, ut ostendam, incumbit, sanguinem denuo Albinianorum, ut credebantur, profusum fuisse, quum in eo esset, ut Parthos invaderet. Nullus quidem si produci testis posset, nihilo minus certa mea esset computatio, qui omnium instar TERTULLIANUM commendare possem. Adest vero commode SPARTIANUS, auspiciæque novi belli cædibus hominum inquinata fuisse, tradit: <sup>f</sup> *Multos inter hæc* (dum

faire des nouvelles recherches des partisans de Niger, & comm. TERTULLIEN dit sur cela, de grappiller après la vendange.

<sup>a</sup> *Philippica II. c. XIII. p. 446. T. II. Opp. ed. Gruteri.*

<sup>b</sup> *Libro ad Scapulam c. I. p. 552. Opp.*

<sup>c</sup> *Vid. Herodianus Histor. Lib. III. c. VIII. p. 145.*

<sup>d</sup> *L. III. c. VIII. p. 147.*

<sup>e</sup> *Vita Severi c. XIV. p. 150.*

<sup>f</sup> *Vita Severi c. XIV. p. 180.*



( dum se novo bello accingeret , dum ludos populo spectandos præberet , de quibus aliisque in superioribus dixerat ) *caussis vel veris vel simulatis occidit . Damnabantur autem plerique cur joci essent : alii cur tacuissent : alii cur pleraque figurata dixissent : ut esset imperator vere nominis sui , vere Pertinax & Severus .* Huc etiam , quæ paullo post consequuntur , verba refero , quæ , ut opinor , non ad solam Nigrinianorum in Oriente persecutionem pertinent , & cum ultimis TERTULLIANI conferenda sunt : *Multos etiam , quasi Chaldaeos aut vates de sua salute consulissent , interemit , præcipue suspectos unumquemque idoneum imperio .* Transacta res est . A. CXCVIII. omnium consensu in Parthos SEVERUS profectus est . Tum post Quinquennalia exhibita , quum jam nil nisi prælia & Parthorum funera spiraret , *racematio* illa rebellium , de qua TERTULLIANUS , contigit . Igitur , quin eodem anno *Apologeticus* sit exaratus , dubitari amplius nequit . Licet nunc quoque annum primum calamitatum Christianis imperante SEVERO illatarum designare . Sustinuerant jam per aliquod tempus furorem hostium , quum pro eis noster verba faceret . Certe nusquam de vulneribus nuper inflictis , sed inveteratis jam malis loquitur . Quod , si non prius , minimum a præcedenti A. CXCVII. miseras eorum repetendas esse , ostendit .

### §. XV.

Habes jam , quæ de ætate *Apologetici* TERTULLIANI Tecum communicare statui . Equidem , ut cum robur , tum perspicuitatem iis compararem , pro viribus studui , utrumque num consecutus sim , aliorum esto judicium . Aliquid si obscuritatis adhæret , non tam meo id vitio factum esse cogitabis , quam negotii ipsius . Habent hoc disquisitiones ejusmodi , ut semper aliquid domesticarum secum vehant sordium . Sed nec iis , qui prima merent stipendia , scribuntur , verum iis qui jam aliquem inter cives eruditos gradum nacti utriusque Historiæ , rerumque Criticarum , non ignari sunt . Quibus quidem , quod illis per obscurum videtur , nullam difficultatem parere solet . Mihi , si fata velint , suisque labor noster fautoribus non plane caruerit , hac via pergere propositum est . De reliquis TERTULLIANI operibus non eadem tantum industria , verum etiam de vita ejus fatisque diligentius , quam huc usque factum video , peculiari libro commentabor ; cui Dissertationes quasdam in Opera ejus adjiciam .

Dudum est , quod eruditiores novam eorum editionem exoptant . Ac nemo me quidem libentius hoc onus in se devoluisset , si ea mihi vivendi fors obtigisset , ut me rite eo defungi posse putarem . Quæ quum mihi negata sit , ea tamen , qua dixi , ratione , non tam de hac parte , quam de ipsa Historia sacra & civili bene mereri , constitui . Molitus est ejusmodi opus immortalis memoriæ vir , HENR. DODWELLUS .<sup>a</sup> Mors quo minus ad finem perduceret , prohibuit . Ego vero vehementer dubito , an par eruditioni candor ac judicii maturitas in eo futura fuisset . Habemus TERTULLIANI vitam a PETRO ALLIXIO : At eam , quam si dixero minus esse perfectam ac elaboratam , a veritate non aberravero . Sint ea , quæ in hac Dissertatione ex ea consideravimus , speciminis loco . PETRI THOMÆ du FOSSE vitam TERTULLIANI , quam sine nomine auctoris prodiisse , du PINIUS testatur<sup>b</sup> , nec ego , nec omnes forte , qui extra Galliam versamur , vidimus . Palma igitur adhuc in medio posita est ; quam ut mihi vindicem , si vixero , studebo . Non is sum , qui me iis , quos nominavi , viris doctrina longe inferiorem esse nesciam . Idem tamen , nimis fortassis audacter , DODWELLUM veritatis amore , ceteros assiduitate & diligentia me superaturum esse , spondeo .

<sup>a</sup> Ex vita ejus a Fr. Brookesby scripta vid. la Roche Bibe. Angloise Tom.I. P.I. p.86. 87.

<sup>b</sup> Bibl. des Auteurs eccl. Tom.XVIII. p.258.

F I N I S .























三十一















Tertullianus, Quintus Septimius Florens, / Rigault, Nicolas, / Le Prieur,  
Philippe,

Q. Septimii Florentis Tertulliani Opera

Venetiis 1744

2 P.lat. 1477

urn:nbn:de:bvb:12-bsb10635114-9